

COMMENTARIA IN OMNES DIVI PAVLI EPISTOLAS.

Auctore
R.P. CORNELIO CORNELI A LAPIDE,
è Societate IESV,
Olim in Louaniensi, post in Romano Collegio Sacrarum Litterarum Professore.

Vltima editio, aucta et recognita.

Cum Priuilegio Cæsareo, et Regis Hispaniarum.

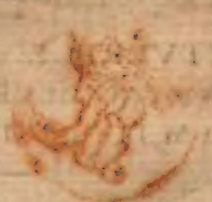
LEX NOVA. LEX VETUS.

ANTVERPIÆ.
Apud IACOBVM MEVRSIVM
ANNO M.DC. LXXIX.

AMPLISSIMO

ET

ADMODVM REVERENDO

DOMINO AC PATRI

D. AVGVSTINO WICHMANS,

ANTIQVISSIMI ET CELEBERRIMI COENOBII

TVNGERLOENSIS

SACRI ORDINIS PRÆMONSTRATENSIS

ABBATI.

SI quam Tibi, AMPLISSIME ET ADMODVM REVERENDE PRÆSVL, exhibitum venio obſeruantiæ in Te meæ teſtificationem, minùs perito, ac Tu es, rerum æſtimatori offerrem; verendum mihi meritò eſſet, ne, quam nitor promereri, gratiam minimè reportarem. Ita enim ſtatuunt quidam, quæ viris honoratis dedicantur, ſiue ab auctoribus ipſis, ſiue à typographis, litterariæ lucubrationes, eas eſſe eiuſmodi oportere, quæ ſuâ nouitate vltro inuitent atque alliciant lectores, ſimul nimirùm ſpectaturos ac veneraturos eorum nomina quibus eæ ſunt inſcriptæ. Si quid verò iam anteà vulgatum, quaſique publici iuris factum, offeratur,

tur; id perparum habere existimant commendationis.

Ego verò & sentio ipse aliter, & Te, SAPIENTISSIMVM PRÆSVLEM, sentire certò arbitror: haud magno honore affici eum, cuius sub nomine, ac veluti tutelâ, protruditur opus incerti successus. Nam si noxius deinde publico liber quispiam existat, dedecus potiùs irrogatur, quàm honos habeatur ei cui is dicatur. Sin verò incertum dumtaxat sit, noxius an vtilis futurus; neque illud periculò caret, patronum adoptare ac defensorem, in quem possit, ex patrocinio ac defensione illâ susceptâ, probrum aliquod redundare. Quæ autem publico iam iudicio atque multiplici vtilitate probata sunt, ea demum securè possunt dedicari; siue honos illius spectetur, cuius ita inscribuntur nomini, vt personæ eius studijsque consentanea; siue ea statuat quis velut suæ erga Patronum illum obseruantiæ & gratitudinis monumentum.

Eâ caussâ, Tibi, AMPLISSIME & ADMODVM REVERENDE DOMINE, hosce potissimùm R.P. Cornelij à Lapide commentarios in Apostoli Pauli epistolas, variâ pridem vtilitate commendatos, ac sæpius typis cusos, sed nunc iterùm, ineunte hoc nouo CIƆ. IƆC. LVI. anno Incarnationis, è meâ officinâ prodeuntes, ausus sum summâ demissione offerre. Confido etiam fore, vt pro singulari Tuâ humanitate munus hoc minimè asperneris, siue Paulinorum scriptorum habere rationem volueris, siue eorum explanationis, seu denique, quo vtraque

Tibi

Tibi consecro, affectus mei. Pauli Apostoli scripta; non eo solùm respectu, quòd à diuino Spiritu vt vniuersa sacra Scriptura, dictata sint, omni veneratione sunt suscipienda; sed quia nullum tam arcanum mysterium, quod ille non attingat, nullum Ecclesiasticæ regulæ scitum, quod non stabiliat, nulla sanctitatis adipiscendæ, retinendæque honestatis præceptio, quam non explanet: adeò vt vniuersalis Fidei Doctor, Diuinitatis Interpres, morum Magister censeri meritò possit.

Verùm quia in eius scriptis inesse difficilia quædam Princeps Apostolici Senatus Petrus iam olim pronuntiauit, & indies experiuntur Orthodoxi, cùm nulli sint errorum ac hæreseon præcones, qui non ferè ex Paulo aliqua proferant, quibus apud indoctum vulgus firmare sua dogmata conentur; ideò ad ea sine erroris periculo peruidenda, luce est opus, tum cælesti, quæ corda intrinsecus illuminet, tum externâ eruditi Interpretis, quæ ea scripta solidè, clarè, breuiter explanet. Quæ tria R.P. Cornelius Cornelij à Lapide, Societatis IESV, olim Louanij, dein Romæ, publicus sacrarum litterarum Interpres, egregiè inprimis assecutus est, eâ hominum approbatione, vt nemo ferè sacras litteras tractet, aut sermones ad populum habeat hoc tempore, qui non Cornelio sit vsus. Sanè quàm is multorum teratur manibus, id argumento est, quòd toties recusus sit, hîc & alibi, atque ita etiamnum expetatur, vt nouam hanc adornare, quam tibi offero, edi-

tionem debuerim: vti & aliorum identidem eius operum. Sed hoc primum ab eo editum, itaque doctis ilicò probatum est, vt cetera mox auidissimè expetita sint.

Neque hoc nunc opus eò Tibi, AMPLISSIME ATQVE ADMODVM REVERENDE DOMINE, offero, vt illo nunc primum vtare, eique in selectâ Tungerloënsi bibliothecâ locum, quo caruerit, assignes. Scio nihil istiusmodi adeò vtilium lucubrationum emitti in lucem, quod non auidissimè & olim manibus atque oculis triueris, dum Tilburgi & alijs anteà locis Pastorem egisti, atque etiam Archipresbyterum; & nunc quoque indefessè euoluas, quoad publicæ patiuntur curæ, tum monasterij regendi, tum Patriæ commodis salutique consulendi, in publico Statuum Brabantiæ conuentu, in quo pro sapientiæ Tuæ merito, præcipuam dudum obtines auctoritatem. Tuis quoque Tungerloënsibus Canonicis, quidquid est eiusmodi, quod insignem aliquam habere vtilitatem videatur, voluendum ac terendum liberalissimè proponis, ad ipsorummet, & eorum quorum animos ac mentes flectere ad virtutis studium conantur, spiritale emolumentum.

Hic verò vt latiùs spargatur fructus, vtque plures intelligant, Tibi hosce quàm maximè probari Commentarios, ac magis sapientissimo Tuo iudicio ad eos euoluendos vsurpandosque incitentur; eos Tibi dicatos denuò volui, ac publicam simul tesseram in ijs extare obseruantiæ & grati-

tudinis

tudinis erga Te meæ. Illud demum solenni more, hoc anni redeuntis initio, Deum precor; vt AMPLISSIMAM ATQVE ADMODVM REVERENDAM PATERNITATEM TVAM, diu nobis, familiæque Tungerloanæ, & Patriæ vniuersæ, incolumem tueatur. Ita voueo, Antuerpiæ VI. ID. Ianuar. CIↃ.IↃC.LVI.

AMPLISS. ATQVE ADM. REVDÆ. P. T.

humillimus cliens

IACOBVS MEVRSIVS.

PRIMA DEDICATORIA AVCTORIS
AD ARCHIEPISCOPVM MECHLIN.

Illustrissimo & Reuerendissimo Domino D. Matthiæ Houio Archiepiscopo Mechliniensi.

S. Ambr. l. 3. de Fide c. 7. S. Dion. de diu. nom. c. 7. Ecclesiast. hierarch. c. 1

SANCTVS Ambrosius exemplar & speculum Pastorum & Pontificum, ILLVSTRISS. & REVERENDISSIME DOMINE, Sacerdotibus & Præsulibus adeò impensè commendare solebat studium S. Script. vt eam vocaret *librum sacerdotalem*, quà in re secutus est magnum illum & cælestem Dionysium, qui S. Pauli discipulus, & admirator (Paulum enim ipse virum diuinum & secundum solem vocat, & suspicit) asseuerat *S. Scripturam esse substantiam Sacerdotij nostri.*

Atque ne plus dixisse quàm fecisse videretur Ambrosius, huiusce rei seipsum exemplum præbuit: illius enim continuus & indefessus labor in S. Scriptura tum legenda & perscrutanda, tum voce & scripto explananda liquidò patet, partim ex commentarijs, & tractatibus, quos in illam multos & luculentos edidit; partim ex sermonibus & concionibus, quibus quasi strenuus Ecclesiæ Pastor populum suum assiduè verbo Dei pauit & instruxit: quarum quanta fuerit vis & energia, vel ex eo conijcere licet, quòd ijsdem S. Augustinum, iam tum Manichæum, & in hæresi sua æquè doctum ac pertinacem, ad sanam fidé conuerterit, Ecclesiæq; Catholicæ (quale lumen!) restituerit, imò dederit.

Paulinus in Vita S. Ambrosij.

Quinimò huic S. Script. studio non tantùm vigens valensq; iugiter insudauit, sed & senescens eidem continuè incumbere, adeoq; immori voluit S. Ambrosius: nam vsque ad vltimam ægritudinem suam, ait Paulinus, non cessauit vnquam scribere, commentari, & exponere sacras Litteras; ac deniq; commentationi psalmi 47. *Magnus Dominus & laudabilis nimis*, immortuus est: vnde & commentarium in eum inabsolutum reliquit, duobus vltimis eius versibus intactis. quo tempore sphæra ignea cælitus demissa caput eius cingens & allambens, euidens signum & testimonium dedit, hosce eius commentarios à Deo & Spiritu sancto non tantum probari, sed & ab eodem aspiratos & suggestos fuisse; perinde ac aliàs eidem S. Ambrosio contra Arrianos disputanti & decertanti S. Paulus corporea specie noctu apparens tam eum, quàm eius dicta & scripta confirmauit & roborauit.

Testis est ipse Ambr. apud Damasc. orat. 2. pro imaginibus.

S. Ambrosium secutus est per omnia hoc sæculo B. Carolus Borromæus, nouus Mediolanensium Ambrosius, qui S. Script. suis Clericis & Pastoribus tam verbo, quàm exemplo studiosè commendauit. Solebat enim ipse eam assiduè & voluere, & populo explanare, idq; tanto studio, deuotione & reuerentia, vt vltimis vitæ suæ annis S. Scripturam, quasi ipsissimas Dei ad homines litteras, non nisi nudo capite, & flexis genibus venerabundus lectitaret.

Fuit B. Borromæus Mediolanensium, TU ILLVST. DOMINE, noster Belgarum es Ambrosius, ac proinde instar Ambrosij & ipse S. Script. mirè delectaris, & eamdem tuis impensè commendas. Hausit è S. Script. atq; in primis è S. Paulo, Ambrosius doctrinam sanam, vitæ innocentiam, comitate mixtam morum grauitatem, spiritum Episcopalem, imò Apostolicum, hausisti pariter & Tu, ac vita tua ita exprimis illud S. Pauli ad Titum: *In omnibus teipsum præbe exemplum bonorum operum, in doctrina, in integritate, in grauitate, verbum sanum, irreprehensibile: vt is qui ex aduerso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis*; vt omnes hoc Paulinum Archiepiscopi schema in moribus tuis, quasi in viua idea descriptum & depictum non tam legere, quàm videre & cominus intueri sibi videantur.

ad Tit. 2.

Fuit S. Ambrosius hæresomastyx, atq; Arrianos vndique persecutus est, & profligauit: flagellum hæreticorum similiter es ILLVST. DOMINE, adeò vt in tota Flandria nullæ vrbes magis intactæ sint ab hæresi, quàm tua Mechlinia, Louanium, & Bruxella: quod eò mirabilius & illustrius est, quò magis hîc vndiq; hæreticis cingimur, & penè commiscemur. Facit hoc Tua strenua vigilantia & auctoritas, quam ipsi etiam hæretici ita suspiciunt, timent & reuerentur, vt in hisce cum Hollandis inducijs in tua diœcesi non dico nidulari, sed vel hæreses suas profiteri & palàm facere non audeant. Vidimus in hoc genere nuper nouum illũ dogmatisten P. non Paulum, secretò suos errores magno multorum fauore, pariter & periculo spargentem, à te detegi, reuinci, suaq; dogmata eiurare, itaq; grande incendium, quod Brabantis imminebat, in ipso fomite restinxisti.

S. Ambros. epist. ad Marcellinam sororem.

In S. Ambrosio enituit inuicta animi magnitudo, libertas & constantia, qua & Iustinæ Imper. Arrianæ audaciam, & Maximi Eugenijq; tyrannidem repressit, nec minas, nec mortem veritus; quin & Calligano Imp. eunucho cædem minitanti, placido & hilari vultu respondit: *Deus permittat tibi vt impleas quod minaris: ego enim patiar quod Episcopi, tu facies quod spadonis.* Theodosium verò Imper. peccantem, quàm liberè & redarguit, & in ordinem redegit! cui proinde Theodosius apud Nectarium Patriarcham Constant. illud elogium dedit: *Solum Ambrosium noui Episcopum dignum eo nomine: hic veritatis magister est, qui me docuit quid inter Imperatorem & Episcopum intersit.*

Integritatem & constantiam tuam ILLVSTRISS. DOMINE, norunt & experti sunt summi iuxtà ac infimi, eiusq; opinionem & famam apud omnes ita certam, itaq; ex tot annorum vsu & experientia quasi præscriptione firmatam, vendicas & obtines, vt citiùs vitam quàm constantiam, ILLVSTRISS. R. T. dimissuram cuncti existiment; quo fit vt nemo, etiamsi potentissimus sit, ab ea petere aliquid audeat, quod vel in minimo æquitatis, aut disciplinæ Ecclesiastæ cancellos, non dico transgredi, sed vel prætergredi videatur. qua in re dictitant illud, quod de Chrysost. olim celebratum est: Archiepiscopus Mechliniensis nil nisi peccatum timet, nimirum cum Timotheo & S. Paulo didicisti illud: *Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis.*

S. Ambrosius Mediolanensem Rempubl. & Ecclesiam prauis moribus & vitijs infectam & corruptam expurgauit, pristinæque integritati & splendori restituit, atque aliud quasi Mediolanum, perinde ac B. Borro-

Borromæus nuper,nobis exhibuit.ILLVSTRISS. R.T.hanc noſtram Mechliniēſem diœceſim paucis abhinē annis tam ex hæreticorum,quàm ex bellorum & hoſtium incurſu ſilueſcentem,deſertā,& pœnè depoſitā, adeò vt rure & in pagis non tam Chriſtiani,quàm Indi & Barbari(vtpote qui multis annis nec Sacra, nec ſacerdotes viderant) habitare viderentur,ita reformauit & reparauit,vt hic impletum videatur illud Iſaiæ: *Populus qui ambulabat in tenebris, vidit lucem magnam, habitantibus in regione vmbræ mortis,lux orta eſt eis.* Et, *Ponam deſertum in ſtagna aquarum,& terram inuiam in riuos aquarum,dabo in ſolitudinem cedrum,& ſpinam,& myrtum, & lignūolivæ, vt videant,& ſciant,& recogitent,quia manus Domini fecit hoc,& Sanctus Iſrael creauit illud.* Iſaia 9. Iſaia 42.

Iam quantus te duce & chorago Mechliniæ in choro eſt pſalmodiæ & officij diuini decor,ordo,reuerentia?quis Eccleſiæ,quis rituum ornatus & dignitas?quanta Sacrorum omnium religio & maieſtas?verbo dicam: Ambroſiana eſt,qui eam intuentur,mirantur & ſtupent,ſibiq́;videntur ſpectare ſacram caſtrorum aciē ordinatam,imò viuam imaginem cœleſtis hierarchiæ æquè ac harmoniæ.Non abblandior,non narro ſecreta,ſed publicā,quæ res ipſa palàm loquitur.

Deniq;numquam non ob oculos habes viuam S.Ambroſij effigiem, ideam inquam perfecti, omnibuſq́; numeris abſoluti Pontificis,quam S.Bernardus Eugenio Pontifici ita præſcribit & ad viuum depingit: *Conſidera,oportere te eſſe formam iuſtitiæ:ſanctimoniæ ſpeculum,pietatis exemplar,aſſertorem veritatis,fidei defenſorem, doctorem Gentium,Chriſtianorum ducem,amicum ſponſi,ſponſæ paranymphum,cleri ordinatorem,paſtorem plebium, magiſtrum inſipientium,refugium oppreſſorum, pauperum aduocatum, miſerorum ſpem,tutorem pupillorum,iudicem viduarum,oculum cæcorum,linguam mutorum,baculum ſenum,vltorem ſcelerum, malorum metum,bonorum gloriā, virgam potentium,malleum tyrannorum,Regum patrem,legum moderatorem,Canonum diſpenſatorem,ſal terræ,orbis lumen,ſacerdotem Altiſſimi,vicarium Chriſti,Chriſtum Domini,poſtremò Deum Pharaonis.* lib. 4. de Conſider. cap. 7.

Quapropter ſub tali Antiſtite Mechlinienſis Eccleſia hoc tempore & doctrinā & diſciplina & morū integritate ac pietate,ita cōpoſita inſtructaq́;eſt,vt nō tantùm Belgicis,ſed & totius Europæ Eccleſijs quaſi forma & exemplar proponi poſſit,quam ad rem multùm adiuuit,& indies adiuuat SERENISS. Principū noſtrorū auita pietas,religio & zelus;qui tua conſilia reuerentur,& cōſtanter fouent,tuentur & promouent: vt meritò ſperare debeamus in hoc Belgij quaſi deliquio,talibus Principibus & Præſulibus,priſtinum religionis æquè ac Reip.vigorem,florem & decus poſtliminiò Belgio reſtitutum iri.Ita nimirùm Gratianus & Valentinianus iunior Impp. quamdiu S.Ambroſij quaſi pædagogi ſui & Hierarchæ monita ſecuti ſunt, imperium piè & proſperè adminiſtrarunt,atq; Italiæ regnum pacificum & felix reddiderunt.Ita Conſtantinus,Conſtans, Theodoſius,Marcianus,Carolus & alij Reges & Impp.Pontificum,quaſi parentum ſuorum,placitis & votis obſecundantes,à Deo benedicti,directi & fortunati fuerunt,atque Imperium tam Orientis quàm Occidentis,pietate & religione iuxtà ac opibus & gloria florens inclytumq́ue præſtiterunt.

Ambroſium itaque nobis exhibes, ILLVSTRISS. DOMINE, ſtudio & doctrinā, Ambroſium ſapientiā & prudentiā, Ambroſium comitate, integritate,grauitate,Ambroſium libertate & conſtantiā,Ambroſium vigilantiā, fortitudine & zelo, ideoque inſtar Ambroſij ſacras Litteras,ac præcipuè Paulinas haſce epiſtolas quaſi librum ſacerdotalem, quaſi viuum Paſtorum & Præſulum ſpeculum,auidè complecteris,atq; earum æquè ſtudioſus es ac doctor : indeq́ue Pauli mores, ſpiritum,animos & ignes imbibiſti, atque indies magis hauris & imbibis;perinde ac libros Sapientiales Salomonis,& Siracidæ aſſiduè,etiam in itineribus & hoſpitijs(inſtar magni illius Hoſij Cardinalis,qui Concilio Tridentino præfuit)teris & voluis,eorumq́ue ſententias grauiſſimas,quæ in rebus quibuſq;particularem prudentiam tam humanam,quàm diuinam docent atq; præſcribunt, quaſi ad vnguem calles, atque ex earum præſcripto & dictamine actus omnes tuos moderaris & dirigis.

Cui ergo iuſtiùs hocce Paulinum opus, atque inprimis Pontificales atque Archiepiſcopales eius ad Titum & Timotheum epiſtolas dedicem, niſi ILLVSTRISS. R.T. quæ & proprius noſter Epiſcopus es,imò Archiepiſcopus, Belgijq́ue Hierarcha, & S. Pauli gradum ac munus ſortitus, eumdem æmulari, verbiſq́ue & moribus exprimere ſatagis,atq;plures Titos & Timotheos nobis inſtruis,formas & creas;vti anno præcedente Vicarium tuum,virum integrum,prudentem,fortem æquè ac ſuauem,atq;in negotijs Eccleſiaſticis apprimè verſatum,& longo vſu exercitatum,Reuerendiſſimum Gandenſem(Gandenſium delicias)formaſti & creaſti?

Accedit,quòd ego per plures annos ab ILLVST. R.T. & Reuerendiſſimo Gandenſi,Vicario tunc tuo, ſtatis anni feſtis ſolemnioribus Mechliniam euocatus,in Metropolitana Eccleſia tua pœnitentiariū egerim, dumq́;ſæpiùs cum ILLVSTRISSIMA R.T.familiariter agerem, auctor & incentor huius operis mihi fuiſti, amicè enim monebas & hortabaris me, vt ea, quæ in totam S. Scripturam iam per octodecim annos ſemel iterumq́;in celebri hac vrbe tua & Vniuerſitate Louanienſi publicè docuiſſem,typis euulgarem,omnibuſq́; Belgis,quin & alijs prouincijs communia facerem. Atq; ego quidem tum detrectabam,& excuſabam,dicebamq́;libros eſſe liberos:eò quòd non minor libris,hoc præſertim tam erudito ſæculo,quàm liberis concipiendis,fouendis & educandis cura,labor & ſollicitudo ſit adhibenda.Eram enim,& etiamnum ſum ſilentij & quietis amantior,alteq́;mihi impreſſi illud,λαθεβιώσας:& illud S.Iob,*Dixi,In nidulo meo moriar*:& illud S.Hieronymi de S.Hilarione,*Crebrò mutabat locum,non ex leuitate,ſed honorem fugiens & importunitatem.Semper enim ſilentium & vitam ignobilē deſiderabat.*Quocirca octogeſimo ætatis anno moriens fidenter dicebat: *Egredere anima mea,quid times?Septuaginta propè annis ſeruiſti Chriſto,& mortem times?* Præſertim cùm antiquæ & continuæ meæ infirmitates iugiter me admoneant breuitatis vitæ,vt diſponam domui meæ,vtq́;animam meam virtutibus,& cæleſtium diuinarumq́;rerum tractatione expoliam,præparemq;ad felicem tranſitum,& ad beatam æternitatem. hæc enim vna cura eſt , quæ Religioſum aſſiduè ad humanarum rerum contemptum,& ad cæleſtium deſiderium,cæleſtemq́;vitam exſtimulat & impellit,quæq́; me ab ipſo Religionis ingreſſu pupugit,& aſſiduè Deo excitante, pungit & ſtimulat.

Verùm cùm ad ILLVSTRISSIMÆ R.T. amicam exhortationem acceſſit Superiorum meorum , quibus quaſi Dei in Religione hac noſtra vicarijs, voto obedientiæ obſtrictus ſum, voluntas & imperium,iubens vt hæc

vt hæc ipsa ederem; acquiescendum mihi fuit, etsi res mihi debili & infirmo difficilis esset & laboriosa, malui enim vitam perdere, quàm obedientiam. Cœpi igitur inter Magdalenam & Martham horas & operas partiri, atque rem Deo duce, aggredi, orsusque sum ab Epistolis S. Pauli: tum quòd illæ grauissimæ sint, vti & difficillimæ; tum quòd eas tertiò & exactè præ alijs S. Scripturæ libris docuissem; tum quòd antagonistæ Sectarij nostri Paulum assiduè crepitent, eumque à se suisq; sectis stare apud imperitum vulgus clamitent; tum denique quòd Paulus, vtpote vas electionis, & Doctor Gentium, hisce Epistolis tam Præsules & Pastores, quàm Principes, Magistratus, & Christianos quoslibet, cuiuscumque conditionis, status & gradus sint, ad sapientiam æquè ac virtutem, & perfectionem Christianam instruat & informet. Quas ob causas in hoc opere licet alijs commentatoribus sim breuior, præ meo tamen more paulò fui fusior, addidiq; subinde ea, quæ & dogmata, & quæstiones controuersas, & morum compositionem spectant; non tamen alia, nec aliunde quàm ex te nata, & ex horto hoc nostro Paulino petita: quam ad rem hinc inde raras & selectas veterum sententias, exempla, & apophthegmata inserui, quæ proprium cuiusq; tam spiritum, quàm sapientiam & prudentiam acuere & excitare, atq; ad eumdem in alijs acuendum & excitandum, Pastoribus & Ecclesiastis adiumento esse possint: hæc enim Christianæ prudentiæ, spiritus & zeli fomenta crebrò suggerit & aspirat Paulus.

Porro hisce commentarijs conscribendis & limandis multis annis assiduo & ingenti labore incubui, studuiq; quatuor rebus quàm maximè: Primò, soliditati, vt genuinam Pauli mentem explicarem: Secundò, breuitati. in studio enim sacræ Scripturæ verissimum est illud, *Ars longa, vita breuis*. ea de causa ex tot & tam vastis aliorum commentarijs quasi mellilegium feci, & relictis furfuribus pollinem dedi: mea verò pari delectu & breuitate tradidi. Citaui Patres ad verbum, quantum breuitas tulit; sed ob eam subinde illos in verbis luxuriantes restrinxi, atque sententias illorum illustriores tantùm citaui, easq; etiamsi disparatas, medijs omissis, coniunxi, verbo vno, aut verbi casu ad congruam syntaxin adaptato, & commutato. Illorum enim medullam & energiam paucis tradere intendi, ideoque nonnumquam, sed rariùs, plura eorum verba satis inuoluta vno alterove meo clariore commutaui, vt prolixitatem vitarem: sed ita, vt fideliter sensa eorum semper expresserim. Tertiò, methodo, de qua mox dicam. Quartò, claritati; σοφὸν enim τὸ σαφὲς, sapiens & eruditum est quod clarum est, non quod obscurum. Vt quid enim lingua & sermo nobis datus est, nisi vt clarè sensa mentis tum nostræ, tum alienæ efferat & explicet? vt quid difficiles & obscuros auctores explicamus, si nostra obscuritate, licet eleganti, tam nos nostraq; dicta & scripta, instar sepiarum, quam ipsos auctores magis implicamus & inuoluimus?

Scopus itaq; meus fuit, solidè, breuiter, methodicè & clarè tradere sensum maximè genuinum & litteralem harum Epistolarum, vti & reliquæ deinceps S. Scripturæ: ideoque ex textu Græco, Hebræo & Syro, atq; ex Patribus & Doctoribus ea profero, quæ sensum hunc genuinum vel demonstrant, vel illustrant. Hunc scopũ in omnibus spectaui & specto, in hunc vbique collimo; an assequar, Lectorum esto iudicium.

Quamobrem florida & parerga non sector, nec elegantiam ambio: Theologum enim ago, non oratorem; veritatem vestigo, vtilitatem quæro, non vmbras & pompam; insisto rebus, non verbis: præsertim cùm
1. Cor. 2. Apostolus ipse, quem interpretor, profiteatur se imperitum sermone, sed non scientia; *Et sermo meus*, inquit ipse, *non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis*. qui enim verborum elegantiæ studet & incumbit, necesse est vt tantumdem rerum ipsarum studio & profunditati demat & detrahat.

Quare stylo vtor didactico & methodico, per notationes, quæstiones, numeros, membra & puncta inciso & distincto, qui in scholis vsitatus ad disciplinam & memoriam aptissimus est. hic enim ornari res ipsa vetat, contenta doceri.

Methodus mea hæc est: post breuem synopsin totius capitis rem aggredior, atque illustriores Patrum & Doctorum expositiones ordine quamque suo affero; tum vt plenus & perfectus sit commentarius; tum vt S. Scripturæ fœcunditas appareat; tum quia hæc varietas in cathedris & pulpitis, cum multa materia multũ affert tã ornamenti quàm emolumenti. Sensum verò illum, qui maximè genuinus videtur, expresse designo, eumq; alijs præfero & illustro. Connexionem quoq; & vim ratiocinationum Paulinarum, vbi eæ obscuræ sunt, clarè ostendo, & in forma dialectica propono. Porro aliorum expositionem sæpè non refello, tũ ne longior sim, tum ob reuerentiam auctorum; tum quia multæ sunt probabiles; tum quia veræ & genuinæ sententiæ propositio ac confirmatio, reipsa aduersarum est refutatio. Auersor Criticos qui ex aliorum censura famam aucupantur; sed falsò: nam & ipsi similes patiuntur vel Criticos, vel Apologeticos. Verè dixit Ausonius: *Tria ijs auertenda sunt qui gloriam quærunt: Oculi à scriptis aliorum, Manus à pecunia quã alius possidet, Aures à secretis principum*. Deniq; Christiani animi semper esse duxi, aliorũ labores fouere, laudare, mirari; nullius carpere, despicere, abijcere & impedire. Quid enim quærimus? gloriam Christi, non nostram, vt Christi nomen per nos & alios quosuis toto orbe propagetur, secundùm mensuram gratiæ cuique à Deo datæ.

Vniformem hanc breuitatem & methodum, quantum licuit, vbique seruaui. Verùm, prout ipse Paulus subinde magis assurgit, subinde magis se dimittit; in nonnullis epistolis planus & facilis, in alijs (vti clarè patet in epistola ad Ephesios) obscurus est & sublimis, adeò vt ipse sibi dissimilis & difformis esse videatur; ita pariter necessum fuit me in eius interpretatione nunc vela contrahere, nunc relaxare, nunc attollere, nunc demittere.

Accipe igitur, Illvstrissime & Reverendissime Domine, hoc leuidense amoris & obseruantiæ meæ erga Illvst. R. T. testimonium & mnemosynon, imò debitum: ad hoc enim me tum alijs titulis, tum eo præsertim obligas, quòd tam me, quàm totam Societatem nostram adeò amicè & beneuolè foues & complecteris.

Norunt hoc nostri Louanienses & Bruxellenses, cuius rei, vt alia prætercam, illud recens & illustre argumentum dedisti, quòd à biennio nostrum tirocinium atque Domum probationis in tuam vrbem Mechliniensem admisisti, quodque tirones nostros, quasi paruulos tuos Beniaminos, ita amas, visitas, iuuas & protegis,

tegis, vt ijs videaris esse Abraham, pater, inquam, dilecti Isaac, & magnæ eius prosapiæ fidelis ac religiosæ ad aliorum salutem comparatæ, quam Christo Iesu eiusque Ecclesiæ instruis & adornas, vt in partem laborum & messis ipsi grandiores facti quandoque veniant, vtq; ILLVST, R.T. tuosque quasi subsidiarij milites adiuuent, tum in catechizanda & erudienda plebe, tum in hæreticis reuincendis, tum in peccatoribus conuertendis, tum in omni disciplina Ecclesiastica spirituque Christiano augendo & promouendo: viri enim Religiosi, qui suas in mundo res & spes pro Christi amore, vt eum quàm proximè sequerentur, abdicarunt, quique in ipsa Religione tum litteris, tum moribus, tum rerum diuinarum meditatione multis annis exculti fuerunt, atque instar Noë & Henoch cum Deo ambulare didicerunt; veri, inquam, Religiosi, vtpote Deo deuincti & coniuncti, nec sua lucra, sed quæ sunt Iesu Christi quærentes; selecta & aptissima sunt Dei instrumenta ad animas conuertendas, dirigendas, perficiendas & saluandas, vti tum huius sæculi, tum aliorum præcedentium multiplex experientia docuit, & docet. Atque hæc est causa, quæ ILLVST. R.T. impellit, vt tyrocinium hoc nostrum, & totam Societatem, quæ à Deo hoc sæculo excitata fuit vt Luthero & Caluino se opponeret, vt Indos, Iapones & Chinenses conuerteret, vt languescentes Christianos & Clericos excitaret, tenerè diligas, defendas & promoueas.

Diuina bonitas ILLVST.R.T. in multos annos nobis, Belgio, & Ecclesiæ suæ incolumem seruet, induatque noua virtute ex alto, vt renouetur sicut aquilæ senectus, imò iuuentus tua, vtque B.Borromæi, & S. Ambrosij æmulus Paulum nobis plenè perfecteque exprimas, fiasque magnus Pastor & Doctor multarum gentium tum Episcopali, tum Archiepiscopali iure ILLVST.R.T. subditarum; ac denique, cùm apparuerit summus ille Princeps Pastorum, ab eodem percipias immarcescibilem gloriæ coronam, Amen. Louanij ex nostro Collegio, anno Domini 1614. ipso die S. Thomæ Aquinatis.

ILLVSTRISS. R. T.

seruus in Christo

Cornelius Cornelij Societ. IESV.

FACVLTAS R.P. PROVINCIALIS
PER FLANDRO-BELGICAM.

EGo infrascriptus Societatis IESV per Flandro-Belgicam Præpositus Prouincialis, potestate ad hoc mihi factâ ab admodùm R.P. Nostro Goswino Nickel, Societatis eiusdem Præposito Generali, do facultatem Iacobo Meursio Typographo Antuerpiensi typis mandandi Commentaria R. P. CORNELII CORNELII A LAPIDE, eiusdem Societatis Sacerdotis, in epistolas S. Pauli. In quorum fidem has manu meâ subscriptas, & sigillo officij mei munitas dedi Louanij III. Ianuarij, anno M.DC.LVI.

THOMAS DEKENS.

APPROBATIO CENSORIS.

HI Commentarij in omnes S.Pauli Epistolas, auctore R.P.CORNELIO CORNELII SOCIETATIS IESV, Presbytero, sunt docti ac pij, & digni qui studiosorum manibus terantur. Quare vtilissimum iudico vt in publicum prodeant. Quod testor 14. Ianuar. ann. 1613.

Egbertus Spitholdius, S.T.L. Canonicus & Plebanus Antuerpiensis, libr. Censor.

COPIA PRIVILEGII SOCIETATIS IESV
PRO SACRO ROMANO IMPERIO.

CVM ex mandato Sacræ Cæsareæ Maiestatis, omnibus & singulis Typographis, Bibliopolis, atq; aliis quibuscumque librariam negotiationem exercentibus, serio strictéq; inhibeatur, ne quis libros vllos a Societatis nostræ Patribus hactenus editos, aut edendos in posterum, intra Sacri Rom. Imperij, regnorumq; & dominiorum Sacræ Cæsareæ Maiest. hereditariorum fines, simili aliòue charactere aut forma, siue in toto siue in parte, excudere vel recudere vel aliò recudendos mittere, aut alibi etiam impressos inuehere, vendere, aut distrahere clam, seu palam, citra supradictorum Patrum consensum ac testimonium audeat vel præsumat; ego Thomas Dekens, Societatis IESV *per Prouinciam Flandro-Belgicam Præpositus Prouincialis, concedo Iacobo Meursio Typographo Antuerpiensi facultatem excudendi R.P. Cornelij Cornelij à Lapide Societatis nostræ Theologi, Commentariu n in Epistolas S. Pauli, ab eiusdem Societatis deputatis Theologis examinatum & approbatum. In cuius rei fidem litteras manu mea subscriptas, & sigillo officij mei munitas dedi Louanij anno 1656. die 3. Ianuar.*

THOMAS DEKENS.

SVMMA PRIVILEGII REGII.

CAROLVS *Dei gratia Hispaniarum & Indiarum Rex Catholicus, Archidux Austriæ, Dux Burgundiæ, Brabantiæ, &c. Serenissimus Belgarum Princeps, diplomate suo sanxit, ne quis Commentarium in Epistolas S. Pauli, Auctore* R.P.CORNELIO CORNELII A LAPIDE *Soc.* IESV *sacerdote, in Collegio Romano Sacrarum litterarum olim Professore, præter* IACOBI MEVRSII *Typographi Antuerpiensis voluntatem, intra decennium in Belgio excudat, aut alibi terrarum locorumúe excusum, in has Inferioris Germaniæ prouincias inferat, venalemúe exponat. Qui secùs faxit, præter confiscationem exemplarium, triginta florenorum pro singulis libris huc illatis soluendorum pœnâ mulctabitur, sicut latiùs patet in litteris datis Bruxellæ anno* M.DC.LXXI. *die* VI. *Octobris.*

Signat

LOYENS.

COMMENTARIA IN OMNES S. PAVLI EPISTOLAS.

PROOEMIVM.

Quis, qualis, quantus S. Paulus.

Octo dotes & prærogatiuæ diui Pauli.

OCTO dotes & prærogatiuę eximię, in S. Paulo considerandæ, & admirandæ sunt. Prima est, præclara eius natura & indoles; Secunda est, mira eius vocatio & gratia; Tertia est, rara eius sapientia; Quarta heroicæ eius virtutes; Quinta, efficacia & fructus in euangelizando; Sexta illustre illius martyrium; Septima, miracula; Octaua, eiusdem fama & gloria.

CAPVT I.

De Pauli genere & indole.

Paulus Tarsensis & ciuis Romanus.

QVOAD primum, fuit Paulus nobili Iudæorum prosapia ortus, è tribu Beniamin. S. Hieron. libr. de Script. Eccles. cap. 15. videtur tradere, Paulum Gischalæ, Iudææ oppido, natum esse: quo à Romanis capto, cum cum parentibus suis Tarsum Ciliciæ commigrasse. Verùm idem S. Hieron. in epist. ad Philem. hanc traditionem fabulam appellat, & verè fabula est. Certum enim est Paulum non Gischalæ, sed Tarsi natum esse. Id enim ipse affirmat Actor. 22. *Ego*, inquit, *sum vir Iudaus, natus in Tarso Cilicia.*

Porro Tarsus Ciliciæ erat metropolis, & ius municipale à Romanis fuerat consecuta, ita vt Tarsenses censerentur ciues Romani, & ciuium Romanorum priuilegijs fruerentur. Vnde Paulus Actor. 16. v. 6. v. 37. & 22. v. 25. ciuē Romanū se esse proclamat: *Si hominem Romanum*, inquit, *& indemnatum licet vobis flagellare?* cumque diceret Tribunus? *Ego multa summa ciuitatem*, vel, vt Græca habent, πολιτείαν ciuilitatē, *hanc consecutus sum*; respondit Paulus: *Ego autem & natus sum.* Ius hoc ciuitatis Romanæ adepti sunt Tarsenses à Iulio Cæsare, & ab Augusto, eò quòd vtriusq; partes in bellis ciuilibus strenuè adiuuissent. Vnde & Tarsus Iuliopolis est dicta, vt testatur Dio Cassius lib. 47.

Tarsenses iure ciuitatis Romanæ consecuti à Iulio Cæsare, quo nomine?

Hac de causa liberaliter & nobiliter educatus fuit

A Paulus, atq; Græcorum litteris & liberalibus disciplinis egregiè excultus: nam harum scholæ florebant Tarsi, iisque ita dediti erant Tarsenses, vt testo Strabone l. 14. in studiis hisce superarint Athenas & Alexandrinam, adeoq; ipsa Roma Tarsensibus litteratis abundarit. Paulus ergo Gentilium scientiis Tarsi apprimè imbutus, inde, quòd genere Iudæus esset, ad Iudæorum metropolim Hierosolymam, vt sacris disciplinis à Gamaliele erudiretur, profectus est. *Ego*, inquit ipse Actor. 22. *nutritus sum in ista ciuitate, secus pedes Gamaliel eruditus iuxta veritatem paterna legis, amulator legis sicut & vos omnes.*

Litterarum Græcarum & S. Scripturarum peritia in D. Paulo.

B Tantùm verò in hisce profecit, vt Tertul. l. 5. contra Marcion. ante finem asserere non dubitet, neminem magis nosse medullas Scripturarū, quàm S. Paulum. Audi & S. Hieron. ad Paulinum: *Cur dicitur*, inquit, *Paulus vas electionis? nempe, quia legis & S. Scripturarum erat armarium.*

Fuit autem Paulus Pharisæus, quæ secta apud Iudæos erat nobilissima & præstantissima. ita enim ipse ait Actor. 26. 5. *Secundum certissimam*, græcè ἀκριβεστάτην id est diligentissimam, exactissimam, religiosissimam, *sectam nostra religionis vixi Pharisaus.*

D. Pauli secta Pharisæa.

Iam verò insignis, magnanima & heroica eius indoles elucet in ardenti eius zelo, & pugna pro Iudaismo, quo, errans licet, putansque obsequium se præstare Deo, ipse adhuc adolescens ducem se præbuit Iudæis ad persequendum & extirpandum Christianos.

C *Saulus*, inquit Lucas Actor. 8. 3. *deuastabat Ecclesiam, per domos intrans, & trahens viros ac mulieres, tradebat in custodiam.* Et c. 9. v. 1. *Saulus adhuc spirans minarum, & cadis in discipulos Domini, accessit ad principem sacerdotum, & petiit ab eo epistolas in Damascum ad Synagogas; vt, si quos inuenisset huius via viros ac mulieres, vinctos perduceret in Ierusalem.* Luculentiùs verò ipse Paulus Galat. 1. v. 13. *Supra modum*, inquit, *persequebar Ecclesiam Dei, & expugnabam illam, & proficiebam in iudaismo supra multos coataneos meos in genere meo, abundantiùs amulator existens paternarum mearum traditionum.*

Zelus diui Pauli in & pro Iudaismo, deinde pro Euangelio.

Nimirum mysticè impletum est in Paulo vaticinium Iacobi Genes. 49. *Beniamin lupus rapax,*

manè comedet prædam, & vespere diuidet spolia. Præclarè S. Aug. lib. 22. Contra Faust. cap. 70. *Animæ,* inquit, *virtutu capaces ac fertiles præmittunt sæpe vitia, quibus hoc ipsum indicent, cui virtuti sint potissimum accommodatæ, si fuerint præcepta exculta. Sic Moyses occidens Ægyptium, vitiosa quidem, sed magnæ fertilitatis signa fundebat; ita quoque Pauli sæuitia silvestre erat vitium, sed magnæ fertilitatis erat indiciũ.*

Generosa indoles S. Pauli.

Quis enim postmodum in Euangelio toto orbe propagando animos & ignes Pauli æquauit? quis in laboribus pluribus? quis in carceribus abundantiùs? quis in crucibus & plagis maioribus? quis in periculis tam interritus? quis in arduis tam audax & excelsus? quis tanta non dicam moliri, sed & cogitare ausus fuit, quanta molitus est, fecit, & confecit Paulus?

CAPVT II.

De mira S. Pauli vocatione & gratia.

Secvndò, illustris Pauli vocatio & gratia imprimis in eo elucet, quòd ipse à Christo immortali & glorioso è cælis vocatus sit, cùm alij Apostoli à Christo mortali in terra vocati sint. Rursum, quòd Christus cum Paulo quasi duellum inierit, eumq; sui odio flagrantem, in ipsa persecutione in terrã prostrauerit, vicerit, subegerit. Cùm enim inclamasset illi Christus: *Saule, Saule, quid me persequeris?* Mox ille: *Quis es Domine?* Rursum Christus: *Ego sum Iesus, quem tu persequeris: durum est tibi contra stimulum calcitrare.* Cui ille statim manus dans: *Domine,* inquit, *quid me vis facere?* Quàm valida fuit hæc Christi cum Paulo contentio! quàm potens vocatio! quàm efficax gratia! quæ in momento cor Pauli hostile sibi subditum, amicum & obsequens effecit, quæ Saulum in Paulum, lupum in agnum, persecutorem in prædicatorem, Iudæum in Apostolum commutauit. Et qualem quantumque Apostolum? audi, *Vas electionis* (instrumentum & organum electum) *est mihi iste, vt portet nomen meum coram Gentibus, & regibus, & filiis Israel. Ego enim ostendam illi, quanta oporteat eum pro nomine meo pati.*

Duellum Christi cum Paulo.

Echineis seu Remora quæ virtute naues detineat.

Mirantur S. Ambros. Basilius, Aristoteles, Plinius & alij echineida, siue Remoram, exiguum pisciculum, qui vastissimas nauium moles validissimis etiam ventorũ turbinibus agitatas, nullo suo labore, non detinendo, non manus iniiciendo, non alio modo quã ijs adhærendo, remoratur & sistit. Causam & modum hasce naues sistendi varij varium diuinant. Alij fieri id putant, quòd echineis naui qualitatem aliquam imprimat, quæ eius impetum licet citatissimum remoretur; alij, quòd adhærendo detineat per virtutem sibi innatã; sicut homo per manum detinet lapidẽ ne cadat; alij, quòd primò seipsam sistat, & immobiliter adhæreat loco & spatio suo, ita vt nulla vi, etiam nauim impellente, inde dimoueri possit, ac consequenter nec nauis cui adhæret, cuique se affixit.

Paulus à gratia, quasi à Remora detentus.

Quantò magis mirum fuit in Paulo, Deum hominem turbinibus concupiscentiæ in barathrum ruentem præcipitem sistere? eius amores & æstus inhibere, imò in contrarium reflectere? ad Christum, quem pessimè oderat, trahere, Christo vnire & vincire?

A Hanc sui vocationem & gratiam admirans Paulus 1. Timoth. 1. 15. *Fidelis,* inquit, *sermo, & omni acceptione dignus: quod Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum. Sed ideo misericordiam consecutus sum, vt in me primò ostenderet Christus Iesus omnem patientiam, ad informationem eorum, qui credituri sunt illi, in vitam æternam.* Quis pœnitens veniam & gratiam non speret, cùm Saulum blasphemum, & persecutorem Christi, ab eo in gratiam intimamque amicitiam receptum videt?

Iam verò quanta fuit Christi gratia, qua Paulum Gentium doctorem, orbis magistrũ creauit? *Mihi,* inquit ipse Ephes. 3. v. 8. *omnium Sanctorum minimo data est gratia hæc, in Gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, & illuminare omnes, quæ sit dispensatio sacramenti absconditi a sæculis in Deo.* Et 1.

Gratia D. Pauli, & singularis cooperatio.

B Timot. 2. 7. *In quo positus sum ego prædicator, & Apostolus (veritatem dico, non mentior) doctor Gentium in fide & veritate.* Dicebat ille adulator:

Diuisum imperium cum Ioue Cæsar habet.

Nos verè dicere possumus, Christum cum Paulo, non imperium, sed titulos & munia sua diuisisse: Christus enim orbis est redemptor & doctor; Paulus verò præco est & doctor orbis, omniumq; gentium.

Tituli Christo & Paulo communes: Christus orbis redemptor, Paulus doctor.

Huic verò gratiæ quàm strenuè cooperatus est Paulus? quanta fide munus sibi commissum obiuit? quàm sedulum, ardentem & indefessum se Gentibus omnibus præconem exhibuit? dicat ipse Roman. 11. 13. *Quamdiu ego sum Gentium Apostolus, ministerium meum honorificabo,* Spartam quam nactus sum, exornabo & 1. Cor. 15. 10. *Gratia Dei sum*

C *id quod sum, & gratia eius in me vacua non fuit; sed abundantius illis omnibus laboraui: non ego autem, sed gratia Dei mecum.*

Porro quantos Euangelij & Gentium causa labores generosè exantlarit, quanta pericula intrepidus adierit, quanta ludibria, ærumnas, plagas & verbera alacer sustinuerit, enarrat ipse 1. Corinth. 4. 9. *Spectaculum,* inquit, *facti sumus mundo, & angelis & hominibus: nos stulti propter Christum, vsque in hanc horam & esurimus, & sitimus, & nudi sumus & colaphis cædimur, & instabiles sumus* (ἀστατοῦμεν, incertis locis & sedibus vagamur & discurrimus) *& laboramus operantes manibus nostris: maledicimur, & benedicimus: persecutionem patimur, & sustinemus: blasphemamur, & obsecramus tamquam purgamenta huius mundi facti sumus, omnium peripsema vsque adhuc.*

Labores, pericula, afflictiones Pauli pro Euangelio.

D Vberiùs verò, pleniùs, neruosiùs laborum & passionum suarum catalogum seriemq; generosus Christi athleta perrexit, aut potiùs perstringit 2. Corinth. 12. 13. *In laboribus,* inquit, *plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter. A Iudæis quinquies quadragenas vna minùs accepi. Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragium feci, nocte & die in profundo maris fui: in itineribus sæpè, periculis fluminum, periculis latronum, periculis ex genere, periculis ex Gentibus, periculis in ciuitate, periculis in solitudine, periculis in mari, periculis in falsis fratribus: in labore & ærumna, in vigiliis multis, in fame & siti, in ieiuniis multis, in frigore & nuditate.*

CA-

CAPVT III.

De rara Pauli sapientia.

Epistola D. Pauli continent medullam fidei & religionis Christianæ.

TERTIO, eximia Pauli sapientia passim in epistolis eius conspicua est. Ipsæ enim continent medullam fidei, & religionis Christianæ. Sanè de gratia, de prædestinatione, de Christi redemptione, & tota eius in carne œconomia, de matrimonio & iure coniugum, de cælibatu, de Ven. Sacramento, & sacrificio, de nouem ordinibus angelorum, de munijs Episcoporum, Presbyterorum, Diaconorum, totoque ordine hierarchico nullus ita planè, grauiter, exactè & sapienter disseruit ac Paulus. Taceo naturalem & græcanicam eius scientiam, in qua Tarsi insigniter, vt dixi, excultus fuit, quam etiam Ethnici admirati sunt: adeò, vt tradat S. Chrysostomus homil. 3. in 1. ad Corinth. apud Ethnicos disceptatum fuisse, an Paulus Platoni, cuius doctrinæ grauitatem & subtilitatem illi in primis venerantur, præferendus esset.

Paulus Ethnicis ipsis admirandus, Platoni præfertur.

Memoria dignum quod de S. Paulo scribit Clemens Alexan. l. 6. Stromat. his verbis: *Quomodo Deus Iudæos saluos esse voluit, dans eis Prophetas: ita etiam Græcorum spectatissimos propria sua lingua exercitatos, prout poterant capere Dei beneficentiam, a vulgo secreuit. Præter Petri prædicationem declarauit Paulus Apostolus dicens: Libros quoq; Græcos sumite, agnoscite Sibillam, quo modo vnũ Deum significet, & ea quæ sunt futura: Hydaspen sumite, & legite, & inuenietis Dei filium multo clariùs & apertiùs esse scriptum, & quemadmodum aduersus Christum multi reges instruerent aciem, qui eum habent odio, & eos qui nomen eius gestant, & eius fideles, & aduentum, & tolerantiam.* Hæc Clemens, non ex epistolis, sed ex concionibus S. Pauli, per manus tradita posteris consignauit: vnde discas quanti veteres, ac S. Paulus Sibyllina oracula fecerint. ita Baronius in Apparatu Annal.

Eius illuminationes, reuelationes & raptus.

Christianam & diuinam eius sapientiã intueamur: cuius præcellentiam & profunditatem satis ipse insinuat, cùm ad Gal. 1. asseuerat se Euangelium non ab homine accepisse, & didicisse, sed per reuelationem IesuChristi. Rursum, quòd 2. Cor. 12. se raptũ asserat in tertium & summum Beatorum cælum, scilicet in paradisum, ibiq; audiuisse arcana verba, quæ non licet homini loqui, quæ oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt. Sublimia illa ac cælestia, homini ineffabilia, imò incomprehensibilia sunt. *Tria sunt*, ait Sapiens, *mihi difficilia: via aquilæ in cælo, via colubri super terram, via nauis in medio mari.* Quis aquilam hanc Paulũm in cælum pernicissimè se librantem vel visu assequatur? Paulus ergo non in terrena, sed in cælesti schola eruditus, ibidem quasi creatus & consecreatus est magister Euangelij, doctorque orbis.

Paulus Moyses Euangelicus.

Moses in Sina collocutus cum Domino, acceptis ab eo legis tabulis, inde prodijt quasi nouus & cælestis legislator ad populum: Paulus verò non è Sina, sed è cælo, quasi Propheta, imò quasi angelus vrano gnomon in terram descendit, vt arcana legis Euangelicæ toti orbi panderet, atq; eructaret mysteria æternis temporibus tacita, & abscondita a cõstitutione mundi. Quapropter Origenes affirmat extitisse nonnullos, qui crederent Paulum esse veritatis Spiritum à Patre missum, quem Christus suis discipulis promiserat, dicens Ioan. 15. *Ego rogabo Patrem, & alium Paracletum dabit vobis, Spiritum ve-*

Paulus ab aliquibus creditus Spiritus veritatis à Patre missus, à Christo promissus.

A *ritatis, quem mundus non potest accipere: ille vos docebit omnia, & suggeret vobis omnia, quæcumq; dixero vobis.*

Paulus sol & abyssus sapientiæ.

Veriùs & solidiùs S. Dionys. Areopagita Pauli proles & heres, c. 7. de Diuin. nominib. Paulum communem nostrum solem; & alibi, eumdem sapientiæ abyssum indigitat, ab eoque altissima sacramenta, suamque Ecclesiasticam pariter & Cælestem Hierarchiam accepisse se gloriatur.

Illustria Pauli elogia.

Audi S. Chrysostomum homil. 4. de laudibus S. Pauli: *Paulus*, inquit, *archetypus bonorum, cui omnem prædicationem, res orbis, mysteria cuncta, vniuersamq; dispensationem Deus concessit. Ipse cælum solem habens iustitiæ, ipse mare sapientiæ purissimum & profundissimum.*

Paulus tuba Euangelij, tonitru Gentium.

Audi S. Hieronymum ep. 61. ad Pammachium: *Paulus*, inquit, *vas electionis, tuba Euangelij, rugitus*
B *leonis nostri, flumen eloquentiæ Christianæ, qui mysterium retro generationibus ignaratum, & profundum diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei magis miratur, quàm loquitur: quem quotiescumque lego, videor mihi non verba, sed audire tonitrua.*

Paulus doctor Petri, Apostolorum, angelorum.

Ampliùs dico: Paulus doctor fuit Petri, doctor Apostolorum, imò doctor angelorum. Vt alia prætercam, Paulus insigni sapientia, fiducia & constantia Petrum à recto tramite Christianæ libertatis deuiantem, & nonnihil in iudaismum inclinantem, redarguit, reuocauit & correxit. *Cùm venisset*, ait ipse Galat. 2. *Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat. Et cùm vidissem, quod non rectè ambularet ad veritatem Euangelij, dixi Cephæ coram omnibus: Si tu, cùm Iudæus sis, gentiliter viuis, & non iudaicè, quomodo Gentes cogis iudaizare?* Rursum ma-
C gnum illud mysterium vocationis Gentilium ad fidem & ad Christum, primus ipse mox à sua conuersione, vtpote doctor Gentium à Deo electus & declaratus Actor. 9. v. 15. plenè cognouit: ipse Apostolos, ipse Ecclesiã, ipse angelos edocuit. Loquatur ipse, imò loquatur potiùs per eum Spiritus sanctus, Ephes. 3. *Prout potestis*, inquit, *intelligere prudentiam meam in Christo: mihi omnium Sanctorum minimo data est hæc gratia, in Gentibus euangelizare; vt innotescat principibus & potestatibus in cælestibus per Ecclesiam* (puta per me Ecclesiæ doctorem) *multiformis sapientia Dei secundùm præfinitionem sæculorum, quàm fecit in Christo Iesu Domino nostro.*

Mysterium vocationis Gentium primus cognouit Paulus.

S. Chrys. ab omnibus Paulum legi voluit eius.

Nemo iam mirabitur S. Chrysostomum præfatione in epist. ad Romanos proclamare, laicos omnes, etiam opifices & mercatores, Paulum identidem legere debere. Quòd si cui id per negotia non
D liceat, hic, inquit, saltem me Paulum enarrantem & explicantem assiduè audiat: quare cõmétaria quæ in Paulum reliquit nobis Chrysost. homiliæ eiusdem fuerunt ad populum. Sanè ipse Chrysost. vt refert Georgius Patriarcha Alexandr. in eius Vita, numquam sinebat Paulum è manibus elabi, sed assiduè eum legebat, ac miraculi loco habebat eius sapientiam.

Paulus Chrysostomo semper in manibus.

Paulus hæresomastyx.

Iam verò Paulus hæresomastyx sua sapientia & acrimonia omnes Nouatorum ætatum omnium errores destruit & configit. Auctor est S. Augustinus libr. 7. Confess. 21. sub initia conuersionis auidissimè se sacram Scripturam & præ ceteris Apostolum Paulum ingenti fructu lectitasse, quinimò Pauli lectione planè conuersum se fatetur idem Augustinus, vti mox ex eo audiemus. Atque hæc fuit, causa cur prisci hæretici Paulum Paulique epistolas proscripserint. Fuerunt illi triplices. Primi omnes Pauli epistolas repudiarunt, easque

S. Augustinus lectione Pauli conuersus.

Heretici veteres Paulum reiecerunt, omnesq; epistolas. *Ebion in Paulum debacchatur, uti & Helchesaita.* *Aliqui heretici aliquas Pauli epistolas sustulerunt.*

A à canone S.Script.detruncarunt. Horum parens & dux, teste Irenæo lib. 1.c.26.&Eusebio li. 3.Histor. c.27. fuit mentis inops Ebion (sic namque in eum verè ludit S.Ignatius:Ebion enim hebraicè pauperem & inopem significat) qui iudaizans Apostolum Paulum, quasi legis suæ hostem, Apostatam, & Græcum per summam contumeliam appellabat. Hunc ducem & errorem secutos esse Helchesaitas, auctor est Eusebius lib.6.c.27.

Secundi non omnes quidem Pauli epistolas; sed aliquas dumtaxat, quas scilicet suis dogmatibus infestas videbant, ex catalogo sacro more, ingenio & fastu hæreticis vsitato abraserunt. Ij fuerūt Encratitæ, Seueriani, Marcionitæ, Manichæi, Arriani, Aëriani: nimirum Encratitæ & Marcionitæ vtramque ad Timotheum, & vnam ad Titum, alij alias sustulerunt.

Quidam non omnia in epistolis Pauli a S. Spiritu dictata esse somniarunt.

Tertij omnes Pauli epistolas receperunt, verum asseruerunt in ijs multa esse scripta dictante non Spiritu sancto, sed genio & ratione humana: vti epistolam ad Philemonem, item ea quæ naturaliter & familiariter scire & scribere poterat Paulus. Ita censuit Anonymus ille Fabricij discipulus, contra quem S. Augustinus sub nomine aduersarij legis & Prophetarum duos libros edidit. Huc etiam allusit Erasmus, cum in c.2.& 27. Matthæi asserit scriptores sacros subinde memoria lapsos esse, & leues quosdam errores admisisse. Alij denique subinde vitiatas, & à falsario quopiam deprauatas hasce epistolas somniarunt.

Erasmi error.

Marcion epistolas Pauli ausus mutilare.

Hac, similiue de causa Marcion, teste Epiphanio hæresi 42. è cæteris epistolis, quas ipse admittebat, id quod sibi videbatur, quodque palato & oculis suis non allubescebat, spongia sua politula & delicatula, quasi spurium extersit ac dispunxit.

Verùm veritas & auctoritas S. Pauli has omnes nebulas mox dispulit atque disiecit; adeò vt iam vel phanaticorum, vel vmbrarum potiùs quàm hominum obsoletæ & emortuæ sint hæ cū suis auctoribus hæreses. Quare ijs refutandis non immorabor, videat qui volet Irenæum, Epiphanium, Petrū Cluniacensem epist. priore contra Henricianos & Petrobrusianos, atque Sixtum Senensem libr. 7. Biblioth.cap.7. Tantùm illud hic animaduersione dignum est, veteres illos hæreticos, licet epistolas hasce respuerent, eas tamen Paulo ascripsisse. Itaque communis Orthodoxorum iam olim omnium cōsensus fuit, & est, hasce omnes epistolas, excepta vna ad Hebræos, de qua aliquando dubitarunt nōnulli (vt suo loco dicam) esse canonicas, plenas maiestate & Spiritu Apostolico: quinimò nostri Sectarij hasce Pauli epistolas præ cæteris sacræ Scripturæ libris laudant, colunt & iactitant. Sed & hi in alium lapidem impingunt. Dum enim non aduertunt, quando, contra quos, qua de causa tam acriter subinde insurgat Paulus, à mente & sententia Pauli aberrant. Nam vti ille qui acriùs errorem aut vitium aliquod persequitur, in oppositum aliudque extremum videtur declinare & impingere: ita Paulus, dum contra Iudæos Gentesque sui temporis disputans, legis & naturæ opera cæremoniasque eleuat & conuellit, dum Christi fidem & gratiam inculcat; videtur imperitis tollere liberum arbitrium, operaque bona & meritoria, atque vni fidei salutem & iustitiam asscribere & consignare. Nimirum, imperiti & stulti dum fugiunt vitia, in contraria currunt.

Omnes consentiunt has epistolas esse Pauli, non alterius cuiusquam.

Heretici nostri eas ex malè intellectis Pauli epistolis errores suos nituntur firmare. Videndum contra quos & quando Paulus scribat.

Melanchthon

Hoc modo Philippus ille, verè Melanchthon, pro sua Confessione, vel potius confusione Augustana passim testem citat S.Paulum: atque vt in eius epistolis homo profanus egregiè versatus videretur, nunquam sine ijs incedere, nunquam prandere aut cœnare, nusquam considere aut cubare consueuerat. Quare suo huic Philippo hoc elogium dedit Lutherus: *Ego tibi mi Melanchthon, verè tribuo, neminem meliùs te scripsisse in D. Paulum. Ego scio, quo iudicio & spiritu hoc de te pronuntio? Hieronymi & Origenis commentaria esse meras nugas & ineptias, si tuis comparantur.* Quale hoc supercilium? nimirum ἢ Πλάτων φιλωνίζει, ἢ Φίλων πλατωνίζει, nimirum πάθει φιλιππίζει. Lutherus philippizat, quia Philippus lutherizat. Itaque verè ad suam mentem dixit Lutherus: Nullus meliùs, scilicet ad Lutheri palatum & sensum, nullus meliùs, hoc est lutheranius, in D. Paulum scripsit, quàm Melanchthon. Hieron. Origenes, aliique Patres, quia antilutheranè, ideo Luthero pessimè scripserunt: suis enim scriptis nouam Lutheri fidem, eiusque cacangelion configunt, destruunt, euertunt.

Lutherum Paulum circumfert. *Lutherus stolidè & superbè Melanchthonis sui in diuum Paulum commenta laudat.*

B Caluinus, odium Dei & hominum, passim pro fide sua calua, & bonorum operum inope, pro seruo arbitrio, pro reprobationis, prædestinationis, virtutum peccatorumque fato, pro iustitia Christi nobis imputata, pro concupiscentiæ culpa, alijsque similibus sibi placitis, testes Paulum & S. August. producit, eos à se stare clamitat, & quasi hæresum suarum auctores dilaudat. Sed fallitur erro, fallit impostor, vt suis quibusque locis ostendam. Atque, vt ex vngue leonem agnoscas, videasque quàm ipse alijque Nouantes paralogizent, qualiaque ex Paulo sophismata texant;

Caluinus Paulo & Augustino maligné abutitur.

C Accipe è multis vnum, commune & frequens eorum sophisma, imò fraudem manifestam. Solent ipsi à propositione Pauli indefinita inferre vniuersalem; solent ex vna parte totum concludere, solent ab affirmatiua indefinita inferre negatiuam vniuersalem. v.g. Fides, inquiunt, teste Paulo, iustificat; ergo opera non iustificant: ergo nihil aliud à fide iustificat. quod perinde est, ac si tali ratione concluderent: Panis alit hominem, ergo caro aut piscis non alit hominem: Homo viuit per respirationem, ergo non viuit per cibum: Homo est animal, ergo leo non est animal.

Paralogismi aliquot hæreticorum.

1. Quod sola fides iustificat.

D Alterum accipe: Paulus sæpè obscurus est & difficilis; eo abutuntur Nouantes, eiusq; obscuritate, quasi latebris, errores suos velant & contegunt: atque ex obscura Pauli sententia dogmata sua æquè obscura & abstrusa demonstrare nituntur. Verum hic seipsos conficiunt. Hic enim vel ex sua confessione conuincuntur, & fateri coguntur, Paulum & S. Scripturam non esse claram & perspicuam, ac consequenter non posse esse iudicem, qui controuersias fidei decidet, enodet & determinet. Iudex enim qui obscuram & ambiguam fert sententiam, quam vtraque litigantium pars sibi arrogare & attribuere possit, litem non decidit, non determinat, neutri parti causam adiudicat. Lis ergo in fide & religione apud hæreticos interminabilis, καὶ ἀπέραντος πόλεμος sit oportet. Omnes enim ipsi Paulinis sententijs ad suas hæreses vtuntur & abutuntur, & de earum sensu intelligentiaque perpetuò cum Orthodoxis, imò inter seipsos concertant.

Scripturam non esse iudicem in controuersijs.

Exemplo non obscuro, sed claro res patebit: asserit S. Paulus Christum in institutione Eucharistiæ dixisse: *Hoc est corpus meum, hic est sanguis meus.* Idem

2. Verba, Hoc est corpus meum.

in se clarissima ad figuram significandam detorquent Caluiniani.

Idem iisdem verbis dixerunt Euangelistæ omnes, qui vltimam Christi cœnam enarrarunt. Caluinus & Caluini asseclæ verba Christi clara, simplicia, historica, testamentaria vltimæ voluntatis Christi, ad figuram & tropum torquent, sensumque esse volunt: Hoc est figura corporis & sanguinis mei. Quid agitis? cornicibus, vobis ipsis inquam, oculos configitis? ad Scripturam orthodoxos prouocatis, ad illam quasi iudicem certum & clarum appellatis, per eam omnem traditionem Patrum & Ecclesiæ excluditis. Scripturam proferimus, Scripturæ verba clara & plana sunt: *Hoc est corpus meum. Hic est sanguis meus.* Nos planum & clarum verborum sensum amplectimur, vos illum declinatis; imò verba ipsa vestra explicatione inuertitis & euertitis; quis pro corpore figuram & vmbram corporis surrogatis: quo iure? qua fide? pari iure & modo licebit omnia testamenta, omnes libros, omnes historias, fidem omnem subruere.

Inconuenientia quæ sequuntur explicationem Caluinistarum.

Asserit Scriptura Christum esse natum, passum, crucifixum, pari libertate, qua vos, exponet Manichæus Christum natum, passum & crucifixum esse, non reuera, sed per figuram, speciem & apparentiam tantùm. Asserit Scriptura Filium esse Deum; exponet etiam more vestro Arrius, Filium esse Deum, non propriè, sed tropicè per metonymiam; putà esse Deum hoc est, esse hominum diuinum. Asserit Scriptura in fide SS. Trinitatis, Patris, & Filij & Spiritus sancti nos esse baptizandos; exponet vestro genio Sabellius, hæc tria significare Trinitatem, non personarum, sed nominum tantùm, & potestatum vnius eiusdemque personæ diuinæ. Si in in loco tam plano, tam claro nobis obstrepiris, si de sensu tam aperto nobiscum contenditis, quid facietis in locis planè obscuris & implicatis?

Quid? vos ipsi in hoc aliisque Pauli locis, de Pauli mente acerrimè inter vos ipsos digladiamini? quis lites has componet? quis hic iudex sedebit? quis arbiter? Sanè nisi veneranda sæculorum omnium antiquitas causam definiat, nisi prisca maiorum Patrumque fides canam veritatem ostendat, nisi Ecclesia, quæ columna est & firmamentum veritatis (Ecclesiæ enim à Christo data est S. Scriptura, eiusque sensus concreditus, vt sit eius custos & doctrix) audiatur; nemo erit ad diem vsque iudicij, qui lites hasce resoluet & terminet. Quis credat Christum Dominum tam malè consuluisse & prouidisse Ecclesiæ suæ; cùm omnis alia hominum respublica suos iudices habeat, qui lites quasuis decidant & determinent. Plurima talia recenset Illustriss. Cardinalis Bellarminus in suo opere Controuers. quod verè est panoplia rectæ fidei, opusque æterna memoria dignum. Præuidit hoc & præmonuit S. Petrus epist. 2. c. 3. *Charissimi,* inquit, *frater noster Paulus secundùm datam sibi sapientiam scripsit vobis, sicut & in omnibus epistolis: in quibus sunt quædam difficilia intellectu, quæ indocti & instabiles deprauant, sicut & cæteras Scripturas, ad suam ipsorum perditionem.*

Ad Ecclesiam & antiquitatem in dubiis confugiendum.

D. Petri iudicium de obscuritate Paulinarum epistolarum.

Ceterum Paulum non Caluinianæ, nec Lutheranæ, sed Catholicæ & Romanæ fuisse religionis & fidei, nemo eum lectitans ambigere potest, Paulus enim asserit se fuisse cælibem, cælibatum laudat, virginitatem suadet; gloriatur in cruce, in ieiuniis, in vigiliis; castigat corpus suum; reprobus fieri timet; merita bonorum operum commendat, Deumque eis redditurum coronam iustitiæ asseuerat; damnat eos qui fidem Deo datam, vo-

A ta inquam, violant; docet homines esse liberi arbitrij, eisque vt liberis suadet & præcipit actus humilitatis, obedientiæ, charitatis, &c. docet hominem sui peccati & damnationis esse auctorem, ac thesaurizare sibi iram, non Deum qui vult omnes homines saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire, &c. Hæc loquitur, hæc scribit Paulus. Vtri hæc docent, Catholicine & Romani? an Caluinistæ & Lutherani? Tuam fidem, tuum iudicium, tuam conscientiam, ô lector, appello. Scio, dices, Catholici; non Caluinistæ, nec Lutherani, qui nullos cælibes, nullas virgines habent, omnes coniugatos volunt, qui ieiunia & pœnitentias horrent, corpus delicatè habent, fide diuina & speciali credunt singuli se prædestinatos & saluandos, merita operum execrantur, votifragi sunt, & votifragos recipiunt ac laudant, docent homi-
B nes libero carere arbitrio, Deum omnium humanorum operum, tam bonorum quam malorum, ac consequenter tam damnationis quàm salutationis cuiusque esse auctorem; fidem solam tegere peccata, iustificare, saluare, &c. Quæ ergo conuentio Christo cum Belial, luci cum tenebris, Paulo cum Caluino?

Paulus oceanus sapientiæ, zeli, & spiritus diuini.

Verùm missis hæreticis, ad nostros Orthodoxos redeamus. Paulus, vti dixi, oceanus & abyssus est tam sapientiæ, quàm zeli & spiritus diuini: atque vtraque hæc ita mistim & glomeratim eructat & conuoluit, vt seipse capere, suamque vim exprimere non posse videantur: ac veluti balistæ nostræ nitrato ac sulphureo puluere grauidæ, eo accenso ingentes ferri, æris, lapidum globos, fulminum instar, flammis eluctantibus cum horrendo fragore, & fumi conuolutione contorquent: ita incensum
C Pauli pectus sapientia æquè ac spiritu grauidum & turgidum, cùm densas vtriusque flammas expromere & eiaculari nititur, quasi fumo intermicantia fulgura, & crebra tonitrua verborum & sententiarum vomit & conglobat, eaque de causa menti audientium & legentium nebulam non rarò offundit. quæ deinde si à doctore elucidetur & clarescat, in magnum doctrinę & charitatis incendium flammescit. *Prædicatio mea,* inquit ipse 1. Corinth. 2. *non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostēsione spiritus & virtutis: vt fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei. Sapientiam autem loquimur inter perfectos: sapientiam verò non huius sæculi, neque principium huius sæculi, qui destruuntur: sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ*
D *abscondita est, quam prædestinauit Deus ante sæcula in gloriam nostram, quam nemo principum huius sæculi cognouit.* Apostolus ergo sensu & rebus turgidus ad verba & syntaxin non ęquè respicit, sed multa commiscet, inserit, incidit, mutilat, diuaricat, absorbet. Hinc crebræ ei sunt aposiopeses, mutilæ sententiæ, hyperbata, anantapodata, & id genus tropi, qui legenti, vel interpreti supplendi vel ordinandi sunt. Taceo phrases Græcas & Hebræas: Paulus enim, vti Hebræus erat, ita hebraismis abundat.

Paulus cum balista comparatur.

Pauli testimonium de sublimitate doctrinæ suæ.

Character dicendi in his epistolis planè mirus.

Atque hæc vna inter alias obscuritatis harum epistolarū est causa, qua retardatus & reuocatus S. Augustinus, vir licet tanti ingenij & eruditionis, commentarium olim in epistol. ad Romanos orsus mox resiliit: *Cœperam,* ait S. August. libr. 1. Retract. cap. 25. *in epistolam ad Romanos, sed quoniam, si perficeretur, plures futuri erant libri, & ipsius operis labore ac magnitudine deterritus, in aliâ facillora deflexus sum.* Sanctus verò Chrysostomus magnus Pauli admi-

Vnde obscura epistola Paulina.

S. Augustinus à commentationibus in Paulũ deterritus.

S. Chrysosto-mus auctori dux in hisce commenta-rijs.

rator, interpres & assecla, quẽ deinceps Theophylactus, Photius, Oecumenius, Euthymius, & alij secuti sunt, quiq; nobis quoque præ alijs in hoc cõmentario facem prælucebit: Chrysost. inquam cuius maxima in Paulinis epistolis explicandis laus constat, feliciùs idipsum tentauit; non suo, sed Pauli lumine & institutione. Dũ enim hosce suos in Paulum commentarios dictaret, visus est vir quidam augustus, S. Pauli effigie & habitu, ei astare, qui ea quæ scriberet in aurem suggereret. Cuius rei testis oculatus est Proclus, qui postea factus est Episcopus Constantinopolitanus, apud Leonem Augustum in Vita S. Chrysostomi. Vnde & Damascenus de Imaginib. oratione 1. testatur S. Chrysostomum in musæo perpetuò habuisse imaginem S. Pauli, in eamq; sæpè oculos & animum intendisse. Denique grauiter æquè ac verè Eusebius lib. 3. hist. c. 24. *Paulus, inquit, qui inter ceteros Apostolos eruditior etiam in verbis videtur, & in sensibus prapotens, non amplius quam paruulum epistolarum suarum corpus reliquit, quod vtique immensa continet intra se atque innumera sacramenta: vtpote qui vsque ad tertium cælum raptus, quæ gererentur inspexerat, & in ipsum quoque Deo dignum paradisum abductus, viderat ibi ineffabilia verba, & doctrinam, illius interim schola discipulus effectus, exceperat.*

S. Chrysosto-mo in Paulũ scribenti, Paulus ipse astitisse & scribenda suggessisse visus.

S. Chrysosto-mus imaginem S. Pauli venerabatur.

Eusebij graue de S. Paulo iudicium.

CAPVT IV.

De virtutibus S. Pauli.

QVARTO, Paulus virtutum omniũ illustre fuit speculum & exemplar: quippe qui eas exactè gentes omnes toto orbe dispersas docere deberet, non tam verbis quàm factis: longa enim & languida est doctrina virtutum per verba: breuis verò & efficax eadem est per facta & exempla. Viderunt id quoque Gentiles Philosophi. Quare Epictetus Enchiridij c. 29. *Numquam, inquit, te Philosophum profitearis, nec apud imperitos multùm disputa de præceptis, velut in conuiuio nec dic quo pacto sit edendũ, sed ede vt decet. Nam & oues non fœnum afferunt opilionibus, sed pastu intra se concocto exterius proferunt lanam. Et tu ergo ne verba ostendas imperitis, sed opera quæ verborum concoctionem sequuntur.*

Exemplo docendi alij.

Paulus ergo Christianæ virtutis & perfectionis magister peritissimus, eamdem magis vita & gestis, quàm sermone docuit & expressit. Vnde 2. Corint. 6. 4. *Exhibeamus* (græcè συνιςῶντες ἑαυτοὺς, id est, commendantes, hoc est, commendamus) *nosmetipsos sicut Dei ministres, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustijs, in plagis, in laboribus, in vigilijs, in ieiunijs, in castitate, in scientia, in longanimitate, in suauitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiæ a dextris & à sinistris. Paulus,* inquit Chrysostomus, *omnium virtutum fuit arca: adeo vt, etiamsi quis totum contra eum iustorum chorum sigillatim appendat, inueniat trutinã virtutum ponderibus à Pauli parte depressã.* Porrò virtutes hasce in hisce epistolis, quasi in horto quodam deliciarum ita luculentè inseruit & expressit, vt, si Paulũ non aliunde, certè ex scriptis suis agnoscas & admireris; quin & in teipso persentiscas. Sicut enim in sole diutiùs inambulantes, calorem inde sibi cum colore conciliant vel nescientes, nec aduertentes: ita fieri non potest, vt qui non obiter & parergῶς, sed accuratè & sedulò Paulum versat, Pauli sensu non afficiatur

Exemplo virtutum in Paulo.

Paulus virtutum arca.

Epistola Pauli velut hortus virtutum auctoris sui.

A tur ac spiritu. Age, si lubet, in hoc deliciarum paradiso inambulemus, libemus florem & pomum hinc inde vnum.

Vis violam humilitatis? *Ego, inquit, sum minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei. Nouissimè omnium tamquam abortiuo visus est & mihi Christus. Mihi omnium sanctorum minimo data est hæc gratia. Blasphemus fui, & persecutor, & contumeliosus.*

Humilitas S. Pauli.

Vis myrrham pœnitentiæ? *Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores saluos facere, quorum primus ego sum. Castigo corpus meum, & in seruitutem redigo, ne, cùm alijs prædicauerim, ipse reprobus efficiar. Eramus aliquando & nos insipientes, increduli, errantes, seruientes desiderijs & voluptatibus, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem. Cùm autem benignitas & humanitas apparuit Saluatoris nostri* B *Dei, non ex operibus iustitiæ quæ fecimus nos, sed secundum suam misericordiam, saluos nos fecit.*

Pœnitentia.

Vis iuglandem temperantiæ? *Vsque in hanc horam esurimus & sitimus.* Abstemium fuisse Paulum, & nunquã vinum bibisse censet Baronius anno Christi 36. & alij. Idq; ex eo colligi potest, quòd Timotheus Pauli discipulus, ex Pauli vtique institutione, exemplo & disciplina, abstemius fuerit. *Noli,* inquit ipse 1. ad Timoth. c. 5. 23. *adhuc aquam bibere, sed modico vino vtere, propter stomachum tuum, & frequentes tuas infirmitates.* Idem colligitur ex voto nazareatus, quod, vt satisfaceret Iudæis, fecit Paulus Actor. 21. statimque postero die expleuit. At quomodo illud explere potuit postero die, atq; purificari in templo, nisi iam antè sua consuetudine vino (quod proprium erat huius ritus & nazareatus, teste Iosepho lib. 2. Belli c. 15.) abstinuisset? alioquĩ C enim fuisset hæc non religio, sed potiùs quædam legis illusio, & simulatæ sanctitatis effictio, & tamquam in scena fabula, ac in re gesta affectatũ mendacium quæ omnia prorsus indigna sunt non solùm tanto Apostolo, sed & quolibet Christiano.

Temperantia.

Vino abstinuit Paulus.

Vis lilia castitatis? *Æmulor vos Dei æmulatione Despondi enim vos vni viro virginem castam exhibere Christo.* Rursum: *De virginibus præceptum Domini non habeo; consiliũ autem do, tamquam misericordiam consecutus à Domino, vt sim fidelis. Existimo enim hoc bonum esse, propter instantem necessitatem. Volo omnes homines esse sicut meipsum.* Vnde liquet, Paulum non coniugalem, sed cælibem egisse vitam, vti communis habet Patrum & Orthodoxorum sensus & consensus.

Castitas.

Paulus cælebs.

Vis palmam contemptus mundi, humanæ laudis & vituperij? *Si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem. Mihi pro minimo est, vt à vobis iudicer,* D *aut ab humano die; sed neque meipsum iudico: qui autem iudicat me Dominus est.*

Contemptus mundi.

Vis amaranthum crucis? *Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mũdus crucifixus est, & ego mundo. Nemo mihi molestus sit: ego enim stigmata Domini nostri Iesu Christi in corpore meo porto.*

Amor crucis.

Vis rosam aculeatam amoris Christi? *Viuo ego, iam non ego; viuit verò in me Christus. Mihi viuere Christus est, & mori lucrum.* Hac etiam de causa singulis sæpè periodis nomen Iesu vel Christi repetit & personat, vtpote quod plusquam adamantinis litteris cordi insculpserat. Sanè si cui Sanctorum, Paulo certè, Iesus erat mel in ore, melos in aure, iubilus in corde: Quàm assidua fuerit Pauli cum Christo conuersatio, docet S. Chrysost. hom. 55. in Matth.

Amor Christi.

SS. nomen Iesu Paulo vbiq; in ore & calamo.

Assidua cum Christo conuersatio.

Matth.c.16. *Paulus*, inquit, *cùm in terris esset, vbi Seraphim sunt ibi conuersabatur, propiùs Christo assistens quàm hastati & stipatores isti regi assistunt: quippe cùm isti aspectum huc illuc circumferant, ille verò nulla rerum specie motus vniuersam mentis aciem ad regem (Christum) semper tenderet.*

Cælestes Pauli cogitationes & desideria.

Vis hyacinthum cælestium cogitationum & desideriorum? *Fratres, iam non estis hospites & aduenæ; sed estis ciues Sanctorum & domestici Dei. Non habemus hîc manentem ciuitatem, sed futuram inquirimus. Nostra conuersatio in cælis est: vnde & Saluatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum, qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ.* Et verò omnia in hisce epistolis cælestes spirant animos & ignes. Nec aliud in eis vbique agit Paulus, quàm vt doceat omnes terrena despicere, concupiscentiæ turbines sedare, carnis fluxos & infimos, sed incensos amores restinguere, mentem ad cælestia & ad Deum auocare, illi vnire & sociare.

Gratitudo, oratio, deuotio.

Vis heliotropium gratitudinis, orationis & deuotionis? Ephes. 1. *Benedictus*, inquit, *Deus, & Pater Domini nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali, in cælestibus, in Christo: sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutionē, vt essemus sancti & immaculati in cōspectu eius in charitate. Qui prædestinauit nos in adoptionē filiorū per Iesum Christū in ipsum, secundùm propositum voluntatis suæ, in laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dilecto filio suo, in quo habemus redemptionē per sanguinē eius, remissionē peccatorū, secundùm diuitias gratiæ eius, quæ superabundauit in nobis, in omni sapientia & prudentia: vt notū faceret nobis sacramentum voluntatis suæ, secundùm beneplacitū eius, quod proposuit in eo, in dispensatione plenitudinis tēporum, instaurare omnia in Christo, quæ in cælis, & quæ in terra sunt, in ipso. In quo etiā & nos sorte vocati sumus, prædestinati secundùm propositū eius, qui operatur omnia secundùm consilium voluntatis suæ: vt simus in laudem gloriæ eius nos, qui antè sperauimus in Christo.* En quos gurgites, quæ flumina gratiarum & laudum conuoluit & reuoluit, eructat & regurgitat in Deum omnium fontem?

Charitas.

Vis (vt alia præteream) malogranatum charitatis? hoc sanè in Paulo tam vernans, tam redolens, tam puniceè rubens mirè abblanditur. Accipe & degusta: *Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio? an angustia? an fames? an nuditas? an periculum? an persecutio, an gladius? sicut scriptum est: Quia propter te mortificamur tota die, æstimati sumus sicut oues occisionis. Sed in his omnibus superamus propter eum qui dilexit nos. Certus sum*, πέπεισμαι, certò mihi persuadeo, fixum mihi & certum est: *quia neq; mors* comminata, *neq; vita* promissa, *neq; angeli, neq; principatus, neq; virtutes, neq; instantia, neq; futura, neq; fortitudo, neq; altitudo, neq; profundum*, neque cæli, neque inferi, *neque creatura alia*, quæ esse aut fingi possit, *poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.*

Allucesfat ardens charitas.

Atque ne putes otiosa & inania hæc tantùm esse amantis desideria, aut adulantis verba, audi efficacia charitatis verbera. Hac charitate armatus Paulus, inquit Chrysostomus, Neronem omnesque tyrannos, velut quosdam culices æstimabat: hac charitate labores, pericula, cruciatus, mortem, mille supplicia quasi ludum putabat esse puerorum: hac charitate Paulus vinctus Iesu Christi magis, quàm diademate coronatus gloriatur. *Ego*, inquit, ipse, *in laboribus plurimis, in carceribus abundantius, in plagis supra modum, in mortibus frequenter.*

A

Charitas Pauli velut effrenis & insatiabilis.

Neque hic stetit amor Pauli, sed quotidie celsior assurgens, & quasi incorporeus, imo igneus ad omnes labores, quæ retro sunt obliuiscens, ad ea verò quæ priora sunt extendens seipsum, ad destinatum persequebatur brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu: nec ante destitit, quàm amori diuino vicem reddens, illi vitam cum sudore & sanguine refudit & profudit. Miremur iam Paulum Dei amore ab Oriente in Occidentem peruolasse; miremur eum sua charitate totum mundum esse complexum: miremur eum tot terras & maria oberrasse. Nimirum consecrarat se ipse Deo & amori Christi, ideoque illi omnes homines totumque orbem offerre, & ex hominibus, imò brutis & dæmonibus angelos efficere, impensa sudoris & sanguinis sui satagebat: ac velùt ignis, ventusque validissimus totum mundum percurrit, percurrendoque purgauit. Pectus ergo Pauli fuit tentorium Christi, Deum toto orbe vehens & circumferens. Docet id S. Gregorius lib. 27. Mor. c. 8. explicans illud Iob 36. 29. *Si voluerit extendere nubes quasi tentorium. Dum catenis*, ait, *vinctus Romam peteret Paulus, occupaturus mundum, latens in eius pectore quasi sub tentorio ibat Deus: quia & occultus videri non poterat, & per verba prædicationis proditus, iter incohoatæ gratiæ sine cessatione peragebat.* Ibat ergo sic Romam in Paulo Deus, ibat Christus, inde velut à capite inuasurus & debellaturus mundum.

Obiectum charitatis eius totus mundus.

B

Immolat seipsum Apostolus.

Dominus enim est, qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos flammam ignis. *Quotidie*, inquit ipse, *immolor propter gloriam vestram, fratres: sed etsi immolor super sacrificium & obsequiū fidei vestræ, gaudeo & congratulor omnibus vobis.* Sim ego sacerdos, vos hostia, libamen sanguis meus. Hac de causa, quasi pater qui totum orbem genuisset, sic perturbatur, sic sollicitus erat, sic omnes in regnum Dei festinabat inducere. *Instantia*, inquit, *mea quotidiana, sollicitudo omnium Ecclesiarum: quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non vror?* Hac de causa factus est Iudæis tamquam sub lege, infirmis infirmus, omnibus omnia factus est, vt omnes Christo lucrifaceret. Hic amor coëgit eum, quasi matrem os & verba mutare, alternis blandiendo, increpando, rogando, terrendo, consolando, & in omnes partes se suosq; versando. *O insensati* inquit, *Galatæ*, & statim blandiens: *Filioli*, ait, *mei, quos iterum parturio, donec Christus formetur in vobis.* Et Philip. 2. *Si qua ergo*, ait, *consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua viscera miserationis; implete gaudium meum, vt idem sapiatis, eamdem charitatē habentes.* En quàm charitate se penè euiscerat. Denique Paulus charitate incensus non aliud satagebat, quàm Dei cultum & gloriam propagare; omnesque ad Dei fidem & amorem perducere. *Sicut ferrum*, inquit S. Chrysostom. homil. 3. de Pauli laudibus, *missum in ignem totum ignis efficitur: sic Paulus charitate succensus totus factus est charitas. Vnde nunc per epistolas, nunc per exhortationes, nunc per preces, nunc per minas, nunc per se, nunc per suos omni studio conabatur erigere laborantes, stantes firmare, humi iacentes attollere, sanare contritos, torpentes animare, hostes retundere, more optimi ducis, militis & medici, omnium officiorum personas & munia vnus ipse subibat.*

Sollicitudo Pauli charitatis plena.

C

Vt mater amauit neochristianos.

D

Paulus ferro candenti similis.

Exemplum incredibilis charitatis in Paulo optante anathema esse pro Iudæis.

Accipe è multis vnum viuum huius charitatis in infensissimos infestissimosque sibi terra mariq; hostes, Iudæos & iudaizantes, exemplum pariter & argumentum. *Veritatem dico in Christo, non mentior,*

testimonium mihi perhibente conſcientia mea in Spiritu ſãcto: ne putes me aulicismo, amphibolia, rhetorica amplificatione vti, ne putes me ludere, teſtor Chriſtum, teſtor conſcientiam meã, teſtor Spiritum ſanctum huius mei doloris & amoris cõſcios, imò cauſas: *Quoniam triſtitia mihi magna eſt, & cõtinuus dolor cordi meo. Optabam enim ego ipſe anathema eſſe à Chriſto pro fratribus meis, qui ſunt cognati mei ſecundum carnem.* Quid agis Paule? nónne delipis? nónne contra charitatem, contra Chriſtum, pro cæcis Iudæis pugnas? nequaquam, ſed pro charitate contra charitatem in charitatem connitor & tendo: optabam, & opto anathema eſſe à Chriſto: opto pro charitate Chriſti à Chriſto diuelli: opto pro ſalute Iudæorum, non ab amore, ſed à beatitudine & gloria Chriſti, à Chriſto & cælo; etiam in æternum, ſi opus ſit, exul excludi: depoſco pro eis eſſe anathema; depoſco eſſe diris deuotum caput; B dempto peccato, & charitatis naufragio, depoſco mihi æternum eorum exitium. Opto oroque, Domine, omnia irarum tuarum fulmina Iudæis imminentia, vt eis parcas, in meum caput retorqueas, vibres, effundas, exhaurias,

Me me, adſum qui feci, in me conuertite ferrum.

CAPVT V.

De efficacia & fructu prædicationis S. Pauli.

QVINTO, ex dictis conſequitur, admirabilem in Paulo extitiſſe agendi dicendiq; efficaciã, qua homines quoquouerſùm impelleret. Quid enim non perſuadeat tantus zelus, tam ignita charitas? C Si enim magnes ferrum ad ſe trahit, eamdemq; vim ferro communicat, vt aliud ad ſe ferrũ trahat; hoc iterum aliud & aliud, quaſi catenam, nectendo, ait S. Auguſtinus, ſiue hoc fiat vi à polo, ad quem vergit, magneti communicata; ſiue tamquam à fine, vt ipſum ferrum interna & innata virtute, naturali pondere ſe libret & moueat ad magnetem, quaſi ad centrum ſuum; ſeu potius, vt paſſim cenſent melioris notæ Philoſophi, id fiat ex ſympathia quadã ferri & magnetis, per potentiam attractiuam in magnete, quæ qualitatem ſeu vim impellentem imprimat ferro, qua illud ad ſe impellat & trahat: quid ni homines rapiat amor? quid ni Paulus ſua ardenti charitate omnes ſibi Chriſtoq; deuinciat? magnes enim amoris eſt amor; efficaciſſimum philtrum vt ameris, eſt *ama*.

Magnetis vis.

Charitas ſin cera magnete potentior.

Diſputante Paulo apud iniuſtum & inceſtum præſidem Felicem de iuſtitia, caſtitate, & iudicio futuro, tremefactus eſt præſes, quantumuis impius & ſceleſtus. Pariter & Feſtus: *Inſanis*, inquit, *Paule, multa te litteræ ad inſaniam conuertunt.* Cui Paulus: *Nõ inſanio, optime Feſte, ſed veritatis & ſobrietatis verba loquor.* Agrippa denique Rex: *In modico*, inquit, *ſuades me Chriſtianum fieri.* Cui Paulus: *Opto apud Deum, & in modico, & in magno, non tantùm te, ſed etiam omnes qui audiunt hodie, fieri tales, qualis & ego ſum, exceptis vinculis his.* Audi Lycaonios ad Pauli Euangelium & vocem attonitos, Act. 14. *Dij ſimiles facti hominibus deſcenderunt ad nos, & vocabant Paulum Mercurium, quoniam ipſe dux erat verbi*, illique tamquam Deo ſacerdos Lycaonius hoſtiam parabat, quam eidem ſacrificaſſet, ni Paulus ipſe acri obiurgatione prohibuiſſet.

Pauli de virtutibus diſſerentis efficacia.

Deus putatur ob ſingularẽ prædicationis vim.

Quod de Catone Maiore in eius Vita refert Plutarchus, cum de tribus tota vita indoluiſſe, Primò, quòd vmquam ſecretum credidiſſet mulieri; Secũdò, quod nauigio iuiſſet aliquò, quò pedibus ire poterat; Tertiò, quòd vel vno die manſiſſet inteſtatus in hac tam breui, fragili incertaque vita: hoc de S. Aug. ferunt, eum tribus maximè delectatum, tria hæc vnicè optaſſe & deſideraſſe; Primò, videre Chriſtum in carne conuerſantem; Secundò, cernere Romam in flore, & priſtino imperij ſplendore triumphantẽ; Tertiò, audire Paulum in ſede & cathedra fulminantem. De hiſce tribus S. Auguſtini votis Rauiſius, Lipſius, & alij plures ſcripſerunt. Sanè ſi ſcripta Pauli & oratio mortua tantam vim habet ad animos legentium & audientium cõmouendos, quid fieret, ſi non Demoſthenem, vt Æſchines, ſed Paulum audiſſes viua voce & ſpiritu ſua verba reſonantem? Potuit vna Paulina vox lecta Auguſt. conuertere; quid feciſſet integra viuaque oratio? Narrat ipſe Auguſtinus l. 8. Conf. c. 2. animi ſui æſtum & duellum, cùm hinc in hæreſi & libidine retineretur vinculis inolitæ cõſuetudinis & voluptatis; inde metu, gratia, ac inſpiratione Dei retraheretur, audiſſe ſe vocem inclamantem, *Tolle, lege: Tolle, lege*: aperuiſſe mox librum, ac Deo regente, oculos ſubitò coniecíſſe in illud Pauli Rom. 13. *Nõ in comeſſationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitijs, non in contentione & æmulatione; ſed induimini Dominum Ieſum Chriſtum.* Qua ſententia quaſi fulmine ictus Auguſtinus litem diremit, & ab hæreſi ad fidem, à ſcortatione ad caſtitatem, non maritalem, ſed religioſam, cælibem omnino & intactam vltrò ſe tranſtulit, eamque illibatam conſtanter in omnem omnino vitam conſeruauit.

Cato de tribus doluit.

S. Auguſtinus tria optauit.

Auguſtini conuerſio debetur lectioni Pauli.

S. Ioannes Chryſoſtomus Paulum aſſiduè verſabat, & ex eo tantus euaſit eccleſiaſtes, vt Chryſoſtomus, putà os aureum, dici meruerit. Quare idem Chryſoſtomus eccleſiaſtæ futuro nõ alium magis, quàm Paulum legendum cenſet. Addo ego, ipſum etiam Chryſoſtomum Pauli imitatorem eidem diligenter voluendum eſſe. S. Dominicus illuſtris Prędicatorum Ordinis caput & fundator, dum ſuos ad id munus formaret, & Prædicatores inſtitueret, præ omnibus iuſſit, vt S. Scripturam & maximè S. Paulum aſſiduè tererent. ita Fratres ab eo miſſi ad prædicandum, ſola Biblia, aut ſolas epiſtolas S. Pauli ſecum deferebant, indeque tanto ſpiritu concionabantur, vt plurimos conuerterent ad pœnitentiam, quin & ipſe Dominicus epiſtolas S. Pauli totas callebat, & memoria tenebat. Atque, quod rarum eſt & memorabile, ipſe S. Paulus apparuit S. D Dominico, ſuum illi offerens librum ad concionandum; itaque eum quaſi prædicatorem, & Prædicatorum magiſtrum, conſecrauit, vti refert auctor Vitæ eius l. 2. c. [illegible]

S. Chryſoſtomus Pauli amator & diſcipulus.

Concionatori legendus Paulus & Chryſoſtomus.

S. Dominicus ſuis Pauli lectionem commendatã voluit.

S. Dominicus memoria tenebat Paulinas epiſtolas.

S. Paulus S. Dominico epiſtolas ſuas vt inſtrumentum ad conciones tradit.

Similiter S. Thomæ Aquinati S. Dominici alumno & diſcipulo, atque Doctori Angelico S. Paulus per noctem vigilanti & oranti apparuit, eumque docuit, atque obſcurum Iſaiæ locum, qui plures dies eum torſerat, cuiuſque explicationem multis ieiunijs & orationibus à Deo poſtulauerat, explanauit; vt ipſemet ſocio & ſcribæ ſuo Reginaldo facilitatem dictandi inſolitam aduertenti, ab eo importunis precibus rogatus, & penè coactus, reuelauit. Quocirca ea hora qua mortuus eſt S. Thomas in monaſterio Foſſæ nouæ, F. Paulus Aquilinus inſigni probitate & exiſtimatione, in viſione vidit illum Neapoli in frequenti auditorio prælegentem, & S. Paulum cum multa Sanctorum frequen-

S. Paulus docet ſanctum Thomam.

frequentia ingredientem in ſcholas. Cùm autem A S. Thomas è cathedra deſcenderet, honoris cauſa in eius occurſum proceſſurus; Apoſtolus iuſſit eum pergere in prælectione ſuſcepta. Sciſcitabatur verò ex illo S. Thomas, num probè aſſecutus eſſet mentem Epiſtolarum eius. Apoſtolus reſpondit: *Quantum quidem aſſequi poteſt quiſpiam in mortali corpore.* & ſubdidit: *At nunc tamen eo te perducturus ſum vbi longè maiori inſtituêris cognitione & intelligentia.* Atque hæc dicens videbatur illum apprehenſa veſte ſecum è ſcholis educere. Tum verò F. Paulus Aquilinus cœpit clamare fortiter: *Succurrite, Fratres, ſuccurrite: en F. Thomas aufertur à nobis.* Ad quos clamores excitati Fratres quærebant ex eo, quidnam vidiſſet ita clamitans. Illo autem viſionem omnem ordine referente, hora annotatur: & facta diligenti inquiſitione, animaduerſum eſt, ea ipſa Doctorem B ſanctum exceſſiſſe è viuis, ita ad verbũ habet eius Vita. Diſcant Scholaſtici à S. Thoma ſtudere S. Paulo, ita pariter eius lumẽ & opem, præſertim in hora mortis experientur.

Vis prædicationis Pauli etiam colligitur. Primò. ex eo quòd ipſe primus ad multos Euangelium detulerit.

Iam verò eadem prædicandi energia in Paulo, multis aliis capitibus illuſtrior euadit. Primò, ſi ſpectemus inculta noualia, barbaras inquam gentes, quas ipſe primus Euangelio ſubegit, erudiuit, excoluit, expoliuit. *Sic*, inquit ipſe Rom. 15. *prædicaui Euangelium hoc, non vbi nominatus eſt Chriſtus, ne ſuper alienum fundamentum ædificarem, ſed ſicut ſcriptũ eſt, Quibus non eſt annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent.*

Secundò. quòd maximè diſſitas regiones prædicando cõplexus ſit.

Secundò, quòd ipſe ampliſſimè Chriſti fidem à Ieruſalem ad Illyricum vſque, per omnes intermedias prouincias propagarit. *Non audeo*, inquit C ibidem, *aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Chriſtus in obedientiam Gentium, verbis & factis, in virtute ſignorum & prodigiorum, in virtute Spiritus ſancti: ita vt ab Ieruſalem per circuitum vſque ad Illyricum repleuerim Euangelium Chriſti.* Inde ab Illyrico in Italiam & Hiſpaniam pergens, eaſdem aliaſque prouincias euangelizando peragrauit. Imò verò S. Irenæus l. 3. c. 1. diſertè aſſerit, Paulum vnà cum Petro Romæ euangelizaſſe, ac Romanam Eccleſiam (quæ caput & matrix eſt omnium Eccleſiarum) fundaſſe.

Regiones à Paulo prædicante peragratæ.

Eccleſia Paulum ſingulari Apoſtoli nomine honorat

Denique tota Eccleſia Paulum quaſi ſuum totiuſque orbis doctorem colit & indigitat, atque antonomaſticè Apoſtolum nominat. Vnde in Collecta de S. Paulo ita precatur: *Deus qui vniuerſum mundum S. Pauli Apoſtoli prædicatione docuiſti.* Quare meritò S. Paulum admiratur Chryſoſtomus homil. 4. de eius laudibus: *Etenim*, inquit, *homo ignobilis (Paulus) abiectus, & circumforaneus, qui artem exercebat in pellibus, in tantum virtute progreſſus eſt, vt vix triginta annorum ſpatiò Romanos & Perſas & Parthos & Medos & Indos & Scythas & Æthiopas & Sauromatas & Saracenos, & omne prorſus humanum genus ſub iugum mitteret veritatis.*

Gentes à Paulo conuerſæ breui tempore.

Tertiò. quòd diuini ſpiritus vehementia afflauerit.

Tertiò, ex ſapientia & ſpiritu vehementi, quo afflatus & inflammatus Paulus; ignes diuinos eiaculabatur, eoſque omnibus, etiam potentibus, principibus, & ſapientibus mundi ſpirabat, & vel inuitos accendebat, atque ad cæleſtia rapiebat. *Sermo*, inquit, *noſter non in perſuaſibilibus humanæ ſapientiæ verbis, ſed in oſtenſione ſpiritus & virtutis.* Diffiteri idipſum nõ potuit Lucianus Paulo coæuus, ſed Pauli & Chriſtianorum hoſtis & ſannio, qui in Philopatro ita Paulum pingit & ridet: *Quando autem Galilæus ille recaluaſter, naſo aquilo, qui in tertium*

Lucianus de Paulo teſtimonium.

vſque cælum per aërem ingreſſus, quæ optima & pulcherrima ſunt, inde didicit, per aquam nos renouauit; in beatorum veſtigia inſiſtere fecit, & ex impiorũ regionibus nos redemit, Beatus Cyrillus lib. 3. Dialogorum de SS. Trinitate, Paulum *Chriſti promptuarium* appellat, ex quo ſcilicet quaſlibet Chriſti opes & dotes depromere poſſimus. Idem l. 3. contra Iulianũ, aſſerit Paulum à Iuliano Apoſtata vocatum eſſe magum: cui ipſe reſpondet, Paulum hactenus vocari poſſe magum, quod ſapienter incantarit Gentiles, eoſque ad Chriſtum traxerit concinnitate & efficacia doctrinæ. Quo ſenſu Clemens Alexandrinus Chriſtum vocat Pæonium medicum, & incantatorem animorum.

Paulus à Cyrillo vocatus promptuarium Chriſti, magus à Iuliano.

De Elia ita ſcribit Eccleſiaſticus c. 48. *Surrexit Elias Propheta quaſi ignis, & verbũ ipſius quaſi facula ardebat. Qui deiecisti reges ad perniciem, & confregiſti facilè potentiam ipſorum, & glorioſos de lecto ſuo: qui audis in Sina iudicium, qui receptus es in turbine ignis, in curru equorum igneorum.* Talis fuit Paulus. Cùm rapiendus eſſet Elias in cælũ, obſecrabat eum Eliſeus: *Obſecro*, inquit, *vt fiat in me duplex ſpiritus tuus.* obſecrauit, & impetrauit: *cumq́; pergerent, & incedentes ſermocinarentur; ecce currus igneus & equi ignei diuiſerunt vtrumque, & aſcendit Elias per turbinem in cælum.* Eliſeus autem videbat & clamabat: *Pater mi* (quò raperis? tu qui es) *currus Iſrael, & auriga eius.* Pari modo Paulus quaſi alter Eliſeus, Chriſti Domini, quaſi veri Eliæ, aſcendentis in cælum, duplicẽ videtur obtinuiſſe ſpiritum. E cælo enim à Chriſto vocatus, imò ad cælum raptus eſt Paulus; indeque rediit, quaſi ignis, vt verbum eius quaſi facula arderet, vt meritò illi pariter acclamare liceat: *Pater mi, currus Eccleſiæ, & auriga eius:* tu ſolus vniuerſum orbem, quaſi pater, charitatis viſceribus, voce animoque complexus, tanquam auriga, Euangelij tui curru in cælum ſubuexiſti.

Comparatio Pauli cum Eliſeo.

Hoc ipſum, imò amplius aſſerit Chryſoſtomus hom. 4. de laudibus S. Pauli: *Sicut*, inquit, *radiis Solis orientibus fugantur tenebræ, feræ latitant, recondũt ſe fures & latrones: ſic prædicatione fulgente, & Euãgelium diſſeminante Paulo, fugabatur error; veritaſq́; remeabat; idololatria, ebrietates, comeſſationes, ſtupra, adulteria, aliaq́; dictu fœda defecerunt, atque conſumpta ſunt, inſtar ceræ ignis vapore pereuntis, & inſtar palearum, quæ ſubito cremantur incendio.*

Effecta prædicationis Pauli.

CAPVT VI.

De S. Pauli martyrio.

D SEXTO, nobilis fuit Pauli mors & martyrium multis nominibus. Primò, quòd illud conſtantiſſimè ſubierit ſub Nerone Cæſare, cuius crudelitas omnibus hiſtorijs celebratur. Rursũ, quòd Romæ paſſus ſit in conſpectu totius orbis. Tũc, inquit Tertullianus in Scorpiaco c. 15. *Paulus ciuitatis Romanæ conſequitur natiuitatẽ, cùm illic martyrij renaſcitur generoſitate.* Ad hæc, quod cum B. Petro Apoſtolorum Principe, eodem anno & die occiſus ſit.

Nobilitas mortis Pauli.

Secundò ex cauſa. Paſſim enim veteres tradunt, Petrum & Paulum cum Simone Mago Romæ decertaſſe, ac de eo triumphaſſe, adeoque illum arte magicà in cælum euolantem ſuis precibus deieciſſe, illique crura eliſiſſe, ita vt ſanguine eius Nero, cui Simon ob magicas præſtigias erat in deliciis, aſperſus fuerit. Vnde Suetonius in Nerone c. 12. narrans à Nerone in theatro exhibitum ſpectaculum,

Cauſa mortis Pauli, quòd vnà cum Petro Simonem Magum ſuperauit.

ctaculum, quo icarius hic exhiberetur volatus, sic ait: *Icarus primo statim conatu iuxta cubiculū eius decidit, ipsumq; cruore respersit.* Hac de causa in Petrum & Paulum, quasi Simonis sui antagonistas, infensus Nero, eos ad necem persecutus est. Altera, & Paulo propria causa fuit, quam enarrat S. Chrysostomus li. 1. aduersus Vituperat. vitæ monasticæ: *Paulus, inquit, pellicem Neronis, quā ille deperibat, cùm induxisset fidei ac religionis sacramenta suscipere, persuaserat vna incestum illum impurumq; congressum declinare: hac ille crimina obiectans, corruptoremq; nequam, flagitiosum ac nebulonem Paulum vocitans, primùm coniecit in vincula; cum vero vt puella eiusmodi monita atque consilia dare desineret, persuadere non posset, eundem necauit.* Pro castitate ergo æquè ac pro fide Paulus Martyr occubuit.

Altera mortis causa, quòd pellicem Neronis detraxerat Christo & castimoniæ adiunxerit.

Tertiò, quòd Paulus præcisa ceruice, pro sanguine lac profuderit; symbolum vtriq; innocentiæ & castitatis, pro qua tuenda moriebatur. Huius rei certus testis est S. Ambrosius serm. 68. cùm ait: *De Pauli ceruice, cùm eam persecutor gladio percussisset, dicitur fluxisse lactis magis vnda, quam sanguinis, & mirum in modum sanctū Apostolū baptismi gratia, in ipsa cæde extitisse splendidum potiùs, quàm cruentum. Quid enim mirū, si abundat lacte nutritor Ecclesiæ, sicut ipse ad Corinthios ait, Lac vobis potum dedi?* Sanctus quoque Chrysostomus orat. in Principes Apostolorum; *Beatus, inquit, Paulus cui caput ense præcisum est, vir, cuius laudes verbis exprimi nequeunt: at cuiusmodi ensis illius guttur, Dominicum, inquam, instrumentum, cælo suspiciendum, & terræ tremendum, peruasit? qualis locus tuum, Paule, sanguinem excepit, qui lacteus apparuit in eius veste, qui te percussit: qui quidem sanguis barbaricum illius animum reddens melle dulciorem, vt ipse vnà cum socijs ad fidem traduceretur, ita affecit.* Nimirum in Paulo adimpletum est illud Ieremiæ: *Nazaræi eius candidiores niue, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquo, sapphiro pulchriores.*

E ceruicibus Pauli decollati lac manauit.

Quartò, quòd, vt ait hic Chrysostomus, Paulus suos carnifices, sua lactea nece, ad Christi fidem conuerterit. Addit Martyrolog. Romanum, Beda, Vsuardus, & alij, Paulum cùm duceretur ad mortem, tres milites apparitores conuertisse, putà Longinum, Acestum, & Megistum, vt habent acta SS. Nerei & Achillei, quos idem Nero martyrio affecit secunda Iulij, qua die eorum memoria in Menologijs & Ecclesia recolitur.

In morte Pauli carnifices conuersi. *item milites tres.*

Quintò, quòd resectum Pauli caput tres in terra quasi saltus dedit, & quolibet saltu è terra fontem elicuit, vnum lactei, alios alterius saporis; cuius rei hanc dant causam, quòd Pauli ceruix recisa primò lac, deinde sanguinē dederit. Celeberrimus est hic Romæ locus trium fontium, qui omnium peregrinorum concursu visitur.

Resecti capitis saltus tres fontes elicuit.

Memorabile est, quod Iacobus de Vitriaco Cardin. scribit in Vita S. Mariæ Oigniacensis lib. 2. c. 11. scilicet S. Stephanū è cęlis lapsum interfuisse martyrio S. Pauli, eiusq; animam in cælū transtulisse Deoq; obtulisse: *Dicebat* (S. Maria Oigniacensis rapta in exstasin) *inquit, cū de B. Stephano protomartyre caneret, quem paradisi rosarium appellabat, illi sub mortem oranti Dominum, pro munere dedisse S. Paulū: & B. Paulo peracto martyrio, è corpore excedenti S. Stephanū adfuisse, eiusq; spiritum obtulisse Domino, atq; dixisse: Domine hoc ingētis & singulari munere tu me donasti: ego vero multiplici fructu auctū tibi illud reddo.*

Sextò, quòd Pauli sepulchrum quasi nobilissimum victoriæ trophæum, totius orbis peregrinatione, & Christianorum vndequaque concursu celebretur, vti pluribus dicam c. 8.

Sepulchrum Pauli celebratur.

Porro Chrysostomus Pauli studiosissimus æque ac peritissimus, loco iam citato asseuerat, Paulum occubuisse anno ætatis suæ sexagesimooctauo: quare cùm occubuerit anno Neronis 13. vt communior & verior habet Chronologorum sententia; sequitur, eum occubisse anno 34. à sua conuersione, anno verò 36. à passione Christi: tot enim annos, scilicet 36. inuenies, si ab anno Neronis 13. retrocedas, & computes ad annum Tiberij 18. quo passus est Christus? secundo autem anno à passione Christi conuersus est Paulus. Rursum, si Paulus conuersus ad Christum 34. annos laborauit pro Euangelio, & anno ætatis 68. occubuit: sequitur, eum ad Christum esse conuersum pariter anno ætatis suæ 34. vt totidem annos vixerit post conuersionem, quot ante: si enim duplices annos 34. conficies 68. quæ est integra ætas vitæ S. Pauli. Alij volunt Paulum conuersum esse anno ætatis 25. eò quòd à Luca vocetur adolescens in lapidatione S. Stephani. Verùm pro *adolescens* græcè est νεανίας, id est iuuenis, item homo audax, iuuenili audacia & ferocia præditus, qualis erat Paulus anno ætatis 34. Quæ fuerit Pauli forma & statura, dicam 2. Corinth. 10. v. 10.

Ætas Pauli. *Tempus conuersionis S. Pauli.*

Præterea quod scribit Nicephorus lib. 2. c. 36. Paulum tertia die à martyrio Neroni, vti ei prædixerat, apparuisse in visione, eique professum esse non esse aliam viam ad salutem, quàm fidem in Iesum Christum: eaque visione mirè consternatum fuisse Neronem. Porro de loco sepulchri S. Pauli diuinitus designato, deque Orientalibus eius corpus asportare volentibus per tonitrua & fulgura deterritis, audi S. Gregorium lib. 3. epist. 30. *De corporibus verò beatorū Apostolorū quid ego dicturus sum, dum constet, quia eo tempore quo passi sunt, ex Oriente fideles venerunt, qui eorum corpora sicut ciuium suorū repeterent? Quæ ducta vsque ad secundum vrbis milliarium, in loco qui dicitur Catacumbas, collocata sunt. Sed dum ea exinde leuare omnis eorū multitudo conueniens niteretur, ita eos vis tonitrui atque fulguris nimio metu terruit atque dispersit, vt talia denuo nullatenus attentare præsumerent. Tunc autē exeuntes Romani, qui hoc ex Domini pietate meruerunt, eorum corpora leuarunt, & in locis quibus nunc sunt condita, posuerunt.*

Corpus sancti Pauli ad Catacumbas fulmine retentum.

Denique locus martyrij Pauli post eum ita nobilitatus est, vt plurimi Martyres ibidem cæsi sint, fueritque quasi communis Christianorum laniena, vt iure Martyrium nuncupari possit. Aucbant Christiani ibidem sanguinem profundere, vbi Paulus eorum doctor suū profuderat. Vt alios taceā, ibidem S. Zeno dux cum decem millibus militum, gloriosum pro Christo agonem & mortem obijt. Cùm enim Diocletianus & Maximianus eos, quia Christiani erant, ad lutum, lapides & lateres conuehendos in fabricam thermarum suorum damnassent; eā consummata, timentes ne ob numerum seditionem concitarent, omnes ad Aquas Saluias duci & capite plecti iusserunt. Celebrat Ecclesia eorum diem natalem in Martyrologio 9. Iulij. Quocirca ibidem locum monasterio suis adaptando delegit, & à Pontifice dono accepit S. Bernardus, in eoque primum Abbatem creauit eum, qui postea Summus Pontifex creatus, Eugenius III. appellatus est, ad quem & scripsit libros de Consideratione. Hic itidem vidit S. Bernardus, quasi alter Iacob, scalam ascendentium angelorum & descen-

descendentium: nimirum angeli tuentur locũ, vbi Angelus ille cælestis potiùs quàm terrestris, putà S. Paulus, corpus pro Christo exuit, ac ad angelos euolauit. Loco ergo hoc ciuis sui, qui tot angelicos effecit homines, iure delectantur & ad eum visendum colendumque, S. Bernardum, omnesque Christianos inuitarunt, & inuitant, in cuius rei memoriam ibidem sacellum ædificatum est, quod Scala cæli appellatur: vbi pro animabus è Purgatorio liberandis, Pontifices amplas indulgentias concesserunt. Hæc omnia templum, imò tria templa visitantibus, & tabellas iuxta altare, in quibus hæc omnia descripta sunt, æquè ac Annales Romanos legentibus, notissima & certissima sunt. Tribus enim templis locus hic S. Pauli decoratus & consecratus est: Primò S. Pauli; Secundò, S. Vincentij & Anastasij; Tertiò, quod dicitur *scala cæli*, ob visionem S. Bernardi quam iam recensui. Omitto basilicam imperatoriam, quam Constantinus Magnus non longe à loco martyrij, in honorem S. Pauli ædificauit, in qua corpus S. Pauli à S. Siluestro Pontifice conditum est, de qua c. 8.

CAPVT VII.

De miraculis S. Pauli.

SEPTIMO, miraculis maximis & plurimis Paulus excelluit. Pauca ex iis recenset Lucas in Actis; sed multa ex ijs verbo perstringit dicens Actor. 19. v. 11. *Virtutesq́, non quaslibet faciebat Deus per manum Pauli: ita vt etiam super languidos deferrentur à corpore eius sudaria. & semicinctia; & recedebant ab eis languores, & spiritus nequam egrediebantur.* Addit Chrysostomus hom. 8. in ep. ad Rom. Paulum sua vmbra non tantùm morbos, æquè ac Petrum depulisse, sed etiam mortuos suscitasse.

Vmbra Pauli mortuos suscitauit.

Linguæ donũ in Paulo.

Linguarum dono eminuit Paulus: licet enim illud in Pentecoste, vtpote necdum conuersus, cum ceteris Apostolis non acceperit, tamen postea speciatim à Christo infusum adeptus est: hoc enim illi, qui omnium gentium futurus erat doctor, necessarium erat ad euangelizandum tota Syria, Asia, Græcia, Macedonia, Achaia, Italia, Hispania, vnde ipse 1. Corinth. 14. 18. *Gratias*, inquit, *ago Deo meo, quòd omnium vestrũm lingua loquor.*

Prophetiæ spiritus.

Prophetiæ spiritus maior fuit in Paulo: Christus enim qui Paulum primò sua præsentia conuertit, Act. 9. eum deinde per omnem viam & vitam ita direxit, vt non tam Paulus, quàm Christus per Paulum omnia gessisse videatur. Ita Troade in Macedoniam per visionem eum euocauit, Act. 16. 9. *Visio*, inquit Lucas, *per noctem Paulo ostensa est: Vir Macedo quidam erat stans, & deprecans eum, & dicẽs: Transiens in Macedoniam adiuua nos. Vt autem visum vidit, statim quæsiuimus proficisci in Macedoniã, certi facti quòd vocasset nos Deus euangelizare eis.* Christus verò ita frequẽs apparuit Paulo, vt illi familiaris, in grauiori quolibet casu occurreret & assisteret. Ita Act. 18. 9. Corint. per visionem dixit Paulo: *Noli timere, sed loquere, & ne taceas: propter quod ego sum tecũ: & nemo apponetur tibi vt noceat te; quoniã populus est mihi multus in hac ciuitate.* Ita Christo monente & adiuuante, periculum & insidias Iudæorum Hierosolymæ euasit, Act. 22. v. 17. *Factum est*, inquit ipse, *reuertenti mihi in Ierusalem, & oranti in templo fieri me in stupore mentis, & videre illum dicẽtem mihi: Festina, & exi velociter ex Ierusalẽ: quoniam non recipient te-*

Christus Paulo apparuit familiariter.

Christus Paulum monet.

A *stimonium tuum de me. Vade, quoniam ego in nationes longè mittam te.* Rursum Act. 23. cùm Hierosolymæ captus esset Paulus, *nocte assistens ei Dominus ait: Constans esto: sicut enim testificatus es de me in Ierusalem, sic te oportet & Romæ testificari.*

Naufraganti Paulo adest angelus.

Pari modo in naufragio Adriatico, submisso angelo affuit ei, eumq́; & propter ipsum, 276. animas certo mortis periculo liberauit. Act. 27. 22. *Nunc* inquit ipse, *suadeo vobis bono animo esse: amissio enim nullius animæ erit ex vobis, præterquam nauis. Astitit enim mihi hac nocte angelus Dei, cuius sum ego, & cui deseruio, dicens, Ne timeas, Paule, Cæsari te oportet assistere: & ecce donauit tibi Deus omnes qui nauigant tecum.* Sic cùm sisteretur quasi reus Neroni, 2. Tim. 4. 16. *In prima*, inquit, *mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt. Dominus autem mihi a-*
B *stitit, & cõfortauit me, vt per me prædicatio impleatur, & audiant omnes Gentes: & liberatus sum de ore leonis.*

Raptus in tertium cælum.

Quid multa? vnicus ille raptus in tertium cælũ, quem soli Paulo, nulli alteri Apostolorum vel Prophetarum, concessum legimus, luculentũ perhibet testimoniũ prophetiis & ecstasibus Pauli. Rursum, plures alias reuelationes habuisse Paulũ, easq́; pressisse silentio, manifestum est ex eo, quòd ipse ait 2. Corint. 12. 1. *Veniam ad visiones & reuelationes Domini*, & post enarratum sui raptum: *Si*, inquit, *voluero gloriari, non ero insipiens: parco autem, ne quis me existimet supra id, quod videt in me, & ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus Satanæ, qui me colaphizet.*

Reuelationes Paulo factæ.

Mortuos suscitauit.

Mortuos suscitauit Paulus, vti Eutychum adolescentem illum, Actor. 20. qui in concione Pauli in-
C dormiens, lapsusque ex alto expirauit. Super quem Paulus incumbens, eumq́; complexus dicit: *Nolite turbari, anima enim eius in ipso est.* De suis hisce miraculis scribens 1. ad Thessalonicenses Paulus, statim initio: *Euangelium*, inquit, *nostrum non fuit ad vos in sermone tantum, sed & in virtute, & in Spiritu S. & in plenitudine multa* & 2. Cor. 12. 12. *Signa*, inquit, *apostolatus mei facta sunt super vos, in omni patientia, in signis, & prodigijs, & virtutibus.* Mox vt à Spiritu S. Paulus segregatus, designatus & missus est euangelizare Gentibus, cùm Paphum peruenisset primũ edidit miraculum, quo suam vim & potentiam non tantùm in homines, etiam magos, sed vel maximè in dæmones ostendit, eosq́; subegit & compescuit. Elymam magum, qui Paulum Proconsulem à fide auertebat, intuens Paulus dixit: *O plene omni dolo, & omni fallacia, fili diaboli, inimice omnis iustitiæ, nõ*
D *desinis subuertere vias Domini rectas. Et nunc ecce manus Domini super te, & eris cæcus, non videns solem. Et confestim cecidit in eum caligo & tenebræ, & circuiens quærebat qui ei manum daret. Tunc Proconsul credidit, admirans super doctrina Domini.* Act. 13. 10.

Primo Pauli miraculo victus Elymas magus.

Viperam illæsus e manu excutit.

Lycaonij verò videntes miracula Pauli, stupefacti exclamarunt, eum esse Deum, Actor. 14. Pari modo Melitenses, cùm vipera inuasisset manũ Pauli, Actor. 28. putarentque eum mox veneno eius inflandum, & enectum iri, videntes eum viperam excutere, nihilque ab ea lædi, dicebant eum esse Deum, & inuiolabile numen.

Malta in gratiam S. Pauli venenatis animalibus caret.

Atque hic aduerte memorabile continuumque miraculum, quod Deus insulæ Melitæ, siue Maltæ, ab eo tempore ob S. Pauli merita concessit; vt scilicet in ea insula serpentes & scorpiones, qui alibi sunt letales, Pauli munere sint innoxij (adeoque vt quæuis animalia venenata, etiam aliunde transportata, venenum in Melita ponant, nocendique facultate

culcate

cultate destituantur; quin & glebæ eiusdem insulæ contra venena antidotum præbeant, quam ii sulani gratiam S.Pauli nominant: quia Paulus sinistram, quam de eo quasi scelerato, quòd à vipera inuaderetur, opinionem conceperant Melitenses, in perpetuum aboleuit, atque hospitij sui beneuolentiam compensauit: nam ante hoc Pauli factum viperas aliósque serpentes in Malta, æquè ac alibi noxios fuisse, patet ex eo, quòd insulani putabant Paulum à vipera correptum, mox extinguendum esse. Ita mihi Romæ narrarunt & asseuerarunt nostri Patres Siculi, addentes, hanc vim maximè sentiri in gleba, & frustis lapidis decisis ex carcere Melitensi, in quo transiens hospitatus fuit S. Paulus: quocirca eadem Romam afferuntur, & distribuuntur: vti & mihi ab iisdem pars istius lapidis candidi instar cretæ, distributa & donata fuit.

Nati in festo Conuersionis sancti Pauli venenatis medentur morsibus.

Addit Alanus Corpus dialog. 3. cap. 28. eos quos nasci contingit in festo Conuersionis S. Pauli, putà 25. Ianuarij, quæcumque eos orbis pars in lucem proferat, non horrere nec formidare angues, imò, quod maius est, sola saliua horum morsibus mederi. Idem asseuerat, & ex certa experientia confirmat vir egregiè doctus & exactus, Thomas Fazellus de Rebus Siculis, decade 1. libr. 1. c. 1. Est genus hominum, qui se de cognatione Pauli temerè & falsò vendicant: hi quoque angues contrectant, nec ab eis læduntur: verùm compertum est, istos contra anguium morsum, antidotis efficacibus se præmunire.

Porro ostenta & prodigia à Paulo post mortem multa sunt edita. Pauca è multis afferam. S. Paulus cum S. Petro apparens Constantino Magno Imperatori curationem à lepra ei promisit, si curaret se baptizari à S. Siluestro, & superstitionem omnem abiiceret, ac Christo templa ædificaret. Fecit imperata Constantinus, promissum præstitit Paulus, cumque sanum & purum sibi & suis restituit. Quare Constantinus insignem basilicam in gratiarum actionem nomine S. Pauli erexit, de qua c. 8. Ita ex monumentis Romanæ Ecclesiæ narrat Baronius in gestis Constantini.

S. Ambr. libr. 7. epistol. 53. narrat sibi vigilanti apparuisse S. Paulum, & reuelasse corpora SS. Geruasij & Protasij Martyrum, dicendo: *Isti sunt qui monitis meis obtemperantes, prædia & diuitias respuentes, secuti sunt Domini Iesu Christi vestigia, nihil terrenum, nihil carnale concupiscentes, in media hac Mediolanensi vrbe per decem annos in Dei seruitio perdurantes, ad hoc pertingere meruere, vt Christi Martyres fierent. Quorum corpora in eo loco inuenies, in quo stas & oras. Duodecim pedum altitudine terra coopertam arcam inuenies, quam arcam superiùs exaltabis, & in nomine eorũ ecclesiam fabricabis.* Quæ omnia reipsa expleſſe se narrat S. Ambr.

Insigne est quod refert S. Gregorius l. 3. Dialog. c. 29. de quodam Arriano Episcopo templum S. Pauli inuadente, ab eo excæcato. *Cùm ad Spoletanam*, inquit, *vrbem Longobardorum Episcopus* scilicet Arrianus, *venisset, & locũ illic vbi solennia sua ageret, non haberet; cœpit ab eius ciuitatis Episcopo ecclesiã petere, quam suo errori dedicaret. Quod dum valde Episcopus negaret, idem qui venerat Arrianus beati Pauli Apostoli ecclesiam illic cominus sitã, se die altero violenter intraturũ esse professus est. Quod eiusdẽ ecclesiæ custos audiens festinus cucurrit, ecclesiã clausit, seris muniuit. Facto autẽ vespere lampades omnes extinxit, seq; in interioribus abscondit. In ipso, autẽ subsequentis lucis crepusculo Arrianus Episcopus collecta multitudine aduenit, clausas ecclesiæ ianuas effringere paratus: sed repente cunctæ simul portæ diuinitus concussæ, abiectis longiùs seris apertæ sunt, atq; cum magno sonitu omnia ecclesiæ claustra patuerunt. Effuso desuper lumine omnes quæ extinctæ fuerant lampades, accensæ sunt. Arrianus verò Episcopus, qui vim facturus aduenerat, subita cæcitate percussus est, atq; alienis iam manibus ad suum habitaculum reductus. Quod cùm Longobardi in eadem regione positi omnes agnoscerent; nequaquam vlteriùs præsumpserunt Catholica loca temerare. Miro enim modo res gesta est, vt, quia eiusdem Arriani causa lampades in ecclesia beati Pauli fuerant extinctæ, vno eodemq; tempore & ipse lumen perderet, & in ecclesiam lumen rediret.*

B. Gregor. Turonens. libr. de Gloria Mart. c. 29. narrat quemdam ex desperatione volentẽ se strangulare, ac opem S. Pauli implorantem, ab eo fuisse liberatum, mentique & vitæ meliori redditum.

Alberto Magno torquenti se in quibusdam locis difficilibus S. Dion. de Eccles. hierarch. cùm ea elucidare non posset, apparuit per visionẽ S. Paulus quasi Missam celebrans, ac post Missam duxit Albertum ad aquas profundas instar illarum Ezechielis c. 47. 5. & ad domum Aaronis: cumque eo aquas sicco pede transeunte Albertus ab eo inuitatus sequi, easq; tranare non posset, euigilauit, ac resolutionem dubiorum suorum, mentem Apostolo illustrante accepit, vti ipsiusmet Alberti verbis narrat Ludouicus Castiglius grauis auctor in historia Ordinis S. Dominici p. 1. l. 3. c. 47. Illustra & mentem meam; ô S. Paule, vt profundum hoc mare tuum, & S. Scripturæ Oceanum intelligendo & explicando penetrare ac permeare valeam.

De reliquiis S. Pauli missis in Gallias, quarum ope nauigantes euaserunt naufragium, narrat idem Gregorius Turonensis de Gloria Martyr. c. 83. Quin & catenæ & carcer Apostolorum etiamnum miraculis coruscant. Catenæ S. Petri integræ visuntur in basilica, quam in earum honorem augustam exstruxit Eudoxia Imperatrix. Sanè sæpius eas vidi & collo imposui, ac semper ingenti deuotionis & dulcedinis internæ spiritu perfundi me sensi. Catenarum S. Pauli, vti & scipionis, siue baculi eius viatorij pars ostenditur in basilica S. Pauli, ipso Conuersionis eius die. Carcer Mamertinus ad radices Capitolij, in quem à Nerone conclusi fuere Petrus & Paulus, nunc in sacellum conuersus, quotidie ab indigenis, vti, & à Romipetis, ingenti concursu & veneratione visitur, ac spirat afflatq; deuotionem. Exstat in eo etiamnum aqua & fons, quem S. Petrus orans per miraculum elicuit, vt S. Processum & Martinianum, custodes carceris, à se conuersos, baptizaret; ex quo quotidie hauriunt peregrini, ac à febribus, aliisque morbis liberantur.

Imago Pauli lacrymata.

Memorat Nicetas libr. 1. Andronicum Comnenum Imp. S. Paulo auream erexisse imaginem, in templo quadraginta Martyrum, eamq; ante mortem Andronici, quasi eam protenderet, lacrymatam esse. tersérunt famuli lacrymas imaginis: illa vberiores profudit, quasi viuens in ea Paulus, ex visceribus misericordiæ Imperatoris in se pij, licet aliàs impij, necem doleret & fleret.

CAPVT VIII.

De S Pauli fama & gloria.

OCTAVÒ, quanta sit & fuerit Pauli fama & gloria, colligi potest Primò, ex iis, quæ hactenus

nus dicta sunt. Secundò, ex eo, quod, sicuti Moses Iudæorum, ita Paulus Gentium habitus & vocatus sit legislator & doctor. Tertiò, quòd Petrus & Paulus censeantur duo Ecclesiæ principes. Vnde S. August. lib. de Consensu Euang. cap. 10. affirmat olim moris fuisse, vt in qua tabula Christi effigies picta extaret, in eadem hinc inde Petrus & Paulus, quasi Apostolorum duces, appingerentur. Sic etiamnum videmus in altaribus Paulum Petro appingi, idque à dextris Petri, cuius rei varias causas afferunt Illustrissimi Cardinales Bellarminus & Baronius.

Petrus & Paulus coniunctissimi.

Pulchrè Venantius Fortunatus lib. 3. Carm. Paulum cum Petro ita comparat & combinat.

Comparatio Petri & Pauli.

Cælorum porta, lati duo lumina mundi,
Ore tonat Paulus, fulgurat arce Petrus.
Inter Apostolicas radianti luce coronas
Doctor hic monitis, celsior ille gradu.
Corda per hunc hominū reserantur, & astra per illū:
Quos docet ille stylo, suscipit ille polo.
Pandit iter cæli hic dogmate, clauibus alter:
Est via cui Paulus, ianua fida Petrus.
A facie hostili duo propugnacula præsunt,
Quos fidei turres Vrbs, caput orbis, habet.

Vnde S. Leo loquens de SS. Petro & Paulo ser. 1. *Duo*, inquit, *ista præclara diuini germina seminis, in quantam sobolem germinarint, beatorum millia Martyrum protestantur, qui Apostolicorum æmuli triumphorū, vrbem nostram purpuratis & longè latéq; rutilantibus populis ambierunt, & quasi ex multarum honore gemmarum conserto vno diademate coronarunt.* Et de iisdem inferiùs: *In horum excellentia Patrum meritò est excellentiùs gloriandum, quos gratia Dei in tantum apicem, inter omnia Ecclesiæ membra prouexit, vt eos in corpore, cui caput est Christus, quasi geminū constituerit lumen oculorum: de quorum meritis atque virtutibus, quæ omnem loquendi superant facultatem, nihil diuersum, nihil debemus sentire discretum, quia illos & electio pares, & labor similes, & finis fecit æquales.*

Et S. Chrysost. hom. 32. in epist. ad Rom. *Ego*, inquit, *Romam propterea diligo, tametsi & aliunde eam laudare queam, nempe à magnificentia, ab antiquitate, à pulchritudine, à diuitiis, à bellis & triumphis. Sed relictis omnibus illis, ob id illam beatā prædico, quod erga illos Paulus, dum viueret, adeò fuit beneuolus, adeò illos amauit, coràm disseruit, & postremò vitam finiuit. Vnde & ciuitas ista hinc facta est insignis, plusquā à reliquis omnibus, & sicut corpus magnum ac validū duos habet oculos illustres, Sanctorum videlicet illorum corpora. Nō ita cælum splendescit, quando radios suos sol ex sese dimittit, sicuti Roma duas illas lampades vbiq; terrarum effundens. Considerate quale spectaculum visura sit Roma in resurrectione: hinc rapietur Paulus, inde Petrus in occursum Domini. Propterea celebro hanc vrbē, non propter copiā auri, non propter columnas, neq; propter aliam phantasiam, sed propter colūnas illas Ecclesiæ.*

Roma à S. Chrysostomo amata & æstimata propter Paulum.

Quartò, quòd ad Paulum, Paulique sacras reliquias venerandas, è toto orbe Christiani Romam confluant. Audi rursum Chrysostomum hom. iam citata, ad Pauli sepulchrum suspirantem: *Quis mihi nunc dabit circumfundi corpori Pauli, affigi sepulchro, videre puluerem corporis illius qua adhuc in Christo deerant implentis, stigmata illius gestantis, prædicationem Euangelij vbique seminantis, puluerem inquam oris illius, per quod Christus locutus est.* & paulò pòst; *Vellem videre sepulchrum, quo recondita sunt arma iustitiæ, arma lucis, membra nunc viuentia, tunc verò cùm in hac vita essent, mortua.*

Reliquiarū Pauli cultus. Chrysostomus desiderat videre & venerari sepulchrum Pauli.

Testatur S. Augustin. serm. 28. de Sanctis sub fin. *Cornel. in epist. Pauli.*

A & epist. 42. quòd Christiani Impp. reddita iam pace Ecclesiæ, ad sepulchra hæc Petri & Pauli se venerabundi abijciant, & ibi radient gemmæ diadematis, vbi fulgent beneficia flectentibus genua concessa. *Nam & ipse ille*, inquit August. *purpura indutus peregrè proficiscitur, sepulchra illa cōplexurus, & fastu deposito contingit Sanctos, rogans vt sibi apud Deū patrocinentur: & tabernaculorum opificem & piscatorem patronos, etiam mortuos, deprecatur ille diadema gestās.*

Imperatores Petri & Pauli sepulchra venerantur.

Ita Gallia Placidia Theodosij Imper. vxor, epist. ad Pulcheriam Augustam scripta testatur, se Romam iuisse non aliam ob causam, quàm vt sacra Apostolorum limina viseret & veneraretur. Idem fecerunt alij reges & principes. Vnde S. Chrysostom. homil. quòd Christus sit Deus: *Relictis*, inquit, *omnibus ad sepulchra piscatoris, & pellionis* (scenopegi Pauli) *currunt & reges & præsides & milites. Et in Constantinopoli reges nostri magnā gratiam putant, si non prope* B *Apostolos, sed si vel extra eorum vestibula, corpora sua sepeliantur.* Et in 2. Timoth. hom. 4. *Nullus*, inquit, *ex Romanis regibus tanto in honore fuit, quanto hic est* (Paulus) *ceterùm imperator foris alicubi iacet abiectus hic autem velut viuens & regnans medium vrbis tenet, longè Imperatore clarior est & honoratior pellium sutor.*

Galla Placidia Imperatrix.

Reges.

Quinimò: vigente & feruente persecutione, hæc sepulchra ex Oriente & Occidente, etiam cum capitis periculo, adibant certatim Christiani. Ita ex Perside venisse constat Martham, Marium & Audifacem temporibus Claudij Imp. ad limina Petri & Pauli, atq; suæ peregrinationis præmium retulisse martyrium, quorum dies natalis sacris fastis asscriptus in Ecclesia recolitur 19. Ianuarij.

Christiani antiqui.

Porro solēt fideles ad sepulchra SS. Petri & Pauli venerabundi, planè in terram se prosternere, pa- C uimentum osculari, & toto quasi corpore proni eis supplicare. Neque id soli plebei faciunt, sed & viri graues ac Prælati: vti Cardinalem Baronium quotidie ea visitasse, ac supplicem toto corpore procubuisse humum deosculando vidit & laudauit tota Roma. Neque id recens & nouum: vetus fuit ille fidelium mos. Romipetæ enim in terram procidui, limina Apostolorum osculabantur. Ita Prudentius in hymno S. Laurentij canit:

Apostolorum ac Martyrum
Exosculantur limina.

Et in hymno S. Hippolyti:

Oscula perspicuo figunt impressa metallo.

Sidonius Apollinar. libr. 1. epistol. 5. de se ita scribit: *Triumphalibus Apostolorum liminibus affusus, omnem protinus sensi membris malè fortibus explosum esse languorem: post quæ cælestis experimenta patrocinij conducti diuersorij parte susceptus*, &c. Idipsum docet D S. Chrysost. loco iam citato: quin & homil. 30. in epist. 2. ad Corinth. ait fideles solere ianuas & vestibula templi deosculari: & Cassiodorus Hist. Tripart. li. 9. 30. & Fortunatus li. 4. de Vita S. Martini.

Rursus Apollinaris pretiosi limina lambit
Fusus humi supplex.

Et Arator Histor. Apost. lib. 2. agens de Philippensi templo in honorem S. Pauli:

Quàm bene carcer erat: tota concurritur vrbe,
Qui primus noua tecta petat, quisue oscula figat
Postibus, & tacta sacretur parte cylindri.

Petrus Aruernus Venerabilis libr. 1. de Ecclesijs, agens de liminibus Apostolorum: *Ab eisdem*, ait, *fidelibus dulcissimè ac deuotissimè deosculātur.* Causam dat S. Hieronymus scribens nomine Paulæ & Eustochij ad Marcellam: quia in his *Petrus & Paulus Chri-*

stiani exercitus duces, sanguinem fudêre pro Christo. Quin & Paganos in graui clade aut causa idipsum factitasse docet Arnobius libr. 1. *Cum per omnia supplices irent templa, cum deorum ante ora prostrati, limina ipsa conuerrerent osculis.* Et Tibullus:

Non ego, si merui, dubitem procumbere templis,
Et dare sacratis oscula liminibus.

Miracula ad reliquias S. Pauli.

Audi quid S. Gregorius scribat lib. 3. epistol. 30. Constantiæ Augustæ, quæ in honorem S. Pauli ecclesiam in palatio ædificauerat, ad eamq; reliquias S. Pauli sibi mitti petebat, *Corpora, inquit, S. Petri & Pauli tantis in ecclesiis suis coruscant miraculis atque terroribus, vt neq; ad orandum sine magno illuc timore possit accedi. Ego ad sacratissimum corpus S. Pauli aliquid meliorare volui: & quia necesse erat: vt iuxta sepulchrum huiusmodi effodi altiùs debuisset; præpositus loci ipsius ossa aliqua, non quidem eidem sepulchro coniuncta, reperit: quæ quoniam leuare præsumpsit, atq; in alium locum transponere, apparentibus quibusdã tristibus signis, subita morte defunctus est.* subdit S. Gregorius Orientales fideles voluisse tollere corpora SS. Petri & Pauli; sed per fulmina fuisse dispersos, vti c. 6. recensui. vnde concludit: *Quis ergo nunc, serenissima Domina, tam temerarius possit existere, vt hæc sciens, corũ corpora nõ dico tangere, sed vel aliquatenus præsumat inspicere?* Deniq; ne Augustam vacuã dimittat: *De catenis, inquit, quas ipse S. Paulus in collo & in manibus gestauit, ex quibus multa miracula in populo demonstrantur, partem aliquã vobis transmittere curabo; si tamen hanc tollere limando præualuero.*

Basilica S. Pauli.

Quintò, Constantinus Imp. basilicam S. Paulo Apostolo ex suggestione S. Siluestri, inter viam Ostiensem & Tiberim erexit, & sanctum eius corpus ita recondidit in ære & conclusit, sicut condiderat S. Petri in eius basilica: atque ingentia eidem dona obtulit, quæ recenset Baronius anno Christi 324. pag. 214. & 206. imò ipsemet Constantinus epist. ad Cathol. quæ habetur tom. 1. Conc. ait se corpora Apostolorum Petri & Pauli in electro conclusisse: *Quia, inquit, electro nulla præualet materia elementorum.* vnde Plinius asserit electrum esse pretiosius auro. Hanc basilicam postea Valentinianus iunior Imp. amplissimam effecit anno Christi 386. Exstat Valentiniani hac de re rescriptum ad Sallustium præfectum Vrbis l. 2. de decur. Vrb. Roman. Cod. Theodos. Eamdem basilicam in expugnatione Romæ venerati sunt Gothi, vt eò confugientibus pepercerint: imò ipsimet Gothi S. Marcellam eiusque filiam Principiam, sanctissimas feminas atque cognitas, ad S. Pauli basilicam perduxerunt, vt custodirentur intactæ, vti refert S. Hieron. epist. 145. ad Principiam. Eadem basilica postea magnis donis ornata est à S. Gregorio, & à Sergio Pontifice, qui & hospitium S. Pauli Romæ in ecclesiam conuertit quæ etiamnum exstat, estq; vicina Collegio nostro Romano, vt multum mihi gratuler, quòd in vicinia S. Pauli habitem, cumq; assiduè cominus quasi intuear: ac vocatur *Ecclesia B. Mariæ in via lata.* Plurima alia magnificentissima templa in Italia, Hispania, Germania, Gallia, Anglia, Belgio, & alijs prouincijs in honorem S. Pauli exædificata scimus.

Quinimò S. Paulo memoriam, & trophæa mox à martyrio fuisse erecta, putà ecclesiam ab Anacleto Pontifice, eamque sæuientibus persecutionibus perdurasse, magisque inclaruisse, docet ex Eusebio & alijs Baronius anno Christi 106. in fine. Ex tot enim priscis principum, Romanorum titulis & tro-A phæis Dei prouidentia factum est, vt duæ ingentes columnæ marmoreæ remanserint, Antonini Imp. vna, altera Traiani, vtriusque victoriis & triumphis incisæ & cœlatæ, quibus duæ Ecclesiæ columnæ à Sixto V. Pontifice imponerentur. Itaq; columnæ Antonini statua ex aurichalco coruscus insistit S. Paulus, Traiani S. Petrus. Vtraq; adeò est illustris, vt in orbe nihil sit simile, siue materiã spectes, siue altitudinem (Traiani enim est 128. pedum) siue cælaturam, siue amplitudinem, siue cochleam, qua ab imo ad culmen per 185. gradus introrsum ascenditur; siue culminis coronidem, eiusq; peribolum & cancellos, quæ tã vasta sunt, vt plures simul circũcirca inambulare & liberè exspatiari possint. Pari modo obeliscus Augusti Cæsaris S. Petro cessit, ac hodie ante eius basilicã erectus instar trophæi, vel pyramidis triumphalis consistit: vnde à ciuibus D. Petri Agugliа nuncupatur. Ita S. Petrus Augustum & Traianum, S. Paulus Antoninum suo solio deiecit. Nam & hic Antonino cognomento Pio, reuera B impio, in immensum fuit pientior: & ille Traiano fuit melior, Augusto felicior. Nimirũ hæ sunt duæ columnæ, *Iachin* & *Boos*, quas Salomon ante templũ erexit 3. Reg. 7. 21. *Iachin* enim, id est directio & regimen, notat S. Petrum, Ecclesiæ principem & rectorem, *Boos*, id est fortitudo & fortis executio, notat S. Paulum, doctorem Gentium.

Gloria verò à Paulo gestarum maior, quam reliquorum omnium Sãctorum audiẽ ex Chrysostomo.

Denique S. Chrysostomus homil. 8. de laudibus S. Pauli, in fine tom. 3. Paulum rerum gestarũ gloria vniuersos Patriarchas, Prophetas, Apostolos, Sãctosque omnes antecelluisse asseuerat. *Cui, inquit te, ô sancte Paule, iustorum veteris vel noui Testamenti audeam comparare? omnium quippe virtutem quasi in C arca quadam, sed cum multo prorsus cumulo condidisti, Denique etiamsi totum contra te aliquis sigillatim iustorum appendat chorum, inueniet trutinam virtutum ponderibus a tua parte depressam. Paulus verè secundus Abel, verùm non semel, sed per dies singulos immolatur: Paulus alter Noë, sed absque arca insurgentes aduersus se vndas impietatis enauigans; Paulus alter Abraham, non modo a patria, vel gente, sed post vocationem suam, ab ipsa etiam vita prorsus abscissus: Paulus alter Isaac, sponte in hostiam colligatus: Paulus alter Iacob, quasi pro vno quodam totius mundi grege semper inuigilans: Paulus alter Ioseph, spirituali fame tabescenti mundo veritatis alimenta distribuens: Paulus alter Moses, qui omnes gentes à tyrannide diaboli reduxit ad Christum.* Non hic sistit S. Chrysostomus, audi plures & plura. *Paulus alter Aaron, totius mundi populis inunctus sacerdos: Paulus alter Phinees; impietatem Iudæorum atque Gentilium, quasi fornicationem mentium vno fidei mucrone con- D fodiens: Paulus alter Dauid, qui velut quemdam Goliam in certamen diabolum prouocat: Paulus alter Elias, clariùs raptus in cælos: Paulus alter Eliseus, qui Gentes ab interiore lepra pollutione purgauit: Paulus alter Ezechias, qui ad vnam fidem Christi diuersos populos attraxit: Paulus alter Iosias, qui abominationes Gentilium dissipauit ac perdidit; Paulus alter Ioannes pro Christo capite truncatus: Paulus alter Petrus, de cælo vocatus ad Euangelium: Paulus alter Gabriel, qui Christi ortum cunctis gentibus nuntiauit: Paulus alter Michael, qui Christianorum dux esse sortitus est. Etiamsi angelorum, etiamsi iustorum hominum circumuolem choros, non inuenio comparationem, cui non cumulo meritorum Paulus occurrat.*

Præfertur Abelo, Noë, Abrahamo, Isaaco, Iacobo, Iosepho, Mosi, Aaroni, Phinees, Dauidi, Eliæ, Eliseo, Ezechiæ, Iosiæ, Ioan. Bapt. Petro, Gabrieli, Michaeli.

ORA-

ORATIO AVCTORIS AD D. PAVLVM.

ASPICE nos ex alto S. Paule: tu enim es delicium animæ nostræ. Suscipe has, exiguas licet, primitias operum nostrorum, imò tuorum, quas tibi toto animo offerimus & reddimus. Impetra clienti tuo maiorem indies sapientiam, lumen & gratiam, vt stadium hoc biblicum decurrere, & vtrumque Testamentum à te toto orbe prædicatum, tuamque ac Christi gloriam illustrare, ac sudore, quin & sanguine meo obsignare valeam. Hanc lauream, hanc vnam laborum meorum omnium mercedem, à te enixè efflagito. Fiat in me, obsecro, hic spiritus tuus duplex. Da nobis quoque multos, si non Paulos, certè Paulinos, qui Belgium hocce nostrum, Hollandiam, Frisiam, Zelandiam, totumque Septentrionem, quin & Indias, vniuersumque orbem, quasi Soles, spiritu Apostolico illuminent, conuertant, & igne diuino inflamment: atque in vltimo mundi die nos Christo nostro, cum magna fidelium messe sistas, dicasque: Ecce ego & pueri mei, quos dedisti mihi, Domine, in signum & portentum orbis.

ARGVMENTVM IN EPISTOLAS S. PAVLI.

Vplex obiectum in genere spectant hæ epistolæ, doctrinam scilicet & mores Christianos; prior enim pars cuiusque ferè epistolæ dogmatica est, in qua res fidei docet Apostolus: posterior ethica in qua instruit mores fidelium, idq́ variè & mistim, more epistolico, & more Hebræorum. Vbi Nota Primò, Res & mysteria fidei: quælibet quidem docet hic Paulus, maximè tamen tria inculcat, scilicet, Primò, Christi œconomiam & gratiam, Christumq́ solum esse Redemptorem nostrum, à quo omnis gratia, iustitia & salus æterna petenda & exspectanda sit. Secundò, iudaismum & ceremonias Iudaicas abrogatas esse per legem nouam Christi. Tertiò, cauendas esse hæreses iam tum supullulantes, quas sæpè hic perstringit & confutat. Missi enim sunt Apostoli post Christum, vt per orbem hæc de Christo Christiq́ redemptione & salute promulgarent, explicarent, inculcarent, stabilirent, vtpote noua omnia & orbi inaudita, necessaria tamen ad salutem.

[Duplex epistolarum D. Pauli obiectum, dogmaticum & ethicum.]

[Tria maximè mysteria Paulus in epistolis inculcat.]

Vnde Nota Secundò. Quibusdam epistolis Paulus maximè Iudaizantes impugnat, & opera ceremoniasq́ non Christianas, sed Iudaicas. Id facit epistola ad Romanos, ad Galatas, ad Philippenses, ad Hebræos. Aliis, hæreses nascentes euellit, putà Simonis Magi, cum sua sobole, id est, Menandri, Saturnini, Basilidis, Gnosticorum, Carpocratis, quos etiam viuis coloribus depingit Iudas & S. Petrus epistolâ secunda. Id facit epistola ad Ephesios, ad Colossenses, ad Timotheum. Reliquis priuatim eos ad quos scribit instruit, eorum dubia resoluit, eosq́; in fide & officio Christiano confirmat & perficit. Id facit epistolis ad Corinthios, ad Thessalonicenses, ad Timotheum, ad Titum, ad Philemonem. Hæc autem omnia præstat eximia & admirabili tum sapientia, tum efficacia & spiritu.

[Quibus epistolis iudaismum & varias hæreses impugnat Apostolus: quibus fidem & mores doceat.]

Nota Tertiò, hos hæreticos primæuos, quos iam nominaui, coæuos fuisse Apostolis. Nam Epiphanius lib. 1. hæres. 28. & Philastrius hæres. 37. docet Cherinthū, qui illis fuit posterior, illam quæstionem de seruandis legalibus Mosi simul cum christianismo, mouisse Antiochiæ: cuius soluendæ causa coactum est primum Concilium Hierosolymitanum, Actor. 15. eumdemq́ concitasse Hierosolymis seditionem in Paulum, quasi præputiatos adduxisset in templum: de qua Actor. 22. Nec mirum, Cherinthum diu adhuc postea vixisse, peruenisseq́; ad an. Christi 166. vt docet Cæsar Baronius. Nam & S. Polycarpus, Dionysius, Simeon, S. Ioannes, & alij ea ætate diu vixerunt. Paulus ergo aduersus errores horum Nouatorum, nec non & Philosophorum ac Poëtarum, ex quibus maximè sua dogmata consarcinarat Simonis schola, scripsit epistolam ad Ephesios, ad Coloss. ad Timotheum, ad Titum. Vnde facilè intelligitur, quo sensu accipienda sint ea quæ de cauenda Philosophia, de falsa religione angelorum, de superstitioso delectu ciborum, deque horum similibus inculcat: videlicet eo sensu hæc accipienda esse, quo illa adstruebant Simoniani, vt suo loco demonstrabitur. Sicuti vice versa cùm opera eleuat Paulus, vt fidem Christi attollat; opera intelligit illa, quæ lex vetus dictabat & præscribebat, qualia iactabant Iudæi, quasi suis lustrationibus, ceremoniis, sacrificiis iustificarentur, nec indigerent fide, gratia, redemptione, Sacramentis & præceptis Christi.

[Qui & quo tempore vixerint hæretici quos Paulus impugnat.]

[Contra Simonianos, N. atores, Philosophos & Poetas quandò scripta epistola.]

[Quam Philosophiam, quandò opera deprimat Apostolus.]

Nota Quartò, Posteriore epistolæ parte, Paulus virtutes Christianas & Ethicam Christianā docet non per continuos discursus & tractatus, vbi fecit Arist. aliiq́; in suis ethicis, sed per varias gnomas, siue breues sententias, sæpè sine ordine congestas: hic enim fuit mos veterum Hebr. vt patet in Prou. Ecclesiaste, Ecclesiastico; & Græcorum, vt patet ex Phocylide, Hesiodo, Theognide.

[Quomodo & vt in epistolis Paulus doceat Ethicam.]

Qua lingua scripta epistola.

Nota Quintò. Omnes hæ epistolæ, excepta epistola ad Romanos, & ad Hebræos, de quibus suis locis agendum est, scriptæ sunt græcè, utpote ad Græcos.

Editio Syriaca epistolarum cuius antiquitatis & auctoritatis.

Nota Sextò. Extat Syriaca versio epistolarum & totius noui Testamenti, in Biblijs Regijs, qua etiamnum utuntur Christiani S Thomæ in India, Babylonij & Æthiopes Abyssini. Guido Fabricius, qui eam in Latinum vertit, tradit Syros putare eam esse S. Marci Euangelistæ, Sed quia veteres, ut S. Athanasius, Cyrillus, Clemens, Hieronymus & alij, imò & S. Damascenus, qui in Syria vixerunt, eius non meminerunt cum de Scriptura & Scripturæ editionibus variis tractant, hinc videtur, hisce Patribus, eorumq́ ætate Syriaca hæc versio esse posterior. Quædam etiam habet, quæ doctis non admodum placent. Deniq; idiotismus huius Syriacæ versionis non respondet Syriacæ linguæ, qua usus est Christus, Marcus, & Apostoli, ut ostendam in proœmio epistolæ ad Hebræos. Illud tamen contra Nouantes notandum, in titulis capitum huius Syriacæ versionis præfigi dies ieiuniorum, festorum, commemorationes Sanctorum, preces pro mortuis, venerationem crucis, & alios sacros ritus, quos vel hinc patet non esse inuentos à Romanis Pontificibus; sed acceptos ab Apostolis, utpote quos Asianæ & Syriacæ Ecclesiæ quasi à suis Apostolis acceptos etiamnum seruant, uti faciunt & Africanæ Ecclesiæ Abyssinorum siue Æthiopum, ut testatur Damianus à Goëz libro de Fide & moribus Æthiopum.

Ieiunia, festa, cultus crucis & Sanctorum, preces pro mortuis, non sunt inuenta Romanorum Pontificum.

Epistola quo loco, ordine, & tempore scripta.

Nota Septimò. Hic videtur esse ordo harũ epistolarum. Primò, scripta est à Paulo epistola prior ad Thessalonicenses Corinthi anno Christi 52. Secundò, posterior ad Thessalonicenses scripta est Corinthi anno Christi 53. Tertiò, prior ad Corinthios scripta est Ephesi anno Christi 57. Quartò, prior ad Timotheum in Macedonia, vel, ut communior habet sententia, Laodiceæ (qua de re dicam in proœmio primæ ad Timotheum) scripta est anno Christi 57. Quintò, secunda ad Corinthios scripta est Nicopoli anno Christi 58. Sextò, epistola ad Galatas scripta est anno 58. Septimò, epistola ad Romanos scripta est Cenchris apud Corinthum anno Christi 58. Octauò, epistola ad Titum è Græcia scripta est anno Christi 58. Nonò, secunda ad Timotheum Romæ scripta est anno Christi 59. Decimò, epistola ad Ephesios scripta est Romæ anno Christi 59. Vndecimò, ad Philippenses Romæ scripta est anno Christi 60. Duodecimò, epistola ad Colossenses Romæ scripta est anno Christi 60. Decimotertiò, epistola ad Philemonem scripta est Romæ anno Christi 60. Decimoquartò, epistola ad Hebræos scripta est Romæ anno Christi 60. Ita Baronius Annalium Ecclesiast. fax & pharus: cui per omnia assentior, exceptâ epist. 2. ad Timotheum, de qua ibi in fine dicendum. Paulo aliter hasce epistolas ordinant Theodoretus, Salmeron & Pererius. Vbi Nota, sex ultimas scriptas esse Romæ è vinculis; ideoq́ plenæ sunt spiritu.

Visum hic fuit commodum fore lectori, si generalia quædam documenta, quasi canones qui facem præferant, epistolis Paulinis præmitterem.

CANONES RERVM.

PRIMVS.

Scopus & intentio scribentis inuestiganda ad assequendum sensum epistolarum D. Pauli.

SIt ergo primus canon. Vt quis sensum genuinum tum aliarum Scripturarum, tum maximè S. Pauli assequatur, vestigandus maximè est scopus & intentio eius, videlicet quorsum, quibus, contra quos loquatur, an contra Iudæos, an contra Gentiles, an contra Simonem. Spiritus enim eius sublimis & acer in partem in quam inclinat, ita vehementer fertur, ut in extrema declinare videatur, alterumq; extremum negare. Ita sæpè in lib. Retract. se purgat S. Augustinus, quòd olim contra Manichæos, qui dicebant omnia bona à Deo bono, omnia mala à Deo malo, quasi fato, non autem ab homine liberè fieri, scribens: ita liberum arbitrium prædicarit, ut gratiæ oblitus esse videatur. Contrà postea, orto Pelagio hoste gratiæ, ita gratiam extollit, ut liberum arbitrium deprimere videatur. Sic, cùm Iudaizantes oppugnat Paulus, dicit circumcisionem nihil esse, & vetera sacramenta fuisse infirma & egena elementa, Galat. 4. 9. Sic, ut charitatem extollat apud Corinthios in dono linguarum gloriantes, dicit sine charitate cetera dona omnia nihil esse, nihil prodesse. 1. Corinth. 13. 2. Sic, ut supra Aaronem exaltet Melchisedec, dicit ad Hebr. 7. 1. eum fuisse sine patre, sine matre, sine genealogia. Non quòd verè talis fuerit Melchisedec, sed quod de repentè quasi talis, Genes. 24. inducatur & proponatur. Sic, ut Iudæos suis meritis præfidentes depri-

A mat, prouocat ad Dei misericordiam & prædestinationem, eamque exaggerans dicit: *Non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei: cuius vult, miseretur; & quem vult, indurat*, Roman. 9. v. 16. & 18. Quæ omnia commodè accipi debent, ut suis quibusque locis ostendam.

SECVNDVS.

Hinc sæpè Paulus fidem Christi opponit non charitati, sed legi, id est, gratiam opponit naturæ, Christum Mosi, siue opera facta viribus gratiæ Christi per dictamen fidei, opponit operibus quæ fiunt viribus naturæ, per dictamen legis naturalis vel Mosaicæ. S. Paulus enim totus in eo est, ut Christum inculcet, doceatque eum unum esse hominum per mortem in cruce redemptorem, & talem ab omnibus credi oportere, ab eoque (non autem à

B Mose vel à natura) omnia quæ salutis sunt, expectanda esse; qualia sunt gratia & opera ex gratia facta, Sacramenta & præcepta legis Euangelicæ: hoc enim tunc orbi erat nouum & incredibile. Ita passim Patres, & patet 1. Corinth. 2. 2. Hac de causa dicit subinde Paulus Christi iustitiam nobis imputari, non formaliter, sed efficienter & meritoriè. de quo Roman. 4. v. 5. Et Christum factum esse nobis sapientiam, iustitiam, sanctificationem, redemptionem, 1. Corinth. 1. 30. Sic dicit fidem Christi, vel passionis Christi iustificare, scilicet obiectiuè: quia merita passionis Christi, quæ sunt obiectum fidei quod

Quomodo Christi iustitia, satisfactio & merita nobis imputentur.

quod fide credimus, meruerunt nobis iustitiam, & meritoriè nos iustificant.

TERTIVS.

Sub fide Paulus spem, charitatem, & cetera comprehendit, & quomodo.

Hinc rursum sub fide non solam fidem, vt hæretici, sed spem, charitatem, omnemque gratiam à Christo manantem, quasi ramos in sua radice & causa complectitur. Ita Concilium Trident. sess. 6. c. 8. & patet Rom. 12. v. 3. & c. 14. vlt. & 2. Thessal. 1. v. 11. vbi sic ait, *Impleat* (Deus) *omnem voluntatem bonitatis, & opus fidei in virtute.* Quis non videt hic Apostolum præter fidem opus fidei requirere? ergo rectè dicit, quòd fides nos iustificet nō sola (vti Lutherus addidit, & peruertit.) *quod absit vt sentiret vas electionis,* ait S. August. libr. de Gratia & libero arbit. c. 7. sed sicuti dicimus: Hæc arbor me aluit, scilicet cū pomis & fructibus suis: hic medicus me sanauit, scilicet per pharmaca, diętam, exercitia à se præscripta, quibus sanatus sum. Nam fides est quasi doctor indicans & præscribens opera spei, pœnitentiæ, charitatis, quibus iustificamur. Imò hac ratione rectè dici potest: Sola fides me iustificat; sicuti rectè dicitur, Solus hic medicus me sanauit. Est enim fides in suo genere adæquata causa iustitiæ, sicut medicus salutis: & quia reliqua necessaria ad iustitiam & salutem fides tacitè in se includit, quasi in principio, vt patet toto c. 11. ad Hebræos.

QVARTVS.

Sacrificium crucis quomodo Apostolus dicat vnum sacrificium nouæ legis & sub eo cōprehendat sacrificium Missæ.

Sic in epistola ad Hebræos sacrificium crucis, quod vnum nos habere ait Apostolus, opponit veteribus Aaronicis, non autem sacrificio Missæ; imò illud sub eo tacitè complectitur, quasi vnum & idem in substantia, licet modo diuersum. Tam enim in Missa, quàm in cruce idem principalis est sacerdos, scilicet Christus; eadem numero victima, scilicet corpus Christi, sunt etiam idem repræsentatione, quia Missa repræsentat, imò continet & applicat sacrificium crucis: sed actione & modo sacramentali & incruento, cùm in cruce fuerit visibile & cruentum: quamquam, si metaphysicè loquamur, hic modus sit differentia essentialis, & constituat aliam speciem vltimam sacrificij. Sicut *mincha*, quod in lege veteri farreum erat sacrificium, siccum & incruentum, differebat specie ab holocausto, quod cruentum erat & iugulatorium. Est tamen in Missa eadem victima, quæ fuit in cruce, vt dixi, & idem sacrificium in substantia saltem generica. Sacrificium enim noui testamenti, quod est quasi genus, tam competit sacrificio Missæ, quàm sacrificio crucis. Rursum sacrificium Missæ idem est cum sacrificio crucis analogicè, quia illud repræsentat; sicut imago, qua imago, siue quoad repræsentationem, idem est cum suo exemplari. De quo plura in epistola ad Hebræos.

QVINTVS.

Propositiones generales negantes & affirmantes quomodo intelligenda.

Negantes propositiones generales, absolutè & sine alia superaddita conditione intelliguntur: vt, *Nihil damnationis est iis qui sunt in Christo.* Affirmantes verò promissiones, benedictiones & regulæ numquam absolutè, sed commodè, & cum conditione intelligendæ sunt: scilicet, vt significent virtutem & naturam rei; itaque fore, quantum est ex parte rei, nisi quid aliud impediat, aut si cetera requisita adsint. Sic rursum sæpè salus tribuitur fidei, quia scilicet fides, quantum est ex parte sua, nata est perducere hominem ad spem, timorem, inde ad pœnitentiam, charitatem, & tandem ad iustitiam & salutem. Id ita esse patet ex eo, quòd aliquando, salus tribuitur inuocationi Dei, vt Ioel. 2. 32. aliquando spei, timori, charitati, vt 1. Cor. 13. 2. Lucæ 7. 47. alibi passim ad iustitiam & salutem requiritur pœnitentia, vt Lucæ 13. 3. & 2. Corinth. 7. vers. 10. Alioquin enim nisi adhibeatur moderatio, concludetur pari modo, ad salutem nec baptismum, nec Sacramenta requiri, & eum qui crediderit, saluum fore, etiamsi postea fiat infidelis. ita S. August. libr. de Fide & operib. c. 14. tom. 4. Quem librum expressè conscripsit hoc fine, vt mentem Apostoli esse doceat hanc, scilicet, quòd fides non excludat, sed requirat opera ex fide facta.

SEXTVS.

Quatuor sunt sensus S. Scripturæ.

Quatuor sunt sensus sacræ Scripturæ, Litteralis, Allegoricus, Tropologicus vel Moralis, & Anagogicus: quos Lyranus prologo in Biblia hoc carmine describit:

Littera gesta docet; quid credas (scilicet de Christo & Ecclesia) *Allegoria;*
Moralis, quid agas; quid speres, Anagogia.

v. g. Vrbs Ierusalem, ait Eucherius, ad litteram significat vrbem notam Iudææ, allegoricè Ecclesiā, tropologicè animam fidelem, anagogicè patriam cælestem. Hosce quatuor sensus disertè expressit Paulus ad Galat. 4. vbi sic ait: *Abrahā duos filios habuit, vnū de ancilla, & vnum de libera.* en sensus litteræ planus; *quæ sunt per allegoriā dicta: hæc enim sunt duo testamenta,* en allegoria. *Sed quomodo tunc is qui secundum carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundùm spiritum; ita & nunc,* en tropologia. *Illa autē quæ sursum est Ierusalē, libera est, quæ est mater nostra* en anagogia. Vbi Nota, omnem Scripturam habere sensum litteralem, non autem semper alios, imò in nouo Testamento vix est allegoria; in epistolis rarò tropologia. Porro litteralis sensus est is quem primò littera significat, siue is proprius sit, siue metaphoricus, aut parabolicus: huic autem inniti debet allegoricus & tropologicus, eique apta proportione respondere, vt quasi ex ipso natus videatur. Sicut enim litteralis est is, quem verba primò significāt: ita allegoricus est is, quem res per litteralē sensum significatæ significant. Quo ergo meliùs & pleniùs allegoria & tropologia respondet sensui litterali, eo magis apta & genuina est. Ita S. Hieronym. in Osee 1. vbi retractat quod alibi dixerat, sensum accōmodatitium esse allegoricum, vel tropologicū.

Omnis Scriptura habet sensum litteralem, non semper alios.

SEPTIMVS.

Quæ de Christo vel corpore Christi dicuntur in S. Scriptura, aliquando de solo capite, id est Christo, aliquando de solo corpore, id est Ecclesia: aliquando de vtroque accipienda sunt; & solerter ex adiunctis dispiciendum est, quid de quo dicatur. ita Augustinus ex Ticonio lib. 3. de Doctr. Christiana c. 31. & seqq.

OCTAVVS.

S. Scriptura potest habere varias versiones, lectiones, sensus.

Sacra Scriptura potest habere varias versiones. Addit Leo Castrius prologo in Isaiam, & varias lectiones etiam in Hebræo, intentas à Spiritu sancto. Tertiò, potest eadem habere varios sensus canonicos etiam litterales.

Primò, quòd S. Scriptura possit habere varias versiones, patet Matth. 12. 19. vbi ex Isaia, iuxta versionem LXX. de Christo dicitur, *Non clamabit*: pro quo tamen noster Interpres in ipso Isaia 42. 2. vertit, *non accipiet personam.* Sic pro eo quod Osee 13. 14. dicitur: *Ero mors tua, ô mors*; Septuaginta, & ex iis S. Paulus 1. Cor. 15. 55. vertunt, *vbi est mors victoria tua?* Sic versio Nostra discrepat sæpè à versione non tantùm Aquilæ, Symmachi, Theodotionis

tionis, sed & Septuaginta interpretum; quorum tamen versionem probauit & recepit Ecclesia, eaque vsa est per quadringentos annos, scilicet donec nostram ex Hebręo versionem cuderet S. Hieronymus.

Secundò, quod possit S. Scriptura habere varias lectiones, probatur ex Genes. 47. 31. vbi noster Interpres ex Hebræo vertit, *adorauit Israel Dominum conuersus ad lectuli caput*: pro quo tamen Septua. & ex ijs S. Paulus ad Hebręos 11. v. 21. vertunt, *adorauit Israel fastigium virgæ eius*. Cuius diuersitatis non alia videtur fuisse causa, quàm quòd noster Interpres in Hebr. legerit מִטָּה *mitta*, id est lectulum; Septuag. verò alijs punctis legerint מַטֶּה *matte*, id est virgam. Sic ad Hebræos 12. v. 6. Paulus citans Prouerb. 3. 11. cum Septuag. legit כְּאֵב *kieb*, id est flagellat; cùm noster Interpres in Prouerbijs legat כְּאָב *keab*, id est, sicuti pater; vertit enim, *quasi pater in filio complacet sibi*. Pro quo LXX. & Paulus vertunt, *flagellat omnem filium quem recipit*.

Tertiò, quod possit S. Scriptur. habere varios sensus, patet Matt. 6. 11. vbi noster Interpres vertit sic, *panem nostrum supersubstantialem da nobis hodie*. Pro quo tamen idem Interpres Lucæ 11. 3. vertit, *panem nostrum quotidianum da nobis hodie*. Vtrobique enim in Græco eadem est vox ἐπιούσιον, quam Interpres in Matthæo, *supersubstantialem*, in Luca vero *quotidianum* vertit. Idem patet tum ex alijs, S. Scripturæ locis, tum ex varijs eiusdem loci Patrum expositionibus, cõmodis sæpè & litteralibus. Vnde S. Aug. lib. 12. Confess. 32. *Cùm alius*, inquit, *dixerit, S. Scripturæ scriptor hoc sensit quod ego; & alius, Immò quod ego; religiosiùs me arbitror dicere, Cur non vtrumque potiùs, si vtrumque verum est? & si quid tertium, & si quid quartum, & si quid omnino aliud verum quispiam in his verbis videt, cur non illa omnia vidisse credatur, per quem Deus sacras litteras, vera & diuersa visuris multorum sensibus temperauit.*

NONVS.

D. Paulus frequenter vsurpat ἀνθυποφορὰν.

Solet Paulus frequenter tacitis obiectionibus occurrere. Vnde S. Hier. ad Hedibiam epist. 150. q. 11. *Paulus*, inquit, *solet quidquid alius obijcere potest, per ἀνθυποφορὰν, quã Quintilianus vocat Subiectionem, antequam obijciatur, edisserere*, Vt Rom. 1. cũ dixisset; *Reuelatur ira Dei de cælo super eos qui veritatem Dei in iniustitia detinent*; & vidisset sibi objici posse: Vnde Gentiles veritatem Dei cognouerunt? subintulit: *Quia quod notum est Dei manifestum est in illis, Deus enim illis manifestauit.* Rursum, quia hic alius obijcere denuò poterat, Quomodo Deus se manifestauit Gentilibus, qui S. Scripturam non habuerunt? idipsum præoccupans resoluit & explicat subdens: *Inuisibilia enim ipsius, à creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus & diuinitas.* Hac de causa Apostolus sæpè more Hebræo vtitur interrogatione, idque ad emphasim: interrogando enim suspendit auditorem, suspendendo attentionem excitat.

DECIMVS.

Rursum eâdem de causa solet Apostolus si fortè in argumentatione quapiam, alia necessaria inciderit quæstio, in eam digredi, & postea ad præcipuum scopum reuerti. Sic 1. Timoth. 3. cùm multa disputasset de Diaconis, ea occasione ad eorum vxores digreditur, ac paulò pòst rursum ad eosdem Diaconos redit.

VNDECIMVS.

Paulus, vtpote in veteri lege & testamento versatissimus, passim vel expressè, vt patet tota epistola ad Hebræos, vel tacitè, alludit ad dicta & facta veteris testamenti; vt ostendat Christum in Mose, Ecclesiam in Synagoga, & nouum testamentum in veteri fuisse significatũ & adumbratum. Magnum enim Christo & veritati perhibet testimonium consensio vtriusq; testamenti, siue consensio Mosis & Christi, Prophetarum & Apostolorum, vt docet Tertullianus passim contra Marcionem. Hac de causa Christus & Apostoli citant vetus testamentum, ostenduntque illud nouo prælusisse, Christique paranymphum egisse. Ita Paulus 1. Timoth. 3. cùm Ecclesiam vocat columnam & firmamentum veritatis, alludit ad columnas templi Salomonici, Boos, & Iachin. Idem facit sæpè alibi, vt in commentarijs ostendam.

Quare Paulus toties alludat ad vetus testamentum.

DVODECIMVS.

Qualis connexio capitũ & sententiarum in epistolis Pauli.

Non est in hisce epistolis requirenda semper & vbiq; connexio tam capitum quàm sententiarum: quia more epistolico scripsit eas Paulus, quo scil. amici ad amicos varia familiariter sine ordine sæpè & connexione perscribere solent. Id patet ex epist. ad Corinthios, in qua singulis sæpè capitibus nouas materias pertractat, & quæstiones alias & alias à Corinthijs propositas resoluit. vt cap. 7. resoluit quæstionem de virginitate & matrimonio, c. 8. de idolothytis, c. 11. de Eucharistia, c. 14. de prophetia c. 15. de resurrectione.

DECIMVSTERTIVS.

Prædestinatio, vocatio, electio duplex.

Duplex est prædestinatio, vocatio, electio; vna ad gratiam, secunda ad gloriam. Rursum hæc secũda est duplex, vna inchoata, altera completa & efficax. Tam illius quàm huius meminit S. Scriptura. Vnde subinde vocatos, prædestinatos, dilectos, electos vocat, non eos, qui proximè, absolutè & efficaciter destinati sunt ad gloriam & beatitudinem, sed eos qui ad fidem & gratiam christianismi destinati & vocati sunt, in qua qui perseuerant, gloriam æternam assequentur. Hæc enim prima & insignis est gratia, ac ceterarum fons, quam proinde omnibus epistolis admiratur & extollit Apostolus, opponitque vanæ fiduciæ, quam Iudæi habebant in ceremonijs legis Mosi, Gentes in suis virtutibus moralibus. Sic Ephes. 1. 5. omnes Christianos Ephesios vocat prædestinatos & electos ad gratiam & sanctitatem. Ait enim: *Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorum, &c. in qua gratificauit nos in dilecto filio suo.* Et v. 4. *Elegit nos in ipso ante mundi constitutionem, vt essemus sancti & immaculati in cõspectu eius in charitate.* Prædestinatio ergo hæc & electio proximè est ad adoptionem, gratiam & sanctitatem, non autem ad gloriam.

Hoc sensu omnes iusti sunt electi & prædestinati, scilicet completè ad gratiã & iustitiam, inchoatè verò ad gloriam. Hinc Paulus Christianos passim vocat electos, dilectos & vocatos sanctos; id est, electos, dilectos & vocatos ad sanctitatem. Hęc distinctio prædestinationis, siue electionis, inchoatæ & completæ non est recens & nouitia. vt aliqui putant, sed antiqua. Nam eam non quoad verba, sed quoad rem & sententiam tradit S. Thom. 1. p. q. 24. art. 3. vbi docet, aliquos scriptos esse in libro vitæ absolutè & perenniter, alios tantùm ad tempus, scilicet quoad præsentem iustitiam: & hos excidere posse, imò sæpè reipsa de libro vitæ deleri, iuxta illud psalm. 68. *Deleantur de libro viuentium.* Nam scribi in libro vitæ, est esse prædestinatum & electum. Liber enim vitæ, est liber siue catalogus præde-

Ex S. Thoma & S. August.

prædestinatorum & electorum. Iam scribi in hoc libro absolutè, siue prædestinatio absoluta, quid est aliud quàm prædestinatio completa? & prædestinatio quoad præsentem iustitiam quid est aliud quàm prædestinatio inchoata? Hinc S.Aug. lib.3. contra duas epistolas Pelagian. c.3. docet duplicem esse salutem, vnam inchoatam per gratiam, alteram consummatam, per gloriam. Salus inchoata ergo, est præsens gratia & iustitia; consummata, est ipsa gloria & beatitudo. Rursum S.Aug. l. de Prædest. Sanct. c.10. non aliter prædestinationem à gratia distinguit, quàm quòd, inquit ipse, *prædestinatio est gratiæ præparatio, gratia verò ipsa donatio*, cùm ergo gratia alia sit inchoata, alia completa; erit pariter prædestinatio alia inchoata, alia completa. Denique hanc distinctionem prædestinationis agnoscit Ecclesia, cùm Dominica I. Quadrages. in Collecta quæ tribuitur S. Augustino, pro inchoatè prædestinatis orat, *Vt omnium fidelium nomina beatæ prædestinationis liber asscripta retineat*; nec enim pro completè prædestinatis aptè rectèque oratur, vt retineantur maneantque prædestinati; cùm completa eorum prædestinatio includat & præsupponat eos semper mansuros esse prædestinatos. Est enim hæc Dei prædestinatio immutabilis.

DECIMVSQVARTVS.

Cùm Apostolus ait nos *vocatos, prædestinatos, electos secundùm propositum*; *propositum* vocat *decretum* siue *beneplacitum* Dei, quo ex amore & fauore liberali proposuit & decreuit homines peccato perditos reuocare ad gratiam & salutem per Christū. Vnde hoc propositum opponit debito iustitiæ vel naturæ, id est meritis nostris, vt planiùs & fusiùs ostendam Roman.8.v.28.

DECIMVSQVINTVS.

Quomodo Apostolus bona opera & merita tribuat gratiæ, & quomodo libero arbitrio contra errorem Lutheri.

Iustificationem, bona opera, merita, salutem, beatitatem sæpè Apostolus tribuit gratiæ, vocationi, electioni, misericordiæ Dei, non quasi liberum arbitrium nihil hic agat, vt vult Lutherus: sic enim ageremus, vel potiùs ageremur vt bruta, imò vt stipites & trunci; & ridiculè nobis Deus præciperet & prohiberet id, quod in nostra non est potestate & arbitrio: atque tyrannicè minaretur & infligeret transgressoribus pœnas æternas. *Virtus & vitium*, ait Philosophus, *in nostra est potestate. Quæ autē sunt in nostra potestate, ea agere & non agere possumus. Et circa hæc versatur lex, laus, vituperium, pœna & præmiū; ad ea enim quæ non sunt in nostra potestate, nemo hortatur, præcipit, punit; nemo de iis consultat, deliberat, eligit; sicut nō eligimus famere, frigere, sed ea patimur.* Hæc & plura hac de re habet Aristoteles lib.3. Ethic. c.1.2.3.5. Tribuit ergo S.Scriptura opera nostra potiùs gratiæ, quàm libero arbitrio: Primò, quòd primas & potissimas partes in iis teneat Dei gratia, quæ liberum arbitrium præuenit & excitat, eiq; deinde cooperatur. Secundò, hoc sensu totum opus bonum dat gratiæ, quia etiam cooperatio nostra manat à gratia Dei excitante, pendetque à gratia Dei cooperante. Tertiò, quia tota dignitas operis supernaturalis est à gratia: quòd enim opus charitatis sit supernaturale & nobilissimum, Deoque gratissimum, & meritorium vitæ æternæ, hoc habet à gratia, non à libero arbitrio. Ab eo enim habet tantùm quòd sit liberum, non coactum. Ita passim docet S.Augustinus contra Pelagian. & disertè libro de Spiritu & litera cap. 34. & Concil. Trident. sess.6, cap.5. imò Apostolus 2.Timot.2. v.19.21.

Tres rationes, ob quas bona opera potiùs gratiæ quàm libero arbitrio tribuat S.Scriptura.

DECIMVS SEXTVS.

Obduratio, reprobatio, damnatio quomodo hominis, & quomodo Deo tribuantur.

Perditionem, obdurationem, reprobationem, damnationem tribuit Paulus & S.Scriptura homini, idque primò & propriè: Deus enim ex se vult (cùm sit ipsissima bonitas & clementia infinita) omnium hominum iustitiam & salutem: hinc sępè Iudęos dicit reprobatos, quia Christum noluerunt recipere, nec in eum credere. Omne enim bonum ex Deo est, malum autē ex nobis. Ac rursum prædestinatio & vocatio, opus est gratiæ Dei, quia omne opus & meritū præuenit. Reprobatio verò opus est iustitiæ vindicatiuæ, quæ ex natura sua nō præuenit, vt vult Caluinus, sed sequitur & supponit demeritum siue peccatū. Iudex enim condemnans reum, supponit peccatum rei. Et ex hoc capite subinde S.Scriptura reprobationem, obdurationem & perditionem, æquè ac prædestinationem, vocationem & electionem tribuit Deo, quia scilicet Deus ob præcedentia demerita hominem obdurat & reprobat. Hinc ait: *Non volentis, non currentis, sed miserentis est Dei, Cuius vult miseretur: & quem vult, indurat, Iacob dilexi, Esau autem odio habui.*

Dei prouidētia erga bona & mala quomodo differat.

Vbi Notandum, Scripturam hisce phrasibus tantùm significare, altissimam & generalissimam Dei prouidentiam circa omnia tam bona quàm mala: nihilque in mundo extra eam esse aut fieri, vt Dei manum effugere possit; quin potiùs Deum sua prouidentia omnia etiam peccata complecti, stringere, regere & ordinare. Prouidentia tamen hæc Dei circa bona & mala in specie diuersa & dispar est. Nam Deus bona propriè prouidet, prædestinat, intendit, excitat, promouet, protegit & coronat; mala autem ex certa scientia, singula cum suis circumstantiis statuit tantùm permittere, cùm tamen, si vellet, facilè ea posset impedire; eaque iam facta ordinat ad bonum finem & iustam pœnam, qua ea punit, ita S.Aug. Enchiridij c.11.&100.

DECIMVSSEPTIMVS.

Obcæcationē & obdurationem hominis, impiè Deo asscribit Caluinus.

Homo propriè, directè & actiuè seipsum obdurat, excæcat, tradit in reprobum sensum: Deus tamen idem agere dicitur, non propriè & directè, vt vult Caluinus. Cæcitas enim mentis non tantùm est simplex carentia lucis, sed affectus prauus, quo quis illustrationes diuinas liberè repellit, vel eis obicem ponit, vt numquam à Deo illuminetur; ac consequenter cæcitas hæc graue est peccatum, vt docet Augustinus l.5. Contra Iulian. c.3. sic & duritia cordis, siue improbitas & malitia sensus, graue peccatum est. Indurat ergo & excæcat hominem Deus: Primò, permissiuè; Secundò, sensim gratiæ non sufficientiam, sed copiam solitam subtrahendo; Tertiò, dæmoni potestatem in hominem dando, qui sponte hominem tentat, & in omne scelus & cordis obstinationem impellit; Quartò, obijciendo homini occasiones, scilicet indendo corpori & animo eas affectiones & cogitationes, aliàs bonas vel indifferentes, aut exteriùs ea proponendo, v. g. species mulierum, opes, honores, plagas, quibus præscit hominem liberè ruiturū in peccata; & se in iis obduraturum; licet Deus non hoc fine, sed alio bono ea homini obiiciat & indat. Sic obdurauit Pharaonem, plagas in Ægyptum immittendo, intendens vt iis humiliatus, resipisceret Pharao; quibus tamen ille sua culpa magis exacerbatus obduruit, & fortiùs Deo restitit. Et hoc tantùm vult Augu. lib. 5. contra Iulianum c.3. cùm ait Deum non tantùm patientia, sed & potentia, id est plagis suis, obdurasse Pharaonem, vt doctè & solidè

Quatuor modis hominem Deus excæcat & obdurat.

S. Augustin. explicatur.

solidè docet Bellarm.lib.2. de Amiss.gratiæ cap.4. Potuisset enim Deus alijs modis agere cum Pharaone, quibus præsciebat eum molliendum & flectendum fore; sed noluit: maluitque ob eius superbiam & duritiam, plagis eum contundere, quibus tamen præsciebat eum magis se obduraturum.

DECIMVS OCTAVVS.

Loquitur Paulus, vti & alij scriptores hagiographi, aliquando perfectis, aliquando & statim transit ad imperfectos: hinc aliquando laudat, aliquando vituperat. Sic Corinthios laudat quasi sanctos, & tamen mox eorum (putà imperfectorum in eis) schismata, auaritiam, libidinem, aliaque vitia redarguit. Pari modo aliquando blanditur, mox minatur; estque quasi mater, quæ vt pueris persuadeat, & omnibus se accommodet, se in omnes partes

A vertit, ex amoris vehementia. Patent hæc Galat.c. 3.v.1.& c.4.v.19. & 20.

DECIMVS NONVS.

Libertas Christiana à quibus nos eximat.

Libertas Christiana, quam prædicant Apostoli, est exemptio, qua Christus nos exemit, non à seruitute herili, non ab obedientia Decalogi, legum, Principum, Prælatorum, Superiorum; non ab operibus pœnitentiæ & satisfactionis, non ab obligatione votorum, vt volunt hæretici (quos damnat Concil.Trident.sess.9.can.19.20.21.hęc enim irrationalis, animalis, carnalis, turpis, & contra omne naturæ ius, & contra omnem rectam rationem est libertas,) sed à seruitute tum legis veteris, tum peccati, diaboli & vitiorũ hîc, tum cõcupiscentię, miseriæ & mortis in cælo. Patet id 1.Petri 2. v.13.16. 17.Galat.5.v.15.de quo Plura 2.Corinth.3.v.17.

CANONES VERBORVM.

VIGESIMVS.

Quomodo scriptorem & stylum hagiographum dirigat Spiritus sanctus.

Apostolus græcè scripsit, ideo sæpè græcizat; sed quia Hebræus erat, hinc sæpè hebraizat. Notandum enim quòd Spiritus sanctus per eum loquens, suo se organo attemperabat, vti facit naturam gratiæ subseruire tum in angelo, tum in homine. Sic per sanctos scriptores ita accommodè locutus est Spiritus sanctus, ac si ipsi suo nutu, conceptu, voce loquerentur & scriberent, vt patet 1. Machab.2.v.27. Luc.1.v.3. Hinc Apostolus eloquentia vtitur non phalerata, nec verbosa Græcorum, sed simplici; graui tamen ac neruosa Hebræorum. Vnde in hisce epistolis phrases parum Græcas, quin & solœcismos, & plurimos hebraismos inuenias: sic pariter Hebræam antiptosin reperies 2.Corint.8.v.23.ad Ephes.2.v.2.& alibi, quia Hebræi casibus carent, & eodem nomine inuariato per omnes casus vtuntur. *Iste* (Paulus scilicet, inquit S.Hieronym. libr.2. comment. in epist.ad Ephes.) *qui solœcismos in verbis facit, qui non potest hyperbaton reddere, sapientiamq; concludere, audacter sibi vendicat sapientiam.*

VIGESIMVS PRIMVS.

Frequens heterosis in epistolis Pauli.

Hinc sæpè Paulus per heterosin abstracta sumit pro concretis, vt *circumcisionem* pro circumciso, id est, Iudæo; *preputium* pro preputiato, id est, Gentili: *electionem* pro electis, *dominationes* pro dominantibus, *virtutes* & *potestates* pro virtute & potestate præditis. Sic dicit quòd Christus nobis factus est iustitia, sanctificatio, redemptio, id est, factus est nobis iustificator, sanctificator, redemptor, vt dicetur 1.Corint.1.v.30.ita Theophyl. Anselmus, & alij ibidem.

VIGESIMVS SECVNDVS.

Hinc etiam per hebraismum sæpè omittit notas similitudinis, comparationis, causalitatis, atque quorumuis aduerbiorum & coniunctionum vincula, vt patet 1.Timoth.1.v.3. & alibi. Hæc enim Hebræi sæpè significant per litteras seruiles ל,כ,ב, & similes, quas ipsi sæpè subaudiunt.

VIGESIMVS TERTIVS.

Verba actiua Hebræorum sæpè passionem vel permissionem significant, scilicet cùm sunt in coniugatione vel significatione *cal.* Sic dicit Paulus Rom.11.32. *Conclusit Deus omnia in incredulitate: conclusit*, id est, concludi permisit. ita Theodor. Ambros. Anselm. Theophyl. ibid. Ratio est, quia permissio eius, sine cuius nutu nil fieri potest, quędam est actio, non autem pura negatio. Sic ergo in Deo

Quo decreto Deus velit peccata, & quibus verbis permissionem peccati Scriptura hebraizans explicet.

non negatiuum, sed positiuum est decretum, quasi B Placet aulę summi Regis, vt dicit Prosper, quo vult permittere peccata sine quo nullum peccatũ fieri posset. Ex cuius decreti vi in executione positiuè laxat Deus habenas malè agere volentis voluntati, omnium enim voluntates Deus arctissimè, omnipotentię suę manu tenet, quasi ligatas, vt nec aliud, nec alio modo aut loco aut tempore cogitare, aut velle, aut in vllum omnino motum erumpere, possint, quàm ipse positiuè voluerit permittere, imò effectiuè etiam concurrere. Hoc enim spectat ad altissimam Dei circa res omnes, etiam illas, quæ peccata sunt, prouidentiam. Hoc ergo exprimit S. Scriptura per verba actiua, vt inclinare, inducere, excæcare, tradere. Sicut qui leonem manu tenet, & dimittit, si is aliquem occidat, dicitur tenens C occidisse & immisisse leonem in hominem. Et hoc tantùm vult S.August.lib. de Gratia & lib.arbit.c. 20. & seq. vbi ait, Deus voluntatem Semei & aliorum vitio suo malam in hoc speciale peccatum inclinauit, id est, inclinari permisit, vt malediceret Dauid, non alteri. Aliter ergo permittit malum Deus, aliter homo: homo negatiuè, Deus positiuè: homo sæpè cum peccato, quia tenetur impedire; Deus iustè & sanctè, quia summus omnium dominus causas secundas sibi permittit, vt libertate sua in quamlibet partem vtantur; vim enim naturę inferret, si eas necessitaret ad bonum.

Quomodo S. Aug. dicat Deum inclinasse Semei ad peccatũ.

VIGESIMVS QVARTVS.

Notæ causales quid apud Paulum agant.

Eadem verba, imò & notæ causalitatis, v. g. *vt, quia, propter quod, propterea*, sæpè non causam, sed euentum & consecutionem significant. Sic enim vulgus antecedentem occasionem causam vocat: D vt, *Blanda patrum segnes facit indulgentia natos.* Scriptura autem, quia familiariter loquitur, sæpè vulgi phrasi se accommodat. ita Cyrill. Chrysost. Theophyl. Euthymius in Ioan.13.v.38. Rursum causales particulæ, vt *propterea, ideo*, & similes, apud Paulum subinde redundant more Hebræo, & nullam causam reddunt, sed tantùm præcedentia continuant cum sequentibus.

VIGESIMVS QVINTVS.

Enallage frequens apud Apostolum.

Nihil Apostolo familiarius, quàm enallage præpositionum, coniunctionum & aduerbiorum. Sic more Hebræorum *in* sumit pro *per, ex, de, cum, propter, apud*: & per *in*, significat omne genus causæ, vt, *τὸ in Christo*, quod singulis pænè iterat versibus ad Ephes.1.iam significat per Christum, iam propter Christum, iam ex Christo, iam cum Christo, iam in Christo,

Christo. ita ibi Theophyl. Sic *in Domino* sæpè significat, in re vel negotio Domini, vel coram Domino, vel per Dominum, vel à Domino, vel propter Dominum, Domini amore & reuerentia, ad gloriam Domini. Ex hac phrasi S. Pauli in regulis nonnullarum Religionum sæpè dicitur: *Omnes orationi incumbant cum omni diligentia in Domino. omnes inuicem ament in Domino: omnes integrè obediant, studijs vacent, sincerè agant in Domino.* Vbi τὸ *in Domino* est excitamentum virtutis & industriæ, idque quadrupliciter. Primò, quasi dicant, Sciant omnes se Domino seruire, se Domini negotium agere, non hominis. Secundò, non pretio, non metu, non cupiditate, sed in *Domino*, id est vnius Dei amore & reuerentia, id agant. Tertiò, vt serui in oculis domini, ita ipsi coram Domino seriò id agant, Dominus eorum oculis obuersetur. Quartò, finem spectent, non suam, sed vnius Domini gloriam. Sic præpositionem κατὰ, quam noster Interpres sæpè vertit *secundùm*, valdè amplè & variè accipit Paulus. Iam enim κατ' capit pro διὰ, id est *per*, vt *Paulus Apostolus secundùm*, (id est, per) *imperium*, vel præceptum *Dei*: ad Titum 1.3. Iam pro *in*, vt ibidem v.4. *Tito filio secundùm communem fidem*, id est, in communi fide. Iam & frequenter per illam designat materiã, siue obiectum, vt *secundùm*, idem sit quod *circa*, vt ibidẽ v.1. *Fidem quæ secundùm*, id est circa, *pietatem est* & versatur, vt scilicet pietatem doceat. Iam eamdem capit pro *ante*, vel *coram*, vt 2. Corinth. 10. v. 7. *Quæ secundùm*, id est ante, *faciem sunt videte*. Iam & sæpissimè ac maximè propriè τὸ *secũdùm*, accipit pro *iuxta*, vt *secundùm Deum*, *secundùm hominem loquor*: *secundùm carnem*, vel *spiritum ambulant*. Iam τῷ κατ' vtitur pro *à* vel *ex*, denotatque per illud causam efficientem, vt Coloss. 1. vers. 6. *Ne quis vos decipiat per philosophiam secundùm traditionem hominum, secundùm elementa mundi, & non secundùm Christum*. id est, ne quis vos decipiat per philosophiam quæ manat non à Christo, sed à traditione & fictione hominum, qui de mundi elementis & auctoribus mira somniarunt. Deniq; τὸ *secundùm*, accipit pro *propter*, vt ad Titum 3. v. 5. *Deus saluos nos fecit secundùm*, id est propter, *misericordiam suam*. Pari modo voculas *tamen*, *sed*, & similes, sumit Paulus pro *imò*, *quinimò*. Sic vocem *enim*, nõ propriè, vt sit causalis, sed aduersatiuè, pro *autem*, sumit Gal. 2. v. 6. Idem facit Isaias c. 28. v. 11. quem locum citat Apostolus 1. Cor. 14. v. 21. Sic copulam *&*, sumit Paulus pro *id est*, Ephes. 1. Gal. 6. v. 16. Coloss. 2. 8.

τὸ In Domino quadruplicem habet sensum.

Varia analoges exempla in epistolis Pauli.

VIGESIMVS SEXTVS.

Conduplicat Paulus quædam ad maiorem emphasim, maximè in gradibus comparationis, idque vt plurimum excessum significet; vt Philipp. 1. 23. *Multò magis meliùs*, id est, longè meliùs.

VIGESIMVS SEPTIMVS.

Apostoli & Euangelistæ consarcinant in vnum testimonia ex lege veteri, cùm tamen è varijs locis petita sint; patet Roman. 3. 11. Sic etiam eadem citant subinde non verbotenus, sed eodem sensu. Tertiò, citant eadem iuxta LXX. quia Gentibus græcè scripserunt, quibus Græca Septuaginta versio notior erat Hebraico textu.

VIGESIMVS OCTAVVS.

Vtitur Paulus sæpè verbo induendi, vt dicat hominem induere opprobrium & ignominiã, induere Christum, induere gloriam, immortalitatem, virtutem. Vbi τὸ *induere* significat hominem Christo & virtuti Christianæ studere, eam possidere, eaq; lar-

Verbum induere quid apud Paulum valeat, & vnde desumptum.

A giter vti, & quasi veste decora circumuestiri. Rursum hominem gloria & immortalitate abundare, amiciri & circumfundi. Alludit ad togam Hebræorum, & prætextam Romanorum: cum qua quasi virum & virilem animum, virtutem & decus induebant iuuenes. Vide S. Hieronymum ad Pammach. contra errores Ioannis Hierosolymitani. De hac phrasi dicam plura Rom. 13. in fine.

VIGESIMVS NONVS.

Infinitiuos per hebraismum sæpè Paulus sumit pro nominibus, aliquando pro verbis quorumlibet temporum & modorum. Rursum sæpè imitatur Hebræos in eo, quòd cùm careant indicatiuo, pro eo vtuntur participiis, vt 1. Corinth. 12. v. 2. *Ad simulacra euntes*, id est ibatis. Similia sunt 2. Corinth. 10. v. 2. 4. 5. 12. 15. Subinde quoq; Hebræi & Pau-
B lus per præteritum significant indicatiuum, vt psal. 115. *Credidi*, id est credo, *propter quod locutus sum*, id est loquor de quo dicam 2. Corinth. 4. v. 13. Porro tritum est, Hebræos, præsertim Prophetas, de futuris loqui per præteritum; quia ea quæ prædicunt, tam certò futura sunt, ac si iam essent præterita, & in altissima amplissimaque Dei præscientia iam sunt quasi præterita.

TRIGESIMVS.

Nomina, gerundia, infinitiuos subinde actiuè, subinde passiuè capiunt Hebræi; & ex ijs Paulus, vt, *Christus factus est nobis iustitia*, id est iustificator. Contra 2. Corinth. 5. v. vlt. dicit: *Nos efficeremur iustitia*, id est iusti, *in Christo*. ita Chrysost. & Cyrillus lib. 12. Thesauri 3. Sic Deus dicitur amor & timor noster, spes & patientia nostra, scilicet passiuè, id est,
C obiectum amoris, timoris, spei & patientiæ nostræ: siue is quem amamus & reueremur, in quem speramus, propter quem patimur. Pari modo sæpè ab iisdem Hebræis potentia vel actus sumitur pro obiecto, & contrà. Sic enim Hebræi colorem vocant oculum: quia color oculo videtur & percipitur, estque obiectum oculi: vt Num. 11. 7. vbi noster Interpres vertit, *erat man coloris bdellij*, hebraicè est, *habebat man* עין *en*, id est oculum, *bdellij*. Et Leuitici 13. 55. pro eo quod nos habemus, *cùm viderit non creuisse lepram*, hebraicè est, *si lepra non mutauerit* עין *eno*, id est, suum oculum, hoc est, suum colorẽ. Sic & Galli, Flandri, aliæque gentes loquuntur, vt dicant rem aliquam, putà, gemmam aut vestem, pulchrum habere oculum, obtutum, aspectum; volentes hac phrasi significare, gemmam aut vestem pulchram habere formam aut speciem.

D TRIGESIMVS PRIMVS.

Ludunt Hebræi & Paulus, elegantiæ causa, vario sensu in iisdẽ vocibus. Sic *peccatum* nunc propriè, mox pro causa vel effectu peccati, scilicet concupiscentia, mox pro hostia pro peccato sumunt. Sic Paulus ait 2. Corint. 5. v. 21. *Eum qui nõ nouerat peccatum* (Christum) *pro nobis peccatum* (id est, hostiam pro peccato) *fecit*. ita S. Augustinus Enchirid. c. 41. Estq; antistasis, siue eiusdem verbi contraria significatio; qualis est, si dicam, *Amari iucundum est, si curetur, ne quid insit amari*. Sic Plautus in Euclione: *Araneas*, inquit, *mihi ego illas seruari volo*. Locuta erat anus de inani prorsus præter araneas, domo: at senex araneas intelligit thesaurũ, qui anum latebat.

TRIGESIMVS SECVNDVS.

Verba Hebræorum subinde actum inchoatum, subinde continuatum, subinde perfectum significant. Inchoatum, vt Rom. 2. 4. *Benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit*, id est, adducere conatur. Perfe-
ctum,

ctum,vt 2.Corinth.2.14.*Deus triumphat nos*,id est, triumphare facit. ita Ambrosius, & ex eo Anselmus ibi.Continuatum,vt Ioan.14.1.*In me credite*, id est, pergite credere,confirmate vos in fide mea. Iam pridem enim ante in Christum crediderant Apostoli.

TRIGESIMVSTERTIVS.

Sicut Christus multis parabolis, ita & Paulus, more suæ gentis, docet per similitudines & metaphoras.Sic sæpè Ecclesiam comparat ædificio,corpori,agro,arbori,Christum Adamo,peccatum fermento.ita S.Hieron. ita Matth.18.

TRIGESIMVSQVARTVS.

Caro in Scripturis quid significat.

Caro, ait S.August.epistol.146.ad Consentium nunc propriè sumitur, nunc tropicè: & tunc aliquando carnis corruptionem, aliquando concupiscentiam,aliquando homines carni deditos significat. Sic virtute præstantes,vocantur carnis expertes. *Vos* ait Paulus Rom.8.9. *In carne non estis*.Et Ioan.3.6. *Quod natum est ex carne,caro est*,est carnale,animale est;*quod natũ est ex spiritu,spiritus est*, id est,spiritale est.Rursum Apostolus subinde *carnẽ* vocat externam speciem & gratiam,eamq́; opponit spiritui, id est,internæ gratiæ & efficaciæ. Sic dicit Iudæos gloriari *in carne*, id est,in carnali circumcisione & prosapia,quòd sint filij Abrahæ.Sic *sapientes secundùm carnem,& sapientiam carnis*,vocat sapientiam mundanam,& sapientes mundi: hoc sensu ait se neminem nosse *secundùm carnem*,id est, externã speciem& carnalem cognationem,de quo plura 2.Corinth.10.vers.2.ita S.Chrys.Theophylact. Anselmus, & alij. Sæpiùs verò *carnem* vocat ipsam concupiscentiam:cuius causa est,Primò,non quòd propriè caro sit ipsa concupiscentia, aut fomes, incentrix & dictatrix peccati(nec enim caro peccati cogitationes & motus suscitat aut format) sed metonymicè:quia caro est velut officina animæ quæ in carne quasi figulus in luto, format suarum concupiscentiarum & turpitudinum idola, per quam ea peragit & consummat.

Caro pro concupiscentia sumitur, ob quatuor rationes. Prima.

Secunda. Secunda causa est, quia caro motus concupiscentiæ iuuat & fouet: efferuescentia enim sanguinis iram concitat, motus & concitatio spirituum generationi subseruientium suscitat libidinem, sic varij motus spirituum & sanguinis varias concupiscentias suscitant.

Tertia. Tertiò,caro non nuda,sed animata & informata anima concupiscente, dicitur concupiscentia:quia concupiscentia, siue anima concupiscens, carnem inhabitat, informat, & cum ea vnum efficit compositum.

Quarta. Denique Quartò,multi Philosophi censent,sicuti sensationes (quales sunt visio, auditio, perceptio gustus & tactus) ita & concupiscentias, motusque appetitus sensitiui esse tam in corpore & organo corporeo, putà oculo, aure, lingua, spiritibus, corde, &c. quàm in anima:licet alij, & fortè subtiliùs ac veriùs, putent eas, vtpote spiritales, & animales,esse in sola anima;cùm enim hæc sola præcisè viuat & sentiat;sola quoque vitales & animales actiones elicit,ac consequenter sola quoque eas recipit, quod enim vitalium & animalium actionum est efficiens,idem earumdẽ est accipiens, siue subiectum.Ad has tamen actiones corpus per organa sua, per spiritus & sanguinem, disponit & adiuuat animam, & per sympathiam, similes passiones, sed corporales, in se suscitat & suscipit, vt v. g. cùm in anima & appetitu sensitiuo exurgit

Corpus an sensationes in se recipiat.

A concupiscentia iræ & appetitus vindictæ (hic enim præcisè non videtur esse in corpore, sed in sola anima) mox per consensionem quandam naturalem & sympathiam corporis & animæ ex anima redundat in corpus ira quædam quasi corporalis scilicet efferuescentia sanguinis & spirituum:& ita de alijs cõcupiscentiæ motibus,vt propter hanc sympathiam & similes vtriusque motus rectè concupiscentia tam in corpore,quàm in anima esse dici possit, adeoq́; vocari caro,vt doctè docet S.Cyprianus in prologo tractatus de cardinalib. operib. Christi. *Hoc ipsum*, inquit S. Cyprianus, *quod dico carnis affectus, impropriè dico:quia hæc vitia propria animæ sunt, quæ sentit & mouet & viuit, cui imputatur peccatum:quia ipsi datum est arbitrium,& iudicium,& scientia,& potentia; per quæ possit improbare malum,& eligere bonum.Corpore autem sic vtitur anima,sicut faber malleo,vel incude,in qua format omniũ* B *turpitudinum idola, & fabricatur qualibet quarumcumque voluptatum simulacra. Non est caro dictatrix peccati, nec inuentrix malitiæ, nec cogitatus format, nec disponit agenda; sed officina est spiritus,qui in ea, & per eam quæcumque affectauerit, peragit & consummat, quòd autem ipsa insensibilis sit, spiritu recedente dignoscitur, post cuius discessum nulli apta vsui superest putredinis massa, & paludis aceruus:quidquid enim sentit,à natura corporis alienum probatur.*

Sympathia corporis & animæ.

Corpus est officina animæ.

Deinde explicat S. Cyprian. quomodo iam dictis non obstet, quòd caro aduersus spiritum concupiscere dicatur: *Quòd verò*, Inquit, *caro aduersus spiritum,& spiritus aduersus carnem contendere dicitur & repugnare, impropriè arbitror dictum:quia solius animæ lis ista est,quæ secum rixatur,& cum proprio arbitrio litigat*; C *certior in huiusmodi quæstionibus, quid bonum sit,quid malum,quam in aliarum rerum inquisitionibus,quid verum sit.quid falsum.Sed desiderij sui veneno mens ebria corpus contumeliis applicat,& iunctis complexibus ambo in mortiferas suauitates elapsi obdormiunt;cumq́; euigilauerint,serò pœnitentiam adducit confusio, & inquinamentorum horror fœdatæ menti occurrit. Et in ceteris omnibus,quæ malignè patrata sunt, huiusmodi vltio peccatorem persequitur,& ipse libidinum labe crapulatus se conuomit,*

Quomodo caro concupiscat aduersus spiritum.

TRIGESIMVSQVINTVS.

Opponit Paulus spiritum carni; interiorem hominem exteriori;legem mentis legi carnis&membrorum;legemDei legi peccati,id est,gratiam qua perChristum renouamur,virtutem,eiusque motus & dictamen,opponit cõcupiscentiæ,eiusque motibus &dictamini. D Notandum est enim,quòd concupiscentiam vocat nunc *carnem*,nunc *legem*(id est dictamen)*membrorum,carnis & peccati*,nunc *peccatum* nunc *exteriorem hominem,terrenum & animalẽ*, nunc *hominem veterem*, nunc *corpus peccati*, id est, peccato obnoxium,in peccatum procliue. E contrario gratiam & spiritum vocat *legem mentis*,*legẽ Dei*, *hominem nouum*, *nouam creaturam*, *interiorem hominem & spiritualem*. cuius phrasis originem & causam assignabo ad Roman. 7. v. 22. & 23. ita Chrysostomus,Ambrosius,Theophyl. & clarissimè Anselmus ibidem.

Concupiscentia & gratia quibus nominibus significentur à D. Paulo.

TRIGESIMVSSEXTVS.

Verba Hebræorum actiua realia sæpè per mentalia exponenda sunt: vt *adduxit*, id est, adducere voluit & prædestinauit,Hebr.2.10. Sic Ieremiæ 1. v.10.dicitur:*Constitui te vt euellas & destruas,ædifices & plantes*; Gentes scilicet & regna,id est,vt illa euellenda & destruenda, vel ædificanda & plantanda

tanda prædicas & prophetes. Simile 2. ad Timoth. 1. v. 9. & ad Titum 1. v. 2.

Rursus Hebræi comparationem exprimunt per negationem, scilicet, vt id quod maius est asserant, quod minus, negent. Patet Matth. 9. 13. ita Chrysost. & Euthymius ibid. & August. lib. 10. Ciuit. 5. Vt 1. Cor. 15. 10. *Abundantiùs omnibus laboraui non ego, sed gratia Dei, quæ in me est* (vti legunt Græci: id est in operibus supernaturalibus plus fecit gratia Dei, quàm ego, & 1. Cor. 3. *Neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat; sed qui incrementum dat Deus*: id est, parum facit prædicator in conuersione & perfectione animarũ, si comparetur cum eo, quod facit Deus interiùs, menti gratiam aspirando.

TRIGESIMVS SEPTIMVS.

Apostolus confusè subindè loquitur, & rem ponit pro adiacentibus rei. Sic *Christum* sæpè vocat Christi fidem, gratiam, institutionem, baptismum, Ecclesiam, religionem, id est, christianismum ipsum. vt Coloss. 2. 6. *Sicut*, inquit, *accepistis Iesum Christum*, id est, Christi fidem, doctrinam, religionem, *in ipso*, id est, in fide & religione ipsius, *ambulate*. Et Galat. 5. 2. *Si circumcidamini, Christus*, id est, christianismus, *vobis nihil proderit*. Sic passim ait baptizatos *induere Christum*, id est, Christi virtutes, spiritum & mores, eosque *esse, inseri, viuere, ambulare in Christo*, id est in Christi fide & gratia.

TRIGESIMVS OCTAVVS.

Frequens est in tropis Apostolus.

Apostolus, quia spiritu, sapientia, sensu & rebus turget, hinc ad verba non æquè respicit. *Etsi imperitus* (inquit ipse) *sermone, sed non scientia*: &, *Prædicatio nostra, non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis*, 1. Corint. 2. Hinc sæpè sententias conuoluit, alias & alias agglomerat, primas imperfectas relinquit, & quasi alio abreptus, digreditur, multaque interloquitur, ac deinde ad primas & ad propositum redit. Patet id clarè Gal. 2. 6. Ephes. 3. vers. 1. 2. & 14. Rursum vtitur crebra ellipsi, enallage, aposiopesi, hyperbatis, & id genus tropis, qui interpreti supplendi sunt, vel ordinandi. Causam dat S. Irenæus lib. 3. c. 7. *Hyperbatis*, ait, *sæpè vtitur Apostolus propter velocitatem sermonum suorum, & impetũ spiritus qui in eo est.* Porrò ellipsi vtitur, vel casus, vel propositionis, vel coniunctionis, vel verbi, vel integræ etiam sententiæ, vt cùm ait initio epistol. ad Roman. *Paulus Apostolus, seruus Iesu Christi*. Deest hic, & supplendum est, *opto*, vel *precor*, *vt multiplicetur gratia in vobis*.

TRIGESIMVS NONVS.

Hinc etiam vtitur epitasi, id est, vehementiori verbo, pro minùs vehementi, vt Rom. 9. v. 13. *Esau odio habui*, id est, neglexi, postposui, minùs amaui. Simile Gen. 29. 31. Luc. 14. 26.

QVADRAGESIMVS.

Multa verba vsurpat Paulus iuxta phrasim & morem prouinciæ suæ, putà Tarsi & Ciliciæ, erat enim ipse Tarsensis & Cilix, vt 1. Cor. 4. 3. *Mihi pro minimo est, vt à vobis iudicer, aut ab humano die*. Vbi *diem* posuit pro iudicio, ex Cilicum phrasi: nam dies dici reis consueuit. Sic ad Coloss. 2. 18. vsus est verbo καταβραβευέτω, quod lingua Tarsensium significat insidiosè alteri palmam præripere, vt annotauit S. Hier. epistol. 151. ad Algasiam quæst. 10 Cilices enim græcè, sed corruptiùs quam alij Græci loquebantur. *Hisce*, inquit Hieron. *& alijs multis verbis vsque hodie vtuntur Cilices: nec hoc miremur in Apostolo, si vtatur eius lingua consuetudine, in qua natus est & nutritus, cùm Virgilius alter Homerus apud nos patria sua* (Mantuæ & Mantuanæ linguę) *sequens consuetudinem, Sceleratum frigus appellet, sceleratum*, id est, horrendè intensum, mordax & noxium; quomodo & Galli nostri loquuntur cùm aiunt: *Il faict meschamment froid*, id est, scelerate, hoc est horrendè, est frigidum.

QVADRAGESIMVS PRIMVS.

Apostolus subinde nouat quasdam voces, ijsque noua significatione & sensu vtitur. Hunc canonem tradit & exemplis lustrat Gregor. Nyssenus orat. in illud 1. Cor. 15. *Tunc & ipse Filius subiectus erit ei qui subiecit sibi omnia. Solet*, inquit Nyssen. *sapientia magni Pauli, ad id quod visum fuerit, liberè ad arbitriũ suum verbis vti, & ad suæ sententiæ seriem verborum significationes adaptare, etiamsi ad aliquas alias mentis conceptiones vsum dictionum trahat consuetudo. Nam vnde sumpsit vsum verbi* ἐκένωσεν id est, *exinaniuit seipsum*. Philip. 2. & 2. Corint. 11. *Gloriationem meam nemo exinaniet aut euacuabit*. & Rom. 4. *Exinanita est fides*, & 1. Corint. 1. *ne inanis reddatur crux Christi? ex quonam vsu hæc traxit ad suum propositũ? Quis item iudicabit eum quòd dixerit* ἱμειρόμενοι ὑμῶν id est, *cupidi eramus vestri, vestriq; auidi? per quam dictionem amoris habitum & effectum ostendit. Quomodo per dictionem* μὴ περπερεύεται, id est, *non agit perperam, charitatem à fastu & superbia alienam demonstrat? Studium item contentionis & vlciscendi cupiditas quo pacto per verbum* ἐριθείας, *ab eo significatur?* Roman. 2. 8. *Exercitium namque & studium lanæ hoc nomine significatur, est enim ἡ ἔριθος, propriè ancilla quæ lanam tractat, & ἐριουργία, est ipsum lanificium.* Et post pauca docet, cum Apostolus ait: *Tunc & ipse Filius subiectus erit ei*, pari modo per subiectionem hanc Filij, abusiuè intelligi non seruilem eius humilitatem, sed salutem, felicitatem, incorruptionem, & regnum æternum, quod Filius à Patre, quasi illi vnitus & gloriosissimè subiectus, accipiet.

Quomodo in [illegible] quod Filius subiectus eius Patri.

QVADRAGESIMVS SECVNDVS.

Paulus licet græcè scribat, subinde tamen vtitur vocibus Romanis, easque ex Latinis Græcas facit, quia hæ voces vsitatissimæ erant, non solùm apud Latinos, sed etiam apud Græcos. Sic enim græcè scribens vocat *macellum, coloniam, sicarios, semicinctium, membranam, penulam*.

QVADRAGESIMVS TERTIVS.

Credere in Deum & Deo, quomodo differant.

Scriptura & Paulus dicunt aliquando nos credere in Deum, aliquando nos credere Deo. S. August. in psalm. 77. hæc duo distinguit: *Plus ait, est credere in Deũ, quam credere Deo: nam & homini cuilibet plerumque credendum est, quamuis in eum non sit credendum.* Hoc iuxta communem Latinorum phrasim verum est: verùm iuxta phrasim Hebræorum, Pauli & Scripturæ, hæc duo idem sunt. Idem enim est Hebræis האמין ביהוה *haamin badonai*, id est credere in Deo, vel in Deum, & האמין ליהוה *haamin ladonai*, id est, credere Deo. Hæc ergo tria apud Hebræos & in Scripturis idem significant, scilicet, *credere Deo, credere in Deo*, & *credere in Deũ*. Verbum enim *haamin*, id est, credere, Hebræis significat contactum quemdam mentalem, quo mens quasi tangit sua credulitate & consensu rem creditam, illique adhærescit. Verba autem contactus sæpè apud Hebræos cum *bet*, id est *in*, construuntur.

QVADRAGESIMVS QVARTVS.

Verba Hebræorum sæpè non actum, sed debitum, vel officium significant, vt Hebr. 13. v. 17. *Ipsi enim peruigilant*, id est, peruigilare debent. *quasi rationem*

tionem pro animabus vestris reddituri. Sic Hebræi dicunt עָשָׂה אֲשֶׁר לֹא יַעֲשֶׂה. *asa ascer lo iease*, id est, fecit, quod non fiet, hoc est, fecit quod fieri non debet, siue, quod facere non licet.

QVADRAGESIMVSQVINTVS.

Vtitur Scriptura & Apostolus sæpè metalepsi, id est, transsumptione: vt ad Philip. 2. *Non rapinam* A *arbitratus est esse se æqualem Deo*, id est, non vt rapinam studiosè retinuit, defendit, ostentauit, iactauit æqualitatem suam cum Deo Patre, sed eam quasi Dominus sponte deposuit & celauit. Sic etiam vtitur hypallage: vt Isaiæ 1. *Cognouit bos præsepe Domini sui*, id est, cognouit bos dominum præsepis sui, siue dominum se alentem in præsepio.

INTERPRETES EPISTOLARVM S. PAVLI.

Origenes. E Græcis primus Origenes scripsit in epistolam ad Rom. Fusus hic est, elegans, & in moralibus excellit, dogmata quædã habet à sana fide aliena. Vnde S. Hieronymus in epist. ad Pammachium & Oceanum de Origene sic ait: *Laudaui interpretem non dogmatisten; ingenium, non fidem; Philosophum, non Apostolum.* *Theodoretus.* Secundus est Theodoretus; qui in omnes Pauli epistolas scripsit. Breuis hic est, planus & litteralis. Tertius est S. Chrysostomus: *Chrysost.* Excellit hic tum sensu litterali, tum morali, tum spiritu Paulino. S. Chrysostomum sequuntur, quasi discipuli *Theophyl. Oecumen.* Theophylactus & Oecumenius, in quibus tamen quædam cauenda & suis locis monenda sunt: vt quòd Rom. 9. prædestinationem non tantùm ad gloriam, sed etiam ad gratiam ex præuisis meritis factam esse ex v. 11. planè contra mentem Apostoli asserere & docere videntur. Theophylactus quoq; Photij Patriarchæ Constantinopolitani (vtpote à quo creatus fuit Episcopus Bulgariæ) errorem secutus est, docetque Spiritum sanctum procedere non à Filio, sed à solo Patre.

Comment. Ambrosio inscripti an verè sit S. Ambrosij. Inter Latinos, primò extant cõmentarij in omnes Pauli epistolas inscripti nomine S. Ambrosij, breues, sed graues passim. Verùm notandum est, eos non esse S. Ambrosij. Alibi impressi extant, nomine S. Athanasij; sed nec esse Athanasij, nec Ambrosij, patet Primò, ex stylo: quodque hic auctor græcè se nescire profiteatur, cùm S. Ambrosius optimè Græcam calluerit, vti indicant multa quæ ex Origene & Basilio mutuatus est. Secũdò, quòd nec S. Hieronymus, nec S. Augustinus, eorum meminerint. Tertiò, quòd quædam habeant suspectę fidei: vt quod 1. Corinth. 7. docent virum non ita constringi legibus matrimonij, sicut vxor cõstringitur; virum enim posse facere diuortium, vxorem non, qui est manifestus error, etiam ipsimet S. Ambrosio alijs locis. Sic ad Roman. 4. v. vltim. docent eos, qui baptizati sunt ante Christi passionem, accepisse remissionem peccatorum, sed non fuisse iustificatos. Rursum Rom. 8. vers. 28. docent nos vocari ad gratiam secundùm propositum, non Dei, sed nostrum: quod est Pelagianum, & contra mentem Apostoli. Sunt tamen hi commentarij veteris auctoris. Vnde ipse 1. Timoth. 3. ait se hæc scribere Damaso regente Ecclesiam. Tempore Cassiodori, hi commentarij nomine Gelasij vulgabantur, patet ex Cassiodoro libr. de Diuinis lectionibus cap. 8. non Gelasij Romani Pontificis, vti putauit *olim inscribebatur Gelasio.* Cassiodorus, qui Damaso posterior fuit, sed illius, vt videtur, Episcopi Cæsariensis, qui vixit ante Concilium Chalcedonense, & scripsit librum de Duabus naturis.

Aliĩ tribuunt eum Remigio. Alij hosce commentarios Remigio attribuunt; sed hic longè posteriùs vixit, scilicet anno Domini 880. fuitque Antissiodorensis Episcopus, cuius etiam alij in has epistolas extant commentarij, B prorsus ab his Ambrosianis diuersi. Alij putant illorum auctorem esse illum qui scripsit Quæstiones veteris & noui testamenti tom. 4. operum S. Augustini, quia in quibusdam cum eo consentit; sed stylo, grauitate, doctrina, methodo ab eo dissentit. S. Augustinus libr. 4. Contra duas epistolas Pelagian. 4. citat ex hoc commentario in cap. 5. ad Roman. explicationem illius sententiæ: *In quo omnes peccauerunt*, nomine S. Hilarij. Hinc putant *alij S. Hilario.* Doctores Louanienses, quos sequitur Salmeron disput. 19. & Cardin. Bellarminus libr. de Scriptor. Eccles. in Ambrosio, Hilarium Diaconum vrbis *Hilarius Diaconus hæresis Luciferianæ.* Romæ, esse huius commentarij auctorem, qui schismati Luciferi Calaritani adhæsit, & docuit rebaptizandos esse hæreticos. Vnde S. Hieronymus scribens contra Luciferianos, eum vocat C Deucalionem orbis.

Dices, Quomodo ergo S. Augustinus eum sanctum vocat? Resp. Fortè deceptus fuit Augustinus *Quomodo hunc Hilarium sanctũ vocet Augustin.* nomine Hilarij, putauitque eum esse eumdem cum S. Hilario Pictauiensi Episcopo; aut nomen *sancti*, more illius temporis accipit latè pro quouis ministro Ecclesię. Siue ergò hic fuerit horum commentariorum auctor, siue quis alius, certè doctus est, litteralis, verbis breuis, & sententijs grauis; sed, vt dixi, infarta quædam habet quæ suspecta & erronea sunt.

Hieronymus. Secundus est S. Hieronymus, qui scripsit in epistolam ad Galatas, ad Ephesios, ad Titum, & ad Philemonem. Vbi aduerte, solere S. Hieronymum D in præfatione dicere, quos veteres secuturus sit, ac *Quid cauendum in lectione commentariorum S. Hieronymi.* deinde in commentario sæpè eorumdem errores transscribere, nec refutare. Quare cautè legendus est in hisce S. Hieronymus, atque Origeni alijsque quos in præfatione nominat, non autem ipsi Hieronymo hi errores tribuendi sunt. Rursum notandum hic est, inter opera S. Hieronymi post commentarium in hasce quatuor epistolas, etiam alios extare commentarios breues in omnes epistolas S. Pauli. Sed certum est intuenti & cõferenti priores cum hisce posterioribus, eos non esse S. Hieronymi. Vnde & in ipsa præfatione Heliodoro ascribuntur: *Heliodorus.* hic enim posteriorum Auctor recipit, nil habet Græci, vel Hebræi, cùm Hieronymus acer sit, & tam Hebræis quàm Græcis abundet. Adde, videri auctorem hunc esse Pelagianum. Nam in cap. 5. ad Roman. negare videtur peccatum originale tractans enim illud Pauli: *Per vnum hominem peccatum intrauit in mundum*; sic explicat: Per Adam, inquit, intrauit peccatum in mundum, *intrauit*, *Error Pelagij circa peccatum originale.* inquam, *imitatione, non naturali traduce aut propagatione*: quia scilicet posteri Adę peccatum sponte sua imitati sunt, non autem naturali propagatione ex Adamo peccatum aliquod contraxerunt. quę expositio fuit Pelagij. Vnde hic Auctor, ementito nomine S. Hieronymi plures decepit. Nam

cum

Sedulius. Rupertus. eum secuti sunt Sedulius, Primasius & Rupertus, A adeoque commentarius Sedulij Scoti in epistolas Pauli idem cum hoc Hieronymiano esse videtur, resectis tantùm plerisque, quæ manifestam Pelagij hæresim continebant. *Primasius Vticensis.* Sic & Primasij Vticensis, qui floruit sub Theodosio Imp. fuitque S. Augustini discipulus, commentarius, eiusdem scripti, S. Hieronymo falsò adscripti, non aliud, quàm lima & castigatio quædam est, licet per omnia non satis semper exacta & diligens.

Augustinus. Tertius S. Augustinus inchoauit commentarium in epist. ad Romanos: *Sed difficultate & prolixitate*, inquit ipse lib. 1. Retract. cap. 25. *Apostoli territus destiti.* Scripsit & in epist. ad Galatas & in reliquas sparsim, eaque collegit Ven. Beda. *Beda.* Hos secuti sunt alij post aliquot sæcula. *Anselmus Cantuariens.* Primus, qui ceteras aptiùs, peritiùs, sapidiùs, scripsit, est S. Anselmus Cātuariensis Archiepiscopus, Lanfranci discipulus & successor sub annum Christi 1080. Dubitat tamen Franc. Ribera in epistol. ad Hebræos, an hi commentarij sint S. Ansel. & in antiquis exemplaribus, Herueo monacho inscribuntur, teste Sixto Senensi in Anselmo. Nonnulla descripsit hìc auctor ex commentario Ambrosiano, vt videre est in 2. ad Corinthios c. 8.

Haymo Halberstatens. Haymo etiam Halberstatensis Episcopus in hasce epistolas breuiter scripsit, simpliciter & clarè anno Domini 830. Cum Primasio ita consentit, vt penè vnus idemque vtriusque videatur esse commentarius.

Thomas Aquinas. Hos secutus D. Thomas, in easdem scripsit breuiter, methodicè & theologicè, multumq; materiæ legenti suggerit.

Petrus Lombardus. Magister Sententiarum Petrus Lombardus ex Patribus more suo commentarium in hasce epistolas contexit: in quo hoc vnum desideratur, quòd Patrum loca non annotet aut designet. *Glossa ordinaria. Strabo.* Huic similis est Glossa ordinaria, quam ex Patribus, tacitis locis, collegit Strabo Rabani auditor. *Anselmus Laodunensis.* Sicut Anselmus Laodunensis anno Domini 1120. (vt tradunt Sixtus Senensis & alij) auctor est Glossæ interlinealis, quæ multa breuiter & punctim, sed doctè & vtiliter attigit. *Nicolaus Lyranus.* Huic Glossæ tum ordinariæ, tum interlineali adiunctus est Nicolaus Lyranus ex Iudæo Christianus, & suo tempore nobilis Scripturæ interpres. *Hugo Cardinalis.* Scripsit etiam Hugo Cardinalis, qui subinde moralia puncta, eaque multa, sed breuia conglomerat è Scriptura.

Caietanus & reliqui recentiores. E recentioribus præ alijs egregiè scripserunt Caietanus, Dionysius Carthusianus, Contarenus Cardinalis. Ambrosius Catharinus, Claudius Guilliaudus, D. Hasselt Doctor Louaniensis, qui apud nos Louanij manuscriptus extat: Titelmannus, Adamus Sasbout. Bene etiam Gagneius scripsit, sed immatura morte præuentus commentarium hunc quasi posthumum embryonem alijs formandum, limandum & edendum reliquit. Nouissimè in omnes epistolas scripsit per dubia & quæstiones P. *Alfonsus Salmeron.* Alfonsus Salmeron fusè & doctè. In epistolam ad Hebræos scripsit Franciscus Ribera singularis sacræ Scripturæ interpres, vltimamque hic quasi cycnæam vocem edidit. *Franciscus Ribera.*

Dominicus Soto. In epist. ad Roman. scripsit Primò, Dominicus Soto doctè & theologicè. *Pererius.* Deinde per quæstiones selectas P. Pererius. Tertiò, commentarium ple- B num & exactum, magno iudicio edidit Cardinalis Toletus, *Toletus.* qui Apostoli argumenta & rationes acri indagine rimatur, nectit & stringit. Multas hic habet nouas expositiones, easque vestigare & adamare videtur.

Magallianus. Lud. Soto. Spencaeus. In epistol. ad Timotheum & ad Titum fusè & floridè scripserunt noster Magalianus, & Ludouicus Soto Maior: & ante hos Claudius Spencæus, qui prolixas cum hæreticis nostri temporis disputationes interserit. Habet & Erasmus hìc suas annotationes, grammaticales sæpè, quibus varias lectiones atque vim & significationem Græcæ dictionis expendit. *Erasmus multùm sanes hæreticum.* Verùm de nonnullis fidei articulis, vti de diuinitate Filij, de descensu Christi ad inferos, de processione Spiritus sancti à Patre & Filio, de peccato originali, de confessione sacramentali, dubiè & ambiguè loquitur, C quæque ponit quæ postea Lutherus & Arriani excluserunt.

Hæretici. Ex hæreticis scripserunt multi, ac in primis Caluinus, Beza, & August. Marloratus, qui ex Luthero, Melanchthone, Brentio, Bulingero, Pomerano, Sarcerio, Petro Martyre, & alijs Catenam confecit.

Vatablus Catholicus ab hæreticis corruptus. Vatablus Catholicus fuit, sed eius scripta ab hæreticis excusa & deprauata sunt: alioqui vir ipse fuit egregiè doctus, tam in Hebræis, quàm in Græcis. Acutè litteram breuiterque persequitur: sed sæpè à nostro Interprete diuersus est. Habet enim ipse propriam versionem, vel potiùs versionem Tigurinam Leonis Hebræi.

COMMENTARIVS IN EPISTOLAM AD ROMANOS.

ARGVMENTVM.

Duæ huius epistolæ partes: prior dogmatica, posterior ethica.

DVæ epistolæ huius partes sunt. Prior, ab initio vsque ad caput 12. dogmatica est. Posterior, à ca. 12. ad finem vsq; ethica est, & mores instruit. In priore dogmatica, vt ait S. August. & ex eo Anselmus, versatur & discutitur quæstio operum legis, & gratiæ; an videlicet Iudæis solis (vt ipsi iactabant) propter merita operum legis, data sit iustitia & salus; an verò omnibus omnino nationibus sine vllo operum legis aut naturæ merito, gratis à Deo cōcessum sit, vt per fidem in Christum & gratiam eiusdem, iustificentur, ac deinceps fidei & gratiæ cooperando, iustè & sanctè viuant, itaque salutem æternam assequantur. Hac enim de re Iudæi cum Gentibus contendebant, Gentibus Philosophiam & virtutes morales iactantibus, pro sua iustitia: Iudæis verò venditantibus opera legis, & quòd essent posteri Abrahæ, quibus promissus erat Messias & salus, vt, si ea potiri vellent Gentes, deberent circumcidi, & fieri Iudæi proselyti. Vtrosque retundit hic Apostolus, ostendens quod Iudæi contra legem Mosi, Gentes contra legem naturæ grauissimè peccarint, & vtriq; indiguerint redemptore; ac proinde vtrisque gratis promissus sit Messias, cuius fide & gratia gratis iustificentur.

Contentio Iudæorum & Gentium.

Totius epistolæ distributio quintuplex.

Hæc autem totius epistolæ est distributio. Primis quinque capitibus reprimit Apostolus fastum tam Iudæorum, quàm Gentium, ostenditque tam hos legem naturæ; quàm illos, legem Mosi violasse. Ideoque omnes esse sub peccato, & consequenter egere Saluatore Christo; quodque ex fide & gratia Christi, non autem ex operibus legis vel naturæ iustitia petenda & spectanda sit.

Secundò, cap. 6. docet, quomodo in iustitia per Christum accepta progredi, vitijsque suis resistere debeant: nam, vt ait cap. 7. post iustificationem manet in iusto concupiscentia, quam acuit lex, sed comprimit & superat Christi gratia.

Tertiò, cap. 8. enumerat fructus, quos capimus ex fide & iustitia Christi.

Quartò, cap. 9. 10. & 11. docet Gentes vocatas & electas esse ad iustitiam, ab eaque reiectos esse Iudæos; eò quòd Gentes Christi credere voluerint, Iudæi verò noluerint, sed iustitiam in lege Mosi, non autem in fide Christi quæsierint, eamq; sibi quasi Abrahæ posteris, iure hereditario debitam arrogarint.

Quintò, cap. 12. transit ad mores, hortaturque ad exercitia Christianarum virtutum, ac denique c. 16. salutationibus epistolam claudit.

Quando scripta hæc epistola, & quare ponatur primo loco.

Nota Primò. Scripta est hæc epistola post vtramque ad Corinthios, vt rectè annotauit S. Chrysost. & patet ex 1. Corint. 16. vers. 2. vbi collectam fieri hortatur Paulus pro pauperibus Hierosolymitanis: hæc verò epistola ad Romanos cap. 15. v. 25.

A collectam illam iam factam esse significat. Ponitur tamen hæc epistola ab Ecclesia primo loco, vel ob præeminentiam Romanæ Ecclesiæ, vt censet Catharinus. Vnde S. Irenæus li. 3. c. 1. tradit S. Paulum cum S. Petro Romæ euangelizasse, & cum eo Romanam fundasse Ecclesiam, sicut & eamdem cum eodem suo sanguine & martyrio consecrauit. Vel, vt opinatur S. Aug. epist. 105. ad Sixtum, eo quòd gratiam fidei commendet, quæ caput est & initium gratiarum: vel, vt vult Theodoret, ob exactam omnis generis doctrinam.

Epistolam hanc aliqui putant latinè scriptam.

Nota Secundò. Probabiliter Salmeron tom. 1. prolegomeno 35. in fine, censet hanc vnam Pauli epistolam latinè esse scriptam. Primò, quia eam Apostolus scribit Latinis: ipse enim ex dono linguarum sibi infuso etiam latinè norat. Secundò, quia eius amanuensis fuit Tertius: c. 16. v. 22. quod nomen Latinum est.

B Dices, Cur ergo toties hic græcizat? Respondeo: Quia hactenus inter Græcos versatus erat, ideoque in Græcam erat procliuior. Cōtra Bellarminus li. 2 de verbo Dei c. 7. & communiter alij, omnes Pauli epistolas, præter vnam ad Hebræos, græcè scriptas esse contendunt. Certè S. Chrysostomus & Græci Græcum textum quasi autographum sequuntur. Idem facit & Syrus. Adde, Paulum hac epistola Iudæo & Barbaro non opponere Romanū, sed Græcum, c. 1. v. 14. & 16. Scribit enim ex Græcia, vbi inter Græcos agens Græcæ linguæ iam assueuerat, ideoque scribit græcè etiam ad Romanos, quia his, vti & alijs, lingua Græca tum erat familiaris & elegans, vt dicam c. 1. v. 16. Perinde ergo hic facit Paulus atq; si Francus vel Belga aliquis ex Francia in Belgium ad Louanienses, vel Antuerpienses scriberet francicè. Tertiò, idipsum confirmat, quòd hæc epi-

Verius est scriptam esse græcè, & postea versam in Latinam à Tertio.

C stola græcismis abundet, quodque Latinus noster textus ex Græco ad verbū, imò ad litteram & apicem sæpè expressus videatur; vt quod c. 1. v. 31. habetur: *Sine affectione, absque fœdere, sine misericordia*, quis non videt ex Græcis verbis ἀστόργους, ἀσπόνδους, ἀνελεήμονας, ad apicem esse expressum? nam si latinè scripsisset Paulus, latinè & clarè dixisset: *Inhumanos, fœdifrages, immisericordes*. Similes græcismos videbimus c. 1. v. 7. 8. & deinceps: ita vt hæc epistola planè stylo & phrasi Græcâ scripta esse videatur.

Quartò, hic videtur esse sensus & consensus interpretum tam Græcorum, quàm Latinorum. Omnes enim prouocant, cùm lectio est dubia, ad textum Græcum, quasi ad Pauli autographum. Quòd si textus Græcus sit ambiguæ & variæ significationis, variant quoque in expositione interpretes; nil tale fit in Latino. v. g. Rom. 1. v. 1. Græcum ὁρισθέντος Chrysostomus & Græci vertunt, *qui declaratus est*: noster verò Interpres & Latini vertunt & legunt, *qui prædestinatus est*. Vtrumque enim signi-

gnificat Græcum ὁρισθέντος. Quòd si Paulus latinè scripsisset *qui prædestinatus est*, nulla foret hic lis, nulla varietas, nullum dubium; causa pro Latinis foret decisa, Latini omnes, Græcos ad Latinum Pauli autographum prouocarent: quod tamen nemo hactenus fecit.

Addo tamen, probabile esse Græcum Pauli autographū mox à Tertio, vel alio interprete, quem, vt alibi dixi, Paulus semper ad manū habebat, conuersum esse in Latinum sermonem, itaq; Romanis & Latinis esse transmissum; hoc enim suadent rationes prioris sententiæ Salmeronis. Atque hac de causa, nimirum ob duritiem, & obscuritatem interpretis, putauit Diodorus Tarsensis, hanc epistolam pre alijs tam hiulcè & obscurè esse conscriptam, vt dicam cap. 16. v. 22. Pari modo S. Marcus suum Euangelium, quod Romę latinè conscripserat, fertur Aquileiæ in Græcum transtulisse, cuius originale Venetijs etiamnum asseruatur, vti testatur Petrus Episcopus Aquileiensis in Catalogo l. 4. c. 86. Sic & Irenæum, quem vtpote Grecum grecè scripsisse omnes consentiunt, mox à quopiam familiari eius interprete in Latinum esse conuersum opinantur nonnulli; inter quos est Feuardentius procemio in Irenæum: hoc enim suadere videtur styli illius Latini vetustas & grauitas.

Denique scripta est hæc epistola anno Christi 58. vt ait Baronius, Corinthi, missa per Phoeben, vt habent Biblia Græca, Syra, & Latina Regia in fine epistolæ; cùm iam S. Petrus Roma iussu Claudij abijsset in Britanniam, tunc nimirum Paulus Romanos pastore destitutos, & inter se de quæstionibus iam dictis tumultuantes confirmauit, docuit, & in concordiam redegit. Vnde mirum non est, quòd Paulus hac epistola Petrum, vtpote Roma absentem, non salutet.

Scripta est hæc epistola anno Christi 58.

CAPVM PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Aulus commendans suum apostolatum & Euangelium salutat Romanos eosque visere, & eis prædicare exoptat.

Hinc Secundò, v. 16. docet Euangelium & fidem Christi esse virtutem Dei in salutem omni credenti: iustum enim ex fide viuere.

Vnde Tertiò, v. 18. docet Ethnicos ante Christum licet Deum ex creaturis agnouerint, non tamen eum, sed idola coluisse, indeq; à Deo traditos in reprobū sensum, in abominanda, quæ hic recenset, scelera incidisse. Docet ergo, omnes ante Christum, peccatis & ira Dei fuisse obnoxios; vt inde concludat, omnes eguisse Euangelio, fide & gratia Christi Redemptoris.

1. PAulus seruus Iesu Christi, vocatus Apostolus, segregatus in Euangelium
Dei, 2. quod ante promiserat per Prophetas suos in Scripturis sanctis
3. de Filio suo, qui factus est ei ex semine Dauid secundùm carnem,
4. qui prædestinatus est filius Dei in virtute secundum spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum Iesu Christi Domini nostri: 5. per
quem accepimus gratiam & apostolatum ad obediendum fidei in omnibus Gentibus
pro nomine eius, 6. in quibus estis & vos vocati Iesu Christi: 7. omnibus qui sunt
Romæ, dilectis Dei vocatis sanctis Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino
Iesu Christo. 8. Primùm quidem gratias ago Deo meo per Iesum Christum pro omnibus vobis: quia fides vestra annuntiatur in vniuerso mundo. 9. Testis enim est
mihi Deus, cui seruio in spiritu meo in Euangelio Filij eius, quod sine intermissione memoriam vestri facio. 10. Semper in orationibus meis: obsecrans, si quomodo tandem aliquando prosperum iter habeam in voluntate Dei veniendi ad vos. 11. Desidero enim videre vos: vt aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis ad confirmandos
vos: 12. id est, simul consolari in vobis, per eam quæ inuicem est, fidem vestram atque
meam. 13. Nolo autem vos ignorare fratres: quia sæpè proposui venire ad vos, (&
prohibitus sum vsque adhuc) vt aliquem fructum habeam & in vobis, sicut & in ceteris
gentibus. 14. Græcis ac Barbaris, sapientibus & insipientibus debitor sum. 15. ita
(quod in me) promptum est & vobis, qui Romæ estis, euangelizare. 16. Non enim
erubesco Euangelium. Virtus enim Dei est in salutem omni credenti, Iudæo primum, &
Græco. 17. Iustitia enim Dei in eo reuelatur ex fide in fidem: sicut scriptum est: Iustus autem ex fide viuit. 18. Reuelatur enim ira Dei de cælo super omnem impietatem & iniustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in iniustitia detinent. 19. quia
quod notum est Dei, manifestum est in illis. Deus enim illis manifestauit. 20. Inuisibilia enim ipsius, à creatura mundi, per ea quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur: sempiterna quoque eius virtus, & diuinitas: ita vt sint inexcusabiles. 21. Quia cùm
cognouissent Deum, non sicut Deum glorificauerunt, aut gratias egerunt, sed euanuerunt in cogitationibus suis & obscuratum est insipiens cor eorum. 22. dicentes enim
se esse sapientes stulti facti sunt. 23. Et mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in
similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrum, & quadrupedum & serpen-

pentium. 24. Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam: vt contumelijs afficiant corpora sua in semetipsis: 25. qui commutauerunt veritatem Dei in mendacium: & coluerunt, & seruierunt creaturæ potiùs quàm Creatori, qui est benedictus in sæcula. Amen. 26. Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ. Nam feminæ eorum immutauerunt naturalem vsum, in eum vsum qui est contra naturam. 27. Similiter autem & masculi, relicto naturali vsu feminæ, exarserunt in desiderijs suis in inuicem, masculi in masculos turpitudinem operantes, & mercedem, quam oportuit, erroris sui in semetipsis recipientes. 28. Et sicut non probauerunt Deum habere in notitia: tradidit illos Deus in reprobum sensum, vt faciant ea quæ non conueniunt. 29. repletos omni iniquitate, malitia, fornicatione, auaritia, nequitia, plenos inuidia, homicidio, contentione, dolo, malignitate, susurrones. 30. detractores, Deo odibiles, contumeliosos, superbos, elatos, inuentores malorum, parentibus non obedientes. 31. insipientes, incompositos, sine affectione, absque fœdere, sine misericordia. 32. Qui cum iustitiam Dei cognouissent, non intellexerunt quoniam qui talia agunt, digni sunt morte: & non solùm qui ea faciunt, sed etiam qui consentiunt facientibus.

VERS. 1. *Pauli nomen vnde desumptum, quid significet.*

PAVLVS] De hoc nomine multi hic multa afferunt. A

Primò, aliqui putant hoc nomen esse Græcum, & quietem, vel potiùs quietum significare, deducique à ἀπὸ τ͂ παύειν, id est, à quiescendo. Sicut è contrario Saulus (ait Ambrosius) significat inquietudinem: σάλος enim Græcis idem est, quod commotio. Nam Saulus inquietus fuit, turbator & persecutor Ecclesiæ.

Secundò, S. Hieron. in Nominib. Hebraicis, vult nomen *Paulus* esse Hebræum, & significare mirabilem, hoc enim significat Hebræum פלא *pele*, vnde Paulus. Alij Paulum interpretantur operarium, à radice פעל *paal*, id est, operatus est.

Tertiò, alij censent nomen *Paulus* esse mixtum ex Hebræo & Græco, & significare os tubæ, vel potiùs os tibiæ, quasi conflatum sit ex פה *pe*, id est os, & αὐλὸς, id est tibia. Rursum S. Damasus in carmine de S. Paulo putat Paulum in baptismo mutasse nomen Sauli in Paulus. Sed contrà facit, quòd post caput 9. Actor. vbi Paulus baptizatur, semper vocetur Saulus, vsq; ad c. 13. Ergo post baptismum diu Sauli nomen retinuit: non ergo in baptismo nomen Pauli assumpsit. Denique Origenes putat Paulum fuisse binominem, & in circumcisione illi tam Pauli quàm Sauli nomen impositum esse sicuti Matthæus vocatus est Leui.

Nomen Pauli Romanum, quando, & qua occasione assumptum.

Verùm respondeo & dico: Verius est, Paulus esse nomen Latinum & Romanum. Rursum Saulum assumpsisse hoc nomen Pauli, Actor. 13. 9. vbi cum Barnaba segregatus est & designatus Apostolus Gentium; scilicet, mox vt cœpit prædicare Gentibus, putà Paulo, Proconsuli Cypri, in quem primò è Gentibus incidit, eumq; conuertit: vt enim illi & alijs Gentibus Paulus quasi Romanus ciuis, etiam nomine suo faciliùs se insinuaret, Paulus, inquam, qui omnibus omnia fieri cupiebat, vt omnes lucrifaceret; propterea hac occasione Sergij Pauli, vt dixi, nomen Iudaicum Sauli, leui mutatione vnius litteræ, mutauit in nomen Romanum Pauli.

Id ita esse ex eo conijcitur, quòd vsque ad apostolatum suum ad Gentes, & conuersionem Sergij Pauli, semper vocetur Saulus, vel Saul, à Saule primo rege suæ tribus Beniamin; quia inter Iudæos agebat: post illam verò Sergij Pauli conuersionem semper vocetur Paulus, quia deinceps inter Romanos & Gentes, quasi Gentium doctor & Apostolus agit. ita S. Augustinus lib. 8. Confess. c. 3. S. Hier. in epist. ad Philemonem, Beda & Salmeron hic, & Lorinus in c. 9. Actor. v. 18.

Non ergo Sergius Paulus Saulò suum Pauli nomen ex amicitia imposuit, vt aliqui volunt; sicut Iosephus fatetur, se Flauij nomen accepisse à familia Flauia Titi & Vespasiani: cùm potiùs Sergius Paulus, quasi catechumenus & discipulus à Paulo accipere debuerit, quasi à magistro suo: sicuti S. Cyprianus Cæcilij nomen à Cæcilio presbytero, à quo baptizatus est, assumpsit: sed tantùm occasione illius Pauli, qui nomen sibi affine gerebat, quemque primo è Gentibus conuertit Paulus, sponte inter Gentes nomen Pauli assumpsit.

Hinc patet etymon Pauli esse Latinum, & Paulum idem esse quod paruum, pusillum, modicum. Vnde & à parua statura Pauli nomen adhæsisse familiæ Æmiliæ, auctor est Sigonius in Nominibus B
Romanis, quasi dicat Paulus; Ego olim Iudæis fui Saulus, nũc vobis Romanis Romanus sum Paulus: olim ante christianismum altus & superbus eram, quasi alter Saul; nunc Christianus effectus paruus sum Paulus, paruus inquam, tum corpore, tũ magis animi demissione. ita S. Thomas: & S. Aug. libr. de Spirit. & litt. c. 7. Et in psal. 72. *Paulus, inquit, primò Saulus, postea Paulus, id est, primò superbus, postea humilis. Saul enim, vnde dictũ est nomen Sauli, nostis quia rex superbus, & infrænis fuit. Nõ quasi aliqua iactantia nomen sibi mutauerit Apostolus: sed ex Saulo factus est Paulus, ex superbo modicus. Paulum enim modicum est.* Et l. 1. de Verbis Domini ser. 13. *Tu es ipse Paulus, in te paruus, in Domino magnus: in te infirmus, in Domino firmissimus. Eris exaltatus, quia non es ingratus.*

C Quare quod S. Hieron. loco iam citato, Pauli nomen censet esse nomen victoriæ & triumphi, licet à parte rei verè hoc nomen ita accipi possit; tamen hæc non est vera huius nominis ratio ex mente & intentione Pauli, qui, vt dixi, Pauli nomen non tam sublimitatis, quàm familiaritatis & humilitatis studio assumpsit. *Nominis Pauli etymologia.* Ascribam hic verba S. Hieronymi, quia pulchra sunt. *Vti Scipio, inquit, subiecta Africa, Africani sibi nomen assumpsit, & Metellus Creta subiugata, Cretici cognomentum reportauit, & Imperatores nunc vsque Romani ex subiectis gentibus Adiabenici, Parthici, Sarmatici nuncupantur: ita & Paulus, ad prædicationem Gentium missus, primo Ecclesiæ spolio Proconsule Sergio Paulo, victoriæ suæ trophæa retulit, erexitq; vexillum, vt Paulus diceretur è Saulo.* Aptiùs S. August. ser. 25. de Sanctis tom. 10. *Patitur, inquit,*

Paulus

Paulus quod fecerat Saulus. Saulus lapidauit, Paulus lapidatus est. Saulus Christianos virgis affecit, Paulus pro Christo quinquies quadragenas vna minùs accepit. Saulus persecutus est Ecclesiam Dei, Paulus submissus est in sporta. Saulus vinxit, Paulus vinctus est. Et dum Paulus sauiens quarit minuere numerum Christianorum, etiam ipse accessit ad numerum Confessorum.

Apostolus igitur, vt ipsemet ait, *præsentia corporis* fuit *infirma.* Fuit enim nomine & corpore Paulus, id est paruus: sed ingenio, animo, virtute & factis magnus, *Animus* enim *non mensuratur corpore*, sed corpus transscendit. Pulchrè & verè Sapiens Eccli. 11. 3. *Breuis*, μικρὰ, id est parua, *in volatilibus est apis, & initium* (ἀπαρχὴν, primas, principatum) *dulcoris habet fructus illius.* Ita corpore paruus, sed animo celsus fuit S. Hier. vt habet eius Vita apud Ribadeneiram & alios. Idem de se innuit S. Aug. hom. de transfigur. Domini. *Quæso*, inquit, *per Dominum ne vos homuncionis fœditas offendat, dummodo qualibet occasione, de cordibus vestris peccatorū sordes abstergat.* Et ser. 6. inter commun. *Obsecro*, ait, *vos fratres*, &c. *vt oretis pro me exiguo & pusillo*, &c. S. Antoninus, memoriæ portentum, æquè ac sanctitatis & miraculorum, ab exigua statura nomen accepit: vocabatur enim Antonius. Nimirum vt ait Poëta:

Maior in exiguo regnauit corpore virtus.

Et è contrario:

Nulla in tam vasto corpore mica salis.

Parui sunt magnanimi

Et Cicero: *Valentissimo quisq; corpore longissimè abest à sapientia.* Experientia docet cōmuniter in paruo corpore magnos inesse animos. Virtus enim vnita, fortior est seipsa diuisa. Virtus autem animæ in corpore paruo vnitur, in magno diuiditur & dispergitur. Atq; hac de causa naturaliter paruis quàm magnis facilior est magnanimitas, difficilior humilitas. Eleganter & cordatè S. Gregorius Nazian. scribens ad Nicobulum, qui Alypianæ vxori suæ, Gorgoniæ Gregorij sororis filiæ exiguam staturam exprobrabat, ita rescribit epist. 155. *Alypianā apud nos cauillis incessis vt paruam, & tua proceritate indignam, ô magne & vaste ac gigantinæ cum forma, tum robore. Nunc demum intelligo animum mensura subijci, ac rupes margaritis præstantiores esse, cornosq; luscinijs augustiores. Tu verò magnitudine tua & cubitis fruere.* Deinde subdit: *Quod si hoc quoq; adijciam, pecorationis causa curuā esse, ac per ingentes mentis agitationes, perpetuam cum Deo consuetudinem habere; quid hic de tua sublimitate, corporisq; mensura te iactabis? vide tēpestiuum silentium: loquentem aut quam non incompta sit animaduerte, quàm vt feminis fortis ac strenua, quas rei domesticæ vtilitates offerat, quam viri amans ac tum illud Laconis dices: Certè animus in mensuram minimè cadit, atq; externum hominem oculos coniectus in internum habere oportet. Ita eam vt paruam deridere desines, & tuum coniugium faustum ac felix iudicabis.*

SERVVS IESV CHRISTI] *Seruus*, scilicet honorarius, qui hebraicè vocatur מְשָׁרֵת *mescaret*, id est minister, de quo plura dicam Philip. 1. v. 1.

Paulus vocatione & munere Apostolus, non tantùm appellatione.

VOCATVS APOSTOLVS] Id est, vocatus ad apostolatum, vocatione Apostolus. Græcè enim nō est participium κεκλημένος, id est, vocatus, appellatus; sed nomen κλητὸς, id est, vocatitius. Vnde Syrus vertit קְרִיָא וּשְׁלִיחָא *karia vaschelicha*, id est, vocatitius & Apostolus. q. d. Euocatus Deique Apostolus. ita S. Chrysost. Sic Hispani gloriantur, quòd sint *criados del Rey*, id est, serui Regis, euocati à Rege, vocatitij Regis. Vnde teste Hesychio *vocatus* dicitur nobilis. Alludit ad Isaiæ 48. v. 12. vbi pro eo quod nos habemus: *Audi Israel quem ego voco*, hebraicè est מְקֹרָאִי *mecorai*, id est *vocate mi*, vti vertūt Aquila, Symmachus, Vatabl. & alij: Israel enim typus fuit S. Pauli & fidelium. Vide ibi dicta. Rursum alludit hîc Paulus per nomen Hebræum & Syrum *schelicha*, id est Apostolus, ad prius suum nomen regium Saul. Saul enim hebraicè significat vocatum & postulatum, scilicet à Deo ad regnum, sicut Saulus hic noster ex eadem tribu Beniamin est vocatus & postulatus ad apostolatum: estque paronomasia Hebraica, q. d. Paulus, Qui olim fui Saulus vel Saul; nunc sum *scelicha*, id est, vocatus ad legationem & munus Apostolicum. Pari modo in voce *karia*, id est vocatus, alludit ad duodecim principes vocatos à Deo & Mose, vt duodecim tribubus præessent, Num. 1. 16. vti ibi dixi. Quare parerga hic est Anselmi expositio, qua censet Paulum se non Apostolum, sed vocatum Apostolum nuncupare ex studio humilitatis, q. d. Ego non voco me Apostolum, sed ab alijs vocatus & dictus sum Apostolus: quomodo S. Bernardus ex humilitate non Abbas, sed vocatus Abbas Claræuallis dici & nuncupari voluit, repugnat enim huic expositioni textus Græcus, vt patet ex dictis.

Nota Primò, Act 9. vocatus est à Christo Paulus, Apostolus, id est legatus, missus à Christo per totū orbem euangelizare & docere Gentes, fundare & regere Ecclesias Christi de quo plura dicam v. 5.

Paulus & alij, titulo Apostoli gaudent, præter duodecim. à Christo vocatos. Matth. 10.

Nota Secundò. Præter duodecim Apostolos; qui Matth. 10. à Christo in terris viuente vocati & missi sunt prædicare regnum Dei, nomen Apostoli extensum quoq; est ad Paulum, Barnabam, Silam, Lucam, Marcum, aliosque, qui penè idem officium sunt sortiti, quod primi illi duodecim à Christo vocati. Vnde S. Hier. in c. 1. ad Tit. v. 1. Apostoli titulum in Paulo, & Apostolicam dignitatem suspiciens, inquit, *Quod ait Paulus de se, Apostolus autem Iesu Christi, tale mihi videtur, quale, si dixisset, Præfectus prætorio Augusti Cæsaris, magister exercitus Tiberij. Vt enim iudices sæculi huius, quo nobiliores esse videantur, ex regibus quibus seruiunt, & ex dignitate qua intumescunt, vocabula sortiuntur: ita & Apostolus grandem inter Christianos sibi vendicans dignitatem, Apostolum se Christi titulo prænotauit, vt ex ipsa nominis auctoritate lecturos terreret, indicans omnes qui in Christo crederent, debere sibi esse subiectos.* Apostoli enim à Christo in totum orbem, & in omnes fideles auctoritatem & imperium acceperunt.

Paulus in apostolatum vocatus à Deo, non intrusus.

Nota Tertiò. Paulus hoc Apostoli nomine, quasi titulo muneris, dignitatis & professionis, se initio epistolarū suis insinuare solet. Sicut enim reges & principes præfantur: Nos Albertus, Dei gratia Archidux Austriæ, Dux Brabantiæ, &c. ita Paulus: *Ego Paulus, Dei gratia & vocatione Christi Apostolus*; non autem per me, vel amicos, vel potestatem laicam in apostolatum intrusus; hoc enim proprium est pseudoapostolorum & hæreticorū, vt docet S. Cyprian. lib. de Vnitate Ecclesiæ. *Ij sunt*, ait, *qui se vltrò apud temerarios conuenas sine diuina dispensatione præficiūt, qui se propositos sine vlla ordinationis lege constituunt,* (Nota nomen Ordinationis, quæ sanè non à magistratu, sed à Christo Iesu, eiusque vicarijs Episcopis, manuum impositione ritu veteri in Sacramento Ordinis suscipitur.) *qui nemine episcopatum dante, Episcopi sibi nomen assumunt.* Imò S. Paulus Hebr. 5. vers. 4. *Nec quisquam* [illegible], *sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo, tamquam Aaron.* Et Ieremias de falsis prophetis, se per amicos aut reges intruden-

tibus, sic ait carpens & culpans eos cap. 23. vers. 21 *Non mittebam Prophetas, & ipsi currebant; non loquebar ad eos, & ipsi prophetabant.* Sicut enim magistratus est ordinare ciuilia & ciuicos præfectos; ita Episcoporum est ordinare sacra & sacros Præsules, hic enim est Hierarchicus ordo Ecclesiæ à Deo institutus. *Scriptum est*, ait Ambros. lib. 5. epistol. 33. ad Marcellinam sororem: *Quæ Dei, Deo; quæ Cæsaris Cæsari; ad Imperatorem palatia pertinent, ad sacerdotem Ecclesiæ: publicorum tibi mœniam, ò Imperator ius commissum est, non sacrorum.* Et Hosius Constantio: *Tibi*, inquit, *Deus Imperium commisit, nobis quæ Ecclesiæ sunt, credidit.*

SEGREGATVS IN EVANGELIVM DEI] tamquam in rem arduam & sublimem, quæ omnem naturæ modum & rationem transscendat. Alludere rursum videtur Spiritus sanctus ad etymon Hebræum nominis Pauli. Sicut enim *Saul* vel *Saulus*, significat vocatum & postulatum ad munus Apostolicum, ita פלא *pele*, (vnde Paulus) significat arduum, excellentem, mirabilem, ideoque à vulgo segregatum. Idem innuit Græcum ἀφωρισμένος, ἀφορίζειν enim significat secernere aliquid & segregare tamquam eximium, putà tamquam organum electum, quale fuit Paulus. Vnde & medici ἀφορισμὺς vocant sententias selectas, raras & eximias. Sic Christus Isaiæ 9. 6. vocatur פלא *pele*, id est admirabilis, eximius, segregatus. Et angelus nūtians Manue Samsonis ortum, Iudicum 13. 18. *Quid quæris*, inquit, *nomen meum, quod est mirabile*, hebraicè, quod est פלא *pele*.

Nomen Pauli significat hebraicè excellentem, mirabilem, arduum.

VERS. 2. QVOD ANTE PROMISERAT PER PROPHETAS SVOS IN SCRIPTVRIS SANCTIS DE FILIO SVO] q. d. Non nouum, non nuper inuentum, aut ex meo alteriúsve hominis cerebro fabricatum est Euangelium, sed ab æterno à Deo institutum & decretum, ideoque iam olim per omnes sanctos Prophetas promissum tamquam res rara, mira, salutifera, diuina, certissima & verissima; vtpote quæ confirmata est & corroborata tot sæculorum tempore: temporis enim filia est veritas, ait Cicero lib. 2. de Oratore.

VERS. 3. QVI FACTVS EST EI EX SEMINE DAVID SECVNDVM CARNEM] Syrus, Valla & Erasmus vertunt, *qui genitus est*, vel *natus est*. Sed meliùs vertit noster Interpres, *qui factus est*: græcè enim non est γεννηθέντος, vel γενομένου à γεννάω id est gignor sed γενομένου à γίνομαι, id est fio. Vnde S. Cyrillus l. 11. Thesauri sub medium, dicit totam SS. Trinitatem dici & esse ἀγένητον, id est increatam, infectam, siue non creatam, non factam; solum vero Patrem esse & dici ἀγέννητον, id est ingenitum. & ita Patres Christum hic non natum, sed factum interpretantur, vt Tertull. contra Praxeam, Irenæus libr. 3. cap. 32. S. August. lib. 2. de Trinit. cap. 5. Vox enim *factus* magis significat humanam naturam Christi contra Marcionem, illamq; Christum non è cælo in Virginem intulisse, vt voluit Valentinus; sed in Virgine, & ex Virgine formatam, idque non ex copula viri, vt voluit Ebion; sed virtute Spiritus sancti factam & productam accepisse: ita vt Christus sit ἀπάτωρ, id est sine patre, secundùm humanitatem, sicut est ἀμήτωρ, id est sine matre, secundùm deitatem.

Marcionis, Valentini, Ebionis hæreses de Christo iugulantur.

VERS. 4. QVI PRÆDESTINATVS EST FILIVS DEI] *Qui prædestinatus est*. græcè ὁρισθέντος, quod aptè & planè Syrus & Græci vertunt, *qui declaratus & agnitus est Filius Dei*. ita Chrysost. Theophyl. Oecum.

Varia Patrū super hoc loco explicationes.

A Origen. Theodor. imò Toletus sic exponit Latinum, *prædestinatus*, siue *definitus*, scilicet non quoad rem, sed quoad notitiam hominum, vt *prædestinatus* idem sit quod *certificatus, certò cognitus hominibus*. q. d. Christus demonstratus & declaratus est præ alijs Sanctis, qui sunt filij Dei adoptiui, quòd ipse solus sit Filius Dei naturalis. Sed hoc est torquere Latinum verbum *prædestinatus* ad *prædemonstratus*, vel declaratus. Quare hoc sensu meliùs Ambros. subaudit hic verbum, declarari, dum sic exponit: Christus latens in incarnatione, prædestinatus est, vt declararetur Filius Dei in resurrectione. Secūdò, rectiùs & profundiùs noster Interpres, quidquid obstrepat Caluinus, Græcum ὁρισθέντος vertit, *qui prædestinatus est*, & ita legunt S. Irenæus lib. 3. c. 32. Hilarius lib. 7. de Trinit. August. li. de Prædest. Sanctorum cap. 15. Ambros. & alij. Græcum enim ὁρίζειν, licet apud profanos sæpè significet

B declarare, tamen auctore S. Dionysio lib. de Diuinis nomin. c. 5. passim in Scriptura significat definire, cōstituere, prædestinare, vt Act. 2. 23. *Hunc definito consilio & præscientia Dei traditum*. græcè est ὡρισμένη βουλῇ. Actor. 10. 42. *Ipse est, qui constitutus est iudex viuorum & mortuorum*, græcè ὁ ὡρισμένος κριτής. Actor. 17. 26. *Definiens statuta tempora*, græcè ὁρίσας ὡρισμένους καιρούς.

Adde, etiamsi Origenes, Hieron. Tertull. Cyrillus, Theodor. Chrysost. Oecumen. legat in Græco ὁρισθέντος, quod est ad verbum, *destinatus est* scilicet, ab æterno, quod in re idem est cum eo, quod noster Interpres vertit, *prædestinatus est*; tamen alij, vt Ambros. August. Irenæus locis iam citatis, & Epiphan. hæresi 54. in fine, & Athan. li. 3. de Assump. hominis, clarè legunt in Græco προορισθέντος: hoc autem ad verbum idem est, quod *prædestinatus*

C *est*, non autem *prædeclaratus est*. Sic enim hîc verti non posse patet ex sequentibus: vox enim *præ*, falsum induceret sensum.

Vbi Nota. Putat Origenes Christum solum dici ὁρισθέντα, id est destinatum, quia antequam nasceretur homo, erat Deus, Deique Filius: nos verò dici: προορισθέντας, id est, prædestinatos, quia non eramus antequam nasceremur. Sed hæc distinctio subtilior est, quàm verior & solidior: *destinatus* enim hic idem est, quod *prædestinatus*, vti iam dixi. Quare non rectè Origenes hunc locum sic exponit, q. d. Paulus: Christus existens Filius Dei, destinatus est vt sit princeps & primogenitus ex mortuis, scilicet, vt in eos virtutem diuinam exerceat, eisque det Spiritum sanctificationis & viuificationis.

Expositio Origenis.

D Sensus ergo Apostoli est, q. d. Homo Christus, qui factus est ex semine Dauid, seu cui data est essentia & existentia humanæ naturæ, prædestinatus est ad hoc, vt subsisteret in persona Filij Dei. id est, prædestinatus est Iesus ad hoc, vt scilicet qui futurus erat secundùm carnem filius Dauid, idem secūdum hypostasin esset Filius Dei: hoc est, prædestinatum est, vt hic homo, qui dicitur Iesus, estque filius Dauid, esset simul Filius Dei, quia scilicet prædestinatum est, vt hic homo assumeretur à Filio Dei, illique hypostaticè vniretur, ita vt idem esset homo & Deus, siue filius hominis & Filius Dei. ita S. Aug. de Prædest. Sanctor. c. 15. S. Ansel. Concil. Toletan. xi. c. 1. & passim Scholastici 3. p. q. 24.

Dices Pronomen *qui* refert Filium Dei, qui præcessit. Filius autem Dei non est prædestinatus, vt fieret Filius Dei, quia semper fuit Filius Dei. ita Caluinus.

Respon-

Christus materialiter prædestinatus est Filius Dei.

Respondeo, Pronomen *qui*, refert Filium Dei, A non formaliter, sed materialiter, scilicet nō quatenus est Filius Dei, sed quatenus factus est secundum carnem ex semine David, vti præcessit, id est, refert hunc hominem Christum, qui assumptus est à persona Verbi, estque Filius Dei. Hic enim homo nō fuit ab æterno Filius Dei, sed prædestinatus est Filius Dei, sicut in tempore factus est Filius Dei.

Attributa diuinitatis & humanitatis quomodo Scriptura tribuat Christo.

Vbi Nota, S. Scripturam de Christo ita loqui, vt iam de eius diuinitate loquatur, mox ad eius humanitatem transeat, rursum ad diuinitatem redeat. Hinc fit, vt Christo det attributa, quæ Deo sunt propria, & mox eidem tribuat alia quæ nonnisi in hominem cadunt. Id clarè videre est Hebr. 1. v. 2. vbi sic loquitur Apostolus: *Nouissimè diebus istis locutus est* (Deus) *nobis in Filio, quem constituit heredem vniuersorum.* Ecce hic loquitur de Filio, vt homo est, & mox loquitur de eodem vt Deus est. Subdit enim, *Per quem fecit & sæcula; qui cùm sit splendor gloriæ*; ac rursum redit ad eumdem Filium qua homo est, cùm statim subiungit: *Purgationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.*

Dices Secundò. Hic homo non tantùm Christi naturam humanam, sed & personam, quæ Verbum est includit, & relatiuum *qui*, non potest referre naturam humanam, quia sic dicendum esset, *quæ*; ergo refert personam: atqui in Christo nō fuit alia persona, quàm diuina Verbi, hæc autem non potuit prædestinari ad vnionem Verbi. Sic enim prædestinatum esset, vt idem cum eodem, siue vt idem cum seipso vniretur: quod est impossibile. Vnde passim Doctores dicunt: solam naturam humanam prædestinatam & eleuatam esse ad hanc vnionem cum Verbo. Est hoc argumentum Toleti, quo probare contendit *prædestinatus*, hic debere exponi per, declaratus.

Respondeo. Relatiuum *qui*, refert naturam humanam Christi in concreto, id est, hunc hominem, non subsistentem, sed existentem ex semine David. Licet enim idem materialiter subsistat in persona Filij Dei, vti præcessit; tamen in noua hac propositione, mens inde, putà ab hac subsistentia & persona Verbi, præscindit, & tantùm in subiecto *hic homo* hominem existentem, nō autem subsistentem siue personatum concipit, donec accedat prædicatum *Filius Dei.* Sic fit in omni propositione essentiali: nam in ea semper subiectum re idem est cum prædicato, sed conceptu distinctum & quasi præcisū; vt homo est animal, leo est brutum.

Christi non tantum natura, sed & persona prædestinata dici potest.

Respondeo, Secundò, Pronomen *qui* referre potest personam huius hominis, seu hoc suppositum humanitatis Christi, confusè, abstrahendo ab eo, quòd idem sit suppositum diuinum Filij Dei. licet enim in re idem in Christo sit suppositū humanitatis & diuinitatis, tamen in conceptu nostro, quem per enuntiationem hanc exprimimus, vnum ab altero seorsim concipi, itaq; quasi separari & præscindi potest, vt scilicet idē hoc suppositum in subiecto concipiam tantùm eatenus, quatenus est suppositum humanitatis; in prædicato verò idem concipiam, quatenus est suppositum diuinitatis, siue Filij Dei. vt sensus sit, prædestinatum est vt persona Christi hominis esset non humana, vti est aliorum hominum, sed vt eadem esset cum persona Filij Dei. Ita subtiliter & eruditè docet Franciscus Suárez 3. p. q. 24. Et hoc sensu patet, Christi nō tantùm naturam humanā, sed & personam in confuso, siue in abstracto esse prædestinatam, vt ibidem docet Suarez & D. Thomas.

Christi prædestinatio medium, finis & exemplar nostræ.

Denique notat D. Tho. 3. p. q. 24. & Scholastici, hanc Christi prædestinationem fuisse medium, finem & exemplar nostræ prædestinationis: quia, vt August. lib. de Prædest. Sanct. cap. 15. ait: *Ea gratia fit ab initio fidei suæ homo quicumque Christianus, qua gratia homo ille ab initio suo factus est Christus. De ipso spiritu & hic renatus est, de quo ille natus. Eodem spiritu fit in nobis remissio peccatorum, quo factum est vt ille nullum habeat peccatum*: scilicet tam Christo, quàm cuilibet Christiano id datur sine vllis alicuius meritis, ex mera Dei gratia.

IN VIRTVTE SECVNDVM SPIRITVM SANCTIFICATIONIS EX RESVRRECTIONE MORTVORVM IESV CHRISTI DOMINI NOSTRI] Primò, S. Chrysost. & Græci hæc sic explicant, q.d. Declaratus est Christus esse Filius Dei. Primò, *in*, id est ex, *virtute* miraculorum. Secundò, quia dabat Spiritum sanctum. Tertiò, ex resurrectione ex mortuis, quia inde quasi mortis dominus resurrexit.

Christus per Spiritum S. ex miraculis & resurrectione declaratus est Filius Dei.

B Secundò, Theodoret. & Toletus sic explicant. q.d. Christus declaratus est Filius Dei, per virtutem à Spiritu sancto & sanctificante Apostolis collatam, qua miris signis & factis resurrectionem Christi confirmarunt: hoc autem factum est, postquā ipse Dominus à mortuis resurrexit. Huc pertinet Ambrosij expositio: Christus inquit, prædestinatus est per Spiritum sanctum, vt manifestaretur esse Filius Dei, in virtute, qua resurrexit à mortuis.

Verùm noster interpres, vt dixi, vertit non, declaratus, sed *prædestinatus est.* Huius ergo nostræ versionis hic est sensus: Christus *prædestinatus est Filius Dei in virtute*, id est, cū potentia diuina (græcè enim est δύναμις, non ἀρετή, & *in* ponitur pro *cū*; C sic enim sæpè sumunt Hebręi ב pro עם) vt scilicet, licet esset filius David secundùm carnem, fragilem & infirmam, haberet tamen tam potentiam, quàm hypostasin diuinam; nimirum vt per hanc potentiam, hic homo vnitus Verbo faceret miracula, remitteret peccata, sanctificaret homines: quam potentiam habuit *secundùm*, id est per, & à natura diuina qua est *spiritus sāctificationis*, id est, fons omnis sanctitatis, vel planiùs à Spiritu sancto, qui totum hoc vnionis hominis cum Deo opus in Christo peregit, eumq; ita sanctificauit vt illi virtutem dederit omnes homines sanctificandi: quæ potentia Spiritus sancti maximè se ostendit, maximeque patuit *ex resurrectione* ex mortuis, id est, in resurrectione, qua Christus se & alios mortuos suscitauit. Vnde de ea tunc dixit Christus Matth. 28. *Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.* Et Ioannes Apoc. 5. *Dignus est Agnus, qui occisus est, accipere* D *virtutem & diuinitatem & sapientiam.* ita S. Aug. & passim interpretes.

In vnione hypostatica declaratur Patris & Spiritus S. potentia.

Aliqui etiam sic explicant: Christus prædestinatus est vt esset Filius Dei *in virtute*, id est, in vnione hypostatica, quæ opus fuit præstantissimū virtutis & potentiæ tum Dei Patris, tum Spiritus sancti, siue sanctificantis: per quam potentem vnionem ipse Deus & Spiritus sanctus resurrectionem mortuorū induxit, fecitq; vt Christus & alij Christiani à morte corporis ad vitā beatam, peccatores verò à morte peccati ad vitā gratiæ resurgerent. Hæc expositio subtilior est; sequitur tamen & cohæret cū priori; quæ planior & solidior est. Vbi Nota Primò, hic esse ellipses: supplenda enim sunt verba *habuit, patuit.* Vide can. 37.

Nota Secundò, resurrectionem, græcè ἀνασ-

ėω hic tam passiuè, qua Christus resurrexit, quàm actiue, qua Christus se & alios resurgere fecit, capi posse. ita Ambrosius.

Nota Tertiò hebraismum, *Iesu Christi Domini nostri*, id est, ipsius vel sua: Hebræi enim pro pronomine demonstratiuo, sæpè repetunt nomen antecedens. Addit ergo hic Paulus *τὸ Iesu Christi*, tum vt exprimat, doceatque hoc nomen esse proprium Filij Dei, de quo locutus est, tum quia hoc dulcissimum Saluatoris nomen in delicijs, ac consequenter in corde & ore semper habebat.

Christus prædestinatus non simpliciter, sed vt resurgeret. Deniq; S. Anselm. & ex eo Salmeron, probabiliter, planè & facilè ita hunc locum explicant, vt Christus dicatur hic *prædestinatus esse Filius Dei*, nõ simpliciter & absolutè, sed cum addito, scilicet, *in virtute resurrectionis*, id est, prædestinatus esse vt resurgeret, *in virtute*, id est, in potentia, gloria & maiestate immortalitatis, vt tunc quasi plenè & perfectè B videretur regenerari & renasci Filius Dei gloriosus & immortalis. q.d. Paulus: Prædestinatum & definitum est à Deo, vt Christus homo esset Filius Dei, non in infirmitate & humilitate, qualis initio nascens, viuens & moriens apparuit, sed in virtute & gloria resurrectionis, vt scilicet resurgeret à mortuis, esseretq; Filius Dei immortalis, & gloriã deitatis per corpus ostenderet: quod factum est per Spiritũ sanctum & sanctificantem; qui sicut in incarnatione animam Christi per gratiam & gloriam, ita in resurrectione corpus Christi per immortalitatem & gloriam, ac consequenter totum Christum plenè & perfectè sanctificauit. *Christus*, inquit Anselmus, *qui prædestinatus est secundùm carnem (quoniam Deus ab æterno prædestinauit, vt verbum eius caro fieret, quam & resuscitans glorificaret) prædestinatus est vt sit Filius Dei in virtute immortalitatis & potentia, de qua post resurrectionem ait: Data est mihi omnis potestas in cælo & in terra.* Nam cùm de electis C ipse dicat, quòd sunt filij Dei, quia sunt filij resurrectionis, cur non ipse magis, qui *secundùm diuinitatem naturaliter est semper Dei Filius, in resurrectione secundum humanitatẽ factus esse dicatur Filius Dei?* Vnde & Pater resuscitans Filium, dixit ei, *Filius meus es tu, ego hodie genui te*, Actor. 13. 33. Hic sensus planus & speciosus apparet, euaditque difficultates de prædestinatione Christi paulò antè allatas, sed nonnihil coarctat, deflectit & eneruat generalia Apostoli verba, scilicet quòd Christus sit Filius Dei non absolutè, sed in virtute & gloria resurrectionis; quodque tunc tantùm habuerit Spiritum sanctificationis, quem ei absolutè hic tribuit Apostolus. Explicatio ergo prior iam allata, licet paulò difficilior, magis tamen genuina, & ex mente phrasique Apostoli, magisque sublimis, solida & vniuersalis esse videtur. D

VERS. 5. PER QVEM ACCEPIMVS GRATIAM ET APOSTOLATVM AD OBEDIENDVM FIDEI IN OMNIBVS GENTIBVS PRO NOMINE EIVS] Maldonat. in notis eius manuscriptis quas vidi Romæ, censet esse hendiadyn: *gratiam & apostolatum* id est gratiam apostolatus, & rectè. Hinc, & ex v. I. omnium penè epistolarum S. Pauli, cum S. Chrysostomo & Origene Nota, contra Caluinum & Erasmum, apostolatum nõ tantùm significare legationem & missionem, aut missionis & legationis functionem, vt sonat eius etymon; sed etiam significare officium, potestatem & dignitatem primam & summam in Ecclesia. Sicut enim iam Legatus Summi Pontificis vocatur Nuntius, vel Legatus

Apostolatus est nomen summæ dignitatis in Ecclesia contra Caluinũ & Erasmũ.

A Apostolicus; estq; hæc magna dignitas: ita pariter Apostoli dicebantur & reipsa erant legati Christi, Matth. 28. 19. atque hoc ipso obtinebant auctoritatem summam in Ecclesia. *Pro Christo legatione fungimur*, inquit Paulus 2. Corinth. 5. 20. Apostoli ergo erant primi à Christo, Christi vices gerebant, & Christi personam repræsentabant: sicut regis legatus regem ipsum repræsentat. Licet ergo Apostoli omnes subditi essent S. Petro, quasi Pontifici, & capiti Ecclesiæ, eique obedire deberent; tamen parem cum eo potestatem habebant. Primò, toto orbe prædicandi Euangelij, *ad obediendum fidei in omnibus Gentibus*, id est, vt obediatur fidei ab omnibus Gentibus, scilicet, vt Apostoli sua prædicatione inducant omnes Gentes, vt se submittant, credant & obediant Euangelio. ita S. Chrysost. & alij. Secundò, fundandi vbique Ecclesias, id est, creandi Episcopos & Presbyteros, instituendi ritum sacrorum & Sacramentorum, totumque ordinem Ecclesiæ disponendi. Tertiò mandandi, prohibendi, puniendi quosuis fideles. Adde Quartò, scribendi libros canonicos. Vnde Paulus hunc dignitatis & potestatis suæ titulum suis præfigit epistolis, dicens, *Paulus vocatus Apostolus*: vt iam faciunt Legati Pontificis, dicendo. *Nos Octauius Dei gratia Legatus Apostolicus.*

Apostoli omnes licet essent subditi Petro, tamen in quatuor punctis parẽ cum eo potestatem habebant.

Dices, Si in hisce quatuor munijs Apostoli omnes pares erant S. Petro, quomodo ergo Petrus erat eorum & Ecclesiæ totius caput?

Declaratur in quo consistebat Petri superioritas.

Respondeo. Quia S. Petrus poterat alijs Apostolis quasi superior præcipere, &, si errarẽt, Petri erat eos corrigere; &, si dissiderent, eiusdem erat lites eorum dirimere; onera insuper & prouincias cuiq; distribuere. ita S. Cyprianus lib. de Vnitate Eccles. *ἐπισκοπή*, siue episcopatus, nõ tantùm est functio, sed etiam est ipsa dignitas episcopalis, siue præsulatus. Vnde psal. 108. dicitur; *Episcopatum eius accipiat alter*, vbi hebraicè est, פְּקֻדָּתוֹ *pekuddato*, id est, præfecturam eius accipiat alter.

PRO NOMINE EIVS] Aliqui hæc referunt ad *τὸ obediendum*. Vnde Syrus vertit, *vt omnes Gentes obediant* fidei nominis eius. Verùm aptiùs hæc referas ad *τὸ accepimus Apostolatum*. q.d. Nomine & vice Christi apostolatum accepimus, & legatione fungimur. ita Ambrosius; vel, vt Chrysostom. & Theophyl. *Accepimus apostolatum pro nomine eius*, id est, pro gloria & fide nominis Christi propaganda & diuulganda.

IN QVIBVS ESTIS ET VOS VOCATI IESV CHRISTI] *Vocati*, id est, vocatitij, quasi famuli vel filij Iesu Christi. Sic v. seq. *Vocatis sanctis*, inquit, id est, vocatis ad sanctitatẽ, vocatis ad christianismũ, vt sint sancti. Omnes enim Christiani vocatione sunt sancti, quia vocati sunt ad sanctimoniam; & si vocationi suæ respondere velint, debẽt studere sanctitati, esseque sancti. Vide dicta v. I. VERS. 6.

OMNIBVS QVI SVNT ROMÆ] Est hic hyperbaton & perturbatus ordo. Hæc enim verba referenda sunt ad prima capitis, *Paulus seruus Iesu Christi*. vnde aliqui omnia à v. 2. hucusque per parenthesin intercipiunt & legunt. Vide can. 37. Deinde subintelligendum hic est verbum *optat*, vel *orat*. q.d. *Optat Paulus vt omnibus qui sunt Romæ, gratia & pax*, subintellige rursum, *adimpleatur*, vel *multiplicetur*, aut certè cum ait, *Paulus omnibus qui sunt Romæ*, subaudi, *scribit hanc epistolam.* VERS. 7.

GRATIA VOBIS ET PAX A DEO PATRE NOSTRO, ET DOMINO IESV CHRISTO] Notat Tertull.

tull. lib. 5. contra Marcion. ca. 5. quòd Iudæorum, quos Chriſtus ſecutus eſt, hæc erat ſalutatio: שלום לכם *ſchalom lachem*, *pax vobis*, id eſt omnia proſpera & fauſta ſint vobis. Apoſtolorum verò hæc erat ſalutatio: *Gratia & pax vobis*, eò quòd gratiæ per Chriſtum allatæ præcones eſſent. Idem ſecuti Pontifices Romani & concionatores, viriq; Religioſi in ſuis concionibus & epiſtolis præmittunt gratiam, pacem, Pontifices etiam Apoſtolicã benedictionem.

Modus ſalutandi religioſus.

Gratia Dei liberalis & efficax.

Nota Secundò. *Gratia* non eſt tantùm beneuolentia & fauor Dei (vt vult Beza) ſed & quod ex eo, vtpote non inani, ſed liberali & efficaci, ſequitur, ſcilicet gratia, & omne Dei beneficium gratuitũ, quo homo dirigitur ad ſalutem: qualia ſunt fides, ſpes, charitas, virtutes, earum augmenta; remiſſio peccatorum, illuminationes intellectus, impulſus voluntatis ad piam vitam, bona opera, in iis perſeuerantia, & ipſa denique vita æterna.

Pax duplex

Pax verò hic intelligitur illa, quam habet anima iuſta cum Deo; item pax conſcientiæ, vt conſciẽtia olim cogitatione ſuorum peccatorum, & terrore iræ Dei perturbata, iam peccatis per gratiam Dei remiſſis, in quiete ſit, & quieta Deo ſeruiat.

Sanctorum ſalutationes vtiles & ambiendæ.

Moraliter notat S. Chryſoſt. in 2. Timoth. 1. 1. Pauli ſalutationes non tantùm eſſe ſigna beneuolentiæ, ſed & cauſas benedictionis & gratiæ. *Sufficit*, inquit Chryſ. *ſola Pauli ſalutatio gratia implere eum, qui ita ſalutatur.* Sanctorum enim ſalutationes ſunt tacitæ preces & benedictiones, potentes & efficaces, quæ à Deo impetrant ea bona, quæ Sancti iis, quos ſalutant, apprecantur. vnde Chriſtus Matth. 10. iuſſit Apoſtolis, vt hoſpitibus ſua ſalutatione benè precarentur & benedicerent. *Intrantes*, inquit, *domum, ſalutate eam dicentes: Pax huic domui.* Et ne verbalem tantùm ac cæremonialem hanc ſalutationem putes, ſubdit eius fructum & efficaciam, dicens: *Etſi quidem fuerit domus illa digna, veniet pax veſtra ſuper eam.* Tanti eſt à Sanctis ſalutari. Ita B. Virgo ſua ſalutatione Eliſabethã & Ioannem Baptiſtam repleuit Spiritu ſancto, Lucæ 1. verſ. 44. Vide hic, quàm potens, quamq; optanda & ambienda ſit Sanctorum ſalutatio.

VERS. 8.

Omnia à Deo incipienda.

PRIMVM QVIDEM GRATIAS AGO DEO] D. Nazianz. in Apologetico, τάξις, inquit, ἀρίστη παντὸς ἀρχομένου καὶ λόγου καὶ πράγματος, ἐκ θεοῦ τε ἄρχεσθαι, καὶ εἰς θεὸν ἀποπαύεσθαι. Ordo, inquit, optimus incepti & ſermonis & negotij eſt, à Deo incipere, & in Deum deſinere; vt Deo canamus, *A te principium, tibi deſinet.*

PER IESVM CHRISTVM] tamquam mediatorem noſtrum, à quo fides, gratia, & omnia bona, pro quibus Deo gratias agimus, nobis proueniunt, ait Ambroſius. Et tamquam ſummum ſacerdotem noſtrum, cuius oblatione omnia noſtra grata ſunt Patri, ait Origenes; ac conſequenter & noſtra gratiarum actio grata eſt Patri per Chriſtum, qui tamquam Pontifex illam Patri offert.

PRO OMNIBVS VOBIS: QVIA FIDES VESTRA ANNVNTIATVR IN VNIVERSO MVNDO] q. d. Gratias ago Deo, cuius gratia eſt fides veſtra. Quòd enim Chriſto credideritis, non per vos, ſed per gratiam Dei effectum eſt. Rurſum gratias ago Deo, quia eius gratia factum eſt, vt fides veſtra, id eſt, fama, excellentia & conſtantia fidei veſtræ, quòd ſcilicet vos, qui Romani eſtis rerum domini, credideritis Euangelio, in eoq; generosè perſiſtatis & proficiatis; vulgetur toto orbe Romanis ſubiecto,

Romani à Paulo laudati.

ſiue vbicumq; nomen Romanorum eſt celebre, ait Chryſoſtomus & Theodoretus.

Hanc Pauli de Romanis ſententiam & laudem, non tantùm ad præſentes & illius æui Romanos, ſed & ad poſteros eorum pertinere docet Hieron. li. 3. contra Ruffin. c. 4. *Ad Romanos, ait, Apoſtolico ore laudatos perfidia non habet acceſſum*, neq; à tempore S. Hieronymi hucuſque habuit: numquam enim hactenus ad noſtra vſq; tempora hæreſis Romam, ſicut alias vrbes occupauit. Verè Tertull. l. de Præſcript. aduerſus hæreticos c. 36. *Habes*, ait, *Romam, vnde nobis quoque auctoritas præſto eſt; ſtatu felix Eccleſia, cui totam doctrinam Apoſtoli cum ſanguine ſuo profuderunt.* *Romam nunquam occupauit hæreſis.*

Quare S. Hier. in præfat. lib. 2. in epiſt. ad Galat. *Vultu*, inquit, *ſcire, ô Paula & Euſtochium, quo modo Apoſtolus vnamquamq; prouinciam ſuis proprietatibus denotarit; vſq; hodie eadem vel virtutum veſtigia permanent vel errorum. Romanæ plebis laudatur fides: vbi aliquando tanto ſtudio & frequentia ad eccleſias & ad Martyrũ ſepulchra concurritur? vbi ſic ad ſimilitudinẽ cæleſtis tonitrui reboat Amen, & vacua idolorum templa quatiuntur? non quod aliam habeant Romani fidẽ, niſi hanc quam omnes Chriſti Eccleſiæ, ſed quòd deuotio in eis maior ſit, & ſimplicitas ad credendum.* *Romæ viget fides & pietas.*

Amplius verò quippiam dicit S. Cyprian. nimirum hæc prophetice dicta eſſe, à S. Paulo, præuidente Romanorum futuris ſæculis in fide conſtantiam. Sic enim ait epiſt. 57. ad Cornelium, vbi eius & populi Romani, tempore perſecutionis Decij fidei robur collaudat: *Dum apud vos vnus animus & vna vox eſt, Eccleſia omnis Romana confeſſa eſt, clarnit, fratres chariſſimi, fides, quã de vobis B. Apoſtolus prædicauit, & præconio futurorum merita veſtra conteſtans, dum parentes laudat, filios prouocabat.*

Vlteriùs progreditur S. Chryſoſt. hic, vrgetq; τὸ *annunciatur*; cùm ait Paulus, *Fides veſtra annũciatur in vniuerſo mũdo*, quòd ſcilicet ſicut Eccleſia Romana Petro & Paulo prædicante crediderat, ita inſtar illius quaſi matricis, ceteræ Eccleſiæ & nationes credere deberent, quod illa crediciſſet. *Non dixit Paulus*, inquit Chryſ. *Manifeſtatur ſed, Annuntiatur fides veſtra; planum faciens, quod dictis nihil addendum, vel demendum eſſet. Angeli ſeu nuncij hoc eſt opus, ea ſola, quæ dicuntur deferre: ob quod ſacerdos angelus vocatur, quod non ſua ipſius, ſed ea tantùm nuntiat. quæ ab eo acceperit, à quo delegatur: quamqua Petrus ibi prædicauit; ſed illius facta ſua eſſe ducit Paulus.* *Sacerdos angelus.*

Hinc *Romanus* apud veteres, non tantùm orthodoxos, ſed & hæreticos. idem erat quod Catholicus. Sic Iocundus Arrianus ad Theodoricum regem: *Si Armogaſten*, inquit, *gladio peremeris; Romani Martyrem prædicabunt*; Romani, id eſt Catholici. Ita refert Victor Vticenſis in perſec. Wandalica, vbi & alium Martyrem commemorat. qui ab eiſdem Arrianis de fide rogatus, reſpondit, *Romanus ſum*; Romanus, id eſt Catholicus. Pari modo Ricemer Gothus & Arrianus ſcribit ad Ligures: *Si eſt Catholicus, eſt & Romanus.* Theodoſius quoque Imp. epiſtola ad Acacium Beroënſem: *Decet*, ait, *vos probatos ſacerdotes eſſe Romanæ religionis.* Cuius nomen claturæ æquè ac præeminentiæ & conſtantiæ Romanæ Eccleſiæ vera ac iuſta cauſa eſt, quod S. Petrus ſuum epiſcopatum Antiochia Romam tranſtulerit, & in Romana Eccleſia cum epiſcopatu primatum quoque ipſum, ipſamq́ue petram fidei & Eccleſiæ conſtituerit & collocarit: idq; *diuino conſilio*, inquit S. Leo ſerm. 1. de Natiu. S. Petri & Pau- *Romanus Catholicus ſignificabat.* *Primatus ponit Eccleſiam Romanam.*

li, nimirum vt Euangelium & fides à Roma, quasi à capite & arce imperij citissimè per totum orbem diffunderetur, & diffusa conseruaretur. Erat enim Roma ἐπιτομὴ τῆς οἰκουμένης quasi epitome & compendium totius orbis: omnium enim nationum inquilini versabantur Romæ: vnde Polemon apud Galenum vocat populum Romanum δῆμον τῆς οἰκουμένης.

Roma laus & praeminentia. Alij veteres Romam compellant παμβασίλεια, virtutum domicilium, mundi caput, vrbiũ regina, mater & nutrix heroum, patria legum, terrarum dea Gentiumque communis nostra patria, patria omnium, quæ, vt canit Poëta Æneid 6.

Imperium terris, animos aquauit Olympo.

Tu regere imperio populos Romane, memento.

Vnde & appositè Roma græcè ῥώμη robur, hebraicè verò sublimitatem & celsitudinem à radice רום rum, id est, altus, excelsus fuit, significat, vt annotauit S. Hier. l. 2. contra Iouinian. vbi sic Romam alloquitur: *Te alloquar, qua scriptam in fronte blasphemiam Christi confessione delesti, vrbs potens, vrbs orbis domina, vrbs Apostoli voce laudata, interpretare tuum vocabulũ: Roma aut fortitudinis nomen est apud Gracos, aut sublimitatis iuxta Hebraos.* Quocirca ab Ecclesia Romana, quasi à matrice, veritatem fidei & traditionis Apostolicæ petendam esse docet S. Irenæus l. 3. c. 3. *Quoniã,* inquit, *valde longum est in hoc tali volumine omnium Ecclesiarũ enumerare successiones; maxima & antiquissima, omnibus cognita, a gloriosissimis ducibus Apostolis Petro & Paulo Roma fundata & constituta Ecclesia, eam quam habet ab Apostolis traditionem & annuntiatã hominibus fidem, per successiones Episcoporum peruenientẽ vsque ad nos indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo vel per sui placentiam malam, vel vanam gloriam, vel per cacitatem, malamq; sententiam, praterquàm oportet colligunt. Ad hanc enim Ecclesiam propter potentiorem principalitatem necesse est omnem conuenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt vndiq; fideles, in qua semper ab his qui sunt vndique conseruata est ea, qua est ab Apostolis traditio.*

Ab Ecclesia Romana vera fides, & Apostolica traditionis petenda

VERS. 9. TESTIS ENIM MIHI EST DEVS, CVI SERVIO IN SPIRITV MEO, &c.] Ostendit hic Paulus suum eximium in Romanos affectum, vt ita faciliùs se suaque deinceps ijs insinuet & instillet. Hic autem affectus causa erat excitans Paulum, vt gratias ageret Deo pro fide Romanorum. Hanc enim causam significat vox causalis *enim*.

CVI SERVIO] quem (Deum) colo latria; græcè enim est ᾧ λατρεύω quod verbum vsu Ecclesiæ significat, cultum soli Deo, quasi omnium domino debitum. ita S. Aug. lib. 10. de Ciuit. c. 1. Pari modo δουλεία Sanctis datur, vsu Theologico: neque verò dulia elidit latriam, sed potiùs eam includit. Sicut enim amor proximi non impedit, imò includit & refertur ad amorem Dei: ita & dulia & honor Sanctorum refertur ad honorẽ Dei; vt is, qui mirabilis est in Sanctis suis, in ijs honoretur; perinde ac rex honoratur, dum principes eius & amici honorantur, honore scilicet inferiori, quàm est honor, quo rex in sua persona honoratur.

Dulia non impedit, sed includit latriam.

Nota *cui* (scilicet Deo) *seruio.* græcè λατρεύω, magna nimirum reuerentia & sollicitudine; ideoq; subdit dicens: *In spiritu meo,* nam λατρεύειν dictum volunt à λα quæ particula auget in compositione, & τρέω, quod est tremere.

IN SPIRITV MEO] q. d. Seruio Deo, Deumque colo spiritu & mente, non cæremonijs Iudaicis. Sic enim Christus iussit Patrem adorari in spiritu & veritate, Ioan. 4. 23. ita Origenes, Chrysostomus, Theophylactus.

Secundò, non malè alij per τὸ πνεῦμα siue spiritum, hic spiritum vitalem intelligunt. q. d. Paulus, Ego vitam & omnes spiritus meos, sudorem & sanguinem Deo impendo, ad vltimum vsq; spiritum Deo deseruio, pro eoque laboro & decerto.

QVOMODO TANDEM ALIQVANDO PROSPERVM ITER HABEAM IN VOLVNTATE (id est, per voluntatem) DEI VENIENDI AD VOS, &c. VERS. 10.

ID EST, SIMVL CONSOLARI IN VOBIS, PER EAM QVÆ INVICEM EST, FIDEM] Pro *simul consolari* græcè est συμπαρακληθῆναι id est, vt simul consolationem & lætitiam capiamus, per mutuam fidei communicationem. ita Chrysost. & Theodor. VERS. 11.

Secundò, aptiùs Origenes τὸ *simul consolari* refert ad τὸ *confirmandũ*. q. d. Desidero videre vos, vt cõfirmem vos instruendo & docendo in fide Christi, & hæc mea confirmatio fiat mutua consolatio nostra, ex communi fide mea & vestra, iam per me aucta & confirmata. Colligitur hic sensus ex versu sequ. Vnde etiam patet, meliùs nostrum Interpretem τὸ, συμπαρακληθῆναι vertere, *simul consolari,* quàm Bucerus & Beza, qui vertunt, *mutuo exhortari,* nec enim Apostolus exhortationem accipere, sed dare volebat Romanis, vt ait v. sequ. Quo simul tacitè premit fastum Romanorum, ait Chrysost. & insinuat eos sua instructione & monitis indigere: consolationem autem Romanis & dare, & vicissim ab eis accipere volebat.

Buceri & Beza versio reijcitur.

GRÆCIS AC BARBARIS, SAPIENTIBVS ET INSIPIENTIBVS DEBITOR SVM] *Barbarus* est vox Græca, & à Græcis per onomatopœiam facta. Barbarus ergo à Græcis sapientiæ & eloquentiæ deditis, dictus est omnis is qui alia quàm Græca lingua loqueretur, & hac ratione etiam Romani Græcis erant Barbari: vnde Paulus hic qui hactenus inter Græcos egerat, Græcorum more & phrasi, Græcis opponit Barbaros. Sic & Cicero lib. 2. de Diuinat. gentes omnes diuidit in Græcos & Barbaros. Vnde & Plautus in prologo Asinariæ, Latinam linguam barbaram vocat. De quo rursum dicam 1. Corinth. 14. 11. VERS. 14.

Quinam dicti Barbari.

Notant hic Chrysost. & Theophyl. modestiam Pauli, qua ait *Debitor sum.* q. d. Debitum irrecusabile euangelizandi mihi incumbit. Creditum enim & demandatum est mihi à Deo hoc munus prædicandi. Vnde 1. Corinth. 9. 16. ait, *Va mihi si non euangelizauero.*

ITA (QVOD IN ME) PROMPTVM EST ET VOBIS EVANGELIZARE] q. d. Itaque quod ad me attinet, promptitudo mihi adest; &, vt Syrus vertit, מְרַהְבָּא *merchappat*, satago euangelizare vobis. VERS. 15.

NON ENIM ERVBESCO EVANGELIVM] vti erubescunt Iudæi, qui Euangelium de Christo crucifixo & Saluatore contemnunt, habentq; pro scandalo, & Gentiles qui illud idem rident quasi stultitiam, 1. Corinth. 1. 23. Tertull. libr. 5. contra Marcion. c. 13. legit, *Non enim me pudet Euangelij.* VERS. 16.

Hanc vocẽ Pauli generosè æquè ac cõgruè vsurpauit perillustris Palatinides, Paulus Kostka, frater B. Stanislai Kostka, vti refertur in eius Vita, qui parentibus demortuis, heres amplorum & nobilium dominiorum, fratrem secutus, omnia sua Christi amore contempsit, & in pauperes erogauit: quin & hospitalem domum, inter alia, extruxit & dotauit, in qua ipse inter pauperes viuere, mori & sepeliri voluit, vt Christum pauperem, eiusque Euangelium,

ctum, quod beatos prædicat pauperes, quàm proximè pauper sequeretur, vetus S. Paulæ Romanæ exemplum æmulatus, ideoq; suo inter eos sepulcro inscribi iussit: *Non erubesco Euangelium.* Significans vitam sibi inopem, licet mundo ignobilem; vltrò delectam, quòd scholæ & libro Christi, non mundi, se addixisset: nec rubori sibi, sed splendori ducere, quod cælestis Magister re & oratione optabile & gloriosum demonstrarat, imò fecerat. Quocirca apud Principes Poloniæ magnam sanctitatis famã obtinuit, eosque simili pio Euangelicæ paupertatis & perfectionis sensu perstrinxit. Præclarè enim S. Ambros. libr. I. Offic. c. 30. *Neminem*, inquit, *debet pudere, si ex diuite pauper fiat, dum largitur pauperi: quia Christus pauper factus est, cùm diues esset, vt nos sua inopia ditaret*, Digna ergo principe Christiano vox: *Non erubesco Euangelium.*

A

VIRTVS ENIM DEI EST IN SALVTEM OMNI CREDENTI] q.d. Euangelium, id est; non ipsa vox vel scriptura Euangelij, sed prædicatio & fides, vel potiùs res prædicata per Euangelium, scilicet Christi mors, merita, Sacramenta, præcepta, promissa, licet incredulis pudori sint, scandalo & risui; nobis tamen Dei virtus sunt & potentia (græcè enim est δύναμις) per quam Deus potenter in credentibus operatur salutem, id est, fidem, iustitiam & vitam æternam.

B

Fides non sola iustificat, contra Lutherum.

Obiicit Lutherus, Ergo fides sola saluat & iustificat. Respondeo neg. consequentiam. Fides enim operatur salutem non se sola & immediatè, sed per spem, pœnitentiã, bona opera, Sacramenta, ad quæ hominem excitat. Vide canonem 3.

Euangelium operatur salutem animæ & corporis.

Nota hic obiter, hanc Apostoli sententiam extendi quoq; posse ad salutem corporis; est enim generaliter vera: nam Euangelium est virtus & causa instrumentalis salutis & vitæ non tantùm futuræ, sed & præsentis, idque non solùm voce, sed etiam scripto. Nam, vt docet S. August. tract. 7. in Ioannem, Euangelij scriptus codex, cùm ægrotis applicatur, morbos eorum sanat. *Cùm caput*, inquit, *tibi dolet, laudamus si Euangelium ad corpus tibi apposueris, & non ad ligaturam cucurreris.* Rationem dat D. Th. 2. 2. q. 96. art. 4. *Verbum Dei*, inquit, *non est minoris efficaciæ, quam reliquiæ Sanctorũ: sed reliquijs vtimur ad salutem; ergo pari modo, imò maiori, ad eamdẽ licet vti verbo Dei scripto, siue Euangelio.*

C

Mos gestandi & legendi Euangelium S. Ioannis vnde fluxerit.

Atque hinc orta est consuetudo fidelium, vt Euangeliũ S. Ioannis contra venena, veneficia, morbos, aliaque incommoda gestent & circumferant. Verùm Apostolus propriè non de corporali, sed de spirituali salute hic loquitur, quam conciliat Euangelium non solùm voce & prædicatione, quod propriè hic intendit Apostolus, sed etiam scripto. Hinc de B. Cæcilia canimus: *Virgo gloriosa semper Euangelium Christi gerebat in pectore.* Nimirum vt per illud conciliaret sibi fortitudinem ad martyrium, atque ad maritum, aliosq; fidei hostes ad fidem conuertendos: quod & factum est. Hinc etiam in Vita S. Barnabæ Apostoli legimus, illius corpus repertum fuisse sub Zenone Imper. in Cypro, habens ad pectus Euangelium S. Matthæi, ipsius Barnabæ manu scriptum: videtur enim Barnabas Euangelium hoc secũ sepeliri voluisse, vt illud haberet quasi pignus cæleste resurrectionis Euangelio promissæ. Verùm Apostolus, vt dixi, de Euangelij non scriptura, sed prædicatione hic loquitur.

D

Cæcilia & Barnabas Euangelium semper habebant in pectore.

IVDÆO PRIMVM (Quia primùm ac potissimè à Christo & Apostolis, Matth. 10. v. 5. annunciatum est Euangelium Iudæis, quibus promissus erat Christus (ET, id est deinde, GRÆCO) id est, Gentili: quia enim Græci post Alexandrum latissimè linguam cum regno propagarunt; hinc *Græcus* idem est quod Gentilis. ita S. Aug. epist. 200.

Nota, Copula *Et*, hic significat deinde, vel secundò: opponitur enim τῷ *primùm*. Vide can. 25.

Vers. 17. IVSTITIA ENIM DEI IN EO (Euangelio) REVELATVR] Quæres, quænam hic intelligatur *iustitia Dei*.

Iustitia Dei triplex significatum.

Respondent Origenes, Ambr. & Chrysost. intelligi illã, qua Deus in se iustus est, scilicet qua iustè retribuit iustis præmium, impijs & iniustis supplicium, vt vult Origenes; aut, vt Ambrosius, qua in se iustus, id est verax, est in promissis. aut, vt Chrys. qua in se iustus, id est; bonus est & benignus hominibus propter Christum.

Secundò, Theodor. Iustitia Dei, inquit, est illa, qua Christus ex rigore iustitiæ Deo Patri pro nobis satisfecit.

Tertiò, genuinè & aptissimè, S. Aug. l. de Spiritu & litt. c. 9. Iustitia Dei, inquit, est iustitia diuina, non Iudaica, non philosophica, qua scilicet nos Deus iustificat per Christum, quæq; nos reuera in oculis Dei iustos facit: hæc iustitia reuelatur & clarè docetur in Euangelio Christi. Simili modo sumitur *salus* psal. 3. 9. vbi dicitur; *Domini est salus*, qua scilicet saluos nos facit, q.d. Domini est saluare & dare nobis salutem.

Triplex horum vero borum sensus.

EX FIDE IN FIDEM] Primò, S. Anselmus hoc tripliciter exponit: Primò, ex fide vnius Dei, in fidẽ Trinitatis. Secundò, ex fide primi aduentus Christi ad saluandum, in fidem secundi aduentus eius ad iudicandum. Tertiò, ex fide humanitatis Christi in fidem diuinitatis.

Secundò, S. Augustinus l. de Spiritu & litt. c. 11. Ex fide, inquit, prædicantium, in fidem audientium & credentium.

Tertiò, S. Thomas: *Ex fide in fidem*, id est, ait, per fidem Christi in omni ætate necessariam ad salutem. q.d. Ex fide patrum in fidem nepotum.

Quartò, Ambros. Ex fide, inquit, promittentis Dei, in fidem hominis credentis Dei promissis.

Quintò, Theodoretus & Oecumen. Ex fide, inquiunt, rerum præteritarum in Christo, in fidem rerum futurarum in nobis.

Sextò, aptiùs Origenes, Chrysost. Theodor. & Toletus, Ex fide, inquiunt, veteris testamenti obscura, in claram fidem noui testamenti, ad quam vetus illa nos ducit quasi pædagogus.

Septimò, Beda, Ex fide, ait, hic obscura, in fidem, id est, in claram visionem in cælis. Sic & S. Augustinus l. 2. Quæst. Euang. c. 39.

Octauò, & aptissimè, Theophyl. Oecumen. Adamus & Pererius: *Ex fide*, inquiunt, incipiente & imperfecta, *in fidem* proficientem, perfectam, charitate formatam, similique modo augescentem, vel in se intrinsecè, vel extrinsecè per charitatem & virtutes alias, quas fides excitat. q.d. In Euangelio reuelatur vera iustitia, quæ est & proficit ex fide in fidem, id est, quæ incipit, alitur, augescit per fidem indies crescentem, donec credentem ad salutem perducat, quæ Euangelij est virtus, vti præcessit. Et hic sensus optimè cohæret ei, quod sequitur, *Sicut scriptum est, iustus autem ex fide viuit*; vt ibi patebit: estque hebraismus hic simplicissimus & creberrimus. Sic enim Hebræi significant rei profectum & augmentum per geminationem rei mediante propositione

positione *in*: vt psal. 83. *Ibunt de virtute in virtutē*, id est, ibunt in profectum & augmentum omnis virtutis. Simili sensu 2. Corinth. 2. 16. vocatur *odor mortis in mortem, & odor vitæ in vitam*. Et c. 2. v. vlt. *Transformatur*, inquit, *à claritate in claritatem*, id est, in maiorem claritatem. Sic in hac epist. c. 6. 19. *Exhibuistis*, inquit, *mēbra vestra seruire iniquitati ad iniquitatem*, idest, ad incrementum iniquitatis, vt de scelere rueretis in scelus. Eadem phrasis alibi passim occurrit.

Fides viua includit opera.

SICVT SCRIPTVM EST (Habacuc 2. 4.) IVSTVS AVTEM EX FIDE VIVIT] q. d. Vita gratiæ, qua viuit iustus, Primò, incipit à fide sola: Secundò, crescit & perficitur fide, licet non sola, sed crescente ad fidem viuam gratiæ & charitatis, per obseruationem mandatorum, vt ea facias, quæ fides iubet. Nam alioquin implicat viuere sine vita, aut fide viua. Sicut ergo dicitur Prouerb. 4. v. 23. quòd ex corde vita procedit, id est, quòd homo ex corde viuat, & vitam hauriat; quia scilicet cor est radix vitæ, estque in homine primum viuens & vltimum moriens; per hoc tamen non excluduntur cerebrum, pulmo, iecur, stomachus, & cetera, quin ex iis quoque viuat & vitam suam hauriat homo; ita pariter dicitur quòd iustus ex fide viuat, quia fides est initium, radix, & quasi cor vitæ spiritualis gratiæ; per hoc tamen non excluditur spes, charitas, aliæque virtutes, quin ex iis quoque viuat iustus. Vide can. 2. & 3.

Locus Habacuc 12. cap. illustratur.

Citat hic Paulus Habacuc Prophetam, qui cùm c. 1. grauiter questus fuisset de prosperitate impiorum, quòd scilicet impij Chaldæi in victoriis & imperiis essent fortunatissimi, adeoq; populo Dei, id est Iudæis, tyrannicè dominarentur, quodque Deus populum suum pium & fidelem, adeoque res humanas negligere videretur, respondet ei Deus c. 2. se breui ostensurum suam prouidentiam & iudiciū, missurum scilicet se Cyrum, qui Babylonios impios subigat & euertat, Iudæos pios liberet & saluet, vt recte ibidem annotauit Ant. Gueuara, & patet ex v. 5. & seq. Sub Cyro verò allegoricè intelligit Christum, eumq; hic præcipue significare intendit Spiritus sanctus, qui Babylone, id est, regno impietatis & diaboli euerso, inde veros spirituales Israelitas, id est fideles Christianos eruet & saluabit.

Allegoricè loquitur Habacuc de Christo.

Si moram, inquit Habacuc 2. 3. *fecerit, exspecta illum: quia veniens veniet* (scilicet Deus iustus iudex & vindex, tam impiorum, putà Babyloniorum, quàm piorum & fidelium, putà Iudæorum, per Cyrum, & longè veriùs per Christum) *& non tardabit. Ecce qui incredulus est, non erit recta anima eius in semetipso; iustus autem in fide sua viuet.* Hæc enim verba allegoricè de Christo explicat Paulus Hebr. 10. 37. dum eos ad constantiam in fide ex Christi secundo ad iudicium aduentu, adhortatur; *Adhuc modicum*, inquit, *& qui venturus* (græcè ὁ ἐρχόμενος) *veniet*, &c. Solet enim Christus dici ὁ ἐρχόμενος, id est, venturus, vt vertit noster Interpres: vt patet Apoc. 1. 4. Matt. 11. 3. Ioan. 1. 15. Actor. 19. 4.

Fidei & confidentia in Deum singularis fructus.

Hinc sequitur Primò, Habacuc loqui de fide generatim, qua Deo quauis in re credimus, quaque propriè credebant Iudæi Deo per Habacuc, aliosque Prophetas promittenti liberationem è captiuitate Babylonica per Cyrum. Hac enim fide in Deum, quilibet iustus piè, iustè, sanctè, pacatè & diuinè viuere incipit, pergit & proficit; dum in quauis tribulatione & miseria, hac fide & spe in Deum, vitam animæ sustentat, conseruat & adau-

A get. Dicit ergo, *Iustus ex fide viuit*, q. d. Qui incredulus & iniustus est, Deo displicet, ac consequenter vera, recta, pacata & felici vita fidei, gratiæ, iustitiæ præsentis & gloriæ futuræ non viuet, quia me habet infensum: & quia non in Deo, sed in hominibus & in humanis præsidiis, rebusq; creatis spem metumq; suum ponit & defigit; hinc inquietus erit, miserè viuet, ipsēq; semper agitabitur: fidelis autem & iustus, qui credidit Deo, meisque hisce ex Deo prophetiis de liberatore Cyro, & eius antitypo Christo; hic viuet vita recta, suaui, quieta, felici, sancta & imperturbata; quia in Deo, qui vera est vita, Deique promissis per fidem & spem defixus, Deo charus, Deoque curæ erit.

Vita & beatitudo ex fide Christi.

Sequitur Secundò, quòd Apostolus hanc sententiam Prophetæ, *Iustus ex fide viuit*, rectè applicet fidei in Christum: tum quia fides vera est illa, quam B sanxit & instituit Deus; iam autem Deus sanxit fidem veram esse fidem in Christum redemptorem, tum quia fides de Cyro repræsentabat allegoricè fidem de Christo. Intendit enim Spiritus sanctus per Cyrum, Cyrique liberationem repræsentare Christum Christiq; redemptionem qua suis fidelibus Christus vitam, iustitiam, gratiam & gloriam impertit; adeò vt in Christo verissima sit hæc sententia, *Iustus ex fide* (Christi) *viuit*.

Sequitur Tertiò, perinde esse, siue legas absolutè cum Paulo, *Iustus ex fide viuit*; siue legas, *in fide sua*, vti habent Hebræa, Aquila, Symmachus & Theodot. siue legas, *in fide mea*, vti vertūt Septuag. legerunt enim ipsi in Hebræo אֱמוּנָתִי *emunati*, cùm alij legant אֱמוּנָתוֹ *emunato*, id est in fide sua. Nam fides quæ in seipsa fides est, nostra est subiectiuè, quia nobis inhæret; Dei verò est obiectiuè, quia Deum C habet pro obiecto. Credit enim Christum esse redemptorem, quia Deus hoc dixit & reuelauit.

Fides nostra est subiectiuè, Dei obiectiuè.

Vita spiritualis & supernaturalis credentibus promittitur.

Sequitur Quartò, Habacuc loqui de vita non corporis, sed animæ; non naturali, sed supernaturali, gratiæ scilicet & iustitiæ, qua iustus, quatenus iustus est, viuit. De illa enim hanc Prophetæ sententiam explicat S. Paulus hic, imò Propheta ipse: opponit enim hæc duo, scilicet *viuere*, quod tribuit iusto & fideli, & *non habere rectam animam*, siue displicere Deo, quod tribuit incredulo & iniusto, ait enim: *Qui incredulus est, non recta erit anima eius in semetipso.* pro quo Septuag. vertunt, *non placebit* (id est displicebit) *anima mea; iustus autem in fide sua viuet.* Ergo à contrario per viuere intelligit habere animam rectam, qua placeas Deo; ita scilicet, vt exinde à Deo tanquam amico & beneuo-D lo audeas sperare opem, liberationem & salutem, tum corporalem per Cyrum, tum potiùs spiritualem per Christum.

Sequitur Quintò, Habacuc & Apostolum loqui tam de inchoatione vitæ supernaturalis, seu de prima iustificatione, quàm de secunda iustificatione, seu de incremento iustitiæ & vitæ spiritualis, vti patebit ad Hebræos 10. 38.

Initium, conseruatio, incrementum vitæ omnis generis hominum per fidem.

Est enim hęc sententia, *Iustus ex fide viuet*, generalis & vniuersalis, pertinens tam ad Iudæos, quàm ad Christianos; tam ad peccatores, qui primò iustificantur, quàm ad eos qui iam iustificati sunt. Omnis enim horum vita spiritualis incipit, conseruatur & crescit per fidem. Licet ergo Habacuc hanc sententiam ad literam applicet Iudæis in Babylone captiuis, credentibus Deo promittenti Cyrum liberatorem; tamen affert eam, quasi generalem sententiam, & commune quoddam axioma aut prouerbium;

uerbium; quod proinde rectè à Paulo Christianis quoque applicatur. Adde, Iudæos illos fuisse typos Christianorum. Rursum, Iudæos per fidem illam suam dictam, non tantùm conseruatos esse in vita gratiæ & iustitiæ acceptæ; sed per eamdem fidem inchoasse & disposuisse se ad hanc vitam, si necdũ erant iustificati. Credendo enim & sperando in Deum liberatorem & protectorem, sensim accedebant ad Deum, seq; disponebant ad Dei gratiam, & amicitiam, præsertim accedente fide Christi, qui per Cyrum hîc adumbrabatur. Quare rectè Paulus hanc sententiam tam iustis iam, quàm iustificandis adhuc applicat. Simili modo applicat vtrisq; illud Genes. 15. *Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam*, vt dicam ca. 4. v. 3.

Viuere in sua fide est pergere in fide inchoata.

Denique cùm in Hebræo dicitur, *Iustus in fide sua viuit*; τὸ *sua*, significat causam tam inchoantẽ, quàm conseruantem vitam: sensus enim est, Iustus in fide sua viuere pergit, vti in eâdem viuere cœpit. Sic dicimus, Animal calore suo viuit, id est viuere pergit, vti cœpit. Hic homo in sua turpitudine viuit, id est, viuere pergit in eâdem turpitudine, in qua viuere cœpit; eâdem, inquã genericè, licet in indiuiduo, imò in specie alia & alia sæpè sit turpitudo, in qua viuere pergit, ab ea, in qua viuere cœpit. Eodem modo, *Iustus in fide sua viuit*, id est, iustus vti cœpit, ita pergit viuere in eâdem fide, eâdem inquam, quoad obiectum formale & genericum, quod est credere Deo, licet quoad obiecta materialia & specifica, alia sæpè sit fides, quæ inchoat, alia quæ continuat vitam gratiæ & iustitiæ. Fides enim quæ inchoat iustitiam, propriè & proximè est fides in Christum redemptorem; fides verò quæ iustitiam continuat & auget, quælibet alia potest esse fides, vti hîc erat fides, qua Iudæi credebant Deo promittenti libertatem per Cyrum. Genericè: ergo verum est, *Iustus in sua fide viuit*, id est, iustus credens & sperans in Deum incipit viuere spiritualiter, incipit habere rectam animam, qua placeat Deo: ac rursum pergens & proficiens in hac sua fide & spe in Deum, pergit pariter & proficit in vita spirituali, in rectitudine & iustitia animæ, in gratia & amicitia Dei, vt magis magisque Deo placeat.

Fides semper est eadem quoad obiecta generica & formalia, diuersa secundum materialia & specifica.

Vers. 18. REVELATVR ENIM IRA DEI DE CÆLO SVPER OMNEM IMPIETATEM ET INIVSTITIAM HOMINVM EORVM, QVI VERITATEM DEI IN INIVSTITIA DETINENT] *Enim* ponitur pro autem, & γὰρ pro δὲ ait Maldonat. In Notis manuscript. Verùm meliùs propriè & causaliter accipias. Nam probat hic Apostolus id, quod dixit, scilicet quòd Euangelium sit virtus Dei in salutem omni credẽti; quodq; iustitia Dei in eo reueletur: id est, probat Christum, Christiq; Euangelium & fidem, necessaria esse ad iustitiam & salutem. Quòd hoc probare intendat, patet ex voce causali *enim*, quæ significat eum hîc afferre rationem & causam eorũ quæ immediatè antè dixerat. q.d. Rectè dixi iustitiam veram reuelari per Christi Euangelium, illudque esse virtutem Dei in salutem: quia è contrario reuelatur tum in eodem Euangelio tum experientia, tum maximè reuelabitur in die iudicij impietas & iniustitia hominum infidelium; reuelabitur, inquam, omnes homines, qui fide Euangelij destituti fuerunt, veritatem Dei in iniustitia detinuisse, ideoq; esse peccatores, impios & iniustos, ac consequenter Dei iræ & vindictæ æternæ obnoxios esse. ita S. Chrysost. Theodor. & Oecumenius.

Impij, incredulι, iniusti vindictæ Dei obnoxij.

Est hæc sententia Apostoli, quasi thesis eius generalis, primumq; principium, ex quo probat omnes homines, vtpote peccatores, indiguisse Christo redemptore Christiq; Euangelio & fide. Hanc autem thesin probat inductione; scilicet omnes Iudæos sine Christi fide, veritatem Dei in iniustitia detinuisse, esseq; peccatores probat c. seq. omnes verò Gentes veritatem Dei in iniustitia detinuisse, esseq; peccatores iræ Dei obnoxios, probat hic versibus seqq. ex eo quòd omnes coluerint idola, omnes inquam, non solum simplices & plebeij, [illegible] etiam sapientes & Philosophi, quos maximè & acerrimè hic insectatur. Indeq; c. 3. v. 23. concludit, omnibus tam Iudæis, quàm Gentibus ad iustitiam & salutem omnino opus esse fide & gratia Christi. qui est scopus totius huius discursus Paulini, adeoque totius huius epistolæ.

Iudæi increduli, & Pagani, veritatem Dei in iniustitia detinent.

QVI VERITATEM DEI IN INIVSTITIA DETINENT] Nota. Non ait, Qui veritatem Dei in errore & ignorantia detinent, licet & hoc verum fuerit: nam homines ante Christum multos errores Deo affinxerunt; vti Deum esse corporeum, agere fato, non curare res humanas: sed ait Paulus, *Qui veritatem Dei detinent in iniustitia*, quia scilicet homines plerique ante Christum, licet agnoscerent veritatem Dei, scilicet vnum esse Deum verum, opificem & rectorem vniuersi; tamen hunc Deum nõ coluerunt, sed iustum & Deo debitum cultum creaturis & idolis iniustissimè dederunt. Ergo quasi incarcerarunt veritatem, eamq; detinuerunt seris iniquæ voluntatis, ne exiret ad effectus & opera conformia veritati notæ; itaq; vim illi intulerunt, illiq; summam iniuriam irrogarunt. ita S. Chrysost. & August. serm. 55. de Verbis Domini secundùm Ioan. Hi ergo quasi in vinculis tenuerunt iudicẽ, nec recta dictare permiserunt legislatorem menti suæ à Deo impressum, scilicet rectæ rationis & veritatis dictamen.

Errores hominum circa Deum ante Christum.

Seris iniquæ voluntatis detinuerunt Gentiles cõgnitam veritatem.

Idem tropologicè facit quilibet peccator, dum contra veritatis & rationis dictamen operatur & peccat. Vnde S. Basil. in Regul. breuior. interrog. 65. quærit: *Quomodo veritatem in iniustitia aliquis detinet?* ac respondet: *Quotiescumque datis sibi à Deo bonis ad proprias voluntates abutitur, quod vitium in se fuisse negauit Apostolus, cùm dixit: Nõ enim sumus, sicut plurimi, adulterantes verbum Dei. Et: Neq; enim aliquando fuimus in sermone adulationis, neq; in sermone auaritiæ (Deus testis est) nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neque ab alijs.*

QVIA QVOD NOTVM EST DEI, MANIFESTVM EST IN ILLIS; DEVS ENIM ILLIS MANIFESTAVIT] **Vers. 19.** Occurrit hîc Paulus obiectioni. Dicet enim aliquis, Gentes non detinuisse veritatem Dei in iniustitia, quia eam non cognouerunt; vnde enim verũ Deum agnouissent? Resp. Apostolus, asseritque planè eos Deum Deique veritatem agnoscere potuisse & debuisse; quin & reipsa cognouisse. Quia hæc veritas naturaliter est aperta & manifesta, eamque docet & dictat ipsa natura. Deus ergo per lumen naturæ eis hanc veritatem manifestauit, quã tamen ipsi sua malitia in iniustitia detinuerunt. Ait ergo Paulus; *Quod notum est Dei*, Græcè γνωστὸν τοῦ Θεοῦ id est, quod naturaliter de Deo est cognoscibile, vt Deum esse vnum, æternum, mundi principem & vindicem.

Lumen naturæ Dei cognitionem sufficientem gerit.

MANIFESTVM EST IN ILLIS] *In illis*, id est, illis, in illorum mente, intellectu, conscientia. Syrus vertit [illegible] *didiuse dalaha*

Sine lumine supernaturali potest ratio venire in cognitionem vnius Dei, contra Anselmum.

galia bi bebun, id est, *cognitio Dei patefacta est in ipsis*, idque, vt rectè Chrysost. hom. 9. ad Popul. non per angelos, non per Prophetas, non per Euangelistas; sed quia inuisibilia attributa Dei creatoris à creatura intellecta conspiciuntur. Ita & alij Patres mox citandi. Solus ferè Anselmus; cum aliquot recentioribus, addit Deum hanc veritatem, siue seipsum Gentibus manifestasse per lumen non tantùm naturale, sed etiam supernaturale, quasi sine lumine supernaturali, & sine fide, non potuerint Gentiles per solū lumen naturæ agnoscere vnum esse Deum verum. Sed hoc est præter mentem Apostoli & Patrum, qui asserunt Deum Gentilibus se manifestasse per creationem & res creatas. Ex illis enim Gentiles per lumen naturæ Deum creatorem agnoscere potuerunt & debuerunt. Addunt aliqui, *in illis*, id est, inquiunt, in ipsorum anima & mente, adeoque toto homine maximè relucet & cognoscitur Dei virtus & maiestas, est enim homo speculum & imago Dei. Sed hoc arctius est. Subdit enim Apostolus à creatura qualibet generatim cognosci posse creatorem.

Ex creaturis potuerunt & debuerunt Gentiles Deum agnoscere.

VERS. 20 INVISIBILIA ENIM IPSIVS A CREATVRA MVNDI, PER EA QVÆ FACTA SVNT, INTELLECTA CONSPICIVNTVR: SEMPITERNA QVOQVE EIVS VIRTVS ET DIVINITAS] Quæres, quænam sunt hæc *inuisibilia* Dei, & quæ est Dei *virtus* & *diuinitas*.

Triplex explicatio inuisibilium Dei.

Respondet Primò, Origenes: Dei *inuisibilia*, inquit, sunt angeli; *virtus* Dei est potentia, qua Deus regit omnia; *diuinitas* est essentia Dei, quæ continet vniuersa. Verùm de angelis hic nullus est sermo; sed tantùm de Deo: præcessit enim, *Quod notum est Dei*; & sequitur, *Sempiterna quoque eius* (scilicet Dei) *virtus & diuinitas*.

Secundò ergo, S. Thomas hæc tria sic explicat & distinguit: *Inuisibilia*, inquit, Dei est essentia diuina inuisibilis, quæ cognoscitur per viam negationis; *virtus* Dei est potentia Dei, quæ cognoscitur per viam causalitatis; *diuinitas* est esse vltimum finem & summum bonum, quò omnia tendunt, quod cognoscitur per viam excellentiæ. Verùm hæc subtilior quàm solidior est expositio: nam diuinitas non est aliud, quàm essentia diuina.

Philosophi ex creaturis non cognouerunt SS. Trinitatem.

Tertiò, S. Ambros. lib. 2. de Spiritu sancto c. 2. & Cyrillus lib. 1. Thesauri c. 5. & Anselmus hic sic explicant: *Inuisibilia* est Pater inuisibilis, *virtus* est Filius, *diuinitas* est diuina bonitas, quæ tribuitur Spiritui sancto. Sed hoc est accommodatitium: nam ad litteram, certum est Philosophos ex creaturis non cognouisse SS. Trinitatem, atque sine fide, lumine ac reuelatione supernaturali eam non posse cognosci; data tamen fide potest homo in creaturis aduertere vestigia quædam & quasi vmbras SS. Trinitatis. Quod ergo Platonici de Deo & Dei Verbo obscurè & tenuiter cognouerūt, quodq; dixit Trismegistus, *Monas genuit monadem, & in se reflexit ardorem*; q.d. Pater genuit Filium, & se reflexè amando spirauit Spiritum sanctum; id totum à Mose & Hebræis didicerunt, vt docet Eusebius lib. 10. de Præparat. Euangel. c. 2. & lib. 13. c. 10. hinc & Plato vocatus est Moses Atticus.

Inuisibilia Dei sunt eius attributa spiritualia.

Dico ergo, *Inuisibilia* Dei sunt attributa Dei spiritualia; vt esse æternum, immensum, omniscium, optimum, maximum: *virtus* Dei est potentia, per quam Deus omnipotens omnium rerum causa est efficiens, regens & prouidens: *diuinitas* est essentia Dei & maiestas, scilicet Deum esse primum ens A perfectissimum, à quo omnia pendent, à quo omnia bona expetuntur, & mala omnia auertuntur; Deum esse vltimum finem omnium rerum & operum; maximè humanorum, ideoque colendum esse latria, precibus, votis, sacrificijs, gratiarum actione.

Potentia & virtus Dei inter attributa maximè relucet in creaturis.

Vbi Nota. *Virtus* quasi potentia Dei continetur quoque inter inuisibilia Dei: est enim æquè vt alia, attributum Dei; eam tamen præ alijs hic exprimit Paulus, quia inter alia maximè relucet & resplendet illa in creatione & rebus creatis. Sic Marci 16. 7. dicit angelus mulieribus: *Ite, dicite discipulis eius, & Petro*: non quòd Petrus non esset discipulus; sed quòd inter discipulos Christi, quasi primas emineret.

Mundus Deum ante Christum sapientiâ practicâ non cognouit, nec omnino Dei speculatiuè.

Dices, 1. Corint. 1. v. 21. dicitur contrarium huius sententiæ, quòd scilicet mundus in sapientia Dei Deum non cognouerit.

B Respondeo. Loquitur ibi Paulus de practica cognitione Dei, quæ coniuncta est cum Dei amore & cultu, non autem de speculatiua.

Secundò, etiam speculatiuè non cognouit mundus multa Dei attributa, quia mentem ab eo auertit, & vitijs excæcauit: cognoscere tamen illa potuit & debuit.

Creatura mundi dupliciter intelligi potest.

A CREATVRA MVNDI, PER EA QVÆ FACTA SVNT, INTELLECTA CONSPICIVNTVR] Per *creaturam mundi*, Anselm. intelligit hominem, qui dominus est, principium, nodus & vinculum omnis creaturæ. Homo enim ex seipso, suisque partibus & potentijs tam corporis quàm animæ, vel maximè cognoscere potest creatorem suum Deum.

Secundò, planiùs, generaliùs & meliùs Chrysost. Theodor. Theophyl. & S. August. tract. 2. in C Ioan. per *creaturam mundi*, accipiunt fabricam & creationem mundi, aut potius res ipsas creatas in mundo, siue mundum ipsum qui est creatura Dei. Vtrumque enim significat Græcum κτίσις, scilicet tam creaturam, resque creatas, quàm ipsam creationem.

Discursu opus est ad cognoscendum Deum ex creatura.

Nota. Vox *intellecta*, significat opus esse discursu, collatione & illatione, vt per opera sensibilia, resque creatas ascendamus ad cognoscenda inuisibilia Dei. Et hoc est quod Sapient. 13. 5. dicitur: *A magnitudine speciei & creaturæ cognoscibiliter*, græcè ἀναλόγως, id est, per analogiam *poterit creator horum videri*. Syrus vertit, בסכלא *besachala*, id est, intellectu conspiciuntur & videntur, quæ oculis corporis sunt inuisibilia. Pulchra paronomasia idipsum insinuant Græca; habent enim, τὰ ἀόρατα καθορᾶται id est, inuisibilia videntur, scilicet per creaturas, quasi διὰ κατόπτρου, id est, per speculum.

D Hinc patet Primò, Deum esse, non esse per se notum, scilicet ex ipsis terminis: sicut cognitis terminis, per se notum est, vnum & duo facere tria, sed ad hoc, vt quis scilicet cognoscat Deum esse, opus esse discursu, scilicet ex ijs quæ facta sunt, colligendo ipsum factorem Deum. ita Scotus & D. Thomas 1. p. qu. 2. ar. 1. Vnde S. Bernard. serm. 31. in Cant. *Tanta hæc*, inquit, *formarum varietas, atque numerositas specierum in rebus conditis; quid, nisi radij sunt deitatis? monstrātes quidē quia verè sit, a quo sunt; nō tamen definientes prorsus quid sit: ita quod de ipso sit vides, sed non ipsum. Cùm autē de eo quē non vides, certa vides, scis indubitāter existere quē oportet inquirere; vt inquirentem non fraudet gratia, ignorantem negligentia non excuset. Verùm hoc videndi genus commune. In promptu enim est iuxta Apostolum, omni vtenti ra-*

tione inuisibilia Dei per ea quæ facta sunt, intellecta conspicere. Hinc idem l. de Interiori domo c. 12. & 13. docet, quòd speculum ad videndum Deum sit animus intuens seipsum. *Frustra,* inquit, *oculum cordis erigit ad videndum Deum, qui nondum idoneus est ad videndum seipsum. Priùs enim necesse est, vt cognoscas inuisibilia spiritus tui, quàm possis esse idoneus ad cognoscenda inuisibilia Dei. Et si non potes cognoscere te, non præsumas apprehendere ea quæ sunt supra te. Præcipuum & principale speculum ad videndum Deū, est animus intuens seipsum.*

Quomodo Dei attributa discursu naturali cognosci possint.

Secundò, ex hoc loco. & ex Sap. 13. 5. patet naturali lumine cognosci posse Deum esse vnum, esse liberum, habere prouidentiam non tantùm in vniuersali, sed cuiusque hominis in particulari. Tali enim soli agendæ sunt gratiæ ab vnoquoque, quod hic vrget Apostolus v. sequ. ita S. Chrysost. Ambros. Beda, Anselm. & S. Dionysius c. 7. de Diuin. nomin. & S. Aug. de Spirit. & litter. c. 12.

Liber diuinitatis est mundus, in quo non tantùm studuit S. Antonius, sed etiam Gentiles Philosophi.

Idem experientia ipsa didicerunt & docuerunt ipsimet Gentiles: nam Trismegistus dixit mundum esse librum diuinitatis, & speculum diuinorum, in quo nimirum Deus seipsum, quasi Apelles summus, clarè expressit & depinxit. In hoc libro non solus studuit S. Antonius, vt de eo testatur Athanasius, alijque eremi incolæ: nec solus S. Bernardus, Franciscus, alijq; Sancti; sed etiam Plato, Socrates, Aristoteles, omnesque Philosophi. Idem agnouit & docuit Orpheus cùm ait: *Mundi machina est musica & admirabilis consonantia, prædicans & laudās Deum: cæli enim enarrant gloriam Dei.* Hæc etiā est musica cælorum, quam prædicabat Pythagoras.

Musica Pythagoræ est consonantia & concordia cælorum.

Vnde Philo l. de Vnitate Dei, & duplici templo, mundum vocat Dei templum: *Dei,* inquit, *templum alterum summum verumq́; existimandum est; mundus scilicet hic vniuersus, cuius sacrarium sit cælū, in tota rerum natura præstantissimum; donaria verò sint sidera, sacerdotes & ædituì sint potestates angelicæ, ratione sinceritatis vnitati similes: alterum verò templum est manufactum,* &c. Vide hac de re pulchrè disserentem S. Chrys. hom. 9. ad Pop. & S. Basil. in princip. parabol. Salom. Anselm. hîc, Bernard. initio libr. 5. de Considet. Auctorem Soliloqu. c. 31. tom. 9. operum S. Augūst. & Prosperum lib. 2. de Vocat. Gent. c. 1. qui liber falsò adscribitur S. Ambrosio. *Quod est,* inquit Prosper, *testimonium, quod semper Domino deseruiuit, & numquam de eius bonitate ac potestate conticuit; nisi ipsa totius mundi inenarrabilis pulchritudo, & inenarrabilium beneficiorum eius diues & ordinata largitio? per quam humanis cordibus quadam æternæ legis tabula præbebantur, vt in paginis elemētorum, & voluminibus temporum, communis & publica diuinæ institutionis doctrina legeretur. Calū ergo, mare, terra, & omnia quæ in eis sunt, consono speciei suæ ordinationisq́; concentu protestabantur gloriam Dei, & prædicatione perpetua maiestatem sui loquebantur auctoris; & tamen maximus hominum numerus hanc vocem non intellexit,* &c. Hinc verè & piè S. August. *Cæli,* inquit, *& terra clamant Domine, vt amemus te;* &, *Fecisti nos, Domine, ad te, & inquietum est cor nostrum donec requiescat in te.* ita ipse li. 1. Confess. 1.

Cælum & terra docent nos amorem Dei.

VERS. 21. CVM COGNOVISSENT DEVM, NON SICVT DEVM GLORIFICAVERVNT, AVT GRATIAS EGERVNT (Deo pro mundi fabrica, suique ac rerum omnium ad suum vsum creatione & conseruatione) SED EVANVERVNT, græcè ἐματαιώθησαν, id est, vani & inanes facti sunt, IN COGITATIONIBVS] græcè διαλογισμοῖς, id est, disquisitionibus & discursibus, quos ex creaturis de Deo creatore fecerant; qui scilicet ijs relictis, ad vana idola, quæ nō erant Deus, colenda deflexerunt. ita S. Chrysost. Origenes, Theodor.

Sapientum huius mūdi stultitia & vanitas.

Secundò, *euanuerunt* in sua cogitatione & cognitione Dei, quia finem & fructum cognitionis Dei, qui est actio (de qua re pulchrè S. Bernardus disserit serm. 36. in Cantica) honesta & cultus Dei, non sunt affectati. Hinc & *obscuratū est insipiens cor eorum,* adeoque stulti facti sunt, quia veram sapientiā, quæ in praxi & pietate consistit respuerunt & stultissimè idola pro dijs habuerunt & coluerunt.

Fructus cognitionis Dei actio bona.

Tertiò, ex S. Augustino Anselmus, *euanuerunt,* inquit, id est, superbierunt hac Dei cognitione. Sed primus sensus est optimus, & hoc loco genuinus. Ita enim seipsum explicat Paulus v. 13.

VERS. 23. MVTAVERVNT GLORIAM INCORRVPTIBILIS DEI, IN SIMILITVDINEM IMAGINIS CORRVPTIBILIS HOMINIS, ET VOLVCRVM, &c.] q. d. Hi sophi, cæci & stulti gloriosum diuinitatis nomen, adorationem & confessionem, quæ Deo immortali præstare & exhibere debebant, conuerterunt & collocauerunt *in similitudine* (Græcum enim ἐν ὁμοιώματι, potest propriè capi pro, *in similitudine*) vel *in similitudinem* (capiendo ἐν pro εἰς vti sæpè capitur) siue assimilationem *imaginis hominis,* id est, in imaginem hominis, non naturalem, sed arte factam & assimilatam. q. d. Idola pro Deo coluerunt hi sophi. ita S. Chrysost. Theophyl. & Oecumen. Quare non rectè Erasmus & Beza sic exponunt, *in similitudinem* vel *assimilationem*: quia, inquiunt, Gentiles assimilarunt Deum incorporeum rebus corporeis, putà homini, bobus, crocodilis, quia in horum simulacris, quasi in imagine, Deum coluerunt.

Sophi idola pro Deo coluerunt.

Vbi Nota. Multi Gentiles putabant ipsa idola lignea & lapidea esse deos; aliqui tamen sapientiores, vti Philosophi, sciebant ipsa idola non esse deos, & tantùm in idolis ipsis deos ipsis repræsentari: veruntamen omnes tam hi, quàm illi, non Deum verum in idolo, quasi in imagine, vt vult Caluinus; sed ipsa idola, vti Deum vel Numen aliquod adorarunt, & adoranda crediderunt: idque, quia putabant idolum esse corpus Dei, aut esse simulacrum Dei, Deumque similem esse idolo, & similia habere membra: aut esse locum & sedem Dei, cui quasi naturaliter adhæreret & præsens esset Deus. Deniq; censebant omnes, idolum habere aliquid numinis, vt cùm ad illud irent, ad deos ire se putarent, ait Cicero libr. 1. de Natura deorum; idque quia videbant idolum loqui & oracula dare. Excipe hîc paucos Gentilium sapientissimos, qui idola colebant non ex animo, sed metu legum suarum, & vt populum metu deorum in officio continerent, vt testatur ibidem Cicero.

Deum quomodo in idolis colebant sapientiores Gentilium.

Peccarunt ergo Primò, quia dæmonem quasi animam idoli pro Deo coluerunt. cumque ex falsis oraculis, malis consilijs, & sua propria confessione, alijsque circumstantijs, non Deum, sed dæmonem esse agnoscere potuerunt & debuerunt.

Peccauerunt Secundò, quia ipsa idola quasi aliquid esset Dei, adorarunt, placarunt, inuocarunt; hoc enim, quidquid neget Caluinus, clarissimum est ex psalmo 113. Baruch 6. & Sapientiæ 14. Idem expressè docent Patres, Tertullian. Lactant. Iustinus, Athanas. Athenagoras, Cyprianus. & alij, qui passim rident Gentiles, quod lapides & ligna pro dijs colant, vt etiamnum faciunt Indi & Iapones.

Dupliciter peccarunt Gentiles colentes idola.

Nil commune imaginibus Christianorum cum idolis.

Nil ergo idolo cum imagine Christianorum, quæ nihil habet numinis, sed nullam rationem imaginis, quæ est repræsentare suum prototypon, vt docet S. Basilius & Damasc.

Socratis & Platonis salus desperata contra Catharinum.

Nota Secundò. Licet Catharinus de Socratis & Platonis salute bene speret & existimet; tamen Oenophon & Plato docent, Socratem dijs Græcorum sacrificasse, & inter alia gallum Æsculapio. Sic Plato eosdem colendos censuit, quòd lex Gentium ita iuberet, vti testatur Eusebius l. 13. de Præpar. Euang. c. 8. & 11. Sic & Seneca sacrificia laudât, non quasi dijs placita, sed quia legibus iussa, vti testatur S. August. lib. 6. de Ciuit. c. 10. Idem Plato in Epinomide, diuinum cultum tribuit cælis, astris & dæmonibus. Denique Trismegistus dæmonum simulacra colenda esse docet, vt benefaciant, inquit S. August. l. 8. de Ciuit. c. 23. Eadem colenda esse ob metum legum politicarum docuit Cicero libr. 1. de Natura deor. En quò labitur humana, etiamsi docta, infirmitas & cæcitas, si Deum deserat, & à Deo deseratur, vt meritò in eos hîc ita detonet Apostolus.

Multitudo absurda idolorum & deorum Gentilium.

Volucrum, et quadrupedum, et serpentium] Nam aues, serpentes, feles, crocodilos, imo allia, porros & herbas, quin & stercutium, cloacinam, pestem, febrem, aliaq; his absurdiora veteres pro dijs coluisse, fusè docet S. Aug. l. 3. de Ciuit. c. 12. & l. 4. c. 10. & seq. & l. 18. c. 15. Vnde & Iuuenalis satyra penultima Ægyptios, quòd sua cepe colerent, quasi numina, ita ridet:

> *Porrum & cepe nefas violare ac frangere morsu.*
> *O sanctas gentes, quibus hæc nascuntur in hortis*
> *Numina!*

Vers. 24. Propter quod tradidit illos Deus in desideria cordis eorum, in immunditiam] *Propter quod*, q.d. Sicut illi gloriam Dei serpentibus, alijsque immundis & ignominiosis creaturis tradiderunt, ita etiam Deus tradidit illos immunditiæ, *vt contumelijs afficiant*, græcè τοῦ ἀτιμάζεσθαι, id est, vt ignominia afficiant, *corpora sua*. Nota. Deus hos ita tradidit, non propriè immittendo, vel impellendo eos ad mala, vt vult Caluinus: hæc enim blasphemia est nimis euidens & atrox in Deum, eiusque infinitam bonitatem & sanctitatem: sed tradidit eos Deus in peccata, quia permisit eos suæ concupiscentiæ, dæmoni & occasionibus peccati, vt fornicatione & adulterio corpus suum dedecorarent. Vnde psal. 80. Dominus idem explicans ait, *Dimisi eos secundùm desideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus suis.*

Deus impios peccare permittit, non prædefinit.

Sic S. Aug. l. 5. Contra Iulian. c. 3. & de Grat. & lib. arbitr. c. 21. docet Deum tradere peccatores in praua desideria, quando non solùm non apponit gratiam, sed etiam ponit occasiones & offendicula peccandi (licet alio & pio fine) in quæ eos per suam malitiam grauiùs ac turpiùs impacturos præuidet; non autem prædefinit, prædeterminat vel impellit. Talis occasio sunt opes, honores, deliciæ, quibus impios Deus cumulat, vt ijs bene vtantur; scit tamen id eos non facturos, sed ijs ad peccata abusuros. Vide can. 14. & 15.

Permissio Dei quomodo dicatur actio & traditio.

Obijcit Beza, Deus quasi iudex tradit impios carnifici, scilicet peccato, ergo nõ tantùm permittit, sed positiuè tradit eos peccato.

Respondeo, Aliter permittit homo peccata, aliter Deus: homo negatiuè, Deus positiuè: quia Deus voluntates omnium hominum arctissimè omnipotentiæ suæ manu, quasi lupum vel ferã fune constrictas tenet, quam positiuè laxare debet, vt malè agere possit. Vnde rectè hæc laxatio & permissio dicitur actio & traditio, maximè quando fit à Deo, vt vindice, ad puniendum præcedens peccatum, vt dixi can. 21.

Peccatum sequens pœna præcedentium.

Hinc docent Theologi peccata sequentia præcedentium peccatorum esse pœnas. Ita Magister Sentent. in 2. dist. 36. & August. l. 5. contra Iulian. c. 5. vbi sic ait: *Crimina criminibus vindicãtur, & supplicia peccantium non tantùm sunt tormenta, sed & vitiorum incrementa.* Et in ps. 57. in illud: *Supercecidit ignis. Inter primum, ait, peccatum apostasiæ & vltimam pœnam ignis æterni, media quæ sunt, & peccata sunt, & pœna peccati.* Et paulò superiùs, in illud eiusdem psalmi: *Iniquitatem manus vestræ concinnant*, docet quamdam esse peccatorum inter se colligationem, & velut catenam, in qua alia sint causa sequentium peccatorum, alia pœnæ præcedentium. quâ de re vide quoque S. Gregorium l. 25. Moral. c. 9.

Commutaverunt veritatem Dei in mendacium] id est, in mendax falsum idolum. εἴδωλον enim Græcis est res vana, inanis, vmbratica, fallax & mendax; sicq; idola mentiuntur se esse deos, suntq; mendaces vmbræ deorum. de quo plura dicam 1. Corinth. 8. Vers. 25.

Propterea tradidit illos Deus in passiones ignominiæ] Græcè εἰς πάθη, id est, in libidines pathicas & pudendas; vt nimirum contra naturam non tantùm masculi & pathici pueri cum masculis, sed, vt sequitur, & feminæ cum feminis omnes naturæ & honestatis limites transscendentes commistæ sint. ita Ambros. Theodor. Anselm. & alij. Vers. 26.

Pathica libido qualis.

Dicitur hæc præpostera & vesana libido πάθος, non tantùm quia in ea actiua libidini præpostera vt passiua respondet; sed etiam quia hæc passio ita vehemens est, vt homo illi immersus, adeò ab ea absorbeatur, vt potiùs pati quàm agere videatur, sitque instar equi equæ adhinnientis & ad eam furentis. Iam verò Gentiles, non tantùm plebeios, sed & Philosophos, ac nominatim Socratem, infami hoc pæderastiæ vitio laborasse, tradit Philo libr. 2. de Vita contemplat. Quin & Laërtius in Vita Socratis tradit, eum in iudicio, quo ad mortem damnatus est, ducentis octoginta sententijs, accusatum fuisse. Primò, quòd deos patrios respueret, & noua dæmonia induceret. Secundò, quòd contra fas & ius iuuenes corrumperet.

Plato & alij Philosophi Gentiles infames pæderastia.

Idem vitium Platoni ascribit Laërtius, Gellius l. 18. c. 2. & lib. 19. c. 11. & Plutarch. libr. de Educandis liber. ante finem: licet Cardin. Bessarion Platonis propugnator eum ab hoc vitio purgare conetur, libr. 4. in calumniatorem Platonis c. 2. Addit S. Chrysost. Solonem, & alios Philosophos non tantùm pæderastiam fecisse, sed & eam quasi honestam laudasse & legibus sanxisse, statuisseque vt illam exercere possent liberi, non autem serui: quasi pæderastia non seruos, sed liberos tantùm deceat, sitq; & ipsa ars libera & liberalis.

Item hæretici nostri temporis eodem vitio laborarunt.

Talia monstra quoque ab hæresi nata nostra vidit & protulit ætas. Contra hos fulminat hîc S. Chrysost. & Patres sæpè.

Deniq; vt videas verissimam esse hanc Apostoli sententiam, atque Philosophos fuisse impurissimos & spurcissimos, audi ex vno Diogene Laërtio, seriatim singulorum hac de re emblemata.

Periander, inquit, Cratea propria matre sua abusus est. *Diogen. l. 1.*

Socrates Alcibiadi in delicijs fuit. *Lib. 2.*

Theo-

Theodorus ait, sapientem publicè absque pudore & suspicione scortis congressurum.

Phædon captus ab hostibus, infami se quæstui addixit.

Stilpo, præter vxorem, Micarete pellice vtebatur.

Menedemus notatur nimiùm familiaris fuisse amasio Asclepiadis.

Lib. 3. Aristippus lib. 4. de Antiquis delicijs, ait Platonem captum fuisse amore Stellę astrologi & Dionis: alij Phædrum addunt, alij etiam Alexim. plura de eo habet Laërtius.

Lib. 4. Bion Borysthenites Theodotę & Philetæ, scortis, palam congrediebatur: item duos adolescentes, Demetrium & Myrleanum Leocharem, turpiter amauit. Vnde & ab Aristone Chio, Corruptor iuuenum dictus est. Idem adoptabat iuuenes, vt eis abuteretur.

Lib. 5. Aristoteles Hermiæ concubinam amauit, eique sacrificauit.

Demetrius Phalereus, qui 360. statuis æreis honoratus est à Cleone turpiter est perpessus.

Lib. 6. Antisthenes dicebat, sapientem formosissimis quibusque mulieribus congressurum.

Diogenes dicebat, debere esse communes mulieres & filios.

Lib. 7. Zeno vxores communes in republica statuebat.

Chrysippus in libro de Republ. congredi iubet matribus, filiabus & filijs.

Lib. 8. Eudoxus fuit in delicijs Theomedonti medico.

Lib. 10. Epicurus Leontiam & Themistiam meretrices, & Pythoclem formosum adolescentem in delicijs habebat.

Eant nunc politici & naturalistę nostri, Philosophos hosce vt viros probos prædicent, eosque vt sanctos & beatos canonizent, quos infandæ veneris mancipia Asmodæus auctorauit, Orcoque addixit. Præclarè S. Bernard. contra Petrum Abulardum platonizantem epistol. 109. ad Innocentium Pontificem, *Vbi*, inquit, *dum multum sudat, quomodo Platonem faciat* (Abailardus) *Christianum, se probat Ethnicum.*

Vers. 26. FEMINÆ EORVM IMMVTAVERVNT NATVRALEM VSVM, IN EVM VSVM QVI EST CONTRA NATVRAM.] Nota, diabolico inuento feminas instar virorum cum feminis actiuè congredi. Docet id & plura Seneca epist. 95. *Feminæ*, ait, *cùm virorum licentiam æquauerint, corporum quoque virilium vitia æquauerunt; non minùs peruigilant, non minùs potant: oleo & mero viros prouocant, libidine verò nec maribus cedunt, pati natæ. Dij illas deæq; malè perdant, adeò peruersum commentæ genus impudicitiæ, viros ineunt.*

Tribadum feminarum præpostera libido. Græcis hæ feminæ Tribades dictæ, id est, fricatrices, quarum meminit Tertull. lib. de Pallio. Vnde τριβαδικὴ ἀσέλγεια dicitur, Tribadum illa insana & nefaria libido, cuius inuentrix creditur fuisse Philænis, & ob hanc malè audijt Sappho. De his agit impurissimus Lucianus dialog. Clonarium & Leæna. Hæc inuitus licet scripsi ad hoc, vt sciant confessarij quanta sit libidinum vorago, sciantque feminas quoque, vt viros, peccatum mollitiei committere, vt Galenus, medici & experientia docet; & sicut in se exercent, ita & in alios idem exercere modis infandis.

MERCEDEM (QVAM OPORTVIT) ERRORIS SVI IN SEMETIPSIS RECIPIENTES] Pro *mercedem*, græcè est ἀντιμισθίαν, id est, recompensationem, siue mercedem pro meritis; vt quia contra naturæ ordinem cum ignominia creatoris, eo relicto ad creaturæ idololatriam se conuerterunt; hac de causa iustè à Deo permissi sint naturæ ordinem pariter in actu generationis inuertere, & pudenda libidine se dedecorare. ita Anselmus.

Porro idololatriam esse causam libidinis & obscœnitatis, docet quoq; Sapiens cap. 4. 12. *Initium*, inquit, *omnis fornicationis est exquisitio idolorum, & adinuentio illorum corruptio vitæ est*: idque Primò, quia idola ijs cæremonijs colebantur, quæ ad omnem obscœnitatem homines impellerent; vt patet ex sacris Priapi, Veneris, Bacchi. Et hoc permittente Deo in supplicium idololatriæ, vt ait hic Paulus: Secundò, quia idololatræ, vt ait hic Ambros. *Deum incuriosum colentes, atque per hoc negligendum magis hebetati sunt, & ad omnia mala admittenda facti promptiores.* Exardescit enim concupiscentia, cùm vindicem non timet Deum. Quis autem timet Deum ligneum, aut saxeum? Tertiò, quia, vt ait S. Athan. orat contra idola, *Idololatria instituta est desiderio eorum, qui stupris & propudijs pleni, figmentis repræsentãtur.* Iupiter enim adulter cùm vt Deus colitur, quis non putet licere, imò pulchrum esse adulterari, quòd ea in re deo suo similis sit? Addit S. Athan. *Et penè omnes ciuitates omnibus libidinibus scatent, ob immanitatem morum quam in suis dijs conspiciunt; neq; est in hoc genere deorum quem castum appelles. Olim certè Phœnissæ mulieres ante idola prostituebantur, dedicãtes numinibus suis quæstũ, persuasæ meretricatu ea propitiari, ac prosperitatem rerum inde nasci.* Idem factitarunt virgines Babyloniæ, Syræ, Medæ, Persicæ, Lydiæ, & aliæ, vti dixi Baruch 6. 42. Pergit S. Athanasius, *Viri quoque abdicato sexu, nec se amplius mares esse ferentes, mulierum naturam affectauerunt, tamquã ita honorifica grataq; matri deorum facturi essent. Omnes autem in turpissimis viuũt, & certamen inter se prauitatis suscipere vidẽtur, &, vt dixit S. Paulus, Mulieres eorum mutauerunt vsum.*

Hinc patet, infidelitatis, impietatis & hæresis pœnam esse monstrosas libidines, atq; huius rei causa est. Primò, quia vbi non est fides, ibi non est gratia Dei, vbi non est gratia Dei, ibi non est castitas, sed omnis concupiscentia; vt meritò dixerit Lutherus, concubitum homini tam necessarium esse, quàm cibum: & passim apud Nouantes personat hoc axioma, castitatem esse impossibile: quia verè Luthero & hæreticis impossibilis est. Verè ergo dixit S. Hier. lib. 2. comment. in Osee c. 9. *Difficile est inuenire hæreticum qui diligat castitatem, etiamsi eam verbis commendet & præ se ferat.* Infidelitatis & hæresis pœna, omnium monstra libidinum, ob duas rationes.

Secundò, quia hæresis & infidelitas oritur ex superbia; superbiæ autem pœna est libido, sicut humilitatis præmium est castitas. Vnde efficacissimum remedium ad castitatem, est humilitas. Hæc enim iusta est Dei ordinatio, vt si mens Deo, & ijs, quibus debet, se subdat, etiam sibi subditũ habeat corpus suum: sin Deo, Deiq; vicarijs subdi nolit, etiam corpus suum sibi sentiat rebelle, vt pulchrè docet Greg. 26. Moral. 12. *Sic*, *sic*, inquit, *elati iustâ fuerant retributione feriendi, vt, quia superbiendo se hominibus preferunt, luxuriando vsq; ad iumentorum similitudinẽ deuoluantur: homo enim cùm in honore esset non intellexit, cõparatus est iumẽtis insipientibus, &c. Intus ergo videt Deus, quod mentẽ eleuat, & idcirco permittit foris inualescere, quod deponat. ergo per humilitatis custodiã seruanda est munditia castitatis. Si enim spiritus piè sub Deo premitur, caro illicitè supra spiritũ non leuatur; & contra. Vnde & primus ille inobediens* Adam,

Adam, mox vt superbiendo peccauit pudenda contexit. Ita virgo illa, de qua Pallad. in Lausiaca c. 34. à dæmone superbiæ obsessa, deserta fuit ab angelo temperantiæ, & turpiter lapsa.

Vers. 28. Sicvt non probavervnt (græcè οὐκ ἐδοκίμασαν, id est, non placuit eis, non est eis visum, non curauerunt) Devm habere in notitia, id est, ait Ambr. credere Deum res nostras curare, vel, vt alij, Deum habere præ oculis, vt illi placere & seruire intenderent. Verùm simpliciùs & magis propriè S. Chrys. Theodor. & Toletus sic explicant, q.d. Sicuti non curarunt Deum verum verè nosse, vt rectè de eo sentirent, sed idolis adhæserunt, eaq; pro Deo agnouerunt & coluerunt; ita pariter iustè tradidit illos Devs in reprobvm sensvm, vt faciant ea qvæ non convenivnt]Nam, vt docet S. Greg. 25. Moral. 9. *Qui errant in Dei cognitione, iuste traduntur vt errent pariter in agendo*; qui mentem & rationem ab errore non seruant, exponunt se peruiuis cogitationibus & vitijs; tum quia errante duce errant comites; cognitio autem est dux actionis: tum quia recedentes à Deo, recedunt à virtute & gratia; tum quia vbi non est cognitio Dei & timor, ibi dominatur effrænis concupiscentia.

Errorem in cognitione sequitur error in actione.

Nota. *Reprobum sensum* vocat Paulus improbam & peruersam mentem, quæ probat non probanda, & probanda improbat ac reprobat (hoc enim est Græcum ἀδόκιμος,) v.g. quæ iudicat & probat mollitiem, fornicationem, vindictam, ebrietatem esse appetenda & sectanda; ac tandem, cùm mens per consuetudinem peccandi est excæcata, iudicat hæc ipsa vix esse peccata, esséque licita.

Tota huius loci elegantia cōsistit in paronomasia, & antithesi verbi δοκιμάζειν & epitheti ἀδόκιμον. q.d. Quia reprobarunt Dei notitiam & cultū, hinc traditi sunt in reprobam & peruersam mentem. ἀδόκιμον ergo significat eos, non expertes fuisse iudicij, vt vertit Beza (hoc enim minus est malum, & sæpè naturale) sed prauo, distorto & peruerso fuisse iudicio, quo scelera infanda iudicabant esse licita & honesta.

Vers. 29. Repletos, id est, vt repleantur: pendet enim τὸ *repletos*, à verbo *tradidit*. q.d. Hoc ipso quo tradidit eos Deus in reprobum sensum, factum est vt replerentur, fuerintq; repleti, omni iniqvitate dolo et malignitate]Pro *malignitate*, græcè est κακοηθείας, quod, ait Aristoteles, vitium est, quo omnia in deteriorem partem accipiuntur. alij *morum asperitatem* vertunt; sed hanc significat vox *incompositi*, quæ sequitur. Syrus *fraudem* vertit.

Vitia quæ nascuntur ex idololatria & hæresi.

Vers. 30. Deo odibiles] θεοστυγεῖς, id est, Deo odibiles, vel Dei osores, à quibus Deus abhorret, vel qui execrantur Deum. S. Cyprian. epist. 68. legit *Deo abhorrentes*, στυγεῖν enim abhorrere significat; vnde Styx palus inferni, ita dicta est ab horrore.

Elatos] ἀλαζόνας, id est, gloriosos & iactabundos.

A Vers. 31. Incompositos] ἀσυνθέτους, id est, inciuiles, barbaris moribus, ab omni societate & conuersatione honesta alienos, turbulentos, qui nō possunt in ciuitate aut familia cum alijs componi. ita ex Demosthene Suidas. Occum. vertit, Separantes se ab omnibus, id est, omnes odio prosequentes & auersātes.

Sine affectione] ἀστόργους, id est, inhumanos, qui neminem, aiunt Theophyl. Oecumen. & Syrus, amāt, nec habent amicum. Sic in India versus Peru, Indi quidam sunt Vri nuncupati, qui ita fugiunt homines, vt rogati qui sint, respondeant se non esse homines, sed Vros, vt refert oculatus tēstis Iosephus Acosta l. 2. de Nouo orbe. Talis erat ille, de quo Satyricus, *nec amat, nec amatur ab vllo*. Rursum ἀστόργους, verti potest, Sine pietate, hoc est, impios in parentes & cognatos.

Misanthropia vitium.

Absqve foedere] Id est, fœdifragos. Pensat B hic Apostolus synathroismum, per rerum congeriem, vt ostendat quantum malum sit Dei ignorantia & neglectus, atque in quot quantaque scelera Gentiles per hunc Dei neglectum inciderint.

Ignorantia & neglectus Dei quantum malum.

Sine misericordia] Id est immisericordes & crudeles, qui hebr. vocantur אכזרי *aczari*. Syrus vertit, cum quibus *nullum est fœdus, nulla charitas, nulla pax, nulla* denique *misericordia in eis*. Hi ergo sunt fructus idololatriæ, infidelitatis, & à pari hæresis.

Vers. 32. Qvi cvm ivstitiam Dei cognovissent non intellexervnt (noluerunt intelligere, considerare, & practicè sibi persuadere.) qvoniam qvi talia agvnt, digni svnt morte: et non solvm qvi ea facivnt, sed etiam qvi consentivnt facientibvs] Kemnitius, Valla, Erasmus & Faber hic volunt corruptum esse nostrum textum, quia C Græca sic habent: οἵτινες τὸ δικαίωμα τοῦ θεοῦ ἐπιγνόντες, ὅτι οἱ τὰ τοιαῦτα πράσσοντες ἄξιοι θανάτου εἰσὶν οὐ μόνον αὐτὰ ποιοῦσιν, ἀλλὰ καὶ συνευδοκοῦσι τοῖς πράσσουσιν. id est, *qui cùm iustitiam Dei cognouissent, videlicet, quòd qui talia agant digni sunt morte, non solùm ea faciunt, sed etiā facientibus consentiunt*. Hoc enim consentire maius & peius est, quàm facere. Fit enim ex malitia, cùm facere sæpè ex mera infirmitate promanet. ita quoq; legunt & explicant S. Chrys. Theophyl. & Oecum. Verùm variare & & olim variasse exemplaria Grēca patet ex Oecumenio, Origene, & quibusdam manuscriptis. Rursum nostro Interpreti per omnia cōsentit Ambros. Sedulius, Haymo, Anselm. Hesychius li. 6. in Leuit. 20. Symmachus Papa in Apologet. contra Anastasium Imper. & S. Cyprian. lib. 1. epistol. 4. Denique nostra lectio planior & facilior est intellectu, D ideoque verisimilior. Videtur enim Apostolus hic taxare Philosophos sapientiores, qui idolorum cultum, aliaque vitia iam dicta, licet mala esse scirent, nec passim ea facerent & perpetrarent, illa tamen ab alijs facta probarunt, vel dissimularunt, siue metu legum, siue amore suis placendi, & timore eisdem displicendi. Vide dicta vers. 23.

Textus hic incorrectus improbabiliter dicitur à Kemnitio.

CAPVT

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

IDem docet de Iudæis, quod cap. 1. docuit de Gentibus, scilicet eos esse in peccatis, & egere fide & gratia Christi.

Primò ergo redarguit Iudæos, qui ex data sibi lege, Gentiles quasi peccatores condemnabant cum ipsi eadem patrarent. Vnde docet Deum iustum iudicem cuique, tam Iudæo, quàm Gentili, redditurum secundùm opera.

Hinc Secundò, v. 13. asserit non auditores, sed factores legis iustificari, atque non solos Iudæos, sed & Gentes habere legem à natura sibi inditam.

Tertiò, v. 17. arguit Iudæos, quod ex lege sua alios doceant, non seipsos, quodq́ faciant eadem quæ in alijs carpunt.

Quartò, v. 25. docet circumcisionem veram esse, non externam, sed internam, quæ consistit in obseruatione legis, quæ est circumcisio cordis in spiritu, non littera, coram Deo, non coram hominibus.

1. PRopter quod inexcusabilis es, ô homo omnis, qui iudicas. In quo enim iudicas alterum, te ipsum condemnas: eadem enim agis quæ iudicas. 2. Scimus enim quoniam iudicium Dei est secundùm veritatem in eos qui talia agunt. 3. Existimas autem hoc, ô homo, qui iudicas eos qui talia agunt, & facis ea quia tu effugies iudicium Dei? 4. An diuitias bonitatis eius, & patientiæ, & longanimitatis contemnis? ignoras quoniam benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit? 5 Secundùm autem duritiam tuam, & impœnitens cor, thesaurizas tibi iram in die iræ, & reuelationis iusti iudicij Dei, 6. qui reddet vnicuique secundum opera eius: 7. ijs quidem, qui secundùm patientiam boni operis, gloriam, & honorem, & incorruptionem quærunt, vitam æternam. 8. ijs autem, qui sunt ex contentione, & qui non acquiescunt veritati, credunt autem iniquitati, ira & indignatio. 9. Tribulatio, & angustia in omnem animam hominis operantis malum, Iudæi primum, & Græci: 10. gloria autem, & honor, & pax omni operanti bonum, Iudæo primùm, & Græco: 11. non enim est acceptio personarũ apud Deum. 12. Quicumque enim sine lege peccauerunt, sine lege peribunt: & quicumque in lege peccauerunt, per legem iudicabuntur. 13. Non enim auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur. 14. Cum enim Gentes, quæ legem non habent, naturaliter ea, quæ legis sunt, faciunt, eiusmodi legem nõ habentes, ipsi sibi sunt lex. 15. qui ostendunt opus legis scriptum in cordibus suis, testimonium reddente illis conscientia ipsorum, & inter se inuicem cogitationibus accusantibus, aut etiã defendentibus, 16. in die, cùm iudicabit Deus occulta hominum, secundùm Euangelium meum per Iesum Christum. 17 Si autem tu Iudæus cognominaris, & requiescis in lege, & gloriaris in Deo, 18. & nosti voluntatem eius & probas vtiliora, instructus per legem, 19. confidis teipsum esse ducem cæcorum, lumen eorum qui in tenebris sunt, 20. eruditorem insipientium, magistrum infantium, habentem formam scientiæ & veritatis in lege. 21. Qui ergo alium doces, teipsum non doces: qui prædicas non furandum, furaris: 22. qui dicis non mœchandum, mœcharis: qui abominaris idola, sacrilegium facis: 23. qui in lege gloriaris, per præuaricationem legis Deum inhonoras. 24. (Nomen enim Dei per vos blasphematur inter Gentes, sicut scriptum est.) 25. Circumcisio quidem prodest, si legem obserues: si autem præuaricator legis sis, circumcisio tua præputium facta est. 26. Si igitur præputium iustitias legis custodiat; nónne præputium illius in circumcisionem reputabitur? 27. & iudicabit id, quod ex natura est præputium, legem consummans, te, qui per litteram & circumcisionem præuaricator legis es? 28. Non enim qui in manifesto, Iudæus est: neque quæ in manifesto, in carne, est circumcisio: 29. sed qui in abscondito, Iudæus est: & circumcisio cordis in spiritu, non littera: cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.

Vers. 1. PROPTER QVOD INEXCVSABILIS ES Ô HOMO OMNIS, QVI IVDICAS, IN QVO ENIM ALTERVM IVDICAS, TEIPSVM CONDEMNAS, &c.] q. d. Quia Gentes, quæ non intellexerunt grauitatem & supplicia peccatorum, vti præcessit in fine c. præced. ob peccata tamen, quæ faciunt, aut quibus consentiunt, dignæ sunt morte; hac de causa multò magis vos, ô Iudæi, qui intellexistis ex lege Mosaica grauitatem peccatorum, & pœnas, quas Deus A

Iudæi eisdem quibus Gentes vitijs implicati.

peccatoribus intentat; quíque Gentes ob peccata sua iudicatis & condemnatis, & tamen eadem facitis & perpetratis, digni estis morte. Taxauit Apostolus cap. præced. Gentes, Gentiumque scelera, quibus veritatem Dei in iniustitia detinuerunt; hic eadem, imò potiori de causâ taxat Iudæos. Nam, vt dixi cap. præced. vers. 18. proposuit thesin, quòd scilicet sine fide & gratia Christi omnes sint peccatis & iræ Dei obnoxii: illam ibidem probauit

uit ostendendo Gentes fuisse & esse in peccatis & ira Dei: hic eamdem probat, idem ostendendo in Iudæis, indeque concludit c. 3. omnes tam Gentes, quàm Iudæos indigere Christo, Christique fide & gratia, vt iustificentur & saluentur. Secundò, probabiliter Maldon. in Notis manuscriptis, Respicit, ait, Paulus ad v. 20. & 21. c. 1. *vt sint inexcusabiles*, &c. q. d. Cùm Deus eos qui se cognouerunt, sed non sicut Deum glorificauerunt, tradidit in passiones ignominiæ, eos inquam, qui veritatem detinent in iniustitia; sequitur eos inexcusabiles esse cùm alios malè agentes damnant: ipsi enim similia, imò peiora & fœdiora faciunt: sed mutat personam tertiam in secundam, quia conuertit se ad eos, eosque alloquitur & redarguit, ad maiorem emphatin. Adhuc enim generatim culpat Apostolus omnes fide & gratia Christi destitutos, tam Gentiles quàm Iudæos, vt patet v. 9. vsque ad v. 17. vbi se conuertit ad Iudæos.

VERS. 4. AN DIVITIAS BONITATIS EIVS, ET PATIENTIÆ, ET LONGANIMITATIS CONTEMNIS?] *Diuitias bonitatis* vocat exuberantem Dei benignitatem. Sic passim per catachresin diuitias sumit Paulus pro copia & abundantia, vt c. 11. 33. *O altitudo diuitiarum sapientiæ!* Sic alibi vocat *diuitias gloriæ, diuitias gratiæ*, &c. Et profani. τὸ πλουτεῖν pro εὐπορεῖν capiunt. *Diuitias bonitatis Dei*, inquit Origenes, *ille agnoscere potest, qui considerat quanta in terris mala quotidie homines gerant, & quomodo penè omnes declinantes & simul inutiles facti, latam & spatiosam perditionis ambulant viam: si quis consideret quanti in Deum quotidie blasphemant, & in cælum extendũt linguas suas. Iam quid de fraudibus, de sacrilegijs & piaculis dicam: Si quis ergo hanc bonitatẽ Dei, & sustentationẽ eius, & patientiã contemnit, ignorat quòd per hac ad pœnitentiã prouocatur, sed nos non dissoluat hoc, & tardos ad conuersionẽ faciat: quia rursus patientia eius & sustentationis certa mensura est.* Vide Plutarch. li. de Sera numinis vindicta; vbi illud Euripidis de Deo pertractat, *cunctatur; talis est enim numinis natura.*

Sera Dei vindicta, & peccatorum tolerantia

VERS. 5. AD POENITENTIAM TE ADDVCIT] Græcè εἰς μετάνοιάν σε ἄγει, id est, ad pœnitentiam te agit & impellit; *Adducit* ergo, id est, adducere cupit & conatur, & quantum in se est adducit. Vide can. 32.

SECVNDVM DVRITIAM TVAM, ET IMPOENITENS COR THESAVRIZAS TIBI IRAM] *Thesaurizas*, inquit Bernardus serm. de triplici misericord. *tibi thesauros iræ, pro prorogatis thesauris misericordiæ, quos contemnis, & euacuas in te misericordiam Dei.* Pulchrè S. August. in psal. 100. ad illa verba, *Misericordiam & iudicium cantabo tibi Domine*. ex hoc Apostoli loco docet iam tempus esse misericordiæ, futurum autem tempus esse iudicij.

Nota. *Cor durum est*, inquit Origenes, *cùm mens humana velut cera frigore iniquitatis obstricta, signaculum imaginis diuinæ non recipit.* Egregiè verò idipsum depingit S. Bernardus libr. 1. de Consider. ad Eugenium. *Quid est*, inquit, *cor durum? idipsum est quod nec compunctione scinditur, nec pietate mollitur, nec mouetur precibus, minis non cedit, flagellis induratur; ingratum ad beneficia est, ad consilia infidum, ad iudicia sæuum, inuerecundum ad turpia, impauidum ad pericula inhumanum ad humana, temerarium ad diuina: præteritorum obliuiscens, præsentium negligens, futura non prouidens, ipsum est, cui præteritorum, præter solidas iniurias, nihil omnino non præterit, præsentium nihil non perit, futurorum nulla nisi fortè ad vlciscendum prospectio, seu præparatio est: & vt in bre-*

Cordis duri pulchra hypotyposis.

A *ui cuncta horribilis mali mala complectar, ipsum est, quod nec Deum timet, nec hominem reueretur.*

Nota Secundò. *Iram* vocat hic Apostolus vltionem, quæ more thesauri collecta deprometur, & vniuersa in peccatores in die iudicij effundetur. Simile dat S. Hieron. *Sicut*, inquit, *qui paulatim arcum intendit, tempus dat alteri vt fugiat; qui si fugere nolit, tanto fortius sagitta emissa configitur, quantò maiori tempore arcus intensio fuit facta: sic Deus, qui laneos habet pedes, sed ferreas manus, tarditatem supplicij grauitate compensat.*

Deus tarditatem supplicij grauitate compensat.

IN DIE IRÆ ET REVELATIONIS IVSTI IVDICII DEI] Hoc est, in die iudicij, quæ dicitur *dies iræ*; quia tunc Deus omnem suam iram & iustam vindictam in impios effundet, vt videatur ira Dei sua omnia tela, fulmina, tonitrua & tormenta in eos depluere & detonare. Vnde huius diei acerbitatẽ & B terrorem ex Ioële, Sophonia & Isaia graphicè describit hic Origenes, quem vide, si lubet. Egregiè quoq; S. Bernardus, vel quisquis est auctor tractatus de Interiori domo, ca. 38. *Attende, ait, quàm citò venit dies vltima. Præsentaberis ante tremendum iudicem, accusaberis multis & magnis offensis, non dubijs, sed certis; non breui accusatione, sed tam longa, quam longa est vita tua; non vno accusatore, sed tot quot sunt delicta tua. Ipse iudex erit districtus accusator tuus, omnes etiam spiritus boni & mali coram Deo te accusabunt. Vndique erunt tibi angustiæ; hinc erunt accusantia peccata, inde terrens iustitia, subtus patens horridum chaos inferni, desuper iratus iudex, intus vrens conscientia, foris ardens mundus. Si iustus vix saluabitur, peccator sic deprehensus in quam partem se premet? latere erit impossibile, apparere erit intolerabile.*

Dies iudicij dies iræ.

Extremi iudicij & animæ iudicandæ horribilis pœna.

C Audi & Christum iudicem, in illa die iræ exprobrantem peccatori, apud S. Augustin. serm. 67. de tempore. *Ego*, inquiet Christus, *te, ô homo de limo manibus meis feci, ego terrenis artubus infudi spiritũ, ego tibi meam imaginem conferre dignatus sum; tu vitalia mandata contemnens deceptorem sequi, quàm Deũ maluisti. Cùm expulsus de paradiso mortis vinculis propter peccatum tenereris, carnem assumpsi, in præsepio expositus, & pannis inuolutus iacui, infantiæ contumelias, humanosq; dolores pertuli, irridentium palmas & sputa suscepi, flagellis cæsus, vepribus coronatus, cruci affixus expiraui. En clauorum vestigia, quibus affixus pependi. En perfossum vulneribus latus. Cur quod pro te pertuli, perdidisti? cur ingrate redemptionis tuæ munera renuisti? cur habitaculum quod mihi in te sacraueram, luxuriæ sordibus polluisti? cur me grauiore criminum tuorum cruce, quàm illa, in qua quondam pe-* D *penderam, afflixisti? Grauior enim apud me peccatorum tuorum crux est, in qua inuitus pendeo, quam illa, in quam tui misertus, mortem tuam occisurus, ascendi. Et quia post omnia mala tua, ad medicamenta pœnitentiæ confugere noluisti, ab auditu malo non merebεris liberari: despexisti enim in iudice veniam.*

Christi iudicantis ad peccatorem exprobratio.

VERS. 6. QVI REDDET VNICVIQVE SECVNDVM OPERA EIVS] Nota vocem *reddet*, scilicet, quasi mercedem, vt fatetur Caluinus; sed negat inde sequi meritum, seu iustos bonis operibus mereri vitam æternam, quia, inquit, hæc est mala cõsequentia: Est merces, ergo est meritum. Verùm perperam & imperitè hoc asserit: nam Primò, merces & meritum sunt correlatiua, merces enim meriti est merces, & meritum est mercedis meritum: ergo si vita æterna est merces bonorum operum, bona opera sunt meritum vitæ æternæ.

Caluinus perperam & imperitè negat ex hoc loco probari esse meritum pij operis, idq; ob tres rationes.

Secundò, fatetur Caluinus, malos malis operibus

bus mereri mortem æternam: ergo à pari, iusti bonis operibus merentur vitam æternam: atque idipsum clarè & disertè docet Apostolus v. sequenti. Respondet Caluinus, esse disparitatem, quia bona opera non habent valorem, nec proportionem cum gloria æterna, mala verò opera habent proportionem cum sua pœna. Sed errat: nam etiamsi bona opera non habeant proportionem cum gloria cælesti, quatenus sunt opera hominis; habent tamen proportionem cum ea, quatenus sunt opera gratiæ Christi. Gratia enim est semen gloriæ, tum ex natura sua, tum ex ordinatione & promissione Dei.

Bona opera ex gratia habent proportionem cum gloria.

Tertiò, idipsum patet ex eo quòd Apostolus non tantùm dicat, *reddet*, sed, *reddet vnicuique secundùm opera*: nam reddere secundùm opera, significat reddere mercedem pro merito operum. ita enim vulgò loquimur, itaq; vulgò omnes hanc phrasim intelligunt & explicant, ac nominatim S. Aug. lib. de Gratia & lib. arbitrio c. 8. 9. 15. 16. 20.

Nota, per *opera* etiam passiones hîc intelligi: nam & passiones remunerabitur Deus, quia passiones pro operibus & quidem perfectis reputantur: difficilius enim est pati, quàm agere. Vnde *patientia*, vt ait S. Iacobus, *opus perfectum habet*, id est operis perfecti rationem & præmium, vti clarè patet in Martyrum passione & gloria. Adde, passiones non esse sine opere, saltem interno voluntatis. Voluntas enim patiendi, & libera acceptatio passionis arduum & heroicum est opus.

Passiones reputantur pro perfectis operibus.

VERS. 7. IIS QVI SECVNDVM PATIENTIAM BONI OPERIS, GLORIAM ET HONOREM ET INCORRVPTIONEM QVÆRVNT, VITAM ÆTERNAM] Quæres, quinam hîc dicantur esse *secundùm patientiam boni operis*? Caietanus respondet, esse eos qui ob bona opera, quæ faciunt, multa patiuntur: perfectio enim Christiana in duobus sita est, scilicet in benè agendo, & si, quia benè agis, mala patiaris.

Quadruplex huius loci sensus & interpretatio.

Secundò, Ambrosius censet esse eos, qui patientia Dei, de qua v. 4. rectè vtuntur, benè operando & pœnitendo.

Tertiò, alij hæc Apostoli verba ita traijciunt & distinguunt, qui per patientiam quærunt boni operis gloriam & mercedem.

Quartò, & optimè. S. Chrysost. Syrus & Origenes sic explicant. q. d. Ijs qui secundùm patientiam, id est, patientibus, qui patienter & cõstanter in omni tentatione & molestia perseuerantes in bono opere & vita, quærunt & patienter expectant futuram gloriam, Deus illis eam reddet in vita æterna. Est græcismus. Sic οἱ vel τὰ κατὰ μουσικὴν, ἀρετὴν, sunt qui, vel quæ ad musicam, ad virtutem, pertinent scilicet, putà musici, virtute præditi. Sic v. 8. οἱ ἐξ ἐριθείας, id est, *qui sunt ex contentione*, vocantur contentiosi. Sic hîc τοῖς καθ' ὑπομονὴν, idem est quod τοῖς ὑπομένουσιν, id est, *ijs qui sunt secundùm patientiam*, idem est quod patientibus, sustinentibus. Posset etiam sic exponi, *secundùm patientiam*, id est, pro merito patientiæ, vel per patientiam, vti vertit noster Interpres Græcũ κατὰ c. 3. v. 2. Videtur enim respicere & explicare Apostolus id quod dixi: *Reddet vnicuique secundùm opera sua*.

Nota. Græcum ὑπομονὴ & patientiam, & perseuerantiam, quæ opus bonum coronat, significat.

Nota Secundò. Ex hoc Apostoli loco patet, pium & sanctum esse operari intuitu mercedis æternæ, vti definit Concilium Trident. sess. 6. cap. 11 & can. 31.

Pium est operari intuitu mercedis æternæ.

VERS. 8. IIS QVI SVNT EX CONTENTIONE] Id est contentiosis. Est græcismus. Sic τοὺς ἐκ περιτομῆς, id est *eos qui sunt ex circumcisione* vocat circumcisos, siue Iudæos. Sic & Græci τοὺς ἐκ στοᾶς, Stoicos vocant, Sic & ca. 3. 26. οἱ ἐκ πίστεως, id est, *ij qui sunt ex fide*, vocantur fideles. Notat Paulus hisce verbis Iudæos contra Gentes contendentes & rixantes.

IRA ET INDIGNATIO] scilicet reddetur & retribuetur à Deo: vox enim *reddet* hîc repetenda & reuocanda est ex vers. 6. sed per enallagen Hebræam verbi passiui, pro actiuo: *reddetur*, scilicet à Deo, pro *reddet*, scilicet Deus; hoc enim in re idem est.

Notat Photius, de præmijs dici *reddet*, quia Dei proprium est benefacere: de malis vero & supplicijs dici *reddetur*, quia Deus ex se illa nobis non infligit, sed vltrò nos nobis illa accersimus, Deo nolente, imò dolente. Pro *ira & indignatio*, græcè est θυμὸς καὶ ὀργὴ, quæ duo ita distinguit S. Basilius in psal. 29. θυμὸς μὲν γάρ ἐστιν ἡ κρίσις ἡ ἐπαγομένη τοιάδε καὶ τοιάδε σκυθρωπὰ τῷ ἀξίῳ. ὀργὴ δὲ ὁ πόνος ἤδη καὶ ἡ κόλασις, ἡ ἀπὸ τοῦ δικαίου κριτοῦ κατὰ τὸ μέτρον τῆς ἀδικίας ἐπαγομένη. *Ira*, inquit, *iudicium est ad infligenda talia & talia atrocia cõmerito; indignatio verò labor suppliciumq́; est a iusto iudice, pro mensura iustitiæ inductũ*.

Ira & indignationis discrimen.

Verùm Secundò, simpliciùs dici potest, indignationem ad auxesin addi iræ, & significare iram vehementem & indignantem, vt sit hendiadys: *ira & indignatio*, id est, ira indignabunda, ira indignatione plena, ira spirans ignem & indignationem, quæ fumos naribus efflat.

TRIBVLATIO ET ANGVSTIA (supple, à Deo retribuetur & immittetur) IN OMNEM ANIMAM HOMINIS OPERANTIS MALVM, IVDÆI PRIMVM, ET (id est deinde,) GRÆCI, id est Gentilis. VERS. 9.

GLORIA AVTEM ET HONOR ET PAX OMNI OPERANTI BONVM, IVDÆO PRIMVM, ET (id est deinde) GRÆCO] id est Gentili. Nota. Per *bonum*, Apostolus intelligit absolutè bonum, quod nos coram Deo bonos & iustos facit; vel bonum constans & continuum, quod est obseruatio totius legis, quæ fieri & obseruari non potest sine fide & gratia Christi, vt c. 3. docebit Apostolus; quia *sine fide non est vlla recta & bona vita*, ait S. Aug. lib. de Fide & operib. c. 23. & hæc sola meretur gloriam scilicet veram & æternam, de qua hîc agit Apostolus. VERS. 10.

Caue hîc errorem Origenis, quo asserit Gentes cum sola naturali Dei cognitione, & naturaliter bona rectaque vita potuisse vitare damnationem, & consequi præmium, scilicet gloriam, honorem & pacem; licet non vitam æternam quæ solis credentibus datur. Idem asserit de Iudæis, qui persuasione aliqua muniti Christo non credunt, si tamen probè viuant. Hæc enim falsa sunt: nam sine fide nemo acceptus est Deo, nec sine fide vita vlla recta & bona est, quæ vitare possit omne peccatum, & consequenter pœnam æternam euadere, vt docet S. August. loco citato, & alij passim. Apostolus ergo loquitur de Gentibus & Iudæis tum post, tum ante Christum, qui ex Christi fide & gratia bene operati sunt, quales fuerunt Melchisedec, Iob, Niniuitæ, Cornelius Centurio. ait S. Chrysost. nam per *bonum* hîc accipit absolutè & perfectè bonum, vt dixi.

Error Origenis dicentis, Gentiles naturali Dei cognitione, & naturaliter recta vita posse vitare damnationem.

NON ENIM EST ACCEPTIO PERSONARVM APVD DEVM] q. d. Non respicit Deus an Iudæus quis sit, an Gentilis: sed vtrumlibet peccantem æquè punit, & vtrumlibet bene agentem præmiat. VERS. 11.

Non

Acceptio personarum siue facierum est vitium contrarium iustitiæ distributiuæ.

Nota Primò. Hæc *acceptio personarum* vel vt hebraicè est, פָּנִים *panim*, &c, vt Syrus vertit, אפא *appe*, id est, facierum, vitium est contra iustitiam distributiuam, quia iudex vel distributor bonorum vel onerum communium respicit ad qualitatem personæ vel faciei, v.g. quòd sit amica, grata, speciosa, diues & nobilis, &c. ideoque plus distribuit diuiti quàm pauperi, amico quàm inimico, placenti quàm displicenti. Non ergo acceptio personarum locum habet in his, quæ indebita & merè gratuita sunt: vt si diues det eleëmosynam pauperi amico, non autem inimico, non est acceptor personæ.

In Deum propriè non potest cadere acceptio personarum.

Nota Secundò. Cùm Scriptura negat in Deo hanc acceptionem personarum, non accipit eam propriè pro hoc vitio, de quo iam dixi, sed quatenus acceptio hæc personarum opponitur liberali indifferentiæ Dei erga omnes homines. q.d. Deus non respicit personam, non curat an Iudæus sis an Græcus, an diues an pauper, sed indifferenter suas gratias, suaq; dona distribuit, tam Gentibus quàm Iudæis, tam pauperibus quàm diuitibus. Id quòd dixi, patet ex eo, quod nec Iudæi nec Gentes, nec pauperes nec diuites, ius habuerint ad hæc Dei dona. Si enim Iudæis peccantibus parceret Deus, non autem Gentibus; aut si Iudæos benè agentes præmiaret, non autem Gentes, vel contrà; non faceret contra iustitiam distributiuam, nec peccaret, quia libertate, & iure dominij sui vteretur; nec enim cuipiam aliquid debet, ac consequenter nec ordinem, nec indifferentiam personarum in gratiarum suarum distributione seruare tenetur; sicut in regni & reipubl. Officijs distribuendis ordinem & indifferentiam hanc seruare tenetur princeps & magistratus. Qua de re plura dicam 2. Timoth. 4.8. Vide & S. Aug. epist. 95. & Fulgent. de Gratia Christi c. 21.

VERS. 12. QVICVMQVE ENIM SINE LEGE (scripta scilicet, & Mosaica, vti fuerunt Gentiles) PECCAVERVNT, SINE LEGE PERIBVNT] Id est, sine sententia leges Mosaicæ, quæ mortem suis transgressoribus intentat, damnabuntur: sed mitiùs quàm Iudæi, quia punientur iuxta seueritatem legis, non scriptæ & Mosaicæ, sed tantùm naturalis, in quam cognitam peccauerunt. ita Oecumen. Probat hic Apostolus, quòd non sit personarum acceptio apud Deum, quodque Deus indifferenter tribulet & puniat operantem malum, siue is Iudæus sit, siue Græcus, vt dixit v. 9.

Geminus supplicium debetur peccanti contra legem scriptam quam tantum naturalem.

VERS. 13. NON ENIM AVDITORES LEGIS IVSTI SVNT APVD DEVM, SED FACTORES LEGIS IVSTIFICABVNTVR] Nota, *Iustificari* tripliciter in Scriptura sumi. Primò, significat ex peccatore fieri iustum. Secundò, ex iusto fieri iustiorem. Tertiò, modo forensi, iustum vel iustiorem censeri & pronuntiari. Omnibus hisce modis hic capitur (est enim indefinita & generalis hæc Apostoli sententia,) sed maximè Tertio, nam τὸ *iustificari*, opponit hic Apostolus τῷ *perire* & *iudicari*, siue condemnari, v. præced. Primò ergo *factores legis iustificabuntur*, quia opera fidei, timoris, spei, pœnitentiæ, quæ fiunt ex legis præscripto, peccatorem disponunt & præparant ad iustitiam, itaque dispositiuè & meritoriè de congruo ex peccatore faciunt iustum, eumque iustificant.

Iustificari tripliciter in Scriptura sumitur.

Secundò, quia opera charitatis omnisque virtutis, quia fiunt ex præscripto legis, si fiant à iusto ex charitate aut gratia, de condigno merentur incrementum iustitiæ augmentum, atque iustitiam iusti conseruant & augent.

Tertiò denique, quia eadem declarant operantem esse iustum. Qui enim facit iustitiã siue opera iusta, hic est iustus, & ab omnibus habetur iustus.

Sola legis notitia non sufficit ad iustitiam, sed requiritur obseruantia & bona actio.

Nota, Apostolum supponere hæc opera fieri ex fide & gratia Christi; agit enim de tota legis obseruatione, deque operibus verè bonis, Deoque acceptis ad vitam æternam, quæ non possunt esse, nisi nascantur ex fide, vt patebit cap. 3. in fine. Tantùm enim Apostolus hîc probare intendit, solam legis notitiam non sufficere ad iustitiam, sed insuper ad eam requiri bonam actionem & obseruantiam legis. Quod valdè notandum est contra hæreticos, qui solam fidem volunt iustificare. Caluinus vt hoc Apostoli telum effugiat, respondet Apostolum loqui tantùm de iustitia politica, vt scilicet, quis videatur iustus coram hominibus: ad hanc enim requiri opera externa.

Caluini heresis ac fide sine operibus, iugulatur.

Verùm hoc falsum esse patet ex ipsis Apostoli verbis, quibus ait de hisce iustificatis: *Iusti sunt apud Deum.* Deus ergo (non autem homines, vt vult Caluinus) iudicabit eos esse iustos, eò quòd legem & iusta opera legis fecerint, quibus facti sunt iusti vel iustiores reuera apud Deum, & in oculis iudicioque Dei, ac consequenter Deus non nudè credentibus, sed bonum operantibus reddet quasi mercedem, gloriam; & vitam æternam, vt dixit Apostolus v. 7. & 10. *Iustificari* ergo *apud Deum*, est apud Deum iustum fieri; & iustum declarari. Apostolus enim τὸ *iustificari*, hoc versu exponit per τὸ *iustum fieri*, cùm ergo dicat, non credentes, sed factores legis iustificari, patet iustitiam non ex fide, qua quis credit, sed ex operibus, quibus facit legem, homini obuenire.

Secundò, idem patet ex eo, quòd, vt fatetur Beza in cap. 3. v. 20. iustitiæ Dei repugnet, vt aliquem pro iusto habeat, qui verè iustus non sit: priùs ergo factor legis iustificari, id est iustus fieri, debet, quam à Deo iustus declarari possit.

Dices, eum iustum fieri & factum esse per fidem præuiam operibus, quàm fidem & iustitiam per fidem iam acceptam, postea iustus per opera bona declarat & demonstrat; ita vt iustificatio propriè fiat per fidem, declaratio verò iustificationis postea fiat per opera bona. Verùm hoc dici nequit.

Triplici argumento ostenditur, non per fidem solã, sed per opera quoque hominem iustificari.

Primò, quia, vt dixi, Apostolus pro eodem habet *iustificari*, & *fieri iustum*. Ergo cùm ait: *Factores legis iustificabuntur*, τὸ, *iustificabuntur* non tantùm significat, Iusti declarabuntur, sed etiam significat, Reuera iusti fient & erunt.

Secundò, hæc responsio ex diametro repugnat verbis Apostoli: ait enim, *Non auditores legis iusti sunt apud Deum, sed factores legis iustificabuntur.* Subsumo, atqui dum quis tantùm purè credit per fidem, est tantùm auditor, non factor legis: ergo si credens, hoc ipso quo credit, sine operibus, imò ante opera, iustificatur, verum erit quòd auditor legis, non autem factor legis iustificetur: cuius contrarium directè hîc asserit Apostolus.

Tertiò, quia Iudæi credebant Deo & legi; & tamen contra eos hanc sententiam intorquet Apostolus; dicens: *Non auditores, sed factores legis iustificabuntur.* Ergo clarum est ex mente Apostoli, non per solam fidem, sed per opera fidei nos iustificari.

Ostenditur contra Bezã, non hominem, sed Deum iustificare.

Obijcit Beza, loco iam citato: Si ex operibus iustificamur, ergo Deus non iustificat nos, sed ipsi nos facimus iustos per opera nostra. Resp. Primò, idem

Idem posse inferri ex fide speciali Bezæ, hoc modo: Si credendo Christum pro me esse passum, hoc ipso iustificor, ergo iustifico me ipsum, hoc enim credere meum est: nam credere est actus non Dei, sed hominis credentis.

Respondeo ergo Secundò, negando conseq. non enim homo, sed Deus homini præparanti se ad iustitiam, atque pœnitenti gratis infundit iustitiam: homo ergo pœnitens dicitur se disponere ad iustitiam; Deus autem solus propriè dicitur eum iustificare. Quod si homo iam iustus sit, tum per bona opera meretur quidem augmentum iustitiæ, id est, charitatis & gratiæ; sed illud ipsum solus Deus iusto infundit, ac consequenter & hunc propriè solus Deus magis iustificat.

Caluini & Bezæ peruersa & blasphema huius loci expositio.

Ex dictis patet, perperam Caluinum & Bezam hunc locum Apostoli sic exponere, quasi in se quidem verus sit, sed tamen contineat conditionem & rem impossibilem, q.d. Apostolus. Si quis facere posset legem, hic iustificaretur: verùm, quia nemo potest facere legem, vtpote cùm omnes sint peccatores, hac de causa quærenda est alia iustificatio, vt scilicet iustificemur non ex operibus, sed ex fide Christi, per quam iustitia Christi nobis applicetur & imputetur; itaq; fiamus iusti, nō iustitia operum nobis inhærente, sed iustitia Christi nobis imputata. Hæc enim sunt tria principia & axiomata Caluini. Primùm, *Impossibile est nobis præstare quæ lex iubet.* Secundum, *Promissio legalis annexa conditioni impossibili nihil probat. Talis est: Si sis factor legis, iustificaberis.* Tertium, *Qui præ aliis multùm progressi sunt* (inquit Caluinus lib.3. Institut.c.19. sect. 4.) *in via Domini, si legem Domini intueantur, quidquid tentant aut meditantur operis, maledictum esse vident.* Equidem talem esse Caluini eiusq; sequaciū progressum in via Domini facile crediderim. Verùm hæc expositio peruersa, violenta, inepta & blasphema est, planeq; euertit & peruertit sententiam & mentem Apostoli. Nam Primò, Apostolus hic nostram iustitiam non in auditu fidei, nec in fide, sed in factura & impletione legis constituit, vti iam ostendi: ergo si nulla, imò impossibilis, est hæc iustitia, quæ consistit in obseruatione legis, nulla prorsus erit in homine iustitia, eritq; iustitia homini impossibilis.

Quatuor argumentis conuincitur Apostolum iustificationem non in sola fide constituere.

Id rursum planè patet ex ijs, quæ dixit Paulus in præced. v.5.6.9. ad quos hic respicit & refert sese: ibi enim dixit, quòd Deus reddet vnicuique secundum opera, scilicet, quòd ijs qui sunt secundùm patientiam boni operis, reddet vitam æternam; quodq; gloria, honor, & pax sit omni operanti bonum. Si enim bono operi, & benè operanti quasi mercês redditur gloria & vita æterna, ergo in bono opere sita est iustitia: nam vita æterna nonnisi iustitiæ est merces & præmium.

Secundò, hæc propositio, *Factores legis iustificabuntur,* non est conditionalis, vt patet, sed assertiua: sicuti ergo, si dicas, Non spectatores, sed luctatores & victores in agone coronabuntur; rectè ex hac propositione inferam, aliquos posse esse victores, posseq; luctari & vincere in agone: ita pariter, cùm ait Apostolus, *Non auditores, sed factores legis iustificabuntur;* rectè inde sequitur, aliquos posse esse factores legis, posseq; facere & implere legem. Vnde & subdit Apostolus hîc, quòd *Gentes naturaliter ea quæ legis sunt faciunt.*

Dei legem implere non

Tertiò, si hæc Apostoli propositio est conditionalis, habens conditionem impossibilem, ergo est impossibilis, significatque rem impossibilem. Nam cùm conditio est impossibilis, etiam id quòd hanc conditionem requirit, est impossibile. Vt si dicam, Homo habens alas volare potest; hæc propositio est quidem conditionatè vera, absolutè tamen est falsa & impossibilis. Nam cùm conditio, scilicet habere alas, sit homini impossibilis, impossibile quoq; homini est volare, quod hanc conditionem, scilicet alas, requirit. Pari ergo modo iustitia homini erit impossibilis, cùm conditio, quam requirit hic Apostolus, scilicet factura legis, sit homini impossibilis, secundùm Caluinum; ac consequenter, secundùm Caluinum hæc Apostoli propositio, *Factores legis iustificabuntur*, simpliciter absolutè erit falsa.

est impossibile, contra Caluinum.

Quartò, dicere quòd homini, etiam per gratiam Christi adiuto, legem implere sit impossibile, est ingens blasphemia in Deum, & in Christū: hoc enim reipsa est dicere, Deum esse tyrannum, vt pote qui præcipiat nobis impossibilia; legem enim Dei, siue quam præcipit Deus, implere secundùm Caluinum nobis est impossibile. Rursum hoc ipsum est dicere, Christum non sufficienter nos redemisse, Christique gratiam esse infirmam & inefficacem ad implendam legem, & ad superandum peccatum.

Verè & christianè S. Aug. & ex eo Conc. Arausican. & Trid. sess.6.c.11. *Deus, inquit, impossibilia non iubet, sed iubendo monet & facere quod possis, & petere quod non possis, & adiuuat vt possis.*

VERS.14. CVM ENIM GENTES, QVÆ LEGEM NON HABENT, NATVRALITER EA, QVÆ LEGIS SVNT, FACIVNT, EIVSMODI LEGEM NON HABENTES IPSI SIBI SVNT LEX] Occurrit hic Paulus tacitæ obiectioni: Quomodo Gentes, si legem non habent, possunt contra legem peccare? Respondet, eas aliā habere legem naturaliter inditam, quam faciunt, & contra quam peccant. itaq; sibi ipsi sunt lex, id est instar legis, qua damnantur. Redit enim ad v.12. quasi ad scopum huius capitis & præcedentis, scilicet, vt probet tam eos, qui sub lege, quàm eos, qui sine lege vixerunt, id est, tam Iudæos, quàm Gentiles, peccatores esse, & opus habere fide & gratia Christi.

Dices, Quomodo Gentes naturaliter ea quæ legis sunt faciunt?

Zuinglius Pelagianus & Origenista.

Respondet Primò, Zuinglius: Numa, inquit Cato, Scipio, & similes Gentiles probi & iusti sine fide Christi salui facti sunt naturaliter, id est, virtute legis naturalis quam seruabant. Sed Lutherus hoc arguit vt Pelagianum, & rectè: id enim docet hic Origenes, qui semina iecit pelagianismi, & ipse Pelagius epistol. ad Demetriadem: ac proinde hæc eius expositio damnata est à Concil. Mileuitano can. 5.

Origenes semina posuit pelagianismi.

Secundò, S.Thomas, & mordicus Andreas Vega l.6. in Concil. Trident. c.21. volunt Apostolum loqui de Gentibus, quæ cognitionem quidem Dei, boni & mali tantùm habent naturalem; sed tamen in voluntate habent supernaturale gratiæ auxiliū, quo legem totam impleant & Deo placeant. Verùm hoc acriter oppugnat Michael Medina libr.4. de Recta fide. c.7. Nam certum est ex Apostolo. Hebr.11.6. & ex toto eius discursu hic, atque ex Concilio Trident. sess.6.cap.3. sine fide & cognitione supernaturali impossibile esse legē implere, & iustificari, ac Deo placere.

Sine cognitione supernaturali impossibile est iustificari.

Lyrani explicatio reijcitur.

Tertiò, Lyranus censet Apostolum loqui de Gentibus, quibus Euangelium necdum erat prædica-

dica-

dicatum, habentibus fidem supernaturalem vnius Dei, sed non Christi; qui seruantes legis naturalis præcepta saluabantur. Verùm & hoc falsum est, nam semper fides saltem implicita Christi, & obseruatio legis charitatis, quæ est supernaturalis, fuit necessaria ad salutem.

Ambrosij expositio contorta.

Quartò, commentar. asscriptus S. Ambrosio hunc locum explicat de Gentibus fidelibus. Hæ, inquit, faciunt legem, id est credunt in Christum naturaliter, quia recta ratio naturalis testatur eis fidem Christi, tot miraculis & signis testatam, esse amplectendam. Sed hoc contortum est, nec satisfacit; quia licet Gentes sic crederent naturaliter, tamen naturaliter non impleront legem; quod tamen hic asserit Apostolus.

Expositio Augustini & aliorum.

Quintò, meliùs S. August. de Spir. & litt. à cap. 26. ad 30. Prosper contra Collat. 22. Fulgentius de Gratia Christi ca. 26. Anselmus & Pererius putant Apostolum loqui de Gentibus conuersis ad fidem Christi, quæ naturaliter. id est, nō ex lege Mosaica, sed natura per Christi gratiam (quæ naturæ conformis est. sicut enim vitium est contra naturam; ita virtus & gratia est secundùm naturam, illique conformis) sanata, reparata & roborata. legem implent, de his enim immediatè antè dixit: *Factores legis iustificabuntur.* Et v. 10. *Gloria & pax omni operanti bonum, Iudæo primùm, & Græco.* De his etiam agit vers. 26. & 28.

Explicatio Salmeronis.

Huc refertur & Salmeronis expositio, loqui scilicet Apostolum de Gentibus ante Christum piè & sanctè in lege naturæ Deo seruientibus, per fidem & gratiam Dei, quales fuerunt Iob, Iethro, Melchisedec, Naaman Syrus, & alij.

Expositio Chrysostomi planior & plenior.

Sextò, planiùs, & pleniùs ad litteram Chrysost. Theodoret. Theophyl. Oecumen, Primasius Sedulius, Haymo, Cyprian. libr. 3. ad Quirinum cap. 99. Hier. ad Aglas. q. 8. (S. Aug. etiam c. 28. iam citato expositionem hāc admittit, licet priorem præferat) D. Soto, Caietan. & passim recentiores, accipiunt hunc locum Apostoli de Gentibus in gentilismo viuentibus, itaq; debere accipi, patet ex voce *naturaliter*, & *quæ legem non habent*, scriptam scilicet Mosis, vel Christi (nam gentes ad Christum conuersæ habent legem Euangelicam, quæ plenior & perfectior lex est, quàm fuerit lex Mosis data Iudæis) sed tantùm conscientiæ legem, & vermem accusantem & defendentem habent. Idipsum Secundò patet ex eo, quòd hic Apostolus probare velit tam Gentes, quàm Iudæos egere gratia & fide Christi: ergo tam hos, quàm illos intelligit, qui sine fide Christi sunt. q. d. Nolite superbire, ô Iudæi, contra & supra Gentes, propter legem Mosaicam, quasi auditores legis iustificentur; Gentes enim non habentes scriptam legem, illam naturaliter habent inditam, quæ eos dirigit & impellit, vt pleraque opera legis naturalis perficiant naturaliter, id est, ductu, lumine & virtute naturæ.

Dices cum S. Augustino: Paulò antè dixit Apostolus. *Factores legis iustificabuntur*: atqui Gentes sine fide non possunt iustificari: ergo cùm eas vocat factores legis, non intelligit illas sine fide, sed conuersas ad fidem.

Gentiles ante fidem Christi possunt aliqua legis præcepta implere, non tamen omnia.

Respondeo. *Factores legis*, scilicet totius, *iustificabuntur*; Gentes autem licet faciant ea legis quæ facilia sunt, vt honorare parentes, dare eleëmosynam. cauere furta & cædes; non tamen possunt totā legem facere & implere sine fide & gratia Christi: tum quia legem fidei, spei, charitatis, & alias

A quæ supernaturales sunt, per naturam & naturæ vires implere non possunt; tum quia etiam difficiles leges naturæ, vt non concupisces, diliges Deum magis quàm te, & alias quasuis, si ingruat grauis tentatio, sine ope & viribus gratiæ implere non possunt: nam graui tentationi diu suis viribus resistere nequeunt, sed ad hoc egent gratia Dei. Vbi diligenter attende: Non dicit Apostolus, Gentes facere, vel implere legem; sed *ea quæ legis sunt*, id est, aliqua, putà faciliora legis præcepta facere: cùm verò ait, iustificari eos, qui faciunt; non dicit, *ea quæ legis sunt*, sed legem, scilicet totam & integram. Hoc autem fieri nequit sine fide & gratia Christi.

Integram legem facientes iustificantur.

QVI OSTENDVNT OPVS LEGIS SCRIPTVM IN CORDIBVS SVIS, TESTIMONIVM REDDENTE ILLIS CONSCIENTIA IPSORVM, ET INTER SE INVICEM COGITATIONIBVS (ita legendum est cum S. Cypriano & Biblijs Romanis, non *cogitationum*, vti legunt alij) ACCVSANTIBVS, AVT ETIAM DEFENDENTIBVS, IN DIE CVM IVDICABIT DEVS OCCVLTA HOMINVM SECVNDVM EVANGELIVM MEVM PER IESVM CHRISTVM] Pro *cogitationibus*, græcè est λογισμῶν, id est, ratiocinationibus, vel disceptationibus, *accusantibus*, scilicet hominem, etiam Gentilem, cùm malè agit (vt quòd pollutio sit peccatum, dictat homini naturaliter conscientia; quia de ea iuuenes erubescunt, anguntur, & in alijs iudicant illam esse rem à ratione & naturali honestate & pudore abhorrentem, fœdam & turpem) & *defendentibus* hominem, cùm bene agit: quibus scilicet cogitationibus & disceptationibus conscientia vtitur, vt hominem benè aut malè egisse conuincat, quæ conscientia testis est omni exceptione maior; Gentes habere legem menti inditam; isque testis maximè apparebit *in die iudicij*, vbi propria conscientia, vel excusabit, vel accusabit quemque apud Deum, qui iudicabit *per* hominem *Iesum Christum*. ita Theophyl. Vers. 15. & 16. B C

Conscientia testis & iudex malorum & bonorum operum.

Nota hic insigne documentum morale. In basilica cordis humani Deus tribunal constituit, legesque in eius tabulis incidit digito suo, rationē creauit iudicem, conscientiam actorem, testes cogitationes, quæ vel accusant vel defendunt ipsum hominem reū. Hoc enim hisce verbis clarè significat Paulus. Et hoc voluit Menander, cùm dixit, βροτοῖς ἅπασιν ἡ συνείδησις θεός, id est, *mortalibus cunctis conscientia est Deus*, id est, *instar & vice Dei.* Et Psaltes psal. 4. 6. cùm ait: *Signatum est super nos lumen vultus tui Domine.* Hinc ad iudicium hoc ipsius hominis causas Deum retulisse legimus: nam Dauidi proposita est causa propria sub specie litis alienæ, & rogatus iudicium tulit contra seipsum sententiam dicens: *Viuat Dominus, quoniam filius mortis est vir qui hoc fecit*, 2. Reg. 12. 5. Et ab Achab simili stratagemate extorta est aduersus seipsum mortis damnatio illis verbis pronuntiata: *Hoc est iudicium tuum, quod ipse decreuisti*, 3. Reg. 20. 40. Et quorsum ista rogabis ænigmata? ne scilicet humani cordis vafricies delictum suum eleuaret, & Dei iustitiam criminaretur; data opera est, vt ipse reus peccati grauitatem liber ab affectu examinans, contra seipsum pro meritis supplicium decerneret. Atque hoc sibi voluit Dauid, cum protestatur: *Tibi soli peccaui, &c. vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cùm iudicaris*, id est, ego me fateor grauiter deliquisse, vt hac confessione tua resplendeat iustitia, & obtrectatorum ora claudantur. D

In corde humano Deus tribunal constituit.

Cur Deus conscientiam in homine tam durum actorem posuerit.

Meri-

Meritò fidelis Dauid delictum suum palàm fatetur: audet enim aliquando cor humanum sagax Deo ipsi mentiri velle, vt videre est apud Ierem. c. 2. 23. *Quomodo dicis: non sum polluta, post Baalim non ambulaui: vide vias tuas in conualle*, &c. Et iterum v. 33. *Quid niteris bonam ostendere viam tuam? Ego iudicio contendam tecum, eò quòd dixeris: Non peccaui*, &c. Et Petrus ait Actor. 5. 3. *Cur tentauit satanas cor tuum mentiri te Spiritui sancto?* Et Achaz ad Isaiam c. 12. *Non petam*, inquit, *& non tentabo Dominum*. De Deo se bene mereri dixit impius Achaz, quòd nolit illum tentare, cùm reuera illi potiùs diffidat. Et Saul gloriatur 1. Reg. 15. v. 20. dicens: *Imò audiui vocem Domini, & ambulaui in via, per quam misit me Dominus*, &c. *Tulit autem de præda populus oues & boues, vt immolet Domino*, &c. Sed infrà se prodit: *Peccaui timens populum, & obediens voci eorum*. Has ergo laruatas & mendaces conscientiæ excusationes reuelat & dispellit Deus, cùm conscientiam sibi ipsi ob oculos ponit, vt ipsa se accuset & condemnet, quod maximè faciet in die iudicij, ideoq; addit Apostolus dicens: *In die, cùm iudicabit Deus occulta hominum*. ita Prado in c. 8. Ezechiel.

Laruatas ac mendaces conscientiæ excusationes Deus quo modo dispellat & reuelet.

Iam si ita conscientia nostra nosipsos, imò seipsam accusabit in die iudicij, cogita quomodo te accusabunt dæmones tui iurati hostes. Audi S. Aug. in conc. ad catechumen. tom. 6. *Præsto erit aduersarius diabolus, recitabuntur verba professionis nostræ. Et si talis inuentus fuerit quisq;, vt debitor ex hac vita migret; exultabit ille aduersarius in conspectu seuerissimi Iudicis, superiorem se esse declamans, agensq; talē causam apud talem iudicem: Æquissime, inquiet, iudex iudica; iustitia & iudicium præparatio sedis tuæ. Iudica meum esse, qui tuus esse noluit; meus est, mecū damnandus est. Post renuntiationē, vt quid inuasit pannos meos? Quid apud eum impudicitia faciebat, cui ipse renuntiauerat? Quid intemperantia, quid auaritia, quid ira, quid cetera mea? Postremò æquissime fugientem à me, confugientem ad te postea cum meis quibus renuntiauerat apprehendi, inuasorem detinui. In ipsa quodāmodo mea possessione à me apprehensus est. Quid in theatro faciebat renuntiator turpium voluptatū? Thesaurizauit sibi iram in die iræ. Hæc omnia mea post renuntiationē inuasit, meus esse voluit, & mea concupiuit iudicia, iudica æquissime, quoniā quem tu non dedignatus es tanto pretio liberare, ipse mihi se postmodū voluit obligare. Poteritne os aperire is, qui post professionem suā talis inuenitur, vt iustè diabolo addicatur?* Vnde concludit: *Videte quid agatis, filij mei, fratres mei, videte quid agatis, quomodo hanc professionem vestrā custodiatis. Contestamur vobis ipsum iudicem, omnesq; potestates cælestes, quæ & nos audiunt admonentes, & vos excipiunt profitentes ne in vacuum grātiā recipiatis, sed corde integro, tota virtute renuntiate tam damnosam diaboli hereditatem.*

Diabolus accusabit peccatores.

Secvndvm Evangelivm mevm] secundùm quod de die iudicij, eiusque pœnis & præmijs euangelizare & docere soleo, edoctus à Christo. ita Theophyl.

Hinc disce, contra hæreticos, ad Euangelium pertinere, non solùm prædicationem fidei, gratiæ & salutis per Christum promissæ, sed etiam iusti iudicij, quo Deus reddet vnicuique secundùm opera sua, vt hic ait Apostolus.

Ad prædicationem Euāgelij pertinet iudiciū Dei.

Vers. 18. Si avtem tv Ivdævs cognominaris, et reqviescis in lege] Supple ex præced. *& tamen ipsam legem nō facis nec obseruas; grauiùs hac de causa damnaberis*. q.d. Si tu, ô Iudæe, gloriaris, quòd sis Iudæus, quodque legis sis peritus, ita vt in doctrina legis conquiescas & tamen legem ipsam nō facis, non imples, meritò sanè acerbius punieris. Pro *si autem*, legit noster Interpres εἰ δέ. sic etiam legit Origen. Ambros. & Theophyl. Iam legunt græcè Ἴδε *ecce*. ita quoq; legunt Theodor. & Oecumen. & sic sententia independens est & absoluta.

Et probas vtiliora] δοκιμάζεις τὰ διαφέροντα, quod alij vertunt, *examinas ea quæ discrepant*. Sed noster Interpres planiùs cum Theophylacto vertit, *probas vtiliora*: quia, vt rectè Budæus annotauit, διαφέρειν aliquando idem est, quod συμφέρειν, id est, vtile esse.

Confidis te ipsvm esse dvcem cæcorvm, &c. habentem formam scientiæ et veritatis in lege] *Habentem formam*, græcè μόρφωσιν, id est, formationem, formulam, regulam agendorum & credendorum. q.d. Putas ô Iudæe, te habere in lege, qua alios doceas eamdem legem, scientiam & cultum Dei, vt eos ad virtutem & pietatem efformes. ita Theophyl. Vers. 19. & 20.

Qvi ergo alivm doces, teipsvm non doces: qvi prædicas non fvrandvm, fvraris] Pulchrè & verè S. Prosper: *Benè*, inquit, *docere & malè viuere, quid aliud est quam se sua voce damnare?* Et S. Bernard. libr. 2. de Consider. ad Eugen. ante medium: *Monstrosa*, inquit, *res est gradus summus, & animus infimus; sedes prima, & vita ima; lingua magniloqua, & manus otiosa; sermo multus, & fructus nullus; vultus grauis, & actus leuis; ingens auctoritas, & nutans stabilitas; facies rugosa, & lingua nugosa*. Idem Bernard. serm. 3. in vigil. Natiuit. Domini, damnat eam doctrinam, quæ operibus bonis destituitur, solamque veram esse scientiam docet eam, quæ vitam componit, & mores emendat. *Scientia*, inquit, *ista in primo gradu operatur pœnitudinem & dolorem, vt risum in luctum, cantum in planctum, gaudium in mœrorem conuertat: & incipiant tibi displicere, quæ vehementer antè placuerant, & illa specialiter horreas, quæ specialiter appetebas. Sic enim scriptum est: Quia qui addit scientiā, addit & dolorem, vt veracis & sanctæ scientiæ sit dolor subsequens argumentū. In secundo vero gradu operatur correctionem, vt iam nō exhibeas mēbra tua arma iniquitatis peccato, sed coerceas gulam, iugules luxuriam, superbiam deprimas, & facias seruire corpus sanctitati, quod iniquitati ante seruierat. Pœnitudo enim sine correctione non proderit, sicut Sapiens ait, vnus ædificans, & vnus destruens, quid prodest eis nisi labor? qui enim baptizatur à mortuo, & iterum tangit eum, nihil proficit lauatio eius. Sed quia hæc diutiùs haberi non possunt, nisi circa se multa circumspectione mens indefessa vigilet & attendat; in tertio gradu operatur sollicitudinē, vt iam sollicitus incipiat ambulare cum Deo suo, & ex omni parte scrutetur, ne vel leuissima re, tremenda illius maiestatis offendatur aspectus; in pœnitudine accenditur, in correctione ardet, in sollicitudine lucet, vt interiùs & exteriùs renouetur.* Vers. 21.

Doctrina bonis operibus destituta damnabilis.

Pœnitudo sine correctione nihil prodest.

In Vitis Patrum libr. 5. ca. 10. ait Abbas Pastor: *Si quis docet aliquid, & non facit quod docet; similis est puteo, qui omnes ad se venientes satiat, & sordes delet; seipsum autem purgare non potest, sed omnis spurcitia & immunditia in eo est.*

Qvi abominaris idola, sacrilegivm facis] dum scilicet auaritia victus, res idolis consecratas, vel dæmonijs immolatas, contra legem vsurpas, ait S. Chrysost. & Theophyl. vel etiam dum vota violas, aut res sacras suffuraris, aut vendis vt profanas. Hoc enim est sacrilegium, & qui hoc facit, est sacrilegus. Vers. 22.

VERS. 25. CIRCVMCISIO QVIDEM PRODEST, SI LEGEM OBSERVES] *Circumcisio prodest*, non per se ad iustificandum saltem adultos, sed quia facit te esse ex populo Dei signato; cui Deus credidit sua eloquia, vt ait Paulus cap. seq. v. 2. Erat enim circumcisio Primò signum distinctiuum populi Dei ab alijs populis, qui verbi Dei ac cultus diuini, veræque religionis & pietatis erat heres.

Circumcisio erat signum quadruplex.

Secundò, erat signum rememoratiuum peccati originalis, quod per generationem in posteros trãsfunditur: hæc enim generatio & consequenter transfusio peccati originalis fit membro illo, quod circumcidebatur.

Tertiò, circumcisio erat signum præfiguratiuum Messiæ pariter & participatiuum: nam circumcisis primò Messias & Euangelium, vti promissum, ita & reuelatum est.

Quartò, erat signum commonitorium circumcisionis spiritalis, vt scilicet vitia à corde suo resecarent.

VERS. 26. SI AVTEM PRÆVARICATOR LEGIS SIS, CIRCVMCISIO TVA PRÆPVTIVM FACTA EST] q. d. Si legem violes, licet circumcisus sis, perinde tamen es, ac si incircumcisus Gentilis esses, ac si præputium haberes, & gentilismum induisses. Reprimit hic Paulus arrogantiam Iudæorum gloriantium de sua circumcisione. ita Theophyl.

SI IGITVR PRÆPVTIVM, id est, præputiatus Gentilis, IVSTITIAS LEGIS CVSTODIAT, NONNE PRÆPVTIVM ILLIVS IN CIRCVMCISIONEM REPVTABITVR] q. d. Si Gentilis legem custodiat, tunc incircumcisio illi non oberit, sed reputabitur potiùs ac si esset circumcisus. quia custodia legis tantùm, imò ampliùs, illi valebit quàm Iudæo valeat circumcisio, quia, vt Theophyl. ait, vera circumcisio est præcisio non carnis, sed peccatorum, siue est ipsa actio vera & bona præcisa à vitijs; præputium verò est mala & turpis actio.

Circumcisio & præputium spiritualiter quid significent.

Nota, *præputium* hic posteriore loco capi propriè pro incircumcisione, priore verò capi pro præputiato, id est Gentili. Sic etiam capitur v. 27. & sæpè inferius. Per hebraismum enim ponitur abstractum pro concreto. vide canon. 21. Adde, quòd Iudæi ad maiorem Gentilium detestationem, vocabant eos non præputiatos, sed *præputium*, sic verò ad maiorem honorem, vocabant non circumcisos, sed *circumcisionem*, vt patet ad Ephes. 2. v. 11.

Nota Secundò. Præcepta moralia vocantur hic *institiæ*, græcè δικαιώματα. id est, iustificationes legis, quia præscribunt id quod æquum & iustum est, quodque hominem iustum facit, vt dixi psal. 118. in initio.

VERS. 27. ET IVDICABIT, id est damnabit, ID QVOD EX NATVRA EST PRÆPVTIVM, id est, ex genere & natiuitate præputiatus, siue Gentilis, (sic Galat. 2. 15. dicitur: *Nos natura*, id est genere & prosapia, *Iudæi*) LEGEM CONSVMMANS, putà, si legem faciat & consummet, TE, QVI PER LITTERAM ET CIRCVMCISIONEM, id est, te, qui habes litteram legis & circumcisionem, & tamen PRÆVARICATOR ES LEGIS.

Nota græcismum, *per litteram*, id est, habens litteram. Sic enim sumitur à Græcis διὰ. Simile est 2. Timoth. 2. v. 15. *Saluabitur per filiorum generationem*, id est, saluabitur filios generans, *si permanserit in fide*, &c.

Secundò tamen, & meliùs τὸ *per*, propriè hic capias: quia littera nuda legis sine Christi gratia

A irritat concupiscentiam & peccatum, vt ait Paulus c. 7. v. 13. Hinc 2. Corinth. 3. v. 6. & 7. ait, litteram legis occidere, & Mosis ministerium in legislatione vocat *ministrationem mortis & condemnationis*: hinc rursum 1. Corinth. 15. 56. dicit, quòd *virtus peccati sit lex*. Sic ergo Iudæus per litteram siue legem, quasi occasionem incitantem, præuaricator est legis.

Quomodo littera legis occidat.

Nota Secundò. Solet Apostolus legem Mosaicam vocare γράμμα. id est *litteram vel scripturam*.

Primò, quia illa lex à Deo in tabulis lapideis fuit scripta: [illegible]

Ob tres rationes Apostolus vocat legem litteram.

Secundò, quia lex hæc indicabat Christum, & ad eum homines deducebat: sicut scriptura & littera indicat conceptum scribentis, ipsamque rem quæ scribitur.

Tertiò, quia lex nuda, & à Christo separata erat, quasi γράμμα. id est, quasi mortua quædam scriptura, B quę ad salutem parum, vel nihil proderat; quia videlicet morbum, putà peccatum & concupiscentiam in visceribus nostris latentem indicare dumtaxat, non autem sanare poterat: quin verò eamdem magis irritabat & acuebat, vti iam dixi. Hac de causa litteræ huic Apostolus opponit spiritum, & gratiam Christi animas viuificantem.

NON ENIM QVI IN MANIFESTO, IVDÆVS EST VERS. 28. (per externam & publicam iudaismi obseruationem & professionem:) NEQVE QVÆ IN MANIFESTO, IN CARNE, EST CIRCVMCISIO.] Subaudi, hic verus Deoque placens Iudęus, hæc vera Deoque placens circumcisio est.

SED QVI IN ABSCONDITO, IVDÆVS EST] qui VERS. 29. scilicet in corde & spiritu, per legis obseruantiam, fidem & gratiam; Christum (qui scopus est legis, quemque lex tota clamat & profitetur) confitetur. C Subaudi, hic verè apud Deum Iudæus est, & filius Abrahæ spiritalis. Alludit ad nomen patriarchæ Iudæ (ab hoc enim, vtpote patriarcha, omnes posteri dicti sunt Iudæi, non autem à Iuda Machabæo, vt aliqui opinati sunt,) hebraicè enim dictus est יְהוּדָה *Iehuda*. id est, confitens siue laudans, scilicet Deum. Genes. 29. 35. & 49. v. 8. Sic à Iuda natus Iudæus est confitens Deum, in Christo, quasi Messia à Deo misso, qui tum ex Deo, tum ex Iuda & Iudæis natus est: iuxta promissa Iudæ facta, Genes. 49. 10.

Iudæus significat hebraicè confitens & laudans Deum.

ET CIRCVMCISIO CORDIS] quæ cor, id est mentem, circumcidit à vitijs & passionibus; scilicet, hæc vera & Deo grata est circumcisio. Vide S. Cyprianum tractatu de Circumcisionis ratione, tom. 3.

D IN SPIRITV, NON LITTERA] Primò, Toletus sic explicat, q. d. Hæc circumcisio cordis fit *in spiritu*, id est, in anima per præcisionem vitiorum. *non littera*. id est, non in corpore, cuius circumcisio iussa est littera legis.

Triplex sensus circumcisionis cordis.

Secundò, hæc cordis circumcisio fit *spiritu*, id est, secundùm sensum spiritalem legis, non autem litteralem, qui est de circumcisione carnali. ita S. August.

Tertiò, hæc circumcisio cordis fit *spiritu*, id est gratia adiuuante & sanante, non *littera* docente & minante, id est, fit per gratiam. non per legem. ita S. August. de Spir. & litt. cap. 8. Hoc tertium magis genuinum est, magisque ex mente ac phrasi Apostoli. Sic enim ipse loquitur 2. Cor. 3. 6.

Quartò, concinniùs ad Græca Maldonat. τὸ *in spiritu non littera*, refert, non ad τὸ *circumcisio* (hæc

enim

enim non fit in littera, sed in carne (sed ad τὸ *Iudæus*. q.d. Non qui scripta lege, legisque littera, sed qui animo & spiritu Iudæus est. Iudæum enim esse vocat legem habere. Id constat ex relatiuo, οὗ, id est cuius, vti iam dicam. A

CVIVS, scilicet Iudæi, non autem circumcisionis: Græcum enim οὗ, cùm sit masculinum, Iudæum respicit, non circumcisionem) LAVS NON EX HOMINIBVS, SED EX DEO EST} q.d. Talis absconditi, interni & spiritalis Iudæi laudator est Deus cardiognostes, ita Oecumen. Vel Secundò, *cuius laus est*, id est, cuius laus quæritur & expectatur, à Deo, q.d. Qui se Deo interiùs, non autem hominibus exterius probare & placere contendit, qui non ab hominibus, sed à Deo laudari cupit & quærit; hic verè Iudæus est spiritalis, eo sensu, quem dixi v. 28.

Hinc tropologicè S. Hieronymus (vel potiùs Paulinus, vt vult Erasmus; aut certè Maximus Taurinens. vt vult Marianus) epist. ad Terasiam, de vera circumcisione, quæ extat to. 4. oper. S. Hieronymi, quærit cur Deus, non in aure, digito, aliáve patenti corporis parte, sed in membro, quod absconditum est, circumcisionem instituerit. Et respōdet, hancq; dat causam: *Illud*, inquit, *figurauit Dominus, quod postmodum monstrauit, ne iustitiam nostrā coram hominibus faceremus; sed in occulto, coram eo solo, cui soli nihil est occultum, & quem solum remuneratorem bonorum nouimus esse factorum. Vnde non in carne palàm, sed in occulto cordis Iudæi esse debemus, nō littera, sed spiritu. Nam littera oculis subiacet nostris, spiritus nobis carnalem refugit aspectum, vt laus iuxta Apostolum ex Deo, non ex hominibus acquiratur.* *Cur Deus non instituerit circumcisionem in alia parte corporis humani.*

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

EX dictis cap. 1. & 2. concludit, omnes homines, tam Iudæos, quàm Gentiles, esse sub peccato, & egere gratia Christi.

Primò ergo, ne Iudæos offendat, dicit eos præcellere Gentibus in eo, quòd Iudæis credita sint eloquia & promissa Dei, quæ Deus fideliter adimplet, etiamsi nonnulli eorum fuerint & sint increduli: est enim Deus verax; omnis autem homo mendax.

Secundò, v. 9. æquat Iudæos Gentibus, in eo quod omnes sint sub peccato, idque multis Scripturæ testimonijs probat.

Tertiò, v. 20. docet eosdem à peccato liberari & iustificari, non ex operibus legis, in quibus gloriabantur Iudæi, sed ex fide in Christum propitiatorem.

1. QVid ergo amplius Iudæo est? aut quæ vtilitas circumcisionis? 2. Multum per
omnem modum. Primùm quidem quia credita sunt illis eloquia Dei. 3. quid
enim si quidam illorum non crediderunt? Nunquid incredulitas illorum fidem Dei euacuabit? Absit. 4. Est autem Deus verax: omnis autem homo mendax, sicut scriptum
est: Vt iustificeris in sermonibus tuis: & vincas cùm iudicaris, 5. Si autem iniquitas
nostra iustitiam Dei commendat, quid dicemus? Numquid iniquus est Deus, qui infert
iram? 6. (secundùm hominem dico.) Absit, alioquin quomodo iudicabit Deus hunc
mundum? 7. Si enim veritas Dei in meo mendacio abundauit in gloriam ipsius: quid
adhuc & ego tamquam peccator iudicor? 8. & non (sicut blasphemamur, & sicut aiunt
quidā nos dicere) faciamus mala vt veniant bona: quorum damnatio iusta est. 9. Quid
ergo? præcellimus eos? Nequaquam. Causati enim sumus, Iudæos & Græcos omnes sub
peccato esse, 10. sicut scriptum est: Quia non est iustus quisquam. 11. non est intelligens, non est requirens Deum, 12. Omnes declinauerunt, simul inutiles facti sunt, non
est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum. 13. Sepulchrum patens est guttur eorum,
linguis suis dolosè agebant: Venenum aspidum sub labijs eorum. 14. Quorum os maledictione & amaritudine plenum est: 15. Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem: 16. Contritio & infelicitas in vijs eorum: 17. & viam pacis non cognouerunt. 18. Non est timor Dei ante oculos eorum. 19. Scimus autem, quoniam
quæcumque lex loquitur, ijs, qui in lege sunt, loquitur: vt omne os obstruatur, & subditus
fiat omnis mundus Deo: 20. quia ex operibus legis non iustificabitur omnis caro coram
illo. Per legem enim cognitio peccati. 21. Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est: testificata à lege & Prophetis. 22. Iustitia autem Dei per fidem Iesu Christi in omnes & super omnes, qui credunt in eum: non enim est distinctio. 23. Omnes
enim peccauerunt, & egent gloria Dei. 24. Iustificati gratis per gratiam ipsius, per redemptionem, quæ est in Christo Iesu, 25. quem proposuit Deus propitiationem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiæ suæ, propter remissionem præcedentium
delictorum. 26. in sustentatione Dei, ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore: vt
sit ipse iustus, & iustificans eum, qui est ex fide Iesu Christi. 27. Vbi est ergo gloriatio
tua? Exclusa est. Per quam legem? Factorum? Non: sed per legem fidei. 28. Arbitramur

enim iustificari hominem per fidem sine operibus legis. 29. An Iudæorum Deus tantùm? nonne & Gentium? Immò, & Gentium? 30. quoniam quidem vnus est Deus, qui iustificat circumcisionem ex fide, & præputium per fidem. 31. Legem ergo destruimus per fidem? Absit: sed legem statuimus.

Vers. 1. *Iud ai præ Gentili excellentia.*

QVID ERGO AMPLIVS IVDÆO EST?] Occurrit hic Apostolus obiectioni; q. d. Si vera sunt quæ dixi cap. 2. de inani Iudæorum lege & circumcisione, quodque Deus Gentilem æquè ac Iudæum præmiet, si seruet legem; & puniat, si eam non seruet; ergo in nullo videtur Iudæus præcellere Gentilem. Respondet, negando id ex dictis suis sequi. Ostendit ergo hîc, in quibus Iudæus præcellat Gentilem.

Nota. Pro *quid amplius* græcè est τί τὸ περισσὸν id est, quid eximium Iudæo est? quid magni, quid insigne & illustre habet Iudæus præ Gentili? περισσὸν enim aliquando superuacaneum aliquando ἐξαίρετον, id est selectum & eximium, significat.

Vers. 1. & 2. AVT QVÆ VTILITAS CIRCVMCISIONIS? MVLTVM] scilicet vtilis est circumcisio, multumque amplius habet Iudæus, quàm Gentilis.

Vers. 2. PER OMNEM MODVM] Id est omnino, omnimodè.

PRIMVM QVIDEM QVIA CREDITA SVNT ILLIS ELOQVIA DEI] Aliqui putant, τὸ *primum*, tantùm esse exordium sententiæ sermonis.

Secundò, Origenes censet τὸ πρῶτον esse principium enarrationis & enumerationis, quasi Apostolus in sequentibus multa Iudæorum priuilegia enumeret; quod tamen nusquam apparet.

Iudæi præcellebant Gentibus in possessione Scripturarum & eloquiorum Dei.

Vnde Tertiò, optimè S. Ambros. *primùm*, inquit, id est præcipuum, primarium, & vnum è primis est, quòd Deus illis, Iudæis scilicet, tamquam populo præ alijs selecto, & circumcisione distincto, quasi depositarijs & custodibus credidit, velut depositũ, *eloquia sua*, id est, vt Chrysost. & Theodoret. legem suam; &, vt alij, Scripturas sacras, in ijsque promissiones & pacta diuina, futurorumque mysteriorum prædictiones: hæc enim sunt eloquia vetera Dei. Vnde græcè est λόγια, q. d. oracula, teste Hesychio, hæc enim primitus Iudæis à Deo sunt reuelata, illisque scripto per Prophetas tradita: ita vt illa non nisi per Iudæos ad Gentiles deuenerint. Hæc ergo eloquia Dei solùm affert Apostolus, quibus Iudæus præcellit Gentilem; licet plura alia afferre potuisset, vt diuinam erga Iudæos beneuolentiam, protectionem & beneficentiam, veram fidem & religionem, miracula, Sacramenta, sacrificia sanctos Prophetas, iudices, reges, Messiam eis promissum, & ex eis natum, atque his similia: hæc, inquam, afferre hic potuisset Apostolus; sed noluit, quia hæc omnia vel explicitè vel implicitè continentur in eloquijs Dei. Vnde subdit Apostolus.

Vers. 3. QVID ENIM SI QVIDAM ILLORVM NON CREDIDERVNT? NVMQVID INCREDVLITAS EORVM FIDEM DEI EVACVABIT?] Occurrit nouæ obiectioni: Quomodo credita sunt Iudæis eloquia Dei, cùm multi eorum ijs non crediderint? Respondet: Esto aliqui non crediderint, Deus tamen ex parte sua credidit eis sua eloquia ac promissa, eaque fideliter adimpleuit: nec enim hominum incredulitas vel infidelitas euacuare vel eneruare potest Dei fidem, id est fidelitatem, vt scilicet Deus non stet promissis, quæ fecit patribus, maximè de Messia ex Iudæis nascituro, omnesque fideles iustificaturo, in eloquijs S. Scripturæ ipsis creditæ. Hic vides per *eloquia Dei*; complecti

Deus fidelis in promissis suis, licet homo sit incredulus.

A Apostolum promissa Dei.

Nota. Obijcit sibi hanc Iudæorum incredulitatem Apostolus, vt quasi aliud agens, pungat & perstringat eorum infidelitatem, qua Christo & Euangelio credere noluerunt.

Nota Secundò. Pro *euacuabit*, græcè est καταργήσει, id est otiosam, euanidam, inefficacem, irritam reddet. Respondet enim Hebræo פרע *para*, vel הפיר *hephir*. De quo plura Galat. 5. 4.

ABSIT. EST AVTEM DEVS VERAX, OMNIS AVTEM HOMO MENDAX] Vox *autem*, ponitur hic pro *enim*, vt vertit Syrus, vide can. 25. Dat enim causam, cur incredulitas hominum, Dei fidem euacuare non possit; quia scilicet Deus est verax, omnis autem homo mendax. Græca pro *est* significantiùs **Vers. 4.**

B habent γινέσθω, id est, fit. q. d. Absit quin potiùs fit & statuatur Deus verax; vti omnis homo est mendax. Vnde Salmeron putat nostrum Interpretem vertisse *esto*, & pro eo iam corruptè legi, *est*. Verùm S. August. Ambr. Cyprian. epist. ad Cornelium, & passim Latini tam codices, quàm interpretes, constanter legunt *est*, non *esto*.

EST DEVS VERAX] Nota. Veracitas virtus est inclinans hominem, vt in verbis veritatem custodiat, opponiturque mendacio. Fidelitas verò virtus est inclinans, vt pacta, & id quod promissum est seruetur & impleatur. Omnis ergo fidelitas est veracitas, non contrà; sæpè tamen, vt hic, pro eodem sumuntur.

Veracitatis & fidelitatis descriptio.

OMNIS AVTEM HOMO MENDAX] Hebraicè psalm.

C 115. quem hic citat Paulus habetur כל אדם כזב *col adam cozeb*. quod Primò, Theodor. vertit, *omnis homo deficit*, q. d. ait Theodor. & Euthym. in psalm. 115. *Nihil est stabile in rebus humanis; sed vniuersa vanitas omnis homo viuens*, ps. 38. 6.

Homo est vanus, nihili & mendacium.

Hinc Secundò, Aquila vertit, *omnis homo est mendacium*. Sic & Hieron. (legunt hi in Hebræo alio puncto כזב *casab*, pro *cozeb*) id est, vt explicat Hieron. in psal. 115. *Omne quod in hac vita videmus, omne quod intelligimus, mendacium est*, id est, vmbra & imago, & sæpè error est. In Deo enim solo & cælo est veritas, stabilitas, æternitas. Vel, vt alij explicant, *Omnis homo est mendacium*, id est, omnis homo est res nihili, futilis, vana, & indigna cuius Deus curam suscipiat, vt idem sit, quod dicitur psal. 30. 23. *Ego dixi in excessu mentis meæ, Proiectus sum à facie oculorum tuorum*. q. d. Videtur mihi Dauidi in hac

D mea trepidatione, quòd obliuiscaris mei, ô Domine, quia sum homo mendax, id est vanus, nihili. Vnde huic mox opponit dicens: *Pretiosa in conspectu Domini mors sanctorum*. q. d. Licet homo sit tam vilis, tamen eos qui sancti sunt, non negligit Deus, sed caros habet & curat.

Tertiò, Symmach. vertit, *omnis homo mentitur*. Quod S. Basilius in psal. 115. sic explicat: quia Dauid, inquit, coram Achis coactus est se simulare stultum, & quasi mentiri; hinc ait, Omnis homo cogitur subinde mentiri, vt ego hîc cogor, vel, vt idem Basilius. *Omnis homo mentitur*, id est spem datam & de se conceptam fallit; sicut seges mentitur, cùm spem & laborem agricolæ fallit. q. d. Homo tantùm habet mendacem speciem & spem & laruam veritatis.

Homo larua

Quar-

Quartò, optimè noster Interpres vertit *omnis homo mendax*, id est, ex naturæ corruptæ vitio & procliuitate, habitu etiam & consuetudine quiuis homo potens & pronus est vt mentiatur, & fidem datam fallat: rursum homo sæpè, id quod dicit, nescit; & quod promisit, obliuiscitur, vel per infirmitatem implere non potest, itaq; reipsa mentitur. Hinc S. Aug. in Sententijs num. 322. *Nemo*, ait, *habet de suo nisi peccatum & mendacium. Si quid autem habet homo veritatis atq; iustitiæ ab illo fonte est quem debemus sitire in hac eremo, vt ex eo quasi quibusdam guttis irrorati non deficiamus in via.*

Psalm. 115. explicatur & illustratur.

Nota Citat hîc Apostolus psal. 115. vbi dicitur: *Ego dixi in excessu*, id est, vt explicat S. Basilius, in ecstasi & raptu mentis; vel potiùs, vt ex Hebræo vertunt Hieron. Aug. & Aquila *in stupore*, pauore & perturbatione mentis (hoc enim est בְחָפְזִי *chippazon.*) *Omnis homo mendax.* q.d. Ego Dauid, cùm essem in tot malis, vt in me oriretur diffidentia salutis & regni promissi, ex præcipitatione animi perturbati, dixi: *Omnis homo mendax.* Ecce enim Samuel promisit mihi regnum, Saul filiam, amici & milites, quibus in castris præfui, suam promiserunt mihi fidem & opem; & ecce ego miser & pauper hic pereo, omnes me deserunt, & fidem mihi datam fallunt, Saule me persequente.

Hæc verba Omnis homo mendax, an sint Scriptura sacra.

Dices, Ergo hæc verba non sunt Scriptura sacra, nec Spiritus sancti, sed Dauidis agitati malo & falso diffidentiæ spiritu; quia verè euasit rex postea, homines que non mendaces, sed veraces expertus est.

Resp. Verum est, scilicet hæc verba non esse Spiritus sancti, quatenus dicta sunt à Dauide, sed tamen quatenus illa ipsa hic dicuntur & confirmantur à S. Paulo, eatenus sunt Spiritus sancti, qui hæc verba Dauidis hic sua facit, quia à parte rei vera sunt eo sensu, quem paulò ante dedi. Adde, etiam quatenus dicta sunt à Dauide, esse Scripturam sacram hactenus, quia nimirum Spir. sanctus psalm. 115. testatur, Dauidem ea dixisse, sicut in Euangelio testatur, Iudæos dixisse de Christo, *Dæmonium habet*, etiamsi animo turbido, imò maligno, idipsum dixerint.

Ex natura corrupta quatuor pullulant in homine propensiones ad malum.

Nota Secundò, Loquitur Paulus hic de homine secundùm statum naturæ corruptæ, sic enim est mendax; nam per gratiam homo fit quasi Deus, & desinit esse homo & mendax, ait S. Hier. & S. Aug. in psal. 115.

Nota Tertiò, hic morale documentum. Ex natura corrupta, quatuor maximè in homine pullulant propensiones ad malum. Prima est ad voluptatem & libidinem. Secunda est ad excellentiam, & ad excusandum peccata. Tertia est propensio ad vana, curiosa & caduca bona. Quarta est propensio ad mentiendum & fallendum, vbi res propria agitur. Vnde Aquila vertit, *omnis homo est mendacium*, id est, ita sæpè mentitur, vt videatur totus consutus ex mendacijs, fraudibus & vanitatibus.

Probatur contra Lutherum, omne opus hominis iusti non esse peccatum.

Hinc videas, perperam ex hoc loco probare Lutherum, omne opus hominis iusti, etsi sanctum, peccato aliquo infectum esse, esseq; peccatum. Ratio Lutheri hæc est: *Facilius*, inquit, *est verum dicere, quàm bonum agere*; atqui nequit homo verum dicere, quia omnis homo mentitur, vt ait hic Apostolus: ergo nequit quoque homo bonum agere. Sed & fallit & fallitur Lutherus: nec enim semper maior propositio ipsius est vera: nam furi in eculeo, Martyri in tormentis difficillimum est fateri & profiteri veritatem, illudq; illi longè difficilius est, quàm dare eleemosynam, orare, aut aliud opus bonum facere. Deinde in minori assumit ipse falsum: non enim dicit Apostolus, omnem hominem semper mentiri, sed tantùm, omnem hominem esse mendacem.

Sicvt scriptvm est] Probat, quòd *Deus sit verax, omnis autem homo mendax*, ex psalm. 50. 6. vbi dicitur: *Vt iustificeris in sermonibus tuis. Vt*, significat hic non intentionem, sed euentum homicidij & adulterij Dauidis. q.d. Peccaui, Domine, sed parce & miserere mei, atq; ita fiet, vt per peccata mea, quæ condonas, iustus & verax ostendaris, ô Deus, in tuis promissis. ita Theodoret. & hunc esse sensum mox clarius patebit.

Hæc verba litteraliter sunt Dauidis allegoricè tantùm & accommodatitiè conueniunt Christo.

Et vincas cvm ivdicaris] Primò S. Hier. in psalm. 50. & Greg. in psalm. 4. pœnitential. hoc de Christo sic explicant. q.d. Tu solus inter omnes iudicatos, ô Christe, à peccato immunis, iniustè adiudicatus cruci, vincis; quia à morte gloriosus resurgis, & iudices tuos æternæ morti adiudicabis. *Iudicatus* ait S. Greg. *Dominus vicit, quia vnde in passione succubuit, inde maiorem sui gloriam resurgendo manifestauit. Iudicatus vicit, quia quorum ad tempus iudicium moriendo subijt, eos iusto iudicio condemnatos æterna morte mulctauit.* Verùm hic sensus non est litteralis, sed allegoricus, vel potiùs accommodatitius: ad litteram enim sunt hæc verba Dauidis pœnitentis, & petentis à Deo veniam sui peccati, vt patet ex titulo psal. 50.

Secundò, Theodoret. Euthym. & Iansenius in psal. 50. sic hæc explicant, q.d. Dauid: In iudicio, quo me homicidij, ô Domine, per Nathan arguis, fateor me à te vinci, & homicidij, & adulterij ac ingratitudinis reum peragi & damnari. Hic sensus satis conuenit Dauidi psalm. 50. sed non bene cohæret hic apud Paulum, cum præcedentibus. Vult enim per hunc versum psalmi 50. Paulus probare, quòd Deus sit in promissis verax, & omnis homo mendax.

Humana fragilitas & inconstantia Deo subtrahente Auxilium.

Tertiò Hesychius & Didymus in Catena Græcorum in psal. 50. sic exponunt. *Vt vincas in sermonibus tuis*; quibus dixisti, ô Domine, omnes declinasse & esse peccatores; cùm enim ego Dauid insolentiùs contra hos de mea virtute & constãtia gloriatus sim, dicens ps. 29. *In virtute mea non mouebor in æternum*; iam lapsus in cædem Vriæ, agnosco me fragilem peccatorem, atq; pristinæ meæ gratiæ & constantiæ non me, sed te auctorem fuisse. Verùm Paulus hic agit de victoria non humanæ arrogantiæ, quam Deus contundit & vincit, subtrahendo suam potentiam & gratiã, sed de victoria fidelitatis Dei qua Deus nostram infidelitatem & ingratitudinem vincit & superat. Vt patet ex v. 3. & 4.

Locus psal. 50. genuinè & congruentissimè explicatur.

Quartò, aptissimè & congruentissimè tam Dauidi, quàm Paulo hæc sententia sic explicanda est. q.d. Fateor ego Dauid, me coram te, ô Domine, peccasse, sed parce, & promissa mihi olim à te facta restitue, indeque fiet, vt vincas & reipsa euertas iudicia hominum, qui censent & mentiuntur, te non staturum promissis, quibus tum cuiuis pœnitenti veniam (ita S. Gregorius) tum mihi Dauidi propriè regnum perpetuum in Salomone & Messia filijs promisisti. Promissis, inquam, non conditionatis: nam hæc non seruata conditione euacuari & irrita fieri posse constat, salua fide & veritate promittentis; sed absolutis. ita S. Thomas scilicet vt homines hanc tandem sententiam ferant: Iustus est hic Deus, qui sua pacta seruat, etiam his (putà

mihi Dauidi meisque posteris) à quibus post pacta iniuriâ afficitur. Sicque ergo Dauid mendax & fallax ostendor; atque ex me meoque hoc exemplo & similitudine, quiuis alius homo mihi similis pariter mendax, id est, Deo infidelis & peccator; Deus verò verax & fidelis ostenditur; hoc enim probare intendit Apostolus.

VERS. 5. SI AVTEM INIQVITAS NOSTRA IVSTITIAM DEI COMMENDAT, QVID DICEMVS? NVMQVID INIQVVS

VERS. 6. EST DEVS, QVI INFERT IRAM? SECVNDVM HOMINEM DICO] Occurrit hic Apostolus obiectioni hominum insipientium. Vnde ait: *Secundùm hominem dico*, id est, ea hic oppono & obijcio, quæ homo non sapiens, sed carnalis obijciat. Scilicet, si Dauidis & nostra iniquitas, in causa est vt Dei iustitia & fidelitas erga nos magis illustretur; ergo iniquus videtur Deus, si nos iniquos puniat, & non potiùs præmiet, quasi auctores vt eius iustitia magis eluceat. Respondet Apostolus.

Illustratio diuinæ gloriæ tantùm per accidens sequitur ex peccato.

ABSIT, scilicet vt iniquus sit Deus, vtque iniquitas nostra per se, & natura sua Dei commendet iustitiam. Hæc enim illustratio gloriæ & iustitiæ Dei per accidens ex peccato sequitur. Vnde subdit Apostolus dicens.

SI ENIM VERITAS DEI IN MEO MENDACIO ABVNDAVIT IN GLORIAM IPSIVS] vt nonnulli colligunt ex eo, quod dixi: *Vt iustificeris in sermonibus tuis, & vincas cùm iudicaris*, q. d. Si mendacium & peccatum per se cedit in gloriam veracitatis & fidelitatis Dei, quâ hominibus, licet peccatoribus & ingratis, promissa sua seruat Deus.

QVID ADHVC ET EGO TAMQVAM PECCATOR IVDICOR?] & non potiùs laudor, tamquam illustrator gloriæ diuinæ?

VERS. 8. ET CVR NON FACIAMVS MALA, VT VENIANT BONA? SICVT BLASPHEMAMVR, id est, sicut calumniamur, ET SICVT AIVNT QVIDAM NOS DICERE] quasi doceamus, mendacia & peccata nostra natura sua in gloriam Dei cedere, illiusque fidelitatem & misericordiam prouocare & commendare. Si enim hoc verum esset, vtique peccandum esset, & iniustus esset Deus vlciscens peccatum. ita passim interpretes cum Theophyl. Videntur hi vecordes huius calumniæ occasionem sumpsisse ex eo; quòd sæpè doceret Apostolus, superabundasse gratiam Dei, vbi superabundauit hominum iniquitas, & eam cessisse in laudem gratiæ & iustitiæ Dei.

Ad illustrandam Dei misericordiam & gratiam natura sua non ordinantur peccata.

QVORVM, scilicet tam ita sentientium, quam nos calumniantium, DAMNATIO IVSTA EST] Hi enim perinde syllogizant, & perinde faciunt; atque si quis de viro pio & patiente ita concluderet: Hic vir miræ est patientiæ, omnia tolerat, omnia dissimulat, ergo vexemus eum, milleque iniurias ei irrogemus, vt eius patientiam exerceamus & illustremus. Hic enim est paralogismus & peruersa argumẽtatio: nam tam virtus & gloria huius viri ex iniurijs proteruorum, quàm gloria Dei ex peccato nostro, non per se, & natura sua prouenit, sed per sapientiam viri sancti, & per sapiẽtiam Dei, qui malum ordinare nouit ad bonum misericordiæ vel iustitiæ suæ, vt docet S. Augu. in Enchirid. c. 96. & lib. 3. de Genes. ad lit. ca. 24. *Deus*, ait Aug. *rerum optimus est conditor, & peccatorum iustissimus ordinator.* Idem docet S. Dionysius de Diuin. nominib. c. 4. vbi agit de malo, sub finem: & Boëtius libr. 4. de Consol. prosa 6. vbi sic ait: *Diuina est vis, cui mala quoque bona sunt, cùm eis competenter vtendo,*

Deus sapientia sua trahit peccata ad bonum misericordiæ, vel iustitiæ.

A *alicuius boni elicit effectum. Ordo enim quidam cuncta complectitur, vt quod ab assignati ordinis ratione discedit, hoc idem licet in alium, tamen in ordinem relabatur, ne quid in regno prouidentiæ liceat temeritati.*

Nota hic cum Caietano, nullum peccatum, nec minimum quidem veniale, medium esse eligibile, aut faciendum, vt peccata etiam grauissima cuitentur.

Nullum vel minimum peccatum est medium eligibile, vt grauissima peccata vitentur.

Dices, S. Gregor, 32. Moral. 20. videtur contrariũ docere, ait enim: *Dum mens inter minora & maxima peccata constringitur, si nullus omnino sine peccato euadendi aditus pateat, minora semper eligantur.*

Respondeo, S. Gregorius loquitur de scrupulosis & perplexis. His enim si videatur se peccaturos quidquid agant, eligant minus, scilicet id quod eis minus malum esse videtur; si facultas doctos consulendi, aut alia ratio nodum conscientiæ perplexum dissoluendi, non suppetat.

B QVID ERGO? PRÆCELLIMVS EOS?] Iudæi Ethnicos, quasi ob merita nostra, legem, aut circumcisionem præ eis vocati simus ad fidem & iustitiam Christi? redit enim hic Paulus ad propositum suum, quod tetigit v. 2. Respondet, *Nequaquam* præcellimus nos Iudæi ipsos Gentiles. VERS. 9.

CAVSATI ENIM SVMVS, Id est, causam antea attulimus; vnde Græca clariùs habent, προῃτιασάμεθα, præcausati sumus.

SICVT SCRIPTVM EST, QVIA NON EST IVSTVS QVISQVAM, NON EST INTELLIGENS, NON EST REQVIRENS DEVM] Docet S. Hieronym. præfat. in lib. 16. comment. in Isaiam, sumptos esse hos versus sequentes, quos hic citat Paulus, ex varijs locis Scripturæ, ex psalm. 13. 1. psalm. 52. 3. psal. 5. 11. psalm. 139. 4. psalm. 9. 7. Isaiæ 59. 7. Prou. 1. 16. Atque omnes hi versus ita separati, ex hoc loco Apostoli, qui omnes hic iungit, simul translati sunt in psalm. 13. Latinæ versionis, etiam in editione Romana, sed sub eodem versu. Pari modo simul omnes habentur in Syra & Ægyptia versione psal. 13. & in codice Anglicani psalterij Hebraici (quem citat Arias in Apparatu, & Lindanus lib. 1. de Optimo genere interpret. S. Script.) inuenti sunt omnes hebraicè in psal. 13. Sed codicis illius Anglicani auctoritas & antiquitas est incerta. Nam passim hi versus in Hebræo non extant psalm. 13. sed sparsim in Scripturæ locis iam citatis. Vide Franc. Lucam in Notis ad psal. 13.

VERS. 10. & 11.

Versus sequentes citati ab Apostolo, à quibus Scripturis sint desumpti.

Nota. Significant hi versus corruptionem hominis & naturæ per fidem & gratiam non sanatæ, vt mox fusiùs ostendam; hæc enim omnis peccato est subdita, non cuiuis, sed vna huic, altera alteri.

Corruptio naturæ per gratiam Christi non sanata.

D Quod enim particulatim c. 1. de Gentibus, & c. 2. de Iudæis probauit Apostolus, scilicet omnes esse sub peccato, hic more Rhetorum generatim, per complexionem & exaggerationem concludit & amplificat.

NON EST IVSTVS QVISQVAM, NON EST INTELLIGENS, NON EST REQVIRENS DEVM.]

Nota Primò. Citat hic Apostolus quædam non quoad verbum, sed quoad sensum. Nam τὸ *non est iustus*, & vt Græca addunt οὐδὲ εἷς, id est, *ne vnus quidem*, nusquam scriptum est hisce verbis, sed alijs æquiualentibus, putà his: *Non est qui faciat bonum, non est intelligens, non est requirens Deum.* Itaque videtur Apostolus omnes sequentes Scripturæ versus, in quibus particulatim hominum peccata enarrat, vna generali sententia quasi synopsi & argumento complexus, dicens & præmittens,

Non

Non est iustus quisquam; eumq; deinde quasi in partes diuidit, dicens, *Nō est intelligens, nō est requirens Deum*. Licet enim hæc verba de quolibet impio à Psalte psal. 13. dicta esse videantur; tamen τὸ *non est intelligens*, propriè conuenit Gentilibus, qui idola coluerunt, & Deum verum non agnouerunt: τὸ verò, *non est requirens Deum*, propriè competit Iudæis, qui Deum quidem agnouerunt, sed Dei legem, & voluntatem non requisiuerunt, nec obseruarunt & hoc videtur hic velle Paulus, q. d. Quidam non Intelligunt, nec cognoscunt Deum, quales sunt Gentiles: quidam verò Deum cognoscunt, sed Dei mandata non requirunt, nec custodiunt, quales sunt Iudæi: atque ideo nec Iudæus, nec Gentilis, adeoque nemo iustus est inter filios hominum.

Gentiles & Iudæi in quibus hoc tanguntur.

Nota Secundò. Citat hic Paulus psalm. 13. v. 2. vbi sic dicitur: *Dominus de cælo prospexit super filios hominum, vt videat, si est intelligens aut requirens Deū.* q. d. Quæsiuit Deus an quis hominum esset intelligens aut requirens Deum: & quantumcumq; quæsierit, neminem tamen inuenit. Nam, vti præcessit ibidem *non est qui faciat bonum, nō est vsq; ad vnum.* Vnde & Paulus non verba, sed sensum reddens vertit, *non est intelligens, non est requirens Deum.* Vocula enim *si*, quæ est in psal. 13. Hebræis sæpè negantis est, idemq; valet quod *non*. Id patet in iuramentis Hebræorum, vt, *Hæc mihi faciat Deus, si steterit caput Elisei super ipsum*, 4. Regum 6. 31. id est, Iuro quòd non stabit caput Elisei super ipsum, iuro quod demam Eliseo caput. Sic hic, *Prospexit, vt videat, si est intelligens aut requirens Deum*; idem est, ac si dicat, Prospexit & vidit Deus, quòd non est intelligens quisquam, aut requirens Deum.

Vers. 9.

Vers. 10. & 11. *Versus sequentes citati ab Apostolo, à quibus Scripturis sint desumpti.*

An de solis atheis hæc Dauidis verba sint intelligenda.

C

Quæres, an hæc Psaltis verba, *Non est intelligens, non est requirens Deum*, de omnibus omnino hominibus, an tantùm de certo hominum genere dicta sint? Genebrard. Iansenius & alij in psal. 13. volunt illa dicta esse de solis atheis, quasi Apostolus suam vniuersalem propositionem, scilicet omnes esse peccatores, probet tantùm per exemplum atheorum, qui maximi sunt peccatores, vti omnem hominem esse mendacem, probauit per exemplum Dauidis v. 4. Nam de solis atheis dicitur ibidem v. 1. *Dixit insipiens in corde suo, Nō est Deus*, hebraicè אין אלהים *en Elohim*, *non est Elohim*, id est, non est Deus, iudex & vindex bonorum & malorum: &c, vt Chaldæus vertit, *nō est potestas Dei in terra. Elohim* enim Dei non essentiam significat, sed prouidentiā, qua Deus mundum regit, iudicat, punit, vel præmiat. Homines enim qui negant hanc Dei prouidentiam, sine Numinis aut vindicis metu, ruunt in omnia scelera, quæ ibi deinceps enarrat Psaltes, vt notant Chrysost. & Theodoret. in psal. 13.

Corruptio naturæ per gratiam Christi non sanata.

D

Verba Psalmista de quibusuis hominibus sunt intelligenda.

Verum Respondeo & dico, cùm Salmerone, Toleto & alijs, hæc Psaltis verba non de solis atheis, sed de quibusuis hominibus intelligenda esse. Patet id clarè ex hoc Apostoli, qui verus est Dauidis interpres, loco. Nam ex hisce Psaltis verbis Apostolus hic plenè & adæquatè, totoque conatu probare intendit, omnes omnino homines esse sub peccato. Illud autem non plenè, nec adæquatè ex ijs probaret, si illa de solis atheis intelligenda essent. Responderent enim Iudæi Paulo, hæc Psaltis verba obijcienti; Dauidem de idololatris & atheis loqui, ad se illa non pertinere, vtpote qui sint iurati atheorum hostes, itaque rueret neruus & vis argumenti Paulini. Vnde Paulus vt hoc elidat, v. 19. ait:

A

Scimus autem quoniam quæcunque lex loquitur, ijs qui in lege sunt loquitur.

Secundò, id patet ex ipso Psalte, qui clarè initio psalmi insinuat se nō de atheo tantùm, sed de quouis insipiente loqui: *Dixit*, inquit, *insipiens. Insipiens* autem phrasi Dauidis & Sapientis est quiuis impius, qui insipienter Deum suæ concupiscentiæ, & æterna bona caducis, quæ adamat, posthabet & postponit. Vnde de talibus mox subdit: *Non est, qui faciat bonum vsque ad vnum.* Primus ergo insipiens fuit Adam pater noster, qui insipienter credidit Euæ & serpenti, adeoque vno pomo se & nos omnes perdidit; indeque nos omnes insipientes facti & nati sumus.

Insipiens quis sit & dicatur in Scripturis.

Describit ergo Psaltes psal. illo 13. insipientiam & corruptionem humanæ naturæ, omniumq; hominum, si sola eorū natura peccato vitiata, sine Dei gratia illam reparante & restaurante consideretur. Tali enim statu homines in omnia peccata procliues ruunt, adeoq; tandem eò deueniunt, vt vel explicitè, vel implicitè dicant, Non est Deus iudex & vindex malorum, vt scilicet licentiùs, & magis impunè peccent.

Insipientia & corruptio naturæ humanæ peccato vitiata.

B

Tertiò, idipsum patet ex eo, quòd tam hoc psal. 13. 1. quàm alibi Psaltes opponat hunc statum insipientiæ & corruptionis humanæ naturæ, statui gratiæ, quo Deus naturam lapsam sanat, redimit, reparat & iustificat. Ait enim: *Quoniā Dominus in generatione iusta est. Quis dabit ex Sion salutare Israel? cùm auerterit Dominus captiuitatem plebis suæ, exultabit Iacob, & lætabitur Israel.* Quod ergo dicit Psaltes ps. 13. 1. *Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus*, proponit hoc non quasi argumentum & scopum totius psalmi, sed quasi extremum & summum malorum, ad quod tandem peruenit hominum insipientia. Vnde versibus seqq. gradus peccatorum explicat, quibus sensim eò conscendunt homines. Aliter respondet & explicat illum versum Salmerō: Omnis, inquit, insipiens, id est impius & peccator, hoc ipso quo peccat, in corde suo implicitè & virtualiter dicit, *Non est Deus*: quia ita liberè & impudenter in Deum peccat, ac si Deus peccatum eius non videret, vel punire non posset, aut non vellet, adeoq; ac si Deus iudex & vindex non esset, atq; huic expositioni fauet, quòd ita se explicare videatur Psaltes v. 2. dicens, vt hic vertit Paulus: *Non est intelligens, non est requirens Deum.*

Omnes declinavervnt (hebraicè סר *sar*, id est recesserunt, scilicet à Deo) simvl invtiles facti svnt] Hebraicè נאלחו *neelachu*, id est computruerunt, fœtuerunt; Chaldæus vertit, obtorpuerunt, indeque inutiles facti sunt, nullos ferentes bonos fructus fidei & bonorum operū, sed tantùm malos, vanos, putidos & fœtidos gulæ, luxuriæ, superbiæ, aliorumque scelerum. Vers. 12.

Non est qvi faciat bonvm, non est vsqve ad vnvm] *Vnum*, scilicet Christum qui excipitur, quiq; solus per se facit bonum, ait S. August. in ps. 13. Verùm hic sensus nō respondet Hebræo psalm. 13. ibi enim hebraicè habetur אין גם אחד *en gam echad*, hoc est, non est quidem vnus, id est, nullus est.

Vnde Secundò, Caietan. sic exponit; Non est qui faciat per omnia bonum, vt numquam peccet saltem venialiter. Sic & Chrysost. in psalm. 13. qui hanc sententiam nimis laxè extendit etiam ad B. Virginem, quam in Christi passione putat ipse defectum & deliquium fidei cum Apostolis circa

Error dicti Chrysostomi dicentis D. Virginem deliquisse in passione.

 Christum

Christum Christique resurrectionem passam fuisse. Verùm hic iam est error: totius enim Ecclesiæ sensus & consensus est, B. Virginem numquam ne venialiter quidem peccasse, vti declarat Concil. Trident. sess. 6. can. 23.

Tertiò S. Thomas censet hic esse hyperbolen. *non est vnus*, siue nullus est, id est, pauci sunt, qui faciant bonum.

Quartò, Ambros. putat Psaltem loqui, non de pijs, sed de impijs: horum enim nullus est bonus. Sed hoc non satisfacit, quia Apostolus ex hoc Psaltis versu probat neminem esse pium & bonum, sed omnes omnino homines esse sub peccato & ira Dei.

Sine Christi gratia nemo potest bonum facere. Quintò ergo, hic est genuinus huius loci sensus: *Non est qui* ex se, sine Dei, id est Christi gratia *faciat bonum* absolutè, tale scilicet, vt inde bonus & iustus coram Deo dici, dignusque Dei gratia, aut æterna gloria censeri possit: quia omnes ex peccato Adæ corrupti, & concupiscentia infecti in peccata varia procliues declinant. ita S. August. in psalm. 13. Hinc ergo non sequitur, omnia opera infidelium esse mala & peccata, sed tantùm esse inepta ad iustitiam & gratiam Dei promerendam. Hoc enim hic vocatur *bonum*.

VERS. 13. SEPVLCHRVM PATENS EST GVTTVR EORVM] q. d. Quilibet homines peccato & concupiscentia corrupti, instar sepulcri patentis, spurca, tetra, fœtida, dolosa, maledicta exhalant, proloquuntur & eructant. Guttur eorum, quasi sepulcrum patens, fœditatem, putorem & abominationem lethalem mortui cordis, quasi cadaueris intus sepulti, semper exhalat. Addit S. Augustinus in psalm. 13. per *sepulchrum patens* significari voracitatem cibis inhiantis gulæ.

VERS. 14. VENENVM ASPIDVM SVB LABIIS EORVM] q. d. Ijdem homines labia & os venenata habent, vt vix aliud in eos quibus irati & offensi sunt, proferant, quàm contumelias & maledicta, quin & verbis addant verbera & cædes. Vnde subdit Apostolus: *Veloces pedes eorum ad effundendum sanguinem*.

VERS. 16. CONTRITIO ET INFELICITAS IN VIIS EORVM] q. d. Viæ, gressus & conatus eorum eò tendunt, vt alios & sese inuicem conterant miserosque faciant. Patet ex Hebræo. Aliter Theophyl. *Contritio & infelicitas*, inquit, est peccatum, quia peccatum conterit & infelicem facit animam. De corruptione humanæ naturæ, tam quoad animam, quàm quoad corpus. vide S. August. libr. 22. de Ciuit. c. 22.

VERS. 19. SCIMVS AVTEM QVONIAM QVÆCVMQVE LEX LOQVITVR, IIS QVI IN LEGE SVNT LOQVITVR] Est occupatio. q. d. Ne dicas ò Iudæe, hos versus, qui omnes homines de tam grauibus peccatis arguunt, de solis Gentilibus loqui: nam hi versus, sunt versus legis, putà Psaltis & Prophetarum, qui non tam Gentilibus, quàm ijs qui in lege sunt, id est Iudæis, loquuntur, eorumque vitia increpant & castigant. ita S. Chrysost. & Theophyl.

Hi versus spectant aquè Iudæos ac Gentiles.

Triplex huius loci sensus. VT OMNE OS OBSTRVATVR (vt nemo audeat se à peccato excusare) ET SVBDITVS FIAT OMNIS MVNDVS DEO] Pro *subditus*, græcè est ὑπόδικος, id est condemnationi: δίκη enim causam, crimen, condemnationem, vindictam & pœnam significat) obnoxius. ita Syrus, Chrysost. & Theophyl. q. d. S. Scriptura versibus iam citatis ita omnes de peccatis redarguit, vt omnis homo qui est in mundo, fateri debeat, se coram Deo reum esse, seque

A Dei iræ & vindictæ obnoxium & subditum esse, ob crimina in Deum admissa. Vnde S. August. lib. de Gratia Christi ca. 8. legit, *vt reus fiat omnis mundus Deo*; Secundò Ambros. *vt mundus*, inquit, *subditus*, id est prostratus & supplex, *fiat Deo, itaq; ad suorum peccatorum indulgentiam & Dei gratiam peruenire queat.* Addit Tertiò, Theophyl. *vt mundus*, inquit, ὑπόδικος, id est condemnatus, hoc est libertate ac fiducia carens, & indigus opis alienæ, agnoscat se egere Dei gratia & clementia. Sed primus sensus maximè proprius & genuinus est.

QVIA EX OPERIBVS LEGIS NON IVSTIFICABITVR OMNIS CARO (omnis homo, est synecdoche) CORAM ILLO] Est occupatio altera. q. d. Excipies iterum, ò Iudæe, & obtendes dicendo: Esto sim peccator, & in peccata incidam; tamen habeo opera legis, aspersiones, lustrationes & sacrificia pro peccato, quibus peccatum expiem. Respondet Apostolus, hæc opera posse quidem purgare & expiare carnem, & irregularitatem externam, siue carnalem & politicam, non tamen posse animam purgare & iustificare à peccato: tum quia sacra Scriptura omnes omnino homines etiam qui sub lege sunt, post omnes hasce suas lustrationes, peccati condemnat; tum quia lex & opera legis tantùm iudicium & demonstratio, non autem expiatio sunt peccati. VERS. 20.

B *Opera & lustrationes legis antiquæ nihil conferebant ad delenda peccata.*

Nota. Cùm Apostolus asserit hic, neminem iustificari ex operibus legis, veteris intellige, seu ijs quæ præscribit lex vetus, seclusa fide & gratia Christi, idque patet ex eo, quòd vers. 22. & passim opponet hæc opera fidei Christi. Cùm ergo fidem Christi iustificantem ijs opponit, non excludit, sed potiùs includit in fide opera facta ex fide. Sic enim pari modo sub lege includit opera legis, seu quæ facienda dictat lex. ita S. Augu. lib. de Gratia & lib. C arbitr. c. 7. Vide can. 2. & 3.

PER LEGEM COGNITIO PECCATI] Lex docet quid faciendum sit, quid cauendum, quid virtus sit, quid vitium & peccatum. Hinc de ea dicitur Prouerb. 6. *Mandatum lucerna est, & lex lux, & via vitæ*. Vnde & hebraicè vocatur תורה *thora*, id est doctrina & institutio.

Nota. Pro *cognitio*, græcè est ἐπίγνωσις, id est agnitio. Differunt autem *cognitio* & *agnitio*: nam cognoscimus noua, agnoscimus vetera. Lex ergo non erat propriè *cognitio*, sed agnitio peccati. Quia iam ante legem à Mose latam, cognoscebant homines peccatum per lumen & legem naturæ. Verùm quia hæc lex sensim obscurabatur in homine, hinc Deus per Mosen tulit legem clarè explicantem, quid licitum esset, quid illicitum & peccatum. D Vnde per legem hanc Mosis agnouerunt rursum Iudæi peccatum, quod antea cognouerant, licet obscurè per lumen naturæ.

Lex naturæ sensim obscurata, per legem Mosi declarata.

NVNC AVTEM SINE LEGE (id est, vt Theodor. & Ambro. lege veteri cessante) IVSTITIA DEI, id est iustificatio, qua nos Deus à peccatis absoluit, infundendo nobis suam iustitiam, id est gratiam, charitatem, aliasque virtutes, per Christi Euangelium MANIFESTATA EST, quæ olim ante tot sæcula TESTIFICATA est A LEGE ET PROPHETIS] Hi enim quasi testes diuini & certissimi hanc iustitiam per Christum dandam prænuntiarunt & asseuerarunt. ita S. Aug. li. de Spirit. & litt. c. 9. & 11. *Non dixit Apostolus*, inquit Aug. *Iustitia hominis, vel, Iustitia propriæ voluntatis; sed iustitia Dei, non qua Deus iustus est, sed qua induit hominē, cùm iustificat impium, &c.* VERS. 21.

Vnde

Vnde idem præclarè sententia 320. *Qui*, ait, *dedit legem, ipse dedit & gratiam: sed legem per seruum suũ misit, cum gratia ipse descendit: vt quia lex ostendit peccata, non tollit, volentes suis viribus legem exequi nec valentes, cogantur ad gratiam, qua & impoßibilitatis morbum, & inobedientiæ aufert reatum.*

VERS. 22. IVSTITIA AVTEM (*autem*, id est, inquam, vide can. 25.) DEI (quæ proponitur & datur) PER FIDEM IESV CHRISTI IN OMNES, dum scilicet omnibus offertur, ET SVPER OMNES (dum scilicet omnibus reipsa datur, & desuper infunditur) QVI CREDVNT IN EVM] scilicet *qui credunt*, non, vt dæmones, fide nuda & inani, sed, vt amici, fide charitate formata: *credunt* inquam Christo, ita vt illi eiusq; præceptis obediant, siue *qui credunt* fide humili, efficaci & obedienti, vt faciant mandata, quæ fides docet implenda esse. Sic vulgò dicitur duci exercitus, Si credas huic consiliario, obtinebis victoriam, scilicet si credas practicè, id est, si iuxta eius præcepta aciem & bellum instruas. Pari modo qui credunt non speculatiuè, sed practicè Christo, id est, qui Christi dictis & monitis obediunt, hi iustificantur & saluantur.

Fides charitate formata, non speculatiua merè, sed practica.

Nota. Cùm ait hic Apostolus iustitiam Dei per Christum esse *in omnes, & super omnes*; τὸ *in omnes*, significat vniuersalitatem & diffusionem iustitiæ, quòd scilicet iustitia hæc offeratur & diffundatur in omnes homines qui credunt in Christum: τὸ verò *super omnes*, significat sublimitatẽ iustitiæ, quòd scilicet illa supra naturæ vires & merita; desuper è cælo homini infundatur. ita Anselmus.

VERS. 23. OMNES ENIM PECCAVERVNT, ET EGENT GLORIA DEI] *Egent* græcè ὑστεροῦνται. quod Syrus vertit, *destituuntur*; Chrysost. *carent* Propriè vertas, *posteriores sunt gloria*, id est gratia Dei gloriosa & munifica, qua iustificentur, nec eam viribus naturæ assequi possunt, sed egent alia priori & præueniẽte Dei gratia, qua ad iustificationem se præparent, ideoque gratis iustificantur. Vtraque enim gratia, & præueniens & iustificans gratis datur; præueniens tamen per opera pœnitentiæ ad iustificationẽ præparat hominem & disponit. ita Oecum. Theodor. & S. Aug. de Spir. & lit. c. 9.

Gratia præueniens, & iustificans gratis datur.

Nota. Cùm ait Apostolus, *Omnes egent gloria Dei*, Cyrillus l. de Recta fide per *gloria* intelligit Christum, qui est gloria Patris hoc ipso, quo est redemptor & iustificator noster. q. d. Paulus: Omnes egent Christo redemptore.

Quid per gloriam Dei hic intelligat Apostolus: triplex expositio.

Secundò, S. Chrysost. sic vertit & explicat Omnes, inquit, peccauerunt, & destituuntur gloria Dei, quia ad peccatorem non gloria, sed dedecus & confusio pertinet. Vnde aliqui *gloriam* hic propriè accipiunt beatam scilicet, quam pro gratia vitaq; benè acta rependet iustis Deus in cælis. Hac enim destituuntur & indigent peccatores.

Tertiò, alij, vt dixi, magis genuinè ad mentem Apostoli, per *gloriam* hic accipiunt gratiam, qua glorificatur Deus. Vnde S. Hieron. l. 6. in Isaiam sub fin. & August. libr. 1. de Peccat. meritis c. 27. citantes non tam verba, quàm sensum Apostoli, legunt. *Omnes egent gratia Dei*. Quamquã omnes hi sensus eòdem ferè tendunt. Nam Christi gratia est gloria quædam inchoata, sicut gloria est gratia consummata. Egemus enim Christo & gratia Christi ad hoc, vt per eam, gloriam, qua indigemus vt benè beatéque semper viuamus, in cælis adipiscamur.

Omnes indigent gloria, id est gratia, quæ est inceptio gloriæ.

Hæc est ergo sententia, quam quasi iudicialiter auditâ vtraque parte, ex ore Dei pronuntiat Paulus, qua vtramque partem, scilicet tam Iudæos quàm Gentiles, & prosternit & condemnat; q. d. Vos, ô Iudæi, arroganter contra Gentes insolescitis, vosq; iustos ex lege reputatis: vos vicissim Gentes Iudæos quasi recutitos contemnitis, & ob morales virtutes vobis iustitiam arrogatis, ego vestram vtrimque causam, iustitiam, vitam & mores examinaui c. 1. & 2. atque ex allegatis & probatis iudico: Omnes tam Iudæi, quàm Gentes peccauerunt & egent gratia Dei.

Hęc sententia sternit omnium hominum superbiam, omnium cristas deijcit, omnesque peccati condemnat, omnes peccatores iræ Dei obnoxios pronuntiat, omnes mendicos & egentes Dei gratia, omnes supplices Deo facit; vt nonnisi ad Dei gratiam, clementiam, misericordiam & indulgentiam prouocare & appellare possint. Qui ergo propriæ virtutis aut sapientiæ opinione inflatus tumet; audiat hanc Dei sententiam, *Omnes peccauerunt, & egent gloria Dei*: sibique eam applicans, dicat, Ergo & ego peccaui, ergo & ego peccator sum, & egeo magna & gloriosa Dei gratia & misericordia: vt quid ergo superbiam? vt quid tumeam? quid sapientiæ, virtutis, honoris & laudis mihi arrogabo? præsertim si considerem illud, quod ait S. August. l. 50. hom. hom. 23. to. 10. *Nullum est peccatum quod fecit homo, quod non poßit facere alter homo, si desit rector à quo factus est homo.* Rursum, si considerem, quòd, sicut in peccato conceptus & natus sum; ita pariter in peccatis viuo, & in peccatis moriar; peccator ergo in mundum veni, peccator viuo, peccator moriar.

Stimulus ad retundendã humanam superbiam.

VERS. 24. IVSTIFICATI, id est, vt iustificentur, fiantque iusti, & sint iustificati, GRATIS] Pendent enim hæc verba ab eo quod præcessit, *Omnes egent gloria Dei*: Hinc & græcè est participium præsentis temporis, δικαιούμενοι, quod more Hebræo ponitur pro indicatiuo δικαιοῦνται, quo carent Hebræi. Vnde clarè vertit Syrus, *iustificantur autem gratis*. Simplicius tamen vertas, *vt iustificentur gratis*, tũ quia in Græco non est *autem*: tum quia, vt dixi, pendent hæc verba à præcedentibus, & Hebræorum participia sæpè capiuntur pro subiunctiuo. Noster Interpres ad verbum vertit, *iustificati*, scilicet per participium præteritum, quia Latini carent participio præsenti in verbis passiuis; quale hic est *iustificati*: coguntur ergo vti participio præterito pro præsenti.

Varietas lectionum discutitur.

GRATIS] Id est, sola fide, ait Beza, sed perperam: nam *gratis* idem est, quod sine meritis præcedentibus fidem, aut etiam sequentibus. Gratis enim dare significat gratuitò dare sine merito: gratia enim & gratuitum opponitur merito. Vnde cùm dixisset Paulus, *iustificati gratis*, explicans subdit, *per gratiã ipsius*. Vbi alludit ad Hebræũ חנם *chinnam*, quod à תחנה *techinna*, sicut Latinum *gratis* à gratia deducitur. Itaq; vox *gratis*, in hac iustificatione non excludit dispositiones (spei, timoris, doloris de peccatis admissis, propositi noui de vita emendanda) præuias ad iustificationem; quas alibi requirit Scriptura (sic enim & ipsa fides præuia excludenda foret) sed merita sola excludit. ita Conc. Trident. sess. 6. c. 8. Sic diues dicitur pauperem gratis adoptare in heredem, etiamsi requirat ab eo, vt priùs bonos mores & disciplinas addiscat: quia hæc non meriti, sed dispositionis locum obtinent. Par enim est vt futurus filius talis tantiq; viri, ad hoc apposite per bonos mores & disciplinas sese disponat. vide

vide can. 5. Gratis ergo iustificamur, vt dicamus cum Apostolo: *Gratia Dei sum id quod sum.* Et cum Ieremia & Psalte: *Misericordia Domini quia non sumus consumpti; Misericordias Domini in æternum cantabo.* Et cum Isaia c. 1. 9. *Nisi Dominus exercituum reliquisset nobis semen* (tropologicum gratiæ) *quasi Sodoma fuissemus, & quasi Gomorrha similes essemus.*

PER GRATIAM IPSIVS (quam nanciscemur) PER REDEMPTIONEM, QVÆ (facta) EST IN CHRISTO IESV] id est, per Christum Iesum. Hebræum enim ב, id est *in*, significat *per*, vel *propter*, vide can. 25.

Error Marcionis hinc inferentis, hominem esse creaturam diaboli.

Nota τὸ *per redemptionem*. hinc enim inferebat Marcion, ergo homo non est creatura Dei, sed diaboli. Nemo enim emit quod suum est, Deus autem emit & redemit hominem. ita refert Epiphan. hæresi 42. Respondet Origenes hom. 6. in Exod. *Omnes, ait, creaturæ eramus Dei sed pretio peccatorum vendidimus & tradidimus nos dæmoni: ideo pretio sanguinis Christi liberati à potestate dæmonis, dicimur* non tam empti, quàm *redempti*.

VERS. 25. QVEM (Christum) PROPOSVIT DEVS PROPITIATIONEM PER FIDEM IN SANGVINE IPSIVS] *Propitiationem*. Ita legunt Biblia Romana. Græcum ἱλαστήριον verti potest cum Theophyl. *propitiatorium*, vt alludat Paulus ad propitiatorium, siue tabulam auream tegentem arcam, (hanc enim Sept. quos sequi solet Paulus, vocant ἱλαστήριον quæ erat quasi thronus clementiæ Dei, ex quo propitiatus dabat responsa, indeque hebraicè vocatur כַּפֹּרֶת *capporet*, id est placatorium, reconciliatorium propitiatorium: eratque figura Christi propitiatoris, Exodi 25. 17. ita Theodor. Theophyl. Origenes. q. d. Paulus, Pro veteri typico propitiatorio, dedit iam Deus antitypum verum propitiatorium ipsum scilicet Christum.

Vnde Secundò, clariùs *propitiatio* hic idem est, quod propitiator (ita Syrus, vide can. 21.) scilicet victima propitians, & placans Deum hominibus, idq; *per fidem in sanguine ipsius*, id est, per fidem sui sanguinis & passionis. q. d. Iis qui fide credũt Christum passum & mortuum esse, itaque factum esse propitiatorem pro peccatis nostris; his voluit Deus Christum esse propitiatoré. ita Anselmus. Vel pleniùs sic, q. d. *Propitiationis* vel reconciliationis Christi voluit nos Deus participes fieri per fidem, qua credimus eum esse nostrum propitiatoré, qua fide excitamur in spem veniæ, amorem Dei, & peccatorum detestationem; itaq; disponimur ad iustificationem. ita Conc. Trident. sess. 6. c. 2. & 6. Pulchrè S. Anselmus l. *Cur Deus homo*, c. 9. *Quid, ait, misericordius intelligi valet, quàm cùm peccatori damnato æternis tormentis, & vnde se redimat nõ habenti, Deus Pater dicit: Accipe vnigenitum meum, & da pro te: & ipse Filius, Tolle me, & redde pro te?*

Vana fides specialis iustificans hæreticorum.

Nihil ergo hic habent hæretici pro fide speciali iustificante, qua scilicet certissimè credam mihi, mihi, inquã, in particulari & in indiuiduo per Christum esse remissa peccata; itaque hoc ipso, quòd id credo, peccata mihi remitti, meq; iustificari, vt ipsi volunt. Nil enim tale hic dicit Apostolus; sed verba eius generalia sunt: *Per fidem ait. in sanguine ipsius*, id est, per fidem passionis Christi.

Aliter Chrysost. Theodor. Ambros. & Toletus, τὸ *in sanguine*, referunt ad *propitiatorem*. q. d. Christus sanguine non animalium aut alieno, sed suo factus est propitiator. Sed hi traijciunt & interijciunt τὸ *per fidem*. Prior ergo sensus planior est. Adde, tunc vertendum esset, *in sanguine suo*, non *ipsius*, vt vertit Noster. Alioqui si Græca solùm spectes, & phrasin Apostoli, sensus hic S. Chrysostomi probabilior est: solet enim Apostolus verba traijcere, vt dixi can. 38.

Quadruplex huius loci sensus & explicatio.

AD OSTENSIONEM IVSTITIÆ SVÆ] Refert hæc verba ad *quem proposuit Deus propitiatorem*, ad hoc scilicet, vt per eum ostenderet iustitiam suam. Iam per *iustitiam* hic Theodoret. intelligit bonitatem: hanc enim vel maximè ostendit Deus in Christo.

Secundò, Ambrosius per *iustitiam* accipit fidelitatem, qua Deus, sicuti hanc propitiationem & iustitiam per Christum dandam nobis promisit, ita & reipsa præstitit & exhibuit.

Tertiò, Origenes *iustitiam* Dei interpretatur iustam peccati vindictam, qua Deus noluit gratis remittere peccata, sed pro peccato voluit iustum pretiũ sanguinis Christi sibi persolui. Verùm quia hęc ostensio iustitiæ Dei consistit in remissione peccatorum, & iustificatione nostra vt sequitur; hinc

Quartò, magis genuinè Chrysost. August. Anselm. *iustitiam* hic propriè accipiunt, vti & paulò ante capitur, hoc sensu. q. d. Proposuit nobis Deus propitiatorem Christum, hoc fine, vt scilicet diuitias iustitiæ, qua Deus in se iustus est, ostenderet, communicando nobis peccatoribus eamdem iustitiam; ostenderet, inquam, se esse illum, qui iustificat peccatores per Christum, suamque esse hanc iustitiam, non hominum. Hæc enim iustitia in lege veteri nõ erat ostensa, nec manifestata. Hunc esse sensum patet ex eo, quòd paulò pòst v. 26. ita se explicet Apostolus, dicens: *Vt sit ipse* (Deus) *iustus, & iustificans eum, qui est ex fide Iesu Christi.*

Quatuor causæ iustificationis nostræ.

Nota. In hisce Apostoli verbis notari & designari omnes causas iustificationis. Nam prima causa, efficiens est Deus. Secunda, meritoria est Christus. Tertia, instrumentalis est sanguis Christi. Quarta, applicans est fides. Quinta, formalis est remissio peccatorum, per gratiam sanctificantem. Finalis denique, est ostensio iustitiæ Dei.

PROPTER (id est ad) REMISSIONEM PRÆCEDENTIVM DELICTORVM] scilicet Adæ, & aliorum antè Christũ vel *propter*, id est *per remissionem*, gręcè enim διὰ cum accusatiuo apud Atticos significat *per*. q. d. Christus omnia etiam præcedentia peccata aboleuit: iam ergo ampliùs non est peccandum, post tantum amorem & pretium nobis exhibitũ: sat vitijs, sat veneri ventrique datum, nunc viuite Christo.

Triplex huius loci intellectus.

Nota. Pro *remissionem*. græcè est πάρεσιν quòd Primò, condonationem significat. Ita explicat Anselm. Origenes & noster Interpres, vt πάρεσιν, idem sit quod ἄφεσιν. Παρίεμαι enim quandoque significat aliquid de suo remittere & transilire, id est condonare, vt notat Budæus.

Secundò πάρεσις significat tabem, corruptionẽ, virium remissionem & debilitatem. ita explicat S. Chrysostom. & Theodor. q. d. διὰ πάρεσιν, id est, propter tabem præcedentium delictorũ, vt scilicet antiqua, & quasi tabida peccata & vitia aboleret, & mundum quasi languidum & paralyticum sanaret; hac de causa venit Christus Christique iustitia in mundum.

Tertiò, S. August. de Spir. & lit. c. 3. & Ambros. pro πάρεσιν legunt πρόθεσιν, id est propositum. Iã per *propositum præcedentium delictorum*, intelligunt ipsi benignam Dei voluntatem & beneplacitum,

siue

siue ἀδικίας, qua placuit Deo peccatoribus subuenire, eosq; à præteritis suis delictis liberare. Verùm primus sensus clarissimus & planissimus est.

VERS. 26. PRÆCEDENTIVM DELICTORVM, quæ fuerunt IN SVSTENTATIONE DEI.] q.d. Quæ delicta Deus sustentauit, id est tolerauit, diu expectauit, donec Christus veniret, eaque expiaret, itaq; ostenderet iustitiam veram in hoc tempore gratiæ, eamque credentibus daret. ita Anselmus.

Christus à Patre datus ut pro peccato ex iustitia satisfaceret.

VT SIT IPSE IVSTVS, ET IVSTIFICANS EVM, QVI EST EX FIDE IESV CHRISTI] *Iustus*, id est; fidelis in promissis, vel potiùs *iustus*, id est, sanctus & rectissimus. Adeò odit peccatum Deus, vt ideo Filium dederit in mortem, vt pro peccato ex iustitia satisfaceret, & à peccato homines ad sanctitatem & rectitudinem suam originalem, in qua à Deo conditi erant in paradiso, traduceret; itaque ipse iustus suam iustitiam nobis communicaret, nosque iustificaret per Christum. vide dicta v. 25.

VERS. 27. VBI EST ERGO GLORIATIO TVA?] qua, ô Iudæe, gloriaris & arrogas tibi ex circumcisione, sacrificijs, alijsque operibus legis Mosaicæ, iustitiam.

EXCLVSA EST. PER QVAM LEGEM? FACTORVM? NON; SED PER LEGEM FIDEI] Nota ex S. Augustino l. de Spir. & litt. c. 13. & passim contra Pelag. lex factorum est ea, quæ iubet quid sit faciendum; lex fidei, est ipsa fides, quæ impetrat gratiam faciendi quod lex iubet.

Pulchra antitheses legis fidei, & factorum.

Lex factorum, est lex vetus; lex fidei est lex noua.

Lex factorum, continet præceptum; lex fidei, auxilium.

Lex factorum dat lucem, vt sciamus; lex fidei dat virtutem, vt faciamus.

Lege factorum dicit Deus, Fac quæ iubeo; lege fidei dicimus, Da quod iubes.

Lex factorum est ea, quæ externa opera & facta, eaque multa præscribit; lex fidei est ea, quæ actiones interiores ordinat, inter quas prima est fides & amor.

Denique quod hic dicit Apostolus, iustitiam quærendam esse ex lege fidei, non autem ex lege factorum, idem est cum eo, quod dixit c. 2. v. 29. circumcisionem cordis fieri spiritu, non littera.

VERS. 28. ARBITRAMVR] Græcè λογιζόμεθα, id est, colligimus & ratiocinamur.

ENIM] Græcè οὖν id est, igitur: est enim hæc omnium hactenus dictorum conclusio. q.d. Igitur ex dictis colligimus & concludimus, *iustificari hominem per fidem sine operibus legis.*

IVSTIFICARI HOMINEM PER FIDEM] Lutherus addit *solam*. q.d. Apostolus, Sola fide sine vllis operibus iustificamur. Cumque Catholicus quidam hoc ei obijceret, eumque quasi falsarium argueret, Lutherus ita respondit, vt patet tom. 4. operum German. Lutheri, quæ excusa sunt Wittembergæ anno Christi 1551. fol. 475. pag. 2. *Doctor Martinus Lutherus vult sic habere, & dicit. Papistam & asinum rem esse vnam. Sic volo, sic iubeo, sit pro ratione voluntas. Nolumus enim Papistarũ scholares esse, sed iudices. Lutherus ita vult, & ait se Doctorem super omnes Doctores totius Papatus*, Audisti Luciferum Lutheri ore loquentem. Dico ergo, Apostolus ait nos iustificari per fidem, non solam, sed tamquam radicem, fundamentum & initium iustificationis. Ita Concil. Trident. sess. 6. c. 8. *per fidem*; inquam, talem, quę ad spem, pœnitentiam & charitatem se diffundat, vt

Lutherus alter Lucifer.

Fides radix & fundamentum iustificationis.

A patet Galat. 5. v. 6. 1. Cor. 13. 3. Adde, iustitiam ab Apostolo fidei præ alijs virtutibus tribui, eò quòd fides clarè ostendat homines iustificari, non propria virtute aut merito, sed Christi, in quem credentes salui fiunt. Hæc enim initio Ecclesiæ maximè inculcanda erat mundo.

Vbi Nota. Cùm Apostolus hic passim fidem ab operibus separat & distinguit, opera intelligit legis non solùm cæremonialia & iudicialia, vt volunt Ambros. & Theophyl. sed & moralia, siue decalogi (vt rectè docet S. August. de Spir. & lit. cap. 4.) solo legis dictamine, & solis naturæ viribus facta. Sub fide verò gratiam, spem, charitatem, ceterasque virtutes Christianas collocat & complectitur. Id esse patet Primò, ex c. 12, v. 3, vbi gratias, dona, virtutes, quas Deus varijs variè distribuit, vocat Paulus *mensuram fidei*, quam cuiq; Deus diuidit. Idem clarè

Locus contra Nouantes, non sola fide hominem iustificari.

B patet ex epist. S. Iacobi c. 2. v. 21. & seq. vbi sic ait: *Abraham pater noster nonne ex operibus iustificatus est, offerens Isaac filium suum super altare? vides quoniam fides cooperabatur operibus illius: & ex operibus fides consummata est? & suppleta est Scriptura dicens: Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.* Quid clarius contra Nouantes, qui ex sola fide hominem iustificari volunt, dici posset?

Secundò, idipsum patet ex scopo Apostoli. Tantùm enim vult Apostolus hic probare necessitatem fidei & gratię Christi, ex eo quòd opera siue legis, siue naturæ, sine hac fide & gratia Christi non poterint nos à peccato iustificare; alioquin enim gratis mortuus esset Christus. Hoc autem non sequitur, si dicamus iustificari nos ex operibus factis ex gratia Christi, quia illa habemus à Christo; vnde de illis, non in nobis, sed in Christo gloriamur,

Per opera meritoria nostra non minuitur, sed illustratur gratia Christi.

C imò per illa magis illustramus fidem & gratiam Christi. ita Patres & S. Aug. de Fide & operib. c. 4. Agit enim Apostolus contra Iudæos, qui iactabant opera non fidei, sed legis. vide can. 2. & 3.

Dices. Non videtur Apostolus hic agere contra Iudæos: nam Iudæi habuerunt ante Christum fidem Christi venturi, & ex ea iustificati sunt.

Respondeo. Ita est; sed, cùm Christus venit, tunc Iudæi hanc fidem in Christum amiserunt, & sine fide Christi, quem recipere noluerunt, asseruerũt sibi deberi iustitiam ex operibus legis, putà ex circumcisione, sacrificijs, alijsq; lustrationibus & obseruantijs legis; itaque à iustitia & salute exciderunt. Vnde solerter annotauit S. Aug. loco iam citato; quòd S. Iacobus timens, ne quis ex S. Paulo erraret, putaretque solam fidem iustificare, scripserit suam epistolam hoc fine, vt doceat opera requiri ad iustificationem.

S. Iacobus scripsit epistolam suam pro operibus, ne quis ex epistolis Pauli erraret, omnia quasi tribuentis fidei.

D Cùm ergo S. Paulus negat opera iustificare, intelligit opera legis & naturæ, quæ fiunt per legem & naturæ vires, seclusa fide & gratia Christi. Cùm verò S. Iacobus asserit opera iustificare, opera intelligit facta ex fide & gratia Christi. Atque, vt ait S. Aug. lib. 83. qu. c. 76. Paulus intelligit opera quæ fidem præcedunt, Iacobus verò intelligit opera quæ fidem sequuntur.

Licet verò Paulus generatim loquatur de operibus cuiuslibet legis, etiam naturalis & decalogi, vt patet v. 20. *Per legem, ait, cognitio peccati*, & c. 2. v. 12. 13. 14. vbi ait factores legis, non auditores iustificari, & Gentes naturaliter facere ea quæ legis sunt; tamen, cùm ait nos iustificari per fidem sine operibus legis, per opera legis præcipuè accepit opera cęremonialia & lege cæremoniali præcepta, qualia sunt circumcidere præputium, lustrare se aqua lustrali

Paulus loquitur de operibus ante fidem, Iacobus de operibus post fidem.

strali, offerre victimas pro peccato, &c. Nam loquitur de ea lege quæ opponitur fidei, fidei autem propriè opponitur non decalogus, sed lex cæremonialis, quia figura erat, sicut fides est veritas: figura autem & veritas opponuntur. Id patet ex hoc versu, vbi fidem opponit operibus legis, illisque, non his, iustificandi vim tribuit. & v. 30. *Vnus*, ait, *est Deus, qui iustificat circumcisionem* (circumcisum) *ex fide, & præputium* (præputiatum Gentilem) *per fidem*, & v. 31. *Legem ergo destruimus per fidem? absit: sed legem statuimus.* Ex quibus omnibus liquet, Apostolum præcipuè agere hic de lege, quæ tamquam vmbra & figura opponitur fidei, tamquam veritati & corpori: ac consequenter *opera legis* vocari ab eo opera legis cæremonialis potiùs quàm naturalis & decalogi. ita Maldonat. Vult enim nos iustificari per fidem, non per circumcisionem, aliasq; cæremonias & sacrificia legis veteris, quibus se iustificari putabant Iudæi.

Vers. 29. An Ivdæorvm Devs tantvm? Nonne et Gentivm?] Est nouum argumentum, quo probat Paulus ex absurdo, nos iustificari, non ex operibus legis, sed ex fide Christi: quia scilicet si ex operibus legis iustificaremur, ergo iustitia alligata esset legi Mosaicæ, & Iudęis, ac consequenter Deus videretur tantùm Iudęorum habere curam, esseq; Iudæorum Deus tantùm, non Gentium, quod est absurdum.

Vers. 30. Vnvs est Devs (Iudæorum & Gentium) qvi

A ivstificat circvmcisionem (id est, circumcisos, putà Iudæos) ex fide, et præpvtivm (id est præputiatos, putà Gentiles. Vide can. 21.) per fidem.

Legem ergo destrvimvs per fidem?] Occurrit obiectioni Iudæorum dicentium: Tu Paule, iustitiam adimis legi, eamque arrogas fidei, ergo legem destruis per fidem. Respondet Paulus. Vers. 31.

Absit: sed (potius) legem statvimvs] Quia lex statuitur & cõfirmatur ex eo, quòd illa quę lex illa significabat & promittebat, per Euangelium (quod fidem hic appellat Paulus) completa sunt. Messias enim in lege noua adimpleuit, & adimplendo quasi stabiliuit & confirmauit, quidquid Moses præfigurauit in lege veteri.

Nota. Opponit Paulus verbum ἱστάω (quod respondet Hebræo הקים *hekim*) id est statuo, stabi-
B lio, facio vt aliquid stet, alioqui vacillans & casurum; verbo καταργέω (quod respondet Hebræo הפיר *hephir*) id est destruo, aboleo, irritum facio. q.d. Ego per Euangelium adeò legem non destruo, non deijcio, vt eam per hoc stare faciam, stabiliam & confirmem. Euangelium enim est confirmatio, ratificatio, obsignatio legis & Prophetarum. Præclarè S. Prosper in Sententijs excerptis ex S. Aug. quæ habentur in fine tomi 3. S. August. n. 44. *Lex*, ait, *data est vt gratia quæreretur, gratia data est vt lex impleretur. Neque enim suo vitio non implebatur, sed vitio prudentiæ carnis, quod vitium per legem demonstrandum, per gratiam sanandum fuit.*

Euangelium est confirmatio & obsignatio legis & Prophetarum.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit probare exemplo Abrahæ non per opera legis aut naturæ, sed per fidem Christi, omnes iustificari, ita Origen. & Oecumen.

Primò ergo vrget illa verba Genes. 15. Credidit Abraham Deo: & reputatum est illi ad iustitiam.

Secundò, v. 10. *docet hæc verba dicta esse Abrahæ, ante datam ipsi circumcisionem, quam postea Abraham accepit, vt esset signaculum iustitiæ iam acceptæ per fidem; indeq; concludit nos pari modo, non per circumcisionem, aut legem, sed per fidem iustificari.*

Tertiò, v. 13. *docet non per legem, sed per fidem nos amplecti & participare benedictionem, id est iustitiam & salutem Abrahæ eiusq; semini gratuitò promissam, adeoque omnes eos, qui Abrahæ fidem imitantur, siue ij Gentiles sint, siue Iudæi, veros esse Abrahæ filios & heredes.*

Quartò, v. 18. *exaggerat Abrahæ fidem, quod contra spem in spem crediderit se senem ex Sara anu & sterili generaturum Isaac, & semen à Deo promissum; indeq; v.* 23. *infert hanc Abrahæ fidem nobis imitandam esse, si iustificari & saluari velimus.*

1. QVid ergo dicemus inuenisse Abraham patrem nostrum secundùm carnem?
2. Si enim Abraham ex operibus iustificatus est, habet gloriam, sed non apud
Deum. 3. Quid enim dicit Scriptura? Credidit Abraham Deo: & reputatum est illi
ad iustitiam. 4. Ei autem, qui operatur, merces non imputatur secundùm gratiam,
sed secundùm debitum, 5. Ei vero, qui non operatur, credenti autem in eum, qui
iustificat impium, reputatur fides eius ad iustitiam secundùm propositum gratiæ Dei.
6. Sicut & Dauid dicit beatitudinem hominis, cui Deus accepto fert iustitiam sine
operibus: 7. Beati, quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.
8. Beatus vir, cui non imputauit Dominus peccatum. 9. Beatitudo ergo hæc in circumcisione tantùm manet, an etiam in præputio? Dicimus enim quia reputata est Abra-
hæ fides ad iustitiam. 10. Quomodo ergo reputata est? in circumcisione, an in
præputio? Non in circumcisione, sed in præputio. 11. Et signum accepit circumcisionis, signaculum iustitiæ fidei, quæ est in præputio: vt sit pater omnium credentium
per præputium, vt reputetur & illis ad iustitiam: 12. & sit pater circumcisionis, non
ijs tantùm qui sunt ex circumcisione, sed & ijs qui sectantur vestigia fidei, quæ est in
præputio

præputio patris nostræ Abrahæ. 13. Non enim per legem promissio Abrahæ, aut semi-
ni eius, vt heres esset mundi: sed per iustitiam fidei. 14. Si enim qui ex lege, heredes
sunt; exinanita est fides, abolita est promissio. 15. Lex enim iram operatur. Vbi enim non
est lex; nec præuaricatio. 16. Ideo ex fide, vt secundum gratiam firma sit promissio
omni semini, non ei qui ex lege est solùm, sed & ei qui ex fide est Abrahæ, qui pater est
omnium nostrûm. 17. (sicut scriptum est: quia patrem multarum gentium posui te)
ante Deum, cui credidit, qui viuificat mortuos, & vocat ea quæ non sunt, tanquam ea quæ
sunt. 18. qui contra spem in spem credidit, vt fieret pater multarum gentium, secun-
dum quod dictum est ei: Sic erit semen tuum. 19. Et non infirmatus est fide, nec
considerauit corpus suum emortuum, cùm iam fere centum esset annorum; & emortuam
vuluam Saræ. 20. In repromissione etiam Dei non hæsitauit diffidentia, sed confor-
tatus est fide, dans gloriam Deo: 21. plenissimè sciens quia quæcumque promisit, po-
tens est facere. 22. Ideo & reputatum est illi ad iustitiam. 23. Non est autem
scriptum tantùm propter ipsum, quia reputatum est illi ad iustitiam. 24. sed & pro-
pter nos, quibus reputabitur credentibus in eum, qui suscitauit Iesum Christum Domi-
num nostrum à mortuis, 25. qui traditus est propter delicta nostra, & resurrexit pro-
pter iustificationem nostram.

VERS. 1. QVID ERGO DICEMVS INVENISSE ABRAHAM?] A q.d. Quam iustitiam, an fidei, an operum legis dicemus Abraham inuenisse, id est, accepisse? &, vt Syrus, adeptum esse? hoc enim Hebræis est מְצָא *matsa*, id est, inuenire. Sic dicitur Lucæ 1. & alibi: *Inuenisti gratiam apud Deum*, id est, nacta & adepta es Dei fauorem & beneuolentiam.

VERS. 2. SI ENIM ABRAHAM EX OPERIBVS IVSTIFICATVS EST, HABET GLORIAM, SED NON APVD DEVM] q.d. Si Abraham tantùm habet eam iustitiam, quæ ex operibus est legis aut naturæ, seclusa fide; sane ea parua est & politica, tantùm habens gloriam & laudem iustitiæ apud homines, qui opera externa vident & mirantur; non autem apud Deum, qui internam mentem & fidem videt & æstimat, in eaque collocat veram iustitiam. Hisce tribus primis capitis B versibus nonnulla supplenda sunt: ea ergo sic supple & connecte: *Quid ergo dicemus Abraham patrem nostrum inuenisse secundùm carnem* (sic etiam græca habent, vt verbum *inuenisse* in Latino traijciendum sit & iungendum cum τῷ *secundùm carnem*) quasi dicat, Quid fructus inuenit, id est adeptus est, Abrahá ex circumcisione carnis, & ex cæremonijs nudam carnem tangentibus? subaudi, nihil. Huius responsionis mox causam reddit vers. 2. dicens. *Si enim Abraham ex operibus* (ex circumcisione sui & suorum) *iustificatus est, habet gloriam, sed non apud Deum*: hoc est, si enim ex operibus carnis iam dictis iustitiam consecutus esset, habuisset gloriam, sed non apud Deum; iam autem certum est eum etiam apud Deû gloriam habuisse, scriptum est enim: *Credidit Abraham Deo, & reputatum est ei ad iustitiam.* Ergo non ex operibus carnis sed quia credidit, id est ex fide, iustitiam consecutus est. Hinc ergo patet Apostolum maximè de operibus cæremonialibus loqui. Possunt tamen generatim opera accipi, quæcumque solis naturæ viribus sine fide & gratia Christi sunt facta, vti communiter exponunt interpretes, sicut dicam v. 4. & 5. hæc enim à negotio iustificationis excludit Apostolus.

VERS. 3. QVID ENIM DICIT SCRIPTVRA] Probat Paulus ex Scriptura, Genes. 15. quòd Abraham iustitiam & gloriam apud Deum adeptus sit, non ex operibus legis, sed ex fide.

CREDIDIT ABRAHAM DEO] promittenti sibi & Saræ coniugibus, senibus, sterilibus, infirmis, & impotentibus ad generandum, semen, id est, posteritatem tum carnalem ex Isaac, tum spiritualem ex Christo credentium & Christianorum. Vnde hoc credere *reputatum est illi ad iustitiam*, quia hic actus dei in Abrahamo fuit valde heroicus vt patebit v. 18.

Mira fides Abrahami.

ET REPVTATVM EST ILLI AD IVSTITIAM] Genes. 15. 6. in Hebræo habetur וַיַּחְשְׁבֶהָ לּוֹ צְדָקָה *vaiacsceueba lo tsedaka*, id est, & reputauit *illam* scilicet fidem, *Deus illi ad iustitiam*: non quasi iustitia Christi, id est Christo inhærens, per fidem imputetur Abrahæ, & nobis; nosque iustos formaliter non efficiat, sed denominet, vti fingunt Nouantes. Sic enim dixisset Scriptura, Imputauit Deus Abrahæ iustitiam Christi: iam autem contrarium dicit, scilicet quòd Deus ipsi Abrahæ fidem, non Christi, sed ipsiusmet Abrahæ, imputarit ad iustitiam.

Error Nouantium, qui dicunt nos Christi iustitia iustificari.

Sensus ergo huius phrasis est: Fides tam Abrahæ, quàm nostra, quæ ex natura sua, vti actus est hominis, non est iustitia, nec iustitiam parere aut producere potest: à Deo tamen acceptatur ad iustitiam tam Abrahæ, quàm nobis tribuendam, vt scilicet propter hanc fidem, Deus Abrahæ & nobis iustitiam largiatur & infundat, reputetque nos iustos, amicos & filios suos. Et hoc est, quod subdit Apostolus v. 5. *Secundùm propositum gratiæ Dei*, id est, secundùm gratiosam, beneuolam, & liberalem Dei voluntatem, quæ statuit, vt per actum fidei formatæ, id est, per contritionem, gratia iustitiaque detur sine operibus, id est sine merito operum: reputari enim dicitur pro tali, quod in se tale non est. vti voluntas pro facto reputari dicitur. ita Concil. Trident. sess. 6. Vbi C Nota Planè aliud est imputare fidem ad iustitiam, vel pro iustitia, aliud imputare iustitiam, vt patebit vers. 6.

Gratia iustitiaq; quando & quomodo detur sine operibus.

Alij sic explicant, q.d. Paulus: Abrahæ fides reputata est ei pro iustitia, scilicet inchoata, id est, pro via & dispositione ad iustitiam.

Fides iustitia inchoata est.

Verùm quia S. Iacobus c. 2. 23. addit? *Et amicus Dei appellatus est*, hac de causa, iustitia hic non inchoata, sed completa accipienda videtur.

Dices. Abraham iam erat iustus, & per hoc credere, tantùm factus est iustior & sanctior; quomodo ergo concludit Apostolus: Si Abraham ex fide factus est iustior, ergo necesse est vt impius & peccator per fidem pariter iustificetur, fiatque iustus? Alia est enim ratio primæ, alia secundæ iustificationis: alioque modo iustificantur peccatores, alio iusti, dum fiunt iustiores.

Abraham iustus per fidem magis iustificatur, sic & peccator; et fidem iustificatur.

Respondent aliqui, negando Abraham fuisse iustum: ita Anselm. & S. August. præfat. in psalm. 31. Verùm Abraham iam tum fuisse iustum, sat patet Genes. 15. 1. ad Hebræos 11. 8. & idipsum docent passim alij interpretes.

Vnde respondet Secundò Pererius, esse hîc argumentum à minori ad maius: Si Abraham iam iustus adeptus est augmentum iustitiæ non per opera legis sed per fidem, quia credidit Deo promittenti magnam seminis posteritatem, Genes. 15. ergo multò magis initium iustitiæ, seu primam iustificationem, adipisci non possumus viribus naturæ sed gratiæ tantùm & fidei iam in Christum & per Christũ propositæ, vti vers. 5. & sequenti explicat Paulus. Hæc expositio est probabilis.

Tertiò & optimè, respondet Toletus: hæc verba, *credidit Abraham, &c.* referenda esse non tantùm ad immediatè præcedentia, sed ad omnia antecedentia, Genes. 12. & 13. Vult enim Scriptura Abrahamum, qui pater est credentium & iustorum, statuere exemplar iustificationis, tum impij, vt docet hic Paulus vers. 5. tum iustorum, vt docet Paulus vers. 20. & sequ. & Iacobus cap. 2. vers. 23. Vult ergo sacra Scriptura dicere & asserere, Abrahamum tam primò iustificatum esse per fidem, cùm primò Deo credidit, quàm secundò iustificatum esse, hoc est, iustiorem factum esse, & in iustitia accepta creuisse, per fidem, qua secundò & deinceps Deo dicenti, loquenti, promittenti & præcipienti credidit.

Fides Abrahami fuit sperãs, diligens, inuocans, obediens.

Nota, in Abrahamo non fuisse fidem nudam, sed sperantem, diligentem, inuocantem, obedientem, & vestitam charitatis & obedientiæ operibus, quibus Deum vocantem secutus est, peregrinans tanto tempore per tot labores in Chanaan, quibusque postea obtulit Deo filium suum Isaac in holocaustum, vt docet S. Iacobus c. 2. 23. & Paulus Hebr. 11. 8. & Moses Genes. 12. 1. & seq.

Dices, Abraham hic sua fide non credidit in Christum, sed in Deum promittentem sibi semen; quomodo ergo ex hac Abrahæ fide, qua ipse iustificatus est, infert hic Apostolus, ad iustificationem nostram requiri fidem in Christum?

Abraham in prima iustificatione credidit in Christũ.

Respond. Abraham etiam in prima sua iustificatione credidisse in Christum. Hoc enim licet in Genesi non exprimat Moses, tamen ex hoc alijsque Pauli locis, atque ex Euangelijs idipsum certò constat. Passim enim Euangelistæ & Paulus docent neminem post lapsum potuisse iustificari sine fide in Christum propitiatorem. In secunda verò iustificatione non est necesse, quòd Abraham actu explicito crediderit in Christum, vti nec iam idipsum in secunda nostra iustificatione necessarium est.

Rursum ex fide Abrahæ in Deum promittentem semen, rectè infert Apostolus fidem nostram in Christum, quia fides iam requisita à Deo ad iustitiam, est fides in Christum; Genes. autem 15. Deus ab Abrahamo tantùm requisiuit & exegit fidem seminis sui.

Christus præcipuum obiectum fidei Abrahæ.

Adde, Abrahamum, dum credidit hoc semen, implicitè credidisse in Christum, qui primus, imò principium & finis, erat in hoc semine Abrahæ promisso.

Denique credere ex tam impotentibus parentibus, Abrahamo scilicet & Sara, nasciturum tale semen, tum carnale, tum spiritale, quod credidit Abraham; arduus fuit fidei actus & amplissimus, omnia

A alia credenda tacitè complectens. Vnde rectè proponitur tam à Mose, quàm à Paulo quasi exemplar fidei, etiam primò iustificantis.

Quæres, an Paulus hic de eadem iustificatione loquatur, de qua loquitur Iacobus cap. 2. 23. cùm ait, Abraham ex operibus iustificatum esse. Negat Toletus, & alij nonnulli: putant enim Paulum loqui de prima iustificatione, quæ non est ex operibus. id est ex merito operum; Iacobum verò loqui de secunda iustificatione, seu de iustitiæ augmento; hoc enim meremur per opera bona.

Verùm melius censent alij, tam Paulum, quàm Iacobum de vtraque iustificatione, prima scilicet & secunda loqui.

Paulus & Iacobus loquuntur de prima & secunda iustificatione Abrahæ.

Primò, quia vterque producit iustificationis Abrahæ exemplum; hæc autem iustificatio Abrahæ, tam prima, quàm secunda accipi debet, vti paulò antè ostendi.

B Secundò, quia Iacobus profert exemplum Raab, quæ impia erat & meretrix. Ergo cùm ipse ait eam adeptam esse iustitiam, primam intelligit. Fusè idipsum ex testimonio S. Augustini, & aliorum Doctorum probat Gabriel Vasquez tom. 2. in 1. 2. disp. 210. c. 8. Paulus ergo cùm excludit à iustificatione opera, intelligit opera viribus naturæ facta, vt dixi c. 3. v. 30. Iacobus verò dum ad iustificationem requirit opera, intelligit opera ex fide & gratia facta: hæc enim ad vtramque iustificationem requiruntur; quia tam acquirendæ, quàm augendæ iustificationis in hoc æqua est ratio, sed in modo est differentia, ad primam enim iustificationem opera tantùm disponunt; secundam verò merentur non

C quatenus sunt opera hominis, vel naturæ, sed quatenus fiunt ex fide & gratia Christi (sic enim non hominis sed Christi Deique sunt opera.) Vnde sub fide ea Paulus complectitur.

Prima & secunda iustificatio est gratuita.

Atque hæc est causa, cur tam secunda, quàm prima iustificatio dicatur fieri gratis. Sicut enim gratis facti sumus iusti, ita gratis quoque magis iustificari dicimur, eò quòd gratis fidem & gratiam, qua meremur secundam iustitiam, id est, iustitiæ augmentum, accepimus. *Quid enim aliud* (ait S. August.) *Deus dum nostra opera, quàm sua dona coronat?* Quo sensu Apostolus quoque vitam æternam, quam tamen meremur, vocat gratiam c. 6. v. vltim. Denique hinc docent Theologi, actum fidei esse meritorium in homine iustificato, vti fuit in Abrahamo.

EI AVTEM, QVI OPERATVR MERCES NON IMPVTATVR SECVNDVM GRATIAM, SED SECVNDVM DEBITVM. Vers. 4

D EI VERO, QVI NON OPERATVR (id est qui non affert sua opera suæ naturæ viribus facta, nec ex ijs quærit aut sperat iustitiam, quasi mercedem ijs debitam) CREDENTI AVTEM IN EVM QVI IVSTIFICAT IMPIVM, REPVTATVR FIDES EIVS AD IVSTITIAM (id est, hic per fidem iustificatur, vt dixi vers. 3.) SECVNDVM PROPOSITVM, id est, liberale decretum, GRATIÆ DEI] De hoc proposito plura dicam cap. 8, 28. Hæc est argumentatio Apostoli: Abraham iustificatus est gratis per fidem, quia scilicet credidit Deo, qui sua gratia iustificat impium; non autem, quia bene suo marte operatus est, aut quia suis bonis operibus meritus est hanc iustitiam: ergo & nunc hæc iustificatio impijs & peccatoribus obtingit, non ex eorum operibus & meritis, sed gratis ex fide Christi, quem Deus proposuit nobis redemptorem & propitiatorem. Nam quod datur per fidem & gratiam, non merces est, sed gratia: quod verò datur pro Vers. 5

Iustificatio per fidem non est ex operibus, sed gratuita.

operibus

operibus siue pro merito operum, merces est, non gratia. Cùm ergo iustificatio Abrahæ & nobis obtingat gratis per fidem, sequitur eam non obtingere ex operibus, vt operum & meritorum nostrorum sit merces.

VERS. 6. SICVT ET DAVID DICIT (psal. 31. 1.) BEATITVDINEM HOMINIS (græcè μακαρισμὸν, id est, beatificationem, scilicet iustificationem, illius hominis esse, id est beatum & iustum esse hominem illum:) CVI DEVS ACCEPTO FERT, græcè λογίζεται, id est, censet, reputat, asscribit, IVSTITIAM; hoc est, quem Deus censet & reputat esse iustum, SINE OPERIBVS] id est, non ex virtute aut merito operum, sed ex propria sua gratia.

Gratia nō tantùm per Dei imputationem, sed intrinseca est iustitia nostra.

Nota. hæc tria idem esse Apostolo, scilicet reputari, imputari, & accepto ferre iustitiam, eumque hac phrasi vti, quia potissimus effectus iustitiæ est Deo placere, Deo esse gratum & acceptum, à Deo reputari pro amico, iusto & sancto. Deus enim iustificans gratuitò remittit peccata, & acceptat hominem ad suam amicitiam, ideoque infundit homini inhærentem iustitiam, sicut rex munificus, quem Equitem sibi socium creat, dat ei vellus aureum: idque vel ex eo patet, quòd v. 3. 4. 5. dicit Apostolus fidem, quæ homini vtique inhæret, imputari, id est acceptari, ad iustitiam; & operanti mercedem imputari, id est computari, pro debito; quia reuera omnium iudicio & computu debetur operario merces, operi promissa. Vnde Budæus λογίζεσθαι, inquit, verbum est arithmeticum, sicut ἁρμόζειν, musicorum, ἀναλύειν geometrarum: λόγος enim rationem & computum significat. Sicut ergo merces, quæ computatur & numeratur fossori aut messori, non per heri imputationem vel æstimationem, sed per propriam laboris computationem, rationem & æstimationem est merces: ita pariter iustitia à Deo computata & annumerata non per solam computantis imputationem, sed per seipsam, suamque intrinsecam rationem, computatur, æstimatur, & reipsa est vera & realis iustitia.

Quid sit λογίζεσθαι id est, imputare iustitiam.

Peccata verè homini peccatori inhærēt, non tantùm imputatiuè, sic & iustitia.

Secundò idipsum patet ex eo, quòd v. 8. simili modo dicit Apostolus, peccata imputari homini. Certum est enim, teste Caluino, peccata reuera inhærere homini peccatori. Sic violatio voti dicitur reputari in peccatum, Deuter. 23. 21. & Deut. 24. 15. detentio mercedis alienæ dicitur reputari in peccatum. Constat autem hæc non tantùm reputari, sed etiam reuera in se esse peccata. Nec enim Deus, qui iustè iudicat, in peccatum reputare, & quasi peccatum punire potest opus aliquod quod verè in se non est peccatum. Vnde euidens est, hanc iustitiam, quam Deus nobis reputat, imputat, & computat, non esse iustitiam Christi nobis imputatam: hæc enim homini est intrinseca: iustitia autem nostra nobis est intrinseca & inhærens; sicut & peccatum, dum peccamus, nobis intrinsecum est, intimeque inhæret.

Dicitur tamen hæc iustitia nobis à Deo reputari, vel imputari; quia Deus in homine verè reputat, imputat & æstimat id quod in homine est & existit, non autem id quod in eo non est, sed inesse putatur & fingitur. Est enim Deus verissimus æstimator ac ponderator omnis iustitiæ & peccati, virtutis & vitij: imputare ergo Deum alicui iustitiam est, Deum æstimare eum esse iustum, quia scilicet ei Deus condonauit peccata, & iustitiam inhærentem infudit.

Cur Paulus

Dices, Si ita est, cur ergo Paulus idipsum hic A clarè non expressit? cur non dixit, inhærere nobis iustitiam potiùs quàm reputari?

vtatur hic verbo reputandi.

Respondeo. Paulus toties hic vtitur verbo imputandi, quia eo vsus erat Moses in fide Abrahæ: hæc enim Abrahæ, vt ait Moses, reputata est ad iustitiam. Hoc enim fidei & iustificationis, Abrahæ exemplum hic perurget Apostolus, ideoque verbis Mosis mordicus insistit: Abrahæ autem non dicitur imputata iustitia Christi, sed fides propria, vt patet ex ipsis Mosis & Pauli verbis.

Contra Nouatores, non imputatur nobis iustitia Christi, sed nostra.

Nil ergo habent hic Nouantes pro sua iustitia imputatiua Christi: imò potiùs contrarium hinc euincitur. Fides enim Abrahæ non fuit imputata illi in se, quasi hæc fides Christi, vel alicui alteri fuerit propria; Abrahæ verò fuerit à Deo imputata: quia hæc fides Abrahæ fuit propria, non aliena, non imputata, illique verè & propriè inhæsit: sed fides hæc dicitur illi imputata ad iustitiam, quia B ratione & respectu fidei quam Deus acceptauit, tribuit ei & donauit iustitiam, λογίζομαι enim, à λόγος, significat cum ratione, vel ob rationem, aliquam aliquid æstimare. Sic hic Deus æstimauit, acceptauit, habuit Abraham iustum, & acceptando fecit eum iustum, iustitiamque inhærentem ei infudit, respectu & ratione fidei illius, quia scilicet ipse credidit Deo promittenti rem tam nouam, arduam, naturaliter impossibilem, & incredibilem: quod ita Deo placuit, vt eum ad suam amicitiam acceptarit, eumque gratia & iustitia sua dignatus sit. Atque hæc est causa, cur Moses in iustificatione Abrahæ vsus sit verbo חשב chasab, siue λογίζομαι, id est, æstimare, imputare.

VERS. 7. BEATI QVORVM REMISSÆ SVNT INIQVITATES] gratuita nimirum condonatione, non meritis operum: hoc enim vult probare Paulus, & hoc propriè est remittere offensas & peccata, scilicet gratis ea condonare.

Caluinus & Lutherus peruertit hunc locum contra remissionem peccatorum retorquentes.

C ET QVORVM TECTA SVNT PECCATA] *Tecta*, non quasi peccata in iusto maneant & lateant, vt vult Caluinus; vel quòd Deo dissimulante non imputentur ad pœnam, vt vult Lutherus. Hoc enim non patitur perspicax & integra Dei iustitia. Sed *tecta*, id est, oblitterata, obruta; ita vt non sint, nec existant ampliùs: quomodo tegitur hiatus terra iniecta, & nuditas tegitur vestibus, & maculæ atræ teguntur & auferuntur albo colore inducto. Ita se explicat Dauid psalm. 50. cùm ait: *Asperges me, Domine, hyssopo, & mundabor; lauabis me, & super niuem dealbabor.* Quod enim sic omnino tectum est, vt nec à Deo videatur, hoc omnino non est. Ita S. August. lib. 1. contra duas epistol. Pelagian. ca. 13. *Tecta, ait, sunt peccata, non quasi ibi sint cooperta, & viuant, sed tecta sunt, & abolita sunt. Si texit peccata Deus, noluit aduertere; si noluit aduertere, noluit animaduertere, noluit punire, noluit agnoscere; maluit ignoscere;* si ignouit peccata, ergo sustulit. Sic & Nazianz. orat. in S. lauacrum; & Gregor. in psal. 2. pœnitentialem dicunt peccata tegi à Deo in iustificatione, eo modo, quo vulnera à medico teguntur emplastro, per quod planè curantur & abolentur, ita vt nusquam appareant. Origenes quoque hic, & Theodor. in psal. 31. dicunt tegere peccatum, significare, peccatum ita stirpitus eradicare, vt ne vestigium quidem remaneat.

D *Deus tegit peccata cū ea condonando abolet.*

Tertulo: sed quomodo tegantur peccata.

Notat Origenes hic, & S. Ambros. lib. 2. de Pœnitent. cap. 5. peccatum per pœnitentiam remitti, sed per bona opera tegi. Vnde & S. Gregor. hom. 4. in Ezech. *Peccata, inquit, tegimus, cùm bona facta malis*

malis actibus superponimus: quando ergo abdicamus mala quæ fecimus, & eligimus bona quæ faciamus, quasi tegumen ei rei superducimus, quam erubescimus videre. Hic sensus tropologicus est.

Omnia peccata reuelabuntur in die iudicij.

Secundò, S.Hieron.in psalm. 31. dicit peccata tegi, quia peccata, inquit, quæ hic deleta sunt per pœnitentiam, in die iudicij non manifestabuntur, sed tegentur & celabuntur. Verùm hoc sanè accipi debet; nam in die iudicij omnia cuiusque opera reuelabuntur & iudicabuntur. Vnde & peccata, licet per pœnitentiam remissa, tunc manifestabuntur (hoc enim exigit publicum, plenum & exactum tam de peccatis, quàm de eorumdem pœnitentiâ, Dei Christique iudicium.) dicuntur tamen tegenda, quia per pœnitentiam tecta & condonata declarabuntur; itaque pœnitenti non ad ignominiam, sed ad laudem & gloriam cedent.

Tertiò, Greg. Nazianz. orat. in S. baptisma, censet peccata tegi tunc, cùm ea remittuntur, sed ita vt eorum reliquiæ & habitus praui in anima adhuc remaneant; remitti verò peccata tunc, cùm planè peccatum cum suo habitu & radice ex anima euellitur & expugnatur.

Quartò, alij apud Ambrosium in Apologia Dauid cap. 9. dicunt peccata remitti per baptismum, tegi verò per confessionem & pœnitentiam. Idem Ambrosius ibid. c. 23. asserit peccata remitti ratione gratiæ, tegi ratione charitatis, deleri ratione sanguinis Christi.

Peccata remittuntur per Dei cõdonationẽ, teguntur per infusionem gratia.

Quintò, & genuinè, peccata dicuntur remitti per Dei condonationem, tegi verò per infusionem iustitiæ, id est, gratiæ & charitatis: hæ enim sunt vestes spirituales & pulcherrimæ, quibus animæ nuditas per peccatum inducta tegitur & ornatur. hæc est enim stola illa prima, qua indutus est filius prodigus, Lucæ 15. hæc enim est vestis nuptialis, de qua dicit Christus Matth. 22. *Amice, quomodo huc intrasti non habens vestem nuptialem?*

Vers. 8.

BEATVS VIR CVI NON IMPVTAVIT DOMINVS PECCATVM] Nota τὸ *non imputauit* non sic esse accipiendum, quasi homo peccet, & tamen Deus ei hoc peccatum non imputet, hoc enim implicat. Sensus ergo est: Beatus est vir cui Deus peccatum condonauit, & consequenter non ampliùs illud ei imputat; quemque deinceps Deus protegit ne faciat peccatum, quod illi imputet. ratio enim peccati in eo sita est, quòd sit offensa Dei, quodque illud Deus nobis imputet ad culpam & pœnam, maximè æternam. Dico æternam: nam remissa culpa, iustam satisfactionem exigit Deus, pro pœna temporaria, quam vult peccantem luere. Cui ergo Deus offensam non imputat ad culpam, hoc ipso eamdem illi condonat & aufert. Ita B. Iustinus in fine Dialogi contra Tryphon. *Beatus,* inquit, *cui non imputabit Dominus peccatum, hoc est, cui pœnitenti peccata remittet: non autem, sicut prædicatis vosmetipsos fallentes, etiamsi peccatores fuerint, modò Deum nouerint, non imputabit eis Deus peccata.*

Deum non imputare alicui peccata, est ea pœnitenti remittere.

Notat Nazianz. oration. in S. baptisma, Deum tunc non imputare peccatum, quando opus in se vitiosum non deputat culpæ, ob ignorantiam, vel rectam intentionem operantis.

Remittere, tegere, non imputare peccata, quomodo differant iuxta Aug.

Secundò S. August. lib. de Diligendo Deo, c. 12. asserit, quod remittere peccata, sit ea non vlcisci, tegere verò peccata, sit eadem non improperare; nõ imputare autem peccata, sit planè & ex corde illa condonare, cùm scilicet Deus eum qui peccauit, ita diligit ac si numquam peccasset.

A Tertiò, Origines, Peccata, inquit, remittuntur; cum ab ijs peccator per pœnitentiam se auertit; teguntur, cùm bonis operibus obruuntur; non imputantur; cùm omnis peccati radix ex animo euellitur. Idem habet quoque Nazianz. suprà.

Quartò, Lyranus, Peccata, inquit non imputare, est ea non deputare ad æternam pœnam, sed remittere & condonare tam culpam, quàm pœnam æternam.

Quintò, S. Hier. in psal. 31. Peccata, inquit remittuntur per baptismum, teguntur per charitatem, non imputantur per martyrium.

Deum non imputare alicui peccatum est aliquẽ peccato carere.

Sextò & genuinè, Deum non imputare alicui peccatum, est aliquem non habere peccatum: ex eo enim quòd quis peccatum non habeat, sed vitet & caueat, sequitur quòd Deus illi peccatum imputare non possit. Ponit enim hic Psaltes duas beatitudines hominis iusti. Prior est, de qua dicit: *Beati quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.* q.d. Beati sunt qui à peccatis sunt expurgati, iustificati, & charitatis stola tecti & B amicti. Posterior, cùm mox subdit: *Beatus vir, cui non imputauit Dominus peccatum* q.d. Beatus, imò beatior est, qui pòstquàm à peccatis expurgatus est, iustè deinceps viuit, omniq́ue studio vitat peccata; ita vt nihil mali faciat, quòd ei Deus in peccatum imputare possit.

BEATITVDO ERGO HÆC IN CIRCVMCISIONE TANTVM MANET, AN ETIAM IN PRÆPVTIO] Vers. 9. Græcè non est verbum, *manet*, sed tantùm ἐπὶ τὴν περιτομὴν ἢ καὶ ἐπὶ τὴν ἀκροβυστίαν, id est, in circumcisionem, an etiam in præputium, supple, C cadit & conuenit hæc beatitudo? q.d. Iustitia hæc, quæ, teste Dauide, nos beat, quæq́ue inchoata est beatitudo, an ad solos circumcisos, putà Iudæos, manauit, an etiam ad præputiatos, putà Gentiles? Interrogatio hæc Apostoli, more Hebræo non interrogatio, sed acris & vehemens est assertio & conclusio. q.d. Ex citatis Dauidis verbis, *Beatus vir, cui non imputauit Dominus peccatum*, clarè concludere potestis, ô Iudæi, quòd hæc eius beatitudo & iustitia non ad solos circumcisos, sed etiam ad Gentiles pertineat; tum quia verba eius indefinita sunt & generalia, tamque viro Gentili, quàm Iudæo conueniunt, tum quia dicit beatitudinem & iustitiam nostram sitam esse, non in operibus legis, sed in liberali clementia & condonatione Dei, qui gratis nobis remittit peccata. Iustificatio ergo opus est non legis, quam vobis arrogatis, ô D Iudæi, sed gratiæ, quæ communis est omnibus, tam Gentibus, quàm Iudæis.

Iustificatio est cõmunis Iudæis & Gentibus, non à lege, sed à gratia.

DICIMVS ENIM QVIA REPVTATA EST ABRAHÆ FIDES AD IVSTITIAM] Est secunda ratio, qua probat Paulus, iustitiam non ad solos Iudæos, sed etiam ad Gentiles pertinere: hanc enim suam cõclusionem, quæ totius epistolæ est scopus non tãtùm Dauidis, sed & Abrahæ testimonio probat. Est autem hæc Apostoli ratiocinatio: Abraham ante legem, imò ante circumcisionem iustificatus est, non ex circumcisione, alijsq́ue operibus legis, vtpote quæ nondum erant, sed ex fide: vnde & circumcisionem postea accepit, vt esset signum iustitiæ acceptæ per fidem; Ergo iustitia hæc non est ex lege & circumcisione, nec pro lege & circumcisione sola, sed pro omnibus, qui fidem Abrahæ sectantur.

Iustitia Dei non tãtùm pro circũcisis, sed etiam pro præputio.

QVOMODO ERGO REPVTATA EST? IN CIRCVMCISIONE, AN IN PRÆPVTIO? NON IN CIRCVMCI- Vers. 10.

A

CVMCISIONE SED IN PRÆPVTIO] *Quomodo*, id est, in quo? statu circumcisionis, scilicet, an præputij, iudaismi, an gentilismi, vt hic se explicat Apostolus. q. d. Circumcisusne erat Abraham, an præputiatus, cùm iustificatus est? certum est, quia præputiatus erat: ergo iustitia Abrahæ non tantùm pertinet ad vos, ô Iudæi, sed etiam ad præputiatos Gentiles. Rursum ergo Abraham est iustificatus, non ex circumcisione, nec ex operibus legis, ex quibus vos, ô Iudæi, dicitis petendam esse omnem iustitiam sed ex fide & gratia, quæ communis est tam incircumcisis, quàm circumcisis. Vides hic Apostolum passim tantùm velle à iustificatione excludere opera & cæremonias legis, nō autem opera quæ manant ex fide & gratia Christi.

Abraham adhuc præputiatus, iustificatus est non ex operibus legis.

VERS. 11.

ET SIGNVM ACCEPIT CIRCVMCISIONIS SIGNACVLVM IVSTITIÆ FIDEI, QVÆ EST IN PRÆPVTIO] Prosequitur suam assertionem Apostolus, taciteque eam probat. q. d. Adeò Abraham non est iustificatus in vel ex circumcisione, vt circumcisionem post iustitiam acceperit, ad hoc vt esset signū iustitiæ, quam adeptus est ipse per fidem ante circumcisionem, cùm adhuc esset præputiatus.

Abraham accepit circumcisionē post iustitiā in signū iustitiæ.

B

Nota, ex Genes. 17. circumcisionem primariò fuisse signum fœderis, quod pepigit Deus cum Abraham, quo sanxit in semine eius, scilicet Christo, benedicendas esse omnes gentes.

Cuius rei signaculū fuerit circumcisio. Primò. Secundò.

Secundò, circumcisio fuit signum distinguens Abrahæ posteros ab aliis gentibus.

Tertiò.

Tertiò, circumcisio, vt ait hic Apostolus, fuit *signaculum iustitiæ fidei*, id est, fuit sigillum, quo claudebatur & occultabatur quasi secretum ingēs, iustitia fidei reuelanda per Christum, inquit Origenes.

Quartò.

Quartò, & propriè ad mentem Pauli hic, S. Chrysost. Theod. Theophyl. Oecum. August. li. 2. de Nuptiis & concupisc. c. 2. Cyrill. lib. 4. in Ioan. cap. 51. circumcisio erat *signaculum*, græcè σφραγίς, (quod respondet Hebræo חותם *chotam*) id est sigillum *iustitiæ*, quo scilicet testificabatur Deus Abrahæ iustitiam certam esse ac legitimam, iustitiam, inquam, adeptam antè per fidem, cùm adhuc esset præputiatus.

Vbi nota. Licet in Abrahamo ita se res habuerit, in posteris tamen eius secus fuit: nam in iis circumcisio non fuit signaculum iustitiæ acceptæ, sed potius accipiendæ.

In posteris Abrahæ circumcisio fuit signum iustitiæ accipiendæ.

QVÆ EST IN PRÆPVTIO] Addit hoc, vt significet Abrahamum per præputium designatum fuisse patrem omnium gentium (hæ enim habent præputium) id est, ipsum præputium significasse eum fore patrem omnium gentium, sicut circumcisio significauit, eum patrem fore Iudæorum, vtpote pariter circumcisorum. Vide simile capit. 6. 4. & cap. 7. 4.

ET EST (Abraham) PATER OMNIVM CREDENTIVM PER PRÆPVTIVM] id est. omnium in præputio manentium, omnium præputiatorum putà omnium Gentilium, vt eorum fides eis reputetur ad iustitiam, & ex fide sua illi quoque iustificentur, sicut Abraham ex fide sua iustificatus est.

Abraham pater omnium credentium, & dicitur ob duas rationes.

Nota. Abraham dicitur pater Gentilium credentium, non naturalis & carnalis, sed spiritualis & mysticus: quia scilicet iis omnibus illustre fidei exemplum dedit. Rursum, quia posteris eius secundum fidem & spiritum, iis scilicet, qui fidem Abrahæ imitaturi essent, promissa est à Deo benedictio, iustitia & salus; hancque promissionem primus inter omnes patres à Deo accepit Abraham, & nomine omnium posterorum acceptauit; omnium inquam, tam Gentilium, quàm Iudæorum. Nam Abraham cum hanc promissionem accepit, incircumcisus erat & Gentilis.

VERS. 12.

ET SIT PATER CIRCVMCISIONIS, NON IIS TANTVM QVI SVNT EX CIRCVMCISIONE, SED ET IIS QVI SECTANTVR VESTIGIA FIDEI, QVÆ EST PRÆPVTIO PATRIS NOSTRI ABRAHÆ] q. d. ait Anselmus, *Et sit pater circumcisionis*, id est, circumcisorum putà Iudæorum; & non tantùm horum, sed etiam omnium credentium, licet circumcisi non sint, qui sectantur fidem Abrahæ: vt sit repetitio prioris sententiæ, complectens vtrosque Abrahæ posteros, scilicet, Gentiles, & Iudæos credentes, quorum pater spiritualis est Abraham.

Triplex huius loci expositio.

Secundò, S. Chrysostom. Theophyl. Oecum. & Toletus sic exponunt. q. d. Vt Abraham sit *pater circumcisionis*, id est, circumcisorum, non eorum qui tantùm exteriorem habent in carne circumcisionem, sed eorum qui cum carnis circumcisione sectantur quoque vestigia fidei Abrahæ. Si enim hanc eius fidem non sectentur, licet carne circumcisi sint, non censebuntur Abraham habere patrem. Nam, vt ait Apostolus cap. 9. 8. *Non qui filij carnis, hi filij Dei; sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine.* Verùm hic sensus non satis verbis Apostoli respondet, planeque inuertit & traiicit voculam *tantum*.

Tertiò ergo, planè & genuinè, *circumcisionem* propriè videtur hic accipere Apostolus, non autem metonymicè, pro ipsis circumcisis. Sic enim dicere debuisset, Et sit pater credentium per circumcisionem, sicuti dixit, *Vt sit pater credentium per præputium*: iam autem ita non loquitur, sed mutat phrasin dicens, *Et sit pater circumcisionis. Pater* ergo id est, auctor & institutor circumcisionis. q. d. Abraham accepit signum circumcisionis, vt scilicet esset ipse signaculum iustitiæ acceptæ per fidem, cùm adhuc esset præputiatus. Vnde factum est, vt Abraham fuerit pater credentium Gentilium, fuerit quoque *pater*, id est auctor & institutor, *circumcisionis*: circumcisionis inquam, quæ fuit signum fœderis inter Deum & Abraham, eiusque posteros initi, quo scilicet testabatur Deus, se patrem fore, protectorem & amicum Abrahæ, eiusque posterorum, quodque eos benediceret, iustificaret & saluaret, sicuti benedixerat, iustificauerat & saluauerat Abrahamum.

C

Abraham est pater, id est auctor, circumcisionis.

Porrò circumcisio tale fuit signum, *non iis tantùm qui sunt ex circumcisione*, id est, non solis Iudæis, *sed & iis* (Gentilibus) *qui sectantur vestigia fidei, quæ est* (id est, quæ fuit & apparuit) *in præputio patris nostri Abrahæ*, cùm scilicet Abrahā adhuc esset præputiatus & Gētilis. Hisce enim verbis explicat Apostolus cur Abrahamo incircumciso circumcisio data sit in signaculum iustitiæ, nimirum vt significaret quòd, sicut Abraham ante circumcisionem est iustificatus & benedictus per fidem, sic & omnes, qui Abrahæ fidem imitarentur, etiamsi circūcisi non essent, iustificandi & benedicendi forent per fidem. Paulus, inquit Cyrillus lib. 4. in Ioan. c. 51. *In signum fidei, quam in præputio habuit Abrahā, ei circumcisionē datam asseruit: voluit enim vocationē & iustitiam fidei, omni legali mandato priorē & superiorem ostendere, vt facilius persuaderet Hebræis, ne iustitiam fidei, præuaricationē legis putarent, sed reditum quemdam atque recursum in priorem hominis statum.*

D

Circumcisio signum fuit nō solis Iudæis, sed etiam Gentilibus.

Per circũcisionẽ intelligit Apostolus omnem legẽ veterem.

Vbi Nota. Sub circumcisione Apostolus intelligit totam legem veterem, omnesque legis cæremonias & opera, quia circumcisio horum omniũ initium erat & professio: sicuti iam baptismus est professio christianismi, totiusque legis Euangelicæ. Dum ergo Apostolus circumcisionem à iustitia Abrahæ & posterorum excludit, hoc ipso omnia legis opera, omnesque cæremonias à iustitia excludit. Sicut v. 4. ἐργαζόμενον vocauit eum qui circumcisionem aliasque legis cæremonias obseruat, ita nunc πιστὸν & πιστεύοντα, vocat eum qui credit habetque fidem & opera moralia, etiamsi cæremonialia non habeat.

Iustitia nõ per legẽ aut circũcisionem sed per fidem.

Vers. 13. Non enim per legem promissio Abrahæ] Supple, contigit, sed ante legem & ante circumcisionem; hanc enim accepit Gen. 17. promissionem verò accepit Genes. 12. licet ea repetita sit, post circumcisionem, Genes. 22. Promissio verò hæc est, quæ sequitur, *Vt heres esset mundi.* Probat Apostolus hic id, quod præcessit scilicet Abraham patrem esse omnium credentium, etiam præputiatorum, & consequenter iustitiam nobis obtingere non per circumcisionem & legem, legisque opera, sed per fidem. Probat autem idipsum ex promissione facta Abrahæ, hoc argumento: Abrahæ promissa fuit benedictio, id est, iustitia & salus omnium gentium, non per legem & circumcisionem, sed ante eam, ex eo quia credidit Deo; ergo posteri Abrahæ huius promissionis, benedictionis & iustitiæ participes quoque fient, non per opera legis, sed per fidem. In fide enim, non in lege hanc iustitiam constituere voluit Deus; & in fide, non in lege, imò ante legem iustitiam hanc accepit Abraham, vt esset exemplar posterorum, significans eos, non ex lege, sed ex fide pariter iustificandos esse.

Vt heres esset mundi] vt scilicet in semine eius benedicerentur omnes gentes. Hæc enim est promissio facta Abrahæ. Gen. 22. 18. vt nimirum Abrahæ fides, benedictio, & filius, scilicet Christus, omnes gentes sibi subigeret, sicque regnum Christi per omnes gentes dilataretur, vti dicitur psal. 2. 8. *Postula à me, & dabo tibi Gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ*, ita Chrysost. Theophyl. Sic ergo Abraham heres est mundi, quia totum mundum habet pro filiis, & sic quasi vniuerso mundo potitur, sed per filiũ suum, putà per Christum, per quem *iustitiam fidei*, id est, fide acceptam. Hæc enim fides & iustitia Abrahæ & Christi, peruasit & occupauit omnes gẽtes, & hæc est promissio, benedictio & hereditas Abrahæ, scilicet Ecclesia toto orbe diffusa, quæ est regnum fidelium, in quo rex est Christus, pater & patriarcha est Abraham.

Abraham heres est mundi per filios & per Christum.

Deus liberalis in remunerãdo.

Nota hic iustam & amplam mercedem fidei & obedientiæ Abrahæ. Abraham enim credidit & obediuit Deo se euocanti ex Vr Chaldæorum, atq; pro Deo paruam quam in Vr habebat hereditatem dereliquit, sed pro ea accepit hereditatem totius Chananææ, imò totius mundi, tã liberalis est Deus, tamque magnificè suos remuneratur.

Vers. 14. Si enim qui ex lege, heredes sunt: exinanita est fides, abolita est promissio] *Heredes*, scilicet & promissionis & benedictionis Abrahæ iam dictæ.

Nota. τὸ *heredes* capi potest vel actiuè & propriè, vel passiuè, vt idem sit quod ipsa possessio hereditaria, scilicet populus Christo & Abrahæ in A hereditatem promissus, vti præcessit. Aptiùs tamẽ priori modo, scilicet actiuè, capitur. Viget & peurget Apostolus tam hic, quàm Galat. 3. v. 18. iustitiam nobis obtingere ex fide, non ex lege, & legis operibus: quia si per legem obtingeret, non per fidem; sequeretur ingens absurdum, scilicet fidem & promissionem Abrahæ esse abolitam & abrogatam, Abrahæ enim promissa est benedictio, non ex lege, vtpote ante legem; sed ex fide, quia scilicet credidit Deo promittenti. Rursum si ex lege datur iustitia, ergo non ex promissione: pugnãt enim lex & promissio, lex & fides (fides enim respondet promissioni, estque promissionis acceptatio & applicatio) quia promissio libera est & liberalis, quodque promissum est, datur liberaliter, gratuitè & ex gratia; quod verò ex lege & operibus legis datur, id datur non gratuitè, nec ex gratia, sed ex iustitia, & merito operum.

Si iustitia Abraham obtigisset ex lege, non ex fide; iam promissio Abrahæ esset abrogata.

Vers. 15. B Lex enim iram operatur] Hic versus non videtur rectè cohærere cum præcedenti, remotiùs ergo ad v. 13. more Hebræo est referendus. Reddit enim causam cur Abrahæ non potuerit promissio, id est promissa salus & iustitia, per legem obtingere: quia scilicet tantum abest vt lex hereditatem promittat, vt potiùs iram operetur. Est hæc noua ratio probans per legem non obuenire nobis iustitiam; quia scilicet lex non iustitiam sed iram operatur: quia nimirum lex causa & occasio est, non benedictionis, non iustitiæ, non hereditatis, sed præuaricationis, & consequenter maledictionis, iræ & vindictæ diuinæ. Si enim non esset lex, non esset præuaricatio legis; & quia lex quasi per antiperistasin, concupiscentiam accendit: C nam semper nitimur in vetitum, intellige, nisi lex iungatur fidei & gratiæ, quæ legem adiuuet, & concupiscentiam reprimat: quod intendit Apostolus. Scopus enim eius est ostendere necessitatem fidei & gratiæ Christi, ad eamque Iudæos omnesque homines deducere, vt iustitiam & salutem assequantur.

Lex nõ iustitiam, sed irã operatur.

Vers. 16. Ideo ex fide, vt secundum gratiam firma sit promissio] Deducit & concludit hunc versum Apostolus ex v. 14. q. d. Ex lege non potest accidere nobis hereditas & iustitia Abrahæ: sic enim abolenda esset fides, & promissio Dei; ergo ex fide ea nobis obuenit putà per Christum, non per Mosen, idque *vt secundùm gratiam firma sit promissio*: vel, vt habent Græca, Syrus, & quidam Latini codices manuscripti, *vt secundùm gratiam, vt firma sit promissio*. q. d. Ideò ex fide obtingit nobis iustitia, D vt illa sit nobis gratuita, sitque ex gratia, non ex debito & iustitia, vt ita consequenter firma sit promissio, qua Deus, vti per gratiam liberaliter promisit, ita per gratiam gratuito & liberaliter præstat & donat nobis hanc iustitiam.

Promissio Abrahæ nobis ex fide per Christum.

Nota. Cùm ait Apostolus, *vt firma sit promissio*, non intelligit promissionem remissionis peccatorum in particulari, qua hæreticus credit fide diuina sibi remissa esse peccata per fidem & pœnitentiam, nam nil tale habent verba Apostoli; sed hoc est glossema, quod apponunt Nouantes: glossema, inquam, Aurelianense, quod textum euertit. Nam vt alia taceam, nemini certò constat an talẽ actum fidei diuinæ, vel pœnitentiæ habeat: potest enim credere fide naturali, non diuina, & agi spiritu naturæ, vel dæmonis, putans se agi Spiritu sancto, quin verò sine speciali Dei reuelatione constare nemini potest, se credere fide diuina; multò minùs certò

Nouantium glossema Aurelianense in hunc Pauli locum.

A certò constare potest cuipiam per talem actum, qui sibi incertus est, sibi remissa esse peccata.

Nec fidelis certò scit ex hac promissione dici se fidelium esse, credere sibi remissa esse peccata per fidem & pœnitentiã.

Loquitur ergo Apostolus de promissione facta Abrahæ in genere, scilicet quòd in semine eius benedicerentur, id est, iustificarentur & saluarentur omnes gentes, non tantùm Iudæi ex eo carnaliter nati, sed & Gentes, quæ spiritualiter ex eo per fidem nascuntur; quia Abraham quasi patrem in fide imitantur. Tantùm enim vult dicere, hanc benedictionem, id est iustitiam, per fidem, non tantùm promissam esse Iudæis filiis Abrahæ, carnalibus, sed & Gentilibus filiis spiritualibus; non autem vult dicere, mihi, tibi, isti in particulari promissam esse iustitiam; sed tantùm in genere, & nonnisi sub conditione, & per consequentiam huius syllogismi, *Omnibus, qui credunt, & fidem Abrahæ imitantur promissa est benedictio, id est, iustitia; atqui ego credo; ergo mihi promissa est iustitia.* Vbi maior est de fide: B verùm minor non est certa de fide, sed tantùm certa certitudine quadam morali & coniecturali, ac consequenter nec consequens est de fide, sed tantùm coniecturale.

Vers. 16. FIRMA SIT PROMISSIO OMNI SEMINI (posteritati Abrahæ) NON EI QVI EX LEGE EST SOLVM (non soli Iudæo,) SED ET EI (Gentili) QVI EX FIDE EST ABRAHÆ (qui Abrahæ patris fidem quasi genuinus eius filius consectatur) QVI PATER EST OMNIVM NOSTRVM] tam Gentilium, quàm Iudæorum. Est, inquam, pater propagatione non carnis, sed fidei & spiritus. Nam dum Abrahæ fidem imitamur, tunc ipse Abraham per Christum suam iustitiam, gratiam & spiritum in nos quasi filios suos transfundit, nosque sibi asciscit & adoptat.

Abraham pater omnium nostrum non propagatione carnis, sed spiritus & fidei.

Vers. 17. SICVT SCRIPTVM EST (Genes. 17.) QVIA PATREM MVLTARVM GENTIVM POSVI TE] *Posui*, id est, ponam & constituam te: more enim prophetico ob certitudinem rei futuræ ponitur præteritum pro futuro. C

ANTE DEVM CVI CREDIDIT] Primò, Œcumenius hæc verba refert ad τὸ *sicut scriptum est*. q. d. Sicut scriptum est ante Deum, id est, coram Deo, cui nos fides commendat; vel, sicut scriptum est ex persona Dei.

Secundò, Origenes sic explicat. *Ante Deum*, id est à Deo Abraham factus est pater noster.

Tertiò, Anselmus, *Ante Deum*, inquit, quia Abraham per fidem factus est pater, quæ fides Dei oculis patet, non hominum.

Quartò, S. Chrysost. Theodor. & Theophyl. Græcum κατέναντι, exponunt è regione, ex aduerso, id est, ad exemplum & similitudinem. Hanc e- D nim sibi ex aduerso opponunt & proponunt pictores, cùm eam exprimere volunt. q. d. Paulus, Ad exemplum & similitudinem Dei, qui vniuersalis est omnium pater, Abraham pariter factus est pater multarum gentium.

Sextuplex horũ verborum expositio.

Quintò, alij sic explicant: *Posui te patrem ante Deum*, id est, patrem spiritualem per generationem & cognationem spiritualem, quæ coram Deo locum habet, & Deo nos gratos reddit. Sed hoc alienius & obscurius est.

Sextò ergò planissimè: *posui te patrẽ ante Deum*; id est, in præscientia & decreto diuino, immobili, certo & irreuocabili; necdum enim Abraham actu erat pater multarum gentium, sed tantùm in præscientia & prædestinatione Dei. Vnde explicans subdit Paulus: *Qui vocat ea quæ non sunt, tamquam ea quæ sunt.* ita S. Aug. in psal. 105.

A QVI VIVIFICAT MORTVOS] *Mortuos*, id est peccatores, ait Anselmus: sed hoc mysticum est.

Quid per mortuos intelligat Paulus, quadrupliciter expositum.

Secundò, Ambrosius. *Mortuos*, inquit, id est, ad generandum inualidos, senes, imbecilles, penè enectos & mortuos, quales erant Sara & Abrahã, cùm generarunt Isaac.

Tertiò, S. Chrysost. Propriè, inquit, Deus viuificat mortuos, cũ eos à morte resuscitat. Hisce enim verbis Paulus commendat Dei omnipotentiam; q. d. Sicut Deus potest suscitare mortuos, ita potest facere, vt Gentes natæ in paganismo, spiritualiter renascantur per fidem, fiantque filij Abrahæ idque credidit Abraham, cùm credidit Deo dicenti: *Patrem multarum gentium posui te.*

Quartò; Toletus putat Apostolum hic respicere ad fidem Abrahæ, qua iussus immolare filiũ Isaac credidit quòd Deus eum à se immolatum, à morte, B suscitaret. Verùm de hac Abrahæ fide non agit hic Paulus, nec Moses Genes. 17. sed tantùm de fide, qua credidit Abraham Deo primò promittenti, sibi ex Sara nasciturum esse Isaac, vt patet ex verbis Apostoli, maximè sequentibus, & ex Genes. c. 17: nam immolatio Isaac præcepta fuit postea. Genes. 22. Tertius ergo sensus S. Chrysostomi magis litteralis & appositus esse videtur. Alludit tamen ad Isaac, quem Abraham immolauit, credens posse Deum illum à mortuis suscitare, vt explicat idem Paulus Hebr. 11. v. 19. quæ suscitatio signum erat suscitationis Christi, cuius fide nos eramus iustificandi, vt ait v. 24. Licet enim Gen. 17. necdum reipsa immolatus & suscitatus esset Isaac, erat tamen immolatus & suscitatus in præscientia & prædestinatione Dei; atque per eum Abraham futurus erat pater multarum gentium.

C ET VOCAT EA QVÆ NON SVNT, TAMQVAM EA QVÆ SVNT] Primò, Deus, ait Anselmus, vocat Gentes, *quæ non sunt*, quia viles erant & nihili, vtpote infideles, à Deo primo ente remotissimæ, vt sint nobiles & fideles, adhærentes Deo primo enti.

Quintuplex sensus horũ verborum.

Secundò, Ambr. Deus, ait, vocat Gentes *quæ non sunt* semen, vt sint semen & populus Abrahæ.

Tertio, Pererius. Deus, ait, ab æterno homines, qui non erant, elegit ac prædestinauit ad vitam æternam, quasi actu essent, & quasi essent ab æterno.

Dei præscientia & distinctio.

Quarto, alij sic explicant. q. d. Paulus: Deus ita clarè & distinctè videt ea quæ non sunt, sed longè post futura sunt, sicuti videt & cognoscit ea quæ iã actu sunt. *Vocat* ergo, id est, videt & cognoscit, vt ea vocare possit. Hinc dicitur Ezech. 23. *Domino* D *Deo, antequam crearentur, omnia sunt agnita; sic & post perfectum respicit omnia.*

Quintò, planissimè & optimè, Deus *vocat ea quæ non sunt, tamquam ea quæ sunt*; quia Deus æquale habet imperiũ in ea quæ non sunt, atque in ea quæ sunt, & ea quæ non sunt, facit vt sint: v. g. hic facit, vt Gentes, quæ non erant, sint filij Abrahæ.

Vbi Nota. Dei *vocare* est creare & facere: omnia enim possibilia cùm nondum actu sunt, sunt tamẽ & latent in omnipotentia Dei, quasi in virtute & semine, & cùm Deus suo iussu illa inde euocat, hoc ipso facit vt sint. Dei enim dicere & vocare est efficax, idemq; est, quod nostrum facere. ita S. Chrysost. Vnde Græcum καλοῦντος τὰ μὴ ὄντα ὡς ὄντα verti potest: *qui vocat ea quæ non sunt, quasi sint.* ita S. August. in psal. 105. Sic Deus è tenebris & thesauris suæ potentiæ vocat (vti loquuntur Prophetæ) famem, gladium, siccitatem, dum facit vt sint,

Dei vocare est creare & facere.

dumque illa quasi famulos & lictores orbi & hominibus immittit. Inde enim sumpta est metaphora: quasi Deus euocans famem, pestem, gladium dicat: Tu fames quasi satelles veni, & puni tales impios homines; tu gladie lictor adesto, vade, plecte Flandriam; tu grando adesdum, percelle Franciam. Hoc significat Hebræum קרא *kara*, id est, vocauit. Sic *stellæ*, inquit Baruch c. 3. 34. *lumen dederunt in custodijs* (id est, stationibus & excubiis: stellæ enim sunt quasi milites Dei, ad eius obsequium semper excubantes) *suis: vocatæ sunt, & dixerunt* (non verbo sed facto & reipsa) *Adsumus.* atque hinc dicitur Deus *sabaoth*, id est exercituum, quia omnes angeli, stellæ, creaturæ quæuis, etiam necdum existentes, sunt exercitus, Deo ad nutum obsequentes, & pro eo depugnantes.

Omnes creaturæ etiam nondũ existẽtes quasi exercitus Deo famulantes ab eo euocantur.

QVI (Abraham) CONTRA SPEM naturæ & naturalis potẽtiæ generatiuæ) IN SPEM, id est, in rem speratam gratiæ & promissionis diuinæ, CREDIDIT, quod scilicet, FIERET PATER MVLTARVM GENTIVM] Nota. Sicuti sperare desperata, est sperare contra spem, sic & credere futura; quorum nulla est spes, est credere contra spem, quod scilicet seni Abrahæ, & sterili Saræ nasceretur Isaac, quia idipsum promisit Deus. ita Theophyl. Anselmus, & Theodor.

Deus Sabaoth vnde dictus.

VERS. 18.

Nota, quantam fidẽ & spem exegerit Deus ab Abrahamo, & quantam præstiterit Abraham, vt meritò pater fidei & spei appelletur: nimirum, vt contra spem in spem crederet, vt speraret & crederet ea, quæ naturaliter erant impossibilia, vt contra omne medicorum & physicorum iudicium, supra naturæ vires, ad Deum Deique promittentis omnipotentiam heroica fide se erigens, certissimò sibi persuaderet, ex sterili & anu Sara, nascituram sibi prolem à Deo promissam; hacque fide meruit & impetrauit non tantùm prolem hanc, sed omnem Dei benedictionem. Adeò grata fuit Deo hæc fides & spes in se: vnde eam in Abrahamo, quasi in speculo nobis imitandam hic proponit, idque Primò, in rebus & articulis fidei quæ nostrum captũ & naturæ vim transscendunt. v.g. iubet Deus credi se esse Deum vnum in essentia, & tamẽ trinum in personis: iubet credi, Christi corpus realiter esse præsens in Eucharistia, etiamsi visus & sensus aliud nobis dictent. Hic fidelis contra spem naturæ credet in spem diuinæ omnipotentiæ, vt transscendat exilitatem dictaminis oculorum, aurium, phantasiæ, & iudicij naturalis, & in Deum se erigens firmissimè credat id quod ipse, qui est prima & infallibilis veritas, quæ nec mentiri, nec fallere potest, dixit: nimirum, *Ego & Pater* (pariter & Spiritus sanctus) *vnum sumus: Hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur, Hic est sanguis meus,* &c.

Abraham pater fidei & spei.

Constantia fidei Abrahæ imitãda in rebus & articulis fidei.

Secundò, & magis ad mentem Apostoli, in rebus arduis, in graui tentatione & tribulatione, in persecutione, in infamia, in morbis, morte, & martyrio, in apostolatu ad Indos, Anglos, Hollandos, capessendo, si quis ad eos mittatur, & naturalis suæ infirmitatis conscius trepidet, contra spem in spem credat; cogitet homini Christiano multa supra naturam esse facienda & toleranda; cogitet gratiam superare & transscendere naturam; cogitet Deum, qui olim misit, & mittendo fecit Apostolos & Prophetas, se quoque mittere, & mittendo facturum Apostolum, dicatque: Omnia possum, non in me, sed in eo qui me confortat. Hac spe subnixi & roborati Apostoli orbem subegerunt Christo,

Item in rebus arduis, in grauibus tentationibus & tribulationibus.

A hac spe Martyres omnia supplicia & tyrannos vicerunt, hac spe tenerrimæ virgunculæ SS. Agnes, Agatha, Febronia, aliæque innumeræ, carnem & mundum, omniaque diaboli tentamenta & tormenta superarunt. Hæc spes multis deest, ideoque humi repunt, nec ad magna assurgunt: radix huius mali est debilitas fidei, quia non viuè apprehendunt & credunt, sibique planè persuadent Deum esse omnipotentem; Deum neminem sinere tentari supra vires; Deum esse suorum fidelissimum protectorem; Deum nostri curam gerere magis, quàm pater, mater, &c. Et sanè non parua est iniuria Dei, tam paruam de eius bonitate, potentia, prouidentia, & paterna cura habere opinionem; cùm moneat Sapiens, *Sentite de Domino in bonitate* q.d. Benè, piè, sanctè sentite de Dei prouidentia, clementia, aliisque attributis; non malè & impiè cum Epicureis & atheis, non timidè & contractè cum timidis & pusillanimibus. B Vult enim Deus haberi à nobis optimus & clementissimus, æquè ac potentissimus; honori sibi ducit cùm talis qualis reuera est, à nobis creditur, speratur, colitur: sicut rex vult haberi à suis clementissimus, quodque in omnes regali vtatur munificentia. Magnum ergo gratissimumque obsequium, reuerentiam ac honorem Deo deferimus, cùm magna ab eo speramus, cùm magnam in eo, quibuslibet in rebus quamuis arduis, collocamus fiduciam; ac tum magna largitur cum magna operatur. Quis enim sperauit in eum, & confusus est?

Defectus spei & fidei quãtorum malorum causa.

De Deo semper optimè & piissimè sentiendum & sperandum.

Vide quanta fecerit Deus per Athanasios, Gregorios, Vincentios, Laurentios; imò per teipsum subinde; modicæ ergo fidei in hac tentatione, in hac difficultate, quid dubitas quid trepidas? Deus adest, Deus regit & pascit te. Sanè Christiano, præsertim generoso, & ad magna anhelanti, excitanda maximè est spes, vt etiã sæpè contra spem in spem C credat, sciatque spem nunquam esse nimis magnã, nec tanta sperari à Deo, quin Deus plura à se sperari velit, itaque faciet admiranda supra vires, supra naturã. *Nescitis*, inquiebat S. Ignatius, *quantas vires habeat spes in Deum. Spes quæ videtur, non est spes.* S. Xauerius vna spe adeò armârat se, vt in rebus difficillimis nihil timeret nisi diffidentiam de Dei ope; hac spe inuasit Indiam solo Deo nixus, hac spe totum Orientem euangelizando percurrit; hac spe vndecim annis, quibus ibi vixit, quanta, quàm stupenda, supra vires, supra humanam prudentiam aggressus est, & feliciter ad Dei gloriam perfecit?

Moralis locus pulcherr. de fiducia & spe in Deum.

S. Ignatius & Xauerius quid senserint de spe in Deũ.

Verè S. Bernardus serm. 15. in psal. Qui habitat: *Sperate in eo* (Deo) inquit, *omnis congregatio populi quemcumque enim locum calcauerit pes vester, vester erit: pes vester vtique spes vestra est, & quantumcumque illa processerit, obtinebit. Si tamen in Deum tota fi-* D *gatur, vt firma sit, & non titubet; quid timeat aspidem aut basiliscum? quid leonis rugitus, aut draconis sibilos expauescat? Quoniam in me sperauit, liberabo eum: porro liberatum, ne iterum egeat liberari, protegam eũ & conseruando, si tamen cognouerit nomen meum, ne sibi tribuat quod liberatus est, sed nomini meo det gloriã*

S. Bernardi ad spem exhortatio.

S. August. verò in illud ps. 102. *Quoniam secundum altitudinẽ cæli à terra corroborauit misericordiam suam super timentes se*, &c. pulchrè exemplo cæli terrã longè superantis & transscendentis declarat, quàm Dei cura & prouidentia circa nos transscẽdit omnem cogitationem & spem, ac consequenter, quantum in eam spem nostram erigere & dilatare debeamus. *Confirmauit*, inquit, *Dominus miseri-*

cor-

S. Augustini ad fiduciam virtutis excitatio.

cordiam suam super timentes se; secundùm quid? secundùm altitudinem cæli à terra, Quid dixit? si aliquando potest cælum abscedere à protectione terræ, aliquando poterit Deus non protegere timentes se. Attende: cælum vbique atque vndique protegit terram, & nulla pars terræ est quæ non cælo protegatur. Peccant homines sub cælo, faciunt omnia mala sub cælo, cælo tamen proteguntur. Inde lux ad oculos inde aër, inde spiritus, inde pluuia ad terram propter fructus, inde omnis misericordia à cælo. Tolle auxilium cæli à terra, statim deficiet: sicut ergo protectio cæli permanet super terram, sic protectio Dei permanet super timentes eum. Times Deum? supra te est protectio ipsius. Sed fortè flagellaris, & putas quia deseruit te Deus: si deseruit protectio cæli terram? quoniam secundùm altitudinem cæli à terra confirmauit misericordiam suam Dominus super timentes eum. Sicut miseretur pater filiorum, sic misertus est Dominus timentibus eum. Iam sauiat quantum vult, pater est; sed afflixit nos, sed contriuit nos, pater est.

SECVNDVM QVOD DICTVM EST EI: SIC ERIT SEMEN TVVM] Citat Apostolus Gen. 15. v. 5. vbi Dominus dicit ad Abraham: *Suspice cælum, & numera stellas, si potes: sic erit semen tuum*, scilicet, sicut stellæ cæli (vti addunt hic aliqui Latini codices.) q. d. Posteritas tua, ô Abraham, tum ad litteram carnalis Iudæorum, tum potiùs allegorica credentium & Christianorum, erit instar stellarum. Primò, innumera & maxima; Secundò, sublimissima & cælestis; Tertiò, constans. ordinatissima & æterna; Quartò, potentissima; Quintò, famosissima; Sextò, splendidissima & gloriosissima, maximè post resurrectionē: *Qui enim docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates*, Dan. 12. 3. Atque huc alludit Ecclesia, cum canit pro defunctis: *Signifer tuus Michaël repræsentet eas in lucem sanctam, quam olim Abrahæ promisisti, & semini eius.*

Posteritatis Abrahæ multitudo, gloria, fama, æternitas instar stellarum, ex sex capitibus.

Vers. 19. ET NON INFIRMATVS EST FIDE, NEC CONSIDERAVIT CORPVS SVVM EMORTVVM] Græcè νενεκρωμένον, id est, mortificatum, viribus effœtum, & ad gignendam sobolem ineptum.

Dices, Quomodo ergo postea Abraham genuit filios ex Cetura.

Respondet August. q. 35. in Genesim, fuisse Abrahæ corpus emortuum respectu Saræ vetulæ, non autem respectu Ceturæ iunioris.

Secundò, respondet S. Thomas, verè Abraham tunc fuisse impotentem præ senio ad generandum ex qualibet femina, sed diuino miraculo redditam ei fuisse virtutem, qua ex Sara, Ceturâ, & quacumque alia proles suscitare & generare posset. Prior explicatio est verior, vti ostendi Gen. 17. v. 17.

Emortua vis generandi reddita diuinitus Abrahamo in senio.

Vers. 20. IN REPROMISSIONE ETIAM DEI NON HÆSITAVIT] Græcè, οὐ διεκρίθη, id est, non diiudicauit non disquisiuit, quomodo scilicet id fieri posset.

Dices, Abraham Gen. 15. v. 8. audita hac Dei promissione illam signo confirmari petit & cupit, dicens; *Vnde scire possum, quòd possessurus sim eam* (Chananæam?) ergo videtur hæsitasse & dubitasse Abraham de Dei promissione.

Respondeo, Abraham ibi non dubitat de re & substantia promissionis diuinæ: nam paulò antè ibidem v. 6. dicitur: *Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.* Sed tantùm modum illius in executione seruandum cognoscere, & eius quod crediderat similitudinem aliquam sibi ostendi exoptat. ita S. August. Chrysost. & Theodor. in Genes. 15.

Abraham licet signa à Deo petierit, tamē non dubitauit, sed firmiter credidit Deo.

Secundò, vt Repertus & Tostatus ibidem, hisce verbis cupit & rogat Abraham, vt Deus promissum suum confirmet, nec vllus posterorum demeritis illud irritet & reuocet.

Tertiò. petit Abraham signum, inquit Caietan. ibidem nō sibi, sed posteris, vt scilicet ipsi firmiùs idipsum crederent, quod iam firmiter credebat Abraham. Hinc patet, fidem iustificantem, nō esse fiduciam, quæ est in voluntate, sed esse assensum & actum intellectus: quia per hanc fidem, vt hic ait Paulus, Abraham *non considerauit corpus suum emortuum, & plenissimè sciuit; quia quæcūq; promisit Deus, potens est & facere.* Deinde actum eius non vocat fidere, sed credere Deo promittenti posteritatem.

Fides nō est fiducia in voluntate sed assensus intellectus.

Dices, Quomodo ergo ait Paulus de hac fide Abrahæ; quod *non hæsitauit diffidentia*? hæc enim opponitur fiduciæ.

Respond. *diffidentia* hic idem est quod incredulitas, græcè enim est ἀπιστία. Vnde Syrus vertit, *nec de promissione Dei dubitauit tamquam expers fidei.* Eodem sensu accipitur *diffidentiâ* ac Ephes. 5. 6. De quo plura ibidem.

DANS GLORIAM DEO, PLENISSIME SCIENS QVIA QVÆCVMQVE PROMISIT DEUS, POTENS EST ET FACERE] Pro *plenissimè sciens*, græcè est πληροφορηθεὶς, id est, plenissimè persuasus, de quo plura dicam c. 14. 5. q. d. Abraham dedit gloriam Deo, Deumq; glorificauit sua fide, scilicet, hoc ipso, quòd planè sibi persuasit, Deum sua promissa, quantacunque, & posse & velle implere. Ille enim glorificat Deum, qui de Deo, Deique potentia & fidelitate; vt par est sentit, credit & prædicat. Vers. 21.

Nota. Cùm ait Paulus, *Potens est & facere*, est miosis significans, & potens est, & faciet; vtrumque enim credidit Abraham. de qua phrasi plura dicam 2. Cor. 9: 8. Vbi aduerte. dicit Paulus, *Potens est*, non autem, Verax est, aut, sapiens, vel fidelis est; quia potentia diuina præ alijs Dei attributis in rebus arduis proponenda est humanæ infirmitati, vt naturam & omnia hominum auxilia transscendēs in Deum Deique potentiam se erigat, ab eaque certò speret opem, & rem promissam. *Ideo*, inquit Fulgent. lib. 1. ad Monimum, *in Dei promissu nulla est falsitas, quia in faciendo nulla omnipotentiæ difficultas.* Hinc Patres docent, in tentationibus & rebus afflictis ac difficilibus, non ad homines, sed ad orationem & Deum confugiendum esse, vt anchoram spei iaciamus, non in mare, sed in cælum, sicque animæ nostræ nauem ab omni turbinum & tempestatum æstu tutam & fixam fore.

In arduis & difficilibus confugiendū non ad homines, sed ad Deum.

REPVTATVM EST ILLI AD IVSTITIAM] q. d. Ob tam heröicam fidem Abraham iustificatus est. Vers. 22.

NON EST SCRIPTVM TANTVM PROPTER IPSVM QVIA (quod) REPVTATVM EST ILLI AD IVSTITIAM: SED ET PROPTER NOS, QVIBVS REPVTABITVR (nostra fides ad iustitiam) CREDENTIBVS (si credamus) IN EVM, QVI SVSCITAVIT IESVM CHRISTVM DOMINVM NOSTRVM A MORTVIS] q. d. Abraham datur & proponitur nobis in exemplar iustificationis: ac proinde sicut ipse, ita & nos non ex circumcisione lege & Mose, sed ex fide & Christo iustitiam quærere & consequi debemus. Vers. 23 & 24.

Nota. Hic & alibi inculcat Apostolus fide credendam esse resurrectionem Christi quia hic erat articulus mūdo tunc incredibilis, & quia hic articulus maximè est necessarius, & compendium quasi ceterorum: nam quisquis credit, credit Iesum

Fides resurrectionis Christi maximè necessaria.

esse

esse Christum & Messiam, Deum & hominem, saluatorem mundi, qui pro peccatis nostris & salute nostra mortuus est, & resurrexit. Tertiò quia fides & spes resurrectionis maximè nos excitat ad bene & christianè viuendum, omniaque dura tolerandum.

Vers. 25. QVI TRADITVS EST (tum à Iuda & Iudæis, tum potiùs à Patre æterno, in mortem & crucem.) PROPTER DELICTA NOSTRA, ET RESVRREXIT PROPTER IVSTIFICATIONEM NOSTRAM] Nota. Christus in passione sua omnè meritum, pretium & lytrum redemptionis nostræ consummauit; vnde per suam resurrectionem non meruit nostram iustificationem.

Per resurrectionem Christus non meruit nostram iustificationem.

Dices, Quomodo ergo hic dicitur, quòd *Christus resurrexit propter iustificationem nostram?*

Respondet commentarius Ambrosio ascriptus, sensum Apostoli esse, q. d. Illi qui baptizati sunt ante passionem Christi, solum tunc remissionem peccatorum acceperunt: post resurrectionem verò Christi & missum Spiritum sanctum fuerunt iustificati. Sed hic est error, qui satis arguit hos commentarios non esse Ambrosij. Resp. ergo cum Franc. Suarez 3. p. qu. 56. præpositionem *propter*, quatuor causas hic posse significare. Primò, materialem seu obiectiuam, ita Caietan. & Adam. q. d. *Christus surrexit propter iustificationem nostram*, qua scilicet per fidem resurrectionis, qua credere cœpimus Christum esse Dei Filiū & redemptorem mūdi, perducti sumus ad iustificationem, & quia Christus ipse resurrectione sua fidem suæ passionis & deitatis roborando, spemque nostram acuendo, iustificationem nostram procurauit.

Particula propter significat hic quatuor causas.

Secundò, vt S. Anselmus, Origenes & S. Thomas, præpositio *propter* significare potest causam exemplarem; q. d. Christus mortuus est, vt nos eius exemplo moriamur delictis; & resurrexit, vt nos resurgamus ad nouitatem vitæ: resurrexit ergo Christus ad hoc, vt nobis daret typum & exemplar resurrectionis animæ.

Tertiò, τὸ *propter* potest significare causam efficientem. nam, vt docet D. Tho. 3. p. q. 56. art. 2. resurrectio humanitatis Christi, est instrumentum diuinitatis eiusdem, efficiens iustificationem nostram: instrumentum inquam, non physicum, vt volunt aliqui: resurrectio enim, quæ per tot sæcula transijt, quomodo physicè iam agere, influere & operari potest? sed morale, quia scilicet destinauit Deus resurrectionem Christi ad nostram iustificationem, decreuitque nos non iustificare, nisi post illam, & quasi per illam: sicut rex qui promisit subditis, per coronationem filij sui, certa priuilegia, nonnisi post eam, & quasi per eam ea elargitur: & hoc sensu dicitur Ioan. 7. 39. *Nondum erat Spiritus datus, quia Iesus nondum erat glorificatus.*

Humanitas Christi eiusque resurrectio est instrumentum morale diuinitatis efficiens nostram iustificationem.

Quartò, & optime præpositio *propter* significat causam quasi meritoriam: Christus enim officium suum & meritum passionis in resurrectione, quasi in termino suo absoluit: resurrectio enim fuit terminus & complementum passionis, meritorum, & totius œconomiæ Christi. Vnde resurrectio & passio censentur vnum opus redemptionis, & vna actio moralis Christi completa, qua simul & semel meruit Christus tum remissionē peccatorum, tum iustificationem nostram: sed ob similitudinem appositè Apostolus tribuit remissionem passioni, quasi satisfactioni; resurrectioni verò iustificationem, quia per resurrectionem, quam suis meritis & virtute propria adeptus est Christus, factus est plenus redemptor & iustificator; vtpote victor mortis, & cōsequenter victor regni peccati & iniustitiæ, quod mortis erat causà, tuncque simul suum induxit regnum vitæ, sanctitatis & iustitiæ. Vnde post resurrectionem misit Spiritum sanctum iustificatorem, misit & Apostolos, qui vi verbi sui, & sanctis Sacramentis à se institutis nos iustificarent.

Præpositio propter significat causā meritoriam.

Passioni tributa satisfactio, resurrectioni iustificatio.

Adde, nisi Christus resurrectione sua mortem vicisset imbellis & inefficax fuisset ad vincendum & debellandum omnino peccatum, quod mortis est causa, quodque morti quasi effectui suo adstrictum & colligatum manet, ac consequenter imbecillis & impotens fuisset Christus ad iustificandum nos. Vnde Syrus vertit, *resurrexit vt iustificet nos.* qua de re plura dicam 1. Cor. 15. 17.

Denique τὸ *propter* significat causam finalem, eamque mutuam. Nam & Christus resurrexit hoc fine, vt mitteret Apostolos & Spiritum sanctum, qui nos iustificarent. & vicissim finis nostræ iustificationis est, vt laudetur & celebretur resurrectio Christi, siue Christus resurgens, qui eius causa est & auctor. Christus ergo moriens & resurgens, nósque secum suscitans, fuit phœnix; cui proinde rectè illud phœnicis ænigma attribuas:

Vita mihi mors est, morior si cœpero nasci.
Sed prius est fatum, læta quam lucis origo.
Sic solos manes ipsos mihi dico parentes.

CAPVT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HActenus docuit Paulus, nos iustificari non per legē, sed per fidē Christi: nunc ostendit, quāta sit excellentia & celsitudo, tum vtilitas huius iustitiæ, quam Christus nobis attulit.

Primo ergo recenset sex fructus huius iustitiæ, quos enumerabo v. 2. ex quibus fit vt. gloriemur non tantùm in spe beatitudinis, sed etiam in tribulationibus, quia & charitas Dei & Christi diffusa est in cordibus nostris.

Secundo, v. 12. opponit & præponit gratiam Christi peccato Adæ, docetque quod sicuti per vnius Adæ inobedientiam peccatores facti sumus, & morti obnoxij, ita per Christi obedientiam iustitiam, & vitam æternam adipiscamur.

Tertio, v. 20. docet legem inter Adamum & Christum subintrasse, vt abundaret delictum idque ad hoc, vt vbi abundauit delictum, ibi abundet & gratia Christi.

1. IVstificati ergo ex fide, pacem habeamus ad Deum per Dominum nostrum Iesum Christum: 2. per quem & habemus accessum per fidem in gratiam istam, in qua stamus,

ſtamus, & gloriamur in ſpe gloriæ filiorum Dei. 3. Non ſolum autem, ſed & gloria-
mur in tribulationibus ſcientes quod tribulatio patientiam operatur. 4. patientia au-
tem probationem, probatio verò ſpem. 5. ſpes autem non confundit : quia charitas
Dei diffuſa eſt in cordibus noſtris per Spiritum ſanctum, qui datus eſt nobis. 6. Vt
quid enim Chriſtus, cùm adhuc infirmi eſſemus, ſecundum tempus pro impijs mortuus
eſt ? 7. Vix enim pro iuſto quis moritur : nam pro bono forſitan quis audeat mori.
8. Commendat autem charitatem ſuam Deus in nobis: quoniam cùm adhuc pecca-
tores eſſemus, ſecundùm tempus. 9. Chriſtus pro nobis mortuus eſt : multo igitur ma-
gis nunc iuſtificati in ſanguine ipſius, ſalui erimus ab ira per ipſum. 10. Si enim cùm
inimici eſſemus, reconciliati ſumus Deo per mortem filij eius: multò magis reconciliati,
ſalui erimus in vita ipſius. 11. Non ſolùm autem : ſed & gloriamur in Deo per Domi-
num noſtrum Ieſum Chriſtum, per quem nunc reconciliationem accepimus. 12. Pro-
pterea ſicut per vnum hominem peccatum in hunc mundum intrauit, & per peccatum
mors, & ita in omnes homines mors pertranſijt, in quo omnes peccauerunt. 13. Vſ-
que ad legem enim peccatum erat in mundo : peccatum autem non imputabatur, cùm
lex non eſſet. 14. Sed regnauit mors ab Adam vſque ad Moyſen etiam in eos, qui
non peccauerunt in ſimilitudinem præuaricationis Adæ, qui eſt forma futuri. 15. Sed
non ſicut delictum, ita & donum : ſi enim vnius delicto multi mortui ſunt : multo magis
gratia Dei & donum in gratia vnius hominis Ieſu Chriſti in plures abundauit. 16. Et
non ſicut per vnum peccatum, ita & donum : nam iudicium quidem ex vno in condem-
nationem : gratia autem ex multis delictis in iuſtificationem. 17. Si enim vnius de-
licto mors regnauit per vnum : multò magis abundantiam gratiæ, & donationis, & iu-
ſtitiæ accipientes, in vita regnabunt per vnum Ieſum Chriſtum. 18. Igitur ſicut per
vnius delictum in omnes homines in condemnationem : ſic & per vnius iuſtitiam in
omnes homines, in iuſtificationem vitæ. 19. Sicut enim per inobedientiam vnius
hominis, peccatores conſtituti ſunt multi : & per vnius obeditionem, iuſti conſtituen-
tur multi. 20. Lex autem ſubintrauit vt abundaret delictum. Vbi autem abunda-
uit delictum, ſuperabundauit gratia, 21. vt ſicut regnauit peccatum in mortem;
ita & gratia regnet per iuſtitiam in vitam æternam : per Ieſum Chriſtum Dominum no-
ſtrum.

[illegible]

Paſſioni tribuunt ſatisfactionem, reſurrectioni manifeſtatio.

Vers. 1. IVSTIFICATI ERGO EX FIDE, PACEM HABEAMVS AD DEVM PER DOMINVM NOSTRVM IESVM CHRISTVM] *Pacem habeamus.* Ita legunt Biblia Romana, Origenes, Chryſoſt. Theodoret. Ambroſ. Theophyl. ſed Syrus & Græcè iam habent ἔχομεν, id eſt, *habemus pacem.* Hoc enim aptè infert Apoſtolus ex præcedentib. q. d. vt Ambroſ. & Toletus explicant. *Pacem*, id eſt, reconciliationem & amicitiam cum Deo habemus, ex eo quòd iam ſumus iuſtificati per fidem Chriſti. Verùm legendo cum Romanis alijſque, non, *habemus*, ſed, *habeamus, pacem* Primò, Occumenius & Anſelmus hunc dant ſenſum, q. d. Paulus: Cùm iam ſimus iuſtificati per Chriſtum, hinc par eſt vt omnes pacem in Chriſto ſeruemus, nec Iudæi cum Gentibus de iuſtitia, deque prælatione contendere pergant. Sed huic ſenſui repugnat vox *ad Deum*, quæ ſignificat Apoſtolum loqui de pace, quam habemus non cum hominibus, ſed cum Deo.

Vnde Secundò, S.Chryſoſt. & Theodor. ſic explicant, q.d. *Pacem*, id eſt, amicitiam cum Deo in iuſtificatione acceptam, *habeamus*, id eſt, conſeruemus. Hoc valdè litterale videtur.

Locus moralis de tranquillitate conſcientiæ contra Nouantes.

Tertiò, & maximè genuinè ad mentem Pauli ſic exponemus, q. d. Cùm iam ſimus iuſtificati per fidem & gratiam Chriſti, vti hactenus demonſtraui, *pacem habeamus*, id eſt, pacato & tranquillo ſimus animo, nullam poſthac metuentes Dei vindictam & condemnationem; ſimus animo à terroribus quos ingerere ſolet mala conſcientia, libero, læto & ſereno, vtpote iam reconciliati cum Deo, Deique amici & filij. Pax ergo hæc eſt tranquillitas, ſerenitas & fiducia iuſtæ & bonæ conſcientiæ, orta non A ex certitudine fidei diuinæ, qua quis certiſſimò credat ſibi per Chriſtum remiſſa eſſe peccata, vt volunt Nouantes: ſed ex coniecturis & ſignis quæ moralem quamdam certitudinem dant, nos eſſe iuſtos; cum conſcientia, ſcelerum remiſſione & venia, in baptiſmo, aut pœnitentiæ Sacramento, vti confidit, accepta, nullius peccati ſibi iam conſcia mentem non angit aut mordet; ſed placida & pacata ſtudet puritati & ſanctimoniæ, ſpem & amorem in Deum & cæleſtia defigens, rectaque tendens ad beatitudinem, & gloriam æternam. Pax hæc conſcientiæ ingens eſt bonum, vt meritò dixerit S.Tiburtius Martyr: *Omnis nobis vilis eſt pœna, vbi* B *pura comes eſt conſcientia.* De quo plura 1.Timoth.1.5. Rurſum hæc pax eſt ſcutum impenetrabile, quo omnia hoſtium tela excipimus, & elidimus. Audi S.Leonem ſerm.6. de Natiuit. Chriſti: *Totus mundus in maligno poſitus eſt: & inſidiante diabolo & angelis eius, hoc innumeris tentationibus laboratur, vt hominem ad ſuperna nitentem aut aduerſa terreant, aut ſecunda corrumpant: ſed maior eſt qui in nobis eſt, quàm qui aduerſus nos eſt: & pacem cum Deo habentibus, ac ſemper Patri cum toto corde dicentibus, Fiat voluntas tua, nulla praualere certamina, nulli poſſunt nocere conflictus.* Cauſam ſubdit: quia *conſenſum animi carnis concupiſcentijs denegantes, inimicitias quidem aduerſus nos eius, qui peccati eſt auctor, commouemus: ſed inexpugnabilem cum Deo pacem gratia ipſius ſeruiendo firmamus, vt regi noſtro non ſolùm obedientia ſubijciamur, ſed etiam iudicio copulemur.* Quocirca *ipſe iam pro nobis omnia bella conficiet: ipſe qui dedit velle, donabit & poſſe, vt ſimus cooperatores operum eius, & propheticum illud cum fidei exultatione dicamus: Dominus illuminatio mea, & ſalus*

mea

mea, quem timebo? Dominus defensor vitæ meæ, à quo trepidabo?

A gandam & stringendam. Sicut enim siluestres aues cicurantur cauea, equi indomiti fræno, canes loro: sic per tribulationes homo aliàs incompositus & indomitus fit mitis, patiens, flexilis, obediens Deo.

Vnde notat Hugo Cardinalis Apostolum hic innuere, patientiam esse veluti terram fructiferam, quam tribulatio operatur, id est arat, colit, vt fructũ ferat meritorium, eo sensu, quo Genes. 2. Adam dicitur positus in paradiso, vt operaretur illum. Hinc patet, quàm alacri animo excipienda sit quæuis tribulatio, vtpote quæ velut diligens agricola, nostram patientiam, quasi tellurem exerceat, vt vberem meritorum segetem proferat.

VERS. 2. PER QVEM ET HABEMVS ACCESSVM IN GRATIAM TVAM] iustificationis & remissionis peccatorum, ex qua pax ista sequitur.

Nota. τὸ *&* hic non tam copulatiuum est quàm explicatiuum & causale, idemque valet, quod *vtpote.* q.d. Iustificati habeamus pacem per Iesum Christum, vtpote per quem accessum habemus ad gratiam istam. ita S. Chrysost.

IN QVA STAMVS] id est, constanter perseueramus, græcè ἑστήκαμεν, id est, erecti consistimus, firmi permanemus.

GLORIAMVR IN SPE] ἐπ' ἐλπίδι, id est, sub spe, vel propter spem, seu quia speramus gloriam præparatam filijs Dei: græcè deest τὸ *filiorum.*

Sex fructus & excellentia iustitiæ.

Nota. Primus fructus & excellentia iustitiæ est pax, v. 1. Secundus est, spes gloriæ, v. 2. Tertius est, B magnitudo animi, & lætitia in aduersis ob spem gloriæ. *Et facere & pati fortia, non Romanum,* vt aiebat Sceuola, *sed Christianum est.* Quartus est, quod per eam efficimur Deo amici & dilecti per charitatem v. 5. Quintus est, quòd per eam à Deo adoptamur, in filios, eoque patre gloriamur, v. 11. Sextus est, merces vitæ æternæ, v. vltimo.

VERS. 3. NON SOLVM AVTEM, scilicet gloriamur in spe istâ, inquit Theophyl. SED ET GLORIAMVR IN TRIBVLATIONIBVS] quas propter Christum, aut pro Christo, & vita Christiana patimur, reputantes eas esse insignia Dei dona & beneficia, quibus nos ipse donat, perficit, ac promouet ad patientiam, omnemque virtutem, ac præsertim ad spem certam futuræ gloriæ. Hanc enim causam dat ipse Apostolus, cùm subdit: *Scientes quod tribulatio patientiam operatur.* Eamdem causam dat S. Bernardus serm. C 17. in psalm. 90. *Siquidem,* inquit, *in tribulatione spes gloriæ, imò & ipsa in tribulatione gloria continetur, sicut spes fructus in semine, sic & ipse fructus in semine est.* Addit secundam: quia Deus promittit, dicitque, *Cum ipso sum in tribulatione.* Hoc est quod S. Martinus diabolo Christum se mentienti, & apparenti in gloria, respondit: *Christus suis in hac vita non nisi in cruce apparet.* ita Sulpit. in eius Vita. Iam quis non aueat, quis non gaudeat esse vbi Christus, vbi Deus est? *Bonum,* ait S. Bernard. ibidem, *mihi, Domine, tribulari, dummodo ipse sis mecum, quàm regnare sine te, epulari sine te, sine te gloriari. Bonum in tribulatione magis amplecti te, in camino habere te mecum, quàm esse sine te vel in cælo. Quid enim mihi est in cælo, & a te quid volui super terram?* Præclarè S. Augustin. in Sentent. nu. 226. *In præsenti,* ait, *vita & deliciæ temporales dul-* D *ces sunt, & temporales tribulationes amaræ sunt. Sed quis non bibat tribulationis poculum, metuens ignem gehennarum? Et quis non contemnat dulcedinem sæculi, inhians bonis vitæ æternæ?*

SCIENTES QVOD TRIBVLATIO PATIENTIAM OPERATVR] *Operatur,* vt causa non efficiens, sed materialis, scilicet vt occasio, obiectum & excitamentum pœnitentiæ: de quo vide Chrysost. in morali homil. 9. Simili modo & sensu vulgò dicitur, quòd tortores Martyribus, & impij pijs quos vexant, fabricant coronam in cælis. Loquitur enim Paulus de iustis constantibus & cordatis, qui ex tribulatione robustiores & perfectiores euadunt, non de timidis & leuibus, qui tribulationi cedunt & succumbunt. Addit hic notatque S. Chrysost. Deum in hoc statu lapso, quo concupiscentia diffluimus; necessariò immisisse nobis tribulationes ad eam casti-

Homo per tribulationes disponitur ad omnes virtutes.

PATIENTIA AVTEM (operatur) PROBATIONEM] VERS. 4. quia scilicet nos nostramque virtutem probat vt fornax probat aurum. Secundo & meliùs *patientia operatur probationem,* id est, terminum probationis, experimentum scilicet (hoc enim significat Græcum δοκιμὴ, quod non actiuè, sed passiuè tantùm capitur) vt sit probatus & exploratus animus patientis; pateatque quanti Deum & cælestia faciat (vtpote pro quibus tanta tam generosè patitur) ac consequenter, quàm laudabilis & excelsus sit. ita Caietan. & Toletus. Aliter ergo sumit probationem S. Iacobus cap. 1. cùm è contrario ait, quòd probatio fidei patientiam operetur, scilicet pro ipsa tribulatione & persecutione, quæ hominem exercet & probat: hæc enim operatur & excitat patientiam eo sensu, quem paulò antè dedi. Quocirca S. August. in Sententijs (quas ex eo excerpsit S. Prosper & habentur in fine tomi 3. S. August.) nu. 186. *Non queratur,* ait, *homo, quando in his quæ iustè habet patitur aliquas aduersitates. Per amaritudinem enim inferiorum docetur amare meliora, ne viator tendens ad patriam stabulum pro domo diligat,*

Dupliciter patientia operatur probationem.

PROBATIO VERÒ (operatur) SPEM] id est, spei robur & vigorem. ita S. Chrysost. & Anselmus: nam alioqui simpliciter spes præcedit & operatur patientiam & probationem. Hinc contra Nouantes Nota. Licet spes primariò Dei ope & gratia nitatur, secundariò tamen bonis quoque operibus patientiæ, & alijs ex gratia factis nititur. Tria hæc spem roborant, ait Bernardus in Sententijs. Primum, est humilitas collata sapientiæ; Secundum firmitas constantis patientiæ; Tertium, veritas inspirationis occultæ.

Spes contra Nouantes nititur bonis operibus.

Tria spem roborant.

SPES AVTEM NON CONFVNDIT] οὐ καταισχύνει, VERS. 4. id est, non solet pudefacere · quia scilicet sperantem non frustratur, nec fallit, sed eum certò perducit ad assecutionem rei speratæ à Deo. Secùs se habet spes fallax, quam collocamus in hominibus, quæ sæpè fallit, ideoque pudorem afficit. ita Theophyl. & Anselm. Quid enim sunt spes mortalium, nisi (vt aiebat Plato) somnia vigilantium, aut potiùs desiderantium; *Spes,* inquit S. Bernard. ser. 37. in Cant. *non confundit; quia infundit certitudinem, per hanc enim ipse Spiritus testimonium perhibet spiritui nostro, quod sumus filij Dei.* Verè S. Aug. in illud Psalmi 30. *Odisti obseruantes vanitates superuacuè: ego autem in Domino speraui. Ego,* inquit, *qui non obseruo vanitatem, in Domino speraui. Speras in pecunia, obseruas vanitatẽ; speras in honore & sublimitate aliqua potestatis humanæ, obseruas vanitatem; speras in aliquo amico potente, obseruas vanitatem. In his omnibus cùm speras, aut tu expiras, & ea hic dimittis; aut cùm viuis, omnia pereunt. & in spe tua deficis. Istam vanitatem commemorat Isaias, dicens: Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius, quasi flos fœni. Aruit fœnum,*

Morale.

Spei diuinæ certitudo, spei humanæ vanitas.

num, & flos eius decidit: verbum autem Domini manet in aeternum. Ego autem, non quando illi qui spirant in vanitates & obseruant, sed in Domino speraui, qui non est vanitas, sed ipsa veritas & stabilitas.

Stabilitas & firmitas spei in Deū.

Idem in illud psal. 9. *sperent in te qui nouerunt nomen tuum: Ne sperent,* inquit, *in his rebus, quae temporis volubilitate praeterfluunt, nihil habentes, nisi Erit & Fuit. Quoniam quod in illis futurum est, cum venerit, fit statim praeteritum; & quod exspectatur cum cupiditate, amittitur cū dolore. In Dei autē natura, non erit aliud, quasi nōdum sit; aut fuit, quasi iā non sit; sed est tantum id quod est, & ipsa est aeternitas. Desinant igitur sperare & diligere temporalia, & se ad aeternam spem conferant, qui cognoscunt nomen eius, qui dixit: Ego sum qui sum.*

D. Bernardi pulchra ad spem exhortatio.

Egregiè verò, ex hoc Apostoli fundamēto, quòd scilicet spes non confundat, S. Bernard. omnes ad spem in Deum excitat, ser. 9. in Ps. *Qui habitat: Quoniam,* inquit, *tu es, Domine, spes mea, Altissimum posuisti refugium tuum. Quidquid agendum sit, quidquid declinandum, quidquid tolerandum, quidquid operandum, tu es, Domine, spes mea. Haec vna mihi omnium promissionum causa, haec tota ratio mea exspectationis. Praetēdat alter meritū, sustinere se iactet pondus diei & aestus, ieiunare se bis in sabbatho dicat; postremò non esse sicut ceteros homines glorietur: mihi autem adhaerere Deo bonum est, ponere in Domino Deo spem meam. Speret qui vult in incerto diuitiarum. Ego verò, ne ipsa quidem nisi abs te victui necessaria spero, nimirum verbo tuo confidens, in quo abieci omnia. Nempe tibi derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor.*

In quolibet particulari casu sperandum in Deo.

Deinde in particulari quolibet casu sperādum esse in Deo, ita docet: *Si mihi praemia promittuntur, per te obtinenda sperabo. Si insurgant aduersum me praelia, si saeuiat mūdus, si fremat malignus, si caro aduersus spiritum concupiscat; in te ego sperabo. Qui dicit: Quoniā tu es, Domine, spes mea; iactet cogitatum suum in Domino, sciens quod enutriēdus sit ab illo, sicut scriptum est. Omnem sollicitudinem vestram proiicientes in eum, quoniā ipsi cura est de vobis. Vt quid enim, si haec sapimus, vt quid cūctamus abiicere omnino spes miseras, vanas, inutiles, seductorias, & huic vni tā solidae, tā beatae spei, tota deuotione animi inhaerere?* Et causā huius soliditatis spei assignans, subdit: *Si quid illi impossibile, si quid vel difficile est, quare aliud in quo speres, sed verbo omnia potest. Quid facilius dictu? An verò de facilitate etiam nō dubitas? sed ipsa tibi est suspecta voluntas? Quando in se speranti desit illa maiestas, quae tā studiosè monet in se sperare? planè nō derelinquit sperantes in se. Adiuuabit eos, ait, & eruet eos à peccatoribus. Quare, quibus meritis? quia sperauerunt in eo. Dulcis causa, attamen efficax & irrefragabilis. Quis sperauit in eo, & confusus est?*

Causa soliditatis spei

Atque hic est acer stimulus, qui sanctos heroës excitauit, & etiamnum excitat ad audendū magna, ad res heroicas arduasq; fortiter pro deo vel aggrediendas, vel sustinendas. Sciebant enim se non confundendos: quia spes non confundit. De his S. Bern. serm. 32. in Cant. *Iam vero,* inquit, *magni patrisfamilias, seu regiae maiestatis schema apparere existimo his, qui accedētes ad cor altum, de maiori spiritus libertate, & puritate conscientiae magnanimiores facti, consueuerunt audere maiora.* Dat exempla. *Talis erat Moyses, qui audebat dicere Deo: Si inueni gratiam in oculis tuis, ostende mihi teipsum. Talis Philippus, qui sibi & suis condiscipulis Patrem flagitabat ostēdi. Talis & Thomas, qui nisi sua manu tangeret vulnus & fossum latus, credere recusabat. Pusilla fides, sed de magnitudine animi miro modo descendens. Talis quoque Dauid, qui & ipse dicebat Deo: Tibi dixit cor meum, exquisiuit te facies mea, faciem tuam Domine requiram. Tales itaq; magna audent, quoniam magni sunt: & quae audent obtinent iuxta verbum promissionis ad ipsos, quod est istiusmodi. Quemcumque locum calcauerit pes vester, vester erit. Magna siquidem fides magna meretur: & quatenus in bonis Domini fiducia pedem porrexeris, eatenus possidebis.* Et paulo inferius: *Igitur istiusmodi magnis spiritibus magnus occurrit sponsus, & magnificabit facere cum eis, ita vt dicat qui eiusmodi est. Quia fecit mihi magna qui potens est. Regem in decore suo videbunt oculi eius praeeuntem se ad speciosa deserti, ad flores rosarum, & lilia conuallium, ad amoena hortorum, & irrigua fontium, ad delicias cellariorum, & odoramenta aromatum, postremo ad ipsa secreta cubiculi. Beatus qui impleuit desiderium suum ex ipsis.*

Primò per charitatē Dei aliqui intelligunt eam quae est in ipso Deo.

QVIA CHARITAS DEI DIFFVSA EST IN CORDIBVS NOSTRIS PER SPIRITVM SANCTVM, QVI DATVS EST NOBIS] Quaeres, quaenam hic intelligatur *Charitas Dei?* S. Chrysost. Theophyl. Ambros. Caietan. & Tolet. respondent, quod charitas Dei sit charitas, quae est in ipso Deo, qua Deus nos diligit: haec *diffusa*, vel. vt graecè est, ἐκκέχυται, id est effusa, *est in cordibus nostris.* Quia in ijs efficit charitatem, gratiam, omniaque dona & virtutes Spiritus sancti. Huic sensui valde fauent sequentia, maximè vers. 8. Simili modo vulgo dicitur, liberalitas Regis effusa est in hunc Principem. q. d. Paulus, Spes non confundit, quia Dei in quem speramus, charitas & liberalitas in nos effusa & profusa est, quia scilicet iam non per legis, sed per fidei iustitiā accepimus ex Dei charitate Spiritum S. quo sumus effecti diuinae consortes naturae, Deo amici, chari, dilecti, ab eoque omnibus gratijs & virtutibus dotati & ditati. Si autem antequam tales essemus, Deus dedit pro nobis Filium suum in mortem, multo magis iam postquam tales sumus effecti, dabit nobis quasi amicis & filijs suis, tamquam pater amantissimus, ea quae speramus & postulamus ab eo, quaeque ipse filijs suis promisit.

Secundò per charitatem intelligunt alij habitū charitatis infusum.

Secundò, S. August. de Spiritu & litt. cap. 32. S. Bernardus epist. 107. Anselm. & passim Doctores Scholastici, imò Concilium quoq; Trid. sess. 6. c. 7. *charitatem Dei* hic intelligunt non eam, quae est in ipso Deo increata & aeterna, sed eam quae est in nobis à Deo creata & donata in tempore, quam scilicet Deus nobis infundit, vt eum diligamus: illa enim propriè diffundi vel effundi dicitur, q. d. Paulus: Spes aeternorum non confundit nos, quia charitatem habemus, qua Deum diligimus, sumusque Dei amici: Deus autem amicos suos in se sperantes non confundet. imò verò ijsdē diligentibus se haec sperata aeterna bona praeparauit: nam vocula *enim* dat causam praecedentium, cur scilicet spes non confundat.

Nota. Verbo effundi, innuit Paulus charitatem ad omnes motus & actus animae perficiendos se extendere, ita S. Thomas.

Tertiò charitas hic potest significare charitatem creatam & increatam.

Tertio, plenissimus erit sensus, si charitatem Dei vtramque accipias, scilicet creatam & increatā: & de vtraque hunc locum explicat Origen. Theodor. Oecumen. & D. Thomas; q. d. Paulus, Charitas Dei increata effudit se per charitatem creatam à se diffusam & effusam in cordibus nostris; ideoque spes, quam habemus in Deum, nos non confundet, nec pudefaciet, eo sensu, quem iam dedi.

Non solum dona, sed & ipse Spiritus S. nobis infunditur.

Nota quod ait Paulus, *Per Spiritum sanctum, qui datus est nobis.* Hinc enim patet, in iustificatione nō tantum gratiam Spiritus sancti, sed & ipsum Spiritum

ritum sanctum quasi primum Dei donum nobis A
dari; non solum enim Spiritus sanctus nobis charitatem & dona sua communicat, sed& per ea in nobis ipse Spiritus sanctus inhabitat: licet enim antea ipse in anima fuerit per essentiam, potentiam, præsentiam; datur tamen rursum animæ, dum illa iustificatur; vt sit in ea nouo modo; scilicet quasi in templo suo, eamque per charitatem sanctificet; faciatque participem sui amoris. Est enim ipse primus & increatus amor.

Error Magistri Sententiarum docentis charitatem quæ in nobis est, non esse creată.

Hinc refellitur error Magistri sentent. lib. 1. sent. dist. 16. & 17. docentis charitatē quæ in nobis est, non esse qualitatem creatam & infusam, sed esse ipsummet Spiritum sanctum, qui per se solum sine habitu charitatis infuso operatur in nobis, & nobiscum actum amoris: nam Apostolus asserit hic charitatem diffundi in cordibus nostris: Spiritus autem sanctus diffundi non potest, nisi per charitatē, B
aliaque dona creata & infusa.

Secundò, quia Apostolus distinguit hic charitatem à Spiritu sancto, tanquam effectum a sua causa: ait enim, *Charitas Dei diffusa est per Spiritum sanctum*; ergo charitas alia & diuersa est à Spiritu S. Sicuti lux effusa in hac domo per lampadem, alia est a lampade lucem diffundente.

Magistro erroris occasio fuit D. Augustinus.

Dices S. Aug. l. de Trinitate c. 7. & 8. & alibi, dicit charitatem, qua nihil melius est, esse Deum, nosque Deum diligere charitate, quæ Deus est. Hæc sententia Magistro Sentent. errandi occasionem dedit.

Augustinus Platonicus. dixit ex sententia Platonicorum, charitatem nostram esse Deum.

Respondeo, Augustinum loqui more Platonicorum: fuit enim ipse ante conuersionem Platonicus. Platonici autem hac phrasi vtebantur; vt dicerent nos esse bonos bonitate Dei, amantes amore Dei, sapientes sapientia Dei, nos verum cognoscere veritate incommutabili, quæ Deus est: qua phrasi tantùm significare volebant, quod bonitas, amor, sa- C
pientia, veritas, quibus sumus formaliter boni amātes, sapientes, veri, sint participatio quædam bonitatis, amoris, sapientiæ & veritatis increatæ: quæ est in Deo: non autem quod per amorem, sapientiam, bonitatem, quæ est in Deo, simus formaliter amātes, sapientes, boni: hoc enim est impossibile. Est ergo metonymia in hac phrasi; cum enim dicitur, Charitas nostra Deus est, sensus est, Charitas nostra creata manat à charitate increata, quæ est Deus ipse: & sic charitas nostra non formaliter, sed originaliter, causaliter & participatiuè est ipse Deus.

Iustitia est qualitas nobis inhærēs.

Rursum, ex hoc Apostoli loco probari potest, iustitiam esse qualitatem & donū nobis inhærens, Hoc enim insinuat verbū, *Effunditur in cordibus nostris* τὸ *per Spiritum S. qui datus est nobis*: ita Concil. Trid. loco iam citato. Vnde S. August. l. 3. de D
Doctrina Christ. c. 10. *Charitatem*, inquit, *voco animi motum ad fruendum Deo propter ipsum; & se atque proximo propter Deum.* Et lib. de Moribus Ecclesiæ: *Virtus*, inquit, *illa (charitas siue dilectio) quæ ipsius animi nostri rectissima affectio est, si in alio est, facit vt coniungamur Deo, si in nobis est, ipsa coniungit.* Insuper S. August. sententia 348. ex hoc loco docet multos Christianos per vnum Spiritum sanctum, & vnam charitatem fieri vnum vnitate dilectionis. *Multorum*, ait, *hominū multæ sunt animæ, & multa sunt corda: sed vbi per dilectionem fidemq; adhærent Deo, vna anima, & vnum cor fiunt. Si ergo charitas Dei diffusa in cordibus nostris per Spiritum S. qui datus est nobis tantam vnitatem multarum animarum & multorum cordium facit; quanto magis in Patre, & Filio, & Spiritu S. æterna & incommutabilis vnitas manet, vt indifferēs Trinitas, vnus Deus, vnum lumen, & vnum principium.*

DIFFVSA EST] tum in baptismo, tum in operibus pœnitentiæ, charitatis, aliarumq; virtutum, quibus vel primò, vel magis iustificamur; tum propriè & & peculiariter in impositione manuum, ait S. Aug. l. 6. contra Iulian. c. 11. puta in Sacramento Confirmationis: in eo enim datur & diffunditur robur & plenitudo Spiritus sancti. Nota hunc Augustini locum: ex eo enim contra Nouantes patet, Confirmationem conferre gratiam, imò plenitudinem gratiæ; ac consequenter esse Sacramentum legis nouæ: Hæc enim impositio manuum non est Ordinatio, sed Confirmatio: quia hæc charitatis diffusio quæ per eam fit, non solis Clericis, sed omnibus Christianis competit. Omnibus enim Christianis loquitur hic Apostolus, qui olim mox a baptismo Sacramentum Confirmationis suscipiebant, cum soli Clerici Ordinationem susciperent.

Porro hanc charitatem in nobis diffundit Spiritus sanctus, vt per eam facilem & suauem reddat legem iugumque Christi. Audi S. August. in Sententijs n. 222. *Omne præceptū Dei leue est amāti. Nec ob aliud intelligitur dictum: Onus meū leue est; nisi quia per Spiritum S. diffunditur charitas in cordibus nostris, vt diligendo liberaliter faciamus: quia quod quis timendo facit, seruiliter facit. Nec est animus rectus, quādo mallet, si fieri posset, id quod rectum est non iuberi.*

VT QVID ENIM CHRISTVS, CVM ADHVC INFIRMI ESSEMVS, SECVNDVM TEMPVS PRO IMPIIS MORTVVS EST?] Est occupatio. Dicet enim quis: Quomodo sequitur, Amicitia & charitas Dei diffusa est in cordibus nostris: ergo spes non confundit. Sequelam hanc probat hic Apostolus eo modo, quo dixi ex Chrysostomo iam paulò ante v. præced. VERS. 6.

Nota. *Infirmos* vocat hic Apostolus peccatores: hi enim infirmi sunt ex morbo peccati, & consequenter impotentes ad opera salutis, ipsamque salutem sibi accersendam. ita Theodoret.

Peccatores infirmi.

SECVNDVM TEMPVS] Græcè κτ̀ καιρὸν, id est, opportunè, oportuno tempore; cum scilicet, vt ait S. Hieron. ad Algasiam epist. 151. q. 2. & 7. *Omnia plena essent infidelitate & peccato, & maximè egerent redemptione & medico.* Vel, vt Theodor. *Cùm tempus à Patre præscriptum esset expletum*: sic & Theophyl. Vel, vt Sedulius, *Cum vltima esset mundi ætas.* Sic enim Hebræi dicunt כָּעֵת *keet*, id est, secundum tempus, pro eo quod nos dicimus, Hoc tempore. hac ætate.

Varia lectio & explicatio horum verborum, secundùm tempus.

Aliter explicat Ambros. & S. Anselm. *Secundum tempus*, inquiunt, id est, ad tempus, breue scilicet, mortuus est Christus, quia tertio die resurrexit.

Aliter quoque Chrysost. qui hæc nectit cum τῷ *infirmi*; q. d. Cum infirmi essemus secundum tempus, id est, pro eo tempore, quo eramus infirmi; quando scilicet tempus erat infirmitatis & legis, non gratiæ, tunc mortuus est Christus: sed primus sensus germanior est, magisque congruit phrasi Græcæ, & menti Paulinæ.

VIX ENIM PRO IVSTO QVIS MORITVR: NAM PRO BONO FORSITAN QVIS AVDEAT MORI] S. Hieron. ad Algasiam epist. 151. qu. 7. quinque huius loci affert sensus. VERS. 7.

Quinque huius loci sensus ex D. Hieronymo.

Primus, est Marcionis, qui duos faciens deos, vnum veteris testamenti, secundum noui; illum aiebat hic vocari *iustum* & seuerum, pro quo nulli vel pauci mortem subierunt; hunc verò *bonum* & benignum,

Primus. Marcionis.

benignum, pro quo plurimi Martyres mortui sunt. A

Secundus, Arrij. Secundus & Arrij, asserentis *iustum* esse Christum, *bonum* esse Patrem.

Tertius, Eucherij. Tertius est aliorum, quos postea secutus est Eucherius, in Quæst. noui testamenti, dicentium *iustū* esse legem veterem: hæc enim erat lex iustitiæ: *bonum* verò esse Christum & legem Euangelij: hæc enim est lex bonitatis & clementiæ, vnde & plurimos habet Sanctos ac Martyres.

Quartus sensus. Quartus, est eorum qui censent eumdem hic vocari *iustum* & *bonum*, Christum scilicet.

Quintus, Hieronymi. Quintus, qui S. Hieronymo placet, est, *pro iusto* & *bono*, id est, pro iustitia & re bona, v.g. pro tuenda veritate vix, & rarò se morti quis obijcit.

Sextus, Commentarij Ambrosiani. Sextus, est commentarij Ambrosiani, *iustum* esse virum perfectum, *bonum* esse simplicem & innocentem, cuius commiseratione facilius quis pro eo moriatur.

Septimus, Caietani. Septimus, est Caietani, *iustum* esse virtute prædi- B tum, *bonum* esse excellentem sanctitate & religione

Octauus, D. Thom. Octauus, est S. Thomæ, eumdem esse *iustum* & *bonum*, hoc sensu, q.d. Vix pro iusto quis moritur. Dixi Vix, quia fieri potest vt aliquis pro bono, id est iusto, moriatur, q.d. Vix sunt; sunt tamen aliqui, qui pro viro bono & iusto morti se exponant.

Nonus sensus. Nonus, est aliorum, qui sic explicant. *Pro iusto*, id est pro iustitia, vix aliquis: *pro bono* viro, id est pro vtilitate propria, nonnulli mori audent.

Decimus. Catharini & Vatabli. Decimo; optimè & maximè genuinè Catharinus & Vatabulus censent *iustum* hic vocari virum sanctum, *bonum* verò eum qui beneficus est, quique beneficentia sua multorum amorem sibi conciliat; vt τὸ ἀγαθὸν, ponatur pro ἀγαθοποιὸ vel ἀγαθοποιὸς, sic enim ponitur & sumitur 1. Reg. 25. 15. ps. 72. 1. Gal. 5. 22. (vbi *bonitas*, quæ est fructus Spiritus sancti, idem est, quod beneficētia) 1. Reg. 29. 6. Prou. 22. 9. in Hebræo. vbi sic dicitur, טוֹב עַיִן *tob ain*, id est bonus oculo; hoc est, vt noster Interpres vertit, *pronus ad misericordiam, benedicetur*. Sic Codrus, Decij, Samson, & alij pro patria sua sibi bona, id est benefica, mortem oppetierunt. Sic & Leonides rex Lacedæmonum cum trecentis in castra Xerxis irrupturus, cùm ab Ephoris rogaretur, nūquid vellet: *Ego*, inquit, *nomine tenus vado, quasi pro Græcis pugnaturus, sed reipsa pro patria moriturus*: & ad suos, *Prandete*, ait, *commilitiones, quasi apud inferos cœnaturi*: itaque in hostes irrumpens, & fortissimè dimicans occubuit.

Nota. Pro *audeat*, græcè est τολμᾷ id est, sustineat.

VERS. 8. & 9. COMMENDAT AVTEM CHARITATEM SVAM DEVS IN NOBIS (in nos, erga nos:) QVONIAM CVM ADHVC PECCATORES ESSEMVS, CHRISTVS PRO NOBIS D MORTVVS EST] Ecce hæc est charitas Dei & Christi in nos, de qua egit v. 5. & deinceps. q.d. Inter homines nullus est tantæ charitatis, vt pro viro iusto mori velit, pauci verò & rari sunt, qui pro benefactoribus suis mortem subeant: atqui Christus ex charitate sua & Patris in nos, pro nobis, iisque iniustis & malefactoribus peccatoribusq; mori voluit: ergo Christus longe omnem omnium hominum charitatem superat & transscendit.

Christi charitas superat omnem charitatem.

Vide hic & obstupesce immensitatem amoris Dei & Christi. Obiectum amoris est bonum: nec homines quid amant, nisi quia pulchrum, sapiens diues, delicatum, nobile, & in summa bonū. Quid in nobis Domine boni inuenisti, quid pulchri quod amares? Fœdi eramus, insipientes, mendici, putidi, viles, miseri & miserabiles. Fœdos amaui, inquit, vt pulchros efficerem: inimicos amaui, vt amicos facerem: insipientes amaui, vt sapientes redderem; inēdicos amaui vt diuites; viles, vt nobiles; miseros, vt beatos & gloriosos efficerem. Hæc est celsitudo & nobilitas amoris diuini, qua omnes creatos amores transscendit, vt obiectum non inueniat, sed amando creet. Ratio enim amandi in Deo petitur, & fundatur non in obiecto amato; sed in ipso Deo amante. Ideo enim amat, vt sua bona malis communicet, vt suum amorem in hostes transfundat, eosque ex hostibus faciat amicos, imo filios & heredes vti docet S. Dionys. libr. de Diuin. nomin. Porrò hunc Dei amorem facit admirabilem & stupendum; quòd non angelum, non Seraphinum, sed seipsum dederit pro nobis vilissimis terræ vermiculis: dederit autem non quomodocumque, sed in mortem & crucem. Poterat nos mille modis redimere & saluare, sed vt diuinum & immensum amorem in nos ostenderet, voluit seipsum pro nobis dare lytrum, omnemque sanguinem, spiritum & vitam pro nobis profundere: O amor, quantum amasti! ô amor, ô stupor!

SALVI ERIMVS AB IRA PER IPSVM] *Ab ira*, id est, à iusta vindicta, qua Deus punit & puniet peccatores maximè in die iudicij. ita S. August. lib. 3. de Trinit. c. 16. Clara est hæc ratiocinatio Apostoli. VERS. 9.

SI ENIM CVM INIMICI ESSEMVS, RECONCILIATI SVMVS DEO PER MORTEM FILII EIVS: MVLTO MAGIS RECONCILIATI, SALVI ERIMVS IN VITA IPSIVS] *In vita*, qua scilicet ipse Christus, postquam à morte resurrexit, iam viuit vita beata & gloriosa. Hæc est argumentatio Apostoli. Si Christus dignatus est mori pro nobis, & moriens per mortem suam re- C conciliauit nos Deo Patri; multò magis ipse iam viuens in gloria, perficiet opus, quod cœpit, atque saluabit nos iam reconciliatos sibi & Patri atque quasi mediator efficiet resurrectionem animæ & corporis nostri: iam enim nullus ei mortis aut passionis est labor, estq; in summa gloria, potestate & amore nostri, ita vt sine vlla sua fatigatione aut molestia, vnico verbo & nutu idipsum efficere possit. ita Oecumen. Totus hic Apostoli discursus eo tendit vt probet spem electorum & probatorum non confundere: ad hoc enim probandum inducit & exaggerat charitatem Dei erga nos. Vide S. August. lib. 13. de Trinit. 10. VERS. 10

Spes electorum propter Christi charitatem & potestatem est inconfusibilis.

NON SOLVM AVTEM] q. d. Non solùm gloriamur in spe gloriæ, nec in solis tribulationibus, vt dixi v. 3. eò enim redit, post longam parenthesin. vide can. 38. VERS. 11.

SED ET GLORIAMVR IN DEO. id est, gloriamur & prædicamus Deum nos habere patrem, amicum, familiarem, tutorem, protectorem, ac supra modum dilectorem, ait S. Chrysost. idque per merita Domini nostri Iesu Christi, PER QVEM NVNC RECONCILIATIONEM ACCEPIMVS] Aliter Anselmus, *gloriamur*, ait, *in Deo*, in eo quòd consideramus nos cum illo futuros in gloria. Denique Theodoret. hæc ad proximè præcedentia refert, q. d. Paulus Non tantùm in futuro speramus salutem, sed etiam in præsenti in Domino gloriamur. Verùm prima Chrysostomi expositio magis est ex mente & spiritu Apostoli.

PROPTEREA SICVT PER VNVM HOMINEM PECCATVM IN HVNC MVNDVM INTRAVIT] *Propterea*, quia scilicet tanta charitate, vti iam ostendi, nos Christus amauit, vt sua morte recon- VERS. 12.

ciliaret nos Patri. Pergit enim hic Apostolus ostendere magnitudinem charitatis Christi erga homines, q.d. *Propterea*, id est, iam, vt amplius declarem charitatem Christi in homines, propterea dico eum esse secundum Adam, cumque propter charitatem, & beneficia in homines collata magis nostrum esse parentem, quàm fuerit Adam; cum hic mortis, Christus verò vitæ sit auctor filijs suis omnibus.

Christus secundus Adam est magis pater noster quàm Adam.

SICVT PER VNVM HOMINEM PECCATVM IN HVNC MVNDVM INTRAVIT] Est ἀνανταπόδοτον. Deest enim altera similitudinis siue collationis pars eaque supplenda est hoc modo. Ita per vnum hominem putà Christum, fuit iustitia in mundum ingressa, & per iustitiam vita. Itaque vita in omnes pertransijt, in quo omnes iustificati & viuificati sunt, quicumque ex Christo per baptismum & gratiam renati sunt: hæc enim supplenda esse patet ex v. 15. & sequ. imò vt rectè annotauit Origenes & Caietan. ipsemet Apostolus post longum hyperbaton, quo more suo alio abripitur, hæc eadem supplet & explet v. 18. Similiter facit ad Ephes. 3. vbi sententiam v. 1. inchoatam, post longam digressionem tandē explet & perficit v. 14. vide can. 38. Aliter hæc adaptat Salmeron scilicet, vt hæc pendeant à præcedētibus. q.d. Paulus, *Propterea* (vt scilicet gloriemur de Christo, & per Christum) reconciliationem accepimus per Christum: sicuti è contrario peccatum, mortem & damnationem per vnum hominem, putà Adamum, accepimus & incurrimus. Sed hæc magis difficilis & implexa est præcedentium reuocatio & subintellectio. *Per vnum* Erasmus vertit *propter vnum*. Sed perperam, & contra omnes interpretes: Græcum enim διὰ cum genitiuo, significat *per*, non *propter*.

Altera similitudinis seu collationis pars hic in Apostolo supplenda.

Quæres, Quis est hic vnus homo?

Respondet Ambrosius esse Euam. Sed patet ex sequentibus non esse Euam, sed Adamum: hunc enim Paulus opponit Christo: licet enim prima Eua peccarit, tamen Adam primaria fuit causa, vti generationis, ita & peccati originalis, eiusque propagationis: quia in ipso quasi capite constituta fuit nostra innocentia & iustitia originalis. Vnde valde verisimilis est sententia eorum qui sustinent Adamo non peccante, licet Eua peccaret, non transfundendum fuisse peccatum originale. Ita 1.2, q. 81. art. 5. sentiunt multi cum D. Thoma: licet aliqui contrarium teneant probabiliter, dicentes sub Adamo etiam Euam accipi. Erant enim Adam & Eua vna caro, & quasi vna persona: vnde videtur consequi quod tam sola Eua peccante, quàm solo Adamo peccante, peccatum originale ex ea contraxissent omnes eius posteri.

Per vnum hominem hic intelligitur Ada.

An si sola Eua peccasset, omnes homines peccatum contraxissent.

PECCATVM INTRAVIT] Pelagiani negantes peccatum originale, vti & anabaptistæ. Faber & Zuinglius (quibus viam hic strauit Erasmus) docent *peccatum* hic vel metonymicè accipi, pro pœna peccati, id est morte, quam solam dicunt in omnes pertransisse: vel Secundò, peccatum ipsum pertransisse dicunt non propagatione, sed imitatione quia omnes deinceps peccantes post Adam, etiam inscij ipsum secuti & reipsa imitati sunt. Vnde Commentarius S. Hieronymo ascriptus, qui non est Hieronymi, sed Pelagij: *Peccatum*, ait, *intrauit in mundum*, per Adamum; intrauit, inquam, exemplo vel forma, quia scilicet Adam omnibus dedit peccati exemplum & formam. Verùm hæ expositiones, vel potiùs euasiones & effugia cum verbis Pauli consistere nequeunt: vt rectè annotauit

Pelagiani negabant peccatum originale.

Fabri & Zuinglij error dicentium non peccatum, sed tantùm pœnam peccati transijsse in omnes homines, visitatur & ingulatur.

A S. Aug. l. 1. de Peccat. meritis c. 8. 9. 10. Apostolus dicit peccatum intrasse, & per peccatum mortem: ergo per peccatum non intelligit mortem, sed peccatum propriè dictum, quod est causa mortis.

Secundò, quia Apostolus ait, peccatum intrasse per Adam, sicut iustitia intrauit per Christum: atqui iustitia in mundum per Christum intrauit, non imitatione, nec in solo effectu suo; sed propriè per se, perque propagationem & communicationem Christi: ergo pari modo peccatum in mundum intrauit per Adamum.

Peccatum non sola imitatione intrauit in mundum.

Tertio, vt omittam Indos & alios Paganos, qui Adami peccatum, de quo nihil audierunt, imitati fuisse vere dici non possunt; Apostolus docet omnes homines peccasse in Adamo: ergo & infantes in Adamo peccarunt: infantes autem nullum habere possunt peccatum actuale: ergo necessum est vt habeant peccatū originale propagatum ex Adamo.

B Quarto, quia Concil. Mileuitanum can. 2. docet hunc Apostoli locum debere intelligi de peccato originali, quod generatione transfunditur. Respōdet Erasmus Concil. Mileuitanum fuisse particulare, ideoque se eius decretis non teneri. Sed errat: nā approbatum est hoc concilium ab Innocentio I. vt patet ex eius epistola ad illud Concilium: & idem decretum ijsdem verbis renouauit Concil. Trident. (quod fuit Oecumenicum) sess. 5. can. 4.

Concilij Mileuitani canonica auctoritas.

Dices, S. Chrysost. ad hunc versum, & ad v. 29. ait nos ex Adamo peccatores & inobedientes nasci & esse; non propriè, sed impropriè, scilicet peccatores, id est, supplicio obnoxios, & mortis reos, putà mortales, passibiles, miseros.

S. Chrysostomus credidit & docuit peccatum originale inhærens cuique homini.

Respondeo. Vult S. Chrysost. dicere nos Adamo nasci peccatores, non propriè, id est, non C proprio actu, sed alieno, scilicet Adæ, ex quo reatum peccati originalis contrahimus, quo sumus rei & obnoxij morti. Nam S. Chrysostomum credidisse & docuisse peccatum originale inhærens cuique homini, patet tum ex alijs eius locis, tum maximè ex homilia ipsius 40. in priorem ad Corint.

Secunda, priori non absimilis, huius loci expositio est Theodoreti, qui asserit peccatum Adæ in posteros transisse non propagatione, sed occasione & incitatione; quia scilicet ex peccato Adæ omnes nascimur mortales, miseri, cupidi, indeque fit, vt in multa peccata labamur. Vnde patet Theodoretum hic peccatum non propriè capere, sed metonymicè, vt nimirum peccatum idem sit, quod propensio & procliuitas ad peccandum, scilicet vt peccatum idem sit, quod concupiscentia.

Theodoreti expositio refellitur priori similis.

D Verùm hæc expositio ijsdem argumentis quibus prior refellitur. Porro argumentum Theodoreti est hoc: Quia, inquit, Apostolus v. 19. ait, peccatū hoc transisse in multos, non autem in omnes, vti dixisset, si peccatum ipsum originale intellexisset: ergo per peccatum intelligit pronitatem ad peccandum: non enim omnes, sed multi proni sunt ad peccatū. Verùm hæc ratio debilis & nulla est: nam multi hic, vti & alibi, idem sunt, quod omnes; ita enim explicat, ipse Apostolus v. 12. & 18. Nota tamen Theodoretum credidisse peccatum originale, vt patet c. 12. in epitome decretorum diuinorum, vbi illud confitetur & adstruit.

Non sola pronitas ad peccandum trāsijt ad posteros.

Tertio, Caietanus docet hic tantùm Apostolum dicere, quod omnes Adæ posteri incurrant debitum, seu necessitatem contrahendi peccatum originale & mortem: non autem quod de facto omnes incurrant ipsum peccatum: nam probabile, inquit,

inquit, est beatam Virginem non incurrisse peccatum originale: rursum probabile est non omnes Adæ posteros incurrisse mortem: nam Core, Dathan & Abiron viui descenderunt ad inferos.

Non tantū necessitas peccandi, sed & ipse catū primū in omnes homines pertransiit, contra Caietanum.

Sed certum est hunc Apostoli locum intelligi debere non tantùm de necessitate contrahēdi peccatum originale, sed etiam de ipso peccato originali, quod de facto omnes contrahūt. Vult enim dicere, omnes Adæ posteros de facto hoc peccatum ex Adamo trahere & incurrere. Ita enim hunc locum intelligit & intellexit semper Ecclesia quæ in Concil. Arausicano, Mileuitano sess. 5. cā. 2. 3. 4. ex hoc Apostoli loco probat & definit, omnes homines, etiam paruulos, peccatum originale cōtrahere. Idque patet ex ipsis verbis Apostoli: ait enim ipse, nō necessitatem peccādi, sed peccatum ipsum in mūdum intrasse, & per peccatum mortem, additque, *Et ita in omnes homines mors pertransiit*; scilicet, sicut peccatum in omnes homines pertransijt: atqui non tantum necessitas moriēdi, sed & ipsa actualis mors in omnes pertransit: ergo pari modo non tantum necessitas peccandi, sed & ipsum peccatum actu in omnes pertransit.

Responsio ad argumentum Caietani.

Ad argumentum Caietani respondeo: Priuilegiū & exceptionem vnius, beatæ Virginis, vel paucorū aliorum, de quibus alibi dicendum est, non infirmare legem generalem. Nulla est enim lex tam generalis, quæ non patiatur exceptionem.

Mors homini pœna non natura, contra Philosophos.

ET PER PECCATUM MORS, ET ITA IN OMNES HOMINES MORS PERTRANSIIT] Errat ergo Seneca, & cum eo Philosophi, quorum hæc est communis sententia: *Mors homini natura est, non pœna*: Imò verò *mors homini pœna est, non natura*, vt hic docet Apostolus, & Sapiens c. 2. *Deus*, inquit, *creauit hominē inexterminabilem*, id est, immortalem & incorruptibilē, græcè ἐπ' ἀφθαρσίᾳ, id est, immortalitati, vel, ad immortalitatem; vt scilicet esset immortalis, si vellet Deo obedire, & persistere in sua innocentia; *inuidia autem diaboli* peccatū intrauit, & per peccatum *mors introiuit in orbem terrarū*. Malè ergo Cicero naturam, quòd in homines crudelis esset, eosque morbis & morti addiceret, accusauit. Malè rursum Pythagoras, & ex eo Origenes, peccata quæ anima, antequam corpori coniungeretur, in cælo commisisset, mortis & ærumnarum hominis causam esse censuerunt.

Ciceronis & Pythagoræ deliria.

Pulchrè de ijs, S. Aug. l. 5. contra Iulianum, c. 12 & 15. sic ait: *In libro tertio de Republica Tullius hominē dicit non vt à matre; sed tamquam à nouerca natura editū in vitā, corpore & nudo & fragili & infirmo; animo autem anxio ad molestias, humili ad timores, molli ad labores, prono ad libidines, in quo tamen inesset tamquam obrutus quidam ignis ingenij & mentis*. Hæc Cicero. Post hæc subdit Aug. *Neque hoc iste auctor dixit malè viuentium moribus effectum, sed naturam potius accusauit. Rem vidit, causam nesciuit: latebat enim eū cur esset graue iugum super filios Adam, à die exitus de ventre matris eorū, vsq; in diē sepulturæ, cū enim sacris Literis eruditus non esset, ignorabat originale peccatum*. Et mox de Hortensio, & alijs paulò altius assurgētibus subdit: *Qui nos ob aliqua scelera suscepta in vita superiori pœnarum luendarum causa natos esse dixerūt, aliquid vidisse videntur; vt verum sit illud, quod est apud Aristotelem: simili nos affectos esse supplicio, atque eos, qui quondam, cum in prædonum Hetruscorū manus incidissent crudelitate excogitata necabantur, quorum corpora viua cum mortuis, aduersa aduersis accommodata, quàm aptissimè colligabantur: si nostros animos*

Peccata, non natura, causa sunt omniū malorum & ærumnarum nostrarum.

A

cum corporibus copulatos, vt viuos mortuis esse coniunctos. Verùm hic & alibi docent Scripturæ, peccatum primi parentis Adæ causam esse mortis ipsius & omnium posterorum, ac consequenter omnium quoque ærumnarum huius vitæ.

Peccatum item causa mortis.

Vbi Nota Primò. Simul cum peccato introiuit mors in hominem, vt, sicut lictores immittuntur in domos & bona reorum, mox vt peccatū: ita mors immissa sit in homines reos, eosque sensim arrodat & consumat: dum ergo viuimus, mortem (puta mortis principia & causas) gerimus in visceribus, quæ non cessat nobis morbos & ærumnas procreare, donec planè nos mortificet & absumat. Hinc Apostolus ait, *Corpus mortuum est propter peccatum: mortuum*, id est, mortis necessitati & ærumnis ita obnoxium, vt videatur non tam esse viuum quàm mortuum cadauer. Magna ergo animæ pœna est quòd huic cadaueri sit alligata, & cum eo quasi tabescere & mori debeat, vt aiebat Hortensius apud S. Augustinum.

Quamdiu viuimus, mortem gerimus & alimus in visceribus nostris.

B

Effectus & filia peccati mors.

Nota Secundò. Effectus & quasi filia peccati est mors: peccatum enim suum lictorem procreat, culpa parit pœnam, crimen parens est & causa mortis. Vnde S. Iacobus c. 1. 15. *Concupiscentia*, inquit, *cum conceperit, parit peccatum; peccatum verò cum consummatum fuerit, generat mortem*. Vbi aduerte, mater peccati est, concupiscentia habitualis, pater est ipsa libera voluntas; semen matris est titillatio & delectatio, quam ingerit concupiscentia; semen patris est ipse consensus voluntatis in fieri; proles est peccatum in ipso facto esse: proles hæc vel est imperfecta, vt embryo, & fœtus incompletus; talis est peccatum veniale ex indeliberatione commissum: vel est proles omnino formata, talis est peccatum mortale deliberatum, & consensu voluntatis consummatum: nepos verò huius patris & matris est mors tum præsens, tum futura & æterna gehennæ, Hinc Iob 18. 13. dicitur: *Consumat brachia illius* (impij) *primogenita mors*.

Tota genealogia peccati & gradus consanguinitatis & affinitatis.

C

Primogenita mors quinque significata habet.

Quæres, quænam hic dicitur *primogenita mors*? S. Gregorius superbiā intelligit, quia ipsa est initium peccati; ipsa enim fuit prima mors angeli & animæ hominis, Secundò, Philippus presbyter & Beda in Iob 18. accipiunt diabolum, quia ipse inuexit mortem in orbem terrarum, & ipse suæ mortis inuentor est. Sic capitur mors Apocal. 20. v. 14. Tertiò, Lyranus intelligit mortem præcocem & præmaturam. Quartò Hebræi intelligunt morbum, qui impium primo corripiet. Vatablus & Titelmannus intelligunt morbum grauissimum & lethalem. Quintò, subtiliter Pineda & Mercerus accipiunt mortem non vulgarem, sed maximè acerbam, funestam & violentam; qualis est mors iuuenum & diuitum: quomodo Isaiæ 14. v. 30. *primogeniti pauperum* vocantur maximè pauperes.

D

Primogenita dicitur mors, quia filia est peccati primogenita eiusque ex asse hæres.

Verùm sapidior, pientior, magisq; genuinus videtur esse sensus, quem dat Chaldæus, vt mors propriè dicta, ipsiusmet peccatoris & peccati vocetur *primogenita*, id est, primæua filia, princeps & regina: quia ipsa quasi ex iure primogenituræ: in regno peccati, quasi patris sui heres succeslit & dominatur: *primogenita* enim refertur ad τὸ *illius* scilicet impij, & ad impietatem in impio inclusam. cuius primogenitam filiam Baldad, apud Iob mortē vocat; optatque vt sicut impietas impio dominata est, sic eidē dominetur mors, quæ est filia & hæres impietatis, idque ex asse vt quàm latè patet regnum impietatis, tā latè pateat & regnum mortis, q. d. Mors

quæ prima per peccatum inuecta est in mundum, adeoque quasi primogenita peccati filia, in regno peccati princeps successit & imperat; illa, inquam, mors deuoret eum, scilicet impium, & instar viperæ matrem suam, hoc est peccatum & peccatorem, consumat. Vnde v. sequ. illud ita explicans, subdit: *Calcet super eum quasi rex interitus*. Sic sumitur *primogenitus* psal. 88. 28. *Et ego*, inquit Deus, *primogenitum ponam illum* (Salomonem, & eius antitypum Christum) *excelsum præ regibus terræ*. q. d. Deus, Salomon & Christus in Israele & regno meo succedent, & latissimè imperabunt, tamquam primogeniti mei, qui sum Rex regum, & Dominus dominantium, filij. Verè dixit ille: *Tria potentia sunt, mas, Mars, mors, sed potentissima est mors. Sicut enim Mars marem, ita mors Martem domat.*

Locus moralis de grauitate malitia peccati.

Denique moraliter, Vide hic quantum malum sit peccatum, quod generat tot morbos, mortemque ipsam, tum præsentem, tum æternam. Vis scire quid sit peccatum? intuere tantum vnicum Adæ peccatum, & considera quot millionum hominum morbos, fames, ærumnas, neces, hoc vnum peccatum pepererit; quàm multi & paruuli & adulti propter illud damnentur; quod Dei Filius ad illud expiandum mori debuerit; & videbis quantum malum sit vnum peccatum mortale, dicesque, cum te voluptas ad peccatum sollicitat, Ego tantillo pretio mortem & æternum pœnitere non emo.

In Adam omnes homines contenti, & censi peccauerunt.

IN QVO OMNES PECCARVNT] *In quo* supple, non peccato, sed vno homine. Græcum enim ᾧ, est masculinum; ἁμαρτία verò est femininum. ita S. August. lib. de Peccat. meritis cap. 10. qui & rationem addit: *Quia*, inquit, *omnes homines fuerunt ille vnus homo, scilicet Adam*: quod intellige, non formaliter sed originaliter, radicaliter, seminaliter, & repræsentatiuè, quia scilicet omnes homines in primo illo homine, quasi radice, parente & principio suo contenti, censi & comprehensi fuerunt, quodque Adam fecit, omnes eius posteri fecisse censentur. Adam enim quasi pater & princeps omnes suos posteros repræsentabat, sicut rex repræsentat regnum & magistratus repræsentat ciuitatem. ita Origenes, Chrisost. Theophyl: Oecumen. & passim Patres Græci & Latini.

Perperam Erasmus & Pelagiani pro in quo vertunt, in quantum.

Quare perperam Erasmus, Theodor. & Pelagiani, τὸ ἐφ' ᾧ, vertunt, quatenus, in quantum, eò quod scilicet in Adamo omnes peccauerunt: quam expositionem S. August. lib. 6. contra Iulian. 15. ait esse nouam & falsam. Nec mirum aut rarũ est, ἐπὶ cum datiuo significare *in*; nam ad Hebræos 9. v. 17 ἐπὶ νεκροῖς. idem est, etiam teste Erasmo, quod *in mortuis*. Simile est hic v. 14. Sic dicunt Græci, ἐφ' ἵππῳ ἐφ' ὑμῖν, in equo, in vobis. Et patet legenti Paulum & Lucam, eos indifferenter vti ἐπὶ, εἰς, ἐν, pro *in*. Imò ἐπὶ cum datiuo etiam causam significat, conditionem & pactum. Sic Xenophon; ταῦτα, inquit, ποιεῖν ἐπὶ τῷ κέρδει, id est, hæc facere lucri causa. Sic passim dicunt Græci. ἐπὶ τῷ μισθῷ, id est, pro mercede, ex pacto mercedis. Sic pariter hic τὸ ἐφ' ᾧ accipi potest, q. d. Paulus, Cuius, scilicet Adami, causa & pacto; quod ipse cum Deo inierat, omnes peccauerunt. Et licet vertas & legas, *quatenus omnes peccauerunt*. sat adhuc ex eo colligitur peccatum originale: quomodo enim omnes homines etiam infantes peccauerunt, nisi per vnum hominem & patrem suum, scilicet Adamum?

Peccatum originale sicut actuale

Nota. Sicut in peccato actuali actus peccati transit, sed relinquit post se habituale peccatum, scilicet maculam in anima, quæ non est quid physicum, sed moralis quædam turpitudo, & quasi nota & infamia ex peccato admisso reliqua, scilicet est moralis auersio à Deo & offensa Dei, ex qua homo moraliter censetur auersus à Deo, & Dei hostis, Deusque illa infensus; & ex qua denominatur peccator estque reus coram Deo, iræque Dei obnoxius, & pœna dignus. Sicuti qui regem offendit aliquo actu rebellionis, post actum adhuc censetur rebellis, hostis, reus, iræque & vindictæ regis subiectus, donec rex illi condonet. Ita originale peccatum partim actuale est, scilicet est actus inobedientiæ Adami, quo pomum vetitum comedit; partim vero est habituale, scilicet est macula cuique homini propria, quam quisque nascendo contrahit ex Adami illo primo peccato. Vnde errant Albertus Pighius, & Catharinus, dum peccatum originale nõ inhærens cuique, sed tantum primum ipsum Adæ peccatum esse voluerunt cuiq; imputatum ad culpam & pœnam. Hic enim error satis refellitur ex dictis v. 12.

est duplex actuale & habituale.

Error Pighij & Catharini de peccato originali.

Vbi aduerte, iuxta hanc sententiam Pighij de peccato Adæ nobis imputato, pari modo hæreticos docere, Christi iustitiam similiter nobis non inhærere, sed tantum imputari. Verum ex ipsiusmet Lutheri, Caluini, & aliorum passim Nouantium sententia, potius contrarium colligimus, & concludimus hoc modo: Adam verè transfudit in nos concupiscentiam & peccatum, vt ipsimet Nouantes sentiunt & docent: ergo & pari modo Christus verè & propriè transfundit in nos iustitiam inhærentem.

Actus inobedientia in Adamo partim personalis, partim communis.

Nota Secundo. Actus ille inobedientiæ Adami iam dictus partim personalis fuit & proprius, ac inhærens ipsi Adamo, & hic est ei remissus per pœnitentiam, vt dicitur Sapient. 10. 2. partim generalis fuit, & communis totius naturæ humanæ. omniũque Adæ posterorum. Hi enim illo actu Adamo actualiter peccante, in eo quasi capite, fonte & seminario contenti, & quasi conclusi, originaliter idem peccatum commiserunt: quod enim Adam egit & comedit, nos censemur egisse & comedisse: quia voluntas nostra posita fuit à Deo summo omnium Domino in voluntate Adami, tamquam communis omnium parentis: sic ergo Adam peccans omnes nos eodem peccato infecit. Et sic peccatum originale nobis voluntarium est, voluntate aliena: dicitur tamẽ & proprium, tum quia Adæ voluntas censebatur nostra & propria, tum quia cuique propriè inhæret eius macula habitualis, quam post se reliquit & transfudit actus Adami.

Error Magistri Sententiarum fingentis in Adamo qualitatem morbidam, quæ transfundatur ad posteros.

Nota Tertio. Hic actus Adæ, non qua personalis, sed qua toti hominum generi & naturæ fuit cõmunis, scilicet quatenus eodem actu nos originaliter cum nondum essemus, peccauimus in Adamo, & per Adamum, causa est vt, cùm ex Adam nascimur, auersi à Deo, & maculati, ac peccatores nascamur. Commentum enim friuolum est id, quod fingit Magister Sentent. in 2. disp. 31. scilicet qualitatem quamdam morbidam carni & semini Adæ inhærentem fuisse, quæ deinde infecerit, & indies successiuè inficiat animas prolium & posterorum eius peccato originali. Nec enim qualitas corporea parere potest peccatum spiritale in anima.

Error Tertulliani refutatur asserentis peccatum oriri ex traduce animæ.

Multo maior error est Tertulliani putantis animam filij esse ex traduce, id est traduci & produci ab anima parentis, sicque simul trahere ab ea peccatum originale: vt enim omittam hoc esse contra philoso-

philosophiam, & damnationem in Concilio Late- A ranensi, sub Leone X. sess. 8. vbi definitur animas singulas singulis hominibus creari & infundi à Deo; huic Tertulliani sententiæ obstat; quod anima filij trahit hoc peccatum à parente, etiam tunc cùm parens iustificatus est ab originali, omnique alio peccato: quomodo ergo peccatum hoc à parentis anima, in qua amplius non est, ad animam filij traduci potest?

Hinc Nota Quartò. Aliud est in Adamo peccare, aliud est peccatum Adami in omnes pertransire, siue omnes ex Adamo peccatum contrahere: illud enim actuale fuit, hoc verò habituale est, & cuique proprium ac inhærens peccatum originale, vt dixi. Cùm ergo ait Paulus, *in quo*, scilicet Adamo, *omnes peccauerunt*, sensus est, quòd actus ille Adami quo ipse peccauit, omnibus imputetur, & censeatur omnium fuisse proprius, indeque fit, vt B quilibet Adæ filius necessitatem peccati huius ex Adamo, vna cum natura sua trahat; & necessario, cum nascitur, peccator nascatur, nisi à Dei gratia & misericordia præueniatur. Sic B. Virgo in Adamo peccauit, & hanc necessitatem contrahendi peccatum originale incurrit: sed peccatum ipsum originale de facto in se non contraxit, nec habuit: quia à gratia Dei fuit præuenta primo conceptionis suæ instanti, quæ peccatum omne ab ea exclusit.

Omnes necessario trahunt peccatum ab Adamo, nisi præueniantur.

Vers. 13. VSQVE AD LEGEM ENIM PECCATVM ERAT IN MVNDO] Nota *Peccatum* hic vocat quodlibet peccatum, scilicet primum originale, & quoduis actuale, quod ex eo secutum est, quod est regnum peccati. Hic Apostolus probat id, quod dixit, scilicet omnes homines in Adamo peccasse, adeoque probat ipsum peccatum originale. Probat autem hoc argumento: ante legem datam peccatum, & peccati reatus ac corruptio erat in mundo: licet enim peccatum tunc non imputaretur, id est, vix C reputaretur, vix æstimaretur ab hominibus, solam naturam & concupiscentiam suam sequentibus, nec legem quæ peccati fœditatem ostenderet, habentibus; tamen peccatum tunc fuisse in mundo, clarè demonstrat ipsa mors omnium hominum: quæ effectus, pœna, & comes indiuidua peccati est mors, cum ergo mors etiam ante legem regnauerit, & extenderit se in omnes homines, sequitur peccatum quoque, quod mortis est causa, in omnes homines regnasse, & se diffudisse.

Ante legem peccatum erat in mundo, quia mors pœna peccati erat in mundo.

Occurres & excipies: ante legem fuisse quidem peccatum in mundo, verum non originale, sed actuale, quod quisque fecerat & commiserat. Hanc exceptionem disijcit & elidit Apostolus dicens:

Vers. 14. SED REGNAVIT MORS AB ADAM VSQVE AD MOYSEN, ETIAM IN EOS QVI NON PECCAVERVNT IN SIMILITVDINEM PRÆVARICATIONIS ADÆ] q.d. Ante Mosen & legem, vti mors, ita & peccatum hoc commune fuit etiam ijs *qui non peccauerunt in similitudinem præuaricationis Adæ*, id est, ijs qui non peccauerunt actu, sicuti peccauit Adam legem præuaricando, puta infantibus, ita Theoph, Theodor. Anselmus, Chrysost. & S. August. lib. I. de Peccator. meritis, c. 11. relinquitur ergo peccatum originale fuisse in infantibus, & in mundo etiam ante legem. Cur enim infantes tunc æquè ac iam mortui sunt, nisi ob peccatum, non actuale, quod perpetrare non possunt; sed originale, quod ex Adamo contraxerunt?

Qui non peccauerit actu, vt infantes etiam contraxere peccatum originale.

Aliter hæc explicat Toletus, q.d. Paulus, Erat quidem peccatum actuale in mundo ante legem, sed non imputabatur ad pœnam certam, verbi gratia mortis. Hæc enim tantum statui solet per legem, non naturalem, sed positiuam diuinam vel humanam, quæ tunc necdum erat: ergo cum videamus ante legem à Deo peccato statutam fuisse certam pœnam scilicet mortis, omnes enim etiam ante legem ob peccatum mortui sunt; hinc sequitur, adeoque mors ipsa indicat, quòd ante legem in mundo fuerit peccatum aliquod, non actuale, vti iam probaui: ergo originale, cui à Deo iustè decreta & inflicta est certa pœna mortis. Verùm hic sensus plus satis remotus, obscurus & implexus videtur.

Nota *τὸ qui non peccauerunt*: ita enim legendum est cum Græcis & Latinis, malè enim Origenes & Ambrosius tollunt negationem, *non*, leguntque affirmatiuè, *qui peccauerunt*.

IN SIMILITVDINEM PRÆVARICATIONIS ADÆ] S. Chrysost. hæc refert ad *regnauit mors*. q.d. *Regnauit mors in similitudinem præuaricationis Adæ* id est, regnauit mors in nos; qua nascimur similes Adæ præuaricanti, putà peccatores.

Triplex horum verborum explicatio.

Secundò, alij sic explicant, q.d. Regnauit mors etiam in eos, qui non peccarunt contra legem aliquam positiuam sibi datam à Deo, vti peccauit Adam, sed tantùm peccarunt contra legem naturæ.

Tertiò, planiùs, vt dixi, similitudo hæc præuaricationis Adæ sita est in actu & peccato actuali, quo peccauit Adam, legem sibi datam à Deo præuaricando. Sensus ergo est, mors regnauit in eos, *qui non peccauerũt in similitudinẽ præuaricatiõnis Adæ* id est, mors regnauit etiam in eos, qui non peccarunt actu, vti fecit Adam, puta in infantes; ex morte enim infantium rectè colligit Apostolus eorumdem peccatum, quod cum non possit esse actuale, sequitur debere esse originale contractum ex Adamo.

ADÆ QVI EST FORMA FVTVRI] q. d. Qualis fuit Adam, tales post se genuit filios, putà peccatores, mortales, miseros inquit S. Augustinus l. I. de Peccatorum meritis, c. II.

Christus & Adam in contrarium sibi comparati.

Secundò & magis genuinè, sic exponas: Adam fuit forma, typus & figura Christi venturi. q.d. Vterque, scilicet tam Christus quàm Adam, fuit parens noster, sed in contrarium, vti rectè ostendit S. August. li. 2. de Nuptijs & concupisc. c. 27. Nam Primò, sicut Adam solus sine concubitu maris & feminæ, ex terra non maledicta, sed pura & integra est formatus: ita Christus ex sola purissima Virgine est natus. Secundo, sicut Adam solus totam posteritatem peccando perdidit; ita Christus solus moriendo reparauit.

D Hinc rectè aduerterunt docti quidam & sapientes viri, caussam cur Deus nostram voluntatem, meritum & demeritum posuerit in voluntate Adæ, præter summum Dei dominium & libertatem, qua quiduis potest facere & statuere; hanc fuisse, vt scilicet Adã hac ratione esset typus Christi, in cuius manu & voluntate Deus ponere volebat nostram salutem, vt ille pro nobis mereretur gratiam & gloriam; sicut Adam nobis meritus est reatum & pœnam. Antequam enim peccaret aut crearetur Adam, Deus ab æterno per præscientiam conditionatam omnia futura præsciebat & præuidebat, & secundum eam absolutè voluit & decreuit Adamum & omnia Adami esse propter Christum, esseque typum Christi, rerumque à Christo gerendarum, Deus enim in Christo omnem suam

Causa cur Deus omnes nostras voluntates posuit in Adamo est, vt esset Adam typus Christi.

Christus principium, exemplar, & finis omnium operũ Dei. suam sapientiam & gloriam ostendere voluit, ideoque statuit & decreuit vt Christus esset omnium non tantum electorum, sed & operum suorum principium, exemplar & finis. Vt patet Coloss. 1. 15. & seqq.

Adami & Christi mutua inter se dependentia. Fuit ergo non tantùm in ipsa executione, sed etiam in ipso decreto diuino mutua contradependentia Adæ & Christi, nec enim Adam futurus fuisset pater omnium hominum ea ratione, vt suã vel iustitiam vel peccatum in eos transfundere posset nisi hoc ipso simul fuisset typus & figura Christi, qui omnium Dei filiorum futurus erat parens: nec vicissim Christus incarnatus & natus fuisset in mundo nisi Adam peccasset, nosque perdidisset, vti verior & communior habet Theologorum sententia.

Deus allegorijs in Scriptura vtitur in contrarium sensum. Nota, hic sacram Scripturam vti aliquando allegorijs in contrarium sensum. Sic Osee cap. 1. & 3. iussus est à Deo fornicariam accipere in vxorem, vt significaret, filios Israel fornicaturos, id est, relicto Deo Synagogæ marito, idolis adhæsuros, eaque adoraturos: vbi pium Osee factum, & legitimum eius cum fornicaria matrimonium significat impiam Iudæorum idololatriam.

Pari modo, multi Patres explicant allegoricè Dauidis adulterium, per castum amorem Christi, scilicet quod Dauid permissus sit à Deo adulterium committere cum Bethsabee, vt significaret Christum exarsurum amore Ecclesiæ ex Gentibus & idololatris congregandæ. Hanc enim allegoriam assignat S. August. lib. 22. contra Faustum cap. 27. & S. Ambros. Apologiæ Dauid c. 3. Similemq; asserunt Angelomus, Eucherius & Rupert. in l. 2. Reg. c. 11. Sic ergo & hic Adam dicitur forma, siue typus Christi in genere, non in specie; quia contrario modo se habuerunt Christus & Adam: hic mortis, Christus verò & vitæ & salutis fuit parens, sed in ipsa contrarietate est similitudo quædam proportionis, & propagationis, vti paulò ante ostendi.

Vers. 15. Sed non sicut delictum, ita et donum]. *Delictũ*, græcè παράπτωμα ita vocat Paulus ipsum Adami casum, ruinam & offensam: ex qua quasi causa manat effectus, scilicet ἁμαρτία, id est, peccatum originale, quod est macula & reatus singulis ex Adamo natis inhærens. Huic delicto & offensæ opponit χάριν, δωρεὰν, χάρισμα, id est, gratiam, donationem, & gratuitum beneficium Christi, scilicet eius redemptionem, satisfactionem, meritum gratiæ, & remissionis peccatorum; ex quo, quasi causa, manat effectus τὸ δώρημα δικαιοσύνης, id est, donum gratiæ & iustitiæ nobis inhærens.

Casus Adæ & reparatio Christi inter se comparantur. Secundò, Adæ delictum dicitur παράπτωμα, q. d. Non casus, sed quasi casus; non ruina, sed pœne ruina; non lapsus, sed offensio. Præpositio enim παρὰ minuit rem, cui in compositione iungitur, q. d. Paulus fuit & exiguus casus & ruina Adæ præ reparatione & gratia Christi; quia bona & beneficia Christi longè potiora & efficaciora sunt peccato Adæ; sicut paupertas Iri comparata cum diuitijs Crœsi; eam subleuare & ditare parantis, parua, vel nulla est.

Si enim vnius delicto multi mortui sunt: multo magis gratia Dei et donum in gratia (per gratiam) vnius hominis Iesu Christi in plures abundauit] *Multi*, id est, omnes: dicit tamen potiùs, multi, quam Omnes, vt multitudinem posterorum significet, quia omnes possunt esse pauci, ait S. August. q. d. Paulus.

A Si per vnius Adæ delictum omnes eius posteri reatum & pœnam mortis, tam præsentis, quàm æternæ incurrerunt; scitote longè maius fuisse beneficium quod Christus nobis exhibuit: nam longè maiora bona & dona nobis contulit gratia Christi, quàm Adam abstulerit, scilicet tot gratias & dona Spiritus sancti, quæ Christus contulit Apostolis, Martyribus, Doctoribus, Eremitis, Episcopis, Virginibus, alijsque filiis noui testamenti, quibus caruit Adam, ac tandem ipsam gloriam, & immortalitatem, eiusque dotes maximas, plurimas & diuersissimas. Vide S. Chrysost. hic, de Christi gratiarum thesauro. *Benè quod Christus nobis præstitit maius est quam malũ quod intulit Adam.*

Alij sic explicant, q. d. Paulus, *Multò magis*, id est multo maiori potentia, virtute, robore sua dona nobis contulit Christus, quàm Adam eadem abstulerit: quia difficilius est construere, quam destruere. Hinc rectè, Doctores inferunt cum S. Leone ser. B 12. de Passione, quod valor meritorum & satisfactionis Christi longè excedat demerita Adæ: idque nõ ex acceptatione diuina; sed ex rigida iustitia, & valore ipsorum operum, quem habeant per se, ex dignitate personæ operantis & patientis: sic enim peccatum Adæ, per se sua indignitate & grauitate ex summa æquitate & iustitia iram Dei, pœnasque præsentes & æternas merebatur. *Valor meritorum Christi longè excedit demerita Adæ.*

Nota. Pro *in plures* græcè est εἰς τοὺς πολλοὺς, in multos, id est, in omnes iam dictos. q. d. Sicut Adam omnibus nocuit, ita Christus omnibus profuit, sed amplius quam ille nocuerit. ita Theophylactus.

Et non sicut per vnum peccatum, supple; Adã infecit omnes, ita et donum] supple, Christi ab vno tantùm peccato liberat, sed à multis, quæ C posteri peccato Adæ addiderunt, & addent. ita Theophyl. Hæc est secunda dissimilitudo Adæ & Christi. Græca habent, ὡς δι' ἑνὸς ἁμαρτήσαντος: *Sicut per vnum peccantem*; supple mors venit in mũdum. Et sic legit August. l. 1. de peccat. meritis. Sed idem est sensus. Vers. 16. *Adam vno peccato maculauit: Christus nos liberat ab omnibus peccatis.*

Nam iudicium quidem ex vno in condemnationem, gratia autem ex multis delictis in iustificationem] *Iudicium*, græcè κρῖμα, id est reatus, scilicet fluxit ex vno peccato Adæ, in κατάκριμα, id est, in condemnationem; vt omnes, etiam, paruuli, essent obnoxij condemnationi, id est pœnæ damni, etsi non sensus, vt docent plerique Scholastici. E contrario beneficium, & gratia Christi ex multis delictis processit ad iustificationẽ vt scilicet non ab vno, sed à multis, imo ab om- D nibus peccatis nos iustificaret. Opponit Paulus χάρισμα καὶ κρῖμα, id est, gratiam & reatum: rursum δικαίωμα καὶ κατάκριμα, id est, iustificationem & condemnationem. Hinc. S. August, l. 2. de Nuptijs & concupisc. c. 27. docet peccatum originale sufficere ad condemnationem. *Infantes ob peccatum originale obnoxij pœnæ damni.*

Multo magis abundantiam gratiæ et donationis, et iustitiæ accipientes, in vita regnabunt per vnum Iesum Christum] *In vita regnabunt*, q. d. Adam inuexit regnum mortis, Christus vero eminentius, & gratia, iustitia, bonisque omnibus abundantius inuexit regnum vitæ: in quo nos reges fecit vt vitam hic gratiæ diuinam & postea sine morte æternam & gloriosam adipiscamur in cælis. ita Theophyl. Vers. 17.

Nota. Non dicit Paulus, Vita regnauit, sicut dixit, Mors regnauit, quia suauius & gloriosius sonat *iustificati regnabunt in vita per Christum*, quàm si dixisset,

xisset. Vita regnabit in iustificatis per Christum. Præclarè S. Bernardus epist. 190. ad Innocentium Pontif. contra errores P. Abailardi, qui docebat Christum esse nostrum doctorem, non redemptorem. *Si gratis,* inquit, *venumdatus sum; gratis non redimor? Quid si dixerit; Pater tuus addixit te; respondebo; Sed frater meus redemit me. Cur non aliunde iustitia, cum aliunde reatus? Alius qui peccatorem constituit, alius qui iustificat à peccato. Alter in semine, alter in sanguine. Sed iustitia, inquiet, sit cuius est: quid ad te? Esto. Sed sit etiam culpa cuius est: quid ad me?*

VERS. 18 SICVT PER VNIVS DELICTVM IN OMNES HOMINES, supple, reatus pertransijt, IN condemnationem: SIC ET PER VNIVS Christi IVSTITIAM, græcè δικαίωμα, id est meritum, quod est causa nostræ iustificationis & iustitiæ, IN OMNES HOMINES] supple, donum & beneficium Christi pertransijt, scilicet in omnes qui à Christo spiritaliter descendunt, & baptismo in illo renati sunt. Nam Paulum propriè loqui de gratia iustificante, non præueniente patet tum ex v. sequ. tum. quia Christum opponit Adamo, qui omnibus ex se natis efficax est causa damnationis: sicut Christus omnibus ex se renatis efficax est causa iustificationis & immortalitatis.

Loquitur hic Paulus de gratia iustificante, non præueniente.

Nota. Δικαίωμα, id est meritum Christi, distinguit hic Apostolus à δικαίωσις id est, a iustificatione, & à δικαιοσύνη, id est, à iustitia. Hæc enim tertia est in nobis, prima verò est in Christo. Secunda autem effectiuè quidem est in Christo, quasi agente, sed subiectiuè est in nobis, quasi eam recipientibus. Id ita esse constat ex oppositione τοῦ δικαιώματος & τοῦ παραπτώματος, παράπτωμα enim Apostolus vocat delictum, & offensam Adæ transfusam in posteros: ergo δικαίωμα. illi oppositum vocat obedientiam & iustitiam Christi in posteros eius, putà in credentes, transfusam. Vnde quod hoc loco vocat δικαίωμα, v. 19. vocat ὑπακοήν, id est obedientiam. Lege v. 19. qui hunc explicat.

Δικαιοσύνη in nobis, δικαίωμα in Christo, δικαίωσις effectiuè in Christo, subiectiuè in nobis.

IN IVSTIFICATIONEM VITÆ] qua à morte peccati ad vitam gratiæ & gloriæ reuocamur. Patet v. 16. ita S. August. lib. de Peccat. meritis c. 15.

Aliter hæc explicat Toletus. Putat enim *iustificationem vitæ* hic appellari actionem & operationē qua Deus ex iustitia & merito Christi iusti omnes homines, etiam reprobos, à morte suscitabit ad vitam perpetuò duraturam, non ipsorum merito, ac iustitia, sed Christi, vt dixi; verùm nusquam sic accipitur iustificatio vitæ.

VERS. 19 SICVT PER INOBEDIENTIAM VNIVS HOMINIS (Adæ) PECCATORES CONSTITVTI SVNT MVLTI (omnes Adæ posteri) ITA ET PER VNIVS (Christi) OBEDITIONEM IVSTI CONSTITVENTVR MVLTI] omnes scilicet, qui ex Christo per fidem & gratiam renascuntur.

Aduerte hic, quis & quãtus fuerit fructus vnius obedientiæ, & vnius inobedientiæ. Ex hoc loco rectè Doctores inferunt concluduntque hoc modo: In Adamo fuit vera inobedientia, ergo & in Christo fuit vera & propriè dicta obedientia, quæ præcepto Superioris se subijcit & conformat, ac consequenter. datum fuit Christo præceptum à Patre moriendi, & sic redimendi nos. Hoc enim fuit obiectum obedientiæ Christi, cui Christus obediuit.

In Christo fuit vera obedientia, & Christus habuit præceptum sic nos redimendi.

Nota. Ab Apostolo affertur hic triplex antithesis & dissimilitudo inter Adam & Christum.

Multiplex Christi & Adami antithesis.

Primò, Adam omnes perdidit, Christus omnes reparauit.

Secundò, Adam vnicum peccatum ad posteros transmisit, Christus ab omnibus peccatis actualibus eosdem liberat.

Tertiò, Adam vnum malum, quod nullo modo intendi potest, scilicet peccatum originale, propagauit; Christus abundantiam gratiarum effudit. His adde, vberiorem & potentiorem esse gratiam Christi quam fuerit peccatum Adæ,

Quartò quia Adæ peccatum tantùm pœnam damni in nos induxit; Christus & à pœna damni, & à pœna sensus, quæ actualibus peccatis debetur, nos liberat. Rursus ex Adamo trahimus concupiscentiam, sed per Christum illa facta est materia magnæ tam luctæ, quam victoriæ & triumphi: eamque per gloriam in cœlo Christus extirpabit.

Quintò, per Adam amissa est gratia, qua homo perseuerare posset; per Christum datur gratia crebrior & vberior, vt in tanta infirmitate, inter tot hostes fortior stet, & actu perseueret ita, S. Aug. toto lib. de Bono perseuerantiæ.

Sextò, per Adam omnes morimur temporaliter; per Christum resurgemus ad vitam tum animæ, tum etiam corporis immortalem & gloriosam.

Septimò, non peccatum Adæ, sed gratia Christi se extendit ad B. Virginem, quæ est mare gratiarum, & plus habet gratiæ, quam omnes homines simul. Addit Pererius, Suarez & alij, etiam ad angelos Christi gratiam se extendisse, eosque per merita Christi iustificatos esse, ad quos peccatum Adæ pertingere non potuit.

Gratia Christi se extendit ad angelos.

Octauo, licet Adam actu plures inficiat, quàm ex Christo renascantur: Christi tamen gratia quoad sufficientiam & oblationem se extendit ad omnes, non tantum ex Adamo genitos, sed quoquo modo producibiles, v. g. si Deus eos de nouo crearet.

Nono, per Adamum reducti sumus quasi ad statum puræ naturæ; per Christum eleuati sumus ad statum magis spiritualem & sublimiorem, quam in quo Adam fuit conditus; & ad vitam planè cælestem.

Decimo, per Adam facti sumus similes bestijs, per Christum angelis; imo natura nostra in Christo & B. Virgine exaltata est super omnes angelorum choros.

Vndecimo, Adam priuauit nos ligno vitæ, Christus dat panem, qui de cælo descendit, & dat vitam æternam; putà seipsum totum, Deum scilicet & hominem, in cibum dat nobis in Eucharistia.

Adam priuauit nos ligno vitæ, Christus dedit nobis Eucharistiam.

Duodecimo. Adam priuauit nos gratia iustitiæ originalis Christus dat copiam gratiarum & virtutum. Primo quia dat virtutes, quæ non fuissent in statu innocentiæ, scilicet patientiam, pœnitentiam, martyrium, virginitatem, Apostolatum, & virtutes religiosas. Secundo, harum & aliarum omnium maiorem quam fuisset in statu innocentiæ, dat copiam, intensionem & continuum augmentum.

Christus dat copiam gratiarum & virtutum.

Nota Secundo. Sicut in Adam omnes peccauimus; sic in Christo omnes iustificati sumus, id est, iustè pro peccatis satisfecimus, & meriti sumus iustitiam: sed sicut ad contrahendum peccatum originale necesse est ex Adamo naturaliter nasci; ita ad iustitiam Christi participandum necesse est ex eo nasci spiritualiter per baptismum.

Necesse est nasci ex Christo ad participandam eius iustitiam.

Nota Tertio, hinc sequi contra hæreticos, quod sicut obedientia & peccatum Adæ realiter inhæret nobis, non autem tantum imputatur nobis:

Iustitia Christi nobis inhæret.

ita quoque imò magis, inhæreat nobis gratia Christi, non autem tantùm imputetur nobis: alioqui enim longè efficacius esset peccatum Adæ, quam gratia Christi, quæ peccatum tollere non posset, sed tantùm abscondere.

VERS. 20 LEX AVTEM SVBINTRAVIT VT ABVNDARET DELICTVM] Nota vocem *subintrauit*. q. d. Obiter, & quasi furtim ad tempus breue, scilicet vsque ad aduentum Euangelij, intrauit lex in mundū, vt esset Iudæorum quasi pædagogus ad Christum. græcum παρεισῆλθε significat, ait Budæus, irrepere & fallere introeundo, & se insinuando. Sic hic lex quasi latenter se insinuauit, &, vt noster Interpres vertit, *subintrauit*; directè quidem ad hoc, ut dissolutos hominum mores restringeret, illosque duceret ad Christum, qui eos sanaret: sed indirectè ad id, quod sequitur scilicet, *vt abundaret delictum*. q. d. Vnde factum est, vt abundaret delictum. Vocula enim *vt*, consequentiam significat: non causam. *Nitimur enim in vetitum semper, cupimusq; negata.* vide can. 24. *Lex*, inquit S. Aug. in Ps. 102. *ideo data est. vt crescēte peccato, humiliarentur superbi, humiliati cōfiterentur, confessi sanarentur.* Idem tract. 3. in Ioan. *Lex*, inquit, *minabatur, non opitulabatur; iubebat, non sanabat; languorem ostendebat, non auferebat.* Quare minùs genuinè S. Ambros. epist. 71. ad Irenæum, *subintrauit*. inquit, lex, quia quasi fortuito intrauit, vt succederet legi naturali, quæ in mentibus hominum erat obscurata. Nec enim legis naturalis mentionem hic fecit Apostolus, nec ob eam solam instaurandam data fuit lex Moysis.

Lex lata vt abundaret delictum. Vt. nō causam sed consequentiam significat.

Dices, Lex publicè tanta pompa in Sina rogata est & accepta, ergo non furtim intrauit.

Lex latenter intrauit in mundū.

Respondeo. Nego consequentiam, quia Deus Hebræos ex Ægypto media nocte, quasi latente eduxit in desertum Sina, ibique nihil tale expectantibus legem promulgauit.

Alij vertunt, Lex præterea intrauit, q. d. Præter morbum ex Adamo contractum, accessit lex quæ morbum auxit.

Occurrit hic Apostolus obiectioni. Dicet enim aliquis, Dixisti, Paule v. 13. *Vsque ad legem peccatum erat in mundo*: ergo post legem, & per legem Mosaicam ablutum est peccatum: ad quid enim aliud data est lex? Respondet Paulus, adeò per legem non esse ablatum peccatum, vt magis per eam sit auctum, vitio quidem hominum, sed occasione accepta ex lege, quæ multiplicauit præcepta, nec tamē hominibus infirmis vires dedit ad ea implenda.

Peccatum per legem magis auctum.

Tres mūdi status.

Notat hic Apostolus tres mundi status. Primus fuit ab Adam ad Mosen; secundus à Mose ad Christum: tertius à Christo ad finem mundi: in primo regnauit peccatum & mors; in secundo lex, quæ peccatum auxit; in tertio gratia, quæ peccatū & mortem sustulit.

Vnde Apostolus hic quasi comœdiam instituit in tres scenas distinctam, & per prosopopœiam, cuique scenæ suam personam, quasi choragum, assignat, quæ quasi rex dominetur & regnet. Tres ergo reges hic, qui inter se confligunt, sunt peccatum, lex, & gratia; siue Adam, Moses, & Christus: quorum quisque suum habuit regnum, & regnandi tempus & spatium.

Tres mundi reges. Adam, Moses, Christus; peccatum lex, gratia.

Pulchrè quatuor hominis status inter se compa- A rat S. Aug. lib. 83. quæst. q. 69. *Prima*, inquit, *est actio ante legē, secunda sub lege, tertia sub gratia, quarta in pace. Ante legem actio est cùm peccatum ignoramus, & sequimur carnales concupiscentias. Sub lege est actio, cum iam prohibemur à peccato, & tamen consuetudine eius victi peccamus. Tertia actio est, cum nō vincimur delectatione consuetudinis malæ, sed per gratiam ei resistimus: Quarta actio, cum omnino nihil est in homine, quod resistat spiritui. In prima ergo actione, quæ est ante legem, nulla pugna est cum voluptate. In secunda, quæ est sub lege, pugnamus, sed vincimur. In tertia pugnamus, & vincimus, In quarta non pugnamus, sed perfecta & æterna pace requiescimus.*

Quatuor hominis status inter se comparati.

Notanda hic est sententia D. Thomæ, de triplicis legis fine, respectu triplicium hominum. *Circa finem legis*, inquit, *sciendum est, quod in populo Iudæorum tria fuerunt hominum genera, sicut & in quolibet alio populo scilicet duri, id est peccatores & rebelles,* B *proficientes, & perfecti. Quantum igitur ad duros, lex fuit data in flagellum, & quantum ad præcepta moralia, ad quorum obseruatiam cogebantur, per pœna comminationem, vt patet Leuitici 20. & quantum ad cæremonialia, quæ ideo sunt multiplicata, ne liceret eis diis alienis alium cultum superaddere, Ezech. 20. In manu valida & brachio extento, & in furore effuso regnabo super vos. Sed proficientibus qui dicuntur mediocres, lex fuit in pædagogum, secundum illud Galat. 3. Lex pædagogus noster fuit in Christo. Et hoc quantum ad cæremonialia, quibus ad iustitiam promouebantur. Perfectis autem fuit, quantum ad cæremonialia quidem in signum, secundum illud Ezech. 20. Sabbata mea dedi eis, vt essent signum inter me, &c. Quantum ad moralia verò in solatium secundum illud, quod c. 7. ait Paulus: Condelector legi Dei secundum interiorem hominem.*

Triplex legis finis respectu triplicium hominum.

VBI AVTEM ABVNDAVIT DELICTVM, SVPERABVNDAVIT GRATIA] *Vbi*, id est, postquam in C mundo, occasione legis inualuit peccatum postquam mundus ad summum malorum & peccatorum venerat in statu legis; tunc mox venit Christus, quasi medicus potentissimus & clementissimus, qui abundantiam & efficaciam gratiæ suæ ostendit in curando & abolendo peccato, regnoque peccati.

VT SICVT REGNAVIT PECCATVM IN MORTEM, VERS. 21
pertrahens scilicet peccatorem in mortem corporalem & æternam: ITA ET GRATIA REGNET PER IVSTITIAM IN VITAM ÆTERNAM] vt scilicet per iustitiam assequamur vitam æternam, ad quam iustitia dat ius. q. d. Gratia Christi superabundauit, ad hoc vt mortis & peccati regno destructo, regnum iustitiæ & æternæ vitæ instauraretur, & longe lateque propagaretur per Christum. Vide hic duo regna, vnum mortis, in quo regnauit Adam & Adæ D peccatum; alterum vitæ, in quo regnat Christus, Christique gratia, quæ prius regnum mortis euertit. Inter hæc duo subintrauit lex, vt faceret quasi interregnum; sed frustra: nam lex, regnum peccati potius auxit, quam suspendit. Vnde necesse fuit venire Christum, qui sua gratia regnum peccati & mortis exscinderet. Præclare S. Augustinus in Sententijs n. 194. *Rationalis anima, inquit, est domina corporis sui, qui inferiori non bene impetrabit, nisi superiori se Deo tota charitatis subiectione seruierit.*

Duo regna mortis & vitæ, inter quæ lex voluit facere interregnum.

CAPVT SEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hoc capite, de more, Apostolus post dogmata, ad mores dogmatibus conformes transit, hortaturq; fideles, vt iustitiæ per Christum acceptæ seruandæ & augendæ studeant.

Primo ergo, docet nos in baptismo Christo consepultos, complantatos, & commortuos esse peccato, vt deinceps in nouitate vitæ ambulemus: sicut Christus semel mortuus, ad nouam vitam, non ampliùs moriturus resurrexit, vt & nos quandoque cum eo ad gloriam resurgamus.

Secundo, v. 12. docet in Christianis non debere regnare peccatũ, vt obediãt cõcupiscentijs eius: vtpote qui per Christi gratiam liberati sunt à peccato, & serui effecti iustitiæ itaq; par esse, vt membra sua tradant in obsequium iustitiæ, ad vitam, quæ priùs tradiderant immunditiæ; ad mortem: nam, vt ait v. vltimo: Stipendia peccati, mors; gratia autem Dei, vita æterna.

1. QVid ergo dicemus? permanebimus in peccato vt gratia abundet? 2. Absit.
Qui enim mortui sumus peccato, quomodo adhuc viuemus in illo? 3. An
ignoratis, quia quicumque baptizati sumus in Christo Iesu, in morte ipsius baptizati
sumus? 4. Consepulti enim sumus cum illo per baptismum in mortem: vt quomodo
Christus surrexit à mortuis per gloriam Patris, ita & nos in nouitate vitæ ambule-
mus. 5. Si enim complantati facti sumus similitudini mortis eius: simul & resurre-
ctionis erimus. 6. Hoc scientes, quia vetus homo noster simul crucifixus est, vt de-
struatur corpus peccati, & vltrà non seruiamus peccato. 7. Qui enim mortuus est,
iustificatus est à peccato. 8. Si autem mortui sumus cum Christo: credimus quia
simul etiam viuemus cum Christo; 9. scientes quòd Christus resurgens ex mortuis
iam non moritur, mors illi vltra non dominabitur. 10. Quòd enim mortuus est
peccato, mortuus est semel: quod autem viuit, viuit Deo. 11. Ita & vos existimate,
vos mortuos quidem esse peccato, viuentes autem Deo, in Christo Iesu Domino no-
stro. 12. Non ergo regnet peccatum in vestro mortali corpore, vt obediatis concu-
piscentijs eius, 13. Sed neque exhibeatis membra vestra arma iniquitatis peccato:
sed exhibete vos Deo, tamquam ex mortuis viuentes: & membra vestra arma iustitiæ
Deo. 14. Peccatum enim vobis non dominabitur: non enim sub lege estis, sed sub
gratia. 15. Quid ergo? peccabimus, quoniam non sumus sub lege, sed sub gratia?
Absit. 16. Nescitis quoniam cui exhibetis vos seruos ad obediendum, serui estis
eius, cui obeditis, siue peccati ad mortem, siue obeditionis ad iustitiam? 17. Gratias
autem Deo quod fuistis serui peccati, obedistis autem ex corde in eam formam do-
ctrinæ in quam traditi estis. 18. Liberati autem à peccato, serui facti estis iustitiæ.
19. Humanum dico, propter infirmitatem carnis vestræ: sicut enim exhibuistis mem-
bra vestra seruire immunditiæ, & iniquitati ad iniquitatem; ita nunc exhibete mem-
bra vestra seruire iustitiæ in sanctificationem. 20. Cùm enim serui essetis peccati,
liberi fuistis iustitiæ. 21. Quem ergo fructum habuistis tunc in illis in quibus nunc
erubescitis? Nam finis illorum mors est. 22. Nunc verò liberati à peccato, serui au-
tem facti Deo, habetis fructum vestrum in sanctificationem, finem verò vitam æter-
nam. 23. Stipendia enim peccati, mors. Gratia autem Dei, vita æterna, in Christo
Iesu Domino nostro.

VERS. 1. QVID ERGO DICEMVS? PERMANEBIMVS IN PECCATO VT GRATIA ABVNDET] Est prolepsis, qua Apostolus occurrit quorũdam obiectioni. Dicet enim quis: Si ò Paule, verum est, quod dixisti cap. superiori in fine: *vbi abundauit delictum, superabundauit gratia*: ergo peccata peccatis addenda sunt, vt gratia Dei magis abundet.

Respondet Paulus: *Absit.* ita Patres. Vnde patet peccatum hic propriè accipi, licet aliqui metonymice pro fomite peccati accipiant.

VERS. 2. *Duplex horum verborum sensus.* QVI ENIM MORTVI SVMVS PECCATO, QVOMODO ADHVC VIVEMVS IN ILLO? Nota τὸ *peccato*, potest hic accipi dupliciter, scilicet Primò, vt sit ablatiui casus, idemque sit *mortui peccato*, quòd mortui per peccatum, quomodo loquitur Apostolus Ephes. 2. 5. Secundò vt τὸ *peccato*, sit datiui casus, A & tunc mori peccato, idem est quod renunciare peccato, abdicare peccatum. S. Chrysost. vtroque modo hic accipit, vnde duplicem affert expositionem. Primò, *Qui mortui sumus peccato*, id est, inquit, qui vitam spiritualem per peccatum amisimus. Vel Secundò, qui peccato deleto ampliùs non obedimus, sed illi iam renuntiauimus, illudque abdicauimus. Verùm secundus hic sensus potior est magisque genuinus; opponitur enim directa antithesi ei, quod subdit Apostolus, *Quomodo adhuc viuemus in illo?*

Quid sit viuere iustitia vel peccato. Nota. Viuere iustitiæ, vel peccato, est operationes vitæ circa iustitiam vel peccatum, seu opera peccati vitalia facere & exercere, scilicet cùm homo rationalis per voluntatem, amorem, desiderium, gaudium obedit, delectatur, sequitur, fruitur concu-

concupiscentijs & appetitibus qui sunt contra legem Dei, nec diuinæ, sed suæ voluntati indulget. Sic è contrario peccato mortuus dicitur, cùm hæc opera vitæ, hos amores nõ habet, sed à se præscindit & abdicat. Mors enim est plena derelictio, & separatio ac præcisio. Sicut ergo Religiosi mortui debẽt esse mundo, vt non delectentur, nec misceant se rebus mundanis, ita omnes Christiani mortui debent esse peccato. vide dicta Galat. 6. 14.

Nota. Hoc cap. peccatum & peccati fomitem considerat Apostolus, quasi dominum quemdam, aut regem in homine tunc regnantem, quãdo prauis eius motibus & desiderijs obsequitur: persistit enim in prosopopœia, de qua dixi cap. præced. v. 20.

VERS. 3. QVICVMQVE BAPTIZATI SVMVS IN CHRISTO IESV, IN MORTE IPSIVS BAPTIZATI SVMVS] *Baptizati in Christo*, id est baptizati in virtute, nomine, meritis non Iohannis, sed Christi. ita Origenes & Anselm.

In Christo sumus dupliciter baptizati.

Secundo, Pererius, *in Christo*, inquit, id est, per Christum. Sed Græca habent εἰς Χριστὸν, in Christum, & ita legit Tertull. libr. de Resurrect. carnis. q. d. Paulus, per baptismum estis inserti in Christum quasi rami in nouam arborem, & facti estis de eius corpore, mystico scilicet, quod est Ecclesia. Ex hoc loco & similibus putarunt nonnulli validum esse baptismum, si quis hac forma baptizet: *Ego te baptizo in nomine Christi*, omisso nomine Patris & Spiritus sancti. ita censent Magister in 4. dist. 3. Adrianus ibid. q. 1. a. 2. Caietan. 3. p. qu. 66. a. 6. Idẽ videtur sensisse vt priuatus Doctor, Nicolaus I. Pontifex respondens ad consulta Bulgarorum. Ait enim: *Hi profectò si in nomine Trinitatis, vel tantùm in nomine Christi, sicut in Actis Apostolorũ legitur, baptizati sunt, rebaptizari non debent.* Idem docet S. Ambros. lib. I. de Spiritu sancto cap. 3. & Beda in Actor. cap. 10.

An baptismus in nomine solius Christi valeat.

Secundo S. Thomas 3. p. q. 66. a. 6. censet Apostolos ex Dei dispensatione baptizasse in nomine Christi, ad nomen eius illustrandum; nunc autem id nõ licere, nec valere baptismum, nisi conferatur exprimendo tres personas SS. Trinitatis.

Verùm alij Patres & Doctores passim censent, non valere, nec vmquam valuisse baptismum, nisi nominentur singulæ personæ SS. Trinitatis. Citat eos Suarez 3. p. q. 66. art. 6. Imo idipsum definiuit Pelagius Pontif. c. *Si reuera*. de consecrat. dist. 4. vbi talem qui baptizatus est in nomine Domini, id est Christi, dicit esse rebaptizandum in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Idem asseuerat Zacharias Pontifex eadem dist. ca. *In Synodo Angelorum*. Cum ergo ait Paulus, nos baptizari in Christo, & Lucas in Actis in nomine Iesu; intellige, *in Christo*, id est, Primo, in auctoritate, virtute & meritis Christi. Secundo in baptismo à Christo instituto, qui confertur in nomine Patris, & Filij, & Spiritus S. Tertio in nomine Christi, sed non solo. Quarto, probabile est Apostolos addidisse in baptismo hæc verba, *Iesu Christi*, dicendo: Ego te baptizo in nomine Patris, & Filij eius Iesu Christi, & Spiritus sancti. Hoc enim plurimum conducebat ad illustrandum nouum hoc nomen Christi apud Iudæos & Gentes; præsertim cùm sic Christus poneretur cum Patre & Spiritu sancto, auctor sanctificationis. Ita S. Basilius lib. de Spiritu sancto c. 12. apertè asserit in baptismi forma nullam trium personarũ posse omitti: & ideo cum Paulus ait, nos baptizati

A in Christo, vel in Spiritu sancto, ceteras quoque personas intelligendas esse. *Siquidem*, inquit, *Christi appellatio, totius deitatis est professio: quippe quæ simul declarat & Deum* (Patrem) *qui vnxit, & filium qui vnctus est, & Spiritum sanctum qui est vnctio: sicut à Petro in Actis didicimus: Iesum Nazarenum, quem vnxit Deus Spiritu sancto. Item in Isaiæ cap. 61. Spiritus Domini super me, eo quod vnxit me.. Et Psaltes psal.* 44. *Propterea vnxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis, vltra participes tuos.*

IN MORTE] Græcè εἰς τὸν θάνατον, in mortem, id est, in similitudinem & repræsentationem mortis Christi baptizati sumus. Qui enim baptizantur, & aquis immerguntur, Christum mortuum & sepultum repræsentant allegoricè, idque vt tropologica similitudine significent; sicut Christus mortuus est vitæ temporali, ita se mori peccato, ait S. Chrysost. per baptismum, quo peccata merguntur & sepeB liuntur: mori, inquam, peccato tum per vim & efficaciam baptismi, vt ait S. August. Enchirid. 51, (vbi hinc probat infantes habere peccatum originale, quia scilicet baptizantur) tum per propositum sanctum nouæ vitæ, quod concipit baptizatus. ita Tertull. l. de Pœnitentia.

Baptizati peccato moriuntur per vim baptismi, & propositum nouæ vitæ.

Probat hic Apostolus nos mortuos esse peccato, nec illi viuere debere, ex eo, quod per baptismũ inserti sumus Christo, vt viuamus vita Christi, & Christiana: hæc enim ex diametro peccato repugnat.

CONSEPVLTI SVMVS CVM ILLO PER BAPTISMVM IN MORTEM] Probat Apostolus nos esse mortuos peccato, ex mystica baptismi sepultura: vnde ait, *consepulti sumus*. q. d. Nos, tamquam mortui peccato sepulti sumus in baptismo, sicut Christus mortuus corporaliter, traditus est sepulturæ: nemo enim sepelitur nisi mortuus. Ritus ergo baptismi, scilicet, trina mersio allegoricè repræsentat tres dies sepulturæ Christi, & tropologicè repræsentat sepulturam & mortem peccati. Vnde ex hac causa & repræsentatione, in die sepulturæ Christi scilicet sabbato sancto, solemnis baptismus celebrari solet. Vide Damascen. l. 4. de Fide c. 10. VERS. 4.

C

Baptismus pulchrè repræsentat sepulturam Christi & baptismum.

Nota hic dissimilitudinem inter sepulturã Christi, & baptismum. Christus enim priùs mortuus est quàm sepultus: hæc verò baptismi sepultura, quia Sacramentum est, mortem peccati in nobis efficit: itaque morte peccati est prior & anterior, non tempore, sed natura, vt rectè aduertit Pererius & Toletus, & hoc est quod ait Paulus. *Consepulti sumus in mortem*. q. d. Cum Christo in baptismo quasi seD pelimur, ad hoc vt moriamur peccato: hanc enim peccati mortẽ affert & inducit hæc sepultura baptismi. Hinc moraliter Patres monent nos, vt semper ante oculos habeamus professionem, quam fecimus in baptismo dicentes, *Abrenuntio Satanæ*, & consequenter peccato.

Dissimilitudo inter sepulturam Christi, & baptismum.

Ingressus es, inquit S. Ambr. l. de ijs qui mysterijs initiantur, c. 2. *regenerationis sacrariũ, repete quid interrogatus sis, recognosce quid responderis. Renuntiasti diabolo & operibus eius, mũdo & luxuriæ eius ac voluptatibus; tenetur vox tua, non in tumulo mortuorum, sed in libro viuentiũ. Præsentibus angelis locutus es, non est fallere, non est negare.* Et S. Aug. l. 4. de Symbolo ad Catech. c. 1. t. 9. *Exclusus est*, inquit, *inimicus de cordibus vestris; huic vos renuntiare professi estis, in qua professione non hominibus, sed Deo & angelis eius conscribentibus dixistis, Renuntio. Renuntiate non solum vocibus, sed & moribus; non tantum sono linguæ, sed & actu*

Morale de abrenuntiatione Satanæ & peccati, quam faciunt Christiani in baptismo.

actu vitæ; nec tantùm labijs sonantibus, sed & operibus pronuntiantibus. Scitote vos cum callido, antiquo & veternoso inimico suscepisse certamen: non in vobis post renuntiationem inueniat opera sua, non iure vos attrahat in seruitutem suam: deprehenderis enim, & detegeris, Christiane, quando aliud agis, & aliud profiteris: fidelis in nomine, aliud demonstras in opere, non tenens promissionis tuæ fidem: modò ingrediens ecclesiam orationes fundere, post modicum in spectaculis cum histrionibus impudicè clamare. Quid tibi cum pompis diaboli, quibus renuntiasti? Hinc etiam baptizatis sacerdos dat vestem candidam, quasi tesseram puritatis & innocentiæ, dicens: *Accipe vestem candidam, sanctam & immaculatam, quam perferas sine macula ante tribunal Christi vt habeas vitam æternam.* Qua de rè ita Lactantius canit in carmine paschali:

Baptizatis sacerdos dat vestem candidam.

Candidus egreditur niueis exercitus vndis,
Atque vetus vitium purgat in amne nouo.
B *Fulgentes animas vestis quoque candida signat,*
Et grege de niueo gaudia pastor habet.

Quare patheticè Muritta Diaconus apud Victorem Vticensem lib. 3. Persecution. Wandal. ad Elpidophorum apostatam, & carnificem tā suum quàm aliorum orthodoxorum, expandens & ventilans lintea illa, quibus Elpidophorum olim è sacro fonte susceperat. *Hæc,* inquit, *sunt lintea, Elpidophore, minister erroris, quæ te accusabunt, dum maiestas venerit iudicantis, custodiente diligentia mea ad testimonium tuæ perditionis, ad demergendum te in abysso putei sulphurantis. Hæc te immaculatum cinxerunt de fonte surgentem. Hæc te acriùs persequentur, flammantem gehennam cum cœperis possidere, quia induisti te maledictionem sicut vestimentum, scindens atque amittens veri baptismatis & fidei sacramentum. Quid facturus es miser, cum serui patris familias ad cœnam regiam congregare cœperint inuitatos? Tunc te aliquādo vocatum, terribiliter indignatus, exutum stolam Rex conspiciet nuptialem, dicetq; tibi: Amice, quomodo huc venisti, vestem non habens nuptialem? Non video quod contuli, non nosco quod dedi. Perdidisti militiæ chlamydem, quam in tela virgineorum membrorum decē mensibus texi, & tendiculis crucis, quas extendens aquam mundaui, & purpura mei sanguinis decoraui, non conspiciunt oculi mei; characterem non video Trinitatis; talis non poterit interesse epulis meis: ligate eum pedibus & manibus,* &c.

Pulchra & pathetica reprehensio & reiectio quæstus primam innocentiam.

VT QVOMODO CHRISTVS RESVRREXIT A MORTVIS PER GLORIAM PATRIS, ITA ET NOS IN NOVITATE VITÆ AMBVLEMVS] *Per gloriam Patris,* id est, per diuinam virtutem; vel, vt Theod. & Theop. per propriam diuinitatem suam: eadem enim est gloria, siue gloriosa diuinitas Patris & Filij.

Secundò & aptiùs, Caietan, vt plenior fit comparatio inter Christū & nos, sic explicat, *per gloriā Patris,* id est, inquit, per vitam gloriosam & immortalē, quam Christus resurgens accepit à Patre. q.d. Christus resurrexit ad hoc, vt gloriosam & diuinitati conuenientem vitam ageret, qualis decet filiū Dei. Vndè congruū, vt & nos baptismo resurgentes nouam vitam dignam filijs Dei agamus, idque continuò & constanter in ea pergendo, & proficiendo: hoc enim significat verbum, *ambulemus.*

Posset Tertiò, Græcum διὰ verti, *propter,* vel, vt Syrus vertit, *in gloriam Patris.* Valdè glorificatus est Pater in resuscitatione & resurrectione Christi. Præclarè S. August. in Enchiridio cap. 53. *Quidquid,* inquit, *gestum est in cruce Christi, in sepultura, in resurrectione tertia die, in ascensione in cælū, &*

A *sede ad dexteram Patris, ita gestum est, vt ijs rebus non tantum mysticè dictis, sed etiam gestis, configuraretur vita Christiana, quæ hic geritur. Nam propter eius crucem dictum est. Qui IesuChristi sunt, carnem suam crucifixerunt cum vitijs & concupiscentijs. Propter sepulturam. Consepulti sumus cum Christo per baptismū in mortem. Propter resurrectionē, Vt quemadmodum Christus resurrexit à mortuis per gloriam Patris, ita & nos in nouitate vitæ ambulemus. Propter ascensionem sedēq; ad dexteram Patris, Si consurrexistis cum Christo, quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est ad dexteram Dei sedens: quæ sursum sunt sapite; non quæ super terram.*

SI ENIM COMPLANTATI FACTI SVMVS SIMILITVDINI MORTIS SIMVL EIVS, SIMVL ET (supple, complātati similitudini) RESVRRECTIONIS ERIMVS] Excitat hic Apostolus ad nouitatem vitæ, per spem resurrectionis.

B Nota. Pro *complantati,* græcè est σύμφυτοι, quod non est participium, sed nomen; quasi dicat, *consitij.* Iam sensus est, si Christo insiti sumus, perinde ac rami inseruntur arbori, vt ex ea succum sugant & hauriant: sic vt ex morte Christi, cuius similitudinem gessimus in baptismo, tamquam è radice similem quamdam peccati mortē sugamus, vt nimirum per mortē Christi, in qua baptizati sumus, mortui simus peccatis; si inquam ita inseramur Christo, participes quoque erimus resurrectionis Christi. Ergo τὸ *similitudini* ex hebraismo accipitur pro, in similitudinem, id est, in conformationem mortis Christi. Posset tamen cum Syro sic accipi, *similitudini,* id est per similitudinem, vel in similitudine putà in baptismo, quæ est similitudo & repræsentatio mortis & sepulturæ Christi. VERS. 5.

C Verùm antithesis sequens primum sensum exposcit: nā pari modo tacitè subdit Apostolus, quòd aliquando complantati & insiti erimus Christo, *similitudini,* id est ad similitudinem, resurrectionis eius, vt nimirum ex Christo quasi arbore resurgēte, similem nos ipsi resurrectionē sugamus & participemus. Persistit Paulus in metaphora plantæ. Sic enim sacra Scriptura Christum vocat virgultum, & vitem, nos palmites; & Christus in nobis dicitur crescere, nosque in Christo dicimur adolescere, esseq; arbores frugiferæ, quas ministri Christi dicūtur plantare & rigare. Dicit ergo: Sicut ramus in arbore insitus, moriente quasi per hiemem arbore, illi pariter etiam ipse commoritur; & rursum arbore tempore veris quasi resurgente, vnà quoque ramus resurgit: sic qui Christo coinsitus, peccato cōmoritur, in hieme huius vitæ & passionis; & hic Christo quoq; in vere illo vniuersali resurrectionis, cùm nouum cælum & noua terra repullulascent, consurget ad gloriam. ita Orig. Vnde & Tertull. lib. de Carnis resurrect. c. 47. sic legit: *Si enim cōsati sumus simulacro mortis Christi simul & resurrectionis erimus?* illudq; sic explicat: *per simulacrū* (per repræsētationē) *enim morimur in baptismo, sed per veritatem resurgemus in carne, sicut & Christus*

Christo insiti sumus vt rami arbori.

In Christo dicimur crescere.

D

Sensus ergo est, q.d. Paulus: Sicut mortis & passionis Christi in hac vita consortes facti sumus, ita pariter & resurrectionis Christi in futura vita cōsortes fiemus: nam & huic insiti sumus, vtpote cuius, æquè ac mortis Christi, in baptismo gessimus similitudinē. Nam sicut immersione, quæ fit in baptismo, configuramur Christo mortuo & sepulto: ita vicissim emersione ex aquis baptismi, configuramur Christo resurgenti. quòd si autem resurrectionis Christi participes futuri sumus, fierique debemus;

Sicut immersione ad aquā baptismi configuramur Christo morienti, ita emersione resurgenti.

bemus; ergo pariter in nouitate vitæ, quam resurrectio Christi significat, quamque resurrectio nostra postulat & prærequirit, ambulandū nobis est.

Si cū Christo patimur cū ipso glorificabimur

Pulchrè Nazianz. orat. 1. in Pascha. *Heri*, inquit, *cum Christo in crucem agebar, hodie simul cum illo glorificor: heri commoriebar, hodie simul viuificor: heri consepeliebar, hodie simul resurgo* &c. Et Tertul. l. de Corona militis c. 14. *Christus*, inquit, *fauos post fella gustauit, nec antea Rex gloriæ à cælestibus est salutatus, quam Rex Iudæorum proscriptus in cruce: minoratus primum à Patre modicum quid citra angelos, ita gloria & honore coronatus est.* Ita & nos si hîc fella gustemus, postea fauos cum Christo gustabimus.

Cōplantari resurrectioni Christi, est in nouitate vitæ ambulare.

Aliter hæc explicant Toletus & Adamus; nimirum vt complantari resurrectioni Christi, sit idem, quod in nouitate vitæ ambulare, vti præcessit. q. d. Paulus. Si tamquam surculi quidam insiti sumus Christo per baptismum, sic vt similitudinem mortis eius in nobis habeamus, moriendo peccatis: erimus quoque hoc ipso complantati, siue insiti, vel ingenerati similitudini resurrectionis eius: quæ similitudo posita est in nouitate vitæ; vt nimirum sicut Christus ad nouam & beatam vitam resurrexit, ita quoque nos ad nouitatem vitæ resurgamus & in ea viuamus & ambulemus. Verùm si hoc voluisset Apostolus, dixisset potiùs, *simul & resurrectionis sumus*; iam autem non dicit *sumus*, sed *erimus*: vnde magis genuinè & propriè videtur spectare futuram resurrectionem.

Propositio σὺν significat similitudinem cū Christo, effectum & causā fructuum eius in nobis.

Nota vim propositionis σὺν id est *cum*, in Græcis Apostoli vocibus σύμφυτοι. συνθάπτεσθαι συσταυρῶσθαι συζῆν, συμπάσχειν, συμμορφοῦσθαι συμβασιλεύειν, συνδοξάζεσθαι, id est, *complantati sumus, consepulti, concrucifixi, conuiuentes, compatientes, conformati, conregnantes, conglorificati* Christo. σὺν enim significat Primò: similitudinem nostram in his cum Christo.

Secundò, significat causam omnium horum in nobis esse hanc, quòd scilicet simus vniti Christo, quasi rami arbori, ita vt hæc omnia quasi succum arboris Christi à Christo Christique cruce & passione sugamus.

Tertiò, σὺν significat effectum & fructum quem Christus à nobis requirit, vt scilicet hæc conemur cum Christo in nobis perficere, Christumque in hisce assiduè imitari & prosequi, vt cum ipso pariter glorificemur.

VERS. 6. HOC SCIENTES, QVIA (quòd) VETVS NOSTER HOMO SIMVL CRVCIFIXVS EST] Refert τὸ *hoc scientes*, ad omnia præcedentia; sed maximè ad τὸ *mortui sumus*. & ad τὸ *complantati facti sumus similitudini mortis eius, vt in nouitate vitæ ambulemus*. q. d. Debemus mortui esse peccato, & in nouitate vitæ ambulare; *hoc scientes*, id est, cùm sciamus (per hebraismum enim ponitur participium pro verbo) quòd vetus noster homo crucifixus sit.

Quis dicatur Vetus homo.

Nota. *Vetus homo*, inquit D. Thomas, Primò, est macula ex actu peccati relicta; Secundò, ipsa consuetudo peccandi; Tertiò, concupiscentia; Quartò & clariùs, Toletus, *Vetus homo*, inquit dicitur is, qui peccatum & concupiscentias, nascendo ex veteri Adamo, traxit & sequitur. Puta, vetus vita, veteres mores, vetus in concupiscentiis & peccatis, instar veteris Adami, viuendi ratio, vti pluribus dicam c. 7. Hic ergo iam dictus vetus homo crucifixus est cum Christo.

Vetus homo crucifixus est cū Christo dupliciter.

Primò, per repræsentationē; baptismo enim repræsentamus crucem Christi, & vitiorum scilicet nos cum Christo esse crucifixos, & crucifixisse nostra vitia. Secundò, per efficientiam, quia scilicet virtute Christi in cruce mortui, quæ baptismo nobis applicatur, peccata nostra deleta sunt. Crux enim peccatorum nostrorum est mors & destructio.

Corpus peccati, tota peccatorum massa.

VT DESTRVATVR CORPVS PECCATI] Primò, Orig. Chrysost. Ambros. Anselm. & Toletus, *Corpus peccati*, inquiunt, est tota peccatorum massa, quæ quasi vnum est corpus hominis veteris, cuius membra sunt libido, auaritia fornicatio cuilibet Christiano mortificanda, vt ait Apostolus Coloss. 3. v. 5. Hinc peccatorum massam vocat Apostolus *corpus peccati*, vt persistat in metaphora crucis, de qua dixit, *Vetus noster homo crucifixus est*: non enim accidentia, nec spiritus, sed corpora hominum crucifigi solent.

Peccata nō per iustitiā imputatiuā, sed infusam delentur.

Nota hic peccata non tegi per iustitiam imputatiuam, sed omnino mori & deleri in baptismo, per gratiam & iustitiam infusam, vt hic coactus fatetur Caluinus sui oblitus.

Corpus peccati est corpus assuetum peccatis.

Secundò, idem Origenes sic explicat, *vt corpus peccati*, id est, corpus in peccato conceptum, nutritum, & peccare solitum, *destruatur*, non substantia, sed qualitate, id est, eneruetur: hoc enim est Græcum καταργηθῇ. Vnde & Tertull. lib. de Resurr. carnis c. 47. sic legit, & explicat: *Vt euacuetur corpus delinquentiæ, per emendationem vitæ, non per interitum substantiæ.*

Tertiò, Theodoret. sic legit, *vt corpus nostrum euacuetur peccato*, id est, vt peccatis sit vacuum. Verùm primus sensus Apostoli menti & phrasi magis est conformis.

VERS. 7 *Causa cur non debeamus vlterà seruire peccato.*

QVI ENIM MORTVVS EST, IVSTIFICATVS EST A PECCATO] Causam dat cur vlträ non debeamus seruire peccato: Quia, inquit, qui conformatus Christo crucifixo, & morti Christi in cruce morientis mortuus est peccato, seu vitæ veteri; hic *iustificatus*, id est absolutus est prorsus, à peccato, vt non debeat habere cum eo commercium: sicut homo mortuus absolutus est ab huius vitæ negotijs, vt ijs se miscere non debeat, nec possit.

Secundò, S. Basilius lib. de Baptismo: *Qui*, inquit, *mortuus est, hic iustificatus, id est purgatus, est à peccato per iustitiam à Deo datam & infusam.*

Tertiò, specialius & profundiùs, iuxta primum sensum S. Chrysost. & Theodoret. sic explicant; tamquam alludat Paulus ad seruum, qui dum viuit, seruituti astringitur, sed in morte ab eadem absoluitur & liberatur: hanc enim metaphoram serui c. 16. & seq. vrget Apostolus. q. d. Sicut seruus mortuus, per mortem iustificatus, id est absolutus & liberatus est à iure & dominio heri, putà à seruitute, ita vt herus in eum nullum herile habeat ius vel imperium; pari modo & nos à seruitute peccati iustificati. id est liberati & absoluti sumus hoc ipso quo eidem mortui sumus per baptismum, vt proinde ampliùs peccato vacare & seruire non debeamus.

SI MORTVI SVMVS CVM CHRISTO, CREDIMVS QVIA SIMVL ETIAM VIVEMVS CVM CHRISTO] VERS. 8. *Simul viuemus*, in vita nimirum futura, beata & æterna. ita Origen. Chrysost. Theodor. & Anselm. Secundò, Toletus. Credimus, inquit, id est confidimus, quòd simul cum Christo in noua vita gratiæ viuemus, id est, viuere pergemus. Sed prior sensus planior est: Apostolus enim more concionatoris, identidem Christianis proponit præmium æternæ vitæ, vt eos ad bonam sanctamque

vitam

vitam alliciat & excitet, ideoque ab anagoge baptismi, salit ad tropologiam, putà à resurrectione salit ad mortificationem vitiorum, & nouitatem vitæ; & mox ab ea ad resurrectionem redit idque facit secundò & tertiò, sed alijs & alijs verbis. Nã hanc baptismi anagogẽ siue resurrectionem proposuit v. 5. & eamdem hoc v. 8. & rursum v. 9. & 11. alijs verbis inculcat. Rursum eidem tropologiam de nouitate vitæ præposuit, v. 4. & iterum subnexuit v. 6. 7. 9. 11. & seq.

Munus boni concionatoris, id est, fugam vitiorũ, iam cælestes coronas proponere.

Idem faciendum est cuiuis ecclesiastæ, vt scilicet misceat præmia cum virtutibus, vtque suis auditoribus iam cælum & cælestes coronas, iam fugam vitiorum, & Christianos mores; quibus cælestes coronæ acquiruntur proponat.

VERS. 9. SCIENTES QVOD CHRISTVS RESVRGENS (græcè ἐγερθεὶς, id est, suscitatus, vel qui resurrexit. est enim præteriti temporis) EX MORTVIS IAM NON MORITVR, MORS ILLI VLTRA NON DOMINABITVR] Pendent hæc à præcedentibus q. d. Si mortui sumus peccato, credimus quia simul etiam viuemus cum Christo, in vita scilicet beata & immortali. Scimus enim Christum, postquam resurrexit à mortuis, talem vitam iam viuere, nec ampliùs moriturum, imò mori non posse. Cum ergo vita nostra beata post resurrectionem similis & conformis sit futura vitæ Christi, sequitur nos quoque tunc ampliùs non morituros, imò mori non posse. Ex quo discursu tacitè Christianis colligendum relinquit Apostolus, eos vtpote iam mortuos peccato, & traductos in nouitatem vitæ adeoque ordientes hic beatam vitam, & tendentes ad gloriosam immortalitatem, constanter in hac via vitaque sancta persistere debere, vt in mortem peccati non recidant, sed sanctam & felicem immortalitatem per constantiam vitæ piæ & Christianæ repræsentent atque inchoent. Infert Origenes ex eo quod ait Apostolus, *Mors illi vltrà non dominabitur*; ergo mors antea, putà in cruce, dominata est Christo. Porrò Origenes per mortem intelligit diabolum: sed clarum est ex præcedentibus mortem propriè hic accipi. Mors ergo quasi dominus & rex hic inducitur, quæ Christo, omnibusque hominibus fuit dominata, sed per Christum dominio hoc est spoliata.

Christianis nunquam recidendum in pristina peccata.

Error Origenis putãtis mortem, id est, diabolum. Christo, dominatã.

VERS. 10. QVOD ENIM MORTVVS EST PECCATO, MORTVVS EST SEMEL] S. Hilarius l. 9. de Trinit. putat τὸ *quod*, esse relatiuum, sicque vertit, & legit, *quod mortuum est, peccato mortuum est semel, quod autem viuit, viuit Deo.* q. d. Mortuum est Christi corpus semel propter peccatum, sed viuit & vixit, viuetque semper eius diuinitas. & ita vertendum esse contendit Faber Stapulensis, qui nostrum taxat Interpretem, quòd vertat *mortuus*, non *mortuum*. Verùm nostrum Interpretem defendit Erasmus, & alij passim, imò & Beza, Græcum enim ὃ, id est, *quod* pro ὅτι capitur, vel certè subaudiendum est, τὸ q. d. καθ' ὅ, id est, in eo quòd mortuus fuit, vel quantum ad mortem Christi attinet, semel ipse peccato mortuus est: aptiùs enim dicitur Christus mori & viuere, quàm corpus Christi; ne scilicet videatur cum Nestorio separare in Christo corpus & hominem à deitate.

Fabri lectio fauens Nestorio hic reijcitur.

Triplex horũ verborũ explicatio.

PECCATO MORTVVS EST SEMEL] Hilar. lib. 9. de Trinit. & Oecumen. *Peccato*, inquiunt, id est, corpore, puta corporaliter, mortuus est semel Christus. Corpus enim dicitur *peccatum* metonymicè, quia peccati est subiectum. Simili sensu vo-

A catur *caro peccati*, licet in Christo tantùm fuerit similitudo carnis peccati: vel vt Pererius explicat, *mortuus est Christus peccato*, id est, vitæ passibili & mortali, qualis est in corpore hoc peccati subdito.

Secundò, S. Ambrosius serm. 18. in ps. 118. v. 7. mortuus, inquit, est Christus *peccato*, id est peccatori, putà propter peccatores.

Tertiò & optimè, S. Chrysostom. & Theodor. mortuus est Christus *peccato*, id est, propter peccatum, ad peccatum in nobis mortificandum & abolendum. hanc enim vim habet *lamed* datiui Hebræis. Aliter ergo Christus mortuus dicitur peccato, aliter nos: Christus effectiuè; nos subiectiuè: Christus semel ἐφάπαξ, est mortuus; nos autem τελικῶς nominaliter, quasi semper mortui peccato esse & permanere debeamus.

Christus mortuus est peccato effectiuè, non subiectiuè.

B QVOD AVTEM VIVIT, VIVIT DEO] *Viuit Deo*, id est, diuinitate & anima. ita Oecumen.

Secundò, S. Chrys. & Toletus, *viuit Deo*, id est, per Dei virtutem.

Tertiò, & optimè, Christus iam post resurrectionem *viuit Deo*, id est, apud Deum, & similem Deo viuit vitam, cælestem, diuinam, beatam, immortalem. Rursum *viuit Deo*, id est, ad Dei gloriã, vt Deum perpetuo laudet & celebret: sicut enim mortuus est propter peccatum, sic viuit propter Deum, & Dei gloriam.

ITA ET VOS EXISTIMATE VOS MORTVOS QVIDEM ESSE PECCATO, VIVENTES AVTEM DEO] VERS. 11. Quis sit mortuus peccato pulchrè & minutim explicat S. Prosper lib. de Vita contempl. c. 21. *Quid est*, inquit, *mori peccato: nisi damnandis operibus omnino non viuere, nihil concupiscere carnaliter, nihil ambire? Vt sicut qui mortuus est carne, nulli iam detra*-

Quid sit mori peccato.

C *bit, nullum auersatur, despicit, nullius pudicitiam callida circumuentione corrumpit, nemini violentus existit, neminem calumniatur aut opprimit, non inuidet bono, aut insultat afflictis, non luxuriæ carnis inseruit, non vinolentia deditus in se bibendi sitim bibendo magis ac magis accendit, non odiorum facibus inardescit, non compẽdia iniusta sectatur, non potentibus aut diuitibus adulatur, non inquieta curiositate raptatur, non domestica solicitudinis cura distenditur, non officiosis occurrentium salutationibus delectatur, nec superborum iniurijs fatigatur; non eum superbia inflat, non ambitio ventosa præcipitat, non vana gloria turpiter iactat, non desiderium gloriosæ opinionis inflammat, non distentio alieni actus illaqueat, non ad societatem turpium turpitudinis amor inuitat, non rabies insani furoris exagitat non sumptuosarum deliciarum studium mactat, non ardor animosæ contentionis exanimat.* Deinde alio sche-

Pulchra hypotyposis hominis omnibus vitijs dediti & vicissim hominis omnia vitia mortificantis.

D mate per epitheta singulorũ vitiorum propria idipsum prosequitur, dicens: *Quem non facit impudentem audacia, iniquum iniustitia, ferum inclementia, varium inconstantia, pertinacem contumacia, insanum, vesania, deliciosum gula, rebellem inobedientia, vanum iactantia, infidelem perfidia, leuẽ facilitas, sæuum crudelitas, manducatorem turpis edacitas, impatientem mobilitas, mobilem instabilitas, vagum spiritualis infirmitas, iracundum animositas, suspiciosum peruersitas, verbosum vanitas, iniuriosum malignitas: qui remotus est prorsus à sæcularibus illecebris, remotus ab immunditijs & inimicitijs, remotus ab insidijs alienis, remotus à rapinis vel occultioribus vel apertis, remotus à mendacijs siue periurijs, postremò remotus ab omni genere flagitiorum atque facinorum, quibus carnaliter viuentes, Deum offendunt: sicut, inquam, carne mortuus nec facere ea potest, quæ dixi, nec pati, ita & his & talibus* vitijs

vitijs omnino non viuunt, qui viuentes Deo, carnem suam cum vitijs & concupiscentijs crucifigunt.

A

VIVENTES AVTEM DEO] vt scilicet spiritu Dei, siue vita spiritali & diuina, putà vita gratiæ, non peccato, sed Deo seruientes, viuatis, id est, vitam hanc gratiæ in baptismo acceptam conseruetis. τὸ enim *viuentes* hic significat actum, non inchoatum sed continuatum, iuxta can. 32. Vnde ait *existimate*, id est, reputate, cogitate, perpendite, resoluite, concludite, & omnino decernite, vos Deo deinceps semper debere & velle viuere.

A vita gratiæ non est redeundum ad mortem peccati.

IN CHRISTO] Id est, per Christum, vel, vt Toletus, ad similitudinem Christi, qui ita viuit vt amplius non moriatur. q.d. Pari modo, nec vos amplius mori debetis per peccatum. Sæpè Hebræi sumunt ב, id est, *in*, pro כ similitudinis, vt *in Christo* idem sit, quod instar Christi.

VERS. 12. NON ERGO REGNET PECCATVM IN VESTRO MORTALI CORPORE, VT OBEDIATIS CONCVPISCENTIIS EIVS] *Peccatum* intellige, propriè dictum. Sic enim accepit peccatum Apostolus v. 1. 2. 6. 7. 10. 11.

B

Notat S. Chrys. & Theod. non dici. Non tyrannizet quasi inuitis vobis peccatum: quia peccatum in nobis regnare non potest, nisi nobis volentibus, illudque sponte acceptantibus, ac consequenter nobis inuitis imperare & tyrannizare non potest.

Peccatum nonnisi volentibus dominatur.

Alij non improbabiliter, metonymicè capiunt hic *peccatum*, vt idem sit, quod fomes peccati & concupiscentia. Vnde notant S. August. in psal. 35. & Greg. 14. Moral. 9. non dicere Apostolum. Non sit, non habitet: hoc enim est impossibile; sed, *Non regnet in vobis peccatum*, vt scilicet illi vos subijciatis, eiusque desiderijs & concupiscentijs obediatis, vt sequitur.

Peccatum pro fomite peccati & concupiscentia.

Perperam ergo Beza sic explicat τὸ *non regnet peccatum*, q.d. Apostolus, Peccato & concupiscentiæ reluctetur spiritus, attamen illam non vincat. Sed perperam, vt dixi: nam si in hac lucta spiritus non vincit carnem & concupiscentiam, ergo concupiscentia ipsa vincit & regnat. Nimirum fallitur Beza, nec videt, quòd aliud est, esse vel existere peccatum; aliud, vincere peccatum & concupiscentiam. Est quidem in homine caro & concupiscentia, & in hac vita planè extirpari nequit, sed tamen in iusto vincitur & supprimitur à dominante ratione & spiritu.

Putida Bezæ explicatio.

C

Nota τῷ *mortali*: cùm ait Apostolus, *In vestro mortali corpore*, stimulum dat ad pugnã & ad resistendũ concupiscentijs, quia scilicet hæ fluxæ & euanidæ sunt, vnaque cum mortali hoc corpore intermoriturae. Vnde notat hic S. Chrys. breue in hac vita & corpore, peccati æquè ac luctæ contra peccatum esse tempus, cùm victoriæ & gloriæ sit æternum immẽsum. *Quid ergo, ô homo, longa hic, quid solida gaudia quæris? breue est & caducum, quidquid hic vides.* Dicit ergo Apostolus: Per Christum, gratia eius quasi rex regnat in mentibus fidelium: ergo in ijs non regnet peccatum. Grauiter & eloquenter S. Leo ser. 1. de Quadragesima: *Si, inquit, mens rectori suo subdita, & supernis muneribus delectata, terrenæ voluptatis incitamenta calcauerit, & in suo mortali corpore regnare peccatum non siuerit, ordinatissimum tenebit ratio principatum; & munitiones eius nulla spiritalium nequitiarũ labefactabit illusio: quia tunc est vera pax hominis, & vera libertas, quando & caro animo iudice regitur, & animus Deo præside gubernatur.*

Breue tempus certaminis & luctæ, æternum victoriæ & gloriæ.

VERS. 13. SED NEQVE EXHIBEATIS MEMBRA VESTRA ARMA INIQVITATIS PECCATO] *Arma*, id est, instrumenta seruientia peccato: sic enim Hebræi vocant כְּלֵי חָמָס *kele chamas*, vasa, id est arma, iniquitatis, quomodo vocantur Simeon & Leui, Genes. 49. 5.

Nota in anima duplex & contrarium esse regnum, peccati & iustitiæ. Peccatum ad regni sui dilatationem vtitur membris nostris, quasi armis, dum manu ad verbera, lingua ad detractiones, oculis ad curiositatem abutitur. Contrà fit in regno iustitiæ, dum illa, manu ad eleemosynam, lingua ad Dei laudem, oculis ad studium vtitur. Hac de causa Apostolus membra nostra vocat arma tam peccati quàm iustitiæ.

In anima duplex & contrarium regnum.

SED EXHIBETE VOS DEO, TAMQVAM EX MORTVIS VIVENTES] q.d. Quin potiùs ita viuite, vt ostendatis vos ex morte peccati resuscitatos esse ad vitam gratiæ. Videtur enim Paulus respicere ad vers. 11.

Secundò & pleniùs, q.d. Seruite Deo, vti facere oportet eos, qui semel peccato mortui in baptismo, iam viuunt iustitiæ & Deo, in noua vita Christiana, ad quam cum Christo & instar Christi resurrexerunt. Hunc esse sensum patet ex antecedentibus.

Tertiò, aliqui sic explicant, q.d. Ita exactè, timoratè & feruidè seruite Deo, ac si à morte naturali ad vitam reuocati essetis. Cogitate quàm piè & sanctè vixerint, Deoque seruierint qui in morte ad Dei tribunal rapti, eius rigorem, æquè ac inferorum pœnas, & cælitum gloriam spectarunt, ac deinde vitæ sunt restituti. Cogitate quantam pœnitentiam egerit S. Diethelmus, quam narrat V. Beda l. 5. Hist. Angl. 13. qui causam tantæ austeritatis rogatus, non aliud respondebat quàm: *Austeriora vidi, frigidiora vidi.* Similia habet Beda de S. Furseo l. 3. c. 19. Cogitate quales cruciatus sponte subierit S. Christina mirabilis, à morte rediens ad vitam, quæ se inijciebat in fornaces ardentes, in stagna gelidissima, in rotas molendinorum, vt cum ijs volueretur & laceraretur, &c. idque ad hoc, vt animas (quarum horrendas pœnas in raptu viderat) è Purgatorio liberaret, vti refert Card. Iac. à Vitriaco in eius Vita. Vos ergo hosce imitamini, ac oculis fidei mentisque spectate mortis horrorem, iudicij terrorem, gehennæ acerbitatem, æternitatis immensitatem; ac ita viuite, quasi ea oculis, æquè ac ipsi, spectassetis, & à morte ad vitam redijssetis: certo enim certiùs illa vos manent, vti certa fides vos docet. Hic sensus pius est, sed accommodatitius potiùs quàm genuinus, vti patet ex dictis.

D

PECCATVM ENIM VOBIS NON DOMINABITVR] id est, dominari nequit, τὸ *enim dominabitur* sumitur per hebraismum δυναμικῶς, siue pro modo potentiali. Occurrit Paulus obiectioni huic: Quomodo possumus seruire iustitiæ, non peccato, cùm imbecilles simus ad resistendum peccato eiusque tentationibus; & hactenus totus mundus, adeoque nos ipsi seruierimus peccato? Respondet Apostolus, Licet peccatum in mundo, tempore Adæ, & tempore legis Mosaicæ dominatum sit; vobis tamen, ô Christiani, qui per baptismum mortui estis peccato, & gratia Christi roborati, peccatum dominari non potest: intellige, per se & iure suo, vti dominatum fuit ante Christum, nisi videlicet vos ipsi sponte gratiam Christi abijciatis, & dedatis vos peccato. Vnde explicans, causamque assignãs subdit Apostolus. VERS. 14.

Peccatum per se & iure dominari non potest in Christianos.

Non

NON ENIM SVB LEGE ESTIS, SED SVB GRATIA] q.d. Peccatum iis, qui sub gratia sunt, dominari nequit, nisi ipsi liberè se peccato subiiciant; iis verò qui sub lege sunt, non sub gratia, quasi iure hereditario ab Adamo hucusque præscripto dominatur peccatum. Licet ergo peccatum fideles; qui sunt sub gratia, oppugnet, eisque bellum moueat; tamen iis suo nutu & imperio dominari nequit, quin verò facilè ab iisdem per gratiam Spiritus sancti vinci & domari potest. Præclarè S. Leo ser. 7. de ieiunio decimi mensis. *Fremit, inquit, aduersarius, & cruentas inimicitias ad quietas conuertit insidias, vt quos vincere fame & gelu, flammis ferroq; non poterat, otio tabesceret, cupiditatibus irretiret, ambitione inflaret, voluptate corrumperet. Sed his malis, atque aliis omnibus destruendis habet acies Christiana potentes munitiones, & arma victricia, Deo scilicet instruente milites suos, vt spiritu veritatis mansuetudo iram, largitas auaritiam, benignitas extinguat inuidiam. Commutante etenim dextera Excelsi corda multorum, rediit in nouitatem vetustas, & de iniquitatis famulis ministri prodiere iustitiæ. Subegit luxuriam continentia, humilitas arrogantiam propulsauit: & qui impudicitia sorduerant, castitate nituerunt.*

Secundò, Maldonat. in Notis manuscript. sic explicat: *Non estis sub lege*, id est, non accepistis spiritum seruitutis, vt dicit c. 8. sed spiritum adoptionis filiorum Dei. Itaque non debetis permittere, vt quidquam aliud vobis dominetur. Atque ita sequitur, *Quid ergo? peccabimus?*

VERS. 15. QVID ERGO? PECCABIMVS, QVIA NON SVMVS SVB LEGE, SED SVB GRATIA?] Occurrit nouæ obiectioni. obiiciet enim quis: Dixisti, ô Paule, nos non esse sub lege, sed sub gratia, ideoque peccatum nobis non posse dominari, ergo licenter & impunè legem transilire & peccare possumus, atque indulgere nostris concupiscentiis & peccatis, quia liberi sumus, & quidquid faciamus, peccatum nobis dominari nequit: sed nos potiùs peccato & concupiscentiis dominabimur, si pro libito eas accersamus, vel repellamus, hoc enim est argumentum libertinorum etiam modernorum. Respondet Paulus, ABSIT: quia licet simus sub gratia, non sub lege, tamen legem aspernari aut præuaricari non licet, sed potiùs per gratiam legem adimplere debemus. Rursum licet peccatum nobis per se & suo iure dominari nequeat, tamen nobis dominari potest, & de facto dominabitur, si sponte nos illi addicamus, & quasi seruos eius dominio subiiciamus. Et hoc est quod subdit Apostolus dicens:

Argumentū modernorum libertinorū pro libertate ab omni lege refutatur.

VERS. 16. NESCITIS QVONIAM CVI EXHIBETIS VOS SERVOS AD OBEDIENDVM, SERVI ESTIS EIVS CVI OBEDITIS, SIVE PECCATI (quod ducit) AD MORTEM, SIVE OBEDITIONIS (quæ ducit) ad IVSTITIAM] Proponit hic Apostolus duos reges, eosque sibi inuicem opponit. Prior rex est peccatum, siue inobedientia diuinæ legis: huius serui sunt omnes peccatores, qui illi obediunt, quorum stipendium & finis est mors. Posterior rex est obeditio, siue obedientia Dei & legis diuinæ, putà Euangelij: huius serui sunt omnes fideles, qui Euangelio obediunt, horum stipendium, fructus & finis est iustitia, & vita æterna. Hæc est quasi maior propositio Apostoli, sub qua tacitè hanc minorem subsumendam, & hanc conclusionem inferendam relinquit: Atqui, ô fideles Christiani, in baptismo renuntiastis peccato, & deuouistis vos seruos Christo & fidei, ad obediendum Euangelio: ergo non estis serui peccati, nec peccato seruire debetis, sed Christo & obedientiæ, id est, fidei & Euangelio.

Duo reges, inobedientia & obedientia.

Nota. Lex Christi, dicitur lex obedientiæ, quia docet homines obedire Deo, & (quod propriè hic spectat Apostolus) fidei, Christo, Euangelio, Prælatis, Principibus, facitque sibi subditos, flexiles & obedientes, vti experientia constat, & confitentur ipsi quoque Ethnici principes moderni in Iapone & India.

Lex Christi, est lex obedientiæ.

VERS. 17. GRATIAS AVTEM DEO, QVOD FVISTIS (esse, desiistis) SERVI PECCATI, OBEDISTIS AVTEM EX CORDE IN EAM FORMAM DOCTRINÆ, IN QVAM TRADITI ESTIS] Græcè εἰς ὃν παρεδόθητε τύπον, διδαχῆς. q.d. Obedistis doctrinæ Euangelicæ, in quam, quasi in typum immissi estis à Deo & Apostolis, vt illi, quasi formæ & typo vos apprimatis & conformetis. Sicuti enim charta typis typographorum appressa in se exprimit typorum litteras, & doctrinam litteris contentam: ita pariter vos vestra obedientia Euangelicæ doctrinæ, quasi formæ, typo, & normæ rectè viuendi vos apprimentes & conformantes, vita vestra & moribus eamdem exprimitis & repræsentatis.

Doctrina Euāgelica moribus exprimenda.

VERS. 18. LIBERATI AVTEM A PECCATO SERVI FACTI ESTIS IVSTITIÆ] Pendet hæc sententia à præcedenti, scilicet, *gratias autem (ago) Deo, quod fuistis serui peccati*, eamque continuat & explet.

VERS. 19. HVMANVM DICO, PROPTER INFIRMITATEM CARNIS VESTRÆ: SICVT ENIM (q.d. Humanum enim est vt sicut) EXHIBVISTIS MEMBRA VESTRA SERVIRE IMMVNDITIÆ ET INIQVITATI AD INIQVITATEM: ITA NVNC EXHIBETE MEMBRA VESTRA SERVIRE IVSTITIÆ, IN SANCTIFICATIONEM] Tertull. lib. de Resurrect. carnis c. 47. legit: *Sicut exhibuistis membra vestra famula immunditiæ & iniquitati: ita & nunc exhibete membra vestra famula iustitiæ in sanctificium.*

Sensus est, Ego à vobis, ô Romani Christiani, rem exigo humanam, id est, æquam, moderatam & facilem (similis phrasis est 2. Reg. 7. 14. & 1. Cor. 10. 13.) vt scilicet, tantum, tantoque conatu studeatis iustitiæ *in sanctificationem*, id est, vt in dies magis magisque sanctificemini, quantò olim studuistis *iniquitati ad iniquitatem*, ita scilicet, vt ex vna iniquitate rueretis in aliam, fieretisque semper sceleratiores. q.d. Maiora à vobis, ô fideles, posse exigere cum Baruch 4. 28. vbi sic ait: *Sicut fuit sensus vester vt erraretis à Deo, decies tantum iterum conuertentes requiretis eum*: verùm ego ex humanitate, non tantum, non amplius, sed par studiū, requiro.

Tanto conatu studendū virtuti quanto quis sectatus est vitia.

Pulchrè hæc explicat ex S. Augustino Anselm. *Sicut, inquit, ad peccandum vos nullus cogebat timor, sed ipsius libido voluptasq; peccati: sic ad iustè viuendum non vos supplicij metus vrgeat, sed ducat delectatio charitasq; iustitiæ. Sicut ergo ille iniquissimus est, quem ne pœna quidem temporales deterrent ab immundis operibus sordidæ voluptatis: ita iustissimus ille est, qui ne pœnarum quidem temporalium timore reuocatur à sanctis operibus luminosissimæ charitatis.*

Pulchra exhortatio qua suadet Anselm. & Orig. tantū seruire iustitiæ, quātum quis seruiuit iniquitati.

Et Origenes, *Pudorem, inquit, hisce verbis auditoribus incutit Apostolus, vt hoc saltem obsequij impendant iustitiæ, quod prius impenderunt iniquitati, quasi dicat: Currebant prius pedes vestri ad effundendum, nūc autem ad liberandum sanguinem currant. Protendebātur manus prius vt aliena diriperēt, nunc protendantur vt propria largiantur. Circumspiciebāt prius oculi alienum ad concupiscendum, nunc circūspiciant pauperes ad misi-*

miserendum, & vniusciusq; membri ministeriũ, quod exhibuit vitijs, aptet virtutibus. & altum quē exhibuit immunditiæ, ad castitatē nunc sanctitatemq; conuertas. A

Videtur hanc *iustitiam* hîc pro omnibus simul virtutibus nominasse: sicut è contrario *iniquitatem* pro omnibus simul vitijs posuisse. Opponit enim Apostolus à v. 12. hucusque regnum iustitiæ & regnum peccati, siue iniquitatis & iniustitiæ. Quare nimis arctè aliqui per *iniquitatem* & *in iustitiam* intelligunt adulterium, per *immunditiam* alias libidines, quæ sine proximi iniuria fiunt; per sanctitatem & *iustitiam*, intelligunt castitatem. Moraliter vide quoque S. Greg. 19. Moral. c. 25. & Bernardum tractatu de Vita solitaria. Nimirum multi, vt luxuriæ, lucris, crapulæ seruiant, ad omnia patienda fortes sunt: post conuersionem ad virtutem vires sibi deesse causantur.

Apophthegma de tepidis post cōuersionem.

Alij cum Syro sic explicant: *Humanum dico*, id est, loquor hominum more, vt ad vestrum captum me dimittam, vtendo nomine seruitutis & libertatis in rebus spiritualibus.

Alij volunt hæc esse verba, quasi præmollientis, & veniam petentis, quia de rebus inhonestis locuturus erat. Sed primus sensus iam datus est genuinus.

VERS. 20. CVM ENIM SERVI ESSETIS PECCATI, LIBERI FVISTIS IVSTITIÆ] *Iustitiæ*, id est, à iustitia, eiusque pulcherrimo statu. q. d. Cùm seruiretis peccato, expertes fuistis iustitiæ: subtraxistis enim vos dominio iustitiæ, & quasi omni lege soluti, in peccata ruistis. ita Anselmus, quem vide. Dat enim Apostolus hîc causam cur sub peccato seruierint iniquitati, in iniquitatem; curque fuerint effusi in omnia scelera; quia scilicet omnino expertes erant iustitiæ, ac proinde quasi omni freno soluti currebant ad omnes voluptates vetitas. Rursum opponitur hæc sententia illi, v. 18. *Liberati à peccato, serui facti estis iustitiæ.*

Contra Bezam ex hoc loco impugnantem liberū arbitrium ostenditur esse triplex libertas.

Obijcit Beza, Hi peccatores sunt serui peccati, eique mancipati, ergo non habent liberum arbitrium: *Miror*; ait, *qua fronte Sophistæ suum audeant tueri liberum arbitrium, liberum sanè iustitia, seruum peccati.* Insolsè, quasi liberum vocetur arbitrium quod peccato seruit. Itaque

Resp. cum S. Bernardo lib. de Gratia & liber. arbitr. Triplex est libertas, naturæ gratiæ, gloriæ. Prima opponitur necessitati naturali, facitque liberum arbitrium: tertia opponitur morti, & ærumnis huius vitæ, facitque beatum: secunda opponitur peccato, facitque iustum & sanctum. De ea, non autem de prima aut tertia hîc agit Apostolus. Alludit enim ad seruos Hebræos septem annis seruientes, Exodi 12. 2. Peccatores enim sponte sua & voluntaria obedientia addicunt se peccato, quasi domino, vt hic docet Apostolus: sicuti vice versa, ijdem sponte sua addunt se iustitiæ, quasi dominæ, cùm gratia Dei adiuti ad iustitiæ regnum liberè se transferunt.

Iustitia est libertas & seruitus.

Hæc iustitiæ libertas, vt ait Anselmus, libertas est & dicitur, propter recti facti iustitiam, & quia liberaliter operatur: eadem tamen etiam est seruitus, propter præcepti obedientiam. Sic serui boni liberè & libenter seruiunt dominis suis; adeoque omnes & boni & mali in seruitute sua seruant liberum arbitrium: quidni ergo idipsum seruent homines, siue iustitiæ, siue peccato seruiant? Moral. peccatores serui sunt suarum cupiditatum. vide dicta Exodi 23. v. vlt.

HABETIS FRVCTVM VESTRVM IN SANCTIFICATIONEM] continuam scilicet. vt eatis de sanctitate in sanctificationem, vt indies magis magisque sanctificemini. Est hebraismus. *In sanctificationem*, id est, ipsam sanctificationem, eiusque continuationem & incrementum, habetis pro fructu iustitiæ; quia scilicet iustitia facit & parit hūc fructum, vt qui eam habet, purè sancteque viuat, sancta, & præclara faciat opera, & continuis virtutum operibus se magis sanctificet, quibus promereatur, & aliquando adipiscatur quasi finem & mercedem vitam æternam. VERS. 22.

STIPENDIA ENIM PECCATI MORS, GRATIA AVTEM DEI, VITA ÆTERNA IN CHRISTO] id est per Christū. *Stipendia*, græcè ὀψώνια quod significat id, quod cum pane comeditur. vel quasi ὀψὲ ὤνιον, pretium quod vesperi datur: quod aptè respondet ei, quod præcessit. *Finē verò vitam æternam.* VERS. 23.

B Secundò, ὀψώνιον, ait Nazianz. orat. 23. quæ inscribitur de suis sermonibus, ad Iulianum tributorum exactorem, significat τὸ βασιλικὸν σιτηρέσιον, καὶ τὰς ὑπαρχικὰς ἐκ νόμου ταῖς ἀξιώμασι δόσεις, id est, regium commeatum, & dona quæ ex lege dignitatibus tribuebantur: &, vt ait Theophylact. ὀψώνιον, significat cibarium quod militibus ab imperatore datur. Sic hîc peccatum seruientibus sibi quasi cibarium, scilicet vile stipendium, dat mortem. Vnde passim omnes ὀψώνιον hîc vertunt, stipendium, siue, vt Syrus, תאגורתא *tegureta*, id est, merces, meliùs sanè quàm Erasmus, qui vertit Auctoramentum.

Cibarium peccati mors.

GRATIA, id est gratuitum Dei donum, est VITA ÆTERNA] Tertull. lib. de Resurrect. carnis cap. 47. legit: *Donatiuum Dei vita æterna.* Donatiuum, est donum quod ab imperatore militi donatur.

Duplex regnum Dei & peccati describitur.

Nota. Apostolus hic describit duplex regnum, Dei & peccati: in vtroque sunt arma membra nostra, milites & serui illius sunt homines iusti, huius C impij; huius stipendium est mors, illius vita æterna. Vnde Secundò, apta antithesis eius quod præcessit, *Stipendia peccati mors* exigebat vt pari modo diceret. *Stipendium verò iustitiæ est vita æterna*; perinde ac alibi eamdem vocat coronam iustitiæ? maluit tamen dicere, *Gratia Dei est vita æterna*; quia hæc epistola contra Iudæos & Gentiles operibus legis vel naturæ præfidentes, necessitatem gratiæ Christi passim inculcat; & quia dissimilis est hic ratio peccati & iustitiæ: peccato enim non gratis, sed quasi stipendium omnino debitum redditur mors & damnatio; non sic iustitiæ meritis redditur vita æterna. Hæc enim merita manant ex gratia, quasi semine & radice; gratia, inquam, indignis collata, vnde & ipsa vocari possunt, & reipsa sunt gratia, ita S. Aug. ep. 105. Vnde idem S. Aug. primam D gratiam vocat gratiam; vitam verò æternam vocat gratiam pro gratia: & *Deus cùm coronat nostra merita, quid aliud coronat quàm sua dona?* ait ex S. Augustino Cælestinus Papa ad Episcopos Galliæ, c. 12. & Conc. Trid. sess. 6. cap. 16.

Peccatum ex natura sua meretur mortē, nō ita gratia vitam æternam.

Merita nostra nō sunt condigna vita æterna.

Secundò, vita æterna dicitur, *gratia*, quia licet operibus ex gratia factis debeatur vita æterna, tamen, si labor noster nudè spectetur, ipsa est gratia; quia non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam. ita Theodoret Gratia ergo est vita æterna, quia exiguis operibus, laboribus & passionibus obtinetur. Sicuti si rex pauperem adoptaret in filium, hac lege, si vellet sibi obedire, diceretur eum adoptare ex gratia.

Tertiò,

Tertiò, vita æterna dicitur *gratia*, quia gratuita sua ordinatione Deus decreuit & promisit iustorum operibus vitam æternam, sine qua promissione vita hæc non esset eis debita. Adde, Apostolum vitam æternam noluisse vocare stipendium; quia græcè est ὀψώνιον, scilicet vile & cibarium stipendium : hoc autem non conuenit excellentissimo præmio iustitiæ, quod est vita æterna.

Sensus ergo Apostoli est hic : Sicut peccatum hominem ducit ad mortem, quasi ad finem & stipendium suum: ita gratia, quæ nos à peccato liberat, facitque seruos Dei, iustitiæ & sanctitatis, ducit nos ad vitam æternam, quasi ad finem, terminum & coronam suam : hoc enim est quod paulò antè dixit, quodque hic vrget Apostolus, *Habetis*, inquit, *fructum vestrum in sanctificationem, finem verò vitam æternam*. Gratia ergo est vita æterna, non in se, & formaliter; sed finaliter, quia finem & coronidem habet vitam æternam. Est metonymia.

Gratia finaliter est vita æterna.

Hinc contra Eunomium, Begardos & Beguinas, patet homines solo naturæ lumine, solisque naturæ viribus non posse videre Deum & beari : alioquin enim vita æterna non esset gratia.

Error Eunomij Begardorum & Beguinarum, hominẽ posse solis naturæ viribus videre Deum.

Nota. Præmium Beatorum non vocatur deliciæ, non opes, non honores sed *vita æterna*. Primò, quia hæc directè opponitur stipendio & supplicio Adæ & peccatorum, quod est mors æterna. Secundò, quia hæc vita includit quasi radix omne bonum; nec enim vita in tormentis, vita dicitur, sed, mors potiùs. Ergo hæc vita vitalis est & perfecta qua animalis, quà humana, quà angelica, quà diuina est. Viuit ibi memoria, recordatione omnium præteritorum. Viuit ibi intellectus, cognitione & visione Dei. Viuit ibi voluntas, fruitione omnis boni. Pari modo, viuunt ibi appetitus concupiscibilis, irascibilis, & sensus omnes, suisque fruuntur deliciis. Includit ergo hæc vita omnes delicias, opes, honores, & omnium vitarum, sensuum, potentiarum oblectamenta.

Ob duas rationes præmium Beatorum vocatur vita æterna.

Secundò, vita hæc non est mille annorum, non mille millionum annorum, sed est æterna. Æterna enim esse debet, vt sit beata. Audi S. August. l. 83. quæst. quæst. 35. *Quid*, ait, *est aliud beatè viuere, nisi æternum aliquid cognoscendo habere? Æternum est enim de quo solo rectè fiditur, quod amanti auferri non potest*, &c. *Omnium enim rerum præstantissimum est quod æternum est. Et propterea id habere non possumus, nisi ea re qua præstãtiores sumus, id est mente.* Et mox: *Et quoniam id quod amatur afficiat ex se amantem necesse est, fit vt sic amatum quod æternum est, æternitate animam afficiat. Quocirca ea demum vita beata, quæ æterna est. Quid verò æternum est, & quod æternitate animum afficiat, nisi Deus?* Vnde Christus ait Ioan. 17. *Hæc est autem vita æterna, vt cognoscant te solum verum Deum & quem misisti Iesum Christum.* Quid est æternitas? est duratio semper præsens, est vnum perpetuum hodie, quod non transit in præteritum aut futurum. Quid est æternitas? est æuum æuorũ, ait S. Dionysius c. 10. de Diuinis nominibus, quod non interit, sed eodem modo semper se habet. Quid est æternitas? est circulus, cuius centrum est semper, circumferentia nusquam, quia numquam, nulloue tempore claudi aut terminari potest. Quid est æternitas? est stabilis immutabilitas & immortalitas. Quamdiu durabit æternitas? semper; post mille annos, post centum millia annorum, post mille milliones annorum, necdum finis, necdum medium, necdum principium æternitatis; sed eius mensura est semper : quamdiu durabit semper, tamdiu durabit æternitas. Quamdiu cælum erit cælum, quamdiu terra erit terra quamdiu Deus erit Deus, qui tempus ab æuo ire iubet, stabilisque manet dat cuncta moueri; tamdiu durabit æternitas, tamdiu Beati erunt beati, tamdiu damnati erunt damnati : sicut erat in principio, & nunc, & semper, & in sæcula sæculorum. Quid est æternitas? est axis stabilis & immobilis circa quẽ voluitur rota mundi, temporis & sæculorum omnium. Quid est æternitas? est interminabilis vitæ tota simul & perfecta possessio, inquit Boëtius l. 5. de Consolat. prosa 6. *O chara veritas, vera æternitas, æterna felicitas, Deus meus!* ait S. August. O æternitas, æternitas! quàm longa es æternitas! quàm rarò versaris in mentibus hominum! Si hanc sæpè cogitaremus, quàm leue videretur & momentaneum quidquid est tribulationis nostræ, quàm nihil esset arduum, quàm alacres essemus ad omne bonum, quàm bene expenderemus momentum hoc, vnde pendet æternitas nostra! Meritò Regius Propheta: *Cogitaui*, inquit, *dies antiquos, & annos æternos in mente habui*. Nam *durum, quod cruciat, æternũ: felix, quæ beat, æternitas. A morte pendent : mors à vita : hæc à momento, elige. Vixisse semel, periisse semel æternum est.*

Æternitas quid sit.

Locus moralis pro consideratione æternitatis.

Hanc æternam vitam, & huius vitæ bona ac felicitatem pulchrè describit S. Aug. l. 22. de Ciuit. c. 30. *Quanta*, inquit, *erit illic felicitas, vbi nullum erit malum, nullum latebit bonum, vacabitur Dei laudibus, qui erit omnia in omnibus! Beati qui habitant in domo tua, Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te. Omnia membra & viscera incorruptibilis corporis proficient in laudibus Dei. Vera ibi gloria erit, vbi laudantis nec errore quisquam, nec adulatione laudabitur. Verus honor, qui nulli negabitur digno, nulli deferetur indigno, sed nec eum ambiet vllus indignus, vbi nullus permittetur esse nisi dignus.* Mox præmium Beatorum essentiale describit. *Præmium virtutis erit ipse qui virtutem dedit, & qui seipsum, quo melius & maius nihil possit esse, promisit. Quid est enim aliud quod per Prophetam dixit: ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi plebs : ego ero quæcumque ab omnibus honestè desiderantur, & vita, & salus, & copia, & gloria, & honor, & pax, & omnia bona? sic enim & illud rectè intelligitur, Erit Deus omnia in omnibus; ipse finis erit desideriorum nostrorum. Atque id etiam beata ciuitas illa magnum in se bonum videbit, quod nulli superiori vllus inferior inuidebit, sicut in corpore non vult oculus esse, qui est digitus; cùm membrum vtrumque contineat totius carnis pacata cõpago.* Deinde inferiùs: *Quantum*, inquit, *attinet ad scientiam rationalem, erit anima memor præteritorũ malorũ suorum: quantum autem ad experientis sensum, prorsus immemor: carebunt enim præteritis malis, ita vt penitus deleantur de sensibus eorum. Ibi perficietur: Vacate & videte, quoniam ego sum Deus. Ibi vacantes in sabbato requiei videbimus, quoniam suauis est Dominus quoniam ipse est Deus, quo pleni erimus, quando ipse erit omnia in omnibus.*

Æterna vita admiranda felicitas.

Scientia rationalis qualis in vita beata.

Audi & auctorem libri de Spiritu & anima, to. 3. operum S. Aug. cap. 60. hanc vitam compellantem. *Non est in te corruptela, nec defectus, nec senectus, nec ira; sed pax perennis, gloria solemnis, lætitia sẽpiterna, solemnitas continua. Verè tantùm gaudiũ & exultatio, flos & decus iuuentutis, & perfecta salutis. Non est in te heri nec hesternum, sed est idem hodiernũ. Tibi salus, tibi vita, tibi pax est infinita, tibi Deus omnia. Gloriosa dicta sunt de te, ciuitas Dei; sicut enim lætãtiũ omnium habitatio est in te. Nullus in te timor, tristitia nulla: desiderium omne transit in gaudium, dum præsto*

Gaudia vitæ æternæ.

Musica Beatorum.

Est quidquid optatur, & quidquid desideratur abundat, Et intrà: Ipsi vero qui redempti fuerint à Domino, quàm deuotè confitebuntur, & dicent: Quàm bonus Israel Deus! quoniam in sæculum misericordia eius. Lætitia siquidem sempiterna erit in eis, & exultationes Dei in gutture eorum in æternum, & in sæculum sæculi, in perpetuas æternitates. Beati omnes, qui habi- A *tant in domo tua, Domine, in sæcula sæculorum laudabunt te. Inebriabuntur ab vbertate domus tuæ. & torrente voluptatis tuæ potabis eos. Quoniam apud te est fons vitæ. & in lumine tuo videbimus lumen: cùm videbimus te in te, & nos in te, & te in nobis visione continua, & felicitate perpetua.*

CAPVT SEPTIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

QVod cap. præcedenti dixerat nos non esse sub peccato, ex eo, quod non simus sub lege, sed sub gratia; fusiùs hîc probat exemplo vxoris, quæ soluitur à lege viri si is moriatur. Pari enim modo legem nobis, & nos legi mortuos esse docet.

Inde v. 7. docet, quod lex licet in se sancta sit; per occasionem tamen, nimirum indicando & vetando peccatum, magis illud in homine prono in vitia auxerit.

Tertio hac occasione v. 14. transit ad concupiscentiam, quæ ex peccato & lege est reliqua, docetque viros etiam iustos, licet inuitos, eamdem pati, & contra eam assiduè luctari.

1. AN ignoratis fratres (scientibus enim legem loquor) quia lex in homine domina-
tur, quanto tempore viuit? 2. Nam quæ sub viro est mulier, viuente viro, alli-
gata est legi: si autem mortuus fuerit vir eius, soluta est à lege viri. 3. Igitur, viuente
viro, vocabitur adultera si fuerit cum alio viro: si autem mortuus fuerit vir eius, libera-
ta est à lege viri: vt non sit adultera, si fuerit cum alio viro. Itaque fratres mei, &
vos mortificati estis legi per corpus Christi: vt sitis alterius, qui ex mortuis resurrexit
vt fructificemus Deo. 5. Cùm enim essemus in carne, passiones peccatorum, quæ
per legem erant, operabantur in membris nostris, vt fructificarent morti: 6. nunc
autem soluti sumus à lege mortis, in qua detinebamur, ita vt seruiamus in nouitate spi-
ritus, & non in vetustate litteræ: 7. Quid ergo dicemus? lex peccatum est? Absit.
Sed peccatum non cognoui, nisi per legem: nam concupiscentiam nesciebam, nisi lex
diceret: Non concupisces. 8. Occasione autem accepta, peccatum per mandatum
operatum est in me omnem concupiscentiam. Sine lege enim peccatum mortuum erat.
9. Ego autem viuebam sine lege aliquando. Sed cùm venisset mandatum, peccatum
reuixit. 10. Ego autem mortuus sum: & inuentum est mihi mandatum, quod erat
ad vitam, hoc esse ad mortem. 11. Nam peccatum occasione accepta per manda-
tum, seduxit me, & per illud occîdit. 12. Itaque lex quidem sancta & mandatum
sanctum, & iustum, & bonum. 13. Quod ergo bonum est, mihi factum est mors?
Absit. Sed peccatum, vt appareat peccatum, per bonum operatum est mihi mortem:
vt fiat supra modum peccans peccatum per mandatum. 14. Scimus enim quia lex
spiritualis est: ego autem carnalis sum, venumdatus sub peccato. 15. Quod enim
operor, non intelligo, non enim quod volo bonum, hoc ago: sed quod odi malum, il-
lud facio. 16. Si autem quod nolo, illud facio: consentio legi, quoniam bona est.
17. Nunc autem iam non ego operor illud, sed quod habitat in me peccatum. 18.
Scio enim quia non habitat in me, hoc est in carne mea, bonum. Nam velle, adiacet mi-
hi: perficere autem bonum, non inuenio. 19. Non enim quod volo bonum, hoc
facio: sed quod nolo malum, hoc ago. 20. Si autem quod nolo illud facio: iam non
ego operor illud, sed quod habitat in me, peccatum. 21. Inuenio igitur legem, vo-
lenti mihi facere bonum, quoniam mihi malum adiacet. 22. condelector enim legi
Dei secundùm interiorem hominem: 23. video autem aliam legem in membris
meis, repugnantem legi mentis meæ, & captiuantem me in lege peccati, quæ est in mem-
bris meis. 24. Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius? 25.
Gratia Dei per Iesum Christum Dominum nostrum. Igitur ego ipse mente seruio legi
Dei; carne autem, legi peccati.

HOc capite identidem dicit vrgetque Apostolus, quòd nos Christiani non simus sub lege quod S. Chrysostom. intelligit de lege ceremoniali. *Quia*, inquit Chrysost. *non sumus sub cæremonia legis, ideo non sumus sub lege.* Sed hæc expositio non est ad mentem Apostoli hoc loco: nam, vt patet v. 7. & seq. loquitur Apostolus etiam de lege natu- B rali & decalogo. Vnde Nota. Aliud est lege teneri, aliud esse sub lege. Nã lege veteri morali, id est decalogo, tenemur, sed non sumus sub illa, id est, sub eius statu & dominio: quod est hominem obligare, nec tamen dare gratiam ad eam implendam, vt quasi seruus ea teneatur, & captiuus possideatur & tanquam reus ab ea damnetur. Ab hoc enim le-

Christiani non sunt sub lege veteri, sed lege tenentur.

gis

gis statu nos gratia Christi liberat, quæ charitatis A dat spiritum, vt quæ lex iubet faciamus sponte, libenter, amore virtutis, non timore pœnæ.

VERS. 1. AN IGNORATIS QVIA LEX IN HOMINE DOMINATVR, QVANTO TEMPORE VIVIT?] *Dominatur* iubendo, terrendo, reum faciendo, accusando, condemnando: hic enim est dominatus legis. *Quanto tempore viuit*, scilicet ipsa lex, inquit, Orig. & Ambros. Secundò, *quanto tempore viuit*, scilicet ipse homo. ita S. Chrysost. Theodoret. S. August. lib. 83. quæstionum, q. 66. S. Thomas, Theoph. & Oecumen. Sed eôdem vterque hic sensus redit. Toletus hæc arctat ex sequentibus ad legem matrimonij: sed nihil est quod cogat generalem Apostoli sententiam arctare ad vnam matrimonij legem: quod enim de ea subijcit Apostolus, non per modum plenæ & adæquatæ explicationis, sed per modum exempli subijcit. B

Dominatus legis qualis.

VERS. 2. NAM QVÆ SVB VIRO EST MVLIER, VIVENTE VIRO, ALLIGATA EST LEGI] Ex vnica lege matrimonij appositè, vt statim ostendam probat Apostolus ea, quæ in genere de lege dixerat. Nota Primò. Pro *quæ sub viro est*, græcè est vnica vox. ὕπανδρος, q. d. Subuira. Nota Secundò, *alligata est legi*, scilicet matrimoniali præcipienti fidem & obedientiam marito. S. Ambr. legit. *viuente viro alligata est lege*; alij vertunt, *viuenti viro alligata est lege*. ita Græca, Syrus & Erasmus. Tertull. lib. de Monogamia cap. 13. legit: *viuenti viro vincta est*. Sed eôdem hæc omnia redeunt: nam vxor hoc ipso, quo legi matrimoniali, etiam marito, quamdiu is viuit, alligata est.

Exemplum obligationis legis in muliere coniugata.

Apostolus hoc capite pulchra vtitur metaphora vel potiùs allegoria; nimirum peccatum, mors & lex, quæ occasionaliter peccatum & mortem fouet, est maritus; anima nostra est vxor; proles sunt opera mala: hoc marito mortuo, transijt anima ad secundum maritum, nupsitque Deo, & peperit proles bonorum operum. ita S. August. q. 66. iam citata, & lib. 15. contra Faustum c. 8. Idem docet Theophyl. hancque esse mentem & phrasin Apostoli, patet ex v. 4. & sequ.

Sensus allegoricus insignis.

SI MORTVVS FVERIT VIR EIVS, SOLVTA EST A LEGE VIRI] scilicet à lege matrimonij, qua sub viri potestate mulier tenebatur. Græcè est ἀπὸ τοῦ νόμου τοῦ ἀνδρὸς: quod potest etiā verti *à lege viro*, quia lex matrimonialis est quasi legalis vxoris maritus, sicut vicissim maritus vxori est quasi lex viua.

Lex matrimonij legalis vxoris maritus.

VERS. 4. ITAQVE FRATRES MEI, ET VOS MORTIFICATI ESTIS LEGI PER CORPVS CHRISTI] Vox *itaque*, significat hanc esse conclusionem, quam Apostolus deducit ex exemplo vxoris iam allato. Hæc enim est argumentatio Apostoli: Vxor marito mortuo soluta est vinculo & lege mariti: atqui lex quæ erat quasi maritus noster, iam mortua est, & esse desijt per Christum: ergo nos pariter lege liberati, & soluti sumus, nec sub lege, sed sub gratia degimus.

Triplex huius loci sensus.

Nota. Cùm ait Apostolus, *Vos mortificati estis*, est hypallage, q. d. Lex quæ erat quasi maritus vester, iam per Christum mortificata & mortua est, quia scilicet in vobis mortuum est & esse desijt legis illud imperium, quo lex minatur, accusat, terret, damnat, & punit, de quo dixi v. 1. Hac enim de causa lex homines vitiosos peiores facit, quia dat eis occasionem præuaricationis & contemptus: contrarium facit gratia, contra quam hic legem distinguit Apostolus.

Hinc Secundò, lex, id est, legis reatus & præuaricatio, quam lex per litteram, cui gratia defuit, faciebat occasionaliter & obiectiuè, mortua est, ad S. Aug. l. 15. contra Faust. c. 8. Verùm Apostolus prudenter & cautè, ne Iudæos offendat, si dicat legem esse mortuam, & vt ab vtroque coniuge mortuo (per Christum enim sicuti lex nobis, ita nos legi mortui sumus) dissolutum ostendat matrimonium; hac de causa non dicit, Lex mortua est; sed dicit, *Vos quasi vxores mortificati mortuique estis, & soluti lege*, quasi marito iam mortuo, quia Christo iam viuitis & ei in Euangelica gratia seruitis. ita Chrysost. Oecumen. Ambros. Anselm.

Sensus D. Augustini.

Aliter Toletus. Homo, inquit, quoad naturam est vxor; huius maritus fuit homo vetus, cuius lex erat lex vetus: hoc mortuo, successit alter huic vxori maritus, scilicet homo nouus, cuius lex est lex fidei & Christi. Sed hoc est obscurius & alienius: nam Apostolus vxoris huius maritum facit nō hominem nouum aut veterem, sed ipsam legem.

Nota. Cùm Apostolus dicit, *nos mortuos esse legi per corpus Christi*, intellige immolatum in cruce, id est, per corporalem Christi passionem & mortem. Per hanc enim mortua est lex vetus nobis, & nos legi.

Alij, *per corpus Christi*, inquiunt, id est, quia incorporati estis Christo per baptismum. Verùm prior sensus planior est & simplicior. Hic est ergo discursus Apostoli: Lex non dominatur homini nisi quasi viuens viuenti: atqui vos non viuitis, sed estis mortui legi, & lex vobis per Christi crucem & mortem mortua est: ergo non estis sub lege, id est, sub dominatu legis.

Lex non dominatur nisi viuentibus: Christiani autē mortui sunt in Christo; ergo lex eis nō dominatur.

VT SITIS ALTERIVS, QVI EX MORTVIS RESVRREXIT] Hîc clarè patet, Apostolum, vti dixi, distinguere duo matrimonia vnius hominis & animæ quasi vxoris. Prius cum veteri homine, vt vult Toletus, vel potiùs cum lege dominante veteri homini. Hic prior hominis maritus (putà lex) mortuus est & mortificatus in passione corporis Christi. Vnde idem homo & anima secundum matrimonium inijt cum homine nouo, id est, cum Christo resurgente; quia illi per baptismum incorporatus, & cum eo quasi factus est vna caro. Ex hoc matrimonio nouas proles concepit: vnde sequitur, C

Duo matrimonia vnius hominis & animæ.

VT FRVCTIFICEMVS DEO] Id est, vt viuas proles ex hoc cum Christo matrimonio pariamus Deo; scilicet opera fidei, spei, charitatis & aliarum virtutum; quæ ex semine, id est gratia Christi & Dei concepimus, vt illa Christo & Deo quasi eorum parenti offeramus. D

CVM ESSEMVS IN CARNE] cùm scilicet carnalibus desiderijs astricti teneremur, inquit Anselm. VERS. 5.

PASSIONES PECCATORVM] Id est, passiones incitantes ad peccata, putà affectus vitiosi.

QVÆ PER LEGEM ERANT] Id est, quæ acuebantur & excitabantur occasione legis.

OPERABANTVR IN MEMBRIS NOSTRIS, VT FRVCTIFICARENT MORTI] vt scilicet fructus peccatorum parerent, qui nos ducerent ad mortem æternam.

NVNC AVTEM (per Christi crucem & mortem) SOLVTI SVMVS A LEGE (quæ erat occasio peccati, & consequenter) MORTIS, IN QVA DETINEBAMVR] *Soluti sumus*, græcè κατηργήθημεν, id est, eneruati sumus: quod opponit Apostolus τῷ ἐνεργεῖσθαι, id est, intimæ & efficacissimæ operationi passionum, vers. præced. Est hypallage, *eneruati sumus*, id VERS. 6.

est,

est, eneruata in nobis est lex; quia lex vires & neruos suos, scilicet dominium & ius quasi maritale, quod in nos habebat, amisit. Simili modo Galat. 5. v. 4. dicit: *Euacuati estis à Christo*, id est, Christus Christique redemptio nobis facta est per iudaismum vacua, cassa & inutilis.

Variæ lectiones. Nota. Pro. *mortui*. noster Interpres in Græco legit θανάτου iam legunt ἀποθανόντες id est, mortui sumus, scilicet legi in qua detinebamur. Alij legunt ἀποθανόντος, scilicet νόμου, id est, mortua lege, in qua detinebamur.

ITA VT SERVIAMVS (Deo & Christo) IN NOVITATE SPIRITVS, ET NON IN VETVSTATE LITTERÆ] non in veteri viuendi genere, animali & carnali, cuius magistra est legis littera, non gratia. ita Anselm. Lex enim homini vetustatem suam indicabat quidem & vetabat, sed adeò non auferebat, vt per occasionem etiam eamdem auxerit: magis enim refricabat, irritabat & incitabat veteres concupiscentiæ affectus.

Lex vetustatem vetabat, non auferebat.

VERS. 7. QVID ERGO DICEMVS? LEX PECCATVM EST? ABSIT.] Crebras hîc Apostolus interijcit occupationes, ijsque gaudet. Talis est hic: poterat enim quis ex eo, quòd Paulus v. 5. & 6. legem vocauerat legem mortis, dixeratque passiones peccatorũ per legem esse & excitari, obijcere: Ergo lex ipsa est peccatũ. Quod enim est causa peccati & mortis, hoc peccatum est. Respondet Apostolus, *Absit*. Non enim lex in se peccatum est.

SED PECCATVM NON COGNOVI, NISI PER LEGEM: NAM CONCVPISCENTIAM NESCIEBAM (esse peccatum,) NISI LEX DICERET. NON CONCVPISCES] Nota. Concupiscentia in Decalogo vetatur speciali præcepto, scilicet nono & decimo, ex eo quòd plerique existimarent, sexto præcepto, *Non mæchaberis*; & septimo. *Non facies furtum*, vetari tantùm actum externum: internum autem non esse vetitum aut cauendum. Quin & post datam legem Iosephus lib. 12. Antiq. c. 13. & Iudæi alij, quos corrigit Christus Matth. 5. v. 2 . & 28. idem putasse videntur: vnde præceptum *Non concupisces*. sic explicabant, quòd illo non vetaretur concupiscentia merè interna, sed tantùm conatus & machinatio exterior ad eam explendam, & ad facinus opusque perpetrandum. Verùm hic conatus & hæc machinatio, inchoatio est & pars quædam operis; vnde eodem præcepto vetatur, quo ipsum opus, putà sexto & septimo.

Actus interior peccati æquè ac externus est vetitus.

Adde, vt demus illa seorsim vetari præcepto nono & decimo, nihilominus certum & clarum est, illa non tam vetari ideo, quòd exteriùs se prodant, quàm quia à mala voluntate prodeunt. Voluntas enim in se mala & vetita, virus malitiæ suæ actui externo instillat, eamque propriè hæc verba significãt & prohibent, cùm dicitur. *Nõ concupisces*. Vnde colligas, omnem alium voluntatis motum præceptis alijs aduersantem ijsdem pariter vetari. Si enim hic cõcupiscentia, ad quam naturaliter maximè procliues sumus, tãquam mala & illicita vetatur; ergo multò magis actus voluntatis, quo volumus, id quod lege vetitum est, ipsa lege vetatur.

Voluntas interior mala prohibetur hoc præcepto Non concupisces.

Hæretici, Lutherus, & Caluinus in alio sunt extremo. Putant enim concupiscentiam peccato originali reliquam, id est, motus appetitus sensitiui & voluntatis inordinatos, qui præueniunt rationem & liberum voluntatis assensum, hic prohiberi. *Mãdatur.* ait Caluinus in c. 20. Exod. *præcepto Non cõcupisces, ne quis impurus appetitus animos nostros incitet. Hinc perspicitur quibus præstigijs fascinarit Satan scholas omnes Papales, in quibus personat axioma istud concupiscentiam in baptizatis non esse peccatum quia stimulus est ad virtutem.* Et in c. 6. Leuitici. *Quamuis*, inquit, *neque adulteri, neque fures, neque homicidæ simus; nemo tamen est quem non reatu constringat, vltimum legis præceptum, Non concupisces.*

Refutatur Lutherus & Caluinus error dicentium motus rationi præuenientes esse peccaminosos.

Verùm hæc esse falsa & præcepto *Non concupisces*, vetari non deliberatam & inuoluntariam, sed tantùm voluntariam & liberam concupiscentiam, siue consensum voluntatis in illicita, patet Primò. Quia pro *non concupisces*, in Hebræo est verbum חמד *chamad*, quod non significat cõcupiscere, vel habere concupiscentiam, quæ naturæ nostræ vitiũ est; sed nudè significat tantùm appetere & desiderare, vnde & rebus cælestibus tribuitur. Concupiscentia autem, quæ naturæ vitium est & morbus, propriè significatur nomine תשוקה *tesuka*, & nomine בצע *betsa*. Cùm ergo dicitur. *Non concupisces* significatur, vt patet ex Hebræo *chamad*, & prohibetur tantùm libera voluntatis appetentia ad sibi vendicandum rem alienam vel illicitam.

Primũ argumentum ex Hebræo contra Caluinum.

Secundò, idipsum patet ex eo, quòd præceptum hoc, vti & cetera, non detur brutis, non pueris, sed creaturæ rationali, ratione & libera voluntate vtẽti, quæ sola legis est capax, solaque potest legem implere vel transgredi. Hi autem motus concupiscentiæ rationem & libertatem præueniunt, nec magis sunt humani actus, aut in potestate, ratione & arbitrio hominis, quàm ijdem sint in potestate equi, canis, leonis, alteriusue bruti. Sicut ergo leoni imperari nequit, ne irascatur; cani, ne ringat; equo, ne adhinniat: sic nec homini imperari potest, ne primos similes concupiscentiæ motus sentiat, & qui eos puniret, tyrannus esset. *Peccatum enim* (inquit S. Aug. lib. 1. Retr. 15. estque hic communis hominum & naturæ sensus) *ita in sua essentia includit voluntarium, vt si hoc desit, desinat esse peccatũ.* Vnde Apostolus v. 17. & seq. *Iam*, inquit. *non ego operor illud*, q. d. vt concupiscere non est actus meus: quia non est humanus & liber: vnde mihi imputari, vitio verti, aut puniri non potest: sed potiùs quia, vt idẽ ait v. 16. 22. 25. *Condelector, consentio, mente seruio legi*: hinc hic meus actus, vtpote mentis rationalis & liberæ, censeri debet; quòd scilicet mente detestando motus concupiscentiæ legi contrarios, legi ipsi adhæream & obediam.

Secundum argumentũ contra Caluinum.

Peccatum si voluntarium non sit, non est peccatum.

Tertiò, id patet ex eo, quòd Paulus cap. præc. v. 12. & S. Scriptura alibi ita se explicet; vt Eccli. 18. 30. *Post concupiscentias tuas non eas.* Et S. Iacobus cap. 1. v. 15. concupiscentiam & tentationem non peccatum esse, sed peccatum parere, si videlicet pater peccati consensus voluntatis accedat, disertè asserit.

Tertium cõtra Caluinum argumentum.

Quartò, ita hoc præceptum explicant omnes Patres. Vide Chrysost. homil. 12. in Matth. Cyrill, lib. 3. contra Iulian. sub medium, Basil. de Constit. monast. cap. 2 Nyssen. lib. de Octo beatitud. Ambros. lib. 1. Offic. 21. Hieron. ad Eustoch. de custod. virg. Prosperum lib. 2. de Vita contemplat. cap. 3. & lib. 3. cap. 4. Greg. 21. Moral. 3. August. lib. 1. contra duas epist. Pelag. 10. & 13. & lib. 6. contra Iulian. 11. & lib. 2. de Peccat. meritis, cap. 4. 33. & 34. ita denique explicat & definit Concil. Trident. sess. 5.

Quartum argumentũ ex consensu & explicatione Patrum.

Dices. Aug. epist. 200. ad Asellicum, dicit hoc præceptum. *Non concupisces*, in hac vita non impleri, sed in ea nos tantùm tendere & contendere ad locum,

locu, in quo illud compleamus, putà ad cælum. Idem docet lib. 1. de Nuptijs & concup. c. 13. & 29. & lib. de Spiritu & litt. c. vlt.

8. Augustinus dū docet præceptum Non concupisces, *hic nō impleri, anagogicè intelligi docet.*

Respondeo. D. August. in explicatione huius præcepti iungit sensum litteralem & anagogicum: litterali enim sensu hic præcipitur vt concupiscentias & desideria praua non sequamur, sed ijs resistamus; eaque sensim omnino euellere & eradicare conemur, eoque conari possumus & debemus in hac vita: anagogico verò sensu præcipitur, vt nulla omnino in nobis talia desideria sint; quo modo hoc præceptum, vti & omnis alia anagoge Scripturæ non ad præsentem vitam sed ad futurã in cælo pertinet. Sic ergo hoc non præcipitur hic, vt in hac vita impleatur; sed præsentis luctæ erit merces, fietque tunc cùm Deus mandabit virtuti suæ, & omni ex parte præcipitabit peccatum & mortem in infernum. Vult ergo dicere S. August. præcepto, *Non concupisces*, nobis præcipi, vt per virilem & constantem in hac vita luctam contra cõcupiscentiam, eò tendamus & connitamur, vt scilicet mereamur omnino ab ea liberari in cælo, vtque ibi plenissimè impleatur in nobis τὸ *non concupisces*: vt scilicet nec cõsẽtiamus, nec sẽtiamus motus concupiscentiæ. Simili modo explicat S. Aug. præceptum dilectionis Dei, l. de Spir. & litt. c. vlt.

Per luctam contra cõcupiscentiã hic in mundo, merebimur libe: rari à concupiscentia in cælo.

VERS. 8. OCCASIONE AVTEM ACCEPTA PECCATVM PER MANDATVM OPERATVM EST IN ME OMNEM CONCVPISCENTIAM] Quæres, quidnam hic vocetur & sit *peccatum*? Respondet Primò, Oecum. Ambrosius, & Methodius apud Epiphan. hæresi 64. peccatum hic esse diabolum.

peccatū hic potest quinque significare.

Secundò. S. Chrys. vult esse socordiam; socors enim ex lege accipit occasionem augendi concupiscentiam.

Tertiò, Anselmus putat *peccatum* hic esse concupiscentiam, siue peccati fomitẽ: hic enim quasi sopitus & canis dormiens, occasione legis sibi aduersæ excitatus & iritatus, exarsit in omnis generis prauos motus, iræ scilicet, superbiæ, gulæ, & ceterorum vitiorum.

Quartò, Hieron. ad Algasiam. qu. 8. censet *peccatum* hic esse legis obiectum, seu id quod lege prohibetur.

Quintò & optimè, Toletus propriè hic accipit *peccatum*. Sic enim paulò antè illud accepit Apostolus, & sensus est. q. d. Homo in statu peccati peccatum ipsum occasione legis auxit. Peccatum enim nisi deleatur, in noua peccata hominem pertrahit, quia vires gratiæ & bonorum habituum, quibus peccato resistimus, homini vel adimit, vel imminuit, & sui delectationem animo ingerit, idque magis data lege, per quam peccatum, quasi canis dormiens, vt dixi, excitatus exarsit in omnem concupiscentiam: ideoque lex peccati & mortis causa, vel potiùs occasio fuit: quod docere & probare hic intendit Apostolus.

SINE LEGE ENIM PECCATVM MORTVVM ERAT] Primò, Theodoret. & Cai. sic explicant, q. d. Paulus: Ante legem, putà in statu innocentiæ. *peccatum mortuum erat*, id est, non erat. Sed quid hoc facit ad rem & rhombum?

Triplex horũ verborum explicatio.

Secundò, Ambrosius, *Peccatum*, inquit, id est, diabolus mortuus erat; quia quasi dormiens, vtpote securus de homine peccatore quem possidebat, parum curabat eum vlteriùs sollicitare & trahere ad peccatum: sed hoc longè remotius est.

Tertiò & optimè, *sic lege peccatum mortuum*, id est sopitum, *erat*: per legem enim excitatum reuixit, vt dixi v. præced.

VERS. 9. EGO AVTEM VIVEBAM SINE LEGE ALIQVANDO] q. d. Ego aliquando legem non cognoscebam; quando nimirum nõdũ poteram habere vsum rationis, & tamen motus concupiscentiæ sentiebam, qui tamen defectu rationis peccata non erant. ita S. August. l. 6. contra Iulian. cap. 11. & Hieron. ad Algas. q. 8. Vel potiùs, *ego viuebam sine lege*, nimirum tunc, cùm adolescere inciperem & peccare, nec tamen legem Mosis edoctus essem: tunc enim viuebam quasi exlex, ac consequenter peccatum non curabam, non agnoscebam, non æstimabam; hinc ad illud non multùm incitabar.

Duplex ẽĩ huius loci.

Secundò, S. Chrysost. Oecumen. Toletus hic, & S. Aug. lib. 1. Contra duas epist. Pelagian. cap. 9. S. Ambros. lib. 1. de Iacob. & vita beata, censent Apostolum loqui in persona eorum qui ante Mosen & legem vixerunt. Sed prior sensus planior est, & aptior verbis Apostoli.

SED CVM VENISSET MANDATVM in notitiam meam, hinc PECCATVM, quasi per antiperistasim legis se intẽdit, & REVIXIT. & per illud EGO MORTVVS SVM: itaque INVENTVM EST MIHI MANDATVM, QVOD (datum) ERAT AD VITAM (mihi demonstrandam & procurandam) HOC ESSE (cedere mihi) AD MORTEM. VERS. 10.

PECCATVM OCCASIONE ACCEPTA PER MANDATVM SEDVXIT ME (in suas partes me dolosè traxit) ET PER ILLVD OCCIDIT] infligens animæ vulnus culpæ letalis, per exardescentem occasione legis concupiscentiam, vti dixi v. 8. In verbo *seduxit* alludit ad primorum parentum seductionem, quæ occasione mandati facta est, cùm serpens tentaret, diceretque, *Cur præcepit vobis Dominus?* Gen. 3. 2. VERS. 11.

ITAQVE LEX QVIDEM SANCTA, ET MANDATVM SANCTVM ET IVSTVM ET BONVM] Id est, mandata legis sancta, iusta & bona sunt: *sancta*, quia præscribunt quomodo Deus sanctè coli debeat; *iusta*, quia præscribunt vt proximum non lædas, sed ei quod suum est tribuas; *bona*, quia præscribunt ea, quibus quisque in se bonus sit, ac bonis moribus virtuteque præditus. Et quia hæc tria appositè fiunt per triplicia legis veteris præcepta, scilicet per cæremonialia, quibus sanctus cultus & religio erga Deum; per iudicialia, quibus iustitia erga proximum; per moralia, quibus bonitas & continentia erga seipsum præscribuntur.

Lex sancta propter præcepta cæremonialia. iusta propter iudicialia. bona propter moralia.

Hinc S. Thomas 1. p. q. 99. a. 4. putat hic mandatum legis vocari *sanctum*, propter præcepta cæremonialia; *iustum*, propter iudicialia; *bonum*, propter moralia, & fortè eò etiam respexit Apostolus: propriè tamẽ videtur agere de quolibet particulari legis mandato: hoc enim significat Græcum ἐντολή, vt sic distinguat mandatum à lege, quasi partem à toto. Respicit enim ad mandatum, *Non concupisces*; quod paulò antè citauit. q. d. Hoc mandatum. *Non concupisces*, & quoduis aliud in se *sanctum* est, quia facit hominem purum, castum, sanctum; & *iustum* est, quia hominem cohibet, ne iniustè alienam vxorem, aut rem concupiscat; & *bonum* est, quia hominem bonum facit, omnesque animi vires & motus benè & ritè ordinat ac componit.

VERS. 13. QVOD ERGO BONVM EST, MIHI FACTVM EST MORS?] q. d. Obijcies: Ergóne mandatum, quod erat bonum in seipso; mutatum est, factumque mihi *mors*, id est, causa & occasio peccati, consequenter mortis? Respondet, ABSIT: non fuit hæc mutatio

Mandatū non est factum homini peccatum & mors.

mutatio vitium & culpa ipsius mandati, sed peccati & hominis mandato abutentis.

PECCATVM VT APPAREAT PECCATVM, vt robur & vires peccati manifestentur, PER BONVM (per mandatum, occasionaliter) OPERATVM EST MIHI MORTEM, animæ præsentem & æternam: VT FIAT SVPRA MODVM PECCANS PECCATVM PER MANDATVM] S. Hieronym. ad Algas. qu. 8. legit *vt fiat peccantius peccatum*. S. August. lib. 1. ad Simplic. quæst. 1. legit, *vt fiat supra malum peccator peccatum*. Græcè enim est ἁμαρτωλὸς ἡ ἁμαρτία, quasi dicas, sceleratum scelus, vel peccatrix peccantia, id est, malitia peccati ingens & exuberans. q. d. Inde apparet ingens peccati vis & malitia, quod per rem bonam, putà per legem, magis malitia eius increuerit; quodque per eamdem hominem magis inualerit & occiderit. Est prosopopœia: peccatum enim hic inducitur quasi persona, quæ habeat artem peccandi, & peccata fingendi, suggerendi, machinandi, eamque exerceat, vti faciunt lenones & lenæ. Caue hic commentarium S. Hieronymo adscriptum, qui negat traducem peccati originalis.

Peccatum persona est habens artem peccandi.

VERS. 14. VT APPAREAT PECCATVM] Maldonat. in Notis manuscript. paulò aliter vertit & explicat, nimirum, sed peccatum dum *apparet peccatum, per bonum operatum est mihi mortem, dum fit supra modum peccans peccatum*, vt ἵνα id est *vt*, capiatur pro ὅπως id est *dum*. Sed Nostra versio vti propria, ita genuina est. Vbi Nota, τὸ *vt* non significat causam finalem, putà finem intentum, sed consecutionem, vti paulò antè explicui.

SCIMVS ENIM QVIA LEX SPIRITVALIS EST; EGO AVTEM CARNALIS SVM, VENVMDATVS SVB PECCATO] Probat hic Apostolus id, quod dixit, scilicet legem esse sanctam, & legem nō esse causam mortis, sed peccatum lege declaratum & prohibitum, hominemque peccato subditum, qui praua carnis & peccati desideria sectatur. Id autem probat ex eo. *Quia lex*, inquit, *spiritualis est*, id est, spiritalia præcipit, non carnalia: *Ego autem carnalis sum*. id est, sector ea, quæ carni & concupiscentiæ placent; vtpote *venumdatus sub peccato*. Ego ergo sub dominatu peccati viuens mihi ipsi carnalis vitæ & peccati, ac consequenter mortis sum causa, non autem lex.

Lex spiritualis vocatur ob quinque rationes.

Nota. Lex dicitur spiritualis, Primò, vt explicat S. Chrys. quia præscribit ea, quæ spiritus & hominis spiritualis sunt: scilicet virtutes sequi, vitia fugere. Secundò, quia lex homines dirigit ad cultum vnius Dei, qui purissimus est spiritus, à quo etiam data est. ita Ambr. Tertiò, quia lex impleri nō potest, nisi per spiritum & gratiam à viris spiritualibus. ita S. Aug. hic in expositione quarumdam propositionum huius epistolæ. num. 41. Quartò, vt S. Thomas, quia lex cum spiritu hominis congruit, &, vt Caietan. spiritum hominis dirigit & regulat, tam circa Deum, quàm circa seipsum, & proximum. Quintò, quia lex spiritualiter accepta ducit & præparat homines ad legem Euangelicam, quæ est lex spiritus & vitæ.

An S. Paulus hic loquatur in persona peccatoris, an de seipso & quouis Sancto.

EGO AVTEM CARNALIS SVM] Notant Græci, Paulum hic vsque ad v. 25. inducere personam hominis peccatoris constituti sub lege, qui nondum gratia Christi liberatus est à seruitute peccati. ita Origenes, Chrysost. Theoph. Basilius in Regul. breuior. in resp. ad 16. interrog. Commentar. Amb. S. Hier. ad Algas. quæst. 8. Imò S. Aug. hic & ad Simplic. lib. 1. q. 1. quos libros ipse scripsit, dum esset iunior. Et probant ex eo, quod ait Apostolus Primò, *ego carnalis*; Secundò, *venumdatus sub peccato*; Tertiò, *video aliam legem captiuantem me in lege peccati*: hæc enim non videntur esse viri sancti & perfecti, qualis erat Paulus, sed peccatoris aut certè recens conuersi. vt vult Origines. *In quo*, inquit, *remanet infirmitas & procliuitas ad pristina vitia, vt licet velit ea vincere & facere omne bonū, non tamen statim voluntatem sequatur effectus, sed sæpè cadat. & à vitijs solitus vincatur. v. g. decernit quis, & vult cohibere iram, sed quia longa consuetudine ira ei dominata est, obsistit eius voluntati ac proposito, & insolita sibi rursus itinera vis furoris erumpit. Sic & in virtutibus vult bene agere, sed non statim voluntatem sequitur effectus: sicut qui vult esse sapiens, non statim vt vult, sapiens effectus est; sed prius adhibendus est labor, studium sollicitudo, vigiliæ, doctrina institutio, & vix aliquando longo vsu, meditatione continua, sapiēs efficitur.*

Loquitur Paulus de se & quolibet sancto.

Secundò tamen, idem S. Augustinus postea senior & doctior effectus, dum scribit contra Pelagianos, docet hunc locum omnino explicandum esse de viris sanctis, ipsoque Paulo; illiusque hic concupiscentiæ & spiritus luctam graphicè ab eodem depingi. Ita ipse lib. 1. Retract. 23. l. 6. contra Iulian. 11. vbi ait, hanc esse expositionem S. Hilarij, Nazianzeni, Ambrosij (vnde colligitur commentaria in has epistolas, & in hunc locum S. Ambrosio asscripta, reuera non esse S. Ambrosij, habēt enim hoc loco contrarium,) & ceterorum Ecclesiæ Sanctorum, & notorum Doctorum. Sic quoq; explicant S. Greg. lib. 19. Moral. c. 6. S. Hieron. l. 2. contra Pelagianos. Anselmus, Primasius, D. Thomas, Pererius, Adamus, & alij.

Probatur tribus rationibus.

Hæc ergo expositio verior & germanior esse videtur. Idque probatur Primò, quia non ait Apostolus, *Eram*, vel *viuebam*, vti dixit v. 9. sed ait, *Sum, consentio, cōdelector*, in præsenti. Ergo hoc versu transit à statu præterito legis & peccati ad statum gratiæ, sed cum concupiscentia luctantis. q. d. Vis legis, vel potiùs peccati lege abutentis, quam dixi, ex eo apparet, quòd etiamnum sub gratia licet constitutus, tantos tamen adhuc eius effectus & incitamenta concupiscentiæ sentiam, vt videar esse carnalis.

Secundò, idem patet ex eo, quod ait, *Iam non ego operor illud*: hæc enim verba indicant Apostolum non loqui de peccatore: peccator enim operatur peccatum. Loquitur ergo de viro iusto & sancto.

Tertiò, idem indicat, cùm ait: *Condelector legi secundum interiorem hominem*; &, *Ego ipse seruio mente legi Dei*. & cum ait cap. seq. *Nihil ergo nunc damnationis est ijs, qui sunt in Christo Iesu*, quæ omnia non cadunt nisi in virum iustum & sanctum.

Lucta vitæ actiuæ & contemplatiuæ.

Tertia explicatio huius loci est Cassiani, qui collatione 23. vult hic describi luctam Marthæ & Magdalenæ, vitæ scilicet actiuæ & contemplatiuæ. Verum hoc non litterale est, sed mysticum, vel potiùs accommodatitium.

Transit Apostolus à peccato formaliter sumpto ad materialiter sumptum.

VENVMDATVS SVB PECCATO] Nota Primò, peccatum hic idem esse, quod antè, sed materialiter tantùm, siue obiectiuè, id est, capi pro obiecto peccati, siue fomite & concupiscentia. Vnde hanc v. 23. vocat *legem in membris repugnantem legi mentis*. ita S. Hieron. & Anselmus suprà. Neque nouum est Apostolum à peccato formaliter sumpto, transire ad peccatum materialiter sumptum. Sic enim

nim ipſæ ſæpè ludit in vocibus, vt dixi can. 3 1.

Concupiſcentia ob 5. rationes peccatum dicitur.

Vnde Nota. Secundò, concupiſcentiam hic dici peccatum, non formaliter & propriè, vt vult Caluinus: ſed Primò, quia ipſa eſt materiale peccatum: eſt enim concupiſcentia contra Dei legem, illique ad rationem formalem peccati nihil deeſt, niſi cõſenſus voluntatis. Secundò, quia ipſa incitat ad peccatum. Tertiò, quia ipſa eſt effectus peccati. ita Concil. Trident. ſeſſ. 5. Quartò, quia ipſa eſt pœna peccati. Quintò, quia ipſa eſt inſtrumentum, quo per actum generationis, peccatum originale transfunditur in poſteros Adæ.

Concupiſcentia ſecundũ Auguſtinum peccatum eſt, & pœna peccati, & cauſa peccati.

Hinc S. Aug. lib. 5. Contra Iulian. cap. 3. docet, concupiſcentiam & peccatum eſſe, & pœnam peccati, & cauſam peccati. *Sicut*, inquit, *cæcitas cordis, quam ſolus remouet illuminator Deus, & peccatum eſt quo in Deum non creditur; & pœna peccati, qua cor ſuperbum digna animaduerſione punitur, & cauſa peccati, cum mali aliquid cæci cordis errore committitur: ita concupiſcentia carnis; aduerſus quam bonus concupiſcit ſpiritus, & peccatum eſt, quia ineſt illi inobedientia contra dominatum mentis; & pœna peccati eſt, quia reddita eſt meritis inobedientis; & cauſa peccati eſt, defectione conſentientis vel contagione naſcentis.* B

Vbi aduerte concupiſcentiam ab Auguſtino dici peccatum eodem ſenſu, quo explicui eamdem hic peccatum dici ab Apoſtolo: vult enim docere Auguſt. concupiſcentiam non eſſe naturalem conditionem, proprietatem, & perfectionem manantem ex natura hominis, vt volebat Iulianus; ſed eſſe peccatum, id eſt, eſſe vitium natum & propagatum ex peccato originali, quod negabat Iulianus, vtpote Pelagianus. Vnde cap. ſeq. docet S. Auguſt. concupiſcentiam eſſe perpetuam materiam luctæ, virtutis & victoriæ, ac conſequenter non eſſe peccatum formaliter & propriè, niſi ei ſuccumbat & conſentiat libera voluntas.

Error Iuliani Pelagiani perdẽtis concupiſcentiam non eſſe à natura corrupta.

Homines ab Adamo vẽditi peccato, & traditi cõcupiſcẽtiæ.

Nota Tertiò. Dicit Apoſtolus de ſe, quòd *ſit venumdatus*, ſcilicet ab Adamo, pretio pomi, & traditus (Hebræum enim מכר *machar*, & vendere, & tradere ſignificat, quod enim venditur, traditur ementi, quaſi domino) *ſub peccatum*, vt habet Græca, id eſt, in ſeruitutem peccati originalis; & conſequenter, quòd ipſe etiamnum, iuſtificatus licet, ſit tamen concupiſcentiæ (quæ in locum peccati originalis quaſi ſucceſſit, vt in iuſtis remaneat) obnoxius, quaſi ſeruus emptitius, vt eius motus, velit nolit, vbique ſentiat. Vnde Syrus vertit מְזַבַּן לְחַטִּיתָא *mezabban lachatita*, id eſt, venditus ſum peccato, hoc eſt, traditus ſum concupiſcentiæ. C

Sic Achab 3. Regum 21. dicitur *venumdatus, vt faceret malum*, id eſt, ſua mala voluntate ſeruum ſe addixit peccato, quaſi vendidiſſet ſe, vel locaſſet ſe & ſuas operas, non ad aliud, quàm ad peccandum. Alludit enim Scriptura hac phraſi ad ſeruos Hebræorum, qui ſe vendebant ad opera ſeruilia dominis præſtanda. q. d. Achab tradidit & totum ſe impendit idolis, quaſi eorum mancipium, quaſi idololatriæ à dominis ſuis idolis tamquam ſeruus addictus eſſet, non quaſi eſſet rex Iſraëlitarum liber & ingenuæ conditionis. Sic S. Auguſtinus in expoſitione propoſitionum huius epiſtolæ, nu. 42. *Quiſque*, ait, *peccando animam ſuam diabolo vendit, accepta, tamquam pretio, dulcedine temporalis voluptatis.* Concupiſcentiæ ergo quaſi tyranno traditi ſumus, etiam iuſti; non tamen propriè peccato, nec enim concupiſcentia cogit nos ad peccatum, quia eius D

Peccando anima diabolo venditur vili pretio.

A motus ſentire non eſt peccatum, ſed eis liberè conſentire peccatum eſt ait S. Bernardus.

VERS. 15. Sextuplex huius loci ſenſus & elucidatio.

QVOD ENIM OPEROR, NON INTELLIGO] Primo, hæc verba ſic explicat S. Chryſoſt. q. d. Peccator quibus modis deceptus ſit, vt peccatum operetur, non cognoſcit.

Secundò, Theodoretus ſic explicat, q. d. Peccator peccati malitiam perfectè non noſcit.

Tertiò, Toletus, Peccator, inquit, quod operatur non intelligit, quia contra iudicium intellectus quo ſpeculatiuè iudicat hoc non eſſe faciendum, operatur & peccat.

Quartò, Anſelmus ſic exponit, q. d. In regulis præceptorum Dei non inuenio, quæ concupiſcentia mea appetit.

Quintò, Methodius apud Epiphan. hæreſi 62. ſic, q. d. Qui bonum operatur, ſæpè diſtractiones & malas cogitationes patitur, vt non intelligat ſuas paſſiones & ſua opera.

Senſus optimus D. Auguſtini.

Sextò & optimè, S. Auguſt. lib. 1. Contra duas epiſt. Pelagian. cap. 11. hunc dat ſenſum: *Quod operor, non intelligo*, id eſt, per rationem & voluntatem non approbo opera & motus concupiſcẽtiæ meæ. Hunc eſſe ſenſum patet ex ſeqq. Sic pſal. 1. dicitur: *Nouit* (id eſt, amat & approbat) *Dominus viam iuſtorum*. Et Matth. 7. *Non noui vos*, id eſt, non amo vos, non approbo: hæc enim eſt ſcientia practica. Rurſum eoſdem concupiſcentiæ motus *non intelligo*, quia hi motus rationem & intellectum præueniunt.

Probat hic Apoſtolus ſe venumdatum ſub peccato, id eſt, eſſe ſeruum concupiſcentiæ ex eo, quòd faciat non illa, quæ ſibi facienda videntur, ſed illa quæ dominus, ſcilicet concupiſcentia, ſibi imperat, putà concupiſcere, id deinde probat verbis conſequentibus.

NON ENIM QVOD VOLO BONVM HOC AGO: SED QVOD ODI MALVM ILLVD FACIO] Ita legunt Biblia Romana, aliaque correctiora (licet Græca non habeant τὸ *bonum*, illud tamen habent v. 19. Iam quod ad ſenſum, Primò, S. Chryſoſt. ſic explicat, q. d. In peccatoribus eſt quædam velleitas boni, & odium quoddam imperfectum mali, etiam dum peccant.

Duplex huius loci ſenſus.

Secundò & melius, S. Auguſtin. & Anſelmus, qui hæc exponunt, non de peccatore, ſed de iuſto, qualis erat Paulus, vt dixi, Malum, inquiunt, quod iuſtus odit, & tamen facit, eſt concupiſcentia, quam iuſtus naturaliter, ſed inuoluntariè operatur, vel potiùs patitur & ſentit inuitus, bonum verò quod iuſtus non agit, cùm tamen velit, eſt bonum opus facere alacriter, & totis viribus ſine concupiſcentia repugnante. Vel breuius, non concupiſcere bonum eſt, quòd vult & optat iuſtus; malum verò, quod odit, eſt concupiſcere. q. d. Paulus: Vellem non concupiſcere, & nollem concupiſcere & tamen concupiſco.

Nota. *Facio* ſignificat hîc actionem hominis imperfectam, id eſt, actum concupiſcendi appetitus, citra rationis aſſenſum: idque patet ex phraſi Hebræorum, de qua dixi can. 32. Præſertim quia motus concupiſcentiæ non tantùm ſunt in appetitu ſenſitiuo, ſed & in voluntate, quæ naturaliter ex origine ſua in Adamo vitiata propendet in bona delectabilia, honorifica & curioſa. Vnde explicans ſubdit Apoſtolus: *Iam non ego operor illud, ſed quod habitat in me peccatum.* Hic actus concupiſcendi non eſt meus, non eſt humanus, quia nõ eſt liber & delibe-

Voluntas in Adamo vitiata propendet in bona delectabilia, honorifica & curioſa.

deliberatus, sed est actus inhabitantis in me peccati, id est, concupiscentiæ. Hinc S. August. in Sententijs sent. 383. *Approbare*, inquit, *falsa pro veris, vt erret inuitus, & resistente repugnatione carnalis vinculi non posse ab illicitis operibus temperare, non est natura instituti hominis, sed pœna damnati.*

Vers. 16. Si avtem qvod nolo, illvd facio, id est, si concupisco, quod tamen nolo & nolens facio, vel potiùs patior; consentio legi, id est, ratione & voluntate approbo, qvoniam (quod lex in se) bona est] Vnde Syrus vertit, *suffragium fero legi, quod bona est*, quasi dicat, Si concupisco nolens & inuitus, mens & voluntas mea integra est & intacta; quia legi adhæret, & cum ea consentit.

Vers. 17. Nvnc avtem (nunc ergo) iam non ego operor illvd, scilicet humanè, id est deliberatè, sed qvod habitat in me peccatvm] id est, concupiscentia, vt dixi vers. 14. hæc enim habitat in carne mea, non autem ipsa virtus & bonum, id est, bonitas. Hoc est enim quod subdit Apostolus:

Scio qvia non habitat in me, hoc est in carne mea, bonvm. Nam velle, adiacet mihi: perficere avtem bonvm, non invenio] q. d. Facultas & bona voluntas volendi id, quod bonum est, est in me iustificato, sed vix, & non nisi difficulter illud perficere possum. *Spiritus enim promptus est, caro autem infirma*, imò reluctans spiritui, ita S. August. Anselm. S. Tho. Primas. & Syrus. Idem explicat, repetit & inculcat Apostolus vers. 21. Verè S. Bernard. serm. 84. in Cantica, *Iacet*, inquit, *voluntas, vbi non suppetit facultas*. Et S. August. lib. 10. Confess. ca. 40. in terra gemens & suspirans ad cælum: *Recido*, inquit, *in hac ærumnosis ponderibus, & resorbeor solitis, & teneor, & multum fleo, sed multum teneor. Tantum consuetudinis sarcina degrauat. Hic esse valeo, nec volo; illic volo, nec valeo: miser vtrobique.*

Meritò S. Gregorius Nazianzenus in carmine ad virgines, carnem vocat echineida, siue Remoram pisciculum. Sicut enim Remora nauis, ita caro hominis in cælum cursum inhibet & sistit. Hanc ergo Remoram amouendam esse docet, dum canit:

Ne vita ipsa tua immittas echineida, carnem,
Quæ velut iniecta properantem compede puppim
Detinet, ac tantam cogit subsistere molem.

Vide & Abbatem Theonam apud Cassianum collat. 23. vbi fusè hanc Apostoli sententiam pertractat.

Vers. 21. Invenio igitvr (in meipso) legem, quæ sequitur scilicet, qvoniam (quòd) mihi volenti facere bonvm, malvm adiacet] & inest, malum, inquam, concupiscentiæ mihi innatæ, quæ bonò & legi Dei repugnat. Aduerte hic, & in teipso experire, cùm bonum aliquod, præsertim heroicum vis aggredi, maximè senties resurgentem & sese opponentem concupiscentiam.

Traiectio Hebraica. Nota hic Hebraicam traiectionem: vox enim *quoniam*, quam postponit Paulus dicens: *Inuenio, volenti bonum facere, quoniam mihi malum adiacet*, præponenda est hoc modo, *Inuenio, quoniam mihi volenti bonum facere malum adiacet.* Aliter alij hæc explicant, quos vide, si lubet, apud Toletum.

Vers. 22. Condelector legi Dei secvndvm interiorem hominem] Quæres, quis dicatur interior, quis exterior homo? Primò, Manichæi ex

A hoc loco docuerunt in homine duas esse animas, vnam bonam, à qua virtutes; secundam malam, à qua vitia manant: ac consequenter in ipso homine esse quasi duos homines, vnum interiorem, alterum exteriorem. *Error Manichæorum de interiori, & exteriori homine.*

Secundò, Illyricus rigidus Lutheranus, Interior homo, inquit, est anima & spiritus Dei: exterior homo est peccatum originale, quod quasi forma substantialis animum afficit. Putat enim ipse peccatum non esse accidens, sed formam & substantiam quamdam tetram & horridam, talemque, qualem vulgo imaginamur diabolum. *Circa idē error Illyrici Lutherani.*

Tertiò, Caluinus, Interior homo, inquit, est superior pars animæ, siue mens consentiens legi Dei: exterior est eadem mens quatenus concupiscit mala. Putat enim Caluinus in eâdem omnino animæ portione & facultate hanc esse pugnam B ideoque hominem etiam iustum simpliciter tam esse peccatorem, quàm iustum; quod implicat. Porrò hæc eius doctrina sequitur ex altero eius principio, quo homini re ipsa verè & propriè partem superiorem, id est rationem & liberum arbitrium adimit: tunc enim necessariò sequitur, quòd in parte inferiori tam dominetur concupiscentia, quàm virtus; quodque inferior hæc pars non reipsa, sed nomine tenus in superiorem & inferiorem diuidatur. Verùm hæc omnia ἀσύστατα, sunt, erronea & hæretica. *Delirium Caluini circa duplicē hominem.* *Tollit Caluinus liberum arbitrium.*

Quartò, Photius & Toletus sic explicant: Homo interior est ratio, quæ etiam in peccatoribus reluctatur exteriori, id est, sensui & appetitui. *Explicatio Photij & Toleti.*

Verùm Nota. In homine vna tantùm est anima, quæ simul est rationalis, & sensitiua, & post priuationem iustitiæ originalis peccato contra- C ctam, hæc contra illam, scilicet sensitiua contra rationalem, maximè gratia imbutam, adeoque ipsa anima contrarijs appetitibus secum pugnat, etiam in homine iustificato: ita vt ex operationibus eius duplex in eo videatur esse anima & duplex homo. Cuius rei causa est eminentia animæ rationalis, quæ virtute in se continet animam sensitiuam, & vegetatiuam; facitque in homine vna anima, quod in tribus, scilicet in planta, in equo, in homine faciunt tres animæ, scilicet vegetatiua, sensitiua, & rationalis. *Vnde oriatur pugna & contrarietas in anima.*

Dico ergo, vnus idemque est homo, sed ratione diuersorum statuum, affectionum & operationum, dicitur exterior vel interior. Interiorem Apostolus nunc nouum vocat, nunc renouatum, scilicet à Christo; tunc spiritualem, nunc mentem: D exteriorem, animalem vocat, vel veterem quem scilicet à veteri Adamo traximus; eumdem vocat carnem, vel membra synecdochicè & metonymicè; quia scilicet, maximè vim suam ostendit in membris, carne, & appetitu sensitiuo. Hæc enim corruptio deriuata ex carnali Adamo, maximè se pandit & exerit in carne, & carnalibus desiderijs, imò per ea animam sollicitat & commouet, licet propriè in anima resideat. Hinc Apostolus Galat. 5. superbiam, inuidiam, rixas, vocat opera carnis, id est, concupiscentiæ & veteris hominis. *Vnus homo ratione diuersorum statuum vocatur exterior vel interior.*

Interior homo est mens, vt rectè Caietanus; vel aptiùs, ipse homo gratia, charitate & spiritu Dei imbutus & viuens: huius anima, est gratia & charitas: huius lex, est lex diuina, eiusque dictamen; vt Esto castus, sobrius, humilis, obediens, Deum time & ama: huius vitalis operatio, est Deum *Interioris hominis anima, lex, operatio.*

Deum amare, colere, obedire.

Exterioris hominis pulchra descriptio & proprietates. Exterior, siue vetus homo est concupiscentia, seu vitiositas, omnibus animæ potentijs, ipsique etiam menti & voluntati insidens; vel est mens, aut potiùs est ipse homo omnibus suis potentijs vitiatus & corruptus: huius anima, est concupiscẽtia: huius lex, est vitiosa inclinatio, vel aliquod dictamen concupiscibile, Dei legi contrarium, v.g. Inebria te, fornicare, superbi: huius operatio vitalis, est concupiscere vinum, opes, delicias, amicas. Concupiscentia ergo, & homo exterior est in anima, voluntate & mente; sed qua parte naturaliter agunt, & in obiecta sua feruntur motu naturali: virtus verò & homo interior est in eadem anima, voluntate & mente, sed qua parte ratione & libertate vtitur, & suis actibus, ipsique concupiscentiæ dominatur, maximè cùm gratiâ Dei pollet.

Locus moralis de lucta concupiscentiæ & spiritus. Est hic locus moralis pro lucta concupiscentiæ & spiritus, quam graphicè depingit in se S. Augustin. lib. 8. Confess. cap. 11. & serm. 45. de Tempore, tom. 10. Asscribam hic verba S. Augustini, quia rem hanc planè ob oculos ponunt, vt qui in se hanc luctam cum Paulo & S. Augustino sentiunt, sed explicare nequeunt, in Augustino expressam & explicatam videant, discantque, qua ratione victoria potiri possint, præsertim cùm vitam commutare, & à statu peccati ad statum gratiæ transire moliuntur. *Dicebam*, inquit, *apud me intus: Ecce modò fiat, modò fiat. Et cum verbo iam ibam in placitum, iam penè faciebam, & non faciebam; nec relabebar tamen in pristina, sed de proximo stabam & respirabam: & iterum conabar, & paulò minùs ibi eram: & paulo minus iam iamque attingebam & tenebam; & non ibi eram, nec attingebam, nec tenebam, hæsitans mori morti, & vitæ viuere: plusque in me valebat deterius inolitum, quàm melius insolitum: punctumque ipsum temporis, quo aliud futurus eram, quanto propius admouebatur, tanto ampliorem incutiebat horrorem, sed non recutiebat retro nec auertebat, sed suspendebat.* Hactenus audiuimus primum concupiscentiæ insultum in Augustino. *Primus concupiscentiæ insultus.*

Secundus concupiscentiæ insultus. Sequitur secundus. *Retinebant me nugæ nugarum, & vanitates vanitatum, antiquæ amicæ meæ, & succutiebant vestem meam carneam & submurmurabant: Dimittisne nos? & à momento isto non erimus tecum vltrà in æternum? & à momento non tibi licebit hoc & istud vltrà in æternum? Et quæ suggerebant in eo, quod dixi, Hoc & istud? quæ suggerebant, Deus meus auertat ab anima serui tui misericordia tua: quas sordes suggerebant, quæ dedecora! Et audiebã eas iam longè minùs quàm dimidius, non tamquam liberè contradicentes, eundo in obuiam, sed veluti à dorso mussitantes, & discedentem quasi furtim vellicantes vt respicerem; retardabant tamen me cunctantem abripere atque excutere ab eis, & transilire quo vocabar; cùm diceret mihi consuetudo violenta, Putásne sine istis poteris?*

Tertius concupiscentiæ insultus. En tertius concupiscentiæ insultus, sed remissior, præualente gratiâ & constantiâ S. Augustini. *Sed iam tepidissimè hoc dicebat. Aperiebatur enim ab ea parte, quà intenderam faciem, & quo transire trepidabam, casta dignitas continentiæ, serena, & non dissolutè hilaris, honestè blandiens, vt venirem, neque dubitarem, & extendens ad me suscipiendum & amplectendum pias manus, plenas gregibus bonorum exemplorum. Ibi tot pueri & puellæ, ibi iuuentus multa, & omnis ætas, & graues viduæ, & virgines anus, & in omnibus ipsa continentia nequaquam sterilis, sed fœcunda mater filiorum gaudiorum de marito te, Domine. Et irridebat me derisione exhortatoria, quasi diceret: Tu non poteris quod isti & istæ? An vero isti & istæ in semetipsis hoc possunt, ac non in Domino Deo suo? Dominus Deus eorum me dedit eis. Quid in te stas & non stas? Proijce te in eum, noli metuere; non se subtrahet, vt cadas. Proijce te securus, excipiet te, sanabit te. Et erubescebam nimis, quia illarum nugarum murmur adhuc audiebam, & cũctabundus pendebam. Et rursus illa quasi diceret: Obsurdesce aduersus immunda illa membra tua super terram, vt mortificentur. Narrant tibi delectationes, sed nõ sicut lex Domini Dei tui. Ista controuersia in corde meo, non nisi de meipso aduersus meipsum.* Hæc Augustin. *Efficax ad virtutem & continentiam exhortatio.*

Secundò, luctæ huius vtilitatem docet S. Greg. l. 19. Mor. 6. *Optima, ait, virtutis custos est infirmitas, vel pressurarum, vel tentationum: & fit certo moderamine vt, dum quisque Sanctorum iam quidem interius ad summa rapitur, sed adhuc tentatur exterius, nec desperationis lapsum, nec elationis incurrat: sicque cognoscimus in profectu, quod accepimus in defectu, quid sumus: & sic subtilissima interni iudicij moderatione infra summa, & supra infima, in quodam medio anima libratur.* Et S. Bernardus serm. in cœna Domini de baptism. & Sacramento altaris. *Ad humiliandos nos, ipsam* (concupiscentiam) *adhuc patitur viuere in nobis, & grauiter affligere nos, vt sentiamus quid nobis gratia præstet, & semper ad illius auxilium recurramus: sic & de minoribus istis peccatis pia dispensatione nobiscum agitur, vt non penitus auferantur, sed in illis nos erudiat Deus, vt, cum minima cauere non possumus certi simus quod non nostris viribus maiora superemus; semperque timorati, & omnino solliciti simus quomodo eius gratiam non amittamus, quam nobis tam multipliciter necessariam esse sentimus.* *Lucta spiritualis vtilitas.*

VIDEO ALIAM LEGEM IN MEMBRIS MEIS REPVGNANTEM LEGI MENTIS MEÆ, ET CAPTIVANTEM ME IN LEGE PECCATI] *Repugnantem* græcè ἀντιστρατευόμενον, id est, contrà militantem, rebellantem. Est metaphora à lucta & pugna. VERS. 23.

Rursum, *captiuitantem me*, non voluntatis consensione, vt vult Chrys. (putat enim ipse hæc omnia de statu peccati, & de peccatore dici) sed commotione, ait S. August. vt scilicet captiuus reddar & subijciar legi peccati, id est concupiscentiæ; ita vt etiam inuitus & reluctans, vitiosas eius inclinationes, dictamina, impulsus sentire cogar, & eius laqueos & motus euadere non possim. *Vitiosas inclinationes sentire cogimur & iusti.*

Aliqui ex S. Augustino sic explicant: *Captiuantem*, id est, captiuare conantem: sed græcè est αἰχμαλωτίζοντά με, id est, capientem me; & syriacè est שָׁבֵא לִי *sabeli*, id est, quod captiuum me reddit. De facto enim omnes, non sub peccato, sed sub concupiscentia quasi captiui tenemur.

Nota hic hebraismum, *in lege peccati*, id est, sibi ipsi. Eadem enim est lex peccati & membrorum, scilicet concupiscentia, vt dixi. Sic dicitur Genes. 19. 24. *Pluit Dominus à Domino*, id est, à seipso. Dicitur concupiscentia lex peccati, quia est fomes ad peccatum sollicitans, peccatum dictans & suggerens.

INFELIX, græcè ταλαίπωρος, id est, miser, ærumnosus, EGO HOMO, QVIS ME LIBERABIT DE CORPORE MORTIS HVIVS?] id est, à congerie omnium peccatorum, inquit Caluinus; vel, vt Commentarius Ambrosij, ab vniuersitate vitiorum. Sed hæc expositio impropria, remota & aliena est. Vnde dico, *de corpore mortis*, id est, à corpore moribundo, & peccandi affectibus, ac consequenter morti & corruptioni obnoxio: quodque, vt ait VERS. 24.

ait S. Hieron. tum corporalem; tum, vt Photius, animæ sæpè spiritualem mortem inducit. ita S. August. lib. 1. Contra duas epist. Pelag. 11. Est metalepsis, *Liberari à corpore mortis*, inquit S. Aug. *est omni sanato languore concupiscentiæ carnis, non ad pœnã recipere corpus, sed ad gloriam. Non enim à corpore mortis, impij liberabuntur vmquam, quibus in resurrectione eadem corpora ad æterna tormenta redduntur.*

Per mortẽ Hebræi quamuis afflictionẽ & plagam intelligunt.

Nota. Mors Hebræis per metonymiam & catachresin sæpè morbum, pestem, luem & afflictionem quamlibet grauem significat. Sic Pharao Exodi 10. v. 17. *Regate*, inquit, *Dominum, vt auferat à me mortem istam: mortem*, id est, plagam locustarum depascentium herbas & germina. Sic 4. Reg. 4. 40. dicitur, *mors*, id est amaricies colocyntidarum, *in olla est*. Pari modo hic *corpus mortis* accipi potest corpus obnoxium multis morbis, afflictionibus & ærumnis. Est hoc ardens Apostoli ex hoc misero & mortali corpore ad beatam & cælestem vitam anhelanti suspirium.

B

Anima suspirantis prosopopœia

Audi pari modo suspirantem auctorem (Hugonem Victorinum, si credimus Trithemio) lib. de Spir. & anima; qui extat tom. 3. operum S. Aug. c. 62. *Audi*, inquit, *ò anima! qualis sis, onerata es peccatis, irretita vitijs, capta illecebris, affixa membris, confixa curis, distenta negotijs, contracta timoribus, afflicta doloribus, erroribus vaga, suspicationibus inquieta, sollicitudinibus anxia, aduena in terra inimicorum, coinquinata cum mortuis, deputata cum ijs qui in inferno sunt.* Et ca. 60. *Quando veniam & apparebo ante faciem Domini, ad videndum eum in bonitate electorum suorum, ad lætandum in lætitia gentis suæ, vt laudetur cum hereditate sua? Quando videbo ciuitatem illam, de qua dictum est, Plateæ tuæ Ierusalem sternentur auro mundo, & in te cantabitur canticum lætitiæ, & per omnes vicos tuos ab vniuersis dicetur Alleluia? O ciuitas sancta, ciuitas speciosa, de longinquo te saluto, ad te clamo, te requiro; desidero enim videre te, & requiescere in te: sed non sinor carne retentus. O ciuitas desiderabilis! muri tui lapis vnus, custos tuus ipse Deus, ciues tui semper læti; semper enim gratulantur in visione Dei.*

Ciuitatis supernæ immensa felicitas & gaudium.

C

Vers 25. GRATIA DEI PER IESVM CHRISTVM] Supple, Liberabit me quandoque à corpore mortis huius, putà in futura resurrectione dando mihi corpus immortale & gloriosum.

Nota. Pro *gratia Dei* noster interpres legit in Græco χάρις τοῦ θεοῦ. Ita quoque legit S. Ambros. Origen. Hieron. S. Augin. & alij. Verùm S. Chrysost. Theodoret. Oecumen. Theophyl. Hieron. ad Algasiam, & Græci codices iam legunt εὐχαριστῶ τῷ θεῷ, gratias ago Deo qui scilicet me liberabit à corpore mortis, per Iesum Christum.

Gratiarũ actio non futurum, sed præteritũ respicit.

Verum nostra lectio aptior, ideoque verior est: nec enim gratiarum actio, sed gratia respicit futurum. Nam gratiæ propriè non aguntur pro beneficio futuro & accipiendo, sed & præterito & iam accepto: τὸ autem *liberabit*, hic est futurum, non præteritum.

Adde, τὸ *gratia Dei*, tacitè includit τὸ *gratias ago Deo*. Nam dicere, Gratia Dei per Christum me liberabit: hancque gratiam confiteri & celebrare, est reipsa gratias agere Deo.

IGITVR EGO IPSE MENTE SERVIO LEGI DEI; CARNE AVTEM, LEGI PECCATI] eo sensu, quem iam dedi v. 22. & 23. Totum hunc Apostoli locũ de lucta carnis & spiritus, siue concupiscentiæ & continentiæ, egregiè tractat S. August. li. de Continentia to. 4. hunc enim librum non esse Hugonis

A Victorini, vt suspicatur Erasmus sed ipsius Augustini; ex Beda, Possidio, & alijs docent DD. Louanienses, qui accuratè & correctissimè opera omnia S. Aug. ediderunt. In illo ergo libr. docet Primò, August. sub fin. cap. 2. in hac vita perpetuam esse hanc luctam, & sufficere nobis, si non consentiamus malis concupiscentiæ, itaque futurum vt in altera beata vita illam non sentiamus. *Nunc quamdiu*, inquit, *concupiscit caro aduersus spiritum, & spiritus aduersus carnem, sat est nobis non consentire malis, quæ sentimus in nobis. Nam ipsa continentia cùm frenat cohibetq́ libidines, simul & appetit bonum, ad cuius immortalitatem tendimus; & respuit malum, cum quo in hac mortalitate contendimus.*

In hac vita perpetua nobis lucta carnis & spiritus.

Deinde docet eos tantùm hanc luctam sentire, qui concupiscentiæ reluctantur, non autem eos qui illi cedunt & consentiunt. *Hanc pugnam*, inquit, *non experiuntur in semetipsis nisi bellatores virtutum debellatoresq́ vitiorum. Non expugnat concupiscentia malum, nisi continentia bonum. Sunt autem qui legem Dei omnino nescientes, malas concupiscentias nec in hostibus deputãt, eisq́ miserabili cæcitate seruientes, insuper etiã beatos se putãt satiãdo potiùs quã domando.*

Luctã carnis & spiritus non sentiũt qui carni non resistunt.

Tertiò, docet Christianos quasi Christi milites ad hanc pugnam ab Apostolo accendi, vt non permittant concupiscentiam in se regnare; quod fit, cùm illi obediunt; sed illi resistant, eamque resistendo doment & minuant, licet eam extinguere nequeant. sic enim ait; *Milites Christianos Apostolica tuba isto sonitu accendit in prælium. Non regnet peccatum in vestro mortali corpore ad obediendum desiderijs eius. Tunc autem regnare ostenditur, si desiderijs eius obeditur quibus non est obediendum, ne obedientibus regnet. Cùm hortatur Apostolus, vt spiritu facta carnis mortificemus, tuba vtique canit; bellum, in quo versamur, ostendit & vt acriter dimicemus, & hostes nostros mortificemus, ne ab eis mortificemur, accendit.*

Tuba Apostolica ad bellum spiritus aduersus carnem.

Quartò, hostes nostros describit, & huius pugnæ milites vtrimque recenset: hinc scilicet opera carnis, inde fructus spiritus in aciem producens. *Hostes autem nostri*, inquit, *opera sunt carnis, quæ sunt fornicatio, immunditia, luxuria, idolorum seruitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes*, &c. *In hoc prælio aduersus carnalem exercitum velut aliam producens aciem spiritalem: Fructus spiritus est*, inquit, *charitas, gaudium, pax, longanimitas, benignitas, bonitas, fides, mansuetudo, continentia. Hæc est actio continentiæ, si opera carnis mortificantur.*

Hostes nostri, & horum pugna cum carne molesta.

D

Quintò, c. 7. docet non esse duas in homine naturas ex contrarijs inter se principijs ortas, & inter se assiduè confligentes, vnam boni, alteram mali; vt voluerunt Manichæi. Sed hoc bellum oriri ex languore concupiscentiæ, quam peccatum in naturam hominis bonam, & bene à bono Deo conditam inuexit, *Languorem autem iustum*, inquit, *culpa meruit, natura non habuit; quam sanè culpam per lauacrum regenerationis Dei gratia fidelibus iam remisit; sed sub eiusdem medici manibus adhuc natura cum suo languore confligit. In tali autem pugna sanitas erit tota victoria, cùm iustus dicet, Benedic anima mea Domino, qui sanat omnes languores tuos.*

In homine nõ sunt duæ naturæ, vna à bono Deo, & altera à malo, vt volunt Manichæi.

Sextò, ostendit carni ipsi bonum esse, vt eius prauis desiderijs resistatur, vt ita ipsa caro à suis vitijs purgetur. *Audi*, inquit, *Apostolum dicentem: Scio quòd nõ habitat in me (quod vt exponeret, addit) hoc est in carne mea bonũ. Se itaque dixit esse carnẽ suam. Nõ ergo est ipsa inimica nostra; & quãdo eius vitijs resistitur, ipsa amatur; quia ipsa curatur: nemo enim vmquam*

Bonum est carni, vt ei resistatur.

carnem

carnem suam odio habuit, vt ipse Apostolus dicit: & ipse alio loco ait, Mente, seruio legi Dei; carne, legi peccati. Quomodo carne, legi peccati? numquid concupiscentiæ consentiendo carnali? Absit: sed motus desideriorum illic habendo, quos habere nolebat, & tamen habebat: sed eis non consentiendo, mente seruiebat legi Dei, & tenebat membra, ne fierent arma peccati.

Quo sensu Paulus dicat se velle bonum, non tamen perficere.

Septimò, ostendit quo sensu dicat Apostolus se propter concupiscentiam; velle quidem bonum, non tamen perficere. *Fiunt, inquit, itaque in nobis concupiscentiæ malæ, quando id quod non licet, libet: sed non perficiuntur, cùm legi Dei mente seruiente libidines continentur: & bonum fit, cùm id, quod malè libet, vincente bona delectatione, non fit: sed boni perfectio non impletur, quamdiu legi peccati carne seruiente libido illic, quamuis contineatur, tamen mouetur; non enim opus esset vt contineretur, nisi moueretur. Erit ergo perfectio boni quando erit consumptio mali; illud erit summum, hoc erit nullum, quod si in ista mortalitate sperandum putamus, fallimur; tunc enim erit,* B *quando mors non erit, sed summum bonum erit, &c.*

Continentia non tantum contra libidinem, sed etiam contra quoslibet alios concupiscentiæ motus luctatur.

Octauò, c. 13. docet continentiam luctari non solùm contra libidinem, verùm etiam contra quoslibet alios concupiscentiæ motus, eamque illos frænare & compescere. *Continentia, inquit, omnibus prorsus delectationibus concupiscentiæ, quæ aduersantur dilectioni sapientiæ, coërcendis atq; sanandis inuigilat, vt homo non secundùm hominem viuens, iam possit dicere, Viuo autem non ego, viuit verò in me Christus: vbi enim non ego, ibi feliciùs ego, vt quando secundùm hominem reprobus vllus motus exurgit, cui non consentit, qui mente legi Dei seruit, dicat etiam illud: Iam non ego operor illud.*

Nonò denique, demonstrat per continentiam A mortificandos esse concupiscentiæ motus, tum ne in opus exeant, tum ne voluntas in mente & cogitatione ijs inhæreat & consentiat, vt ijs mortui, Christo & iustitiæ viuamus. *Mortificate,* inquit Apostolus, *membra vestra, quæ sunt super terrã, fornicationem, immunditiam,* &c. *Et quomodo ista mortificãtur opere continentiæ, nisi cum eis mẽte non cõsentitur, neque exhibentur eis arma corporu mẽbra? Et quod est vigilantiã maiore continentiæ curandum, ipsa etiã nostra cogitatio, si eorum quadam suggestione; & quasi susurratione tangatur, tamen ab eis, oblectetur, auertitur.*

Mortificandi mali motus tum ne in opus exeant tũ ne voluntas ijs inhæreat.

Præsentissimum porro concupiscentiæ antidotum est cogitatio & inspectio mortis, & morientium, ac mortuorum.

Abbas Elias apud Sophronium in Prato Spirit. cap. 10. narrat de se, quod visitatus à femina religiosa post eius abitum grauem senserit tentationem libidinis, à qua victus exiuerit ad eam cum illa explendam. *Cum verò,* inquit, *fermè vno stadio ab eius adhuc spelæo distarem, vrente grauiter æstu libidinis, repentè factus in extasi, vidi apertam terram, & me hiatu terræ absorptum. Aspicióq; illic cadauera putrida iacentia & resoluta, & incredibili fætore plena, quemdamq; reuerendi habitus virum ea mihi demonstrantem, ac dicentem: Ecce istud mulieris est, istud viri, istud pueri; fruere iam vt vis, & quantum libet concupiscentiæ tuæ: huius tamen voluptatis gratia vide quot labores amittere voluisti: vide propter quod peccatum vos ipsos priuare vultis regno cælorum. Væ humanæ miseriæ propter vnius horæ voluptatem tanti laboris mercede frustramini. Ego autem præ nimio fætore in terrã corrui. Tunc accedens vir ille venerabilis, qui mihi apparuerat erexit me. Et gratias agens Deo, reuersus sum in locum meum.* Plura vide Num. 11. v. 20. & 34.

CAPVT OCTAVVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hactenus explicauit Apostolus infirmitatem legis, peccati & concupiscentiæ: hic vires gratiæ & spiritus Christi explicat, seu quanta bona iustis per Christũ Christiq; spiritum dentur.

Primo ergo ex dictis concludit, eos qui Christo per fidem, & gratiã sunt insiti, ab omni culpa & damnatione esse liberos, eos scilicet, qui non secundùm carnem, sed, secundùm spiritum viuunt.

Vnde Secundo, v. 12. multis probat nos secundùm spiritum quem accepimus, debere viuere, spiritum, inquam, adoptionis, in quo clamamus, Abba, pater, qui nos Dei filios, ac futuræ gloriæ cum Christo coheredes efficit.

Inde Tertio, v. 19. ostendit, quãta, quamq; ambiẽda sit hæc gloria: vtpote ad quã suspiret non solùm omnis creatura quæ in hac vita vanitati subiecta est, sed & hi, qui spiritus primitias acceperunt. Vnde v. 26. asserit spiritũ adiuuare infirmitatem nostram, & postulare pro nobis.

Denique v. 28. exaggerat charitatem Dei erga se diligentes, quæ omnia eis cooperantur in bonum, vtpote, quos præsciuit, & prædestinauit conformes fieri Christo, & pro quibus tradidit Christum in mortẽ. Ex quo v. 35. concludit. Quis ergo nos separabit à charitate Christi.

1. Nihil ergo nunc damnationis est ijs, qui sunt in Christo Iesu, qui non secundùm carnem ambulant. 2. Lex enim spiritus vitæ in Christo Iesu liberauit me à lege peccati & mortis. 3. Nam quod impossibile erat legi, in quo infirmabatur per carnem: Deus filium suum mittens in similitudinem carnis peccati, & de peccato damnauit peccatum in carne, 4. vt iustificatio legis impleretur in nobis, qui non secundùm carnem ambulamus, sed secundùm spiritum. 5. Qui enim secundùm carnem sunt: quæ carnis sunt, sapiunt. qui verò secundùm spiritum sunt: quæ sunt spiritus sentiunt. 6. Nam prudentia carnis, mors est: prudentia autem spiritus, vita & pax. 7. Quoniam sapientia carnis inimica est Deo: legi enim Dei non est subiecta: nec enim potest. 8. Qui autem in carne sunt, Deo placere non possunt: 9. Vos

9. Vos autem in carne non estis, sed in spiritu: si tamen spiritus Dei habitat in vo-
bis. Si quis autem Spiritum Christi non habet, hic non est eius. 10. Si autem Chri-
stus in vobis est: corpus quidem mortuum est propter peccatum, spiritus verò viuit pro-
pter iustificationem. 11. Quòd si Spiritus eius, qui suscitauit Iesum à mortuis, ha-
bitat in vobis: qui suscitauit Iesum Christum à mortuis, viuificabit & mortalia corpo-
ra vestra, propter inhabitantem Spiritum eius in vobis. 12. Ergo fratres debitores
sumus non carni, vt secundùm carnem viuamus. 13. Si enim secundùm carnem
vixeritis, moriemini: si autem spiritu facta carnis mortificaueritis, viuetis. 14. Qui-
cumque enim spiritu Dei aguntur, ij sunt filij Dei. 15. Non enim accepistis spiri-
tum seruitutis iterum in timore, sed accepistis spiritum adoptionis filiorum, in quo
clamamus: Abba (Pater.) 16. Ipse enim Spiritus testimonium reddit spiritui no-
stro, quòd sumus filij Dei. 17. Si autem filij, & heredes: heredes quidem Dei, cohere-
des autem Christi: si tamen compatimur, vt & conglorificemur. 18. Existimo enim
quòd non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam, quæ reuelabi-
tur in nobis. 19. Nam expectatio creaturæ, reuelationem filiorum Dei exspectat.
20. Vanitati enim creatura subiecta est non volens, sed propter eum, qui subiecit
eam in spe: 21. quia & ipsa creatura liberabitur à seruitute corruptionis in liberta-
tem gloriæ filiorum Dei. 22. Scimus quòd omnis creatura ingemiscit, & parturit
vsque adhuc. 23. Non solum autem illa, sed & nos ipsi primitias spiritus habentes,
& ipsi intra nos gemimus, adoptionem filiorum Dei expectantes, redemptionem corpo-
ris nostri. 24. Spe enim salui facti sumus. Spes autem, quæ videtur, non est spes: nam
quod videt quis, quid sperat? 25. Si autem quod non videmus speramus: per pa-
tientiam expectamus. 26. Similiter autem & Spiritus adiuuat infirmitatem nostram:
nam quid oremus, sicut oportet, nescimus: sed ipse Spiritus postulat pro nobis gemi-
tibus inenarrabilibus. 27. Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret Spiritus:
quia secundùm Deum postulat pro sanctis. 28. Scimus autem quoniam diligenti-
bus Deum omnia cooperantur in bonum, ijs, qui secundùm propositum vocati sunt
sancti. 29. Nam quos præsciuit, & prædestinauit conformes fieri imaginis Filij
sui, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. 30. Quos autem prædestinauit, hos
& vocauit: & quos vocauit, hos iustificauit: quos autem iustificauit, illos glorificauit.
31. Quid ergo dicemus ad hæc? si Deus pro nobis, quis contra nos? 32. Qui et-
iam proprio Filio suo non pepercit, sed pro nobis omnibus tradidit illum, quomodo non
etiam cum illo omnia nobis donauit? 33. Quis accusabit aduersus electos Dei?
Deus qui iustificat. 34. Quis est qui condemnet? Christus Iesus, qui mortuus est,
imò qui & resurrexit, qui est ad dexteram Dei, qui etiam interpellat pro nobis. 35.
Quis ergo nos separabit à charitate Christi? tribulatio? an angustia? an fames? an nu-
ditas? an periculum? an persecutio? an gladius? 36. sicut scriptum est: Quia pro-
pter te mortificamur tota die: æstimati sumus sicut oues occisionis.) 37. Sed in his
omnibus superamus propter eum, qui dilexit nos. 38. Certus sum enim, quia neque
mors, neque vita, neque angeli, neque principatus, neque virtutes, neque instantia, ne-
que futura, neque fortitudo, 39. neque altitudo, neque profundum, neque creatura
alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo Iesu Domino nostro.

VERS. 1. NIHIL ERGO DAMNATIONIS, nihil damnatione dignum, nihil damnabile, nulla damnabilis culpa (ita Concil. Trident. sess. 3. can. 5.) etiamsi motus concupiscentiæ sentiant EST IIS, QVI SVNT IN CHRISTO IESV] id est, qui sunt iustificati, Christoque in baptismo insiti per fidem spem & charitatem. Cùm iustitia ergo non consistit reatus culpæ damnabilis, sed benè reatus pœnæ, puta obligatio ad pœnam temporalem. Hinc patet Primò, nec concupiscentiam, nec aliud quippiam in renatis esse peccatum, damnatione dignum. Secundò gratiam iustificantem, & baptismum non tantùm tegere aut radere peccata, sed eradere omnino & tollere, ac Tertiò, verè nos iustificari, non tectè, non imputatiuè.

Baptizati verè iustificantur, sine vlla peccati reliquia.

Dices, Quomodo ergo dicit S. Augustin. lib. 1. Contra duas epist. Pelag. 13. concupiscentiam in iustis transire reatu, manere actu,

A Respondeo. Sensus est, concupiscentiam, quæ peccatum originale erat, vel potiùs cum eo coniuncta erat, reatu peccati huius in baptismo absterso, remanere actu. Patet enim culpa peccati originalis in baptismo remissa, concupiscentiam actu remanere ad luctam. Videtur enim S. August. putasse concupiscentiam non renatis esse peccatum originale, cuius contrarium multi Doctores docent, idque videtur verius. Videtur enim peccatum originale, vti & habituale, consistere non in ipsa concupiscentia; sed in morali auersione à Deo, quæ remanet ex actu præterito, vel Adæ, vel proprio: sicque explicari potest S. Aug. vt hanc auersionem vocet reatum cum concupiscentia coniunctum, qui transit cùm in baptismo tollitur & remittitur, remanente nihilominus ipsa concupiscentia.

Peccatum originale non cõsistit in ipsa concupiscẽtia, sed in morali auersione à Deo.

VERS. 2. LEX SPIRITVS VITÆ IN CHRISTO IESV

(id

(id est, per Christum Iesum) LIBERAVIT ME A LEGE PECCATI ET MORTIS.] Pro *liberauit*, Tertull. lib. de Resurrect. carn. ca. 46. legit, *manumisit*. Fuimus enim quasi mancipia peccati & mortis; sed à Christo manumissi, & libertate donati sumus.

Iam *lex spiritus vitæ*, id est lex spiritus viuificantis, putà, lex gratiæ & charitatis, per Christum liberauit me à lege peccati mortis, hoc est, & dictamine, iure, dominatu; reatu concupiscentiæ; vt liceet eam sentiam, non tamen consentiam. ita S. August. lib. 1. Contra duas epist. Pelag. 10. Theophyl. Anselm. & alij. Est enim concupiscentia lex peccati, quia est fomes, vt dixi, ad peccatum sollicitans: consequenter & lex mortis, quia *stipendium peccati est mors*.

Lex peccati duo significare potest.

Alij *à lege peccati*, id est, inquiunt, à lege Mosi quæ occasio erat peccati & mortis: sic enim eam vocat cap. 7. 6. Verùm prior sensus videtur planior & germanior: nam paulò antè cap. præced. v. 23. & vlt. concupiscentiam vocauit legem peccati, de lege verò propriè dicta, absolutè subdit Apostolus dicens:

VERS. 3. NAM QVOD IMPOSSIBILE ERAT LEGI (Mosaicæ, etiam naturali & decalogo) IN QVO INFIRMABATVR PER CARNEM] q. d. Quatenus lex impotens erat & inualida propter carnem nostram peccato & concupiscentiam infectam, quæ sanare non poterat: ita Theophyl. Aliter Origen. qui per *carnem* intelligit crassam, literalem & carnalem legis intelligentiam; atque istam legis infirmitatem & impotentiam in eo collocat, quòd impossibile fuerit legis cæremonias omnes secundùm carnem, id est secundùm literam, obseruare. Verùm hic sensus impertinens videtur & improprius. Ista enim infirmitas non legis erat, sed hominis.

DEVS FILIVM SVVM MITTENS] græcè πέμψας, id est, cùm misisset, q. d. misso filio) IN SIMILITVDINEM CARNIS PECCATI] id est, carnis peccatricis, q. d. Deus mittens filium suum, præstitit & suppleuit legis & carnis impotentiam; vel hebraismo, mittens, id est, misit Christum, vt assumeret carnem humanam similem carni peccatrici aliorum hominum. ita Theophyl. Scilicet Christus natus est mortalis, vitæ nostræ ærumnas mortemque est passus; quæ debentur peccatoribus. Vnde & per æneum serpentem à Mose erectum Numer. 21. præsignatus est, vtpote qui cùm videretur habere venenum peccati, reuera, tamen non habe-ret.

Christus serpens æneus cùm videretur habere venenum peccati, non habuit.

Quare non bene commentarius Hieronymo ascriptus, *caro peccati*, id est; ait, in qua erat non peccatum, sed procliuitas ad peccatum. Perperam etiam Manichæi similitudinem carnis peccati, carnem non veram, sed apparentem, & similem veræ interpretantur: quia Christus, inquiunt. non veram, sed phantasticam carnem assumpsit. Nam, vt bene annotauit S. Basilius epist. 65. non ait Apostolus, In similitudinem carnis humanæ, sed, Carnis peccati, & Tertull. lib. 5. contra Marcion. c. 14. *Similitudo, inquit, ad titulum peccati pertinet, non ad substantiæ mendacium. Nam neo addidisset, Peccati si substantiæ similitudinem vellet intelligi, vt negaret veritatem. Tantum enim Carnis posuisset non &, Peccati: cum verò sic struxit, Carnis peccati, & substantiam confirmauit, id est, carnem, & similitudinem ad vitium substantiæ retulit, id est, ad peccatum.* Et paulò antè: *Voluit Deus peccati carnem simili substantia redimere, id est carnea, quæ peccatrici carni similis esset, cum peccatrix ipsa non esset. Nam vt hæc erit Dei virtus, in substantia pari perficere salutem.*

Commentarius pseudo Hieronymi, & Manichæorum & Marcionis hæreses circa Christi humanitatem impugnantur.

ET DE PECCATO DAMNAVIT PECCATVM IN CARNE. S. August. l. 3. Contra duas epist. Pelag. 6. tres affert expositiones, quarum Prima est, *de peccato*, id est, per peccatum, hoc est, per hostiam expiatricem peccati, scilicet, per corpus suum crucifixum, damnauit. id est aboleuit, sustulit. peccatum. Sic etiam Origen. Ita enim alibi sæpè peccatum metonymicè significat hostiam destinatam expiãdo peccato, vt dicam 2. Corinth. 5. v. vlt.

Tres Augustini expositiones in hæc verba.

Secunda est, *de peccato*, id est, per peccatum Iudæorum, quo Christum crucifixerunt, deletum est peccatum.

Tertia, *de peccato*, id est, per carnem Christi quæ similis erat carni peccati, deleuit peccatum. Sed repugnat Græcum περὶ, quod non *per*, sed *de* significat.

Quarta, est Anselmi, *de peccato*. id est, morte sua, quæ erat peccati effectus, Christus damnauit peccatum. Sed & hoc remotum & alienum est.

Quarta expositio Anselmi.

Quinta, est Theophyl. *de peccato*, id est, pro peccato, vel propter peccatum expugnandum & abolendum, *damnauit*; id est destruxit & sustulit, *peccatum in carne* sua moriens: sed Græcum περὶ non significat *propter*. Adde, quòd hic sensus tautologicus videatur.

Quinta. Theophylacti.

Sextò, Hilarius in ps. 67. Christus, inquit, damnauit peccatum, id est diabolum, *de peccato*, in carnem Christi admisso, quia eius mortis fuit auctor. Sed hoc quoque incommodum & durum videtur, vt scilicet ipse dæmon dicatur peccatum, cùm peccatum paulò antè, & passim hic propriè capiatur.

Sexta. Hilarij.

Septimò, optimè S. Chrysost. Theodor. Theophyl. Christus, inquiunt, in carne patiens & moriens damnauit & sustulit peccatum, quasi reum peccati, eò quòd iniustè vim intulerit Christo, illumque occiderit innocentem; eò quòd videret eum habere similitudinem carnis peccati: hac enim de causa iustè peccatum suo dominio, quod habebat in alios homines priuatum est. Qui enim manum extendit in aliena, iustè priuatur suis. Est prosopopœia: peccatum enim quasi tyrannus hic regno priuatur. Sic Christus morte sua damnauit & occidit mortem. Simile est Ioan. 16. 8. Vbi dicitur, quòd Spiritus sanctus arguet mundum de peccato, de iustitia, & de iudicio.

Septima & optima expositio.

VERS. 4. ET IVSTIFICATIO LEGIS IMPLERETVR IN NOBIS] q. d. Vt totum quod lex præcipit, quasi iustum & debitum, impleremus. Alij δικαίωμα, pro δικαίωσις accipiunt. q. d. Vt iustificatio à peccatis quam lex exigebat, impleretur in nobis, & hoc planius est. Hinc patet per solam naturam & legem, sine gratia Christi, hominem in hac corruptione non posse totam legem totumque decalogum implere.

VERS. 5. QVI SECVNDVM CARNEM SVNT QVÆ CARNIS SVNT, SAPIVNT (id est, cogitant, amant, quærunt, iisque se pascunt & oblectant; (QVI VERO SECVNDVM SPIRITVM SVNT (homines spirituales, secundùm spiritum viuentes) QVÆ SVNT SPIRITVS, SENTIVNT] id est sapiunt: græcè enim idem est verbum, quòd antè scilicet φρονοῦσιν, q. d. Homines carnales bona carnalia sectantur, probant, eligunt, ambiunt: spirituales verò spiritualia ambiunt, vt scilicet per legem charitatis sua studia, curas & actiones dirigant; vt motibus & instinctibus Spiritus sancti obsecundent, & secun-

Carnalium & spiritualium diuersa studia.

dum illos vitam & mores componant: vt bona non terrena, sed spiritualia & æterna adament, omnique studio conquirant. τὸ enim sentire & sapere hic actiones sunt non tam intellectus, quàm appetitus & voluntatis.

Vers. 6. NAM PRVDENTIA CARNIS MORS EST] Id est, sapere ac viuere secundùm carnem mortem affert tum corporis, tum animæ, tum præsentem, tum maximè æternam. Hic sensus patet ex textu Græco. v. 5. vbi φρονεῖν τὰ τῆς σαρκὸς est sapere carnalia. Vnde φρόνημα, vocat hanc prudentiam, siue sapientiam, id est, hoc sapere. Sic prudentia spiritus, est sapere & viuere secundùm spiritum. Vnde eamdem prudentiam v. sequ. *sapientiam* vocat. ibi enim in Græco idem est φρόνημα. Idem ergo hic sunt hæc quatuor scilicet sapere, sentire, sapiētia & prudentia; quæ non aliud significant quàm amorem, affectum, curam & studium carnis, id est rerum carnalium; vel spiritus, id est, rerum spiritualium.

Prudentia carnis est sapere carnalia.

Nota vocem causalem *nam*: ex illa enim patet Apostolum hic dare causam præcedentiū, scilicet illius, quod dixit v. 4. iustificationem legis impleri in iis, qui non secundùm carnem, sed secundùm spiritum ambulant. Causa hæc est, quòd prudentia, id est amor & studium carnis mortem afferat: inde enim sequitur, eamdem, non iustitiam, sed peccatum afferre, peccatum enim mortis est causa, & inseparabiliter cum morte coniunctum. Prudentia verò & studium spiritûs, vitam & pacem afferat: inde enim sequitur eamdem afferre quoque iustitiam, vtpote quæ vitæ est causa, & necessariò cum vita & pace coniuncta est.

Prudentia carnis mortē, prudentia spiritus vitā operatur.

Prudentia carnis, inquit Anselm. est cor machinationibus tegere, sensum verbis velare, quæ falsa sunt vera ostendere, quæ vera sunt fallacia demonstrare, honorum culmina quærere, adepta temporalis gloriæ vanitate gaudere, irrogata ab aliis mala multiplicius reddere, cū vires suppetunt nullis resistentibus cedere; cum virtutis possibilitas deest, quidquid explere per malitiam nō valet, hoc impacifica bonitate simulare. Prudentia verò spiritus id est iustorum sapientia, est nihil per ostensiones fingere, sensum verbis aperire, vera, vt sunt, diligere, falsa euitare, bona gratis exhibere, mala libentius tolerare quam facere, nullam iniuriæ vltionem quærere, pro veritate contumelias pati lucrum putare. Vbi Nota, hæc tantùm esse partem prudentiæ carnis, illaq; apud Latinos propriè vocari prudentiam carnis: nam Græcum φρόνημα, vt dixi, ad omnes carnales affectiones, sapores & amores se extendit.

Prudentia carnis pulchrè describitur.

Prudentia spiritus quid sit.

PRVDENTIA AVTEM SPIRITVS (est) VITA ET PAX] Id est, sapere, amare, sectari spiritualia, vitam æternam, & pacem, id est, omnium bonorum prouentum & tranquillam possessionem conciliat, Rom. 2. 7.

Vers. 7. QVONIAM SAPIENTIA CARNIS (sapere carnalia) INIMICA EST DEO] Dat hic causam cur prudentia & sapientia carnis non vitam, sed mortem afferat; quia nimirum ipsa inimica est Deo, & legi diuinæ: vita autem nostra animæ, maximè beata, à Deo pendet, & donatur Dei amicis, non inimicis, nam inimicos suos Deus æterna morte punit.

Vers. 8. QVI IN CARNE SVNT (qui carnis affectibus seruiunt, eosque explent, qui carnaliter viuunt) DEO PLACERE NON POSSVNT] τὸ *autem*, capitur pro *enim* dat enim hic causam cur prudentia & sapientia carnis inimica sit Deo; quia nimirum Deus, qui purissimus est spiritus, impuros carnis affectus & opera odit & execratur, quo fit, vt ii qui carnales sunt: Deo placere non possint.

Causa ob quā prudentia carnis sit Deo inimica.

VOS IN CARNE NON ESTIS, SED IN SPIRITV] q. d. Vos carnales non estis, carnalia non quæritis, non amatis, sed spiritualia: anima enim magis est vbi amat, quàm vbi animat. Ita S. Leo serm. 1. de Resurrectione: *Quamuis, inquit, spe salui facti sumus & corruptibilem adhuc carnem mortalemq́; gestamus; rectè tamen dicimur in carne non esse, si carnales nobis non dominentur affectus, & meritò eius rei deponimus nuncupationem, cuius non sequimur voluntatem.* Vers. 9.

SI TAMEN SPIRITVS DEI HABITAT IN VOBIS] Ecce quid sit esse in spiritu, nimirum spiritum Dei non transire, sed habitare, sedemque permanentem figere in aliquo.

Nota, *Spiritus* hic tam Spiritum sanctum, quàm spiritum charitatis & gratiæ nobis à Spiritu sancto communicatum & infusum significat; hic enim ab illo separari nequit, nam Spiritus sanctus per spiritum gratiæ inhabitat in anima nostra. Pulchrè S. August. in Sententiis num. 168. *Sicut, ait, non est à carne, sed supra carnem, quod facit eam viuere; sic non est ab anima, sed supra animam quod eam facit beatè viuere: quia vt vita carnis anima est, ita beata vita hominis Deus est.*

Spiritus sanctus hic & dona ipsius per spiritū significantur.

SI QVIS AVTEM SPIRITVM CHRISTI NON HABET, HIC NON EST EIVS] Nota hic eumdem esse Spiritum Christi & Dei, & consequenter Christum esse Deum. Rursum si hic est Spiritus Christi, æquè ac Dei, ergo Spiritus sanctus à Filio æquè ac à Patre procedit, inquit S. Ambrosius l. 3. de Spiritu sancto c. 9. Examinet hic quisque, an sentiat in se spiritum, affectus, amores & studia, quos in se habuit: vitaque sua expressit Christus, vt videat an ipse sit Christi, an verò mundi, vel diaboli. Spiritus enim Christi humilis & cælestis est; spiritus mundi vanus, & terrenus & carnalis; spiritus diaboli superbus est, arrogans & inuidus.

Spiritus sanctus à Patre Filioque procedit.

Differentia inter spiritū Christi, diaboli & mundi.

SI CHRISTVS IN VOBIS EST] per Spiritum suum sanctum, eiusque gratiam & charitatem.

CORPVS QVIDEM MORTVVM EST PROPTER PECCATVM] *Corpus mortuum*, græcè est, νεκρὸν, id est mortale, mortis necessitati subiectum. Vers. 10.

Notat S. Aug. contra Pelag. & Philosophos, qui docent hominem etiam ante lapsum moriturum, & mori ex naturæ necessitate (quod idem docuit Eugubinus in Gen. 2.) hic ab Apostolo dici *corpus mortuum*, non propter naturam, sed *propter peccatum*. Secundò, dici *mortuum*, non mortale: quia ante lapsum poterat esse mortale, licet non moriturum, si nimirum in innocentia persisteret. *Mortuum* ergo est post peccatum, id est, mortis necessitati factum est obnoxium, ita breui & certò, vt quasi iam habeatur & dicatur mortuum. ita S. August. l. 1. de Peccat. meritis c. 4.

Homo non ex natura, sed peccati necessitate morti est obnoxius.

SPIRITVS VERO VIVIT PROPTER IVSTIFICATIONEM] Legit noster Interpres ζῇ, id est, *viuit*. Iam legunt ζωὴ, id est, vita. q. d. Spiritus sanctus, qui in se est viuens, ipsaque vita essentialis & increata, est causa vitæ nostræ spiritualis, eamque nobis communicat, dum nos facit viuere vitam non carnis, sed spiritûs in charitate & gratia. Ita legunt & intelligunt S. Chrys. Ambros. Augustin. & alii: & huic sensui fauent sequentia. Nam v. seq. spiritus intelligitur non noster, sed Spiritus sanctus idem vt videtur, qui hic.

Verùm noster Interpres, Origen. & Theodor. legunt, *spiritus viuit*, id est, mens nostra viuit, tum iam vita gratiæ: tū *viuit*, id est, viuet, vita gloriæ in resurre-

resurrectione: sicut corpus iam mortuum est propter peccatum. *Viuit*, inquam, *propter iustificationem*, græcè διὰ δικαιοσύνην, id est, propter iustitiam, vt nimirũ seruiat iustitiæ, inquit Origen. Putat enim ipse τὸ *propter*, significare hic causam finalem. Verùm aptiùs τὸ *per*, vel *propter*, (vtrouis enim modo vertas) significat vel causam formalem (vitæ enim spiritualis causa formalis est iustitia, siue gratia infusa.) vel meritoriam, hoc sensu. q.d. Viuit, id est viuet, corpus nostrũ in resurrectione & cælo propter iustitiam. Iustitia enim meretur hãc vitam, illius enim merces & præmium est gloria & vita æterna. Pari enim modo dicitur corpus mortuum propter peccatum, quia scilicet merito, vel potiùs demerito peccati pœnam mortis incurrimus.

τὸ propter hic causam nõ finalem sed formalẽ & meritoriã significat.

Vers. 11. QVOD SI SPIRITVS EIVS (Spiritus Patris) HABITAT IN VOBIS: QVI SVSCITAVIT IESVM A MORTVIS (ipse Deus Pater) VIVIFICABIT ET MORTALIA CORPORA VESTRA, PROPTER INHABITANTEM SPIRITVM EIVS IN VOBIS] *Viuificabit*, nimirum in resurrectione, hoc est, donabit nobis corpora immortalia & gloriosa: nam alioquin & reprobi tunc viuificabuntur, sed ad pœnam.

B

Nota τὸ *propter inhabitantem spiritum*. Hinc enim patet Spiritum sanctum per spiritum charitatis in nobis inhabitantem esse causam resurrectionis, & vitæ gloriosæ. Est enim hic Spiritus in se vita, omnia animans, vegetans & viuificans; ac proinde sicuti Christi corpus, ita & nostrum viuificabit in resurrectione, si ipse in nobis inhabitet. Significat ergo hic Paulus iustitiam esse causam moralem & meritoriam resurrectionis. ita Molina de Operẽ sex dierum, disp. 28.

Iustitia, & Spir. sancti gratia in nobis est causa moralis resurrectionis.

Vers. 12. ERGO DEBITORES SVMVS NON CARNI, VT SECVNDVM CARNEM VIVAMVS] Supple, Sed debitores sumus spiritui, vt secundùm spiritum viuamus.

Nota τὸ *ergo*: colligit enim Apostolus hanc conclusionem ex dictis. q.d. Dixi hactenus vos non esse in carne, sed in spiritu, & à Christo translatos esse à carne ad spiritum: Christus enim nouam spiritus vitam induxit. Ergo cùm in baptismo nos obstrinxerimus Christo, quasi parenti & capiti nostro; sequitur pariter nos obstrictos & debitores esse non carni, vt carnaliter; sed spiritui, vt spiritualiter viuamus: Christus enim est & viuit non in carne, sed spiritu.

Christo obstricti tãquã capiti spirituali, spiritualiter viuere debemus.

Vers. 13. SI SECVNDVM CARNEM VIXERITIS, MORIEMINI; SI AVTEM SPIRITV (per spiritum) FACTA CARNIS MORTIFICAVERITIS, VIVETIS] Probat hic Apostolus sex argumentis, Christianis esse viuendum non secundùm carnem, sed secundùm spiritum: eaque proponit sex seqq. versibus. Primum, est hoc versu: quia si secundùm carnem viuant, morientur morte gehennæ & æterna: si autem secundùm spiritum viuant, non morientur, sed viuent vita beata & æterna.

Sex argumenta quibus ostendit Apostolus, Christianis viuendum nõ secundum carnẽ, sed spiritum. Primum.

Secundum, est v. 14. quia si secundùm spiritum viuant, & dicentur & erunt filij Dei. *Secundum.*

Tertium, est v. 15. quia ad hoc acceperunt spiritum adoptionis, vt nimirum secundùm spiritum viuant. *Tertium.*

Quartum, est v. 17. quia si id faciant erunt heredes Dei. *Quartum.*

Quintum, est vers. 18. quia non sunt condignæ passiones, quas pro vita spirituali tuenda patimur, ad futuram gloriam, quæ reuelabitur in nobis. *Quintum.*

Sextum indicat v. 20. quia aliàs, si non spiritui, *Sextum.*

A sed carni & creaturis seruiant, seruiẽt vanitati: omnis enim caro & creatura vanitati & corruptioni subiecta est.

Pulchrè S. Augu. serm. 13. de Verbis Apostoli, Epicurei, inquit, posuerunt suam beatitudinem in carne, carnisque voluptatibus: Stoici in anima, putà in virtute sua. *Dicebat Epicureus, Mihi frui carne bonum est. Dicebat Stoicus, Mihi frui mea mente bonũ est. Dicebat Apostolus, mihi autem adhærere Deo bonũ est. Errat Epicureus, fallitur Stoicus. Tunc enim rectè anima viuit, si non secundùm carnem, nec secundùm seipsam, sed secundùm Deum viuat. Sicut enim anima carnis, ita Deus anima est vitæ.*

Nota. τὸ *mortificaueritis*. Viuunt enim in appetitu nostro carnalia desideria, actusque concupiscentiæ, quibus vitaliter concupiscimus vina, veneres, honores, aliasque res carnales. Sed hæc ipsa per continentiam & mortificationem domanda, frenanda, eradicanda sunt, ijs scilicet resistendo, eaque supprimendo: quod fieri nequit, nisi hæc desideria mortificemus, id est, mortem ijs afferamus. Mori enim debent, vt ampliùs non viuant, sed viuat in nobis virtus & continentia. Atque hinc est quod hæ concupiscentiæ, vtpote vitales, sine magno animæ sensu & dolore mortificari nequeant. Magis enim vitaliter inhærent animæ, quàm dens capiti, imò quàm anima ipsi corpori: si ergo dens à maxilla, & anima à corpore euelli nequit sine ingenti dolore; sequitur concupiscentias quoque has vitales ex appetitu & anima sine ingenti dolore euelli non posse: necesse est enim, vt tam hic, quàm ibi mors & dolor mortis interueniat.

Quia concupiscentiæ nobis vitaliter inhærent, sine magno animi dolore euelli non queunt.

QVICVMQVE SPIRITV DEI AGVNTVR, non vt bruta, sed vt homines, ratione & libertate præditi, II SVNT FILII DEI] Vnde S. August. serm. 13. de Verbis Apostoli, *Dicet*, inquit, *mihi aliquis, Ergo agimur, non agimus. Respondeo, imò & agis & ageris; & tunc benè agis, si à bono agaris. Spiritus enim Dei, qui te agit, adiutor est agentibus. Nemo autem agitatur, si ab illo nihil agatur. Spiritus enim adiuuat infirmitatem nostram.* Idem lib. de Corrept. & gratia c. 2 *Intelligant*, inquit, *si filij Dei sunt, se spiritu Dei agi, vt quod agendum est agant; & cùm egerint, illi à quo aguntur, gratias agant. Aguntur enim, vt agant, non vt ipsi nihil agant; & ad hoc eis ostenditur, quid agere debeant, vt quando id agunt, sicut agendum est, id est, cum dilectione & delectatione iustitiæ, suauitatem quam dedit Dominus, vt terra eorum daret fructum suum, accepisse se gaudeant.* Vide eumdem de Pugna animæ tom. 9. Sicut ergo Samson ad heroica fortitudinis opera patranda spiritu Dei correptus agebatur; vnde antequam ea aggrederetur Samson, dicit sacra Scriptura, *Irruit spiritus Domini in Samson*; ita pariter iusti & sancti ad spiritualia opera, vtpote heroica opera, spiritu Dei aguntur. Vers. 14.

C *Agimur & agimus: nõ agimur, nisi agamus.*

D

NON ACCEPISTIS SPIRITVM SERVITVTIS IN TIMORE] Græcè εἰς φόβον, id est, ad timorem. q.d. ait S. Chrys. & Theod. Non accepistis spiritum seruorum ad timendum, vt Iudæi, qui metu pœnæ à peccatis coërcebantur; vt timore suppliciorum adigendi sitis ad legem Dei implendam. Vers. 15.

Quæres, Quis sit hic spiritus timoris? Est lex, ait S. August. serm. 13. de Verbis Apostoli. Secundò, & planiùs, est Spiritus sanctus, inquit Anselmus, qui Iudæis dedit legem timoris, quasi seruis; nobis autem dat spiritum amoris, gratiam & veniam, quasi filijs. Tertiò, & planissimè, spiritus timoris est spiritus seruilis, quem acceperũt Iudæi, vt quasi serui

Spiritum timoris triplicem partitur hic illum.

serui legi obedirent. Spiritus ergo timoris est ipse timor Iudæis à Deo iniectus, qui eos quasi seruos agebat & impellebat, ad implendum id, quod præceptum erat: quique eos cohibebat ab opere externo contra legem patrando; sed internam cupiditatem compescere & euellere non poterat.

A

ACCEPISTIS SPIRITVM ADOPTIONIS FILIORVM, IN QVO CLAMAMVS, ABBA, PATER] *Spiritum adoptionis*, id est, charitatem & gratiam Spiritus sancti, vel potiùs ipsummet Spiritum sanctum per quem adoptati sumus in filios Dei. Nam de Spiritu sancto subdit, quòd *testimonium reddat spiritui nostro quòd sumus filij Dei*. Vnde ex hoc loco Nota. Filiatio & adoptio nostra in eo videtur consistere. quòd sicuti Deus Christo homini dedit seipsum, id est, deitatem & Verbum, vt hunc hominem qui dicitur Christus, faceret filium Dei: ita nobis dat Spiritum sanctum, eiusque deitatem, vt nos faciat suos filios, nosque adoptet. Sic enim apud homines pater dicitur, qui naturam suam filio communicat. Cùm ergo pari modo Deus dando nobis Spiritum sanctum, naturam suam diuinam nobis communicet: sequitur eum tunc nos facere, & adoptare in filios. In Eucharistia dat quidem nobis seipsum Filius, suamque naturam, sed ad cibum propriè, non autem ad generationem, vel adoptionem; vti in iustificatione facit Deus & Spiritus sanctus. Porrò S. spiritus nos sibi in filios adoptat dupliciter. Primò, per gratiam, quasi accidentaliter. Secundò, per naturam, quasi substantialiter. In iustificatione enim ipsa natura & substantia deitatis se homini communicat, miroque modo eidem se vnit, vti docet Franc. Suarez lib. 12. de Deo trino & vno c. 5. De qua re plura dixi Osee 1. v. 10. ac rursum dicam 2. Petri 1. 4. ad illud: *Vt efficiamini diuinæ consortes naturæ*.

Spiritus sanctus, vt nos adoptet in filios, se nobis communicat.

Quid requiratur ad spirituale generationem.

IN QVO per quem Spiritum sanctum, CLAMAMVS, non voce, sed filiali & fiduciali affectu, ABBA, id est, PATER] præ dulcedine & teneritudine amoris, quasi infantes teneri, qui carissimum parentem balbutientes blandula & iterata vocula compellare solent, pater, pater. Hinc & maximè ex v. 26. patet, ait S. Aug. 105. *Quod sicut sine spiritu fidei non est quisquam rectè crediturus, ita sine spiritu orationis nemo est salubriter oraturus.*

Nota hic gratiam, & adoptionem, eiusque operationes & effectus, licet communes sint SS. Trinitati, appropriari tamen Spiritui sancto; quia Spiritus sanctus procedit per voluntatem & amorem, & primus ac notionalis est amor: alioqui reipsa, sicut se dat & communicat iustis Spiritus sanctus, sic & Pater & Filius, cosque SS. Trinitas sibi in filios adoptat, in iisque habitat. Hoc est enim quod dicitur Ioan. 14. 23. *Ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus.*

Adoptio, & gratia cur approprietur Spiritui sancto.

ABBA, PATER] ὁ πατὴρ, id est, pater. Est nominatiuus, quem ad auxesin, pro vocatiuo hic poni putat Syrus. Vertit enim ipse אבא אבון *abba abun*. Id est, abba pater noster.

Secundò & propriè. q. d. Paulus, *Abba*, quod significat *pater*. Pater enim nominatiui est casus, additurque vt explicet Hebræum, vel potiùs Chaldæum *Abba*. Vnde Biblia Regia & Romana τὸ (*pater*) includunt parenthesi. Sic dicitur Ioan. 1. 38. *Rabbi (quod dicitur interpretatum magister.)* & Ioan. 9. 7. *Siloë (quod interpretatur Missus)* Alludit enim Paulus hic ad Euangelium S. Marci, quod Romæ sciebat esse conscriptum notumque Romanis. Nam Marci 14. v. 36. dicitur *Abba* (scilicet id est) *pater*. Christus enim non dixit græcè vel latinè τὸ *pater*, sed tantùm dixit hebraicè, vel potiùs syrochaldaïcè. τὸ *Abba*, quod explicat Marcus dicens, *pater*. Tangit autem has duas linguas Apostolus hic, & ad Galat. 4. 6. ait S. Aug. de Spir. & lit. c. 32. & Anselmus, ad hoc vt significetur idem esse Deus, eademque apud Deum esse adoptio Iudæorum, & Gentium. *Abba* enim Iudæorum. *pater* Græcorum & Gentium est idioma & vox.

Deus pater est Iudæorum & Gentium

IPSE SPIRITVS TESTIMONIVM REDDIT SPIRITVI NOSTRO, QVOD SVMVS FILII DEI] *Testimonium reddit*, græcè συμμαρτυρεῖ, id est, contestificatur, spiritui nostro. Quod Primò. sic potest accipi, quasi verbum compositum ponatur pro simplici, vt *contestificatur* idem sit, quod testificatur, vti vertit noster Interpres, & Græci. VERS. 16.

B

Secundò, potest accipi propriè, vt *contestificatur* idem sit, quod *simul cum spiritu nostro testatur*: quasi duos hic testes filiationis nostræ producat Paulus, nimirum Spiritum sanctum, & spiritum nostrum, q. d. Spiritus sanctus simul cum spiritu nostro testificatur nos esse filios Dei, scilicet dum nos excitat, & spiritum nostrum, vt dicamus: Abba, pater.

Spiritus sanctus, inquit Bernard. serm. 2. in Pentecost. *donat animæ.* Primò, *pignus salutis, scilicet testimonium quod filius Dei sit.* Secundò, *robur vitæ, vt in laboribus, vigilijs, & in omnibus obseruantijs delectabiliter incedas.* Tertiò, *scientiæ lumen, vt cùm omnia bene feceris, te seruum inutilem putes, & quidquid boni in te inueneris, illi tribuas, à quo omne bonū est.*

Triplex bonum, quod animæ iusti donat Spiritus sanctus.

Nota. Hoc testimonium Spiritus sancti, quo nobis testatur nos esse filios Dei, non est certum certitudine fidei, vt volunt hæretici: hoc enim dānat Conc. Trident. & Apostolus 1. Corinth. 4. 3. & alibi; nec etiam certum est certitudine infallibili, vt volunt Catharinus & Caietan. sed tantùm certum est certitudine coniecturali; quæ tamen certitudo cum sanctitate crescit, adeò vt Andreas Vega, Ruardus, & eos secutus Pererius putent, aliquos viros valdè sanctos sine speciali Dei reuelatione, ex signis & affectibus Spiritus sancti, quos valdè crebros & claros & efficaces in se experiuntur, habere certitudinem non quidem infallibilem, ita vt ausint iurare se esse in gratia Dei; sed talem & tantam, quæ omnem metum & formidinem oppositi excludat, non solùm ab affectu & fiducia, sed etiam ab intellectu & persuasione: ita vt tales tam certò sciant se esse in gratia Dei, quàm certò scimus & credimus Constantinopolim vel Alexandriam esse, ex eo quòd passim omnes dicunt illas vrbes esse & existere.

C

Testimonium Spiritus sancti, quo nobis testatur nos esse filios Dei, non adfert certitudinem fidei contra hæreticos.

Quantam certitudinem habeāt perfectiores de sua salute.

D

Dices, Testimonium hoc est à Spiritu sancto, ergo est omnino certum.

Respond. In se quidem est certum, nobis tamen non est certum: quia non sumus certi omnino illud esse à Spiritu sancto, non autem à diabolo. Vnde 1. Ioan. 4. 1. dicitur, *Probate spiritus si ex Deo sint*, an à diabolo, an à natura & à φιλαυτίᾳ. Experientia enim quotidiana docet plurimos hic falli. Nam hæretici omnes iactant Spiritum sanctum; qui tamen contraria docent & credunt, suntque in sectas quàm plurimas diuisi, & quisque certò sibi persuadet se agi & illuminari à Spir. sancto: cùm constet plerosque, immò omnes falli: nec enim Spiritus sanctus contraria, præsertim erronea & hæretica, docet vel inspirat. Si in fide & certitudine fidei suæ falli possunt, multò magis in certitudine

Testimonium Spiritus sancti & spes coniuncta habet incertitudinem & timorem.

dine gratiæ & charitatis falli possunt. Vnde 1. Corinth. 4. vers. 4. Apostolus de se dubitat dicens: *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum,* Apostolus ergo hic per hoc testimonium Spiritus sancti non vult inducere fidem specialem iustitiæ cuiusque fidelis, sed tantùm vult corroborare spem nostram. Spes autem non exigit sui obiecti plenam certitudinem, sed potiùs cum incertitudine & timore illud amittendi coniuncta est.

Testimonium Spiritus sancti quintupliciter intelligi potest.

Quæres Quodnam est hoc testimonium? Respond. Primò, Origen. esse hoc, quòd experimur nos ex amore legem Dei implere, non ex timore,

Secundò, Ambros. & Anselm. respondent esse imitationem Dei, & Christi per illam enim simus similes Deo, ac consequenter filij Dei.

Tertiò, Theodoret. respondet testimonium hoc esse sacram doctrinam, quæ docet Deo quasi patri obedientes, eumque inuocantes esse filios Dei.

Quartò, Sedulius respondet esse Spiritum sanctum qui datus est nobis. Hic enim testatur nos esse filios Dei.

Quintò, optimè S. Chrysost. & Toletus respondent, testimonium hoc esse clamorem, de quo locutus est Apostolus v. præced. dum enim clamamus filiali affectu, *Abba pater*, per Spiritum sanctum; ipse clamor noster, & Spiritus sanctus auctor huius clamoris nobiscum testatur, vt habet Græcus, spiritui, id est, menti nostræ, nos esse filios Dei, maximè si accedat pia vita, mundi contemptus, cælestium desiderium, innocentia, pax conscientiæ, libenter audire & cogitare de Deo & rebus salutis, zelus honoris Dei, & salutis animarum, pro Deo multa pati, ac præsertim, si, vt Caietanus solerter annotauit, quis in se hæc duo sentiat; Primò, amorem Dei, ad promptè obediendum Spiritui sancto; Secundò, continuam Dei gubernationem, quasi paternam, qua se ad bona opera dirigat, & à peccatis grauioribus custodiat. Addit Tertiò, S. Greg. lib. 1. Dialog. 1. humilitatem, si illa cum alijs virtutibus iungatur. Addit Quartò, S. Basilius, odium ingens peccati, ac zelum ad illud in se & in alijs extirpandum.

Quatuor efficacia testimonia, quòd quis sit filius Dei.

Ita enim ipse interrogat, 296. in Regul. breuioribus quærit: *Qua ratione*, inquit, *persuaderi possit anima cuipiam, quòd à peccatis sit libera* & expurgata, ac consequenter quòd Dei sit amica & filia? ac respondet, *Si quis in seipso animi affectionem illam similem Dauid inesse animaduerterit apud quem est, Iniquitatem odio habui, & abominatus sum; aut affectum se praeceptum illud Apostoli, qui dixit, Mortificate igitur membra vestra, quæ sunt super terram, fornicationem immunditiam, libidinem, concupiscentiam malam & auaritiam, quæ est simulacrorum seruitus; propter quæ venit ira Dei super filios incredulitatis: vt verè dicere illud possit, Non adhæsit mihi cor prauum, declinantem a me malignum non cognoscebam.* Deinde huius odij peccati hoc dat signum. *Porrò intelligit aliquis se in huiusmodi affectione positum, si etiam aduersus peccantes admirabilem, & horrore plenam sanctorum virorum misericordiam illam imitatus sit, velut Dauid quidem, apud quem est, Vidi praeuaricantes, & tabescebam: Apostoli vero, qui ait, Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis scandalizatur, & ego non vror? Quandocumq; igitur quis vel in suis, vel in alienis peccatis eo modo, quo diximus, animo affectũ se esse animaduerterit, sũc sine dubio credat se liberũ esse à peccato,* ac cõsequenter se esse in gratia adeoq; esse filiũ Dei.

Detestari & abominari peccatum in se & alijs est signum status gratiæ.

Denique tria his similia signa dat S. Bernard.

A serm. de quatuor orandi modis. At fortasse *quæres*, inquit, *vnde aut quomodo nosse poteris, vtrùm hanc cõsecutus sis indulgẽtiam. Sic nimirum conseruandæ humilitatis gratia, diuina solet pietas ordinare, vt quanto quis plus proficit, eo minùs se reputet profecisse.* Ac post pauca: *Tunc ait Dominus paralytico. Surge, tolle lectum tuum, & ambula. Et tu ergo.* Primò, *si iã surgis desiderio supernorum.* Secũdò, *si grabatum tollis, corpus scilicet à terrenis eleuans voluptatibus, vt iam non feratur anima concupiscentijs eius; sed magis ipsa, vt dignum est, regat illud, & ferat quò non vult.* Tertiò, *si demum ambulas, quæ retro sunt obliuiscens, & ad ea, quæ antè sunt te extendens, desiderio & proposito proficiendi; curatum te esse non dubites: neque enim surgere poteras, si non aliquatenus onus esset alleuiatum, nec grabatum tollere, nisi exoneratus magis: quia nec ambulare in feruore cõuersationis cũ peccatorũ graui mole possibile est.*

Tria signa à S. Bernardo afferuntur status gratiæ.

Ex hisce signis & testimonijs oritur in anima

B nostra certitudo cõiecturalis iustitiæ & sanctitatis nostræ, quæ nobis sufficere debet, nec alia quærenda est; Deus enim vult nostram spem mixtam esse formidine, nosque sollicitos ac suspensos tenere, vt securitate non torpescamus, sed cum metu & tremore, vigilanter & studiosè nostram salutem operemur. Vnde pulchrè S. Greg. epist. 186. quæ est libri sexti 12. ad Gregoriam cubiculariam Augustæ, petentem sibi dari plenam certitudinem (qualem pollicentur Nouantes nostri) & reuelationem de remissione peccatorum suorum, ita rescribit: *Quod verò dulcedo tua in suis epistolis subiunxit, importunam se mihi existere, quoadusque scribam mihi esse reuelatum, quia peccata tua dimissa sunt, rem & difficilem, etiam & inutilem postulasti. Difficilem, quidem,*

Certitudo coniecturalis iustitiæ & sanctitatis cur nobis sufficere debeat.

C *quia ego indignus sum, cui reuelatio fieri debeat: inutilem verò, quia secura de peccatis tuis fieri non debes, nisi cùm iam in die vitæ tuæ vltimo plangere eadem peccata minimè valebis. Quæ dies quousque veniat, suspecta semper ac semper trepida metuere culpas debes, atque eas quotidianis fletibus lauare.* Deinde idipsum exẽplo S. Pauli confirmat dicens. *Certè Paulus Apostolus iam ad tertium cælum ascenderat, in paradisum quoq; ductus fuerat, arcana verba audierat, quæ homini loqui non liceret, & tamen adhuc trepidans dicebat. Castigo corpus meum, & seruituti subijcio, ne fortè alijs prædicans, ipse reprobus efficiar. Adhuc timet, qui iam ad cælum ducitur, & iam timere non vult, qui adhuc in terra conuersatur?* Denique causam huius incertitudinis subdit, dum ait, *perpende, dulcissima filia, quia mater negligentiæ solet esse securitas: habere ergo in hac vita non debes securitatem, per quam negligens reddaris.*

Cur Deus in hac vita noluerit nos habere certitudinem & securitatem.

D *Scriptum est enim, Beatus vir qui semper est pauidus. Et rursus scriptum est: Seruite Domino in timore, & exultate ei cum tremore. In pauco ergo huius vitæ tempore mentem vestram necesse est vt tremor teneat, quatenus per securitatis gaudium sine fine postmodum exultet.*

SI AVTEM FILII (Dei sumus, ergo) ET HEREDES] Dei sumus. Dices, Ergo non opus est bonis operibus. Si enim vita æterna nobis obtingit ex hereditate, ergo non ex meritis bonorum operum.

Vers. 17.

Resp. Nego conseq. quia filiatio hæc accepta in baptismo, & consequenter ius ad hereditatem cælestem conseruanda & augenda sunt per bona opera, præsertim patientiæ, quibus eamdem hereditatem & gloriam, atque gloriæ augmentum mereamur. Sic enim Deus ordinauit, vt qui facit iustitiam iustus sit, & heres Dei, vtque tanta felicitas & gloria nonnisi per labores, dolores & cruces, magnamque & multam patientiam, cum Christo nobis

Filiatio Dei & ius hereditatis cælestis stabiliendum bonis operibus.

nobis obtingat. Vnde subdit Apostolus: *Si tamen compatimur* (patimur cum Christo) *vt & (cùm eo) conglorificemur.* Neruosè S. Cyprianus serm. 2 de zelo & liuore: *Si hominibus, ait, latum est & gloriosum filios habere consimiles, & tũc magis generasse delectat, si ad patrẽ lineamentis paribus soboles succeßiuè respõdeat; quanto magis in Deo Patre lætitia est, cum quis sic spiritualiter nascitur, vt actibus eius & laudibus diuina generositas prædicetur?* Et S. Aug. ep 85. ad Consentium: *Cogitemus nos tanto similiores Deo, quanto esse poterimus eius participatione iustiores.*

Duodecim argumenta in-stantia ad patientiam adferuntur ab Apostolo. Primum. Nota. Apostolus duódecim hic argumentis hortatur fideles ad patientiam, & opera patientiæ, singula enim eius verba pondus habent, & pleraque nouam rationem & stimulum suggerunt.

Primò enim ait: *Si tamen compatimur*, q. d. Christus dux noster in cruce præit, quidni eum quasi milites generosi sub crucis vexillo subsequamur?

Secundum. Secundum est, cùm subdit, *Vt & conglorificemur.* q. d. Non qualem qualem, sed ipsam Christi filij Dei gloriam, pro præmio assequemur, vt, sicut communis fuit nobis passio cum Christo, ita communis sit & gloria.

Tertium. Tertium est, quod ait v. 18. *Non sunt cõdignæ passiones.* q. d. Modica passione emes gloriam immensam; quasi si obolo emeres totum orbem. Si quis etiam hostis coronatos aut gemmas in dorsum tuum conijceret, non doleres, sed gauderes, colligeres eas; & vt aiebat S. Iuniperus: Talibus lapidibus lapidari vellem Parisijs, Aureliam vsque. Hæ gemmæ, hi lapides pretiosi, sint tribulationes. *Tribulationes gemmæ & lapides pretiosi, quibus Sancti lapidantur.*

Quartum. Quartum est, quod ibidem addit, *Huius temporis* q. d. Momentanea passione emes beatam æternitatem.

Quintum. Quintum est, v. 19. *Nam expectatio creaturæ reuelationem filiorum Dei exspectat.* q. d. Omnes creaturæ nobiscum patiuntur & expectant, vt per nostram patientiam nobiscum gloriam & renouationem adipiscantur. Ergo pati oportet illarum tam exemplo, quàm commodo; quia nostra patientia omnibus hanc gloriam conciliabimus.

Sextum. Sextum est, quod ait ibidem, *Reuelationem filiorum Dei exspectat.* q. d. Cœpimus esse filij Dei, sed perficere oportet hanc filiationem, vt per patientiam, adoptionem & hereditatem filiorum Dei in cælis assequamur.

Septimum. Septimum est, quod affert v. 22. *Omnis creatura ingemiscit & parturit vsque adhuc.* q. d. Aliæ creaturæ ab exordio mundi hucusque patiuntur; homo autem breui tempore vitæ suæ: quidni ergo fortiter ferat breuem crucem, quam constanter creaturæ aliæ per tot sæcula tulerunt?

Octauum. Octauum, quod habet v. 23. *Exspectantes redemptionem corporis nostri.* q. d. Corpus hoc miserum & ærumnosum per patientiam fiet impassibile & gloriosum: patientiam ergo hanc animosè amplectamur.

Nonum. Nonum est, v. 24. *Spe*, inquit, *salui facti sumus* q. d. Certam habemus spem, nos breui omni passione liberandos: spes hæc animos excitet ad dura quæuis toleranda. *O paßi grauiora! dabit Deus hic quoque finem*, & finem celerem.

Decimum. Decimum est, v. 26. *Spiritus*, inquit, *adiuuat infirmitatem nostram, & postulat pro nobis*: quidni ergo tali adiutore & succollatore fortiter crucem nostram humeris excipiamus?

Vndecimũ. Vndecimum est, v. 28. & seqq. *Diligentibus*, inquit, *Deum omnia cooperantur in bonum.* Feramus ergo alacriter infamiam, morbos, famem, ærumnas, persecutiones, mala omnia; quia hæc omnia nobis Deus in bonum conuertet.

Duodecimum. Duodecimum est, v. 29. quòd patientes sint prædestinati: Deus enim suos amicos & electos prædestinauit vt sint conformes filio suo, tam in patientia, quàm in gloria. Denique si Deus pro nobis, quis contra nos?

Vers. 18. NON SVNT CONDIGNÆ (S. August. legit, *indignæ sunt*) PASSIONES HVIVS TEMPORIS AD FVTVRAM GLORIAM] scilicet quatenus passiones humanæ sunt & temporaneæ: eædem tamen ad gloriam futuram condignæ sunt, quatenus sunt passiones gratiæ, Christi meritis innixæ: seu quatenus hæ passiones per gratiam Christi suscipiuntur & tolerantur. Explico: si passionum nostrarum naturam, vim, dignitatem, in se, & vt nostri sunt arbitrij cùm liberè & voluntariè sufferuntur; si earumdem acerbitatem, multitudinem, durationem, aliasque circumstantias naturales spectes; non sunt condignæ ad futuram gloriam, si verò passiones hasce spectes, prout, gratia & charitate Dei informantur, ab eaque manant, siue prout ex Dei amore, fide, spe, cultu, obedientia & patientia Christiana suscipiuntur & tolerantur; sic condignæ sunt ad futuram gloriam, sic enim sunt actus gratiæ, charitatis, patientiæ, &c. gratia autem semen est gloriæ. Itaq; sicut semen, licet in se exiguum, vim tamen & efficaciam seminalem habet producendi flores, frondes & fructus: ita tam passio, quàm actio manans ex gratia & charitate Dei, licet in se exigua sit, vim tamen habet & efficaciam producendi, tum physicè & dispositiuè (est enim gratia dispositio ad gloriam, illique connaturalis) tum potiùs moraliter & meritoriè gloriã cælestem & beatam. Huius sententiæ & axiomatis parallela est ista, quam S. Furseus audiuit concinentes angelos: *Nullus labor durus, nullum tempus longum, quo gloria æternitatis acquiritur*, vti refert Ven. Beda lib. 3. Histor. Anglic. c. 19.

Passiones humanæ meritis Christi innixæ condignæ sunt ad futuram gloriam.

Gratia semen gloriæ dispositio ad gloriã, gloria connaturalis.

Ergo nihil hic habent hæretici vt tollant meritum: nam eodem modo de Christo dicere poterat, imò dixit Apostolus: *Non sunt condignæ paßiones huius temporis*, tam Christi, quàm nostræ scilicet *ad futuram gloriam.* Sicut ergo modicum auri valet equum aut bouem, tum sui valore & pretio, tum ex institutione & æstimatione hominum: sic modicum in se opus ex gratia factum meretur vitam æternam, tum sua ipsius dignitate & pretio; tunc ex promissione & institutione Dei. Pari modo, non sunt condignæ voluptates huius sæculi ad pœnas æternas; quas tamen iustè, eos mereri qui ijs indulgent, nemo negat.

Hisce tamen iam dictis ad plenam explicationem sententiæ huius Paulinæ adde: etiamsi opus bonum spectes, quatenus ex gratia & charitate fit, adhuc tamen propriè & adæquatè non est condignum ad tantam gloriam: licet enim cum ea proportionem quamdam habeat, non tamen æquam dignitatem: quæ enim proportio est inter terrenam passionem & martyrium vnius horæ, cum æterna & immensa gloria cælesti?

Passio & opus bonũ quam proportionem habeat cũ æterna gloria.

Audi S. Aug. in Sententijs nu. 272. *Sæuiat*, inquit, *& fremat mũdus, increpet linguis, coruscet armis; quidquid fecerit, quantulum illud erit ad illud quod accepturi sumus? Appendo quod patior contra id quod spero: hoc quidẽ sentio, illud spero; & tamen incomparabiliter maius est quod speratur, quam quod aufertur. Quid-*

quid

quid est quod contra Christi nomen sæuit, potest vinci, tolerabile est: si nō potest, proficit præmio citius cōsequēdo; & fidelis finie tēporalis mali, transit in perceptionem æterni boni. Eodem dilemmatte S. Sebastianus Martyr (vt habetur in eius Actis) S. Marco & Marcelliano acerrimè tentatis à suis parentibus, & iam nutantibus, persuasit constantiam in fide & martyrio, dicens: Omnis labor & dolor huius vitæ obitus pro Christo, aut lentus & longus est, aut acer & intensus. Si acer, breuis est, & diu durare nequit, mortēque accelerat: si lentus, tolerabilis est. State ergo fortiter, tolerate & lentos & acres dolores, quia hi pariunt vobis coronam & gaudium immensum æquè ac æternum.

Rursum, *Si quotidie*, ait idem Aug. ser. 2. de Festo omnium Sanct. *oporteret nos tormenta perferre, si gehennam ipsam paruo tempore tolerare, vt Christum videre digni essemus venientem in gloria, & Sanctorū eius numero sociari; nōne erat dignum pati omne quod triste est, vt tanti boni, tantæq; gloriæ participes haberemur?* Vide eumdem ser. 37. & 44. de Sanctis. Hinc aiebat S. Franciscus: *Tanta est gloria, quam exspecto, vt omnis me pœna delectet, omnis morbus, humiliatio omnis persecutio omnis, mortificatio omnis.* Et Abibus diaconus, & Martyr, vt habetur in Actis eius, cùm in persecutione Licinij sub annum Christi 316. Edessenam ciuitatem obiret, omnes confirmans ad pietatem & constantiam in fide, captus à Lysania, vngulis laceratus, suspensus omnibusque membris distortus atque luxatus; rogatus à Præside, quamnam ei vtilitatem tormenta conciliarent, quæ corpus illius tantum consumebant; respondit Christi Martyr: *Non ad præsens vsque tempus, inquit, nostra consistunt; nec ea solum sequimur, quæ cernuntur. Quod si tu quoque volueris aspicere ad spem & promissam nobis remunerationem, fortè etiam dices cum Paulo: Non sunt condignæ passiones huius temporis ad futuram gloriam quæ reuelabitur in nobis.* Qua dè causa in ignem coniectus ore flammam excipiens, spiritum Martyr Deo reddidit.

SS. Francisci & Abibi de passionum tolerantia illustria apophthegmata.

Huc quoq; pertinet illud S. Greg. l. 6. Moral. c. 8. *Sancti viri, inquit, foris despecti sunt, & velut indigni omnia tolerant, sed dignos se supernis sedibus confidentes, æternitatis gloriam cum certitudine expectant.* Refert Ioan Moschus in Prato spirit. (qui liber in II. Nicena Synodo generali citatur) c. 130. quòd Abbas Athanasius audierit choros laudantium Deum, cumq; vellet ad eos ingredi, audijt: *Nemo huc ingreditur negligēs: abite, certate, contēnite vanitatē sæculi.*

Pulchrè & appositè S. Bern. de Conuersione ad Cler. c. 30. *Non sunt condignæ, ait, passiones huius temporis ad præteritam culpam quæ remittitur, ad præsentem consolationis gratiam quæ immittitur, ad futuram gloriam quæ promittitur nobis.* Et alibi: *Propter quatuor totam vitam nostram debemus Christo. Totos nos debemus satisfactioni pro peccatis præteritis, totos creatori, totos redemptori, totos futuræ gloriæ. Ecce quatuor creditores, quibus nos totos debemus.*

VERS. 19. NAM EXPECTATIO CREATVRÆ, REVELATIONEM FILIORVM DEI EXPECTAT] Nota τὸ *nam* dat rationem præcedentium. q. d. Certissimo in nobis, totique mundo reuelabitur hæc gloria, quia omnis creatura eam auidissimè exspectat: videturque innatum & insitum à Deo illi hoc desiderium; quod sicut Deus illi inseruit, ita & explebit.

Qualis in creaturis sit exspectatio gloriæ.

EXPECTATIO] Græcè ἀποκαραδοκία, id est, sollicita, anxia, vt ait Theophyl. & quasi erecto exserto que capite expectatio: S. Hilarius l. 12. de Trinitat, vertit, *longinqua*, Ambr. *frequens expectatio* scilicet ab origine mundi. Componitur enim hæc Græca vox ex ἀπὸ id est à. & κάρα, id est caput & δοκεῖν, id est videre; quia qui valdè aliquid videre desiderant, porrecto capite subinde illud prospiciunt, aut suspiciunt in altum, vti in montes aut in cælum, quasi rem desideratam inde exspectent.

Nota emphasim. Non dicit: Creatura exspectat, sed: *Exspectatio creaturæ exspectat*; q. d. Creaturæ ita auidè hanc gloriam exspectant, vt videantur esse ipsa exspectatio.

Per creaturam non intelliguntur angeli, vt quidam.

CREATVRÆ] Primò, Origenes, Theodot. & Nazianzen. orat. 1. contra Iulian. & Cyrill. l. 3. Thesauri c. 1. & 7. per *creaturam* intelligunt angelos, qui vanitati & seruituti corruptionis non suæ, sed hominum maximè electorum seruiunt. & ab hac seruitute liberabuntur in hominum resurrectione. Verùm hæc expositio distorta, & penè violenta videtur: nec enim angeli, cùm sint beati, propter hominum vanitatem propriè dici possunt subiecti vanitati, & in ea esse inuiti, ab eaque forè liberandi, vt rectè annotauit D. Thomas.

Per creaturam alij intelligunt hominem microcosmum participantem aliquid de omnibus creaturis.

Secundò, S. August. hîc in expositione proposita supra, & lib. 83. quæst. q. 67. Anselm. Gregor. l. 4. Moral. 41. Andr. Masius in Iosue c. 6. v. 15. Catharinus & Caietan. hîc *omnis creatura*, inquiunt, id est omnis homo, qui est nodus & vinculum omnis creaturæ, & microcosmus, & mundi miraculum, vt aiebat Trismegistus: quia nimirum homo ab omnibus creaturis aliquid participat, scilicet ab elementis esse, à plantis vegetari, ab animalibus sentire, ab angelis ratiocinari: & sic omnes creaturæ in homine & cum homine patiuntur, optantque inde liberari. Homo enim, qui constantiæ statum volens deseruit, pressus iusto mortalitatis pondere, nolēs vanitati, id est mutabilitati corruptionis suæ seruit. Sic *creatura* capitur pro homine, Marci vlt. v. 15. Aliter etiam S. August. supr. *Creatura*, inquit, id est homo infidelis, liberabitur à seruitute corruptionis, id est à peccato; quia vocabitur ad fidem, fietque filius, vt postea libertatem gloriæ filiorum assequatur. Verùm Apostolus loquitur hic de liberatione à corruptione, non peccati in hac vita, sed mortalitatis in futura.

Per creaturam intelligit Paulus cæli, elementa, & omnia creata, quæ renouationem suam in hominis resurrectione exspectant.

Tertiò, & optimè, *creatura* hic propriè accipitur. Nam. v. 22. opponitur hominibus, & filijs Dei, ita S. Chrysost. Theodoret. Theophyl. Oecumen. Ambr. lib. 4. Hexameron. Hilarius lib. 12. de Trinit. Sotus. Adamus, Pererius, & Toletus. *Creatura* ergo hic sunt cæli, elementa, omniaque creata; vt sit prosopopœia. q. d. Paulus, Omnes creaturæ auidissimè naturali appetitu exspectant tempus, quo filij Dei gloria donabuntur, vt cum eis quibus seruierunt, quasi dominis, ipsæ quoque suam gloriam, renouationem ac perfectionem, tamquam famuli accipiant. Sic arbor per appetitum non rationalem, nec animalem; nec naturalem, dicitur exspectare suum fructum, & semen suam messem. q. d. Apostolus: Atque hoc magnum est argumentum; gloriam illam nobis præparatam ingentem esse & inæstimabilem; quòd omnes creaturæ etiam insensibiles totæ ad illam anhelent.

VERS. 20. VANITATI CREATVRA SVBIECTA EST NON VOLENS, SED PROPTER EVM, QVI SVBIECIT EAM IN SPE] *Vanitas* hic est defectus mutabilitatis, & opera seruilia, labores, passiones & corruptiones, quibus creaturæ occupantur propter hominem, vt patet ex sequent. Hinc Chrysost. Theodoret.

Triplex huius loci explicatio.

doret. Theophyl. Oecum. aiunt cælos esse corruptibiles. intellige qualitate, non substantia.

Secundò. Erasmus Græcum ... vertit frustrationé. q.d. Natura non assequitur quod intendit, dum vnum indiuiduum ex alio propagat, ne species intercidat, ea re moliens quasi immortalitatem quamdam; sed frustra: nec enim eam assequetur ante resurrectionem nostram.

Tertiò. Origen. lib. 1. Periarchon 7. *Vanitas*, inquit, hæc sunt corpora. in quæ animæ ante corpus existentes ob peccata sua sunt detrusæ: & talia corpora sunt etiam sol, luna, imò & terra & cæli. Hæc enim omnia habent animas quæ ante ea extiterũt, ac consequenter possunt ipsa peccare, iudiciumque Christi æquè ac homines subibunt. Hæc ergo corpora propriè exspectant resurrectionem, & vt à corruptione liberentur, propriè sperant & ingemiscunt. Hæc est Origenis hæresis, de qua Epiph. heresi 64. & S. Hieron. ad Auitum, absona sanè & absurda. Est enim contra omnem rationem, philosophiam, experientiam.

Hæresis Origenis Soli, Lunæ, cælis & elementis animam tribuentis.

NON VOLENS] Id est, non sponte vti legit commentar. S. Hieronymo ascriptus, & Hilarius superius citatus, hoc est, non ex naturali inclinatione: quæque enim creatura naturaliter amat suum esse & conseruari, suamque perfectionem, ideoque abhorret ab hac vanitate & corruptione. ita D. Thomas. Creatura ergo vanitati huic subiecta est non sponte sua, *sed propter eum* (Deum Deique ordinationem) *qui* huic vanitati eam *subiecit*, propter hominem, vt scilicet illi seruiat in hoc mortali statu.

Vanitas & mutabilitas à creatura inclinatione aliena.

VERS. 21. IN SPE] sub spe liberationis & commutationis in melius in communi hominum rerumque omnium resurrectione, & renouatione.

CREATVRA LIBERABITVR A SERVITVTE CORRVPTIONIS, IN LIBERTATEM GLORIÆ FILIORVM DEI] Primò, Ambros. legit *in libertate*, cùm scilicet in illa erit, q. d. Cùm libertatem, id est incorruptionem, adepta fuerit. Sic & Theodoret.

Triplex huius loci sensus.

Secundò S. Chrysost. *in*, id est, propter, vel in, commendationem libertatis, & gloriæ filiorum Dei. Sicut enim nutrix pueri regij, cùm puer coronatur, & ipsa propter ipsum de bonis regijs participat: ita pariter, cùm homo gloria donabitur, hanc eius gloriam ceteræ creaturæ, quæ homini seruierunt, participabunt, inquit Chrysost.

Tertiò, & planius, *in libertatem*, id est, in imitationem, vel ad exemplum libertatis filiorum Dei, vt similem quamdam libertatem, stabilitatem & immortalitatem creaturæ aliæ accipiant. *In* ergo exemplarem, vel etiam finalem causam significat. ita Pererius & Toletus.

Nota. *Libertas gloriæ* hic idem est, quod libertas gloriosa. Secundo, libertas hæc non naturæ, nec gratiæ, sed glorię, est liberatio ab omni miseria, infirmitate, afflictione, corruptione, adeoque ab omni malo animi & corporis, culpæ & pœnæ.

VERS. 22. SCIMVS QVOD OMNIS CREATVRA INGEMISCIT ET PARTVRIT VSQVE ADHVC] Hinc hæretici quidam apud S. Augustinum qu. 67. inter 83. multa impia & inepta de angelis tradiderunt. v. g. quod omnes in dolore & gemitibus sint, donec nos homines penitus ab omni miseria liberemur. Verum hæc friuola sunt: & Apostolus non loquitur de angelis, vt dixi, sed de creaturis inanimis & irrationabilibus. q. d. Omnes creaturæ inanimes anxiè, & magno cum dolore finem malorum exspectãt. Est

Aliquorum hæresis dicentium angelos gemere, & versari in dolore.

A enim prosopopœia, vt notat S. Chrysost. & Theophyl. per quam Apostolus duo significat. Primo, continuas & magnas passiones, corruptiones & mutabilitates creaturarum. Secundo, ab eis vehementem auersionem, ita vt si haberent sensum gemerent quasi parturientes, idque ab exordio mundi & lapsus hominis, vsque nunc.

Creatura gemit dum corrumpitur & mutantur.

VERS. 23. SED ET NOS IPSI PRIMITIAS SPIRITVS HABENTES; ET IPSI INTRA NOS GEMIMVS, ADOPTIONEM FILIORVM DEI EXPECTANTES] Nota. τὸ *primitias spiritus habentes*. Primo, S. August. l. 83. quæst. q. 67. sic explicat. q. d. Nos Christiani, qui nos quasi primitias Deo obtulimus.

Triplex sensus horum verborum.

Secundo, & melius, S. Ambros. & Anselm. q. d. Nos Apostoli, qui prima & potiora Spiritus sancti dona accepimus, videmurque vobis admirabiles, gemimus tamen sub hoc onere corporis.

B Tertio, & optimè, S. Chrysost. Theodoret. & Cyrill. lib. 14. Thesaur. c. 1. Omnes, inquiunt, Christiani (præsertim primitiæ illius Ecclesiæ) cum iustitia accipiunt primitias spiritus, quia primos fructus & pinguedinem spiritus, scilicet veram Dei cognitionem & amorem, ac veræ felicitatis spem habent & prælibant, idque sæpè cum affluentia diuinæ consolationis. hæc enim gratia & hęc vita pia & Christiana, sunt primitiæ redemptionis & liberationis à peccato, cui accedet consummata gratia scilicet felicitatis & gloriæ; perfecta redemptio ac liberatio ab omni malo, quæ fiet in resurrectione: hæc enim erit corporis nostri redẽptio à morte omnique miseria, ad quam gemimus & anhelamus. Nam Paulus hic non solis Apostolis, sed omnibus Christianis loquitur: vt patet v. 15. & 24.

Dulcedo spiritus & consolationis primitiua Ecclesia.

C ADOPTIONEM] Nota. In primo instanti iustificationis infunditur homini charitas & gratia, per quam homo particeps fit diuinæ naturæ, & consequenter acceptus ad gloriam, & heres Dei; ideoq; hoc ipso fit filius Dei adoptiuus, sicut Christus est Filius Dei naturalis, vt patet v. 17. Itaque adoptio nostra, qua adoptamur in filios & heredes Dei, contingit nobis in ipsa iustificatione. Quod ergo hic Apostolus ait, in cælis demum dandam esse hanc adoptionem, intellige consummatã, quæ est ipsa possessio iuris & hæreditatis, ad quam adoptati sumus, videlicet redemptio corporis nostri, quæ partim erit liberatio à mortalitate & concupiscentia, partim gloria corporis ex animæ gloria dimanans. ita S. Chrysost. & Ambros. epist. 22. Adoptio ergo inchoata fit hic, sed perfecta erit in cælo. Pari modo de salute bifariam loquitur Apostolus: nam ad Titum 3. 5. dicit, *Saluos nos fecit per lauacrũ regenerationis*; è cõtrario verò hic ait, *Spe salui facti sumus*. Eadem enim ratio est salutis, quæ adoptionis,

Adoptio nostra contingit in iustificatione.

Adoptio & salus duplex, inchoata & perfecta.

D scilicet salus inchoata est iustitia, qua saluamur à morte animæ, puta à peccato: hæc nobis contingit in baptismo, vt ipse dicit ad Titum 3. Perfecta vero salus ab omni miseria & malo continget nobis in cælo: vnde eam necdum habemus, sed speramus; & hoc est quod hic ait, *Spe salui facti sumus*. q. d. Speramus salutem, quam hic per gratiam inchoauimus, complendam fore in nobis per gloriam in cælo.

SPE ENIM SALVI FACTI SVMVS] τὸ *enim* dat causam, cur dixerit nos exspectare hanc adoptionem filiorum in cælis, quia scilicet necdum re, sed tantùm spe salui facti sumus: per spem enim tendimus ad salutem, quam speramus nos adepturos in cælo. Hinc patet non solam fidem, sed & spem requiri ad salutem.

VERS. 24. Non tantum fides, sed & spes necessaria ad salutem.

Tropo-

Tropologicè vide S. Augustinum serm. 25. de verbis Apostoli; de longanimi & constanti spe. A

SPES AVTEM QVÆ VIDETVR, NON EST SPES] q.d. Spes, id est res sparata, si adsit, si possideatur, non ampliùs speratur. Transit Apostolus ab actu & habitu spei, ad eius obiectum; vnum enim cum altero connexum est. Pendent hæc à sequentibus. Hisce enim verbis solatur Apostolus fideles, qui hic multa patiuntur, ob spem gloriæ, suggerit enim sæpè mens afflicta homini afflicto: Vbi est quod sperat? vides tua mala quæ pateris; non vides gloriam propter quam pateris. Huic suggestioni occurrit hic Apostolus dicens, nos mala præsentia videre, sed futura bona necdum videre, verùm ea sperare, & per patientiam exspectare debere.

Bona inuisibilia speranda pro malis præsentibus.

NAM QVOD VIDET QVIS, QVID SPERAT?] cur speret; q.d. Frustra quis sperat id, quod iam videt, tenet & possidet. Est enim hic catachresis in verbo *videt*; videre enim hic ponitur pro quouis sentire, cognoscere, frui, possidere. Sic vulgò dicitur quispiam cernere hereditatem, id est, eam adire & possidere. Est enim visus sensuum omnium certissimus & nobilissimus: per quem mens obiecta visa, quasi tangit & possidet. Loquitur enim Apostolus non de visione Dei, sed de gloria corporis possidenda, hæc enim est redemptio corporis nostri, vti dixi. B

Iugulatur fides specialis hæreticorum.

Nota, Hæc Apostoli verba pari modo rectè intorqueas contra fidem specialem hæreticorum, si videlicet sic argumenteris: Peccator pœnitens sperare iubetur in Scriptura veniam per Christum, non ergo certus est de ea: quod enim videt quis, quid sperat? Pulchrè S. Aug. serm. 29. de Verbis Apostoli, spem comparat ouo: *Spes enim, inquit, nōdum peruenit ad rem, & ouum est aliquid, sed nondum est pullus.*

VERS. 26. SIMILITER ET SPIRITVS ADIVVAT INFIRMITATEM NOSTRAM] Quæritur hic, quo pertineat τὸ *similiter*. Respondeo, Pertinet ad omnes effectus & dona Spiritus S. quæ toto hoc cap. hucusque recensuit Apostolus. Dixit enim v. 11. quòd *Spiritus S. habitans in nobis, viuificabit mortalia corpora nostra*, & v. 14. quòd *Spiritus nos faciat filios & hæredes Dei*. Rursum ibidem dixit, quòd, Spiritus sanctus faciat nos clamare Abba, pater. Denique v. 23. (ad quem maximè hic respicit Apostolus) dixit, quod nos primitias spiritus habentes gemimus, adoptionem filiorum Dei exspectantes. Iam vlteriùs dicit, quod præterea Spiritus sanctus adiuuet nostram infirmitatem quam patimur. q. d. Dixi hactenus Spiritum sanctum varia in nobis operari; ac præsertim facere vt gemamus & suspiremus ad gloriam cælestem: iam dico eumdem Spiritum sicuti iam dicta in nobis operatur, ita similiter operari in nobis robur & auxilium, quo adiuuat infirmitatem nostram. C

Spiritus S. operatur in nobis gemitum, robur auxilium, & scientiā bene orādi.

Rursum τὸ *&*, hic idem est, quod *præter* vel *insuper*. q.d. Spiritus sanctus præter gemitum, spem & patientiam, quæ in nobis operatur, insuper adiuuat etiam in hoc gemitu infirmitatem nostram, vt scilicet magna alacritate & fortitudine toleremus infirmitates animæ & corporis, vitæque huius corruptibilis, propter quas gemimus & suspiramus ad cælum, vtque eas constanter superemus, maximè per orationem. Docet enim nos Spiritus sanctus quid orare. & à quibus infirmitatibus liberati, à quibus non liberari, sed in ijs confortari, petere & orate debeamus. De infirmitate enim orandi hic vel maximè agi patet ex vocula causali *nam* quam subdit dicens. *Nam quid oremus, sicut oportet, nescimus.* Oratio enim proprium remedium est infirmitatum nostrarum ad eas superandas.

Est hic decimum argumentum, vti dixi v. 17. quo fideles excitat Apostolus ad patientiam, scilicet, quod in omni passione & infirmitate habeamus opem & auxilium Spiritus sancti, qui nos roborat & consolatur in omni tribulatione, quique postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.

Nota Primo. Spiritus sancti & Dei proprium est nos adiuuare. Hinc Cicero l. 2. de natura deor. *Iupiter, inquit, id est, iuuans pater, à Poëtis pater diuumque hominumq; dicitur; maioribus autem nostris optimus, maximus; & quidem antè optimus, id est beneficentissimus, quam maximus: quia maius est, certeq; gratius prodesse omnibus, quàm opes magnas habere.*

Proprium est Dei nos adiuuare.

Nota Secundo, Nouem sunt præcipuè hominis infirmitates ortæ ex peccato, cōtra quas robur dat Spiritus sanctus. Prima sunt morbi, ærumnæ, & mala quæuis illata corpori vel animo, in his roborat nos Spiritus sanctus, vt ea de manu Dei accipiamus, Deumque in eis laudemus.

Nouem præcipuæ hominis infirmitates ortæ ex peccato.

Secunda, est in intellectu ignorantia, quid hic & nunc agere aut fugere oporteat; & improuidentia, quid in futurum prouidere aut cauere homo debeat.

Tertia, est in voluntate infirmitas ad amandum bona solida & æterna, quæ nobis sunt abscondita; & ad contemnendum bona præsentia & caduca, quæ sensus feriunt & alliciunt.

Quarta, est in memoria infirmitas, vt recordemur tum beneficiorum Dei, vt ijs grati simus; tum iudiciorum Dei, quibus malos punit bonos præmiat; tum præceptorum Dei; tum peccatorum nostrorum, vt ijs compungamur & pœniteamus.

Quinta infirmitas, est in spiritu & appetitu concupiscibili, vt spiritus concupiscentiæ carnis reluctetur.

Sexta, est in irascibili, vt iram, odium & vindictam contra eos, qui nobis malefaciunt aut maledicunt, compescamus.

Septima infirmitas, est ad aggrediendum opera ardua & heroica.

Octaua, est ad perseuerandum in Dei obsequio & primo feruore.

Nona, est, ad orandum Deum, sicut oportet. De nona hac maximè, vt dixi, agit hic Apostolus.

NAM QVID OREMVS, SICVT OPORTET, NESCIMVS] quia sex modis in orando erratur, Primo. si bonum temporale petamus animæ nociturum. Quocirca S. August. in Sentent. serm. 212. *Fideliter, ait, supplicans Deo pro necessitatibus huius vitæ, misericorditer non auditur. Quid enim infirmo vtile sit, magis nouit medicus quam ægrotus. Si enim id postulat quod Deus præcepit & promittit, fiet omnino quod poscit quia accipiet charitas quod parat veritas.* Secūdo, si tentatione aut malo aliquo (vti Paulus stimulo carnis) quod prosit nobis ad humilitatem & alias virtutes liberari oremus. Tertio, si quid petamus ex ambitione, vti filij Zebedæi petebant primas in regno Christi. Quarto. si quid petamus ex zelo indiscreto, vti ijdem optarunt ignem de cælo mitti in Samaritanos Christum respuentes. Quinto, si petatur id quod vtilius est differri; vt per hanc dilationem studium orationis, & meritum perseuerantiæ ac virtutis in nobis accrescat. Sexto, & maximè, si petamus statum, aut vitam, modumque certum; v.g. viuere in Religione, sacerdotio, matrimonio, D

Sex modis in orando erratur.

cùm Deus sciat alium statum nobis & nostræ cõplexioni, magis conuenire, vt in eo saluemur, vel plus gloriæ adipiscamur. Plurimi enim in matrimonio & sæculo damnantur, qui in cælibatu saluarentur,& contrà. Hinc optima oratio est, petere quotidie vt Deus ijs medijs & vijs nos regat & ducat, quæ peccati non habent scandalum; quibus præuidet nos recta ad finem, id est vitam æternam, peruenturos, & in ea sanctiores ac beatiores futuros, vt in omni negotio, priusquam illud aggrediamur, oremus cum Propheta: *Domine quid me vis facere? paratum cor meum Deus; vias tuas Domine demonstra mihi, & semitas tuas edoce me*, & cum Iosaphat rege 2. Par. 20. 12. *Cum ignoremus* Domine, *quid agere debeamus, hoc solum habemus residui, vt oculos nostros dirigamus ad te*: tu me dirige per illas vias, officia, exercitia, actiones & passiones, quibus præuides me ad cælum maioremque gloriam peruenturum, hæc piè & sapienter Pererius & Salmeron.

Animo resignato & indifferenti orandum est, vt Deus nos ducat in omnibus iis viis & modis, quibus prævidet nos ad salutem perventuros.

Per spiritũ hic Lyranus intelligit angelum.

IPSE SPIRITVS POSTVLAT PRO NOBIS GEMITIBVS INENARRABILIBVS] Quæres, quis sit hic *spiritus*? Respondet Primò, Lyranus, esse angelum: angelus enim Custos postulat pro nobis. Verum toto hoc capite angeli non meminit Paulus, & cùm toto hoc capite sæpiùs nominarit spiritum, numquam tamen intellexit angelum.

Alij ministrum Ecclesiæ

Secundò S. Chrysost. Theophyl. Oecumen per *spiritum* accipiunt virum spirituale; putà ministrũ Ecclesiæ, cui in primitiua Ecclesia gratia orandi pro populo, qui sæpè inutilia postulasset, data erat à Spiritu sancto, qualis iam est sacerdos vel diaconus; illi enim ministro primitiuæ Ecclesiæ iam successit diaconus pro populo supplicans, & ministrans sacerdoti & Ecclesiæ.

alij charitatem:

Tertiò S. August. tractat. 6. in Ioan. *Spiritus*, inquit, *id est, charitas ipsa gemit, charitas ipsa orat*; cõtra hanc aures claudere non nouit, qui illam dedit. Sic etiam explicat S. Anselmus Augustinum de more secutus.

alij gratiã Spiritus sancti,

Quartò. Theodoretus vult *spiritum* esse gratiam Spiritus sancti, qua excitati oramus; vel esse spiritum orationis.

alij superiorem animæ portionem gratia illustratam.

Quintò, alij volunt *spiritum* esse superiorem animæ portionem gratia Dei illustratam & adiutam, quæ *spiritus* vocatur. & carni contraria est Galat. 5. 17. Hæc enim pars docet nos vt petamus *secundum Deum*, id est, ea quæ Deo placent, & vt respuamus ea, quæ carni grata sunt: & quantò magis caro suas voluptates concupiscit, tantò magis spiritus gemit, & petit pro nobis instantius ea, quę nobis videt esse salutaria: vnde Ethnici dicunt mentem deprecari semper ad optima. Hic sensus aptus est & commodus: sic enim sæpè etiam hoc nomen *spiritus* accipit Apostolus.

Ipsemet Spiritus sanctus optimè hic intelligitur.

Sexto, optimè & planissimè *spiritus* hic est ipse Spiritus sanctus: hic enim est qui adiuuat infirmitatem nostram, quique docet nos quid orare debeamus, cùm ipsi hoc sæpè nesciamus: vnde Apostolus hunc spiritum opponit nobis, siue spiritui nostro, qua noster, id est, naturalis & humanus est. Hic sensus est plurimorum Patrum, vt Origenis hic, Nazianzeni orat. 5. de Theologia, Ambrosij epist. 23. ad Horont. Hilarij in psal. 64. Augustini epist. 121. quæ est de orando Deo. c. 15. & aliorum.

Arrii & Macedonii hæresis de Spiritu S.

Quæres Secundo, quomodo Spiritus sanctus postulet pro nobis? Respondet Primo, Arrius & Macedonius, quia Spiritus sanctus non est Deus, sed minor Patre, ideoque propriè Patrem orat & postulat pro nobis. Hanc hæresim refellit S. August. lib. 1. contra Maxim. post initium. & alij.

Secundo S. August. epist. 121. de orando Deo c. 15. Greg. lib. 2. Moral. c. 22. & Anselm. Spiritus sanctus, inquiunt, *postulat*, id est, postulare & gemere nos facit, vt sit hebraismus, quo *cal* ponitur pro *hiphil*. Sic Matt. 10. 20. dicitur, *Spiritus Patris, qui loquitur in vobis*, id est, qui loqui vos facit. Pulchra similitudine hunc sensum illustrat Origenes hic. Sicut, inquit, magister vt rudem planè discipulum litteras doceat, ad eius ruditatem se dimittit, primusque litteras pronuntiat, pueroque præit, vt puer repetens id quod pronuntiauit magister, idipsum addiscat: ita Spiritus sãctus, vbi perturbationibus carnis perturbari nostrum spiritum viderit & nescientem quid orare debeat, vti oportet, ipse quasi magister orationem præmittit. animoque nostro immittit, quam noster spiritus (si tamen discipulus esse Spiritus sancti desiderat) prosequatur; ipse gemitus proponit & excitat in nobis. quibus noster spiritus discat ingemiscere, vt repropitiet sibi Deum. Hæc & plura Origenes.

Spiritus S. non postulat, sed postulare nos facit.

Tertio & genuinè, Spiritus sanctus postulat, id est, desideria amicorum suorum, eorumque gemitus inenarrabiles in consistorio SS. Trinitatis quasi paracletus, id est aduocatus, noster exponit magna instantia, magno pondere & magna auctoritate. Hæc enim omnia significat Græcum ὑπερεντυγχάνει, id est, superexpostulat: nam ὑπὲρ notat præeminentiam Spiritus sancti in postulando, quasi ipse præsit omnibus postulationibus, sitque quasi magister & præfectus libellorum supplicum nostrorum apud Deum: & Latinum postulare, inquit Vlpianus l. 1. tit. de postulando, est desiderium suum, vel amici sui in iure apud eum, qui iurisdictioni præest, exponere. Simili modo v. 34. dicitur Filius interpellare pro nobis. ita Nazianz. orat. 2. de Filio, qui pro ὑπερεντυγχάνει vertit, πρεσβεύει id est, legatione fungitur. legatum agit, & tamquam legatus, internuntius & interpres noster postulat pro nobis Spiritus sanctus. ita quoque exponit D. Tho. 3. p. q. 21. a. 4.

Alia huius loci Scholastica & genuina explicatio.

Exponit autem Spiritus sanctus hæc vota, & hos gemitus nostros Sanctissimæ Trinitati, hoc ipso, quo illa per intellectionem diuinam cognoscit, & intellectu ea proloquitur cum affectu & amore coram SS. Trinitate: licet enim intellectio hæc & locutio essentialis sit, & tribus personis communis; attribuitur tamen vel Filio, cum nuda est & sola; vel Spiritui sancto, cum iungitur amori, & ex eo promanat, vti hic fit. Charitas enim. amor, & gratia attribuuntur Spiritui sancto, vt sapientia attribuitur Filio, potentia Patri. vide D. Thom. & DD. 1. p. q. 37. & 38.

Spiritus S. quomodo SS. Trinitati orationes nostras exponat.

GEMITIBVS INENARRABILIBVS] Primo, S. Ambros. epist. 23. *inenarrabilibus*, inquit, id est, cælestibus & diuinis: hi enim gemitus sunt Spiritus sancti, cuius potentia & efficacia & modus agendi ac postulandi est inenarrabilis.

Quid intelligatur per gemitus inenarrabiles.

Secundo, S. August. loco iam citato: *inenarrabilibus*, inquit, id est ignotis, gemimus enim & suspiramus ad gloriam, quam non videmus, nec agnoscimus. Sic & Anselmus.

Tertio, Toletus, *inenarrabilibus*, inquit, id est, occultis & inexplicabilibus: quia nimirum Spiritus S. sæpè per nostros gemitus alia petit & impetrat, imo contraria ijs quæ nos cupimus & petimus. Viæ enim particulares, quæ cuiq; vt in cælũ rectà ten-

tendat, conuenientes sunt & congruæ homini sæpè ignotæ sunt & ineffabiles, solique Spiritui sancto cognitæ; vnde de eo subdit Apostolus dicens: *Qui autem scrutatur corda, scit quid desideret spiritus.*

Gemitus dicuntur inenarrabiles quia maior est affectus interior illos suscitans omni externo sermone.

Quartò propriè & genuinè, hi gemitus, quos in nobis excitat, & excitatos proponit SS. Trinitati ipse Spiritus sanctus, dicuntur *inenarrabiles*, quia maior est affectus interior charitatis suscitans illos gemitus, omni externo sermone; adeò vt eum viri sancti effari & sæpè eloqui non possint, maximè dum cœlestem gloriam, ciusque perfectissimam pacem flagrantissimo gemitu desiderant. Sic Apostolus gemit ineffabiliter, Primò, ex tędio exilij & corporis huius moribundi dicēs: *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore mortis huius?* Secundo, ex desiderio cæli, dicēs: *Cupio dissolui & esse cum Christo.* Tertio, ex dolore & desiderio salutis aliorum, & pereuntium, dicens, *Quis infirmatur, & ego non infirmor?* &, *Optabam anathema esse pro fratribus.* Ex dictis patet, hos gemitus inenarrabiles in nobis esse subiectiuè; in Spiritu sancto vero eos esse partim effectiuè, quia eos efficit in nobis, partim obiectiuè, quia eos ipse sibi totique SS. Trinitati objicit & proponit, dum postulat pro nobis.

Vis orationis in quo consistat.

Rursum ex hoc loco disce, donum & efficaciam orationis, non in verbis, sed gemitu, affectu, desiderio, orationibus iaculatorijs & suspirijs ignitis consistere.

VERS 27. QVI SCRVTATVR CORDA (putà Deus Pater) SCIT QVID DESIDERET SPIRITVS: QVIA SECVNDVM DEVM POSTVLAT PRO SANCTIS] Pendent hæc ab immediatè præcedentibus. q. d. Dixi nos nescire quid oremus, sed Spiritum sanctum inspirare nobis orationes nostras, easque offerre Deo, ac postulare pro nobis: idq; nobis conuenit & perutile est. Nam nos ipsi sæpè non intelligimus orationes nostras, & per eas petimus res nobis noxias vel inutiles: Spiritus S. autem eas intelligit, & per eas non intendit impetrare nobis nisi id quod nobis proficuum & salutare est. Deus autem scit, respicit & attendit, non quid nos desideremus, sed quid desideret & intendat Spiritus impetrare nobis à Deo, per preces quas nobis suggerit. Porro Spiritum sanctum tantum intendere id quod nobis bonum est & salutare, patet ex eo, quod ipse *secundum Deum postulat pro sanctis*, quia nimirum illis postulat ea, quæ sunt secundùm Deum, Deique mentem & voluntatem, quæque Deo grata, sancta & accepta sunt: hæc autem nobis salutaria sunt, ita S. Chrysost. Theodor. Ambros. Aliter Origen. Spiritus sanctus, inquit, postulat secundum diuinitatem, seu quatenus ipse Deus est: Christus vero postulat secundum humanitatem, seu quatenus homo est. Sed hoc alienius est, nec satis cohæret cum præcedentibus, quæ enim hæc est ratio, Pater scit quid desideret Spiritus, quia ipse Spiritus quia Deus est, postulat pro sanctis?

Spiritus S. dirigit & corrigit orationes nostras.

Error Origenis.

VERS. 28. SCIMVS AVTEM, QVONIAM DILIGENTIBVS DEVM, OMNIA COOPERANTVR IN BONVM, IIS, QVI SECVNDVM PROPOSITVM VOCATI SVNT SANCTI] Toletus hæc connectit proximè præcedentibus: q. d. Paulus, Quod postulatio Spiritus sancti sit efficax, & proficua ipsis Sanctis, patet ex effectu: nam siue detur Sanctis, siue negetur id, quod ipsi petunt; Spiritus tamen impetrat semper & efficit vt omnia eis cooperentur in bonum, vti de facto fieri scimus & experimur. Verùm iuxta hunc sensum, pro *scimus autem*, dicendum fuisset, *scimus*

A *enim*. vel, *vnde & scimus*, Potiùs ergo videtur Apostolus hæc connectere cum v. 17. 18. & seq, vbi agit de passionibus, afflictionibus, vanitate, corruptione & ærumnis, quas Sancti patiuntur in hac vita, & propter quas gemunt & suspirant ad cœlum, q. d. Multa vt dixi, Sancti patiuntur in hac vitâ, verumtamen ijs omnia cooperantur in bonum; animosè ergo & læto animo omnia ista perferant. Est enim hic x I, Apostoli argumentum, quo fideles incitat ad patientiam, vt dixi v. 17. *Omnia* ergo, id est, omnes tribulationes, inquit Ambros. & Hieron. de his enim hactenus egit Apostolus. S. August. l. de Corrept. & grat. c. I. addit, *omnia* etiam peccata Sanctis cooperari in bonum. Nā *prædestinati*, ait, *ex casu humiliores, cautiores & feruentiores resurgunt*. ita etiam explicat Anselm. S. Thomas S. Augustinum secuti. Sic è contrario S. August. ser. 78. de Temp. & Soliloq. c. 28. *Improbis*, ait, *& reprobis omnia cooperantur in malum, & ipsa oratio eorum vertitur eis in*

Omnes tribulationes & passiones Sanctis cooperantur in bonum.

Prædestinatis quomodo omnia etiam peccata cooperentur in bonum, reprobis etiam virtutes in malum.

B *peccatum*. Quod intellige non propriè & per se, sed per accidens, quia scilicet omnis gratia, omniaque dona Dei, ac consequenter ipsa etiam oratio cedit reprobis in grauiorem culpam, & grauiorem damnationem, hoc ipso, quo hisce Dei donis abutuntur, dum ijs vti & per illa se conuertere, suamque salutem procurare nolunt. Est enim hæc ingens eorum ingratitudo, neglectus & contemptus gratiæ Dei,

Adde, reprobos sæpè orare perperam, scilicet, illa, quæ faciunt ad explendas suas concupiscentias & libidines: aut si orent ea quæ bona sunt, nō serio tamen orare, sed esse in sua impietate obstinatos, in eaque indies se magis obdurare; itaque ex oratione

C omnibusque rebus adeo nihil proficere, vt potiùs peiores fiant, itaque omnia vertant in maiorem duritiem, & consequenter damnationem suam. Verum hæc sunt præter mentem Apostoli qui hic nō de peccatis, sed de tribulationibus agit, vt dixi. Ipsius enim mens est hortari fideles & Sanctos, ad omnes tribulationes fortiter perferendas, ex eo quod eis cedant & cooperentur in bonum.

Mens & intentio Apostoli in hisce verbis.

Nota. Græcum συνεργεῖ, tam verti potest in singulari *cooperatur*, quā in plurali *cooperantur*, vt sensus sit; Spiritus sanctus diligentibus Deum omnia cooperatur in bonum, facitq; vt omnia quantumuis tristia & aduersa, eis cedant in bonum; ita legit & intelligit Theodor.

Notat S. Bernard. serm. de fallacia vitæ præsentis, Sanctis omnia cooperari, non ad libitū, non ad voluptatem, sed ad bonum. Quia sæpè sibi suoque appetitui contraria, dura & molesta perferri coguntur; hæc tamen ipsa putà molestia, dolor, mor-

Ad quale bonum omnia Sanctis cooperentur.

D bi, mors, omniaque acerba Sanctis, licet non ad voluptatem, ad bonum tamen eorum, siue patientiæ, siue humilitatis, siue continentiæ, siue aliarum virtutum, & ad bonum gloriæ tam præsentis, quàm æternæ cooperantur. Ita persecutiones Martyribus in bonum heroicæ fortitudinis & laureæ martyrij cesserunt, atque alijs in exemplum & stimulum, vt iis semper creuerit Ecclesia. Hinc canit Prudentius hymno 4. in Cæsaraugust. Martyr.

Nec furor quisquam sine laude nostrûm
Cessit, aut clari vacuus cruoris:
Martyrum semper numerus sub omni
Grandine crescit,

Plures efficimur, ait Tertull. in Apolog. *quoties metimur à vobis: semen est sanguis Christianorū*. Et S. Hieron. epist. ad Theophilum; *Persecutionibus*, ait, *Eccle-*

sia creuit, martyrijs coronata est. Et S. Cyprian. ser. 5. de lapsis: *Adest*, ait, *militum Christi cohors candida, qui persecutionis vrgentis ferociā stabili congressione fregerunt parati ad patientiā carceris, armati ad tolerantiā mortis. Repugnastis fortiter sæculo. spectaculū glorio sum præbuistis Deo, secuturis fratribus fuistis exemplo. Quā vos læto sinu excipit mater Ecclesia de prælio reuertētes! quàm beata, quam gaudēs portas suas aperit, vt adunatis agminibus intretis de hoste prostrato trophæa referentes! Cum triumphantibus viris & feminæ veniunt, quæ cum sæculo dimicantes, sexum quoque vicerunt. Veniunt geminata militia suæ gloria virgines, & pueri annos suos virtutibus transcendentes, nec non & circumstantium cetera multitudo vestram sequitur*, &c.

Atque hos triumphos sæpè in hac vita Deus miraculis illustrauit. S. Ioanni Damasceno Leo Isaurus Imp. amputari iussit manum, qua pro SS. imaginum cultu scripserat. recisam hanc ei ad imaginem suam oranti restituit B. Virgo. Arriani in Africa Orthodoxos Confessores lingua mutilarunt: hi B postea Dei miraculo sine lingua æquè vt antè locuti, Christi diuinitatem celebrarūt. Theophilus Imper. iconoclasta monachum quemdam Lazarum, pictorem tunc celeberrimum, crudelibus excruciatum modis coniecit in vincula, eò quòd sanctas imagines pinxisset: qui cum ex plagis recreatus, iterum pio picturarum operi se dedisset, ignitis laminis ei manus aduri iussit: sed Dei nutu factū est, vt nihilominus postea probè pinxerit, ac si nihil passus esset.

Quisquis ergo ipiquè pateris calumnias, opprobria, verbera, damna, morbos, &c. tolera, supera: hæc aduersa fac instrumēta virtutis & gloriæ. *Electi*, inquit S. Gregorius, *in tentatione proficiunt, & quod eis diabolus præparat ad ruinam, hoc Deus eis conuertit in* C *gloriam.* Fallere enim nequit Apostolus, imo Spiritus sanctus per eum promittens ac dicens: *Diligentibus Deum omnia cooperantur in bonum.* Quocirca S. August. in Sententijs sent. 158. *Inimici Ecclesiæ*, ait, *si accipiant corporaliter potestatem affligēdi, exercent eius patientiam: si tantummodo malè sentiendo aduersantur, exercent eius sapientiam: & vt etiā inimici diligantur, exercent eius beneuolentiam: quia Deus iis qui eum diligunt omnia cooperatur in bonum.*

IIS QVI SECVNDVM PROPOSITVM VOCATI SVNT SANCTI] Id est, ijs qui vocati sunt ad sanctitatem. Vide dicta c. 1. v. 1.

Quæres, quodnam sit hoc *propositum*, & quinam dicantur *vocati secundùm propositum.*

Propositum hominum, non Dei, intelligunt hic aliqui. Primo, Origen. Theodoret. & commentarij S. Ambros. & Hieron. ascripti hæc sic explicant: om- D nia diligentibus Deum cooperantur in bonum, ijs scilicet, qui ad hanc dilectionem vocati sunt à Deo secundum propositum non Dei, sed suum: quia scilicet Deus eos solos vocauit ad finem, gratiam & amicitiam suam, quos proposito suo, id est prompta sua voluntate, fidem hanc & gratiam à Deo oblatam accepturos præuidit. Verùm hoc quasi dogma Pelagianum passim, sed maximè in li. de Prædest. Sanctorum egregiè refellit & confutat S. August.

Secundo, S. Chrysost. Theophyl. & Oecumen. pari modo intelligunt hic propositum non Dei, sed ipsorum hominum, qui à Deo vocati sunt: ita vt bonum hoc eorum propositum non quidem sit causa & ratio cur à Deo vocati sint, sed tamen sit conditio & determinatio eorum qui vocati sunt, q. d. Paulus. Non omnibus vocatis omnia coope- A rantur in bonum, sed ijs qui suo proposito vocationi Dei consentiunt & obediunt: hoc sine errore dicitur; sed præter mentem Apostoli: nec enim Apostolus hic propositum hominum, sed Dei ipsius intelligit.

Vnde Tertio, optimè S. August. lib. de Corrept. & grat. c. 7. & passim alibi, Anselm. & alij per *propositum* hoc accipiunt æternum Dei beneplacitū, liberale decretum, voluntariam & gratuitam Dei constitutionem, quę Actor. 2. 23. vocatur *definitum consilium*; idq; vel ex eo patet, quod 2. Tim. 1. 9. & alibi, Paulus opponit opera nostra huic proposito liberali & gratiæ Dei. Propositum ergo hoc est liberale & gratuitum Dei consilium & decretum, quo proposuit, statuit & decreuit Deus ab æterno ex mera sua bonitate & clementia, homines peccato perditos per Christum vocare ad gratiā & sanctitatem, sine vllo eorum merito, vti fusè explicat Apostolus Ephes. 1. *Propositū hic significat æternū Dei beneplacitum, & liberale decretum, definitum consilium. Quid sit hoc Dei decretum & propositum.*

Nota τὸ *secundum propositū* est epitethon significans causam dilectionis, directionis, & protectionis iustorum, cui videlicet eis omnia cooperentur in bonum, quia scilicet Deus illos amat, dirigit & protegit, *secundum propositum*; id est, serio, ex corde, & certo proposito. Vnde ijdem hic sunt diligentes Deum, & ij *qui secundum propositū vocati sunt sancti*, patet ex Græco, τοῖς ἀγαπῶσι τὸν θεὸν, & τοῖς κατὰ πρόθεσιν κλητοῖς. q. d. Diligentibus Deum, & vicissim dilectis à Deo, vtpote vocatis à Deo ad fidem & dilectionem ex beneuoli cordis proposito, omnia Deo diligente ad suorum dilectorum commodum cooperantur in bonum, nec Græcum πρόθεσιν nec latinè *propositum* aliud includit aut innuit. Sic enim dicimus. Proposui hoc facere, id est, statui, decreui, hoc est meum propositum, vt te vocem ad prandium? quos rex diligit ex proposito, nemo eos lædere aut nocere potest. Hinc Apostolus 2. Timoth. 1. 9. Ephes. 1. v. 5. 9. 11. Rom. 4. 5. & alibi, expressè propositum hocce Dei opponit operibus quæ iactabant Iudæi. *τὸ secundum propositum causam dilectionis & protectionis iustorum significat.*

Cùm ergo ait nos vocatos *secundum propositum*, tantùm vult excludere meritum operū. q. d. Quod sumus vocati ad fidem, gratiam, sanctimoniam, est tribuendum liberali Dei proposito, voluntati & gratiæ, non nostris meritis. Sic Lucæ 2. dicitur: *Pax (sit) hominibus bonæ voluntatis*. grecè εὐδοκίας id est beneplaciti & beneuolentiæ diuinæ: vbi τὸ *bonæ voluntatis*, non est particula limitans. τὸ *hominibus*. q. d. Pax sit hominibus, non omnibus, sed ijs tantùm, qui sunt bonæ voluntatis; vti aliqui explicant: sed est particula causalis: dat enim causam cur nato Christo pax optanda & danda sit hominibus; quia nimirum Deus suam bonam voluntatem, id est, beneuolentiam, reconciliationem & amicitiam hominibus iam per Christum exhibere destinauit & decreuit. ita Theoph. Euthym. & alij ibidem. Quod enim Apostolus hic vocat πρόθεσιν, id est, propositum Lucas c. 2. vocat εὐδοκίαν, id est, beneplacitū. *Vocatio prima ad fidem à solo Deo, non à meritis nostris.*

NAM QVOS PRÆSCIVIT ET PRÆDESTINAVIT CONFORMES FIERI IMAGINIS FILII SVI, VT SIT IPSE PRIMOGENITVS IN MVLTIS FRATRIBVS] VERS. 29.

Primo, Pelagiani, quibus hic fauere videtur Theodoret. Chrysost. & Theophyl. sic explicabant hunc locum q. d. Paulus: Quos Deus præsciuit & præuidit, sua vocatione & gratia, si illa eis daretur, bene per liberum suum arbitrium vsuros, hos prædestinauit ad hanc vocationem, gratiam, iustitiam & vitæ sanctitatem, vt in ea conformen- *Explicatio Pelagianorum.*

tur

tur Christo. Verùm hunc errorem acriter passim scribentes contra Pelagian. sed maximè lib. de Prædest. Sanctor. confutat S. August. Et ratio est, quia prima gratia est mera gratia, nec Deus eam dat nobis, quia præuidet nos fore sanctos, sed vt simus sancti, vt ait Apostolus Ephes. 1. v. 4.

Prima gratia est mera gratia.

Secundò, aliqui Scholastici 1. p. q. 23. sic explicant. q. d. Paulus: Quibus gratis Deus dare gloriam decreuit ante præuisa merita, hos prædestinauit, vt merita ad eam promerendam acciperent. Verùm hac ratione alij cum Ambrosio & Haymone, pari iure contrarium supplent, hoc modo, quos Deus præsciuit fore deuotos, sanctos, & conformes Christo in vita & passionibus, hos prædestinauit vt sint Christo conformes in gloria: hoc enim propriè innuit verbum *præsciuit*. Præscientia enim est rerum nostrarum & operum, quæ facimus, sicut prædestinatio est Dei & diuini arbitrij ac voluntatis.

Aliquorum Scholasticorum explicatio de electione ante præuisa merita.

Tertiò, alij hunc locum exponunt de Dei præscientia conditionata, ita Dionys. Carthus. & Lud. Molina 1. p. quæst. 23. art. 4. disp. 1. memb. 11. q. d. Paulus: Quos Deus præsciuit per præscientiã conditionatam, futuros pro sui arbitrij libertate, in sanctitate conformes Christo, futuros, inquam, tales non absolutè, sed ex hypothesi: si nimirum ex parte sua Deus vellet eis dare gratiam suam, eaque auxilia, quæ eis misericorditer postea dedit; hos & prædestinauit, vt tales forent, decernendo nimirum absolutè illam gratiam illaque auxilia suo tẽpore illis dare & exhibere, quibus de facto sanctificarentur & conformarentur Christo.

Explicatio Dion. Carthus. & P. Molina.

Quartò, non improbabiliter, satisque appositè Gabriel Vasquez 1. p. q. 23. sic explicat: Quos Deus præsciuit sibi amicos & dilectos per gratiam suam futuros, hos etiam prædestinauit ad hoc, vt paterentur, & fierent conformes filio suo in patientia, vtpote qui pro nobis tot labores & ærumnas sustinuit. Iam hinc colligendum relinquit Apostolus, quòd, sicut Deus omnes passiones & cruces Christi fecit ei cooperari in bonum & gloriam, ita pariter sanctorum & dilectorum suorum passiones, ad quas eos cum Christo prædestinauit, conuertet illis in bonum & gloriam. ita Origen. & Cyrill. apud Oecumen. Hoc enim intendit hic probare Apostolus: nam hoc capite hortatur fideles ad passionum tolerantiam ex spe secuturi fructus & gloriæ, patet v. 17. 18. & omnibus seqq. Subdit deinde Apostolus: *Quos autem prædestinauit, hos & vocauit; & quos vocauit, hos & iustificauit; quos autẽ iustificauit, illos & glorificauit.* Quibus verbis recenset omnia media, per quæ Deus ipsos fideles ad hunc finem patiendi pro Christo, & ad hanc conformitatem, qua Christo patienti sunt conformes perduxit. Ad hanc enim patientiam & conformitatem Christi primò illos Deus vocauit: deinde per tribulationes eos magis magisque iustificauit & sanctificauit: ac denique tot laboribus & ærumnis fortiter superatis, eosdem cum Christo gloriosos, celebres & magnos effecit. Græcum enim ἐδόξασε, quod noster Interpres vertit, *glorificauit*, alij vertunt, *magnificauit*, vel nos magnos effecit. ita Vasquez.

Explicatio apposita Gabrielis Vasquez.

Ordo mediorum, per quæ Deus ipse fideles ad patiendi cum Christo conformitatem destinat.

Quintò, Toletus sic explicat. q. d. Quos Deus præsciuit fore suos, se diligentes, hos etiam prædestinauit, vt sint conformes Christo; vt, sicut Christus est filius Dei naturalis, ita ipsi sint filij Dej adoptiui, per gratiam, charitatem, amicitiam & patientiam in hac vita, & in ijs perseuerando, per gloriam in futura. Sicque conformentur Christo filio Dei naturali in adoptione gratiæ, patientiæ & gloriæ.

Expositio Toleti.

Vbi Nota. Scire Dei, phrasi Apostoli & Scripturæ practicum est, & connotat fauorem & affectum Dei, vt patet c. 11. 2. Gal. 4. 9. 1. Pet. 1. 2. & 2. Tim. 2. 19. vnde *præsciuit*, est prædilexit, ait Origen. & S. August. & præsciti idem sunt quod prædilecti; vnde & alibi dicit Apostolus, *nouit*, id est noscens diligit, *Dominus, qui sunt eius*. Præsciuit ergo Deus hic propriè hosce fideles fore suos, quodque Deum essent dilecturi, & vicissim ipsos præsciuit, id est eosdem suos amicos & dilectores fore præsciens, prædilexit. q. d. Omnia diligentibus Deum, Deique amicis cooperantur in bonum, quia Deus eos, præsciuit fore suos. suique dilectores, eosque tales fore præsciens, prædilexit, atque hac de causa eosdem prædestinauit, vt sint conformes filio suo, tam in gratia & patientia, quàm in gloria. Sicut ergo Deus filio suo etiam tormenta acerbissima cooperatus est, & conuertit in bonum: sic & his filijs suis adoptiuis omnia quantumuis dura & acerba cooperabitur & conuertet idem Deus in bonum.

Scire Dei practicum quid & quale.

Verùm mihi sæpiùs & diutiùs hunc locum expendenti, hic visus est esse sensus plenissimus, maximeque obuius & congruus, ideoque genuinus: vt nimirum hic versus & hæc sententia iungatur cum versu & sententia proximè sequenti, quasi ab eo pendeat, ibique sensus eius expleatur: quia enim de more exspatiatur hic Apost. in verbo *prædestinauit*, vt explicet qualis & quanta sit hæc prædestinatio, atque ad quid eos Deus prædestinarit, nimirum ad hoc vt sint conformes filio suo; hac de causa hoc versu cœptum sermonem incipit, quẽ vt perficiat v. seq. eumdem resumit dicens. *Quos autem prædestinauit*. q. d. Quos, inquam, præsciuit & prædestinauit, vt dixi v. præcedenti, hos & vocauit. Hunc esse sensum probatur Primò, quia dispar est modus loquendi hic, & v. sequent, hic enim ait, *Quos præsciuit & prædestinauit*. v. seq. verò ait, *Quos prædestinauit, hos & vocauit; & quos vocauit, hos & iustificauit*. Ergo τὸ *præsciuit & prædestinauit*, non diuellenda, sed iungenda sunt, & referenda ad idẽ, scilicet ad τὸ *conformes fieri filio*. alioqui enim dixisset Apostolus. Quos præsciuit, hos & prædestinauit, sicuti paulò pòst dixit: *Quos prædestinauit, hos & vocauit*.

Expositio & sententia auctoris.

Paulus hoc versu cœptum sermonem interruptum, quẽ resumit v. seq.

Secundò, hunc esse sensum patet, quia hoc sensu nihil supplendum est, sed ipse sensus seipso consistit, & per se plenus ac perspicuus est; cùm alij multa supplere debeant, vt, *quos præsciuit*, scilicet fore diligentes Deum: vbi rursum supplere debent, τὸ *hos & prædestinauit*.

Tertiò, quia hic sensus respondet mori & spiritui Paulino, qui ita excurrere & abripi, atque post multa redire, & priùs dicta resumere solet, vt ostẽdi c. 5. v. 12. Tantùm huic expositioni obijci posset, quod hoc sensu vox *autem*, ponatur pro *inquam* quod nouum & inusitatum videtur. Verum facilè ad hoc respondetur, hanc aduerbiorum enallagen non esse nouam, sed frequentem Apostolo, vt ostendi can. 25.

Satisfit obiectioni.

Nota Primo, copulam *Et*, hic dare auxesin, vel causam, idemq; valere; quod *imò verò*, *imò etiam*; vel *quia*, *quoniam*. q. d. Quos Deus præsciuit, imo vero præstinauit, ad hoc vt sint conformes filio suo, vel quos Deus fore præsciuit conformes filio suo, quia eos ad hęc prædestinauit; præscientia enim hæc vtpote absoluta, posterior est prædestinatione, tam-

Copula & hic causam vel auxesin significat.

tamquam effectus sua causa: ideò enim præscit Deus nos fore conformes Filio suo, quia ad hoc nos prædestinauit, suaque gratia vocauit & deduxit. Vtrumque ergo verbum, scilicet tam *præsciuit*, quā *prædestinauit*, directè & expressè respicit τὸ *cōformes fieri filio suo*; indirectè verò, obliq; & tacitè τὸ *præsciuit* respicit diligentes Deum: *prædestinauit* verò respicit propositum, de quibus egit Apostolus v. præced. hoc enim Dei propositum æternum est ipsa æterna Dei prædestinatio.

A

Vox nam dat causam cur diligentibus Deum omnia cooperentur in bonum.

Vnde Nota Secundò. Vox *nam*, dat hic causam cur diligentibus Deum omnia cooperentur in bonum; simulque explicat, qui sint *sancti vocati secundum propositum*; scilicet ij, quos Deus præsciuit & prædestinauit, vt sint conformes Christo quasi imagini, id est exemplari suo. Vbi aduerte. Non dicit Apostolus. *Quos præsciuit, hos & prædestinauit*; sed tantū, *Quos præsciuit & prædestinauit*: vt innuat eosdem esse præscitos & prædestinatos: scilicet diligētes Deum & sanctos, vocatos secundum propositum & beneplacitum Dei. hi enim diligentes Deū, & sancti vocati secundum Dei propositum sunt præsciti & prædestinati à Deo, ad hoc vt sint conformes filio.

B

Sensus ergo est: Diligentibus Deum & sanctis vocatis secundum propositum, omnia etiam tristissima cooperantur in bonum: quia hi sunt illi, quos Deus ab æterno præsciuit & prædestinauit fore conformes filio suo, tam in dilectione hac, sanctitate, patientia & gratia, quam in futura gloria: si nimirum ipsi in dilectione, sanctitate, gratia & patientia sua perseuerent. Atque sicuti hos ab æterno præsciuit & prædestinauit Deus tales per gratiam suam fore: ita & in tempore eosdem eōdem per gratiam suam vocauit; vocatos, vocationique obedientes iustificauit; iustificatos vero, & in iustitia constāter in omni tentatione & persecutione permanentes glorificabit. Vides ergo quomodo in bonum, nimirum ad gloriam cælestem & æternam, diligentibus Deum, ipso Deo dirigente, omnia cooperentur.

C

Tria argumenta & incitamenta patientiæ fidelibus à Paulo suggeruntur. Deus nobis nostras passiones & cruces ab æterno constituit.

Vnde nota Tertio, tria argumenta & incitamenta patientiæ, quæ fidelibus tacitè suggerit & obijcit hic Apostolus, scilicet Primum, quod ait, *Præsciuit & prædestinauit*. q. d. Passiones, cruces & ærumnas nostras non carni, non dæmoni, non hosti, sed Deo asscribere debemus. Ipse enim ab æterno eas præsciuit; imò prædestinauit, & cuique suas dare decreuit, vt per eas quisque conformetur Christo patienti & resurgenti. Deus ergo, qui omnia constituit in numero, pondere & mensura, ipse ab æterno cuique diligenti se, suam crucem definiuit & limitauit, vt tantum, non minus nec amplius pateretur. Ipse per crucem eum in patientia, puritate, gratia & charitate expolire & perficere decreuit, ipse per crucem ad gloriam eum reducere cōstituit. Quis ergo horreat aut fugiat crucem à Deo patre amantissimo sibi ab æterno decretam & admensam? Secundum argumentum patientiæ suggerit τὸ *conformes Filio*. q. d. Per crucem conformamur Filio Dei & Christo crucifixo: quæ ingens est dignitas & vtilitas. Sicut enim hic confirmamur Christo in tribulatione; ita conformabimur eidem in beatitudine. Quis ergo non ambiat crucem cū Christo? Tertium argumentum patientiæ innuit vox *fratribus*, q. d. Per crucem non tantum simus conformes, sed & fratres Christi, ac consequenter simus filij & heredes Dei. Quis ergo non optet crucem? quis patientiam, quæ tanti boni est causa non amplectatur & exosculetur? vnde Syrus vertit, *& a principio cognouit eos, & ipsos obsignauit in similitudine filij sui.*

Similitudo & fraternitas cum Christo ex patientia nascuntur.

Conformes fieri imaginis filii svi] D. Thomas & Adamus hæc verba exponunt de Filio, quatenus Deus. q. d. Nos filij adoptiui imitabimur Filium Dei naturalem. Prædestinauit enim nos Deus; vt illi simus conformes in gloria. Vnde & Origenes sic explicat: Prædestinauit nos Deus, vt in sapientia, iustitia & veritate Deo simus conformes.

Assimilabimur in gloria Christo, qua homo est, nō qua Deus: hæc enim est homogenea nostra similitudo.

Verùm meliùs S. Chrysost. Hieron. Anselm. & alij passim per *filium* hic intelligunt Christum, qua homo est, quia Christus vt homo primogenitus est in multis fratribus. Simile est Philipp. 3. v. vlt. q. d. Paulus, Electi omnes Christo homini conformes erunt in gratia & gloria, idque hoc fine, vt nimirum ipse Christus sit tamquam prima mensura primaque imago, id est, exemplar cæterorum.

Triplex explicatio imaginis filij Dei. Prima.

Vnde vlteriùs Nota. Origenes, per *imaginem Filij*, Primò, Christi animam accipit, quæ speciali ratione imago filij Dei dicitur, quia Filium, siue Verbum Dei in se integrè suscepit, illumque perfectissime refert sua sapientia & gratia.

Secunda.

Secundo, Theodor. Ambros. & Hieron. Imago, inquiunt, hæc est corpus, vel humanitas Christi gloriosa.

Tertia.

Tertio, S. Athanas. ad Serap. de Spiritu sancto, & S. Basil. lib. 5. contra Eunom. Imago, inquiunt, hæc est Spiritus sanctus, qui est imago Filij. q. d. Prædestinauit suos Deus, vt sint conformes imagini Filij, id est, vt sint conformes ipsi Spiritui S. vt nimirum sint puri & sancti, sicuti Spiritus sanctus purissimus & sanctissimus est. Verùm hæc licet ingeniosa, obscuriora tamen & alieniora à phrasi & mente Pauli esse videntur.

Quarta & optima.

Dico ergo planè & simpliciter, imago Filij Dei, est exemplar Filij Dei, putà est ipse Filius Dei, qui est nostrum exemplar, ex quo gratia nostra & gloria, quasi imago ex suo exemplari expressa est. Christus enim qui est Filius Dei naturalis omnibus sanctis hominibus, qui sunt filij Dei adoptiui, est exemplar sanctitatis, gratiæ, virtutum, consequenter & gloriæ ac felicitatis æternæ adeoque omnis nostra sanctitas, dilectio, patientia, gratia & gloria quasi imago ex Christi sanctitate, dilectione, patientia, gratia & gloria, quasi ex suo exemplari depicta & expressa est. *Imago* ergo hic metonymicè capitur pro suo exemplari cuius est imago vt & capitur Gen. 1. 26. cum dicitur: *Faciamus hominem ad imaginem* (id est, exemplar) *& similitudinem nostrā.* Potest tamen *imago* hic propriè capi, vti capit Toletus; vt Filius hic dicatur *imago*, non respectu nostri, sed respectu Patris æterni. Christus enim hoc ipso quo est Filius Dei Patris naturalis, eo ipso est imago Dei Patris. q. d. Paulus: Prædestinauit nos Deus, vt simus conformes Filio Dei, in quantum ipse filius, & consequenter imago est Patris, vt nimirum pari ratione nos ipsimet Patri per Filium assimulemur & conformemur.

Imago hic metonymicè sumitur pro exemplari. Propriè etiā sumi potest hic nomen imaginis respectu Patris.

D

Vt sit ipse (Christus Dei Filius) primogenitvs in mvltis (in omnibus) fratribvs] putà fidelibus, sanctis, amicis, electis & dilectis Dei.

Christus ob tres rationes filiorum Dei primogenitus.

Nota. Christus filiorum Dei est primogenitus, Primo, quia ipse est filius Dei naturalis, cùm ceteri sint tantum adoptiui. Secundo, quia ante omnes præde-

prædestinatus fuit Christus ad hanc filiationem & A vnionem cum Verbo & consequenter ad omnem suam gratiam & gloriam. Tertiò, quia Christus finis, scopus & exemplar fuit & est omnium prædestinatorum & electorum: vti ex hoc loco, alijsque docet S. August. lib. de Prædest. sanct. c. 15.

VERS. 30. QVOS AVTEM PRÆDESTINAVIT (ab æterno) HOS ET VOCAVIT] in tempore, dando eis gratiam & vocationem, ad quam eos prædestinauit. *Vocauit*, inquam, eos tum vocatione externa, per exempla, flagella, conciones; tum maximè interna, per gratiam præuenientem & excitantem, quæ externæ vocationi respondet & commensa est, ex liberali Dei ordinatione.

Verba præterita hic tam significant præsens quàm futurum.

Nota *vocauit*, id est, vocat, vocauit, aut vocabit. Sic & *τὸ iustificauit*, quod sequitur, idem est quod iustificat, iustificauit, aut iustificabit: & *τὸ glorificauit* idem est, quod glorificat, glorificauit, aut glorificabit. B Præterita enim hæc more Hebræo ponuntur pro quolibet tempore. vtitur autem Apostolus potiùs præteritis, quàm futuris, quia hæc præterita congruè, vtpotè in eodem tempore, respondent primo verbo & præterito *prædestinauit*, ex quo alia hæc præterita, quasi effectus ex sua causa certissimò, quantum est ex parte Dei, manantes deducit & deriuat Apostolus.

QVOS AVTEM IVSTIFICAVIT, ILLOS (in iustitia ad finem vitæ perseuerantes) ET GLORIFICAVIT] S. Chrysost. Theophyl. Theodor. & commentarij S. Hieron. & Ambrosio ascripti, gloriam hic accipiunt non æternam; sed præsentis vitæ, quod scilicet sint filij Dei, hæc enim ingens Sanctorum & iustorum est gloria, putà adoptio, & filiatio diuina. Vnde Græcum *ἐδόξασε* id est *glorificauit*, verti quoque potest, celebres, magnos, gloriosos reddidit, C scilicet ærumnis, tentationibus, martyrijs alijsque patientiæ & virtutum heroicis actibus, & meritis. Origenes tamen, S. August. de Prædest. sanct. Fulgent. ad Monimum c. 11. & iam passim Theologi. *τὸ glorificauit* accipiunt de gloria beatitudinis æternæ, qui sensus plenior est, aptior & sublimior.

Glorificationem hic æternam intelligit Paulus.

Tres effectus prædestinationis.

Hinc Scholastici tres ponunt effectus prædestinationis, nimirum vocationem, iustificationē, glorificationem: ac consequenter colligunt gloriam & beatitudinem æternam esse effectum prædestinationis.

VERS. 31. QVID ERGO DICEMVS AD HÆC? SI DEVS PRO NOBIS, QVIS CONTRA NOS?] Ecce hic est scutum impenetrabile patientiæ Sanctorum, quo excipiūt & elidunt omnia hostium iacula: nimirum *Si Deus pro nobis, quis contra nos*. scilicet, dæmonum vel hominum insurgat, vt nostram salutem impediat, cùm Deus eam curet per æternum propositum D prædestinationis suæ perque temporaneam vocationem, iustificationem & glorificationem suam? Deo autem nemo est potentior, supple, si Deum sequi & obedire pergamus, nec impedire salutem nostram: Deus enim non vult nolentes, nec inuitos saluare, *Si Deus pro nobis quis contra nos? Quis contra nos?* ait S. Chrysost. *Terrarum orbis contra nos, & tyranni, & populi, & cognati, & ciues, &c. Verùm hi etsi contra nos stent, tantum abest vt nobis incommodent, vt vel nolentes coronarum nobis auctores existant? ipsa Dei sapientia illorum insidias in nostram salutem & gloriam conuertente.* Plura vide apud eumdem.

Scutū impenetrabile patientiæ Sanctorum

Tradunt Hebræi, vti R. Isaac Benhole, Reuchlin. lib. 3. Cabal. Marcerus in Abbreuiatur. Hebr. Sixtus Senens. l. 1. Biblioth. & Genebrard. in Chronolog. simili emblemate pro scuto vsos fuisse Machabæos, nimirum illo versiculo cantici & triumphi Hebræorum, merso Pharaone Exod. 15. 11. *Quis similis tui in fortibus Domine?* quod quasi insigne belli & victoriæ vbique prætereebant, hostesque fortissimos & numerosissimos parua manu prosternebant: indeque tradunt eos dictos esse hebr. מַכַּבִּי *Machabi*, id est, Machabæos, nimirum a literis Hebraicis, quæ sunt initiales singularum dictionum versiculi iam dicti, qui in Hebræo sic habet, מִי כָמֹךָ בָּאֵלִים יְהוָֹה *mi camocha baelim iehoua*. Si enim à prima dictione *mi* capias primam litteram M, à secunda primam C, à tertia primam B, à quarta I, easque coniungas, facies *Machabi*, id est, Machabæus.

Machabæi dicti à literis initialibus huius scuti, seu sententiæ Hebrææ.

QVI ETIAM PROPRIO FILIO SVO NON PEPERCIT] VERS. 32. Hinc Adrian. Papa epist. ad Episcop. Hispan. Concil. Francofurt. & DD. docent Christum, in quantum homo est, id est, secundùm humanitatem, verè ac propriè esse filium Dei, scilicet ob gratiam vnionis cum Verbo, siue cum persona Filij Dei, quia in quantum homo traditus est pro nobis in mortem, quod de eo hic asserit Paulus.

Christus in quantū homo, verè est filius Dei.

QVOMODO NON ETIAM CVM ILLO OMNIA NOBIS DONAVIT?] *Omnia* quæ scilicet spectant vocationem, iustificationem, glorificationem & salutem nostram, vt nulla aduersa, vel prospera, nulli hostes, nulli persecutores eam impedire possint, nisi sponte ijs cedamus & succumbamus.

QVIS ACCVSABIT ADVERSVS ELECTOS DEI?] VERS. 33. *Electos* hic & alibi intelligit Paulus, non eos, qui electi sunt efficaciter & immediatè ad gloriam cælestem, sed eos qui electi sunt ad fidem & gratiam christianismi. Omnes ergo veri Christiani sunt electi nimirum completè ad gratiam, inchoatè verò ad gloriam, vt dixi vers. 28. & can. 13. vnde sequitur.

DEVS QVI IVSTIFICAT, QVIS EST QVI CONDEMNET] VERS. 34. & 35. q.d. Deus est qui hosce electos, putà fideles suos, verosque Christianos à peccatis & ab intenta peccati & dæmonis actione absoluit, iustosque pronuntiat. *Quis ego diabolus*, ait Anselm. *vel homo contrariam damnationis sententiam in eos ferat?* q.d. Nemo, nisi frustra: aut quid noceant eis accusationes & damnationes hominum, cùm Deus eos iustificat? Alludit Paulus ad Isaiæ 50. v. 8. & 9. vbi sic dicitur, *Iuxtà est qui iustificat me, quis contradicit mihi? Ecce Dominus Deus auxiliator meus, quis est qui condemnet me?* Pro *condemnet me*, hebraicè est יַרְשִׁיעֵנִי *iarscieni*, id est, iniustum vel impium me faciet, hoc, est, impium me iudicabit & declarabit? opponit enim hæc duo הַצְדִּיק *hatsdic*, & הַרְשִׁיעַ *hatscia*, id est, iustificare & iniustum facere, siue iniustum iudicare, quod est condemnare.

Excitat Paulus omnibus hisce versibus fideles ad fiduciam, patientiam, magnanimitatem, amorem in Deum. Vnde duo elidit hic diffidentiæ iacula. Primum est persecutio exterior hostium, quales tunc erant Ethnici permulti, qui Christianos bonis & vita non rarò spoliabant, ne ergo huic cedant, Deoque diffidant Christiani, opponit illi S. Paulus hic scutum diuinum, dicens v. 31. *Si Deus pro nobis, quis contra nos?* Alterum diffidentiæ iaculum est interior metus, & conscientiæ anxietas ob peccata olim admissa, ne fortè illa à nobis quandoque exigantur & repetantur, hoc hic elidit dicens, *Deus est qui iustificat, quis est qui condemnet?*

Duo diffidentiæ iacula elidit Paulus.

CHRISTVS

CHRISTVS IESVS (supple est) QVI (pro nobis) MORTVVS EST, IMO QVI RESVRREXIT, QVI EST AD DEXTERAM DEI, QVI ETIAM INTERPELLAT PRO NOBIS] Repete ex præcedentibus. *Quis ergo accusabit aduersus electos Dei? quis eos condemnet?* q. d. Christus adeò eos non accusabit, vt pro eis mortuus sit, & resurrexerit ad hoc, vt ad dexteram Dei sedens interpellet pro eis. Dixerat Apostolus v. 26. de Spiritu sancto, quod adiuuet infirmitatem nostram, & postulet pro nobis. Dixerat quoque de Patre v. 32. quod proprium Filium tradiderit pro nobis. Supererat ipse Filius: de eo hic dicit, quod mortuus sit; quodque interpellet pro nobis. q. d. Tota ergo SS. Trinitas nos fideles suos impensè amat, fouet, tuetur. Quid ergo timeamus, quem metuamus accusatorem? cùm talem, imò tales habeamus aduocatos & patronos, qui nos nostraque curant sedulo; ac consequenter efficiunt, vt omnia nobis cooperentur in bonum, cedantque nobis ad salutem & gloriam æternam.

Tota sanctissima Trinitas est pro nobis.

Notat Caietan. τὸ *pro nobis*, referendum esse ad omnia præcedentia, scilicet ad τὸ *mortuus est*, & ad τὸ *resurrexit*, & ad τὸ *sedet ad dextram Dei*: magis tamen refertur ad τὸ *interpellat pro nobis*. Vbi aduerte, τὸ *imo qui resurrexit*, habere emphasim & tacitam præoccupationem, ne quis enim diceret Christum quidem mortuum esse pro nobis, sed post mortem nihil ampliùs pro nobis pati vel agere; occurrit Apostolus dicens. Imo vero post mortem magis satagit pro nobis, curatque nostra & nostram salutem, nā sicuti mortuus est pro nobis, ita multò magis pro nobis resurrexit, vt nimirum viam ad resurrectionem & beatitudinem cælestem nobis panderet, vtque post resurrectionem scanderet in cælum; ibique sedens ad dexteram Patris interpellaret pro nobis.

Christus sicut pro nobis mortuus est, ita & resurrexit.

QVI ETIAM INTERPELLAT PRO NOBIS] Quæres, quomodo Christus in cælis interpellet & oret pro nobis?

C

Respondeo. Primo, orat Christus oratione interpretatiua, scilicet. exhibēdo se & cicatrices suas, quas in passione acceptas adhuc seruat, & Patri ostentat; ac consequenter orat, sua merita, suos labores, suas passiones allegando diuino conspectui, & hoc est, quod ait Apostolus Hebr. 9. 24. *Introiuit* (Christus) *in ipsum cælum, vt appareat nunc vultui Dei pro nobis.* ita docet D. Thom. ibid. S. Greg. l. 22. Moral. c. 18. Rupertus lib. 9. de Diuinis officijs c. 3. & alij.

Orat Christus pro nobis oratione interpretatiua.

Secundo. propriè Christus, qua homo, in cælis orat pro nobis, perinde ac in terra orauit. Est enim ibi, æquè vt hic, aduocatus, mediator & pontifex noster, cuius proprium est orare pro populo. Videtur id negare Rupert. loco citato: verùm alij Patres passim idipsum asserunt imo Christus ipse Ioan. 14. 13. vbi loquens de sua ascensione ad Patrem in cælum. *Ego*, inquit, *ad Patrem vado, & quodcunq; petieritis in nomine meo, hoc faciā. Si diligitis me, mandata mea seruate, & ego rogabo Patrem, & alium Paracletū dabit vobis.* Quid est *rogabo*, nisi postulabo, petam, precabor? Rursum idipsum significat hic Paulus cū ait, *Interpellat pro nobis.* Quid est enim *interpellat*, nisi intercedit orat, obsecrat pro nobis? Idem patet ad Hebr. 7, 27. Vide Nazianzen. orat. 4. de Theol. *interpellat*, inquit, id est pro nobis mediationis ratione supplicat. Et S. Gregor. in ps. 5. pœn. *Quotidie*, inquit, *orat Christus pro Ecclesia, de quò testatur Apostolus, quia sedens ad dexteram Patris interpellat pro nobis.* Idem docet S. August. in psal. 29. Theodor. Chrysost. Theophyl. Bonauent. Abulens. Sotus & alij, quos citat & sequitur Francisc. Suarez 3. p. disp. 45. sect. 2.

Christus propriè & verè orat pro nobis, quà homo.

D

Vbi Nota. Orat Christus in cælis pro nobis oratione propriè dicta, non qua denuò mereatur vel impetret aliquid, vti fecit in hac vita, in qua omne suum meritum consummauit, omniaque quæ impetranda erant impetrauit, ac proinde nihil iam ei merendum vel impetrandum restat; sed qua petat exigendo ius suis meritis debitum, & præmium à à Patre impetratū, scilicet gratiam & salutem nostram, dum illa quasi promerita sibique à Patre promissa reipsa nobis dari, erogari & applicari poscit & exigit, ea tamen reuerentia, humilitate & submissione, quam homo & creatura debet suo creatori. In hac ergo vita Christus orauit Patrem anxius, sollicitus & cum lachrymis, iam verò Patrē orat lætissimus, liberrimus & beatissimus, Omnis enim humilitas, anxietas & vilitas Christo glorificato indigna, iam ab eius oratione remouenda est, inquit Nazianz. & August. loco citato.

Differentia Christi orantis in hac vita, & iam orantis in cælo.

B

Obijcies, Christus est iam beatus, cui Pater omnia dedit in manus, ergo non est quod Patrem oret.

Respondeo. Licet Christus sit beatus, omniumque habens potestatem, tamen est & homo, & quà homo est creatura, quæ Deo creatori ac Domino suo debitum cultum religionis exhibere, eumq; agnoscere, reuereri & honorare tenetur, scilicet illum adorando, laudando, gratias agendo, cur non etiam interpellando propriè & postulando? hoc enim est aduocati & pontificis, præsertim cum Christus, quà homo, omnem suam potestatem, dignitatem & gloriam à Deo continuo accipiat, totusque à Deo pendeat, omnisque gratia & gloria à Deo ad nos deriuari & descendere debeat per merita & preces Christi. Sic ergo Deus Pater omnia dedit in manus Christi, quia Christo nihil negat, sed illi cōcedit quidquid petit; & sic Christus vt homo omnia potest, non immediatè & independenter: hoc enim est proprium Dei: sed mediatè & dependenter à Deo, tamquam mediator & pontifex, cuius est à Deo sua petere & impetrare.

Christus etiamsi omnia acceperit in Deo, tamen dependet à Deo quà creatura.

Obijcies Secundo. Si Christus in cælis oret pro nobis: ergo licebit orare hoc modo, *Christe ora pro nobis.*

An liceat orare, Christe ora pro nobis.

Respondeo, licere, si intelligas Christe, quà homo; Ecclesia tamen ita non orat, quia Christo redemptori tribuit id, quod habet dignius & præstantius. oratque Christum, non vt intercedat quà homo, sed vt det, quà Deus, id quod petitur.

QVIS ERGO NOS SEPARABIT A CHARITATE CHRISTI] Quæres, Quænam hic dicitur *charitas Christi*; an illa quæ est in ipso Christo, ipsoque Deo: qua scilicet Deus per Christum nos diligit: an verò illa quæ est in nobis, qua nos Christum Deūque diligimus? Hæretici, & nonnulli Catholici, vti Toletus & Pererius, intelligunt charitatem, non eam quæ est in nobis, sed eam quæ est in ipso Christo, ipsoque Deo, qua scilicet Deus nos amat per Christum mediatorem, quem pro nobis dedit in mortem, facitque dilectis suis omnia cooperari in bonum, qua scilicet eos prædestinat, vocat, iustificat, glorificat: vt pergat Apostolus in commendanda charitate Dei erga diligentes se, & vocatos secundùm propositum. q. d. Nec gladius, nec fames, nec dæmon, nec angelus, nihil denique erit quod possit Vers. 35.

Quidam hīc locum intelligunt de charitate quæ est in Deo.

possit Deum reuocare ab hoc amore, vt eos desi- A nat diligere, regere, protegere, vt sinat eos à se & salute excidere.

Patres intelligunt de nostra charitate. Verùm S. Chrysost. Origen. Theodor. Ambros. Theophyl. Anselm. & passim alij Patres, & recentiores intelligunt hic charitatem non quæ in Deo, sed quæ in nobis est, qua nos Christum & Deum diligimus: hanc enim elicit, protegit, conseruat & accendit in nobis ipsa Christi & Dei charitas, q.d. Si ita (vt ostendi v. 29. & sequent.) nos Christus & Deus dilexit & diligit, quomodo non vicissim eum diligemus & diligere pergemus? ecquid erit, quod nos ab eius amicitia & amore diuellat? Hunc esse sensum patet, quia sequentia ostendunt animos Pauli, & cuiusuis Sancti, amore Dei flagrantis. Nec enim rectè dicitur, quòd angustia, fames, nuditas, gladius charitatem quæ in Deo est, separet à nobis, aut separare possit: de nostra autem charitate optimè dicitur. Nec fames, nec gladius me separabit B ab amore Christi; hæc omnia superabo charitate Christi.

Secundò, quia, si Paulus loqueretur de Christi amore erga nos, non diceret: *Quis nos separabit à charitate Christi?* sed, Quis Christum separabit à charitate nostra?

Tertiò, quia de hac charitate, quæ in nobis est, mox subdit: *Sed in his omnibus superamus propter eũ qui dilexit nos:* & clariùs v. vlt. *Certus sum quod neque mors, neque vita, &c. poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo.* S. Bernard. serm. de duplici baptism. & de relinquenda propria voluntate, quærit: *Quis nos separabit à charitate Christi?* ac respondet. Neque mors, neque angeli, nec aliquid quod extra hominem est, sed sola propria hominis voluntas hanc separationem efficere potest. Verùm hoc non est ad mentem Apostoli, quia Apostolus C voluntate feruida, resoluta, constanti, de eaque non dubitans asserit, quòd nemo se suique similes separabit à charitate Christi: perinde ac si amicus amicum ardentissimè amans, & pro eo mori resolutus diceret. Quis me separabit à te, quin te sequar vsque ad mortem? vti de Niso & Euryalo narrat Virgilius. Dicit ergo Apostolus, Christum tam fortiter, quam suauiter diligens; *Quis nos separabit à charitate Christi.*

Loquitur Apostolus de voluntate feruida, resoluta, constanti.

TRIBVLATIO?] Certè non, quia gloriamur in tribulationibus.

AN ANGVSTIA?] Multò minùs quia licet foris instent pugnæ, intus timores; in omnibus tamẽ superamus, propter eum, qui dilexit nos. Angustias omnes deuorat, Imo absorbet latitudo charitatis Christi; perinde vt balæna paruos deglutit pisciculos, & ignis maximus guttas aquæ vix sentiens haurit: aquæ enim multæ non poterunt extinguere D charitatem, nec flumina obruent illam.

AN FAMES?] Minimè: quia meus cibus est Christus, quo cùm semper vescar, non possum fame perire: imo fames, serpens, sitis, ardor, arenæ dulcia virtuti, dulcia charitati. Charitas hæc omnia non fugit, non patitur, sed ambit & inuadit.

Scribit Seneca de seipso epist. 65. *In quacumque,* inquit, *positione mentis sim, cùm lego Sextium, libet omnes casus prouocare libet exclamare: Quid cessas fortuna? congredere; paratus sum, illius animũ induo, qui quærit vbi se experiatur, vbi virtutem suam ostendat:*

Spumantemq; dari pecora inter inertia votis
Optat aprum, aut fuluum descendere monte leonem.

Libet aliquid habere quod vincam, cuius patientia exercear. Hæc Ethnicus; quid hic dicat Christianus? quid Paulus? vtique dicet: Cùm Christum in cruce intueor, & lego purpureos toto corpore amoris mei charactere, libet exclamare. Veni inedia, veni dolor, veni crux, venite leones, vos ambio, vt amorem meum in Christum ostendam, vt amorem amori rependam: vobis gaudeo, vobis glorior, vobis exulto.

AN NVDITAS?] Neutiquam: quia vestit me charitas Christi, & libens sequar nudus eum, qui cum diues esset, & amictus lumine sicut vestimento, propter me egenus & nudus fieri dignatus est.

AN PERICVLVM?] Nequaquam: sum enim miles veteranus Christi, qui pericula non fugio, sed ambio; qui aduersus principatus & potestates tenebrarum harum millies bella suscepi, pugnaui, & vici: tot victoriis assuetus, hostes timere, in periculis trepidare non possum.

AN PERSECVTIO?] Nullo modo: persecuti sunt me Iudæi, Gentiles, Barbari, Græci, principes, magistratus, lapidibus, virgis, verberibus mulctarunt: sed quid? Christum mihi adimere non potuerunt. Ecce viuo vegetior & fortior, Christoque intimiùs amore coniungor.

AN GLADIVS?] Minimè gentium: resecet ille caput à corpore, vt anima ad Christum, qui amor meus est, euolet; mihi viuere Christus est & mori lucrum. Omnibus his alijsque ærumnis & tormentis excelsior est charitas Christi: animus in cælis, in Christo, in æternitate defixus ridet omnia quæ sub cælo sunt, tamquam vilia & exilia; reges & tyrannos non pluris facit, quàm pulices; plagas & verbera pulicum morsus æstimat, vt ait Chrysost. cruces & mortes, quasi breuem, facilem & certum ad Christum & beatitudinem transitum & ianuam reputat & ambit. Quid mirum ergo, si charitate Christi flagrans in tribulationibus non tribuletur, sed exultet: in angustijs non coarctetur, sed consolatione diffluat: in fame non esuriat, non sitiat, sed Christi gratia, patientia & fortitudine satur sit & ebrius: in nuditate non frigeat, sed caleat & æstuet charitate: in periculis non metuat, sed securè in Christi protectione obdormiat: in persecutione hostes non fugiat, sed ijs cum Christo libere & intrepidè se quasi athleta inuictus offerat: in gladio & morte non doleat, non pereat, sed quasi Martyr laureatus triumphet? Idipsum pulchrè & piè canit Prosper in Epigram. de dilectione Christi.

Nota excelsitatem charitatis Christi omnibus malis maiorem.

Christi charitas, vt Martyr laureatus, inter omnia mundi tormenta triumphat.

Et quid erit (inquit) *quod me separet à Domino?*
Ignem adhibe: rimare manu mea viscera tortor,
Effugiunt pœnas membra soluta tuas.
Carcere si cæco claudar, nectarq; catenis,
Liber in excessu mentis adibo Deum.
Si mucrone paret ceruicem abscindere lictor,
Inpauidum inueniet mors cita, pœna breuis.
Non metuo exilium, mundus domus omnibus vna est:
Sperno famem, Domini fit mihi sermo cibus.

Contempserunt Philosophi Gentiles mortem studio humanæ vel virtutis, vel gloriæ. Ita Damindas conuersus ad eos qui timebant Philippum Macedonem: *O semiuiri,* inquit, *quid nobis acerbi potest accidere, qui mortem contemnimus?* testis est Plutarchus.

Alius tyranno necem comminanti: *Hemina,* ait, *sanguinis in tua est potestate; eam accipe, amplius quod mineris non habes.*

Theodorus Lysimacho tyranno mortem minitanti & crucẽ: *Nihil,* ait, *interest, humine an in sublimi*

mi putrescam, ac rursum: *Præclarā*, inquit, *rē effecisti si cantharidis vim consecutus es.* Cantharis enim insectum & animalculum vilissimum suo veneno hominem occidere potest. testis est Cicero Tusc. 5.

Plura de Anaxarcho, Empedocle, & alijs habet Tertull. Apolog. c. 50.

Quid ergo faciet philosophus & miles Christianus amore Dei & spe cælestis gloriæ? Audi quid fecerint philosophi Christiani. S. Basilius cùm à Valente. Imper. in exilium pro fide cogeretur, exhibitus est ad tribunal præfecti, terroribusque & minis maximis coactus, vt, nisi præceptis principis obediret, sciret sibi impendere interitum, tum ille intrepidus ad præfectum: Atque vtinam aliquid mihi esset digni muneris, quod offerem huic, qui maturiùs Basilium de nodo follis huius absolueret. cumque daretur ei nox quæ erat media ad deliberandum, denuò respondit? Ego cras idem ero qui nunc sum, tu te vtinam non mutares. ita Eccl. histor. l. 11. c. 9.

Tales tamque celsos & leoninos animos ostendit S. Chrysostomus, cùm ab Eudoxia in exilium pelleretur, & extrema quæque metueret. Scribens enim ad Cyriacum epist. 3. tom. 5. ita ait: *Ego cum è ciuitate fugarer, nihil eorum curabam, sed dicebā intra memetipsum: Si quidem vult me regina exulem, agat in exiliū Domini est terra, & plenitudo eius. Et si vult secare, secet: idē passus est Isaias, subscribar illi. Si vult in pelagus mittere; Ionæ recordabor. Si me lapidare vult, lapidet me: Stephanum habeo primum Martyrem sociū. Si & caput tollere vult, tollat: habeo socium Ioannem Baptistam. Et si substantiam auferre, auferat: nudus exiuij de vtero matris meæ, & nudus reuertar illuc.* &c.

Vers. 36. SICVT SCRIPTVM EST psal. 43. 22.) QVIA PROPTER TE MORTIFICAMVR in mortem mortisque pericula, plagas & ærumnas tradimur. vnde S. Cyprianus legit *occidimur*) TOTA DIE ÆSTIMATI SVMVS SICVT OVES OCCISIONIS.

Nota. *τὸ propter te.* q. d. Propter fidem, amorem, confessionem & cultum nominis tui, sunt enim hæc verba Machabæorum, aliorumque Iudæorum ab Antiocho Epiphane afflictorum, & plagis ac morte mulctatorum, vt notat ibidem Theodoret. Allegoricè verò sunt hæc verba Ecclesiæ, Apostolorū & Martyrum, qui à persecutoribus & tyrannis vexantur, & carceribus, verberibus mortique traduntur. Hunc v. ita legit Tertull. Scorpiaci c. 13. *Tui causa mortificamur tota die, deputati sumus, vt pecora iugulationis.* id est, vt pecora certæ & proximæ neci destinata, & iamiam iugulanda.

Vers. 37. SED IN HIS OMNIBVS SVPERAMVS: Græcè ὑπερνικῶμεν, id est, plus quàm victores sumus, superuincimus, scilicet, insigni & illustri victoria, ait Theophyl. & Oecumen. quam consequimur, dum non resistendo, sed patiendo & moriendo, superamus hostes omnes, & quæuis aduersa, in ijsque gloriamur, idque PROPTER EVM, id est, amore & exemplo Christi, vel, vt Græci & Syrus habent, *per eum*, id est, per auxilium gratiæ Christi, QVI DILEXIT NOS.

Triplex ratio victoriæ Christianorum. Triplicem ergo rationem huius superuictoriæ affert hic Apostolus. Prima, est a facilitate vincendi; quia sola ipsa tolerantia contra hostes vbique trophæa erigimus. Secunda, quia per ipsa tormenta & persecutiones superamus: quæ noua est & mira vincendi ratio. Tertia, ob victoriæ certitudinem: plusquam enim superate est, aliquem sic ad certamen descendere, quasi iam victoriæ dominus

A sit, vnde ait, *Certus sum enim, quia neque mors, neque vita,* &c.

Hæc, inquit S. Chrysost. homil. 25. in Matth. *testantur Apostoli, qui torrente totius orbis in se pariter irruente, tyrannorum scilicet atque populorum, Iudæorū atque Gentium, suorum & aliorum, pulsata fluctibus rupe firmiùs cōstiterunt.* Et infrà: *Hoc est enim maximè mirabile, quia cum plurimas illi paterētur insidias, maximeq; in illos tempestatū turbines frequentes irruerēt, nequaquam tamen eorum animas labefactare potuerūt, nec eis aliquem incutere mœrorem. Exagitat te vndiq; inimicus, & afflictionibus mille circumdat, sed clariorem tibi profectò texit coronam. Quod autem precipuè mirādum est, non modo nihil omnino lædunt, qui talibus insidias machinantur, sed eos etiam faciunt oppugnatione meliores.* Deinde idipsum probat, eosdem appositè comparando adamanti, stimulo & igni, dicens: *Et qui aduersus stimulum calcitrat, sine dubio ipse compū-*

B *gitur, suisq; proprijs ictibus vulneratur; & qui impugnat virtutem tenentes, ipse profectò subruitur, & malitia tanto efficitur infirmior, quanto contra virtutem diutius præliatur. Et sicut qui ignem ligat in vestimento, illum quidem non extinguit, vestimentum vero comburit: ita etiam qui in virtute positos persequebantur, comprehendebant, ac sæpius colligabant; illos quidem reddebant ex his omnibus clariores, se autem perdebant.*

CERTVS SVM ENIM, QVIA NEQVE MORS, NEQVE VITA, &c. POTERIT NOS SEPARARE A CHARITATE DEI] *Certus sum*; ergo aiunt hæretici, electi fide credunt esse se impeccabiles, & ad gloriam electos. Respondent aliqui, Paulum de se loqui, eique reuelatum fuisse se esse prædestinatum & confirmatum in gratia. Vers. 38. & 39. *Hæreticorum Nouantium pro fide peculiaris idolatio.*

C Alij putant Paulum hic loqui in persona electorum. q. d. Electi finaliter non possunt separari à charitate, aut mori in peccato.

Verùm Respondeo, pro *certus sum*, græcè est πέπεισμαι, id est, certam in domino spem habeo, persuasum habeo, confido, vt legit Ambr. Hieron. q. 4. ad Algasiam, Syrus, imò Erasmus, Beza & Vatab. Hoc enim sensu τὸ πέπεισμαι vsurpat Paulus c. 15. 14. Hebr. 6. 9. & 2. Tim. 1. 5, & alibi Significat ergo Paulus hisce verbis, ait S. Aug. lib. de Moribus Eccles. c. 11. & seq. potentiam & efficaciam charitatis q. d. Nullus est terror, qui possit permouere hominem, qui charitate flagrat, vt Deum offendat; tamen ibidem docet S. August. charitatem posse amitti, & diligentissimè esse seruandam. Sic miles animosus & ardore belli ac victoriæ accensus diceret; Certus & resolutus sum,

D quod nec tela, nec saxa, nec ignes me arcebunt à mœnibus, quin ea conscendam, vti de Simone ait Virgilius:

In vtrumque paratus,
Aut versare dolos, aut certa occumbere morti.

Adde, ipsos hæreticos, qui hunc locum pro sua fide speciali nobis objiciunt, aliosque Doctores Catholicos hæc accipere de charitate Dei, non nostra. q. d. Paulus: Charitas qua Deus suos delictos amat curat, dirigit ad salutem, ita fida, certa & immutabilis est; vt nulla omnino creatura ab ea nos possit diuellere, aut efficere vt illa nos desinat amare, vel vt amor eius frustretur suo effectu, putà gratia, iustitia, salute nostra, *quæ est in Christo*, id est, per Christum, qui hanc Dei charitatem sua morte nobis conciliauit; intellige, nisi nos sponte per peccatum ab eius amore auellamus, & nolimus ab eo amari & regi. Et hoc est quod ait S. Bernardus: *Ostenditur hunc locū nihil facere pro fide speciali hæreticorum.*

Nulla

Nulla creatura à Dei charitate separare nos potest, sed sola propria voluntas id ipsum potest. Certitudo ergo hæc ex parte Dei summa est, estque certitudo fidei: sed ex parte nostra moralis tantum est certitudo, qualem affert firma resolutio, firmumq; propositum hominis; de quo loqui hic Apostolum verius est, vt dixi.

Exclamat hic S. Chrysost. *O animam furentem insaniâ, sed quæ sobrietatē pariat! omnia quæ in cælo, quæ in terra, quæ sub terra, quæ supra cælos sunt, visibilia & invisibilia, præ amore Christi transscendens nihil æstimabat: vnum hoc metuebat, ne à Christi dilectione excideret. Hac charitate Paulus ornatus,* inquit idem Chrys. hom. 2. de laudibus Pauli, *tyrannos ipsumq́, adeo Neronem, velut quosdam culices æstimabat; hac mortem, cruciatus, & mille supplicia ludum putabat esse puerorum; hac Paulus vinctus Iesu Christi, magis quam diademate coronatus gloriatur: etenim coarctatus carcere cælum habitabat; hac libentius verbera recipiebat & vulnera, quam alij brauia diripiunt; hac labores non minùs quàm requiem, dolores non minus quam præmia, quam triumphales pompas & trophæa diligebat. Ego,* inquit, *in laboribus plurimis, in carceribus abundantius in plagis supra modum, in mortibus,* &c.

Nota mirabilem charitatis suauitatem & violentiam in viris sanctis & Martyribus.

Hac charitate succēsus S. Tiburtius Martyr, vt habent eius acta, ad Torquatum iudicem insultās, & quasi triumphans dicebat: *Applica eculeos, suspēde Christianos, damna, percute, incende, vniuersa denique supplicia adhibe; si exilium minaris; hoc philosophantibus est totus mundus: si mortu supplicium: euadimus mūdi carcerem: si ignes; maiora his in cupiditatibus incendia vincimus: decerne quidquid libet, omnis nobis vilis est pœna, vbi pura comes est conscientia.* Tiburtiū mox secuti Marcus & Marcellianus fratres, cùm pedes eorum clauis acutis stipiti confixi essent, psallebant dicentes: *Ecce quàm bonum & quàm iucundum habitare fratres in vnum, numquam tam bene epulati sumus, quia modo cœpimus esse fixi in amore Christi: vtinam, o iudex, nos sic esse permittas, quamdiu huius corporis tegimur indumento.*

Pulchra amoris à Bernardo, eiusq; passionum descriptio.

Pulchrè de hac charitatis suaui vi & violentia, qua amantis cor totum in Deum quem amat, abripitur, S. Bern. ser. 79. in Cant. in illud c. 3. *Num quē diligit anima mea, vidistis? O mor,* inquit, *præceps, vehemens, flagrans, impetuose, qui præter te aliud cogitare non finis, fastidis cetera, contemnis omnia præter te; te contentus, captiuam ducis rationem & intellectum, mirabiliter triumphum agens rerū omniū. En omne quod cogitat ista, quod loquitur, te sonat, te redolet, & aliud nihil: ita tibi ipsius & cor vendicasti & linguam. Nū quem diligit anima mea, vidistis? Quasi vero hi sciant quid cogitet ipsa, non explicat verbis sponsi nomen; vt perpendas amorē hunc sanctū, non lingua æstimandum esse & verbo, sed opere & veritate. Et præterea, quoniā sicut idioma Græcum, qui græcè peritus non est, intelligere non valet; sic & proprios amoris terminos ac nomina solus amans intelligit: alijs autē illa loquens apparebit barbarus. At isti vigiles, quia idioma amoris callebāt docent dilectam. Tenui eum, nec dimittam.* Deinde idipsum exemplo Iacobi Patriarchæ declarat: *Dixit Iacob angelo, cum quo luctabatur vsq; manè, postulanti vt eum dimitteret, quia viderat appropinquantem auroram: Non dimittam te, nisi benedixeris mihi, & benedixit ei in eodem loco, & post hoc dimisit illū. Spōsa autē etiam benedictionem consecuta, inuento eo, quem diligit anima eius, ait: Tenui eum, nec dimittam, dimittere eū non vult, nec ille forsan minus teneri vult, de quo dicitur: Deliciæ meæ esse cum filijs hominum. Quid hac copula fortius, quæ vna duorum tam vehementi voluntate firmata est? Tenui eum, nec dimittam, & tenetur illa, iuxta illud, Tenuisti manum dexteram meam, non teneret, nisi teneretur misericordia Dei.*

Mira reciproci amoris dominatio.

NEQVE FORTITVDO] Ita legunt Biblia Romana. Sed delent hoc Græca, Syra, & Ambros. nec habet sibi respondens quid; vti habent cetera, quæ paria sunt, quodque enim suum habet compar, vt patet cùm dicit, *Neq; mors, neque vita, neque instantia* id est, præsentia bona, vel mala, inquit Ansel.) *neque futura.*

NEQVE ALTITVDO, NEQVE PROFVNDVM] Id est, nulla prosperitas, nulla aduersitas; nulla gloriosa, vel humilia, inquit Oecumen. & ex eo Toletus. Vers. 39.

Triplex huius loci explicatio.

Secundò, D. Thomas & Anselmus sic explicant: *Neque altitudo*, scilicet arcis & rupis, ex qua quis minaretur præcipitium, ni à Dei amore recedas *neque profundum*, putà mare aut flumen, in quo pari modo minaretur quis submersionem, nos separabit à charitate.

Tertiò & efficacius, Theodor. *neque altitudo, neque profundum*, id est, nec cæli, nec inferi, q. d. Etiāsi promittas regnum cæleste, etiamsi gehennam mineris Deum amanti, vt separes eum à charitate, nihil tamen apud eum effeceris, ait S. Chrys. est hyperbole, Subintelligitur enim, si videlicet hoc promittere, vel hoc minari tali conditione quis posset. q. d. Paulus: Hoc vnum non tam timeo, quàm auersor, abhorreo & detestor, scilicet separationem à charitate & dilectione Dei, *quæ in Christo* (id est, per Christum; quia scilicet Deo per Christum Christique fidem, gratiam & amorem iungimur & vnimur. vide can. 25.) præ hac separatione omnia quasi ludicra contemno, nam separari à Christo ipsa gehennâ mihi magis horrendum est: sicut vicissim in Christi charitate perdurare quouis regno mihi iucundius est. inquit S. Chrysost.

Pulchrè D. Augustinus in hunc locum paraphrasis.

Pulchrè, subtiliter & neruosè sigillatim hæc explicans S. Aug. l. 1. de Moribus Ecclesiæ c. 11. t. 1. *Nemo,* inquit, *nos separat à charitate Domini, minando mortem: idipsum enim quod diligimus Deum, mori non potest, cum mors ipsa sit non diligere Deum. Nemo ab ea separat pollicendo vitam: nemo enim ab ipso fonte separat, pollicendo aquā. Non separat angelus; nō enim est angelus, cum inhæremus Deo, nostra mente potētior. Nō separat virtus quæ potestatē habet in hoc mundo: nam toto mūdo omnino sublimior est mens inhærens Deo.* Pergit Aug. *Non separant instantes molestiæ: hoc enim leuiores eas sentimus, quo ei vnde nos separare moliuntur arctius inhæremus. Non separat promissio futurorum: nam & quidquid boni futurū est, certius promittit Deus; & nihil ipso Deo melius, qui iam bene sibi inhærentibus præsens est. Non separat altitudo, neque profundum: quid enim mihi cælum polliceatur, vt à cæli fabricatore seiungar? aut quid terreat infernus, vt Deum deseram? quem si numquam deseruissem, inferna nescinissem. Postremò, quis me locus ab eius charitate diuellet, qui non vbique totus esset, si vllo contineretur loco?*

S. Agatha amore Christi ambit tormenta.

Ita resoluta & solidata fuit in amore Christi præ alijs Sanctis S. Agatha, virginum heroina, vt, cum esset nobilissima, ditissima, honestissima & pulcherrima, ac Præses Siciliæ Quintinianus eius amore captus, non tam iudicem ageret quàm procum sed frustra, ideoque tandem eam tradidisset Aphrodinæ vt eam suis lenocinijs flecteret. Præsidique obsequentem efficeret. illaque quasi siren nocte & die voluptates & delicias illi occineret,

S. Agatha quasi surda mẽtem in Deo defigens immobilis persisteret: cumque illa finem sollicitandi non faceret, demum ei virgo sancta respondit: *Tuas voces, Aphrodisia, tuamq; linguam non vt tuam, sed vt dæmonis organum & linguã accipio. Pudeat te mihi hæc fœda & indigna proponere. Si non pudet, cessa tamen: operam enim perdis, surdo canis. Ego enim ita fundata & firmata sum in amore Domini mei Iesu, tamq; constans in voto virginitatis meæ quod ipsi nũcupaui vt per ipsius gratiam confidã quòd prius soli deficiet sua lux, igni calor, niui albedo, quam ego mutem meam voluntatem & propositũ. Præparet Quintianus leones, accendat rogum, distendat eculeos, aperiat portas inferni si potest omnẽq; dæmonum vim & tormẽta contra me concitet, libẽs omnia excipiam vt moriar Christiana & virgo. Nullam Quintiani violentiam timeo, quia Deus, cui animam & corpus consecraui, me tutabitur.* Quocirca Aphrodisia referens ad Quintianum ea, quæ in Agatha viderat & explorauerat: Facilius, ait, est lapides molles & teneros facere, aut ferrum in plumbum conuertere, quam mentem Agathæ à Christi amore & castitate ad te traducere. Ego enim & filiæ meæ per triginta dies, noctu diuque nihil aliud egimus, quam eius animum pulsare & tundere, nunc blanditijs, nunc minis, nunc promissis; sed ipsa omnia quæ sub cælo sunt, propter Christum non pluris facit quàm terram quàm pedibus calcat, imò noctu diuque non aliud cogitat, non aliud somniat quàm vt moriatur pro Christo. Quintianus ergo Agatham accersens, nouis modis, artibusque cunctis eius rursum animum pertentauit, promittens ei quidquid desiderari potest in hoc mundo, si sibi obsequeretur. Gui Sancta. *Ego extra Christum nec vitam nec salutẽ, nec quid aliud opto aut desidero. Nec est, o Quintiane, quod putes me tuis minis, sæuitia & tormentis percellere. Scias enim non esse ceruam fessã & sitibundã, quæ ita desideret limpidam aquam, atque ego desidero & sitio tua tormenta, vt per ea Christũ meum amplectar, eiq; vniar. Si velis in me stringere gladium, ecce collum meum: si flagella, ecce dorsum meum, si ignem, ecce totum meum corpus. Ecce meas manus, meos pedes, membra mea omnia tibi offero. excrucia, ea vt libet. Vre, seca, stringe, lacera, distende, liga, excrucia, occide: quanto in me eris crudelior, tanto maius in me beneficium conferes, tanto plus consolationis & gloriæ à dulci meo sponso accipiam. Quid tardas? quid moraris? animo sitienti omnis mora longa est.* Dixit, & præstitit Nam mamillæ abscissionem, ignes, testas, aliaque dira tormenta alacri fortique animo perpessa, Martyr in cælum euolauit die 5. Februarij.

CAPVT NONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet Iudæos reiectos esse à iustitia & salute, ob infidelitatem. Gentes vero ad eam ascitas esse propter fidem.

Primo ergo ostendit hic Paulus suũ amorẽ in Iudæos, & dolorem de eorum ruina & repulsa.

Secundo, v. 6. ostendit non propterea irritas esse promissiones à Deo Abrahæ eiusq; filijs siue Israelitis factas; eo quod illæ nõ pertineãt ad filios carnis, puta Iudæos; sed ad filios promissionis & electionis diuinæ, putà ad Christianos, qui credendo in Christum Abrahæ fidem imitantur.

Tertio, v. 14 docet hoc non esse iniquũ. eo quod Deus, cùm sit omnium Dominus, cuius vult misereatur, & quem vult induret: induret, inquam, non duritiem eis immittendo, sed sustinendo eos in multa patientia. quasi vasa iræ apte in interitum, vt ipse Apostolus explicans ait v. 22.

Quarto, v. 24. hos filios promissionis docet partim esse Iudæos credentes in Christum, sed paucos; partim Gentes, easq; plurimas.

Denique v. 30 propriam, directam, & adæquatam dat causam, cur Iudæi à iustitia & salute sint repulsi, Gentes vero ad eam ascitæ. nimirum quod Iudæi noluerint credere in Christum. Gentes, vero in eum crediderint. Omnis enim iustificatio & salus nostra (Deo ita volente & decernente) ab vno Christo petenda & expectanda est.

1. VEritatem dico in Christo, non mentior: testimonium mihi perhibente conscientia mea in Spiritu sancto. 2. Quoniam tristitia mihi magna est, & conti-
nuus dolor cordi meo. 3. Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fra-
tribus meis, qui sunt cognati mei secundum carnem. 4. Qui sunt Israelitæ, quorum
adoptio est filiorum, & gloria, & testamentum, & legislatio, & obsequium, & promissa:
5. quorum patres, & ex quibus est Christus secundùm carnem, qui est super omnia
Deus benedictus in sæcula, Amen. 6. Non autem quod exciderit verbum Dei, Non
enim omnes qui ex Israel sunt, ij sunt Israelitæ: 7. Neque qui semen sunt Abrahæ,
omnes filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen: 8. id est, non qui filij carnis, hi filij
Dei: sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine. 9. Promissionis enim ver-
bum hoc est: Secundùm hoc tempus veniam: & erit Saræ filius. 10. Non solùm au-
tem illa: sed & Rebecca ex vno concubitu habens, Isaac patris nostri. 11. Cùm e-
enim nondum nati fuissent, aut aliquid boni egissent, aut mali, (vt secundum electio-
nem propositum Dei maneret) 12. non ex operibus, sed ex vocante dictum est ei:
13. Quia maior seruiet minori, sicut scriptum est: Iacob dilexi, Esau autem odio
habui. 14. Quid ergo dicemus? numquid iniquitas apud Deum? Absit. 15. Moysi
enim

enim dicit: Miserebor cuius misereor: & misericordiam præstabo cui miserebor.
16. Igitur non volentis, neque currentis, sed miserentis est Dei. 17. Dicit enim
Scriptura Pharaoni: Quia in hoc ipsum excitaui te, vt ostendam in te virtutem meam?
& vt annuntietur nomen meum in vniuersa terra. 18. Ergo cuius vult miseretur, &
quem vult indurat. 19. Dicis itaque mihi: Quid adhuc quæritur? voluntati enim eius
quis resistit? 20. O homo, tu quis es, qui respondeas Deo? Numquid dicit figmentũ
ei, qui se finxit, Quid me fecisti sic? 21. An non habet potestatem figulus luti, ex ea-
dem massa facere aliud quidẽ vas in honorem, aliud verò in contumeliam? 22. Quòd
si Deus volens ostendere iram, & notam facere potentiam suam sustinuit in multa pa-
tientia, vasa iræ, apta in interitum. 23. vt ostenderet diuitias gloriæ suæ in vasa mi-
sericordiæ, quæ præparauit in gloriam, 24. Quos & vocauit nos non solùm ex Iu-
dæis, sed etiam ex Gentibus. 25. sicut in Osee dicit: Vocabo non plebem meam, ple-
bem meam: & non dilectam, dilectam: non misericordiam consecutam, misericordiam
consecutam. 26. Et erit: In loco, vbi dictum est eis: Non plebs mea vos: ibi vocabun-
tur filij Dei viui. 27. Isaias autem clamat pro Israel: Si fuerit numerus filiorum Is-
rael tamquam arena maris reliquiæ saluæ fient. 28. Verbum enim consummans &
abbreuians in æquitate: quia verbum breuiatum faciet Dominus super terram: 29. &
sicut prædixit Isaias: Nisi Dominus sabaoth reliquisset nobis semen, sicut Sodoma facti
essemus & sicut Gomorrha similes fuissemus. 30. Quid ergo dicemus? Quod gentes,
quæ non sectabantur iustitiam apprehenderunt iustitiam: iustitiam autem quæ ex fide est.
31. Isael verò sectando legem iustitiæ, in legem iustitiæ non peruenit. 32. Quare? Quia
non ex fide, sed quasi ex operibus: offenderunt enim in lapidem offensionis. 33. sicut
scriptum est: Ecce pono in Sion lapidem offensionis, & petram scandali: & omnis, qui
credit in eum, non confundetur.

Cur Iudæi reiecti à fide & via salutis.

DEscendit hic Apostolus a thesi ad hypothesin. Hactenus enim docuit, non legalia, sed fidem Christi vnicam esse viam ad iustitiam & salutem: nunc tribus capitibus sequentibus docet, Gentes electas esse ad hanc iustitiam & salutem; quia hãc fidei Christi viam iniuerunt, Iudæos verò ab eadem reiectos esse non defectu vocationis, vt patet cap. 10. v. 12. vel gratiæ, vtpote quam maximam, imo Christũ ipsum totum soli ipsi habuerunt; sed quia carnali patri Abrahamo & Mosi legislatori, legisque operibus præfisi, inde sibi salutem & iustitiam arrogarunt; Christi vero, quasi hominis abiecti fidem & gratiam contempserunt. Id disertè patet c. 11, v. 20. 30. & seqq.

Filij non carnalibus Abrahæ, sed spiritualibus promissa benedictio.

Hoc ergo cap. docet Primo, idipsum non esse contra promissa, nec etiam contra iustitiam Dei: nam *Abrahæ semen*, id est filij, cui *benedictio*, id est iustitia, amicitia, Dei protectio, & salus, promissa fuit à Deo, non intelliguntur filij secundum carnem, putà Iudæi, sed secundum spiritum & fidem, putà Christiani.

Cur Deus filios Abrahæ non carnales, sed spirituales adoptauerit.

Secundo, docet, causam cur Deus filijs non carnis, sed spiritus, id est, non Iudæis, sed Christianis promissam hanc benedictionem consignari voluerit, esse non illorum demeritum, vel horum meritum, sed puram voluntatem, electionem, & misericordiam Dei, qui nouam posteritatem, non carnalem, sed spiritualem, scilicet fidelium Christianorum, eligere & adoptare voluit ad hæc promissa; cùm ad eadem carnalem Abrahæ posteritatem putà Iudæos, adoptare potuisset si voluisset (vti eos in lege veteri adoptauit sibi in filios) vel alium ordinem & viam benedictionis & iustificationis instituere.

Iudæis non defuere gratia interna & externa.

Vnde patet, Apostolum hoc cap. propriè & directè non agere de vocatione Iudæorum & Gentium ad fidem, sed hanc vtrorumque vocationem præsupponere: nec rursum agere eum de gratia præueniente, eiusque disparitate, quasi docere vellit, Iudæis minorem datam esse gratiam, Gentibus maiorem, Iudæis inefficacem, Gentibus efficacem: sed agere de gratia iustificante, vt patet toto cap. præced. & alijs omnibus, hucusque. Vide & lege præ alijs caput III. & IV. & ita esse videbis. Totius enim epistolæ quæstio est hæc, vnde iustificetur homo? Cui respondet Apostolus, hominem iustificari per fidem & gratiam Christi; non per cæremonias aut opera legis. Ex qua responsione rectè hoc cap. & seq. infert & concludit: Gentes iustificatas esse, quia fidem & gratiam Christi amplexæ sunt, non autem Iudæos, vtpote qui eam amplecti noluerunt.

Agit Apostolus de gratia iustificante, non præueniente. Prob. Primò.

Secundò.

Secundò, idipsum, scilicet quòd Apostolus non agat hic de gratia præueniente, sed iustificante, patet ex eo: quia hæc est benedictio promissa Abrahæ & semini eius, scilicet: *Ero Deus tuus & seminis tui*: nimirum ad hoc, vt te & posteros tuos secũdum fidem & spiritum, quasi iustos, filios & amicos meos amem, protegam, complectar: ergo benedictio hæc Abrahæ non est aliud quam iustitia & amicitia Dei.

Tertiò.

Tertio, idipsum patet ex eo, quod hæc benedictio iam dicta præsupponat & requirat, vt iam natus quis sit filius Abrahæ, non secundum carnem, sed secundum spiritum; putà, vt quis per fidem & baptismum renatus sit in Christo: hic enim est filius Abrahæ, & heres benedictionis, id est iustitiæ & salutis. Promissa ergo hæc Abrahæ benedictio non est fides nec vocatio, aut gratia præueniens; vtpote quam iam filius hic & heres præsupponitur habere: per hanc enim debet nasci quis filius spiritualis Abrahæ, vt capax fiat huius benedictionis eiusdem: perinde ac in humanis aliquis priùs debet nasci, fierique filius patris sui, antequam eiusdem heres fieri, vel ius ad hereditatem acquirere possit.

Quartò.

Quarto, idipsum clarè patet ex conclusione totius huius disputationis, quam colligit Apostolus hoc

hoc cap. v. 30. & ſequ. vbi concludit Gentes iuſtitiam adeptas eſſe, quia crediderunt Chriſto; Iudæos vero ab ea excidiſſe, quia eam non in fide Chriſti, ſed in lege Moſis quæſierint. Ex his omnibus patet, Apoſtolum hoc cap. & ſeqq. propriè non agere de gratia præueniente congrua, vel incongrua; multò minùs de electione & electis ad gloriam, deque reprobatione, & reprobis ad pœnas æternas, ſed agere de gratia iuſtificante, quàm per fidem Chriſti adeptæ ſunt Gentes, à qua Iudæi excluſi ſunt propter incredulitatem. Atque hoc punctum maximè hic notandum eſt, ex illo enim pendet genuina applicatio pariter & explicatio totius capitis, omniumque illius antitheſium, adeoq; tota mens Apoſtoli, vti fuſiùs ipſo capitis decurſu declarabo.

Corollariũ quoddam ex quo penitò intelligentia totius huius capitis.

VERS. 1. VERITATEM DICO IN CHRISTO NON MENTIOR, TESTIMONIVM MIHI PERHIBENTE CONSCIENTIA MEA IN SPIRITV SANCTO,] Nota τὸ *in Chriſto*. q. d. Veritatem dico, vti facere par eſt eum, qui Chriſtum reueretur; vel *in Chriſto*, id eſt per Chriſtum, quem teſtem inuoco. q. d. Teſtor Chriſtum. iuro per Chriſtum me verum dicere. *Beth*, enim, id eſt *in*, apud Hebræos ſubinde eſt nota & vox iurantis, vt patet Geneſ. 22. 16. Ioſue 2. 12. Addunt Theophyl. & Oecumen. Paulum hic per tres teſtes iurare, ſcilicet per Chriſtum, per conſcientiam, per Spiritum ſanctum. Verùm illud, *Teſtimoniũ perhibente mihi conſcientiâ*, non videtur eſſe iuramentum, ſed tantum aſſeueratio ſe non mentiri, cum conſcientia hoc illi dictet & atteſtetur, cõſcientia, inquam, mota & excitata ac impulſa à Spiritu ſancto: hoc enim ſignificat τὸ *in Spiritu S.* quod idem valet, ac per Spiritum ſanctum.

Paulus hic non iurat per conſcientiam, ſed per Chriſtũ.

VERS. 2. QVONIAM (quòd) TRISTITIA MIHI MAGNA EST, ET CONTINVVS DOLOR CORDI MEO] ſcilicet ob reiectionem & reprobationem Iudæorum à iuſtitia & ſalute. Hanc enim cauſam doloris ſui in ſeqq. exprimit Paulus. ſed hic initio eamdem artificiosè celat & tegit, vt priùs oſtendat ſuum in Iudæos affectum; itaque eos ſibi deuinciat, ne putent eum ex odio legis & Iudæorum hæc dicere, neue initio ſtatim eos tam triſti nuntio percellat.

Triſtitia Pauli ob Iudæorum reprobationem.

VERS. 3. OPTABAM EGO IPSE ANATHEMA ESSE A CHRISTO PRO FRATRIBVS MEIS] *Optabam*, S. Chryſoſt. Origenes, Theophyl. vertunt, *optarem*, vel *optarim*, ſi videlicet poſſibile eſſet, & ſi diuina diſpoſitio id pateretur. Intelligunt ipſi in Græco ἐὰν & videntur legiſſe εὐχοίμην. Nam ηὐχόμην, vti iam legitur, non video quomodo aliud eſſe poſſit, quàm præteritum imperfectum, *optabam*. Optabam ergo, idem eſt ac ſi dicat. Iam pridem optaui. & continuo opto, & vt ait Anſelm. iam dum optare cœpi. Caietanus vero ſic explicat, q. d. Modo non opto, ſed optabam in iudaiſmo exiſtens, eſſe anathema, id eſt, ſeparari à Chriſto.

Verum non rectè: nec enim optat quis ſeparari ab eo, à quo omnino iam ſeparatus eſt. Paulus autem in iudaiſmo planè erat ſeparatus à Chriſto, Chriſtique hoſtis acerrimus. Adde, non rectè probare Paulum amorem ſuum in Iudæos præſentem ex præterito. Nam dixiſſent Iudæi: Tu quidē Iudæus exiſtens nos Iudæos amaſti, ſed iam cum religione affectum in nos mutaſti.

Caietani explicatio hic refutatur.

Nota. Quia Paulus hic dicturus erat ea, quæ Iudæis ſciebat fore valdè odioſa, ſcilicet eorum repudium à Deo & iuſtitia, hinc eos initio ſibi conciliat tot tamque grauibus verbis, intimum animi ſui dolorem & ſenſum, indeque eximium ſuum in eos amorem oſtendens: vnde optat pro eis fieri anathema.

ANATHEMA ESSE] Primo, aliqui apud Oecumenium ſic explicant: Optarim me nondum eſſe ad Chriſtum conuerſum, ſed adhuc eſſe anathema à Chriſto, ſi hoc ad fidem Iudæorum conferret. Sed hoc votum eſt illicitum & impium.

Quintuplex horũ verborum expoſitio.

Secundo, S. Thomas & Lyranus ſic explicant: Opto diutiùs abeſſe à Chriſti gloria, vt viuens in hac vita Iudæis proſim.

Tertio, Ambroſius, Anſelmus & Toletus hunc dant ſenſum. Cum eſſem Iudæus, etiam Chriſti hoſtis; adeo vt anathema & velut execratio ac maledictio à Chriſto & Chriſtianis haberi vellem. Verum huic ſenſui obſtant ea, quæ paulo antè produxi.

Quarto, Dionyſius Carthuſ. & Abulenſis in c. 32. Exodi, cenſent eſſe hyperbolen, qua tantum Paulus velit ſignificare & teſtari eximium ſuum in Iudæos amorem, quo quiduis pro eis optet perpeti.

Quinto. Origenes & S. Hieron. ad Algaſ. q. 9. Optabam, inquiunt, eſſe anathema, id eſt, occiſionem & martyrium, ac mortem corporis pro Iudæis ſubire. Sed huic expoſitioni repugnat vox à *Chriſto*. Mors enim ſeparat hominem à vita, ſed non à Chriſto: quin imo Martyrem cum Chriſto maximè coniungit.

Verum omnes hi ſenſus pectus & amorem Paulinum non explent, non ſatisfaciunt illius incenſo zelo & ſpiritui, vt rectè annotauit S. Chryſoſt. Oecumen. & Theodor.

Vnde Nota. *Anathema* Syrus vertit, חֶרְמָא *cherma*. alludit enim Apoſtolus ad votum חֵרֶם *cherem*, quod Septuaginta vertunt & vocant anathema quo res Deo conſecrata moriebatur, aut ciuiliter, aut naturaliter, atque in æternum ſeparabatur à domino ſuo, & vſibus profanis. Pro quo aduerte, Hebræum *cherem* ſignificare occiſionem, exciſionem, ſucciſionem, à radice חָרַם *charam*, id eſt occidit, excidit, ſuccidit. Inde votum *cherem*, dicebatur votum maximum, quo res vota Deo ita conſecrabatur, vt deſtrui vel occidi deberet. *Cherem* ergo idem eſt, quod occiſio, interfectio, conſecratio, anathema, ſiue res ita Deo deuota, & in totum conſecrata, vt in eius honorem vel occidi, vel conſumi debeat. Patet hoc Leuit. 27. 28. *Omne*, inquit, *quod Domino conſecratur* (Hebraicè omne *cherem* quod יַחֲרִם *iacharom*, id eſt, planè & plenè conſecrabitur Domino tamquam *cherem*) *ſiue homo fuerit, ſiue ager, non veniet* (non vendetur) *nec redimi poterit. Quidquid ſemel fuerit conſecratũ* (hoc voto & hac conſecratione *cherem*, id eſt anathematis) *Sanctum Sanctorum*, (id eſt, omnino ſanctum & conſecratum) *erit Domino. Et omnis conſecratio* (Hebraicè omne *cherem*, id eſt anathema) *quæ offertur ab homine, non redimetur, ſed morte morietur.* Cuius exemplum eſt Numer. 21. 2. *At Iſrael*, inquit, *voto* (cherem) *ſe Domino obligans ait: Si tradideris populum iſtũ* (Chananæum) *in manu mea, delebo* (וְהַחֲרַמְתִּי *vehacharámti*, id eſt ſuccidam, excidam) *vrbes eius exaudiuitq; Dominus preces Iſrael, & tradidit Chananæum, quẽ ille interfecit ſubuerſis vrbibus eius, & vocauit nomen loci eius Horma* (ſiue *Cherem*. cher enim Hebræum alij pronuntiant per h, alij per ch: vnde alij dicunt *herem* & *horma*, alij vero *cherem* & *chorma*) *id eſt anathema*. Vide dicta Leuit 27. 28.

Alludit Apoſtolus ad votum cherem. quod votũ erat maximum.

Votũ cherem & anathema quid ſit, per quod ipſum ciuiliter vel naturaliter res deuota mori debebat.

Signi-

Paulus optat sibi cherem & anathema à beatitudine, non damnationem aeternam exemplo Mosis.

Significat itaque *cherem* vel *anáthema*, teste Budæo, separationem, succisionem, exitium æternum & extremum. Optat ergo Paulus heroico quodam excessu, quasi cæcæ charitatis, quæ abstrahit; nec considerat an res sit possibilis, an secundum Dei ordinationem, nec ne: vel si non abstrahit, optat sub tacita conditione, Si Deus vellet & si fieri posset (ita S. Chrys. Origenes. Theophyl. qui legunt *optarem*) optat, inquam sibi *cherem* & *anathema*, id est, æternam separationem, non à charitate, sed à beatitudine & gloria futura cum Christo (id enim significat vox, *a Christo*) vt Iudæi saluentur. ita Theodoret. Oecumen. Anselm. Theophyl. Sotus, Catharinus; imò optat, ait Chrysostomus, in æternum perire; &, vt Cassianus ait collat. 32, c. 6. æternis addici pœnis, idque tum pro gloria Dei, vt ait Chrysost. ne scilicet Deus à Iudæis blasphemetur, sed in æternum laudetur; tum pro salute ipsorum Iudæorum. Optat ergo hic Paulus illud idē, quod in simili causa optauit Moses Exodi 32. v. 31. dicens: *Aut dimitte eis hanc noxam, aut, si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti.*

Licet optare pro multorum salute aeternâ damnationem.

Hinc patet, cuilibet viro sancto idem licere optare, scilicet, vt deleatur de libro vitæ, & separetur à fruitione, & beata societate Christi & Sanctorum in cœlis, sine tamen sua culpa; dummodo hac ratione & conditione posita, multi alij Deum agnoscerent, diligerent, & bearentur; vt inter alios docet Lud. Molina 1. p. q. 24. in fine. Hoc enim maius est Dei bonum & gloria, quàm sit mea vnius beatitudo; & consequenter hoc optare non minuit; sed auget charitatem & propriam perfectionem, ad quam magis inclinat charitas, quàm ad propriam gloriam & beatitudinē: præsertim quia ipsa nouit & scit, Deum, vtpote liberalissimum, tam liberali animo, qui sua commoda. suamque beatitudinem diuinæ gloriæ & fratrum saluti posthabet & postponit, liberaliter quoque charitatis, gratiarum, & aliorum donorum cumulos & incrementa repensurum; nec passurum vt liberalitate suæ creaturæ vincatur.

Illustre exemplum pro dignitate & zelo animarum.

Nota hic illustre exemplum pro dignitate & nobilitate animarum earumque zelo. *Quid ais Paule?* ait Chrysost. *nonne iam dixisti. Quis nos separabit à charitate Christi? immo ait, Quia amo Christum, cupio separari à fruitione Christi, vt plures imo omnes eū ament & laudent.* Addit S. Chrysost. *Quia nos*, inquit, *longè sumus ab hac dilectione, idcirco intelligere hæc eius dicta non possumus.* Sic Christus fieri voluit pro nobis maledictum. *Et quid mirum*, inquit Orig. *si, cum Dominus* (Christus) *pro seruis maledictū fit factus, seruus* (Paulus) *pro fratribus anathema fiat?* Optatio ergo hæc Pauli pia, sancta & efficax fuit ex parte & voluntate ipsius, ex parte tamen obiecti, non fuit omnino absoluta & efficax. Optabat enim rem impossibilem & repugnantem ordinationi diuinæ.

Optatio hæc Pauli non fuit absoluta, vtpote ordinationi Dei repugnans.

Deus enim ordinauit vt mea salus & beatitudo sit medium ad Dei gloriam & salutem, ac beatitudinem proximorum promouendam & augendam: non autem ordinauit vt priuatio beatitudinis meæ sit medium & procuratio salutis alienæ, idq; optime sciebat Paulus: vnde simpliciter loquendo actus hic, siue votum & optatio hæc in eo non potuit esse planè absoluta & efficax.

VERS. 4. QVI SVNT COGNATI MEI SECVNDVM CARNEM, QVI SVNT ISRAELITÆ] qui sunt posteri Israelis, siue Iacobi magni illius Patriarchæ. Omnia enim hæc quæ hic sequuntur, spectant ad laudem Iudæorum, ijsque se Paulus, ad eorum amorem mirificè accendi insinuat.

QVORVM ADOPTIO EST FILIORVM] quos Deus adoptauit in filios, cum sibi suoque cultui eos addixit, Exod. 4. 22. dicens: *Filius meus primogenitus Israel*, & iam per Christum vult eosdem sibi adoptare præ omnibus in filios & hæredes.

Gloria Israelitarum triplicater hic potest accipi.

ET GLORIA] Iudæorum gloria inquit Chrysost. & Ansel. est hæc, quòd ipsi soli præ omnibus gentibus vocati sint, & reipsa fuerint populus & Ecclesia Dei.

Secundò, Theodoret. Iudæorum, inquit, gloria hæc est, quod Deus Iudæis solis seipsum, per tot tamque gloriosa miracula & prophetias, atque per tam singularem protectionem & prouidentiam, perque tot tantaque beneficia, tamquam patrem amantissimum, & tamquam Deum gloriosum, potentissimum æquè ac clementissimum ostendit & exhibuit.

Tertiò, Toletus, Iudæorum gloria inquit, erat arca testamenti, quæ Dei potentiā & gloriam referebat: Deus enim gloriosus in templo Iudæorū sedebat super propitiatorio sustentato a Cherubinis, ita vt arcam haberet pro scabello pedum suorum. Vnde arca à Philisthæis capta, vxor Phinees parturiens filiūm quem peperit, vocauit Ichabod, id est, vbi gloria? dicens: *Translata est gloria de Israel quia capta est arca Dei.* 1. Reg. 4. 21. q. d. *Fuimus Troës fuit Ilium, & ingens gloria Teucrorum*, putà Israelitarum. Omnes hi sensus accommodi sunt secundus tamen planior est & plenior.

ET TESTAMENTVM] q. d. Quibuscum pactum sæpius Deus inijt, græcè enim est διαθῆκαι, id est testamenta. Vel quibus datum est vetus testamentum, & nouum, promissum. Tertio, simplicius Noster vertit, *testamentum*, vetus scilicet: Græcum enim διαθήκη, cum significat testamentum, plerumque plūraliter vsurpatur, inquit Budæus.

Testamentum & pactum in Scriptura pro eodem sæpè vsurpantur.

Nota. Græcum διαθήκη, & testamentum & pactum significat. Hinc sæpè noster Interpres testamentum vsurpat pro quouis pacto, vt dicam ad Hebr. 9. v. 15.

LEGISLATIO] q. d. Qui (scilicet Iudæi) præ ceteris gentibus legem à Deo, è cœlo, in Sina acceperunt, & iam nouam accipiunt in Sion. Nam cui populo data est lex vetus, eidem noua promissa est & per Christum exhibita, indeque per omnes gentes propagata.

OBSEQVIVM] Græcè λατρεία, id est, cultus & religio Dei, Deoque soli competens & debitus, q. d. Deus solis Iudæis dedit verum sui cultum, veramque religionem.

PROMISSA] q. d. Benedictio Abrahæ promissa, omnesque aliæ promissiones Dei, quas ipse tam veteri, quam nouo testamento hominibus fecit, primò & primariò ante omnes alias gentes spectant ad Iudæos. Harum autem promissionum maxima est ipse Messias, siue Christus, putà redemptio, iustitia ac salus præstanda per Christum.

Maxima promissionum veteris testamenti Christus

VERS. 5. QVORVM PATRES, scilicet sunt illi inclyti & insignes Patriarchæ Abraham, Isaac & Iacob; qui Primò, mira virtutum facinora ediderunt: ET secundò, EX QVIBVS EST CHRISTVS] q. d. Iudæorum patres sunt etiam parentes Christi. Secundo & aptiùs *quorum*, supple parentes, sunt patres id est, Patriarchæ nostri celebres, putà Abraam, Isaac & Iacob. Hi enim antonomasticè vocantur & sunt patres.

Et ex qvibvs, scilicet Israelitis, est Christvs secvndvm carnem] Mira enim dignitas Iudæorum est, quod Christus ex is sit natus. *Ita* distinguit hæc Syrus, vt *τὸ quorum patres*, referat ad præcedentem versum: ex *τῶ* vero *& ex quibus est Christus*, inchoet seq. v. Cùm ergo ait, *Ex quibus*, supple, non patribus, sed Iudæis, siue Israelitis, de quibus egit à v. 4. hucusque: atque hæc ita diuidi & explicari postulat coniunctio, *Et*. A

Error Macedonianorum ex hoc loco inferentium Spiritum sanctum esse Christo minorem

Qvi (Christus) est svper omnia] supple quæ sunt extra Deum. Non ergo est Christus supra Spiritum sanctum. Ita S. Greg. hom. 8. in Ezech. Ambros. & alij. Malè ergo hinc inferebant Macedoniani, Spiritum sanctum esse Deo, Christoque minorem, esse creaturam.

Contra Arrianos & Erasmum hinc ostenditur Filiū esse Deum.

Qvi est svper omnia Devs benedictvs in sæcvla] Hinc S. Athanas. August. Hilarius. Tertull. & alij passim probant contra Arrium, Filium esse Deum. Respondet Erasmus, vocem *Deus*, fortè esse additam: nam Hilarius in psalm. 122. & Cyprian. lib. 2. Contra Iudæos illam non legunt. Sed errat; nam omnes codices Latini, Græci, & Syrus legunt *τὸ Deus*. Ita quoque legunt Patres passim, ac nominatim ipse Hilar. libr. 8. de Trinit. vbi integrum citat hoc testimonium; Cypriani quoque exemplaria antiqua extant, in quibus loco citato *τὸ Deus* legunt. B

Rursum Erasmus hic contra omnes ponit punctum post *τὸ omnia*, & sequētia ab eo diuellit, q. d. Paulus: *Ex quibus est Christus qui est super omnia*: punctum. *Deus* (Pater) *sit benedictus in sæcula*. Quis non videt hanc nouam, hiulcam, distortam & absonam esse diastolen?

Vers. 6. Non avtem qvod exciderit verbvm Dei] *Non autem* græcè *οὐχ οἷον δὲ*, quod Photius vertit, *non taliter verò*, vel *non autem velut exciderit verbum Dei*. C

Secundò, Toletus vertit, *non possibile est autem, quod exciderit verbum Dei*, itaque explicat nostram versionem. q. d. *Non autem*, supple, fieri potest, quod exciderit verbum Dei. Verum prior Photij explicatio planior est. q. d. Paulus: Hæc autem quæ iam dixi de Iudæorum repulsa & reprobatione a iustitia & salute dico non quasi *exciderit*, id est irritum sit, *verbum & promissum Dei*: nimirū quo Deus alijs, scilicet Iudæis, promiserit iustitiam & salutem per Christum, alijs verò scilicet Gentibus, eamdem dederit. ita Theophyl. Occurrit hic Paulus obiectioni Iudæorum, qui indignè ferebant in Ecclesia & christianismo Gentes idololatras sibi præferri, dictitantes hoc esse contra promissa Dei.

Non fuit indignum Gentes idololatras præferri in christianismo Iudæis,

Obijciebant ergo ipsi Paulo: Promissio Messiæ, iustitiæ & salutis à Deo facta est Abrahæ & semini eius: atqui nos Iudæi sumus semen Abrahæ, non autem Gentiles: ergo si hæc promissio à nobis ad Gentes (vt tu, ô Paule, asseris & prædicas) translata est; sequitur quod promissio Dei reuocata, cassata & irrita facta sit; quodque Deus sit instabilis & infidelis in suis promissis. Huic obiectioni & cauillationi Iudæorum respondet Apostolus v. sequ. hanc promissionem factam esse posteris Abrahæ, non carnalibus, sed spiritualibus, putà Christianis, non Iudæis. D

Promissio Dei non fuit falsa, quia posteris Abrahæ non carnalibus, sed spiritualibus facta.

Abrahæ promissa benedictio fuit iustitia & salus per Christum.

Nota. Hoc verbum, siue hæc promissa benedictio, est iustitia, salus, & vita æterna promissa credentibus in Christum, eiusque gratiam amplectentibus. Id patet Primò ex sequētibus: soli enim credentes censentur filij Abrahæ, scilicet spirituales, ac consequenter heredes eius benedictionis. Secundò, idem patet ex cap. 3. ad Galat. v. 14. & ex hac epistola c. 3. v. 3. & 24. Tertiò, idem ostenditur ex eo, quod Apostolus non respiciat ad promissionem Abrahæ factam de terra Chanaan possidenda, deque multiplicanda eius sobole adinstar stellarum cæli: vtrumque enim hoc etiam tempore Christi habebāt Iudæi, non Gentes: hæ enim numquam possederunt terram Chanaan. Apostolus autem docet hic promissam Abrahæ benedictionem non in Iudæis, sed in Gentibus, putà Christianis, adimpletam esse. Ergo respicit ad promissionem, non illam temporalem iam dictam, sed ad aliam spiritualem, nimirum ad illam, quæ cōtinetur Genes. 12. v. 2. & Gen. 17. 7. estque talis: *Benedicam tibi, erisque benedictus: ero Deus tuus, & seminis tui post te*; quia nimirum, vt sequitur Genes. 12. 3. & Genes. 22. 18. *In te, & in semine tuo*, scilicet in Christo, per fidem *benedicentur*, id est iustitiam, gratiam, gloriā assequentur, *omnes gentes*.

Abrahæ duplices benedictiones promissæ.

Vbi aduerte, in Genesi locis iam iam citatis Abrahæ semini promissas esse duplices benedictiones; vnas carnales, datas carnalibus Abrahæ filijs, putà Iudæis, de possidenda terra Chanaan, deque eius fertilitate, & copia prolis, secundas spirituales, promissas spiritualibus filijs, id est credentibus & fidelibus, vt sunt hæ quas hic citat Apostolus. Rursum vtrasque benedictiones iam dictas in Genesi locis citatis miscet Scriptura, sicuti Prophetæ futuram Iudæorum redemptionem & felicitatem temporalem miscent cum spiritali. Hereditas enim & possessio terræ Chanaan à Judæis inita significat hereditatem cæli ad quam asciscuntur, & jus acquirunt credentes, in fide & baptismo Christi regenerati, quasi filij justificati & adoptati à Deo, Apostolus ergo relicta temporali Abrahæ benedictione (vtpote de qua nulla erat inter Judæos & Gentiles contentio, quin ea solis Judæis cederet) solam spiritualem vrget & persequitur: ad hanc enim asciti sunt Gentiles, Judæis exclusis.

Filij promissionis heredes fidei Abrahæ & Iacob.

Non enim omnes qvi ex Israel svnt (qui ex Iacob Patriarcha prognati sunt) ii svnt Israelitæ] veri scilicet secundùm mentem Scripturæ, ad quos pertineat diuina promissio spiritualis Abrahæ Israeli facta, de qua iam dixi. Pertinet enim hæc promissio non ad carnales, sed ad spirituales Abrahæ & Israelis, siue Jacobi, filios, ad eos scilicet qui Abrahæ & Jacobi fidem imitantur, quos Apostolus v. 8. vocat *filios promissionis*: idque probat v. 7. & 9. duobus similibus exemplis, scilicet Isaaci & Jacobi, vt ibi videbimus.

Neqve qvi semen svnt Abrahæ, omnes filii] *Neque qui* Græcè *οὐδ' ὅτι*, neque quia semen sunt Abrahæ. Sic quoque legunt Syrus & Ambrosius, estque hæc lectio neruosior, q. d. Non omnes qui ex semine Abrahæ carnaliter sunt progeniti, eo ipso censentur filij Abrahæ: tales nimirum ad quos pertineat benedictio & hereditas Abrahæ: nam vt sequitur: Sed, subaudi, dictum est Genes. 21. 12. ad Abraham, id quod sequitur. Vers. 7.

In Isaac vocabitvr tibi semen] Est hebraismus, q. d. Isaac erit & vocabitur tuum semen, id est, verus & genuinus tuus filius, ac consequenter tuæ benedictionis heres, non autem Ismael. Sic apud Hebræos, & in S. Scriptura super aliquē vocari semen aut nomen Jacob, est aliquē vocari filiū Jacobi aut Jacobæum. Simili hebraismo dicitur hic v. 8. *Æstimantur in semine*, id est, æstimantur semē.

Secundò

Secundò & simpliciùs, *in Isaac*, id est in posteris Isaac. q.d. Posteritas tua, ô Abraham, censebitur per Isaac, qui Dei promissione & virtute supernaturali natus est tibi seni, & sterili Saræ; non per Ismael, qui filius est carnis, id est, sola naturali virtute generatur; ac consequenter Isaac & Isacidæ erunt heredes tui, non autem Ismael, nec Ismaelitæ neque alij tui filij, quos ex Cetura genuisti. q.d. Paulus: Ita ergo, etiam iam veri spirituales Israelitæ & filij Abrahæ sunt, non quos naturalis generatio eius, sed quos gratia & virtus promissionis spiritualis regenerauit per fidem & gratiam, & sic patet ex illis nō excidisse promissam à Deo Abrahæ benedictionem, scilicet iustitiam Dei, gratiam, amicitiam & salutem: hi enim eorum sunt heredes, id est, pauci Iudæi, & plurimi è gentibus, per baptismum in Christo renati.

Naturalis generatio nihil facit ad hæreditatem & legitimam posteritatem Abrahæ.

VERS. 8. ID EST, NON QVI FILII CARNIS, HI FILII DEI] q.d. Non Ismael, nec alij carnaliter ex Abrahamo B geniti, sunt filij Dei, quos scilicet Deus adoptauit & promisit Abrahæ: vt in ijs suas promissiones, putà benedictiones Abrahæ & semini eius promissas, adimpleret.

SED QVI FILII SVNT PROMISSIONIS, ÆSTIMANTVR IN SEMINE] q. d. Sed filij à Deo Abrahæ promissi æstimantur *in semine*; id est, æstimantur semen, siue filij & heredes Abrahæ, & consequenter ipsius Dei, diuinæque promissionis Abrahæ factæ.

Duplex huius loci sensus.

Nota. Duplex est huius loci sensus. Loquitur enim Apostolus de vtraque filiatione & promissione, scilicet tam de spirituali quàm de temporali Abrahæ facta. Nam Isaac duplici modo fuit filius promissus Abrahæ: Primò, temporalis, & sic ipse cum posteris Iudæis, non autem Ismael, heres fuit C terræ Chanaan, aliarumque promissionum temporalium Abrahæ patri suo factarum: atque hoc sensu Isaac & Isacidæ, siue Iudæi, vocantur filij & heredes Dei temporales.

Isaac promissus Abrahæ filius temporalis & spiritualis.

Secundò, Isaac quoque fuit filius promissus Abrahæ spiritualis, tum quia Isaac secutus est fidem & gratiam patris sui Abrahæ, tum quia Isaac heres fuit promissionum spiritualium, quas Deus Abrahæ pollicitus erat, nimirum in semine eius (nota in Christo) benedicendas, id est iustificandas & saluandas, esse omnes Gētes, Christus enim ex Abrahamo per Isaac, non per Ismael descendit. Et hoc sensu omnes fideles & Christiani censentur filij Isaac æquè ac Abrahæ, atque de hisce maximè loquitur Paulus. Hi enim propriè vocantur filij Dei & hi sunt filij non carnis, sed promissionis, horumque typus fuit Isaac & Isacidæ, siue Iudæi ex Isaac temporaliter prognati. Vnde priorem sensum obiter solùm perstringit, & quasi tantum ad eum alludit hic Apostolus, vt ex eo assurgat ad secundum, eumque stabiliat. Scopus enim eius est probare, benedictiones spirituales, putà iustitiam & salutem Abrahæ eiusque posteris promissam, non promissam esse carnalibus Abrahæ filijs, putà Iudæis; sed spiritualibus, putà Christianis.

Christiani filij promissionis ob duas causas.

Nota, fideles & Christianos esse filios promissionis, id est, promissos à Deo. Primò, quia promisit Deus per Prophetas fore Christianos, siue gentem Christianorum. Secundò, quia eis à Deo per eosdem Prophetas promissa est iustitia & salus, eò quòd Christo credant & obediant: hæc enim fidelium generatio non naturalis est, sed libera, fitque per gratiam, quasi patrem; & per consensum voluntatis, quasi matrem.

A Nota Secundò. Apostolus loquitur hic non de hoc, vel illo Christiano in particulari, sed in genere de Christianis in Christum credentibus: hi enim reiectis Iudæis incredulis, successerunt in spiritualem filiationem & familiam Abrahæ, & consequenter in hereditatem benedictionis, putà iustitiæ & salutis illi promissæ.

PROMISSIONIS ENIM VERBVM HOC EST] scilicet quod sequitur, citaturque ex Genes. 17. Probat hic Apostolus, id quod dixit scilicet Isaac fuisse Abrahæ filium, non carnis, id est, carnali virtute genitum; sed promissionis, id est, virtute diuina à Deo promissa conceptum & genitum. Probat, inquam, ex eo quod dicitur Genes. 18. VERS. 9.

SECVNDVM HOC TEMPVS VENIAM ET ERIT SARÆ FILIVS] q.d. Anno proximo, sub hoc anni tempus veniam ad te, & tunc Sara coniux tua, licet sterilis & vetula, filium habebit. Sunt hæc verba angeli ad Abraham promittens ei filium Isaac ex Sara coniuge sua, Genes. 18. 10.

NON SOLVM AVTEM ILLA (Sara) SED ET REBECCA] scilicet idipsum experta est, filios nimirum à Deo censeri non carnaliter genitos, sed eos qui diuinitus promittantur, eligantur & adoptentur. Nam Iacob filius eius (Rebeccæ) licet iunior, quia promissus & electus à Deo, prælatus fuit Esau seniori, factusque est successor & heres Isaaci patris sui. VERS. 10.

EX VNO CONCVBITV HABENS] scilicet conceptum vel fœtum. Noster Interpres in Græco legit ἐξ ἑνὸς κοίτης, *ex vno cubili* vel *concubitu*. Et ita legit S. Hieron. Ambros. August. Anselm. & alij passim. Iam Græci legunt ἐξ ἑνὸς κοίτην ἔχουσα, id est, *ex vno*, scilicet Isaac, *concubitum habens*, id est concipiens, vnde Beza & Erasmus volunt nostrum textum hic esse corruptum. Sed verisimile est nostrum Interpretem habuisse emendatius exemplar Græcum, quia Patres eum sequuntur, estque versionis ipsius pressior sensus & ordinatior. q.d. Nec dicas Ismaelem neglectū à Deo, & ab Abrahamo, quia genitus est ex Agar serua; Isaac verò electum, quia ex Sara libera est natus: en Rebecca, vna ex vno eodemq; concubitu simul duos edidit filios è quibus tamen minor scilicet Iacob, fuit dilectus & electus à Deo, Esau vero senior fuit neglectus & reiectus. ita Chrysostomus & Theophyl.

Sensus ergo est, q.d. Paulus, Gloriaris, ô Iudæe, te filium esse Abrahæ, arrogas tibi eius benedictionem, iustitiam & salutem; quia filius eius es secundùm carnem, falleris: nam filius carnis fuit & Ismael & Esau, hi tamen à familia Abrahæ sunt exD clusi: Isaac vero & Iacob electi & adsciti sunt ad eam; quia filij erant non carnis, sed promissionis diuinæ. Quid miraris ergo, si iam Deus Iudæos in filiatione carnali insistentes & gloriantes repellat, Christianos vero credentes, quasi filios promissionis, adsciscat in familiam Abrahæ, vt sint heredes benedictionis, id est iustitiæ & salutis Abrahæ promissæ? nonne vides in hisce nō excidisse promissa Dei, esto in Iudæis incredulis ea exciderint, vtpote quibus numquam fuerunt promissa?

Ostendit Apostolus iam Iudæis incredulis promissa Dei non excidisse.

CVM NONDVM NATI FVISSENT (ex Rebecca Iacob & Esau) AVT ALIQVID BONI EGISSENT, AVT MALI] Probat hic Paulus Rebeccæ filium iuniorem, scilicet Iacob prælatum esse Esau seniori: non ex præcellentia ætatis, natiuitatis, aut etiam meritorum, sed ex electione & promissione diuina, VERS. 11.

quia nimirum ante eorum natiuitatem & operationem dictum est à Deo, *Maior* scilicet Esau, *seruiori minori*, scilicet Iacobo.

Triplex huius loci expositio. Prima. Theodor. VT SECVNDVM ELECTIONEM PROPOSITVM DEI MANERET] Primò, Theod. sic explicat, q.d. Paulus. Ideo Iacob prælatus est Esau, vt electio diuina, qua hos probat, illos reprobat, iuxta ipsorum varia proposita bona vel mala præuisa, maneret firma. Sed hoc est contra mentem & verba Apostoli; ait enim ipse, *Vt propositum Dei*, non hominum, *maneret* (firmum) *secundùm electionem*, vtique non hominum, sed Dei pariter: illius enim est electio, cuius est propositum.

Secunda. Chrysost. & Ambros. Secundò, S. Chrysost. & Ambrosius sic explicant: *Vt propositum*, siue decretum *Dei*, quo Esau repulit, Iacob amauit, *maneret secundùm electionem*; quæ electio facta est ex præscientia, qua præuidit Esau malum, Iacob bonum fore. Electio enim, inquiunt ipsi, vnius præ alio non potest esse, nisi sit distinctio in ipsis electis: & constat ex Malachiæ ca. 1. Esauitas odio habitos esse à Deo ob sua peccata. Verùm hic sensus pari ferè modo, quo prior, verbis & magis scopo Apostoli repugnat, vt mox patebit.

Tertia. D. Aug. Hinc Tertiò, S. August. l. 3. ad Simplic. q. 2. eodem modo quidem electionem hanc intelligit; sed τὸ *vt secundùm electionem propositum maneret*, nectit præcedentibus: *Cùm nondum aliquid boni egissent, aut mali*; quasi ea explicet, imò ex ijs educatur. q. d. Elegit Deus Iacob, cùm nondum aliquid boni egisset; & Esau repulit, cùm nondum aliquid mali egisset: ita nimirum, vt propositum hoc Dei quo Iacob elegit præ Esau, non potuerit esse & manere secundùm electionem operum; quia scilicet eligi solet is, qui est melior, sanctior & dignior.

Genuinus & verus sensus Apostoli. Verùm Nota, Dei electionem v. sequ. opponi operibus, ac consequenter eam versari circa paria, & æquè digna vel indigna. Sensus ergo est: Deus Iacob ante natiuitatem & ante eius opera bona prætulit Esau, hac de causa, vt nimirum firmum esset id, quod per se & sponte sua elegerat Deus, & secum constituerat, videlicet Iacob extollere & honorare præ Esau: ex tunc enim Deus suo decreto Iacobum præferebat Esau. q.d. Sicut Deus Iacobum, non quia ipse id merebatur, sed quia ipse filius erat electus & promissus à Deo, prætulit Esau fratri, quasi filio secundùm carnem seniori & digniori, fecitque Iacobum solum heredem benedictionum Abrahæ aui sui; ita allegoricè, non carnales posteros Abrahæ, sed spirituales elegit idem Deus, qui essent filij Abrahæ, & benedictionis illius heredes; idque non ex eorum merito præuio, sed ex libera sua electione & dignatione.

Si ergo quæras, ô Iudæe, Cur Deus noluit posteritatem nostram carnalem; sed aliam, quæ secundùm fidem esset, elegit? Respondeo, Quia ita placuit eligere Deo. Si quæras, Cur in posteris Abrahæ, non secundùm carnem, putà in Iudæis; sed secundùm fidem, putà in Christianis, benedictiones promissas Abrahæ impleri voluit? Respondeo, Id ita factum est, non quia Iudæi id demeriti sunt, aut Christiani, antequam essent Christiani, id meriti sunt; sed quia id ita Deo placuit. ita Toletus annot. 21. & sequ. qui primus genuinum sensum Apostoli hic annotauit. Hunc verum esse sensum Apostoli patebit & seqq.

VERS. 12. & 13. NON EX OPERIBVS (Iacob & Esau præuijs & à Deo præuisis) SED EX VOCANTE (ex gratuita Dei

A vocatione & electione) DICTVM EST EI (Rebeccæ matri) QVIA MAIOR SERVIET MINORI] putà Esau Iacobo seruiet, non in sua persona, sed in suis posteris. Iudæi enim Iacobi posteri soli, quasi heredes Abrahæ, possederunt terrã promissam Chanaan, & beneficijs Dei locupletati sunt, eisque seruierunt Idumæi posteri Esau, tempore Dauidis & Salomonis, vt patet 2. Reg. 8. Iam hæc Iudæis sibi applicanda, & allegoriam Iacobi & Esau adaptandam relinquit Paulus, hoc modo q. d. Pari ergo ratione qua Iacob & Esau, nec vos, ô Iudæi, propter opera legis aut naturæ adepti estis benedictionem Abrahæ, vt in iustitia præferremini Gentibus, imò vero, vt dicetur v. 31. quia operibus legis superbè præfisi estis, & fidem ac vocationem Christi respuistis postpositi & reiecti estis. E contrario vero *Causa reiectionis Iudæorum, & electionis Gentium.*

B Gentes, quæ in Dei cognitione, cultu & Ecclesia vobis sunt iuniores, quia non operibus suis confisæ, sed gratiæ & vocationi Dei obsecutæ sunt, vobis prælatæ sunt hereditaria benedictione salutis & iustitiæ Abrahæ promissa, & per Christum exhibita: vt explicat ipse Paulus v. 30. Vnde pariter & proportionaliter ad hunc sensum asserit S. August. lib. 1. ad Simplician. qu. 2. quod Esau odio sit habitus & reprobatus ex eo, quod vocationem Dei contempserit.

Vt hæc plenius intelligas: Nota Primo hic filios promissionis, quos significat Iacob, allegoricè esse Christianos baptismo & gratia Christi renatos: filios vero carnis, quos significat Esau, esse Iudæos. Cum ergo ait Paulus: *Maior seruiet minori*, sẽsus literalis est, Esau seruiet Iacobo: sensus vero allegoricus, quem hîc directè intendit Apostolus, est; Iudæi seruient & postponentur Christianis, perinde ac lex vetus seruiuit nouæ. ita S. August. lib. 16. de Ciuit. cap. 35. *Filij promissionis præfigurati à Iacobo, Christiani: filij carnis sunt Iudæi quorum typus Esau.*

C

Nota Secundo. Hæc promissio, vti & vocatio Dei, non excludit; sed potius includit liberum arbitrium, quod Dei vocationi respondet & consentit, vt filius promissionis nasci & adoptari possit. Opera enim quæ hic negat Paulus, non sunt ex fide & gratia facta; nec etiam est ipsum opus quo fidelis fidem & gratiam acceperat, credit, sperat, pœnitet, vt ad remissionem peccatorum & iustitiam se præparet & disponat: sed per opera, quæ hic excludit Paulus, intelligit opera legis & naturæ sine fide, & ante fidem ac gratiam Christi facta; hæc enim iactabant Iudæi, quasi ob ea eligendi essent ad iustitiam & salutem. *Promissio & vocatio Dei non excludit liberum arbitrium.*

D Dices, Iacob, vtpote infans, vocatus est & electus sine vllis operibus, ergo allegoricè Christiani, qui à Deo vocantur vt sint filij & heredes Abrahæ, sine vllis operibus, & sine consensu liberi arbitrij vocantur. *Vocatio Iacob & Christianorum non supponit merita, sed horum vocatio requirit liberum consensum.*

Respondeo Nego conseq. non enim per omnia hic est similitudo, sed in eo tantùm, quod neutri ex operibus, id est meritis præuijs; sed vtrique, id est, tam Iacob, quam Christiani, ex Dei gratia, vocentur, vt sint filij & heredes Abrahæ: ita tamen vt Christiani iam, vtpote viri, vocationi Dei liberè consentire debeant, itaque fieri filij Abrahæ: quod Iacob, vtpote infans, facere non potuit, vt nimirum suæ generationi & natiuitati ex Abrahamo liberè consentiret.

Rursum cùm Apostolus ait, *Non ex operibus, sed ex vocante*, non tantùm excludit opera iam actu facta, licet id velit S. Chrysost, & Theodoret, clarum enim est talia non potuisse esse tunc, cùm nondum *Vocatio prima excludit opera existentia & futura.*

nati

nati erant operantes; sed etiam excludit opera futura, quæ à Deo præuisa sunt. Hisce enim omnibus opponit vocationem & electionem Dei: alioqui enim verè ex operibus,&non ex pura vocatione & gratia facta esset hæc electio. Sicut ex sententia Theologorum docentium. Deum nos elegisse ad gloriam ex præuisis meritis, falsum esset dicere, electionem hanc factam esse ex vocante,& non ex operibus: licet enim non sit facta ex operibus actu existentibus, facta est tamen ex operibus futuris & præuisis, quæ in Dei præscientia quasi præsentia sunt & existunt. Verè ergo & absolutè dicendum est, quod hæc electio facta sit ex operibus, & non ex solo vocante Deo: pari ergo modo per opera hic non solùm actu existentia, vel facta, sed etiam futura, quæ à Deo præuisa, intelligenda sunt.

A

Nota duo Apostoli corollaria.

Nota Tertiò. Ex dictis duo hic tacitè infert Apostolus. Primum, non esse irrita promissa Dei Abrahæ facta, sed in Christianis, quibus promissa sunt, impleta. Hoc enim intendit probare a v. 6. hucusque.

B

Secundum est, reconciliationem cum Deo obtingere homini non ex operibus iustitiæ, sed gratis, per Dei vocationem & gratiam. Ex ea enim Deus iam non carnales posteros Abrahæ sed spirituales filios elegit & vocauit, qui essent filij Abrahæ, ac consequẽter iustitiæ & benedictionis heredes: hæc enim electio & adoptio est ex mera Dei volũtate, neutrius merito vel demerito; placuit tamen Deo eam Christianis & credentibus dare & consignare, cùm æquè eamdem Iudæis & circumcisis, posterisque Abrahæ carnalibus dare & consignare potuisset, si voluisset.

Loquitur hic Apostolus de electione & vocatione ad filiationem & salutem, nõ ad gratiam præuenientem.

Nota Quartò. Non loquitur hic Apostolus, vt dixi initio capitis, de electione & vocatione ad gratiam præuenientem, sed ad filiationem, iustitiam & salutem. Hæc enim est benedictio & hereditas Abrahæ, quæ proinde supponit illos nasci filios, non carnis, sed spiritus: filij autem spiritus nasci non possunt, nisi per fidem baptismo renascantur Christiani: hæc ergo præsupponuntur benedictioni & hereditati, imò & filiationi à Deo iam institutæ & acceptatæ. Deus enim in filios suos iam adoptare & acceptare statuit eos solos, nõn qui circumcisione & lege, sed qui baptismo & fide Christi spiritualiter renascuntur. Prius ergo natura sic renasci debent, quàm à Deo in filios Abrahæ adoptentur. Sicut olim Iudæi priùs ex Abraham nasci debebãnt, quàm eius filij secundum carnem esse possent.

Sicvt scriptvm est (Malachiæ 1.) Iacob dilexi, Esav avtem odio habvi] Probat hic Apostolus, promissionem, qua dixit, Maior seruiet minori, putà Esau seruiet Iacobo, reipsa impletam esse, ex eo, quòd Malachias, vel potiùs Deus per Malachiam, dicit: *Iacob dilexi, Esau autem odio habui.*

Quintuplex horum verborum explicatio. Prima. Chrysostomi & aliorum.

Iacob dilexi] Primò, S. Chrysost. Theodoret. Oecumen. Theophyl. sic explicant. q.d. Iacob ad æternam vitam & coronã dilexi & elegi: Esau verò in æternum reprobaui, antequam quidquam boni vel mali actu & reipsa egissent; quia huius opera pessima, illius verò opera optima fore præuidi. Sed hoc est contra mentem Apostoli vers. 11. & 12. Patet enim non opera facta, quæ satis excludit cùm ait, *Cum nondũ nati fuissent*; sed futura omnia à Deo præuisa ab eo hic excludi: his enim omnibus opponit vnam Dei electionem. ita S. Aug. & passim alij.

Secunda, Petri Lombardi.

Secundò, alij planè ex aduerso prædestinationẽ & reprobationem, saltem quoad primum effectũ, volunt esse ante omnem præuisionem operis & peccati, etiam originalis. q.d. Seposita omni præuisione peccati, etiam originalis, Iacob, id est prædestinatos, elegi, *Esau*, id est reprobos, *odio habui*. id est, permisi labi in peccatum & damnari. ita Petrus Lombardus lib. 1. Sentent. d. 41. & alij.

Tertia, S. Thomæ.

Tertiò S. Thomas, *Iacob*, inquit, *dilexi*, id est prædestinaui sine eius meritis, seu *Esau odio habui*, id est reprobaui & damnare decreui, sed ob præuisa eius demerita. Hinc aliqui sic exponunt. q.d. Sine meritis Iacob ad gloriam dilexi & elegi: hoc tantum, inquiunt, vult hic probare Apostolus. *Esau autem odio habui*, post præuisa demerita, id est, Esau post præuisa eius peccata reprobaui & damnaui.

Duplex reprobatio, negatiua & positiua.

Ponunt enim ipsi duplicem reprobationem: Primam permissiuam vel negatiuam, qua permittitur reprobos peccare, & in peccato mori. Hæc prædestinationi opponitur non contrariè, sed contradictoriè, sicuti opponuntur misereri & non misereri. Secundam positiuam, qua Deus mortuum in peccato reprobat & damnat. Iam priorem censent fieri ante demerita, secundam post demerita.

Quarta, expositio Caietani.

Quartò, Caietan. & alij multi, *Iacob dilexi*, id est, inquiunt, gratiam talem tamque congruam dare Iacobo decrevi, qua peccato originali, omnique alio liberetur, & ad vitam æternam perueniat: *Esau* autem ob peccatum originale *odio habui*, id est, sibi permittere decreui, vt in peccata labatur & damnetur: & vtrumque hoc factum est ante præuisa vtriusque merita. Huic sensui fauere videtur S. Aug. epist. 105.

Auctoris sententia. Non loquitur Paulus de Iacob & Esau personaliter, sed de eorum posteris, nec de electione vel reprobatione ad salutem.

C

Pro genuino huius loci sensu Nota, nec Paulum, nec Malachiam loqui de Iacob & Esau, personaliter tantum; sed & vel maximè, de posteris eorum. Rursum non loqui eum de singulis prædestinatis & reprobis, nec de dilectione vel electione ad gloriam, & reprobatione ad infernum; sed ad litterã loquitur directè Malachias de posteris Iacob & Esau; aitque illos dilectos & electos esse ad bona potissimum temporalia, præ posteris Esau, vt patet intuenti Malachiam. Nam verisimile est saluatum esse ipsum Esau: & multò magis Iob eiusq; filios, & alios oriundos ex Esau (S. Iob enim prognatum esse ex Esau, docent S. August. Origenes, Chrysost. Ambros. Gregor. Sedulius, Abulens. & alij, quos citat & sequitur Pineda in Iob cap. 1. v. 1, nu. 32.) Idem patet intuenti Apostolum hic, maximè v. praeced, Apostolus tamen ex electione Iacobæorum siue Iudæorum præ Idumæis ad bona temporalia, allegoricè assurgit ad prædestinationẽ Christianorum præ Iudæis ad benedictionem & bona spiritualia.

Esau saluatus est, & nonnulli eius posterorum.

D

Malachiæ locus hic ab Apostolo citatus ad litteram genuinè explicatur.

Sensus ergo est: Quòd dixi Iacob prædestinatum à Deo vocante, & prælatum fuisse fratri Esau, siue quod *maior seruiet minori*. id patet ex euentu. ita enim, vt alia priora taceam, euenisse docet suo tempore Malachias, videlicet quod cum tam vos, ô Iudæi, quàm Idumæos propter peccata Chaldæis vastandos tradidissem, vos tamen diligens, dilectionemque pristinam conseruans, ex captiuitate Babylonica reduxerim, & in patriam restituerim: Idumæos autem in vastitate & captiuitate Babylonica reliquerim, & eorum terram in solitudinem redactam draconibus habitandam dederim,

A derim, vt ait Malachias. Ecce hoc est ad litteram: *Iacob dilexi, Esau autem odio habui.* Vnde patet hæc verba non referri ad v.11. *Cùm nondũ nati fuissent:* quia tunc Malachias necdum scripserat. *Iacob dilexi:* sed ad illud v.præced. *Nõ ex operibus, sed ex vocāte dictũ est: Maior seruiet minori.* Quod enim hæc vocatio & prophetia, quæ dicit, *Maior seruiet minori,* verè impleta sit, probat ex eo, quod de facto Deus dilexerit Iacob, postquam is natus est; Esau autem odio habuerit, vt testatur Malachias.

Litteralis & allegoricus sensus horum verborum: Iacob dilexi.

Dilexi ergo Iacob, non ex operibus sed ex mea vocatione & dignatione, quia ante omnem præuisionem meritorum statui eum eiusque posteros eligere in populum & Ecclesiam meam, illosq; ornare bonis temporalibus, adde & spiritualibus. Ex hac enim mea dilectione secuta est tanta Iacobæorum multiplicatio, liberatio ex Ægypto, sustentatio per manna in deserto, ducatus per columnam B ignis & nubis, legislatio, instructio, sacerdotium, protectio singularis in mille difficultatibus, tot reuelationes, vt Deus inter eos assiduè versari videretur: tot victoriæ, spolia, tot regnorum eiectis incolis fortissimis, possessiones; tot Iudices, sacerdotes sancti, Prophetæ. Hanc dilectionem in vos, ô Iudæi, ego Deus vester continuo, & in ea pergo, vti ipsemet assèuero per Malachiam; cùm è captiuitate vos reduco in patriam, cumque ibi vos protego, & deinceps protegam, euehamque per Machabæos, ac denique dabo vobis Christum Sanctum sanctorum, cum matre eius dilecta & electa, cumque Apostolis alijsque primis Christianis & sanctis: hi enim ex Iudæis sunt orti. Pari modo allegoricè ante omnem præuisionem meritorum *dilexi Iacob,* id est Christianos, qui sunt posteri Abrahæ & Iacobi secundum fidem & spiritum, donando C scilicet eos mea iustitia, gratia, amicitia, ac tandem si in ea perseuerent, vita æterna, vti mox fusiùs dicam.

Verus & litteralis sensus horũ verborum: Esau odio habui.

ESAV AVTEM ODIO HABVI] id est neglexi. Sic Lia dicitur à Iacobo *odio habita,* id est, neglecta præ Rachele, Genes. 29.31. Sic Lucæ 14.26. iubemur odio habere, id est, minùs diligere, & postponere patrem, matrem, vxorem, & animam Christo & amori Christi. q.d. Non elegi in populum & Ecclesiam meam Idumæos, & coëgi eos seruire Iudæis, dedique eis terram sterilem, montes Seir. & propriè eos odio habui; cùm ob peccata eos Chaldæis vastandos tradidi, & in captiuitate dereliqui, quod propriè intendit Malachias.

Idumæi quomodo ante & post peccata odio habiti.

Dices, Si ob peccata derelicti & odio habiti sunt Idumæi, ergo non ex vocante, sed ex operibus odio sunt habiti: quod negat Apostolus v. præced.

Respondeo. Etiam ante peccata neglecti fuerunt à Deo Idumæi præ Iacobæis, vt dixi; post pec-D cata tamē propriè sunt odio habiti & derelicti: sed æquè & fortè magis peccarunt Iudæi, quàm Idumæi; vnde & eadem captiuitate Babylonica cum eis puniti sunt. Nõ ergo ex operibus, id est, ex discrimine operũ fuit quòd Iacob dilexerit, & è captiuitate reduxerit; Esau verò odio habuerit, & in captiuitate reliquerit; cùm vtrique hac misericordia indigni essent. Sed hæc discretio & electio Iacobæorũ facta est ex gratia & vocatione Dei, qui Iacob, eiusque posteros dilexit, & diligere perrexit etiam post peccata malè de se meritos; Esau autem neglexit & negligere perrexit.

Hinc allegoricè tacitè infert Apostolus: Sic etiam iam Iacob, id est, credentes Christianos, qui sunt filij promissionis, & semen spirituale Abrahæ & Iacobi, per fidem & gratiam generatos quasi filios dilexi, quia eos ad iustitiam & viam salutis promoui, Esau verò, id est semen carnis putà Iudæos, de operibus & patre Abraham gloriantes & Christi fidem spernentes à iustitia & salute repuli & reieci, ita S. August. lib. 16. de Ciuit. 35. Idque *non ex operibus,* quia tam Christiani ante fidem, quàm Iudæi nulla habebāt operum merita: nam vtrique erant in peccatis; sed ex gratia & vocatione Christi, quam amplexati sunt Christiani: ideoque dilecti; respuerunt Iudæi, & ideo odio sunt habiti. Apostolus enim hic totus in eo est, & hoc tantũ intendit ostendere, cur scilicet Gentes iustitiam sint adeptæ, Iudæi verò ab ea sint reiecti & reprobati, vti probaui initio capitis.

Paulus tantum intendit ostendere cur reiecti Iudæi, Gentes electæ.

Rursum idem patet ex eo, quod hic versus, vti & alij præced. & sequentes pendeant & educantur ex v.6. Omnes enim eo diriguntur, vt demonstrent filios, non carnis, sed fidei & spiritus, putà fideles Christianos, esse filios & heredes benedictionis, id est iustitiæ Abrahæ promissæ; ideoque non excidisse promissa Dei Abrahæ facta, vtpote quæ filijs Abrahæ spiritualibus, non autem carnalibus, promissa & præstita à Deo sint. Hæc autem promissa benedictio facta Abrahæ eiusque filijs secundum fidem & spiritum, nõ est alia quàm iustitia & amicitia cum Deo, vti initio capitis ostendi; ergo dilectio hæc Iacobi præ Esau pariter est iustitia & amicitia cum Deo. Nam Deus dilexit Iacob ad hoc, vt eum benedictionis Abrahæ faceret heredem. *Iacob* ergo *dilexi,* id est, Iacobo & Iacobi filijs secundum fidem & spiritum, putà Christianis, cōtuli benedictionem Abrahæ; hoc est, eos in Christum credentes iustificaui, sanctificaui, & in filios meos adoptaui: *Esau autem odio habui,* id est Idumæos, Iudæos, aliosque infideles, qui sunt posteri Abrahæ secundum carnem, & quorum typus fuit Esau, repuli à mea iustitia, sanctitate & adoptione.

Specialem alicuius in particulari prædestinationem, vel reprobationem hic locus non eloquitur.

Non ergo intendit hic Apostolus ostendere, vt rectè docet Toletus annot. 24. cur aliquis in particulari, Petrus v.g. electus sit ad gloriam, Iudas verò reprobatus sit ad gehennam.

Huic tamen speciali prædestinationi & electioni nonnulli hæc verba Apostoli sic accommodant: Ante præuisionem meritorum Petrum dilexi, id est, Petro gratiā prædestinationis dedi; scilicet talem, cui præuidebam eum cooperaturum, perseueraturum, & consequenter saluandum: Iudam verò odio habui, id est, Iudæ gratiam non dedi talem, sed aliam cum qua præuidebam eum non perseueraturum, sed casurum & damnandum; licet hoc non intenderem: quia seriò & sincerè dedi ei gratiam, sicuti dedi Petro; intendens vt & ipse cooperaretur & perseueraret, quod ipse tam facilè ac Petrus facere poterat, si voluisset, sed præsciebam ipsum hoc non facturum, idque ex mera sua libertate. Hæc enim præscientia futuræ vel non futuræ cooperationis & effectus, distinguit gratiam prædestinationis, quæ datur electis, à gratia communi, quæ datur reprobis. Hæc autem gratia prædestinationis non datur ex operibus, sed ex gratia & liberali voluntate, proposito & intentione Dei. Verùm, vti iam dixi, hic sensus est accommodatitius, non autem propriè destinatus vel intentus ad Apostolo.

Potest applicari prædestinationi Petri, & Iudæ reprobationi.

QVID ERGO DICEMVS? NVMQVID INIQVITAS, græcè *ἀδικία,* id est *iniustitia,* EST APVD DEVM] VERS. 14.

DEVM?] Apostolus hic occurrit tacitæ obiectioni: Si Deus sine merito Iacob dilexit, Esau vero illi æqualem odio habuit; ergo iniustus videtur: hoc autem dicere est impium. Respondet Apostolus ABSIT, & rationem reddens, atque obiectionem soluens subdit.

VERS. 15. MOYSI ENIM DICIT (Exodi 33. 19.) MISEREBOR CVIVS MISEREOR] id est, cuius voluero misereri. Est hæc generalis Mosis sententia vbique vera: Apostolus tamen eam applicat ad suum propositum, q. d. Prædestinatio hæc & electio Iacobi præ Esau, & allegoricè filiorum fidei Abrahæ, id est Christianorum, præ filijs carnis, id est Iudæis, non est cuipiam debita, nec opus iustitiæ, sed misericordiæ, ac consequenter mihi liberum & gratuitum, numquam ergo iniquum. q. d. Ergo nulla est iniquitas in carnalium Iudæorum repulsa, & credentium acceptatione ad iustitiam, gratiam & salutē, quæ sunt benedictio Abrahæ & semini eius promissa; quia acceptatio hæc nulli est debita, sed planè est in Dei arbitrio, vt eam det gratis & gratiosè cui voluerit: nō ergo Iudæis feci iniuriā, cùm Gentibus feci misericordiam; potui enim, prout volui, in fide collocare benedictionem Abrahæ: sicut poteram in carnali generatione & circumcisione eādem collocare; sed nolui; volui enim tam Gentes, quàm Iudæos per fidem facere Ecclesiam meam. Quare non genuinè, nec ad mentem Apostoli Anselmus hæc sic explicat, q. d. Cuius miserebor per vocationem, eiusdem miserebor per operationem, id est, faciam vt talis credat & rectè operetur.

Nulla in Deo iniquitas, quando Iudæos reiecit, Gētes vero elegit.

VERS. 16. IGITVR NON VOLENTIS, NEQVE CVRRENTIS, SED MISERENTIS EST DEI] Tollitur, inquit Caluinus, hic cooperatio liberi arbitrij, interior per (*volentis*,) exterior per (*currentis*) quia totum opus bonum est *miserentis*, id est, gratiæ Dei. Respondeo. Verum est: in hac causa & quæstione quam hic agitat Apostolus, tollitur liberum arbitrium, quia hæc causa & quæstio solum Deum tangit, non hominem, vti mox ostendam; ergone illud ipsum in humanis operibus, meritis, consilijs, quæ humani sunt arbitrij & electionis, tollendum est?

Sextuplex huius loci expositio. Prima, Caluini.

Secundo, Origen. Ambros. & Hieron. qu. 10. ad Hedibiam volunt hæc esse verba obijciētis Iudæi, Vnde & S. Chrysost. & Theodoret. aiunt Paulum his verbis augere quæstionem.

Secunda, Origenis. Ambros. & Hieron.

Tertio, Photius & Chrysost. sic explicant: Non est volentis, neque currentis tantum, sed etiam Dei miserentis. Verum hoc refellit D. August. quia sic pariter dicere potuisset Paulus; Non est Dei miserentis, scilicet tantum, sed & hominis volentis, atque currentis; intelligit ergo S. Augu. id, quod hic ait Paulus, solius Dei miserentis esse. Sed respondere posset S. Chrysost. S. Augustino, Paulum non pari ratione hoc dicere potuisse, quia potiores partes in bono opere, conuersione & iustificatione sunt gratiæ Dei miserentis, ac præuenientis, non hominis volentis: hocque tantum hac phrasi Hebraica Paulum significare voluisse. Hebræi enim ita comparationem suam efferre solent, vt quod maius est affirment, quod minus est negent, vt *misericordiam volo, nō sacrificium*, id est, misericordiam magis volo, quàm sacrificium. Vide canonem 36.

Tertia. Photii & Chrysost.

Quarto, aliqui Doctores Scholastici ex S. Augustino epist. 105. aptant hæc ad prædestinationem singulorum; quæ non est ex operum præuisione, sed ex sola Dei volūtate. Misereri enim, inquiunt, est dare gratiam congruam, cùm qua videt Deus hominem cooperaturum & saluandum: vt autem Deus det talem gratiam nobis, non aliam incongruam, cum qua præuidet nos non cooperaturos, hoc mereri non possumus.

Quarta explicatio aptans hunc locū prædestinationi singulorum, non ex præuisione operum, sed ex mera Dei voluntate.

Quinto, Lud. Molina ex S. Aug. Euchiridij c. 32. exponit: *Non est volentis, scilicet velle; neque currentis, scilicet currere; sed Dei, qui sua gratia & misericordia nos excitat ad velle, eiq; cooperatur: nam velle etiam nostrum est, sed præparatur, vt velit voluntas à Domino*, q. d. Velle id quod bonum est, hoc, inquam velle non est vitium naturæ, sed gratiæ; quæ tamen gratia & misericordia non excludit, sed includit liberum gratiæ amplexum, siue liberum arbitrium gratiæ consentiens, & per gratiā operans: est enim hic liber gratiæ amplexus gratiæ præuenientis effectus; gratiæ vero cooperantis & comitantis concausa, vel potius concausatio.

Quinta. Lud. Molina ex S. August.

Verùm ex dictis patet, omnes hasce expositiones directè non tangere scopum & sensum S. Pauli. Non enim ipse hic disputat de causa boni operis nec etiam de prædestinatione ad gloriam vel ad gratiam congruam; sed disputat de iustitia & gratia iustificante, quæritque vnde ea nobis obueniat, an à nostra bona voluntate & conatu, an vero à gratia & misericordia Dei?

Sextò, ergo optimè & planissimè ad litteram Anastasius in qu. S. Scripturæ q. 59. sic explicat. q. d. Paulus: Benedictio Abrahæ & Isaac non fuit Esau volentis & currentis in campum ad venandum; vt, cùm ex sua venatione comedisset pater, benediceret ei; sed fuit Iacobi, cuius Deus misertus est, vt in eum caderet, non in Esau, licet is senior esset & primogenitus. Rursum, vt rectè explicat Toletus: Iacob benedictionem & ex ea filiationē hereditatemque Isaaci patris sui, & consequenter Abrahæ aui sui, est consecutus, vt nimirum Abrahę & Isaaci familia censeretur esse familia Iacob & Iacobæorum, non autem familia Esau & Idumæorū; idque obtinuit Iacob, non ex eo quod ipse monitu matris suæ volens & currens citiùs attulit hœdum, quàm Esau; sed quia Deus ita voluit & misertus est eius, non Esau.

Sexta. Anastasij.

Toleti expositio.

Pari modo allegoricè, quod populus Christianus, cuius typus fuit Iacob, ex Gentibus & Iudæis adunatus per fidem Christi, in posteritatem Abrahæ reciperetur, vt nimirum ipse esset Ecclesia & populus Dei & consequenter heres iustitiæ & salutis, indeq; heres donorum Spiritus sancti, amicitiæ & protectionis Dei (quæ fuit benedictio Abrahæ promissa;) Iudæi vero carnales reijcerentur à iustitia, ac consequenter à populo & Ecclesia Dei, vt non essent ex amicis & ex filijs Dei; hoc inquam, non contigit ex voluntate, aut præuijs operibus horum vel istorum, sed ex sola Dei voluntate, cui placuit in fide Christi collocare benedictionem & filiationem Abrahæ, vt fideles Christiani sint populus, filij & Ecclesia Dei; sicut olim erant Iudæi secundùm carnem ex Abraham nati: quia tunc ita placebat Deo; nunc autem aliter illi visum est.

Sensus allegoricus.

Opera ergo quæ hic excludit Apostolus, quibusque negat nos meruisse hanc benedictionem & iustitiam sunt, non opera ex fide facta, sed circumcisio, aliaque opera lege Mosaica præscripta, ex quibus Iudæi hanc filiationem & benedictionem Abrahæ sibi deberi putabant, sed falsò. Vnde hisce eorum operibus opponit Apostolus Dei vocationem, dilectionem, misericordiam, gratiam & fidem per Christum exhibitam & propositam, atque

Per opera legalia non meruerunt benedictionem Iudæi.

que ex hac, non autem ex operibus Mosaicis iam dictis, nos iustificari & saluari docet, vrget & inculcat. Hic enim est scopus totius capitis, imò totius epistolæ, vt dixi initio.

Licet de congruo fides & dispositionè mereatur iustificationem, tamen iustificatio est verè gratia.

Dices, In Christianis fides est dispositio ad iustitiam & meretur de congruo ipsam iustificationem: nam, vt S. Aug. epist. 105. *Nec ipsa remissio peccatorum, sine aliquo merito est; sed fides hanc impetrat.* Et epist. 106. *Si quis*, inquit, *dixerit, quod gratiam bene operandi fides mereatur, negare non possumus, imo verò gratissimè confitemur.* Ergo iustificatio non est meræ gratiæ, nec solius miserentis Dei.

Respondeo. Nego consequentiam, quia meritum hoc de congruo non aliud est quàm dispositio, dispositio autem propriè nō dat meritum, nec vim iustificandi, sed tantum est dispositio ad iustitiam, quia Deus ita voluit, cùm posset aliter statuere; quinimò sine dispositione posset nos iustificare. Fidelis ergo licet & pœnitens quis sit, gratis tamen & misericorditer ac indebitè accipit remissionem peccatorum, & iustificatur, quia ita placuit Deo miserenti. Sicuti si rex reis læsæ maiestatis daret veniam, restitueretque in suam gratiam & pristinā dignitatem; sed eos solos qui ad aulam regiam venirent, & veniam peterent: omnes rei ita veniam adepti, non suo labori aut petitioni, sed regis misericordiæ veniam hanc & restitutionem attribuerent: ita & hic cum Deo res nostra se habet.

Distinctio inter currētem viribus naturæ & gratiæ.

Adde, τὸ *miserentis* opponi τῷ *volentis & currentis*, scilicet viribus naturæ, & suis, non verò opponi volenti & currenti viribus gratiæ & misericordiæ Dei, sed potius illud includere aut præsupponere. Non enim miseretur, id est, iustificat Deus aliquē, nisi quem nasci secundùm spiritum, id est, fidelem & pœnitentem viderit. Hic enim solus est Abrahæ filius, cui hæc misericordia promissa est.

VERS. 17. DICIT SCRIPTVRA, Exodi 9. 16. PHARAONI: QVIA IN HOC IPSVM EXCITAVI TE, VT OSTENDAM IN TE VIRTVTEM MEAM] Probauit Apostolus v. 15. & 16. præced. non esse iniquum quòd Deus gratuita electione & voluntate Iacob dilexerit, eiusq; misertus sit, sine illius operibus & meritis. Hic probat secundam antithesis suæ partem, scilicet quòd Esau odio habuerit, & noluerit eius misereri, id non ex demeritis Esau præ Iacob accidisse, sed ex Dei voluntate, qui noluit eius misereri. Est enim hoc Deo liberum, vt patet in Pharaone, quem, quia obduratus erat in suis peccatis, sibi suisque peccatis permisit, & dimisit, ac tandem puniuit mergendo eum in mari rubro; cum tamen misertus sit Nabuchodonosoris, & aliorum, qui æquè vt Pharao mali & obdurati fuerunt.

Ratio [illegible] quam Deus noluerit misereri Esau & Pharaonis.

EXCITAVI TE] te, ô Pharao, regem constitui, sustinui, vt vertit Chaldæus; & Septuag. conseruaui, permisique vt in populum meum tyrannus insurgeres; vt ego vicissim in te, quasi hostem, tot plagis potentissimis resurgerem, tandemq; te mergerem in mari rubro; vt sic omnes meam iustitiam ac potentiam agnoscant, timeant & colant. ita S. Chrysost & Photius.

Aliter Anselm. Excitaui, inquit, tuam malitiam sopitam per mea signa & plagas, vt durior fieres. Sic etiam explicat D. Tho. & S. Aug. lib. 3. contra Iulian. c. 2.

Duæ causæ ob quas Deus excitauit Pharaonem.

VT OSTENDAM IN TE VIRTVTEM MEAM] Nota. Hæc non plurima & præcipua, sed vna inter alias & vltima causa fuit cur Deus excitarit Pharaonem. Prima enim causa fuit, vt Pharao Deo creatori suo obediret, & bene beateq; viueret, qui finis est omni homini à Deo præstitutus. Sed quia præuidebat Deus eum contumaciter monitis suis & potentiæ obluctaturum; hinc hanc eius malitiā ordinauit ad suam gloriam, vt eum per miraculosas plagas castigando comprimeret, corrigeret & conuerteret: sed cum ijs magis indurari cerneret, plagas plagis addere decreuit, & tandem cum suis mergere eum in mari rubro, ad hoc, vt hæ plagæ & clades omnibus hominibus Dei virtutem, non longanimitatē, vt interpretatur Oecumen. sed, vt græcè est, δύναμιν id est potentiam, ob oculos ponerent, atque impijs & rebellibus metum Dei incuterent.

Impij à Deo tolerantur vt saluentur.

Nota. Pharaonem & impios tolerari à Deo primaria voluntate ad hoc, vt se corrigant & saluentur. Id enim docet Paulus Roman. 2. v. 4. Vocula ergo *vt*, hic euentum vel causam remotam significat, vti iam explicui, vide can. 24.

VERS. 18. ERGO CVIVS VVLT MISERETVR, ET QVEM VVLT INDVRAT] Hinc horrendum suum dogma de reprobatione & prædestinatione deducit Caluinus; docetque quòd Deus post lapsum Adæ, vt efficaciter singulos electos elegit & destinauit ad gloriam, quasi ad finem suum, & consequenter eosdem destinauit ad fidem & gratiam, quasi ad media tali fini congrua; ita pariter singulos reprobos ante omnem præuisionem operum & demeritorum destinauit ad pœnas æternas, quasi ad finem suum, & consequenter eosdem destinauit ad actus malos, quibus has pœnas mererentur: atque ex hac prędestinatione, inquit ipse, manat executio efficax gratiæ & gloriæ in bonis & electis, in malis verò & reprobis manat certus & necessarius lapsus in peccata quælibet, atque in ijs obduratio, excæcatio, mors & damnatio æterna, ita vt homo in negotio salutis vel damnationis suæ æternæ nihil liberè agat, sed agat actus & adactus in omnibus à Deo: perinde ac agitur & adigitur globus à rotante, securis à secante, lutum a figulo, cui reniti nequit, imò à quo non tam agit, quàm agitur & patitur. Hoc est fatum Caluini longè generalius, efficacius & violentius fato Stoicorum.

Horribile dogma Caluini de prædestinatione & reprobatione.

Fatū Caluini violentius fato Stoicorum refutatur.

Verùm si hoc fatum demus, vt taceam illius impietatem in Deum, rectè reprobi dicent cum Luciano in Ioue confutato: *Si Parca omnium rerū est causa: ergo si quis patrē occiderit, Parca in culpa est. Si Minos rectè velit vti iudicio; multo æquius fatū pro Sisypho puniet, & Parcam pro Tantalo. Quid enim illi iniustè egerunt, quando iussis dicto audientes fuerūt?* Sæpè mirari soleo, quomodo tam atrox blasphemia, tam horribilis sententia, imò quæuis aliæ hominibus à Caluino persuaderi potuerint; cùm ex hoc vno quasi ex vngue leonem agnoscere possint & debeant. Hinc enim sequitur, vt alia omittam, hominem necessario velit nolit, peccare, quoties peccat; necessario blasphemare & execrari Deū quoties blasphemat & execratur; ac consequenter omnes eos, qui damnantur, damnationem hanc non potuisse auertere, sed necessario & ineuitabiliter damnari, & æternis ignibus cruciari. Hoc enim Dei decretum præuium, quod ponit Caluinus, homini reprobo est ineuitabile & ineluctabile, eiusque pariter executio ineluctabilis est.

Absurda quæ sequuntur ex Caluini hæresi de reprobatione.

Imò ex hoc eius principio & fato sequitur, non hominem, qui tantum motum Dei necessario recipit, sed Deum solum qui motum imprimit, & ad actum malum impellit & prædeterminat, ex mera &

& libera sua voluntate; Deum, inquam, solum causare actum peccati, & consequenter solum peccare. Quæ est blasphemia à sæculis non audita, nimirum quòd aliquis Deum, qui ipsissima est bonitas per essentiam, & omnis boni fons, faceret omnis malitiæ fontem, id est, ex Deo faceret dæmonem: hoc nostro sæculo fecit Caluinus, ô tempora! ô mônstra! horruit hoc Manes & Manichæi, & ne Deo bono tam essent iniurij, illi deum quendam malum opposuerunt, quasi fontem omnis mali. Longè hoc erat tolerabilius.

Manetem & Manichaos impietate & blasphemia superat Caluinus, dum Deum facit auctorem peccati.

Omitto quòd hoc fatum Caluini, hominem in desperationem adigat: si enim quos libuit Deus damnationi & gehennæ addixit, sine vllo præuiso eorum demerito, quis non timeat, non percellatur? quis non semper anxius decretum hoc Dei capiti suo imminens suspiciat dicatque, Quid si Deus damnationi me addixerit? quis scit an inter reprobos me collocarit? si ita est, actum est de me; perij, æternum ero miser & damnatus, vt quid de bona vita laboro? pereundum mihi est, imò peccandum. Ad hoc vrgeor Dei fato, cui reluctari, à quo me subducere tam est impossibile, quàm contra Deum pugnare.

Pulchrè & grauiter S. August. cap. 23. de Gratia & libero arbitrio: *Deus, inquit, reddit mala pro malis, quia iustus est; bona pro malis, quia bonus est; bona pro bonis, quia bonus & iustus est: solùm non reddit mala bonis, quia iniustus non est.*

Explicatur sensus horum verborum. Cuius vult miseretur, & quem vult indurat.

Nota τὸ *reddit* non prædefinit, non præuenit, non prædeterminat. Quod ergo ad verum & orthodoxum sententiæ Paulinæ sensum attinet; putant aliqui hanc eius illationem: *Ergo cuius vult miseretur, & quem vult indurat*, non inferri ex mente ipsius Pauli, sed ex mente Iudæorum, Paulo aduersantium & obstrepentium, qui hanc sententiam quasi ingens absurdum, ex dictis Pauli colligant, illique obiectent. ita censent Origen. & S. Hieron. ad Hedibiam q. 10.

Verùm non hæc, sed proximè sequentia verba esse obijcientium Iudæorum, patet ex ijs ipsis. Sequitur enim, *Dicis itaque mihi* &c.

Dico ergo, Apostolus hîc ex illo testimonio, *Miserebor cuius misereor*, scilicet Iacobi, & allegoricè populi fidelis, siue Christiani, quem dilexi infert: *Ergo cuius vult miseretur.* Ex illo verò, *In hoc ipsum excitaui te, vt ostendam in te virtutem meam*. infert & colligit: *Ergo quem vult indurat* scilicet Pharaonem; & per consequens, non ex operibus, sed quia vult, odio habet Esau & allegoricè carnales Iudæos, quos repellit à benedictione Abrahæ. Hoc enim est, quod toto hoc capite probare contendit. Scilicet Dei voluntate credẽtes adscitos, & Iudæos repulsos esse à benedictione Abrahæ. Omnes ergo hæ sententiæ pendent, & connexæ ac concatenatæ sunt cum v. 13. deducuntur enim omnes hæ antitheses ex prima illa v. 13. *Iacob dilexi, Esau autem odio habui*, illiusque probatio & explicatio sunt.

Omnes hæ sententiæ Pauli connexæ sunt cum versu 13. eumque explicant.

Nota Primò Deus *indurat*, id est, indurat propriè, & consequenter odio habet, vt Esau, & punit ac puniuit, vti Pharaonem, ad hos enim omnes iam dictos, putà Esau, Pharaonem, &c. se extendit τὸ *indurat*, per metalepsin.

Deum indurare peccatorem, nihil est aliud quàm eius nõ misereri, eũque in peccato relinquere.

Nota Secundò. Deus indurat peccatorem, quia eius non miseretur, sed eum in sua duritia & peccatis relinquit; eamque aut indulgendo aut flagellando augeri permittit: opponit enim Apostolus hæc duo misereri & indurare. Ergo indurare est non misereri: cùm ergo misereri sit liberare à peccato (peccatum enim maxima est miseria, quæ maxima indiget misericordia) & iustificare; sequitur, quòd non misereri, siue indurare, sit idem, quod in iustitia & peccatis duritiaque sua peccatorem relinquere & negligere: sic enim se explicat Apostolus v. 22. Nam peccatores se sua malitia propriè & directè obdurare docet Isaias cap. 1. 16. & Dauid psalm. 94. 8. Idem patet in Pharaone, qui in Scriptura quasi speculum & exemplar obdurationis proponitur, de quo propriè hîc loquitur Apostolus. Quòd enim Pharao non à Deo, sed à se ipso suaque malitia propriè & directè sit obduratus, demonstratur.

Probatur id quadrupliciter.

Primò, ex eo quòd Deus misso Moyse Pharaoni decies præcepit dimissionem populi Iudaici: ergo voluit vt missum faceret populum; non ergo eum obdurare voluit. Hoc enim propriè velle, est velle efficaciter vt Pharao nolit populum dimittere: velle autem vt dimittat, idque præcipere, ac rursum efficaciter id nolle ideoque obdurare, manifestè inter se pugnant. Rursum si Dei voluntas erat obdurare Pharaonem, ergo Pharao ei se conformans non peccabat: Dei enim voluntas omnis bonæ voluntatis mensura est.

Secundò, Deus reluctantem Pharaonem grauissimè puniuit: atqui *Deus non est auctor eorum, quorũ est vltor*, inquit S. Fulgentius l. 1. ad Monimum c. 3.

Tertiò, Pharao ipse paulatim Deo, Moysi & Hebræis cessit, dum Primò eos sine prolibus & armentis; Secundò cum prolibus, sed sine armentis; Tertiò, omnino cum suis abire permisit: ergo ipse se flectebat & obdurabat: quin verò Pharao ipse non tam impius fuit vt duritiei suæ causã in Deũ euomeret, sed sibi eam tribuit Exodi 10. 16. *Peccaui*, inquit, *in Dominum*. Quòd enim Caluinus Deum culpa liberare contendat, peccatum Pharaoni, obdurationem Deo tribuendo, tam impiè quàm imperitè id facit: si enim durities Pharaonis peccatum est, cur pariter peccatum non sit obduratio, quæ duritiei est causa? causa enim ad peccatum impellens vtique peccat, Ioan. 8. 34. Rom. 1. 32. & vel maximè tunc, cùm efficaciter impellit, vt ei alter resistere nequeat. At instat Caluinus: obdurare in Deo non esse culpam; quia iustum hoc Dei iudicium est. Sed friuola est & inanis hæc larua, si enim durities culpa est, quocumque fine, quocumque iudicio ad eam impellas, culpam admittis: quod enim in se malum est & culpa, nullo fine licet: ideoque non iustum est hoc, sed impium Caluini iudicium: tantumque est dicere ac si apertè pronunties, Deus peccati auctor est, sed hoc fine, vt iudicium suum & præcedentium peccatorum vindictam exerceat.

Caluinus peccatum Pharaoni, obdurationem Deo impiè & imperitè tribuit.

Quartò, non Pharao tantùm sibi, sed & Scriptura culpam & obdurationem eidem tribuit; cùm eum iam immunem & liberum à pœna, ad ingenium sponte rediisse narrat Exodi 8. 15. *Videns*, inquit, *Pharao quòd data esset requies, ingrauauit cor suũ*. Et c. 9. 34. *Videns Pharao quòd cessasset pluuia, auxit peccatum, & ingrauatum est cor eius*, id est, vt habetur in Hebræo יַכְבֵּד לִבּוֹ *iachbed libbo*, id est, *aggrauauit ipse cor suum*. Idem patet c. 8. v. vlt. in Hebræo. Vnde quoties noster Interpres in Exodo vertit, *ingrauatum est* accipe *ingrauauit se, cor*, id est voluntas, *Pharaonis*; sic enim Hebræa vbique vertas. Ipse ergo Pharao propriè & positiuè se indurauit Deus verò permissiuè & negatiuè: quia cùm volunta-

Pharaoni culpam & obdurationem tribuit Scriptura.

Deus permissiuè & negatiuè se habuit ad indurationem Pharaonis.

tem eius sua manu contineret, illam à malo non compescuit, sed illi laxauit frena, ad Hebræorum oppressionem: sicut qui canem venaticum funibus ligatum tenet, in leporem eum dicitur immittere; si eum vinculis soluat, & in leporem ferri sinat. Rursum Deu subtrahendo & suspendendo flagella sua, quæ Pharaonem molliebant, eum indurauit, quia iis cessantibus ipse mox ad ingenium & duritiem suam rediit. Quando enim Deus plagas infligebat Pharaoni, Pharao promittebat quod dimitteret Hebræos; quando verò plagas subducebat, rursum indurabatur Pharao. Vnde Exodi 8. v. 15. dicitur: *Videns Pharao quod data esset requies, ingrauauit cor suum.* ita Anastas. Nicenus in Quæstionibus S. Scripturæ, q. 29.

Deus subtrahendo flagella indurauit Pharaonē.

Ijs flagellis, vt pueri indurnit Pharao.

Adde. sicut pueri nequam verberibus fiunt duriores, sic & Pharao verberibus Dei indies factus est durior. Vnde sicut præceptor flagellando puerum peruicacē, dicitur eum flagellis suis obdurare, magisque peruicacem efficere: ita Deus suis plagis dicitur indurasse, & durius reddidisse cor Pharaonis durum & peruicax, non effectiuè, sed obiectiuè id est, non efficiendo & immittendo illi duritiem, sed obijciendo flagella, quibus ipse magis seipsum obdurauit, fortiusq; Deo restitit. Ita explicāt hunc locum Patres omnes, & interpretes Catholici.

Misereri hic generale est, & significat liberationē à captiuitate Babylonica.

Nota Tertiò. *Misereri* hic in Apostolo generale est; sed Apostolus illud applicat Iacobo, quod scilicet Deus è captiuitate Babylonica eum reduxerit; & allegoricè credentibus, quòd scilicet ipsi à seruitute peccati à Deo gratis sint liberati & iustificati, vt dixi. Poterat enim Deus, si voluisset, credentes, imò & pœnitentes, non iustificare, id est, eorum non misereri.

Anacephalæosis antithesεων Pauli in hoc capite.

Nota Quartò. Vt omnia dicta in vnum colligamus hæ omnes antitheses, quas Apostolus à v. 7. hucusque conglomerat, applicandæ & explicandæ sunt per hoc, quòd Christiani, qui sunt filij spiritus, promissionis, gratiæ & fidei, credendo in Christū, eique obediendo, benedictionem Abrahæ, id est iustitiam, sint adepti: Iudæi verò, qui sunt filij carnis, id est, carnaliter nati ex Abraham, quique ex operibus vi legis & naturæ factis, id est humanis & carnalibus, iustitiam quærebant eamque parere & producere contendebant, repellendo fidem Christi, à benedictione pariter & iustitia, ac via salutis sint repulsi. Quod vt clariùs demonstrem, applicabo singulas antitheses.

Prima antithesis & eius applicatio.

Prima est, v. 7. Non Ismael filius carnis, sed Isaac filius promissionis æstimatur filius Abrahæ & heres: sic non Iudæi filij carnis increduli, sed Christiani credentes, quasi filij promissionis, æstimantur filij & heredes benedictionis iustitiæ Abrahæ.

Secunda.

Secunda est, v. 13. *Maior seruiet minori*, id est, Iudæi postponentur & seruient Christianis.

Tertia.

Tertia est, ibid. *Iacob dilexi. Esau odio habui*, hoc est, Christianos credentes dilexi, Iudæos incredulos odio habui.

Quarta.

Quarta est, v. 16. *Non est volentis, neque currentis sed miserentis Dei*: id est, iustitia non est Iudæi volentis & currentis ad eam naturæ viribus & operibus, sed est Christiani credentis, cui Deus iustitiam misericorditer largiri & donare voluit.

Quinta.

Quinta est, v. 18. *Cuius vult*, v. g. Isaaci, Iacobi, Nabuchodonosoris, *miseretur*; *quem vult*, v. g. Ismael, Esau, eorumque posteros & Pharaonem, *obdurat*. Id est, Deus miseretur populi Christiani fidelis, dando ei iustitiam; Iudæos verò fidei rebelles indurat, id est, in sua iniustitia, duritia, rebellione permittit ac deserit, & à vera iustitia ac salute arcet & repellit.

Sexta.

Sexta est, v. 21. 22. 23. vbi Apostolus Christianos credentes vocat *vasa in honorem*, & *vasa misericordiæ*; Iudæos verò incredulos vocat *vasa in contumeliam*, *vasa iræ*, *apta in interitum*.

Mens & scopus Apostoli est ostendere Christianos ob fidem electos, Iudæos ob incredulitatem reiectos.

Vbi Nota Quintò, Iudæos semper hic accipi debere incredulos & fidem Christi repellentes, suæque legi insistentes: sicut in Christianis inuoluitur acceptatio fidei & gratiæ, & obedientia ergaChristum: nec enim Christiani electi sunt ad iustitiam, nisi priùs præuisa fuerit eorum fides & obedientia: nec Iudæi ante reiecti à iustitia, quàm præuisi sunt fidem & gratiam Christi repellere. Sicut ergo in Christianis fides præsupponitur eorum dilectioni & benedictioni, id est iustificationi: ita in Iudæis semper includitur & præsupponitur eorum incredulitas, quasi obiectum odij. Ob incredulitatem enim suam a Deo reiecti & odio habiti sunt: ita vt à parte rei prius sit eos esse incredulos, quàm odio haberi à Deo; sicuti vice versâ prius est Christianos credere & obedire Christo, quàm diligi & iustificari à Deo. Hæc est ergo perpetua antithesis Apostoli, quam tot probat exemplis; nimirum, *Iudæi increduli repulsi sunt a iustitia, Christiani vero credentes iustitia donati sunt.* Ad hanc omnia collimant, per hanc resoluenda sunt omnia, hic est scopus, hæc mens Apostoli.

Misericordia Dei est in fide constituere iustitiam.

Nota Sextò. Apostolus vtrumque horum dicit factum esse ex vocante & miserente Deo, non ex operibus præuijs: quia quòd credentes iustificentur; alij verò non credentes repellantur à iustitia, est misericordiæ Dei, cui placuit in fide constituere iustitiam, & credentes gratis iustificare; cùm potuisset non credentes in Christum iustificare, & alia in re iustitiam constituere, aliumque iustificationis modum præscribere, v. g. circumcisionem aut naturalem descensum ex Abraham, milleque alios modos, quos Deus ipse habet in thesauris suæ sapientiæ & prouidentiæ.

Apostolus hic nō agit de vocatione congrua vel incongrua.

Ex dictis clarum est, Apostolum non agere hìc de vocatione congrua vel incongrua ad primam gratiam vel gloriam; nec de gratia efficaci, vel inefficaci: sed agere de vocatione ad iustitiam.

Nota Septimò, Apostolus primariò hic intendit ostendere, quod Isaac Ismaeli, Iacob Esau fratri suo, id est. Christiani Iudæis sint prælati & prædilecti, non esse ex meritis eorum præuijs; secundario tamen ostendit, quod Ismael, Esau & Iudæi sint odio habiti, id est neglecti, postpositi & repulsi à familia, benedictione & iustitia Abrahæ, id non accidisse ex eorumdemerito præuio, præuio inquam, ante fidem vel repulsam fidei, quasi in iudaismo demeruerint præ Gentibus repelli; sed vtrumque hoc fuisse voluntatis & electionis Dei, qui ante omne meritum vtriuslibet, voluit Isaac præ Ismael censeri & esse filium & heredem Abrahæ, ac Iacobum præ Esau benedici ab Isaac, eiusque & per illum Abrahæ censeri filium & heredem; ac consequenter vtriusque posteros, Isacidas scilicet & Iacobæos, præ Ismaelitis & Idumæis, filios esse & heredes Abrahæ.

Electio Isaaci & Iacobi non fuit ex meritis præuijs, nec Ismael & Esau repulsa ex demeritis.

Si dicas, postea Idumæos odio esse habitos ob peccata, cùm, vt ait Malachias, capti & euersi sūt; Respondebit Paulus, & Iacobæos peccasse, & captos esse ob sua peccata. Non ergo ex operibus & demeritis, in quibus erant pares, hi præ illis di-

dilecti & reducti sunt;sed quia hos,& horum parentes præ illis dilexit & elegit Deus in populum & Ecclesiam suam. Similiter quòd Pharaonem præ Nabuchodonosore & alijs indurarit, id est, in sua malitia & duritia reliquerit & oppresserit Deus, non fuit ex demerito Pharaonis, quasi durior & deterior fuerit Nabuchodonosore & alijs similiter obduratis: sed quòd voluerit Nabuchodonosoris misereri,eique regnum restituere. Pharaoni noluerit. Ita planè in sensu allegorico (quem maximè hic significare intendit Apostolus, ita tamen, & priorem sensum literalem tãtùm obiter quasi perstringat, & præsupponat suæ allegoriæ) quòd Iudæos incredulos præ Christianis credentibus repulerit,& odio habuerit idem Deus, non fuit ex demeritis præuijs, quasi Iudæi in iudaismo præ Gentibus in gentilismo id demeruerint,cùm vtrique fuerint in peccatis, & magis Gentes: sed fuit ex voluntate Dei, qui voluit credentes eligere ad iustitiam,incredulos ab eâ repellere.

Sensus allegoricus in his omnibus à Paulo intentus.

Si ergo quæras, cur Christiani electi sunt ad iustitiam,Iudæi verò ab ea repulsi? Respondet Apostolus v.30.& sequ. quia Christiani fidem Christi amplexi sunt, Iudæi eam repulerunt. Si pergas quærere, cur Iudæi fidem repellentes reiecti sunt, Christiani verò amplectentes fidem electi? Respõdit semper hucusque Apostolus causam esse, quòd Christiani credentes sunt filij promissionis, quos elegit Deus, eisque promisit misericordiam, putà iustitiam. Hoc est,quia placuit Deo in fide Christi collocare benedictionem & filiationem Abrahæ, ipsam scilicet iustitiam; non autem, quia Gentes hoc meruerunt, vel Iudæi in iudaismo demeruerunt,aut meruerunt ea priuari præ Gentibus. Ecce hoc est quod toties per tot sententias hic voluit, reuoluit & inculcat Apostolus.

Placuit Deo in fide Christi collocare benedictionem.

VERS. 19. DICIS ITAQVE MIHI: QVID ADHVC QVÆRITVR?] Græcè μέμφεται, id est queritur,conqueritur; non autem,quæritur, conquiritur;licet ita legat & intelligat S.Thomas. Est occupatio querula. Obijciet enim quis, Si Deus *cuius vult miseretur, & quem vult indurat:* cur ergo queritur, conqueritur & succenset Deus Pharaoni, alijsque impijs per Prophetas eosque punit? Ipse enim Deus, vt ait, ô Paule, eos indurat.

VOLVNTATI ENIM EIVS QVIS RESISTIT?] aut, vt græcè est, ἀνθέστηκε, id est,restitit vmquam. Hãc obiectionem Apostolus Primò retundit obiectu absoluti dominij & maiestatis Dei, contra quam nemo quæri possit aut debeat. Deinde directè illi respondet v.22.

Nota. Statim illi respondere potuisset Paulus, Deum iustè queri de impijs,quia propria voluntate peccant. Verùm quia agit contra superbos & querulos impios, qui irreuerenter & arroganter queruntur, seque opponunt, Deo, Deique voluntati & iudicijs::hinc Primò, eorum superbiam, & superbam querelam retundit obiectu reuerentiæ & celsitudinis diuinæ,maximè quia hoc ipso, licet non respondeat ad ipsam eorum interrogationem & obiectionem, ad originem tamen & causam eiusdem respondet.

Contra Dei absolutum dominium, maiestatem, & reuerentiam superbi & arrogantes non possunt queri.

Causa hæc est, quod impij nolint subesse voluntati diuinæ, eiusque imperio, illudque vellent excutere si possent; vtpote per quod sciunt se plectendos & damnandos. Dicunt ergo ipsi: Si Deus cuius vult miseretur, & quem vult indurat, quid mirum est nos esse miseros & induratos? voluntate enim Dei tales sumus: voluntati autem eius quis resistit? Hanc causam aufert & elidit Apostolus dicens, voluntatis diuinæ,vtpote sapientissimæ, optimæ & eminentissimæ à creatura non esse quærendam rationem; neminem enim de ea queri, vel illi obstrepere debere, sed illam omnes silentio venerari,illique summa humilitate & reuerentia se submittere debere. Ait ergo.

VERS. 20. O HOMO, græcè, μενοῦνγε, atqui ô homo) TV QVIS ES QVI RESPONDEAS DEO] Pulchrè S. Gregor. l.9. Moral.c.8. inquit, *Respondere Deo non posse conuincitur, qui homo nominatur; qui per hoc quod de humo sumptus est iudicia superna discutere dignus nõ est.*

VERS. 21. NVMQVID DICIT FIGMENTVM EI, QVI SE FINXIT. QVID ME FECISTI SIC? AN NON HABET POTESTATEM FIGVLVS LVTI, EX EADEM MASSA FACERE ALIVD QVIDEM VAS IN HONOREM, ALIVD VERO IN CONTVMELIAM?] Pergit Apostolus retundere & reprimere importunam & arrogantem impiorũ contra Deum obiectionem, dicens quòd non magis Deo factori & creatori suo resistere vel oggannire debeant, quàm lutum figulo.

Nota Primò. Apostolus hic Deum comparat figulo,& homines luto,non quasi homines æquè ac lutum electione & libera voluntate destituantur: contrarium enim hic significat Apostolus v.22.& v.24.& quia alioqui pari ratione homines æquè ac lutum anima & Ratione carerent, inquit S.Chrysost. sed vt significet, quòd homines nõ magis Deo miserenti vel induranti, punienti vel præmianti obstrepere debeant, quàm lutum figulo, vt statim planiùs ostendam. Ad hoc enim tantùm inducitur hæc figuli & luti similitudo: nam alludit hic Paulus ad Ier.c.18.6. vbi sic ait Dominus, *Ecce sicut lutum in manu figuli,ita & vos in manu mea.* q.d. Sicut vas luteum est in manu figuli,vt illud frangat, & ex eo faciat aliud vas,vel prius renouet: sic & ego vos,ô Iudæi,à me destinatos Chaldaico excidio si pœnitueritis, reformabo, mutabo sententiam, & calamitatem vestram in felicitatem conuertam, ita Theodor. vt ex vasis contumeliæ id est inglorijs, fiatis vasa in honorem, id est honorifica.

Sensus literalis exacuitur: estque de captiuitate Babylonica ex Ieremiæ cap.18.

Nota Secundò. S. August. & alij censent Apostolum hic loqui de massa id est communitate hominum non tantùm originali,sed & actuali peccato respersa (loquitur enim hic Paulus de impijs & incredulis Iudæis) ex qua hos Deus liberat, & eligit ad gloriam; alios relinquit, & destinat ad pœnam æternam, ita S.Aug. lib.1. ad Simplician.q.2. & Fulgent. ad Monimum lib.1. cap.26.

An Deus ex massa hominum peccatrice alios liberet, alios vero in honorem, alios in contumeliam.

Vbi aduerte. Ex massa peccati originalis, Deus non intendit positiuè facere aliquem vas in contumeliam,vti demonstraui v.13. sed tantum permissiuè, imo Deus intendit, quantum est ex parte sua, omnes ex hac massa corrupta & perdita eripere & saluare per Christum. Ideo enim Christum mediatorem omnibus dedit volens quantum est ex parte sua,vt per Christum omnes saluentur. Ex massa vero & complemento peccatorum actualium, quæ peccatores ipsi faciunt, & adijciunt peccato originali, etiam positiuè facit Deus vasa in contumeliam; quia destinat eos ad pœnam & opprobrium æternum, quos videt in peccatis hisce suis mori. Ex hoc ergo Apostoli loco etiam iuxta mentem S. Augustini intellecto non rectè elicitur aut concluditur, Deum aliquem reprobasse, vel decreuisse à regno cælorum excludere ob solum præuium peccatum originale eius, vel ante actualia eius peccata,

Deus ex hac massa intendit omnes saluare.

Non potest concludi ex hoc loco Deum ob solum peccatum originale aliquos reprobasse.

peccata, in quibus præuidebatur ipse moriturus. Imò Greg. de Valentia 1.p.qu.23. puncto 3. col. 463. docet ad hanc perditionis massam ex mente S. Augustini pertinere & in eam recidere eos, qui post originale peccatũ sibi remissum, actualia peccata cõmittunt. Hoc est enim quod ait S. Aug. Enchir.29. *Creatura rationalis quæ in hominibus erat, periatis atque supplicijs, & originalibus, & proprijs tota perierat.* Et Ep.105. *Vna*, ait, *est ex Adam massa peccatorum & impiorum, in qua & Iudæi & Gentes, remota gratia Dei, ad vnam pertinent conspersionem.* Et l.1. ad Simp.q.2. *Propter hoc*, ait, *inexcusabilis est omnis peccator, vel reatu originis, vel additamento etiã propriæ volũtatis.* Et paulò pòst: *in vasis*, inquit *propter meritum massæ, in contumeliã debitam factis* (id est, in omnibus ijs qui ob peccata destinati sunt ad gehennam) *iniquitatem damnare nouit Deus, non facere.* Et l.83.quæst.q.68. docet reprobos non posse dicere Deo, Cur me fecisti vas in contumeliam? quia iam sunt massa luti, id est peccati, post Adæ præuaricationé. Et cõcludit: *Si vis hoc posse dicere Deo: Cur me sic fecisti? noli esse lutum, sed efficere filius Dei per ipsius misericordiã.* Quocirca graues Theologi ex mente S. Augustini censent, Deum neminem reprobasse id est cęlo exclusisse, & destinasse gehẽnæ nisi post præuisum eius finale peccatũ; quòd scilicet in originali, vel actuali peccato moreretur. Audi Card. Bell.l.2. de Gratia & lib. arbit.c.16. *Dicimus*, inquit, *causam reprobationis esse præuisionẽ peccati originalis, vel actualis: quia non omnes Deus reprobat propter originale peccatũ, cùm illud verè nonnullis reprobis per baptismi gratiã remittatur; sed alios propter originale tantum, vt paruulos non baptizatos; alios propter actuale tantùm, vt baptizatos adultos; alios propter vtrumque, vt infideles adultos: de qua re vide Aug. de Correp. & grat.c.13. & Prosperum in Respons. ad c.2. Gallorum.* Verùm quidquid sit de hac massa peccatorum, eorumque electione & reprobatione: dico de ea non loqui hîc Apostolum.

Verus & genuinus Apostoli sensus. Vt ergo genuinam Apostoli mentem explicem; assero, Deum tantùm in eo comparari hîc figulo: quòd sicut figulus potest ex eodem luto facere vas vnum in honorem, aliud in contumeliam: ita Deus ex eadem massa hominum, cuius vult miseretur, & quem vult indurat. Cuius ergo miseretur, id est, quem à peccato liberat & iustificat, vti Christianos credentes, hos facit vasa in honorem: quem verò indurat, vti Pharaonem, & Iudæos incredulos, hos facit vasa in contumeliam, sed sicuti Deus positiuè & directè miseretur; sic positiuè & directè facit vasa in honorem: & sicut permissiuè & indirectè tantùm indurat; sic permissiuè & indirectè tantùm facit vasa in contumeliam. Non ergo vas in honorem hic est electus ad gloriam, nec vas in contumeliam est reprobatus ad gehennam: sed vas in honorem est iustificatus, vas in contumeliam est impius qui est in peccato.

Quid hic intelligatur per vas in honorem & vas in contumeliam. Duplex sensus.

Posset Secundò, τὸ *misereri* temporaliter accipi, pro dare bona & præmia temporalia, qualia Deus dedit Iacobo & Iudæis; *indurare* verò per metalepsim, vt dixi, pro punire, & malis afficere, vti plagis affecit Deus Pharaonem. Vnde Toletus censet Apostolum hac similitudine tantùm velle significare, quòd Deus pro libito nulla alia causa ex iure dominij summi & potentiæ eminentissimæ, quam habet in homines, possit quæuis bona vel mala cuilibet immittere: sicut figulus pro libito vasa facit aut vilia aut honorifica. Et sic vas in cõtumeliam non est peccator formaliter: sic enim

A Deus non facit vas in contumeliam: sed est is cui Deus pœnas & mala irrogat, vti Pharao, Esau, Iudæi: contra is est vas in honorem cui Deus bona & beneficia confert, vti Iacob & Christiani. Sed prius sensus quem dedi, pressior est, profundior, & præcedentibus magis connexus.

Deniq; in hac antithesi græcè elegans est paronomasia. Vocatur enim σκεῦος εἰς τιμὴν καὶ σκεῦος εἰς ἀτιμίαν, id est, vas decoris, & vas dedecoris.

Tropologicè Nota. Lutum est homo, quia ex limo factus: vt cum timore & humilitate Deo se subdat, in cuius manu est status noster, gloria, diuitiæ, virtus, salus, & omne bonum nostrum; nimirum vt discat homo totus pendere à Deo, quasi figulo suo, illique se totum restituat cuius potestatem effugere non potest. Sic ergo hac phrasi tacitè iubet & monet nos Deus, vt cum Ierem. cap.18. iam citato sæpè descendamus ad domum figuli; vt videamus originem patris nostri Adami ex luto, Hebraicè Adami ex adama, lutei ex luto, nobisque dicamus: Quid superbis terra & cinis, imo lutum vilissimum quod pecudum pedibus calcatur? *Sensus tropologicus.* *Sæpè descendendum homini ad domum figuli, & originẽ suam.*

B Secundò sicut lutum tantùm est lutum, sed ex manu figuli hanc vel illam formam sortitur: ita homo ex sua humo nil nisi humum & lutum habet; sed ex Deo habet quòd sit homo rationalis; diues, nobilis, sapiens, felix, gratiosus. Deus enim cuique dat suam formam, & *cuique diuidit sua dona prout vult*, Eccli.33.v.14, ipse enim fecit nos, nõ ipsi nos

Tertiò, hinc sequitur quòd quisque sua sorte contentus esse debeat: sicut enim lutum non potest dicere figulo, Cur me fecisti sic? sic nec nos Deo
C dicere possumus, Cur nos fecisti pauperes, ignobiles, rudes, infirmos; illos verò diuites, nobiles, sapientes, validos & fortes?

QVOD SI DEVS VOLENS OSTENDERE IRAM, ET NOTAM FACERE POTENTIAM SVAM, SVSTINVIT IN MVLTA PATIENTIA, VASA IRÆ, APTA IN INTERITVM, VT OSTENDERET DIVITIAS GLORIÆ SVÆ IN VASA MISERICORDIÆ, QVÆ PRÆPARAVIT IN GLORIAM.] Apostolus hîc perfectè respondet querelæ, quam proposuit, vers.19. Si Deus homines indurat, cur queritur & induratos punit? Respondet ergo hîc hoc modo. q. d. Indurati ipsi positiuè se fecerunt, & aptarunt vasa iræ: Deus ergo non fecit eos, sed *sustinuit*, id est, patienter peccare permisit, differens diu supplicium, sicque eos indurasse dicitur, Idque duplici de causa. Prior est, vt iram, id est iustam & potentem suam vin-
D dictam, in eos ostenderet, vti fecit, dum Pharaonem mersit in mari rubro. Putabat enim Pharao, Dei patientiam, per quam non puniebat eum Deus, impotentiam esse. Posterior est, vt ex hac seueritate Dei in induratos appareat gloriosa Dei misericordia, opulentia, & liberalitas *in vasa misericordiæ*, id est, in sanctos & electos, quibus non pœnam, sub gloriam præparauit. *Vers. 22. & 23.* *Duplici de causa Deus permisit induratos se peccare.*

Nota Primò, *Quòd si Deus sustinuit vasa iræ*; supple, quid ad te? vel tu quis es, qui respondeas Deo? quid habes quod queri possis: Est enim hîc aposiopesis, siue reticentia, frequens Apostolo.

Nota Secundò. *Vasa misericordiæ*, hîc non vocantur efficaciter electi ad gloriam, sed credentes & iusti, quos gratia sua dirigit & ordinat Deus ad gloriam, vt patet ex sequentibus: consequenter vasa iræ sunt mali & indurati, qui se ordinant & disponunt ad iram & pœnam æternam. *Vasa misericordiæ non sunt efficaciter electi ad gloriam.*

Nota Tertiò. *Vasa misericordiæ* eadem sunt cum ijs,

ij, quæ v. præc. vocantur *vasa in honorem*; sic *vasa iræ* vocantur ea, quæ sunt *in contumeliam*.

Vasa iræ propria culpa aptata sunt ad interitũ.

Nota Quartò, *Vasa iræ* non aptauit Deus, sed *aptata*, græcè κατηρτισμένα, id est aptatã & apparata sunt, propriâ scilicet culpâ & pœnitentiâ (ita Græci Patres, D. Thomas, & passim interpretes) ad interitum & condemnationem. Vnde & Deus non fecit, sed sustinuit ea in multa patientia, patienter scilicet expectans eorum resipiscentiam & pœnitentiam; quã vtiq; non exspectasset, nisi ipsa in illorũ fuisset manu & potestate; quia scilicet paratus erat Deus eos sua gratia adiuuare, si eam illi implorare, eique cooperari voluissent. E contrario, vasa misericordiæ Deus præparauit in gloriam, bonum enim & prædestinatio à Deo est; malum verò & reprobatio à nobis est: homo solus peccare potest & peccat; Deus verò solus à peccato liberat.

Vers. 24. Qvos et vocavit nos non solvm ex Ivdæis, sed etiam ex Gentibvs] Nota τὸ *quos* refert *vasa misericordiæ*, quæ præcesserunt, putà sanctos: τὸ *quos* ergo idem est, ac si dicat, Hæc vasa misericordiæ, non lutea, sed humana sunt ij, quos Deus ad se, suamque gratiam, amicitiam & filiationem *vocauit*, nempe *nos* fideles, tum ex Iudæis, tum ex Gentibus. Putabant Iudæi se solos à Messia vocandos esse ad eius regnum, Ecclesiam, & bona omnia. Contrarium hic probat Apostolus ex Prophetis, nimirum Gentes quoque ab eo ad eadem bona vocandas esse.

Nõ soli Iudæi à Messia vocandi erant.

Vers. 25. Sicvt in Osee dicit: Vocabo non plebem meam plebem meam] q. d. Vocabo Gentes idololatras, quæ non fuerunt plebs mea, ad meam fidem & cultum, vt, cùm fuerint ad me conuersæ, vocem eas plebem meam. S. Paulum rectè citare Osee locum, eumque de Gentibus explicare ostendi Osee 1. v. 10.

Et non misericordiam consecvtam, misericordiam consecvtam] Delent hoc Græca, Origen. Ambros. Chrysost. Theoph. Oecumen. Sedul. & alij; sed legunt Biblia Romana, aliaque Latina, & S. Hieron. in Osee 2. ibique habent illud Hebræa. Illud verò (*non dilectam, dilectam*) quod non habet Syrus, nec Hebræus, habent Septuag. quoad sensum in Osee, & Græca ac Latina hic. Vide Notationes Franc. Lucæ in S. Script. Hic sensus hic planus est. Gentes enim, quas paulò antè dixit ex non plebe factas esse plebem Dei, hic ex statu derelictionis, dicit esse translatas in statum misericordiæ & gratiæ Dei, vt plebs Gentilis, quæ antea non erat misericordiam consecuta, iam vocaretur misericordiam consecuta.

Gẽtes quomodo ex nõ plebe factæ sunt plebs Dei.

Vers. 26. Et erit: In loco, vbi dictvm est eis: Non plebs mea vos; ibi vocabvntvr filii Dei] q. d. In loco, vbi antea non erat plebs mea, putà in Italia, Gallia, Germania, India, *ibi vocabuntur*, id est, erunt filij Dei. τὸ enim *vocari* per metonymiam sæpè in Scriptura significat, esse. Quod enim reipsa tale est, hoc per sermonem tale dici & vocari potest.

Vers. 27. Isaias avtem clamat pro Israel] Probat hic Paulus ex Isaia priorem partem v. 24. scilicet quòd Deus ad se suamque gratiam vocabit per Christum Iudæos ad Christum conuertendos, sed paucos. Plerique enim omnes, vt ait Paulus v. 32. offenderunt in lapidem offensionis, putà in Christum. Posteriorem partem v. 24. de Gentibus ad Christum vocandis & conuertendis, iam probauit Paulus v. 25. ex Osee Propheta. Ait ergo Isaias,

Cur tam pauci Iudæorum ad Christum cõuertendi.

Si fverit nvmervs filiorvm Israel tamqvam arena maris (innumerabilis) reliqviæ (id est pauci) salvæ fient] Isaias habet, *Conuertentur ad Dominum.* Vnde patet ceteros omnes Iudæos reiectos esse, vti hactenus docuit Paulus, & in eorum locum Gentes surrogatas accepisse promissa Dei; ac proinde ea non excidisse, sed in Gentibus impleta esse, quod à v. 6. hucusque probare intendit & contendit Apostolus.

Verbvm enim consvmmans et abbrevians in æqvitate] supple, Deus est. Vt patet ex Græco, vbi *consummans* est nominatiui casus; *verbum* verò accusatiui. Sic enim habet Græcus, λόγον γὰρ συντελῶν καὶ συντέμνων. q. d. Deus consummabit & abbreuiabit verbum, id est, rem, putà numerum fidelium ex Israel breuem, id est exiguum, conficiet: idque *in æquitate* & iustitia, tum qua iustè incredulos & impios Iudæos ita abbreuiauit, consumpsit & attriuit (quod propriè hic spectat Paulus) tum qua vice versa primos credentes piosque Iudæos, putà Apostolos, & per eos omnes gentes fecit abundare æquitate, iustitia & sanctimonia. Sicut enim Deus iustus est in infideles & impios, eos puniendo & consumendo: ita iustus est in fideles & pios, eos præmiando, faciendo scilicet vt in eis & per eos in alijs gentibus abundet gratia & iustitia. Vtrumque hunc sensum, sed magis posteriorem, significant verba Isaiæ, qui habet: *Consummatio abbreuiata inundabit iustitiam.* Vers. 28.

Isaias hic illustratur c. 10.

Pro quo Nota. Citat hic Paulus Isaiam ca. 10. qui ad literam loquitur de Iudæis ex vastatione Sennacherib reliquis; de eisque ait, *Consummatio abbreuiata inundabit iustitiam.* q. d. Tempore Ezechiæ vastatio illa Sennacherib, quæ plurimos Iudæorum consumpsit & abbreuiauit, id est, paucos fecit; faciet vt in paucis reliquis Iudæorum superstitibus, *inundet*, id est instar aquarum exundãtium abundet iustitia, tum puniens impietatem, tum præmians pios, quos hoc terrore & clade perculsos ad Deum verum inuocandum & colendum compellet; vti reipsa euenisse patet 2. Par. 30. 7. Hinc allegoricè (quod maximè hic intendit Spiritus sanctus) hanc sententiam de suis Iudæis explicat S. Paulus, q. d. *Consummatio abbreuiata inundabit iustitiam*, id est consumam, faciamque finem, & quidem breuissimum, iudaismi & Iudæorum per Titum, ita tamen vt pauci ex ijs relinquantur & conuertantur ad Christum; & tum iustitia, quæ ex fide, est, inundabit & propagabitur per omnes gentes, orbemque pietatis quasi altero diluuio obruet. Hoc est ergo *verbum breuiatum, quod faciet Dominus super terram*, vti prædixit Isaias.

Loquitur Isaias de Iudæis reliquis ex vastatione Sennacherib.

Sensus allegoricus hic à Paulo præcipuè intentus.

Secundò, *verbum abbreuiatum* hoc accipi potest breuissimum Euangelicæ fidei & electionis præceptum, quod pro cunctis laciniosæ & sinuosæ legis cæremonijs & prophetijs successit. ita Origen. August. Anselm. Oecumen. & alij veteres. Euangelium enim est compendium legis, quia ex duobus eius præceptis, *Diliges Deum & proximum, tota lex pendet & prophetæ.*

Verbũ abbreuiatum tripliciter intelligi potest.

Addit S. Chrysost. idem verbum dici consummatum in iustitia, quia iustitiam, quam lex dare nõ poterat, dat Euangelium, aut, vt Ambros. quia verbum hoc fidei & Euangelij consummationem attulit peccatorum: vel, vt Photius, quia Euangelio non succedit aliud Euangelium, sicuti legi successit Euangelium; quia Euangelium plenam docet iustitiam & perfectionem hominis.

Ob tres rationes idem verbum dicitur cõsummatũ.

Verbũ abbreuiatum est Verbum incarnatũ.

Tertiò, S. Hieron. ad Algasiam, quæst. 10. & S. Cyprian. l. 2. contra Iudæos 3. *Verbum incarnatum*, inquiunt, *est Verbum ad hominis vsque naturam abbreuiatum, & exinanitum, vt quod cælo non capiebatur, præsepio caperetur*, ait S. Bern. quod saluas fecit reliquias Israel, quodque absoluit & consummauit tot promissiones dilatas, tot historias acephalas, tantarum rerum initia & elementa vix delineata veteri testamento, & iustitiæ exundationem induxit orbi. Addit Haymo, consummationem abbreuiatam esse passionem Christi, quæ tribus diebus fuit consummata, itaque abbreuiata, per quam iustitia & sanctitas totum orbem inundauit. Rursum in passione Christus omnia consummauit, dixitque, *Consummatum est*: ipse quoque tunc fuit abbreuiatus in fama & vita, & capite quasi minutus.

Vers. 29. ET SICVT PRÆDIXIT ISAIAS: NISI DOMINVS SABAOTH RELIQVISSET NOBIS SEMEN, SICVT SODOMA FACTI ESSEMVS, ET SICVT GOMORRHA SIMILES FVISSEMVS.] q.d. Nisi Dominus reliquisset nobis semen, id est, aliquos superstites; fuissemus iustè, vt Sodoma, omnino deleti. Loquitur Isaias ad litteram de Iudæis qui superfuerunt captiuitati Babylonicæ. Allegoricè, S. Paulus idipsum explicat hic de paucis Iudæis, qui in communi ceterorum infidelitate crediderunt in Christum. q. d. Nisi tempore Christi parum reliquiarum, videlicet B. Virginem, Apostolos, & paucos electos ex Iudæis credentes elegisset Deus, reprobatus fuisset totus Israel ob infidelitatem, & perijsset, vti Sodoma. ita S. Hieron. Cyrillus, Rupertus, Haymo in Isaiæ 1. & S. August. l. 1. ad Simplician. q. 2.

Literalis sensus Isaiæ & allegoricus à Paulo intentus.

Sensus tropologicus.

Hoc tropologicè sibi applicet dicatque pœnitens, & grata Deo anima: Nisi semen gratiæ & sanctarum inspirationum reliquisset Deus in me, perijssem in peccatis meis, vt Sodoma.

Alij, vt Origenes & Photius apud Oecumenium, per *semen* hoc accipiunt Christum, vel doctrinam Christi.

Vers. 30. & 31. QVID ERGO DICEMVS? QVOD GENTES, QVÆ NON SECTABANTVR IVSTITIAM, APPREHENDERVNT IVSTITIAM: IVSTITIAM AVTEM QVÆ EX FIDE EST. ISRAEL VERO SECTANDO LEGEM IVSTITIÆ, IN LEGEM IVSTITIÆ NON PERVENIT] q.d. Iudæi sectantes *legem iustitiæ*, id est, legem ipsorum opinione iustificantem, *in legem iustitiæ*, id est, in legem verè iustificantem, venerunt quidem hoc est (per legem quasi radicem) venire cœperunt, sed non peruenerunt. q. d. Falsus est Israel putans se habere legem iustitiæ, cùm lex iustitiæ non sit lex vetus, sed lex gratiæ.

Lex iustitiæ non est lex vetus, sed lex gratiæ.

Græca pro *non peruenit*, habent οὐκ ἔφθασε, id est propriè, non anteuertit, præuenit, scilicet Israel Gentes, in acquirenda iustitia.

Propria causa, ob quam Iudæi à iustitia reiecti.

Nota. Hic Apostolus post longam totius capitis disputationem resoluit quæstionem, & dat propriam causam cur reiecti sint Iudæi à iustitia & salute, Gentes verò ad eam sint ascitæ & electæ nimirum quia Iudæi eam quæsierunt, vbi non debebant, scilicet in operibus legis, non in fide Christi, vbi eam posuit Deus: hoc est enim quod subdit Apostolus.

Vers. 32. QVARE QVIA NON EX FIDE, SED QVASI EX OPERIBVS] supple, iustitiam quæsierunt Iudæi: Gentes verò fidem Christi amplexæ sunt & per hanc fidem quæsierunt & inuenerunt veram iustitiam. Hic versiculus cum sequenti diligentissimè notandus & perpendendus est: directè enim soluit nodum litis & controuersiæ Iudæorum & Gentium.

Nota. Cùm ait Paulus; *quasi ex operibus* τὸ *quasi* non est similitudinis nec comparatiuum, sed affirmatiuum. Adde, τὸ *quasi* sonare præsumptionem vel fastum: præsumebant siquidem Iudæi sibi propter opera legis deberi iustitiam, sed falsò.

τὸ quasi nõ est comparatiuum sed affirmatiuum.

Vers. 33. OFFENDERVNT ENIM IN LAPIDEM OFFENSIONIS (in Christum) SICVT SCRIPTVM EST, ECCE PONO IN SION LAPIDEM OFFENSIONIS, ET PETRAM SCANDALI] Citat Paulus Isaiæ c. 28. 16. & c. 8. 14. cap. 28. sic habet Isaias: *Ecce ego mittam in fundamentis Sion*, id est, Ecclesiæ, quæ in Pentecoste cœpit in Sion, *lapidem angularem*. cap. verò 8. sic habet: *Timorem eius* (scilicet regis Syriæ Rasin) *ne timeatis, neque paueatis: Dominum exercituum sanctificate* (id est glorificate; sperando in eum, illique placendo & obediendo, sicque vobis eum conciliando) *Ipse* (sit) *pauor vester, & ipse terror vester* (tum passiuè, quem vt terribilem reuereamini: tum actiuè, qui faciat vos regi Syriæ & hostibus terribiles) *& erit vobis in sanctificationem*: q. d. Dominus credentes & sperantes in se sanctificabit, & vt sanctos suos proteget, eritque eis quasi sanctuarium & asylum. Hoc enim significat Hebræum מִקְדָּשׁ *micdas*. *Incredulis autem ex duabus domibus*, hoc est, ex duobus regnis, putà Iuda & Israel, siue duarum & decem tribuum Israel, erit *in lapidem offensionis*, in quem impingant. Dicent enim, Deus noster non est tam potens & fortis, quàm putabamus, non potest liberare nos, itaque ab hoste conteremur. Est metaphora ab ijs sumpta qui per viã incedentes, in lapides quos non vident, pedibus impingunt.

Varia loca Isaiæ explicata & illustrata.

Allegoricus sensus hic à Paulo intentus.

Allegoricè Apostolus hîc hæc verba Isaiæ de Christo explicat. Nam Christus Iudæis fuit lapis offensionis; quia videntes Iudæi Christi humilitatem, paupertatem, mortem, noluerunt eum agnoscere Messiam, offensi eius abiectione: exspectabant enim Messiam, quasi filium Dauidis & Salomonis opulentum & magnificum, qui eâdem põpa regali veniret, & Iudæos ditaret & bearet. Sed iste modus, vtpote nimis carnalis, non placuit Deo. Hinc alium modum iustificandi & salutis elegit, scilicet proponere Christum pauperem, & crucifixum mediatorem, vt per eum iustitiam & salutem speremus; cùm mille alios modos eligere potuisset. Et sic originaliter & remotè est electionis Dei, proximè verò & immediatè est culpa Iudæorum, quòd ipsi sunt reiecti à iustitia & salute. Sicut è contrario, obedientia, & fides in Christum, in Gentibus causa est quòd ipsæ sint acceptæ & electæ ad iustitiam & salutem.

Lapis offensionis & petra scandali; *quomodo differant.*

Nota. Idem hîc est *lapis offensionis* & *petra scandali*. Augustinus tamen in psal. 45. hæc duo distinguit: Christus, inquit, in vita fuit lapis offensionis, in quem sua incredulitate impegerunt Iudæi; post resurrectionem verò fuit eisdem petra scandali, quando vt grauis petra cecidit supra Iudæos eosque per Titum & Vespasianum contriuit.

OMNIS QVI CREDIT IN EVM, NON CONFVNDETVR] Citat Paulus Isaiæ c. 28. v. 16. vbi pro *non cõfundetur*, Interpres noster vertit, *non festinet*, scilicet fidelis, volens sibi statim Christum ab Isaia & Prophetis promissum exhiberi; sed expectet patiẽter, quia certissimè ego Deus promissionem meam de Christo complebo. Sept. verò, & ex ijs S. Petrus 1. epist. 2. 7. & Paulus hîc vertunt, *non confundetur*,

scil.

scil. tum hic, tum in die iudicij. q.d. Qui credit in Christum, non confundetur, non pudefiet, sua fide & spe non frustrabitur; sed certò videbit & assequetur ea, quæ de Christo credidit & sperauit, scilicet iustitiam & gratiam in hac vita, & salutē ac gloriam in futura. Hoc enim sensu dixit Apostolus c. 5. quòd spes in Christum non confundat.

Atque hoc idem est, quod significat Isaias dicens: *Qui crediderit in eum* (Christum) *non festinet.* q.d. Fidelis non discurrat huc illuc, ad quærendum

A & videndum Christum, vti solent discurrere homines anxij & metu trepidi. *Non festinet* ergo idem est ac si dicat, *Non trepidet*: non enim confundetur, sed certò consequetur rem à se creditam & speratam. Itaquè in verbo *festinet* est metalepsis. Simili modo loquitur Virgilius de apibus:

Fidei & spei Christianæ infallibilis certitudo.

Illa intus trepidæ rerum per cerea castra
Discurrunt.

Qui enim trepidant, festini hoc illucque discurrunt, vti faciunt apes.

CAPVT DECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Veram causam repulsæ Iudæorum à iustitia, quam cœpit dare c. præced. vers. 30. puta Iudæorum infidelitatem in Christum, hoc cap. persequitur & perurget Apostolus. Vnde Primo, vsque ad v. 12. iustitiæ legis opponit & anteponit iustitiam Dei, eamque sitam esse docet in fide Christi.

Secundo à v. 12. ad finem ostendit Deum ad hanc fidem & iustitiam vocasse, non solos Iudæos, sed omnes Gentes, ac proinde eis prædicari debuisse Euangelium, idque probat testimonio Isaiæ, Davidis & Mosis.

Denique v. vltimo, ex Isaia probat Deum vocare Iudæos ad Christum, sed eos Christo nolle credere, eique contradicere.

1. FRatres, voluntas quidem cordis mei, & obsecratio ad Deum, fit pro illis in salu-
tem. 2. Testimonium enim perhibeo illis quòd æmulationem Dei habent, sed
non secundùm scientiam. 3. Ignorantes enim iustitiam Dei, & suam quærentes sta-
tuere, iustitiæ Dei non sunt subiecti. 4. Finis enim legis, Christus ad iustitiam omni
credenti. 5. Moyses enim scripsit, Quoniam iustitiam, quæ ex lege est qui fecerit ho-
mo, viuet in ea. 6. Quæ autem ex fide est iustitia, sic dicit: Ne dixeris in corde tuo:
Quis ascendet in cælum? id est, Christum deducere: 7. Aut quis descendet in abys-
sum? hoc est, Christum à mortuis reuocare. 8. Sed quid dicit Scriptura? Prope est
verbum in ore tuo, & in corde tuo: hoc est verbum fidei, quod prædicamus. 9. Quia
si confitearis in ore tuo Dominum Iesum, & in corde tuo credideris, quod Deus illum
suscitauit à mortuis, saluus eris. 10. Corde enim creditur ad iustitiam: ore autem
confessio fit ad salutem. 11. Dicit enim Scriptura: Omnis qui credit in illum, non
confundetur. 12. Non enim est distinctio Iudæi & Græci: nam idem Dominus om-
nium, diues in omnes qui inuocant illum. 13. Omnis enim, quicumque inuocauerit
nomen Domini, saluus erit. 14. Quomodo ergo inuocabunt, in quem non credide-
runt? Aut quomodo credent ei quem non audierunt? Quomodo autem audient sine
prædicante? 15. Quomodo verò prædicabunt nisi mittantur? sicut scriptum est?
Quàm speciosi pedes euangelizantium pacem, euangelizantium bona. 16. Sed non
omnes obediunt Euangelio. Isaias enim dicit: Domine quis credidit auditui nostro?
17. Ergo fides ex auditu, auditus autem per verbum Christi? 18. Sed dico: Num-
quid non audierunt? Et quidem in omnem terram exiuit sonus eorum, & in fines orbis
terræ verba eorum. 19. Sed dico: Numquid Israel non cognouit? Primus Moyses
dicit: Ego ad æmulationem vos adducam in non gentem: in gentem insipientem, in
iram vos mittam. 20. Isaias autem audet, & dicit. Inuentus sum à non quærentibus
me: palàm apparui iis, qui me non interrogabant. 21. Ad Israel autem dicit: Tota
die expandi manus meas ad populum non credentem, & contradicentem.

VERS. 1. FRATRES VOLVNTAS QVIDEM CORDIS MEI, ET OBSECRATIO AD DEVM, FIT PRO ILLIS (Iudæis) IN SALVTEM] Pro *voluntas*, græcè est εὐδοκία id est, propensus animi affectus, & vehemens desiderium mihi est erga Iudæos, vt saluentur. Vnde oro & obsecro pro illis, idque, ne putent ipsi hæc tristia de ipsorum repudio & repulsa à Christo me dixisse ex odio, sed potiùs ex commiseratione. ita S. Chrys. Theod. Oecumen.

VERS. 2. TESTIMONIVM ENIM PERHIBEO ILLIS, QVOD ÆMVLATIONEM DEI HABENT, SED NON SECVN-

B DVM SCIENTIAM] verùm secundùm errorem, q.d. Iudæi zelùm errantem prò lege Mosaica tuenda habent, putantque se agi zelo Dei, sed errant; quia verè contra Dei honorem & veritatem agunt, cùm fidem & legem Christi quæ vera est lex Dei, oppugnant.

Iudæorum error & cæcitas.

VERS. 3. IGNORANTES ENIM IVSTITIAM DEI, ET SVAM QVÆRENTES STATVERE, IVSTITIÆ DEI NON SVNT SVBIECTI] *Iustitiam Dei* Paulus intelligit eam, quæ nos facit iustos, non coram hominibus, sed coram Deo; quæ sita est in reconciliatione ho-

Vera iustitia consistit in reconciliatione hominis cum Deo.

 minis

minis cum Deo, per fidem Christi, sicuti Iudæorum iustitia sita erat in impletione legis coram hominibus. Vnde eam Paulus vocat *iustitiam suam*, id est, ex suis & naturæ viribus & legis operibus partam: hinc enim opponitur *iustitia Dei*, id est, à Deo & Dei gratia proueniens. Pro *non sunt subiecti*, Græca clariùs habent, οὐχ ὑπετάγησαν, non subdiderunt se illi, non obedierunt. q.d. Quia Iudæi suam iustitiam ex lege quæsierunt, hinc noluerunt se subdere fidei Christi, ac consequenter nec veræ iustitiæ Dei. Hanc enim Deus in fide & obedientia Christi constituit. Vnde sequitur.

VERS. 4. *Christus ob quatuor rationes est finis legis.* FINIS ENIM LEGIS est CHRISTVS AD IVSTITIAM OMNI CREDENTI] Quæres, quomodo finis legis sit Christus? Respondet Primò, S. August. quia Christus legis vmbras implens eam terminauit, & cessare fecit. Ita ipse lib. 2. Contra aduers. legis & Prophet. c. 7. & S. Gregor. homil. 16. in Ezech.

Secundò, Chrys. & Photius, *Finis*, inquiunt, id est perfectio & consummatio, legis est Christus; quia quod lex non potuit, scilicet iustum facere hominem, hoc fecit Christus. Hebræum enim כָּלָה *cala*, perinde vt Græcum τέλος (id est finis) tam consummationem, quàm consumptionem significat.

Tertiò, Anselm. *Finis*, inquit, id est perfectio, legis est Christus, quia scilicet sine fide Christi lex perfici & impleri non potuit, nec potest.

Quartò, & aptissimè, Theodor. *finis*, id est, vt Syrus vertit, סָכָה *sache*, hoc est scopus, legis est Christus, quia tota lex ad Christum, quasi ad finem, terminum & scopum suum, refertur, tendit, ducit & vocat. Alludit hic eleganter & ingeniosè Paulus in Hebræa voce תּוֹרָה *tora*, id est lex, ad radicem יָרָה *iara*, id est iacere, sagittare: quasi lex sit sagitta, quæ collimat in Christum, quasi scopum suum, idque *ad iustitiam omni credenti*, vt scilicet per fidem Christi omnes credentes in eum iustitiam assequantur. Fidem hic intellige non nudam & solam, sed quæ se in proles spei, pœnitentiæ & bonorum operum, quasi mater fœcunda porrigit & extendit. vide can. 3.

Moraliter S. Aug. in Sent. n. 106. *Finis*, ait, *fidelium Christus est, ad quem cùm peruenerit currentis intentio, non habet quod possit amplius inuenire, sed habet in quo debeat permanere.*

VERS. 5. *Probatur Iudæos non esse subiectos iustitiæ Dei.* MOYSES ENIM SCRIPSIT (Leuit. 18. 5.) QVONIAM IVSTITIAM, QVÆ EX LEGE EST, QVI FECERIT HOMO, VIVET IN EA] Probat hic Apostolus id quod dixit v. 3. nimirum Iudæos, eò quòd suam ex lege iustitiam velint statuere, iustitiæ Dei, quæ sola vera est iustitia, non esse subiectos. Probat autem idipsum ex eo, quòd iustitia ex lege planè diuersa, imò aduersa & opposita sit iustitiæ Dei: tum quia hanc suam iustitiam Deus constituit non in lege, sed in fide Christi; tum (quod propriè hîc vrget Apostolus) quia Moses iustitiæ legali, & iustis secundùm legem promisit tantùm vitam temporalem: Deus verò iustitiæ fidei, siue fidelibus suis iustis promittit salutem, & vitam æternam.

Nota. *Facere iustitiam quæ ex lege est*, siue facere iustitiam legalem, est facere & implere præcepta legis. Hæc enim præcepta sunt iustitiæ legalis obiectiua, id est, sunt ipsum iustum legale, siue iustū & æquum, quod lex præscribit, quodque legaliter & ciuicè obseruantem facit iustum, ex eo, quòd ipse se suæ legi & regulæ conformet. Hanc ergo *iustitiam* legalem *qui fecerit homo, viuet in ea*: vita nimirum spirituali per iustificationem, inquit S. Aug. q.d. Paulus, Atqui lex sine fide Christi impleri non potest, ergo tacitè monet & indicat lex ipsa, vt Christi gratiam flagitemus: hanc enim subsumptionem intelligendam hic & supplendam relinquere Apostolum, censet S. August. lib. de Spiritu & littera cap. 29. Sic ferè explicat quoque S. Chrysost. & Oecum.

Verùm aptiùs Theodor. Ambros. Anselm. sic explicant, q.d. Paulus: Qui fecerit iustitiam legis, putà iustum, quod lege præscriptum est, hic viuet in ea; hoc est, hic non punietur morte, quam lex transgressoribus suis sæpè intentat; viuetque vita temporali prospera quam lex seruantibus se promittit Ezech. 20. Leuit. 18. supple hîc alteram antitheseos partem, q.d. E contrario verò, qui fidem Christi amplexus fuerit, hic viuet vita iustitiæ in hoc mundo, & in futuro viuet vita salutis, gloriæ, & felicitatis æternæ. Hanc enim antithesim tacitè Paulus significat hîc & v. 9. *Viuet in ea, id est, non punietur, sed viuet vita temporali.*

NE DIXERIS IN CORDE TVO: QVIS ASCENDET IN CÆLVM ID EST, CHRISTVM DEDVCERE: AVT QVIS DESCENDET IN ABYSSVM? HOC EST, CHRISTVM A MORTVIS REVOCARE] Τοῦτ' ἔστι, *id est*, vel vt græcè, τοῦτ' ἔστι hoc est, hoc significat, explicat verba Deuter. 30. v. 14. per significationem allegoricam vti mox explanabo. q.d. Moses dixit. *Quis ascendet in cælum?* quod allegoricè significat, Quis ascendet in cælum, Christum deducere? id est, vt è cælo Christum deducat? *Quis descendet in abyssum* quod allegoricè significat, Quis descendet in abyssum, Christum à mortuis reuocare? id est, vt Christum à mortuis reuocet? Subaudit enim Paulus (in sua allegoriæ Mosis explicatione, quam subdit post *id est*) & legenti repetendum relinquit, τὸ *quis descendet*, & *quis ascendet*. Sic enim explenda est hæc eius sententia. Quis ascendet in cælum? id est, quis ascendet in cælum, Christum deducere? quis descendet in abyssum? id est, quis descendet in abyssum, Christum à mortuis reuocare. VERS. 6. & 7. *Exenitur varius sensus & lectio horū verborum.*

Vnde clarè Syrus vertit, *quis scandit cælos, & Meschicho*, id est Christum Messiam, *deduxit? quis descēdit in abyssum inferorum, & eduxit Meschicho ex mortuis?* Vbi Nota. Rectè & clarè Syrus vertit infinitiuos Apostoli per præterita, quia infinitiuus Hebræus ponitur vice omnium temporum. Sensus ergo est: Ne dicas, Ad certitudinem fidei, & ad iustificationem opus est Christo præsente, vt eum videamus, eiusque aspectu & præsentia sanemur & iustificemur. Itaque ipse vel cælo, vel inferno reuocandus est. Non putes hoc à te peti: propinquus enim & facilis iustificationis iam modus est, si in Christum credas mortuum & resuscitatum, licet absentem: & corde ac ore idipsum profitearis, q.d. Ne dicas, ô Iudæe, legi assuete. Lex Mosi nobis vicina est, & plana; fides & iustitia Christi salutem quidem promittit, sed obscura est & remota: nam erras & falleris, non enim ita se res habet, quia, vt sequitur. *Non opus est Christo præsente ad iustificationem.*

VERS. 8. PROPE EST VERBVM (iustitiæ & salutis) IN ORE TVO, ET IN CORDE TVO: HOC EST VERBVM FIDEI, QVOD PRÆDICAMVS] Idque clariùs verbis proximè sequentibus explicat Paulus. Hunc genuinum huius loci esse sensum patet tum ex anteced. & sequent. tum ex ipsis verbis Mosis Deuter. 30. 12. quæ hîc citat Paulus, quæque paulò pòst hîc transcribam.

Nota.

Parenthesis hic, & digressio in Paulo.

Nota. Apostolus copia & vehementia sapientiæ ac spiritus quasi abreptus, & in omnes partes sese versans, ut Iudæis fidem Christi persuadeat, eorumque obiectiones & difficultates discutiat & dispellat, parentesim hanc interserit more suo, ut dixi, can. 38. nam antithesin versus præced. de iustitia Dei opposita iustitiæ legis, infra demum vers. 9. ponit & explet.

Chrysostomi & Vatabli expositio coarctior & implicatior.

Aliter Chrysost. hoc explicat, q.d. *Ne dixeris*, id est, ne incredibilis tibi videatur incarnatio & resurrectio Christi, & , ut ait Theodor. ne sis nimis curiosus in ijs scrutandis. Unde & Anselmus sic explicat, Ne dicas, Nemo in cælum ascendit, quia hoc est negare Christum ascendisse. Nec dicas neminem descendisse ad inferos, quia hoc est reuocare Christum ab inferis, id est, negare eum passum esse & descendisse ad inferos. Sic ferè & Vatablus: Nec dicas, inquit, ô Iudæe incredule, Quis ascendet in cælum, hoc est Christum ex alto deducere? q.d. Dicere, Quis ascendet in cælum? est velle Christum è cælo in terram euocare, & affirmare eum nondum ad nos descendisse. Quis descendet in abyssum, ut inde afferat ad nos Euangelium? id est Christum ex mortuis reuocare. q. d, Dicere, Quis descendet in abyssum? est affirmare Christum à morte & inferno, in quem moriens descendit, nondum resurrexisse. Sed hæc omnia coactiora sunt & implicatiora.

Caluini & Bezæ explicatio.

Longè coactius hæc torquent Beza & Caluinus, cum sic explicant: Ne dicas. Quomodo iustificabor, ut ascendam in cælum euadam infernum? quia Christus in cælum conscendit, ut tibi viam sterneret eo ascendendi, atque descendit ad inferos, ut te inde liberaret. Hic enim sensus euertit verba Apostoli & Mosis: Illud enim, *quis descendet*, ut alia taceam, optantis est & ambientis, non fugientis, æq; ut τὸ *quis ascendet*. Primus ergo sensus planissimus est & aptissimus. Citat hic Paulus Deuter. 30. 13. vbi nota, Pro *quis descẽdet in abyssum?* Moses habet, *quis transfretabit mare?* quia Paulus non tam citat literam & verba Mosis, quam allegoricè tantum alludit ad dicta Mosis: vnde non per omnia verbum verbo reddit.

Deut. c. 30. illustratũ.

Hinc Nota Secundo. Licet Caiet. Adamus, Pererius. Toletus, putent Mosem ad litteram loqui de Christo & Christi iustitia, referunt enim hæc eius verba ad pœnitentiam, de qua eodem cap. egerat Moses v. 1. Pœnitentia enim & dilectio Dei, ac consequenter peccatorum venia, ipsaque iustitia sine fide Christi haberi non potest; tamen longè planius est, ut non litteraliter, sed allegoricè tantum alludat Apostolus ad Mosem. Moses enim ad litteram, siue in sensu litterali loquitur, non de Christo eiusque Euangelio, sed de lege data Iudæis, ut patet cum intuenti. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen. Abulens. Soto.

Idq; rursum patet ex eo, quod ibidem subdit Moses: *Considera quòd hodie proposuerim in conspectu tuo vitã & bonum, & è contrario mortem & malum: ut diligas dominum,* &c. *benedicatq; tibi in terra, ad quam ingredieris possidendam.* quæ verba Mosen ad Iudæos suos loqui clarissimum est. Quæ ergo hisce verbis Moses præmittit dicens: *Mãdatum hoc quod ego præcipio tibi hodie, non supra te est, neque procul positum, nec in cælo situm, ut possis dicere: Quis nostrũm valet ad cælum ascendere, ut deferat illud ad nos, ut audiamus atq; opere compleamus? neq; trãs mare positum ut causeris, & dicas, Quis ex nobis poterit transfretare mare, & illud ad nos vsq; deferre: ut possimus audire. & facere quod præceptum est? Sed iuxta te est sermo valdè, in ore tuo & in corde tuo:* id est, habes legem ad manum: vt in corde, id est memoria & mente, eam rumines, & ore proloquaris: hæc, inquam, verba æquè ac sequentia Mosen ad suos Iudæos literaliter loqui planè certum, euidens & manifestum est; ita tamen vt eadem hæc eius verba allegoricè Euangelio eiusque catechumenis & fidelibus optimè conueniant. Æquè enim imò magis, ad manum est omnibus iam Euangelium & fides Christi, quàm olim fuerit lex Mosis: ita vt fidem hanc omnes facillimè corde, id est mente, complecti, & ore proloqui, itaque iustificari & saluari possint. Vnde sequitur.

Loquitur Moses ad suos Iudæos c. 30 Deut. non de Christo aut Christianis nisi allegoricè.

SI CONFITEARIS IN ORE TVO DOMINVM IESVM ET IN CORDE TVO CREDIDERIS QVOD DEVS ILLVM SVSCITAVIT A MORTVIS SALVVS ERIS] *Saluus eris*, scilicet à peccato, & consequenter à morte ac damnatione, per beatam & gloriosam cum Christo resurrectionem. Siue *saluus eris*, hic inchoatè per iustificationem, completè verò saluus eris in cælo per glorificationem. Hæc enim est duplex salus, quam Christus nobis attulit. Hinc patet, fidem iustificantem, non esse specialem, qua credam mihi in particulari remissa esse per Christum peccata. Apostolus enim non docet, illud esse obiectum fidei, esseque credendum, sed hoc, quòd scilicet Christus resurrexit à mortuis. VERS. 9.

Duplex salus à Christo nobis allata.

Nota. Vt quis iustificetur, non solum Christi resurrectionem, sed plura alia debet credere de Patre, de Spiritu sancto, & de ipso Christo, scilicet quòd ipse pro nobis sit factus homo, quòd sit crucifixus, quod descenderit ad inferos, quod sit filius Dei, redemptor, &c. Apostolus tamen solum hîc ponit resurrectionis Christi articulum, quia ille quasi terminus ceteros præsupponit & complectitur, & difficillimè à Iudæis, qui Christum occiderant, credebatur, quem si crederent, factum suum ipsi retractarent, pœniterent, & omnia de Christo credenda crederent. Vides ergo Apostolum cùm vni rei salutem nostram tribuit, alias res æquè necessarias ad iustitiam & salutem non excludere, sic nimirum, cùm ipse fidei iustitiam tribuit non excludit spem, timorem, pœnitentiam, charitatem. Vide can. 3.

Non tantũ fide resurrectionis saluamur, sed multorum aliorũ articulorũ, nec sola fide, sed operibus.

CORDE CREDITVR AD IVSTITIAM, ORE AVTEM CONFESSIO FIT AD SALVTEM] q.d. Fides cordis valet & necessaria est ad acquirendam iustitiam, professio vero fidei, quæ fit ore, valet & necessaria est ad iustitiam hanc conseruandam & augendam, & consequenter ad salutem æternam promerendam & consequendam. VERS. 10

Non τὸ *corde*, id est, mente & voluntate: licet enim fides sit actus intellectus, tamen ob eius ineuidentiam, actusque difficultatem, necessarius est concursus & imperium piæ voluntatis, quæ intellectui imperet, vt tam obscura & difficilia credat; eoque actus hic sit liber & meritorius. *Cor* ergo hîc & voluntatem & intellectum significat, Sic *cor* pro mente & intellectu capitur Eccli. 21. 29. *In ore fatuorum, cor illorum; & in corde sapientium, os illorum.* Et Osee 7. 11. *Factus est Ephraim quasi columba seducta, non habens cor.* Sic dicitur,

Ad fidem necessarius est actus voluntatis.

Cor sapit, & pulmo loquitur, fel commouet iram,
Splen ridere facit, cogit amare iecur.

Veteres enim putabant, mentis & sapientiæ sedem aut certè fontem esse in corde; vti est iræ in felle; amoris in iecore.

Sedes passionum humanarum.

Hinc

Ex hoc loco probatur necessitas bonorum operum.

Hinc patet necessitas bonorum operum. Apostolus enim non solam fidem sed etiam professionem fidei (quæ vtique heroicum est fortitudinis & pietatis opus) quasi ad salutem necessariam, hoc loco requirit. Hoc telum & argumentum vt defugeret quidam Illyricanus in colloquio Altenburgensi; hanc Apostoli sententiam ita vertit, & peruertit. *Ore confessio fit de salute:* sed imperitè & ineptè. Sicut enim corde creditur non de iustitia, sed ad iustitiam: sic & ore confessio fit non de salute, sed ad salutem: hoc enim exigit antithesis Apostoli, & hoc significat Græcum εἰς, scilicet, in, vel, ad; non autem, de.

Peruersa hic heretico[rum] peruersio & inuersio.

Secundo, hanc versionem repugnare Apostolo, patet ex voce *enim*, quæ dat causam præcedentiũ, cur scilicet dixerit: *Si confitearis in ore tuo Dominum Iesum, & in corde tuo credideris, saluus eris.* Huius enim sui dicti rationem & causam Apostolus mox subdit dicens: *Corde enim creditur ad iustitiã, ore autem confessio fit ad salutẽ.* Ex hac enim propositione rectè sequitur: ergo, *Si corde credideris, & ore cõfitearis, saluus eris.* Quis non videt hîc vtrobiq; tam in antecedente, quàm in consequẽte salutem non soli fidei, sed etiam professioni fidei tribui, ipsamque æque ac fidem saluare, & saluos nos facere.

Nota Secundo, Hanc propositionem Apostoli licet inuertere & transponere hoc modo. *Corde etiam creditur ad salutem, & ore quoque confessio fit ad iustitiam*; antequam enim quis adultus baptizetur & iustificetur, ore profiteri debet fidem Christi, Aptiùs tamen Apostolus fidei cordis tribuit iustitiam; professioni verò oris salutem: quia fidei & pœnitentiæ propriè respondet iustificatio; professioni verò salus, vti patet in Martyribus, qui per fidei professionem, salutem & gloriam æternam adepti sunt. Adde, Apostolus iustitiam & salutem ferè pro eodem accipit. Est enim iustitia salus inchoata, & salus est iustitia completa: suntque hæc duo connexa; iustitia enim iustum perducit ad salutem. Vnum ergo sub alio intelligit Apostolus, vt patet ex sequentibus. Sic cap. seq. v. 5. ait reliquias Israel saluas factas, id est, iustificatas esse. Denique hinc S. August. l. de Fide & symbolo, docet fidem exigere officium non tantùm cordis, sed & linguæ, scilicet fidei professionem.

Fidei cordis iustitia, professioni oris salus tribuitur.

Ita S. Gordius Martyr, cùm ob fidem Christi damnatus esset ad rogum, multique ei condolentes flerent, dixit: *Nolite flere super me, sed super inimicos Dei, qui ignem nobis parant, sed sibimet gehenna incendia thesaurizant. Ego pro nomine Domini mille mortes, si necesse sit, adire paratus sum.* Cumque alij instarent, vt Christum ore saltem negaret, corde retineret: *Lingua*, inquit, *quam Christi beneficio retineo, adduci non potest, vt auctorem suum neget. Corde credimus ad iustitiam, ore ad salutem confitemur.* Ergo vultu alacri in ignis supplicium volens se immisit. Testis est S. Basilius serm. de Gordio Martyre.

Sic Eleazarus sub Antiocho iussus porcinam contra legem comedere, cùm amici aliam carnem ei afferrent, vt simularet eam esse porcinam, eamque comedens mortem euaderet, *Non*, inquit, *ætati nostræ dignum est fingere, vt multi adolescentes propter meam simulationem decipiantur. Nam etsi in præsenti tempore supplicijs hominum eripiar, sed manum Omnipotentis nec viuus, nec defunctus effugiam. Quamobrem fortiter vita excedendo, senectute quidẽ dignus apparebo; adolescentibus autem exemplum forte relinquam, si prompto animo ac fortiter pro grauissimis ac sãctissimis*

A *legibus honesta morte perfungar.* 2. Machab. 6. v. 24.

DICIT ENIM SCRIPTVRA (Isaiæ 28. v. 16.) OMNIS QVI CREDIT IN ILLVM, NON CONFVNDETVR] non pudefiet, nõ frustrabitur suâ fide & spe, sed iustitiam & salutem speratam omnino assequetur. Hebr. est לא יחיש *lo iachis*, id est *non festinabit*, hoc est *non confundetur*: pudibundi enim dum confunduntur, festinant vt abeant, seque abscondant præ pudore. Fortè pro *io iachis*, Septuag. legerunt לא יבוש *lo iabos*, id est, *non confundetur*. Hic clarum est sub fide professionem quoque fidei, ac cõsequenter bona opera intelligenda esse. Vult enim probare Apostolus id quod dixit, scilicet: *Corde creditur ad iustitiam, ore autem confessio fit ad salutem.* Id probat ex Isaia, qui dicit, *Omnis qui credit in illum* (Christum) *non confundetur*, Ergo cùm ait, *Omnis qui credit*, subaudi, & qui ore profitetur, quique B obedit Christo, hic non confundetur, sed saluus erit. Tam enim Apostolo hîc probandum est, professionem fidei, quàm fidem ipsam requiri ad iustitiam & salutem. Sic vulgò dicimus: Si credideris huic aduocato, causam obtinebis, si credideris, id est, si illi obedieris, si eius consilium secutus & executus fueris. Vide can. 3. & 4.

VERS. 11.

Sub fide professio fidei, & bona opera intelligenda.

NON ENIM EST DISTINCTIO IVDÆI ET GRÆCI] Vrget Apostolus hic verbis Isaiæ vocem, *omnis*, q. d. Omnis siue Iudæus, siue Græcus, qui credit in Christum, hic saluus erit. Deus enim in negotio iustitiæ & salutis non distinguit, non curat, an Iudæus sis an Græcus, id est Gentilis. Dicit hoc contra Iudæos, qui sibi solis iustitiam, curam & amicitiam Dei arrogabant. Transit ergo hîc Apostolus à priori capitis parte (qua huc vsque probauit veram iustitiam consistere in fide & obedientia C Christi, ideoque Iudæos Christo incredulos à iustitia excidisse;) ad alteram partem, qua probat Gentium vocationem. Sanxit enim decreuitque Deus, vt Gentes fideles Iudæis incredulis exclusis succederent in Dei Ecclesia, iustitia & salute.

VERS. 12.

Transit Apostolus à priori parte capitis ad posteriorẽ, de Gẽtium vocatione.

IDEM est DOMINVS OMNIVM, DIVES IN OMNES, QVI INVOCANT ILLVM] *Diues*, id est affluens, liberalis, munificus, & copiosè suas gratias suaque dona elargiens. Est metalepsis.

QVICVMQVE INVOCAVERIT NOMEN DOMINI SALVVS ERIT] Vides salutem, quàm v. 11. tribuit fidei, hîc tribuit inuocationi Dei. Quicumque ergo inuocauerit Deum prout oportet, scilicet cum debita fide, spe, contritione & charitate, hic saluus erit. Alioqui enim certum est, Turcas, hæreticos, & improbos Christianos, etiamsi Deum inuocent, D non saluandos, sed damnandos esse. Porro hanc sententiam citat Paulus ex Ioële cap. 2. 32.

VERS. 13.

Nota. Apostolus hîc opponit Dei inuocationẽ, fidei internæ. Vnde sub inuocatione professionem, gratiarum actionem, laudem, votum, sacrificium, iuramentum, omnemque externum cultum Dei intelligit: sicut eumdem intelligit nomine iuramẽti, psal. 62. 12. & alibi. Est synecdoche.

Inuocatio Dei hic opponitur fidei.

QVOMODO ERGO INVOCABVNT, IN QVEM NON CREDIDERVNT?] Torquent hæc Nouantes contra inuocationem Sanctorum: Si, inquiunt, in Sanctos non credimus, sed in Deum, quomodo eos inuocabimus? Respondeo. Vox *ergo* significat hanc sententiam referri & inferri ex præcedenti sermone Ioëlis, qui habet; *Omnis qui inuocauerit nomẽ Domini, saluus erit.* Hic ergo repetendum est τὸ *nomen Domini*, hoc modo, *Quomodo inuocabunt nomen Domini, in quem non crediderunt?* q. d. Quomodo

VERS. 14.

Nouantes hunc locũ torquent contra inuocationẽ Sãctorum.

inuo-

inuocabunt Deum, quasi Dominum & auctorem salutis omnisque boni, in quem non credunt? Sic enim solus Deus inuocatur à fidelibus in Ecclesia; scilicet, quasi Dominus & auctor salutis eorum. Nam alioquin etiam *τὸ inuocari*, hominibus tribui, cùm eorum opem imploramus, patet Isaiæ 34. 12. Osee 7. 11. Et sic Sanctos inuocamus, non quasi auctores, sed quasi opitulatores & intercessores nostros apud Deum.

Differentia inuocationis Dei & Sanctorum

QVOMODO ERGO?] q. d. Si non solis Iudæis, sed omnibus sine discrimine Gentibus Deum inuocantibus à Deo promissa est iustitia & salus: ergo necessaria est omnibus fides, & fidei prædicatio. Nemo enim potest inuocare Deum & Christum, in quem non credit. Nemo autem credere potest, nisi ei annuntietur & prædicetur quid credendum sit, quidque credi velit & iubeat Deus. Sensim enim & gradatim eò tendit Apostolus, vt ostendat, non solis Iudæis, sed & quibusuis Gentibus (Deo ita ordinante) prædicandum esse Euangelium, vt non miretur Iudæi, si ipse Paulus non Iudæorum, sed Gentium sit Apostolus, prædicator & doctor.

Interrogatio hæc Pauli resoluenda in negationē.

Nota. Apostolus hanc interrogationem educit, quasi consequentiam ex versu præced. Ibi enim dixit: *Omnis quicunq; inuocauerit nomen Domini saluus erit*: ex illa propositione hîc infert, *Quomodo ergo inuocabunt, in quem non crediderunt?* q. d. Si, vt salui sint homines, debent inuocare Deum Saluatorem, ergo priùs in eum credere, eumque agnoscere debent, tamquam suum saluatorem. Nemo enim inuocat eum, in quem non credit, quem non agnoscit, vtpote à quo nihil opis vel auxilij petat.

Interrogatio ergo hæc, *Quomodo ergo inuocabunt, in quem non crediderunt?* resoluenda est in negationem hoc modo: q. d. Ergo necesse est credere in Deum, vt eum inuocent, quia nemo potest inuocare Deum, in quem non credit. Si ergo generalis est, omnibusque gentibus communis hæc Dei inuocatio, erit pariter iisdem & fides, fideique prædicatio communis. Distribuit hîc Paulus errorem Iudæorum, qui vti sibi solis iustitiam, ita & fidem & prædicationem Euangelij arrogabant. Contrarium enim hic ipse docet, nimirum omnibus Gentibus prædicandum esse Euangelium, vt credant & iustificentur ac saluentur; *quia Deus diues est in omnes qui inuocant illum*: si. in omnes, ergo tam in Gentes quàm in Iudæos.

Vers. 15. Probat Deū velle vt omnibus gentibus prædicetur Euangelium.

QVOMODO CREDENT EI QVEM NON AVDIERVNT? QVOMODO AVTEM AVDIENT SINE PRÆDICANTE? QVOMODO VERO PRÆDICABVNT, NISI MITTANTVR?] Est climax, siue elegans & neruosa gradatio, quo ex eo quòd Deus per Ioëlem omnibus se inuocantibus salutem promiserit, colligit Apostolus omnibus gentibus prædicandum esse Euangelium. Probat autem sic: Deus est diues in omnes, vultque omnes saluare: atqui saluari non possunt nisi Deum inuocent; inuocare non possunt nisi in eum credant; credere non possunt nisi eius præcones audiant; audire non possunt nisi præcones prædicent; prædicare hi non possunt nisi mittantur: ergo à primo ad vltimum colligendum est, quòd Deus qui vult omnium gentium salutem, voluerit & decreuerit mittere præcones suos, putà Apostolos, ad omnes gentes, vt eis prædicent Euangelium, per quod ipsæ credant, iustificentur & saluentur.

Non est regum aut ciuilium magistratuum instituere prædicatores.

Nota *τὸ quomodo prædicabunt, nisi mittantur?* vtique non à rege aut ciuili magistratu, sed à Deo, qui

A ministros suos mittit; vt vocet homines ad fidem, iustitiam, & regnum suum: hoc enim solius est Dei. Hinc patet, neminem esse audiendum, nisi legitimè mittatur ad prædicandum à Deo, vt satis patet ex Isaia, quem citat hîc Apostolus. A Deo, inquã, vel proximè & immediatè, & tunc opus est miraculis, vel signis supernaturalibus, quibus is qui mittitur, hominibus probet se mitti à Deo, vel mediatè, vt nimirum mittatur à Christi vicarijs & successoribus, scilicet Pontificibus & Episcopis, vti ordinariè fit ex institutione Christi. Vide dicta c. 1. v. 1.

Ordo iustificationis & rerum, quibus peruenitur ad iustitiam & salutē.

Nota Secundò. Pulchrè hîc Paulus describit ordinem iustificationis, siue ordinem rerum, quibus peruenitur ad iustitiam & salutem. In hoc enim ordine Primò, est missio prædicantium; Secundò, ipsa Euangelij prædicatio; Tertiò, audientium fides; Quartò, eorumdem inuocatio & cultus Dei; Quintò, salus, tum præsens, scilicet iustifi-
B catio à morbo peccati, tum futura, scilicet liberatio à morte & corruptione per gloriam cælestem.

SICVT SCRIPTVM EST (Isaiæ 52. v. 7.) QVAM SPECIOSI PEDES EVANGELIZANTIVM PACEM, EVANGELIZANTIVM BONA!] Sensus est, quàm pulcher, suauis & gratus erit aduentus & discursus annuntiantium Euangelium, eiusque bona & læta nuntia, scilicet pacem cum Deo, gratiam, iustitiam & salutem! seu, Quàm grati & accepti erunt auditoribus suis Apostoli, hæc bona hominibus per totum orbem annuntiantes & euangelizantes! Est synecdoche: *per* enim pro homine ponitur: pedes ergo euangelizantium sunt homines, putà Apostoli discurrentes & euangelizantes per totum orbem.

A quatuor capitibus possunt laudari pedes Apostolorū

Notat pulchrè Toletus, Apostolorum pedes posse laudari, Primò, à velocitate, qua celerrimè
C discurrerunt per totum orbem; Secundò, à fortitudine; Tertiò, à munditia; sed Quartò & maximè à specie: quia non armis, non minis, sed specie & pulchritudine, id est suauitate sanctissimæ vitæ & doctrinæ, efficaciter hominum mentes ad fidem traxerunt; quin & reges, philosophos & Barbaros, hominesque sceleratissimos conuerterunt; idque toto mundo, & breuissimo tempore: quod ingentis miraculi instar est. Species ergo hæc pedum significat splendorem sapientiæ, doctrinæ, virtutis & pietatis Apostolorum. Et huius rei symbolo docet Origenes, Christum lauisse pedes Apostolorum in vltima cœna, tuncque impleri cœpisse hoc Isaiæ vaticinium.

Nota. In Isaia pro *quàm speciosi*, hebraicè est מַה נָּאווּ *ma nauu*: quod Toletus & aliqui alij ver-
D tunt, *quã desiderabiles & cõcupiscibiles sunt pedes euangelizantium!* vt *τὸ nauu* sit *niphal* à radice אָוָה *ana*, id est affectauit, desiderauit, concupiuit. Verũ doctiores Hebræi censent *τὸ* נָאווּ *nauu* nõ esse *niphal*, sed *cal*: idque ita esse patet ex eo, quòd litera *nun* in *nauu* habeat *camets*, vti verba in *cal* habent. Si enim esset *niphal*, deberet habere *chiric* vel *patach*. Rursum id patet ex LXX. S. Hier. Pagnino, Aria, & alijs passim qui vertunt, *quàm pulchri & speciosi pedes!* Radix ergo נָאווּ *nauu* est נָאוָה *naua*, quæ vti literis, ita & significatione affinis est, & alludit ad radicem אָוָה *aua*. Sicut enim *aua* significat desiderare & cõcupiscere, ita *naua* significat esse amœnũ iucundum, decorum, formosum, pulchrum, volupe, gratiosum, quodque inuitat & abblanditur, allubescit & incitat ad concupiscendum: ac proinde *naua* recipit sæpè literam *aleph*, vt significetur ista

Naua Hebræum significat desiderabilis, & speciosus.

relatio

relatio & mutua beneuolentia, qua res pulchra & A amœna excitat sui cupiditatem & desiderium; ac vicissim cupido & desiderium fertur & rapitur in rem pulchram & amœnam.

Quales Apostolorum pedes.

Tales ergo fuerunt pedes Apostolorum, ipsique Apostoli, qui sua gratia, decore & venustate eloquij ac morum mundo fuerunt grati, accepti, concupiti & desiderati, omnesque in sui & Christi amorem & reuerentiam rapuerunt.

Ex versione Septuaginta locus hic illustratus.

Septuag. pro *quam speciosi*, verterunt, ὡς ὥρα, id est *sicut hora super montes, pedes annuntiantis auditum?* Vocabulo ὥρα ait S. Hier. significatur tempus, pulchritudo, cura, sollicitudo euangelizantium. Vnde Tertull. l. 4. contra Marcion. c. 13. legit: *Adsum dum hora est in montibus, vt euangelizans auditionē pacis.* Idem verò l. 5. contra Marcion. c. 2. legit, *quàm tempestiui pedes euangelizantium pacem!* S. Cyrill. ὥραν accipit pro vere, q. d. Sicut ver, quod post hiemem B pura luce fulget super montes, homines exhilarat, omnes agros & montes versicoloribus complet floribus, & facit omnia vernantia mira amœnitate: sic Christi & Apostolorum aduentus omnia fecit vernare & florere cælestibus virtutibus & ornamentis. ita Cyril. Vnde S. Ambr. epist. 11. ad Irenæum secundùm Sept. legit, *tamquam maturitas in montibus:* atque sic explicat, *Christus nobis*, inquit, *tamquam maturitas aduenit, vt nihil acerbū, nihil immaturū in nostris consilijs fit, nihil immite, nihil asperū in operibus ac moribus.* Et Tertull. l. 5. contra Marc. c. 5. legit, *quàm maturi pedes euangelizantium bona!*

Codices Septuag. corrupti sunt hoc loco.

Verùm mihi omnino verisimile est, iam olim corruptos esse codices Septuag. videntur enim ipsi pro ὡς ὥρα, vti corruptè iam legimus, vertisse ὡς ὡραῖοι, quàm speciosi. Sic enim habent Hebræa, C S. Paulus hîc qui sequi solet Septuag. Huius quoque rei indicium est, quòd Tertull. aliàs legat, *dum hora est*; aliàs, *Quam tempestiui*, vel, *Quàm maturi pedes.* Vbi satis insinuat quædam exemplaria Græca legisse ὡς ὡραῖοι, quædam ὡς ὥρα, indeque ipse falsus est, putans ὡραῖοι ab ὥρα, deductum & corruptum esse, ac significare tempestiuos, vel maturos, cùm significet speciosos & pulchros, vt patet ex Hebræo.

VERS. 16. SED NON OMNES OBEDIVNT EVANGELIO] Occurrit Paulus obiectioni. Dicet enim quis Iudæus: Si tam speciosi sunt pedes & voces Apostolorum, cur tam multi eis non credunt, cur Iudæi plerique eos explodunt? Respondet Paulus, causam esse, quòd multi suis vitijs, aut suo iudaismo affixi, nolint credere & obedire Euangelio, ideoque oculos, aures & animum auertant ab hac specie & pulchritudine Euangelij & euangelizantium.

Ratio ob quā pauci Iudæi crediderint.

ISAIAS ENIM DICIT] Probat hîc Paulus non omnes credere Euangelio, ex Isaia, qui c. 53. v. 1. dicit, *Domine, quis credidit auditui nostro?* q. d. Domine, quàm pauci crediderunt nostræ prædicationi!

Nota τὸ *enim* significat hîc causam non rei, sed sermonis, siue propositionis. Dat enim causam non incredulitatis & obedientiæ Iudæorum, sed veritatis & certitudinis propositionis, siue cur hæc propositio & assertio Pauli, *Non omnes obediunt Euangelio*, sit vera, certa & infallibilis. Prædictio enim Isaiæ, qua inobedientiam & incredulitatem Iudæorum prædixit, non fuit causa huius inobedientiæ & incredulitatis; sed fuit causa cur hæc propositio verè & certò asseri possit nimirum quòd Iudæi sint increduli & inobedientes. Hoc enim prædixit Isaias, vel potiùs Spiritus sanctus, qui falli aut fallere nequit. Simile est, si dicam: Hic homo est homicida; nam idipsum testantur Petrus & Paulus hoc enim testimonium nō est causa cur hic homo sit, sed cur verè asseri & vocari possit homicida.

DOMINE QVIS CREDIDIT AVDITVI NOSTRO?] hoc est, sermoni nostro, quem scilicet nos Apostoli à Deo & Christo audiuimus. ita Ambr. aut potiùs, vt Chryso. quem ipsi à nobis euangelizantibus audierunt: sequitur enim, *Ergo fides ex auditu.* Loquitur Isaias in persona Apostolorum, q. d. Pauci admodum ex Iudæis crediderunt nostro sermoni, nostræque euangelizationi. Est hebraismus. שְׁמוּעָה *schemua* enim, id est auditus, ponitur pro prædicatione, quæ auditur, tamquam actus pro suo obiecto. vide cap. 30.

Isaias explicatus & illustratus.

VERS. 17. ERGO FIDES EX AVDITV: AVDITVS AVTEM PER VERBVM CHRISTI] Infert Paulus ex verbis Isaiæ citatis suam propositionem, quam proposuit v. 14. scilicet neminem posse fide credere, nisi priùs id quod credendum est sibi proponi & prædicari audiat. Hoc probat ex Isaia qui ait: *Domine, quis credidit auditui nostro?* Inde enim sequitur, quòd fides qua credimus Christo & Euangelio, sit ex auditu: auditus autem sit *per verbum Christi*, putà per prædicationem Apostolorum, qui quasi legati missi à Christo, eius verbum prædicant.

Minùs rectè aliqui sic explicant: *Per verbum Christi*, id est, inquiunt, ex mandato Christi qui Apostolos mittit, vt prædicent, itaque Gentes audiant Euangelium.

Fides ex auditu & prædicatione.

VERS. 18. SED DICO NVMQVID NON AVDIERVNT?] τὸ *sed*, idem valet quod *iam verò*, vel, *quin verò*. Instat enim & perurget Apostolus id quod dixit, scilicet fidem esse ex auditu, & auditum esse per verbum Christi. q. d. Dixi fidem debere nasci ex auditu, auditum autem debere nasci ex prædicatione verbi Dei & Christi: iam verò, vel quin verò, dico & interrogo, Numquid non de facto hunc auditum habuerunt, numquid non audierunt Euangelium omnes gentes? q. d. Omnino audiuerunt: nam *in omnem terram exiuit sonus eorum.* Hisce enim omnibus probat Apostolus, contra Iudæorum opinionem, Gentibus prædicandum esse Euangelium.

Nota Primò. τὸ *audierunt*, id est, partim audierunt, partim audient, vti mox clariùs ostendam. Rursum, audierunt, supple, non Iudæi, vti aliqui volunt, sed Gentes; de his enim sequitur: *In omnem terram exiuit sonus eorum*, Nam de Iudæis subdit. v. 19. *Numquid Israel non cognouit.*

Nota Secundò. Hæc opinio, quòd Iudæis solis D prædicandum esset Euangelium salutis, quodque ipsi soli essent vocandi à Messia ad eius regnum & Ecclesiam, non autem Gentes; ita insedit Iudæorū animis, vt & S. Petrus & Apostoli quandoque dubitarint, vt patet Act. 10. an Gentibus liceret prædicare Euangelium: idque Primò, quia Abrahæ & semini eius, non autem exteris, promissus erat Messias. Secundò, quia hactenus soli Iudæi habuerant Ecclesiam Dei: vnde eam transferendam esse ad Gentes videbatur incredibile. Tertiò, quia Iudæi Gentes quasi idololatras & incircumcisas oderant, easque hac gratia omnino indignas esse censebant.

Ob tres causas dubitarunt etiam aliquando Apostoli, an Gentibus liceret prædicare verbū Dei.

ET QVIDEM] græcè μενοῦνγε, id est *atqui*, vt vertit Vatablus & Erasmus. Simile vidimus c. 9. v. 20. q. d. Atqui, vel, imò verò, Dauid, Iudæus licet, testatur omnes gentes audiuisse prædicationem Euangelij, cùm psal. 18. ait: IN OMNEM TERRAM EXIVIT SONVS EORVM.

Quæres

Quis sit sensus litteralis huius versiculi Dauidici

Quæres, quis sit huius versiculi Dauidici sensus litteralis: & an de facto hoc tempore, quo hæc Paulus scripsit, vox & prædicatio Apostolorum exiuerit in omnem terram, & in omnes gentes?

Primò, S. Chrysost. & Theophyl. putant prædicationem Euangelij factam esse apud omnes gentes ante excidium Hierosolymæ per Titum. Huic scientiæ fauet quod de S. Thoma Apostolo (teste D. Stapletonio in eius Vita) scribunt veteres, eum plurimis & remotissimis, etiam Indiæ, populis euangelizasse. Vnde & Emmanuel Nobrega Soc. nostræ in Brasilia Prouincialis, scribit in Brasilia extare in ripa fluminis vestigia pedum hominis sancti, qui vt infideles se persequentes effugeret, super fluuium ambulauit & pertransijt, eumque ab incolis vocari Zome, qui non videtur esse alius quàm S. Thomas. Rursum clarius est quod scribit P. Nicol. Trigautius in expedit. Sinens. lib. 1. in fine, S. Thomam conuertisse Sinenses, idque constare ex Breuiario Chaldæo Ecclesiæ Malabaricæ S. Thomæ, quod sic habet: *Per D. Thomam Sinæ & Æthiopes conuersi sunt ad veritatem.* Vnde & Episcopus Ecclesiæ Malabaricæ se vocare solet *Metropolitam Indiæ & Chinæ.* Denique Iosephus Acosta libr. 1. de Nouo orbe c. 11. docet Indias veteribus fuisse cognitas. Christus enim suos Apostolos misit per totum orbem, Matth. 28. 19. *Euntes*, ait, *docete omnes gentes*; cui præcepto obedientes ipsi, post Christi ascensionem inter se orbem diuiserunt, & quisque prouincias & gentes sibi assignatas adijt & conuertit. Hoc de plerisque & potioribus eo tempore prouincijs verum est, non tamen vniuersim de omnibus omnino. Quocirca,

Quando ad omnes gentes peruenerit, vel perueniat sonus Euangelij prædicatio.

Secundò, negat hoc S. Chrysostomi dictum August. epist. 80. ad Hesych. Anselm. Origen. & alij. Idque rectè negari patet ex regionibus & populis Indiæ Occidentalis, ac quotidianis in ea Hispanorum nauigationibus, quibus hoc sæculo nouæ gentes plurimæ & maximæ, hactenus incognitæ, repertæ sunt, quæ nihil de Christo & Euangelio audierunt.

Tertiò, Ambros. & S. Thomas dicunt, quòd ad omnes gentes olim peruenerit fama Euangelij, licet non prædicatio, nec fundatio Ecclesiarum. Sed hoc non satisfacit, nec videtur verum, vti nauigationum, de quibus iam dixi, experientia constat.

Alij sic explicant: *In omnem terram*, scilicet Romanis subiectam, & nobis nostroque orbi cognitam, exiuit sonus & prædicatio Euangelij.

Sensus litteralis Dauidis, est de cælis, allegoricus de Apostolis.

Verùm Respondeo & dico, Psaltem psal. 18. (vt patet ex ipsis eius verbis planis & apertis) ad litteram loqui de cælis materialibus, qui per vniuersum orbem sua pulchritudine, motu, magnitudine, stellarum varietate, splendore, influentijs enarrant & enarrabunt semper gloriam Dei: in sensu tamen allegorico, quem maximè intendit hic Spiritus sanctus, loquitur Psaltes de Apostolis eorumque prædicatione.

Cæli ergo, qui enarrant gloriam Dei, non litteraliter, vti vult Toletus & alij, sed allegoricè siue symbolicè, sunt Apostoli, alijque præcones Euangelij: horum sonus exiuit partim, partim exibit in omnem terram. Paulatim enim impletum est, & etiamnum impletur hoc Dauidis vaticinium. Præteritum ergo hic ponitur pro futuro, prophetico more, ob rei futuræ certitudinem: quod enim Prophetæ futurum prædicunt, tam certò fiet ac si iam factum esset. Hisce enim omnibus tantum probat Apostolus, vt dixi, non solis Iudæis; sed omnibus Gentibus prædicatum aut prædicandum quandoque esse Euangelium.

Vers. 19. A prophetis prædictum, Gentibus prædicandum Euangelium.

SED DICO (q.d. quin verò, vide dicta vers. 18. NVMQVID ISRAEL NON COGNOVIT?] scilicet Gentibus etiam prædicandum esse Euangelium. Licet enim hoc scire nolit & inuideat; scire tamen debuit & potuit ex Mose & Isaia, qui hoc prædixerunt, vt patet ex eorum verbis, quæ hic cito & subnecto. ita Origenes. q.d. Adeò verum est Gentibus prædicandum esse Euangelium, vt idipsum futurum Prophetæ Iudæis prædixerint, ideoque Iudæis hoc ipsum cognitum est aut esse debet.

Aliter hæc exponit S. Chrysost. ita scilicet, q.d. Paulus. Numquid Israel non audiuit Euangelium? numquid non eius vim & efficaciam cognouit? q.d. Omnino audiuit, omnino cognouit, sed sua pertinacia & obstinatione non vult illis credere, illique obedire.

Verùm priorem sensum esse genuinum, patet ex sequentibus Mosis & Isaiæ verbis, quibus significant Iudæos ex Gentium vocatione ad inuidiam concitandos esse.

PRIMVS MOSES DICIT (Deuter. 32. 21.) EGO AD ÆMVLATIONEM VOS ADDVCAM (hoc est, ego Deus vos, ô Iudæi, qui repellitis Euangelium, ad iram & inuidiam concitabo) IN, id est, per, NON GENTEM, putà per Gentiles, qui non fuerunt hactenus gens mea, quos ad Christi gratiam vocabo, vobisque, ô Iudæi, in hac gratia & Ecclesia mea præponam, IN, id est, per GENTEM INSIPIENTEM, putà per Gentiles, qui hactenus insipienter vixerunt, & stultè adorarunt idola, IN IRAM VOS MITTAM] bilem & inuidiam iam dictam vobis commouebo. q.d. Ego Deus per Christum & Apostolos vocabo ad salutem homines viles, putà Ethnicos, Paganos & Barbaros, quos ne gentis quidem appellatione dignamini, o Iudæi, sed belluas potiùs, vel canes, soletis appellare. Vnde vos verecundati ad imitationem eorum prouocemini, si sani & sapientes sitis; sin minùs, ad æmulationem & indignationem concitemini, vti reipsa futurum præuideo & prædico. ita S. Hieron. ad Fabiolam tract. de 42. mansionibus Hebræorum in deserto, mansione vlt.

Inuidia & indignatio Iudæorum propter Gentium conuersionem.

Vers. 20.

ISAIAS AVTEM AVDET] audacter & liberè loquitur non veritus suorum offensionem. Nam propter hæc & similia liberè & animosè à se dicta & prophetata serra dissectus est Isaias à Manasse & Iudæis vt habet certissima traditio Hebræorum, ait S. Hier. lib. 15. in Isaiam in fine. Idem tradit & canit Tertul. lib. 3. carm. contra Marcionem dicens:

Isaias propter libertatem in dicendo serra dissectus.

Quem (Isaiam) *populus sectu ligno, sine labe repertũ,*
Immeritum demens crudeli morte peremit.

Ex eo quòd Tertull. ait sectum ligno, colligas Isaiam lignea serra dissectum fuisse, itaque ligneæ crucis Christi typum prætulisse.

INVENTVS SVM, id est, inueniar (propheticè enim ponitur præteritum pro futuro) per cognitionem, fidem, amorem, sequelam & cultum, A NON QVÆRENTIBVS ME, puta à Gentibus, quæ antea non me, sed idola sua quærere, consulere & colere solebant. Per Apostolorum ergo prædicationem PALAM APPARVI IIS, QVI ME, NON INTERROGABANT] putà illis ipsis Gentibus, quæ non me, sed suum Iouem, Martem, Venerem consulebant & interrogabant.

AD ISRAEL AVTEM DICIT] Nota. τὸ *ad Israel* Vers. 21.

Erasmus vertit, *contra Israel:* sed meliùs alij vertũt, *de Israel autem dicit* : hoc enim sæpè significat Hebræum אֶל *el.* cui respondet Græcum πρὸς, & Latinum *ad.* Sic Hebr. 1. 7. dicitur, *Ad Angelos* (hoc est de angelis *dicit.* imo τὸ אֶל *el.* potest accipi pro *lamed* datiui. Vnde Syrus vertit, לְאִיסְרָאֵל *lisrael*, id est, *Israeli autem dicit.*

Christi amor & beneficentia erga Iudæos. TOTA DIE EXPANDI MANVS MEAS AD POPVLVM NON CREDENTEM, ET CONTRADICENTEM] q.d. Totò tempore, quo ego Christus cum Iudæis versatus sum, sed maximè in cruce, ait Theodoret. in Isaiæ 65. expandi, & quotidie expando manus meas, quasi profundens in eos mea numera, vt eos ad me alliciam, eosq; in sinum fidei ac gratiæ meæ recipiam : apud Iudæos enim totam vitam docendo insumpsit Christus, plurimaque miracula fecit ipse & Apostoli; vt taceam oracula Script. per quæ assiduè Deus ad Christum eos vocauit, & vocat, Christumque eis demonstrauit, & demonstrat. Sed frustra : Iudæi enim Mosi suo præfidentes, & iudaismo suo affixi; Christum agnoscere nolunt, ait S. Chrysost. Ambros. Origen. & alij.

CAPVT VNDECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docuit Paulus cap. 9. & 10. Gentes per fidem ad iustitiam & salutem adscitas, Iudæos verò ob infidelitatem, ab eâdem repulsos esse : nunc ad Iudæorum solatium monet Gentes; ne Judæorum incredulitati & repulsæ indignentur & insultent; sed potius ei compatiantur & condoleant, utque eos ad sui imitationem prouocent : idque.

Primò, quia non omnes Judæi sunt increduli : & reiecti : nam ipse Paulus & alij, quasi reliquiæ Israel salue facta sunt.

Secundò, v. 8. quia etsi plures excæcati sint, tamen eorum cæcitas salus est Gentilibus. Nam Iudæorum incredulitas causa fuit cur prædicatio Euangelij, iustitia, & salus deflexerit ad Gentes.

Tertiò, v. 16. quia Iudæi sanctorum Patriarcharum sunt filij, in quibus ipsi Deo quasi consecrati & sanctificati sunt.

Quartò, v. 17. quia Gentes, quæ erant quasi oleaster paganismi, per gratiam insertæ sunt in oleam Iudæorum, putà in Ecclesiam Dei, à quo facilè per infidelitatem, superbiam & inobedientiam rursum excidere possunt.

Quintò, v. 23. quia Iudæi, si recedere velint à sua infidelitate, rursum inserentur suæ oleæ, id est Ecclesiæ.

Sextò, v. 25. quia in fine mundi, cùm plenitudo Gentium intrarit, tunc omnis Israel credet, & saluus fiet.

Septimò, v. 30. quia ipsæ etiam Gentes ante Iudæos fuerunt incredulæ & neglectæ à Deo, uti nunc Iudæi, increduli & neglecti sunt. Vnde v. 32. concludit dicens : Conclusit Deus omnia sub peccato, vt omnium misereatur. *Atque hanc vicissitudinem & successionem Judæorum & Gentilium in obsequiò & Ecclesia Dei admirans, exclamat.* O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei!

1. Dico ergo: Numquid Deus repulit populum suum? Absit. Nam & ego Israelita sum
ex semine Abraham, de tribu Beniamin. 2. Non repulit Deus plebem suam,
quam præsciuit. An nescitis in Elia quid dicit Scriptura : quemadmodum interpellat
Deum aduersum Israel? 3. Domine Prophetas tuos occiderunt, altaria tua suffode-
runt : & ego relictus sum solus, & quærunt animam meam. 4. Sed quid dicit illi diui-
num responsum? Reliqui mihi septem millia virorum, qui non curuauerunt genua
ante Baal. 5. Sic ergo & in hoc tempore reliquiæ secundum electionem gratiæ saluæ
factæ sunt. 6. Si autem gratia, iam non ex operibus: alioquin gratia iam non est
gratia. 7. Quid ergo? quod quærebat Israel, hoc non est consecutus: electio autem con-
secuta est, ceteri verò excæcati sunt. 8. Sicut scriptum est, Dedit illis Deus spiritum
compunctionis: oculos vt non videant, & aures vt non audiant, vsque in hodiernum
diem. 9. Et Dauid dicit : Fiat mensa eorum in laqueum : & in captionem, & in scan-
dalum, & in retributionem illis. 10. Obscurentur oculi eorum ne videant: & dorsum
eorum semper incurua. 11. Dico ergo : Numquid sic offenderunt vt caderent? Absit.
Sed illorum delicto, salus est Gentibus, vt illos æmulentur. 12. Quòd si delictum illo-
rum diuitiæ sunt mundi & diminutio eorum diuitiæ Gentium : quanto magis plenitu-
do eorum? 13. Vobis enim dico Gentibus : Quamdiu quidem ego sum Gentium
Apostolus, ministerium meum honorificabo. 14. si quomodo ad æmulandum prouo-
cem carnem meam, & saluos faciam aliquos ex illis. 15. Si enim amissio eorum, re-
conciliatio est mundi: quæ assumptio, nisi vita ex mortuis? 16. Quòd si delibatio
sancta est, & massa: & si radix sancta, & rami. 17. Quòd si aliqui ex ramis fracti sunt,
tu autem cum oleaster esses, insertus es in illis, & socius radicis, & pinguedinis oliuæ
factus

factus es. 18. noli gloriari aduersus ramos. Quod si gloriaris : non tu radicem portas,
sed radix te. 19. Dices ergo: Fracti sunt rami vt ego inserar. 20. Bene : propter in-
credulitatem fracti sunt. Tu autem fide stas : noli altum sapere, sed time. 21. Si enim
Deus naturalibus ramis non pepercit : ne forte nec tibi parcat. 22. Vide ergo boni-
tatem, & seueritatem Dei : in eos quidem, qui ceciderunt, seueritatem : in te autem bo-
nitatem Dei, si permanseris in bonitate, alioquin & tu excideris. 23. Sed & illi, si non
permanserint in incredulitate, inserentur : potens est enim Deus iterum inserere illos.
24. Nam si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam insertus es in bonam
oliuam : quanto magis ij, qui secundùm naturam inserentur suæ oliuæ? 25. Nolo e-
nim vos ignorare fratres mysterium hoc : (vt non sitis vobisipsis sapientes) quia cæ-
citas ex parte contigit in Israel, donec plenitudo Gentium intraret, 26. & sic om-
nis Israel saluus fieret, sicut scriptum est : Veniet ex Sion, qui eripiat, & auertat impie-
tatem à Iacob, 27. Et hoc illis à me testamentum : cùm abstulero peccata eorum.
28. Secundùm Euangelium quidem, inimici propter vos : secundùm electionem au-
tem, charissimi propter patres, 29. Sine pœnitentia enim sunt dona, & vocatio Dei.
30. Sicut enim aliquando & vos non credidistis Deo, nunc autem misericordiam con-
secuti estis propter incredulitatem illorum: 31. ita & isti nunc non crediderunt in ve-
stram misericordiam, vt & ipsi misericordiam consequantur. 32. Concludit enim
Deus omnia in incredulitate: vt omnium misereatur, 33. O altitudo diuitiarum sa-
pientiæ & scientiæ Dei : quàm incomprehensibilia sunt iudicia eius, & inuestigabiles
viæ eius! 34. Quis enim cognouit sensum Domini? Aut quis consiliarius eius fuit?
Aut quis prior dedit illi, & retribuetur ei? 36. Quoniam ex ipso, & per ipsum, & in
ipso sunt omnia : ipsi gloria in sæcula. Amen.

VERS. 1. A DICO ERGO. NVMQVID DEVS REPVLIT POPVLVM SVVM] Nota τὸ *dico ergo*, phrasis est Apostoli, qua vtitur, cùm sibi aliquid obijcit, vti hic facit. Sēsus ergo est q.d. Dixi c.9. & 10. Iudæos repulsos esse à Deo, & à iustitia; Gentes verò ad eam ascitas: verùm ergone Deus planè repulit populum suum, putà Iudæos omnes? Respondet; *absit*. Nam & ego sum Iudæus & Israelita, fidelis tamen & Christianus. Tales quoque sunt Apostoli, multique alij, ex Iudæis credentes. Non ergo repulit Deus absolutè populum suum, sed tantum eos, qui Christo credere nolunt.

Non omnes Iudæos repulit Deus.

VERS. 2. NON REPVLIT DEVS PLEBEM SVAM, QVAM PRÆSCIVIT] Nota τὸ *præsciuit*. Quod Primo, S. Chrysost. sic explicat, q.d. Deus non repulit totam B plebem Iudæorum, sed eos vocauit ad Ecclesiam, quos præuidit fore dignos. Hoc si de prima vocatione ad fidem & gratiam intelligatur, Pelagianum est; sin de secunda vocatione ad iustitiam intelligatur, sanum est & Orthodoxum. de secunda ergo hac vocatione explicandus est S. Chrysost.

Quadruplex huius loci sensus.

Enitendū hic, & discernendum dogma Pelagianū ab Orthodoxo.

Secundò, Oecumen. *Præsciuit*, inquit, Deus Iudæos ante Gentes, quia Iudæi ante Gentes vocati sunt ad Christum, illique crediderunt : Hos ergo Deus *præsciuit*, id est, sciuit esse suos suamque plebem, antequā Gentiles vocaret, & sciret esse suos.

Tertiò, S. August. l. 2. de Bono perseuer. cap. 18. *Non repulit Deus plebem suam, quā præsciuit*; hoc est, C inquit, quam prædestinauit, quam scilicet ab æterno decreuit ad se trahere, suamque facere. Vnde alij sic explicant, *quam præsciuit*, id est, quam prædilexit, quamque multis olim beneficijs affecit.

Quartò, planiùs & simpliciùs, *Non repulit Deus plebem suam, quam præsciuit*, id est, quam præuidit Christi fidem & gratiam sponte sua complexuram, foreque fidelem, ideoque fore plebem suam. Vide dicta cap. 8. v. 29.

AN NESCITIS IN ELIA QVID DICIT SCRIPTVRA?] *In Elia*, hoc est de Elia. Est hebraismus : *bet* enim ponitur pro על *al*, vel *in Elia*, hoc est in historia Eliæ, 3. Reg. 19. vbi Elias apud Deum queritur, eumque interpellat aduersum Israelitas, putà aduersum Achab regem Israel, eiusque vxorem Iesabel eorumque asseclas, dicens.

VERS. 3. DOMINE, Israelitæ PROPHETAS TVOS OCCIDERVNT, ALTARIA TVA SVFFODERVNT] *Altaria* scilicet, in excelsis locis & collibus Deo vero erecta, vnde hæc altaria vocantur *Excelsa* in Scriptura. Quæ licet lege Deuter. 16. 2. vetita essent, ac proin de piè ab Ezechia & Iosia euersa sint: tamen impium erat euertere ea ex odio cultus diuini, veriq; Dei, vti fecerunt Achab & Jesabel idololatræ.

Altaria dicta Excelsa, quæ non licebat euertere.

ET EGO RELICTVS SVM SOLVS, ET QVÆRVNT ANIMAM MEAM] Dixit hoc Elias mœrens, afflictus, & ex mœstitia pusillanimis, æstimans omnia perdita esse, & longè deteriora quàm reuera erant? vnde pusillanimitatem eius pariter & errorem corrigit hic Dominus, dicens.

VERS. 4. RELIQVI MIHI SEPTEM MILLIA VIRORVM QVI NON CVRVAVERVNT GENVA ANTE BAAL] q.d. Ne putes, ô Elia, te solum Dei superesse cultorem; reliquos vel esse occisos, vel ad Baal deflexisse, Ecce septem millia mea prouidentia & gratia conseruaui, & à nece & ab idololatria; qui me æquè colant, vt tu. Sic etiam hoc tempore Christi & Pauli reliquias Iudæorū mihi meoque cultui & Ecclesiæ conseruaui, scilicet eos, qui fidem Christi amplexi sunt. Itaq; verbum *reliqui* propriè significat, reseruaui mihi in famulos, cultores & amicos; scilicet eos qui noluerunt adorare Baal. Hæc enim antithesis optimè accōmodatur scopo Apostoli, qui est ostendere, etiamsi repulerit Deus à iustitia & gratia plerosque Judæos, quia incredulos Christo; paucos tamen ex ijs sibi, suo cultui & amicitiæ seruasse scilicet eos, qui Christo crediderunt. Rursum per verbum *reliqui* Deus suæ gratiæ virtutem ostendit & innuit. Non enim ait : ipsi se reliquerunt, sed, Ego reliqui. græcè κατέλιπον, hebraicè הִשְׁאַרְתִּי *hisarti* id est, reseruaui; quia licet ipsi etiam seruarint se, tamen potiùs à Dei gratia seruati sunt, virtus enim gratiæ in opere bono potior est liberi arbitrij concursu. ita S. August. lib. de Bono perseuer. c. 11.

Etiamsi Deus plerosque Iudæos repulerit, non tamen omnes.

Virtus gratiæ in opere bono potior est liberi arbitrij concursu.

Nota contra Nouantes nuper ex tenebris natos hunc locum pro conseruatione & duratione Ecclesiæ. Nam grauiter hic errant. Primò, Melanchthon, qui in Locis communibus, c. de Ecclesia, docet tempore Eliæ Ecclesiam constitisse in solis Elia, Eliseo, & paucis sacerdotibus. Secundò: Caluinus, qui in præfatione Institutionum ex hoc Eliæ loco probare nititur, Ecclesiā posse deficere. Tertiò, alij Nouantès, qui hæc Ecclesiæ suæ inuisibili, id est non existenti ante Lutherum & Caluinum, adaptant, quasi fuerint ante ipsos aliqui Lutherani, qui eamdem fidem docerent, quam postea Lutherus & Caluinus docuerunt: sed pauci, quales fuerunt tempore Eliæ, incogniti & absconditi.

Error Melanchthonis & Caluini de Ecclesia.

Primò enim hoc gratis dicunt. Probandum enim eis est, tales reuera fuisse. Dicant quæso, vbi quando, sub quo rege vel Pontifice extiterint? Nominent eos saltem nomine communi suæ sectæ vel historicos proferant qui eos extitisse testentur: sic enim in Israel, fuisse veros deicolas tempore Eliæ, licet Eliæ incognitos, testatur sacra historia lib. 3. Reg. cap. 19. quam citat hic Paulus.

Ante Lutherū nulli fuerunt Lutherani.

Secundò, licet Ecclesia Dei, cùm persecutionem à Iesabele pateretur in Israel, id est in Samaria, ibidem paucos haberet fideles eosque latentes, vel absconditos; tunc tamen eadem Ecclesia spectabilis erat & florēs in Iuda, id est, in duabus tribubus, vbi sub Iosaphat rege fideli & pio, publicè templo, sacrificijs, & ceremonijs Deus verus colebatur, quò qui verè fideles erant, se recipiebant, quasi ad fidei & religionis oraculum & asylum, & hoc est quod Dominus dicens, *Reliqui mihi septem millia virorū, qui non curuauerunt genua ante Baal*, significat, dum subdit, *In Israel*, id est, in Samaria, non autem in Iuda; de eo enim non loquitur.

Vera Ecclesia numquā potest omnino deficere.

Licet ergo concederemus in Israel defecisse tūc Ecclesiam, inde tamen non sequitur eam omnino defecisse quia perstitit in Iuda. Dicat nunc Lutherus, si ante sua tempora Lutherani fuerint & latuerint in Saxonia, Germania, Gallia, vbi gentium aut terrarum visibiles & spectabiles fuerint, vt eò se recipere possent, qui veram fidem, religionem & Ecclesiam aut sectabantur, aut inquirebant; Vbi fuit Ecclesia Lutheri ante Lutherum, quæ à Luthero nomē & exordium sumpsit? sanè ibidem fuit, vbi fuit Lutherus, antequam nasceretur.

Ecclesia Lutheri ante Lutherū fuit, vbi erat Lutherus, antequam nasceretur.

Tertiò in ipso Israel, id est Samaria, Ecclesiam tempore Eliæ non defecisse, sed multos habuisse veri Dei cultores, patet ex eo, quod paulò antè ex ijs Iesabel plurimos occiderat Prophetas; ex quibus adhuc superstites erant Elias, Eliseus, Michæas, Abdias dispensator ipsius Achab & Iesabelis, & alij centum Prophetæ, quos abscondit Abdias iam dictus, ne occiderentur a Iesabele, vt patet 3. Reg. 18. 13. alijque insuper Prophetæ, de quibus fit mentio 3. Reg. 20. v. 22. 28. & 35. Quod ergo dicit Elias ad Deū. *Prophetas tuos occiderunt, & ego relictus sum solus*; subaudi, solus qui publicè & intrepidè oppono me Baal & Iesabel: alij enim Prophetæ, ne occiderentur, latebant, sicut latebant Pontifices & sacerdotes tempore Decij & Diocletiani. Ex laicis verò multò plures tunc fuisse fideles in Israel, patet ex verbis Domini: *Reliqui*, inquit, *mihi septē millia virorum qui nō curuauerunt genua ante Baal*. Denique totus Israel paulò antè sub Dauide & Salomone, veræ fidei & Dei cultor fuerat, sed sub Ieroboam multi cum eo ad idololatriam vitulorum desciuerunt.

Plures quā Elias Prophetæ, imò & laici fideles erant in Samaria tempore Iesabelis.

Ostendat iam Lutherus, ostendat Caluinus non septem millia, non mille, non centum, sed viginti, sed decem, sed quinque, imò vel vnum, qui ante sua tempora eamdem secum fidem per omnia docuerit; ostendat fidei suæ continuationē, descensū, & deriuationem per singula sæcula; ostendat quinam Patres singulis annorum centurijs docuerint in Eucharistia non esse verum corpus, sed tantum signum corporis Christi: Pontificem Romanum esse Antichristum: Sanctos non esse inuocandos: non esse liberum arbitrium: non operum merita: solam fidem iustificare; Deum esse auctorem omnium operum tam malorum, quàm bonorum.

Lutherus & Caluinus originē & continuationem sua Ecclesia & fidei ostendere non possunt.

Hactenus, id præstare, imo promittere ausus fuit nemo, ne ipsi quidem Centuriatores Magdeburgēses: nimirum hæc est causa quæ eos in has angustias compellit, cogitque eo confugere, vt dicant Ecclesiā errare & deficere posse, imo defecisse per tot annorum centurias, quot à S. Gregorio (tunc enim aiunt Ecclesiam defecisse, & Antichristum in ea præsidere cœpisse) ad Lutherum interfluxerunt. Durum est telum necessitas. Itane Christus per tot sæcula sponsam suam Ecclesiam deseruit? Itane fefellit promissionem suam datam Matthæi 16. *Tu es Petrus, & super hanc petram* (id est, super hūc Petrū, vt habet Syrus, & Petri in cathedra Romana successores) *ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferi non præualebunt aduersus eam?* Itane concidit Ecclesia, templum & domus Dei, quam Apostolus 1. Tim. 3. ait esse *columnam & firmamentum veritatis*: quam Prophetæ docent esse regnum æternum Christi? Itane per tot sæcula delituit inuisibilis Ecclesia, quę est magistra fidei, doctrix veritatis, quam Isaias c. 2 docet esse montem in vertice montium, & eleuatum super omnes colles; quam Christus in dubijs & difficultatibus adiri & audiri iubet, Matth. 18. *Dic*, inquit, *Ecclesiæ: si autem Ecclesiam non audierit, sit tibi sicut ethnicus & publicanus?* Deus per suā bonitatem aperiat oculos omnium errantium, & miserorum, qui a Luthero & Caluino, eorumque asseclis decepti, quasi oues errantes à caula Ecclesiæ se segregarunt, vt Ecclesiam priscam & stabilem, Catholicam & Apostolicam, Romanam scilicet, videant, agnoscant, & ad eam quasi matrem amantissimam postliminio recurrant, cùm eaque in gratiam, & mutuum amplexum redeant. Amen.

Angustiæ & dolus Centuriatorū Magdeburgensium.

Ecclesia per multa sæcula ante Lutherum delitescere, & inuisibilis esse non potuit.

SEPTEM MILLIA] Hoc est multa millia. Septenarius enim numerus significat multitudinem, & Hebræis est familiaris, propter sabbatum; sicut & denarius propter decalogum, ait S. Hieron. in c. 4. & 54. Isaiæ. Sic Eccles. 11. 2. dicitur, *Da partem septem*, hoc est, multis pauperibus, *nec non & octo*, id est, multò pluribus. Sic 1. Reg. 2. 5. in Hebræo habetur, *Donec sterilis peperit septem*, quod noster Interpres vertit, *donec sterilis peperit plurimos.*

Quis numerus intelligatur per septem millia.

QVI NON CVRVAVERVNT GENVA ANTE BAAL] Græcè est femininè, τῇ Βάαλ scilicet τῇ εἰκόνι, hoc est, imagini Baal. Nisi malis dicere, à Iesabele femina Tyria, Astartem deam Tyriorum Israelitis ad cultum fuisse propositam, quasi Baal feminam. Baal enim Hebræis generale deorū nomen est. Verùm facillimè & solidissimè dici potest, hic, vti & alibi, mendum irrepsisse in textum Græcum, & pro τῇ restituendum esse masculinum τῷ. Sic enim Interpres noster & veteres legisse videntur. Blasphemat hic Beza, dum ait, Catholicos curuare genua ante Baal, cùm B. Virginem & Sanctos inuocant, eamque cōmuni omnium gentium voce vocāt *Dominam nostram*: *Baal* enim hebr. significat dominum; sed

Baal quid Dom.

sed vsu gentiū significat Deum qui summus omnium est dominus. Nemo autem B. Virginem vt deam inuocat: cur autem non liceat eam vocare, *Dominam nostram*, cùm ciues ita vocent reges & principes, famuli suos heros, imò Beza Caluinum vocet suum dominum & magistrum?

VERS. 5.

SIC ERGO ET IN HOC TEMPORE RELIQVIÆ, hoc est, pauci Iudæi, credentes Christ; pauci inquam, præ innumeris incredulis, ita vt ex tanta incredulitate & clade videantur hi pauci esse tantum reliquiæ, & reliqui, SECVNDVM ELECTIONEM GRATIÆ, id est gratuitam, SALVÆ FACTÆ SVNT] id est, iustificatæ sunt. Non enim agit hic Paulus de electione immediata ad gloriam, vel ad primam gratiam & fidem, sed de electione ad iustitiam, vti initio c. 9. ostendi. Iustitia enim est salus à peccato, estq; salus inchoata, quæ perficietur in cælesti gloria. Electio ergo hæc Dei, est dilectio Dei, de qua dixit c. 9 *Iacob dilexi*, quam & alio nomine ibidem miserationem vocauit dicens: *Non volentis, neque currentis; sed miserentis est Dei.*

Non agit hic Paulus de electione ad gloriam.

Nota, huic electioni gratiæ non repugnare cōsensum liberi arbitrij, eiusque liberam acceptationem gratiæ, nec etiam fidem, pœnitentiam, aliasque liberas hominis dispositiones ad iustitiam: hæ enim omnes nullum meritum, nullam efficaciam, nullum ius propriè dictum homini tribuunt ad iustitiam. Sed his omnibus positis meræ est electionis Dei & gratiæ, quod tales iustificet, non alios qui istis carent, vt disertè ait Apostolus cap. 4. v. 5. & ex eo Concil. Trident. sess. 5. & 6.

Cur fidelis pœnitens iustificetur præ infideli pœnitente.

Vtrumque ergo verum est, & vtrumq; verè responderi potest, si quæras, cur fidelis pœnitens iustificetur præ infideli pœnitente? Respondeo enim Primò, quia ipse se disposuit, hic non. Respondebo Secundò, quia gratis Deus voluit illum iustificare & acceptare illius dispositiones, non autem hunc, qui eis caret. Fides enim est dispositio ad iustitiam, non sua natura aut naturali vi & efficacia, sed quia Deus ita voluit & constituit. Et iuxta priorem responsionem videtur loqui S. Chrysost. cùm ait, Deum ad iustitiam & salutem eligere hunc præ illo, quia hunc suæ gratiæ consensurum præuidit, non illum. E contrario S. August. iuxta posteriorem sensum quærenti cur hic præ illo eligatur à Deo, respondet causam esse non humanum meritum, sed electionem & gratiam diuinam. Vtrumque enim verum est; eo sensu quem dixi.

Apostolus hic electionem gratiæ opponit electioni ex operibus legis vel naturæ.

Denique Apostolus hic tantum electionem gratiæ opponit electioni ex operibus legis, vel naturæ, vt patet ex sequētibus, & ex tota epistola. Sub gratia ergo amplexum liberum gratiæ & eos qui per gratiam excitati sponte obediunt & subijciunt se gratiæ, intelligit. Liber enim amplexus gratiæ est quædam gratia: fit enim à gratia præueniente & cooperante. Vnde & ipsi fideles & Sancti qui gratiæ obediunt, filij gratiæ sunt & nuncupantur. Fusiùs idipsum docet hic Toletus notat. 4.

Dices τὸ *salua* non legit S. August. & in græco tantum est λεῖμμα γέγονεν, id est, *reseruatio facta est*.

Respondeo, *reseruatio*, supple saluatorum, id est eorum qui salui facti sunt, vt vertit Noster, hoc est, eorum qui iustificati sunt, facta est per electionem gratiæ iustificantis.

Si tamen cum nonnullis ex S. August. hanc reseruationem, æq; vt τὸ *reliqui*, siue reseruaui v. præc. velis extendere, & accipere de gratia vocante & præueniente, quasi per hanc facta sit ista reseruatio saluandorum, id est iustificādorum; Respondeo etiā hoc verè posse dici, scilicet diuinæ electionis & gratiæ vocantis esse, quòd hi conuersi sint, non illi: quia licet vtrique physicè æqualem habuerint gratiam vocantem, hæc tamen gratia cum libero arbitrio in his operata est conuersionem, non illis: id est, hi virtute gratiæ se conuerterunt, non illi; quod enim hi se conuerterunt, virtus & efficacia fuit gratiæ, qua vsum & cui cooperatum fuit liberum arbitrium, prout exigebat gratia, & prout intendebat Deus gratiam hanc tribuens: quod verò alij noluerint conuerti, liberi arbitrij fuit malitia. Iustificati ergo suam iustitiam, licet liberè à se acceptatam, gratiæ tribuere debent; perinde ac pauper diuitis gratiæ tribuit, quòd eius pane sustentetur; non autem sibi hoc arrogat, licet ipse panem à diuite oblatum liberè debeat acceptare & comedere, si ex eo sustentari velit. Hæc enim eius acceptatio nihil habet laudis, nihil illustre, præsertim si comparetur cum liberalitate & liberali donatione diuitis.

Quod hi conuertantur non illi quomodo tribui possit gratiæ.

VERS. 6.

SI AVTEM (hæc electio est gratiæ, vti dixi, ideoque ipsa est) GRATIA, IAM NON EX OPERIBVS] q. d. Si hæc electio ad iustitiam, ipsa scilicet iustificatio, sit ex Dei gratia, ergo non obtingit nobis ex merito operum nostrorum. Opera hic intelligo legis naturæ, imo & fidei; quatenus nimirum hæc hominis opera sunt, quia dispositiones fidei, spei, pœnitentiæ, vti actus humani sunt, nec habent meritum, nec efficaciam iustificandi; sed tantum ex gratuita Dei ordinatione disponunt hominem ad iustitiam, vti dixi.

Actus humani, vt tales, non hab. nt meritum iustificandi.

Ex vltimis hisce verbis perperam intellectis quidam argumento à contrarijs ducto, ita concluserunt: Si dispositiones fidei, spei, pœnitentiæ, vti actus hominis siue humani sunt, non habent meritum, nec efficaciam iustificandi, sed tantum ex gratuita Dei ordinatione: ergo ijdem actus spei, &c. considerati vti actus hominis sunt, id est vti sunt actus solius naturæ & liberi arbitrij seclusâ gratiâ, esto ex se non habeant meritum, nec efficaciam iustificandi, illud tamē habent ex gratuita Dei ordinatione. Ex ea ergo actus hominis purè naturales, sine gratia, merentur saltem de congruo iustificationem, ad eamque hominem disponunt. Verùm hic est error Semipelagianorum, censentium solam naturam per bonum liberi arbitrij vsum nos disponere ad gratiam: quem semper detestatus sum. Mentem ergo meam explico: Dum dico, *actus hominis*, vel *actus humani*, non excludo sed includo gratiam. Clarum enim est actus fidei, spei, pœnitentiæ non posse elici ab homine nisi per gratiam: sed positâ gratiâ, quodque homo ex gratia illos liberè eliciat, dico hos actus humanos nec ex gratia, nec ex cooperatione hominis propriè mereri iustificationem, vel ad illam dare ius & meritum homini; sed quod ad justificationem sint dispositiones, ad eamque dirigantur & ducant, totum id esse gratuitæ Dei ordinationi, beneplacito & liberalitati tribuendum; quia scilicet Deus ita statuit.

Id me voluisse vidissent, si considerassent verba mea vltima, scilicet τὸ *vti dixi*, nam. v. 5. col. præcedenti ex aduerso verborum jam citatorum. §. *Nota, huic electioni gratiæ non repugnare*, &c. ita disertè scribo, mentemque meam explico.

Igitur actus fidei, spei, pœnitentiæ plenè considerati, vti scilicet manant tam ex gratia quam ex libero arbitrio, ex se non tribuunt jus vel meritum ad justitiam, sed ex gratuita dumtaxat Dei ordinatione

tione illos acceptante, itaque gratis statuente, disponunt ducuntque ad justitiam. Hæc est veritas, hæc mens mea.

Porrò quod ibi & alibi dispositionem distinguo à merito, id facio ex communi Theologorũ phrasi & sententia, qui dicunt docentque actus fidei, spei, timoris, &c. esse dispositiones ad justificationem, non autem eam mereri, scilicet propriè de condigno. Esto enim de congruo eam mereantur, tamen meritum hoc exile est & restrictum, nec absoluti & rigidi nomen meretur.

Denique justificatio dupliciter sumitur, scilicet Primò, formaliter: formalis autem justificatio fit, cùm Deus homini infundit gratiam justificantem & charitatem. Secundò, dispositiuè, cùm scilicet per actus fidei, spei, timoris pœnitens se præparat & disponit ad justitiam, gratiam & charitatem. Iam cum Apostolus ait, nos sine operibus gratis justificari, nonnulli cum S. August. epist. 105. τὸ *justificari*, accipiunt secundo modo q. d. Quod homo concipiat actus fidei, spei, pœnitentiæ, quibus se disponit ad justitiam, id habet non ex se suisque naturæ viribus; sed gratis, id est ex gratia Dei præueniente. Nec ego nego hoc extendi posse verba Apostoli, sed tamen assero ea propriè ab Apostolo dici de justificatione formali. Id ita esse, disertè fusè & ex professo docet Concil. Trident. sess. 6. c. 8. vt mirum sit nonnullos dixisse, de alia justificatione loqui Concilium, de Alia Apostolum. Et ipse Apostol. c. 3. v. 21. *Nunc autem*, inquit, *sine lege iustitia Dei manifestata est*, &c. *Iustitia autẽ Dei per fidem IesuChristi*. & v. 24. *Iustificati gratis per gratiam ipsius* &c. *propter remissionem præcedentium delictorum ad ostensionem iustitiæ eius in hoc tempore: vt sit ipse iustus, & iustificans eum*, &c. & c. 4. 3. *Credidit Abraham Deo, & reputatum est illi ad iustitiam.* & v. 7. *Beati, quorum remissæ sunt iniquitates, & quorum tecta sunt peccata.* Hæc omnia formalem justificationem & justitiam significant. Pluribus idipsum confirmaui initio cap. 9.

ALIOQVIN GRATIA IAM NON EST GRATIA] Calumniatur Kemnitius detractum esse in nostris codicibus, quod habetur in Græcis, scilicet εἰ δὲ ἐξ ἔργων, οὐκ ἔτι ἐστὶ χάρις· ἐπεὶ τὸ ἔργον, οὐκ ἔτι ἐστὶν ἔργον, id est, *si verò ex operibus, iam non est gratia; alioqui opus, iam non est opus.* Et ita legit Caietan, & Theophyl. Sed hoc non legunt Origen. Chrysost. Ambros. & alij, imò Erasmus ait esse superfluum. Et sanè nostra Latina lectio breuior & neruosior, ideoque verior est. Nota τὸ *ex operibus*, semper hic significat meritum operum: hoc enim solùm opponitur gratiæ, siue gratuitæ donationi & electioni.

VERS. 7. QVID ERGO, supple, dicemus, & ex dictis huc vsque concludemus? nimirum id quod sequitur, QVOD QVÆREBAT ISRAEL, justificari, scilicet ex meritis operum legalium, HOC NON EST CONSECVTVS; ELECTIO AVTEM CONSECVTA EST] id est, electi secundum gratiam ex Iudæis, putà Iudæi qui Christi fidem & gratiam amplexi sunt, hi electi à Deo ad justitiam, eam consecuti sunt. Abstractum ponitur pro concreto, nimirum *electio* pro electis, juxta can. 30.

Quod Iudæi quærebãt per opera legis nõ sunt assecuti.

CETERI VERO, Iudæi scilicet, non electi, sed rejecti & repulsi à Deo & à justitia, ob suam incredulitatem, EXCÆCATI SVNT] propriè & directè à se suaque malitia, qua obstinatè inhæserunt legi Mosis, & Christi fidem contempserunt: indirectè verò à Deo eos deserente, & dimittente suæ

A infidelitati & obstinationi.

SICVT SCRIPTVM EST (Isaiæ 6. 9) DEDIT ILLIS DEVS SPIRITVM COMPVNCTIONIS] *Dedit*, permittendo, deserendo, & occasiones præbendo, bonas quidem in se, sed quibus illi se magis indurarent suo vitio & culpa ita S. August. Chrysost. Theophyl. Oecumen. VERS. 8.

Quæres, quis hic vocetur *spiritus compunctionis*? Primò. Anselmus per *spiritum compunctionis* intelligit spiritum inpellentem ad malum instar stimuli, qui compungens boues incitat ad cursum.

Quis hic vocetur spiritus compunctionis.

Secundò, Ambr. intelligit dolorem Iudæorum ortum ex zelo judaismi, cum eum viderent aboleri per Euangelium.

Tertiò, alij intelligunt spiritum æmulationis & inuidiæ Iudæorum in Christum, & Christianorum multitudinem.

Verũ Nota. Citat hic Paulus Isaiæ c. 6. 10. vt vult
B Orig. & Chrysost. vel potius & clarius, Isaiæ c. 29. 10. vt censet Ans. vbi noster Interpres vertit, *miscuit vobis Dominus spiritum soporis; claudet oculos vestros; Prophetas & principes vestros, qui vidẽt visiones, operiet* Cuius loci sensus est hic: Deus vobis, ô Iudæi, velabit & operiet Isaiam, & alios Prophetas, ne eos intelligatis, ita Hieron. & Cyrill. ibid. Vbi aduerte. Pro *soporis*, hebr. est. תַּרְדֵּמָה *tardema*, quod Theodotion vertit, ἔκστασιν, id est mentis excessum; Aquila καταφορὰν, id est, grauem somnum; Chaldæus, spiritum erroris; Syrus spiritum stupiditatis. Hebræum *tardema* significat altissimum veternũ, qui homini oculorum & aurium vsum, omnemque sensum adimit. Vnde Septuag. quos sequitur hic S. Paulus, vertentes κατανύξεως, videntur hoc posuisse pro κατανυστάσεως, id est, soporationẽ, νὺξ enim est
C nox, & νυστάζειν dormire significat. ita Hesychius.

Isaiæ c. 29. locus illustratur.

Notat antiquitas Philosophorum quemdam sapientissimum, cerebro lapide percusso oblitũ fuisse litteras, ita vt ne quidem legere sciuerit. Et Grámaticum, qui cum asino, quo vectabatur, excidisset accepto in cerebro vulnere, prorsus omnem Grammaticam oblitum. Et Hermogenem Rhetorem, qui cum doctissimus suæ ætatis esset adolescens, senem factum omnia esse oblitum. Maius miraculum hic accidit, cum Deus Iudæorum legis doctores eminentissimos fecit stupidissimos, in pœnam obstinationis suæ in judaismo.

Mira obliuionis subitæ exempla.

Verùm noster Interpres, Chrysost. Theoph. Vatabl. Erasmus, & alij propriè κατανύξεως vertunt. *compunctionis*. Sic Actor. 2. 37. dicitur *His auditis compuncti sunt corde*; vbi Lucas in Græco posuit idẽ
D hoc verbum κατενύγησαν. Excæcationem enim & obdurationem, quam Isaias per soporem & veternum significat, Septuag. & Paulus per aliam metaphoram, scilicet per compunctionem, significarũt: *compunctio* autem hic idem est quod transpunctio, & *compungi* idem est quod transpungi. Transpunctio hæc significat excæcationem Iudæorum,

Compunctio hic significat transpunctionem & excæcationem.

Primò, quia cum oculus clauo aut cultro transpungitur, tunc effoditur & excæcatur; & cum auris cultro transfoditur & trãspungitur, auditus extinguitur, & homo fit surdus: sic Iudæi mentẽ habent expunctam, id est transpunctam, tum clauo inuidiæ in Christum & Christianos, tum clauo perfidiæ & obstinationis, vt ea quæ Christi, Dei, fidei Christianæ ac salutis sunt, videre & audire non possint, perinde ac si oculos & aures mentis haberent trãspunctas & transfossas, omnisque audiendi, videndi & intelligendi vis ac sensus in eis esset extinctus. Spiritus

Declaratur simili.

ritus

Transpunctio ſignificat obſtinationem & inuidiam.

ritus ergo compunctionis, id eſt tranſpunctionis, eſt obſtinatio & liuor, ſiue dolor & inuidia à propria malitia, & dæmone Iudæis aſpirata & ſuggeſta, quæ quaſi clauus terebrauit, tranſpunxit & excæcauit eorum oculos & mentem.

Declaratur ſimilitudine.

Vbi Nota. Sicut vehementia doloris ſenſum tàdem ſuperat & extinguit, vt homo vi doloris incidat in animi deliquium, fiat ſtupidus, inſenſibilis, imò ſubinde amens & demens; ita liuor hic & dolor inuidiæ adeo vehemens fuit in Iudæis, vt eorum ſenſus, oculos, aures & mentem ſtupefecerit, feceritque eos inſenſibiles, & quaſi dementes in rebus fidei & ſalutis. Et hoc eſt quod ait Cyprian. lib. 1. epiſt. 3. *Iudæi*, inquit, *tranſpuncta mentis alienatione dementes Dei præcepta contemnunt, medelam vulneris negligunt, agere pœnitentiam nolunt, ante admiſſum facinus improuidi, poſt facinus obſtinati.* q.d. Vehemètia liuoris & doloris & inuidiæ in Chriſtum & Chriſtianos, tanta fuit in Iudæis, vt eos alienarit à mente feceritque quaſi dementes, vt res Chriſtianas ac diuinas non magis capiant, quàm ſaxa aut bruta, quæ mente deſtituuntur.

Altera ſimilitudo.

Secundò, ſicut cacabus aut vas cùm tranſpungitur & pertunditur, nihil retinet aquæ, aut alterius liquoris: & ſpeculum cùm tranſpungitur, ſpeciem rei viſibilis non retinet, ſed quaſi pertuſum ſinit eam effluere: ita Iudæorum aures, oculi & mens inuidia & obcæcatione tranſpuncta & pertuſa nihil retinent, ſed ſinunt effluere quæcumq; audiunt aut vident de Chriſto & Chriſtianis. Vnde oculos habentes non vident, & aures habentes non audiunt. Et hoc eſt quod S. Cyprian. loco iam citato addit & dicit: *Pertuſa eſt illis mens, hebes animus, & ſenſus alienus à Deo, fide, pœnitentia.*

Tertia ſimilitudo.

Tertiò, ſicut clauus nummum aliquem tranſpungens, eundem ſibi inſerit & affigit: ita inuidia hæc, perfidia & obſtinatio in ſua lege & judaiſmo. Iudæorum animos ita tranſpunxit & penetrauit, vt eiſdem quaſi clauis trabalibus, videantur confixi & affixi; adeo vt à ſua perfidia ſint immobiles; ac conſequenter excæcati in fide Meſſiæ, omne lumen Scripturarum, omnem ſenſum rerum cæleſtium amiſerunt. Compunctio ergo hæc eſt pertinacia in ſua perfidia, quæ Iudæos penetrauit, tranſpunxit, ſibique immobiliter affixit. Sic explicant compunctionem hanc S. Chryſoſt. Theoph. Oecumen. Vide quo hominem adducat liuor, peruicacia, proprij iudicij tenacitas, & obſtinata voluntas.

Quid tandem compunctio hic.

Ocvlos vt non videant, et avres vt non avdiant] Nota hic quinque ſigna & effectus obſtinatæ mentis. Primum eſt cæcitas animi de qua Iob. 12.25. *Palpabunt*, inquit, *quaſi in tenebris, & non in luce, & errare eos faciet quaſi ebrios*, & c. 24. 13. *Ipſi fuerunt rebelles lumini, neſcierunt vias eius.*

Quinque ſigna obſtinatæ mentis. Primum.

Secundum.

Secundum eſt voluntaria ſurditas. Iob. 21.14. *Qui dixerunt Deo, Recede à nobis, & ſcientiam viarũ tuarum nolumus.* Talis fuit Pharao dicẽs Exodi 5.2. *Quis eſt Dominus, vt audiam vocem eius? neſcio Dominũ.* De vtraque Iſaias c. 42.18. *Surdi audite, & cæci intuemini ad videndum, quis cæcus niſi ſeruus meus? & ſurdus, niſi ad quem nuntios meos miſi?*

Tertium.

Tertium eſt contemptus Dei & hominum. Prouerb. 18.3. *Impius, cum in profundum venerit peccatorum, contemnit: ſed ſequitur eum ignominia & opprobrium.* Viciſſim talis à Deo contemnitur & deſpicitur. Prouerb. 1.25. *Deſpexiſtis omne conſilium meũ: ego quoque in interitu veſtro ridebo, & ſubſannabo, cum vobis id quod timebatis aduenerit.*

Quartum.

Quartum eſt incorrigibilitas. Eccl. 7. 14. *Conſidera opera Dei, quod nemo poſſit corrigere quẽ ille deſpexerit.* Huic connexa eſt impudentia & perfricta frons Ieremiæ 3.3. *Frons meretricis facta eſt tibi, noluiſti erubeſcere.* Prouerb. 2. 14. *Lætantur cum malè fecerint, & exultant in rebus peſſimis.*

Quintum.

Quintum eſt ſtupor. Prouerb. 23.34. *Eris ſicut dormiens in medio mari, & quaſi ſopitus gubernator amiſſo clauo: & dices: Verberauerũt me, & ego non ſenſi.* Huic coniuncta eſt difficultas, & quædam quaſi impoſſibilitas reſipiſcendi, Ierem. 13.23. *Si mutare poteſt æthiops pellem ſuam, & vos poteritis benefacere, cum didiceritis malum.* Et cap. 17. 1. *Peccatum Iudæ ſcriptum eſt ſtylo ferreo in vngue adamantino, exaratum ſuper latitudinem cordis eorum.*

Vers 9. Variè explicatur. Fiat mẽſa eorum in laqueum. Explicatio Prima.

Et David dicit (pſalm: 68.23.) Fiat mensa eorvm in laqvevm, et in captionem, et in scandalvm] Primò, nonnulli hæc ſic explicant: *Menſa.* id eſt eſca fellis & aceti, quam mihi Chriſto apparaturt Iudæi in cruce, tali & ipſi fruantur in obſidione ſub Titò, & deinceps.

Secunda.

Secundò, Theodor. in pſal. 68. *menſa*, inquit, *fiat laqueus*, hoc eſt, lætitia eorum vertatur in triſtitiam

Tertia.

Tertiò, S. Auguſt. *menſa fiat laqueus*, hoc eſt, inquit, fides eorum fiat incredulitas & perfidia.

Quarta.

Quartò, S. Hilar. in eumdem pſ. 68. *menſa fiat eis laqueus*, hoc eſt, inquit, ſacrificia vetera eis obſint.

Quinta.

Quintò *menſa*, hoc eſt agnus paſchalis, *fiat Iudæis in laqueum*, vt nimirum occaſione paſchatis omnes Hieroſolymam conueniant, ibique à Tito obſideantur, & capiantur: ita enim reipſa eueniſſe narrat Ioſephus lib. 7. Belli cap. 17.

Sextò planior.

Sextò, planior & ſimplicior ſenſus eſt. q.d. Sicut aues & piſces eſca hami, vel retis capiuntur: ita Iudæorum menſam, id eſt cibum, potum & omnem rerum temporalium affluentiam (vſuris ſæpè partam) quâ vita ſuſtentatur & recreatur. Deus vertat Iudæis in exitium, vt eis ſuperbiant, laſciuiant, & Romanos prouocent ad ſui depredationem & excidium; vtque ijs, vtpote per vſuram partis, & incentiuis ad omnem luxum & faſtum, ſibi viam ſternant ad infernum. ita S. Chryſoſt.

Menſa hic eſt temporalium copia.

Rurſus menſa ſpiritalis animæ, ait Anſelm. Origen. & Caiet. ſcilicet mẽſa legis Dei & S. Scripturæ, quas Iudæi vnas reputant delicias, & ſummũ ſuum bonum, fiat eis in ſcandalum, & in retributionẽ, id eſt, in pœnam demeritorũ, vt ſcilicet iuſto Dei judicio, quia ea abuſi ſunt, & quia ex ea Chriſtũ agnoſcere noluerunt, jam inde mortem & excæcationem petant, vnde vitam & lumen captabant.

Menſa eadem eſt ſacra Script. & lex Dei.

Vers. 10. Quid dorſum incuruare.

Et dorsvm eorvm semper incvrva] q.d. Magis magiſque, ô Deus, onera illos, eo modo quo potes, erroribus, ſcandalis, calamitatibus, ſeruitute, ait Theodor. vt oneribus preſſi, ceu ſilicernia curuati in terram, incedant.

Secundò, *dorſum eorum incurua* hoc eſt, effice vt voluntas affectuſque eorum curuati in terram lucro & terræ affigantur, nec adſpiciant, aut requirant bona cæleſtia. Sic Poëtica dicit:

O curuæ in terris animæ, & cæleſtium inanes!

tales jam videmus Iudæos.

Vers 11.

Dico ergo, Nvmqvid sic offendervnt, vt caderent?] q.d. Si hæc dicta Dauidis de Iudæis tam funeſta, vera ſunt; ergo Iudæi in Chriſtũ, quaſi in lapidem offenſionis ita impegerunt & offenderunt, *vt caderent*, ſine vlla ſpe reſurgendi: hoc eſt, vt pleno & irreparabili caſu eliſi & attriti corruerint. ita S. Chryſoſt. & Theophyl.

Obijcit sibi (nam τὸ *dico ergo* obijcientis est, vt dixi v.1.) hoc Apostolus, ad leniendam ruinæ Iudæorum inuidiam & acerbitatem. Vnde respondet.

Gentes vocatæ vt Iudæi excitarentur ad sua salutis desiderium.

ABSIT. SED ILLORVM DELICTO, per delictum, ruinam & lapsum Iudæorum, SALVS EST GENTIBVS, VT ILLOS ÆMVLENTVR] q. d. Adeò non spreuit omnino Deus Iudæos, vt voluerit vti vocatione Gentium ad Iudæorum conuersionem: ideò enim Iudæis, fidei obluctantibus, vocauit ad iustitiam & saluté Gentes; & Apostoli ad Gentes suam prædicationem transtulerunt; vt Iudæi Gentium sanctimoniam, ac dona fidei, & gratiæ Spiritus sancti videntes, sancta quasi inuidia excitarentur ad eos imitandos, fidemque Christi reciperent. Et hoc est quod ait: *Vt eos æmulentur.* id est, vt Gentes prouocent *eos*, scilicet Iudæos, ad æmulationem, & sui imitationem. Hoc enim est τὸ *æmulentur*: nam idipsum significat Hebræum קנא *kinna*, id est æmulari: & sic sumitur Græcum παραζηλόω. v.14. ita Origen. Chrysost. Theodor. & Ambros.

Vno deficiente alius eligitur.

Nota. Vno cadente & excidente a gratia & gloria alius mox à Deo erigitur, & destinatur ad cadentis coronam. Sic angelis labentibus, homines: Iudæis incredulis, Gentes: vni genti cadenti altera surrogatur & succedit. Hinc Apoc. 3. 11. quisque monetur: *Tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.*

VERS. 12. QVOD SI DELICTVM ILLORVM DIVITIÆ SVNT MVNDI, ET DIMINVTIO EORVM DIVITIÆ GENTIVM] q. d. Si Iudæorum incredulitas & diminutio, id est paucitas credentium Gentibus occasio fuit tanti boni, & tantarum diuitiarum spiritualium, scilicet prædicationis Euangelij (hæc enim à Iudæis repulsa ad Gentes deflexit) fidei, iustitiæ & salutis, vt quantum Iudæi tum gratia, tum numero credentium imminuti sunt, tantum Gentes tam numero, quam gratia credentium ditarentur & crescerent.

QVANTO MAGIS PLENITVDO EORVM?) cùm videlicet plena eorum multitudo, atque vniuersus Israel in fine mundi credet Christo, supple, ditabit & prouocabit, confirmabitque Gentes ad se imitandum; maximè cùm multi ex Israelitis ab infantia in sacris Literis versati, cum Elia & Henoch per orbem prædicabunt, & Christum è Scriptura efficaciter & clarè Iudæis demonstrabunt.

Cur dixerit Apostolus plenitudo.

Nota. Non dicit Apostolus, Conuersio eorum, sed *plenitudo*; quia hanc appositè opponit eorumdem diminutioni. Est argumentum à minori ad maius: hoc enim contigit & sequitur per se, illud verò per accidés. Magis autem verisimile est futurum esse id, quod per se ex re quapiam natum est sequi, quàm id quod tantum per accidens sequitur. q.d. Si de malo quod per se aduersatur bono, putà de Iudæorum incredulitate, per accidentariam occasionem diuina sapientia tantum elicuit bonum, putà conuersionem omnium Gentium, quæ millies plures sunt Iudæis, quãto magis ex bono, quod per se ordinatur ad bonum, putà ex Iudæorum fide & conuersione, eliciet idem Deus ingens bonum putà Gentium in fide propagationem & confirmationem, vt ita per Iudæos totus mũdus ad florentem optimumq; statum, adeoq; ad salutem & gloriam æternam perducatur? En quàm Apostolus Gentibus facit desiderabilem Iudæorum fidem & conuersionem; vt Iudæis incredulis non insultent, sed ijs condoleant & compatiantur, eosque verbo & exemplo conuertere satagant. Ad idipsum mox Gentes incitat suo exemplo, dum subdit;

A VERS. 13. MINISTERIVM MEVM HONORIFICABO] Nota τὸ *honorificabo*, id est laudabo, honorificè peragam, illustrabo & exornabo prædicationem Euangelij apud Gentes; vt Spartam quam nactus sum, quæque mihi commissa est, hanc exornem, quod Hebræi dicunt אכבד *acabbed*, id est, condecorabo, glorificabo tam verbis quàm factis. Vnde Syrus vertit, משבח *mesabbach*, id est gloriosam efficiam, encomijs celebrabo. Ita S. Bernard. epist. 28. ad Ardutionem Gebennensem Episcopum, eum hisce verbis existimulat: *Paulum*, inquit, *imitari curato in honorificando ministeriũ tuum. Honorificabis autē grauitate morum, maturitate consiliorum, actuũ honestate. Hæc sunt quæ officium Episcopale maximè nobilitant & ornant.* Et ep. 42. ad Henricum Senonensem Archiepis. *Non in corrigendis*, inquit, *sis remissior, nõ seuerior in parcendis, nõ pusillanimis in expectandis. Nec superfluus in victu, nec notabilis in vestitu. Non citus ad pro-* B *mittendum, non ad reddendum tardus, nec prodigus dator. Istorum consilium longè semper faciet a vobis malũ tempori vetus, sed cupiditati nouum, simoniã, & matrē eius auaritiã, quæ est idolorum seruitus. Et vt breui omnia sermone concludam, si his credideritis: in omnibus exemplo Apostoli, honorificabitis ministerium vestrum: ministerium inquam, non dominium. Ipsum itaque honorificabitis, non vos, Nam qui quærit quæ sua sunt, se cupit honorari, non ministerium.* Nouum deinde modum honorificandi subijcit: *Honorificabitis autem non cultu vestium, non equorum fastu, non amplis ædificijs, sed ornatis moribus, studiis spiritualibus, operibus bonis. Quàm multi aliter! Cernitur in nonnullis sacerdotibus vestium cultus plurimus, virtutum aut nullus, aut exiguus.* Et paulò pòst; *Non Christi stigmata sunt hæc, quæ isti Martyrum exemplo circumferant in cor-* C *pore suo: muliebria potiùs esse noscuntur insignia.*

Quanti fecerit Iudæos Apostolus.

VERS. 14. SI QVO MODO AD ÆMVLANDVM PROVOCEM CARNEM MEAM] putà Iudæos, qui mihi secundùm carnem cognati & consanguinei sunt: q.d. Tanti facio Iudæos, eorumque salutem, vt non tam Gentium, quàm Iudæorum me Apostolum esse profitear. Nam ideo Gentium sum Apostolus, vt nimirum hoc meo apostolatu apud Gentes, prouocem Iudæos ad sanctam quamdam æmulationem, vt scilicet ipsi tam me, quàm Gentes quas conuerto, imitentur in fide & zelo Christi.

VERS. 15. SI ENIM AMISSIO, abiectio, reprobatio: græcè enim est ἀποβολὴ S. Aug. legit, *si reiectio* EORVM (Iudæorum) RECONCILIATIO EST MVNDI, putà occasio est conuersionis & reconciliationis omnium gentium totius mundi, iuxta sensum iam datum v.12. QVÆ, qualis & quam læta erit ASSVMPTIO, id est, vt Syrus, restitutio & adiunctio D Iudæorum ad Christum? sanè non erit alia, nisi talis qualis est VITA EX MORTVIS] si nimirum mortuus quis, vel potius plurimi mortui ad vitam resurgant. q.d. Si Iudæorum incredulitas & abiectio Gentibus & vniuerso orbi attulit occasionem reconciliationis, qua videlicet fides à Iudæis repulsa ad Gentes pertransijt: quam gaudenda res erit, si etiam ipsi Iudæi rursum assumantur ad fidem? videlicet perinde erit ac si mortuus quis ad vitam reuocetur: imo ac si mundus ipse, qui Gentibus constat & Iudæis, altera parte demortuus, integer planè reuiuiscat; quomodo mortuo ad vitam redeunte gaudent omnes, & nemo dolet, aut detrimentum patitur. ita Ambros.

Maximè gaudij occasio erit Iudæorum conuersio.

Secundò, *nisi vita ex mortuis.* q.d. Iudæis assumptis & conuersis ad Christum, nihil iam restabit am-

Iudæi conuersi omnes erunt cum, ... tamen amplius (Gentes enim omnes ad Christum iam tũ copuerlæ erunt,) nisi vt veniat finis mundi, & mortuorum resurrectio, & redemptionis hominum consummatio, vt nimirum omnes tam Iudæi, quàm Gentes fideles & electi cum Christo transeant ad vitam & gloriam æternam. ita S. Chrysost. Theodor. Anselm. Caietan.

Vers. 16 QVOD SI DELIBATIO SANCTA EST, ET MASSA] q. d. *Si delibatio*, hoc est, primitiæ pastæ, ciborum & panum Deo consecrentur, etiam tota reliqua massa vel pasta censetur quasi Deo consecrata. *Locus ex li. Numer. illustratus.* Alludit enim Apostolus ad Numer. 15. 20. vt patet, si Græcos textus vtrobique conferas. Vtrobique enim est ἀπαρχὴ & φύραμα, pro quo noster Interpres ibi *pulmenta*, hic *massam* vertit. *Delibatio hic sunt Apostoli & primi Christiani.* Iam sensus est, q. d. Quandoquidem Iudæorum primitiæ, id est, vt Chrysost. Patriarchæ & Prophetæ; &, vt Theodor. Christus; &, vt aptissimè, Ambros. & Anselmus, Apostoli & primi Christiani ex Iudæis, ceu primitiæ oblati sunt Deo & deputati ad fidem & sanctitatem; etiam reliquum corpus Iudæorum Deo censetur oblatum & deputatum, atque morali quadam æstimatione, & analogica quadam sanctitatis aspergine sanctificatum, quasi in spe, præparatione, semine ac familia, scilicet in sanctis progenitoribus. *Iudæi cur non respuendi.* Est noua ratio, qua Paulus probat Iudæos non esse respuendos, quasi à Deo reiectos & reprobatos, ex eo, quòd ipsi sanctorum Patrum sint filij, ideoque sancti, iuxta sensum iam datum.

Reijcitur error Caluini negantis baptismum infantibus fidelium esse necessarium. Nihil ergo hic habet Caluinus quo probet infantes fidelium esse sanctos, nec egere baptismo, vt sanctificentur: pari enim modo probaret Iudæos incredulos esse sanctos, quia eorum parentes fuerunt sancti. De his enim ad litteram loquitur Apostolus. Simili modo 1. Corinth. 7. 14. non tantum filios, sed & coniugem vocat sanctum, si alter coniux sit sanctus; id est Christianus; quem tamen propriè per alterum coniugem sanctificari, nemo, ne ipse quidem Caluinus, dixerit.

ET SI RADIX SANCTA, ET RAMI] Idem dicit aliâ metaphorâ: q. d. Si Patriarchæ sancti fuerunt & sunt: ergo filij eorum, putà Iudæi, à sanctitate non sunt repellendi, inquit Theodoretus: imò *Quomodo filij in parentibus sanctificati dicantur.* ipsi in suis parentibus morali quadam denominatione iam sancti & sanctificati esse videntur, adeoque reipsa sancti sunt, si suæ radici, id est, fidei & sanctitati suorum parentum, inhæreant & insistant. Vnde sequitur.

Vers. 17. QVOD SI ALIQVI EX RAMIS (ex Iudæis) FRACTI SVNT] Græcè ἐξεκλάσθησαν, defracti sunt, putà à sua radice. scilicet à fide & iustitia suorum parentum exciderunt, eo quod fidem, quam in Christum venturum habuerunt, in eum venientem abiecerunt. Pendet sensus huius sententiæ à sequentibus, ibique expletur. Subdit enim Paulus.

TV AVTEM, ô popule Gentilis, CVM OLEASTER ESSES, ἀγριέλαιος, agrestis olea, & infrugifera bonorum operum, ob infidelitatem & impietatem, *Gentiles oleæ agresti comparantur.* quia Gentilis; SOCIVS (particeps) RADICIS ET PINGVEDINIS OLIVÆ FACTVS ES] putà fidei; gratiæ & pinguedinis Spiritus sancti, quam Iudæorum parentes habuerunt, maximè Abraham pater credentium, eiusque posteri, qui fuerunt Ecclesia Dei: *Eccl. esse oliua.* hæc enim est oliua.

Nomen oliuæ, ait Ansel. sumptum est ex Ieremiæ 11. 16. vbi de populo Israel dicitur: *Oliuam vberem* (hebraicè רַעֲנָן raanan, id est, virentem) *pulchram*

A *fructiferam, speciosam, vocauit Dominus nomen tuum.* q. d. O Israel, ô Synagoga, eras Domino quasi oliua virens & florens, cùm eum sincerè & fideliter coleres, in summa pace & rerum abundantia felix, beata, ac famosissima inter Gentes. Sæpè Scriptura Ecclesiam & fideles comparat arboribus. Sic Christus est vitis, nos palmites, nos in hac vite & oleo illi complantamur, & quasi plantæ & rami adolescimus. Vide dicta cap. 6. v. 5.

NOLI GLORIARI ADVERSVS RAMOS (iam fractos, putà cõtra Iudæos incredulos.) QVOD SI GLORIARIS: NON TV RADICEM PORTAS, SED RADIX TE] Vers. 18.
q. d. Tu, ô Gentilis fidelis, insultas Iudæo infideli: *Monentur Gentes non superbire.* respondebitur, & dicetur tibi; te tantum insertum esse radici, id est, fidei & Ecclesiæ sanctorum Patriarcharum, Prophetarum & Apostolorum, qui omnes Iudæi fuerunt, ab eaque te omnem gloriam & vtilitatem sugere, idque gratis, ideoque rursum B exscindi posse; vt & rami naturales, id est Iudæi, ob superbiam effracti & euulsi sunt.

DICES ERGO: FRACTI SVNT RAMI, VT EGO INSERAR] τὸ *vt* hic & alibi, non finem, aut scopum à Deo intentum, sed tantum euentum & consecutionem significat. q. d. Fracti sunt & reiecti Iudæi ab Ecclesia: vnde factum & consecutum est vt ego Gentilis Iudæorũ vice illi aggregarer & insererer. Vers. 19.

BENE, & rectè dicis; sed scito, quod PROPTER INCREDVLITATEM FRACTI SVNT, TV AVTEM FIDE STAS. Malè Erasmus & Caiet. putant vertendum. Vers. 20
stetisti; vel *constitisti*: nam Græcum ἕστηκας licet sit *Caietani & Erasmi versio reijcitur.* præteritum, vim tamen habet præsentis. Hoc enim creberrimum est Hebræis. *Stas* ergo, id est, insertus es oleæ per fidem, NOLI ergo ALTVM SAPERE, id est superbire, SED TIME] Gluten enim quo radici *Stanti metuendum ne cadat.* C & oleæ iam dictæ vniris, scilicet fides non est ita firma, quin ab ea excidere, & consequenter à radice separari possis, vti iam multas gentes ab Ecclesia separatas, & à fide excidisse videmus.

Nota hic contra Caluinum, hominem posse excidere à fide & gratia; Gentes enim hæ veram habebant fidem, & tamen Apostolus minatur eis excidiũ à fide & Ecclesia. Sicut Iudæi veram habentes Christi fidem, eo veniente illam perdiderunt.

Rursum locus hic totus moralis est, excitans quẽlibet fidelem ad timorem & diligentiam in officijs *Locus de timore perdendi gratiam.* christianismi, ne, si in ijs negligens sit, à fide vel statu, vocatione & gradu suo excidat, sicuti Iudæi exciderunt, & nostri apostatæ quotidie excidunt. *Optimus virtutũ & beneficiorum custos est timor*, ait Anselm. *Ideo*, inquit S. Aug. epist. 107. *non perseueraturi* D *perseueraturis prouidentissima Dei voluntate miscentur, ne regenerati & pie viuere incipientes securi alta sapiamus.* Rursum ex hoc loco docet S. Chrysost. in morali, patrum merita filios degeneres non iuuare. Audi & S. Bernardum epist. 42. ad Henricum Senonensem Archiepisc. *Noli*, ait, *altum sapere sed time. In alto positum non altum sapere difficile est, & omnino inusitatum: sed quanto inusitatius, tanto gloriosius. Timor de adepta iam altitudine cadere magis quam placere facit altiora: Non vos ergo felicem, quia praestis sed si non prodestis, infelicem putate. Vt autem securè praeesse possitis, subesse & vos si cui debetis, non dedignemini. Dedignatio quippe subiectionis, prælationis reddit indignum. Sapientis est consilium: Quanto maior es, tanto humilia te in omnibus. Sapientia verò preceptũ: Qui maior est vestrûm fiat sicut iunior.*

SI ENIM DEVS NATVRALIBVS RAMIS (Iudæis expellendo eos à sua Ecclesia, amicitia & salute) Vers. 21.

NON

NON PEPERCIT, time, NE FORTE NEC TIBI (Gentili insititio, si in fidem aut vitam Christianam pecces) PARCAT.

Vers. 22. IN EOS QVIDEM QVI CECIDERVNT, SEVERITATEM (quia incredulos Deus exclusit à se, sua gratia, amicitia & salute) IN TE AVTEM BONITATEM χρηστότητα, id est benignitatem, quia scilicet te ad suam gratiam, amicitiam & gloriam adsciuit & acceptauit) DEI, SI PERMANSERIS IN BONITATE] hoc est, in fide Christi, ait Clemens Alexand. lib. 1. Pædag. cap. 8.

Secundò, Anselmus, *in bonitate*, inquit, hoc est in gratia & bonis operibus. Verùm hæc non sunt genuina: nam bonitas hæc non est hominis, sed Dei, Est enim eadem cum ea, de qua paulò antè dixit: *Vide in te bonitatem Dei.* Græcè enim vtrobique est χρηστότης, id est bonitas, benignitas. Sensus ergo est, q.d. Vide, ô fidelis, Dei erga te bonitatem & benignitatem, si tu in hac Dei bonitate permanseris, nimirum si dignè viuas illa benignitate, quam tibi præstitit Deus, illam laudando, illi gratias agendo, illi seruiendo & obediendo, vt te semper eadē Dei bonitas sui fauoris & curæ paternæ brachijs stringat, teneat, foueat & complectatur. *Alioquin* enim, si huic Dei bonitati ingratus sis, inobediens & rebellis, *& tu excideris* ex hac olea Dei, id est Ecclesia.

Perseuerantia. Nota τὸ *si permanseris.* Hinc enim patet Primò, quòd perseuerantia certum est signum & causa electionis & prædestinationis ad salutem & gloriam æternam. Hinc patet Secundò, quod de perseuerantia hac nemo sit certus. Vide S. August. lib. 11. de Ciuit. cap. 12.

Vers. 23. SED ET ILLI (Iudæi increduli) SI NON PERMANSERINT IN INCREDVLITATE, INSERENTVR (in hanc oleam Ecclesiæ, de qua dixi v. 17.) POTENS EST ENIM DEVS ITERVM INSERERE ILLOS] Nota in voce *potens est* miosin: τὸ *potens* enim non nudam Dei potentiam, sed & actum effectumque significat. q. d. Si Iudæi suam perfidiam mutent in fidem, Deus per suam potentiam potest eos inserere, adeoque reipsa potenter rursum inseret eos suæ Ecclesiæ. Similis est phrasis 2. Corinth. 9. 8.

Vers. 24. NAM SI TV EX NATVRALI EXCISVS ES OLEASTRO (puta ex gentilitate & paganismo, qui sterilis, incultus & agrestis fuit instar oleastri, siue oleæ agrestis & siluestris) ET CONTRA NATVRAM (oleastri huius) INSERTVS ES IN BONAM OLIVAM (Ecclesiæ, quæ culta est, fertilis & suauis, instar oleæ) QVANTO MAGIS II QVI SECVNDVM NATVRAM; putà Iudæi, qui secundum naturalem propagationem prognati sunt ex hac olea, putà à fidelibus & sanctis Patriarchis, quibus promissio Messiæ facta est, qui proinde erant populus & Ecclesia Dei: Abrahæ enim dictæ sunt promissiones & semini eius: Iudæi, inquam, si suam perfidiam deserant, & credant in Christum, rursum INSERENTVR SVÆ OLIVÆ] pristinæ scilicet Ecclesiæ Dei?

Duo mira in insitione Gentium in Iudaeos, ex S. August. Hunc locum pulchrè tractat S. August. in psal. 72. vbi in hac oleastri in oliuam, putà Gentilis populi in Iudaicum & fidelem, insitione duo annotauit miracula. Prius est, quod dicat Apostolus oleastrum insertum esse in oliua; cùm è contrario oliua inseri soleat in oleastro. Posterius est, quod oleaster ille insertus in oliua, non oleastri, sed oliuæ fructus protulerit, cùm in naturali insitione contrariū accidat: siquidem id quod inseritur ipsum est quod crescit, fructumque fert non arboris cui inseritur, sed surculi proprij qui fuit insertus. Atque hac de causa Paulus hanc insitionē appellat *contra naturā.*

NOLO ENIM VOS IGNORARE FRATRES MYSTERIVM HOC, quod sequitur, scilicet, QVIA (quod) CÆCITAS EX PARTE CONTIGIT IN ISRAEL, DONEC PLENITVDO GENTIVM INTRARET] Probat hic Paulus id quod dixit, non ita Iudæos esse exclusos ab Ecclesia & regno Dei, quin rursum illi inseri possint, ex eo, quod de facto rursum illi inserendi sint post conuersionem & insitionem Gentium. Idque Apostolus vocat *mysterium*, id est mirabile, arcanum & stupendum Dei iudicium, & dispositionem, prouidentiam, permissionem & ordinationem: qua factum est & consecutum, vt misso Christo primo Iudæi excæcarentur, hoc consilio vt Gentes vocarentur ad salutem; ac deinde omnes Iudæi illuminarentur, crederent & saluarentur. Vers. 25.

VT NON SITIS VOBIS IPSIS SAPIENTES] Ne vos prudentes seu sapientes rati, efferamini, & aliquid vobis insolenter arrogetis. ita Theodoret. Vnde aliqui vertunt, Ne sitis insolentes, vel elati. Est ergo metalepsis, *ne sitis sapientes*, id est superbi, Sapientia enim parit superbiam. Loquitur Apostolus Gentibus fidelibus, ne de sua fide, sapientia & prudentia superbiant & insolescant contra Iudæos in sua incredulitate & cæcitate manentes. *Sapientia arrogantia periculum.*

QVIA CÆCITAS EX PARTE (id est aliquibus) inquit S. Chrysost. & Theodor. CONTIGIT IN ISRAEL] Pro *cæcitas* græcè est πώρωσις, id est, obduratio. Sed πώρωσις, subinde idem est quod πήρωσις, id est cæcitas. ita Theodoret. Syrus & alij.

DONEC PLENITVDO GENTIVM INTRARET] τὸ *intraret* per enallagen ponitur hic pro *intret*, q.d. Cæcitas erit in Israel, donec numerus eorum, qui ex Gentibus credituri sunt, plenè compleatur, intretque in ouile Christi. Et sic post eos omnis Israel saluus fiet, & ex vtraque Gentium ac Iudæorum plenitudine, vna plena & perfecta consurget existetque Ecclesia. *Iudæi illuminabuntur post Gentium adimpletam conuersionē*

ET SIC OMNIS ISRAEL SALVVS FIERET] Græcè σωθήσεται, id est saluus erit, saluabitur. Aliqui hic *Israel* non carnalem, sed spiritalem accipiunt, putà omnes ex Iudæis & Gentibus credentes & saluandos. ita Theodor. August. Hieron. in c. 11. Isaiæ, Cæsarius apud Nazianzen. dialog. 4. Verùm patet Apostolum toto hoc capite agere de Israele carnali, non spirituali. ita docent alij omnes Patres & interpretes Græci & Latini. Vers. 26.

Vnde Secundo, meliùs S. Chrysost. Ambros. Origen. & Hilarius in psalm. 58. *Omnis Israel*, inquiunt, hoc est, omnes Iudæi. Quare ex hoc loco S. Chrysost. S. Thom. Caietan, & Sotus censent omnes omnino Iudæos in fine mundi conuertendos & saluandos esse. *An omnes Iudæi in fine mundi conuertēdi? Affirmant multi.*

Tertio & optimè, *omnis Israel*, id est, penè omnes, plurimi ex singulis tribubus Israel, exceptâ vnâ tribu Dan, in fine mundi conuertentur & saluabūtur. Excipio tribum Dan, quia ex hac nulli signātur inter 144. millia signatorum ex 12. tribubus Israel, Apoc. 7. Vnde multi putant Danitas adhæsuros contribuli suo Antichristo. Sanè S. Hippolytus libr. de Consumm. sæculi, & multi alij docent, quod Antichristus præcipuos sectatores & propugnatores habebit Iudæos. Idque satis significat Christus Ioan. 5. 43. & Paulus 2. Thessal. 2, 10. vt ibi dicam. Ergo omnes omnino Iudæi in fine mundi non conuertentur ad Christum. *Negāt alij, & tribum Dan excipimus, idq; verius.*

SICVT SCRIPTVM EST (Isaiæ 59. 20.) VENIET EX

EX SION QVI ERIPIAT, ET AVERTAT IMPIETATEM A IACOB] putà ab Israel, Iacob enim ab angelo vocatus est Israel, Gen. 32. 28. indeq; omnes eius posteri putà Iudæi, vocãtur familia Iacob, vel Israel.

Nota. Pro *ex Sion*, hebraicè est לציון *letsion*, quod noster Interpres in Isaia vertit, *veniet Sion*, id est, Sioni: Septuag. & ex ijs Cyrillus vertunt. prout iam in ijs legimus ἕνεκεν Σιὼν *propter Sion*, Sed S. Hieron. docet eos vertisse. ἐκ Σιὼν, *ex Sion*, idq; verum esse, patet hic ex S. Paulo; & Hebræũ ל subinde significat *de*, vt patet 2. Regum 15. 19. Iam sensus est. q. d. Isaias: Ex gente & tribu Iuda, quæ habitat in Sion, nasceturChristus, qui Iacobi, id est omnium tribuum Israel, iniquitatem auferet.

Christus nascitur ex habitatoribus Sion.

VERS. 27. ET HOC ILLIS A ME TESTAMENTVM] hoc est. fœdus, de quo dicam 1. Cor. 11. 25. quod ergo Deus cum hisce Iudæis credentibus inibo. Hoc fœdus Isaias c. 59. seq. verbis explicat, dicens: *Spiritus meus qui est in te, & verba mea quæ posui in ore tuo, non recedens de ore tuo, & de ore seminis tui vsque in sempiternum* q. d. *Spiritus* sanctus *qui est in te*, ô Christe (ita Proc. & Cyrill. ibidem: volunt enim ipsi hæc esse verba Patris ad Filium) vel potiùs, *qui est in te*, ô Iacob & Sion, id est, ô Ecclesia ex Iudæis congreganda. *& verba mea*, id est, lex mea & præcepta mea, *nõ recedent de ore tuo*; sed ea exequeris & præstabis, tum fide, tũ fidei professione & vita sancta, per gratiam & opem eiusdem Spiritus, nouum enim testamentum est fœdus gratiæ & Spiritus; sicut vetus testamentum fuit fœdus legis, minarum & pœnarum, vti fusiùs describit Ieremias c. 31. 33.

Locus Isaiæ 59. explicatus.

B

Iudæorum in fine mũdi conuersio confirmatur.

Addit & explicat non Isaias, sed Apostolus, id fore, cùm abstulerit Deus peccata eorum, in fine scilicet mundi, vt ait S. Chrysost. & S. Aug. l. 20. de Ciuit. c. 29. per prædicationem Eliæ & Henoch, vt patet Malach. 1. 5. & Apoc. 11. 3. Ex hoc ergo Apostoli loco, vti & ex Malachia, certissimè statuitur traditio Ecclesiæ, de conuersione Iudæorum ad Christum in fine mundi.

VERS. 28. SECVNDVM EVANGELIVM, cui aduersantur, Iudæi INIMICI sunt DEI, PROPTER VOS] vt vos, ô Gentes, hac occasione recipiatis prædicationem & fidem. ita Ambros. & alij. Vrget, repetit & inculcat hoc Apostolus, vt Gentes beneficium Euangelij, sibi occasione Iudæorum præstitum agnoscant, ideoque illis, licet incredulis, non indignentur, sed commiserentur.

SECVNDVM ELECTIONEM AVTEM, qua Deus olim Iudæos populum sibi elegit, DEO CHARISSIMI sunt PROPTER PATRES] scilicet sanctos Patriarchas, Deo amicos, quibus Deus promisit se filios eorum in fine mundi ad Christum conuersurum, electurum ad suam amicitiam, Ecclesiam & salutem; postquam Gentium plenitudo intrarit; Deus autem promissa sua seruabit & complebit, ac propterea, cum in fine mundi Iudæi fidem suscipient, lætissimè suscipientur ab Ecclesia propter eorum patres. ita Ambros. Origen. August.

Deus S. Patriarchis promisisse conuersionẽ posterorum.

VERS. 29. SINE POENITENTIA SVNT DONA, ET VOCATIO DEI] *Sine pœnitentia*; græcè ἀμεταμέλητα *impœnitibilia*, id est immutabilia. Vnde codex Basileensis legit ἀμετάβλητα, & Syrus vertit, *non mutauit Deus donum suum & vocationem.* Sensus est: Licet Iudæi iam sint increduli, Deus tamen non reuocat id, quod absolutè dedit, vel promisit, ac consequenter quod Patriarchis promisit, putà vocationem, protectionem & amorem erga filios eorũ, maximè conuertendos in fine mundi, hoc reipsa præstabit. q. d. Deus Iudæos, quos olim ad se per Mosem vocauit & promisit decreuitque ad Christum vocare, donisque gratiæ & gloriæ afficere hosce iam de facto vocat, & maximè vocabit in fine mundi, eisque bona spiritualia quæ promisit largietur: tunc enim Iudæi pertæsi tot malorum, & tam longæ suæ cæcitatis & desolationis, per prædicationem & miracula Eliæ & Henoch, aperient oculos, credentque in Christum.

Deus stabilis in promissis.

Nota S. Thomas & Caietan. hanc propositionem Apostoli: *Sine pœnitentia sunt dona, & vocatio Dei*, veram esse de vocatione efficaci & absoluta, quæ effectum suum consequitur, qualis est prædestinatorum. Hoc verum est, atque hoc loco ex præscientia conuersionis Iudæorum in fine mundi talis efficax intelligitur Dei vocatio. In genere tamen hæc propositio Apostoli etiam de inefficaci vocatione & gratia vera est, quantum est ex parte Dei. Sic Deus vocauit Hebræos, eisque promisit fertilitatem terræ Chanaan, sub conditione: Si impleatis legem meam. Iudæi hanc conditionem non seruarunt; vnde Deus reipsa non impleuit subinde promissionem hanc suam. Sed quantum est ex parte sua, promissionem adimpleuit, quia paratus erat dare, & de facto dedisset eis hanc fertilitatem, si ipsi conditione & pactis, id est lege sua stetissent.

Sententia Apostoli tã vera est de vocatione efficaci quàm inefficaci, quãtum est ex parte Dei.

Secundò, Ambr. sic explicat: *Sine pœnitentia sunt dona Dei*. q. d. Donum baptismi non indiget pœnitentia, sed sola fidei professione, quod sic intellige: Baptismus non indiget pœnitentia, scilicet satisfactoria. Nam alioqui baptizandus pœnitere debet & dolere de peccatis admissis. ita S. Thom. Verùm hic sensus non est ad mentem Apostoli.

Explicatio S. Ambros. minùs propria.

C

Nihil ergo hic habent Nouantes pro sua certitudine gratiæ singulorum fidelium & electorum, etiam teste Caluino: quia, vt ipse fatetur, Apostolus hic loquitur de electione, non cuiusque, sed totius gentis Iudaicæ. Multò absurdiùs hinc inferat alius quispiam Nouator: *Sine pœnitentia sunt dona Dei*; ergo sine pœnitentia, per solam fidem Deus dat peccatoribus veniam & gratiam.

Refutatur certitudo gratiæ, quã sibi vane promittunt Nouatores.

SICVT ALIQVANDO ET VOS (ô Gentes) NON CREDITORES, &c. PROPTER INCREDVLITATEM ILLORVM (Iudæorum: ITA ET ISTI (Iudæi) NVNC NON CREDIDERVNT IN VESTRAM MISERICORDIAM, vt vos, ô Gentes, ea occasione misericordiam prædicationis, fidei & gratiæ à Deo reciperetis: VT ET IPSI (Iudæi) MISERICORDIAM CONSEQVANTVR] vt prouocati scilicet vestro exemplo maximè cùm viderint plenitudinem Gentium intrasse, credant in Christum. itaque misericordiam, gratiam & gloriam consequantur. VERS. 30. VERS. 31.

D CONCLVSIT ENIM DEVS OMNIA IN INCREDVLITATE, VT OMNIVM MISEREATVR. *Conclusit*, id est, conuicit Deus successiuè omnes homines infidelitatis, inquit S. Chrysost. & Theodoret. VERS. 32.

Secundò & meliùs, Origenes. *Conclusit*, id est, concludi permisit, Deus omnes sub peccato & sub incredulitate. Peccator enim peccato, quasi saxo vel carcere clauditur; quia ex eo sine Dei gratia egredi nequit.

Peccatum est velut carcer.

Concludit Apostolus totam hanc disputationẽ suam cœptam cap. 9. eâdem propositione, quam proposuit cap. 1. & 2. scilicet, omnes homines tam Iudæos quàm Gentes, esse peccatores, & sub peccati iugo concludi. atque indigere gratia Dei & Christi: vt hac ratione tam Gentes quàm Iudæos humiliet, itaque vtrosque ad concordiam redigat

Conclusio disputationis ab Apostolo inchoatæ c. 9.

vtque

vtque donum Dei & gratiam, ac beneficium Christi illustret. Sed quod cap. 1. & 2. dixit & ostendit de varijs peccatis, id iam fidei necessitate demonstrata, concludit de vno peccato infidelitatis. q. d. Deus tam Iudæos, quàm Gentes tenebris longæ infidelitatis successiuè & vicissim concludi permisit, vt eos ad fidem & gratiam suam vocaret ac liberaret; itaque gloriosam suam misericordiam omnibus patefaceret.

Nota Primò, *Omnia*, id est omnes, vt habet Græcus & Syrus, scilicet tam Iudæos, quam Gentes.

Quid ἀπείθεια in Græco textu.

Nota Secundò. Pro *incredulitate* græcè est ἀπείθεια, quæ idem est quod pertinacia non credendi etiam auditis quibuscumque rationibus, q. d. Impersuasibilitas. Verùm Apostolus hic ἀπείθειαν tribuit etiam Gentibus; vnde videtur ἀπείθειαν pro ἀπιστίᾳ puta pro infidelitate, sumere.

Origenes falsò ex hoc loco collegit dæmones & damnatos aliquando saluatum iri.

Nota Tertiò, cùm ait: *Vt omnium misereatur. Omnium* intellige non hominum, sed nationum, id est tam Gentilium quàm Iudæorum. Est enim distributio pro generibus singulorum, non autem pro singulis generum. Ne quis ergo hinc cum Origine concludat, dæmones & damnatos aliquando saluandos fore. ita S. August. l. 21. de Ciuit. c. 24.

VERS. 33. O ALTITVDO DIVITIARVM! ô profundas diuitias! græcè ὦ βάθος τοῦ πλούτου ô profundũ diuitiarũ vel thesauri! q. d. O alta profunditas & profunda altitudo! ὦ βάθος, ὦ ἄβυσσος! ô profundũ! ô abyssus! ô profundum abyssi & abyssalem profunditatem *diuitiarum* SAPIENTIÆ ET SCIENTIÆ DEI!

Altitudo & profunditas sæpè idem significant.

Nota. *Altitudo* sæpè pro profunditate sumitur, quia profunditas licet respectu nostri climatis descendat, tamen respectu alterius orbis & hemisphærij tendit in altum: sic altus puteus, vocatur profundus; & fossa alta, id est profunda.

Nota Secundò τὸ *diuitiarum* Ambr. & August. iungunt cum sapientia & scientia Dei, q. d. O altas diuitias! ô profundos thesauros sapientiæ & scientiæ Dei! ô abyssalem & immensam sapientiam Dei! Vide S. August. ser. 11. de Verbis Apostoli. Nomẽ enim *diuitiarum* copiam & exuberantiam significat, vti & nomen *altitudo*. Verùm S. Chrysost. Origen. & Theodor. melius ista distinguunt: Græca enim & Syrus hæc tria distinguunt per copulam, *&*: sic enim habẽt, ὦ βάθος πλούτου καὶ σοφίας καὶ γνώσεως Θεοῦ. *O profundum diuitiarum & sapientiæ & scientiæ Dei!* Huic distinctioni fauent antecedentia & sequentia. Primò, quia Apostolus hic diuinæ misericordiæ, de qua præcessit, non minus quàm sapientiæ abyssum admiratur. Secundò, quia hæc tria ita distincta distinctim probat tribus sequentibus interrogationibus, scilicet profundum sapientiæ, cùm ait: *Quis cognouit sensum Domini?* profundum scientiæ cùm addit: *Aut quis consiliarius eius fuit?* profundum diuitiarum, cùm subdit: *Aut quis prior dedit illi?*

Græca & Syriaca lectio probatur.

Diuitiæ hic sunt immensa misericordia Dei.

Vbi aduerte. Per *diuitias* accipit hic Paulus magnitudinem misericordiæ Dei, qua nos diuites fecit in omnibus donis gratiæ & gloriæ vt patet Ephes. 1. Sensus ergo est, q. d. O profundam misericordiam, sapientiam & scientiam Dei! Misericordiam, qua omnium misertus est Sapientiã, qua, vt ait Gregor. lib. 29. Mor. 28. omnia concludi permisit sub peccato & infidelitate, quaque ita omnia dispensauit, vt primò negligeret Gentes, vt sic Iudæos eligeret; deinde Iudæos reijceret, vt sic eligeret Gentes, denique vtrosque in fine eligeret & complecteretur. Scientiam, qua omnia futura distinctissimè nouit antequam fiant, vt Iudæorum reiectionem. Gen-

Scientia Dei hic quænam?

Sapientia Dei hic quænam?

A tium adoptionem & iustitiam: quod hoc loco spectat Apostolus. Ob hoc enim exclamat: *O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei!* Et hoc ipsum est, quod à cap. 9. huc vsque per tria hæc capita docere & demonstrare intendit.

Si enim Deus Messiam misisset cum pompa, diuitem, splendidum & magnificum quasi alterum Salomonem; Iudæi eum recepissent. Rursum Deus mille alios modos habebat, quibus Iudæos ad se traheret: sed noluit eos Iudæis exhibere, voluitque vnicum hunc iustitiæ & salutis modum proponere scilicet Messiam pauperem & crucifixum quem sciebat à Iudæis repudiandum, à Gentibus verò acceptandum. Si quæras, Cur ita statuit, elegit & fecit Deus? non aliud respondere possum, quam quod Paulus hic respondet: *O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei!*

Rationes vndecim quibus Dei scientia transcendit creatam.

B Nota Tertiò, quanta sit altitudo diuinæ scientiæ: nam vndecim modis & rationibus Dei scientia excellit & transscendit omnem scientiam angelicam & humanam. Primò, ratione obiecti: Deus enim suâ scientia cognoscit omnia præterita, præsentia futura, omnia possibilia, atque seipsum quasi pelagus rerum omnium. Secundò, ratione modi & perfectionis in cognoscendo: cognoscit enim Deus omnia perfectissimè, omni modo quo sunt cognoscibilia, ideoque omnia comprehendit. Tertiò, ratione medij: Deus enim non per species, nec per effectus, sed per suam essentiam, quasi speculum clarissimum omnia cognoscit. Quartò, ratione celeritatis: in instanti enim, & vno mentis intuitu Deus omnia simul cognoscit. Quintò, ratione certitudinis: quia omnia, etiam contingentia, per se incerta, certissimè cognoscit. Sextò, ratione æternitatis: quia numquam eius cognitio incepit, numquam desinet. Septimò, ratione vniformitatis: quia cognitio Dei est inuariabilis, & eadem semper, non proficiens, nec deficiens. Octauo, ratione simplicitatis & vnitatis: quia vno & simplicissimo actu intelligendi Deus & seipsum, & alia omnia cognoscit. Nono, ratione entitatis: cognitio enim Dei non est accidentaria, vt est in hominibus & angelis, sed est substantialis Deo, estque ipsemet Deus. Decimo; ratione causalitatis: quia cognitio Dei est idea & causa omnium rerum quæ fiunt. Vndecimo, ratione fœcunditatis & communicationis: quia Dei sapientia & scientia, quasi lux maxima, seipsam diffundit ad angelos, homines, omniaque animalia, facitque cognosci & cognoscere omnia. Apostolus hic maxime considerat & miratur primum, quintum & decimum. ita Pererius.

Prima. Secunda. Tertia. Quarta. Quinta. Sexta. Septima. Octaua. Nona. Decima. Vndecima.

C

D QVAM INCOMPREHENSIBILIA (Tertul. contra Hermogen. in fine legit. *inuinuentibilia*) SVNT IVDICIA EIVS, ET INVESTIGABILES, ἀνεξιχνίαστοι, id est, non vestigabiles, imperuestigabiles, VIÆ, id est consilia, modi, opera, rationes prouidentiæ EIVS!

VERS. 34. QVIS ENIM COGNOVIT SENSVM, græcè νοῦν, hoc est, mentem, cogitationem, DOMINI?] Hæc iudicia Dei sternunt quamcumque superbiam. *Dij* (ait Comicus) *homines quasi pilas habent.* Et Zeno Imp. *Ludibrium Dei est homo*; vt homine quasi pilâ ludat Dei Sapientia in orbe terrarum. Hinc abyssus humanæ miseriæ inuocat abyssum diuinæ misericordiæ, ait S. Augustin. Pari modo, abyssus humanæ ignorantiæ & insipientiæ inuocat abyssum diuinæ scientiæ & sapientiæ.

Quid homo respectu Dei.

AVT

AVT QVIS CONSILIARIVS EIVS FVIT?] *Consiliarius*, non tantùm qui det consilium Deo, vti explicat Isaias (ad quem hic Paulus alludit) c. 40. 13. sed etiam qui particeps & conscius sit consilij Dei. hic enim est σύμβουλος. q. d. Nemo est conscius consiliorum & arcanorum diuinorum; ac proinde nemo scrutari debet cur Iudæis relictis Gentes sibi iam asciuerit Deus. Pulchrè S. Bernardus epist. 107. *Quis, inquit, cognouit sensum Domini, aut quis consiliarius eius fuit? non equidem nullus, sed rarus. Soli, sanè qui veraciter dicere possunt: Vnigenitus qui est in sinu Patris, ipse enarrauit nobis. Væ mundo à strepitu. Clamat in populis ijsdem Vnigenitus tamquam magni consilij angelus: Qui habet aures audiendi, audiat. Et quoniam dignos non inuenit sensus, quibus Patris committat arcanum, texit parabolas turbis; vt audientes non audiant, & videntes non intelligant. Ceterùm amici seorsum audiunt: Vobis datum est nosse mysterium regni Dei. Quibus & loquitur: Nolite timere pusillus grex, quia complacuit Patri vestro dare vobis regnum. Qui sunt hi? vtique quos præsciuit & prædestinauit conformes fieri imaginis filij Dei, vt sit ipse primogenitus in multis fratribus. Magnum secretumq́; innotuit consilium. nouit Dominus qui sunt eius. Sed quod notum erat Dei, manifestatum est hominibus. Nec alios sanè dignatus est tanti participatione mysterij, nisi eos ipsos quos suos præsciuit & prædestinauit.*

Omnibus ignota Dei consilia.

VERS. 35. AVT QVIS PRIOR DEDIT ILLI] quod non acceperit ab eo. Patet ex seqq. tali enim titulo gratitudinis verè & propriè obstringeretur Deus, deberetque illi gratias agere, & par pari retribuere. Sensus ergo est q. d. Nulli Deus vllo iure aut titulo obstringitur: quia nihil ab vllo accepit, quod priùs non dederit illi. Nulli ergo Deus est debitor: ac proinde non est iniustus, infidelis aut ingratus, si Gentes illuminet, Iudæos verò in sua cæcitate relinquat.

Deus nulli debitor.

Vnde patet nihil hîc contra merita dici. Nam, vt rectè ait S. August. de Verbis Apostoli serm. 16. *Debitor nobis factus est Deus, non aliquid à nobis accipiendo; sed quod ei placuit promittendo nobis, vt dicamus ei, Redde quæ promisisti; quia fecimus quod iussisti, & hoc ipsum quod fecimus tu fecisti, quia nos laborantes iuuisti.* Hanc sententiam sumpsisse videtur Apostolus ex Iob 41. 2. vbi ait Dominus, *quis antè dedit mihi, vt reddam ei?* Porro neminem Deo quippiam primò dedisse, quod non acceperit ab eo, probat Apostolus illa sententia, quam subdit dicens.

Pulcher locus S. August. de eo quod Deus nobis debet.

VERS. 36. QVONIAM EX IPSO, ET PER IPSVM, ET IN IPSO SVNT OMNIA: IPSI GLORIA IN SÆCVLA. AMEN] *Ex ipso*, scilicet vt in primo effectore, omnia esse acceperunt: *Per ipsum*, quasi directorem, omnia disponuntur, diriguntur, perficiuntur: *In ipso*, hoc est eius virtute, omnia conseruantur, durant, operantur. Græcè εἰς αὐτὸν, in ipsum, scilicet omnia respiciunt & tendunt.

Nota. Licet hæc tria conueniant Deo, id est, tribus personis SS. Trinitatis, tamen, vt docet S. Aug. lib. 1. de Trin. c. 6. & ex eo passim DD. præpositio *ex* appropriatur Patri, eumque insinuat, tamquam primum omnium principium, à quo omnia promanant, & à quo omnis potestas, actio & effectio profluit.

τὸ ex appropriatur Patri.

Per verò appropriatur Filio, quia *per* significat originem à Patre, & sapientiam per quam facta sunt omnia. Hinc & Gentiles Deum, putà Iouem vocarunt Διά, id est *per*, de quo audi Aristidem hymno in Iouem: *Est, inquit, Iupiter omnium rerum, auctor & opifex: & per eum tum cælestia, tum terrestria omnia efficiuntur, vt & nomen ipsius, à causa vocabulo non procul remotum, declarat, cùm Διά eum vocamus. Ζεὺς quidem vocatur, quod vita omnibus & essentiæ sit auctor: rursum, efficienti causæ cognominem ipsum dicimus Διά appellantes, quod per ipsum facta sint & fiant omnia.* Διά enim Græcis idem est quod *per, propter*; vnde notat causam efficientem. Rursum *per* significat mediatorem, ostium, pastorem & viam nostram ad Patrem: quæ omnia competunt Filio. ita S. Basilius lib. de Spiritu sancto, c. 5. & 26.

Per Filio.

In denique appropriatur Spiritui sancto, vtpote cui attribuitur Bonitas, amor, vnio & perfectio. Est enim Spiritus sanctus amor notionalis Patris & Filij, estque ipse in SS. Trinitate, quasi finis, à quo ad aliam personam non fit progressus. Denique cùm dicitur, *Ipsi gloria*, significatur vnitas essentiæ, vt Athanas. Hilarius, August. Origen. Gregor. & alij docent contra Arrianos.

In Spiritui sancto.

Ex ipso ergo Deo sunt *omnia*, scilicet, quæ habēt verum esse, ait D. Thom. Peccata autem non habent verum esse, sed potiùs ab eo deficiunt; vnde non sunt ex Deo. Hæc enim est ratio formalis peccati, quod sit defectus à bono, & consequenter ab esse: quidquid tamen materiæ & entitatis est in peccatis, id totum est ex Deo. ita D. Thomas.

Hunc locum tractat S. Basil. lib. de Spiritu sancto contra Arrianos, qui, vt ipse ait, syllabas obseruant. Vnde c. 2. Per τὸ *ex quo*, Arriani, inquit, volunt significari conditorem mundi per τὸ *per quem* operis ministrum & instrumentum: per τὸ *in quo* tempus & locum operis. Ita vt Filius tantùm sit instrumentum Patris: Spiritus sanctus verò tantùm locum aut tempus præbuerit rebus conditis. Contra hos cap. 3. & seqq. ostendit S. Basil. indifferenter Scripturam hisce præpositionibus vti, easque singulas omnibus personis tribuere. Vnde cap. 5, hunc locum explicat de Deo & omnibus personis iunctim. Ex ipso enim Deo, omnibusque personis omnia creata sunt, per ipsum omnia conseruantur; in ipsum (Græcè enim est, εἰς αὐτὸν) vniuersa se conuertunt inuincibili atque insedabili quodam desiderio & arcano affectu, tamquam ad principem suum & gubernatorem vitæ ac totius vniuersi respicientia.

Arrianorum hæresis ex D. Basilio cõfutatur.

Rursum c. 26. ostendit quomodo præpositio *in* tribuitur Spiritui sancto, idque variè. Primò enim Spiritus sanctus in nobis est tamquam forma in materia. Ipse enim in nobis est quasi forma diuina, à qua spirituales dicimur. Secundò Spiritus sanctus in nobis est, quasi habitus, vel ars in artifice; sic enim ipse adest Sanctis ad opera virtutum & miraculorum exercenda. Tertiò, Spiritus sanctus in nobis est, velut totum in partibus; quia totas suas gratias partialiter in suos fideles distribuit. Quartò, Spiritus sanctus in nobis est, vti locatum in loco: sic enim in Sanctis est, quasi in templo suo. Hæc vera sunt; sed huic loco non congruunt: Apostolus enim hic non dicit Spiritum sanctum esse in nobis, sed è contrario nos & omnia esse in ipso, scilicet Spiritu sancto.

Spir. sanctus quatuor modis est in nobis: non tamen ad mentẽ Apostoli hîc.

Pari modo S. Chrysost. Theophyl. & Oecum. nullam hîc personarum distinctionem significant: quasi hæc tria, *ex ipso, per ipsum, & in ipso*, propriè ipsi Deo, & consequenter singulis personis, cõpetant; idque faciunt ne Arrianis dent occasionẽ dicendi Filium esse *per*, id est, instrumentum Patris.

Verùm meliùs Latini censent, quòd, licet hæc tria

tria seorsim posita, dentur cuius personæ, tamen cùm iunguntur, singula singulis approprientur. Ita S. Aug. loco iam citato: vbi ex hisce tribus propositionibus probat Trinitatem & æqualitatem in vna essentia diuina. Sic & Ambros. Anselmus & Gregor. lib. 29. Moral. 28.

Egregius locus S. Aug. de SS Trinitate; maximè contra Arrianos.

Vnde idem S. Aug. lib. 1. de Doct. Christ. cap. 5. *Nec facile*, ait, *inuenio nomen quod tantæ excellentiæ conueniat, nisi quòd meliùs ita dicitur: Trinitas hæc, vnus Deus, ex quo, per quē, in quo omnia; eadem vna substantia; vnus tamen non est alter; eadem tribus potestas, eadē æternitas, eadem incommutabilitas, eadem maiestas; in Patre vnitas, in Filio æqualitas, in Spiritu sancto vnitatis æqualitatisq; concordia. Et tria hæc, vnum omnia propter Patrē, æqualia omnia propter Filium, connexa omnia propter Spiritum sanctum*, scilicet singulis appropriando hæc, quæ tamen reipsa omnibus sunt communia. Vt nimirum omnia dicantur æqualia Patri: pari modo omnia dicantur connexa propter Spiritum sanctum; quia Spiritus S. procedit, vt nexus, amor & concordia Patris & Filij.

Præclarè & subtiliter S. Bernard. lib. 5. de Consid. c. 6. *Quid est*, inquit, *Deus? non sanè occurrit melius quam, Qui est. Hoc ipse de se voluit responderi, hoc docuit, dicente Moyse ad populum, ipso quidē iniungente: Qui est, misit me ad vos. Quid item Deus? Sine quo nihil est. Quid est Deus? Principium. Quid est Deus? Cui sæcula nec accesserunt, nec decesserūt, nec coæterna tamen. Quid est Deus? Ex quo omnia, per quem omnia, in quo omnia. Ex quo omnia, creabiliter, non seminabiliter*, q. d. Deus creauit omnia non ex semine (sic enim semen esset increatum, nec Deus illud, ac cōsequēter non omnia creasset.) *Per quem omnia, ne alium auctorem atque alium opificem arbitreris, in quo omnia, non quasi in loco, sed quasi in virtute. Ex quo omnia, tamquam vno principio auctore omnium: per quem omnia, ne alterum inducatur principium artifex. in quo omnia, ne tertium inducatur locus. Ex quo omnia, non de quo, quia non est materia Deus. Efficiens causa est causa materialis. Frustra Philosophi materiam quærunt non eguit materia Deus. Non enim officinam quæsiuit, non artificem. Ipse per se, in se omnia fecit. Vnde? de nihilo. Nam si ex aliquo fecit; illud non fecit, ac per hoc nec omnia.*

Quando dici cœptum, Gloria Patri, &c.

IPSI GLORIA] Hinc ex Apostolorum institutione & vsu, vti docet S. Basil. l. de Spir. sancto c. 7. 27. 29. & ex eo Baron. to. 3. anno Christi 325. cœpit à tempore Apostolorum hæc doxologia SS. Trinitatis, Christianis mente & ore frequentanda: *Gloria Patri & Filio, & Spiritui sancto*; cui vt habet Concil. Vasense c. 5. Conc. Nicenum addidit: *Sicut erat in principio, & nunc, & semper, & in sæcula sæculorum. Amen.* Idque vt retunderet Arrianos, qui dicebant. *Erat, quando non erat*: id est, erat, scilicet tempus, quando non erat Filius.

A quo additum, Sicut erat in, &c.

Hier. ep. ad Damasum rogat eum, vt post singulos psalmos iubeat addi: *Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto.* Sed hæc epistola nō videtur esse Hieronymi, videturque conficta. Hic enim mos addendi psalmis, *Gloria Patri, & Filio, & Spiritui sancto*, &c. fuit ante S. Hier. vt dixi ex S. Basilio, Quin & Cassianus c. 8. l. 1. testis est suo tempore in Occidente post psalmos, quasi ex vsu veteri, totū populū conclamare solitum: *Gloria Patri, & Filio, & Spiritui S.*

Antiquissimus vsus doxologiæ. Gloria Patri, &c.

Gloria ergo Patri, ex quo omnia; gloria Filio, per quem omnia; gloria Spiritui sancto, in quo omnia. Gloria Patri ex quo omnis paternitas in cælo & in terra; gloria Filio, per quem omnis filiatio; gloria Spiritui sancto, in quo omnis sanctitas & sanctificatio. Gloria Patri, ex quo æternitas, gloria Filio, per quem omnis species & pulchritudo; gloria Spiritui sancto, in quo omnis felicitas & fruitio. Gloria Patri, ex quo omnis vnitas, gloria Filio, per quem omnis æqualitas; gloria Spiritui sancto in quo omnis amor & concordia. Gloria Patri, ex quo omnis potentia; gloria Filio; per quem omnis sapientia; gloria Spiritui sancto, in quo omnis bonitas; Gloria Patri, qui me creauit; gloria Filio, per quem redemptus sum; gloria Spiritui sancto, in quo iustificatus sum. Gloria Patri, qui me prædestinauit; gloria Filio, per cuius sanguinem ablutus sum; gloria Spiritui sancto, in quo glorificabor in æternum. Amen.

Quomodo intelligendū Gloria Patri, &c. explicatur vtiliter & piè in eorū gratiā, qui in Horis canonicis sæpè repetūt hoc Gloria Patri, &c.

CAPVT DVODECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Secunda epistolæ pars ethica.

Incipit hic secunda pars epistolæ, qua Apostolus à fide & dogmatibus, transit ad mores fidei consonos. Hoc ergo capite monet fideles, vt exhibeant se hostiam Deo, vtque probent & sapiant quæ sit voluntas Dei, bona, beneplacens & perfecta, nimirum Primo, v. 3. vt de susceptis donis non se efferant, sed sapiant ad sobrietatem atque in modum membrorum eiusdem corporis, quisque suo dono contentus, eo rite vtatur ad proximorum vtilitatem.

Secundo, v. 9. vt dilectioni sinceræ, prudenti, patienti & forti dent operam. Vnde dilectionis officia & conditiones recenset.

Tertio, v. 16. vt dilectioni iungant humilitatem, qua etiam bonum pro malo reddant, & vincant in bono malum. Christianis enim maximè commendandæ sunt hæ duæ virtutes, scilicet charitas ac humilitas. Hæ enim sunt compendium ceterarum, & in his duabus vita & perfectio Christiana consistit.

1. OBsecro itaque vos fratres per misericordiam Dei, vt exhibeatis corpora vestra
hostiam viuentem, sanctam, Deo placentem, rationabile obsequium vestrum.
2. Et nolite conformari huic sæculo, sed reformamini in nouitate sensus vestri: vt pro-
betis quæ sit voluntas Dei bona, & beneplacens, & perfecta. 3. Dico enim per gratiam
quæ data est mihi, omnibus qui sunt inter vos: Non plus sapere quam oportet sapere,
sed sapere ad sobrietatem: & vnicuique sicut Deus diuisit mensuram fidei. 4. Sicut
enim

enim in vno corpore multa membra habemus, omnia autem membra non eumdem a-
ctum habent: 5. ita multi vnum corpus sumus, in Christo, singuli autem alter alterius
membra. 6. Habentes autem donationes secundùm gratiam, quæ data est nobis, dif-
ferentes: siue prophetiam secundùm rationem fidei, 7. siue ministerium in ministran-
do, siue qui docet in doctrina, 8. qui exhortatur in exhortando, qui tribuit in sim-
plicitate, qui præest in solicitudine, qui miseretur in hilaritate. 9. Dilectio sine simu-
latione. Odientes malum, adhærentes bono? 10. Charitate fraternitatis inuicem di-
ligentes. Honore inuicem præuenientes: 11. Solicitudine non pigri: Spiritu feruen-
tes: Domino seruientes: 12. Spe gaudentes: In tribulatione patientes: Orationi in-
stantes: 13. Necessitatibus sanctorum communicantes: Hospitalitatem sectantes.
14. Benedicite persequentibus vos: benedicite, & nolite maledicere. 15. Gaudete
cum gaudentibus, flete cum flentibus. 16. Idipsum inuicem sentientes: Non alta sa-
pientes, sed humilibus consentientes. Nolite esse prudentes apud vosmetipsos. 17. Nul-
li malum pro malo reddentes: prouidentes bona non tantùm coram Deo, sed etiam co-
ram omnibus hominibus. 18. Si fieri potest, quod ex vobis est, cum omnibus homini-
bus pacem habentes: 19. Non vosmetipsos defendentes charissimi, sed date locum
iræ, scriptum est enim: Mihi vindicta: ego retribuam, dicit Dominus. 20. Sed si esu-
rierit inimicus tuus, ciba illum: si sitit, potum da illi, hoc enim faciens, carbones ignis
congeres super caput eius. 21. Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.

Vers. 1. OBSECRO ITAQVE VOS FRATRES PER MISERICORDIAM DEI διὰ τῶν οἰκτιρμῶν, *per miserationes* scilicet vobis, ô Gentes, à Deo per Christum exhibitas, de quibus dixi totis tribus capitibus praeced. q. d. Docui hactenus vos, ô Gentes, per Dei gratiam & misericordiam asscitas esse ad iustitiam & salutem, Iudæos verò ab ea repulsos esse: nunc, vt à dogmatibus ad mores transeam, obsecro vos, ô Gentes fideles, qui tantam Dei misericordiam, gratiam & iustitiam consecuti estis, vt Deo grati sitis, vt dignè Deo, tantaque gratia viuatis, vt opere præstetis quod fides dictat, quodque Deus & Christus à vobis efflagitat.

A

Nota. Οἰκτιρμοὶ, hoc est miserationes, sunt illæ quas Hebræi vocant רחמים *rachamim*, id est viscera misericordiæ, hoc est, visceralis misericordia, & ex intimis visceribus commiseratio; cùm scilicet quis alterius miseria ex intimis medullis commouetur & tangitur: vt videatur velle sua viscera in eum effundere. Talis enim fuit hæc Dei in nos miseratio, cùm viscera sua, ipsumque vnigenitum suum Christum in nos effudit. De qua canit Zacharias Lucæ 1. *Per viscera misericordiæ Dei nostri, in quibus visitauit nos oriens ex alto.* Viscera hæc ingens habent πάθος. Rursum per τὸ *fratres*, Apostolus gratiam sibi & beneuolentiam fidelium, etiam Iudæorum, conciliat.

B

Dei erga vos misericordia ex intimis visceribus profecta.

Secundò vox *fratres*, vim habet & energiam ad charitatem, & aliaq; quæ hîc Apostolus fidelibus commendat, persuadendum. Nam, vt pulchrè & verè ait Tertull. Apolog. 39. scribens contra Gentiles: *Fratres*, inquit, *vestri sumus, iure nostra matris vnius, et si vos parum homines, quia mali fratres. At quanto digniùs fratres & dicuntur & habentur qui vnum Patrem Deum agnouerunt, qui vnum spiritum biberunt sanctitatis, qui de Vno vtero ignorantiæ eiusdem ad vnam lucem expauerint veritatis? Rursum ex substantia familiari fratres sumus, quæ penes vos (ô Gentiles) penè dirimit fraternitatem. Itaque quia anima animoq; miscemur, nihil de rei communicatione dubitamus: omnia indiscreta apud nos, præter vxores.* Vnde addidit ibidem Tertull. hanc Gentilium de Christianis fuisse vocem & sententiam: *Vide vt inuicem se diligant, vt pro alterutro mori sint parati.*

Vis vocis, Fratres.

C

Locus nobilis Tertulliani de Christiana & spirituali fraternitate.

VT EXHIBEATIS CORPORA VESTRA] Græcè παραστῆσαι, id est, vt Syrus דתקימון *dattekimun*, hoc est, vt sistatis. q. d. Sistite & offerte Deo corpora vestra, alienate illa à vobis, ac transferte ea tamquam hostiam viuam in Dei dominium, vt ijs vtamini, non ad libitum, sed ad Dei cultum & honorem. ita S. Chrysost.

HOSTIAM VIVENTEM] id est, virtutibus deditam, quia caro vitijs dedita mortua est, inquit S. Greg. hom. 22. in Ezech. & S. Ambros. hîc: sic 1. Petri 2. dicitur, *Vt peccatis mortui iustitiæ viuamus.* Verùm hic sensus mysticus est. Secundò, alij *viuentem*, inquiunt, id est, charitate formatam. Tertiò, *viuentem*, id est, quæ vitam, scilicet Christum, in se gerat & dicat, Mortem Iesu in corpore circumferimus, vt & vita Iesu in corpore nostro manifestetur. Sed & hæc mystica sunt.

Quid hostia viuens mysticè.

Dico ergo, alludit hîc Paulus ad veteres Iudæorum & Gentilium hostias, quæ occidebantur, illisque, teste S. Chrysostomo, opponit nouas hostias viuentes. q. d. Cùm dico, vt corpora vestra exhibeatis hostiam Deo, non intelligo sic vt illa occidi debeant, vti hostiæ boum mactantur, sed vt ex corporibus vestris, non occisis, sed viuentibus & mortificatis, faciatis hostiam Deo. Corpus ergo fidelium & sanctorum est hostia viuens, Primò, quia manet viuum; Secundò & meliùs, quia se viuum per viua opera nouæ vitæ spiritualis, putà charitatis, eleëmosynæ, orationis, & quarumuis virtutum Deo offert. ita Origines & S. Chrysost. Omne enim opus, ait S. Aug. in lib. 10. de Ciuit. c. 5. quod fit, vt sancta societate Deo inhæreatur, generali nomine sacrificium est & hostia. Tertiò & proprissimè, per actus mortificationis corpus fit hostia viuens; quia viuens mortificatur, castigatur, & spiritui ad omne spiritus officium, exequendum, ad Dei honorem & obsequium subditur.

Hostia viuens, corpus est Christiani hominis & pij.

mortificatione castigatum. Mortificationis officium.

Est enim mortificatio, viua quædam mors: facit enim in corpore mori concupiscentias carnis, dum eas truncat, per viuos continentiæ, abstinentiæ, patientiæ & pœnitentiæ actus; ita vt corpus propriè sit hostia mortua, quia moritur suis vitalibus concupiscentijs, easque mortificat, occidit & immolat Deo: sit tamen idipsum quoque hostia viua, per viuos contrariarum virtutum actus. Vult ergo Apostolus, nos semper cor nostrum exhibere Deo hostiam viuam: vt scilicet semper mortificationi corporis, id est, concupiscentiarum

corporis, incumbamus; itaque ad vitam quietam, sanctam & perfectam, adeoque ad martyrium, si opus sit, pro Christo & pietate subeundum, nos comparemus. Hostes enim nostri sunt concupiscentiæ: si ergo eas vincamus & occidamus, hostiam offeremus Deo. Inde enim dicta est victima & hostia, vti canit Poëta:

Etymologia victimæ & hostiæ.

Victima quæ cecidit dextrâ victrice, vocatur,
Hostibus a domitis hostia nomen habet.

Immolāda vitia, quæ per certa animalia significantur.

Pulchrè Origines: *Si superbiam*, inquit, *corporis tui vincas & resecas, immolas Deo vitulum; si iracundiam, arietem: si libidinem, hircum; si vagos & lubricos cogitationum volatus, columbam & turturem.* Rursus idem Origen. *Prima*, inquit, *post Apostolos hostia, est martyrum; secunda, virginum; tertia, continentium, quarta, coniugatorum.*

Similiter notat hic D. Thomas triplicem esse hostiam: Primam animæ, scilicet orationem; secundam corporis, scilicet mortificationem, ieiunium, abstinentiam, castitatem; tertiam operum, scilicet eleëmosynam. Ita S. Cyprian. lib. 3. epist. 25. Nemesianum, ceterosque ad metalla ob Christi fidem damnatos, dolentes quòd ibidem Eucharistiæ sacrificio destituerentur, consolatur dicendo, ipsosmet factos esse hostias viuas Deo. *Celebratis*, inquit, *& offertis sacrificium Deo & pretiosum pariter & gloriosum, & plurimum vobis ad retributionem præmiorum cælestium profuturum, cùm Scriptura diuina dicat: Sacrificium Deo spiritus contribulatus, cor contritum & humiliatum Deus non despicies. Hoc vos sacrificium Deo offertis, hoc sacrificium sine intermissione die ac nocte celebratis, hostiæ facti Deo, & vosmetipsos sanctas atque immaculatas victimas exhibentes, sicut Apostolus adhortatur & dicit: Oro ergo vos fratres per misericordiam Dei, vt constituatis corpora vestra hostiam viuam, sanctam, placentem Deo.*

Sanctum opponitur aliquando profano.

SANCTAM] *Sanctum* est, quod Deo, & Dei cultui dicatum, & ab omni, non tantùm immundo, sed & profano vsu separatum est. Iubet ergo Paulus hic corpus nostrum separari ab omni seruitio iniquitatis, vt sanctissimo Dei seruitio & cultui addicatur. q. d. Antea, ô Romani, corpus vestrum seruiuit idolis, veneri, ventri, ambitioni; fuistis Martyres mundi & diaboli: iam seruiat Deo soli, quasi Deo sanctum & consecratum.

aliquando impuro.

Secundò, *sanctum* idem est quod purum & illibatum. Hostia ergo sancta, est corpus impollutum & incontaminatum, ipsaque corporis castitas, puritas, integritas. Sic virgo dicitur *sancta*, id est pura, *& corpore, & spiritu*, 1. Corinth. 7. 34.

DEO PLACENTEM] τὸ *Deo* potest referri ad *placentem* cum nostro Interprete, vel ad *exhibeatis*, & ad omnia sequentia: idque aptius est & plenius, vt patet ex Græco. Vult enim Paulus nos sistere Deo corpus nostrum, quasi hostiam viuentem, sanctam, placentem, vt nimirum ipsum sit Primò, hostia viua Deo; Secundò, sit hostia sancta Deo; ac denique sit hostia placens Deo. Sic enim habent Græca: Παραστῆσαι τὰ σώματα ὑμῶν θυσίαν ζῶσαν, ἁγίαν, εὐάρεστον τῷ Θεῷ. Addit Apostolus τὸ *placentem*, quia potest esse hostia in se sancta, sed non placens Deo, si nimirum eam offerens Deo displiceat.

Frustra multi offerūt bonas in se bonas, sed propter offerentem Deo displicentes.

Sic multi ieiunant, peregrinantur, mortificant corpora sua, non mentem, non animum, quia superbi sunt, capitosi, rebelles, inuidi, &c. Hinc Deo non placent ipsi, nec hostiæ eorum, vtpote quæ à peccatoribus, qui in peccatis suis manent, offeruntur. Ideoque licet in se bonæ sint, tamen apud Deum nec gratiam, nec gloriam merentur. ita S. Aug. lib. de Falsa & vera pœnit. c. 15. & S. Gregor. lib. 7. epist. 126.

Quatuor conditiones victimæ Iudaicæ debēt spiritualiter conuenire victimæ Christianæ.

Nota. Alludit hic Paulus ad conditiones victimarum Iudaicarum. Primò enim victima Aaronica debebat esse sine macula, integra & sana. Hinc *viuentem* requirit Paulus. Secundò, per ipsam immolationem sanctificabatur, vt fas non esset eam contingi ab immundis. Sic hic requirit Paulus *sanctam*, vt scilicet per deuotionem mentis corpus Deo consecremus. Tertiò in ipsa crematione victimæ dicebatur ipsa fieri & esse in odorem suauitatis Deo. Sic hic requirit Paulus *Deo placentem*. Quartò, sal victimæ addebatur, vt patet Leuit. 2. 13. Sale autem significatur sapiētia spiritualis. Vnde Christus Marci 9. 49. dicit: *Habete in vobis sal*, quo scilicet cum ratione & sapientia spirituali omnia agatis, & ad Dei gloriam referatis.

Altare & ignis hostiæ Christianæ.

Huius hostiæ altare, inquit Gregor. hom. 22. in Ezech. est cor, in quo scilicet ex mœrore compunctionis ignis ardet, & caro consumitur. Et tales, ait, quotidie in templo videmus, qui æterni iudicij memores se Deo sacrificium in lamentum compunctionis mactant, vt corpora sua castigantes, ea exhibeant hostiam sanctam, Deo placentem.

Quod obsequium rationabile. Prima expositio.

RATIONABILE OBSEQVIVM VESTRVM] q. d. ait Anselmus. Sic opera bona facite, vt eorum rationem reddere possitis.

Secunda.

Secundò, S. Basil. in Breuior. regul. regul. 230. Rationabile, inquit, sit obsequium vestrum vt scilicet consideratè & circumspectè, sana ratione, rectoque consilio diuinam impleatis voluntatem; vt rationem ducem sequamini, non animi impetum ac libidinem.

Tertia.

Discretionis commendatio.

Tertiò, D. Thomas sic explicat *rationabile obsequium*. q. d. Paulus: Corporum afflictio non sit nimia, sed moderata & rationabilis. Nam, vt inquit S. Bernardus serm. 40. in Cantica, *Discretio est moderatrix & auriga virtutum, affectuum, morum; omni virtuti ordinem ponit, ordo modum tribuit, & decorem & perpetuitatem. Tolle hanc, virtus vitium erit.* Vnde idem Bernardus alibi docet, eum, qui in corpore edomando & mortificādo indiscretus & nimius est, quatuor hæc iniustè rapere, scilicet, *corpori effectū, animo affectum, proximo exēplum, Deo honorem*. Indeque concludit, *eum sacrilegij crimen incurrere, cum templo Dei viuo abutatur, Deoq; debitum honorem deroget: quia nimirū casus vnius alios quam plurimos terret, & a via spiritualis vitæ retrahit*: cùm nimirū vident aliquem per nimium vitæ rigorem, nimiasq; pœnitentias incidere in morbos, phantasias, ineptitudinem & subinde mortem ipsam incurrere.

Indiscretus iuxta S. Bernardū sacrilegus.

Quartò, & optimè, *rationabile*, id est, non corporale, vti olim erat Iudæorum; sed spirituale sit *obsequium*, id est, cultus vester & latria, vt habet Græcus. Rursum cultus vester hic non sit irrationalis, vti erat Gentium stultè idola colentium; sed sit rationabilis, qui scilicet rationales homines decet; nimirum non pecudibus, sed fide, spe, charitate sacrificate; non idolis, sed Deo. ita S. Chrys. Photius & Theodor.

Quarta, & optima.

Vnde græcè est, λογικὴν λατρείαν, logicam, id est rationalem latriam vel cultūm, quo Deus colitur rationaliter, exhibete & præstate Deo. Porro λογική, siue *rationabilis*, cultus est, quem recta ratio dictat. Recta autem ratio dictat, Deum magis interna fide, spe, pietate, amore & puritate mentis, quàm externis corporis cæremonijs colendum esse,

esse. q.d. Paulus: Volo, ô fideles, vt exhibeatis corpus vestrum, quasi hostiam Deo, non corporalem, non irrationalem, sed rationalem & spiritualem, vt scilicet à pura & sancta mente, ratione & spiritu; quasi animatum, viuificatum, directum & gubernatum Deo offeratur ipsum corpus, omnesque corporis motus & actus.

Quinta. Per rationabile obsequium non intelligitur SS. Eucharistia.

Quintò, alij *Rationabile obsequium*, inquiunt, est sacrificium Eucharistiæ, scilicet corpus Christi humanum & rationale, Deo oblatum: quia in Canone Missæ, & in Liturgijs S. Basilij & S. Chrysost. Eucharistia vocatur *rationalis hostia*. Verùm verba præcedentia hic exigunt alium sensum, scilicet illum quem iam assignaui; ait enim Apostolus, *Vt exhibeatis corpora vestra*; non autem corpus Christi, *hostiam Dei*.

In quibus sita animæ perfecta oblatio.

VERS. 2. ET NOLITE CONFORMARI HVIC SÆCVLO] Dixit Paulus de corporis hostia, iam agit de animæ oblatione; cuius perfectio sita est in duobus. Primò, vt se retrahat à noxijs & maculantibus; Secundò, vt se conuertat ad ea quibus proficit & perficitur. Vnde de primo ait Apostolus, *Nolite conformari huic sæculo*: de secundò, *Reformamini in nouitate sensus vestri*. Nam, vt ait S. Aug. lib. 22. de Ciuit. c. 16. *Vbi reformamur ne conformemur huic sæculo, ibi conformamur filio Dei.*

Nota. Non ait, Nolite vti sæculo hoc enim est impossibile. vtendum enim est nobis cibo, potu, quiete, recreatione, hominibus: sed, *Nolite conformari*: græcè μὴ συσχηματίζεσθε, ne configuremini id est, ne figuram mūdi induatis, vt tales fiatis qualis est mundus & mundani, scilicet vani, superbi, ambitiosi, terrena tantùm quærentes, non cælestia.

SED REFORMAMINI IN NOVITATE SENSVS VESTRI] q.d. Figuram mundi fugite, & nouam mentis formam assumite, abijcite figuram fragilē veteris & carnalis vitæ, atque nouam & stabilem formam vitæ spiritualis induite. Vbi aduerte. Sæculo tribuit Paulus σχῆμα, id est *figuram*; figura enim parum durabilis est, & externa. Significat ergo figura, sæculi inconstantiam & apparentiam potiùs, quàm existentiam. Nouitati mentis tribuit μορφὴν, id est formam, qua significatur soliditas rerum spiritualium, ac permanentia: forma enim constantior est & interior, & ad substantiam pertinet. ita S. Chrysostomus.

Figura sæculo tribuitur, quia transitoria. forma renouationi spiritus, quia permanens.

Pro *reformamini*, græcè est μεταμορφοῦσθε id est vt S. Cyprian. legit ep. 77. ad Nemenian. *Transformamini*, vt scilicet, transeatis ex veteri figura in nouam formam. q.d. Studete quotidianæ renouationi mentis vestræ, vt resecando vitia virtutibus mens quotidie innouetur: sicque hac metamorphosi fiet, vt in dies transmutemini magis & magis in alios homines. Semper enim nobis quantumcumque profecerimus, hac metamorphosi & transformatione opus est.

Reformationi studendum.

Nota Primò. Non ait: Innouamini, noua opera facite; sed, *reformamini*, & formam pristinæ nouitatis assumite. Sicut enim ignis vehementiùs & diutiùs calefacit, quia formam habet & calorem, à quo manat calefactio: ita vult Paulus, vt nouitatem, quasi formam induamus, vt per eam nouitatis opera assiduè operemur. q.d. Induite formam nouitatis sensus, id est, vt græcè est, νοὸς, mentis; vt mentem virtutibus innouetis, vt diligatis & quæratis ea quæ sunt mentis & spiritus, vt opera noua, spiritalia & diuina edatis ex hac noua & diuina forma Spiritus sancti.

Quid vetustas in Scripturis. quid nouitas.

Nota Secundò. Sicut vetustas in Scriptura est peccatum Adæ & omnia ex illo secuta, tum peccata, tùm pœnæ & ærumnæ, vti concupiscentia, ignorantia, error, &c. ita ex aduerso nouitas est remissio peccatorum, gratia, charitas, virtutes, alacritas, zelus: atque sicut in vetustatem iam dictam per peccatum recidimus; ita vicissim ab eodem renouamur per pœnitentiam ad feruorem, studiumque nouæ vitæ.

Egregius locus S. Gregorij de studio renouationis.

De qua re pulchrè S. Greg. 22. Moral. c. 4. *Animus noster, inquit, dum igne amoris excoquitur, semper sui se seruat claritatem pulchritudinis quotidiana innouatione feruoris: nescit enim mens per torporem veterascere, quæ studet per desideriū semper inchoare. Hinc namque per Paulum dicitur: Renouamini spiritu mentis vestræ. Hinc Psalmista, qui ad perfectionis iam culmen peruenerat, quasi inchoans dicebat: Dixi: Nunc cœpi, quia videlicet nisi lassescere ab inchoatis volumus, valdè necesse est vt inchoare nos quotidie credamus.*

S. Antonij moribundi ad perpetuā spiritus renouationē exhortatio.

Quare S. Antonius moriturus suis discipulis hoc vnicum vitæ præceptum, quasi stimulum ad omnem virtutem dedit, teste S. Athanasio in eius Vita: *Hoc, inquit, sit primum cunctis in commune mādatum, nullum in arrepti propositi vigore lassescere, sed quasi incipientem augere semper debere quod cœperit. Ego quidem, filioli, secundùm eloquia Scripturarum, patrum gradior viam: iam enim Dominus me inuitat, iam cupio videre cælestia. Sed vos ô viscera mea, admoneo, ne tanti temporis laborem repentè perdatis: hodie vos Religiosum studium arripuisse arbitramini, & cœpta voluntatis fortitudo succrescat.*

Alia Barlaami ad Iosaphat.

Simile præceptum Barlaam moriturus Iosaphat olim regi, iam discipulo suo & Anachoretæ dedit, teste Damasceno in Historia Barlaam & Iosaphat c. 39. *Nunc, inquit, quandoquidem mortis meæ tempus instat, atque collectanea & mihi æqualis ea cupiditas, qua, vt cum Christo essem, semper me tenuit, iam expletur; tu quidem corpus meum terra conde, pulueriq; puluerem redde. Post autem ipse in hoc loco hære, susceptum spiritualis vitæ genus persequens, meaq; tenuitatis memoriam retinens. Tu verò fili, ne religiosæ exercitationis laborem metuas, neque ad temporis longitudinem, ac dæmonum insidias elanguescas: quin potiùs ipsorum imbecillitatem Christi virtute communitus audax irride.* Addit deinde stimulum, dicens: *Ad laborum autem duritiam ac temporis diuturnitatem animo ita comparatus esto, tamquam quotidie discessum è vita expectans, atque eumdem diem tibi vitæ monasticæ tum initium, tum finem esse existimans. Sic semper ea, quæ à tergo sunt, obliuiscens, atque ad ea quæ à fronte sunt teipsum extendens, ad destinatum persequere, ad brauium supernæ vocationis Dei, in Christo Iesu.*

Rursum alia S. Francisci.

Simili stimulo se & fratres suos ad vitæ renouationem, & spiritus feruorem sub vitæ finem incitabat S. Franciscus, vt refert S. Bonauentura in eius Vita c. 14. *Incipiamus fratres, ait, seruire Domino Deo nostro, quia vsq; nunc parum profecimus. Flagrabat etiā S. Franciscus, inquit Bonauentura, desiderio magno ad humilitatis redire primordia, vt leprosis, sicut à principio ministraret, corpusque iam præ labore collapsum reuocaret ad pristinam seruitutem. Proponebat Christo duce se facturum ingentia, & satiscentibus membris, spiritu fortis & feruidus, nouo sperabat certamine de hoste triūphum: neque enim languor, vel desidia locum habet, vbi amoris stimulus semper ad maiora perurget.*

VT PROBETIS QVÆ SIT VOLVNTAS DEI BONA, ET BENEPLACENS, ET PERFECTA] *Vt probetis*, hoc est, vt exquiratis & consideretis, inquit Origenes.

Secundò, & meliùs, *vt probetis*, hoc est, experiamini, & quodam iudicio ac gustu spirituali agnoscatis, & vt Syrus, distinguatis, sapiatis & sentiatis, quid à vobis requirat Deus, quid sit ab eo volitum puta quid sit bonum, quid beneplacens, quid perfectum.

Fructus reformationis interioris.

Vbi aduerte. Quo magis reformamur spiritu mentis nostrae, eò magis illustramur à Deo, magisque purgata mente probamus & sapimus quid sit bonum, meliùs & optimum, à Deo volitum, Deoque gratum.

Triplex Dei voluntas secundum Apostolum quaenam?

Nota. Apostolus hic distinguit triplicem voluntatem Dei: alia enim est *bona*, alia *beneplacens*, alia *perfecta*.

Prima expositio.

Quaeres, quomodo haec tria distinguenda sint. Respondet Primò S. Anselmus: *Voluntas Dei bona* inquit, est in incipientibus & coniugatis, *beneplacens* est in proficientibus & continentibus; *perfecta* est in perfectis & virginibus.

Secunda.

Secundò, alij, *Voluntas bona*, inquiunt est ea quae non est ab irato Deo. Rursum, *voluntas bona* est ea, quae vult id quod absolutè bonum est: talis autem non est ea, quae vult id quod tantùm permittitur ex indulgentia, quomodo permittuntur secundae nuptiae, ait comment. S. Hier. ascriptus.

Tertia.

Tertiò, S. Chrysostom. *Voluntas bona*, inquit, est lex vetus; *beneplacens*, est Euangelium, quod praestat legi veteri. Rursum S. Basilius in Regulis breuior. interrog. 276. *Voluntas Dei bona* est, inquit, vt velimus id, quod in se, & ex genere suo bonum est, *Beneplacens*, cùm fit illud Apostoli. Omnia ad gloriam Dei facite. Et Omnia honestè, & secundùm ordinem fiant, *Perfecta*, cùm nulla ex parte manca est, sed quoad omnia recta & perfecta.

Quarta, & genuina.

Quartò & optimè, *Voluntas* hic idem est quod volitum, seu id quod vult Deus à nobis fieri. Sensus ergo est, q. d. Vt sciatis quae sit voluntas Dei bona, id est, quod Deus à nobis velit fieri bonum; & beneplacens, id est melius; & perfectum, id est optimum & sibi gratissimum. Sunt enim hi tres gradus boni voliti à Deo, seu boni quod à nobis requirit Deus. Idipsum clariùs significat textus Graecus, qui sic habet: *Τί τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ τὸ ἀγαθὸν, καὶ εὐάρεστον καὶ τέλειον.* Quod S. Aug. lib. 10. de Ciuit. c. 6. Ambr. & Chrys. vertunt. *vt probetis quae sit voluntas Dei, quod bonum & beneplacitum & perfectum*, id est, quid sit bonum, melius & perfectum, vt habet comment. Hier.

Loquitur Apostolus de voluntate signi, siue praecepti & consilij, quam Deus hominibus adimplendam proponit: non autem loquitur de voluntate beneplaciti Dei; haec enim necessariò adimpletur.

Refutatur Caietani expositio.

Non bene ergo Caiet. *Tò beneplacens* refert ad homines, quibus Dei voluntas grata est & suauis, ideoque placet: vult enim Apostolus per gradus sensim in dies nos proficere & ascendere; vt primò bona, secundò meliora, tertiò optima Deoque gratissima sapiamus & operemur.

Quibus ab Apostolo describatur Dei voluntas bona.

Videtur autem Apostolus in sequentibus hanc triplicem Dei voluntatem explicare, & in particulari describere; nimirum voluntatem bonam describere à versu 3. ad 9. quòd scilicet ea consistat in eo, vt sapiamus ad sobrietatem, vtque officio nostro iuxta gratiam nobis datam ritè & modestè perfungamur;

Beneplacēs.

voluntatem verò Dei Beneplacentem videtur describere à vers. 9. ad 16. scilicet, quòd illa consistat in dilectione sincera, feruida, forti & liberali.

Perfecta.

Denique voluntatem Dei perfectam videtur describere à v. 16. ad finem capitis, scilicet, quòd illa consistat in charitate perfecta, quae sibi coniunctam habet humilitatem insignē, qua etiam inimicos amore praeueniamus, eisque bonum pro malo reddamus, adeoque vincamus in bono malum: haec enim est perfecta charitas & Deo gratissima, ideoque perfecta Dei voluntas. Quocirca S. Clemens l. 2. Const. Apost. ca. 55. haec refert ad salutem animarum: *Nos*, inquit, *audiuimus ex ore Domini nostri Iesu Christi, & optimè edocti dicimus, quaenam sit voluntas Dei bona, beneplacens & perfecta, quae nobis per Iesum Christum declarata est; scilicet ne vllus pereat, sed potiùs omnes homines, cùm ei vno consensu crediderint, laudibus eumdem vno animo & ore celebrantes, iidem in sempiternum viuant.* Hinc inter huius bonae voluntatis actus & officia Apostolus v. 7. ponit doctrinam, exhortationem, misericordiam, hospitalitatem, &c.

Vult ergo Apostolus, vt primò benè, mox meliùs, ac demum perfectissimè sanctissimam Dei voluntatem in omnibus cognoscere & complere studeamus: haec enim Dei voluntas regula est, mensura, fons & origo omnis virtutis & sanctitatis, cui proindè nostra voluntas planè conformanda est, si sancti & perfecti esse velimus.

Rarum exemplū cōformantis se voluntati diuinae.

Cuius rei memorabile exemplū narrat D. Taulerus in colloquio Theologi & mendici cap. 68 5. quod quia rarum est, & clarè ostendit punctum & apicem perfectionis Christianae, quem hic tangit & praescribit Apostolus, multisque ad illum magno fuit documento & incitamēto, hic adscribam. *Fuit*, inquit, *olim insignis quidam Theologus, qui annis octo precibus continuis à Domino id cupiebat obtinere, vt ipsi hominem quemdam ostenderet, qui eum viam veritatis edoceret. Cumque vice quadam vehementissimo huius rei flagraret desiderio, vox quaedam caelitus lapsa, ita ipsum allocuta est: Exi foras ad limina templi, & offendes illic hominem, qui te viam veritatis edoceat. Exiens igitur inuenit mendicum quemdam diruptis, sordidis, lutosis pedibus: cuius vestes in vniuersum vix tribus obolis suppetebant: quem salutans ita affatus est: Det tibi Deus prosperum mane. Respondit mendicus: Nō memini vnquam aduersum mane habuisse. Et magister: Eia, inquit, vt fortunatum te faciat Deus: quid ita loqueris? Respondit mendicus: Sed nec infortunatus aliquando fui. Et ille: Felix esto, ait: quid sibi haec tua verba volunt? Et pauper: Nunquam, ait, infelix fui. Rursus itaque Magister: Saluet, inquit, te Deus, iam nunc apertiùs loquere, neque enim capio quid dicas.*

Audi iam diuitiorem animum. Tum pauper respondit: Id faciā libenter. Optabas mihi, Magister, prosperum mane, & ego me numquam aduersum mane habuisse respondi: quando enim fame premor, Deū laudo; si frigus patior, si grando, si nix, si pluuia cadit, si aura serena est vel turbulenta, Deum laudo; si miser sum atque despectus, Deū similiter laudo, & ideo numquam triste mihi mane contigit. Optabas etiam me fortunatum fieri, & ego nūquā me infortunatum fuisse respondi: noui enim cū Deo viuere, certusque sum, quidquid ille facit, non posse non esse optimū. Vnde quidquid ipse vel dabat vel euenire mihi permittebat, siue gratum id esset, siue contrarium, dulce vel amarū, laetus id tamquam optimum ab ipso suscepi, & ideo nunquam infortunatus fui. Dicebas praeterea, vt felicem me faceret Deus; ad quod ego similiter, numquā me infelicem fuisse subiunxi: soli namque diuinae voluntati inhaerere statui, in quam sic integrè omnem meam transfudi voluntatem, vt quidquid ille vult & ego velim, & meam ipsi voluntatem ex integro resignarim.

Quis fortunatus & verè felix.

Audi

Audi sublimiorem Philosophiam. *Hæc cùm mendicus ille retulisset, ita eum rursus Magister affatus est: Quid, obsecro, dicturus esses, si te Dominus maiestatis in abyssum demergere vellet? Et ille: In abyssum, inquit, me demergeret? Et reuera si id faceret, duo mihi brachia sunt, in quibus eum amplexarer. Vnum est vera humilitas, & hoc illi suppono, atque per ipsum sacratissimæ humanitati ipsius vnitus sum. Alterum, idemque dexterum, est amor, qui diuinitati ipsius vnitus est, atque per hunc ipsum circumplector, ita vt mecum ad infernum descendere cogeretur. Optatius autem mihi foret in inferno cum Deo esse, quam vel in cælis sine illo. Ex his igitur Magister ille didicit, veram resignationem cum humilitate profunda compendiosissimam ad Deum semitam esse.*

Vbi Deus inueniri queat.

Audi sapientiæ apicem. *Dehinc iterùm ex illo mendico percunctatus est, vnde venisset. Cui ille, à Deo se venisse respondit. Cumque Magister, vbi eum reperisset, sciscitaretur; Ibi, inquit ille, vbi creaturas omnes dereliqui. Et Magister, Vbi verò, ait, Deum reliquisti? Respondit pauper: In mundis cordibus, & hominibus bonæ voluntatis. Et Magister. Quisnam, ait, es tu? Respondit ille se regem esse. Sciscitante Magistro, vbinam esset regnum ipsius; in anima sua id esse respondit. Sic enim, ait, & externos & internos sensus meos regere noui, vt cunctæ affectiones & vires animæ meæ mihi subditæ sint. Quod profectò regnum cunctu mundi huius regnis præstātius esse nullus ambigit. Et rursus Magister. Quid, inquit, ad hanc te perfectionem perduxit? Respondit pauper: Nimirum silentium meum, sublimes meditationes, & vnio cum Deo. In nulla re quæ Deo minor foret, quiescere potui. Iam verò Deum meum inueni, & in ipso pacem & quietem habeo sempiternam.*

VERS. 3. DICO ENIM] q.d. Hæc quæ iam dicam sunt opera Deo placentia & perfecta, quæ dixi vos debere facere: nam vox *enim* dat causam præcedentium, cum eisque hæc sequentia connectit. q. d. Dixi, vt probetis quæ sit voluntas Dei. Hæc est enim voluntas Dei, vt non plus sapiatis quàm oportet, sed sapiatis ad sobrietatem, &c. quæ plenè vos facere conuenit, si veri Christiani esse velitis. Addit Apostolus se hæc dicere *per gratiam* sibi datam, hoc est, per peritiam spiritualem & sapientiam à Spiritu sancto sibi aspiratam, ita Ambrosius.

Secundò *per gratiam*, qua scilicet se gratum & acceptum esse sciebat Romanis fidelibus, vt liberè quiduis eis dicere auderet. ita Origen.

Per gratiam datam Apostolo intelligo Apostolatum munus.

Tertiò & optimè *per gratiam*, id est, per apostolatum, vel munus Apostolicum gratis mihi à Deo datum. q. d. Ex munere, officio & auctoritate Apostolicâ dico & edico ea quæ sequuntur.

NON PLVS SAPERE QVAM OPORTET SAPERE, SED SAPERE AD SOBRIETATEM] q. d. Seruare oportet modum & medium in omni virtute; virtus enim, si in extrema diffluat, fit vitiū, inquit Orig.

Secundò, S. Irenæus li. 5. c. 20. S. Aug. epist. 47. Greg. hom. 3. in Ezech. & Anselm. sic explicant, q. d. Ne sitis curiosi in rebus fidei perscrutandis, vt sapere velitis plura & vltrà quàm fides sana doceat aut permittat; hic enim est fons hæresum.

Existimationem sui ipsius dissuadet Apostolus.

Tertiò, S. Chrys. sic exponit, q. d. Non plus de se existimare oportet, quā par est; sed existimare sobriè, parcè, & cum modestia, vt vertit Syrus; maximè ne superbè & petulanter sibi quis aliquid tribuens & arrogans, vt sequitur, vltra sui talēti mensuram sese extendat, & alieno talento officioque se ingerat; v. g. vt Grammaticus iudicium sibi arroget de rebus Theologicis, vt plebeius de rebus sacris

A decernere velit. ita Ambrosius & Basilius in Reg. breu. reg. 64. Hunc esse sensum patet ex sequent.

SED SAPERE AD SOBRIETATEM] Græcè εἰς τὸ σωφρονεῖν, id est εἰς σωφροσύνην, quod Irenæus l. 5. c. 20. vertit, *sapite ad prudentiam*; Hier. l. 1. Contra Iouinian. *sapite ad pudicitiam*; S. Aug. ep. 47. *sapite ad temperantiam. Temperantia autem*, ait Augustinus, *est modus & temperamentum, quo quisque vti debet, vt intra suos terminos se coërceat.* Et hoc noster Interpres vult, cùm vertit, *sapere ad sobrietatem*. Hoc enim propriè est σωφροσύνη, vel, vt pulchra paronomasia habent Græca, φρονεῖν εἰς τὸ σωφρονεῖν, quasi dicas *sapere ad sapere sobriè*. Hinc S. Chrys. & Syrus vertunt, *sapite ad modestiam*, id est, ad humilitatem. Græcum σωφροσύνη, ait S. Chrysost. dicitur ἀπὸ τοῦ σώας τὰς φρένας ἔχειν, id est, ab

Σωφροσύνη varia significat.

B eo quòd mentes habeantur sanæ; sanas autem facit modestia & humilitas: nam immodestus & superbus mente valere nequit, id est, firmus consistere, sani & constantis iudicij ac propositi esse nequit, sed desipit, exorbitat, & quouis demente furiosior fit, inquit S. Chrysost.

Σωφροσύνη vnde dicta.

Hinc moraliter hæc Apostoli verba explicans S. Bern. ser. in illud Prou. 3. *Beatus homo qui inuenit sapientiam: Sobria*, inquit, *sapientia est, in pœnitudine peccatorum præteritorum, in contemptu præsentium commodorum, in desiderio futurorum præmiorum. Inuenisti planè sapientiam, si prioris vitæ peccata defleas: si huius sæculi desiderabilia paruipendas: si æternam beatitudinem toto desiderio concupiscas. Inuenisti sapientiā: si tibi horum singula sapiūt prout sunt, vt hæc quidem amara & omnino fugienda, ista quoque velut caduca & transitoria contemnenda, illa verò vt perfecta bona totis appetenda desiderijs, intimo quodam animi sapore dijudices & discernas.* Subdit deinde: *Atque hæc*

C *quidem sobria est sapientia: & vomitum nescit, illa & timoris frigus ex recordatione peccatorum, & charitatis feruor ex appetitu diuinarum promissionum, tepiditatem amouet earum quæ nunc sunt pessimarum occupationum: vt nec vomas sapientiā, nec euomaris ab ea.*

ET VNICVIQVE SICVT DEVS DIVISIT] τὸ & legunt Romana, non Græca, estque legendum vt sensus constet. Sensus enim est, q.d. Dico quemque debere sapere ad sobrietatem, & sapere (τὸ enim *sapere* hîc repetendum est) eo modo & mensura sicut Deus vnicuique diuisit.

VNICVIQVE SICVT] Est hyperbaton. Rectus enim ordo exigit vt hæc verba transponas: & dicas: *Sicut vnicuique diuisit Deus*; nisi malis referre hæc

D altiùs ad verbum *Dico*. q. d. Dico vnicuique vestrum, vt sapiat, sicut Deus ei diuisit & dispertitus est suam mensuram fidei & sapientiæ.

MENSVRAM FIDEI] Primò, S. August. & Irenæus locis iam citatis sic explicant, q. d. Intra fidei mensuram & terminum debet se omnis intellectus humanus continere.

Quæ hæc vocetur mensura fidei. Prima expositio Secunda.

Secundò, Toletus per *mensuram fidei* accipit mensuram fidelitatis, hoc est, ea talenta functiones & gratias, quas quisque accepit à Deo & Ecclesia, vt fideliter eas dispenset & administret: vt sit metonymia, qua functiones cuiusque fidei cōmissæ vocentur fides, siue mensura fidei.

Tertia & germana, mensuræ fidei sunt dona fidei & gratiæ, maximè exteriora.

Tertiò & optimè, S. Chrysost. Theod. Origenes, Ambros. & Oecumen. Fides, inquiunt, metonymicè capitur pro donis fidei & gratiæ, maximè externis & visibilibus, quæ in primitiua Ecclesia fidelibus conferebat Spiritus sanctus. Vnde v. 6. & sequ. hanc mensuram fidei vocat Paulus charismata,

mata, id est, donationes Spiritus sancti differentes, scilicet, quod Spiritus sanctus huic dederit prophetiam, illi doctrinam, tertio exhortationem, quarto ministerium, &c. vti mox patebit. q. d. Quisque se contineat intra mensuram doni, gratiæ, talenti, officij sibi commissi, quod per fidem credendo accepit; nec alia attentet. v. g. cui datum est ministerium, ille ministret, non doceat: vicissim, cui data est doctrina, ille doceat, nec se ingerat ministerio alteri tradito. Ex hoc ergo loco patet, quomodo superiùs totâ hac epistolâ fidem acceperit Paulus, nimirum pro charitate, gratia, & donis fidem sequentibus. Hæc enim metonymicè dicuntur fides, quia ex fide quasi radice & matrice nascuntur, vt dixi can. 3.

Fides ferè tota hac epistola metonymicè capitur pro charitate, gratia & donis, ex fide centra dicepr ognatis.

VERS. 4. SICVT ENIM IN VNO CORPORE MVLTA MEMBRA HABEMVS; OMNIA AVTEM MEMBRA NON

VERS. 5. EVNDEM ACTVM (actionem, functionem, operationem) HABENT: ITA MVLTI (hoc est omnes nos fideles, qui sumus quasi varia membra, varias gratias & functiones habentia) VNVM CORPVS SVMVS IN CHRISTO] putà vna Ecclesia sumus, cuius nexus interior est per fidem & gratiam; exterior per Sacramenta à Christo instituta. Per hæc enim omnes nectimur & iungimur cum Christo, & in Christo; huius enim corporis, id est Ecclesiæ, caput est Christus.

Sacramenta Christianorū sunt nexus.

Nota. Sicut in corpore sunt quatuor; Primò, vnitas corporis; Secundò, diuersitas membrorum; Tertiò, diuersitas officiorum in membris singulis; Quartò, aptitudo & dos cuiusque membri ad suum officium exequendum: ita prorsus per omnia se res habet in Ecclesia, eiusque singulis membris, putà fidelibus Christianis. Probat hic Apostolus, quemque fidelem debere sapere ad sobrietatem, vtique ea mensura & dono fidei ac gratiæ, quod ei diuisit Deus: non autem vltrà debere sapere, nec sibi arrogare donum & munus alteri commissum. Probat autem hoc à simili; putà à membris corporis humani: hæc enim singula suis munijs & functionibus contenta sunt, nec se officijs alterius membri ingerunt, illaúe vsurpant. Pari ergo modo facere debent fideles, qui sunt membra eiusdem corporis Christi putà Ecclesiæ.

Ecclesiæ & corporis humani similitudo quadruplex.

VERS. 6. SINGVLI AVTEM ALTER ALTERIVS MEMBRA] Non vt corporis, sed vt commembri, *membra*, id est, commembra sumus. q. d. Ergo quodque membrum, putà fidelis quilibet, non sibi soli, sed etiam alijs operari debet vti fit in corpore naturali.

HABENTES, id est habemus; AVTEM] Est hebraismus: Hebræi enim *benoni*, siue participium, vsurpant pro indicatiuo, quo carent, vnde patet hic nouum incipere sensum, non autē hæc cum priori versu nectenda esse, vti volunt recentiores. Explicat ergo hic Paulus varios actus & functiones membrorum Ecclesiæ: hoc enim exigit similitudo allata de corpore, vt, sicut in corpore quodque membrū suam habet gratiam & functionem, siue actum: ita in Ecclesia fidelis quisque suum habeat talentum, siue officium & charisma, eiusque functionem. Dicit ergo.

Explicatur similitudo corporis & membrorū.

HABENTES AVTEM DONATIONES SECVNDVM GRATIAM, QVÆ DATA EST NOBIS, DIFFERENTES] *Donationes*, græcè χαρίσματα, id est dona, talenta diuersa. Ecce hic explicat Paulus mensuram fidei, quam Deus varijs variè diuidit, vt dixi v. 3. nimirum hæc mensura fidei sunt dona & gratiæ differentes, quas Deus variè fidelibus dispertit, vt quisque sua gratia, suo que dono vtatur & contentus sit, nec aliud ambiat. q. d. Hęc gratiarum distributio, hic donorū ordo & limes à Deo est, quique eū perturbat, & plus quàm oportet sapit, donaque quæ non accepit, sibi arrogat, & aliorū officia ambit; hic Dei ordinationi & prouidentiæ resistit in his, quæ omnino gratis a Deo accepit. Deus enim suâ prouidentiâ cuique suā distribuit & admensus est gratiam & functionem, quam quisque bene & fideliter obire, & intra quam se continere debet, nec vltrà sapere; ne audiat, Sutor vltra crepidam. Hæc enim est voluntas Dei v. 2. qui ita suam cuiq; gratiā, pensum, ac Spartam distribuit ac limitauit.

Cuique manendum intra limites suos.

Porrò hæc charismata & dona in sequentibus enumerat Apostolus: ac primò quidem illa propria, quæ Ecclesiasticas res & personas concernūt: hæc enim ante omnia rectè ordinanda sunt. Deinde v. 9. recenset illa dona, quæ omnibus Christianis, etiam laicis & plebeijs, sunt communia. Incipit ergo ab Ecclesiasticis dicitque.

Ordo seruatus ab Apostolo in recensendis functionibus membrorum Ecclesiæ.

SIVE PROPHETIAM SECVNDVM RATIONEM FIDEI, SIVE MINISTERIVM IN MINISTRANDO] Multi hæc generatim accipiunt de quauis prophetia & ministerio; verùm magis genuinè dicemus Apostolum enumerare hic charismatum & functionum Ecclesiasticarum genera. Sunt enim duo: vnum est *prophetia*, secundum est diaconia siue *ministerium*. *Prophetia* nomine intelligit Paulus doctrinam, & ea quæ ad docendi munus pertinent (vt ostendam 1. Corint. 14. initio.) Diaconiæ verò nomine intelligit alia externa Ecclesiastica munia, quæ à se abdicarunt, & in Diaconos reiecerunt Apostoli, dicentes Act. 6. v. 2. *Non est æquum nos derelinquere verbum Dei, & ministrare mensis. Considerate ergo, fratres, viros ex vobis boni testimonij septem, plenos Spiritu sancto & sapientia, quos constituamus super hoc opus: nos verò orationi & ministerio verbi instantes erimus.* Vides hic Apostolos Ecclesiasticas functiones stabiles & perpetuas in duo diuisisse, scilicet in doctrinam, siue prædicationem verbi Dei, quæ hic *prophetia* vocatur; & in diaconiam: ac priorem, quasi præcipuam sibi reseruasse; posteriorem in Diaconos transtulisse.

Ecclesiasticorum duo munera tradit, prophetiam & diaconiam.

Quid prophetia hic.

Quid diaconia.

Vtraque ab Apostolis instituta, sed altera tantum vsurpata.

Hanc Apostolorum diuisionem sequitur Paulus hoc loco, & 1. Timoth. 3. vbi Ecclesiæ ministros, qui Ecclesiæ munia obeunt, diuidit tantùm in Episcopos & Diaconos: sub Episcopis Parochos & Presbyteros, sub Diaconis ceteros inferiores Ordines intelligens. Episcopi enim sunt Prophetæ, id est, doctores Ecclesiæ; Diaconi verò ceterique eis subseruientes, sunt eorum administri. Prophetia ergo, id est doctrina, cessit Apostolis, Episcopis & Parochis: diaconia verò, siue ministerium, cessit Diaconis, eorumque administris.

Ministri Ecclesiæ aut Episcopi aut Diaconi.

Deinde Apostolus hæc duo genera, scilicet prophetiam & diaconiam, in suas species partitur & diuidit: nimirum Prophetæ alij sunt doctores, quales erant Apostoli & Episcopi; alij sunt exhortatores, siue pastores, quales sunt Presbyteri & Parochi. Pari modo Diaconi & ministrantes, alij sunt eleëmosynarij, qui eleëmosynas distribuunt; alij præfecti, qui præsunt in sollicitudine; alij hospitalarij, qui ægros & miseros curant. Hæc omnia magis patebunt ex sequentibus.

Diuisio prophetiæ.

Diuisio diaconiæ.

Nota. Cùm ait Apostolus, *secundùm rationem fidei*, fides hic non tantùm est fides, qua credimus articulis fidei, quæ fides est omnibus fidelibus communis; sed potiùs fides hic est intelligentia

Fides hic accipitur pro intelligentia verū diuinarū.

perfecta rerum diuinarum, & Scripturarum, quæ non tam humano studio labore & industria, quàm Dei illuminantis operatione & inspiratione acquiritur. Vnde 1. Corinth. 12. 9. ponitur hæc fides inter gratias gratis datas. *Alteri*, ait, *fides* (datur) *in eodem spiritu*. Dicit ergo, *Habemus prophetiam*, hoc est, gratiam explicandi doctrinam, & Scripturam sacram, *secundum analogiam*, vt habent Græca, id est secundùm proportionem & mensuram *fidei*, id est intelligentiæ & sapientiæ à Deo nobis concessæ. Ergo iuxta eam quisque prophetet, non plura suo ingenio comminiscatur: inde etiam ortæ sunt hæreses. Huc accedit Anselmus, qui ita explicat, *secundùm rationem fidei*, id est, vt nihil extra regulam fidei loquamur, aut sapiamus.

Secunda acceptio fidei. Secundò, Ambrosius vult Apostolum hic præscribere prophetæ, hoc est doctori, vt doceat *secundùm rationem fidei*, hoc est, prout fides credentium exigit, seu prout fert auditorum capacitas & salus. Huic enim Spiritus sanctus donum suum, quod prophetæ, id est, doctori dat, attemperat, & ab eodem pari modo attemperari vult.

Tertia. Tertiò, posset *fides* hic capi, vti eam accepit Apostolus v. 3. pro dono & charismate fidei; vt idem sit mensura fidei, quod ratio vel analogia fidei. Verùm, quia Apostolus iungit hic fidem prophetiæ; hinc meliùs, vt dixi, *fidem* specialiùs accipiemus pro dono intelligentiæ sacræ Scripturæ & mysteriorum fidei, quod initio Ecclesiæ multis communicabat Spiritus sanctus.

SIVE MINISTERIVM IN MINISTRANDO] Græcè εἴτε διακονίαν ἐν τῇ διακονίᾳ, id est, *siue diaconiam in diaconia*, repete *habemus*. Priore loco διακονία, munus ipsum significat: posteriore verò ipsam muneris functionem. q. d. Fungimur diaconia, id est, ministerio secundùm gratiã aut munus ministrandi. Nemo enim in Ecclesia ministrat, qui ad tale ministerium non habet titulum, gratiam aut ordinem, quo ei deputatur.

Diaconia externis occupatur. Nota. Per *diaconiam* aliqui accipiunt episcopatum, presbyterium, & reliquos Ordines, ita Salmeron. Verùm meliùs, vt iam dixi, Toletus & alij censent, *diaconiam* siue *ministerium*, esse secundum functionis Ecclesiasticæ genus, oppositum prophetiæ, versarique circa res & munia charitatis externa, eaque varia, vt patebit ex sequentibus.

Syrus & recentiores supplent hic; Qui ministrat, versetur in ministrando; qui docet, versetur in docendo; qui præest, versetur in sollicitudine, & ita de alijs. Verùm Paulus videtur potiùs id, quod generatim dixerat: *Habemus donationes secundùm gratiam* & talenta, *differentes*, hic tantùm per species explicare, enumerando illas donationes, siue charismata, scilicet ministerium, quod consistit in ministrando; doctoratum, qui consistit in doctrina, exhortationem, quæ consistit in exhortando, &c. Inde tamen consequenter ex v. 3. repetendum & inferendum relinquit singulis, Vt quisque sua gratia & talento, ac donis iam dictis vtamur pro mensura sibi data à Deo, vti mox particularius explicabo.

Prophetia prior species est gratia docendi. SIVE QVI DOCET IN DOCTRINA] Hic duas dat species prophetiæ, prima est, *qui docet*, id est, qui habet functionem docendi, eam habet *in doctrina*, ἐν τῇ διδασκαλίᾳ id est, secundùm gratiam doctrinæ & magisterij, quam à Deo accepit: non enim omnes eamdem habent peritiam diuinorum. Secunda est,

VERS. 8. QVI EXHORTATVR IN EXHORTANDO] Græcè ἐν τῇ παρακλήσει *in exhortatione*, id est, in exhortationis gratia & talento, quod accepit, id facit, puta exhortatur. Sub exhortatione etiam consolationem accipe. Exhortatorem vocat hic Apostolus eum, quem 1. Corinth. 12. 28. *doctorem*, & Ephes. 4. v. 11 vocat *pastorem*, eum scilicet, qui ex officio doctrinam cum exhortatione, monitione, adeoque cum Sacramentorum administratione coniungit, vti iam faciunt Parochi. Ex hisce Apostoli sententijs tacitè collige. q. d. Quisque ergo, tam qui docet, quàm qui exhortatur, doceat & exhortetur, suoque talento vtatur, pro gratia & mensura sibi à Deo concessa. *Altera exhortandi & consolandi gratia.*

Diaconia functio triplex. QVI TRIBVIT IN SIMPLICITATE] Enumeratis speciebus & functionibus prophetiæ, enumerat hic functiones diaconiæ, siue ministerij, easque tres, cum suis charismatibus, seu donationibus differentibus. Prima est, *qui tribuit*. q. d. Qui habet functionem & officium distribuendi eleemosynas, vti olim habebant diaconi, Actor. 6. 5. eam habet *in simplicitate*, id est, secundùm gratiam simplicitatis. Hanc enim gratiam simul cum officio tali dare solet Spiritus sanctus, q. d. Videat ergo quisque eleemosynarius, vt secundùm hanc simplicitatem tribuat & distribuat eleemosynas. *Prima functio diaconiæ erogare eleemosynas.*

Quæstio, quænam sit simplicitas secundùm quam eroganda sunt eleemosynæ. Quæritur, quænam sit hæc *simplicitas*? Primò, Origenes sic explicat: Qui tribuit inquit, tribuat in simplicitate, id est, non ex vana gloria. Duplex enim est, qui actu externo videtur altari dare eleemosynam, cùm interno proprium commodum, scilicet laudem, quærit. *Varia responsio. Prima.*

Secunda. Secundò, Chrysost. & Theodoret. *Simplicitas*, inquiunt, est liberalitas. Hæc enim simpliciter dat manu extensa; cùm auarus manum contrahat, & ægrè ac tardè modicum quid eroget.

Tertia. Tertiò, Theodoret. *Qui tribuit*, inquit, tribuat *in simplicitate*, hoc est, simpliciter, liberè & resolutè, nimirum, vt non cogitet an ea quæ habet sibi sufficiant, an ad futuros casus sint necessaria; sed Deo confidat, quòd ille sibi & futuris omnibus prouidebit.

Quarta. Quartò, alij recentiores, *In simplicitate*, inquiunt, *tribuit*, qui non exspectat vt sibi retribuatur, multi enim dant hoc fine vt maiora recipiant, sed hi non dant simpliciter, neque tam dant, quàm vendunt sua dona. Qua de re pulchrè Seneca lib. 1. de Benefic. c. 1. *Demus*, inquit, *beneficia, non fœneremus. Dignus est decipi, qui de recipiendo cogitauit, cùm daret.*

Quinta. Quintò, alij *In simplicitate*, inquiunt, *tribuit* is, qui ita & sincerè & purè tribuit, vt non velit allicere eum, cui tribuit, ad peccatum aut aliam turpitudinem.

Sexta. Auctor est S. Anselmus simplicitatem interpretatur simplicem candorem. Sextò & optimè, Anselm. *Simplicitas*, inquit, hæc opponitur duplicitati, id est dolo, fraudi, hypocrisi, acceptioni personarum, item & curiositati. Simplex ergo est, qui non aliud intendit, quàm quod intendi debet: duplex verò est qui aliud intendit, vel spectat quàm debet. Simplex itaque in eleemosyna danda est, qui non considerat an is cui dat, sit amicus, familiaris, commodus, vel vtilis, aut gratus futurus, sed an indigeat. Rursum, qui non nimis curiosè inquirit an bonus sit, an dyscolus, an fictus is cui dat eleemosynam (de qua re pulchrè tractat hic S. Chrys. in morali hom. 21.) sed, vt ait Ambros. in omnes indigentes puro se fundit affectu; & candidè, prudenter tamen, sua sibique commissa erogat: tales enim ad functionem *Qualis debeat esse eleemosynarius.*

nem eleëmosynarij aptissimi, ideoque eligendi sunt. De hac simplicitate eleëmosynæ rursus dicam 2. Corinth. 8. 2.

QVI PRÆEST IN SOLLICITVDINE] Id est, qui habet functionem in Ecclesia, vt præsit; eam habeat secundùm gratiam *sollicitudinem*, græcè σπουδῆς, id est studio, vt totus seriò illi vigil incumbat; & diligentiæ, vt sedulus & celer sit in executionem: qui enim hanc gratiam acceperunt, sunt aptissimi, & eligendi vt præsint.

Secunda, diaconiæ functio, est præfectura in rebus temporalibus.

Nota. Per præsidem hunc Apostolus non tam intelligit Pastorem & Prælatum qui præest in spiritualibus (hunc enim, vt dixi paulò antè, intellexit nomine exhortatoris) quàm præfectum qui præest rebus temporalibus & externis, quique politiam Ecclesiasticam administrat, quales erant Archidiaconi, qui præerant ceteris Diaconis eleëmosynarijs & hospitalarijs. Hunc enim præsidem Apostolus numerat inter Diaconos, qui in ministrando versantur; estque hæc præsidentia secunda species diaconiæ, quam Paulus 1. Cor. 12. v. 28. *gubernationẽ*, vocat. Iam ex eo quod dicit Apostolus, *qui præest in sollicitudine*, tacitè colligendum relinquit. q. d. Ergo qui præest, in gratia sollicitudinis se contineat, in eaque præsit, vt debitam eorum qui sibi commissi sunt curam & sollicitudinem gerat.

Tertia, est cura pauperum & ægrorum

QVI MISERETVR IN HILARITATE] Hæc est tertia species diaconiæ, maximè pertinens ad hospitalarios, & olim ad viduas illas, de quibus ait Apostolus 1. Tim. 5. 9. q. d. Qui functionem misericordiæ in tractandis & curandis pauperibus & ægris (de ægris enim & miseris propriè hic est sermo) in Ecclesia exercent, id faciant secundùm donum hilaritatis; quæ in tribus consistit. Primo, in animi lætitia, vt vincant tædium & nauseam vlcerosorum & morbidorum. Secundo, in vultus alacritate, vt per eam ægros, qui ex ægritudine mœrore laborant, consolentur & subleuent. Tertio, in verborum affabilitate, qua ægros multis indigentes, & multa petentes à se non absterreant, sed alliciant, vt suam opem & operam fideliter implorent. Iam ex eo quod dicit Paulus: *Qui miseretur in hilaritate*, tacitè colligendum relinquit. q. d. Ergo cùm misereris, vtere dono *hilaritatis*, quod Deus tibi cum officio dedit, vt hilarem te præbeas miseris & ægrotis.

Hilaritas in tractandis miseris necessaria in tribus consistit.

Hilaritas maximè necessaria in operibus misericordiæ.

Nota. Hilaritas maximè requiritur in misericordia: nam, vt ait Chrys. hominibus nihil ita turpe & indecorum videtur, atque esse miserum, indigere, & ab alijs ea quibus indigent, accipere; ac proinde, inquit, nisi excellenti hilaritate suspicionem illam sustuleris, ostenderisque quòd magis à miseris beneficium accipias quàm des, magis deijcies accipientem, quàm refocillabis.

Hinc idem Chrysost. hom. 33. ad Pop. *Vera, ait, eleëmosyna est, sic dare, vt gaudeas te dare, putans te accipere magis quàm dare. Non enim tam pauperibus, quàm nobis prosumus, plura accipientes quàm dantes* Pauper enim Christum repræsentat, & Christo datur quidquid in pauperem erogatur: Christus autẽ se liberalitate vinci non patitur, sed plura dat quã accipiat. Meritò ergo Sapiens Eccli. 35. v. 11. *In omni*, inquit, *dato hilarem fac vultum tuum, & in exultatione sanctifica decimas tuas*. Et Nazianz. *Beneficentia*, inquit, *gratia promptitudine geminatur*.

Hilaritatis commendatio.

Est tamen hilaritas alibi quoque perutilis; adeoque ipsa est quasi flos ornans, & quasi mel dulcorans, ac perficiens omnes alias virtutes. Vnde B. Prosper sent. 1. 12. *Cùm bonum*, inquit, *facis hilariter fac. Si enim tristis facis, magis de te fit, quàm facis.* Hinc S. Aug. lib. de Perfectione iustitiæ, ait peccare iustum, si in beneficentia ei surrepat tædium, quo suscetur hilaritas, in qua datorẽ diligit Deus.

Transitio à charismatibus Ecclesiasticis ad laica.

Hucusque recensuit Apostolus donationes, siue charismata Ecclesiastica, modumque eis vtendi præscripsit: ita tamen vt laici eumdem modum sibi suisque officijs multis in rebus adaptare & accommodare possint ac debeant. Deinceps ergo recenset Apostolus charismata & officia virtutum Christianis omnibus & laicis communia. Præscribit ergo eis dilectionem, docetque qualis illa esse, qualesque virtutum actus exercere & imperare debeat. Dilectio enim est, auriga & regina virtutum omnium, præsertim si coniunctam habeat humilitatem; tunc enim penè omnia officia hominis Christiani comprehendit, eaque rectè ordinat & disponit iuxta voluntatem & beneplacitum Dei. Itaque dicit.

DILECTIO, scilicet sit, SINE SIMVLATIONE] id est, sincera sit & candida, &, vt græcè est, sit ἀνυπόκριτος, id est, non sit hypocritica & ficta, vt scilicet, sicut ait S. Ioannes epist. 1. c. 3. v. 18. *non diligamus verbo, neque lingua, sed opere & veritate.* Vers. 9.

Qualis debeat esse dilectio, utiã laicorum ex mente Apostoli.

Hactenus ostendit Paulus quæ sit voluntas Dei in ijs qui habent functionem in Ecclesia: nunc in omnibus Christianis idipsum ostendit.

Vnde de dilectione Christianorum docet Primò, eam esse debere sinceram. *Prima conditio dilectionis.*

Secundò, nos per eam ita proximum diligere debere, vt tamen eius mala & peccata odio habeamus, virtutes verò illius amplectamur. *Secunda.*

Tertiò, requirit vt hæc dilectio sit fraterna, vt quasi fratres ex vno patre Christo nati, inuicem amemus. *Tertia.*

Quarto, vt eadem sit sine superbia & fastu, vt scilicet honore inuicem præueniamus. *Quarta.*

Quinto, vt eadem sit celeris & sedula, nõ pigra. *Quinta.*

Sexto, vt eadem sit ardens & feruens. *Sexta.*

Septimo, vt non sibi suisque commodis & gloriæ, sed Dei seruiat, vt patet v. 11. ita Salmeron. Sequitur ergo de hac dilectione. *Septima.*

ODIENTES ἀποστυγοῦντες abhorrentes, MALVM. Hoc non sufficit, sed requiritur, VT ADHÆRENTES græce κολλώμενοι, id est *agglutinati*, BONO] & virtuti supple simus. ita S. Chrysost. & Origenes.

Participia pro imperatiuo vel optatiuo per hebraismum vsurpata.

Nota Primo, Sequentia omnia participia vsque ad finem capitis, more Hebræo per imperatiuum, vel optatiuum exponenda sunt, hoc modo, *odiẽtes*, id est odiamus, vel odite, *malum; adhærentes*, id est adhæreamus, *bono: diligentes*, id est diligamus]: *honore inuicem præuenientes*, id est præueniamus: *spiritu feruentes*, id est feruèamus: *Domino seruientes*, id est seruiamus, vel seruite, & ita de alijs. Porro vtitur continuo hisce participijs hic Apostolus, vt ostendat hæc omnia virtutũ officia, quæ per hæc participia ad finem vsq; capitis recenset, pendere à dilectione, illique coniungi, & ab ea imperari, adeoque hæc esse quasi epitheta & emblemata dilectionis. Similiter facit 1. Corinth. 13. dicens *Charitas patiens est, benigna est*, &c. Licet enim sequentes gnomæ, siue sententiæ breues & illustres, sint de varijs & disparatis virtutum officijs, quas more Hebræo mixtim, sine ordine & connexione proponere solet Apostolus; tamen hic, vt dixi, omnes ad dilectionem aliquo modo referri possunt, idque indicant omnia hæc participia.

Nota

Odiũ peccati inculcatur.

Nota Secundò, τὸ *odientes*: nam in Christiano requiritur ingens odium peccati; quia hoc odium perficit virtutem contrariam, & quantum crescit odium mali, tantum & crescit amor boni. Sunt enim qui amant virtutem, verbi gratia temperantiæ: sed quia ebrietatem non detestantur, hac de causa temperantiam ex animo, seriò ac resolutè non amplectuntur.

VERS. 10.

CHARITATE FRATERNITATIS, græcè φιλαδελφίᾳ, hoc est, *charitate fraterna*, qua fratres se diligunt, eâdem & nos Christiani, quasi filij Dei in Christo, & quasi inuicem fratres, INVICEM DILIGENTES] id est diligamus, eoque magis, quo fraternitas spiritualis perfectior est carnali, ait S. Amb. serm. 9. & S. Aug. serm. 27. de Verbis Apostoli.

Lectio quorundam reiecta.

Nota Primò. Malè quidam hîc legunt: *Charitatem fraternitatis inuicem diligentes*, quasi ipsam charitatem diligi velit Apostolus: nam vox *inuicem*, & clariùs Græcum εἰς ἀλλήλους, clarè significant Apostolum non loqui de amore charitatis ipsius, sed de amore fratrum.

Christiani fratres inter se.

Secundò, fratres hîc vocat non quosuis proximos, etiamsi Gentiles sint & Pagani, sed Christianos tantùm. Hi enim inuicem olim vocabant *fratres*, & amabant vt fratres, tamquam qui ex eâdem matre Ecclesia, & eodem patre Christo geniti essent. Hos enim, vtpote nobis & Christo coniunctiores, magis quàm infideles & Paganos diligere tenemur nouo dilectionis præcepto, de quo Ioan. 13. v. 34. dicit Christus: *Mandatum nouum do vobis: Vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos*, de quo ibidem fusiùs egi.

Quid φιλαδελφία.

Tertiò, φιλαδελφία componitur ex φίλος, id est *amicus*, & ἀδελφός, id est *frater*: compositio autem hæc intensam charitatem significat, inquit Theodoretus, scilicet qua inuicem diligamus, non solùm tamquam amicos, sed etiam tamquam fratres coniunctissimos. q. d. Amicitia non qualis qualis sit inter vos, ô fideles, sed summa, intima & arctissima, qualem decet esse inter fratres amantissimos.

Amor inter Christianos quantus esse debeat.

Quartò pro *diligentes* græcè est φιλόστοργοι; στοργὴ autem significat naturalem & ingentem affectum pietatis, quo parentes feruntur in liberos, fratres, cognatos, idque permanenter. Hoc enim est φιλόστοργοι, id est, non amantes; sed amatores, scilicet affectuosi & stabiles, quasi ex habitu; est enim nomen, non participium. Vnde Tertull. lib. 5. contra Marcion. c. 14. legit: *Amor fraternitatis inuicem affectuosi.* Vult ergo Paulus vt tam dulces affectus sentiant & gerant Christiani erga inuicem, quales gerunt parentes erga filios, & contrà: vtque ex tali affectu omnibus opitulentur & subueniant. Hinc Tertull. li. 1. contra Marcion. Primasius, Sedulius, Haymo, Comment. Ambrosij & Hieronymi pro *diligentes* legunt, *benigni.*

Submissio exterior ab Apostolo commendatur.

HONORE INVICEM PRÆVENIENTES] *Inuicem* scilicet pares; impares etiam, cùm hoc charitas exigit, vel cùm hoc necesse est, ad auersionem tollendam inter Superiorem & subditum: aut certè cum ad hoc Superiorem excellens humilitas impellit. Est enim hic heroicus actus humilitatis, qui ordinariè, non est præcepti, sed consilij. Non enim ait Apostolus, Honorem debitum reddentes, sed *honore inuicem præuenientes*, vt scilicet Christiani instar Christi, quo maiores sunt, eo magis se demittant, & alijs submittant, eisque primas deferant in incessu, in mensa, in consessu, alijsque rebus omnibus. Vt hoc exteriùs fiat, oportet interiùs facere id, quod monet Apostolus Philipp. 2. 3. dicens: *Superiores sibi inuicem arbitrantes.* Qua de re plura ibi dicenda sunt.

VERS. 11. Sedulitas.

SOLLICITVDINE NON PIGRI] q. d. Non tantùm honore, sed & fauore, officio, ope, cura inuicem præueniamus, idque non pigrè, sed sedulò, Græcè enim est σπουδῇ, id est studio, diligentia, scilicet inuicem iuuandi, ne sitis pigri. Contra hoc peccant, qui opem præstant, sed seram, cùm proximus vel malo suo liberatus est, vel desperatus, vt iuuari non possit.

SPIRITV FERVENTES] *Spiritu*, id est, charitate, vel Spiritu sancto, quasi igne; vel simpliciùs *spiritu*, hoc est, impetu quodam animi succensi, ferueamus ad faciendum officium: sic enim erimus sollicitudine non pigri.

Apostolus inculcat feruorem ad omne opus boni.

Nota. Loquitur Apostolus de feruore, non tantùm ad benefaciendum proximo; sed ad omne virtutis officium. Est enim hæc eius indefinita & generalis sententia: & dilectio siue charitas (à qua hæc omnia aliquo modo pendent) dictat & imperat vt ferueamus non tantùm in charitatis, sed etiam in aliarum virtutum officijs omnibus.

Feruor hic in tribus situs est.

In tribus consistit hic feruor, ait S. Basil. in Regulis breuiorib. resp. 259. Primò, vt in ea re quam agimus sit tota animi intentio; Secundò, vt adsit inexplicabilis cupiditas bene operandi; Tertiò, vt accedat assiduitas & continuatio, qua nullum charitatis erga proximum aut virtutis officium recusemus. Sicut enim olla quæ feruet, non quiescit, sed semper bullit, in altum se erigit atque ignitas bullas & vapores sursum eiaculatur: ita charitas otiosa esse non debet, nec potest; sed oportet vt cõtinuò ad maiora semper proficiat & exiliat, atque per sinceram intentionem, orationem, desideria ac gemitus, quasi vapores ad Deum ascendat. Opponitur hic feruor tepori, de quo Apoc. 3. 15.

Descriptio hominis spiritu feruentis.

S. Bernardus serm. 6. de ascensione, hominem spiritu feruẽtem sic describit: *Aduertere potes in omnibus ferè religiosi congregationibus viros repletos consolatione, superabundantes gaudio, iucundos semper & hilares, feruentes spiritu, nocte dieq; meditantes in lege Domini, crebrò suspicientes in cælum, & puras manus in oratione leuantes, sollicitos obseruatores consciẽtiæ, & deuotos sectatores bonorum operum; quibus amabilis disciplina, labor manuum delectabilis, & vniuersa denique conuersationis huius austeritas refrigeriũ videatur.*

Descriptio tepidi.

Deinde, vt ex hoc quasi simulacro feruentis hominis tepidus cognoscatur, descriptionem tepidi subiungit in hunc modum: *Contrà sanè*, inquit, *inuenire est homines*, primò, *pusillanimes & remissos*; secundò, *deficientes sub onere*; tertiò, *virga, & calcaribus indigentes*: quartò, *quorum remissa lætitia, pusillanimis tristitia est*; quinto, *quorum breuis & rara compunctio*; sexto, *animalis cogitatio*: septimo, *tepida conuersatio*; octauo, *obedientia sine deuotione*; nono, *sermo sine circumspectione*; decimo, *quorum oratio sine cordis intentione*; vndecimo, *lectio sine* (sui nempe) *ædificatione*; duodecimo, *quos vix gehenna metus inhibet*; tertiodecimo, *vix pudor cohibet*; quartodecimo, *ratio franat*, decimoquinto, *vix disciplina coërcet.*

Audi Ruffinum lib. 3. in Vitis Part. n. 204. *Quidam senex*, inquit, *dixit*: *Sicut ad succensam ollam musca non appropinquant, si verò tepida fuerit, insident in ea, & faciunt vermes: ita & monachum succensum igne diuini amoris fugiunt dæmones; tepidum vero illudunt & insequuntur.*

DOMI-

DOMINO SERVIENTES] Ambrosius & Erasmus legunt, καιρῷ, id est tempori, *seruientes*. q. d. Ne feruor vester sit importunus, sed modestè & honestè suo tempore fidem & charitatem promoueте. Sic Pittacus dixit: γίνωσκε καιρὸν, *nosce tempus*, id est, temporis opportunitatem prospice & capta, ne importuno & incongruo tempore quippiam aggrediaris.

Quid tempori seruire. Alij sic explicant, *Tempori seruientes*. q. d. Apostolus: Nolite tanta tamque præclara temporis salutiferi oportunitate abuti. Ecce enim nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis, quo Christus in mundum & carnem veniens gratiam & salutem è cælo nobis attulit, sollicitè ergo tempore hoc vtimini, illud iam habetis, paulo post non habituri. Ergo tempori seruit, qui temporis occasione vtitur ad bonum, quique diligenter cauet ne nugis aut rebus parum proficuis se occupans, temporis ad seruiendum Deo, & ad lucra ac præmia in cælis comparanda concessi, iacturam faciat. Verùm Syrus Latina & Græca passim legunt non καιρῷ, sed κυρίῳ, id est *Domino*, scilicet Christo, non idolis *seruientes*, hoc est seruite, etiam in persecutionibus, per nouam vitam Christianam, ideoque spiritu feruete, vti præcessit. *Vulgata lectio confirmatur.*

VERS. 12. *Spes futurorum est mater gaudij. Abbatis Apollo exhortatio ad gaudium.* SPE GAVDENTES] Tantorum enim bonorum, quæ suis fidelibus Deus in cælo præparauit, exspectatio, & spes, ingens parit gaudium, ita vt in quauis etiam graui tribulatione Christianus gaudeat & exultet. Ita sanctus ille Abbas Apollo apud Palladium in Lausiaca ca. 52. cùm aliquem è suis tristem ac pusillanimem videret, vt eum ad lætitiam & gaudium erigeret: *Tristentur*, inquit, *mundani, tristentur Iudæi, tristentur peccatores, qui aliam spem non habent: nos vero qui tanta spe cælestis gloriæ digni habiti sumus, quomodo non perpetuo lætabimur?* Hinc Philo *spem* vocat *gaudium ante gaudium*.

Lætitia mentis in S. Antonij vultum redundabat. Ita S. Athanas. de Antonio scribit, eum semper tam in aduersis quàm in prosperis lætum fuisse, mentisque lætitiam prætulisse, atque ex eâ agnitum fuisse ab ignotis. *Si quis enim*, inquit, *ignarus eius, inter multitudinem monachorum eum videre desiderasset, nullo indicante, ceteris prætermissis, ad Antonium currebat, & animæ puritatem agnoscebat ex vultu, & per speculum corporis gratiam sanctæ mentis intuebatur: nam semper hilarem faciem gerens, liquido ostendebat se de cælestibus cogitare.*

IN TRIBVLATIONE PATIENTES] Tertull. lib. 5. contra Marcion. c. 14. legit, *pressuram sustinentes*.

ORATIONI INSTANTES] τῇ προσευχῇ προσκαρτεροῦντες, hoc est, in oratione assiduè perdurantes, vel instantes cum assiduitate. προσκαρτερεῖν enim est cum patientia & perseuerantia quadam insistere, incumbere, multum esse & assiduum in aliqua re. Quod 1. Thessal. 5. vers. 17. dicitur: *Sine intermissione orate*. & Lucæ 18. v. 1. *Quoniam oportet semper orare.*

VERS. 13. *Loco τὸ necessitatibus aliqui legunt memoriis.* NECESSITATIBVS SANCTORVM COMMVNICANTES] Ambros. pro χρείαις, id est *necessitatibus*, legit μνείαις, id est *memorijs*. Ita quoque legit S. Hilarius libr. contra Constantium in fine: *Apostolus*, inquit, *iubet communicare nos Sanctorum memorijs, tu* (ô Constanti) *eas damnare elegisti.* Ita quoque legit Origenes (& ex eo Commentar. Hieronymo ascriptus) duplicemque dat sensum. Primò, *Memorijs Sanctorum communicate*, hoc est, ex recordatione Sanctorum proficite. Secundò, mementote Sanctorum in solennibus collectis; quomodo Ecclesia eorum meminit in Canone Missæ, cùm ait: *Communicantes, & memoriam venerantes imprimis gloriosæ semperq; Virginis Mariæ, sanctorum Apostolorum Petri, Pauli*, &c. Ex qua explicatione Origenis discant Nouantes veterem in Ecclesia ritum & morem inuocationis & commemorationis Sanctorum in duplicis Ecclesiæ precibus. *Locus contra Nouatores pro Sanctorum commemoratione in precibus & in Canone Missæ.*

Verùm passim Græca, Latina, Syrus, interpretes Græci & Latini, teste Francisco Luca, legunt χρείαις. quod S. Hier. vertit, *vsibus*; Noster, *necessitatibus*, id est, inopiæ sanctorum, putà Christianorum, communicate. *Sancti, fratres, discipuli* olim erat nomenclatura Christianorum, quia erant ipsi Deo dedicati, & per baptismum sancti effecti. *Stabilitur Vulgata lectio.*

Vrget S. Chrysost. τὸ *communicantes*, id est communicate. q. d. Communes facite cum Sanctis opes vestras, vt commune cum eis lucrum habeatis, & sitis participes meritorum, patientiæ, & coronæ ipsorum.

HOSPITALITATEM SECTANTES] διώκοντες, id est persequentes, scilicet nolētes & recusantes cogendo ad hospitium, vti fecit Abraham. De hospitalitate Christianorum plura dicam Hebr. 13. 2.

VERS. 14. BENEDICITE PERSEQVENTIBVS VOS] hoc est, bene precamini, & orate pro eis. Malè ergo Erasmus vertit, *Benè loquamini de his qui vos insectantur*. Non est hoc præcepti, vt vult Caluinus, qui addit vix vllum hoc præceptum implere: nimirum, quia docet ipse Deum homini præcipere impossibilia: quod ne tyrannus quidem faceret, sed est consilij, vti & præcedentia, *Orationi instantes: honore inuicem præuenientes: spe gaudentes: spiritu feruentes.* *Error Caluini de præceptis Dei.*

ET NOLITE MALEDICERE] Græcè μὴ καταρᾶσθε, id est, *ne execramini*; & , vt Syrus, *ne imprecamini eis mala*, scilicet ex animo vindictæ cupido: nam ex zelo iustitiæ mala quandoque impijs imprecati sunt Sancti, vt Eliseus, Iob, & ipse Paulus Actor. 25. v. 3.

VERS. 15. GAVDERE (ita legendum cum Bibliis Romanis & Græcis, non *gaudete*. *Gaudere* scilicet oportet; vel potiùs infinitiuus χαίρειν, id est gaudere, atticè ponitur pro imperatiuo χαίρετε, id est gaudete) CVM GAVDENTIBVS] q. d. Ea sit sympathia inter vos, Christiani, vt fratrum bona vel mala æquè vos ac illos tangant. Ita S. Basilius homil. in Iulittam Martyrem: *Flendum*, inquit, *nobis cum flentibus. Tu enim simul atque videris fratrem, ob eorum quæ admisit pœnitentiam, se proluentem lacrymis, huic collugeto & condole: ita enim fiet, vt ex alienis malis castiges proprium. Talis erat, qui dicit: Deiectio, siue defectio, animi tenuit me pro peccatoribus derelinquentibus legē tuā. Fle igitur super peccatum. Peccatū est animæ ægritudo, peccatū est mors animæ alioqui immortalis, peccatum luctu & implacabilibus lamentis dignum. Flebat Paulus inimicos crucis Christi. Flebat & Ieremias internecionem pereuntis populi, qui sanè quod lacrymæ suapte natura profluentes non satis essent illi ad planctus magnitudinem, sepidè expetebat sibi infundi lacrymarum fontem, & extremum solitudinis diuersorium, dicens: Et sedebo, & plorabo populum hunc dies multos, eos qui pereunt. Sanè istiusmodi luctum ac lacrymas deprædicat Apostoli sententia, & felices astruit.*

Sapidè quoque S. Bernard. serm. de B. Magdalena: *Verè*, inquit, *meliora sunt vbera sponsæ vino isto. Quænam: ait, sunt ista? Procedat in mediū Paulus Apostolus, & vbera felici lacte manātia nobis assignet. Gaudete, inquit, cum gaudentibus, flete cum flentibus. O quā breui sermunculo totius religionis depinxit insigne!* quam

quàm elegãti clausula proposuit pietatẽ, æquitatem statuit, submonuit inuidiã? His vberibus mater Ecclesia lactat proficientes, nutrit perfectos. Gaudete, inquit, cum gaudentibus. Facessat hinc sæcularis plausus, insania, & lætitia mũdialis abscedat: quia nõ est gaudere impiis, dicit Dominus. Et mox: *Mens enim ab huius mũdi aspergine pure pressẽq; detersa, & in diuina contemplationis acumen totũ desiderij sui figens affectũ, gaudens gaudet in Domino, & exultat anima sua in Deo salutari suo. Talis anima minus aspernatur, nescit timorem, spem falsam eludit & omnium scandalorũ immunis, in pace in idipsum dormiens requiescit.* Subijcit deinde: *Secunda est, flere cum flentibus. Numquid Apostolus præcipit flere rerum amissionẽ, filiorum mortes, morborum instantiam?* &c. *Absit. Plorãdi enim sunt qui taliter plorãt. Religiosa enim tristitia aut alienum luget peccatum, aut proprium. Hæc est mamilla compassionis, prior fuit cõgratulationis.* Et post pauca: *Amator innocẽtiæ, pacis amicus patientiæ cibus, patientibus compatiens, & congaudens gaudentibus, perfectionis metam cursu consummato contingit.* Ergo congaudere & condolere sunt signa perfectionis, imò actus virtutis perfectæ.

VERS. 16. *Quid sit idipsum inuicem sentire. Prima expositio.* ID PSVM INVICEM græcè εἰς ἀλλήλους, id est, ad alterutrum, SENTIENTES] vt scilicet non sint, ait Anselmus, in vobis scismata, sed animo & affectu mutuo consentiatis. Vnde Maldon. in Notis manuscr. sic explicat: *Idipsum sentite, vel sapite in inuicem* id est, inuicem consentite, tam iudicio, quàm voluntate, vel vnus sapiat quæ sapit alter, nec velit videri plus sapere quàm ceteri, vt iudicium suum & sententiam ceterorum judicio, & sententiæ præferat superbè. Hic sensus satis est verisimilis & appositus.

Secunda. Secundò, *Idipsum inuicem sentite*, hoc est, inquit Chrysost. æqualia de inuicem cogitate. Et Ambros. Considera de te quod de aliis, scilicet, quòd homo sis, & Christianus æquè ac proximus tuus; ac cõsequenter non te efferas, licet alio sis ditior & honoratior. Vnde Syrus vertit, *quæ sentitis de vobis ipsis, de fratribus vestris sentite.*

Tertia & germana. Tertiò & optimè, Origenes sic explicat. q. d. Eodem animo inter vos, & erga vos mutuo sitis affecti, vt quisque quod sibi sentit & sapit, id est, quærit, diligit, curat, vult (hoc enim est Græcũ φρονοῦντες) hoc ipsum alteri sapiat, id est quærat, velit, quod sibi non sapit, id est, nollet sibi, hoc nec alteri sapiat, id est velit.

Posset etiam sic explicari, *Idipsum inuicem sentientes.* q. d. Idipsum inuicem sentite, vt, si proximus gaudeat, sentiatis eius gaudium, & cum eo gaudeatis; si fleat, cum eo fleatis: vt τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, idem sit, quod ὁμοφρονεῖτε, vel τὴν αὐτὴν φρένα ἔχετε, id est, eamdem mentem, eumdem sensum habere; mente animo & sensu consentire. Sed tunc idem diceret Paulus quod dixit v. præced. *Gaudere cum gaudentibus. flere cũ flentibus.* Vnde prius, quod dixi, est aptius; præsertim quia Apostolus, cum solum vult significare & commendare eumdem sensum, & affectus consensum, tantum dicere solet, τὸ αὐτὸ φρονεῖτε, idem sapite, vel τὸ ἓν φρονοῦντες, vnum idemque sentientes: hic verò addit εἰς ἀλλήλους, id est, in alterutrum idipsum sapite, quod non tantum consensum, sed & beneuolentiam & beneficentiam vel in actu, vel in voluntate, desiderio & sollicitudine significat.

Anacephalæosis virtutum ab Apostolo, de quinque Nota. Apostolus à v. 9. vsque ad 12. descripsit qualis debeat esse dilectio Christianorum, à vers. verò 12. huc vsque describit quibus rebus dilectio hæc adiuuetur, excitetur & roboretur, nimirũ Pri-

A mò, spe cælestis gloriæ, Secundò, patientia tribulationum; Tertiò, orationis instantia. Quartò, bonis operibus eleemosynæ, hospitalitatis & dilectionis inimicorum; Quintò, & maximè sympathia, eodemque sensu & consensu, vt, nimirum quis proximi dolores, bona & mala sua faciat, eaque in se sentiat; quasi vnam cum eo habens animam: & hoc est quod de primis Christianis dicitur Actor. 4. 32. *Multitudinis credentium erat cor vnum, & anima vna.* *virtutibus quæ caritatem perficiunt.*

NON ALTA, non elatè, de vobisipsis SENTIENTES] vt velitis supra alios eminere, vt ambiatis honores. Nota. Prima virtus Christianorum Deo beneplacita est charitas, de qua hactenus egit Apostolus. Secunda est humilitas, quæ charitatis debet esse comes & adiutrix. Docet ergo hic Apostolus charitatem debere esse humilem, sibique sociare humilitatem, vt sit ambidextra. *Duæ Christianorum virtutes, charitas & humilitas.*

B Humilitatis itaque, siue charitatis humilis, nouẽ actus recenset. Primum, non alta sapere. Secundum humilibus rebus, & personis vilibus delectari; Tertium, apud se non esse prudentem; Quartum, nulli malum pro malo reddere; Quintum, prouidere bona coram hominibus; Sextum, pacem cum hominibus colere; Septimum, se non vlcisci; Octauum, dare locum iræ; Nonum, inimicis benefacere. *Nouem actus charitatis humilis, siue humilitatis.*

Simili ferè modo Cassianus libr. 4. Institut. renunt. c. 39. alia, sed similia humilitatis indicia & officia enumerat. *Humilitas*, ait, *his indiciis comprobatur.* Primo, *si homo in se mortificatas habeat omnes voluntates.* Secundo, *si non solũ actuum suorum, verum etiam cogitationum nihil suum celauerit seniorẽ.* Tertio, *si nihil suæ discretioni, sed iudicio eius vniuersa committat, ac monita eius sitiens libenter auscultet.* Quarto, *si in omnibus seruet obedientiam, mansuetudinem, & patientiæ constantiam.* Quinto, *si non solum iniuriam inferat nulli, sed ne ab alio quidem sibimet irrogatam doleat atque tristetur.* Sexto, *si nihil agat, nihil præsumat, quod non vel communis regula, vel maiorum exhortentur exempla.* Septimo, *si omni vilitate contentus sit, & ad omnia se, quæ sibi præbentur, veluti operarium malum, iudicarit indignum.* Octauo, *si semetipsum cunctis inferiorem non superficie pronuntiet labiorum, sed intimo cordis credat affectu.* Nono, *si linguam cohibeat, vel non sit clamosus in voce.* Decimo, *si non sit facilis ac promptus in risu.* *Humilitatis indicia decem ex Cassiano.*

C

S. Anselmus verò lib. de Similit. c. 10. humilitatem ponit in sui contemptu, cuius septem gradus ita describit. Primus, inquit, *est contemptibilem se esse cognoscere*; Secundus, *de hoc dolere*; Tertius, *hoc confiteri*; Quartus, *hoc aliis persuadere loco & tempore*; Quintus, *patienter sustinere dum id ab aliis dicitur*; Sextus, *æquo animo ferre se contemptibiliter tractari*; Septimus, *hoc ipsum gratum habere, appetere & amare.* *Humilitatis septem gradus ex S. Anselmo.*

D Ex horum contrariis facile est assignare gradus superbiæ, iiq; assignandi sunt retrogrado ordine: sicut enim bonum procedit construendo, ita malum destruendo, id autem quod in constructione est vltimum, in destructione est primum: v. g. in domo construenda proceditur à fundamento ad culmen; in destruenda à culmine ad fundamentum.

Primus ergo gradus superbiæ est, refugere & odisse sui contemptum, qui opponitur vltimo gradui humilitatis. Secundus est, indignè ferre sui cõtemptum, qui opponitur sexto gradui humilitatis: & ita deinceps retrocedendo. Vide & duodecim gradus humilitatis apud S. Benedictum in Regula c. 7. qui etiam recensentur apud S. Bernardum appendice 2. pag. 103. *Gradus superbiæ.*

Humilitatis definitio ex Climaco. Audi & Climacum gradu 25. cuius titulus est, De victrice passionum omnium altissima humilitate: vbi Primò humilitatem ex variis Patrum sententiis ita describit: Humilitatem alius dicebat esse rectè factorum intentissimam obliuionem. Alius, extremum se omnium magisque peccatis obnoxium putare. Alius, suam imbecillitatē agnoscere. Alius, in irritationibus anticipare proximum, primumque iracundiam soluere. Alius gratiæ Dei & misericordiæ agnitionem. Alius rursum contriti animi sensum, & voluntatis propriæ abnegationem. Ego verò eam ineffabilem diuitiarum Dei thesaurum esse dico.

Humilitatis proprietates quinque. Secundò, proprietates eius ita assignat. Prima & præcipua est, ignominiæ suauissima & iucundissima perpessio, quam anima, vt morbos suos & peccata maxima sedet atque consumat, supinis manibus exspectat & complectitur. Secundò, est omnis iracundiæ victoria. Tertiò, vt bonis suis numquam aliquis infideliter credat, iugiterque addiscere desideret. Quartò, sicubi hypocrisis apparet, detractio, vel alius serpens occultus, humilitas statim eum ex cordis cauernis in lucem adducit, & occidit. Denique humilis non increpat, non iudicat, non appetit dominari, est mitis, placidus, ad compunctionē facilis, misericors, super omnia autem tranquillus, serenus, obtemperans, freni patiens hilaris, vigil, impiger, placida animi tranquillitate beatus.

fructus sex: Tertio, humilitatis commoda, merita & præmia ita recenset. Primo, humilitas est protectio diuina, ex qua fit vt rectè facta nostra non videamus. Secundo, humilitas est vilitatis abyssus, furibus omnibus inuiolabilis. Tertio, humilitas est turris fortitudinis à facie inimici. Quarto, humilis anima est vallis inter medium montium sita, sine arrogantia semper atque immobilis permanens, omniumque frugum parens. Quinto, si quem intra paucos annos altissimam videas acquisiuisse tranquillitatem, noli hunc existimare aliam, quam hanc beatam celeremque viam iniisse. Sexto, superbia ex angelis dæmones fecit: humilitas ex dæmonibus angelos facit.

media tria. Quarto, media humilitatem acquirendi hæc suggerit. Primo, considerare peccata præterita. Secundo, perpendere passionem & humiliationem Christi. Tertio, intueri suos quotidianos defectus, tentationes, morbos & lapsus.

Actus sex. Quinto, hos eius actus, & quasi gradus ita promiscuè enumerat. Primo, suam voluntatem alteri subiicere, qui enim mente est humili, voluntatem suam vt deceptricem detestatur, Deique & Dei vicariorum voluntati promptè obtemperat, sicque Dei curæ fidelissimæ committit, qui per asinam quoque Balaam docuit & direxit. Secundo, sui præfidentiam, & loquacitatem relegare. Tertio, paupertatem colere, & mendicorum vita viuere. Quarto, nobilitatem, sapientiam, virtutes & dotes suas occultare. Quinto, sicut summa superbia est virtutes quæ non adsunt, simulare: ita summa humilitas est, culpas quæ non insunt, confingere. Sexto, honores & laudes constanter fugere, hæc omnia B. Climacus penè ad verbum. Ita S. Hilarion, teste S. Hieronymo, honorem fugiens & importunitatem, silentium desiderabat & vitam ignobilem; ideoque vagus huc illuc semper fugit: vbique tamen eius sanctitas prodebatur per miracula, & per energumenos,

Sed hvmilibvs consentientes] q.d. Humilis conditionis hominibus (ita Syrus & Chrysost.) vos accommodantes, condescendentes & obsecundantes: non autem eos aspernantes. Græcè, τοῖς ταπεινοῖς συναπαγόμενοι, q.d. Impetu quodam simul abrepti & abducti cum humilibus, id est, vilibus & abiectis: hi enim sunt ταπεινοί. Vnde Tertul. lib. 5. contra Marcion. c. 14. legit, *Humilibus assentantes*, *Humiles non spernendi.*

Secundo, potest τὸ ταπεινοῖς esse neutrum, & opponi altis. q.d. Vilia ambite, non alta; fugite honores, fugite diuitum & nobilium commercia; ambite abiectionem, paupertatem, atque plebeiorum & pauperum consortia.

Nolite esse prvdentes apvd vosmetipsos] Primo. Origenes sic explicat, Ne putetis vos esse prudentes.

Secundo, Ambrosius. q. d. Prudentiam vestram non in vestros tantum, sed in aliorum quoque vsus conuertite.

Tertio, S. Basilius in Regulis breuior. resp. 260. q.d. Ne humanæ prudentiæ innitamini, sed diuinæ.

Quarto, & planè S. Chrysost. & Theodor. q. d. Ne putetis vestra consilia vobis sufficere, quasi aliorum consilio non egeatis, ne nimium vestræ prudentiæ & iudicio tribuatis. *Non debent Christiani sibi sapere.*

Apvd vosmetipsos] Id est, in opinione vestra, in oculis vestris.

Providentes bona non tantvm coram Deo sed etiam coram omnibvs hominibvs] *Vers. 17.* Respicit Paulus ad Prouerb. cap. 3. v. 4. iuxta Septuag. qui ita habent: Προνοοῦ καλὰ ἐνώπιον κυρίου, καὶ ἀνθρώπων. *Prouide bona coram Domino & hominibus*: licet hic apud Paulum in Græco exciderit τὸ *coram Domino*. q.d. Ita honestè, amicè, iustè & sanctè viuite, ut vita vestra & conuersatio bona & amicabilis non tantùm Deo, sed & hominibus probetur, nec à quoquam iure culpari possit, sed ceteris in exemplum virtutis luceat & præfulgeat. *Deo debemus*, ait S. Bern. *conscientiam, proximo famam.* *Conuersatio sit probabilis.* *Deo debemus conscientiam, proximo famam.*

Secundo, Græci iungunt hoc cum eo quod præcessit: *Nulli malū pro malo reddentes*. q.d. Paulus, Non sufficit vobis malum pro malo non reddere, sed oportet vt bona quoque prouideatis, id est, benefaciatis omnibus, etiam inimicis. Verùm hic sensus arctior est. Succulentè S. Bernard. serm. de triplici iudicio: *Tribus*, inquit, *modis prouidemus bona coram hominibus, id est habitu, actione, sermone. Habitu, ne sit notabilis: actione, ne sit reprehensibilis: sermone, ne sit contemptibilis. Tribus etiam modis coram Deo, cogitatione, affectione & intentione. Nam & cogitatio debet esse sancta: vnde scriptum est, Cogitatio sancta seruabit te: & affectio pura, & intentio recta.*

Non vosmetipsos defendentes charissimi] *Vers. 19.* Pro *defendentes*, græcè est ἐκδικοῦντες, id est vindicantes. ita S. Chrysost. vnde & Tertull. legit: *Non vosmetipsos vlciscentes.* ita quoque Syrus & alii Sic etiam alibi noster Interpres vertit, vt Iudith 1. 12. & c. 2. v. 1, Sic Nonius Marcellus ex Ennio: *Serua*, inquit, *ciues, defende* (id est vindica, vlciscere) *hostes*. Et Virgilius: *Solstitiū pecori defendite*. Et Tertull. lib. 2. contra Marcion. pro eo quod nos habemus: *Mihi vindicta, & ego retribuam*, legit, *Mihi defēsa, & ego defendam.* & Gellius l. 1. c. 9. *Defendere*, inquit, *idem est quod depellere.* Vnde patet tēpore nostri Interpretis *defendere* vsitatum fuisse pro vindicare. Hinc S. Cyprian. lib. de Patientia, *Nec defendi*, ait, *Defendere pro vindicare aut depellere.*

ait, *Ante Dominum serui irreligiosa festinatione properemus; defendi*, id est vindicari.

Locus mor. contra vindictam ex Tertull. Vetat ergo Paulus hic vindictam, & vltionis appetitum: contra quem egregia documenta & pharmaca assignat Tertull. lib. de Patient. c. 9. & 10.

Primò. *Hac, inquit, vlciscendi libido negotium curat aut gloriæ, aut malitiæ; sed gloria vbiq; vana est; & malitia Domino odiosa: hoc quidem loco maximè: quia malum duplicat, quod semel factum est. Quid enim refert inter prouocantem & prouocatum, nisi quòd ille prior in maleficio deprehenditur, iste posterior?*

Secundò. *Vterque læsi Domini reus est, qui omnem nequam prohibet & damnat, quiq; præcipit malum malo non rependendum.*

Tertiò. *Quem honorem litabimus Domino, si nobis arbitrium defensionis* (id est vltionis) *arrogauerimus?*

Quartò. *Quid credimus iudicem illum, si non & vltorem? Hoc se nobis repromittit dicens: Vindictam mihi, & ego vindicabo, id est, patientiam mihi, & ego patientiam remunerabo.*

Quintò. *Qui vindicat se, honorem vnici iudicis, id est Dei; abstulit.*

Sextò. *Post vindictam sequitur pœnitentia, fuga, & reatus, vt pari modo plectamur.*

Septimò. *Nihil impatientiâ susceptum, sine impetu transfigi nouit: quidquid impetu actum est, aut offendit, aut corruit, aut præceps abijt.*

Octauò. *Si leuiùs defendaris, insanies: si vberiùs, oneraberis.*

Nonò. *Quid mihi cum vltione, cuius modum regere non possum per impatientiam doloris?*

Decimò. *Si patientiæ incubabo, non dolebo: si non dolebo vlcisci non desiderabo.*

Quid sit dare locum iræ. SED DATE LOCVM IRÆ] supple, diuinæ, ait Chrysost. Theodor. Oecumen. & S. August. in psal. 78. q. d. Relinquite Deo vindictam vestræ iniuriæ. *Prima expositio.* Huic expositioni nonnihil fauent sequentia.

Secunda. Secundò, Ambros. & Anselm. *Da locum iræ*, id est, inquiunt, fuge, tace, cede irato & furenti: & vt Origenes ait, fer patienter iratum fratrem, nihil contradicendo aut faciendo: sic enim ira eius subsidet illumque æquè ac te sibi & paci restitues.

Tertia. Tertiò & perfectiùs, S. Basilius in Regulis breuiorib. resp. 244. & ex eo Toletus sic explicant: *Da locum iræ*, donec scilicet ira compleatur, itaque cesset; vt si iratus dextram tuam maxillam feriat, porrigas ei & sinistram potiùs, quam vindices te. *Da*, inquit Basil. *locum iræ quasi torrenti, qui obuia quæque impetu suo rapidissimo deuoluit.* Sic ferè S. Athanasius ad Antiochum q. 129. *Da locum iræ*, inquit, hoc est, da veniam iræ, iram & iniuriam tibi illatam condona.

Quarta & perfectissima. Quartò & perfectissimè, Abbas Ioseph apud Cassi. coll. 16. c. 27. *Date locum iræ. Hoc est*, inquit, *non sint corda sic impatientiæ & pusillanimitatis angustijs coarctata, vt violentam commotionis procellam, cùm irruerit, sustinere non possint: sed dilatamini in cordibus vestris, suscipientes aduersos iracundiæ fluctus in illis extensis finibus charitatis, quæ omnia suffert, omnia sustinet. Et ita mens vestra amplitudine longanimitatis ac patientiæ dilatata, habeat in se consiliorum salutares recessus* (Nota) *in quibus receptus quodammodo, atque diffusus teterrimus iracundiæ fumus protinus euanescat. Date* ergo *locum iræ*, id est, excipite iracunda verba & verbera in sinibus cordis, patientiæ & charitatis vestræ, ibique ea extinguite & obruite charitate. Sic etiam Liuius dixit lib. 1. Decad. 1. *Date iræ spatium.*

Solet enim Paulus ad perfectiora gradatim assurgere. Verùm secundus sensus simplicior est & genuinus.

HocApostoli malagma, imò philtrum suis Constantinopolitis Catholicis inculcauit S. Gregorius Nazianzenus: dum enim ipsi ab Arrianis sub Valente Arriano Imp. vexati & oppressi eo mortuo sub Theodosio Orthodoxo Imp. par pari eis reddere, eosque paribus molestijs afficere cogitarent, hæc ad eos dixit Nazianzenus: *Non hæc, mi grex, à nobis poscit Christus; neq; sic Euangelium nos docet. Hæc mea sit vltio, vt qui nos affecerunt iniuriis, salutē consequātur. Præstate illis beneficia qui vos odio prosequūtur. Quod si animus vehementer exæstuat, neq; coërceri se ira patitur; quod ab hoc alterū est præstate, vt hæc Christo permittatis, ac futuro tribunali reseruetis. Mea enim est vltio, ego rependam, ait Dominus.* His dictis populum placauit, & in suam sententiam pertraxit.

B Neque segniùs re ipsa præstitit quod suos verbo docuit. Cùm enim in Concilio Constant. simultates quorumdam Episcoporum & dissidia essent exorta, eo quod Nazianz. ipsis inconsultis ab alijs esset consecratus Episcopus Constantinopolit. loco suo & gradu sponte cessit, atque ita eos allocutus est: *Suppliciter vos per Trinitatem ipsam oro, vt inter vos omnia rectè pacificeq; constituatis: quod si ego dissensionis inter vos causa sum, nequaquā Iona vase venerabilior viderī debeo; abijcite me in mare, ac turbarum tempestas hæc inter vos sedabitur. Lubens equidem patiar quidquid volueritis, quanquam innocens, vestræ concordiæ causa. Eijcite me solio, ab vrbe pellite, tantum veritatem & pacem diligite. Valete pastores sacri, meorumq; laborum perpetuo recordamini.* His dictis abijt ad Theodosiū

C Imp. dimissionem petēs: *Supplex*, inquit, *oro vt laboribus hisce liberer, esto finis inuidiæ, pacem colant Antistites, idq; tuâ operâ. Hoc ego munus à te flagito, hoc mihi postremum beneficiū largire.* Admiratus virtutē viri Theodosius vix tandem acquieuit, ac Nectarium ei substitui passus est. ita Gregor. Presbyter in Vita Nazianzeni.

SCRIPTVM EST ENIM: MIHI VINDICTA, supplè competit, EGO RETRIBVAM DICIT DOMINVS] Citat Paulus Deuter. 32. 35. vt habetur, לי נקם ושלם *li nakam vasillem*, id est, mihi vltio, & retribuere, siue retributio, subaudi competit. Noster Interpres vertit, *mea est vltio*, id est, ad me pertinet, mihi debetur vltio; Vatablus vertit *meum est vlcisci*. q. d. Ego Deus sum omnium iustissimus prouisor, iudex & vindex, cuius proprium munus est iniurias vlcisci, & pœnas de ijs sumere. *Deo proprium vlcisci.*

D Est occupatio: occurrit enim hic Paulus obiectioni. q. d. Obijcies mihi. Si me non vlciscar, ergo mea iniuria manebit inulta. Respondeo, nequaquam, quia Deus vlciscetur, idque grauissimè: erit enim non hominis, sed Dei, cuius opera ingentia, magnifica & terrifica sunt, hæc vltio. Ex eo enim quod Deus sibi hanc vindictam reseruat, colligimus ingentem & terribilem eam fore. Nam vt hæc verba rursum citans ad Hebræos 10. 30. eaque explicans subijcit Apostolus: *Horrendum est incidere in manus Dei viuentis.* Non debet ergo homo seipsum vlcisci: quia hoc esset præripere & inuadere officium Dei, de eiusque vindicta diffidere, quæ tanta erit, vt potiùs commiseratione & cōpassione digni sint, qui cum nobis leues iniurias irrogāt, in manus Dei viuentis & irati incident, in quas horrendum est incidere. Experientur enim non humanam, sed diuinam, Deoque dignam vltionem. Pulchrè & acutè S. Bernard. ser. 3. de Annuntiat. *Mihi vindicta* *Horrenda est Dei vindicta.*

& ego retribuam, dicit Dominus. Ita prorsus est. Ipse retribuet sed si ei vindictam serues, si non tollas ab eo iudicium, si non reddas retribuentibus tibi mala. Faciet iudicium, sed iniuriam patienti: in æquitate iudicabit, sed pro mansuetis terræ. Et paulò antè: *Alioquin qui patientiam non seruauerit, perdet iustitiam, hoc est, vitam perdet, hoc est, perdet animam suam.*

Licet magistratibus vlcisci iniurias reip.

Ex hac Mosis & Pauli sententia, Manichæi, Anabaptistæ, Lutherus & Erasmus docent, apud Christianos nō licere magistratui bello, alioue modo vindicare reipublicæ iniurias, & improborum peccata. Sed errant grauissimè: nam vindicta magistratus est vindicta Dei vt patet cap. sequenti initio. Priuata ergo vindicta hic tantum prohibetur, non autem illa quæ fit per justitiam & potestatem publicam. Nam, vt ait S. Aug. epist. 5. *Agenda sunt multa etiam cum inuitis, benigna quadam asperitate plectendis, quorum potiùs vtilitati consulendū est quam voluntati. Nam cui licentia iniquitatis eripitur, vtiliter vincitur: quoniam nihil est infelicius felicitate peccantium qua pœnalis nutritur impunitas, & mala voluntas velut hostis interior roboratur.*

Impunitatis infelicitas.

SI ESVRIERIT INIMICVS TVVS, CIBA ILLVM] Hæc sententia sumpta est ex c. 25. Prou. v. 21. Pro *ciba*, græcè est verbum ψωμίζειν, quod emphasim habet, significatque indulgenter pascere, velut minutatim insipato pane, siue bolos in os ingerere, sicut matres paruulis, aues pullis cibum in os ingerunt; aut frustulatim concisum cibum ad comedendum offerre, id quod apud aliquos fit erga eos, quibus singulariter fauetur in conuiuijs.

Quid ψωμίζειν. Inimicus quomodo pascendus.

Moraliter S. August. libr. 1. de Serm. Domini in monte c. 33. & 34. sex dat gradus patientiæ erga inimicum. Primus est, nolle lædere aliquem; Secundus, si læsus sit, velle tantum lædere quantum læsus est, non ampliùs; Tertius, minus velle lædere, quàm læsus sit; Quartus, nolle lædere, licet læsus sit; Quintus, si læsus sit, paratū se exhibere vt amplius lædatur; Sextus, & perfectissimus est, si læsus lædenti benefaciat, & subueniat.

Patientia erga inimicum gradus sex ex S. August.

HOC ENIM FACIENS, CARBONES IGNIS CONGERES SVPER CAPVT EIVS] Primò Origen. Chrysost. Theodor. & Eucherius in Quæst. noui Testamenti sic explicant. q. d. Si cibes inimicum, hac ratione eū, si persistat nocere, grauioris pœnæ & ignis æterni reum facies. Sed hoc non est ad rem, & hoc intendere esset grauissimum odium. Nisi dicas hoc tantùm ab Apostolo quasi sponte sua euenturum dici, ad consolationem iustorum patientium persecutionem, ab impijs; scilicet quòd impij non euadent vindictam Dei, si in malitia persistant, justis hoc non intendentibus, sed permittentibus.

Quid sint carbones ignis hic. Prima expositio.

Secunda.

Vnde Secundò, simpliciter sic aliqui explicant: *Carbones ignis congeres*, id est, rubore suffundes faciē illius, vt tua beneficentia pudefactus, & charitate victus cedat, odiumque in amorem conuertat. Ita noster Gasp. Sanchez in Isaiæ 13. n. 15. *Carbones*, inquit, *ignis cōgeres super caput eius, id est, faciē eius ardere facies eo sanguine, quem pudor ad maxillas euocat; non secùs atq; si supra caput carbones congessisses, qui faciem inflammarent. Quomodo enim ille non pudefiat, qui videt tam liberalem atq; ingenuū animū a se fuisse offensum, à quo pro iniuria tale recepit beneficium?*

Tertia.

Tertiò, idem Isaiæ 35. in fine alium affert sensum. q. d. *Pro iniurijs acceptis beneficia confer in inimicos: tunc enim beneficia erunt instar carbonum, quos cōgeres in inimicos: quia eo modo excruciantur inimici, cū videant iniurias, pro quibus ipsi plagas expectabant, beneficiis compensari. Fert autem omnium linguarum consuetudo, vt quos aut verbis ignominiosè, aut operibus durè & inclementer accipimus, eos vrere dicamur.*

Quartò & genuina.

Quartò & genuinè, idem & S. Hieron. ad Hedibiam q. 1 & S. August. serm. 168. de Tempore: *Congeres*, inquiunt, *super caput inimici* (eum cibādo) *carbones ignis*, id est ignitos, nō iræ, sed charitatis & amoris, qui eum inflamment ad redamandum. *nulla maior*, ait S. August. tract. de Catechiz. rudibus, *est prouocatio ad amandum, quàm præuenire amando*: nimirum efficacissimum est philtrum, vt ameris, ama.

Carbones ignis in caput hostis congerere, est amore eum ad redamandum incendere.

Hosce duos versus mutuatus est Apostolus ex Prou. 25. v. 21. & 22. iuxta Septuag. qui ibi vertūt. τοῦτο γὰρ ποιῶν, ἄνθρακας πυρὸς σωρεύσεις ἐπὶ τὴν κεφαλὴν αὐτοῦ; id est, *hoc enim faciens, carbones ignis cōgeres*, vel *coaceruabis, super caput eius*; cùm hebr. tantū sit: *quia prunas tu accipis*. vel *incendis* super caput eius, S. Cyprian. l. 3. ad Quirin. legit. *carbones viuos superfundes in caput eius*. Significat Sapiēs hac phrasi prunas (id est amorem & beneficia) sic in aceruum magnum cōgerendas, vt earum vis caput hominis, putà hostis, excedat, totusque homo calefiat à pedibus vsque ad caput. Si enim prunæ tantùm in imo ponantur, non mox totus homo calescit, sed id fiet, si congerantur super caput eius: à capite enim spiritus, motus, sensus & calor in totum corpus deriuatur. q. d. Ciba & pota inimicum, omniaq; in eum beneficia congere: ita fiet vt quasi prunis aceruatim appositis, earū vis caput excedat, ipsumque & ex eo totum hominem calefaciat, faciatq; vt inimicus omni inimicitiâ depositâ, & velut beneficiorum igne cousumptâ; totus accendatur in amorem eius quem prius oderat. Hanc vincendi rationem etiam in Cicerone laudauit Valer. Maxim. l. 4. 2. subijciēs: *Speciosius aliquanto iniuriæ beneficijs vincuntur, quam mutui odij pertinacia pensantur.* Ita Iansen. in Prou. 25. Adde, potius dicit *caput*, quam manus, vel pedes: quia caput est sedes sensuum, phantasiæ, mentis, & affectus, v. g. amoris vel odij: vnde & facies vel serena & blanda, vel austera & torua, mox amorem vel odium capitis & mentis indicat. Frigus ergo odij in mente & capite, beneficijs quasi carbonibus in caput congestis resoluēdum, & in calorem amoris commutandum appositè dicit & monet.

Denique sicut serpens virus habet in capite, ita & hostis ibidem habet odium; vnde Script. caput eius petendum & conterendum docet. Sicut ergo Hercules dicitur hydræ capita resecando, non potuisse eam interimere; quia vno resecto, mox renascebatur aliud; sed ea vstulando & torrendo, confecisse hydram: ita & hydra hæc inimicitiæ tolli nequit gladijs, perimendo inimicos: quia vno cæso, mox alij filij vel nepotes succedunt, qui suorum necem vlciscantur. Igne ergo charitatis, & carbonibus beneficiorum in caput eorum congestis, vstulanda, suffocanda & comburenda est hæc hydra, hoc frigidum virus inuidiæ & inimicitiæ. Alludit Salomon ad illud patris sui Dauidis ps. 119. *Sagittæ potentis acutæ cum carbonibus desolatorijs.* q. d. Contra linguam hostilem & dolosam vnicum remedium est verbum Dei, acutum ut sagittā, vrens, consumens & desolans hostilitatem & dolum, vt carbō. Ita S. August. ibidem. qui & addit, exempla Sanctorum & actus charitatis, esse carbones desolatorios terrenæ & inimicæ cogitationis: & hoc est quod hic dicit Salomon, & ex eo Paulus.

Tro-

Tropol. Tropologicè: carbones ignis sunt vrentes pœnitentiæ gemitus, quibus superbia sanatur eius qui dolet se inimicum fuisse hominis, à quo eius miseriæ subuenitur. ita S. August. lib. 3. de Doct. Christ. cap. 16.

Vers. 21. NOLI VINCI A MALO] *A malo*, scilicet ab injuria illata, & consequenter à dæmone, qui injuriam hanc & injuriantem excitat, vt & suam & tuã pacem, pariter ac conscientiam turbet. Rursum, *noli vinci a malo*, à tua scilicet impatientia; nemo enim læditur & vincitur nisi à seipso, ait S. Chrysost. nam vt ait S. Ambros. lib. 1. Officior cap. 36. *Vindicare se non est actus fortitudinis, sed abiectionis & timiditatis. Vincitur ab inimico, non vincit, qui se vindicat.* Nam si læsus ab aliquo doleas, & impatienter agas, te ille vicit: si hilariter sustineas, si benefacias, tu vicisti. Nempè *idcirco quis te lædit* (ait Tertull. l. de Patientia) *vt doleas, quia fructus lædẽtis in dolore læsi est. Ergo cùm fructum eius euerteris non dolendo, ipse doleat necesse est amissione fructus sui: tunc tu non modo illæsus abibis, sed insuper & aduersarij tui frustratione delectatus, & dolore defensus.* Hucusque Tertull.

Obliuio iniuriarum est actus magnanimum. Imo Arist. lib. 4. Ethicor. c. 3. docet magnanimi esse obliuisci injuriarum. *Sicut enim*, inquit, *debilis stomachi est, cibum duriorem non posse concoquere; ita pusillanimi est, verbum duriusculum non posse sustinere.*

Cæsar nihil obliuisci solet nisi iniurias. Hinc de Julio Cæsare ait Cicero orat. pro Marcello: *Cæsar nihil obliuisci solet nisi iniurias*: siue hoc dixerit verè Cæsarem laudando, siue fictè eidem adulando, ait S. August. epist. 5. Quàm longè ab hac virtute abest vulgus hominum, qui (vti dicere solet B. Thomas Morus) beneficia pulueri, maleficia marmori insculpunt.

SED VINCE IN BONO MALVM] Id est, malefacta benefactis supera, malitiam vince bonitate, tum vt per maleficium alterius, beneficentia tua sit illustrior atque augustior; tum vt vincas eius improbitatem beneficijs, vt ex improbo probus & bonus fiat, ex hoste amicus. Porro S. August. in Sententijs sent. 247. *Non vincit, ait, in bono malum, qui in superficie bonus est, & in alto malus: opere parcens, corde sæuiens; manu mitis, voluntate crudelis.*

Modus bonorum vincendi inimicos est patientia. Pulchrè de hac victoria dissertit hic in morali S. Chrys. vbi docet vinci inimicum non talione, sed patientia, contemptu, risu. *In Olympicis, ait, certaminibus diabolo consecratis lex est, malefaciendo vincere; in stadio Christi omnino lex est contraria: hic enim non eum, qui percutit, sed qui percutitur coronari decretũ est. Illud demum est diuinæ virtutis, illud cæleste stadium: illud angelorum theatrum. Si mansuetudinem exhiberemus, essemus omnibus insuperabiles, nec vlla ad nos iniuria perueniret. Roga inimicum: an non doleat an non censeat se victum, cum vides, cum contemnis eius iniurias?* Vide & Senecam in Sapiente.

Audi Cleobuli, qui vnus fuit è septem Græciæ Sapientibus, pium æquè ac prudens diligendi præceptum: *Amicum tibi beneficio adiunge, vt te impensius amet: inimicum verò sic tractabis, vt eum sibi aliquando amicum speres. Cautio tamen hic adhibenda erit, vt illorum infamiam, horum verò insidias vitemus.*

Illustria exempla sapientiss. oblivionis iniuriarum. Phocion. Narrat Ælianus libr. 12. quòd Phocion innocentissimus, & imperator, damnatus ad mortem & ad venenum hauriendum, cum lictor illi poculum obtulisset, rogatus à propinquis, quidnam filio mandaret; responderit: *Mando, inquit, ei vt obliuiscatur potus huius, quem nunc ab Atheniensibus oblatum bibo.*

Non minus rarum & mirabile fuit exemplum A Lycurgi regis Lacedæmoniorum, qui cum à feroce iuuene Alexandro oculo orbatus esset, cumq; à populo accepisset in suam potestatem, vt ad libitum eumdem tractaret & plecteret, nihil grauius in iuuenẽ statuit: imò verò illum optimè instituit, vitia correxit, & ad omnem honestatem efformauit; itaque bonis moribus iam præditũ in theatrum ad populum produxit, dicens: *En, iuuenem, quem à vobis iniurium & violentum accepi, iam frugi & popularem vobis restituo*, auctor est Plutarch. in Vita Lycurgi & alij. Lycurgus.

Tyrrhæum Pittaci filium Cumis faber occiderat. Cumani homicidam v nctum miserunt ad Pittacum, vt de eo supplicium sumeret: at ille cognita causa, dimisit hominem dicens: *Ignoscentia potior pœnitentia*, sentiẽs vtilius esse condonare quam meminisse iniuriæ & vlcisci. Pittacus.

Antigonus rex dicere solebat, *clementiam plus* B *posse quam violentiam.* Antigonus.

Darius rex inuidebat clementiæ Alexandri Magni, & à diis precabatur, *vt aut superare posset clemẽtiâ Alexandrum; aut, si ipse regno spoliaretur, solus Alexander in Persarum regno imperaret.* Darius de clementia cum Alexandro contendit.

Traianus amicis culpantibus quod nimis clemẽs esset, ait: *Talis sum Imperator priuatis, quales mihi Imperatori priuatos opto.* Traianus.

Titus Imp. Domitianum fratrem insidias molientem non est vltus, sed his verbis admonuit: *Quid opus te parricidio petere, quod me volente obuenturum est, imò quod iam habes, imperii particeps?* Titus.

Theodosius iunior rogatus cur neminem eorum à quibus lædebatur, supplicio afficeret? respondet: *Vtinam mihi liceret & mortuos ad vitam reuocare!* Theodosius iunior.

C Ad priuatas iniurias oportet principem esse facilem ad ignoscendum, in eos verò qui lædunt rempubl. decet esse seuerum.

Augustus Cæsar Cinnæ machinanti sibi necem condonauit, aitq; *Cinna tibi iterum vitam do, prius hosti, nunc insidiatori ac parricidæ*; eiq; consulatũ obtulit. Vis exitum? Cinnam habuit perperuò amicissimum, solus illi fuit heres. Sueton. in Augusto. Augustus.

S. Basilius hom. 11. de patientia, tria triũ illustriũ sapientum recenset exempla. Primum: *Probris*, inquit, *plebeius quidã afficiebat Periclem, ille verò ea negligebat: & sanè tota die perseuerebãt, ille quidem conuitiando, hic vero nihili pendendo. Deinde cum iã aduesperasceret, & ille tenebris vix discederet, cum lumine ipsum Pericles domũ deduxit. ne ipse inquinaret Philosophiæ studium.* Secundum: *Cædebat quidam Socratẽ,* D *in ipsam faciẽ impetu facto: ille vero non obuiã ibat, sed permittebat, vt se temulẽtus ille ira expleret; ita vt iam intumesceret, & præ plagis saniosa eius facies esset. Vbi autẽ ille cædere destitisset, Socrates nil aliud fecisse dicitur. quam quod cum fronti suæ, veluti statuæ cuiusdã opificem, inscipserit. atque ita vltus est hominem.* Tertium: *Euclidi quidam mortem minatus est, ac iurauit se eum occisurum: at ille contra iurauit, se eum placaturum ac ne animo in se hostili sit, effecturum.*

Egregiè verò Christiana illa virgo sanctitate illustris apud D. Taulerum in Instit. c. 31. moriens rogata, quomodo ad tantam sanctitatem peruenisset? respondit, Primò, *Afflictiones meas nulli nisi Deo questa sum, & statim aut consolabar, aut confortabar à Domino.* Secundò. *Corde semper fui liberalissimo, & si quando opere non poteram, animo saltem dabam.* Tertiò. *Iis a quibus læsa fui, beneficium singulare rependi: quod non fecissem, nisi læsa ab eis fuissem.* Ecce hæc est Tria media ad insignẽ sanctimoniam.

est voluntas Dei bona, beneplacens & perfecta, quam à v. 2. huc vsque per singula persequitur, hicque complet & perficit Apostolus.

Excelluit in hac virtute S. P. N. Ignatius, vt cùm compilatorem pecuniæ suæ Rothomagi ægrotantem & ab omnibus desertum, Parisiis aduolans, toto triduo nec comedens, nec bibens, adiit, eleemosinis à se conquisitis iuuit, sanitati restituit, & in Hispaniam cum literis commendatitijs misit. Rursum, cum accusatorem suum in Societatem recepit. Notum est eum Cardinales, aliosque sibi & Societati infensos vna visitatione ita immutasse, vt qui antea impugnatores, iam patroni & nutricij eius essent. Nonne carbones ignis congessit super capita eorum? Denique in Formula orandi præscripsit nobis, vt assiduè pro regibus, Prælatis, benefactoribus, ac præsertim pro inimicis Societatis oraremus.

CAPVT DECIMVMTERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

A Charitate & humilitate transit hic Apostolus ad obedientiam, docetque octo rationibus (quas colligam v. 1.) Christianos magistratibus sæcularibus debere parere, non solum propter iram sed etiam propter conscientiam.

Secundò, v. 8. vrget rursum dilectionem proximi docetque quòd plenitudo legis sit dilectio.

Tertiò, v. 11. vrget fideles, vt splendente luce Euangelij de somno peccatorum surgant, vtq; fugientes gulam, libidinem, ambitionem, induantur Dominum Iesum Christum. Quare Apostolus prima parte capitis, videtur hominem rectè componere per obedientiam erga Superiores: in secunda parte, per charitatem erga æquales & inferiores: in tertia, per temperantiam, continentiam, & modestiam erga seipsum.

1. OMnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit: Non est enim potestas nisi à Deo: quæ autem sunt, à Deo ordinatæ sunt. 2. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. Qui autem resistunt, ipsi sibi damnationem acquirunt. 3. nam principes non sunt timori boni operis, sed mali. Vis autem non timere potestatem? Bonum fac & habebis laudem ex illa: 4. Dei enim minister est tibi in bonum. Si autem malum feceris, time: non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est: vindex in iram ei, qui malum agit. 5. Ideo necessitate subditi estote non solùm propter iram, sed etiam propter conscientiam. 6. Ideo enim & tributa præstatis: ministri enim Dei sunt, in hoc ipsum seruientes. 7. Reddite ergo omnibus debita: cui tributum, tributum: cui vectigal, vectigal, cui timorem, timorem: cui honorem, honorem. 8. Nemini quidquam debeatis: nisi vt inuicem diligatis: qui enim diligit proximum, legem impleuit. 9. Nam: Non adulterabis: Non occides: Non furaberis: Non falsum testimonium dices: Non concupisces: & si quod est aliud mandatum, in hoc verbo instauratur: Diliges proximum tuum sicut teipsum. 10. Dilectio proximi malum non operatur. Plenitudo ergo legis est dilectio. 11. Et hoc scientes tempus: quia hora est iam nos de somno surgere. Nunc enim propior est nostra salus, quàm cùm credidimus. 12. Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Abiiciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis. 13. Sicut in die honestè ambulemus: non in comessationibus, & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitijs, non in contentione & æmulatione: 14. sed induimini Dominum Iesum Christum, & carnis curam ne feceritis in desiderijs.

VERS. 1. OMNIS ANIMA (omnis homo) POTESTATIBVS SVBLIMIORIBVS, id est principibus & magistratibus, qui potestate regendi & imperandi sunt præditi: ponitur enim abstractum pro concreto *potestatibus*, hoc est, potestate præditis) SVBDITA SIT] scilicet iis in rebus, in quibus potestas illa sublimior & superior est, habetque ius & iurisdictionem, putà in temporalibus, subdita sit regi & potestati ciuili, quod propriè hic intendit Apostolus; per potestatem enim ciuilem intelligit, in spiritualibus vero subdita sit Prælatis, Episcopis & Pontifici.

Nota. Pro *potestatibus sublimioribus*, græcè est ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις, *potestatibus* supereminētibus vel *præcellentibus*, vti Noster vertit 1. Pet. 2. *Siue regi quasi præcellenti*. Syrus vertit, *potestatibus dignitate præditis*: id est magistratibus sæcularibus, qui potestate regendi præditi sunt, siue duces, siue gubernatores siue Consules Prætores, &c.

Sæculares enim magistratus hic intelligere Apostolum patet, quia his soluuntur tributa & vectigalia, quæ hisce potestatibus solui iubet ipse v. 7. ita S. Basilius de Constit. monast. c. 23.

Nota. ex Clemente Alexand. lib. 4. Stromatum, & S. Aug. in psal. 118. cont. 31. Initio Ecclesiæ, putà tempore Christi & Pauli, rumor erat, per Euangelium politias humanas, regna & resp. sæculares euerti; vti iam fit ab hæreticis prætendentibus libertatem Euangelij: vnde contrarium docent, & studiosè inculcant Christus, cum soluit didrachma, & cum iussit Cæsari reddi ea quæ Cæsaris sunt; & Apostoli; idque ne in odium traheretur Christiana religio, & ne Christiani abuterentur libertate fidei ad omnem malitiam. *Ecclesia nascens magna, licet nos obiiciant hæretici.*

Ortus

Secta quædam veteres principibus inobedientes occasionem præbuera, eamdem labẽ Christianis aspergendi.

Ortus est hic rumor ex secta Iudæ & Galilæorum, de qua Actor. 5. in fine. qui pro libertate sua tuenda omne dominium Cæsaris & vectigal, etiam morte proposita abnuebant, de quo Iosephus libr. 18. Antiqu. 1. Quæ secta diu inter Iudæos viguit; adeoque Christus & Apostoli in eius suspicionem vocati sunt, quia origine erant Galilæi, & rerum nouarum præcones. Hos Galilæos secuti sunt Iudæi omnes, & de facto Romanis rebellarunt: quòd dicerent populum Dei liberum non debere subijci & seruire infidelibus Romanis; ideoque à Tito excisi sunt. Hinc etiam eadem calumnia in Christianos, qui origine erant & habebantur Iudæi, deriuata est: vnde Apostoli, vt eam amoliantur, sæpè docent principibus dandum esse honorem & tributum.

Octo argumentis cõfirmatur obedientia principibus debita.

Quare octo argumentis probat hic Apostolus principibus & magistratibus deberi obedientiam.

Primum.

Primum est, hoc versu: Quia hæc est ordinatio Dei & præceptum diuinum.

Secundum.

Secundum, v. 4. Quia ministri sunt Dei, Dei vices gerunt: ijs ergo quasi Dei vicarijs reuerentia & obedientia præstanda est.

Tertium.

Tertium, versu eod. Quia gladium portant, vt inobedientes plectant.

Quartum.

Quartum, v. 5. Quia eis parendum est propter conscientiam: hæc enim peccati fiet rea, si inobediens eis sis.

Quintum.

Quintum, v. 2. Quia Deus ijs, qui eis resistunt, minatur damnationem. S. Aug. in illud psal. 118. *A verbis tuis formidauit cor meum. Habuerũt, ait, principes sua verba. Occido, proscribo, in exilium mitto: Sed hæc non possunt comparari huic: hic potest corpus & animam mittere in gehennam; ob id a verbis tuis formidauit cor meum.* Iam verbum & præceptum Dei est, vt sub pœna damnationis obediamus magistratibus etiam sæcularibus,

Sextum.

Sextum, v. 6. Quia hanc subiectionem & obedientiam indicant tributa, quæ subditi pendunt magistratibus: his enim tributis testantur & profitentur se eis esse subiectos.

Septimum.

Septimum, v. 8. Quia charitas Christiana hoc exigit, nimirum, vt omnes, quemque pro suo gradu & modo diligamus; pares vt pares amando, superiores vt superiores reuerendo, eisque obediendo.

Octauum.

Octauum, v. 13. & 14. Quia lex Christiana arcta est, vetat comessationes & libidines, præcipit omnem disciplinam & sanctimoniam, vt induamur Dominum Jesum Christum. Multò ergo magis præcipit obedire magistratui & legi ciuili; quæ ciuilẽ honestatem tantum, & communem reip. pacem & concordiam spectat. Hanc enim tuendam esse, ideoque magistratibus obediendum esse dictat lex naturæ & jus Gentium.

Christiani subditi regum cariores Ethnicorũ, vtiles sunt.

His rationibus probat Apostolus Euangelium, & christianismum regna & magistratus non euertere. sed firmare & stabilire: quia nil regna & principes ita confirmat, ac subditorum bona, Christiana & sancta vita. Adeò, vt etiam nunc principes Iapones & Indi Gentiles ament Christianos, & suis copiam faciant baptismi & christianismi suscipiendi, quia subditos Christianos, magis quàm Ethnicos, faciles & obsequentes, regnaque sua per eos magis firmari, pacari & florere experiuntur.

NON EST ENIM POTESTAS NISI A DEO] q. d. Principatus & magistratus non à diabolo, nec à solo homine, sed à Deo eiusque diuina ordinatione & dispositione conditi & instituti sunt: eis ergo obediendum est.

Potestas sæcularis est à Deo mediatè; Ecclesiastica immediatè.

Nota Primò. Potestas sæcularis est à Deo mediatè; quia natura & recta ratio, quæ à Deo est, dictat, & hominibus persuasit præficere reip. magistratus, à quibus regantur. Potestas verò Ecclesiastica immediatè est à Deo instituta; quia Christus ipse Petrum & Apostolos Ecclesiæ præfecit.

Neroni obedientiam debebant Christiani.

Nota Secundò. Nero, Diocletianus, Domitianus, alijque similes, qui legitimè creati sunt Imperatores, licèt tyrannicè imperarint, tyranni tamen non fuerunt, sed veri Imperatores, ideoque potestatem à Deo acceperunt, cui proinde omnes, etiam Christiani, in conscientia parere debebant: quamquam ipsi hac potestate contra Christianos, eos persequendo & occidendo, abusi sunt.

D. August. inductione probat imperium esse à Deo.

Pulchrè S. August. l. 5. de Ciuit. cap. 21. *Non tribuamus*, inquit, *dandi regni atque imperij potestatẽ nisi Deo vero, qui dat felicitatem in regno calorum solis piis regnum vero terrenum & piis & impiis, sicut ei placet, cui nihil iniustè placet.* Et infrà: *Qui dedit*, inquit, *Mario, ipse & Cæsari; qui Augusto, ipse & Neroni; qui Vespasiano vel patri vel filio suauissimis Imperatoribus, ipse & Domitiano crudelissimo: & ne per singulos ire necesse sit; qui Constantino Christiano, ipse Apostata Iuliano.*

Cur etiam Gentilium potestas à Deo instituta sit.

QVÆ AVTEM SVNT, A DEO ORDINATÆ SVNT] Ita legunt Biblia Romana, Græca & Syrus. græcè ergo τὸ ὑπὸ θεοῦ ponitur pro ἀπὸ θεοῦ. Dicit itaque Apostolus hic Primò, quòd potestates, etiam Gentiliũ, quæ sunt & existunt, à Deo institutæ & ordinatæ sint, ad hoc scilicet, vt homines à multis peccatis retraherent, & vt omnes justitiam pacemque colerent, nec se more, piscium deuorarent: Secundò, asserit hasce potestates carere ataxia, & esse apto ordine inter se distributas, & subordinatas à Deo, vel sub Deo: vtrumque enim significat Græcum ὑπὸ θεοῦ. Tertiò, affirmat hunc earum ordinem non tantum institutum, sed & præceptum sancitumque esse à Deo; ita vt illis resistere aut contrarie non liceat. Græcum enim τεταγμέναι, id est ordinatæ, constitutæ, decretæ, non tantum ordinem, sed & constitutionem, decretum, & præceptum, illudque stabile & firmum significat.

Quomodo ordinata à Deo omnis potestas.

Hæ ergo potestates non sunt ordinatæ eo modo, quo condita & ordinata à Deo sunt natura & ordines rerum naturalium; v. g. appetitus & societates leonum, luporum, vrsorum, cum quibus hominibus sæpè bellandum est: sed eo modo, quo leges & sanctiones ordinatæ sunt, quibus resistere non licet. Est enim magistratus lex quædam viua & sancta; sicut è conuerso lex est magistratus quidam silens & mutus. Aut eo modo, quo dux ordinat suos milites, hic enim non simplicem eis ordinem ponit, sed cuique suum locum & munus iniungit, in quo firmus ad mortem vsque consistere debet, à quo nemo nisi hostis eum depellere audeat. Pari enim modo, Deus potestates has ordinãs & subordinans, cuique suum munus iniungit, cui nemo, nisi hostis Dei haberi velit, resistere audeat; ita vt earũ τάξις & ordo sit διάταξις, id est ordinatio, constitutio & sanctio quædam firma & inuiolabilis, cui omnes auscultare & obedire debeant, Vnde idipsum explicans Apostolus subdit.

Magistratus est lex viua. Simile.

Vers. 2.

QVI AVTEM RESISTVNT, IPSI SIBI DAMNATIONEM ACQVIRVNT] *Damnationem*, tum ab ipsa potestate temporariam, tum à Deo æternam in

Peccat mortaliter, qui resistit potestati ciuili.

in inferno. ita S.Chrysost. Theophyl. Oecumen. Hinc patet mortale esse peccatum resistere potestati ciuili: ita S.August.epist.50. Ambr.Bernard. lib.de Præcept.& dispensatione.

Vers. 3. NAM PRINCIPES NON SVNT TIMORI (οὐκ εἰσὶ φόβος, non sunt timor & terror;) BONI OPERIS, SED MALI] Loquitur Paulus de timore supplicij, non reuerentiæ, quem vulgus metum reuerentialem vocat. Hunc enim habent boni, non mali.

VIS NON TIMERE POTESTATEM? BONVM FAC, ET HABEBIS LAVDEM EX ILLA] Tum, quia punitio malorum quam facit magistratus, laus est bonorum; tum quia idem magistratus bonos laudat & præmiat. Pulchrè S.Gregor. Nazian. orat. 17. *Cùm Christo imperium geris, cùm Christo munus hoc administras: ab illo gladium accepisti, non tam vt eo vtaris, quam vt mineris, ac terreas: quare tibi videndum est, vt illum tamquam donarium quoddam, purum & integrum ei qui dedit serues.*

Vers. 4. DEI MINISTER EST TIBI IN BONVM] vt ad bona, lege, laude & præmijs te prouocet, & aduersus impios & violentos te tueatur.

Gladius summæ potestatis indicium.

SI MALVM FECERIS, TIME: NON ENIM SINE CAVSA GLADIVM PORTAT] *Gladium* enim significat, magistratum habere potestatem vitæ & necis. Hac de causa ijs qui habent merum imperium gladius nudus præfertur: & Romani Consules lictores cum fascibus virgarum & securibus ante se ducebant.

DEI ENIM MINISTER EST: VINDEX IN IRAM] scilicet ad iram, hoc est supplicium sumendum, de malefactoribus. Ad hoc enim institutus est magistratus, vt pacem publicam conseruet, & vitæ communis honestatem & societatem tueatur; ideoque eos qui eam perturbant, plectit. Metonymicè hic *ira* significat pœnam quia pœna est effectus iræ & vindictæ.

Vers. 5. Duplex causa, cur potestati subdere se necesse sit.

IDEO NECESSITATE (aliqui legunt, *necessitati*) SVBDITI ESTOTE] q.d. Ideo necesse est, ideo oportet vos subdi potestati. ita Syrus & Græci scilicet tum propter iram, vindictam, & gladium, quem gerit & minatur; tum propter obligationem & ordinationem diuinam, quæ etiam conscientiam ad hanc subiectionem obstringit: vnde sequitur.

NON SOLVM PROPTER IRAM, SED ETIAM PROPTER CONSCIENTIAM] *Conscientiam* non aliorum, quos scandalo offendi, vti aliqui recentiores explicant; non etiam propter conscientiam beneficiorum quæ à magistratibus pacem communem tuentibus recipis, & ob quæ tributa præstas, vt exponunt Græci sed propriè propter tuam conscientiam ne scilicet ea fiat rea inobedientiæ coram Deo: Dei enim minister est magistratus, vt præcessit. Vnde conscientia dictat; ei quasi Dei ministro obediendum esse, & consequenter in Deum peccare illum, qui ei non obedit.

Quanta obligatio legum etiā Gentilium latarum.

Nota ex hoc loco contra Gersonem, leges Ecclesiasticas; & contra Almainum, leges ciuiles, etiam Gentilium, & impiorum & infidelium principum, secluso quoque scandalo, obligare in conscientia, sub peccato mortali; si res grauis graui obligatione, vel interminatione præcipiatur ab eis. Apostolus enim loquitur de legibus Impp. Romanorum qui tum erant infideles.

Vers. 6. Ex tributo quod regib. penditur, obedientiā iis debitā colligimus.

IDEO ENIM ET TRIBVTA PRÆSTATIS] Est nouum argumentum à signo, quo probat Paulus magistratibus esse obediendum, q.d. Tributum quod
A vos, ô fideles, datis & præstatis regibus & principibus, signum est tum vestræ subiectionis, tum illorum potestatis, ministerij, oneris, peruigilisque laboris.

MINISTRI DEI SVNT, IN HOC IPSVM SERVIENTES] toti scilicet in hoc ipsum incumbentes, græcum enim προσκαρτεροῦντες, quod S. August. lib.4. de Doctrina Christiana c.29. vertit, *perseuerantes*, significat continuam, diligentem & intensam curam, vt Dei loco bonis sint in tutelam, malis in vltionem, vtque sibi subditos à malis retrahant, & ad virtutes promoueant.

Notent hic principes, tributis quasi mercede se ali, & conduci à republ. vt illi seruiant, illamque defendant.

Vers. 7. Quid tributum.

REDDITE OMNIBVS DEBITA; CVI TRIBVTVM debetis, TRIBVTVM reddite; CVI VECTIGAL debetis, VECTIGAL reddite] *Tributum*, græcè φόρος, est tributum vel census facultatum & personarum:
B Vnde & latinè *tributum* dicitur à tribuendo, vel contribuendo *Vectigal*, græcè τέλος; est id quod pro mercibus importatis vel exportatis penditur: ita ex Strabone Budæus. Vnde latinè *Vectigal* à vehendo dicitur: quia soluitur ex his quæ aduehuntur vel euehuntur, ad securitatem & restaurationem viarum, pontium, aggerum, &c.

Vers. 8. CVI TIMOREM debetis, illi reddite TIMOREM] id est reuerentiam & inde consequentem obedientiam. ita S.Chrysost. & Theophil. Est metalepsis. Sic alibi sæpè dicitur: *Timete Dominum*, id est reueremini Dominum.

Debitum charitatis perpetuum est, & insolubile.

NEMINI QVIDQVAM DEBEATIS: NISI VT INVICEM DILIGATIS] q.d. Maturè debita vestra exsoluite, statim debitis omnibus vos liberate,
C excepto debito charitatis, quo numquam exsolui potestis, tum erga pares, tum erga Superiores & parentes; quos diligere semper debetis, eos honorando & obediendo. Hoc enim debitum semper manet, vt numquam illi ita soluendo sitis, quin semper vlterius debitum restet. ita S. Chrysost. August. & Fulgent. serm. de Charitate. Audi S. August. epist. 62. ad Cælestinum: *Semper, inquit, debeo charitatem, quæ sola etiam reddita detinet debitorem. Et rursum: Mutuam charitatem libens reddo, gaudensque recipio: quam recipio, adhuc repeto: quam reddo, adhuc debeo.* Nihil ergo hic habent Anabaptistæ & Trinitarij, vt ex hoc loco apud Christianos aboleant magistratus, & judices ac judicia, quibus ciuilia justitiæ debita repetantur. Charitas enim, & debitum charitatis dictat, ante omnia soluendum esse debitum justitiæ, si quod sit, vti iam explicui: nam alioqui hic versus euerteret omnes versus præcedentes, quibus ciuilem potestatem, judices & judicia sanxit & confir-
D mauit Apostolus.

Anabaptistarum & Trinitariorum error explodimus.

QVI ENIM DILIGIT PROXIMVM, LEGEM IMPLEVIT] *Legem*, scilicet eam quæ proximum spectat; quam subdit Apostolus, dicens: *Diliges proximum tuum, sicut teipsum.*

Quis proximus.

Nota. Pro *proximum* hic græcè est τὸν ἕτερον, id est *alterum*. Lege ergo charitatis diligendus est omnis alter homo, siue amicus sit, siue inimicus; siue domesticus, siue peregrinus, siue fidelis, siue infidelis. Id ita esse patet ex eo, quòd rem cuiusuis barbari & Pagani furari, occidere, concupiscere, sit contra legem charitatis secundæ tabulæ, quæ proximum & hominum socialem vitam spectat. Hunc genuinum esse huius loci sensum patet ex ratione quam subijcit Apostolus, dum ait:

NAM

Vers. 9. NAM NON ADVLTERABIS, NON OCCIDES, NON FVRABERIS, NON FALSVM TESTIMONIVM DICES, NON CONCVPISCES: ET SI QVOD EST ALIVD MANDATVM, IN HOC VERBO INSTAVRATVR: DILIGES PROXIMVM TVVM, SICVT TEIPSVM] Vides, vt hic recenseat tantùm præcepta secundæ tabulæ, quæ proximum spectant, illaque omnia in vno dilectionis proximi præcepto concludi assueret, Cùm ergo exinde inferendum relinquit, quòd *qui diligit proximū, legem impleuit*; non dubium est ipsum eamdem legem nimirum secundæ tabulæ tantum, quæ proximum spectat, intelligere: de eadem enim lege loquitur in consequente, de qua locutus est in antecedente.

Omnem legem implet qui proximum diligit.

Secundò tamen S. August. libr. 8. de Trinit. c. 8. sic explicat: *Qui diligit proximum, legem impleuit*: legem, scilicet omnem, tam primæ, quam secundæ tabulæ. Et ratio est, quia dilectio proximi includit & præsupponit dilectionem Dei, vt sui causam & fontem. Proximus enim diligendus est propter Deum: proximus ergo vera charitate diligi nequit, nisi simul imò priùs, diligatur Deus. Vnde S. Ioannes senex per singulas collectas hoc solùm prædicabat, *Filioli diligite inuicem*: rogatus causam respondit, *Quia præceptum Domini est: & si solùm hoc fiat sufficit*. Testis est S. Hieron. in cap. 6. epist. ad Galat.

B

Charitatem proximi inuoluere charitatem Dei, pulchra similitudine circuli & centri ostenditur.

Pulchra circuli & centri similitudine idipsum declarat B. Dorotheus tom. 3. Biblioth. SS. Patrum doctrina 6. in fine: Circulus, inquit, est mundus, centrum est Deus, lineæ à circumferentia ad centrum ductæ significant hominis varias affectiones, actiones & amores, sicut ergo lineæ, quo magis à circumferentia distant, magisque accedunt ad centrum, eo sibi inuicem magis appropinquant, adeoque tandem in centro coëunt: ita amor noster, quo magis à carne & mundo auellitur, magisque ad Deum accedit, eo magis & ad proximum accedit, tandemque in Deo ipso coit & vnitur. *Quo enim magis*, inquit, *a Dei dilectione recedimus, eo magis & a proximi amore distamus: quantū verò Dei charitati adhæremus, tantum & proximi, quantumq; proximo, tantum & Deo coniungimur.*

C

Dilige, & fac quod vis.

Præclare quoque S. August. tract. 7. in epist. 1. S. Ioannis: *Semel*, inquit, *breue præceptum tibi præcipitur: Dilige, & fac quod vis: siue taceas, dilectione taceas siue clames, dilectione clames, siue emendes, dilectione emendes: siue parcas, dilectione parcas, radix sit intus dilectionis, non potest de ista radice nisi bonum existere.* Idem l. 1. de Doctrina Christ. c. 22. *Cum autem ait, Toto corde, tota anima, tota mente, nullam vitæ nostræ partem reliquit, quæ vacare debeat, & quasi locum dare, quasi alia re velit frui; sed quidquid aliud dilig. ndum venerit in animum, illuc rapitur, quo totiùs dilectionis impetus currit. Quisquis ergo rectè proximum diligit, hoc cum eo debet agere, vt etiam ipse toto corde, tota anima, tota mente diligat Deum. Sic enim eum diligens sicut seipsum, totam dilectionem sui & illius refert in illam dilectionem Dei, quæ nullum a se riuulum duci extra se patitur, cuius deriuatione minuatur.*

D

ET SI QVOD EST ALIVD MANDATVM] *Aliud*, videlicet secundæ tabulæ tangens proximum: omittit enim hic Paulus primum mandatum secundæ tabulæ, scilicet, *Honora patrem, & matrem*: idque facit, quia de honore parentibus, putà Superioribus, quos vt parentes colere debemus, debito, hactenus tractauit.

IN HOC VERBO INSTAVRATVR] S. August. epist. 29. legit, *recapitulatur*, id est, summatim comprehenditur, hoc enim est Græcum ἀνακεφαλαιοῦται, ad caput, ad summam, ad compendium reuocatur. Et hoc fortè voluit Ambros. vertens, *consummatur*: idem intelligit noster Interpres, dum vertit, *instauratur*. Sic enim Ephes. 1. v. 10. idem verbum Græcum vertit, dicitque omnia instaurari in Christo, tam ea quæ in cælis, quàm quæ in terris sunt: quia nimirum omnia hæc ad Christum, quasi ad caput suum reuocata sunt. Quamquam Salmeron putat nostrum Interpretem hic in Græco legisse ἀνακαινοῦται, id est instauratur, renouatur. *Meritò*, inquit Tertull. lib. 5. contra Marcion. c. 14. *totam Creatoris disciplinam principali præcepto eius conclusit: Diliges proximum tamquam te.*

Iudæorum de inimicis odio habēdis error reiicitur.

DILIGES PROXIMVM TVVM SICVT TEIPSVM] Citat Apostolus Leuit. 19. 18. vbi habetur: *Diliges amicum tuū sicut teipsum*. Ex quo loco Iudæi à contrario sensu colligebant, & inferebant. Ergo inimici odio habendi sunt, vti refert Christus Matth. 5. v. 43. Verū illa collectio omnino est inualida: nec enim consequentia valet, nec antecedens est verum, prout ipsi intelligebant. Nam amicus non significat hic beneuolum nobis, sed omnem proximum. Id patet ex Septuag. qui τὸν πλησίον, id est proximum, vertunt: & ex Chaldæo, qui vertit, חברך *chabrach*, id est, socium tuum: sic & Hebræum רע *rea*, non tantum amicum propriè dictum significat, sed & per metaphoram Hebræis vsitatam, transfertur ad eum qui nobiscum quauis ratione coniunctus est, siue cui cum nobis quidpiam intercedit negotij. Talis autem est omnis homo: nam vt nimirum omnis homo cuiuis alteri communi creatione & similitudine Dei amicus & coniunctus est; vti & communi ex primo parente origine, communi redemptione, communi Ecclesia & Sacramentis, communi gratia, charitate, ordinatione & cursu ad vitam æternam, ita August. Hieron & Theophyl. in Matth. 5. 43. Nam dilectionem inimicorum præceptam esse Iudæis, patet Exodi 23. 4.

Rursus explicatur quis proximus ex Hebræo rea.

Vnde hic S. Paulus v. 8. vt dixi, hoc Leuitici præceptum vertit græcè, ἀγαπήσεις τὸν ἕτερον. *Diliges alterum*. Quamquam Salmeron valdè probabiliter pro ἕτερον, putet legendum esse ἑταῖρον. Ita enim habent Hebræa, Septuag. & Chaldæus, vt iam ostendi.

Nota: Præceptum hoc, *Diliges proximum tuum sicut teipsum*, explicatur per duo, Primò, per affirmatiuum Matt. 7. *Quæcumq; vultis vt faciant vobis homines, & vos facite illis*. Secundò, per negatiuum, Tob. 4. 16. *Quod ab alio oderis fieri tibi, vide ne tu aliquando alteri facias.*

Quid illud, sicut teipsum.

Vnde patet, τὸ *sicut* non significare æqualitatem dilectionis (nam ordinatâ charitate magis se diligere debet homo, quàm proximum) sed similitudinem & formam, q. d. Ea officia charitatis exhibe proximo, & eo modo, quæ, & quomodo tibi exhibes, & exhiberi cupis: maximè vt ex charitate eum diligas sincero amore amicitiæ, non concupiscentiæ, vt scilicet velis proximo bonum honestum, vtile, delectabile, non quia hoc tibi, sed quia hoc illi bonum est & commodum: sicut hæc eadem bona tibi cupis, non propter alienum, sed propter tuum bonum & commodum, ita Caiet. Sic accipiatur τὸ *sicut* Deuter. 18. 15. Ioan. 17. 21. Malach. 3. 4.

Vers. 10. DILECTIO PROXIMI MALVM NON OPERATVR]

Fructus dilectionis proximi.

TVR] imò multa bona operatur, præsertim ea quæ A iam dicta sunt v. 8. & deinceps; implet enim totam legem, & seruat politiam, conuictumque humanum, atque proximo bona quæ potest procurat. Est moisis.

Quomodo intelligatur hoc. Plenitudo legis dilectio, ex mente Apostoli. *Prima expositio.*

PLENITVDO ERGO LEGIS EST DILECTIO] *Plenitudo*, hoc est consummatio; Syrus, *adimpletio*. q.d. Ex dictis v. 8. & deinceps patet, quòd totalis adimpletio & plena obseruatio legis est dilectio, & quòd is qui diligit proximum, leges omnes quæ proximum tangunt, quæque nos ad eumdem ritè ordinant, adimplet. Sic & qui Deum diligit, implet præcepta primæ tabulæ, quæ Deum concernunt. Sicut ergo odium & charitatis defectus, totius legis est dissolutio; ita è contrario charitas est principium, & causa efficiens & impetrans, vt ceteræ omnes leges impleantur. Est argumentum a proportione: Si dilectio proximi implet legem spe- B ctantem proximum; ergo dilectio simpliciter implet legem, ita vt sine ea lex omnino impleri non possit; cum ea verò, & per eam omnino impleatur, vti sæpè ex hoc alijsque locis docet & asserit S. August.

Secunda.

Secundò, Toletus, *plenitudo*, inquit, id est finis & scopus, *legis est dilectio*; quia tota lex intendit nos ducere ad charitatem.

Tertia.

Tertiò, *plenitudo legis est dilectio*: quia charitas impellit hominem vt perfectè legem adimpleat: qui enim charitate caret, imperfectè legem implet, & sæpè ab ea deficit & aberrat. Vnde S. August. in Sentent. n. 223. *Plenitudo*, ait, *legis est charitas: quia per charitatem lex impletur, non per timorem, In tantū enim sunt mandata iustitia, in quantum adiuuat spiritus gratia.*

Quarta.

Quartò, *plenitudo legis est dilectio*, quia qui ex charitate implet legem, meritum habet; qui ea caret, C caret & merito & mercede. Hæ expositiones veræ sunt & morales; sed prima quam dedi litteralis est, genuina, & ex mente Apostoli.

Lex non impletur sola fide.

Ex hoc loco Nota, legem non impleri sola fide, credendo, sed præter fidem requiri charitatis opera, vt hic se explicat Apostolus: ait enim, *plenitudo legis est*, non fides, sed *dilectio*. Huic Paulinæ sententię consentit Arist. l. 8. Ethicor. & post eum Tullius l. de Amicitia.

Loci quidā egregij de charitate.

Amicitia, inquit, *continet ciuitates, & si homines sint amici, nō est opus iustitia: si verò sint iusti, egent amicitia, & quod est maximè iustum, ad amicitiā pertinet*. Et hoc est quod ait S. Aug. l. de Natura & grat. c. 7. *Charitas incohata, inchoata iustitia est; charitas prouecta, prouecta iustitia est; sed charitas de corde puro, conscientia bona, & fide non ficta*, Idem l. 15. de Ciu. c. 22. sic ait: *Definitio breuis & vera virtutis est, ordo amoris. Vnde sponsa Ordinauit, inquit, in me charitatem.* Idem lib. de Moribus Eccles. cap. 15. vult D omnem virtutem definiendam esse per charitatem perinde ac Socrates olim omnes virtutes definiebat per prudentiam. Sanctus quoque Chrysost. *Charitas*, inquit, *est virtutum principium & finis: ipsa est radix, fundamentum & fastigium.*

Marcionis argumentum euertitur.

Hinc primò, errauit Marcion, dum ex hoc loco contra vetus Testamentum ita argumentatus est: Lex vetus moralis omnino iam cessauit; quia charitas est plenitudo legis: ergo lex illa iam non est necessaria. Errauit, inquam; nam, charitas dicitur *legis plenitudo*, id est consummatio, compendium, & vt Orig. ait, *epilogus*: sicut ergo epilogus non tollit præcedentes orationis partes, quin potiùs easdem summatim complectitur; ita & charitas non tollit

Charitas inter virtutes quod epilogus inter partes orationis.

legem, sed includit. Est enim lex objectum charitatis, quia charitas inclinat hominem, vt legē, quasi regulam vitæ, intueatur semper & impleat: præcepta ergo legis sunt præcepta charitatis. Amor enim Dei dictat seruanda esse præcepta primæ tabulæ, amor proximi præcepta secundæ.

Legē posse impleri euincitur contra hæreticos.

Secundò, ex hoc loco patet errare nostros Nouantes, qui dicunt, in hac vita legem non posse impleri. Apostolus enim non hortatur nos hic ad legem implendam, quasi ad ideam aliquā Platonicam, vel futuram in cælo; sed tamquam ad rem, quam pro infirmitate nostra in hac vita præstare possumus: nam omnimoda & plenissima legis impletio, ita vt ne venialiter quidem in legem vnquam pecces, non hic præcipitur, sed in futuro, ita Concil. Trident. sess. 6. can. 18.

VERS. 11.

ET HOC (scilicet quod iam dixi, præstemus) SCIENTES TEMPVS: QVIA HORA EST IAM NOS DE SOMNO SVRGERE] *Et hoc*, est emphasis. q. d. Reddite debita, diligite proximos, vt iam dixi (respicit enim hic Paulus ad v. 8. & seq.) *hoc est scientes* id est idque cum sciamus, *tempus*, græcè καιρὸν, id est opportunitatem, quam nobis affert Euangelium, scilicet ad diligendum proximos, ad reddendum omnibus debita, ad implendam totam legem, iam adesse: & quia iam tempus est & hora de somno peccatorum surgendi. Vtamur ergo hoc tempore & hac opportunitate, dum illam habemus: breui enim eam non habebimus: nam, vt Poëta canit,

Occasiŏ seruanda.

Fronte capillata est, à tergo occasio calua;

vt postquam illa pertransijt, apprehendi & reuocari non possit.

QVIA HORA EST IAM NOS DE SOMNO SVRGERE] *Hora*, scilicet diei. q. d. Nox, cæcitas, ignorantia, dissimulatio, excusatio infidelitatis & peccatorum ante Christum transiit. En tempus & opportunitas, scilicet hora diei gratiæ, fidei, & legis Christi iam adest; qua sol ipse Christus radios & lumen fidei per orbē spargere incepit, tenebris errorū depulsis. Ergo tēpus est vt surgamus, græcè ἐγερθῆναι vt excitemur & expergiscamur à somno peccatorū.

Cohortatio ad vigilantiam spiritualem.

Moraliter hinc infert S. Chrysost. homil 62. ad Populum: *Paratos igitur*, inquit, *nos esse & expeditos ad hinc nauigandum, & dicere oportet: Paratum cor meum Deus; in bello enim sumus in mundo: in circuitu impij ambulant, peccatores intendunt arcum. Recordemur fratres, quod tempus breue est. & iudicium præ foribus est. Nox præcessit, expergiscamur iam à somnijs: etenim iucunda sunt præsentia, somnijs nihilo minus fallacia. Nemo debet dormire solem cernens.* Et infrà, vigiliam hanc exemplo militis, piscatoris, agricolæ, & pastoris perurget; dicens: *Opus est vigilantia, dilecti: nam & miles dormit; non in lecto, sed humi: piscator non dormiens piscatur, stans aliquando peragit noctem: agricola vigilat, ne domini vinea lædatur: & pastor sub dio stans noctem consummat, gregem custodiens, sicut Iacob dicebat: æstu vrebar & gelu, & somnus fugiebat ab oculis meis. Et quæ ipsius vigiliæ ratio? ne vlla ouis à fera voraretur. Si verò tanta de irrationali pecude cura, qualem esse decet de rationali anima sollicitudinem generis? propter hanc Iacob operarium lapidem ad caput sibi posuit dormiens, vt faciliùs euigilaret: vnde scalam vidit ad cælos vsq; pertingentem. Nos esse vult Dominus paratos, proptereaq; posuit incertum exitum nostrum, vt continuè vigilemus & pugnemus.*

Exempla vigilantiæ.

Pulchrè quoque S. Augustin. à quo hanc vigiliam, qua à somno hoc euigilemus, petere debeamus,

mus, explicat in illud psalmi 62. *Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo. Quid est*, inquit, *vigilare? vtique non dormire. Quid est dormire? Est somnus animæ, & est somnus corporis; somnum corporis omnes debemus habere, alias deficit homo.* Et infra: *Illud autem cauere debemus, ne ipsa anima nostra dormiat; malus enim est animæ somnus. Somnus animæ est obliuisci Deum suum. Quacumque anima oblita fuerit Deum suum, dormiuit. Vita enim vestra & mores vestri vigilare debent in Christo, vt sentiant alij Pagani dormientes, & ad sonum vigiliarum vestrarum excitentur & ipsi, excutiant somnum & incipiant in Christo vobiscum dicere: Deus, Deus meus, ad te de luce vigilo.* De hac hora vide dicta 1. Corinth. 7. 29. & Ephes. 5. 15.

Somnus animæ excutiendus

NVNC ENIM, in die & luce Euangelij, PROPIOR EST & præsens, NOSTRA SALVS, iustitiæ & gloriæ, QVAM CVM CREDIDIMVS] id est, quam fuerit ante Christi aduentum; cùm sola fide absentem Christum, & gratiam, ac salutem futuram crederemus & speraremus. Hunc esse sensum patet ex sequent. & præcedent.

B

Vbi Nota. Loquitur hic generatim & confusè Apostolus de ijs quæ Christum præcesserunt. Vnde quædam hic intexit, quæ Iudæis, alia quæ Gentibus magis conueniant. Iudæis conuenit τὸ *credidimus*: soli enim Iudæi ferè credebant, & sperabant Messiam venturum. Gentibus autem magis conuenit τὸ *nox præcessit*, scilicet nox paganismi, idololatriæ, & omnium vitiorum: quamquam Iudæis sua quoque fuerit nox ignorantiæ, cæremoniarum, iudaismi (qui quasi velamen fuit legis nouæ) errorum, & traditionum Pharisaicarum (vti ostendit Christus Matth. 5.) ac denique vitiorum & peccatorum à quibus liberari non potuerunt nisi oriente sole, putà Christo Domino, qui noctem hanc dispulit, & illuminauit omnes sedentes in tenebris, & in vmbra mortis.

Nox Gentium quæ.

Quæ nox Iudæorum.

C

Aliter hunc locum explicat S. Chrysost. q. d. Paulus: Quo magis ætate, æquè ac fide & meritis crescimus, eo propiùs fini & beatitudini æternæ accedimus nūc, quàm cùm credere incepimus. Quid enim est aliud vita nostra, quàm cursus, & pernix cursus ad mortem, & per mortem ad immortalitatem? Curramus ergo fratres nostri pernici cursu ad metam hanc: grandis enim nobis restat via, & tempus currendi breue est.

VERS. 12. NOX PRÆCESSIT] S. Cyprian. lib. de Zelo & liuore, & Syrus vertunt, *transiuit*, & S. Hieron. in 26. Matth. legit *præteriit*. Græcum προέκοψεν propriè significat *processit*, vt legit S. August. epist. 80. & ita explicat S. Chrysost. & Theophyl. Origenis interpres homil. 35. vertit, *promouit*, id est progressa est, ad finem tendit, ac fermè iam præteriit. Sed eodem redeunt hæc omnia, & se inuicem illustrant. Iam sensus esse potest.

Variè exponitur τὸ præcessit.

Primò, nox huius vitæ προέκοψεν, id est processit, & ad finem tendit: quia appropinquat dies scilicet iudicij & resurrectionis: eius ergo metu & spe viuamus honestè. ita Athanasius in Quæstion. ad Antioch. q. 90. S. Chrysost. hic, S. August. epist. 80. ad Hesych. & S. Basil. in c. 13. Isaiæ.

Secundò, S. Gregor. lib. 29. Moral. 2. *Nox*, inquit, est tempus ante Christum, *dies* est dies resurrectionis, aurora media est tempus Euangelij: hæc diei vicinior est, quam nox: ergo nobis vicinior est salus & dies, quàm iis qui fuerunt ante Christum.

Nox, dies, aurora, relata ad tempus aduentus Christi.

Tertio, Anselm, & Origen. Nox inquiunt, est hæc vita; *dies* est vita post mortem, quæ cuique eo est vicinior, quo magis indies mors appropinquat.

A

Quarto & optimè, *nox* est tempus ante Christum, plenum tenebris infidelitatis & peccatorum: *dies* est tempus præsens Euangelij quo sol Christus lucis suæ, id est gratiæ & fidei suæ radios toto orbe diffudit. q. d. Præsente iam Christo, & luce Euangelij, nox peccatorum abiit; dies gratiæ, iustitiæ & salutis adest: ergo in hoc die opera tenebrarum abiicere, atque honestè ambulare, & christianè viuere debemus. ita S. Cyprian. lib. de Zelo & liuore, Ambros. in psal. 45. S. August. & Theodoret. hic.

Quid optimè per noctem & diē intelligatur.

ABIICIAMVS OPERA TENEBRARVM] putà peccata, quæ tenebras quærunt, lucemque Dei & hominum fugiunt; nam vt ait Poeta:

Nunc & amor, vinumq́, nihil moderabile suadent:
Illa pudore caret; Liber amorq́, metu.

Peccata tenebris amica.

Et Iob c. 24. 25. *Oculus adulteri obseruat caliginem, dicens: Non me videbit oculus: & operiet vultum suum: perfodit in tenebris domus, sicut in die condixerant sibi, & ignorauerunt lucem. Si subito apparuerit aurora, arbitrantur vmbram mortis: & sic in tenebris quasi in luce ambulant.*

INDVAMVR ARMA LVCIS] *Arma lucis* sunt opera fidei, gratiæ & virtutum, quibus veluti armis contra hostes tres mundum, carnem, dæmonem bello tam offensiuo, quam defensiuo depugnemus. Monet ergo tacitè hic Paulus vitam Christianam esse militiam, illique contra hostes iam dictos hæc lucis arma suggerit. Secundo, Græci subinde ὅπλα, id est arma, latiùs capiunt. Vnde & Homerus ὁπλίζεσθαι, id est armari capit pro ἀποσκευάζεσθαι, id est instrui, apparari. Hic ergo ὅπλα, id est arma sint habitus, vestitus, apparatus, quo homines in die & luce se tegunt & ornant. q.d. Paulus, Dies Euāgelij nobis illuxit: ergo par est, vt armis lucis, id est habitu & vestitu qui lucem & diem decet, induamur. Vnde sequitur.

Quid arma lucis.

SICVT IN DIE] quo solliciti sunt homines honesti de tegenda nuditate, & cultu ac corporis habitu honesto & decenti: non autem noctu, cùm a nemine conspiciuntur. VERS. 13.

HONESTE] εὐσχημόνως, compositè, decorè.

AMBVLEMVS] conuersemur, vt omnis noster incessus, motus, gestus, sermo, actio talis sit, qualem decet esse in die & luce Euangelij, in qua spectaculum facti sumus mundo, angelis & hominibus.

NON IN COMESSATIONIBVS ET EBRIETATIBVS] Comessationes sunt conuiuia, quæ non honestatis, sed gulæ causa fiunt.

D

Nota Chamos idolum fuit Moab, cui Salomon fanum ædificauit 3, Reg. 11. v. 7. Inde deducunt Græcum Κῶμος, qui Deus fuit temulentiæ, scilicet Bacchus apud Philostratum. vnde κωμάζειν significat lasciuire. Inde Latinum comessari, & comœdia. Nam ab ebrietate, ait Athenæus lib, 2. de Cænis Sapientum, comœdia atque tragœdia inuentæ sunt in Icario, vrbe Atticæ, idque ipsius vindemiæ tempore. vnde & Trygœdia ab initio fuit appellata. Fortè Chamos, vt notat Stuckius lib. 1. Conuiual. 10. à Syro chaldæo. כמס *camas*, id est occultare, latitare deducitur, vt per Chamos intelligatur Bacchus νυκτίλιος, siue cui noctu sacra faciebant per comessationes, & consequentes effrænes libidines teste Plutarcho & Pausania.

Vnde comessari dictum & comœdiæ & à quibus inuenta.

Atque huc alludit Apostolus, dum ait: *Non in comessationibus & ebrietatibus* (quæ noctu agitātur) *sed sicut in die honestè ambulemus.* Vnde & κωμάζοντες dicebantur, qui coronati & bene poti in alienum

cone

conuiuiū irruebant, non sine tibicine. hinc κῶμοι quoque vocantur saltationes, &c, vt Syrus vertit, cantiones lasciuæ. Hæc ergo omnia vel significat, vel importat, κῶμος, siue commessatio.

NON IN CVBILIBVS, Hoc est, non in fornicationibus, quæ fiunt in cubilibus & fornicibus, est metonymia.

ET IMPVDICITIIS] Id est, aliis fœdioribus speciebus libidinis: Græcum enim ἀσέλγεια est lasciuia, id est petulantior libido.

His verbis Non in cubilibus, &c. D. August. perlectis, castitatem seriò amplectitur.

Hæc verba diremerunt litem & luctam castitatis & libidinis in August. *Ego*, inquit ipse l.8. Conf.c. vlt. *sub quadam fici arbore straui me nescio quomodo, & dimisi habenas lacrymis, & proruperunt flumina oculorum meorum, acceptabile sacrificium tuum. Et non quidem his verbis, sed in hac sententia multa dixi tibi: Et tu Domine vsquequo? Vsquequo irasceris in finem? Ne memor fueris iniquitatū nostrarum antiquarum. Sentiebam enim me ab eis teneri, & iactabam voces miserabiles: Quamdiu, quamdiu cras, & cras? Quare non modo? quare non hac hora finis turpitudinis meæ?* Audiāt hæc iuuenes, qui cum suis concupiscentiis luctantur, audiant & imitentur. *Dicebam hæc, & flebam amarissima contritione cordis mei. Et ecce audio vocem de vicina domo cum cantu dicentis, & crebrò repetentis quasi pueri an puellæ, nescio, Tolle lege, tolle lege*, &c. *Audierā de Antonio, quod ex Euangelica lectione, cui fortè superuenerat, admonitus fuerit, tamquam sibi diceretur quod legebatur: Vade, vende omnia quæ habes, & da pauperibus, & habebis thesaurum in cælis, & veni sequere me; & tali oraculo confestim ad te esse conuersum. Itaq; redij ad eum locum, vbi sedebat Alipius; ibi enim posueram codicem Apostoli, cùm inde surrexeram. Arripui, aperui, & legi in silentio capitulum, quo primum coniecti sunt oculi mei: Non in comessationibus & ebrietatibus, non in cubilibus & impudicitiis, non in contentione & æmulatione; sed induite D. Iesum Christum, & carnis prouidentiam ne feceritis in concupiscentiis. Nec vltra volui legere, nec opus erat.* En subitam Augustini mutationem. *Statim quippe cum fine huiusce sententiæ, quasi luce securitatis infusa cordi meo omnes dubitationis tenebræ diffugerunt*, &c. *Dirupisti Domine vincula mea, tibi sacrificabo hostiam laudis. Quam suaue mihi subitò factum est, carere suauitatibus nugarum! & quas amittere metus fuerat, iam dimittere gaudium erat: eiiciebat enim eas à me, vera tu & summa suauitas; eiiciebas & intrabas pro eis omni voluptate dulcior.*

S. Antonij conuersio.

Vide quàm facilem & iucundam per gratiam Christi expertus sit Augustinus castitatem, & cælibatum, quem prius vt difficillimum horrebat, imò impossibilem reputabat. Idem sensit & expertus est S.Cyprian.l.2.epist.2.& Lactant.l.3. Instit.c.16. Vah ergo Luthere, qui doces concubitum homini tam necessarium esse, quam cibum. Idem hodie non vnus: sed multa cælibum millia experiuntur, qui Dei gratiam inuocantes, eique collaborantes, tam suauem quàm felicem & sanctam in virginitate & cælibatu vitam degunt.

Lutheri vesania in sedanda corporis voluptate manifestatur

VERS. 14. NON IN CONTENTIONE ET ÆMVLATIONE] Contentio est concertatio pro gloria & honore, cui semper coniuncta est æmulatio, id est inuidia boni alieni. Ecce hæc sunt tria capitalia vitia Christiano cauenda, scilicet gula, libido, rixa &, inuidia, de quibus vide D. August. epist. 64.

SED INDVIMINI DOMINVM IESVM CHRISTVM] vt scilicet Iesus, id est Iesu spiritus, gratia, virtus, vita, in vobis eluceant. vide can. 37. Induimini ergo & ornate vos Christi virtutibus, maximè vt ex externa vita & professione, quasi veste agnoscant omnes, vos esse seruos Christi, ita S.Chrysost. Est hebraismus: Hebræi enim לבש *labas*, id est indui, dicunt aliquem pudore, decore, salute, iustitia maledictione, id est his repleri, copiosè decorari vel dedecorari. Indumentum ergo significat copiam vndique circumfusam. Cyrill. l.9. in Genes. censet Paulum hìc alludere ad illud Isaiæ 61. *Gaudens gaudebo in Domino, & exultabit anima mea in Deo meo: quia induit me vestimentis salutis, & indumento iustitiæ circumdedit me.* Vel, vt Septuag. vertunt, *induit me vestimentum salutis, & tunicam lætitiæ.* Vel, vt alii vertunt *induit vestimentum Iesum*, idest, induit mihi Iesum, tamquam vestimentum, & tamquam tunicam lætitiæ.

Externa virtus est indumentum Christiani.

Pulchrè S.Basil. in ps.44. explicans illud. *Omnis gloria filiæ regis ab intus, in fimbriis aureis, circumdata varietate. Induite*, inquit, *Dominum Iesum, non secundum exteriorem hominem, sed mens nostra Dei memoria circumamiciatur. Puto enim spiritalem pertexi tunc vestem, cum operatio comes attexitur verbo doctrinæ. Sicut enim pallium tegendo corpori tunc pertexitur, dū subtegmen innectitur stamini: sic vbi verbum primas in ordiendo obtinuerit, si mox actiones verbo consentaneæ attexantur, tunc exornandæ animæ decentissimus, & plurimum habens honestatis amictus confici possit: animæ, inquam, secundum virtutem & verbo & opere suam absoluenti vitam.* q. d. Sicut textor subtegmen intexit stamini, ita doctor Christianus vitam congruentem intexat suæ doctrinæ: itaque perrexet sibi vestem Christi, qua vndique tegatur & ornetur.

Quid sit Christum induere variisque modis eum induendi. Primus.

Nota. Verbum *induendi* multa innuit: nam Primò Christum induere est Christi virtutes in se exprimere, idque copiosè & perfectè.

Secundus.

Secundò, Christum induit, ait D. Thomas, qui Christum imitatur, quia sicut homo continetur vestimento, & sub eius colore videtur: ita in eo qui Christum imitatur, solus Christus, eiusque indumenti color, id est sanctitas, apparet. Vnde & Chrys. *Induere*, ait, *Christum, est vndiq; in nobis per sanctimoniam & mansuetudinem Christum conspicuum esse. Homo enim indutus id esse videtur, quod indutus est: appareat itaque in nobis Christus.* Christianus ergo quasi viua imago, viua forma, viuus habitus Christi sit oportet, imò sit alter quasi Christus; vt in eius vita, gestu, habitu & moribus omnes se Christum videre putent. Sanè quot sunt Christiani, tot deberent esse & Christi. Cogita qualis & quanta fuerit in singulis dictis & factis Christi modestia, temperantia, circumspectio, charitas, patientia, gratia, quanta morum suauitas, grauitas & decor: hæc indue, hæc moribus exprimes, & Christum indues, Christum exprimes, Christus eris.

Tertius.

Tertiò, sicut vestes totum corpus contegunt, ita Christi virtutes ad omnes nostras actiones pertingere, easque ornare & formare debent, vt Christum in omni opere & sermone referamus & exprimamus.

Quartus.

Quartò, cum iubemur Christum induere, monemur hoc ipso veterem hominē exuere, Coloss. 3.9.

Quintus.

Quintò, vti vestis pretiosa corpus non tantùm tegit, sed & ornat, ita Christi virtutes animam exornant.

Sextus.

Sextò, qui vestes induit, earum pondus non sentit, vti sentit qui eas inuolutas in sarcina gestat; ita qui Christum habet non inuolutum in speculatione, sed explicatum in actione & imitatione, non sentit virtutum Christi difficultatem.

Mora-

Christus est nobis omnia Moraliter vide S. Chrysost. quomodo Christus quoad omnia, tam interna quàm externa sit plenitudo nostra, vndique nos vestibus ornans, coronans. Est enim Christus noster vir, nostra via, sponsus, potus, cibus, vita, sacerdos, præceptor, pater, frater, heres, domus, hospes, amicus noster; vt ei meritò dicamus: *Amor meus, Iesus meus, & omnia.*

Immoderata corporis cura fugienda. ET CARNIS CVRAM NE FECERITIS IN DESIDERIIS] ad explenda desideria, &, vt græcè est, ἐπιθυμίας, id est cupiditates, scilicet, intemperantes & immodicas, carnis: quia vt aiebat Philosophus ille, *Nimia carnis & corporis cura, magna animi & virtutis est incuria.* Vnde & alter dicebat: *Ad maiora natus sum quàm vt me corporis mei mancipium efficiã.* Vide S. Greg. l. 6. Mor. c. 40. Nam alioqui moderatam curam carnis, id est corporis, laudat Apostolus Ephes. 5. 29. dicens: *Nemo vnquam carnem suam odio habuit, sed nutrit & fouet eã.* Efficaciter S. Bern. de Conu. ad Cler. c. 13. *Vnde* inquit, *hæc tanta pusillanimitas, & abiectio tam miserabilis, vt egregia creatura capax æternæ beatitudinis & gloriæ magni Dei, vtpote cuius sit inspiratione condita, similitudine insignita, cruore redempta, fide dotata, spiritu adeptata, miseram non erubescat sub putredine hac corporeorum sensuum gerere seruitutem? Meritò planè ne eos quidem apprehendere potest, quæ talem deserens sponsum, tales sequitur amatores, meritò siliquas esuryt, & non accepit, qui porcos pascere maluit, quam paternis epulis satiari. Insanus siquidem labor, pascere sterilem quæ non parit, & viduæ benefacere nolle: omittere curam cordis, & curam carnis agere in desiderio: impinguare & souere cadauer putridum, quod paulo post vermium escã futurum nullatenus dubitatur.*

CAPVT DECIMVMQVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet, eos qui sunt in fide firmiores, debere eos qui infirmi sunt souere, quodque nec hi, nec illi se inuicem, iudicare debeant, si illi cibis lege veteri vetitis vescantur, hi iisdem abstineant: sed vnusquisque inquit, in suo sensu abundet. Nam omnes eumdem habemus Dominum, cui viuimus & morimur, quique solus omnium iudex est.

Secundò, v. 13. docet firmiores quòd, etsi iam nullus cibus sit immundus, nemo tamen quidquam edere debeat, quo proximus scandalizetur.

Tertiò, v. 22. docet infirmos, ne quidquam comedant, aut agant contra suam conscientiam.

1. INfirmum autem in fide assumite, non in disceptationibus cogitationum. 2. Alius
enim credit se manducare omnia: qui autem infirmus est, olus manducet. 3. Is,
qui manducat, non manducantem non spernat: & qui non manducat, manducantem
non iudicet: Deus enim illum assumpsit. 4. Tu quis es, qui iudicas alienum seruum?
Domino suo stat, aut cadit: stabit autem: potens est enim Deus statuere illum. 5. Nam
alius iudicat diem inter diem: alius autem iudicat omnem diem: vnusquisque in suo
sensu abundet. 6. Qui sapit diem, Domino sapit. Et qui manducat, Domino manducat:
gratias enim agit Deo. Et qui non manducat, Domino non manducat, & gratias
agit Deo. 7. Nemo enim nostrûm sibi viuit, & nemo sibi moritur. 8. Siue enim
viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur. Siue ergo viuimus, siue
morimur, Domini sumus. 9. In hoc enim Christus mortuus est, & resurrexit: vt &
mortuorum & viuorum dominetur. 10. Tu autem quid iudicas fratrem tuum? aut
tu quare spernis fratrem tuum? Omnes enim stabimus ante tribunal Christi. 11. Scriptum
est enim: Viuo ego dicit Dominus, quoniam mihi flectetur omne genu: & omnis
lingua confitebitur Deo. 12. Itaque vnusquisque nostrûm pro se rationem reddet
Deo. 13. Non ergo ampliùs inuicem iudicemus: sed hoc iudicate magis, ne ponatis
offendiculum fratri, vel scandalum. 14. Scio, & confido in Domino Iesu, quia
nihil commune per ipsum, nisi ei qui existimat quid commune esse, illi commune est.
15. Si enim propter cibum frater tuus contristatur: iam non secundùm charitatem
ambulas. Noli cibo tuo illum perdere, pro quo Christus mortuus est. 16. Non ergo
blasphemetur bonum nostrum. 17. Non est enim regnum Dei esca, & potus: sed
iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu sancto. 18. Qui enim in hoc seruit Deo, placet
Deo, & probatus est hominibus. 19. Itaque quæ pacis sunt, sectemur: & quæ
ædificationis sunt, in inuicem custodiamus. 20. Noli propter escam destruere opus
Dei. Omnia quidem sunt munda: sed malum est homini, qui per offendiculum manducat.
21. Bonum est non manducare carnem, & non bibere vinum, neque in quo
frater tuus offenditur: aut scandalizatur, aut infirmatur. 22. Tu fidem habes? penes
temetipsum habe coram Deo: Beatus qui non iudicat semetipsum in eo, quod probat.
23. Qui autem discernit si manducauerit, damnatus est: quia non ex fide. Omne autem,
quod non est ex fide, peccatum est.

Vers. 1. INFIRMVM IN FIDE ASSVMITE] id est fouete. Sic sæpè in Psalm. dicitur. *Dominus suscepit*, vel *assumpsit me &, Dominus est susceptor meus*; *susceptor*, id est adiutor, fautor & protector meus.

Infirmi vocantur qui non conscientia erronea.

Nota. Iudæi aliqui conuersi ad Christum putabant secundùm legem veterem adhuc abstinendum esse cibis lege vetitis & idolothytis, id est cibis, qui idolis fuerunt oblati. Hos *infirmos*, vocat Apostolus: errabant enim, idque vel quia nondum erant in fide satis instructi; vel certè, quia ab antiqua Gentilitia persuasione de idolis, & idolothytis quasi sacris, & quid numinis habentibus, aut à Iudaica obseruantia & consuetudine ægrè auocari poterant: vnde & alios contra eam facientes damnabant,

Contentio tum Iudæorum, tum Gentilium de cibis vetitis dissensio.

Alij verò in fide Christiana perfecti, & plenè edocti contrarium tenebant, & intrepidè faciebant, maximè Gentiles, qui Iudeis, & Iudaicæ abstinentiæ libertatem Euangelicam opponebant. Sicque hi contrà Iudæos sæpè altercabantur de hac abstinentia, deque esu libero; atque liberè comedendo quoslibet cibos, etiam lege Mosaica vetitos, Judæos scandalizabant: Iudæi contrà eos iudicabant & damnabant, quasi qui iniquè contra legem agerent, & cum idolis adhuc communionem haberent. Vtrosque hoc cap. corripit Apostolus, & hos quidem perfectiores monet ne infirmos abijciant, sed assumant & foueant, ac veritatem libertatemque Christianam edoceant. ita S. August. hic, & Clem. Alexandr. lib. 2. Pædag. 1. & S. Basilius in Regul. breuior. reg. 64.

Tollitur ab Apostolo causa dissensionis inter Iudæos & Gentes

Succidit ergo hoc cap. Apostolus causam practicam dissidij Iudæorum & Gentium, putà differentiam in abstinentia & obseruantijs Iudaicis: sicuti initio epistolæ, & deinceps succidit eiusdem dissidij causam quasi speculatiuam; putà differentiam in causa & modo iustificationis, docens nos non ex lege, sed ex fide Christi iustificari. Itaque sicuti ab hoc Iudæorum & Gentium dissidio, & dissidij succisione cœpit hanc epistolam; ita & in eodem eamdem terminat. hac enim de causa, & hoc scopo ac fine scripsit hanc epistolam.

Connexio huius capitis cum antecedentibus.

Et quamuis in epistolis non sit necesse, imò non possit sæpè, vnum caput alteri connecti, eò quòd more epistolico res planè diuersas & disparatas tractent: tamen possunt hæc præcedentibus ita connecti. q. d. Paulus: Inculcaui vobis, ô Romani, c. 12 & 13. dilectionem proximiorum, vtque omnes induamini Iesum Christum: sed id ita à vobis præstari volo, vt tamen infirmos in fide & charitate Christi, qui Christum needum plenè induerunt, non aspernemini; sed eâdem charitate eosdem assumatis, toleratis, foueatis, doceatis & curetis.

NON IN DISCEPTATIONIBVS COGITATIONVM] id est opinionum. q. d. Assumite infirmos, verùm non ita vt cum ipsis contendatis, & disceptetis vtri bene sentiant aut male, vos scilicet, an illi. Vnde clariùs Græca, μὴ εἰς διακρίσεις διαλογισμῶν, vertas, *non in altercationibus disputationum*.

VERS. 2. ALIVS ENIM CREDIT SE MANDVCARE OMNIA] q. d. Alius putat licere vesci omnibus quasi mundis, eo quod in lege Euangelica nihil legaliter sit immundum. τὸ enim *credit*, non significat fidem, sed opinionem, siue credulitatem, vti dicam versu vltimo.

Olus manducare quid sit, variè explicatur.

QVI INFIRMVS EST, OLVS MANDVCET] Ita legunt Biblia Romana; sed Græca Chrys. Theodoret. Oecumen. Hieron. & S. August. legunt, *olus manducat*, Iam varium hic dant sensum.

Prima expositio.

Primò, Origenes sic explicat: *Qui infirmus est, olus manducet*, id est, doctrinam facilem & communem, quæ datur infirmis, sequatur.

Secunda.

Secundò, S. Chrys. *Qui infirmus est*, propriè *olus* tantùm *manducet*, prætextu abstinentiæ, ne, si carnem comedat, & suilla casu apposita abstineat, deprehendatur ex legis obseruantia abstinere, esseque Iudæus, & iudaizare.

Tertia.

Tertiò, S. August. *Qui infirmus est*, *olus* tantùm *manducet*, ne, si carne vescatur, fortè ex errore idolotoytis, quibus scrupulosè abstinẽdum putat, eum vesci contingat. Sic ferè & Anselmus.

Quarta.

Quartò, Ambros. *Qui infirmus est, olus manducet*: Quia, inquit, erant tunc aliqui, qui putabant omni carne abstinendum esse Christianis.

Quinta.

Quintò, Toletus sic explicat, q. d. Aliqui sunt qui, etiamsi nullos alios cibos habeant præter olera quibus vesci liceat, ijs eligunt potiùs, quàm carne lege vetita, aut idolis immolata vesci.

Sexta, & optima.

Olus Apostolus pro herbis accipit propriè.

Verùm optimè & planissimè, Pererius per *olus* hic accipit herbas & quidquid veteri lege edi non vetatur quasi immundum. hoc enim infirmus iudaizans comedat licet. Peculiariter *olus* nominat Apostolus; quia nil herbarum vetitum erat Iudæis, cùm multi pisces, & aues, ac bestiæ vetita essent. In olere ergo infirmis nil erat periculi, nil scrupuli, q. d. Iudæus qui infirmus est in fide & libertate Euangelica, putatque cibis lege veteri vetitis adhuc abstinendum esse, ille ijs abstineat, & olera, aliaque lege permissa comedat.

IS QVI MANDVCAT (quidlibet, putà Gentilis) NON MANDVCANTEM (certus cibos vetitos, putà Iudæum) NON SPERNAT, ET QVI NON MANDVCAT (Iudæus) MANDVCANTEM (Gentilem) NON IVDICET] non damnet quasi legis transgressorem, vel gulæ addictum. VERS. 3.

DEVS ENIM ILLVM ASSVMPSIT] q. d. Deus illum ad fidem & gratiam Euangelij vocauit, per charismata etiam sensibilia, quæ visibiliter tunc in baptismo dabantur, qualia erant donum linguarum, prophetiæ, &c. q. d. Quis ergo eum iudicet & damnet, quẽ Deus probauit & aduocauit? Probat hîc Apostolus cauendum esse iudicium temerarium, neminemque debere proximũ suum iudicare, quatuor rationibus. Prima est hoc vers. quia Dominus proximum sibi in seruum assumpsit: seruus autem domino suo stat aut cadit: non ergo ad te pertinet de eo iudicare. Secunda est vers. 5. quia in rebus adiaphoris seruanda est regula hæc; *Vnusquisque in suo sensu abũdet*. Tertia est v. 6. quia tam qui manducat, quàm qui non manducat, Domino id facit. Domino enim morimur & viuimus: ergo neuter culpandus, sed vterque laudandus est. Quarta est v. 10. quia vnus omnium est iudex Christus Dominus: non ergo nostrum est inuicem iudicare. Si enim hoc facimus, Christo iudicium suum præripimus.

Iudicium temerarium esse cauendum docetur quatuor rationibus. Prima, Secunda. Tertia. Quarta.

TV QVIS ES QVI IVDICAS ALIENVM SERVVM?] Alloquitur Apostolus non manducantem, qui *iudicat*, id est damnat, manducantem cibos lege interdictos. Patet ex verbis præced. & seqq. τὸ enim *iudicat* refert ad non manducantem. Iubet ergo, vt non manducans Iudæus manducantem Gentilem non iudicet, sed Dei, cuius seruus est, iudicio eumdem relinquat. Vnde subdit. VERS. 4.

Stare & cadere Apostolo pro absolui & condemnari.

DOMINO SVO STAT, AVT CADIT] q. d. Siue malè, siue bene faciat manducando, id ad domini sui, putà ad Dei, honorem vel iniuriam pertinet, ita aliqui. Secundò & genuinè: *Domino suo stat, aut cadit*, hoc est, apud dominum suum causa cadet, & condemnabitur: vel *stabit*, id est absoluetur. q. d.

Dei

Dei interest,& illius est iudicium,cuius homo est seruus,ipse videat & iudicet an comedendo quidlibet benè vel malè agat; tua nil interest: tu ergo eum noli iudicare, sed Dei iudicio eum relinque: agit enim Apostolus de vitando iudicio temerario, & ad nos non pertinente.

Duplex huius loci sensus.

STABIT AVTEM: POTENS EST ENIM DEVS STATVERE ILLVM] q. d. Ne timeas, ô Iudææ infirme Gentiles,si vescantur idolothytis & cibis lege vetitis, facilè ad gentilismum reuersuros: vicissim,ô Gentilis, ne timeas Iudæo,si legem seruet,& cibis lege vetitis abstineat,eum ad iudaismum reuersurum; quia si in iudaismum vel gentilismum cadit, non tibi, sed Domino Deo, cuius seruus est cadit: verùm meliora spero, scilicet quòd non cadet, sed stabit in fide & sanctitate,cùm eius Dominus,putà Deus, potens sit eum statuere & stabilire. Ne ergo scrupulosè aliquem iudices aut damnes.

Secundus.

Secundò & aptiùs: *Stabit*, id est absoluetur, & non cadet causa in iudicio Domini sui,quia scilicet falsum crimen violatæ legis illi manducanti infirmus imponit: nec enim manducans violauit legem, vtpote quam scit abolitam, potens est enim Deus illum statuere, id est absoluere, & de facto illum absoluet. Hoc enim per miosin significat *τὸ potens est*, vti dixi c.11.v.23.

VERS.5. NAM ALIVS IVDICAT DIEM INTER DIEM, ALIVS AVTEM IVDICAT OMNEM DIEM] Vocula *nam*, non dat causam, nec est causalis hoc loco, sed distinctiua: græcè enim est μὲν id est *quidem*.

Quid sit iudicare diē inter diem.

Prima expositio.

Iam varij varium hic dant sensum. Primò, Origen. Chrysost. Theodor. Ambros. Anselm. sic explicant.q.d. Alius diebus interpositis ieiunat, alius cunctis diebus: & vterque rectè agit. Sed nulli erant illo tempore ita infirmi qui ex lege putarent omni die esse ieiunandum.

Secunda.

Secundò, Theodor.& Theophyl. sic explicant, q.d. Aliqui tantùm certa die abstinent suillâ,&aliâ immundâ carne, aliqui verò omni die ijsdem abstinent: sed prius hoc est verisimile. cùm lex suillam & similia vetaret omni die. & absolutè.

Tertia.

Tertiò, August. hîc in propositionibus sic explicat. Alius scilicet homo, cùm iudicet præsentia, *iudicat inter diem & diem*, quia proximum, quem hodie iudicat malum, cras inuenit & iudicat esse bonum & correctum, vel contrà.q.d. Homo *in* dies iudicium mutat: *alius autem*, id est Deus, *omnium diem iudicat*: quia non tantùm qualis quisque sit hodie, sed etiam qualis omni die futurus sit, præscit & cognoscit: ac proinde neminem. etiam improbum, iudicare debemus; quia qualis futurus sit, ignoramus. Hic sensus subtilior & altior est: verùm non est ad mentem & propositum Apostoli: Apostolus enim de varijs variorum hominum, non autem de diuersis Dei & hominum iudicijs agit.

Quarta.

Quartò, S. Hieron. l. 2. contra Iouinian. & Salmeron hunc dant sensum: *Alius*, scilicet Iudæus, iudicat diem alium præ alio esse festum, & sanctiorem ex legis præscripto, v. g. sabbatum, neomeniam, diem expiationis; alius autem, scilicet Gentilis. putat & iudicat omnem diem esse æqualem, æquè festum & sanctum. Hæc expositio valdè verisimilis est. Verùm quia Apostolus in præced. & seqq. non agit de festis, sed tantùm de delectu ciborum; hinc meliùs accipias hîc dies, non festos, sed ieiunij & abstinentiæ.

Quinta & optima.

Abstinentia Iudæis imposita duplex.

Quod vt intelligas. Nota. Duplex abstinentia ciborum Iudæis fuit præcepta: vna perpetua, vt scilicet semper abstinerent suilla, leporina, & omni animali quod vngulam non diuidit, aut non ruminat. Leuit. 11.

perpetua corporibus.

Secunda temporalis, qua certis diebus ieiunabant, vel quibusdam cibis abstinebant, vt in paschate abstinebant fermento; in diebus quibus votum habebant nazaræatus, abstinebant vino, aceto, vuis, Numer. 6. Dicit ergo Apostolus de hac secunda abstinentia: Iudæus in fide Christi adhuc infirmus, vno die secundùm præscriptum legis veteris certis cibis abstinet, alijs diebus non abstinet: Gentilis vero iudicat omnem diem esse æqualem, & omni die differenter quouis cibo vescitur, fruens libertate Euangelij: & vterque bene facit. Est hebraismus: Hebræi enim verbum simplex sumunt pro compositis, quibus carent: sic hic κρίνω, id est iudico, sumitur pro διακρίνω, id est discerno, sicut vers 13. sumitur pro κατακρίνω, id est damno, con-

B

demno. Sensus ergo est. q. d. Alius iudicat, id est, discernit & separat diem vnum vt sanctum, & abstinentiæ dicatum, ab alio, quasi minùs sancto, nec abstinentiæ dicato: alius verò iudicat omnes dies esse æquè sanctos, quibus vel vesci, vel ieiunare liceat, pro cuiusque libito.

Nota; Apostolum tantùm loqui de festis & ieiunijs Iudaicis, vt fatetur Melanchthon. Bucerus & Beza, idque patet ex præced. & quia tum nondum erant Sanctorum festa, vel ieiunia Christianis ab Ecclesia indicta & instituta, vnde malè contra ea torquent hæc Nouantes. Sanè si ea ab Ecclesia tunc instituta ac præcepta fuissent, vtique absolutè ea seruari iussisset Apostolus, vti aliàs similia Apostolorum decreta iussit seruari, Actor. 16. vers. 4.

Apostolus loquitur de festis & ieiunijs Iudaicis, non Christianis.

C

VNVSQVISQVE IN SVO SENSV ABVNDET] Pro *abundet*, græcè est πληροφορείσθω, Budæus, Erasmus & alij vertunt, *plene persuasus sit*, plenam habeat probationem & certitudinem. Noster Interpres passim magis propriè & fideliter ad verbum, vt bene probat Ribera in cap. 6. Hebr. v. 11. vertit, *Plenus sit*, plenitudinem habeat. expleat. *abundet* Græcum enim πληροφορεῖν non deducitur ἀπὸ τοῦ πλήρης, id est *plenus*, & φωρᾶν, id est *comperire*, deprehendere, vt vult Erasmus: nam φωρᾶν. per ω scribitur, πληροφορεῖν per o micron. sed ἀπὸ τοῦ πλήρης & φέρειν, id est *plenum ferre, plenitudinem habere*. Sic à φέρειν deducitur & componitur καρποφορεῖν, id est *fructum ferre*; κερασφορεῖν id est *cornua ferre*; βιβλιοφορεῖν, id est *librum ferre*; δαφνηφορεῖν, id est *laurum ferre*; δωροφορεῖν id est *donum ferre*: & multa similia. Pari ergo modo πληροφορεῖν idem est, quod plenum esse, vel (actiuè) explere. *abundare*; & πληροφορία, idem est quod *plenitudo*.

Πληροφορεῖν. quid proprie significet, & vnde componatur.

D

Hæc prima & genuina verbi huius est significatio: inde tamen Græci hoc verbum intellectui & actui mentis attribuentes, sumunt pro plena persuasione. fide. certitudine: quia intellectus, rationis ac iudicij plenitudo est plena eius persuasio, sicut enim crumena implctur pecunia, stomachus & appetitus expletur cibo, intellectus capacitas, & cognoscendi auiditas impletur probatione tali, quæ plenam intellectui fidem faciat, illique rem persuadeat, itaque eius veri desiderium, quod scilicet habet ad cognoscendam veritatem, satiet & expleat: quasi πληροφορεῖσθαι sit πλέον πίστιν φέρειν: id est, *plenam fidem* & persuasionem *afferre*.

Vti stomachus expletur cibo, ita intellectus ratione & demonstratione.

VNVSQVISQVE ergo IN SVO SENSV ABVNDET] Hoc est, Quisque suo iudicio perfruatur plenè

plenè illud sequatur, quisque suum sensum abunde expleat, hoc enim,vt dixi, propriè est Græcum πληροφορεῖσθαι,id est plenum esse,& Latinum *ab undare in suo sensu*; atque ita in rebus indifferentibus vulgò dicimus: *Quisque in suo sensu abundet*, id est, quisque suum iudicium, suum sensum sequatur: in alijs enim,quæ indifferentia non sunt,hoc suadere & facere non licet. Hunc esse sensum huius loci patet ex v. seq. vbi Apostolus tam manducantem, quàm non manducantem laudat. Vterque enim suum sensum sequendo bene agit; nam vterque Domino manducat, vel non manducat. Ita Basilius in moral.reg.54.cap.1.& Ambr. *Quisque*,ait, Ambr. *suo consilio remittatur.*

In indifferentibus cuique licitum suā sequi opinionem.

Quid τὸ quisq; in suo sensu abundet Prima expositio & genuina.

Secunda.

Potest tamen Secundò, cum Erasmo, Budæo, Vatablo,& alijs Græcum πληροφορείσθω verti, *certus esto*. q.d. Paulus: Quisque in sua mente certus esto,& plenè persuasus,scilicet, id quod facit manducando, vel non manducando, licitum esse, & Deo gratum. Vnde Syrus, *Quisque*,inquit,*in scientia animæ suæ confirmetur*. Sic quoque accipi posset nostrum *abundet*, vt idem sit, quod plenè & abundè certus sit.q.d. Quisque abundè & plenè, certus sit. id quod agit bonum esse ac licitum,nil agat semiplena,id est fluctuante & dubitante conscientia. Verùm prior sensus, quem paulò antè attuli, est aptior & significantior.

Tertia.

Tertio, S. August. sic exponit: *Quisque in suo sensu abundet*, hoc est, Quisque quantum humano intellectui concessum est, tantum audeat iudicare; altiora quæ homines superant, non sapiat, non iudicet.

Quarta.

Quarto,recentiores aliqui sic explicant: *Quisque in suo sensu*, id est, siue hoc, siue illud sentiat,*abundet*,nimirum in charitate, vt scilicet ex charitate ad aliorum ædificationem id sentiat & faciat.Sed hæc non respondent Græco πληροφορείσθω.

Nota. Apostolum loqui de rebus indifferentibus, q.d. Quisque suum sequatur sensum; siue vt omnibus cibis, si in fide perfectus sit, etiam immundis,& vel semper, vel certo die per legem vetitis, vescatur, æquè vt cibis in lege mundis & permissis:siue vt ijsdem, si infirmus in fide sit & scrupulosus, abstineat, vel ob reuerentiam legis Mosi, vel ob ignorantiam inculpatam, qua putat illam adhuc obligare.

Lex vetus abrogata fuit in Pentecoste.

Vnde Nota Secundo.Licet legales cæremoniæ, legisque obligatio abrogata & mortua fuerit post mortem Christi in Pentecoste:non tamen illæ cæremoniæ & obseruantiæ legales statim vbique, & apud omnes fuere mortiferæ, sed tantum post sufficientem promulgationem,explicationem& confirmationem Euangelij & fidei Christianæ. Poterant ergo illæ eousque seruari,ob scandalum infirmorum, & ad Synagogam cum honore sepeliendam; non autem tamquam necessaria ad salutem, vel tamquam obligantia ex lege veteri, nisi id fieret ex ignorantia inculpata, quali multi tunc laborabant, etiam Apostoli, vsque ad visionem saltem S.Petri, quæ narratur Actor.10.

Errores aliquos in Iudæis recens conuersis tolerauit Ecclesia primitiua.

Nota Tertio. Licet errarent hi Iudæi tamen in hoc errore permitti eos hoc cap.vult Apostolus, ob temporis immaturitatem, donec pleniùs in fide instruantur, ne, si statim reuocentur à consuetis ritibus & obseruationibus, turbati resiliant à fide, quia infirmi. Hinc Apostoli permiserunt Iudæis seruare legem Mosi cum Euangelio ad tempus; tum vt cum honore legem, aliàs bonam & sanctam, sensim commutarent in Euangelium,tum vt Iudæos qui legi assueuerant, faciliùs allicerent ad christianismum.

Dices. Cur ergo Apostolus Galatas tam durè increpat c.1.quod legem veterem seruarent?

Respondeo, quia Galatæ Gentiles erant, non Iudæi, vnde assumpserant ipsi sacra aliena, scilicet Iudaica, quasi necessaria ad salutem, qui erat exploratus error, & recidendus Apostolo. Vide ergo quàm contra mentem Apostoli Libertini hæc trahant ad libertatem fidei vt cuique permittatur credere quod volet. Alij vero trahant hæc ad libertatem non ieiunandi, non obediendi præceptis Ecclesiæ: cùm hæc præcepta sint, vti supponitur; Apostolus autem loquatur de rebus, non præceptis, sed indifferentibus, vti iam ostendi.

Libertinorum nimia licentia refutatur.

Vers 6.

Qui sapit diem, Domino sapit] *Qui sapit*, hoc est, qui iudicat & discernit diem abstinentiæ à die quo non est abstinendum.Est metalepsis.Sapore enim discernimus cibos: hinc *sapere* hîc significat discernere, & discernendo obseruare diem abstinentiæ, qui ergo ita sapit, & discernit diem abstinentiæ, *Domino sapit*; hoc est, ad Dei legislatoris obsequium id facit & discernit. ita S.Chrysost. Græca addunt. καὶ ὁ μὴ φρονῶν τὴν ἡμέραν κυρίῳ οὐ φρονεῖ. *Et qui non sapit*, aut *discernit diem, Domino non discernit*.q.d. Siue quis discernat diem, siue non, bene de eo existimandum est, & bene interpretandum(nisi contrarium constiterit) quòd scilicet id faciat ad honorem Dei:cuius signum est. quòd gratias agat Deo. Vnde explicando subdit Apostolus:

Sapere pro discernere.

Et qui manducat (idolothyta, & cibos lege vetitos) Domino (ad Domini Dei honorem) manducat. Et qui non manducat, qui idolothytis & cibis lege vetitis abstinet, Domino non manducat, id est, ad Domini honorem ijs abstinet: et gratias agit Deo] non tam quia vetitis abstinet, quàm quia lege concessis vtitur.

Vbi Nota, τὸ *non manducare*, non esse puram negationem,sed mistam habere affirmationem,atque idem esse quod vesci cibo lege permisso, reiecto vetito; de hoc enim gratias agit. Nota,Iudæos ex actionem vsurpasse, qua de re plura dicam 1. Timoth.44.

Gratiarū actio in cibi sumptione vsurpata Iudæis.

Nemo enim nostrum sibi vivit, et nemo sibi moritur] q.d. Non ad nostrum vsum & commodum præcipuè, sed ad Dei obsequium viuimus & morimur: ille enim est dominus nostræ vitæ &mortis,in cuius vsum & laudem omnia nostra, ac consequenter omnia tam abstinentia, quā manducatio nostra tendere debent; sicut serui omnia sua in dominorum suorum vsum & commodum referre solent & debent. Vers.8.

Siue enim vivimus Domino vivimus; sive morimur, Domino morimur, sive ergo vivimus, sive morimur, Domini sumus] q.d. Nos quasi serui, ad Dei quasi Domini creatoris & redemptoris nostri honorem referimus nostram vitam, mortem, & omnia, si omnia, ergo & dierum & ciborum obseruationem & discretionem, vel eorumdem indifferentiam & libertatem: ergo hæc non sunt peccata.Peccatum enim est contra honorem Domini, estque inobedientia contra Dominum.q.d.Totum, quod sumus, quod agimus,quod viuimus, quod morimur, est Christi Do- Vers.4.

Omnia nostra ad Dei obsequium facienda.

Domini: eius enim serui sumus. Ad eius ergo obsequium & vsum vita, mors, & omnia nostra cedunt & tendunt, eoque sponte, quasi serui eius, referimus omnia: ipse enim est Dominus & iudex noster; ab eo iudicandi sumus; non ergo inuicem iudicemus. Vtrumque enim Apostolum spectare, scilicet Primò, in hoc ciborum delectu, vel abstinentia non esse peccatum: quia vtrumque fit ad honorem Domini, cui viuimus & morimur; patet ex vers. præced. *Domino*, inquit, *manducat*, vel *non manducat*: *gratias* enim *agit Deo*. Et Secundò, in hoc delectu non debere fideles se inuicem iudicare, cùm sint serui; sed totum iudicium relinquere Christo Domino, patet ex v. 10.

Gloria Dei sit finis actionum nostrarum.

Secundò, non malè Anselm. sic exponit, q. d. Domini gloriam viuendo & moriendo quærimus, vt possideamur ab eo quasi serui, siue viuentes, siue mortui simus. Hinc pro eius gloria lubentes vitam & omnia impendimus, mortem & sanguinem profundimus: non ergo de cibis ciborumque libero delectu minutè & anxiè disputemus aut tricemur. Hic sensus consequitur ex priori, eumque perficit & complet. Vnde etiam S. Chrysost. *Per hæc verba*, inquit, *ostendit Paulus, quòd maiorem nostri habeat curam Deus, quàm nos ipsi, & quòd vitam nostram diuitias suas, & mortem damnum æstimet: non enim nobis ipsis tantum morimur, sed & si morimur, Domino morimur: mortem verò hic eam, quæ ex fide est vocat.*

Tropolog. Greg. hom. 22. in Ezech. *Sibi*, inquit, *sancti nec viuunt, nec moriuntur. Sibi non viuunt quia per omne quod agunt, ad lucra spiritualia anhelant atque orando, prædicando, sanctis operibus insistendo, cælestis patriæ ciues multiplicare desiderant. Sibi minimè moriuntur, quia in conspectu hominum Deum sua morte glorificant, ad quē peruenire etiam moriendo festinant.*

VERS. 9. IN HOC ENIM CHRISTVS MORTVVS EST, ET RESVRREXIT; VT ET MORTVORVM ET VIVORVM DOMINETVR] Probat Apostolus id quod præcessit: *Siue viuimus, Domino viuimus: siue morimur, Domino morimur*: id est, probat viuos, & mortuos esse Domini, siue Christum Dominum dominari viuis & mortuis. Probat inquam ex causa: hac enim de causa est Christus mortuus, & resurrexit: vt ex morte & resurrectione sua dominium in viuos & mortuos, vel potiùs dominij huius sui vsum & exercitium adipisceretur, vtque omnibus dominaretur.

Qua de causa Christus dominatur viuis & mortuis.

Notandum est enim, non dicit, Vt fiat dominus, scilicet vt accipiat ius, & potestatem dominandi; sed *vt dominetur*, id est, vt exerceat acceptæ potestatis & dominij vsum. Nam Christus à primo instanti suæ incarnationis, ratione vnionis hypostaticæ, fuit Dominus omnium: sed post mortem huius dominij plenum exercitium accepit. Pari modo Christus potestatem iudiciariam, æquè ac corporis gloriam, licet ratione vnionis hypostaticæ sibi debitam, patiendo & moriendo meruit, eamque merito suæ humilitatis & mortis adeptus est post resurrectionem. Adde, meminisse Apostolum hîc resurrectionis Christi; quia hæc exemplar est nostræ resurrectionis. Sicut enim Christus mortuus est vt dominetur mortuorum, ita resurrexit vt dominetur viuorum: ergo resurgemus in vitam æternam, vt Christus nobis viuis dominetur in æternum.

Christus post mortē obtinuit exercitium dominij sui.

Christus sibi corporis gloriam & potestatem iudiciariā meruit.

VERS. 10. TV QVID IVDICAS FRATREM TVVM? OMNES ENIM STABIMVS ANTE TRIBVNAL CHRISTI] q. d. Vnus erit iudex, scilicet Christus: ergo inuicem non iudicemus. Non enim sumus domini nostri, vel aliorum; sed omnes alienæ sumus potestatis, omnes serui Christi, ac consequenter omnes ab eo iudicandi; non autem iudices aliorum constituti sumus. Moraliter S. Chrysost. *Recordemur*, inquit, *perpetuo terribilis illius tribunalis, fluminis ignei, vinculorum insolubilium, profundarum tenebrarum, stridulorum dentium, venenosiq; vermis.*

VERS. 11. SCRIPTVM EST ENIM (Isaiæ 45. v. 24.) VIVO EGO (iuro per vitam meam) DICIT DOMINVS QVONIAM (quòd) MIHI FLECTETVR OMNE GENV (omnes gentes me colent & adorabunt, est enim hoc loco prophetia de conuersione omnium gentium ad Christum) ET OMNIS LINGVA CONFITEBITVR DEO] q. d. Omnes homines me Christum hominem agnoscent pro Deo & iudice summo, laudabuntque meam clementiam vel iustitiam sed boni voluntariè, mali inuitè & coactè, Isaias habet? *Mihi iurabit omnis lingua. Iurabit*, id est confitebitur. Est enim iusiurandum, vera ac aperta eius Dei professio, quem vt testem periurij vindicem appellamus: adeò vt aliquando synecdochicè iusiurandum declaret vniuersum Dei cultum; & iurare in Deo, vel per Deum verum, idem sit quod Deum verum colere, vt patet Isaiæ 19. v. 18. ps. 62. v. 12. *Laudabuntur*, inquit Psaltes, *omnes qui iurant in eo*, id est, omnes qui eum colunt.

Iurare, pro confiteri.

VERS. 13. HOC IVDICATE (decernite, statuite) MAGIS NE PONATIS OFFENDICVLVM FRATRI, VEL SCANDALVM] Syrus hæc duo pro eodem accipit, sed Apostolus disiungit, & distinguit, *Offendiculum* ergo, græcè πρόσκομμα, est id, in quod impingis, offendis, cadis & peccas. Vnde πρόσκομμα ait Budæus, est πταῖσμα, id est casus, offensio, peccatum. *Scandalum* verò est id, in quo impingis, id est titubas, turbaris & tentaris, sed non cadis, non corruis, non peccas.

Offendiculum quid.

Nota. σκάνδαλον à σκαμβὸς, id est obliquus, Græcis est lignum incuruum, siue obliquum, quo muscipula sustinetur, cui esca alligatur, vt mus eam arrodens, muscipulam in se euertat. Hinc Theologi *scandalum* vocant id, quod alteri est occasio peccati & ruinæ; vti hic est comedere idolothyta, vel cibos lege vetere vetitos, coram Iudæis in fide Christi nouellis, qui id putant esse illycitum.

Scandalū quid & vnde.

VERS. 14. SCIO ET CONFIDO πέπεισμαι, id est, vt Chrysost. *persuasus sum*, compertum habeo plenissimè, vel fide, fidenter teneo & doceo, securus sum me non decipi; IN DOMINO IESV, à quo didici, & scio id quod dico & doceo, QVIA (quòd) NIHIL COMMVNE PER IPSVM. q. d. Scio per Christum, id est, per Christi legem & libertatem, nullam escam esse communem, id est immundam, NISI EI QVI per errorem vel conscientiam erroneam EXISTIMAT QVID COMMVNE ESSE, ILLI COMMVNE, id est immundum & vetitum, EST.] Quia enim cibis apud Iudæos per legem Mosaicam immundis Gentiles omnes promiscuè & communiter vtebantur & vescebantur, itaque immunda hæc Iudæorum Gentilibus erant communia; hinc *commune* idem est, quod immundum; & *communicare*, siue commune facere idem est. quod polluere & profanare, vt patet Actor. 10. v. 14. Marci 7. v. 19. Vide Hieron. in 15. Matth.

Iudæis immunda, erāt Gentibus communia.

Commune idem est quod immundum.

Secundò, Origines, Chrysost. Theophyl. & Syrus sic explicant, *per ipsum*, scilicet cibum. q. d. Nullus

lus cibus per seipsum est immundus. Vbi Nota, cibum in se mundum, fuisse immundum, quia erat lege vetitus: rudiores tamen putabant cibos prohiberi, quòd in se immundi essent, sed errabant, quia ignorabant veram legis mentem & causam; scilicet significationem moralem & mysticam huius abstinentiæ, de qua dixi Leuit. 12. Vide S. Aug. lib. 6. contra Faust. 7.

Vers. 15. SI ENIM (græcè εἰ δὲ, *si verò*) PROPTER CIBVM FRATER TVVS CONTRISTATVR, IAM NON SECVNDVM CHARITATEM AMBVLAS] q. d. Si frater tuus existimat cibum esse communem, & vitandum; & tu tamen eum comedis, itaque fratrem contristas & scandalizas; peccas contra charitatem: prouocas enim illum, vt contra conscientiam eumdem cibum comedat; vel vt hoc tuo scandalo offensus à te, & tua fide ac religione resiliat, & redeat ad pristinum suum iudaismum, vel gentilismum.

Vers. 16. NOLI CIBO TVO ILLVM PERDERE, PRO QVO CHRISTVS MORTVVS EST] Est hic acer stimulus & aculeus, quo Paulus pungit fideles, vt diligentissimè caueant scandala. q. d. Christus dedit vitam pro fratre tuo, tu pro eo da, aut potiùs relinque cibum: Christus ei mortuo vitam sua morte restituit, tu hanc illi tua vili esca noli adimere, noli eum perdere.

NON ERGO BLASPHEMETVR à Gentibus propter vestram discordiam & scandalum, BONVM NOSTRVM.] Ita legunt Biblia Romana, & Syrus; Græca legunt ὑμῶν, id est *vestrum*. Quæres, quodnam sit hoc *bonum*? Respondet Primò, Origenes, est Christiana religio; Secundò, Theodor. est fides; Tertiò, Ambrosius est doctrina Christi; Quartò, Chrys. est spes futuri præmij, aut perfecta pietas; Quintò, Anselm. est manducans bona & licita. Hæc omnia eòdem redeunt. Scilicet *bonum* hoc est libertas & fides Christiana, quam vt fideles per scandalum non obijciant blasphemiæ Gentilium, monet & vrget hic Apostolus. ita Anselm, & S. Thomas. Gentes enim scandalizabantur, & à christianismo auertebantur, cùm videbant Christianos ita inter se contendere de cibis, & ciborum delectu.

Vers. 17. NON EST REGNVM DEI ESCA ET POTVS SED IVSTITIA, ET PAX, ET GAVDIVM IN SPIRITV SANCTO] q. d. Pietas, fides & charitas, quibus Deus regnat in nobis, non consistunt per se in certo cibo & potu, quasi hæc per se necessaria sint ad gratiam & beatitudinem assequendam, & per hæc grati fiamus Deo, cùm sint per se adiaphora. Dico per se; quia ex obedientia possunt esse necessaria, vti patet in Adamo, cui esus ligni scientiæ boni & mali vetitus fuit, & cetera concessa sunt; idem patet in ieiunijs Ecclesiæ; cùm enim hæc ab Ecclesia indicuntur, tunc tamquam obedientiæ & temperantiæ vel obiecta, vel actus pariunt iustitiam, pacem, & gaudium Spiritus sancti, in quibus propriè & per se consistit regnum Dei iam dictum.

Certus cibus & potus per se indifferentia, accedente præcepto necessaria fiunt.

Adde: non dicit Paulus, Regnum Dei non est abstinentia, sed *regnum Dei non est esca*. quod notent Nouantes, qui vt pro suis escis pugnent, impugnant ieiunia Ecclesiæ. Sic 1. Corinth. 8. 8. *Esca*, inquit, *nos non commendat Deo*.

Regnū Dei tripliciter sumitur.

Nota. Apostolus hîc & alibi *regnum Dei* vocat gratiam, per quam Deus regnat in nobis, qua peccata delentur, quaque Deo reconciliamur, vel gratiores efficimur, atque ius ad regnum & beatitudinem æternam acquirimus. patet ex sequent. Gratia ergo dicitur *regnum Dei*. inchoatiuè, quia per gratiam incipit Deus regnare in nobis. & quia gratia est inchoatio gloriæ & regni cælestis, in quo Deus plenè & perfectè regnabit in nobis. Est metonymia. Regnum enim hîc idem est quod modus, ratio, forma regni & regiminis Dei: hæc enim forma & norma non est sita in esca & potu, sed in iustitia, pace & gaudio Spiritus sancti.

Primò. gratia est inchoatiuā regnū Dei.

Posset Secùndò, alia metonymia *regnum* hic pro subditis, qui reguntur, capi, vt *regnum Dei* vocet hic ipsos Christianos & sanctos, quos Deus regit & gubernat; hi non sunt esca & potus, id est, non fiunt per escam & potum: vt vox *sunt* sumatur non formaliter, sed causaliter pro *fiunt*, per metonymiam. q. d. Non propterea reddimur sancti & boni Christiani, in quibus Deus regnet, quòd cibis lege interdictis liberè vescamur; sed iustitia pace & gaudio Spiritus sancti reddimur sancti, verique Christiani, & consequenter simus regnum Dei.

Secundò. regnū Dei Christianos significat.

Tertiò, Anselmus propriè accipit regnum cælorum; hoc sensu, q. d. In cælo non erunt carnales deliciæ, non esca, non potus; sed iustitia, pax & gaudium. Verùm hoc anagogicum est.

Moraliter audi S. Bernard. serm. 2. in hæc ipsa Apostoli verba: *Filij hominum vsquequo graui corde? quia corpore pingui, vt quid diligitis vanitatem, & veritatem negligitis? Pinguedo carnis, deliciæ corporis, saturitas ventris, aut ante mortem vos deserent, aut vos in morte illas relinquetis. Quoniam (inquit sanctus) cùm interierit, non sumet omnia, neque descendet cum eo gloria eius. Sicut oues in inferno positi sunt, mors depascet eos. Quàm bene sicut oues? quia detracto vellere mundialium diuitiarum, durè pressi, detonsi sempiternis nudi deputabuntur incendijs. Mors depascet eos: quia semper morientur ad vitam, & semper viuent ad mortem. Ergo hic caro vermibus, illic anima ignibus deputatur: donec rursus infelici collegio colligati tormentis perenalibus socientur, qui socij fuerunt in vitijs. O delicate, qui delicijs & diuitijs circumfusus atque confusus, confusionem expectas & mortem; non est regnum Dei esca & potus, non purpura & byssus; quia diues ille vtroque circumfluus, in puncto ad inferna descendit, sed iustitia, & pax, & gaudium in Spiritu sancto.*

Tertiò. regnū Dei est regnum cælorum.

QVI IN HOC (in hisce quæ dixi, putà in pace, iustitia & gaudio Spiritus sancti, in quibus consistit regnum Dei) SERVIT CHRISTO, PLACET DEO. Vers. 18.

NOLI PROPTER ESCAM DESTRVERE OPVS DEI] *Opus*, putà ædificium Dei, scilicet fidem charitatem & religionem Christianam in proximo. Vel *opus Dei*, hoc est proximum ipsum, quem Deus fecit Christianum, fidelem, pium, imò domum & templum suum. Vide dicta v. 16. Sic Ephes. 2. 10. dicitur: *Ipsius sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis*, &c. Vers. 20.

BONVM EST NON BIBERE VINVM, NEQVE aliud quid simile facere, IN QVO FRATER (proximus) TVVS OFFENDITVR] Ita legunt Biblia Romana. alij legunt, *offendit*: nam & græcè est προσκόπτει, id est *offendit*, impingit, hoc est scandalizatur. idem ergo hic est *offendit* & offenditur, qui enim scandalizatur offendit & offenditur. Vers. 21.

TV FIDEM HABES? PENES TEMETIPSVM HABE CORAM DEO] Primò, Toletus *fidem* hic propriè accipit, scilicet fidem veram & Christianam, qua rectè credis quemlibet cibum esse mundum, itaque cum comedis. Vers. 22.

Secundò

Fides hic idem est quod conscientia.

Secundò & meliùs, fides idem est, quod persuasio certa & secura: *fidem ergo habes*, hoc est, in cōscientia certus & securus es, nihil apud Christianos esse immundum legaliter, omnes escas etiam lege veteri vetitas eis esse permissas. ita S. Chrysost. & Ambros. idque ex mente Apostoli, vt patebit v. vlt. Occurrit hîc Apostolus tacitæ obiectioni dicentium: Fides mihi dictat legales cæremonias esse abolitas, meque licitè quibuslibet posse vesci: sequar ergo fidem meam, escas lege vetitas manducabo, esto infirmiores inde offendantur. Respondet Apostolus: Tu fidem habes, sed eam,

HABE PENES TEMETIPSVM] q.d. Noli illam iactare, illaque vti, cum fratris scandalo. Fides enim confitenda est semper, non autem semper profitenda: profiteri enim, est sponte fidem publicare: confiteri, est respondere interrogatum, ait S. Cyprianus epist. 83. Idem dico de fide, id est persuasione, vel credulitate conscientiæ, de qua propriè hîc ait Apostolus.

Instructio pro scrupulosis & infirmis.

BEATVS QVI NON IVDICAT SEMETIPSVM IN EO QVOD PROBAT] Occasione eius quod dixit: *Tu fidem habes*, transit hîc Apostolus ad instructionem infirmi, qui vel exemplo doctioris comedentis, vel gulâ illectus, edebat suillam, aut aliud lege vetitum contra conscientiam, sicque peccabat. Dicit ergo: *Beatus qui non iudicat*, qui non condemnat scrupulosè. ita Ambros. & Theodor. *semetipsum in eo quod probat*, quod eligit, quod amplectitur. q.d. Beatus est qui nihil agit contra conscientiam, qui non mouit sibi dubia, & scrupulos in re aliàs licita & adiaphora, qualis est vesci idolothytis, aut cibis Iudæis vetitis.

Quid τὸ Beatus qui non iudicat se. &c. Prima expositio & genuina.

Secunda.

Secundò, Salmeron: *Beatus* est, inquit, *qui non iudicat semetipsum* bene agere, vt sibi de virtute blandiatur, se iustum reputet & sanctum; sed potiùs cum Apostolo dicit, *Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum: qui autem iudicat me, Dominus est.*

Tertia.

Tertiò, alij sic exponunt, q.d. Beatus est qui iudicium illius rei, quam approbat, agit, exequitur, non sumit ex se & suo capite, sed à viris peritis, probis & sapientibus: nam in rebus agendis prudentis est non suo, sed sapientium consilio niti.

Quarta.

Quartò, Toletus: Beatus, inquit, est qui non iudicat se rectè facere, dum comedit cum scandalo proximi id, quod aliàs probat, id est quod aliàs per fidem approbat, scilicet cibum hunc quem comedit, vti & quemlibet alium, permissum & licitum; esse. Verùm primū sensum exigit id, quod sequitur.

Vers. 23.

QVI DISCERNIT cibum à cibo, quasi illicitum & vetitum à licito & permisso. SI MANDVCAVERIT, DAMNATVS EST (peccati & damnationis reatum incurrit) QVIA NON EX FIDE] hoc est, quia non ex conscientiæ dictamine & credulitate, qua credit licere hoc cibo vesci, supple, *manducat*, q.d. Quia manducat, & agit contra conscientiam, hinc peccato & damnationi se obstringit. ita S. Chrysost. Pro *qui discernit*, græcè est διακρινόμενος, quod etiam verti potest, qui disceptat, qui dubitat sitne licitum, v.g. vesci suilla, nec ne. ita S. Chrysost. Theophyl. Oecumen.

Fides hic idem est quod dictamen conscientiæ.

OMNE QVOD NON EST EX FIDE, PECCATVM EST] Nota, *fidem* hic non tantùm includere veritatem generalem, & speculatiuam; sed & particularem & practicam. Fides ergo est dictamen conscientiæ siue persuasio & credulitas, qua iuxta regulas fidei & prudentiæ credis te hic, v. g. comedendo idolothyta, aut cibos lege veteri vetitos, non malè, sed rectè agere, & Deo placere; quod enim non est secundùm hanc credulitatem, id est, quod est contra conscientiam, hoc peccatum est, ita S. Chrysost. Theodoret. Ambros. Theophyl. Oecumen.

Etymon πίστις.

Hunc esse sensum, & hoc significare hîc fidem, patet tum ex Græco πίστις. Fides enim græcè dicitur πίστις, id est persuasio, ἀπὸ πείθειν, id est suadere, persuadere: tum ex ipso discursu Apostoli. Loquitur enim Apostolus infirmis, id est errantibus & scrupulosis, qui ex errore conscientiæ putabant non licere sibi vesci cibis lege vetitis. His ait: Qui discernit cibum hunc quasi illicitum ab alio licito, si manducat id quod discernit quasi illicitum, damnatus est; quia non ex fide, id est, quia non ex credulitate quòd id liceat, sed contra conscientiæ dictamen manducat. Idem patet ex 1. Cor. 8. 1. vbi fidem hanc explicans Apostolus, eam vocat scientiam. Ait enim: *De ijs autem quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus.* Et v. 4. *De escis autem, quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, & quod nullus est Deus, nisi vnus.* Fides ergo est scientia, qua quis scit idolū nihil esse ac consequēter idolothyta nihil contrahere numinis falsi, aut vitij ex idolo cui immolantur, vt propterea esus eorum fidelibus sit illicitus: ac consequēter licitè fideles ijs vesci posse, perinde ac si idolo non essent immolata. Rursum, sicuti fides dicitur credulitas quâ quis credit quid esse verū, & à Deo reuelatum: ita pariter fides dici potest (vti hic dicitur) credulitas quâ quis credit quippiam esse licitum: hoc enim est verum practicum, quod quasi obiectum spectat fides hæc practica: sicut prior fides speculatiua pro obiecto habet verum speculatiuum. Insuper Cicero lib. 1. Officior. *Fides*, inquit, *est dictorum conuentorumq́ constantia & veritas. Ex quo credamus, quia fiat quod dictum est appellatam fidem.* Pari ergo ratione cùm fit, quod in mente dictum est, putà quod mens & ratio faciendum dictat, fides est dicique debet: & qui hoc agit, fideliter & ex fide, ac fide bona agere dicitur.

Conscientia etiam erronea obligat: deponenda tamen est.

Hinc Theologi docent, conscientiam, licet erroneam, semper ligare, vt numquam contra eam agere liceat; sed eam deponere per prudens rationis, aut viri sapientis consilium; vel, si id non possit, sequi eam oporteat; si videlicet resolutio, & res ipsa, differri non possit.

An Paulus velit omnia infidelium opera esse peccata.

Dices S. August. lib. 4. contra Iulian. 3. & lib. de Gratia Christi c. 26. & epist. 105. Prosper quoque l. 3. de Vita contempl. c. 1. & 5. Bern. lib. de Præcept. & dispens. fidem hic propriè accipiunt: ergo cùm ait Apostolus, *Omne quod non est ex fide, peccatū est*, hinc rectè inferā, quòd omnia omnium infidelium opera, etiam bona, vti sunt eleēmosynæ, cùm non sint, nec fiant ex fide, sint peccata. Admittunt illationem hanc nonnulli Doctores Scholastici, vt Gregorius Arimin. Capreolus. Catharinus.

Nō omnia infidel. opera mala sunt.

Verùm Respondeo. S. August. cum suis τὸ *quod non est ex fide*, per miosin sic accipit, q.d. Apostolus. Quod est ex infidelitate, vel, quod est contra fidem, quodque fit ad cultum idoli, hoc peccatum est, vt patet. Et quia S. August. putabat pleraque opera ab infidelibus fieri hoc fine, scilicet ad colendum idolum; hinc consequenter pleraque eorum opera putauit esse peccata. Sed hoc de omnibus non est verum: imò certum est infideles posse facere, & de facto facere multa opera moralitet

raliter bona; vt honorare parentes, dare eleëmosy- A nam, seruare promissa, non ad cultum idoli sui; (d quo sæpè non cogitant) sed tantùm hac de causa, quia illa honesta sunt, quia recta ratio illa dictat, ita vt hæc eorum opera moraliter bona sint, nec vllo malo fine, aut circumstantia vitientur.

Rursum, Origen. Anselm. S. Leo serm. 2. de ieiunio Pentecostes, & Prosper per auxesin sic exponunt: *Omne quod non est ex fide, peccatum est*, id est, peccato coniunctum est: quia omnis infidelium virtus vana, inanis & falsa virtus est, nec hominem peccato liberare, aut absolutè bonum coram Deo efficere valet. *Omnis infidelium vita*, inquit Prosper in Sentent. exceptis ex S. August. sent. 106 *peccatum est, & nihil bonum sine summo bono. Vbi enim deest agnitio æternæ & incommutabilis veritatis, falsa virtus est, etiam in optimis moribus.*

Expositio Prosperi.

Verùm, vt dixi, hæc non sunt hoc loco genuina, nec ad mentem Apostoli: Apostolus enim per fidem hîc non intelligit fidem Christianam, sed credulitatem, persuasionem, & dictamen conscientiæ.

CAPVT DECIMVMQVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Concludit, tam Gentes quàm Iudæos ad fidem & gratiam Christi vocatos, Deo gratias, inuicem gratulationem & pacem debere.

Primò ergo docet, quemq; proximorum vtilitati, & mutuæ paci studere debere quodq; Christus tam Iudæos ex promissione, quàm Gentes ex misericordia ad se & salutem vocauerit.

Secundò, v. 15 excusat se quod liberiùs Romanis scripserit, tamquam Gentium Apostolus, ostendens quomodo hoc munus sit executus, nimirum quòd ab Ierusalem ad Illyricum primus ipse vbique euangelizauerit.

Tertiò, v. 24. destinat ire in Hispaniam, priùs tamen deferre eleëmosynam in Iudæam, ac deinde in transitu videre Romanos, petens vt pro se interim orent.

1. DEbemus autem nos firmiores imbecillitates infirmorum sustinere, & non nobis
placere. 2. Vnusquisque vestrûm proximo suo placeat in bonum, ad ædifi-
cationem. 3. Etenim Christus non sibi placuit, sed sicut scriptum est: Impropе-
ria improperantium tibi ceciderunt super me. 4. Quæcumque enim scripta sunt
ad nostram doctrinam scripta sunt: vt per patientiam, & consolationem Scripturarum
spem habeamus. 5. Deus autem patientiæ & solatij det vobis idipsum sapere in
alterutrum secundùm Iesum Christum: 6. vt vnanimes, vno ore honorificetis
Deum, & patrem Domini nostri Iesu Christi. 7. Propter quod suscipite inuicem,
sicut & Christus suscepit vos in honorem Dei. 8. Dico enim Christum Iesum mini-
strum fuisse circumcisionis propter veritatem Dei, ad confirmandas promissiones pa-
trum: 9. Gentes autem super misericordia honorare Deum, sicut scriptum est:
Propterea confitebor tibi in Gentibus Domine, & nomini tuo cantabo. 10. Et
iterum dicit: Lætamini Gentes cum plebe eius. 11. Et iterum: Laudate omnes
Gentes Dominum: & magnificate eum omnes populi. 12. Et rursus Isaias ait:
Erit radix Iesse, & qui exurget regere Gentes, in eum Gentes sperabunt. 13. Deus
autem spei repleat vos omni gaudio & pace in credendo: vt abundetis in spe, & virtu-
te Spiritus sancti. 14. Certus sum autem fratres mei & ego ipse de vobis, quoniam
& ipsi pleni estis dilectione repleti omni scientia, ita vt possitis alterutrum monere.
15. Audaciùs autem scripsi vobis fratres ex parte, tamquam in memoriam vos redu-
cens: propter gratiam, quæ data est mihi à Deo. 16. vt sim minister Christi Iesu
in Gentibus: sanctificans Euangelium Dei, vt fiat oblatio Gentium accepta, & sancti-
ficata in Spiritu sancto. 17. Habeo igitur gloriam in Christo Iesu ad Deum. 18.
Non enim audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Christus in obedientiam
Gentium, verbo & factis: 19. in virtute signorum & prodigiorum, in virtute Spi-
ritus sancti: ita vt ab Ierusalem per circuitum vsque ad Illyricum repleuerim Euange-
lium Christi. 20. Sic autem prædicaui Euangelium hoc, non vbi nominatus est
Christus, ne super alienum fundamentum ædificarem: sed sicut scriptum est: 21.
Quibus non est annuntiatum de eo, videbunt: & qui non audierunt, intelligent. 22.
Propter quod & impediebar plurimum venire ad vos, & prohibitus sum vsque adhuc.
23. Nunc verò vlteriùs locum non habens in his regionibus, cupiditatem autem ha-
bens veniendi ad vos ex multis iam præcedentibus annis: 24. cùm in Hispaniam
proficisci cœpero, spero quòd præteriens videam vos, & à vobis deducar illuc, si vobis
primum ex parte fruitus fuero. 25. Nunc igitur proficiscar in Ierusalem ministra-
re sanctis. 26. Probauerunt enim Macedonia & Achaia collationem aliquam fa-
cere in pauperes sanctorum, qui sunt in Ierusalem. 27. Placuit enim eis: & debito-
res

res sunt eorum. Nam si spiritualium eorum participes facti sunt Gentiles: debent & in
carnalibus ministrare illis. 28. Hoc igitur cùm consummauero, & assignauero eis
fructum hunc: per vos proficiscar in Hispaniam. 29. Scio autem quoniam veniens
ad vos, in abundantia benedictionis Euangelij Christi veniam. 30. Obsecro ergo
vos fratres per Dominum nostrum Iesum Christum & per charitatem sancti Spiritus, vt
adiuuetis me in orationibus vestris pro me ad Deum. 31. vt liberer ab infidelibus,
qui sunt in Iudæa, & obsequij mei oblatio accepta fiat in Ierusalem sanctis, 32. vt
veniam ad vos in gaudio per voluntatem Dei, & refrigerer vobiscum. 33. Deus au-
tem pacis sit cum omnibus vobis. Amen.

Vers. 1. DEBEMVS IMBECILLITATES INFIRMORVM SVSTINERE] βαστάζειν, id est *ferre*, portare instar baiulorum, opitulari illis, &, vt explicat S. Basilius in Regul. breuioribus regul. 177. eas curare, *sicut Christus*, inquit Basilius; *nostras infirmitates portauit, id est curauit*. Sic Galat. 6. 2. ait: *Alter alterius onera portate*. Qua de re plura dicam ibi.

Vers. 2. ET NON NOBIS PLACERE] non nostro animo morem gerere, vt quæ grata nobis sunt & vtilia, sectemur cum proximi scandalo, vel incommodo, v.g. vt idolothyta & escas lege vetitas comedamus cum offendiculo infirmorum, de quibus egit cap. præced. eò enim alludit, imò redit: repetit enim dicta initio capitis præced. vt patet verba vtrimque conferenti.

Vers. 3. VNVSQVISQVE VESTRVM PROXIMO SVO PLACEAT, condescendat, morem gerat, obsecundet illi se accommodet, non in malum, sed IN BONVM, AD ÆDIFICATIONEM] vt scilicet illum sua charitate, continentia, modestia ædificet, pelliciatque ad omne bonum.

ETENIM CHRISTVS NON SIBI PLACVIT] Imitamini Christum. Nam Christus suæ voluntati, naturæ, quieti, & commodis non seruiuit, vt nos & nostra negligeret, sed ea omnia, & vitam suam pro nostra salute exposuit: ita ergo & nos Christiani debemus facere pro fratrum salute, eorumque infirmitates sustinere; &, ne eos scandalizemus, à multis etiam licitis & nobis commodis abstinere, atque impensè eorum salutem procurare.

SED, supple, nostris commodis seruiuit Christus, SICVT SCRIPTVM EST, psalm. 68. 10. IMPROPERIA IMPROPERANTIVM TIBI CECIDERVNT SVPER ME] q.d. Opprobria & peccata contra te ô Deus, facta, ita me Christum afflixerunt, atque si in me facta essent; adeoque pro eis indolui, & me humiliaui, vt susceperim ea in me punienda & eluenda in carne mea, idque Primò, vt honorem tibi per peccata hominum quasi ablatum, mea satisfactione redderem, & restituerem. Secundò, vt iram tuam in homines placarem. Hoc enim secundum hîc innuit Apostolus: primum verò directè innuit Psaltes, vt rectè annotauit Iansenius in psalm. 68.

Vers. 4. QVÆCVMQVE SCRIPTA SVNT AD NOSTRAM DOCTRINAM SCRIPTA SVNT] Hisce verbis ostendit Paulus se versiculum psalm. 68. iam citatum, licet is in persona Christi dictus & scriptus sit, non malè ad Romanorum institutionem hic citasse, & transtulisse, quia quæcumque scripta sunt in sacra Scriptura, præsertim de Christo, ad nostram qui Christiani sumus doctrinam, institutionem & imitationem scripta sunt.

VT PER PATIENTIAM, ET CONSOLATIONEM SCRIPTVRARVM SPEM HABEAMVS] futuræ gloriæ & vitæ æternæ. Pro *per consolationem*, græcè est διὰ τῆς παρακλήσεως, quod Secundò, verti potest cum Ambros. *per exhortationem*, scilicet ad bona opera; hæc enim spem exacuunt. Facit hoc Scriptura per exempla, quæ narrat, per exhortationes, per promissiones, & præmia, quæ Deus seruis suis promittit in Scriptura. His enim nos consolatur exhortatur, & in spem beatitudinis excitat.

Nota. *Patientia Scripturarum* est ea, quam nos docent Scripturæ; *consolatio* autem, qua nos consolantur. ita Maldon. in Notis manusc. Alij *patientiam* per se sumunt, & distinguunt à *consolatione Scripturarum*. Porrò *patientiam* intelligit, qua instar Christi infirmitates infirmorum sustineamus, vt patet v. 1. & 3.

DEVS AVTEM PATIENTIÆ ET SOLATII] scilicet auctor, dator. Sic & v. 13. & 33. vocatur *Deus pacis & spei*, scilicet largitor. ita Theophyl.

Secundò, *Deus patientiæ & solatij*. Hoc est Deus patientissimus, & summè consolans, ita vt in sua deitate includat patientiam & consolationem, sitque per essentiam ipse totus consolatio, imo mare & oceanus consolationis, quam in seruos suos etiam in hac vita, ita effundit subinde, in acerrimis quoque tribulationibus & doloribus, vt cor mortale illam non capiat, sed exclamare cogatur cum S. Xauerio: *Satis est Domine, satis est*. Vers. 5. *Deus totus consolatio.*

DET VOBIS IDIPSVM SAPERE, consentire, esse concordes, tum iudicio, tum affectu, eumdemque affectum, beneuolentiam & beneficentiam inuicem exhibete. vide dicta c. 12. v. 16, idque SECVNDVM IESVM CHRISTVM] id est, secundùm legem, vitam, exemplum & præscriptum Christi, siue prout requirit Christus & christianismus.

Vers. 7. PROPTER QVOD SVSCIPITE INVICEM, SICVT ET CHRISTVS SVSCEPIT VOS] Pro *suscipite* græcè est προσλαμβάνεσθε, hoc est, vltrò excipite inuicem, mutuo vos iuuate & fouete, remotis diffidijs, tum ex ciborum delectu, tum ex diuersitate nationum, scilicet Iudæorum & Gentium, ortis. Quia Christus vtrosque suscepit, pro vtrisque mortuus est, vtrisque salutis media dedit, vtrosque beare, & in cælo vnire cupit.

Nota Primò *Suscipere*, in Scriptura, maximè psalmis, significat iuuare, fouere, promouere, vti dixi cap. 14. v. 1. *Suscipere in Scriptura quid significet.*

Nota Secundò, Postquam dixit Apostolus, *Suscipite inuicem, sicut & Christus suscepit vos*: addit, *In honorem Dei*: quia cum Christi redemptio, qua nos in filios suscepit & adoptauit, cessit in honorem Dei; tum mutua Christianorum susceptio & concordia, ad quam Christus quasi pater eos suscepit in vnã Ecclesiam & familiam, in Dei honorem tendit & vergit. Multũ enim religioni detrahitur ex discordia eorum qui sub vno militant nomine Christiano, vt notat Ambro. Et contrà ex concordia fidelium plurimum illi accedit; adeò vt Gentilium admirantium & collaudantium illa olim vox communis de Christianis fuerit: *Videte vt isti inuicem dili-* *Concordia Christianorum commendatur.*

diligant, vti superiùs ex Tertull. ostendi. A

Vers 8. DICO ENIM CHRISTVM IESVM MINISTRVM FVISSE CIRCVMCISIONIS] non propriè: Christus enim circumcisionem & legem veterem abrogauit, aut potiùs impleuit: sed *circumcisionis*, id est circumcisorum, minister, id est, prædicator & operator salutis, ac doctor fuit Christus. Intra Iudæorum enim fines docendo & euangelizando se continuit Christus. ita Ansel. Vnde dicit ipse Matth. 15. 24. *Non sum missus nisi ad oues quæ perierunt domus Israël.*

Christus Iudæorum doctor.

Aliter explicant S. Chrysost. & Theophyl. nimirum Christum dici *ministrum circumcisionis*, quia Christus circumcisus est, & legem veterem seruauit. Iam sensus est, q. d. Paulus: Ergo, ô Gentes quasi nouitiæ in fide, humiliter vos gerite erga Iudæos, eosque in iudaismo suo quasi inueteratos tolerate, vtpote quos Christus tolerauit: imò quorum minister fuit & Apostolus; idque *propter veritatē*, id est veracitatem, *Dei, ad confirmandas promissiones patrum*: vt nimirum Deus ostenderet se veracem in promissis patribus factis, hac enim de causa Deus Iudæis Christum à se promissum dedit & exhibuit, quasi ex fidelitate & iustitia; Gentibus verò eumdem dedit gratis & ex pura misericordia. Et hoc est quod subdit Paulus dicens: B

Quo sensu Christus vocatur minister circumcisionis.

Vers. 9. GENTES AVTEM (repete, *dico*) SVPER MISERICORDIA (pro misericordia sibi per Christum exhibita) debere HONORARE DEVM, SICVT SCRIPTVM EST, psalm. 17. 50. PROPTEREA, (propter vocationem, gratiam, aliaque beneficia Gentibus præstita, quæ in sensu allegorico recensuit Psaltes psalmo illo 17.) CONFITEBOR TIBI IN GENTIBVS DOMINE] q. d. Inter Gentes, ô Domine, apertè profitebor & celebrabo tuum nomen, misericordiam, & beneficia eis exhibita.

Vers. 10. ITERVM DICIT (Deut. 32. 43. iuxta Septuag.) LÆTAMINI GENTES CVM PLEBE EIVS] cum Iudæis conuersis. Conglomerat Apostolus hîc testimonia Script. de vocatione Gentium, tum vt Iudæis eam magis persuadeat, tum vt Gētes hoc beneficium magis ponderent. Deoque gratias agāt.

Vers. 11. ET RVRSVS ISAIAS AIT (cap. 11. 10.) ERIT RADIX IESSE, ET QVI EXVRGET REGERE GENTES] Nota Metonymicè *radix*, hîc est virga ex radice pullulans. Sic Isaiæ 53. 2. de Christo dicitur: *Ascendet sicut virgultum coram eo, & sicut radix de terra sitienti.* Et Isaiæ 11. 1. *Egredietur virga de radice Iesse*, Radix ergo Iesse, est Christus ortus ex stirpe Dauidis & Iesse.

Christus vocatur radix Iesse ob quatuor causas. Prima, & genuina.

Secunda. Subtiliùs & sublimiùs hîc aliqui philosophantur: nam Apocal. 5. vbi rursum Christus vocatur *radix Dauid*, Andreas Cæsar, & Rupertus id ita explicant: Christus, inquiunt, quoad diuinitatem est radix Dauid, licet quoad humanitatem ipse fuerit ex radice Dauid. Nam Christus, qua homo natus est ex semine Dauid; sed qua Deus, fuit radix, id est creator & dominus, Dauidis.

Tertia. Tertiò, Aretas & Ansbertus ibidem: Christus, inquiunt, est radix Dauid, quia Dauid non fuit radix, sed tantùm semen, ex quo ortus est Christus quasi radix, germinans omnes fideles, omnem gratiam & gloriam.

Quarta. Dauid radix Christi quoad humanam: Christus. Quartò, Pererius ibidem: Dauid, inquit, fuit radix Christi, quoad humanam naturam: Christus vicissim fuit radix Dauidis, quoad eximiā sanctificationem, exaltationem & glorificationē Dauidis. Ob hoc enim ita exaltatus fuit Dauid, & tot donis cumulatus à Deo, quòd ex eius stirpe nasciturus erat Christus, qui appellandus erat filius Dauidis.

radix Dauidis, quoad sanctificationem.

Verùm primus sensus est litteralis & genuinus; tum quia eum exposcit phrasis Hebræa: tum quia ita explicat se Scriptura Apoc. 22. 16. cùm dicit: *Ego sum radix & genus Dauid.*

ET QVI EXVRGET REGERE GENTES, IN IPSVM GENTES SPERABVNT] *Et*, hic significat id est, q. d. Radix hic ille est, vel idem est, qui reget Gentes, vti prædixit Isaias cap. 11. 10. vbi ad verbum sic habetur: *Qui stat in signum populorum*, hebraicè לְנֵס עַמִּים *lenes ammim*, id est, in vexillum Gentium, vt scilicet ad Christi regis castra & vexillum Gentes confluant: itaque *ipsum Gentes deprecabuntur.* q. d. Cùm surculus iste ex radice Iessæa germinans, scilicet Christus, in crucem exaltatus & erectus fuerit in signum & vexillum, omnes tam Iudæos quàm Gentiles trahet ad se & sua castra, ait S. Hieron. in 11. Isaiæ, vt in illum credant, sperent, inuocent, & ab eo accipiant gratiam, iustitiam, salutem & gloriam: ac consequenter ipse Christus quasi dux belli, suo vexillo omnes Gentes quasi milites suos sibi subdet & reget, vt pugnent contra diabolum, peccatum, carnem & mundum, ac pugnando vincant & triumphent.

Christus dux & vexillifer Gentium.

DEVS AVTEM SPEI, scilicet auctor, cuius gratia factum est, vt in eum speretis. vide dicta. v. 5. REPLEAT VOS OMNI GAVDIO ET PACE IN CREDENDO] vt nimirum in fide suscepta nullas contentiones cum fratribus habeatis, vti hactenus habuistis Iudæi cum Gentibus; sed perennem pacem, & concordiam mutuam colatis. Aut, q. d. Deus efficiat vt credatis, id est, pergatis credere, & in fide suscepta sitis firmi & constantes, vtque ex hac fide vestra gaudio & pace repleamini. ita Maldon. in Notis manusc. C Vers. 13.

VT ABVNDETIS IN SPE ET VIRTVTE SPIRITVS SANCTI] Græcè ἐν δυνάμει, id est, in fortitudine accepta à Spiritu sancto, putà in gratia & donis Spiritus sancti, quibus anima fit robusta & potens ad quodlibet bonum arduum & magnificum operandum.

CERTVS SVM AVTEM] πέπεισμαι, persuasum habeo, confido in Domino, mihi certò persuadeo, Certitudo hæc ex affectu charitatis bene de suis sentientis, & ex rumore ac sermone hominum fide dignorum oriebatur. Vers. 14.

CERTVS SVM ergo DE VOBIS, QVONIAM (quòd) ET IPSI PLENI ESTIS DILECTIONE, REPLETI OMNI SCIENTIA, ITA VT POSSITIS ALTERVTRVM MONERE] Nota hic modestiam Apostoli, qua se mirè insinuat Romanis. q. d. Ego vos, ô Romani, hac epistola doceo & admoneo, non quasi ignaros, torpidos aut improbos, quique non possitis inuicem monere: certus enim sum, vos plenos esse dilectione & scientia; sed tantùm, vt ostēdam animi mei affectum erga vos, vtque memoriā eorum quæ scitis vobis refricem, tamquam Apostolus vester, vti ipse explicat v. sequenti. D

Nota Secundò, hæc duo in monitore requiri, scilicet Primò, *dilectionem*, quæ inducat eum ad proximi salutem procurandam, & per quam monendum sibi conciliet, vt monita sua placidè accipiat; vnde pro *dilectione* græcè est ἀγαθωσύνη, id est bonitas, siue benigna charitas. Secundò, *scientiam* vt sciat monitor, quid, quando, quomodo monere debeat. De quo pulchra & practica documenta dat S. Gregor. in Pastorali.

Monitoria Apostoli dua. Prima, dilectio. Secunda, scientia.

AVDA-

Vers. 15. AVDACIVS SCRIPSI VOBIS FRATRES EX PARTE, TAMQVAM IN MEMORIAM VOS REDVCENS, PROPTER GRATIAM (apostolatum) QVÆ DATA EST MIHI A DEO] Discant hinc Superiores subditis non superbè, sed humiliter imperare, scribere, monere, sicut Apostolus hîc *Scripsi* inquit hæc non docens, sed *in memoriã vos reducens*; vt officio & muneri, putà apostolatui meo, satisfaciam. Monitioni enim & correctioni magnam suauitatem, gratiam efficaciam dat humilitas.

Humilitas Apostoli in monendo.

Vers. 16. VT SIM MINISTER CHRISTI IESV] *Minister*, supple sacrorum, id est sacerdos græcè: enim non est διάκονος, sed λειτουργός. q. d. Sacerdos sum hoc ipso quòd Apostolus.

SANCTIFICANS EVANGELIVM DEI] Id est, sacris operans prædicando Euangelium sanctum, & per quod Gentes sanctificamur. Græcè enim est ἱερουργοῦντα (quo nomine Septuag. reddunt Hebræum כהן *cohen*, id est, sacerdos sacrificans) τὸ εὐαγγέλιον. quod S. Aug. vertit, *consecrans Euangelium*, id est, Euangelij prædicationem. *Sanctificare* ergo hîc, est sacrificare, siue sanctã victimam (putà Gentes fideles & sanctas per Euangelij prædicationem) facere, consecrare, offerre Deo. Sic Ioan. 17. v. 19. ait Christus: *Pro eis ego sanctifico meipsum*, id est, meipsum in sanctam victimam in cruce consecro & offero pro ipsis. Adde voce *sanctificans*, significat hîc Apostolus prædicationem Euangelij quasi rem sacram, non ad sartores & laicos, sed ad Presbyteros Deo consecratos pertinere.

Quid sanctificare vel sacrificare Euãgelium.

Prædicatio non est laicorum munus.

VT FIAT OBLATIO GENTIVM ACCEPTA, ET SANCTIFICATA IN SPIRITV SANCTO] q. d. Ad hoc sum Sacerdos mysticus putà præco Euangelij, vt nimirum per meam prædicationẽ Gentiles placeant Deo, & sanctificantur per Spiritum sanctũ, itaque quasi victima munda & accepissima Deo offerantur, & consecrentur, inquit S. Aug. ipsique deinde opera sancta Deo quasi victimas offerant.

Nota. Ex Græco patet hîc esse illustrem metaphoram, vel potiùs allegoriam, petitam ex victimarum immolatione. Est enim hîc Sacrificium ipsa Gentium conuersio, & oblatio Deo. Victimæ sunt ipsæ Gentes conuersæ, & oblatæ Deo: Sacerdos est Paulus, & quiuis præco Euangelij: Consecratio est ipsa prædicatio Euangelij, qua Gentes conuertuntur, & Deo sanctificantur: Ignis quo Deo incenduntur & comburuntur, est Spiritus sanctus. ita S. Chrysost. & Theophyl.

Pulchra allegoria de conuersione Gentium.

Simili ergo modo omnes qui conuertunt animas sunt Sacerdotes: labor docendi & concionandi est Consecratio: Victimæ præstantissimæ sunt ipsæ animæ: Sacrificium est ipsa earumdem conuersio. Vide hîc qua puritate, religione & studio cõcionatores, alijque similes tractare debeant suas conciones, suaque munia circa proximorum salutem obire, nimirum perinde ac si sacrificarent, & sacris (vti reipsa faciunt) operarentur.

Concionatores quomodo suo munere fungi debeant.

Nota Secundò. Ex hoc loco hæretici contendunt non aliud in Ecclesia esse sacrificium, quàm prædicationem Euangelij. Sed errant, quia nemo non videt hæc omnia esse metaphorica. Et simili metaphora v. 25. eleemosynam vocat Apostolus liturgiam; vti & 2. Corinth. 9. 12. in Græco. Sic & cap. 12. 1. corpora nostra vocauit *hostiam viuentem*. Nam solam Eucharistiam esse sacrificium propriè dictum, patet 1. Cor. 10. 20. & 21. Hebr. 7. 17. Hebr. 13. 10. Actor. 13. 2. in Græco.

Prædicationem Euangelij vnicum esse in Ecclesia sacrificium commentitium est hæretici.

Vers. 17. HABEO IGITVR GLORIAM IN CHRISTO IESV

A AD DEVM] q. d. Ex eo quòd sim minister Christi atque sacerdos, & Apostolus Gentium, vt iam dixi, habeo vnde glorier, non in me, sed *in Christo*, qui per me operatus est, & in dies operatur salutem Gentium; idque *ad Deum*, id est, in ijs rebus quæ ad Deum pertinent, putà in rebus salutis, quæ ad gratiam & gloriam diuinam spectant. Hoc enim est græcè τὰ πρὸς θεόν.

NON AVDEO ALIQVID LOQVI EORVM, QVÆ PER ME NON EFFICIT CHRISTVS, IN (circa, conuersionem &) OBEDIENTIAM GENTIVM] q. d. Habeo vnde glorier, si cogitem & loquar, non falsa, sed vera, putà ea quæ verè per me efficit Christus, in tam mira & magnifica tot Gentium conuersione. Est miosis. Ex modestia enim Paulus non dicit expressè se mira efficere, sed id tantum ex contrario colligendum relinquit, dicens: *Non audeo aliquid loqui eorum, quæ per me non efficit Christus*, inde enim rectè à contrario sequitur: ergo quidquid loquor & glorior de ijs quæ per me efficit Christus, id ipsum verè loquor & glorior. In verbo *audeo*, respicit ad id quod dixit v. 15. *Audacius autem scripsi*. q. d. Audaciùs scripsi ob gratiam, quam vident omnes mihi datam à Deo: non enim audeo scribere & gloriari de meis viribus & gestis, quasi meis, vti faciunt vani & superbi. Vers. 18.

B

IN VIRTVTE SPIRITVS SANCTI] ἐν δυνάμει. hoc est, in potentia, robore, efficacia, putà in potenti & efficaci operatione Spiritus sancti, quam explicat dum subdit: Vers. 19.

ITA VT AB IERVSALEM VSQVE AD ILLYRICVM (quæ nunc Sclauonia, vel Bosnia dicitur) REPLEVERIM (plenè annuntiauerim vbique) EVANGELIVM CHRISTI] Est Hebraica catachresis. *Replere* enim *Euangelium* est plenè illud prædicare. ita Vatabl. Potest Secundò. *Euangelium* hîc accipi pro prædicatione Euangelij, & *implere* pro perficere. q. d. Vt impleam & perficiam prædicationem Euangelij. Sic enim 3. Reg. 1. 14, dicit Nathan ad Bethsabee: *Ego complebo*, id est perficiam, *sermones tuos*: sic sæpè alibi *implere* significat perficere.

C

Implere Euãgeliũ quid. Prima expositio & genuina. Secunda.

Tertiò, Toletus sic explicat. q. d. Ego Euangelium quasi rete impleui multitudine Gentilium quos conuerti, quasi piscibus. Hic sensus acutior est quam germanior: potiùs hac ratione per Hebræã hypallagen, *replere Euangelium* significaret, Euangelio replere prouincias ab Ierusalem vsque ad Illyricum. Sic enim Hebræi loquuntur: replere lapides vel gemmas in ephod, hoc est, ephod, replere & ornare gemmis & lapidibus pretiosis, vt patet Exodi 49. 10 & Exodi 32. 5. in Hebræo. Indeq; Hebræi gemmas Rationalis vocant אבני מלאים *abne milluim*, id est, lapides plenitudinum, vt patet Exodi 25. v. 7. in Hebræo: quia, vt explicat Chaldæus, hæ gemmæ cælaturas ephod & Rationalis implebant, perinde ac smaragdus palã annuli implere solet. Pari enim hebraismo dici hîc posset Paulum Euangelium impleuisse, hoc est, Euangelio quasi gemma pretiosissima impleuisse & ornasse mentes hominum, omnesque prouincias, quæ sunt quasi annuli, ephod & Rationale Christi. Atque hîc sensus fortè pluribus placebit, videbiturq; ad Hebræam phrasim maximè accedere.

Tertia. Quarta.

D

Euangeliũ quasi gemma implet & ornat mentes hominum.

Nota hîc ingentem zelum & circuitum Apostoli: duos hoc loco prædicationis suæ terminos statuit, Ierusalem & Illyricum; medias omnes regiones, Arabiam, Damascum, Antiochiam, Seleuciam, Cyprum, Pamphyliam, Pisidiam, Lycaoniam

Regiones ab Apostolo Euangelij luce illustrata recensentur.

niam Syriam, Ciliciam, Phrygiam, Galatiam, Mysiam, Troadem, Achaiam, Epirum, & alias, quasi fulmen, omnes fide Christi illustrans, & charitate inflammans, paucis annis ipse peruasit.

Vers. 20. SIC AVTEM PRÆDICAVI] οὕτω φιλοτιμούμενον, sic magno studio connisus sum & ambiui euangelizare. In Græco est hebraismus. Accusatiuus enim per antiptosin ponitur pro nominatiuo, scilicet φιλοτιμούμενον, pro φιλοτιμούμενος: idque fit quia præcesserunt accusatiui, vt nimirum cum illis hic quoque consentiat & concordet.

Vers. 21. SICVT SCRIPTVM EST, Isaiæ 52.15. vbi extat de vocatione Gentium prophetia, quam partim per Paulum impleri voluit Christus, partim per alios Apostolos: ait enim Isaias, QVIBVS NON EST ANNVNCIATVM DE EO (putà Gentes Deum & Christum ignorantes) VIDEBVNT] cognoscent eumdē.

Vers. 22. IMPEDIEBAR PLVRIMVM (τὰ πολλά, id est, pluries: ita Syrus) VENIRE.

VLTERIVS LOCVM NON HABENS IN HIS REGIONIBVS] *Locum*, scilicet vacuum, cùm in eis repleuerim, vt dixi v. 19. Euangelium, vbique fundatis Ecclesijs, vbique constitutis & ordinatis Episcopis, & Presbyteris, qui mea cœpta perficiant.

Vers. 24. CVM IN HISPANIAM PROFICISCI COEPERO SPERO QVOD PRÆTERIENS VIDEAM (videbo) VOS] Nota, plerosque omnes Patres docere, Paulum, vti promisit hic, ita reuera iuisse in Hispaniam scilicet post liberationem ex primo carcere Romano sub Nerone, quæ contigit anno Christi 61. vbi Lucas finit acta Pauli & Apostolorum. Postea enim octo annos superuixit Paulus: occisus enim est anno Neronis 14. Christi 69. Licet gesta hisce octo annis nec Lucas, nec quis alius scripserit, ita docent S. Hippolytus. Athanas. Cyrill. Sophron. Epiphan. Chrysost. Theodor. Hieron. Gregor. Isidorus, Beda Ado. Metaphrast. quos citat & sequitur Baronius anno Christi 61. & Pererius hîc. Negat tamen idipsum S. Tho. ac D. Soto, & videntur tauere Gelasius Papa, & Innocentius I. epist. ad Decentium; sed eos facilè excusat Pererius. Astipulatur & Rom. Martyr. 23. Septemb. dum ait: *Narbonæ in Gallia natalis S. Pauli Episcopi, quem tradunt fuisse Sergium Paulum Proconsulem, qui ab Paulo Apostolo baptizatus, &, cùm in Hispaniam pergeret apud Narbonam relictus, ibidem episcopali dignitate donatus est: vbi prædicationis officio non segniter expleto, miraculis clarus migrauit in cælum,*

D. Paulū in Hispania prædicasse multis traditur.

Audi quæ de Probo, Xantippe, Philotheo, & alijs in Hispania à S. Paulo conuersis, narrat ex Sophronio Ioan. Vasæus in Chron. Hispan. Sophronius, inquit Patriarcha Hierosolymitanus scribit, Italias, Gallias & Hispanias transitu B. Pauli illustratas: qui cùm in domo Probi, illustris cuiusdam viri, hospitio susceptus in Hispania fuisset & Xantippe vxor eiusdem Probi modestiam hospitis sedulius in eum intenta, admiraretur; diuina voluntate factum est, vt, dum sic intenta vultui peregrini inhæreret, appareret ante frontem Pauli quasi literis aureis scriptum: *Paulus Apostolus, prædicator Christi.* Quæ cùm prænuntia fama multa de Apostolo audisset, & diu desiderasset vultum eius videre, gaudio pariter resoluta & stupore, cum lachrymis corruit ad eius pedes. Edocta, autem mysteria Christi, cum viro & familia Christo regenerata est. Sed & traditur Philotheus, eius regionis princeps, Paulo adhæsisse, factus Christi Confessor. Quin & Menologia Græcorum S. Xantippes à Paulo in Hispania conuersæ diē natalem consignant 25. Sept.

SI VOBIS PRIMVM EX PARTE FRVITVS FVERO] Nota τὸ *ex parte*. q.d. Inexplebile habeo vestri desiderium, vt numquam totum illud saturare possim, sed dumtaxat ex parte; præsertim si tantùm in transitu vos videam & salutem, vti destino. ita Theophyl.

Nota Secundò. Pro *fruitus fuero*, græcè est, ἐμπλησθῶ, id est expletus fuero, scilicet iucunditate honestæ delectationis, quam ex vestra præsentia & consuetudine capiam: hoc enim est frui. Sic enim fruitio distinguitur ab amore, qui abstrahit ab amati præsentia, & à desiderio, quod est rei absentis. ita Theologi ex S. August. lib. 1. de Doctrina Christian. cap. 33.

Frui quid?

B

Vers. 25. PROFICISCAR IN IERVSALEM MINISTRARE SANCTIS, vt Iudæis Christianis in paupertate & necessitate constitutis deferam collectam eleëmosynarum, quam pro eis feci in Macedonia & Achaia. Pro *ministrare* græcè est λειτουργῶν, quasi eleëmosyna sit liturgia & sacrificiū, ipsique eleëmosynarij sint λειτουργοί siue sacerdotes & sacrifici Dei: quia eleëmosyna est generale quoddam sacrificium, Deoque gratissimum. Nam de ea dicit Dominus. *misericordiam volo, non sacrificium.* vide dicta v. 16.

Apostoli in egentes benignitas.

Vers. 26. IN PAVPERES SANCTORVM] Hoc est, in pauperes sanctos, putà in pauperes Christianos. Sic Plinius *ouorum oblonga* dixit, pro oua oblonga.

Vers. 27. SPIRITVALIVM EORVM PARTICIPES FACTI SVNT GENTILES DEBENT ET IN CARNALIBVS (in temporalibus bonis) MINISTRARE ILLIS] Nota. Spiritualia bona à Iudæis acceperunt Gētiles. Primò, quia Christum, Apostolos, fidem, &c. Gentes à Iudæis, quibus hæc promissa & data sunt, acceperunt: Secundò, quia per preces, obsequia, & ministeria sua subseruiebant Christiani qui erant in Iudæa, Apostolis & Euangelio apud Gentes.

Spiritualia bona à Iudæis in Gētes collata.

C

Vers. 28. CVM ASSIGNAVERO EIS FRVCTVM HVNC] Pro *assignauero*, græcè est σφραγισάμενος, obsignauero, id est, obsignatam à Gentilibus pecuniam fideliter tradidero: ne quis putet me inde quid vsurpasse. Solent enim veteres annulis suis obsignare ea, quæ fideliter seruata vel translata cuperent. En quam cautè prouidet Paulus bona coram Deo & hominibus, in pio opere eleëmosynæ.

Cautela Apostoli in tractandis pecunijs.

Nota. *Fructum* vocat eleemosynam, quæ, vt ait Chrysost. fructus est & commodum, non tam accipienti, quàm danti. Nam Christus inquit: *Beatius est dare quam accipere. Beatius*, quia liberalius, generosius, virtuosius, & magis meritorium.

D

Apostolus tamen propriè eleemosynam hic vocat *fructum*, non dantium, sed accipientium eam, fructum scilicet spiritualium bonorum, quæ Iudæi communicarant Gentibus, vt dixi vers. 27. Sicuti præcones fructum suæ prædicationis habent sustentationem & alimoniam.

Vers. 29. IN ABVNDANTIA BENEDICTIONIS EVANGELII CHRISTI VENIAM] Ita lege cum Roman. & Græco. Per *benedictionem*, Primò, Ambros. accipit miracula; Secundò, Theodor. pericula quæ passurus erat Paulus propter Euangelium; Tertiò, Theoph. eleemosynas, quas Romæ erat collecturus pro Hierosolymitanis; Quartò, Chrys. sic explicat. q.d. Scio cùm veniam, inueniam vos plenos omnibus donis spiritualibus; Quintò & optimè. benedictio hæc est gratia & charismata Euangelij. q.d. Deus per meum aduentum, prædicationem & conuersationem copiosam vobis impertietur Euangelicorum

Benedictio Pauli quadruplex.

Aduentus Apostoli Romanis causa benedictionis Euangelicæ.

rum mysteriorum cognitionem, amorem, consolationem, gratiam & fructum. ita Origen. & Ansel.

VERS. 30. OBSECRO VOS VT ADIVVETIS ME IN ORATIONIBVS VESTRIS AD DEVM] Pro *adiuuetis me*, græcè est συναγωνίσασθαί μοι, id est, *vt concertetis in agone mecum*. Præsagiebat Apostolus certamen, quòd postea habuit Hierosolymis Actor. 21. 27. vbi captus fuit ab infidelibus Iudæis, contra quos precibus certabat, & Romanorum, vt secum certent, precibus hic implorat. ita S. Chrysost.

Inuocationem Sanctorum licitam esse probatur. Multo ergo magis licet inuocare sine vlla Dei iniuria, opem Sanctorum in cælis cum Christo regnantium. Si enim Paulus hic sine iniuria Dei, id est, honoris, inuocationis, & adorationis Dei petit: O Romani orate pro me; cur sim Deo iniurius, si dicam: S. Petre ora pro me.

OBSEQVII MEI (ministerij eleemosynarum, quas desero Christianis pauperibus in Iudæa degentibus) OBLATIO ACCEPTA FIAT IN IERVSALEM SANCTIS] q. d. Orate pro me, non tantum ad hoc, vt eleemosyna quam perfero, securè ad Hierosolymitanorum manus perueniat, sed etiam ad hoc, vt grata sit illis, & hilariter accepta, neue propter me displiceat, aut minus arrideat. Erat enim Paulus Iudæo-Christianis suspectus, quasi hostis iudaismi, & Gentium patronus. VERS. 31.

VT REFRIGERER VOBISCVM] q. d. Vt refociller, & ex tot laboribus recreer videns vestrum profectum in Euangelio, & vos pariter recreemini videntes me, de quo multa inaudistis. VERS. 32.

CAPVT DECIMVMSEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Totum caput continet salutationes. Vnde colligas humanitatem Pauli beneuolentiam, & charitatem maternam erga singulos. Discant hic Præcones, imo Christiani omnes, illud Saluta libenter, resaluta libentius. *Apostoli humanitas in salutandis amicis Christianis*

Interim Secundo, v. 17. iubet vt caueant eos qui faciunt dissensiones & offendicula.

Tertio, v. 25. Deo qui omnes Gentes per Christum vocauit ad Euangelium & salutem, optat & tribuit honorem & gloriam æternam.

1. COmmendo autem vobis Phœben sororem nostram, quæ est in ministerio Ecclesiæ, quæ est in Cenchris: 2. vt eam suscipiatis in Domino dignè sanctis: & assistatis ei in quocumque negotio vestri indiguerit: etenim ipsa quoque astitit multis, & mihi ipsi. 3. Salutate Priscam & Aquilam adiutores meos in Christo IESV: 4. (qui pro anima mea suas ceruices supposuerunt: quibus non solus ego gratias ago, sed & cunctæ Ecclesiæ Gentium) 5. & domesticam Ecclesiam eorum. Salutate Epænetum dilectum mihi, qui est primitiuus Asiæ in Christo. 6. Salutate Mariam, quæ multum laborauit in vobis. 7. Salutate Andronicum, & Iuniam cognatos & concaptiuos meos qui sunt nobiles in Apostolis, qui & ante me fuerunt in Christo. 8. Salutate Ampliatum dilectissimum mihi in Domino. 9. Salutate Vrbanum adiutorem nostrum in Christo IESV, & Stachyn dilectum meum. 10. Salutate Apellen probum in Christo 11. Salutate eos, qui sunt ex Aristoboli domo, Salutate Herodionem cognatum meum. Salutate eos, qui sunt ex Narcissi domo, qui sunt in Domino. 12. Salutate Tryphænam, & Tryphosam: quæ laborant in Domino, Salutate Persidem charissimam, quæ multum laborauit in Domino. 13. Salutate Rufum electum in Domino, & matrem eius & meam. 14. Salutate Asyncritum, Phlegontem, Hermam, Patrobam, Hermen & qui cum eis sunt, fratres. 15. Salutate Philologum, & Iulian, Nereum, & sororem eius, & Olympiadem, & omnes qui cum eis sunt sanctos. 16. Salutate inuicem in osculo sancto, salutant vos omnes Ecclesiæ Christi. 17. Rogo autem vos, fratres, vt obseruetis eos, qui dissensiones & offendicula præter doctrinam, quam vos didicistis, faciunt, & declinate ab illis. 18. Huiuscemodi enim Christo Domino nostro non seruiunt, sed suo ventri: & per dulces sermones, & benedictiones seducunt corda innocentium. 19. Vestra enim obedientia in omnem locum diuulgata est. Gaudeo igitur in vobis. Sed volo vos sapientes esse in bono, & simplices in malo, 20. Deus autem pacis conterat Satanam sub pedibus vestris velociter. Gratia Domini nostri IESV Christi vobiscum. 21. Salutat vos Timotheus adiutor meus, & Lucius, & Iason, & Sosipater cognati mei. 22. Saluto vos ego Tertius, qui scripsi epistolam, in Domino. 23. Salutat vos Caius hospes, & vniuersa Ecclesia. Salutat vos Erastus arcarius ciuitatis, & Quartus, frater. 24. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen. 25. Ei autem, qui potens est vos confirmare iuxta Euangelium meum, & prædicationem IESV Christi secundum reuelationem mysterij temporibus æternis taciti. 26. (quod nunc patefactum est per Scripturas Prophetarum secundum præceptum æterni Dei, ad obeditionem fidei) in cunctis Gentibus cogniti: 27. soli sapienti Deo, per IESVM Christum, cui honor & gloria in sæcula sæculorum. Amen.

Vers. 1. COMMENDO VOBIS PHOEBEN SOROREM NOSTRAM, QVÆ EST IN MINISTERIO ECCLESIÆ, QVÆ EST IN CENCHRIS] Nota. Paulus vocat Phœben *sororem*, ob cognationem, non carnis, sed fidei & religionis. Sicut enim omnes viri Christiani vocabantur fratres, ita omnes feminæ Christianæ vocabantur sorores. Malè ergo quidam recentiores *sororem* interpretantur vxorem Pauli. cum qua, inquiunt, viuebat iam cælebs. Nam Paulus ipse innuptis se annumerat 1. Cor. 7. v. 8. Phœbe hæc vt hinc patet, Corintho profecta fuit Romam atque adeò latrix fuit huius epistolæ ad Romanos, vt habent Græca, Syra & Latina Complut. in fine epistolæ.

Femina Christiana. sorores vel fratres appellati in primitiua Ecclesia.

Phœbe diaconissa. Nota Secundò. Fuit hæc Phœbe *in ministerio Ecclesiæ*: græcè διάκονος, id est, vt explicat S. Chrysost. & Origen. *diaconissa*. Quænam fuerint olim diaconissæ, dicam 1. Timoth. 5. 9.

Nota Tertiò. Cenchri erat portus & pagus Corinthi. ita Origenes. Ergo etiam in pagis iam tum Christi fides erat peruulgata & celebris.

Vers. 2. VT EAM SVSCIPIATIS IN DOMINO] Domini nomine & amore, propter Dominum, vel in Domini gratia, & charitate Christiana. vide can. 25. Vnde subdit Paulus:

DIGNE SANCTIS] scilicet, vti decet Christianos excipere Christianos, qui quasi sancti recipi debent. ita S. Chrysost.

IPSA QVOQVE ASTITIT MVLTIS] προστάτις ἐγενήθη, id est, assistrix fuit, quod Eustathius & Græci nonnulli exponunt πρόξενος, id est, præfecta hospitum fuit. Videtur ergo hæc Phœbe fuisse ex illis, de quibus 1. Timoth. 5. 10. dicitur. *Si hospitio recepit, si pedes sanctorum lauit, &c.*

Vers. 3. Prisca Aquila. SALVTATE PRISCAM ET AQVILAM] Iudæos scenopegos, qui nuper Roma a Claudio eiecti, sed iam eo reuersi erant, vt hic docet Apostolus, vide Actor. 18. 2.

Vers. 4. QVI PRO ANIMA MEA SVAS CERVICES SVPPOSVERVNT] q. d. Qui pro vita mea tuenda suam obiecerunt periculo, vel in illa seditione Ephesi per Demetrium excitata, de qua Actor. 19. v. 24. vel in Corinthiaca, de qua Actor. 18. 12. vel in alia simili.

Vers. 5 ET DOMESTICAM ECCLESIAM (familiam Christianam) EORVM.

Epænetus. SALVTATE EPÆNETVM, QVI EST PRIMITIVVS ASIÆ. Ita Biblia Romana: nam Syrus & Græca iam habent *Achaiæ* pro *Asiæ*. q. d. Salutate Epænetum qui primus in Asia ad fidem Christi est conuersus. Vnde Græca habent, ὅς ἐστιν ἀπαρχὴ τῆς Ἀχαΐας qui est primitiæ Achaiæ. ita Chrysost. & Theodor.

Vers 7. Andronicus Iunias. ANDRONICVM ET IVNIAM COGNATOS MEOS] gentiles meos, qui scilicet mecum eiusdem sunt gentis, putà sunt Iudæi. Sic enim Paulus cap. 9. 3. omnes Iudæos vocat suos *cognatos*.

QVI SVNT NOBILES IN APOSTOLIS] q. d. Qui inter Apostolos & doctores sunt insignes & illustres. ita S. Chrysost. & Theodor. Non enim soli illi duodecim vocati à Christo, sed & Paulus, Silas, Barnabas, alijque similes apud Ethnicos & infideles euangelizantes, fuerunt & etiamnum sunt Apostoli. De personis & Sanctis hisce vide Baron. in Annalibus & in Martyrologio.

QVI ET ANTE ME FVERVNT IN CHRISTO] in fide Christi, q. d. Qui ante me crediderunt & Christiani fuerunt.

A SALVTATE APELLEM PROBVM, (græcè δόκιμον, probatum) IN CHRISTO] hoc est christianismo. vide c. 37. *Vers. 10. Apelles.*

SALVTATE EOS QVI SVNT EX NARCISSI DOMO QVI SVNT IN DOMINO] qui sunt in Domini nostri Iesu Christi fide & Ecclesia. q. d. Salutate ex Narcissi domo omnes qui credunt Christo. Vnde videntur in eadem domo aliqui fuisse infideles, quos salutari non iubet. *Vers. 11.*

HERMAM] Hic Hermas auctor est libri, qui inscribitur Pastor, eò quòd in ipso angelus pastor, protector & custos ipsius Hermæ, qui & Angelus pœnitentiæ ipsius dicitur, inducatur duodecim præcepta vitæ bene agendæ præscribens: qui liber apud veteres magnæ fuit auctoritatis. *Vers. 14. Hermas.*

SALVTATE INVICEM IN OSCVLO SANCTO] non Gentili, sed *sancto*, id est Christiano, religioso, honesto, modesto, casto, sincero, fraterno, de quo plura dicam 2. Corinth. 13. 12. *Vers. 16*

B Quæres, cur S. Petrū non salutet hic Paulus? An quia Romæ Petrus numquam fuit, vt ex hoc loco contendunt Nouantes? Respondeo, Minimè; sed causa est, vel quod ad Petrum peculiares litteras, dederit Paulus, vel quod Petrus, vtpote Iudæus ante aliquot annos Roma pulsus a Claudio Imper. etiamnum abesset: discurrebat enim ad alias in Italia, Hispania, Africa & Britannia Ecclesias fundandas & iuuandas, vt tradit & docet Innocentius I. epist. ad Decentium, & ex ea Baron. Bellarmin. & alij. Nam alioqui Priscilla & Aquila, alijque Iudæi quos hic salutat, Romam redierant, edicto Claudij jam oblitterato, vel reuocato, aut certè illo stante, furtim & clanculum irrepentes.

Cur S. Paulus non salutat hoc S. Petrum.

Regiones à S. Petro perlustratæ cum Roma pulsus esset.

C SALVTANT VOS OMNES ECCLESIÆ CHRISTI] Non quòd ab eis salutandi Romanos accepisset Paulus mandatum: longè enim aberant; sed quia earum charitatem & effectum nouerat, quo Romanos salutare & prosperè agere cupiebant & quia ipse erat caput omnium Ecclesiarum, omnes Ecclesias repræsentans, sicut rex regnum. Sicut ergo regnum per regem loquitur & salutat: ita & Ecclesiæ per Paulum; vt quòd ipse faciat, Ecclesiæ censeantur fecisse.

Sic 1. Corinth. vlt. v. 19. dicit Paulus: *Salutant vos Ecclesiæ Asiæ*. Sic quoq; vulgo de verè amicis & familiaribus scribimus: Salutat te ille vel ille familiaris tuus, & meus; etiamsi nobis nil tale dixerit; quia nouimus eius mentem, qua alium salutare & bene agere desiderat. Hæc enim mens est hominum inuicem scribentium, hic vsus communis, verus & mendacij expers.

D ROGO OBSERVETIS EOS QVI DISSENSIONES PRÆTER (id est contra, vt vertit Erasmus) DOCTRINAM, QVAM VOS DIDICISTIS, FACIVNT) Sic Galat. 1. 8. dicit Apostolus anathema ijs qui aliud euangelizant, præter (id est contra) id, quod euangelizatum est. *Vers. 17.*

HVIVSCEMODI PER DVLCES SERMONES ET BENEDICTIONES (hoc est, adulationes, assentationes inquit Theophyl.) SEDVCVNT CORDA INNOCENTIVM] Per *dulces sermones*. græcè διὰ τῆς χρηστολογίας. Vbi Nota, à græco χρηστός, id est vtilis vel commodus. Gentilibus vocabantur *Chresti*, homines vtiles vel benefici, Vnde Lucianus in Philopatro, *Pauci*, inquit, *chresti*, id est frugi sunt *quemadmodum vbique video.* Contrà verò *chrestologi* dicebantur, qui cùm bene loquerentur, malè tamen agebant: qua de causa Pertinacem Imper. Chrestolo- *Vers. 18.*

Qui sint Chresti & Chrestologi.

gum

gum esse appellatum, auctor est Iulius Capitolinus. Tales chrestologos Apostolus hic vocat hæreticos & pseudodoctores, eorumq; chrestologiam, id est blandiloquentiam, cauendam esse monet.

VERS. 19. VESTRA OBEDIENTIA, qua promptè & perfectè Euangelio credidistis IN OMNEM LOCVM DIVVLGATA EST] q.d. Ergo, ô Romani, vti cœpistis, ita pergite tueri hanc fidem & obedientiam. vide dicta c. 1. v. 8.

VOLO VOS SAPIENTES ESSE IN BONO, ET SIMPLICES IN MALO] *Sapientes*, id est prudentes, & cautos, ne â bono quod accepistis, illorum seductorum dulcibus & blandis persuasionibus excidatis. Ad malum autẽ *simplices*, id est rudes, quasi nesciẽtes malè agere, qui nullam nocendi artem teneatis

Simplex & ἀκέραιος quid.

Nota. *Simplex* græcè dicitur ἀκέραιος, quod deducitur à κέρας & α priuatiuo, q.d. Sine cornu, placidus, innocens, vel ἀπὸ τοῦ κεράω, id est miscere, & α priuato, q.d. Immistus, purus, sincerus, & exinde metaphoricè, simplex, qui non nouit adulterare, miscere, corrumpere, vitiare. Sic Matth. 10. 16 iubet Christus, vt simus ἀκέραιοι ὡς αἱ περιστεραί, simplices sicut columbæ,

VERS. 20. *Quid τὸ Deus conterat Satanam. Prima expositio. Secunda.*

DEVS PACIS (amator & auctor) CONTERAT SATANAM (qui magister est omnium dissensionum) SVB PEDIBVS VESTRIS VELOCITER] q. d. Deus conterat citò dissensiones vestras cum suo principe. ita S. Chrysost. & Theodor.

Secundò, Orig. *Deus conterat Satanam*, hoc est, inquit omnem spiritum qui aduersatur credentibus, quique per suos ministros, quasi serpens insidiatur calcaneo vestro, & vos ad defectionem à fide sollicitat. Alludit ad Genes. 3. 15. *Ipsa* (vel, vt directè habent Hebræa, הוא *hu*, id est ipsum semen, siue proles mulieris putà Christus *conteret caput tuum*.

Tertia. Satanas conteritur, cum potentia principũ Gentilium decrescit.

Tertiò propriè *Satan*, id est diabolus, conteri, hoc est deijci, calcari ac vinci hic dicitur, cum eius populus, scilicet idololatræ & infideles, maximè reges & principes, qui Euangelio aduersantur, deiiciuntur. Orat ergo hic Paulus, vt populus Christianus his omnibus fiat potentior, vt pro Imperatoribus & principibus idololatris Christiani surrogentur, vtque Deus pacis persecutores Ecclesiæ conuertat, eosque illi subijciat, ita Anselm. Sic inter alios S. Sempronius Martyr productus ad Martis simulacrum, iussusque illud adorare dixit *Conterat te Dominus Iesus Christus filius Dei viui*: ac mox simulacrum ipsum sensim liquefactum defluxit: vt habent acta S. Nemesij Martyris,

Statua Martis à S. Sempronio contrita

Hic sensus accommodus & illustris est: primus tamen sensus quem dedi, magis respondet præcedentibus; putà versui 17. & sequ.

VERS. 22. SALVTO VOS EGO TERTIVS, QVI SCRIPSI EPISTOLAM, IN DOMINO] hoc est, propter Dominum, aut potiùs q. d. Salutem quæ à Christo Domino est & proficiscitur, vobis precor.

Tertius scriba exarauit hanc epistolam dictante Apostolo.

Nota. Pro *Tertius*, aliqui legunt, *Terentius*, sed perperam. *Tertius* ergo hic nomen est proprium scribæ, qui dictante Paulo epistolam scripsit. Estque hæc eius sententia Scriptura sacra, vti reliqua epistola, quia illam ipsam vel Paulo, vt videtur, vel Spiritu sancto dictante scripsit Tertius. Hunc factum esse Episcopum Iconij, Diodorus Tersensis hic, & Dorotheus in Synopsi testantur: vbi & martyrio coronatus est 21. Iunij, vt habent Martyrologia. De hoc Tertio ita ex Diodoro Tarsensi scribit Sixtus Senensis l. 2. in Tertio. *Tertius*, inquit,

Tertius hic postea factus est Episcopus Iconij.

Iconij Episcopus. Pauli discipulus, & amanuensis, scripsit dictante Apostolo eam quæ est ad Romanos Epistolam in cuius fine salutationem quoq; suam apponens ait, Saluto vos ego Tertius qui scripsi epistolã hanc in Domino. Is cum esset parũ sermone peritus, nec satis in scribendo exercitatus, epistolam, quæ propter multitudinẽ ac sublimitatem quæstionum, ceteris Pauli Epistolis obscurior est, longe reddidit obscurißimam, dum sensus & cogitationes Pauli elocutionibus interdum confusis, & inabsolutis sententiis, ac transposita nonnumquam ordinis serie conatus est explicare. Diodorus Tarsensis Episcopus in expositione epistolæ ad Romanos huius rei testis est. Theodolus Calesyriæ presbyter in expositione epistolæ ad Romanos, pro Tertio, Terentium legit.

Tertij imperitia in exscribendis Apostoli sententijs.

VERS. 23. SALVTAT VOS CAIVS HOSPES MEVS] Ad hunc Caium scripsit S. Ioannes tertiam suam epistolam Catholicam, in qua eum ab hospitalitate & misericordia, in pauperes dilaudat.

ET VNIVERSA ECCLESIA] scilicet quæ est Corinthi; vnde hanc epistolam scripsit Paulus. Videtur ergo ex hoc loco, Caij domus fuisse Ecclesia siue locus ad quem ad S. Synaxes congregabantur Christiani, qui erant Corinthi. Vnde Ambros. Syrus, & Græca legunt τῆς ἐκκλησίας ὅλης. q.d. Caius est hospes non tantum meus, sed etiam vniuersæ Ecclesiæ Corinthiacæ.

Caius hospes Apostoli & conuenientium Christianorum.

ERASTVS ARCARIVS. græcè οἰκονόμος, id est quæstor CIVITATIS] Corinthi, vt dixi, cui nimirum commissa erat cura publici ærarij.

Erastus quæstor.

VERS. 24. GRATIA DOMINI VESTRI IESV CHRISTI CVM OMNIBVS VOBIS. AMEN. Nota. Apostolus passim epistolis suis & præmittit & subjungit apprecationem gratiæ, vt doceat nil ita Christiano in votis esse deberẽ, ac Dei gratiam, gratiæque augmentum, qua scilicet non hominibus, sed Deo grati simus, ac placeamus: sic enim ad omnia virtutum opera validi ac potentes efficimur, degimusque in perpetua pace ac lætitia. Sicut enim famulus qui regi seruit, apud quem gratiosus est, nihil tristitiæ sentit, quidquid inimicitiæ vel aduersitatis aliunde occurrat: ita nos nihil mœroris sentiemus, siue amici alijque nos deserant & infestent, siue pericula & tribulationes ingruant, si in Dei gratia simus, si Deus nos gratia sua roboret ac confirmet.

Gratia Dei quanta sit.

Sic insuper inquit S. Chrysost. hom. 10. in epist. 2. ad Tim. in morali: *Si in gratia Dei sis terribilis eris non tantum hominibus, sed & dæmonibus. Tales fuere Apostoli, qui calcatis diuitijs Domini sui imperio sunt potiti. Ille, aiebãt, morbo liberetur, ille dæmonibus: illũ liga, hũc solue. In terris fiebant ista, sed è cælis proficiscebantur.* Et rationem subdit dicens, *Hic enim honor redũdat in Dominũ. Quo enim potentior est famulus eo maiori admirationi est dominus.* Addit deinde Chrysost. nos omni vi & violentia nobis & concupiscentijs illata, ad hanc gratiam assequendam cõniti debere.

Virtus gratiæ Dei.

VERS. 25. EI AVTEM QVI POTENS EST VOS CONFIRMARE IVXTA EVANGELIVM MEVM (supple, sit honor & gloria, vt patebit v. vlt. in fine) ET PRÆDICATIONEM IESV CHRISTI (de Iesu Christo Saluatore) SECVNDVM REVELATIONEM MYSTERII] q. d. Prædicatio Euangelij Christi non est prædicatio veritatis & rei humano lumine cognitæ, sed est prædicatio rei cognitæ per reuelationem diuinam: nimirũ est prædicatio magni illius mysterij, quod tota hac epistola tractatum est: scilicet omnes omnino homines, etiam Gentiles & Paganos, iustificari ex fide Christi, idque gratis, & sine vllis cuiuspiam meritis.

Mysterium tota hac epistola tractatum.

TEMPORIBVS ÆTERNIS) Nota, nec mundum, nec tempus esse ab æterno, vti voluit Plato. Dicuntur ergo tempora æterna, non secundùm rem, sed secundùm imaginationem, quæ scilicet fingimus ante mundum æternitati coextitisse. ita Anselm. q.d. Paulus. Non est recens inuentum Euangelij sed ab æterno semper fuit ipsum Euangelium in secreto diuinitatis consilio, menteq; diuina tacitum & occultum, & numquam hactenus in mundo propalatum aut prædicatum. Vnde subdit.

VERS. 26. QVOD (scilicet mysterium iam dictum Græcum enim *φανερωθέντος* referri debet ad *μυστηρίου*) NVNC PATEFACTVM EST (declaratum & demonstratum est) PER SCRIPTVRAS PROPHETARVM, qui Christum, Christique Euangelium prædixerunt, SECVNDVM PRÆCEPTVM ÆTERNI DEI, AD OBEDITIONEM FIDEI) vt nimirum omnes Gentes Euangelium fidemque Christi audiant, illique credant & obediant.

IN CVNCTIS (quibusuis sine discrimine) GENTIBVS COGNITI) scilicet mysterij: eò enim *τὸ cogniti* referri patet ex Græco, & ex parenthesi Romana, quæ omnia à *τῷ quod nunc patefactum est*, hucusque duobus semicirculis includit. Græcizat ergo hic noster Interpres; cùm alioqui clarè vti cœperat dicere debuisset: *Mysterij, quod nunc patefactū est, & in cūctis Gētibus cognitum*; vel, vt græcè est, *γνωρισθέντος*, id est, notificatum & manifestatum est.

VERS. 27. SOLI SAPIENTI DEO PER IESVM CHRISTVM] Hæc refert ad *Ei qui potens est*, vers. 25. q.d. Soli sapienti & potenti Deo per Christum & Christianam religionem, omnis sit honor & gloria sempiterna.

Nota. Gloria sit *soli*, non Patri, vt Arriani; sed Deo, id est, SS. Trinitati, cui per Christum hominem omnis honor defertur. ita S. August. l. 3. Contra Maxim. 13. Nam Christus Deus & homo cum A sit, vt Deus honorem recipit cum Patre & Spiritu sancto, vt homo verò illum defert. Detulit autem, cùm prædicauit in mundo SS. Trinitatem, & iussit baptizari in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti omnes gentes.

Nota Secundò. Vox *sapienti* innuit, per nullam hominum sapientiam hominem potuisse, viam salutis agnoscere: quia solus Deus à seipso, & per essentiam sapiens est, qui eam per fidem nobis manifestauit. Hinc solùs sapiens dicitur: respicit enim Paulus ad mysterium, de quo dixit v. 25. ita Ansel. Vide Baruch. 3. v. 3. & 37. *Sapientia solius Dei est.*

CVI HONOR ET GLORIA IN SÆCVLA SÆCVLORVM AMEN) *τὸ cui* hebraismo redundat. ita S. August. Hebræi enim repetunt relatiuum cum antecedente. Vnde Græca & Syrus non habent *τὸ cui*. Sic ergo hæc omnia ordinanda sunt: Ei qui potens est vos confirmare, videlicet, soli sapienti Deo B sit honor & gloria Amen.

Vide S. Chrysost. hic in morali hom. vlt. pulchrè & patericè ostendentem quantum S. Paulus suo zelo, labore & feruore honorarit & glorificarit Deum.

O Rex sæculorum, ô reuelator mysterij temporibus æternis taciti, ô æterne Deus, immortalis & inuisibilis, ô qui habitas in celsis montibus ÆTERNITATIS, qui ex alto despicis arcta vitæ nostræ, omniumque temporum sub te labentium spatia; tibi honor, tibi gloria in sæcula sæculorum. Tu nobis beatæ ÆTERNITATIS aditus deuicta morte reserasti: fac nos semper eius memores, ita sobriè, iustè & piè viuere, vt eius participes efficiamur: da nobis ita sanctè & heroicè hoc vitæ momentum transigere, vt in sæcula sæculorum te frui, te laudare, te cum omnibus angelis & Sanctis celebrare mereamur ô vera charitas, ô chara ÆTERNITAS, Deus meus & omnia, Amen.

COM-

COMMENTARIVS
IN I. EPISTOLAM
AD CORINTHIOS.
ARGVMENTVM.

Describitur Corinthus.

ACHAIA siue Peloponesus, quæ nunc vulgò Morea dicitur olim celebres habuit vrbes: harum metropolis & nobile emporium erat Corinthus, inquit Chrysost. duobus indyta portubus, quorum Lechæum Ionio, Schonus Ægeo imminet mari. Vnde à duplici hoc mari Poëtæ *Corinthum bimarem* vocarunt; vt Ouid. 4. Fastor.

Adriacumq; patens late bimaremq; Corinthum,

Fertur autem Corinthus primò à Sisypho latrone Æoli filio condita fuisse, & Corcyra nominata auctore Strabone l. 8. Geogr. postea Ephyre, deinde euersa, & instaurata à Corintho Marithonis, seu Pelopis (vt Suidæ placet) siue (vt alij malunt) Orestis filio Corinthus appellata. Hanc vrbem Cicero pro lege Manilia, Græciæ totius lumen appellat. Eò enim potentiæ propter situs opportunitatem peruenit, vt vix Romanæ vrbi concederet.

Corinthiorum, diuitiæ, splendor fastus & luxus.

Abundabat ergo Corinthus opibus, mercibus & metallis, ac præsertim ære, fuitq; æs Corinthiacum celeberrimum. & laudatissimum; adeò vt Plinius l. 4. c. 2. tradat illud auro & argento æquiparari. Ex hac opulentia manauit Corinthiorum fastus, ingluuies, luxus, libido, magnificentia, vt ea abierit in prouerbium: *Non cuiuis homini contingit adire Corinthum.* Vbi Demosthenes mulierculæ, pro horario vsu corporis, deposcenti octona auri talenta, respondit: *Ego tanti pœnitere non emo.* Hac de causa in hæc eorum vitia subinde, ac præsertim c. 6. inuehitur Apostolus.

Corinthiorum sapientia, & Pauli apud eos prædicatio.

Rursum Secundò, Corinthi erat Oratorum & Philosophorum frequentia inter quos fuit Periander, vnus è septem Græciæ sapientibus. Adijt ergo Paulus Corinthum, vt in vrbe tam frequenti & celebri disseminaret Euangelium, in eaque annum & sex menses euangelizauit, ac multos ad Christũ conuertit, confirmante eum Domino, qui ei per visionem Corinthi apparens: *Noli, inquit, timere, sed loquere, & ne taceas, propter quod ego sum tecum, & nemo apponetur tibi vt noceat te, quoniam populus est mihi multus in hac ciuitate,* Actor. 18. 9. Hac Pauli prædicatione Corinthii Christiani mirè profecerunt, adeò vt eorum sapientiam, prophetiam, aliasque gratias eis à Deo datas c. 1. v. 5. c. 14. v. 26. & alibi celebret ipse Paulus.

Corinthiorum ambitio, contentiones & schismata.

Hinc tertiò, inter Corinthios orta est superbia, ambitio & contentiones, præsertim postquam Apollo vir eloquens & potens in Scripturis, superuenit Corinthum Act. 18. 27. tunc enim nõnulli hunc Apollo prætulerunt Paulo, quasi in sermone minùs eleganti & eloquenti; indeque orta sunt schismata; vno iactante & dicente, *Ego sum Pauli*; altero, *Ego sum Apollo*, &c. Paulus ergo hanc ad eos scribit epistolam, in qua statim per quatuor prima capita, eos ab humanæ sapientiæ & eloquentiæ fastu, atque inani magistrorum suorum Pauli vel Apollo vendicatione, ad humilitatem crucis, ad Christi fidem & doctrinam abducit.

Paulus hac epistola Corinthiorum schismata componit: dubia resoluit

Quartò, scripserant Corinthij ad Paulum varia dubia proponentes, vt patet c. 7. v. 1. quæ ipse hac epistola resoluit: vnde postquam primis quatuor capitibus, eorum schismata & vanæ sapientiæ ambitionem retulisset: deinde c. 5. jussisset excommunicari & vitari incestuosum, ac cap. 6. litigia eorum coram iudice infideli, atque fornicationem insectatus fuisset; c. 7. primum eorum dubium de matrimonio & virginitate enodat, docetq; quæ sint iura matrimonij Christiani, eiq; opponit & anteponit consilium Euangelicum virginitatis & cælibatus. Mox c. 8. & 10. dubium secundum eorum de idolothytorum esu aggreditur, asseritque illum in se licitum esse, sed cauendum, vbi est scandalum infirmorum. Deinde c. 9, vt ostendat, quàm idolothytorum scandala sint cauenda, asseuerat se ob ædificationem proximorum, abstinuisse stipẽdio sustentationis, sibi euangelizanti debito, ac labore manuum victum sibi comparasse, Inde c. 11. tertium Corinthiorum dubium de mulierum velatione, & quartum de cœna Eucharistica; eiusque agape resoluit. Mox cap. 12. disputat de gratijs gratis datis, easque variè varijs à Spiritu sancto distribui docet, c. 13. demonstrat inter Dei dona & gratias excellere charitatem, cap. 14. quinto Corinthiorum dubio; An donum linguarum præstet prophetiæ? negatiuè respondet. cap. 15. sextum dubium eorum resoluit, probando multis resurrectionem, eiusque dotes, modum & ordinem docendo. cap. 16. iubet fieri collectam eleẽmosynarum pro pauperibus Hierosolymitanis, ac denique salutationibus claudit epistolam.

Quando & vbi scripta hæc epistola.

Nota Quintò. Scripta est tam hæc prima, quàm secunda ad Corinthios, ante epistolam ad Romanos: nam, vt notat ad Chrysost. Apostolus 1. Corint. 16. v. 2. Corinthios ad collectam, qua subleuent famem pauperum, Hierosolymitanorum, adhortatur, quam Roman. 15. v. 25. & 26. iam factam esse docet. Rursum scriptam esse hanc epistolam Philippis & missam per Timotheum habent Græca, Syra & Regia Latina in fine epistolæ. sed videtur potius ex cap. 16. v. 8. & alijs Ephesi scripta Actor. 19. v. 1. anno Christi 57. ita Baronius, Oecumenius & alij.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

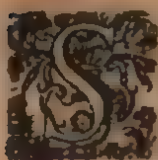
AGit gratias Deo, pro gratia Corinthijs data, spondetq́; quod Deus in ea illos confirmabit.

Deinde v. 10. insectatur eorum schisma, quo hic dicebat, Ego sum Pauli: *ille,* Ego sum Apollo; *cùm omnes sint Christi.*

Tertiò, v. 17. radicem schismatis succidit, dum docet non debere Corinthios spectare eloquentiam Apollo, vel alterius prædicatoris; sed rem prædicatam, scilicet crucem, quæ licet Iudæis sit scandalum, Gentibus stultitia, fidelibus tamen est Dei virtus & sapientia.

Hinc Quartò, v. 26. consequenter docet Deum non vocasse ad prædicationem & fidem cruci & salutis sapientes, potentes, & nobiles mundi, sed stultos, infirmos & ignobiles Apostolos, aliosque primos fideles, idq́; ne quis in se, sed tantum in Deo glorietur.

PAVLVS vocatus Apostolus IESV Christi per voluntatem Dei & Sosthe-
nes frater, 2 Ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi, sanctificatis in Christo IE-
SV, vocatis sanctis, cum omnibus, qui inuocant nomen Domini nostri
IESV Christi, in omni loco ipsorum, & nostro, 3. Gratia vobis & pax à Deo
Patre nostro & Domino IESU Christo. 4 Gratias ago Deo meo semper pro
vobis in gratia Dei, quæ data est vobis in Christo IESV: 5. quòd in omnibus diuites facti
estis in illo, in omni verbo, & in omni scientia: 6 sicut testimonium Christi confirma-
tum est in vobis: 7. ita vt nihil vobis desit in vlla gratia, expectantibus reuelationem
Domini nostri IESV Christi, 8. qui & confirmabit vos vsque in finem sine crimine, in die
aduentus Domini nostri IESV Christi, 9. fidelis Deus per quem vocati estis in socie-
tem filij eius IESV Christi Domini nostri. 10. Obsecro autem vos fratres per nomen
Domini nostri IESU Christi: vt idipsum dicatis omnes, & non sint in vobis schismata:
sitis autem perfecti in eodem sensu, & in eâdem sententiâ. 11. Significatum est enim
mihi de vobis fratres mei, ab ijs qui sunt Cloës, quia contentiones sunt inter vos.
12. Hoc autem dico, quod vnusquisque vestrûm dicit: Ego quidem sum Pauli: ego
autem Apollo: ego verò Cephæ: ego autem Christi. 13 Diuisus est Christus? Numquid
Paulus crucifixus est pro vobis? aut in nomine Pauli baptizati estis? 14. Gratias ago
Deo, quòd neminem vestrum baptizaui, nisi Crispum & Caium: 15. ne quis dicat
quòd in nomine meo baptizati estis. 16. Baptizaui autem & Stephanæ domum: cete-
rum nescio si quem alium baptizauerim. 17. Non enim misit me Christus baptiza-
re, sed euangelizare: non in sapientia verbi, vt non euacuetur crux Christi. 18. Ver-
bum enim crucis pereuntibus quidem stultitia est: ijs autem qui salui fiunt, id est nobis,
Dei virtus est. Scriptum est enim: 19. Perdam sapientiam sapientium, & prudentiam
prudentium reprobabo. 20. Vbi sapiens? vbi scriba? vbi conquisitor huius sæculi?
Nónne stultam fecit Deus sapientiam huius mundi? 21. Nam quia in Dei sapientia
non cognouit mundus per sapientiam Deum: placuit Deo per stultitiam prædicatio-
nis saluos facere credentes. 22. Quoniam & Iudæi signa petunt, & Græci sapientiam
quærunt: 23. Nos autem prædicamus Christum crucifixum: Iudæis quidem scanda-
lum, Gentibus autem stultitiam: 24. ipsis autem vocatis Iudæis, atque Græcis, Chri-
stum Dei virtutem, & Dei sapientiam: 25. quia quod stultum est Dei, sapientius est
hominibus: & quod infirmum est Dei, fortius est hominibus. 26. Videte enim vocatio-
nem vestram fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes,
non multi nobiles: 27. sed quæ stulta sunt mundi elegit Deus, vt confundat sapien-
tes: & infirma mundi elegit Deus, vt confundat fortia: 28. & ignobilia mundi, & con-
temptibilia elegit Deus, & ea quæ non sunt, vt ea quæ sunt destrueret: 29. vt non glo-
rietur omnis caro in conspectu eius. 30. Ex ipso autem vos estis, in Christo IESV qui
factus est nobis sapientia à Deo, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio: 31. vt quem-
admodum scriptum est: Qui gloriatur, in Domino glorietur.

VERS. 1. OSTHENES] Erat hic princeps synagogæ Corinthi, conuersus ad Christum à Paulo pro fide coram Gallione Proconsule acriter verberatus, Actor. 18. v. 17. ac post mortem relatus inter Sanctos, 28. Nouembr.

VERS. 2. ECCLESIÆ DEI, QVÆ EST CORINTHI, SAN- A CTIFICATIS IN CHRISTO IESV, VOCATIS SANCTIS, supple, scribit, & salutem dicit Paulus precando: GRATIA VOBIS ET PAX A DEO] Pro *vocatis sanctis*; Syrus vertit, *vocatis & sanctis*. Græcè enim semper non est participium λεγόμενος, aut κεκλημένος, id est vocatus, dictus, appellatus, sed κλητὸς, nomen, quasi dicat, Vocatitius sanctitatis, vel VERS. 3.

voca-

vocatione sanctus, vocatus ad sanctimoniam.

Nota Primò hoc beneficium vocationis Paulum toto hoc capite, & passim alibi admirari.

Beneficium vocationis cum admiratione & humilitate recensendum.

Secundò, illud & omnia cetera humiliter ac piè diuinæ beneuolentiæ & potestati adscribere. De humilitate locum hic habet insignem Chrysost. in morali homil. primæ.

Error Pelagij circa vocationē.

Tertiò, hinc patet contra Pelagium, non nostris meritis, sed mera Dei gratia nos vocatos esse ad fidem & gratiam Christi. ait Chrysost. & passim August. Rursum hinc omnes Christiani olim dicti sunt Sancti, non actu, sed vocatione, professione, debito.

Quartò, hos Sanctos, dicit *in Christo*, id est per Christi merita, sanctificatos, scilicet in baptismo & deinceps.

Quintò, τὸ *Ecclesiæ*, & τὸ *vocatis sanctis* idem sunt. Est enim appositio siue explicatio Ecclesiæ: vt si quæras, quid sit Ecclesia? respondebo hinc ex S. Paulo, Sunt vocati Sancti, siue Est congregatio & cœtus fidelium, qui vocati sunt ad sanctitatem.

Ecclesiam esse visibilem contra hæreticos ostenditur.

Vnde Sextò, hinc patet, Ecclesiam esse visibilem. Scribit enim Paulus hæc non ideæ abstractæ, sed Ecclesiæ, quæ est Corinthi, quæ eius litteras legere & videre poterat vt patet.

Septimò, ex hoc loco liquet, eamdem vbique esse Ecclesiam, cuius pars erat Ecclesia Corinthiorum. Vnde ait: *Cum omnibus qui inuocant nomen Domini nostri Iesu Christi, in omni loco ipsorum & nostro*, id est, omnibus Christianis vbicumque consistant; siue mecum hoc in loco nostro, siue in alio quolibet suo loco. *Ipsorum* ergo, scilicet Corinthiorum, *& nostro*, scilicet meo & Sosthenis. Addit hoc, ne quis putaret cum dixit. *Domini nostri Iesu Christi*, dicere voluisse, Christum dominum esse solius Pauli & Sosthenis. ita Chrysost. *Ergo*, ait, *tacitè innuit Paulus Corinthios semotis cōtentionibus debere esse cōcordes quasi membra eiusdē Ecclesiæ & capitis Christi*. Deinde innuit se scribere hanc epistolam propriè quidem ad Corinthios, sed tamen cupere esse circularem ad omnes Christianos, vti circulares erant epistolæ aliorum Apostolorum & Episcoporum primis illis sæculis. Nam quod Caiet. τὸ *nostro*, interpretatur, q. d. Nostra iurisdictio se extendit Corinthū, & ad Corinthios, vt vrbs & locus Corinthi sit & ipsorum & noster, coactum est. Denique cur dicatur Ecclesia, vel euocatio, vel cœtus vocatorum ad fidem quæ olim synagoga, id est cōgregatio dicebatur, & quid sit, qualis, quæ eius notæ, vide Bellarm. de Ecclesia l. 1. c. 1. 2. & seq. solidè & doctè edisserentē.

Vers. 4. *Gratiarum actio frequens debet esse Christiano.*

GRATIAS AGO DEO MEO SEMPER PRO VOBIS IN GRATIA DEI, QVÆ DATA EST VOBIS IN CHRISTO IESV] *In gratia*, Syrus על טיבותא *al taibuta*, græcè ἐπὶ τῇ χάριτι, id est propter gratiam Dei, *quæ data est vobis in Christo* id est, per Christum. Vide can. 25. *Origo*, inquit S. Bernardus serm. 13. in Cantica, *omnium fontium & fluuiorum mare est: virtutum autem & scientiarum origo est Dominus Iesus Christus: continentia carnis, cordis industria, voluntatis rectitudo ex illo fonte manant; remittatur* (per gratiarū actionem) *ad suum principium cæleste profluuium, quo vlterius terræ refundatur; Gloriam meam alteri non dabo, inquit Deus*, Isaiæ 48.

Vers. 5. QVOD IN OMNIBVS DIVITES FACTI ESTIS IN ILLO (per illum Christum) IN OMNI VERBO (prædicationis Euangelij) ET IN OMNI SCIENTIA] id est, spirituali eius intelligētia. q. d. Gratias ago Deo, quòd vobis copiosam per me & Apollo exhibuerit prædicationem & doctrinam Euangelij, eiusque sensum & intelligentiam.

SICVT TESTIMONIVM CHRISTI CONFIRMATVM EST IN VOBIS] Id est, quibus, seu testimonijs duobus Christiana fides fundata & firmata est in vobis. Nam Græci Græcum καθὼς id est *sicut*, per enallagen interpretantur, δι' ὧν *per quæ*, scilicet verbum & scientiam. Alij sic explicant, *sicut testimonium*, &c. q. d. Quibus rebus, scilicet prædicatione Euangelij, eiusque scientia, quasi certo testimonio cognoscitur vos esse fideles & discipulos Christi. *Vers. 6.*

EXPECTANTIBVS REVELATIONEM DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI] in secundo illius aduentu, quando omnium gratiarum copiam & consummationem in gloria cælesti a Christo accipietis. *Vers. 7.*

QVI ET CONFIRMABIT VOS, quantum est ex parte sua, id est gratiam dabit, quæ vos confirmare possit, & actu confirmabit, si eam accipere, ea vti, & vos confirmare in Christi fide & charitate velitis, de quo rursum v. 9. *confirmabit*, inquam, ad hoc, vt sitis & persistatis VSQVE IN FINEM (vitæ) SINE CRIMINE græcè ἀνεγκλήτους, id est inculpati, quos nemo culpare aut criminari possit, quasi crimen aliquod contra fidem & charitatem Christi commiseritis. τὸ enim *sine crimine* referri ad *confirmabit*, patet ex græco βεβαιώσει ὑμᾶς ἀνεγκλήτους, id est, confirmabit inculpatos; siue incriminales, vt scilicet tales sint & perseuerent. Loquitur Apostolus toti Ecclesiæ, in qua plerique erant sancti & inculpati, etiamsi pauci aliqui schismata sererent, quos mox versu sequenti redarguit & culpat. *Vers. 8.*

In Ecclesia Corinthiorum plerique erant sancti.

IN DIE ADVENTVS DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI] Est eclipsis, frequens Apostolo; supplendum enim est, vt sitis & appareatis sine crimine. illo die aduētus & judicij Christi: nisi malis ἐν ἡμέρᾳ poni pro εἰς ἡμέραν, *in die*, pro in diem (sæpè enim ἐν & εἰς confundit Apostolus) vt explicet τὸ *in finem*, per τὸ *in die aduentus Christi*. hic enim vltimus noster & rerum omnium erit finis.

FIDELIS DEVS PER QVEM VOCATI ESTIS IN SOCIETATEM FILII EIVS IESV CHRISTI] Nota. *Fidelis* S. Paulo idem est quod constans, verax, vt ostendam 1. Timoth. 1. 15. non quasi. vt vult Caluinus, solum efficaciter à se vocatos, eosque omnes Deus saluet; & quemque illorum se saluum fore firma fide credere jubeat & efficiat Vt quid enim mox v. sequenti de Corinthiorum salute sollicitus, schismata eorum incusat? An non crediderant Corinthij? & tamen in schismata lapsi, periculum damnationis incurrerant, ideoque illud ab eis auertere satagit Paulus. Possunt ergo fideles in peccata labi & damnari. *Vers. 9.*

Error Caluini circa efficacem Dei vocationem.

Dicitur itaque Deus *fidelis*, quia non sine causa suum vobis, ô Corinthij, subtrahet auxilium, quod dare cœpit, & deinceps se daturum promisit, vt persistatis & confirmemini in fide & societate Iesu; nec vos deseret, nisi priùs à vobis deseratur, vt docet Concil. Trident. ex S. Augustino sess. 6. c. 11. & 13. vbi tria docet eadem quæ hic Apostolus.

Deus non deserit hominem nisi prius desertus.

Primò, justificatis omnibus Deum gratiā Christi dare; qua in justitia perseuerare possunt, si velint. Secundò, eos sua voluntate posse ab ea excidere. Tertiò neminem scire an sit perseueraturus, & an sit de numero electorum, nisi specialem hac de re à Deo reuelationem habeat.

Tria nos docet circa negotium vocationis & electionis diuinæ.

Nota Secundò *Societatem filij* hic vocat Paulus communionem fidei, gratiæ & gloriæ Christi, quæ habetur in Ecclesia Christi, siue ipsum christianismum,

mum, in quo habemus societatem filiationis, hereditatis, Sacramentorum, & omnium bonorum Christi. q. d. Vocati estis, vt sitis filij Dei, socij mēbra, fratres & coheredes Christi. ita Anselm. Ambros. Theophyl. Chrysost. quem vide. Sic S. Ioannes ait epist. 1. c. 1. 3. *Vt & vos societatem habeatis nobiscum & societas nostra sit cum Patre, & cum filio eius Iesu Christo.*

Vbi aduerte. Licet, vt ait Apostolus, omnes fideles Christiani sint de societate Christi tamen alij alijs magis sunt de hac societate; scilicet, qui magis Christi vitam & gratiam participant; vt qui non tantum præcepta, sed & consilia Christi sequuntur: sicut de societate Christi magis erant Apostoli, quàm alij Christiani.

Insulsè cauillantur hæretici: Paulus omnes Christianos dicit esse vocatos in societatem filij Dei: ergo perperam Iesuitæ sibi solis arrogant nomen Societatis Iesu. Pari enim modo inferrent: Omnes Christiani colunt SS. Trinitatem, B. Virginem, angelos: ergo perperam Ecclesia instituit Ordines & Sodalitates nomine SS. Trinitatis, B. Virginis, angelorum; &c. Hæ enim Sodalitates alios non excludunt ab horum cultu, sed nomen alijs commune sibi appropriant, vt eo excitentur ad maiorem & singularem pietatem erga SS. Trinitatem. B. Virginem, angelos, vtque alios quoque ad eamdem excitent.

Sciant verò, Iesuitas hoc nomen sibi non dedisse, sed Summos Pontifices Romanos, ipsumque fundatorem S. Ignatium, qui ex humilitate & gloriæ vitandæ causa, suos non voluit vocari Ignatianos, sed Societatis Iesu, idque ex visione quadam, qua agens de Societate fundata, vidit Iesum crucem baiulantem, sibique dicentem, *Ego vobis Romæ propitius ero* quando diuinitus ita illustratus fuit, vt non dubitaret hanc esse Dei voluntatem, hoc nomen Iesu Societati huic dandum esse. Audiant Ribadeneiram l. 2. Vitæ S. Ignatij c. 11. *Societatem Iesu appellari voluit, vt qui huc vocati fuerint, non se in Ignatij Ordinem aliquē ascriptos, sed in Societatem filij Dei Iesu Christi Domini nostri vocatos agnoscant: sub illo summo Imperatore mereāt; eius signa sequātur, crucem suam cupidè tollant; & in auctorem fidei & consummatorem Iesum aspiciant, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contemptâ. Et ne defatigentur animis deficientes, certum illis atque persuasum sit ducem suum sibi præstò esse, illum non Ignatio solum & socijs, vt videmus hactenus fuisse, sed sibi quoque futurū semper propitium sperent.* Et Pium V. Pontif. in Bulla Soc. pag. 74. *Qui,* inquit, *sicut nomen sociorum Iesu assumpserunt: ita opere, doctrina & exemplis D. N. Iesum Christum imitari, & eius vestigia sequi nituntur.* Sicut ergo S. Paulus Timotheum epist. 2. c. 2. v. 3. hortatur vt laboret ac certet, *sicut bonus miles Christi Iesu:* ita *Societas Iesu* suo nomine monetur & excitatur, vt pro gloria Dei & salute animarum laboret, *quasi militia, seu legio, seu cohors militum sociata sub duce Iesu.* Plura vide apud Iulium Nigronium de hoc titulo, & apud Iac. Gretserum, Franc. Montanum, & alios, qui apologias pro Societate hac scripserunt.

Vers. 10. OBSECRO VOS, FRATRES, PER NOMEN DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI, in cuius vnam eandemque societatem, familiam, domum & Ecclesiam vocati sumus omnes quicumque fideles & Christiani sumus. VT IDIPSVM DICATIS OMNES] scilicet, quasi fratres germani, verbis & voce consentiatis, dicatisque omnes simul, *Ego sum Christi,* non autem hic dicat. *Ego sum Pauli;* ille, *Ego sum Apollo,* Rursum non tantum voce, sed & mente consentiatis: alioqui enim ficta & simulata foret verbalis vestra oris confessio. Vnde subdit quasi radicem concordiæ dicens:

SITIS PERFECTI IN EODEM SENSV, ET IN EADEM SENTENTIA] Legunt aliqui in Græco γνώσει, id est *scientia,* itaque legunt Latina Plantiniana, sed corrigendum est γνώμῃ, id est *sententia:* itaq; legunt Latina Romana. Pro *perfecti.* græcè est κατηρτισμένοι, id est, vt Theophyl. *Sitis coagmentati, siue perfectè compacti in eodem sensu, & in eadem sententia,* vt idem sentiatis & inter vos consentiatis in Christo, vt vobis inuicem aptè cohæreatis: in vna mente & sēsu in Christo, καταρτίζειν enim significat ita aptè & congruenter aliquid componere & coagmentare, vt partes inter se & cum toto congruant: atque quia tunc res perfecta atque absoluta est, cum concinnè & congruenter hoc modo composita est hinc hoc verbum significat quoque perficere, vt ps. 8. 3. *Ex ore infantium & lactentiū perfecisti* (græcè κατηρτίσω) *laudem.* 2. ad Corint. vlt. v. 11. *De cetero, fratres, gaudete, perfecti estote,* id est, inter vos mutuo, & cum capite vestro congruite. Hoc enim significat Græcum καταρτίζεσθε, Psalm. 39. 7. *Aures autem perfecisti mihi,* græcè κατηρτίσω μοι.

Exhortatio Apostoli ad concordiam & fugam discordiæ.

SIGNIFICATVM EST ENIM MIHI AB IIS QVI SVNT CHLOES] Putant aliqui τὸ *Chloes,* esse nomen loci, sed hic locus alibi nusquam legitur: nec Græca satis patiuntur Chloes esse locum. Vnde veriùs Chrysost. & Syrus putant hoc esse nomen familiæ vel fœminæ. q. d. Ex familia Chloes audiui. Simili græcismo dicitur Rom. 16. v. 10. *Salutate eos, qui sunt ex Aristoboli Narcissi,* scilicet domo & familia. Vers. 11.

QVOD VNVSQVISQVE VESTRVM, hoc est, quilibet ex iis, qui inter vos contendunt, & schismatis partem aliquam fouent. (Erant enim inter Corinthios multi alij cordati & pacifici; à schismate, & consequenter à verbis sequentibus alieni.) DICIT, vicissim, alternatiuè, vel respectiuè, non enim quisque dicebat, EGO QVIDEM SVM PAVLI, EGO APOLLO, EGO VERO CEPHÆ] sed vicissim, cùm diceret vnus, *Ego sum Pauli;* alter dicebat, *Ego Apollo;* alter, *Ego verò Cephæ.* In voce ergo *vnusquisq;* est acceptatio distributiua & disiunctiua familiaris Hebræis, quisque enim ambitiosè & contentiosè dicebat, *Ego sum Pauli;* vel *Ego Apollo, Ego verò Cephæ.* Ego sum Pauli, scilicet discipulus, catechumenus: Ego Cephæ, scilicet à B. Petro Pontifice edoctus, vel baptizatus, Antiochiæ, Romæ, aut alibi. Nam hucusque Petrus Corinthi non fuerat, vt colligitur c. 4. 15. Vnde Baronius vult hæc verba esse eorum qui declinabant schismata, quæ propriè ob Paulum & Apollo exorta erant: patet cap. 3. 4. vtque ea vitarent, alijs suos magistros iactantibus, ipsi dictitabant se nec Pauli, nec Apollo, sed Petri Præsidis Ecclesiæ esse discipulos; quasi dicerent, Hic dicit & iactat se esse Pauli discipulum, ille Apollo; ego vero dico me esse Cephæ, id est, me esse discipulum Petri, qui caput est Ecclesiæ, & vicarius Christi: illi enim adhæreo illo glorior, ille per Paulum vel Apollo, aliumue me conuertit & baptizauit. Vnde alius altiùs assurgens dicebat, *Ego sum Christi,* qui scilicet est ipse summus princeps Apostolorum & Ecclesiæ, cuius vicarius est Petrus cuius ministri sunt Paulus & Apollo. Vers. 12.

Schismata & contentionem Corinthiorū.

Notam

Rectè loquuntur qui dicunt se esse Christi, modo nõ contemnãt prælatos Ecclesiæ.

Notandum enim quod addit: *Ego autem Christi*, non malè, sed rectè loquentium esse, si absit contentio, & contemptus Apostolorum & vicariorum Christi, vti iam Anabaptistæ contemnunt Prælatos: omnes enim decebat dicere, Nos sumus Christi putà Christiani. Taxat ergo Corinthios, ex quibus non omnes, vt par erat, sed aliqui tantùm Christianos se esse dicerēt; alij vero aut Pauli, aut Apollo, aut Cephæ sese discipulos nuncuparent. ita Ambros. Theoph. D. Tho. Occasio schismatis videtur fuisse, quòd Apollo, qui eloquens, acer & potens erat in Scripturis, Corinthi tum docebat. Actor. 18. 27. ita vt eius respectu nonnullis Paulus visus sit frigidor & ieiunior, vtpote qui studio sermonis & scientiæ cultum & ornatū vitaret, vt ipse ait. c. 2 v. 4.

Denique hinc Hieron. ad Titum 1. putat Episcopum presbyteris iurisdictione esse prælatum, B vt schismata hæc tollerentur, cùm anteà, ait, communi presbyterorum consilio Ecclesiæ gubernarentur, quæ verba Hieronymi ad Titum 1. elucidanda sunt.

VERS. 13.

NVMQVID IN NOMINE PAVLI BAPTIZATI ESTIS?] q. d. Vnus est Christus, in cuius nomine æquè omnes baptizati estis; ergo frustra pro nobis baptismi ministris, de præcellentia contenditis.

Baptismus non operatur ex opere operantis

Hinc Theologi docent baptismum & Sacramenta non valere, nec operari ex opere operantis, vel ministri, sed ex opere operato.

Baptizari in nomine Christi quomodo intelligendum.

Vbi Nota. Baptizari *in nomine Christi*, idem est quod in inuocatione, professione, virtute, merito, & baptismo Christi baptizari; ac consequenter in nomen Christi transscribi, vt à Christo dicamini Christiani, non Pauliani, vel Apolliani. ita Græci. Vide de potestate excellentiæ, quam habet Christus in baptismo & alijs Sacramentis, S. Thomam.

Forma baptismi Græcorum.

Secundò, hinc S. Thomas & alij, adeoque Græcorum historia docet, Græcos accepisse hanc suam C baptismi formam, vt non dicant, Ego te baptizo sed *Baptizetur seruus Christi in nomine Patris & Filij, & Spiritus sancti*; ne quis dicat, Ego sum Pauli, Ego sum Apollo.

Studia non diuersorum Ordinum & scholarum; sed Nouantiū hæreticorū hic reprehenduntur contra Erasmum.

Tertiò, ineptè hinc Erasm. Faber, & Nouantes à pari inferunt, Ergo perperam dicit hic, Ego sum Scoti; ille, Ego D. Thomæ: hic, Ego sum Francisci; ille, Ego sum Dominici alūnus & discipulus: quia Apostolus tantum insectatur contentiones de præeminentia, & schismata quibus Corinthij aliqui superbiebant, & Ecclesiam scindebant in studia partium; quasi fidei & baptismi vim & excellentiam tribuerent ipsi ministro Paulo, vel Apollo, non autem Christo. Neutiquam verò carpit monastica instituta, vel Philosophorum aut Theologorum scholas & academias: quæ licet exercitijs, D ritibus, sententijs discrepent, tamen in eadem fide Christi, caritate, & humilitate Christiana connexa sunt. Si quis aliter faxit, vanus is erit, & huius vanitatem & contentionem cum Paulo ad Corinthios hos amandabimus, hominis hoc vitium est, non Ordinis: vti Corinthiorum quorumdam hoc vitium erat, non Ecclesiæ. Longè verius aptiusque hæc in schismata Nouantium retorqueas; ipsi enim dicunt, Ego sum Caluini, Ego Lutheri, Ego Mennonis, idque in rebus fidei & religionis: aliam enim fidem inducit Caluinus, aliam Lutherus, aliam Menno. Hæc enim Religionum & Ordinum varietas ad maiorem Ecclesiæ tum decorem, tùm fortitudinem, tum vnionem inducta est: sic enim

A castra in suas legiones distributa, sunt magis decora, fortia & vnita. Si enim hac distributione carerent, magna in eis esset confusio. Religiosi variorum Ordinum vniti sunt, non tantum sub vno capite Summo Pontifice in vna Ecclesia, sed etiam in eo, quod non in statu laico, vel Ecclesiastico, sed in Religione simul omnes versantur. Religiones enim in Ecclesia vnam quasi legionem, eamque fortissimam constituunt. Sicut ergo vnius corporis membra inter se vnita sunt; & sicut vnius legionis milites magis inter se, quàm cum alia legione vniti sunt: ita prorsus Religiosi qui ad apicem perfectionis contendunt, & arctiori nexu religionis & voti Deo deuincti sunt, arctius quoque sibi inuicem astringuntur.

Si quis ergo est inter eos, qui alteri Ordini detrahit, inuidet, impedit, huius vana est religio; hic non Religiosus, imò non Christianus sed profanus est; nec spiritu Dei, sed dæmonis agitur.

Verus enim Religiosus cum S. Bernardo in Apolog. dicet: *Vnum Ordinem opere teneo, ceteros charitate.* Franciscanus sum Ordine, sed charitate Dominicanus, Augustinianus, Benedictinus &c. itaque omnium Ordinum & Religiosorum Religiosus sum, vnius opere, reliquorum charitate. quare omnium Ordinum bonis lætor. omnium prospero successu gaudeo; nulli inuideo: omnes enim mei sunt, & ego omnium. *Numquid diuisus est Christus* in diuersis Religiosorum Ordinibus? Absit. Idem enim Christus omnium Religionum est institutor, auctor & rector, idque ad maiorem earum inter se vnionē. Quod ergo causa esse debet maioris vnionis, non sit causa turpissimæ, Deoq; exosę diuisionis; ne audiamus illud. *Cum sit inter vos zelus & contentio, nonne carnales istis?* & illud: *An oculus tuus nequam est, quia ego bonus sum?* Si Deo placuit Ordines alios alijs addere, nouos veteribus in subsidium submittere, nouam eis gratiam & spiritum dare, quis Deum carpat? quis nouis inuideat, quis Ecclesiam talibus operarijs defraudet? Isto palmam ferant; gaudebo Deum per eos honorari, animasque plures saluari; itaque laborum eorum particeps fiam; non enim meam sed Dei gloriam quæro.

Religiosus vnus per charitatem omnium est Ordinum.

BAPTIZAVI STEPHANÆ DOMVM] Stephanas, ait Theophyl. vir erat Corinthi celebris, quem proinde à fide & charitate laudat Paulus c. 16. 17. VERS. 16.

NON MISIT ME CHRISTVS BAPTIZARE, SED EVANGELIZARE] Hæc duo sunt officia Pastorum, scilicet prædicatio & Sacramentorum administratio; sed illud principalius. Vnde Episcoporū, Archiepiscoporum, & Primatum præcipuum munus est prædicatio Euangelij quod per se, nisi legitimè impediantur exercere debent, inquit Conc. Trid. sess. 5. c. 2. & sess. 24. c. 4. Baptismum verò, aliaque Sacramenta Parochis, eorumque adiutoribus cum Paulo committere possunt. VERS. 17.

Præcipuum Episcopi munus est prædicare Euangeliū.

NON IN SAPIENTIA VERBI, id est, cum eloquentia & sermonis ornatu non euangelico Græcè enim est σοφία, vnde Sophi & Sophistæ dicti sunt oratores, maximè forenses, ait Plutarch. in Themistocle. Talis fuit Libanius Sophista, tales sunt & nostri Nouantes spermologi, qui se rectè verbi Ministros indigitant. Non ita Paulus, idque VT NON EVACVETVR CRVX CHRISTI] id est, inanis reddatur, dum putant homines se salutem assecutos, & sibi fidem persuasam esse vi humanæ eloquentiæ, non vi passionis Christi. Hæc fuit origo schismatis dicentium, Ego sum Pauli, Ego Apollo

Eloquentia & sapientia sæcularis, vana, Paganorū & hæreticorum propria.

quod

quod scilicet Apollo eloquens placeret nonnullis, Corinthijs delicatis, & eloquentiæ studiosis; alijs verò spiritum magis quam verba quærentibus, placeret Paulus, imperitus quidem sermone, sed non scientia. Vnde Paulus hic & per tria sequentia capita, multis eloquentiam & sapientiam sæcularem insectatur & deprimit. Hinc Secundò, *sapientia verbi*, græcè σοφία λόγου, accipi potest naturalis Philosophia. q.d. Rationalis sapientia: hanc enim opponit cruci v. 18, deinde v. 19. 20. 27. explicat illam esse Philosophiam, & humanam rationem ac prudentiam. ita Maldon. in Notis.

Vers. 18. VERBVM CRVCIS PEREVNTIBVS STVLTITIA EST] q.d. Sermo de cruce saluatrice, siue quod per crucem & passionem Christi redempti sumus, incredulis ac peruersis hominibus, ideoque perituris stultitia apparet. Et hoc est quod Isaias c. 8. in persona Christi ait: *Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum & in portentum Israel*, de quo plura dicam Hebr. 2. v. 13.

DEI VIRTVS EST] *Virtus*, græcè δύναμις, id est, potentia, robur, fortitudo, de quo plura, v. 24.

Vers. 19. SCRIPTVM EST ENIM [Isaiæ 29. 14. vbi sic ait. *Peribit sapientia a sapientibus eius, & intellectus prudentium eius abscondetur*, passiuè. Sed Septuag. quos sequitur Paulus, vertunt actiuè, ἀπολῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν κρύψω. *Perdā sapientiam sapientum, & prudentiam prudentium abscondam* Pro quo Paulus habet. ἀθετήσω, *reprobabo*; &, vt Tertull. vertit, *irritam faciam*; estq; idem sensus: peribit enim sapientia, quia Deus eam perdet & abijciet. Fortè etiam Septuag. pro אֲבֵדָה *abeda*, id est peribit, legunt אִבְּדָה *abbeda*, pro אֲאַבְּדָה *aabbeda*, id est *perdam*, per crasim in futuro Piel. Nota. Paulum referre ad vniuersum genus sapientiæ sæcularis id, quod Propheta propriè de Iudæorum sapientia, quæ Pharisaica erat, dixit. Est enim par quoad hoc, vtriusque, imò omnis sapientiæ secularis, ratio. q.d. Faciam vt sapientia sæculari homines ad salutem vti nolint, sed Euangelio & cruce Christi.

Vers. 20. VBI SAPIENS? id est philosophus Gentilium: VBI SCRIBA?] id est doctor Iudæorum. Citat Paulus Isaiæ 33. v. 18. *Vbi, inquit, est litteratus? vbi legis verba ponderans?* id est scriba) *vbi doctor paruulorum?* qui reipsa est *conquisitor sæculi.*

Scribæ quales, & vnde dicti.

Nota. Sicut Græci suos sapientes vocabant Philosophos, Chaldæi Magos; ita Iudæi suos doctores vocabant *Sopharim*. quod Septuag. γραμματεῖς Noster Scribas vertit, à ספר *sepher*, id est littera vel scriptura: quasi dicat, litterati aut scribæ, eo quod circa sacras Litteras versarentur. Illorum enim officium erat sacram Scripturam incorruptam seruare, correctæ eius descriptioni inuigilare, illam interpretari, tum scripto, tum voce, & inde responsa conscribere vel enarrare. ita Epiphan. hæresi 16. Vnde *sepher* potest etiam deduci à ספר *saphar*, id est, enarrare, recensere, vt *sepher* idem sit quod enarrator & explicator legis. Sed Noster & Septuag. ad *sepher* respiciunt. Sic Grammatici olim dicti sunt, qui grammata & litteras versabant, & dubias Poetarum sententias explicabant. Iudæorum enim studium omne erat in sacris Litteris, nec alias ferè norant. Ita Iansen. Toletus, Maldon. & alij in Euangelia, vbi crebra Scribarum est mentio.

VBI CONQVISITOR SÆCVLI] Physicus, qui naturæ & mundi arcana curiosè scrutatur. q. d. Abiecti sunt Philosophi & Scribæ, omnesque mundi sapientes depressi & contusi sunt, per prædicationem Apostolorum, & gloriam Euangelij. ita Chrysost.

Philosophi Gentiles, non Christiani tangantur à Paulo.

Notat hic Paulus, & in seqq. tum veteres, tum nouos Philosophos; non Christianos, vt volunt Anabaptistæ, tales enim erant Dionysius Areopagita, Heirotheus, Paulus, Clemens Romanus, Natanael, Gamaliel, Apollo; sed Ethnicos, qui hoc eodem tempore, quasi æmuli Apostolorum orbem circumibant, & specie pietatis, sapientiæ & eloquentiæ populus à Christo & Apostolis ad se traducere, quasi ipsi soli docerent veram sapientiam & viam ad virtutem, iustitiam & salutem, conati sunt, qualis fuit Musonius, Dio, Epictetus, Damys, Diogenes minor, Apollonius Tyanæus, qui hoc eodem tempore sua magia ita Græcis admirationi fuit, vt Ephesi statua donatus, & inter diuos relatus sit, testis Philostrat. l. 4. vide Baron. ann. Christi 75. pag. 777.

Eleganter & neruosè more suo Tertull. l. de Idol. c. 9. *Post Euangelium, inquit, nusquam inuenias aut sophistas, aut incantatores, aut coniectores, aut magos, nisi planè punitos. Vbi sapiens? vbi litterator? vbi conquisitor huius æui? Nonne infatuauit Deus sapientiam huius sæculi? Nihil scis matematbicè si nesciebas te futurum Christianum; sin sciebas, hoc quoque scire debueras, nihil tibi futurum cum illa professione. Ipsa te de periculo suo institueret, qui aliorum climacterica præcauit. Non est tibi pars, neque sors in ista ratione. Non potest regna cælorum sperare cuius digitus aut radius abutitur zelo.*

NONNE STVLTAM FECIT DEVS SAPIENTIAM HVIVS MVNDI] *Stultam fecit*, id est stultam ostendit: ponitur verbum reale pro mentali vel verbali, iuxta can. 36. *Stultam*, inquam, in crucis & Christi ac salutis cognitione: ad hanc enim fide opus est, non acumine. ita Chrysost. Patet ex seq. vide Baruch. 3 22. *Scientia piscatorum*, inquit Ambros. *stultam fecit scientiam Philosophorum*, cum scilicet suos & naturæ terminos egressa est.

In quibus ostenderit Deus stultam mundi sapientiam.

Si enim in creatione stultum ostendit Deus illud axioma Philosophorum, quo dixerunt, *ex nihilo nihil fit*, ideoq; putarunt mundum esse increatum & æternum. Sic in incarnatione stultum ostēdit illud eorū dictum, *Deus corpore, loco, tempore claudi nequit*, In passione illud, *Deus pati & mori non potest*. Sic in Eucharistia, stulta ostendit Deus hæc eorum, vti & Nouantium Nostrorum principia: *Accidens non potest esse sine subiecto: corpus nequit esse in puncto: duo corpora non possunt esse in eodē loco.* Licet enim hæc naturæ, non tamen Deo (qui omnipotens est, omnemque naturam transcendit) impossibilia sunt.

Hunc locum Pauli citans S. Paulinus epist. 27. ad Aprum, ex aduocato ad vitam monasticā conuersum, ideoque hominum ludibrijs expositum; ita eum in proposito confirmat, docetque hominum risus & sannas contemnere. *Gratulor*, inquit, *quod illam reprobatam a Deo sapientiam respuisti, & cum paruulis Christi quam cum sapientibus mundi habere consortium maluisti. Inde iam & hanc gratiā meruisti à Domino, vt te oderint homines, quod non fieret nisi verus imitator Christi esse cœpisses.* Et inferiùs fructū & dignitatē propositi illius demonstrans, *Gaude* inquit, *& exulta, ecce enim merces tua copiosa est in cælis: non enim te, sed illum, qui in te esse cœpit oderunt, cuius opus est in te, & humilitas quam contemnunt & castitas quam detestantur: in quo Ti bone Prophetarum Aposto-*

Mundi sapientia à Deo reprobata, & vicissim mūdo odiosa Dei sapientia.

Apostolorumq́, participem esse latus agnosce. Ab initio A *saculorũ Christus in suis patitur & triũphat: in Abel, occisus est a fratre; in Noë, irrisus à filio; in Abrahã, peregrinatus; in Isaac, oblatus; in Iacob, famulatus: in Ioseph, venditus; in Mose, expositus & fugatus; in Prophetis, lapidatus & sectus; in Apostolis, terra mariq́ iactatus; in Martyribus, toties & tam variè occisus. Ipse & in te patitur opprobria, & ipsum in te odit hic mundus: sed gratias ipsi quod vincit cùm iudicatur, & triumphat in nobis.* Deinde laudans & admirans vitæ eius cõmutationem, *Vbi*, inquit, *nunc tu ille es aliquando terribilis aduocatus & iudex? Quis daret mihi pennas, & volarem ad te, videns te, non te, & videns ex leone vitulum; videns in Apro Christum, nunc versá ferocitatis & virtutis vice aprum sæculo, agnum Deo? non enim de silua, sed de segete aper es, qui bonis disciplinarum fructibus opimaris, & in fruge virtutum tibi pastus es.*

VERS. 21. QVIA IN DEI SAPIENTIA NON COGNOVIT MVNDVS PER SAPIENTIAM DEVM: PLACVIT DEO PER STVLTITIAM PRÆDICATIONIS SALVOS FACERE CREDENTES.] Nota τὸ *in Dei sapientia*, quam scilicet ostendit in sapientissima, & tam stupenda mundi fabrica & gubernatione, ait D. Thomas q. d. Mundus stultus non cognouit in hac sapienti fabrica Deum practicè, vt auctorem salutis & ducem ad bonam & beatam vitam: nec etiam speculatiuè, quia Deum finxerunt etiam Philosophi impotentem ad creandum, eumque putarunt necessariò agere, carere prouidentia, &c. B

Hinc Deus per rem, quæ mundo videtur stulta, scilicet per crucẽ, mundo se & salutem veram reuelauit, vt stultis se accommodaret, & cum eis, quasi stultesceret, vti præceptor cum pueris repuerascit & balbutit. Sic Christus, quia non intelligebatur vt Deus, hominibus se reuelauit vt homo & passibilis, hoc autem ingens est sapientia. ita D. Thom. Anselm. & alij.

Deus cum mundo quasi stultescit, vt stultis se accõmodes. Præclarè S. Leo serm. 5. de Natiu. citatus hisce Apostoli verbis: *Mundo ergo*, inquit, *id est prudẽtibus mundi sapientia sua cacitas facta est; nec potuerũt per illam cognoscere Deum, ad cuius notitiam non nisi in sapientia eius acceditur. Et ideo quia mundus de vanitate suorum dogmatum superbiebat, in eo constituit Dominus saluandorum fidem: quod & magnum videretur & stultum, vt & deficientibus omnibus opinionum prasumptionibus, sola Dei gratia reuelaret, quod comprehendere humana intelligentia non valeret.*

VERS. 22 QVONIAM ET IVDÆI SIGNA (miracula) PETVNT: NOS AVTEM PRÆDICAMVS CHRISTVM CRVCIFIXVM] Thebanus ille rogatus quid de Romanis sentiret, respondit: *Romani in lanceis, Graci in eloquentia, Thebani in virtutibus gloriantur.* At Apostolus dicit se & Christianos in Christo crucifixo gloriari. hæc nostra est lancea, hæc eloquentia, hæc virtus.

VERS. 23. NOS AVTEM PRÆDICAMVS CHRISTVM CRVCIFIXVM: IVDÆIS QVIDEM SCANDALVM, GENTIBVS AVTEM STVLTITIAM] Videtur alludere ad paronomasiam Hebræam. q. d. Christi siue Messiæ crux Iudæis est מִכְשֹׁל *michscal*, id est scandalum; Gentibus מִסְכָּל *miscal*, id est stultitia. *Ipsis autem vocatis* ad fidem est שֶׂכֶל *sechel*, id est, industria, sapientia & virtus, siue potentia (græcè enim δύναμις est) Dei. Hinc author Lexici Bibliorum Complutensium, in rad. שָׂכַל *sachal* docet מַשְׂכָּל *mascal*, tam Chaldæorum, quàm Indorum Christianorum S. Thomæ (qui cum à Babyloniis Episcopum accipiant eorum quoque lingua, putà

Locus hic Pauli en Hebraè illustratus, per insignẽ paronomasiam.

Chaldæa, quæ Hebrææ est dialectus in sacris vtũtur) lingua significare crucem; atque à se, Indum quemdam Christicolam, qui crucem in manu semper gestabat, interrogatum, quo illum nomine lingua sua appellaret, respondisse מַשְׂכָּל *mascal*, quasi dicas, Sapientiam, industriam, indeque se collegisse, Paulum 1. Corinth. 1. v. 24. eò allusisse, cum ait. *Pradicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam, ipsis autem vocatis Iudæis atque Gracis, Christum Dei virtutem & sapientiam.* Siquidem hæc vox commutatis tantum litteris symbolicis & punctis, crucem, scãdalum, stultitiam & sapientiam significat.

Crux lingua Chaldaica & Iudaica significat Dei sapientiam & virtutẽ.

Nota. cum Chrysost. hom. 4. in moral. hic, & suprà ad v. 17. Virtus crucis non tantùm in se, sed etiam in sui prædicatione eluxit. Primò, in eo, quòd Apostoli pauci, piscatores, pauperes, illiterati, obscuri, Iudæi, toti mundo exosi, orbem tamen cruci subiecerunt. Secundò quod hostes infensissimos, dæmones, peccatum, mortem, infernum, reges, principes, philophos, oratores, Græcos, Barbaros, leges, iudicia, religiones antiquissimas & tẽporis vetustatem peruicerint, Tertiò, quod non armis, non sapientia, non eloquentia, sed simplici prædicatione persuaserint. Quartò, quod tam breui tempore per totum orbem Christi fidẽ sparserint. Quintò, quod liberrimè & fortissimè tyrannorum minas, verbera, mortes & tormenta, naturæ viribus intoleranda superarint, per Christi gratiam. Sextò, quod doctrinam non de Deo glorioso, sed crucifixo, eoque Saluatore credendo, & adorando, legemque Christi, naturæ & carni non gratam, sed repugnantem persuaserint. Quare pulchrè & aptè Tertull. l. Contra Iudæos, Christi regnum omnium regum & populorum regnis ita confert & præfert: *Salomon*, inquit, *regnauit, sed in* C *finibus Iuda tantum à Dan vsque ad Barsabee. Babylonijs & Parthis regnauit Darius, non vltra: Ægyptiis Pharao sed illis tantum. Nabuchodonosor ab india vsque ad Æthiopiam habuit regni sui terminum. Alexander Macedo numquam Asiam vniuersam, & cateras regiones, postquam deuicerat, tenuit. Sic Germani, Britanni, Mauri, Romani, imperij sui habẽt terminos. Christi autem nomen & regnum vbique porrigitur, vbique creditur, ab omnibus gentibus colitur, vbique regnat, vbique adoratur, omnibus aqualis, omnibus Rex, omnibus Iudex, omnibus Deus & Dominus est.*

Virtus crucis in se & sui prædicatione eluxit in sex admirandis

Regnum Christi omnium regum & populorum regna superat.

Porrò sapienter Arn. l. 1. contra Gẽtes, exemplo Pythagoræ, Socratis, & aliorum iniustè occisorum docet crucem Christo non attulisse infamiam, sed gloriam. *Nemo vmquã innocens*, inquit, *malè interemptus infamis est, nec turpitudinis alicuius cõmaculatur nota, qui non suo merito pœnas graues, sed cruciatoris perpetitur sauitatem: & tamen o isti! qui hominem nos colere vita fructum ignominiosa videtis: Nonne Liberum & vos patrem membratim ab Titanis dissipatum, sanctorũ consecratione mactatis? Nonne Æsculapium medicaminum repertorem, post pœnas & supplicia fulminis custodem nuncupastis & prasidem sanitatis, valetudinis & salutis? Nõne ipsũ Herculem magnũ sacrificijs, hostijs & thure inuitatis incenso, quem ipsi vos fertis viuũ arsisse post pœnas, & concrematum in funestis busticetis? Nonne illum Atyn Phrygem abscissum, & spoliatũ viro, magna Matris in adytis Deum propitiũ; Deum S. Gallorum conclamatione testamini? Nonne ipsum Romulum patrem, senatorum manibus dilaceratum centum, & Quirinum esse Martium dicitis, & sacerdotibus & puluinaribus honoratis, & in adibus adoratis amplissimis,* D

&

& post omnia cælum ascendisse irratis? Aut igitur ridē-di & vos estis, qui homines grauissimis cruciatibus interemptos Deos putatis, & colitis: aut si certa est ratio, cur id vobis faciendum putetis, & nobis permittite scire, quibus istud causis rationibusq́; faciamus.

Vers. 25. QVIA QVOD STVLTVM EST DEI, SAPIENTIVS EST HOMINIBVS, ET QVOD INFIRMVM EST DEI, FORTIVS EST HOMINIBVS] Id est, stultitia & infirmitas Dei, id scilicet, quod in Deo & Christo nato & passo putant stultum & infirmum, scilicet Dei humanitas, mortalitas, passio, crux; fuit id quo sapientissimè & fortissimè Christus quasi victus, vicit homines, satanam, & totum orbem, ait Ambros. & Anselm. q.d. In eo patet mira Dei sapientia & virtus, quod per rem stultam & infirmam, scilicet crucem, sapientiam omnem & fortitudinem vicerit. Vnde illud Habacuc 3. *Cornua in manibus eius*, S. Hier. & August. exponunt sic: Fortitudo & arma, quibus quasi cornibus hostes transfixit Christus, fuerunt brachia crucis, cui affixæ erant manus Christi. Hinc & Constantino Magno contra Maxentium pugnaturo crux è cælo ostensa, cum hac inscriptione, *In hoc signo vinces*, vt testatur Euseb. lib. 1. Vitæ Constant. c. 22.

Christi crux signū victoriæ & triumphi.

Locus Habacuc 3. illustratus.

In quatuor rebus patet & elucet fortitudo & sapientia crucis,

Literaliter & moraliter Nota. Fortitudo & magis sapientia crucis, vt docet S. Thom. 3. p. qu. 36. a. 3. & 4. S. August. 13. de Trinit. 12. patet primò, quia summum Deus in cruce nobis ostendit amorem, vt hac arte nos ad se traheret: Deus enim nulla necessitate compulsus, nulla spe propriæ vtilitatis illectus, solo nostri amore ad crucem sponte descendit; ita tamen sapienter, vt per hoc deitatis suæ celsitudini & gloriæ nihil detraheret. Deitas enim in se nihil est passa, sed omnem passionem in humanitate assumpta sustinuit. Secundò, quia in cruce redemit hominem, non per potentiam deitatis, sed per iustitiam & humilitatē passionis, vt ait S. August. Tertiò, quia in cruce perfectissimum obedientiæ, constantiæ, pœnitentiæ, patientiæ, fortitudinis, mortificationis vitiorum, omniumque virtutum exemplar nobis imitandum proposuit. Quartò, quia in cruce mundi sapientiam & fastum confutauit, deditque homini lapso per superbiam & delicias, speculum vitæ, scilicet, modum per humilitatem & crucem reparandi se.

Quo circa S. Bernard. Ad milites templi cap. 11. *Nec minus*, inquit, *profuit infirmitas Christi quam maiestas: quia etsi ex deitatis potentia peccati iugū iubēdo submouit, ex carnis tamen infirmitate mortis iura moriendo concussit. Vndè pulchrè ait Apostol. Quod infirmū* D *est Dei, fortius est hominibus. Sed & illa eius stultitia, per quā ei placuit saluū facere mundū, vt mundi confutaret sapientiam, confunderet sapientes: quod videlicet cū in forma Dei esset, Deo æqualis, semetipsum exinaniuit formam serui accipiens: quòd diues cū esset propter nos egenus factus est, de magno paruus, de celso humilis, infirmus de potēte: quod esuriit, quòd sitiit, quòd fatigatus est in itinere, & cetera quæ passus est voluntate, non necessitate: hæc ergo ipsius stultitia nonne fuit nobis via prudentiæ, iustitiæ forma, sanctitatis exemplum? Ob hoc item Apostolus: Quod stultum est, inquit, Dei, sapientius est hominibus. Mors ergo à morte, vita ab errore, à peccato gratia liberauit. Et quidem mors per iustitiam suā peregit victoriam: quia iustus exsoluendo quæ non rapuit, iure omnino quod amiserat accepit.*

Perfectissima Religionis &

Vnde Simeon Salus, Franciscus, & maximi Sancti quæsierunt stulti haberi à mundo, vt Deo A magis placerent; adeoque Religiones nonnullæ hunc quasi apicem perfectionis & sapientiæ Christianæ suis præscribunt, vt tantum ament, cupiant, amplectantur sui contemptum, irrisiones, opprobria, iniurias, quin & stulti haberi exoptent, quantum mundani sectantur sapientiæ famam honorem, nominis celebritatem. Idque Primò, hac de causa, vt sic mundum perfectè contemnant. Secundò, vt seipsos maximè humilient, & innatum gloriæ, laudis, honoris ac celsitudinis appetitū extirpent. Tertiò, vt magis conformentur Christo, eiusque vestibus & insignibus induantur, qui propter nos, & vt daret nobis exemplum virtutis & perfectionis, hæc ipsa elegit, voluit haberi stultus, factus est opprobrium hominum, & abiectio plebis. Dicunt ergo ipsi cum Paulo: *Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.*

Sanctitatis apicem perfectionis ponunt in opprobrio crucis & stultitia Christi.

B Hęc omnia docet crux Christi, si eam sæpe contempleris, nimirum crux est fons sapientiæ. S. Bonauentura rogatus, vnde tantam hausisset sapientiam, Crucifixum ostendit osculis penè attritum. B. Iacoponus vir nobilis & litteratus, cùm ex cruce Christi didicisset mundo stultescere, rogatus à Christo sibi apparente amicè & familiariter, cur hanc stultitiam ita adamaret; respondit: pio lepore, vt solebat: *Quia stultior me fuisti, Domine*,

Deniq; virtutē & elogia crucis paucis ita complectitur S. Chrys. hom. 4. de cruce & latrone: *Si nosse desideras virtutem crucis, & quanta possum ad eius laudem dicere, audi: Crux spes est Christianorum, resurrectio mortuorum, desperatorum via, claudorum baculus, consolatio pauperum, refrænatio diuitum, destructio superborum, malè viuentium pœna, aduersus dæmones* C *triumphus, deuictio diaboli, adolescentum pædagogus, sustentatio inopum, spes desperatorum, nauigantium gubernator, periclitantium portus, obsessorum murus, pater orphanorum, defensor viduarum, iustorum consiliarius, tribulatorum requies, paruulorum custos, virorum caput, senum finis, lumen in tenebris sedentium, regum magnificentia, scutum perpetuum, insensatorum sapiētia, libertas seruorum, Imperatorum philosophia, lex impiorum, Martyrum gloriatio, monachorum abstinentia, virginum castitas, gaudium sacerdotum, Ecclesiæ fundamentum, templorum destructio, idolorum repulsio, scandalum Iudæorum, perditio impiorum, inualidorum virtus, ægrotantium medicus, esurientium panis, sitientium fons, nudorum protectio.*

Virtus & elogia crucis,

VIDETE ENIM VOCATIONEM VESTRAM FRATRES, QVIA NON MVLTI SAPIENTES SECVNDVM Vers. 26. D CARNEM, NON MVLTI POTENTES] Nota. τὸ *enim* dat causam præcedentium: estque hic alia probatio eius quod dixit v. 21. *Placuit Deo per stultitiam prædicationis saluos facere credentes*, idipsum enim probat duobus argumētis. Primo. v. 13. ex obiecto prædicationis, quia scilicet Deo placuit per crucem saluos nos facere, hoc autem mundo videtur stultitia. Secundò, idem probat hic ex ipsis ministris prædicationis, quia scilicet ipsi Apostoli prædicantes crucem & salutem fuerunt homines viles, rudes abiecti, & stulti coram mundo.

Aptā conuenientia prædicatorum crucis Christi cū ipsa cruce.

Rursum, τὸ *enim* hunc versum cum v. 25. proximè præcedenti aptè connectit. ibi enim dixerat Apostolus, *Quod stultum est Dei, sapientius est hominibus: & quod infirmum est Dei, fortius est hominibus.* Quæ sententia indefinita & generalis vera est, tam in ipsa cruce, quàm in ipsis crucis prædicatoribus, vt docet Athanasius quæst. 129. ad Antiochum.

Adeoque

Adeoque τὸ *enim* hîc significat aptam conuenientiam prædicatorum cum ipsa cruce, quasi dicat, Deus voluit stultitia & infirmitate crucis vti, eaque superare & sibi subdere omnium hominum sapientiam & potentiam, idque patet, non solùm in ipsa cruce, crucisque victoria, sed etiam in Apostolis crucem prædicantibus: nam non elegit Deus sapientes & potentes mundi, sed pauperes, idiotas & stultos coram mundo Apostolos: qui crucis trophæum per totum orbem circumferrent, crucisq; fidem toti mundo persuaderent, vt omnes homines crederent & sperarent se per crucem Christi iustitiam & salutem adepturos.

Quales elegerit Deus ad fundandam Ecclesiam.

Est ratio à simili, siue ab analogia: qualis enim fuit crux, scilicet vilis, abiecta & stulta mundo, tales decebat quoq; esse crucis præcones. Deus enim cruci prædicandæ ita congruè omnia adaptauit mira sua sapientia, vt tam prædicatores, quàm ipsi credentes quoque cruci congruerêt: primi enim credentes & ad fidem vocati, fuerunt homines plebei viles, obscuri, peccatores, publicani & meretrices.

B

VIDETE VOCATIONEM] id est, rationem & modum vocationis vestræ: quia Apostoli qui vos vocarunt, non sunt sapientes secundùm carnem, id est carnali, terrena, mundana sapientia, iquæ spiritualem & diuinam nescit. ita S. Thom. loquitur enim maximè de vocantibus Apostolis. Secundò tamen, rectè Chrysost. ex v. 2. etiam de vocatis & conuersis accipit: nam plures indocti fuêre conuersi ad Christum, pauciores docti & nobiles, vtpote superbi. vt, *Videte vocationem*, idem sit, quod videre vocantes & vocatos, quales scilicet sint, vide can. 21. & 30.

Vocantes & vocati ad fidem ignobiles, pauperes, rudes: pauci nobiles & sapientes.

Nota. Aliqui sapientes & potentes fuere vocati, vt Dionysius Areopag. Paulus Proconsul, Nicodemus, Paulus hic noster; sed pauci; & Apostolus loquitur maximè de Apostolis, qui primi vocati sunt, cùm essent pauperes & abiecti. Vnde Ambros. lib. 5. in Lucam ad illud c. 6. *Elegit duodecim ex eis: Aduerte* ait, *cæleste consilium non sapientes aliquos, non diuites, nô nobiles, sed piscatores & publicanos, quos dirigeret, elegit, ne traduxisse prudentia, ne redemisse diuitijs, ne potentia nobilitatisq́; auctoritate traxisse aliquos ad suam gratiam videretur; vt veritatis ratio, non disputationis gratia praualeret.* Et S. Aug. de Verbis Domini ser. 59. to. 10. *Magna*, inquit, *artificis misericordia: sciebat enim quod, si eligeret senatorê diceret senator, Dignitas mea electa est; si eligeret diuitem, diceret diues, Opulentia mea electa est; si regem, diceret rex, Potestas mea; si oratorem, Eloquentia mea; si philosophum, Sapientia mea electa est: Interim, inquit Dominus, differuntur superbi isti, multum tument: da mihi priùs istum piscatorem: veni tu pauper; nihil habes nihil nosti, sequere me: tam largo fonti vas inane admouendum est, dimisit retia piscator, accepit gratiam, & factus est diuinus orator: leguntur modo verba piscatorum, & subduntur colla oratorum.* Vanum ergo videtur, quod de nobilitate & purpura S. Bartholomæi Apostoli fabulantur nonnulli.

C

Cur Deus non vocauerit initio reges & nobiles.

Vers. 27. SED QVÆ STVLTA SVNT MVNDI ELEGIT DEVS VT CONFVNDAT SAPIENTES. Nota. *Stulta, infirma, ignobilia mundi*, per auxesin, vocat Paulus ipsos fideles, vocatos ad Christum; vel potiùs ipsos vocantes, scilicet Apostolos. hos enim, quia rudes, pauperes, ignobiles, ideoque coram mundo stultos, mundique ludibria, opponit sapiêtibus, fortibus & potentibus mundi, eosdem vocat, EA QVÆ NON SVNT, id est, abiecta, quæ pro nihilo habentur. q. d.

Infirma elegit Deus vt confundat fortia.

Vers. 28

A Deus elegit Apostolos abiectos, qui pro nihilo habebantur, VT EA QVÆ SVNT, id est, ea quæ habentur in pretio, puta sapientes & potentes mundi, DESTRVERET] & quasi annihilaret.

Vbi Nota. Tria quæ mundus solet admirari, scilicet sapientia, potentia, & nobilitas, à Deo fuerunt neglecta in vocatione hominum ad fidem, iustitiam & salutem: atque è contrario, tria his contraria fuerunt ab eo electa, scilicet insipientia, impotentia & ignobilitas. Primi enim vocantes Apostoli, æquè ac primi vocati, tam Iudæi, quam Gêtiles, fuerunt secundùm mundum insipientes, impotentes, ignobiles. Idque vt ostenderet Deus diuinum hoc esse opus; Deique gratiæ, non autem humanæ excellentiæ, ascribendam esse hanc vocationem. Ita secundo post Apostolos sæculo elegit Agnetê virgunculam tredecim annorum, quæ sua admirabili fortitudine stupefaceret & confunderet Præsides, omnesque Gentiles. Vnde meritò in eius Collecta orat Ecclesia: *Omnipotens sempiterne Deus, qui infirma mundi eligis vt fortia quæque côfundas: concede propitius, vt qui B. Agnetis virginis & Martyris tuæ, solemnia colimus, eius apud te patrocinia sentiamus.* Tales fuêre & S. Agatha Lucia, Dorothea, Barbara, & sexcentæ aliæ, quas ad hoc excitasse videtur Deus, vt in earum debilitate gratiæ suæ vim ostêderet, quodque *virtus* diuina *in infirmitate* humana *perficitur*. Quocirca in earum Collecta orat Ecclesia: *Deus qui inter cetera potentia tua miracula, etiam in sexu fragili victoriam martyrij contulisti: concede propitius, vt qui beata N. Virginis & Martyris natalitia colimus, per eius ad te exempla gradiamur.*

Tria mundi admirabilia à Deo neglecta in vocatione hominum.

VT NON GLORIETVR OMNIS CARO] *Non omnis*, id est, nullus, est hebraismus. Rursum *caro*, id est homo, est synecdoche, q. d. Ideo Deus elegit & vocauit ad Christum non sapientes, nobiles, potentes; sed rudes, ignobiles & impotentes, vt nullus homo glorietur se vocatum ad christianismum ob suam sapientiam, opes, nobilitatem, fortitudinem, merita; sed sciat se vocatum ex mera Dei gratia. ita Anselmus. Vers. 29.

Vocatio nostra ex gratia Dei.

EX IPSO AVTEM VOS ESTIS IN CHRISTO IESV] Vers. 30.
Ex ipso, id est, ipsius, scilicet Dei, dono, per ipsius gratiam, & vos vocati estis ad fidem. Christoque creditis. ita Ansel. *Esse* enim *in Christo*, est Christo esse incorporatum in baptismo, siue esse in Christi Ecclesia & christianismo, iuxta can. 37.

QVI (Christus) FACTVS EST NOBIS SAPIENTIA A DEO, ET IVSTITIA, ET SANCTIFICATIO, ET REDEMPTIO] *Iustitia*, imputatiua, inquiunt Nouantes, quia scilicet non per veram & inhærentem, sed tantùm per externam Christi iustitiam nobis imputatam coram Deo, videmur esse iusti. Sed contrà, iusto: ergo sic & Christi redemptio actiua (hanc enim addit Apostolus) nobis imputabitur, ac consequenter erimus nos redemptores nostri, quod est absurdum. Secundò, sapientia nobis inhæret & fides; ergo & iustitia: eodem enim modo ait Apostolus Christum factum esse nobis iustitiam & sapientiam.

D

Ostenditur contra Nouantes, non externam iustitiam imputatiuam Christi, sed inhærentem iustos constituere.

Dico ergo ex can. 21. cum Chrysost. Theophyl. Anselm. Ambros. S. Thoma, sensus huius loci hic est: Christus factus est nobis auctor & causa veræ & Christianæ sapientiæ, redemptionis, sanctitatis & iustitiæ. Primò, satisfactoriè & meritoriè. idque maximè hîc spectat Apostolus; quia Christus pro debito humano, iustissimo sanguinis sui pretio satisfecit, & meruit nobis iustitiam, & sapientiam & san-

Christus meritoriè & satisfactoriè factus est nobis iustitia.

sanctitatem, adeoque factus est nobis iustitia, quia iustitia, id est satisfactio Christi nostra est, perinde ac si nos Deo satisfecissemus. Vnde, vt Theologi docent, in iustificatione per Sacramēta quasi priùs natura, Christi satisfactio nobis applicatur; vt deinde posteriùs natura propter eam remittantur peccata, & gratia infundatur. Damnatur ergo hic error Petri Abailardi, quam iam sequuntur Sociniani, qui docent Christum fuisse doctorem orbis, non redemptorem, nimirum eum missum esse à Patre, vt daret hominibus exemplum perfectę virtutis, non autem vt à peccatis eos liberaret, & redimeret. Quos insectans S. Bern. ep. 190. ad Innocentium Pont. *Finis legis*, inquit, *Christus ad salutem omni credenti*, Rom. 10. *Denique, qui factus est nobis*, inquit, *iustitia à Deo Patre. Quæ ergo mihi iustitia facta est, mea non est? Si mea traducta culpa, cur non & mea indulta iustitia? Et sanè mihi tutior donata quàm innata. Nam ista quidem gloriam habet, sed non apud Deum. Illa autem cùm sit salutis efficax, materiam non habet gloriandi, nisi in Domino. Nā & si iustus fuero, non leuabo caput* inquit Iob c. 10. *ne videlicet responsum accipiat: Quid habes quod non accepisti? si autem accepisti quid gloriaris quasi non acceperis? Hæc est iustitia hominis in sanguine Redēptoris, quam homo perditionis* (Abailardus) *exsufflans atque subsannans in tantum euacuare conatur; vt totū quod Dominus gloriæ semetipsum exinaniuit*, &c. *quod passus indigna*, &c. *ad id solùm putet & disputet redigendum, vt traderet hominibus formam vitæ viuendo & docendo, patiendo autem & moriendo charitatis metam præfigeret*, &c. Ratio Abailardi erat fallax & friuola: Diabolus, inquit, nullum ius habebat in hominem: ergo homo non egebat liberatore. Antecedens enim verum est de iure legitimo, nō de iure vsurpato, quo homo peccans spōte subdiderat se diabolo, peccato & inferno.

Christus exemplariter, efficienter, & finaliter factus est nobis iustitia.

Secundò, exemplariter, quia Christi iustitia perfectissimum est exemplar ad quod omnis nostra iustitia conformari debet: q.d. Paulus, *Christus factus est nobis iustitia*, id est, exemplar & speculum iustitiæ.

Tertiò efficienter, quia iustitiam hanc efficit Christus & producit per sua Sacramenta, & quia docet veram sapientiam ac scientiam Sanctorum; quomodo scilicet bene & christianè viuere, & qua via ad cælū, & ad beatitudinem tendere debeamus.

Symbolicè Christus nobis est iustitia, fortitudo, temperātia, prudentia.

Quartò, finaliter, quia ipse Christus & gloria Christi, finis est nostræ iustitiæ & sanctitatis. Symbolicè S. Bern. serm. 22. in Cantica, hæc quatuor *sapientia, iustitia, sanctificatio, redemptio* adaptat Primo, quatuor Christi operibus. *Christus*, inquit, *factus est nobis sapientia in prædicatione, iustitia in absolutione peccatorum, sanctificatio in conuersatione quā habuit cum peccatoribus, redemptio in passione quam sustinuit pro peccatoribus*. Et inferiùs *Christus factus est nobis à Deo sapientia, docens prudentiam; & iustitia, delicta donans; & sanctificatio in exemplum temperantiæ, continenter viuens: & redemptio in exemplum patientiæ fortiter moriens. Vbinam quæso vera prudentia, nisi in Christi doctrina? Vnde vera iustitia, nisi de Christi misericordia? Vbi vera temperantia, nisi in Christi vita? Vbi vera fortitudo, nisi in Christi passione?* Secundò, cōsequenter S. Bernardus hæc quatuor adaptat quatuor virtutibus cardinalibus, prudētiæ, iustitię, temperantiæ & fortitudini, quas Christus nobis communicat, dum subdit dicens: *Soli ergo qui eius doctrina imbuti sunt, prudentes dicendi sunt; sed iusti, qui de eius misericordia veniam peccatorum consecuti sunt. soli temperantes, qui eius vitam imitari student; soli fortes, qui eius patientiæ documenta fortiter in aduersis tenent. Incassum proinde quis laborat in acquisitione virtutum, si aliunde eas sperādas putat quàm à Domino virtutum; cuius doctrina, seminarium, prudentiæ; cuius misericordia, opus iustitiæ; cuius vita, speculum tēperantiæ; cuius mors, insigne est fortitudinis.*

VERS. 31. VT QVI GLORIATVR, IN DOMINO GLORIETVR] Citat non verba, sed sensum Ierem. 9. 23. ita Ambros. Theophyl. Anselm. D. Thom. Ieremias sic habet: *Non glorietur sapiens in sapientia sua, & non glorietur fortis in fortitudine sua, & non glorietur diues in diuitijs suis; sed in hoc glorietur qui gloriatur, scire & nosse me* hoc autem est *in Domino gloriari.*

Locus Ieremiæ 9. illustratus & explicatus.

Nota. Loquitur Ieremias de liberatione à manibus Nabuchodonosoris, & clade Chaldæorum, Iudææ imminentium. q.d. Iudæi gloriantur in cōsilijs suorum sapientium, in robore militum, in opibus Hierosolymæ; quasi ijs tuti futuri sint contra Chaldæos, sed errant: vera enim gloriatio est scire & nosse Deum, id est Dei prouidentiam; quodque, ipse solus est, qui facit misericordiam; & quos vult misericorditer liberat; non autem homo sapiens, diues, aut fortis: quodque ipse solus iustam pœnam infert, cui vult, à qua nemo sapiens, fortis aut diues liberare potest; sicut vobis, ô Iudæi, inferet, facietque, vt mors, id est Chaldæus hostis mortem inferens, ascendat per fenestras, vt per eas in domos penetrans, paruulos, omnesque trucidet.

Triplex gloria Christi in operibus quærenda.

Id rectè Apostolus hic, vocantibus & vocatis ad christianismum adaptat, vt nemo gratiam christianismi sibi, suis viribus, aut naturæ donis tribuat, sed gratiæ Christi, & consequenter tacitè infert. q.d. Non ergo, ô Corinthij, in vobis, non in Paulo, vel Apollo præceptoribus vestris, sed in Domino gloriamini; hoc enim initio probare proposuit Paulus, eoque omnia referenda sunt. *Ille*, ait Anselmus, *in solo Domino gloriatur, qui cognoscit non suum, sed illius esse, non solùm vt sit, sed etiam vt non nisi ab illo bene sit sibi, à quo habet vt sit.* Rursum, qui habens aliquid, vnde placeat Deo, non id suæ sapientiæ, potentiæ, operibus, ingenio, meritis; sed soli gratiæ Dei acceptum fert. Tertiò, qui in omnibusque quæ facit, non suam, sed Domini gloriam quærit.

Scripsit in hæc Apostoli verba insignem sermonem S. Bern. de triplici gloria. Idem serm. 25. in Cant. *Propterea*, inquit, *& omnis gloria Sanctorum intus, non foris est, hoc est, non in flore fœni, aut in ore vulgi, sed id Domino: quòd conscientiæ solus sit arbiter Deus, cui soli placere desiderant, & cui placere sola vera & summa gloria est.* Et serm. 13. in Cantic. *Fratres nemo vestrûm velit laudari in vita ista: quia quidquid hic fauoris captas quod ad Deum non retuleris ipsi furaris. Tu enim putride puluis, vnde gloria tibi, vnde?* Et in Sententijs: *Nouerat Apostolus gloriam propriam creatoris esse, non creaturæ: sed considerauit rationalem creaturam adeò affectare gloriam, vt aut vix, aut numquam ab hoc compesci desiderio possit, quippe quæ ad imaginem facta est Creatoris. Propterea saluberrimum adinuenit consilium, dicens: Quandoquidē nobis persuaderi non potest, non gloriari; saltem qui gloriatur, in Domino glorietur.* Dicamus ergo iugiter cum psalte: *Non nobis Domine, non nobis, sed nomini tuo da gloriam.* Et cum vigintiquatuor senioribus mittentibus coronas suas ante thronum: *Sedenti in throno & Agno benedictio, & honor, & gloria, & potestas in sæcula sæculorum. Amen.* Apoc. 4. v. 11. & c. 5. v. 13. & 14.

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit extollere Christi sapientiam spiritualem super omnem naturalem & animalem.

Vnde dicit Primò, se non aliud scire & prædicare, quàm Christum crucifixum, idque non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis.

Nihilominus Secundò, v. 5. asserit se sapientiam loqui inter perfectos: sapientiam, inquàm, mundo absconditam, quam nec oculus vidit, nec auris audiuit, sed solus Dei Spiritus reuelauit.

Hinc Tertiò. v. 14. docet animalem non percipere ea quæ Dei sunt: spiritualem autem omnia percipere & iudicare.

1. ET ego, cùm venissem ad vos, fratres, veni non in sublimitate sermonis, aut sapien-
tiæ, annuntians vobis testimonium Christi. 2. Non enim iudicaui me scire ali-
quid inter vos, nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum. 3. Et ego in infirmitate,
& timore, & tremore multo fui apud vos: 4. & sermo meus, & prædicatio mea non
in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus, & virtutis: 5. vt
fides vestra non sit in sapientia hominum, sed in virtute Dei. 6. Sapientiam autem
loquimur inter perfectos: sapientiam verò non huius sæculi, neque principum huius
sæculi, qui destruuntur: 7. sed loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondi-
ta est, quam prædestinauit Deus ante sæcula in gloriam nostram, 8. quam nemo
principum huius sæculi cognouit: si enim cognouissent, numquam Dominum gloriæ
crucifixissent. 9. Sed, sicut scriptum est: Quod oculus non vidit, nec auris audiuit,
nec in cor hominis ascendit quæ præparauit Deus ijs qui diligunt illum: 10. nobis
autem reuelauit Deus per Spiritum suum: Spiritus enim omnia scrutatur, etiam pro-
funda Dei. 11. Quis enim hominum scit quæ sunt hominis, nisi spiritus hominis, qui
in ipso est? ita & quæ Dei sunt, nemo cognouit, nisi Spiritus Dei. 12. Nos autem non
spiritum huius mundi accepimus, sed Spiritum, qui ex Deo est, vt sciamus quæ à Deo
donata sunt nobis: 13. quæ & loquimur non in doctis humanæ sapientiæ verbis, sed
in doctrina Spiritus, spiritualibus spiritualia comparantes. 14. Animalis autem ho-
mo non percipit ea, quæ sunt Spiritus Dei: stultitia enim est illi, & non potest intelli-
gere: quia spiritualiter examinatur. 15. Spiritualis autem iudicat omnia: & ipse à
nemine iudicatur. 16. Quis enim cognouit sensum Domini, qui instruat eum? Nos
autem sensum Christi habemus.

VERS. 1. ET EGO, CVM VENISSEM AD VOS, FRATRES, VENI NON IN SVBLIMITATE SERMONIS AVT SAPIENTIÆ] Descendit Apostolus à thesi ad hypothesin, q.d. Dixi cap. præced. Deum in Euangelio prædicando, noluisse vti sapientia sapientum sæcularium, sed eam reiecisse & reprobasse; atque per stultitiam prædicationis voluisse saluos facere credentes, ideoque non multos nobiles & sapientes, sed ignobiles & rudes Apostolos elegisse, ad promulgandum Euangelium; ex hisce infero dicoque: *Et ego*, id est, itaque ego quoque quasi vnus è grege Apostolorum, qui iuxta electionem & voluntatem Dei non sunt vsi eloquentia & sapientia sæculari, ijsdem vti nolui, venique ad vos, non in sublimitate, sed in simplicitate sermonis & sapientiæ.

A thesi præcedenti capite posita descendit Apostolus ad hypothesin.

VERS. 2. NON ENIM IVDICAVI ME SCIRE ALIQVID INTER VOS NISI IESVM CHRISTVM, ET HVNC CRVCIFIXVM] Nota τὸ *iudicaui*. q. d. Non reputaui, non æstimaui aliam scientiam, quàm eam quæ est de Iesu crucifixo, Saluatori nostro: vnde ita me gessi inter vos, quasi nihil scirem sapientiæ humanæ, cùm tamen multum eius callerem, nam alibi Poëtas Græcos cito: sed apud vos dissimulaui, vt simpliciter, vti alij Apostoli, prædicarem tantum Christum crucifixum, nō quòd alia fidei mysteria non prædicarim; sed quòd præcipuè docuerim, & inculcarim in vna Christi cruce esse gloriãdum, & sperandam esse iustitiam ac salutem, crucemque, vt addit Anselmus, imitandã esse, ac vitia crucifigenda esse Christiano. In Christo enim crucifixo, præter alia, videre est, hæc tria Christum elegisse & amplexum esse, scilicet summum dolorem, summã paupertatem siue nuditatem, & summam ignominiam. Christus ergo suo dolore crucifixit, nobisq; crucifigendam docuit concupiscentiam carnis: pari modo sua paupertate crucifixit concupiscentiam oculorum, siue philargyriam: ac denique sua ignominia crucifixit superbiam vitæ; quæ tria sunt generalia mundi vitia, omniumque peccatorum fontes, vt docet S. Ioannes epist. 1. cap. 2. v. 16. Vide de cruce Christi dicta cap. 1. v. 23.

In Apostolo fuit humana sapientia, sed ea vti noluit.

Tria maximè docuit nos Christus crucifixus.

VERS. 3. ET, itaque, EGO IN INFIRMITATE, id est, in ærumnis, tribulatione, & persecutione, ET TIMORE ET TREMORE MVLTO (ob infestationem Iudæorum & Gentium me persequentium) FVI APVD VOS] Notat Chrys. & Anselm. Apostolum hic & ep. 2. c. 11. v. 30. & c. 12. v. 5. 9. 10. & alibi *infirmitatem* vocare ærumnas ex periculis, insidijs, exilijs, metu quotidiano, calumnijs, odijs. Rursus Paulum ingentes ærumnas & persecutiones passum esse Corinthi, satis patet ex eo, quòd oportuerit eum ibidem à Christo in visione contra eas corroborari, Act. 18. 9. *Noli*, inquit Christus Paulo, *timere, ego sum tecum, nemo apponetur tibi vt noceat te*. Vnde mox ibidem tumultum contra Paulum excitarunt Iudæi, eumque pertraxerunt ad tribunal Gallionis

Ærumnæ & tribulationes Pauli Corinthiacæ.

Præsidis Achaiæ, ac publicè coram eo Sosthenem Archisynagogum diuerberarunt, Actor. 18. 12.

VERS. 4. ET SERMO MEVS (priuatus & familiaris) ET PRÆDICATIO MEA (concio publica) ita sermonem à prædicatione distinguit S. Thom. & Glossa, quin & Seneca epist. 38. *Plurimùm*, inquit, *proficit sermo, qui minutatim irrepserit animo; disputationes præparatæ, & effusæ audiente populo* (quas postea nominat conciones) *plus habent strepitus, minus familiaritatis.* Hic ergo sermo noster, æquè ac prædicatio, NON (fuit) IN PERSVASIBILIBVS, id est persuasorijs, siue exquisitis ad persuadendum (sic *incredibilis* in Scripturis idem est, quod incredulus) HVMANÆ SAPIENTIÆ VERBIS] In hisce enim excellebāt, Paulumque superabant oratores & philosophi qui erant Corinthi. Paulus verò nouam philosophiam, nouo dicendi & agendi modo, Corinthijs persuadere debebat; in eoque præcelluit omnibus oratoribus & philosophis, scilicet, *in ostensione spiritus & virtutis.* Ita S. Martinus teste Sulpitio dicebat: *Regnum Dei non in eloquentia, sed in fide constat.* Et S. Aug. serm. 1. de accedentibus ad gratiam: *Non*, inquit, *vobis tonantia & poëtica verba proferimus, non aliqua grammaticorum arte cōposita, nec eloquentia sæculari diserto sermone fucata, sed prædicamus Christū crucifixum.* Et lib. Contra Felician. c. 2. *Nec præsumam*, ait, *vnquam in sapientia verbi, ne euacuetur crux Christi: sed Scripturarum auctoritate contentus, simplicitati obedire potius studeo, quam tumori.*

Duo ostendebant Apostoli in ostensione spiritus & virtutis.

Hæc ergo fuit demonstratio Apostolorum; ostendere nimirum, Primò, magnum zelum & spiritum eructantem sapientia & arcana; non humana, sed diuina, ita vt manifestè cernerent auditores, Spiritum sanctum per os eorum loqui. Secundò, ostendere magnas virtutes, id est prodigia & miracula. Vnde Origen lib. 1. Cōtra Celsum: *Disciplina*, inquit, *nostra propriam quamdam habet demonstrationem, diuiniorem quàm sint Græcorum demonstrationes, quam Apostolus nominat demonstrationem spiritus & virtutis, vtpote Spiritu per prophetias* (aliter hîc explicat spiritum Orig. quàm explicui, sed, vt videtur, minùs genuinè) *fidem astruente ijs, quæ de Christo feruntur; virtute verò, per prodigia quæ facta credimus.* Nam, vt ait Oecum. *Demonstratio quæ per opera est & signa, firmior est ea, quæ ex verbis producitur.* Hæc ergo fuit ratio prædicandi Apostolica, eaque efficacissima, quam sibi proponant ac imitentur nostri concionatores, vt nimirum sermo eorum non sit comptus, fucatus, affectatus, *in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis.* Ita euadent Apostolici, ac verba eorum erunt quasi ignitæ sagittæ corda penetrantes, & quasi mallei conterentes petras. Audi S. Hieronymum ep. 2. ad Nepotianum: *Docente*, inquit, *te in Ecclesia, non clamor populi, sed gemitus suscitetur: lacrymæ auditorum laudes tuæ sint.* Hic spiritus, vti & concionis fructus, oratione à Deo impetrandus est. Vnde Origines l. 6. Contra Celsum, citans hæc eadem Apostoli verba. *Hæc verba*, inquit, *quid aliud sibi volūt, quàm non satis esse, vt verum sit, & natum ad mouendū animas hominum, quod dicimus, nisi doctori diuinitus concessa sit vis quædam, & dictis eius adsit gratia cælestis energia? & hoc est quod ait Dauid psal. 67. Dominus dabit verbum euangelizantibus virtute multa.*

Ratio prædicandi Apostolica efficacissima omnibus concionatoribus imitanda.

Lacrymæ auditorum laudes sunt concionatoris.

Spiritus & fructus concionis oratione impetrandus.

VERS. 5 VT FIDES VESTRA NON SIT IN SAPIENTIA HOMINVM, SED IN VIRTVTE DEI] q. d. Ideo Deus vult me euangelizare, non in persuasibilibus humanæ sapientiæ verbis, sed in ostensione spiritus & virtutis; *vt fides vestra*, id est, conuersio vestra ad fidem Christi, tribuatur non hominum sapientiæ & eloquentiæ, sed virtuti, id est potentiæ & efficaciæ, Dei; nimirum vt fides vestra sit fundata, non in hominum, sed in Dei sapientia & potentia. ita Anselm. & alij.

Conuersio non tribuenda eloquentia concionatoria.

VERS. 6. SAPIENTIAM AVTEM LOQVIMVR INTER PERFECTOS] *Sapientiam*, scilicet Christianam; de Christi cruce, gratia, salute, & gloria æterna nobis acquisita per Christum *loquor inter perfectos*, id est fideles; qui licet sint simplices, tamen in rebus salutis præ Aristotele, & quouis alio philosopho perfectè sapiunt. ita Chrysost. & Anselmus. quique non solùm baptismo renati, sed etiam Sacramento Confirmationis confirmati, perfectionem christianismi adepti, perfectèque Christiani effecti sunt. Inde enim à S. Dionysio & alijs, Sacramentum Confirmationis dicitur τελείωσις, id est *perfectio*, vel *consummatio*; ipsique confirmati, vocantur perfecti, vel consummati. ita Salmeron. Idemque insinuat Irenæus lib. 5. cap. 6 cùm ait, *Sapientiam loquimur inter perfectos, dicens perfectos eos qui acceperunt Spiritum sanctum, & omnibus loquuntur linguis per Spiritum Dei, quemadmodum & ipse loquebatur.*

Confirmationis Sacramentū, perfectio dicitur & consummatio.

Secundò, simpliciùs *sapientiam*, id est secretiora & altiora fidei mysteria, vti de resurrectione, Antichristo, reprobatione, prædestinatione: vel potiùs *sapientiam*, id est, profundiorem & altiorem rerum fidei explicationem, vti de modo, consilio & fine incarnationis, passionis & redemptionis Christi: ita enim hanc sapientiam Paulus explicat versibus proximè sequentibus. Hanc nōn rudibus initio, sed prouectis perfectisque loquor & edissero. Vnde hos perfectos v. 15. vocat spiritales; eosque animalibus, paruulis, & carnalibus opponit. q. d. Licet, vt dixi v. 4. expers videar sapientiæ humanæ, non tamen diuinæ: tametsi enim vobis, quia paruulis, tantùm lac, id est simplicem & facilem doctrinam, dederim vt ait cap. sequ. v. 2. tamen sapientiam arcanam & diuinam loquor inter perfectos.

Quos per perfectos intelligit Apostolus. & quid per sapientiam.

Tuetur Apostolus hisce verbis suam auctoritatem apud Corinthios, qui audito Apollo, viro eloquente & sapiente, Paulum quasi ineloquentem & imperitum parui facere videbantur.

SAPIENTIAM VERO NON HVIVS SÆCVLI NEQVE PRINCIPVM HVIVS SÆCVLI] Anselmus, Ambros. Caiet. & alij, per *principes huius sæculi* dæmones intelligunt, qui in hoc aëre, & in impijs filijsque huius sæculi dominantur: indeque probant dæmonem ante passionem Christi, licet sciret Christum esse Deum & Messiam, nescisse tamen, an eius morte dæmonis imperium esset destruendum, & homines redimendi, vt dicitur v. 8. Hoc verum est, verius idipsum est in hominibus.

Principes huius sæculi dæmones quid de Messiæ redemptione sciuerint.

Vnde Secundò, simplicius Chrys. Theophyl. Anselm. Tertull. 3. Contra Marcionem c. 6. Orig. hom. 2. in Cantica per *principes sæculi*, accipiunt primores, qui inter homines sapientia, opibus, vel potentia præstant: vnde ait, *Qui destruuntur*, id est, abolentur, transeunt, euanescunt. Hoc enim est Græcum τῶν καταργουμένων. & hi propriè Christum crucifixerunt, vt dicitur v. 8. Tales fuerunt Pilatus Herodes, Annas, Caiphas, alijque principes Iudæorum & Gentium.

Principes huius sæculi primates hominum.

VERS. 7. SED LOQVIMVR DEI SAPIENTIAM IN MYSTERIO] Est hebraismus ponitur enim ב *bet*, id est *in*, pro regimine genitiui. *Sapientiam in mysterio*, id est, sapientiam mysterij, putà magni illius & arcani consilij

consilij diuini, de Verbi incarnatione & redemptione hominum: per Christum, quæ nulla ratione naturali cognosci potest ab homine; imò nec ab angelo. Patet Ephes. 3. v. 4. & 5. Vnde 1. Timot. 3. 16. hanc sapientiam mysterij vocat *magnum pietatis sacramentum.* ita Theophyl. Ambros. Oecumen. hîc, atque Hier. & Leo Castrius in Isaiæ cap. 64. Idem tamen Leo Secundò, etiam hanc sapientiam interpretatur de magnitudine gloriæ Beatorum: hæc enim finis fuit Verbi incarnati & passi, vt sequitur.

Per sapientiã in mysterio quid intelligas Apostolus.

Secundò, simpliciùs τὸ *in mysterio*, refert non ad *sapientiam*, sed ad *loquimur*. q. d. *In mysterio*, id est secretò & apud pauciores, scilicet eos, qui spiritales & perfecti sunt, sapientiam hanc profundiorem & occultam, quæ abscondita est, loquimur. Vnde Syrus vertit, *loquimur Dei sapientiam in arcano* & Tertullian. *loquimur sapientiam Dei in occulto*, quia, si voluisset dicere sapiétiam mysterij, potiùs dixisset. Quod absconditum est: iam autem dicit, *Quæ abscondita est.* Denique quia hoc propriè est loqui in mysterio: mystæ enim dicti sunt, ait Eustath. ἀπὸ τῦ μύειν τὸ στόμα, id est, à claudendo os; eò quòd mysteria & arcana religionis suæ non vulgarent, sed celarent, & tantùm ea secretò docerent paucos qui sacerdotes vel sapientiores erant. Hinc S. Dionysius & alij libros scripserunt de Mystica Theologia.

Mysta dicti ἀπὸ τῦ μύειν τὸ στόμα.

Vers. 8. QVAM NEMO PRINCIPVM HVIVS SÆCVLI COGNOVIT] Pronomen *quam* refer tam, vel potiùs, ad *gloriam nostram*, quàm ad *sapientiam*, q. d. Si hanc sapientiam, vel potiùs gloriam, eiusque per Christum prædestinationem cognouissent Pilatus, Annas, Caiphas, alijque principes Iudæorum, numquam Dominum ipsius gloriæ, scilicet Christum, cuius merito nobis, ante sæcula, putà ab æterno, prædestinata & præparata est hæc æterna gloria, crucifixissent. Aduertit id solerter Gabr. Vasquez 1. p. disp. 2. c. 3. & patet ex seqq. Hinc tacitè infert Apostolus, neminem aliorum principum hanc Christi sapientiam & gloriam cognouisse. Est enim argumentum ab exemplo primario: Iudæi enim præ Gentibus erant sapientissimi, maximè in diuinis; si ergo illi non cognouerunt, multò magis alij ignorarunt.

Si principes Annas, Caiphas & Pilatus hanc sapientiam Christi habuissent nunquam eum crucifixissent.

Vers 9. SED] scilicet abscondita fuit eis hæc sapientia & gloria, quæ finis est sapientiæ istius; idque probat ex eo, quod de ea scripsit Isaias: *Oculus non vidit, nec auris audiuit.* Est eclipsis. vide can. 38.

Locus Isaiæ 64. explicatus & illustratus.

SICVT SCRIPTVM EST: QVOD OCVLVS NON VIDIT, NEC AVRIS AVDIVIT, NEC IN COR HOMINIS ASCENDIT, QVÆ PRÆPARAVIT DEVS IIS QVI DILIGVNT ILLVM] Nota, Isaiam cap. 64. quem hic citat Paulus, agere de incarnatione Christi, & vita præsenti. Vnde hunc versiculum de miraculis Christi; deque sapientia, virtutibus, omnique gratia, quam Christus nobis hîc viuens communicauit, accipiunt Chrysost. Ambros. Theoph. Oecumen.

Secundò & aptiùs, videtur admirans Isaias auolare ab incarnatione & Christo homine, ad gloriam cælestem, quæ fructus est & finis incarnationis Christi. Tales enim raptus & transitus Prophetis, ob lumen propheticum sublime & amplum, sunt familiares.

Patet ex ipsis verbis, & quia ait, *Expectantibus*; &, *Occurristi facienti iustitiam.* Ergo loquitur de fructu operum iustorum, scilicet vita æterna, quam expectamus: nam fructus incarnationis & fides nõ

A occurrit facientibus iustitiam, sed sedentibus in tenebris & peccatis. ita Hier. in c. 64. Isaiæ, S. Dionys. & Cælesti hierarch. 12. & Vasquez loco citato. Vnde S. Bern. ser. 4. in Vigil. Natiuit. *Non vidit*, inquit, *oculus lucem inaccessibilem, nec audiuit auris pacem incomprehensibilem*, &c. *Sed quid est quod in cor hominis non ascendit? Vtiq; quia fons est, & ascensum nescit. Scimus enim quia fontium natura est riuos sectari conuallium, montium ardua declinare: quia Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.*

Beatitudinis æternæ suauitas & magnitas.

De hac beatitudinis magnitudine piè scribit & dissuauiatur Aug. in Meditationibus c. 22. & seqq. & Soliloquiorum c. 35. & 36. qui libelli collecti videntur ab aliquo pio ex operibus Augustini. Appositè verò ad hunc Apostoli locum auctor libri de Spiritu & anima (qui extat to. 3. operum S. August.) 36. *Sicut*, inquit, *exterior homo circa ista temporalia quinque partito sensu afficitur, id est, visu, auditu, gustu, & ceteris; sic interior homo, in beata vita,* B *circa quinque ineffabilia Dei, ineffabili amore afficitur, cùm enim Deum suum amabit, quamdam lucem, quemdam amplexum interiorem amabit: ibi enim fulget, quod non capit locus; ibi sonat, quod non rapit tempus; ibi olet, quod non spargit ventus; ibi sapit, quod non minuit edacitas; ibi hæret, quod non diuellit satietas: ibi siquidẽ videtur Deus sine intermissione; cognoscitur sine errore; amatur sine offensione; laudatur sine fatigatione.*

Hæc Apostoli sententia olim S. Adrianum conuertit, Martyremque effecit: cùm enim ipse miles esset florenti ætate, scilicet viginti octo annorum, videretque tantam Christianorum Martyrum in tormentis pro Christi fide tolerandis constantiam; interrogauit eos: Quid pro tantis pœnis expectatis? quid est quod vos tanta tormenta superare C compellit: responderunt illi, *Speramus bona illa, quæ nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, quæ præparauit Deus diligentibus se.* Hac voce tactus Adrianus conuersusque, curat se illicò inscribi catalogo Martyrum, durumque martyrium alacer subijt Nicomediæ, (inspectante & incitante eum S. Natalia vxore) sub Diocletiano, anno Domini 306.

Hæc Apostoli sententia facit Martyres.

Tertiò, plena erit huius loci intelligentia, si vtrumque sensum iam dictum coniungas. q. d. *Oculus non vidit.* &c. id est, superant omnem sensum, experientiam, cogitationem naturalem, & omne hominis naturale desiderium, ea bona, quæ tu, ô Domine Deus, præparasti per Christum, expectantibus te; tum in hac vita, scilicet ijs qui aliquid de illis iam inaudierunt; tum maximè & proprijssimè in futura gloria: in illa enim Deus, qui est omnia bona, dabit se Beatis, & erit omnia in omnibus, ait Anselm. Hisce enim Isaiæ verbis probat D Apostolus id quod dixerat; scilicet arcanam & absconditam esse sapientiam, æquè ac gloriam Christi, vti dixi paragrapho præcedenti.

Superant omne desiderium bona nobis à Deo præparata.

Nota, *in cor hominis non ascendit*, id est, in mentem hominis non venit, siue homo naturaliter cogitare, concipere, aut intelligere nequit: cor enim per catachresin, Hebræis mentem significat. nam quod cor est in corpore scilicet prima & nobilissima corporis pars, adeoque fons & principium vitæ, hoc mens est in anima. adde, cor subministrat cerebro spiritus animales, qui imaginationi & consequenter intellectioni subseruiunt. Hinc Aristot. de Somno & vigilia ca. 2. refragante licet Galeno, omnibusque medicis, sensum communem non in

Cordi cur tribuuntur cogitationes.

Vitalium hominis partium functiones.

cerebro; sed in corde collocauit. Pulchrè quidam vitales hominis partes, per suas functiones distinxit atque secreuit hoc versu. A

Cor sapit, & pulmo loquitur, fel commouet iram,
Splen ridere facit, cogit amare iecur,

Hebraei mentis cogitationem ascensum vocant & quare.

Rursum Hebraei mentis cogitationem vocant *ascensum*; & cogitare vocant *ascendere in cor*: quia res cogitata & intellecta primò à terra aliòve obiecto ascendit in oculos vel aures, indeque ad sensum communem & phantasiam, inde denique ad mentem quasi arcem & culmen hominis, summum enim in homine est mens.

Nota secundò. Pro *expectantibus*; vt habet Isaias Paulus habet *diligentibus*, quia expectatio à dilectione manat naturaliter.

VERS. 10.

NOBIS REVELAVIT DEVS PER SPIRITVM SVVM] putà per Spiritum sanctum. Est prolepsis, siue occupatio: occurrit enim tacitae obiectioni huic; Si hanc sapientiam & gloriam quam Christus suis amicis praeparauit, oculus non vidit, nec ea in cor hominis ascendit; vnde ergo tu, Paule: eamdem te callere & praedicare iactitas? Respondet Paulus: se eamdem scire non per visionem, sensationem, vel conceptionem aliquam naturalem, sed per instinctum & reuelationem Dei. Vnde Clemens Alexand. l. 1. Paedag. cap. 6. sic interpretatur *tò nec auris audiuit: Praeter illam*, inquit, *solam, quae in tertium caelum rapta est*; putà Pauli, qui in paradiso aure sua audiuit haec arcana verba, quae non licet homini loqui. Ait ergo Paulus: *Nobis autem*, scilicet spiritualibus Prophetis & Apostolis, haec Deus reuelauit, vt vos paruulos, ô Corinthij, aliosque eadem doceamus. Hinc patet, gloriam & beatitudinē nostram, non tantùm esse supernaturalem in assecutione, sed etiam in cognitione; cognitione, inquam, non quidditatiua, sed obscura & aenigmatica, qualis erat Apostolorum & aliorum viatorum; & consequenter, non esse in homine perfectum & efficax desiderium, vel appetitum naturalem huius beatitudinis. ita Scholastici 1. p. q. 12. a. 1.

Sapientiam & gloriam Dei scimus Paulus revelatione diuina. B

In homine non est naturalis appetitus beatitudinis supernaturalis, visionis Dei scilicet.

SPIRITVS OMNIA SCRVTATVR, ETIAM PROFVNDA DEI] Nota Primo, catachresin, *scrutatur*, id est, penetrat & perspicit: homines enim vt quid ignotum perspiciant, illud scrutari & inquirere solent; Deus autem sine inquisitione omnia vno mentis cernit in ictu & intuitu. ita S. Thomas, Theodor. & Theophyl.

Secundò, *profunda Dei* vocat omnia intima & secretissima Dei consilia; inter quae, maximum est hoc mysterium gloriae, & redemptionis hominum per Christum: haec omnia penetrat & peruidet Spiritus sanctus, quia vnius cum Deo est essentiae & cognitionis ac consequēter ita profunda Dei scrutatur, vt nihil remaneat in Deo incognitū; sed eius cognitio & visio obiectum suum adaequet, Deumque tantum cognoscat, quantum cognosci potest; id est, comprehendat Spiritus sanctus, vtpote Deus, tam Deum & diuinitatem, quàm seipsum ita Molina 1. p. qu. 14. a. 3. Theod. S. Thom. Hinc Ambros. & veteres contra Macedonium probant Spiritum sanctum esse Deum. q. d. Paulus: Haec mysteria & arcana Dei reuelauit nobis Spiritus sanctus. ille omnium secretorum Dei est conscius, adeoque scrutatur & peruidet profunda Dei.

Diuinitas Spiritus sancti probatur contra Macedonianos.

QVIS HOMINVM SCIT QVAE SVNT HOMINIS?] quae in hominis intimis, putà in corde & mente delitescunt, nimirum cogitationes, volitiones & intentiones, ipsumque fundum cordis humani.

VERS. 11.

QVAE DEI SVNT (quae in Dei mente sunt abscondita, putà cogitationes, consilia, & determinationes diuinae voluntatis) NEMO COGNOVIT NISI SPIRITVS DEI] id est Spiritus sanctus, qui eorum aequè ac sui ipsius est conscius, est enim Spiritus sanctus Deo intimus, aequè ac spiritus hominis ipsi est intimus: ac proinde sicut spiritus hominis humanitatis, ita Spiritus Dei diuinitatis, diuinaeque omniscientiae & omnipotentiae est particeps.

Spiritus hominis vt homini intimus, ita Spiritus Dei Deo.

Nota. Cum ait, *nemo cognouit nisi Spiritus* subaudiendum est, & nisi is cui voluerit Spiritus ea reuelare, vti mihi & Apostolis illum ea reuelasse dixi vers. 10.

Nota. Secundò; cùm dicit. *Nemo nisi Spiritus*, non excludi Filium; hic enim cùm sit Verbum, etiam scit profunda Dei. Nam in diuinis, cùm vox exclusiua vel exceptiua tribuitur vni personae, respectu essentialium attributorum, non excludit alias personas diuinas; sed essentias alias à diuina: nam tantùm excludit ea, quae naturae sunt diuersae à Deo: q. d. Nemo scit secreta Dei, nisi Spiritus Dei, & illi qui eamdem cum Spiritu habent naturam intellectum, cognitionem, scilicet Pater & Filius hi soli sciunt profunda Dei, nemo aliùs.

Particula exclusiua in diuinis non tangit personas, si attributa sint essentialia, non notionalia.

VERS. 12.

NOS NON SPIRITVM HVIVS MVNDI ACCEPIMVS, SED SPIRITVM QVI EX DEO EST] Opponit spiritum mundi, spiritui qui ex Deo est, & hunc sibi & Apostolis; illum mundi sapientibus, & hominibus animalibus attribuit. Spiritus ergo mundi est, qui à mundo suggeritur, à mundana nimirum & animali prudentia, quique ad mundana terrena & carnalia bona aspirat, facitque homines mundanos & animales; sicuti è contrario spiritus Dei est, qui à Deo & diuina sapientia suggeritur, quique nos ad caelestia & diuina bona sectanda impellit, facitque homines spiritales & caelestes. Vnde subdit Apostolus: C

Spiritus Dei & mundi sibi contrarij.

VT SCIAMVS QVAE A DEO DONATA SVNT NOBIS] q. d. Hic spiritus ostendit & reuelat nobis quae & quanta bona à Deo nobis, scilicet Apostolis, alijsque diligentibus Deum, donata sunt, nimirum tanta quanta nec oculus vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascenderunt, vt dixit v. 9. eò enim redit & respicit hic Paulus.

VT SCIAMVS] Hinc haeretici stabiliunt fidem suam particularem, qua quisque fidelis & Christianus certò scit, imò fide diuina credere debet, per Christum se habere dona Dei, scilicet remissionem peccatorum, gratiam, iustitiam, &, vt Caluinus, se electum esse ad gloriam aeternam. Verùm haec non est fides, sed stulta & falsa praesūptio, & impostura: quia non certò scimus, an nos ad iustitiam ritè disposuerimus, & an credamus certò, & ita vt oportet; nec vsquam in sacra Scriptura hoc scriptum & reuelatum est, scilicet, me credere vt oportet, vti nec me esse iustum & electum. D

Haereticorum fides particularis stulta est & falsa praesumptio & impostura.

Respondeo ergo, Apostolum loqui in genere de donis, ijsque tantum, quae data sunt Apostolis, & Ecclesiae. q. d. Vt sciamus nos Apostoli, quibus & quantis donis & beneficijs in genere, nos, id est Ecclesiam suam, ditarit Christus, scilicet, quanta gratia Spiritus sancti, redemptione, virtutibus, & maximè quanta gloria: de hac enim egit v. 9. & haec sunt in Deo, vt ait v. 11. id est, Dei libera voluntate & praedestinatione: & haec à Deo Ecclesiae data esse, per Spiritum eius & reuelationē scimus, haec enim loquimur & praedicamus, vt sequitur, quasi articulum fidei, sed me esse ex ijs, vel eorum esse parti-

Scimus quae & quanta dona dederit Deus Ecclesiae suae.

participem, non est fidei, sed coniecturæ; nec publicè publicandum, sed secretò sperandum est. vide can. 9.

Tò vt sciamus dupliciter accipi potest.

Quæ vt clariùs & pleniùs intelligantur, Nota, *vt sciamus*, dupliciter, scilicet, Primò obiectiuè; Secundò, subiectiuè, posse accipi: obiectiuè enim sciebant Apostoli, & omnes fideles, ex prophetijs, miraculis, alijsq; signis diuinis Deum suæ congregationi, siue Ecclesiæ, per Christi Apostolos congregatæ, & deinceps congregandæ, promisisse, & iuxta promissa dedisse suam gratiam, remissionem peccatorum, iustitiam, aliaque gratiarum dona, vt denique spem certam vitæ æternæ: Ecclesiæ inquam, in communi; non autem in particulari huic vel illi fideli; quia in particulari nescimus an hic vel ille verè sit fidelis.

Deus reuelauit Ecclesiam esse sanctam, non autem in particulari hunc vel illum.

Hoc modo *τὸ vt sciamus*, idem est, quod vt credamus. Credimus enim Ecclesiam Catholicã esse sanctam, in eaque esse remissionem peccatorum. & vitam æternam. Deus ergo tantùm reuelauit Ecclesiam esse sanctam, non autem me esse sanctum, licet enim reuelauerit & promiserit omnibus in Ecclesia ritè credentibus & pœnitentibus remissionẽ peccatorum & iustitiam; non tamen reuelauit me ritè credere & pœnitere: ac proinde nec reuelauit mihi remissa esse peccata, meque esse iustum.

Apostoli moraliter dubitare non poterãt, quin haberent Dei sapientiam & gratiã.

Secundò, *τὸ vt sciamus* subiectiuè capi potest. q. d. Vt nos Apostoli in nobis quasi subiectis, per experientiam sciamus, quantam sapientiam & gratiam nobis donarit Deus: & tunc *τὸ vt sciamus*, non significat, *credamus*, sed *vt experiamur*. Nec enim quisquam Apostolorum fide diuina credebat se habere hanc sapientiam & gratiam; sed eius actus & effectus in se experiebatur ita vehementes, crebros, claros & certos, vt moraliter non dubitaret se habere veram Dei sapientiam & gratiam. Erant enim Apostoli pleni gratia & sapientia, eamque alios docere, totique mundo aspirare debebant. Licet ergo Apostoli sciuerint per experientiam, se esse iustos & sanctos, non tamen id sciebant, vel sciunt alij fideles; sed tantùm sperant, atque ex signis probæ & honestæ vitæ coniectant & opinantur. Neutri tamen idipsum credunt fide diuina: omnis enim experientia tantùm generat fidem humanam, non autem diuinam, quæ sola Dei reuelatione nititur & gignitur.

VERS. 13. QVÆ ET LOQVIMVR NON IN DOCTIS HVMANÆ SAPIENTIÆ VERBIS, SED IN DOCTRINA SPIRITVS] *Non in doctis*, id est, non in verbis Ciceronianis, Demosthenicis, Aristotelicis, quæ & qualia docet humana sapientia; *sed in doctrina Spiritus*, id est, in ijs verbis, quæ & qualia docet Spiritus sanctus. Videtur legisse Interpres, ἐν διδαχῇ, id est, in doctrina: iam græcè legitur ἐν διδακτοῖς, id est *in doctis*, vti præcessit, sed idem est sensus.

Quibus rationibus & discursibus Paulus probauerit fidei mysteria.

SPIRITVALIBVS rebus SPIRITVALIA verba & discursus COMPARANTES] & conferentes. q. d. Doceo hanc spiritualem sapientiam è Scriptura, & alijs spiritualibus discursibus, non autem philosophicis, rhetoricis, aut terrenis rationibus, conceptibus & eloquijs. ita Chrysost. v. g. *Si quæritur*, inquit Oecumen. *an surrexerit tertia die Christus? ex Iona probationes & testimonium adduco. Si quæritur an natus sit Dominus ex virgine? ex sterilibus Anna & Elisabeth sumitur probatio & comparatio.* Hic

Causa cur abstinuerit Paulus ab eloquentia & sapiẽtia mundana.

causam & rationem à priori assignat Apostolus, cur Dei nutu abstinuerit ab eloquentia & sapientia mundana in sua prædicatione. Causa hæc est, quòd

A sapientia humana & diuina plurimùm inter se differant. Cùm ergo sermo debeat rei esse accommodatus, planè decuit sermonem, quo prædicabatur diuina sapientia, illi esse accommodatum, ac differre à sermone humanæ sapientiæ, nimirum vt esset simplex, grauis, efficax & diuinus, tamquam à Spiritu sancto proficiscens, qui omnem orationis fucum respueret: hic enim ornari res ipsa vetat, contenta doceri. Nam sicuti humanæ sapientiæ verba vehunt secum sapientiam & spiritum hominis dicentis: ita sermones Spiritus sancti inuehunt in animam sapientiam Dei, & spiritus eius, per Apostolos loquentis.

ANIMALIS HOMO NON PERCIPIT EA QVÆ SVNT SPIRITVS DEI] *Animalis* hic dicitur, qui tantùm sensus & naturale rationis lumen sequitur; siue qui *secundùm animam est, & secũdùm animam sapit, quiq; anima sensa & cogitata sequitur*: quales B erant Apostoli ante Spiritum sanctum, & Corinthij hoc tempore, quærentes eloquentiam; & iã multi fideles etiã nõ mali, qui altiora non capiunt. VERS. 14.

Animalis tripliciter dicitur.

Nota. *Animalis* dicitur, qui anima viuit, sumiturque tripliciter. Primò, qui crescit, nutritur, eget cibo, vt animalia. Sic Adam, creatus licet in gratia, dicitur animalis, 1. Cor. 15. v. 45. & 46.

Secundò, qui sequitur animæ, id est concupiscentiæ, desideria. Sic Iudas vocat *animales spiritum non habentes*.

Pulchra animalitatis descriptio.

Tertiò, qui scientiam, non spiritualem & sublimem, sed animæ sensibusq; obuiam & facilem sequitur. ita hic capitur. *Animalitas*, inquit Bernardus, vel quisquis est auctor tractatus de Vita solitaria, post initium, *est vitæ modus sensibus corporis seruiẽs, scilicet cùm anima quasi extra se, per sensus corporis circa dilectorum delectationes corporum affecta, eorum* C *fruitione pascit vel nutrit sensualitatem suam; seu cum intra se regrediens, & corpora quibus forti glutino amoris & consuetudinis adhæsit, ad locũ incorporeæ naturæ secum ferre non præualens, eorũ illuc secum trahit imagines, & amicabiliter ibi cum eis conuersatur; quibus assuefacta, nihil putat esse nisi vel quale foris reliquit, vel quale intus contraxit: inde quamdiu licet, iucundũ habet secundum delectationes corporis viuere? cum autẽ ab eis auertitur, nescit nisi corporea imaginãdo cogitare.*

Spiritualis etiam tripliciter dicitur.

Sic spiritualis dicitur, qui spiritu viuit.

Primo, quasi spiritus, non egens cibo, sic Christus post resurrectionem dicitur spiritualis, 1. Corinth. 15. v. 45.

Secundo, qui spiritus instinctum, dictamen & impulsum sequitur. ita sæpè alibi.

D Tertio, qui spiritus sublimem doctrinam capit & haurit. ita hic vocatur spiritualis, inquit Chrys. D. Th. & alij. Moraliter S. Bern. loco iam citato:

Incipientium status animalis, proficientium rationalis, perfectorum spiritualis.

Incipientium, inquit, *status potest dici animalis; proficientium, rationalis; perfectorum, spiritalis: sunt enim animales, qui per se, nec ratione aguntur, nec trahuntur affectu, & tamen vel auctoritate permoti, vel doctrina commoniti, vel exemplo prouocati, bonum approbant & imitantur: sunt rationales, qui per rationis iudicium, boni cognitionem habent & appetitum, sed nondum habent affectum: sunt perfecti, qui spiritu aguntur, qui à S. Spiritu plenius illuminantur, vnde & spiritales nominantur; & quoniã sapit eis bonum, cuius trahuntur affectu sapientes vocantur.* Deinde hæc tria inter se cõparans, ex eisque gradus & scalam virtutum conficiens, ista subdit: *Primus status circa corpus se habet: secundus circa animam se exercet: tertius nõnisi in Deo requiẽ habet: initium boni in conuersione est perfe-*

sta obedientia; profectus, subijcere corpus suum; perfectio vsu boni consuetudinem vertisse in dilectionem, initium verò rationalis est intelligere ea, quæ in doctrina fidei apponuntur ei; profectus, talia præparare qualia apponuntur; perfectio, cùm in affectum mentis transit iudicium rationis. Perfectio vero hominis rationalis initium est hominis spiritualis; profectus eius, reuelata facie speculari gloriam Dei; perfectio verò transformari in eamdem imaginem a claritate in claritatem, sicut à Domini spiritu.

QVIA SPIRITVALITER, iuxta rationes Spiritus sancti, & regulas fidei, EXAMINATVR] Ita Biblia Romana: malè ergo quidam legunt, *examinatur*, id est examinando reuocatur ad intellectum spiritualem & sublimem; dum scilicet in spiritualibus instituitur, vel cùm spiritualia animali proponuntur, siue cùm animalis in spiritualibus interrogatur & examinatur (hoc enim est ἀνακρίνεται) non potest ea intelligere.

VERS. 15. *Spiritualis, quis dicatur & sit.* SPIRITVALIS AVTEM IVDICAT OMNIA] Vocatur, vti dixi, *spiritualis*, qui fidem & prudentiam, atque doctrinam Spiritus sancti sequitur, qui Spiritum rectorem animæ habet & doctorem. ita Chrysost. Anselmus, D. Thomas.

Fanaticus & priuatus cuiusq; spiritus non est iudex controuersiarum fidei idq; ob quatuor rationes. IVDICAT OMNIA] Hinc Caluinus & Anabaptistæ, cuiusque spiritualis, id est fidelis, spiritum priuatum & fanaticum, faciunt iudicem controuersiarum fidei, & Scripturæ interpretem; sed imperitè, quia non omnes Christiani sunt spirituales, sed tantùm perfecti, vt dixi v. 5.

Secundò, quia alij ignorant an quis habeat hunc spiritum, an sit spiritualis, imò an verè sit fidelis. Ergo spiritus hic priuatus & occultus non potest publicus omnium esse iudex: sed Concilia & Pontifex. Hos enim constat esse spirituales, regi à Spiritu sancto, qui eos constituit Doctores, & per eos regit & docet Ecclesiam.

Tertiò, quia maximè spirituales erant Patres, qui tamen subinde errarunt.

Quartò, quia patet simplices fideles egere Pastoribus & Doctoribus, quos ad docendum posuit Deus in Ecclesia, vt ait Apostolus Ephes. 4. 11.

Vera huius loci explicatio & sensus. Respondeo ergo: *Spiritualis iudicat omnia*; omnia, inquam, in genere, id est tam spiritualia, putà diuina & sublimia, quàm animalia, putà terrena & facilia; cùm animalis tantùm iudicet animalia: vt sit distributio pro generibus singulorum, non pro singulis generum. Sic dicimus, Ego omni, id est quolibet, cibo vescor.

Secundò, *spiritualis omnia iudicat*, id est examinat redarguit & discernit secundùm regulas fidei, & prudentiæ diuinæ: quæ habet, vt in eo quo quis spiritalis est, & à spiritu satis instructus, v. g. in rebus fidei claris & certis, omnia iudicet secundùm articulos fidei, hæresesque & errores illi contrarios condemnet. *Prudentia spiritualis in rebus dubijs recurrit ad iudicium Ecclesia Romana.* Sin autem noua oriatur quæstio in fide aut moribus, eaque obscura & dubia; eadem prudentia dictat homini spiritali, qui in hac quæstione necdum spiritalis est, nec à spiritu satis instructus, eiusdem Spiritus iudicio recurrendum esse ad superiores, ad Doctores, ad Ecclesiam Romanam quasi matricem, vt illa hanc quæstionem decidat & definiat. Hæc enim planè ad mentem Apostoli, spiritualis est, & omnia iudicat per Spiritus sancti directionem & assistentiam. Hanc enim sancto Petro, & in eo successoribus Petri promisit

A Christus Matth. 28. 18. Lucæ 22. 32. Hi ergo maximè spiritales sunt, hique omnia iudicant: secùs est de alijs inferioribus, qui licet spiritales sint, sæpè tamen Superiorum iudicium exquirere debent; alioqui enim qui spiritualis est, nec patris, nec magistri, nec Prælati iudicio stare & parere deberet. quatenus ergo spiritualis ductum Spiritus, vel per se docentis, vel ad Doctores mittentis sequitur, eatenus errare non potest. *Spiritualis sequitur ductū Spiritus, vel per se docentis, vel ad Doctores mittentis.* Sic S. Ioannes ait, eum, qui natus est ex Deo, peccare non posse, quatenus videlicet ex Deo natus, in eo manet. ita D. Thom. Anselmus, Ambros. Theophyl. Chrysostom. q. d. Paulus. Vir spiritualis de arcanis fidei mysterijs & rebus passim bene iudicat, & si dubitet, scit quid agere, quos consulere debeat, vt instruatur. Sic Arist. 3. Ethic. 4. *Vir*, ait, *bonus rectè in omnibus iudicat, & virtuosus est regula & mensura omnium humanorum*; quia scilicet iudicium & affectum habet

B bene compositum, & conformem rationi & legi, inquit D. Thomas: hic tamen in casibus difficilioribus debet consulere prudentiores, & magis legis peritos, id magis patebit 5. sequ.

ET IPSE A NEMINE IVDICATVR] id est redarguitur. condemnatur. ita Chrysost. quatenus videlicet spiritualiter iudicat: alioqui enim & Petrus iudicatus, id est redargutus, est à Paulo Gal. 2. 11. Contrà animalis à spirituali spiritaliter examinatur. & iudicatur: licet, vt dixit, non percipiat, nec intelligat, tantùm enim toto hoc loco vult Apostolus per spiritualem excludere animalem & mundanam sapientiam, & conferre ac præferre spiritualem animali, qua gloriabantur Corinthij, & cuius imperitum Paulum postponebant Apollo. *Animalis sapientia mundana & mundanis cedit spirituali.* Vnde tacitè Corinthios vocat animales, quia quærebant

C docta humanæ sapientiæ verba, id est, humanam sapientiam & eloquentiam, qualem mirabantur in Apollo: dicitque eos non posse iudicare de spiritualibus, & Pauli sapientia spirituali; se verò & sibi similes viros spirituales iudicare debere tam de sapientia spirituali quàm animali. & hoc, & non aliud, vult Apostolus.

QVIS COGNOVIT, per se scilicet, SENSVM DOMINI?] Alludit ad Isaiæ 40. v. 13. pro quo *cognouit?* hebraicè est תִכֵּן מִי *mi ticken*, id est, quis mensurauit, hoc est, quis plenè & adæquatè perspexit & penetrauit spiritum Domini? q. d. Cùm spiritualis à Deo sit edoctus, eiusque regulas sequatur, hinc quatenus talis est, a nemine iudicari potest (hoc enim quod præcessit probat hic Apostolus) qui enim eum iudicare vellet deberet spiritu Dei sapientior esse aut maior, vt spiritum Dei pene- VERS. 16. *Isaia 40. locus illustratus ex Hebræo.*

D trare & quasi mensurare posset, at quis is est? sanè nullus. ita Chrysost. Potest tamen & debet sæpè spiritualis iudicari, quia nescitur esse spiritualis in tali re. Vnde cap. 14. 29. *Propheta*, inquit, *duo aut tres dicant, & ceteri dijudicent.* Imò multi se iactant spirituales, qui sunt animales; vti Anabaptistæ: secùs de Paulo, quem omnes habebant pro spirituali. Vnde sequitur.

NOS SENSVM CHRISTI HABEMVS] *Sensum*, id est, mentem, intelligentiam sapientiam Christi, putà spiritualem & diuinam, non animalem & humanam: nostra enim sapientia non Platonis est, non Pythagoræ, sed Christi, qui sua ipsius dogmata menti nostræ infudit. ita Chrysost. *Potest & debet sæpè spiritualis iudicari.*

CAPVT

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

INsistit schismati Corinthiorum componendo, per subiectionem & vnionem in Christo & Deo. Vnde Primò, docet, Paulum & Apollo tantùm esse ministros Christi, additq́. Ego plantaui, Apollo rigauit: sed Deus incrementum dedit.

Secundo, v. 10. docet, Ecclesiæ fundamentum esse Christum: videat ergo quisque, quid illi superædificet: si enim fœnum & stipulam saluus erit, sic tamen quasi per ignem.

Tertio, v. 16. Vos, *inquit,* estis templum Dei: *videte ergo ne per schismata illud scindatis & violetis. Ac tandem concludit v. 21.* Nemo itaque glorietur in hominibus: omnia enim vestra sunt, vos autem Christi, Christus autem Dei.

1. ET ego, fratres, non potui vobis loqui quasi spiritualibus, sed quasi carnalibus. Tamquam paruulis in Christo. 2. lac vobis potum dedi, non escam: nondum enim poteratis: sed nec nunc quidem potestis: adhuc enim carnales estis. 3. Cùm enim sit inter vos zelus & contentio: nónne carnales estis, & secundùm hominem ambulatis? 4. Cum enim quis dicat: Ego quidem sum Pauli: alius autem: Ego Apollo: nónne homines estis? Quid igitur est Apollo? quis verò Paulus? 5. Ministri eius, cui credidistis, & vnicuique sicut Dominus dedit. 6. Ego plantaui, Apollo rigauit: sed Deus incrementum dedit. 7. Itaque neque qui plantat est aliquid, neque qui rigat: sed, qui incrementum dat, Deus. 8. Qui autem plantat, & qui rigat, vnum sunt. Vnusquisque autem propriam mercedem accipiet secundùm suum laborem. 9. Dei enim sumus adiutores: Dei agricultura estis, Dei ædificatio estis. 10. Secundùm gratiam Dei, quæ data est mihi, vt sapiens architectus fundamentum posui: alius autem superædificat. Vnusquisque autem videat quomodo superædificet. 11. Fundamentum enim aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. 12. Si quis autem superædificat super fundamentum hoc aurum, argentum, lapides pretiosos, ligna, fœnum, stipulam, 13. vniuscuiusque opus manifestum erit: Dies enim Domini declarabit, quia in igne reuelabitur & vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit. 14. Si cuius opus manserit quod superædificauit, mercedem accipit. 15. Si cuius opus arserit, detrimentum patietur: ipse autem saluus erit, sic tamen quasi per ignem. 16. Nescitis quia templum Dei estis, & Spiritus Dei habitat in vobis. 17. Si quis autem templum Dei violauerit, disperdet illum Deus. Templum enim Dei sanctum est, quod estis vos. 18. Nemo se seducat: si quis videtur inter vos sapiens esse in hoc sæculo, stultus fiat vt sit sapiens. 19. Sapientia enim huius mundi, stultitia est apud Deum, Scriptum est enim: Comprehendam sapientes in astutia eorum. 20. Et iterum: Dominus nouit cogitationes sapientum, quoniam vanæ sunt. 21. Nemo itaque glorietur in hominibus. 22. Omnia enim vestra sunt, siue Paulus, siue Apollo, siue Cephas, siue mundus, siue vita, siue mors, siue præsentia, siue futura: omnia enim vestra sunt; 23. vos autem Christi: Christus autem Dei.

VERS. 1. & 2.

TAMQVAM PARVVLIS IN CHRISTO, LAC VOBIS POTVM DEDI, NON ESCAM] Apostolus cap. præced. vt tueretur suam auctoritatem, & insipientiæ atque infantiæ in dicendo opinionem, de se conceptam, ex anima Corinthiorum eximeret, dixit se sapientiam loqui inter perfectos: sapientiam, inquam, absconditam, quam nec oculus vidit, nec auris audiuit, sed Deus reuelauit: nunc quasi occurrens tacitæ obiectioni, causam dat cur hanc sapientiam non ostenderit apud Corinthios, culpamque à se in Corinthios declinat, quòd nimirum ipsi quasi paruuli & carnales tantæ sapientiæ necdum essent capaces, ac proinde non escâ, sed lacte nutriendi.

Corinthij quare non esca, sed lacte nutriendi.

Vbi aduerte. *Lac* vocat Apostolus faciliorem, suauiorem & simpliciorem doctrinam de Christi humanitate & gratia ac redemptione, qualis con- A uenit catechumenis recens conuersis, & adhuc carnalibus: *escam*, id est solidum cibum, vocat perfectiorem, robustiorem, de altioribus mysterijs doctrinam; vti de Deo, de Dei spiritu, & spiritualibus, de crucis sapientia, potentia, amore: de quibus cap. præced. ita Ambros. Theophyl. S. Thom. Anselm. quem vide hic pro morali. *Idem*, ait; *Christus homini est lac, per incarnationem; angelo solidus cibus; per diuinitatem: idem Christus crucifixus, eadem lectio, eadem concio à carnalibus accipitur vt lac, à spiritualibus solidus cibus.*

Quid Apostolus per lac quid per escam intelligat.

Alludit hîc Paulus more suo ad Isaiæ 28. 9. vbi dicitur: *Quem docebit scientiā, & quē intelligere faciet auditum? ablactatos à lacte, auulsos ab vberibus.* & ad Isaiæ 55. 1. vbi sic ait: *Omnes sitiētes venite ad aquas & qui non habetis argentum, properate, emite & comedite: venite, emite absque vlla commutatione vinum & lac;*

Duo loca Isaiæ c. 28. & 55. applicata.

lac. q.d. vt vertit Chaldæus. Omnes discere, & sitim cupiditatis extinguere volentes, venite ad aquas doctrinæ & gratiæ Christi: ab eo accipite, haurite, & bibite spiritum Euangelicum.

Vbi Nota. *Vinum* vocat Isaias, ad quod Paulus hîc *escam*, siue solidum cibum, qui symbolicè significat sapientiam spiritualem, & plenam perfectorum, sicut *lac* significat disciplinam imperfectorũ & paruulorum. Hinc olim recèns baptizatis, & alba veste indutis, dabatur vinum & lac: qui mos, ait Hieron. in citatum locum Isaiæ, vsque hodie in Occidentis Ecclesijs seruatur. Alibi iisdem dabatur lac & mel, teste Tertull. li. 1. contra Marcion. c. 14. vt significaretur Primò, eorum infantia & innocentia in Christo. lac enim vtriusque est symbolum. Vnde Homerus teste Clem. l. 1. Pædag. 6. viros innocentes & iustos vocat γαλακτοφάγους, id est, lacte vescentes. Secundò, vt assimilarentur Christo, de quo cecinit Isaias ca. 7. 15. *Butyrum & mel comedet.* Tertiò, vt significaretur vitæ Christianæ suauitas, humilitas & mansuetudo infantilis. Vnde & primo Missæ sacrificio, quod audiebant baptizati in paschate, scilicet Dominica in albis, recitabatur illa epistola B. Petri: *Quasi modò geniti infantes, rationabile sine dolo lac concupiscite.* Hinc B. Agnes dicebat: *Lac & mel ex ore eius suscepi*, teste Ambrosio serm. 90. De hoc lacte fusè disserit Clemens lib. 1. Pædag. cap.

Recens baptizatis olim dabatur vinum & lac item & mel.

Harum ceremoniarũ rationes & congruentia.

VERS 3 CVM SIT INTER VOS ZELVS ET CONTENTIO, NONNE CARNALES ESTIS?] Nota *Carnalis* hic vocatur, qui non tantùm naturale sensus & rationis iudicium, sed etiam carnis, id est sensualitatis & cõcupiscentiæ, dictamen & impulsus sequitur; itaque vt rectè aduertit S. Thomas, idem est carnalis, animalis, secundùm hominem ambulans scilicet spiritu Dei destitutus, qui sequitur motus concupiscentiæ, siue naturæ corruptæ.

Vbi Nota Secundò, hic & ad Galat. 5. 19. *opera carnis*, id est naturæ corruptæ, non tantùm vocari gulam & libidinem (quæ propriè sunt in carne) sed etiam zelum, æmulationem, contentiones, quæ sunt vitia mentis. vide dicta Rom. 7. 22. & Galat. 5. v. 17. q.d. Paulus, Vos, ô Corinthij, estis carnales, id est contentiosi, quia vt pueri inaniter de dignitate magistrorum contenditis, dum hic suum Paulum, alter suum Apollo præfert & venditat.

Vitia mentis vocantur etiam opera carnis.

MINISTRI EIVS, CVI CREDIDISTIS] Pro *cui*, græcè iam est, δι᾽ ὧν, per quos credidistis.

VERS. 5. ET VNICVIQVE] ministrorum scilicet, competit ministerium tale & tantum, quale & quantum cuique Dominus dedit. Ergo in vno Deo gloriandum est, non in ministris Paulo vel Apollo: hi enim non sunt domini, vel auctores fidei vestræ, ô Corinthij, sed tantùm instrumenta, per quæ operatur Deus, ita Anselm. Ambros. Theophyl.

VERS. 6. EGO PLANTAVI, APOLLO RIGAVIT: SED DEVS INCREMENTVM DEDIT] q. d. Ego primus Corinthi fidei semina ieci, primus euangelizaui, quæ deinde superueniens Apollo prouexit. patet Actor. 18. 16. *Sed Deus dedit incrementum*, id est interiùs dedit vitam & vigorem gratiæ ad crescendum & adolescendum in fide, virtute & christianismo; hoc enim solius est Dei. Vide Aug. tract. 5. in Ioannem.

Nota. Deus plantis dat incrementum, non quasi speciale & quotidianum augmentum per se solum eis suggerat, vt intelligunt rustici; sed quia ad crescendum vim & vigorem ipsi naturæ seminis vel radicis indidit, & conseruat, id est, quasi continuò indit & instillat (conseruatio enim diuina non est aliud quam primæ creationis, vel actionis diuinæ continuatio) eique cooperatur; & quia pluuiam, æstum, ventos, aliaque ad fruges opportuna sua dispositione regit ac contemperat, quorum contemperatione meliori vel minori, melior vel minor nascitur fructus. Pari modo se res habet in semine verbi Dei, eiusque messe, fructu & profectu in mentibus hominum.

Conseruatio diuina non est aliud quàm prima creationis, vel actionis cõtinuatio.

Hinc patet Primò, exteriorem concionem, vocationem, exempla, miracula non sufficere ad conuersionem & vitam spiritualem inchoandam, vel promouendam. Secundò, hinc Prosper l. 2. de vocat. Gen. c. 6. & 8. probat, quòd, licet omnes æqualiter eamdem concionem audiant, alij tamen parum, alij verò multùm ex ea proficiant: illi nimirũ quos Deus peculiari internâ motione afficit, & quorum corda tangit, vt vitam mutent, vel seriò proficiant in melius. Vnde illi tam concionatores, quàm auditores in concione plurimum proficiunt, qui pro hac motione Deum sedulo precantur.

Cui tribuenda interior hominis vocatio.

NEQVE QVI PLANTAT EST ALIQVID NEQVE QVI RIGAT: SED QVI INCREMENTVM DAT DEVS] VERS. 7. q. d. Agricola qui plantat & rigat, parũ est, parum affert, & quasi nihil præ Deo. nam tantum exteriùs agit, & quidquid agit, accipit à Deo, agitque vt instrumentum Dei: Deus autem, per se interiùs, vt principale agens, operatur, vimque & vigorem crescendi sufficit & suggerit: actio enim tribuitur principali agenti, & maximè causæ primæ. vide canon. 15. & 36. ita S. Thomas, Theophyl. Et pulchrè S. August. tract. 7. epist. 1. Ioannis: *Ministeria forinsecus*, inquit, *adiutoria sunt & admonitiones: cathedram tamen in cælo habet, qui corda docet: sic sunt hæc verba quæ forinsecus dicimus, quomodo est agricola ad arborem. Forinsecus enim agricola operatur, quia adhibet aquam diligentiamque agriculturæ, sed tamen poma non format*; sed ea format Deus cum arbore concurrens, arborique vim poma gignendi indens & suggerens. Pari modo parum facit concionatoris vox: sonat enim tantùm exteriùs; sed Deus est, qui cum ea concurrens interiùs per gratiam suam animam illuminat & conuertit.

Deus principale agẽs, creatura instrumentum.

QVI PLANTAT, ET QVI RIGAT, VNVM SVNT] VERS. 8. *Vnum sunt*, officio scilicet & ministerio, inquit S. Thom. Anselmus, & alij, id est, æquè omnes sunt ministri. q.d. Ergo vnus præ alio, putà Paulus præ Apollo, non est contemnendus aut extollendus. Rursum ergo omnes eâdem charitate & vnione complecti debetis, non autem propter eos facere schismata: licet enim in se diuersi sint, omnes tamen vnum idemque officium obeunt, vnumque sunt in Christo, qui odit schismata, amat vnionem, suosque ministros, licet debiles, fouet ac tuetur, eosque non vt homines, sed vt suos vicarios ab omnibus coli, & in honore ac pretio haberi vult.

Cooperatio mutua in Euangelio.

VNVSQVISQVE AVTEM PROPRIAM MERCEDEM ACCIPIET SECVNDVM SVVM LABOREM] Locus hic clarè docet merita bonorum operum: vbi enim merces est, ibi & meritum est. Hæc enim sunt correlatiua.

Merita bonorum operum.

Nota. Non dicit, Quisque recipiet mercedem secundùm fructum quem fecit, sed, *recipiet secundùm laborem*; quia fructus non est in nostra, sed Dei dantis incrementum, manu. Itaque integrum laboris præmium essentiale habebis ex concione, vel instructione tua, licet nullus sequatur fructus, nul-

Concionator magis sæpè meretur vbi nullus apparet fructus, vel exiguus.

nullus hæreticus vel peccator conuertatur; imò sæpè maius, quia difficilius est, & magis arduum concionari, vbi nullus vel exiguus apparet fructus; quàm vbi concioni multi applaudunt, vel ex concione proficiunt.

VERS. 9. *Concionatoris dignitas.* DEI ENIM SVMVS ADIVTORES] *Ingens hæc, angelica, imò diuina est dignitas*, ait S. Dionys. Cælest. hierarch. cap. 3. *Dei cooperatorem fieri in conuersione animarum, diuinamq; in se operationem palam cunctis ostendere.*

DEI, non autem Pauli, vel Apollo, vt in ijs gloriari possitis, AGRICVLTVRA ESTIS] Persistit in metaphora agricolæ. Agricola primarius est Deus; famuli sunt Paulus & Apollo; ager sunt Corinthij; semen est gratia, fructus sunt bona opera: Deus colit interiùs per Spiritum; Paulus iuuat interiùs per vocem. ita Anselmus.

DEI ÆDIFICATIO ESTIS] Idem dicit aliâ metaphorâ ædificij & architecti, primus enim architectus est Deus; secundus, & minister, est Paulus; ædificium est Ecclesia, & quæuis animæ Christianæ. ita Anselmus.

Hebræi & Syri gaudêt metaphoris. Nota, Hebræos & Syros gaudere metaphoris & parabolis, easque miscere & conglomerare, atque ab vna ad aliam transilire.

VERS. 10. SECVNDVM (id est per) GRATIAM DEI QVÆ DATA EST MIHI, VT SAPIENS ARCHITECTVS FVNDAMENTVM POSVI] q. d. Non mea est hæc fabrica, non meum est hoc corpus Ecclesiæ Corinthiacæ, *Omnia gratiæ tribuenda.* licet enim ego quasi architectus, prima illius fundamenta, euangelizando iecerim; tamen quidquid ego in ea feci & perfeci, non meis, sed gratiæ Dei viribus effeci: tota hæc Ecclesiæ vestræ fabrica non mihi, sed gratiæ Dei tribuenda est.

VERS. 11. FVNDAMENTVM ENIM ALIVD NEMO POTEST PONERE, PRÆTER ID QVOD POSITVM EST, QVOD EST CHRISTVS IESVS] *τὸ enim* dat causam præcedentium. q. d. Fundamentum Ecclesiæ vestræ ego posui: Apollo & alij videant quid illi superædificent, non autem quid de nouo fundent. nam non est quòd in fundamento collocando occupentur: illud enim ego posui; & aliud ab eo poni nequit, cùm hoc fundamentum sit ipse Christus Iesus. Fundamentum ergo Ecclesiæ, & cuiusque in ea animæ fidelis, est Iesus Christus, id est, fides in Christum Iesum Saluatorem nostrum ac præsertim fides viua per charitatem, super quam ego vos ædificaui. ita Anselm. & S. Gregor. lib. 7. epist. 47. Hoc sensu solus Christus est Ecclesiæ fundamentum; putà fundamentum fundamentorum, vt ait S. Aug. in psal. 86. v. 1. quod scilicet seipso consistit, omnia sustinet, etiam Petrum. Alio sensu Petrus est fundamentũ Ecclesiæ, idque secundarium, quia scilicet ipse firmus est in fide, vt publicè errorem docere non possit, sed alios semper in ea confirmet & illuminet. ita S. Thom. & passim DD. Catholici. Simili sensu non solus Petrus, sed omnes Apostoli vocantur fundamenta Ecclesiæ, psal. 86 v. 1. vbi dicitur, *Fundamenta eius* (Sionis, id est Ecclesiæ) *in montibus sanctis.* & Ioan. Apoc. 21. v. 19. duodecim Apostolos collocat & nominat fundamenta Ierusalem siue Ecclesiæ cælestis.

Fundamentum Ecclesiæ & animæ fidelis est Iesus Christus, id est, fides Christi viua per charitatem.

Petrus secundarium fundamentum Ecclesiæ.

VERS. 12. SI QVIS SVPERÆDIFICAT SVPER FVNDAMENTVM HOC, AVRVM, ARGENTVM, LAPIDES PRETIOSOS, LIGNA, FOENVM, STIPVLAM, VNIVSCVIVSQVE OPVS MANIFESTVM ERIT: DIES ENIM DOMINI DECLARABIT, QVIA IN IGNE REVELABITVR]
VERS. 13. Est metaphora à domo per ignem conflagrante; quæ si ex auro & lapidibus pretiosis constructa sit, igne non læditur; sin ex ligno & stipula, aduritur.

Vbi obiter aduerte, per lapides pretiosos hic intelligi marmareos porphyreticos, & similes, non autem adamantes & gemmas: non enim ex his, sed ex illis, construi solent domus nobilium & principum: quemadmodum de Roma gloriabatur Augustus Cæsar, *Accepi ciuitatem lateritiam, relinquo marmoream.* Sensus ergo Apostoli est. q. d. Si oriatur incendium, domus ex marmoribus & auro structa illo non lædetur, sed magis clarescet: vicina verò domus è lignô & stipulis conflagrabit, & qui eam inhabitat, elabetur quidem, sed ambustus: ita si quis Christianorum, præsertim Doctorum, & Prædicatorum Euangelij (de his enim egit hactenus à v. 4. & de hisce potissimum hîc agi, patet conferenti v. 6. & 10. ita Amb. & Anselm.) fidei Christi superædificet aurum & argentum, id est opera sancta (ita Theodoret. & Theophyl.) ac præsertim doctrinam sanam, proficuam & sanctam; hic mercedem accipiet. ita Ambros. Anselm. & S. Thom quem vide. *Aurum*, ait ipse, *est charitas; argentum, sapientia & contemplatio; lapides pretiosi, sunt virtutes aliæ*: è contrario lignum, fœnum, stipulæ sunt peccata, non grauia illa & mortalia, vt vult Chrysost. Theophyl. & Turrianus lib. 4. contra Magdeburg. 13. (hæc enim æs sunt & plumbum vt notat S. August. Enchiridij c. 68. Anselm. & S. Thom. nec etiam superædificantur, sed obruunt & destruunt ædificiũ, scilicet fidem viuam, quæ meretur mercedem à Christo.) sed leuia & venialia, quibus scilicet mens adhærescit ad vana, v. g. ad carnis commoda, nugas, vanam gloriam. Propriè verò ad mẽtem & scopum Apostoli, lignum, fœnum, stipula, est doctrina incerta, friuola, pomposa, phalerata, curiosa, inutilis, ita Ambros. S. Thom. Theodor. Anselm. Qui enim hæc superstruit fundamento fidei Christi hic saluus erit; sic tamen quasi per ignem, vt ait Paulus v. 15.

Per lapides pretiosos intelliguntur marmoreos, nõ adamantes.

Superædificat fidei Christianum & argentum, qui bona opera facit & tradit sana.

Lignum, fœnum, stipula sunt peccata venialia.

Lign. fœn. stipula ad mentem Apostoli est doctrina incerta, curiosa, pompa vana doctoris.

Nota. Hoc vers. & v. 10. digreditur Apostolus transitque à Corinthijs ad eorum doctores, ac tacitè monet Apollo & alios Euangelij præcones, maximè eloquentes, quibus periculum est à vanitate, vt eam caueant, & puræ veritatis sint magistri, ne si secùs faciant, igne hoc expiari debeant: nam aliquos tales fuisse Corinthi, eosque contentionis & schismatis fuisse causam vel occasionem, satis insinuat Apostolus, tum hîc, tum cap. seq. v. 6. 10. 15. 18. 19. vt ibi dicam

VERS. 14. DIES ENIM DOMINI] Græcè tantùm est ἡ ἡμέρα. illa dies, scilicet albo, vel atro signanda lapillo, id est, dies iudicij, maximè vniuersalis; quia hæc in igne reuelabitur. Illa enim Domini; iam nostra est dies. ait Anselmus, Theodor. Ambros. S. Thomas. Et patet 2. Timoth. 48. vbi ait, *quam reddet mihi Dominus in illa die, iustus iudex.* 2. Ti. 1. v. 12. *Potens est seruare depositum meum in illam diem.* hæc epist. c. 5. v. 5. *Vt spiritus saluus sit in die Domini nostri Iesu Christi.* Quibus alijsque locis per illam diem antonomasticè intelligit diem celeberrimũ iudicij vniuersalis.

Dies Domini dies iudicij vniuersalis.

Nota. sub hac die iudicij vniuersalis, etiam diem particularis iudicij accipi. Est enim vnum & idem vtriusque iudicium, eademque vtriusque sententia.

Dies Domini est dies etiam iudicij particularis.

IN IGNE REVELABITVR] Quæres, quis hic ignis? de eo enim tria hîc dicit Apostolus. Primò, quòd dies Domini in igne reuelabitur; Secundò, quòd

Quis ignis in die Domini.

quòd cuiúsque opus probabit; Tertiò, quod ædificantes lignum, fœnum, stipulam per illum transibunt saluique erunt, *sic tamen quasi per ignem.*

Prima sententia.

Putant aliqui omnes animas etiam Petri & Pauli, ignē trāsire debere cùm in cælum eunt.

Multi veterum vt Origen. homil. 14. in Lucam, Ambros. in psal. 36. Lactant. lib. 7. c. 21. Basilius in Isaiæ 4. Rupert. lib. 2. in Genesim. c. 32. accipiunt ignem verum, quem putant omnes animas, etiam Petri & Pauli, in cælum euntes transire debere, vt, si impuræ sint, per eum purgentur, siue is sit conflagrationis, in fine mundi, siue purgatorius sub terra, siue alius in æthere. Nam Beda lib. 3. histor. 19. ait S. Furseum vidisse in via ad cælum maximos ignes, per quos necessariò transeundum erat. Sed hæc sententia, licet non sit damnata, nec eam reprobare audeat Bellarm. l. 2. de Purgatorio cap. 1. caret tamen fundamento. Nam hic locus Apostoli, quo solo eius auctores nituntur, alium habet sensum. Visio illa Fursei, visio tantùm fuit, quæ per speciem corpoream ignis, spirituale Dei iudicium pœnasque futuras hominibus carnalibus repræsentaret, vti inferiùs declarabo.

Visio Fursei de igne fictitia.

Secunda sententia Chrysostomi.

Secundò, S. Chrys. & Theophyl. quos secuti sunt Græci in Concil. Florentino, respondent esse ignem inferni, in quo peccator manebit saluus, id est viuens & incorruptus, vt semper puniatur. Sed hoc est contortum: saluum enim esse, vbique in Scriptura significat esse incolumem & felicem, non autem viuum manere in pœnis, ita omnes alij interpretes, & Patres Latini initiò Conc. Florent.

Locus Conc. Florentini de Purgatorio.

Vbi Nota. Licet Chrys. hunc locum de inferno intelligat, non tamen negat esse Purgatorium, vt falsò asseruit Marcus Archiepisc. Ephesinus in Concil. Florent. imò illud disertè confitetur homil. 32. in Matth. & homil. 3 in epist. ad Philipp. & hom. 4. in epist. ad Hebræos & alibi; quibus locis hortatur fideles vt orent pro fidelibus defunctis in Puragatorio existentibus: pro illis enim qui sunt in inferno, vbi non est redemptio, non est orandum.

Tertia hæreticorum, esse ignem tribulationis.

Tertiò, hæretici respondent hunc ignem esse ignem tribulationis huius vitæ (quod etiam insinuat Anselm. & Greg. 4. Dialect. 39. & S. August. in psalm. 37. qui tamen etiam de Purgatorio accipiunt:) vel confusionis, quam ipsi comminiscuntur Spiritum sanctum in vita, vel in morte, illustratione sua inijcere Sanctis, qua verbi gratia, vt ipsi aiunt, S. Bernardo, Francisco, Dominico in morte demonstrauit suos errores de monachismo, Missa, confessione, vt eos cognoscerent & retractarent.

S. Bernard. Franciscus Dominicus non retractarunt in morte monachismū.

Sed hoc fingitur gratis, nec talis extat retractatio horum aliorumque Sanctorum in morte, imò potiùs constans exhortatio ad suos, vt in vita monastica persistant & proficiant.

Adde, multos subitò esse mortuos, & etiamnum mori, quosdam in somno, & dormientes, qui peccatis venialibus inquinati decedunt: vbi hi purgatur? non vtique in cælo, quia nihil coinquinatum intrabit in illud, Apoc. 21. 27. non in inferno, quia hic est locus damnatorum; ergo in Purgatorio. Post hanc vitam enim non est locus solitæ misericordiæ & condonationis, sed iustitiæ, & iustæ satisfactionis, vel potiùs satispassionis, ne quis dicat Deum sic mortuis gratis remittere peccata, id est omnem culpam & pœnam.

Denique dies mortis non dicitur dies Domini, sed dies iudicij, nec ignis significat illam confusionem, sed verum ignem.

Caluinus dicit ignē

Objicit Caluinus, Lignum, fœnum, stipula capiuntur metaphoricè, ergo & ignis Resp. negando consequentiam: quia patet diem Domini igne propriè dicto reuelandum esse, vt mox pluribus demonstrabo.

hoc sumi metaphoricè, sicuti lignum, fœnum, stipula: sed refellitur.

Quarta ignem hūc esse examen acre diuini iudicij. Bellarminus dicit hūc ignem partim Purgatorij esse partim iudicij.

Quartò. Sedulius, Lyran, Caietan. Theodoret. Ambros. ignem hunc esse volunt, strictum & acre examen diuini iudicij, puniens peccata post mortem per ignem; aut, vt Bellarm. esse ignem partim Purgatorij, partim iudicij. q. d. Sicut peccatorum opera suum habebunt ignem examinis, sic & ipsi malè operantes suum habebunt ignem, sed vltionis in Purgatorio. Figuratè enim & analogicè ignis vocatur ipsum examen & iudicium, quia instar ignis purissimum, sincerissimum, celerrimum, efficacissimum erit, Malac. 3. 2. Hebr. 12. 29. Sed verba Apostoli cùm non nisi ignem sonent, & ingeminent secundò & tertiò, planè & propriè significare videntur ignem verum & vniuocum, atque vnum eumdemque, non metaphoricum, æquiuocum & varium.

Prima conclusio: locus hic intelligitur de igne purgatorij.

Dico ergo Primò certū est hunc locum intelligi de igne purgatorio. ita Concil. Florentinum, Ambros. Theodoret. S. Thomas, Anselmus hîc & passim Patres Græci & Latini, quos fuse citat Bellarm. & Salmeron hîc in fine disp. 6. Estque hæc traditio, & sensus communis Ecclesiæ & Doctorum, licet verba in particulari alij aliter explicent, & Purgatorio adaptent.

Dices, Si Concil. Florentinum intelligit hunc locum de igne purgatorio: ergo de fide est de eo intellgi debere, & consequenter de fide est non tantùm esse Purgatorium, sed & in eo igne animas purgari.

Solutio obiectionis contra hūc locum.

Resp. Nego conseq. quia licet Patres Latini in Florentino Concilio ita intell gant, ac consequenter certum sit esse ignem purgatorium: noluerunt tamen definire quasi de fide esse ignem; sed tantùm esse Purgatorium: idque ne Græcos offenderent, qui concedebant quidem Purgatorium, negabant tamen in eo esse ignem, sed dicebant esse locum obscurum, & laborum plenum.

Conclusio secunda: hunc ignē propriè esse conflagrationis mundi.

Dico Secundo: Ignis de quo Apostolus hîc agit, proprie est ignis conflagrationis mundi. Patet, quia erit in die Domini, id est iudicij extremi: hic autem dies passim in Scriptura describitur per ignem, quo conflagrabit mundus: vt psal. 96. *Ignis ante ipsū præcedet.* 2. Thess. 1. 8. dicitur iudex Christus reuelandus *in flamma ignis.* Idem dicit Ioël c. 2 3. & S. Petrus ep. 2. c. 3. v. 12. & Ecclesia cùm canit: *Qui venturus est iudicare viuos & mortuos & sæculum per ignem.* Hic enim ignis simul erit conflagrationis mundi, & simul probatorius & purgatorius eorum qui tunc viuent. ita passim Theologi, eritque præuius, imò comes & lictor Christi iudicis: & si non omnibus (v. g. puris omninò: hoc enim nimis durum videtur, vt rectè aduertit Franc. Suarez) certe impuris mortem & pœnam afferet, acrem magis vel minùs pro meritis cuiusque: damnatos deinde secum hic ignis in infernum conuoluet. & sic dicitur, quòd *dies Domini in igne reuelabitur.* Quod licet Oecum. referat ad *opus* quod sequitur. q. d. Reuelabitur, & vnicuiusque opus probabit ignis: alij vero referant ad *Dominus*, quasi dicant Dominus reuelabitur in igne, quia dies non tam reuelari videtur, quàm alia omnia reuelare; tamen meliùs dicitur, quod ipsa dies reuelabitur, quod sit Domini: id est, per ignem apparebit quod sit dies diuinæ vltionis & iudicij.

Quomodo dies Domini in igne reuelabitur.

Petes

Quomodo hic ignis purgat opera quæ transierunt, & iam nō sunt

Petes. Quomodo hic ignis purgat opera, quæ iam transierunt, & non sunt?

Respondeo, Quia Scriptura sic loquitur, quòd opera bonorum & malorum sequuntur eos, quasi adhuc homini post mortem adsint & insint, quia scilicet reatus eorum manet in homine, quo hominem obligant ad pœnam, vel præmium.

Quomodo dicantur ardere opera.

Petes Secundò. Quomodo opera dicuntur ardere?

Respondeo, dupliciter; Primò, metaphoricè, quia comparantur stipulæ, quæ propriè ardet; opera vero ardent metaphoricè, id est puniuntur, reprobantur, abolentur; vti lignum quod igne consumitur.

Secundo, metonymicè, quia ipse operans propter opera sua ardet & vritur.

Pulchra similitudo, quā declaratur quomodo opera metaphoricè ardeant.

Vbi Nota. Vtitur hac metaphora & metonymia Apostolus, vt persistat in metaphora ædificij, quam cœpit à v. 9. hucusque, & quia alludit ad ignē conflagrationis, qui omnia ædificia mundi comburet. Homo enim operibus suis sibi quasi ædificium ædificat, sicut bōbyces & erucæ serico quod nent, folliculos, quasi domos sibi conficiunt, quibus se inuoluunt, vt si folliculum aduras, bombyces aduras, & contra ita hic metaphoricè opus, quasi ædificium aduritur, quia ipse operans & ædificator, cui opera adhæret, & quasi inhærent, aduritur. Addit; opera dici exuri potiùs, quàm operantem, quia operans non exuritur, sed saluus fit, sic tamen quasi per ignem: operum autem reatus hoc igne exuritur & aboletur.

Quomodo hic ignis probat bona opera?

Petes Tertio. Quomodo aurum & argentum, id est bona opera, hic ignis probat?

Respondeo. Hoc ipso quo ea non attingit, & operantes quasi omnino puros, illæsos & intactos relinquit, satis probat operum & operariorum perfectionem: lignum vero, stipulam, fœnum manifestabit & vret, id est puniet, cùm eos qui venialia operati sunt, inuadet & vret, & ab ijs purificabit, ita vt salui sint, sic tamen quasi per ignem. Sic olim dicebatur & fiebat (quod postea per Canones prohibitum est, quasi tentatiuum Dei) criminis proba per ferrū candens: offerebatur enim illud reo tractandum manibus, vel pedibus nudis: quod si verè reus erat, vrebatur; si innocens, non lædebatur. vti contigit S. Cunegūdi, vxori Henrici Imper. & tribus pueris in fornace Babylonia: illa enim suam castitatem ferro candente, super quo nudis plantis ambulauit; hi suam innocentiam, in fornace ignita illæsi, probarunt.

Canones prohibuerunt criminis probam per ferrum cādens.

S. Cunegūdis suam castitatem ferro candente probauit.

Quomodo hic ignis vniuscuiusque opus probare dicitur, cū iam mortui illum ignē non experientur.

Dices. Quomodo ignis vniuscuiusq; opus probat? Paulus enim, & omnes iam mortui, non experientur ignem conflagrationis mundi.

Respondeo. Quia Paulus ita loqui solet, quasi sibi & suis instet dies mundi vltimus, & hic ignis; vt scilicet stimulet omnes vt se parent ad istum diem, quasi incertum & vicinum.

Adde, ille ignis erit purgatorius totius mūdi, & omnium quæ sunt in eo, adeoq; si quid in aliquo olim mortuo necdum sat purgatum esset, id ab illo igne inuaderetur & expiaretur, & sic cuiusque, etiam olim mortui, opus hic ignis manifestabit: erit enim vltima hæc totius mundi proba & expiatio.

Conclusio tertia, Apostolus per hunc ignē intelligit ignem Purgatorij.

Dico Tertio. Sicut sub die Domini intelligit Apostolus diem mortis, & sub iudicio extremo intelligit particulare, quasi vnum & idem; ita à pari, sub igne, Christum iudicem ad vniuersale iudicium comitaturo, & purgaturo quidquid illo tem- A pore purgandum restabit, proportionaliter intelligi vult ignem, quo statim animæ purgantur post mortem. Per hunc ignem ergo intelligit ignem Purgatorij.

Nec obstat, quod ignis conflagrationis sit ante mortem, vt multi volunt, quia post mortem esse deberet: expiabit enim totius vitæ & mortis peccata; sed esse nequit post mortem, ita vt mortuos purget, quia mortui tunc à morte statim resurgent & rapientur ad iudicium.

Probatur per hunc ignem intelligi ignē Purgatorij. Primò. ex mente Apostoli.

Adde, si quis ante mortem non satis eo purgatus esset, post mortem eodem igne, quasi Purgatorio, plenè expiabitur. Prob. hæc sententia, quia loquitur Apostolus præsentibus, qui verè ignem conflagrationis non erant visuri, sed suum Purgatorium hic post mortem, æquè vt illi in morte habituri. Cur enim hi magis, quam illi sint immunes ab igne, si æquè illum sunt meriti.

Secundò, ex textu Græcò.

B Secundo, quia græcè, est ἀποκαλύπτεται, id est reuelatur, scilicet in præsenti, dies Domini, putà in præsenti vita cùm morimur.

Tertio.

Tertio, quia vniuscuiusque opus hoc igne Purgatorij expiabitur, cùm igne conflagrationis tantum expiandum sit eorum opus, qui tunc viuent.

Quartò.

Quarto, quia de igne Purgatorij hunc locum accipiunt omnes Catholici Patres, & DD. Latini, & Concilium Florentinum initio, estque consensus & traditio Ecclesiæ.

Quintò.

Quinto, quia hoc propriè est opus Purgatorij, probare scilicet & purgare; & de eo proprijssimè dicitur, quod *saluus erit*, sic tamen quasi per ignem: saluus inquam statim à morte, cùm plenè purgatus ex Purgatorio euolabit in cælum, ante ignem conflagrationis & diem Domini.

Quomodo per ignem saluus quis erit?

C Sicut ergo igni conflagrationis rectè competit, quod ait Apostolus, quod per eum dies Domini reueletur: sic igni Purgatorij propriè competit, quod vniuscuiusque opus probabit, & quod iustus qui peccauit, saluus erit; sic tamen quasi per ignem.

Suarez negat ignem conflagrationis homines occisurum.

Adde graues Theologos, vt Franc. Suarez 3. p. tom. 2. disp. 57. sect. 1. negare ignem conflagrationis homines occisurum & purgaturum, sed tantum post resurrectionem, in ipso vniuersali iudicio ignem illum fore, ad terrorem & raptum dānandorum. & vt post iudicium mundum exurat & renouet: dici tamen subinde, quod bonos probabit & purgabit, quia testis erit Christo ferenti sententiam innocentiæ, & purgationis antea factæ in igne Purgatorij: ergo magis certum est probationem, de qua hic agit Apostolus, futuram per ignem Purgatorij, quàm per ignem conflagrationis mundi.

D Totus ergo hic Apostoli locus de die iudicij, tam particularis quam vniuersalis, deque igne tam Purgatorij, quàm conflagrationis mundi intelligendus est.

Cur Apostolus hic mistim loquatur de vtroque iudicio, & vtroque igne scilicet conflagrationis & Purgatorij.

Petes Primo. Cur hæc ita commiscet Apostolus, vt mistim loquatur de vtroq; iudicio, & vtroque igne? Causa est. Primo, quia sicut vnum & idem erit vtrumque iudicium, putà vniuersale & particulare, ita quasi vnus & idem est ignis Purgatorij & conflagrationis mundi: hic enim mundum, ille homines purgat; & ignis Purgatorij ad ignem conflagrationis, quasi ad vniuersale mundi purgatorium, tamquam pars ad totum ordinatur. in eumque desinet, & fortè commutabitur; vt idem numero ignis, qui iam est Purgatorij Pur-

gatorio desinente & finito in fine mundi, fiat ignis conflagrationis.

Secundò, quia ita loqui solet Apostolus de die iudicij vniuersalis, ac si statim à morte, & iudicio particulari instet & immineat; ac consequenter perinde ac si ab igne Purgatorij mox transeatur ad ignem conflagrationis & consummationis mūdi, idque vt omnes ad illum diem tam terribilem sanctè & piè viuendo se comparent, id patet 1. Thessal. 4. 15. Heb. 11. v. vlt. 2. Corint. 5. v. 1. 3. 4. Pari modo Prophetæ sæpè, & Christus ipse Matt. 24. mistim loquuntur de typo & antitypo, puta de excidio vrbis Ierusalem, & de excidio, orbis totius quasi de vno eodemque excidiō, & quasi post excidium vrbis Ierusalem mox secuturum sit excidium orbis; adeò vt ita reuera futurum, tunc cùm hæc diceret Christus, putarent Apostoli: licet postea melius edocti contrarium senserint & docuerint.

Quis ignis assistat Christō in iudicio particulari

Petes Secundò, Quomodo iudicio particulari applicari potest, quod ait Apostolus, *Quia in igne reuelabitur?* quis ignis assistet Christo iudici in iudicio particulari, vt probet & declaret cuiusque hominis opera?

Respondeo, Christo in iudicio particulari assistit ignis Purgatorij, quia Christo iudici ad manum paratus adest, vt probet, puniat & purget cuiusque opera.

Examen particulare tribuit Apostolus igni Purgatorij, per prosopopœiā

Notanda enim est prosopopœia, qua vtitur hic Apostolus, dum hoc examen & probationem tribuit igni Purgatorij; quasi ignis hic esset assessor iudicis Christi coram quo omnes mortui transire debeant, tamquam milites coram suo duce, vt ab eo lustrentur, vt, si quos ineptos & impuros viderit, corripiat & purget. Facit autem hoc Apostolus Primo, vt perlistat in metaphora auri, & conflatoris, qui per ignem omnia probat & purgat. Secundò, vt apta proportione respondeat ignis hic purgatorius igni conflagrationis, & purgationis mundi, ad quem primariò, vt dixi, respicit, dum ait, *Dies Domini in igne reuelabitur.*

Vbi Nota. Sicuti dum Prophetæ & Christus typum cum antitypo commiscent, mistimque loquuntur, verbi gratia de Salomone & Christo, de excidio vrbis & orbis, quædā quæ magis vni putà typo; quędam quæ magis alteri, putà antitypo conueniunt, commemorant; ita facit & Paulus hic; nā quod ait, *Dies Domini in igne reuelabitur*; magis conuenit igni conflagrationis mundi, quod verò addit, *Vniuscuiusque opus quale sit, ignis probabit; & ipse saluus erit, sic tamen quasi per ignem*, magis conuenit igni Purgatorij, vt patet ex dictis.

Ingnis Purgatorij quomodo Christo in particulari iudicio assistat.

Ignis ergo Purgatorij Christo judici in particulari judicio paratus adest & assistit, tamquam explorator, lictor, carcer & vindex, vt singulorum opera examinet, scilicet bonorum aurea opera intacta relinquendo; aliorum verò lignum, fœnum, stipulam, quasi sibi proportionata corripiendo, vrendo, puniendo, eo modo, quo dixi conclusione secunda: & ita *detrimentum* quisque *patietur*, græcè ζημιωθήσεται, id est pœna mulctabitur operans, ita tamen, vt saluus fiat per ignem, & sic in die obitus & judicij particularis, cuique reuelatur hic ignis. Et hoc significat dicta visio Fursei: cùm enim ipse quasi mortuus videret ignem sibi appropinquantem, dixit angelo suo: *Domine ecce ignis mihi appropinquat. Respondit angelus. Quod non accēdisti, nō ardebit te. Licet enim terribilis & grandis rogus videatur,*

Detrimētum patietur, id est pœna mulctabitur.

Colloquiū Fursei cum angelo in visione habitum.

A *tamen iuxta merita operum singulos examinat, quia vniuscuiusque cupiditas in hoc igne ardebit. Sicut enim quis ardet in corpore per illicitam cupiditatem, ita solutus à corpore ardebit per debitam pœnam.*

Quis tandē sensus sit totius huius loci à v. 12. vsque ad 16.

Sensus ergo totius huius loci est, q. d. Paulus: Vide ô Apollo, videte ô magistri, videte ô Corinthij, quid doceatis, quid discatis, an fœnum, an stipulam, an vana, an ventosa, an curiosa, an terrena: quia ignis Purgatorij Christo judici quasi explorator assistens, probabit cuiusque opus, & doctrinam, statim post mortem, in judicio particulari: & consequenter ignis conflagrationis mundi, in quem desinet ignis Purgatorij, in judicio vniuersali declarabit opus cuiusque igne Purgatorij probatum & purgatum esse, vt in judicio hoc, coram toto mundo appareat quale fuerit; adeoq; si quod opus necdum plenè probatum sit igne Purgatorij, idipsum igne conflagrationis mundi probabitur & purgabitur: erit enim hæc vltima mundi
B proba.

Taxatur Isidori Clarij versio.

IPSE SALVVS ERIT, SIC TAMEN QVASI PER IGNEM] Perperam Isidorus Clarius vertit ex Græco, *ipsum, scilicet, fundamentum saluum erit.* Licet enim θεμέλιος, id est fundamentum, sic masculini generis, vt congruere possit cum αὐτὸς, id est *ipse*, tamen id huic loco, & menti Apostoli non conuenit. Vult enim Apostolus hâc similitudine ostendere, igne puniendos esse doctores qui fidei Christi vana & curiosa superædificant.

Rursum, τὸ *mercedem accipiet*, non ad *fundamentum*, sed ad *doctrinam*, referri debet, vt patet: ergo & quod illi opponitur, scilicet, *ipse saluus erit, sic tamen quasi per ignem*, ad doctorem pariter, sed vana ædificantem & docentem, referendum est.

Vox quasi significat veritatem, non similitudinem.

C Nota. τὸ *quasi* signum est veritatis, non similitudinis, vt & Ioannis c. 1. 14. *Vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à Patre*, id est, vidimus eā gloriam Christi, quæ decebat verè vnigenitum Patris: & alibi sæpè.

Secundò potest τὸ *quasi* esse nota similitudinis: q. d. Saluus erit sicut is, qui ex incensa domo elabitur, & transit ambustus per ignem, vt dixi v. 12. Hinc patet ergo esse Purgatorium, & esse ignem. Vnde Chrysost. hom. 69. ad Pop. *Statuerunt*, ait, *Apostoli, vt in Missæ sacrificio oretur pro defunctis.* Et Dionys. Areopagita c. 7. p. 3. Eccles. Hierarch. tradit has orationes, easque ait se accepisse ab Apostolis. Nam, vt S. Aug. in ps. 37. ait: *Quia dicitur, Saluus erit, hinc ignis ille contemnitur, sed grauior erit, quàm quidquid homo pati potest in hac vita* Et S. Ber-
D nard. de obitu Humberti: *Quod hic neglexim*us*, illic centupliciter reddemus.*

Apostolorū statutum vt in Missæ sacrificio oretur pro defunctis.

In quo differat ignis Purgatorij ab igne inferni.

Vnde ignem Purgatorij multi volunt eumdem esse cum igne inferni, cui vicinum est Purgatoriū sed ab eo differentem, quod hic æternus sit, ille tēporarius. Ex quibus prudenter concludit Anselm. *Si propter tormenta vitāda hic regi paremus, pareamus voluntati Dei, vt ignem istum acerbiorem omnibus tormentis euadamus.* Et S. Chrys. hom. 5. de pœnitentia: *Pœnitentia, inquit, tempus nunc est, præoccupet pœnitentia pœnam, præoccupemus faciem eius in confessione, rogum peccatorum extinguimus, nō iam aquis multis sed paucis lacrymis.* Sanè satius est & suauius purgari fonte quam igne: satius est in Purgatorio pœnitentiæ per totam vitam degere, quam in Purgatorio ignis per annum commorari.

Tropolog. totum hunc locum apposite pertractat S. Bernardus serm. de ligno, fœno & stipula.

Funda-

Fundamentum, inquit, Christus est, lignum fragile est, fœnum molle, stipula leuis. Lignum sunt, qui fortiter inceperunt, sed fracti non tenedantur. Fœnum sunt, qui fugienda mollitie tepefacti, nec summitate digiti (vt dicitur) labores arduos attingere volunt. Stipula sunt, qui leuitatis motibus exsufflati, numquam in eodẽ statu permanent. Et timendum quidem est de illis, sed non desperandum: quia si in fundamento Christum habuerint, hoc est in hac via vitam finierint, salui erunt, sic tamẽ quasi per ignem. Deinde ignẽ hunc non literaliter, sed tropologicè explicat, *Ignis*, inquit, *tria habet, fumum, lucem, ardorem. Fumus excitat lacrymas, lux vicina illuminat, ardor adurit. Ita & qui eiusmodi est, fumum, hoc est amaritudinem in mente habere debet: quia tepidus est, quia remissus est, quia leuis, quia ordinem quãtum in se est subruit & perturbat. Sed & lucem in ore, vt qualis est in mente, talem se in confeßione & dicat & plangat; vt & linguam acuat conscientia, & conscientiam arguat lingua. Necesse est quoque vt ardorem sentiat in corpore, id est pœnitentiæ tribulationem, etsi non multimodam, aliquam tamen. Putas quia sic compunctos corde, ore confessos, corpore fatigatos abijciet, qui omnes homines vult saluos fieri, & neminem vult perire?* Denique de alijs subdit: *Sunt & alij qui ædificant super fundamentum hoc aurum, argentum & lapides pretiosos, qui vehementer incipiunt, vehementius proficiunt, vehementißimè perficiunt, non attendentes quid caro poßit, sed quid spiritus velit.*

VERS. 16. NESCITIS QVIA TEMPLVM DEI ESTIS] Respicit & redit Apostolus ad v. 9. *Dei ædificatio estis.* q. d. Estis ædificiũ non hominis, sed Dei, ac consequenter non profanum, sed sanctum, putà templum Dei, in quo Deus habitat per fidem, gratiam, charitatem & dona sua: ita Anselmus & alij passim. De templo hoc plura dicam 2. Corinth. 6. 16.

Quomodo simus Dei templum.

Quomodo anima dedicetur Deo in templum, vide S. Bernardum serm. 1. de dedic. Ecclesiæ, vbi ait: Quinque sunt in dedicatione, aspersio, inscriptio, inunctio, illuminatio, benedictio, hæc & in anima spiritualiter fiunt, quæ fusè deinde explicat.

Quinque sunt in dedicatione templi.

Nota. Hactenus egit Apostolus de ijs doctoribus, & fidelibus qui superædificant ædificio sancto, id est templo: iam de illis agit, qui euertunt illud; vnde subdit.

VERS. 17. SI QVIS AVTEM TEMPLVM DEI VIOLAVERIT, DISPERDET ILLVM DEVS] Pro *si quis violauerit*, græcè est φθείρει, id est corrumpit vel vitiat, vti legit Tertullianus, scilicet per mortalem superbiam sapientiæ animalis & humanæ, per nouam, erroneam & pestiferam doctrinam, per schismata, vti vos facitis, ô Corinthij, inquit Anselmus: & qui quouis alio modo Ecclesiam, vel animam fidelem, quæ est templum Dei, corrumpit, hunc disperdet Deus. Loquitur Apostolus maximè de corruptione, quæ fit docendo, & persuadendo falsam doctrinam, superbiendo, alijs inuidendo, schismata concitando. De doctoribus enim vti cœpit, ita & finit hoc caput. Patet ex seqq. q. d. Hic corruptor non saluus erit per ignem, sed in igne æterno ardebit.

Quibus peccatis templũ Dei violatur potissimum.

VERS. 18. SI QVIS VIDETVR INTER VOS SAPIENS ESSE IN HOC SÆCVLO (sapientia scilicet & eloquentia sæculari, rhetorica, philosophica, mundana, terrena, ideoque quasi sapiens superbiat, & ex fastu alios despiciat) STVLTVS FIAT VT SIT SAPIENS] *Stultus*, nimirum humilitatis, fideique, & crucis Christi stultitiâ, de qua dixi cap. 1. v. 21. & seq. coram mundo; quæq; tamen coram Deo vera & sola est sapientia, ait Anselmus. Cum enim sapientia huius mundi stultitia sit apud Deum, & contrà, sequitur nos non posse aliter verè sapere, nisi secundùm mundũ stulti simus, vt licet magni sapientesq; mundo videamur, tamen quasi pueri, imò quasi stulti subdamus nos fidei, disciplinæ, cruci & obedientiæ Christi. *Ita tres Magi puerum adorantes in præsepio* (inquit S. Bernar. ser. 1. de Epiphania) *insipientes facti sunt, vt fierent sapientes, & perdocuit eos, Spiritus quod postea prædicauit Apostolus. Qui vult sapiens esse stultus fiat, vt sit sapiens, ingrediuntur stabulum, inueniunt pannis inuolutum infantulum: non illis sordet stabulum, non pannis offenduntur, non scandalizantur lactentis infantia; procidunt, venerantur vt regem, adorant vt Deum: sed profectò qui illos adduxit, ipse & instruxit; & qui per stellam foris admonuit, ipse in occulto cordis edocuit.* Quærit S. Basilius in Regul. breuior. interrogat. 274. *Quomodo efficitur aliquis stultus in hoc sæculo?* ac respondet: *Si formidauerit iudicium Domini dicentis, Væ qui sapientes estis in oculis vestris, & coram vobisipsis prudentes; & illum fuerit imitatus, qui dixit, Vt iumentum factus sum apud te: atque abiecta omni cassa opinione prudentiæ suæ, de ijs quæ cogitauerit, nihil antea tanquam rectum approbauerit, imò ne initio quidem prorsus quidquam cogitauerit, priusquam ab ipso Domini mandato scire didicerit, quid placeat Deo, siue in opere, siue in verbo, siue in cogitatione.*

Quis sapiens in hoc sæculo? quomodo stultus fieri debeat, vt sit sapiens.

S. Bernard. ait tres Magos insipientes factos esse vt fierent sapientes.

VERS. 19. SAPIENTIA HVIVS MVNDI, STVLTITIA EST APVD DEVM] quia Deus reprobauit sapientiam sæcularem, & abiecit quasi fatuam; Primò, quia nihil sapit salutare & diuinum, nihil etiam facit ad negotium salutis.

Quomodo sapientia huius mundi stultitia sit apud Deum.

Secundò, Deus ea vti noluit in Euangelio prædicando, sed potiùs rudibus Apostolis.

Tertiò, quia sæpè contraria est fidei, tum in speculatiuis: vti mysterio Sanctissimæ Trinitatis, incarnationis mortis Filij Dei, repugnant omnes sæculi sapientes, quasi illa impossibilia & incredibilia sint, tum in practicis & moralibus. Christus enim iubet diligere inimicos; mundana sapientia iubet eos odio prosequi: Christus iubet vincere in bono malum; mundana sapientia iubet in malo vincere malum: Christus beatos prædicat pauperes, mites, flentes, esurientes, persecutionem patientes; mundus verò beatos prædicat diuites, elatos, ridentes, epulantes, dominantes.

SCRIPTVM EST ENIM COMPREHENDAM SAPIENTES IN ASTVTIA EORVM] Citat Iob c. 5. 13. Pro *comprehendam* hebraicè est לכד *locbed*, græcè ὁ δρασσόμενος, id est, capiens manu iniecta, participium ponitur pro verbo: capiens, id est capiam, comprehendam. Vide can. 29.

Explicatur locus Iob c. 5 v. 13. & cuius sint hæc verba.

Sunt hæc verba non Iob, sed Eliphaz, qui falsò disputat contra Iob, volens probare Iob peccasse, & per peccata calamitates suas esse promeritum: vnde redarguitur à Deo, Iob 42. v. 7. ac proinde verba hæc Eliphaz non habent auctoritatem sacræ Scripturæ, sed viri sapientis, vt dixi Iob 4. Probat enim Paulus hanc Eliphaz sententiam, quia in se vera est, & sapienter à sapiente illo dicta.

Quomodo Deus comprehendat sapientes in astutia sua.

Nota. Comprehendit Deus sapientes in astutia sua, quando per id, quo astutè volebant euertere consilium Dei, Deus illud ipsum adimplet: vt cùm fratres Ioseph, volentes eius somnia de principatu ipsius futuro euertere, illum depresserunt, & quasi seruum vendiderunt in Ægyptum, Deus verò per hoc ipsum exaltauit, & principem Ægypti constituit, fratresque eum adorare coëgit. Pari modo Deus comprehendit sapientiam Pharaonis in mari

Huius rei exemplo.

mari rubro, Saulis & Achitophelis volentium perdere Dauidem, Aman in cruce, qua cogitabat perdere Mardochæum. ita S. Thomas.

VERS. 20. ET ITERVM (scriptum est psal. 93. v. 11.) DOMINVS NOVIT COGITATIONES SAPIENTIVM QVONIAM VANÆ SVNT] Pro *sapientium* psal. 93. 11. habetur *hominum*, scilicet non vulgarium, sed sapientum: hi enim sua sapientia multa cogitant & machinantur. Omnibus hisce sententijs & rationibus Apostolus docet Corinthios, vanam & inanem esse sapientiam & eloquentiam sæcularem, in qua ipsi gloriabantur, & ob quam Apollo præponebant Paulo. Veram autem sapientiam esse fidem & doctrinam Christianam, quam ipse eis, simplici licet sermone, ardenti tamen & efficaci spiritu prædicauerat.

Vera sapientia est fides & doctrina Christiana.

B Moraliter S. Hieron. in psalm. 93. *Vultis*, inquit, *scire quoniam cogitationes hominum vanæ sunt: pater & mater nutriunt filium, promittunt sibi de illo felicitatem, mittunt ad studia, erudiunt, venit vsque ad adolescentiam, disponunt vt etiam militet: cùm omnia cogitauerint per annos triginta, vna febricula venit & tollit omnes cogitationes. O curas hominum! ô quantum est in rebus inane! Vna cogitatio felix est, cogitare de Domino.*

Ostendit S. Hieron. quomodo cogitationes hominum vanæ sint.

VERS. 21. NEMO GLORIETVR IN HOMINIBVS, eloquentibus, vel sapientibus, putà Apollo, Paulo, &c.

VERS. 22. OMNIA ENIM VESTRA SVNT, SIVE PAVLVS, SIVE APOLLO, SIVE CEPHAS, SIVE MVNDVS, SIVE VITA, SIVE MORS, SIVE PRÆSENTIA, SIVE FVTVRA] q. d. Noli tu in Paulo, ille in Apollo gloriari, quia tam Paulus quàm Apollo & omnes alij homines, imò omnes creaturæ, cuiuis vestrûm communes sunt, vobisque communiter ad salutem vestram procurandam subseruiunt.

C Nota, *omnia vestra sunt*, non quasi omnia bona sint communia, vti erant in statu innocentiæ; aut quasi iusti omnium rerum sint propriè domini, vt delirant Hus, Wiclef, & alii: sed *vestra sunt*, non possessione, sed fine & vsu, quia scilicet vobis in ministerium & auxilium salutis deputata & data sunt, ita Anselm. Ambros. Theodor. S. Thomas, Chrysost. data inquam ad vsum vel realem, vel mentalem, qui est, in omnibus creaturis agnoscere & laudare creatorem, & hoc est quod vulgò dicitur: *Fideli totus mundus diuitiarum est.* Vide Theodor. serm. 10. de Prouidentia. Vnde Chrysost. ait: *Alia ratione nos Christi, alia ratione Christus est Dei: alia mundus est noster: nos enim Christi sumus, vt opus: Christus autem est Dei, vt filius charissimus; noster verò mundus est, non vt opus, sed quia propter nos factus est.* Vester ergo est mundus, id est, omnes creaturæ mundi corpori & animæ vestræ seruiunt: vestra est vita, vt in eâ

Omnia nostra sunt, non possessione, sed fine & vsu.

Vulgò dicitur, fideli totus mundus diuitiarum est.

A merita colligatis: vestra mors, quia per mortem transitis ad vitam æternam vel mors, id est, martyrium vestrum est: vestra sunt præsentia, tam aduersa quàm prospera, quia illis vtimini in bonum: vestra sunt futura bona, quia illis fruemini. vnde iam vestra sunt in spe, reipsa erunt in cælo. ita S. Thomas & Anselm. Vestra quoque sunt mala, infernus, & damnati, vt illis dominemini.

VOS AVTEM CHRISTI] vt membra mystica Christi capitis & domini estis, ac consequenter Christi possessio estis, sanguine eius empti. ita Anselmus & S. Thomas. q. d. Ergo vobis, ô Corinthij, nō in hominibus, Paulo, vel Apollo, sed in Christo gloriandum est. VERS. 23.

Mystica membra Christi sumus.

CHRISTVS AVTEM DEI] supple est, idque Primò, quia quà Deus, Dei est Filius. ita Chrysost. Theodor. Anselm. Ambros. qui ait: *Christus est Dei Filius eius faciens voluntatem, vt & nos ipsius faciamus voluntatem.*

Secundò & aptiùs, Christus qua homo, Dei est, quasi domini & capitis sui, creatura & possessio, ait S. Thomas & Caietanus.

Ex dictis patet, fideles sanctos, & maximè electos, esse finem, propter quem Deus omnia creauit: horum verò omnium finis est Christus, vt homo. Hæc enim gloria per se tali homini debebatur, scilicet, vt omnium creaturarum & hominum esset finis, vt omnia illi seruirent, vt omnia ad eius gloriam ordinarentur: Christus autem est propter Deum, & Dei gloriam. q. d. Apostolus: Ergo non in Paulo vel Apollo, sed in solo Deo, ad quem omnia alia reducuntur est gloriandum.

Omnium creaturarum finis est Christus vt homo.

Pulchrè in morali hom. 10. Chrysost. *Omnia*, ait, *nostra à Christo habemus, & quod sumus, & vitam, & lucem, & spiritum, & aerem, & terram; & si quid horum abstulerit, peribimus, inquilini enim sumus & peregrini: Meum quippe & Tuum verba tātùm inania sunt. re autem non existunt* (intellige vt ita sit tuum, sicut est Dei; vt scilicet absolutum, independens & perpetuum rei habeas dominium. Nam ad tempus tantùm tibi concessit Deus dominium, quod si cū Dei dominio comparetur, potiùs vsus est quàm dominium.) *Licet domum tuam esse dixeris, inaniter loqueris, siquidem & aër, & terra, & materia, conditoris est, & tu ipse, qui eam effingis, item & alia omnia, quòd si vsus tuus est, incertus tamen est, non tantùm propter mortem, sed ante mortem quoque propter rerum instabilitatem. Duplici namque ratione sumus Dei, creationis, & fidei: & anima tua non est tua. quomodo pecuniæ erunt tuæ? cùm verò non sint tuæ, sed Domini, in conseruos ea te erogare oportet. Noli ergo dicere, Rem meam consumo: non tua est, sed aliena, imò communia sunt tibi & conseruo, quemadmodum & sol, & aër, & omnia*, hactenus Chrysostomus.

Meum & Tuum sunt verba inania.

Dei sumus per creationem & fidem.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PErgit in schismate, fastu & gloriatione Corinthiorum, ac præsertim Doctorum aliquorum arrogantiam, qui Paulum despiciebant, euellendis,

Idq; Primò: ostendens se non curare, nec curanda esse hominum iudicia, sed solius Dei.

Secundò. v. 7. eorum inflationem redarguit, dicens: Quid habes quod non accepisti?

Tertiò, & maximè, vrget eos v. 9 suo & aliorum Apostolorum exemplo, qui in omni humilitate, afflictione, & despectu, quasi purgamenta mundi & peripsema, vbiq; euangelizabant.

Quartò,

Quarto, premit eos v. 15. tamquam filios suos, quòd quasi pater illos genuerit in Christo, minaturq; se breui venturum Corinthum, vt hos pseudodoctores gloriosos & inflatos redarguat & puniat.

1. SIc nos existimet homo vt ministros Christi, & dispensatores mysteriorum Dei.
2. Hic iam quæritur inter dispensatores, vt fidelis quis inueniatur. 3. Mihi
autem pro minimo est vt à vobis iudicer, aut ab humano die: sed neque meipsum iudico.
4. Nihil enim mihi conscius sum: sed non in hoc iustificatus sum: qui autem iudicat
me, Dominus est. 5. Itaque nolite ante tempus iudicare, quoadusque veniat Dominus:
qui & illuminabit abscondita tenebrarum, & manifestabit consilia cordium: &
tunc laus erit vnicuique à Deo. 6. Hæc autem fratres transfiguraui in me & Apollo,
propter vos: vt in nobis discatis, ne supra, quàm scriptum est, vnus aduersus alterum
infletur pro alio. 7. Quis enim te discernit? Quid autem habes quod non accepisti?
Si autem accepisti, quid gloriaris quasi non acceperis? 8. Iam saturati estis, iam diuites
facti estis; sine nobis regnatis: & vtinam regnetis, vt & nos vobiscum regnemus.
9. Puto enim quod Deus nos Apostolos nouissimos ostendit, tamquam morti destinatos:
quia spectaculum facti sumus mundo, & angelis, & hominibus. 10. Nos stulti
propter Christum, vos autem prudentes in Christo: nos infirmi, vos autem fortes: vos
nobiles, nos autem ignobiles. 11. Vsque in hanc horam & esurimus, & sitimus, &
nudi sumus, & colaphis cædimur, & instabiles sumus; 12. & laboramus operantes
manibus nostris: maledicimur, & benedicimus: persecutionem patimur, & sustinemus:
13. blasphemamur, & obsecramus: tamquam purgamenta huius mundi facti sumus:
omnium peripsema vsque adhuc. 14. Non vt confundam vos hæc scribo, sed vt filios
meos charissimos moneo. 15. Nam si decem millia pædagogorum habeatis in
Christo, sed non multos patres. Nam in Christo IESV per Euangelium ego vos genui.
16. Rogo ergo vos, imitatores mei estote, sicut & ego Christi. 17. Ideo misi ad vos
Timotheum, qui est filius meus charissimus, & fidelis in Domino: qui vos commonefaciet
vias meas, quæ sunt in Christo IESV, sicut vbiq; in omni Ecclesia doceo. 18. Tamquam
non venturus sim ad vos, sic inflati sunt quidam. 19. Veniam autem ad vos citò,
si Dominus voluerit: & cognoscam non sermonem eorum, qui inflati sunt, sed virtutem.
20. Non enim in sermone est regnum Dei, sed in virtute. 21. Quid vultis? in
virga veniam ad vos, an in charitate, & spiritu mansuetudinis?

VERS. 1.

SIC NOS EXISTIMET HOMO VT MINISTROS CHRISTI] *Homo*, id est vnusquisque. Hoc enim est Hebræum איש *isch*. q.d. Vetui ne in hominibus Paulo & Apollo, gloriemini, ne quis hinc nos contemnat, dico: Sic nos quisque Apostolos existimet, id est æstimet, quasi ministros Christi, & dispensatores mysteriorum Christi.

DISPENSATORES] Kemnitius cauillatur, hinc Concilium Tridentinum probare, Pontificem posse dispensare in votis & legibus. Sed perperam, inquit quia hic dispensare non significat relaxare, vt vult Concilium, sed distribuere. Respondeo, Concilium id optimè intellexisse, sed tantum ita argumentari: si credita est Pontifici dispensatio rerum Ecclesiæ, ergo potest certis casibus, vbi res exigit, dispensare; id est, soluere vota, iuramenta, pœnitentias, & debitum pœnæ temporariæ remittere, sicut dispẽsator in domo multa potest, vbi honor vel vtilitas domini id exigit, dispẽsare, donare, vel relaxare: hoc enim ad regimen domus sibi commissum spectat, modo ea bene dispenset, non temerè dissipet, vt docet S. Bernardus lib. de Præcept. & dispens. & lib. 3. de Consider. ad Eugenium: *Quæritur*, inquit, *inter dispensatores vt fidelis quis inueniatur. Vbi necessitas vrget excusabilis dispensatio est. Vbi vtilitas prouocat, dispensatio laudabilis est. Vtilitas dico communis, non propria: nam cùm nihil horum est, non planè fidelis dispensatio, sed crudelis dissipatio est.*

Pontifex Rom. potest dispensare in votis & legibus.

Quis sit dispensator fidelis.

Vbi Nota. Pro *dispensator*, græcè est œconomus, qui domus curam habet, in ea omnia regit, distribuit, ordinat: quin & donat, & debita relaxat, vbi sincerè credit hoc domino suo placere, vel vtile esse ad domini sui honorem. Eius enim præcipua virtus est fidelitas & prudentia. Sic Pontifex in Ecclesia quasi domo Dei, omnia ordinat, dat Indulgentias, relaxat vota, quasi œconomus & vicarius Christi.

MYSTERIORVM DEI] mysticæ, arcanæ & diuinæ doctrinæ, atque Sacramentorum Christi: Vtraque enim hæc sunt mysteria Christi, eaque Christus credidit Paulo & Apostolis, quasi œconomis suis. Vnde Corinthiorum contentio & schisma maximè ex Sacramento baptismi oriebatur, quod hic iactaret se baptizatum à Paulo, ille ab Apollo, vt patet c. 1. 13.

Quæ sint mysteria Dei.

Corinthiorum contentio & schisma maximè ex baptismo ortum fuit.

VERS. 2.

HIC IAM QVÆRITVR INTER DISPENSATORES, VT FIDELIS QVIS INVENIATVR] q. d. Aduocaui vos, ò Corinthij, à sapientiæ & eloquentiæ humanæ examine, ad simplicem & humilem Christi doctrinam, vt non disputetis an Paulus, an Apollo sit sapientior vel eloquentior, dixiq; vtrumque nostrum tantùm esse dispensatorẽ huius doctrinæ: forte vos in comparationem nostri procliues, iam de fideli nostra dispẽsatione disputare incipietis, & quærere quod de dispensatore homines quærere solent, an fideles simus, & an Paulus sit fidelior quàm Apollo, an verò Apollo Paulo sit fidelior in suo prædicationis officio. Multi vestrum dicunt. Paulus est fidelior & efficacior, sed Apollo eloquentior. Alij alios suos catechistas & magistros, ostentantes suam sapientiam iactant, quasi nobis meliores & fideliores. Quare vt om-

nem hanc comparationem,& vestra iudicia succidam, dico me non curare vestra & quorumuis iudicia,sed solius Dei.ita ex Chrys.Theoph.

Nota. Præcipua dos dispensatoris est fidelitas,vt notat Christus Lucæ 12. 42.*Quis putas*,inquit, *est fidelis dispensator & prudens?*ad quam Christi sententiam alludit hic Paulus. *Fidelis autem est*, inquit Theoph.*si herilia bona sibi non vendicet & attribuat, vt non veluti dominus res tractet, sed veluti aliena & herilia dispenset; non sua esse dicens,quæ sunt heri, sed è diuerso quæ sua sunt , heri esse.* Talis est doctor & prædicator,qui non suam, sed Dei vnius gloriam, & animarum conuersionem salutemque quærit & spectat,eamque omni diligentia non tantum prædicatione sua,sed & sanctimonia,perfectæque vitę exemplo procurare satagit.

Fidelis prædicator non suam, sed Dei gloriã quærit.

VERS. 3.

MIHI PRO MINIMO EST (parui æstimarim) VT A VOBIS IVDICER, AVT AB HVMANO DIE] id est, ab humano iudicio, Sic enim dies Domini vocatur & est iudicium Domini, sic reis dicitur dies,cùm citantur vt sistant se iudicio, metonymicè. ita Hier. ad Aglas.q.10.Vbi addit,Paulum vtpote ex Tarso Ciliciæ oriundum,ex Cilicium phrasi Græca, humanum diem vocasse humanum iudicium.

Quis humanus vel hominis dies.

Verùm potiùs Paulus Hebræus,ab Hebræorum idiotismo hanc phrasin mutuatus videtur : alludit enim ad Ierem.17.v.16. vbi Ieremias à suis irrisus & afflictus ob suas prophetias,sic ait: *Diem hominis nõ desideraui,*Domine *tu scis.* Vbi Nota. Dies hominis est ille,quo homo prosperatur, & tamquam potens , felix & gloriosus honoratur & laudatur ab omnibus.q.d.Ieremias:Non desideraui vitam longiorem,prosperitatem,opes,honores,delicias,plausus hominum: si enim hæc spectassem , non tristia & dira eis prophetassem: sed eorum gloriæ & cupiditatibus applausissem: iam autem id minimè feci,nec diem & plausum hominis desideraui. Scio enim quod homo sit אנוש *enosch*,id est miser fragilis,& citò cum suo plausu omnibusq; suis bonis periturus & moriturus:hoc sciens & cogitans,non homini,sed tibi soli ô Domine Deus, in meis prophetijs,& concionibus seruire,placere, obedire, & à te solo commendari desideraui: ideoque te iudicem & testem vnicum huius mei desiderij inuoco.dicens,*Tu scis* : perinde ac Iob inuocat dicens c. 16.v.20. *Ecce enim in cælo testis meus , & conscius meus in excelsis.*ita S.Hier.Rab. Hugo,S. Thomas; Lyranus in Ierem.19. Ieremiam ergo imitatus Apostolus ait:*Mihi pro minimo est,vt à vobis iudicer,aut ab humano die*,id est , à potentia & sapientia huius mundi,ab hominum fauore & commendatione,ab humano iudicio. Nihil timeo quid vos me iudicetis,aut potentissimi & clarissimi huius mundi. Felix qui dicere potuit , *Diem hominis non desideraui*; Ita vt huius rei testem habeat Deum , hæc summa perfectio est,qua omnia vt stercora reputamus , vt Christum lucrifaciamus. Id Moses iam grandis effecit(grandium enim hæc res est)negans se esse filium filiæ Pharaonis,magis eligens affligi cum populo Dei, quam temporalis peccati habere iucunditatem,Hebr. 11.

Illustratur locus Ieremiæ c.17. v.16.

Egregiè S.Chrys. in morali hic:*Ne igitur*,inquit, *aliorũ laudes requiramus.Hoc enim illi*(Domino Deo) *iniuria est,si tamquam non sufficiat ad nos laudandum, eo omisso ad conseruos festinemus. Quemadmodũ enim qui in paruo theatro certant,magnum sibi inquirunt,ac si illud non satis sit ad præbendum de se spectaculum; sic qui in Dei conspectu certantes , inde hominum sibi famam quærunt,maiori omisso theatro minoris cupitate magnum sibi supplicium accersunt. Hoc igitur omnia peruertit , hoc vniuersum orbem terrarum perturbauit. quoniam hominum respectu omnia facimus , & in bonis operibus nulla nobis cura est;vt laudatorem Deũ habeamus,sed laudem nobis à conseruis nostris inquirimus.In sceleribus rursum Deo contempto homines formidamus: & homine præsente nemo scortaretur , sed licet maiorẽ in modum libidine flagrares , affectus tamen violentia pudore hominum vinceretur.Cum autẽ Deus videat, nõ modò adulterantur,non modo scortantur,verùm & alia longè grauiora & ausi sunt , & audent. Nonne hoc vel solum satis esset, quo cælitus innumeris peteremur fulminibus? Hinc omnia orta sunt mala , quod scilicet in rebus turpibus non Deum,sed homines timemus.*

Morale Chrys.ost. de contemnenda laude, & hominũ iudicijs.

In sceleribus homines formidamus magis quam Deum.

Idem Chrys.hom.7.in epist.ad Rom. *Quemadmodum*,ait,*pueri ludentes ex fæno coronas inuicem imponunt.coronatum autem sæpenumerò, eius rei ignarũ, post tergum irrident.ita sanè & nunc,qui te in faciem prædicant,apud seipsos clanculũ subsannãt,atq;ita quid aliud fit,quàm quòd & nobis inuicem fænum coronantes imponimus? Et vtinam nihil aliud quàm fænũ! Nunc autem multo etiã nocumento plena est hæc nostra corona:nam omnia nostra rectè facta perdit.Cõsideratã itaq; ipsius vilitate, damnum illud effugio. Quod si centum, vel mille,vel innumeri extiterint laudatores qui applaudant,nihil tamen illi omnes à graculis desuper garrientibus different.Imo si angelorum theatrum perpenderis, apparebunt illi vermibus etiam viliores,illorumq́; præconium aranearum textura,fumisq́; & somnijs infirmius. Dic ad animam tuam quemadmodum Paulus dixit:Ignoras quod angelos iudicabimus? atque ab hoc cæno excitatam increpato deinceps,ac dicito: Angelos iudicatura es,& vis ab immundis iudicari ?*

Laus hominum fænum est.

Prudenter quoq; S.Hier. ad Pammach.de obitu Paulinæ:*Prima*,inquit,*monachi virtus est,contemnere hominum iudicia , & semper Apostoli recordari dicentis: Si adhuc hominibus placerem,Christi seruus non essem. Tale quid & Dominus loquitur ad Prophetas: quod posuerit faciem eorum quasi vrbem æneam, & lapidem adamantinum,& columnam ferream.ne pauerent ad iniurias populi , sed impudentiam subsannantium frontis rigore contererent.*

Prima monachi virtus est contemnere hominum iudicia.

Denique Anselmus hic:*Iusti*,inquit,*non humana iudicia, sed æterni iudicis examen aspiciunt,atque ideo derogantium verba cum Paulo despiciunt.* Hoc est ergo quod quidam Sanctorum dixit.*Si vis esse beatus, disce contemnere & contemni.*

SED NEQVE MEIPSVM IVDICO] Græcè *ἀνακρίνω*, id est diiudico. q.d. Non possum certò iudicare me,mea opera, intentionem,conscientiam.

VERS. 4.

NIHIL MIHI CONSCIVS SVM , SED NON IN HOC IVSTIFICATVS SVM] q.d. Non iudico me:nam licet nullius infidelitatis in munere Apostolico mihi conscius sim,non ideo tamen reuera iustus sum, non coram hominibus:horum enim iudicium non curo, vt dixi ; sed coram Deo : ipse enim fortè in me peccata videt,quæ ego non video. Vnde S.Basilius in Const.monast.c.1.*Cùm in multis rebus*, inquit , *offendamus omnes maiorem tamen offensarum partem ne intelligimus quidem. Idcirco Apostolus dicebat:Nihil mihi conscius sum, sed in hoc iustificatus non sum;quod idem est ac si diceret: Multa delicta committo,quæ committere me non intelligo.Propter hanc causam etiam Propheta ait : Delicta quis intelligit? Quare nihil mentitus sis, si te peccatorem appellaueris.*

Hinc patet contra Nouantes , iustos non certò scire, multò minùs credere, se esse iustos, Respondent

Iusti non certò sciunt se esse iustos.

Idque ex hoc loco demonstratur. dent ipsi, Apostolum nescisse se iustum esse; spe- A ctando tantùm opera sua, id tamen sciuisse ex fide, & sacra Scriptura, quæ promittit omni in Christũ credenti iustitiam. q. d. Scio me esse iustum, non quia vito peccatum, & sanctè viuo, sed per misericordiam Dei, quia credo Christum gratis me iustificare. Sed hæc responsio friuola est & commentitia: subdit enim Apostolus.

VERS. 5. QVOADVSQVE VENIAT DOMINVS, QVI ET ILLVMINABIT ABSCONDITA TENEBRARVM] id est tenebrosas, obscuras & occultas hominum cogitationes & actiones. *Solus Deus est cardiognostes.* Ergo vult soli Deo arcana hominis, maximè intentiones, secretas inclinationes, & fundum cordis, qui homini est profunda abyssus, ac consequenter iustitiam certò patere; ita vt nemo alterum, imò nec seipsum iudicare debeat, siue ex fide, siue ex operibus, siue ex gratia B Christi, nisi solus Deus. Putamus enim sæpè nos bene agere, cùm malè agimus, nos ex gratia & Dei amore facere, quod amore nostræ gloriæ, vel cupiditatis facimus. ita Chrysost. Ambros. hic & Hieron. dial. 2. contra Pelag. initio, ac Basil. Constitut. monast. c. 2. vbi sic ait: *Cùm multis in rebus offendamus Deum, maiorem tamen offensarum partem ne intelligimus quidem. idcirco Apostolus dicebat: Nihil mihi conscius sum, sed non in hoc iustificatus sum, quod idem est ac si diceret. Multa delicta committo, quæ committere me non intelligo. Propter hanc causam Propheta ait Delicta quis intelligit?* Pulchrè quoque hac de re disserit S. Aug. in psalm. 41. ad illud: *Abyssus*, scilicet humanæ miseriæ & cæcitatis, *abyssum* diuini luminis & misericordiæ *inuocat.*

Confirmatur Primò. quia etiam Deus non scit nos esse iustos ex operibus, sed ex fide; & hoc tam scimus nos, quàm Deus. quia fide credimus secun- C dùm Nouantes: ergo secundùm ipsos falsum est quod ait Apostolus, nos id non scire, sed solum Deum.

Secundò, quia Deum illuminare abscondita tenebrarum & manifestare cõsilia cordium, non est Deum peruidere & manifestare fidem, sed machinationes, intentiones & opera cuiusque.

Tertiò quia, sicut opera nostra nobis incerta sunt, ita & fides quæ sola iuxta Nouãtes iustificat, quia non certò scit homo, se credere in Christum fide firma & diuina; ergo multò minùs scit se per illam esse iustum. Idem alibi sæpè docet Spiritus sanctus, vt Eccles. 9. v. 1. *Nescit homo vtrum amore, an odio dignus sit*, Prouerb. 20. 9. *Quis potest dicere: Mundum est cor meum?* Iob. 9. 21. *Si simplex fuero, hoc ipsum ignorabit anima mea.* Ierem. 17. v. 9. *Prauum est cor omnium, & inscrutabile.*

VERS. 6. HÆC AVTEM TRANSFIGVRAVI IN ME ET A- D POLLO PROPTER VOS VT IN NOBIS DICATIS, NE SVPRA QVAM SCRIPTVM EST (quàm scripsi cap. 2. vers. 2. 3. Secundò, S. Chrysost. *ne supra*, id est contra, sacram Scripturam, quæ docet non esse superbiendum. Insulsè ergo hoc loco abutuntur Nouantes contra traditiones) VNVS ADVERSVS ALTERVM INFLETVR PRO ALIO] *Hæc autem*, scilicet quæ dixi contra inanem discretionem & gloriationem magistrorum, & de non curanda laude & iudicio hominum, sed Dei solius; *transfigurans*, græcè μετεσχημάτισα. in figuram trãstuli, typum & exemplum eorum constitui in me & Apollo. q. d. Aliorum personam in nos duos transposui, & de ijs sub nostro nomine locutus sum, ne quos magistros, qui infideles sunt dispensatores, vanique doctores (contra quos maximè ago hoc cap.) eorumve discipulos apud vos vel nominando, vel generatim perstringendo offenderem. *Vt in nobis*, id est, sub persona & nomine nostro, qui primi vestri patres sumus, multò magis alios magistros (qui huius schismatis vestri sunt occasio, cùm ego & Apollo ab illo simus immunes & innocentes) intelligatis: vtque nostro exemplo, modestiâ, concordiâ vos ô Corinthij, nõ inflemini, nec gloriemini *pro alio*, scilicet catechista, vel præceptore, dicendo: Ego ab Apollo baptizatus sum: Ego à Paulo conuersus. Vel potiùs vos, ô magistri, non superbiatis, & quasi alijs magistris sapientiores & eloquentiores; *pro alio*, id est, pro discipulis vestris quasi sapientioribus, præ aliorum magistrorum discipulis, non inflemini, supra quàm à me iam scriptum est; non vos iactetis de vestra scholâ & disciplina, nec discipulis iactandi detis occasionem.

Deinceps enim magis ipsos magistros, quàm Corinthios arguit, sed modestè & tacito nomine, magistros inquam, qui huius vanitatis, contentionis & schismatis inter discipulos suos Corinthios erant causa & fomes. Patet v. 15. 18. 19. & c. præc. v. 10. & 12. & c. 11. toto epistolæ 2. Nam ijdem videntur esse pseudodoctores, quos hic modestiùs, vtpote latentes, & necdum satis se prodentes, & quos epist. 2. cap. 11. acriùs vtpote iam imposturæ, iudaismi & pseudodoctrinæ conuictos, taxat & redarguit. Vnde in Græco vt notant ex Chrysost. Theophyl. & Oecumen. priùs Paulus taxat magistros. Habet enim, ἵνα ἐν ἡμῖν μάθητε τὸ μὴ ὑπὲρ ὃ γέγραπται, φρονεῖν id est, vt discatis (vos ô magistri) in nobis Paulo & Apollo magistris, non sentire supra id quod scriptum est, scilicet à me, putà nos (& multo magis vos) tantum esse dispensatores Dei, deinde consequenter comprimit discipulos dicens: ἵνα μὴ εἷς ὑπὲρ τοῦ ἑνὸς φυσιοῦσθε κατὰ τοῦ ἑτέρου, id est, vt vnus non infletur contra alterum, pro alio, scilicet præceptore suo, quasi sapientiore vel eloquentiore. Videtur ergo Paulus hic ad Corinthios continuare sermonem; sed in eis, & per eos obiurgat hic eorum doctores, &, vt v. 15. ait, pædagogos: sicut solers & discretus pædagogus volens filios principis increpare, honoris & reuerentiæ causa, eorum famulos increpat, quasi facti auctores, vt idipsum sibi filij principis attribuant.

Paulus, deinceps tacito nomine magistros, schismatis auctores, arguit, quàm Corinthios.

In discipulis Paulus corripit magistros.

INFLETVR] Id est superbiat & intumescat typho elationis & arrogantiæ. Nota. Aptè superbus dicitur *inflatus*, & *inflari*, id est superbire, metaphora sumpta ab vtribus. Vtres enim dicũtur inflari cùm intus licet inanes & vani, flatu tamen ac vento ita distenduntur & tument, vt corporis crassi molem & speciem præ se ferant. Pari modo superbus, qui ob scientiam, eloquentiam, similemue dotem turget & extollitur, intus vera scientia, sapientia, virtute vacuus, exteriùs vanæ præsumptionis & arrogantiæ vento ita inflatur & tumet, vt vtri inflato ventoso quàm simillimus sit.

Superbus metaphoricè dicitur inflatus.

VERS. 7. QVIS ENIM TE DISCERNIT? Græcum διακρίνει tam anteponit & præfert, quàm discernit, segregat, diiudicat significat. Theophyl. vertit, ψηφίζει. q. d. Cuius suffragio tibi hæc discretio & præcellentia tribuitur? Iam sententiam hanc Chrysost. & Theophyl. sic explicant: *Quis*, nimirum non homo, sed Deus, *te discernit?* vt redeat Paulus ad v. 3. & 4. Idem enim hic græcè est verbum διακρίνω, quod ibi,

ibi.q.d. Dei est te discernere, id est iudicare, hominum iudicia curare non debes.

Dei est discernere, id est iudicare

Secundò & meliùs, q.d. Quis te discernit, id est segregat, aut eximit à ceterorum grege, tamquam ijs præstantiorem, ô Corinthie catechumene? q.d. Nullus, nisi tu qui inflaris, licet enim à sanctiore eloquentiore, doctiore esses baptizatus aut edoctus, non ideo es sanctior aut doctior. Ad hanc enim discipulorum discretionem Apostolum propriè respicere, patet ex omnibus præcedentibus, & docet Ambros. Anselm. Theodoret.

Tertiò, & maximè ad mentem Apostoli, qui videtur, vt dixi, potiùs magistris loqui, quam discipulis, hic videtur genuinus huius loci esse sensus; Quis te ô magister, discernit, quasi in christianismo aut euangelizando maiorem & meliorem, nisi tu qui ob sapientiam & eloquentiam te vanè præ alijs extollis, & tui, quos quasi Psaphonis aues, te quasi suum magistrũ extollere & laudare docuisti? Si dicas: Labor, studium, industria mea me discernit ab alijs, quibus præsto. Respondeo: *Quid habes quod non accepisti?* q.d. Tuum laborem, & ingenium, & alia naturæ dona, in quibus gloriaris, accepisti à Deo: multò magis supernaturalia accepisti à Deo; ergo Deo [illegible] debes omnem gloriam. Sapienter S. Ephr[illegible] tract. de Pœnitentia: *Præbe*, inquit, *Deo non tua, vt tibi det quæ sunt sua.* Hinc Concil. Arausicanum can. 22. definit nos à nobis nihil habere, nisi mendacium & peccatum. Hic est sensus litteralis, & mens Apostoli.

Omnia naturæ dona à Deo sunt, multò magis supernaturalia.

Nihil à nobis habemus, nisi mendaciũ & peccatũ.

Vbi tamen Nota, quòd S. Aug. sæpè, Prosper. Fulgent. & Concil. Arausican. II. can. 6, hanc generalem Apostoli sententiam. *Quis te discernit?* à discretione donorum naturalium, putà sapientiæ & eloquentiæ, de qua propriè loquitur hic Apostolus, ex paritate rationis transferunt ad discretionẽ donorum supernaturalium gratiæ & prædestinationis diuinæ, tam enim alia naturæ dona, & bona opera solis naturæ viribus facta, quàm labor, studium & sapientia magistrorum impertinentia sunt ad gratiam & sanctitatem: & si illa dona non discernunt hominem, vt in naturalibus gloriari possit, quasi sapientior, eloquentior, excellentior; multò minùs eadem discernent hominem in supernaturalibus rebus, vt glorietur, quòd ex ijs factus sit sanctus vel sanctior. Hac de causa itaque S. Aug. cum suis, τὸ *Quis te discernit?* refert ad gratiam & prædestinationem, hoc sensu; quòd nemo se à massa perditionis & peccatorum secernere possit, & ordiri initium salutis suæ, per se & viribus naturæ suæ, vti volebant Pelagiani & Semipelagiani.

Opera solis naturæ viribus facta impertinentia sunt ad gratiam & sanctitatẽ.

Nemo potest ordiri initium salutis per se suasq́; naturæ vires.

Sic ergo Deus discernit iustum à non iusto, non naturæ vires, quia Deus est prima & præcipua causa donorũ, quæ sunt in iustificato; ita vt nil habeat iustificatus, quo à non iustificato discernitur, quod à Deo non acceperit, atque adeò de quo gloriari possit, quasi id non acceperit: id tamen non tollit, quin illud ipsum simul pendeat à libera cooperatione voluntatis nostræ, sine qua illud ipsum non esset. Nam per liberum arbitrium adiutum gratia discernere se eum qui conuertitur, ab eo qui non conuertitur, docet S. Aug. de Spir. & lit. c. 34. vbi sic ait; *Consentire vocationi diuinæ, vel ab ea dissentire, propriæ voluntatis est: quæ res non solum non infirmat quod dictum est, Quid enim habes, quod non accepisti? verùm etiam confirmat. Accipere quippe & habere anima non potest dona, de quibus hoc audit, nisi consentiẽdo, ac per hoc quid habeat, & quid accipiat, Dei est: accipere autem & habere vtiq; accipientis & habentis est*, puta consentientis libere Dei vocationi & gratiæ, vt antè dixit S. Aug. Breuiter quoque & neruosè S. Bernard. tract. de Gratia & l. arbitr. *Quod*, inquit, *à Deo soli datur libero arbitrio, tam absq; consensu non potest esse accipientis, quam absque gratia dantis.*

Opera ex gratia facta pendent simul à libera cooperatione voluntatis nostra.

Si ergo quæras. Quis discernit credentem à nolente credere, posito quòd parem cum eo à Deo acceperit gratiam excitantem ad credendum? Respondeo: Credens sua libera voluntate, non per vires naturæ, vti voluit Pelagius, sed per vires gratiæ se discernit à non credente: in ipsius enim arbitrio erat gratiæ assentiri, vel non assentiri, ac cõsequenter credere, vel non credere: cùm ergo credit, liberè credit, liberè gratiæ Dei assentitur, liberè se à non credente discernit.

Accepta gratia credens sua libera volũtate se determinat ad credendum.

Dices Ergo in eo quòd se discernit, gloriari potest.

Respondeo, non ita posse gloriari, quin præcipuum, imò totum tribuat Deo, & in eo glorietur, cuius gratia se discernit. Ratio est, quia neque actum illum quo se discernit, neque gratiæ amplexum; qui non distinguitur à consensu, neque vllum omnino conatum, motum aut nutum in illum actum fecit, aut facere potuit aut voluit virtute naturali, sed tantùm viribus gratiæ. Nam in eo actu ne minima quidem est ratio formalis, quæ solis liberi arbitrij viribus sit effecta. Totum enim illud opus secundum substantiam suam, & omnes modos reales est à gratia, & totum à libero arbitrio: sicut quodque opus totum à Deo est, vt causa prima, & totum à causa secunda: sed a gratia habet, quòd sit supernaturale, meritorium, omnemque suam dignitatem, à libero arbitrio tantum habet, quod sit opus liberum. Sic ergo quia ipse actus, & cooperatio liberi arbitrij est à gratia excitante, & cooperante; hinc non magis gloriari potest in sua cooperatione & electione homo, quàm pauper cui offeruntur centum aurei, gloriari potest se eos acceptasse. Et hoc tantum vult Apostolus, scilicet neminem in aliquo ita gloriari posse, quasi suum sit, & à Deo idipsum nõ acceperit. Alioqui enim omnis virtus, & virtuosus per se laude & gloria est dignus, sed laus hæc vltimò, vti & virtus, Deo est dãda: viribus enim non naturæ, non suis, sed gratiæ, id est viribus Dei, se discernit & conuertit, quicumque se conuertit & discernit.

Nullũ motum, conatum, nutũ in actum supernaturalem fidei potest homo facere viribus naturæ

Actus fidei à gratia habet, quod sit supernaturalis & meritorius, à libero arbitrio quod sit liber.

Omnis virtus & virtuosus, laude & gloria est dignus.

Nec aliud velle Apostolum patet, quia, vt dixi, loquitur ad litteram de discretione in sapientia, eloquentia, & alijs donis naturalibus, quæ clarum est hominem posse suo labore, industria ac studio parare, vt in ijs excellat, ac se ab alijs minùs doctis secernat; ac consequenter posse illa suo labori & studio tribuere, in eoque gloriari, sed modestè. Tantùm ergo gloriationem illam excludit Apostolus, quæ ex superbia & aliorum contemptu oritur; si videlicet ita superbè glorieris, quasi hæc dona de quibus gloriaris, à te habeas, nec à Deo acceperis, vt in Deum quasi primum auctorem illa non refundas: hoc enim est, quod se explicans, disertè subdit Apostolus, dum ait: *Quid autem habes quod non accepisti? Si autem accepisti, quid gloriaris, quasi non acceperis?* Ergo si eamdem hanc Apostoli sententiam: *Quis te discernit?* accommodes gratiæ, ac rebus supernaturalibus, tantum excludet illa ex vsu & mente Pauli secretionem & gloriationem similem, scilicet ortam ex superbia, qua alios contemnas, omnia tibi tribuas; nec vltimatè

Gloriatio ea tantum quæ ex superbia, & aliorum contemptu oritur, hic excluditur.

in

in primum fontem Deum, Deique gratiam referas, hoc autem non facis, si dicas te viribus ac robore gratiæ liberè teipsum discernere & secernere à peccatoribus, volentibus in peccato remanere: tunc enim primam & vltimam laudem & gloriam das Deo, & gratiæ Dei; etsi liberum arbitrium suam quoque laudem & gloriam habeat, sed à gratia & à Deo acceptam.

Ex dictis sequitur, eum qui conuertitur, ab eo qui non conuertitur, discerni & conuerti tum per gratiam, tum per liberum arbitrium: licet enim gratiam præuenientem, cum alio sæpè physicè æqualem tantùm habeat, tamen insuper habet gratiam cooperantem, quam non habet ille qui non vult conuerti: cum ea enim liberè se discernit, & conuertitur. Rursum gratia eius præueniens præuisa est hic & nunc in eo fore efficax; & cùm hoc præuideret Deus, illam illi destinauit, cum qua sciebat certissimò illum cooperaturum & conuertendum: talem autem non dedit alteri, qui non conuertitur, hoc autem in genere moris æstimandum est, vtpote quo reipsa conuertimur & saluamur. Est enim hæc gratia efficax propria prædestinatorum & electorum, si nimirum in finem vsque vitæ efficax perseuerct. ita S. Augustin. Vnde patet non tam liberum arbitrium, quàm gratiam discernere iustum à non iusto: quia gratia operatur conuersionem & iustificationem in iusto, qui non impedit efficaciam & operationem gratiæ, sed illi consentit & cooperatur. Id autem gratia non operatur in non iusto: quia is ponit obicem & impedimentum gratiæ in eo, quòd illi consentire & cooperari renuit; itaque fit, vt gratia in ipso sit inefficax & cassa. Quocirca sapienter monet S. Ephrem tract. in illud, *Attende tibi*, c. 10. *Charitatem*, ait, *cum omnibus habe, & ab omnibus abstine.* Hæc enim duo, beneficentia & continentia, summa sanctitatis sunt indicia, quæ homines, quantumuis barbaros, emolliunt, sibique deuinciunt. Ac proinde hæc duo sunt insignia Dei dona, duæque illustres Dei gratiæ, quæ præ alijs sanctum à non sancto secernunt ac segregant.

Vers. 8. IAM SATVRATI ESTIS] oppleti scilicet sapientia, gratia & donis Spiritus sancti, quibus vos iactatis non tam Corinthij, quàm magistri, quasi nil discendum vobis restet in christianismo, sed quasi doctores sitis perfecti: cùm vix sitis discipuli veræ & perfectæ sapientiæ. Est ironia. ita Chrys. Theoph. Ansel. *Paucis satiari*, ait Chrys. *imbecillis est anima, & parua accessione putare se ditescere, nauseabunda est & misera: siquidem pietas insatiabilis est.*

Ironia Apostolus vtitur ad Corinthios.

Notat S. Thomas Paulum hic in Corinthijs, vel potiùs eorum magistris, tangere quatuor superbiæ species. Primus est, cùm quis bonum quod habet, id se non à Deo, sed à seipso habere putat: hanc tangit cùm ait: *Quid gloriaris quasi non acceperis?* quibus verbis etiam tangit Secundam, quæ est, cùm quis bonum, quod habet, suis meritis adscribit. Tertia est, cùm quis iactat se habere quod non habet, hanc tangit, cùm ait, *Iam saturati, iam diuites facti estis.* Quarta est, cùm quis alios despicit, vultque haberi singularis: hanc tangit, cùm ait, *Sine nobis regnatis.*

Quatuor superbiæ species in magistris Corinthiorum.

SINE NOBIS REGNATIS, sine nostro auxilio omnibus Dei bonis excellere & triumphare vos putatis, ô Corinthij: & magis vos, ô magistri, inter discipulos quasi comparato regno, summam dignitatem vobis vendicatis, nobis exclusis; ET VTINAM REGNETIS, VT ET NOS VOBISCVM REGNEMVS] quasi sequaces & æmuli vestri, aut potiùs quasi patres vestri; hoc enim reuera sumus. ita Theophyl. Anselm. & Chrysost. q.d. Non recuso socios in regno Christi, id est, in regenda Ecclesia, modò regant vt oportet, hoc est, saluti fidelium incumbant.

Vers. 9. PVTO QVOD DEVS NOS APOSTOLOS NOVISSIMOS OSTENDIT, TANQVAM MORTI DESTINATOS] Opponit se & sinceros Apostolos vanis magistris, suamq; gloriam & commoda quærentibus. q.d. Dixi, Vtinam nos Apostoli vobiscum regnemus: adeò enim nos non regnamus, non triumphamus, vt putem, quòd *nouissimos*, id est, postremos & abiectissimos, *ostendit*, id est exhibuit, nos Deus, quasi sontes morti destinatos.

Secundò, & simpliciùs *Deus nos Apostolos nouissimos*, id est, qui sumus nouissimi, quos scilicet vltimos vltimis hisce temporibus misit in mundum; *ostendit*, græcè ἀπέδειξεν, id est designauit, ὡς ἐπιθανατίους, tamquam homines morti destinatos & addictos, v.g. damnatos ad bestias. vnde Tertull. legit, *velut bestiarios*. q.d. Deus designauit & destinauit nos non regno & triumphis, sed morti, persecutioni & martyrio.

Nota. Apostolos *nouissimos* vocat, respectu priorum, scilicet Isaiæ, Ieremiæ, & aliorum Prophetarum, quos Deus quasi Apostolos misit ad Iudæos, Isaiæ 6.9. & alibi: & maximè se vocat nouissimum, quia post ceteros Apostolos à Christo in terris viuente vocatos & missos, ipse à Christo regnante iam in cælis, vocatus est ad apostolatum.

Isaias, Ieremias, & alij Prophetæ quasi Apostoli a Deo missi sunt ad Iudæos. Paulus nouissimus Apostolorum.

Rursum, *ostendit*, id est Primò, designauit; Secundò, effecit, exhibuit, &, vt Syrus *constituit*. Sic *ostendere* in Scriptura significat sæpè exhibere, & facere, vt psal. 59.5. *Ostendisti populo tuo dura*; psal. 70.20. *Quantas ostendisti mihi tribulationes? ostendisti*, id est immisisti, exhibuisti. Tertiò, *ostendit*, id est in ostentum & exemplum aliorum proposuit. Vnde sequitur.

SPECTACVLVM FACTI SVMVS MVNDO ET ANGELIS, ET HOMINIBVS] *Spectaculum*, græcè θέατρον, vnde S. Hieron. in Epitaphio Paulæ legit: *Theatrum facti sumus*, q.d. Facti sumus vt damnati, qui in theatro morituri, vel cum bestijs pugnaturi ab omnibus spectantur. Videtur alludere ad bestiarios, qui Romæ & alibi inclusi caueis, spectante populo bestijs obijciebantur. q.d. Mundus spectare nos gestit, quasi stultos, magos, aut nouitatum circumforaneos, vel potiùs vt homines ad bestias damnatos.

Spectaculum facti sumus mundo. Alludit hic Paulus ad bestiarios.

Nota. *Mundo*, id est angelis & hominibus: hi enim soli in mundo nos spectant. Vnde angeli & homines carent Græco articulo, quem habet mundus: τῷ κόσμῳ καὶ ἀγγέλοις, καὶ ἀνθρώποις. Angelis bonis spectaculum facti sumus compassionis, & pariter dignæ admirationis ac venerationis; malis autem odij & gaudij (gaudent enim mali angeli & homines de nostra contumelia, afflictione & morte) sed & pariter confusionis & terroris: hominibus bonis spectaculum sumus & exemplum fortitudinis, fidei, innocentiæ, patientiæ, mansuetudinis, constantiæ, & sanctæ conuersationis. ait Titelmann.

Afflictionibus nostris compatiuntur, mali exsultant.

Moraliter vide de theatro huius vitæ, in quo coram Deo omnia agimus, Chrysost. in morali hom. 12. Sic Augustus moriturus, ait Sueton. ad amicos astantes: Satisne, inquit, commodè personam nostram hac scena, hoc theatro egimus? Com-

Theatrum vitæ.

Commodè, responderunt amici; tum ille: Valete & plaudete, & reductis cortinis animam efflauit. Meliùs & aptiùs Edmundus Campianus nobilis Angliæ Martyr, verè Campianus, verè pugil & athleta Christi, iam martyrio afficiendus in theatro hoc vltimum concionis suæ thema proclamauit: Spectaculum facti sumus mundo, & angelis, & hominibus. Tale enim theatrum & spectaculum hîc ad literam intelligit Apostolus. *Nullum theatrum virtute & conscientia* (ac præsertim apud Christianos martyrio) *maius est*, inquit Cicero quæst. 2. Tuscul.

Theatrum martyrum.

Theatrum S. Paulæ.

Aptè quoque & piè magna illa Paula, vt refert Hier. in eius epitaphio, cuidam susurroni suggerenti, quòd præ nimio feruore virtutum quibusdam videretur insana, & cerebrum illius dicerent confouendum, respondit; *Theatrum seu spectaculum facti sumus Deo, & angelis, & hominibus, & Nos stulti propter Christum, sed stultum Dei, sapientius est hominibus. Vnde & Saluator loquitur ad Patrem: Tu scis insipientiam meam.* Et iterū: *Tamquam prodigium factus sum multis, & tu adiutor fortis. Vt iumentum factus sum apud te, & ego semper tecum.*

Denique S. Chrys. hom. 17. in epistol. ad Roman. hinc docet, nos fugere debere ophthalmoduliam, id est, oculorum humanorum seruitutem, vt in oculos Dei oculos nostros conijciamus, & in illius conspectu theatroque perpetuò versemur. Duo, inquit, sunt theatra: alterum amplissimum, vbi Rex regum, hoc est Deus nobilissimis angelis stipatus, ad spectandum sedet: alterum angustissimum, vbi æthiopes pauci, rerum ignari stant id est homines. Magna igitur insania est, amplissimum Dei angelorumque theatrum repudiare; in paucorum verò æthiopum theatro versari, illorumque oculis magno labore inseruire, cum habeas in cælis theatrum constitutum, cur in terra spectatores tibi colligis? paulò aliter, appositè tamen ad mores, hæc verba tractat. S. Bernard. ser. 31. inter paruos: *Spectaculum*, inquit, *facti sumus mundo, & angelis, & hominibus. Ita planè & malis & bonis pariter. Illos enim sollicitat inuidiæ passio, istos compassio misericordiæ, vt in nos incessanter intendant: illi quidem defectum nostrum, illi profectum desiderantes. Nimirum in probatione sumus, inter paradisum & infernum intermedij, velut inter claustrum & sæculum constituti. Diligenter consideratur vtrimque quid agimus: vtrimque dicitur, O si ad nos transeat! intentione quidem dissimili, sed nō dispari forsitan voluntate. Quòd si ita omnium oculi in nos, nostri quo abierunt, aut quare soli recesserunt à nobis?* Et mox: *Exurgamus aliquando fratres, nec in vano accipiamus animas nostras, pro quibus alij tanto zelo, vel in bonum vigilant, vel in malum.*

VERS. 10. NOS STVLTI PROPTER CHRISTVM, VOS AVTEM PRVDENTES IN CHRISTO.] Pergit in ironia v. octaui, q. d. Nos stulti reputamur propter Christum crucifixum quem prædicamus, & cuius causa temerè videmur nos obijcere tot periculis: hoc enim Gentibus videtur stultitia. Vos autem videmini vobis ipsis esse prudentes in Euangelio Christi, ob eloquentiam & philosophiam, quæ illi miscetis, & quia sic prædicatis Christum, vt cautè caueatis, ne quid periculi eius causa incurratis: hinc

NOS INFIRMI] quia multa grauia & aduersa, putà famem, sitim, nuditatem, labores, calumnias, maledicta, persecutiones, vt sequitur v. 11. sufferimus, nec resistimus: quod infirmitatis videtur.

VOS FORTES, & validi; quia vestra sæculari eloquentia, sapientia, amicitia, mala & aduersa quæ occurrunt facilè auertitis, hinc vos NOBILES, id est gloriosi NOS IGNOBILES] inglorij, inhonorati, ignominiosi. Modestè, sed acriter, suo vtpote magistri exemplo docet, non in gloria, opibus, sapientia, eloquentia, hominum fauore, sed contumelia, gloriæ contemptu, Christique cruce gloriandum esse Christiano, præsertim doctori & prædicatori, ita Chrysost. Itaque ruborem inijcit & ipsis magistris delicatis, vanis & mollibus, & Corinthijs, qui tales potiùs sectarentur, quàm Christi Apostolos, qui labores, opes, famam, & vitam pro ipsis profundebant. Sic Isaias in persona tum sua & Prophetarum, tum Pauli & Apostolorum c. 8. 18. ait: *Ecce, ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in portentum Israel.* Et, vt habent Annales Minorum, S. Franciscus dicebat se esse fatuellum Christi in mundo, ad hoc à Christo ipso delectum.

In cruce Christi gloriandum esse Christiano.

VSQVE IN HANC HORAM ET ESVRIMVS, ET SITIMVS, ET NVDI SVMVS, ET COLAPHIS CÆDIMVR, ET INSTABILES SVMVS] Pro *instabiles sumus*, græcè est, ἀστατοῦμεν, certam sedem non habemus, incertis sedibus erramus & vagamur. ita Syrus, Chrys. & alij. Nota hic insignem descriptionem vitæ Apostolicæ: similis est epist. 2. c. 11. v. 23. quā sibi præfigere debent & æmulari, qui ad eamdem vocantur; vti faciunt magno zelo viri Apostolici in Anglia, Hollandia, India, Iaponia. VERS. 11.

Insignis descriptio vitæ Apostolicæ.

Præclarè S. Chrys. hom. 52. in Acta Apost. exponens verba illa S. Pauli Act. 26. *Opto omnes, qui audiunt, fieri tales, qualis & ego sum, exceptis vinculis his, Talis*, inquit, *est anima cælesti amore sublimis, vt pro ingenti ducat gloria, vinctū esse pro Christo. Sicut enim procus non spectat nisi amasiam, & amasia fit ei omnia: sic qui igne Christi captus fuerit, talis fit, qualis esset homo solus super terram habitans, qui nihil curat gloriam & ignominiam. Tentationes enim sic contemnit ac flagella & carceres, quasi in alieno corpore pateretur, quemadmodum si adamantinum possideret corpus. Ea autem quæ suauia sunt in hac vita, ita videt, & non sentit sicut nos, vel ipsi mortui corpora mortua: tantum autem abest ne ab affectione quadam capiatur, quantum aurum, quod igne probatur, à macula abscedit. Hæc omnia operatur amor hominis ad Deum, si ingens fuerit.* Nos autem hæc non capimus, quia frigidi sumus, & cælestis huius philosophiæ imperiti. Vidit hoc, sed eminus, & per vmbram Diogenes philosophus, qui interrogatus, quinam essent hominum nobilissimi? respondit, *Contemptores opum, gloriæ, voluptatis, & vitæ; contrarijs autem, puta paupertate, obscuritate, fame, labore ac morte superiores.* testis est Laërtius & alij in eius Vita. Vidit hoc Diogenes, sed præstare non potuit: fuit enim & ipse vanitatis & gloriæ mancipium.

Amor Dei magnus quanta operetur in homine.

Diogenis γνώμη.

MALEDICIMVR, ET BENEDICIMVS] q. d. Infideles & Iudæi nos subsannant, nobisque malè precantur, dicendo: Mactentur, pereant, eant in malam crucem isti noui Dei crucifixi præcones: at nos ijs bene precamur, vt Deus ijs suam lucem, gratiam & salutem impertiatur. S. Basil. in Regul. breuior. reg. 226. notat, hic vlteriùs per *maledicere* & *benedicere* significari malefacere & benefacere: *Nimirum*, inquit, *monemur, vt patientiâ vtamur aduersus omnes, & vt eos qui iniquè nos insectantur, benignè factis remuneremur: vt videlicet hoc non aduersus maledicos tantùm seruemus, sed aduersus quemcumque, qui maleuolentiam suam aduersum nos exerceat, & dicto illi pareamus: Noli vinci à malo, sed vince in bono malum.* VERS. 12.

BLA-

VERS. 13. BLASPHEMAMVR] probris afficimur, vocamur magi & malefici. *Blasphemare* ergo est maledicere, conuiciari. Sic ad Titum 3. v. 2. *Neminem blasphemare*, id est conuiciari.

ET OBSECRAMVS] mansuetè eos compellamus more obsecrantium. ita Græci, vel Deum pro ijs obsecramus. ita Caietan. sed priùs melius respondet Græco παρακαλοῦμεν. Alter S. Basil. reg. 226. paulò antè citata, vbi παρακαλοῦμεν more communi vertit, *consolamur*, id est, inquit, explemus animos eorum in veritatis perceptione. Sic sumitur consolari Roman. 1. *Vt aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis ad cõfirmãdos vos: id est, simul cõsolari in vobis, per eam quæ inuicem est fidem vestram atq; meam.*

TAMQVAM PVRGAMENTA HVIVS MVNDI FACTI SVMVS] *Purgamenta* vocat fæces, excrementa, sordes, inquit Theophyl. & Theodoret. vnde Syrus vertit, נפבתא *nephata*, id est, tamquam stercus mundi facti sumus, idque non semel, sed semper, vsque ad hanc horam ita Theophyl. Græcè est ὡς περικαθάρματα, q.d. Tamquam sordes vndique euerrẽdo, collectæ facti sumus, hoc enim notat περὶ. q.d. Habemur contemptissimi, abjectissimi, indigni hominum consortio, mundo eijciendi, exterminandi.

Alludit Paulus ad Ieremiam, qui Thren. 3. 45. ait: *Eradicationẽ & abiectionem posuisti me in medio populorum*, vbi hebr. est סחי ומאס *sechi vmaos*, id est abrasionem siue rasuram, & reprobationem siue sordes. quæ reprobantur & eijciuntur, fecisti me, quod Paulus clarè expressit, dum *sechi* siue abrasionem vertit, *purgamenta*; *maos* siue reprobatã scobem & sordes, vocat, *peripsema*. Ieremias enim à Iudæis incarceratus, abrasus & reprobatus, adeoque damnatus ad mortem, fuit typus Pauli & Apostolorum, qui à Iudæis & Gentibus incarcerati, abrasi reiecti, & tandem occisi fuerunt.

Secundò Gagneius & alij legunt per diastolen, ὥσπερ καθάρματα, quasi piacula, aut piaculares hostiæ, vnde Ambros. in ps. 118. ser. 8. legit: *Facti sumus instrumenta mundi.*

Quid sit Καθάρμα vel anathema. Vbi Nota. καθάρματα, vel anathemata Gentilibus erant scelesti & exitiales homines, qui famis, tempestatis, alteriusue publicæ calamitatis sedãdæ causã immolabantur: quales se fecerunt Decij deuouentes se pro patria, & Curtius qui ad luẽ communem sedandam, & numen placandum, hostiam pro salute patriæ se deuouit, atque armatus Romæ in terræ hiatum insilijt. Sic seruius in illud Æneid 3. *Quid non mortalia pectora cogis Auri sacra fames!* notat famem dici sacram ex more Gallorum

Massilienses pestis tempore pauperem immolabãt omnibus malis ciuitatis onustum. Cùm enim Massilienses peste laborarent, vnus è pauperibus se offerebat alendum anno integro publicis & purioribus cibis, postea verbenis vestibusque sacris ornatus circumducebatur per vrbem. cum execrationibus, vt in eum inciderent omnia mala ciuitatis, sicque mactabatur, vel in aquas proijciebatur. Vnde Budæus ex Suida & alijs: καθάρματα, ait, erant homines sacri, quos quasi onustos totius ciuitatis sceleribus in mare proijciebant, & Neptuno sacrificabant, addentes hæc verba: περίψημα ἡμῶν γενοῦ. Esto nostrum peripsema, id est, nostra piacularis victima. Tale piaculum fuit apud

Piacularis victima apud Hebræos caper emissarius, Hebræos, caper emissarius: Leuit. 16. v. 21. Sed vt dixi. Noster & Græca passim legunt: περικαθάρματα, id est purgamenta. vnde prior sensus verior & simplicior est: agit enim Paulus de sui & suorum contemptu, quod quasi sordes, & res vilissimæ omnium linguis & pedibus calcarentur. Vnde sequitur.

Quid sit peripsema OMNIVM PERIPSEMA VSQVE ADHVC] *Peripsema* est abiecta scobs, ramentum, resque vilissimæ, quæ abijciuntur, & calcãtur ab omnibus. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. περιψᾶν enim abstergere, limare, radere significat. Oecumen. per *peripsema* intelligit vilem panniculum, vel strophiolum, quo sudores absterguntur. Secundò, alij ex Budæo, vt dixi, *peripsema* vertunt piacularis hostia, vnde & Syrus transtulit, כופרא דכלנש *cuphara desullenas*, id est, piaculum omnium.

VERS. 14. & 15. *Pater Corinthiorum Paulus.* NON VT CONFVNDAM VOS HÆC SCRIBO, (vt scilicet vobis hæc exprobrem.) NAM IN CHRISTO IESV PER EVANGELIVM EGO VOS GENVI] ac per consequens, ego solus vobis sum pater spiritualis, ceteri vero doctores vobis tantùm sunt instar pædagogi. qui puerum à patre genitum format & instruit. Subindicat Paulus reuera Corinthijs pudendum fuisse, quod postpositis Apostolis qui ipsos ad Christum conuerterant, quiq; ipsorum causa tanta patiebantur, sectarentur gloriosulos quosdam magistros eorumque discipuli dici vellent.

QVI VOS COMMONEFACIET VIAS MEAS] meam scilicet doctrinam, & vitam Christianam, inquit S. Thomas & Anselm. VERS. 17.

IN CHRISTO] in Christi religione, in christianismo. vid can. 37.

VERS. 19. COGNOSCAM NON SERMONEM (facundiam) EORVM, SED VIRTVTEM] Græcè δύναμιν id est energiam.

VERS. 20. NON ENIM IN SERMONE EST REGNVM DEI, SED IN VIRTVTE] Id est virtus, energia spiritus, & perfectio Christiana, & maximè Apostolica, qua Deus regnat. & Euangelij, suæque gratiæ & spiritus efficaciam ostendit in nobis & in Ecclesia, non est sita in eloquentia, sed in potẽti operatione Spiritus sancti scilicet in efficacia sermonis, potestate miraculorum, expulsione dæmonum: & potius, inquit Theophyl. & Caietan. in tolerantia & vita Apostolica (quam descripsit v. 9. 10. 11.) morũ conuersione, & sanctimonia. Sic & Chrysost. & Anselm. nam S. Ioannes Baptista nullum fecit miraculum; & tamen regnum Dei prædicare cœpit in virtute sanctæ vitæ, spiritu & efficacia sermonis & prædicationis. Simile est ad Roman. 14. 17. *Regnum Dei non est esca & potus.*

Perfectio Apostolica non est sita in eloquentia, sed in potenti operatione Spiritus S. S. Ioannes Baptista nullum fecit miraculum.

VERS. 21. QVID VVLTIS? IN VIRGA VENIAM AD VOS?] quæ me quasi patrem vestrum, vt dixi v. 15, decet. *Virga*, inquam, id est seueritate correptionis, & potestate puniendi. ita Chrysost. Theophyl. Anselm.

Potestas puniendi in Ecclesia eiusq; Prælatis. Nota hic potestatem puniendi in Ecclesia, & Prælatis Ecclesiæ, quam cap. sequ. exercet Paulus. Oecumen. & Caiet. hæc Apostoli verba referunt ad caput sequens, in quo acriter obiurgat Corinthios, ob incestum fornicarij. Rectè tamen hæc verba aptari possunt præcedentibus; in quibus taxauit inflationem Corinthiorum.

CAPVT

CAPVT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

TRansit Apostolus à schismate Corinthiorum, ad scandalum incestus; itaq; Corinthios reprehendit, quod in incestu publicè viuentem tolerarent; quare ipse eumdem iubet excommunicari & tradi Satanæ.

Secundò, v. 6. mandat vt hoc & quodlibet aliud peccati fermentum expurgent, quo puri pascha perenne celebrent, & iugiter epulentur in azymis sinceritatis & veritatis.

Tertiò, imperat eis, v. 9. ne commisceantur Christianis palam criminosis; nam quod ad infideles & Paganos attinet, asserit eos non subesse suo & Ecclesiæ iudicio.

1. OMnino auditur inter vos fornicatio, & talis fornicatio, qualis nec inter Gentes,
ita vt vxorem patris sui aliquis habeat. 2. Et vos inflati estis: & non magis lu-
ctum habuistis vt tollatur de medio vestrum qui hoc opus fecit. 3. Ego quidem ab-
sens corpore, præsens autem spiritu, iam iudicaui vt præsens, eum, qui sic operatus est,
4. in nomine Domini nostri IESV Christi, congregatis vobis & meo spiritu, cum vir-
tute Domini nostri IESV, 5. tradere huiusmodi Satanæ in interitum carnis, vt spiri-
tus saluus sit in die Domini nostri IESV Christi. 6. Non est bona gloriatio vestra. Ne-
scitis quia modicum fermentum totam massam corrumpit? 7. Expurgate vetus fer-
mentum, vt sitis noua conspersio, sicut estis azymi. Et enim Pascha nostrum immola-
tus est Christus, 8. Itaque epulemur, non in fermento veteri, neque in fermento ma-
litiæ & nequitiæ: sed in azymis sinceritatis & veritatis. 9. Scripsi vobis in epistola: Ne
commisceamini fornicariis. 10. Non vtique fornicariis huius mundi, aut auaris, aut
rapacibus, aut idolis seruientibus: alioquin debueratis de hoc mundo exiisse. 11. Nunc
autem scripsi vobis non commisceri: si is, qui frater nominatur, est fornicator, aut aua-
rus, aut idolis seruiens: aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax: cum eiusmodi nec cibum
sumere. 12. Quid enim mihi de iis, qui foris sunt, iudicare? Nonne de ijs, qui intus
sunt, vos iudicatis? 13. Nam eos qui foris sunt, Deus iudicabit. Auferte malum ex
vobisipsis.

VERS. 1. OMNINO, non vago rumore, sed certa fama & A indicio, AVDITVR INTER VOS TALIS FORNICATIO, QVALIS NEC INTER GENTES, ITA VT VXOREM PATRIS SVI, id est nouercam, ALIQVIS HABEAT] scilicet sibi concubinam. Nota. Gentes, non barbaras, sed ciuiles & honestas, ex dictamine & pudore naturali, auersatas esse congressum priuigni cum nouerca. Vnde Poëtæ laudant Hippolytum, cui maluit patris Thesei iram incurrere, quàm Phædrę nouercali libidini parêre: sollicitatus enim à Phædra, cùm renuisset facinus, accusatus ab ea falsò, quòd sę sollicitasset, apud patrem, ab eo quatuor equis discerptus fuit. Extat tamen apud Valer. Max. lib. 5. c. de parentum amore in liberos, huius copulæ exemplum in Seleuco rege qui Antiocho filio Stratonicem vxorem suam tradidit, cùm Antiochus amore illius ægrotaret ad mortem, idque ex medico cognouisset Seleucus.

Gentes auersata sunt congressum priuigni cũ nouerca.

Notat Secundò, Theodor. in præfatione epist. & Chrysost. hic, hunc fornicarium fuisse insignem potentem, & ducem factionis & schismatis inter Corinthios. Vnde & ex schismate c. præced. statim ad eum transit hoc cap. 5.

Quæritur, an hic fornicarius, vel potiùs incestuosus, vxorem patris viuentis, an mortui acceperit? Respondent aliqui, mortui: sed videtur potiùs viuentis patris fuisse vxor: hæc enim propriè dicitur vxor patris. Et quia epist. 2. c. 7. v. 12. ait: *Hæc scripsi nõ propter eum qui fecit iniuriam, nec propter eũ qui passus est*, scil. pater. Ergo viuebat adhuc pater, ita Anselm. & alij. Erat ergo hic incestus simul, & adulterium, in quo contumaciter hic homo permanebat; sine contumacia enim non potuisset excommunicari.

Hic fornicarius vxorem patris viui habuit sibi concubinã.

ET VOS INFLATI ESTIS], q. d. Et vos interim in vestris superbis contentionibus occupamini, & negligitis correctionem huius incestus, nec curatis vt reus tollatur, id est expellatur è cætu vestro, & excommunicetur. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Disce hic quanta cura satagere debeant non tantum Prælati, sed etiam fideles quique, vt scandala & scandalosi de Ecclesia tollantur. VERS. 2.

EGO QVIDEM ABSENS CORPORE, PRÆSENS AVTEM SPIRITV, (vti Pastorem & Episcopum Ecclesiæ suæ cura sua & vigilantia præsentem semper esse oportet, etiamsi corpore ab ea sit absens) IAM IVDICAVI, id est, statui, & de facto hisce verbis statuo, iudico & impero eum excommunicari, B & tradi Satanæ, idque IN NOMINE CHRISTI] id est, auctoritate & vice Christi, quà fungor, dum impero & iudico. VERS. 3. & 4.

Excommunicatur à Paulo fornicarius.

Chrysost. verò τὸ *in nomine Christi*, refert ad id quod sequitur *congregatis vobis*. q. d. Nomine Christi vos congregante, pro quo conuenistis. Vult enim Paulus, vt cõgregatis omnibus, siue in publica Corinthiorum congregatione ex Ecclesia excommunicetur hic fornicarius. Potest Tertiò, τὸ *in nomine Domini nostri Iesu Christi*, referri ad *tradere Satanæ*. Quia traditio hæc & executio sententiæ fit virtute, nomine & vice Christi.

CONGREGATIS VOBIS ET MEO SPIRITV, CVM VIRTVTE DOMINI NOSTRI IESV, TRADERE HVIVSMODI SATANÆ] q. d. Iudico & iubeo, vt dum vos, ô Corinthij, in Ecclesia estis congregati, VERS. 4. & 5.

quibus

quibus *meo spiritu*, hoc est animo, affectu & auctoritate, sum præsens cum potestate & virtute Christi mihi data; excommunicetur, & tradatur incestuosus Satanæ, qui extra Ecclesiam regnat, ibique excommunicatos solet in anima, & etiam in corpore hoc tempore affligere. Hinc patet, hoc non dici à Paulo, quasi in Ecclesia id est tota congregatione, & plebe ac laicis sit potestas excommunicandi; non autem in Prælatis, vt volunt hæretici, contrarium enim dicit: *Ego*, inquit, *iudicaui*; sed tantùm, quòd velit Apostolus publicè excommunicationē fieri per præpositum Ecclesiæ, ad terrorem aliorū. Vnde non dicit: vt vos congregati tradatis eum; sed, *congregatis vobis*, id est, in congregatione & Ecclesia vestra, iudicaui tradere eum Satanæ, scilicet per illum, cuius est tradere, putà qui nomine Christi vice mea præest Ecclesiæ vestræ. Sic enim in omni rep. iudicium facit respublica, non voce populari, sed per suos iudices & magistratus.

Non est plebi & laicis potestas excommunicandi.

Adde, hac phrasi vti Apostolū, vt significet hanc potestatem & spiritum Ecclesiæ esse datum, & se ac Prælatos nomine Ecclesiæ illa potestate fungi, eamque exercere: hoc sensu, non quòd tota Ecclesia immediatè eam à Christo acceperit, sed quòd Christus hanc potestatem dederit Paulo & Prælatis non propter se, sed ad bonum Ecclesiæ, vt, quia Ecclesia tota non potest eam exercere (sic enim in ea esset magna confusio, si singuli deberent rogari & dicere sententiam) eam saltem exerceat per sua capita, & rectores. Denique, quia res odiosa est excommunicatio, vult Paulus eam ex communi Ecclesiæ cōsensu & spiritu fieri, vt sic omnes sibi conciliet, ne quis fornicarium virum potentē tueatur, & Paulum nimiæ seueritatis accuset. Vnde sponte sua defert illis tacitè quasi iudicium, & ex modestia Corinthios sibi adsciscit, quasi iudices, id est, approbatores & executores sententiæ à se latæ, vt fornicarium hunc publicè excommunicent per Ecclesiæ præpositum. Sic enim solent modesti principes & duces exercitus in causa ardua & periculosa, si primarius aliquis miles plectendus sit, ne exercitum exacerbent, primariorum militum sententiam exquirere, imò illis quasi iudicium deferre. ita Chrysost. Ambros. Theohyl. Anselmus.

Quare Paulus Corinthios sibi adsciscat quasi iudices ad excommunicandum fornicariū.

CVM VIRTVTE DOMINI NOSTRI IESV] Refer ad *tradere*, vel potiùs cum Ambrosio ad *Congregatis vobis & meo spiritu*. q. d. In hac actione, putà excommunicatione, Christi spiritus vobis adest, & maximè meo spiritui adest, Christus enim Ecclesiæ suam virtutem & potestatem communicauit, vt Ecclesia per suos rectores & Prælatos possit contumaces excommunicare, & tradere Satanæ.

VERS. 5. TRADERE SATANÆ] Putat Theophyl. his verbis Paulum actu excommunicare fornicarium; sed verius est, tantùm ijs iubere Paulum, vt excommunicetur à Prælatis in ipsa Corinthiorum Ecclesia. ita Syrus. Hoc enim est, *Iudicaui tradere*, id est, vt tradatur: alioqui dixisset, Trado. Hoc etiam significat τὸ *congregatis vobis*. q.d. In vestra congregatione & Ecclesia tradatur Satanæ.

Vbi Nota, veteres hunc locum accipere de excommunicatione & potestate excommunicandi, quæ est in Prælatis Ecclesiæ. ita Chrys. Anselm. August. &c. quos vide apud Baron. anno Christi 57. epist. 448.

Quare excommunicati dicantur tradi satanæ.

Nota Secundò, Excommunicati dicuntur *tradi Satanæ*, quia eiecti extra societatem Christi & Ecclesiæ, eiusque bonis priuati, scilicet orationibus, suffragijs, sacrificijs, Sacramentis, Dei protectione, cura pastorali; tyrannidi & incursibus diaboli, cuius regnum est extra Ecclesiam, ita exponuntur, vt in eos magis quàm antè grassetur, & in omne malum impellat ita Ambros. August. l. 3. contra epist. Parmen. c. 2. Hieron. epist. 1. ad Heliodor. Innoc. apud S. August. epist. 51.

IN INTERITVM CARNIS] vt ægritudine corporis, vulneribus, aut plagis ipsum maceret diabolus, vt caro eius atteratur, carnisque vigor intereat, vt ita humiliatus resipiscat. ita Theodor. Chrysost. Theophyl. Oecumen. Anselm.

Quomodo excommunicatus tradatur in interitū carnis.

Secundò, Ambros. & Anselm. hic, & S. August. loco paulò antè citato sic explicant, q.d. *In interitum carnis*, id est, vt carnalis voluptas in eo intereat, per hanc confusionem & pudorem; hac de causa trado eum Satanæ. Verùm quia pudor hic, licet coërceat hominem ab actu externo, si periculum sit quòd is in vulgus erumpet, non tamen internam carnis concupiscentiam interimit; hinc prior plurium Patrum sensus est verior & aptior.

Ex quibus Patribus colligitur, excommunicatos olim dæmoni traditos (vt discerent excommunicationem timere) etiam ab eo corporaliter (quod aliqui hic negant) fuisse diuexatos, & quasi possessos. Id enim disertè docet Theodor. tum hic, tum 1. Tim. 1. v. 20. & ibidem Ambros. dicit hanc esse maiorum traditionem, idque propriè significat hic interitus carnis. Hoc etiam illa phrasis innuit, qua excommunicati dicuntur possideri à diabolo, vt habetur cap. *Audi*, & cap. *Omnis*, 11. q. 3. Hæc enim phrasis ex illa corporali vexatione, quam in primitiua Ecclesia dæmon in excommunicatos exercebat, manasse videtur.

Excommunicati olim à dæmone corporaliter vexabantur.

Exempla crebra sunt in Vitis Patrum, ac nominatim in Vita S. Ambrosij scripta per Paulinum. Cùm enim Ambrosius quemdam Satanæ tradidisset, dæmon eodem momento eum abripiens discerpere cœpit. Et hac de causa Matth. 10. dedit Christus Apostolis potestatem spirituum immundorum, scilicet tum ad eos expellendum, tum ad eos immittendum, ad vexationem corporis ait D. Thom. Denique excommunicatos traditos ab Ecclesia Satanæ, possessos ac vexatos fuisse à dæmone multis exemplis docent Delrio de Magia l. 3. p. 1. qu. 7. Petr. Thyræus de Dæmon. 2. ca. 30. Serarius in Tobiæ cap. 6. quæst. 20.

Exemplum eiusdem rei.

VT SPIRITVS SALVVS SIT IN DIE DOMINI] q.d. anima & mens hac pœna resipiscens & renouata, salua sit in die iudicij. Hinc patet, finem excommunicationis eò ferri debere, vt pudorem & afflictionem excommunicato inijciat, quo humilietur, vt recipi oret, veniamque roget Ecclesiam & Deum: vtque fideles pro eo secretò orent, & curent vt rursus sibi vniatur.

Finis excommunicationis.

VERS. 6. NON EST BONA GLORIATIO VESTRA] iactantia vestra, qua vos iactatis de sapientia sæculari, quaque dicitis; Ego sum Pauli, ego Apollo; mala est & intempestiua; cùm potiùs oculos & animos demittere deberetis, eò quòd tantum scelus inter vos sustineatis. ita Anselm. Addit ex Chrysostomo Theophyl. *Obscurè*, inquit, *& clanculum subindicat, quòd ipsi Corinthij non permiserint hunc fornicarium resipiscere, gloriantes eius nomine: erat enim vnus ex ipsorum sapientibus.*

MODICVM FERMENTVM TOTAM MASSAM CORRVMPIT?] Græcè ζυμοῖ, id est, *fermentat*, putà totam farinæ conspersæ massam sapore & acore suo inficit.

Corrūpit id est fermentat.

inficit. Vnde Tertul. vertit *desipit*, id est, desipidam facit. Est ergo sensus Pauli, q.d. Hæc vnius fornicarij labes omnes vos quasi fermentum peruadit & aspergit. Primò, vt propter vnum ira Dei in vos omnes, totamque Ecclesiam, quæ illam tolerat labem, sæuire possit. ita Ambros. & Anselm. Secundò, vt vnius hoc exemplum, si inultum maneat, alij sequantur, & scandalum hoc alios inficiat. ita Chrysost. q.d. Agite ergo, scandalum hoc tollite, & separate ab Ecclesia per excommunicationem.

Vers. 17. EXPVRGATE VETVS FERMENTVM] putidum istum fornicarium è cœtu vestro, ne eum totum quasi fermentum inficiat eijcite. Ergo nō soli prædestinati, aut peccatores occulti, sed & publici (qualis erat hic fornicarius) sunt in Ecclesia, donec excommunicentur. ita Chrysost. & Anselm. qui Secundò aptè, generalius etiam accipiunt fermētum pro fornicatione, eiusque dissimulatione, & quauis malitia ac vitio, quod pari ratione iubet Apostolus ex anima cuiusque & tota Ecclesia auferri, hoc v. & seq. & 11. q. d. Expurgate, & eijcite à vobis hoc fornicationis, & quoduis aliud peccati alterius fermentum; propriè tamen & directè respicit Apostolus (vti iam dixi) ad fornicarium eiusque incestum.

VT SITIS NOVA CONSPERSIO] id est, noua massa, hoc est, vt sit vestra Ecclesia noua & pura. *Conspersio*, enim græcè dicitur φύραμα (ἀπὸ τοῦ φυρᾶν, id est à miscendo) hebraicè בצק *baisac*, id est, farina aqua mixta & macerata; massa conspersa, quæ vulgò pasta dicitur.

Quid sit cōspersio

SICVT ESTIS AZYMI] Id est, vt Chrysost. & Anselm. sicut per baptismum facti estis *azymi*, id est, à fermento peccati puri, & consequenter deinceps vocatione & professione estis, hoc est esse debetis, *azymi*, puri scilicet & sancti. Hebræis enim fieri dicitur, quod fieri debet; &, quod non fit, significat id, quod fieri non debet. Sic Christiani vocantur Sancti, quia debent esse sancti. Alij propriè accipiunt τὸ *estis*, q.d. Sicut præter vnicum incestuosū, reliqui ferè omnes reipsa estis azymi, id est puri.

Hebræis dicitur fieri quod debet fieri.

Hæc vitæ & morum azyma tam verbis, quàm cæremonijs in baptismo cuique proponit Ecclesia, dum post signatum chrismate verticem, baptizatum induit veste candida, & porrigens ardentem cereum, dicit illi: *Accipe vestem candidam, sanctā & immaculatam, quā perferas sine macula ante tribunal Domini nostri Iesu Christi, & habeas vitam æternam, & viuas in sæcula sæculorum: Amen.* Vel, vt S. Hier. habet in ep. ad Damasum. *Accipe lampadem ardentem irreprehensibilem, custodi baptismum tuum, serua Dei mandata, vt, cùm Dominus venerit ad nuptias, possis occurrere ei vnà cum omnibus Sanctis, in aula cælesti, habeasq́; vitam æternam, & viuas in sæcula sæculorum, Amen.* Tam enim candela ardente, quàm veste candida significatur Primò, pura & exemplaris vita, & conuersatio; Secundò, manumissio & libertas à potestate peccati & diaboli; Tertiò, de eisdem victoria & triumphus. Romani enim veste candida donabant seruos, cùm eos in libertatem asserebant; candida etiam triumphantes vtebantur. De hac veste S. Ambros. lib. De ijs qui initiantur mysterr. cap. 7. iam baptizatum alloquens: *Accepisti*, inquit, *vestimenta candida, vt esset indicium, quòd exueris inuolucrum peccatorum & indueris innocentiæ casta velamina.* De eādem Paulinus sic canit:

Quid per candelam & vestem candidam in baptismo significetur

Inde parens sacra ducit de fonte sacerdos
Infantes niueos corpore, corde, habitu.

A Vide S. August. Lactant. & Victorem Vticensem, quorum verba recitaui Rom. 6. 4.

Hinc & sabbatum primum à festo paschæ, Sabbatum in albis, & sequens dies Dominica in albis vocatur, quòd tunc candidam vestem neophyti deponebant: ita tamen vt (sicuti rectè annotauit Baronius anno Christi 58. pag. 606. candidum agnum Dei (vt vocant) ex cereo paschali confectum, & à Pontifice benedictum acciperent, eumque ex collo suspensum gestarent, vt perpetuò admonerentur puritatis & innocentiæ, atque à Christo Agno paschali discerent deinceps in omni opere esse azymi, puri, mites, & humiles corde.

Vnde dicatur Sabbatū in albis, & Dominica in albis.

ETENIM PASCHA NOSTRVM IMMOLATVS EST CHRISTVS] τὸ *etenim*, q.d. Iure exigo vt sitis azymi & puri, quia pascha agitis, in quo omnia Iudæis erant azyma: sicut enim pascha typus erat Christi. ita panes azymi erant typus Christianorum & innocentiæ baptismalis, ac vitæ puræ & Christianæ. Argumentatur Apostolus à sensu allegorico paschæ & azymorum.

Panes azymi cuius rei typus sint.

B PASCHA] Nota. Ex Hebræo פסח *pisach*, Syri & Chaldæi de more addentes א, formant *pischa*, vel *pascha*: Noster Exodi 12. v. 11. & alibi transfert *phase*, vt sit facilior vox, & magis vicina Græcis & Latinis: hi enim nullas habent voces quæ desinant in ch. vnde Hebræum *chet* finale Septuag. in dissyllabis in E vertere solēt. Sic pro *Noach* Hebræo vertunt Noë, pro *Corach* Core, pro *Therach* Thare; ita hîc pro *pesach*. phase. Est ergo *pascha* Hebræa, vel potiùs Chaldæa, vox, non Græca ἀπὸ τοῦ πάσχειν, à patiendo, quasi pascha idem sit quod passio Domini, vt nonnulli linguarum imperiti opinati sunt, deducitur enim ab Hebræo פסח *pasach*, quod transire, vel potiùs transilire significat; inde enim פסח *pisseach*, hebraicè dicitur claudus quòd quasi saltitās incedat. Vnde Symmachus & Iosephus pascha vertunt, ὑπέρβασιν, id est transscensum; S. Hieron. in Nominib. Hebraicis, transgressum vel transscēsionem. Pascha ergo dicitur, id est trāscensus, quia angelus videns postes Hebræorum sanguine agni, pro hoc transitu vel transscensu immolati, illitos, transiliebat Hebræorum domos, vt in eis nullum primogenitorū percuteret, & in vicinas Ægyptiorum domos sanguine agni non notatas insiliebat, in ijsque omnia primogenita occidebat. Hinc à felici hoc transitu vel trāscensu agnus pro eo immolatus, dicitur phase, vel pascha, id est hostia paschalis, hoc est hostia pro hoc transitu & trāscensu immolata, Exodi 12. v. 11. & seq. Inde & dies ipse, & festum quo hoc contigit, quoq́; annua eius memoria recurrit, & celebratur, propriè dicitur Pascha.

Derinatio nominis pascha.

Quid sit pascha.

D Allegoricè hic agnus significabat Christū. *Pascha* ergo *nostrū*, id est, agnus paschalis noster pro nobis immolatus est Christus, vt quicumq́; eius sanguine, & passione in baptismo & Sacramentis tinguntur, tuti sint & immunes à deuastante angelo, qui eos transiliat, & insiliat in infideles & impios, qui non sunt tincti sanguine Christi, vt eos morte æterna occidat: tinctos enim à Pharaonis, id est diaboli & peccati, iugo eripuit Christus, eosq́; omni libertate, donis & gratijs cumulauit, & indies cumulat. Græci addunt ὑπὲρ ἡμῶν, *pro nobis*, vt hæc sit sententia: *Etenim pascha nostrū pro nobis immolatus est Christus*. Vide de paschæ origine & ritu dicta Exodi 12.

Agnus paschalis allegoricè est Christus.

Moraliter S. Bern. ser 1. in die Paschæ: *Pascha*, inquit, *nostrum immolatus est Christus, Amplectamur commendatas nobis in cruce virtutes, humilitatē, patientiam*

tiam, obedientiā & charitatē. In hac quoque tam præcipua solēnitate quid cōmendetur nobis, sedula cogitatione pensemus: nēpe resurrectio, trāsitus & transmigratio. Christus enim, fratres, nō recidit hodie, sed resurrexit non rediit, sed transiit: trāsmigrauit, non remeauit. Deniq; & ipsum quod celebramus pascha, transitus, nō reditus interpretatur: & Galilæa; vbi videndus nobis promittitur qui resurrexit, non remeationē sanat sed transmigrationem: Deinde illa applicans subdit: *Laximus his diebus compūctioni & orationi, grauitati & abstinentiæ dediti. Si negligentias planximus, quid causa est vt nūc recidamus in easdem? Inueniemur nunc iterū curiosi vt antè, verbosi vt antè, pigri & negligentes, vt antè, vani, suspiciosi, detractores, iracundi, ceterisq́; impliciti vitijs quæ tā anxiè deplorauimus his diebus? Laui pedes meos: quomodo iterum inquinabo eos? Proh dolor! peccandi tēpus; terminus recidendi, facta est resurrectio. Saluatoris. Ex hoc nempe comessationes & ebrietates redeunt, cubilia & impudicitia repetūtur: quasi ad hoc surrexit Christus, & non magis ad iustificationē nostram. Non est hic transitus, sed reditus. Propter hoc (vt ait Apostolus) multi infirmi, & imbecilles, & dormiunt multi. Propter hoc crebra in diuersis regionibus hominum mortalitas, specialiter his diebus.* Idem notat S. Ansel. in 1. Cor. 11. 30. scilicet in paschate grassari morbos, & multos mori, ob indignam multorum communionem, & peccata vel non ritè expiata, vel repetita.

Vers. 8. ITAQVE EPVLEMVR] Græcus, Syrus, & Ambr. legunt *itaq; festū agamus*: hoc enim est Græcū ἑορτάζωμεν. Noster tamē vertit, *epulemur*, quia solebāt festa solemnibus epulis celebrari, in signum lætitiæ.

Vespera 14. lunæ siue pascha propriè non fuit festū. Nota. Epulum & festum hoc, est vel agni paschalis, vel azymorum. Pro quo aduerte ex Exodi 12. vesperam 14. lunæ, siue paschæ, propriè non fuisse festum, sed sequens mane, quod dicebatur solemnitas primi azymorum, quæ durabat dies septem, quibus non nisi azymis vesci licebat, illisq́ue diebus vice agni paschalis priùs, putà præcedente decima quarta luna, siue die (Hebræi enim vti mēses, ita & dies habebant lunares: nam nouilunium erat prima dies mensis, & ab eo consequenter ceteros dies numerabant) mensis primi Nisan immolati, immolabant alias victimas paschales, putà holocausta & pacifica, dē quibus Num. 28. 19.

Quid sit vesci azymis, & agere pascha Prima expositio. Sensus ergo est: Christus pro nobis quasi phase immolatus, nos redemit, nobisq́ue initiauit solemnitatem azymorum. Itaque post hoc pascha, post Christi immolationem & redemptionem, agamus festum hoc azymorum spirituale, vt simus azymi & puri, ac consequenter vescamur azymis id est, fruamur puritate vitæ per septimanam nostræ vitæ id est, per totum eius decursum (septem enim diebus reuolutis omne nostrum tēpus decurrit: vnde septenarius vniuersitatis est symbolum) eoque memoriam redemptionis Christi, agni paschalis nostri, puris & dignis moribus, sacrificijs & laudibus celebremus. Verùm, quia vespera paschæ poterat etiam referri ad sequens mane primi azymorum: nam à vespera in vesperam celebrabant Iudæi sua festa; hinc etiam hæc vespera festum dici potest. aut certè vocari festa, id est, festiua immolatio, & epulum agni. Vnde Noster vertit hic, *epulemur*.

Secunda. Hinc colligi potest secūdus sensus, videlicet, q. d. Perenne habeamus pascha, vnus continuusq́ue sit nobis dies festus paschæ, vt Christo agno paschali, eiusq; beneficijs & donis quotidie vescamur, & festiuè epulemur spiritualiter fide, spe, charitate: aut etiam realiter in Ven. Sacramento, idq; in azymis, id est cum azymis, sinceritatis & veritatis. Vide Chrys. & Ansel. Nam licet agnus paschalis quoad immolationē figura esset sacrificij Christi in cruce, tamen quoad azyma & esum magis erat figura sacrificij incruenti, in Eucharistia. Ita per *pascha* hîc, Christum in Eucharistiæ sacrificio immolatum & manducatum intelligunt S. Cypr. serm. de cœna Domini, Nazianz. orat. de pascha, Chrysost. serm. de prodit. Iudæ, Ambr. in 1. Lucæ, Hier. & Orig. in 26. Matth. Vnde S. Andreas Apostolus ad Ægeam tyrannum; *Ego*, ait, *quotidie immaculatum immolo, cuius carnem cùm omnis populus comederit agnus tamen qui sacrificatus est, integer perseuerat, & viuit.* Hinc etiam Ecclesia hunc locum Apostoli, pro epistola legit in solēnitate paschæ, quando omnes cōmunicare, & de hoc Agno paschali mãducare præcipit; cùm in primitiua Ecclesia de eodem fideles quotidie manducarent, vt hîc hortatur Apostolus. *Pascha est Christus in Eucharistia.* *Pascha quotidie celebrauit S. Andreas.*

Morale de iugi epulo spirituali Christianorum. Moraliter Chrysost. epulandum dicit, non quia pascha est, aut pentecoste, sed quia omne tempus, tempus epulationis est Christianis, ob collatorum beneficiorum excellentiam. *Quid enim boni*, inquit, *non concessit filius Dei pro te natus, mortuus? te liberauit & in regnum vocauit, quomodo ergo non semper epularis?* Hinc S. Siluester omnes dies vocauit ferias, vt dicamus feria prima, secunda, tertia, quia omni die Christiani à peccato feriari debent & Deo vacare & festum agere spirituale. hinc & Clemens Alexand. lib. 7. Stromat. *Vniuersa*, inquit, *vita viri iusti est quidam celebris ac sanctus dies festus*. *Vnde dicatur feria prima, secunda, &c.*

NON IN FERMENTO MALITIÆ ET NEQVITIÆ] *Nequitiæ*, græcè πονηρίας. quod Vatabl. rectè *versutiæ*; alij *prauitatis*, vertunt; nequam enim est, qui mediatè, & cum dolo ac fraude malè agit. Veteres Latini per malitiam & nequitiam significabant omnia hominum vitia & scelera. Hinc illud Publij Africani apud Gellium lib. 7. ca. 11. *Omnia mala, probra, flagitia, quæ homines faciunt, in duabus rebus sunt: malitia, atque nequitia.*

Quæ azyma sinceritatis & veritatis. SED IN AZYMIS SINCERITATIS ET VERITATIS] Est hebraismus. q. d. Epulemur, non in panibus azymis, non triticis, sed spiritualibus, qui sunt *sinceritas* (id est puritas) & *veritas*, non intellectus, neque oris tantùm; sed veritas vitæ, id est, iustitia Christiana, hoc est, debitum quoduis Christianæ virtutis, sed id ad quod obligātur Christiani. quod est omnis virtutis honestas, maximè simplicitas, fidelitas, veracitas. Opponitur enim hîc *sinceritas*, id est sincera ac pura vita, *malitiæ*; *veritas* verò, vel vita vera, *nequitiæ*; vel, vt Vatabl. vertit *versutiæ*, id est, hypocrisi, dolo, fraudi. ita Theoph. Alludit ad cœnas puras paschatis, in quibus non fermento, sed azymo, id est, puro pane vescebantur, quæ symbolum erant absolutissimæ puritatis.

SCRIPSI VOBIS] nimirum v. 2. huius c. ita Theod. & Chrysost. licet D. Thom. Glossa, Lyran. Caiet. putent alia anteriori epistola, quæ interciderit, id scripsisse Paulū: scripsi inquam, id quod sequitur: Vers. 9.

NE COMMISCEAMINI, ne habeatis consortium cum fornicarijs, NON VTIQVE FORNICARIIS HVIVS MVNDI. q. d. Cùm dixi & scripsi. Ne commisceamini fornicarijs, non intellexi fornicarios Paganos esse vitandos: ALIOQVIN DEBVERATIS DE HOC MVNDO EXISSE] totus enim mundus plenus est Paganis, eisq́ue vel fornicarijs, vel auaris, vel idolis seruientibus, sed *si is qui frater est*, id est, si sit Christianus, ait Ambros. & publicè malè audiat, quasi fornicator, hunc vitate. Vers. 9. & 10.

Vers. 11. SI IS QVI FRATER NOMINATVR EST FORNICATOR] *τὸ nominatur*, refer ad *frater*, quamquam ex Græco cum Oecumen. referri potest ad *fornicator*; q.d. Qui publicè nominatur fornicator. Vnde August. l. 3. contra Parmen. c. 2. *Nominatur*, inquit, id est, iudicatur, condemnatur in iudicio de fornicatione, tamquam fornicator.

Quis auarus, quis rapax. AVT AVARVS, AVT RAPAX] *Auarus* est qui clàm aliena capit per fraudes; *rapax* qui per vim apertam. Nec enim auarus qui tenaciùs sua retinet, cælo excludetur, nisi neget eleëmosynam pauperi in extrema vel graui necessitate; multò minùs à societate fidelium est excludendus; quod tamen hîc iubet Apostolus. *Auarum* ergo intelligit furem, vel raptorem, vt dixi. Vnde pro *auarus* græcè est *πλεονέκτης* quod idem est atque πλεονεκτικός. Πλεονεκτικὸς autem Aristoteli dicitur fraudator & circumscriptor, ait Budæus. Πλεονεκτεῖν enim fraudare significat, vt patet 2. Cor. 7. v. 2. & c. 12. v. 18.

Vers. 12. QVID MIHI DE IIS, QVI FORIS SVNT, IVDICARE? NONNE DE IIS, QVI INTVS SVNT, VOS IVDICATIS? Nota. *Iudicare* hîc vti & alibi, idem est quod damnare & punire fornicarios, v.g. pœnâ separationis & vitationis, quasi excommunicationis cuiusdam, quæ fertur hoc ipso quo alijs puris & innocentibus præcipitur vt cum fornicarijs hisce non A commisceantur. q.d. Hoc ipso quo edico, ne commisceamini fornicarijs, indirectè & consequenter iudico & damno ipsosmet fornicarios, quasi sontes & noxios cauendos & fugiendos; idque hac de causa, vt nimirum ipsi, cùm vident se hac lege ab alijs vitari, confundantur & resipiscant: damno, inquam fornicarios, non eos qui *foris*, id est extra Ecclesiam, sunt, putà Paganos (hi enim cùm sint extra Ecclesiam pariter extra meam iurisdictionem sunt) sed eos qui in Ecclesia sunt, putà fideles, qui meæ curæ & iurisdictioni sunt subiecti. *Paganos non iudicat Ecclesia.*

Dices, Si eos qui foris sunt non possumus iudicare; ergo Ecclesia non potest iudicare & punire hæreticos & schismaticos; hi enim sunt foris, id est B extra Ecclesiam.

Resp. eos esse extra Ecclesiam, quia bonis Ecclesiæ sunt priuati: intus tamen sunt, quia eius iurisdictioni subsunt. hoc ipso enim quo characterem baptismi retinent, manent sua prima professione Ecclesiæ deuincti, obligati, subiecti, vnde tenentur ieiunijs, festis, alijsque legibus Ecclesiæ: suntque in Ecclesia, sicut mancipia in familia, & rei incarcerati in vrbe. *Qua ratione hæretici & schismatici sunt in Ecclesia.*

AVFERTE MALVM EX VOBIS IPSIS] eijcite è cœtu vestro fornicarium: nam græcè est τὸν πονηρόν. Vers. 13

CAPVT SEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Transit Apostolus ad litigia & iudicia, arguitq. Corinthios, quòd lites instituant coram iudice Ethnico, easque subinde iniquas & iniustas.

Inde Secundo, v. 9. docet, iniquos, quorum varias species enumerat, regnum Dei non possessuros.

Tertio, v. 13. transit ad fornicationem, eamque insectatur multis argumentis. Colligam ea in fine capitis.

1. AVdet aliquis vestrûm habens negotium aduersus alterum, iudicari apud iniquos,
& non apud sanctos? 2. An nescitis quoniam sancti de hoc mundo iudicabunt:
Et si in vobis iudicabitur mundus, indigni estis qui de minimis iudicetis? 3. Nescitis
quoniam angelos iudicabimus? quanto magis sæcularia? 4. Sæcularia igitur iudicia
si habueritis: contemptibiles, qui sunt in Ecclesia, illos constituite ad iudicandum. 5. Ad
verecundiam vestram dico. Sic non est inter vos sapiens quisquam, qui possit iudicare
inter fratrem suum? Sed frater cum fratre iudicio contendit: & hoc apud infideles?
7. Iam quidem omnino delictum est in vobis, quòd iudicia habetis inter vos. Quare
non magis iniuriam accipitis? quare non magis fraudem patimini: 8. Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis: & hoc fratribus. 9. An nescitis quia iniqui regnum Dei non
possidebunt? Nolite errare: Neque fornicarij, neque idolis seruientes, neque adulteri-
10. neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque auari, neque
ebriosi, neque maledici, neque rapaces, regnum Dei possidebunt. 11. Et hæc quidem
fuistis: sed abluti estis, sed sanctificati estis, sed iustificati estis in nomine Domini nostri Iesu Christi, & in Spiritu Dei nostri. 12. Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. Omnia mihi licent, sed ego sub nullius redigar potestate. 13. Esca ventri, &
venter escis, Deus autem & hunc & has destruet: corpus autem non fornicationi, sed
Domino: & Dominus corpori. 14. Deus verò & Dominum suscitauit: & nos suscitabit per virtutem suam. 15. Nescitis quoniam corpora vestra membra sunt Christi?
Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? Absit. 16. An nescitis quoniam qui adhæret meretrici, vnum corpus efficitur? Erunt enim (inquit) duo in carne
vna. 17. Qui autem adhæret Domino, vnus spiritus est. 18. Fugite fornicationem.
Omne peccatum quodcumque fecerit homo, extra corpus est: qui autem fornicatur,
in corpus suum peccat. 19. An nescitis quoniam membra vestra, templum sunt Spiritus sancti, qui in nobis est, quem habetis à Deo, & non estis vestri? 20. Empti enim
estis pretio magno. Glorificate, & portate Deum in corpore vestro.

AVDET

VERS. 1. *Quid hic sit iudicari.* AVDET ALIQVIS VESTRVM HABENS NEGOTIVM (litem) ADVERSVS ALTERVM (putà fratrem, siue Christianum. ita Syrus) IVDICARI?] Syrus למדן *dandum*, id est, iudicio experiri, iudicio, contendere: sic enim Hebræi dicunt נִשְׁפַּט *nispat*, iudicatus est, pro iudicio contendit, vt 1. Reg. 12. 7. dicit Samuel. *Nunc ergo state, vt iudicio contendam.* (hebraicè אִשָּׁפְטָה *isscapheta*, id est iudicer) *aduersum vos coram Domino.* Et Ezec. c. 20. 35. *Abducam vos in desertũ populorum & iudicabor* (id est, iudiciũ subibo, litigabo) *vobiscum ibi facie ad faciem: sicut iudicio contendi aduersum patres vestros in deserto terræ Ægypti.* Et Ier. c. 2. 35. *Ecce ego iudicio contendam tecum* hebraicè נִשְׁפָּט אוֹתָךְ *nispat otach*, id est, iudicabor tecum. Pari modo Græcum κρίνεσθαι, id est iudicari, verbum medium est, tam actiuæ quàm passiuæ significationis: hîc autem actiuæ est. Nam Apostolus non carpit eos, qui ad tribunalia Ethnicorum trahebantur; hi enim ea declinare non poterãt; sed eos, qui fratres ad hæc tribunalia trahebant, aut cõmuni vtriusq; litigantis consensu eadem adibant.

VERS. 2. *Minimum iudicabitur per Sanctos & Christianos.* IVDICARI APVD INIQVOS, puta apud Gentiles, infideles: *iniquos* enim opponit *sanctis*, cùm ait, ET NON APVD SANCTOS] *Sancti* autem vocabantur fideles & Christiani, vti sæpè iam dixi. ita Chrysost. Theop. Anselm. Græcè est, ἐπὶ τῶν ἀδίκων, id est, apud iniustos, quia infideles carent fide, qua iustus viuit, ac consequenter iniusti sunt, & sæpe propriè iniustitiam committunt. q. d. Cùm sunt iniusti hi iudices, ab eis iustitia non est exspectanda, cùm sæpe vti fidem, ita & iustitiam peruertant.

VERS. 3. SI IN VOBIS IVDICABITVR MVNDVS, INDIGNI ESTIS QVI DE MINIMIS IVDICETIS?] q. d. Si per vos Christianos & sanctos iudicabitur totus mundus, quanto magis per vos, quasi arbitros, minimæ vestræ lites componi debent?

NESCITIS QVONIAM ANGELOS IVDICABIMVS?] Aliqui per *angelos* sacerdotes intelligunt: hi enim à Malachia c. 2. vocantur *angeli Domini exercituum.* Sed hóc alienum est à mente Pauli. Vnde & Patres passim hîc propriè angelos accipiunt.

In generali iudicio iudicandi sunt homines & angeli tam boni quàm mali. Nota hîc agi de die iudicij generalis. ita Chrysost. Theodor. Ambros. Anselm.

Hinc sequitur Primò, illo die iudicandos esse non tantùm homines, sed & angelos bonos & malos: (de malis angelis hunc locum accipiunt Chrys. Theod. Theoph. Anselm.) Est enim vna Ecclesia hominum & angelorum, vnumque caput & iudex Christus. Hoc etiam pertinet ad publicam gloriam diuinæ iustitiæ, & ad laudem angelorum.

Quomodo homines sancti iudicabunt angelos bonos & malos. Sequitur Secundò, quòd Christus & Sancti nõ impropriè, quomodo dicitur Matth. 12. 41. quòd regina Austri, & Niniuitæ surgẽt in iudicio, & cõdemnabunt generationem istam, gentem scilicet Iudæorum; sed iudicio propriè dicto (tali enim iudicabant sæcularia Corinthij) iudicabunt sua potestate & auctoritate angelos, vti & homines; bonos quidem iudicio approbationis, laudis & glorificationis; malos verò proprijssimè iudicio condemnationis & exprobrationis: quòd scilicet ipsi, cùm homines essent in corpore fragili, Dei cultum omnemque puritatem amplexi sint; quod illi, cùm essent incorporei, & puri spiritus, facere noluerunt, ait Theop. & Theod. Rursum, quia Sancti victores dæmonis in hac vita fuerunt, hinc pro præmio in iudicio malitiam eius, superbiam & imbecillitatem coram toto mundo traducent, & quasi victo, vili, contemptibili, à Deo proiecto, & in æternum damnato insultabunt; vti & Christus, Coloss. 2. 15. Quæ res dæmonibus superbissimis maxima & molestissima pœna erit, vt pulchrè docet Franc. Suarez 3. p. q. 59. disp. 57. sect. 8. Adde, Apostolos & viros Apostolicos, qui relictis omnibus Christum proximè secuti sunt, iudici Christo proximos fore, quasi primores & assessores regni, itaque vna & eàdem cum Christo sententia, vti Cardinales cum Papa omnes alios iudicabunt, Matt. 19. 28.

QVANTO MAGIS SÆCVLARIA?] scilicet negotia, quæ ad communem hominum vsum pertinent (hoc enim significat Græcum βιωτικά) subaudi, digni & apti sumus iudicare: si nimirum hoc iudicium ad nos deferatur à partibus litigantibus, aut si huic iudicio præficiamur ab Ecclesia, vel à Republica: nam si angelos iudicare valemus, quidni & sæcularia? Angeli enim tantùm sæcularibus præstant, quantum cælum terræ præcellit.

VERS. 4. CONTEMPTIBILES IN ECCLESIA, potiùs quam Gentiles, iudices siue arbitros, CONSTITVITE AD IVDICANDVM] ita Theodor. Vnde subdit:

VERS. 5. SIC NON EST INTER VOS QVISQVAM SAPIENS, QVI POSSIT IVDICARE INTER FRATREM SVVM?] Est myctérismus, siue ironia cum stomacho, & tacita subsannatione, & exprobratione. Paulo aliter hæc, quasi serio dicta accipiunt Sedulius, & Gregor. l. 19 Mor. 21. *Contemptibiles*, inquiunt, *qui sunt, constituite ad iudicandum: Quasi dicat, Qui minoris sunt meriti in Ecclesia, & nullis magnarum virtutum donis pollent, ipsi de terrenis negotijs iudicent; quatenus per quos magna nequeunt, bona minora suppleantur,*

Iudicium causarum sæcularium commissum fuit Presbyteris. Nota. Hoc iudicium causarum sæcularium postea inter Christianos commissum fuit Presbyteris & Episcopis vt patet ex Clemente l. 2. Constit. 29. 50. 51. & epist. 1. ad Iacobum fratrem Domini, *Si qui*, inquit, *fratres negotia habent inter se, apud cognitores sæculi ne iudicẽtur, sed apud Presbyteros Ecclesiæ quidquid est illud dirimatur, & omni modo obediãt statutis eorum.* Idque postea lege Cæsarea, quæ exstat 11. q. 1. can. *Quicumq;*, & can. *Volumus*, statuit Theodosius Imp. & confirmauit Carolus Magnus, nimirum vt quisque, siue reus, siue actor, possit relicto tribunali sæculari, etiam post litem contestatam, adire iudicem Ecclesiasticum. Vnde hoc munere iudicis inter fideles suos functi sunt Gregorius Thaumaturgus Neocæsariensis Episcopus, vt patet ex Nysseno in eius Vita; S. Ambrosius, vt patet l. 2. Offic. c. 29. vbi etiam Imperatorum iniusta iudicia irritasse se dicit; S. Augustinus, vt patet de Opere monach. c. 26. Synesius, vt patet ep. 57. & 58. Sed

Episcopi iudicium causarum sæcularium ad sæculares iudices reiecerunt. crescente nimis numero Christianorum & litium, Episcopi hoc iudicium ad iudices sæculares, sed Christianos, reiecerunt: idque ex doctrina & institutione S. Petri, qui ad Clementem, & in eo ad quosuis Episcopos ita loquitur epist. 1. Clementis iam citata: *Nec enim iudicem*, inquit, *aut cognitorem sæcularium negotiorum hodie te ordinatũ vult Christus, ne præfocatus præsentibus non possis verbo Dei vacare, & secundùm veritatis regulã secernere bonos à malis.*

Dices: Cur ergo Apostolus iudicium non demandat hic Episcopo? Respondet Ambr. quia is nondum erat Corinthi; *Necdum*, ait, *rector in eorum Ecclesia erat constitutus*: recenter enim à Paulo conuersi erant Corinthij, erantq; fideles adhuc pauci.

SIC NON EST, græcè οὐκ ἔνι, pro οὐκ ἔνεστι, INTER VOS SAPIENS, QVI POSSIT IVDICARE INTER FRATREM?] subaudi, & fratrem, hoc est, inter fratres, putà Christianos litigantes.

VERS. 7. IAM QVIDEM OMNINO DELICTVM EST IN VOBIS] *Delictum*, græcè ἥττημα quod Theophyl. vertit, *condemnatio & pudor*. Secundò, simpliciùs ἥττημα, id est *minoratio*, diminutio, defectus; vt cùm quis ab alio vincitur, & per hoc viribus aut animo minuitur. q. d. Imperfectio, deiectio, impotentia animi est in vobis, quòd scilicet iræ, lucri, contentionisque affectu vincimini, & quòd nihil pati & sufferre potestis. Parui enim & abiecti est animi, ab ira, ab iniuria, ab auaritia, ab impatientia vinci: magnanimus enim animum habet supra hæc omnia elatum, & excelsum; omnia vt se minora & indigna despicit, ideoque iniurias non curat, sed contemnit, impotentia inquam animi, & lucri cupido sunt, quæ vos impellunt, vt in infidelium tribunali litigetis, cum scandalo aliorum, tum fidelium, tum infidelium, qui sic Christi fidem contemnunt.

Quis sit verè magnanimus.

QVARE NON MAGIS INIVRIAM ACCIPITIS?] Id est, vt græcè, ἀδικεῖσθε, damnum patimini, vt decet Christianos nouos in tanta paucitate, primo feruore, pacis & perfectionis professione

Vnde Nota. Hic locus non fauet Anabaptistis, qui hinc volunt omnem potestatem iudiciariam auferre magistratibus. Nam, vt Chrysost. Apostolus hic non iudicium taxat, sed Primò impatientiam litigantium; Secundo, quod fratribus, id est Christianis, iniuriā faciant: hoc enim est quod ait v. 8. *Sed vos iniuriam facitis, & fraudatis, & hoc fratribus*. Tertiò, quòd de his iudicium infidelibus & iniustis permittant. Quartò, quòd apud eos per calumniam pauperes opprimant. Quintò, quòd pacem fraternam vinculum Charitatis, fidemque ipsam hoc scandalo lædunt. Addit Caiet. alterutrum litigantium semper delinquere, quia alteruter fouet iniustam causam, nisi per ignorantiam excusetur. Quare S. Aug. Enthirid, 78. lites etiam iustas vix suscipi ait sine peccato, saltem veniali: quia ferè procedunt ex nimio amore rerum temporalium, & vix carent periculo odij, maleuolentiæ, calumniæ. Accedit iactura temporis, pacis, ac tranquillitatis internæ, quæ nisi bono maiore compensentur, non sine peccato lites etiam iustæ suscipiūtur. Hinc Christus Matt. 5. 40. ita sancit: *Ei qui vult tecum in iudicio contendere, & tunicam tuam tollere, dimitte ei & pallium.* Bonum maius, est necessitas propria, publica familiæ pietas, iustitiæ obligatio; vt cùm monasterij, aut pauperum bona vis tutari aut recuperare publico iudicio. Sic Paulus ad iudicium Cæsaris appellat. Act. 25. 11. Denique Apostolus non reprehendit hic iudicia ex parte iudicis, sed ex parte litigantium. Itaque etiamsi peccatum esset litigare, non tamen peccatum esset iudicare; iudicia enim finem imponunt litibus, quod valdè bonum est. S. Paulo astipulatur S. Clemens Rom. illi coæuus, imò discipulus, l. 2. Const. Apost. c. 45. *Pulchra, ait, Christiani hominis laus est, cum nemine litigare: Sin autem alicuius opera aut tentatione quapiā factum fuerit, vt incidat ei lis, det operam, vt dirimatur, quamuis opus sit aliquid damni facere; & ne adeat ad iudicium gentilium, imò ne patiamini, vt sæculares magistratus de causis vestris iudicent: per eos enim diabolus studet, vt famulis Dei probrum etiam excitet; quasi non habeatis vos quempiam sapientem, qui possit inter vos ius dicere, aut controuersiam dirimere.*

Apostolus iudicium & iudices hic non taxat, vti volunt Anabaptistæ.

Quæ incommoda litium etiā iustæ.

VERS 9. & 10. NEQVE FORNICARII, NEQVE ADVLTERI, &c. REGNVM DEI POSSIDEBVNT] Hinc patet non tantùm adulterium, sed etiam fornicationem qua solutus cum soluta peccat, esse contra legem tam Christi quàm naturæ. Errauit turpiter in hac re R. Moses Ægyptius l. 3. More c. 50. vbi congressum Iudæ cum Thamar, Genes. 38. excusat, hoc nomine, quod ante legem Mosis licitum esset meretricari. Turpiùs errant nostri politici, qui licet concedant lege Christi vetitam esse fornicationē; negant tamen eam lege Mosis fuisse vetitam. Id enim admittit R. Moses, & alij Rabbini passim docent, Exod. 20. sexto Decalogi præcepto, *Non mœchaberis*, non solùm mœchiam siue adulterium, sed etiam incestum, sodomiam, fornicationem, omnemque concubitum, & libidinem, quæ limites matrimonij egreditur, esse vetitam. Ita Tobias c. 4 *Attende*, inquit, *fili mi ab omni fornicatione, & præter vxorem tuam numquam patiaris crimen scire.* Ita Apostolus hic fornicationem annumerat adulterio, idololatriæ, alijsque peccatis quæ sunt contra legē naturæ & Decalogi, hominesque natura sua excludunt à regno Dei. repugnat enim fornicatio primæ creationi hominis, & institutioni matrimonij, qua Deus naturæ omniumque dominus alligauit vsum membrorum generationi seruientium, matrimonio, & extra illud homini vtendi facultatem ademit: repugnat & fidei coniugali, atque bono prolis, quæ rectè educari nequit in fornicatione, sed tantùm in matrimonio. Hinc Deut. 22. 21. iubetur lapidari puella, quæ ante nuptias in domo patris fornicata est. Et Sapiens Eccli. 19. 3. ait: *Qui se iungit fornicarijs, erit nequam: putredo & vermis hereditabunt illum.* Denique vt alia taceam, Nu. 25. 9 ob fornicationem Hebræorum cum filiabus Moab cæsa sunt ex eis 24. millia.

Malè politici negant lege Mosis vetitam fuisse fornicationem.

Quare fornicatio est contra legē naturæ.

Grauissima punitio fornicationis.

MOLLES] Mollities & pollutio.

AVARI] Hi sunt qui per fraudes iniustos contractus, & dolosas lites aliena expilant. Distinguuntur enim hic à furibus, & à rapacibus. Vide dicta cap. 5. 10.

Qui molles avari.

EBRIOSI] Græcum μέθυσοι tam ebrium, quàm ebriosum significat. quare *ebriosi* hic non propriè frequentiam, vel consuetudinem se inebriandi, sed actum denotat: sic enim & cætera hic, vt fur, maledicus, adulter, actum significant: vnus enim eorum actus eos à cælo excludet. Idem patet Galat. 5. 21. Vna ergo perfecta ebrietas est peccatum mortale, quia priuat hominem vsu rationis, vt sit quasi bestia; & hominem exponit periculo rixæ, libidinis & multorum peccatorum. Aliter S. Thomas, Ebrietas, inquit, non est peccatum mortale, ob ignorantiam fortitudinis vini, vel debilitatem proprij capitis: quæ tamen excusatio tollitur per frequentem experientiam: ideo signanter ait Apostolus, *Ebriosus*, non Ebrius. Sed prior explicatio est solidior.

& ebriosi.

Quare perfecta ebrietas sit peccatū mortale.

SED ABLVTI ESTIS, SED SANCTIFICATI ESTIS, SED IVSTIFICATI ESTIS, per baptismum, IN SPIRITV DEI NOSTRI] per Spiritum sanctum, ita Chrys. Theophyl. Oecum. Pulchrum huius ablutionis, & mutationis morum per baptismum & christianismum factæ, exemplum de seipso narrat S. Cyprian. epist. 2. ad Donatum; vbi candidè confitetur, qualis fuerit ante baptismum, qualis subitò euaserit per gratiam baptismi, quidque sibi contulerit christianismus, qui, vt ipse ait, est *mors criminum & vita virtutum.* Similia habet Nazianz. orat. funebri in laudem Cypriani, vbi enarrat mirabilem eius conuersionem, & cordis vitæque commutationem, quam baptismo percepit. VERS. 11.

OMNIA MIHI LICENT, SED NON OMNIA EXPEDIVNT] *Omnia mihi licent*, per liberum arbitrium, VERS. 12.

trium, inquit Theodor. & Oecumen. putà licet, in mea potestate est fornicari, rapere, inebriari, & cetera, quæ hîc præmisit Apostolus: verùm hæc non expediunt saluti animæ meæ quia peccata sunt.

Quid Paulus velit per τὰ omnia mihi licet

Sed hunc sensum rectè refellit Ambrosius: *Quomodo*, inquit, *licet quod prohibetur? aut certè si omnia licent, nihil potest esse illicitum*. q. d. Ambros. Illud dicitur licere quod nulla lege est prohibitum; non autem id quod est liberi arbitrij facere, vel omittere. Sensus itaque huius loci est: *Omnia mihi licent, omnia*, nimirum adiaphora, & lege non prohibita. ita Chrysost. qui cum Theophyl. hæc refert ad vers. sequent.

Vers. 13.

Esca ventri, et venter escis [q. d. Licet mihi omnibus cibis vesci, sed non sinam gulam alicuius cibi mihi dominari, vt fiam mancipium ventris.

Secundò, Ambros. & S. Thom. referunt ad sumptus. q. d. Licet mihi euangelizanti à vobis accipere sumptus & victum; sed ego eos non accipiam, ne vlli fiam obnoxius, & meam libertatem perdam; vt more epistolico varia misceat Apostolus, quæ sciebat illos ad quos scribit, aliunde intelligere.

Tertiò & aptissimè, Anselm. & S. Thom. referunt hanc sententiam ad superiora de iudicijs. q. d. Hæc contra iudicia dixi, non quasi illicitum sit ex se in iudicio sua repetere, sed quòd nolim sub aliorum, scilicet iudicum, aduocatorum, procuratorũ, maximè infidelium, potestatem vos redigi. Vnde vertit Syrus, *nemo in me potestatem exercebit*.

Quæ consideranda in omnibus nostris operibus.

Moraliter S. Bernard. l. 3. de Consid. ad Eugen. *Spiritualis*, inquit, *homo omne opus suum trina consideratione praueniet, primò, an liceat; deinde, an deceat; postremò, an expediat. Nam etsi constat, in Christiana vtique philosophia non decere nisi quæ licent, non expedire nisi quæ decent & licent; non continuò tamen omne quod licet, dicere aut expedire cõsequẽs erit.*

Esca ventri, scilicet destinata est, æquè ac venter escis] q. d. Cur lites suscipitis ob temporalia, quæ ferè ad escas & ventrem tendunt? Esca enim res caduca est & vilis, ad hoc facta vt in ventrem proijciatur: venter autem vilissima pars hominis tantùm est ad hoc, vt escas coquat, digerat, egerat, corrumpat, estque vas sordium; & tam esca quàm venter peribunt, quia in morte fient esca vermium: & licet venter resurget, non tamen ampliùs escas admittet. Simul Secundò, transit hîc ex composito ad gulam Apostolus, quia gula est mater libidinis, quam deinceps insectatur. ita Theophyl. Vnde S. Athanas. vel quisquis est auctor (nam non esse S. Athanasium Alexandrinum, patet ex eo quòd qu. 23. citet ipsum Athanasium, & ab eo diuersam sequatur sententiam; & ex eo, quòd citet Epiphanium & Gregorium Nyssenum, qui S. Athanasio fuerunt posteriores) Athanas. in quam ad Antiochum qu. 133. per ventrem hîc intelligit ingluuiem, & crapulam. q. d. *Esca ventri & venter escis, id est, ad crapulam venter habet desiderium, & hæc ad illum: verùm qui crapulæ ventriq; deditus est, non potest seruire Deo, sed sui ipsius ventris seruus est, ideo abolebit illum Deus.*

Venter vilissima pars hominis.

Crapulæ deditus nõ potest seruire Deo.

Devs et hvnc (ventrem) et has (escas) destrvet] καταργήσει, abolebit, in morte & resurrectione, vt scilicet non sit ampliùs venter escarum, qui escis pascatur; nec escæ sint ventris, vt ventrem inescent & impleant.

Corpvs non fornicationi destinatum & datum est, vt fornicemur, sed vt Domino casto corpore seruiamus, Christumque vt caput castis & sanctis moribus sequamur. ita Anselm. & Chrysost. Vnde sequitur, et Dominvs corpori] Christus scilicet corpori nostro datus est in caput, vt illi quasi immineat. q. d. Ergo corpora nostra non fornicationi, sed Christo capiti quasi membra, purè seruire debent, semperque caput suum Christum, Christique puritatem æmulari. Secundò, *Dominus corpori*, id est, Christus corpori casto, & puro erit præmium, eique incorruptionem & immortalitatem donabit. ita Ambr. & Anselm. Prior sensus est simplicior, nam de resurrectione sequitur, cùm subdit:

Devs vero et Dominvm, Christum & crucifixum & mortuum, svscitavit: et nos, si cum Christo gulæ & libidini moriamur, eaque crucifigamus, svscitabit. *Vers. 14.*

Nescitis qvoniam corpora vestra membra svnt Christi?] Vos ipsi enim, ac consequenter corpus & anima vestra, estis membra Ecclesiæ Christi. Pulchrè S. August. serm. 18. in hæc Apostoli verba: *Vita, inquit, corporis anima est, vita animæ Deus est. Spiritus Dei habitat in anima, & per animam in corpore, vt & corpora nostra templum sint Spiritus sancti, quem habemus à Deo.* *Vers. 15.*

Corpus nostrum & anima sunt membra Christi.

Tollens ergo membra Christi, faciam membra meretricis? absit] *Tollens*, non quasi auellens & separans à Christo: Christi enim & Ecclesiæ membrum manet fornicator, quamdiu fidem veram retinet. Sed *tollens*, id est, accipiens, &, vt D. Thom. iniustè subtrahens sua membra generationi destinata, obsequio & seruitio Christi, cuius sunt. Fidelis enim fornicans hæc generationis membra & corpus suum, quasi membrum, Christo, cuius est, suffuratur, & dat meretrici. Tollit ergo à Christo corporis sui vsum, non dominium.

Qvi adhæret meretrici, vnvm corpvs efficitvr. Ervnt enim, inqvit, dvo in carne vna] *Vnum corpus* per corporum vnionem & commixtionem, vt, sicut mercatores in societate vnas habent opes, quia communes, sic fornicarij vnum habeant corpus, quia vtriusque corpus est vtrique commune, ait Caietan. Et sic sunt *duo in carne vna*, id est, duo sunt vna caro. q. d. è duobus fiet velut vnus homo, non spiritalis, sed carnalis, & quasi totus caro. *Vers. 16.*

Quomodo fornicarius cum meretrice vnum corpus efficiatur.

Ervnt enim, inqvit. Scriptura sacra, dvo in carne vna] Citat hæc verba Paulus ex Genes. 2. 24. vbi dicuntur de coniugibus: benè tamen Apostolus ea refert ad fornicantes, quia actus externi seu coniugum, seu fornicantium, secundùm speciem naturæ, non differunt; licet in genere moris, specie, imò genere, differant: horum enim actus sunt libidinis & vitij, illorum verò actus sunt temperantiæ, iustitiæ & virtutis. ita S. Thom.

Nota. De coniugibus dicitur, quòd *erunt duo in carne vna*, id est, duo erunt vna caro, Primò, per copulam carnalem, vt hic explicat Apostolus. Secundò, *erunt vna caro*, synecdochicè, id est, vnus homo, vna persona: vir enim & femina ciuiliter vnum sunt, & censentur vna persona ciuilis. Tertiò, quia coniux est dominus corporis sui comparis, & sic vnius caro alterius caro. Patet cap. seq. vers. 3. Quartò, effectiuè, quia vnam carnem, scilicet prolem, generant.

Quomodo intelligatur Erũt duo in carne vna.

Nota Secundò. Hac phrasi vtitur Scriptura hoc fine, vt ostendat inter humanas necessitudines arctissi-

Quare Deus ex costa Adami fecit Euā.

ctissimum & inuiolabile esse vinculum matrimonij. Hinc ex Adam costa fecit Deus Euam, quasi vir & femina non tam duo quàm vnus sint, debeantque vnum esse amore & voluntate, adeoque si sit opus, coniux coniugis causa debeat patrem & matrem deserere, vt dicitur Genes. 2. 24. Citat ergo Apostolus hunc locum, vt demonstret quantum se deijciat & infamet fornicator, vtpote qui tam arctè coniungatur cum meretricula vilissima, vt vnum fiat cum illa, & in ipsam, in scortum scilicet & meretricem, se quasi transformet.

Vers. 17. Quomodo adhærens Domino, vnus est spiritus cū eo.

Qvi avtem adhæret Domino, (cum eo fit &) est vnvs spiritvs [*Vnus*, non essentialiter, vt voluit Almaricus, & illuminati quidam fanatici, teste Ruisbrochio lib. de Alta contemplatione, sed accidentaliter: vnus, inquam, charitate, voluntatis consensu, gratia & gloria, quæ hominem faciunt quasi diuinum & Deum, vt cum Deo quasi vnus idemque sit spiritus. ita Ambros. Anselm. Occum. Vnde ex hoc loco S. Basilius lib. de Vera virginit. demonstrat animam castam & sanctam esse sponsam Dei, eamque in diuinæ imaginis excellentiam transferri, vt cum Deo vnus fiat spiritus: atque ex hac cum Deo coniunctione haurire omnem puritatem, virtutem, incorruptionem, pacem & tranquillitatem.

Qualis debeat esse anima Christo copulata.

Quocirca, inquit, *anima quæ Christo copulata est tanquā sapientiæ Verbi Dei sponsa, sapiens ac prudēs sit necesse est, vt omni stultitiæ & insipiētiæ nota iugi diuinarū rerum meditatione explosa, sapientia, cui coniuncta est, ornetur pulchritudine, donec æternam sapientiā sibi penitus iungat, vnumq́ue cum eo, cui inhæsit, effecta, ex corruptibili fiat incorruptibilis, ex imperita prudens ac sapiētissima, tamquā Verbi cui adhæsit costa, atque (vt breuiter dicā) ex homine mortali, immortalis Deus; sic vt ille, cui coniuncta est, omnibus manifestetur.*

Anima casta sponsa Dei est.

Præclarè verò S. Bernardus serm. 7. in Cantica hoc Dei cum anima (quæ pura & casta dilectione Deo adhæret) connubium, & ex eo manantem bonorum communicationem ita describit: *Anima*, inquit, *quæ diligit Deū, sponsa vocatur, hæc enim duo nomina sponsa & sponsus, maxime indicant internos affectus; his enim omnia communia sunt, vna hereditas, vna domus, vna mensa, vnus lectus, vna caro. Propter hunc relinquet homo patrem & matrem, &c. & erunt duo in carne vna.* Deinde eorumdem amorem & osculum prosequitur dicens: *Sponsa itaque dicitur illa, quæ amat; amat autem quæ osculum petit, non petit libertatem, non mercedem, non hereditatem, sed osculum more planè castissimæ sponsæ ac sacrum spirantis amorē, nec omnino valentis flammam dissimulare, quam patitur. Obsculetur*, inquit, *me osculo oris sui. Quasi dicat, Quid mihi est in cœlo, & a te quid volui super terram?* Denique huius amoris puritatem & vehementiam ita

D

explicat: *Amat profectò castè quæ ipsum, quem amat, quærit, non aliud quid præter ipsum. Amat sanctè: quia non in concupiscentia carnis, sed in puritate spiritus. Amat ardenter, quæ ita proprio inebriatur amore, vt maiestatem non cogitet. Quid enim? respicit terrā, & facit eam tremere; tangit montes, & fumigant & ista se ab eo postulat osculari? ebria est? ebria certo, quia fortassis de cella vinaria egressa erat. O quanta amoris vis! quanta in spiritu libertatis fiducia! Perfecta charitas foras mittit timorem. Nec dicit: Me osculetur iste vel ille sponsus, vel amicus, vel rex; sed indeterminatè loquitur, Osculetur me, quemadmodum & Maria Magdalena dixit, loquens de Christo Domino, quem in monumēto non reperiens, sublatum credidit: Si sustulisti eū, dicito mihi, vbi posuisti eum? & ego eum tollam. Quē eum? non aperit: quia palam omnibus esse credit, quod à suo corde nec*

A

ad instans recedere potest. Sic sponsa; Osculetur me, ait ille, qui numquam à corde meo absens est! quia amore accensa credit nomen sponsi omnibus conspicuum esse. Plura de hac animæ Deo adhærentis cū Deo desponsatione & coniunctione dicam 2. Cor. 11. v. 2.

Excellentia & vtilitas hominis cū Deo vnati.

Rursum idem Bernard. siue auctor tract. de Vita solitar. ante finem: *Vnitas*, inquit, *spiritus cum Deo hominis cor sursum habentis, proficientis in Deum voluntatis est perfectio. Cùm iā nō solùm vult quæ Deus vult, sed sic est non tantùm affectus, sed etiam in affectu profectus, vt non possit velle nisi quod Deus vult; velle autem quod Deus vult, hoc iam simile Deo esse est: non posse velle nisi quod vult Deus, hoc est iam esse quod Deus est: cui iam velle & esse idipsum est. Vnde bene dicitur, quod tunc videbimus eum sicuti est: cùm sic similes ei erimus, hoc erimus quod ipse est, quibus enim potestas data est filios Dei fieri; data est potestas, non quidem vt sint Deus, sed sint tamen quod Deus est.*

B

Vnitas spiritus cum Deo est similitudo Dei.

Deinde prosequitur Bernard. triplicem similitudinem hominum cum Deo, ac deinde subiungit: *Dicitur autem hæc similitudo Dei vnitas spiritus, non tantum quia efficit eam, vel afficit ei spiritum hominis Spiritus sanctus, sed quia est ipsa Spiritus sāctus, Deus charitas: qui cum sit amor Patris & Filij, & vnitas, & suauitas, & bonum, & osculum, & amplexus, & quidquid commune potest esse amborum in summa illa vnitate veritatis, & veritate vnitatis; hoc idem homini suo modo fit ad Deum quod cum substantiali veritate Filio est ad Patrem, & Patri ad Filium; cum in amplexu Patris & Filij mediam quodammodo se inuenit hominis beata conscientia: cum modo ineffabili incogitabiliq́ue fieri meretur homo Dei, non Deus; sed tamen quod Deus est ex natura, homo ex gratia.*

C

Vers. 18. Sola libido fugiendo vincitur.

Fvgite fornicationem] Quia, vt Anselm. Cassian. & passim Patres docent, alia vitia pugnando, sola libido fugiendo vincitur, scilicet fugiendo feminas, obiecta, occasiones libidinis, diuertendo oculos & mentem, vt alia videat & cogitet. Si enim turpi tentationi te opponas, & cogitationi repugnes, cogitando magis commoues imaginationem earumdem, indeque carnem & concupiscentiam innatam, & in libidinem profusam magis accendis.

Omne peccatvm extra corpvs est] corpus proprium non maculat, non polluit.

Dices, Si quis se occidat, mutilet, castret, hic in corpus suum peccabit: ergo non omne peccatum à fornicatione distinctum extra corpus est.

Vitia capitalia dupliciter diuidunt Theologi.

Respondeo. *Omne peccatum*, id est, omne genus peccatorum, quod communiter & ordinariè committunt homines, extra corpus est. Septem enim sunt vitia capitalia, quæ Theologi ex S. Paulo diuidunt in spiritualia, & corporalia siue carnalia, carnalia duo sunt, gula, & libido: spiritualia sunt quinque, putà superbia, auaritia, ira, inuidia, acedia, ex quibus ira & inuidia subinde per se prorumpunt in necem proximi, non autem in necem propriam nisi per accidens, rarò & extraordinariè; ac consequenter iracundus per se ordinariè non peccat in corpus proprium, sed alienum, quod lædit vel occidit. q. d. Apostolus: *Omne peccatum*, id est, plераque omnia peccata, quæ ordinariè & communiter faciunt homines, extra corpus sunt. Non ergo sub τὸ *omne peccatum* comprehendit sui mutilationem, vel occisionem, quæ per accidens, rarò, & extrauaganter fiunt: non etiam comprehendit gulam, vti mox dicam.

Quomodo omne peccatū præter fornicationem extra corpus sit.

Qvi fornicatvr, in corpvs svvm peccat]

CAT] S. Hier. ep. ad Amandum tom. 3. duas huius loci expositiones affert, quarum Prima est: fornicator peccat in corpus, id est, in vxorem suam. Secunda in corpore defigit stimulos veneris. qui etiam post peccatum, cùm vult pœnitere, ad pristina cum titillent. *Alia*, ait S. Hier. *peccata forinsecus sunt, quæ post factum pœnitudinem habent, & licet inuitet lucrum, mordet conscientia. Sola libido etiam in ipso tempore pœnitendi præterito; stimulos patitur, & titillationem carnis & incentiua peccati, vt per hæc quæ corrigi cupimus cogitantes, rursum sit materia peccandi.* Id expertum se fatetur S. Hier. ep. 22. ad Eustochium. Experta idipsum est & sancta Maria Ægyptiaca, quæ totidē annos quot veneri seruierat scilicet 17. hos stimulos pœnitens est passa, vt narrat Sophronius Hierosolymorū Patriarcha in eius Vita.

Quas scintillas relinquat libido.

eiusq; exemplum.

A

Oecumen. decem alias huius loci habet expositiones. Tandem adfert Isidorus Pelus. lib. 4. ep. 129. Verùm sensus proprius & genuinus huius loci est, *Qi fornicatur, in corpus suum peccat*, hoc est, qui fornicatur, corpori suo iniurius est, corpori suo grauem iniuriam irrogat; Primò, quia corpus suū polluit, coinquinat & maculat. ita Nyssen. oratione in hanc Apostoli sententiam.

Quare fornicator in corpus suū peccet. Prima causa.

B

Secunda

Secundò, quia corpus suum fornicando debilitat, exhaurit, & sæpè lue venerea aliisque morbis inficit & consumit. ita S. Athanas. apud Oecumen. Vtroque modo gulosus quoque & ebriosus in corpus suum peccat: quia illud phlegmatibus, vomitu, aliisque sordibus sæpè dedecorat, illiusque vires & calorem naturalem debilitat, lædit & obruit. Vnde sub fornicatione hîc gula & ebrietas quasi illis affinis, imò mater, intelligi potest: qua de causa de gula paulò antè v. 13. egisse videtur Apostolus, hæc enim duo scilicet gula & libido, propria sunt vitia corporis; vnde & peccata carnalia vocantur: reliqua vitia sunt spiritus & mentis, vti paulò antè dixi.

Quare ebriosus & gulosus in corpus suū peccet.

C

Tertia.

Tertio, fornicator corpori suo iniurius est, quia ipse solus corpus suum liberum, purum & nobile vilissimæ meretricis iuri, seruituti & potestati subijcit, vt cum ea quasi vnum quid fiat. Perinde enim ac si quis corpus nobile, sanum & speciosum colligaret corpori alicuius putidi leprosi, diceretur iniuriam grauem facere corpori tam nobili & pulchro: ita qui corpus suum liberum, purum, ac nobile à Deo creatum, & sanguine Christi redemptum & ablutum meretrici sordidæ, abiectæ & infami commiscet, grauem corpori suo iniuriam irrogat: hanc enim iniuriam omnibus hisce versibus exaggerat Apostolus.

Similitudo declarans quàm fœdum sit meretricium

Quarta.

Quarto, fornicator in corpus suum peccat, & iniurius est: quia in corpore fœdam & pudendam libidinem excitat, quæ ità mentem absorbet, vt in illius actu nihil aliud homo cogitare possit. Facit ergo fornicator corpus suum mancipium libidinis & concupiscentiæ, vt in eo fœda libido dominetur, illudque totum sibi vendicet: nec gula, nec aliud vitium in corpore tam pudendam & tam vehementem concupiscentiam excitat quæ ita sibi corpus mancipet, vt libido. Sola ergo libido dominatur corpori, illudque sua concupiscentia & peccato inficit, subiugat & corrumpit.

D

Sola libido subiugat corpus & corrumpit

Vers. 19.

AN NESCITIS QVONIAM MEMBRA VESTRA, TEMPLVM SVNT SPIRITVS SANCTI? &c.] q. d. Ergo quasi sacrilegi sunt, qui per libidinem polluunt corpora sua, quæ sunt templa Spiritus sancti. Illi enim iniuriam irrogant, dum curpus ipsi dicatum auferunt & transferunt ad veneris dæmonem. Porro corpora fidelium templum sunt Spiritus Christi, quia ipsi membra sunt Christi, & quia fideles cum Deo vnus sunt Spiritus. vide dicta v. 16. & 17. & quæ dicturus sum ep. 2. c. 6. v. 16. Acutè & eleganter Tertul. de Cultu femin. c. 1. huius tēpli ædituam & antistitem constituit pudicitiam. *Nam cùm omnes* (inquit) *templum simus Dei, illato in nos & consecrato Spiritu sancto, eius templi æditua & antistes pudicitia est, quæ nihil immundum, nec profanum inferri sinat, ne Deus ille qui inhabitat, inquinatam sedem offensus derelinquat.* Fidelis ergo & iustus est templū, in quo per gratiam habitat & colitur Spiritus sanctus, quem ijs dedit Deus, vt in ijs operetur sāctas cogitationes, affectiones, sermones, actus. Quare indignum est, vt eius corpus & anima per fornicationem fiat fanum impuræ Veneris & Priapi: hæc enim grauis est iniuria in Deū & Spiritum S. Hinc S. Seraphia virgo & Martyr, cùm Præses ei diceret: *Vbi est templum Christi quem adoras, & quo sacrificio?* respondit: *Ego castitatem colens templum sum Christi, cui meipsā in sacrificium offero.* ait Præses: *Si castitas tibi ablata fuerit, Christi tēplum esse desines?* Ad quem virgo: *Si quis templum Dei violauerit, disperdet illum Deus.* Immisit igitur Præses duos iuuenes qui eam violarent: sed illâ orante terræmotus extitit, iuuenesque exanimati cecidêre, verùm illius precibus vitæ restituti sunt. ita habet eius Vita apud Surium 3. Septemb.

Vers. 20.

EMPTI ESTIS PRETIO MAGNO. GLORIFICATE ET PORTATE DEVM IN CORPORE VESTRO] q. d. Magni æstimate, magni facite vestra corpora, cùm ea licetur dæmon turpi & breui corporis voluptate. Ne corpus tuum vilipendas, ne gratis vendas, imò maximi ducas: hæc est enim gloria Dei, si magni fiant illa corpora quæ Deus tanto sibi pretio comparauit, scilicet sanguine suo. Hinc nomen gloriosum Christiani est Emptus, & Redemptus, scilicet à peccato & gentilismo, idque pretio sanguinis Christi. Sic olim filij Christianorum empti à Turcis, & à christianismo ad turcismum traducti, vocabantur *mamluchi*, id est, empti. Cùm enim Tartari subegissent Armeniam, vendiderunt pueros Christianorum: hos Melech Sala Ægypti Sultanus emit magno numero, ipsosque in militia exerceri curauit, & vocauit *mamluchos*, id est emptos. מלך *malac* enim arabicè significat emere, & acquirere. Post mortem Sultani Melech Sala cœperunt Mamluchi ex suo collegio, quod solis Christianis apostatis constabat, regem constituere anno Christi 1252. Vt autem cœperunt Mamluchi sub Frederico II. Imp. ita extirpati sunt à Selymo Ægyptum occupante, anno Christi 1516. Tunc enim Mamluchi regnare & esse desierunt.

Filij Christianorum à Turcis empti olim Mamluchi vocabantur.

Quando & à quo extirpati Mamluchi.

GLORIFICATE DEVM IN CORPORE VESTRO] castum illud seruando in obsequium spiritus & Dei.

Nota τὸ *portate*, non est in Græco. Vt equus, ait D. Thomas, portat dominum & sessorem, & ad eius voluntatem mouetur; ita corpus Dei voluntati & obsequio mancipetur. Græca addunt: καὶ ἐν τῷ πνεύματι ὑμῶν ἅτινά ἐστι τοῦ Θεοῦ, *& spiritu vestro, quæ sunt Dei.* q. d. Glorificate & portate Deum, & in corpore & in mente, quia vtraque sunt Dei.

Nota, Corinthios fuisse in venerem, ac consequenter in gulam propēsos. Id patet ex Suida verbo *Cothys*, qui ait: *Cothys dæmon apud Corinthios colitur, præses effeminatorum & impudicorum.* Idem docet Herodotus in Clio, & Strabo lib. 8. *Fanum Veneris*, ait,

Cothys est præses impudicorum.

Prouerbiū κορινθιάζειν. ait Strabo, *Corinthi ita fuit locuples : vt plures quàm mille habuerit sacrorum famulas meretrices, quas Deæ viri mulieresq́; dedicarunt.* Inde in prouerbium abijt κορινθιάζειν, hoc est lasciuire, genio & libidini vacare. Hinc Apostolus impensè Corinthios dehortatur à solita fornicatione, idque varijs rationibus ex diuersis locis petitis; Primò, à creatione; Secundò, à resurrectione corporis; Tertiò, à fœditate libidinis, & iniuria in corpus; Quartò, à dignitate corporis.

Sex argumentis Paulus dehortatur Corinthios à fornicatione. Ex quibus colligas sex argumenta, quibus eos deterret à scortatione. Primum est, quia corpus nō est nostrum, sed Domini, v. 13. Secundum, quia, si castum sit, resurget in gloria, v. 14. Tertium, quia corpus nostrum membrum est Christi, v. 15. Quartum, quia corpus castum templum est Spiritus sācti, vt per castitatem Deo adhærens fiat vnus spiritus cum Deo, v. 17. Quintum, quia libido corpus dedecorat & contaminat, v. 18. Sextum, quia corpus nostrum Christi sanguine emptum est : ergo indignum est, & Deo, Christo ac Spiritui sancto iniurium, si quis illud det meretrici, v. 20. Vide Chrysost. in morali.

Moraliter & S. Bern. in psal. *Qui habitat*, serm. 7. *Glorificate*, inquit, *dilectissimi, & portate interim Christum in corpore vestro, onus delectabile, suaue pondus, sarcinam salutarem, etiamsi premere aliquando fortè videtur, etiamsi interdum latera tundit, & flagellat recalcitrantem, etiamsi aliquando in chamo & fræno maxillas constringit, & coërcet omnino feliciter. Esto vt iumentum, minimè tamen iumentum, patienter quidem sustinens onus, sed honorem intelligens: sapienter & delectabiliter cogitans tam ipsius oneris qualitatem, quàm propriam vtilitatem.* Sic S. Ignatius Martyr vocatus est Deifer & Christifer, idemque B. Virginem in suis, ad eam epistolis *Christiferam* consalutat, ait S. Bernard.

CAPVT SEPTIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Quinque quæstiones Corinthiorum circa matri. resoluit hic Apostolus. *RESpondet Corinthiorum quæstionibus de iure matrimonij, & consilio virginitatis ac cælebatus.*

Prima quæstio est, An Christiano, vtpote iam renato, & sanctificato, liceat matrimonium, eiusq́ue vsus? Respondet Paulus, licere, imò coniugi & petenti debitum reddi debere; Vxori, *inquit,* vir debitum reddat, & vxor viro : *adeoque melius esse nubere, quàm vri.*

Secunda est v. 10. de diuortio. An liceat facere diuortium? respondet Paulus negatiuè.

Tertia est v. 12. Quid si fidelis coniugem habeat infidelem, potéstne cum eo manere & habitare? Respondet posse, imò, debere, si infidelis consentiat pacificè habitare cum fideli.

Quarta est v. 17. An ob christianismum mutandus sit status? vt coniux, v. g. qui seruus fuit in paganismo, per christianismum fiat liber: qui Ethnicus fuit, fiat Iudæus. Respondet negatiuè, adeoque quemque in suo statu manere debere.

Quinta est v. 25. An saltem illæ quæ virgines conuertuntur ad Christum, manere debeant virgines? Respondet, virginitatem nemini præcipi, sed omnibus consuli, quasi matrimonio meliorem ob sex rationes.

Prima est, ob necessitatem præsentis temporis, quod breue nobis datum est ad lucra, non temporalia, sed æterna comparanda: hisce autem comparandis tota insistit virgo, v. 26.

Secunda v. 27. quia coniugatus, coniugio quasi vinculo alligatus est vxori; cælebs autem solutus est & liber.

Tertia, v. 28. quia cælebs caret tribulatione carnis, quæ est in coniugio.

Quarta, v. 32. quia virgo tantùm cogitat quomodo placeat Deo; coniugatus diuisum habet cor & curam in vxorem & Deum.

Quinta, v. 34. quia virgo sancta est & corpore & spiritu; coniugatus nec corpore, nec spiritu sæpè.

Sexta v. 35. quia cælibatus facultatem præbet virgini sine impedimento Dominum obsecrandi; cùm coniugatus mille habeat impedimenta deuotionis & pietatis.

1. DE quibus autem scripsistis mihi : Bonum est homini mulierem non tangere
2. propter fornicationem autem vnusquisque suam vxorem habeat & vnaquæque suum virum habeat. 3. Vxori vir debitum reddat : similiter autem & vxor viro. 4. Mulier sui corporis potestatem non habet, sed vir. Similiter autem & vir sui corporis potestatem non habet, sed mulier. 5. Nolite fraudare inuicem, nisi fortè ex consensu ad tempus, vt vacetis orationi : & iterum reuertimini in idipsum, ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram. 6. Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum imperium. 7. Volo enim omnes vos esse sicut meipsum : sed vnusquisque proprium donum habet ex Deo : alius quidem sic, alius verò sic. 8. Dico autem non nuptis & viduis : bonum est illis si sic permaneant, sicut & ego. 9. Quòd si non se continent, nubant. Melius est enim nubere, quàm vri. 10. Ijs autem, qui matrimonio iuncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus, vxorem à viro non discedere : 11. quòd si discesserit, manere innuptam, aut viro suo reconciliari. Et

vir vxorem non dimittat. 12. Nam ceteris ego dico, non Dominus. Si quis frater
vxorem habet infidelem, & hæc consentit habitare cum illo, non dimittat illam. 13. Et
si qua mulier fidelis habet virum infidelem, & hic consentit habitare cum illa, non di-
mittat virum: 14. sanctificatus est enim vir infidelis per mulierem fidelem, & sancti-
ficata est mulier infidelis per virum fidelem: alioquin filij vestri immundi essent, nunc
autem sancti sunt. 15. Quòd si infidelis discedit, discedat: non enim seruituti subie-
ctus est frater aut soror in huiusmodi: in pace autem vocauit nos Deus. 16. Vnde
enim scis mulier, si virum saluum facies? aut vnde scis vir, si mulierem saluam facies?
17. nisi vnicuique sicut diuisit Dominus, vnumquemque sicut vocauit Deus, ita am-
bulet, & sicut in omnibus ecclesijs doceo. 18. Circumcisus aliquis vocatus est? non
adducat præputium. Jn præputio aliquis vocatus est? non circumcidatur. 19. Cir-
cumcisio nihil est, & præputium nihil est: sed obseruatio mandatorum Dei. 20. Vnus-
quisque in qua vocatione vocatus est, in ea permaneat. 21. Seruus vocatus es? non sit
tibi curæ: sed & si potes fieri liber, magis vtere. 22. Qui enim in Domino vocatus est
seruus, libertus est Domini: similiter qui liber vocatus est, seruus est Christi. 23. Pretio
empti estis, nolite fieri serui hominum. 24. Vnusquisque in quo vocatus est, fratres, in
hoc permaneat apud Deum. 25. De virginibus autem præceptum Domini non habeo:
consilium autem do, tamquam misericordiam consecutus à Deo, vt sim fidelis.
26. Existimo ergo hoc bonum esse propter instantem necessitatem, quoniam bonum
est homini sic esse. 27. Alligatus es vxori? noli quærere solutionem. Solutus es ab
vxore? noli quærere vxorem. 28. Si autem acceperis vxorem: non peccasti. Et si nu-
pserit virgo, non peccauit: tribulationem tamen carnis habebunt huiusmodi. Ego
autem vobis parco. 29. Hoc itaque dico, fratres: Tempus breue est: reliquum est,
vt & qui habent vxores, tamquam non habentes sint. 30. & qui flent, tamquam non
flentes: & qui gaudent, tamquam non gaudentes: & qui emunt, tamquam non possi-
dentes: 31. & qui vtuntur hoc mundo, tamquam non vtantur: præterit enim figura
huius mundi. 32. Volo autem vos sine solicitudine esse. Qui sine vxore est, solicitus
est quæ Domini sunt, quomodo placeat Deo. 33. Qui autem cum vxore est, solicitus
est quæ sunt mundi, quomodo placeat vxori, & diuisus est. 34. Et mulier innupta, &
virgo, cogitat quæ Domini sunt, vt sit sancta corpore & spiritu. Quæ autem nupta est,
cogitat quæ sunt mundi, quomodo placeat viro. 35. Porro hoc ad vtilitatem vestram
dico: non vt laqueum vobis iniiciam; sed ad id, quod honestum est, & quod faculta-
tem præbeat sine impedimento Dominum obsecrandi. 36. Si quis autem turpem se
videri existimat super virgine sua, quòd sit superadulta, & ita oportet fieri: quod vult
faciat: non peccat, si nubat. 37. Nam qui statuit in corde suo firmus, non habens
necessitatem, potestatem autem habens suæ voluntatis, & hoc iudicauit in corde suo,
seruare virginem suam, benefacit. 38. Igitur & qui matrimonio iungit virginem suam,
bene facit: & qui non iungit, melius facit. 39. Mulier alligata est legi quanto tem-
pore vir eius viuit, quòd si dormierit vir eius, liberata est: cui vult nubat: tantùm in
Domino. 40. Beatior autem erit si sic permanserit secundùm meum consilium: pu-
to autem quòd & ego Spiritum Dei habeam.

VERS. I. DE QVIBVS AVTEM SCRIPSISTIS MIHI] q. d. Quot attinet ad quæstiones quas mihi proposuistis de matrimonij & cælibatus iure, vsu, fructu, sic respondeo; *Bonum est homini mulierem non tangere.* Vbi Nota ex S. Anselmo & Ambr. Pseudoapostoli quidam vt sanctiores viderentur, docebant nuptias esse spernēdas: idque ex verbis Christi, Matt. 10. v. 12. *Sunt eunuchi, qui seipsos castrauerunt propter regnum cælorum*, quod ipsi de omnibus Christianis dictum interpretabantur; maximè cùm actus fornicationis, quem tantopere insectatus est Apostolus cap. præced. non multùm distare videatur, imo physicè idem sit cum actu coniugij. Quæsierunt ergo Corinthij per litteras à Paulo, an Christiani tam sancti esse deberent, itaque vacare orationi, pietati, castitati, vt à re vxoria prorsus abstinere tenerentur, etiam coniugati?

Pseudoapostoli quidam dixerunt nuptias esse spernēdas.

BONVM EST HOMINI MVLIEREM NON TANGERE] *Bonum* græcè καλὸν, id est, pulchrum, res præclara, eximia est, ita Theophyl. *Bonum* ergo non est hic idem, quod vtile, vel commodum, vt vertit Erasmus; sed est bonum morale & spirituale, quod per se facit ad concupiscentiæ victoriam, pietatem & salutem, vt patet v. 32. 34. 35. Rursum *tangere*, vel cognoscere, *mulierem* Hebræis honestè & modestè loquentibus, idem est, quod exercere actum coniugij.

Quale bonum sit hominis mulierem non tangere.

Addit S. Hier. l. 1. contra Iouin. Apostolum dicere *tangere*: quia vel ipse mulieris tactus, quasi contagiosus est & viro fugiendus. Audi S. Hier. *Non dicit Apostolus. Bonum est vxorem non habere; sed, Bonum est mulierem non tangere, quasi & in tactu periculum sit, quod qui illam tetigerit, non euadat; nempe quæ virorum pretiosas animas rapit, & facit adolescentium euolare corda. Alligabit quis in sinu ignem, & non comburetur? aut ambulabit super carbones ignis, & non ardebit? Quomodo igitur qui ignē tetigerit, statim aduritur: ita viri tactus & feminæ, sentit naturam suā, & diuersitatem sexus intelligit. Narrant & Gentilium fabula, Mithram & Erichthoniū, vel in lapide, vel in ter-*

Quantum periculum mulierem tangere.

ra;

Preclarum factum Iosephi ob castitatem.

ra, de solo ast u libidinis esse generates. Vnde & noster Ioseph. quia tangere eum volebat Ægyptia, fugit ex manibus eius: & quasi ad morsum rabidissima canis, ne paulatim virus serperet, pallium quod tetigerat, abiecit. Huculque S. Hieron. Notent hoc viri, notent adolescentes.

Refert Cardinalis Vitriaco vir grauis & doctus de S. Maria d'Oignies, quòd ipsa ieiunijs ita corpus macerarit & siccarit, vt per plures annos ne primos quidem libidinis motus senserit; cumque quidam grauis vir casto & spiritali affectu manum eius stringeret, indeque sentiret carnis motus, illa hoc ignorans audiuit vocem de cælo, *Noli me tangere.* nec intellexit, sed eam narrauit alteri qui rem intellexit. & deinceps tali contactu abstinuit.

Narrat S. Gregorius l. 4. Dial. c. 11. S. Vrsinum Presbyterum ab vxore separatum castè vixisse: cumque moriturus vltimum traheret spiritum, accessit vxor naribus eius aurem admouens, vt sentiret si quod adhuc ei vitale spiramen inesset. Quod ille sentiens, cui tenuissimus inerat flatus, quanto valuit nisu vocem collegit, dicens: *Recede à me mulier, adhuc igniculus viuit, paleam tolle,* Verè poëta:

Regulus vt visu, Siren Acheloia cantu,
Et necat affrictu Thessala saga leni:
Sic oculis, manibus, sic vrit femina cantu;
Sic trifidum fulmen Vaionis esse queat.

Infert hinc rectè S. Hiero. l. 1. contra Iouinian. Ergo malum est homini mulierem tangere: non dicit, Peccatum, vt Iouin. & alij calumniati sunt S. Hieron. sed *malum est*: quia hoc tangere actus est concupiscentiæ, & carnalis prauæque delectationis, quæ tamen excusatur per bonum coniugij, sed planè tollitur per bonum cælibatus.

Dices, Gen. 2. 18. dicitur: *Non est bonum hominem esse solum*; ergo bonum est homini mulierem tangere.

Respondeo, Deus in Genesi loquitur de bono speciei, Paulus de bono indiuidui: Deus tempore mundi vacui, Paulus pleni: Deus de bono temporali, Paulus de bono vitæ spiritualis & æternæ, In hac enim bonum est homini mulierem non tangere.

VERS. 2. PROPTER FORNICATIONEM AVTEM, ne scilicet in eam incidat, si cælebs sit, & tamen castè viuere nolit, VNVSQVISQVE SVAM VXOREM HABEAT] Si *vnusquisque*, ergo & sacerdos & monachus, aiunt Melanchthon & Bucerus, vxorem habere debet. Respondeo, *Vnusquisque*, liber scilicet, nec voto, morbo, senio, aliouè impedimento adstrictus: hic enim est incapax matrimonij. Leges autem & documenta accipienda sunt pro subiecta materia; & tantùm dantur capacibus, non impeditis: ei ergo qui liber est & solutus ac habilis, Apostolus non præcipit, sed consulit & permittit, vt, si timeat fornicationem, vxorem ducat, vel ducta vtatur, potiùs, quàm in periculum fornicationis incidat. ita Patres quos citabo v. 9. in fine. Et patet quia alioqui secum pugnaret Apostolus; nam toto capite suadet castitatem.

Quibus permittat Apostolus vxorem & qua ratione.

Adde Apostolum propriè tantùm loqui coniugatis, non autem ijs qui cælibes sunt; hisce enim loqui incipit v. 8. vt patet ex coniunctione aduersatiua *autem*, cùm ait, *Dico autem non nuptis & viduis.* & ex eo, quòd hic dicit *habeat*, nō autem. Ducat. quia scilicet loquebatur illis qui iam duxerant vxores. ita Hieron. lib. 1. contra Iouinian. q. d. *Vnusquisque* coniugatus *vxorem suam habeat*, id est habere pergat, retineat, non eam dimittat aut repudiet, sed potiùs ea legitimè & castè vtatur τὸ enim *habeat* significat actum, non inchoatum, sed continuatum. Sic 2. Tim. 1. 13. *Formam*, inquit, *habe sanctorum verborum, habe*, id est, retine & conserua ea quæ habes & accepisti à me. Sic Lucæ. 19. v. 26. *Omni habenti* (id est, talento suo vtenti) *dabitur; ab eo autem qui non habet* (id est, qui non vtitur non exercet talentum suum) *& quod habet auferetur ab eo*: alioqui enim propriè non potest auferri à quoquam id, quod non habet: vide can. 32. Hunc esse sensum patet ex sequentibus: subdit enim explicans se Apostolus, *Vxori vir debitum reddat, similiter & vxor viro,* &c.

Explicatur locus S. Lucæ cap. 19. v. 26.

VXORI VIR DEBITVM REDDAT] *Debitum* græcè ὀφειλομένην εὔνοιαν, *debitam beneuolentiam*, ita honesta periphrasi debitum coniugale circumscribit Apostolus. VERS 3.

MVLIER SVI CORPORIS POTESTATEM NON HABET SED VIR] *Sui corporis*, scilicet, secundum ea membra quæ sexum distinguunt, & quatenus ea, seruiunt actui coniugali, *potestatem*, vt pro sua voluntate possit continere, vel alteri se coniungere. *non habet mulier*, putà vxor: sed maritus, idque sibi tantùm, non alteri. ita S. Aug. lib. 5. contra Iulian. c. 4. Vnde pro *potestatem non habet*, græcè est, οὐκ ἐξουσιάζει, id est, ius non habet, scilicet ad continendum, vel vt alteri corpus suum tradat. VERS. 4.

Quomodo mulier non habeat potestatem sui corporis.

SIMILITER ET VIR (maritus) SVI CORPORIS POTESTATEM NON HABET, SED MVLIER] Vnde patet, licet in administratione familiæ vxor inferior, & subiecta esse debeat marito; in iure tamen & debito coniugali exigendo & reddendo eamdem parem esse marito, & æquale cum eo ius mutui corporis habere, idque ex contractu matrimonij, in quo alter alteri æqualiter tradidit potestatem corporis sui, & parem potestatem in corpus alterius, putà coniugis, accepit: tam ergo maritus vxori, quàm vxor marito in fide & debito coniugali obstringitur. Ita disertè ex hoc Apostoli loco docent S. Chrysost. Theophyl. Oecumen. Primas. Anselm. hîc. & S. Hieron. citatus 32. q. 2. c. *Apostolus: Ad paria*, inquit Hier. *iudicantur vir & vxor. Cùm ergo*, inquit Chrysost. hîc hom. 19. *ad tentandum meretrix accesserit, dicas non esse tuum corpus, sed vxoris; itidem & vxor dicat ijs, qui volunt expugnare pudicitiam, Corpus meum non est meum, sed viri.*

In quo vxor marito & maritus vxori obstringatur.

NOLITE FRAVDARE INVICEM, negando debitum coniugale, NISI FORTE EX CONSENSV AD TEMPVS VT VACETIS ORATIONI] Græca addunt, & τῇ νηστείᾳ, *& ieiunio.* Hinc Nicolaus I. cap. 50. in Responsis ad quæstiones Bulgarorum, scribit eisdem, vt tota Quadragesima vsu vxorum abstineant. Hoc consilij est. VERS 5.

ET ITERVM REVERTIMINI IN IDIPSVM] Græcè ἐπὶ τὸ αὐτὸ συνέρχεσθε *in idem conuenite*, scilicet ad consuetum debitum coniugale reddendum. Hinc P. Martyr, & Magdeburgenses volunt, non licere coniugibus ex mutuo consensu vouere perpetuam continentiam.

Paulus permittit vsum coniugij, non præcipit, idq; patet quinque rationibus.

Verùm Respondeo. Apostolum hîc non præcipere, sed permittere coniugibus vsum coniugij. Patet id Primò, nam subdit:

HOC AVTEM DICO SECVNDVM INDVLGENTIAM NON SECVNDVM IMPERIVM] q. d. Copulam indulgeo, non præcipio. imò S. August. Enchirid. c. 78. legit, *Hoc dico secundùm veniam.* Græcum enim συγγνώμη ignoscentiam, siue veniam significat & inde colligit S. August. esse peccatum veniale misceri VERS. 6.

Permittitur vt coniuges tota vita se contineant.

sceri coniugi, non filiorum, sed carnalis voluptatis causa ad vitandas tentationes Satanæ: peccato enim datur venia; sic & indulgentia est de peccato, vel certè minori bono vt rectè annotauit D. Thomas. Secundò, quia permittit Apostolus, vt coniuges ad tempus, quo vacant orationi & ieiunio, cōtineant se. Ergo si tota vita velint vacare orationi & ieiunio, permittit eis, vt tota vita se contineant. Tertiò; *reuertimini*; ait: & caussam affert, *Ne tentet vos Satanas, propter incontinentiam vestram*, vt scilicet periculum sit ne labamini in adulterium, vel alias libidines, eò quòd sitis incontinentes. Ergo si cesset causa, scilicet periculum incontinentiæ, vti cessat in ijs qui eam generosè frenant & domant, permittit, vt se semper contineant. Quartò, quia ait v. 7. *Volo enim omnes esse sicut meipsum*, id est, non castos quomodolibet, sed omnino continentes, cælibes, imò virgines, vti ego cælebs sum. ita Ambr. Theod. Theop. Anselm. Chrys. Oecum. hic, & Epiphan. hæresi 78. Hier. epist. 22. ad Eustochium. Quintò, quia primis Ecclesiæ temporibus multos coniuges iuxta hæc monita Pauli, & mutuo consensu perpetuam seruasse castitatem, docet Tertull. lib. 1. Ad vxorem c. 6. & lib. de Resurrect. carnis c. 8. & lib. de Veland. virgin. 13. Idem testatur auct. commentariorum de Singularitate Clericorum apud S. Cyprianum.

Exempla coniugum qui virginitatē seruarunt.

Accipe exempla coniugum, non è plebe, sed illustrium tam genere, quàm sanctitate & gloria, qui in coniugio continentiam & castitatem illibatam seruarunt. Primum sit B. Virginis & Iosephi, qui vexillum castitatis non tantùm virginibus, sed & coniugatis erexerunt. Secundum, S. Cæciliæ & Valeriani nobilium Martyrum, vt meritò S. Cæciliæ corpus hoc sæculo à Clemente VIII. post tot annorum centurias illæsum & integrum sit repertum. Tertium, S. Iuliani & Basilissæ, quorum Vita illustris extat apud Surium. Quartum, S. Pulcheriæ Augustæ sororis Theodosij Imp. quæ cùm perpetuam Deo vouisset virginitatem, mortuo Theodosio, eà conditione nupsit Marciano, eumque creauit Imperatorem, vt suam castitatem Deo votam conseruaret, quod & præstitit, teste Cedreno & alijs. Quintum Henrici II. Imp. & Cunegundis, quæ vt suam virginitatem probaret, illæsa super ferrum candens ambulauit. Sextum, Boleslai V. Polonorum principis, qui inde Pudici nomen accepit, & Cunegundis Belæ Hungarorum regis filiæ. Septimum, Conradi regis filij Henrici IV. Imp. cum coniuge sua Mathilde. Octauum, Alfonsi II. Asturum regis, qui cum coniuge sua continentiam seruans, Casti nomen accepit. Nonum exemplum det Richardis regina, quæ cum marito Carolo Crasso rege, cælebs permansit. Decimum det S. Pharaildis neptis S. Amelbergæ æquè ac Pipini; perpetua in coniugio virgo. Vndecimum det Eduardus III. & Egitha virgines & coniuges. Duodecimum det Ethelreda Orientalium Anglorum regina, quæ bis coniugata, semper virgo permansit. Denique decimumtertium dent duo coniuges Auernenses, de quibus narrat Greg. Turon. lib. de Gloria Conf. c. 32. quòd cùm vxor obijsset, maritus elatis in cælum manibus dixerit: *Gratias tibi rerum omnium artifex ago, quod, sicut mihi eam commendare dignatus es, ita tibi reddo ab omni voluptatu coniugio impollutam. At illa subridens ait: Sile, sile vir Dei, quia non necesse prodere nostrum secretū. Paulò post mortuus est maritus, alioq; loco sepultus: &*

A *ecce mane facto inuenta sunt pariter esse sepulcra, quæ vsque hodie sic perdurant: idcirco nunc incolæ Duos amantes vocitant, & summo venerantur honore.* Hodie quoque exempla non desunt.

VOLO ENIM OMNES ESSE SICVT MEIPSVM] quoad cælibatum & continentiam, vti iam dixi. Vers. 7.

Nota *volo*, id est vellem, cuperem, optarem, si commodè fieri posset. *Volo* ergo significat hic actū volendi inchoatum & imperfectum, iuxta can. 32. Id patet ex eo quòd hoc *volo* corrigens Apostolus subdit, *Sed vnusqu sque proprium donum habet ex Deo.* Rursum *τὸ omnes*, id est singulos, siue *omnes* seorsim non collectim. Nam si collectim omnes abstinerēt, nullum esset matrimonium, & species humana ac mundus interiret. Sic dicimur posse vitare omnia peccata venialia; omnia, non collectim; sed seorsim, hoc est singula. Alij *omnes* collectim accipiunt; quia si Deus omnibus hanc mentem continendi inspiraret, signum esset iam compleri electorum numerum, Deumque velle mundo finem inducere. Sed Paulus sciebat Deum pro illo tempore velle contrarium, scilicet vt adhuc Ecclesia Dei cresceret & propagaretur per matrimonia. Prior ergo explicatio verior est.

Omnes, id est singuli.

B

SED VNVSQVISQVE PROPRIVM DONVM HABET EX DEO: ALIVS QVIDEM SIC, ALIVS VERO SIC] *Proprium donum habet*, scilicet propriæ voluntatis, inquit liber de Castitate falsò adscriptus Sixto III. Pontif. qui extat tom. 5. Biblioth. SS. Patrum. est enim Pelagiani alicuius. Nam toto libro docet castitatem esse opus liberi arbitrij & propriæ voluntatis non gratiæ Dei. Vide Bellarm. lib. 2. de Monachis c. 31. & li. 1. de Clericis c. 21. ad 4. Verùm hic est error Pelagij: propria enim voluntas si ab

C ea tollas gratiam Dei, non potest dici *proprium Dei donum*. Nam propria voluntas non est aliud, quàm electio libera propriæ voluntatis. Deus enim voluntatem liberam, similem & æqualem omnibus indidit; quare quòd hic eligat castitatem, ille matrimonium, non potest dici donum Dei, si tollas Dei gratiam; sed idipsum tribuendum & cuiusque liberæ electioni, quæ proinde in diuersis dispar est & diuersa.

Dico ergo *proprium donum*, castitatis nimirum coniugalis, virginalis, aut vidualis: Ergo, inquiunt hæretici, sacerdotes & monachi, si non habent donum virginitatis, possunt inire matrimonium. Sed sic pariter inferam; Ergo coniuges, si non habent donum castitatis coniugalis, vti sunt multi qui adulterantur, poterunt adulterari, vel cum adulteris

Malè hæretici dicunt sacerdotes posse inire matrimonium.

D secundas inire nuptias. Rursum, si vxor absit, nolit, vel ægrotet, poterit maritus aliam adire, si dicat se non habere donum viduitatis. Quod licet admittat furens Lutherus, horrent tamen omnes, & instar monstri habuerunt Romani, alijque Gentiles ex ipso naturæ instinctu & dictamine.

Respondeo ergo cum Chrys. & Patribus citatis, Apostolus hic consolatur & indulget infirmioribus & coniugatis, quod donum & statum castitatis coniugalis amplexi sint, cùm antea virginalis amplecti potuissent. Nam de alijs non nuptis subdit, *bonum esse si sic permaneant*, id est, permanere velint. q. d. *Volo*, id est velim, *omnes esse sicut meipsum*, hoc est, esse virgines, vti ego virgo sum; sed nolo id præcipere, imò consolor coniuges, eisque vsum coniugij indulgeo, vt se solentur cogitando quòd vnusquisque proprium donū habet ex Deo, se verò habere donum coniugij, id est castitatem con-

coniugalem: nam & coniugium est donum Dei & A à Deo institutum. Vult enim Deus ad complemétũ vniuersi, aliquos sed in genere & indeterminatè, esse in coniugio: licet donum hoc coniugij minus sit dono virginitatis.

Eligere matrimonium vel cœlibatum, vniuscuiusque arbitrio plerumque, Deus relinquit.

Dices, Non tantùm donum coniugij est à Deo, sed & quod illud sit huic homini proprium, aliud alteri, v.g. quòd hic sit virgo, ille coniugatus, est à Deo.

Respondeo, Hoc subinde verum est, vt, cùm Deus huic inspirat animum ad cœlibatum, illi ad coniugium, v.g. reginæ alicui, quæ prolem probam & regno & Ecclesiæ perutilem gignere potest, non tamen semper id facit Deus, sed indifferenter sæpè se habet; ita vt in multorum arbitrio omnino relinquat vt eligant vel matrimonium, vel cœlibatum.

Donum proprium à Deo dupliciter accipitur.

Instabis, Quomodo ergo ait Apostolus: *Vnusque proprium donum habet ex Deo?* Respondeo, *Donum* hoc dupliciter accipi potest. Primò, status ipse, v.g. matrimonij, cœlibatus, Religionis. Secun- B dò, gratia necessaria & propria huic vel illi statui. Si primo modo sumas, tunc donum cuiusque proprium est à Deo; sed materialiter tantùm: quia donum id, quod quisque elegit & sibi proprium fecit, est etiam à Deo. Deus enim coniugium, cœlibatũ, aliosque status vel per se, vel per Ecclesiam instituit, & volenti hunc illumve amplecti, hunc illumve tribuit & concedit; atque sic proprium donum quisque habet partim ex Deo, partim ex se & suo voluntario amplexu. Nam propriè & formaliter, quòd donum illud huic vel illi sit propriũ, sæpè est à libera electione: potest tamen eatenus dici à Deo esse, quatenus omnis directio causarum secundarum & omnis boni prouidentia est à Deo. Deus enim communi sua prouidentia dirigit quẽque per parentes, socios, confessarios, præceptores, & alias occasiones & causas secundas, quibus fit vt hic matrimonio, ille sacerdotio se addicat, sed liberè. Nam omnis hæc directio, non necessaria est ei, sed libera.

Quisque proprium donum habet partim à Deo, partim à se.

Quare nõ dicat Paulus, Quisque propriũ statum habet ex se.

Vbi Nota, Potuisset dicere Apostolus: Quisque proprium statum habet ex se, quem sua libertate elegit; maluit tamen dicere, *Quisque donum propriũ habet ex Deo*, quia vult coniugatos consolari. Ne quis ergo eorum pusillanimis & pœnitens excruciet se & dicat: Paulus vult nos esse similes sui virgines & cœlibes: vt quid ergo ego miser & infelix coniugium inij? mea est culpa, quòd statum virginitatis meliorem non sim amplexus, quòd tanto bono me fraudauerim, quòd in distractiones has & molestias coniugij me coniecerim. Hic enim mos D est hominum pusillanimum, afflictorum & melancholicorum: maximè cùm in suo statu difficultates experiuntur, ideoque meliora & perfectiora appetunt; vt se excrucient, dum sibi & suæ imprudentiæ tribuunt lucri, vel boni alicuius iacturam, & miserias quas incurrerunt. Paulus ergo, vt hoc discutiat, dicit, non hominis hoc esse, sed Dei (eo sensu quo dixi) donum; vt quisque in suo statu & vocatione quasi Dei dono conquiescat, lætus viuat, sese perficiat, Deoque gratias agat.

Deus dat gratiam propriam cuilibet statui.

Secundò, potest hoc *donum* esse gratia propria cuique statui: aliam enim gratiam requirunt coniuges, vt in fide coniugali; aliam virgines, vt in virginitate viuant, & hæc gratia propria cuique, formaliter est à Deo; quia posito quòd elegeris statum certum, v.g. matrimonij aut cœlibatus, Deus dabit tibi gratiam & donum proprium illi statui, vt in eo rectè viuere possis, si velis. Hoc enim spectat ad rectam & ordinatam Dei prouidentiã, vt cùm noluerit singulis statum certum præscribere, sed status electionem, vti & alia pleraque hominis arbitrio & electioni reliquerit; vbi is elegerit eum, hominem non deserat, sed gratiam illi statui necessariam ad honestè viuendum ipsi tribuat. Deus enim & natura non desunt in necessarijs, maximè, quia Deus, vt ait Apostolus, vult omnes homines, in quouis statu, saluos fieri; ac consequenter omnibus media ad salutem necessariã suppeditat, quibus si vti velint, sanctè viuere & saluari possint. Alioqui enim multis impossibile esset saluari, putà Religiosis, alijsque qui se voto castitatis; coniugibus, qui se matrimonio cum certa persona, difficili, infirma, vel exosa astrinxerunt: ad quod superandum & præstandum gratiam propriam & sufficientem à Deo non acceperunt, nec enim coniuges matrimonio, nec Religiosi voto suo absolui possunt, vt alium statum sibi magis conuenientem capessant.

Deus omnibus media ad salutẽ necessaria dat.

Hoc modo sensus huius loci, *Vnusquisq; proprium donum habet ex Deo*, est q.d. Elige statum quemuis, & Deus dabit tibi gratiam competentem & propriam, vt in illo statu decenter & sanctè viuas, ita Ambr. Et hoc propriè hîc intendit Apostolus, vt patet ex voce, *Volo autem.* q.d. Dixi me coniugatis vsum coniugij indulgere, non imperare: vellẽ enim omnes eo abstinere, & colere castitatem, exercereque cœlibatum; sed quisq; proprium habet donum, eo se soletur, illud exerceat, vt scilicet cœlebs, qui castitatem virginalem vel vidualem accepit, id est gratiam qua possit se continere, eam acceptet quasi donum Dei; coniugatus, qui castitatem coniugalem accepit, id est gratiam castè vtendi coniugio, eam acceptet quasi donum Dei, eâ contentus sit, eâ se soletur, eâ vtatur quasi dono Dei.

Quisque suo proprio dono contẽtus sit.

Hinc sequitur Primò, Deum monachis, etiam apostatis, dare donum & gratiam sufficientem, quã casti esse possint si velint; si videlicet Deum orent, vacent ieiunio, piæ lectioni, labori, perpetuæ occupationi: alioqui enim obligarentur ad impossibile, & Deus deesset in necessarijs, nec haberent ipsi suo statui proprium donum, quod tamen hîc asserit Apostolus: *Vnusquisque*, inquit, scilicet tam cœlebs, tam virgo, quàm coniugatus, *donum habet* castitatis, sibi & suo statui proprium.

Monachi, etiam apostata, gratiam sufficientẽ habent, vt castè viuere possint, si velint.

Sequitur Secundò, si quis statum mutet in melius, Deum etiam mutare, & dare ei maius donum, & maiorem propriamque illi statui gratiam. Hoc enim ad statum perfectiorem necessarium est. ita definit Conc. Trid. sess. 24. can. 9. *Si quis dixerit*, inquit, *clericos in sacris Ordinibus constitutos, vel regulares castitatem solenniter professos, qui non sentiunt se castitatis habere donum, posse contrahere matrimonium, anathema sit; cum Deus id rectè petentibus non deneget, nec patiatur nos supra id quod possumus tentari.*

Canõ Tridẽt. de castitate clericorum & regularium.

DONVM HABET EX DEO] Nota duplicia Dei esse dona. Primò, quædam tota sunt ex Deo. Sic dona naturæ, id est Dei, quatenus est auctor & opifex naturæ, sunt ingenium, iudicium, memoria, bona indoles. Dona verò gratiæ sunt fides, spes charitas; omnesque virtutes infusæ à Deo quatenus est auctor gratiæ.

Duplicia sunt Dei dona.

Secundò, alia dona sunt quidem à Deo, sed requirunt quoad suum effectum nostram cooperationem: sic gratiæ præuenientes & inspirationes bonæ sunt dona Dei; sic opera bona & actus omnium

Omnia bona opera sunt dona Dei.

nium virtutum sunt dona Dei, ait S. August. quia A Deus gratiam dat, primò præuenientem, quia excitat ad hæc opera & hos actus; secundò, cooperantem, qua cum homine eadem operatur & producit; sed ita vt velit ea liberè fieri ab homine, esseque in eius potestate, vt ea faciat vel non faciat, vt gratia data vtatur, vel non vtatur. Sic ergo opera bona sunt dona Dei; sunt tamen homini libera, & in arbitrio hominis ac potestate. Tale donum castitatis, scilicet secundi generis, intelligit hic Apostolus. Donum ergo hoc castitatis propriè est habitus infusus, vel acquisitus castitatis in ijs, qui habent hunc habitum: in ijs verò qui nondum habent habitum, est sufficiens auxilium gratiæ, tum internæ, tum externæ, singulis præparatum à Deo, vt cum libera sua cooperatione castus in suo statu esse quisque possit, si velit illo auxilio vti. Quod patet. quia, vt dicitur v. 25. 35. 38. cælibatus est B consilium Dei & Christi, qui illum omnibus proponit & consulit: non consulit autem, nisi quod in cuiusque est potestate; in potestate autem cuiusque non est cælibatus, nisi voluntas à gratia Dei adiuuetur. Ergo Christus cuique hanc gratiam ad cælibatum & virginitatem necessariam præparauit, & paratus est dare. Si cuique paratus est dare castitatem virginalem, ergo multò magis maritalem. Quisque ergo sui status proprium donum, id est, propriam gratiam habet in actu primo, in Dei præparatione, & habebit eamdem in actu secundo, si velit seriò & constanter Deum orare, vt gratiam sibi præparatam exhibeat, & si gratiæ exhibitæ strenuè velit cooperari.

Omnia bona opera sunt homini libera.

Cælibatus in cuiusque est potestate, si Dei gratiâ iuuare, eique cooperari velit: idq; probatur.

VERS. 8. DICO NON NVPTIS, ET VIDVIS: BONVM EST ILLIS SI SIC PERMANEANT. scilicet innupti vti sunt, SICVT ET EGO] innuptus permaneo. Hinc clarissimum est S. Paulum non habuisse vxorem, sed cælibem fuisse. ita Patres citati v. 7.

VERS. 9. SI NON SE CONTINENT, NVBANT, MELIVS (satius) EST ENIM NVBERE, QVAM VRI] Videtur Apostolus alludere ad verba Noëmi, quibus nurus suas Moabitidas hortatur, vt in patriam suam Moab redeant, ibique nubant, dicens, Ruth cap. 1. v. 13. חֲלָהֵן תְּעָגֵנָה לְבִלְתִּי הֱיוֹת לְאִישׁ *halahen teagena lebilti heioth leisch*, id est, *numquid aduremini absque marito?* Præstat vos iuuenculas redire & nubere marito, quàm mecum manere cælibes absque marito & vri; licet S. Hieron. vertat, *vetulæ eritis antequam nubatis*; accipit enim adustionem pro senecta quæ vi caloris consumpto humido radicali adusta & consumpta videtur. Nam quod Pagninus & alij vertunt, *numquid eritis clausæ absque marito?* cõmentum videtur R. Kimchi, quem sequuntur: qui D fingit radicem תְּעָגֵנָה *teagena* esse עָגַן *aga*, eamque significare claudere; cùm nusquam alibi nec significatio hæc, nec radix hæc *aga* inueniatur. Radix ergo *teagena* non est *aga*, sed עוג *vg* vsitata Hebræis, quæ significat vrere, vstulare, adurere: vnde עֻגוֹת *vggot* vocantur panes subcinericij, qui sub prunis sunt cocti & vstulati.

Paulus cùm ait: Melius est nubere quàm vri, alludit ad Ruth 1. 13.

Iam *melius est nubere quàm vri*, scilicet, nisi iam per votum nupseris Christo. Vide S. Ambros. ad virgin. lapsam c. 5. Voto enim castitatis obstrictis, eamque professis, æquè vt maritis, satius est vri & fornificari, quàm secundò nubere. Nuptiæ enim hæ permanens sacrilegium sunt, vel adulterium, quod peius est fornicatione, vel sacrilegio transeunte: sicut satius est peccare, quàm esse in statu continuo peccati, & peccare ex obstinatione & contemptu. Verùm optimum est nec nubere, nec vri, sed continere, inquit Ambros. quod possunt facere omnes castitatem professi, vt dixi vers. 7. licet grauissimè tententur, vti fecit in sua tentatione tam molesta Apostolus, 2. Corinth. 12. v. 9. alijque Sancti plurimi, ac nominatim ille, cui fortissimè graui tentationi resistenti acclamarunt dæmones ab eo victi & confusi: *Vicisti, vicisti: quia in igne fuisti, & non arsisti.*

Quo sensu melius est nubere quàm vri.

In igne concupiscentiæ esse & non ardere, magna est victoria.

Nota, *vri*, non significat calere, aut tentari libidinis ardoribus, sed ijs lædi, vinci, cedere & consentire: nam vri dicitur ab igne, non qui eius calorem sentit, sed qui ab eo læditur & aduritur. Sic de Didone, quæ superata & capta erat amore Æneæ, capit Virgil. 4. Æneid.

Vritur infelix Dido, totaq; vagatur Vrbe furens.

Et Ecclesiasticus c. 23. v. 22. *Anima*, inquit, *calida, æstuans libidine, quasi ignis ardens non extinguetur, donec aliquid glutiat.* Apostolus enim dat causam, cur velit incontinentes & fragiles nubere, ne scilicet vrantur, id est fornicentur: nam alios generosos pugiles vult continere. q. d. Qui se non continent, nubant: melius est enim nubere, quàm non continere. ita Theod. Ambr. Anselm. S. Thom. Aug. de Sancta virgin. c. 74. Hier. apol. pro libris contra Iouin. Melius, inquit Hier. est nubere quàm vri, id est, melius est maritum ducere quàm fornicari. Et Ambr. *Vri*, inquit, *est desiderijs agi, vel vinci: cùm enim voluntas calori carnis consentit, vritur: nam desideria pati, & non vinci, illustris viri est & perfecti.*

Quare Paulus velit incontinentes nubere.

Dices, S. Cypr. epist. 11. l. 1. ad Pompon. ait virginibus Christo dicatis: *Si perseuerare nolint aut non possint, melius est nubere, quàm vri.*

Respondet bene ex Turriano & Hosio Pamelius, C non loqui Cyprianum de virginibus Christo iam dicatis, sed dicandis; has monet, ne se Christo dicent & deuoueant, si perseuerare nolint: nam eadem epistola docet illas esse adulteras Christi, si post votum castitatis viris copulentur. Loquitur ergo de liberis & solutis, nec voto astrictis, æquè vt Apostolus hic. Perperam ergo & impudenter Erasmus more suo ad citatum Cypriani locum in margine annotat hæc verba: Virginibus sacris permittit Cyprianus nubere.

Non debent virgines Christo se dicare, si nolint perseuerare.

Dices Secundò, S. August. lib. de Sancta virgin. c. 34. ait, quòd illæ quæ voto adstrictæ fornicantur, meliùs facerent si nuberent, quàm vrerentur, id est, flamma concupiscentiæ vastarentur.

Respondeo Primò: Obiter hoc dicit S. August. hoc sensu, quòd nimirum talibus melius, id est minus malum sit nubere, quàm fornicari: non ergo negat eas peccare nubendo, sed tantùm asserit eas minùs peccare nubendo, quàm fornicando. Sic diceremus latroni, melius est hominẽ spoliare, quàm occidere: melius id est, minus malum est. Secundò, talibus etiam absolutè melius est nubere, quam vri, si videlicet legitimè has nuptias ineant, putà cum consensu Ecclesiæ, & dispensatione Pontificis in voto continentiæ. Tertiò, fortè S. August. fuit in hac sententia, quæ non videtur improbabilis, scilicet, quòd etiam seclusa dispensatione talibus, voto licet astrictis, satius sit nubere, quàm fornicari. videlicet assiduè; quia nimirum viuunt & degunt in statu fornicationis & concubinatus. Et ratio est, quia talis si nubat, peccat quidem grauiter contra votum, nubendo, post nuptias tamen potest seruare votum castitatis, ita vt peccet, si videlicet, non exigat, sed tantùm reddat debitum, vri

Quomodo dicat S. August. voto adstrictas si fornicentur, melius facere si nuberent quàm vrerentur.

Voto adstricta vxor reddere potest debitum, non exigere.

vti ferè fit in muneribus, de quibus loquitur S. August. sin autem talis assiduè fornicetur, tunc assiduè iteratis actibus violat votum, ac consequenter grauiùs peccat quàm si nuberet. Illi enim actus fornicationis assiduè iterati, videntur longè grauius esse malum & grauiora peccata, quàm vnus actus & contractus matrimonij contra votum cōtinentiæ initus: licet enim hic vnus actus virtute & implicitè includat multos, putà petitionem & redditionem debiti coniugalis quoties coniugi lubebit; tamen hoc tantùm fit remotè & implicitè: qui autem assiduè fornicatur, proximè & explicitè peccat, & quotidie iterat hosce actus; ergo grauiùs peccat, peius enim est explicitè & multis actibus peccare, quam vno tacito & implicito.

Vbi aduerte. Tempore S. Augustini illæ quæ vouerant & professæ erant castitatem, licèt peccarent nubendo, validum tamen contrahebant matrimonium: necdum enim illo tempore ab Ecclesia votum solemne constitutum erat impedimentum dirimens matrimonium, vti satis hic insinuat August. Denique, quòd S. August. censeat tales simpliciter & absolutè debere seruare votum suum & continere, patet ex sequentibus, subdit enim: *Ha quas pœnitet professionis, & piget confessionis, nisi correctum cor dirigant, & Dei timore rursus libidinem vincant, in mortuis deputandæ sunt.*

Melius est nubere quam vri, non dicitur voto astrictis.

Ad extremum, quòd Apostolus hic loquitur ijs qui liberi sunt, non autem ijs qui voto astricti sunt, disertè docent Chrys. Theod. Theophyl. Oecum. hic, Epiphan. hæresi 61. Ambr. ad virginem lapsam c. 5. August. l. 1. de Adulter. coniug. c. 15. Hier. lib. 1. contra Iouinian. Exactissimè verò S. Ephrem ante 1300. annos rogatus, ad quem pertineat hæc Apostoli sententia, *Melius est nubere quam vri*; hac de re tractatum scripsit, in quo multis demonstrat, eam non ad Religiosos aut clericos, eosque qui castitatem vouerunt, sed ad sæculares qui liberi & soluti sunt, pertinere.

Vers. 10. IIS AVTEM QVI MATRIMONIO IVNCTI SVNT] Transit Apostolus à quæstione de matrimonio ad quæstionem de diuortio. Proposuerant enim Corinthij Paulo, vt patet ex eius respōsione hoc versu, secundam hanc de diuortio quæstionem; nimirum, posito quòd in matrimonio licitus, imò debitus sit vsus illius, vti iam respondit Paulus, an saltē non liceat fideli coniugi matrimonium soluere, ac facere diuortium. Rursum, an facto diuortio non possit alteri nubere, vel aliam ducere. Huic quæstioni respondet hic Apostolus dicens:

Vers. 11. IIS QVI MATRIMONIO IVNCTI SVNT, PRÆCIPIO NON EGO, SED DOMINVS, VXOREM A VIRO NON DISCEDERE: QVOD SI DISCESSERIT, MANERE INNVPTAM, AVT VIRO SVO RECONCILIARI] *Manere innuptam.* Hinc sequitur diuortium, etiam iustum & licitum, non soluere matrimonij vinculum, sed tantùm thori consortium, vt, si coniux sit adultera, non liceat viro innocenti aliud inire matrimonium. Eadem est ratio vxoris, si vir sit adulter.

Diuortiū, etiam licitum, non soluit matrimoniū.

Hæc Nota contra hæreticos & Erasmum, Caietanum & Catharinum, qui dicunt id è Scriptura non posse probari, sed tantùm è Canonibus. Verùm errant, vt patet ex hoc loco Pauli: nam Apostolum hic de iusto diuortio, (quod facit vxor cùm est innocēs, & læsa à marito, v.g. quia adulter est) loqui, patet, quia permittit, vt separata maneat, aut vt reconcilietur viro: si enim de diuortio iniusto (v.g. cùm vxor fugit à marito sine vlla mariti culpa) loqueretur, non separationem permittere, sed omnino reconciliationem imperare deberet.

Dices, Vox *reconciliari* notat offensam & iniustitiam in vxore, quæ fecit diuortium: ergo intelligit diuortium iniustum.

Respondeo, negando antecedens: nam *reconciliari* significat tantùm in gratiam mutuam redire, & tam offendens dicitur reconciliari offenso, quā offensus offendenti, vt 2. Machab. 1. 5. *Vt Deus exaudiat orationes vestras, & reconcilietur vobis.* Ita hunc locum explicant Concilia & Patres, indeque docent fornicationem soluere matrimonium quoad thorum & cohabitationem non autem quoad vinculum, ita vt liceat aliam ducere. Sic explicant & docent Concil. Mileuit. c. 17. Elibertinum c. 9. Florent. in instruct. Armenor. de matrim. Trid. sess. 20. can. 7. Euaristus Papa epist. 2. S. Augustin. libr. 2. de Adulterinis coniug. c. 4. Hier. ep. ad Amandum, Theod. Oecumen. Haymo, Anselm. & alij hic.

Adulterium thorum soluere, non vinculum, Patres & Concilia docent.

Dices, Ambros. hic ait Apostolum tantùm nominare vxorem, quia huic numquam licet alteri nubere post diuortium; viro autem licet, postquam adulteram vxorem dimiserit, aliam ducere, quia est caput mulieris.

Respondeo, Ex hisce & similibus patet, hunc commentarium in Epistolas Pauli non esse S. Ambrosij, aut certè hæc ei inserta esse. Nam in matrimonio & diuortio par esse ius tam vxoris, quàm viri, docet verus Ambr. l. 8. in Lucam, & l. 1. de Abraham c. 4. Apostolus ergo quod de vxore dicit, pari iure de viro intelligit: loquitur enim ijs omnibus qui matrimonio iuncti sunt, vt ipse ait; & v. 4. docuit par esse vxoris & viri in matrimonio ius, & parem mutui corporis potestatem.

Idem docet S. Ambros.

ET VIR VXOREM NON DIMITTAT] sine graui & iusta causa. Nam ob fornicationem & alijs iustis de causis licet dimittere.

NAM CETERIS EGO DICO, NON DOMINVS. SI QVIS FRATER VXOREM HABET INFIDELEM, ET HÆC CONSENTIT HABITARE CVM ILLO, NON DIMITTAT ILLAM] *Cæteris*, scilicet coniugibus disparis cultus, *ego dico, si frater*, putà fidelis Christianus, habeat vxorem infidelem, &c. q. d. Versu 10. & hactenus tacitè locutus sum coniugibus vtrimque fidelibus, vti satis innui v. 5. dicens, *Vt vacetis orationi*: hîc autem ijs loquor, quorum alter fidelis est, alter infidelis. Ita multi explicant cum S. Augustino mox citando. Vers. 12

Verùm si ità est, valdè mirum est cur hoc non clariùs expresserit Apostolus, quod vnico verbo addito facere potuisset dicendo: *Fidelibus autem qui matrimonio iuncti sunt, præcipio non ego, sed Dominus: ceteris verò*, putà infidelibus, videlicet si fidelis ducat infidelem, *ego dico, non Dominus.* Iam verò dicendo, non *fidelibus*, sed *ijs qui matrimonio iuncti sunt*, videtur generatim & abstractè loqui dē omnibus coniugatis, siue ij fideles sint, siue infideles: nam quòd v. 5. ad fideles obiter se conuertat, mirum non est. excipit enim ibi à generali lege debiti coniugalis coniuges fideles, cùm ex mutuo consensu vacant orationi. Hæc autem exceptio ad generales coniugij leges, quas hic omnibus coniugibus præscribit Apostolus, non est extendenda. Adde, hactenus Apostolus ne verbum quidem fecit de infideli, vel de dispari cultu.

Vnde Secundò & meliùs, *ceteris*, scilicet, qui matrimonio iuncti non sunt. Opponit enim hunc

versum versui 10. vt patet ex voce *nam*, & ex voce *ceteris* quod mox clariùs patebit.

EGO DICO NON DOMINVS] *Ego dico*, id est, ego præcipio, inquit Theodor. Secundò & meliùs, S. Aug. lib. 1. de Adult. coniugijs c. 13. & sequ. Anselm. & S. Th. *ego dico*, id est, ego consulo, id quod sequitur, scilicet, vt fidelis infidelem coniugem pacificam non dimittat.

Fidelis infidelem coniugem pacificam non potest dimittere.

Tertiò & optimè. Romana, Plantiniana, aliaque correctissima Biblia sic distinguunt, vt post τὸ *nam ceteris ego dico, non Dominus.* ponant punctum, sicque hæc verba à sequentibus disiungant, quasi referenda sint ad superiora, *Ceteris*, scilicet matrimonio non iunctis & non nuptis, non Dominus præcipit (τὸ enim *præcipit* subaudiendum relinquit ex antithesi versus præcedentis, vbi sic ait: *Iis qui matrimonio iuncti sunt, præcipio, non ego, sed Dominus: ceteris autem*, id est, non iunctis matrimonio, *Dominus non præcipit*) sed ego dico & consulo id, quod paulò ante dixi & consului v. 8. scilicet: *Bonum est si sic permaneant*, putà innupti. Ad præcedentia enim debere hæc referri, non ad sequentia, patet ex puncto interiecto, vt dixi, & quia τὸ *ceteris* opponit Apostolus præcedentibus, scilicet ijs qui matrimonio iuncti sunt: ergo ceteri sunt qui matrimonio non sunt iuncti, id est innupti, non autem coniuges disparis cultus; horum enim hactenus ne meminit quidem. Denique ita se explicat v. 25. cùm ait: *De virginibus autem præceptum Domini non habeo, consilium autem do*, quod idem est cum eo quod hic ait: *Ceteris ego dico, non Dominus.*

Virginitas non est præceptum, sed consilium.

SI QVIS FRATER VXOREM HABET INFIDELEM] Tertia est hæc quæstio à Corinthijs Paulo proposita, an coniux fidelis possit cohabitare coniugi infideli. S. August. & alij vt dixi, nectunt hæc præcedentibus, *Ceteris ego dico, non Dominus*, q. d. Quamuis Christus fideli permiserit dimittere vxorem infidelem; tamen ego dico & consulo vt eam non dimittat; quia eam dimitti non expedit saluti proliũ & coniugis infidelis, si illa cõsenserit, scilicet sine cõtumelia creatoris & fidei, fideli cohabitare. Hinc multi DD. quos citat Henriquez libr. 11. de matrim. c. 8. colligunt indirectè per antithesin: Ergo cùm Paulus vetet quod Christus permittit; poterit ex Christi permissione fidelis coniux coniugem infidelem nolentem conuerti dimittere, & alias inire nuptias. Sicut è contrario cùm vterque fidelis est, neutrum licet, vti præcessit. Sed si disiungamus hæc, vti Romana, aliaque passim per punctum intellectum disiungunt, nihil tale hinc probari potest. Imò Tho. Sanchez tom. 2. de matrim. disp. 73. num. 7. qui legit sine puncto, vt S. August. ad sequentia hæc referendo, tantùm vult hinc præcisè euinci, Christum fideli coniugi permittere thori diuortium, non autem matrimonij cum infideli initi dissolutionem. Posset Tertiò, aliquis sic explicare, *Ego dico, non Christus*: quia Christus hac de re nihil statuit, sed permisit statuendum Apostolis & Ecclesiæ, pro varietate temporum, vti postea Ecclesia irritauit matrimonium fidelis cum infideli, si fidelis existens ducat infidelem, ergo secundùm lectionem S. Augu. hæc sententia ex hoc loco obscurè & dubiè elicitur: secundùm vero lectionem Romanam & veriorem, nullo modo hinc elici potest. Tantum enim vult Apostolus vt fidelis infidelem non dimittat, si consentit infidelis habitare cum fideli. De quo plura v. 15.

Tertia quæstio Corinth. an fidelis possit coniugi & cohabitare infideli.

C

Nota infidelitas tempore S. Pauli nec erat impedimentum dirimens matrimonium cum fideli contractum, nec impediens contrahendum aut contractum, si fideli non erat periculum peruersionis, sed infidelis consentiret cum fideli manente fideli pacificè habitare, vt hic docet Apostolus. Iam autem consuetudine inductum est in Ecclesia, vt non hæresis, sed infidelitas, non tantùm impediat, sed & dirimat matrimonium, quod fidelis existens fidelis contrahere vellet cum infideli.

Iam infidelitas (non olim) impedit & dirimit matrimonium.

SANCTIFICATVS EST ENIM VIR INFIDELIS PER MVLIEREM FIDELEM] q. d. Matrimonium & coniunctio ista sancta est: vnde non profanatur, nec polluitur fidelis per contactum infidelis, vti vos scrupulosè timetis; sed potiùs infidelis morali quadam denominatione, & quasi sanctitatis aspergine, ait Anselm. inde sanctificatur: tum quia maritus est sanctæ, id est, fidelis coniugis: tum quia eam in fide sua non impediendo, & beneuolè cum ea viuendo, quasi viam sternit sibi, vt per preces, merita, verba & exempla fidelis coniugis conuertatur & ipse, fiatque sanctus: sicut S. Cæcilia maritum suum Valerianum conuertit, Theodora Sisinnium, Clotildis Clodouæum. ita Anselmus, Theophyl. Chrysost.

Vers. 14. Quomodo vir infidelis per vxorem fidelem sanctificetur.

B

Cæcilia maritum suum conuertit, & aliæ.

Illustris fuit S. Natalitia vxor S. Adriani Martyris, quæ maritum non tantùm ad fidem, sed & ad gloriosum pro ea martyrium obeundum prouexit. Cùm enim audisset vetitum esse feminis ne seruirent Martyribus, neue ad eos in carcerem aditus illis aperiretur, totondit capillos suos, & veste virili induta carcerem ingressa Martyres suis officijs recreauit. Quam pòst secutæ sunt aliæ matronæ habitu similiter ementito. Ac tandè cùm Maximianus tyrannus id comperisset; iussit incudem in carcerem inferri, & Martyrum pedibus subijci, vecteque ferreo manus ac tibias illorum confringi. Fecerunt lictores quod iussi fuerant. Id vt vidit B. Natalia, occurrit eis, rogauitque vt ab Adriano inciperent. Obtemperarunt carnifices, & cùm imposuissent Adriani tibiam super incudem. B. Natalia pedem eius apprehendens extendit super incudem, Carnifices verò multa vi cædentes, amputarunt pedes eius, & crura confregerunt. Porrò B. Natalia ait ad Adrianum *Precor te, mi Domine, serue Christi, dum adhuc in te hæret spiritus, extende etiam manum, vt amputent eam, vt sanctis Martyribus similis efficiaris per omnia: maiora enim supplicia illi perpessi sunt, quàm tu.* Extendit ergo manum beatissimus Adrianus, & porrexit eam Nataliæ, illa imposuit illam incudi, & carnifices similiter eam amputarunt. Deinde amouent ab illo incudem, & mox spiritum reddidit. Ita habet Vita eius 8. Sept.

D

Memorabile est quod scribit Gennadius Patriarcha Constat. in expositione Concilij Florentini sess. 5. de Theophilo Imp. non Pagano, sed hæretico, Michaelis Balbi filio, precibus Augustæ vxoris eius saluato. Cùm enim ipse sacras imagines oppugnasset, os eius admodum deductum est, vt viscera eius conspicerentur: ad mentem ergo redijt, & sacram imaginem osculatus est. Paulò pòst inde ad Dei tribunal raptus est, pro quo cùm assiduæ preces à sanctis viris & à regina effunderentur, ei venia data est. Nam Theophylum in somnis regina conspexit vinctum tractumque ab innumerabili præcedentium & subsequentium multitudine. Ante illum ferebantur diuersa instrumentorum genera ad torquendum accommodata, ipsaque videbatur eos sequi qui ad pœnam adducebantur

quousque ad conspectum terribilis iudicis peruenerunt, Theophilumque antè ipsum statuerunt. Prouoluta igitur ad iudicis illius tremendi pedes, enixè multis lacrymis Augusta pro viro suo deprecabatur. Ad quam terribilis iudex dixit: *Mulier magna est fides tua, propter te, sacerdotumq; tuorum preces coniugi tuo do veniam.* Tunc ministris suis dixit: *Soluite eum vxoriq; eius tradite.* Similiter & Patriarcha, Methodius scilicet, omnium hæreticorum, Theophilique ipsius, adnotatis scriptisq; nominibus hæc eadem sub sacra mensa collocauit, eademque nocte qua regina visionem adspexit, vidit & ipse diuinum angelum magnum templum ingredientem, qui dixit: *Episcope, exaudita sunt preces tuæ, & veniam Theophilus impetrauit.* Somno ergo experrectus ad sacram mensam venit, ibiq; cum legeret paulò antè conscriptum libellū, inuenit (ô Dei iudicia!) Theophili nomen abolitum. ita Gennadius suprà citatus & Baron. tom. 9. Annal. ad annum Christi 842.

Qui filij immundi sint, qui sancti.

ALIOQVI FILII VESTRI IMMVNDI ESSENT, q. d. Si ab infideli coniuge faceretis diuortium, filij vestri haberentur quasi nati ex illicito thoro, adulterini, illegitimi, NVNC AVTEM SANCTI SVNT; id est, mundi. τὸ enim *sancti* opponitur immundis; mundi autem, id est, ex honesto & legitimo matrimonio concepti & nati. ita Ambr. Ansel. Aug. lib. 2. de Peccat. meritis c. 26.

Secundò, propriè *immundi* essent, quia à parente infideli, in odium coniugis fidelis facient diuortium, pellicientur & educabuntur in infidelitate, præsertim si infidelis sit pater; quia in repudio plerumque proles sequuntur patrem. Nunc autem manente fideli cum infideli in coniugio *sancti sunt*, quia conniuente infideli, facilè fidelis parentis fide, diligentia ac cura sanctificari, baptizari & christianè educari possunt. ita S. Aug. lib. 3. de Peccat. meritis c. 12. & ex Tertull. Hieronymo epist. 153 ad Paulinum.

Caluinus, & Beza falsò dicunt fidelium filios sine baptismo saluari.

Hinc Caluinus & Beza suum dogma de traduce iustitiæ hauserūt, docentq; fidelium filios propriè esse sanctos, & sine baptismo saluari: quia hoc ipso quo fidelium sunt filij, censentur esse in Ecclesia nati, iuxta fœdus diuinum. *Ero Deus tuus & seminis tui.* Gen. 17. 7. Quemadmodum Iure ciuili censentur liberi, qui ex altero parente libero nascuntur.

Sed errant: quia pariter ait Apostolus sanctificari virum infidelem per coniugem fidelem: talis autem vir per coniugem suam præcisè & propriè nō sanctificatur, vt patet, ergo nec filius. Secundò, Ecclesia non est ciuilis respubl. sed supernaturalis, & in ea nemo nascitur Christianus, sed baptismo, vti & olim circumcisione. Gen. 17. spiritaliter renascitur quisque, & fit sanctus, non ciuiliter, sed realiter per fidem, spem & charitatem animæ infusam. ita Patres & tota Ecclesia. Tertiò, quia Ioan. 3. v. 5. absolutè dicitur: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & spiritu sancto, non potest introire in regnum Dei.* Ergo falsum est, quod aliquis non renatus ex aqua, scilicet, qui natus est ex parentibus fidelibus, possit introire in regnum Dei.

Quo casu liceat coniugem infidelem dimittere.

VERS. 15. QVOD SI INFIDELIS DISCEDIT, DISCEDAT; si nimirum infidelis dissolutionem quærit, vel non vult cohabitare sine Creatoris iniuria, quia scilicet, vult coniugem pertrahere ad infidelitatem, aut aliud crimen, vel blasphemias iactat in Deum, fidem aut Christum, ait ex communi Doctorum sententia Thom. Sanchez tomo citato, disp. 74. hoc enim ipso moraliter censetur velle di-

A scedere & quærere separationem; tunc discedat & fidelis à tali coniuge infideli: quia melius est, inquit Chrysostomus, diuortium nuptiarum facere, quàm pietatis.

Licet certo casu diuortium matrimonij, non tantùm thori, cum infideli coniuge facere.

Nota, Apostolum permittere hoc casu non tantùm thori diuortium; vt vult Dominicus Soto in 4. d. 39. a. 4. sed etiam matrimonij: ita vt possit coniux fidelis aliud matrimonium inire; hoc enim in gratiam fidei concessit Christus. Alioquin enim seruituti subiectus esset frater aut soror, id est, Christianus aut Christiana: magna enim seruitus est teneri matrimonio, & obstrictum esse infideli. ita vt alteri nubere non possis; sed, etiamsi discedat infidelis, continere debeas & viuere cælebs. ita S. Aug. l. 1. de Adulter. coniug. c. 13. S. Thom. & Ambros. qui ait: *Non debetur ei reuerentia coniugij; qui horret Auctorem coniugij, sed potest alteri se iungere.* Et patet cap. *Quanto*, &c. *Gaudemus*, tit. de diuort. & c. *Si infidelis*, 28. q. 2.

Multi DD. hinc colligunt, fideli, hoc ipso quod infidelis coniux nō vult conuerti licere aliud inire matrimonium.

B Imò multi DD. quos citat Henriquez lib. 11. de matrim. c. 8. post initium, inter quos est S. August. lib. 1. de Adulter. coniug. c. 19. & seq. ex hoc v. & v. 12. colligunt, fidelem, cuius coniux infidelis non vult conuerti, licet sine contumelia Creatoris velit fideli cohabitare, hoc ipso habere ius aliud matrimonium ineundi.

Sed S. Paulus & citata Iura canonica tantùm exprimunt casum, quo infidelis vult discedere, vel est in fidem blasphemus. Vnde alij DD. quos citat Henriquez putant hoc tantùm casu licere fideli nubere alteri. Idque sanè verius est, quia, vt dixi, hoc tantùm vult S. Paulus & canones citati. Et quia priores Doctores contrariæ sententiæ tantùm nituntur glossis in capitula quæ paulò antè citaui, C quæ glossæ subinde Aurelianenses sunt, & textui deformes ac reformandæ.

Glossa per se non potest condere ius aut legem nouam.

Adde, Glossam per se non posse condere ius aut legem nouam: cùm ergo constet fuisse verum matrimonium, quod coniuges infideles contraxerunt, nec constet per conuersionem alterius coniugis illud solui, eò quòd nec ius diuinum, nec Ecclesiasticum extet, quod illud soluat; sequitur in matrimonio iam contracto, quod natura sua est insolubile, illis esse persistendum. Confirmatur, quia vterque coniux est in possessione bonæ fidei: ergo ea depelli nequit, nisi constet, ad matrimonium hoc alterutrum, vel vtrumque nullum ius habere, aut hoc iure excidisse per conuersionem alterius; hoc autem non constat, sed vt summum dubium est, in dubio autem melior est conditio possidentis nec possessor ob dubium superueniens possessione D iusta depelli potest.

Possessor ob dubium superueniens possessione iusta depelli nō potest.

Addit tamen Sanchez disp. 74. n. 9. licere fideli conuerso alteri nubere, quia Ecclesia iam illi vetat, ne maneat cum infideli qui non vult conuerti, ob periculum peruersionis, quod ferè semper est; tunc enim censeri infidelem discedere, quia non vult licito & debito modo fideli cohabitare. Hoc autem, scilicet, ne maneat fidelis cum infideli, vult Sanchez, Ecclesiam iam passim vetare. Sed id negant Nauarrus & alij; quia licet Concil. Tolet. IV. can. 61. vetet coniugi fideli manere cum infideli, si infidelis sit, & manere velit Iudæus, quia Iudæi pertinacissimi sunt, & in sua secta peruersissimi; non tamen id vetat si infidelis coniux sit Paganus, nec alia extat lex id vetans.

Adde, Concil. Toletanum fuisse particulare, & illum canonem variè à varijs explicari, vt refert

Sanchez

Sanchez disp. 73. num. 6. Et sanè nimis durum esset & scandalosum, si in India, Iaponia, China, vbi iam primùm inducitur fides, sub regibus infidelibus cogerentur Christiani dimittere vxores, quas in infidelitate duxerunt; aut si vxores cogerentur deserere maritos, præsertim nobiles & principes, nolentes ad fidem Christi conuerti qui inde caperent occasionem eliminandi Christianos, & Christianam fidem. Secùs est in Hispania & inter Christianos, vbi Ecclesia hoc statuere posset sine scandalo, idque vel lege generali, qualis tamē nulla extat scripta, vt dixi vel ex vsu & consuetudine, vetando singulis in particulari, ne maneant cum infideli coniuge, ob periculum peruersionis: cui præcepto parere debebit fidelis; & consequenter non ipse erit in culpa, sed infidelis (qui secundum legem cōiugis fidelis & Ecclesiæ præceptum cum eo habitare non vult) cur fiat diuortium censebiturque hoc ipso infidelis velle discedere, ac consequenter fideli fas erit, ad aliud matrimonium transire, vt doctè dixit Sanchez. Ita Cæsara regina vxor Persarum regis, tempore Mauritij Imperatoris Constantinopolim secretò fugiens, ibique conuersa & baptizata, cùm maritus eam repeteret, ad eum redire noluit, nisi ipse Christianus fieret, quare ipse Constantinopolim veniens, ibique baptizatus, & ab Augusto de fonte leuatus, accepta coniuge lætus ad suos rediit. Id contigit sub annum Domini 593. vti ex Paulo Diacono, & Gregorio Turon. refert Baron. Hæc omnia quæ dixi, intellige de matrimonio quod vterque coniux in infidelitate contraxit, si alter postea ad fidem conuertatur, alter verò nolit conuerti. Nam matrimonium quo fidelis nubit infideli, non à Paulo, sed ab Ecclesia postea irritatum est: vnde cultus disparitas est impedimentum dirimens matrimonium. Quare Theresia soror Adelfonsi regis Legionis Abdallæ regi Arabum nubere noluit, nisi ipse Christianus fieret, promisit ille, sed fictè. Ergo Theresiæ aduenienti & reluctanti vim intulit; sed morbo à Deo percussus sanari non potuit, nisi Theresiam ad fratrem remitteret, ita refert Roder. Vazæus, & Baron. anno Christi 983.

In quibus locis Ecclesia possit statuere, vt fideles deserant vxorē infidelem.

Cultus disparitas est impedimentum dirimens matrimonium.

Et S. Eurosia Bohemiæ regis filia capta à Maurorum principe, mori maluit quàm ei nubere, cumque ferientis gladium patienter expectaret, audita est hæc angelica vox: *Veni electa mea sponsa Christi, accipe coronam quam tibi Dominus præparauit; & donum, vt quotiescumque pro pluuia vel contra quamcumque tempestatem fueris à Christi fidelibus inuocata, erit eorum oratio exaudita.* Cùm hoc audisset, brachijs detruncatis & pedibus expirauit miraculis celebris vt refert Lucius Marinæus Siculus lib. 5. de Rebus Hispan.

IN PACE AVTEM VOCAVIT NOS DEVS] *In pace*, id est, vt Syrus, ad pacem (ἐν de more ponitur pro εἰς) scilicet conscientiæ cum Deo, & concordiæ cum hominibus. q. d. Ergo ex parte nostra à maritis infidelibus nō discedamus, sed quàm possumus pacificè maneamus. Secundò, & aptiùs, per *pacem* hic accipias quietem, vitamque quietam, quam coniugi fideli suadet Apostolus, vt eam in diuortio & solitudine præferat coniugio & coniugi infideli, qui vult discedere, dum suis iurgijs & litigijs fidelem incessit, pacemque illius perturbat: sic enim meliùs cum discessione, de qua proximè præcessit, hæc cohærent, de quo mox plura.

VNDE SCIS MVLIER, SI VIRVM SALVVM FACIES?] Sequendo priorem iam dictam pacis significationem, sensus erit. q. d. In pace mane & viue, quoad potes, ô fidelis, cum coniuge infideli, quia nescis bonum, quod inde consequi potest, fortè manendo cum coniuge infideli eum conuertes & saluum facies, ita Chrysost. Ambros. Anselm. Theophyl. & alij. Vers. 16.

Pax in coniugio causa esse potest, cur coniux infidelis conuertatur.

Nota hebraismum *si*, id est fortè: simile est Ioëlis 2. v. 14. & alibi. Dat enim causam, cur in pace vocarit nos Deus, velitque pacificè coniugem fidelem cum infideli manere & viuere, vt scilicet per pacem hanc fidelis infidelem conuertat.

Secundò & planiùs, sequendo posteriorem iam dictam pacis acceptionem, aptior sensus erit hic: *In pace vocauit nos Deus. Vnde enim scis mulier, si virum saluum facies?* q. d. Donum Christi est pax, ad hanc, non autem ad seruitutem inquietam & rixosam, vocati sumus a Christo. Si ergo infidelis rixis, probris, minis in fidem & fidelem coniugem, discessionem quærit, discede, ô coniux fidelis, ab eo, vt pacificè viuas; neque prætendas spem conuersionis eius. Vnde enim id speret in homine Pagano, blasphemo, rixoso? ac consequenter, vnde scis, vel vnde speras, quòd eum saluum facies?

Suadet Paulus coniugi fideli ab infideli discedere ob rixas &c.

NISI VNICVIQVE SICVT DIVISIT DOMINVS, VNVMQVEMQVE SICVT VOCAVIT DEVS, ITA AMBVLET] Hæc clara syntaxi ita construe: Ita ambulet quisque, sicut vnicuique diuisit Dominus, & sicut vnumquemque vocauit Deus. Vers. 17.

Nota. τὸ *nisi* hic, vt vertit Syrus, idem est quod אלא *ella*, id est, sed, verumtamen, vel; hoc tamen saluo: vide can. 25. q. d. Hæc dixi de coniugio fidelis cum infideli; deque discessione & diuortio, si infidelis illud quærat, deque pace & pacifica vita; ita tamen vt nolim diuortium quæri, aut pacem turbari, per cupidinem & desiderium mutandi statum, quòd videlicet fidelis, quia fidelis & in Christianam libertatē assertus, cupiat & prætendat mutare statum & conditionem suam seruilem in liberam, Gentilem in Iudaicam. Edico ergo, vt quisque fidelis statum & conditionem quam dedit Dominus, quamque habuit antequam esset fidelis, retineat, siue Iudæus sit, siue Gentilis; siue seruus sit, siue liber, quisque in sua sorte ambulet, ea contentus christianè viuat, nec ob christianismum statum mutet inquietè, & cum scandalo Gentilium. Græcè pro *nisi*, est εἰ μὴ, quod recentiores vertunt, *an non*, & ad præcedentem sententiam referunt. q. d. Vnde scit si mulierem saluam facies, an non? Sed Græcum εἰ μὴ significat etiam *nisi, alioqui*. ita Noster, Erasm. & alij, qui id ipsū iungunt sequētibus.

Paulus nō vult diuortium quæri per desideriū mutandi statum.

Videtur hæc quarta fuisse quæstio, quam Corinthij proposuerunt Paulo: An scilicet Christiani, si ante conuersionem, fuissent serui, per christianismum fierent liberi, adeoque, an omnes serui & mancipia, si conuerterentur ad Christum, hoc ipso assererentur in libertatem? hoc enim suadere & exigere videtur Christiana libertas, in quam à Christo redempti & asserti sumus. Rursum, an Gentiles, facti vel futuri Christiani, deberent circumcidi, fierique Iudæi? quia enim Apostoli & primi Christiani fuerunt Iudæi, & ex Iudæis cœpit christianismus: hinc putabant nonnulli, neminem posse esse Christianum, nisi priùs iudaismo initiaretur. Vtrique quæstioni respondet hic Paulus negatiuè.

Quarta quæstio à Corinthijs Paulo proposita. An serui per christianismum fiant liberi.

Quorūdam opinio neminē posse esse Christianū nisi priùs fiat Iudæus.

Vers. 18. CIRCVMCISVS ALIQVIS VOCATVS EST? NON ADDVCAT PRÆPVTIVM] Græcè μὴ ἐπισπάσθω, id est, non attrahat, scilicet ferro, præputium. ita Theophyl. & Photius.

Præputiū circumcisis reduci po test, idq; Iudæi apostatæ faciebāt

Nota circumcisis præputium potuisse reduci, cute per instrumentum attractorium, quòd spatiſterem vocant, adducta, vt glandem rursus operiret, vt docet Celsus lib. 7. c. 25. Idque eos, qui à Iudæis apostatabant ad Gentes, facere solitos, patet 1. Machab. 1. v. 18. & ex Iosepho lib. 12. Antiquit. ca. 6. & ex Epiphanio libr. de Ponderibus & mensuris; vbi huius reductionis auctorem ponit Esau, ideoque dictum esse, *Esau odio habui*. Indeque docet Iudæos, cùm ad Samaritas transirent, vel contrà, secundò circumcidi solitos, & sic secundò se circumcidisse Symmachum, qui æquè ac Aquila & Theodotion celebris fuit sacræ Scripturæ interpres: sicuti Anabaptistæ suos transfugas secundò baptizant,

Reductionis præputij auctor fuit Esau, ideoq; odio habitus, ait Epiphan. Symmachus bis circumcisus.

Inde putauit interpres apud Martialem, explicans illud epigrammatis 1. in Cæliam,

Nec recutitorum fugis inguina Iudæorum,

Quare recutiti vocati sint Iudæi. Quæ recutita sabbata.

recutitos esse Iudæos, ita dictos: Quoniam, inquit, Iudæis pueris cutis inguinis rescindebatur, postea cùm cutis succresceret, dicebantur Recutiti. Et Persius satyra 5. *Recutita sabbata*, vocat Iudaica festa. Vbi interpres, Iudæos, inquit, vocat recutitos, quibus noua cutis restituta est. Aliis tamen locis tam ipse, quàm alij appellant recutitos, id est circumcisos, quasi recisos cute, vt recutitus sit idem, quod apella, id est, sine pelle, de quo Poëta:

Quis dicatur appella.

——— Credat Iudæus apella,
Non ego.

Idque verius est, nam non est verisimile, naturaliter per se recreuisse cutem circumcisione præcisam, maximè in viris; & quia alioqui non arte, sed natura factum esset: cùm tamen Celsus & Epiphanius arti id tribuant, eamque describant.

Aliter hunc locum explicat S. Hieron. in cap. 53 Isaiæ: *Circumcisus*, inquit, *aliquis vocatus est, non adducat præputium, id est, vt aliis verbis subdit Apostolus: Absque vxore vocatus es, non ducas vxorem.* Sed hic sensus mysticus & symbolicus est, non litteralis & genuinus.

Vers. 19. CIRCVMCISIO NIHIL EST] q. d. Circumcisio nec prodest, nec obest ad salutem homini Christiano: agit enim de Iudæis ad Christianismum conuersis, vt patet ex præced. Vide Caietan. Ambr. Anselm.

Circūcisio nec prodest nec obest Christiano ad salutem.

Vers. 20. VNVSQVISQVE IN QVA VOCATIONE VOCATVS EST, IN EA PERMANEAT] Vt si circumcisus, seruus, coniugatus venerit ad christianismum, propter eum, statum non mutet, sed maneat circumcisus, seruus, coniugatus. q. d. Statum tuum retine, quisquis ille sit, scilicet si status sit licitus & honestus, nam aliàs S. Cyprianus noluit histriones ad Ecclesiæ Sacramenta admitti.

Status vnusquisque retinendus si honestus sit.

Præclarè S. Ephrem adhortatione 4. tom. 2. *In quo, ait, vocatus es opere, firma anchoras ac funes (vt ibi quasi in portu à procellis tutus consistas) ne in pelagus tua nauis impellatur.*

Vers. 21. SERVVS VOCATVS ES? NON SIT TIBI CVRÆ] ne de eo sis anxiè sollicitus, quòd seruus sis, quasi seruitus sit conditio Christianis hominibus indigna: sed eo potiùs te consolare, quòd à misera seruitute peccati ac mortis, sis per Christum manumissus, Deique seruus effectus, licet in hac vita homini seruias, quamdiu Deo visum fuerit, patet ex v. seq. Vide hac de re apophthegmata quæ citaui Exodi 1. v. 12.

Aurea est gnome S. Augustini in Sententiis numer. 53. *Iustis, ait, quidquid malorum aliquis, dominus irrogat, non pœna est criminis, sed examen virtutis. Nam etiam bonus si seruiat, liber est: malus autem etsi regnet seruus est, nec vnius hominis, sed, quod grauius est, tot dominorum, quot vitiorum.* Et numer. 124. *Libera semper est seruitus apud Deum, cui non necessitas seruit, sed charitas.*

SED ET SI POTES FIERI LIBER, MAGIS VTERE] scilicet ipsa seruitute, ad Domini gloriam, humilitatis causa. Vnde Theodor. sic exponit: Gratia, inquit, non nouit differentiam seruitutis & dominij. Ne fugias ergo seruitutem tamquam fide indignam. Quòd si fieri possit, vt libertatem assequare, perge seruire, & expecta remunerationem. Sic quoque explicant S. Chrysost. Theophyl. & D. Thomas. Huic expositioni aptè cohæret id quod sequitur: *Qui enim in Domino vocatus est seruus, libertus est Domini.*

Secundò, aptiùs & planiùs: *Si potes fieri liber*, si potes à seruitute liberari, *magis vtere*, hac scilicet potestate & commoditate, ac seruitute excute. q. d. Si potes fieri liber, libertatem amplectere, eaque fruere, hoc enim planè significat *τὸ magis vtere*: hocque præ alio suadendum, æquè ac optandum est. Quis enim non malit fieri liber, quàm manere seruus? præsertim si infideli seruiat, ita vt liberè Christo seruire non possit, hoc etiam mox clarè suadet Paulus dicens: *Pretio empti estis; nolite fieri serui hominum.*

Paulus mancipijs suadet vt libertatem amplectantur, si possint, si non consolatur, se fide Christiana

Nota, Seruos hic intelligit Apostolus, non mercenarios, quales iam sunt apud Christianos, sed mancipia, qualia habebant Gentiles, etiam conuersi ad Christum, & etiamnum ex Turcis & Mauris habent Christiani. Opponit enim seruos liberis.

S. Hieron. in Apolog. pro libris ad Iouinian. ex Origene initio libri 1. in epistol. ad Roman. aliter hæc explicat, nimirum de seruitute matrimonij. q. d. Si tamquam seruus alligatus es matrimonio, *non sit tibi curæ*, id est, non te excrucia, quasi in matrimonio piè viuere & salutem assequi nequeas. *Sed & si potes fieri liber, magis vtere.* q. d. Si tamen potes persuadere vxori, vt separatim cælibes viuatis, magis hoc amplectere. Verùm prior sensus planior est & germanior.

QVI ENIM IN DOMINO VOCATVS EST SERVVS] Hæc verba non ad proximè præcedentia: *Sed & si potes fieri liber, magis vtere*; sed ad præcedentia more Hebræo referenda sunt, scilicet ad illa, *Seruus vocatus es? non sit tibi curæ*, hoc enim præcipuè intendit hic Apostolus, scilicet, vt seruos doceat sua seruili conditione esse contentos, eamque patienter ferre, donec Dei prouidentia aliud statuat, eosque seruitute liberet. Iam *in Domino*, id est, à Domino, & ad fidem gratiamque Domini Iesu. Vide can. 25. Vers. 22.

LIBERTVS EST DOMINI] à Domino, scilicet Christo, est manumissus, & in libertatem Christianam assertus. q. d. Serui heriles si fiant Christiani, non ambiant fieri liberi à seruitute herili, sed glorientur, quòd à seruitute peccati asserti sint in libertatem gratiæ & adoptionis filiorum Dei. Vide Chrysost. hic & in morali hom. 19. quàm seruitus libertati Christianæ non obsit.

PRETIO

Vers. 23. *Sanguis Christi antonomasticè dicitur pretium.*

Pretio empti estis: puta sanguine Christi, qui antonomasticè dicitur *pretium*, vtpote ingens & immensum. ita Ambros. q. d. Christus vos pretio maximo è seruitute peccati emit & redemit, fecitque sibi liberos: ergo nolite fieri servi hominum] ne vos in seruos vendatis, aut seruituti mancipetis, si possitis libertate gaudere: hæc enim ciuilis libertas decet Christi libertum, vt eo meliùs toti Christo seruiatis, quo minùs vlli hero Ethnico præsertim, seruitis.

Constantinus Magnus sanxit, ne Iudæus Christianū seruum haberet.

Hinc postea Constantinus Magnus, sub annum Christi 330. in honorem Christi, & fauorem Christianæ religionis sanxit, ne vllo modo Iudæus Christianum seruum haberet, aut possideret: Iudæum autem qui secùs faceret, iussit capite plecti, & seruum talem libertate donari, vt patet l. vnica libr. 1. Codicis, tit. *Ne Christianum mancipium hæreticus, vel Iudæus, vel Paganus habeat:* neque enim fas esse cēsebat, Christi Redemptoris occisoribus, Christianos Christi morte redemptos, seruitutis iugo subiici. Quam legem tres Constantini filij deinde confirmarunt, teste Sozomeno l. 3. c. 17. Sic S. Gregorius sanxit, vt seruus Iudæi volens conuerti ad christianismum hoc ipso fieret liber, vt patet lib. 3. epist. 9. Similia habet Concilium Toletanum IV. c. 64.

Hæc intellige de Iudæis & Paganis, qui iurisdictioni alicuius principis Christiani subiecti sunt: talium enim serui Christiani hoc ipso fiunt liberi, ac proinde possunt dominum deserere; imò, si sint infideles, possunt fugere ad Ecclesiam, vt fiant Christiani & consequenter liberi. De his enim leges loquuntur: *In illis verò infidelibus, qui temporaliter Ecclesiæ vel eius membris non subiacent, prædictum ius Ecclesia non statuit, licet posset instituere de iure. Habet enim auctoritatem Dei; & infideles merito suæ infidelitatis merentur potestatem amittere super fideles, qui transferuntur in filios Dei. Verùm hoc non facit Ecclesia, ad scandalum vitandum,* inquit S. Thomas 2. 2. q. 10. art. 10.

Secundò, alij non malè sic quoque explicant: *Nolite fieri serui hominum*, ita videlicet, vt hominibus seruiendo Dei obsequium negligatis, illi enim fiunt serui hominum, qui homines præcipuè respiciunt, eisque adulantur etiam cùm male agunt, atque eis per omnia obediunt & seruiunt, etiamsi peccata præcipiant. ita S. Chrys. & Hier. in cap. 6. ad Ephes. Sic enim Apostolus ad Ephes. 6. præcipit seruis, vt seruiant heris, non sicut hominibus, [illegible] sicut Domino, & propter Dominum.

Vers. 24. Vnusquisque in quo vocatus est, fratres, in hoc permaneat apud Deum] q. d. Veruntamen quisque in suo statu, siue herili, siue seruili, in quo vocatus est, & venit ad christianismum, permaneat.

Nota τὸ *apud Deum*, cui scilicet seruit & adhæret in christianismo & Ecclesia. q. d. In eodem statu, in quo vocatus & conuersus est, quisque permaneat in christianismo & Dei obsequio, ne Gentes causentur per christianismum seruos fieri inquietos, & ambire libertatem.

Vers. 25. *Quinta quæstio Corinthiorū, An virgines debeant manere virgines.*

De virginibvs (vt scilicet maneant virgines, & seruiant Deo in virginitate) præceptvm Domini non habeo: consilivm avtem do] vt id faciant. vnde cap. 38. Est hæc quæstio quinta Corinthiorum, An virgines in christianismo debeant manere virgines? Respondet Paulus, lege Christi nulli præcipi virginitatem, sed eamdem omnibus consuli.

A Ex hoc loco probatur communis illa Patrum sententia, qua asserunt cælibatum esse in potestate nostra, si illum à Deo petamus, & ad eum conemur heroicâ fortitudine, cooperemurque Dei gratiæ per debita media, ita vt quilibet sine coniuge cælebs viuere possit, si velit, quantumuis à natura vel habitu in libidinem procliuis sit. ita docet Tertull. libr. de Monogamia prope finem, Chrysost. Origen. & Hier. in cap. 19. Matth. Nazianz. orat. 13. Ambros. lib. de Viduis, August. in psal. 137. *Qui te hortatur*, inquit Aug. *vt voueas, ipse adiuuat vt reddas.* Et lib. 6. Conf. c. 11. *Vtique dares continentiam, si gemitu interno pulsarem aures tuas.* idem satis insinuat Paulus hoc v. & 7. vbi omnibus communiter consulit virginitatem: non consulitur, autem, vti nec præcipitur, nisi id, quod est in nostra potestate; id est, nisi id, quod possumus facere cum gratia Dei, quam scilicet Deus nobis præparauit & offert, si eam imploremus, eique cooperari velimus.

Cælibatus in cuiusque est potestate cum Dei gratia.

B Idem docet Christus Matth. 19. vbi Apostolis dicentibus, ob onera & difficultates matrimonij non expedire nubere; Christus illud approbans, subiungit Primò, *Non omnes capiunt verbum istud*, græcè οὐ χωροῦσιν, quod Orig. & Naz. orat. 31. de tribus eunuchorum generibus vertunt, *non omnes sunt capaces*: per capacitatem intelligentes propensionem naturalem ad castitatem, quam non omnes habent. Verùm meliùs alij passim, τὸ οὐ χωροῦσιν, vertunt, tamquam vasa non suscipiunt in se, non approbant, non comprehendunt, non amplectuntur castitatem, vtpote difficilem,

Quid sint eunuchi per impotentiam moralem.

Hinc Secundò, subdit Christus: *Sunt eunuchi qui se castrauerunt*, suâ scilicet liberâ voluntate se castos effecerunt, idque perpetuo voto firmarunt, C hoc enim significat vox *eunuchi*, scilicet impotentiam moralem: idem significat vox *castrauerunt.* Alioqui enim potiùs dixisset Christus: Sunt qui se castrant, aut Castrare nituntur. ita S. Hier. ibidem, Epiphan. hæresi 58. Fulgent. lib. de Fide ad Petrum c. 3. Aug. de Sancta virgin. c. 30.

Tertiò, addit Christus: hos eunuchos ita se castrasse; non propter molestias rei vxoriæ, non etiam propter Euangelium, vt meliùs illud prædicent, quemadmodum detorquent hæc Christi verba hæretici; sed propter *regnum cælorum*, scilicet promerendum. ita Orig. Hilar. Chrys. Euthym. ibidem & S. Aug. c. 23. lib. de Sancta virgin.

Quid significet: Qui potest capere, capiat.

Denique concludit Christus dicens: *Qui potest capere, capiat*, quæ verba sunt cohortantis & excitantis ad heroicam virtutem, æque ac ad præmium D illustre. Hisce ergo verbis Christus proponit omnibus consilium castitatis, quasi rem valde heroicam & eximiam. Non dicit Christus, inquit Chrysost. Non omnes possunt, sed Non omnes capiunt, id est, omnes quidem capere possunt, sed tamen non omnes capere volunt, & Hieron. *His*, inquit. *datum est à Deo castrare se, qui petierunt, qui voluerunt, qui vt acciperent, laborauerunt.*

Impossibile sæpè vocatur quod est difficile.

Dices, Quomodo ergo ait Christus: *Qui potest capere, capiat?* Hisce enim verbis significat, non omnes posse hoc capere. Respondeo, τὸ *qui potest*, tantùm significat rem hanc esse arduam & difficilem. q. d. Qui vult sibi vim inferre, qui vult omnibus viribus ad rem tam arduam conniti, ille eam capiat & apprehendat. Sic ille apud Comicum: *Non possum*, inquit, *mater hanc vxorem accipere. Non possum*, id est nolo, quia mihi difficile est, quia hæc vxor mihi non placet: & sic in Scriptura sæpe

sæpè impossibile vocatur id, quod est difficile. Rursum, non omnes possunt continere potentia propinqua, remota tamen possunt; quia possunt orare, suaque oratione & cooperatione parere sibi potentiam propinquam continendi.

Licet ergo non omnes habeant donum continentiæ quo actu contineant, sicut non omnes iusti habent donum perseuerantiæ, quo actu in gratia perseuerent: tamen sicut omnes iusti habent donum perseuerantiæ, quo possunt perseuerare si velint; ita omnes possunt habere donum continentiæ, si scilicet vires ad hoc à Deo petant, & Dei gratiæ per debita media cooperentur. Secùs est de dono prophetiæ, alijsque gratijs gratis datis, quæ sæpè nec orando, nec collaborando impetrare possumus. Quia tamen nonnulli natura & consuetudine in libidinem procliues, non eos habent animos, nec eum adhibent conatum & constantiam heroicam, quam cum Dei gratia possent sed facilè sinunt se à natura & consuetudine abduci, vt tentationi venereæ succumbant; hinc talibus & tam infirmis præstat inire matrimonium: *Melius enim est nubere quã vri.* ita Apostolus v. 2. 5. & 9.

Donum continentiæ oratione cõsequi possumus.

TAMQVAM MISERICORDIAM CONSECVTVS A DOMINO, VT SIM FIDELIS] Virginitatem, inquit, consulo, tamquam is, qui misericorditer assumptus sum ad gratiam Apostolici muneris apud Gentes, vt fideliter illis consulam. ita Ambr. Ansel. Theodor. q. d. Quo præ alijs Apostolis indignior, maiori gratia & misericordia vocatus sum ad apostolatum, eo magis in eo decet me esse fidelem, & fideliter consulere ijs, ad quos a Christo missus sum Apostolus.

Humilitas Pauli.

VERS. 26. EXISTIMO ERGO HOC BONVM ESSE] *Hoc*, scilicet virginitatem. ita S. Ambros. & alij. Vel aptiùs *hoc*, vt scilicet sint & maneant virgines, vti dixi v. præced.

PROPTER INSTANTEM NECESSITATEM] euangelizandi & discurrendi per totum orbem, inquiunt nonnulli: hoc enim cum vxore & multa prole tum fuisset difficile. Verùm Paulus non scribit hæc Apostolis aut Euangelistis, sed Corinthi ciuibus. Vnde alij accipiunt *necessitatem* persecutionum & fugarum in primitiua Ecclesia: virgines enim facilè, coniugati verò ægrè, vtpote vxore & prole grauati, tyrannos effugere poterant. Tunc ergo ob hæc pericula & fugas satius erat esse cælibem, quàm coniugatum. ita hæretici.

Sed hoc carpit Caluinus: fatetur enim ipse, Apostolum *hoc*, putà virginitatem & cælibatum, omnibus sæculis, etiam pacatis & nostris, toto orbe iam Christiano consulere; necessitatem ergo intelligit Caluinus inquietudinem & afflictiones varias, quibus Sancti in hac vita agitantur, ob quæ magis consulendus est cælibatus, quàm matrimonium. Sed hoc quoque remotius est & generalius.

Quomodo hæretici intelligunt satius fuisse olim cælibẽ viuere, quã coniugatũ.

Dico ergo: *instans hæc necessitas* est illa, quam in sequ. determinat & explicat Apostolus v. 28. & 29. estque duplex.

Quæ sit hic instãs necessitas.

Pro quo Nota Græcum ἐνεστῶσα duo significat, Primum *instantem*, id est, præsentem necessitatem. Sic enim Paulus opponit ἐνεστῶτα καὶ μέλλοντα, præsentia futuris, Rom. 8. 38. & 1. Corinth. 3. v. 22. & Græcis ἐνεστὼς χρόνος, est *præsens tempus*. Secundò propriè ἐνεστῶσα, id est *instans*, imminens, insistens, vrgens, incumbens necessitas. Vtraque significatio hic conuenit. Rursum, *necessitas*, Hebræis idem est quod angustia, afflictio, tribulatio, & quidquid hominem arctat, angustiat, stringit. Vnde Psaltes: *De necessitatibus*, id est de angustijs, *erue me*. Et sic Apostolus suas angustias, sæpè vocat *necessitates*.

Primò ergo, instans hæc necessitas est homini, & incumbens matrimonio, vrgensque rei vxoriæ difficultas, molestia, afflictio. scilicet onera vteri, partus dolores, educationes liberorum, curæ, timores, zelotypia, rixæ, familiæ apparatus, opum, affinitatum, statuum curandorum & augendorum sollicitudo; mariti dominatio, cholera, ebrietas, prodigalitas, paupertas, orbitates, & ex his perpetua animi distractio, & circa hæc occupatio. Hæc autem explicans v. 28. vocat *tribulationem carnis*, quam coniugij voluptati opponit. ita Ambros. Anselm. Chrysost. Theophyl.

Incommoda matrimonij.

Secundò, simpliciùs & planiùs, *Instans necessitas*, vel, vt vertit Erasmus, Vatablus & alij, *præsens necessitas* est vt Syrus אננקי דזבנא *ananki dezabna* necessitas temporis, id est, angustia præsentis vitæ, quæ nobis vitæque nostræ incumbit & imminet, eamque arctat & vrget, vt properet ad mortem & æternitatem. *Instans* ergo *necessitas*, est breuitas temporis, quod nobis datur ad æternitatis conquisitionem; quæ proinde non mundo, non coniugi, sed animæ & Deo danda est. ita Chrys. Anselm. & S. Hieron. lib. 1. contra Iouinian. *Necessitas*, ait, *hæc est breui moriendi*. q. d. Paulus: In hac breui vita necessitas est placendi Deo, & studiosè parandi victum & necessaria, scilicet bona opera, vt inde viuamus beati in tota æternitate. Ergo consulo virginitatẽ: hæc enim vni Deo intendere potest, cùm coniugati per onera coniugij distrahantur: sicut formica tota æstate colligit grana in hiemem, ita tu collige merita in æternitatem. Hanc enim necessitatẽ explicans v. 29. ait: *Hoc itaque dico fratres tempus breue est: reliquum est, vt qui habent vxores, tamquam non habentes sint, &c. præterit enim figura huius mundi.* q. d. ambis sponsam, prolẽ, vxorias voluptates? ijs inhias, in eas omnes cogitationes & curas defigis? moliris perpetuare familiam, nomen, genus? opes congeris, fundos coëmis, domos construis quasi perenniter hìc victurus? memineris illius Horatiani:

Alia explicatio instantis necessitatis.

Linquenda tellus, & domus, & placens
Vxor,

Primò, quid te fatigas, & laboribus excrucias? breuem voluptatem, fumos nominis & familiæ, quantis doloribus emis? quid longa speras? breue est quidquid hic vides, quidquid ambis, arcta est præsens vita. Ex sæculorum & temporum decursu viceni, triceni anni vitæ tuæ assignati & circumscripti sunt. Audi Poëtam:

Bona coniugij quàm caduca sint & citò peritura.

Vita summa breuis spem nos vetat inchoare longam.

Secundò, vrget te imminens mors: ad eam curris pernici cursu; instat iudicium, instat æternitas, longa inquam, & numquam finienda æternitas, arctat te Deus, cogitque vt ad eam te compares & festines.

Tertiò, præsentem hanc vitam, hoc breue tempus tibi dedit Deus, non vt hìc in coniugio voluptueris, non vt familiam stabilias, non vt præsentibus fruaris, non vt sedem figas, quasi hic diu vel in æternum mansurus; sed tantùm ad hoc, vt in eo quasi stadio virtutum decurras ad metam & brauium, ad beatam inquam æternitatem; vt in illam oculis, animo, mente intendas & contendas, vt hunc tibi omnibusque actionibus tuis scopum præfigas. Quare licet mundus plenus sit

Quare Deus hoc breue tempus vitæ in coniugio dederit.

infamia,

insania, nulla tamen maior aut potentior est, quàm quòd adeò negligat summa & sempiterna, & tanto studio sectetur infima & transitoria, cum tanto æternæ damnationis periculo.

Pulcher locus de breuitate vitæ & de morte instante.

Quartò, indies cogites: Tantum iam vitæ meæ demptum est, fortè non tantum superest: quot diebus viuo, totidem arctor & vrgeor ad mortem: quid si hodie, si cras illa obueniat? itáne vixi, vt mori non dubitem? cibósne comparaui, merita inquam bonorum operum, quibus in omnem æternitatem mihi viuendum est? in hoc vertitur cardo salutis tuæ: quin ergo in id totus incumbis?

Quintò, quid alia tractas? quid partiris animum in vxorem, proles, familiam, vt per diem vix semel de Deo, de cælo cogites? quin totum colligis in illud vnum quod est necessarium, vt cum Maria optimam partem eligas? quid lucro, quid opibus, quid statibus, quid iungendis affinitatibus inhias? *O curas hominum, ô quantum est in rebus inane! Stulte, hac nocte animam tuam repetent à te, quæ autem parasti cuius erunt?* Succedent immemores filij, pro quibus sudasti, laborasti, corpus morti, animam inferno oppignerasti, relinques ea ingratis heredibus: si grati sint, te ex inferno liberare non poterunt.

Salus animæ procuranda hoc breui tempore vitæ.

Sextò, quin misereris animæ tuæ; quin, inquam vnius animulæ tuæ, quam Deus tibi curandam & saluandam dedit, curam geris? quin animum à coniugio, à sponsa, a liberis; cogitationes à familia, à negotijs & curis vxorijs, quæ te terræ & terrenis immergunt, distrahunt, absorbent, auocas?

Fructus & commoda cælibatus.

Septimò, quin cælibatum quem sua deo, amplecteris? dabit ille otium cogitandi, non quomodò mundo, sed quomodo Deo placeas, quomodo ad iter in cælum te compares, quomodo rationes tuas ad iudicium futurum componas & adæques, quomodo Deo te sistas: scilicet dabit ille facultatem sine impedimento, liberè & expeditè Domino seruiendi, Dominum assiduè obsecrandi, vt orationibus, ieiunijs, eleemosynis insistendo merearis pariter in cælo, in gloria excellere, & vicinus Deo assistere, eoque beatissimè frui in omnem æternitatem, vbi cum B. Agnete apud S. Ambrosium ser. 90. semper canas: *Illi sum iuncta in cælis, quem in terris posita tota animi intentione dilexi.* Et. *Regna mundi, & omnem gloriam eorum contempsi propter amorem Domini mei Iesu Christi, in quem credidi, quem dilexi, in quem speraui,*

Denique Maldonatus in Notis manuscr. *Propter instantem necessitatem*, id est, ait, propter instantem finem mundi, vt ad eum nos comparantes, non implicemur matrimonio & terrenis negotijs. vnde v. 29. de eo ait: *Tempus breue est.*

Ex dictis ruit argumentum Iouiniani & Caluini: Apostolus, inquiunt, instans vel præsens opponit futuro: ergo, si cælibatus bonus est tantùm propter instantem necessitatem, non erit bonus ob futuram mercedem.

Dupliciter virgines coniugatis præstare.

Respondeo, falsum est antecedens; imò, vt dixi, instans vel præsens necessitas est, quæ nos vrget vt per cælibatum in hac breui vita cogitemus & paremus nobis æternam mercedem. Quinimò S. Hieron. lib. 1. contra Iouinianum: Addit, inquit, Apostolus præsens futuro, ne quis putet virgines feliciores esse quidem quoad spiritualia, non autem quoad carnalia, cùm in vtroque coniugatis præstent, & in vtraque vita, tam in tempore, quàm in æternitate. Idem docet, & disertè refellit hoc argumentum Caluini S. August. libr. de Sancta virgi-

A nit. c. 22. tom. 2. & Apostolus hic v. 33. & 35. vt ibi fusiùs ostendam.

QVONIAM BONVM EST HOMINI SIC ESSE] τὸ *quoniam* non causam reddit: redderet enim causam suiipsius, quasi diceret, *Bonum est quoniam bonum est*, vox ergo *quoniam* respicit & reuocat id quod præcessit: Apostolus enim per epanalepsin, repetit id quod dixit, vt illud inculcet. q.d. Existimo bonum esse manere virginem propter instantem necessitatem; *quoniam*, id est, quòd, inquam, homini sit bonum sic esse, scilicet in virginitate.

SI NVPSERIT VIRGO, habilis scilicet ad nubendum, putà libera & innupta, nec Deo consecrata. ita Theodor. Theophyl. Photius. & S. Hieron. suprà: talis nubendo NON PECCAVIT] vide dicta v. 2. VERS. 28.

Quæ tribulatio carnis vocetur.

TRIBVLATIONEM TAMEN CARNIS HABEBVNT HVIVSMODI] aperientes sibi per coniugij copulam dolorum officinam, inquit S. Basilius lib. de Sancta virginit. ante fin. B Vocat Apostolus *tribulationem carnis*, coniugij, liberorum & familiæ onera, quæ iam dixi, de quibus S. Aug. lib. de Sancta virgin. c. 16. S. Ambr. lib. 1. de Virgin. & S. Hier. contra Iouinian. *Tribulationem* ergo *carnis* appellat eam, quæ circa carnem & carnalia versatur, quæque carnem affligit. Hanc opponit voluptati carnis, quæ est in coniugio: illa enim per hanc tribulationem, vtpote longè grauiorem, ita opprimitur & eliditur, vt vix sentiatur. Voluptas enim quæ est in actu coniugali valdè vilis est, brutalis, faciens hominem epilepticum, vti dicebat Alexander Magnus, & verecundiæ plena, & momento transit, statimque innumeris incommodis compẽsatur. C Mox enim à conceptu subeunt fastidia, insomnia, vertigines, melãcholiæ, præcordiorum angustiæ, absurdi appetitus, & naturæ totius perturbatio. Sequuntur partus dolores acerrimi, qui multis mortem afferunt. Secundò, proles edita, mox quotidie & cõtinuò mundanda est, cibanda, fascianda, vestienda, reponenda, cunis agitanda vt dormiat, eximenda vt sugat, disponenda vt exoneret, verbis & cantu assiduè mulcẽda ne ploret: ita vt matres totos dies & noctes circa infantes occupentur, nec aliud ferè facere aut cogitare possint. Omitto sordes, pedorem, eiulatus, morbos, pericula tam matrum quàm paruulorum. Tertiò, proles grandior effecta maiores affert curas & dolores. Quantus dolor si contingat eam extingui, si malo consortio ad flagitia & dedecora abripi? si rebellem parentibus se præbeat? si alea & poculis bona parentum consumat? D si inconsulto matrimonio se inuoluat? Etsi enim parentes sint sanctissimi, tamen sæpè contingit, vt filij sint scelerati, itaque grauissimè parentes crucient. Exempla sunt in Adamo & Cain, in Noë & Cham, in Abrahamo & Ismael, in Isaac & Esau, in Iacob & Ruben ceterisq; omnibus ferè eius filijs, in Dauid, Amnon & Absalom, alijsque plurimis.

Coniugij voluptas fœda.

Tria homini Dei seruanda monebat S. August.

Ob hæc coniugum onera, hancque tribulationem S. Augustinus secutus S. Ambrosium nulli vmquam coniugem & coniugium suadere voluit, *Hacq; tria homini Dei seruanda monebat*, inquit, Posidonius in Vita S. Augustini c. 27. *Primum vt vxorem cuiquam numquam posceret. Secundum, vt militare volentem ad hoc non commendaret. Tertium, vt in sua patria petitus ad conuiuium non iret, causamq; singulorum dabat. Primi, ne, dum inter se coniugati iurgantur, eum maledicãt, per quẽ cõiuncti sunt. Secundi, ne militia commendatus malè agens, suã culpã suffragatori tribueret.*

büeret. Tertij, ne per frequentiam in patria conuiuijs constitutus, temperantiæ amitteretur modus.

EGO AVTEM VOBIS PARCO] quòd eligatis statum tribulationum, scilicet matrimonium, indulgeo, non retraho. ita Ambrosius.

VERS. 29. HOC ITAQVE DICO, FRATRES: TEMPVS BREVE EST] *ὁ καιρὸς συνεσταλμένος, tempus*, id est vitæ nostræ spatium, *contractum est*; & vt Tertull. legit *in collecto est*; vt cogitemus nos hic non quasi inquilinos vxoribus, & rebus quibusuis præsentibus frui; sed ijs quasi peregrinos ad breue tempus vti debere, vt tendamus ad gloriosam illam ciuitatem, in quam quasi ciues æterni conscribemur. Amplius hoc tempus accipit Ambros. scilicet tempus sæculi huius. q.d. Breue est omne hoc tempus, & imminet dies iudicij: non ergo temporaneis sæculi voluptatibus immoremur, sed cõparemus nos ad iudiciũ.

RELIQVVM EST, VT ET QVI HABENT VXORES, TAMQVAM NON HABENTES SINT] vt scilicet non magnopere rei vxoriæ afficiantur, vt animum, mentem atque amorem magis in Domino, quàm vxoribus defigant. ita Ambros. & Anselm. Addit S. August. l. 1. de Serm. Domini in monte c. 14. in fine; vt pari consensu, si fieri potest, castitatem seruent.

VERS. 30. ET QVI EMVNT, TAMQVAM NON POSSIDENTES] perpetui nimirum, sed tamquam vsufructuarij ad vitam. Vetat enim Paulus hic immodicum rerum vsum & affectum, quasi non illas possideamus, sed ab illis possideamur, vt scilicet non apponamus cor rebus momentaneis, nec nimio affectu inhæreamus vlli creaturæ ita fluxæ. ita Anselmus. Pulchrè S. Aug. tractatu 40. in Ioannem, cuiuis diuiti modum vtendi pecunijs præscribens: *vtere*, inquit, *nummo quemadmodum viator in stabulo* (in hospitio: hinc olim hospes vocabatur stabularius, vt patet Lucæ 10. 35.) *vtitur mensa, calice, vrceo; dimissurus, non permansurus.*

Vetat Paulus immodicum verũ vsum.

Hoc ipsum vt Iudæos efficaciter doceret Deus, instituit annum quinquagesimum iubilæi, sanxitque, vt illo anno omnes agri & prædia coëmpta ab emptore redirent sine pretio ad priorem dominum: qui ea vendiderat, cuius sanctionis causam dat Leuit. 25. 23. dicens. *Terra quoque non vendetur in perpetuum: quia mea est, & vos aduenæ & coloni mei estis, vnde cuncta regio possessionis vestræ sub redemptionis conditione vendetur.* q.d. Ego Deus altum, transcendẽs, verum ac proprium in terram vestram habeo dominium; quare licet mihi quas volo conditiones venditioni eius apponere, maximè cùm in eam vos, tamquam aduenas & colonos induxerim, talesque semper manere velim. Quare volo & statuo, vt possessiones quælibet anno iubilæi redeant ad priores dominos, idque hac de causa: vt nimirũ sciatis, inquit Philo lib. de Cherubim, solum Deum propriè rerum omnium esse dominum & possessorem; homines verò, earum tantùm habere vsumfructum ad vitam, non verò dominium. *Hinc liquet*, inquit Philo, *nos alienis vti possessionibus: nec gloriam nec diuitias, nec honores, nec imperia, nec aliud quidpiam, vel corporis vel animi proprium, quasi hæc iuris & dominij nostri sint, possidemus; sed eorum vsumfructum, dum hic viuimus, habemus solum.*

Quare apud Iudæos Deus instituit quinquagesimũ annum iubilæi.

Quis sit annus iubilæi.

Nostra non sunt quibus fruimur.

VERS. 31. ET QVI VTVNTVR HOC MVNDO, TAMQVAM NON VTANTVR] *ὡς μὴ καταχρώμενοι*, id est, *tamquam non abutentes*, scilicet non nimiùm eorũ vsui adhærentes. Noster Interpres verbum compositum in Græco accepit pro simplici, vti sæpè Græci

A faciunt: *tamquam non abutentes*. id est, *tamquam non vtentes*, scilicet vsu firmo & tenaci, quod est abuti. Vtendum enim est re taliter, qualis est, mundo ergo fluxo fluxè & quasi obiter vtendum est, tamquã eo non vtaris: sin mundo adhærere vis, eo abuteris; quia re fluxa quasi non fluxa, sed firma, solida & stabili vteris. Abusus enim, ait Theophyl. est superfluus vsus, & modum ac naturam rei exuperans. Hinc Syrus vertit, *qui vtuntur hoc mundo, præter æquum vsum non vtantur.* Sic abuti, pro plenè vti capitur c. 9. v. 18. Quocirca S. Basilius in Reg. breuior. interrog. 70. *Abusum*, inquit, *damnat Apostolus, cum dicit: Tamquam vtentes hoc mundo, non tamquam abutentes. Vsus enim modum, ipsa inuitabilis rerum ad vsum pertinentium necessitas definit. Qui autem vltra necessitatem progreditur, is aut intemperantis habendi cupiditatis, aut voluptatis libidinis, aut inanis gloriæ*
B *morbum habet.*

Quid sit abusus.

Præclarè S. Leo ser. 5. de ieiunio septimi mensis: *In dilectione Dei*, inquit, *nulla nimia: in dilectione autem mundi, cuncta sunt noxia. Et ideo æternis bonis, inseparabiliter est inhærendũ, temporalibus verò transeunter vtendũ est, vt peregrinantibus nobis & ad patriam redire properantibus, quidquid de prosperitatibus mundi huius occurrerit, viaticum sit itineris, non illecebra mansionis. Ideo Apostolus prædicat dicens: Tempus breue est; reliquum est, vt qui habent vxores, tamquam non habentes sint, &c. Præterit enim figura mũdi huius. Sed quod de specie, de copia, de varietate blanditur, non facilè declinatur, nisi in illa visibiliũ pulchritudine creator potiùs quàm creatura diligatur.* Idem ser. 11. de Quadr. citatis hisce Apost. verbis, subdit: *Beata enim mens quæ peregrinationis suæ tempora, casta sobrietate trãscurrit, & in iis per quæ necesse est eã ambulare, nõ remanet, vt hospita magis quàm domina terrenorũ, nec*
C *affectibus sit innexa humanis, nec promissionibus desit diuinis.*

PRÆTERIT FIGVRA HVIVS MVNDI] *Præterit* Græcum *παράγει*, verti etiam potest, *decipit*, vel trãsuersum agit, figura & species mundi: nam, vt ait Aug. ep. 39. ad Licentiũ: *Vincula huius mundi asperitatem habent veram; iucunditatem falsam; certum dolorem, incertam voluptatem; durum timorem, timidamq; quietem, rem plenam miseriæ, spem beatitudinis inanem: his tu inseras manus & pedes?* Idem serm. 23. de Verbis Apostoli: *Temporalia*, inquit, *bona, non cessant nos inflammare ventura, corrumpere venientia, torquere trãseuntia: concupita inardescunt, adepta vilescunt, amissa vanescunt.* Et S. Bern. Noli, ait, *amare præsentia, quæ possessa onerant, amata inquinant, amissa cruciant.*

Falsa mũdi delectatio.

Rursum D. Gregorius l. 6. ep. ad Andream: *Vita,*
D inquit, *nostra nauiganti est similis: is namque qui nauigat, stat, sedet, iacet, vadit, quia impulsu nauis ducitur. Ita ergo & nos sumus, qui siue vigilantes, siue dormientes, siue tacentes, siue loquentes, per momenta temporum ad finem quotidie tẽdimus. Cũ igitur finis nostri dies aduenerit, vbi nobis erit omne quod modò cũ tanta cura quæritur, & cũ sollicitudine congregatur? Nõ ergo honor, non diuitiæ quærendæ sunt, quæ dimittuntur. Sed si bona quærimus, illa diligamus, quæ sine fine habebimus si autẽ mala pertimescimus, illa timeamus, quæ à reprobis sine fine tolerãtur.* Vnde eidẽ Andreæ mox consulit paruo huius vitæ & peregrinationis tẽpore *sacris lectionibus vacare, cælestia verba meditari, in æternitatis amore se accendere, de terrenis rebus secundùm vires bona opera agere, & regnũ perpetuũ in eorum remunerationem sperare. Sic autem viuere iam in æternitatis vita partem habere est.* Ita S. Hilari. ait S. Hieron.

ron. in eius Vita, *singulos hortabatur præterire figuram mundi, & eam esse veram vitam, qua vita præsentis emeretur incommodo.*

FIGVRA] Græcè σχῆμα, id est, habitus, species status mundi fugax. ita Ambros. & Anselm.

Nota. Mundo non tribuit Apostolus formam: hæc enim solidior est & constantior. sed figuram, quæ mobilis est. fugax, euanida, vt dixi Rom. 12. v. 2. *Nolite*, ait Anselmus, *constanter mundum diligere, quando ipse, quem diligitis, non potest constare, incassum cor quasi manenter figitis, dum fugit ipse, quem amatis.* Si mundus fugit, ergo & nuptiæ, & omnia quæ mundo clauduntur.

Præterit ista dies, nescitur origo secundi;
An labor, an requies, sic transit gloria mundi.

Et vt noster Lipsius vir tam sapiens, quàm homine & humanis cunctis celsior, cùm de scientiarum & rerum humanarum vanitate sæpè & familiariter B colloqueremur, magno animi sensu solebat dicere, quod diu præmeditatũ suo sepulchro inscribi iussit:

Vis altiore voce me tecum loqui?
Humana cuncta, fumus, vmbra, vanitas,
Et scenæ imago, & verbo vt absoluam, NIHIL.

Morale, quàm breue sit mundi gaudium & fallax. Est enim mundus instar scenæ, in qua peragitur fabula vitæ huius, homines personæ sunt, intrant, abeunt: locus theatri est terra. *Generatio præterit,* inquit Ecclesiastes c. 1. vers. 4. *& generatio aduenit; terra autem in æternum stat.* Duæ in scena sunt portæ, ingredientibus ortus: egredientibus occasus, siue mors; vestes quisq; hîc commodato accipit: qui regem agit, non auferet secum purpuram, quam hîc gestauit, breui finitur hæc comœdia. Audi Senecam:

Prima quæ vitam dedit hora, carpsit.

Omnia sunt transitoria. Vulgò dicimus. Dic mihi, ô villa, ô domus, ô præbenda, ô pecunia quot dominos habuisti, & quot C adhuc habitura es? Dic, vbi Salomon ille rex sapientissimus, vbi Samson fortissimus. vbi Absalom pulcherrimus, vbi Cicero disertissimus, vbi Aristoteles acutissimus? Tot clari proceres, tot rerum spatia, tot ora Præsulum, tot membra fortia, tot mundi principes, tanta potentia? in ictu oculi clauduntur omnia. O esca vermium! ô massa pulueris! ô ros. ô vanitas, quid si extolleris? quid quæris? quid ambis? felix qui potuit mundum contemnere.

Pulcherrimè & breuissimè singularum rerum quæ sunt in hoc mundo fugacem vanitatem, sigillatim & quasi punctim perstringens describit Nazianz. tract. de Vitæ itineribus, qui extat sub finem operum eius: *Quis sum?* inquit, *vnde in vitam veni?* *Singularum rerum humanarum vanitatem & fugacitatem punctim tangit Nazianz.* *quis rursus, postquam aliquantisper terræ gremio retentus, a puluere ad vitam rediero, futurus sum? vbinam* D *tandem me Deus collocabit? multæ quippe ærumnosa vitæ huius via sunt. nec vllum bonum apud homines est, quod non aliquid vitij admixtum habeat. Atque vtinam non maiorem quoque partem mala sibi vendicarent? Insidiæ sunt opes. sublimiumq; thronorum & dignitatum fastus mera sunt insomnia. Imperio alterius subesse graue ac molestum; paupertas pedica. Pulchritudo porro breuis. atq; fulgetri similis; iuuentus nihil aliud, quam temporis feruor; canities tristis vitæ occasus. Sermones vere alati. gloria aër. nobilitas vetus sanguis, robur cum apro commune, satietas petulans, matrimonium vinculum, liberorum copia cura necessaria mater, orbitas morbus, forum vitiorum schola, quies imbecillitas, artis abiectorum hominum, angustus alienus panis, agricultura labor, nauigantium maior pars in orco, patria pro-* *Apriam barathrum, externa regio probrum.* Deinde omnia simul complectens eorum vanitatem multis aptisque similitudinibus spectandam proponit, aitque: *Omnia denique mortalibus laboriosa sunt, humana omnia metus, risus, lanugo, vmbra, ros, flatus, volatus, vapor, insomnium, fluctus, nauis vestigium, aura, puluis, orbis quidam perpetua conuersione similia omnia voluens, nunc stabilis, nunc rotans; nunc labilis, nunc fixus anni temporibus, diebus, noctibus, laboribus, morte, mæroribus, voluptatibus, morbis, calamitatibus, secundisq; rerum successibus. Nunc verò non sine magna sapientia hoc à te, Christe, constitutum est, vt res omnes huius vitæ incertæ atque instabiles sint: nempe vt rerum firmarum stabiliumq; amore ac desiderio inardescamus; vtq; discamus à stulta carnis cogitatione mentem abrumpere, imaginemq; illam quam diuinitus accepimus, puram atque integram conseruare, vitam ab hac vita alienam ducere, ac denique cum altero mundo mundum hunc commutando difficultates omnes huius vitæ molestiasq; forti animo perferre.* *Idem multis similitudinibus declarat Nazianz.*

Vita fluxus comparatur cum torrente à S. Aug. Aptè quoq; S. Aug. in ps. 109. ad illud: *De torrenti in via bibet;* *Torrens,* inquit, *profluxio mortalitatis humana est: sicut enim torrẽs pluuialibus aquis colligitur, redundat, perstrepit, currit, & currendo decurrit, id est, cursũ finit: sic est omnis iste cursus mortalitatis. Nascũtur homines, viuunt, moriuntur, & alijs morientibus alij nascuntur. Quid hic tenetur? quid hic non decurrit? quid non quasi de pluuia collectum it in mare, in abyssũ?*

Figura hæc mundi facit eum personatum & laruatum. Sicut ergo si quis tibi equum phaleratum venderet, phaleras demeres, equi corpus & membra considerares, antequam eum emeres: ita & hic facito. Personatos tibi honores, laruatas voluptates, phaleratas diuitias mundus vendit: tolle phaleras, tolle laruas: introrsum quid lateat, considera, videbis omnia exilia, gracilia, inania esse.

Patheticè vero Sapiens c. 5. v. 8. impiorum querelam, & seram pœnitentiam huius vanitatis adamatæ describens, eamdem comparat tenui vmbræ, nuntio percurrenti, naui mare secanti, aui transuolanti, sagittæ emissæ, lanugini, spumæ, fumo, vento, hospitio vnius diei. Hæc ipsa fusiùs explicat S. Hier. epist. ad Cyprianum, explanans verba illa psal. 89. *Mille anni ante oculos tuos tanquam dies hesterna quæ præterijt. Æternitati,* inquit, *comparata, breuis est omnium temporum longitudo.* Et inferius explicans v. 6. *Manè sicut herba transeat, manè floreat & transeat, vespere decidat, induret & arescat. Sicut enim,* inquit, *mane virens herba, & suis floribus vernans delectat oculos contemplantium, paulatimq; marcescens amittit pulchritudinem, & in fœnum, quod conterendum est, vertitur: ita omnis species hominum vernat in paruulis, floret in iuuenibus, viget in perfectæ ætatis viris; & repente dum nescit, incanescit caput, rugatur facies, cutis priùs extenta contrahitur, & extremo fine, quod hic dicitur vespere, id est senectute, vix moueri potest: ita vt non cognoscatur quis prior fuerit: sed penè in alium commutetur, ac denique, vt Symmachus vertit psalmo illo 89. v. 10. succidimur repente & auolamus.* *Vita breuitas ex S. Hieron.* *Vitæ caducæ similitudo.*

VOLO, velim (vide dicta v. 7.) AVTEM VOS SINE SOLLICITVDINE ESSE] ac consequenter in virginitate & cælibatu, viuere. VERS. 32.

QVI CVM VXORE EST, SOLLICITVS EST QVOMODO PLACEAT VXORI] Mulier, inquit Plautus, & nauis numquam satis ornantur: qui ergo opus quærit, vxorem ducat, & nauim instruat. VERS. 33.

ET DIVISVS EST] in multas nimirum curas distractus, vt vni Domino vacare non possit, sed par-

rem Deus, partem & potiorem vxor & filij sibi vendicent. ita Ambros.

Nota, Græcos. Chrysost. Oecumen. Theophyl. Basil. & Syrum hæc sequentibus iungere, sic: μεμέρισται ἡ γυνὴ καὶ ἡ παρθένος, *diuisa est mulier*, siue *vxor & virgo*. q. d. Diuersa sunt vxoris & virginis studia. aut, vt Chrysost. virginem à non virgine definit & diuidit otium & negotium; virgo otium, non virgo negotium agit. Sed S. Hier. lib. 1. contra Iouinian. asserit hanc lectionem non esse Apostolicæ veritatis; iamque Græca & Latina aliter distinguunt, eo sensu, quem iam dedi.

VERS. 34. ET MVLIER INNVPTA ET VIRGO COGITAT, μεριμνᾷ sollicitè meditatur, & curat, QVÆ DOMINI SVNT, VT SIT SANCTA CORPORE, ET SPIRITV] *Sancta*, id est, pura & immaculata, *Virgo*, inquit, Oecumen. *corpore sancta est, propter castitatem; spiritu autem sancta est, propter familiaritatem cum Deo, & spiritus sancti inhabitationem.*

Quomodo virgo corpore sit sancta & spiritu.

Nota hic locum apertissimum pro consilijs Euangelicis, & nominatim virginitatis: hanc enim crebrò hic commendat & consulit Paulus, vt v. 7. 8. 25. 26 34. 35. 40. Vnde Petrus Martyr & Beza hic fatentur virginitatis custodiam, non tantùm ad vitandas temporarias curas & molestias, meliorem esse matrimonio, vti voluit Lutherus; sed etiam hoc præstare, quòd aptior sit cultui Dei. Addunt tamen, eamdem in se non esse Dei cultum vel certe non maiorem, nec meliorem matrimonio.

Virginitas in se est virtus, præstatque matrimonio, id patet quatuor rationibus.

Verum certum est virginitatem in hoc statu esse in se virtutem illustrem, qua Deus honoratur & colitur, longè meliorem & præstantiorem matrimonio, & præmia longè maiora mereri, adeoque aureolam propriam in cælis. Dico, in hoc statu: nã in statu innocentię virginitas non fuisset virtus, imò non fuisset, vti nec concupiscentia.

Iam quod dixi probatur Primò, quia Apostolus docet hic virginitatem esse sanctitatem corporis & spiritus. & per eam nos placere Deo. Sensus enim est: Sicut mulier coniugata cogitat quomodo se pulchram conseruet & ornet, vt viro placeat; ita virgo cogitat quomodo seruet corporis integritatem & sanctitatem, vt sit casta corpore & mente, vt ita placeat Deo (ita Anselm. Theophyl. Oecumen. Chrysost. & alij passim) vtque hanc castitatem orationibus, alijsque virtutibus ornet & augeat, quò magis placeat Deo, vt innuit Ambrosius: ergo per castitatem virginalem virgo placet Deo, adeoque ipsa castitas & virginitas est sanctitas. Ita enim eam hîc vocat Apostolus: si virginitas est sanctitas, profectò est & Dei cultus.

Secundo, vers. seq. Apostolus cælibatum vocat honestum, id est, honestiorem matrimonio: ergo cælibatus est virtus. Virtutis enim proprium obiectum est bonum honestum.

Tertiò, virginitas & cælibatus per se est pars temperantiæ, eiusque actus heroicus, elicitus scilicet à summa castitate, fortitudine & lucta, estque perfecta refrænatio concupiscentiæ; & sæpè à charitate, religione, voto imperatur. Vnde sic argumentor: Sicut concupiscentia, maximè libidinis, in se mala est, ita eam frænare in se bonum est, & Deo gratum; & magis eam frænare, magis bonum est, & magis Deo gratum: atqui virginitas magis, imò in totum refrænat concupiscentiam, cùm coniugium illi indulgeat: ergo virginitas maius bonum est, & Deo gratior ac melior matrimonio, idq; di-

A sertè docet Apostolus v. 38, *Qui matrimonio*, inquit, *iungit virginem suam bene facit; & qui non iungit, meliùs facit*: quia nimirum facit opus melioris & præstantioris virtutis. Vnde Fulgent. epist. 3. cap. 4. *Adeò*, inquit, *virginitas virtus est, vt a virtute nomen acceperit virgo.* Et S. Hieron. lib. 1. contra Iouinian. *Virginitas*, ait, *hostia Christi est.*

Nomen virgo à virtute denominatur.

Denique id expressè contra Iouin. Caluinum, & similes docent S. Ambros. Augustin. Chrysost. Athanas. Basil. libris quos ad hanc rem probandam de virginitate ex professo scripserunt, atq; S. Thomas 2. 2. qu. 152. & ibidem Scholastici, omnesque Catholici Doctores.

Præclarè S. Aldhelmus Occidentalium Saxonum Episcopus sub annum Domini 680. tom. 3. Bibliothecæ SS. Patrum, in libello de Laudibus virginitatis cap. 9. *Cùm tres*, inquit, *sint status in Ec-*
B *clesia, virginitas, cælibatus, & coniugium, ex reuelatione angelica didicimus. si meritorum ratio habenda est, cum has inter virtutes constituendum esse ordinem, vt sit virginitas aurum, cælibatus argentum, coniugium æramentum: virginitas diuitiæ, cælibatus mediocritas, coniugium paupertas: virginitas pax, cælibatus redemtio, coniugium captiuitas, virginitas sol, cælibatus lucerna, coniugium tenebræ: virginitas regina, cælibatus dominus, iugalitas ancilla.* Hæc ille.

Inter tres in Ecclesia status virginitas præstat.

Virginitas est aurum, cælibatus argentum, coniugium æramentum.

Tertull. quoque lib. de Pudicitia: *Pudicitia*, inquit, *flos morum, honor corporum, decor sexuum, fundamentum sanctitatis, præiudicium omnis bonæ mentis: quamquam rara, vixq; perpetua, tamen aliquatenus in sæculo morabitur, si disciplina persuaserit, si censura compresserit.*

Laus pudicitiæ.

Denique *S. Martinus videns pratum, cuius vnam*
C *partem boues depauerant; secundam porci suffoderant; tertiam illæsam, quæ diuersis floribus quasi picta vernabat, dixit: Prima pars speciem gerit coniugij, quæ à pecore depasta, etsi non penitus gratiam amisit herbarum, nullam tamen florum retinet dignitatem. Secunda quam porci pecora immunda foderunt, fornicationis fœdam imaginem prætendit. Tertia, quæ nullam sensit iniuriam, gloriam virginitatis ostendit: vnde herbis fœcunda luxuriat, fœni in ea fructus exuberat, & vltra omnem speciem distincta floribus, quasi gemmis micantibus ornata radiat.* ita Sulpit. dialog. 2. c. 11.

Ex hisce collige octo prærogatiuas virginitatis & vitæ cælibis. Prima est, quòd sit imitatio vitæ & integritatis angelicæ. Angeli enim non nubunt, sed toti Deo intendunt & famulantur: idem faciunt & virgines. Audi S. Athanas. lib. de Virginitate sub fi-
D nem: *O virginitas opulentia indeficiens, corona immarcescibilis, templum Dei, domicilium Spiritus sancti, margarita pretiosa, mortis & inferni profligatrix, angelorum vita, corona Sanctorum*, &c. Et Chrysost. lib. de Virginit. c. 11. *Virginitas* ait, *tanto nuptijs præstat, quanto cælum terræ, quanto hominibus angeli antecellunt.* Et S. Aug. lib. de Sancta virgin. c. 13. *Virginalis*, ait, *integritas angelica portio est, & in carne corruptibili incorruptionis perpetua meditatio.* Rursum hæc est angelorum familia illa noua, quam Christus in terra instituit; vt docet S. Hieron. epist. 22. ad Eustochium. *Statim*, inquit, *vt filius Dei ingressus est super terram, nouam sibi familiam instituit, vt qui ab angelis adorabatur in cælo, haberet angelos in terris.* vide S. Fulgent. epist. 3. ad Probam. c. 9.

Octo excellentiæ virginitatis. Prima.

Secunda est, quòd virginitas sit holocaustum, vt ait S. Hieron. in psal. 95. corpus enim, & cum corpore mentem addicit & consecrat Deo, rebusque diuinis vnde S. Ignatius epist. ad Tarsenses, virgines

Secunda.

vocat

vocat *sacerdotes Christi. Eas, inquit, quæ in virginitate degunt, in pretio habere, tanquam Christi sacerdotes.* Hinc S. Ambros. in ps. 118. 5. virgines vocat. *Martyres*: grauiorem enim sæpe habent luctam quàm Martyres, cùm amores & vitales animæ concupiscentias pro Deo obtruncant.

Tertia. Tertia, quod virgo connubium spirituale ineat cum Christo, vti dicam epist. 2. cap. 11. v. 2. Proles huius coniugij sunt non corporales, sed spirituales; puta primò, opera virtutum: secundò, eleëmosynæ, aliaque officia charitatis: tertiò, exempla sancta, quibus plures animas ad Christi obsequium adducunt, itaque eas Christo pariunt. Ita S. Cæcilia Valerianum maritum, Tiburtium fratrem, aliosque non tantùm Christianos, sed & virgines & Martyres effecit. Vnde de ea canit Ecclesia: *Domine Iesu Christe seminator casti consilij suscipe seminum fructus quos in Cæcilia seminasti.* Et: *Cæcilia famula tua quasi apis tibi argumentosa deseruit.*

Quarta. Quarta, quòd virgines plus ceteris à Christo amantur: Christus enim quasi sponsus, virgines quasi sponsas suas adamat, vti docet S. Ambro. lib. 1. de Virgin. Rursum amat eos tanquã milites suos: vnde ibidem Ambrosius: *Hæc est*, inquit, *militia illa cælestis, quam laudantium exercitus angelorum promittebat in terris.* Vnde de his militibus S. Chrys. hom. 71. in Matth.

Quinta. Quinta, quòd virgines sint nobilissima pars Ecclesiæ. Audi S. Cypr. lib. de Disc. & habitu virgin. *Nunc nobis ad virgines sermo est, quarum quo sublimior gloria est, eo maior & cura est. Flos est ille Ecclesiastici germinis, decus atq; ornamentum gratiæ spiritualis, læta indoles, laudis & honoris opus integrum & incorruptum Dei imago respondens ad sanctimoniam Domini, illustrior portio gregis Christi.* Et S. Hier. l. 2. contra Iouinian. *Virginibus, ait, & continentibus quasi gemmis pulcherrimis Ecclesiæ monile decoratur.* Et Ecclesiast. c. 26. *Omnis*, inquit, *ponderatio non est digna animæ continentis* in coniugio, de eo enim loquitur, multò ergo magis omnino continentis in cælibatu.

Hinc S. Athan. libr. de Virgin. docet virginitatem esse notam veræ religionis & Ecclesiæ, nam vera religio virginitatem & cælibatum suadet, complectitur, extollit; infidelitas & hæresis dissuadet, abijcit, deprimit. Et S. Ambr. lib. de Viduis: *Illi*, ait, *qui deorum suorum adulteria & probra venerantur, cælibatus & viduitatis statuére pœnas, vt æmuli criminum, mulctarent studia virtutum.*

Quare hæretici & infideles non sunt, nec esse possunt virgines: sine gratia enim Dei (cuius initiũ est fides) impossibile est inter tot carnis illecebras & tentationes, virginitatem seruare & tueri. Vnde S. Athan. in Apolog. ad Constantinum Imp. *Nusquam alibi*, inquit, *sanctum illud & caleste æterna virginitatis mandatum feliciter adimpletur, nisi duntaxat apud Christianos.*

Sexta. Sexta, quòd, vt ait S. Cypr. suprà *nuptiæ repleant terram, continentia cælum*; adeoque, vt ait S. Basilius, *virgines anticipent gloriam resurrectionis.* in hac enim vt ait Christus, non nubent, neque nubentur.

Septima. Septima, quod virgines in cælis eximium habeant præmium & coronam, quodque sequantur Agnum quocumque ierit, cantantes canticum nouum, quod nemo alius canere potest. Apocal. 14. v. 3. & 4.

Octaua. Octaua, quòd virginitas faciat hominem similem Deo & S. Trinitati. de quo v. seq. Atque hæc omnia tam locum habent in virginibus quæ domi, quàm in ijs quæ in monasterio degunt. Tempore enim S. Pauli & Ignatij necdum erant monasteria, cùm ipsi ergo consulunt & laudant virginitatem; consulunt & laudãt eam quæ domi seruabatur. Ita Philippus diaconus domi habebat quatuor filias virgines, Act. 21. 9. quæ etiam spiritu prophetico præditæ fuerunt, vt ibidem dicitur; idque in præmium virginitatis, ait S. Hier. ad Demetr. Philippus Apostolus ante Apostolatum tres genuit filias, quarum duę in virginitate consenuerunt, vt ait Polycrates apud S. Hieron. lib. de Scrip. Eccl. in Polycrate. S. Tecla hortatu S. Pauli coluit virginitatem, vti testatur S. Ambros. lib. 2. de Virginit. Eamdem coluerunt S. Iphigenia filia regis, hortatu S. Matthæi. vt testatur Abdias in eius Vita; & S. Flauia Domitilla filia Clementis Consulis Romani, hortatu S. Clementis, teste Beda in Martyrologio 7. Maij. & S. Pudentiana & Praxedes filiæ Prudentis senatoris, aliæque plurimæ. Adeò vt S. Ambros. lib. 3. de Virgin. dicat. *in Ecclesia Orientali & Africana plures consecrari virgines, quàm Mediolani. & in Italia nascantur homines: inde tamen nõ minui genus humanum, sed multiplicari*, Cuius ratio est, quia Deus non vult vinci liberalitate: si parentes ipsi vnam vel alteram prolem offerunt, ipse octo vel decem reponit, fœcunditatem & felices partus tribuens & domum sua benedictione replens. Ita Annæ pro Samuele sibi oblato, quinque alias proles reposuit. Ita diuitibus dãtibus eleemosynam Deus maiores opes agrisque eorum maiorem fertilitatem tribuit, vt ait S. August. serm. 219. de Tempore.

PORRO HOC AD VTILITATEM VESTRAM DICO: ad maiorem scilicet perfectionem, & profectum vestrum in spiritu & virtute, cælibatum vobis consulo. *V. 35.*

NON VT LAQVEVM VOBIS INIICIAM] non quòd vobis imponere velim necessitatem continendi, & vos eò cogere. ita Oecumen. Theophyl. Chrys. Hoc enim præceptum laqueus esset ijs, qui ægrè se continere possunt, quia spoliaret eos remedio suę incontinentiæ, scilicet coniugio, & adigeret eos in peccatum fornicationis. Patet ex seq. quia laqueũ id est præceptum, opponit consilio, dum ait: *Sed ad id quod honestum est*; scilicet vos adhortans; *ad honestum*, id est, honestiorem & meliorem viuendi conditionem in cælibatu. q.d. Hæc dico de commodis virginitatis, non vt laqueum iniiciam. id est, quasi eam imperans, sed quasi consulens, ita Theodor. Theophyl. Anselm. Oecumen. *Quis laqueus Apostoli.*

Perperam ergo Petrus Martyr & Bucerus putant laqueum hunc esse necessitatem voti: hanc enim non Apostolus aut alius, sed sibi quisque inijcit, dum sponte vouet castitatem: qui autem sponte vouet, non magis iniicit sibi laqueum, quàm is qui sponte illigat se matrimonio, & vni alicui coniugi sæpè molestæ & rixosæ.

Adde, vota non suscipi nisi post experimentum, & non nisi præuio maturo consilio & deliberatione; vti in monasterijs, nouitijs datur annus probationis, vt vires suas explorent, & deliberent an velint vouere, nec ne. Quòd si hunc annum haberent coniuges, vt eo se inuicem probarent ante matrimonium, credo plures resilirent; & tamẽ iam contracto matrimonio manere coguntur cum ignota sæpè, inexperta & ingrata coniuge: quid ni ergo illi qui solemni promissione Deo facta professi sunt castitatem, quam priùs experiri potuerunt & debuerunt, adigantur vt reddant vota, quæ sponte voue- *Vota non sunt laqueus.*

uouerunt Domino Deo suo? A

Castitatem esse impossibilem laqueus potius est quàm necessitas voti.

Longè veriùs est laqueus hoc dogma Buceri & Nouantium: castitatem scilicet esse impossibilem: ac consequenter licere post vota nubere. Hoc enim laqueo multæ Religiosorum animæ, quin & coniugatorum, strangulant se, vt adulterentur, scortentur & damnentur: dum enim persuadent sibi impossibilem esse castitatem virginalem aut coniugalem, necessum est vt in adulteria & sacrilegia hac sua persuasione & phantasia adigantur.

QVOD FACVLTATEM PRÆBEAT, vobis virginibus, SINE IMPEDIMENTO DOMINVM OBSECRANDI] Græcè πρὸς τὸ εὐπάρεδρον, (Erasmus & Robert. Stephanus legunt eodem sensu εὐπρόσεδρον) τῷ κυρίῳ ἀπερισπάστως. q. d. Ad id quod assideat Deo indistractè, seu, vt in cælibatu indiuulsè semper assideatis & adhæreatis Deo. ita Theophyl. & Theodor. scilicet vt sit vobis facultas *Dominũ* assiduè *obsecrandi*, vt legunt Romana. Sed Plantiniana B & alia passim legunt, *Dominum obseruandi*: S. Gregor. p. 3. Past. admon. 38. legit, *Domino obseruiendi*. Omnes hæ lectiones Græcæ phrasi iam dictæ respondent: nam & per obsecrationem, & per obseruationem, & per seruitium Deo adhæremus & assidemus; atque ad hæc omnia magnam facultatem præbet cælibatus, vt hic ait Apostolus. Sic Magdalena sedens secus pedes Domini audiebat verbum illius, Lucæ 10. v. 39.

Quid significet εὐπάρεδρον

Secundò, S. Hier. contra Iouinian. vertit. *Quod intentè facit seruire Domino absq; vlla distractione* εὐπάρεδρον enim duo significat, Primò, esse assessorem constantem; Secundò, esse assiduum in aliqua re. Sicut ergo Socrates dicitur suum habuisse genium paredrum, cuius consilio & monitu omnia agebat, & magi in annullis, atque hæresiarchæ in sua C hæresi fabricanda (vt docet Irenæus lib. 1. cap. 9. & 20.) suggestores habent dæmones paredros, id est familiares: ita hic vice versa casti vocantur paredri, id est familiares, & quasi assessores Dei, tamquam angeli quidam terrestres, qui semper ob castitatem vident faciem Patris. Hinc passim Patres comparant castos angelis. S. Bernardus epist. 42. *Differunt*, inquit, *homo pudicus & angelus felicitate, non virtute: angeli castitas felicior, hominis fortior*. Climacus grad. 15. & Basilius de Sancta virgin. dicunt nos Deo similes per castitatem fieri, & habere speciem incorruptionis cælestis & diuinæ. Imò Gentilis Cato aiebat vitam nostram similem fore vitæ deorum, si sine vxore esse possemus: itaque vxorem malum esse, sed necessarium. In quo errauit Cato: S. Paulus enim docet per gratiam Christi non esse necessarium. sed liberum cuique tam coniugium, quàm cælibatum. Vnde festiuè & acutè B. Thomas Morus Martyr roganti cur tam paruam duxisset vxorem, respondit se è malis liberè & prudenter elegisse minimum. Verissimè Sapiens Sap. 6. v. 20. *Incorruptio, inquit, facit esse proximum Deo*: nam, vt ait Nazianz. in carmine de Virgin. SS. Trinitas prima est virgo, quam omnes virgines imitantur:

Hæresiarchæ dæmones habent suggestores & familiares.

Casti comparantur angelis.

Catonis dictum pro castitate.

Lepor beati Thomæ Mori.

SS. Trinitas prima virgo.

Prima (inquit) Trias virgo est; siquidem Patre natus anarcho

Filius est, nec enim Pater ortum traxit ab vllo.

Et, vt ait Amb. l. 1. de Virginibus: *Virginitas è cælo accersiuit, quod imitaretur in terris, hac nubes, aëra, angelos sideraq; transscendẽs Verbũ Dei in ipso sinu Patris inuenit. Elias etiã quia nullius corporei coitus fuisse permistus cupiditatibus inuenitur, ideo curru raptus ad cælum.* Atque hac de causa virgines non in monte, sed

Cur Elias curru raptus ad cælum.

supra montem Sion à S. Ioanne conspecti sunt, Apocal. 14. ante thronum Dei cantantes canticum nouum, & sequentes Agnum quocumque ierit. Hinc & vitam cælibem dici quasi cælitem. illudq; verùm cælibis esse etymon censet S. Hieron. lib. 2. contra Iouinian. in fine (quidquid ibidem S. Hieronymo obstrepat Erasmus) & Caius Iurisconsultus, & nuper Lipsius. *Caius*, inquit, Quintil. lib. 1. c. 10. *calibes dixit quasi calites & cælestes, quòd onere grauissimo vacent nuptiarum, Per continentiã quippè colligimur & redigimur in vnum, à quo in multa defluximus*. Hoc præclarè & intellexerunt & præstiterũt quatuor illæ heroinæ & reginæ sorores Theodosij Imp. inter quas eminuit Pulcheria, quæ virginitatem Deo vouerunt, ad quas B. Cyrillus scripsit librum de Fide ad reginas, de quibus Nicephor. lib. 14. c. 2. p. 612. t. 1. Additque Nicephorus de hisce reginis: *Diu, inquit, noctuq́, hymnis laudibusq́, celebrabant Deum: institutum namque, propter quod virginitatem erant complexæ, nec ignauiam, nec otium decere existimabant,*

Cælibes dicti quasi cælites.

Atque hinc consequitur, cælibatum aptissimum esse ad sapientiam omnem acquirendam: quod Aristoteles quoque & Philosophi docuerunt, & Cicero reipsa præstitit: cùm enim Terentiam vxorem repudiasset, rogatus cur aliam non duceret, respondit, se non posse simul philosophari & vxori operam dare. Nam cælebs ab alijs curis liber totus sapientiæ intendit: rursum, animum purum ac sapientiæ capacem habet. Tertiò, à Deo cui familiaris est, mirè illustratur. Cùm enim castus paredrus & assessor sit Dei, vt hic ait Apostolus, sequitur castum quoque esse assessorem diuinæ & æternæ sapientiæ; hæc enim paredrus & assessor est Dei. *Da mihi* (inquit Salomon Sapient. 9. v. 4.) *Domine, sedium tuarum assistricem* (græcè πάρεδρον, id est assestricem) *sapientiam*, Vnde S. Hieron. lib. 1. contra Iouinian. asserit Sibyllas ob virginitatem obtinuisse à Deo donum prophetiæ.

Cælibatus aptissimus ad omnem sapientiam acquirendam. Dictum Ciceronis de non ducenda vxore.

Hinc sapientia & castitas quasi sorores S. Gregorium Nazianz. complexæ sunt, nam vt narrat Ruffinus in prologo apolog. & S. Aldhelmus de Laudib. virg. c. 13. *Cùm B. Nazianzenus Athenis studiis vacaret, vidit per soporem sedenti sibi & legenti duas decoras dextra lauaq; feminas assedisse: quas ille castitatis instinctu oculo toruiore inspiciens, quænam essent, quidnam vellent percunctabatur, at illæ familiarius cũ & ambitiosius complectentes aiunt: Ne molestè accipias iuuenis, notæ tibi satis & familiares sumus; altera enim ex nobis sapientia, altera castitas dicitur, & missæ sumus à Domino tecum habitare, quia iucundum nobis & mundum in tuo corde habitaculum præparasti.* En tibi D sorores gemellæ castitas & sapientia.

Visio B. Gregorij Nazianzeni de sapientia & castitate.

Hinc Secundò, consequitur tanta Dei & angelorum cum virginibus communicatio, familiaritas & protectio, qua illarum vicissim quasi paredri easdẽ illæsas & inuiolatas ab omni vi & petulantia tyrannorum seruauerunt: cuius rei testis est S. Basilius de Vera virgin.

Deus & angeli paredri sunt virginum.

Illustre exemplum exstat in Vita S. Theophilæ, quæ sub Maximiano Imp. ad prostibulum damnata, cùm eò duceretur, ita orabat: *Mi Iesu, meus amor, mea lux, meus spiritus, meus custos castitatis & vita, vide eã quæ tibi desponsata est. festina ne lupi tuã pecudẽ lanient. serua spõse sponsam, meam conserua castitatẽ fons castitatis.* Ingressa ergo prostibulum, librum Euangeliorum è sinu protulit, attenteque legit: affuit mox angelus, qui primum iuuenem procacem

Illustre exemplum S. Theophilæ de virginitate.

ad

ad eam ingredi volentem morte, secundum cæcitate, alios aliis pœnis mulctauit; ita vt nemo amplius ad eam ingredi auderet. Sed libidine in reuerentiam versa, cùm plures religione tacti locum intrassent, viderunt Theophilam honestè sedentem, & libro incumbentem: adolescentem autem quemdam prope eam stantem, luce quadam ineffabili, pulchritudine verò incredibili, veluti quædam fulguris tela emittentem ex oculis; qui tandem Theophilam educens ad ecclesiam, eamque in vestibulo statuens, cùm *pax tibi*, dixisset, recessit, attonitis Gentibus & exclamantibus: Quis est sicut Christianorum Deus? Similia sunt in Vitâ S. Agnetis, Cæciliæ, Luciæ, & aliarum virginum. Adeoque mirum hoc & notatu dignum in vita & martyrio SS. Virginum, quòd cùm pulcherrimas virgines ab impurissimis tyrannis, promissis, metu & vi ad stuprum sollicitatas, imò publico iudicio damnatas sæpissimè legamus; nullam tamen violatam, sed omnes Deo & angelis tutoribus virginitatem conseruasse, adeoque auxisse martyrio conspiciamus.

Deus & angeli tutores virginum.

Vers. 36. Si qvis tvrpem se videri existimat svper virgine sva] εἰ δέ τις ἀσχημονεῖν ἐπὶ τὴν παρθένον αὐτοῦ νομίζει. id est, si quis indecens esse putat, & apud mundanos homines se suamque filiam despici, ait Syrus: quasi turpe sit & indecorũ, quòd illa virgo plus æquo sit superadulta, græcè ὑπέρακμος. *super ætanea*, super ætatem sit nubilis, nec tamẽ viro tradatur: quasi florem ætatis, vel ætatem maturam coniugio prætereat. ita Theophyl. & Syrus.

Et ita oportet fieri] & ita potiùs fieri debere putat pater, vt collocet illam viro in matrimonium, vel quia ipsa non vult continere, vel quia stirpem & prolem ex ea quærit, vel alias ob causas.

Qvod vvlt faciat] filiam tradat nuptui si vult; vel seruet virginem, si id malit.

Nota, hanc Apostoli sententiam non significare in patris potestate esse filiam seruare virginem, etiamsi ipsa nolit; aut patrem posse filiam dare marito cui ipsi libuerit, etiamsi filia in eum non consentiat; aut consensum filiæ in maritum non sufficere ad matrimonium, nisi & pater aut tutor in illud consentiat, vti statuerunt Iura ciuilia, dum sanxerunt filiorũ vel filiarum-familias matrimonia esse irrita, nisi is consentiat qui habet eos in potestate, vt habetur Instit. de nuptiis, & ff. de iure nuptiarũ. Contrarium enim sanxit Ius naturale, diuinum & Canonicum. Tantùm ergo innuit Apostolus hîc, & vers. 37. consultum & congruum esse, vt parentes videntes filiæ vel filij propensionem ad nubendum, tamquam sapientiores coniugem idoneam, more veterum, quærant illi: filiumque ac filiam in hac re debere parentum consilium & voluntatem sequi, si prudenter sibi & familiæ consulere velit, nisi iustam afferat excusationem. Sic Abraham, Isaac, Tobias filiis suis sponsas designarunt, quas filij parentis voluntatem & consilium secuti sponte amplexi sunt.

Non est in patris potestate filiam seruare virginem, aut matrimonio iungere si ipsa nolit;

consulere tamen potest.

Si nvbat] Græca post *non peccat* ponunt punctum, & pro *nubat* habent γαμείτωσαν, iungantur matrimonio, si videlicet illud eligant & malint. Vtitur plurali, vt & virginem, & procum comprehendat, quem significauit aliquid in eam minùs honestum committere, vt in procis & amasiis fieri solet: ne hoc vlteriùs fiat, dicit γαμείτωσαν, id est, copulentur matrimonio. ita Maldonatus in Notis.

A

Nam qvi statvit in corde svo firmvs, non habens necessitatem, &c. servare virginem svam, bene facit] τὸ *nam* dat causã eius, quod dixit. *Quod vult faciat*: nam siue nubat, nõ peccat; siue non nubat, sed virgo seruetur, bene facit, imò meliùs facit tam pater, quàm virgo filia. Vnde Græca clariùs habent ὃς δὲ, qui verò non dat nuptui, sed seruat virginem, bene facit. q.d. Prior non malè; hic verò bene, imò meliùs facit. Vers. 37.

Non habens necessitatem] dare filiam nuptui, ob carentiam doni continentiæ, aiunt hæretici. q.d. Qui cogitur filiam dare nuptui, eò quòd careat dono continentiæ, si eam seruet virginem, malè facit; qui autem non cogitur dare, eò quòd filia habeat donum continentiæ, si eam seruet virginem, bene facit.

B

Sed errant, quia τὸ *non habens necessitatem*, sicut & τὸ *habens potestatem*, refertur ad *seruare virginem*. q.d. Bene facit qui seruat filiam virginem, nisi necessitate cogatur eam seruare virginem sine coniugio, ob inopiam, infamiam, aut quia nemo eam vult coniugem, aliisue de causis. Hoc enim necessitatis est, non virtutis: virtutis verò est, si nulla cogat necessitas, sed impellat pietas, vt virginitatem eligat libera voluntas. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen.

Non habens necessitatem explicatur hæretici.

Potestatem avtem habens svæ volvntatis] vt possit pater quod vult, id est, vt ei sit liberum seruare virginem, quia videlicet virgo consentit manere virgo.

Nota hæc Apostoli verba, & ex iis disce hominem habere liberum arbitrium, etiam in moralibus & supernaturalibus, vti hîc est perpetua virginitas. Pater enim non potest eam velle in filia, nisi filia eam eligat & amplectatur liberè.

Homo habet liberum arbitrium etiā in supernaturalibus.

C

Posset Secundò, simpliciter sic accipi, *non habens necessitatem*, scilicet præcepti, sed *potestatem voluntatis*, id est, liberam electionem, vt sine peccato eligat quod vult. q.d. Virginitas non præcepti est, sed consilij: qui ergo vult filiam seruare virginem, ad id nulla lege cogitur; bene tamen facit, quia consilium Christi & meum adimplet.

Qvod si dormierit] mortuus sit. Mors fidelium dicitur somnus: ex eo enim euigilabunt in resurrectione. Hinc pij Christiani cum quis defunctus est; Obdormiuit, inquiunt, in Domino, id est, mortuus est. Vers. 39.

Cvi vvlt nvbat, tantvm in Domino] Græci Patres sic accipiunt τὸ *in Domino*. q.d. Secundùm Dei legem; quæ iubet vt cùm temperantia, & prolis, non libidinis causa matrimonium cõtrahas. Ita S. Basilius l. de Vera virgin. *Quid, ait, est in Domino nubere? non vt vile mancipium voluptatibus carnis ad concubitum pertrahi, sed iudicio, & commodioris vitæ ratione nuptias eligere. Ideo enim & matrimonij necessitatem Creator in natura constituit.*

Quid sit in Domino matrimonium iniri.

D

Secundò, *in Domino*, id est religiosè, cum Dei timore, & ad Domini gloriam: quod fiet maximè, si nubat viro probo & Christiano.

Vnde Tertiò, propriè ad mentem Apostoli, *in Domino*, id est, in Domini Ecclesia & christianismo. *Nubat* ergo *in Domino*, id est, nubat viro Christiano. vide can. 25. & 37. ita Ambros. Theodoret. Theophyl. Anselm. Sedulius, D. Thom. August. lib. 1. de Adulter. coniug. c. 21.

Hinc Ecclesia postea omnino vetuit ob periculum peruersionis, & ob indecentiam, matrimonium Catholici cum hæretica, & irritauit matrimonium

Quare vetuit ecclesia matri...

Coniugium Catholici cum hæretica, & tritauus Christiani cum Pagana.

Christiani cum Pagana: estque peccatum mortale contrahere cum hæretico vel hæretica excipe Germaniam, Poloniam, Galliam: vbi cum Catholicis permisti viuunt hæretici; ibi enim id licet, modò coniux Catholica liberè permittatur, & absque peruersionis periculo in fide permanere, & in eadem prolem educare, vt docet Thom. Sanchez disp.72. n.3. tom.2. Sed quia hoc difficilè fit, hinc passim cauenda & dissuadenda sunt talium connubia. Hinc denique contra Tertullianum, Montanistas, Nouatianum patet licitas esse secundas nuptias.

VERS. 40. BEATIOR AVTEM ERIT, tum hîc in quieta & sanctiore vita; tum in futuro maiori beatitudine felicior & gloriosior erit in cælo, ait Ambrosius, SI SIC (separata in viduitate) PERMANSERIT. Hinc patet consilium viduitatis, tamquam melioris matrimonio, & patet ex dictis & ex Patribus citatis v. 7. vide S. Aug. lib. de Bono viduitatis tom.4. & Ambros. lib. de Viduis tom.1.

Viduitas melior & beatior matrimonio.

Quartò, *nubat in Domino*, hoc est secundùm leges & ritus Ecclesiæ, ab ipsis Apostolis (qui Domini vice & auctoritate fungebantur) traditos. Ritus autem ab Apostolis instituti, & à tota Ecclesia recepti, hi sunt potissimi. Primò, vt contrahatur in præsentia sacerdotis ad id legitimè deputati. *Decet* enim, vt ait S. Ignatius ad Polycarp. *vt & ducentes vxores, & nubentes cum Episcopi arbitrio coniungantur, vt nuptia iuxta præceptum Domini, non autem ob concupiscentiam coisse videantur.* Secundò, vt in celebratione matrimonij sacrificium Missæ offeratur. Tertiò, vt contrahentes Eucharistiam percipiant, &c. Vnde Tertull. lib. 2. Ad vxorem in fine. *Vnde, ait, sufficiam ad enarrandam felicitatem eius matrimonij, quod Ecclesia conciliat, & confirmat oblatio* (Missæ sacrificium) *& obsignatum angeli* (id est sacerdotes) *renuntiant?*

PVTO AVTEM, QVOD ET EGO SPIRITVM DEI HABEAM] nimirum spiritum consilij, secundum quem puto me ista fideliter suadere. ita Anselm. & alij.

Nota τὸ *& ego*, q.d. Sicut alij Apostoli, ita & ego Spiritum Dei habeo. Modestè suam auctoritatem interponit, ne videatur hæc humano, non diuino spiritu dicere & consulere. Secundo, notat S. August. tract. 37. in Ioann. τὸ *puto* non dubitantis esse, sed asseuerantis & increpantis.

CAPVT OCTAVVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Respondet Paulus secunda quæstioni generali Corinthiorum

TRactat secundam quæstionem generalem sibi à Corinthijs propositam de idolothytis, an eis vesci liceat.

At respondet Primò, per se id non esse illicitum, cùm idolum nihil sit.

Secundo, tamen docet id esse illicitum: si fiat repugnante conscientia, aut cum scandalo infirmorum, quod valdè cauendum esse inculcat.

1. DE ijs autem, quæ idolis sacrificantur, scimus quia omnes scientiam habemus. Scientia inflat, charitas verò ædificat. 2. Si quis autem se existimat scire aliquid, nondum cognouit quemadmodum oporteat eum scire. 3. Si quis autem diligit Deum, hic cognitus est ab eo. 4. De escis autem, quæ idolis immolantur, scimus quia nihil est idolum in mundo, & quòd nullus est Deus, nisi vnus. 5. Nam etsi sunt qui dicantur dij siue in cælo, siue in terra (siquidem sunt dij multi, & domini multi:) 6. nobis tamen vnus Deus, Pater, ex quo omnia, & nos in illum: & vnus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum. 7. Sed non in omnibus est scientia. Quidam autem cum conscientia vsque nunc idoli, quasi idolothytum manducant: & conscientia ipsorum cum sit infirma, polluitur. 8. Esca autem nos non commendat Deo. Neque enim si manducauerimus, abundauimus: neque si non manducauerimus, deficiemus. 9. Videte autem, ne fortè hæc licentia vestra offendiculum fiat infirmis. 10. Si enim quis viderit eum, qui habet scientiam, in idolio recumbentem: nónne conscientia eius, cùm sit infirma, ædificabitur ad manducandum idolothyta? 11. Et peribit infirmus in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est? 12. Sic autem peccantes in fratres, & percutientes conscientiam eorum infirmam, in Christum peccatis. 13. Quapropter si esca scandalizat fratrem meum: non manducabo carnem in æternum, ne fratrem meum scandalizem.

Quid sint idolothyta

PRo intellectu trium sequentium capitum.

Nota Idolothyta sunt idolis immolata, putà carnes, panis, vinum, &c. quæ idolis offerebantur: ita dicuntur ἀπὸ τῶ εἴδωλον καὶ θύειν, ab immolando idolis. Hæc idolothyta comedere per se non erat peccatū, vt docet D. Thomas 1.2. q.103. a.4. ad 3. Erat tamen peccatum, Primò, si id fieret ex infidelitate; vt si quis idololatra ad idoli cultum ea comederet, vel si id fieret ex infirmitate fidei, quod crebrum erat tempore Pauli, nam multi recèns conuersi & rudiores erant, qui vel non plenè abiecerant opinionem suam de idolis & idolothytis; quasi aliquid numinis vel diuini haberent: vel certè ex pristina consuetudine non poterant vincere phantasiam suam de dijs suis, Ioue, Mineruа, Marte, (quos paulò antè quasi deos coluerant) & de sanctitate ciborum illis consecratorum. Semper enim cibos hos quasi sanctos & consecratos imaginabantur, etiamsi fides Christi illis contrarium dictaret.

Quando idolothytis vesci peccatum. Primum casus.

Secun-

Secundus. Secundò, ex conscientia erronea; si quis putans A esse illicitum comedere idolothytum, illud contra conscientiam comederet, putans scilicet hoc esse participationem cum idolis, & professionem idololatriæ; vel carnem ab idolo, siue dæmone, cui oblata est, esse contaminatam; & comedentem contaminare, vt docuit Apostolus Rom. 14.

Tertius. Tertiò, ex scandalo; si quis sciens idolum nihil esse, tamen ad ostendendam suam scientiam & libertatem coram infirmis idolothyta comedat, itaque eos prouocet (ait Paulus, v. 10.) vt & ipsi contra conscientiam eadem comedant, vel vt putent eum qui illa comedit peccare in fidem, vel redire ad idolorum cultum, & alios eòdem trahere.

Quartus. Quartò, ex præcepto Apostolico, quo Act. 15. v. 29. vetant Apostoli idolothytorum esum.

Quintus. Quintò, si eo modo & iis circumstantiis quis ea comedat, v.g. in idolio, cùm peragitur sacrificium idololatricum, vt censeatur id fieri ad idolorum cultum, & comedens censeatur profiteri idololatriam; perinde atque is qui accedit ad cœnam Cal- B uinisticam, censetur profiteri caluinismum. De quo casu ait S. Aug. lib. de Bono coniugali c. 16. quod citatur 32. qu. 4. cap. *Sicut satius*: *Satius est fame mori, quam idolothytis vesci.*

Quare Iulianus Imp. coëgit Catholicos vesci idolothytis. Quomodo Iulianus Imper. vt Catholicos Constantinopolitanos ad speciem quandam externam idololatriæ compelleret, omnes idolothytis vesci coëgit. Rem gestam ita narrat Nectarius Episcopus Constantinopol. oratione quam habuit in exordio ieiunij Quadragesimalis: *Cuncta, inquit, cibaria, quæ venum publicè in foris exponi solerent, sacrificiis diis immolatis infecit ac polluit, vt sic omnes illi cogerentur vesci cibis immolatitiis, nisi fame confici vellent; cùm oraculo Theodori Martyris, quonam modo consulendum esset fidelibus fame periclitantibus, fuit diuinitus demonstratū: nempe, vt tunc loco panis cocto frumento omnes vterentur in cibum, quod ditiores pauperioribus liberaliter elargiti sunt per totam hebdomadā.*

Constantia Christianorum contra Iulianum. *quando Iulianus desperans se quod volebat perficere posse, victus Christianorum continentia & constantia, rursum puros cibos absq; vlla labe in foris apponi iussit.* Vbi Nota, quod ait *victus continentia Christianorum*: magna enim & spontanea fuit hæc eorū abstinentia. Licitè enim potuissent cibis à Iuliano contaminatis vesci, tamquā cibis communibus; sed noluerunt, idque in odium Iuliani & idolorum. Quòd licitè poterant iis vesci, patet, quia non poterat Iulianus cibos communes hoc contactu vitiare, vel dæmonibus sacros efficere, ita vt qui illis vesceretur, censeretur idola colere, & idololatriam profiteri. Esto enim Iulianus hoc intenderet, tamen vnus ipse erat, nec poterat commune hominum iudicium mutare, qui censebant rem hanc non esse idololatricam, sed adiaphoram. Vnde Antiocheni ciues, cùm simili modo cibum & potum eorum infecisset Iulianus, liberè & sine scrupulo eumdem manducarunt & biberunt, vt narrat Theodoret.

Licet bibere de puteo qui est in templo idoli. lib. 3. histor. cap. 14. Hinc S. Aug. epist. 154. docet licere vesci olere, quod in horto idoli nascitur, & bibere de puteo, vel fonte, qui est in templo idoli, vel in quem cecidit idolothytum. De hac re plura dicam c. 10. v. 21.

Nota Secundò. Corinthi erant aliqui doctiores qui sciebant & sentiebant quod res erat, scilicet idola cum idolothytis nullam vim habere: itaque comedebant illa etiam cum scandalo rudiorum & infirmorum, idque vt ostentarent suam scientiam & libertatem. Alij verò rudiores, vel non plenè abiecerant opinionem suam de idolis & idolothytis, vel certè ex pristina consuetudine de iis quasi sanctis & sanctificatis, non poterant vincere phantasiam suam vti dixi: vnde facilè ad ea relabi poterant. Hinc Apostolus timens illis periculum idololatriæ c. 10. v. 14. ait. *Fugite ab idolorum cultura.* Proposuerunt ergo Corinthij quæstionem hanc Apostolo, an liceat idolothytis vesci? Vnde

Nota Tertiò. Apostolus illi quæstioni hîc respondet Primò. idolum & idolothyta nullam vim habere; Secundò, idolothytis abstinendum esse, vbi est scandalum. idque agit hoc capite. *Idolothytis abstinendū est vbi est scandalum.*

Nota Quartò, Apostolum hîc tantùm inchoare responsionem ad quæstionem de idolothytis comedendis: illam enim absoluit & perfectè respondet c. 10. v. 20. & 21. nam non tantùm ob scandalum non licet iis vesci, sed etiam cessante scandalo absolutè in idoliis, id est templis, aris, vel mensis idolorum, vbi illa comedi solebant, coram idololatris illa offerentibus, iis vesci non licet. Hoc enim esset profiteri idololatriam, & colere idolum epulo, quo consummatur sacrificium illis oblatum: hoc enim epulum pars quædam erat & perfectio sacrificij. Et sic intelligendus est Apocal. 2. v. 14. & 20. vbi angelus, id est Episcopus, Pergami & Thyatiræ redarguitur, quòd permiserit suos manducare de idolothytis, nimirum quasi cibis sacris & diuinis, idque in honorem idolorum. Hoc enim fuit scandalum, quod Balac rex instinctu Balaam misit coram filiis Israel: hisce enim idolothytis pellecti sunt filij Israel ad cultum & adorationem Beelphegor, Num. 25. 2. Eâdem de causa vetantur idolothyta in Concil. Gangrensi cap. 2. & in Conc. III. Aure- C lian. c. 19. *Idolothytis non licet vesci in idoliis.* *Quare angelus, id est Episcopus, Pergami redarguitur Apoc. 2. v. 14. & 20. Filij Israel idolothytis pellecti sunt ad cultum Beelphegor.*

Nota Quintò, Apostolum subticere præceptum Apostolorum Actor. 15. quo absolutè vetant esum idolothytorum, quia illud præceptum tantùm dirigebatur ad Antiochenos, eorumque vicinos (vt patet ex v. 23. ibidem) vbi plurimi erant Iudæi, qui idola & idolothyta execrabantur. Hi enim cum Gentibus miserant legatos Hierosolymam ad Apostolos, vt quæstionem de legalibus seruandis deciderent: quibus Apostoli respondent legalia non esse seruanda; sed tamen abstinendum esse ab vsu idolothytorum, idque concordiæ Iudæorum cum Gentibus causa: licet postea etiam aliæ Gentes ab Antiochia remotissimæ hoc præceptum Apostolicum amplexæ sint sponte, ob reuerentiam Apostolorum, vt ostendit Baron. ann. Christi 51. post medium p. 441. *Apostoli absolutè vetarunt esum idolothytorum.*

DE IIS AVTEM QVÆ IDOLIS SACRIFICANTVR, SCIMVS] quòd, scilicet immolata idolis ab aliis cibis D nō differant, nec plus habeant numinis vel religionis, vt quidam vestrûm, ô Corinthij, persuasi videntur. Vide Chrys. VERS. 1.

QVIA OMNES (bene & plenè in fide Christi instituti) SCIENTIAM (id est, sufficientem rerum Christianarum cognitionem) HABEMVS] ex qua scimus idolothyta adiaphora.

SCIENTIA INFLAT] q.d. Scientia hæc vestra, qua scitis idola nihil esse, & consequenter licitum idolothytis vesci, iisque vescimini cum scandalo ignorantium hoc: hæc, inquam, scientia facit vos superbire contra ignorantes, eosque despicere. Pro *inflat* græcè est φυσιοῖ. id est, tumet, turget instar follis vento distenti. Talis enim est ventosa scientia. Hinc superbus diabolus dictus est δαίμων quasi *Qua scientia inflat.*

δαήμων, id est doctus, peritus, sciens, inquit Plato in Cratylo. Verè S. Aug. in Sentent. n. 241. *Humilium*, ait, *virtus est, de scientia non gloriari: quia communis est omnibus sicut lucis, ita participatio veritatis.*

CHARITAS VERÒ ÆDIFICAT] scilicet infirmos & ignaros: vt eos enim in fide & pietate Christiana contineat & promoueat, id quod eis obesse potest, scilicet idolothytorum esum, dimittit. Superbum ergo facit ventosa scientia nisi charitate temperetur. ita Anselmus.

Scientia inflans contraria est charitati. Pulchra comparatio scientiæ inflantis cum cibo indigesto.

Hinc patet, hanc scientiam inflantem contrariam esse charitati: inducit enim contemptum proximorum, cùm charitas pro proximis sollicita sit, vt eos ædificet. Apposite S. Bernard. serm. 36. in Cantica; *Sicut*, inquit, *cibus indigestus malos generat humores, & corpus non nutrit, sed corrumpit, ita ex multa scientia ingesta stomacho animæ, qui est memoria, si igne Christi decocta non fuerit, & sic per quosdam artus animæ, mores scilicet atque actus transfusa atque digesta, nónne reputabitur in peccatum, tamquam cibus conuersus in prauos noxiosq; humores?*

VERS. 2. SI QVIS SE EXISTIMAT SCIRE ALIQVID NONDVM COGNOVIT QVEMADMODVM OPORTEAT EVM SCIRE] Id est, qui putans se aliquid scire inde inflatur, hic necdum scit quis sit finis, vsus & modus scientiæ, videlicet vt per scientiam non superbias, prosis quibus possis, nemini obsis, neminem scandalizes; & sic à Deo agnoscaris & ameris, vt sequitur. Notat ostentantes suam scientiam de idolothytis quòd liceret ijs vesci, quodque ijs vescerentur cum scandalo rudiorum.

Quis finis, vsus & modus scientiæ.

Pulchrè S. Bernard. ser. 36. iam citato explicans hunc Apostoli locum: *Vides*, inquit, *quoniam non probat multa scientem, si modum sciendi nescierit, modus est, vt scias quo ordine, quo studio, quo fine quæque nosse opus. Quo ordine? vt id priùs quod maturius ad salutem. Quo studio? vt id ardentiùs quod vehementius ad amorem. Quo fine? vt non ad inanem gloriam, curiositatem aut aliquid simile, sed tantùm ad ædificationem tuam vel proximi. Sunt namq; qui scire volunt eo fine tantùm vt sciant, & turpis curiositas est: & sunt qui scire volunt vt sciantur & ipsi, & turpis vanitas est; qui profectò non euadent subsannantem Satyricum.*

Quinque modis scientia homines vtuntur, partim benè, partim malè.

Scire tuum nihil est, nisi te scire hoc sciat alter.

Et sunt qui scire volunt vt scientiam suam vendant, & turpis quæstus est. Sed sunt quoq; qui scire volunt vt ædificent, & charitas est: & item scire volunt vt ædificentur, & prudentia est. Horum omnium soli vltimi duo non inueniuntur in abusione scientiæ; quippe qui ad hoc volunt intelligere vt benefaciant. Idem lib. de Conscientia c. 2. *Multi*, ait, *quærunt scientiam, pauci conscientiã. Si vero tanto studio & sollicitudine quæreretur conscientia, quanto quæritur sæcularis & vana scientia, & citiùs apprehenderetur, & vtiliùs retineretur.*

SI QVIS DILIGIT DEVM, & propter Deum

VERS. 3. proximum, vt eum idolothytorum esu aliaue re non scandalizet, sed ædificet, HIC COGNITVS EST AB EO] id est, hic à Deo approbatus & dilectus est, in huius scientia complacitum est Deo.

Qui Deum diligit, etiam proximum diligit.

Nota. Qui diligit Deum, diligit & proximum, quia dilectio Dei iubet & imperat vt proximus diligatur propter Deum: & in dilectione proximi probatur & cernitur dilectio Dei vt ait S. Ioannes epist. 1. c. 4. 20.

VERS. 4. DE ESCIS QVÆ IDOLIS IMMOLANTVR, SCIMVS QVIA NIHIL EST IDOLVM. q.d. Idolum non est id quod existimatur, & quod repræsentat non est Deus. Vnde explicans subdit: ET QVOD NVLLVS EST DEVS NISI VNVS] q.d. Idolum nihil est, id est, nihil tale est quale præ se fert, quia nihil habet numinis, materialiter est lignum, formaliter nihil: quia imago est falsæ rei, siue Dei qui non est; ac consequenter idolothytum qua tale, nihil est, id est, nihil habet numinis vel sanctitatis ex idolo, cui est oblatum.

Quid sit idolum in se.

Alludit Apostolus ad Hebræum אֱלִיל *elil*: nam idolum dicitur אֱלִיל *elil*, id est vanitas, res vana, inanis: vel potiùs, vt *elil* sit diminutiuum ab אֵל *el*, id est, Deus fortis. q.d. *Elil*, id est, deiculus, forticulus: vel, vt alij, *elil* quasi אַל אֵל *al el*, id est, non Deus, nõ habens potentiam, fortitudinem Dei, inops ad consolandum & iuuandum. q.d. Idolum non est Deus, sed vana falsa, & inanis vmbra Dei. Sic idolum Græcis priscis erat imago quæuis inanis & mendax qualia sunt vana phantasmata, spectra, vmbræ mortuorũ, &c., vt Virgil. ait, *Tenues sine corpore vitæ*, &c. *caua sub imagine formæ*. Id patet ex Platone in Theæteto, ex Luciano in dialogo de mortuis, ex Homero Odysseæ 11. & Eustathio ibidẽ. *εἶδος græcè formam sonat, ab eo per diminutionem εἴδωλον deductum idem est quod formula*, ait Tertul. lib. de idolol. cap. 3. Vnde sacra Scriptura & scriptores Ecclesiastici nomen idoli arctarunt ad imaginem Dei qui habetur Deus, reuera non est, vt patet hîc ex Apostolo. Et passim simulacra, deos Gentium Septuag. in veteri testamento vertunt & vocant idola.

Idolum hebraicè dicitur elil quare.

Quid idolum apud priscos.

Quare falluntur & fallunt Henricus Stephan. & Ioan. Scapula in lexicis suis asserentes idolum apud scriptores Ecclesiasticos vocari omne simulacrum numen aliquod repræsentans, quod honore & cultu dignamur. Non enim omne simulacrum; vel imago numinis cuiuslibet, est idolum, sed tantùm numinis falsi. ita Cyprianus de Exhort. mart. ca. 1. Tertul. lib. de Idololatria, Athanas. orat. contra idola sub finem.

Falsò idolum vocatur omne simulacrum numen aliquod repræsentans.

§. Fraus ergo illa Nouantium cauenda: qui idolum cum imagine confundunt, vt, cùm idola in Scripturis vetantur, inde concludant omnes imagines vetari. Vide Bellarm. lib. 2. de imagin. c. 5. vbi solidè demonstrat quòd idolum sit similitudo rei falsæ, imago verò rei veræ.

Idolum cum imagine non confundendum.

NAM ETSI SVNT QVI DICANTVR DII, à Paganis, & apud eos sunt dii & domini multi, vt sequitur: dij, inquam, tam cælestes, vti sol, luna, stellæ; quàm terrestres, vt Iupiter, Apollo, Hercules: NOBIS TAMEN VNVS EST DEVS, PATER, EX QVO OMNIA, ET NOS IN ILLVM] in illius scilicet gloriam & cultum creati sumus. VERS. 5. VERS. 6.

Qui dij cælestes, qui terrestres.

Nota, Scriptura tribuit Patri præpositionem *ex*, vt primo principio; Filio *per*, quia idea est & Verbum, per quod omnia facta sunt. Vnde vt ait hic Apostolus. *Et vnus Dominus Iesus Christus, per quem omnia, & nos per ipsum*, scilicet creati & redempti sumus. Spiritui sancto tribuit, *in*: quia Spiritus sanctus est vinculum & amor Patris & Filij. Vide dicta Rom. 11. v. vltimo.

Quare Scriptura tribuat Patri præpositionem ex Filio, per Spiritui sancto, in.

Nota contra Arrianos. Cùm ait Paulus, *Vnus Deus*, excludit tantùm falsos deos, non Filium & Spiritum sanctum: sic cùm subdit, *Vnus Dominus Iesus*, excludit tantùm falsos dominos, putà deos, non Patrem & Spiritum sanctum.

SED NON IN OMNIBVS EST SCIENTIA] iam dicta, quòd idolum & idolothytum nihil sit. nam ut sequitur: VERS. 7.

QVIDAM AVTEM (id est, quidam enim, iuxta can. 25.) CVM CONSCIENTIA IDOLI (ex errone con-

conscientia putantes quòd idolum habeat aliquid diuinitatis) QVASI IDOLOTHYTVM MANDVCANT] id est, cum reuerentia quasi venerandum, quòd numini in idolo latenti sit oblatum & sanctificatum. ita Anselm.

Aliter explicat Theophyl. q. d. Paulus, Quidam comedunt idolothytum cum erronea conscientia, quia putant, quod idolothytum ab idolo sit immutatum, & physicè à dæmone afflatum, perinde ac si halitu diabolico infectum esset vel certè ac si moraliter vitiatum & pollutum esset ex eo, quòd censeatur iam esse res diaboli & cibus dæmonis, itaque comedentem immutet & contemnet: comedunt ergo idolothytum cum conscientia quòd per illud polluentur & inficientur.

Hic sensus etiam commodus & probabilis est: nam non est dubium inter Corinthios recens conuersos, alios nimis scrupulosos; alios nimis superstitiosos fuisse.

CONSCIENTIA EORVM CVM SIT INFIRMA (non plenè in fide instructa circa idolothyta) POLLVITVR] quia contra scientiam, aliorum exemplo manducant idolothyta, ita Chrysost.

Refutatur doctrina Libertinorum de conscientia peccati.

Insaniunt Libertini, dum ex hoc loco docent nec fornicationem, nec ebrietatem, nec quid aliud esse peccatum, nisi quis ea in re sibi formet peccati conscientiam & scrupulum. Suadent itaque ipsi deponendam esse omnem conscientiam, vt non pecces, quidquid agas. Libertini ergo nullam habent conscientiam; ac proinde videntur & hominem, & rationem, & virtutem omnem exuisse: quæ verò dementia est hoc Apostolo tribuere? Quis enim non videt Apostolum hic loqui non de peccatis rebusue illicitis, sed adiaphoris, quale est manducare idolothyta?

VERS. 8. ESCA AVTEM NOS NON COMMENDAT DEO] q. d. Idolothytorum, vel aliorum ciborum esus per se nihil facit ad pietatem, qua Deo placeatur: ideoque non debemus nos firmiores, quasi pietatis causa, velle passim omnibus indifferenter vti. Conuertit enim hic se Apostolus ad perfectiores, eos monens, vt vitent scandalum infirmorum.

Quomodo esca non commendat nos Deo.

Ineptè ergo, imò perperam abutuntur hoc loco hæretici contra delectum ciborum & ieiunia Ecclesiæ: esca enim non commendat nos Deo, quia non est virtus: sed abstinentia ab esca vetita est actus temperantiæ, obedientiæ & religionis, id eoque nos Deo commendat, sicut commendauit Danielem cum sociis, Rechabitas, Ioannem Baptistam & alios. vide dicta Rom 14. 17.

NEQVE ENIM SI MANDVCAVERIMVS (idolothyta) ABVNDABIMVS] scilicet virtute, meritò & gratia, quæ nos commendet apud Deum, vti præcessit. q. d. Per esum idolothytorum nihil magnum, abundans, copiosum, nihil gratiæ spiritalis nobis accedet, vt iis inhiare non debeamus, ita Chrysost.

Secundò, & simplicius, vt sit noua ratio dissuadens esum idolothytorum. Sensus est. q. d. Siue edamus idolothyta, non ideo escis & deliciis, bonisq; abundabimus; siue non edamus, non ideo escis & deliciis deficiemus: aliis enim vesci licebit. Sic vulgò dicimus. Siue ad conuiuium hoc vocet, siue non, non ideo saturabor vel esuriam, non ideò pinguior ero vel macrior, ditior vel pauperior. Ostendit quàm escæ sint res viles & exiles, deoque omittendæ ob scandalum, & postponendæ ædificationi proximorum. ita Anselmus.

A

VIDETE, NE HÆC LICENTIA VESTRA (comedendi idolothyta) OFFENDICVLVM FIAT INFIRMIS. SI ENIM QVIS VIDERIT EVM, QVI HABET SCIENTIAM (idolothytum nihil esse) IN IDOLIO RECVMBENTEM: NONNE CONSCIENTIA IPSIVS, CVM SIT INFIRMA, ÆDIFICABITVR AD MANDVCANDVM IDOLOTHYTA?] *In idolio*, id est, inquit Eras. in epulo idolorum, Secundò, propriè, *in idolio*, id est, templo, vel mensa idolis consecrata. nam ibi accumbebāt comesturi idolothyta: tales enim epulas, vtpote sacras, in templo instrui solere, docet Herodotus in Clio. Virgil. 8. Æneid. in sacrificio Euandri & epulo cum Troianis. Sic & Iudæi victimas pacificas comedebant in atrio templi, Deuter. 16. v. 11. Hinc Syrus hic vertit. Si quis te viderit accumbentem inter idola. VERS. 9. & 10.

Sacra epula in templo instruebantur.

B

Vnde patet, idolothyta edere in idolio, non tantùm esse malum propter scandalum sed etiam per se, quia est professio idololatriæ, vt dicetur c. 10.

Quare idolothyta edere in idolio est malum?

Tropologicè, Anselm. Scientia idolothytorum est scientia vanitatis philosophorum, poëtarum oratorum Gentilium: hæc cauenda est. Absit vt ore Christiano sonet: Iupiter omnipotens, & me Hercules, & me Castor, & cetera portenta magis quam numina.

Tropologicè quæ sit scientia idolothytorum.

Nota, *Ædificabitur*, id est prouocabitur erigetur ut comedat idolothyta quasi sacra, & quasi quid gratiæ inde accepturus, aut sacrificaturus num nicuipiam, sicque redeat ad idololatriam. Alij *ædificabitur*, inquiunt, id est prouocabitur, vt contra conscientiam, qua putat cibum idolo oblatum ab eo esse afflatum & contaminatum, indeque se contaminandum, cum manducet, vt dixi v. 7.

C

SIC PECCANTES IN FRATRES, ET PERCVTIENTES (scandalizantes & per scandalum vulnerantes) CONSCIENTIAM EORVM INFIRMAM, IN CHRISTVM PECCATIS] Christus enim sibi factum arrogat quod vni ex minimis suis factum fuerit, Matth. 25. 40. Rursum qui scandalizant proximum, in Christum peccant; quia Christi fabricam, putà proximorum probitatem & salutem, quam Christus suo sanguine construxit, malo suo exemplo destruunt & euertunt. VERS. 12.

Scandalizantes proximum in Christum peccant.

QVA PROPTER SI ESCA SCANDALIZAT FRATREM MEVM: NON MANDVCABO CARNEM IN ÆTERNVM] *Hoc magistri* (inquit Chrys.) *optimi est officium, suo exemplo docere quæ præcipit. Et non dicit, siue iustè, siue iniustè, sed quomodocumque. Et non dico, inquit, idolothytum, quod & propter aliam causam prohibetur: sed si quod licet & permittitur, scandalizat, etiā illo abstineo; neque vna aut altera die, sed toto vitæ tēpore. Non enim manducabo, inquit, carnes in æternum. Et non inquit. Ne perdam fratrem; sed simpliciter, Vt non scandalizem. Etenim vltima amentia est, quæ Christo pretiosissima sunt, & talia, vt eorum gratia mortem obire non recusauerit, ita nos despicatissima arbitrari, vt escis propterea non abstineamus.* VERS. 13.

D

Vide de scandalo S. Basilium in Regulis breuior. reg. 64. vbi in fine ait, eo scandalum esse maius, quo is qui illud dat maiori scientia aut gradu præditus est: additque quòd Deus de manu eius sanguinem peccantium qui illius malum exemplum sequuntur, requiret & reposcet.

Quomodo crescit scandalum.

CAPVT

CAPVT NONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit suo exemplo docere, quàm sint cauenda scandala, narratq; se stipendium, siue alimenta prædicatoribus debita accipere noluisse, idq; maioris tum meriti, tum ædificationis causâ.

Hinc Secundò, v. 7. probat sex argumentis (quæ colligam v. 12.) hæc alimenta sibi aliisque euangelizantibus deberi.

Tertiò, v. 20. eâdem de causâ ostendit se omnibus omnia esse factum, vt discant Corinthij, quàm cuique ædificatio & salus proximi curanda sit.

Quarto, v. 24 ad eamdem ædificationem incitat, docens vitam nostram esse stadium & agonem virtutis, in quo semper ad meliora, & ad brauium iugi abstinentia, & corporis castigatione currendum & certandum est.

1. NOn sum liber? Non sum Apostolus? Nónne Christum IESVM Dominum nostrum vidi? Nónne opus meum vos estis in Domino? 2. Et si alijs non sum Apostolus, sed tamen vobis sum: nam signaculum apostolatus mei vos estis in Domino. 3. mea defensio apud eos, qui me interrogant, hæc est. 4. Numquid non habemus potestatem manducandi & bibendi? 5. Numquid non habemus potestatem mulierem sororem circumducendi, sicut & ceteri Apostoli, & fratres Domini, & Cephas? 6. Aut ego solus, & Barnabas, non habemus potestatem hoc operandi? 7. Quis militat suis stipendiis vmquam? Quis plantat vineam, & de fructu eius non edit? Quis pascit gregem, & de lacte gregis non manducat? 8. Numquid secundùm hominem hæc dico? An & lex hæc non dicit? 9. Scriptum est enim in lege Moysi: Non alligabis os boui trituranti. Numquid de bobus cura est Deo? 10. An non propter nos vtique hoc dicit? Nam propter nos scripta sunt, quoniam debet in spe, qui arat, arare, & qui triturat, in spe fructus percipiendi. 11. Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum est si nos carnalia vestra metamus? 12. Si alij potestatis vestræ participes sunt, quare non potiùs nos? sed non vsi sumus hac potestate: sed omnia sustinemus, ne quod offendiculum demus Euangelio Christi. 13. Nescitis quoniam qui in sacrario operantur, quæ de sacrario sunt, edunt? qui altari deseruiunt, cum altari participant? 14. Ita & Dominus ordinauit iis, qui Euangelium enuntiant, de Euangelio viuere. 15. Ego autem nullo horum vsus sum. Non autem scripsi hæc vt ita fiant in me: bonum est enim mihi magis mori, quàm vt gloriam meam quis euacuet. 16. Nam si euangelizauero, non est mihi gloria: necessitas enim mihi incũbit: væ enim mihi est, si non euangelizauero. 17. Si enim volens hoc ago, mercedem habeo: si autem inuitus, dispensatio mihi credita est. 18. Quæ est ergo merces mea? Vt Euangelium prædicans, sine sumptu ponam Euangelium, vt non abutar potestate mea in Euangelio. 19. Nam cùm liber essem ex omnibus, omnium me seruum feci, vt plures lucrifacerem. 20. Et factus sum Iudæis tamquam Iudæus, vt Iudæos lucrarer. 21. iis qui sub lege sunt, quasi sub lege essem (cùm ipse non essem sub lege) vt eos, qui sub lege erant, lucri facerem. iis qui sine lege erant, tamquam sine lege essem (cùm sine lege Dei non essem: sed in lege essem Christi) vt lucrifacerem eos, qui sine lege erant. 22. Factus sum infirmis infirmus, vt infirmos lucrifacerem. Omnibus omnia factus sum, vt omnes facerem saluos. 23. Omnia autem facio propter Euangelium: vt particeps eius efficiar. 24. Nescitis quòd ij qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium? Sic currite vt comprehendatis. 25. Omnis autem, qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet, & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant: nos autem incorruptam. 26. Ego igitur sic curro, non quasi in incertum: sic pugno non quasi aërem verberans. 27. sed castigo corpus meum, & in seruitutem redigo: ne fortè cùm aliis prædicauerim, ipse reprobus efficiar.

VERS. 1. NON SVM LIBER? NON SVM APOSTOLVS?] Quæres, Quomodo hæc cohærent præcedentibus? videtur enim ex abrupto hic loqui Paulus.

Docet Paulus cauenda esse scandala.

Resp. Dixerat Paulus in fine c. præced. omnino cauenda esse scandala: hic vt illud persuadeat, proponit se in exemplum, quòd tam ad cauendum A scandalum, quam ad dandum raræ virtutis exemplum iure suo, tot nominibus sibi debito, cesserit, nolens recipere stipendium prædicationis suæ, sed proprio labore victum sibi parans; vt & Corinthij suo iure decedant, ac præsertim non vescantur idolothytis, in gratiam proximorum, cùm vident eos inde scandalizari, aut in periculum peccati induci,

duci. Simul tamen Paulus tacitè, & quasi aliud A agens contra pseudoapostolos suæ prædicationis sinceritatem & auctoritatem hac narratione tuetur, vtpote qui gratis tanto labore euangelizarit, cùm pseudoapostoli sua lucra ex Euangelio captarent. Dicit ergo. *Non sum liber? non sum Apostolus?* q.d. Nonne mei iuris sum, vt tamquam Christi Apostolus sumptus & alimoniam à vobis exigere & accipere possim? hoc tamen non facio, vt ostendā, quanti sit facienda proximi salus, & consequenter quàm vos scandala idolothytorum, & alia quæuis vitare debeatis. ita Chrysost. quem vide in moral. hic homil. 20. de cauendo scandalo.

Quare Hebræi sæpè vtantur interrogatione.

Nota. Vtitur hic crebra interrogatione Apostolus, tum ex phrasi Hebræorum, qui ea gaudent, cùm se insinuare, vel aliquid inculcare volunt; tum ad maiorem emphasim & energiam orationis.

Probat Paulus se esse Apostolum.

NONNE CHRISTVM VIDI? NONNE OPVS MEVM VOS?] q.d. Hinc patet me esse Apostolum, B quia Christum vidi, & ab eo ad euangelizandum missus sum, Actor. 9. v. 5. & Actor. 22. v. 18.

Secundò, quia vos meum estis opus in Christo Domino, id est, quia ego per Euangelium in Christo, vos genui; vestra Ecclesia à me ædificata est, vos estis mea structura. Alludit ad Hebræum בן. *ben*, id est filius: dicitur enim בן *ben* quasi בנין *binian* id est fabrica, vel ædificium, à radice בנה *bana*, id est ædificauit, quasi filius sit fabrica & ædificium patris. q.d. Vos estis mei filij, mea fabrica, meum ædificium in Christo.

Vnde dicatur Hebraicum ben.

VERS. 2. NAM SIGNACVLVM APOSTOLATVS MEI VOS ESTIS IN DOMINO] *Signaculum* græcè σφραγὶς, sigillum, id est, testimonium apostolatus mei extat in vobis, scilicet in euangelizando, in edendis miraculis, in labore & periculis, quæ vel suscepi, vel feci apud vos ad vestram conuersionem, quibus C quasi sigillis diuinis consignaui, confirmaui & corroboraui apostolatum meum. Hæc enim clarè testantur me esse verum Apostolum, à Deo missum ad vos docendos & saluandos.

Quibus signis se probet Paulus Apostolum.

VERS. 3. MEA DEFENSIO APVD EOS, QVI ME INTERROGANT (qui inquirunt de mea vocatione & apostolatu) HÆC EST] quæ extat in vobis, vt dixi v. præcedent. ita Anselmus. Sed Chrys. & Ambrosius æquè appositè hæc referunt ad sequentem versum.

Nota. *Interrogare*, id est inquirere, iudiciale verbum: Latini enim dicunt, interrogare aliquem de legibus, id est, examinare secundùm leges.

VERS. 4. NVMQVID NON HABEMVS POTESTATEM MANDVCANDI?] scilicet de sumptibus vestris. q.d. Hæc est gloria & defensio mea, & mei apostolatus. D quòd nullo pretio, vt pseudoapostoli; imò nec vllo sumptu accepto, vti Apostoli alij, sed gratis euangelizem, cùm tamen ad sumptum hunc ius ac potestatem habeam, æquè ac alij.

Quomodo se Paulus distinguat à pseudoapostolis.

VERS. 5. NVMQVID NON HABEMVS POTESTATEM MVLIEREM SOROREM CIRCVMDVCENDI, SICVT ET CETERI APOSTOLI?] *Mulierem sororē*, græcè, ἀδελφὴν γυναῖκα, quod Beza, Petrus Martyr, Vatablus & Valla vertunt *sororem vxorem*. Ergo, inquiūt, Paulus fuit coniugatus. licet enim Græcū γυναῖκα & mulierem, & vxorem significet; hic tamen significare vxorem, patet ex verbo *circumducendi*. Virorum enim est circumducere vxores, non sorores.

Paulus falsò dicitur coniugatus fuisse.

Sed errant: Christus enim circumduxit mulieres, non vt maritus vxores, sed vt doctor discipulas & quasi famulas, vel vitæ & victus administras, Lucæ 8. v. 3.

Secundò, quia ineptè dicitur soror vxor, & redundat vox *soror*.

Tertiò, quia in Græco non est articulus τὴν designans certam mulierem, scilicet vxorem.

Quartò, quia Paulum fuisse virginem, patet c. 7. v. 8. Ita disertè docent & explicant hunc locum S. Aug. de Opere monachor. cap. 4. Hieron. lib. 1. contra Iouin. Chrys. Ambros. Theodoret. Theoph. hîc, & alij Patres passim, præter vnum Clem. Alexandr. lib. 3. Strom. Imò S. Hieron. docet inter Apostolos solum Petrum habuisse vxorem; idque tantùm ante conuersionem: idem tradit Tertull. lib. de Monogamia ante medium: *Petrum*, inquit, *solum inuenio maritum*.

Paulus fuit virgo.

Dico ergo, *sororem mulierem*, esse Christianam, matronam (sic in Actis Apost. dicitur, *Viri fratres*, id est, viri Christiani) quæ scilicet Paulo subministraret necessaria de suis facultatibus. q.d. Possem matronam quæ me aleret, circumducere, æquè vt Petrus, sed nolo: quia scilicet hæc res Gētiles, quorum Paulus erat Apostolus, offendere, eisque malam suspicionem indere potuisset. ita Ambrosius, Chrysost. Theodor. Oecumen. Anselmus.

Quid intelligatur per mulierem sororem.

Dices, S. Ignatius epist. ad Philadelph. ponit Paulum inter coniugatos. Respondet bene Baronius anno Christi 57. pag. 518. & alij, Pauli nomen ibi insertum esse à Græcis clericis posterioribus, vt suo coniugio Pauli exemplum prætexerent: nam exemplaria epistolarum S. Ignatij Vaticana, Sfortiana, & alia antiquissima & correctissima non habent nomen Pauli.

Responsio Baronij de Pauli nomine inter vxoratos posito apud S. Ignatium.

Dices Secundò, Clem. Alexandr. 3. Strom. hîc per γυναῖκα intelligit vxorem Pauli. Resp. Primò, Verum est; sed addit illum post apostolatum non habuisse eam vt vxorem, sed vt sororem: quod est contra hæreticos. Secundò, contra Clementem sunt omnes Patres.

Clementis Alexandr. opinio refutatur de coniugio Pauli.

FRATRES DOMINI] Est hebraismus: *fratres*, id est, cognati Christi, scilicet Iacobus, Ioannes, Iudas. ita Anselmus.

Fratres Domini. *per hebraismum cognati sunt.*

ET CEPHAS] imò Petrus princeps Apostolorum & Ecclesiæ.

QVIS MILITAT SVIS STIPENDIIS VMQVAM?] VERS. 7. q.d. Sicut æquum est milites ali & viuere suis stipendijs; vinitorem pasci fructu suæ vineæ, pastorem lacte gregis quem pascit: ita par est præcones Euangelij viuere ex Euangelo, putà ex sua vinea, scilicet Ecclesia, & ex suo grege; id est, Christianorum bonis, sumptus & alimoniam accipere. Incipit hîc Apostolus multis ius suum de accipiendo prædicationis stipendio probare, vt posteri omnes sciant illud planè prędicatoribus verbi Dei deberi, vtque ostendat, quanto & quàm claro iure suo cesserit ipse, dum hæc stipendia recusauit in gratiam Corinthiorum, vt eos hac liberalitate & generositate sua pelliceret ad Christum, & ad salutem promoueret. Rationes eius omnes colligam & digeram v. 12.

Æquum est euangelizantes ex Euangelio viuere.

NVMQVID SECVNDVM HOMINEM HÆC DICO?] VERS. 8. an humanis tantùm rationibus & similitudinibus militis, vinitoris, pastoris iam allatis mea dicta probo & cōfirmo? minimè. Quin verò illa ipsa ex lege diuina stabilio & communio.

SCRIPTVM EST IN LEGE MOYSI (Deut. 25.) VERS. 9. NON ALLIGABIS OS BOVI TRITVRANTI] quia nimirum par est vt animalia laborantia comedant: vnde

In Palæstina, in Canariis, &c. grana segetum vngulis boum excutiuntur.

vnde ego Deus veto claudi capistro ora boum triturantium ne comedant ex sua tritura. Solebant enim in Palæstina, vt etiamnum in Canariis, & nonnullis regionibus fit, per boues, qui circumacti vngulis pedum suorum segetes terebant, grana excutere. Vnde Poëta: A

— *Bobusq́; triturant*

Hunc esse sensum litteralem patet ex verbis, quæ legem hanc duris Iudæis insinuant.

Explicatur locus Deut. 25. de boue triturante.

Dices, Apostolus hîc videtur excludere hunc sensum: ait enim. *Numquid de bobus cura est Deo?* Respondet Abulensis in Deut. 25. huius sententiæ. *Nō alligabis os boui trituranti*, duplicem esse sensum litteralem. Primum planum de bobus, vt verba sonāt, quem iam dedi, qui tamen minùs præcipuus est. Secundum, quem hîc affert Apostolus de prædicatoribus, eumq́; esse præcipuum & magis intentum à Spiritu sancto. q. d. Apostolus, minùs præcipuam Dei curam esse de bobus; præcipuam verò de prædicatoribus, ideoque magis ad litteram præcepisse vt prædicatores alantur, quàm vt boues, cùm dixit: *Non alligabis os boui trituranti.* B

Verum non esse vtrumq; hunc sensum litteralem, sed primum tantùm, patet. Nam bos litteraliter non significat prædicatorem, sed tantùm verū bouem, prædicatorem autem tantùm significat typicè. alioqui enim omnis allegoria esset sensus litteralis, quod planè est falsum. Nā sensus litteralis est is, qui primò per sententiam aliquam significatur; allegoricus autem vel typicus, qui secundò, seu mediante sensu litterali. Sicut ergo vmbra corporis non est corpus, ita typicus sensus non potest esse litteralis, sed tantùm litterali sensu adumbratus.

Quis tropologicus eiusdem loci sensus.

Dico ergo, sensum litteralem esse quem diximus, typicum autem, vel tropologicum esse quem dat Apostolus, videlicet prædicatoribus dandam esse alimoniam, eosque posse viuere ex Euangelio; sicut bos alitur sua tritura: quorum quia præcipua Deo est cura, vt præcipuè hac lege intenderet significare typicè, prædicatores alendos esse; hinc Apostolus ait. *Numquid de bobus cura est Deo?* C

De fide est curam esse Deo de bobus cæterisq́; animantibus.

VbiNota. De fide est, Deo curam esse de bobus: Deus enim sua prouidentia curat, & prospicit pascibus de victu rebusq́; necessariis, Matth. 10. 29. & pullis coruorum inuocantibus eum, psalm. 146. cunctisque animalibus & creaturis, vt docet Psaltes tum alibi, tum toto psal. 103. Sensus ergo Apostoli est. q. d. Præcipua cura Dei in hac lege non fuit boum, sed altius quid spectauit, videlicet nos, & nostri similes, qui sumus boues typici laborantes & triturantes in agro & area Dominica, ex Euangelio posse viuere. & hoc est quod subdit:

VERS. 10. AN NON PROPTER NOS VTIQVE HOC DICIT? NAM PROPTER NOS SCRIPTA SVNT] Apostolus ergo hîc, vti sæpè aliàs, argumentatur ex sensu, non litterali, sed allegorico; vel potiùs ex sensu litterali argumentatur ad allegoricum. per argumentum à minori ad maius. q. d. Si bos viuit ex tritura: ergo multò magis Apostolus ex Euangelio. ita Tertull. l. 5. Contra Marc. 7. & Theodor. quæst. 21. in Deuter. Vbi D

Nota, licet sensus litteralis sit primus, allegoricum tamen posse esse primarium, & præcipuum siue magis intentum à Spiritu sancto, vti hic fit.

QVONIAM DEBET IN SPE, QVI ARAT, ARARE] Est noua ratio ab exemplo aratorum & triturantium. q. d. Qui arant & triturant, arant & triturant *in spe*, sperantes scilicet mercedē, & quòd participes erunt messis & trituræ suæ. Ergo & prædicator sperare potest alimoniam ex sua prædicatione. Pulchrè de hac spe canit Ouidius l. 1. de Ponto,

Spes fouet agricolas, spes sulcis credit aratis
Semina, quæ magno fœnore reddat ager.

Operari spe mercedis æternæ, bonum est & meritorium.

Hinc à proportione minoris ad maius deducitur, & euincitur esse actum spei & virtutis, si quis spe mercedis æternæ operetur, & consequenter actum hunc bonum esse, & meritorium. Vnde Facultas Parisiensis, vt testatur in hunc locū scribens Claudius Guiliaudus, ex hac, & similibus Apostoli sententiis, definiuit hunc articulum cuiusdam (*Qui præmij causa certat, non certaturus nisi sciat dandum præmium; is seipsum præmio frustratur*) erroneum esse. Idem definit Conc. Trident. sess. 6. can. 31.

SI ALII POTESTATIS VESTRÆ PARTICIPES SVNT, QVARE NON POTIVS NOS] *Potestatis vestræ*, id est, iuris sui quod habent in vos. Vndè græcè clariùs dicitur, ἐξουσίας ὑμῶν, *potestatis vestrûm*, id est, quam habent in vos. *Vestra*, enim passiuè capitur, iuxta can. 30. q. d. Si alij vsi sunt iure accipiendi alimoniam, quod habent in vos, cur non & ego vti possim? P. Salmeron Græcum ἐξουσίας, id est *potestatis*, accipit pro οὐσίας, id est *substantiæ*. q. d. Si alij participes sunt vestræ substantiæ facultatum & copū, cur non & ego? Sed velim videre locum & exemplum, vbi ἐξουσία significet opes. VERS. 12.

Sex argumentis Paulus probat licere ministris Ecclesiæ à suis sumptus accipere. Quo titulo debeatur merces ministris verbi Dei.

Nota. Apostolus probat hic sex argumentis licere sibi aliisq́; ministris verbi Dei & Ecclesiæ à suis sumptus accipere. Primò, exemplis aliorum Apostolorum, v. 5. Secundò, similitudinibus militum, pastorum & agricolarum, v. 7. Tertiò, ea lege Moysis v. 9. Quartò, v. 13. ex exemplo sacerdotum & Leuitarum veteris testamenti, qui ex victimis & oblationibus altaris, cui seruiebant, viuebant. Quintò, vers. 14. ex Dei & Christi ordinatione. Sextò, v. 11. ex ipsa rei natura, siue iure, nō tantùm diuino positiuo, sed etiam naturali, quod dictat, sicut operario debetur merces, ita ministro verbi & Ecclesiæ deberi stipendium, nō quasi pretium rei sacræ (hoc enim indignum esset & simoniacum) sed quasi stipendium sustentationis quod vocant, quo scilicet sustentetur, vt suas functiones sacras pro populo obire possit. Vnde hoc stipendium ei debetur ex iustitia, ita Chrys.

SED NON VSI SVMVS HAC POTESTATE (iure accipiendi stipendium) SED OMNIA SVSTINEMVS] omnem scilicet penuriam, & omnem laborem, quo penuriam leuemus, laborando manibus nostris, suscipimus & toleramus.

NE QVOD OFFENDICVLVM DEMVS EVANGELIO CHRISTI] *Offendiculum* græcè ἐγκοπήν, id est, interruptionem, interpellationem, remoram. q. d. Ne accipiendo sumptus demus occasionem, qua homines tenaces & indiscreti abutantur, & remorentur Euangelium, illique obloquantur. Nam non fuisse hic scandalum ab Apostolis datum, sed acceptum ab aliis; in Apostolo autem fuisse opus liberæ supererogationis, quòd noluerit stipendium sibi debitum accipere, patet ex omnibus antecedentibus, & v. 15. vbi ait: *Bonum est mihi magis* (id est, melius & satius duco) *mori, quàm vt gloriam meam* (quòd gratis & liberaliter euangelizem) *quis euacuet.*

NESCITIS QVONIAM QVI IN SACRARIO, est in templo, OPERANTVR, id est, sacris funguntur aut subseruiunt, vt sacerdotes & Leuitæ QVÆ DE SACRARIO SVNT, id est, hostias, aut templi VERS. 13.

pli prouentus, putà decimas & primitias, partici- A pant & EDVNT] Nota τὸ operantur. Sacerdotum enim erat iugulare, excoriare, secare, coquere, comburere victimas: quod operosum est, estque alias opus lanionum. Græca iam habent, οἱ τὰ ἱερὰ ἐργαζόμενοι, ἐκ τοῦ ἱεροῦ ἐσθίουσιν, qui sacris operantur, de sacrario comedunt: Noster & Syrus aptius legerũt, οἱ ἐν τῷ ἱερῷ ἐργαζόμενοι, qui in sacrario operantur.

Officia sacerdotis in lege antiqua.

ET QVI ALTARI DESERVIVNT] Græcè τῷ θυσιαστηρίῳ προσεδρεύοντες, id est, sacrario assistentes, siue assidentes. Non dicit, ait Chrys. sacerdotes, sed, qui assident altari, vt intelligamus assiduum cultũ sacrorum requiri à ministris templi Christi, qui de bonis templi participant. Contrà hodie nulli magis absunt ab altari, quàm aliqui qui maximè participes sunt altarium & decimarum, quos Concilium Trident. damnat.

Diligentia commendatur ministris Ecclesiæ.

CVM ALTARI, de oblationibus altaris, PARTICIPANT] Est metonymia.

VERS. 14. ITA ET DOMINVS ORDINAVIT IIS QVI EVANGELIVM ANNVNTIANT, DE EVANGELIO VIVERE] Ita enim sancit Christus Lucæ 10. 7. *In eâdem autem domo manete edentes & bibentes quæ apud illos sunt. Dignus est enim operarius mercede sua.* Similia habet Matth. 10. v. 10. 11. & 14.

VERS. 15. BONVM EST MIHI MAGIS (melius est) MORI, QVAM VT GLORIAM MEAM QVIS EVACVET] *Gloriam meam*, euangelizandi scilicet ἀδάπανον, sine sumptibus: siue *gloriam* de opere liberali, indebito & supererogationis, patet ex v. 18. Hinc patet esse consilium Euangelicum, euangelizare gratis non accipiendo sumptus, quod modò nonnulli viri Apostolici & Religiosi sequuntur. ita Theophyl. Theodor. Anselm. Vide Chrysost. & Anselm.

Consilium Euangelicum est gratis euangelizare.

Nota. Pro *gloria* græcè non est δόξα, id est gloria, sed καύχημα, id est *gloriatio*, quia scilicet gloriari poterat Paulus apud Deum, vel potiùs apud homines, maximè pseudoapostolos, qui Corinthijs graues erant & sumptuosi, se eis ἀδάπανον, prædicasse Euangelium. Vnde contra hos gloriatur ca. 11. ep. 2. 7. & sequ. se nulli in sumptu oneri fuisse.

VERS. 16. VÆ MIHI EST, SI NON EVANGELIZAVERO.] Hinc patet graui præcepto præceptum fuisse Apostolis Matth. 28. 19. vt euangelizent, & doceant omnes Gentes, adeò vt, si neglexissent euangelizare, peccassent mortaliter: talibus enim intentatur væ iræ Dei & gehennæ. Eodem præcepto iam tenentur Pastores, Episcopi, Archiepiscopi, vt dixi capit. 1. 17.

Sub mortali peccato fuit præceptum Apostolis euangelizare. Eodem præcepto tenentur Pastores, Episcopi, Archiep.

VERS. 17. SI ENIM VOLENS HOC AGO, MERCEDEM HABEO] Id est, vt Chrysost. Theophyl. Oecum. Anselm. si voluntarius, liberaliter & gratis prædicem, habeo non qualem qualem mercedem operis præcepti, scilicet prædicationis, vti alij Apostoli, sed mercedem per excellentiam, scilicet copiosam gloriam operis indebiti & heroici (quale est gratis prædicare) animique sponte sua tam liberalis apud Deum.

SI AVTEM INVITVS] Græcè ἄκων, non vltroneus, nec liberaliter aut gratis prædicem, sed quasi coactus præcepto Dei, vel metu pœnæ. Opponit enim Apostolus hæc duo, ἄκων & ἑκών: atqui ἄκων Græcis idem est quod sponte sua, sua voluntate, electione, & motu proprio rem agere: ergo ἄκων idem hic est, quod iustum, motum, & quasi coactum aliena voluntate & præcepto operari.

DISPENSATIO MIHI CREDITA EST] q. d. Tunc non habeo gloriam illam singularem, sed neque pecco, quia officio fungor meo, & facio quod iubeor. Nam commissa est mihi & demandata hæc dispensatio, siue administratio Euangelij. Tunc non pecco, sed seruiliter ago, sicut agit dispensans sibi credita non sponte, sed propter præceptum domini, eo quasi adactus: quia quod debuit facere fecit, vt ait Christus in parabola Lucæ 17. v. 8. Ita Patres citati, & patet ex antecedentibus & sequentibus.

Aliter aliqui explicant, nimirum sic: *Si volens hoc ago*, id est euangelizo, habeo meritum & mercedem, quia libera voluntate præceptum Christi impleo; sin inuitus & voluntate reluctante, careo merito & mercede, quia præcepto ad hoc cogor. *Dispensatio* enim Euangelij *mihi credita est*, commissa & præcepta: & sic per me licet inuitum dispensa- B tur & propagatur Euangelium Christi, vt aliis proficiam, licet non mihi: quia hoc verba propriè & simpliciter sonare videntur. Et huic explicationi fauent S. Thomas, Lyran. & comment. Ambros. Sed antecedentia & sequentia priorem sensum, qui est Græcorum & communis, requirunt: mercedem enim non vocat qualem qualem, sed *gloriam*, id est, gloriosam & singularem ex opere tam heroico, indebito & liberali, quale est euangelizare gratis.

Aliorum explicatio huius loci.

QVÆ EST ERGO MERCES MEA?] gloriosa illa & singularis iam dicta. VERS. 18.

Nota. *Merces* ponitur hìc pro merito, siue opere heroico & meritorio magnæ mercedis per metonymiam. Sequitur enim: *Euangelium prædicans, sine sumptu ponam*, tradam & annuntiem: Græca, ἀδάπανον, id est à sumptibus immune, reddam Euan- C gelium: immunes enim ciuitates vocat Cicero, quæ nullum soluunt vectigal. Ecce merces, id est meritum, Pauli, scilicet sine sumptu prædicare Euangelium.

Merces hìc ponitur pro merito.

Ex hoc ergo loco clarè patet, non omnia opera bona esse præcepti; sed nonnulla esse consilij & supererogationis, taliaque insignem & illustrem gloriam & coronam apud Deum promereri. Inter consilia itaque Euangelica ponit hìc Apostolus prædicare gratis, vt dixi v. 10. ita S. Chrys. Ambros. & S. Aug. lib. de Opere monachor. 5. vide Bellarminum l. 2. de Monachis c. 9.

Non omnia opera bona sunt præcepti, sed aliqua sunt consilij.

Nota. Alij Apostoli, vtpote zelo Dei pleni, æquè ac Paulus gratis euangelizassent, si inde maiorem animarum fructum, & gloriam apud Deum sperassent. Verùm hæc non sperabant: nam fideles in eos erant liberales, ac Iudæi eis erant addicti, sponteque omnia sua eis offerebant, vt patet Actor. 4. 34. Paulus autem quasi extra ordinem & D numerum duodecim Apostolorum, post mortem Christi ad apostolatum vocatus, auctoritatem sibi conciliare debebat, ad eamque rem perutile fore censuit, si gratis prædicaret. Rursum Corinthij, licet diuites, tenaciores tamen erant: ne ergo illi putarent Paulum non se, sed sua bona quærere, hac de causa Paulus gratis eis prædicauit. A Thessalonicensibus verò & Philippensibus, vtpote liberalioribus, alimoniam accepit, vt infrà videbimus. Denique voluit Paulus hac ratione Iudæis, quibus inuisus erat, & pseudoapostolis os claudere. Hanc causam ipsemet assignat epist. 2. c. 11. v. 12. vbi ait, *Quod autem facio* (quod gratis prædico) *& faciam: vt amputem occasionem eorum, qui volunt occasionem, vt in quo gloriantur: inueniantur sicut & nos.*

Quare Paulus gratis euangelizauerit.

Ab aliquibus alimoniam accepit Paulus dum euangelizaret.

VT NON ABVTAR POTESTATE MEA IN EVANGELIO] Id est, vt non vtar summo iure, & libertate mea in minus bonum Euangelij. Non quòd recipere sumptus pro prædicatione reuera sit abusus, sed quia minoris boni est vsus. Vnde rectè Theophyl. *Abutar*, id est, inquit, omnino vtar omni iure meo: sic enim καταχρῆσθαι pro χρῆσθαι, abusum pro pleno vsu posuit c. 7. v. 31. in Græco, vt ibidem annotaui. Sic vocem *abuti* capit S. Paulinus ep. 11. cùm ait: *Itaq; propio filij Imperatoris assensu, mater Augusta, patefactis ad opera bona thesauris, toto abusa fisco est.*

Abutar, id est, omnimodo vtar.

Dices, Ambr. hîc abusum intelligit propriè talem qui sit peccatum. ait enim: Qui vtuntur iure suo cùm non expedit, seu cùm alius detrimentum patitur, rei fiunt: ergo peccant. Resp. Hoc verum est, cùm facilè possunt cedere iure suo, & ni hoc faciant, alij graue damnum patientur: tunc enim charitas iubet vt cedas. Quod Ambrosio adscriptus commentarius hîc videtur putare locum habuisse in Paulo & Corinthiis.

Quàm difficile fuerit Paulo cedere iure sustentationis apud Corinthios.

Verùm contrarium est longè verius: nam valdè difficile erat Apostolo cedere iure sustentationis sibi à Corinthiis debitæ; quia cedendo debebat ipse manibus laborando noctes ducere insomnes, vt sibi & suis victum compararet, cùm Corinthij qui diuites erant & permulti, facilè eum alere potuissent: nec debuissent in eo scandalizari, quia alij Apostoli ita faciebant, & omnis lex & ratio dictat esse æquissimum, vt qui pro alio laborat, ab eo alatur. Voluit ergo Apostolus dare illustre exemplum paupertatis, sinceritatis, zeli, ad maiorem apud teneros in fide & diuites auaros, fidei & christianismi commendationem & propagationem. Hoc autem tam heroicum opus charitas non præcipit, sed consulit. Vnde v. seq. dicit se in hisce fuisse liberum.

Quare Paulus cesserit iure sustentationis.

VERS. 19 NAM CVM LIBER ESSEM EX OMNIBVS, ab omnibus. q. d. Cùm nemini essem obstrictus, OMNIVM tamen ME SERVVM FECI] ad omnia me demisi, etiam ad inopiam & famem, omnium infirmitatibus me accommodaui, vt, cùm Corinthios viderem in danda Apostolis sustentatione tardiores & parciores, ego noluerim quidquam ab eis in sumptum accipere, vti eorum infirmitati condescenderem, & sic omnes lucrifacerem.

VERS. 21 IIS QVI SVB LEGE SVNT (Iudæis factus sum) QVASI SVB LEGE ESSEM] Mosaica nimirum. Factus est Paulus quasi sub lege, cùm Timotheum circumcidit, ait Oecumen. cùm purificatus voti causa templum adiit, Actor. 21. 26.

Paulus Timotheum circumcidit.

IIS QVI SINE LEGE ERANT (Gentilibus factus sum, meque exhibui) TAMQVAM SINE LEGE ESSEM] quasi naturam tantùm ducem & lucem sequerer, vt faciunt Gentiles. ita Oecum. & Theop. ex Chrys.

VERS. 22. OMNIBVS OMNIA FACTVS SVM] non mentientis, vel peccantis actu, sed compatientis affectu, vt omnium moribus me contemperans quantum honestas & Dei lex patitur, omnium morbis mederi possem. Ita S. Aug. epist. 9. & 19. *Non mentiendo*, inquit, *sed compatiendo; non simulantis astu, sed commiserantis affectu omnibus omnia factus est Paulus.*

Quomodo Paulus omnibus omnia factus sit.

Non ergo vult Apostolus id quod volunt & agunt politici, vt nimirum per fas & nefas omnibus se accommodent, & simulent se cum hæreticis hæreticos, cum Turcis Turcas, cum castis castos, cum obscœnis obscœnos. Id enim reprobat Paulus ad Galatas 2. v. 11. & sequent. Quocirca prudens est dogma S. Ephrem in illud, *Attende tibi*, c. 10. *Cha-*

A *ritatem cum omnibus habe, & ab omnibus abstine.* Et illud S. Bernardi, quod omnem virtutem complectitur: *Viue cautus tibi, vtilis aliis, gratus Deo.* S. Iordanes successor S. Dominici in Generalatu Ordinis, solebat dicere, vt habet eius Vita. *Si cuicumq; scientiæ aut disciplinæ tantùm studuissem, quantùm studui huic sententiæ S. Pauli, omnibus omnia factus sum; essem doctissimus & eminentissimus in illa: quia tota vita mea studui me accommodare cuilibet, vt essem miles cum milite, nobilis cum nobili, plebeius cum plebeio, procurando semper hac ratione ipsorum emendationem, atq; aduigilando ne perderem aut læderem animam meam per lucrum alienæ.*

OMNIA FACIO PROPTER EVANGELIVM VT PARTICEPS EIVS EFFICIAR] Vt nimirum fructum prædicati Euangelij suo tempore percipiam & participem cum aliis prædicatoribus: Græcè enim B pro *particeps* est συγκοινωνὸς, q. d. Comparticeps, consocius. Vnde Secundò, Chrysost. Euangelij, inquit, id est, fidelium Euangelij. q. d. Vt coronarum fidelibus repositarum fiam particeps. Vbi rectè aduertit Chrysost. miram Pauli humilitatem, vtpote qui aliis, etiam communibus fidelibus se æquat, cùm omnium non tantùm fidelium, sed etiam Apostolorum labores superasset, vt patet 1. Corint. 15. v. 10. VERS. 23

Mira Pauli humilitas.

IJ QVI IN STADIO CVRRVNT, OMNES QVIDEM CVRRVNT, SED VNVS ACCIPIT BRAVIVM] q. d. Ideo sine sumptu euangelizo, ideo omnibus omnia fio, ideo laboro, quia in stadio hoc curro, quia ad brauium concerto pro præmio, etiam primo & maximo. VERS. 24

C VNVS ACCIPIT BRAVIVM] q. d. Sicut in stadio, ita in via & vita Christiana non omnes currentes accipient brauium, sed tantùm bene & ritè currentes ad metam vsque. Ritè, inquam, secundùm leges stadij; quas agonotheta Christus cursoribus præscripsit, & secundùm quas ritè currentibus brauium promisit. Cùm ergo ait *vnus*, non negat plures accipere brauium. Non enim vult dicere, vt rectè aduertit Chrys. quòd vnus tantùm Christianus ceteris omnibus præcurrens, & feruentior ad opera virtutis, brauium sit accepturus. Nam similitudo non debet per omnia esse similis sed tantùm in eo, in quo fit comparatio: hîc autem fit in eo, quòd sicut in stadio qui rectè currit, accipit brauium, sic & qui rectè currit in christianismo, coronam gloriæ accipiat. Quod patet, quia sic explicat se dicens: *Sic currite vt comprehendatis*, non vnus, sed singuli. Adde: in stadio sæpè non tantùm illi qui primò metam D attingit, & velocissimè currit, sed & secundo, tertio, quarto, solent dari brauium.

Quomodo intelligendum est, vnus accipit brauium.

Apostolus tamen dicit *vnus*, non Tres, vel quatuor, quia propriè respicit ad brauium, id est aureolam, & excellens præmium, quod non omnibus electis, sed paucis heroicè certantibus datur, vt iis qui non tantùm præcepta, sed & consilia Christi heroicè sequuntur. Respicit enim Paulus ad brauium, quod sibi exspectat ex eo, quòd vnus ipse præ omnibus Apostolis euangelizasset gratis, ingenti labore & charitate, *omnibus omnia factus*, v. 18. & 22. q. d. O Christiani currite non tantùm ritè, vt comprehendatis, sed & quàm optimè & velocissimè currite, vt primum & nobilissimum gloriæ brauium reportetis. Socordis enim animæ est dicere: Sufficit mihi si saluer, si ad cælum perueniã. Quisque enim conari debet vt in cælo sit primus, primumque ibidem referat brauium, inquit Chrysostom.

Quisque debet conari vt primus sit in cælo.

Alij

Alij hæc de mansionibus, vel coronis, & brauiis singulis electis præparatis accipiunt. q. d. Vnusquisque sic currat, vt suum brauium comprehendat. Sed id acutius est, quàm simplicius. A

Aliter quoque Anselmus; Currunt, inquit, Ethnici, hæretici, reprobi, sed vnus Christianorum & electorum populus brauium accipit. Verùm Apostolus solis Christianis loquitur quasi currentibus, eosque incitat vt currant, & comprehendant brauium, ad quod per Christi Euangeliũ vocantur.

SIC CVRRITE VT COMPREHENDATIS] scilicet coronam gloriæ, & brauium victoriæ. Alludit ad stadiodromos, qui cursu certantes in stadio, coronam ex edito appensam, & certantibus propositam currendo manibus prendebant, itaque victores euadebant, eaque coronabantur, vti ex Agonisticis lib. 2. cap. 7. Petri Fabri ostendi Apocal. 3. ad illud v. 11. *Tene quod habes, vt nemo accipiat coronam tuam.* Vox *sic* notat rectitudinem, diligentiam, celeritatem, & perseuerantiam, quæ maximè in cursu ad brauium requiritur. Talis fuit cursus Christi, quem omnes Christiani imitandum sibi proponere debent. *Ipse* (inquit Bernard. epist. 254. ad Garinum) *hominis sæculiq́; auctor, quamdiu cũ hominibus conuersatus est, numquid stetit? & quidem teste Scriptura pertransijt benefaciendo, & sanando omnes. Pertransiit ergo sicut non infructuosè, ita nõ remissè, non pigrè, nõ lento gradu, sed, quemadmodum de eo scriptum est: Exultauit vt gigas ad currendam viam. Porro currentem non apprehendit, qui & ipse pariter non currit, & quid prodest Christum sequi, si non contingat consequi? Ideo Paulus aiebat: Sic currite, vt comprehendatis. Ibi Christiane fige tui cursus profectusq́; metam, vbi Christus posuit suam. Factus est, inquit, obediens vsq́; ad mortem. Quantumlibet ergo cucurreris, si vsque ad mortem non perueneris, brauium non apprehendes. Brauium Christus est.* Deinde docet quòd in stadio virtutis non currere, sed sistere, sit deficere & regredi. *Quòd si, inquit, illo currente tu gradum sistis, non Christo appropias, sed te magis elongas, timendumq́; tibi est, quod ait Dauid: Ecce qui elongant se à te, Domine, peribunt. Itaque si proficere currere est, vbi & proficere, ibi & currere desinis: vbi verò non currere, ibi & deficere incipis. Hinc planè colligitur, quia nolle proficere, nonnisi deficere est. Vidit scalam Iacob, & in scala angelos, vbi nullus residens, nullus subsistens apparuit: sed vel ascendere vel descendere videbantur vniuersi, quatenus palàm daretur intelligi, inter profectum & defectum in hoc statu mortalis vitæ nihil mediũ inueniri: sed quomodo ipsũ corpus nostrum continuè aut crescere cõstat aut decrescere; sic necesse sit & spiritum aut proficere semper aut deficere.*

Quæ requirantur in cursu ad brauium.

Qualis Christi cursus fuerit, bene Bernard.

Sistere in stadio virtutis est deficere & regredi.

Inter profectum & defectum in hac vita nihil medium est.

VERS. 25. OMNIS QVI IN AGONE CONTENDIT, ἀγωνιζόμενος, id est agonizans, in agone decertans, gymnasticam exercens, AB OMNIBVS, scilicet cum in agone impedientibus, SE ABSTINET] Nota. Alludit ad agones Olympicos, aliaque certamina Græcorum, maximè Isthmia, quæ Corinthi celebrabantur in honorem Neptuni & Melicertæ, in quibus victor donabatur corona pinea, de quibus Archias Poëta ita canit: D

Alludit Paulus ad isthmia certamina, & quænam illa?

Sacra per Argiuas certamina quatuor vrbes,
Sunt duo facta viris, & duo cælitibus:
Vt Iouis & Phœbi, Melicertæq́, Archemoriq́,
Præmia oleaster, poma, apium, picea.

Hinc Secundò, consequenter alludit ad athletas, palæstritas & pugiles, qui pugnis; ad stadiodromos, qui cursu in stadio certabant; ad acrochiristas; qui summis inter se manibus depugnabant; ad pancratiastas, qui toto corpore, manibus pedibusque certabant. Vbi

Varia genera certaminum.

Nota Tertiò. Hi omnes delicatis cibis abstinebant, & certo necessario victu vtebantur; quem Aristoteles ἀναγκοφαγίαν, quasi cibi sumendi necessitatem appellat: & panis eorum coliphium dicebatur, ἀπὸ τῶν κώλων ἶφι, id est, à robore membrorum. Hinc Iuuenal.

Quibus cibis athletæ vterentur.

Luctantur pauca, comedunt coliphia pauca.

Idemque ex Quintiliano, Cicerone, Aristotele docet Budæus in Pandectis, pag. 180. Inde dictus est victus athleticus, valetudo pugilica & athletica, id est firmissima. Et hoc est quod ait Apostolus: *Qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet,* græcè πάντα ἐγκρατεύεται, per omnia temperans est; &, vt Cyprianus, continens. Addit Clemens Alexandr. lib. 3. Stromat. secutus Platonem l. 8. de Legibus, athletas abstinuisse venere. Sicut enim libido corpus debilitat, eneruat & exhaurit; ita continentia & castitas roborat corpus, ac multò magis mentem. Et ita hoc Apostoli dictum, *ab omnibus*, id est, ab omni libidine, se abstinet, explicat S. Ephrem, tractatu in illud Apostoli: *Melius est nubere, quàm vri.* B

Quæ sit valetudo athletica.

Libido corpus debilitat, castitas illud roborat.

Nota Quartò. Stadium est vita præsens, vel christianismus, vel cuiusque status, maximè euangelizandi; stadiodromus, & pugil est quisque Christianus. Vnde S. Dionysius de Ecclesiast. hierarch. c. 7. c. 3. docet eos qui baptizantur, oleo inungi, vt intelligant hoc signo se inungi quasi athletas Christi, ac consequenter vocari ad sacra certamina pro fide & pietate obeunda: additq́; etiam mortuis eisdem solere oleum infundi, quasi athletis morte consummatis. *Atque tunc quidem, inquit, olei vnctio baptizandum auocabat ad sacra certamina: nunc autẽ (in morte) infusum oleum designat eum qui defunctus est, eadẽ sacra exegisse certamina, ficq́; fuisse consummatum.* C

Cuiusque status stadium est.

Quare oleo vngantur qui baptizantur.

Nota Quintò. In hoc stadio & certamine antagonista est mundus, caro, dæmon: coliphium est victus sobrius & ieiunium: pugna est castigatio corporis, & omnia ardua virtutis officia, quæ cum cõflictu interno vel externo peraguntur, maximè autem talis est Euangelij prædicatio, & propagatio: ex quibus oritur victoria contra mundum, carnem, dæmonem. Brauium est corona incorrupta, id est, gloria æterna, ad quam iam victor anhelans Paulus 2. Tim. 4. *Bonum*, inquit, *certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui. In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus iudex.* Pœna victi est reprobatio & confusio æterna v. vlt. q. d. Sicut athleta corpus abstinentia, exercitio, labore subigit, exercet, parat ad cursum & luctam, vt in ea legitimè & generosè decertans vincat, & quasi victor coronam corruptibilem adipiscatur; ita multò magis pro corona æterna nos Christiani, & ego imprimis Apostolus vester corpus meum inedia, labore, fatigatione subigo & exerceo, acerbè à me omnia officia pugilum exigo, quasi athleta certaminis diuini; ne corpus meum continentiæ, & seuerioris vitæ lacertos in delicias mutet, & in imbelliã vanescat licentioris vitæ. Sed potiùs vt luctaturus cum dæmone, carne & mundo athleticis viribus decertem, vincam atque coroner. Agite ergo, ô Corinthij, in stadio hoc mecum decurrite, & non tantùm idolothytis ob scandalum, sed & deliciis, vino & venere abstinete, vt luctaturi victoriam & brauium reportetis. Occasione enim idolothytorum, vt iis abstineant Corinthij, hæc dicit & huc usq́; excurrit Apostolus, vt dixi c. 8. initio.

Qui sint antagonistæ in hoc stadio, quæ pugna.

quod brauium.

quæ pœna victi.

Pugna & mortificatio Pauli.

Epaminondæ glorioſum certamen.

Epaminondas dux Thebanus fortiſſimè in bello dimicans, læſus ad mortem, moriens rogauit, an ſuus clypeus eſſet ſaluus, & an hoſtes eſſent cæſi; cùm & illum ſaluum, & hos cæſos audiſſet; *Nunc finis, ait, vitæ meæ: ſed melius & altius initium aduenit: nunc Epaminondas naſcitur, quia ſic moritur.* ita Valerius Max. Si Epaminondas pro victoria temporaria, pro laude & gloria corruptibili ita certauit, ita lætè & glorioſè mortuus eſt; quid faciet miles Chriſti pro corona incorruptibili, pro gloria ſempiterna.

Præclarè Tertull. ad Martyres cap. 4. *Si tantum,* inquit, *terrenæ gloriæ licet de corporis & animi vigore, vt gladium, ignem, crucem, beſtias, tormenta contemnant ſub præmio laudis humanæ; poſſum dicere: Modicæ ſunt iſtæ paſſiones ad conſecutionem gloriæ cæleſtis. Tanti vitrum, quanti verum margaritum? Quis ergo nō libentiſſimè tantum pro vero habeat erogare, quantum alij pro falſo?*

De Iunio Bruto iubente occidi filios, qui cum Tarquiniis contra Romanos conſpirauerant, dixit Virgilius,

Vicit amor patriæ, laudumq; immenſa cupido.

Chriſtianum ergo

Vincat amor Chriſti, cæliq; immenſa cupido:

Audiat pugil Chriſti, claſſicum S. Chryſoſtomi ſer. de Martyribus tom. 3. *Delicatus es miles, ſi putas te poſſe ſine pugna vincere, ſine certamine triumphare. Exſere vires, fortiter dimica, atrociter in prælio iſto concerta. Conſidera pactum, conditionem attende, militiam noſce: pactum, quod ſpopondiſti; conditionem, quā acceßiſti; militiam, cui nomen dediſti.*

Non ſola fides ad ſalutem ſufficit, ſed opera etiā requiruntur.

Hinc patet, ait Chryſoſt. non ſolam fidem ſufficere ad ſalutem, ſed etiam opera requiri, imò labores athleticos, atque imprimis inſignem continentiam ab omnibus mundi illecebris. Nam, vt ait S. Hier. epiſt. 34. ad Iulianum: *Difficile, imò impoßibile eſt, vt præſentibus quis & futuris fruatur bonis, vt hic ventrem & ibi mentem expleat, vt de deliciis tranſeat ad delicias, vt in vtroque ſæculo primus ſit, vt in cælo & in terra appareat glorioſus.*

Chriſtus athletas ſuos conſolatur & corroborat.

Moraliter S. Auguſt. athletas Chriſti piè ex Dei ope conſolatur & animat ſerm. 105. vbi ſic ait: *Adiuuat certantes, qui certamen indixit: non te ſic ſpectat Deus in agone certantem, vt populus ſolet athletam, clamore enim populus monet athletam, adiuuare nō nouit. Coronam parare poteſt qui indixit certamen, vires autem ſubminiſtrare non poteſt. Deus autē quando ſpectat certantes ſuos, adiuuat eos certantes, & inuocantes. Nā vox athletæ ipſius eſt pſalm. 93. Si dicebam, Motus eſt pes meus, miſericordia tua Domine adiuuat me.* Et S. Dionyſ. de Eccleſiaſt. hierarch. cap. 2. ſub finem: *Certantibus,* inquit, *Dominus præmia proponit vt Deus; leges autem certaminis tulit vt ſapiens, præmiaq; vincentibus decora conſtituit & pulcherrima: & quod eſt profectò diuinius, ipſe vt eſt ſummè clemens & bonus, in ſuis bellatoribus vincit, dum in illis habitans, pro illorum ſalute atque victoria aduerſus mortis & corruptionis imperium pugnat.*

VERS. 26. EGO SIC PVGNO, NON QVASI AEREM VERBERANS] *Pugno*, id eſt, prælior in bello, inquit S. Thomas. Verùm græcè eſt πυκτεύω, id eſt, pugilem ago, pugnis certo. Perſiſtit enim in palæſtra & athletis.

Aërem verberare eſt fruſtra laborare.

NON QVASI AEREM VERBERANS] Id eſt, fruſtra & inaniter laborans: ſed hoſtem verbero, ſcilicet corpus & carnem meam ſubigo, quā ſubactâ facilè duo reliqui hoſtes, ſcilicet dæmon & mundus, ſubiguntur. Nec enim dæmon & mundus nos, niſi per corpus noſtrum, putà per oculos, aures, linguam, alioſque ſenſus aggredi, tentare, ferire, ſauciare, occidere poſſunt.

Dæmon & mundus per ſenſus noſtros nocent nobis.

SED CASTIGO CORPVS MEVM, ET IN SERVITVTEM REDIGO] *Caſtigo*, Ambroſiaſt. *ieiuniis ango*; S. Baſil. l. de Virginit. *plagis affligo*; Origenes, *macero*. VERS. 27. *Dæmon*, ait S. Aug. de vtil. ieiunij, *ſæpè aſſumit patrocinium ipſius* (carnis) *contra animā, & dicit: Quid facis, quid ieiunas? tibi ipſi pœnā ingeris, tuus ipſe tortor & trucidator exiſtis. Reſponde ei: Caſtigo, ne me hoc iumentum præcipitet.* Caro enim noſtra eſt inſtrumentum, imò *laqueus diaboli*, vt ait S. Bern. ſer. 3. in pſ. 90. Græcè ὑπωπιάζω, quod Eraſmus ex Theop. & Paulinus epiſt. 58. ad S. Aug. vertunt, *liuidum facio*, vel liuoris & ſanguinis nota ſuggillo oculos. Græci, enim ὦπας, oculos vocant: ὑπώπια tales oculorum notas, teſte Heſychio & Suida. Et in gymnicis pugil, qui antagoniſtam in humum deiiciebat, eum ſupplantare dicebatur; ſuggillare verò, cùm notam inſignem faciei inflixiſſet.

Quid ὑπωπιάζω, id eſt ſuggillo. Quid ſit ſupplantare antagoniſtam quid ſit ſuggillare.

Verùm alij omnes generaliùs accipiũt hîc ὑποπιάζω, vt ſit idem quod ὑποπιέζω, id eſt, ſubigo, coërceo, contundo. Noſtrum *caſtigo* vtrique ſenſui conuenit, ſed meliùs ſecundo, qui planior & ſimplicior eſt, & Græco conuenientior. Nam iuxta priorem ſenſum ὑπωπιάζω non per ο micron, ſed per ω mega ſcribendum eſſet: deriuatur enim ab ὦπας, vt dixi. Iam autem communiter etiam veteres legunt hîc per ο micron; Theophyl. tamen Oecumen & Eraſmus legunt per ω mega, quæ lectio ſatis aptè pugili congruit.

Quomodo fit caſtigatio corporis.

Porro caſtigatio corporis fit per ieiunia, cilicia, humiliationes, plagas, aliaſque carnis macerationes & afflictiones. Hinc nonnulli cenſent Paulum corpori ſuo plagas & verbera inflixiſſe. Hoc enim propriè ſignificat τὸ *caſtigo*, & ὑπωπιάζω, quod Beza, Melanchthon, Caſtalion, & Henr. Stephanus vertunt, *contundo*: contuſio autem non fit ſine percuſſione & verbere, ſiue baculo, ſiue flagellis, aliove inſtrumento & modo illa fiat. Et quia ieiunium (quod nonnulli, vt Ambroſ. Gregor. & Chryſoſt. mox citandi putant fuiſſe hanc Pauli caſtigationē) non tam pugna & lucta eſt, quàm præparatio ad luctam, de illo enim dixit. *Omnis qui in agone contendit, ab omnibus ſe abſtinet.* Pluribus id probat Iacobus Gretſerus lib. 1. de Diſciplinis c. 4.

Rurſum, vt notat Anſelm. & S. Gregor. loco mox citando, Apoſtolus dum carnem caſtigat & flagellat, hoc ipſo ſimul dæmonem antagoniſtam ſuum, cum concupiſcentia noſtra carnali confœderatum, & in luſtro carnis deliteſcentem, per eamque nos tentantem & oppugnantem, flagellat & verberat.

NE REPROBVS EFFICIAR] id eſt reprobatus. q. d. Ne reprober & reiiciar à Deo, cæloq; excludar. Eruditè Maldon. in Notis manuſc. ἀδόκιμον, ait, id eſt reprobum, vocari arbitror hoc loco, qui in certamine vincitur, quia de pugilibus agitur. q. d. Ne cùm ego doceam alios vincere, ipſe vincar. Loquitur Apoſtolus non de reprobatione æterna, quæ eſt in mente diuina; ſed temporali, quæ eſt executio æternæ. Hanc enim ſignificat verbum, *efficiar*. Alludit ad Ierem. c. 6. v. vlt. vbi ſic dicitur: *Argentum reprobum vocate eos, quia Dominus proiecit* (hebr. מאס *maas*, id eſt reprobauit,) *illos.*

Duplex reprobatio æterna & temporalis.

Vnde patet Apoſtolum non loqui, vti aliqui volunt, de reprobatione hominum, de qua loquitur

epiſt.

epist.2.cap.13.v.7.q.d.Quod doceo,hoc facio,nimirum non lautè viuo, sed castigo corpus meum, ne ab hominibus reijciar & reprober,quasi qui nō faciam ea quę doceo. Ieremias enim clarè loquitur de reprobatione, non hominum, sed Dei: & hanc passim alibi significat reprobatio,& reprobus,cùm absolutè ponitur, & ad homines non restringitur, vti restringitur citato cap.13. epist,2. Hinc patet incertitudo gratiæ & prædestinationis. Paulus metuit damnari, tu fide credes te saluandum?

Incertitudo gratiæ & prædestinationis etiam in Paulo.

Secundò, hinc colligitur, Paulum non habuisse reuelationem de sua salute. ita S. Gregor. l.6. ep. 22. ad Gregoriam.

Tertiò, non ita fuisse confirmatum in gratia, quin ab ea excidere potuisset.

In quibus consistat lucta Christiana?

Ex hoc Apostoli loco patet, pugnam & luctam Christianam, tum in alijs conflictibus, tum maximè in corpore & carne subigenda & castiganda sitam esse. Hic enim est internus & grauissimus noster hostis, ideoque præ ceteris omnibus carnis insidiæ formidandæ sunt, vt ait Orig. in c.8. ad Rom. in fine. Atque ad hanc luctam per coliphium, id est sobrietatem, nos comparare debemus, adeoque in ipsa sobrietate hanc luctam inchoare, in eaq; quotidie increscere, roborari & perfici, à gula ergo debellanda Christiano incipiendum est: ea enim debellata faciliùs cetera vitia profligabit, vt Cassianus alijque docent. Hinc ergo patet, pugili & militi Christiano castigandum esse corpus, ne illius concupiscentiæ eum in perditionem abripiant, adeoq; corporis castigationem per vigilias, ieiunia, aliasq; afflictiones & austeritates rectam esse ad salutem viam, esseque instrumentum aptissimum ad virtutem & perfectionem, plenamque vitiorum victoriam, si sit discreta. & viribus ac valetudini commensurata, vt docet S. Thomas 2.2.q.188.a.7.

A gula debellanda inchoandum est Christiano.
Morale de castigatione corporis.
Austeritatem esse recta via ad salutem.

Egregius locus S. Ambros. contra hæreticos delicias suadentes.

Sed veteres Ecclesiæ Doctores hac de re audiamus, Ambr. ep. ad Eccl. Vercellensem: *Audio, inquit, homines, qui dicunt nullum esse abstinētiæ meritum, delirare eos, qui castigant carnem suam, vt menti subditā faciant, quòd nunquam fecisset, neq; scripsisset Paulus, si deliramentum putasset* (notent hoc Nouantes nostri) *gloriatur autē dicens: Castigo corpus meum, & in seruitutē redigo, ne, cùm alijs prædicauerim, ipse reprobus inueniar, Ergo qui non castigant corpus suū, & volunt prædicare alijs, ipsi reprobi habētur. Quæ istos Epicuros noua schola misit, qui voluptatē prædicent, delicias suadeant? Dominus Iesus volens nos aduersus diaboli tentamenta fortiores reddere, certaturus ieiunauit, vt sciremus quia aliter illecebras mali non possemus vincere. Quæ causa Christus ieiunauerit, hi astruant, nisi vt nobis exemplo esset eius ieiunium?*

S. Gregorij de gula refrænanda.

S. Greg. lib.30. Moral. c.26. *Muros Ierusalem coquorum princeps* (Nabuzardan) *destruit, quia virtutes animæ, dū non restringitur, venter perdit. Hinc est quòd Paulus contra Ierusalem mænia decertanti vires coquorum principi* (id est ventri) *subtrahebat, cùm diceret: Castigo corpus meum, & seruituti subijcio. Vnde præmiserat: Sic pugno non quasi aerem verberans, quia cùm carnem restringimus, ipsis abstinentiæ nostræ ictibus, nō aërem, sed immundos spiritus verberamus; & cùm hoc quod est intra nos subijcimus, extrà positis aduersarijs pugnas damus. Hinc est quòd, cum rex Babylonis succēdi fornacem iubet, stuppæ & picis ministrari congeriē præcepit, sed tamen abstinentes pueros hoc igne minimè consumit: quia antiquus hostis licet innumeras ciborum concupiscentias nostris obtutibus opponat, quibus libidinis ignis crescat, bonis tamen mentibus superni Spiri-* A *tus gratia insibilat, vt à carnalis concupiscentiæ æstibus illæsæ perdurent.*

& Basilij de corpore castigando.

Basilius hom. de Legendis Gentilium libris, *Est, inquit, corpus castigandum, ac feræ cuiusdam instar cohibendum, & ab ipso aduersus animam tumultus orientes, ratione veluti flagello compescendi, ne frænum voluptati omnino laxando, mens velut auriga ab equis contumacibus, & minimè obtemperantibus, feratur ac rapiatur, ac inter cetera Pythagoræ meminisse dicti oportet, qui videns quemdam exercitationibus, ac cibis lautè appositeq; sese curantem ac saginantem, Heus, inquit, miser, non desinis continuò duriorem tibi carcerem præparare. Ideo & Platonē dicunt, cognito quod ex corpore est nocumento, Academiam Athenis loco pestilenti elegisse, vt nimiam corporis prosperitatē, veluti vitem palmite luxuriantem amputaret. Ego verò bonam Valetudinem quæ in summo sit, ex medicis sæpè audiui fallacem* B *esse. Quando igitur ipsa corporis diligentia & corpori pariter & animæ inutilis esse apparet, hanc sarcinā delinire, & illi famulari, manifesta fuerit insania. Si autē hoc contemnere studeamus, nihil aliud rerum humanarū facilè admirabimur.* Idem Basilius in Regul. fusiùs disp. reg. 17. *Vt, inquit, optimus corporis habitus; & coloris bonitas pugilem a ceteris distinguit: sic Christianum à cæteris secernit macilentia corporis, pallorq; deflorescens, qui continentiæ velut adiunctus est comes; indicio est enim Christi mandatorū verè pugilem esse, qui in infirmitate corporis aduersariū suum in lucta prosternit, & quàm potēs sit in pietatis certaminibus, declarat conuenienter verbis illis: Cùm infirmor, tunc potēs sum.*

Quare Plato Academiam in loco pestilenti elegit.

Pugilem Christi decet macies & pallor, ait S. Basil.

S. Chrysost. de castigādo corpore.

S. Chrysost. hîc: *Castigo corpus meum. q.d. Multum sustineo laborem, vt sobriè viuam; si quidē intractabilis est cupiditas, ventris voracitas: verūtamen eam cohibeo & non trado meipsum affectibus; sed affectus comprimo,* C *& ipsam naturam multis sudoribus subijcio, hæc autem dico vt nemo à certando desperet pro virtute: nam laboriosum est. Quare inquit, Castigo & in seruitutē redigo; non dixit: Perdo & punio, non enim inimica caro est; sed Castigo & redigo in seruitutem, quod domini est, nō hostis; magistri, non inimici; exercitatoris, non aduersarij: ne fortè cùm alijs prædicauerim, ipse reprobus inueniar. Quòd si Paulus hoc timuit, cùm talis esset præceptor, & post prædicationem, & orbis terrarum susceptum patrocinium formidauit; quidnam nos dicemus?*

S. Hieron. de delicijs corporis refrænandis.

S. Hieron. contra Iouinianum hæreticum hostem ieiunij, castitatis & austeritatis, hæc ipsa mirè tuetur & deprædicat, adeoque sub finem libri 2. *Quòd multi,* inquit, *acquiescunt sententiæ tuæ,* ô Iouiniane, *indicium voluptatis est; & pro magna sapientia deputas, si plures porci post te currant, quos gehennæ succidiæ* (vel, vt alij legunt, succendio) *nutrias. Basili-* D *des magister luxuriæ, & turpissimorū complexuum post tot annos in Iouinianum, quasi in Euphorbum transformatus est, vt Latina quoq; lingua haberet hæresim suam. Vexillum crucis, & prædicationis austeritas* (notent hæc Nouantes) *idolorum templa destruxerat. E regione luxuria penis, ventris & gutturis subuertere nititur fortitudinem crucis. Semper pseudoprophetæ dulcia pollicentur, & modicum placent. Amara est veritas, & qui eam prædicant, replentur amaritudine.*

Pseudoprophetæ dulcia pollicentur.

Cassianus lib.5. de Instit. renunt. c.17. & seq. *Vis,* inquit, *audire verum athletam Christi, legitimo agonis iure certantem? Ego igitur, inquit, sic curro non quasi in incertum, sic pugno non quasi aërem verberans, sed castigo corpus meū, & seruituti subijcio, ne alijs prædicans ipse reprobus efficiar. Vides vt in seipso, id est in carne sua colluctationum summam velut in base quadam firmissima statuerit, & prouentum pugnæ in sola castiga-*

tione carnis, & subiectione sui corporis collocari? Et aliquanto pòst repetitis huius Apostoli verbis, subdit: *Quod proprie ad continentiæ labores, & corporale ieiunium, atque afflictionem carnis pertinet: per hanc se pugilem quemdam strenuum suæ carnis esse describens, nec in vanũ aduersus eam ictus continentiæ exercuisse designans, sed triumphum pugnæ mortificatione sui corporis acquisisse, quo verberibus continentiæ castigato, & cæsibus ieiuniorum eliso, victori spiritui immortalitatis coronam, & incorruptionis contulit palmam.* Et paucis interiectis: *Sic pugnat, Ieiunijs scilicet & afflictione carnali, non quasi aerem verberans, id est in vanum ictus continentiæ porrigens, per quos non aerem vacuũ, sed illos spiritus qui in eo versantur, castigatione sui corporis verberabat. Qui enim dicit, Non quasi aerem verberans, ostendit, se tametsi non aerem vacuum &* B *inanem, aliquos tamen in aere verberare.*

Porro non tantùm ad libidinem, sed & superbiam, omniaque vitia frangenda, & quasuis virtutes comparandas, castigandum esse corpus, docet S. Hier. epist. 14. ad Celantiam. *Qui, ait, probabiliter ac scienter abstinentiæ virtutem tenent, ea affligunt carnem suam, quo animæ frangant superbiam: vt quasi de quodam fastigio contemptus sui atq; arrogantiæ descẽdant ad implendam Domini voluntatem, quæ maximè in humilitate perficitur. Idcirco à varijs ciborum desiderijs* A *mentem retrahunt, vt totam eius vim occupent in cupiditate virtutum. Iamq; minùs ieiuniorum & abstinentiæ laborem caro sentit, animá esuriente iustitiam. Nam vas electionis Paulus, dum castigat corpus suum, & in seruitutem redigit, ne alijs prædicans ipse reprobus inueniatur, non ob solam, vt quidam imperiti putant, hoc facit castitatem: non enim huic tantummodo, sed omnibus omnino virtutibus abstinentia opitulatur.*

Deniq; prisci illi sanctissimi in eremo patres studio perfectionis ita corpus castigarunt, vt penè videatur incredibile. Deoq; id placuisse, patet ex vita eorum tam sancta, quàm longæua & felici. Videre est Hieronymum in Vita S. Hilarionis, S. Pauli, S. Malchi, Athanasiũ in Vita S. Antonij, Theodoretũ in Vita Simeonis Stylitis qui 80. annos perpetuò noctu diuque sub dio stetit in columna, vix cibum, B vix somnum capiens; aliorumq; plurimorum. Adeoque à viris prudentibus in Vitis Sanctorum solerter obseruatum est, nullos penè Sãctos miraculis, & gestorum rerumque admirandarum gloria claruisse, nisi illos qui ieiunijs & vitæ austeritate excelluerunt, quiq; corpus afflixerunt, aut à Deo morbis, vel ab hostibus & tyrannis tormentis & ærumnis afflicti fuerunt; ceteros Sanctos qui cõmunem vitam egerunt, multùm quidem sibi & Ecclesiæ profuisse, sed miracula aut nulla aut rara patrasse.

Exempla Sanctorum qui in castigando corpore illustres fuerunt.

Soli Sancti austeræ vitæ claruerunt miraculis.

CAPVT DECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Occasione agonis, in quo abstinentes riteq; certantes præmiantur, inertes luxuiq; dediti reprobantur & confunduntur, de quo egit in fine capitis præcedentis; digreditur hîc Apostolus ad veterum Hebræorum mores, concupiscentias, & vitia maximè idololatriam; punitionem pariter & reprobationem; vt horum exemplo doceat Corinthios, quàm cauenda sint vitia & tentationes, maximè idololatria.

Hinc consequenter v. 18. descendit & redit ad idolothyta quæstionemq; de ijs c. 8. incboatam absoluit; ac Primò, docet ijs non licere vesci, quatenus idolothyta seu idolis immolata sunt; hoc enim esset immolationi & sacrificio idololatrico consentire, & profiteri idololatriam.

Secundò, v. 22. docet non licere idolothytis vesci, vbi infirmiores hac re scandalizantur, vnde v. 31. ædificationem maximè Corinthijs commendat, vtque omnia in gloriam Dei, & salutem proximorum faciant.

1. NOlo enim vos ignorare fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt,
& omnes mare transierunt: 2. & omnes in Moyse baptizati sunt in nube, & in
mari: 3. & omnes eamdem escam spiritalem manducauerunt. 4. & omnes eumdem
potum spiritalem biberunt: (bibebant autem de spiritali, consequente eos petra; petra
autem erat Christus) 5. sed non in pluribus eorum beneplacitum est Deo; nam prostrati sunt in deserto. 6. Hæc autem in figura facta sunt nostri, vt non simus concupiscentes malorum, sicut & illi concupierunt. 7. Neque idololatræ efficiamini, sicut
quidam ex ipsis: quemadmodum scriptum est: Sedit populus manducare, & bibere, &
surrexerunt ludere. 8. Neque fornicemur, sicut quidam ex ipsis fornicati sunt & ceciderunt vna die viginti tria millia. 9. Neque tentemus Christum: sicut quidam eorum
tentauerunt, & à serpentibus perierunt. 10. Neque murmuraueritis, sicut quidam eorum murmurauerunt, & perierunt ab exterminatore. 11. Hæc autem omnia in figura contingebant illis: scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos fines sæculorum deuenerunt. 12 Itaque qui se existimat stare, videat ne cadat. 13. Tentatio
vos non apprehendat nisi humana: fidelis autem Deus est, qui non patietur vos tentari
supra id, quod potestis, sed faciet etiam cum tentatione prouentum, vt possitis sustinere. 14. Propter quod charissimi mihi, fugite ab idolorum cultura. 15. Vt prudentibus loquor, vos ipsi iudicate quod dico. 16. Calix benedictionis, cui benedicimus,
nónne communicatio sanguinis Christi est? & panis, quem frangimus, nónne participatio corporis Domini est? 17. Quoniam vnus panis, vnum corpus multi sumus, omnes qui de vno pane participamus. 18. Vide Israel secundùm carnem: nónne qui
edunt

edunt hostias, participes sunt altaris? 19. Quid ergo? dico quod idolis immolatum
sit aliquid? aut quòd idolum sit aliquid? 20. Sed quæ immolant Gentes, dæmoniis im-
molant, & non Deo. Nolo autem vos socios fieri dæmoniorum: non potestis calicem
Domini bibere, & calicem dæmoniorum; 21. non potestis mensæ Domini participes
esse, & mensæ dæmoniorum. 22. An æmulamur Dominum? Numquid fortiores illo
sumus? Omnia mihi licent, sed non omnia expediunt. 23. Omnia mihi licent, sed
non omnia ædificant. 24. Nemo quod suum est quærat, sed quod alterius. 25. Om-
ne quod in macello venit, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam. 26. Do-
mini est terra, & plenitudo eius. 27. Si quis vocat vos infidelium, & vultis ire: omne
quod vobis apponitur, manducate, nihil interrogantes propter conscientiam. 28. Si
quis autem dixerit: Hoc immolatum est idolis: nolite manducare propter illum qui in-
dicauit & propter conscientiam: 29. conscientiam autem dico non tuam, sed alterius.
Vt quid enim libertas mea iudicatur ab aliena conscientia? 30. Si ego cum gratia par-
ticipo, quid blasphemor pro eo quòd gratias ago? 31. Siue ergo manducatis, siue bi-
bitis, siue aliud quid facitis: omnia in gloriam Dei facite. 32. Sine offensione estote
Iudæis, & Gentibus, & Ecclesiæ Dei: 33. sicut & ego per omnia omnibus placeo, non
quærens quod mihi vtile est, sed quod multis: vt salui fiant.

Vers. 1. NOLO ENIM VOS IGNORARE FRATRES QVONIAM PATRES NOSTRI OMNES SVB NVBE FVERVNT] Vox (*enim*) causam dat dictorum in fine c. præcedentis. q.d. Ideo dixi post baptismum Christianis esse certandum in agone, ne reprobi fiant, & brauium amittant; quia sic Hebræi post typicum baptismum, & escam cælestem, scilicet manna, terram promissionis & brauium inertes per peccata amiserunt, & è sexcentis millibus solus Iosue & Caleb terram promissam ingressi sunt. Cauete ergo vos ô Corinthij, ne pariter ob inertiam, & vitam fidei & baptismo difformem cælo excludamini. ita Chrys. & Anselm. Argumentatur à typo seu figura ad rem figuratam.

Certandum est post baptismum Christianis.

PATRES NOSTRI] patres Iudæorum, è quibus ego sum, & multi inter vos, ô Corinthij.

SVB NVBE] Nubes hæc fuit columna per diem obumbrans Hebræos vt nubes, per noctem lucens vt ignis, quæ eos duxit per desertum quadraginta annis arcæ incubans, & castra eorum præcedens, eaque protegens ab æstu, super castra vniuersa se expandendo, cuius motor & quasi auriga erat angelus, de qua plura Exod. 13.

Quid sit nubes sub qua patres fuerunt.

ET OMNES MARE (rubrum, siue sinum Arabicum) TRANSIERVNT] sicco pede, Mose per virgam suam aquas percutiente, & diuidente.

Vers. 2. ET OMNES IN MOSE BAPTIZATI SVNT, IN NVBE ET IN MARI] Exodi 14. Nota, transitum maris rubri typum fuisse baptismi, in quo sanguine Christi rubricamur, & mergimus Ægyptios, scilicet peccata: Moses typus est Christi, nubes est Spiritus sanctus æstum concupiscentiæ refrigerans, nosque illuminans. Vnde Theodoretus. *Illa*, inquit, *erant nostrorum typus: mare enim imitabatur piscinam seu lauacrum, nubes autem gratiam spiritus, Moses verò sacerdotem, virga autem crucem; Israel verò significabat eos qui baptizabantur; persequentes verò Ægyptij implebant figuram dæmonum; ipse autem Pharao erat imago diaboli.*

Transitus maris rubri typus fuit baptismi.

Nota Secundò. Pro *in Mose*, græcè est, εἰς τὸν Μωσῆν, *in Mosen*, scilicet legislatorem, id est, in legem Mosaicam, specie quadam baptismatis transeundo mare, initiati sunt Hebræi, vti nos in Christum baptizamur, id est, Christo & christianismo per baptismum initiamur & incorporamur. Vnde Exodi 14. subditur post transitum maris rubri: *Crediderunt Domino, & Moysi seruo*, id est legislatori, *eius*. ita aliqui.

Verùm baptismus noster non fuit typus baptismi Hebræorum in mari rubro, sed contrà Hebræorum transitus in mari, fuit typus nostri baptismi. Adde, in hoc transitu Hebræos non esse initiatos legi Mosaicæ, imò nondum eam accepisse, sed postea in Sina.

In transitu maris nondum erant Iudæi initiati legi Mosaicæ.

Dico ergo, simplicius, *in Mosem*, id est, *in Mose*: εἰς enim sæpè ponit Apostolus pro ἐν. Iam *in Mose*, id est, vt Syrus, Chrys. Theophyl. per Mosem, duce Mose. Sensus itaque est. q.d. Omnes Hebræi per Mosem baptizati sunt spiritualiter & typicè, seu typum gesserunt baptismi nostri, eo ipso quòd cùm viderunt per Mosem mare diuisum, & primum Mosem mare transeuntem, ait Chrys. etiam ipsi mari se credere ausi sunt; idque *in nube*, id est, sub ducatu & protectione nubis præeuntis; *& in mari*, scilicet, in quo demersis Ægyptiis in signum futuri baptismatis, ab Ægyptiaca seruitute in libertatem & vitæ nouitatem transibant, sicut nos per aquas baptismi transimus à seruitute diaboli in regnum Christi. ita Anselm. Chrys. Ambr. Theophyl.

Omnes Hebræi baptizati per Moysen typicè.

Vbi aduerte cum Chrys. Scripturam nomen typi antitypo tribuere, & contrà. Ita hìc transitus maris rubri vocatur baptismus, quia erat typus baptismi. Vnde explicatur v.6. *Hæc*, inquit, *in figura facta sunt nostri.*

Vers. 3. ET OMNES EAMDEM ESCAM SPIRITALEM MANDVCAVERVNT] *Eamdem*, non nobiscum, vt vult Calu. quasi tam Christiani quàm Hebræi non verum Christi corpus, sed typicum comedant.

Dices, S. Aug. tract. 26. in Ioan. & S. Thom. explicant, *eamdem* nobiscum. Respondeo. Intelligunt *eamdem*, analogicè, quia Hebræi in signo recipiunt, quod nos reipsa. Sed hoc est præter mentem Apostoli, qui intelligit *eamdem*, non nobiscum, sed inter se. q.d. Omnes Hebræi tam boni quàm mali comederunt eamdem escam, id est, idem manna. Patet ex textu & sequent. ait enim. *Sed nō in pluribus eorum beneplacitum est Deo.* q.d. Licet omnes idē manna comederint, eamdem aquam de petra biberint, tamen non omnes placuerunt Deo. Sicut ergo illi vnum habuêre baptismum, & vnam escam spiritualem, vti & nos; & tamen non omnes salui facti sunt, sed multi ex iis perierunt: sic & verendum est, ne multi ex nobis pereant, quamuis eadē inter nos Sacramenta communia habeamus. ita Chrysost. Theop. Anselm. & alij. Cum quibus Aduer-

Quomodo intelligendum, eamdem escam spiritalem manducauerunt.

Quid sit hic manna

te, manna hîc dici *escam spiritalem*, id est mysticam, siue typicam; quia manna erat typus & figura Eucharistię. Sic aqua petræ dicitur *potus spiritalis*, quia typus erat sanguinis Christi. Alij *spiritalem* interpretantur miraculosam, scilicet non vi naturæ, sed spirituum, putà Dei & angelorum, productam. Tale enim fuit manna, de quo canit Psaltes: *Panem angelorum manducauit homo*, psal. 77. 25.

Aqua petra typus erat sanguinis Christi.

Manna allegoricè quid significet.

Nota. *Manna* allegoricè significabat Christum in Vener. Sacramento, vt patet Ioan. 6. v. 49. & 50. maximè verò manna significabat rem contentam & effectum Sacramenti, vt fusè in citatum locum Ioannis docet Chrysost. Theophyl. & Cyrill. Vnde & Apostolus hic ait: *Omnes eandem escam spiritalem manducauerunt, & eundem potum spiritalem biberunt*, quòd de sacra cœna etiam Caluinus accipit, dicitq; manna fuisse typum corporis Christi. Ex quo rectè colligas in Vener. Sacramento verè esse carnem Christi, siquidem manna rei veræ existentis, non autem chimericæ fuerit symbolum; alioqui enim tam nos, quam Iudæi escam spiritalem, id est, carnem typicam & symbolicam, manducabimus, neque plus veritatis significatæ habebimus quàm ipsi Iudæi, imò longè minus. Manna enim sapidius erat nostro pane, & longè clariùs repræsentabat Christi corpus quam aridus panis. Consequentiam hanc, vtpote claram, quidam nuper ex nouo hoc grege Minister concessit. Sed quis non videt id repugnare & S. Scripturæ, & rationi? lex enim noua præstantior est lege veteri; ergo & Sacramenta noua præstant veteribus. Vnde Apostolus ait, *Hæc in figura facta sunt nostri*. Res autem figurata sua figura nobilior est, sicut corpus sua vmbra, ac homo sua imagine nobilior est: ergo Sacramenta legis nouæ, & præsertim Eucharistia, quasi res figurata, nobilior esse debet Sacramentis legis veteris, ipsoq; manna, quod tantùm typus fuit & figura Eucharistiæ nostræ. Rursum Ioan. 6. Christus disertissimè corpus suum in Eucharistia præfert ipsi manna, v. 48. & 59. *Hic est panis*, inquit, *qui de cælo descendit: non sicut manducauerunt patres vestri manna, & mortui sunt, qui manducat hunc panem* (scilicet diuinum, consecratum, & transsubstantiatum in corpus Christi) *viuet in æternum*. Quod autem manna clariùs repræsentet corpus Christi, quàm panis, quis non videt? id enim multis ostendi potest.

Declaratur veritas Eucharistia.

Manna optimè repræsentat corpus Christi.

Vnde Nota Secundò. Aptissimè congruit manna cum corpore Christi in Eucharistia, illudque pulcherrimè adumbrauit. Primò, idem est color specierum Eucharistiæ & manna. Secundò, sapor dulcis vtriusque. Tertiò, nonnisi relictis ollis Ægyptiacis, & carnis voluptatibus inuenitur, aut sapit vtrumque. Quartò, infidelibus & auaris in vermem & iudicium vertitur vtrumque. Quintò, manna non datum est nisi post transitum maris: Eucharistia non datur nisi post baptismum. Sextò, post manna Hebræi cum Amelec pugnarunt, cùm antè solus pro eis Deus pugnasset contra Ægyptios, pugnarunt, inquam, & vicerunt: sic vitæ cœlestis impedimenta & tentationes, quas nonnisi solidioribus obijci patitur Deus, Eucharistiæ virtute superātur. Septimò, manna panis erat absque semine, absque aratione, aut alio humano opere ab angelis factus: sic Christi corpus ex sola Virgine & Spiritus sancti irroratione natum est. Octauò, manna bonis & piis omnem saporis varietatem dabat. Vnde Sapient. 16. v. 20. dicitur de manna: *Angelorum esca nutriuisti populum tuum, & paratum panem de cælo præstitisti illis sine labore, omne delectamentum in se habentem, & omnem saporis suauitatem*: ita Christus paruulis est lac, infantibus olus, perfectis solidus cibus, ait Nyssen. Nonò, manna erat minutum: Christus parua hostia est circumscriptus. Decimò, manna pilo tusum fuit: Christus pilo crucis mortalitate exutus est. Vndecimò, fideles admirabundi *man hu*! quid hoc, vt nobiscum sit Deus! exclamāt. Duodecimò, omnes de manna æqualem mensuram, nimirum gomor vnum, colligebant: sic totum Christum æqualiter omnes recipiunt, etsi species siue hostia maior sit aut minor. ita Rupertus. Decimotertiò, sex diebus tantùm colligebatur in deserto manna: sic in sabbato æternitatis & in terra promissionis velamen Sacramenti cessabit, Christoq; faciè ad faciem in summa quiete perfruemur. Decimoquartò, sole liquescebat manna: sic resolutis calore speciebus Sacramentum dissoluitur. Hæc & plura dixi & ostendi Exod. 16.

Eucharistia cum manna comparatur in 14. analogijs.

Tentationes virtute Eucharistiæ superantur.

VERS. 4. BIBEBANT AVTEM DE SPIRITALI, idest typica, CONSEQVENTE EOS PETRA] Petra enim quæ dedit aquam Hebræis, erat typus Christi, qui est vera petra, è qua fluxit sanguis sitim concupiscentiæ nostræ restringuens. Sed quomodo hæc petra consequens, id est secuta, dicitur Hebræos?

Petra apud Hebræos typus erat Christi.

Respondent & tradunt Hebræi, & Chaldæus Num. 21. vers. 16. petram hanc per miraculum Iudæos in deserto assiduè secutam fuisse vsque in Chanaan, eisque aquam dedisse. Vnde & Syrus hîc vertit, *bibebant de petra spirituali quæ cum ipsis veniebat*. Et Tertull. libr. de Baptismo c. 9. hanc petram vocat comitem. *Hæc est*, inquit, *aqua, quæ de comite petra populo defluebat*: sed mox petram hanc interpretatur Christum, qui quoad diuinitatem comitabatur & deducebat Hebræos per desertum. Vnde idem libr. 3. contra Marcion. c. 5. *Petram*, inquit, *potui subministrando comitem, Christum adleget fuisse*. Et S. Ambr. in psal. 38. tom. 2. *Vmbra*, inquit, *in petra, quæ aquam fluxit, & populum sequebatur. Nonne vmbra erat aqua de petra, quasi sanguis ex Christo, qui fugientes se populos sequebatur, vt biberēt, & non sitirent; redimerentur, & non perirent*? Idem tamen pariter per petram accipit Christum libr. 5. de Sacramentis c. 1. *Non immobilis petra*, inquit, *quæ populum sequebatur. Et tu bibe, vt te Christus sequatur*. Sed velim huius traditionis certiores habere auctores. Illi enim obstat, quod post hanc aquam è petra, Num. 20. v. 11. rursum murmurarunt ob aquæ inopiam, Num. 21. v. 5. Vnde v. 16. dedit eis Deus puteum aquæ.

Tradunt Hebræi petram in deserto miraculosè Hebræos secutam.

Hinc alij iam hoc emolliunt, & sic explicant: *De petra consequente*, quia, inquiunt, aquæ ex petra erumpentes per longum spatium fluebant, ac quasi torrentem faciebant, qui sequebatur Hebræos donec venirent ad locum, vbi aquarum erat copia: nā si fuisset hoc vnius diei beneficium, fuisset postero die, & tertio, & quarto iterum semper percutienda petra ad aquas ex ea eliciendum. Et probatur hæc expositio: nam manna materialiter hic accipitur, ergo & petra, & potus materialis intelligi debet: sed illa quæ diximus obstare priori sententiæ, etiam huic obstant.

Aquas ex petra erumpentes longo tempore secutas Hebræos quidā putant.

Tertiò, Photius pro *consequente*, vertit, *obsequente*. q. d. Petra hæc obsequebatur Hebræorum siti & desiderio: sed Græcum ἀκολουθεῖν propriè sequi & consequi significat, non obsequi.

Quartò, ego certiùs & aptiùs accipio hæc de

petra

Quid propriè sit hic petra consequens.

petra spiritali, id est typica, sed significata, non significante, scilicet Christo (vide can. 3.) q.d. Paulus, Christi diuinitatis virtute, quæ erat petra spiritalis significata per petram dantem Hebræis aquam quæque Hebræos semper comes per desertum sequebatur, data est Hebræis aqua de petra illa materiali. ita S. Chrysost. Ambros. Ansel. Oecum.

Dices, Per *escam spiritalem* Apostolus accipit manna, non corpus Christi, & per *potum spiritalem* accipit ipsam aquam significantem sanguinem Christi, non autem ipsum sanguinem significatum: ergo pariter per petram spiritalem accipit petram realem significantem Christum, non autem ipsum Christum per petram significatum.

Obiectiones duæ de petra consequente soluuntur.

Resp. neg. consequ. quia Apostolus in petra inuertit phrasim, & transilit à signo ad significatum. Id patet, quia explicans hanc spiritalem petram, ait: *Petra autem erat Christus.* q.d. Cùm petram spiritalem dico, Christum intelligo: quid clarius? non enim materialis, & significans, sed spiritalis & significata petra erat Christus.

B

Instabis: Græca pro *bibebant autem*, habent ἔπινον γὰρ *bibebant enim*: ergo talem petram qualem potum intelligunt. q.d. Bibebant potum spiritalem, id est typicum: nam & petra dans hunc potum erat spiritalis, id est typica. Quæ enim esset connexio & ratio dicere? Bibebant potum typicum, quia petra typica erat Christus.

Respondeo. Apta est connexio & ratio, quia vox *enim* dat & assignat causam efficientem tanti miraculi, & potus tam miraculosi. q.d. Bibebant Hebræi aquam typicam: Christus enim per petram typicā, quæ hanc aquam eructabat, adumbratus hanc aquam typicam miraculosè eis dabat, vt Christum eam dantem agnoscerent & colerent: quod tamen, vt sequitur, plurimi eorum non fecerunt.

Quid petra illa allegoricè significaret.

Nota. Petra illa dans aquam, allegoricè significabat Christum, quia scilicet Christus quasi petra firmissima sustinet Ecclesiam, & *percussus*, id est occisus, *à Mose*, hoc est à Iudæis, idque *virga*, hoc est cruce, *aquas* vberrimas gratiarum effudit, incredulis *contradictionis*, fidelibus *sanctificationis*, maximè aquas sanguinis sui in Eucharistia, quibus nos in hoc vitæ deserto potati, vt ijs roborati tendamus ad ciuitatem nostram in cælis. Vnde ipse Christus dicit Ioan. 7. 37. *Si quis sitit, veniat ad me, & bibat;* & Ioa. 4. 14. *Aqua quam ego dabo ei, fiet in eo fons aquæ salientis in vitam æternam.* ita S. August. libr. 16. contra Faustum c. 15.

Dices, Nonnulli Catholici iuxta primam expositionem datam sic explicant: *Petra erat Christus*, id est, typus Christi; ergo pariter de Eucharistia dici poterit. *Hoc est corpus meū*, id est, figura corporis mei.

D

Hoc est corpus meum, non significat, hoc est figura corporis mei.

Resp. Primò. Nego consequ. Quia petra est res disparata à Christo, qualis vna non potest esse alia: vt lapis non potest esse lignum: pronomen autem *hoc* non est disparatum à Christi corpore, imò designat ipsum corpus: sed simile esset, si Christus dixisset. Hic panis spiritualis, siue typicus, est corpus meum; tunc enim exponi deberet sic. Hic panis est figura corporis mei.

Adde, Apostolum explicare se de petra non vera, sed spiritali, ait enim, *Bibebant autem de spiritali consequente eos petra; petra autem*, scilicet spiritalis illa iam dicta, *erat Christus.* Dicitur enim petra spiritualis, id est typica, quia typus erat Christi, & Christum typicè repræsentabat: non ita loquitur Christus, nec S. Paulus de Eucharistia; sed tam ipse,

A

quàm omnes Euangelistæ cōstanter narrant Christum dixisse. *Hoc est corpus meum*, non autem, Hoc est spiritale vel typicum corpus meum. Secundò, ad antecedens Respondeo, illam aliquorum explicationem parum esse probabilem: nam petra illa spiritalis, id est typica & significata, verè erat Christus, non typus Christi, vt dixi. Id enim clarè conuincunt verba S. Pauli, vt iam ostendi.

NAM PROSTRATI SVNT IN DESERTO] Omnes enim Hebræi, qui duce Mose egressi sunt ex Ægypto, ob peccata sua, præsertim murmurationem, mortui sunt in deserto, dempto Iosue & Caleb, qui soli cum noua mortuorum sobole ingressi sunt terram promissam, Num. 14. v. 29. VERS. 5.

Qui ex Hebræis terram promissam ingressi sunt.

HÆC AVTEM IN FIGVRA FACTA SVNT NOSTRI] *Figura*, hic tam exemplum, quàm typum significat. Voluit enim Deus Hebræos statuere Christianis in exemplum, vt ex ipsorum punitione discerent Deum revereri; illique obedire, de quo plura v. 10. Vnde sequitur: VERS. 6.

SICVT ET ILLI (patres nostri, de quibus dixi v. 1. scilicet prisci Hebræi) CONCVPIERVNT] delicias carnium, in loco qui inde dictus est *Sepulcra concupiscentiæ*, eò quòd Hebræi, ibidem ob hanc carnium concupiscentiam cæsi sint à Deo, Num. 11. v. 33. & 34.

Vnde dicta sepulcra concupiscentiæ.

NEQVE IDOLOLATRÆ EFFICIAMINI, SICVT QVIDAM EX IPSIS: QVEMADMODVM SCRIPTVM EST (Exodi 32. v. 6.) SEDIT POPVLVS MANDVCARE ET BIBERE, ET SVRREXERVNT LVDERE] cùm scilicet vitulum aureum conflarunt Hebræi, dedicarunt, adorarunt: tunc enim huius sui idoli & festi lætitiam clauserunt læto epulo. Vnde cœpit populus manducare ex hostijs pacificis vitulo immolatis, vt ita solemnitatem noui huiusce dei sui more Ægyptiorum aliorumque Gentilium communi & sacro conuiuio, æquè ac ludis celebrarent & consummarent. Vnde & *surrexerunt ludere*, saltando nimirum, & choros agendo: hos enim paulo pòst descendens è monte vidit Moses, Exodi 32. v. 19. sic enim Gentiles post sacrificia, in honorem deorum suorum ludos agebant, eosque sæpè obscœnissimos. Vnde Rabbini & Tertull. l. de Ieiunio contra Psychicos, lusum hunc Iudæorum interpretantur fornicationem & impudicitiam. Edebant & publica spectacula, quæ quia idolis, æquè ac idolothyta, dicata, vetita esse Christianis, docet Tertull. l. de Spectaculis, quem ea de causa scripsit. Verùm mox ira Dei in populum vitulantem & lasciuientem deseuit, cæsis per Leuitas iubente Mose, viginti tribus hominum millibus. Inculcat hæc Corinthijs Paulus, quia est verisimile eos in gentilismo similes ludos & conuiuia agitasse, atque idolothyta comedisse in honorem deorum suorum ac præsertim Veneris, cui mille puellas quotidie ad meretricandum exponebant, erantque in luxum & venerem propensissimi. Vnde eos tantopere v. seq. & c. 6. v. 9. & seq. à scortatione deterret, vt ibi dixi. q.d. Paulus: Videte ergo, ô Corinthij, ne ad idola redeatis, néve idolothyta eis immolata comedatis, vt sacrificiorum idololatricorum participes efficiamini, nec lusibus luxui & luxuriæ vos dedatis: alioqui æquè vt Hebræi, quasi apostatæ & idololatræ, quasi helluones & ventres, à Deo puniemini. VERS. 7.

Quomodo aurei vituli lætitiam clauserint Hebræi.

C

Gentiles post sacrificia ludos agebant.

Gentiles in venerem fuerunt propensissimi.

SICVT QVIDAM EX IPSIS FORNICATI SVNT] cùm scilicet Hebræi coluerunt Beel-phegor, id est Priapum, & in eius gratiam & cultum fornicati sunt cum filiabus Moab, Num. 25. VERS. 8.

Quis sit Beelphegor.

ET

Quanam viginti tria millia cæsa, quorum hic meminit Paulus.

ET CECIDERVNT VNA DIE VIGINTI TRIA MILLIA] Chrysost. Ansel. Caietan. referunt hoc ad plagam ob fornicationem cum filiabus Moab, de qua iam dixi, quæ recensetur Num. 25. sed ibi v. 9. dicuntur cæsi viginti quatuor millia; hîc autē sunt tantùm *viginti tria millia*: licet aliqui respondeant, vno die tantùm cæsa esse viginti tria millia; mille autem vnum priore die esse cæsum. Sed hoc gratis dicitur: nam nihil tale dicit Scriptura. Secundò, Caietanus respondet errore scribarum poni 23. pro 24. Tertiò, Occumen. ait quosdam legere 23. Numer. 25. æquè vt hic. Quartò. alij respondent Apostolum dicere verum, quia maior numerus scilicet 24. includit minorem, scilicet 23. Sed planiùs & apertiùs dicemus, Apostolum respicere ad Exod. 32. v. 28. vbi ob adoratum vitulum cæsa dicuntur 23. millia, vt habent Biblia Romana. Hanc ergo pœnam non refert Paulus ad fornicatores proximè præcedentes, sed remotiùs more Hebræorum ad idololatras, de quibus egit v. 7. nam oblitus pœnam tanto sceleri illatam exponere, quasi postliminio illam tradit, sic enim in sequentibus sceleribus pœnam semper subnectit: idque vt magis Corinthios ab idolis & idolothytis auertat: maximè, quia idololatria vituli & luxus, cum cultu & fornicatione Beel-phegor, vti in culpa, ita in pœna valdè consentit. Sanè Græca Pauli verba consentiunt cum Græcis Exodi verbis, vt putem omnino olim Græca in Exodo ita habuisse, vti iam habet Paulus: scilicet, *εἴκοσι τρεῖς χιλιάδες*, id est, *viginti tria millia*; non autem, *εἰς τρισχιλίους*, id est, *ad tria millia*, vti iam habent Græca in Exodo, deprauata, vt videtur, facili vicinoque literarum lapsu.

VERS. 9. NEQVE TENTEMVS CHRISTVM] quasi diffidentes eius promissis, vt aliqui Corinthiorum dubitabant de resurrectione, vt patet cap. 15. ideoque signa petamus, 2. Petri 3. v. 4.

SICVT QVIDAM EORVM TENTAVERVNT] Citat Num. 21. 5. vbi dicitur: *Et tadere cœpit populum itineris ac laboris, locutusq; contra Dominum & Mosen, ait: Cur eduxisti nos de Ægypto, vt moreremur in solitudine? Deest panis, non sunt aquæ: anima nostra iam nauseat super cibo isto leuissimo.* Vbi Nota τὸ *contra Dominum*. Hunc enim Dominum Paulus explicat hic esse Christum; ergo Christus est Dominus & Deus. Hinc Græci Patres docent angelum, qui Abrahæ, Isaac & Iacob apparuit, & Hebræos ex Ægypto eduxit, typum gessisse Christi in carne venturi, id est, secundæ personæ in SS. Trinitate, scilicet Filij, hic enim est Christus.

Angelus qui Abrahæ, Isaac, &c. apparuit, typus fuit Christi.

Quare serpentes illi dicti sunt ignei.

ET A SERPENTIBVS PERIERVNT] Patet Num. 21. vbi post murmur Hebræorum iam dictum hanc pœnam eis inflixit Deus v. 6. *Quamobrem*, inquit, *misit Dominus in populum ignitos serpentes*. Vbi Nota, *ignitos* dici serpentes, non quòd essent naturæ igneæ; hoc enim repugnat naturæ serpentum; sed ab effectu, quia suo morsu & afflatu calidissimo tantum calorem inducebant, vt qui ab eis erant morsi, sibi vri viderentur: qua de causa Græcis Præsteres & Causones vocantur, quales gignuntur in Libya, & Arabia, per quam transibant Hebræi in Palæstinam. Vnde pro *ignitos* hebraicè est שְׂרָפִים *seraphim*, quod Vatablus *vrentes* vertit; Septuag. vertunt *θανατοῦντας*, id est morte afficientes.

Qui serpentes vocantur Presteres & Causones.

VERS. 10 SICVT QVIDAM EORVM MVRMVRAVERVNT ET PERIERVNT AB EXTERMINATORE] angelo scilicet, per quem Deus pœnas Hebræis murmurātibus inflixit, vt Core cum suis à terra viuus absorbere-

A

tur, alia 14. millia & 700. igne perirent, Num. 16. vers. 30. 35. 45. 49. ita Anselm. & patet Sapient. 18. 20. Hic angelus videtur fuisse Michael, dux populi, & legis in Sina dator & vindex, Exodi 23. 21. typusque Christi, vt dixi vers. 9. Alij *exterminatorem* hunc putant fuisse angelum malum, siue dæmonem, & fauere videtur psalm. 77. vers. 47. vbi dicitur: *Misit in eos* (Ægyptios) *irā & immissiones*, putà plagas à Mose inflictas, *per angelos malos*. Verùm loquitur ibi Psaltes de plaga Ægyptijs, Paulus verò de ea quæ Hebræis à Deo est irrogata. Adde, verius est plagas Ægyptijs inflictas fuisse ab angelis bonis, non malis: nam, vt notat S. August. in citatum v. psalmi 77. satis constat per bonos angelos Mosen vertisse aquas in sanguinem, ranas & cyniphes produxisse, hisce enim prodigiosis pœnis certabat Moses angelique boni cum Magis Pharaonis, eorumque dæmonibus: vnde illi in tertio cyniphum prodigio victi exclamauerunt. *Digitus Dei est hic*. Boni ergo angeli vocantur psal. 77. 49. *mali*, id est mala & supplicia inferentes, per eaq; nocentes Ægyptijs. Vnde hebraicè est מַלְאֲכֵי רָעִים *malache raim*, id est, per *angelos malorum*. & vt Symmachus vertit, *angelos mala infligentes*.

Exterminator hic videtur fuisse S. Michael.

Verius est plagas Ægypti inflictas fuisse ab angelis bonis, non malis.

B

Nota. Sæpiùs murmurarunt Hebræi in deserto, & ferè semper puniuit eos Deus, vt ostenderet quā præ alijs peccatis sibi displiceat murmur & rebellio. Sic Num. 11. murmurantes ob concupiscentiam carnium occidit, indeque locus dictus est Sepulcra concupiscentiæ. Sic omnes murmurantes ob relationem exploratorum, dicentium terram Chanaan esse inexpugnabilem, illa exclusit, & interfecit in deserto, & è sexcentis millibus solus Iosue & Caleb eam ingressi sunt, Num. 14. 29. Sic clarissimè & seuerissimè puniuit murmur Core cum suis vt dictum est.

Deo valdè displicet murmur & rebellio.

C

VERS. 11 HÆC AVTEM OMNIA IN FIGVRA CONTINGEBANT ILLIS] *Hæc omnia*, nimirum quæ iam dixi; non autē absolutè omnia quæ in veteri testamento describuntur, quasi nihil in eo sit, quod non figuratè aliquid futurum in nouo testamento significet. Verè enim ait S. August. l. 17. de Ciuit. c. 5. *Mihi sicuti multum errare videntur, qui nullas res gestas in eo genere litterarum aliquid aliud, præter id quòd eo modo gestæ sunt, significare arbitrantur; ita multùm audere, qui prorsus ibi omnia significationibus allegoricis inuoluta esse contendunt.*

IN FIGVRA] Notat rectè Gabr. Vasquez in 1. p. q. 1. a. 10, disp. 14. c. 6. *figuram* hic non tam sensum allegoricū, vel mysticum significare, quam exemplum quod per accommodationem plurimùm valet ad suadendum. Vnde figuram explicans Paulus subdit: *Scripta sunt autem ad correptionem*, vel, vt græcè est *νουθεσίαν*, id est ad monitionem, *nostram*. q. d. Deus puniuit Hebræos in figura nostri, hoc est, ad exemplum nostrum; vt eorum pœna sapiamus. Vnde Græca hoc v. & v. 6. habent, *ταῦτα δὲ τύποι ἡμῶν ἐγενήθησαν*, quod Syrus vertit, *hæc nobis fuerunt figura*, *typi*; vt Vatablus, *exempla*: vt essent scilicet nobis exempla vitæ, & fugæ peccatorum & suppliciorum quæ Deus peccatis infligit.

D

IN QVOS FINES SÆCVLORVM DEVENERVNT] *Fines sæculorum* sunt vltima mundi ętas. Hinc enim tempus Messiæ Prophetæ vocāt *tempus nouissimum*, & Ioan. epist. 1. c. 2. 18. *horam nouissimam*; *horam*, id est tempus, synecdochicè. Addit Ambros. & Chrysost. Apostolum ita solere loqui, tamquam instet finis mundi, vt teneat omnes suspensos, metuentes ne

ne instet dies iudicij, vt assiduè ad eum singuli se parent. De quo plura 1. Thessal. 4. 15.

VERS. 12 QVI SE EXISTIMAT STARE, VIDEAT NE CADAT.] Vtile est, inquit S. Aug. l. de Bono perseu. cap. 8. omnibus, vel pœnè omnibus, vt quales futuri sunt, scire non possint, vt quisque, dum nescit an sit in bono perseueraturus, humiliter & sollicitè Dei gratiam imploret, cum eaque casum cauere, & in gratia perseuerare satagat.

VERS. 13. TENTATIO VOS NON APPREHENDAT, NISI HVMANA] Græca iam, Chrysost. & Syrus legunt, εἴληφεν in præterito, id est *apprehendit*, non λαβέτω in imperatiuo, id est *apprehendat*. Vnde & S. Cyprianus libr. 3. ad Quirinum cap. 91. legit, *Tentatio vos non occupauit, nisi humana*. q.d. Esto, ô Corinthij, tentemini, & sollicitemini ad schismata, ad litigia, ad luxum & venerem, ad idola & idolothyta; constantes tamen estote: quia hæ tentationes, quæ vos apprehendunt & occupant, communes sunt & humanæ, quas facilè, si velitis, vincetis.

Sed corrige cum Romanis, & lege, *non apprehendat*, hoc est, cùm, vt sæpè fit, tentatio aliqua ex ijs quas iam commemoraui, aut alia quælibet in animum irrepit, nolite eam souere, & apprehendere, ita vt sensim increscat, fiatque tandem insuperabilis: nam humanas & leues tentationes omnino excludere, vt eas numquam sentiatis, est impossibile. Dæmoniacum enim est, ait Anselm. maligna tentatione vinci, & peccare ex malitia; angelicum, eam non sentire; humanum, sentire & vincere. Idem habet S. Gregor. p. 1. Pastoral. c. 11.

Angelicum est, tentationem non sentire; humanum est, eam sentire & vincere.

FIDELIS DEVS EST, QVI NON PATIETVR VOS TENTARI SVPRA ID QVOD POTESTIS] Hinc Primò infero, si non patitur Deus nos tentari supra vires; ergo multò minùs, imò nullo modo impellit nos Deus ad peccata, vt vult Caluinus.

Septem corollaria.

Secundò, ergo Deus non præcipit impossibilia, vt vult Lutherus, imò nec permittit.

Tertiò, hinc sequitur, nos posse tentari tam validè à dæmone & carne, vt resistere non possimus, nisi Dei gratia succurrat. ita Chrysost. Anselm.

Quartò, de facto tentationem nullam esse tantam, quin Dei gratia vinci possit.

Quintò, optimum tentationis remedium esse orationem; vt Dei opem & gratiam inuocemus nostris diffisi viribus, Matth. 26. 41.

Optimum tentationis remedium oratio.

Sextò, hanc gratiam non solùm electis, hîc & alibi promitti, sed omnibus Deum ritè inuocantibus. ita Concil. Triden. sess. 24. can. 9. & sess. 6. c. 11. Loquitur enim Apostolus fidelibus, qui erant Corinthi, quorum multi non erant electi, sed aliqui contentiosi, scandalosi, ebrij, vt patet c. 11. v. 21. imò nemo eorum sciebat se electum, vt posset hanc consolationem sibi appropriare.

Septimò, hinc sequitur, in Christiani cuiusque potestate esse habere auxilium sufficiens, ad vincendas omnes tentationes & peccata. Deus enim ad hoc, quasi fidelis, ijs fidem suam obligat, vt docet hic Apostolus. q.d. Tentatio vos non apprehendat ex parte & negligentia vestra, nisi humana; nam ex parte Dei spondeo, quòd Deus qui fidelis est, sicut promisit, sic & præstabit, vt non patiatur vos tentari supra id quod potestis, hoc est, nonnisi humana tentatione tentari vos permittet. Intellige, si eius gratiam & opem, vt par est, imploretis, eique cooperemini. *Deus*, ait S. Aug. l. de Natur. & gratia c. 43. & ex eo Concil. Trident. sess. 6. c. 11. *Deus, in-*

Quisque habet auxilium sufficiens ad vincendas tentationes, saltem mediatè.

A quam, *impossibilia non iubet* (cùm iubet vt cuiuis tentationi resistamus) *sed iubendo monet & facere quod possis, & petere quod non possis, & adiuuat vt possis*. Hinc Christus Matth. 11. *Iugum*, inquit, *meum suaue est, & onus meum leue*, & 1. Ioan. 5. v. 3. dicitur: *Mandata eius grauia non sunt*.

Pulchra similitudine iumentorum, & vasorum figuli hanc Apostoli sententiam declarat S. Ephrem tractat. de patientia: Si enim, inquit, homines suis iumentis non plus oneris imponunt quàm ferre queant, multò minùs hominibus plus tentationum imponet Deus, quàm ferre queant. Rursùm, si figulus vasa sua igne excoquit eousque, dum ritè coquantur, nec antè ea eximit, ne minùs cocta & solida sint: nec rursum vlteriùs ea sinit in igne, ne adurantur, fiantque inutilia: multò magis idem faciet Deus, vt igne tentationum eousque nos coquat, dum percoquat & perficiat, vlteriùs verò B tentatione aduri & consumi nos non finet.

Similitudines duæ, quibus ostenditur neminem tentari vltra vires.

SED FACIET ETIAM CVM TENTATIONE PROVENTVM, VT POSSITIS SVSTINERE] Græcè est, ποιήσει σὺν τῷ πειρασμῷ καὶ τὴν ἔκβασιν, *faciet cum tentatione etiam euasionem*, &, vt S. Aug. in psalm. 61. & epist. 89. legit, *exitum*; &, vt Erasmus, *euentum*. q.d. Deus qui sinit vos incidere in tentationem, idem faciet, vt tentatio bene eueniat: &, vt Anselm. eam prout vobis & vestræ saluti expedit, faciet prouenire, vt ex ea euadere possitis sine læsione, imo cum victoria & gloria, & hoc significat nostrum *prouentus*. Itaque Græcum ἔκβασις, significat.

Primò, vt Theoph. Oecum. & Græci, felicem exitum tentationis, vt ea bene cedat, & ad bonum C proueniat: quia Deus faciet, vt aut citò cesset tentatio, nec permittatur quarto die eam pati, qui scitur eam vltra triduum non posse tolerare, ait Ambros. aut, si prolixior fuerit, det tolerandi facultatem ait idem Ambros. & Anselm.

Secundò, Græcum ἔκβασις non qualem qualem euasionem significat; sed qua miles è prælio vel duello enadit victor, gloriosior & fortior: tales enim Sancti è tentatione euaserunt, quod Noster aduertens solertet vertit, *prouentum*. Vnde Græcum ἔκβασις in re hîc idem est, quod πρόβασις vel πρόβασις, id est progressus. q.d. Deus faciet, vt tentatio adeò vobis non obsit, vt cedat etiam in progressum, id est, in fortitudinis, virtutis, gratiæ, victoriæ & gloriæ augmentum, vt magis in via virtutis, & via ad cælum & gloriam progrediamini. ita Photius. Vnde sequitur, *Vt possitis sustinere*, vbi pro *susti-* D *nere* græcè est, ὑπενεγκεῖν, id est, ita sustinere, vt supersint adhuc vires ad plus aliquid sustinendum: itaque tale tantumque auxilium Deus confert, vt cum magno excessu possit quis tentationem superare. Hinc notant Patres passim, per tentationes hominem maximè progredi in virtute, & per eas virtutes augeri & roborari: & ratio est, quia eis resisti non potest, nisi per contrarios virtutum actus, eosque fortes & intensos, quos dum elicit tentatus, per eos magis habitus earum corroborat & intendit.

Quid sit prouentus in tentatione.

Homo per tentationem in virtute progreditur.

Secundò. quia iustus per tales actus meretur, impetrat & accipit à Deo infusum sibi earumdem virtutum & gratiæ augmentum.

PROPTER QVOD, CHARISSIMI MIHI, FVGITE AB IDOLORVM CVLTVRA] non tantùm, vt ea expresso sacrificio vel inuocatione non colatis, sed etiam ne idolothyta, id est sacrificia eis immolata, VERS. 14.

lata, comedatis, quasi sacra & sacrificia, vti ea comedunt Gentiles peracto sacrificio ad aras, vel in templis idolorum: sic enim participaretis hisce eorum sacrificijs, & censeremini ijs consentire, & tacitè ea laudare, imò & offerre. Ad idolothytorum enim esum descendit Apostolus in seqq. Ex quibus patet. Apostolum post longas digressiones ca.9. de stipendijs & gratuita prædicatione, deque Christiano agone, brauio & athletis, & hoc cap. 10. de factis & pœnis Hebræorum, ad quæ occasione idolothythorum digressus est, hoc loco ad eadem redire atque quæstionem de idolothytis cap.8. inchoatam hic absoluere. Vnde per τὸ *propter quod*, significat se omnia præcedentia dixisse, ad hoc, vt absterreat eos ab idololatria & idolothytis. A

Quid sit calix benedictionis. Prima explicatio. Secunda. Tertia.

VERS. 16. CALIX BENEDICTIONIS, CVI BENEDICIMVS, NONNE COMMVNICATIO SANGVINIS CHRISTI EST] Sensus est. q.d. *Calix benedictionis*, id est, potus calicis benedicti à sacerdote, & consequenter ipse calix continens hunc potum benedictum, nōne ipsum Christi sanguinem nobis communicat? Potest Secundò, dici calix benedictionis, quia nos benedicit, & gratia cumulat. ita Anselm. & Chrysost. Tertiò & præcisè dicitur *calix benedictionis*, quia Christus ante consecrationem benedixit, id est, Dei opem ad futuram transmutationem tam pani quàm calici apprecatus est, Matth. c.26.26. B

Christus ante consecrationem gratias egit Deo Patri.

Vnde Nota ex historia vltimæ cœnæ Christi, quam describit Matth. c.26. Lucas c.22. & Paulus hic & c.11. Christum ante consecrationem Eucharistiæ primò gratias egisse Deo Patri: vti habent Lucas & Paulus; idque oculis de more suo in cælum eleuatis, vt habetur in Canone nostro, & Liturgia S.Iacobi. Vnde hoc Sacramentum dictum est *Eucharistia*, id est gratiarum actio, quia ipsum maxima est gratia, ac consequenter cum maxima gratiarum actione sumendum. C

Vndè Ven. Sacramentum dicatur Eucharistia.

Secundò Nota, Christum benedixisse, non Patrem, vt volunt hæretici; sed panem & vinum, & expresse habet hic Paulus: τὸ ποτήριον, inquit, τῆς εὐλογίας ὃ εὐλογοῦμεν, id est, *calix benedictionis, quē benedicimus*. Benedixit autem Christus panem & calicem, hoc est, Dei benedictionem & omnipotētiam super panem & vinum inuocauit, vt præstò esset, & iam, & in futuris omnibus consecrationibus, ad panem conuertendum in corpus, & vinum calicis in sanguinem Christi, quando legitimè pronuntiantur verba consecrationis. Similis fuit benedictio panum, Lucæ 9.v.16. Non ergo benedictio hæc fuit consecratio, licet id velit D. Thom. 3. p. quæ.78.a.1.ad 1. sed præuia oratio. ita Concilium Trident. sess. 13.c.1. D Vnde in Liturgia S.Iacobi, Basilij, & nostra, Christi exemplo petimus vt Deus benedicat hæc dona, vt diuina virtus in panem & calicem descendat ad perficiendam consecrationem: & hinc dicitur *calix benedictionis*, id est à Christo benedictus.

In Eucharistia præuia benedictio non est consecratio.

NONNE COMMVNICATIO SANGVINIS CHRISTI EST?] Κοινωνία, id est communio, vel communicatio corporis & sanguinis Christi, non solùm significat nos sumere idem corpus, & eundem sanguinem Christi, sed etiam nos fieri vnum corpus, & vnum sanguinem, vti explicat v.17. Ergo, non typus sanguinis, vt vult Caluinus, sed ipsissimus sanguis Christi est, & nobis communicatur in calice Eucharistiæ. Si dicam, Do tibi aureum; verum intelliges, non pictum: si te inuitassem ad cœnam & epulum capti in venatione leporis, vel cerui, & pro lepore & ceruo imaginem leporis, & pictum in scutella ceruum tibi proponerem; an non ridiculus tibi essem? an non impostor audirem? nonne ergo ridiculi sunt Nouantes qui sanguinem & carnem, quam Christus se dare asserit, in typum & figuram sanguinis & carnis transformant? nonne Christum impostorem faciunt?

Calix sanguinis non est typus sanguinis Christi, vt Caluinus ait.

Secundò, si calix hic typus tantùm est sanguinis, vt volunt Nouantes, ergo non plus, imò minus habemus in Eucharistia, quàm Iudæi in manna, & potu aquæ miraculosè habuerunt: & Apostolus debuisset dicere, nos edere corpus spiritale, & bibere sanguinem Christi spiritalem, id est typicum, sicut Iudæos dixit comedisse escā spiritalem, id est manna, & bibisse potum spiritalem, id est aquam è petra; iam verò opponit sanguinem & carnem Christi in Eucharistia, quasi corpus & rem significatā, ipsi manna & aquæ, quasi figuræ & typo spiritali, carnem & sanguinem Christi significanti, & manna vocat escam spiritalem, id est typicam, & aquam vocat potum spiritalem: carnem verò Christi in Eucharistia vocat corpus, sanguinem vocat sanguinem. Quis ergo dubitet, sicut manna fuit verè typus & vmbra, sic in Eucharistia verè esse sanguinem carnem & corpus Christi?

In Eucharistia verè est corpus Christi.

Probatur idem tertiò, ex eo, quòd sic, vt dixi, hunc locum disertè explicant Theodor. Theophyl. Anselmus, S.Thomas. *Non dixit*, inquit Theophyl. *μετοχή, id est participatio, sed κοινωνία, id est communicatio, vt aliquid excellentius indicet, putà summam vnionem, quod autem dicit huiusmodi est: Hoc quod in calice est, illud est, quod effluxit de latere Christi, & ex eo accipientes communicamus, id est vnimur Christo: non pudet itaque vos, ô Corinthij, ad idolorum calicem recurrere, a calice hoc, qui nos ab idolis liberauit?*

Apertissimè verò S.Chrysost. hîc in morali homil.24. vbi per S. Synaxin exhortans Christianos ad charitatem mutuam, ita ait: *Hæc ergo cùm intelligamus, dilectissimi, velimus quoque inuicem vnitatem seruare: ad hoc enim inducit sacrificium illud formidandum & admirabile, quod iubet nobis, vt concordia & charitate maxima ad se accedamus, & aquilæ in hac vita facti, ad ipsum cælū euolemus, vel potiùs supra cælum.* Et infrà, quod & quale sit corpus Christi in Eucharistia ita explicat: *Si hominis vestem nemo temerè attingeret, quo pacto Domini corpus purum & immaculatum, quod diuinæ illius naturæ particeps est, propter quod & sumus & viuimus, propter quod portæ inferi fractæ sunt, & cælorum aperta, tanta cum ignominia suscipimus? Hoc corpus affixum, verberatum, morte victum non est: hoc corpus sol crucifixū videns radios auertit, propter hoc velum templi scissum est, & petra, & vniuersa terra tremuit: hoc idem corpus cruentatum, & lancea vulneratum, sanguis & aqua fontes vniuerso orbi salutares scaturiuit.* Et inferiùs, Christi corpus in Eucharistia idem esse cum eo, quod fuit in præsepi, ita docet: *Hoc corpus in præsepi reueriti sunt Magi, & cum timore & tremore plurimo adorauerunt: tu verò, non in præsepi, sed in altari; non mulierem quæ in vlnis teneat, sed sacerdotem præsentem & spiritum perabundè super proposito Sacramento diffusum vides. Excitemur ergo horrescamusq; & maiorem quàm barbari illi, præ nobis feramus pietatē.* Et nōnullis interiectis, nos in Eucharistia Deum ipsum tangere, & manducare, & ab eo omnia bona percipere clarissimè asseuerat, dicens: *Hæc mensa animæ nostræ vis est, nerui mentis, fiducia vinculum: fundamentum spes, salus, lux, vita nostra. Si hinc hoc sacrificio muniti migrabimus,*

Insignis S. Chrysost. de reali præsentia corporis Christi in Eucharistia oratio.

In Eucharistia est corpus idem quod Magi adorauerunt in præsepi.

Effectus sanctæ communionis.

Ma-

maxima cum fiducia sanctum adscendemus vestibulum. A *Et quid futura commemoro? nā dum in hac vita sumus, vt terra nobis sit cælum, facit hoc mysterium: sicut enim in cælis, ita in terra regium corpus tibi videndū proponitur: nō angelos, non Archangelos, non cælos, non cælos cælorum, sed ipsum horum omnium Dominum tibi ostendo; neq; cum conspicaris tantùm, sed tangis, & comedis, nō hominis regium puerum, sed vnigenitum Dei filium accipis, quomodo non horrescis? & omnium sæcularium rerum amorem abÿcis?* Hæc & plura S. Chrys.

Refutatur insulsum effugium cuiusdam Nouantium Ministri.

Respondit nuper quidam nouus noui Dei verbi præco, hæc concionatoriè à. S. Chrys. dici. Sed tam insulsum, quàm nullum est hoc effugium. Nā S. Chrys. orator est, fateor, sed est & doctor: orator est; sed Christianus, & verax orator. Hinc in ipso commentario dogmaticè loquitur, quia agit litteralem Apostoli interpretem; in morali verò subinde oratoriè amplificat, sed ita vt non amplificet supra & contra veritatē rei, vt dicat verbi gratia, lapidem esse lignum, hominem esse brutum, panem esse carnem: alioqui enim non concionator esset, sed impostor, & mendax, idq; in rebus fidei. Sicut enim concionator mendax esset & stolidus, qui aquam baptismi diceret esse ipsissimum Christi sanguinem, qui è latere Christi fluxit, quem Iudæi suis clauis & plagis è corpore Christi elicuerunt, esse ipsum Deum ac Dominum omnium; intelligendo nimirum, aquam baptismi esse typum sanguinis Christi, eumq; nobis applicare ad abluenda peccata: ita sanè mendax est & stolidus, qui panem & vinum dicit esse ipsum sanguinem, ipsum corpus Christi, quod in præsepi adoratum est à Magis, quod in cruce suspensum, quod à Iudæis flagellatum, cruentatum, crucifixum est, imò esse ipsum rerum omnium Dominum, atq; vnigenitum Dei filium, vti S. Chrys. hîc loquitur. Appello te lector, qui sincero oculo, & æqua mente hæc Chrysostomi verba legis, de manna, de agno paschali, aliáue figura & typo, hæccine vera sunt? hæccine de illis typis dixisset Chrysostomus? hæccine de sua cœna diceret Caluinus, Viretus, Zuinglius? aut alius ex eorum grege, quantumuis concionator facundissimus? Si ita auctorum sententias, Patrum dicta eleuare & inuertere licet; omnem fidem, omnem historiam, omnia eorum dogmata inuertere, & planè in contrarium sensum torquere licebit. Deniq; hæc omnia magis patebunt vers. sequentibus.

PANIS, QVEM FRANGIMVS, NONNE PARTICIPATIO CORPORIS DOMINI EST?] Sensus est, communicatio vel esus panis, quem frangimus, communicat nobis ipsum Christi corpus, vt illud reuera singuli in Eucharistia participemus.

Dices, Eucharistia hîc dicitur *panis*, ergo non est caro Christi.

Eucharistia dicitur panis per hebraismum.

Respondeo. *Panis* hebraismo significat quemuis cibum, vt patet 4. Reg. 6. v. 22. & 23. Sic Ioan. 6. v. 31. manna, & v. 41. ipse Christus vocatur *panis*: panis enim communis omnium, & necessarius est cibus. Adde, non dici nudè panem, sed, *panem quem frangimus*, id est Eucharisticum, siue transsubstantiatum, qui est corpus Christi, panis tamen speciem & operationem retinet. ita omnes Patres, & Doctores orthodoxi.

Nota. Christus tum aliàs, tum in vltima cœna dicitur panem fregisse, & distribuisse ex more Hebræorum, apud quos paterfamilias mensæ benedicens, discumbentibus conuiuis panem frangere, ac cibos diuidere solebat: habebant enim Orientales non panes eleuatos, vt nos habemus, ita vt ad scindendum cultro esset opus; sed latos pinsebant, atque subtiles instar placentæ, vnde manibus eos frangebant, vt inter alios annotauit heterodoxus licet Stuckius l. 2. Conuiual. c. 3. Hinc in Scriptura *frangere panem* significat conuiuari, & fractio panis significat quoduis conuiuium, cœnam, refectionē; & in nouo testamento appropriatur ad hoc vt significet cœnam & communionem Eucharistiæ. Hinc *frangere panem*, est verbum Ecclesiasticum & sacramentale. Vnde Paulus hic Eucharistiam vocat *panem quem frangimus*, scilicet in Sacramento species corporis Christi frangentes, & comedentes: & in sacrificio illas offerentes, sumentes & consumentes, de quo plura c. seq. v. 24.

Quales panes Orientales habuerint.

QVONIAM VNVS PANIS, VNVM CORPVS MVLTI SVMVS, OMNES QVI DE VNO PANE PARTICIPAMVS) Vt, sicuti ex multis granis fit vnus panis, ita ex multis fidelibus fiat vnus panis sacer & viuus, putà vnum corpus Christi mysticum, scilicet Ecclesia, non tantùm generaliter & mysticè, sed propriè & corporaliter, quia omnes realiter vniuntur corpori Christi, cum eoq; fiunt vnum in Eucharistia sicut cibus fit vnum cum comedente. Hinc rectè contra Nouantes inferri potest: Ergo idem corpus Christi omnes verè comedimus. Respondent ipsi, in Eucharistia omnes Christianos fieri vnum, quia eumdem panem sacramentalem, qui est typus corporis Christi, omnes manducant. Sed contrà: Quis vmquam de talibus conuiuis dicet quòd fiant vnū corpus & vnus panis, eò quòd de eâdem mensa & pane comedant? hoc enim falsò & ineptè dicitur; verè autem & rectè dicitur de corpore Christi, quòd idem numero omnes manducamus; maximè quia hic panis sacer, vt ait S. Augustin. comestus non mutatur in nostram substantiam, sed nos potiùs in se transmutat, sibique vnit, & similes facit. quod non facit panis communis. Vnde Cyril. Alexandr. lib. 4. in Ioan. c. 17. *Sicut*, inquit, *cera miscetur ceræ, & fermentum pani, sic & nos corpori Christi.* & Cyrill. Hierosolymit. catechesi 4. *In sacra communione*, inquit, *fimus non tantùm Christiferi, sed & concorpores & consanguinei Christi*; quia in ea & Christus nobis, & nos carni Christi, ac consequenter personæ, & diuinitati, & omnipotentiæ eius realiter commiscemur. Idem asserit Irenæus lib. 4. c. 34. Hilar. de Trinit. l. 8. Chrys. hîc. VERS. 17.

Corpus Christi nos sibi vnit, facitq; similes.

In Eucharistia fimus concorporei & consanguinei Christi.

Hac de causa à Patribus Eucharistia dicitur *communio*, quia realiter omnes vnit corpori Christi, ita vt in eo, & cum eo omnes vnum sint. q. d. Communio, id est, communis vnio fidelium, qui edendo idem corpus Christi verum in Eucharistia, vnum corpus Christi mysticum, id est vna Ecclesia, efficiuntur. ita ex S. Aug. Beda. Vnde & Concilium Trid. sess. 13. c. 8. ait: *Hoc Sacramentum (Eucharistiæ) est signum vnitatis, vinculum charitatis, pacis & concordiæ symbolum:* quia nimirùm singulari modo significat & perficit vnitatem corporis Christi, scilicet fidelium Ecclesiæ. Hinc etiam infantibus olim dabatur Eucharistia post baptismum, vt perfectè incorporarentur Christo; nam, vt ait Christus Ioan. 6. 55. *Qui manducat meā carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in eo.* Deniq; hac de causa Eucharistia à S. Dionysio dicta est *synaxis*, id est congregatio, eò quòd solerent fideles congregari in ecclesiam ad sumendam Eucharistiam: imò Tertull. l. de Oratione c. vlt. ait soluendam esse orationem, corpore Domini accepto. Vnde c. sequ. v. 20.

Quid significet communio.

Quare olim infantibus post baptismum daretur Eucharistia.

Quare Eucharistia vocetur synaxis.

v.20. ait Apostolus, *Conuenientibus vobis in vnum, iã non est Dominicam cœnam manducare.* Licet enim Ecclesia per fidem & baptismum fiat corpus Christi, magis tamen realiter & propriè fit ipsum corpus Christi in Eucharistia.

Refutatur obiectio hæreticorum.

Obijciunt hæretici, Ergo soli boni & iusti sunt partes & membra Ecclesiæ, quia Apostolus dicit, *Panis vnus omnes sumus:* atqui panis fit ex granis tritici, non ex paleis: ergo & Ecclesia conflatur ex iustis, & non ex iniustis: iusti enim sunt grana, iniusti sunt paleæ.

Respondeo Primò: Nego consequentiam, quia similitudo non per omnia similis esse debet.

Secundò; Nego antecedens, quia sæpè paleæ, arenæ, lentes miscentur tritico, & cum eo conflant panem. Vnde Apostolus c.11.29. ait etiam malos de hoc pane edere: atqui hîc ait, omnes qui de hoc pane participant, esse vnum corpus Christi, quod est Ecclesia: ergo & mali, qui hunc panem comedunt, sunt de Ecclesia. Vide S. Cyprianum lib.1. epist.6. ad Magnum.

VERS. 18. VIDETE ISRAEL SECVNDVM CARNEM: NONNE QVI EDVNT HOSTIAS, PARTICIPES SVNT ALTARIS?] *Altaris*, id est victimæ in altari oblatæ: *altare* enim ponit pro sacrificio quod in altari offertur. est metonymia. Hæc omnia eò spectant, vt probet Apostolus non esse comedenda idolothyta, sensusq; est: Videte, ô Christiani Corinthij, carnales Israelitas: nónne ipsi dum comedunt hostias Deo oblatas, censentur participes esse sacrificij in altari Deo oblati, & consummare ipsum sacrificiũ, ac per hoc quodammodo sacrificare? q.d. Eodem modo qui comedunt de pane Eucharistico, participes sunt sacrificij Eucharistici; & qui comedunt idolothyta, participant de sacrificijs idololatricis, illaque consummant, ac per hoc quasi sacrificant idolis. Probat ab exemplo Iudæorum, eos qui vescuntur idolothytis, consentire sacrificijs idolorum, & quasi tacitè sacrificare idolis. ita Patres.

Auocat Corinthios ab idolothytis.

VERS. 19. QVID ERGO? DICO QVOD IDOLIS IMMOLATVM, SIT ALIQVID? AVT QVOD IDOLVM, SIT ALIQVID?] q.d. Minimè. idolum enim, & consequenter idolothytum, nihil est, nihil habet numinis vel virtutis, vt dixi c.8.4.

VERS. 20. SED dico, quòd ea QVÆ IMMOLANT GENTES, DÆMONIIS IMMOLANT, ET NON DEO. NOLO AVTEM VOS SOCIOS FIERI DÆMONIORVM: NON POTESTIS CALICEM DOMINI BIBERE, ET CALICEM

VERS. 21. DÆMONIORVM: NON POTESTIS MENSÆ DOMINI PARTICIPES ESSE, ET MENSÆ DÆMONIORVM] *Mensa*, sacræ scilicet, id est altaris, quæ est quasi mensa Dei, in qua Deus quasi conuiuatur nobiscũ, vt dixi Leuit.1. & patet Malachiæ 1.12. ita Ambros. Anselm. & Concil. Trident. sess.22.c.1. vbi ex hoc loco docet Eucharistiam esse sacrificium. De ea enim Apostolum agere, non de sacrificio crucis, patet Primò, quia crucis victima transijt, & iam diu desijt: hic autem agit Apostolus de sacrificio, cuius Corinthij indies erant participes.

Eucharistia est sacrificium.

Quid sit calix dæmoniorum.

Secundò, ex voce *panis*, & *mensa Domini*, id est altaris: vbi enim est altare; ibi est & sacerdos & sacrificium, hæc enim tria sunt correlatiua. sic ergo Corinthij habebant altare, habebant & sacrificium; vtique non aliud, quàm Eucharistiæ.

Tertiò, *calix Domini* non aliud significat quàm calicem Domino sacrificatum: nam *calix dæmoniorum* non alius est quàm ijs oblatus & sacrificatus.

Quartò, ex ipsa comparatione & argumentatione Apostoli, quæ talis est: sicut Iudæi comedentes victimas pacificas, participant & consentiunt earum sacrificio, in altari Deo oblato; ita & idolothyta comedentes in idolio, participant & consentiunt eorum sacrificio in altari dæmonibus oblato: sic & Christiani Eucharistiam sumentes, participes sunt sacrificij Eucharistici, & per sacerdotem Deo Eucharistiam sacrificant; ac consequenter indecens omnino est vt ijdem dæmoni sacrificent, hoc ipso quo idolothyta participant, quasi partem & consummationem sacrificij idololatrici. Nemo enim potest sacrificare Deo simul & dæmoni. ita S. August. lib.1. Contra aduers. legis & prophet. cap.19. tom.6. Chrysost. in morali, Anselmus: & innuunt Theophyl. Oecumen. Ambros. Theodor. Disertè verò idipsum docet, multisque exemplis eorum, qui postquam idolothyta comedissent, accedentes ad Eucharistiam à Deo puniti sunt, confirmat S. Cyprianus serm. de lapsis, additque: Non ferret terrenus Imperator aliquem ex militibus suis, per fugam in castris aduersariorum agere, quantò minùs permittat Deus, vt sui accedant ad epulas dæmoniorum?

Nota Primò. Post sacrificium peractum transferebantur ex altari mensaque idoli carnes illi immolatæ, ad mensam hominũ, iuxta altare vel templum positam, vt ex ijs comederent illi, qui eas obtulerant, cum suis amicis & inuitatis. Solebant enim sacrificia & festa epulo hoc sacro claudere. Sic Æneid.8. post sacrificium, Euandrum & Æneam fecisse, docet Virgilius dicens:

Sacrificia & festa olim epulo claudebantur.

Tunc lecti iuuenes certatim, araq; sacerdos
Viscera tosta ferunt taurorum, onerantq; canistris
Dona laborata Cereris, Bacchumq; ministrant:
Vescitur Æneas, simul & Troiana iuuentus
Perpetui tergo bouis, & lustralibus extis,

Sic & Iudæi de sacrificijs quæ obtulerant, comedebant in atrio ante templum, vt patet 1.Reg.9.13. & alibi. Sic & Christus sacrificium Eucharisticum, eiusdem epulo & distributione inter Apostolos conclusit: hinc & in primitiua Ecclesia omnes fideles in Missa communicabant, vt sacrificij participes fierent, illudque hoc epulo clauderent. Rursum Gentiles qui offerebant & immolabant victimas idolis suis, post sacrificium ex eis μερίδας, id est partes, secum domum asportabant, vt eas domesticis distribuerent, & ad amicos transmitterent, sicque absentes sacrificij participes facerent, vt ex Herodoto & alijs docet Gyraldus de Dijs Gentium, in fine operis. Pari modo Christiani tempore persecutionis Eucharistiam domum deferebant, imò ad absentes mittebant, in symbolum amicitiæ & communionis, vtque eos sacrificij participes facerent. testis est Euseb. l.5. histor. c.24. & 29.

Quare olim omnes fideles communicarent in Missa?

Quare olim Christiani domum deferrent Eucharistiam?

Nota Secundò. Præcisè hîc Apostolus respondet quæstioni de idolothytis; an ijs vesci liceat? respondet autem, numquam licuisse, nec licere idolothytis vesci, quasi idolothytis, id est, quasi idolo sacris, seu eò quod illi immolata & consecrata sunt, qui enim sic ea comedit, ipso facto tacitè profitetur idolum esse sacrum, esse numen, & per idolum carnem illi oblatam esse sacram, tamquam numini alicui oblatam, quod est idololatria. Hoc autem fit, quando eo loco, modo, & circumstantijs idolothytum comeditur, vt moraliter censeatur comedens ad idoli honorem & reuerentiam illud comedere, vt cùm has partes quasi sacras ea mẽte, scilicet ad idolũ colendum, mittebant offerentes, & recipiebant ac com-

Quomodo non liceat vesci idolothytis?

Quomodo liceat vesci idolothytis.

comedebant amici. Rursum & clariùs, si statim à sacrificio iuxta aram vel templum, in idolio cum offerentibus & sacrificantibus, coram idololatris idolothytum comedas, censeris in honorem idoli illud comedere: secùs est, si postea & solus ex fame, aut etiam ex cupiditate illo vescaris, siue domi, siue etiam in idolio; tunc enim non censeris illo vesci quasi sacro ad honorem idoli, sed tantùm videris velle satisfacere fami, aut cupiditati tuæ.

Explicatur August. de esu idolothytorum.

Dices, S. Aug. epist. 154. & libr. de Bono coniug. 16. & libr. 32. contra Faust. 13. quærit, an Christianus viator fame pressus, si nihil inueniat, nisi cibum in idolio positum, & nemo adsit, possit illum edere, an satius sit emori? ac respondet: Aut certum est, idolothytum esse, aut certum est non esse, aut ignoratur: si certũ est esse, meliùs Christiana virtute respuitur, si autem nõ esse scitur, vel ignoratur, sine vllo conscientiæ scrupulo in vsum necessitatis assumitur: aliàs, vt dixi, meliùs respuitur, ne comedens idolis communicasse videatur. Ergo idolothyto, si constet esse idolothytum, abstinendum est.

Licet vitam sanctitati voti aut professionis suæ postponere.

Respondeo, Non dicit S. Aug. Abstinendum est idolothyto, si certum est esse; sed dicit, *Melius Christiana virtute respuitur*: satis ergo insinuat, licitum esse eo vesci, meliùs tamen & generosiùs eum facturum, qui eo abstineat, & malit mori quàm eo vesci. Simile est in Carthusiano: huic enim in extrema necessitate licet carnibus vesci, vt vitã tueatur: meliùs tamen & sanctiùs ipse faciet, si ex professione sua ijs abstineat: itaque moriatur, vt docet Victoria relect. de temperantia num. 8. Azor. li. 5. Moral. c. 6. in fine, & alij. Non enim tenetur vitam omni modo & tempore conseruare, sed potest eam voti, aut potiùs professionis suæ sanctitati postponere, idque ad dandum alijs virtutis exemplum, & sanciendam Ordinis sui disciplinam & rigorem: nec enim votum expressum abstinendi à carnibus faciunt Carthusiani, sed tantùm abstinentia hæc constitutionibus eorum præscribitur.

VERS. 22. AN ÆMVLAMVR DOMINVM] Græcè παραζηλοῦμεν, id est, an prouocamus Dominum ad irã & zelum? an Domino æmulum riualemq; opponimus? vt eo quasi sponso relicto, dæmoni, eiusque idolothytis adhæreamus, vel certè vtrique adhærere, & dæmonem Deo iungere velimus. ita Chrysost. Anselm. Theophyl. Alludit Paulus ad Deut. 32. v. 21. vbi dicitur, *Ipsi me prouocauerunt in eo qui non erat Deus, & irritauerunt in vanitatibus* (idolis) *suis.* Rectè S. Hieron in 2. Habacuc ait, omnibus idolis assidere immundos spiritus, qui idola inuocantibus respondent dantque oracula, vel opem ferunt.

Assident idolis spiritus immundi.

NVMQVID FORTIORES ILLO SVMVS?] q. d. Minimè, ergo non impunè nobis cedet illa æmulatio, & Dei ad iram prouocatio, de qua iam dixi.

VERS. 23 OMNIA MIHI LICENT] *Omnia* scilicet adiaphora, quale est comedere idolothyta, non quasi sacra, aut quasi idolothyta, sed tamquam cõmunes cibos.

Vbi Nota. Hactenus egit Paulus de idolothytis, qua talibus, sicque vetuit ea comedere. vnde v. 14. *Fugite*, ait, *ab idolorum cultura*, scilicet, ne sitis mensę & calicis dæmoniorum participes, vt explicat v. 20. putà comedendo cibos idolis oblatos, eo modo & ijs circumstantijs, quibus censeamini eos quasi sacros, seu quasi idolothytum in honorem idoli velle comedere: hoc verò versu transit ad secundum casum: scilicet, quo idolothytum non formaliter quà idolothytum, sed materialiter quà cibus vel caro est, comeditur, & de hoc ait, *Omnia mihi licent, sed* A *non omnia expediunt*, quia, vt sequitur, non omnia ædificant. q. d. Materialiter licet vesci idolothyto per se, per accidens tamen non licet, si sequatur scandalum, patet ex v. 27. 28. 29. Verè dixit Clemens l. 3. Stromat. post princ. *Qui faciunt quidquid licet, facilè dilabuntur vt faciant quod non licet*, aliter hæc explicat Theoph. sed præter mẽtem Apostoli.

NEMO QVOD SVVM EST QVÆRAT, SED QVOD ALTERIVS] q. d. Nemo quærat ematue carnem v. g. idolis immolatam, sibi commodam, gratam, sapidam, vilis pretij; sed in hac re alijsque similibus quærat alterius, proximi scilicet, ædificationem, vt non cum eius scandalo, & damno spirituali illam emat & comedat. ita Theophyl. VERS. 24.

OMNE QVOD IN MACELLO VENIT, MANDVCATE, NIHIL INTERROGANTES] *Omne*, scilicet omnia tam idolis immolata, quam non immolata indifferenter comedite. B *Nihil interrogantes*, græcè μηδὲν ἀνακρίνοντες, id est nihil diiudicantes, vel discernentes; Ambros. *nihil disquirentes*; Theophyl. *nihil hæsitantes.* VERS. 25.

IN MACELLO] Græcè ἐν μακέλλῳ, pro ἐν κρεοπωλίῳ, sic & Syrus retinet vocem Latinam *macelli*: sic *pratorium*, *Cæsar*, *denarius*, *spiculator* &c. græcè vsurpant Euangelistæ, cùm sint Latina; quia Græci à Latinis & Romanis sibi dominantibus ea quasi vulgò trita acceptarunt.

Nota ex Herodoto in Clio, & S. Aug. in expositione inchoata epist. ad Rom. c. 78. Solebant Gentiles carnes idolis sacrificatas & oblatas, post sacrificium & epulum superfluas, mittere ad macellum vendendas, quarum lucrum ad sacerdotes deriuabatur. In macello ergo censebantur, vti aliæ carnes, ad profanum & communem vsum redire. *Quidam*, C inquit S. August. *infirmiores illo tempore abstinebant à carnibus, & à vino, vt ne vel nescientes inciderent in ea quæ idolis sacrificabantur, omnis enim tunc immolatitia caro in macello venumdabatur. & de primitijs vini libabant Gentes simulacris suis, & quidam in ipsis torcularibus sacrificia faciebant.* Vnde Apostolus hunc scrupulum dispellens, monet vt promiscuè emant & comedant quæ in macello proponuntur, nihil discernentes, vel interrogantes, an veniant ab idolio nec ne propter conscientiam, quasi illa ijs maculanda sit, si veniant ab idolio. Hoc Apostoli documentum sunt secuti Christiani Antiocheni. cùm Iulianus Apostata eos per idolothyta, ad idololatriam quasi cogere & irretire vellet. Rem gestam ita narrat Theodor. lib. 1. cap. 14. *Iulianus*, inquit, *primò fontes sceleratis victimis contaminauit; quò singuli qui aquam gustarent, tetra nequitiæ labe inficerẽtur. Deinde* D *de quæ in foro exponebantur, eadem sceleris maculá inquinauit; nam panes, carnes, fructus, olera, & alia omnia esculenta aqua lustrali aspergebantur, quæ cùm viderent Christiani, etsi non poterant non gemere, & scelera illa detestari, tamen eisdem vescebantur, lege Apostoli obsecuti, ita iubenti: Quidquid in macello venit, comedite nihil interrogantes propter conscientiam.*

Carnes sacrificatæ idolis mittebantur ad macellum.

Quomodo intelligendum, nihil interrogantes propter conscientiam.

Qua ratione Iulianus Antiochenos ad idololatriam cogere conabatur.

PROPTER CONSCIENTIAM] quasi scrupulus sit faciendus, si vendant idolothyta, illudq; rogare debeatis, an scilicet carnes quas emere vultis, fuerint idolis oblatæ, nec tales emere & comedere liceat. ita Anselmus, Ambros. Theodor. Vnde patet Paulum non loqui de ieiunijs Ecclesiæ, quasi quolibet die, etiam ieiunij, liceat comedere carnes, quæ in macello venales exponuntur. Hæc enim ieiunia & abstinentiæ non sunt adiaphora, sed præcepta ab Ecclesia. Quare Paulus Actor. 15. & 16. iussit ser-

Non loquitur Paulus de ieiunijs Ecclesiæ.

seruari decretum abstinentiæ à sanguine & suffocato. quod merè est positiuum, & à solis Apostolis sancitum.

VERS. 26. DOMINI EST TERRA, ET PLENITVDO EIVS] q.d. Omnis creatura, quia Domini est, bona est & munda: & sic idolothyta non immunda sunt, vt vos putatis esse, ex eo quòd dæmoni sunt oblata; sed munda sunt, quia à Domino creata sunt. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Alium insuper sensum affert Theophyl. q.d. Abstine à cibo isto idolis immolato: vniuersa enim terra Domini est, ac licet tibi aliunde abundè satiari & impleri. in Græco enim codice Theophyl. pro ἄνωθεν, id est è supernis, corrigendum videtur ἄλλοθεν, id est aliunde, Sed hic sensus non aptè cohæret cum eo quod præcessit. *Omne quod in macello venit, manducate.*

VERS. 27. SI QVIS VOCAT VOS (ad prandium vel cœnam, vt habent hîc nonnulli codices manuscripti) INFIDELIVM, ET VVLTIS IRE: OMNE (etiamsi idolothytum sit) QVOD VOBIS APPONITVR, MANDVCATE, NIHIL INTERROGANTES PROPTER CONSCIENTIAM] scilicet eo sensu, quem iam attuli, idque, ait Theophyl. *Ne sollicitiore cura, nimiáue curiositate videamini formidare idola, vtque liberam & illæsam vestram retineatis conscientiam.* Si enim rogetis, & respondeatur esse idolothytum, conscientia vestra cônstringetur, eoque vesci non poterit. vnde sequitur:

VERS. 28. SI QVIS AVTEM DIXERIT (in prandio vel cœna) HOC IMMOLATVM EST IDOLIS; NOLITE MANDVCARE, PROPTER ILLVM QVI INDICAVIT] carnem scilicet hanc esse idolis oblatam & sacram, ac consequenter religiosè edendam, si videlicet indicans sit infidelis, qui te ad prandium vocauit, aut alius idololatra: si enim post illius indicium ea comedas, putabit ille te secum idololatriæ participem fieri; sin indicans sit Christianus, & scrupulosus, putans non licere ea vesci, tamquam per idololatriam polluta, post illius indicium noli ea vesci, ne eum scandalizes, alioqui enim si omne tam fidelium quàm infidelium scandalum cesset, idolothytis etiam indicatis & cognitis vesci licet, vt dixi cap. 8. initio.

ET PROPTER CONSCIENTIAM] ne scilicet lædas conscientiam fratris tui in fide infirmi, tibi in mensa assidentis, dum eum tuo exemplo prouocas, vt contra conscientiam suam idolothyta comedat. Vnde explicans subdit Apostolus, *Conscientiam autem dico, non tuam, sed alterius.*

VERS. 29. VT QVID ENIM LIBERTAS MEA IVDICATVR AB ALIENA CONSCIENTIA?] q.d. Quare vtar libertate mea cum scandalo, vt damner ab aliena conscientia? illa enim cùm infirma sit & rudis, putat me rem damnabilem facere, si comedam idolothyta. q.d. Neutiquam id faciendum est. ita Ambr.

VERS. 30. SI EGO CVM GRATIA PARTICIPO, QVID BLASPHEMOR PRO EO QVOD GRATIAS AGO?] q.d. Etsi licet mihi vesci idolothytis ex gratia Euangelicæ libertatis gratias agendo Domino, quorsum tamen cum scandalo id faciens, *blasphemor*, id est, aliorum maledictis me exponam, vt malè de me loquantur quasi idololatra sim, aut idolorum communione pollutus? Posset Secundo, sic accipi *cum gratia*, id est, cum gratiarum actione. Vnde sequitur explicationis ergo, *Pro eo quòd gratias ago.* Hinc colligitur veterum morem fuisse, vt ante mensam illi benedicerent, & post eam Deo gratias agerent. qua de re plura dicam I. Timoth. 4. v. 4. & 5.

Gratiarum actio & benedictio in mensis vetus fuit mos.

VERS. 31. SIVE MANDVCATIS, SIVE BIBITIS, SIVE ALIVD QVID FACITIS: OMNIA IN GLORIAM DEI FACITE] Consilij hoc est, non præcepti: nec enim tenemur omnia actu, imò nec virtute, in Dei gloriam facere, licet id valdè pium sit. Simili modo cap. 16. ait, *Omnia vestra in charitate fiant.* Secundò si quis præceptum esse velit; cum Anselmo, Ambr. & Caietano de aptitudine & habilitate exponat. q.d. Ita manducate, bibite, omniaque vestra ita facite, vt apta & habilia sint ad gloriam Dei promouendam, scilicet vt talia sint, ex quibus glorificari possit Deus, nemo offendi, nec Dei gloria lædi; sed potiùs omnes ædificari, & consequenter Dei gloria celebrari & propagari. Et secundum hic aptius esse, patet ex præcedentibus, vbi agitur de vitando scandalo. Vnde & sequitur, *Sine offensione estote Iudæis, & Gentibus, & Ecclesiæ Dei.* Opponit enim Paulus gloriam Dei gloriæ dæmonum, cui seruiunt qui idolothyta comedunt in honorem idoli, vel cum scandalo proximorum; cùm è contrario gloriæ Dei seruiant, qui idolothytis abstinent, eaque manducant & agunt, quæ Dei honorem & cultum, salutemque proximorum iuuant & promouent.

An omnia facere ad Dei gloriam sit præceptum.

Prima resp.

Aliter S. Thomas 1. 2. q. 100. a. 10. ad 2. respondet, præceptum esse vt aliquando homo se & omnia sua in genere referat ad Dei gloriam, quasi ad vltimum finem. Verùm Apostolus hîc non de vno aut altero actu, sed de eo quod continuò & semper facere oportet, loquitur.

Responsio S. Thomæ.

Tertiò, plenior sensus erit, si exponas, q.d. Ita studiosè Dei gloriam promouete in omnibus (quod est consilij) vt omnino caueatis, ne quid faciatis quod gloriæ Dei aduersetur, aut scandalum in idolothytorum comestione (ad hanc enim propriè respicit) aut alia re detis, quo Deus vituperetur, quod est præcepti. licet enim sit affirmatiuum hoc dictum & consilium Apostoli, tamen negatiuum præceptum includit. Vnde non sequitur hinc, omnia infidelium opera esse peccata, eò quòd non faciant ea ad gloriam Dei veri, vtpote quem ignorant: quia, vt dixi, omnia sua opera facere, actuque ea referre ad Dei gloriam, non est præcepti, sed consilij.

Tertia & plenissima.

Omnia infidelium opera non sunt peccata.

Moraliter hinc Tertull. lib. de Corona militis, & S. Hieron. ad Eustochium asserunt moris tunc fuisse apud Christianos, vt initio operis cuiusque se signarent cruce, quasi dicerent: Hoc opus fiat ad gloriam Dei, in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Quærit S. Basilius in Regul. breuior. reg. 196. Quomodo quis manducat & bibit ad gloriam Dei? Respondet, si beneficiorū Dei memor, ita animo & corpore sit compositus, vt non tamquam securus omnino manducet, sed vt qui inspectorem habeat Deum, & si proponat, non vt ventris mancipium ob voluptatem manducare, sed vt operarius Dei, vt vires habeat ad fortiùs ei seruiendū, & opera ac mandata Christi exequendū; hoc est (vt breuissimè dicam) si comestionē & potum referat ad laudē Dei, non quærens cibi voluptatem, sed ordinans eam & offerens ad Dei gloriam, quod sanè facere & consuescere deceret omnes, non tantùm Religiosos, sed & Christianos verosque Dei cultores. Quare pulchrè idem Basil. hom. in Iulittam Martyrem citans hunc Apostoli locum, *Siue comeditis, siue bibitis, siue aliud quid facitis, omnia ad gloriā Dei facite;* ita nos adhortatur: *Accumbens mensæ ora: esitans panē largitori gratiam rependito: bibis vinum, memento eius qui illud tibi dedit ad lætitiam, & infirmitatum solamen: tunicā indue-*

Moralis.

Christiani olim in initio operis se cruce signabant, cur?

Quomodo quis possit manducare ad gloriam Dei.

Pulchrè S. Basil. docet quomodo in particulari omnia ad Dei honorē sint facienda.

induens, gratias agito benignò datori: suspicis in cælum & siderum pulchritudinem, procide Deo, & cole eum qui cuncta hæc in sapientia condidit. Pari modo, oriente sole & occidente in somno & vigilia, Deo gratias age, qui hæc omnia ad tuum commodum creauit & ordinauit, vt creatorem agnoscas, ames & laudes.

VERS. 33. SICVT ET EGO PER OMNIA OMNIBVS PLACEO] id est, placere conor & satago, vt omnes ædificem, neminem offendam & scandalizem; licet actu nonnullis vel ignaris, vel æmulis, vel peruersis displiceam. *Placeo* enim significat hîc actû inchoatum, siue studium placendi, iuxta can. 32. Vnde explicans subdit Apostolus, *Non quærens quod mihi vtile est, sed quod multis, vt salui fiant.* *Placeo, id est placere conor.*

CAPVT VNDECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Transit Apostolus à secunda quæstione de idolothytis ad tertiam quæstionem principalem, de velamine mulierum. Quæsierant enim Corinthij à Paulo, an mulieres Christianæ essent velandæ, necne? Respondet hîc Paulus eas debere caput velare, maximè dum publicè orant, idque probat quinque rationibus. Prima est, v. 5. & 14. quia hoc exigit honestas & verecundia muliebris. Secunda, v. 7. & seq. quia subditæ sunt viris. Tertia, v. 10 quia si nudo capite prodeant, offendent angelos. Quarta, v. 15. quia natura dedit illis comam pro velamine. Quinta, v. 16. quia hæc est Ecclesiæ consuetudo. *Quinque rationibus probat Paulus velanda esse capita mulierum.*

Altera parte capitis v. 17. agit de cœna Eucharistiæ, carpitque in ea abusum, quòd scilicet in agape siue cœna communi diuites excluderent pauperes, & seorsim quisque cum suis, genio & ebrietati indulgeret. Vnde v. 23. recenset Eucharistiæ à Christo institutionem, & scelus ac pœnam indignè ad illam accedentium, iubetque vt priùs quisque seipsum probet, antequam accedat.

1. IMitatores mei estote, sicut & ego Christi. 2. Laudo autem vos fratres, quòd per omnia mei memores estis? & sicut tradidi vobis, præcepta mea tenetis. 3. Volo autem vos scire quòd omnis viri caput Christus est: caput autem mulieris, vir: caput verò Christi, Deus. 4. Omnis vir orans, aut prophetans velato capite, deturpat caput suum. 5. Omnis autem mulier orans, aut prophetans non velato capite, deturpat caput suum: vnum enim est ac si decaluetur. 6. Nam si non velatur mulier, tondeatur. Si verò turpe est mulieri tonderi, aut decaluari, velet caput suum. 7. Vir quidem non debet velare caput suum: quoniam imago & gloria Dei est, mulier autem gloria viri est. 8. Non enim vir ex muliere est, sed mulier ex viro. 9. Etenim non est creatus vir propter mulierem, sed mulier propter virum. 10. Ideo debet mulier potestatem habere supra caput propter angelos. 11. Verumtamen neque vir sine muliere: neque mulier sine viro in Domino. 12. Nam sicut mulier de viro, ita & vir per mulierem: omnia autem ex Deo. 13. Vos ipsi iudicate: decet mulierem non velatam orare Deum? 14. Nec ipsa natura docet vos, quòd vir quidem si comam nutriat, ignominia est illi: 15. mulier verò si comam nutriat, gloria est illi: quoniam capilli pro velamine ei dati sunt. 16. Si quis autem videtur contentiosus esse: nos talem consuetudinem non habemus, neque Ecclesia Dei. 17. Hoc autem præcipio: non laudans quòd non in melius, sed in deterius conuenitis. 18. Primum quidem conuenientibus vobis in Ecclesiam, audio scissuras esse inter vos, & ex parte credo. 19. Nam oportet & hæreses esse, vt & qui probati sunt, manifesti fiant in vobis. 20. Conuenientibus ergo vobis in vnum, iam non est Dominicam cœnam manducare. 21. Vnusquisque enim suam cœnam præsumit ad manducandum. Et alius quidem esurit: alius autem ebrius est. 22. Numquid domos non habetis ad manducandum & bibendum? aut Ecclesiam Dei contemnitis, & confunditis eos, qui non habent? Quid dicam vobis? Laudo vos? in hoc non laudo. 23. Ego enim accepi à Domino quod & tradidi vobis, quoniam Dominus Iesus in qua nocte tradebatur, accepit panem, 24. & gratias agens fregit, & dixit: Accipite, & manducate: hoc est corpus meum, quod pro vobis tradetur: hoc facite in meam commemorationem. 25. Similiter & calicem, postquam cœnauit, dicens: Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine: hoc facite quotiescumque bibetis, in meam commemorationem. 26. Quotiescumque enim manducabitis panem hunc, & calicem bibetis: mortem Domini annuntiabitis donec veniat. 27. Itaque quicumque manducauerit panem hunc, vel biberit calicem Domini indignè: reus erit corporis & sanguinis Domini. 28. Probet autem seipsum homo, & sic de pane illo edat, & de calice bibat. 29. Qui enim manducat & bibit indignè, iudicium sibi manducat, & bibit: non diiudicans corpus Domini. 30. Ideo inter vos multi infirmi & imbecilles, & dormiunt multi.

31. Quòd si nosmetipsos diiudicaremus, non vtique iudicaremur. 32. Dum iudicamur autem, à Domino corripimur, vt non cum hoc mundo damnemur. 33. Itaque fratres mei, cùm conuenitis ad manducandum, inuicem exspectate. 34. Si quis esurit, domi manducet: vt non in iudicium conueniatis. Cetera autem, cùm venero disponam.

Vers. 1. IMITATORES MEI ESTOTE, SICVT ET EGO CHRISTI] Cohærent hæc cum fine capitis præcedentis, q.d. Imitamini me, ô Corinthij, in eo, quòd dixi me quærere non quod mihi vtile est, sed quod multis, vt salui fiant. in hoc enim animarum zelo ego Christum imitor, qui non sua commoda quæsiuit, sed nostram salutem, cùm pro ea è cælis in terram & carnem nostram descendit, laborauit, sudauit mortique & cruci se obtulit.

Vers. 2. LAVDO VOS FRATRES, QVOD PER OMNIA MEI MEMORES ESTIS] Est hæc transitio, & præmunitio ad nouam quæstionem & admonitionem; quia enim Paulus mox sequ. versu carpere incipit Corinthiorum abusus, de non velandis mulieribus, & quòd ad cœnam Eucharisticam temulenti ac discordes accederent; hinc correptionem suã de more præmollit, vt quasi pilulam sacchara oblitam faciliùs & suauiùs eam capiant & hauriant Corinthij. Dicit ergo, *Laudo vos, quòd per omnia mei memores estis*; græcè, ὅ τι πάντα μου μέμνησθε, id est, vt Erasmus, *quod omnia mea memoria tenetis*, vel, vt Euthym. *quòd omniũ quæ mea sunt memores sitis*. Noster intelligit; τὸ κατὰ, id est secundùm, per; idem est sensus, *omnia*, intellige præcepta, documenta, monita, vt sequitur. Rursum hæc *omnia*, id est pleraq; omnia, non quidem ab omnibus, sed à plerisq; melioribus & potioribus vestrûm obseruãtur: nam alioqui hac epistola nõnulla Corinthiorũ vitia, ac in primis hoc c. abusum cœnæ Eucharisticę, quasi à suo & Christi præcepto dissidentem, Paulus carpit & redarguit.

SICVT TRADIDI VOBIS PRÆCEPTA MEA] Græcè, παρέδωκα ὑμῖν παραδόσεις, id est, vt etiam Beza vertit, tradidi vobis traditiones. Vnde cùm hæ non sint scriptæ ab Apostolo; nec enim alia prior hac (est enim hæc prima) Pauli ad Corinthios extat epistola, qua hasce traditiones eis præscripserit; hinc manifestè sequitur, non omnia quæ fidem & mores spectant, esse scripta in sacra Scriptura, sed multa viua voce tradidisse Paulum & Apostolos, vt disertè docet Paulus hoc vers. & clarius v. 23. & vlt. Idque patet, quia antequam scripta essent ea, quæ de cœna alijsque hîc scribit Apostolus, eadem tamen à Paulo & à Christo, vt ipse ait v. 23. præcepta seruare tenebantur Corinthij. Eadem est ratio eorum, quæ solùm tradita, nec vmquam scripta sunt: lex enim tradita æquè obligat atque lex scripta. ita ex Chrysost. Theophyl. & alij.

Multa viua voce ab Apostolis tradita sunt.

Lex tradita æquè obligat ac scripta.

Vers. 3. VOLO AVTEM VOS SCIRE, QVÒD OMNIS VIRI CAPVT CHRISTVS EST: CAPVT AVTEM MVLIERIS, VIR: CAPVT VERÒ CHRISTI, DEVS] Hîc materiam de velandis mulieribus aggreditur Apostolus, Pro quo Nota. Corinthiæ mulieres non tantùm luxui, sed & cultui Veneris erant addictissimę; adeò vt quotidie mille puellas in honorem Veneris, ad ipsius tẽplum lenonibus & lenocinio exponerent, vt dixi cap. 6. in fine, idque sibi honori & pietati ducerent, putarentque se hoc modo deam Venerem sibi suisq; ad felix matrimonium ineundum, vel continuandum, conciliaturas. Hinc consequenter erant impudentes, & amasiorum illices, quos vt ad sui amorem allicerent, aperto vultu, oculis & capite incedebant, suam formam ostentantes; adeò, vt hic mos Corinthi honestus, decens & elegans haberetur, & Christianæ mulieres eundem morem, quasi patrium, sibi retinendum censerent. Monuerunt hac de re Paulum nonnulli Corinthij cordatiores, hancque quæstionem ei proposuerunt an Christianis fœminis liceat, vel conueniat, nudo capite incedere, vel versari, maximè in Ecclesia? Paulus respondet id non decere, nec licere, idque incipit hîc probare; estq; hęc prima eius ratio: mulier est subiecta viro, quasi capiti suo; ergo velanda est: è contrario vir est subiectus Deo, tamquam gloria & imago Dei; ergo vir non est velandus, consequentiam vtramque probabit v. 7. & 10.

Nota luxum & idololatriam mulierum Corinthiarum.

Non licet mulieri nudo capite incedere.

Nota. *Caput* hîc idem est quod dominus, superior, rector: sic Christi hominis, siue humanitatis Christi, caput & rector est Deus: caput, scilicet heterogeneum, siue alterius naturæ, & transscendens: Christus verò proprium & homogeneum est caput Ecclesiæ, idq; quatuor modis, ait D. Thomas. Primò, ratione conformitatis naturæ cum alijs hominibus: Christus enim vt homo, est caput Ecclesiæ. Secundò, ratione perfectionis gratiarum. Tertiò, ratione sublimitatis super omnem creaturam.

Quatuor modis Christus est caput Ecclesiæ.

Quartò, ratione influentiæ in omnes, & maximè in Ecclesiam. Sic vir quatuor modis est caput mulieris, inquit D. Thomas. *Nã Primò, vir est perfectior muliere, non solùm quantum ad corpus, quia, vt Philosophus dicit in libro de Generatione animaliũ, femina est mas occasionatus; sed etiã, quantum ad anima vigorem, secundùm illud Eccles. 7. Virum de mille vnum reperi, mulierem ex omnibus non inueni. Secundò, quia vir naturaliter supereminet femina secundùm illud Ephes. 5. Mulieres viris suis subiectæ sint, sicut Domino, quoniam vir caput est mulieris. Tertiò, quia vir influit gubernando mulierem, secundùm illud Gen. 3. Sub viri potestate eris, & ipse dominabitur tui. Quartò, vir & femina conformes sunt in natura, secundùm illud Genes. 2. Faciamus ei adiutorium simile sibi.*

Quatuor modis vir est caput mulieris.

OMNIS VIR ORANS, AVT PROPHETANS VELATO CAPITE, DETVRPAT CAPVT SVVM: OMNIS AVTEM MVLIER ORANS, AVT PROPHETANS NON VELATO CAPITE, DETVRPAT CAPVT SVVM] Est hæc secunda ratio: Turpe est viro velari, adeoq; honestas, libertas & virilitas viri requirit vt vir caput non velet, sed illud apertum liberumque exponat, è contrario turpe est mulieri non velari: nam honestas & pudor muliebris requirit vt mulier velet caput suum; ergo mulier velanda est, non autẽ vir. Vers. 4. Vers. 5.

Nota. τὸ *mulier orans, aut prophetans*. prophetãs enim hîc non sumitur propriè, vt idem sit quod prophetiam proloquẽs aut explicans; sed impropriè, idemq; est, quod sacris hymnis & psalmis Deum laudans, eosque Deo decantans. Nam loquitur hîc Paulus de publico conuentu, vbi non permittit mulieri loqui, nec docere, sed bene canere, cùm scilicet totus cœtus canit. Sic *propheta* pro cantore capitur 1. Paralip. 25. v. 1. & 1. Reg. 10. 10. Sic Saul dicitur fuisse inter prophetas, id est, inter cantores, Dei laudes canentes. Sic filij prophetarum in libris Regum dicuntur ij, qui Dei laudibus & cultui seruiebant.

Propheta hîc idem est quod cantor.

Aliqui sic explicant, *prophetans*, id est prophetiã audiens. Verùm nusquã sic capitur *prophetare* passiuè sed semper actiuè. Rursum mulierem hic quãlibet intelligit Apostolus, scilicet iam virginem & innu-

innuptam, quàm nuptam & corruptam, omnes enim omnino velari iubet, vt docet Tertull. lib. de Velandis virgin. c. 4. & 5. additque ita Paulum intellexisse Corinthios, qui vsque hodie, inquit, ex Pauli præcepto velant non tantùm coniuges, sed & virgines suas.

DETVRPAT] Græcè καταισχύνει, id est dedecorat, probro afficit caput suum. q.d. Si non velet se mulier in templo, facit contra naturalem honestatem & verecundiam illi inditam à Deo.

VNVM ENIM EST (perinde est, æquè turpe est mulier si non veletur) AC SI DECALVETVR.

VERS. 6. NAM SI NON VELATVR MVLIER, TONDEATVR] τὸ *nam* hic non est causale, sed continuatiuũ cum emphasi, idemque valet, quod Atque adeò, si non velatur mulier, tondeatur.

TONDEATVR] Græcè, καὶ κειρέσθω, id est, *etiã tondeatur*, quia par est turpitudo: scilicet tam turpe est mulieri non velari, quàm tonderi, vel decaluari. Hinc inferunt hæretici: ergo perperam & turpiter Religiosæ virgines tondentur.

Non est turpe Religiosas mulieres tonderi.

Resp. Nego consequentiam: quia Apostolus loquitur in genere de mulieribus sæcularibus, maximè maritatis, ijs scilicet, quæ publicè in templo spectantur, non autem loquitur de Religiosis aut reclusis. Hæ enim rectè comã deponunt, vt ostendant. Primò, se omnem sæculi ornatum contemnere; Secundò, se non esse sub potestate viri, sed sponsum habere Christum. Isque mos fuit tempore S. Hieronymi, vt ipse ait epist. 48. ad Sabinianum. Idem faciebant Nazaræi Numer. 6.

Dices, Conc. Gangrense can. 17. vetat religionis prætextu virgines tonderi.

Quas mulieres Conc. Gangrense vetet tonderi?

Respondeo ex Sozomeno lib. 3. c. 13. Canon iste loquitur non de Religiosis, sed de hæreticis mulieribus, quæ relictis & inuitis maritis, quasi Religionis prætextu, caput tondebant, & virilem habitum assumebant, has enim excommunicat, vt rectè demonstrat Baronius in fine tom. 4. Annal. Adde Religiosas pro coma habere sacrum velum.

Quas Theodosius vetuit tonderi?

Vbi Notandum est, licet Theodosius Imp. l. 27. *de Episcop. & Cler.* Cod. Theodos. vetuerit in Occidente virgines tonderi, illas nimirum quæ iuniores essent, quæque extra monasterij claustra, in sæculo publicè castitatem & vitam quasi religiosam profiteri vellent; idq; ob periculum scandali, si, vti subinde fiebat, contingeret eas resilire, & labi, nam, vt bene aduertit Baronius anno Christi 390. (hanc quoque legis huius causam assignat Sozomen. l. 7. c. 16.) eodem anno lata est à Theodosio lex hæc, quo Constantinopoli matrona illa nobilis & iuuencula, diaconissaque, vt videtur, à diacono in ecclesia vitiata, cùm de more iussu confessarij publicam quorumdam peccatorum confessionem perageret, longiùs progressa, etiam hoc fornicationis peccatum confessa est, magno populi scandalo: qua de causa Nectarius hunc publicum pœnitentiarium, & publicam confessionem sustulit: tamen communis vsus semper fuit in Ecclesia, vt virgines dum Religionem ingrediuntur, tondeantur. Vnde in Ægypto & Syria crines resecare solitas virgines Deo sacras, docet Hieron. dicta epist. 48. *Moris est*, inquit, *in Ægypti & Syriæ monasteriis, vt tam virgo quàm vidua, quæ se Deo vouerint, & sæculo renuntiantes omnes delicias sæculi conculcarint, crinẽ monasteriorum matribus offerant desecandum, nõ intecto postea, contra Apostoli voluntatem, incessura capite, sed ligato pariter atq; velato.* Tabennesiotas quoq; sanctissimas

Quare publica confessio sublata sit.

Mos fuit in Ægypto & Syria Religiosas tonderi.

A virgines, quas S. Pachomius ab angelo monitus instituit, idem factitasse, auctor est Palladius in Lausiaca; imò S. Basilius in reg. monachorum præscribit, vt in ipsa initiatione conuersionis monasticæ capita radant. Hunc enim habitum decere eum, qui luget peccata.

VIR QVIDEM NON DEBET VELARE CAPVT SVVM: QVONIAM IMAGO ET GLORIA DEI EST] VERS. 7. Est hendiadys. Sicut enim dicit Poëta, *Aurum frænosq; momordit*, id est, frænos áureos momordit: sic dicit hîc Apostolus, quòd vir sit Dei imago & gloria, id est, imago gloriæ vel gloriosa, in qua scilicet maximè elucet Dei maiestas & imperium; est enim vir in supremo rerum gradu collocatus in hoc mundo, & tamquam secundarius aliquis Deus; dominãs omnibus. Hæc est maior propositio syllogismi Paulini, sub qua hanc subsume minorem: Atqui gloria Dei reuelanda est, hominis verò gloria occultanda est: ergo cùm mulier sit gloria viri, vir verò Dei; sequitur quod mulier velanda sit, non vir.

Laus viri est, quòd sit imago & gloria Dei.

B S. Anicetus epist. ad Episcopos Galliæ hanc Apostoli sententiam intelligit maximè de viris qui sunt in clero, seu de sacerdotibus, qui ex ordinatione Apostolorum non tantùm aperto capite, sed & tonso instar coronæ esse debent, vti fuit S. Petrus, ait Beda lib. 5. Histor. Angl. c. 22. & Gregor. Turonensis lib. de Gloria Confess. c. 28. vt scilicet repræsentẽt, & quasi gestent coronam spineam Christi, & opprobrium S. Petri, aliorumque Apostolorum, atque exinde coronam gloriæ in cælis exspectent.

Corona sacerdotis quid significet.

Vbi Nota. In veteri testamento summus sacerdos nudis pedibus, & tecto capite, tiara nimirum redimitus, sacrificia & sacra peragebat; vt patet Exod. 28. 37. in nouo verò testamento sacerdotes Missæ sacrificium calceati, & nudo capite peragũt: C quia, vt docet Epiphan. hæresi 80. quæ est Messalianorum, in nouo testamento Christus, qui caput nostrum est, nobis conspicuus & manifestus est, qui in lege veteri Iudæis erat velatus & absconditus, Apostolus tamen hic non solis clericis, sed omnibus viris in genere loquitur, vt patet.

Olim summus sacerdos nudis pedibus & tecto capite sacrificabat: apud Christianos fit contrarium.

Nota. Non est contra hoc præceptum Apostoli; quòd sacerdotes nostri dum celebrant, amictu vtuntur inter vestes sacras, numquam enim illo inter sacrificandum caput tegunt, *sed super os casula reuoluunt*, vt ait Rupertus lib. 1. de Diuin. offic. cap. 16. Non est ergo amictus ad tegendum caput, sed ad repræsentandum superhumerale pontificis in lege antiqua, vt scribunt Alcuinus & Rabanus: vel ad significandum velum quo Iudæi texerunt oculos Christi. Matth. 26. vt docent Domin. Soto in 4. D d. 13. q. 2. a. 4. Hugo Victorinus lib. 2. de Sacram. c. 4. & alij.

Sed vult Paulus abolere Gentilium morem, qui (quemadmodum primus instituerat Æneas, vt scribunt Plutarchus & Seruius) velato capite diis suis sacrificabant & supplicabant. Quod discrimen inter Christianos orantes & Gentiles annotauit in Apologetico Tertull. adeoque ipsas feminas Romanas inter sacrificandum fuisse capite velatas testatur Varro lib. 4. de Lingua Latina his verbis. *A ritu rica est dicta, quòd Romano ritu, sacrificium feminæ cum faciunt, capita velant.*

MVLIER AVTEM GLORIA VIRI EST] Id est, mulier facta est ad gloriam viri ex viro, velut eius opificium & imago: vnde illi subiecta est, & in signum subiectionis velanda.

Quomodo mulier sit viri gloria.

Nota. *Mulier*, putà coniux, est *viri gloria*, id est

 gloriosa

gloriosa imago, vt dixi suprà: quia Deus mulierem, A scilicet Euam, formauit ex viro, ad viri similitudinem, vt virum tamquam suum exemplar ipsa quasi imago repræsentaret. Sita est hæc imago in mente & ratione, quòd scilicet mulier instar viri sit prædita anima rationali, intellectu, voluntate, memoria, libertate, capaxque sit omnis sapientiæ, gratiæ & gloriæ, æquè ac vir: ac proinde mulier est imago viri, non propriè: nam mulier in anima rationali par est & æqualis viro, & vterque scilicet tam mulier quàm vir, factus est ad imaginem Dei; sed impropriè & analogicè: quia scilicet mulier tamquam posterior & inferior facta est ex viro, illique similis creata est. Vnde Apostolus non expressè dicit, Mulier est imago viri, sed tantùm *Mulier est gloria viri*: quia nimirum, vt rectè annotauit Salmeron, mulier est insigne viri ornamentum, vtpote quæ viro data est, tum in adiutorium ad propagandum liberos, & familiam gubernandam, tum in B materiam & quasi ditionem, in quam vir exerceat suam iurisdictionem & dominium. Dominium enim viri non tantùm se extendit ad inanima, & animalia bruta, sed etiam ad rationalia, putà ad mulieres & coniuges.

VERS. 8. NON VIR EX MVLIERE EST, SED MVLIER EX VIRO] Probat duabus rationibus vel indiciis, quòd mulier sit gloria viri, quasi capitis sui.

Primum est, quia mulier est viro posterior, & ex viro producta, ac consequenter vir est origo & principium, ex quo orta est mulier.

VERS. 9. Secundum est: ETENIM NON EST CREATVS VIR PROPTER MVLIEREM, SED MVLIER PROPTER VIRVM] vt scilicet esset viro in adiutorium, vitæ societatem, & prolis propagationem: sicut ergo C vir est principium ex quo, ita est & finis propter quem producta est mulier: ac consequenter mulier est gloria viri, non autem vir est gloria mulieris.

VERS. 10. IDEO DEBET MVLIER POTESTATEM HABERE SVPRA CAPVT] Ita Græca & Romana legunt, scilicet, *potestatem*; non autem *velamen*, vti legunt aliqui.

Nota Primo. *Potestas* significat hîc auctoritatem, ius, imperium, principatum, non ipsius mulieris, sed viri in mulierem. alludit enim ad Genes. 3. 16. *Sub viri potestate eris, & ipse dominabitur tui.*

Nota Secundò. *Potestas* metonymicè hîc significat signum potestatis viri, id est velamen, quod in capite gestat mulier, vt significet se subiectam potestati viri, ac quasi virum suo capiti insidere, & dominari. *Potestas* ergo hîc actiuè ex parte viri, passiuè verò ex parte mulieris capitur. vide can. 30. Ve- D lamen enim gestamen est illius, qui potestatem in alio reueretur: sicut enim caput nudum & liberum, signum est potestatis & dominij; ita si quis illud velet, signum est hanc potestatem in eo quasi velari, constringi, ac alteri astringi. Quam ob causam Tertul. lib. de Corona milit. c. 14. hoc velamen mulierum, vocat *humilitatis suæ sarcinam*, & lib. de Veland. virgin. c. 17. *iugum illarum*, Chrysost. vocat *insigne subiectionis*, Concil. Gangrense c. 17. vocat *memoriam subiectionis*.

Quale signum sit caput velari?

Nota Tertiò. Ab hoc velamine factum est, vt Latinis dicantur nubere mulieres, id est caput obnubere, siue velare, cùm in viri potestatē transeunt: contrà in viro etiam olim pileus libertinæ conditionis erat insigne, teste Liuio in fine lib. 45. vnde serui in necessitate militiæ asscribendi, ad pileum, id est ad libertatem, vocari dicebantur.

Pileus libertatis est insigne.

PROPTER ANGELOS] Primò, ad litteram sensus est, mulieres debere habere velamen supra caput, ob reuerentiam angelorum: non quòd illi corpus habeant, & ad libidinem incitentur, vti senserunt olim Iustinus, Clemens, Tertull. Hic enim est error, vt dixi Genes. 6. Sed quia mulieres angelos habent testes honesti pudoris aut impudentiæ, item obedientiæ & inobedientiæ suæ. ita S. Chrys. Theophil. Theodor. S. Thomas, Anselmus.

Angeli non incitantur ad libidinem.

Secundò, Clemens lib. 2. Hypotypos. per *angelos* viros bonos & sanctos accipit.

Qui per angelos hic intelligantur.

Tertiò, Ambr. Anselmus, S. Thomas accipiunt sacerdotes & Episcopos, qui Apoc. 2. vocantur angeli, ne scilicet eos mulieres, non velatæ forma sua ab libidinem prouocent. Vnde Clemens lib. 2. Pædagogi cap. 10. hîc præcipi putat, non tantùm vt caput tegant, sed & frontem vultumque velamine obumbrent, quod honestiores in templis facere videmus. Verùm primus sensus maximè litteralis est & genuinus.

Est hæc tertia ratio, qua probat Paulus mulieres esse velandas, videlicet quia id exigit reuerentia angelorum, præsertim in templo: angeli enim templum oberrant, & singulorum habitum, gestus & vota explorant. Audi quid hac de re S. Chrysostomo contigisse, non semel sed sæpiùs narrat S. Nilus S. Chrysostomi discipulus epist. ad Anastasium: *Ioannes*, inquit, *sacerdos admirandus Ecclesiæ Constantinopolitanæ, & totius orbis splendor, vt animi perspicacis, omni ferè tempore videbat domum Domini refertā angelorum cœtu, & tunc in primis cùm diuinum & incruentum sacrificium offerebatur, quo quidem tempore stupore & lætitia plenus, rem præcipuis amicis enarrauit: Cùm cœpisset*, inquit, *sacerdos sanctissimum sacrificium, plurima statim ex illis virtutibus descendentes, stolis indutæ splendidissimis, nudis pedibus, intentis oculis, pronæ altare magno cum silentio & reuerentia, quoad reuerendum illud mysterium expletum fuit, circumsteterunt. Deinde huc illuc singulæ diffusæ, per totam domum Episcopi, Presbyteris & Diaconis distributionem corporis, & pretiosi sanguinis ministrantibus adhæserunt, & satagentes & sedulò adiuuantes.*

Angeli sunt in templo & sacrificio Missæ.

Qua reuerentia angeli intersint sacrificio Missæ.

Idem S. Chrysost. hom. de sacra mensa, admirans ait: *Ad quem assistunt Cherubini, descendunt Seraphini, qui senis alis præditi vultus demittunt: vbi omnes angeli cum sacerdote pro te legationem obeunt.* Sic Ambros. in c. 1. Lucæ loquens de angelo qui apparuit Zachariæ: *Vtinam*, inquit, *nobis quoq; adolentibus altaria; sacrificiū deferentibus assistat angelus, imò præbeat se videndum. Non enim dubites assistere angelum, quando Christus assistit, Christus immolatur.* S. Greg. l. 4 Dialog. c. 58. *Quis*, ait, *fideliū habere dubium possit, in ipsa immolationis hora, ad sacerdotis vocē cælos aperiri; in illo IesuChristi mysterio angelorū choros adesse, summis ima sociari, terrena cælestibus iungi, vnum quoq; ex visibilibus atq; inuisibilibus fieri?* S. Dion. Areopagita Cælest. hierarc. c. 5. & 9. ait angelos extremi ordinis præesse Ecclesiasticæ hierarchiæ, & cōministrationi sacrorum. Tertull. lib. de Orat. c. 13. reprehendens abusum sedendi in Missa, sic ait: *Siquidem irreuerens est assidere sub conspectu, contraq; conspectū eius quē maximè reuerearis ac venerēris; quantò magis sub conspectu Dei viui, angelo adhuc orationis astante, factum illud religiosissimum est, nisi exprobramus Deo, quòd nos oratio fatigauerit?* Narrat Ioan. Moschus in Prato spir. c. 150. Episcopum Rumeliæ celebrantē coram Agapito Papa, cùm sisteret, eò quòd non videret Spiritus sancti descensum, quem videre solebat,

bat, rogatum ab Agapito moræ causam, respondisse: Diaconum, qui flabellum tenet, remouete ab altari. Eo remoto, solita signa apparuerunt, ipseque sacrificium perfecit. Idem S. Chrysostomo contigisse, ob Diaconum oculos conijcientem in mulierem, narrat Metaphrastes in Vita S. Chrysost.

Mulieres non solum Christianæ, sed & Iudææ atque Gentiles solent velare caput.

Nota, ad pudorem & honestatem, olim etiam ante Christum, velamine vsas esse mulieres Iudæorum & Gentium, Troianas, Romanas, Arabes, Lacænas. Vnde Valer. Maximus lib. 6. c. 3. horridum narrat C. Sulpitij maritale supplicium, qui vxorem dimisit, quòd eam capite aperto foris versatam cognorat.

Sulpitius vxorem dimisit quia capite aperto foris versabatur.

Fœminæ Arabicæ totam faciem tegebant.

Tertullianus libr. de Veland. virgin. c. 17. *Iudicabunt nos*, ait, *Arabiæ feminæ Ethnicæ, quæ non caput tantum, sed faciem quoque ita totam tegunt, vt vno oculo librato contentæ sint dimidia frui luce, potiùs quam totam faciem prostituere.* Idem Tertull. de Corona militis c. 4. *Iudæis feminis*, inquit, *tam solemne est velamen capitis, vt inde cognoscantur.*

De Lacænis Plutarchus in Apophth. Laconicis in Charilla, testis est, quòd earum virgines aperta facie, viris iunctæ mulieres velata facie prodire solitæ sint; vt scilicet illæ maritos inuenirent, istæ viros habentes, alijs placere non curarent. Sed sicut probro adscribitur Lacænis, ait Clemens libr. 2. Pædagogi cap. 10. quòd super genua tantùm vestes deductas induerent, ita nec earum virgines aperta facie prodeuntes laudabtur: quòd sic virgineus pudor quasi venalis expositus proderetur.

Culpantur virgines tenui velo vtentes.

Rursum Secundò, Tertul. lib. de Veland. virgin. c. 2. culpat eas, quæ tenui velo vtebantur, quòd illud iritamentum magis sit libidinis, quàm tegumentũ pudoris, Gentilium potiùs feminarum vsu, quàm Christo credentium comparatum. Et c. 12. nundinatrices quasi pudicitiæ habet illas, quę consilium formæ à speculo peterent: & speculum olim vitasse Christianos, satis indicat S. Iustinus ad Seuerum de vita Christiana. Denique hoc fine scripsit Tertullianus librum de Velandis virginibus, vt probet omnes, non tantùm nuptas, sed & innuptas, etiam sæculares, non obstante quauis consuetudine, velandas esse: quia id præcipit hîc Apostolus: & sic ait c. 4. intellexerunt Corinthij, qui vsq; hodie velant virgines suas: & rationes Apostoli omnibus omnino mulieribus conueniunt; vt meritò abusus censeri & corrigi debeat, quòd nonnullis in locis virgines nudo planè capite incedant, scilicet vt formam ostentent, & sponsum captent, cùm reuera tum alios, tum seipsas castitatis periculis exponant, & lenonum fraudibus sese indies obijciant; vnde tot pudicitiæ naufragia videmus & audimus.

Virgines nudo capite incedentes se & alios periculo castitatis exponunt.

Veletur igitur virgo, vt tecta in publicum prodeat; ne vel ipsa videat quę non decent, vel in aliorum aspectum vultus eius incurrat. Innumerabiles enim per aspectum vel ipsæ perierunt, vel alios occiderunt, vt summa cautio oculis meritò sit adhibenda. Vnde Tertull. loco mox citando, *Omnis*, ait, *publicatio virginis bonæ, stupri passio est*; nimirum quia quę aperto vultu oculis suis liberè vagatur, vt videat & videatur, facilè in spiritu violatur. Et hæc ipsa euagatio index est animi non satis casti. Vnde subdit Tertullianus, *Indue armaturam pudoris, circumduc vallum verecundiæ, murum sexui tuo strue, qui nec tuos emittat oculos, nec admittat alienos.* Huic officio optimè seruiunt calyptræ Brabanticæ (quas Heucas vocant) supernè coopertæ pileis, quos honestiores ita demittunt, vt penè totam faciem tegant & obumbrent.

Flammeum virginum.

Hinc Tertiò, olim habitus sacrarum virginum fuit flammeum, seu sacrum velum, de quo Tertul. de Velandis virgin. c. 15: *Pura* ait, *virginitas semper timida oculos fugit, confugit ad velamẽ capitis, quasi ad galeam, contra ictus tentationum, contra iacula scandalorum, contra suspiciones & susurros*, additq; hæc vela solemniter solere benedici, indeque virgines dici Deo nuptas & desponsatas. Vnde & Innocentius I. ad Victricium epist. 2. cap. 12. *Quæ*, inquit, *Christo spiritualiter nubunt, & à sacerdotibus velantur.* Adhęc olim hæ virgines pulla veste induebantur, & operiebantur pallio. E contrario viri Christiani habitum priscum ita pungit Lucianus in Philopatro, *Pallium putre, sine calceis*, (nudipedes ergo, vel certè soleis olim incidebant Christiani, vti iam Cappucini) *& tegmine, nudo capite, detonsâ comâ.*

Quis olim fuerit vestitus virginum: quis viri Christiani.

VERVMTAMEN NEQVE VIR SINE MVLIERE, NEQVE MVLIER SINE VIRO IN DOMINO] Refer hæc non ad versum proximè præcedentem (quam proinde aptè Biblia Plantini parenthesi intercipiunt) sed ad superiorem, vers. nonum: quod enim ibi dixit, mulierem creatam esse propter virum, ne viris superbiendi, mulieribus sibi indignandi occasionem dedisse videatur Apostolus; hic mitigat, dicens, neque mulierem sine viro, nec virum sine muliere esse posse in coniugio: alter enim alterius, vtpote coniugis, ope indiget, idque *in Domino*, id est Domino ita volente & disponente, vel per Dominum, & Domino auctore. ita Ambrosius, & patet ex v. seq. VERS. 11

Posset Secundò, sic accipi, *in Domino*, scilicet Christo, hoc est, in re & lege Christiana. vide can. 25. & 37. q. d. Ad normam Christianæ legis, & ordinationis diuinæ vir & mulier inuicem se iuuent, filios procreent, eosque piè educent. Videtur enim submonere coniuges sui officij, & Christianæ pietatis.

NAM SICVT MVLIER (prima, Eua,) DE VIRO formata est, ITA ET VIR PER MVLIEREM concipitur, formatur, nascitur, propagatur: OMNIA AVTEM EX DEO] fiunt, ordinantur & disponuntur. VERS. 12

NEC IPSA NATVRA DOCET VOS] id quod præcedit, scilicet docere mulierem non velatam orare, sed potiùs eius contrarium, scilicet id quod sequitur: *Quòd vir si comam nutriat, ignominia est illi: mulier verò si comam nutriat, gloria est illi.* Hebræi enim, qualis erat Paulus, concisè loquuntur, & multa subaudiunt, vt dixi canone 38. Vnde Græca, & quædam Latina clariùs per interrogationem hæc legunt, ἢ οὐδὲ αὐτὴ ἡ φύσις διδάσκει ὑμᾶς; hoc est, vt Syrus, *anne*, vel *nónne ipsa natura docet vos?* Noster Interpres non legit ἢ οὐδὲ, sed οὐδὲ tantum. VERS. 14

VIR SI COMAM NVTRIAT: IGNOMINIA EST ILLI] Quia alere comam est contra decus virile, est animi mollis & effeminati, ni fiat valetudinis, aut frigoris causa. Hinc S. August. libr. de Opere monach. refellit monachos quosdam, qui comam promissam habebant vsque ad humeros, vt speciem & nomen sanctitatis captarent. Rursum virum decet aperto capite orare, mulierem velato, vti hactenus probauit Apostolus: ergo mulier comam alere debet, non autem vir: coma enim à natura data est illi pro velamine. Comam longam & promissam hîc intellige, qualis est mulierum. VERS. 15

Alere comam effœminatum est in viro.

Nota. Vt mulier comam alat, non autem vir, non est

est absolutè præceptum naturæ. aut diuinum, aut A Ecclesiasticū. Vnde, vt dixi v.6. feminæ Religiosæ comam relecant: è contrario gentes nonnullæ olim comam in viris habebant pro decore & ornamento, vt Galli, à quibus dicta est Gallia Comata; & Achiui, quos passim Homerus vocat καρηκομόωντας Ἀχαιούς, id est crinitos Achæos. Romani quoque prisci comam alebant, & serò, nimirum sub tempora Scipionis Africani, tonsoribus vti cœperunt. Primi tonsores ex Sicilia, inquit Plinius lib.7.c.59. in Italiam venerunt, anno post Romam conditam 454. antè intonsi fuere. Lycurgus quoque Lacedæmones voluit comam retinere. Paulus ergo non præceptum hic, sed honestatem & decentiam naturæ insinuat, scilicet naturaliter decere, vt femina cùm in publicum prodit, comata & velata prodeat, non autem vir: hanc tamen naturæ decentiam Paulus hîc sancit, & instar præcepti à Corinthijs B seruari vult, vnde subdit:

Vnde Gallia dicta est Comata.

Primum sub Scipio. Africano Romani vsi sunt tonsoribus.

An præceptum sit alere comam in muliere.

VERS.16. SI QVIS AVTEM VIDETVR CONTENSIOSVS ESSE] *Contentiosus*, vt scilicet contendat, nō veritatis, sed gloriæ & victoriæ studio (hoc enim significat Græcum φιλόνεικος) feminas Christianas velandas non esse, cùm in templo orant, sed pristinum Gentilium morem & nuditatem retinere debere.

HOC AVTEM PRÆCIPIO] Est hæc quarta ratio probans mulieres esse velandas, petita ab ipsa natura, quæ mulieri comam dedit pro velamine, vt doceret eam esse velandam.

VERS.17. HOC AVTEM PRÆCIPIO: NON LAVDANS, QVOD NON IN MELIVS, SED IN DETERIVS CONVENITIS] q.d. Hoc de velandis mulieribus ita præcipio, vt interim vos non laudem in eo quod sequitur, scilicet, *quòd non in melius, sed in deterius conuenitis*. quod quid sit explicat v.seq. dicens: C

VERS.18. CONVENIENTIBVS VOBIS IN ECCLESIAM, AVDIO SCISSVRAS ESSE INTER VOS] Vbi Nota nomen *ecclesiam*: inde enim sequitur, iam tunc tempore Pauli fuisse ecclesias & templa. Vide de prisca ecclesiæ forma, picturis, cruce, distinctione loci feminarum, virginum, virorum, Baronium in hunc Apostoli locum.

Tempore Pauli templa fuerunt.

Transit hic Apostolus à velamine mulierum ad abusus Corinthiorum in cœna Eucharistica corrigendos.

VERS.19. NAM OPORTET ET HÆRESES ESSE] spectatâ nimirum humanâ inconstantiâ, superbiâ, nouitate & pronitate, qualis erat Corinthiorum, vt dicerent, *Ego sum Pauli, ego Apollo*, Deo permitttente ad suorū probationem, necesse est & oportet, sequi hæreses. ita Caietanus, Ambros. Chrysost. D

Qua ratione oporteat hæreses esse.

HÆRESES] Hoc est, schismata & sectas, tum in fide, tum in moribus; quales erant hîc apud Corinthios in cœna Eucharistica, nimirum de loco recumbendi, de tempore cœnæ inchoandæ, de cibis & potibus, de socijs & conuiuis: nam in cœna Dominica & agape Corinthij diuites excludebāt pauperes, & seorsim illam peragebant, vt patet ex seq.

Quæ schismata apud Corinthios in cœna Eucharistica fuerint.

VT ET QVI PROBATI SVNT (qui probi, solidi ac firmi sunt) MANIFESTI FIANT] Tempore enim hæreseos & schismatis manifestatur quinam in fide & pietate fundati & constantes sint: vti hîc apud Corinthios manifestabatur constantia & patientia pauperum, quos diuites aspernabantur; rursum modestia & charitas diuitum illorum, qui oderant schismata, & pauperes ad cœnas & agapes suas aduocabant. ita ex Chrysostomo Theophil. & Oecumen.

Fructus hæreseos.

VERS.20. CONVENIENTIBVS ERGO VOBIS IN VNVM, IAM NON EST DOMINICAM COENAM MANDVCARE] q.d. Dum conuenitis tali modo ad Eucharistiam, & cœnam Christi Domini, iam vestra cœna non est cœna Dominica, vti esse solebat; & vestrum manducare, iam non est Dominicam cœnam manducare, vti olim erat; non instituitis cœnam Domini (qui omnes Apostolos, quin & Iudam cœnæ suæ sobriæ & piæ adhibuit) sed Bacchi aut Martis. Conuenitis enim ad vos inebriandum, & pauperes excludendum: itaque quilibet in se ebrius, in pauperes verò violentus est. ita Anselm. Chrysost. Theophil.

Potest Secundò, cum Vatablo & Erasmo Græcum οὐκ ἔστι, capi pro οὐκ ἔξεστι: *non est*, hoc est, non licet vobis Dominicam cœnam manducare, ob rationem quam subdit, sed prior sensus penitior est & neruosior, magisque pungit Corinthios.

VERS.21. VNVSQVISQVE ENIM SVAM COENAM PRÆSVMIT] Primò, S. Aug. epist. 118. *præsumit*, inquit, hoc est, sumit ante synaxim. hoc enim propriè est præsumere: & quia ad hanc præsumptionem tollendam, iubet v.33. vt inuicem sese exspectent, scilicet in cœna ante sanctam synaxin. nam in ipsa sacra synaxi, vel post eam, non videtur opus fuisse exspectatione, cùm ea non celebraretur, nisi postquam omnes conuenissent, eamque promiscuè sumebant pauperes misti diuitibus.

Quid τὸ præsumit. Prima explicatio & genuina.

Vbi Nota. Tempore Pauli, Christiani, vt imitarentur Christum (qui post cœnam agni, & communem, Eucharistiam instituit) ante cœnam Eucharisticam, instituebant cœnam communem omnibus Christianis, tàm pauperibus, quàm diuitibus, idque in mutuæ & Christianæ charitatis symbolum. Perdurauit hic mos in nonnullis Ecclesijs per multa sæcula: nam Sozomeni adhuc tempore, vt ipse narrat lib.7. histor. c.29. in Ægypto, multis vrbibus & pagis, sumptâ cœnâ vulgari, exemplo Christi celebrabant & sumebant sanctam synaxin. Idem de alijs quibusdam Ecclesijs indicat Concilium Carthagin. III. can.29. Hunc morem, vbi & quamdiu permissus fuit, non taxat hîc Apostolus, sed eius abusum, in ijs, qui in hac cœna se inebriabant, sinentes alios pauperiores esurire. Hoc enim taxans, subdit: *Et alius quidem esurit, alius autem ebrius est*. &, *Qui manducat indignè*, hoc est, in peccato mortali ebrietatis, & contemptus pauperum, *reus erit corporis & sanguinis Domini*. Rursum concludens v.33. *Itaque fratres*, inquit, *cùm conuenitis ad manducandum: inuicem exspectate, si quis esurit, domi manducet, vt non in iudicium conueniatis*; scilicet, dum conuenitis, vt cœnam Dominicam, siue Eucharisticam manducetis, vt dixit v.20. Ergo loquitur de conuentu qui fiebat ante, non autem post cœnam Eucharisticam.

Quare olim ante Eucharistiam instituerint Christiani cœnam communem.

Secundò tamen, alij accipiunt τὸ *cœnam suam præsumit*, de agape post sanctam synaxin. Pro quo Nota, in primitiua Ecclesia, ad imitationem cœnæ Christi, solitos ditiores post sanctam communionem, cœnam in Ecclesia instruere omnibus, tam diuitibus, quàm pauperibus, in charitatis symbolum, ideoque agape vocabatur, quasi dicas, charitas: sed refrigescente charitate, crescente multitudine fidelium, res abijt in abusum. Diuites enim priuatim suam cœnam præoccupabant & instruebant sumptuosissimè etiam ad ebrietatem, pauperibus vel exclusis, vel non exspectatis, multò minus inuitatis, vt significatur v.33. & hoc videtur hic taxare Aposto-

Secunda explicatio.

Quid sit agape & quo tempore fiebat.

Apostolus, Vide Chrysost. in moral. sub finem homil. 23. Tertul. Apolog. 29. & Baronium hic. Hac de causa Concil. Laudic. cap. 28. agapes in Ecclesia fieri vetuit.

Quando, & quare cœperit Ecclesia, an sanctissimam Eucharistiam à ieiunis sumi?

Verùm prior explicatio verior & solidior est, ob rationes ibi allatas: agape enim hæc tempore Pauli fiebat, non post, sed ante sacram synaxin: licet paulò post prima hæc Ecclesiæ tempora, scilicet cùm Ecclesia sanxit, vt Eucharistia ob reuerentiam, nonnisi à ieiunis sumeretur, post Eucharistiam celebrata sit hæc agape, vt patet ex Tertulliano & Chrysostomo iam citatis, & ex Augustino epist. 118. Vnde pari ratione hic Apostoli locus, ijs qui post Eucharistiam celebrarunt agapem, accommodari potest: Apostolus enim taxat ebrietates & arrogantias diuitum in agape, siue ea fit ante, siue post Eucharistiam. Quare ineptè Nouantes aliqui hunc Apostoli locum torquent contra Missas priuatas, in quibus solus sacerdos communicat, quia scilicet nemo alius vult communicare; eos enim non excludit: imò optat Ecclesia, ait Concil. Tridentinum sess. 22. c. 6. & can. 8. vt qui Missam audiunt, etiam communicent. Nam Apostolus hac de re hic non agit, nec de cœna Eucharistica loquitur, sed de vulgari & communi, siue agape, vti ostendi.

Male huncce locum torquent Nouantes contra Missas priuatas.

PRÆSVMIT AD MANDVCANDVM] præsumit manducare, vel præsumit manducando, scilicet suam cœnam. Est hebraismus.

VERS. 22. NVMQVID DOMOS NON HABETIS AD MANDVCANDVM ET BIBENDVM? AVT ECCLESIAM DEI CONTEMNITIS: ET CONFVNDITIS EOS, pudore afficitis pauperes, QVI NON HABENT] opes & delicias, quas in commune symbolum cum diuitibus conferant? q.d. Si vultis conuiuari, & genio indulgere, inter æquales domi id facite, non in Ecclesia. Si enim in Ecclesia id facitis, dupliciter peccatis;

Primò, quòd Ecclesiam vestra crapula contaminetis & polluatis.

Secundò, quòd pauperes negligendo & pudefaciendo, Ecclesiam Christianam, quæ communis est pauperibus & diuitibus, diuidatis & discindatis.

VERS. 23. EGO ENIM ACCEPI A DOMINO, QVOD ET TRADIDI VOBIS] non scripto, vt patet, sed viua voce. Nota hunc locum pro traditionibus, quas orthodoxi verbo Dei scripto adiungendas docent.

Vis & virtus traditionum.

VERS. 24. DOMINVS IESVS IN QVA NOCTE TRADEBATVR à Iuda & Iudæis in mortem & crucem, ACCEPIT PANEM, ET GRATIAS AGENS FREGIT, ET DIXIT: ACCIPITE, ET MANDVCATE: HOC EST CORPVS MEVM, QVOD PRO VOBIS TRADETVR] Nota hic quinque actiones Christi, Primò, Christus accepit panem; Secundò, gratias egit Patri; Tertiò, panem benedixit, vt habet S. Matth. c. 26. 26. Quartò, panem fregit; Quintò porrexit, & inter porrigendum dixit, *Accipite & manducate, hoc est corpus meum.* Hæc enim verba tam porrigentis sunt, quàm consecrantis.

Quinque actiones Christi in institutione Eucharistiæ.

Hinc ruit argumentum Caluini: Omnia, inquit, verba hic, scilicet *accepit, benedixit, fregit, dedit,* respiciunt, & referunt panem: ergo panem acceperunt & comederunt Apostoli, non corpus Christi.

Obiectio Caluini. Resp. & ostenditur qua ratione hæc verba, Accepit, benedixit, fregit, &c. ad panem referantur.

Respondeo ad antecedens. Hæc verba referunt panem, non qui manebat panis, sed qui inter dandum, vi verborum & consecrationis Christi, conuertebatur in corpus Christi. Sic dicere potuisset Christus in Cana Galilææ: *Accipite, & bibite, hoc est enim vinum;* si per hæc verba mutare voluisset aquam in vinum. Sic vulgò dicimus, Herodes S. Ioannem incarcerauit, occidit, sepeliuit, vel sepeliri permisit, cùm tamen non incarcerarit eumdem, quem sepeliuit: quia hominem incarcerauit, cadauer verò occisi sepeliuit. Talis ergo, & consequenter æquè vulgaris, est hæc Euangelistarum & Pauli de Eucharistia locutio.

Nota Secundò, ex eo quod Christus ait, *Accipite, hoc est enim,* &c. hinc videri Christum vnum panem accepisse, eumque inter consecrandum fregisse in duodecim partes, simulque singulis Apostolis vnam distribuisse, quam quisque videtur manu accepisse. Vnde & diu in Ecclesia Christianis fidelibus Eucharistia in manus data fuit, vt patet ex Tertull. l. de Spectaculis, ex Cyrillo Hierosolym. catechesi 5. mystagog. ex S. Aug. serm. 44. Postea tamen, periculi & reuerentiæ causa in os data est Eucharistia.

Quare & quando in manu data Christianis Eucharistia.

HOC EST CORPVS MEVM] Hæretici tropum, alij metonymiam, alij alium esse volunt, & hunc esse sensum: Hoc est figura corporis mei, aut, Hoc significat corpus meum.

Astruitur veritas horum verborum.: Hoc est corpus meum.

Sed nullum hic esse tropum, patet Primò, ex demonstratione pronominis *hoc*, & ex voce *corpus meum*, & *sanguis meus*, adeoque ex tota sententia, quæ clarissimè hoc significat, vt clariùs dici non potuerit. Accedit, quòd Christus in vltimo hoc vitæ suæ die suum testamentum condiderit, & nouum æternumque fœdus instituerit cum rudibus & charissimis suis discipulis, quodque præstantissimum Sacramentum, dogma pariter ac mysterium Christianæ religionis fundarit, & exhibuerit, quæ omnia verbis clarissimis proponi solent, & debent. Quis enim credat summam Christi sapientiam ac bonitatem vltimis suis verbis dedisse ineuitabilem occasionem falsi dogmatis, & perpetuæ idololatriæ? quod sanè fecit, si verba hæc tam clara: *Hoc est corpus meum,* tropicè tantùm & figuratè intelligi voluerit. Si enim ita est, ergo tota Ecclesia iam per 1500. annos in grauissimo errore & idololatria versata est, idque occasione verborum Christi, quæ ita aperta sunt, vt Lutherus ad Argentinenses scribat: *Quòd si Carolstadius mihi persuadere potuisset, in Sacramento præter panem & vinum esse nihil, magno beneficio me sibi deuinxisset: hac enim re valdè papatui incommodassem. Verùm ego me captum video, nulla elabendi via relicta: textus enim Euangelij nimis apertus est & potens: qui facilè conuelli non potest, multò minùs verbis aut glossis è capite vertiginoso confictis subuerti.* ita Lutherus. Et Philipp. Melanchthon ad Fredericũ Myconium: *Si pro corpore,* inquit, *figuram corporis accipias, quid non poterit eludi hac arte? Sic licebit totã religionis formam transformare.* ita Philippus. Scilicet sic cũ Serueto Patrem, Filium, Spiritum sanctum tria tantùm esse nomina vnius Dei, non tres personas; Christum assumpsisse carnem, sed phantasticam, passum mortuumque, sed tantùm per imaginem & phantasma, cum Manichæis interpretari licebit: denique dicere à pari quis poterit, non nisi per tropum Euãgelia esse Euangelia, Christum esse Christum, Deum esse Deum, vt tandem, quod multis eorum contingit, nil credant. Vide quam hic fenestram atheismo Sacramentarij aperiant. Verissimè dixit & prædixit Cardinalis Hosius, hæreticos tandem fore atheos, & hæresis omnis finem esse atheismum. Nimirum dum à Catholica fide ad hæresim desciscunt, in eaque nihil inueniunt stabile, nihil-

Primum argumentum probans in his verbis non esse tropum.

Lutheri de proprio & genuino sensu horum verborum testimonium.

Testimonium Melanchthonis de eodem sensu.

Hæretici fiunt athei.

hil constans, nihil solidum; quid restat, nisi vt hæresim abijciant, nihil credant, fiatque id quod cecinit Psaltes psal. 13. *Dixit insipiens in corde suo, Non est Deus*, Vtinam id in dies non experiremur!

Rursum non solùm Paulus, sed & alij omnes, videlicet Matthæus, Marcus, Lucas, eodem modo ijsdemq; verbis, *Hoc est corpus meum, hic est sanguis meus*; hanc cœnam & historiam enarrant, & Syrus interpres disertissimè Marci 14. 22. איתיהי פגרי *ithabi pagri*, hoc est, ipsum corpus meum: nullus est qui tropum explicet, vel insinuet, vti alibi solet vnus alium, cùm obscurior est, explicare. Quo argumento conuictus Erasmus, Conrado Pellicano, à quo ad Zuinglianismum sollicitabatur, ita rescribit: *Ad id*, videlicet non esse in Eucharistia verum corpus Christi, *negaui semper me posse animum inducere, præsertim cùm Euangelica atq; Apostolica littera tam euidenter nominent corpus quod datur, & sanguinē qui effunditur*. Et infrà: *Si tibi persuasum est in synaxi nihil esse præter panem & vinū; ego membratim discerpi malim, & omnia perpeti, quam profiteri idem quod tu profiteris, nec patiar vt tui istius dogmatis me auctorem facias, vel comitem. Ita mihi contingat numquam à Christo seiungi. amen.* ita Erasmus.

Erasmus dicit se velle discerpi pro veritate Eucharistiæ.

Secundum arg. principale probans realem præsentiam Christi in Eucharistia.

Secundò, si in Eucharistia est & manet panis, ergo figura panis successit figuræ agni. Quis autem perperam id fieri, & dici non videt? agnus enim occisus in lege veteri, clariùs significabat Christum patientem quàm panis in lege noua. Rursum frigidè & ineptè agnus fuisset typus Eucharistiæ, quæ nudus est panis secundùm Caluinum. Quis enim non mallet agnum habere tam in se, quàm in figuram Christi, potiùs quàm panem?

Tertium argumentum.

Tertiò, id magis patet in cōsecratione calicis: *Hic est sanguis meus noui testamenti, qui pro vobis effundetur*, quod clarissimum est in Græco apud Lucam c. 22. Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, hoc poculum est nouum testamentum in meo sanguine, quòd, scilicet poculum, pro vobis effundetur. Τὸ enim ad ποτήριον referri debet, non ad αἵματι, cùm αἵματι sit datiui casus, τὸ verò nominatiui. Ergo poculum, siue calix sanguinis Christi pro nobis effusus est: ergo in calice hoc verè erat sanguis Christi, ita vt cùm calix hic effunderetur, non effunderetur vinū, quod fuit ante consecrationem, & post eam manet, vt volunt hæretici; sed effunderetur sanguis Christi, qui erat in eo post consecrationem. Hoc enim significat, *calix sanguinis qui pro vobis effundetur*. Alioqui calix vini, non sanguinis, pro nobis effusus esset, nosque calice vini redemisset Christus, quod est absurdissimum. Id magis patebit ex v. seq. Nec dici potest cum Beza textum Græcum esse corruptum: quandoquidem omnes tam codices, quàm interpretes ita legunt, olimque legerunt.

Quartum argumentum

Quartò, omnes Euangelistæ, & Paulus, corpus hoc explicant, cùm addunt, *Quod pro vobis datur*; aut vt Paulus, *quod pro vobis tradetur*, vel, vt græcè est, κλώμενον, *quod pro vobis frangitur*. atqui non figura corporis, sed verum Christi corpus pro nobis datum, traditum, fractum est: ergo verum Christi corpus à Christo datum est Apostolis. Rursum dicit Paulus, quòd *qui manducauerit hunc panem indignè, reus erit corporis & sanguinis Domini*: ergo hic verè est corpus & sanguis Domini, cui iniurius est qui illud indignè tractat ac sumit.

Quintum argumentum.

Denique ita propriè vt sonant, hæc verba consecrationis explicant Patres Græci & Latini omnium sæculorum. Hic fuit sensus totius Ecclesiæ vsque ad Berengarium per annos 1050. tunc enim cœpit Berengarius, qui homo indoctus, sed gloriæ cupidus, vt noui Doctoris nomen assequeretur, primus publicè contrarium docuit. Nam Ioannes Scotus & Bertramus, qui ante Berengarium idem senserunt, obscuri fuerunt, & statim à Paschasio, Rabano, & alijs repressi sunt. Berengario hoc dogma quasi nouum in lucem proferenti, statim se opposuerunt Lanfrancus Cantuariensis Archiepiscopus, Guidmundus, Algerus, & totus orbis Catholicus. Vnde damnatus est Berengarij error in Concilio Vercellensi sub Leone IX. rursum in Turonēsi sub Victore II. vbi præsens conuictus Berengarius publicè hæresim eiurauit: sed relapsus, in Romano Concilio 113. Episcoporū sub Nicolao II. rursum conuictus, libros suos cremauit, & palinodiam cecinit, quæ habetur de consecrat. dist. 2. c. *Ego Berengarius*. Mox secundò relapsus, tertiò in Romano Concilio sub Gregorio VII. errorem suum damnauit hac fidei professione, quam refert Thomas Waldensis tom. 2. de Sacramentis c. 43. *Ego Berengarius corde credo, & ore confiteor, panē & vinum conuerti in veram & propriam ac viuificatricem carnem & sanguinem Domini nostri Iesu Christi, & post consecrationem esse verum corpus, quod natum est de Virgine; & verum sanguinem Christi, qui de latere effluxit, non tantùm per signum; sed etiam in proprietate naturæ, & veritate substantiæ.* Vtinam qui hoc tempore Berengarium errantem secuti sunt, sequantur & pœnitentem. Berengarij hæresim primus hoc sæculo reuocauit Andreas Carolstadius, cui statim sese Lutherus opposuit. Carolstadium secutus est Zuinglius, Zuinglium Caluinus: & tamen nullus fidei articulus ita omnium Patrum, totiusque Ecclesiæ consensu firmatus extat, vt hic de veritate corporis Christi in Eucharistia.

Berengarius primus publicè docuit non esse verum corpus Christi in Eucharistia.

Quando damnatus Berengarij error.

In quibus Concilijs conuictus Berengarius hæresim abiurarit.

Professio fidei Berengarij circa Eucharistiam.

Carolstadius primus ex eunte est hoc sæculo hæresim Berengarij, & qui illum secuti.

Eumdem Ecclesia in octo Concilijs generalibus definiuit, scilicet in Niceno I, Niceno II. Romano sub Nicolao II. in Lateranensi, Viennensi, Constantiensi, Florentino & Tridentino: in prouincialibus etiam plurimis. Videat qui dubitat, Ioannem Garetium, qui per singulas, hoc est sedecim à Christo, annorum centurias testimonia omnium Patrum & Conciliorum cuiusque sæculi ordine recenset, quibus omnes apertè & vnanimiter hanc veritatem confitentur: affert etiam professionem eiusdem fidei Ecclesiæ Syriacæ, Æthiopicæ, Armeniacæ, Indicæ. Videat & Bellarminum de Eucharistia, exactè singulorum verba proferentem & discutientem. Sanè qui hos leget, videbit hanc omnium ætatum omniumque sæculorum Ecclesiæ fidem fuisse; vt meritò scripserit Erasmus ad Ludouicum Berum: *Numquam*, inquit, *mihi persuaderi potuit, neque poterit, Christum, qui veritas est & charitas, tamdiu passurum fuisse dilectam sponsam suam hærere in errore tam abominando, vt crustulum farinaceum pro ipso adoraret.*

In octo Concilijs est definita vera & realis præsentia corporis Christi in Eucharistia.

Efficax argumentum Erasmi pro veritate Eucharistiæ.

Atque hic apparet Zuinglij, Caluini, & similium ars & ingenium. Nouam illi inuehunt sectam & sententiam de Eucharistia; docent in ea reuera non esse corpus Christi, sed corporis tantùm figuram. Vnde probant? è Scripturis: consulantur verba, legantur omnes Euangelistæ, legatur & Paulus: illisne fauent, an potiùs nobis, ac receptæ in Ecclesia sententiæ? quid aliud omnes ingeminant quàm corpus? idque pro nobis traditum: quàm sanguinem? eumque pro nobis effusum. Vbi hic vmbra?

Quàm ineptè errent hæretici circa veritatem Eucharistiæ sibiq; contradicant.

vmbra? vbi figura? vbi typus? Atqui, inquiunt, per figuram hæc verba exponi debent: fateare ergo verba Scripturæ non tibi fauere, tibi, inquam, qui non aliunde, quàm ex Scripturæ verbis Scripturæ mentem ſcrutandam doces. Vnde igitur probas ea per figuram exponi debere? ſi dubia eſſent & ambigua, vnde expoſitio petenda? quis litem dirimeret, niſi Eccleſia, quæ columna eſt & fundamentum traditæ ſibi à Patribus veritatis? quis niſi veneranda Patrum antiquitas, maiorum traditio, & ſæculorum priorum conſenſus? Citamus & proferimus per ſingulas annorum centurias Patres, maiores omnes, Concilia nationalia, & Oecumenica quoque ſæculo: omnes & omnia verba Christi, vt ſonant, accipiunt, damnant tropum & figuram. Quid ergo reſtat, niſi vt plana Scripturæ verba, planam & claram Patrum & totius Eccleſiæ ſæculis omnibus expoſitionem ſequamini? & tamen mordicus in veſtra tropica expoſitione perſiſtitis. Quæ Scriptura? quæ auctoritas? quæ ratio ſuadet? nulla, niſi hæc vna, quòd hæreſis veſtra ita elegerit, quodq; Lutheri buccinam ſequamini: Sic mihi videtur, ſic placet. *ſic volo, ſic iubeo, ſit pro ratione voluntas.* Hæc vna hoc ipſum, & veſtra omnia vobis ſuadet & perſuadet.

Pertinacia hæreticorum.

Bene Melanchthon de veritate Eucharistiæ.

Meliùs proinde & ſaniùs hac in re Philippus Melanchthon libr. de Veritate corporis & ſanguinis Domini: *Si ob rationes humanas*, inquit, *neges Chriſtum eſſe in Euchariſtia, quid dicet in tentatione conſcientia? quam afferet cauſam diſcedendi à recepta, ſententia in Eccleſia? tunc iſta verba, Hoc eſt corpus meum, fulmina erunt, quid his opponet mens perterrefacta? quibus Scripturis, qua voce Dei ſe muniet, ac ſibi perſuadebit, neceſſario hic fuiſſe interpretandam metaphoram, cùm verbum Dei præferri debeat iudicio rationis?* ita Melanchthon.

Catholici credentis vera ad Christi in Eucharistia securitas in die iudicij.

Sanè in hora mortis, in die illa terribili, cùm ſiſtemur tribunali Chriſti de fide & vita examinandi, ſi me roget Chriſtus, Cur credidiſti corpus meũ in Euchariſtia? fidenter dicam: Domine credidi quod tu dixiſti, quod me docuiſti: tu verba tua per tropum non explicuiſti, nec ego per tropum explicare auſus fui. Eccleſia ea ſimpliciter accepit, & ego ſimpliciter accepi, hanc fidem, hanc reuerentiam me verbis tuis, me Eccleſiæ tuæ debere planè mihi perſuaſi.

Confusio hæretici.

Si Caluiniſtam roget Chriſtus, Cur tu verba mea à proprio ſenſu in tropum detorſiſti? quid dicet? Ita mihi faciendum videbatur, quòd ratio mea non caperet, qui id fieri poſſet, aut deceret. Atqui, inquiet ille, vtri potiùs aſſentiri debebas, rationi tuæ, quæ humana eſt & infirma, an verbo meo, quod omnipotens eſt & veraciſſimum? Ratio Gentilibus dictabat, in me, vtpote Deum, in carne natum, paſſum, crucifixum credere, ſtultum eſſe; & tamen tu hoc credendum putaſti, & credidiſti, idque ſolis Scripturæ verbis, quæ hoc ſimpliciter aſſerunt, perſuaſus. Quid ergo in hoc vno Euchariſtiæ articulo id, quod de illo tam diſertè dixi, ad rationem tuã exigere, & iuxta cerebrum tuũ, tam depreſſum, infirmum & exiguum interpretari præſumpſiſti? cur ſaltem Eccleſiæ omnium ſæculorum expoſitioni & auctoritati non acquieuiſti? cur plus omnibus illis ſapere voluiſti? Quid reſpondebit ad hæc? qui ſe excuſabit? quò ſe vertet? Cogitet iam quiſque hoc ſerio, & verbo Dei atq; Eccleſiæ, humili fide & obedientia, ſuum iudicium ſubmittat, ne in illa die Domini confundatur, ne cum incredulis partem accipiat in ſtagno ignis ardentis pice & ſulphure, ne fulmen illud audiat: *Ite, maledicti, in increduli in ignem æternum.*

Nec miretur tam mirabile myſterium in Euchariſtia, cùm Chriſtus in omni vita & myſterijs ſuis fuerit & ſit admirabilis, Iſaiæ 9. 6. & de eo dicat idem Iſaias cap. 45. 15. *Verè tu es Deus abſconditus, Deus Iſrael ſaluator.* Si angelus ſe inſereret hoſtiæ, reuera in ea eſſet, ſed abſconditus: non angelum, ſed tantùm panem videres, ſentires, guſtares; angelum tamen in eo latere crederes, ſi angelus aut Propheta quiſpiam id tibi aſſeueraſſet: cur ergo pari modo non credis Chriſtum ſub hac hoſtia latere, ſed abſconditum; cùm Chriſtus idipſum aſſeueret, qui mentiri non poteſt? modum enim hunc exiſtendi ſpiritualem, inuiſibilem & indiuiſibilem, qui naturalis eſt angelo, Deus, cùm ſit omnipotens, poteſt ſupernaturaliter dare corpori Chriſti in Euchariſtia. Nemo ergo incredulus dicat, Quomodo poteſt Chriſtus eſſe totus in tam parua hoſtia? cogitet Chriſtum ibi eſſe inſtar angeli, nec modum inquirat, ſed amplectatur potiùs immenſam Chriſti charitatem, cuius deliciæ ſunt eſſe cum filijs hominum, qui tranſiturus de mundo ad Patrem, vt ait S. Ioannes cap. 13. *Cùm dilexiſſet ſuos qui erant in mundo, in finem dilexit eos*, qui, vt canit S. Thomas,

Chriſtus eſt in Euchariſtia inſtar angeli.

Chriſti charitas in Euchariſtia.

Se naſcens dedit ſocium,
Conueſcens in edulium,
Se moriens in pretium,
Se regnans dat in præmium:

Vt nos ſua charitate cogeret ad ſe redamandum, vt, quoties hæc myſteria videmus & agimus, cogitemus illum nos hiſce verbis alloqui: Ecce Chriſtus hîc ſe totum tibi, tu te totum da, imò redde Chriſto.

Obiectio prima: Euchariſtia ſubinde vocatur panis. Reſponſio.

Dices Euchariſtia ſubinde vocatur *panis & genimen vitis*, id eſt vinum, vt patet Ioan. 6. v. 57. Matth. 26. 29.

Reſpondeo. In ipſa narratione inſtitutionis Euchariſticæ à nemine vocatur *panis*, ſed alibi: & tum *panis* ſignificat omnem cibum, vt dixi c. 10. v. 17. Sic poſſet & *vinum* ſignificare omnem potum, quia apud Iudæos, vti & in Hiſpania, Italia, Gallia, Germania communis potus erat, non cereuiſia, ſed vinum.

Sed verius eſt Chriſtum *genimen vitis* vocaſſe, non id quod erat in calice Euchariſtico, ſed quod erat in calice agni paſchalis. Nam ſicut de agno dixit, vt habet Lucas: *Non manducabo ex hoc, donec impleatur in regno Dei*; ita & de calice agni dixit, *Non bibam de hoc genimine*, vel generatione, *vitis, donec veniat regnum Dei.* Ita enim diſertè, quod Matthæus & Marcus conuoluunt, diſtinguit S. Lucas narratque vtrumque dixiſſe Chriſtum ante Euchariſtiam cap. 22. v. 17. Tantùm enim voluit Chriſtus dicere, ſe deinceps cum illis non victurum, communemque cœnam non ſumpturum, vt hactenus vixerat & ſumpſerat, quia pergebat ad mortem. ita Hier. Theophyl. & alij in illum locum.

Obiectio II. hæc verba, Hoc eſt corpus meum, ſunt ſacramentalia, ergo typica. Reſp.

Dices Secundò, *τὸ hoc eſt corpus meum*, eſt ſacramentalis locutio: ergo typica, ergo figurata & tropica.

Reſpondeo, Nego conſequentiam. Eſt enim hæc ſacramentalis locutio, quia per eam conficitur Sacramentum verum, vt videlicet ſub ſpeciebus

bus panis & vini, velut signo visibili, adsit verum Christi corpus: non autem est sacramentalis: id est typica, figurata, tropica: Sacramenta enim propriè significant id quod continent & efficiunt. Nam Sacramentum est signum visibile rei inuisibilis, quam causat & efficit: vt, cùm dicitur, *Ego te baptizo*, id est abluo, non est sensus. Ego do signum, vel figuram ablutionis: sed propriè, Ego per hoc Sacramentum abluo corpus, & per hoc abluo animam à suorum sordibus peccatorum. Sic cùm dicitur: Ego te absoluo, confirmo, inungo; non significatur figurata, sed sacramentalis, id est realis & propria, absolutio, confirmatio, inunctio corporis & animæ.

Quid sit Sacramentum.

Itaque si Christus hîc per corpus intellexisset figuram corporis, debuisset se explicare, & dicere: Ego loquor non tantùm sacramentaliter, sed figuratè & metonymicè: alioqui Apostolis & toti Ecclesiæ dedisset occasionem manifestam erroris grauissimi. Itaque non valet hæc consequentia: Christus est in Eucharistia, quasi in Sacramento, & signo vel figura, vt comment. Ambrosio ascriptus hic, & subinde Patres alij loquuntur: ergo reuera ibi non est, sed figuratè tantùm & tropicè, nam contrarium inferendum est, scilicet: Ergo non tropicè, sed verè & propriè ibi est Christus. Quia Sacramentum signum est rei veræ & præsentis, non falsæ & absentis. Sicut ergo benè sequitur: Ibi est fumus, ergo ibi est ignis, quia fumus est signū ignis præsentis: In hoc corpore est halitus, ergo in hoc corpore est vita, quia halitus signum est vitæ præsentis: ita rectè sequitur, Corpus Christi est in Eucharistia, quasi in Sacramento, ergo verè ibi est; quia Sacramentum & species sacramentales significant se quasi Sacramentum verum corporis Christi, verè illud ipsum continere.

Sacramentū est signum rei veræ & præsentis, non falsæ & absentis.

Dices Tertiò, Ioan. 6. agens de hoc Sacramento Christus, dicit: *Spiritus est qui viuificat, caro non prodest quidquam.* Ergo caro Christi non est præsens, nec comeditur in Eucharistia.

Obiectio tertia: Caro nō prodest quidquam. Responsio.

Respondeo, id non posse dici: quia hoc sensu impium esset dicere, quòd caro Christi pro nobis passa & crucifixa non prodesset quidquam; cuius contrarium toto illo cap. 6. disertissimè docet & inculcat Christus, scilicet se carnem suam daturum pro mundi vita & redemptione: ergo multùm profuit & prodest caro Christi. Sensus itaque est, vt rectè Cyrillus. Primò, virtutem viuificandi, quam habet caro Christi in Eucharistia, non à se habere, sed à spiritu, id est diuinitate Verbi, cui hypostaticè coniungitur.

Secundò, vt Chrys. hanc manducationem carnis Christi in Eucharistia, non fieri modo carnali, eam laniando dentibus, instar carnis bubulæ, sed modo spirituali, & spiritui accommodato, scilicet occultè, sacramentaliter, inuisibiliter. Perinde enim hic carnem Christi comedis, ac si angelum latentem comederes, & transglutires. Contrarium enim vtriusque ex verbis Christi crassè intellectis colligebant & auersabantur crassi Capharnaitæ, contra quos tantùm hæc dicit & affert Christus, vt patet ex præcedentibus. Vnde sequitur: *Verba quæ locutus sum vobis spiritus & vita sunt. Spiritus*, id est, spiritualia sunt & spiritualiter intelligenda, quia scilicet carnem meam non modo carnali, cruentâ, dissectam, masticatam; sed modo spirituali, quasi spiritus esset, inuisibiliter & indiuisibiliter, in Ven. Sacramento latentem comedetis: itaque *Verba mea*

Quomodo verba Christi vita sint.

A *vita sunt*, id est vitalia sunt, & vitam audienti, credenti, & carnem meam comedenti conferunt.

Dices Quartò: Impossibile esse videtur, vt Christus tantus sit in tam parua hostia, & tot diuersis altaribus. Videtur Secundò, incredibile, quòd Christus ibi sit, vt comedi possit à muribus, conspui, euomi.

Obiectio quarta: Quòd videatur esse impossibile, vt Christus totus sit in tam parua hostia: secundò, quod videatur indignum. Responsio.

Resp. ad prius, *Nō erit impossibile apud Deum omne verbum.* Hinc dicimus; *Credo in Deum Patrē omnipotentem.* Plura potest Deus facere, quàm miser homo; imò omnes homines & omnes angeli possint concipere: alioqui non esset Deus. Rursum fides superat humanum captum: credenda sunt ista mysteria, non intellectu penetranda. *Fides*, inquit August. tract. 27. & 40. in Ioan. *est credere quod non vides*, & S. Gregorius ho. 26. in Euang. *Fides*, inquit, *non habet meritum, cùm humana ratio præbet experimentum.* Præclarè ergo S. Thomas de hoc Sacra-

B mento canit: *Quod non capis, quod non vides, animosa firmat fides præter rerum ordinem.*

Rursum in Eucharistia non esse impossibile, vt Christi corpus sit in tam parua hostia, ex simili demonstrari potest. Nam Christi corpus natum est ex Virgine, clauso scilicet matris vtero: ergo penetrauit matris vterum, ita vt dum nasceretur Christus, in eodem loco esset, in quo erat vterus matris. Similiter Christus resurrexit clauso sepulchro, & ingressus est ad discipulos ianuis clausis; ergo tunc in eodem loco fuit cum lapide sepulcrali, & cum ianuis.

Possibilitas huius rei demonstratur simili.

Nunc sic argumentor: Si duo corpora tota possunt esse in eodem loco, v.g. Christus & lapis; ergo & duæ partes eiusdem corporis, v.g. caput & pedes Christi, possunt esse in eodem loco, in eâdem videlicet hostia, si duæ possunt esse simul, ergo &

C tres, & quatuor, & quinque, & quotquot Deus in eodem loco ponere volet. Idem docet Christus Matthæi 19. 24. vbi ait, *facilius esse camelum per foramen acus transire, quam diuitem intrare in regnum cælorum*: atqui Deus absolutè potest diuitem ducere ad cælum: ergo & camelum per foramen acus; ergo & corpus Christi per paruam hostiam.

Clara eiusdem rei demonstratio.

Iam si duo corpora possunt esse in eodem loco; ergo à pari idem corpus, scilicet Christi, potest esse in diuersis locis & hostijs; vtrumque enim paris est difficultatis, & paris potentiæ ac virtutis.

Tertiò, idipsum esse possibile patet ex alio simili, potest enim Deus angelum (imò angelus seipsum) in puncto existentem & contractum dilatare, & expandere, vt totum cubiculum occupet localiter: ergo à contrario potest Deus corpus per

D spatium expansum, contrahere in punctum. Si enim illud potest, cur non & hoc? præsertim cùm sit omnipotens: par enim vtrobique est ratio & difficultas; nec vnum magis inuoluit contradictionem, quàm aliud.

Vlteriùs, non tantùm in angelo (ne excipias angelum esse spiritum, non corpus) sed & in corporibus naturaliter idipsum facit Deus, putà in rarefactione & condensatione. Ignis enim modicam aquam, v.g. vnius scyphi, calefaciendo ita naturaliter rarefacit & extendit, vt totum cacabum, qui decem scyphos continet, impleat, imò exuberet & effluat: ac rursum frigus eamdem aquam ita rarefactam & extensam, deposito ab igne cacabo, ita condensat & stringit, vt eam redigat ad quantitatem decuplo minorem, putà vnius scyphi. Cur ergo Deus, qui in infinitum superat actiui-

actiuitatem naturæ, non possit corpus Christi, quod sex pedum est, redigere ad quantitatem vnius hostiæ, imò vnius puncti? Deus enim, vti potest in infinitum rem vnam augere, ita potest & imminuere, tam enim ad hoc, quàm ad illud requiritur & sufficit virtus infinita, quam habet Deus.

Denique Christus seipsum, suumque Euangelium, ac Sacramenta comparat Matt. 13. 31. grano sinapis, quod paruum quantitate, maximum est latente substantia, quæ sua vi & energia in amplissimos ramos se dilatat, fitque ingens arbor. Si hoc in grano sinapis naturaliter efficit Deus, quidni simile efficere possit, ac reipsa, vti promisit & dixit, efficiat in Eucharistia?

Non est indignit: quia Christus in Eucharistia nihil patitur.

Ad secundum Respondeo: Christus hic nihil patitur, sed tantùm species. Est enim Christus hic modo indiuisibili & arcano, instar spiritus. Sicut ergo angelus hostiæ se includens, aut Deus qui est realiter in omni corpore, & loco, nihil patitur si hostia, vel corpus aliud conspuatur, comburatur, rumpatur; sic nec Christi corpus in Eucharistia quidquam patitur: quia est ibi instar angeli. *Deus*, inquit Erasmus præfat. in libros Algeri, *qui iuxta naturam non minùs est in cloacis, quàm in cælis, non lædi potest, nec inquinari: ita nec corpus Domini glorificatū.* Idem Erasmus ad Conradum Pellicanum: *Hactenus*, ait, *cum omnibus Christianis adoraui Christum pro me passum in Eucharistia, nec adhuc video quidquam, cur ab hac opinione debeam recedere: nullis humanis rationibus abduci potero à concordi sententia Christiani orbis. plus enim valent apud me quinque illa verba, In principio creauit Deus cælum & terram, quàm omnia Aristotelis ceterorumq; philosophorum argumenta, quibus docent mundum carere initio. Sic hic litteras diuinas habemus: Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur; Hic est sanguis meus, qui pro vobis effundetur, &c.*

Insignis confessio Erasmi de veritate Eucharistiæ.

Hæc paulò fusiùs pertractaui, ob rei grauitatem, & modernas Nouantium controuersias, quibus non paucos vicinos nostros, præsertim Hollandos, alioqui in fidem priscam & orthodoxam procliues, ob hunc Eucharistiæ articulum, quasi incredibilem & impossibilem, à vera fide & salute auertunt, cùm tamen nullus alius in sacra Scriptura, Patribus, Concilijs ita fundatus & stabilitus sit, atque iste.

In Eucharistia panis non manet

Ex dictis patet Primò, in Eucharistia panem non manere, sed transsubstantiari in corpus Christi, & vinum in sanguinem; vti loquitur Concil. Lateran. & semper sensit Ecclesia: ac consequenter patet Secundò, sola panis & vini accidentia hic remanere sine subiecto. Patet Tertiò, corpus Christi hic esse per modum substantiæ spiritalis, inuisibile, indiuisibile, totum in tota, & totum in qualibet parte hostiæ, vti docent passim Theologi. Iam singula hæc consecrationis Eucharistiæ verba expendamus.

Corpus Christi totum est in tota, & totum in qualibet parte hostiæ.

Hoc] Nota, pronomen *hoc* non tam esse substantiuum, & indiuiduum vagum (vt volunt nonnulli, quasi *hoc* significet hoc ens, hanc rem, vel hoc contentum sub his speciebus, siue panis adsit, siue corpus Christi) quàm esse adiectiuum, idem, sed confusè significans, quod distinctè & nominatim significat *corpus meum*. Sic enim accipitur in consecratione calicis: *Hic est sanguis meus*. alioqui dicendum fuisset. Hoc est sanguis meus. sic dicitur. Hic est seruus, hic est homo, &c. vbi τὸ *hic* quasi adiectiuum non aliud demonstrat, quàm seruum & hominem, quem confusè significat.

A Dices, Cùm Christus dixit *hoc*, nondum erat corpus Christi: ergo τὸ *hoc* non poterat pro eo supponere. Respondeo, hanc orationem, vti est consecratoria, non esse enuntiatiuam, sed practicam & efficacem; ac proinde *hoc* demonstrare id, quod nondum est, sed quod per orationem fit, eaque finitā erit.

Oratio consecratiua est practica.

Instabis, Hæc oratio practica, *Hoc est corpus meū*, significat, Hoc transsubstantiatur in corpus meū: ergo *hoc* designat panem; panis enim solus transsubstantiatur. Respondeo, Nego maiorem, scilicet transsubstantiationem hîc primò & directè significari: tantùm enim primò significatur corpus Christi hic fieri & esse, ita vt designando species designetur corpus: inde tamen secundò & consequenter sequitur, panem esse transsubstantiatum & desisse. Patet hoc ex verbis calicis, *Hic est calix sanguinis.* Si enim hæc primò significarent transsubstan-
B tiationem, deberet dici, *hoc*, scilicet vinum, est sanguis, vel est calix sanguinis mei, id est, conuertitur in calicem continentem sanguinem meum. Si tamen sic indirectè velis exponere: Hoc est, id est, hoc transsubstantiatur in corpus meum, tunc concedo, quòd *hoc* designet panem: hic enim transsubstantiatur. Nec mirum est, pronomen *hoc* hic aliud & aliud designare: quia hæc vna propositio, *Hoc est corpus meum*, significatione est multiplex, scilicet practica est & enuntiatiua, imò dupliciter practica est.

Per τὸ hoc non significatur primò & directè transsubstantiatio.

Consecratio dupliciter, est enunciatio practica.

Quæ omnia vt clarè demonstrentur, & intelligantur, Aduerte. si Christus accepisset solas species panis, subtractâ panis substantiâ, easque deinde cōsecrasset; imò si nullas accepisset species, sed eas simul cum consecratione sui corporis creasset ex nihilo, dicendo, *Hoc est corpus meum*; tunc primariò
C prorsus idem fecisset quod iam fecit, cùm accepto pane eum consecrauit & dixit, *Hoc est corpus meum*: atqui in vtroque priori casu non transsubstantiasset, cùm nulla præfuisset, siue præexstitisset substantia panis, nec pronomen *hoc* designasset panem, aliamve substantiam, sed tantùm corpus Christi, quod ibi simpliciter & nudè produceretur & fieret: ergo quoque in posteriore nostro casu, nostraque consecratione, non significatur primariò transsubstantiatio, nec pronomen *hoc* demonstrat panē, sed corpus Christi.

Simili modo in Genesi potuisset Deus creando cælum dicere, *Hoc est cælum*, id est, hoc creatur, producitur, fit & est cælum; *Hæc est terra*, id est, hæc creatur, fit, simulque hoc ipso est & existit terra: *Hæc est Eua*, id est, hæc producitur & fit, dumque
D fit, eodem instanti est & existit Eua. Pari ergo modo hîc, dum dicitur, *Hoc est corpus, hic est sanguis meus*, sensus est: hoc consecratur, producitur & fit corpus & sanguis meus, vt in termino, siue completa consecratione reipsa sit corpus meum, & sanguis meus.

Hæc ergo oratio & consecratio, *Hoc est corpus meum*, vt patet ex ipsis verbis, propriè & primariò non significat terminum à quo, scilicet panem conuerti & desinere, sed significat productionem & positionem termini ad quem, scilicet corporis & sanguinis Christi, eumque demonstrat pronomen *hoc* & *hic*. q. d: Hoc quod sub his speciebus panis & vini producitur, & fit, simulque dum fit, est & existit, est corpus & sanguis meus: secundariò tamen hæc eadem oratio innuit, inuoluit & significat desitionem termini à quo, scilicet panis, eius-

Hoc est corpus meum, primariò non significat terminum à quo: sed positionem termini ad quem, secundariò tamen significat ter.

mirum à quo iuberet panem desinere & trãssubstantiari

eiusque transsubstantiationem: quia enim sub speciebus hisce priùs existit substantia panis & vini; eaque cedere debent corpori & sanguini Christi, qui hac oratione & consecratione producitur & succedit: ita vt per τὸ hoc non aliud quàm corpus, & per τὸ *hic* non aliud quàm sanguis Christi designetur & demonstretur; hinc quando hac oratione significatur produci corpus Christi, hoc ipso significatur panem desinere, & transsubstantiari in idem corpus. nam pronomen *hoc* non aliud designat quàm corpus Christi: demonstrat enim facta consecratione hic non esse aliam substantiam, quàm corporis Christi, quod solum demonstrat.

Triplex sensus horum verborum, hoc est corpus meum.

Hæc ergo oratio, *Hoc est corpus meum*. Primò, simpliciter practica est, significatque: Hoc fit corpus meum.

Indeque Secundò, est enuntiatiua, significans: Hoc in fine consecrationis est corpus meum; sic vt pronomen *hoc* in vtraq; designet, non panem, sed corpus Christi in confuso.

Oratio consecratiua est etiam transsubstantiatiua.

Tertiò, est conuersiua & transsubstantiatiua, significatque *hoc* putà hæc panis substantia, sub his speciebus contenta, conuertitur & transsubstantiatur in corpus Christi, ita nimirum, vt facta consecratione, conuersione, & transsubstantiatione panis non maneat, sed sit conuersus in corpus Christi, adeoque iam hic non sit panis, sed esse desierit, eiusque loco sit corpus Christi, & tunc pronomen *hoc* designat panem, qui conuertitur in corpus Christi.

Verbum est non videtur esse de essentia consecrationis.

EST] Nota, Christum non videri dixisse *est*, quia Hebræi & Syri non vtuntur verbo substantiuo, sed illud subticent; imò præsentis temporis non habent. Vnde etiamnum Syrus interpres hic, & Matth. 26. 26. & Lucæ 22. 19. eo caret: vertit enim חָנָא פַּגְרִי *hana pagri*, hoc corpus meum. Sic & Lucæ 22. 20. in consecratione calicis: Τοῦτο τὸ ποτήριον ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου. *Hic calix nouum testamentum in meo sanguine*. Ac consequenter in Græca etiam & Latina lingua non videtur verbum *est* esse de essentia formæ consecrationis: in praxi tamen omitti non debet, & sine graui peccato non potest; imò dubia esset forma & consecratio, si omitteretur.

In consecratione tamen omitti non potest sine graui peccato.

Quinque causæ cur Christus dixerit est, non fit.

Nota Secundò. Aptè tamen & clarè illud verbum *est*, quia subintellectum, expressit Interpres, potiùs quàm *fit*. Primò, quia non est transitus hic à non esse, ad esse, quem communiter innuit τὸ *fit*. caro enim Christi antè fuit.

Τὸ est significat instantaneam mutationem eamq; constantem.

Secundò, quia *est* significat instantaneam mutationem transsubstantiationis, in qua simul sunt fieri & factum esse.

Tertiò, quia pronomen *hoc* propriè demonstrat id quod est, non id quod fit: quod enim nondum est, propriè videri & demonstrari nequit; consequenter tamen dicitur subinde demonstrari, cùm demonstratur fieri, & produci vt sit, existat, & videatur.

Quartò; quia per *est* significatur constans veritas huius Sacramenti.

Quintò denique, quia aptiùs dicitur, *Accipite, comedite, hoc est enim corpus meum*, quàm, *Hoc fit corpus meum*.

Christus hisdem verbis consecrauit, quibus nos.

Nota Tertiò. Christum non antè, cùm panem benedixit, sed hisce verbis, *Hoc est corpus meum*, consecrasse; quia illis ex Christi imitatione sacerdotes iam consecrant, vt contra Græcos docet Concil. Florentinum & Trident. & passim omnes Patres.

A Vnde hæc verba a sacerdote dicuntur, Primò, historicè: intendit enim sacerdos narrare quid egerit Christus. Secundò, personaliter, quia intendit sacerdos simul eadem imitari, perinde ac si ipse esset Christus. Vnde consecrans & transsubstantians induit personam Christi.

Caro Christi sola vi verborum hic ponitur, & in calice solus sanguis, reliqua vtrobique per concomitantiam.

CORPVS] Nota, *corpus* hic non totum hominem significare, sed carnem tantùm ab anima distinctam. quæ sola vi verborum hic ponitur; sicut in calice solus sanguis; anima verò & diuinitas ponũtur per concomitantiam vtrobique; sicut & sanguis cum corpore sub specie panis, & vicissim corpus cum sanguine in calice per concomitantiam ponitur. ita Concil. Tridentinum.

Christus Eucharistiã instituit & Sacramentum & sacrificium.

Nota Secundò, Christum hic instituisse Sacramentum Eucharistiæ, quod omnes sumerent; & simul sacrificium, quod sacerdotes Deo offerrent ita B ex Apostolica traditione docet Ecclesia, & Cõcil. Trident. sess. 22. cap. 1. idque vnicum est legis nouæ sacrificium, quod omnibus veteribus successit: ac proinde hoc vnum simul est eucharisticum, est pro peccato. est holocaustum, est pacificum.

Quid significet hoc verbum frangitur. Prima expositio,

TRADETVR] Græcè κλώμενον, id est, *quod frangitur*, ita Ambros. scilicet, vt Theophyl. frangitur iam sub speciebus; vel per species panis, quæ frãguntur, sumuntur, consumuntur, itaque Deo *datur*, vt habet Lucas id est immolatur corpus Christi. Hæc enim omnia significat τὸ *frangere* per metalepsim. Olim enim in sacrificio *mincha*, cùm panis Deo sacrificabatur, debebat ipse panis frangi, benedici & comedi, vt notat D. Tho. 1. 2. q. 85. ar. 3. ad 3. Hinc confessio Catholica Berengarij, qua suum errorem de Eucharistia primò reuocauit, habet, quòd corpus Christi in veritate manibus sacerdotum tractatur, frangitur, & dentibus fidelium teritur, scilicet C per species sacramentales panis, quæ tractãtur, franguntur, teruntur. Hæ enim species non sunt ampliùs species panis, sed corporis Christi, quæ sola hic est substãtia sub talibus speciebus, siue accidentibus: quo fit, vt, dum hæ species videntur, tanguntur, designantur, non alia substantia quàm corporis Christi videatur, tangatur, designetur: sicut ante consecrationem per easdem species, non alia quàm panis substantia videbatur, tangebatur, designabatur.

Secunda.

Secundò, *frangitur*, id est, paulò pòst frangetur & immolabitur in cruce. ita Anselmus. vnde Noster vertit, *tradetur*. Idque quia hoc frangi & immolari non tam futurum, quàm præsens erat. Dies enim paschæ & passionis Christi inchoatus erat, cum hęc dixit Christus: vnde erat tunc confusum præsens. D frangetur autem flagellis in cute, clauis in manibus & pedibus, lancea in latere, ait Caietanus.

Tertia.

Tertiò, Bellarm. l. 1. de Missa ca. 12. in Eucharistia, inquit, corpus Christi *frangitur*, id est diuiditur & destruitur, dum scilicet sub distinctis & diuersis speciebus panis, & vini Deo immolatur, sumitur, consumitur, vt Christum passum & occisum repræsentet. Hinc Chrysost. *Fractio, inquit, corporis in Sacramento significatiò est passionis & fractionis in cruce*. Vnde & tropologicè hæc fractio significat mortificationem. Vide S. Dionysium Ecclesiast. hierarch. c. 3.

Calicis consecratio.

SIMILITER ET CALICEM (accepit Christus) POSTQVAM COENAVIT, DICENS: HIC CALIX NOVVM TESTAMENTVM EST IN MEO SANGVINE] Nota. Christus postquam cœnauit cœnam mysticam agni paschalis, & deinde communem VERS. 25.

alio-

aliorum ciborum, tunc demum tertiam cœnam Eucharisticam instituit. Nota Secundò. Gentiles post epulum sacrificabant; scilicet pro epulatione quasi gratias agentes Deo suo, illi libabant, illiusque laudes coronati decantabant. Vide Athenæum lib.1.c.9.& l.15.c.20. Sic Æneid.8. Euander Herculi libat:

Postquam exempta fames epulis, mensæq; remotæ, &c.
Quare agite, ô iuuenes, tantarum in munere laudum,
Cingite fronde comas, & pocula porgite dextris,
Communemq; vocate Deum, & date vina volentes.

Ritus Iudæorum in sacrificio agni paschalis. Vide & Gyraldum de Dijs Gentium in fine operis. Idem Iudæos fecisse in sacrificio agni paschalis docent Ritualia antiqua Hebræorum: scilicet peracta cœna paterfamilias accipiebat tortam azymã, eamq; frangebat in tot partes, quot erant discumbentes, sicque diuisam singulis porrigebat, dicens: *Iste est panis ærumnæ, quem comederunt patres nostri in terra Ægypti: quisquis esurit, accedat, & peragat pascha.* Deinde ipse poculum accipiebat, & benedicebat, dicens: *Benedictus es Domine, qui fructum vitis creasti,* &c. Sicque illud gustabat, gustatum dabat proximo, ille dabat vicino suo, & sic deinceps, donec per omnes circumferretur.

Cur ante institutionem Eucharistiæ Christus cœnauerit. Horum morem Christus hic sequitur instituens Eucharistiam, idque vt hoc quasi vltimum vale, ac testamentum, atque extremæ charitatis suæ symbolum & demonstrationem discipulis & nobis daret, vtque typus agni præiret veritatem Eucharistiæ. Atque hæc est causa cur priùs Christus cœnauerit, & postea vltimo loco celebrauerit & instituerit Eucharistiam. Iam autem (vt superiùs dixi) ob reuerentiam tanti Sacramenti ex Apostolica traditione nonnisi à ieiunis sumitur Eucharistia.

Sanguis Christi est nouum testamentum, quo sensu. Hic calix novum testamentum est in meo sangvine] q.d. Hic calix est instrumentum authenticum, & quasi charta, in qua scriptum & consignatum est nouum testamentum, id est, sancitum est nouum fœdus, nouaque promissio diuina, & vltima voluntas mea consignata est, de æterna hæreditate vobis danda, si mihi credatis & obediatis: scriptum est, inquam, non literis atramenti, sed in sanguine meo, quem continet hic calix, sicut charta continet scripturam testamenti.

Dices, Matth. & Marc. habent, *Hic est sanguis testamenti*; quomodo ergo Paulus ait, *Hic calix*, id est sanguis in calice contentus, *est testamentum*.

Dupliciter sumitur testamentũ. Resp. *Testamentum* dupliciter sumitur. Primò, pro vltima voluntate testatoris: sic Matthæus & Marcus vocant *sanguinem testamenti*, id est sanguinem, quo confirmata est vltima voluntas Christi.

Secundò, *testamentum* significat scripturã, vel instrumentum huius vltimæ voluntatis, sic sumit hic Paulus, ideoq; ipsum sanguinem vocat *testamentũ*.

Alludit Christus ad fœdus Mosis cum Deo. Nota. Alludit hic Christus ad fœdus Moysis inter Deum & populum, sancitum sanguine victimarum Exodi 24. quod allegoricè hoc fœdus Christi sanguine sancitum significabat.

Exodi 24. Pro quo Nota Secundò. Solebant veteres fœdera victimis & sanguine sancire. Vnde Liuius l.1. *Formula feriendi fœderis apud Romanos.* loquens de fœdere inter Romanos & Albanos inito: *Positis*, inquit, *fœderis legibus aiebat fecialis, Populus Romanus prior, non deficiet: si prior defexit, publico consilio, dolo malo, tu illo die Iupiter, populum Romanum sic ferito, vt ego hunc porcum hodie feriam; tantoq; magis ferito, quanto magis potes pollesq;, & mox porcum saxo silice percussit.* Et Virgilius lib.8. Æneid. de Romulo & Tatio:

Armati Iouis ante aram, paterasq; tenentes,
Stabant, & cæsa iungebant fœdera porca.

Vnde dictum sit fœdus. Vnde & putant nonnulli fœdus dictum à fœdo, scilicet animali, putà porco, qui in fœdere mactabatur, indeque phrasim manasse, qua, fœdus ferire, percutere, icere dicimus. Idem & multò antè inter fideles & veri Dei cultores vsu receptum fuit. Hinc *Fœdus Dei cum Abraham.* Genes. 15. v. 9. 10. 17. Dominus in signum & confirmationem fœderis cum Abraham initi iussit immolari bouem, arietem & capram, diuidique per medium: quo facto lampas Deum significans per medias diuisiones pertransijt, indicans ita diuidendum fore, qui fœdus rumperet. Vide Ieremiam c. 34. v. 18. vnde בְּרִית *berit*, id est fœdus, hebraicè plerique à בָּתַר *batar*, id est diuidere, per metathesin deducunt. Hinc Cyrill. l. 10. contra Iulian. sub finem, ex Sophocle docet apud posteriores id seruatum, scilicet vt euntes per medium ignem, & ferrum manibus ferentes facerent iuramenta. Idem factum in fœdere Dei cum Mose & Iudæis, Exodi 24. Sanguis enim victimarum diuisus est, vt significaretur eum, qui pactum violaret, simili modo sanguine suo violatam fœderis fidem luiturum, quia verò pactum feriebatur inter Deum & populum, oportebat vt tam Deus, quàm Israel sanguinem diuiderent, eoq; aspergerentur, & cùm Deus sit incorporeus, vt sanguine adspergi non possit, hinc altare sacrificiorum eius vice sanguine tinctũ fuit. *Quare sanguis victimarum, diuidebatur in fœdere?*

Nouum fœdus Christus suo sanguine sancinit. Simili modo Christus Dominus nouum fœdus & testamentum sanciuit seipso, & sanguine suo, quasi victima & sanguine victimæ fœderalis; præsertim quia hac victima & sanguine promeruit nobis redemptionem, gratiam, hæreditatem, & omnia bona, quæ in hoc fœdere suo nobis promisit, ad Hebr. c. 9. v. 15. & sequ. Idque expressit hic in institutione Eucharistiæ, dicens: *Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine*, id est, vt S. Matth. clariùs explicat, *Hic est sanguis noui testamenti*. Vnde contra Sacramentarios validum pro veritate corporis Christi intorqueas argumentum: si enim verò sanguine sancitum est fœdus nouum, isq; intelligitur cùm dicitur Exodi 24. v. 8. *Hic est sanguis fœderis, quod pepigit Dominus vobiscum*; vtique & vero sanguine sancitum est fœdus nouum, isque intelligitur cùm dicitur, *Hic est sanguis noui testamenti*, hic enim vetus, noui & veri erat typus, ad quem certum est Christum hic respexisse.

Obiectio soluitur. Dices, Christus vocat *sanguinem noui testamenti*, non fœderis, vti suum vocat Moses Exodi 24. ergo dissimilis est hæc sanguinis lustratio.

Respondeo, *testamentum* dupliciter accipi. Primò, speciatim pro vltima testatoris voluntate, vel eius instrumento authentico, quæ quando conditionata est, promissio illius fœderis vel pacti rationem induit: imò licet absoluta voluntas sit, semper tamen mutuam inuoluit obligationem, testatoris quidem ad dandam hereditatem, heredis verò ad debita, voluntatem, & onera testatoris subeunda. *In testamento semper est mutua obligatio.* Quia ergo testamentum vltimam voluntatem, quæ quasi pactum quoddam maximum & firmissimum est, continet & significat; hinc Secundò, extensâ eius significatione, accipitur *testamentum* pro quouis pacto, promissione, fœdere, vt docet S. Hieron. in 2. Malachiæ, & Innoc. c. *Cùm Martha*, de celebrat. Miss. & S. August. libr. Locutionum in Genes. locut. 94. Sic Græcum διαθήκη, quod speciatim *testamẽtum* significat, aliquando pactum signi- *Aliquando testamentũ significat fœdum.*

 ficat

ficat & promissioné, vti probat Budæus: & apertè A pro fœdere accipitur Genes. 9. 13. psalm. 54. 21. Psal. 88. v. 4. 29. 35. ps. 105. 45. Hinc factum est, vt Hebræum בְּרִית *berit*, quod propriè fœdus significat, passim & hic & alibi Septua. vertant διαθήκην, testamentum, vt & S. Hier Zachar. 9. v. 1. quasi idem sint בְּרִית *berit*, διαθήκη, testamentum, fœdus & pactum. Sic ps. 82. 6. dicitur: *Aduersum te testamentum disposuerunt* (id est fœdus inierunt) *tabernacula Idumæorum, & Ismaelitæ*. 1. Macha. 1. 12. *Eamus & disponamus testamentum cum Gentibus*, id est, fœdus pangamus cum Gentibus. Psal. 77. 10. *Non custodierunt testamentum Dei*, id est pactum Dei scilicet pacti conditiones, putà leges Dei: vnde de more idipsum posteriore hemistichio explicans subdit: *Et in lege eius noluerunt ambulare; Rectè*, inquit S. Hieron. in Ierem. 32. *Testamentum appellatur pactum, quia in eo voluntas atque testatio eorum qui pactum ineunt, continetur.*

Quare pactum testamentum appellatur.

Hinc rursum factum est, vt Christus & S. Paulus Septuag. secuti, per *sanguinem testamenti* intelligant B sanguinem fœderis, siue in genere; siue maximi & arctissimi illius, quod morte testatoris obsignatur: tam enim primo, quàm secundo modo accipi potest hic *testamentum*. Primo quidem; Eucharistia enim sanguinem Christi, vt arrham nobis dat promissionis & pacti de æterna hereditate, siue fœderis de ea nobiscum initi.

Secundo verò modo, quia fœdus hoc vltima fuit voluntas Christi, adeoque fœdus testamentarium, maximum & firmissimum. Vnde & docet Apostolus, Christum testatorem morte sua testamentum hoc obsignasse. De hoc Christi fœdere plura dicam ad Hebr. 8. v. 10.

Primum argumentum probans Eucharist. esse sacrificium Vbi & quando Apostoli ordinati sint sacerdotes.

HOC FACITE] quod ego iam feci: nimirum consecrate; offerte in sacrificium, sumite, distribuite C Eucharistiam, vti ego consecraui, obtuli, sumpsi, distribui. vnde hic Apostoli ordinati sunt sacerdotes. Ita Concil. Trident. sess. 22. c. 1. ex Ecclesiæ perpetuo consensu.

Dices, Christus non dicit hic, Ego sacrificaui, vos etiam sacrificate.

Respondeo, Similiter non dixit: Ego Sacramentum institui, vos hoc Sacramentum, hanc cœnam celebrate, nec in cruce dixit: Ego me offero in sacrificium, sed reipsa hoc fecit. Sic & cõsecratio, hæc erat realis oblatio sacrificij, quia per eam, quasi realem transmutationem & transsubstantiationem in honorem Dei ponebatur & offerebatur nobilissima victima Deo, scilicet corpus Christi, idque in speciem occisi & mortui animalis; scilicet corpus separatum à sanguine, quantum est ex parte consecrationis.

Essentia sacrificij Missæ est in ipsa consecratione.

D Secundò, Eucharistiam esse sacrificium, innuit τὸ *postquam cœnauit*. q. d. Post agni sacrificium typicum instituit Christus verum & nobile Eucharistiæ sacrificium per agnum adumbratum: cumq; agnus paschalis fuerit sacrificium, & typus Eucharistiæ, vt omnes docent, sequitur & Eucharistiam esse sacrificium.

Secundum argumentũ probans Eucharist. esse sacrificium.

Tertiò, vox testamenti innuit idem Eucharistiæ sacrificium: sanguis enim quo fœdera sanciebantur, erat sanguis victimarum. Sicut ergo cùm dicitur Exodi 24. v. 8. *Hic est sãguis fœderis, quod pepigit Dominus vobiscum*, intelligitur sanguis victimarum & sacrificij, quo sancitum est fœdus vetus: ita cùm dixit Christus, *Hic est sanguis testamenti*, debet intelligi sanguis sacrificij, quo sancitum est nouum testamentum, quod per vetus fœdus, sanguinem & sacrificium fuit præfiguratum. Denique in sola Eucharistia Christus propriè & perfectè est sacerdos secundùm ordinem Melchisedec. Nam in cruce (si victimam eiusque mactationem, oblationes & sanguinis effusionem spectes) Christus non fuit sacerdos secundùm ordinem Melchisedec, sed secundùm ordinem, id est similitudinem, Aaron. Ita Patres, quos vide apud Bellarm. l. 1. de Missa, c. 6. & 12. estque hic sensus Ecclesiæ, & consensus omnium sæculorum.

Tertium.

Quartum.

Christus perfectè fuit sacerdos duplex.

Dices, Eucharistia est commemoratio sacrificij crucis: ergo non est sacrificium. Resp. Nego conseq. sic enim vetera sacrificia erant vera sacrificia, etiamsi repræsentarent sacrificium crucis. Pari modo Eucharistia est verum sacrificium, etsi fiat in commemorationem sacrificij crucis.

Obiectio soluitur.

QVOTIESCVMQVE MANDVCABITIS PANEM HVNC, ET CALICEM BIBETIS, MORTEM DOMINI ANNVNTIABITIS] tum verbo (hinc in Canone B Missæ dicitur: *Vnde & nos memores tam beatæ passionis.*) tum potiùs factis & rebus, repræsentabitis non tam vobis quàm populo mortem Christi. ita Anselm. Theophyl. Ambros. Pro *annuntiabitis*, Syrus vertit, *in memoriam reuocabitis*: Hebræum enim הַזְכִּיר *hazkir*, significat commemorare, annuntiare, concionari, prædicare. VERS. 26.

Moraliter Theophyl. *Eo*, inquit, *affectu debetis esse imbuti cùm sumitis Eucharistiam, perinde quasi in illa ipsa Christi essetis vespera, adeoq; cœna, eidemq; accumberetis thoro, & ab ipso Christo acciperetis sacrum illud: illa enim ipsa est cœna, & illam ipsam mortem annuntiamus, id est demonstramus, vsque ad secundum eius aduentum.*

Quo affectu sumenda sit Eucharistia

C Nota. Mortem suam præ vitæ suæ gestis alijs iubet Christus annuntiari, quia morte consummatum est Christi testamentum & vltima voluntas, ac redemptio nostra, & extremus Christi in nos amor, quo pro nobis mortem subijt, quorum omnium memoriale est Eucharistia.

Quare Christus maximè iubeat annuntiari mortem suam.

Tropologicè, S. Basilius in Regul. breuior. reg. 234. *Mortem Domini annuntiamus cùm morimur, peccato, viuimus Christo; seu, cùm mundus nobis crucifixus est, & nos mundo.*

Denique Nota cum S. Hippolyto, tra. de Consummat. sæculi, Chrysost. Theoph. Eucharistiæ sacrificium. & Sacramentum publicè duraturum vsq; ad secundũ Christi aduentum, & Antichristum. qui illud tollet, saltem ne publicè fiat, fierive possit, vt prædixit Daniel c. 12. v. 11. Hoc significat Paulus dũ ait: *Donec veniat*, supple, ipse Dominus gloriosus ad iudicium. Vnde, vt ait D. Thomas, patet ritum D hunc Eucharistiæ duraturum vsq; ad finem mundi.

Eucharistiæ sacrificium publicè durabit vsque ad finem sæculi & Antichristum, qui illud auferet.

QVICVMQVE MANDVCAVERIT PANEM HVNC, VEL BIBERIT CALICEM DOMINI INDIGNE: REVS ERIT CORPORIS ET SANGVINIS DOMINI] violati nimirùm, indignè sumpti & tractati, vt à Iuda & Iudæis tractatus fuit. ita Photius, Theophyl. & Chrysost. *Reus est talis*, ait Chrysost. & Theoph. *cædis Dominicæ. Ac si Dominum occidisset, & Christi sanguinem effudisset*, quod commodè & per proportionem quamdam accipit, nam absolutè maius peccatum fuit homicidium. imò deicidium Christi, quàm communio & sumptio Eucharistiæ indigna: sicut maior iniuria est regem occidere, quàm conspuere aut conspurcare. Chrysostomo consentit Ambros. in cap. 10. Hebr. *Hoc peccato*, ait, *conculcatur corpus Domini*. Et Cyprian. ser. de lapsis. VERS. 27.

Vis,

Vim infert corpori Christi qui illud indignè sumit.

Vis, inquit, *infertur corpori Domini, & ore ac manibus in Dominum delinquitur.* Vide eum, & optimè id tractantem Basil. serm. 2. de baptismo c, 3. Sicut enim regi grauem iniuriam facit, qui eius mensæ accumbit, retinens hostilitatem contra eum in animo: sic & qui cum peccato mortali accumbit mésæ Christi: & longè magis, quia ipsum Christum manducat, & in corde hostili recipit.

Nota τὸ *vel biberit*: ergo sufficit altera species in communicando & manducando S. Eucharistiam.

Egregiè hic capitur Caluinus, & cogitur venerari imagines.

Secundò, hinc patet, in Eucharistia verum esse Christi corpus, non enim de nudo signo verum est, quòd qui illud indignè sumit, reus erit corporis & sanguinis Domini. Adde, si cum Caluino dicas eum qui indignè communicat, reum esse corporis Domini, non quia illud in se; sed quia eius imaginem scilicet Eucharistiam, violauit: inde saltem sequitur, imagines (qualem aiunt esse Eucharistiam) esse venerandas. & iconoclastas qui eas violant, reos esse corporis & sanguinis, tum Christi, tum Sanctorum: quomodo ergo Caluinus cum suis eas frangere & temerare audet?

VERS. 28. PROBET AVTEM SEIPSVM HOMO, ET SIC DE PANE ILLO EDAT] *Probet*, hoc est, se examinet, num aptus sit, & dignè dispositus ad tanta mysteria: atque ad ea decenter & congruè se purget, & præparet, non vt examinet an habeat fidem, (vt vult Caluinus: illam enim præsupponitur habere; loquitur enim Apostolus de fidelibus Corinthijs: & secundùm Caluinum quisque certissimus est, & fide diuina credere debet se habere hanc fidem. vt secundùm Caluinum examine non sit opus) sed an sibi sit conscius alicuius peccati, maximè mortalis, v. g. ebrietatis ac superbiæ, vt dixit v. 21. illudque purget contritione & confessione. Hanc enim confessionis probationem ex iure diuino, seu Christi institutione requirere & intelligere Apostolum docet Concil. Trident. sess. 13. can. 7. Idem MCC. annis ante Concil. Trident, docuit S. Leo epist. 91. ad Theodor. Foroiul. & Cyprian. serm. de lapsis. Deinde *probet se* ita, vt venialia peccata, eorumque radices serio proposito, & pia ad Deum oratione euellere conetur. ita Chrysost. & Ambros. Hinc Christus post cœnam agni & communem, ante Eucharistiam, lauit pedes discipulorum; etiam Iudæ, vt significaret qua puritate ad tanta mysteria accedendum sit, Ioan. 13.

Quomodo homo debeat se probare ante sanctam communionem.

Ad hanc probationem stimulus acer est, si seriò cogitetur id, quod ait S. Gregorius l. 4. Dialog. 58. *Hæc singulariter victima ab æterno interitu animam saluat, quæ illam nobis mortem Vnigeniti per mysterium reparat, qui licet resurgens à mortuis iam non moritur, & mors ei vltrà non dominabitur; tamen in semetipso immortaliter atq; incorruptibiliter viuens pro nobis iterum in hoc mysterio sacræ oblationis immolatur.* Et paulò inferiùs: *Qui enim fidelium habere dubium possit, in ipsa immolationis hora ad sacerdotis vocem cælos aperiri, in illo Iesu Christi mysterio angelorum choros adesse, summis ima sociari, terrena cælestibus iungi, vnum quoque ex visibilibus atq; inuisibilibus fieri.* Vnde mox c. 59. subdit: *Sed necesse est, vt, cùm hæc agimus, nosmetipsos Deo in cordis contritione mactemus quia qui passionis Dominicæ mysteria celebramus, debemus imitari quæ agimus. Tunc enim verè pro nobis hostia erit Deo, cùm nosipsos hostiam fecerimus.*

Cogitetur & istud nostri Thomæ Theodidacti l. 4. de Imitat. Christi c. 2. *Ita magnum, nouum & iucundum tibi videri debet, cùm celebras, aut Missã audis, ac si eodem die Christus primùm in vterum Virginis descendens homo factus esset, aut in cruce pendens pro salute hominum pateretur & moreretur.* Hoc cogitabat, hoc faciebat S. Cassius Narniensis Episc. *Cui*, vt scribit S. Greg. homil. 37. in Euang. *mos erat quotidianas Deo hostias offerre, cumq; ad horam sacrificij venisset, velut totus in lacrymas defluens, semetipsum cum magna cordis contritione mactabat.* Vnde à Domino audire meruit: *Age quod agis, operare quod operaris: non cesset pes tuus, non cesset manus tua: natali Apostolorum venies ad me, & retribuam tibi mercedem tuam.* Mortuus ergo in festo S. Petri & Pauli, euolauit in cælum. Ita & S. Gregor. quotidie Missam magna cordis compunctione & præparatione celebrabat: cumq; quadam vice comperisset quemdam pauperem in loco semoto mortuum esse repertum, Missa per aliquot dies abstinuit, deditq; se lamentis vt expiaret culpam, quasi sua negligentia pauper ille fame mortuus esset; cùm tamen ipsius charitas & sollicitudo esset tanta, vt omnibus pauperibus non tantum Romæ, sed & totius penè Italiæ de necessarijs vitæ prouideret. Ita & S. Thomas de Aquino, etiam moriturus, per vberes lacrymas ad S. Synaxim se comparabat.

VERS. 29. QVI ENIM MANDVCAT ET BIBIT INDIGNE, IVDICIVM SIBI MANDVCAT ET BIBIT, id est damnationem, ait Chrys. NON DIIVDICANS CORPVS DOMINI] sed eo tamquam promiscuo, communi & indifferenti cibo vtens. ita Photius & Ansel. Nam, vt ait S. Iustinus in orat. ad Antonin. Pium Imper. *Nos Christiani Eucharistiam non vt communem cibum sumimus, sed credimus, quòd, sicuti per verbum Dei, Dei Filius factus est homo, ita per verba consecrationis in Eucharistia fiat & sit caro & sanguis Christi.* Quocirca S. Franciscus scribens ad sacerdotes Ordinis sui, vt habetur to. 5. Biblioth. SS. Patrum in fine: *Audite*, inquit, *fratres mei, si B. Virgo honorificatur (vt par est) quæ ipsum portauit in sanctissimo vtero suo: si B. Ioannes Baptista contremuit, & non audebat tangere Domini verticem: si sepulchrum, in quo per aliquod tempus iacuit, sic veneratur; quantum debet sanctus, iustus & dignus, qui non iam moriturum, sed in æternum victurum & glorificatum, in quem desiderant angeli prospicere, contrectat manibus, corde & ore sumit, & alijs ad sumendum præbet, percelli & contremiscere?* Et mox: *Magna & miseranda infirmitas, quando ipsum sic præsentem habetis, & aliquid aliud in toto mundo curatis. Totus homo paueat: totus mundus contremiscat, & cælum exultet: quando super altare in manibus sacerdotis est Christus filius Dei viui.*

VERS. 30. IDEO INTER VOS MVLTI INFIRMI] Sic hodie, ait Ansel. multi post pascha varijs morbis corripiuntur, quia indignè corpus Domini acceperunt.

Quam pœnas incurrant indignè communicantes.

ET DORMIVNT MVLTI] præmaturè moriuntur, vel potiùs mortui sunt (ob indignè, & sine probatione sumptam Eucharistiam) & in morte quiescunt: hi enim propriè dormire dicuntur. Sic Anselm. & Chrysost. Imò ob hoc peccatum vexabantur à dæmone, testis est S. Chrys. in 1. ad Timoth. homil. 5. Exempla habet S. Cyprianus serm. de lapsis; scilicet quidam qui gustarat idolothyta, postea Eucharistiam, obmutuit: alius linguam discerpsit: puella gustatis idolothytis reuomuit Eucharistiam. Hinc notat prudenter & piè Franc. Suarez, linguam sacerdoti, & communicaturo maximè esse custodiendam; quia lingua primum est membrum, quod Christum recipit, & quasi vehiculum illius in stomachum.

Lingua maximè sacerdoti custodienda.

VERS. 31. *Iudicare, triplex.* QVOD SI NOSMETIPSOS DIIVDICAREMVS] *Diiudicaremus*, id est Primò, puniremus, ita Latini. Secundò, condemnaremus, ita Græci. Tertiò, probaremus examinaremus, discuteremus, vt si quid peccati inueniamus, illud contritione & confessione expiemus; vt iussit v. 28. ita Caietanus & Gagneius. Hoc tertium est aptissimum: nam hoc est propriè διακρίνειν, diiudicare.

NON VTIQVE IVDICAREMVR non iudicio diuino puniremur. Græcè εἰ γὰρ ἑαυτοὺς διεκρίνομεν, οὐκ ἂν ἐκρινόμεθα, *si nos ipsos iudicassemus; non* vtiq; *iudicati*, id est per iudiciū Dei morbis & morte, vt dixit v. 30. puniti, *fuissemus*. ita Erasmus, Vatablus & alij. Verè S. Aug. in Sententijs, sentent. 210. *Peccata*, ait, *siue parua siue magna, impunita esse non possunt, quia aut homine pœnitente, aut in iudicio Deo iudicante plectuntur. Cessat autem vindicta diuina, si conuersio præcurrat humana. Amat enim Deus confitentibus parcere, & eos qui semetipsos iudicant, non iudicare.*

VERS. 32. DVM IVDICAMVR AVTEM (dum scilicet punimur in præsenti vita per morbos & mortem) A DOMINO CORRIPIMVR, VT NON CVM HOC MVNDO, id est, cum infidelibus & peccatoribus mundi, DAMNEMVR] sed vt hac Dei castigatione admoniti, per pœnitentiam peccatum hoc indignæ communionis expiemus, itaque saluemur. Ita S Aug. in Sententijs n. 274. *Quando*, ait: *corripit Deus genus humanum, & flagellis piæ castigationis exagitat, exercet ante iudicium disciplinam, & plerumque diligit quem flagellat, nolens inuenire quem damnet.*

VERS. 33. ITAQVE FRATRES MEI, CVM CONVENITIS AD
VERS. 34. MANDVCANDVM, INVICEM EXPECTATE. SI QVIS ESVRIT, DOMI MANDVCET] Nota. Iubet hîc Apostolus, vt post synaxim, inuicem omnes expectent pro agape celebranda: vel potiùs, vt dixi v. 21. vt inuicem expectent pro cœna præuia synaxi; vt scilicet ante synaxim simul ad cœnam hanc omnes conueniant communi charitate & concordia, in eaque modestè & sobriè sese reficiant, vt non indignè, scilicet in ebrietate & discordia, accedant deinde ad corpus Domini sumendum. Si quis commune hoc prandium, vel potiùs cœnam, expectare non possit, iubet Apostolus vt egrediatur potiùs domum, ibique comedat. Ad ruborem eorum hoc dicit. ita Theophyl. Oecum. Chrysost.

Communicaturi toto die olim ieiunabant. Hinc deducitur moris tum fuisse, vt communicaturi toto eo die ieiunarent vsq; ad cœnam communem; ideo enim esurientes ad eam venisse ait Apostolus. Aliter Anselm. Si, inquit, non potest quis expectare sanctam synaxim ieiunus, domi manducet, sed ita vt postea non communicet in ecclesia. Verùm prior sensus genuinus est.

VT NON IN IVDICIVM, putà in condemnationem, ob superbiam, gulam, ebrietatem, inobedientiam, CONVENIATIS.

CETERA AVTEM CVM VENERO, DISPONAM] A *Cetera*, nimirum quæ spectant ad dignam & honestam Eucharistiæ celebrationem. Est hic locus illustris pro traditionibus Ecclesiasticis. Vide S. Aug. epist. 118. *Talis*, ait Aug. *traditio est, vt Eucharistia sumatur a ieiunis, cùm tamen Christus post cœnam eam instituerit.* Rursum, vt vino aqua immisceatur. ita S. Cyprian, epist. 63. ad Cæcilianum. Rursum vt Missa pro viuis & defunctis offeratur, idque tali ritu, ornatu sacerdotis, altaris, &c. *Locus egregius pro traditionibus.*

Vetus ritus Christianorum in communicando dignus & notandus. Nota, olim hoc ritu Christianos communicasse. Primò, ieiunabant vsque ad cœnam Dominicam, vt colligitur. v. 34. *Si quis esurit, domi manducet.* Secundò, populus panē & vinum offerebat in ecclesia certo loco Diaconis; hi ferebant ad altare, communicaturis apponebantur tabellæ, quasi mensulæ, vti hodie ad mensam linteo stratam communicat populus. Ante communionem clamabat præco: *Sancta sanctis*. tum sacerdos dabat dicēs: *Corpus Christi*. Respondebat accipiens: *Amen*. Illud autem accipiebāt B nō ore, sed manu. viri nuda dextera superposita sinistræ per modum crucis: vnde & manus antè lauabant; feminæ verò manu velata mundo linteo, quod Dominicale vocabatur: vt iubet Concil. Altisiodorense, can. 36. *Non licet*, inquit Concil. *mulieri nuda manu Eucharistiā sumere.* Et can. 39. *Vnaquaque mulier, quando cōmunicat, Dominicale suum habeat. Quòd si non habuerit, vsque in alium diem Dominicum non communicet.* Et Cyrillus Hierosol. catachesi 5. mystagog. *accedens autem ad communionem*, inquit, *non expansis manuum volis accede, neq; cum disiunctis digitis, sed sinistrā veluti sedem quamdam subijcias dexteræ, quæ tantum Regem susceptura est, & concaua manu suscipe corpus Christi, dicens: Amen.* Quinimò idipsum sanxit VI. Synodus Constantinop. can. 101. quæ sic habet: *Si quis immaculati corporis, in synaxis tempore esse particeps voluerit, etiam antequam eius fiat communio, manus in crucis formam figurans sic accedat, & gratiæ communionem accipiat: eos enim qui ex auro, C vel alia materia, quadam loco manus receptacula efficiunt, & per ipsa immaculatam communionem recipiunt, minimè admittimus: vt qui inanimatam materiam Dei imagini præferant.* Deinde quisque manu sua acceptam Eucharistiam, in os ingerebat, scilicet sub vna specie panis, eamq; quotidie ieiuni sumebant. Tempore S. Cypriani sumebant quoque Eucharistiam sub specie vini, vt in persecutionibus per susceptionem sanguinis Christi magis animarentur ad martyrium, & sanguinis effusionem pro Christo. Vnde & S. Cyprianus ep. 56. ad Thibaritanos: *Grauior*, inquit, *nunc & ferocior pugna imminet, ad quam virtute incorrupta, & fide robusta parare se debent milites Christi, considerantes idcirco se quotidie calicem sanguinis Christi bibere, vt possint & ipsi propter Christum sanguinem fundere:* quia, vt ait S. Chrysost. *quasi leones ignem spirantes ab illa mensa recedimus, facti dæmonibus terribiles.* *Quid fuerit Dominicale.* *Quo tempore & quare Eucharistia sumebatur sub specie vini.*

CAPVT DVODECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

TRansit Apostolus, & tribus seqq. capitibus disputat de gratijs tum gratis datis, tum gratū facientibus. Hoc capite docet. Primò gratias gratis datas variè à Spiritu sancto distribui.

Secundò. v. 12. ad hoc vtitur, exemplo corporis humani, quod licet vnum sit, multa tamē & varia habet membra: indeq; concludit. quemlibet in Ecclesia suo gradu & gratia contentū, debere illo fungi & vti ad commune bonū; vt quasi membra inuicem se omnes iuuent & foueant.

Hinc

Hinc Tertiò, v.28. asserit Christum prouidisse Ecclesiæ de variis hominum statibus, vt alij sint Apostoli, alij Prophetæ, alij Doctores, &c.

1. DE spiritualibus autem, nolo vos ignorare fratres. 2. Scitis quoniam cùm
Gentes essetis, ad simulacra muta prout ducebamini euntes. 3. Ideo notum
vobis facio, quòd nemo in Spiritu Dei loquens, dicit anathema Iesu. Et nemo potest
dicere, Dominus Iesus, nisi in Spiritu sancto. 4. Diuisiones verò gratiarum sunt, idem
autem Spiritus: 5. Et diuisiones ministrationum sunt, idem autem Dominus: 6. Et
diuisiones operationum sunt, idem verò Deus, qui operatur omnia in omnibus. 7. V-
nicuique autem datur manifestatio Spiritus ad vtilitatem. 8. Alij quidem per Spi-
ritum datur sermo sapientiæ: alij autem sermo scientiæ secundùm eumdem Spiritum:
9. alteri fides in eodem Spiritu: alij gratia sanitatum in vno Spiritu: 10. alij opera-
tio virtutum, alij prophetia, alij discretio spirituum, alij genera linguarum, alij inter-
pretatio sermonum. 11. Hæc autem omnia operatur vnus atque idem Spiritus, diui-
dens singulis prout vult. 12. Sicut enim corpus vnum est, & membra habet multa,
omnia autem membra corporis cùm sint multa, vnum tamen corpus sunt: ita & Chri-
stus. 13. Etenim in vno Spiritu omnes nos in vnum corpus baptizati sumus, siue Iu-
dæi, siue Gentiles, siue serui, siue liberi: & omnes in vno Spiritu potati sumus. 14. Nam
& corpus non est vnum membrum, sed multa: 15. Si dixerit pes: Quoniam non sum
manus, non sum de corpore: num ideo non est de corpore? 16. Et si dixerit auris:
Quoniam non sum oculus, non sum de corpore: num ideo non est de corpore? 17. Si
totum corpus oculus: vbi auditus? Si totum auditus, vbi odoratus? 18. Nunc autem
posuit Deus membra, vnumquodque eorum in corpore sicut voluit. 19. Quòd si es-
sent omnia vnum membrum, vbi corpus? 20. Nunc autem multa quidem membra,
vnum autem corpus. 21. Non potest autem oculus dicere manui: Opera tua non in-
digeo: aut iterum caput pedibus: Non estis mihi necessarij. 22. Sed multò magis quæ
videntur membra corporis infirmiora esse, necessariora sunt. 23. & quæ putamus
ignobiliora membra esse corporis, his honorem abundantiorem circumdamus: & quæ
inhonesta sunt nostra, abundantiorem honestatem habent. 24. Honesta autem no-
stra nullius egent: sed Deus temperauit corpus, ei, cui deerat, abundantiorem tribuen-
do honorem, 25. vt non sit schisma in corpore, sed idipsum pro inuicem solicita sint
membra. 26. Et si quid patitur vnum membrum, compatiuntur omnia membra: siue
gloriatur vnum membrum, congaudent omnia membra. 27. Vos autem estis corpus
Christi & membra de membro. 28. Et quosdam quidem posuit Deus in Ecclesia pri-
mùm Apostolos, secundò Prophetas, tertiò Doctores, deinde virtutes, exinde gratias
curationum, opitulationes, gubernationes, genera linguarum, interpretationes sermonũ.
29. Numquid omnes Apostoli? numquid omnes Prophetæ? numquid omnes Docto-
res? 30. numquid omnes virtutes? numquid omnes gratiam habent curationum?
numquid omnes linguis loquuntur? numquid omnes interpretantur? 31. Æmulami-
ni autem charismata meliora. Et adhuc excellentiorem viam vobis demonstro,

AGit hîc Paulus de gratijs gratis datis, vt prophetia, dono linguarum, gratia curationum, &c. hæc enim fidelibus initio Ecclesiæ affatim à Spiritu sancto donabantur, vt donata sunt Apostolis in Pentecoste. Occasio agendi de ijs erat, quia Corinthij de his donis se iactabant, alij illis inordinatè vtebantur, alij dolebant, quòd ea non acceperant, quæ alijs data erant. Docet ergo Apostolus, quæ, quales, quantæ sint istæ gratiæ, & quomodo ijs vti quisque debeat.

VERS. 1. DE SPIRITVALIBVS, donis scilicet Spiritus sancti, NOLO VOS IGNORARE FRATRES] sed doceo vos ea quæ hic subtexo. ita Anselm.

VERS. 2. SCITIS QVONIAM CVM GENTES ESSETIS, AD SIMVLACRA MVTA PROVT (ceu quædam mancipia) DVCEBAMINI (à consuetudine, institutione maiorum, & sacrificulorum, atque à dæmonis impulsu) EVNTES] id est ibatis. Græcè, ἀπαγόμενοι, *abducti*, id est abducebamini. Ponitur hic de more Hebræorum participium pro verbo, scilicet præterito imperfecto, iuxta can. 29. Sic Rom. 12. 11, *Spiritu*, inquit, *feruentes*, id est feruete: *Domino seruientes*, id est seruite: *spe gaudentes*, id est gaudete, &c. ita S. Chrys. q.d. Mementote, ô Corinthij, quòd, cùm Gentiles essetis, colebatis idola, id est lapides & saxa muta, quæ nihil habent spiritus, sensus, loquelæ, vigoris, aut virtutis, & multò minùs suis cultoribus illa communicare possunt. Iam verò facti Christiani colatis Deum, qui est purus spiritus, plenus omni gratia & sapientia, quique hæc ipsa spiritalia sua dona abunde in vos effudit, vti experimini: agnoscite ergo gratiam à Christo vobis factam, agnoscite mutationem vestram, agnoscite & colite horum omnium auctorem Christum, & Spiritum sanctum. Patet ex eo quod sequitur:

Hortatur Corinthios ad gratiarū actionem pro christianismo.

VERS. 7. IDEO NOTVM VOBIS FACIO, QVOD NEMO IN SPIRITV DEI LOQVENS, DICIT ANATHEMA IESV] Nota. τὸ *ideo* deducit hunc versum ex præcedenti, eiusque finem & scopum indicat & explet, q.d. Ideò renouaui vobis memoriam vestri gentilismi & vestrorum idolorum mutorum, vt nimirum

rum cognoscatis,& dignè ponderetis,æstimetisque A vocationem vestram ex gentilismo, vbi simulacra muta inuocabatis,& gratiam Spiritus sancti,quam adeptis estis in christianismo, vbi non idola muta, sed Christum & Spiritum sanctum aditis & inuocatis,ab eoque dona linguarum,aliaque recipitis,vt sciatis fœcundum & facundum esse Spiritum sanctum, præ mutis idolis, qui vos facit tam disertos, tam sapientes,tam diuinos; agnoscite ergo Spiritus sancti potentiam, vt non contendatis amplius, vti soletis,de gratijs gratis, cùm omnia habeatis à Spiritu sancto, quia sua dona distribuit, prout vult & qui minora accepit,non doleat; & qui maiora,non superbiat. ita Chrys.

Quantum beneficium sit esse Christianum.

Nemo in Spiritu Dei (per Spiritum,vel habens Spiritum Dei) loquens, dicit anathema Iesu] id est, maledicit Iesu, execratur Iesum. Græcè enim est accusatiuus, λέγει ἀνάθεμα Ἰησοῦν, B id est, vt Syrus, *dicit anathema esse Iesum*, ita legit quoque Hilarius & Tertull.) Sed potiùs talis Iesum agnoscit & inuocat,quasi auctorem gratiæ,salutis,omniumque donorum spiritualium, hoc enim per miosim intelligendum relinquit Paulus.

Nota. Hæc Corinthijs dicit & inculcat Paulus, partim propter Iudæos,qui etiam hodie perhibentur in synagogis suis dicere. *Horma*, id est anathema, Iesu & Christianis, ait Caietan. partim & potiùs propter Gentiles, inter quos viuebant Corinthij; hi enim & horum vates,sacerdotes præsertim maledicebant Iesu. imò hoc signo explorabant Gentiles, maximè Præsides, an quis esset Christianus,nec ne;iubebant enim maledicere Christo, vti iussisse se fatetur Plinius epistol. ad Traianum: *Propositus*,ait, *est libellus multorum nomina continens* C (qui accusabantur quòd essent Christiani) *qui negant se esse Christianos, aut fuisse, cùm præsente me deos appellarent, & imagini tuæ (quam propter hoc iusseram cum simulacris nominum adferri) thure ac vino supplicarent: præterea maledicerent Christo. quorum nihil cogi posse dicuntur,qui sunt reuera Christiani.ergo dimittendos putaui. alij se Christianos fuisse dixerunt, sed esse desijsse. hi omnes imaginem tuam, & deorum simulacra venerati sunt, & Christo maledixerunt.* ita Plinius.

Iudæi dicūt anathema Iesu.

Iubebantur olim Christiani ante Præsides maledicere Christo.

Nemo potest dicere Dominus Iesus nisi in Spiritu sancto] Pro *Dominus Iesus*,græcè est κύριον Ἰησοῦν, *Dominum Iesum*, ita Syrus, Ambros. Hilarius li. 2. de Trinit. Prosper 2. de Vocat. Gent. 2. Origen. homil. 17. in Genes. Opponit enim Apostolus hæc duo, dicere anathema Iesum, & dicere D Dominum Iesum, id est agnoscere, credere, inuocare,& prædicare nomen Domini Iesu,eiusque fidem profiteri, scilicet Iesum esse Dominum nostrum,vt vertit Syrus,profiteri, inquam,& inuocare,vti oportet,& vti proficuum est ad salutem,hoc facere nemo potest,*nisi in Spiritu sancto*, id est, nisi per Spiritum sanctum: fides enim, spes, & oratio sunt dona Spiritus sancti.

Nota. Non negat hic Paulus,infideles, cum solo concursu Dei generali, posse proferre nomen Iesu, aut de eo habere cogitationem aliquo modo bonam, sed tantùm, neminem absque gratia Christi & Spiritus sancti, posse per veram fidem, & pium affectum seriò & ex corde, inuocare Dominum Iesum, illumque confiteri esse Dominum & Redemptorem nostrum; aut etiam dicere in corde suo, & cogitare aliquid de eo, quod in suo gradu & ordine,ad remissionem peccatorum, gratiam

Quomodo nemo possit dicere Iesus, nisi ex Spiritu sancto.

& finem supernaturalem, id est ad beatitudinem, conferat & disponat. ita Anselm. & Ambr. Et pater, quia loquitur Corinthijs fidelibus, eorumque fastum, quo in donis & gratijs suis superbiebant, reprimit ex eo quod fidem Christi omniaque dona non à se habeant,sed à Spiritu sancto. q.d. Hæc dona adeò non sunt vestra, sed Spiritus sancti, vt nec Iesum agnoscere & inuocare ex vobismetipsis possitis: sed agnitio hæc & inuocatio fit Spiritus sancti donum.

Diuisiones vero gratiarum sunt] gratiæ diuisæ sunt per Ecclesiam, hæc vni,illa alteri datur & diuiditur. Hæ enim Hebræis vocantur מַחְלְקוֹת *machlecot*,id est diuisiones. Vers. 4.

Idem autem Spiritus] scilicet est gratias has distribuens.

Et diuisiones ministrationum (græcè διακονιῶν, *ministeriorum*) sunt] q.d. Ministeria sacra variè distributa sunt per Ecclesiam. Vers. 5.

Idem autem Dominus] scilicet Iesus Christus est,à quo vt Deo,& per quem vt hominem illa accipimus,quique variè ministeria sua distribuit,vt ei variè à varijs ministretur. ita Anselm.

Et diuisiones operationum sunt, idem vero Deus, qui operatur omnia in omnibus] Nota. Aptè Apostolus *gratias*, seu dona tribuit Spiritui sancto,seu fonti bonitatis; *ministeria* Filio, seu Domino; *operationes* Deo, scilicet Patri, quasi primo omnium principio. ita Theophyl. Anselm. & alij. Vers. 6.

Nota Secundò. *Gratia* hic intelliguntur gratis datæ; *ministeria* sunt officia ministrandi Ecclesiæ,vt episcopatus,diaconatus, præfectura & cura pauperum; *operationes* sunt miracula, vt expulsio dæmonum, sanatio ægrorum, resuscitatio mortuorum: hæc enim propriissimè dicuntur ἐνεργήματα, &c. vt v. 10. se explicans addit, ἐνεργήματα δυνάμεων. quod Erasmus vertit, *efficacia potentiarum*; Noster, *operatio virtutum*. Nam δύναμις est potentia, virtus,facultas, ἐνέργεια verò actio; ἐνέργημα opus,vt ex analogia linguæ Græcæ liquet, & ipse Paulus declarat,dum subdit, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν, *qui operatur omnia in omnibus*. ita Maldonat. in Notis manuscr.

Quænam hic sint gratiæ, quæ ministeria, quæ operationes. Prima sententia. Quid ἐνεργήματα.

Verùm pleniùs & apertiùs dicemus Apostolum omnes gratias gratis datas vocare. Primò, *gratias*, quia gratis dantur. Secundò, easdem vocare *ministrationes*,vel ministeria,quia per eas quisque ministrabat Ecclesiæ. Tertiò, illas ipsas vocare *operationes*,græcè ἐνεργήματα, q.d. Efficacias: quia per illas mirificam vim accipiebant fideles à Spiritu sancto, vt ea dicerent & facerent, quæ vim naturæ & captum hominum superant. Has ergo gratias operatur tam Spiritus sanctus, quàm Pater & Filius. Omnia enim opera ad extrà, vt loquuntur Theologi,quæ scilicet in res creatas dimanant,sunt toti Trinitati communia: eadem tamen aptè, quà operationes sunt,appropriantur Patri;quà ministrationes, Filio; quà gratiæ, Spiritui sancto,vt dixi.

Secunda & melior.

Opera ad extra toti Trinitati sunt communia.

Qui operatur omnia] Primò,operatur Deus omnia naturalia per concursum vniuersalem, concurrentibus tamen effectiuè causis secundis,vti cōtra Gabrielem Biel docent Theologi. Sic Deus operatur omnia bona naturæ & fortunæ; & quòd hic sit diues, ille pauper; Dei iudicio & voluntati tribuendum est, vt ait Chrysost. de quo vide eum in morali hom. 29.

Deus operatur omnia naturalia concurrendo effectiuè cum causis secundis.

Secun-

Secundò, per se omnia supernaturalia, præsertim gratis data.

Secundò, operatur Deus omnia supernaturalia, A tum gratum facientia; tum, quod propriè hic intendit Apostolus, gratis data, vt putà, miracula, quæcumque Sancti petunt & impetrant à Deo, vel nomine Dei fieri impetrant, Deus ad preces vel nutum eorum eadem physicè operatur propriè & per se.

Concursus Dei non prædeterminat.

Non ergo hinc sequitur, concursum Dei præcurrere & prædeterminare concursum causæ secundæ & liberi arbitrij in operibus bonis, & gratiæ gratum facientis: quia in his Deus operatur omnia per gratiam præuenientem, qua excitat voluntatem, & per gratiam cooperantem, quæ cum voluntate & libero arbitrio liberè operante, simul operatur opus bonum; sed, vt dixi, Apostolus non agit propriè de operibus gratiæ gratum facientis, sed gratis datæ, vt patet ex sequentibus.

Nota. Pro *operatur*, S. Hilarius lib. 8. de Trinitate B legit, *inoperatur*. Græcum enim ἐνεργῶν, significat intimam præsentiam, vim & efficaciam, qua Deus intimè omnia operatur, maximè miracula, & dona gratuita, de his enim agit toto cap. Paulus.

VERS. 7. VNICVIQVE AVTEM DATVR MANIFESTATIO SPIRITVS, donum scilicet Spiritus sancti, quo manifestatur ipse Spiritus sanctus, qui doni est auctor: datur inquam AD VTILITATEM] non propriam, sed totius Ecclesiæ.

VERS. 8. ALII QVIDEM DATVR SERMO SAPIENTIÆ] facultas scilicet explicandi sapientiam, id est altissima mysteria Trinitatis, incarnationis, prædestinationis vt explicat c. 13.

ALII AVTEM datur SERMO SCIENTIÆ] vt scilicet explicet quæ ad agenda, moresque pertinent. Ita *sapientiam à scientia* distinguit S. Aug. lib. 12. de Trinit. cap. 14. & 15. & sic capit *scientiam* Apo- C stolus cap. 8. Alij *scientiam* intelligunt, qua res fidei per exempla, comparationes, rationes humanas & philosophicas explicantur.

VERS. 9. ALTERI FIDES IN EODEM SPIRITV] Paulus hic *fidem* intelligit, non theologicam, quam omnes Christiani habent; sed eam quæ mater est miraculorum, quæ excellens est fides, quæq; fidem theologicam includit; estq; insuper constans fiducia in Deum, ad quiduis impetrandum, & ad miracula operandum, v. g. vt Christus ait, ad montes transferendum, patet id c. 13. v. 2. ita S. Chrysost.

Fides triplex. Prima miraculorum quando illa?

Secunda. Secundò, Ambrosius & Anselmus per *fidem* accipiunt donum intrepidè profitendi & prædicandi fidem.

Tertia. Tertiò & optimè, *fides* hic est intelligentia magna mysteriorum fidei ad ea contemplandum & D explicandum. Sic enim ad Rom. 12. 6. dicit Prophetas habere prophetiam, & debere prophetare, hoc est docere *secundùm rationem fidei*, id est, iuxta mensuram intelligentiæ rerum fidei sibi à Deo datam. Fidem ergo hic illustrem intelligit, quæ in paucissimis est, qua qui præditi sunt, facilè rebus diuinis assentiuntur, ait Maldon. in Notis manuscr. Nam fides miraculorum videtur includi in operatione virtutum, quæ sequitur v. sequ. vt inter alios rectè aduertit Toletus in Roman. 12. 6.

ALII GRATIA SANITATVM IN VNO SPIRITV] per vnum & eumdem Spiritum sanctum.

VERS. 10. ALII OPERATIO VIRTVTVM] maiorum scilicet miraculorum, quæque non corpus, & morborum curam; sed animam & quæuis alia spectant: qualia sunt excitare mortuos, dæmones eijcere, punire incredulos & impios per miraculum, vt S. Petrus Ananiam & Sapphiram miraculosa morte puniuit Act. 5. ita Chrysost. & Ambrosius, & sic distinguitur *operatio virtutum* à gratia sanitatum.

Operatio virtutum quid sit.

Discretio spirituum quid sit.

ALII DISCRETIO SPIRITVVM] cogitationum scilicet, & intentionum cordis, & consequenter actionum & sermonum, vt sciat an à naturæ, an à dæmonis, an à Dei vel angeli spiritu & instinctu proficiscantur. ita Chrysost. Ambros. Anselm. Tale donum habuit S. Hilarion. teste S. Hieronymo in eius Vita, & S. Monica apud S. Aug. l. 3. Confess. c. 11. & S. Vincentius Fererius, atque nonnulli hodie, præsertim qui animas regunt & dirigunt: estque confessarijs hoc donum perutile, & à Deo expetendum, in quantum conscientiarum plena cognitio & cura illud requirit.

Eam habuit S. Hilarion, estque confessarijs à Deo petenda.

ALII INTERPRETATIO SERMONVM] obscuriorum, maximè sacræ Scripturæ. Hinc olim in Ecclesia interpretes erant: quorum officium erat interpretari; Primò eos qui in cœtu Ecclesiæ ex dono linguarum peregrina lingua prophetabant, vel hymnos canebant; Secundò, illos qui obscura & alta mysteria afflati Spiritu sancto eructabant; Tertiò, epistolas S. Pauli & aliorum ad plebem suã missas publicè exponere; Quartò, eas vertere in alias linguas, sic multi censent S. Clementem epistolam ad Hebræos, ex Hebræo in Græcum vertisse. Hinc patet sacram Scripturam non esse claram omnibus, nec priuato cuiusuis spiritu interpretandam, vt volunt hęretici; cùm ad hoc posuerit Deus in Ecclesia interpretes.

Quod officium interpretum olim fuerit in Ecclesia.

Scriptura non est priuato cuiusque spiritu interpretanda.

Aduerte hic. Illis interpretibus iam successerunt professores linguæ Hebrææ, Græcæ, & sacræ Scripturæ.

Ex hoc cap. & sequ. Theologi acceperunt diuisionem gratiæ in gratum facientem, quæ perficit ipsum subiectum, vt sit Deo gratum, qualis est charitas, castitas, pietas, aliæq; virtutes, & gratis datam, quæ ordinatur ad perfectionem aliorum: & licet Apostolus hic tantùm nouem numeret gratias gratis datas, plures tamen esse possunt.

Plures quam nouem sunt gratiæ gratis datæ.

Vbi Nota. Verisimile est ex nouem hic ab Apostolo recensitis gratijs, quinque esse habitus permanentes, scilicet sapientiam, scientiam, fidem, genera linguarum, & interpretationes sermonum, & aliquando etiam discretionem spirituum: reliquæ quatuor non sunt habitus, sed motiones transeuntes, scilicet gratia sanitatum, operatio virtutum, prophetia, & discretio spirituum, vt rectè Bellarm. annotauit lib. 1. de Gratia c. 10.

Quinque ex his sunt habitus permanentes, reliqua quatuor sunt motiones transeuntes.

VERS. 11. DIVIDENS SINGVLIS PROVT VVLT] Pro *diuidens singulis*, græcè est, διαιροῦν ἰδίᾳ ἑκάστῳ, id est, *diuidens vnicuique* priuatim, peculiariter, *propriè*, vel potiùs *propria*, scilicet cuique dona & charismata, ita S. Hier. dialogo 1. contra Pelagian.

PROVT VVLT] non homo, vt intelligebat Origenes; sed Spiritus sanctus: ergo, ait Theophyl. Spiritus sanctus est Dominus & Deus, neque efficitur, sed efficit omnia æquè vt Pater: quia operatur omnia in omnibus vt dixit Apostolus v. 6. Operari enim omnia, quod v. 6. tribuit Patri, hic tribuit Spiritui sancto.

Hinc patet Secundo, Spiritum sanctum, vt Deum, esse liberi arbitrij, ac liberè operari.

Deum subijcere fato est eum spoliare sua diuinitate.

Tertiò, hinc refellas Abailardum, Wiclef, Caluinum, qui docent Deum non posse facere nisi id quod facit: hoc enim est tollere omnipotentiam à Deo, Deumque æquè ac hominem subijcere fato, adeoque Deum diuinitate spoliare, eamque fato con-

consignare: sic enim Deus non operaretur prout vult, sed prout voluerit fatum, rebus omnibus ipsique Deo dominans.

VERS. 12. SICVT ENIM CORPVS (naturale & animale, putà hominis) VNVM EST, ET MEMBRA HABET MVLTA; OMNIA AVTEM MEMBRA CORPORIS CVM SINT MVLTA, VNVM TAMEN CORPVS SVNT: ITA ET CHRISTVS] vnum scilicet corpus habet, putà Ecclesiam, cuius varia sunt membra, & ipse est caput. Vtitur enim Apostolus sæpè eclipsi, & multa subaudit, vt dixi can. 38.

Sed obijcit S. August. lib. 1. de Peccat. meritis c. 31. si hoc vellet Apostolus, tunc dicere debuisset: *Ita & Christi*, potiùs quàm, *Christus*: Christi, scilicet corpus, id est Ecclesia, multa habet membra.

Error Fabri Stabulensis, Christi corpus localiter implere cælū & terram.

Vnde Secundò, Iac. Faber Stabulensis hinc docet, Christi corpus, vtpote toti diuinitati indiuulsè vnitum, localiter replere cælum & terram, quasi suum locum & corpus: vt, sicut Plato Deum dixit esse animam mundi, & per consequens esse quasi totum mundum; sic Christi corpus, vtpote deitati intimè coniunctum, sit instar diuini Spiritus diffusum per totum mundū, cuius quasi partes & membra sint singula locorum spatia & corpora: quæ tamen respectu vnius deitatis & corporis Christi quasi animæ suæ, vnum sint corpus, putà vnus mundus. Atq; hinc suam hæresim, quòd corpus Christi sit vbique, sumpsisse putantur Vbiquetarij, quod insulsum dogma multi, sed exactissimè Gregor. de Valentia refellit libris 5. contra Vbiquetarios.

Ex hoc loco putantur Vbiquetarij suam hæresim sumpsisse.

Quomodo Christus est corpus vnum putà Ecclesia. Christus per fidelem credit, per doctorem docet, per pœnitentem pœnitet, & Ecclesia est corpus Christi, & Christus est corpus Ecclesiæ.

Dico ergo Tertiò: Simpliciter cum S. Augustino, sensus huius loci est: *Ita & Christus*; scilicet est corpus vnum, putà Ecclesia. Christus enim nō tantùm est caput Ecclesiæ, sed & corpus: quia omnia Ecclesiæ membra sustentat, & in omnibus operatur, per doctorem docet, per ministrum baptizat, per fidelem credit, per pœnitentem pœnitet. Sic enim Christus non localiter, sed mysticè & virtualiter, siue operatiuè, & per efficientiam est corpus, hypostasis, anima & spiritus totius Ecclesiæ: & sicut Ecclesia est corpus Christi, quasi capitis; sic vicissim Christus est corpus Ecclesię, quasi in omnia Ecclesiæ membra se per gratiam & operationem transfundens. Sic Apostolus sæpè ait nos vnum esse in Christo, nos per baptismum incorporari & cōplantari Christo. Et Christus ad Paulum: *Quid me*, id est Christianos meos, qui sunt mēbra mea, *persequeris?* Actor. 9. Sic rursum Paulus: *Mihi viuere Christus est, & mori lucrum*, adeoq; quod aiebat S. Franciscus, *Deus meus, amor meus, & omnia*; aiebat de Christo Paulus, *Amor noster, Christus noster, & omnia.*

VERS. 13. IN VNO SPIRITV (per vnum eumdemque Spiritum sanctum) OMNES NOS IN VNVM CORPVS BAPTIZATI SVMVS; SIVE IVDÆI, SIVE GENTILES; SIVE SERVI, SIVE LIBERI] Probat Christum esse vnum corpus habens multa membra, ex baptismo: quia scilicet per baptismum in vnum corpus, scilicet Ecclesiæ & consequenter Christi, renati & inserti sumus: in quo eâdem animâ, scilicet spiritu Christi, viuimus, & eâdem escâ scilicet Eucharistia alimur omnes, siue Iudæi, siue Gentiles, siue serui, siue liberi.

Nota τὸ *in vnum Corpus*, scilicet Christi mysticum, quod est Ecclesia, ac consequenter in ipsum Christum, qui, vti iam dixit, est quasi corpus totius Ecclesiæ.

BAPTIZATI, id est baptismo incorporati, SVMVS, ET OMNES IN VNO SPIRITV POTATI SVMVS] scilicet in calice Eucharistiæ vnū Christi spiritum cum sanguine hausimus. Vnde Græca quędam habent, vt legit Clem. Alexandr. lib. 1. Pædagogi c. 6. πάντες ἓν πόμα ἐποτίσθημεν, *omnes vno potu potati sumus*, vt scilicet vnum eumdemq; ex eo Christi spiritum participemus, qui per omnia permeans singula membra viuificat, & suis functionibus reddit idonea. q.d. Non tātum nati sumus, & quasi mēbra inserti in idem corpus iam dictum; sed & eodem alimento vtimur, scilicet carne & sanguine Christi in Eucharistia: nam ex vna specie Eucharistiæ, scilicet vini, alteram panis, id est, ex potu cibum intelligit: vti è contrario ex panis specie vini speciem intelligit c. 10. 17. ita Chrys. & pulchrè Caiet. hic.

Hinc patet, omnes baptizatos, siue boni sint, siue mali, esse corpus Christi, id est, esse de Ecclesia, illique quasi membra per baptismum esse insertos: anima enim huius corporis, scilicet Ecclesiæ, est fides, quam habent omnes fideles, etiamsi improbè viuant, de quo plura dicam Ephes. 5. 27.

Omnes baptizati, siue boni sint, siue mali, sunt in Ecclesia.

SED MVLTO MAGIS QVÆ VIDENTVR MEMBRA CORPORIS INFIRMIORA ESSE, NECESSARIORA SVNT] S. Chrysost. & Theophyl. per hæc membra oculos accipiunt, qui parui sunt & imbecilles, sed tamen maximè necessarij. Verùm, quia v. præced. oculum inter nobiliora membra, quæ corpori dominantur, retulit; meliùs alij per *membra infirmiora* accipiunt ventrem & ventre contenta. Venter enim quasi culina & nutrix totius corporis, quæ singulis membris cibum concoquit & dispertit, maximè necessarius est vitæ & corpori. VERS. 22.

Membra infirmiora sunt venter & intestina.

ET QVÆ PVTAMVS IGNOBILIORA MEMBRA ESSE CORPORIS, HIS HONOREM ABVNDANTIOREM CIRCVMDAMVS] *Membra ignobiliora* sunt pedes, ait Chrysost. Ambr. & Theophyl. *His honorem abundantiorem circumdamus*, id est diligentiùs eos custodimus, vestimus, calceamus, elegantibus crepidis, calceis, vel ocreis eos ornamus & communimus, ne in saxa impingant, ne incedendo lædantur, ne nimio frigore vel humore aliquam intemperiem noxiam, quæ in stomachum & caput redundet, contrahant. VERS. 23.

Membra ignobiliora sunt pedes.

Nota. *Honor* hîc vocatur, tum ipse vestitus, tum ornatus pedum per calceos, vel ocreas, in quibus multi præsertim iuuenes nobiles & milites, curiosi sunt & elegantes: qua de causa Homerus vocat ἐϋκνήμιδας Ἀχαιοὺς, id est, benè vel eleganter ocreatos Achiuos.

Honor hic vocatur ornatus pedum.

QVÆ INHONESTA SVNT NOSTRA, ABVNDANTIOREM HONESTATEM HABENT] *Inhonesta* intelligit verenda. ita Chrysost. Ambros. & Theophyl. Vocantur, ait S. Augustin. libr. 2. Retract. 7. verenda *inhonesta*, non ex naturæ prima institutione, sed quia post peccatum in ijs maximè regnat concupiscentia, quæ legi mentis repugnat, ideoque homini pudenda est; pudet enim hominem quasi dominum, quòd membrum hoc ita sibi sentiat rebelle. Hæc *abundantiorem honestatem habent*, id est, hæc diligentiùs & honestiùs tegimus atque vestimus, vt, etiamsi quis toto corpore nudus sit, hæc tamen membra nudari non patiatur, ait Theophyl. Rursus hæc membra honestantur in coniugio, tamquam illa quæ ad liberorum propagationem, & generis nostri æternitatem necessaria sint, ait Chrysost. Vnde & legibus Romanis quisquis eā præscidisset, & se castrasset, grauissimè puniebatur, quasi qui communi generi offecisset, & vim naturæ intulisset.

Membra inhonesta sunt verenda, cur.

Apud Romanos grauissimè puniebantur castrantes se.

Alij

Alij eadem accipiunt membra infirmiora, ignobilia & inhonesta, scilicet ventrē, & membri ventri subiecta: sed Apostolus ea distinguit, & quasi distincta connectit per copulam *&*. Iam sensus est, q. d. Sicuti in corpore hęc mēbra infirmiora, & ignobilia & inhonesta præ alijs curamus, quasi magis vtilia, vel necessaria: ita & in Ecclesia qui minores sunt, licet infirmi, ignobiles, contemptibiles videantur; subinde tamen magis sunt vtiles, magisq́; iuuandi, & curandi. ita Chrysost. Theoph. Anselmus. Vide, quàm mendici vtiles sint Ecclesiæ, apud Chrysost. in moral. hom. 20. & contra inuidiam hom. 31.

Mendici vtiles sunt Ecclesiæ.

Apologo ventris à membris deserti reduxit Menenius plebem Romanam ex Sacro monte in vrbem.

Sic apologo ventris à membris deserti, senatus Romani à plebe deserti causam apud plebem, quæ in Sacrum montem ex vrbe secesserat, egit & peregit Menenius Agrippa, teste Liuio l. 2. dec. 1. *Tempore*, inquit, *illo, quo in homine non, vt nunc, omnia in vnum consentirent, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo fuerat; ferunt indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac ministerio ventri omnia quæri, ventrem in medio quietum nihil aliud quàm datis voluptatibus frui; conspirasse inde, ne manus ad os cibum ferrent, ne os acciperet datum, nec dentes conficerent, hac ira dum ventrem fame domare vellent, ipsa vna membra totumq́; corpus ad extremā tabem venisse: inde apparuisse ventris quoque haud segne ministerium esse, nec magis ali quam alere eum, reddentem in omnes corporis partes hunc, quo viuimus vigemusq́; diuisum pariter in venas maturum confecto cibo sanguinem, comparando hinc, quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in Patres, flexit Menenius mentes hominum.*

VERS. 24 *Quæ membra honesta corporis.*

HONESTA AVTEM NOSTRA (putà oculi, facies, manus, quæ sunt membra honestiora & nobiliora corporis) NVLLIVS EGENT] quia per se satis decoris & honoris habent.

ABVNDANTIOREM TRIBVENDO HONOREM] maiorem scilicet custodiam, curam, amictum, ornatum, vt dixi v. 22.

VERS. 25. VT NON SIT SCHISMA IN CORPORE (quale iam retuli ex Menenio) SED IDIPSVM PRO INVICEM SOLLICITA SINT MEMBRA] *Idipsum*, vt scilicet eamdem & mutuam pro sese inuicem sollicitudinem gerant: vel *idipsum*. id est in idem, scilicet bonum commune totius eiusdem corporis, sollicita sint singula membra.

VERS. 26 ET SI QVID PATITVR VNVM MEMBRVM, COMPATIVNTVR OMNIA MEMBRA] *Compatiũtur*, vt sic membrum patiens dolore leuetur, *non per communionem cladis, sed per solatium charitatis*, ait S. Aug. epist. 133. Vnde S. Basil. in Reg. breuior. reg. 175. docet euidens signum dilectionis esse duplex. Primò, si quis proximi vtilitate lætetur, & pro eo laboret. Secundò, si de eius malo & peccato tristetur & mœreat. Qui hæc non habet, non diligit.

Sancti suis orationibus nos iuuant.

Hinc colligunt Doctores, animas beatas, vtpote charitate nostri flagrantes, nos in miserijs & periculis nostris orationibus suis iuuare; & nos vicissim iuuare debere animas in Purgatorio detentas; patiuntur enim illæ acrem ignem, ac proinde crudelis sit oportet, qui eis non compatiatur, easque iuuet & liberet.

SIVE GLORIATVR] gloria afficitur; græcè *δοξάζεται*, id est, vt Ambrosius *glorificatur*; Syrus, *siue exultat vnum membrum, exultabunt omnia membra*. Pulchrè ex S. Chrysostomo Salmeron: *Qui amat*, inquit, *habet quidquid est in corpore, scilicet Ecclesia: tolle inuidiam, & tuum est quod habeo*. Rursum,

A *Si patiatur oculus*, inquit Chrysost. *omnia dolebunt, omnia cessabunt, non pedes ibunt, non manus operabuntur, non frui iam consuetis cibis ventri lubebit oculorum licet sit dolor. Quid ventrem oculo mordes? quid pedes remoraris? quid manus vincis? quia innexa natura sunt omnia, modoq́; ineffabili compatiuntur.*

VERS. 27. *Quid τὸ estis membra de membro. Prima expositio. Secunda.*

VOS AVTEM ESTIS CORPVS CHRISTI, ET MEMBRA DE MEMBRO] Nota, *τὸ membra de membro*, quod Primò, D. Thomas sic explicat: *Vos estis membra de membro principali*, quod est Christus: est enim Christus caput Ecclesiæ. Secundò, Anselmus, *estis membra de membro*, id est, estis membra Christi per ministerium alterius membri, scilicet Pauli, per quem Christo capiti, & corpori Ecclesiæ vniti estis.

Tertia, & genuina.

Verùm Nota. Pro *de membro*, græcè est *ἐκ μέρους*, id est *ex parte* (& sic legūt hîc aliqui Latini) B vel ad inuicem, seu vicissim, vt innuit Ambrosius, q.d. Estis membra ex parte, id est membra partialia: quod Noster vertit, *estis membra de membro*, id est membra membrorum, hoc est commembra, compartes. q.d. Estis confratres eiusdem societatis, & corporis mystici, scilicet Ecclesiæ. ita Chrysost. Syrus vertit, *estis membra* בדוכתכון *beduchatchun*, id est, *in loco vestro*, ac si dicat, Quisque in parte sua & loco est membrum Ecclesiæ.

Sex proprietates corporis & membrorum conueniunt Ecclesiæ, eiusq́; fidelibus.

Aduerte hic. Sicut in corpore. Primò, est vnitas & vnio corporis & animæ; Secundò, diuersitas membrorum; Tertiò, diuersitas officiorum in membris singulis: Quartò, aptitudo & dos cuiusque membri ad suum officium; Quintò, communio functionum, qua quodque non sibi soli, sed & alijs operari debet, idque quia sunt membra vnius corporis; Sextò, quies, qua quodque suo gradu & officio contentum est, non ambit aliud, nec inuidet C nobiliori; sed omnium summa est vnio & concordia, compassio, & gaudium: ita & omnino se res habet in Ecclesia, in qua quisque à Christo, quasi anima, suum habet charisma, suum talentum, suum officium & gradum, suam functionem, qua non sibi modò, sed & alijs prosit, suum ordinem & limitem à Deo: quem qui perturbat, & alium ambit, Dei ordinationi & prouidentiæ resistit, in his quæ gratis à Deo accepit. q.d. Estis; ô Corinthij, membra eiusdem corporis Christi, putà Ecclesiæ; ergo non sint schismata inter vos, vnus alium non spernat, non inuideat, non doleat; sed iuuet, amet, gaudeat; quisque suo loco, gradu, officio sit contentus: quia sic particeps erit non tantùm sui boni, sed & aliorum, sicuti pes ambulat pro oculo, aure, ventre D sic vicissim oculus videt, auris audit, venter concoquit pro pede. Quòd si inuideat, & nolit oculus pro pede videre, auris audire, venter concoquere: non tantùm illud membrum, sed & seipsum lædet, inquit Chrysost. perinde ac si vna manus aliam amputet, seipsam dedecorat & debilitat: robustior enim est, si habeat auxilium ab alia manu. Rursum, si natura tantam in corpore inter singula membra concordiam curat & seruat, nec sinit inter ea vllam discordiam, aut seditionem; quanto magis gratia Dei, quæ multò est potentior, animorum concordiam efficiet in Christi Ecclesia? neque perferet vt in vno hoc corpore aliquod membrum fit seditiosum, aut discors: Si magistratus in ciuitate, rex in regno seditionem non tolerat, sed acerrimè punit; quid faciet Christus schismaticis Ecclesiam suam scindentibus?

Vnio fidelium tanta esse debet, quanta est membrorum in corpore.

Membrum vnum lædens aliud seipsum lædit.

QVOSDAM POSVIT DEVS IN ECCLESIA PRIMVM APOSTOLOS, vt caput, SECVNDO PRO- VERS. 28

In Ecclesia Apostoli sunt quasi caput; Prophetæ quasi oculi; Doctores quasi linguæ; Virtutes quasi manus, Oeconomi quasi pedes.

PHETAS, vt oculos: TERTIO DOCTORES, vt linguam. Vnde non principes sæculares, vt Brentius vult, sunt primi & caput Ecclesiæ; sed Apostoli, & eorum successores Papa & Episcopi. Deus enim in Ecclesia primùm Apostolos posuit, ait Paulus. DEINDE VIRTVTES, græcè δυνάμεις, id est *potestates*, hoc est, miraculorum operatores. hi sunt quasi manus Ecclesiæ. EXINDE GRATIAS CVRATIONVM] curatores scilicet morborum.

OPITVLATIONES] qui alijs opitulantur, exercentque circa ægros, pauperes, miseros, peregrinos & hospites opera misericordiæ. Græcè, ἀντιλήψεις, *susceptiones*, hoc est, vt alij legunt, subsidia, subuentiones.

GVBERNATIONES] qui alios regant & corrigant, vt Parochi, ait D. Thomas, vel potiùs gubernationes sunt, vt Theophyl. & Caiet. qui præsunt gubernationi rerum temporalium, quas fideles offerebant Ecclesiæ. Hi enim vltimi sunt quasi pedes in corpore Christi, scilicet Ecclesia. tales fuerunt Diaconi electi ab Apostolis, vt viduis & mensis præessent, Actor. 6.

Nota, abstracta hic poni pro concretis: *virtutes*, id est operatores virtutum: *gratias curationum*, hoc est curatores, vel potētes curare: *opitulationes*, id est opitulatores: *gubernationes*, hoc est gubernantes: *genera linguarum*, id est peritos linguarum variarum. hosce enim omnes subnectit Paulus Apostolis, Prophetis, Doctoribus, quasi alia membra Ecclesiæ. vide can. 21. ita Chrysost.

VERS. 29. NVMQVID OMNES APOSTOLI?] q. d. Minimè: quisque ergo suo gradu, in quo à Deo in Ecclesia collocatus est, suaque gratia quam gratis à Deo accepit, contentus sit, Deoque gratias agat, & sua gratia ad Dei gloriam, & Ecclesiæ commodum vtatur.

VERS. 30. NVMQVID OMNES GRATIAM HABENT CVRATIONVM] Ita, ait S. August. epist. 137. *nec in omnibus memorijs Sanctorum Deus miracula fieri voluit, qui diuidit vnicuiq; prout vult.* Itaq; non mirum Deum hoc loco, hoc templo, ad hanc aut illam Deiparæ Virginis statuam miracula operari, non autem alio loco, templo, imagine: rursum huic Sancto hanc gratiam, alteri aliam concedere. v. g. vt S. Antonium inuocantes peste; Apolloniam, dolore dentium; Barbaram subitanea morte ne sine confessione moriantur, liberentur. quia, vt ait Apostolus, Deus has gratias diuidit prout vult. Sic Deus in Probatica piscina, non alibi, ægros & aridos miraculosè sanabat, Ioan. 5. Sic per virgam Aaronis, non alterius, miracula fecit, Num. 17. Sic ad imaginem ænei serpentis, non autem rei alterius, Iudæos ignita lue liberauit, Num. 21. 9.

Varios morbos per inuocationem variorum Sanctorum curat Deus.

VERS. 31. ÆMVLAMINI, sectamini, scilicet petite à Deo, exercere si accepistis, è iam dictis vers. 8. CHARISMATA MELIORA] hoc est, vtiliora; putà apostolatum, prophetiam, sapientiam; scientiam, non autem donum linguarum, quod ambire, & in quo inaniter gloriari soletis vos, ô Corinthij. ita Anselmus. Alij legunt per interrogationem, & in tempore præsenti *æmulamini*: hoc est, si æmulamini meliora, ecce ostendo vobis viam excellentiorem. ita Chrysost. Theoph. Oecumen.

Quæ sint charismata meliora.

ADHVC EXCELLENTIOREM VIAM VOBIS DEMONSTRO] *Viam* scilicet charitatis, quæ via est ad Deum, ad vitam, & gloriam æternam, de qua cap. sequent.

Nota. Commentarius Hieronymo adscriptus hîc docet, charitatem separari ab Apostolo à charismatibus, hoc est, gratijs gratis datis, quòd hæc gratis dentur à Deo, charitas verò nostro labore & naturæ viribus acquiratur. Vnde colligas hunc Commentarium non esse S. Hieronymi, sed Pelagij vel Pelagiani alicuius, vt dixi initio. Correxit hoc Primasius, qui multa ex hoc Commentario transscripsit. & patet charitatem esse donum Dei, Rom. 5. 5. *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris, per Spiritum sanctum qui datus est nobis.* Vnde hîc ait Paulus: *Excellentiorem viam*, ὁδὸν καθ' ὑπερβολὴν, *per hyperbolen*, per excessum id est excessiuè meliorem & præstantiorem, *viam*, scilicet charitatis, vobis ostendo. ita ex Chrysostomo, Theophyl. Vnde & Cassianus, colla. 11. c. 12. sic legit, *Et adhuc excellentiorem supra modum viam vobis demonstro.* Sic ergo gratiæ gratis datæ, quæ minores sunt, à Deo dātur, multò magis charitas, quæ excessiuè illis est melior & eminentior, à Deo peti & dari debet. In hoc ergo distinguit Apostolus charitatē à charismatibus, quòd hæc gratis dentur ad vtilitatem Ecclesiæ, non ad sanctificationem eius cui dantur: charitas verò detur ad hoc, vt is qui illam habet, sanctus & gratus Deo fiat. *Ille*, inquit S. August. serm. de laudibus charitatis, *tenet & quod patet, & quod latet in diuinis eloquijs, qui charitatem tenet in moribus.*

Excellentior via ad Deū est charitas.

Error Pelagij, charitatem esse donum, non Dei, sed nostrum.

In quo charitas distinguatur à charismatibus.

CAPVT DECIMVMTERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet inter omnia dona & gratias excellere charitatem. Primò, ergo asserit sine charitate nullum donum aut virtutem prodesse.

Secundò, v. 4. enarrat charitatis sedecim conditiones, siue officia in proximos.

Tertiò, v. 8. ostendit charitatis præcellentiam ex eo quòd etiam permaneat in cælo, cum fides ibi mutanda sit in visionem, spes in fruitionem.

1. SI linguis hominum loquar, & angelorum, charitatem autem non habeam, factus
sum velut æs sonans, aut cymbalum tinniens. 2. Et si habuero prophetiam, &
nouerim mysteria omnia, & omnem scientiam: & si habuero omnem fidem ita vt mon-
tes transferam, charitatem autem non habuero, nihil sum. 3. Et si distribuero in ci-
bos pauperum omnes facultates meas, & si tradidero corpus meum ita vt ardeam, cha-
ritatem autem non habuero, nihil mihi prodest. 4. Charitas patiens est, benigna est:
charitas non æmulatur, non agit perperam, non inflatur, 5. non est ambitiosa, non
quærit,

quærit quæ sua sunt, non irritatur, non cogitat malum. 6. non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati: 7. omnia suffert, omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet. 8. Charitas numquam excidit: siue prophetiæ euacuabuntur, siue linguæ cessabunt, siue scientia destruetur. 9. Ex parte enim cognoscimus & ex parte prophetamus. 10. Cùm autem venerit quod perfectum est, euacuabitur quod ex parte est. 11. Cùm essem paruulus, loquebar vt paruulus, sapiebam vt paruulus, cogitabam vt paruulus. Quando autem factus sum vir, euacuaui quæ erant paruuli. 12. Videmus nunc per speculum in ænigmate: tunc autem facie ad faciem. Nunc cognosco ex parte: tunc autem cognoscam sicut & cognitus sum. 13. Nunc autem manent, fides, spes, charitas, tria hæc: maior autem horum est charitas.

Charitas virtutum omnium est regina.

EST toto hoc capite encomium charitatis. Agit A verò de charitate tam fusè Apostolus, tum quia charitas omniũ virtutum est regina, tum quia vult per charitatẽ quasi medicinam efficacissimam sanare Corinthiorum fastum & schismata. Charitas enim facit, vt superiores non contemnant inferiores, & vt inferiores nõ indignentur superiores sibi præferri. Maximè verò commendat eis charitatem, quasi donum præstantissimum, vt illam, non autem donum linguarum, prophetiæ, aut miraculorum, quæ maximi facere solebant Corinthij, consectentur. Et hoc est quod præparans transitum suum ad charitatem, dixit in fine capitis præcedentis: *Æmulamini autem charismata meliora, & adhuc excellentiorem viam*, charitatis, *vobis demonstro.*

VERS. 1. *Angelorum linguam aliqui Hebræam accipiunt.*

SI LINGVIS HOMINVM LOQVAR ET ANGELORVM] *Angelorum linguã* aliqui Hebræam accipiunt, qua Deus, angeli & Adam locuti sunt in paradiso, de quo plura v. 8. Secundò, Glossa, Durandus, Gregor. Ariminensis in 2. dist. 9. q. 2. & Molina 1. p. q. 106. v. 1. ex hoc Apostoli loco putant angelos loqui B vt homines, nõ tantùm per species angelo audienti impressas, sed etiã per nutus & signa, sed spiritualia (quæ sint quasi spirituales quidam sermones & loquelæ) illis indita in creatione, sicut Adæ lingua Hebræa fuit indita. Hinc Franciscus Albertinus lib. Corollariorum Theologic. corollar. 11. quemq; angelum ait propriam suam habere linguam, à cuiusuis alterius angeli lingua distinctam, quia Apostolus inquit, *Si linguis loquar angelorum*, non, Lingua. Verùm hinc sequi videtur, quòd si angeli hæc signa exhibeant, & loquantur vni, alios illa celare non possint: nihil enim naturale celare possunt, sed tantùm id quod liberum est; hæc autem signa naturalia sunt, eisque cum natura indita & concreta.

Ex hoc loco Franc. Albertinus docet quemq; angelum propriam linguam habere.

Quomodo loquantur angeli.

Vnde alij cum D. Thoma putant angelos sic loqui, vt conceptus suos ad alium dirigant velintq; illi innotescere: tunc enim ex congrua Dei ordinatione & concursu fieri obiectum proportionatum, & poni quasi intra sphæram cognitionis, fierique intelligibile illi, cui volunt loqui, non alteri: ita vt ille obiectum hoc quasi iam ob oculos positum videat & intelligat, non alius. Ex quo aliqui concludunt, angelos natura sua non posse mentiri. Sed cõtrarium videtur verius, scilicet posse eos mentiri: quia possunt angeli conceptum falsum, & menti dissonum in intellectu suo formare, eumque dirigere ad alium, cui hoc modo loquuntur: sicut homo format loquelam falsam, & menti dissonam cùm mentitur. Non enim angeli ipsos actus voluntatis in se, id est ipsas volitiones & intentiones suas videndas exhibent: sed horum actuum conceptus in mente efformant, vel veros, vel falsos, prout volunt, eosque repræsentant illi, cui loquuntur. Verùm hæc Scholasticis fusius disputanda & dirimenda relinquamus. C

Angeli natura sua possunt mentiri.

Angelorum ergo hîc *linguæ* non sunt sensibiles, vt vult Caietan. sed intelligibiles, scilicet hæ linguæ sunt ipsi conceptus angelici, perfectissimi & pulcherrimi. Vel certè est prosopopœia, & hyperbole, *Angelorum lingua*, id est, elegantissima lingua. Sic vulgò dicimus: Diuinè loquitur: Simili hyperbole dicitur: Facies angeli, vel angelica, id est pulcherrima. ita Theodor. Theophyl. quia scilicet angeli in se sunt pulcherrimi, & pulcherrimos se exhibent & visu & voce, dum corpus assumunt. Sic ergo hîc, vti & alibi subinde, per hyperbolem loquitur Paulus ex hypothesi, maximè emphaseos causa. q. d. Si essent linguę angelorum super humanas, Hebræam, Græcam, Latinam, & ego eas callerem, neque tamen eis vterer ad commodum proximi, quid esset aliud quàm inanis & obstrepera loquacitas? Ita Græci & Latini. Sic Galat. 1. 8. *Licet*, inquit, *angelus de cælo euangelizet.* Sic Rom. 8. 39. cùm omnes res creatas, summas, imas, medias nominasset, addit per hyperbolen: *Neque creatura alia:* Notat hîc Paulus Corinthios, qui donum linguarum præ cæteris admirabantur.

Quæ sint angelorum linguæ.

Angelorum lingua *per prosopopœiam est lingua elegantissima.*

Corinthij valdè admirabantur donum linguarum.

CYMBALVM TINNIENS] inconditum & confusum sonum edens: græcè ἀλαλάζον, est onomatopœia, q. d. Sonans alala alala. Sic Apion Grammaticus ob garrulitatem dictus est *Cymbalum orbis*, teste Suetonio lib. de Præclaris Grammaticis.

VERS. 2.

SI HABVERO OMNEM FIDEM, ITA VT MONTES TRANSFERAM, CHARITATEM AVTEM NON HABVERO, NIHIL SVM] Erasmus vult esse fictionem hyperbolicam, q. d. Charitas longè excellit fidem; sicut dicitur Nobilitas sola est atque vnica virtus.

℣. Sed hoc nimis frigidum est: nam de eleëmosyna, & martyrio, si absit charitas, versu sequenti dicit, *Nihil mihi prodest.* Ergo *nihil sum*, id est nullius sum pretij & gratiæ coram Deo, & in veritate; quia iustus est aliquid coram Deo, reliqui homines iniusti in oculis & æstimatione Dei sunt quasi nihil. q. d. Sine charitate nihil prodest, nihil facit amicitiam cum Deo, nihil est quod homini conciliet iustitiam & salutem, ne fides quidem maxima & excellentissima, quæ montes transferat, qualis fuit in Gregorio Thaumaturgo, qui sua fide montem loco mouit, vt ecclesiæ ædificandæ locum faceret, vt narrat Eusebius lib. 7. histor. c. 25.

Nullus est amicus Dei sine charitate.

Gregor. Thaumaturgus sua fide montem loco mouit.

Dices: Ergo si pœnitens in bonis operibus se exerceat, ante reconciliationem, illa nihil ipsi prosunt. Respondent aliqui, prodesse quia pœnitens, inquiunt, habet charitatem, non infusam, quæ facit iustum, sed charitatem, id est effectum sinceri amoris erga Deum, quo ad reconciliationem aspirat. Verum hic affectus non est, nec dici potest charitas: charitatem enim hîc & alibi sacra Scriptura vocat eminentissimam virtutem, fide & spe maiorem, quæ nos Dei amicos facit.

Bona opera pœnitenti ante reconciliationem quomodo prosint.

Secundò, quia affectus timoris, spei & fidei disponunt ad iustitiam, ergo sunt aliquid, etiam sine effectu amoris illius.

Bona opera non prosunt pœnitenti peccatori, nisi charitas sequatur.

Dico ergo: Nihil prosunt bona opera peccatori pœnitenti, nisi sequatur charitas. sic enim ait, eleēmosynam non prodesse. vt patebit v. 3. Dispositio enim, quà dispositio, frustra est & nihil, nisi sequatur forma ad quam disponit: opera ergo sine charitate nihil sunt, id est, nullam iustitiam aut salutem conferunt: & homo sine charitate *nihil est*, scilicet secundùm esse spiritale, quo per regenerationem supernaturalem accipit esse supernaturale & diuinum, fitque noua Dei creatura, filius & heres Dei.

Fides sola nō iustificat, etiam excellentissima.

Hinc patet, fidem solam non iustificare.

Respondet Beza, hîc agi tantùm de fide miraculorum. *Nam fides*, inquit, *iustificans, qua scilicet Dei misericordiam in Christo apprehendit, cogitatione quidē à charitate secerni potest, reipsa numquam, non magis quàm lux ab igne.*

B Sed contrà: quia fides miraculorum includit & supponit fidem propriè dictam, quæ principium est iustificationis; imò fides miraculorum excellentissima est fides, vt hîc significat Apostolus dicens, *Si habuero fidem, ita vt montes transferam*. ergo si fides miraculorum esse potest sine charitate, etiam iustificans esse poterit. Secundò, quia ait Apostolus, *omnem fidem* quod fraudulenter Beza vertit, *totam fidem*: si omnem, ergo etiam iustificationem. Tertiò, quia v. 8. & vltim. docet Apostolus, fidem, vti & spem, vtiq; Theologicam & iustificantem, in hac vita tantùm manere, cùm charitas maneat etiam in futura: ergo fides à charitate separatur. ita Chrys. Anselm. Theop. & alij, ac in primis S. Aug. l. 15. de Trinit. c. 18. *Fides*, ait, *iuxta Apostolum sine charitate esse potest, prodesse non potest.* Et sermone de tribus virtutibus, fide, spe, charitate, tom. 10. de sola charitate dicit, *quòd distinguat inter filios Dei, & filios diaboli; inter filios regni, & filios perditionis*, ac rursum l. de Natura & gratia c. vlt. *Charitas inchoata*, inquit, *inchoata iustitia est; charitas magna, magna iustitia est, charitas perfecta, perfecta iustitia est.* Vide Bellarminum l. 1. de iustificatione cap. 15. Quæ sit fides miraculorum dixi cap. præced. v. 9. Quā ratione fidei tribuenda sit operatio miraculorum, docet D. Thomas de potentia q. 6. a. 9.

Fraudulenter Beza pro omnem, vertit, totā fidem.

Fides sine charitate esse potest, non prodesse.

Quanta in homine est charitas, tanta est & iustitia.

Porrò S. Ambr. aliter hunc locum explicat l. 4. epist. 44. ad Horontianum: *Arbitror*, inquit, *propositi gratia hoc dixisse Apostolum: neque enim videtur mihi, qui habet omnem fidem, ita vt montes transferat, charitatem non habere: quomodo & illud, si habeat aliquis omnia mysteria & omnem scientiam, quomodo non habeat charitatem, cùm dicat Ioannes epist. 1. c. 4. Omnis qui credit: quia Iesus, Christus est, de Deo natus est.* Vbi S. Ambr. censet Apostolum dixisse hoc propositi gratia, id est proponendo hypothesin, siue conditionem aliàs impossibilem, atque per *omnem fidem* accipit fidem perfectam, putà viuam & charitate formatam, vti ipse Ambr ibidem explicat, quam certum est à charitate separari non posse. Sensum ergo esse, q. d. Si per impossibile omnis fides, id est fides plena, perfecta & viua (putà charitate formata) separari posset à charitate, nihil illa fides prodesset ad iustitiam & salutem. Sic Apostolus passim in epist. ad Romanos ait, non legem iustificare, sed fidem, putà charitate formatam. & S. Ioannes ait eum qui credit, scilicet fide charitate formata, esse natum ex Deo, vti ibidem explicat S. August. vide dicta can. 3. rerum in S. Paulum. Et sanè

A licèt fides illa quæ montes transfert, metaphysicè, & de possibili separari à charitate possit; tamen moraliter & de facto vix vmquam à charitate separatur. Numquam enim legimus fidelem charitate carentem, putà existentē in peccato mortali, trāstulisse montes. hoc enim Deus non facit nisi per amicos sibi valdè charos. Simili modo id quod sequitur: *Si tradidero corpus meum ita vt ardeā, charitatem autem non habuero, nihil mihi prodest*, de martyrio hypotheticè exponit S. Chrysost. vti mox dicam.

Et si distribuero] Græcum ψωμίζω significat frustulatim quasi concisum panem aut escam ingerere ori puerorum, vel ægrotorum, vt dixi Roman. 12. v. 20. hîc verò significat omnem substantiam suam in talem vsum expendere. Vers. 3.

Si tradidero corpus meum, ita vt ardeam; charitatem autem non habuero nihil mihi prodest] Græca quædam pro καυθήσωμαι id est *ardeam*, legunt καυχήσωμαι, id est *glorier*: & ita legit Hier. in fine cap. 5. ad Galatas: sed communis Græcorum, Latinorum, & Syri lectio est, ἵνα καυθήσωμαι, *vt ardeam.*

Quæst. An Martyr posse esse sine charitate & damnari.

Dices, Ergo martyrium esse potest sine gratia & charitate, cum peccato & damnatione.

Nota Primò. Sicut eleēmosynam dare, ita & tradere quis potest corpus varijs modis & motiuis; v. g. pro patria, pro proximo, pro corporis castigatione, ex vana gloria: rursum pro fide, pro Christi & Dei amore; & tunc est martyrium.

Quid sit martyrium, & cuius virtutis actus.

Secundò, martyrium est actus elicitus à virtute fortitudinis, imperatus sæpè charitate; potest tamen non à charitate, sed ab alia virtute imperari, vt à religione vel obedientia, putà si quis se offerat martyrio, vt Deum honoret, vel illi obediat quæ tamen manant etiam ex generali quadam dilectione Dei. C

Martyrium confert gratiam iustificantem etiā primam quasi ex opere operato.

Tertiò, martyrium ex quacumque virtute obitum confert gratiam iustificantem, etiam primam, quasi ex opere operato, vt docent Theologi, & consequenter confert charitatem, nec ab ea vt termino suo separari potest.

Conclusio prima.

Mu. Scæuola manum pro patria combussit.

Dico ergo Primò, Apostolum loqui in genere de quauis traditione corporis vt ardeat: siue id faciat quis pro patria, vti fecit Mutius Scæuola, qui volens occidere regem Porsenam Romam obsidentem, cùm errasset, essetq; iam in potestate hostium, vt ostenderet quàm mortem pro patria contemneret; manum combussit, *Vt scias* (aiebat ipse Porsenæ) *quàm vile nobis sit corpus gloriam spectantibus.* Siue id faciat quis ob inanem gloriam, vti fecit Peregrinus, qui ob immortale nomen sibi comparandum, in certaminibus Olympicis se in rogum comburendum iniecit, vt testis est oculatus Lucianus in Peregrino. Siue etiam quis se igni tradat ob fidem Christi, simul tamen seruando odium proximi, aut voluntatem peccandi mortaliter: quod martyrium est materiale, non formale. tum enim est sine charitate & nihil prodest. ita D. Thom. Anselm. Theodor. D

Peregrinus ob nomen immortale in rogum se coniecit.

Martyrium materiale potest esse sine charitate & cum peccato mortali.

Conclusio secunda.

Hinc dico Secundò, Apostolum loqui quoque de traditione corporis in martyrio materiali & etiam formali; sed conditionatè. q. d. Si martyrium esse posset sine charitate, nihil prodesset. ita S. Chrysost. & Theoph. Vnde Theodor. & S. Basilius epist. 75. ad Neocæsarienses notant hîc esse hyperbolen, si velis non tantùm conditionatè, sed & absolutè Apostolum loqui.

Conclusio tertia.

Dico Tertiò, Martyrium antecedenter, siue ex opere

Martyrium antecedenter, quatenus est opus operantis, potest esse sine charitate: consequenter ex opere operato semper adducit charitatem. Sensus Apostoli.

opere operantis: quatenus nimirum spectatur tantùm opus ipsum in se, siue meritum eius qui patitur martyrium, potest esse sine charitate. Vt si quis existens in peccato mortali pro fide Christi mori velit, needum habens charitatem: & sic nihil prodest martyrium: consequenter tamen ex opere operato, in sui termino semper martyrium adducit charitatem, hoc enim ipso quo quis, etiam peccator, pro fide occiditur, infunditur ei quasi ex opere operato charitas & iustitia; & sic martyrium plurimum prodest. Hoc ergo modo sensus Apostoli hic erit: Martyrium nihil prodest, nisi vel antecedat vel sequatur, vel adsit charitas, siue vt principium, siue vt terminus, & effectus martyrij. ita D. Thomas, Caietan. & Francisc. Suarez 3. p. qu. 69. disp. 29. sect. 2. q. d. ait Anselmus. Sine charitate nihil, licet excellens, prodest; cum charitate verò omnia, licet vilia, prosunt, fiuntque aurea & diuina.

Nihil mihi prodest] οὐκ ὠφελοῦμαι, *non iuuor, non capio vtilitatem* (scilicet vt iustificer & saluer.) ita Syrus. *Tanta est charitas, quæ si desit, frustra habentur cetera: si adsit, habentur omnia*; ait S. August. sententia 326. in fine tom. 3.

Vers. 4. Charitas patiens est, benigna est] Ambros. legit, *charitas magnanima est* (ita quoque sæpè legit S. Cyprian. & Tertull. libr. de Patientia cap. 12.) *iucunda est*. Græcè pro *patiens est*, habetur μακροθυμεῖ, *longanimis est*. ita & Syrus.

Patiens est charitas, quia parit patientiam.

Nota. *Charitas patiens est*, non formaliter, sed causaliter quia parit patientiam & benignitatem: quia patientia æquè ac benignitas, non est actus elicitus, sed imperatus à charitate. Pulchrè Tertull. l. de Patientia cap. 11. docet nullam esse perfectam virtutem quæ non habet comitem patientiam, itaque in omnibus beatitudinibus quas Christus Matth. 5. enumerat, patientiam quoque intelligendam esse. Et c. 12. docet thesaurum charitatis disciplina patientiæ contineri, & ipsam charitatem à patientia quasi à magistra erudiri. Expendens enim hæc Apostoli verba: *Charitas patiens est*, sic ait: *Dilectio summum fidei sacramentum, Christiani nominis thesaurus, cuius nisi patientiæ disciplinis eruditur? Dilectio, inquit, magnanimis est, ita patientiam sumit: benefica est, malum patientia non facit: non æmulatur, id quidem patientiæ proprium est: nec proteruum sapit, modestiam de patientia traxit: non inflatur, non proteruit, non enim ad patientiam pertinet, ceterum quid impatientia reliquisset? ideò, inquit, dilectio omnia sustinet, omnia tolerat, vtique quia patiens est.*

Nulla perfecta virtus sine patientia.

Charitas à patientia quasi à magistra eruditur.

Hinc S. Aug. l. de Morib. Eccl. c. 15. fortitudinem sic definit: *Fortitudo est amor omnia propter Deum facilè sustinens.* Pari modo tres ceteras virtutes cardinales per amorem definit, scilicet eas esse varios amoris affectus: *Vt temperantiam*, inquit, *dicamus esse amorem, Deo sese integrum incorruptumque seruantem. Iustitiam esse amorem, Deo tantùm seruientem. & ob hoc bene imperantem ceteris quæ homini subiecta sunt. Prudentiam esse amorem, bene discernentem ea quibus adiuuetur in Deum ab ijs quibus impediri potest.* Ibidé c. 22. *Amor*, inquit, ille, *quem tota sanctitate inflammatum esse oportet in Deum, in non appetendis istis temperans, & in amittendis fortis vocatur.* Et paucis interiectis: *Nihil tam durum, tamque ferreum, quod non amoris igne vincatur. Quo cùm se anima rapit in Deum, super omnem carnis officinam, libera & admiranda volitabit pennis pulcherrimis & integerrimis, quibus ad Dei amplexum amor castus innititur.* Omnis ergo virtus est amor & charitas, putà actus charitatis, non elicitus, sed imperatus: quia à charitate imperatur, dirigitur, formatur & perficitur. Adde, virtus per se est amor honesti. Talis fuit charitas Christi in cruce erga suos crucifixores, de qua S. Bern. ser. de Passione Domini, ait: *Flagellis cæsus est, spinis coronatus, clauis cõfossus, affixus patibulo, opprobrijs saturatus; omnium tamen dolorum immemor, Ignosce, ait illis, quia nesciunt quid faciunt. O quam multus es ad ignoscendum! ô quam magna multitudo dulcedinis tuæ Domine! O quàm longè cogitationes tuæ à cogitationibus nostris! O quam firmata est super impios misericordia tua! Mira res: ille clamat, Ignosce; Iudæi, Crucifige, Molliti tibi sermones eius super oleũ, & isti sunt iacula. O charitas patiens, sed & compatiens! Charitas patiens est, sufficit. Charitas benigna est, cumulus est: quia benigna charitas etiam quos tolerat amat, & amat tam ardenter.* Et paulò inferiùs: *O Iudæi, lapides estis, sed lapidem percutitis molliorem, de quo resonat tinnitus pietatis, & ebullit oleum charitatis. Quomodo potabis Domine desiderantes te torrente voluptatis tuæ, qui sic perfundis crucifigentes te oleo misericordiæ tuæ?*

Non æmulatur] non inuidet. Nam, vt ait S. Greg. hom. 5. in Euang. *Voluntas bona* (quam parit charitas) *est, sic aduersa alterius, sicut nostra pertimescere; sic de prosperitate proximi, sicut de nostro profectu gratulari, aliena damna nostra credere, aliena lucra nostra putare.* Ratio est, quia charitas non respicit meum & tuum, sed quæ Dei sunt: nam, vt ait ibidé S. Gregor. *Quidquid in hoc mundo concupiscimus, hoc proximo inuidemus.* Videtur enim nobis decedere, quod alteri accedit. Hac ab causam charitas friget, vbi cupiditas viget, è cõtrario cùm fraterna charitas regnat, tunc cupiditas exulat, nam, vt ait S. Aug. lib. 3. de Doctr. Christ. cap. 10. *Quanto magis regnum cupiditatis destruitur, tanto charitatis augetur.*

Non agit perperam] peruersè, procaciter, malitiosè: Græcè οὐ περπερεύεται. quod alij vertunt *non garrit*; Secundò, Vatablus vertit, *non adulatur*, Tertiò, Clemens li. 3. Pædag. c. 2. *non est fucata*, siue nimis compta. *Perperam enim*, inquit Clemens, *agere dicitur cultus, qui superfluitatem & inutilitatem apertè indicat. Nimium enim ornatus studium alienũ est à Deo, ratione & charitate.* Quartò Caiet. vertit, *nõ est inconstãs*, Quintò Theoph. *non est præceps, leuis, temeraria, stolida*; Sextò, Syrus, *non est tumultuosa*; Septimò, Theoph. rursum, *non se extollit*, q. d. Οὐ προπετής ἐστι. Sic etiã videtur exponere S. Basilius reg. 49. inter breuiores. *Quid est*, inquit, περπερεύεται? quod interpres Latinus Basilij vertit, *quid est impotenter gloriari & se iactare?* Respondet: *Id quod non ob necessitatem, sed ornatus superflui causã assumitur, perperiæ accusationem habet.* Verùm ex hisce verbis sat patet interpretem non esse assecutum mentem S. Basilij, nec Basilium per περπερεύεται, intellexisse iactantiam & impotentem gloriationem, sed fucum & nimium ornatũ, vti intellexit Clemens Alexand. loco iam citato. Octauò. optimè Chrysost. vertit, *charitas non est procax* vel *proterua*, *vti est amor carnalis procorum, amasiarum & meretricum.* Vnde Tertul. lib. de Patientia cap. 12. legit, *charitas non facit proteruum.* Sumpta est vox Græca περπερεύεται, & Latina *perperam*; à Perperis fratribus, ait Erasmus, qui & Cercopes sunt dicti; quorum procacia & improbitas fabulis Poëtarum est nobilitata.

Quid περπερεύεται, id est, agit perperam?

Charitas non agit perperam, id est, non est procax, vel proterua. Vnde vox Latina perperam.

Vers. 5. Non est ambitiosa] Græcè οὐκ ἀσχημονεῖ, quod Syrus vertit, *non patrat quod pudendum est*; Clemens lib. 3. Pædag. c. 1. vertit, *non indecorè se gerit*; noster Interpres cum Chrysost. Theodor. Theop. Oecum. sic-

sic accipit, q.d. Charitas nihil putat sibi esse dedecus, vel indecorum, licet vile, licet ignominiosum, aut contumeliosum quid patiatur vel agat. Aut breuiùs: Non pudesit charitas, quia nihil, nullumque decus ambit. Noster ergo ex effectu intellexit & vertit causam; cur enim quis non pudefiat, causa est, quia nullum honorem vel decus ambit. Vnde Chrysost. & Theophyl. putant hoc dici à Paulo contra fastuosos: *Probrum*, ait Chrysost. *& dedecus quid sit, ignorat charitas, aliis aureis omnium quos complectitur vitia tegit.* Sic Christi charitas meretrices non est aspernata, non sputa, non flagella, non pedum iotionem. S. Basilius in Regul. breuior. reg. 246. vertit, *charitas ab habitu & forma non discedit.* Oecumen. verò, *charitas non acerbè reum agit illum qui sibi inimicus est.*

Charitas non pudesit, quia nullum honorem ambit.

NON COGITAT MALVM] Id est, si lacessitur ab aliquo charitas, non æstimat iniuriam, nec petit vindictam, sed dissimulat, excusat, ignoscit. Græcè enim est, οὐ λογίζεται, id est, vt Vatablus & Græci vertunt, *non imputat cuiquam malum.*

VERS. 6. CONGAVDET AVTEM VERITATI] *Veritati*, non tam oris aut mentis, quàm vitæ, id est iustitiæ, q.d. Charitas cùm proximos videt iustè & rectè viuere, ac proficere, non inuidet, sed quasi de augmento proprij profectus gaudet & hilarescit, ait ex S. Gregorio Anselm. Opponitur enim hîc veritas iniquitati: ait enim, *Non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati.* Veritas ergo hîc est æquitas, probitas, iustitia. Aliter explicant Græci, q.d. Non gaudet charitas, cùm videt inimicum quid iniquè vel iniustè pati, sed dolet: & congaudet veritati, si videat illi quod suum est dari.

VERS. 7. OMNIA SVFFERT] instar trabis, quæ impositum onus sustinet; vel potiùs instar palmæ, quæ non succumbit oneri suo, sed magis instar fornicis erigitur. S. Cyprian. tractatu de Simplic. Prælatorum legit, *omnia diligit*, στέργει pro στέγει. Verè August. in Sententijs n. 295. *Fortitudinem, ait, Gentilium mundana cupiditas, fortitudinem autem Christianorum Dei charitas facit, quæ diffusa est in cordibus nostris per Spiritum sanctum, qui datus est nobis, non per voluntatis arbitrium quod est à nobis.*

OMNIA CREDIT] scilicet quæ prudenter potest sine erroris periculo credere, facilè alijs assentitur, charitas non est suspicax. Ait ergo Paulus: *Omnia suffert omnia credit, omnia sperat, omnia sustinet.* q.d. Charitas omnia mala & iniurias suffert, omnia meliora de proximo credit & sibi persuadet, omnia bona de proximo sperat, & ab eo mala verba & verbera sustinet. ita Chrysost. & Græci. Aliter explicant Anselm. D. Thom. Lyranus. q.d. Charitas facit cuncta credenda credere, speranda sperare, & per patientiam exspectare. Nam alioqui de quibusuis alijs rebus verum est illud Senecæ lib. de Moribus *Perinde vitium est omnia credere, ac vitium est nihil credere.* Sic quoque exponit S. August. qui ex hisce Apostoli verbis facit quadrigam charitatis, quatuor scilicet virtutum charitatis, putà fidei, spei, patientiæ & perseuerantiæ. vnde in serm. de quatuor virtutibus charitatis sic ait: *Omnis qui piè tolerat rectè credit, & omnis qui rectè credit aliquid sperat, & qui sperat sustinet ne spe cadat.* Sed prior sensus genuinus est. Agit enim Apostolus toto hoc loco de officijs charitatis, non erga Deum, sed erga proximum, docetque qualem se charitas per omnia exhibeat proximo.

Qua ratione charitas omnia credat.

Quibus virtutibus constet quadriga charitatis.

Notat Chrysost. hom. 34. initio hæc esse sedecim

A bona & fructus charitatis, quo Corinthiorum morbis quasi remedia opponit. *Charitas inquit, patiens est contentiosos notans: benigna, factiosos, & clandestinos: non inuidet, aduersus eos qui ægrè superiores ferunt: non est procax, perstringit dissolutos: non inflatur, superbos: non est fastidiosa, cōtra eos qui se dimittere & proximo inseruire nolunt: non quærit quæ sua sunt, in eos qui ceteros despiciunt? non iritatur, non cogitat malum, in contumeliosos: non gaudet super iniquitate, congaudet autem veritati; in inuidos. Rursum, omnia suffert, ad solatium circumuentis & oppressis: omnia sperat, ad solatiū reiectis & desperatis: omnia sustinet, & nūquam excidit, in eos qui leui causa seditiones suuent.* Hæc officia charitatis ita describit S. Greg. lib. 10. Moral. c. 8. *Charitas patiens est; quia illata mala æquanimiter tolerat. Benigna vero est; quia pro malis bona largiter ministrat. Non æmulatur; quia per hoc, quod in præsenti mūdo nihil appetit, inuidere terrenis successibus nescit. Non inflatur; quia cùm præmium internæ retributionis anxia desiderat, de bonis se exterioribus non exaltat. Nō agit perperam; quia quæ se in solum Dei ac proximi amorem dilatat, quidquid à rectitudine discrepat, ignorat. Non est ambitiosa: quia quæ ardenter intus ad sua satagit, foris nullatenus aliena concupiscit. Non quærit quæ sua sunt; quia cuncta, quæ hîc transitoriè possidet, velut aliena negligit, cùm nihil sibi esse proprium, nisi quod secum permaneat, agnoscit. Non irritatur, quia & iniurijs lacessita, ad nullos se vltionis suæ motus excitat, cū pro magnis laboribus maiora post præmia exspectat. Non cogitat malum; quia in amore munditiæ mentem solidans, dū omne odium radicitus eruit, versare in animo quod inquinet, nescit. Non gaudet super iniquitate; quia quæ sola dilectione erga omnes inhiat, nec de perditione aduersantium exultat. Congaudet autem veritati; quia vt se ceteros diligēs, per hoc quod rectum in alijs*

Sedecim sunt fructus charitatis quos explicat Chrysost.

& S. Gregor.

C *conspicit, quasi de augmento proprij profectus hilarescit.*

Cælo ergo similis est anima charitate flagrans. Sicut enim cælum amplissimum totam cōplectitur terram, eamque per solem calefacit & fœcundat, atque per pluuias etiam spinis horrentia loca irrigat: sic talis anima totius terræ incolas, etiam barbaros, etiam hostes, charitate amplectitur, & quibus valet benefacit; atque spinis odij & vitiorum horrentes sua dulcedine irrigat & confouet.

CHARITAS NVMQVAM EXCIDIT] non intermoritur, numquam cessabit, cetera dona in gloria cælesti cessabunt. Inferunt hæretici, Si charitas numquam excidit, ergò qui eam habet; peccare non potest, estque certus de sua salute. Resp. Nego consequentiam, Charitas enim numquam excidit, scilicet per se nam sponte sua numquam hominem D deserit, nisi priùs ab eo per peccatum deseratur. *Charitas, inquit Cassian. collat. 3. c. 7. est quæ sectatorem suum numquam sinit cadere supplantatione peccati.* Quamdiu ergo charitati studebis, eamque retinere voles, numquam illa excides, numquam peccabis: sin peccas, per se non excidet charitas, sed per vim eam ipse eijcies. VERS. 8.

Charitas sua sponte hominem non deserit, nisi priùs ab eo per peccatum, deseratur.

SIVE PROPHETIÆ EVACVABVNTVR, SIVE LINGVÆ CESSABVNT] non tam ob obscuritatem, quàm quia hîc datæ sunt ob imperfectionem audientium, vt scilicet ipsi rudiores per prophetiam & linguas erudiantur. Sic in cælo cessabit fides, quia ob ineuidentiam imperfecta est; & spes, quia & ipsa ob rei speratæ absentiam imperfecta est, charitas verò nihil horum habet, sed in se perfecta est; vnde manebit in cælo.

Fides & spes cessabunt in cælo, non autem charitas.

SIVE LINGVÆ CESSABVNT] Non dicit: Lingua

Vna in cælo lingua erit, eamq; Hebræam fore multi putant.

gua cessabit, sed, *Linguæ cessabunt*, quia in cælo cessabit varietas linguarum, non tamen omnis lingua; nam non tantùm mente, sed & sensibili lingua vnanimiter laudabimus Deum. Vna ergo remanebit lingua, qua omnes vtemur in cælo, eamque fore Hebræam, qua vsus fuit Adam in statu innocentiæ, omnesque Patriarchæ, Prophetæ, & Sancti ante Christum, imò totus mundus ante diuisionem & confusionem linguarum in Babel, docet Haymo, Remigius, Caietan. hic, Galatinus l. 12. de Arcan. fid. c. 4. Viguerius in Institut. c. 9. 1. v. 8. vbi agit de dono linguarum. Vnde in Apocalypsi græcè scripta, dicitur quòd Sancti in cælo canent hebraicè *Amen, Alleluia*: in cælo enim, sublato peccato, auferetur quoque confusio linguarum, atque vti ad primæuum innocentiæ statum, ita & ad linguam illius, ac labium vnum ac primum redibimus. Sanè si qua in cælo remaneat lingua ex his, quibus in hac vita vtimur, crediderim illam Hebræam fore. Sed an vlla remansura sit, non constat. Nam Apostolus tantùm dicit, *Linguæ cessabunt*: quod sic intelligi potest, vt omnes cessent quæ iam inter homines in vsu sunt. Cum quo tamen consistit, vt alia de nouo infundatur Beatis in cælo sensibilis lingua, eaque omni hac nostra longè nobilior & cælestis, quæ deceat os & corpus gloriosum, qua Deum corporaliter laudent, quod an verius sit, felix nos docebit experientia. Verius id esse censet noster Ioan. Salas in 1. 2. tom. 1. q. 5. art. 5. tract. 2. disp. 14. n. 106. Quia, inquit, lingua Hebræa suauitate, copia & perspicuitate caret; ergo non sola retinenda est post generalem resurrectionem. In cælo ergo erit labium electum, vt ait Sophon. cap. 3. 9. hoc est, specialis quædam lingua summè suauis, breuis & perspicua, communis omnibus nationibus, docenda à Deo. Vnde S. Bernard. in Medit. c. 4. Vna, inquit, erit lingua omnium iubilatio indefessa, &c. non erit in illa pace diuersitas linguarum, scilicet ad communem vsum. Præter hanc autem loquentur cùm libuerit, alijs linguis: omnes enim habebunt donum linguarum, & scient omnia idiomata reuelatione diuina. Addit Noster Salmeron, & alij, in cælo Deum omnibus linguis esse celebrandum: quia hoc videtur spectare ad maiorem Dei gloriam, vt omnis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris. Et sic omnis lingua erit vna, quia vnum idemque sentiet & prædicabit: sicut Martialis epigram. 1. blandiendo Cæsari dixit:

Fortassis Beatis infundetur noua lingua cælestis & nobilior quauis terrena.

Vox diuersa sonat populorum, est tamen vna,
Dum verus patriæ diceris esse pater.

Quid γνῶσις, id est scientia.

SIVE SCIENTIA DESTRVETVR] *Scientia* græcè γνῶσις, id est *cognitio*, scilicet vt Chrys. Theodor. Theop. imperfecta, obscura & ænigmatica, vt ait Paulus v. 12. putà fides & quidquid fide nititur, qualis scientia est Theologia nostra, quæ ex principijs fidei conclusiones deducit hæc omnis in cælo cessabit. Nam erit ibi alia specie Theologia, vtpote ex visione Dei & principijs euidentissimis euidentissima. ita Caiet. Molina, Vasquez, & alij initio primæ partis.

Prima expositio & genuina.

Alia specie in cælo erit Theologia.

Nota. Apostolum potiùs de actu scientiæ quàm habitu loqui. Vnde subdit: *Ex parte enim cognoscimus, & ex parte prophetamus*. Et: *Cùm essem paruulus, sapiebam vt paruulus*. Et: *Nunc cognosco ex parte, tunc autem cognoscam, sicut & cognitus sum.* Ex actu tamen cessante colligendum relinquit & habitum cessaturum: frustra enim esset habitus, cuius nullus erit vsus, quia non exibit in actum. Et hoc significat verbum, *Euacuabitur*, & *destruetur* vt scilicet scientia, prophetia & linguæ plenè & quoad actum & quoad habitum intereant. Secundò non malè Photius sic explicat: *Scientia*, græcè γνῶσις, id est doctrina & discentia, euacuabitur; in cælo enim nec docebimus, nec discemus. Tertiò, alij, Scientia, inquiunt, id est, vsus sermonis scientiæ, quo hîc res fidei per scientias naturales explicantur & illustrantur, in cælo cessabit.

Habitus Theologiæ in cælo cessabunt, quia nullus erit eorum vsus.

Secunda expositio.

Tertia.

VERS. 9. EX PARTE ENIM COGNOSCIMVS, ET EX PARTE PROPHETAMVS] *Ex parte*, hoc est, imperfectè; Syrus vertit, *modicum ex multo cognoscimus*: hoc enim modicum & imperfectum, quod partim per scientiam, partim per prophetiam cognoscimus, opponit perfecto v. sequ. id est, perfectæ visioni & cognitioni Dei in se, & omnium in Deo. quia reuera totum quod est Dei, & omnia eius attributa & perfectiones in hac vita non cognoscimus, sed soli & omnes Beati illa cognoscunt, idque probat exemplo paruuli, qui vti ætate, ita scientia adolescit; Beati enim scientia sunt quasi viri, cùm in ea nos simus pueri. Rursum scientia nostra Theologica licet certa sit, est tamen ineuidens & obscura, quia fide nititur, ideoq; tantùm scientia est ex parte, siue imperfecta; Beati verò clarè & euidenter omnia cognoscunt, imò cominus vident & intuentur.

Nostra scientia respectu Dei est, comparata paruuli.

CVM ESSEM PARVVLVS] Græcè νήπιος, hebraicè dicitur עולל *olel*, id est, puer, qui nunc incipit loqui, cogitare, moliri, conari, studere, ludere, & agere aliquid, vti faciunt nostri paruuli. Hoc enim significat Hebræa radix עלל, *alal*. Vnde subdit Paulus:

LOQVEBAR VT PARVVLVS, SAPIEBAM VT PARVVLVS, COGITABAM VT PARVVLVS] *Sapiebam*, græcè ἐφρόνουν, id est *sentiebam*. ita Vatablus. Paruuli enim, vel, vt græcè, νήπιοι, id est *infantes*, non habent sapientiam, sed sensum. q. d. Sicut paruulus existens cogitaui & sappi & sensi vt paruulus; sed factus vir cogitaui & sapui vt vir: ita, *cùm venerit quod perfectum est*, id est perfecta in cælo sapientia; euacuabitur partialis, & imperfecta scientia, quam in hac vita habemus; vt qui hîc scientia sumus pueri, in cælo eâdem simus viri: alteram enim similitudinis partem ita supplendam relinquit Paulus ex v. præced.

VERS. 12. VIDEMVS (scilicet Deum & diuina, quibus salui & beati simus, vt patet ex sequ.) NVNC PER SPECVLVM IN ÆNIGMATE: TVNC AVTEM FACIE AD FACIEM] Dices, Si per speculum hîc Deum videmus, ergo eum clarè videmus, & non in ænigmate: speculum enim non rei imaginem, vt vulgus putat, sed ipsam rem oculis exhibet.

Quid sit videre Deum per speculum. Prima expositio.

Respondeo. Verùm est quòd speculum rem ipsam oculis exhibet; id tamen facit per radium non directum, sed reflexum, ideoque non propriè, clarè, distinctè, sed quasi procul, obscurè & confusè rem repræsentat: talis autem est cognitio de Deo & diuinis, quam habemus in hac vita: quia in cælo directè, propè, clarè videbimus Deum in se facie ad faciem.

Speculum non imaginem rei, sed rem ipsam repræsentat.

Secundo, pro *per speculum*, græcè est δι' ἐσόπτρου, id est, *per inspectorium*, videmus: ἔσοπτρον enim est id quod inspicimus, quasi medium alicuius rei videndæ, qualia sunt perspicilia senum, speculum oculare, siue vitrum viride quod scripturæ superponitur, vt oculos debiles in lectione confortet; res tamen facit videri virides, subatras & obscuras: & tale

Secunda.

 specu-

speculum propriè facit videri litteras, & rem visam non in se immediatè, sed per medium obscurum, & per similitudinem vmbrosam, siue, vt Apostolus ait, in ænigmate: tale ergo speculum hîc accipi potest.

Tertiò, per speculũ vertunt alij, per cancellos, per transennã.

Tertiò, aliqui δι' ἐσόπτρου, vertunt, *per cancellos, per transennam.* Sicut enim mercatores per cancellos vimineos transeuntibus merces è domo ostentant, non propè & distinctè, sed procul, summatim, & confuso modo; sic Deus se nobis ostendit in hac vita.

Multiplex est speculum per quod hîc Deum videmus.

Quæres, Quodnam est hoc speculum, per quod hîc Deum & diuina videmus in ænigmate? Respondeo, Primò, esse creaturas, quæ quasi speculum creatorem suum repræsentant. ita S. Thom. Secundò, esse phantasmata, quæ sunt rerum specula. Tertiò, esse humanitatem Christi, eiusque mysteria, quæ diuinitatem eius velant & repræsentant. Rursum esse Sacramenta, aliasque cæremonias & ritus. ita Theodor. *In sanctissimo*, inquit, Theodoret. *baptismo videmus figuram resurrectionis, tunc autem ipsam videbimus resurrectionem: hîc videmus symbola Dominici corporis, illic autem ipsum Dominum videbimus; id enim significat* τὸ *ad faciem. Videbimus autem eius, non quâ sub aspectum non cadit, naturam, quæ à nullo cerni potest, sed eam quæ de nobis sumpta est.* In quibus vltimis Theodoreti verbis cauendus est illius error: videtur enim dicere, quòd in cælo tantùm videbimus humanitatem Christi; quia diuina natura, inquit, cerni nequit. Sed excusari potest, quòd loquatur tantùm de visione corporali, de qua verum est dicere, quòd oculis corporis tantùm videbimus humanitatem Christi. Verùm hoc est præter mentem Apostoli; agit enim Apostolus de visione beatifica diuinitatis vel maximè.

Error Theodoreti de visione Beatorũ quomodo excusandus.

In ænigmate] per ænigma, id est, per obscuram orationem, cogitationem, phantasiam. ita Anselmus. Ænigma enim est quæstio, quæ cum inuolucris verborum proponitur.

Tunc autem facie ad faciem] Alludit ad Mosen, de quo dicitur Exodi 33. 11. *Loquebatur ad Mosem facie ad faciem, sicut solet loqui homo ad amicum suum.* Et Num. 12. 8. *Ore ad os loquor ei: & palàm, & non per ænigmata & figuras* (vt alij Prophetæ) *Dominum videt.*

Nunc cognosco ex parte (imperfectè) vt dixi v. 9. tunc autem cognoscam sicut et cognitus sum] q. d. Tum in cælo perfectè cognoscam & intuebor Deum sicuti est in sua essentia, & reliqua Dei & fidei mysteria, sicut ipse me nouit, & intuetur hoc quod sum per meam essentiam. ita Anselm. Theop. Caietan. Ambros. & Theodor. *Cognoscam*, inquit, *sicut & cognitus sum, id est, sicut notus & familiaris, qui vultum amici clarè intuetur.* Extendit hæc Apostoli verba S. Aug. etiam ad cognitionem eorum, quæ hîc in terris fiunt, & ad Sancti alicuius statum spectant. Vnde ipse ex hoc loco probat, quod Sancti res nostras perfectiùs intelligant in cælo, quàm intellexerunt olim in terra, vnde sequitur ipsos & preces nostras, quibus eos inuocamus, cognoscere. ita ipse l. 22. de Ciuit. c. 29. Aliter Chrysost. & Oecumen. Tunc, inquiunt, cognoscam practicè, & accurram ad eum per amorem & iustitiam, sicut ipse me gratia sua præuenit & præcucurrit.

Sancti perfectiùs res nostras intelligunt in cælo, quàm in terra intellexerunt.

Tertiò, alij sic explicant: Tunc cognoscam eo perfectionis gradu, ad quem ab æterno cognitus & prædestinatus sum à Deo. Sed primus sensus est genuinus: opponit enim cognitionem claram & plenam cognitioni ex parte, hoc est, imperfectæ & ænigmaticæ.

Vers. 13.

Nunc autem manent fides, spes, charitas, tria hæc: maior autem horum est charitas] *Nunc*, græcè est νυνὶ, & vers. præced. est ἄρτι, id est adhuc, scilicet in præsenti vita. Clarè enim hoc capite docet Paulus fidem, spem & charitatem hîc manere, sed in patria solam charitatem. ita Patres. Vide Gregor. de Valentia disp. 1. qu. 5. de subiecto fidei, puncto 2.

In patria manet sola charitas.

Dices, Irenæus libr. 2. cap. 47. Tertull. de Patientia cap. 12. *Nunc* intelligunt in cælo: ergo in cælo etiam erit & manebit tam spes quàm fides.

Obiectio ex Irenæo & Tertull.

Resp. Hi Patres per *fidem* accipiunt omnem firmam cognitionem, qualis est visio Dei; per *spem* verò firmam adhæsionem in Deo amato, quæ est fruitio Dei. Hoc enim est quod ait Tertull. *Permanent*, inquit, *fides, spes, dilectio; fides, quam Christi patientia induxit, spes, quam hominis patientia exspectat; dilectio, quam Deo magistro patientia comitatur.* Sed hæc non sunt ad mentem Apostoli hic, vt patet.

Responsio.

Maior, id est maxima, est charitas] Sic Catullus:

Hespere qui luces cælo iucundior ignis,

id est, iucundissima stella.

Hinc patet fidem non esse fiduciam hæreticorum de remissis peccatis: quia illa fiducia non est aliud quàm spes roborata; si quid est amplius, scilicet propriè dicta fides, qua certissimò credas te esse iustum, te esse saluandum, sicut credis Deum esse; tunc superflua est spes. Quod enim certò credis, id non speras, nec sperare potes: sicut non speras Deum esse, Christum esse passum pro nobis. Spes enim quæ verè spes est, habet adiunctum metum & formidinem de opposito, qualis nulla est in fide. Insuper Apostolus hîc spem siue fiduciam à fide distinguit, & tam spem quàm fidem in hac vita requirit: ergo fides non est fiducia illa, quam iactant hæretici.

Fiducia hæreticorum de peccatis remissis non est fides.

Spes habet adiunctam formidinem de opposito.

Patet rursum, charitatem omnium virtutum esse maximam & eminentissimam. Sicut enim inter elementa eminet ignis, inter metalla aurum, inter cælos empyreum, inter planetas sol, inter angelos Seraphini: ita inter virtutes quasi regina eminet charitas. Ea enim est ignis cælestis, qui animos omnium circum se inflammat: est aurum fulgentissimum, quo cælestes merces emimus: empyreum cælum est, in quo habitat Deus & Beati: sol est, qui omnia illuminat, fœcundat, viuificat: seraphica virtus est, quæ Seraphinos ardentes efficit. vide dicta Deuter. 6. v. 5. *Quod est in nauigio gubernator, quod in ciuitate magistratus, quod in mundo sol; hoc inter mortales est amor. Nauigium sine gubernatore labascit, ciuitas sine magistratu periclitatur, mundus sine sole tenebricosus efficitur; & mortalium vita sine amore vitalis non est. Tolle ex hominibus amorem, solem è mundo sustuleris. Venustè Plautinus senex amorem appellat Deum mundicientem, id est, omnia munda & elegantia reddentem*, inquit, Beroald.

CAPVT

CAPVT DECIMVMQVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DOno linguarum præfert prophetiam. Primò, quia prophetia perutilis est ad ædificationem aliorum : linguæ verò non nisi quis eas interpretetur.

Secundò, v. 21. quia prophetia datur fidelibus : linguæ verò datæ sunt in signum, non fidelibus, sed infidelibus, idque probat ex c. 28. Isaia.

Deinde v 23. tradit normam qua his donis ritè vtantur, præscribitque ordinem qui seruari debeat in sacro Ecclesiæ conuentu, in quo v, 34. omnino mulieres silere iubet.

1: SEctamini charitatem, æmulamini spiritalia: magis autem vt prophetetis. 2. Qui enim loquitur lingua, non hominibus loquitur, sed Deo: nemo enim audit. Spiritu autem loquitur mysteria. 3. Nam qui prophetat, hominibus loquitur ad ædificationem, & exhortationem, & consolationem. 4. Qui loquitur lingua, semetipsum ædificat: qui autem prophetat, Ecclesiam Dei ædificat. 5. Volo autem omnes vos loqui linguis: magis autem prophetare. Nam maior est qui prophetat, quàm qui loquitur linguis: nisi fortè interpretetur, vt Ecclesia ædificationem accipiat. 6. Nunc autem fratres, si venero ad vos linguis loquens: quid vobis prodero, nisi vobis loquar aut in reuelatione, aut in scientia, aut in prophetia, aut in doctrina? 7. Tamen quæ sine anima sunt vocem dantia, siue tibia, siue cithara, nisi distinctionem sonituum dederint, quomodo scietur id, quod canitur, aut quod citharizatur? 8. Etenim si incertam vocem det tuba, quis parabit se ad bellum? 9. Ita & vos per linguam nisi manifestum sermonem dederitis: quomodo scietur id, quod dicitur? eritis enim in aera loquentes. 10. Tam multa, vt puta genera linguarum sunt in hoc mundo: & nihil sine voce est. 11. Si ergo nesciero virtutem vocis, ero ei, cui loquor, barbarus: & qui loquitur, mihi barbarus. 12. Sic & vos, quoniam æmulatores estis spirituum, ad ædificationem Ecclesiæ quærite vt abundetis, 13. Et ideo qui loquitur lingua, oret vt interpretetur. 14. Nam si orem lingua, spiritus meus orat, mens autem mea sine fructu est. 15. Quid ergo est? Orabo spiritu, orabo & mente: psallam spiritu, psallam & mente. 16. Ceterùm si benedixeris spiritu: qui supplet locum idiotæ, quomodo dicet, Amen, super tuam benedictionem? quoniam quid dicas, nescit. 17. nam tu quidem bene gratias agis: sed alter non ædificatur. 18. Gratias ago Deo meo, quòd omnium vestrûm lingua loquor. 19. Sed in Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, vt & alios instruam: quàm decem millia verborum in lingua. 20. Fratres, nolite pueri effici sensibus, sed malitia paruuli estote: sensibus autem perfecti estote. 21. In lege scriptum est: Quoniam in alijs linguis, & labijs alijs loquar populo huic: & nec sic exaudient me, dicit Dominus. 22. Itaque linguæ in signum sunt non fidelibus, sed infidelibus: prophetiæ autem non infidelibus, sed fidelibus. 23. Si ergo conueniat vniuersa Ecclesia in vnum, & omnes linguis loquantur, intrent autem idiotæ, aut infideles: nonne dicent quòd insanitis? 24. Si autem omnes prophetent, intret autem quis infidelis, vel idiota, conuincitur ab omnibus, diiudicatur ab omnibus: 25. occulta cordis eius manifesta fient, & ita cadens in faciem adorabit Deum, pronuntians quòd verè Deus in vobis. 26. Quid ergo est, fratres? cùm conuenitis, vnusquisque vestrûm psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet; omnia ad ædificationem fiant. 27. Siue lingua quis loquitur, secundùm duos, aut vt multum tres, & per partes, & vnus interpretetur. 28. Si autem non fuerit interpres, taceat in Ecclesia, sibi autem loquatur, & Deo. 29. Prophetæ autem duo, aut tres dicant, & ceteri diiudicent. 30. Quòd si alij reuelatum fuerit sedenti, prior taceat. 31. Potestis enim omnes per singulos prophetare: vt omnes discant, & omnes exhortentur: 32: Et spiritus prophetarum prophetis subiecti sunt. 33. Non enim est dissensionis Deus, sed pacis: sicut & in omnibus Ecclesijs sanctorum doceo. 34. Mulieres in Ecclesijs taceant, non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut & lex dicit, 35. Si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogent. Turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia. 36. An à vobis verbum Dei processit? aut in vos solos peruenit? 37. Si quis videtur propheta esse, aut spiritualis, cognoscat quæ scribo vobis, quia Domini sunt mandata. 38. Si quis autem ignorat, ignorabitur. 39. Itaque fratres æmulamini prophetare: & loqui linguis nolite prohibere. 40. Omnia autem honestè, & secundùm ordinem fiant.

COEPIT

A

COEPIT Apostolus c. 12. agere de varijs donis & gratijs gratis datis, quæ variæ varijs Spiritus sanctus distribuit; atque vt Corinthiis iactantiam de illis, & maximè de dono linguarum eximeret, idcirco c. 13. hortatus est omnes ad charitatem, quasi reginam omnium gratiarum & donorum: hoc verò capite redit ad gratias gratis datas, docetque non tantùm charitatem, sed & prophetiam præcellere dono linguarum.

Quæres, quid hoc cap. intelligat Apostolus per *prophetare*, per *Prophetas*? hæc enim est præcipua huius capitis difficultas.

Quis sit Propheta, & nominis origo.

Nota. *Propheta*, græcè προφήτης, propriè dicitur is, qui ex Dei instinctu rem, antequam eueniat, prędicit. Deriuatur enim *Propheta*, non à Latino Prę & fari, sed ex Græco πρὸ, id est antè, & φημὶ, id est dico, loquor: non autem, vt aliqui, ex πρὸ & φαίνω; vt sit Propheta is, cui priùs aliquid apparet quàm fiat. Hinc *Propheta* hebraicè dicitur נביא *nabi*, quasi à radice, בוא *bo*, id est venit, vt notant doctiores Hebræi, tamquam *nabi* sit is, qui id quod venturum est, præloquitur. Hęc origo est nominis: extenditur tamen à pari nomen Prophetæ, vt significet eum qui arcana cordis aut alia secreta reuelat, & eum qui conscius est mentis diuinæ, interpres videlicet & internuntius cælestis numinis, quique abstrusa & arcana voluntatis ingenijque diuini perspecta habet & enuntiat. Sic Abraham Deo familiaris & carus, quem Deus suo colloquio dignatus est, dicitur Propheta, Genes. 20. 7.

Quare Abraham dicatur Propheta.

Itaque prophetia generatim in Scripturis dicitur facultas illa Dei consilia & placita pleniùs ac certiùs tum cognoscendi, tum enarrandi ad Ecclesiæ profectum, quam Spiritus sanctus afflat & aspirat hominibus certis, qui inde Prophetæ vocantur. Huius pars quædam est præsensio ac prædictio futurorum, aut etiam quorumuis reconditorum, siue præteritorum, siue futurorum. Pars altera, & quidem diuinior & principalior, est de Deo, deque pietate & virtutibus dexteriùs & diuiniùs disserendi facultas, non studiò parta, sed ab eodem Spiritu aspirata: nam si studio parta est, scientia est & doctrina, non prophetia. Itaque S. Paulus, qui Euangelium suum non ab homine accepit, sed per reuelationem Iesu Christi, Galat. 1. ex perpetua potiùs prophetia, quàm doctrina docuit & prædicauit.

Facultas de diuinis disserendi, studio parta scientia est, non prophetia.

Septem acceptiones nominis Prophetæ.

Primò, ergo *Prophetæ* vocantur, qui futura vel arcana instinctu Spiritus sancti proloquuntur.

Primò. Propheta est vates: Secundò, doctor

Secundò, doctores, non quiuis, sed qui eiusdem Spiritus sancti instinctu docent & exhortantur ad pietatem.

Tertiò. arreptitius.

Hinc Tertiò, *Prophetæ* dicebantur, qui arripiebantur vi quadam spiritus, vt hymnis Deum celebrarent, & populum ad pietatem prouocarent. Sic 1. Reg. 10. Spiritus insiluit in Saul, & prophetauit: &, vt dicitur cap. 19. deposuit vestes, & nudus cecinit per diem & noctem. Rursum, quia Prophetæ Elias & Eliseus suos habebant discipulos, qui quasi viri religiosiores certis temporibus tum decantandis psalmis, orando & laudando Deum, tum excutiendo, meditando & docendo legem Domini, præ alijs se studiosè occupabant; quique interdum singulari afflatu Spiritus arripiebantur; vt ille qui Iehu in regem vnxit; hinc omnes hi dicti sunt Prophetæ. horumque filij vel discipuli dicti sunt filij Prophetarum, de quibus sæpè fit mentio lib. 4. Regum: præsertim quia inter eos semper erant aliqui veri Prophetæ.

Qui dicti sint filij Prophetarum.

Hinc Quartò, extenditur *Prophetæ* nomen ad cantores quosuis vt prophetare sit idem, quod psallere & Dei laudes simpliciter canere. Sic 1. Paralip. 25. alij Asaph, Heman, Idithun dicuntur *prophetare in psalterijs, citharis & cymbalis*, hoc est, hæc instrumenta pulsare & Deo psallere. Erant tamen inter hos cantores veri Prophetæ, scilicet principes cantorum, Asaph, Heman, Idithun, qui ex afflatu sancti Spiritus composuerunt psalmos eorum nomine inscriptos, vt tradunt Hebræi.

Quartò, Propheta est cantor.

Principes cantorum Asaph, &c. veri Prophetæ erant.

Quintò, per catachresin *Prophetæ* vocantur deliri, qui ex afflatu spiritus mali insolentiùs delira & insana proloquuntur. Sic. 1. Reg. 18. 9. *Inuasit spiritus Dei malus Saul, & prophetabat in medio domus suæ*, hoc est, delirabat, & insolentia loquebatur, quasi actus enthusiasmo. Vnde & profani poëtas vocabant Vates & Prophetas, eò quod & ipsi viderentur Musarum quodam furore agi, instar Sibyllæ in componendis & decantandis carminibus. ita Ouidius l. 6. Fastor.

Quintò, Propheta est delirus:

Quare poëtæ vocentur Prophetæ.

B

Est Deus in nobis, agitante calescimus illo,
Impetus hic sacræ semina mentis habet.

Sic ad Titum cap. 1. 21. Epimenides poëta dicitur *Propheta*.

Sextò, *prophetare* significat miracula facere. Hoc enim erat opus Prophetarum, qui erant viri sancti & diuini, & quasi organa Dei, diuinæque sapientiæ & potentiæ. Sic Ecclesiast. 48. dicitur corpus mortuum Elisei prophetasse, quia suo contactu mortuum resuscitauit. 4. Reg. 13. 21. Sic etiam sumitur Propheta, Lucæ 7. 16.

Sextò, prophetare significat miracula facere. Corpus mortuum Elisei prophetauit, id est, mortuũ resuscitauit.

Septimò, *prophetare* est prophetiam confirmare. Sic Eccli. 49. ossa Ioseph dicuntur post mortem prophetasse, id est, quando per castra, & cum castris Hebræorum egredientium ex Ægypto efferebantur simul ossa Ioseph, tacitè testabantur & loquebantur pristinam eius de hoc egressu prophetiam veram esse, eamque confirmabant.

Septimò, prophetare est prophetiam confirmare.

C

Ex his patet, veram & propriè dictam prophetiam, qualis erat ante Christum, & in primitiua Ecclesia frequens, iam magna ex parte cessasse; & apud paucissimos viros egregiè sanctos, in testimonium sanctitatis eorum reperiri. Eorum enim donorum frequentia, quæ miraculo homini contingebant, qualia erant loqui linguis, prophetare, & similia, ferè cum Apostolis finem accepit, scilicet vt promiscuè iam illa non dentur, vti tum dabantur, sed tantùm paucis & raris. Miracula enim illa maximè propter infideles ad Euangelij inquisitionem & confirmationem, Dominus voluit coruscare; iam verò quia satis fides est stabilita, & mundus conuersus, ea subtrahit, vultque Ecclesiam solita docendi & exhortandi ratione perficere & proficere. Hæc Iansen. in c. 47. Concordiæ.

Vera prophetia iam magna ex parte cessauit.

D

Quæres Secundò. Quonam horum modorum hoc c. accipitur à Paulo nomen Prophetæ? Resp. Primò, Chrys. & Theophyl. propriè hîc capiunt, pro eo qui futura prædicit. Sic enim accepit hoc nomen Paulus c. 12. Secundò, Theodor. prophetiam hic accipit pro cogitationum, aliorumque occultorum manifestatione: fauet versus 24.

Quomodo de Paulo Propheta hîc accipiatur.

Verùm Nota, Apostolum hoc cap. describere omnia quæ fiebant olim in conuentibus fidelium in Ecclesia, eaque comprehendere nomine linguarum, & nomine prophetiæ. Nam Spiritus sanctus olim in Ecclesia afflabat multos, vt exoticis & peregrinis linguis cantica spiritualia, preces, hymnos, orationes psalmos, aliaque coram simplici & promiscua

Nomine prophetiæ & linguarum, Paulus comprehendit omnia quæ fiebant in conuentibus Ecclesiæ.

miscua plebe canerent aut recitarent, vti factum erat in pentecoste ab Apostolis, Actor. 2. Id patet ex S. Dionysio c. 3. de Diuinis nomin. & Tertull. Apolog. 29. & hoc vocat hic Apostolus *donum linguarum*, siue *linguis loqui*. Alij verò Spiritus sanctus dabat exponere S. Scripturam, vel docere, vel verba facere de diuinis, vel prædicare & exhortari, vel hymnum aut psalmum canere, vel orationem insignem populo vulgari lingua præire: subinde etiam, vt notant Chrys. & Theodor. hic, arcana cordis, aliaque occulta, imò & veras prophetias proloqui. Et hæc omnia comprehendit hic Paulus nomine prophetiæ, maximè concionem & doctrinam, opponitque dono linguarum. Id patet v. 4. 5. 6. 31. sed maximè v. 25. 26. Nam & prisci Prophetæ non tantùm futura prædicunt, sed & docent & concionantur, & psalmos orationesque miscent. Vnde prophetiam hanc Apostolus hic linguis præfert, & ad eam toto cap. hortatur, ordinatque quo modo & ordine fieri debeat, id est, ordinat modum quo fieri debeant conuentus & collationes spiritales in Ecclesia, tum ante, tum post sacram synaxim. In his enim vnus explicabat sacram Scripturam, alius exhortabatur, tertius hymnum, quartus psalmum canebat, etiam lingua subinde peregrina: ita Ambr. Anselm. & pulchrè Philo lib. de Essæis. ita Essæos has collationes instituisse docet. Sic & superiùs c. 11. v. 4. & 5. accepit nomen Prophetæ. B

Paulus ordinat quo modo collationes spirituales in Ecclesia fieri debeant.

Nota. Paulus hic non vocat Prophetas omnes illos, qui simpliciter explanant obscura Prophetarum & sacræ Scripturæ; nec omnes illos, qui alios docent, vel exhortantur, vt quidam putant; sed tantùm eos qui id agunt ex afflatu Dei, & proprio instinctu Spiritus sancti, non autem ex eruditione studio & labore acquisita. Patet hoc v. 30. *Quòd si alij*, inquit, *reuelatum sit, prior taceat*. Et v. 32. *Spiritus Prophetarum Prophetis subiecti sunt*. Ergo Prophetas hîc intelligit eos, qui Sp. sancto agebantur, & ab eo reuelationem doctrinæ, vel exhortationis aut orationis alicuius accipiebant: quod tum frequens erat, vt patet v. 26. Iam autem illo Spiritus sancti afflatu cessante, in eius locum successit sacra lectio, concio, psalmodia ante Missam, in Missa, & post Missam, vt dicam v. 26.

Prophetæ hic sunt, qui docent, vel exhortantur ex afflatu Dei.

VERS. 1. SECTAMINI CHARITATEM] Græcè, διώκετε id est, *persequimini charitatem*. Significat ardens studium charitatis, vt eam insectemur, perinde vt venator feram insequitur.

ÆMVLAMINI SPIRITALIA] Hoc est, vt Chrysost. dona Spiritus sancti, scilicet gratis data, vti est donum linguarum, gratia sanitatum, & alia, de quibus cap. 11. desiderate, & ad ea conamini, maximè orando; non studio excellendi, vt vos præ alijs hisce donis iactetis, sed ex charitate, vt alijs & Ecclesiæ per ea prositis.

MAGIS AVTEM VT PROPHETETIS] vt scilicet ex afflatu Spiritus sancti doceatis, dicatis, vel canatis ea, quæ alios ad pietatem excitent. Hoc enim est hîc *prophetare*, vti iam dixi.

VERS. 2. QVI ENIM LOQVITVR LINGVA (alia & peregrina) NON HOMINIBVS LOQVITVR, SED DEO, causam explicat & subdit, dicens: NEMO ENIM AVDIT. SPIRITV AVTEM LOQVITVR MYSTERIA] q. d. *Nemo audit*, id est, nemo intelligit loquentem lingua peregrina, licet ipse Spiritu afflatus loquatur subinde alta mysteria.

Nota. S. Aug. lib. 12. de Genesi ad litt. c. 8. Primas. & Caietan. legunt in nominatiuo: *Spiritus autem loquitur mysteria*, q. d. Paulus: Spiritus sanctus in sacra Scriptura, arcana loquitur mysteria quæ intelligi nequeunt, nisi quis Propheta vel doctor illa interpretetur. Verùm hic sensus non facit ad rem & mentem Apostoli, planeque legendum est in ablatiuo: *Spiritu autẽ loquitur mysteria*, iuxta sensum iam datum: ita legunt passim Græci, Latini & Syrus.

NAM QVI PROPHETAT, HOMINIBVS LOQVITVR AD ÆDIFICATIONEM ET EXHORTATIONEM ET CONSOLATIONEM] Ecce quod dixi, prophetare hîc est loqui ea quæ alios ædificant, exhortantur & consolantur: ac proinde præstat prophetare quàm loqui linguis peregrinis, vtpote quas nemo intelligit, vt proinde nemo ijs instrui, ædificari, vel consolationem aliquam accipere possit. VERS. 3.

VOLO AVTEM (hoc est, velim, optarim) OMNES VOS LOQVI LINGVIS, MAGIS AVTEM PROPHETARE; vt scilicet alios ad pietatem excitetis. VERS. 5. NVNC AVTEM, FRATRES, SI VENERO AD VOS LINGVIS LOQVENS: QVID VOBIS PRODERO, NISI VOBIS LOQVAR AVT IN REVELATIONE: id est, nisi loquar reuelationem, putà expositionem reuelationis mihi factæ? AVT IN SCIENTIA: id est, ea quæ scio per scientiam, vel à Deo infusam, vel studio partam: AVT IN PROPHETIA; id est, ea quæ scio per prophetiam, tum propriè dictam, tum impropriè scilicet *prophetiam*, hoc est, occultorum & obscurorum, maximè sacræ Scripturæ, explicationem: AVT IN DOCTRINA] scilicet per eam docendo & accommodando meum sermonem ad captum auditorum. Sic ferè D. Thomas & Theophyl. Supple, atqui nihil horum facere potero loquens linguis, nisi interpretationem adhibeam, vt intelligatis: ergo præstat prophetare quàm linguis loqui, nisi quis linguam interpretetur. VERS. 6.

Quomodo hic differant reuelatio, scientia, prophetia & doctrina. Prima expositio.

C Secundò & meliùs, aliter hæc accipiemus. Pro quo Nota. Hic *scientia* refertur & iungenda est cũ *doctrina*, sicut *reuelatio* iungenda est cum *prophetia*: sicut enim ex scientia sua cognoscebant scientes & docti ea, quæ alijs communicarent per doctrinam, eos scilicet docendo: ita ex reuelatione percipiebant ea, quæ alijs per prophetiam enuntiarent. In hoc enim differt *prophetia* à *doctrina*, quòd *prophetia* accipiatur per reuelationem, *doctrina* per scientiam. Docemus enim id quod per scientiam & studium scientiæ assecuti sumus. Sensus ergo est, q. d. Paulus: Si linguis peregrinis loquar, nec vos instruam & doceam, vel per doctrinam labore & scientia partam, vel per prophetiam reuelatione acceptam, nihil vobis prodero. ita Toletus & Iansenius loco citato.

Secunda & genuina.

Prophetia est per reuelationem, doctrina per scientiam.

D Tertiò, Cassianus collat. 14. c. 8. per hæc quatuor intelligit quatuor sensus sacræ Scripturæ: scilicet per *doctrinam* sensum litteralem, per *reuelationem* allegoricum, per *scientiam* tropologicum, per *prophetiam* anagogicum. Sed hoc mysticum & symbolicum est.

Tertia, quadruplicem sensum sacræ Scripturæ intelligit Cassian. per has quatuor.

TAMEN] Græcè ὅμως, q. d. Etiam, quin etiam ex inanimatis hoc quod dico cognosci potest, scilicet linguas nihil prodesse, nisi intelligantur: nam pari modo cithara & tibia nisi distinctum dent sonum, vt intelligantur, nemini proderunt. Nemo enim sciet quid canatur, aut citharizetur, ac proinde nemo ijs se pascet, vel oblectabit, aut mouebitur ad tripudium, vt ad numeros saltet. Gagneius pro ὅμως legit ὁμοίως id est *similiter*. VERS. 7.

ITA ET VOS PER LINGVAM NISI MANIFE- VERS. 9.

STVM

STVM (εὔσημον, bene significantem, intelligibilem) SERMONEM DEDERITIS, QVOMODO SCIETVR ID QVOD DICITVR?] Lingua enim est character imago, index & nuntius mentis. Nam, vt ait Aristotel. lib. 2. perihermen. voces sunt notæ earum affectionum, quæ in anima delitescunt. Hinc Socrates ex voce mentem & animum cuiusque qualis esset explorabat & peruidebat, dicebatque: *Loquere adolescens vt te videam.* Hoc autem fieri nequit nisi lingua loquentis audienti sit nota & manifesta.

Lingua est character, imago & nuntius mentis.

Socrates ex voce animũ cuiusque explorabat.

VERS. 10. TAM MVLTA, VT PVTA, GENERA LINGVARVM] *Vt-puta*, id est nempe: græcè εἰ τύχοι, *vt res tulerit*, vti varias linguas audire contingit. ita Oecumen. Sed Erasmus & Vatablus non ad verbum, sed eodem sensu, εἰ τύχοι vertunt, *verbi gratia.*

LINGVARVM] Græcè φωνῶν, *vocum*, hoc est, linguarum, idiomatum vocalium.

ET NIHIL SINE VOCE EST] nulla gens, nullus sermo est sine voce. Alij, nullum instrumentum est, v. g. cithara, tibia, quin propriam vocem & sonum reddat. ita Oecumen. Alij propriè *nihil*, id est nulla res, est sine voce. Nam, vt canit Auson. ad Paulinum.

Quomodo nihil sit sine voce. Prima expositio. Secunda. Tertia Omnia esse sonantia ascit Auson. Quarta & genuina.

Nil mutum natura dedit, non aëris ales,
Quadrupedésve silent, habet & sua sibila serpens,
Cymbala dant ictu sonitum, dant pulpita saltu
Tacta pedũ; tentu reboant caua tympana tergis,

Quartò & optimè, *nihil*, id est nulla linguarum, est sine voce. Græcè enim est οὐδὲν αὐτῶν, scilicet φωνῶν, ἄφωνον, *nihil vocum*, hoc est linguarum, est *sine voce*. q. d. Multæ sunt linguæ, & quæque suas habet voces.

VERS. 11. SI ERGO NESCIERO VIRTVTEM (hoc est vim & significationem) VOCIS, ERO EI, CVI LOQVOR, BARBARVS] Hoc est, vt ait Ouid.

Barbarus hic ego sum, quia non intelligor vlli.

Nota. *Barbarus* primò dictus est à Græcis per onomatopœiam is, qui aliam linguam quàm Græcam sonaret: deinde à Romanis, qui aliam quàm Græcam, vel Romanam: postea qui aliam quamuis à patria lingua diuersam loqueretur, dictus est Barbarus, quia à suis non intelligebatur. Vnde Anacharsis Scytha cùm ab Atheniensibus rideretur quasi barbarus, aptè respondit: *Scythæ barbari sunt apud Athenienses, & æquè hi barbari sunt apud Scythas.*

Qui dictus sit Barbarus.

Dictum Anacharsis coram Atheniensibus de sua barbarie.

VERS. 12. ÆMVLATORES ESTIS SPIRITVVM] donorum scilicet Spiritus sancti & gratiarum, de quibus cap. 12.

AD ÆDIFICATIONEM ECCLESIÆ QVÆRITE, VT ABVNDETIS] q. d. Petite & poscite à Deo hæc dona abundè vobis donari; sed ita vt ijs vtamini, non ad ostentationem, sed ad ædificationem Ecclesiæ.

VERS. 13. QVI LOQVITVR LINGVA, ORET VT INTERPRETETVR] Nota. Paulus hic loquitur de publica oratione, qua vnus, priuatus licet, afflatus Spiritu coram omnibus alta voce orabat, ceteris audientibus, & cum eo deprecantibus, suaque vota iungentibus. patet ex seqq. Aliter Chrysost. Ambrosius, Anselmus: Oret, inquiunt, vt donum linguas interpretandi accipiat, vt se & suam linguam interpretari possit: sed *orare* aliter capitur vers. seq. ergo & hic.

VERS. 14. SI OREM LINGVA, SPIRITVS MEVS ORAT, MENS AVTEM MEA SINE FRVCTV EST,] *Spiritus meus orat*, hoc est, spiritu meo reficior. Secundò, Chrysost. *Spiritus meus*, inquit, id est, Spiritus sancti donum, quod est in me, *orat*, id est, facit me orare, publicéque orationem pronuntiare. Tertiò, *spiritus*, hoc est, vox mea spiritu vitali & vocali prolata, *orat, mens autem mea sine fructu est*, quia significationem sermonis & orationis à se prolatæ non intelligit. ita ex S. Basilio Theoph. & Erasm. qui pro *spiritu* vertit halitum. Vnde & Primasius: *Spiritus*, inquit, *hic sermo intelligendus est, qui nonnumquã mente alia cogitante precatur.* Sed primus sensus est genuinus, vt patet ex sequentibus. Aliter D. Thom. hic *spiritum* tripliciter accipit (quem vide si lubet) sed non ad mentem Apostoli.

Triplex explicatio illius Spiritus meus orat.

MENS AVTEM MEA SINE FRVCTV EST] S. Chrysost. Theoph. Ambr. D. Thom. & Caietanus, putant Apostolum hic loqui de ijs, qui donum linguarum acceperant, quas tamen ipsi non intelligebant, instar asinæ Balaam; vel certè mysteria verbis contenta non penetrabant. Ita & S. Augustin. lib. 12. de Genesi ad litt. cap. 8. & 9. & colligitur ex v. 28. Hi enim sine fructu orabant talibus linguis, quia licet spiritus pia deuotione in Deum pasci posset, non tamen mens pascebatur intelligentia precum verbalium.

Verùm dico, *Mens*, græcè νοῦς, hic idem est quod sensus, vt vertit Noster. v. 19. & c. 2. v. vlt. imò Aristot. τίς ἐστ', inquit, λόγων τῶν ῥημάτων νοῦς: quis est horum verborum sensus. sic enim sumitur νοῦς Apocal. 17. v. 9. ὧδε ὁ νοῦς ὁ ἔχων σοφίαν, id est, vt vertit, noster Interpres & alij passim: *Hic est sensus* (visionis bestiæ) *qui habet sapientiam.* νοῦς, enim hisce locis respondet Hebræo שכל *sechel*, vti declarabo v. 15. νοῦς, ergo idem est quod διάνοια: & sicut Rhetores opponunt inter se statum ῥητοῦ καὶ διανοίας: ita Apostolus opponit hic γλῶσσαν καὶ νοῦν, id est, *linguam & mentem*, siue verbũ & sensum. *Sensus* autem hic idem est quod intelligentia, non actiua, qua scilicet sentiam, hoc est, intelligam; sed passiua, scilicet, qua sentiar, id est. intelligar ab omnibus. Passiuè enim hic capitur *sensus*. vide can. 30. Hæc ergo mens, id est sensus, significatio & intelligentia linguarum mearum, est sine fructu, quia nemo eã capit intelligitve, vt inde ad pietatem excitetur hoc enim intendit Apostolus, vt mox pluribus dicam. Itaque hic sensus est genuinus, eumque tradere videtur S. Basil. in Reg. breuior. interrog. 278.

νοῦς, id est, mens. hoc est sensus.

Mens sine sensu hic est intelligentia passiua, qua scilicet loquens intelligitur ab audientibus.

Secundò, non improbabiliter Oecumen. Mens, inquit, id est scopus & intentio mea est sine fructu, non loquentis, sed audientis, quem intendit loquens ad pietatem excitare. Nam de fructu audientium loqui Apostolum patet ex v. 14. 16. 19. Ita quoque Theodor. Loquitur enim Apostolus de orationibus & canticis spiritualibus, quæ priuati quique ex dono Spiritus sancti componebant, & publicè pronuntiabant, vel canebant in Ecclesia tempore collationum spiritualium; idque in consolationem, instructionem, vel exhortationem populi: vnde vult illa vulgari linguâ fieri, vt ab omnibus intelligantur: alioqui enim sine fructu ea fore asserit.

Secundò, Oecum. Mens, inquit, est intentio.

Dices, Ergo Missa & Horæ canonicæ iam cani debent vulgari lingua.

Respondeo, Nego consequent. quia Apostolus loquitur de precibus, quas priuatus quisque componebat ad ædificationem & excitationem populi, non de diuinis & publicis officijs, quæ iam approbatione, imò ordinatione & nomine totius Ecclesiæ & populi obeunt Clerici, ad colendum, & graui ac vniformi quadam maiestate latinè laudandum

Paulus intendit decere, non Missam, sed priuatas preces componendas esse ad excitationem populi, lingua vulgari.

dum

Diuina officia quare non sint dicenda idiomate vulgari. dum Deum. Si enim vernacula lingua dicerentur, Primò, rudes malè res tam diuinas apprehenderent, malè intelligerent, errores & hæreses conciperent. Secundò, singulis prouincijs, imò penè vrbibus varianda esset lingua. Licet enim eadem communi lingua loquantur Germani omnes, tamen diuersum linguæ idioma habent singuli: aliud enim habent Westphali, aliud Heluetij, aliud Hassi, aliud Iuliacenses, &c. atque ita si vernaculè diceretur diuinum officium, in tanta idiomatum varietate schisma orirerur, risus & contemptus sacrorum.

Dices Secundò, populus non intelligit latinè, quem ergo fructum ex Missa Latina percipit?

Fructus quos populus ex Missa percipit, licet eam non intelligat. Respondeo Primò, particeps est istius sacrificij, & etiam Sacramenti, si velit. Secundò, particeps est omnium precum, quas pro omnibus, maximè præsentibus, fundit sacerdos. Tertiò, per ritus & cæremonias tam decoras ad deuotionem & mentem priuata oratione ad Deum eleuandam excitatur, docetur & accenditur; præsertim cùm illa in concione populo Parochi explicare debeant, vt iubet Concil. Trident. sess. 22. cap. 8. Vide Bellarm. lib. 3. de verbo Dei. c. 16.

QVID ERGO mihi vobisque faciendum EST? ORABO SPIRITV (vt spiritus meus oratione mea pascatur) ORABO ET MENTE] Id est, orabo sensu & intelligentia, orabo intelligenter, vt alij me sentire, id est intelligere, possint. Alludit Paulus ad illud

Quid sit psallere sapienter. psalm. 46. 8. *psallite sapienter*: pro quo hebraicè est מַשְׂכִּיל *maskil*, id est, in intelligentia: quod Septuag. vertunt, *συνετῶς*, id est *psallite intelligenter*, vt nimirùm vos ipsi intelligatis & sapiatis ea quæ psallitis, & vt alij qui vos audiunt, ea quæ psallitis intelli-

Distinctè canendum est vt intelligatur. Vox est hebr. sechel. gant. Hoc enim est communis psaltæ officium. ita nimirum psallere, vt possit ab alijs intelligi. Vox enim *νοῦς*, qua vtitur hic Paulus, respondet Hebr. שֵׂכֶל *sechel*, siue מַשְׂכִּיל *maskil*, & בִּינָה *bina*, quæ passinè capiuntur subinde, vt Isaiæ 33. 19. pro eo quod noster Interpres vertit. *Populum alti sermonis, vt non possis intelligere disertitudinem linguæ eius, in quo nulla est sapientia*; hebraice est *populum blæsum labijs, in quo non est* בִּינָה *bina*, id est *intelligentia*, qui scilicet ita blæsus est, vt non possit intelligi. Sic Nehemiæ 8. 8. dicitur Esdras legisse coram populo in libro legis *distinctè & apertè ad intelligendum*: hebraice שׂוֹם שֶׂכֶל *som sechel*, id est, ponendo vel dando intellectum. hoc est, intelligibiliter, ita vt omnes possent intelligere.

Vers. 16. CETERVM SI BENEDIXERIT SPIRITV: QVI SVPPLET LOCVM IDIOTÆ, QVOMODO DICET, AMEN SVPER TVAM BENEDICTIONEM? QVONIAM QVID DICAS, NESCIT] *Si benedixeris*, id est, si Deum laudaris tua lingua & spiritu. Aliter S. Thom. Si sacerdos, inquit, publicè benedixerit populo: sic quoque explicat Primasius; Haymo & Salmeron, qui multis contendit probare Apostolum loqui hic de sacrificio Missæ, qua sacerdos benedicit non tam populum, quàm Deum. Nam id videntur significare verba Græca hic *εὐλογεῖν*, & *εὐχαριστεῖν*, quibus pariter vtuntur Euāgelistæ & Paulus in in-

Olim in Missa post consecrationem populus acclamabat, Amen. stitutione Eucharistiæ, quæ inde dicta est *εὐλογία*; id est *benedictio*; & Eucharistia, id est gratiarum actio. Accedit, quòd in omnibus Liturgijs Missæ, tam Iacobi & Clementis, quàm Basilij & Chrysost. post consecrationem panis & vini populus acclamare soleat, *Amen*. Videtur ergo hic velle Apostolus, vt publicæ benedictiones, preces & Missæ in Ecclesia non celebrentur ignoto prorsus & peregrino sermone; sed vt apud Græcos celebrentur græcè, apud Hebræos hebraicè, apud Latinos latinè. Nam magna ex parte hæc idiomata ab his qui sunt eiusdem linguæ, intelliguntur: cùm enim fieri non possit, vt vna lingua ab omnibus etiam diuersis nationibus, qui eamdem sæpè Missam audiunt, intelligatur; oportuit seligi vnam magis communem, quæ à plerisque honestioribus intelligatur, qualis est apud nos Latina, ita vt multi in Missa Latina apud nos loco idiotæ respondere possint. Amen. quod hic requirit Apostolus.

Paulū non loqui hic de communi oratione Ecclesiæ, sed propria priuatorum, probatur. Primò. Verùm Apostolum non loqui de publica & solemni benedictione Missæ sed quauis alia, quam quisque priuatim afflatus spiritu per hymnum, psalmum, vel orationem dictabat, & recitabat patet Primò, ex voce *Ceterum*, pro qua græcè est *ἐπεὶ* id est, *quandoquidem*; quæ vox dat causam cur v. præced. dixerit, *Orabo spiritu, orabo & mente, psallam spiritu, psallam & mente.* Loquitur ergo Paulus de benedictione non Missæ, sed psalmorum & orationum, quas quisque ex spiritu fundebat. Idem indicat Græcum *τῇ σῇ* id est *tuâ* scilicet propria &

Secundò. priuatâ, *εὐχαριστίᾳ*, id est *benedictione*, Secundò, idem patet ex decursu totius capitis, ac præsertim ex conclusione totius discursus Paulini v. 26. vbi sic ait: *Quid ergo est, fratres? cùm conuenitis, vnusquisque vestrûm psalmum habet, doctrinam habet, apocalypsim habet, linguam habet, interpretationem habet; omnia ad ædificationem fiant*: ergo loquitur Paulus de benedictione, psalmis & linguis, non sacerdotis & publici ministri, sed de priuatis, quas vnusquisque ex spiritu proferebat ad communem

Tertiò. fidelium ædificationem. Tertiò, idipsum patet ex v. 31. vbi ait: *Potestis omnes per singulos prophetare.* Et v. 29. *Prophetæ*, inquit, *duo aut tres dicant, & ceteri diiudicent*: ergo loquitur de noua & priuata cuiuslibet prophetia & benedictione; hæc enim examinanda & diiudicanda est. Nam communis Ecclesiæ oratio & liturgia à tota Ecclesia probata & instituta examinari & diiudicari non debet. Hæc omnia magis patebunt §. sequ.

Quid sit idiota, Prima expositio. Secunda. Tertia. IDIOTÆ] Gagneius ex Seueriano: Idiota, inquit, est catechumenus. Secundò, Primasius. Idiota, inquit, est neophytus. Tertiò, & optimè, idiota, est indoctus, rudis, linguarum expers. ita Chrysost. Syrus, Theophyl. S. Thom. & alij.

& genuina D. Thomas accepit idiotam pro ministro qui respondet, Amen. Nota S. Thom. Primas. & Haymo per idiotam hunc accipiunt ministrum, qui in Sacro & Collectis pro populo respondet, *Amen*. Vnde significant hi Patres Paulum velle, vt saltem Missæ & sacrorum minister intelligat sacerdotem, illumque qui publicè lingua alia, quàm vernacula orat, vt pro populo respondere possit, *Amen*. Hoc consilium & documentum bonum & conueniens est, non tamen absolutè necessarium, nec genuinum ex mente Pauli.

Idiota proprie hic significat quemuis è plebe. Vnde dico, *idiotam* hic non significare ministrum sacrorum, sed quemuis è plebe. Græcè enim est *ὁ ἀναπληρῶν τὸν τόπον τοῦ ἰδιώτου*, *qui implet*, vel *occupat locum idiotæ*, id est, qui sedet inter idiotas, qui est idiota (alio enim loco sedebant Prophetæ & doctores, alio idiotæ & populus) vti est plebeius quisque & tota plebs indocta. Ita Chrys. & Theophyl. Tota enim plebs, & consequenter quiuis idiota, olim in sacris conuentibus respon-

respondebat. *Amen*, vt patet ex Iustino Apolog. 2. in fine. Vnde Hier. in fine commentarij in epistolam ad Galat. *In Ecclesia Romana*, ait, *ad instar cælestis tonitrui reboat, Amen.* Id iam plebis vice facit minister, vt sacerdoti oranti respondeat, *Amen*, ne confusa vox plebis Ecclesiam turbet. A

Paulus vult orationem priuatam aliorum vulgari lingua fieri, nō publicam.

Nota Secundò. Loquitur hic Apostolus, vt dixi, de oratione noua & priuata alicuius particularis, quæ proferebatur ad populi excitationem & ædificationem, & cui subesse poterat error, vt patet vers. 29. Hanc enim vult vulgari lingua fieri, vt eam intelligat populus, ne respondeat, *Amen*, ad orationem alicuius, qui in oratione quam facit peregrina lingua, ridicula, absurda errores & hæreses profert: non autem loquitur Apostolus de oratione publica ab Ecclesia probata & recepta, quæ non nomine huius, vel illius, sed nomine totius Ecclesiæ profertur, in qua certum est nihil erroris contineri, cui vnus minister respondet *Amen*, pro populo; atque interim populus, qui huius orationis est particeps, potest insuper alia oratione priuata Deum orare. Adde, Concil. Trident. vt dixi, iubere, vt pro concione hæ orationes populo explicentur. B

Licitū est orare lingua quam non intelligis.

Denique licitum est orare lingua quam non intelligis, cum certò scis preces esse bonas sicuti Moniales latinè recitant Horas: & sic idiotæ, orante sacerdote latinè, possunt cum illo orare, & mentem Deo iungere, ac petere, vt Deus concedat id, quod sacerdos pro se & toto populo nomine totius Ecclesiæ, optima & vtilissima oratione rogat & supplicat: quia licet eam non intelligant, nec pascantur intelligentia & sensu precum; habent tamen fructum deuotionis, erga Deum & reuerentiæ erga preces sacras: imò plus merentur & impetrant, quàm illi qui eas intelligunt, si maiori humilitate, pietate & feruore orent. C

Pulchra similitudine ostenditur Latinas preces Monialiū Deo placere, etiamsi eas non intelligant.

Ita S. Iordanes rogatus, an placerent Deo hæ Monialium preces? respondit appositè: *Sicut gemma in manu rustici, qui non nouit pretium eius, tantum valet, quantum in manu aurificis & gemmarij, qui pretium nouit: sic & preces tantum valent in ore indocti qui eas non intelligit, quantum in ore docti qui intelligit*, perinde ac libellus supplex à rustico & idiota regi porrigitur, tantumdem à rege impetrat quantum impetraret alius qui à viro docto & litterato porrigeretur. Scriptum est enim: *Ex ore infantium & lactentium perfecisti laudem.* Et *Si hi*, infantes, *tacuerint, lapides clamabunt.* Matth. 21. 16.

Orationes non intellectæ suā vim habent, vti ostēdit Abbas Pastor

Simili modo in Vitis Patrum, Abbas Pastor, cùm quidam ei conquerendo diceret: *Ecce oro, & non est compunctio in corde meo: quia nescio virtutem* (significationem) *verbi, respondit: Et tu tamen orare perge quoniam sicut incantator licet virtutem verborum quæ dicit, nesciat, serpens tamen audit & intelligit ea, ijsque subijcitur incantanti, & humiliatur: sic & nos, quamuis ignoremus virtutem eorum quæ loquimur, dæmones tamen audientes ea, intelligunt, terrentur atque discedunt.* Vide S. Thom. & Caietan. D

Quisque orationem Dominicā discere & intelligere debet.

Secus est de oratione Dominica, quam quisque vernaculè discere, dicere & intelligere debet; vt sciat distinctè quæ & qualia à Deo petere debeat vti iam in multis Synodis Episcoporum statutum est. Infert hinc aliud Caietan. scilicet satius esse organa & musicam excludi templis, vt sic Horæ & Missæ intelligibiliter canantur, ita vt ab audientibus respōderi possit. *Amen.* Sed vsus iam Christianorum habet contrarium, vt cum Dauide ad excitandam deuotionem populi qui æquè vocem Latinam non intelligeret, organis subinde & musica in sacris vtantur, idque

Ob tres rationes vsus musicæ in templis commendatur. Prima.

Primò, vt, sicut non tantùm spiritu, sed & corpore constamus, Deumque laudamus: sic non tantùm voce, eaque concordi & pulcherrima, qualis est musica, sed & instrumentis Deum laudemus. Omnis enim spiritus, omnis creatura, omne instrumentum laudare debet Deum, quem omnis laus decet.

Secunda.

Secundò, vt audientes, præsertim plebeij, ad deuotionem excitentur, sicut Dauid & Eliseus per psaltes & psalteria excitabantur, & sicut excitabāt Saulem, & alios per musicam ad Dei laudem.

Tertia.

Tertiò, vt maior sit sacrorum decor, solemnitas & maiestas. Ita Prudētius in Apotheosi contra Iudæos, & Facultas Parisiensis in sua censura tit. 19. propos. 6. ita hunc Pauli locum explicat: *Scribens, Paulus, In Ecclesia volo quinque verba sensu meo loqui, quam decem millia verborum in lingua; de concionibus seu sermonibus, qui habentur ad populum, tractat, in quibus inutilis est copia verborum non intellectorum, non de cantibus Ecclesiasticis, quorum alia est ratio.*

Quare organa theatrica olim ex templis ejecta.

Cauenda tamen est in hisce leuitas, vt iubet Concil. Trident. Vnde S. Aug. in psal. 32. conc. 1. dicit repulsas ab Ecclesia citharas & organa theatrica: quia scilicet Gentiles ijs ad luxum & libidinem in theatris, conuiuijs & sacrificijs vtebantur eo tempore. Vti ergo organis in ecclesia, & subinde alijs instrumentis musicis, si fiat sobriè, piè, modestè & grauiter, Dauidis exemplo & exhortatione, psal. 150. v. 3. 4. 5. 6. patet esse pium: vnde & S. Iohannes in Apoc. c. 5, v. 8. & c. 14. v. 2. in cælo, vbi omnes sunt perfecti, audiuit citharas, licet nostris grauiores & diuiniores.

Quid Amē significet, & vnde dictū.

AMEN] *Amen* (ait Hieron. ad Marcellam epist. 137. tom. 3. & in fine Commentariorum in epist. ad Galat.) Aquila, Symmachus, & Theodot. verterunt, πεπιστωμένως, id est fideliter, siue verè: Sept. vertunt, γένοιτο, id est fiat. Significat ergo *Amen*, verè, vel etiam firmiter: radix enim אמן aman firmare & stabilire significat. Vnde nomē אמת emeth, id est, firmitas, veritas. *Amen* ergo, non est particula iurantis, vt vulgus putat: sed affirmantis & confirmantis.

Amen non est particula iurādi.

Affirmantis est, cùm orationi præponitur, vt, *Amen amen dico vobis.* Et hoc sensu S. Aug. tract. 41. in Ioan. *Amen* vocat iurationem Christi; quia Christi iuratio non fuit propriè iuramentum, sed simplex affirmatio & asseueratio, dicendo, *Amen, amen, dico, vobis*, Matth. 5. v. 37. *Amen* verò est nota confirmantis cùm orationi postponitur. Rursùm cùm postponitur, & significat consensum audientis; nunc asserentis est & concedentis nunc optantis.

Amen cū orationi postponitur, est asserētis, concedētis vel optātis.

Concedentis est Deut. 28. vbi ad benedictiones legis seruatæ, & maledictiones violatæ, populus quasi eas acceptans, respondet, *Amen.* In prece verò tantùm est optantis. Sic in oratione Dominica subiungitur. *Amen*, quasi signaculum orationis. & passim alias quasuis orationes Ecclesia obsignat per *Amen*, q. d. Verùm sit, verè fiat quod hac oratione petimus.

Amen est signaculū orationis.

Talmudici dicunt, *Amen* aliud esse perfectum, aliud imperfectum, idque triplex: Primò, *amen pupillum*, cùm dicens *Amen*, precem non intelligit, sed quasi pupillus ab orante sinit se & precem suam dirigi. Secundò, *subreptitium*, cùm ante finem orationis respondet, *Amen.* Tertiò, *fictile*, cùm aliud agens animo distracto respondet, *Amen.*

Triplex amen, pupillum, subreptitium & fictile.

GRA-

VERS. 18. GRATIAS AGO DEO MEO, QVÒD OMNIVM VESTRVM LINGVA LOQVOR] *Omnium vestrûm.* Paulò aliter iam habent Græca: πάντων ὑμῶν μᾶλλον γλώσσαις λαλῶν, quod Syrus, Chrys. Hieron. ad Hedibiam & alij vertunt, *magis quam omnes vos, linguis loquor.* Sic ferè posset & accipi noster Interpres, dum vertit, *omnium vestrûm.* q.d. Omnes linguas, quas vos calletis, & ego calleo, & magis quàm vos.

Quomodo Paulus linguis omnium Corinthiorum loqueretur, cùm tantùm vna esset lingua Corinthiorum.

Dices, Quomodo ait, *Omnium vestrûm linguis*; vt habent Græca, cùm in Græcia, & maximè Corinthi, vna tantùm esset lingua. Respondet Haymo: *Omnium vestrûm linguis*, id est dialectis, loquor. Secundò & melius, *Omnium*, quia nimirum Corinthum confluebant aduenæ & mercatores omnium gentium & linguarum, quasi ad celeberrimum emporium; sicut etiam hodie Antuerpiæ, Parisijs, Venetijs, Gallorum, Germanorum, Italorum, Hispanorum, Anglorum, aliarumque gentium viget lingua æquè ac mercatura. *Omnium* ergo *vestrûm*, id est, omnium gentium, quæ vobiscum & inter vos versantur, *linguis loquor.* q.d. Non eleuo, nec vitupero donum linguarum, nam & ipse eo vtor, sed non eo modo, quo vos in Ecclesia ad ostentationem, sed ad ædificationem.

VERS. 19. SED IN ECCLESIA VOLO] Id est, malo, pendet enim τὸ *volo* à voce *quam*, quæ sequitur. Est hebraismus.

QVINQVE (paucissima) VERBA SENSV MEO (id est intelligentia, qua intelligar) LOQVI, VT ET ALIOS INSTRVAM. QVAM DECEM MILLIA VERBORVM IN LINGVA] peregrina, quam audientes non intelligant.

Quomodo hic accipiendum sensu meo. Prima explicatio & genuina. Secunda

Nota. *Sensus* hic idem est quod intelligentia passiua, qua scilicet intelligor tam ego, quàm sermo meus: vnde explicans subdit, *Vt & alios instruam.* Opponit enim sensum hunc linguæ peregrinæ, quam nemo intelligit. vide dicta v. 14.

A[...] Anselmus. *Sensu*, inquit, *meo*, id est, intelligentia mea, sed actiua; scilicet, quâ ego ipse intelligam ea quæ ipse loquor, vt ita meliùs eadem aliis exponere possim.

Tertia.

Tertiò, Chrys. *In sensu*, inquit, id est, cum iudicio, vt scilicet discretè & cum iudicio loquar & doceam, ita vt audientes, licet rudes & imperiti, eadem intelligere, capere & retinere possint. Verùm primus sensus est genuinus, vt ex dictis patet.

VERS. 20. NOLITE PVERI EFFICI SENSIBVS, SED MALITIA PARVVLI ESTOTE: SENSIBVS AVTEM PERFECTI ESTOTE] Nota. Hic aliud significat *sensus*, quàm v. præced. hic enim græcè non est νοῦς, vti habet versus præcedens, sed φρεσὶν, id est, vt Chrysost. & Syrus, *mens.* q.d. Mente, iudicio & ratione nolite effi i pueri, vt pueriliter ostentetis donum vestrum linguarum.

Sensus hic accipitur pro mente, iudicio, & ratione.

SED MALITIA PARVVLI ESTOTE] Id est, in malitia estote simplices, vt illa sit vobis incognita quasi infantibus. græcè enim est νηπιάζετε, id est, vt Chrys. Theoph. & Syrus, *infantes sitis in malitia*, &, vt S. Aug. lib. 83. quæstionum qu. 61. legit, *sicut infantes sitis expertes malitiæ*: nimirum, vt, sicut infans dicitur, qui fari non potest, multò minùs nosse malitiam aut quidquam aliud; & græcè νήπιος dicitur. quasi νὴ εἰπεῖν, q. d. sine loqui, infans, elinguis: sic & Christianus in malo sit infans, vt illud non norit, nec de eo fari aut disserere possit. v. g. non sciat quid sit æmulatio. pollutio, fornicatio. ita ex Chrysostomo Theop. Pulchrè Tertul.

Infans dicitur qui fari nõ potest.

Christianus in malo sit infans.

A l. Contra Valent. c. 2. *Repuerascere*, inquit, *nos Apostolus iubet secundùm Deum, vt malitia infantes per simplicitatem. ita demum sapientes sensibus simus.*

Quod etiam notauit Clemens Alexand. l. 1. Pædag. c. 5. his verbis: *Hic autem par est attendere appellationem huius vocabuli* νήπιος, *quod infantem significat; vt intelligatur* τὸ νήπιον, *non dici de insipientibus qui est enim insipiens, dicitur* νηπύτιος: νήπιος, *autem, qui est* νεήπιος, *vt* ἤπιος, *qui est leni ac molli animo.* Vide eum hoc toto capite pulchrè disputantem, quales pueri debeant esse omnes Christiani.

VERS. 21. IN LEGE] Isaiæ 28. 11. Aliquando enim *lex* vocatur non solus Pentateuchus, sed & Prophetæ, totumque vetus Testamentum. ita Chrys.

Explicatur locus Isaiæ c. 28. v. 9.

SCRIPTVM EST: QVONIAM IN ALIIS LINGVIS ET LABIIS ALIIS LOQVAR POPVLO HVIC) Locus hic est difficilis, qui vt intelligatur, oportet locum **B** Isaiæ quem hic citat Apostolus, explicare. Sic habet Isaias c. 28. 9. *Quem docebit scientiam? & quem intelligere faciet auditum? ablactatos a lacte, auulsos ab vberibus. Quia manda, remanda; manda, remanda, exspecta, reexspecta, modicum ibi, modicum ibi; in loquela, enim labij, & lingua altera loquetur ad populum istum.* q. d. Deus docere solet scientiam & sapientiam eos, qui auulsi à deliciis puerilibus & vita imperfecta quasi viri capaces sunt scientiæ: hi autem Iudæi, qui, vt apud Isaiam præcessit, hisce deliciis vini & ebrietatis gaudent, nec supernas & solidas capiunt, quasi pueri sunt, & consequenter doctrinæ & veræ sapientiæ incapaces: quia scilicet hi Iudæi vinolenti, ridendo me Isaiam & alios Prophetas, qui eis ebrietatis aliorumque peccatorum pœnas & supplicia è cælo intentamus, dicunt, *Manda, remanda*, hebr. צו לצו *kaf lakaf*, manda mandando, hoc est *manda remanda*: קו לקו *tsaf latsaf*, **C** exspecta exspectando, id est, *exspecta, reexspecta.*

In his verbis manda remanda est mimesis.

Notat S. Hieron. Haymo & Lyranus, in hisce verbis esse mimesim, siue ethopœiam, quæ est relatio dictorum alienorum cum derisu. Isaias enim & Prophetæ sæpè edicebant: *Hæc mandat Dominus.* Hinc isti vino dediti in conuiuiis per irrisionem hæc repetebant dicentes, *Manda; remanda*, id est, iterum manda: *exspecta, reexspecta*, id est, iterum exspecta. Quasi dicerent, Prophetæ obtundunt nobis aures toties repetendo, *Hæc mandat Dominus*: & minantur aut promittunt ea, quæ non eueniunt, iubent exspectare modicum, nunc hic, nunc ibi, & nihil sequitur. Sic subinde etiamnum concionatoribus fit, vt improbi eorum conciones & minas rideant, repetant & subsannent. Quare hæc Isaiæ verba frigidè Iudæi R. Dauid, R. Abraham, & **D** post eos Vatablus, Isidorus Clarius, Pagninus & Forerius vertunt sic, *lineam post lineam, præceptum post præceptum; parum ibi, parum ibi.* q. d. Isaias. Hi tamquam pueri ruditer & lerisim lentissimè docendi sunt lineam post lineam, præceptum post præceptum, perinde ac pueri docentur alphabetum: nam non puerorum docendorum, sed illusorum & sannionum, hæc esse verba patet ex pœna, quam v. sequ. eorum sannis intentat Isaias. Vnde Septu. sic vertunt, *tribulationem super tribulationem, exspecta spem super spem, adhuc parum, adhuc parum, propter irrisionem labiorum, & linguam alteram, quia loquentur populo huic dicentes eis: Hæc requies esurienti, & hæc est contritio, & noluerunt audire.*

Alia versio eiusdem loci, illiusque explicatio.

Tertia versio eiusdem loci.

Vbi Nota Septuag. pro צו *tsaf*, id est *manda*, legerunt צר *tsar*, id est tribulatio: *vaf* enim & *resch* Hebræis vicinæ sunt literæ. Hinc subdit Isaias: *In*

loquela enim labij hebr. בְּלַעֲגֵי שָׂפָה *belaage sapha*, id est, vt Lyranus Forerius, Pagninus, *in balbutiem labij*, Arias *in blæsitatibus labij*, vti solent irridentes cum gestu linguæ & labiorum ad balbutiem composito loqui. Quod Noster vertit, *loquelam labij*. Blæsi enim & balbi videntur labiis penè solis loqui, & pappare: vnde clarè Sept. & alij vertunt, *in irrisione* vel *subsannatione labij*. Hebraicum enim לַעַג *laac* propriè competit balbis, blæsis, sannionibus; & fortè alludit Isaias ad Ephraimitas qui blæsi erant: vnde Iudicum 12. v. 6. pro *scibbolet*, dicebant blæsè *sibbolet*. sic hîc pro *tsaf*, id est, manda, dicebāt Iudæi sanniones blæsè *saf*. S. Paulus hæc Isaiæ verba non ad verbum, sed ad sensum reddit, dicens: *In alijs labijs*, quia locum Isaiæ adaptat dono linguarum Apostolis dato, qui aliis linguis non ad irrisionem, sed ad ædificationem loquebantur. Quāquam Salmeron tom. 1. p. 33. putat in Hebræo vitiatè *gimel* pro vicino *zain* irrepsisse, & pro בְּלַעֲגֵי *belaage*, vti iam legitur in Isaia, legendū esse בְּלַעֲזֵי *belaaze*, id est, in barbaris linguis, ac consequenter aliis & diuersis à vestra lingua: Hebræum enim לֹעֵז *loez*, barbarum significat.

Loquela labij idem est quod balbuties.

Hæc verba Isaiæ Paulus non ad verbū, sed ad sensum reddit.

Sensus ergo est, q. d. Isaias, vel potiùs per Isaiam Deus: Mea exhortatio ad pœnitentiam facta Iudæis per Isaiam, aliosque Prophetas, visa est vobis, ô Iudæi, molesta & ridicula, perinde ac si labiis blæsis, & lingua barbara locutus vobis fuissem: hinc Prophetarum quasi balbutiem imitando, & subsannando blæsè & balbutientes dicitis, & repetitis *manda remanda*. Quare ego per Chaldæos (qui videntur vobis blæsi & balbi) milites, & ministros iustitiæ meæ, vos puniam, vt sannis peregrinæ suæ linguæ Chaldaicæ vos incredulos arcessant & cōpescant, vosque iam deuictos & captiuos irrideant, vestraque Hebraica verba suis Chaldaicis subsannent & reprobēt: & horum typo, figura & similitudine, tempore Christi, mittam Apostolos, qui dono variarum linguarum vestram pariter, ô Iudæi, incredulitatem arguant, vobisq; videbuntur blæsi, & à vobis mundique sapientibus quasi stulti prædicatores crucis Christi subsannabuntur.

Verus sensus S. Pauli in hoc loco.

Vbi Nota, Isaiam loqui ad litteram de suo tempore, & de Chaldæis qui euersuri erant Ierusalem: allegoricè verò loqui de dono linguarum dato Apostolis, quod proinde Apostolus non fidelibus, sed infidelibus docet esse signum, scilicet maledictionis, qua incredulos Deus vlciscitur, non benedictionis, qua suos erudit. Hunc esse sensum Isaiæ, patet ex hoc loco Apostoli. ita S. Hier. & Cyrillus in Isaiæ 28.

Isaias illo loco ad litteram locutus est de euersione Ierusalem, allegoricè de dono linguarū dato Apostolis.

Nota Secundò. Vox *enim*, non propriè, sed aduersatiuè hîc accipitur pro *sed*: nam cum ait, *In loquela enim labij*, perinde est ac si diceret, *sed*, vel *veruntamen in loquela labij & lingua altera loquetur* (Deus per Chaldæos & Apostolos) *ad populum istum* vt eum arguat, compescat & puniat.

Vers. 22. ITAQVE LINGVÆ IN SIGNVM SVNT, NON FIDELIBVS, SED INFIDELIBVS] Ex citato Isaiæ loco, & punitione Iudæorum per linguas tam Chaldæorum, quàm Apostolorum, infert Apostolus, Ergo linguæ sunt in signum, scilicet maledictionis, qua incredulos Iudæos (his enim propriè loquitur Isaias & Apostolus, non Gentibus) Dominus vlciscitur, vt dixi: ac proinde hoc signum à vobis fidelibus vsurpandum non est ad inanem iactantiam.

Linguæ sūt signū maledictionis infidelibus.

PROPHETIÆ, id est, doctrinæ verbi Dei, & exhortationes, signum sunt NON INFIDELIBVS, SED FIDELIBVS] *Signum*, inquam, benedictionis, qua Deus suos erudit & benedicit, id est, ad omne bonum incitat & promouet, vide v. 3. Non ergo *signum* hîc idem est, quod miraculum, nec enim Chaldæi miraculum fecerunt, dum sua lingua Iudæos increpuerunt; sed *signum* hîc est signum, siue symbolum & nota correptionis, doctrinæ & institutionis. Intellige ea, quæ de fidelibus & infidelibus dixi, primariò & præcipuè: nam secundario sicuti linguæ etiam fidelibus, sic vicissim prophetiæ infidelibus quoque seruiunt, vt patet v. 23. & 25.

Prophetiæ sunt signū benedictionis fidelibus

SI CONVENIAT VNIVERSA ECCLESIA IN VNVM ET OMNES LINGVIS LOQVANTVR (simul, mistim, confusè & tumultuariè) INTRENT AVTEM IDIOTÆ, AVT INFIDELES: NONNE DICENT QVOD INSANITIS? SI AVTEM OMNES PROPHETENT, id est, doceant fidem ex Scripturis aliisque testimoniis, & concionentur de vita rectè instituenda (vide dicta de prophetia initio capitis.) INTRET AVTEM QVIS INFIDELIS, VEL IDIOTA, CONVINCITVR AB OMNIBVS, DIIVDICATVR AB OMNIBVS] quia nimirum ab omnibus Prophetis, id est doctoribus & concionatoribus, de sua infidelitate, malis moribus & vitiis arguitur & increpatur. Vers. 23. Vers. 24.

OCCVLTA CORDIS EIVS MANIFESTA FIVNT] q. d. Ex dono discretionis spirituum, siue Deo ipsius Prophetæ, id est concionatoris, linguam regente, tangentur & arguentur occultissima cordis eius vitia, vt putet sibi concionatorem propheticè loqui, quod tum frequens fuisse hinc patet. Proinde hos Prophetas, id est doctores & concionatores, etiam verè ac propriè Prophetas fuisse liquet. Vers. 25.

Simile exemplum est in Vita S. Augustini per Possidon. c. 15. vbi narrat S. Augustinum in concione quadam præter mentem à sua materia deflexisse, & inuectum esse in manichæismum, idque Deo flectente Augustini mentem & linguam ad Manichæi cuiusdam tum fortè præsentis conuersionem, vti postea reipsa cognouit S. Augustinus. Vnde S. Aug. l. 4. de Doctr. Christ. c. 15. ante concionem docet esse orandum, vt Deus accommodè ad auditorum captum & motum, mentem & linguam concionantis flectat.

Deus in discursu linguā S. Augustini flexit ad conuersionem cuiusdam Manichæi.

Ante concionem orandum.

Alij *occulta*, intelligunt peccata, quæ in infideli, vel idiota latent, quæque ipse nescit esse peccata, v. g. cùm nescit idololatriam & fornicationem esse peccatum; hoc ipsum sciet, cùm Prophetas ea arguentes & peccati insimulantes audiet. Sed prior sensus planior & simplicior est.

QVID ERGO (faciendum) EST, FRATRES? CVM CONVENITIS (in Ecclesia) VNVSQVISQVE VESTRVM PSALMVM HABET, DOCTRINAM HABET, APOCALYPSIN HABET, LINGVAM HABET, INTERPRETATIONEM HABET, OMNIA AD ÆDIFICATIONEM FIANT] Vox *vnusquisque*, sumitur hîc distributiuè: nec enim vnus omnia iam dicta habebat, sed vnus psalmum, alius doctrinam, alius aliud. q. d. Quisque vestrûm vel *psalmum habet*, vel *doctrinam*, vel *apocalypsin*, vel *interpretationem*, vel donum linguarum, vt lingua peregrina Dei laudes, preces, aliaque proloquatur aut decantet. Vers. 26.

PSALMVM HABET] gratiam psallendi, qua psalmum, vel hymnum dictet aut canat. Sic Plinius ad Traianum scribit, Christianos solitos canere antelucanos hymnos Christo.

APOCALYPSIN HABET] puta reuelationem & ex-

& explicationem aliquam vel loci alicuius S. Scripturæ obscuri, vel rei futuræ aut occultæ.

In conuentibus Christianorum olim quis ritus & ordo. Octo eorum olim successio.

Ex hoc autem Pauli loco Nota. In Ecclesia primæua hic erat ritus & ordo sacrorum in sacris Christianorum conuentibus (vt patet ex Iustino Apolog. 2. ad Antoninum in fine, & Tertulliano in Apologet. c. 39. & alijs) à Paulo & Apostolis institutus. Primò, canebant psalmos, etiam populus. Secundò, legebantur prophetiæ & sacra Scriptura. Tertiò, Episcopus prædicabat. Quartò, fiebat cœna & Sacrum, quod tunc ferè tantum oblatione, consecratione, communione, canone, & Pater noster, ac oratione aliqua, cui populus respondebat, *Amen*, constabat. Quintò, omnes communicabant. Sextò, quidam psalmos & hymnos & laudem Dei varijs linguis quasi afflati spiritu dictabant & canebant: alij prophetabant. Septimò, alij more Iudæorum sacras Scripturas interpretabantur, vel exhortabantur, idque duo vel tres, præsertim Prophetæ aut viri spirituales: alij audiebant, & subinde interrogabant etiam feminæ, (sed per abusum, quem Paulus hic corrigit) aliquid circa id quod dicebatur: cumque aliquid boni & pij pulchrè dicebatur, simul inclamabant, *Amen, Amen*. Octauò, claudebat omnia agape, siue conuiuium omnibus commune in symbolum charitatis: post quod rursum succedebant hymni & orationes. Hæc enim ordine ita recenset Iustinus loco paulò ante citato.

Ostenditur hoc ex Iustino.

In omnibus, inquit, *quæ offerimus oblationibus benedicendo laudamus* (en primum, scilicet psalmodia & hymnodia) *factorem omnium per Filium eius Iesum Christum & Spiritum sanctum. Et Solis qui dicitur die, omnium, qui in oppidis vel rure degunt, in eumdem locum conuentus fit, & commentaria Apostolorum aut scripta Prophetarum leguntur.* En secundum, scilicet lectio sacræ Scripturæ.

Deinde lectore quiescente, præsidens orationem, qua populum instruit, & ad imitationem tam pulchrarum rerum cohortatur, habet. En tertium, scilicet concio præsidentis siue Episcopi.

Sub hæc consurgimus communiter omnes, & precationes profundimus &, sicut retulimus, precibus peractis panis offertur, & vinum, & aqua: & præpositus item, quantum pro virili sua potest, preces & gratiarum actiones fundit. & populus faustè acclamat dicens, Amen. En quartum, scilicet Eucharistiæ oblatio & consecratio in Missa.

Et distributio communicatioq́; fit eorum, in quibus gratiæ sunt actæ, cuique præsenti, absentibus autem per Diaconos mittitur. En quintum, scilicet communio omnium.

& ex Tertulliano.

Sextum, septimum, & octauum ita mistum describit Tertullianus loco citato. *Cœna nostra de nomine rationem sui ostendit: vocatur enim ἀγάπη, id quod dilectio apud Græcos est. Non priùs discumbitur, quàm oratio ad Deum prægustetur. Post aquam manualem, & lumina, vt quisque de Scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, prouocatur in medium Deo canere: æquè oratio conuiuium dirimit.* Similia habet Philo libro de Essæis.

Octo ritibus Ecclesiæ antiquæ successerunt octo ritus moderni.

Nota Secundò, hæc dona, & hunc feruorem non diu durasse in Ecclesia, sed euanuisse; ita tamen vt ordinis iam dicti typum & methodum quoad potuit, retinuerit Ecclesia. Vnde octo rebus & ritibus iam dictis hæc nostra successerunt.

Primò, putà cantui & psalmodiæ, successit Matutinum, Laudes, & Horæ canonicæ.

Secundò, scilicet prophetijs, successerunt lectiones tum in Horis canonicis, cum sua expositione & homilijs, tum in Missa lectio Epistolæ & Euangelij.

Tertiò, successit concio post Euangelium.

Quartò, æquè vt olim etiam nunc fit Sacrum, in quo post Collectas clericus loco populi respondet, *Amen*.

Quintum intepuit, sicut & sextum & septimum & octauum, nisi quòd hymni & Horæ minores post Sacrum canantur; & quòd Monachi in suis conuentibus de rebus spiritualibus colloqui soleant vt patet ex Cassiano in Collationibus Patrum.

SIVE LINGVA QVIS LOQVITVR, SECVNDVM DVOS, AVT VT MVLTVM TRES, ET PER PARTES, ET VNVS INTERPRETETVR] Pendet hic versus ab eo, qui proximè præcessit, *Omnia ad ædificationem fiant*. q. d. Siue quis psallat, siue doceat, siue lingua loquatur, omnia fiant ad ædificationem, ita nimirum, vt, si loquendum sit linguis, id fiat *secundum* (id est per) *duos, aut vt multum tres*. q. d. In singulis conuentibus bini dumtaxat, aut vt summum terni linguis loquantur (est græcismus:) idque *per partes*, putà vicissim, ne fiat confusio: *& vnus interpretetur*. vt audientes intelligant. Vers. 27.

PROPHETÆ DVO AVT TRES DICANT] suas prophetias scilicet, siue dogmata, lumina, monita sibi à Deo aspirata. Vide dicta initio capitis. Vers. 29.

ET CETERI (non vulgus, sed Prophetæ, vt præcessit) DIIVDICENT] ex dono sibi concesso, an id quod dicit Propheta, siue doctor, si verè prophetia, id est, doctrina sana & vtilis, necne. Non ergo ad vulgus & laicos spectat iudicare de doctrina religionis, vt hinc volunt hæretici. Tam enim ineptum & insulsum est, quod vulgus diiudicet prophetias, Prophetas, Doctores, Pastores, quàm si discipulus suum præceptorem, ouis suum pastorem, miles suum ducem diiudicare & arguere vellet.

Male hinc hæretici colligunt, ad laicos spectare de doctrina religionis iudicare.

QVOD SI ALII aliquid melius REVELATVM FVERIT SEDENTI & audienti, surgat ille & loquatur, ac PRIOR Propheta TACEAT] & sedeat. *Hæc traditio synagogæ est*, ait Ambrosius *quam nos Paulus vult sectari, vt seniores dignitate disputent sedentes in cathedris, sequentes in subsellijs, nouissimi in pauimento supra mattas; quibus si quid reuelatum fuerit, dandum locum præcipit, nec despiciendos, quia membra corporis sunt.* Vers. 30.

POTESTIS ENIM OMNES PER SINGVLOS PROPHETARE. q. d. Possunt omnes Prophetæ sigillatim hac ratione, si nimirum seruent modum & ordinem, quem iam præscripsi, exhortari, VT OMNES DISCANT ET EXHORTENTVR] id est, exhortationem & consolationem accipiant. Passiuè enim capitur παρακαλῶνται, id est *exhortentur*. Simile est epist. 2. cap. 1. 6. Alij exponunt actiuè, hoc modo, q. d. Vt omnes discant, cùm audiunt; & doceant, dum loquuntur & exhortantur. Vers. 31.

ET SPIRITVS PROPHETARVM, PROPHETIS SVBIECTI SVNT] vt possint Prophetæ spiritum prophetiæ cohibere & tacere cùm volunt, alijsque Prophetis dare locum dicendi. Non enim aguntur ad verba eo impetu, quo fanatici idololatræ. Nam spiritus, vel donum prophetiæ, ait D. Thomas, non est habitus, sed partim est instinctus, & impressio lucis & veritatis, qua Deus illuminat mentem Prophetæ circa res futuras, obscuras, vel diuinas: partim est vis, seu impetus, quo Deus corrigit, mouet & impellit ad prophetandum, sed libere; Vers. 32.

Spiritus prophetiæ non est habitus, sed impressio veritatis, & vis, qua Deus commouet ad prophetandum.

liberè. Vnde Ionas & Ieremias illi ad tempus restiterunt, vti & Moyses Exodi 4.

Aliter exponit Chrysost. q. d. Paulus, Donum prophetiæ, quod habet Propheta, ipseque Propheta subiacet iudicio & censuræ collegij Prophetarum. Sed prior sensus aptior est. Dat enim hic causam Paulus, cur Prophetæ sibi inuicem cedere & tacere debeant, quia inuicem spiritus propheticus eis subiectus est.

VERS. 33. NON ENIM EST DISSENSIONIS DEVS.] vt cogat hos illósve simul prophetare, tumultuari & inuicem interturbare.

DISSENSIONIS] ἀκαταστασίας, id est confusionis & turbati ordinis, vti esse solet in tumultu & seditione.

VERS. 34. *Paulus probat quinque rationibus tacendum esse mulieribus in Ecclesia.* MVLIERES IN ECCLESIIS TACEANT] etiam Prophetissæ, quia contra ordinem naturæ est & legis, Gen. 3. 16. vt in conspectu virorum feminæ eis subditæ loquantur. ita Amb. & ex eo Anselm. Secundò, quia idipsum est præter earum verecundiam & humilitatem. ita Anselm. Tertiò, quia vir melioris est iudicij, rationis, discursus & discretionis, quàm femina. Quartò, iure, ait Anselmus, tacere iubetur femina, quæ cùm loqueretur, viro suo suasit peccatum, Genes. 3. Quintò, vt frænum inijciatur eius loquacitati, Nam

Tot pariter pelues, tot tintinnabula dicas
Pulsari,

cùm duæ mulieres litigant, quod facilè in Ecclesia contingeret, si eis docere permitteretur. De hoc mulieris silentio plura dicam 1. Tim. 2. v. 9. Quàm ergo contra Apostolum, contra fas omne, ius & decus est, si mulier caput sit Ecclesiæ alicuius?

Sensus tropologicus Tropologicè, mulier est passio & concupiscentia, vir est ratio; illa ergo taceat, & rationi se subdat. vide Chrysostomum hom. 37. in Morali. *In quibus mulier viro imperfectior sit A-ristotele.* *Mulier*, inquit Aristot. lib. 9. de Natura animal. ca. 1. *misericors magis, & ad lacrymas propensior est, quam vir: inuida item magis, & querula, & maledicentior, & mordacior: præterea anxia, & desperans magis quam mas, atque impudentior & mendacior, quin etiam facilior decipi.*

VERS. 35. SI QVID VOLVNT DISCERE, DOMI VIROS SVOS INTERROGENT.] Hinc ait Primasius: Viri adeò docti esse deberent, vt vxores suas docere, & in rebus fidei instruere possint: sed, quid si indocti sint, vt sæpè fit, à quibus instruentur mulieres? Respondet Primasius, Habent concionatores, confessarios & magistros, qui eas instruant. Secundò, melius est illis quædam non necessaria ignorare, quàm cum scandalo & inuerecundia in Ecclesia ea rogare & discere.

Locutio Annæ Prophetissæ nihil facit pro mulierum loquela in templo. Dices, Anna Prophetissa in templo loquebatur omnibus de Christo, Lucæ 2. Respondeo, Loquebatur omnibus, id est, singulis priuatim, non in Ecclesia, id est, Ecclesiastico conuentu, nec in templo propriè dicto: nam templum Iudæorum nec mulier, nec vir, sed soli sacerdotes ingredi poterant. *Atrium feminarum ab atrio virorum fuit distinctum in templo.* Loquebatur ergo Anna mulieribus singulis in atrio feminarum: nam atrium distinctum ab atrio virorum habebant feminæ, teste Iosepho.

Moniales canunt in suo choro, non in conuentu fidelis populi. Dices Secundò, Moniales in ecclesijs suis canût. Respondeo, Ibi non est Ecclesia, id est fidelis populi conuentus, sed est chorus Monialium tantùm. Apostolus enim non vetat mulieres loqui aut canere inter mulieres, sed tantùm id fieri vetat in

A communi Ecclesia, vbi scilicet tam viri, quàm mulieres conueniunt, ita Caietan. Rursum loquitur Paulus de locutione, non publica & approbata, sed propria & priuata, quæ fit docendo, exhortando, interrogando.

Adde, Apostolum propriè tantum loqui de mulieribus coniugatis: has enim iubet in Ecclesia tacere, & subijci maritis, eosque domi interrogare. VERS. 36.

AN À VOBIS VERBVM DEI PROCESSIT?] Est acris obiurgatio concludens dicta hoc cap. & præcedenti. q. d. Nonne ante vos credidit Ecclesia, Iudaica, Samaria, Palæstina, Cyprus & Syria; inspicite ergo ordinem & morem illarum Ecclesiarum, an ita de suis donis contendant, an ita linguas suas iactitent, de ijsque tam pueriliter glorientur sicuti vos facitis? ita Amb. & Anselm.

SI QVIS VIDETVR PROPHETA ESSE, AVT SPIRITVALIS, COGNOSCAT QVÆ SCRIBO VOBIS, QVIA B DOMINI SVNT MANDATA] *Domini* non per se, sed per me iubentis. vt hic ordo in vestris cœtibus & & collationibus seruetur. VER. 37.

Nota hoc Pauli exemplum pro canonibus Pōtificijs & legibus Ecclesiæ. *Hic locus canones Pontificios cōmendat.*

Respondet Melanchthon, non posse Episcopos condere nouos canones, quia postquam conscripta iam est omnis sacra Scriptura, habent Episcopi verbum Dei plenum & sufficiens, quod sequantur, magistratum verò ciuilem posse nouas leges condere, quia non habet verbum Dei, quod sequatur.

Sed hæc friuola sunt, quia magistratus habet nō solùm ius naturæ, sed etiam Ius Cæsareum amplissimum & plenissimum: ergo si omnia eo non sint C statuta & definita, sed magistratus & principes debeant plura statuere & definire, cur nō & Episcopi? Nec enim verbo Dei omnia statuta sunt & definita, vt patet ex ijs, quæ addidit Ius Canonicum. *Episcopi nouos canones condere possūt.*

Secundò, Paulus hic leges condit non diuinas, sed humanas & Ecclesiasticas, vt ex illis ipsis patet: atqui Paulus habebat verbum Dei, non quidem scriptum, sed traditione, vel reuelatione diuina acceptum, Gal. 1. idque tam plenum & perfectum, imò plenius & perfectius, quàm nos habeamus; ergo si ipsi licuit verbo Dei suas addere leges, idē licebit Pontifici & Episcopis Pauli successoribus. *Paulus his leges humanas cōdit.*

SI QVIS AVTEM IGNORAT, IGNORABITVR] q. d. Qui non vult agnoscere has leges, & potestatem meam, *ignorabitur*, id est, improbabitur à Deo, dicente, *Nescio vos.* Nam *qui vos audit, me audit, vos spernit, me spernit.* Legit noster Interpres, ἀγνοηθήσεται, cum Ambrosio, Hieron. Syro; iam legunt, D ἀγνοείτω, id est, *ignorans esto.* Quod perindè est atque illud, *Qui in sordibus est, sordescat adhuc.* Aut, vt alij, *qui ignorat, ignorans esto*, id est, qui ignorat, agnoscat & gerat se tamquam ignorantem, nec ingerat se vt iudicet illos & illa quæ nescit; sed potiùs sequatur alios, qui duces sunt prophetiæ & doctrinæ. Sed prior lectio nostri Interpretis, vti planior, ita verior est & communior. VERS 38.

OMNIA HONESTE, ET SECVNDVM ORDINEM FIANT] Magna cura fuit Paulo vti & S. Ignatio epist. ad Philippenses, Tarsenses & alios, εὐταξίας, siue boni ordinis, in Ecclesia, etiam in rebus indifferentibus: tum quia hic ordo in se venustus est & decorus; tum quia confusionem & perturbationem excludit; tum quia alios, etiam infideles, valdè ædificat. Vide dicta Coloss. 2. 5. VERS. 40. *Decorus ordo in Ecclesia Paulo valdè fuit cordi.*

CAPVT

CAPVT DECIMVMQVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Probat resurrectionem mortuorum contra pseudodoctores eam negantes.

Primò, ex eo quòd Christus resurrexit. Deinde v. 23. tradit ordinem resurrectionis.

Secundò, v. 29. resurrectionem probat auctoritate eorum qui baptizantur pro mortuis.

Tertiò, v. 35. docet, quale futurum sit corpus in resurrectione. Vnde v. 42. assignat quatuor dotes corporis gloriosi.

Quartò, v 51. docet, quòd omnes resurgemus, sed non omnes immutabimur, quodque in resurrectione, quæ fiet in momento canente tuba, mors planè absorbebitur.

1. NOtum autem vobis facio, fratres, Euangelium, quod prædicaui vobis, quod &
accepistis, in quo & statis. 2. per quod & saluamini: qua ratione prædicaue-
rim vobis, si tenetis, nisi frustra credidistis. 3. Tradidi enim vobis in primis quod &
accepi: quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundùm Scripturas:
4. & quia sepultus est, & quia resurrexit tertia die secundum Scripturas: 5. &
quia visus est Cephæ, & post hoc vndecim: 6. Deinde visus est plus quam quingen-
tis fratribus simul: ex quibus multi manent vsque adhuc, quidam autem dormierunt:
7. Deinde visus est Iacobo, deinde Apostolis omnibus. 8. Nouissime autem om-
nium tamquam abortiuo, visus est mihi. 9. Ego enim sum minimus Apostolorum,
qui non sum dignus vocari Apostolus, quoniam persecutus sum Ecclesiam Dei. 10.
Gratia autem Dei sum id, quod sum, & gratia eius in me vacua non fuit, sed abun-
dantiùs illis omnibus laboraui: non ego autem, sed gratia Dei mecum. 11. Siue
enim ego siue illi: sic prædicamus, & sic credidistis. 12. Si autem Christus prædi-
catur quòd resurrexit à mortuis, quomodo quidam dicunt in vobis, quoniam resurre-
ctio mortuorum non est? 13. Si autem resurrectio mortuorum non est: neque Christus
resurrexit. 14. Si autem Christus non resurrexit inanis est ergo prædicatio nostra,
inanis est & fides vestra: 15. inuenimur autem & falsi testes Dei: quoniam testi-
monium diximus aduersus Deum, quòd suscitauerit Christum; quem non suscitauit, si
mortui non resurgunt. 16. Nam si mortui non resurgunt, neque Christus resurre-
xit. 17. Quòd si Christus non resurrexit, vana est fides vestra, adhuc enim estis
in peccatis vestris. 18. Ergo & qui dormierunt in Christo, perierunt. 19. Si in
hac vita tantùm in Christo sperantes sumus, miserabiliores sumus omnibus hominibus.
20. Nunc autem Christus resurrexit à mortuis primitiæ dormientium. 21. quo-
niam quidem per hominem mors, & per hominem resurrectio mortuorum. 22. Et
sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur. 23. Vnus-
quisque autem in suo ordine, primitiæ Christus: deinde ij, qui sunt Christi, qui in ad-
uentu eius crediderunt, 24. Deinde finis: cùm tradiderit regnum Deo & Patri,
cùm euacuauerit omnem principatum, & potestatem, & virtutem. 25. Oportet
autem illum regnare, donec ponat omnes inimicos sub pedibus eius. 26. Nouissi-
ma autem inimica destruetur mors: Omnia enim subiecit sub pedibus eius. Cùm au-
tem dicat: 27. Omnia subiecta sunt ei, sine dubio præter eum, qui subiecit ei om-
nia. 28. Cùm autem subiecta fuerint illi omnia tunc & ipse Filius subiectus erit ei,
qui subiecit sibi omnia, vt sit Deus omnia in omnibus. 29. Alioqui quid facient qui
baptizantur pro mortuis, si omnino mortui non resurgunt? vt quid & baptizantur pro
illis? 30. vt quid & nos periclitamur omni hora? 31. Quotidie morior per ve-
stram gloriam, fratres, quam habeo in Christo Iesu Domino nostro. 32. Si (secun-
dùm hominem) ad bestias pugnaui Ephesi, quid mihi prodest, si mortui non resur-
gunt? manducemus, & bibamus, cras enim moriemur. 33. Nolite seduci: Corrum-
punt mores bonos colloquia praua. 34. Euigilate iusti, & nolite peccare: ignoran-
tiam enim Dei quidam habent, ad reuerentiam vobis loquor. 35. Sed dicet ali-
quis: Quomodo resurgunt mortui? qualive corpore venient? 36. Insipiens, tu
quod seminas non viuificatur, nisi priùs moriatur. 37. Et quod seminas, non cor-
pus, quod futurum est seminas, sed nudum granum, vt puta tritici, aut alicuius cete-
rorum. 38. Deus autem dat illi corpus sicut vult, & vnicuique seminum pro-
prium corpus. 39. Non omnis caro, eadem caro: sed alia quidem hominum, alia

verò pecorum, alia volucrum, alia autem piſcium. 40. Et corpora cæleſtia, & cor-
pora terreſtria : ſed alia quidem cæleſtium gloria, alia autem terreſtrium. 41. Alia
claritas ſolis, alia claritas lunæ, & alia claritas ſtellarum. Stella enim à ſtella differt in
claritate : 42. ſic & reſurrectio mortuorum. Seminatur in corruptione, ſurget in in-
corruptione. 43. Seminatur in ignobilitate, ſurget in gloria: Seminatur in infirmi-
tate, ſurget in virtute. 44. Seminatur corpus animale, ſurget corpus ſpirituale. Si
eſt corpus animale, eſt & ſpiritale, ſicut ſcriptum eſt. 45. Factus eſt primus homo
Adam in animam viuentem, nouiſſimus Adam in ſpiritum viuificantem. 46. Sed
non priùs quod ſpiritale eſt, ſed quod animale : deinde quod ſpiritale. 47. Primus
homo de terra, terrenus : ſecundus homo de cælo, cæleſtis. 48. Qualis terrenus,
tales & terreni: & qualis cæleſtis, tales & cæleſtes. 49. Igitur ſicut portauimus ima-
ginem terreni, portemus & imaginem cæleſtis. 50. Hoc autem dico fratres : quia
caro & ſanguis regnum Dei poſſidere non poſſunt : neque corruptio incorruptelam
poſſidebit. 51. Ecce myſterium vobis dico: Omnes quidem reſurgemus, ſed non
omnes immutabimur. 52. In momento, in ictu oculi, in nouiſſima tuba : canet enim
tuba, & mortui reſurgent incorrupti: & nos immutabimur. 53. Oportet enim cor-
ruptibile hoc induere incorruptionem : & mortale hoc induere immortalitatem. 54.
Cùm autem mortale hoc induerit immortalitatem, tunc fiet ſermo, qui ſcriptus eſt: Ab-
ſorpta eſt mors in victoria. 55. Vbi eſt mors victoria tua ? vbi eſt mors ſtimulus
tuus ? 56. Stimulus autem mortis peccatum eſt : virtus verò peccati lex. 57. Deo
autem gratias, qui dedit nobis victoriam per Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum. 58.
Itaque fratres mei dilecti, ſtabiles eſtote, & immobiles : abundantes in opere Domini
ſemper, ſcientes quòd labor veſter non eſt inanis in Domino.

VERS. 1. NOTVM VOBIS FACIO: in memoriam vobis re-uoco (ita Græci) EVANGELIVM.

VERS. 2. QVA RATIONE PRÆDICAVERIM] Repete, *Notum facio*; vel refer hæc ad ſequens, *Si retinetis*, vt ſit traiectio.

VERS. 3. QVONIAM CHRISTVS MORTVVS EST PRO PECCATIS NOSTRIS SECVNDVM SCRIPTVRAS, ET QVIA
VERS. 4. (quòd) SEPVLTVS EST, ET QVIA RESVRREXIT TERTIA DIE SECVNDVM SCRIPTVRAS] Nam Oſee 6. 3. de Chriſto dicitur ; *Viuificabit nos poſt duos dies: in die tertia ſuſcitabit nos*, ſcilicet quando ipſe à morte ad vitam tertio die reſurget. Reſurrectio enim Chriſti cauſa fuit cur nos ſuſcitati ſimus à morte peccati, & cur ſuſcitandi ſimus à morte corporis, vt inſtar Chriſti reſurgamus in die iudicij ad vitam immortalem. Vide dicta Rom. 4. v. 25. ita Anſelmus, Doroth. in Synopſi initio, imò veteres Hebræi apud Galatin. libr. 8. cap. 22. Addit ex S. Chryſoſtomo Theophyl. quòd Chriſtus tertia die reſurgeret, ſcriptum eſſe allegoricè in Iona : Ionas enim tertia die è ventre ceti eductus, typus erat Chriſti ex morte & inferis tertia die reducti ad vitam.

Per reſurrectionem Chriſti ſuſcitati ſumus à morte peccati.

Ionas in ventre ceti fuit allegoria reſurrectionis Chriſti.

Rurſus idipſum ſcriptum eſt Gen. 22. in Iſaac, qui immolandus à patre præſeruatus fuit à morte tertiaque die viuus & ſanus redditus eſt matri ſuæ: Iſaac enim fuit figura Chriſti à Patre in mortem traditi & immolati, ac tertia die reſuſcitati. Sed hæc teſtimonia petuntur ex ſenſu allegorico: prius verò Oſee petitur ex ſenſu litterali.

VERS. 5. ET QVIA VISVS EST CEPHÆ] Petro. Hanc primam apparitionem Chriſti ponit Paulus: vnde innuit, Chriſtum, inter viros primò apparuiſſe Petro. Idem innuit Lucas c. 24. 34. Dico inter viros: nam Magdalenæ Chriſtus apparuit priùs quàm Petro, Marci vlt. v. 9.

Inter viros Chriſtus primò apparuit Petro.

ET POST HOC VNDECIM] ſcilicet in octaua paſchæ, præſente iam Thoma, Chriſtus apparuit vndecim Apoſtolis. nam duodecimus Iudas iam ſe ſuſpenderat. Vel potiùs *vndecim*, id eſt, toti Apoſtolorum collegio, quod iam erat reductum ad vndecim (licet vnus Thomas abeſſet) apparuit Chriſtus ipſa die paſchæ, ſiue reſurrectionis Chriſti. Græca habent εἶτα τοῖς δώδεκα, *deinde* viſus eſt *duodecim*. Ita quoque legit Auguſt. l. 1. Quæſtionum Euangel. q. 117. Quia (ait) licet Iudas eſſet mortuus cenſentur tamen duodecim, quia fuerunt duodecim. Sic dicuntur Decemuiri conuenire, licet ſeptem, vel octo tantùm ex eis ſint præſentes. Aliter Chryſoſt. Duodecim, inquit, quia Chriſtus apparuit duodecimo Matthiæ poſt aſcenſionem. Sed nec hoc vſpiam ſcriptum eſt, nec Paulus hic alias Chriſti commemorat apparitiones, quàm quæ ante Chriſti aſcenſum contigerunt.

Chriſtus apparuit vndecim.

Græci habent duodecim.

VERS. 6. DEINDE VISVS EST PLVSQVAM QVINGENTIS FRATRIBVS] Græcum ἐπάνω ſignificat Primò, *plusquam*; Secundò, ſignificat è cælo *ſurſum*; & ita vertit hic Chryſ. & Theophyl. Viſus eſt enim, inquiunt, illis Chriſtus, non quaſi è terra gradiens, ſed ſuper caput illorum, quaſi è ſublimi lapſus, idque vt eis non tam reſurrectionem, quàm aſcenſionem ſuam oſtenderet & firmaret: vnde quis colligat, putaſſe Chryſoſtomum hanc Chriſti apparitionem poſt eius aſcenſionem contigiſſe. Verum id nec verum eſt, neque neceſſariò ex Chryſoſt. verbis colligitur.

ἐπάνω, id eſt, plusquam vel è cælo.

Planè enim videtur hæc Chriſti apparitio antè aſcenſionem contigiſſe, Chriſto è loco ſuperno quaſi è cælo, vel aëre, quingentis fratribus ſe oſtendente. Eſtque hæc communis Doctorum ſententia : nam de apparitione aliqua publica poſt aſcenſionem facta nihil vſpiam legimus.

QVINGENTIS FRATRIBVS] Multi putant, hanc eſſe celeberrimam, & toties à Chriſto antè promiſſam apparitionem in monte Galilææ. Vnde præmoniti eò confluxerunt omnes Chriſtiani: fuitque non in aſcenſione, ſe ante ; nam Chriſtus non in Galilæa, ſed in Iudæa ex monte Oliueti, adſcendit in cælum. Ita Hier. q. 7. ad Hedibiam, & interpretes in Matth. 28. 16.

Apparuit Chriſtus 500. fratribus ante aſcenſionem in Galilæa.

VERS. 7. DEINDE VISVS EST IACOBO] Alphæi, qui frater Domini dicitur, fuitque primus Epiſcopus Hie-

Hierosolymitanus: vouerat enim Iacobus (ait Hieron. lib. de Script. Ecclesiast. in Iacobo) se non comesturum, donec videret Christum resurgentem. *Visio Iacobi apocrypha.* Vnde ei apparens Christus ait, *Frater mi, comede panem tuum, quia resurrexit filius hominis.* Sed incerta est hæc traditio, & ex aliquo apocrypho deprompta. Vnde Hieron. non approbat eam; adeoque videtur hæc falsa & conficta traditio. *Prob. Primò.* Nam Primò, ex hoc Pauli loco patet, Iacobo apparuisse Christum post quingentos fratres, id est diu post resurrectionem; quousque inedia Iacobi naturaliter extendi non poterat.

Secundò. Secundò, quia Apostoli omnes (inter quos erat Iacobus) in morte dubitarunt de resurrectione, nō ergo Iacobus iurauit se vsque ad eam non comesturum.

Tertiò. Tertiò, quia hanc historiam ait Hier. se sumpsisse ex Euangelio secundùm Hebræos, quod est apocryphum. Vnde & quod ibidem additur, Christum sindonem tunc habuisse, eamque dedisse seruo sacerdotis, videtur esse falsum. Nam Christi lintea remanserunt in sepulchro. Matth. 28. & corpus gloriosum, quale erat Christi, non sindone, aut vestibus, sed splendore & radiis vestitur.

DEINDE APOSTOLIS OMNIBVS] & discipulis in ascensione ad cælum. ita Anselm. & alij.

VERS. 8. NOVISSIME AVTEM OMNIVM TAMQVAM ABORTIVO VISVS EST ET MIHI] *Abortiuo*, id est, contempto & abiectitio. *Cur Paulus se vocat abortiuū. Prima expositio* ita Theophyl. & Theodor. quia abortiui fœtus, vtpote imperfecti tenuiores & graciliores esse solent.

Secunda. Secundò, *abortiuo*, quia extra tempus Christo scilicet in cælos recepto, natus in Christo Paulus, nouissimus apostolatum accepit. ita Ambrosius & Chrysost.

Tertia. Tertiò, *abortiuo*, quia vt ait Anselmus, vi diuina prostratus in terram, coactus, & violenter renatus est Paulus: abortiui enim naturæ violentia eiiciuntur.

Quarta. Quartò, *abortiuo*, quia, vt idem Ansel. annotat. fœtus abortiui semimortui, & cæci sæpè nascuntur. Sic Paulus in conuersione cæcitate percussus est.

Quinta. Quartò, *abortiuus* Iudæorum fuit Paulus, quia non ad suos Iudæos, sed ad exteras gentes missus est Apostolus. ita aliqui apud Chrysost.

Sexta. Aliter Baronius anno Christi 44. pag. 377. Censet enim Paulum vocari *abortiuum*, scilicet Apostolum, eò quòd præter & extra numerum duodecim Apostolorum, Apostolus creatus sit. *Abortiui senatores qui.* Solebant enim Romæ senatores, teste Suetonio in Octauio c. 35. *abortiui* vocari, qui supra numerum per gratiam in senatum allegebantur. Sed an huc alludat Paulus, incertum est: nam ipse Græcis græcè hæc scripsit, Corinthiis, non scilicet Romanis.

Christus apparuit Paulo in aëre corporaliter cū eum conuerteret. Hinc patet Christum apparuisse Paulo, non per angelum, vt vult Haymo in Apoc. c. 2. sed per se; nec per imaginationem, vti apparuit eidem Paulo Actor. 22. 18. nec in raptu, vti eidem contigit 2. Cor. 12. 2. sed in aëre corporaliter. sic enim apparuit Christus Cephæ, Iacobo, & Apostolis, vt præcessit: & quia alioqui non sufficienter Paulus ex hac apparitione probaret resurrectionem Christi.

Nota. Facta est hæc Christi apparitio Paulo in eius conuersione. Actor. 9. vers. 3. vbi Paulus vidit Christum, sed mox lumen eum excæcauit.

Christus è cælo descēdit. Hinc rursum patet, Christum tunc è cælo descendisse: nam Paulus audiuit vocem Christi loquentis in aëre. ita S. Thomas, & alij. Vnde iterum sequitur Christum tunc fuisse in duobus locis, scilicet in cælo empyreo, & in aëre iuxta Paulum. Nam cælum empyreum, ad quod ascendit Christus, numquam exinde reliquit, vt dicitur Actor. 3. v. 21. Si Christus hic fuit in duobus locis, cur non possit esse in Eucharistia simul & in cælo.

Sic pariter visus est Christus B. Petro Romæ, cùm è fuga ad martyrium eum reuocauit dicens, *Iterum venio crucifigi*, vt narrat Hegesippus l. 3. Excidij Hierosolymitani c. 2. & alij. *Christus Romæ apparuit S. Petro. eūque ad martyriū vocauit.*

EGO SVM MINIMVS APOSTOLORVM, QVI NON SVM DIGNVS VOCARI APOSTOLVS] *Dignus*, græcè, *ἱκανὸς*, id est *idoneus*. q. d. Non tantùm minimus, & indignus ob peccata, sed & inidoneus sum ad apostolatum; qui enim persecutor fuit Ecclesiæ, inidoneus est vt in ea fiat princeps & Apostolus. VERS. 9.

Moraliter. Nota hîc humilitatem S. Pauli, qui se vocat minimum, & eo ipso erat maximus. Præclarè S. Bern. ser. 13. in Cant. *Magna & rara virtus profectò est, vt magna licet operantem, magnum te nescias, & manifestam omnibus, tuam te solum latere sanctitatem: mirabilem te apparere, & contemptibilem reputare. hoc ego ipsis virtutibus mirabilius iudico, Fidelis reuera famulus es, si de multa gloria Domini tui, etsi non exeunte ex te, tamen transeunte per te, nil tuis manibus adhærere contingat. Quamobrem audies: Euge serue bone & fidelis, quia supra pauca fuisti fidelis, supra multa te constituam.*

GRATIA DEI SVM ID QVOD SVM] quòd sum Apostolus, & doctor Gentium. VERS. 10.

GRATIA EIVS IN ME VACVA (græcè *κενὴ*, *inanis*, otiosa, id est sine opere, & fructu) NON FVIT] Ambrosius legit, *gratia eius in me pauper non fuit*, q. d. Licet persecutus sim Ecclesiam Christi, non tamen ideo pauperem, exiguam, & minorem aliis Apostolis, sed potiùs maiorem apostolatus gratiam accepi. ita Ambros.

SED ABVNDANTIVS ILLIS OMNIBVS LABORAVI] Pulchrè S. Hier. ep. ad Paulinum: *Subitus*, inquit *calor longum vincit teporem; Paulus Apostolus de persecutione mutatus, nouissimus in ordine primus in meritis est: quia extremus licet, plus omnibus laborauit.* Nam, vt ait S. Gregorius p. 3. Pastor. c. 29. *Fit plerumque gratior Deo, amore ardens post culpam vita, quam securitate torpens innocentia.* *Subitus calor longum vincit teporem.*

NON EGO (solus) AVTEM, SED GRATIA DEI MECVM] Nota Primò. Ex hoc loco contra Lutherum & Caluinum, manifestè patet esse in homine liberum arbitrium, nec Deum solum omnia in nobis operari, sed ei cooperari liberum arbitrium, etiam in operibus supernaturalibus. Dicit enim Apostolus *Mecum*, non in me, &c. *Plus omnibus laboraui.*

Dices Græca hîc aliter habent, scilicet οὐκ ἐγὼ δὲ ἀλλ' ἡ χάρις τοῦ θεοῦ ἡ σὺν ἐμοί. id est, *non ego verò, sed gratia Dei, qua mecum est.* ergo soli gratiæ suum laborem attribuit Paulus. *Paulus cū gratia laborauit, & cooperatus est.*

Respondeo, Cùm ait Paulus, ἡ σὺν ἐμοί, id est *qua mecum*, supple, non *τὸ est*, sed *τὸ laborauit* Hoc enim verbum ἐκοπίασα, id est *laborauit*, quod præcessit, hîc intelligendum & repetendum est. *Obiectio ex Græco soluitur.* Nec mirum tunc mutari personam: hæc enim enallage crebra est Apostolo, vt dixi can. 38. Sēsus ergo est, q. d. *Non ego solus, sed gratia Dei est, qua mecū laborauit.* Id ita esse patet ex verbo *laboraui*, scilicet ego. Cùm ergo subdit Paulus: *Non ego, sed gratia Dei mecum*, non excludit propriam liberi arbitrij cooperatio-

rationem, sed tantùm gratiæ vt digniori operis causæ, operis laudes adscribit. Nec alius erit sensus, etiamsi cum Græcis nonnullis, & S. Hieronymo, legamus: *Non ego, sed gratia Dei, quæ mecum est.* Intelligitur enim, *gratia quæ mihi in auxilium adest. & opem præstat*, mecumque operatur. q.d. Ego quidem libero meo conatu valdè laboraui, non tamen ita laboraui, vt laboris huius decus & laudem mihi tribuam, vel arrogem, sed gratia Dei est, quæ ad hunc laborem me excitauit, adiuuit, roborauit: cui proinde primam & potissimam laboris mei laudem tribuo, dicoque & palàm profiteor, non tam me, quàm gratiam Dei, quæ mecum est, laborasse, opusque ipsum confecisse. vide can. 36.

Verùm nostra Latina lectio aptior est, ideoque verior: nam Græca verba in speciem secum pugnare videntur: si enim laboraui, ergo non laborauit gratia; nisi addas cum nostro Interprete *mecum* scilicet *laborauit gratia.* Vnde alibi passim gloriatur Apostolus in laboribus suis. patet 2. Corint. 11. v. 23. & seqq.

Idem docet S. Bernard. Hinc S. Bernardus lib. de Gratia & libero arbitrio sub finem dicit, *Paulus, inquit, Non ego, sed gratia Dei mecum. præsumens se non solùm operis esse ministrum per effectum, sed operantis quodammodo socium per consensum. Deniq; & Paulus de se pronuntiat, Dei adiutores sumus.* 1. Cor. 3. 9. *Hinc & promeritores regni nos esse præsumimus quòd per consensum, vtique voluntarium, diuinæ voluntati coniungimur.*

Idem docet Ans. hic. Chrys. Theodor. Hier. l. 2. contra Pelagianos ante medium. Greg. 16 Moral. c. 10. & S. Aug. lib. de Libr. arbitr. ad Valentinum c. 17. & serm. 13. de Verbis Apostoli: *Si non esses, inquit, operator, Deus non esset cooperator.*

VERS. 11. SIVE EGO, SIVE ILLI, SIC PRÆDICAMVS, ET SIC CREDIDISTIS] q.d. Tam ego, quàm alij Apostoli, ita omnes, vt dixi v. 3. prædicamus, & asseueramus tanquam oculati testes, Christum scilicet mortuum esse, & à mortuis resurrexisse, nobisque esse visum, & apparuisse. Eò enim post longam digressionem quasi ad scopum totius capitis redit Apostolus, vt scilicet ex communi & concordi omnium Apostolorum sententia & prædicatione probet resurrectionem Christi aliorumque mortuorum. ita Chrysost. Anselmus. & alij.

VERS. 12. SI CHRISTVS PRÆDICATVR QVÒD RESVRREXIT A MORTVIS, QVOMODO QVIDAM DICVNT IN VOBIS, QVONIAM RESVRRECTIO MORTVORVM NON EST?] *Quidam.* Hic fuit Cerinthus cum suis,

Cerinthus negauit resurrectionē. qui primus post Simonem Magum hæresiarcha tempore S. Pauli negauit resurrectionem. Nam, vt refert Eusebius l. 7. Hist. c. 23. & l. 3. c. 28. ex Dionysio Alexand. & Epiphanius hæresi 28. Cerinthus pro iudaismo pugnans, ex Iudaicis traditionibus quæcumque de Ecclesia & felicitate legis Euangelicæ prædicta fuerant, referebat ad regnum terrenum, & ad diuitias, ac corporis voluptates: ad hoc postea abusus est Apocal. 20. 4. & factus est

Cerinthus fuit pater Chiliastarum. parens Chiliastarum, siue hæreticorum Millenariorum. Vnde aliqui putarunt Cerinthum auctorem Apocalypseos, ideoque eam reiiciendam esse. Vide Eusebium.

Hunc errorem cum auctore taxat etiam S. Ignatius epist. ad Smyrnenses. & epist. ad Trallianos. Resurrectionem quoque negarunt Hymenæus & Philetus. teste Apostolo 2. Tim. 2. 17.

VERS. 13. SI AVTEM RESVRRECTIO MORTVORVM NON EST: NEQVE CHRISTVS RESVRREXIT] Tum quia

A Christus fuit vnus ex mortuis, tum quia hæc primaria mortis & resurrectionis Christi causa fuit, scilicet plena abolitio mortis, vitæ reductio: fuitque Christi resurrectio exemplar nostræ, scilicet vt alij homines resurgant ad iustitiam in hac vita, & ad gloriam in altera. Alias quinque causas, cur necesse fuerit Christum resurgere, vide apud D. Thomam. 3. p. q. 53. art. 1. *Christi resurrectio fuit abolitio mortis.*

QVÒD SI CHRISTVS NON RESVRREXIT VANA EST FIDES VESTRA: ADHVC ENIM ESTIS IN PECCATIS VESTRIS] Rectè sequitur, Si Christus non resurrexit, quòd adhuc sumus in peccatis. Nā Primò si Christus non resurrexit, ergo fides in Christum resuscitatum, quæ iustificationis est radix, falsa est; fides autem falsa non potest esse remissionis peccatorum, & veræ sanctitatis initium & fundamentum. VERS. 17. *Si Christus non resurrexit adhuc sumus in peccatis. Cur? Prima causa.*

B Secundò quia mors Christi inefficax fuit ad remissionem peccatorum, si Christus in morte mansit, ab eaque victus est. Si enim resurrectione sua nequiuit vincere mortem, ergo nec peccatum: hoc enim, vincere grauius est & difficilius quàm vincere mortem; adeoque peccatum plenè non abolεtur, nisi eius effectus, id est mors, aboleatur ita Chrysost. *Secunda.*

Tertiò, quia resurrectio Christi causa est iustificationis nostræ, vt dixi Rom. 4. v. vltim. Sublata autem causa tollitur effectus: sublatâ ergo resurrectione Christi, tollitur nostra iustificatio à peccatis ac consequenter adhuc sumus & manemus in peccatis pristinis. *Tertia.*

ERGO ET QVI DORMIERVNT IN CHRISTO, qui scilicet spe, fide, gratia & charitate Christi mortui sunt, PERIERVNT] Quia si corpus non resurgit, sed planè in morte interit, interibit & anima, quæ in æternum sine corpore esse nequit, cùm natura sua forma sit corporis; vt, nisi violentè animæ suam quasi naturam, & naturalem statum adimat Deus, debeat ei suum corpus reddere, de quo rursus v. seq. VERS. 18.

C

SI IN HAC VITA TANTVM IN CHRISTO SPERANTES SVMVS, MISERABILIORES SVMVS OMNIBVS HOMINIBVS] Nota Primò, τὸ *sperantes* significat hic non actum spei, (hunc enim certum est existere tantùm in hac vita) sed obiectum spei, nimirum rem speratam. q. d. Si in Christo sperantes sumus tantùm illa bona, quæ sunt in hac vita, tunc omnibus hominibus sumus miserabiliores, id est, miserrimi sumus omnium hominum; putà, hominum stultissimi sumus, vtpote qui falsa & inani spe resurrectionis, quæ numquam contiget, ieiunia, mortificationes, persecutiones, aliaque dirissima patimur; mundi carnisque voluptates abdicamus, cùm alij iis indulgeant. Licet ergo iis feliciores simus ob bonum virtutis abstinentiæ, charitatis, & serenæ conscientiæ; miseriores tamen iis sumus quoad spem in Christum, imò stulti ex stulta spe. ita Anselm. & Chrysost. Vnde non dicit Apostolus, Peiores, sed, *Miserabiliores sumus*, miserabile enim est, ob virtutem se affligere, si non sequatur præmium; præmium autem Christianæ virtutis est resurrectio. VERS. 19. *Si mortui non resurgunt, Christiani sunt miserrimi hominum, Cur?*

D

Dices, Anima potest suum habere præmium esseque beata, licet corpus non resurgat. *Obiectio.*

Respondeo, Potuisset Deus instituere vt anima sola præmiaretur & bearetur visione Dei; sed noluit: nam de facto aliter instituit, scilicet vt, si anima beetur, beetur & corpus: si non corpus, nec anima: *Responsio. Prima.*

animæ: quia alioqui Christus non plenè vicisset peccatum, quod in morte tam corporis, quàm animæ dominatur.

Secunda.

Secundò, erat ea tum (vt dixit Paulus vers. 17.) hominum opinio; vt, si eis animæ immortalitatem probasses, statim resurrectionem corporis admisissent: quia hæc naturaliter connexa sunt, ut dixi versu præcedenti. Est enim in anima naturalis ad corpus propensio, vt sine corpore nisi violentè, & præter naturam esse non possit. Vnde resurrectio quoad substantiam, & naturæ humanæ exigentiam, quasi naturalis est, licet in modo & executione sit supernaturalis; nec enim anima separata vlla creata vi, sed sola supernaturali Dei virtute rursum vniri potest corpori. Paulus ergo ex negatione resurrectionis, & beatitudinis corporis, rectè, tam secundùm opinionem communem hominum, quàm secundùm ipsam rei naturam & veritatem; infert negationem immortalitatis & beatitudinis animæ: ita nimirum vt Christiani si non resurgant sint omnium hominum miserrimi.

Resurrectio quoad substantiam est naturalis, quoad executionem supernaturalis.

VERS. 20. CHRISTVS RESVRREXIT A MORTVIS PRIMITIÆ DORMIENTIVM] q.d. Primus resurgentium fuit & est Christus; primus, inquam, ordine dignitatis & meriti; Secundò, quia in diuina voluntate & intentione fuit primus; Tertiò, causalitate. Per Christum enim omnes resurgemus.

Quomodo Christus vocetur primitiæ dormientium. Prima. expositio. Secunda. Tertia. Quarta, & genuina.

Quartò, propriè primus tempore inter resurgentes ad vitam immortalem fuit Christus. Licet enim aliqui ante Christum suscitati ab Elia & Eliseo resurrexerint, tamen illi tantùm resurrexerunt ad præsentem vitam mortalem, rursumque mortui sunt: Christus verò primus fuit, qui resurrexit ad vitam beatam, gloriosam, & æternam. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Ambros. Anselm. & alij passim. Hoc enim propriè significat vox *Primitiæ*, & indicant sequentia. Sic dicitur Christus *primogenitus mortuorum*, id est, ante omnes resurgens, & quasi renascens ex mortuis.

De fide est, neminem ante Christum resurrexisse ad vitam immortalem.

Hinc de fide esse videtur neminem ante Christum resurrexisse ad vitam immortalem: qui ergo Christo moriente dicuntur resurrexisse Matt. 27. v. 52 non resurrexerunt nisi post Christum, saltem posteriùs natu, quia ipsorum resurrectio fuit dependens à resurrectione Christi tamquam à sua causa, vt inter alios rectè aduertit Franciscus Suarez 3. p. q. 53. art. 3.

Christus resurgens quasi primus terræ fructus Deo oblatus.

Nota, *Primitiæ*, dicuntur primus terræ fructus, qui olim in lege veteri Deo offerebatur. Sic Christus post resurrectionem quasi primitiuus fructus è terra, in quam quasi granum frumenti ceciderat, repullulans & renatus per resurrectionem Deo oblatus est.

VERS. 21. QVONIAM PER HOMINEM (Adamum) MORS inducta est in homines, sic ET PER HOMINEM (Christum) inducta est RESVRRECTIO MORTVORVM] Vox *quoniam* dat causam cur Christus sit primitiæ resurgentium, quia scilicet per Christum, quasi antesignanum, & mortis dominatorem, in orbem inuecta est resurrectio mortuorum.

VERS. 22. ET SICVT IN (id est per, & propter) ADAM OMNES MORIVNTVR, ITA ET IN CHRISTO OMNES VIVIFICABVNTVR] Quæritur, an etiam reprobi per Christum Christique merita, sint resurrecturi, & viuificandi; Negat S. August. epist. 28. quia horum resurrectio ad damnationem, non vita, sed mors potiùs dicenda est. Sic & D. Thomas ait Christum solis bonis esse causam meritoriam resurrectionis; sed efficientem omnibus.

An reprobi per Christum resurgant. Negat S. August.

Verùm Respondeo, Omnibus, etiam reprobis, resurgendi causa est Christus Primò, quia Christus omnino mortem ex toto humano genere abolere voluit per resurrectionem (hæc enim totius naturæ ingens est bonum), ergo etiam ex reprobis; non qua reprobi, sed qua homines sunt, siue abstrahendo à reprobatione. ita S. Ambrosius lib. de Resurrect. c. 21. & clariùs Cyril. lib. 4. in Ioan. c. 12. Adde, Christum reprobis, qua reprobi sunt, meruisse resurrectionem, tamquam hostibus suis in iustam vindictam, scilicet vt gloria Christi hostium suorum æterna pœna celebraretur.

Affirmant alij Christum omnibus esse causa resurgendi.

Verùm hæc omnia sunt præter mentem Apostoli: Apostolus enim propriè agit non de misera reproborum, sed de beata Sanctorum resurrectione, vt patet ex sequentibus.

Nota. Huc vsque probauit Apostolus sex rationibus Christum resurrexisse, vt inde concluderet nos quoque à mortuis resurrecturos. Harum rationum Prima est vers. 5. petita à testibus estque talis, Christus post mortem viuus apparuit Petro, Paulo, Iacobo, alijs Apostolis, & quingentis fratribus: ergo verè resurrexit.

Sex rationibus Paulus probat Christum resurrexisse. Prima.

Secunda est, v. 14. Si Christus non resurrexit, ergo falsa & inanis est tam prædicatio Apostolorum quàm etiam fides Christianorum. *Secunda.*

Tertia, v. 17. Si Christus non resurrexit, ergo adhuc sumus in peccatis. Probatur consequentia, quia fides iustificans, & peccata expians est illa, qua creditur Christum pro nobis esse mortuum, & resurrexisse. *Tertia.*

Quarta, v. 18. Si Christus non resurrexit, ergo omnes, qui in Christo dormierunt, perierunt & tam corpore, quàm anima interierunt: anima enim sine corpore semper esse nequit. *Quarta.*

Quinta, v. 19. Si Christo tantùm seruimus in hac tam arcta vita, & lege Christiana sine spe resurrectionis, ergo miserabiliores sumus omnibus hominibus. *Quinta.*

Sexta, v. 21. Per Adamum omnes moriuntur, ergo per Christum omnes resurgent, & viuificabuntur: quantum enim nocuit Adam, tantum, & magis, nobis profuit Christus qui ad hoc venit vt omnes Adæ & posterorum in eo lapsus & damna non tantùm repararet, sed & altiùs eosdem eucheret & sublimaret. *Sexta.*

VNVSQVISQVE IN SVO ORDINE] vt scilicet si iustus sit, inter beatos; si impius, inter reprobos resurgat. ita Chrysost. Theodor. Theophyl.

Secundò, commentarius S. Hieronymo adscriptus: *Vnusquisque*, inquit, *in suo ordine*, quia scilicet altior & beatior resurget, qui hîc sanctior fuerit.

VERS. 23. *Quomodo quisque in suo ordine resurgat. Prima. expositio. Secunda. Tertia & genuina.*

Tertiò, Oecumen. & Primasius sic explicant; Omnes in Christo viuificandi hoc ordine resurgent; vt scilicet Christus sit primus, tum tempore, tum dignitate; secundò, iusti resurgant; tertiò, sequatur mundi consummatio. Hic sensus est genuinus. ita enim se in sequentibus explicat Apostolus dum mox subdit: *Primitiæ Christus: deinde ij qui sunt Christi, qui in aduentu eius crediderunt. Deinde finis.* Simili modo loquitur Paulus 1. Thessal. 4. 16. vt ibi fusiùs ostendam.

QVI IN ADVENTV EIVS CREDIDERVNT] Nota Primò. τὸ *crediderunt* non habent Græca, sed Roman. & in Græco intelligitur. Ἀπαρχὴ, inquit Χριστός, ἔπειτα οἱ τοῦ Χριστοῦ ἐν τῇ παρουσίᾳ αὐτοῦ, id est, *primitiæ Christus, deinde qui sunt Christi in eius aduentu,* sup-

supple, *credentes, hi post ipsum resurgent.* licet Vatablus, & alij simpliciter sic accipiant: *in eius aduentu,* supple, *resurgent.* A

VERS. 24. DEINDE FINIS] supple, *erit;* finis inquam totius dispensationis Christi de salute generis humani; ac consequenter finis erit tunc sæculi, temporis, generationum, corruptionum, & totius vniuersi. ita Anselmus. Totius enim vniuersi finis est Christus, eiusque electi, vt si hi finiantur, finiatur & vniuersum.

Finis totius vniuersi est Christus eiusq; electi.

Secundò, Græcum τέλος, quod Noster vertit, *finis,* potest etiam verti, *consummatio,* hoc est, vt Theodoret. generalis & consummata omnium, etiam impiorum, resurrectio; tunc enim finem accipient omnia.

CVM TRADIDERIT REGNVM, id est, Ecclesiam fidelium, & congregationem electorum, DEO ET PATRI] Non quasi in ea iam non regnet Deus, cùm Christus dicat, *Regnum Dei intra vos est;* sed quòd nonnihil in ea dominentur peccata, diabolus, mors, & mortalium ærumnæ. q. d. Tunc erit finis, cùm obtulerit Christus Ecclesiã electorum, & quasi reddiderit illam Patri, quæ in huius vitæ lucta regenda illi & custodienda commissa fuerat, vt in ea gloriosè in æternum regnet, dicendo Patri, *Pater tu me miseras in mundum & postquam ascendi in cælum ad te, hos semper rexi, & a dæmonis, carnis, mundi potestate & impugnatione protexi. Ecce hi tui sunt, qui iam tibi præsto sunt. Hæc est possessio mea, mihi à te tradita, hic labor meus, meo sudore ac sanguine partus; hoc regnum meum, & tuum, iam omni peccato, tentatione, perturbatione, afflictione liberum, purgatum, expolitum, vt in illis per gloriam & triumphũ regnes in æternum.* ita Ambros, & Aug. c.8. & 10, lib. 1. de Trinitate tom. 3. B

Christi tradens electos & Beatos Patri, ad eum oratio.

C

Nota Secundò, *Deo & Patri,* id est Deo Patri: est enim hendiadys, qua hæc duo diuidit Paulus, vt significet Christum, qua homo est, fideles suos Deo, qua filius est, Patri suo oblaturum.

CVM EVACVAVERIT OMNEM PRINCIPATVM ET POTESTATEM, ET VIRTVTEM] q.d. Cùm aboleuerit omnem dæmonum potestatem, & subordinationem, vt ampliùs Ecclesiam, quæ est regnum Dei, impugnare non possint. de qua impugnatione plura dicam Ephes. 6. 12. ita Chrysost. Theod. Theophyl. Ambr. Oecumen.

Nota. *Principatus, Potestates & Virtutes,* tria sunt chororum angelicorum nomina. Ex quibus, hinc patet, aliquos cecidisse, & factos esse dæmones, qui eadem nomina retinuerunt; quia, vti eamdem naturam & naturæ præcellentiam, ita & eumdem ordinem, gradum ac potentiam, præsertim in impugnanda Ecclesia singuli seruarunt. q.d. Cùm aboleuerit Christus omnẽ principatũ dæmonum, qui sunt & vocantur Principatus & Virtutes, ne ampliùs fideles lacessant; tunc tradet regnum iam dictum Patri, eritq; omnium finis & consummatio. D

Ex ordine Principatuum & Potestatum aliqui angeli ceciderunt, factiq; sunt dæmones.

Aliter, nimirum de bonis angelis, hæc explicat S. Aug. lib. 1. de Trinit. c. 8. q.d. *Cùm euacuauerit,* hoc est, cùm ampliùs necessaria non fuerit, ideoque abolita, dispẽsatio & gubernatio Ecclesiæ per angelicos Principatus, Dominationes & Virtutes.

Aliter S. Aug. hoc exponit scilicet de angelis bonis.

Sed prior sensus est verior. Nam de hostibus Christi hic agi, patet ex versu seq. vbi sic ait.

VERS. 25. OPORTET ILLVM REGNARE; hoc est, Christum oportet regere Ecclesiam, DONEC PONAT (Deus Pater) OMNES INIMICOS (dæmones, & omnes reprobos) SVB PEDIBVS EIVS] *Donec,* [illegible] est, eousque, non tantùm, sed vlteriùs in æternum, quia victis hostibus non dubium est quin Christus vel maximè regnabit, licet alio modo alia gloria quàm iam. ita Chrysostomus. A

Nota. *Donec,* significat tãtùm quid antea sit factum, de quo dubitari poterat, non quid postea factum sit. Sic Ioseph Matt. 1. 25. dicitur non cognouisse Mariam coniugem suam, *donec peperit filiũ,* non quasi postea cognouerit, vt impurus inferebat Heluidius, sed quòd vsque ad conceptionem & partum non cognouerit. Tantũ enim voluit Matthæus asserere rem miram, & naturaliter incredibilem, scilicet Christi conceptionem sine patre ex matre virgine. Sic hic asserit Paulus, Christum etiamnum cum hostibus colluctante Ecclesia, in ea regnare quod dubium esse poterat. Alterum verò, quod hinc consequitur, scilicet post luctam & triumphum Christum regnaturum, quasi certum omnibus relinquit, & præsupponit. Præclarè S. Aug. in Sententijs nu. 169. *Quamdiu,* ait, *vitijs repugnatur, plena pax* (malè aliqui legunt *nox*) *non est: quia & illa quæ resistunt, periculoso debellantur prælio, & illa quæ victa sunt nondum securo triumphantur otio, sed adhuc sollicito premuntur imperio.*

Donec significat quid antea, non quid postea factum sit.

VERS. 26. NOVISSIMA INIMICA DESTRVETVR MORS] *Mors* quæ scilicet adhuc aliquatenus regnat in corporibus Sanctorum, omnino abolebitur in resurrectione. ita Anselm. Potest Secundo, hic locus cum Hieronymo multis locis in Isaiam, cũ Vatablo & alijs sic verti ex Græco, Vltimus inimicus destruetur mors. Est hysterologia: sensus enim est, q.d. Inter hostes mors vltimò destruetur; hoc enim significant Græca, ἔσχατος ἐχθρὸς καταργεῖται ὁ θάνατος. Primus enim inimicus Christi & Christianorum est diabolus, qui à Christo in cruce victus est, Secundus est peccatum, quòd à Christianis per gratiam Christi in hac vita vincitur. Tertius est mors quæ in resurrectione, vltima vincetur.

Tres hostes Christi, diabolus, peccatum & mors.

OMNIA SVBIECIT SVB PEDIBVS EIVS] q.d. Omnes homines & angelos, bonos & malos, in resurrectione planè subijciet Deus Christo.

Nota. Propheticè *subiecit,* idem est quod certissimò subijciet, ac si iam subiecisset.

CVM AVTEM DICAT: OMNIA SVBIECTA SVNT EI; SINE DVBIO PRÆTER EVM, QVI SVBIECIT EI OMNIA] *Dicat,* id est dicit. Est enallage modi: noster Interpres fideliter ad verbum vertit: græcè enim est εἴπῃ. Addit hæc Paulus, ne quis putet Patrem ita cõcessisse omnia Filio, vt seipsum eorum dominio exuerit, ita vt iam Pater sit minor Filio, eique quasi subiectus. Sic enim apud homines, parentes aliqui dum senescũt, solent se bonis & statibus suis exuere, eaque transferre in filios, sed planè aliter facit Deus Pater, vti dixi. VERS. 26. & 27.

TVNC ET IPSE FILIVS SVBIECTVS ERIT EI, QVI SVBIECIT SIBI OMNIA] Aliqui Primò, τὸ *subiectus,* accipiunt secundùm diuinitatem. q. d. Christus, qua Deus, ostendet se à Patre omnia ipsamque diuinitatem accepisse; itaque quasi subiectum se esse Patri declarabit. Verum hoc duriùs dicitur: nec enim Filius ex eo quòd omnia sua habet à Patre, ideo Patri est subiectus, sed honore per omnia par. Vnde passim alij accipiunt hæc de Christo secundùm humanitatem; idque. VERS. 28.

Christus subiectus erit Patri, non quà Deus

Primò, vt Chrysost. *subiectus erit,* id est, subiectum se ostendet, tuncque omnibus patebit quàm perfecta fuerit hic Christi obedientia & subiectio, vide can. 36.

sed quà homo, idque Primò.

Secun-

Secundò, & genuinè.

Secundò & aptiùs, Anselmus, Christus vt homo subiectus erit, id est, subijciet & offeret se cum electis suis ad æternam Dei laudem, & participationem diuinæ bonitatis, dominij & gloriæ. Idem enim est hoc subijci Christi, cum eo quod dixit v. 24. scilicet, quòd tunc tradet Christus regnum Deo & Patri, vt in se & suis omnibus Deus Pater plenissimè & gloriosissimè regnet. Hęc enim Christi & Sanctorum subiectio erga Deum non misera est & seruilis, sed beata & gloriosa. Nam qui in cęlo Deo subiecti sunt, eos Deus habet pro filijs, quibus imperat & benedicit quosque summa felicitate & gloria beat. Meritò ergo sic subijci & seruire Deo regnare est, atque talis seruitus optanda est cum Dauide psal. 61. *Nonne Deo, inquit, subiecta erit anima mea? ab ipso enim salutare meum.* E contrario, reprobi, qui non erunt Deo subiecti, hoc ipso hostes Dei erunt, omniumque hominum infelicissimi: estque hîc in nomine *subiectus*, quædam antistasis, siue eiusdem verbi contraria significatio, de qua dixi can. 31. Ita Gregor. Nyssenus orat. in hæc Apostoli verba, in qua sic ait: *Dei subiectio est perfecta & omni ex parte absoluta à malo abalienatio: Christus ergo in resurrectione subijcietur Patri: quia in ea omnes fideles & electi Christi semoti erunt ab omni malo; tuncque, suscipient boni principatum, & arctissimè coniungentur cum deitate, eiusque immortalitate, regno & felicitate: atque tunc Deus erit omnia in omnibus, quando nullum erit malum in ijs quæ sunt. Non potest enim Deus esse in malo, sed necessariò est in omni bono. Christus ergo subijcietur Patri, cùm Ecclesia Christi Patri subijcietur, itaque liberabitur ab omni malo. Ecclesiæ enim subiectio, Christi dicitur subiectio.*

Subijci & seruire Deo, regnare est.

Quid sit subijci Deo ex Nysseno.

Tertia expositio.

Tertiò, ex can. 32. potest accipi verbum *erit* in actu continuato: *subiectus erit*, id est, in subiectione Patris, quam nunc habet Christus, in æternum perseuerabit. Scripsit de hac Apostoli sententia contra Arrianos Hilarius l. 11. de Trinit. S. Hier. epist. ad Principiam, S. August. q. 66. inter 83. & l. 1. de Trinitate c. 8. vbi sic ait, *Christus, in quantum Deus est cum illo, nos subiectos habet: in quantum sacerdos, nobiscum illi subiectus.*

In cælo Deus erit omnia in omnibus, quomodo?

Vt sit Devs omnia in omnibvs.] Vt, scilicet, Deus sit omnem potestatem in omnia habens, & ostendens; vel, vt Deus in electis sit omnia, id est, vice rerum omnium, scilicet, vt sit ipse nostra vita, salus, virtus, copia, gloria, honor, pax, omnia bona, & finis ac satietas desideriorum nostrorum. ita Anselm. Sic in omnibus tunc per omnia dominabitur Deus, omniaque sibi, & suæ gloriæ subijciet. Ex hoc loco infert S. August. lib. 22. de Ciuit. c. 29. quòd Sancti preces & res nostras cognoscant in cælo.

Apposité S. Hier. ep. ad Amandum: *Quod, inquit, Apostolus ait: Vt sit Deus omnia in omnibus, hoc sensu accipiendum est. Dominus atque Saluator noster nunc omnia nō est in omnibus, sed pars in singulis: verbi gratia, in Salomone, sapiētia; in Dauide, bonitas; in Iob, patientia; in Daniele, cognitio futurorum; in Petro, fides; in Phinees & Paulo, zelus; in Ioanne, virginitas; in ceteris, cetera. Cùm autem rerum omnium finis aduenerit, tunc omnia in omnibus erit, vt singuli Sanctorum omnes virtutes habeant, vt sit Christus totus in cunctis.* Ex hoc loco, vt refert S. Aug. li. 1. de Trinit. c. 8. aliqui sunt opinati Christi humanitatem regnaturam vsque ad diem iudicij; tunc verò conuertendam in diuinitatem, & hanc conuersionem esse illam subiectionem Christi ad Patrem, de qua subdit Paulus.

Deus in Iob est patientia, in Petro fides, in Paulo zelus, &c.

Hoc delirum est, est enim & secundùm fidem, & secundùm naturam ἀδύνατον:

Perperam ergo quidam contemplatiui (qui nimiam quandam & impossibilem vnionem cum Deo consectati sunt) imò fanatici homines, ex hoc & similibus Scripturæ locis opinati sunt, quòd in resurrectione omnes homines, omnesque res creatæ rediturae sint ad suum esse ideale & diuinum, quod ab æterno habuerunt in Deo, adeoque conuertendæ sint in ipsum Deum; ita vt tunc omne esse creatum euanescere debeat, & absorberi ab ipso esse increato, putà ab ipsa diuinitate. Quem errorem fusè impugnat Gerson, eumque impingit Ruisbrochio. Sed ab hoc errore se purgat ipse Ruisbrochius, eumdemque errorem acriter insectatur & ipse l. de Vera contempl. c. 19. & lib. qui inscribitur Samuel, siue de alta contemplatione, & vnione cum Deo c. 2. 3. & 4.

Delirant aliqui in resurrectione omnes creaturas redituras ad suum esse ideale, quod ab æterno habuerunt in Deo.

Hic verò Apostoli locus huic errori non fauet, sed potiùs contrariatur: nam si in resurrectione Deus erit omnia in omnibus; ergo omnia, id est omnes res creatæ, erunt & permanebunt. Alioqui enim Deus non esset omnia in omnibus, sed esset solus omnia in nullis, siue in nihilo. Porro qua ratione & modo Deus sit futurus omnia in omnibus Beatis, rectè declaratur per similitudines. Prima est, sicut aliquot guttæ aquæ infusæ dolio ingenti vini potentissimi, illico à vino absorbentur & incorporantur: ita & Beati omnes per visionem & amorem in Deo quasi se perdent, vt à Deo quasi summo bono summè amato absorberi & incorporari videantur. Secunda est, lucis solaris. Sicut enim lux Solis totum occupat aëerem, vt aër iam nō aër, sed lux esse videatur: ita & Deus lumine gloriæ ita replebit Beatos, vt non tam homines quàm dij quidam esse videantur. Tertia, est ferri accensi & igniti. Sicut enim ferrum vi ignis igniri, & in ignem quasi transformari videtur: sic & Beati Dei amore & fruitione ita accendentur, vt in Deum transformari videantur. Quartò, sicut ingens vas sacchari, vel mellis, infusum in modicam pultem, eam non tantùm melleam, sed quasi mel & saccharum efficit: ita Deus sua dulcedine adeò dulcorat & inebriat Beatos, vt videantur esse ipsa dulcedo. Deus enim est pelagus dulcedinis, & oceanus gaudij & consolationis. Quinta, sicut suauissima musica & harmonia omnium audientium aures implet & mulcet. Rursum, sicut idem adamas, carbunculus, vel smaragdus, omnium intuentium oculos implet & rapit: ita & Deus omnium Beatorum mentes in se rapit, mulcet & implet. Sexta, sicut speculum omnium ante se positorum facies & species exhibet, repræsentat & continet, vt omnes videantur in speculo existere, viuere & moueri: ita Beati omnes in Deo existunt, viuunt & mouentur. Deus enim rerum omnium est speculum lucidissimum æquè ac ardentissimum.

Denique pulchrè & piè S. Bernard. serm. 11. in Cantic. *Quis, inquit, comprehendat quam magna multitudo dulcedinis in breui isto sermone comprehensa sit, Erit Deus omnia in omnibus? Vt de corpore taceam, in anima tria intueor, rationem, voluntatem, memoriā: & hæc tria ipsam animam esse. Quantum cuique horum in præsēti sæculo desit de integritate sua & perfectione sētit omnis qui ambulat in spiritu. Quare hoc, nisi quia Deus nondū est omnia in omnibus? Hinc est quòd & ratio sæpissimè in iudicijs fallitur, & voluntas quadruplici perturbatione iactatur; & memoria multiplici obliuione cō-*

funditur. Triplici huic vanitati nobilis creatura subiecta est non volens, in spe tamen. Nam qui replet in bonis desiderium animæ, ipse rationi futurus est plenitudo lucis, ipse voluntati multitudo pacis, ipse memoriæ continuatio æternitatis. O veritas, charitas, æternitas! O beata & beatificans Trinitas, ad te mea misera trinitas mirabiliter suspirat, quoniam à te infeliciter exulat. Et paulò inferiùs: *Spera in Deo quoniam adhuc confitebor illi: cùm error videlicet à ratione, à voluntate dolor, atque à memoria timor omnis recesserit: & successerit illa quam speramus mira serenitas, plena suauitas, æterna securitas. Primum illud faciet veritas Deus, secundum charitas Deus, tertium summa potestas Deus, vt sit Deus omnia in omnibus ratione recipiente lucem inextinguibilem, voluntate pacem imperturbabilem cõsequente, memoria fonti indeficienti æternaliter inhærente. Videritis vos, rectène primum illud Filio, Spiritui sancto sequens, Patri vltimum assignetis.*

Quid sit baptizari pro mortuis.

ALIOQVIN QVID FACIENT, QVI BAPTIZANTVR PRO MORTVIS, SI OMNINO MORTVI NON RESVRGVNT?] *Baptizantur*, scilicet metaphoricè, baptismo pœnæ, afflictionum, lacrymarum, precũ &c. vt suffragentur mortuis, vt à baptismo ignis in Purgatorio liberentur. *Baptizantur*, inquam, etiã ij ipsi iudaizantes, qui resurrectionem negant, vt Cerinthus, & similes, aut certè eorum symmistæ Iudæi, idq; ex recepta fide & more Hebræorum: nam Hebræos suffragia facere solitos pro defunctis, patet ex 2. Macha. 12. 43. & ex modernis eorum ritualibus. Hic sensus optimè cohæret cum sequentibus. Hoc sensu sæpè alibi *baptismus* accipitur, vt Marci 10. 38 Luc. 12. 50. ps. 31. 6. Passim enim in Scripturis aquæ & fluctus significant tribulationes & afflictiones.

Aliqui intelligunt baptismum pœnitentiæ, quam faciunt fideles pro defunctis.

Potest Secundò accipi sic, *Baptizantur*, id est, purificantur ad sacrificia, quæ offeruntur pro mortuis: solebant enim Iudæi baptizari ante sacrificium, preces, omnemque rem diuinam. Vide Marci 7. 8. Hebr. 6. 2. & c. 9. 10.

Alij baptismum propriè dictum, idq;

Aliorum varias interpretationes fusè prosequitur Bellar. l. 1. de Purgatorio c. 4. & Suarez 3. p. q. 56. disp. 50. sect. 1. illæq; omnes ferè referuntur ad baptismum propriè dictum. Atque vt eas compendio complectar; Primò, D. Thomas sic explicat, *Baptizantur pro mortuis*, id est, pro peccatis abluendis, quæ sunt opera mortua.

Primò.

Secundò.

Secundò, Theodoretus, *pro mortuis*, id est, instar mortuorum à morte resurgentium, vt scilicet dum baptizantur, & è baptismo, quasi è sepulcro emergunt, significent resurrectionem ex mortuis.

Tertiò.

Tertiò, Epiphanius hæresi 28. *pro mortuis*, id est, cùm imminet mors, & quasi habentur pro mortuis. Tunc enim qui baptismum distulerant, omninò baptizari volebant ob fidem & spem æternitatis & resurrectionis. Vnde baptizandi recitabant Symbolum, in quo est hic articulus: *Credo resurrectionem mortuorum.*

Quartò.

Quartò, Claudius Guiliaudus Doctor Parisiensis, *Baptizantur*, inquit, *pro mortuis* Martyres, qui patiuntur & affliguntur pro fide & articulo resurrectionis mortuorum. Hic sensus cohæret aptè cum sequentibus: sequitur enim: *Vt quid & nos periclitamur omni hora?*

Quintò.

Quintò, alij sic explicant, q.d. ad hominem, Vt quid è vobis quidam (vti Marcionistæ postea fecerunt) errantes & superstitiosi suscipiunt baptismum pro mortuis; qui defuncti sunt sine baptismo? ita Ambros. & Irenæus hæresi 28. & Tertull. lib. de Resurrect. c. 24. item Chrysost.

A

Sextò.

Sextò, aliqui sic explicant: Baptizari pro mortuis, idem est quod baptizari à mortuis, hoc est à contractu vel pro contractu mortuorum eluendo & purgando. Nam Numer. 19. præceptum erat, vt qui tangeret corpus mortui, immundus censeretur, donec ablueretur aqua lustrali, cuius ritus ibi præscribitur. Sic enim ait Ecclesi. c. 34. 30. *Qui baptizatur à mortuo & iterũ tangit eum, quid proficit lauatio illius?* Ad quẽ locum alludit hic Paulus: indeq; aptè probat resurrectionẽ mortuorum. q.d. Cæremonia illa baptismi, id est ablutionis & lustrationis post cõtactum cadaueris, inutilis omninò censenda foret, nisi corporum resurrectio futura esse crederetur. Ideo enim eam sanxit Deus, vt per eam indicaretur resurrectio futura: non enim alia causa eius assignari potest. Quorsum enim propter contactum cadaueris, præsertim humani, præscribitur tam seriò lotio & purificatio, nisi ad significandum carnem illam

B

licèt morte pollutam & corruptam, non perpetuò in morte mansuram, sed aliquando resurrecturam? quasi per hanc lustrationem & mundationem caro humana ad immortalem vitam videretur præparari & aptari: ideoq; tangens corpus humanum multò magis erat immundus, & purificandus, quam si cadauer animalis alterius tetigisset: qui enim tetigisset cadauer hominis, septem diebus erat immundus; qui verò alteriùs animalis, solùm vsq; ad vesperam, vt patet Leuit. 11. Ait ergo Paulus: *Alioquin quid facient, qui baptizantur pro mortuis, si omninò mortui non resurgunt? vt quid baptizantur pro illis?* q.d. Potius ab hac cæremonia baptismi & lustrationis, quòd inanis omnino esset, cessare deberent, si nulla esset spes resurrectionis. ita Gabriel, Vasquez 3. p. tom. 2. q. 69. disp. 157. c. 3. n. 48 51. & sequ. Ve-

C

rùm frigidior & exilior videtur hæc expositio ratioque ad probandam resurrectionem.

Septimò, & optimò.

Septimò, idẽ S. Chrysost. paulò antè citatus, aliam expositionẽ profert & præfert, videlicet, q.d. Paulus. Vt quid propriè baptismum suscipiunt omnes fideles pro spe resurrectionis ex mortuis, vel pro statu mortuorum, vt in eo illis post mortem sit bene, si mortui non resurgunt? Vtique frustra hoc faciunt. Atqui hoc non est credibile, cùm hic sit cõmunis omnium fidelium sensus; adeò vt multi iam baptismum differant vsque ad finem vitæ, & in lecto baptizentur, vt plenè baptismo ab omni culpa & pœna purgati euolent in cælum, beatam resurrectionem adepturi. Vnde & Clinici dicuntur, quasi dicas Lectularij, de quibus à baptismo non repellendis multi canones exstant.

Qui Clinici, & Lectularij.

Hic sensus omnium videtur simplicissimus, & planissimus, hoc enim propriè significat vox, *Bapti-*

D

zantur. Innuit etiam τὸ *pro mortuis: dum enim Sacramentum baptismi impenditur corpori, corpus consecratur immortalitati*, ait Tertullianus.

VT QVID ET BAPTIZANTVR PRO ILLIS?] scilicet, vt Græca habent, ὑπὲρ τῶν νεκρῶν, *pro mortuis*; si nimirum à morte non est resurrectio ad vitam, nec mortui resurgunt, vt quid pro ijs, id est, pro statu mortuorum, proque resurrectione ex mortuis baptizantur? ita passim omnes. VERS. 30.

VT QVID ET NOS PERICLITAMVR OMNI HORA?] q.d. Stultè nos obijcimus tot periculis & persecutionibus ob spem resurrectionis, si non est resurrectio. Est hæc noua ratio; vel potiùs noua pars rationis annectenda præcedenti parti & rationi, vt ex vtraq; integra hæc ratio confletur. q.d. Nos omnes resurrecturos esse, patet ex communi omnium fide-

Communis fidelium sensus dictat nos resurrecturos.

fidelium sensu & instinctu, quem tum natura, tum A fides eis indidit. Nam propter hanc resurrectionis spem omnes anhelant ad baptismum: rursum alij, ac nos in primis propter eamdem spem, omnia pericula & labores audacter adimus, imò inuadimus. Natura ergo & Deus, qui hunc sensum & hos animos nobis indidit causa & spe resurrectionis, liquidò hoc ipso testantur nos esse resurrecturos.

VERS.31. QVOTIDIE MORIOR.] Id est, mortis periculis quotidie pro Euangelio & Gentium conuersione me obijcio.

PER VESTRAM GLORIAM.] Id est, propter gloriam vobis obuenturam in cælis, vt scilicet eam vobis conciliem; vel potiùs, *Per vestram gloriam*, id est per gloriationem, qua glorior de vobis, quasi meis in Christo filijs, tamquam Apostolus & pater vester, iuro, & Deum in testem voco, quòd *quotidie morior*, & morti me offero pro spe resurrectionis: græcè enim est νὴ τὴν ὑμετέραν καύχησιν, νὴ autem B Græcis est particula iurantis, & καύχησις non tam gloriã, quàm gloriationem significat. Hinc S. August. epist. 89. probat licitum esse iurare. Vnde Syrus vertit, *iuro ego per gloriam vestram*; Ambrosius legit, *pro gloria vestra*.

Τὸ per vestram gloriam est iuramentum.

QVAM HABEO IN CHRISTO] Hoc est, quam scilicet gloriam futuram in vobis habere spero, fretus Christo Domino. ita Anselm. vel potiùs, quam gloriã, putà gloriationem, habeo, id est, qua glorior in Christo: glorior enim, quòd illa mihi per Christi merita obuenerit. Aliter exponunt Gagneius & Photius, vt νὴ sit non tantùm iurantis, sed & obtestantis: vertunt enim, *quotidie morior propter vestram*, vel, vt aliqui Græci legunt, *nostram*, *gloriationem*, vt scilicet gloriari possim de vobis, per me conuersis, & Christo acquisitis.

Memento semper hîc Apostolum, etiam ex sola C immortalitate animæ probare corporum resurrectionem: quia hæc duo naturaliter sunt connexa, & quia homines tum non tam de resurrectione in se, quàm de immortalitate animæ dubitabant; ita vt si quis animæ immortalitatem eis demonstrasset, resurrectionem statim admisissent. ita S. Thomas.

Apostolus ex immortalitate animæ probat resurrectionem.

VERS.32. SI (SECVNDVM HOMINEM) AD BESTIAS PVGNAVI EPHESI.] *Secundùm hominem*, id est, inquit Photius, quantum homini fuit possibile.

Quid τὸ secundum hominem. Prima expositio.

Secundò, & meliùs, *secundùm hominem*, hoc est, humana tantùm spe, humano spiritu, audacia, temeritate studio gloriæ, quo acti homines præcipites in pericula ruunt.

Secunda, & genuina.

Alij exponunt sic: *secundùm hominem*, vt scilicet hominum more loquar, qui libenter narrant suas pugnas & certamina.

Tertia.

PVGNAVI AD BESTIAS EPHESI.] Theophyl. Anselm. Primasius & Baron. per *bestias* accipiunt Demetrium & socios ferinos & barbaros pro Diana contra Paulum atrociter & ferinè depugnantes, Acto.19. Vnde Græcum κατὰ ἄνθρωπον, verti potest, *si in hominem pugnaui, quasi in bestiam*. Sic Neronem Paulus vocat *leonem*, 2. Timoth. 4. 17. Tales alibi vocantur *tauri*, vt psal. 67. 31. *Congregatio taurorum in vaccis populorum*. Sic S. Ignatius epist. ad Romanos, *Pugno*, ait, *quotidie cum bestijs*, id est, militibus & custodibus.

Verùm Chrysost. Ambros. & alij, propriè Paulum Ephesi, bestijs obiectũ, cum eisq; depugnasse, putant: hoc enim propriè significat Græcum ἐθηριομάχησα. Deinde quia pugna illa cum Demetrio Ephesi contigit post hanc epistolam scriptam,

Paulus bestijs fuit obiectus.

nam post illam tragœdiam, Demetrius cum suis tumultuans coëgit statim Paulum Ephesо excedere, vt tempus hæc scribendi Ephesi Paulus non habuerit, antea ergo hæc scripsit Ephesi: nam epistolam hanc Ephesi sub idem illud tempus ab eo esse scriptam verius est; & docet Baron. ergo pugna hæc cum bestijs, de qua hic scribit, non fuit illa cum Demetrio, vtpote nondum facta, sed alia anterior.

Dices, Mirum est, rem tantam, tamque atrocem Pauli pugnam, Lucam in Actis siluisse.

Obiectio soluitur.

Respondeo, Clarum est plura alia non minoris momenti Lucã tacuisse, vt quæ de se narrat Apost. 2. Cor. 11. 25. *Ter virgis cæsus sum, semel lapidatus sum, ter naufragiũ feci*, &c. Hæc penè omnia omisit Lucas, vt ibi dicã. Vnde pugnam hanc Pauli cum bestijs ad litteram, vti gesta est, traditione, vt videtur, acceptam narrat Nicephorus l. 2. Hist. c. 25.

Pugnam Pauli ad bestias enarrat Nicephorus.

Notat Gagneius, θηριομαχεῖν non tantum esse ad B bestias pugnare, sed vsque ad extremum spiritum, vtpote pro vita, cõtra bestias pugnare q. d. Paulus: Pro defensione Euangelij obiectus bestijs, cum ijs pugnaui vsq; ad vltimum halitum, & Deo iuuante eas vel vici & occidi, non armis & pugnis, sed fide & oratione, vel effugi & euasi.

Quid θηριομαχεῖν.

MANDVCEMVS, ET BIBAMVS, CRAS ENIM MORIEMVR] Vtitur Paulus verbis Isaiæ ca. 22. 13. q. d. Qui resurrectionem negatis, vel non creditis, parum abestis ab hisce verbis impiorum apud Isaiã, si enim resurrectio non est, dicere nobis licebit, quod Epicurus dixit & Epicurei: *Ede, lude, bibe, post mortem nulla voluptas*.

CORRVMPVNT MORES BONOS COLLOQVIA VERS.33. PRAVA] dicti, scilicet, erroris, putà colloquia cum atheis & incredulis, qui negant resurrectionẽ. Versus hic est senarius Menandri, ait S. Hier. Græcum C ὁμιλίαι non tantùm colloquia, sed & commercia, omnemque conuersationem significat: hæc enim æquè ac colloquium cum malis est mala & noxia.

EVIGILATE IVSTI] expergiscimini à peccato, VERS.34. vt iusti sitis. Quapropter Græca habent, *euigilate δικαίως*, hoc est *iustè*; Syrus, *excitate corda vestra iustè*, id est, ad iustitiam. Vnde sequitur, *Et nolite peccare: ignorantiam enim Dei quidam habent*.

AD REVERENTIAM VOBIS LOQVOR] Græcè πρὸς ἐντροπὴν, id est, *ad pudorem*: pudor enim est Christiano, dubitare de resurrectione, & potentia diuina. Sic Psaltes ait, *Tu scis confusionem meam, & reuerentiam meam*, id est pudorem meum. Et sæpè in Psalmis *reuerentia* sumitur pro confusione & verecundia.

Reuerentia id est pudor.

SED DICET ALIQVIS: QVOMODO RESVR- VERS.35. D GVNT MORTVI? QVALI AVTEM CORPORE VE- VERS.36. NIENT? INSIPIENS, TV QVOD SEMINAS NON VIVIFICATVR, NISI PRIVS MORIATVR.] Tangit hîc Apostolus radicem vlceris, & causam erroris; scilicet, nonnulli desperabant & negabant corporum resurrectionem quia videbant ea in terra putrefieri, quasi incredibile & impossibile esse putrida corpora reformari & resuscitari. Hanc causam succidit hîc Paulus, exemplo grani, quod seminatur, illud enim priùs putrefit & moritur in terra; inde quasi renascens germinat, & ex grano vno non vnum, sed multa producit; vt granum vnum nudum, quod seminatur, in messe spicis & granis vestitum ac cumulatum, videatur in maiori gloria resurgere. Pari modo corpora nostra putrescent, inde resurgent ad maiorem gloriam.

Radix erroris negantium resurrectionem.

ET QVOD SEMINAS, NON CORPVS, QVOD VERS.37. FVTV-

FVTVRVM EST, SEMINAS] q. d. Dum seminas, non seminas corpus ex semine nasciturum, putà arborem aut spicam, sed nudum semen, & granum pomi, v.g. vel tritici; & tamen Deus huic grano seminato & è terra renascenti reddit non aliud granum, sed integrum & pulchrum corpus, putà arboris vel spicæ, quod suo culmo, floribus, aristis & granis instruitur & ornatur. Hinc, vt ait S. August. epist. 146. tacitè infert Apostolus, *Si Deus potest addere quod non erat in nouo semine, multò magis potest in resurrectione reparare quod erat in hominis corpore.* Vnde subdit Apostolus.

VERS. 38. DEVS AVTEM DAT ILLI (semini & grano) CORPVS SICVT VVLT: ET VNICVIQVE SEMINVM PROPRIVM CORPVS] *Proprium*, id est, propriæ naturæ & speciei, quia grano, v.g. tritici, Deus spicam & corpus dat, non hordei, vel auenæ, sed tritici: & sic de ceteris.

VERS. 39. NON OMNIS CARO EADEM CARO.] Probat id quod præcessit, scilicet Deum dare cuique semini & rei proprium corpus, prout Deus ipse vult & statuit. Probat, inquam, exemplo: Deus, inquit, aliam & propriam carnem dat homini, aliam pecori, aliam volucribus, aliam piscibus; aliud corpus dat cœlis & cælestibus astris, aliud rebus terrestribus. q. d. Sic & Beatis in resurrectione, quasi in generatione & recreatione proprium dabit Deus corpus, quale voluerit, & quale decet homines beatos & gloriosos; dabit, inquam, cuique tale, quale meritus. Est enim similitudo & analogia inter naturam & meritum; quòd, sicut natura talis, v. g. hominis, tale exigit corpus, scilicet humanū; ita tale meritum tale exigat corpus gloriosum, vt qui minùs meritus minùs; qui magis, magis gloriosum corpus recipiat.

VERS. 41. ALIA CLARITAS SOLIS, ALIA CLARITAS LVNÆ, ET ALIA CLARITAS STELLARVM] Hinc Chrysost. Theodor. Theophyl. Primasius, Oecumen. Beda, August. lib. de Sancta virg. c. 26. Hieron. l. 2. contra Iouinian. probant non tantùm gloriosam Sanctorum resurrectionem, sed & præmiorum disparitatem in cælo, prout hîc disparia sunt semina meritorum.

VERS. 42. SIC ET RESVRRECTIO MORTVORVM] q. d. Sicut alia est claritas solis, alia lunæ, alia stellarum ita pariter proprium, & pro meritis dispar; Deus cuique Beato dabit corpus beatum & gloriosum, vti explicat Paulus in seqq.

Sancti sunt stellæ. Aptè Sancti & Beati comparantur stellis, ob causas quas attuli Rom. 4. 18. in fine. Rursū sicut vna stella alteri, ita & vnus Beatus alteri, vti gratia & meritis, ita gloria & præmijs præfulget, atque

Micat inter omnes
Virginis sidus, velut inter ignes
Luna minores.

Ita B. Dominicus adhuc puer, nobili cuidam matronæ in visu apparuit, luculentam stellam in fronte gerens, cuius immodico splendore totus orbis irradiabatur, vt habet eius Vita l. 1. c. 1. & c. vlt. in fine. Et de Simone pontifice Oniæ filio dicitur Eccl. 50 6. *Quasi stella matutina in medio nebulæ, & quasi luna plena in diebus suis lucet, & quasi sol refulgens, sic ille effulsit in tēplo Dei.* Similia de pluribus alijs Sanctis legimus. Notent verò viri docti, & doctores iustitiæ & sanctitatis illud Daniel. 12. *Qui docti fuerint, fulgebunt, quasi splendor firmamenti, & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Illudq; Sap. 3. *Fulgebunt iusti.* Hinc & Christus Apoc. 22. 16. dicit, *Ego sum stella splendida, & matutina.* Et Apoc. 1. 20. *Septem stellæ, septem angeli* (hoc est, Doctores & Episcopi) *sunt septem Ecclesiarum.* Et Apoc. 12. 1. apparuit S. Ioanni Ecclesia, quasi mulier habens in capite *coronam stellarum duodecim*, putà duodecim Apostolorum, qui Ecclesiæ vt stellæ præfulserunt, idq; in capite, id est, in ipso ortu & initio Ecclesiæ Christianæ, vti id exponunt Primasius, Aretas, Andreas Episc. Cæsariensis, Beda & alij ibidem. Deniq; Apoc. 2. 28. *Qui vicerit*, inquit Christus, *dabo illi stellam matutinam*, id est gloriam & visionem beatificam, quæ stella dicitur propter claritatē luminis & visionis: dicitur matutina, tum quia datur post noctem huius sæculi, tum propter inchoationem beatitudinis, quæ complebitur in resurrectione corporum. Ita Richardus Victorinus, Primasius & Aretas ibidem.

Doctores fulgebunt quasi stellæ.

Christus est stella splendida.

Christus victori dabit stellam matutinam, quàm?

SEMINATVR IN CORRVPTIONE: SVRGET IN INCORRVPTIONE.] *Seminatur*, scilicet in creatione, cùm vel à Deo, vel à semine parentis corpus hominis corruptibile, producitur. ita Anselm.

Seminatur corpus, dum ex semine patris producitur.

Secundò & aptiùs, *seminatur* corpus humanum, dum scilicet sepelitur, & quasi semen in terram abijcitur, vt corrumpatur in vermes & cineres. Sic enim granum, dum seminatur, in terram abijcitur, sepelitur, corrumpitur. ita Chrysostomus, Ambrosius, Anselmus.

Secundò, & melius, seminatur dum sepelitur.

Hinc errarunt quidam putantes resurrectionem fore per vires naturæ, nosque resurrecturos virtute naturali; quasi in pulueribus cadaueris resoluti sint rationes quædam seminales effectiuæ resurrectionis, vt refert hic D. Thomas. Hic enim error est contra fidem, veram philosophiam, quæ docent resurrectionem esse super omnes naturæ vires: nec Apostolus in eo ponit similitudinem; sed tantùm in hoc, quòd, sicuti Deus vnicuiq; semini dat proprium corpus, vt ex tritico, v.g. triticum, non hordeum, nascatur; sic Beato cuique corpus dabit secundùm opus & meritum. Id ita esse, patet ex seq. v. Ad hoc idem declarandum adduxit Paulus v. 39. & 40. similitudinem carnis, & corporum, quæ in varijs animalibus & creaturis est varia, vt ibi dixi.

Error dicentium in corpore esse semina resurrectionis.

Nota. Insignis imago & argumentum resurrectionis est in semine moriente, & repullulante, ac quasi resurgente. Vnde S. Aug. serm. 34. de Verbis Apostoli: *Tota, inquit, huius mūdi administratio testimonium est resurrectionis futuræ. Videmus certè hiemis tempore vel aduentu, arbores spoliari pomis, nudari folijs: sed eas etiam verno tēpore speciem resurrectionis exprimere; quæ primò quidem incipiunt turgere in gemmis, tunc ornari in floribus, vestiri & folijs, & postmodū pomis grauari. Interrogo te, infidelis homo, qui de resurrectione dubitas, vbi sunt ista, quæ tēpore, quo Deus disposuit, producuntur? Dic mihi, vbi latitant, antequam producantur? quæ nusquam quidem videntur: sed tamen Deus, qui omnipotens est, & ea ex nihilo condidit, secreta sua virtute producit. Hinc iam ad campos & prata respicite, quæ æstate transacta herbis suis spoliantur, ac floribus, & nuda remanent ipsa spatia terrarum: sed iterum verno tempore reuestiuntur, & nouo vbique germine incipiente lætatur agricola. Certè herba, quæ antè vixit, & moritur, rursus reuiuiscit ex semine: sic etiam & nostrum corpus reuiuiscit ex puluere.*

Imago resurrectionis est, in semine repullulante, ex S. Augustino.

SEMINATVR IN IGNOBILITATE] Putà corpus humanum dum sepelitur, & quasi semen in terram abijcitur, est ignobile, crassum, spissum, opacum. S. Ambros. legit, *seminatur in ignominia*; S. Aug. verò epist. 140. *seminatur in contumelia*; Tertull. lib. de Resurrect. carnis c. 52. *seminatur in dedecoratione.* VERS. 43.

SAR-

Altera radix erroris negantium resurrectionem.

SVRGET IN GLORIA] resurget gloriosum, clarum, fulgidum. Succidit hîc Apostolus alteram radicem erroris: fuerunt enim illo tempore, qui negarent resurrectionem corporum hoc argumento, quòd corpora, vtpote crassa & carnea, incongrua esse dicerent animabus beatis, & vita diuina iam fruentibus, vt testatur eos refellens S. Dionys. c. 7. Eccles. hierarch. Hoc resecat hîc Apostolus dicens, in resurrectione animæ gloriosę consimile dandum esse corpus gloriosum.

SEMINATVR IN INFIRMITATE] puta infirmum, tardum, lentum, pigrum corpus moritur & sepelitur.

VERS. 44. *Quodnam corpus animale.*

SVRGET IN VIRTVTE] ἐν δυνάμει, *in potentia*, id est potens, celer, agile.

SEMINATVR CORPVS ANIMALE] id est, quod viuat, aut potiùs quod vixit vita vegetatiua & sensitiua, vt animalia, egẽs cibo & potu; item crassum, durũ, cedere nesciũ & impenetrabile. Tale enim fuit Adæ corpus etiam in paradiso. Corpus ergo animale est, quod edit, bibit, dormit, digerit, egerit, laborat, fatigatur, suoq; pondere grauat & resistit.

Quodnam corpus spirituale. Error Eutychij. Primò, spirituale est, spiritui subditum.

SVRGET CORPVS SPIRITALE.] Non quòd corpus in spiritum, aut in corpus aëreum sit vertendum, vt voluit Origen. & Eutychius Patriarcha Constant. tempore S. Gregorij (à quo conuictus reuocauit errorem) sed *spiritale*, id est spiritui subditum omnino & conformatum; vt cibo & potu non egeat, non laboret, non fatigetur, sed quasi cæleste sit & deificatum, atque, vt Tertull. ait, quasi in angelicum habitum sit commutatum. Ita S. Aug. de Fide & symbol. c. 6. *Spiritale*, ait, *dicitur corpus, non quasi in spiritũ vertatur; sed quia ita spiritui subditum erit, vt cælesti habitationi conueniat, omni fragilitate ac labe terrena in cælestem stabilitatem mutata atque conuersa.* Idem tamen ibid. c. 10. videtur dicere in resurrectione fore non carneum corpus, sed angelicum; vnde id retractat c. 17. l. primi Retract. & fusiùs l. vlt. de Ciuit. c. 5. & 21.

Secundò, subtile.

Secundò, *spiritale*, id est subtile, carens scilicet crassitie illa & duritie repletiua, hoc est, proprietate illa quantitatis corporeę, qua hîc quantitas ita locũ replet, vt omne aliud corpus ab eo excludat: erit enim corpus hac proprietate carens, subtile, vt instar spiritus omnia alia corpora penetret & peruadat. ita Damasc. li. 4. de Fide c. 28. Epiphan. in hæresi Origen. Sicut enim Deus potest ab homine auferre suam proprietatem, scilicet esse risibile, & ab igne potest auferre calorem igni proprium: sic à quantitate potest auferre hanc duritiem repletiuam, quæ est quantitatis naturalis proprietas.

Dos subtilitatis non est qualitas, sed assistentia omnipotentiæ Dei ad penetrandum alia corpora.

Nota. Non erit hæc dos subtilitatis qualitas animæ infusa; hæc enim non videtur possibilis: sed erit assistentia diuinæ omnipotentiæ, intima animæ beatæ, vt per eam possit anima ad libitum deponere illam duritiem repletiuam, & aliorum corporum exclusiuam, cùm vult aliud corpus penetrare; possit & illam retinere, cùm vult locum replere, & alia corpora excludere. Et sic hæc assistentia diuinæ potentiæ videtur esse quasi dos animæ beatæ inexistens: sicuti gratia miraculorum in Christo fuit assistentia Dei, qua Deus assistebat humanitati Christi, vt per eam posset ipsa ad libitum miracula facere. Vide Franc. Suarez 3. p. q. 54. a. 3.

Quatuor dotes corporis gloriosi.

Hinc Theologi colligunt quatuor dotes corporis gloriosi: impassibilitatem ex prima Apostoli antithesi, qua ait, *Seminatur in corruptione, surget in incorruptione.* Claritatem ex secunda antithesi, qua ait, *Seminatur in ignobilitate, surget in gloria.* Agilitatem ex tertia, qua ait, *Seminatur in infirmitate, surget in virtute.* Subtilitatem ex quarta, qua ait, *Seminatur corpus animale, surget spiritale.*

An Angeli & Beati ab extremo in extremum transire possint, non transeundo medium.

Addit Suarez, agilitatem beatorum corporum talem & tantã fore, vt beati in instanti ab vno loco in alium transire possint, non transeundo spatium medium; quia probabile est angelos naturaliter ita moueri. Sed alij, & fortè verisimiliùs vtrumq; negant. Et sanè mens hominis vix concipere potest, quomodo quis ab extremo in extremũ possit moueri, nisi transeat spatium medium quod interiacet.

S. Bonau. in 4. dist. 49. p. 2. a. 2. qu. 1. censet has quatuor dotes significari Sap. 3. 7. cùm dicitur: *Fulgebunt iusti, & tanquam scintillæ in arundineto discurrent.* Nã *in fulgore*, inquit, significatur *claritas: in iustitia, impassibilitas, quia iustitia est perpetua & immortalis: in scintilla subtilitas, in discursu agilitas.* Addit deinde subtiliter, quòd numerus harũ quatuor dotium deduci possit ex duplici causa, scilicet formali, & materiali, sed magis ex materiali. Primò, ex formali, quia cùm in corpore nostro, inquit, sit natura & forma duplex, scilicet elementaris, quę modò dominatur; & cælestis, quæ est natura lucis, quæ erit sicut formalis & completiua corporis gloriosi, hæc dominabitur in resurrectione. *Igitur quia lux habet quatuor istas proprietates, sicut patet in radio; scilicet claritatẽ, quia illuminat: impossibilitatem, quia nihil ipsam corrumpit: agilitatẽ, quia subitò vadit: penetrabilitatẽ, quia corpora diaphana sine eorum corruptione pertransit: sic etiã corpus gloriosum, in quo dominatur natura lucis, quatuor habet dotes. Secundo modo numerus dotiũ accipitur secundùm causam materialẽ sic: corpus nostrũ est compositum ex quatuor elementis. Et quia elementa sunt imperfecta, quadruplicẽ habet ab eis defectibilitatem. Ab aqua quæ est elemẽtum humidum & passibile, habet passibilitatem & corruptionem. A terra verò habet obscuritatẽ, quia est elementum opacum. Ab igne animalitatẽ, quia calor consumit continuè: ideo continua indiget alimonia ciborum. Ab aëre verò habet infirmitatẽ: aër enim facillimè immutatur, & cedit cuilibet impellenti. Quoniam igitur quatuor isti defectus debent per bona opposita remoueri ad hoc, quòd corpus sit perfectum perfectione completa, ideo quatuor sunt dotes: contra corruptionem impassibilitas, contra obscuritatẽ claritas, contra animalitatem spiritualitas, id est agilitas. contra infirmitatem virtus, siue penetrabilitas, id est subtilitas. Et hæc vltima sumptio conuenientior est inter omnes, quoniam correspondet auctoritati & rationi. Auctoritati Apostoli. Ita enim sumit Apostolus dicens: Seminatur in corruptione, resurget in incorruptione: ecce impassibilitas. Seminatur in ignobilitate surget in gloria: ecce claritas. Seminatur in infirmitate, surget in virtute: ecce penetrabilitas, id est subtilitas. Seminatur animale, surget spiritale: ecce agilitas. Vnde Apostolus sumit dotes per comparationẽ ad illos quatuor defectus, quos remouent. Similiter S. Augustinus de Ciuit. Dei: Aberit, ait, à corporibus nostris omnis deformitas, omnis tarditas, omnis infirmitas, omnis corruptio. Omnis deformitas per claritatem. omnis tarditas per agilitatem, omnis infirmitas per subtilitatem, vel penetrabilitatem. omnis corruptio per impassibilitatem.* Hucusq; S. Bonauentura.

Duplex sensus huius loci. Primum,

SICVT SCRIPTVM EST] Noster Interpres legit ὥσπερ, id est, *sicut*. Iam legunt οὕτω, id est. *ita*. Nota, hæc verba tantùm referenda esse ad priorem partẽ versus seq. scilicet ad τὸ *Factus est primus homo Adam in animam viuentem*, nõ autem ad posteriorem, scilicet *Nouissimus Adam in spiritum viuificantem.* Hoc

Hoc enim nusquam in Scriptura scriptum est: tantùm enim probat hic ex Scriptura Paulus, quòd seminetur hic corpus animale, ex eo quòd Adam parens omnium factus sit in animam viuentem: ac consequenter fuerit animal, habueritque corpus animale tam in morte quàm in vita. vnde commodiùs & planiùs per hyperbaton Apostolo vsitatum, hæc verba hoc modo traijcias & transponas; *Factus est primus homo Adam, sicut scriptum est* (Gen. 2. 7.) *in animam viuentem.*

Secundus. Possent tamen Secundò, cum Theophyl. hæc verba, *Sicut scriptum est*, ad totum vers. sequentem referri, essèque quasi explicatio & probatio eius quod immediatè præcessit, scilicet, *si est corpus animale, est & spirituale:* vt sit sensus, In vniuerso hoc, vbi est corpus animale, oportet sit & spirituale. Hoc enim ad vniuersi perfectionem & complementum requiritur, vt omnes rerum species & gradus sibi inuicem cōtrarios complectatur; *sicut scriptum est*, id est, sicut innuit Scriptura Genes. 2. 7. Nam ideo expressè dicit, *Factus est Adam in animam viuentem*; vt tacitè & implicitè innuat, quòd Christus qui secundus est Adam, priori oppositus, futurus sit in spiritum viuificantem.

VERS. 45. *Adam factus est anima, id est animal, viuens.* FACTVS EST PRIMVS HOMO ADAM IN ANIMAM VIVENTEM, hoc est, Adam factus est anima, id est animal viuens vita sensitiua & vegetatiua; ac proinde cibo, potu, alijsque fomentis alendum, & in animali hac vita sua conseruandum est, est synecdoche. Contrà, NOVISSIMVS ADAM, id est Christus, factus est IN SPIRITVM VIVIFICANTEM] vt scilicet haberet post resurrectionem animam gloriosam, quæ instar viuifici spiritus corpus planè viuificaret, illudque redderet spiritale, id est instar spiritus gloriosum, cibi expers, impassibile & immortale: corpus, inquam, tum suum, tum nostrũ. Est rursus hîc synecdoche: Christus enim dicitur factus *in spiritum viuificantem*, id est, factus est spiritus viuificans; quia recepit spiritum, id est animam, viuificantem tam se quàm suos.

Vnde Theoph. Chrysost. Theodor. notant non dici, *spiritum viuentem*, sed *spiritum viuificantem*: anima enim, siue spiritus, Christi, non tantùm viuit gloriosè in se, sed etiam viuificat, & eâdē vita gloriosa donat tam animas quàm corpora nostra. Hebræa pulchriùs opponũtur נֶפֶשׁ חַיָּה *nephesch chaia*, id est, anima viuẽs, & נִשְׁמַת חַיִּים *nismat chaiim*, id est, spiritus vitarum, siue viuificans. Rursum *nismat* alludit ad שָׁמַיִם *schamaim*, id est cælum, vnde subdit, *Secundus homo de cælo cælestis.* *Christi anima gloriosa est spiritus viuificans.*

VERS. 47. PRIMVS HOMO DE TERRA, TERRENVS: SECVNDVS HOMO DE CÆLO: CÆLESTIS] Græcè ὁ δεύτερος ἄνθρωπος κύριος ἐξ οὐρανοῦ, *secundus homo Dominus de cælo*: quod ita deprauatum esse à Marcione patet ex Tertull. l. 2. cap. 5. contra Marcionem. Vnde patet Latina Biblia præ Græcis esse incorrupta. Vera ergo lectio est, *secundus homo de cælo, cælestis.* *Marcionis deprauatio.*

Error Valentini, Christum è cælo corpus attulisse. Valentinus & Gnostici hinc voluerunt Christum habuisse corpus, non elementare & humanum, sed è cælo cæleste attulisse, transijsseque per B. Virginem, non quasi per matrem; sed sicut aqua pluuia transit per canalem. Verùm hæc est hæresis iam pridem damnata, vt testatur S. Aug. hæresi 11. & Irenæus l. 1. c. 5. Verè ergo Tertul. de Carne Christi c. 8. & Beda, Christus, inquiũt, dicitur cælestis, quia cælestem vitam duxit, semperque fuit impeccabilis: Adam verò dicitur terrenus, quia peccato fuit subditus. Vnde sequitur, *Qualis terrenus, tales & terreni, & qualis cælestis, tales & cælestes.* *Christus est homo cælestis quadrupliciter. Primò.*

Secundò. Secundò, Christus dicitur *cælestis*, quia supra totum naturæ ordinem, cælesti virtute Spiritus sancti ex Virgine conceptus & natus est. ita S. Ambr. Hilar. l. 1. de Trinit. post principium, & S. August. dialogo ad Orosium q. 4.

Tertiò. Tertiò, Christus dicitur *cælestis*, ratione diuini & cælestis suppositi: sic dicitur Christus filius hominis, id est homo, qui de cælo descendit. Ioan. 3. 13. Sic ferè Nazianz. orat. 51. circa medium, & indicat August. epist. 57. ad Dardanum.

Quartò & genuinè. Quartò, genuinè & aptissimè, Christus dicitur *cælestis*, id est gloriosus & incorruptibilis, vti sunt corpora cælestia. Hanc cælestem gloriam Christus in anima habuit reipsa à principio natiuitatis & conceptionis suæ; in corpore verò eamdem tunc habuit in actu primo, quia illi debita erat & con-

B

naturalis; sed ob passionem suspensa & dilata fuit, vt in actu secundo illam assumeret in resurrectione: obiter tamen ante mortem assumpsit Christus subinde hanc gloriam, siue quatuor dotes corporis gloriosi; nimirum claritatem in transfiguratione; agilitatem, cùm ambulauit super mare; subtilitatem, cùm penetrauit vterum matris suæ; impassibilitatem, in Eucharistia. *Christus ante mortem obiter quatuor dotes gloriosas assumpsit.* Sic è contrario Adam dicitur *terrenus*, quia ex terra est factus, & inde atque ex peccato mortalitatem, aliasque qualitates corporis terreni, animalis, mortalis & corruptibilis contraxit. ita S. Chrysost. August. l. 13. de Ciuit. c. 23. Tertull. de Resurrect. c. 49. Agit enim hîc Apostolus de resurrectione, & corporum beatorum gloria, quorum exemplar est Christi corpus gloriosum, eaque de caussa vocat Christum cælestem & Christi corpus cæleste. *Adam quadrupliciter terrenus.*

C

QVALIS TERRENVS, TALES ET TERRENI: sicut Adam è terra terrenus mortuus est, & in terram redijt, ita & omnes terreni ab eo nati in terram redibunt: contrà, QVALIS CÆLESTIS, TALES ET CÆLESTES] vt sicut Christus per resurrectionem adeptus est corpus cæleste, id est, immortale & gloriosum: ita & ex eo renati Sancti fiant cælestes, id est immortales & gloriosi. VERS. 48.

SICVT PORTAVIMVS IMAGINEM TERRENI, PORTAMVS ET IMAGINEM CÆLESTIS] *Portemus*, legit noster Interpres φορέσωμεν per ω; iam per ο, legunt φορέσομεν *portabimus* (scilicet in resurrectione, vt præcessit) imaginem Christi cælestis, vt ei in corpore cælesti, id est glorioso, configuremur: sicut in hac vita Adamo terrestri, in vita animali comedendo, dormiendo, moriendo, configurati fuimus. VERS. 49.

D

Verùm noster Interpres aptiùs ad sequentia legit, *portemus*, quia Apostolus more suo à littera transit ad tropologiã, & ad mores. q. d. Sicut aliquando viximus in infidelitate & peccatis quasi homines terreni, terræ affixi, & animales more animaliũ brutorum, similes Adæ terreno & peccatori: ita iam renati in Christo, & vocati ab eo ad societatẽ immortalis vitæ & gloriæ, totis viribus ad illam conemur & aspiremus, ac consequenter portemus imaginẽ Christi cælestis, vt cælestem hic vitam ineamus nimirũ. Primò, simus, vt ille, impassibiles, id est imperturbabiles inter prospera & aduersa, vt dicamus illud Socraticum, *In cælũ mente conscendi, solem hunc sclamig hoc despicio.* Secundò, simus ciui instar Christi, vt luceant coram omnibus opera nostra bona. Tertiò, simus agiles, vt Christus ad opera charitatis, obedientiæ & aliarum virtutum. Quartò, simus subtiles, *Apostolus transit à littera ad tropologiam.* *Imaginem Christi cælestis portabimus, si fuimus Primò, impassibiles, id est imperturbabiles. Secundò, clari virtutibus: Tertiò, agiles ad bona opera: Quartò, subtiles per orationem.*

tiles, sicut Christus fuit, id est, penetremus cælos per orationem & contemplationem, vt mente à terra in Deum & cælestia eleuati; iungamur Sanctis, Deoq; vniamur. Paulò aliter S. Cyrillus l. de Fide ad Theodosium imper. *Sicut, inquit, portamus imaginem terreni, portemus & imaginē cælestis. Imaginē terreni peccandi propensionem & mortē, quæ hinc oritur, vocat. At verò per imaginē cælestis, hoc est Christi, constantiā in sanctitate, reditūq; & instaurationē ex morte & corruptione ad vitam & immortalitatem designat.*

Pulchrè S. Bern. explicans hæc Apostoli verba ser. 30. inter Paruos: *Duo, ait, homines sunt, vetus & nouus: Adam vetus, Christus nouus. Ille terrenus, iste cælestis, illius imago vetustas, istius imago nouitas. Est autem triplex vetustas, & è contrario triplex nouitas. Est enim vetustas in corde, in ore, in corpore; in quibus tribus modis peccauimus, cogitatione, locutione & opere. In corde sunt desideria carnalia & sæcularia, id est amor carnis & amor sæculi. In ore est gemina vetustas, arrogantia & derogatio. Item gemina in corpore, flagitia & facinora. Hæc omnia sunt imago veteris hominis, & hæc omnia renouanda sunt in nobis.* Vnde concludit: *Habitans igitur in corde est sapientia, habitans in ore est veritas, habitans in corpore iustitia.*

VERS. 50. Quomodo caro & sanguis regnum Dei non possidebunt. Prima expositio. Secunda. Tertia & genuina.

HOC AVTEM DICO FRATRES: QVIA CARO ET SANGVIS REGNVM DEI POSSIDERE NON POSSVNT] Primò, Origen. & Euthym. sic explicant: quia in cælo Beati, inquiunt, non habebunt corpus carneum, sed aëreum. Verùm hic est apertus error repugnans versui 53. vt ibi ostendam. Secundò, Theoph. & Ambr. *caro*, inquiunt, id est, opera carnis regnum Dei non possidebunt. Tertiò, & genuinè, *caro & sanguis*, scil. naturalis & corruptibilis, qualis fuit terreni Adam, & qualem habemus in hac vita, regnum Dei non possidebunt. quod enim v. 46. & 47. Apostolus vocauit corpus animale & terrenum, hic vocat *carnem & sanguinem*. Tantùm enim vult ostendere, in cælo non fore corpus animale & carnale, quale hic est; sed spirituale & cæleste, eo sensu quo explicui v. 47. Vnde explicans subdit: *Neq; corruptio*, id est caro animalis & corruptibilis, *incorruptelam possidebit*. ita Theod. Theoph. Ambr.

Tria hic docet Paulus. Primum.

Secundum. Secundò, hisce verbis Apostolus colligendum relinquit, in cælo non fore vitam carnalem & animalem, quæ consistit in vsu ciborum, & generatione filiorum, qualem vitam & beatitudinē exspectant post resurrectionem Iudæi & Mahometani.

Tertium. At Tertiò, insinuat, eos qui ad regnum Dei tendunt, non secundùm carnem & sanguinem, sed secundùm spiritum Christi viuere debere, vt sic portent imaginem non Adam terreni & carnalis, sed Christi cælestis & spiritualis; vt mereantur cum Christo regnare, & agere in cælo vitam beatam & cælestem. Sic *caro* sæpè alibi carnis corruptionem significat. vide August. epist. 146. ad Consentium.

VERS. 51. ECCE MYSTERIVM VOBIS DICO] Hisce verbis Apostolus excitat attentionem legentium, atque insinuat se quid magnum, tremendum, secretum de resurrectione dicturum. ita Theoph.

Triplex hic lectio. Prima. OMNES QVIDEM RESVRGEMVS, SED NON OMNES IMMVTABIMVR.] Nota triplicem hic esse lectionem. Prima est Græcorū & Syri: *non omnes dormiemus, sed omnes immutabimur*, quam sequentes Chrys. Theod. Theoph. Origen. lib. 2. contra Celsum, Theodorus Heracleotes, & Apollinarius apud Hieron. epist. ad Minerium; & Alexand. Tertull. de Resurrect. carnis c. 41. & 42. August. q. 3. ad Dulcitium, putant non omnes homines morituros; videlicet non eos qui in fine mundi viui obuiam rapientur Christo Domino, itaque glorificabuntur. Hæc enim mutatio, inquit ex Chrysostomo Theoph. ipsis mors erit: morietur enim in eis corruptio mutata in incorruptibilitatem.

Secunda. Secunda lectio est: *omnes dormiemus, sed nō omnes immutabimur.* extat hæc apud S. Aug. l. 20. de Ciu. Dei c. 20. eamq; probat S. Hieron. loco iam citato.

Tertia. Tertia est Nostra: *omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur*, per gloriam scilicet. hanc lectionem præfert alijs S. Aug. suprà: & sine dubio hæc lectio planior, verior, certior est; & aptiùs cohæret præcedentibus & sequentibus, & alijs locis S. Pauli, quibus docet statutum esse omnibus hominibus semel mori. Nam, vt ait ipse hic v. 22. *Sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur.*

Non est certum omnes homines morituros. Prima sententia licet non videatur vera, non est tamen ob auctores, temeritatis, vt vult Sotus & Catharinus, nec erroris damnanda. Vnde Franc. Suarez loco suprà citato, & alij dicunt, hanc sententiam, quæ docet omnes omnino homines morituros & resurrecturos, tantùm esse probabiliorem contraria.

VERS. 52. IN MOMENTO.] Repete *resurgemus*, quod præcessit Græcè ἐν ἀτόμῳ, *in atomo* id est indiuisibili, vti est punctū temporis, & ictus siue nictus oculi, vt sequitur. *Atomus*, inquit S. Hier. *est punctum temporis quod secari & diuidi non potest.*

Quid ῥιπή. Quid ῥοπή. IN ICTV OCVLI] ἐν ῥιπῇ ὀφθαλμοῦ, *in iactu celerrimo oculi*: ῥιπὴ enim iactum significat fulminis vel teli, à ῥίπτω, quod est iacio. Alij legunt ῥοπῇ, teste S. Hieron. ad Minerium, quod significat motum, propensionem, deuergentiam lancis vel libræ, quæ celerrimè ad pondus attollitur vel deprimitur; vnde vocatur *momentū stateræ* à Sapiente, Sap. 11. 23. Hinc ῥοπὴ etiam *momentum* significat, vt ῥοπὴ χρόνου, vocatur *momentum temporis*.

Ex hoc loco Theodor. Oecum. Anselmus, Nyssenus orat. de resurrect. Hieron. epist. ad Minerium iam citata, August. epist. 49. c. 1. colligunt resurrectionem non in tempore breuissimo, sed in instanti futuram: *Resurrectio fiet in instanti.* quod de corporum formatione, organizatione, animatione, viuificatione verum est, idque hæc Apostoli verba significant, cùm ait *in momento*: sed de motu locali; v. g. vt partes corporis resuscitandi à varijs locis in vnum colligantur momento, valdè dubium est. *An translatio corporum fiet in instanti. Primò asserit S. August.* Asserit S. Aug. & fieri posse docet Suarez p. 3. qu. 53. disp. 44. sect. 4. vt scilicet Dei virtute hæ corporis partes ab extremo ad extremum transeant sine medio, itaq; in vnum locum momento temporis simul omnes coëant. Verùm, vt dixi v. 44. natura spatij & motus non videtur id pati; sed exigere vt ab extremo in aliud extremum res moueri non possit, quin priùs transeat spatium medium.

Secundò, asserunt alij. Hinc alijs verisimilius videtur, Dei virtute in instanti posse mobile pertransire media omnia spatia, sicq; in instanti posse ab extremo in extremum per medium tamen moueri, sicut enim à sole lumē per totum hemisphærium vniformiter difformiter in instanti diffunditur; cur similiter non possit corpus, Dei virtute, per varia loca in instanti se transfundere? si enim instantanea est hemisphærij illuminatio, cur etiam non possit esse instantanea corporum per varia loca transfusio?

Tertiò, negant alij: idq; verius est. Sed responderi commodè potest, esse disparem rationem luminis & corporum. licet enim vtrius-

quę similis videatur esse diffusio; tamen in lumine non idem, sed aliud & aliud lumen, in aliud & aliud spatium suo ordine emittitur; hic verò in corpore idem omninò corpus in eodem instanti deberet transire spatium vicinum, & in eodem instanti illud spatium relinquere, & transire per sequens, rursum in eodem instanti deberet relinquere hoc secundum spatium, & transire per tertium, & ita consequenter per quartum, quintum, sextum, & omnia media vsq; ad extremum, quod videtur fieri non posse: sic enim in eodem instanti corpus idem spatium transiret & relinqueret; esset in spatio hoc, & non esset; imò in omnibus spatijs medijs esset, & non esset. Vnde meliùs D. Thomas & alij negant hanc partium corporis ad eumdem locum translationem fore in instanti, præsertim quia illa fiet per angelos, qui corpora mouent nō in instanti, sed tempore breuissimo. Apostolus ergo hic loquitur de sola resurrectione, non autem de translatione corporum resuscitandorum, cùm ait eam fore in ictu oculi, imò in momento.

Quænam tuba nouissima. IN NOVISSIMA TVBA] Dicitur tuba hæc *nouissima* respectu omnium præcedentium; nam vt patet Apocal. c. 8. & 9. in fine mundi septem angeli, quibus demandata est vniuersalis hominum cura, septem tubis clangent, vt ijs extremas mundi calamitates, & pœnas tubali voce pronuntient, & quasi euocent, efficiant, & proferant. Post has sequetur hæc tuba nouissima clangens, *Surgite mortui, venite ad iudicium*. de qua plura dicam 1. Thessal. 4. 16.

VERS. 53. OPORTET ENIM CORRVPTIBILE HOC INDVERE INCORRVPTIONEM]. Nota τὸ *hoc*: inde enim patet contra Origenem, quòd idem numero corpus resurget. ita S. Hieron. ad Pamachium & Oceanum: pronomen enim *hoc*, idem indiuiduum corpus demonstrat.

VERS. 54. TVNC FIET SERMO QVI SCRIPTVS EST: ABSORPTA EST MORS IN VICTORIA]. Quæres, Vbi hoc est scriptum? Respondent aliqui scriptum esse Isaiæ 25. 8. vbi dicitur, *Præcipitabit mortem in sempiternum*; vbi Septuag. vertunt, κατέπιεν, id est, *deuorauit mors præualens*. *deuorauit* per hebraismum idem est, quod deuorata est. ita Eusebius l. 4. Demonstr. c. 12. & Athan. l. de Passione & cruce. Vel *deuorauit mors*, scilicet Christi, mortem mundi. ita Ribera in Osee 13. n. 27.

Sed hæc nonnihil obscura & torta videntur. Nam in Isaia disertè Septuag. actiuè vertunt, κατέπιεν, id est *deuorauit*: Paulus verò hîc habet κατεπόθη, id est, *deuorata est*, absorpta est: quæ contraria videntur. Quare aptiùs dicemus Paulum citare Isaiæ locum iam dictum non secundùm Septuag. sed secundùm textum Hebræum, atque pro בִּלַּע *billa*, id est, præcipitauit, absorpsit, alijs punctis legisse בֻּלַּע *bulla*, id est absorpta est mors; לָנֶצַח *lanetsach*, quòd Primò, verti potest, *in victoria*, vt vertit hîc Paulus; Secundò, *in perpetuum*; vt vertit S. Hieron. Isaiæ 25. vide nostrum Gasparem Sanchez ibidem.

Secundò, alij censent hæc sumpta esse non ad verbum, sed quoad sensum ex Osee 13. 14. vbi dicitur, *De manu mortis liberabo eos, de morte redimam eos*; hoc enim in re idem est cum eo quod hîc ait Apostolus, *Absorpta est mors in victoria*. Nam patet ex eodem Osee petita esse sequentia Apostoli verba, quæ continuò hisce subiungit, dicens:

VERS. 55. VBI EST MORS VICTORIA TVA? VBI EST MORS STIMVLVS TVVS?] Citat Paulus Osee c. 13. 14. vbi Noster vertit, *ero mors tua, ô mors; morsus tuus ero, inferne*. Vnde patet hîc duplicem esse ex Hebræo versionem, vtramque canonicam: tam enim Nostra in Osee, quàm Septuag. quos sequitur hîc Paulus, est canonica. *Duplex lectio in Hebræo, vnde varia versio.*

Vbi Nota Primò. Hebræum אֱהִי *ehi* significat *ero*, vt vertit Noster in Osee c. 13. 14. iam citato. Secundò, vt R. Iona, *ehi* per metathesin sumitur pro אַיֵּה *aiie*, id est *vbi*, vt vertunt Septuaginta, & Paulus hîc: & ita τὸ *ehi* vertit Noster, Septuag. & Chald. Osee 13. 10.

Nota Secundò. Pro *mors tua*, hebr. est דְּבָרֶיךָ *debarecha*: quod si à דֶּבֶר *deber* deducas, significat *pestes tuæ*, q. d. O mors, ero plenissima pestis & mors tua: &, vt Symmachus vertit, *ero plaga tua*. Sin à דָּבָר *dabar*, id est verbum, deducas, significat, *vbi verba tua, vel sermones tui?* vt vertit Aquila & quinta editio. Septuag. vertunt δίκη, hoc est *causa*; pro quo Paulus hîc habet νῖκος, id est *victoria*. Vnde putant aliqui Paulum apud Septuag. legisse νῖκος, vel νίκη, pro δίκη, sed omnia vetera exemplaria Septuag. interpretum, teste Hieronymo, habent δίκη, id est *causa*. Meliùs ergo dicemus, Apostolum immutasse verba, non sensum; cùm pro *causa*, posuit *victoriam*. Græcum enim δίκη quatuor significat. Primo, causam forensem: &, vt Hieron. in Osee 13. vertit, contentionem. q. d. Vbi est, ô mors, causa tua contentiosa, qua in Dei iudicio homines ob peccatum mortis reos peragebas & vincebas? Secundò, significat δίκη sententiam, q. d. Vbi est, ô mors, sententia tua, qua scilicet omnes tibi, id est morti, adiudicati sunt? Tertiò, significat ius, q. d. Vbi est ius quod olim habebas in omnes? Quartò, significat pœnam, q. d. Vbi est pœna illa durissima qua homines puniebas & perdebas? & hoc quartum alludit ad Hebræum *deber*, id est pestis; priora tria alludunt ad *dabar*, id est verbum. Ex quibus patet in re causam idem esse quod victoriam. *Deber & dabar.* *δίκη quatuor significat: Primò, causam forensem: Secundò, sententiam: Tertiò, ius: Quartò, pœnam.*

Nota Tertiò. Pro *morsus tuus*, hebraicè est קָטָבְךָ *katabcha*, quod Symmachus *occursum* vertit; Theodotion & quinta editio, *plagam & conclusionem*; Septuag. κέντρον, id est *stimulus*, aculeus, quo scilicet mors homines confodiebat & occidebat. Propriè *katabcha* significat excisionem, qua Christus mortem omnia succidentem succidit. Hoc enim est קֹטֶב *kateb*, scilicet euulsio, excisio, excidium, seu exitium hoc est lues subitò euellens & exscindens, qualis est febris valida, pestis, apoplexia, quæ subitò mortem adfert; ipsaque mors subitanea, quæ hominem auellit & exscindit. *Pro morsus hebr. est katob, id est excidium.*

Noster aptè vertit, *morsum*. Vbi aduerte, *morsus* hîc tam passiuè quàm actiuè sumi potest, q. d. Ego Christus mordebor à te, ô mors, & ô inferne; sed ita, vt à te morsus te vicissim mordeam, ita vt à te quasi absorptus viscera tua disrumpam, itaque fideles electos educam è ventre tuo. *Christus morsus momordit infernum.*

Nota Quartò. Pro *inferne*, vt habent Hebræa, & Noster in Osee, & Græca hîc: ποῦ σου ᾅδη τὸ νῖκος; *vbi est, ô inferne, victoria tua?* Interpres noster hic vertit, *vbi est mors victoria tua?* eodem sensu; *infernus* enim & *mors* significant statum mortuorum: omnes enim olim ante Christum, post mortem in limbum descendebant. Sic Actor. 2. 24. & alibi Græcum θανάτου, id est *mortis*, noster Interpres vertit, *inferni*. Eòdem ergo redit versio Septuag. quam sequitur Paulus, cum Nostra & Hebræo Osee 13. Sensus ergo est: *Vbi est mors victoria & stimulus tuus*, quo soles homines *Infernus & mors significant statum mortuorum.* *Sensus Osee & Pauli.*

nes occidere eisque dominari? q.d. Perijt, confra- A ctus est à Christo, qui est mors tua, ô mors, & morsu suo te, ô inferne, disrupit & absorpsit.

Vbi Aduerte. Hoc cœptum est impleri cùm Christus resurrexit, & animas sanctorum è limbo reduxit; sicq; ex inferis quasi morsu, hanc partem abstulit. ita Anselm. & Origen. hom. 22. in Euangelia, & August. serm. 137. de Tempore: perfectè autem implebitur in communi resurrectione, vt hic docet Apostolus. Pulchrè S. Hieron. in epitaphio Nepotiani ad Heliodorum, mortem alloquens, illique cum Paulo insultans: *Qui*, inquit, *per Osee quondam tibi rigidus minabatur. Ero mors tua, ô mors; ero morsus tuus, inferne, illius morte tu mortua es; illius morte nos viuimus: deuorasti, & deuorata es; dumq, assumpti corporis Christi sollicitaris illecebra, & auidis faucibus prædam putas, interiora tua adunco dente* (vel, vt alij legunt, *vnco*) *confossa sunt. Gratias tibi, Christe Saluator, tua agimus creatura, quòd tam potentem aduersarium nostrum, dum occideres, occidisti.*

S. Hieron. & Sancti insultant morti.

Ita S. Franciscus cùm grauissimis arderet corporis doloribus, nullum aliud fomentum habebat, quàm vt ipse diuinas laudes caneret, & alios canentes audiret; cumque obiurgaretur ab Elia dicente, illud tempus extremum pœnitentiæ dandum, non gaudio, respondit, *Non licere sibi aliud facere, cùm sciret se breui cum Deo fore*. B. Reginaldus vnus è primis S. Dominici socijs, cùm moneretur, vt extrema se vnctione, vt moris est, ad luctam cum dæmone præpararet: *Ego, inquit, hanc luctam minimè reformido, quin potiùs latus exspecto. Iam enim dudum mater misericordia me inunxit, in qua plurimùm confido, & ad quam cupidè proficiscor.* S. Bern. ser. 26. in Cant. loquens de morte fratris sui Gerardi, qui animam agens, in illam Psaltis vocem eruperat; *Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelsis*, sic ait: *Iam tibi frater mi nocte adhuc media diescebat, nox sicut dies illuminabatur. Accitus sum ego ad id miraculi, videre exultantem in morte hominem, insultantem morti: Vbi est mors victoria tua? vbi est mors stimulus tuus? Iam non est stimulus, sed iubilus. Iam cantando moritur homo, & moriendo cantat.*

STIMVLVS AVTEM MORTIS PECCATVM EST] *Stimulus*, per quem scilicet mors nobis præcipuo nocet, & pungit: sicut enim scorpius licet paruus sit, per aculeum, ita mors per peccatum omnes occidit, ait Theophyl. quæ sine peccato nihil poterat. B Rursum, mors per peccatum, & per peccati conscientiam quasi stimulum nos stimulat & pungit, dicens animæ. Meritò moreris, merito pateris quia peccasti. VERS. 56.

Sicut scorpius per aculeum, ita mors per peccatum occidit.

VIRTVS VERO PECCATI LEX] q.d. Peccatum maximè vires exerit per legem, id est, per occasionem legis vetantis: semper enim nitimur in vetitū, cupimusque negata, vt fusiùs dixi ad Rom. 7. v. 8. & 13. ita Theodor. Theophyl. Ambr. Ansel.

DEO GRATIAS agimus, QVI DEDIT NOBIS VICTORIAM] de peccato & morte. VERS. 57.

ITAQVE FRATRES MEI STABILES ESTOTE] in fide scilicet resurrectionis, vt abundetis in operibus bonis, quæ Domino Deo placent, ad ea vos excitando per spem resurrectionis & præmij æterni, scientes quòd labor vester non erit inanis, nec mercedis expers apud Dominū. Hoc enim est *τὸ in Domino*. VERS. 58.

CAPVT DECIMVMSEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Ivbet fieri collectam pro pauperibus Hierosolymitanis.

Secundo, v. 10. commendat eis Timotheum, & v. 15. Stephanam, Achaicum, & Fortunatū.

Tertio, v. 19. suos salutat, & v. 22. ijs qui non diligunt Christum, intentat anathema maran ata.

1. DE collectis autem, quæ fiunt in sanctos, sicut ordinaui Ecclesijs Galatiæ, ita & vos facite. 2. Per vnam sabbati vnusquisque vestrûm apud se seponat, recondens quod ei bene placuerit; vt non cùm venero, tunc collectæ fiant. 3. Cùm autem præsens fuero: quos probaueritis per epistolas, hos mittam perferre gratiam vestram in Ierusalem. 4. Quòd si dignum fuerit vt & ego eam, mecum ibunt. 5. Veniam autem ad vos, cum Macedoniam pertransiero: nam Macedoniam pertransibo. 6. Apud vos autem forsitan manebo, vel etiam hiemabo: vt vos me deducatis quocumque iero. 7. Nolo enim vos modò in transitu videre, spero enim me aliquantulum temporis manere apud vos, si Dominus permiserit. 8. Permanebo autem Ephesi vsque ad pentecosten. 9. Ostium enim mihi apertum est magnum, & euidens: & aduersarij multi. 10. Si autem venerit Timotheus, videte vt sine timore sit apud vos: opus enim Domini operatur, sicut & ego. 11. Ne quis ergo illum spernat: deducite autem illum in pace, vt veniat ad me: exspecto enim illum cum fratribus. 12. De Apollo autem fratre vobis notum facio, quoniam multùm rogaui eum vt veniret ad vos cum fratribus: & vtique non fuit voluntas eius, vt nunc veniret: veniet autem, cùm ei vacuum fuerit. 13. Vigilate, state in fide, viriliter agite, & confortamini. 14. Omnia vestra in charitate fiant. 15. Obsecro autem vos fratres, nostis domum Stephanæ, & Fortunati, & Achaici: quoniam sunt primitiæ Achaiæ, & in ministerium sanctorum ordinauerunt seipsos: 16. vt & vos subditi sitis eiusmodi, & omni cooperanti, & laboranti. 17. Gaudeo autem in præsentia Stephanæ, & Fortunati, & Achaici: quoniam id, quod vobis deerat, ipsi suppleuerunt. 18. Refecerunt enim & meum spiri-

ſpiritum,& veſtrum. Cognoſcite ergo qui huiuſmodi ſunt. 19. Salutant vos Eccleſiæ Aſiæ. Salutant vos in Domino multùm, Aquila & Priſcilla cum domeſtica ſua Eccleſia: apud quos & hoſpitor. 20. Salutant vos omnes fratres. Salutate inuicem in oſculo ſancto. 21. Salutatio, mea manu Pauli 22. Si quis non amat Dominum noſtrum Ieſum Chriſtum, ſit anathema, Maran Atha. 23. Gratia Domini noſtri Ieſu Chriſti vobiſcum. 24. Charitas mea cum omnibus vobis in Chriſto Ieſu, Amen.

VERS. 1. DE COLLECTIS (eleëmoſynarum) QVÆ FIVNT IN SANCTOS, SICVT ORDINAVI ECCLESIIS GALATIÆ, ITA ET VOS FACITE] *In ſanctos*, hoc eſt, in Chriſtianos pauperes Hieroſolymis agentes, de quibus v.3. & Rom.15.26. Chriſtiani enim qui Hieroſolymis erant, à contribulibus ſuis, vtpote Iudæis, acerbiſſimis Chriſti hoſtibus, ſuis bonis ſunt ſpoliati, & valdè afflicti, vt patet Hebr.10.34. Vnde S. Paulo in Concilio Hieroſolymitano ita Gentium demandata fuit cura, vt tamen pauperum Iudæorum memor eſſet, Gal.2.10. Hinc ſtudioſè pro ijs collectam fieri imperat, quæ deinceps perdurauit vſque ad tempora Theodoſij, vt dicam 2. Corinth. initio capitis 8.

VERS. 2. PER VNAM SABBATI, id eſt, in primo die hebdomadæ, videlicet Dominica, VNVSQVISQVE VESTRVM APVD SE SEPONAT] id, quod volet dare ad hanc collectam.

Nota. *Vnam*, id eſt primam: hebraiſmo enim ponitur numerus cardinalis pro ordinali. Secundò, *ſabbatum* hîc idem eſt quod hebdomada, quia à ſabbato quaſi præcipuo die, in ſabbatum ſequens numerabant Iudæi dies hebdomadæ, ipſaſque hebdomadas: ita ſcilicet, vt prima ſabbati, ſiue poſtſabbatum, eſſet Dominica. ita Ambroſ. Chryſoſt. Theophyl. Oecum. & omnes alij. Simile Act.20.7. *Vna* ergo, ſiue prima, *ſabbati* vel hebdomadæ, eſt dies Dominica: Dominica enim conueniebant fideles in Eccleſia, & faciebant ſuas oblationes, vti etiamnum faciunt. Nam ex hoc Apoſtoli loco patet, ex Apoſtolica inſtitutione collectam fieri ſolitam die Dominico. Vnde cum Conſtantinopoli ea conſuetudo exoleuiſſet, Chryſoſtomus eam reſtitui curauit, deq; hac re inſignem habuit orationem illam de eleëmoſyna & collationibus. Rurſum notat hîc Chryſoſtomus aptè iuberi, vt hæc collecta fiat die Dominica; quia illo die Deus mundum creauit Geneſ.1. & perditum recreauit, dum Chriſtus die Dominica reſurrexit, & die Dominica miſit Spiritum ſanctum; vt memores tantæ miſericordiæ acceptæ illo die, in alios quoque indigentes nos ipſi miſericordes & liberales ſimus.

Vna ſabbati, eſt prima dies hebdomadæ, putà Dominica.

Collecta ſolet fieri die Dominico.

Quare ineptè Magdeburgici per *vnam ſabbati*, intelligunt ſabbatum ipſum; quod non Chriſtianorum, ſed Iudæorum erat feſtum.

Apoſtoli mutarunt ſabbatum in Dominicam.

Hinc rurſum patet, tempore Apoſtolorum mutatum eſſe ſabbatum in Dominicam, idque clarè ſignificatur Ap.1.10. *Fui*, inquit Ioannes, *in ſpiritu in Dominica.* Hinc Secundò, ſequitur contra Nouantes, ſeruandas eſſe traditiones etiam non ſcriptas: nec enim vſquam Scriptura iubet Dominicam ſeruari pro ſabbato.

SEPONAT RECONDENS QVOD EI BENE PLACVERIT] S. Thomas & Caietanus putant quemque fidelium domi ſepoſuiſſe in Dominico die hanc collectam, vt non eodem die, ſed poſtea eam daret in Eccleſia, tunc ſcilicet cùm eſſet mittenda ad pauperes Hieroſolymitanos. Verùm contrarium docet praxis, vt dixi, qua ad altare, ipſo die Dominico, fiunt oblationes; & Apoſtolus cùm addit, *Vt non, cùm venero, tunc collectæ fiant.* Vult ergo eas antè fieri, nimirum, vt dixit, *vna ſabbati*, hoc eſt Dominica, vt ſcilicet ante cœnam & agapen quiſque apud ſe ſeponat, quod mox veniens in Eccleſiam ad cœnam offerat in eleëmoſynam & collectam. Nota. Pro *recondens* græcè eſt θησαυρίζων, id eſt *theſaurizans*. Qui enim aliquid recondit & theſaurizat pauperibus, hic ſibi ipſi theſaurum comparat & reponit in cælo.

QVOD EI BENE PLACVERIT] ὅ τι ἂν εὐοδῶται, id eſt, vt Vatablus, *quod ei proſperè à Deo obuenerit.* q.d. Offerat pro fortunis ſuis, pro proſperitate, quam à Deo accepit. Noſter videtur legiſſe εὐδοκῇ, id eſt, *bene placuerit*. Sanè, vt vidimus cap. præced. Græca multis in locis ſunt corrupta.

MITTAM GRATIAM (eleëmoſynam) VESTRAM IN IERVSALEM] Notat Oecumen. non vocari hic eleëmoſynam, quæ reuera talis erat, quia miſerum eſt nomen eleëmoſynæ, & indignum ſanctis qui eam accepturi erant; ſed ciuiliùs vocari *gratiam*, benedictionem, communicationem. VERS. 3.

QVOD SI DIGNVM FVERIT VT ET EGO EAM, MECVM IBVNT] Hiſce verbis Paulus Corinthios ſtimulat ad largiorem collectam, vt ſcilicet tantam faciant, quam dignum ſit vt ipſemet perferat. VERS. 4.

PERMANEBO AVTEM EPHESI VSQVE AD PENTECOSTEN] quia ſcilicet Epheſi erat celeberrimum illud Dianæ templum, ibique reſidebant Aſiæ Minoris primarij. Vnde Epheſi habitabat Proconſul Aſiæ, &, vt Philoſtrat. l.8. Vitæ Apollonij teſtatur, plurimũ Epheſi vigebat ſapientia. itaq; maior ibi meſſis erat S. Paulo: quæ cauſa fuit cur Epheſi morari & permanere ſtatueret. VERS. 8.

OSTIVM MIHI APERTVM EST MAGNVM] magna ſcilicet Epheſi mihi ſe aperit occaſio & aditus Euangelij ſeminandi, & conuertendi multos. ita Ambroſius. VERS. 9.

VENIET AVTEM (ad vos, ô Corinthij, Apollo) CVM EI VACVVM, id eſt opportunum, FVERIT.] ita Ambroſius. VERS. 12.

OMNIA VESTRA IN CHARITATE FIANT.] *In charitate*, non ſupernaturali, ſed *in charitate*, id eſt ſincero affectu & dilectione, qualem etiam pœnitentes, imò & infideles habere poſſunt. ita aliqui. Verùm hæc non eſt *charitas*, quam Scriptura & Paulus fidelibus commendat, ſed tantùm amor naturalis, quem etiam habent Ethnici & Pagani. Senſus ergo propriè eſt, q.d. Paulus: O Corinthij, non in contentione, non cum ambitione & ſchiſmate (vt dixi c.2. & 14.) ſed cum charitate Chriſtiana, quæ virtus eſt diuina à Chriſto vobis infuſa, omnia veſtra facite. Eſt hoc partim præceptum, partim conſilium, vt dixi c.10.31. VERS. 14.

OBSECRO VOS FRATRES] Eſt hoc verſu hyperbaton, quod ſic cum Theophylacto ordinandum eſt: *Obſecro vos fratres, vt ſubditi ſitis Stephanæ, Fortunato, Achaico (& omni cooperanti & laboranti:) noſtis enim domum*, id eſt, domos, putà familias, *eorum, quoniã (quòd) primitiæ ſunt Achaiæ*, primi ſcilicet qui ex Achaia crediderunt Chriſto, *qui q; ſe ſuaque ordinauerunt.* VERS. 15. & 16.

uerunt & addixerunt ministerio sanctorum, vt scilicet exerceant hospitalitatem in Christianos egenos & peregrinos, maximè qui laborant in Euangelio.

Nota τὸ *subditi sitis*, nimirum honorando eos, eorum monita & exempla sequendo. Rursum *cooperantes & laborantes* vocantur hic illi, qui viros iam dictos adiuuabant, eisq; cooperabantur in re Euangelica, & pro ea cum ijs laborabant.

VERS. 17. GAVDEO IN PRÆSENTIA STEPHANÆ, ET FORTVNATI, ET ACHAICI. *In præsentia*, quia scil. hi viri vobis præsentes sunt, vt quod vobis deest in fide & doctrina Christiana, ipsi suppleant & doceant, vosque in ea confirment. ita Anselm. Secundò & aptiùs, Theoph. *gaudeo in præsentia*, quia scilicet hi viri mihi Paulo præsentes sunt. QVONIAM ID QVOD VOBIS DEERAT circa meum ministerium, IPSI SVPPLEVERVNT, vt pro vobis mihi ministrarent, suisque opibus & facultatibus me remque Christianam iuuarent & promouerent. Hoc est

VERS. 18. enim quod subdit Paulus: REFECERVNT ENIM MEVM SPIRITVM, ET consequenter VESTRVM quoque] quia mea refectio vestra quoque refectio & recreatio est. Putat Theoph. hos viros à Paulo Corinthijs tam impensè commendari, eò quòd hi Corinthiorum schismata & vitia ad Paulum detulissent, vt eis nihil austerum vel triste ostendant; sed potiùs vt eos cognoscant, id est, ament, colant, honorent.

VERS. 22. SI QVIS NON AMAT DOMINVM NOSTRVM IESVM CHRISTVM, SIT ANATHEMA MARAN ATHA] *Anathema* est res quæ cum execratione separatur, abijcitur, & destinatur ad extremum exitium; quod in hominibus est æterna damnatio. Nō sunt ergo verba excommunicantis, sed execrantis & denuntiantis æternam damnationem ijs, qui Christum non amant, & infidelibus. Hoc enim est Hebræum חרם *cherem*, vt vertit Syrus, de quo dixi Rom. 9. 3. Anathemati proxima censura erat catathema, quæ erat propriè eorum qui se damnatis coniungerent. Vnde Iustinus q. 121. *Anathema*, inquit, *dicitur id quod reconditum est, & secretum Deo, nec iam ad communem vsum sumitur*; (vt Hebræis cherem) *aut quod vitij culpaq; causa à Deo abalienatum est. Catathema autem est assentiri ijs, qui anathematizant, id est, diris se deuouent.*

Quid anathema.

Quid catathema.

MARAN ATHA.] Ita Romana, non enim vna est dictio *maranata* (vt pleraque Biblia hic malè legunt) sed duæ, *maran atha*, vt mox patebit.

Quæres, quid sit *maran atha*? Primò, Erasmus, Beza & Bulingerus, putant idem esse quod *anathema*, vt, sicuti dicitur *abba pater*, ita è conuerso dicatur *anathema maran ata*, legendumq; esse non *maran ata*, sed מחרם מותה *macharam mota*: vt sit idē quod Hebræum חרם *cherem*, id est, anathema, siue res addicta מותה *mota*, hoc est morti. Sed hoc tortum est, & longè distat *macharam mota* à *maran ata*. Nam *maran ata* hic constanter legunt omnes Latini, Græci & Syrus.

Quid Maran ata. Opinio Erasmi, Beza & Bulingeri.

Refellitur.

Rursum patet linguarum peritis, *maran ata* esse vocem Hebræosyriacam, esseque illud ipsum quod habet hic Syrus interpres מרן *maran*, hoc est Dominus noster, אתא *eta*, hoc est venit, vti passim omnes hic vertunt; quod purè hebraicè diceretur מרנו ואתא *marenu ata*, hoc est, magister vel Dominus noster venit. *Mare* enim hebraicè magistrū & dominum significat, pro quo Chaldæi dicunt *mar*, Arabes *mir*: inde *mara* vel *maria*, id est domina, *mar* ergo idem est quod *sar*, pro quo Arabes dicunt *sir* (vnde Galli suum *Sire* acceperunt) id est dominus. Inde dicitur *Sara*, id est domina. Sic etiamnum Christiani S. Thomæ in India & Babylonia Prælatos suos & Episcopos Chaldæos vocant *mar*, vt Mar Abraham, Mar Ioseph, Mar Simeon, id est, vt Galli dicunt *Monsieur*, vel Sire Abraham, Sire Ioseph, Sire Simeon.

Maran ata idē est quod, Dominus noster venit.

Dices, Quid facit *maran ata*, id est, *Dominus noster venit*, ad rem & scopum Apostoli?

Cur hic addat Paulus Maran ata? Opinio Chrysostomi.

Respondet Chrys. & Theoph. Paulum hac voce vti, vt ex Christi ad nostram carnem aduentu & charitate, nos ad omnem virtutis ingressum incitet, & vt *insinuet*, ait S. Hieron. *quòd superfluum sit odijs pertinacibus aduersus eum velle contendere, quē venisse iam constet.* Vnde Græci legunt ἦλθεν, id est, *venit*, in præterito. q. d. ait Chrys. Ratio cur anathema denuntiem eis, qui non amant Iesum, est quòd ipse iā venit, videlicet in humilitate ad saluandum, vt nulla possit esse eum non diligentibus excusatio. Christi enim aduentus & passio adeò amorem conciliat, vt venia dignus non sit, qui eum non amauerit.

Verùm hæc ratio frigidior videtur. Ergo Nota, *Maran ata* esse Syrohebraicum, Hebræis vsitatum, sicut Græcis anathema, & sicut Hebræis vsitatum erat, *Amen*, *Osanna*, *Alleluia*, quæ proinde apud Latinos manserunt. Vide S. Hieron. epist. 137. ad Marcellam, & S. August. epist. 178. Subijcit itaq; Paulus post *anathema maran ata*, quia Hebræi quempiam condemnantes solebant id facere sub comminatione & contestatione præsentis diuini iudicij, vt patet Dan. 13. 55. & 59. psal. 9. 20. q. d. *Maran ata*, id est, Dominus noster venit, scilicet vindex ad iudicium: aut potiùs *maran ata*, id est, veniat Dominus iudex, vt eum qui Christum non amat, anathemate feriat, damnet & puniat.

Opinio vera.

Vbi Aduerte. Per euphemismum, boni ominis causa, solent Hebræi punitionem hanc tacere & subaudire. Sic dicunt iurando per execrationem: *Hæc faciat mihi Deus, & hæc addat*, nō addentes, nec exprimentes, quam pœnam, ignem, aut mortem sibi addi velint, sibiq; imprecentur, si iuramentum violarint, idq; ex summa iuramenti religione & reuerentia, atque ex sacro quodam horrore timentes verentesque ne execratio hæc vel nominata quoquo modo eos afflet & inuadat; sicuti apud nos qui excandescunt, dum execrantur, vel grauem pœnam aut cladem alicui sibi amico imprecantur, solent mox addere, Deus hoc auertat, Deus prohibeat, Deus custodiat nos. Pari modo & hic cùm dicitur, *maran ata*, hoc est, Dominus noster venit, siue veniat, supple & subaudi, ad iudicium, vt scilicet extremam & æternam cladem & calamitatem infidelibus Christique hostibus afferat & infligat. Est enim *maran ata*, sicut & *anathema*, vox execrantis & condemnantis. vnde Anselmus: *Si quis*, inquit, *non diligit Dominum Iesum, sicut ei non est vtilis aduentus eius, qui iam completus est; sic ad damnationem sit ei secundus, qui adhuc futurus est.* Huc pertinet & illa Titelmanni expositio: *sit anathema*, id est execratus, *maran ata*, id est, in aduentu Domini, vel cùm Dominus veniet ad iudicium. Vnde & S. Clemens ita videtur interpretari *maran ata*, cùm huc alludens ita ait in fine epist. 2. *Hæc frater Iacobe, de ore S. Petri iubentis audiui: si quis præcepta hæc integra non custodierit, sit anathema, vsque ad aduentum Domini nostri Iesu Christi.* Quibus vltimis verbis quid aliud explicat, quàm Petri & Pauli *maran ata*?

Est hic euphemismus.

Maran ata *est vox execrantis & condemnantis.*

Alludit

Alludit Paulus ad Malach. vlt. v. 6.

Alludit Paulus ad illud Malach. vlt. v. 6. *Ne fortè veniam, & percutiam terram anathemate* : & primitus ad prophetiam Henoch, quam citat Iudas v. 14. & 15. *Ecce*, inquit, *venit Dominus in sanctis millibus suis, facere iudicium contra omnes, & arguere omnes impios.* Simile anathema est apud Rabbinos אַתָא הַשֵּׁם *hasschem ata*, & contractè שֵׁמַתָא *scamata*, id est, Dominus venit, licet enim אַתָא *ata*, id est venit, sit præteritum, tamen hic accipitur pro optatiuo *veniat* : Hebræi enim sæpè commutant tempora, vt præteritum pro præsenti, vel futuro, aut optatiuo capiant.

Ex hoc *maranata* Hispani Christiano-iudæos & Mauros, cùm à christianismo apostatarunt, & resilierunt ad suum iudaismum vel mahometismum, A vocant Maranos, quasi anathemata. Ita ex diplomatibus antiquorum regum docet Ioannes Mariana l. 7. Historiæ Hispaniæ, & Baron. tom. 9. in fine anni Christi 775. Maranus ergo idem est quod κατάθεμα, & excommunicatus ob apostasiam, qui scilicet à christianismo recidit in iudaismum, vel mahometismum. Errat ergo vulgus, quod dici putat, Maranus quasi Mauranus, id est Maurus vel Iudæus, qui abstinet porcina, quam vulgus Hispanorum inde vocat *marana*.

Maranus quis & unde dictus.

Charitas mea, qua vos diligo, cum omnibus vobis sit, vt simili charitate sincera vicissim me & inuicem diligatis, in Christo, & propter Christum. ita Ambrosius & Anselmus, Amen. Vers. 24.

Æternitatem cogita, Anathema, Maranatha.

COM-

COMMENTARIVS IN II. EPISTOLAM AD CORINTHIOS.

ARGVMENTVM.

Materia & obiectum huius, epistola.

ONSOLATVR Corinthios, quos A obiurgabat priori epistola, & fornicarium excommunicatum iam pœnitentem absoluit. Hinc agit de vera pœnitentia, de dignitate ministrorum noui testamenti, de infidelium societate cauenda, de patientia, de eleëmosyna in pauperes Hierosolymitanos, de fuga pseudoapostolorum, qui Pauli æmuli Corinthijs se insinuarant, Paulumque deprimebant, contra quos apologiam, se laudando, texit; ac demum nonnullis Corinthiorum necdum resipiscentibus Apostolicam potestatem & minas intentat. Adeoque tota ferè epistola hæc, est apostolatus Pauli apologia & encomium.

Vbi scripta fuerit hæc epistola.

Scriptam Philippis in Macedonia, missam per Titum & Lucam habent Græca, Syrus, & Latina Complut. in fine epistolæ: Baronius tamen scriptam vult Nicopoli anno Christi 58. cùm scilicet Apostolus Epheso, vbi primam scripsit epistolam, post tumultum Demetrij, cedere coactus, relicto Ephesi Episcopo Timotheo, venit Troadem, vt hîc ait cap. 2. vbi non inueniens Titum, perrexit in Macedoniam, ex Macedonia perrexit in Græciam, mari scilicet Ægeo Clycladas adnauigans attigit Cretam, vbi Titum reliquit, ad Titum 1. vers. 5. Inde tandem in Græciam Nicopolim, vbi scilicet statuerat hiemare & quiescere, deuenit, ad Titum 3. vers. 12. ita Baron. tom. 1. pag. 575 Estque probabile ibidem in quiete & otio hanc epistolam scripsisse: nil tamen certi hîc dici potest. potuit enim Apostolus per Asiam cursitans ire & redire Philippos, ibique hærere tantisper dum hanc scriberet epistolam: nec enim omnes Apostoli moras, cursus & recursus narrat Lucas Actorum 20.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS,

Rimò, ostendit Paulus, ex quantis in Asia tribulationibus eripuerit eum Dominus, vt ipse alios consolaretur.

Secundò, v. 12. insinuat se Corinthijs, declarando cordis sui & doctrinæ sinceritatem.

Tertiò, vers. 17. amolitur à se leuitatis & inconstantiæ notam: quòd ad eos, vti promiserat, non venerit: simulq́ asserit firmam & constantem esse suæ prædicationis veritatem.

AVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater,
Ecclesiæ Dei, quæ est Corinthi, cum omnibus Sanctis, qui sunt in vniuer-
sa Achaia. 2. Gratia vobis, & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu
Christo. 3. Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, Pa-
ter misericordiarum, & Deus totius consolationis, 4. qui consolatur nos
in omni tribulatione nostra, vt possimus & ipsi consolari eos, qui in omni pressura sunt,
per exhortationem qua exhortamur & ipsi à Deo. 5. Quoniam sicut abundant pas-
siones Christi in nobis: ita & per Christum abundat consolatio nostra. 6. Siue au-
tem tribulamur pro vestra exhortatione & salute: siue consolamur pro vestra consola-
tione, siue exhortamur pro vestra exhortatione & salute, quæ operatur tolerantiam
earumdem passionum, quas & nos patimur: 7. vt spes nostra firma sit pro vobis:
scientes quòd sicut socij passionum estis, sic eritis & consolationis. 8. Non enim vo-
lumus ignorare vos fratres de tribulatione nostra, quæ facta est in Asia, quoniam supra
modum grauati sumus supra virtutem, ita vt tæderet nos etiam viuere. 9. Sed ipsi
in nobismetipsis responsum mortis habuimus, vt non simus fidentes in nobis, sed in
Deo qui suscitat mortuos: 10. qui de tantis periculis nos eripuit, & eruit: in quem
speramus, quoniam & adhuc eripiet, 11. adiuuantibus & vobis in oratione pro no-
bis: vt ex multorum personis, eius quæ in nobis est donationis, per multos gratiæ agan-
tur pro nobis. 12. Nam gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ, quod

in simplicitate cordis & sinceritate Dei: & non in sapientia carnali, sed in gratia Dei,
conuersati sumus in hoc mundo: abundantiùs autem ad vos. 13. Non enim alia scri-
bimus vobis, quàm quæ legistis & cognouistis. Spero autem quòd vsque in finem
cognoscetis, 14. sicut & cognouistis nos ex parte, quòd gloria vestra sumus, sicut &
vos nostra in die Domini nostri Iesu Christi. 15. Et hac confidentia volui priùs ve-
nire ad vos, vt secundam gratiam haberetis: 16. & per vos transire in Macedoniam,
& iterum à Macedonia venire ad vos, & à vobis deduci in Iudæam: 17. Cùm ergo
hoc voluissem, numquid leuitate vsus sum? Aut quæ cogito, secundùm carnem cogi-
to, vt sit apud me EST & NON? 18. Fidelis autem Deus, quia sermo noster, qui fuit
apud vos, non est, in illo EST & NON. 19. Dei enim filius Iesus Christus, qui in vobis
per nos prædicatus est per me, & per Siluanum, & Timotheum, non fuit EST & NON,
sed EST in illo fuit. 20. Quotquot enim promissiones Dei sunt, in illo EST: ideo &
per ipsum Amen Deo ad gloriam nostram. 21. Qui autem confirmat nos vobiscum in
Christo, & qui vnxit nos Deus. 22 qui & signauit nos, & dedit pignus Spiritus in
cordibus nostris. 32. Ego autem testem Deum inuoco in animam meam, quòd par-
cens vobis, non veni vltrà Corinthum: non quia dominamur fidei vestræ, sed adiuto-
res sumus gaudij vestri: nam fide statis.

VERS. 1. IMOTHEVS FRATER] *Frater*, id est coapostolus, vti Papa Episcopos, Episcopus Canonicos, Abbas Monachos *fratres* vocant.

VERS. 2. PATER MISERICORDIARVM] misericordissimus, est hebraismus, de quo dixi Rom. 15, v. 5.

Deus cur dicatur Pater misericordiarum, & non iudiciorum.

Doctè & piè S. Bern. serm. 5. de Natali Domini: *Rectè, inquit, non, Pater iudiciorum, vel vltionum dicitur, sed, Pater misericordiarum: non modò quòd pater videatur misereri potiùs, quàm indignari, & quemadmodum pater filiorum misereatur timentium se: sed eò magis quòd miserendi causam & originē sumat ex proprio; iudicādi, vel vlciscendi magis ex nostro (ex nostris scilicet peccatis.) Sed si propter hoc Pater misericordiæ, quare Pater misericordiarum? Apostolus nobis in vno verbo, in Filio vnam quoque duplicem misericordiam commendat, Patrem dicens nō vnius tantùm misericordiæ, sed misericordiarum; & Deum non vnius, sed totius consolationis: qui consolatur nos nō modò in hac vel illa, sed in omni tribulatione. Misericordiæ Domini multæ, ait quidam: quia videlicet multæ tribulationes iustorū, & de omnibus his liberabit eos Dominus. Vnus est Dei Filius, vnū Verbum, sed miseria nostra multiplex non modò magnā misericordiam, sed multitudinem quærit miserationum. Fortè tamen propter substantiam duplicem, qua subsistit humana conditio, cùm sit vtraq; tam misera, non incongruè duplex hominum dicatur esse miseria, licet sit multiplex in vtraque. Si quidem corporis & cordis nostri tribulationes multiplicatæ sunt: sed ab vtrisq; necessitatibus eruit, qui totum hominem saluum facit.* Vbi aduerte. S. Bernardus videtur τὸ *Pater misericordiarum* appropriare Filio, & rectè; sed non ad mentem Apostoli. Apostolus enim illud tribuit Deo Patri, ait enim: *Benedictus Deus & Pater Domini nostri Iesu Christi, Pater misericordiarum*, &c. Pater ergo Christi est Pater misericordiarum.

VERS. 5. SICVT ABVNDANT PASSIONES CHRISTI IN NOBIS: ITA ET PER CHRISTVM ABVNDAT CONSOLATIO NOSTRA] *Passiones Christi* vocat Primò, quas pro Christo patimur. ita Ambros. Secundò, *Christi*, id est, quales passus est Christus; Tertiò, *Christi*, id est, quas vt suas reputat Christus dicens, *Quodcumq; feceritis vni ex minimis istis, mihi fecistis*: & Saulo Actor. 9. *Quid me persequeris?* ita Oecumen. sic Christus patitur in membris suis. Theophyl. addit dici hîc *abundant*, quia Christus plura in membris, quàm in seipso passus est. Extensiuè hoc verum est, non intensiuè. Sic in Laurentio ignem passus est Christus, in Stephano lapides, in Ignatio bestias: Christi enim passio & dolor his omnibus fuit maior in se, & intensior. Sensus ergo est q. d. Theophyl. Ne despondeas animum, quisquis pateris afflictiones & mala, quia quantum exuberant mala, tantum exuberant consolationes.

Passiones Christi triplices.

Consolationes diuinæ maiores semper sunt passionibus.

Vbi Nota Primò, cum Theophyl. non dici, *Æquatur consolatio passionibus*, sed exuberat & longè maior est consolatio ipsis afflictionibus, vt qui affligitur, eas patienter, imò lubenter & hilariter ferat, ijs gaudeat & dominetur. Secundò, id habent passiones Christi, vt pro earum mensura det Christus & mensuram consolationum, vt quantum crescit passio, tantum crescat & consolatio. E contrà passiones mundi sunt fel sine melle, & quantum illæ crescunt, tantum crescunt & desolationes, mœrores, angores. Tertiò, hinc sequitur, quòd non fugienda, sed ambienda sit crux & passio (vtpote tot diuinis consolationibus & gaudijs condita) cum S. Andrea, Ignatio, Xauerio, qui quotidie orabat pro cruce, nec vlla liberari volebat, nisi Deus illi grauiorem immitteret.

VERS. 6. SIVE TRIBVLAMVR, PRO VESTRA EXHORTATIONE] q. d. Tribulationes patimur, vt vos consolemur & saluemus, & vt patientia nostra, spe in Deum, eiusque consolatione vos animemus, ad afflictiones nobiscum pro fide fortiter ferendas. ita Ambros. Vide Chrysost. in moral. hom. 1. de spe & fortitudine in tentationibus seruanda.

QVÆ (scilicet salus, quasi finis exoptatus) OPERATVR TOLERANTIAM] Sic græcè etiā Erasmus legit, τῆς ἐνεργούσης ἐν ὑπομονῇ: *quæ operatur in tolerantia*, vel, hebraismo, *tolerantiam*, vt sit ב beth cōtectus. Alij passim legūt, τῆς ἐνεργουμένης ἐν ὑπομονῇ, id est, vt Theophyl. quæ scilicet salus, *efficitur in tolerantia*; Ambrosius, *per patientiam*; meritoriè scilicet, ac proinde efficit tolerantiam in genere causæ finalis: efficiens enim & finis inuicem sibi sunt causæ, sic ergo salus quasi finis imperat & operatur patientiam. & vicissim patientia quasi efficiens operatur salutem. Adde, ἐνεργεῖσθαι, licet terminatione sit passiuum, significatione tamen, quasi verbum medium, sæpè est actiuum, vt patet 1. Thessal. 2, v. 13. Galat. 5. v. 6. & sic cum Vatablo optimè vertit Noster, *quæ operatur in tolerantia*, id est, *tolerantiam*. Sic enim Hebræi loquuntur: Tango in baculo, id est, tango baculum. Sensus ergo est, *Quæ*, scilicet tum exhortatio, tum salus; *operatur tolerantiam*, q. d.

Salus æterna operatur in nobis tolerantiam in genere causæ finalis.

Ex-

Exhortatio nostra excitat & animat vos ad spem A salutis, vt propter eam nobiscum pro fide Christi aduersa quæque fortiter toleretis. Exhortatio ergo operatur tolerantiam effectiuè ad eam excitando; salus verò inde sperata operatur tolerantiam obiectiuè: perinde ac intentio finis operatur amplexum & executionem mediorum.

VERS. 8. *De qua tribulatione hic loquatur Paulus.* QVÆ (tribulatio) FACTA EST IN ASIA] Ephesi à Demetrio argentario Dianæ, qui seditionem populi contra Paulum excitauit, qua penè oppressus fuit Paulus, Actor. 19. v. 29. ita S. Tho. & alij passim, vnico excepto Caietano, qui putat huius tribulationis nusquam alibi in Scriptura fieri mentionem.

SVPRA MODVM GRAVATI SVMVS, SVPRA VIRTVTEM] Hoc est, supra vires naturæ & corporis, non gratiæ & animi: nam ope gratiæ, inuicto animo tribulationem hanc Paulus pertulit & superauit. *Fidelis enim Deus qui non patietur vos tentari supra id quod potestis* (per vires & auxilium non naturæ, sed gratiæ) inquit ipse 1. Cor. 10. v. 13. Adde: non dicit, Tentatio, sed Grauamen, siue afflictio fuit supra virtutem, quia hæc corpus obruit & extinguit, licet animus seruet patientiam, & patientia tentationem vincat.

ITA VT TÆDERET NOS ETIAM VIVERE] *Taderet*, per se scilicet seu naturaliter, ita vt natura maluisset mori, quàm tantas afflictiones pati; non autem tædebat spectando charitatem & gratiam Dei, qua fortissimè & libentissimè ad Dei obsequium quasuis afflictiones tolerabat Paulus. Tale tædium fuit in pluribus Sanctis, vti S. Iob c. 10. v. 1. *Tadet*, inquit, *animam meam vita mea*. Et in Elia in persecutione Iesabelis 3. Reg. 19. 4. vbi sic orat, *Sufficit mihi Domine, tolle animam meam: neque enim melior sum quàm patres mei*. Græcum ἐξαπορηθῆναι significat tædere, significat & anxium & perplexum esse. Hinc Chrysost. vertit, *vt dubitaremus*; Vatablus, *vt de vita desperaremus*. Vnde sequitur: *In nobismetipsis responsum mortis habuimus*.

Tædium vitæ fuit in aliquibus Sanctis.

Nota. Pro *nos*, græcè est ὑμᾶς, vos, sic & v. 11. facilè ex ἡμᾶς, corruptum ὑμᾶς: nam sensus exigit Nos, non Vos. Græcus enim textus multis in locis corruptus est, vt alibi ostendi.

VERS. 9. SED (ἀλλὰ id est *sed*, ponitur pro ἀλλὰ καὶ, id est, quin etiam) IPSI IN NOBISMETIPSIS RESPONSVM MORTIS HABVIMVS] vt natura & animus aliud nihil præsagiret & expectaret, quàm mortẽ; mihique de vitæ statu cogitanti responderet mens & cogitatio mea, esse (ni Deus mirè succurreret) moriendum. ita Ambr. & Theoph.

Per responsum mortis tria hic possunt intelligi. Græcè est ἀπόκριμα, quod Primò, *responsum* significat. Secundò, Photius accipit pro crisi medicorum, q. d. Adeò afflicti fuimus vt à natura, & ab aliorum opinione, à viris, inquam, rerum peritis, quasi à medicis, ex morbi & afflictionis crisi desperatæ vitæ iudicati simus. Tertiò, ἀπόκριμα potest capi pro κρῖμα, id est, sententia damnationis. q. d. Damnationis sententiam visi sumus accepisse, tamquam essemus à iudice damnati & destinati ad certam mortem. ita Syrus.

QVI (DEVS) DE TANTIS PERICVLIS NOS ERIPVIT] Græcè, ἐκ τηλικούτου θανάτου, ex tali tantaque morte, id est, mortis periculis tam patentibus & euidentibus. ita Theophyl. Ambr. legit, *De tantis mortibus*.

Ingentia pericula Hebræi vocant mortem. Est hebraismus. Hebræi מות *maues*, id est mortem, vocant ingentia discrimina, vehementissimas afflictiones, luctas & agones morti proximos, ipsamque mortem iam iam affore denuntiantes. ita Chrysost. Sic psalm. 17. v. 5. & 6. *Circumdederunt me dolores mortis & inferni, præoccupauerũt me laquei mortis*. Et Paulus 2. Cor. 11. v. 23. ait se fuisse in mortibus (id est, mortis periculis) frequenter.

VT EX MVLTARVM PERSONIS FACIERVM] VERS. 11. Ita legunt multa Biblia. Primasius verò ita legit, *vt ex multarum comitatu personarum* (videlicet infantium, iuuenum, senum) *pro eo quòd vobis donati sumus, Domino gratiæ referantur*. sed corrige cum Romanis & Græcis, *vt ex multorum personis*, vel, vt græcè, ἐκ πολλῶν προσώπων ex multis personis, id est, vt multæ personæ gratias agant Deo pro dono in nos collato: Græcum enim πρόσωπον & faciem & personam significat; hic magis personam. Ambr. legit. *Ex multorum facie*, id est, vt multæ facies & ora B multa Deo gratias agant. q. d. Vt per multos in magna hominum frequentia publicè agantur gratiæ Deo pro liberato & recepto Paulo communi omnium parente & Apostolo.

EIVS QVÆ IN NOBIS EST DONATIONIS] Refer ad *gratiæ agantur*, scilicet *donationis*, idest, vt Vatablus, pro dono in nos collato gratiæ agantur per multos pro nobis. Sicut enim sunt creationis, redemptionis, iustificationis, educationis, promotionis, & quorumlibet beneficiorum gratiæ, quæ pro quolibet beneficio benefactori ex gratitudine sunt debitæ; ita & donationis sunt gratiæ, quæ pro donatione, siue dono liberationis, vel cuiuslibet rei alterius donanti agendæ & referendæ sunt.

NAM GLORIA NOSTRA HÆC EST, TESTIMONIVM CONSCIENTIÆ NOSTRÆ.] VERS. 12. Vocula *nam* dat causam præcedentium, cur scilicet Corinthij C pro Pauli liberatione Deo gratias agere, pro eoque orare debeant. Causa hæc est, quòd Paulus sit eorum Apostolus, qui sincerè, magnaque gratia & efficacia eis euangelizauit, eosque conuertit: atque huius rei conscientiam tum suam, tum ipsorummet in testem vocat.

Nota hic, quanta sit vis & quies bonæ conscientiæ. *Nullum theatrum*, inquit Cicero in Tusculanis, *virtuti conscientia maius est*. & Iuuenal. sat. 13.

Quanta vis & quies bonæ conscientiæ.

Hæc est summa boni, mens quæ sibi conscia recti est.

Atque S. August. libr. contra Secundinum Manichæum c. 1. tom. 6. *Senti*, inquit, *de Augustino quidquid libet, sola me in oculis Dei conscientia non accuset*. Vide de hac re plura 1. Timoth. 1. 5.

NON IN SAPIENTIA CARNALI] non humana philosophia aut eloquentia prædicaui, sed gratia, zelo, efficacia, ac spiritu diuino.

D GLORIA VESTRA SVMVS, SICVT ET VOS NOSTRA:] VERS. 14. id est, materia & obiectum gloriæ vestræ sumus, sicut vos nostræ estis, vt scilicet gloriemini nobis magistris, & nos gloriemur vobis tam bonis & morigeris discipulis, quod maximè patebit IN DIE DOMINI] id est, in die iudicij, quo Dominus iudicium exercebit in omnes.

VOLVI VENIRE AD VOS VT SECVNDAM GRATIAM HABERETIS] VERS. 15. Vocat *secundam gratiã* duplex beneficium & geminatum: vnum per priorem epistolam, secundum per suum ad eos aduentum & præsentiam. ita Theoph. Vel prima gratia est primus Pauli aduentus Corinthum, quo eos conuertit: secunda gratia est secundus eius aduentus Corinthum ad eos in fide & gratia confirmandos.

Duplex gratia à Paulo Corinthijs præstita, epistola & aduentus.

PER VOS TRANSIRE IN MACEDONIAM] VERS. 16. Scilicet obiter, vt iterum ex Macedonia venirem ad vos,

vos, diutiùs vobiscum mansurus, & omnia visitaturus, & hoc est quod ait 1. epist. c. 16. 5. se venturum ad eos postquam Macedoniam pertransisset, scilicet venturum vt apud eos moraretur: hîc verò vlteriùs addit se etiam in transitu ad Macedoniam voluisse eos salutare. ita Græci. Aliter Lyran. & D. Thomas hæc loca conciliant, sed non satis probabiliter. Vide quales gyros, cursus & recursus (quos Lucas in Actis tacet) Euangelij causa solitus sit facere Apostolus, vt dixi in argumento epistolæ.

Peregrinationes Pauli à Luca omissæ.

VERS. 17. CVM ERGO HOC (venire scilicet ad vos) VOLVISSEM (nec tamen id præstiterim) NVMQVID LEVITATE VSVS SVM] Pro *leuitate*, græcè est ἐλαφρίᾳ, quæ ab ἔλαφος, id est ceruus, deducitur. Nota est enim ceruorum leuitas & mobilitas, atque ac serpentis astutia, columbæ simplicitas, asini tarditas, elephantis grauitas.

AVT QVÆ COGITO (quæ delibero, statuo: græcè enim est ἃ βουλεύομαι) SECVNDVM CARNEM COGITO?] id est statuo, humana prudentia & leuitate, quæ ob carnis commoda, lucra, personas nobiliores, imò ob solam naturæ & ingenij mobilitatem, mutabilitatem, & inconstantiam facilè consilia mutat. ita Ambros.

VT SIT APVD ME EST ET NON] vt in promissis instabilis sim & vanus, vt modò affirmē me ad vos venturū, modò reuocem & negem, vt pueri facere solent. ita Anselm. ναὶ affirmatis οὒ negantis est.

VERS. 18. FIDELIS DEVS, QVIA SERMO NOSTER QVI FVIT APVD VOS, NON EST IN ILLO, EST, ET NON] q.d. Deum veracem testor, vel nouit Deus, qui fidelis & verax est testis, me vos docendo non fefellisse, ac proinde nec iam non veniendo ad vos, vt statueram, fallere voluisse.

Leuitas & inconstantia concionatori cauenda.

Nota. Concionatori leuitas morum & inconstantia cauenda, ne ex ea poplus fidei & veritatis, quam prædicat, inconstantiam inferat & redarguat.

NON EST IN ILLO (sermone qui præcessit) EST ET NON] id est, affirmatio & negatio, vt scilicet mutem, & quod promisi, negem.

DEI ENIM FILIVS, q.d. Doctrina & prædicatio mea de Christo Dei Filio. vide can. 37. NON FVIT EST ET NON (id est varia, inconstans, & sibi contraria) SED EST IN ILLO FVIT] q.d. Fuit constans asseueratio: quia idem semper de Christo affirmaui & docui.

VERS. 19. QVOTQVOT ENIM PROMISSIONES, in veteri testamento de Messia SVNT, IN ILLO EST] in Christo constantes & veraces fuêre, in eoque impletæ sunt.

VERS. 20. Nota, Apostolum pro *Est, Est, Non non*; vsum paronomasia Hebræa אין אין ,כן כן *ken, ken, en, en*; vel *co, co, lo, lo*, & sic habet Euangelium Hebrȩum nunc Matth. 5. v. 37. quod noster Interpres vertit, *Sit sermo vester Est, est; Non, non. Ken* autem, cui respondet Græcum, ναὶ, & Latinum *est*, significat Primò, sic, etiam; Secundò rectum, verum. Itaque triplex est eius vsus. Primò, notat cōstantem asseuerationem, vti hîc passim v. 17. 18. 19. opponiturq; inconstāciæ & fallaciæ. Secundò, notat veritatem, seu id quod res est, opponiturque falsitati. ita hoc v. 20. Tertiò, notat simplicem affirmationem, opponiturque iuramento. ita capitur Matth. 5. 37. *Sit sermo vester Est, est; Non non: quod autem his abūdantius est*, (iuramentum scilicet) *à malo est*. Sic & Iacobi 5 v. 12. Rursum Nota. *Est*, significat affirmationem, quia *est* affirmatum in enunciatione facit & signi-

Triplex vsus verbi EST.

ficat eam esse affirmantem; vt enim sit propositio negans, debet *est* copula propositionis negari. Secundò, *est* significat veritatem, scilicet id quod res est, reique constantiam.

IDEO ET AMEN] supple, dicimus. Id est, confirmamus, & veras illas fuisse declaramus. *Amen* enim Hebræis vox est confirmantis. ita Chrysost. & Ambros. De *Amen* dixi epist. 1. c. 14. 16.

Vocis amen significatio, efficacia, & vsus.

Quibus adde, *Amen* communiter esse aduerbium, & significare verè, firmiter, fideliter, stabiliter: subinde tamen esse nomen, vt sit idem quod veritas, firmitas, fidelitas, stabilitas. Sic accipitur Isaiæ 65. 16. *Iurabit in Deo Amen*. id est, veritatis, putà, in Deo vero: hoc enim exigit Hebræum regimen genitiui באלהי אמן *belohe amen*, id est, in Deo veritatis. q.d. Tempore Christi, Gentilis quisque non iurabit per Iouem, & deos falsos, vti solebat; sed iam Christianus effectus iurabit per Deum verum, per Christum, Christique Euangelia. Sic Deum amen Septuag. vertunt, Deum verum, Ieremiæ 11. 5. Sic Isaias c. 25. v. 1. vocat cogitationes Dei *fideles*, *amen*. q.d. Cogitationes quæ sunt amen, hoc est ipsa veritas & firmitas, id est verissimæ & firmissimæ. Sic Christus vocatur *amen* Apocal. 3. v. 14. *Hæc dicit amen* (græcè ὁ ἀμὴν *qui est amen*, id est stabilis, constans, verus ipsaque stabilitas, constantia, veritas) *testis fidelis & verus, qui est principium creaturæ Dei*. Sic Apoc. 7. 12. angeli laudantes exclamant Deo: *Amen* (id est veritas) *benedictio, & claritas, & sapientia, & gratiarum actio, honor, & virtus, & fortitudo Deo nostro* (sit) *in sæcula sæculorum amen*. id est, verè ita sit & fiat. hîc enim vltimum *amen* est aduerbium, cùm paulò antè fuerit nomen. Sic & hîc accipitur: *Per ipsum* (Christum) *amen*, (id est veritatem, fidelitatem, constantiam) *Deo* supple, damus & tribuimus, dicentes: Omnia quæ Deus de Christo promisit, sunt amen, id est verissima, & verissimè à Deo impleta.

AD GLORIAM NOSTRAM] Noster vertit, ἡμῶν, iam legunt δι' ἡμῶν, *per nos*; Amen, scilicet dicitur Deo ad gloriam, non nostram, sed Dei. VERS. 21.

QVI AVTEM CONFIRMAT NOS] Putant aliqui hîc esse eclipsim & supplendum esse: ipse (scilicet Deus qui nos confirmat) impediuit executionem promissionis meæ, scilicet aduentum meum ad vos. Longè meliùs alij hoc referunt ad id quod proximè præcessit, q.d. Per Christum impletæ sunt promissiones Dei. Qui autem sua potestate & imperio eas adimplet & præstat, est Deus, ipse: Deus enim sicut promisit, ita reipsa nos confirmat, vngit & signat in Christo. Possent Tertio, non malè hæc referri ad id quod dixit v. 18. *Sermo noster non fuit Est & Non, sed Est in illo fuit*. q.d. Ego in sermone & prædicatione æquè ac promissis meis non sum variabilis & inconstans. Deus autem est is qui hanc constantiam mihi præstat, ne quis putet me illam meis viribus & fortitudini arroganter asscribere, cùm illam non à me, sed à Deo me habere profitear. Sicut enim Deus est in se & promissis suis *est*, id est, stabilis perstat, firmus & immutabilis; ita & nos confirmat, vt simus in fide & promissis, firmi & stabiles.

QVI VNXIT NOS DEVS, QVI ET SIGNAVIT NOS, ET DEDIT PIGNVS SPIRITVS IN CORDIBVS NOSTRIS] Hoc signaculum, siue sigillum, ait Caluinus, est fides specialis & diuina, qua quisque certò scit & credit se esse prædestinatum: sed hoc sigillum incertum est & fallax. & hæc fides men- VERS. 21. & 22.

Fides specialis Caluinistica dubia & mendax.

mendax est, & stulta præsumptio. Nam Apostolus A qui maximam habebat fidem, reprobari timet, 1. Cor. 9. 27. non ergo fide diuina credebat certò se esse prædestinatum. Vnde & passim inculcat, vt omnes fideles & sancti sollicitè, cum metu & tremore suam salutem operentur: adimit ergo eis salutis suæ fidem & certitudinem.

Adde: nemo certus est talem se fidem diuinam habere, & semper habiturum: imò multi à fide etiam hac Caluini defecerunt, qui antequam deficerent, putabant & credebant cum Caluino se esse prædestinatos.

Quinam dicantur secundum Apostolum signati à Deo.

Dico ergo *signauit*, id est, confirmauit quasi sigillo impresso promissiones suas Deus, dando iuxta eas pignus futuræ hereditatis, scilicet gratiam, qua nos vnxit & signauit in filios Dei, discreuitque à filijs diaboli. ita Chrys. Theodor. Oecumen. quod sigillum Deo omnino certum est & notum, nobis tantùm probabile ex coniecturis. Sic ergo confirmatio hæc, vnctio, & signatio fit per vnam eamdemque gratiam. ita enim Ephes. 1. 13. ait nos esse signatos Spiritu sancto quasi pignore.

Secundò, accipi potest hic locus de baptismo. nam Primò, in baptismo vnxit nos Deus oleo gratiæ suæ; Secundò dedit pignus Spiritus, testimoniũ scilicet bonæ conscientiæ; Tertiò, signauit nos charactere baptismi. Vide Bellar. l. 2. de effectu Sacrament. c. 20. Huc refertur expositio Theophyl. & Chrys. *Vnxit*, ait, *nos, & signauit in reges, prophetas, & sacerdotes.* Vide Chrysost. in morali hîc homil. 3. quomodo Christiani, qui cupiditatibus suis imperant, sint reges à Deo vncti.

Tertiò, & maximè apposite dici potest, respicere hic Paulum ad Sacramentum Confirmationis, quod statim à baptismo omnes fideles olim suscipiebant ad se roborandum contra persecutiones. ait enim: *Confirmauit nos, dedit pignus Spiritus, vnxit, signauit.* quæ singula distinguit Apostolus: hæc autem alibi, quam in Sacramento Confirmationis, distingui non possunt.

Sacramentum Confirmationis hic respicit Paulus.

Hisce ergo verbis Sacramenti Confirmationis quatuor significat effectus. Primus est fidei, qua firmamur in Christo. q. d. Ideo, vt dixi v. 18. & 19. fides & prædicatio nostra de Christo firma est & constans, quia in ea per Sacramentum Confirmationis roborauit nos & confirmauit Deus in Christo, id est, per Christũ & Christi merita. Secundus effectus est charitatis & gratiæ, qua copiosè vngimur quasi chrismate spirituali. Hinc græcè pro *vnxit*, est χρίσας. vnde deducitur Chrisma, Christus, & Christiani, id est vncti. Hinc S. Aug. in Sententijs n. 342. *Christi*, ait, *nomen à chrismate, id est ab vnctione. Quia ideo omnis Christianus sanctificatur, vt intelligat se nō solùm sacerdotalis & regiæ dignitatis esse consortem, sed etiam contra diabolum fieri luctatorem.* Tertius fructus est pignus Spiritus, quod est testimonium bonæ conscientiæ, suggestum à Spiritu S.

Sacramenti Confirmationis quatuor effectus & fructus.

quodque est quasi arrha futuræ gloriæ à Spiritu sancto promissæ & dandæ. Quomodo Spiritus sanctus dicatur pignus, vel vt græcè est, arrha, dicam Eph. 1. 14. Quartus fructus est, *signauit*, græcè σφραγισάμενος, id est sigillauit, scilicet signo ac sigillo crucis in fronte, & in anima charactere, quo nos obsignauit quasi seruos, imò quasi milites & duces suos, ita Ambr. l. de his qui mysterijs initiantur, cap. 7. & Suarez 3. p. q. 63. a. 1. & 4.

TESTEM DEVM INVOCO IN ANIMAM MEAM] VERS. 23. Ergo licet Christiano iurare, ait August. q. 5 inter 83. Iurat enim hîc Apostolus, idque iuramento execratorio, q. d. Si mentior, Deus vindex puniat & damnet animam meam.

QVOD PARCENS VOBIS, NON VENI VLTRA CORINTHVM] ne scilicet vti cogerer auctoritate Apostolica contra vitia, & delinquentes in vobis; sed parcens vobis abstinui, ne, cum correctione ad vos veniens, vos contristarem. ita Anselm. & patet B c. 2. v. 1. Hîc Paulus assignat veram causam mutatæ suæ promissionis, siue propositi veniendi Corinthum, fuisse scilicet ipsosmet Corinthios qui à vitijs suis, de quibus priori epistola eos admonuerat, necdum plane abstinentes, merebantur acriùs redargui & puniri: sed Apostolus humaniter cum eis agens, hac tantùm absentia sua tacitè atque per hanc epistolam apertè voluit eos, officij sui denuò admonere, itaque leniter castigare & emendare.

Discant Prælati non importunè semper carpere & increpare suorum vitia, ne subditi obsurdescant & callum obducant. Adde, quorumdam, præsertim honestorum & verecundorum, vitia meliùs emendari, si patientia & dissimulatione quodam indicio tantùm notentur, quàm si aperta reprehensione aut punitione perstringantur & vindicentur: vt docet. S. Gregor. 3. p. Pastor. c. 8. & 9.

Quomodo Prælati in reprehensione vitiorum se gerere debeant.

VLTRA] post primam scilicet vicẽ aut epistolã.

NON QVIA DOMINAMVR FIDEI VESTRÆ, SED C ADIVTORES SVMVS GAVDII VESTRI] Est figura, quæ ab oratoribus correctio dicitur, qua emollit correptionis potestatem iam dictam. q. d. Dixi me parcere vobis, nolle me vos punire, vt ita submoniti sponte vos ipsi corrigatis; id dixi, non quasi imperiosi simus, & quiduis pro arbitratu in religione statuamus, sed vt vos emendemus: itaque correcti gaudeatis & hîc, & in cœlo. Correptio ergo hæc non tam correptio est quàm procuratio & promotio gaudij vestri. ita Anselmus.

NAM FIDE STATIS] *Quæ per dilectionem operatur, non per dominium cogitur*, inquit Anselmus, q. d. In fide vestra non habeo quod corrigam, sed tantùm in moribus, quos, quia fideles estis, non imperiosè redarguam, sed leni monitione hac epistola reformabo, vt leniter emendati mecum vnà omnes gaudeatis: quia enim verè fideles estis, hinc non dubito vos statim meis monitis obsequentes fore.

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, asserit se ad eos non venisse, ne tam sibi quàm illis esset occasio tristitiæ.

Secundò, v. 6. hortatur vt fornicarium à se excommunicatum epist. 1. c. 5. iam pœnitentem in gratiam recipiant, eumq́; v. 10. ab excommunicatione & pœnitentia absoluit.

Tertiò, v. 14. docet se vbique bonum Christi odorem spargere, eumq; bonis & fidelibus esse ad vitam, malis & incredulis ad mortem.

1. STatui autem hoc ipsum apud me, ne iterum in tristitia venirem ad vos. 2. Si enim
ego contristo vos:& quis est qui me lætificet, nisi qui contristatur ex me? 3. Et hoc
ipsum scripsi vobis , vt non cùm venero, tristitiam super tristitiam habeam, de quibus
oportuerat me gaudere : confidens in omnibus vobis , quia meum gaudium , omnium
vestrûm est. 4. Nam ex multa tribulatione , & angustia cordis scripsi vobis per mul-
tas lacrymas: non vt contristemini : sed vt sciatis, quam charitatem habeam abundan-
tiùs in vobis. 5. Si quis autem contristauit, non me contristauit : sed ex parte, vt non
onerem omnes vos. 6. Sufficit illi, qui eiusmodi est, obiurgatio hæc quæ fit à pluribus :
7. ita vt econtrariò magis donetis , & consolemini, ne forte abudantiori tristitia absor-
beatur qui eiusmodi est. 8. Propter quod obsecro vos, vt confirmetis in illum cha-
ritatem. 9. Ideo enim & scripsi , vt cognoscam experimentum vestrum, an in omni-
bus obedientes sitis. 10. Cui autem aliquid donastis, & ego: nam & ego quod donaui,
si quid donaui, propter vos in persona Christi. 11. vt non circumueniamur à Satana:
non enim ignoramus cogitationes eius. 12. Cùm venissem autem Troadem propter
Euangelium Christi,& ostium mihi apertum esset in Domino, 13. non habui requiem
spiritui meo , eò quòd non inuenerim Titum fratrem meum , sed valefaciens eis , pro-
fectus sum in Macedoniam. 14. Deo autem gratias, qui semper triumphat nos in Chri-
sto Iesu,& odorem notitiæ suæ manifestat per nos in omni loco: 15. quia Christi bonus
odor sumus Deo in iis qui salui fiunt,& in ijs qui pereunt: 16. alijs quidem odor mor-
tis in mortem : alijs autem odor vitæ in vitam. Et ad hæc quis tam idoneus? 17. Non
enim sumus sicut plurimi , adulterantes verbum Dei , sed ex sinceritate , sed sicut ex
Deo, coram Deo, in Christo loquimur.

Vers. 1. STATVI AVTEM HOC IPSVM] scilicet non venire ad vos, & parcere vobis vestrisque delictis, vt dixi c. 1. v. 23.

Vers. 2. SI ENIM EGO CONTRISTO VOS] Hoc est, etsi contristaui vos per epistolam primam obiurgatricem tamen iam lætificor vobiscum in fornicarij & vestra pœnitentia & tristitia. Nota, τὸ *si enim*, non causale est, sed διηγητικὸν & explicatiuum.

ET QVIS EST QVI ME LÆTIFICAT NISI QVI CONTRISTATVR EX ME?] q.d. Maximè me lætificat is, qui ad meam obiurgationem dolet & pœnitet , scilicet incestuosus ille fornicarius , quem excommunicaui epist. 1. c. 5. ita Ambr.

Vers. 3. VT NON CVM VENERO , TRISTITIAM SVPER TRISTITIAM HABEAM] q.d. Volui per epistolam præmissam vos obiurgare & corripere ; ne coràm vos cogerer obiurgare : quod mihi valdè triste foret.

CONFIDENS IN OMNIBVS VOBIS] omninò confisus sum fore , vt quod mihi displicere intelligeretis , statim tolleretis : quia mea gaudia existimatis vobis esse communia,& consequenter dolores meos æstimatis esse vestros, vt quod mihi displicet, & vobis displiceat. Hæc omnia eò spectant, vt interim Corinthij se præparent ad Pauli aduentum , seque emendent , ne , si videat eos necdum emendatos, tristetur plurimùm.

Vers. 4. QVAM CHARITATEM HABEAM IN VOBIS] εἰς ὑμᾶς, erga vos.

NON ME (scilicet solum) CONTRISTAVIT] fornicarius , de quo epist. 1. c. 5.

Vers. 5. SED EX PARTE] quia mecum multos alios bonos contristauit, ait Anselmus, qui eum excommunicatum à me è cœtu suo cum obiurgatione eiecerunt.

VT NON ONEREM OMNES VOS] hac infamia & suspicione, quasi putem non esse multos qui doleant propter illum incestum. Priori enim epistola cap. 5. v. 2. videbatur omnes culpasse, quasi consentientes vel dissimulantes illum incestum: *Et vos*, ait, *inflati estis , & non magis luctum habuistis*.

Vers. 6. SVFFICIT ILLI OBIVRGATIO HÆC] illa publi- A ca scilicet separatio & confusio, qua à tota Ecclesia eiectus est incestuosus. Hinc patet eum post excommunicationem pœnituisse. Vnde laxat & absoluit eum Apostolus hîc.

ITA VT MAGIS DONETIS] hoc est , condonetis illi incestuoso longiorem hanc suam pœnitentiam canonicam , eum ad communionem vestram admittendo, & moras diuturnioris pœnæ relaxando. de quo plura v. 10. Vers. 7.

VT CONFIRMETIS IN ILLVM CHARITATEM] Id est, vt publico Ecclesiæ consensu declaretis vos denuo illum pro fratre complecti. Græcè enim pro *confirmetis*, est κυρῶσαι, id est, vt ratum faciatis & decernatis quasi publicis Ecclesiæ comitijs illius restitutionem: κυρία enim sunt comitia, & stati iudiciorum dies. ita Erasmus & Budæus, Vers. 8.

B IDEO ET SCRIPSI] scilicet hanc epistolam , vt confirmetis in illum charitatem, vt præcessit. Vers. 9.

VT COGNOSCAM EXPERIMENTVM] vt habeam obedientiæ vestræ experimentum.

CVI AVTEM ALIQVID DONASTIS: cui gratiam & remissionem fieri per Titum rogastis, ET EGO] scilicet donari illi & condonari rogo. ita Theodoret. & colligitur ex c. 7. v. 7. vide can. 36. Græcè est, ᾧ δέ τι χαρίζεσθε, καὶ ἐγὼ *cui donatis, & ego*, scilicet dono. nam condonationem hanc necdum fuisse factam patet v. 7. vbi eam fieri imperat. q.d. Vers. 10.

C Sicut congregatis vobis & meo spiritu , illum excommunicaui epistolæ 1. cap. 5. sic nunc me vobis adiungo, vt quod me hortante ei condonabitis, & ego condonem.

Nota contra Lutherum, hoc scribi Ecclesiæ præfectis , vel potiùs ipsi Ecclesiæ, non vt per omnes, etiam laicos , sed vt per Prælatos hanc potestatem absoluendi exerceat ; ita tamen vt ex quadam humanitate velit laicos huic absolutioni cooperari, & suo consensu , voto , desiderio, precibus, commiseratione , conuictu quodammodo etiam ipsos condonare hoc scandalum sibi & Ecclesiæ suæ datum, illiusque iustam pœnam siue pœnitentiam canonicam. vide dicta epi. 1. c. 5. v. 4. Vnde sequitur: *Nam & ego quod donaui, propter vos in persona Christi.*

Prælatis Ecclesiæ non laicis negotium absolutionis committitur à D. Paulo.

Ex

Ex quo patet Paulum propriè per poteſtatem & A iuriſdictionem quaſi Chriſti vicarium condonaſſe: idque publicè in Eccleſia Corinthiorum per Epiſcopum vel alium Prælatum declarari & promulgari iuſſiſſe: Corinthios verò condonaſſe tantùm per preces, conſenſum & executionem ſententiæ & abſolutionis Paulinæ.

Id clarè docet hic Chryſoſt. *Sicut, ait, cùm iuberet hominem reſecari, non paſſus eſt penes illos eſſe auctoritatem condonandi dicens, Decreui tradere eiuſmodi Satanæ: ac rurſus aſſumpſit eos in conſortium, dicens, Congregatis vobis tradere illum, duas res curans, vt & proferretur ſententia, & ne fieret abſque illo, ne videretur hic illos hoc facto lædere: ac neque ſolus eam pronuntiat, ne videretur Apoſtolus eſſe præfractus, ipſiſq; contemnere: itidem & hic facit.*

EGO QVOD DONAVI, SI QVID DONAVI, PROPTER VOS IN PERSONA CHRISTI] *Donaui*, id eſt: B donare ſtatui, & rogaui v. 7. & verò nunc per litteras has, perque harum latorem Titum, vel quem alium dono. vide can. 36. & eſt hebraiſmus, quo præteritum ponitur pro præſenti, *donaui*, id eſt dono: Hebræi enim carent indicatiuo, proque eo præterito vtuntur.

Abſolutionem ab excommunicatione, & indulgentiam plenam donauit Apoſtolus inceſtuoſo. Quæritur quid donarit Apoſtolus; Reſpondeo, Abſolutionem ab excommunicatione, & ſimul, imò magis, indulgentiam plenam illius inceſtus, ſcilicet remiſſionem omnis pœnæ illi debitæ. Patet, quia hoc erat vinculum illi iniectum ep. 1. c. 5. ſcilicet excommunicatio, & ſimul pœna tum infamis eiectionis ex Eccleſia, tum carnis, quia ſcilicet corporaliter affligeretur à Satana. Hic auté ab omni vinculo quo eum alligarat, abſoluit. ita Ambroſ. Anſelm. Chryſoſt. S. Thomas, Primaſ.

Secundò, quia *donare*, id eſt condonare, & vt Sy- C rus, *remittere*, propriè dicimur culpam vel pœnam: nam de excommunicatione ſola meliùs dicitur, Abſoluo. ita Ambroſ. Id clariùs ſignificant Græca: ᾧ δέ τι χαρίζεσθε, *cui aliquam gratiam & indulgentiam præſtatis*.

Tertiò, quia in gratiam & ob zelum Corinthiorum, obque fornicarij contritionem, pœnam eius & confuſionem, &, vt ait v. 6. obiurgationem relaxat, ne nimia triſtitia deſperet, vt patet v. 6. & 7. & c. 7. v. 7. & 11. ergo dat ei Indulgentias, & has ſignificat vox *aliquid*, cùm ait, *Cui aliquid donaſtis, & ego*. q. d. Aliquam pœnæ partem, quam ei condonari rogaſtis, & ego dono & condono.

Quartò, quia non tantùm coram Eccleſia, vt vult Caluinus, ſed in iudicio diuino coram Deo, ei D pœnam remittit. hoc enim ſignificat *τὸ in perſona Chriſti*; quia alioqui non fuiſſet hic indulgentia, aut miſericordia fornicario exhibita: præſtat enim hic infamia, & quauis pœna corporali puniri, quàm ad Dei tribunal & ignem vel inferni vel Purgatorij remitti.

Ex hoc loco Pauli probantur Eccleſiaſtica Indulgentiæ. Hinc ergo D. Thomas & alij rectè docent Apoſtolum & Eccleſiam dare Indulgentias. Sic olim Martyres in carcere detenti lapſos mittebant ad Epiſcopos, orantes vt pœnam eis relaxarent, vt patet ex Tertull. ad Martyr. c. 1. & Cyprian. ep. 11. 21. & 22. & Concil. Nicen. c. 11. & 12. concedit vt lapſis pro animi ardore, quo iniunctam pœnam ſuſcipiunt, poſſit Epiſcopus indulgentiam præſtare, vide Baron. tom. 1. pag. 592. Nota, cauſam dandæ Indulgentiæ eſſe ne pœnitens deſperet. Hinc olim non dabatur Indulgentia, niſi bona pars pœnitentiæ eſſet expleta, idque ne ſatisfactionis, quæ tertia pœnitentiæ eſt pars, & diſciplinæ vigor laxaretur, ita Cyprian. ad Martyr. l. 3. epiſt. 6. Et Concil. Trident. ſeſſ. 25. in decreto de Indulgentijs, iubet in Indulgentijs moderationem adhiberi iuxta veterem Eccleſiæ vſum, ne nimia facilitate Eccleſiaſtica diſciplina eneruetur.

SI QVID DONAVI] Modeſtè extenuat ſuam liberalitatem. Vnde Græca addunt; εἴ τι κεχάρισμαι ᾧ κεχάρισμαι, *ſi quid donaui cui donaui*, *in perſona Chriſti*, ſcilicet hoc feci, & donaui.

IN PERSONA CHRISTI] Græcè ἐν προσώπῳ, *Triplex huius loci explicatio.* quod primò, verti poteſt, *in facie Chriſti*, coram Chriſto. ita Theodor. Vatabl. quòd auidè arripit Caluinus & Beza. q. d. *Coram Chriſto* ex animo, verè & non fucatè condono. Secundò, & propriè, πρόσωπον eſt vera perſona, q. d. Condono vice & auctoritate Chriſti, cuius perſonam gero: qui dixit: B *Quidquid ſolueritis ſuper terram, erit ſolutũ & in cælo*, inquit Ambroſ. Anſelm. Syrus, Theophyl. Theodor. Hinc pulchrè & neruosè vertit Theophyl. ὡς ἀντιπρόσωπος ὢν Χριστοῦ, quod interpres eius, vel teſte Eraſmo, rectè vertit, *ac ſi Chriſtus ei donaſſet*, cùm propriè ad verbum ſonet, *quaſi perſona exiſtens Chriſti*. vti prorex dicitur regis eſſe prorex & properſona: quia vice, auctoritate & quaſi in perſona regis mandat, ſancit, regit, imperat, abſoluit & remittit. Sicut enim Paulus epiſt. 1. c. 5. v. 4. hunc fornicarium excommunicauit in nomine & virtute Ieſu Chriſti, vt ibidem ait: ita hîc eumdem abſoluere non potuit, niſi in nomine, virtute & perſona Chriſti, perinde ac damnatus à prorege, nonniſi à prorege abſolui poteſt.

VT NON CIRCVMVENIAMVR A SATANA] ne VERS. 13. decipiamur, ne ſcilicet fornicarius ille ob nimium C rigorem à Satana in deſperationem impellatur. Græcè, ἵνα μὴ πλεονεκτηθῶμεν, ne occupemur & uſurpemur velut ab iniuſto poſſeſſore Satana. Nam πλεονεκτεῖν, eſt fraudare, extorquere; occupare quod tuum non eſt, vt faciunt auari, fœneratores & tyranni. vide Chryſoſt. Theophyl. Vnde Ambroſ. vertit, *ne poſſideamur a Satana*, non enim, ait Theophyl. Satanas ad ſe pertinentia, ſed noſtra & quæ Chriſti ſunt, rapit, cùm animas & capit & decipit. vnde pro eo quod ſequitur, *Non enim ignoramus cogitationes eius*; Tertull. l. de Pudicit. c. 13. legit, *Non enim ignoramus iniectiones eius*, puta rapinas eius.

NON ENIM IGNORAMVS COGITATIONES EIVS] Dixit olim, teſte Plutarcho in Lacon. Chabrias, & verè: *Optimus eſt imperator, qui maximè cognitas habet res hoſtium*. Pari modo optimus eſt dux D pariter & miles Chriſtianus, qui optimè nouit conſilia & machinationes hoſtium, præſertim Satanæ, ipſe enim transfigurat ſe in angelum lucis, vt videatur nobis eſſe amici & angeli conſilium & ſuggeſtio, quæ eſt inimici & diaboli. Experimur ſæpè nobis ſuggeri ſuſpiciones ſiniſtras, amaritudines animi, iras, triſtitias noxias, puſillanimitates, &c. putamuſque nos iuſta cauſa & ratione moueri, hæcque à nobis prouenire, cùm proueniant & ſuggerantur à diabolo in noſtram perniciem. Quare Chriſtianus in talibus reflectat, an tales ſuggeſtiones ſint ſecundùm charitatem, humilitatẽ, patientiam, gratiam & legem Chriſti; ſique videat eis eſſe contrarias, ſciat eſſe diaboli: ſi dubitet, cum Superiore, confeſſario aut viro prudente conferat. Longa experientia id didicit & docuit S. Antonius, qui proinde aſſiduè has diaboli cogitationes & tenebras ſuis diſcipulis detegere & explicare, modumque

cas dissipandi suggerere solebat, vti patet ex eius Vita apud S. Athanas. Idem sæpius fecit S. Franciscus, itaq; multos è suis à diabolica tentatione liberauit, vti refert S. Bonauen. lib. 1. Vitæ eius c. 11.

Ita ergo Satanas hic concitabat primores Ecclesiæ Corinthiorum ad iram & indignationem in hunc fornicarium, quasi qui primum nitorem suæ Ecclesiæ hactenus turpi nota maculasset, vt ei se duros & rigidos præberent; itaque ipse omni consolatione & spe destitutus, animum abijceret, & desperaret. Hoc Satanæ consilium vidit Paulus, illudque hic discutit, monens vt in gratiam eum recipiant, eique eum pœnitenti veniam & remissionem indulgeant.

VERS. 12. CVM VENISSEM TROADEM, ET OSTIVM (aditus magnus) MIHI APERTVM ESSET IN DOMINO (in negotio Domini, scilicet ad propagandum eius Euangelium. ita Anselm.) NON HABVI

VERS. 13. REQVIEM SPIRITVI MEO (in spiritu, id est in animo, meo) EO QVÒD NON INVENERIM TITVM] interpretem meum, ait Hieron. ad Hedibiam, qui diuinorum sensuum meorum maiestatem Græci eloquij digno explicaret sermone. Fuit & alia causa cur Paulus Troade perrexerit in Macedoniam ad occurrendum Tito: quòd scilicet à Tito quem Corinthum submiserat, auebat cognoscere statum Corinthiorum, antequam Corinthum, vti promiserat, rediret. Vnde c. 7. v. 6. dicit se in Macedonia consolatum fuisse in aduentu Titi referentis Corinthiorum fletum & desiderium Pauli. Videtur autem Titus renuntiasse Paulo necdum esse maturum tempus redeundi Corinthum. Vnde Paulus iter suum ad Corinthios distulit, & hanc ad eos præmisit epistolam, quæ viam sibi ad eos sterneret defectusque Corinthiorum corrigeret.

Rationes ob quas Paulus Troade iuerit in Macedoniam.

DEO GRATIAS, QVI SEMPER TRIVMPHAT NOS IN CHRISTO] *Triumphat*, id est, triumphare facit. vide can. 32. ita Ambros. Anselm. Huc pertinet versio Syri & Theophyl. *triumphat nos*, id est, conspicuos facit & ostendit, triumphus enim dicitur, per mediam vrbem cum trophæis, alijsque victoriæ signis progressio imperatoris victoris: sic & Deus nos victoria & trophæis de diabolo relatis conspicuos quasi triumphare facit. quæ enim videntur passiones esse & contumeliæ, sunt gloria & triumphus noster, ait Theophyl. Secundò, idem Anselm. *Triumphat nos Deus*, id est, de nobis, vel per nos triumphum agit de dæmone, Colos. 2. 15. ita & Græci.

VERS. 14. Videtur Apostolus in Macedonia acres persecutiones pertulisse, vnde c. 7. 5. dicit se ibi omné tribulationem passum: foris pugnas: intus timores: sed Dei gratia hęc omnia superauit cùm gloria & triũpho. Pulchrè S. Hier. epist. 150. ad Hedibiam q. 11. docet Apostolum hic agere gratias Deo, quòd dignum se elegerit, in quo ageret triumphum Filij sui, in victoria tot persecutionũ & malorum, quæ subibat in Gentium cõuersione ad Christum: *Triumphus enim Dei est*, inquit Hier. *passio Martyrum pro Christi nomine, cruoris effusio, & inter tormenta lætitia. Cùm enim quis viderit tanta perseuerantia stare Martyres atq; torqueri, & in suis cruciatibus gloriari: odor notitiæ Dei disseminatur in Gẽtes, & subit tacita cogitatio, quòd, nisi verum esset Euangelium, numquam sanguine defenderetur.* Sic ergo triumphat in Apostolis prędicatio Euangelij: in qua fides vincit infidelitaté, veritas mẽdacium, charitas Christi maleuolorum odia, patientia cruces omnes, persecutiones & mortes.

Triumphus Dei est passio Martyrum.

ET ODOREM (famam & suauissimam cognitionem) NOTITIÆ SVÆ MANIFESTAT.

CHRISTI BONVS ODOR SVMVS] bonam Christi famam verbo & exemplo spargimus in honorem Dei. VERS. 15.

Nota. Bonus odor ex præstantibus herbis, vel pretiosis aromatibus exhalatur. Talis est Apostolorum & prædicatorum fama, gloria, & decus ex virtutibus ipsorum ortum, & meritis ipsorum debitum. Hinc sponsa, id est Ecclesia, Cant. 6. 1. seipsam comparat areolis aromatum, in quibus videre est venustatem, amœnitatem & pulchrum ordinem vernantium herbarum & odoratorum florum, ex quibus fragrantes spiritus exhalantur. Et hoc est quod iubet Christus Matth. 5. 16. cùm ait: *Sic luceat lux vestra coram hominibus, vt videant opera vestra bona; & glorificent Patrem vestrum.* Vbi alia metaphora gloriam & bonam famam appellat splendorem ex bonorum operum luce manantem & productum.

Præclarè S. Bern. serm. 12. in Cantic. *Paulus*, ait, *vas electionis, reuera vas aromaticum, vas odoriferum, & refertum omni puluere pigmentario: Christi enim erat bonus odor in omni loco. Multa profectò suauitatis fragrantiam longè latéq; spargebat pectus illud, quod sic affecerat sollicitudo omnium Ecclesiarum. Vide enim quales species & aromata coaceruarat sibi. Quotidie, inquit, morior propter vestram gloriam, Et rursum: Quis infirmatur, & ego non infirmor?*

Vbi Nota Secundò. Sicut aromata quo magis conteruntur, eo maiorem spirant fragantiam: ita Christus, Apostoli, Martyres, omnesque Sancti, quo magis persecutionibus & tribulationibus pressi & quasi contriti fuerunt, eo suauiorem virtutis suæ sparserunt odorem.

Vide Ambrosium & Anselmum, vide & Bernardum serm. 71. in Cant. de spirituali colore & odore virtutum, in illud: *Ego flos campi, & liliũ conuallium. Habent, inquit, mores colores suos, habent & odores; odorem in fama, colorem in conscientia. Colorem operi tuo dat eius bonitas, & cordis intentio; odorem modestia & virtutis exemplum. Iustus lilium est in se candidum, sed proximo odoratum: proximo enim famam, nobis debemus & prouidemus conscientiã.* Huc alludens S. Hier. *Ea*, inquit, *debet esse conuersatio & vita Pontificis* pastoris & doctoris) *vt omnes motus & gressus, atque vniuersa eius opera cœlestem redoleant gratiam.*

Mores qui colores & odores habeant.

Quin & subinde profani scriptores, odoris metaphora in moribus taxãdis vtuntur. Sic Martialis.

Posthume non bene olet, qui bene semper olet:

insinuans, eum de pudicitia esse suspectum, qui peregrino semper odore, morbi sui pudendi fœtorem moliebatur dissipare. Certè de S. Catharina Senensi virgine accepimus, eam solitam nares occludere, cùm sibi fortè quis obscœnior, & venereis criminibus obnoxius occurrisset, tam scilicet grauis ei erat etiam ipsorum scelerum odor, Deo id in virgine illa castissima permittente. D. Basilius refert epist. 175. aucupes quosdam consueuisse columbarum cicurum pennas inficere odore quodam qui columbis alijs gratissimus sit: quo pellectæ pleræque in decipulam abducuntur. Ita faciendum Christiano, vt suarum virtutum odore perditos ad Christum adducat. Quemadmodum Cæcilia virgo Valerianum sponsum suum lucrata est Christo, cùm ille prima nuptiarum nocte fragrantissimum castitatis odorem instar vernarum rosarum, in conclaui sponsæ suæ esset odoratus.

ALIIS

Vers. 16. *Sancti sunt acerra Christi.* Aliis quidem odor mortis in mortem, alijs autem odor vitæ in vitam] q.d. inquit Theophyl. *Sumus velut acerra* (thuribulum) *regia, & quocumq; abierimus, odorem spiritualis vnguenti circumferimus, cognitionis videlicet Dei bono suffitu in omni loco homines afflamus.* Rursum, *Sicut fragrantia vnguenti columbã vegetat, scarabæum necat*, inquit ex Niceno Oecum. *& sicut lumen Solis oculos sanos recreat, debiles offendit; ignis aurũ purgat, stipulam absumit: sic Christus malis in ruinam est, bonis in resurrectionẽ.* Apostoli bonis odor vitæ fuerunt; malis odor mortis; & Eucharistia *mors est malis, vita bonis.* Nota hebraismum: *Odor mortis in mortem*, id est, dolor mortifer, mortem afferens: *Odor vitæ in vitam*, id est, odor vitalis, vitam afferens. Fragrantia enim & fama vitæ, prædicationis & conuersationis Apostolorum, bonis aspirabat vitam, improbis mortem: quia tantum sanctitatis fulgorem improbi non ferentes, in sua improbitate, inuidia, odioue sese magis obfirmabant. Porro Clemens Alexandr. libr. 2. Pædagogi legit, *odor ex morte, & odor ex vita*, q.d. Prædicatio crucis & mortis Christi est odor ex morte incredulis, qui oritur ex morte Christi, & cedit in eorum exitium qui mortem Christi tantùm vt mortem considerant, quibus illa videtur esse stultitia, vel scandalum: credentibus verò est odor ex vita, quia ipsi vitam in hac morte propositam amplectuntur. Hæc enim mors in Christo fuit causa resurrectionis ad vitam gloriosam, in nobis verò est causa resurrectionis ad vitam gratiæ in hoc sæculo, & ad vitam gloriæ in futuro.

Eucharistia mors malis, vita bonis.

Et ad hæc quis tam idoneus? q.d. Quàm pauci tam idonei ministri, qui vbique sint bonus odor Christi? ita Ambros.

Vers. 17. Non enim sumus sicut plurimi, adulterantes verbum Dei] Significat vox *enim* Paulum cum paucis alijs Apostolis per Dei gratiam idoneum esse ministrum Christi, qui Euangelij bonum odorem passim dispergat, vti præcessit: cùm plurimi alij sint Euangelij præcones inidonei, mali odoris & famæ.

Varia genera adulterantium & cauponantium. Nota τὸ *adulterantes*. Adulterat, inquit Salmeron, qui se vxori non suæ coniungit: adulterat ergo verbum Dei, qui veritati falsitatem coniungit. Vnde S. Grego. 22. Moral. c. 12. *Adulterari*, inquit, *verbum Dei; est aut aliter de illo sentire quàm est, aut ex eo non spirituales fructus, sed adulterinos fœtus quærere laudis humanæ. Ex sinceritate verò loqui æst nil in eloquio extra quàm oportet, scilicet & auctoris & creatoris gloriam quærere.* Idem lib. 16. Moral. c. 25. *Adulter*, ait, *non prolem, sed voluptatem quærit. Et peruersus quisq; ac vanæ gloriæ seruiens, rectè adulterare verbum Dei dicitur, quia per sacrum eloquium non Deo filios gignere, sed suam scientiam desiderat ostentare. Quem enim libido gloriæ ad loquendum trahit, voluptati magis quàm generationi operam impendit.*

A Verùm pro *adulterantes* in Græco non est μοιχεύοντες, quod propriè mœchiam & adulterium significat, sed καπηλεύοντες id est cauponantes, quibus opponit Paulus sinceros & sinceritatem. Cauponantur verbum Dei, qui instar cauponum prædicant Euangelium ad quæstum ex eo colligendum, illudque referunt ad sua lucra. Noster tamen rectè vertit, *adulterantes*, quia sicut caupones sæpè vina aliaque quæ vendunt, & alijs rebus commiscent, vitiant & adulterant pro quæstu: ita & auari pseudopræcones Euangelij, sua lucra miscent Euangelio, itaque Euangelicam prædicationem quæ pura esse debet, pureque referri ad vnius Dei gloriam, sua auaritia vitiant, contaminant & adulterant, dum eâ ad quæstum abutuntur: vti exposuit S. Gregor. Sic *Non cauponantes bellum, sed belligerantes*, aiebat Pyrrhus rex. Capitanei enim ignaui
B metuentes prœlium, illud transactione & pretio redimunt, alij fidem suam duci datam, vrbes & arces sibi creditas, pretio quasi caupones, hosti qui cum eis cauponatur, vendunt.

Rursum ijdem pseudopræcones, vt hæc sua lucra hominumque gratiam captent, sæpè docent & concionantur placentia principibus aut populo, cuius aures scalpunt, itaque vana & falsa dogmata miscent Euangelio, illudque corrumpunt & adulterant. *Pseudopræcones verbi Dei sunt adulteri & caupones.* Videtur enim Apostolus hîc obiter taxare
C hostes suos pseudoapostolos, qui christianismum iudaismi mixtione adulterabant, quos acriter & ex professo insectatur cap. 10. & 11. Vnde καπηλεύοντες, id est, *adulterantes*, cap. 4. 2. exponit δολοῦντες, id est dolosè tractantes verbum Dei. Hinc etiam hisce dolosis & falsarijs cap. 3. sequ. opponit se aliosque sinceros Christi Apostolos, de quibus mox hic subdit:

Sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo coram Deo, in Christo loquimur] q. d. Non sum caupo, vt pseudoapostoli, sed sincerus verbi Dei præco, qui non alia prædico quàm à Deo didici; quamque ex Dei ore quasi illius legatus accepi quique scio, & assiduè memor sum cogitoque
D me coram Deo stare & prædicare; omnia mea ab eo videri, audiri & notari, vt à me in hora mortis omnium rationem exigat.

Nota. *Tò in Christo*, idem est quod pro Christo, ait Hieron. ad Hedibiam, vel de Christo, de re & doctrina Christi de religione Christiana. q.d. Vnius Christi doctrinam & religionem prædico, vnius Christi honorem & gloriam propago & specto. ita Ambros. & Anselm.

Potest Secundò, τὸ *in Christo* accipi efficaciùs, pro in Christi veritate, fidelitate & sinceritate, scilicet loquor & prædico. vide can. 25. & 37. Aliter S. Chrysost. *In Christo*, inquit, id est, per Christum & Christi gratiam.

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, asserit Paulus se non captare, nec indigere commendatione hominum, vti pseudoapostoli iudaizantes eandem captabant: cùm fructus suæ prædicationis se satis commendet.

Secundò, v 6. causam huius rei adfert, quòd scilicet Apostoli aliiq; ministri noui testamenti ac spiritus, maiori honore & gloria à Deo decorati sint quàm Moses, alijq; ministri veteris testamenti & litteræ.

Tertiò,

Tertiò, v. 15. docet quòd Iudæi velamen adhuc habeant super cor suum in lectione veteris testamenti, vt Christum in eo non agnoscant; illum agnituri, cùm velamen hoc in fine mundi per Christum auferetur.

1. INcipimus iterum nosmetipsos commendare? aut numquid egemus (sicut quidam)
commendatitijs epistolis, ad vos, aut ex vobis? 2. Epistola nostra vos estis, scri-
pta in cordibus nostris, quæ scitur & legitur ab omnibus hominibus. 3. Manife
stati quòd epistola estis Christi, ministrata à nobis, & scripta non atramento, sed spiritu
Dei viui: non tabulis lapideis, sed in tabulis cordis carnalibus. 4. Fiduciam au-
tem talem habemus per Christum ad Deum: 5. non quòd sufficientes simus cogita-
re aliquid a nobis, quasi ex nobis: sed sufficientia nostra ex Deo est: 6. qui & ido-
neos nos fecit ministros noui testamenti: non littera, sed Spiritu: littera enim occi-
pit, Spiritus autem viuificat. 7. Quòd si ministratio mortis litteris deformata in la-
pidibus, fuit in gloria, ita vt non possent intendere filij Israel in faciem Moysi propter
gloriam vultus eius, quæ euacuatur: 8. quomodo non magis ministratio Spiritus
erit in gloria? 9. Nam si ministratio damnationis gloria est: multò magis abundat
ministerium iustitiæ in gloria. 10. Nam nec glorificatum est quod claruit in hac par-
te, propter excellentem gloriam. 11. Si enim quod euacuatur, per gloriam est:
multò magis quod manet, in gloria est. 12. Habentes igitur talem spem, multa fidu-
cia vtimur: 13. & non sicut Moyses ponebat velamen super faciem suam, vt non in-
tenderent filij Israel in faciem eius, quod euacuatur, 14. Sed obtusi sunt sensus eo-
rum. Vsque in hodiernum enim diem idipsum velamen in lectione veteris testamenti
manet non reuelatum, (quoniam in Christo euacuatur) 15. Sed vsque in hodier-
num diem, cùm legitur Moyses, velamen positum est super cor eorum. 16. Cùm
autem conuersus fuerit ad Dominum, auferetur velamen. 17. Dominus autem Spi-
ritus est. Vbi autem Spiritus Domini, ibi libertas. 18. Nos verò omnes, reuelata fa-
cie gloriam Domini speculantes, in eamdem imaginem transformamur à claritate in
claritatem, tamquam à Domini Spiritu.

VERS. 1. INCIPIMVS ITERVM NOSMETIPSOS COMMENDARE?] Quia in fine præced. capitis visus erat Apostolus se laudare, captareque Corinthiorum gratiam: hinc suspicionem cenodoxiæ hic à se amolitur.

NVMQVID EGEMVS COMMENDATITIIS EPISTOLIS AD VOS AVT EX VOBIS?] *Ex*, id est, à vobis scriptis epistolis, quibus apud alios commender?

VERS. 2. EPISTOLA NOSTRA VOS ESTIS] Vos, ô Corinthij, mea opera conuersi, estis mihi instar epistolæ commendatitiæ ab omnibus lectæ & intellectæ, quam pro mea commendatione exhibeo, quibus volo, sicut enim opus commendat opificem, & sigillum rei signatæ facit fidem: sic vos quasi epistola commendatitia à vobis obsignata me commendatis. Omnes enim sciunt quales fueritis ante conuersionem, scilicet intemperantes, gulæ, libidini, alijsque vitijs & cupiditatibus addicti (erat enim Corinthus emporium celeberrimum, vbi omnium mercium, ita & vitiorum.) Iam verò vident vos per meam prædicationem totos esse mutatos in alios homines, temperantes, castos, mites, humiles, pios, eleëmosynarios. Hæc ergo vestra conuersio est mea epistola commendatitia, id est; testimonium & commendatio publica meæ prædicationis apud omnes gentes.

Magna Corinthiorum mutatio ex Pauli prædicatione.

Rursum: EPISTOLA NOSTRA VOS ESTIS SCRIPTA IN CORDIBVS NOSTRIS] q. d. Vos à me conuersi estis indelebiliter animo meo inscripti insculptique. Vbi Nota. Paulus hanc epistolam bis scripsit. Primò, in seipsa; cùm in Corinthiorum mente fidem & spiritum Christi inserit & inscripsit. Secundò, eamdem scripsit & impressit in corde suo per eorum curam & amorem. Tertiò, vos etiam *estis epistola Christi*, quorum scilicet in cordibus, ministerio meo quasi calamo inscriptus est Christus, ipseque Christus in ijs per me, & meam prædicationem suam fidem, spem, charitatem, & reliqua bona inscripsit non atramento, sed spiritu Dei viui, id est, Spiritu sancto, eiusque afflatu & aspiratione, quia spiritum charitatis & virtutum mentibus vestris inseruit. ita Anselm. & passim Græci & Latini.

VERS. 3. SCRIPTA IN TABVLIS CORDIS CARNALIBVS] Græcè σαρκίναις, id est *carneis* putà in corde molli, ductili, docili, non in lapide duro; vt lex Moysi. Alludit ad Ierem. 31. v. 33. ita Ambros.

Nota. Distinguit Apostolus hæc duo σάρκινος & σαρκικός, σάρκινον vocat *carneum*, constantem carne, siue naturali carnis conditione & teneritudine: σαρκικὸν verò vocat *carnalem*, qui carnis habet vitia & corruptelas. vt Rom. 7. v. 14. *Ego autem carnalis* (σαρκικὸς) *sum, venumdatus sub peccato.* 1. Corint. 3. 3. *Cùm sit inter vos zelus & contentio, nónne carnales* (σαρκικοί) *estis?* Sic alibi carnalia vocat desideria. Alij tamen auctores hæc non distinguunt. Vnde Nazianz. τὸ σαρκικὸν τοῦ Χριστοῦ vocat incarnationem & humanitatem Christi.

σάρκινος & σαρκικὸς quomodo differant.

VERS. 4. FIDVCIAM TALEM HABEMVS PER CHRISTVM AD DEVM] Pro *fiduciā* græcè est πεποίθησις, quæ est persuasio cum animi confusione & confidentia. qua animus se erigit, tenditque in bonum aliquod arduum quod concupiscit, quasi certò idipsum consecuturus. Talis est fiducia quæ suggeritur Sanctis à Spiritu sancto ad facienda miracula, vel opera virtutum heroica, quam Deus non tantùm in patrante, sed etiam in suscipiente miraculum aliudue Dei donum, quasi congruam dispositionem exigere & præmittere, priusque donare & inspirare solet, vt anima per confidentiam hanc se

Fiducia Sanctorum qualis sit ad patranda miracula.

& dilatans & erigens, miraculi vel doni illius fiat capax. q.d. Persuasionem hanc & confidentiã, quòd scilicet vos sitis epistola nostra scripta spiritu Dei viui, habemus per gratiã Christi apud Deum, scilicet in Deum sperantes, & certò confidentes, quòd ipse, vti cœpit, ita perget epistolam hãc spiritu suo perscribere & perficere. Hinc Secundò, *fiduciam*, id est confidentiam, habemus ad Deum, quia confidenter gloriamur in Deo de hac Dei, nostraq; epistola, deque ministerij nostri dignitate & fructu præ ministerio Mosis & aliorum veteris testamenti ministrorum. ita Anselm. & patet ex sequentibus.

Vers. 5. NON QVÒD SVFFICIENTES SIMVS COGITARE ALIQVID A NOBIS] *Aliquid*, scilicet boni, quod spectet & ordinetur ad fidem, gratiam, meritum, & salutem æternam, vt quis idoneus sit minister noui testamenti, vt præcessit. Quòd si ex se nemo potest cogitare tale aliquid, ergo multò minùs operari. ita Conc. Arausicanum can. 7. & D. August. de Prædest. Sanctorum c. 2.

Fides salutisque initium non est ex libero arbitrio. Pelagij, Beza & Caluini errores confutati.

Hinc Primò, contra Semipelagianos docet ibidem Aug. & ex eo Scholastici, voluntatem credendi, & omne fidei salutisque initium ac desideriũ non esse ex libero arbitrio, sed ex gratia præueniente. Vnde falsò hic Beza impingit Scholasticis, quasi hinc doceant nos à nobis principium habere boni, sed infirmum & insufficiens: omnes enim docent principium bonæ & sanctæ vitæ, cogitationis, actionis & salutis esse supernaturale, & à Dei gratia oriri, non à natura aut bonitate voluntatum.

Secundò, falsò Caluinus ex hoc loco putat in libero arbitrio nullas esse vires quas exerat in operibus gratiæ; sed omnem sufficientiam, id est, omnes vires, omnemque conatum & actionem esse gratiæ; nam Apostolus tantùm ait, liberum arbitrium ex se esse insufficiens, non autem nullas habere vires: sicut ergo homo infirmus debiles habet vires, sed insufficientes, ad ambulandum; sufficientes autem, si quis eas erigat, iuuet & sustentet, sicque motui & ambulationi det initium & adiumentum: ita & liberum arbitrium ad bona opera ex se debile est & infirmum; sed sufficiens, si à gratia præueniente excitetur, roboretur, adiuuetur.

Dices, Sufficientia hìc capi potest pro virtute, viribus & potentia cum Theoph. & Syro. Respondeo. Et hoc verum est. nam potentia & vires liberi arbitrij ad opus supernaturale & gratiæ, qua supernaturale est, Deo gratum, & dignum ac meritorium vitæ æternæ, non sunt ex libero arbitrio, sed ex gratia excitante & cooperante: qua habita sufficiens est liberum arbitrium vt liberè credat, amet & quiduis supernaturale operetur. Nam liberum arbitrium in omne opus vires habet naturales, vt producat opus liberum: ergo duæ hìc concurrunt causæ ad idem opus: vna naturalis, scilicet liberum arbitrium; secunda supernaturalis, scilicet gratia. & cuique suus respondet effectus; gratiæ respondet, quòd sit opus virtutis supernaturalis; libero verò arbitrio, quòd sit liberum & humanum. vide can. 15. Sic homo valdè infirmus non tantùm insufficiens, sed & impotens est ad ambulandum, quia supra vires eius est ambulare; fit autem potens si robur ei aliud à socio aut aliunde addatur, tuncque viribus ipse suis (licet infirmis) simul influit cum viribus socij vel roboris sibi additi in motum & ambulationem: sed ita vt robur additum cum præuenire, & quasi ambulationem inchoare debeat, omnisque vis & energia ad ambulandum hic &

Duæ causæ concurrunt ad idem opus meritorium, naturalis & supernaturalis.

A nunc sit in robore addito. Quòd enim supra vires suas infirmus conetur ambulare, & ambulet, id habet non à se, aut viribus suis, vt patet, sed à robore addito: eo tamen addito ipse viribus suis simul connititur ambulare, & in ambulatione facit quod potest, nisumque & motum viribus suis respondentem & commensuratum efficit & producit. ita planè simili modo liberum arbitrium gratiæ cooperatur excitanti, eiusq; influxui supernaturali in opus supernaturale concursum præbet naturalem, sibi suæque naturæ viribus commensuratum.

Locus moralis de omni operum nostrorum dignitate & bonitate Deo adscribenda.

Moraliter ex hoc loco discimus in omni opere bono agnoscere infirmitatem nostram, omnemque illius bonitatem & dignitatem tribuere gratiæ Christi. Ita S. Greg. l. 22. Moral. c. 19. *Nemo*, inquit, *se alicuius virtutis æstimet, etiam cùm quid fortiter potest: quia si diuina protectio deserat, ibi repentè eneruiter obruetur, vbi se valenter stare gloriatur.* Et S. Aug.
B l. 2. contra Iulianum c. 8. laudat hanc S. Cypriani vocem, qua Pelagianos confutat, dicens: *Ipsi* (Pelagiani) *confidunt in virtute sua, & clamant, Perfectio nobis virtutis à nobis est: tu* (ô Cypriane) *autem reclamas: Nemo suis viribus fortis est, sed Dei indulgentia & misericordia tutus est.* Id ipsum canit Psaltes psal. 58. *Fortitudinem*, ait, *meam ad te custodiam*, id est, fortitudinem meam apud te quasi custodiæ locum securè reponam, sperans non meis, sed tuis viribus fore me semper hostibus meis superiorem, quia tu es fons omnis virtutis & fortitudinis; vt ait ibidem S. Aug. Vnde Cassiodorus sic exponit, *Fortitudinem meam per te custodiam*; Genebrardus verò sic, *Fortitudinem meam ad te referam*, eamq; tibi acceptam feram. Peccauit in hoc Pharao rex Ægypti dicens
C Ezech. 29. v. 3. *Meus est fluuius* (Nilus fœcundans, sepiens, & tutans Ægyptum) *& ego feci memetipsum* (regem tam potentem Ægypti) ideoq; audiuit à Deo v. 5. *Proijciam te: bestijs terræ & volatilibus cœli dedi te ad deuorandum.*

Rursum ex hoc Pauli loco discimus orare Deum assiduè vt nostras cogitationes dirigat, piasque & sanctas immittat. Ille enim omnium bonorum operum fons sunt & principium. Qua de re ita orat Ecclesia: *Largire nobis, quæsumus Domine, semper spiritum cogitandi quæ recta sunt, propitius, & agendi: vt qui sine te esse non possumus, secundùm te viuere valeamus.* Denique doctè & piè S. Bernard. ser. 32. in Cant. *Non quòd sufficientes simus cogitare aliquid ex nobis tamquam ex nobis* (subaudi *bonum*) *sed sufficientia nostra ex Deo est. Cùm ergo mala in corde ver-*
D *samus, nostra cogitatio est: si bona, Dei sermo est. illa cor nostrum dicit, hæc audit. Audiam, ait, quid loquatur in me Dominus Deus, quoniam loquetur pacem in plebem suam. Itaque pacem, iustitiam, pietatem Deus in nobis loquitur: nec talia nos cogitamus ex nobis, sed in nobis audimus. Ceterùm homicidia, adulteria, furta, blasphemiæ, & his similia de corde exeunt, nec audimus ea, sed dicimus:* aut certè diabolus ea nobis immittit, & suggerit.

QVI ET IDONEOS NOS FECIT (Græcè ἱκάνωσεν, Vers. 6. fecit nos sufficientes, vt vertit Noster v. præced. Syrus, *fecit nos dignos ministros noui testamenti.*

NON LITTERA, SED SPIRITV] non lege, sed gratia. q.d. Minister sum noui testamenti, non ita vt tabulas legis & fœderis, eiusque verba & voces afferam, vt in veteri testamento fecit Moses: sed vt per verba mea Deus spiritum suum, sanctosque impulsus vobis immittat. ita Ambr. Ansel. Chrysost. Vide Aug. lib. de Spiritu & litt. tom. 3. Vnde

Græca clariùs habent, διακόνους καινῆς διαθήκης, A οὐ γράμματος, ἀλλὰ πνεύματος, fecit nos *ministros noui testamenti, non litteræ, sed Spiritus.*

Sex sensus & explicationes huius loci. littera occidit.

LITTERA ENIM OCCIDIT] Primò, Chrysost. Ambr. August. lib. 3. de Doctrina Christ. c. 4. sic explicant, q. d. Littera legis redarguit, & pœnæ mortis condemnat eos, qui huic litteræ, id est legis præceptis iustitiæ & charitatis, non obsequuntur; hæc enim littera legis dictat, itaque sancit, *Qui legem violarit, morte moriatur*, Leuit. 20. & alibi. Secundò idem August. ibidem: *littera occidit*, si videlicet nudis verbis, neglecto vero Scripturæ sensu, ad errores abutaris, vti faciunt hæretici & Iudæi. Tertiò, idem c. 5. & 6. *littera occidit*, si quæ metaphoricè dicuntur, ad litteram vt sonant capiantur. Quarto, idem ibidem: *littera occidit*, si quæ in lege veteri quasi typi nouæ legis dicuntur, iam ad litteram seruanda intelligantur. Et hoc sensu explicandi sunt Origen. l. 3. Contra Celsum, Didymus l. 3. de Spiritu sancto, & alij veteres, dum aiunt, *litteram*, id est litteralem legis sensum, *occidere: spiritum* verò, id est spiritalem & allegoricum, *viuificare*, Quia videlicet iam Christianis cæremonias & ritus lege veteri præceptos ad litteram seruare non licet sub pœna mortis; sed id eis faciendum est quod illæ cæremoniæ allegoricè significabant, vt vitam gratiæ & gloriæ assequantur. Quintò, idem August. lib. de Spiritu & litter. cap. 4. & seq. *littera* tam legis nouæ quàm veteris, *occidit*, si à spiritu separetur: sed ideo de sola lege veteri hîc dicitur, *lex occidit*, quia Moses cùm legem dedit, nil nisi litteram dedit; Christus autem simul cum lege spiritum dedit. Vnde hinc docet August. legem non posse impleri solis naturæ viribus, sed ad hoc Christi gratiam requiri. Sextò, August. ibidem, & Anselm. hîc *littera occidit*; per occasionem: occasionaliter enim lex acuit & incitat concupiscentiam & peccatum, quod occidit animam. Hic sensus & primus maximè sunt litterales.

Spiritus tripliciter viuificat.

SIC contrà, SPIRITVS VIVIFICAT] Primò, quia Spiritus gratiæ & charitatis vitam supernaturalem dat animæ. Secundò, quia impellit & indit motum & agilitatem ad bona opera, & ad legem implendam. Tertiò, quia dirigit ad vitam æternam, quam suis obseruatoribus lex promittit. Huius vitæ & spiritus ministri à Christo missi fuerunt Apostoli.

VERS. 7. & 9.

SI MINISTRATIO MORTIS ET DAMNATIONIS, id est, si ministerium & promulgatio legis veteris mortem & damnationem comminantis & inferentis, FVIT IN GLORIA, vel, vt Syrus vertit vers. 9. *fuit gloria*, id est valdè gloriosa; scilicet cùm tonitru, tuba cælesti, terræ motu montis Sina, splendore vultus Mosis, gloriosè magnificeque lex vetus promulgata fuit, DEFORMATA] Græcè, ἐντετυπωμένη, *impressa* & inscripta tabulis lapideis, Exodi 19. 20. & 34.

Lex vetus mortis ministra.

Nota Paulus hîc legem veterem vocat mortis ministram & quasi lictorem: eò quòd ipsius esset occidere quidem reos, non autem viuificare obsequentes. Ex hisce satis patet Paulum hæc scribere contra pseudoapostolos, eosque fuisse Iudæos, atque iudaismum voluisse inducere, & miscere cum christianismo. Hac enim de causa Iudæos ita hîc deprimit & pungit Paulus, adeoque tam legem veterem, quàm Mosem vocat ministros mortis & damnationis: sic verò & Apostolos, legemque Euangelicam vocat ministros iustitiæ,

spiritus & vitæ. Idem magis patebit cap. 10. & 11. vbi aperto marte hosce Iudæos obtrectatores suos insectatur.

QVOMODO NON MAGIS MINISTRATIO SPIRITVS ET IVSTITIÆ (id est, ministerium & promulgatio legis Euangelicæ spiritum & iustitiam afferentis) ERIT IN GLORIA?] ita Chrysost. Ambros. Anselm. Patet hæc gloria legis nouæ in spiritu vehementi, ac linguis varijs & igneis, quæ in Pentecoste, cùm lex noua est promulgata, Apostolos omnibus gentibus gloriosos effecerunt, Actor. 2. Rursum in dono linguarum, prophetiæ, & alijs, quæ olim in baptismo visibiliter recipiebant Christiani, vt patet 1. Corinth. 14. 26. vt iam inuisibiliter gratias, virtutes, & dona Spiritus sancti accipiunt. VERS. 8. & 9.

B ITA VT NON POSSENT INTENDERE FILII ISRAEL IN FACIEM MOSI, PROPTER GLORIAM VVLTVS EIVS] Nota. Exodi 34. v. 29. & seq. Deus Mosi & Iudæis tabulas legis à se scriptæ daturus, & cum Mose hac de re in Sina monte colloquens, quasi sol radiantissimus Mosi suam gloriam, id est radios suæ lucis afflauit adeò fulgidos, vt Iudæi in faciem Mosis quasi in alterum solem intueri non possent, sed ab eo facies suas auertere cogerentur. Hinc Moses, vt, cum eis loqui posset, velamine suam velabat faciem & gloriam. Vnde Exodi 34. v. 29. dicitur: *Cùm descenderet Moses de monte Sinai, tenebat duas tabulas testimonij, & ignorabat quòd cornuta esset facies sua ex consortio sermonis Domini.* Vbi Nota, *cornutum* metaphoricè sumi: non enim cornua habebat in fronte Moses, vt ei affingunt pictores, sed ita lucida erat facies eius, vt radios luminis vibraret, eiusque quasi cornua emitteret. vide dicta Exodi 34. 29. VERS. 7.

Cornua & splendor Mosis qualia fuerint & vnde Mosi afflata.

C QVÆ EVACVATVR] *Quæ*, scilicet gloria, auferenda erat à Mose: hi enim radij & hic splendor, vti & vita, Mosem morientem deseruerunt, vt significarent legem veterem desituram, eiusque gloriam adueniente nouâ emorituram.

NAM NEC GLORIFICATVM EST, QVOD CLARVIT IN HAC PARTE] *Nam* hebraismo hîc assertiuum est, non causale, iuxta can. 24. & 25. q. d. Atque adeò gloria Mosis in Sina non est dicenda gloria in hac parte, si videlicet comparetur cum Apostolici muneris gloria, propter eius gloriam excellentem, qua longè præcellit Mosi. ita Chrysost. Sicut, ait Theodor. lux lucernæ noctu fulget, sed in meridie à sole obscuratur: sic gloria Mosis à Christo obscurata est. Hoc enim significat τὸ *propter excellentem gloriam*, scilicet Christi & noui eius D testamenti. VERS. 10.

Vbi Nota. Pro τῷ *propter* græcè est ἕνεκεν, quod perperam Beza vertit, *quod attinet*. Meliùs Maldon vertit, *respectu*, vt ἕνεκεν respondeat Hebræo נֶגֶד *neged*, id est coram, respectu. q. d. Lex vetus claruit, sed tantùm ex parte, si respicias & conferas eius gloriam cum gloria legis nouæ: illa enim exigua fuit & obscura, hæc verò excellens est & illustris. Propriè ἕνεκεν significat causam: vnde Noster optimè vertit; *propter*, iuxta sensum iam datum.

SI ENIM QVOD EVACVATVR, (Moses scilicet & lex euacuanda & abolenda per Christum) PER GLORIAM EST (in gloria est, gloriosa est:) MVLTO MAGIS QVOD MANET (scilicet lex noua Christi) IN GLORIA EST. VERS. 11.

HABENTES IGITVR TALEM SPEM] quòd Dominus per nos Apostolos spiritum gratiæ diffun- VERS. 12.

dat

dat, nosque ita glorificabit deinceps præ Mose, vti A fecit hactenus. ita Chrysost.

MVLTA FIDVCIA VTIMVR] confidenter euangelizamus, cum libertate, ingenuè, apertè. ita Chrysost. Græcum enim παῤῥησία, alij *fiduciam*, alij *libertatem*, alij *euidentiam* vertunt; omnia enim hæc significat, omniaque huic loco conueniunt.

VERS.13. ET NON SICVT MOYSES PONEBAT VELAMEN] q.d. Moses velabat faciem suam; nos contrà, non velamus faciem Christi, sed illum magna libertate omnibus proponimus: Nota. Exodi 34.33. dicitur de Mose: *impletisq; sermonibus* (id est præceptis quæ audierat à Domino in Sina, vt præcessit) *posuit velamen super faciem suam*. Ex quo loco colligitur, quòd Moses præcepta Dei populo promulgauit primo colloquio aperta facie & radiante ob maiestatem, reuerentiam & testimonium legis: sed post primam illam promulgationem deinceps B quando loquebatur cum populo, velabat faciem, vt colloquij liberioris daretur copia; quando verò tabernaculum adibat, de quo c.33 8. collocuturus cum Domino, velum auferebat.

Christus abstulit velamē veteris legis.

Allegoricam huius velationis causam dat Apostolus hîc v.14. 15. 16. Iudæis enim vetus testamentum est velamine obductum, vt non videant internam eius lucem noui testamenti & Christum eo contenta; hoc velamen nobis in lege noua abstulit Christus, & auferet in fine sæculi à Iudæis ad fidem conuertendis.

Tropol. Gregor. p.3. Pastoralis c.5. Necesse est, inquit, vt prædicator (instar Mosis) auditoribus se attemperet: alta etenim quæque debent multis audientibus contegi, & vix paucis aperiri.

Triplex huius loci in græco.

VT NON INTENDERENT FILII ISRAEL IN FACIEM EIVS] *In faciem.* Ita legunt iam constanter C Latini. alioqui videri posset (*faciem*) pro (*finem*) hîc irrepsisse: nam Græca hîc, Syrus, & veteres etiam Latini, vt Ambros. legunt, εἰς τέλος *in finem*, id est Christum mysticè significatum per faciem reuelatam & splendentem Mosis, vti explicant Ambros. & Theodor. Alij verò magisque ad litteram: *in finem*, inquiunt, id est, in perfectionem & consummationem splendoris faciei eius, scilicet Mosis; vel *in finem*. id est extremitatem, siue extremam superficiem faciei Mosis intendere non poterant filij Israel. Vnde Noster clariùs vertit, *in faciem eius*. Tertiò, aliter Theophil. Rudes, inquit, Israelitæ videre non potuerunt quòd finem haberet lex, essetque abroganda, sed hoc mysticum; secundus ergo sensus litteralis est.

QVOD EVACVATVR] q.d. Qui Mosis splendor D abolendus erat; vel quæ facies Mosis tam scilicet gloriosa abolenda erat. Græcum enim τὸ καταργούμενον tam ad πρόσωπον, id est faciem, quàm ad κάλυμμα, id est velamen, referri potest: sed Noster aptiùs retulit ad κάλυμμα velamen, non ad faciem: sic enim vertere debuisset *quæ*, non *quod*. q.d. *Quod*, scilicet velamen Mosis, abolendum erat per Christum: de velaminis enim huius reuelatione per lucem & legem noui testamenti agit in seq. ita Anselm. Ambros. Theophyl.

Quid significauerit splendor & velamen vultus Mosis.

Nota cum Theodoret. Splendor. vultus Mosis instar Solis significabat claritatem & gloriam Christi & legis nouæ; velamen verò significabat vmbram, crassas cæremonias, obscuritatemque legis Mosis. Iudæi non nisi velatam faciem Mosis videre potuerunt, quia increduli suis vmbris cæremonijsque insistunt, & à luce Euangelij excæcantur. Vnde subdit:

SED OBTVSI SVNT SENSVS EORVM] Id est, vt habent Græca, ἐπωρώθη, *occalluerunt*, hoc est, obdurуerunt, occæcati sunt Iudæorum oculi à splendore vultus Mosis, & allegoricè excæcati sunt à splendore Euangelij. τὸ enim *sed obtusi sunt*. refertur & opponitur tum litteraliter, tum allegoricè illi quod dixit: *Vt non intenderent in faciem eius*, Mosis. VERS.14.

VSQVE IN HODIERNVM ENIM DIEM IDIPSVM VELAMEN IN LECTIONE VETERIS TESTAMENTI MANET] Prosequitur hîc Apostolus allegoricum sensum & causam velaminis Mosis, eiusque splendoris, quo repercussi & quasi obtusi, excæcatique sunt Iudæorum oculi. q.d. Moses & vetus testamentum vsque hodie Iudæis est velatum, vt Christum illo testamento per tot figuras, prophetias, cæremonias & sacrificia significatum non intelligant, non videant, non agnoscant. Rursum vetus testamentum eis velatum est, quia illud legunt, sed non intelligunt, nec eius sensum, finem, scopum, lucem & splendorem, qui Christus est, peruident, quasi obtusos & hebetatos haberent mentis oculos, vti olim obtusos habuerunt corporis oculos, cùm in fulgentem Mosis faciem intenderent.

QVONIAM IN CHRISTO EVACVATVR] q.d. Per gratiam & fidem Christi euacuatur & tollitur hoc velamen, vt clarè vetus testamentum, Christumq; eo significatum intelligamus & videamus.

SED VSQVE IN HODIERNVM DIEM, CVM LEGITVR (à Iudæis in Synagoga) MOYSES] lex, & vetus testamentum. VERS.15.

VELAMEN POSITVM EST SVPER COR EORVM] Hoc velamen est pertinax & crassa ac obstinata inhæsio qua Iudæi mordicus adhærent carnalibus sacrificijs & ritibus legis veteris; itaq; excæcantur, vt non videant Christum per illos ritus adumbratum. Hoc ergo est Iudæorum velamen: nam legis velamen est ipsa eius obscuritas & vmbra.

DOMINVS AVTEM SPIRITVS EST] Primò, Pater, Filius, & Spiritus sanctus, non corpus, sed spiritus sunt; vt *spiritus* sumatur essentialiter, sitque communis toti SS. Trinitati. ita Ambros. Secundò, notionaliter sumi potest pro Spiritu sancto: vnde Græca habent articulum τὸ πνεῦμα, q.d. Ille spiritus: & Biblia Romana, aliaque (*Spiritus*) per magnum S. scribunt quasi proprium nomen. Nam Iudæi agnoscunt vnum Deum & Dominum, sed negant plures personas, & Spiritum sanctum esse Deum. q.d. Cùm Iudæi ablato hoc velamine legis conuersi fuerint ad Dominum, vt credant SS. Trinitatem, adeoque Spiritum sanctum esse Dominum & Deum; tunc huic Deo & Domino seruient non littera, crassis corporalibusque cæremonijs, sed spiritu. hic enim Dominus ad quem conuertentur, est Spiritus. & Spiritus sanctus dabit eis legem spiritus & libertatis; vt spiritualibus oculis & sensibus videant Christum in lege velatum & absconditum, illumque adorent & colant in spiritu & veritate. Hoc est enim quod dicit Christus Ioan.4.v.23. *Venit hora, & nunc est, quando veri adoratores adorabunt Patrem in spiritu & veritate. Nam & Pater tales quærit qui adorent eum. Spiritus est Deus, & eos qui adorant eum in spiritu & veritate oportet adorare.* Quem locum S. Athanasius ad Serapionem sic explicat: Oportet, inquit, ado-

VERS.17.

Error Iudæorum circa SS. Trinitatem.

adorare Patrem in veritate, id est in Filio & in Spiritu sancto. q.d. Oportet adorare tres personas SS. Trinitatis Patrem, Filium & Spiritum sanctum. Verùm hoc mysticum est.

Samaritanorum modus colendi Deum.

Vnde ad litteram. Nota hæc dicere Christum contra Samaritanos & Iudæos. Samaritani enim falso & à se conficto cultu Deum adorabant, adeoque Deum cum idolis adorabant ac consequenter Deum non verum, sed falsum & fictitium, vtpote qui esset idolorum socius, adorabant. Iudæi verò colebant quidem verum Deum, sed certis & corporeis signis, quæ erant vmbræ futurorum. His vtrisque opponit Christus Christianos, qui pro signis corporeis in spiritu; pro vmbris, falsitate & ignorantia, in veritate Deum, qui incorporeus & purissimus est spiritus, adorant. Spiritus ergo ibi significat spiritalem cultum fidei, spei, charitatis, & aliarum virtutum, quibus non per vmbras, sed in veritate, id est verissimè, rectissimè & proprijssimè Deus colitur. Quare Sacramenta nouæ legis & cæremoniæ, cùm non sint vmbræ legis veteris, sed ornamenta & adiumenta spiritus, ad spiritum pertinent. Ita hunc locum explicant Theophyl. Theodoret. Chrysost. qui ex eo probant contra Macedonium Spiritum sanctum esse Deum.

Contra Macedonium ostenditur Spiritum sanctum esse Deum.

Dices: Idem Spiritus mox dicitur *Spiritus Domini*; quomodo ergo est Dominus? Resp. Est *Dominus*, quia Deus: est *Domini*, quia à Patre & Filio procedit, q.d. Est Spiritus Domini Patris, & Domini Filij.

VBI AVTEM SPIRITVS DOMINI, IBI LIBERTAS] Pro *libertas*, græcè non est παῤῥησία, vt ante, sed ἐλευθερία, id est spontanea, ingenua, libera, & clarè illuminata voluntas; vt scilicet ablato legis Mosis velamento clara & spontanea voluntate ambulemus secundùm legem Dei. ita Theophyl.

Vnde Nota. *Libertas* hic opponitur non obligationi legis humanæ, vel diuinæ, vt volunt hæretici; sed tum velo Mosis, id est obscuritati & crassitiei legis veteris, tum litteræ; id est legis seruili coactioni, timori & torpori, de qua dixit vers. 6. *Idoneos nos fecit ministros noui testamenti, non littera, sed spiritu*, ac consequenter duplex est hæc libertas.

Duplex libertas, intellectus & affectus.

Prima, vt Chrysost. est intellectus; estque clara notitia mysterij Trinitatis, incarnationis, &c. quæ Iudæis obscura erant: item veræ religionis & diuini cultus, quem Iudæi putabant consistere in mactatione boum & arietum, cùm Deus coli velit & adorari in spiritu & veritate, Ioan. 4. 23. Vbi Aduerte. Sicut crassities, hebetudo, obscuratio, ignorantia intellectus, qua mens, quasi tenebris, vinculis & carcere constricta tenetur, rectè dicitur seruitus & seruilis conditio: ita è contrà, illuminatio, claritas, & clara intellectus cognitio rectè dicitur libertas: quia mens ignorantia, erroribus crassisque rerum speciebus libera, liberè veritati, Deo, rebusq; diuinis & spiritualibus vacat & intendit. Vnde Aristoteles, Plutarchus, Seneca, & alij dixerunt solos sapientes esse liberos.

Secunda libertas, vt docet S. August. est affectus, estque amor iustitiæ, non timor vindictæ, vt scilicet sponte & liberè legem impleamus ex amore virtutis, non ex formidine pœnæ. Hæc enim libertas & spiritus amoris Christianorum opponitur seruituti & timori seruili Iudæorum, Patet ex antecedentibus & sequentibus hic. Tam ergo impiè, quam imperitè & insulsè antè 300. annos Begardi, & iam Suencfeldiani, & Libertini hinc, & ex versu 6. respuunt verbum Dei scriptum, quasi litteram occidentem, soloque spiritu interno dictante nos regi volunt. Secundò, hominem sanctum & perfectum liberum esse à lege, nec peccare etiam fornicando. Tertiò, hinc malè alij passim abolent leges humanas. Vide can. 9. & Bellarm. lib. 4. de Iustificatione cap. 3. & 4. & Belliolan. libris 25. quos scripsit de Libertate Christ. Præclarè August. libr. de Continentia c. 3. *Non sumus*, ait, *sub lege bonum quidem iubente, non tamen dante: sed sumus sub gratia, qua id, quod lex iubet faciens nos amare, potest liberis imperare.* Vide eumdem de Spiritu & litt. c. 10. & de Natura & gratia c. 57.

Errores Begardorum, Suencfeldianorum, & Libertinorum hæreticorum.

Vers. 18.

NOS VERO REVELATA FACIE (Christi scilicet incarnati, & mysteriorum fidei) GLORIAM DOMINI (gloriosam diuinitatem & gratiam, opusque nostræ redemptionis in Mose & veteri testamento adumbratum) SPECVLANTES] *A speculo, non autem à specula dixit, speculantes, id est per speculum videntes, non de specula prospicientes*, inquit S. August. lib. 15. de Trinit. cap. 8. Et patet ex Græco: nam græcè est κατοπτριζόμενοι, id est, *quasi in speculo intuentes*. Erasmus verò vertit, *in speculo repræsentantes*, quia, inquit, hoc est speculum gloriæ Dei. Sed vox Græca propriè significat in speculo intueri, vt dixi, non autem repræsentare: nam de repræsentatione hæc subdit cùm ait, *In eamdem imaginem transformamur*. q.d. Cùm Dei gloriam in Christo, eiusque Euangelio, quasi in speculo intuemur, per hoc quasi in eamdem Dei gloriam transformamur, eamq; in nobis repræsentamus, speculum ergo hoc & speculatio, causa est repræsentationis, non autem ipsa repræsentatio.

Nota. Apostolus *speculum* hîc vocat Verbum carne vestitum, & spectabile factum, quodque in Euangelio & Ecclesia spectandum proponitur & Mosi velato opponitur. Vnde cap. sequ. vocatur *imago Dei*: Christus enim, qua Deus, est Verbum & speculum Patris; qua homo, est speculum deitatis, eiusque gratiæ & gloriæ: ac consequenter Euangelium Christi non est aliud quàm speculum gloriæ Dei, idque clarissimum & lucidissimum. Hinc S. August. suas sententias ex Euangelio & S. Scriptura collectas de vita & moribus Christianis vocat Speculum, quod extat tom. 3. operum August.

Verbum carne vestitum hîc vocatur speculum.

Potest Secundò, per *speculum* hoc accipi fides, per quam quasi speculum, sed ænigmaticum & obscurum, Deum & diuina contemplamur. de quo speculo dixi 1. Corinth. 13. 12.

IN EAMDEM IMAGINEM TRANSFORMAMVR] *Transformamur* non essentialiter, quasi essentia nostra transformetur in essentiam diuinam, siue in suum esse ideale, quod habuit antequam crearetur, in Deo ab æterno: de quo dicit S. Ioann. c. 1. *Quod factum est, in ipso vita erat.* Hic enim est error Almarici, & aliorum Fanaticorum, quos refellit Gerson epistolis duabus contra Ruisbrochium scriptis, & ipse Ruisbrochius lib. de Vera contemplatione: sed *transformamur* accidentaliter, vt scilicet quasi per reflexionem radiorum lucis Christi quasi speculi in nos, fiamus lucidi luce fidei & gratiæ Christi (hoc enim significat κατοπτριζόμενοι) adeoque fiamus quasi specula iubar diuinum emittentes, & quasi soles quidam alios illuminantes, inquit Chrysost. & Theoph. imò fiamus quasi dij, diuinæ consortes naturæ, vt ait S. Petrus,

Error Almarici, & Fanaticorum, de transformatione hominis essentiali.

trus, *quos*, vt ait Paulus Rom. 8. *præsciuit & prædestinauit* (Deus) *conformes fieri imaginis Filij sui*. Alludit ad Mosem, qui intuens Deum, cum eoque colloquens reflexos à Deo lucis radios accepit, vt dixi v. 7. nec enim Moses Deum in se vidit, sed in corpore glorioso assumpto quasi in speculo. Tertull. l. 5. contra Marcion. pro *transformamur* legit *transfiguramur*. quasi alludat Paulus ad Christi transfigurationem in monte Thabor, qua Christus sua gloria & luce coruscus, eadem Mosem, Eliam & Apostolos aspersit, & quasi transfigurauit. Pari enim modo nos per Euangelium, fidem & gratiam Christi transformamur & transfiguramur, dum per eam fimus diuinæ veritatis, splendoris & gloriæ participes, adeò vt eamdem alijs aspergamus & communicemus, tandemque in Deum ipsum à quo primò manauit, eamdem reflectamus.

Christi vita speculum morum.

Tota vita Christi, ait S. August. per hominem quem in terris gessit, morum disciplina & speculum fuit. Vide eum lib. de Vera religione cap. 16. tom. 1. Quàm sapientes sunt qui hoc speculum assiduè intuentur, illique mores suos conformare satagunt, itaque transformantur in alios viros, cælestes, angelicos & diuinos!

A CLARITATE IN CLARITATEM] *à claritate* Christi *in claritatem* nostram, vt fiamus clari & lucidi sapientia & gratia adinstar Christi. Secundò, *à claritate* fidei, *in claritatem* speciei & visionis. Tertiò, Anselm. *à claritate* creationis *in claritatem* iustificationis. Quartò, & optimè, vt dixi Roman. 1. 17. *à claritate in claritatem*, id est, clariùs in dies ac clariùs, & vsque ad claritatem visionis beatificæ. ita Ambrosius. Porro Maldon. in Notis manuscript. sic explicat. q. d. Progredientes *à claritate*, id est à gloria veteris testamenti, *in claritatem*, id est gloriam noui. Simili modo dixit Rom. 1. 17. *Ex fide in fidem.*

Quadruplex horum verborum sensus.

TAMQVAM A DOMINI SPIRITV] Id est, idque per Spiritum Domini. Vox *tamquam*, redundat hebraismo: vel potiùs cum Chrysost. & Ambros. significat causam congruam & dignam tantæ trásformationis. q. d. *Tamquam*, id est, sicut decet spiritum Dei nos transformare. S. Basil. lib. de Spiritu sancto, & Chrysost. hic legunt, *Tamquam à Domino Spiritu*; sic enim verti possunt Græca ἀπὸ κυρίου πνεύματος. Vnde hinc contra Macedonium probant Spiritum sanctum esse Deum, eumque auferre velamen, dareque intellectum Scripturarum. Denique Tertull. lib. 5. contra Marcion. cap. 11. legit, *tamquam à Domino spirituum.*

Error Macedonij de Spiritu sancto ex hoc loco impugnatur.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, ex eo quod docuit cap. 3. tam nobile & gloriosum esse munus prædicandi Euangelium, hoc cap. 4. infert, asseritq; se castè, sincerè & clarè illud prædicare: ideoq. illud omnibus cognitum esse & manifestum, præterquam ijs quorum mentes excæcatæ sunt.

Secundò, v. 7. asserit se & Apostolos pro Euangelio multa aduersa pati, nec succumbere, sed fortiter semper mortificationem Iesu circumferre in corpore, propter spem melioris vitæ, & resurrectionis.

Tertiò, v. 17. docet, quòd momentanea & leuis sua nostraq; tribulatio, æternum gloriæ pondus operetur.

1. IDeo habentes hanc ministrationem, iuxta quod misericordiam consecuti sumus, non deficimus; 2. Sed abdicamus occulta dedecoris, non ambulantes in astutia, neque adulterantes verbum Dei, sed in manifestatione veritatis commendantes nosmetipsos ad omnem conscientiam hominum coram Deo. 3. Quòd si etiam opertum est Euangelium nostrum: in ijs qui pereunt, est opertum: 4. In quibus Deus huius sæculi excæcauit mentes infidelium, vt non fulgeat illis illuminatio Euangelij gloriæ Christi, qui est imago Dei. 5. Non enim nosmetipsos prædicamus, sed Iesum Christum Dominum nostrum: nos autem seruos vestros per Iesum: 6. Quoniam Deus, qui dixit de tenebris lucem splendescere, ipse illuxit in cordibus nostris ad illuminationem scientiæ claritatis Dei, in facie Christi Iesu. 7. Habemus autem thesaurum istum in vasis fictilibus: vt sublimitas sit virtutis Dei, & non ex nobis. 8. In omnibus tribulationem patimur, sed non augustiamur: aporiamur, sed non destituimur: 9. persecutionem patimur, sed non derelinquimur: deiicimur, sed non perimus: 10. semper mortificationem Iesu in corpore nostro circumferentes, vt & vita Iesu manifestetur in corporibus nostris. 11. Semper enim nos, qui viuimus, in mortem tradimur propter Iesum: vt & vita Iesu manifestetur in carne nostra mortali. 12. Ergo mors in nobis operatur, vita autem in vobis. 13. Habentes autem eumdem spiritum fidei, sicut scriptum est: Credidi, propter quod locutus sum: & nos credimus, propter quod & loquimur: 14. Scientes quoniam qui suscitauit Iesum, & nos cum Iesu suscitabit, & constituet vobiscum. 15. Omnia enim propter vos: vt gratia abundans, per multos in gratiarum actione, abundet in gloriam Dei. 16. Propter quod non deficimus: sed licet is, qui foris est, noster homo corrumpatur: tamen is, qui intus est, renouatur de die in diem. 17. Id enim quod in præsenti est momentaneum & leue tri-

bulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis. 18. Non contemplantibus nobis quæ videntur, sed quæ non videntur. Quæ enim videntur, temporalia sunt: quæ autem non videntur, æterna sunt.

Vers.1. IDEO HABENTES HANC MINISTRATIONEM] A τὴν διακονίαν ταύτην, *tale ministerium*, apostolatus scilicet non testamenti, de cuius excellentia hactenus dixi, ad quod per suam misericordiam nos indignos Deus gratis assumpsit.

NON DEFICIMVS] οὐκ ἐκκακοῦμεν, non cedimus, non frangimur malis & afflictionibus, non fatigamur, *non segnescimus*, vt vertit Erasmus; κακὸς enim subinde significat inertem & segnem.

Vers.2. SED ABDICAMVS (græcè, ἀπειπάμεθα, abnegamus, renuntiamus; Syrus, אסתינן *astinan*, id est execramur) OCCVLTA DEDECORIS] occulta dedecora & crimina: turpitudo enim amat latebras, adeò vt etiam impudica quærentibus illud sit in ore: Si non castè, saltem cautè. q.d. Nihil admitto ne occultè quidem quod culpari possit, non sum hypocrita, vti multi pseudoapostoli. ita Ambrosius. Pulchrè idem lib. 1. Officior. cap. 3. alludens ad annulum Gygis, quo ipse omnes videns, & à nemine visus stuprum reginæ, necem regi intulit, itaque Lydiæ regnum adeptus est: *Da*, inquit, *hunc annulum sapienti, vt beneficio eius possit latere, cùm deliquerit; non minùs fugiet peccatorum contagium, quam si non possit latere. Non enim latebra sapienti spes est impunitatis, sed innocentia. Denique lex iusto non est posita, sed iniustis: quia iustus legem habet mentis suæ & æquitatis, ac iustitiæ suæ normam.* Hinc aurea illa vox Senecæ, *Etiamsi scirem homines ignoraturos, & Deum ignosciturum, tamen peccare nollem ob peccati turpitudinem.* Adde, etiamsi peccantes lateamus homines, Deum tamen oculatissimum iudicem & vindicem latere nō possumus. Hinc quisque cum Paulo abdicet à se occulta dedecoris, itaque castè viuat, castamque mentem seruet, ac si coram Deo consisteret.

Omnia etiā occultissima peccata cauenda.

NON AMBVLANTES IN ASTVTIA] vt aliud palàm ostendamus, aliud occultè faciamus. Notat libidines pseudoapostolorum, & voluptates occultas. Nam, vt ait Ephes. 5. 12. *Quæ in occulto fiunt ab ipsis, turpe est dicere.*

NEQVE ADVLTERANTES (græcè, δολοῦντες, cum dolo tractātes; Erasmus, *falsificantes*) VERBVM DEI] vti faciunt pseudoapostoli; quia scilicet illud permiscent cum lege Mosis, & iudaismo, aut quia pro loco, tempore & personis aliud & aliud docent. Quæ tria fecit egregiè Lutherus: Primò, falsificauit illud Roman. 5. 28. *Arbitramur hominem* D *iustificari per fidem*; addendo *solam*. Illud. 2. Petri. 10. *Magis satagite, vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis*; demendo, *per bona opera*. Secundò, traxit ad suas cupiditates Dei verbum, quando mulierculæ cuidam persuadere tentauit, dormiente marito, secum eam posse concumbere: ita explicans illud 1. Corinth. 7. *Quòd si dormierit vir eius, liberata est.* Tertiò, pro loco, tempore & personis aliter & aliter exposuit verba consecrationis; ita vt Gasparus Querhamer Saxo, in tabula Contradictionum Lutheri, triginta sex contradictiones ipsius de sola communione Eucharistiæ vulgarit, collectas ex eius operibus, etiam tum viuente Luthero.

COMMENDANTES NOSMETIPSOS AD OMNEM CONSCIENTIAM] q.d. Qui student conscientiæ, & ex conscientia rem iudicant, hi vident me vera dicere, vt, si velint dicere quod sentiunt, negare non possint me sincerè prædicare, & quasi coram Deo, ac si vbique Deum inspectorem, testem & iudicem intuear & reuerear.

SI ETIAM OPERTVM EST (vt non intelligatur, non credatur) EVANGELIVM NOSTRVM] Vers.3. Alludit ad velamen Mosis, de quo c. 3. v. 13. Est occupatio. q.d. Dicet aliquis, Si tu ô Paule, manifestas, vt dicis, in veritate Dei verbum, commendans te ad omnem conscientiam, qui fit ergo quòd hoc tuum Dei verbum non sit omnibus manifestum? cur non omnes illi credunt? Respondet, illud bonis & fidelibus esse manifestum, impijs autem & infidelibus opertum & incognitum, vtpote perditis & reprobis.

EVANGELIVM] non scriptura Euangelij, vt volunt hæretici, quasi illa sit clara omnibus electis; B sed mysteria Euangelij seu articuli fidei cuiuis Christiano obuij & cogniti, vt Christum esse natum, passum, resurrexisse, &c. quæ euangelizabat Paulus & Apostoli, etiam antequam Euangelia essent conscripta; vti, cùm hæc scriberet Paulus, quædam necdum erant conscripta.

IN IIS QVI PEREVNT] in reprobis & infidelibus, q.d. Illud est signum & causa reprobationis illorum, quòd velamen cæcitatis & infidelitatis habeant super cor, vt non videant nec credant Christo, eiusque mysterijs in Euangelio & nouo testamento propositis tam clarè & euidenter.

C IN QVIBVS DEVS HVIVS SÆCVLI EXCÆCAVIT MENTES INFIDELIVM] Vers.4. Quæres, quis dicatur *Deus huius sæculi*? Primò, Marcion apud Chrysost. hinc docebat Deum quemdam esse iustum, non tamen bonum, qui sit opifex sæculi. Secundò, Manichæi respondebant esse diabolum: hunc enim esse opificem sæculi, rerumque corporalium. Tertiò, Chrysost. Anselm. Theodor. & Theophyl. sic ordinant: Deus, scilicet verus, qui huius sæculi infidelium mentes excæcauit, vel Deus verus, sæculi auctor & opifex, infidelium mentes excæcauit. Quartò, Oecumen. & S. Thomas: *Deus*, inquiunt, *huius sæculi* est diabolus, qui Deus est sæculariter viuentium, non creatione, sed sua peruersitate, exemplo, imperio & suggestione: & hoc videtur simplicissimum: ideò enim non Deum vocat, sed alienando, *Deum huius sæculi*, id est sæcularium, qui temporalia & caduca præferunt cælestibus & æternis bonis. Simile est Ephes. 6. 12. Quintò, S. Thomas, *Deus huius sæculi* est mammona, siue opes & pompæ, in quibus sæculares vltimum finem & omne bonum quasi in Deo constituunt. Sic Philip. 3. 19. dicitur: *Quorum Deus venter est.*

Quid sit & dicatur Deus huius sæculi? quinque sententiæ.

INFIDELIVM (Refer ad *In quibus*, est hebraismus; q.d. *Infidelium, quorum Deus excæcauit mentes.* Hebræi enim sæpè repetunt & iungunt antecedens cum relatiuo, quod præcessit. Sic ergo hæc connecte: *Euangelium in ijs infidelium qui pereunt, opertum est*; *in quibus*, id est quorum, *Deus huius sæculi excæcauit mentes.*

VT NON FVLGEAT ILLIS ILLVMINATIO EVANGELII] Pro *fulgeat*, græcè est, αὐγάσαι, *irradiet*: Syrus, *oriatur*. αὐγὴ, ait Chrysost. & Theophyl. est sub-

ſubluſtre quiddam, & præguſtus claræ lucis, ſiue A φωλεμῷ, huc eſt illuminationis & gloriæ diuinæ, quæ reuelabitur in cælis. Sicut enim aurora & lucifer, ſiue ſtella Veneris, præit & prælucet Soli; ſic fides in hac vita quaſi lucifer præit & prçlucet clariſſimæ gloriæ & viſioni in cælis. Simile eſt 2. Petri 1. v. 19.

EVANGELII GLORIÆ CHRISTI] Eſt appoſitio: Euangelium enim dicitur *gloria Chriſti*, quia illo glorificatur Chriſtus, Chriſti redemptio, reſurrectio, diuinitas. ita Anſelm.

Quare & quomodo Filio Dei proprium ſit. eſſe imaginem. QVI EST IMAGO DEI] Nota Primò. Filio proprium eſt quòd ſit & procedat à Patre quaſi imago Patris. Secundò, *imago* dicitur, quia ita producitur à Patre, vt ex vi productionis ſuæ ſimillimus ſit Patri, eumque perfectiſſimè repræſentet. Eſt enim Verbum diuinum ſiue terminus intellectionis Patris, qua ſe Pater notionaliter intelligit; Verbum autem mentis eſt conceptus & imago rei intellectæ, & ſic diſtinguitur à Spiritu ſancto: qui licet Patri ſit ſimillimus, tamen hoc non habet ex B vi productionis ſuæ: nam ex ea tantùm habet quod ſit amor notionalis, id eſt terminus voluntatis & amoris Patris & Filij. Tertiò, Filius eſt *imago* Patris ratione eſſentiæ diuinæ, quatenus ſcilicet eam Filius à Patre accipit: quatenus enim eam accipit à Patre, realiter ab eo diuerſus eſt, ſicut imago diuerſa eſt à ſuo exemplari; quatenus verò eamdem habet cùm Patre, illi ſimillimus eſt, eumque per omnia repræſentat. Vide Scholaſticos 1. p. q. 27. & 39.

Nota profunditatem Apoſtoli, q. d. Mundus ab Apoſtolis fidei lucem accipit; hi à Chriſto, vti Moſes ab angelo, qui Chriſti typus erat; Chriſtus à Patre, quaſi lumen de lumine, & radius à ſole emanat.

DEI] Complutenſia addunt, τοῦ ἀοράτου, *inuiſibilis*.

VERS. 5. NOS AVTEM SERVOS VESTROS PER IESVM] Διὰ Ἰησοῦν. *propter Ieſum*. (ita Syrus, Oecumen. Ambroſ.) ſupple, exhibemus: vel potiùs repete, *prædicamus nos ſeruos veſtros*. Licet enim Græcum διὰ cum accuſatiuo atticè ſignificet, *per*; communiter tamen ſignificat, *propter*.

VERS. 6. QVONIAM DEVS, QVI DIXIT DE TENEBRIS LVMEN SPLENDESCERE, IPSE ILLVXIT IN CORDIBVS NOSTRIS] *Qui dixit*, ſcilicet Geneſ. 1. v. 2. *Fiat lux*. Nota in geneſi & creatione mundi ante omnia formatam eſſe lucem. quia lux qualitas eſt

Lucis proprietates triginta quatuor apud Dionyſium. nobiliſſima, iucundiſſima, lætiſſima, commodiſſima, efficaciſſima & potentiſſima. Vide Dionyſ. de Diuinis nomin. c. 4. vbi trigintaquatuor proprietates lucis & ignis recenſet, Deo diuiniſque rebus mirè congruentes. Quæ & qualis fuerit hæc lux dixi Geneſ. 1. 2.

Quando ceciderint angeli. Allegoricè, Hugo lib. de Sacram. p. 1. cap. 10. & alij notant, primo die, cùm facta eſt lux, & à tenebris diuiſa, bonos angelos eſſe in bono confirmatos, malos in malo, & à bonis eſſe ſegregatos: atque ita, quod agebatur in mundo ſenſibili, imago erat illorum quæ in intelligibili agebantur, quin imò Auguſt. paſſim vult hunc de angelis ſenſum eſſe litteralem.

Tropologicè, lucem hanc explicat hîc Apoſtolus, q. d. Vti Deus olim produxit de tenebris lucem, ita nunc ex infidelibus nos fideles fecit, fideique luce illuſtrauit. Sic & Auguſt. lib. 1. Contra aduerſ. leg. c. 8. per hoc, quòd tenebris, ſiue nocti, quæ luce fuit prior, lux & dies ſucceſſit, & huic ſucceſſerunt rurſum tenebræ; ſignificari docet quid in homine fiat ſpiritualiter, peccato ſcilicet gratiam, & gratiæ peccatum, cùm in illud recidimus ſuccedere. Vide S. Dionyſ. ſuprà.

AD ILLVMINATIONEM (vt ſcilicet illuminemur à Deo. ita Græci, & viciſſim, vt illuminemus & alios, vt ait Ambroſ.) SCIENTIA & cognitione CLARITATIS (hoc eſt, clara & glorioſa) DEI (id eſt, quę eſt de Deo) quæ reſplendet IN FACIE CHRISTI] hoc eſt; in clara, vel per claram cognitionem Chriſti, & redemptionis eius; vulgò enim clarè cognoſcitur quiſque per faciem. Hinc cognoſcere in facie, ſignificat cognoſcere clarè & apertè. Sicut ergo noctu teda vel fax accenſa omnia tenebroſa illuminat, ideoque ambulantibus præfertur, vt viam præeat & illuſtret: ita & Chriſtus quaſi fax nos illuminat in nocte huius ſæculi, vt Deum certò & manifeſtè cognoſcamus, viamq; ad eum videndum ad beatam inquam vitam, in cælum ineamus. Vnde Gloſſa ſymbolicè ſic explicat: *In facie Chriſti Ieſu, id eſt per Chriſtum Ieſum, qui eſt facies Patris: quia ſine ipſo non cognoſcitur Pater*. Perſiſtit in alluſione velaminis, & faciei Moſis velatæ, & Chriſti apertæ, de qua cap. 3. verſ. 15. ita Chryſoſt. Græcum ἐν προσώπῳ, quod Noſter hîc & cap. præced. v. 8. rectè vertit, *in facie*; poteſt verti cum Syro. *in perſona*, id eſt nomine, vice & auctoritate Chriſti, quaſi eius vicarij, illuminamus alios; ita Gagneius, Faber, & alij. Vnde S. Cyrill. libr. de Fide ad Theodoſ. Imp. *Illuxit*, inquit, *ipſe in cordibus noſtris ad illuminationem ſcientiæ claritatis Dei, in facie Chriſti Ieſu: Ecce apertè euidenterq; illuminatio ſcientiæ Dei Patris in perſona Chriſti effulſit.*

C HABEMVS AVTEM THESAVRVM ISTVM] id eſt, Euangelij miniſterium & prædicationem mihi creditam à Deo. Patet initio capitis v. 1. & quia de hac immediatè antè egit v. 5. & 6. VERS. 7.

IN VASIS FICTILIBVS] Græcè, ὀστρακίνοις, *teſtaceis*, id eſt in corpore luteo, fragili, caduco. q. d. Paulus: Vas fictile corpus noſtrum eſt. Sicut enim vas fictile non eſt aliud quàm lutum igne coctum: ita & corpus noſtrum nihil eſt aliud quàm lutum animæ calore ſolidatum. Tolle animam, corpus in lutum ex quo formatum eſt, redibit: *Ipſe cognouit*, inquit Dauid pſal. 102. *figmentum noſtrum, recordatus eſt quoniam puluis ſumus*. ita Chryſoſt. Vel Secundò, *in vaſis fictilibus*, id eſt in nobis, qui licet ſimus Apoſtoli; ſumus tamen homines perſonæque luteæ & fragiles, tam anima, quàm corpore, quique quaſi teſtacea vaſa, viles ſumus, ignobiles, inopes, abiecti, contempti, calcati, omniumque iniurijs expoſiti. *Corpus noſtrum eſt vas fictile.*

D Huic ſenſui fauent ſequentia. Sequitur enim, *In omnibus tribulationem patimur, anguſtiamur, aporiamur*: &c. Sic epiſt. 1. c. 1. v. 27. ait, Deum Apoſtolos quaſi infirma, ignobilia, & contemptibilia mundi elegiſſe. Et c. 2. v. 1. Paulus ait ſe ad Corinthios veniſſe non in ſublimitate ſermonis aut ſapientiæ, ſed in infirmitate, timore & tremore. Et cap. 4. v. 9. ait: *Puto quòd Deus nos Apoſtolos nouiſſimos oſtendit, tanquam morti deſtinatos, vſq; in hanc horam & eſurimus, & ſitimus, & nudi ſumus, & colaphis cædimur*. &c.

Symbolicè, Origen. hom. 9. in Numer. Theſaurus hic eſt Spiritus ſancti gratia abſcondita *in vaſis fictilibus*, id eſt. in ſermonibus rudibus, impolitis & inelegantibus legis & Euangelij.

VT SVBLIMITAS SIT VIRTVTIS δυνάμεως, id

est potentiæ & fortitudinis) DEI, ET NON EX NOBIS.] Pro *vt sublimitas*, Ambros. legit, *vt eminentia*: sic & Augustinus sæpè; græcè enim est ὑπερβολή. q.d. Ideo vult Deus me thesaurum istum habere in vase fictili, vt excellentia quæ in me est, & fructus quem facio in conuersione tot gentium, non mihi, sed potentiæ & efficaciæ Dei, ac gratiæ Christi adscribatur. S. Hieron. in Dialog. contra Pelag. legit, *vt abundantia fortitudinis nostra sit ex Deo.* Vide Chrysost. hic in moral.

IN OMNIBVS TRIBVLATIONEM PATIMVR, SED NON ANGVSTIAMVR] Pro *non angustiamur*, græcè est οὐ στενοχωρούμενοι, *non coarctati*, non anxij redditi, alioqui necessarium est, vt qui premitur, is adigatur in angustum, & angustietur: sed Apostolo rebus in angustis mens erat lata, ampla & excelsa. Syrus vertit, *premimur, sed non suffocamur.* ita canit & Dauid psalm. 4. *Cùm inuocarem exaudiuit me Deus iustitiæ meæ, in tribulatione dilatasti mihi* (me.)

VERS. 8. APORIAMVR, SED NON DESTITVIMVR] Hoc est, vt Ambros. Theophyl. Erasm. Caietan. rerum omnium penuria premimur, at non opprimimur. Patet ex Græco, ἀπορούμενοι ἀλλ' οὐκ ἐξαπορούμενοι. est paranomasia, quam imitatur Budæus dum vertit, *egentes, sed egestati non succumbentes.* Egestas enim in animo patienti, sapienti, tranquillo, & in Deum defixo, quietem sufficientiam, imò & copiam parit. Vt Christianos taceam, docuit hoc Fauorinus philosophus apud Gellium l.9.c.8. *Verum est*, inquit, *quod obseruato rerum vsu sapientes viri dixere: multis egere qui multa habeat; magnamq́; indigentiam nasci non ex inopia magna, sed ex magna copia. Multa enim desiderari ad multa quæ habeas tuenda. Quisquis igitur multa habens cauere atq; prospicere velit, ne quid egeat, néue quid desit; iactura opus esse, non quæstu & minus habendum esse vt minus desit.*

Indigentia nascitur non ex inopia, sed ex magna copia.

Possunt Secundò, Græca iam dicta sic verti, Inopes consilij & perplexi sumus in medijs malis & difficultatibus; attamen nec ijs, nec anxietate & tædio vincimur: non desperamus; sed in Deo consilium, remedium, exitum speramus, inuenimus & vincimus. ita Theophyl. Chrysost. Oecumen. & hoc magis significat Græcum *aporiamur*. Est enim aporia, inopia non tantùm corporis, sed & animi, putà consilij inopia, dubitatio & perplexitas, cùm mens vndique se malis obseptam videns anxia hæret, nescitque quid consilij capere, quid aggredi debeat. Sed Deus Apostolis, suisque in hac aporia succurrit, suggeritque viam euadendi. Id se suosq; in Indorum conuersione experiri, testes sunt S. Xauerius & Gaspar Barzæus, dictitantes in India plus in quauis re & dubio docere Spiritum sanctum, quàm apud nos omnes doctores & sapientes docere possint.

Aporia est inopia mentis & corporis.

VERS. 9. PERSECVTIONEM PATIMVR, SED NON DERELINQVIMVR] Acutè & piè S. Gregorius Nyssenus in lib. de Beatitudinibus, explicans vltimam beatitudinem, quæ est: *Beati qui persecutionem patiuntur*, expendit vocem illam *persecutionem*, quæ currentium, imò præcurrentium est. Ponit ergo ob oculos virum pium & tribulationem quasi duos esse cursores qui simul currant; sed cùm ille tribulationi non cedit, quasi victorem antecedere & præcurrere: tribulationem verò à tergo viri pij subsequi; & post eum currere, ideoque appellari *persecutionem*, non consecutionem, quia persequitur virum pium, sed eum non assequitur. Docet ergo hac voce indicari, Sanctos per patientiam velocissimè currere ad brauium gloriæ, & in persecutionibus maximè elucere Sanctorum in currendo vigorem & fortitudinem. *Martyrium*, inquit, *nobis stadium ostendit, & fidei cursum designat: nam persecutio vehemens studiũ celeritatis significat, imò verò etiam in currendo victoriam indicat: non enim aliter currendo quis vincere potest, nisi post se reliquerit eum qui simul currit. Quoniam igitur qui propter præmium ab inimico exagitatur, à tergo habet persequentem (hi autem sunt, qui martyrij cursum in certaminibus pro pietate susceptis conficiunt, quos inimici quidem persequuntur, sed non assequuntur) videtur caput & summam in spem propositæ beatitudinis, velut coronam quamdam in postremis proposuisse verbis: Beati qui persecutionẽ patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cælorum.*

Ii qui persecutionem patiuntur vincunt, quia præcurrunt.

DEIICIMVR, SED NON PERIMVS] Alludit ad vasa fictilia, de quibus dixit vers. 7. quæ mirum est ex altissima turri deijci, & tamen non frangi, non perire. q.d. Licet simus vasa fictilia, & ex altissimis quasi persecutionum turribus deijciamur; non tamen frangimur, nec perimus: quia igne charitatis decocti, durati, & solidati à Deo, frangi & perire non possumus. Quidam addunt: *Humiliamur, sed non confundimur*: sed hoc non habent Græca, nec Latina Romana.

VERS. 10. SEMPER MORTIFICATIONEM IESV IN CORPORE NOSTRO CIRCVMFERENTES] Græcè νέκρωσιν, id est, *mors*, vt legit Ambros. vel potiùs, vt Noster vertit, *mortificatio* Iesu est passio mortis similis passioni Iesu Christi, quæ via est inchoatio mortis, adeoque longa & viua mors, siue mori in fieri, non in facto esse. Passio hæc est, de qua vers. 8. & 9. ait: *Tribulationem patimur sed non angustiamur*, &c. scilicet externa, & ab alio illata: licet etiam extendi possit ad quamuis sponte assumptam mentis & corporis castigationem. ita Anselmus. Dicitur ergo *mors*, vel *mortificatio Iesu*, quia illius exemplo toleratur; Secundò quia pro eius fide & Euangelio subitur; Tertiò, & optimè, vt Ambros. quia ipsam Christi mortem & passionem nos eius ministri in corpore nostro quasi repræsentatione quadam gestamus & circumferimus, vt serui gestant insigne & stigma domini sui, Galat. 6. v. 17. Sic Hebr. 11. 26. ait Mosen tulisse improperium Christi, illudque adamasse præ thesauro Ægyptiorum. vide ibi dicta. *Dubium non est*, ait Ambros. *quin in Martyribus occidatur Christus, & in ijs qui pro fide vincula aut verbera patiuntur, quin eadem in ijs patiatur & Christus.*

Tribulatio cur dicatur mors & mortificatio Iesu Christi.

Dat hîc causam Paulus cur in tribulatione & mortificatione non angustietur & moriatur, sed dilatetur & viuat. Causa hæc est, quòd per tribulationem similis fiat Christo tam crucifixo & mortificato, quàm resuscitato & viuificato: itaque in ea gaudeat & sibi placeat.

Hinc moraliter Saluianus lib. 1 de Vero iudicio & prouidentia Dei, docet neminem esse miserum, qui sua miseria est contentus; imò potiùs in eo esse beatum, quia ex voto suo in miseria viuit. Nam labor, ieiunium, paupertas, humilitas, infirmitas, persecutio non sunt molesta patientibus, sed pati nolentibus. Ita Gentilibus quoque Fabricijs, Fabijs, Regulis, Camillis paupertas & afflictio onerosa non fuit. *Nemo*, inquit, *aliorum sensu miser est, sed suo: & ideo non possunt esse falso iudicio miseri, qui sunt verè sua conscientia beati.* Et rursum: *Nulli, vt opinor, beatiores sunt quam qui ex sententia sua atque voto agunt.*

Nemo miser est qui sua miseria est contentus.

Humi-

humiles sunt Religiosi, hoc volunt: pauperes sunt, paupertate delectantur: sine ambitione sunt, ambitū respuunt: inhonorati sunt, honorem respuunt: lugent, lugere gestiunt: infirmi sunt, infirmitate lætātur. Cùm infirmor, inquit, Apostolus, tunc potens sum. Itaque quidquid acciderit iis quicumque verè religiosi sunt, beati esse dicendi sunt: quia inter quantumlibet aspera nulli latiores sunt, quam qui hoc sunt quod volunt.

VT ET VITA IESV MANIFESTETVR IN CORPORIBVS NOSTRIS] *Vita* scilicet tum futura, vt nimirum cum Christo resurgamus ad gloriam, vt sequitur v. 14. tum præsens, vt scilicet adinstar resurrectionis Christi corpora nostra, licet afflicta, vegetiora fiant ex Spiritu ob spem resurrectionis, & opem Dei, qua nos à tot in dies periculis liberat & roborat. Vnde sequitur.

VERS. 11. SEMPER ENIM NOS, QVI VIVIMVS, IN MORTEM TRADIMVR] q.d. In media hac quali quali vita perpetuis mortis periculis & ærumnis exponimur. ita Chrysost.

Quòd in tribulatione conformemur Christo, nos in tribulatione debet consolari.

Hoc est ergo quod nos in omni tribulatione animat, consolatur & roborat, scilicet quòd cogitemus in ea nos conformari Christo patienti & resurgenti. Nam sicuti in corpore nostro tribulato & mortificato repræsentatur mors Christi: ita in eodem liberato, saluato & roborato repræsentatur vita & resurrectio Christi: vt cùm obijcimur leonibus alijsque bestijs, quasi certissimò ab ijs deuorandi, illæ verò nobis parcunt & ablandiuntur: cùm proiicimur in ignem, ignis autem à nobis refugit, imò leni aura nos recreat: cùm deijcimur in mare submergendi, sed mare nos sustentat, seruatque incolumes: cùm lapidarer Lystræ, & pro mortuo relinquerer, mox tamen inuentus sum viuus, Actor. 14. 18. In hisce, inquam, & similibus plagis & afflictionibus particeps sum, conformor, & repræsento corpus Christi passum, mortuum & sepultum: quod tamen mox Dei virtute ad vitam eamque beatam & gloriosam reuocatum fuit. Atque hac de causa in omni tribulatione fortis sum, imò lætor & glorior. Ex hisce enim spem certam concipio futuræ vitæ immortalis & gloriosæ. *Propterea*, inquit Oecum. *à Deo permittitur tradi in mortem, vt manifestetur quòd à morte surrexit Christus. Qui enim indies nos suscitat, certè seipsum quoq; excitauit, nosq; aliquando planè ad immortalitatem suscitabit.*

VT ET VITA IESV (tum sancta hìc, fortis, læta & alacris, ex forti vegetoque spiritu; tum beata in cælis, vt dixi v. præced.) MANIFESTETVR IN CARNE NOSTRA MORTALI.

VERS. 12. ERGO MORS IN NOBIS OPERATVR, VITA AVTEM IN VOBIS] q.d. Vestra spiritualis vita per fidem & gratiam, id est salus animæ vestræ, nostra corporali morte procuratur. ita Ambros. nam Apostolorum & Martyrum passio & mors vita est Ecclesiæ. *Sanguis Martyrum semen est Christianorum*, ait Tertull. Aliter Chrysost. q.d. Vos quietè viuitis, nec illas pro fide persecutiones sustinetis, quas ego; itaque vos viuere videmini, ego verò mori quotidie videor.

VERS. 13. HABENTES AVTEM EVNDEM SPIRITVM FIDEI] q.d. Sicut Dauid tentationibus immersus, & à solo Deo ereptus, dixit, *Credidi*, id est Credo, *quòd Deus iuxta promissa sua me à meis malis liberabit semper*, Vnde & idem audacter *locutus sum*, *& etiamnum proloquor*: ita & nos credimus & speramus, ac animosè profitemur, opem, robur, liberationem & resurrectionem nostram à Deo vti promissam, ita

A & certissimò præstandam. ita Theophyl. Chrysost. Oecumen.

Psalm. 115. eucharisticus illustratur.

Nota Psalmus 115. quem hìc citat Paulus, est eucharisticus, quo Dauid Deo liberatori suo gratias agit. Vnde incipit: *Credidi*, q.d. Ego Dauid cùm in medijs periculis & malis; hinc Saule cum suis me persequente, inde Achis & Philisthinis meum caput petentibus; constitutus essem, videremque omni humana ope destitutus, & quasi desperatus; credidi tamen Deo, mihi salutem, imò & per Samuelem regnum promittenti: quare id ipsum intrepidè locutus sum, me scilicet credere, nec dubitare, quin Deus ab omnibus hisce malis me liberaret, & ad regnum à se promissum proueheret, vt me de facto iam liberauit, & ad regnum vel prouexit, vel disponit. Vnde subdit, *Pretiosa in conspectu Domini mors Sanctorum eius.* q.d. Rata &
B magni ponderis ac pretij apud Deum est mors mea, aliorumque Sanctorum: ideoque illi curæ & cordi est, vt eam mihi alijsque Sanctis vix & rarò, nec sine magna causa & lucro, permittat Deus, sed nos mirè passim liberet & tutetur: vti ego Dauid in spelunca, & aliàs sæpè, cùm manibus Saulis aliorumque hostium concluderer, expertus sum, ideoque cum laude & gratiarum actione exclamo: *Quid retribuam Domino pro omnibus quæ retribuit mihi? calicem salutaris accipiam*: vel, vt hebraicè est, *calicem* ישועות *iescuot*, id est salutum, scilicet multarum; putà calicem qui testis sit & professio publica, me multas à Deo salutes consecutum esse, meque sæpiùs à morte, & mortis periculis à Deo saluatum esse, *accipiam*.

Triplex apud Iudæos sacrificium.

Vbi Nota Primò. Iudæi triplex habebant sacrificium: Primò, holocaustum; Secundò, pro pec-
C cato; Tertiò pacificum, siue salutare pro pace & salute alicuius vel priuati, vel familiæ aut reipubl. obtenta, vel obtinenda. Nota Secundò. In omni sacrificio quasi epulo Dei adhibebant libamen quasi potum; *calix* ergo *salutaris* est calix vini, qui pro salute accepta Deo libabatur: offerebatur & sumebatur ab offerentibus. Nota Tertiò. Hic calix figura erat calicis Eucharistiæ, qui salutis per Christum factæ non tantùm memores, sed & participes nos facit.

Calix tropologicè martyrium vocatur.

Tropologicè *calix* hic est martyrium & afflictiones, & pertinax conatus, ait Basilius in psal. 115. quo ad mortem vsque peccato resistimus: Paulus enim, ait idem Basil. martyrium ardenter sitiebat: vnde non crucem, sed calicem salutaris vocat.
D q. d. Promptè hauriam quidquid mihi Dominus immiserit, etiamsi mortem & martyrium: ideoque sciens, ait August. martyrium non esse meæ virtutis, sed gratiæ Dei, hinc eam per nomen Domini *inuocabo*, vel, vt aptiùs verti potest Hebræum אקרא *ecra*, vocabo, publica voce prædicabo & celebrabo gratiam & nomen Domini. Pari modo Christus suam passionem & mortem calicem vocat, quem Apostolis, Martyribus, nobisque omnibus propinat, Matth. 20. 22. & Matth. 26. 24. Sicuti ergo Christianus quiuis Christo liberatori in gratiarum actionem offert calicem & sacrificium eucharisticum: ita Paulus hìc passiones suas, mortificationes & mortem eidem Christo, quasi calicem gratissimum libat & sacrificat; vti Martyres, cordis fidem ore profitendo, pro eaque moriendo, omnes eidem Christo calicem sui martyrij libarunt & consecrarunt.

CREDIDI] האמנתי *heemanti*, id est *credidi*, in

præterito, & *credo* in præsenti: Hebræi enim præsenti tempore carent, & pro eo vtuntur præterito. Secundò, *credidi* vel *credo*, id est credere pergo; iam pridem enim Deo crediderat Dauid. *Credo* ergo non tam actum inchoatum, quàm continuatum significat, vt dixi can. 32. maximè quia Dauid non tantùm in sua persona, sed & Pauli, vt hîc patet, & nostra omnium dixit, *Credidi*, suumque *credidi* nobis imitandum & repetendum quouis tempore proponit.

VERS. 14. CONSTITVET NOS VOBISCVM] in gloria cum vobis resuscitatis. Nota. Ex modestia ait, non Vos nobiscum, sed *Nos vobiscum*, quia vos causa & obiectum vti Euangelij mei, ita & gloriæ meæ estis.

VERS. 15. VT GRATIA ABVNDANS (refer ad *abundet in gloriam Dei*) PER MVLTOS IN GRATIARVM ACTIONEM] id est, per gratiarum actioné multorũ, vel dum multi propter illam gratiam, gratias agunt Deo. Vnde clariùs Græca sic habent: ἵνα ἡ χάρις πλεονάσασα διὰ τῶν πλειόνων τὴν εὐχαριστίαν, περισσεύσῃ εἰς τὴν δόξαν τοῦ θεοῦ, *vt gratia illa copiosa per multorum gratiarum actionem, exuberet in gloriam Dei*; & Syrus, *vt, cùm abundet gratia per multos, multiplicetur pariter gratiarum actio ad gloriam Dei.*

VERS. 16. PROPTER QVOD NON DEFICIMVS] οὐκ ἐκκακοῦμεν, non cedimus, non succumbimus afflictionibus; Syrus, *non est nobis tædium.* vide dicta v. 1.

Tribulatio externi hominis, est confortatio interioris.

SED LICET IS, QVI FORIS EST, NOSTER HOMO CORRVMPATVR, TAMEN IS, QVI INTVS EST, RENOVATVR DE DIE IN DIEM] Id est, vt Theophyl. Ambros. Anselm. licet externus homo, id est corpus, corrumpatur pressuris, plagis, fame, siti, frigore, nuditate, flagellis & morbis; tamen *qui intus est*; id est anima & spiritus, renouatur & proficit fide, spe, charitate, animi alacritate, & fortior & fulgidior, quasi aurum in igne, euadit, ait Chrysost.

Nota, aliter hæc accipi Rom. 7. 22. nam ibi exterior homo est concupiscentia, vel homo concupiscens: interior est charitas, & spiritus, vel homo spiritu renouatus: hîc autem homo exterior est corpus, interior est mens. Vel appositè magis: homo exterior est ipse homo corporalis, siue quatenus corpore visibilis, tangibilis, passibilis, & iniuriarum extrinsecus illatarum susceptibilis est, interior verò homo est idem homo animatus, siue quatenus anima & mente inuisibili constat, qua afflictiones corpori inflictas fortiter & alacriter sustinet. homo enim quia duabus partibus adeò contrarijs constat, corpore scilicet externo, & anima interna, ipsaq; anima in homine quasi duplex esse videtur (quatenus enim animat, seque in corpore exteriùs per operationes & passiones spectandam præbet: externa, animalis & corporata videtur; quatenus verò in se consistens, menti & mentalibus operationibus insistit, interna videtur & inuisibilis;) hinc & homo hac duplici parte constans, iuxta priorem externus, iuxta posteriorem internus est, & dicitur.

Illyrici error peccatum originale facientis substantiam malam

Hinc patet contra Illyricum, peccatum originale, & concupiscentiam non esse substantiam malam ex homine à dæmone formatam, hominisque substantiæ coniunctam quasi formam: hæc enim deberet esse interior homo, isque in se corruptissimus, vt renouari non possit: cuius contrarium dicit hîc Apostolus.

Error Tertulliani censentis animam corpo-

Malè etiam hinc Tertull. ait S. Thomas, censuit animam esse corpoream, suamq; habere figuram & membra ad modum corporis, vt interior homo

A respondeat exteriori. Sic Iohannes Huartus Medicus nuper in suo Examine ingeniorum, censuit damnatorum animas torqueri igne, quia, inquit, habent sua quasi membra siue membrorum simulacra, habent suos sensus & sensationes. Hinc diues Epulo dicit se lingua torqueri Lucæ 16.

Verum quorum forum vel. dentur Ioan. Huartus.

Verùm hoc de membris falsum est, anima enim vti non est corporea, ita propriè nulla membra habet, sed de sensu & sensatione est probabile. Anima enim rationalis cùm simul sit sensitiua, habet in se radicem sensus & sensationis, v. g. tactus, vt calorem, ignem, vstionem, eiusque dolorem sentiat: quam sensationem licet naturaliter sine corpore exercere non possit, supernaturaliter tamen Deus potest in anima separata hunc sensum & sensationem educere: eius enim radicem & inchoationem habet & retinet in se anima. Ita censent iã B multi subtiles Philosophi; eaque ratione facilè explicant, quomodo ignis agat in animam. Et fauet ratio: quia tota sensatio est in anima. cùm enim oculo videmus, aure audimus, manu tangimus; ipsa visio, auditio & tactus perceptio non est in oculo, aure, manu; sed in anima. Non enim corpus, sed anima est quæ per oculum videt, per aures audit, sentitque per manum: cur ergo anima separata à corpore easdem sensationes per Dei virtutem & omnipotentiam elicere & recipere non possit? licet enim oculus, auris, manus sit organum & conditio requisita, vt naturaliter fiat sensatio; supernaturaliter tamen eam Deus supplere potest; sicut supplere potest præsentiam & approximationem obiecti, vt quis oculo corporeo videat per murum ea quæ in cubiculo clauso geruntur, vel ea quæ remotè fiunt in India; vti S. Anselmo, alijsque Sanctis C concessum legimus.

Quomodo animæ sentiant ignem inferni.

DE DIE IN DIEM] q. d. Sicut externus homo, id est corpus, in dies per tot plagas & ærumnas deficit & senescit: ita interior, hoc est mens in dies renouatur & iuuenescit, idque ob spem resurrectionis. Vnde subdit: *Id enim quod in præsenti, &c.* Ita Abbas Barnabas apud Sophron. in Prato spir. c. 10. spinam infixit pedi, nec tolli voluit. hinc putruit pes, mirantibus ait, *Quanto magis homo exterior patitur, tanto magis interior viget.* Ibid. c. 8. Myrogenes hydropicus, *Orate, ait, pro me patres, ne interior homo hydropicus fiat: ego enim Deum oro, vt in hac infirmitate diutiùs durem.* Nimirum hi Sancti hanc Apostoli sententiam generalem rectè adaptarunt morbis & mortificationi.

Vnde crescat Martyrum robur in tormentis.

Ita admirabilis ille Martyr Clemens Ancyranus cum Agathangelo sub Imp. Diocletiano, cùm D omnis generis tormentis cruciaretur, corpore licet confracto, animo tamen indies fiebat valentior & robustior, vt noua semper appeteret tormenta, ad eaque excipienda vitam sibi quàm diutissimè prorogari à Deo petierit & obtinuerit, scilicet ad vigintiocto annos, quibus assiduè tortus & excarnificatus fuit: cumque Diocletianus & præsides stuperent ad tantam Martyris fortitudinem & animi magnitudinem, rogarentque eum in tormentis qui sese haberet, quomodo illa tolerare posset: respondit hanc Pauli sententiam, *Licet is qui foris est, noster homo corrumpatur; tamen is qui intus est, renouatur de die in diem.*

ID ENIM QVOD IN PRÆSENTI EST MOMENTANEVM ET LEVE TRIBVLATIONIS NOSTRÆ, VERS. 17. Græcè τὸ γὰρ παραυτίκα ἐλαφρὸν τῆς θλίψεως ἡμῶν, *quod in momento est leue*, vel, potiùs ad verbum,

momen-

momentanea leuitas afflictionis nostra: vt τὸ ἐλαφρὸν ponatur pro nomine substantiuo, sitq; idem quod leuitas; & τὸ παραυτίκα fungatur vice adiectiui, sitque idem quod momentanea: quod Græcis est perfamiliare. Sic Demosthenes ait: ἡ παραυτίκα ἡδονὴ, id est, *momentanea voluptas*.

Vbi Nota. Τὸ *in præsenti* non est in Græco expresse, sed tacitè includitur in momento, vel momentaneo. Secundò, ἐλαφρὸν, ait Erasmus, id est *leuitas*, hîc dicitur de afflictione, non quasi leuis sit toleratu, sed quòd leuiter & citò transeat. Sic & βάρος, id est *pondus*, quod leuitati opponit: non vocat id quod grauat, sed quod solidum est. & permanet. Sic enim Græcis ἐλαφρὸς dicitur quasi ἐλαφηρὸς, ab ἔλαφος, id est *ceruus*, q. d. Leuis & celer instar cerui. Verùm sic tautologiam committeret Apostolus & quod clariùs dixit: *Momentaneum & æternum*, idem obscurioribus verbis repeteret, dicens, B & explicans *momentaneũ* per *leue*, *æternum* per *pondus*. Vnde aptiùs ἐλαφρὸν significat hîc, vti & alibi sæpè, id quod in se facilè est & leue; opponitur enim graui, siue ponderi. Sic dicitur ἐλαφρὰ ἐσθὴς, *leuis vestis*, non ponderosa, apud Xenophontem. Sic dicunt Græci ἐν ἐλαφρῷ ποιεῖσθαι, hoc est, *leue ducere*, parui æstimare. q. d. Omnis nostra tribulatio momentanea est & leuis, si cum æterno illo & grauissimo gloriæ pondere conferatur, perinde ac si plumam vnam, vel fauillam leuissimam cum plumbo totius vniuersi conferas.

Leuitas tribulationum huius vitæ.

Hinc pulchrè S. Aug. in psal. 59. explicans illud Christi: *Iugum enim meum suaue est, & onus* (pro quo August. legit, *sarcina*) *meũ leue*, sic ait: *Alia* (mundi) *sarcina premit & aggrauat te; Christi autem sarcina subleuat te: alia sarcina pondus habet; Christi sarcina pennas habet. Nam & aui si pennas detrahas quasi onus* C *tollis, & quo magis onus abstulisti, eo magis in terra remanebit: redeat onus, & volat. Talis est Christi sarcina.*

Hoc cogitabat S. Ioannes Chrysost. cùm in exilium Cucusum duceretur. Vnde cùm debili & infirmo corpore, febri æstuans, nocte & die à militibus cogeretur proficisci, continuò per septuaginta dies (qui eum hac ratione conficere & occidere volebant, vt gratificarentur Eudoxiæ Imperatrici, prout eum confecerunt & occiderunt, ita vt reuera fit Martyr) in summa fame, siti, paupertate, Solis ardoribus, in periculis Arabum; hæc omnia alacriter & generosè superabat, ita vt sui oblitus nobiles matronas, Olympiadem, Pentadiam, aliosque amicos propter se afflictos consolaretur & erigeret, ad fortiter carceres, ac dura quæuis pro Christo toleranda. D Scripsit tunc quoque tractatum illum diuinum, *quòd nemo læditur nisi à seipso*, in quo seipsum superauit. Viuis enim rationibus ostendit, omnem veri doloris causam & materiem non ab alio, sed à nobis ipsis proficisci. Eò quòd veri doloris materia & causa tantùm sit peccatum (hoc enim solum verum est malum, ideoque de eo solo dolendum) quod non nisi propria & libera voluntate quisque admittit. Cetera enim mala & dolores, quicumq; in mundo sunt, si cum peccato comparentur, non veros, sed pictos tantùm & fictos esse, vtpote leues, exiles & breues; cùm peccatum inducat grauissimos, plurimos, & æternos.

SVPRA MODVM IN SVBLIMITATE] q. d. Ait Anselm. Vt sublimetur ad cælorum angelorumque celsitudinem. Sed Nota. Græcè est καθ' ὑπερβολὴν εἰς ὑπερβολὴν, *secundùm excellentiam ad excellentiam*, id est excellenter excellens, ait Theophylact. siue mirè; & supra modum celsum, sublime & immensum, gloriæ videlicet pondus. ita Oecumen. Sic enim Hebræi per geminationem vocis significant vehementiam & superlatiuum, vt מְאֹד מְאֹד *meod meod*, id est valdè valdè, hoc est, supra modum, & plurimùm. q. d. Incomparabiliter maius & excellentius est pondus gloriæ futuræ tribulatione, quam hîc patimur.

Notat Chrysost. & Theodor. pulchra antithesi momentaneo opponi æternum, leui pondus, in præsenti in sublimitate, tribulationi non quietem tantùm, sed insuper & gloriam. Sic v. seq. opponit τὰ βλεπόμενα, καὶ τὰ μὴ βλεπόμενα, *ea quæ videntur & ea quæ non videntur*, πρόσκαιρα, καὶ αἰώνια, *temporalia* siue, ad tẽpus duratura, *& æterna*. Sic Machabæis, Vincentio, Laurentio, Stephano, lapides, sartagines, eculei & tormenta omnia præ gloria cælesti erant quasi momentum respectu infiniti temporis: quasi pluma, vel bulla leuissima, respectu cæli, vel vniuersi alicuius plumbei, aut potiùs aurei; quasi punctum, respectu totius mundi.

Breuitas earumdem tribulationum.

Pulchrè S. August. in psal. 93. Deum dicere ait, *Venale habeo: quid Domine? regnum cælorum, quo emitur? paupertate regnum, dolore gaudium, labore requies, vilitate gloria, morte vita.* Scriptum est enim: *Beati pauperes, quoniã ipsorum est regnũ cælorum: beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur: beati qui esuriunt, quoniam ipsi saturabuntur*, &c. Apposite ergo Paulus gloriæ pondus attribuit, tribulationi leuitatem: huic momentaneam durationem, illi æternitatem: huic præsens tempus & locum, illi sublimitatem & perennitatem: huic nostram esse tribulationem; quippe quam quasi manu apprehendimus, & pugno concludimus; illi verò, vt supra modum supraque omnem mensuram, sine vlla intermissione operetur in nobis.

ÆTERNVM GLORIÆ PONDVS (Syrus, *gloriam infinitam in sæcula sæculorum*) OPERATVR] non physicè & efficienter, sed moraliter & meritoriè. Hinc patent merita bonorum operum. Negat id Caluinus & ex eo Beza, tantumque ait hîc significari ordinem, vel quo itinere ad gloriam perueniatur, scilicet per tribulationes. Sed hoc nimis est frigidum: nec enim iter, siue via dicitur operari ipsum itineris terminum nisi per iter, non viam, sed ipsam itinerationem, siue profectionem accipias, quæ sanè termini est causa, non tantùm moralis, sed & physica, proprieque efficiens: quam si concedat Caluinus in operibus bonis & meritis respectu mercedis æternæ, plus ijs dabit, quàm debet Catholici, qui non physicam & propriam, sed moralem tantùm & meritoriam eis dant causalitatem & efficientiam. Deinde non tantùm ordinem hîc significari patet ex Græco κατεργάζεται, id est peroperatur, conficit, perficit: quod vtique causam non qualem qualem, sed potentem efficacemque significat. Ita Ambros. & maximè Chrysost. in morali: *Deus, ait, iustus index eo modo reddit iusti beatitudinem, quo malis infernum.* atqui malis reddit infernum, quasi meritas scelerum pœnas: ergo & iustis reddit beatitudinem, quasi meritam bonis operibus mercedem & præmium. Et S. Bernar. in psal. 90. ser. 17. *Non dixit*, inquit, *Remunerabitur, sed, Æternum pondus gloriæ operatur in nobis. Latet gloria, fratres mei, abscondita nobis est in tribulatione: in momentaneo hoc latet æternitas, in hoc leui pondus sublime & supra modũ*. q. d. In leui tribulatione latet & continetur pondus gloriæ, sicut messis latet & con-

Ostenditur contra Caluinum valor meritorum ex tribulationibus.

continetur in semine: vnde cùm hoc suam vim A exserit, tunc illam operatur & producit. Vnde subdit: *Interim ergo festinemus nobis emere agrum istum, emere thesaurum istum, qui absconditus est in agro. Omne gaudium existimemus, cùm in varias inciderimus tribulationes. Dicamus e animo: Bonum magis ire ad domum luctus, quam ad domum conuiuij.*

Qualis sit condignitas passionum & meritorum nostrorum ad gloriam.

Dices. Quomodo ergo passiones vocat leues, & alibi ait, *non sunt condigna.*

Resp. Non sunt condignæ, quatenus passiones seu quatenus opera pœnalia naturæ, quia sic proportionem non habent cum tanta gloria: condignę tamen sunt, quatenus passiones hæ tolerantur ex gratia & charitate: sic enim sunt opera gratiæ & charitatis; hæc enim gratia semen est gloriæ. Sicut ergo semen messi condignum est & commensuratum, ita & gratia gloriæ. Secundò, condignæ sunt, quatenus sunt passiones Christi, id est ex Christi meritis profectę, eisque subordinatæ; Christus enim meruit nobis hanc patientiam passionum & afflictionum; itemque meruit vt hac patientia nostra quasi sua, & ex se suisque meritis manante, æternam gloriam mereremur.

Præclarè S. Bern. ser. 1. de Diuersis singula verba Apostoli perurgens, *Perge ergo*, inquit, *murmurare & dicere: Longum est, graue est, non possum tam immania & tam diuturna portare. Apostolus momentaneum & leue perhibet esse quod toleras, & certè necdum à Iudæis quinquies quadragenas vna minùs accepisti, necdũ plus omnibus laborasti, postremò necdum vsq; ad sanguinem restitisti. Vide ergo quam non sunt condigna passiones ad gloriam.* Primò; *quid in incertum dies & horas numeras? transit hora, transit & pœna: nec accedunt sibi, sed cedunt potiùs & succedunt. Non sic gloria, nõ sic remuneratio, non sic merces ipsa laboris: nescit vicissitudinem, nescit finem, manet tota simul, & manet in æternũ.* Secundò, *guttatim pœna bibitur, liquando sumitur, per minutias transit. Nam in muneratione torrens est voluptatis, & fluminis impetus, torrens inundans lætitiæ, flumen gloriæ, & flumen pacis.* Tertiò, *non enim nobis gloriosa vestis, non gloriosa domus, sed ipsa gloria promittitur. Nam in veritate iustorum expectatio, non aliquod lætum, sed ipsa lætitia est. Gaudent in cibis, gaudent in pompis, gaudent in diuitijs, gaudent, & in vitijs homines: sed luctus extrema occupat eiusmodi gaudiorum. Nobis autem non fauum mellis, sed purissimum & liquidissimum mel reposuit Deus, ipsam planè lætitiam, vitam, gloriam, pacem, voluptatem, amœnitatem, felicitatem, iucunditatem & exultationem thesaurizauit nobis Dominus Deus noster: & hæc omnia vnum, vt sit participatio Ierusalem in idipsum. Et hoc vnum & idipsum non nisi ipse, dicente Apostolo, Quoniam erit Deus omnia in omnibus. Hæc merces nostra: hæc corona nostra, hoc brauium nostrum, ad quod vtinam sic curramus, vt comprehendamus!*

Moraliter Auctor libri de Anima & spiritu, qui extat tom. 3. operum S. Augustini (Trithemius putat esse opus Hugonis victorini: nam nõ esse S. Augustini patet ex c. 37. vbi citat Boëthium qui Augustino fuit posterior) graphicè hoc gloriæ pondus & hæc gaudia Beatorum c. 57. & seq. depingit: ac Primò, describit mutuam omnium Beatorum charitatem, & exinde mutuum gaudium, quo quisque non sua solius, sed & singulorum aliorum beatitudine gaudebit, eritque beatus non semel, sed centies millies. Secundò, describit delectationem quam Beati percipiant ex visione Dei. Tertiò, ob oculos ponit plenissimam eorum pacem & suauitatem. Quartò, c. 64. exaggerat possessionẽ immensi boni, quod est ipse Deus. Quinto, affert pulchritudinis, sanitatis, sapientiæ, melodiæ, honoris, diuitiarũ, & omnium bonorum, quę hic vel gustare, vel concipere possumus, copiam & affluentiam. *In cælo*, inquit, *est quidquid amatis, quidquid desideratis. Si delectet pulchritudo: fulgebunt iusti sicut sol, si velocitas aut fortitudo, erunt similes angelis Dei, si longa & sa-* B *lubris vita, ibi est sana æternitas, & æterna sanitas, si satietas, satiabuntur cùm apparuerit gloria Domini, si ebrietas inebriabuntur ad vbertate domus Dei, si melodia, ibi angeli sine fine concinunt Deo, si qualibet mundi voluptas, torrente deitatis suæ potabit eos Dominus, si sapientia, omnes erunt docibiles Dei, si concordia, cibus erit illi voluntas Dei, si potestas, introibunt in potentias Domini, & omnipotentes erunt sua voluntatis, vti Deus sua. Nam sicut poterit Deus quod volet per seipsum: ita poterunt illi quod volent per illum, si honor & diuitiæ, Deus seruos suos bonos & fideles super multa cõstituet, si vera securitas, certè ita certi erunt nusquam illud bonum sibi defuturum, sicut certi erunt nec se sua sponte illud amissuros, nec dilectorem Deum illud dilectoribus suis inuitis ablaturum.* Ex quibus omnibus rectè infert S. Gregorius hom. 32. in Euan. *Ad magna*, inquit, *præmia perueniri non potest nisi per magnos labores. Vnde & Paulus egregius prædicator dicebat: Non coronabitur nisi qui legitimè certauerit. Delectet igitur* C *mentem magnitudo præmiorum, sed non deterreat certamen laborum.* Tempus enim pręsens, vt quidam Sanctorum ait; est laboris & pœnitentiæ: futurum verò erit quietis & lætitiæ.

Graphicè gaudia Beatorum & pondus gloriæ describit.

QVÆ ENIM VIDENTVR, TEMPORALIA SVNT: QVÆ AVTEM NON VIDENTVR, ÆTERNA SVNT] Vers. 18. Præclarè S. August. in Sententijs num. 270. *Inter temporalia, ait, atque æterna hoc interest, quòd temporalia plus diligantur antequam habeantur, vilescunt autem cùm aduenerint. Non enim satiat animum, nisi incorruptibilis gaudij vera & certa æternitas. Æternum verò ardentiùs diligitur adeptum quam desideratum. Nemo enim plus de illo æstimat quàm de se habet, vt fiat vilius, qui à speratum est ampliùs. Sed tanta est ibi excellẽtia, vt multò plus adeptura sit charitas, quam vel fides credidit, vel spes desiderauit.* Vide S. Gregor. homil. 36. in Euang. initio, vbi idem discrimen inter voluptates carnales & spirituales assignat, fusiusque pertractat.

CAPVT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, pergit inculcare futuram gloriam, ad eamq; ex hoc exilio & tabernaculo suspirat, optans peregrinari à corpore, & præsens esse ad Dominum.

Secundò, v. 9 ostendit se contendere, non vt hominibus, sed vt vni Christo, vtpote nos iudicaturo, per omnia placeat.

Tertiò,

Tertiò, v. 14. docet se ad hoc vrgeri charitate Christi, qui sua morte nos reconciliauit, ita vt se iam neminem nosse secundùm carnem, sed tantùm si qua in Christo noua creatura.

Quartò, v. 18. profitetur se esse ministrum & legatum Christi, ac pro Christo obsecrat vt reconcilientur Deo.

1. SCimus enim, quoniam, si terrestris domus nostra huius habitationis dissoluatur,
quòd ædificationem ex Deo habemus, domum non manufactam, æternam in
cælis. 2. Nam & in hoc ingemiscimus, habitationem nostram, quæ de cælo est, super-
indui cupientes: 3. Si tamen vestiti, non nudi inueniamur. 4. Nam & qui sumus
in hoc tabernaculo, ingemiscimus grauati: eò quòd nolumus expoliari, sed superue-
stiri, vt absorbeatur quod mortale est, à vita. 5. Qui autem efficit nos in hoc ipsum,
Deus, qui dedit nobis pignus spiritus. 6. Audentes igitur semper, scientes quoniam
dum sumus in corpore, peregrinamur à Domino: 7. (per fidem enim ambulamus, &
non per speciem) 8. audemus autem, & bonam voluntatem habemus magis peregrina-
ri à corpore, & præsentes esse ad Dominum. 9. Et ideo contendimus siue absentes,
siue præsentes placere illi. 10. Omnes enim nos manifestari oportet antè tribunal
Christi, vt referat vnusquisque propria corporis, prout gessit, siue bonum, siue malum.
11. Scientes ergo timorem Domini, hominibus suademus, Deo autem manifesti su-
mus. Spero autem & in conscientijs vestris manifestos nos esse. 12. Non iterum com-
mendamus nos vobis, sed occasionem damus vobis gloriandi pro nobis: vt habeatis ad
eos, qui in facie gloriantur, & non in corde. 13. Siue enim mente excedimus, Deo:
siue sobrij sumus, vobis. 14. Charitas enim Christi vrget nos æstimantes hoc, quo-
niam si vnus pro omnibus mortuus est, ergo omnes mortui sunt: 15. & pro omnibus
mortuus est Christus: vt, & qui viuunt, iam non sibi viuant, sed ei, qui pro ipsis mortuus
est & resurrexit. 16. Itaque nos ex hoc neminem nouimus secundùm carnem. Et si
cognouimus secundùm carnem Christum: sed nunc iam non nouimus. 17. Si qua
ergo in Christo noua creatura, vetera transierunt: ecce facta sunt omnia noua.
18. Omnia autem ex Deo, qui nos reconciliauit sibi per Christum: & dedit nobis mi-
nisterium reconciliationis. 19. quoniam quidem Deus erat in Christo mundum re-
concilians sibi, non reputans illis delicta ipsorum, & posuit in nobis verbum reconci-
liationis. 20. Pro Christo ergo legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per
nos. Obsecramus pro Christo, reconciliamini Deo. 21. Eum, qui non nouerat pec-
catum, pro nobis peccatum fecit, vt nos efficeremur iustitia Dei in ipso.

VERS. 1. SCIMVS ENIM, QVONIAM SI TERRESTRIS DOMVS (id est scimus, si corpus mortale, in quo breui tempore quasi in tabernaculo (hoc enim Græcum σκῆνη significat) tamquam peregrini & viatores moramur) DISSOLVATVR; QVOD DOMVM, &c, vt Syrus *ædificium*, putà firmum & stabile, HABEMVS NON MANVFACTAM] putà gloriam animæ & vitam æternam. ita Photius, Anselmus, S. Thomas. Lyran. & ita respondet versui 6. & 8. vbi ait *Audemus peregrinari, & præsentes esse ad Dominũ.* Vnde ex hoc sensu & Patrum explicatione, & certiùs ex v. 8. contra Tertull. Græcos, Armenos, Lutherum, Caluinum euincitur beatitudo animarum statim à morte, nec eas dormire sub altari vsque ad resurrectionem.

Secundò, & aptiùs: *Domum*, id est, corpus resurrectione glorificatum, *habemus*, id est, habebimus certò in resurrectione: & hoc magis respondet versui 4. & cap. præced. excitat enim Apostolus ad mortificationis & passionis corporalis tolerantiam per spem resurrectionis, in qua recipiemus corpus gloriosum. Sic 1. Cor. 15. dicit, *Seminatur*, scilicet corpus, *in ignobilitate, surget in gloria*, id est gloriosum; & tale corpus propriè domus est animæ beatæ, sicut corpus mortale domus est animæ hîc viuentis & patientis. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Ambros.

Corpus est domus animæ beatæ.

Dices: Ipsa gloria, in quam intrat anima beata, dici potest animæ domus; sic enim dixit Christus, *Intra in gaudium Domini tui.* Respondeo, dici *Intra in gaudium*, non quasi gaudium sit domus in quam intratur, vt volunt aliqui; sed gaudium metonymicè dicitur locus ipse gaudij. q. d. Intra in nuptias cælestes, intra in cælum, vbi locus est gaudiorum plenissimorum & æternorum: minus enim rectè ipsa gloria, vel gaudium dicitur domus, in quam intrabunt Beati.

Moraliter Chrysost. ho. 5. in epist. ad Hebræos, Eâdem, inquit, facilitate corpus exuere debemus quâ vestem, vti Ioseph pallium reliquit Ægyptiæ: & B. Aloysius Gonzaga moriturus ita de morte sua loquebatur, quasi de vna domo tantùm in aliam migraret.

NAM ET IN HOC INGEMISCIMVS, HABITATIONEM NOSTRAM, QVÆ DE CÆLO EST, SVPERINDVI CVPIENTES] Id est, vt Syrus ad hoc gemimus & suspiramus; scilicet vt domus hæc terrestris & misera, id est corpus hoc mortale, dissoluatur, & habitationem, id est domum nostram, quæ de cælo est, corpus videlicet beatum & gloriosum, superinduamus, vt sequitur. Secundò & meliùs; propter hoc, scilicet mortem & dissolutionem, quæ interuenire debet, vt à vita hac transeamus ad æternam, ingemiscimus: nam mors hæc contra naturam est: optaremus enim superindui gloria, non spoliari vita, vt sequitur v. 4. Hic sensus magis constabit ex v. seq. Vnde S. Gregorius lib. 31. Moral. 26. *Ecce*, inquit, *Paulus & mori desiderat, & tamen carne expoliari formi-* VERS. 2.

Sancti mortem desiderant & formidant.

formidat. Cur hoc? quia, etsi victoria in perpetuum latificat, ipsa nihilominus ad præsens pœna perturbat. Sicut enim vir fortis cùm vicino iam belli certamine armis accingitur, & palpitat & festinat, tremit & sæuit; quasi pauere per pallorem cernitur, sed per iram vehementer vrgetur: ita vir sanctus cùm passioni se propinquare conspicit, & natura suæ infirmitate concutitur, & spei suæ soliditate roboratur; & de vicina morte trepidat, & tamen quòd moriendo veriùs viuat, exultat. Ad regnum quippe non potest nisi interposita morte transire: & idcirco confidendo quasi ambigit, & quasi ambigendo confidit: & gaudens metuit, & metuens gaudet.

Dices, Quomodo metaphora domus & habitationis cōgruit cum veste quæ superinduitur? Resp. Apostolus duas hîc metaphoras coniungi: vna petitur à domo, secunda à veste. Solent enim Hebræi, quos hîc imitatur D. Paulus, multas metaphoras simul implicare & conuoluere. Id videre est tum in Prophetis, tum in Psalmis, tum in parabolis Christi.

VERS. 3. SI TAMEN VESTITI, NON NVDI INVENIAMVR] Pro *vestiti* nonnulli legunt *exspoliati*: facilis enim lapsus est Græci υ in κ, vt pro ἐνδυσάμενοι scribatur ἐκδυσάμενοι: itaque legit Augustin. & ex eo Beda hic, Ambros. Tertull. & Paulinus mox citandi, sicque explicat Augustinus. q. d. Superuestiemur cælesti gloria, si quidem exspoliati hoc corpore Christum fuerimus induti, eoque vestiti.

Nota. Distinguit hic tria Apostolus; Primò, esse nudos & exspoliatos; Secundò, esse indutos; Tertiò, superindui, vt clariùs patet ex Græco: sicut enim v. præced. gloriam cælestem vocauit domum & habitationem: sic enim hic eamdem alia metaphora vestem vocat. Iam locum hunc sic explicant aliqui, q. d. Cupimus superindui cælestem habitationem, scilicet corpus cæleste & incorruptibile, sic tamen vt cum immortalitate gloria quoque donemur, gloriaque non nudi, sed vestiti, inueniamur. Nam, vt ait Apostol. 1. Corinth. 15. 51. *Omnes quidem resurgemus* ad immortalitatem, *sed non omnes immutabimur* ad gloriam. Verùm de solis reprobis & damnatis hoc verum est. Illi autem licet habituri sunt corpus immortale, non tamen dici possunt habituri corpus cæleste, soli enim Beati hoc habituri sunt. Cæleste ergo corpus est, quod ita est immortale, vt pariter sit & gloriosum: ac consequenter qui illud habent, necessariò vestiti, & non nudi inueniuntur. Apostolus autem hic ab ijs qui cupiunt habere corpus cæleste, excipit, & conditionatè dicit: *Si tamen vestiti, non nudi inueniamur.*

Damnati licet corpus habituri, erunt tamen sine cœlesti.

Secundò ergo aliter explicant hunc locum S. Chrysost. Theophyl. Theodor. Ambros. q. d. Domus illa, id est cælestis gloria, nobis obtinget, si ea digni inter electos, non inter reprobos inueniamur; videlicet si gratia, charitate & bonis operibus vestiti, non autem ijs nudi inueniamur, &c. vt ait S. Paulinus epist. 8. ad Seuerum Sulpit. *Si dispoliatus à corpore, nō inueniaris nudus ab opere*, si enim ijs simus vestiti, tunc Deus nos superinduet, quasi noua veste induta stola gloriæ immortalis. Verùm, quia v. seq. nuditatem hanc explicat separationem animæ à corpore; ait enim, *Nolumus exspoliari*, scilicet corpore, vt anima nuda solaque beetur, *sed superuestiri*; videtur potiùs, vt rectè notauit Tertull. lib. de Resurrect. carnis cap. 42. nudos & exspoliatos nos vocare, cùm mortui sumus, & anima corpore spoliata est; ac consequenter vestitos, cùm anima corpori est coniuncta, illudque quasi vestem induit;

Qui hic nudi, vestiti & superuestiti?

A superindutos verò, vel superuestitos, cùm corpus gloria cælesti quasi veste induitur & ornatur, vt, sicut anima corpore, ita corpus gloria vestiatur, sic enim anima corpore vestitur, sed gloria superuestitur & superinduitur. Cupimus ergo ea superindui, *si tamen vestiti, non nudi inueniamur.*

Vbi Nota Secundò. Vox *si* aliquid peculiare exigit, nō commune omnibus electis: sed aliquibus proprium, videlicet ijs, qui in fine mundi viui, & corpore vestiti inuenientur; sicque viui, vel ita morientes, vt mox resurgant, videanturque non esse mortui sed viui, superuestientur immortalitate. Sensus itaque est, vt rectè Caietanus. q. d. Nobis continget non dissolui, non mori, quod naturaliter abhorremus, & propter quod gemimus, sed gloria superindui, quod tantopere cupimus; si inueniamur

An illi qui inuenientur in fine mundi, sint morituri.

B in fine mundi residui, nondumque mortui, sed vestiti in corpore, non eo nudati, vt non, vel non nisi breuissimo tempore, moriamur, sed transeamus ex hac vita ad æternam. Patet ex sequentibus.

VERS. 4. NAM ET QVI SVMVS IN HOC TABERNACVLO (corporis scilicet) INGEMISCIMVS GRAVATI, scilicet, vt Syrus, ob eius (corporis) onus & pondus; ita tamen, vt cum S. Gregor. Nazianz. dicamus: *Domine aufer à me tunicam hanc ita grauem* (corpus scilicet terrestre, ponderosum, ærumnosum) *sed & da mihi leuiorem.* EO QVOD NOLVMVS EXSPOLIARI] Græcè ἐκδύσασθαι, *exui*, scilicet corpore, sed ἐπενδύσασθαι, *superindui*, scilicet gloria: si tamen ἐνδυσάμενοι, id est, *vestiti* carne & corpore, non eo nudati per mortem inueniamur, Apostolus enim ita loqui solet de resurrectione & die iudicij quasi ea instet,

C & quasi eam ipse cum alijs tunc viuentibus sit visurus. Vnde Thessal. 4. v. vlt. *Deinde*, inquit, *nos qui viuimus, qui relinquimur, simul rapimur cum illis in nubibus obuiàm Christo in aëra, & sic semper cum Domino erimus.* de quo ibi.

EÒ QVOD NOLVMVS EXSPOLIARI] corpore scilicet. Errauit ergo Plato, qui σῶμα, id est corpus, quasi σῆμα, id est sepulcrum, dici putauit, & ex illo Origen. qui animas ob peccata in corpus hoc quasi carcerem detrusas censuit, quis enim non cuperet suo carcere spoliari? anima autem non cupit corpore spoliari; est ergo corpus animæ amicum, socium & compar, animaque corpus expetit, sicut forma materiam: & contrà. Videtur ergo Platonis & Platonicorum, quorum scholæ florebant Corinthi, errorem hunc perstringere hic Apostolus.

Error Platonicorum de sepulcro [illegible] animæ.

VT ABSORBEATVR QVOD MORTALE EST, A

D VITA] mortalitas ab immortalitate.

VERS. 5. QVI AVTEM EFFICIT NOS IN HOC IPSVM, DEVS] Græcè ὁ δὲ κατεργασάμενος, *qui operatus est*, perfecit, formauit nos, scilicet *qui* Primò, creauit *nos in hoc ipsum*, scilicet ad hanc beatitatem, & vitam immortalem, Deus est. Secundò, qui æterno suo decreto parauit & destinauit nos ad eamdem illam beatitatem, idem Deus est. Tertiò, & optimè, qui per suam gratiam voluntatem, intellectum, totumque hominem nostrum ita format, præparat, componit, quique facit nos ita viuere, vt digni simus, qui hac immortalitate beemur, ille idem est Deus. ita Ambros.

Triplex homini hoc factum.

QVI DEDIT NOBIS PIGNVS SPIRITVS] Id est, vt Ambrosius legit, *spiritum*, q. d. Non dedit nobis Deus pignus auri vel argenti, id est aurum vel argentum in pignus, sed dedit nobis Spiritum sanctum, cùm eius charitatem, virtutes & sanctitatis spiritū, quo fiducialiter Deum Patrem inuocamus, claman-

clamantes, quasi filij, *Abba pater*, nobis infudit. Hic A enim Spiritus pignus est futuræ gloriæ & hereditatis nostræ cælestis: ad hoc enim dedit nobis Deus hunc Spiritum, vt per illum, quasi pignus & arrham certos nos faceret de futura hereditate, si pergamus quasi morigeri filij Deum Patrem inuocare, illique obedire, eiusque Spiritum quasi pignus retinere & conseruare.

VERS. 6. AVDENTES] θαῤῥοῦντες, *confidentes*, id est audemus, confidimus, audacter & fidenter pericula & mortem pro Christo & Euangelio suscipimus, imò optamus, ita Theophyl. Hebræi enim participium præsens vsurpant pro indicatiuo, iuxta can. 29.

IGITVR] Quia scilicet hanc gloriam & vitam æternam quasi hereditatem speramus, eiusque pignus Spiritum sanctum accepimus, ideo audemus quæuis ardua & agere & pati.

SCIENTES QVONIAM, DVM SVMVS IN CORPORE, PEREGRINAMVR A DOMINO] Hoc est, quamdiu sumus in hoc corpore, tamdiu à Domini Dei B patris nostri conspectu & hereditate elongati & absentes, quasi peregrè in terra aliena, scilicet in vita hac & corpore mortali, versamur. q. d. Hic peregrini sumus, quia conscripti sumus ciues cæli, & heredes Dei; festinamus ergo ex peregrinatione hac tendere, & consequi patriam nostram cælestem, Deique patris nostri hereditatem adire: vnde audacter in pericula & necem ruimus, eaque quasi viam in cælum inuadimus. Secundò, per metalepsin. *peregrinamur*. id est absentes sumus, à Domino (de quo v. 9.) festinamus ergo, & peroptamus illi præsentes esse.

Vnde S. Bern. tract. de Præcepto & dispens. c. 27 *Illa*, inquit, *circa corpus occupatio quid est, nisi à Deo quadam absentatio? & absentatio quid, nisi peregrinatio? Et peregrinamur ergo à Domino, & in corpore peregrinamur, cuius, nostra nimirum, & intentio præpeditur ærumnis, & curis charitas fatigatur.* C

VERS. 7. PER FIDEM ENIM AMBVLAMVS, ET NON PER SPECIEM] quia scilicet necdum ipsam speciem, id est, naturam & pulchritudinem Dei, in se contemplamur facie ad faciem. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecum.

Deus non videtur à Beatis per speciem.

Perperam ergo hinc quis doceat videri Deum à Beatis non se solo per essentiã, sed per speciem mediam, quæ essentiam repræsentet, sicut species coloris oculo impressa oculo colorem, qui in pariete est repræsentat: nec enim talem speciem hic intelligit Apostolus, sed speciem, qua res in se corã clarè spectatur: opponit enim speciem fidei, qua non spectamus, sed obscurè credimus futura & absentia.

VERS. 8. AVDEMVS AVTEM] audemus inquam, repetit D enim & inculcat id quod dixit v. 6. *Audentes igitur.*

ET BONAM VOLVNTATEM HABEMVS (græcè εὐδοκοῦμεν, *bene volumus*. Syrus, *peroptamus*; Chrysost vertit, ἐπιδοκοῦμεν, omnibus votis capimus) MAGIS, id est malentes, PEREGRINARI CORPORE, ET PRÆSENTES ESSE AD DOMINVM] id est, eligentes potiùs abesse à corpore, vt liceat adesse Deo; eiusque præsentia, specie & facie perfrui.

Animæ à morte statim vident Deum.

Hinc probatur; animas à morte statim videre Deum: ideo enim ait nos malle peregrinari à corpore, vt præsentes simus ad Dominum. vel, vt Græcum ἐνδημῆσαι πρὸς τὸν κύριον, ad verbum propriè vertit Erasmus & Vatablus, *vt domi simus apud Dominum*, quasi in patria patri nostro cælesti præsentes. si enim peregrinantes, & separati à corpore, domum ad Deum patrem nostrum statim non veniremus, sed alibi in via hærendum nobis & peregrinandum esset; non desideraremus peregrinari à corpore, imò in eo, vtpote loco naturali animæ, peregrinari mallemus, quàm alibi loco incognito, sed de Græco ἐνδημεῖν plura v. 9.

ET IDEO CONTENDIMVS] φιλοτιμούμεθα, certatim, omni studio, ministerio, conatu & nisu nostro contendimus, certamus & ambimus Deo placere. vt in hoc studio non patiamur nos à quoquam superari.

SIVE ABSENTES, SIVE PRÆSENTES] Deo scilicet & consequenter corpori, sed per antithesin: hoc enim ipso, quo sumus absentes Deo, præsentes sumus corpori; & hoc ipso, quo præsentes sumus Deo, absentes sumus à corpore, vti præcessit v. 6. & 8. VERS. 9.

Vbi Nota. Græcum ἐνδημεῖν propriè significat domi, in populo suo agere: δῆμος enim populum significat; huius contrarium ἐκδημεῖν, significat foris extra populi sui fines agere, siue peregrinari. Vnde Vatablus & Erasmus vertunt, *siue domi præsentes, siue foris peregrè agentes*. Sed Apostolus paulò generalius hæc sumere videtur: tam enim in corpore quàm apud Deum non dicit ἐνδημεῖν καὶ ἐκδημεῖν, non possumus autem propriè domi esse, & in corpore existentes, & separati à corpore, Deoque præsentes: sicut vicissim non possumus dici esse peregrè & in corpore, & apud Deum. Itaque ἐνδημεῖν, sumit pro incolere, inhabitare, esse præsentem; ἐκδημεῖν verò pro migrare, abire, absentem esse; dum enim corpus hoc præsentes incolimus, abimus & absentes sumus à Domino: & contrà dum cælum incolimus præsentes apud Dominum; tum abimus: & absentes sumus à corpore. Vnde Noster clarè vertit, *siue absentes, siue præsentes*, scilicet siue à Deo, siue à corpore vt præcessit.

Verùm nil obstat quo minùs ἐνδημεῖν, & ἐκδημεῖν, propriè capiat Apostolus pro domi esse, & peregrè esse.

Pro quo Nota. Apostolus vers. 1. dixit nos duas habere domos, vnam terrestrem, aliam cælestem. & vtrobiq; nos esse domi, scilicet tam in corpore, quasi domo naturali, quàm in cælis apud Deum, quasi domo Dei gratuita, & gratis nobis data. Consequenter duplex est peregrinatio nostra, duobusque locis peregrinamur. Vno, cùm in hoc corpore & exilio à patria cælesti & Deo semoti quasi peregrè agimus, & viuimus. Secundò, cùm à corpore quasi domo, separati per mortem, peregrè in aliam regionem & orbem, in cælum ad Deum concedimus. Hinc ergo Apostolus ait nos ἐνδημεῖν, domi esse, & in corpore apud Deum, ac rursum, ἐκδημεῖν peregrinari, peregrè agere, & in corpore. & apud Deum. Id patet ex verbis ipsis expressis Apostoli v. 6. & 8. Hoc verò v. 9. vbi simpliciter dicit, εἴτε ἐνδημοῦντες, εἴτε ἐκδημοῦντες, *siue domi agentes, siue peregrè agentes*; licet non addat, nec exprimat τὸ in corpore, vel apud Deum; refert se tamen ad illa eadem quasi iam præmissa v. 6. & 8. indeq; hic eadem addenda & supplenda relinquit. q. d. Ideo, siue absentes à Deo, & corpori præsentes, siue præsentes Deo, & à corpore absentes, id est vbicumq; & in quocumque statu simus, contendimus placere Deo, vt scilicet possimus præsentes esse apud Dominum, eiusq; præsentia & facie perpetim frui. nisi enim Deo placeamus, nec hic corpore præsentes. & à Deo absentes tendere poterimus ad eius præsentiam; nec à corpore absentes & Deo præsentes poterimus in eius præsentia permanere, eaque frui &

Duas domos habet homo terrestrem & cælestem, item duas peregrinationes.

& beati: vtrumque autem contendimus peragere & perficere, dum sumus in hac vita; quia scilicet in hac vita per omnia curando Deo placere, tendimus ad eius præsentiam & visionem, ac secundò meremur, vt eius præsentia semel donati in eâdem perpetuò maneamus: qui enim hic Deo placet, illic non displicebit, ait Ambr. & Anselmus.

Alij planiùs vertunt, εἴτε ἐνδημοῦντες: εἴτε ἐκδημοῦντες, *siue incolentes*, siue *migrantes* à corpore ad Dominum. q.d. Tota vita vsque ad mortem & vltimum halitum, quo anima migrabit à corpore, Deo placere satagimus: vnde & Tertull. lib. de Resurrect. carn. c. 43. legit, *Et ideo gestimus siue peregrinantes, siue immigrantes placibiles illi esse.* Sed hi verba Apostoli generalia, & tam Deo quàm corpori communia, vt dixi, restringunt ad solum corpus. prior ergo sensus, quem dedi, genuinus videtur.

Vers. 10. Omnes enim] Vox *enim* dat causam præcedentium. q.d. Contendimus placere Deo in omni opere nostro, vt in tribunali Christi, cui sistendi sumus, donemur gloria corporis, & beata Dei præsentia (vt dixit v. 8.) ac visione; non autem ea priuemur cum illis, qui Deo per opera mala displicuerunt.

Nos manifestari oportet tum iudici Christo, tum omnibus hominibus, ante tribunal Christi] vt quisque singulorum & bona, & mala videat. Hinc patet Paulum quoque & Apostolos iudicandos esse, sed ita, vt simul ipsi aliorum sint iudices, & condemnent eos qui sibi credere noluerunt, Matth. 19:28.

Vt referat vnusquisque propria corporis (scilicet gesta & facta) prout gessit] πρὸς ἃ ἔπραξεν, *secundum ea quæ fecit*, gessit per corpus proprium; Vatabl. *pro eorum, quæ fecit, portione*, id est pro disparitate meritorum demeritorumque, disparem quisque gloriam recipiet, vel pœnam.

Propria corporis in hac vita, sunt etiam propria animæ. Nota. Quæ propria sunt corporis, sunt & animæ propria, nam anima in hoc statu & vita nihil agit, nec agere potest sine corpore; adeò vt ad cogitationem & intellectionem ipsam corporali phantasmate indigeat: itaque propria corporis sunt, quæ anima propriè per corpus gerit & operatur.

Aliena merita non iuuabunt. Notat Secundò, Chrysost. dici *propria* quia aliena & parentum merita in tribunali Christi filios non iuuabunt, adeoque, vt ait Ezech. ca. 14. v. 14. & 20. Noë, Daniel & Iob, non liberabunt filium & filiā, sed tantùm animas suas. Si tribunal hoc cogitaremus, cùm à socijs, à libidine, à fastu, à gula tentamur; facilè omnia superaremus nulloque metu aut cupiditate à Dei lege & obedientia nos abduci pateremur. Vide Chrysost. in morali hom. 10.

Refutatur error Pelagianorum ex hoc loco negantium peccatum originale. Hinc inferebant Pelagiani, infantes nullum habere peccatum, nec esse peccatum originale: quia Christus in iudicio tantùm examinabit peccata propria quæ quisque gessit in corpore: atqui infantes nihil gesserunt, nec gerere potuerunt quasi proprium: ergo peccatum non habent, quod Christus examinet & iudicet.

Respondet S. August. epist. 107. hanc Apostoli sententiam etiam ad infantes pertinere: peccatum enim originale habituale esse eis proprium & inhærens: ipsum verò actuale Adami, ex quo propagatur in singulos ex Adamo nascentes peccatum originale habituale, licet Adamo fuerit proprium, id est physicè inhærens (fuit enim esus pomi vetiti, quod comedit Adam) tamen & paruulis moraliter dici proprium, quia actus hic Adami ad eos pertinuit, censeturque eorum actus proprius fuisse, sicque peccatum hoc gesserunt & commiserunt, non per se, sed per Adamum: voluntas enim Adami censebatur omnium posterorum etiam paruulorum esse voluntas.

Sed planiùs magisque ad Apostoli mentem responderi potest, Apostolum non loqui de infantibus, sed adultis: illos enim exhortatur vt satagant Deo per omnia placere, vt referant præmium à Deo, quisq; pro gestis: infantes enim licet in Christi iudicio comparituri sint, operum tamen examine non indigebunt, nec demeritis, sed soli originali peccato debitam pœnam recipient, vt docet S. August. serm. de omnibus Sanctis tom. 1. & Nazianz. orat. 60. quæ est de sancto lauacro.

Scientes igitur hæc quæ dixi de Christi tribunali, à quo quisq; referet prout gessit: Secundò, & simpliciùs *scientes* timorem Domini, id est, quia scimus timendum esse Dominum iudicem & vindicem, hinc eumdem hunc timorem hominibus svademus] vt eo Dominum timeant. Vers. 11.

Timorem Domini] *Timor* capi potest duobus modis. Primò, actiuè, quo Dominum timemus; Secundò, passiuè, quo Dominus est timentibus quasi iudex terribilis. Vnde Syrus & Vatablus vertunt, *scientes igitur terrorem illum Domini, suademus hominibus.* Sic, Iacob Deum vocat timorem patris sui Isaac, id est timoris obiectum, seu, quem timuit Isaac pater suus Genes. 31. v. 42. Ita hic *timor* vocatur obiectum timoris, res timenda, terror. q. d. Scientes timendum, id est terribilem, esse Deum; siue, scientes timendum & formidandum esse Dominum, vide can. 30. Sic Isaiæ 8. 13. dicitur: *Dominum exercituum sanctificate: ipse pauor vester; & ipse terror vester.* *Duplex timor Domini & varia eius acceptiones in Scriptura.*

Deo autem manifesti svmvs] q.d. Deus scit me sincerè Deum timere, & timorem hunc alijs suadere: quia enim Paulus ex hoc timore & cupidine Deo placendi, & fruendi quam hic præ se fert, aliquibus, maximè æmulis & pseudoapostolis, qui occasionem eum calumniandi quærebant, videri potuisset se quasi sanctum laudare, hinc vanitatem hanc laudisque cupiditatem hic & in sequentibus à se amolitur.

Vt habeatis] occasionem scilicet gloriandi (hoc enim repetendum relinquit) de me. Vers. 12.

Ad eos (contra eos) qvi in facie gloriantvr] qui externa se specie iactant, cùm sibi non sint in conscientia bene conscij, suntque hypocritæ & pseudoapostoli.

Sive enim mente excedimvs, Deo: sive sobrii svmvs, vobis] Aliqui manuscripti codices legunt: *si mente excidimus.* Græcum enim ἐξέστημεν, significat raptum, quo mens emota extra se abripitur, siue vehementia naturæ, morbi, choleræ, melancholiæ aut apprehensionis in obiecta noua & insolita; siue à Deo in contemplationem & ecstasin: siue à furore & insania in delirium. Omnibus his modis accipi hic potest. Imò Syrus, Chrysost. Theophyl. Vatablus, Erasmus vertunt, *siue insanimus*: huic enim opponit εἴτε σωφρονοῦμεν, *siue sana mente simus.* q.d. Siue desipimus, siue sapimus. Nam, vt ait Plato lib. 1. de Republ. τὸ σωφρονεῖν ἐναντίον ἐστὶ μαίνεσθαι, id est, sapere siue sana mente esse contrarium est illi quod est desipere vel insanire, sic μανίαν, siue insaniam, opponit τῷ σωφρονεῖν. Paulus Actor. 26. 25. *Non insanio*, inquit, *optime Feste, sed veritatis & sobrietatis verba loquor.* Sic Vers. 13. *Sapere & desipere quomodo opponantur.*

Sic de Christo dicunt consanguinei Marci 3.v.21. *Quoniam in furorem versus est*, vbi græcè est idem verbum ἐξέστη, quod hîc.

Rursùm, raptus hic & insania accipi potest, vel laudis propriæ, vel amoris diuini & contemplationis. De laude propria propriè & genuinè loqui videtur Apostolus, vt sentit Ambros. & Chrysost. de ea enim præcessit. Verùm quia hæc laus est de excellentia ministerij noui testamenti, deque excessu amoris, & claræ speculationis Dei; hinc consequenter & Secundò, de illo etiam intelligendus est, videturque alludere ad raptum Mosis, quo in Sina legem accepturus vidit gloriam Dei, vt dixit c.3.7. Laudauit enim se Apostolus præ Mose, Mosisq; raptu ca.3. 18. *Nos verò*, inquit, *omnes reuelata facie gloriam Domini speculantes in eamdem imaginem transformamur à claritate in claritatem.* Hinc c.4.& 5. laudat se à tribulationibus & laboribus pro Euangelio susceptis, quibus ad hanc gloriam, Deique præsentiam aspirat. B

Sensus ergo est Primò. q.d. Si nostri obliti vehementia aliqua aut zelo abripimur, quem mundani putant insaniam, vt scilicet quasi insani abripiamur in laudes ministerij nostri, ac gloriosiùs diuiniusque de nobis loquamur (superbia enim & iactantia videtur, & est insania, ait Ambros. seipsum laudare.) *Deo*, hoc est ad Dei honorem, id facimus. *Siue sobrij sumus*, in sermone scilicet, laudibusque nostris, *vobis* id fit, vt nimirum vos modestiam doceamus. ita Chrysost. Hinc consequenter, vt dixi, Secundò, S. August. Anselm. Theophyl. & alij sic explicant, q.d. Si rapimur in excessum vel ecstasin diuini amoris, contemplationis & locutionis, dicentes: *Nos autem reuelata facie gloriam Domini speculātes*; &, *Contendimus siue absentes, siue præsentes placere illi*: &, *Bonam voluntatē habemus magis peregrinari à corpore, & præsentes esse ad Dominum*; qua in re gloriari, & nos laudasse visi sumus. Vel, vt vertit Chrysost. *si insanimus*, hoc est, si videmur quandoque amore & contemplatione ebrij & insani, vti Apostoli Actor.2.13. & Actor.26. 24. *Deo*, id est ad Dei gloriam, id facimus, &c. C

Quadruplex est insania seu furor. Nam plato in Phædra quadruplicem docet esse furorem siue insaniam; Primum, vatum; Secundum, mystarum; Tertium, poëtarum; Quartum, amantium; huncque quartum esse optimum & felicissimū. *Diuina*, inquit, *insania siue mania quatuor species statuuntur, quibus totidē præsunt dij. Et vaticinij quidem inspirationem tribuunt Apollini; ministeriorum vim atq; efficaciam Libero; poëticam verò Musis; amatorum furorem Veneri & Amori. Optimum illud præstantissimumq́; furoris genus quarto loco attribuimus.* Hunc quartum furorem fuisse in Paulo docet hîc Theophyl. vt pote qui non in se, sed quasi raptus & mente emotus in Christo dilecto suo vixerit (amantis enim anima non tam est vbi animat, quàm vbi amat) quique pro fratribus optarit fieri anathema. Sic enim habet Theophyl. *Si insanimus Dei causâ, ita insanimus vt vos ad ipsum perducamus. Insaniebat itaque Paulus amatoria quadam insania Deum amans, vt amatoris instar illi viuens, nempe ab amato extra seipsum raptus, ac totus in Deum translatus, nec suam ipsius vitam viuens, sed illius quem amat, amatoriam, planè dilectam & valdè charam.* D

Sanctus verò Augustinus, Beda & Anselmus, qui hunc locum accipiunt non de insania, sed de raptu & ecstasi Pauli; sic explicant. *Quid est*, inquit, August. apud Bedam, *Mente excedimus Deo?* vt illa videamus quæ nō licet homini loqui. *Quid est, Temperantes sumus* (sic legit Aug. pro eo quod nos habemus. *Sobrij sumus*) *vobis*: *No*, inquit, *iudicaui me scire aliquid inter vos, nisi Iesum Christum, & hunc crucifixum*. Idem Aug. in psal. 103. *Quid est, mente excessimus Deo? Excessimus omnia ista carnalia, & quod vidimus effari non possumus. Quid est, temperantes sumus vobis? Sic loquimur vt capere possitis: quia & Christus talem se fecit nascendo, & patiendo, vt possent de illo homines loqui.*

Excessus mentis quid sit, & quorum. *Excessus*, inquit Anselmus, *mentis, est intentio ad superna, ita vt quasi de memoria labantur infima.* In hoc mentis excessu Sancti omnes fuere, quibus arcana Dei, mundū istum excedentia, reuelata sunt. Sic Apostolus hic excedens mente omnem humanam fragilitatem, & sæculi temporalitatem, omnia quæ nascendo & occidendo vanescunt, transeuntia, habitabat corde in ineffabili quadam contemplatione eorum de quibus dicit, quòd audiuit ineffabilia verba, quæ non licet homini loqui; sed propter alios, descendit. Vnde ait, *Sobrij sumus vobis*, q. d. Licet alta contemplemur, sobriè tamen de ijs loquimur, vt vos ea capere possitis. ita Anselmus.

Pulchrè piam hanc Pauli insaniā describit S. Bern. li. de Natura & dignitate amoris c.3. *Audi*, inquit, *sanctā insaniam: siue mente excedimus, Deo; siue sobrij sumus, vobis. Vis ad hac audire insaniā? Si dimittis, inquit, eis peccatū, dimitte: sin autem, dele me de libro vita, Exodi 32. Vis aliam? Ipsum audi Apostolū: Optabam, inquit, anathema esse à Christo pro fratribus meis. Nonne mentis bene affecta sana quædā videtur insania, cùm impossibile sit effectu, habere fixum in affectu, pro Christo anathema velle esse a Christo? Hac ad sancti Spiritus aduentum Apostolorum fuit ebrietas, hæc Pauli insania, cùm diceret ad eum Festus, Insanis Paule.* Rationē subdit: *Mirumne erat si insanire pronūtiabatur, qui in ipso mortis periculo ipsos iudices suos, à quibus pro Christo iudicabatur, ad Christū conuertere nitebatur? Non hanc insaniam multa litera in eo faciebant, sicut dicebat rex veritatem intelligens, sed dissimulans, sed (vt dictū est) sancti Spiritus ebrietas, in qua & in paruo & in magno similes eos sibi facere gestiebat, qui eum iudicabant, Et vt cetera omittam, quæ maior, quæ magis inopinata insania, quàm hominem relicto sæculo desiderantem & ardentem inhærere Christo, pro Christo rursum necessitate obedientiæ & charitatis fraternæ, inhærere sæculo; tendentem in cælum, semetipsum mergere in cœnum? Hic est Beniamin adolescentulus, qui in mentis excessu nec se, nec suum aliquid sentit: sed eum solum in quem totus excessit. Hac insania insani erant Martyres inter tormenta ridentes. Ita insanire libet.*

Et idem ser.85. in Cantic. in fine. *Pergat*, inquit, *quis forsitan quærere à me, verbo frui quid sit? Audi expertum. Siue*, inquit, *mente excedimus Deo, siue sobrij sumus vobis, hoc est: Aliud mihi cum Deo, solo arbitro Deo, aliud vobiscum mihi. Illud licuit experiri, sed minimè loqui: in hoc ita condescendo vobis, vt & ego dicere, & vos capere valeatis. O quisquis curiosus es scire quid sit verbo frui, para illi non aurem, sed mentem. Non docet hoc lingua, sed gratia. Absconditur a sapientibus, & reuelatur paruulis.*

CHARITAS ENIM CHRISTI (non tam passiua, quam actiua, qua scilicet Christus homines dilexit, seque totum ijs impendit) VRGET NOS] vt & nos Christi exemplo & amore idem faciamus, nosque totos hominibus impendamus, vt eos faciamus saluos à morte; ideoque, prout eis expedit, nunc mente excedamus, nunc sobrij simus. Vnde sequitur. VERS. 14.

QVONIAM SI VNVS, scilicet Christus PRO OMNIBVS MORTVVS EST, ERGO OMNES MORTVI SVNT] Pendet hîc totus versus à sequ. qui eius sensum & connexionem cum v. 13. significat & explet. Sensus verò est, q.d. Tanta fuit Christi charitas, vt pro omnibus moreretur. Vnde sequitur nos fuisse mortuos: ideo enim mortuus est, vt nos à morte, & corporis, & animæ, quam per peccatum incurreramus, eam in se suscipiendo, liberaret. Ex quo magis patet Christi miseratio & charitas, quòd scilicet è tanta mortis miseria, eam in se suscipiens nos eripuerit, quæ profectò *vrget nos*, vt Christũ redamemus, eiusque amore in proximi salutem modis omnibus incumbamus, & neminem excludamus, sed pro omnibus, etiam miseris, & pauperibus, laboremus, vti fecit Christus. Aliter S. Thomas, *omnes mortui sunt*, id est, inquit, omnes mortui esse debent vitæ veteri, seseque mortuos æstimare, vt non sibi, sed Christo viuant. Sed hoc obscurius est & remotius, idemque cum eo quod clarè dicit versu sequenti, quem ab hoc distingui verba indicant.

Christus pro omnibus mortuus est, quia nos mortui fuimus.

OMNES MORTVI SVNT] dempta B. Virgine, ait Anselmus, quæ peccatum originale, & animæ mortem numquam incurrit. Secundò, & potiùs, *omnes mortui sunt*, scilicet in Adamo, quia in eo peccati & mortis necessitatem contraxerunt omnes, etiam Deipara, ita vt & ipsa, & omnes omnino homines Christo redemptore, eiusque morte eguerint. peccauit ergo & mortua est B. Virgo in Adamo, sed in seipsa peccatum & animæ mortem non contraxit, quia à Deo Deiq; gratia fuit præuenta, vt dixi Rom. 5. 12.

Omnes mortui, excepta B. Virgine.

VERS. 15. ET, repete ex v. præced. (*Æstimantes quoniam*) PRO OMNIBVS MORTVVS EST CHRISTVS, VT ET QVI VIVVNT, IAM NON SIBI, non suæ gloriæ, voluntati, voluptati, VIVANT, SED Christi, QVI PRO IPSIS MORTVVS EST ET RESVRREXIT] quique nos omnes iure redemptionis sibi seruos effecit, vt, sicut seruus non sibi laborat & viuit, sed domino; ita & singuli nostrûm possint dicere: *Viuo ego, iam non ego, viuit verò in me Christus*: &, *Anima mea illi viuet. Debet enim*, ait Anselmus, *anima humana in se deficere, & proficere in Christo; qui mortuus est, vt nos moreremur peccatis; & resurrexit, vt ad iustitiæ opera resurgeremus, & quid est aliud: Non sibi, sed ei viuant, quam vt non secundùm carnem viuant in spe terrenorum & corruptibilium bonorum, sed secundùm spiritum in spe resurrectionis, quæ iam ex ipsis in Christo facta est?* hactenus Anselmus.

Christo viuere debemus iure seruitutis ei debito.

VERS. 16. ITAQVE NOS EX HOC NEMINEM NOVIMVS SECVNDVM CARNEM] q. d. Quia Christi tanta in nos est charitas, nosque vrget, idcirco nihil æstimamus carnalia, id est externa & præsentia, extra Christum; putà famam, valetudinem, amicitias, cognationes. ita Chrysost. vt sit persona pro re, *neminem*, hoc est nihil, ait Vatabl. Ita pariter τὸ *neminem* accipit S. Aug. lib. 9. Contra Faustum c. 7. Sed per *carnem* intelligit carnis corruptionem & mortalitatem. q.d. Paulus, *Neminem nouimus secundùm carnem*, hoc est, non nouimus ampliùs vitam hanc carnalem & mortalem: quia certa spe meditamur & ambimus vitam futuram, spiritalem, & beatam post resurrectionem, in qua iam est Christus nobisque locum parat. Hic sensus aptus est, sed paulò remotior: Apostolus enim opponit carni, siue homini carnali, nouam creaturam, quæ in hac vita est, & viuit per fidem & gratiam in Christo: ait enim, *Si qua ergo in Christo noua creatura.*

A Quare Tertiò sic magis vicinè & propriè explices: *Ex hoc*, id est ampliùs, *neminẽ nouimus secundùm carnem*, id est speciem externam, scilicet quòd nobis sit cognatus, amicus, Iudæus, nobilis, elegans, doctus; his affectibus naturalibus mortuus sũ, quia in Christo regeneratus illi soli viuo, ipsum solum, & omnes in ipso secundùm charitatis spiritum, non secundùm carnem amo, q.d. Ego non quæro placere hominibus, aut laudes & gloriam hominum, sed Dei. Quia enim pseudoapostoli Iudæi, æmuli Pauli, vt patebit cap. 11. gloriabantur se esse Hebræos, & semen Abrahæ, quod c. 11. 18. vocat *secũdùm carnem gloriari*; hinc eos tacitè perstringens, ait se neminem nosse notitia amoris & gloriationis, id est, in nemine gloriari secundùm carnem, seu carnalis propinquitatis & amicitiæ causâ, ne quidem in ipso Abrahâ. Sic Philipp. 3. 3. *Gloriamur*, inquit,
B *in Christo Iesu & non in carne fiduciam habentes*, q.d. Aliquando gloriati sumus nos esse Hebræos, & nobiles secundùm carnem, iam illis affectibus mortui sumus, quia laus omnis nostra & gloriatio est Christus. ita Gagneius.

ET SI COGNOVIMVS SECVNDVM CARNEM CHRISTVM] Hoc est, si aliquando Christum æstimauimus & vidimus, (si non ego Paulus, certè alij Apostoli nostri) præsentem, mortalem, carnis passionibus, fami, frigori obnoxium, hominem nobis similem; nunc non nouimus nisi immortalem & impassibilem. ita Chrysost. Theodor. & Synodus VII. generalis act. 6. & fauent sequentia.

Quadruplex huius loci sensus.

Secundò, & potiùs, Gagneius, vt dixi, Si olim nouimus, hoc est, magni æstimauimus, & gloriati sumus de Christo secundùm carnem, hoc est, Christum carnali generatione esse Iudæum, contribu-
C lem nostrum, & nos esse Hebræos Christi cognatos secundùm carnem, vt pseudoapostoli gloriantur, quodque cum Christo præsente viximus, aut etiam familiariter conuersati sumus; iam illis terrenis affectibus mortui sumus, & per Christum recreati augustiùs de eo sentimus, & Christum tantùm nouimus secundùm spiritum, id est, vt hominem diuinum, orbis redemptorem, doctorem, auctorem gratiæ & salutis, atque vt tali viuimus & seruimus, talemque orbe toto prædicamus.

Tertiò, alij non improbabiliter putant Paulum de se loqui pro eo tempore, quo Christum persequebatur. q.d. Etsi aliquando secundùm carnem, id est carnaliter iudicantes, indignam de Christo æstimationem habuimus, v.g. quòd Christus futurus esset rex temporalis, qualem Messiam Iudæi exspectant, iam tamen non ita nouimus vel existimamus.

D Hinc Quartò, perperam Faustus Manichæus explicabat sic. q.d. Ego Paulus in principio putaui Christũ veram habuisse carnem; sed errorem postea correxi. Vnde & Philipp. 2. ait, *In similitudinem hominum factus*, q.d. Similem & phantasticam, siue apparentem nobis habuit carnem, non veram, non humanam. Rursum Eutyches sic ad suam hæresin hunc locum torquebat; *Non nouimus*, inquit, *Christum secundùm carnem*, quia incarnatione caro & humana natura Christi absorpta fuit à diuinitate, ponebat enim ipse in Christo vnam naturam æquè ac personam, eamque diuinam.

Vides hic quàm hæretici Scripturam, quasi nasum cereum, quóuis ad sua phantasmata flectant trahantque. Sic olim Iconomachi, & nuper Caluinus admonitione de reliquijs, hæc Apostoli verba de-

detorserunt contra venerationem reliquiarum & imaginum Christi & Sanctorum: quasi diceret Apostolus. Iam post resurrectionem non nouimus Christum secundùm carnem, id est, quidquid in Christo carnale fuit, obliuioni tradendum est, & missum faciendum, vt in eo secundùm spiritum quærendo & possidendo omne studium ponamus. Sed hoc non velle Apostolum, clarissimum est: quia sic vellet nos obliuisci carnis, mortis & passionis Christi, eiusque esse immemores & ingratos: cuius contrarium voluit & sanxit Christus, quando in mortis suæ memoriam perpetuam instituit Eucharistiam, Vnde ipsemet Paulus 1. Cor. 11. *Quotiescumque*, inquit, *manducabitis panem hunc, & calicem bibetis, mortem Domini annuntiabitis donec veniat.* Non ergo hoc quod vult Caluinus, sed illud quod dixi, intendit hoc loco Apostolus. ita Conc. II. Nicenum act. 6. ex Epiphanio & Cyrillo.

VERS. 17. SI QVA ERGO IN CHRISTO NOVA CREATVRA q. d. Si quis ergo mecum est in Christo regeneratus & quasi in alium hominem & nouam creaturam recreatus & transmutatus (vti ego iam non sum ille qui fui, putà Saulus, sed Paulus.) in hoc VETERA TRANSIERVNT] veteres scilicet, tũ iudaismi ritus, tum potiùs affectus & iudicia, quale est nouisse aliquem secundùm carnem, quod præcessit. Ecce enim in tali facta sunt omnia noua, vt nouos habeat affectus, noua iudicia de re & spe Christiana, nouã vitam, nouam spem resurrectionis, nouã gratiam, sanctitatem, iustitiam. Vide de hac nouitate Ansel. & S. Aug. tract. de Cantico nouo tom. 9.

Causam dat S. Bern. serm. 5. de Assumptione B. Mariæ: *Facta*, inquit, *sunt omnia noua, id est, nouum castellũ veteri euerso. Sublatâ quippe cupiditate expanditur ingens sinus desiderij: vt ad eius aduentum multò magis anhelet mẽs ad cælestia, quàm priùs terrenis incubuerat. Iã ponitur murus continentiæ, antemurale patientiæ. Surgit autem hoc opus à fundamento fidei, & crescit per dilectionem proximi vsque ad charitatẽ Dei.*

VERS. 18. OMNIA AVTEM noua iam dicta EX DEO, (ex Dei donatione & gratia facta & data sunt) QVI NOS RECONCILIAVIT SIBI PER CHRISTVM, ET DEDIT NOBIS MINISTERIVM RECONCILIATIONIS] vt per nostram prædicationem persuadeamus hominibus Christi fidem & pœnitentiam, nouam & Christianam vitam, itaque ipsos Deo reconciliemus.

VERS. 19. QVONIAM DEVS ERAT IN CHRISTO] quasi Filio per vnitatem essentiæ. ita Ambrosius & Primasius. vnde S. Ambr. l. 3. de Fide ad Gratian. 5. *Deus*, ait, id est, *sempiterna diuinitas, erat in Christo.* q. d. Christus reconciliauit mundum, quia erat Deus. Secundò, & meliùs, *Deus erat in Christo*, id est per Christum, *mundum reconcilians sibi.* ita Græci. Tertiò, Caiet. *Mundum in Christo*, hoc est mundum Christo credentem, reconciliauit sibi Deus, Sed hoc coactum & distortum videtur.

Peccatum non remittitur per solam iustitiæ imputationem, sed per infusionem.

NON REPVTANS ILLIS DELICTA IPSORVM] q. d. Non imputans, sed gratis remittens delicta per iustitiæ Christi, non imputationem, vt volunt hæretici, sed realem infusionem. ita Chrysost. & Anselmus.

Nota hebraismum. Scriptura dicit Deum statuere, imputare ad peccatum, vel non imputare, non quasi in re ita non sit, sic enim falleretur Deus: sed potiùs, quia sincerissimum est Dei iudicium, reputatq; res & peccata verè vt sunt. Secundò, quia ex Dei iudicio, putà ex lege æterna quæ est in mente Dei, pendet omnis lex, ac consequenter peccatum contra legem. Tertiò & maximè, quia omnis peccati remissio pendet ex Dei condonatione: condonare autem est quasi non imputare: peccatum enim ens morale est, offensa scilicet Dei, quæ pariter morali causa, scilicet condonatione, tollitur; sed Dei liberalis clementia cum hac simul gratiã, charitatem, & virtutes omnes infundit, vt ijs quasi realibus Dei donis ornemur, iustificemur, fiamusque digni amicitia Dei.

ET POSVIT IN NOBIS VERBVM RECONCILIATIONIS] prædicationem scilicet verbi Dei, quo Deo homines reconciliemus, vt dixi v. præced. Posset Secundò, *verbum* pro re metonymicè, quasi signum pro signato accipi. sic *verbum reconciliationis* esset ipsa reconciliatio, siue potestas & ministerium, vt dixi v. præced. reconciliandi homines Deo.

OBSECRAMVS PRO CHRISTO, RECONCILIAMINI DEO] q. d. Obsecramus vice Christi, quasi legati Christi, & quasi Christus per nos vos obsecret, vt velitis Deo reconciliari. En qua industria, efficacia, zelo vtitur Apostolus, vt Corinthios conuertat. VERS. 20.

EVM QVI NON NOVERAT PECCATVM] scilicet per experientiam, qui tamen nouerat illud per simplicem notitiam, ait D. Thomas, id est Christum, qui peccatum numquam fecerat. VERS. 21.

Delirium & blasphemia Illyrici censentis peccatum esse substantiam & formam animæ.

PRO NOBIS PECCATVM FECIT] qui eramus peccatum, ait Illyricus; quia peccatum, inquit, est substantia & forma animæ nostræ. Sed hoc de nobis dicere, delirium est; de Christo, blasphemia. *Peccatum* ergo, id est hostiam pro peccato nostro, fecit Deus Christum pro nobis, ne nos quasi victimę piaculares, illud æterna morte & igne lueremus. Ludit ergo Apostolus in voce *peccatum*, quia dum ait, *Eũ qui non nouerat peccatum*, peccatum propriè; dum verò addit, *Pro nobis peccatum fecit*, peccatum metonymicè accipit: iuxta can. 3. ita Ambros. Theoph. Anselm. Hinc Christus psal. 21. 2. nostra delicta sua vocat. ita Theodor. ibi. Secundò, *peccatum*, ait D. Thomas, id est in similitudinem carnis peccati, vt esset Christus passibilis, vti peccatores ex Adæ peccato passionibus sunt obnoxij. Tertiò, *peccatum*, id est vt Christus æstimaretur ab hominibus peccatum, id est peccator insignis, dum quasi infamis latro suspensus & crucifixus est. ita Græci.

Triplex huius loci sensus.

Ex hisce tribus sensibus primus ceteris plenior, significantior & neruosior est, magisque ex vsu & phrasi Scripturæ, quæ sæpè *peccatum* vocat ipsam victimam piacularem siue expiatricem peccati: vt Osee 4. 8. *Peccata* (id est hostias pro peccato oblatas) *populi mei comedent* (sacerdotes.) Leuit. 4. 24. *Quia* חַטָּאת הוּא *chattat hu*, peccatum est, id est *hostia pro peccato*: vti vertit noster Interpres. Ibidem v. 21. חַטָּאת *chattat*, peccatum, id est, *victima pro peccato multitudinis est*. Ezech. 44. 29. *chattato*, peccatũ suum, id est, *victimam pro peccato suo, ipsi comedent* (peccatum enim in se comedi nequit: est enim cibus nimis durus, nec vlli stomacho digestibilis.) Cuius phrasis & metonymiæ ratio hæc est, quòd in hostiam piacularem tota peccati pœna, noxa & vltio transscribatur, itaque in eamdem peccatum ipsum transscribi & transponi videatur. Noxa enim caput nocens sequitur.

Peccatum in Scripturâ sæpè vocatur victima piacularis, & quare.

Huius rei symbolo solebat sacerdos hostiæ manus imponere, illique peccata populi imprecari. Per manus enim significantur actiones & peccata, vtpote quæ manibus plerumque peraguntur, inquit Theodor. in Leuitici cap. 1. Manum ergo im-

impositio super victimam, & symbolum erat oblationis, & testimonium reatus in hostiam translati, vt hostia fieret piaculum. itaque peccatum ipsum, id est omne pondus, pœnam & vindictam peccati, in se susciperet. Hoc modo in die solemni expiationis pontifex hirco emissario peccata totius populi imprecabatur, eumque deinde quasi peccatis onustum per certum hominem extra castra deducebat, & dimittebat in desertum à feris deuorandum. De quo ita scribitur Leuit. 16. v. 20. *Offerat hircum viuentem, & posita vtraque manu super caput eius, confiteatur omnes iniquitates filiorum Israel, & vniuersa delicta atque peccata eorum: quæ imprecans* B *capiti eius, emittet illum per hominem paratum in desertum. Cumq; portauerit hircus omnes iniquitates eorum in terram solitariam, & dimissus fuerit in deserto, reuertetur Aaron*, &c.

Hircus emissarius portans peccata populi.

A

VT NOS EFFICEREMVR IVSTITIA DEI IN IPSO; q.d. Vt nos efficeremur iusti apud Deum, iustitia à Deo infusa per merita Christi. vide can. 21. & 30. ita Chrysost. Dicit *iustitia*, non Iusti, ait Theoph. vt excellentiam gratiæ significet, qua fit vt nullus in iusto sit næuus, nulla peccati macula sed omnis & tota gratia ac iustitia. Secundò, *iustitia Dei*, id est, vt effectus, vel similitudo, iustitiæ Dei increatæ, nobis per creatam & infusam iustitiam, communicaretur. ita Cyrillus. 12. Thesauri cap. 3. Tertiò, *iustitia Dei*, quia Deus debet non nobis, sed Christo, & Christi meritis, vt iustitiam nobis infundat, & peccata remittat. ita Aug. Enchirid. c. 41. Simile 1. Cor. 1. v. vlt.

Triplex sensus horum verborum.

Obijciunt hæretici: Christus factus est pro nobis peccatum, quia peccatum nostrum illi imputatum est, & in illo punitum: ergo nos efficimur iustitia Dei, quia illa nobis imputatur.

Ridicula Nouatorum ex hoc loco Pauli intellectio.

Resp. non esse simile, nec enim Christus verè potuit esse peccator, vti nos verè possumus esse iusti; neq; hanc analogiam vrget Apostolus; sed tantùm quòd Christus ideo suscepit nostra peccata, vt nos per eum iustificaremur. Adde: Christus verè factus est peccatum, id est hostia pro peccato) hâc enim significat hic peccatum,) ergo & nos verè fimus iustitia Dei: sic enim aptè & solidè hoc argumentum in ipsos Nouantes retorquemus.

C A P V T S E X T V M.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, hortatur ne oblatam reconciliationis (quam in fine cap. præcedentis commendauit) gratiam negligant.

Secundò, v. 4. docet, quales esse debeant ministri, præsertim Apostoli, & præcones Euangelij.

Tertiò, v. 11. cor suum charitate in Corinthios dilatatum pandit, eosq; ad similem charitatis dilatationem prouocat.

Quartò, v. 14. multis antithesibus docet quàm cauenda sint fidelibus infidelium commercia & connubia.

1. ADiuuantes autem exhortamur, ne in vacuum gratiam Dei recipiatis. 2. Ait enim: Tempore accepto exaudiui te; & in die salutis adiuui te. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis. 3. Nemini dantes vllam offensionem, vt non vituperetur ministerium nostrum: 4. Sed in omnibus exhibeamus nosmetipsos, sicut Dei ministros, in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustijs, 5. In plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigiliis, in ieiuniis, 6. In castitate, in scientia, in longanimitate, in suauitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, 7. In verbo veritatis, in virtute Dei, per arma iustitiæ à dextris, & à sinistris: 8. Per gloriam, & ignobilitatem: per infamiam, & bonam famam: vt seductores, & veraces; sicut qui ignoti, & cogniti: 9. quasi morientes, & ecce viuimus: vt castigati, & non mortificati: 10. quasi tristes, semper autem gaudentes: sicut egentes, multos autem locupletantes, tamquam nihil habentes, & omnia possidentes. 11. Os nostrum patet ad vos, ô Corinthij, cor nostrum dilatatum est. 12. Non angustiamini in nobis: angustiamini autem in visceribus vestris: 13. eamdem autem habentes remunerationem, tamquam filiis dico: dilatamini & vos. 14. Nolite iugum ducere cum infidelibus. Quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate? Aut quæ societas luci ad tenebras? 15. Quæ autem conuentio Christi ad Belial? Aut quæ pars fideli cum infideli? 16. Quis autem consensus templo Dei cum idolis? Vos enim estis templum Dei viui, sicut dicit Deus: Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo inter eos, & ero illorum Deus, & ipsi erunt mihi populus. 17. Propter quod exite de medio eorum, & separamini, dicit Dominus; & immundum ne tetigeritis: 18. & ego recipiam vos: & ero vobis in patrem, & vos eritis mihi in filios & filias, dicit Dominus omnipotens.

VERS. 1. ADIVVANTES AVTEM] Græcè συνεργοῦντες, C id est *cooperantes* Deo, vt propositam reconciliationem, de qua dixi cap. præced. vers. 18. 19. & 20. quòd *Deus nos reconciliauit sibi per Christum, & dedit nobis ministerium reconciliationis*, &c. assequamini.

EXHOR-

Exhortamvr, ne in vacvvm gratiam Dei recipiatis] In vacuum gratiam recipit, qui cum ea non laborat, ait Anſelmus, nec ei ſuum ſtudium adiungit, quique per deſidiam facit vt in ſe gratia ſit otioſa; dum eam bonis explere operibus non ſatagit, q. d. Ne putetis quòd ſola fides ſit reconciliatio, quia ad eam bona vita & opera ſunt neceſſaria. ita Theophyl. ex Chryſoſt.

Nota. *Gratiam*, vocat generale beneficium reconciliationis mundi, & redemptionis Chriſti: de illo enim egit in fine capitis præcedentis; ſub illo tamen intelligit gratiam particularem, quam cuiq; meruit Chriſtus, & quam cuique dat Deus, vt huius generalis Chriſti redemptionis quiſque particeps fiat.

Vers. 2.

Tempus Euangelij tempus eſt gratiæ.

Ait enim (Deus per Iſaiam c. 49. 8.) Tempore accepto exavdivi te] Probat Apoſtolus nunc eſſe tempus gratiæ & recõciliationis, vt hanc gratiam non in vacuum recipiamus, ex eo quòd Iſaias tempus hoc fore gratiæ prædixerit. Eſtq; tacita hîc occupatio. Dicere enim quis poterat: Non eſt in mea poteſtate Dei gratiã recipere: nam gratiam dare vel non dare pendet à libera voluntate Dei: quomodo ergo, ô Paule, ad eam recipiendam me hortaris? Reſp. Paulus: En tibi tempus acceptabile, en tempus ſalutis, en tempus gratiæ; quo, vt Iſaias prędixit, Deus ſuam gratiam omnibus offert, omniumque preces & vota exaudit.

Tempore accepto] id eſt placito, vel placabili, vt habet Iſaias. Nota. Hoc tempus eſt legis gratiæ, ſiue præſens Chriſtianorum vita, in qua bene operandi merendique tempus eſt, & poſt illam non dicitur placitum; quia in hoc placuit Deo gratiam ſuam, beneuolentiam, reconciliationem & ſalutem per Chriſtum omnibus proponere. Dicitur acceptum & acceptabile, id eſt acceptiſſimum, maximè acceptandum, dignumque quod ab omnibus plauſu & exultatione mira ſuſcipiatur, vtpote ſalutem adferens mundo per Chriſtum.

Nota Secundò. Sunt hæc verba Patris ad Filiũ, q. d. *Exaudiui*, id eſt exaudiam (propheticè enim ponitur præteritum pro futuro) te, Fili mi, pro membris tuis; & in membris fidelibus deprecantem, opem, gratiam & ſalutem poſtulantem: *& in die ſalutis*, id eſt, in illo tempore gratiæ, quo omnes homines per te, ô Chriſte, vocabo ad æternam ſalutem, *adiuui*, id eſt adiuuabo te, vt in tuis membris, ſcilicet Chriſtianis, ſalutem eis à te propoſitam aſſequaris. ita Ambroſ. Chryſoſt. Anſelm. Vnde Chriſtus Iſaiæ 61. 2. à Spiritu ſancto vnctum, & miſſum ſe dicit, *vt prædicarem*, inquit, *annum placabilẽ Domino, & diem vltionis Deo noſtro, vt conſolarer omnes lugentes.* Pro *annum placabilem*, hebraicè eſt שְׁנַת רָצוֹן *ſchenat ratſon*, quod Septuag. εὐδοκίας, vertere ſolent, q. d. annum diuinæ beneuolentiæ & liberalitatis, qualis erat iubileus, ad quem alludit; iubileus enim typus erat huius anni Euangelici.

Totum tempus prædicationis Chriſti eſt annus iubilæus & miſericordiæ.

Totum ergo tempus prædicationis Chriſti, & deinceps totum legis nouæ tempus Chriſto obedientibus, eiuſque liberalitatem acceptantibus, annus fuit & eſt iubileus, id eſt annus miſericordiæ, pacis, remiſſionis, ſalutis, libertatis: in quo poſt longam iram Dei in nos, reſtituimur in eius gratiam, acceptationem, beneuolentiam, hereditatem gloriam, omniaque bona priſtina, quæ in paradiſo in ſtatu innocentiæ habuimus. Idem tempus & annus hoſtibus fuit vltionis dies: (dies enim hic ſynecdochicè ponitur pro tempore) quo ſcilicet Deus genus humanum vltus eſt de inimicis ſuis, putà dæmonibus, illos ſua tyrande expellendo.

Nemini dantes (nemini date, vel demus, eſt hebraiſmus: ponitur enim participium pro præſenti coniunctiui vel imperatiui) vllam offensionem (vllum ſcandalum.) q. d. Cùm illum diem agamus, quo omnes ad ſalutem à Chriſto vocantur, caueamus ne cui ſcandalum demus, ne quis licentiori vita, aut moroſitate, vel impatientia noſtra offenſus viam ſalutis, ſcilicet chriſtianiſmum, ſuſcipere, aut in ea progredi recuſet) vt non vitvperetvr ministerivm nostrvm] quo nos Apoſtoli prædicationẽ, verbo, vita omnes ad hanc ſalutem pellicere ſatagimus. Vers. 3.

Exhibeamvs nos] Græcè συνιστῶντες; quod Eraſmus vertit, *commendantes*, alij, *declarantes*; optimè Syrus, *præſtantes*, ſiue *exhibentes*. Rurſum hoc participium capitur pro verbo ſiue indicatiui modi *præſtantes*, id eſt præſtamus exhibemus, &, vt legit Ambroſius, *commendamus*, vt hiſce omnibus Paulus ſe contra pſeudoapoſtolos commendet & laudet: ſiue potiùs pro optatiui modi, *præſtantes*, id eſt præſtemus, exhibentes, id eſt exhibeamus & commendemus nos. Hæc enim omnia ſunt adhortantis, ſimul tamen & tacitè laudantis ſe ſuumque apoſtolatum. Nam exhortatur hîc Paulus omnes Chriſtianos, ſed maximè Euangelij præcones, quales multi erant Corinthi, ad vitam Euangelicam & Apoſtolicam; & ſimul hoc ipſo tacitè ſe. ſc. ſuam vitam, paſſiones, patientiam & virtutes hic deſcribit, vt illas imitentur, eaſque pſeudoapoſtolorum arrogantiæ, mollitiei, impatientiæ & vitijs opponant: contra hos enim ſui æmulos & calumniatores ſeſe hac epiſtola laudare cogitur, vt patebit c. 11. Vers. 4.

Paulus hîc tacitè ſe ſuumq; apoſtolatum laudat contra pſeudoapoſtolos.

Proponit ergo hic viuam veri & genuini Apoſtoli & doctoris Euangelici imaginem, quam omnes Doctores & Paſtores imitentur, & ad quam quiſque doctores de fide & integritate ſuſpectos examinet; vt videant Corinthij, quàm inique ventoſos ſuos pſeudoapoſtolos & thraſones prætulerint Paulo eiuſque ſocijs verbi Dei Apoſtolis, vtpote in quos ſolos omnes ſequentes genuini Apoſtoli notæ apprimè conueniant.

Sicvt Dei ministros in mvlta patientia] Exhibitio enim & oſtenſio patientiæ non vnius, ſed multæ, eſt demonſtratio, quæ hominibus clarè oſtendit & demonſtrat nos eſſe miniſtros Dei.

Nota τὸ *in patientia*, referri ad ſequentia. q. d. Exhibeamus nos quaſi Dei miniſtros patientes in multis tribulationibus, neceſſitatibus, anguſtijs, plagis, alijſque, quæ ſequuntur; hanc enim patientiam quaſi altiorem ſe philoſophiam mirantur homines (qui in vexationibus iraſci, indignari, verbis & verberibus vlciſci ſe ſolent) ex eaque colligunt veram doctrinam, fidem, religionem, Dei ſpiritum. Ita S. Xauerius, & ſocius eius Ioannes Fernandes in Iapone diũ concionantes nihil profecerunt, donec à Iapone ſputo in faciem appetiti, modeſtè deterſo ſputo, quaſi nihil paſſi in concione ſua perrexerunt, probra, irriſiones, aliaque plurima patientiſſimè pertulerunt: hanc enim patientiam admirati Iapones ingenio acres, quaſi homines cælo lapſos colere, eorumque doctrinam & fidem certatim amplecti cœperunt. Idem intellexit Gentilis Epictetus, ſuoſque docuit, vt ſe ſuamque ſapientiam non tam per verba quàm per opera, præſertim patientiæ & conſtantiæ oſtenderent & docerent. Ita enim præſcribit ſuis Enchiridij c. 29. *& tu igitur ne*

Patientia eſt ſublimis philoſophia.

Epicteti philoſophia conſiſtebat in patientia & conſtantia.

verba celeriter ostendas imperitis, sed opera quæ verborũ concoctionem sequuntur. Nam & oues non fœnum afferunt opinionibus, vt demonstrent quantum comederint, sed pastu intra se concocto extra ferunt lanam & lac. Ita Christus Matth. 7. 16. de falsis Prophetis ait: *A fructibus eorum cognoscetis eos.* Et Luc. 8. 15. loquens de Euangelij semine, quod in terram bonam cadit, *Hi sunt*, inquit, *qui in corde bono & optimo audientes verbum retinent, & fructum afferunt in patientia.*

IN NECESSITATIBUS] egestatibus scilicet, cibi, potus, vestium, ait Anselmus. Secundò, generaliùs Theophyl. necessitatem, inquit, vocat tribulationis intensionem & exaggerationem; cùm illa adeò inualescit, vt inextricabilis videatur, hominemque in extremam necessitatem adigit, & quasi suffocat.

VERS. 5. IN SEDITIONIBUS] ἐν ἀκαταστασίαις, in agitationibus & expulsionibus crebris, vt locum non habeam vbi pedem figam, sed cogar huc illucque discurrere. ita Theoph. Secundò, tamen verti potest, *In* tumultibus, confusionibus, *seditionibus*: ita enim capitur ἀκαταστασία, Luc. 21. 9.

VERS. 6. IN CASTITATE] ἐν ἁγνότητι, *in puritate*, scilicet omnibus in rebus, tum quòd munerum corruptelam Paulus non admiserit, & à suis admitti vetuerit, tum quòd citra sumptum aliorum prædicarit, ait Theophyl. Noster pressiùs vertit, *in castitate*, pura enim & plena castitas, vt scilicet omni libidinis vsu abstineas, & castitatem angelicam colas, vt fecit Paulus & Apostoli, signum est hominem esse diuinum, Deique ministrum, omnis enim hæresis & infidelitas putat, & verè putat, ibi esse impossibilem castitatem: solis enim Catholicis, fide vera, Deiq; gratia præditis possibilis est. Hinc apud hæreticos non est inuenire virgines, & virginum contubernia, nec monachos & monasteria, imò nec sacerdotes, aut cælibes ministros; vti à Paulo & Apostolis quasi ducibus & magistris didicit & habuit omni ætate Ecclesia Catholica & Romana.

Virginitas & castitas est nota Ecclesiæ veræ, quæ non inuenitur apud hæreticos.

IN SCIENTIA] q. d. Demus operam, ne videamur nonnullis rudes & indocti rerum Christianarum agendarum & vitandarum: sed potiùs ostendamus nos hæc scire docendo alios, quæ bona agere, quæ mala vitare debeant, vt salutem assequantur: ex quo omnes agnoscant nos esse Dei ministros, præcones & Apostolos. ita Ambros. Non malè etiam Anselm. per *scientiam* intelligit cognitionem sacræ Scripturæ.

IN SUAVITATE] ne per rancorem ijs, qui nos vexant, simus asperi, sed per suauitatem mentis, verborum & operum ijs simus dulces, benigni, benefici, sic dicent omnes nos esse ministros Dei. Adamantini enim planè animi est, ait Theophyl. si quis, cùm vndique exacerbatur & pungitur, non solùm longanimis sit, verùm etiam mitis & benignus; supra hominem hoc est, Christianum est, diuinum est.

Mitem esse & benignum Christianum & diuinum est.

Talis fuit S. Athanasius, de quo Nazianz. orat. in laudé eiusdem. *Athanasius*, inquit, *vita sublimis erat, verùm animo humilis: ea erat comitate, vt ad eum aditus omnibus pateret, clemẽs, ab ira alienus, miseratione praditus, sermone iucundus, moribus iucundior, forma angelicus, animo magis angelicus, in obiurgando placidus, in laudando erudiendi vim habens, ne aut mollities dissoluta, aut seueritas fastidiosa & importuna esset: erat denique percutientibus adamas, dissidentibus magnes.*

IN SPIRITU SANCTO] in donis & operibus ope & instinctu Spiritus sancti factis, q. d. Omnia tam pio, benigno, sincero, incenso spiritu agamus, vt

A pateat nos non vanitate, aut superbia agi, sed à Spiritu sancto. ita Anselm. Theophyl. Chrysost.

IN VERBO VERITATIS] vt veritatem Euangelicam verè & sincerè prædicemus. VERS. 7.

IN VIRTUTE DEI] ἐν δυνάμει, *in potentia*, faciendo scilicet miracula, aut, potius, vt Chrysost. in constantia Christiana & fortitudine, in tot aduersis, totque laboribus, & in vehementia sermonis, & concionis efficacia: hæc enim per Dei potentiam nobis aspirata, probant nos veri Dei ministros esse potentes & admirabiles.

PER ARMA IUSTITIÆ A DEXTRIS, ET A SINISTRIS] Refert ad v. 4. *Exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros*; inde enim omnia sequentia pendent vsque ad v. 11. q. d. *A dextris & à sinistris*, hoc est, tam in prosperis, quàm in aduersis, vbique iustitiæ,

B id est iustæ ac sanctæ vitæ, virtutumque, actionibus tamquam armis vtamur, vt nec prosperis eleuemur, nec turbemur aduersis, aut desperemus. ita Anselmus.

Aliter Chrysost. & Theoph. Arma, inquiunt, sinistra sunt aduersa, dextra sunt prospera quæ alternando Dei seruos quasi arma communiunt, vt nec in superbiam erigantur, nec in pusillanimitatem deprimantur.

PER GLORIAM, ET IGNOBILITATEM] q. d. Siue honoremur & laudemur, siue inhonoremur & vituperemur: vt cùm Lycaonij voluerunt Paulum vt Deum adorare, & mox vt impostorem lapidare, Actor. 14. Τὸ enim *per* capitur pro *in*, de quo plura 1. Timoth. 2. 15. VERS. 8.

PER INFAMIAM, ET BONAM FAMAM] siue infamemur, siue fama simus celebres.

C VT SEDUCTORES] quasi seductores æstimati, cùm veraces simus. ita Ambros.

SICUT QUI IGNOTI, ET COGNITI] quasi qui infidelibus & improbis habemur ignoti & obscuri: cùm noti simus Deo & conscientijs vestris. ita Ambros.

QUASI MORIENTES] quasi qui videmur propter quotidiana pericula, flagella & ærumnas semper mori; cùm Deus ecce nos viuos conseruet, illæsos & vegetos. VERS. 9.

VT CASTIGATI, ET NON MORTIFICATI] ὡς παιδευόμενοι, καὶ μὴ θανατούμενοι, vt correpti, vel castigati, & nõ occisi; siue, vt qui corripiamur & castigemur, sed non occidamur: omnia enim pendent à v. 4. *Exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros*, vt dixi.

D SICUT EGENTES, MULTOS AUTEM LOCUPLETANTES] tum diuinis & cælestibus, tum terrenis bonis: colligebat enim Paulus eleemosynas pro pauperibus, maximè Hierosolymitanis. VERS. 10.

TAMQUAM NIHIL HABENTES, ET OMNIA POSSIDENTES] Necessaria enim habeo, nec plura opto, imò quasi ima, mihique subiecta, contemno, vnde perinde habeo ac si omnia possiderem. Secundò, quia licet pauperes simus nos Apostoli, principes tamen sumus fidelium, qui ditissimi ad nostros pedes omnia deponunt. ita Ambr. & Anselm. Vide Chrysost. hic, & in morali. Posset Tertiò, sic accipi: *omnia possidentes*, scilicet libros, vestes, omniaque necessaria, vt sit distributio pro generibus singulorum, non pro singulis generum, *omnia*, id est, aliqua ex omnibus; putà ex cibo, calceis, vestibus, alijsque omnibus, quantum sufficit. Alij, Deum, qui est omnia, & in Deo omnia possidentes. Sed hic mysticum est & symbolicum.

Triplex huius loci sensus.

Notat

Gaudium Sanctorum & gaudium impiorum quomodo differant.

Notat Anselm. in tristibus hîc addi *quasi*, non in A prosperis, quia omnis tristitia Sanctorum hîc *quasi* habet: nam breui & in somnis quasi transit, videturq; esse quasi vmbra & somnium, nec esse tristitia, sed quasi tristitia, gaudium autem Sanctorum non habet *quasi*. quia solidum est ob spem certam æternæ beatitatis. Contrà verò impiorum gaudium hîc habet *quasi*, quia breue & vmbraticum videtur esse somnium; sed tristitia eorum non habebit *quasi*, quia salida erit & æterna.

Vita Pauli & Apostolorum fuit vita religiosa & cœnobitica.

Nota Secundò hîc qualis fuerit vita Pauli & Apostolorum; nimirum talis, qualem Cœnobitarum & Religiosorum (quales quorumq; parentes fuerunt Apostoli) vitam esse scribit Nazian. orat. 1. de pace, dum ait: *Vita corũ sunt opes in egestate, possessio in peregrinatione, gloria in contẽptu, patientia in infirmitate, proles egregia in cœlibatu: qui delicias aspernari pro delitijs habent, qui regni cælestis causâ humilitatẽ amplectuntur, qui in mũdo nihil habent, & mundo superio-* B *res sunt, qui cùm in carne sint, extra carnem tamen viuunt, qui pro portione Deum habent, qui propter regni spem inopia laborant, & propter inopiam regnant.* Talis fuit vita Episcoporum & virorum Apostolicorũ. S. Martinum laudat Sulpitius, quòd ita impleret Episcopi dignitatem, vt monachi propositum, paupertatem & officium non desereret. De S. Augustino memorat Posidonius, eum in mensa tam frugalem fuisse, vt ad panẽ olera semper, carnem verò rariùs & nonnisi propter hospites adhiberet: cumq; morti esset proximus, nullum testamentum condidisse. *Quia*, inquit, *vnde conderet, pauper Christi nõ habebat.* Hic tamen vir Arrianos, Manichæos, Donatistas, Pelagianos debellauit, & ex primis fuit Ecclesiæ columnis & Doctoribus. De Exuperio Tolosæ Episcopo ita scribit S. Hieron. *Esuriens*, idquit, *pascit alios, & ore pallente ieiunijs fame torquetur aliena.* C

Hæc ergo est norma & forma vitæ Apostolicæ præscripta à S. Paulo, quam omnes sectentur perfectionis & salutis animarum studiosi: ex qua desumptũ est breuiarium Instituti Societatis nostræ, quod typis cusum singuli nostrûm circumferre, iugiterque oculis & menti præfigere solent, quasi domesticum monitorem, & tamquam acrem virtutis & zeli stimulum, imò quasi viuum vocationis & professionis suæ speculum. Estque tale: *Homines mundo crucifixos, & quibus mundus ipse sit crucifixus, vita nostra ratio nos esse postulat; homines inquã nouos, qui suis se affectibus exuerint, vt Christum induerent; sibi mortuos, vt iustitiæ viuerent. Qui, vt D. Paulus ait, in laboribus, in vigilijs, in ieiunijs, in castitate, in sciẽtia in longanimitate, in suauitate, in Spiritu sancto, in charitate non ficta, in verbo veritatis, se Dei ministros ex-* D *hibeãt: & per arma iustitiæ à dextris & à sinistris; per gloriam, & ignobilitatem; per infamiam, & bonam famam; per prospera deniq; & aduersa magnis itineribus ad cælestem patriam & ipsi contendant, & alios etiam quacumque possunt ope studioq; compellant, maximam Dei gloriam semper intuentes. Hac est summa, hic scopus nostrarum Constitutionum. Iesus.*

VERS. 11. OS NOSTRVM PATET AD VOS, ô CORINTHII] cor meum gestio in sinum vestrum effundere. q.d. Os meum patet, hiat, plura vult dicere, totumque meum in vos affectum expromere, nec valet: quidquid enim & quantum dicam, minus est affectu meo, nec illum dicendo æquare & expromere, illive satisfacere possum.

Dicit hoc Apostolus, vt ostendat se ea quæ iam dixit de sua patientia, tribulationibus & virtutibus, A non ex philautia, sed ex amicitia, confidentia, intimoque gaudio & amore Corinthiorum dixisse. Solent enim amici inuicem sua secreta gaudia, intimaque omnia tam bona quàm mala communicare, & in amici sinum confidenter effundere, itaque internum beneuolentiæ affectum testari & patefacere: quem, cùm ingens est, exprimere magis magisque satagunt, nec tamen dicendo exæquare possunt. ita facit hîc Paulus.

COR NOSTRVM DILATATVM EST] amore erga vos. q.d. Vehementissimè vos amo.

Nota. Hebræi opponunt passim hæc duo צָרָה *tsara* & רֹחַב *rochab*, id est θλίψιν καὶ ἄνεσιν, angustias & latitudinem vel dilationem. Per latitudinem intelligunt cor lætum, amicum liberale, munificum: per angustias cor triste, pusillanime, suspiciosum, auarum. Sicut enim tristitia & auaritia cor, frontem & manus arctant & contrahunt; ita lætitia, B alacritas & charitas eadem dilatant & diffundunt. Sic psal. 118. dicitur: *Viam mandatorum tuorum cucurri, cùm dilatasti cor meum.* Sic 3. Reg. 4. 29. dicitur Deus Salomoni dedisse *latitudinem cordis*, id est, cor latum, liberale, regium, magnificum & magnanimum, *quasi arenam quæ est in littore maris*, vt scilicet instar arenæ in maxima esset quantitate, copia & abundantia.

Pulchra antithesis apud Hebræos angustiarum & latitudinis.

NON ANGVSTIAMINI IN NOBIS] sed plenè & spatiosè in corde meo habitatis, latissima vos cordis charitate complector. Loquitur de corde & animo, quasi domicilio. VERS. 12.

ANGVSTIAMINI AVTEM IN VISCERIBVS VESTRIS] angustam vos & exiguam charitatem habetis in corde & visceribus vestris, præcordia vestra angusta sunt, vt parum in eis loci habeam. q.d. In C amore & beneuolentia mihi non respondetis. Videntur Corinthij obtrectatione pseudoapostolorum nonnihil auersi fuisse à S. Paulo; vnde tantam charitatem in eos ostendit, vt vicissim eorum in se amorem prouocet & accendat.

Rursum videbatur Paulus priore epistola arctasse Corinthios prohibendo eis idolothyta, litigium coram iudice infideli, agapes & conuiuia opulentiora: & v. 14. erat eos arctaturus ad matrimonium cum fideli (licet impari) ineundum: præmunit ergo & excitat eos, vt latis charitatis Christi visceribus hæc in speciem arcta, non tam sua, quàm Christi præcepta excipiant.

EAMDEM AVTEM HABENTES REMVNERATIONEM (parem amorem rependentes mihi) DILATAMINI ET VOS] Græcè, τὴν αὐτὴν ἀντιμισθίαν, *eamdem remunerationem*, scilicet amoris. supplet Theo- D phyl. εἰσενέγκατε, *adferte*; vel, vt Noster, *habentes.* Secundò, Chrysost. refert ad sequentia, ὡς τέκνοις λέγω *tamquam filijs dico*, edico, præcipio & exigo à vobis hanc charitatis remunerationem. Tertiò, & planissimè, vt intelligatur κατὰ, id est, secundùm eamdem remunerationem charitatis, πλατύνθητε καὶ ὑμεῖς. *dilatamini & vos*, q. d. Eamdem charitatis mensuram & latitudinem mihi reddite & reponite, pari mensura cor & charitatem vastram in me extendite & dilatate. Aliter etiam Vatabl. nam subintelligit, *propter*: itaque vertit, *propter eamdem remunerationem dilatamini & vos* hoc est, propter repensionem beneuolentiæ nostræ amplificate cor vestrum, vt nos æqua latitudine capiat & diligat.

VERS. 13. *Quadruplex huius loci explicatio.*

Nota Loquitur de remuneratione & redditione amoris, non præmij cælestis, vt volunt aliqui, qui hanc dant sensum, q.d. Cùm idem præmium & mercedem

mercedem in cælis mecum sitis habituri, dilatate & vos charitatem vestram in me. Sed alium esse genuinum sensum patet ex dictis.

VERS. 14. NOLITE IVGVM DVCERE (participationem & commercium habere) CVM INFIDELIBVS] in ijs quæ ad religionem pertinent, aut ita arctè & familiariter, vt vos sensim inclinemini ad eorum infidelitatem & vitia; quale est ijs matrimonio iungi. q.d. Separate vos ab infidelium cœtibus, templis, sacrificijs, conuiuijs, coniugijs, omnique eorum commercio vel per se impio aut iniusto, vel periculoso aut scandaloso. Nolite facere vti Iudæi, de quibus dicitur psal. 105. v. 35. *Commisti sunt inter Gentes, & didicerunt opera eorum, & seruierunt sculptilibus eorũ.* ita Chrysost. Ambros. Theophyl. S. Hieron. verò lib. 1. contra Iouin. accipit de matrimonio cum infidelibus cauendo. Videtur Apostolus alludere ad psal. 105. 28. *Initiati sunt Beelphegor*: ibi enim hebr. est ויצמדו *iitsamedu*, id est, iugati sunt Beelphegor. צמד *tsemed* enim idem est quod par vel coniugatio duorum boum, v.g. vel hominum. Sicut enim Hebræi Num. 25. fornicando cum Madianitis in honorem Beelphegor, illi quasi iugati, & iugo religionis copulati sunt: ita & qui arcto commercio, v.g. coniugio, copulatur cum infideli, videtur quasi Beelphegor, id est dæmoni, qui infidelium est præses, copulari. Aliter Anselmus: infideles enim (græcè ἀπίστους, id est, vt vertit Syrus, *incredulos*) intelligit pseudoapostolos iudaizantes, qui fidem Christi euacuare, & legis Mosis cæremonias statuere conabantur; vt horum societatem velit vitari Apostolus: hi enim magis perniciosi Christianis sunt, magisque vitandi quàm Gentiles ipsi & infideles. Hic sensus bonus est, sed partialis; Apostolus enim quorumuis infidelium & incredulorum commercia vitari vult.

Incipit hic Apostolus vetare communionem fidelium cum infidelibus.

Transit hic Apostolus more & licentia epistolari ad aliud punctum Corinthijs tum necessarium, scilicet, vt vitent arctas familiaritates infidelium. Frustra ergo quis quærat, quomodo hæc cum præcedentibus connexa sint.

Nota. Græcè est μὴ γίνεσθε ἑτεροζυγοῦντες. quod probè, ait Erasmus, Noster vertit, *ne iungamini eodem iugo cum infidelibus.* Nam si Christianus ducat vxorem Ethnicam, aut Christianus in gerendo magistratu collega sit Ethnico, dicetur ἑτεροζυγῶν. Huiusmodi matrimonia Hieronymus imparia vocat.

Vbi Aduerte. ἕτερον apud Græcos interdum significat alterum è duobus, interdum diuersum, siue è duobus, siue è pluribus. Sic dicitur ἑτερόφθαλμος, qui altero caret oculo; ἑτερόδοξος verò, qui diuersæ est opinionis. Vnde incertum est an Paulus dicat ἑτεροζυγοῦντας, qui alteram iugi partem sustinent, an qui cum diuersæ conditionis homine iugum ducunt.

Triplex horum verborum intellectus.

Priorem ἑτέρου acceptionem, scilicet communem, sequitur Budæus, qui ἑτεροζυγοῦντες interpretatur per ὁμοζυγοῦντες, qui simul cum socio alteram iugi partem trahunt, q.d. Nolite cum infidelibus alteram iugi partem trahere, vti in Campinia eamdem carrucam trahunt duo boues, in idem iugum vnus à dextera, alter à sinistra parte, caput inserentes.

Secundò, posteriorem acceptionem ἑτέρου sequuntur alij, & propriè vertunt, Nolite aliud, diuersum, vel impar, iugum trahere; quod fit, quando iunguntur diuersæ conditionis homines æquè ac iumenta, vt equus & asinus in eodem curru, quod olim lege veteri Deuter. 22. 10. vetitum erat: quò fortè alludit Apostolus. Et hic secundus sensus est probabilior ex his quæ sequuntur. *Quæ enim participatio iustitiæ cum iniquitate?*

Tertiò, Theophyl. vertit, *nolite in alteram iugi, vel lancis* (de libra enim ipse accipit) *partẽ vos inclinare*, coniugi vestro, scilicet infideli, impio & iniusto, vos inclinando & accommodando: nam ἑτεροζυγεῖν, ait, est alteri lanci incumbere, & de iniusta libra dicitur, quando videlicet altera lanx grauior est, vt libra in alteram partem magis pendeat. q.d. Sic pariter iniusto coniugi & compari infideli, nolite vos inclinare.

QVÆ ENIM PARTICIPATIO IVSTITIÆ CVM INIQVITATE? id est, iustis cum iniquis, putà fidelibus cum infidelibus.

Nota. Durum erat Corinthijs in tanta paucitate Christianorum arctari ad commercia & coniugia cũ fidelibus ineunda. Multi enim inter eos sibi nec genere, nec opibus, nec statu, nec alijs dotibus pares inueniebant: itaq; vel coniugio eis abstinendum erat, aut ducenda coniux nobilitate, gradu & diuitijs impar & inferior. Rursum iure naturæ & diuino eis alijsque fidelibus simpliciter & absolutè prohibitum non erat ducere infidelem coniugem: erat tamen id indecens & periculosum, ideoque ab Apostolo hic prohibetur. Apostolus ergo vt hanc duritiem emolliat, eisque legem hanc suam persuadeat, quinque vtitur rationibus siue antithesibus ab ipsa rei repugnantia petitis.

Quinque rationes afferuntur à Paulo, ob quas Corinthijs fidelibus prohibet consortium infidelium.

Primam affert cùm ait: *Nolite iugum ducere*, scilicet impar & dispar (hoc enim est Græcum ἑτεροζυγεῖν, vt dixi, *cum infidelibus*. q.d. Coniugium dispar ingens est onus & iugum, perinde ac si bos & equus idem currus iugum subeant, ingens vterque ob disparem & incongruum socium, iugum & laborem subit. Ergo nolite illud iugum vobis ipsis imponere. Secundã affert cùm ait: *Quæ societas luci ad tenebras* (q.d. Lux & tenebræ in eumdem locum aut subiectum conuenire simul nequeunt: ergo congruè fieri nequit vt fidelis habens lucẽ fidei in idem iugum conueniat cum infideli, qui plenus est tenebris infidelitatis. Tertia est, *Nulla*, inquit, *est conuentio Christi ad Belial*: atqui fideles pertinent ad Christũ, infideles ad Belial: ergo hi conuenire nequeunt. Quarta, fidelis cum infideli nullam habet partem aut communicationem, sed ab eo toto genere dissidet, tantumque distat quantum fides distat ab infidelitate, cælum ab inferno. Ergo hi coniungi non possunt. Quinta, templum Dei non potest associari idolis & templis dæmonum: ergo nec fidelis infideli. Fidelis enim est templum Dei, infidelis verò est templum & simulacrum diaboli.

QVÆ CONVENTIO CHRISTI AD BELIAL?] VERS. 15. Græcè τίς συμφώνησις, id est, *quæ consonantia*, quis concentus, quæ concordantia, quod coniugium Christi, qui est omnis disciplinæ, obedientiæ, iustitiæ pater, *cum Belial*, id est diabolo, eiusque asseclis infidelibus?

Etymologia & explicatio nominis Belial.

Nota Non *Beliar*, vt Græci corruptè legunt, sed *Belial* hebraicè dicitur, vt vult R. Kimchi, quasi בלי יעל *beli iaal*, id est, sine vtilitate, qui non prodest, qui inutilis est: quo alludit noster Interpres Prouerb. 6. 12. *Apostata homo Belial* (ita enim est in Hebræo) id est, *vir inutilis*. vel potiùs à בלי עול *beli ol*, id est, sine iugo: ita enim vertit S. Hieron. & Aquila. Hinc *Belial* significat Primò, inobedientiam,

riam, rebellionem, impietatem; Secundò, inobedientes, rebelles, impios; Tertiò, significat diabolum, qui princeps fuit omnis apostasiæ & inobedientiæ, quique primus apostata, legi, fidei & obedientiæ Dei iugum excussit. Hinc viri, vel *filij Belial* vocantur apostatæ, q.d. Filij diaboli, vel filij inobedientiæ, rebellionis, impietatis, hoc est, improbissimi & impijssimi.

QVÆ PARS FIDELI CVM INFIDELI?] quid commune habet fidelis, quod participet cum infideli? Sic 3. Regum 12.16. dicitur; *Quæ nobis pars in David? vel quæ hereditas in filio Isai?* q.d. Nulla communicatio, nulla participatio nobis est cum Dauide, nihil commune, nullam partem, aut hereditatem cum eo communem habere volumus. Hæc antithesis explicat tres præcedentes; vult enim dicere: non conuenire, vt fidelis iungatur infideli, sicut non conuenit, iustitiam iniquitati, lucem tenebris, Christū Belial, templum Dei idolis iungi & sociari.

VERS. 16. VOS ENIM ESTIS TEMPLVM DEI VIVI] per fidem, gratiam, sanctitatem. Præclarè S. Cyprian. tractat. de Orat. Domin. *Conuersemur, ait, quasi Dei templa, vt Deū in nobis constet habitare, vt qui cælestes & spiritales esse cœpimus, non nisi spiritualia & cælestia cogitemus & agamus.*

Templum, hebraicè hechal dicitur à potentia & dignitate Dei.

Nota. Templum, hebraicè dicitur היכל *hechal*, à radice יכל *iachol*, id est potuit, præualuit. q.d. *Hechal*, id est basilica, dominica, regia, palatium, in quo dominus aut rex præpotentem se ostendit, quodque illius maiestatem & potentiam ostentat, tum ædificij apparatu, tum auri copia, tum instrumentorum supellectile, numero, pretio, tum ministrorum dignitate & sanctitate. Hinc Chrysost. homil. 17. in epistol. ad Hebr. Iussit, inquit, Deus templum Salomonis cum magna magnificentia fieri, vt Hebræi, qui corporalibus magis attrahebantur & alliciebantur, per illud Dei maiestatem conciperent & agnoscerent. Quidni ergo Christiani ornent templa, vt domum Dei, Deumque honorent, ac Christi præsertim corpus præsens, aliosq; excitent ad Dei reuerentiam & deuotionē? Tale templum, talis basilica regia, imò diuina, allegoricè est Ecclesia, tropologicè quæuis anima sancta, vt hic docet Apostolus, in qua Deus per magnificam gratiam, magnifica & honorifica virtutum opera, magnifica Sacramenta, magnificam gloriam, magnificentiam suam ostendit.

Ecclesia & anima est templū Dei.

Potest Secundò, vt docet Villalpando in Ezech. tom. 2. pag. 256. per metathesin היכל *hechal*, dici quasi הליך *halich*, à rad. הלך *halach*, id est ambulauit, ingressus est, quia tabernaculum vetus erat quasi templum mobile, in quo habitans Deus ambulabat cum Hebræis per desertum in terram promissam; additque Villalpando *hechal*, propriè dici sanctum: quia per illud ibatur in Sanctum sanctorum: vt huc alludat Psaltes psal. 67.25. *Viderunt ingressus tuos Deus, ingressus Dei mei; regis mei, qui est in sancto.* Et Paulus hic, cum subdit: *Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo.* Sic latinè *templū*. Primò, vt vult Isidor. libr. 15. cap. 4. dicitur quasi tectum amplum, q.d. Basilica. Secundò, vt Varro, templum dicitur à tuendo, quia Deus templum quasi domum suam intuetur, tuetur & curat; & in templo, Dei tutela protegimur ab omnibus iniurijs: homines etiam in eo quasi Deum intuentur, illudque quasi Dei domum tuentur ab iniuria. Sic cælū, ait Varro, quod tuemur, id est intuemur, dicitur templum.

Etymologia Latina vocis templum.

Huc alludens Paulus cùm dixisset: *Vos estis templū Dei*, causam assignans subdit: *Sicut dicit Deus: Quoniam inhabitabo in illis, & inambulabo, & ero illorum Deus & ipsi erunt mihi populus*, quem scilicet inter eos, quasi in templo in eo inhabitans, intuear, tuear & protegam.

INAMBVLABO] Anthropopathōs, id est vndique vos protegam, quasi vndequaque custos inambulans, & spiritualiter per potentias & virtutes animæ inambulabo.

Nota cum Anselm. Citat Apostolus litteraliter Ezech. 37. 27. Tropologicè Leuit. 26. 12. vbi sic dicitur; *Ponam tabernaculum meū in medio vestri & non abijciet vos anima mea. Ambulabo inter vos, & ero Deus vester, vosq; eritis populus meus.* Vbi ad litteram loquitur de tabernaculo fœderis, quod erat quasi mobile templum & domus Dei ambulantis cum Hebræis per desertum. q.d. In hoc tabernaculo præsens vobis adero, & illo per desertum ambulante, vobiscum & ego ambulabo, tantamque vestri curam geram, ac si inter vos corporaliter ambularem vndequaque, vt nullus hostibus vos oppugnandi locus detur, cùm circumquaque vos protegens inambulem.

Locus & Ezech. 37. & Leuit. 26 illustratus & explicatus.

Allegoricè hoc tabernaculum significabat Christi Ecclesiam, vt explicat Ezech. 37. v. 27. quem citat & sequitur hic D. Paulus: *Et erit* (in diebus Messiæ) *tabernaculum meum*, id est Ecclesia mea, *in eis*, inquit Ezech. *& ero eis Deus, & ipsi erunt mihi populus.* Consequenter tropologicè hoc tabernaculum est anima sancta, quæ templum est Dei, & ab hoc exilio in cælum perambulat.

Vbi Nota. Deus inambulat in anima quasi in tabernaculo suo, cùm ex memoria in intellectum, inde in voluntatem transit per actus fidei, spei & charitatis. est enim anima sancta quasi templum imò cælum, in quo sol est intellectus, vel zelus iustitiæ; luna fides & continentia, astra, reliquæ virtutes, ait Bernard. serm. 27. in Cant. Secundò, Deus inambulat in anima, id est, inambulare eam facit per virtutes, cùm scilicet sua gratia efficit, vt eamus de virtute in virtutem, ait Anselm. & Theophyl. & sicut in tabernaculo ibatur in Sancta sanctorum per Sāctum, scilicet per altare thymiamatis, mensam & candelabrum; ita facit vt eamus in cælum per vitæ sanctitatem, scilicet per orationem, eleëmosynam, castitatem & puritatem vitæ; altare enim thymiamatis symbolum erat orationis, mensa eleëmosynæ, candelabrum puritatis & splendoris vitæ. Tertiò, Deus in anima inambulat cōtemplatione, quia facit vt mente sequamur sua templa, scilicet Christum salientem è templo cæli in templum & vterum Virginis; inde in templum & montem Caluariæ, inde in infernum, inde in cælum. Quartò, corporaliter, ait Ambros. *Verbum caro factum habitauit* & ambulauit *in nobis*, & quotidie per sanctam communionem habitat, & per membra nostra, omnemque locum nobiscum inambulat.

Quadrupliciter Deus ambulat in anima nostra.

VERS. 17. PROPTER QVOD DICIT: EXITE DE MEDIO EORVM] Nota, Isaiam cap. 52. v. 11. iubere ad litteram, vt Apostoli & fideles exeant de infideli & immunda non Babylone, vt aliqui, sed Ierusalem per Titum vastanda. Verùm Apostolus tropologicè, vel à pari, hinc fidelibus iubet, vt infidelium nimia commercia vitent. & *immundum*, id est immundos infideles, non tangant, hoc est, cum eis non conuersentur, ne eorum immunda vitia, putà crapulam,

lam, luxuriam, fastum, impietatem & improbitatem sibi affricent, ipsoque tactu & conuersatione A contrahant. ita Hieron. cum Cyrillo in Isaiæ 52. Chrysost. Ambr. Anselm. hic.

CAPVT SEPTIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, ostendit amorem, sinceritatem & confidentiam erga Corinthios.
Secundò, gaudium de eorum pœnitentia & emendatione, v. 6.
Tertiò, v. 10. dat signa & actus veræ pœnitentiæ Corinthiorum.
Quartò, v. 13. huius pœnitentiæ, amoris & obedientiæ Corinthiorum testem allegat Titum.

1. Has ergo habentes promissiones, charissimi, mundemus nos ab omni iniquinamento carnis & spiritus, perficientes sanctificationem in timore Dei. 2. Capite nos. Neminem læsimus, neminem corrupimus, neminem circumuenimus. 3. Non ad condemnationem vestram dico, prædiximus enim quòd in cordibus nostris estis ad commoriendum, & ad conuiuendum. 4. Multa mihi fiducia est apud vos, multa mihi gloriatio pro vobis, repletus sum consolatione, superabundo gaudio in omni tribulatione nostra. 5. Nam & cùm venissemus in Macedoniam, nullam requiem habuit caro nostra, sed omnem tribulationem passi sumus: foris pugnæ, intus timores. 6. Sed qui consolatur humiles, consolatus est nos Deus in aduentu Titi. 7. Non solùm autem in aduentu eius, sed etiam in consolatione, qua consolatus est in vobis, referens nobis vestrum desiderium, vestrum fletum, vestram æmulationem pro me, ita vt magis gauderem. 8. Quoniam etsi contristaui vos in epistola, non me pœnitet: etsi pœniteret, videns quòd epistola illa (etsi ad horam) vos contristauit; 9. Nunc gaudeo: non quia contristati estis, sed quia contristati estis ad pœnitentiam. Contristati enim estis secundùm Deum, vt in nullo detrimentum patiamini ex nobis. 10 Quæ enim secundùm Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur: sæculi autem tristitia mortem operatur. 11. Ecce enim hoc ipsum, secundùm Deum contristari vos, quantam in vobis operatur solicitudinem: sed defensionem, sed indignationem, sed timorem, sed desiderium, sed æmulationem, sed vindictam. in omnibus exhibuistis vos, incontaminatos esse negotio. 12. Igitur, etsi scripsi vobis, non propter eum, qui fecit iniuriam, nec propter eum, qui passus est: sed ad manifestandam solicitudinem nostram, quam habemus pro vobis. 13. Coram Deo: ideo consolati sumus. In consolatione autem nostra, abundantiùs magis gauisi sumus super gaudio Titi, quia refectus est spiritus eius ab omnibus vobis. 14. Et si quid apud illum de vobis gloriatus sum, non sum confusus: sed sicut omnia vobis in veritate locuti sumus, ita & gloriatio nostra, quæ fuit ad Titum, veritas facta est. 15. Et viscera eius abundantius in vobis sunt: reminiscentis omnium vestrûm obedientiam quomodo cum timore & tremore excepistis illum. 16. Gaudeo quòd in omnibus confido in vobis.

VERS. 1. HAS ERGO HABENTES PROMISSIONES] nimirum, Christianos fore templa Dei, eiusque filios & filias, atque habituros Deum in se inhabitantem & inambulantem, vti præcessit. B

Duplex peccatum, carnale & spirituale.

MVNDEMVS NOS AB OMNI INQVINAMENTO CARNIS ET SPIRITVS] Hinc Theologi sumunt diuisionem peccati: in carnale, quod versatur circa obiectum carnale, facitq; hominem quasi bestiam, vti est gula, libido, ebrietas; & spiritale, quod versatur circa obiectum spiritale, facitque hominem quasi dæmonem, vt est ira, superbia, inuidia.

Secundò, appositè S. Basil. reg. 53. inter breuiores, Inquinamentum, inquit, carnis est, carnalia agere: inquinamentum spiritus est, talia agentibus se miscere, cum iisque versari & communicare; vti Corinthij hi miscebant colloquia, & communicabant cum fornicario, quem omnino vitari volebat Apostolus. C

PERFICIENTES SANCTIFICATIONEM] ἁγιωσύνην, *sanctimoniam*, vt mês purgata omni inquinamento carnis & spiritus, perfectè sit sancta & pura, sanctisque operibus dedita in timore Dei: quia timor Dei, inchoatio & perfectio est veræ sapientiæ & sanctitatis, Ecclesiastici 1. v. 16. & 19. v. 18. & quantum crescit timor Dei, tantum crescit & sanctimonia, adeoque perfectus Dei timor est perfecta sanctimonia. Præclarè S. Basil. reg. 53. iam citata; *Sanctificatio*, inquit, *est, Deo ex toto continenter dedicatum adhærere, iis sollicitè exquirēdis, & in studio habendis, quæ ipsi grata sint. Siquidem etiam in his quæ dona Deo offeruntur, ea repudiantur vt minimè grata, quæ curta aut mutila sunt: aut quod semel Deo dedicatum donum est, id deinceps in communem vsum humanum retrahere, nefarium est ac sceleratum.*

CAPITE NOS] Græcè χωρήσατε, id est, *amplexamini* nos latis visceribus charitatis, sicut ego vicissim toto vos animo complector. ita Theophyl. vide c. 6. v. 11. 12. & 13. Propriè χωρήσατε ἡμᾶς, significat *locate nos*, facite locum nobis, vt scilicet apud vos locum inueniam, non arctum, sed amplum, vt excipiar lato sinu charitatis vestræ, quod Noster dixit, *capite nos*; Maldonat. in Notis manuscr. VERS. 2.

transfer. vertit, *ferte nos aqua animo. si quid de me laudabilius dixero.*

NEMINEM CIRCVMVENIMVS] οὐδένα ἐπλεονεκτήσαμεν, neminem fraudauimus, nullius rem extorsimus, vel vi aut fraude occupauimus. vide dicta c.2.v.11.

VERS. 3. NON AD CONDEMNATIONEM VESTRAM DICO] quasi damnem, culpem & arguam vos talia de me suspicari, quòd scilicet aliquem læserim aut circumuenerim. ita S. Anselm.

IN CORDIBVS NOSTRIS ESTIS AD COMMORIENDVM ET AD CONVIVENDVM] q. d. Ita vos amo, vt vobiscum, & pro vobis & mori & viuere paratus sim. Quomodo hæc cohæreant cum præcedentibus, patebit v.4. Alludit ad arctissimè amantes & amasios, quibus vti vita communis erat, omniaque in vita communia, ita communis erat & mors, vt vno occumbente, occumberet & alter: quales fuerunt Nisus & Euryalus apud Virgilium 9. Æneid. vbi capto Euryalo inclamat Nisus;

Me, me, adsum qui feci, in me conuertite ferrum,
O Rutuli; mea fraus omnis, nihil iste nec ausus,
Nec potuit.
Tum super exanimem sese proiecit amicum
Confossus, placidaq; ibi demum morte quieuit.

Societas Soldurio-rum & συναποθνησκόντων in simultanea morte. Quales etiam in bellis fuerunt illi: quos Galli Soldurios vocant, Cæsar deuotos interpretatur l. 3. de Bello Gallico. Talis quoque erat apud Thebanos ἱερὸς λόχος, *sacra cohors*, cuius meminit Plutarchus in Pelopida. Addit Erasmus & alij, Apostolum alludere ad illud veteris amicitiæ genus, quo amico fortè extincto, amicus alter vltrò sibi mortem consciscebat: quod Soldurios etiam fecisse narrat Cæsar: quale amicitiæ genus significat Horatius sibi fuisse cum Mæcenate. Vnde dicti sunt Συναποθνήσκοντες, *commorientes*, vti & hic habet Paulus. Sic etiamnum in Peru & Mexico vxores, & famuli chariores, marito, vel domino defuncto, in rogum, vel sepulchrum viui se cum domini cadauere inijciunt. Et apud Iapones nobiles morte damnati, sibi cum intimis suis ventrem dissecando, mortem consciscunt. Quorum sui homicidium damnat Apostolus, amicitiam laudat & amplexatur. q.d. Sicut illi inuicem ad mortem vsque diligunt, ita & ego vos, ô Corinthij, vsque ad mortem amo, cupioque vobiscum viuere, vobiscum mori, non autem vt illi, cupio mihi mortem consciscere. Sed necesse non est tam longè Apostoli verba & amorem, præsertim ad illicitas & parricidales amicitias extendere: horum enim amicitia in simultanea morte, suique interemptione maximè consistebat, ac proinde a parricidio separari non potest. scelesta ergo fuit, non laudanda, sed dãnanda.

VERS. 4. MVLTA MIHI FIDVCIA EST APVD VOS] Græcè παῤῥησία id est *libertas*, confidentia, quæ oritur ex amore. q. d. Liberrimè me apud vos effundo, admoneo, corripio; quia intime vos amo, vti iam dixi. Vnde *glorior pro vobis*, id est, de vobis mihi tam addictis & obsequentibus. ita Theophyl. & Ambros. Hæc omnia dicit Paulus, vt Corinthijs eximat diffidentiæ suspicionem, ne scilicet ex diffidentia videatur dixisse: *Neminem læsimus* &c. q. d. Hoc non dixi quasi diffidens vestræ de me bonæ opinioni, sed ex animi quadam libertate & confidentia, quam parit ingens amor vestri. Hinc soleo de vobis gloriari. Discant hinc à S. Paulo, Superiores cauere, ne subditi sibi diffidant, putantes Superiorem sibi non credere, non fidere, vel non au- *Superiorũ est cauere ne sibi diffidant subditi.* A dentes se & sua Superiori committere, quasi minùs sibi faventi; curentque potiùs, vt fidenter secum agant, ac sciant se amari: ostendant illos sibi esse curæ & cordi, bonamque se de eis ac eorum virtute habere opinionem: ita eorum animos sibi deuincient, & quocumque volent, inflectent.

SVPERABVNDO GAVDIO IN OMNI TRIBVLATIONE] Quia scilicet vos correxistis ea quæ priori epistola condemnaui, replestis me tanta consolatione, vt ea non solùm abundem, sed superabundem: græcè est ὑπερπερισσεύομαι, id est *superexubero*, vt hæc gaudij exuberantia omnem afflictionum sensum, non secùs ac copia aquarum modicum ignem extinguat. ita Theophyl.

Nota amicitiam in animis amicorum quatuor affectus gignere. Primus affectus est fiduciæ, de quo Paulus hic ait, *Multa mihi fiducia est apud vos.* *Quatuor affectus amicitia.* B Secundus est gloriationis, de quo subdit, *Multa mihi gloriatio pro vobis.* Tertius est consolationis, de quo subiungit, *Repletus sum consolatione.* Quartus est exuberantis gaudij, de quo sequitur, *Superabundo gaudio in omni tribulatione.*

FORIS PVGNÆ] ab infidelibus aperta inimicitia mihi fuit. VERS. 5.

INTVS TIMORES] in animo habui anxietates & solicitudines tum ob falsos fratres, tum pro infirmis Christianis, ne ob tot meas & suas persecutiones à fide abducerentur. ita Anselmus & Ambrosius.

CONSOLATVS EST (consolationem accepit Titus) IN VOBIS] τὸ *consolatus* capitur hîc passiuè; Græcum enim παρεκλήθη passiuum est. VERS. 6.

REFERENS NOBIS VESTRVM DESIDERIVM (emẽdationes) VESTRVM FLETVM (pro peccatis pœnitentiam) ITA VT MAGIS GAVDEREM, quàm scilicet antè tristatus fuerim ob schismata vestra & C peccata, videns audiensque tantam ÆMVLATIONEM VESTRAM PRO ME] qua scilicet me, meumque honorem & apostolatum zelatis contra obtrectatores tueri & propugnare.

CONTRISTAVI VOS IN priori EPISTOLA, vitia vestra arguens: VIDENS QVOD EPISTOLA ILLA (ETSI AD HORAM, VOS CONTRISTAVIT] Est eclipsis: supplendum enim est, Tamen profuit vobis vosque commouit ad agendam pœnitentiam, quæ vobis iugem conscientiæ pacem & lætitiam conciliauit. VERS. 8.

ETSI AD HORAM] etsi ad breue tempus. q. d. Epistola mea tantùm ad breue tempus vos contristauit & excitauit ad pœnitentiam. Vnde gaudeo D & de epistola mea, & de vestra pœnitentia. VERS. 9.

CONTRISTATI ESTIS AD POENITENTIAM] tristitia hæc adduxit vos ad pœnitentiam; ad fletum v.7. ad indignationem & vindictam v.11. ergo pœnitentia non est nuda resipiscentia, vti mox pluribus ostendam.

QVÆ ENIM SECVNDVM DEVM TRISTITIA EST] Nota. Apostolus ponit hîc & distinguit duplicem tristitiam, vnam *secundùm Deum*, secundam sæculi. Tristitia sæculi, vel carnalis est, quæ nascitur ex nimio amore & amissione bonorum sæculi, vti propter opes & voluptates amissas, amicos vel potentes offensos. Hæc sæpè mortem animæ operatur; quia incitat vt per Dei offensam hæc bona recuperes. Non rarò etiam operatur morbos & mortem corporis: multi enim dum nimis sua vel suos lugent, luctu opprimuntur, tabescunt & moriuntur. *Multos*, inquit Eccl. cap.30. 25. *occidit tristitia,* VERS. 10. *Tristitia sæculi, & tristitia secundum Deum, quomodo differant.*

stitia, & non est vtilitas in ea. Tristitia *secundùm Deum* vel diuina, est quæ concipitur propter Deũ offensum (inquit S. Basil. in Reg. breu. interrog. 192. & 194.) hæc est contritio, & parit *pœnitentiam*, id est sui castigationem, *in salutem stabilem* id est salutarem, firmam, solidam, græcè ἀμεταμέλητον, *impœnitibilem*, & vt Augustin. *impœnitendam*. Vnde rectè Chrysost. & Erasmus *stabilem* referunt ad *pœnitentiam*, non ad *salutem*.

Nota Secundò, Tristitiam hanc distinguit Apostolus à pœnitentia tamquam causam ab effectu: tristitia enim, id est contritio, efficit pœnitentiam, id est, sui castigationem.

Pœnitentia non est nuda resipiscentia, vt volunt Nouatores.

Hinc patet tristitiam hanc & pœnitentiam non esse nudam resipiscentiam & nouam vitam, vt volunt hæretici; nec, vt Erasmus, nudam esse retractionem præteritorum peccatorum, sed esse contritionem, suique castigationem.

B Patet Secundò, non sola fide, sed etiam pœnitentia peccatores iustificari & salutem assequi.

Patet Tertiò, pœnitentiam hanc includere contritionem, peccati agnitionem siue confessionem & satisfactionem; hasque esse tres partes pœnitentiæ. Vnde vers. 11. pœnitentiam explicans Apostolus: *Operatur*, inquit, *sollicitudinem*, scilicet conciliandi & satisfaciendi Deo, *vindictam*, &c. de quo vers. 11.

Vsus & fructus tristitiæ.

Quare notanda est aurea sententia D. Chrysost. hom. 5. ad Populum, de vsu, fine & fructu tristitiæ: *Tristitia, ait, ob id nobis data est, non vt in morte, aut alia redoleamus, sed vt deleamus peccatum, quasi morbi illius remedium: sicuti ergo remedium lippitudinis illam tollit, non alios morbos; sic tristitia peccatum tollit, non alias ægritudines, verbi gratia, pecunia quis mulctatus est, doluit, non emendauit, filium amisit, doluit, non resuscitauit mortuum: contumelijs affectus est, doluit, non reuocauit contumeliam; infirmatur dolet, morbum non aufert, imò auget, ac peccauit quis, tristatus est, peccata deleuit: nam quæ secundùm Deum tristitia est, pœnitentiam in salutem stabilem operatur: ergo tristitia tantùm facta est propter peccatum, à quo nata est, ideo vt tinea ipsum corrodit & absumit.*

VERS. 9. VT IN NVLLO DETRIMENTVM PATIAMINI EX NOBIS] Præceptor enim, ait Theophyl. tum discipulo damnum infert, quando delinquentem non obiurgat; lucrum verò adfert, si eumdem increpet & corrigat.

VERS. 10. QVÆ ENIM SECVNDVM DEVM TRISTITIA EST] Distinguit, vt dixi, *tristitiam secundùm Deum* à tristitia sæculi. Priorem ex S. Chrys. magistro suo ita describit Cassian l. 9. c. 10. cùm ait; *Vtilis nobis vna re tantùm tristitia iudicanda est, cùm hanc vel pœnitudine delictorum* (de hac propriè agit hîc Apostolus) *vel desiderio perfectionis accensi; vel futuræ beatitudinis contemplatione concipimus.* Deinde c. 11. eius notas, signa & effecta ita describit. *Hæc, inquit, tristitia quæ pœnitentiam ad salutem stabilẽ operatur, obediens est, affabilis, humilis, mansueta, suauis ac patiens, vtpote ex* Dei *charitate descendens, & ad omnem dolorem corporis ac spiritus contritionem, infatigabiliter semetipsam desiderio perfectionis extendens, & quodammodo læta, ac spe profectus sui vegetata, cunctam affabilitatis & longanimitatis retinet suauitatem, habens in semetipsa omnes fructus Spiritus sancti, quos enumerat idem Apostolus: Fructus autem Spiritus est charitas, gaudium, pax, longanimitas, bonitas, benignitas, fides, mansuetudo, continentia.* Tristitiæ verò sæculi hæc dat emblemata: *Asperrima est, impatiens,*

Tristitia diuina quæ.

Tristitia sæculi qualis.

A *dura, plena rancore & mœrore infructuoso; ac desperatione pœnali; eum quem complexa fuerit, ab industria ac dolore salutari frangens ac reuocans, vtpote irrationabilis & intercipiens non solùm orationum efficaciam, verùm etiam vniuersos quos prædiximus fructus spirituales euacuans, quos nouit illa* (prior) *conferre.*

VERS. 11. ECCE ENIM HOC IPSVM SECVNDVM DEVM CONTRISTARI VOS, QVANTAM IN VOBIS OPERATVR SOLLICITVDINEM: SED DEFENSIONEM: SED INDIGNATIONEM, SED TIMOREM, SED DESIDERIVM, SED ÆMVLATIONEM, SED VINDICTAM] Ponit hic teste Caluino, septem effectus tristitiæ secundùm Deum & veræ pœnitentiæ, videlicet, quòd operetur Primò, *solicitudinem*, expiandi offensam, & in gratiam cum Deo redeundi. Secundò, *sed defensionem. Sed*, idem est quod *sed &*, vt legit Anselm. id est, imò. q. d. Pœnitentia operatur in vobis *solicitudinem*, imò, & defensionem, vt me scilicet defenderetis contra pseudoapostolos & obtrectatores. Pro *defensionem*, græcè est ἀπολογίαν, quod Ambr. vertit, *excusationem*; Erasmus, *satisfactionem*; Maldon. *refutationem obiecti criminis*, quæ, inquit, non verbis, sed factis, putà bene viuendo fit. Tertiò, *sed*, id est imò & *indignationẽ*. vt iã agnoscentes vestra schismata, dissimulationem incestus, aliaque peccata, quæ prima epistola redargui, dolentes & pœnitentes vobisipsis indignemini, vosque ipsi redarguatis dicentes: Quid feci? quem offendi? quò prolapsus sum? vbi fuit mens mea, vbi sensus? itane demens fui. Quartò, *sed*, id est imò, *timorem*, vt timeatis deinceps non tam me, quàm Deum offendere. Quintò, *sed*, hoc est imò, *desiderium*, vt desideretis vos corrigere, mihique ac potiùs Deo satisfacere. C Sextò, *sed*, id est imò, *æmulationem*, hoc est zelum Dei, vt Dei honorem zelantes, incestuosum illum ex Ecclesia eijceretis, ait Ansel. & Chrys. Septimò, *sed*, id est imò *vindictam*, vt desidiam & peccata vestra vindicaretis, tum dolore & lacrymis, vt dixit v. 7. vos affligendo, tum alijs modis corpora animasque vestras macerando & puniendo. ita Theod. Theop. Amb. S. Thomas, imò & Caluinus l. 3. Inst. c. 13. §. 16. *Postrema, ait, est vindicta: quo enim seueriores in nos sumus, & acriore censura quæstionem habemus de peccatis nostris, eo sperare debemus magis propitium ac misericordem Dominum. Et certè fieri non potest, quin anima diuini iudicij horrore perculsa, partes vltionis in exigenda de se pœna occupet.*

Septem effectus tristitiæ.

D Nota. In hisce septem effectis & fructibus pœnitetniæ est gradatio. Gradatim enim à minoribus ad maiores ascendit Apostolus, idque indicat vocula *sed*, quæ ponitur pro *imò*. q. d. Tristitia hæc de Deo offenso, non tantùm induxit solicitudinem reconciliationis, sed & defensionem Pauli; imò indignationem contra peccatum, insuper timorem sanctum cauendi deinceps peccata, quin imò desiderium satisfactionis, imò verò æmulationem & zelum contra peccatores; adeoque tandem vindictam & castigationem peccatorum, qui summus est pœnitentiæ gradus & fructus.

Hic ergo locus apertè docet pœnitentiam non esse nudam vitæ mutationem, & propositum nouæ vitæ, sed & veteris detestationem, castigatiõnem, satisfactionem. Vnde Concil. Trident. sess. 14. cap. 8. ex veteri Ecclesiæ vsu iubet vt confessarij in taxanda satisfactione non tantùm respiciant ad nouæ vitæ custodiam, sed etiam ad peccati admissi vltionem, licet per absolutionem remissi quoad culpam.

Pœnitentia non cõsistit in nuda vitæ mutatione, sed etiam castigatione, & satisfactione.

Idem

Idem clarissimè docet vetustissimus Tertull. li. de Pœnit. ca. 9. *Exhomologesis, inquit, est prosternendi & humilificandi hominis disciplina, conuersationem iniungens misericordiæ illicem: de ipso quoque habitu & victu mandat sacco & cineri incubare, corpus sordibus obscurare, animum mœroribus deijcere, illa quæ peccauit tristi tractatione mutare, pastum & potum pura nosse, non ventris, sed animæ causa, ieiunijs preces alere, ingemiscere, lacrymari & mugire dies noctesque ad Dominum, presbyteris aduolui, & caris Dei adgeniculari, omnibus fratribus legationes deprecationis suæ iniungere.*

Sic & Climacus de pœnitentia gradu 5. *Pœnitentia, ait, est seipsum condemnans cogitatio, est consolationis corporeæ perpetua repudiatio, est voluntaria rerum omnium quæ affligunt toleratio, & cruciatuum sibi semper opifex, est valida ventris afflictio animæque in sese firmissimo iugis reprehensio, est abyssus humilitatis.*

B Hinc docti censent dici pœnitentiam quasi pœnæ tenentiam. Vnde Ausonius inducens Metanœam, id est pœnitentiam, loquentem sic ait:

Sum dea, quæ facti non factique exigo pœnas,
Vt te pœniteat; sic Metanœa vocor.

Pœnitentia Lutheri & Caluini qualis.

Aduerte quàm hæc repugnent genio molli Lutheri & Caluini, qui pro omnibus peccatis quantumuis plurimis & enormibus, non aliam pœnitentiam iniungũt, quàm fidẽ. Credo, inquiunt, Deum tibi condonasse peccata per merita Christi, & hoc ipso omnem tibi culpam & pœnam condonabit. Scilicet crede te esse in campis Elysijs, crede te esse regem, & hoc ipso eris; vtique si non reipsa, certè per tuam imaginationem & phantasiam. Ita sanè & amantes sibi somnia fingunt. Credat ita, qui nõ tam fide, quàm cerebro & elleboro indiget, quique non arctam paucorum viam, quæ ducit ad vitam, sed latam & spatiosam multorum, quæ ducit ad perditionem, inire suo malo & periculo cupit ac destinat, Nimirum vt Sibylla canit apud Virgilium:

Facilis descensus Auerni:
Sed reuocare gradum, superasque euadere ad auras,
Hoc opus, hic labor est; pauci, quos æquus amauit
Iuppiter, aut ardens euexit ad æthera virtus,
Dijs geniti potuêre.

Forma pœnitentiæ à Patribus antiquis præscripta.

Audiant Nouantes Hieronymum, vel auctorem epistolæ (quisquis est, certè grauis est & antiquus, imò Erasmus & Marianus ex stylo suspicãtur esse S. Augustinum) ad Susannam lapsam, illi & cuiuis pœnitenti lamentationis & pœnitentiæ formam præscribentem: *Quis consolabitur te: virgo filia Sion, quia magna facta est sicut mare contritio tua? Effunde cor tuum sicut aquam coram facie Domini, extolle ad eũ manus tuas pro remedio peccatorum tuorũ. Accipe igitur lamentum, & primò quidem nullo die quinquagesimus psalmus prætermittatur, qui in negotio tali cantatur, quemque vsque ad versiculum illum, Cor contritum & humiliatum Deus non despicies; gemitu lacrymisque percurre.* (Nota. pœnitenti quotidie psalmus *Miserere* cum gemitu & lacrymis recitandus est.) *Insuper hanc lamentationem, non sine compunctione cordis in conspectu Dei iudicis funde. Quis dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lacrymarum, vt defleam vulnera animæ meæ? Heu me, quia facta sum sicut Sodoma, & combusta sicut Gomorrha! Quis miserebitur cineri meo? Duriùs offendi quàm Sodoma, quia legem nesciens illa deliquerat; ego accepta gratia peccaui. Si homo peccet in hominem, erit qui interueniat; ego peccaui in Dominum, quem propitiatorem inueniam? O quàm acerbus fructus luxuriæ, amarior felle, crudelior*

A *gladio! Quomodo facta sum in desolationem? subitò defeci, perij propter iniquitatem meam, velut somnium surgentium. Ideo in ciuitate Domini vilificata est imago mea, deletum est de libro nomen meum. Væ diei illi, in quo me infelicem genuit vterus, & lux illa crudelis accepit. Oportuerat me potiùs fuisse non natam, quam sic in gentibus fabula fierem. Propter me confusio & improperium factus est famulis Domini, & eum dignè colentibus. Lugete me montes & flumina, quia fletus filia ego sum. Meum peccatum, & mea iniquitas non sunt similia offensis hominum, quia horribilis est hæc impietas, carne polluere virginem & castitatẽ professam. Mentita sum in Dominum altissimum, verumtamẽ clamabo ad Dominũ: Domine ne in furore tuo arguas me, neque in ira tua corripias me. Quoniam sagittæ tuæ,* &c. Similia præscribit Ambr. virgini lapsæ, Cypr. serm. de lapsis, Chrys. hom. 41. ad Prop.

Exempla & mores pœnitentium olim in Ecclesia.

Exempla verò & mores pœnitentium Climacus loco citato enarrans hæc habet, quæ meritò cuiuis peccatori acres cõpunctionis stimulos admoueant. *Cùm peruenissem, inquit, ad pœnitentium monasteriũ, imò verò ad Religionem fugientium, vidi reuera res & verba, quæ Deo vim inferre possunt: quosdam ex reis illis, vidi noctibus totis vsque sub diem stare peruigiles, pedesque immobiles tenere contra somnum vim naturæ inferre, nullam sibi ipsis requiem indulgere, sed seipsos increpare. Alios in oratione reorũ more vinctis post terga manibus humi luridas facies suas inclinantes, indignos se, qui cælum aspicerent, vociferantes, nihil petentes, sed tacitam mutamque Deo mentem offerentes Confusione plenam. Nonnullos in pauimento strato cilicio & cinere sedentes, & faciem genibus operientes, & frontẽ in terram collidentes. Alios pectora iugiter tundentes, animamque suam ac vitam suspirio ingenti reuocantes, alios lacrymantes, alios quòd id non possent lamentantes. Vidi nonnullos velati æneos ex mœrore effectos, & insensibiles ad omnia. Alios fixis obtutibus in terram caput assiduè mouere, & leonum rugitum edere.* Et paulò pòst cùm multa eorũ verba & facta verè admirabilia retulisset, subiungit, vidisse se in illis *æstuantes linguas instar canũ ex ore procedentes. Ex his alij sub ardentissimo solis æstu se ipsos cruciabant, alij acerrimo frigore se affligebant, quidam modicum aquæ gustantes, ne omnino siti arescerent, ita quiescebant; aliqui cùm panis exiguum quid accepissent, reliquum tamquã illo indigni proijciebant. Quẽ locum apud illos risus habuit? quem sermo otiosus? quẽ iracundia? quem furor? vbi tenuis vini cogitatio? vbi pomorum degustatio? Iugiter ad Dominum clamabant, solaque orationis vox audiebatur.* Qui plura desiderat, apud eumdem leget rara & mira ad stuporem vsque. Concludit ibidem: *Vidi, & feliciores existimaui, qui post lapsum ita lugent, quàm* D *qui numquam lapsi sunt, & seipsos non sic deflent.*

Audi denique nobilis illius S. Paulæ ob parua delicta pœnitentiam & planctum apud Hier. in eius Epitaphio: *Mollia, etiam in grauissima febre, lectuli strata non habuit, sed super durissimam humum stratis ciliciolis, quiescebat; si tamen illa quies dicenda est, quæ iugibus penè orationibus dies noctesque iungebat, illud implens Psalmista: Lauabo per singulas noctes lectum meũ, lacrymis meis stratum meum rigabo. In qua fõtes crederes lacrymarum, ita leuia peccata plangebat, vt illam grauissimorũ criminum crederes ream. Cumque à nobis crebriùs moneretur, vt parceret oculis, & eos seruaret Euãgelicæ lectioni, aiebat; Turpanda est facies, quã contra Dei præceptũ purpurisso & cerussa & stibio sæpè dipinxi. Affligendum est corpus, quod multis vacauit delicijs. Longus risus perpeti cõpensandus est fletu. Mollia & serica pretiosissima, asperitate cilicij commutanda.*

Quæ viro & sæculo placui, nunc Christo placere deside-ro. Hæc paulò fusiùs in gratiam tum Nouantium, tum pœnitentium deduxi, vt locus hic Apostoli de pœnitentia tam illustris magis illustraretur.

IN OMNIBVS EXHIBVISTIS VOS INCONTAMINATOS ESSE NEGOTIO] Syrus, *ostendistis quòd puri sitis in illo negotio*, id est, à fornicarij peccato alieni & immunes: licet enim id initio punire neglexeritis, iam tamen displicentiam eius ostendistis illud vindicando & pœnitendo, ita Anselmus & Theophyl.

VERS. 12. SCRIPSI VOBIS, NON PROPTER EVM QVI FECIT INIVRIAM (non propter fornicarium) NEC PROPTER EVM QVI PASSVS EST] ἀδικηθέντος, id est, *qui iniuria affectus est*, nimirum pater, cuius vxore, sua scilicet nouerca, ille incestuosus abusus est. Hinc patet ipsius patrem fuisse superstitem. q. d. Cùm priore epistola acriùs scripsi, non particulares incestuosi, vel parētis eius, iniurias persequi volui; sed ostendere solicitudinem, quam pro communi Ecclesiæ vestræ salute gero, vt scilicet ab ea cōmune hoc scandalū & publicā infamiam depellerem.

VERS. 13. IDEO CONSOLATI SVMVS] ob vestram pœnitentiam, zelum, æmulationem, &c. vt dixi v. 6. 7. 9. 11. Græca iam pleraque (dico pleraque, nam quædam habent, vt Noster, teste etiam ipso Beza) aliter hæc distinguunt, sicque habent: Διὰ τοῦτο παρακεκλήμεθα ἐπὶ τῇ παρακλήσει ὑμῶν περισσοτέρως δὲ μᾶλλον ἐχάρημεν ἐπὶ τῇ χαρᾷ Τίτου, ὅτι ἀναπέπαυται τὸ πνεῦμα αὐτοῦ ἀπὸ πάντων ὑμῶν. id est, *idcirco consolationem accepimus ex consolatione vestri, quin* A *vberius insuper gauisi fuimus ob gaudium Titi, quòd recreatus sit spiritus illius ab omnibus vobis.*

Vbi Nota, quod ait *ex consolatione vestri*, id est, quia vos pœnitentes, & pœnitentia lacrymis consolationis perfusos, ac spiritu feruidos, vt dixi v. 11. inaudiui. *Lacrymæ pœnitentium vinum sunt angelorum*, ait S. Bern. imò verò vinum sunt & pœnitentium: nihil enim animam ita lætificat atque compunctio. O quàm dulce pœnitenti cum Magdalena ad Iesu pedes flere, eos lacrymis rigare, tergere, deosculari, ibique audire *Remittuntur tibi peccata tua!* Hoc nemo nisi expertus nouit. *Lacrymæ pœnitentiũ vinum sunt angelorum.*

REFECTVS EST SPIRITVS EIVS] recreatus fuit vestra correctione, fletu, zelo, vt dixi v. 7.

B GLORIATIO NOSTRA, QVÆ FVIT AD TITVM, VERITAS FACTA EST] patuit Tito veram fuisse gloriationem nostram, qua apud illum gloriari soleo de vobis tam morigeris bonisque discipulis. VERS. 14.

VISCERA EIVS ABVNDANTIVS IN VOBIS SVNT] cor & viscera eius magis iam in vos propendent, quàm antè: plus iam vos diligit Titus, quàm antè. VERS. 15.

CONFIDO IN VOBIS] Græcè θαῤῥῶ. q. d. Audeo & liberè loquor & ago vobiscum, siue laudando, siue arguendo: semper enim mihi obeditis, vt proinde audeam quoque & securè possim optima sentire & gloriari de vobis. ita Chrysost. Theophyl. Ambros. Notat Anselm. Pauli prudentiam quasi medici, qui iam pene sanata vulnera lenissimis medicamentis consolationis & laudis curat, vt prioris increpationis vstura sanetur. VERS. 16.

CAPVT OCTAVVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, hortatur Corinthios ad eleemosynam pauperibus Hierosolymitanis faciendam exemplo Macedonum, qui in eosdem tam liberales fuerunt.

Secundò, v. 9. exemplo Christi, qui propter nos egenus factus est, vt nos sua inopia ditaret.

Tertiò, v. 10. ex ipsorum proposito & quasi promissione vrget, vt eam iam quisque reipsa pro sua facultate præstet.

Quartò, v. 13. ex eo quod per eleemosynam fiat æqualitas diuitum & pauperum, qui pro temporalibus bonis rependunt spiritalia.

Quintò, v. 16. ex eo quod Titum aliosque Apostolos ad eam colligendam miserit, ne, si parci sint, eos pudifaciant, ipsique coram eis pudefiant.

1. NOtam autem facimus vobis fratres, gratiam Dei, quæ data est in Ecclesijs Macedoniæ: 2. quòd in multo experimento tribulationis abundantia gaudij ipsorum fuit, & altissima paupertas eorum abundauit in diuitias simplicitatis eorum: 3. quia secundùm virtutem testimonium illis reddo, & supra virtutem voluntarij fuerunt. 4. cum multa exhortatione obsecrantes nos gratiam, & communicationem ministerij, quod fit in sanctos. 5. Et non sicut sperauimus, sed semetipsos dederunt primùm Domino, deinde nobis per voluntatem Dei, 6. ita vt rogaremus Titum: vt quemadmodum cœpit, ita & perficiat in vobis etiam gratiam istam. 7. Sed sicut in omnibus abundatis fide, & sermone, & scientia, & omni solicitudine, insuper & charitate vestra in nos, vt & in hac gratia abundetis. 8. Non quasi imperans dico: sed per aliorum solicitudinem, etiam vestræ charitatis ingenium bonum comprobans. 9. Scitis enim gratiam Domini nostri Iesu Christi, quoniam propter vos egenus factus est, cùm esset diues, vt illius inopia vos diuites essetis. 10. Et consilium in hoc do: hoc enim vobis vtile est, qui non solùm facere, sed & velle cœpistis ab anno priore: 11. nunc verò & facto perficite: vt quemadmodum promptus est animus voluntatis, ita sit & perficiendi ex eò, quod habetis. 12. Si enim voluntas prompta est, secundùm id quod habet, accepta est, non secundùm id quod non habet. 13. Non enim

nim vt alijs sit remissio, vobis autem tribulatio, sed ex æqualitate. 14. In præsenti
tempore vestra abundantia illorum inopiam suppleat: vt & illorum abundantia vestræ
inopiæ sit supplementum, vt fiat æqualitas, sicut scriptum est: 15. Qui multum, non
abundauit: & qui modicum, non minorauit. 16. Gratias autem Deo, qui dedit
eamdem solicitudinem pro vobis in corde Titi, 17. quoniam exhortationem qui-
dem suscepit: sed cùm solicitior esset, sua voluntate profectus est ad vos. 18. Misi-
mus etiam cùm illo fratrem, cuius laus est in Euangelio per omnes Ecclesias: 19.
non solùm autem, sed & ordinatus est ab Ecclesijs comes peregrinationis nostræ in hanc
gratiam, quæ ministratur à nobis ad Domini gloriam, & destinatam voluntatem no-
stram: 20. deuitantes hoc, ne quis vos vituperet in hac plenitudine, quæ ministra-
tur à nobis. 21. Prouidemus enim bona non solùm coram Deo, sed etiam coram
hominibus. 22. Misimus autem cum illis & fratrem nostrum, quem probauimus in
multis sæpè solicitum esse, nunc autem multò solicitiorem, confidentia multa in vos,
23. siue pro Tito, qui est socius meus, & in vos adiutor, siue fratres nostri, Aposto-
li Ecclesiarum, gloria Christi. 24. Ostensionem ergo, quæ est charitatis vestræ, &
nostræ gloriæ pro vobis, in illos ostendite in faciem Ecclesiarum.

Origo eleemosynarũ & collectarum in primitiua Ecclesia.

NOta Originem huius eleemosynæ, ad quam hoc cap. & sequ. hortatur Apostolus, narrat Lucas Actor. 11. v. 28. *Surgens,* inquit, *vnus ex eis* (Prophetis Antiochiæ) *nomine Agabus, significabat per spiritum famem magnam futuram in vniuerso orbe terrarum, quæ facta est sub Claudio* (anno eius 4. vt multi, vel, vt Baronius, anno eius 2. qui fuit Christi 44.) *Discipuli autem, prout quis habebat, proposuerunt singuli in ministeriũ mittere habitantibus in Iudæa fratribus: quod & fecerunt, mittentes ad seniores per manus Barnabæ & Sauli.* ita Lucas. Vbi Nota. Antiocheni Christiani ex feruore præuenerunt famem mittentes eleemosynam per Barnabam & Paulum: nã multis annis pòst, hæc collecta, de qua hîc Apostolus, facta est Corinthi & locis vicinis, anno Christi 58. Adde Secundò, potiorem & magis durantem causam paupertatis Hierosolymitanorũ fuisse, quòd à nece Stephani persecutionem à Iudæis ibi passi sint Christiani & patria pulsi, ac bonis priuati, Actor. 8. v. 1. & Heb. 10. 34. vbi dicitur: *Rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis.* Itaque deinceps Christiani à Iudæis iuratis Christi hostibus acerbissima assiduè passi sunt; ideoque & quia Hierosolymitana Ecclesia fuit prima & quasi matrix ceterarum, perdurauit hic mos apud Christianos, vt, ad pauperes istius Ecclesiæ fouendos, fideles ex toto orbe eleemosynas mitterent. Quem morem ad Theodosij tempora durantem cùm carperet Vigilantius, ita eum confirmat & laudat Hieron. contra Vigilant. *Hæc in Iudæa,* inquit, *vsque hodie perseuerante consuetudine, non solùm apud nos, sed & apud Hebræos, vt qui in lege Domini meditantur die ac nocte, & partem non habent in terra nisi solum Deum synagogarum & totius orbis foueantur ministerijs.* Hîc ergo ad eleemosynam hanc excitat Apostolus Corinthios, vtpote diuites: erat enim Corinthus emporium Græciæ celeberrimum, & in ea mercatores opulenti, vti sunt iam Fuggeri Augustæ Vindelicorum.

Vigilantius hæreticus se opponit eleemosynis.

VERS. 1. NOTAM AVTEM FACIMVS VOBIS, FRATRES, GRATIAM DEI] putà patientiam magnam, liberalitatem & misericordiam, quam Deus dedit Christianis Macedoniæ. Hoc enim est quod explicans subdit:

VERS. 2. QVOD IN MVLTO EXPERIMENTO TRIBVLATIONIS ABVNDANTIA GAVDII IPSORVM FVIT] q. d. Cùm in varijs tribulationibus quasi experimentis probarentur, erant in magno gaudio, eoque abundabant.

A ET ALTISSIMA (κατὰ βάθος, id est profundissima, & quasi ad fundum vsque exhausta) PAVPERTAS EORVM ABVNDAVIT IN DIVITIAS SIMPLICITATIS EORVM] hoc est, in copiam & abundantiam benignitatis & eleemosynæ eorum. q. d. Macedones copiosissimè & benignissimè sua elargiti sunt, cùm essent pauperes.

Quid sit simplicitas;

Nota. *Simplicitas* hîc, & c. 9. v. 11. & 13. significat candidam, liberalem & alacrem elargiendi voluntatem; non enim ex donorum multitudine, sed ex animi promptitudine liberalitas æstimatur, ait Chrysost. & Theophyl. *Simplicitas*, ait Ambros. epist. 10. *nihil discutit, nihil contractum, nihil suspectum, nihil fraudulentum putat, sed puro se fundit affectu.* B Vide dicta Rom. 12. v. 8.

VERS. 3. QVIA SECVNDVM VIRTVTEM] secundùm vires & opes suas, imò supra eas, vt sequitur.

VOLVNTARII FVERVNT] αὐθαίρετοι, non rogati, non prouocati, motu proprio, sponte & vltro tam liberales fuerunt, vt supra vires facultatesque contribuerent.

VERS. 4. OBSECRANTES NOS (intellige, quod addunt Græca, δέξασθαι ἡμᾶς, *vt susciperemus*) GRATIAM ET COMMVNICATIONEM MINISTERII] id est gratiosum hoc ministerium colligendi eleemosynas, vt scilicet in eo communionem & partem caperemus: hanc enim vocat *communicationem ministerij.* q. d. Obsecrarunt nos, vt in partem oneris veniremus, & participaremus in ministerio colligendi C eleemosynas pro pauperibus Christianis Hierosolymitanis: hos enim vocat sanctos.

Nota χάριν, id est *gratiam*, Apostolus hic & alibi sæpè vocat gratuitum munus, beneficium, munificentiam; & sic sæpè Cicero sumit nomen gratiæ: itaque hîc ministerium ipsum & obsequium conquirendi eleemosynas, vocat *gratiam*; vers. verò 7. & alibi, ipsam eleemosynam vocat *gratiam.*

ET NON SICVT SPERAVIMVS] supple, fecerunt. q. d. Multò amplius dederunt quàm sperauerámus, sua largitate spem nostram superarunt.

VERS. 5. SEMETIPSOS DEDERVNT PRIMVM DOMINO, DEINDE NOBIS] q. d. Macedones resignarunt se primò domini voluntati, deinde nostræ, parati facere & dare, quidquid voluissem.

Cor suum debent dare primum Deo, qui faciunt eleemosynam.

Nota hic, eos qui faciunt eleemosynam, vt congruè eam faciant, debere primò seipsos & cor suũ dare Deo, atque in signum huius, quòd scilicet seipsos iam Deo tradiderint, facere eleemosynam qua quasi profiteantur se iam cor suum resignare

Deo, idque velle hac eleemosyna, quam in honorem Dei faciunt, quasi tributo quodam testari.

PER VOLVNTATEM DEI] διὰ θελήματος θεοῦ, ex voluntate Dei, id est, Deo ita volente, vt scilicet Dei voluntatem circa hanc eleemosynam, per meam agnoscerent, interpretarentur & sequerentur, vult enim Deus nostræ quasi vicariorum suorum voluntati populum obedire, nosque esse interpretes suæ voluntatis, vt quod nos volumus, idem Deus velit à nostris subditis fieri: ipse enim dicit, *Qui vos audit, me audit.* ita Anselm. & Theophyl.

VERS. 6. ITA VT ROGAREMVS TITVM: VT, QVEMADMODVM COEPIT, ITA ET PERFICIAT IN VOBIS ETIAM GRATIAM ISTAM Syrus, *hanc beneficentiam*, colligendi scilicet eleemosynas. q.d. Rogauimus Titum, vt, sicut nos in Macedonia, ita ipse colligeret Corinthi eleemosynas; non dubitantes, quin vos diuites & liberales Macedonibus pauperibus in promptitudine & liberalitate non cederetis. Stimulat exemplo Macedonum Corinthios, vt largi sint in contribuendo.

VERS. 7. VT ET IN HAC GRATIA ABVNDETIS] supple, rogo, vel curate. q. d. Curate, vt sicut fide, solicitudine, charitate erga me abundatis. ita pariter & eleemosyna in pauperes abundetis. ita Anselm. vide can. 37.

VERS. 8. *Laudat Apostolus Macedonum & Corinthiorum charitatem.* NON QVASI IMPERANS DICO: SED PER ALIORVM SOLICITVDINEM scilicet per exemplum Macedonum, qui tam soliciti fuerunt subuenire pauperibus.

ETIAM VESTRÆ CHARITATIS INGENIVM BONVM COMPROBANS] Pro *ingenium bonum*, græcè est, γνήσιον, id est, *ingenuum* (vt legit hic Primasius, Sedulius, Gagneius) germanum, genuinum. q.d. Hæc dico, vt charitatis vestræ ingenuitatem, germanitatem, bonitatem comprobem, experiar, perspiciam, eamque aliorum exemplo acuam & accendam. Non ergo *ingenium* hic significat charitatem ingeniosam, vt vult Anselm. q.d. Vt comprobem & ostendam vestram charitatem habere bonum ingenium, cùm sine iussu meo, sua sponte, facit quod bonum illi ingenium suggerit, dictat & suadet. Græcè enim γνήσιον non tale ingenium, sed ingenuum, seu germanam indolem significat: hanc enim noster vocat *ingenium*. Secundò, pro *comprobans* græcè est δοκιμάζων, quod Primò, verti potest propriè, vt probem, explorem, experiar, perspiciam germanam vestram charitatem. ita Syrus & Vatablus. Secundò, vt eam quasi probatam & exploratam quòd Macedonibus non cedat, imò superet, approbem, laudem & prædicem, &, vt inquit Theophyl. probatiorem & fulgentiorem demonstrem. Vnde Maldon. in Notis manuscr. vertit, *probare alijs cupiens*: δοκιμάζειν enim inquit, hic non effectum, sed affectum significat.

VERS 9. *Exemplum Christi incitans ad eleemosynã.* SCITIS ENIM GRATIAM DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI] Nouo argumento, Christi scilicet exemplo, ad eleemosynam incitat. q.d. Christus Rex regum propter vos egenus factus est, cùm natus in stabulo, *quia non erat ei locus in diuersorio*, pro throno regali, habuit præsepium; pro culcitris, fœnum; pro igne, halitum bouis & asini; pro peristromatis, araneatum telas; pro odoramentis, excrementa boum; pro purpura, viles panniculos; pro equitatu, bouem & asinum; pro procerum turba, Ioseph & Mariam. Sic & tota deinceps vita egenus fuit Christus, & vt græcè, ἐπτώχευσε, hoc est, *mendicauit*, inquit Erasmus. Vnde patet Christum non tantùm pauperem fuisse, sed & verè mendicasse, fuisseque mendicum.

VT ILLIVS INOPIA VOS DIVITES ESSETIS] spiritualibus diuitijs, doctrina scilicet pietatis, peccatorum remissione, iustitia, sanctimonia, alijsque virtutibus. q.d. Ergo & vos, ô Corinthij Christiani, exemplo Christi eleemosyna vestra pauperes ditate, imò vos depauperate, vt alios ditetis, si Christo esse velitis simillimi. Vide Anselm. de diuitijs & paupertate Christi & Chrysost. in moral. homil. 17. vbi docet quàm non sit erubescenda Christiano, nec extimescenda paupertas.

Christus nobis laboribus suis via est ad omnem quietem & beatitudinem. Pulchrè etiam Greg. Nazianz. orat. 1. in pascha hæc Christi beneficia per antitheses oculis subijcit. *Pauper*, inquit, *factus est Christus, vt nos illius paupertate ditesciamus: serui formam accepit, vt nos libertatẽ recipiamus: descendit, vt euehamur: tentatus est, vt vincamus: contemptus est, vt nos gloria afficiat, mortuus est, vt seruet: ascẽdit, vt ad seipsum trahat humi prouolutos in peccati lapsu.* Pulchrè quoque S. Aug. *Quid factura sunt*, inquit, *diuitiæ eius, cuius paupertas nos diuites fecit?* Deniq; ex hisce Apostoli verbis sic infert Beda hic: *Omnes ergo boni fideles sunt diuites, nemo se contemnat: pauper in cella, diues in conscientia, securior dormit in terra, quam auro diues in purpura.*

ET CONSILIVM IN HOC DO] Græcè γνώμην, quod Beza vertit, *sententiam meam edo*; sed perperam: non enim fert sententiam, sed consulit. Nam consilium hoc opponit præcepto, de quo dixit v. 8. *Non quasi imperans dico.* Adde, si sententiam significaret, non dixisset δίδωμι id est do; sed λέγω, id est dico.

HOC ENIM VOBIS VTILE EST, QVI NON SOLVM FACERE, SED ET VELLE COEPISTIS] *Velle*, vltrò scilicet, ac nemine impellente: hoc enim, vt insinuat Paulus, plus est, quàm *facere*, scilicet rogatum. ita Anselm. Sic Greg hom. 18. in Ezech. *Habet*, inquit, *improperium hæc ipsa consolatio, dum dicitur, Ab anno priore. Bonum quippe, sed tarde fecerant: atque ideo hoc magister non sine reprehensione laudat. Medicus quippe est qui medicamentum vulneri apponit, quod & ea quæ purgata sunt refouet, & ea quæ putrida inueniuntur, mordet.* VERS. 10.

VT, QVEMADMODVM PROMPTVS EST ANIMVS VOLVNTATIS, ITA SIT ET PERFICIENDI EX EO, QVOD HABETIS] Nota. Cùm ait, *Promptus animus voluntatis*, græcizat: græcè enim est, προθυμία τοῦ θέλειν, quod latiniùs & clariùs vertas, *vt quemadmodum inest vobis promptitudo volendi, sic insit & exequendi*: id est, vt Syrus, vt, sicut incessit vobis voluntatis huius cupido, sic & facto exequamini *ex eo quod habetis*, id est, pro facultate vestra & opibus. Scitum est illud Luciani: VERS. 11.

Celeres gratiæ dulciores: quòd si tardior fuerit.
Cuius gratia vana, neque gratia nomine digna.

Et illud:

Bis dat qui citò dat,

SI ENIM VOLVNTAS PROMPTA EST, SECVNDVM ID QVOD HABET, ACCEPTA EST, NON SECVNDVM ID, QVOD NON HABET] *Secundum id, quod habet*, vt scilicet det secundùm facultates & opes suas q.d. Date quod potestis. ita Ambros. Chrysost. Anselm. Græcè est καθὸ ἐὰν ἔχῃ τις, εὐπρόσδεκτος, id est, *secundùm id quod habet quis deceptus est, non secundùm id quod non habet.* Et ita in Latinis Biblijs legendum censet Maldon, in Notis manuscr. Verùm Romana, & alia Biblia passim legũt *secundum* VERS. 12.

dùm id quod habet accepta est, ſcilicet προθυμία, id eſt prompta voluntas; idque ſignificantius eſt & neruoſius, ac proinde germanius.

Perfectio & meritum eleemoſynæ, & cæterarũ virtutum conſiſtit in promptitudine volũtatis.

Nota hic, perfectionem & meritum eleemoſynæ omniſque virtutis conſiſtere in promptitudine voluntatis, non in multitudine donorum & magnitudine, ita vt coram Deo, vbi promptitudo hæc maior eſt, ibi maior ſit & virtus, etiamſi ob paupertatem, aut aliam cauſam in actum externum, ſiue donationem exire non poſſit. Vnde ait Promptitudo accepta eſt, non donum. Idem patet Marci 12. v. 43. Secundò tamen, vt hæc promptitudo ſit accepta Deo, ait D. Thom. quaſi vera, ſeria & efficax, debet exire in actum, ſecundùm id, quod habet, id eſt, ita vt pro viribus & opibus det quod poteſt. Alioqui tantùm velleitas eſſet, non ſeria & prompta voluntas; non ergo exigitur ab ea vt det id quod non habet, vt ait Apoſtolus. q. d. inquit Theophyl. Qui habet, opus impleat; qui non ha- B bet, iam ſua voluntate opus impleuit. Hinc S. Leo ſerm. 4. de ieiunio 10. menſis: *Subinde*, ait, *æquatur merito, qui diſtat impendio: quia poteſt par eſſe animus, vbi diſpar eſt cenſus.* Et Anſelmus: *Hic omnes*, ait, *tam pauperes quàm diuites æqualiter dant, ſi quiſque ex tanto det, quantum habet.* Hinc Tertiò, inter æquè diuites, vel æquè pauperes liberalior eſt, & plus meretur qui plus dat; inter inæquales verò, hoc eſt, inter ditiores, vel pauperiores, plus meretur, qui proportionaliter ſecundùm ſuas opes plura dat, licet geometricè minus det quã is qui ditior eſt. Patet Marci 12. 43. Senſus ergo eſt, q. d. vt v. 11. diximus, *facto perficite ex eo quod habetis*: quia προθυμία, promptitudo & voluntas accepta eſt & meritoria, *ſecundùm id quod habet, non ſecundùm id quod non habet*, id eſt, ſi det id quod habet: non enim requiritur vt id det quod non habet. Ita Tobias c. 4. 9. filio ſuo præcepit: *Quomodo potueris*, inquit, *ita eſto miſericors: ſi multum tibi fuerit, abundanter tribue; ſi exiguum tibi fuerit etiam exiguum libenter impertiri ſtude.* Et S. Aug. in pſ. 103. *Si potes*, ait, *dare, da: ſi non potes, affabilem te fac, Coronat Deus intus bonitatem, vbi non inuenit facultatem. Nemo dicat, Non habeo: charitas de ſacculo non erogatur.* Vnde & ſubdit hîc Paulus.

Quis liberalior ſit inter æquè diuites, & inter inæquales.

VERS. 13. NON ENIM VT ALIIS SIT REMISSIO, VOBIS AVTEM TRIBVLATIO (*Remiſſio*, id eſt relaxatio. q. d. Non impero vt tantam eleemoſynam detis, qua pauperes lautiùs viuant, vos neceſſitatem ſubeatis; ſed vt quiſque pro viribus ita alienæ conſulat neceſſitati, vt ſuam non negligat. ita Theoph. Dico, non impero: quia id conſulere poſſum: eſt enim conſilium Euangelicum, dicit D. Thomas & Anſelm. ideoque maioris perfectionis, ſi omnia bona des pauperibus, ipſeque omnino fias pauper. ita enim conſulit Chriſtus Matth. 19. 21. *Si vis perfectus eſſe, vade, vende quæ habes, & da pauperibus*, idque non tantùm ſi Religionem ineas, ſed etiam ſi maneas in ſæculo, vti fecit vidua illa dans duo minuta, Marci 12. quæ viuebat labore quotidiano, totumque lucrum dabat templo, vt ipſa cum Chriſto pauper fieret, & paupertatis incommoda forti animo ſubiret. Intellige quæ dixi; dummodo tamen quis in extremam neceſſitatem ſe non conijciat, nec familiam habeat cui prouidere teneatur. Addit Theophyl. v. ſeq. Apoſtolum hortari Corinthios vt dent ſupra vires, cùm ait, *In præſenti tempore veſtra abundantia illorum inopiam ſuppleat.* q. d. Si vis non paruam, ſed abundantem mercedem habere, da abundanter; ſi totam, da totum: vt *abundantia*,

Eleemoſynæ heroicus actus eſt dare ſupra vires imò dare omnia.

A ſignificet eleemoſynam profuſam, & ſupra vires abundantem, qualem in Macedonibus laudauit, Paulus v. 3. Ratio eſt: quia hic eſt actus ſummæ & heroicæ eleemoſynæ, paupertatis, fortitudinis & ſpei in Deum.

Exempla eorum qui excelluere in dando eleemoſynas.

Ita fecit S. Paulinus Nolanus Epiſcopus, qui ſuis omnibus in pauperes erogatis ſeipſum denium pro viduæ filio in ſeruitutem Wandalis tradidit; cuius liberalitatem laudat S. Auguſt. lib. 1. de Ciuit. Dei ca. 10. Et gratam Deo fuiſſe exitus declarauit, cùm ſeruus exiſtens, Dei monitu declaratus & agnitus à Wandalis, honorificè cum ſuis omnibus domum remiſſus eſt. Idem fecit S. Paula Romana, quæ ita profuſa fuit in pauperes, vt, quod toties Deum orauerat, ex voto ei contigerit, nimirũ vt moriens debuerit aliena veſte & ſumptu ſepeliri, cùm ne tantillum quidem quod ad funus neceſſarium eſſet, ſibi reliquum feciſſet: qua de cauſa mirè eam laudat S. Hieron. in eius Vita. Idem fecerunt S. Martinus, S. Iohannes Eleemoſynarius, & alij multi. Verùm *abundantia* hîc magis & aptiùs ſignificat abundantes opes Corinthiorum: haſce enim opponit Paulus inopiæ Hieroſolymitanorum, quam ex ijs leuari & ſuppleri cupit.

SED EX ÆQVALITATE, IN PRÆSENTI TEMPORE VESTRA ABVNDANTIA ILLORVM INOPIAM SVPPLEAT] q. d. Non impero tantam eleemoſynam, qua fiat vobis res anguſta domi, pauperibus ampla & laxa: ſed qua ſuperflua (hæc enim ſunt propria eleemoſynæ materia, quam ipſa erogare in pauperes non tantùm ſuadet, ſed etiam præcipit) quibus abundatis, eis communicando, ſuppleatis eorum inopiam, vt vtrique habeatis vitæ neceſſaria, neutri nimis anguſta, vel nimis laxa; ſicque C vtrique inter duo extrema inopiæ & abundantiæ ad mediocritatem quamdam & æqualitatem redigamini, vt & dantium copiæ nihil ſuperſit, quaſi ſuperfluum; & accipientium inopiæ nihil deſit, quaſi neceſſarium. ita Theophyl.

VT ET ILLORVM ABVNDANTIA, in fide, ſpe & omni gratia. VESTRÆ INOPIÆ ſpiritualis SIT SVPPLEMENTVM dum oratione, & meritis ſuis eam apud Deum ſubleuant in hac vita: in altera verò vos morientes recipient in æterna tabernacula: pauperum enim Chriſti eſt regnum cælorum. ita Anſelm. VERS. 13. & 14.

VT FIAT ÆQVALITAS] tam in remuneratione, & eleemoſyna ſpiritali, quàm temporali, eo modo quo explicui v. 13.

SICVT SCRIPTVM EST] Exodi 16. 18. iuxta Septuag. Ex quo loco probat Paulus per exemplum collectionis & comeſtionis manna, Deum velle vt D homines in communione bonorum quamdam colant æqualitatem.

VERS. 15. QVI MVLTVM (ſcilicet manna collegerat) NON ABVNDAVIT præ eo qui minus collegerat: ET QVI MODICVM manna collegerat, NON MINORAVIT] id eſt, non minus habuit illo qui plus collegerat.

Manna deſcribitur, eiuſque menſura, & collectio.

Nota ex hoc Exodi 16. 18. ita continuo miraculo per 40. annos Deum in deſerto pro tot centenis millibus Hebræorum pluiſſe manna, vt, licet maxima eius eſſet copia, ſinguli tamen illud colligentes ſiue auariores multum, ſiue pigriores parum, cùm domum reuerſi illud metiebantur, vnam tamen menſuram gomor, quæ ad diurnum victum cuique ſufficeret, omnes reperirent, Deo vel angelo inuiſibiliter addente, ſi minus quam gomor, demente, ſi amplius quàm gomor collegiſſent. Sic ergo vna

tunc cibi mensura erat paruulis, viris, feminis, scilicet gomor, quæ mensura tantum continebat, quantum communiter homo per diem comedere solet. Ita Nyssen. de Vita Moysis, Chrysost. hic Anselm. Vatabl. Theophyl.

Causa erat Primò, vt Iudæorum auaritiam, gulam, nimiamque cibi & rerum terrenarum curam Deus, hac ratione compesceret, ita Chrysost. & Theophyl. Secundò, vt hoc continuo miraculo testaretur Deus in omni necessitate ad eius prouidentiam esse recurrendum, Deumque suam cuique sufficientem victus mensuram comparare, etsi laboribus minus consequi posse videatur, vt cùm assidemus mensæ, cogitemus Deum nobis pluere è cælo manna. Sic enim & hodie non diuitibus modò, sed & pauperibus; ægris etiam & debilibus insuperque multa prole oneratis, quotidianam tamen annonam, quæ satis sit vitæ omnium tuendæ, Deus suppeditat. quæ res consideranti mirabilis & incredibilis videtur, si censum & lucrum exiguum quod faciunt, cum sumptu tanto, & expensis tot capitum familiæ conferat, vt vel ex hoc solo experimento colligere liceat suauem & miram Dei in omnes prouidentiam. Hinc pauperes suam sortem non doleant, nec multa desiderent. *Nam cùm omnes*, ait Chrysost. *vnum ventrem impleamus, & vno tempore viuamus, & vnum corpus tegamus, nihil magis habet diues ex abundantia, neque ex paupertate minus habet pauper; sed vterque victum habet, amictum, & in hoc sunt æquales.*

Deus omnibus necessaria prouidet secundum mensuram sua prouidentia.

Nota Secundò. Ex allegorica manna Exodi 16. 18. iuxta Septuag. pulchrè inuitat Apostolus ad eleemosynam. q.d. Deus æqualem omnibus mensuram dabat manna; ergo par est vt & Christiani paritatem quamdam colant, vt qui abundant opibus, egentibus tribuant, itaq; illos in vitæ necessarijs sibi æquent, vt ita omnes suis contenti, & necessaria habentes æqualiter viuant, ita Theophyl. ex Chrysost.

Vbi aduerte. Sicuti diuites superflua dando pauperibus eos sibi pares faciunt: ita & pauperes communione meritorum diuites sibi adæquant non omnino & geometricè, sed proportionaliter: ita vt neutri in neutro deficiant, vel nimis præ alijs abundent. Nam alioqui nec diuites dando pauperibus tantum dant, vt eos sibi æquè diuites faciant; nec pauper reddendo diuiti preces & spiritualia, dat æquale, sed multò amplius quàm temporale quod accepit: nec rursus tantum dat spiritualium, quantum habet. ita D. Thomas.

In beatitudine qualis futura æqualitas & inæqualitas

Anagogicè, Chrysost. & Anselm. hæc referunt ad gloriam cælestem, in qua omnes erunt æquales: quod intellige de beatitudine obiectiua, omnes enim eumdem Deum videbunt, illoque erunt saturi & beati: sed in hac visione ac consequenter in gaudio & gloria gradus erunt & disparitas pro ratione meritorum; sicut idem erat manna, imò æquale & æqualiter omnes satians, aliter tamē his, aliter illis sapiebat.

Vers. 16. GRATIAS DEO QVI DEDIT EAMDEM SOLICITVDINEM PRO VOBIS IN CORDE TITI] vt scilicet Titus solicitus pro vobis vestroque profectu ac lucro spiritali vos exhortetur ad beneficentiam in pauperes, vt sequitur.

Vers. 17. Nota *Eamdem*, scilicet mecum, qua videlicet & ego solicitè ad hanc contributionem vos exhortor.

QVONIAM EXHORTATIONEM, putà munus

A exhortandi vos ad eleemosynam, Titus SVSCEPIT] ita Anselmus.

SVA VOLVNTATE (αὐθαίρετος, sponte sua, me non iubente, aut rogante) PROFECTVS EST AD VOS] vt ad hoc opus tam pium vos exhortaretur.

MISIMVS ETIAM CVM ILLO FRATREM CVIVS LAVS EST IN EVANGELIO] prædicādo, scilicet Barnabam: hic enim Actor. 13. v. 3. ordinatus est socius Pauli. ita Theod. Chrysost. Oecum. Verum, quia iam Paulus à Barnaba secesserat, asciuerat- que sibi Silam Actor. 15. v. 40. hinc meliùs cum Baronio Silam accipe; aut simpliciter cum Anselmo & Hiero. Lucam, hic enim non Apostolus, sed *frater* vocatur, scripsitque Euangelium, & indiuiduus fuit Pauli comes. Vnde & S. Ignat. ad Ephesios scribens hoc idem elogium Lucæ tribuit dicens: *Vt testatur Lucas, cuius laus est in Euangelio.* Vers. 18.

Laus D. Lucæ in Euangelio.

NON SOLVM AVTEM (supple, laudem habet in Euangelio) SED ET ORDINATVS EST AB ECCLESIIS COMES PEREGRINATIONIS NOSTRÆ IN HANC GRATIAM] hoc est: ad gratuitum hoc ministerium colligendi eleēmosynas, vt dixi v. 4. Vers. 19.

B

Nota, Pro *ordinatus est*, græcè est χειροτονηθείς, manus ei impositæ sunt, id est, consecratus est diaconus, vel, etiā sacerdos. Diaconi enim erat habere curam pauperum, ijsque distribuere eleēmosynas; sacerdotis verò erat iuuare Apostolum peregrinantem in prædicatione & Sacramentorum administratione. χειροτονία enim à Græcis vocatur ordinationis Sacramentum; eò quòd in illo Episcopus ordinandis manus imponat, vt patet 1. Tim. 4. v. 14. & c. 5. v. 22. Ita Actor. 14. 22. vbi Noster vertit, *& cùm constituissent illis per singulas Ecclesias presbyteros*, græcè est χειροτονήσαντες πρεσβυτέρους κατ' ἐκκλησίαν, id est, *cùm manus imposuissent presbyteris per singulas Ecclesias.* Vnde patet quòd manus imponere presbyteris, idem sit quod ordinare, & ordinando constituere presbyteros.

C

Pro *comes* græcè est συνέκδημος, id est socius, collega.

QVÆ MINISTRATVR A NOBIS AD DOMINI GLORIAM, ET DESTINATAM VOLVNTATEM NOSTRAM] Hoc est, ad alacritatem animi nostri declarandum in hoc tam pio Dei & pauperum obsequio: græcè enim est προθυμία, id est, *animi promptitudo*, v dixi v. 11. *Destinatam* ergo non significat hic prædestinatam à Deo, vt exponit S. Thomas, sed promptam, paratam, alacrem.

Nota. Pro ἡμῶν id est *nostram*, iam Græci legunt ὑμῶν, id est *vestram* promptitudinem. q.d. ait Theoph. Hanc gratiam, hoc ministerium eleemosynarum suscepimus ad hoc, vt Deus hac eleemosyna glorificetur, & vos ad eam promptiores reddamini per exhortationem Titi & Lucæ.

D

DEVITANTES HOC, NE QVIS NOS VITVPERET IN HAC PLENITVDINE] eleemosynarum & pecuniæ collectæ. Græcè ἐν ἁδρότητι, in abundantia, in exuberantia, nummorum scilicet. q. d. Misi Titum & Lucam ad eleemosynas tam largas colligendas, ne quis suspicetur eas me mihi ad priuatos vsus colligere, ita Anselm. Solet enim magna pecuniarum vis obnoxia esse fraudis suspicioni; quia ex tanta copia facilè multa clàm demi possunt, ita vt nemo sciat, vel persentiscat. Vers. 20.

Paulus à se auertit suspicionem auaritiæ.

PROVIDEMVS BONA NON SOLVM CORAM DEO, SED ETIAM CORAM HOMINIBVS] Græcum καλὰ significat, & bona & honesta, vt vertit Vatab. q.d. Procuro & satago honestè agere non tantùm Vers. 21.

tum coram Deo. sed & coram hominibus, ne homine etiam suspicaces occasionem habeant aliquid mali, vel inhonesti de me suspicandi. Quapropter vt iuste & honeste me hanc collectam administrare ostendam, testes mihi adscisco Titum & Lucam, illis pecuniam bursamque committo, ego eam tractare nolo. Hinc Nota, & disce hoc practicum axioma: Conscientiam Deo, proximo famam debemus: & qui famam negligit, in proximi salutem crudelis est. Vide Anselm.

Conscientiam D.o, proximo famam debemus.

Vers. 22. Misimvs avtem cvm illis et fratrem nostrvm. Incertum quis hic. Aliqui suspicantur esse Apollo, ait Anselm. Sed suspicantur tantùm, quia Paulus eum nec nominat, nec describit, sed Corinthijs ex præsentia cognoscendum relinquit.

Vers. 23. Confidentia mvlta in vos. q. d. Confidens multùm, & sperans, illos, vti par est, à vobis honeste & amanter excipiendos, idque sive pro Tito] id est, partim ob amorem & venerationem Titi, qui socius est meus & adiutor apud vos: hinc patet Titum cùm hæc scriberet Paulus, fuisse Corinthi: eò enim ad eleemosynas hasce, aliaque peragenda miserat eum Paulus.

Porro Maldon. supplens verbum ἐνδείξητε, id est *ostenderitis*, sic vertit, *siue pro Tito aliquid charitatis ostenderitis, erga me ostenderitis: socius enim meus est*. Verùm non est necesse hic quippiam supplere: sensus enim per se constat, vti iam ostendi.

Sive fratres] Hoc est, siue pro fratribus ceteris qui sunt Apostoli, est antiptosis: Hebræi enim carent casibus. vide can. 37. ita Theophyl. q. d. Partim propter fratres cum Tito submissos, qui sunt Apostoli Ecclesiarum; partim propter Titum ipsum confido, quòd illos digne, vt par est, suscipietis.

Gloria Christi] q. d. Qui Apostoli sunt gloria Christi, id est, promouent & illustrant gloriam Christi. Siue ergo, inquit Chrysost. eos, vt fratres volueritis excipere, siue vt Apostolos Ecclesiarum, siue vt aliquid in gloriam Christi facientes; multas habebitis occasiones beneuolentiæ erga illos.

Est metonymia, *gloria*, id est causæ & curatores gloriæ Christi.

Vers. 24. Ostensionem, qvæ est charitatis vestræ et nostræ gloriæ pro vobis. in illos ostendite] Pronomen *qua* habet epitasin. q. d. Charitatem ostendere insignem in Titum & socios, scilicet eam, quæ decet vos vestramque tam liberalem charitatem pariter & gloriam, id est gloriationem nostram de vobis, vt habent Græca. Noster Interpres solet ad verbum vertere, *pro vobis*, quod nos latiniùs vertimus, *de vobis*: græcè enim est ὑπὲρ ὑμῶν.

Ostendite in faciem, in conspectum scilicet omnium Ecclesiarvm] ita Anselmus. significantiùs tamen dicitur *ostendite in faciem*, quàm, Ostendite in conspectum.

CAPVT NONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò pergit hortari Corinthios ad eleëmosynam, ex humano pudore & laude, ne scilicet coram Macedonibus, qui tam liberales fuerant, erubescant.

Secundò, v. 6. ex fructibus eleëmosynæ, quod scilicet ipsa suos eleëmosynarios ditet bonis, & præsentibus & futuris,

Tertiò, v. 11. ex gratiarum actione inde in Deum redundante, & letitia pauperum Christianorum eam excipientium, atque pro Corinthijs suis benefactoribus obsecrantium.

1. Nam de ministerio, quòd fit in sanctos, ex abundanti est mihi scribere vobis.
2. Scio enim promptum animum vestrum: pro quo de vobis glorior apud Macedones. Quoniam & Achaia parata est ab anno præterito, & vestra æmulatio prouocauit plurimos. 3. Misi autem fratres: vt, ne quod gloriamur de vobis, euacuetur in hac parte, vt (quemadmodum dixi) parati sitis, 4. ne, cùm venerint Macedones mecum, & inuenerint vos imparatos, erubescamus nos, (vt non dicamus vos) in hac substantia. 5. Necessarium ergo existimaui rogare fratres, vt præueniant ad vos, & præparent repromissam benedictionem hanc paratam esse sic, quasi benedictionem, non tamquam auaritiam. 6. Hoc autem dico? Qui parcè seminat, parcè & metet: & qui seminat in benedictionibus, de benedictionibus & metet. 7. Vnusquisque prout destinauit in corde suo, non ex tristitia, aut ex necessitate: hilarem enim datorem diligit Deus. 8. Potens est autem Deus omnem gratiam abundare facere in vobis: vt in omnibus semper omnem sufficientiam habentes, abundetis in omne opus bonum, 9. sicut scriptum est: Dispersit, dedit pauperibus: iustitia eius manet in sæculum sæculi. 10. Qui autem administrat semen seminanti, & augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ: 11. vt in omnibus locupletati abundetis in omnem simplicitatem, quæ operatur per nos gratiarum actionem Deo. 12. Quoniam ministerium huius officij non solùm supplet ea, quæ desunt sanctis, sed etiam abundat per multas gratiarum actiones in Domino, 13. per probationem ministerij huius, glorificantes Deum in obedientia confessionis vestræ, in Euangelium Christi, & simpli-

ſimplicitate communicationis in illos, & in omnes, 14. & ipſorum obſecratione pro vobis, deſiderantium vos propter eminentem gratiam Dei in vobis. 15. Gratias Deo ſuper inenarrabili dono eius.

VERS. 1. NAM DE MINISTERIO, QVOD FIT IN SANCTOS. A q.d. Commendaui vobis in fine cap. præced. Titum cum ſocijs, non autem eleëmoſynam, pro qua veniunt: *nam de miniſterio*, id eſt, ſubminiſtratione huius eleëmoſynæ, quæ fit in ſanctos, id eſt pauperes Chriſtianos, EX ABVNDANTI EST] id eſt, ſuperfluum eſt ſcribere vobis, cùm ad illam prompti ſponte veſtra procurratis. ita Anſelm. Nota artem emendicandi eleëmoſynas commodam eſſe, ſi laudes dantium liberalitatem; hanc callent egregiè publici viarum & templorum mendici.

Ars mēdicandi.

VERS. 2. QVONIAM ET ACHAIA PARATA EST. Refer ad *glorior*. q.d. Glorior apud Macedones, quòd vos, ô Corinthij, & reliqua Achaia parati ſitis ad hanc contributionem eleemoſynæ. ita vt VESTRA ÆMVLATIO, id eſt, zelus miſericordiæ veſtræ, quem apud alios prædico, & de quo glorior, PLVRIMOS ad imitationem PROVOCARIT] videte ergo, vt ipſo facto oſtendatis, me verè gloriatum eſſe, ne & ego confundar & vos. B

VERS. 3. NE QVOD GLORIAMVR DE VOBIS EVACVETVR IN HAC PARTE] Græca clariùs, ἵνα μὴ τὸ καύχημα ἡμῶν τὸ ὑπὲρ ὑμῶν κενωθῇ *ne gloriatio noſtra de vobis inanis fiat in hac parte*, ne ſcilicet falſa appareat, ne inaniter videar gloriatus & falsò, vos eſſe tam promptos & liberales; ſi parcos & imparatos vos inueniant Macedones.

VERS. 4. IN HAC SVBSTANTIA] in hac materia laudis & vituperij circa eleemoſynas & tenacem auaritiam.

VERS. 5. VT PRÆVENIANT AD VOS] Ita Romana: hoc enim eſt Græcum προέλθωσιν. malè ergo paſſim, etiam Plantiniana, legunt *perueniant*. *Præueniant*, inquam, meum & Macedonum ad vos aduentum.

ET PRÆPARENT REPROMISSAM BENEDICTIONEM] beneficentiam & eleemoſynam veſtram.

PARATAM ESSE] vt parata ſit: græciſmus. C

SIC, QVASI BENEDICTIONEM] vt videatur ſpōtanea & liberalis beneficentia, non verò ab auaris extorta. ita Anſelm. & Theophyl. ex Chryſoſt. Cur liberalis eleemoſyna vocetur *benedictio*, dicam v. ſequ. Græcum εὐλογία tum benedictionem, tum bonam vberemque collationem ſiue eleemoſynam ſignificat: ita hîc Eraſm. εὐλογία enim deriuatur ab εὖ id eſt *benè*, & λέγω, id eſt, *dico* vel colligo. Vnde haſce eleemoſynæ collectiones & collationes λογίας vocauit Apoſtolus 1. Corinth. lib. 6. v. 1. & 2. Vtraque ſignificatio hîc locum habet hortaturque Apoſtolus Corinthios tam ad vltroneam & hilarem (quod ſignificat *benedictio*) quàm ad vberem & liberalem λογείαν, ſiue collationem eleemoſynarum. Docet hîc Apoſtolus quo animo danda ſit eleemoſyna; nimirum alacri & liberali, non coacto, conſtricto, auaro & ſordido. D

Liberalis eleemoſyna eſt benedictio.

VERS. 6. QVI SEMINAT IN BENEDICTIONIBVS (id eſt, largiter & liberaliter, vt ſcilicet multas benedictiones, id eſt, beneficentias, quaſi ſemina in pauperes effundat; hic eaſdem METET] Deus enim, qui ſibi factum putat quod pauperibus fit, non ſinit ſe liberalitate noſtra vinci, ſed in liberales longè liberalior eſt, redditque eis maiori copia bona tum corporis, tum animæ.

Magni fructus & fœnora eleemoſynæ.

Nota duplicem hebraiſmum. Primò, εὐλογία hebraicè בְּרָכָה *beracha*, id eſt, *benedictio*, ſignificat beneficentiam; & in plurali benedictiones ſignificant multas & copioſas beneficentias; has enim opponit parcitati, ſiue parcè ſeminanti. Sic Axa Ioſue 15. 19. patri Caleb dicit: *Da mihi benedictionem*, eamque explicat ſubdens, *Terram Auſtralem & arentem dediſti mihi, iunge & irriguam.* Sic Abigail. 1. Reg. 25. 27. offerens ſua dona Dauidi: *Suſcipe*, inquit, *benedictionem hanc, quam attulit ancilla tua.* Sic Iacob Gen. 49. v. 25. Ioſeph filio ſuo imprecatur dicens: *Benedicet tibi Deus benedictionibus cæli deſuper, benedictionibus abyſſi iacentis deorſum, benedictionibus vberum & vuluæ.*

Atque hæc cauſa eſt, quam hîc innuit Iacob, quare Hebræi beneficentiam vocent *benedictionem*. Quia nimirum ſermone pio imitari & ſignificare volunt Dei beneficentiam, quæ omnis noſtræ beneficentiæ fons & origo, ab eiuſdem benedictione promanare: Dei enim benedicere eſt efficax, idemque in re quod benefacere, adeoque Deus ſolo dicto & iuſſu ſuo nobis bona cuncta largitur. Secunda cauſa eſt, quòd Patriarchæ & priſci fideles, vti & Eremitæ alijque Sancti noui teſtamenti, ſua dona cum fauſta apprecatione & benedictione communicarēt. vnde ea vocabant εὐλογίας. Tertia cauſa eſt, quòd ſuauiùs & molliùs tam dando quā petendo donum quoduis vocetur *benedictio* potiùs quàm beneficentia. Sic enim & petentes & dantes donum ſuum modeſtè extenuant. Vnde pauperes honeſti eleemoſynam petentes, quaſi rem facilem et exiguam, vulgò petunt benedictiones, et diuites viciſſim eam dantes quaſi rem paruam, vocant pariter benedictionem. Addit Theophyl. hac voce Paulum incitare ad eleeſynam hilarem, q.d. Benedictio eſt quod das: benedictio, inquam, tam pauperis quàm tua. Nemo autem benedictionem dās contriſtatur, ſed hilariter eam impertit.

Tres cauſæ ob quas eleëmoſyna vocatur benedictio.

Secundus hebraiſmus pariter et græciſmus eſt, cùm ait ἐπ' εὐλογίαις, *in benedictionibus*, vel beneficentijs, id eſt, valdè beneficè, vel beneficentiſſimè: Græcum enim ἐπὶ cum nomine pro aduerbio ponitur, vt *in iuſtitia*, id eſt iuſtè; *in ſanctitate*, id eſt ſanctè.

Nota Secundò. Apoſtolus hîc alludit ad Prou. 22. 9. vbi dicitur: *Qui pronus eſt ad miſericordiā, benedicetur.* q.d. *Qui parcè ſeminat, parcè & metet*; et è contrario, qui beneficè ſeminat, beneficè & metet. Item ſuadet Sapiens Eccl. 11. v. 1. *Mitte*, inquit, *panem* (eleemoſynam) *tuum ſuper tranſeuntes aquas*, id eſt pauperes, qui in hac vita viuentes præterfluunt vt aquæ, 2. Reg. 14. v. 14.) *quia poſt tēpora multa inuenies illum* q.d. Semina eleemoſynā, vt metas eius fructus: atque licet pauperes ſint, aut videantur fore ingrati vel impotentes, ad reddendum, vt beneficium tuum in eos quaſi in aquas iactū ac proinde periturum videatur; benefac tamen eis, quia ingens & certa ab eiſdē, vel certè à Deo tibi merces reddetur. *Da partem ſeptem* (id eſt multis) *nec non & octo* id eſt pluribus, q.d. Da multis, imò multò pluribus, da tot pauperibus quot potes) *quia ignoras quid futurum ſit mali ſuper terram*, à quo ſcilicet per eleemoſynam poteris te liberare. Eccl. 11. v. 3. *Si repletæ fuerint nubes, imbrem ſuper terram effundent.* q.d. Vti nubes fœcunda copioſam effundit pluuiam;

Ingens merces eleemoſyna etiam ingrato & immerenti data.

uiam: pari modo oportet vt cor plenum vti diuitijs, ita & charitate magnas & multas eroget eleemosynas. ita Olympiodorus, Greg. Neocæsar, & Vatablus in illum locum,

Nota Tertiò, verba *seminat* & *metet*. q. d. Eleemosyna, vti & alia bona opera sunt semen, quod producit messem gratiæ, imo & bonorum temporalium, vt explicat v. 8. & 10. Vnde inferas contra Caluinum, bona opera efficere & mereri præmiū, semen enim virtute sua naturali producit fructum & messem: ergo & eleemosyna verè parit præmium non physicè, vt patet, ergo meritoriè.

Bona opera contra Caluinum merentur præmium.

VERS. 7. VNVSQVISQVE PROVT DESTINAVIT IN CORDE SVO, NON EX TRISTITIA, quam parit auarus animus, AVT EX NECESSITATE] consulendi suæ famæ & pudori. q. d. Quis det sponte quod vult non inductus, & quasi coactus mea vel Titi auctoritate; non quia pudet eum minus alijs dare vt suo honori consulat.

HILAREM ENIM DATOREM DILIGIT DEVS] Citat Prou. 22. 8. iuxta Septuag. Pro *diligit* editio Septuag. Caraffæ legit, εὐλογεῖ *benedicit*. De hilaritate vide dicta Rom. 12. 8. Pulchrè S. August. in psal. 42. *Si panem*, inquit, *dederis tristis*, *& panem & meritum perdidisti*. Idem ser. 45. *Si bona semina sunt bona opera, quare seminantur cum lacrymis?* Et D. Chrys. tom. 4. hom. in dictum Pauli *Oportet hæreses esse*: *Si alacriter*, inquit, *demus*, *duplex erit eleemosyna*; *& quia damus*, *& quia hilariter damus*. S. Greg. quoque Mor. 21. c. 11. exponens illud Iobi: *Si negaui quod volebant pauperibus*, *& oculos viduæ expectare feci*: *Potentem*, inquit, *viduam expectare noluit*, *vt non solùm ex munere*, *sed ex celeritate quoque muneris bonorum operum merita augeret*: Vnde Prou. 3. 28. scriptum est: *Ne dicas amico tuo*, *Vade & reuertere*: *cras dabo tibi*, *cùm statim possis dare*. Et Ecclesi. 35. v. 11. *In omni*, inquit, *dato hilarem fac vultum tuum*. Hilari ergo animo, non tristi, non torpido, non tardo, danda eleemsyna; itaque imitabimur Deum, qui hilariter sua bona communicat & effundit.

Hilariter danda eleemosyna.

Charites, seu Gratias, deas pingunt Ethnici velùti tres sorores, mutuo se amplectentes, aliò respectantes. Qua pictura significabant dona quomodo sint distribuenda. Prima appellatur Aglaia generositatem significans, melius est enim dare quàm accipere. *Nam beneficium qui accipit, libertatem vendit*, ait P. Syri mimus. Secunda Thalia nuncupatur, id est in medio florens cursu. Tertia autem Euphrosyne, gaudium indicans. Lætatur enim in beneficijs, qui dat, & qui accipit. *Hilarem quippe datorem diligit Deus*. vide Senecam de Beneficijs.

VERS. 8. POTENS EST AVTEM DEVS OMNEM GRATIAM ABVNDARE FACERE IN VOBIS] Occurrit obiectioni, Dices, inquit, mihi, Si multa dedero, fiā pauper non potero deinceps domesticis, alijsque magis indigentibus succurrere. ita Theop. Huic respondet Apostolus: Ne id metuas; crede & spera in Deum, qui *potens est omnem gratiam* (id est, vt Syrus, *beneficentiam*) *abundare facere in vobis*, vt semper sufficientiam bonorum habeatis, ex qua abundetis in omne opus bonum, vt scilicet assiduè, continuè & abundè facere possitis eleemosynas, alijsque & alijs benefacere. q. d. Deus eleemosynarios ditare potest, & assiduè ditat, cùm eis continuò sufficientia bona suggerit & tribuit, vt habeant semper quod erogent, sicque in beneficentia abundēt. Id verum esse docet experientia, & patebit v. 10. Vbi Nota τὸ *potens est facere*, non tantùm poten-

Respondetur obiectioni auarorum circa eleemosynas.

A tiam Dei, sed & actum significat. q. d. Deus potēs est facere, & faciet *abundare omnem gratiam & sufficientiam in vobis*, vti exponit v. 10. est enim miosis & metalepsis. Sic rex dicere solet duci belli: Vade, bellum confice, nullis parce sumptibus, ego potens sum & eos ferre & te ditare, id est, ego eos feram, & te insuper ditabo ac promouebo.

Nota Secundò. In Græco pulchrè & emphaticè Paulus ludit in verbo πᾶς, illud duplicando, imò triplicando ἵνα ἐν παντὶ πάντοτε πᾶσαν αὐτάρκειαν ἔχοντες, vt in omni, scilicet negotio, omni tempore, omnem sufficientiam habentes. q. d. Non in aliqua, sed in omni necessitate; non in aliquo, sed in omni tempore occurrente; non aliquam, sed omnem sufficientiam, ex qua abundè cuiuis succurratis, dabit vobis Deus.

Nota Tertiò, Non dicit; ait Theophyl. abun-
B dantiam vel exuberantiam, sed αὐτάρκειαν, id est *sufficientiam*, habebitis. αὐτάρκεια est sufficientia; qua quis sibi suisque sufficit. Vel Secundò, qua sua sorte contentus, sibique ac suis sufficiens plura non desiderat. Sic Deus solus propriè dicitur αὐτάρκης, vt qui nullo egeat & totus in seipso acquiescat: talis est eleemosynarius. Auarus contrà insatiabilis est: nam *quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ* sic & diuitiæ. Hinc *semper auarus eget*. Αὐτάρκεια, id est sufficientia, inquit Clemens l. 2. Pædag. c. 12 est virtus per quam contenti sumus: siue, est habitus contentus rebus ijs, quibus oportet, & qui per se ea acquirit quæ ad beatam vitam conferunt. Vnde Hippias (teste Suida verbo *Hippias*) finem bonorum constituebat αὐτάρκειαν, id est, animum sua sorte contentum. Quin & Epicurus dicere solebat: *Sufficientia res est omnium ditissima*, vti narrat Clemens Alexandr. lib. 6. Stromatum. Quo sensu
C dixit Cicero paradoxo 1. *virtutem ad beatè viuendum seipsam contentam esse*. Et Socrates apud Platonem dialogo 3. de Legibus ita precatur & optat: *Tantum mihi sit auri, quantum ferre queat, non alius quàm vir temperans*. De hac sufficientia plura dicam 1. Timoth. 6. 6. & Philipp. 4. 11.

Deus solus αὐτάρκης.

Auarus insatiabilis.

αὐτάρκεια finis omnium bonorum, omniumque ditissima.

SICVT SCRIPTVM EST (ps. 111. 9.) DISPERSIT] VERS. 9. scilicet vbique, omni necessitate, loco, tempore, vir misericors (qualis fuit S. Laurentius, vti de eo canit Ecclesia) sua bona & suas eleemosynas: sicut qui seminat vndique spargit suum semen. Vult enim Apostolus probare quòd Deus in eleemosynarijs faciat abundare omnem gratiam, id est beneficentiam, & ad illam det omnem sufficientiam, vti præcessit. Id probat, quia ex hac sufficientia eleemosy-
D narius *dispersit*, id est, vndequaque sparsit & spargit suum eleemosynæ semen, non in conuiuas; non in veneres; sed in pauperes. Vnde Oecum. verbo *Dispersit*, inquit, significat exuberantiam eleemosynæ. Secundò, ita *dispersit*, vt tamen non abiecerit, aut perdiderit; quia, vt sequitur.

IVSTITIA EIVS MANET IN SÆCVLVM SÆCVLI] *Manet*, scilicet in Dei memoria & æterna mercede, quasi segete & messe. Sicut agricola dum spargit semen, non perdit illud, sed terræ mandat, vt cum fœnore decupulū recipiat. Immortalis ergo est eleemosyna, & eleemosynarium immortali gloria beat. Vnde & subijcit. *In memoria æterna erit iustus, ab auditione mala non timebit, & cornu eius*, id est dignitas, robur, vt ait ibidem Theod. ac potētia, *exaltabitur in gloria*; id est, gloriosè accrescet indies, vsque dum summè exaltetur in gloria cælesti.

Eleemosyna est immortalis.

IVSTITIA] Id est, beneficentia eius non perit, sed

sed manet corám Domino, vt eam remuneretur præmijs & præsentibus & æternis. *Mercatura & negotiatio, cælum est: da panem, & accipe paradisum: parua da, & magna suscipe. da mortalia, & recipe immortalia*, ita S. Chrysost. hom. 9. de pœnitent.

Eleemosyna cur vocetur actus iustitiæ.

Nota, in Script. eleëmosynam, quæ est actus misericordiæ, vocari *iustitiam*, tũ quia magna pars est iustitiæ generalis, quæ est complexio omnium virtutum, tum quia iustitiæ & sanctitatis indicium est: sancti enim sunt misericordes; cõtrà *viscera impiorum crudelia*, inquit Sapiens Prou. 12. 10. Tertiò, quia ad iustitiam disponit, eam meretur, (primam quidem de congruo, secundam autem, hoc est augmentum iustitiæ, de condigno) conseruat & auget. Vnde solis misericordibus Christus dat coronam iustitiæ, Matt. 25. 35. Hinc duris & obstinatis in malo suadenda est quasi vltimum remedium eleëmosyna, vti Daniel superbo Nabuchodonosori suasit: *Peccata tua eleëmosynis redime*, Dan. 4. 24

VERS. 10. QVI AVTEM ADMINISTRAT SEMEN SEMINANTI, ET PANEM AD MANDVCANDVM PRÆSTABIT, ET MVLTIPLICABIT SEMEN VESTRVM] Occurrit secundæ obiectioni ortæ ex versu psalmi iam citato, *Dispersit*, &c. *iustitia eius manet in sæculum*, &c. q. d. Obijciet rursum aliquis ex illo versu psalmi: Benè probas, Paule; eleëmosynam manere in mercede cælesti; sed nondum video, quomodo inde probes nos per eleemosynam non depauperandos; manet ergo prior obiectio nostra, Si largam dem eleemosynam, fiam pauper, nec potero alijs deinceps succurrere. Huic respondet contrarium tacitè significari & educi ex eodem versu psalmi citato. sicut enim herus, qui colono suo semen administrat, vt suum agrum seminet, eidem panem ad manducandum præstat; & in messe, cùm messis eum facit participem, multiplicat ei semen, id est grana seminata; vt pro vno modio quem seminauit, tres recipiat, quos rursum seminare possit, vt rursus longè plura in messe recipiat, & ita deinceps seminando semper amplius semper longè plus metat: ita multò magis Deus, qui eleemosynarijs dat bona quæ dispergant in pauperes, dabit & panem cæteraque vitæ necessaria; insuper & multiplicabit semen, id est, bona quæ rursum seminent, & dispergant in pauperes: est enim Deus, quasi herus noster; nos, coloni eius; ager Dei, sunt pauperes, semen, eleemosyna. Deus itaque nos quasi colonos suos vult hoc semen, id est eleemosynam, in hunc agrum, hoc est in pauperes, dispergere; multò ergo magis dabit nobis ipsis alimoniam & messem, id est bona, quæ rursum & assiduè in hunc agrum vult seminari. Notent hic diuites opes sibi datas à Deo quasi semen, quod assiduè in pauperes disseminent, non vt in ijs arcas impleant, vel in vestium, domorum ac conuiuiorum luxum profundant. *Est liberale officium*, inquit Cicero, *serere beneficium, vt possis metere fructum*.

Nõ depauperantur qui largas dant eleemosynas.

Tiberium Imp. Christianum ab eleemosyna mirè laudat Gregor. Turon. l. 5. Hist. Gallic. c. 38. eiusque ait fuisse hanc vocem Imperatore dignam *Non deerit fisco nostro, tantum pauperes eleemosynam accipiant, aut captiui redimantur. Hic est enim magnus thesaurus, dicente Domino: Thesaurizate vobis thesauros in cælo. Ergo de quo Deus dedit congregemus per pauperes in cælo, vt Dominus nobis augere dignetur in sæculo*. Hinc Deus opes mirè adauxit: cùm enim crucem in pauimento sculptam, ex veneratione attolli iuberet, ingentem sub ea reperit thesaurum, in quo erant plus quàm mille auri centenaria. Cũque inde copiosiùs solito largiretur pauperibus, Deus alium maiorem thesaurum à Narsete duce Italiæ olim paratum, ei dedit. Inuentus fuit is in cisterna quadam, quam dum effodiunt, tantum auri argẽtique repererunt, vt per multos dies vix euacuari posset, de hoc thesauro lege Baron. tom. 7. anno Christi 582. num. 6. & 7.

PRÆSTABIT] Græcè est χορηγῆσαι, πληθῦναι, αὐξῆσαι, quod Theophlyl. Erasm. & Vatabl. vertũt per optatiuum, *præstet, multiplicet, augeat*; Noster cum Syro vertit in futuro, *præstabit, multiplicabit, augebit*, idque meliùs; nam vult eis metum eximere paupertatis, vt dixi: hunc autem nemo eximet optando, sed asserendo & promittendo panem, semen & fruges. Videtur ergo Noster legisse χορηγήσει, πληθυνεῖ, αὐξήσει, in futuro; aut, vt Erasmus, intellexit μέλλει futurus est, præstare, id est, *præstabit*: vel potiùs, vt Vata. respicit ad δυνατὸς ὁ Θεὸς v. 8. vt idem hic repetendum relinquat. q. d. *Potens est Deus* χορηγῆσαι, πληθῦναι αὐξῆσαι (qui sunt infinitiui) *præstare, multiplicare, augere* semen vestrum, &c.

MVLTIPLICABIT SEMEN VESTRVM] id est bona temporalia. *Sicut enim semen* (ait Basil. homil. 13. de eleemosyna) *in terram iactum fructum fert centuplum, ita & eleemosyna data pauperi. Si ergo*, ait, *vnus tantùm tibi sit panis, & ad fores rogatur, deprome illum & tollens manus in cælum dic: De modico do fratri, & tu Domine da mihi periclitanti, nec dubita, quin panis, quem in hac dabis penuria, agricultura semen ad copiam ministrabit*. Idem Basilius in illud Luc. 12. *Destruam horrea mea. Sicut*, ait, *putei continuò exhausti, & copiosiore & pulchriore fluunt aqua; dimissi verò & quieti, facilè putent: sic & opes recondita inutiles sunt, translata in pauperes fructum pariunt*. Idem eâdem putei similitudine confirmat Clemens Alexand. l. 3. Pædagogi c. 7. qui & aliam adhibet vberum similitudinem: Sicut, inquit, ad vbera quæ suguntur, vel mulgentur, lac solet confluere; ita & opes cõfluunt ad eos qui erogant illas.

Eleemosynæ ditãt & opes confluunt ad eos qui erogant illas.

Idem docet S. Cyprianus tract. de Opere & eleemosyna. additque optimam hereditatem, quam parentes liberis relinquunt, esse eleemosynam, & quo plures sunt filij, eo maiorem faciendam eleemosynam: idque probat exemplo viduæ Sareptanæ 3. Reg. 17. Tobiæ 4. v. 7. Hinc Sapiens ait Prouerb. 28. 27. *Qui dat pauperi, non indigebit; qui despicit deprecantem, sustinebit penuriam*. Et Dauid psal. 36. 26. *Tota die, miseretur & commodat, & semen illius in benedictione erit*.

Exempla sunt plurima & stupenda apud Leontium in Vita S. Ioannis Eleemosynarij, qui cum Tito Imp. diem se perdidisse deflebat, quo non dedisset eleemosynam. *Etsi totus*, ait, *orbis veniret Alexandriam, non arctaret nostram & liberalitatem & opes:* idque didicit ex visione quadam virginis, id est Misericordiæ, quæ Deo astans omnia ab ipso visa est sibi impetrare. Hinc sanctus hic Ioannes, cùm non haberet quod erogaret, suo eleemosynæ studio nõ rarò per miraculum stannum & mel in aurum mutabat. & quo plus dabat, eo plus ei offerebatur quod erogaret, adeoque tam ipse cum Deo, quàm Deus cum ipso de liberalitate decertare videbatur. Tãdem moriens cum dimidium nummi illi restaret, Hoc, ait, fratribus ac dominis meis, meis pauperibus dari iubeo, vt totum Christo reddam.

Exempla eorum qui non depauperati, sed ditati sunt dando eleemosynas.

Sic Sophron. in Prato spirituali (qui liber citatur & laudatur in Synodo Nicena II. generali actione 4.)

ne 4.) c. 185. narrat marito cuidam rem suam augere volenti consilium ab vxore datum, vt id quod habebat in pauperes erogaret; fore enim vt cum lucro illud reciperet. Hoc ipse secutus solidos suos distribuit in egenos, & pro quinquaginta recepit trecentos.

Pulchrius verò exemplum habet idem Sophronius c. 195. de Euagrio philosopho, qui cùm audisset in ecclesia, centuplum dari in cælo pro eleëmosyna, libras sexaginta dedit Synesio Episcopo distribuendas pauperibus, accepta ab eo syngrapha quòd pro vna centum in cælo esset accepturus, iussitque moriens filiis, vt syngrapham hanc manui suæ dum sepeliretur insererent. Quo facto die tertio à morte apparuit Euagrius in somniis Episcopo dicens: Vade ad sepulchrum meum, & recipe chirographum tuum, nam debitum commune recepi imò centuplum à Christo & à te promissum. Manè Episcopus cum clero iuit ad sepulchrum, ex manu Euagrij syngrapham accepit, cuius hic erat tenor: *Euagrius philosophus Episcopo suo. Noluerim te pater ignorare quòd pecuniam omnem quam tibi viuens dedi, centuplicatam, sicut promiseras, recepi, quare nullâ debiti ratione mihi astringeris.*

Simila sunt in Vita S. Liduinæ, & aliorum Sanctorum. Hinc Chrys. *Eleëmosyna*, ait, *dicitur semen, quia non est sumptus sed reditus.* Quod probè intellexisse credibile est S. Deusdedit, qui, vt refert Martyrologium Romanum x. die Augusti: cùm ipse inops esset, tota tamen hebdomada quæstum omnem, quem fecerat labore manuum suarum, erogabat in paupores die sabbati, spe reditus illius cælestis adipiscendi.

Si prolis tua curam geris, relinq; eis chartulam scriptam (bona scilicet pauperibus testamento relicta) *in qua Deum debitorem habes*, inquit S. Chrys. Cuius rei exemplum illustre exstat in Sophronio c. 201. de nobili quodam patricio Constantinopol. qui moriens bona sua relinquens pauperibus, filio dedit curatorem Christum, nec spes eum fefellit: Christus enim filio nobilem & diuitem æquè ac piam sponsam procurauit. Et homiliam 33. ad populum Chrys. scripsit hoc titulo. *Quòd eleemosyna est ars omniũ quæstuosissima*, si vis ergo fœnerari, fœnerare Deo dando eleëmosynam: quia, vt scriptum est Prouerb. 19. 17. *Fœneratur Domino, qui miseretur pauperis, & vicißitudinem suam reddet ei.*

Eleemosyna ars omnium quæstuosissima.

ET AVGEBIT INCREMENTA FRVGVM IVSTITIÆ VESTRÆ] augebit prouentus iustitiæ & charitatis vestræ, scilicet dabit incrementum gratiæ hic, & gloriæ in cælo. ita Theophyl. *Fruges* enim intelligit diuinæ & æternæ remunerationis, ait Anselm. Triplicem enim eleëmosynæ fructum hic videtur assignare Apostolus. Primum, cùm ait, *Panem ad manducandum præstabit*; Secundum, cùm subdit, *Et multiplicabit semen* (opes) *vestrum*; Tertiũ spiritalem, cùm concludit, *Et augebit incrementa frugum iustitia vestra.* Hoc sensu S. Anselmus (vt refert Edinerus in eius Vita) cùm Cantuariensium vrbem ingressus ad visitandum Lanfrancum Archiepiscopum, magno honore & amore à ciuibus exciperetur, eis charitatis laudem & meritum explicans & rependens dixit, *eos qui charitatem faciunt, aliquid maius habere quàm is cui charitas fit & exhibetur. Hic enim, inquit, recipit aliquid tẽporale tantùm: illi verò recipiunt spiritalia, & æternas gratias à Deo exspectant.* Hoc significat Christus illo suo apud mundanos diuites paradoxo, cùm ait: *Beatius est*

Triplex eleemosynæ fructus.

A *magis dare quàm accipere*, Actor. 20. v. 35.

Secundò, idem Anselm. simpliciter hic accipit fruges bonorum temporalium. q. d. Deus fruges & opes vestras crescere faciet, vt semper magis ac magis eleëmosynam dare sufficiatis, & augebit incrementa frugũ iustitiæ vestræ. Id est, multò abundantiora dabit incrementa frugibus, quas promeretur iustitia vestra: iustitiæ enim est, vt quia Deus homini dat, retribuat ex eo homo, & det illi cui deest: & quia vos huiusmodi iustitiam seruatis, vt sicut Deus vobis non habentibus tribuit, ita & vos alijs qui non habent tribuatis, idcircò diuinitùs augentur incremẽta frugũ vestrarũ. Hinc rectè eleëmosyna dicitur *semen*, quia semel eam seminans bis meret, in hoc scilicet sæculo, temporaliũ; in futuro cælestium bonorum copiam, hactenus Ansel. & rectè: videtur enim Apostolus explicare quod dixit, B *multiplicabit semen vestrum*, illudq; inculcare, quòd scilicet eleëmosyna dantem non depauperet, sed ditet, vt omnem paupertatis timorem, qui passim homines ab eleëmosyna auertit, quemq; passim cõcionatoribus & monitoribus obijciunt, ex animis Corinthiorum, omniumq; Christianorum euellat.

Eleemosynã seminans bis metit.

Vbi tamen Nota. Simpliciùs *fruges iustitiæ* hic intelliguntur fruges beneficentiæ, siue natæ ex beneficentia, videlicet opes, quas beneficis Deus quasi messem seminantibus reddit. Incrementa enim frugum non sunt aliud quàm seges & messis quæ ex semine iam dicto successit. Cùm ergo clarum sit Apostolum dum dixit, *Multiplicabit semen vestrum*, per semen intellexisse opes in pauperes erogandas; clarum quoque esse videtur, dum mox subdit: *Et augebit incrementa frugum iustitiæ vestræ*, cum per C hoc non aliud intelligere quàm segetem & messem similium opum, bonorum temporalium ex semine eleëmosynæ Dei nutu succrescentem. Quale enim est semen, talis est & seges, siue messis. Hanc enim semini quasi correlatiuum opponit Apostolus, perinde vt merces merito opponitur & correspondet. Atque hic videtur esse genuinus sensus & mens Apostoli: idque patet tum ex iam dictis: tum ex eo quòd hoc, vt dixi, respondeat obiectioni auarorum, qui se ab eleëmosynis excusant, quòd per eam redigendi sint ad paupertatem bonorum non spiritualium, sed temporalium. Vnde contra eos asserit hic Paulus, eleëmosynam non depauperare, sed potiùs eos qui eam dant, ditare bonis temporalibus: tum denique ex eo quòd de bonis spiritualibus quæ affert eleëmosyna, iam egerit v. 8. & 9. eaque rursum resumat v. 11. vt patebit ibidem ex Græco. Idem clariùs significant Græca hoc versu: D καὶ πληθύναι τὸν σπόρον ὑμῶν καὶ αὐξήσαι τὰ γενήματα τῆς δικαιοσύνης ὑμῶν. *multiplicabit semen vestrum, & augebit fruges*, vel fructus, *iustitiæ vestræ*: γένημα enim est fructus, qui à iustitiæ, id est beneficentiæ semine generatur, semen scilicet ipsum in messe cũ fœnore auctum & redditum, dum pro vno seminato semine viginti aut triginta succrescunt & renascuntur. Idem ergo in eleëmosyna solere Deum facere, & rependere docet hic Paulus.

Quænam hic vocet Apostolus incrementa frugum.

Nota Secundò. Alludit ad diuitum possessiones & latifundia. q. d. Beneficentia est quasi ager, & prædium fertilissimum, quod eleëmosynarijs copiosas & perennes fruges profert & progerminat ex semine suæ eleëmosynæ. Primò enim dat panem, id est victum, eleëmosynario; Secundò, multiplicat semen, id est opes seminandas in pauperes; Tertiò, auget insuper incrementa frugum, dando

dando copiosam messem & opes, quibus eleëmosynarius in se suaque familia & statu accrescat & locupletetur. Hæc enim tria herus temporalis præstat colono suo fideli & sedulo: multò ergo magis eadem præstabit Deus eleemosynario, qui est quasi Dei colonus, vt dixi suprà.

Eleëmosynarius est Dei colonus.

VERS. 11. VT IN OMNIBVS LOCVPLETATI ABVNDETIS] *Toys* non est in Græco, sed tantùm ἐν παντὶ πλουτιζόμενοι, in omnibus locupletati: quod referendum est & connectendum cum v. 8. (versum enim nonum & decimum quasi per parentheses interijcit Apostolus.) q. d. Vt abundetis in omne opus bonum πλουτιζόμενοι, *locupletes & copiosi abundetis*, inquam, *in omnem simplicitatem*. Simile hyperbaton est c. 8. v. 20. & c. 9. v. 4. Vide can. 38.

SIMPLICITATEM (candidam liberalitatem. ita Chrysost. vide dicta c. 8. 2.) QVÆ OPERATVR PER NOS GRATIARVM ACTIONEM DEO] q. d. Hæc vestra simplicitas & liberalitas facit, vt ego, omnesque mei, imò & Christiani apud quos eam deprædico, gratias agant Deo quòd vobis tam pium misericordiæ affectum indiderit.

VERS. 12. QVONIAM MINISTERIVM HVIVS OFFICII NON SOLVM SVPPLET EA QVÆ DESVNT SANCTIS; SED ETIAM ABVNDAT PER MVLTAS GRATIARVM ACTIONES IN DOMINO] *Ministerium huius officij*, administratio scilicet huius collectæ eleëmosynarum, græcè est, ἡ διακονία τῆς λειτουργίας, hoc est, diaconia huius liturgiæ: quasi in hoc officio, id est, in collecta eleëmosynarum, sit liturgia, id est, Missæ sacrificium, scilicet, mysticum, in quo Corinthij quasi offerentes victimam eleëmosynæ, sint sacerdotes; altare, sint pauperes; sacrificium, sit eleëmosyna; Paulus, sit diaconus, hoc est, minister exhortans, procurans, colligens, deferens, distribuens eleëmosynam, per quem omnes tum paupereseleëmosynam recipientes, tū diuites eam dantes, Christique gratiam & spiritum videntes & collaudantes excitentur ad gratiarum actionem in Domino, id est, apud Dominum. *Quoniam dum gratiarū actio ad Deum pro eleëmosynis atq; operationibus nostris pauperū oratione dirigitur, census operantiū Dei retributione cumulatur*, ait S. Cyprian. tract. de Opere & eleëmosyna. ita Chrysost. qui in morali hom. 20. *Cùm vides*, inquit, *pauperem, corpus Christi, aram Christi te videre puta, & venerere, ac eleëmosynæ sacrificiū offer; ex quo gloria, & gratiarum actio quasi fumus ascendat ad Deum*. Sic eleëmosyna est εὐχαριστία, id est gratiarum actio, & sacrificium eucharisticum nō propriè dictum, vt patet, sed metaphoricum & mysticum: sic prædicationem Euangelij, & Gentium conuersionem vocat sacrificium, vt dixi Rom. 15. 16. Hinc pulchrè Naz. orat. de cura pauperum: *Nulla*, inquit, *ex omnibus re Deus perinde ac misericordia colitur: quoniā nihil aliud tam peculiare est Deo, quàm illa; vtpote ante quē misericordia & veritas gradiūtur*. Mox idipsum probat exēplo Christi. qui factus est pauper, vt nos eius deitate locupletemur. Deinde ostēdit nos per misericordiam Deum imitari, & quasi deos fieri: *Pius, inquit, infortunato Deus misericordiam Dei imitando. Nihil enim adeò diuinū habet homo, quā benefacere. Discat ergo viscera aperire indigentibus. Da pro magno promptitudinē (si nihil aliud habes) ad lacrymulam. Magnū enim remediū afflicto est misericordia.*

Eleëmosynā dans offert Deo sacrificium.

VERS. 13. PER PROBATIONEM MINISTERII HVIVS] q. d. Dum probant & collaudant homines hoc pium ministerium eleëmosynarum, excitantur, vt Deum Christumque glorificent, eique gratias agant, vtpote cuius lex & gratia hanc vobis Christianis eleëmosynam suasit & persuasit. Secundò, sic accipi potest, *per probationem*, id est explorationem & experientiam, & hoc etiam significat Græcum δοκιμῆς. q. d. Dum probant & experiuntur vestram charitatem & eleemosynam, quam eis ministramus, tunc Deum glorificant.

GLORIFICANTES] dum glorificant Deum. est hebraismus participium ponitur pro præsenti, iuxta can. 29. & intelligitur, Deum, Hebræi enim sæpè litteras seruiles, aduerbia & coniunctiones subaudiunt.

IN OBEDIENTIA CONFESSIONIS VESTRÆ, IN EVANGELIVM CHRISTI] Est hypallage, pro *in confessione obedientiæ vestræ*. q. d. Glorificant Deum, quia vos factis & eleëmosynis confitemini & profitemini obedientiam erga Euangelium Christi, id est, vos obedire Euangelio, præceptis scilicet & consiliis Christi, qui tantopere suadet & præcipit charitatem & misericordiam. ita Chrysost. Secundò, si quis propriè, eoque ordine quo posita sunt, verba hæc accipere velit, sensus erit: Glorificant Deum in obedientia vestra qua confitemini & profitemini Euangelium Christi. Vnde Syrus: *glorificant Christum quòd subditi sitis confessioni Euangelij Christi*.

Obedit Christi Euangelio & consiliis Christi, qui dat eleëmosynam.

Nota hebraismum, *in Euangelium*, id est, erga Euangelium, vel Euangelij. Hebræum enim ב *bet*, id est *in*. sæpè ponitur pro regimine genitiui.

VERS. 14. ET SIMPLICITATE COMMVNICATIONIS IN ILLOS ET IN OMNES] q. d. Non solùm in obedientia vestra glorificant Deum, sed etiam in eo quòd vos simpliciter, id est, tam candidè & liberaliter, communicatis vestra bona ipsis, omnibusque alijs egentibus. Quid sit simplicitas, dixi c. 8. 2.

ET IN IPSORVM OBSECRATIONE PRO VOBIS] Refer ad *glorificantes Deum*. q. d. Pauperes Hierosolymitani, qui vestram eleëmosynam recipiunt, dum pro vobis orant & obsecrant, glorificant etiam Deum: sicq; *dum gratiarum actio* (ait Cyprian. ser. de Opere & eleëmosyna) *ad Deum pro eleëmosynis pauperum oratione dirigitur, census operantis Dei retributione cumulatur.*

DESIDERANTIVM (refer ad *ipsorum*, nimirum pauperum Hierosolymitanorum) VOS] scilicet videre, vobisque frui.

VERS. 15. GRATIAS DEO SVPER INENARRABILI DONO EIVS] *Dono* scilicet charitatis & eleëmosynæ vestræ, ex quo tam multa bona, totque Dei laudes vndequaque redundant, vt meritò dicatur inenarrabile. vide Chrysost.

CAPVT DECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò hoc cap. & duobus sequentibus Paulus pro suo apostolatu apologiā texit cōtra pseudoapostolos, qui Paulum quasi vilem & abiectū deprimebāt, eumq; nimiæ seueritatis, audaciæ & insolentiæ accusabant. Hic ergo docet Paulus arma sua nō esse carnalia, sed spiritualia, eaq; potentissima,

tissima, vtpote quibus tum omnes mundi munitiones, consilia & sapientiam prosternat; tum vlciscatur omnem inobedientiam.

Secundò, v. 12. pseudoapostolis se opponit, quod illi falsò prouincias à se obitas & conuersas iactarent, cùm ipse verissimè plurimas obiuisset & conuertisset.

1. IPse autem ego Paulus obsecro vos per mansuetudinem, & modestiam Christi, qui
in facie quidem humilis sum inter vos, absens autem confido in vobis. 2. Rogo
autem vos ne præsens audeam, per eam confidentiam, qua existimor audere in quos-
dam, qui arbitrantur nos tamquam secundùm carnem ambulemus. 3. In carne enim
ambulantes, non secundùm carnem militamus. 4. Nam arma militiæ nostræ non
carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum, consilia destruentes.
5. Et omnem altitudinem extollentem se aduersus scientiam Dei, & in captiuitatem
redigentes omnem intellectum in obsequium Christi, 6. Et in promptu habentes
vlcisci omnem inobedientiam, cùm impleta fuerit vestra obedientia. 7. Quæ se-
cundùm faciem sunt videte. Si quis confidit sibi Christi se esse, hoc cogitet iterum
apud se; quia sicut ipse Christi est, ita & nos. 8. Nam, & si amplius aliquid gloriatus
fuero de potestate nostra quam dedit nobis Dominus in ædificationem, & non in
destructionem vestram: non erubescam. 9. Vt autem non existimer tamquam ter-
rere vos per epistolas: 10. Quoniam quidem epistolæ, inquiunt, graues sunt & for-
tes: præsentia autem corporis infirma, & sermo contemptibilis: 11. Hoc cogitet qui
eiusmodi est, quia quales sumus verbo per epistolas absentes, tales & præsentes in fa-
cto. 12. Non enim audemus inserere aut comparare nos quibusdam, qui seipsos
commendant, sed ipsi in nobis nosmetipsos metientes, & comparantes nosmetipsos
nobis. 13. Nos autem non in immensum gloriabimur, sed secundùm mensuram re-
gulæ, qua mensus est nobis Deus mensuram pertingendi vsque ad vos. 14. Non enim
quasi non pertingentes ad vos, superextendimus nos: vsque ad vos enim peruenimus
in Euangelio Christi. 15. Non in immensum gloriantes alienis in laboribus: spem
autem habentes crescentis fidei vestræ, in vobis magnificari secundùm regulam no-
stram in abundantiam, 16. Etiam in illa, quæ vltra vos sunt, euangelizare, non in
aliena regula in iis quæ præparata sunt gloriari. 17. Qui autem gloriatur, in Do-
mino glorietur. 18. Non enim qui seipsum commendat, ille probatus est, sed quem
Deus commendat.

Agit contra pseudoapostolos.

A

NOta, hos pseudoapostolos gloriæ Pauli inuidisse, eamq; eleuare, & sua eloquentia, iactantia, calumniis obscurare voluisse. Hos fuisse Iudæos patet c. 11. v. 22. fuisseq; lucri & gloriæ auidos, iactabundos ac importunos homines, patet c. 11. 20. Christum prædicasse saltem in speciem, patet c. 11. v. 4. sed sensim occultè & subdolè iudaismum voluisse inducere, & errores suos ac hæreses, patet c. 11. v. 3. 12. 13. Tales fuere Cerinthus, Ebion, aliique iudaizantes, qui Paulum quasi legis suæ apostatam dirè sunt insectati. vnde & contra Cerinthum toto c. 15. epistolæ 1. resurrectionem fore demonstrauit, vt ibi diximus.

Cerinthus & Ebion hæretici Pauli aduersarij.

B

VERS. 1. IPSE AVTEM EGO PAVLVS] q. d. Hactenus aliorum, scilicet pauperum, personam & negotium egi, iam meum ago, & ex meo affectu loquor.

OBSECRO VOS] vt monita mea & iussa de recta & Christiana vita, quæ præscripsi quasi vester Apostolus, obseruetis.

PER MODESTIAM (ἐπιείκειαν, comitatem, lenitatem, humanitatem) CHRISTI] Obsecrat per mansuetudinem & lenitatem Christi, ait Theoph. vt eam reuereantur, eiusque reuerentia & amore Paulum obsecrantem amanter audiant, excipiant, obediant. Secundò, vt significet se Christi mansuetudinem imitari, non seueritatem. q. d. Non impero, cùm ex apostolatu id possem, sed obsecro per mansuetudinem Christi, quam imitor, & præ me fero: Christus enim in corripiendis, docendis, dirigendisque hominibus, miram ostendit patientiam, clementiam, modestiam, vt cùm Matthæum, Magdalenam, aliosque peccatores in gratiam recepit, omnem eis culpam & pœnam sine vlla verberum aut verborum asperitate benignissimè condonauit.

Modestia & suauitas Pauli in corripiendis peccatoribus.

IN FACIE QVIDEM HVMILIS SVM (quando præsens sum, facie & specie externa humilis & abiectus videor, de quo v. 10.) ABSENS AVTEM CONFIDO IN VOBIS] Græcè θαῤῥῶ liber & audax sum erga vos. Est mimesis: ita enim dicebant, vt v. seq. colligitur, Pauli detractores pseudoapostoli: Quid tanti facitis Paulum? humilis est, vilis, abiectus homuncio inter vos; Apollo verò & alij longè plus habent gratiæ & eloquentiæ; ipse coram illis comparere non audet; illis comparatus, imperitus videtur & barbarus: quid ergo sibi arrogat, quid præsumit absens; cùm tam minaces ad vos mittit litteras, cùm ita arguit, imperat, obiurgat, excommunicat? Sunt ergo hæc pseudoapostolorum verba, quæ vsurpat, repetit & imitatur Paulus. q. d. Non sum tam imperiosus, tam audax, tam seuerus, tam minax, cùm absens sum, vt ipsi me, mihi detrahentes, describunt: sed obsecro vos per mansuetudinem Christi, Simile v. 9. & 10. ita Chrysost.

Pseudoapostolorum in Paulum calumnia.

ROGO AVTEM VOS (vt mea monita amanter excipiatis, vti v. præced. obsecraui) NE PRÆSENS quorumdam videns inobedientiam, rebellionem, contumaciam, AVDEAM (audacia ac potestate mea vtar, eisque excommunicationem, aliamve pœnam spiritalem infligam) PER EAM CONFIDENTIAM, id est libertatem, QVA EXISTIMOR AVDERE VERS. 2.

IN QVOSDAM] hoc est, quam putant me insolentiùs in quosdam exercuisse. ita Anselm. Sed Theophyl. Græcum λογίζομαι, non passiuè, id est existimor, sed actiuè accipit pro existimo. q.d. Cogito & in animum induco audere, & audacter punire quosdam maleuolos.

QVI ARBITRANTVR NOS, TANQVAM SECVNDVM CARNEM AMBVLEMVS] tamquàm carnaliter viuamus. Secundò, & genuinè ad mentem Apostoli, tamquam carnalibus medijs, carnali, scilicet, humanaque ac politica prudentia, industria, astutia vtar, vt, cùm non ausim præsens comparere, vel imperare, absens id faciam per audaces & minaces litteras.

Pulchra eorum descriptio qui secundùm carnem ambulant.

Nota. Apostolus secundùm carnem ambulare, militare, gloriari dicit eos qui carnalium & politicorum hominum more animaliter viuunt, ambulant, gloriantur in specie & apparentiâ externa, in rebus & dotibus externis, videlicet in nobilitate, prosapia, eloquentia, gratia, prudentia, ijsque quasi armis nituntur ad fauorem & plausum hominum, vt omnes sibi conellicent ac subijciant, aduersarios verò deijciant, confundant, supplantent. Patet: quia armis hisce carnalibus opponit v. 4. spiritalia, id est, internam ac spiritalem suam potestatem ac gratiam quam à Christo accepit. Sic cap. seq. v. 18. ait pseudoapostolos gloriari *secundum carnem*, id est carnali, externa, humana nobilitate, prosapia, eloquentia, gratia, &c. Sic c. 5. v. 15. & 16. dixit se neminem, ne Christum quidem, nosse secundùm carnem. Sic c. 2. epist. 1. animalem & carnalem philosophorum oratorumq; sapientiam, Christi & Christianorum, ac maximè Apostolorum, spirituali sapientiæ opponit. Sic ad Galatas 3. 3. ait *Sic stulti estis, vt cùm spiritu* (id est spirituali doctrina & lege Christi) *cœperitis nunc carne* (hoc est carnali circumcisione & lege Mosis) *consummemini*, ait Chrysost.

VERS. 4. *Quænam sint arma carnalia.*

NAM ARMA MILITIÆ NOSTRÆ NON CARNALIA SVNT] *Carnalia* vocat, quæ seruiūt militiæ aut vitæ carnali & corporali, vt honores, voluptates, potentia sæculi huius, hisce enim non sunt vsi Apostoli vt mundum expugnarent, Christoque subijcerent. Vel potiùs, vt dixi, *arma carnalia* sunt artes, scientiæ, rationes, praxes humanæ, facundia, adulationes, iactantia, simulationes, affectata grauitas & prudentia, quibus mundi homines vtuntur, vt apud suos sibi auctoritatem parent, & reuerentiam concilient, cum vera & seria auctoritas sit donum Dei, & non tam donis externis, vel assumpta grauitate, quàm virtutis, prudentiæ & sanctimoniæ ostensione & opinione comparetur, vt Paulus & Apostoli sibi eam compararunt.

SED POTENTIA DEO] valida & efficacia per Deum, & vt Syrus, חילא *chaila*, id est virtus, sunt Dei: quia Deus per ea potenter operatur in animis audientium, eosque ad fidem conuertit, & prædicationem nostram persuadet, nobisque & Christo subijcit, & dicto audientes facit, vt quidquid volumus, dicimus, suademus, eis persuadeamus, & ab eis impetremus. Hæc arma, ait Ansel. sunt Primò, vehementia spiritus & zeli; Secundò, efficacia prædicationis, vt Deus videatur verbis nostris pondus ac energiam indere & inflare; Tertiò, sapientia; Quartò, comitas; Quintò, sanctitas; Sextò, miracula; Septimò, crebra oratio; Octauò, pura intentiò; Nonò, patientia; Decimò, charitas, scilicet cùm vident homines nos innocentissimæ vitæ non opes eorum, non honores, sed salutem tantùm quærere,

Arma Apostolorū quanta fuerint.

A idque tot laboribus, impendijs, afflictionibus, quotidiana morte & martyrio; eisque concionari tanto zelo, tanto ardore vt omnes Christum agnoscant, eumque & Patrem glorificent: hisce omnibus quasi telo efficacissimo in conscientia feriuntur, penetrantur, vulnerantur, vt cedant, credantque nostris dictis, doctrinis, concionibus. Hisce ergò armis, vitia, diaboli regnum, totumque orbem expugnarunt Apostoli. Vnde patet apostolatum & Euangelij prædicationem rectè vocari militiam. de quo plura 1. Timoth. 1. 18.

AD DESTRVCTIONEM MVNITIONVM] *Munitiones* vocat omnes rationes, syllogismos, sophismata, eloquentiam, virtutes philosophicas, sæcularem potentiam, gratiam, amicitiam, & quidquid Gentiles ac dæmones obiecerunt & opposuerunt Apostolis & Euangelio. ita Chrysost. Ansel. & alij.

Munitiones contra Euangelium quænam sint.

B CONSILIA DESTRVENTES] Quibus, scilicet armis consilia destruimus: hoc enim duplici hebraismo sæpè vtitur Apostolus. Primò, vt intelligat Hebræū relatiuum אשר *ascher*, id est, qui, quæ, quod, quibus, quos, &c. Secundò, vt participium ponat pro indicatiuo, *destruentes*, pro destruimus. Simile vidimus c. 4. v. 13. & hoc c. v. 5. 6. 12. 15. vide can. 29. Nisi quis referri velit ad *arma*, dicatq; esse antiptosin, non casus, sed generis masculini pro neutro: *destruentes* pro destruentia. q.d. Arma nostra potentia sunt, & consilia destruentia. Verùm Tertiò, facillimè & planissimè hæc referas ad v. 3. *Non secundùm carnem militamus*, q.d. *Militamus nos ipsi consilia destruentes*, hoc est destruendo, vt τὸ *nam arma militiæ*, &c. vsque ad *munitionum*, quasi per parenthesin inseratur, ad hoc vt militiæ iā dictæ arma explicet.

Nota. Pro *consilia* græcè est λογισμοὺς, quod

C Theoph. vertit, *syllogismos*, & humanas Philosophorum rationes; Syrus & Erasm. *cogitationes*; Noster, *consilia*. q.d. Nostris armis destruimus omnia prudentium huius sæculi consilia, quibus Euangelium nostrum euertere, suum gentilismum, suos doctores & philosophos statuere & stabilire, Christoque & nobis præferre moliuntur.

ET OMNEM ALTITVDINEM] omnem celsitudinem tum sapientiæ humanæ & philosophicæ, tum magiæ diabolicæ Simonis Magi & similium, tum nobilitatis & potentiæ; etiam regalis, vel imperialis. Nota. Duas has machinas quasi turres Ethnici Christo opposuerunt & Apostolis, consilia scilicet, & altitudinem, quarum illa callida sua machinatione, arte, dolo; hæc sublimitate & robore suo videbatur inexpugnabilis, vtraque tamen Apostolorum armis cessit & expugnata est. VERS. 5.

Duæ machinæ, quas Ethnici Christo & Apostolis semper obiecerunt.

D EXTOLLENTEM SE ADVERSVS SCIENTIAM DEI] *Scientia*, græcè γνώσεως, id est, cognitionem Dei, quam attulit & docuit Christus, quamque nos Christi Apostoli toto orbe docemus, fidem scilicet de Deo trino & vno, de Dei Filio, eiusque incarnatione, morte, cruce, redemptione.

ET IN CAPTIVITATEM REDIGENTES] Refer, quemadmodū & τὸ *consilia destruentes*, ad *militamus*, vt dixi v. 4. q.d. Hac militia nostra vincimus & captiuamus omnes hostes nostros. Græcè αἰχμαλωτίζοντες πᾶν νόημα εἰς τὴν ὑπακοὴν τοῦ Χριστοῦ, id est, vt Syrus, *captiuū ducimus omnē intellectum*; vel ad verbum, *omnem cogitationem, ad obedientiā Christi*, vt scilicet omnis cogitatio, omnis intellectus quantumcumque in consilijs versutus, quantumcumque in sapientia altus & sublimis, quasi hostis nostris deuictus armis, se dedat obedientiæ Euangelio Christi.

u Nota,

Nota. Per hoc quod dicit *omnem cogitationem, omnem intellectum*, non vult significare omnes philosophos, sapientes, potentes, qui prædicationem Apostolorum audiuerunt, fuisse conuersos; hoc enim falsum est; sed quod arma Apostolorum fuerint tam potentia, vt quasuis cogitationes & rationes naturalis intellectus quantumuis artificiosas, quantumuis sublimes, fidei Christi subijcere potuerint, & de facto subiecerint in illis qui hæc arma exceperunt, & in cor ac mentem admiserunt, quiq; ijs conuersi sunt. Est ergo cōmoda acceptio, *omnem intellectum*, id est, quemlibet intellectum, quantumuis validum ac sublimem, eorum scilicet, vel in iis, qui ex gentilismo ad cristianismum traducti, ex infidelibus fideles facti sunt. multi enim ex quolibet genere sapientum & oratorum prudentia & sapientia illustres Apostolicis armis captiuati Christo credidere: quales fuere Dionysius Areopagita, Clemens Roman. Paulus Proconsul. Iustinus Philosophus, Athenagoras, & alij.

Arma Apostolorum quàm fuerint efficacia ad omnium conuersionē.

Vers. 6. Et in promptu habentes vlcisci omnem inobedientiam] Dixit Paulus arma sua potentia esse ad debellandum quosuis Ethnicos & sapientes Gentium; hîc eadem potentia esse ostendit ad vlciscendum quosuis fideles inobedientes & hæreticos. q. d. Promptum quoque mihi est & facile vlcisci rebellium & pseudoapostolorum, qui mihi detrahunt, inobedientiam, eos scilicet excommunicando.

Cum impleta fuerit vestra obedientia] Nolo enim vos eâdem pœnâ inuoluere; malo vt vosipsi quæ corrigenda sunt, corrigatis, exspecto vt plenè impleatis quod iussi; eousque vindictam differo, donec vos planè correcti & obedientes sitis, tum denique in contumaces illos obtrectatores ostendam & exeram gladium excommunicationis: quem nonnisi in inobedientes, & præuijs monitionibus rebelles & contumaces exerendum esse, hinc docent Doctores.

Vers. 7. Quæ secundum faciem sunt, videte] videte quæ apertè & manifestè sunt vera, vestrisque oculis euidenter subiecta, me scilicet non tantùm esse Christi discipulum, sed & Apostolum cum tanta gratiæ efficacia ac potestate, quantam ipsi oculis vestris videtis. ita Anselm. Est catachresis: nam quæ in facie videntur, clarè videntur: homines enim per faciem dignoscuntur.

Vers. 8. De potestate (vlciscendi, puniendi & excommunicandi) quam dedit nobis Dominus in ædificationem] Hinc Conc. Trid. sess. 25. c. 3. monet gladium excommunicationis sobriè & cautè ad ædificationem esse exerendum; aliàs enim videmus eum magis contemni quàm formidari, & perniciem parare potiùs quàm salutem, non excommunicati modò, verùm etiam aliorum fidelium totiusque Ecclesiæ.

Gladius excommunicationis sobriè exerendus.

Vers. 10. Quoniam quidem inquiunt (mei obtrectatores & pseudoapostoli) Epistolæ, quas ad vos scribit Paulus, ô Corinthij, graves sunt et fortes, hoc est duræ & acres; seueræ & minaces: præsentia autem (græcè ergo legendum παρουσία, non παῤῥησία, id est, *libertas*, vt habent Regia) corporis infirma] vilis, abiecta, pusilla, contracta. Staturam & figuram Pauli ita Niceph. l. 2. c. 37. ex traditione & priscis imaginibus describit: *Paulus, ait, corpore erat paruo & contracto atq; incuruo, & paululùm inflexo, facie candida, annosq; plures præ se ferente, capite modico: oculis multa inerat gratia, supercilia deorsum versus vergebant, nasus pulchrè inflexus; idemq; longior, barba densior & satis promissa eaq; non minùs, quàm capitis coma canis erat respersa.* Vnde patet, Paulum paruo & abiecto, corpore fuisse. Hinc & Chrysost. hom. de Princip. Apost. to. 5. *Paulus, ait, tricubitalis est, & calos transcendit.* Lucianus insuper Paulum quasi recaluastrum ridet in Philopatro.

Pauli statura, habitus, & effigies.

Et sermo contemptibilis] rudis inconcinnus, inelegans. Vide dicta epist. 1. c. 2. v. 1. & 2.

Hoc cogitet qui eiusmodi est obtrectator, qui iactat de me: *Epistola Pauli graues sunt & fortes; præsentia autem corporis infirma;* cogitet hoc, quia (id est quod) qualis sum verbo per epistolas absens, talis sum et præsens in facto. Vers. 11.

Non enim audemus inserere (id est annumerare) aut comparare nos quibusdam, qui seipsos commendant (pseudoapostolis, qui se suaque supra veritatem extollunt, q. d. Non ea iacto, quæ non habeo, vt ipsi:) sed metientes et comparantes nosmetipsos nobis] id est, metior me meo pede, meis dotibus, & Dei donis, rebusque à me per Dei gratiam gestis, ait Photius, illis me comparo, confero & adæquo, vt non amplius mihi arrogem quàm reuera à Deo acceperim & gesserim. Pro *non enim audemus* græcè est, οὐ γὰρ τολμῶμεν, quod Maldon. in Notis vertit, *nihil audacter*, aut *arroganter facimus*, dum nos cum illis comparamus, qui sese magnopere commendant. Verùm magis aptè & magis propriè vertit Noster, *non enim audemus inserere*, &c. Vers. 12.

Est ironia, & primum quasi scomma in pseudoapostolos. Eleuabant illi Pauli dicta & facta, quasi in eo nihil esset grande præter epistolas, quæ nescio quid magniloquum spirarent, sed cùm ad rem ventum esset, ac præsens compareret Paulus, sermone, vultu, forma, nihil illo esse abiectius: se in hac parte illi longè præstare. Ergo, inquit Paulus, fastum illorum ridens, non ausim ego homuncio istos inter gigantes comparere, eis me inserere, nodum me cum illis comparare; sed nimirum falsò se tantos iactitant, ego verò de me quidquid prædico, verè prædico, meque mea magnitudine, mea gratia & factis, quæ verè gessi, metior.

Paulus externa specie humilis, sed animo & virtute magnus.

Nota. Græca addunt οὐ συνιοῦσιν, *non intelligunt*. Vnde Syrus, Vatablus & alij hæc non de Paulo, sed de pseudoapostolis accipiunt, vt sit hyperbaton. quod, οὐ συνιοῦσιν præponendo, sic ordinant & vertunt: pseudoapostoli seipsos commendant, sed non intelligunt quòd se ipsi seipsis metiantur, & se sibi comparent. q. d. Ineptè ipsi se attollunt, & gigantes faciunt: nam perinde faciunt ac si quis sese non externa aliqua mensura, (putà vlna) sed seipso vellet metiri: vt si quis pumilio iactet se gigantem esse, nec aliam iactantiæ suæ causam rationemve adferat, quàm quòd ita sit, ita asserat, ita sibi persuadeat. Vnde Photius supplet, Non intelligunt quàm scilicet omnibus sint ridiculi, vel, vt S. August. in psal. 34. *non intelligunt*, ea scilicet, quæ loquuntur, quæ affirmant, quæ iactant.

Nos autem non in immensum gloriabimur. Est secundum scomma & antithesis Pauli & pseudoapostolorum: pseudoapostoli in immensum se suaque iactant, adeoque, ait Theophyl. se vsque ad fines orbis euangelizasse; sed falsissimè iactant. Ego autem glorior, non falsò, non in immensum, sed secundum mensuram regulæ, qua mensus est nobis Deus, id est, ego me Vers. 13.

Antithesis Pauli & pseudoapostolorum.

vera mensura ac regula metior, donorum videlicet & prouinciarum, quam mihi sua designatione quasi mensoria regula admensus est & attribuit Deus: *mensura*, inquam, vel *secundùm* MENSVRAM PERTINGENDI VSQVE AD VOS] id est, euangelizandi à Iudea per interiacentes omnes prouincias, Corinthum vsque. q.d. Glorior, & verè glorior, de mea mensura ac magnitudine, id est, multitudine prouinciarum, quas Christo & Ecclesiæ adieci, quòd scilicet à Iudæa Corinthum vsque me meamque prædicationem extenderim. Sicut ergo gloriantur principes, si longissimè latissimeque imperium propagarint; ita Christi doctor Paulus gloriatur, quòd eousque principis sui ditionem propagarit, sperans fore, vt longiùs etiam imperiũ proferat. A

Mensura quatuor habet significationes.

Nota. Regulam hic intelligit mensuram qua limites agrorum & locorum mensurant geometræ, vt dicam v. 16. Mensura verò significat Primò, illud quo quippiam metitur, vti est regula, vlna cubitus, pes, &c. Secundò, significat huius mensuræ mensurantis quantitatem: alia enim est mensura, id est quantitas vlnæ, alia cubiti. Tertiò, ipsam mensurandi actionem. Quartò, ipsum mensuratum, seu id quod per mensuram nobis admensum est, vt cũ modium frumenti, iugerum terræ, id est, frumentũ ad modium, terram ad iugerum admensam, frumenti & terræ certam mensuram vocamus. Hic tribus vltimis modis accipi potest, sed optimè in secunda acceptione. B

VERS. 14. NON ENIM QVASI PERTINGENTES AD VOS, SVPEREXTENDIMVS NOS] Est tertium scomma & sales, quibus pseudoapostolos aspergit. Ipsi, inquit, se extendunt & superextendunt suis verbis & bõbis, sed age, in re quid afferunt? quos conuertunt? quas vrbes, quas prouincias obiuerunt? nullas sanè, cùm è patria & vestris finibus numquam excesserint. Fortè vos Corinthios ad fidem & Ecclesiam adduxerunt? atqui vos non illorum, sed meum opus estis in Domino, vos ego cepi, vos debellaui, vos mea sors, mea possessio estis mihi à Domino attributa; de vobis reliquisque prouincijs, Iudæam vsque, à me subactis triumphare possum: & sicut imperatores gentium bello domitarum nomina sibi assumebant, verbi gratia, vt P. Scipio diceretur Africanus, L. Scipio Asiaticus; ita & ego Paulus dici possum, Corinthiacus, Achaicus, Macedonicus, Thracicus, Asiaticus, &c.

Paulus merito, Corinthiacus, Achaicus, Macedonicus, Thracicus, Asiaticus dici potest.

IN EVANGELIO] prædicando, &, vt Anselmus, propagando.

VERS. 15. NON IN IMMENSVM] Græcum τὰ ἄμετρα, & immensum significat, & ea quæ non sunt nostræ mensuræ, regiones scilicet, quas Deus nostræ prædicationi non destinauit, nec admensus est. Rursum notat pseudoapostolos, qui falsò gloriabantur de regionibus multis à se obitis & conuersis.

GLORIANTES IN ALIENIS LABORIBVS] Est quartum scomma in pseudoapostolos, qui Corinthi, vbi Apostolus fundamenta fidei iecerat, subintrarunt in eius labores: ita Chrysost. Sic notant Doctores, quòd hæretici numquam zelo Euangelij & martyrij infideles adierint, eosque primò ad hæresin conuerterint, sed tantùm fideles, eosque peruerterint.

Numquam hæretici zelo Euangelij & martyrij infideles adierunt.

Dices, Valens Imper. Gothis cupientibus ad christianismum conuerti, submisit Arrianos Episcopos qui eos Arrianos fecerunt, teste Freculpho to. 2. l. 4. c. 20.

Resp. Verùm est, sed ipsi Arriani sua sponte Gothicam barbariem non adierunt zelo fidei, vt, Apostolorum more, in fame, siti, persecutionibus, mortibus fidem plantarent: vocati enim à Gothis volentibus Valenti Imp. Arriano reconciliari, venerunt: nulla autem difficultas est volentibus venenum instillare. Adde, Gothos plerosque antea orthodoxos fuisse, sed ab Vlphila suo Apostolo ab Arrianis decepto, pariter deceptos & ipsos, factosque Arrianos, vt expresè docet Theodor. libr. 4. histor. c. vlt.

SPEM AVTEM HABENTES CRESCENTIS FIDEI VESTRÆ] Spero, quòd, cùm fides vestra crescet, me vlteriùs non egebitis, quodque per vos aditus mihi fiet ad vicinas gentes, vt possim vlteriùs euangelizare, & superextendere me meamque prædicationem. ita Chrysost.

IN VOBIS MAGNIFICARI] vt per vos maiorem laudem & meritum apud Deum consequar. Vnde Gagneius vertit, Spero crescente fide vestra nos non parum ex vobis magnificatum iri, & spero in illis etiam regionibus, quæ vltra vos sunt, prædicare, ac multam inde reportare gloriam. tunc enim magni fit præceptor, ait Theophyl. cùm discipuli proficiunt & in sapientia crescunt.

Secundò, & aptiùs, refer *magnificari* ad sequentia, *secundùm regulam nostram in abundantiam*. q.d. Spero per vos in fide crescentes magnificari secundùm regulam nostram, id est maiorem facere & extendere regulam nostram, putà fines & terminos apostolatus mei vltra vos in vicinos vestros; vt scilicet illi videntes vestram fidem, sanctimoniam, gratiam, prouocati vestro exemplo auidè me expectent, & Euangelium excipiant. C

Vnde Græca sic habent: Ἐλπίδα δὲ ἔχοντες αὐξανομένης τῆς πίστεως ὑμῶν ἐν ὑμῖν μεγαλυνθῆναι κατὰ τὸν κανόνα ἡμῶν εἰς περισσείαν. quæ clariùs sic verti possunt, *spem habentes fore, vt crescente fide vestra in vobis amplier* (hoc est, ampliùs & vlteriùs me extendam) *in assignata mea mensura & regula in abundantiam* (hoc est admodum) ad euangelizandũ ijs regionibus, quæ vltra vos sunt.

Vbi Nota. *Regulam*, vt dixi, vocat regiones sibi suæque prædicationi addictas, & quasi ad regulam admensas à Deo: cuique enim Apostolo suas Deus in orbe prouincias quasi ad mensuram diuiserat attribueratque. Adeoque sicut duodecim tribubus, & filijs Iacob partitus erat olim certis funibus & mensuris terram sanctam: qua de re dicitur psal. 77. 54. *Sorte diuisit eis terram in funiculo distributionis*: ita pariter eorum antitypo duodecim Apostolis diuiserat quasi per mensuram totum orbem terrarum, vt eum sibi & Christo subiugarent. Ita Thomas Indiam, Andreas Achaiam, Iohannes Asiam, alij alias prouincias subiecerunt Euangelio. D

Sicut olim Deus duodecim tribubus partitus est terram sanctam ita orbem terrarum commensurandum duodecim Apostolis.

IN ABVNDANTIAM] Id est abundè, vt scilicet amplius semper & vlteriùs regulam & terminos Euangelij proferret. q.d. Necdum mihi certum terminum prouinciarum constitui, nec Deus ipse præstituit, sed vlteriora semper specto & molior.

ETIAM IN ILLA QVÆ VLTRA VOS SVNT. VERS. 16.
ὑπερέκεινα ὑμῶν, quæ vlteriora sunt vobis, *quæ vltra vos sunt*, id est longiùs in alias gentes ac populos, EVANGELIZARE] spero. Hæc enim referenda sunt ad τὸ *spem habentes*.

NON IN ALIENA REGVLA] non attingo limites & terminos, id est, prouincias & plagas, quæ admensæ

mensæ sunt & assignatæ, vel occupatæ ab alijs Apostolis, vt in ea quæ ab alijs *præparata sunt*, subibitrem, & sic de alienis laboribus quasi meis glorier: *præparata* enim vocat regiones ab alijs præparatas & excultas prædicatione Euangelij ad ferendum fructum. q. d. Nolo aliorum noualia excolere, sed prius mea ipse noualia facio, deinde excolo, ipse primus vbiq; fidem planto & prædico, Rom.15.20.

Canon regula mensoria geometrarum. Nota. Κανὼν Græci vocant regulam mensoriam: qua geometræ & agrimensores agros dimetiuntur: ita hic Apostolus regulam suam vocat omnes suas regiones, seu quidquid terrarum Deus velut regulam illi admensus erat, vt totum illud spatium excoleret, sereret verbo Dei, suæque prædicationi & Christo adijceret. Secundò, hanc regulam & mensuram in dies protendebat Apostolus, cupiens vbique prædicare, *quasi ad possessionem terrarum & opimam hereditatem accessisset*, ait Chrysost. *& tamquam fabricator*, ait Theophyl. *orbis terrarum esset Paulus, vt illum sua regula dimetiretur, & ad suam regulam ædificaret.* Græcum enim κανὼν etiam regulam significat, ad quam architecti muros, trabes & opus suum exigunt & metiuntur, atque talem regulam hic intelligit Theophyl. magis tamen genuinè videtur ad regulam agrimensorum Paulus alludere, vt dixi.

VERS. 17. QVI AVTEM GLORIATVR, IN DOMINO GLORIETVR] *In Domino*, id est in veritate, & coram Domino. Secundò, & meliùs *glorietur in Domino*, id est, cùm illa gloria illi fuerit à Domino delata & approbata, subdit enim rationem. *Non enim qui se ipsum commendat*, sua falsò iactando, vt faciunt pseudoapostoli, *ille probatus est, sed quem Deus commendat*, id est, commendabilem facit & ostendit ex miris, quæ per eum operatur. Hic sensus est genuinus: opponit enim hæc duo, gloriari in se, & gloriari in Domino. Gloriari in se, est seipsum commendare: in Domino autem gloriari, est à Domino commendari, & in Domini commendatione gloriari. vnde tamen consequenter Tertiò, sequitur, vt qui verè gloriatur, non in se, sed in Domino glorietur, illi scilicet, cuius dona sunt, omnia accepta ferendo, illi omnem gloriam dando, & ad illius laudem & gloriam omnia dirigendo. ita Chrysost.

Vbi, quando & qua in re gloriandum. Nota. His verbis ostendit vbi, quando, qua in re sit gloriandum; simul tamen Secundò, amolitur à se Apostolus ostentationis, & vanæ gloriæ cupidinem. q.d. Hæc tam ampla & speciosa de me dico, non quòd in me rebusque meis, sed quòd in Domino gloriari velim, à quo omnem gloriam, & gloriæ materiam accepi. vide dicta 1.Cor.1.31.

Moral. Disce hic veram laudem & gloriam non esse nisi apud Deum, eamque omni humanæ longè præstare. Nam Primò, laus & gloria hominum & parua est & exilis. quid enim sunt homines nisi culices terræ? gloria verò Dei immensa est, quia ipse immensus est. Secundò, gloria hominum externa est & in speciem tantùm; intus enim inanis est & euanida: gloria verò Dei interna est & solida; hinc animam replet & satiat. Tertiò, gloria hominum infida est, fucata & laruata. laudant multi te in facie, à tergo irrident te, gloria Dei fidelis est & sincera. Quartò, gloria hominum instabilis est, & minima rumoris aura mutatur quasi arundo, qui hodie te laudant, cras vituperabunt, qui hodie tibi applaudunt, cras subsannabunt, gloria verò Dei stabilis est & constans. Quintò, gloria hominum breuis est & momentanea, laudant te mortales cras morituri, & cum morientibus morietur laus tua. Vbi sunt laudes Cæsaris, Pompeij, Augusti? transierunt, vt fumus euanuerunt: laus verò Dei perpetua est & æterna. Deus coram sanctis angelis & Beatis in omnem æternitatem laudabit te, quòd vanam mundi gloriam contempseris, quòd veram & perennem apud Deum consectatus sis. Sextò, gloria hominum manca est, mutila & mista, qui enim laudatur ab his, culpatur ab illis, quot enim sunt homines, tot sunt sensus, tot iudicia, gloria verò Dei integra est, omnimoda & perfecta, quem enim Deus laudat, hunc omnes Cælites laudant. Septimò, gloria hominum erronea est & mendax. homines enim glorificant nobiles, diuites, potentes, imò sæpè scurras, sceleratos & tyrannos: gloria verò Dei verissima est & certissima. Deus enim non laudat nisi vera sapientia & virtute præditum. Rursum gloriantur homines in seipsis, in sua prudentia, virtute, fortitudine, quæ nullæ sunt, ac proinde gloriantur in falso, in eo quod est nihil, quod non est, gloria verò Dei est in Deo, cuius omne est bonum, & à quo omnia in nos dimanant, gloriari, ac dicere, Non nobis Domine non nobis, sed nomini tuo da gloriam: in te laudabimur tota die. Octauò, gloria hominum consistit in ore laudantium, nihilque tibi confert, nihil boni imprimit: quare non est in te, sed in glorificante; sicut honor non est in honorato, sed in honorante, gloria verò Dei est & in Deo & in te: est enim efficax & fœcunda. Non beat te in animo lumine gloriæ, & in corpore dotibus gloriosis, adeoque Deus Beatis ipsissimam suam gloriam diuinam & increatam fruendam & possidendam communicat. O cæci & insensati filij Adæ, natura auidi laudis, creati & nati ad gloriam, quid non gloriam, sed fumos & vmbras gloriæ, sectamini? quid gloriam non veram, sed falsam & fallacem captatis? quid ambitis, quid quæritis gloriam, vbi ipsa non est? quæritis eam in terra, ipsa non est in terra, sed in cælo: quæritis eam apud homines; ipsa non est apud homines, sed apud Deum & angelos: quæritis eam in tempore & sæculo; ipsa non est in tempore, sed in æternitate. Tu ergo ô Domine es gloria mea, tu exultatio cordis mei: in te gloriabor & exultabo tota die; pro me autem nihil nisi in infirmitatibus meis. Quærant Iudæi, quærant mundani gloriam quæ ab inuicem est; ego hanc requiram quæ à solo Deo est. Omnia enim gloria humana, omnis honor temporalis, omnis altitudo mundana æternæ tuæ gloriæ comparata, vanitas & stultitia est, vituperium est. O veritas mea, misericordia mea, gloria mea; Deus meus, Trinitas beata, tibi soli laus, decus & gloria; tibi soli benedictio, claritas, sapientia & gratiarum actio; tibi Deo nostro honor, virtus & fortitudo in sæcula sæculorum, Amen.

NON ENIM QVI SEIPSVM COMMENDAT, ILLE PROBATVS EST: SED QVEM DEVS COMMENDAT] VERS. 18. Dices, Quomodo ergo Sancti subinde seipsos commendarunt? vt Ezechias Isaiæ 38. 3. *Obsecro*, inquit, *Domine, memento quæso, quomodò ambulauerim coram te in veritate, & in corde perfecto, & quod bonum est in oculis tuis fecerim.* Et S. Paulus ca. seq. sua enarrans præclarè gesta seipsum commendat. Et 2.Tim.4. *Bonum*, inquit, *certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui: in reliquo reposita est mihi corona iustitiæ.* *Quo fine & quare aliqui Sancti se laudauerint.*

Respondeo, Hi quidem seipsos commendant,

ſed omnem commendationem in Deum Deique gratiam quasi primam cauſam tacitè ſimul referunt, dicuntque, *Gratia Dei ſum id quod ſum.* Secundò, hæc ipſorum ſui commendatio non ab ipſiſmet, A ſed à Spiritu ſancto, qui per os illorum loquebatur, manabat, eiſque ſuggerebatur. Sic enim Spiritus ſanctus ſingulis ſcriptoribus S. Scripturæ ea quæ ſcriberent ſuggeſſit.

CAPVT VNDECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, oſtenſo ſuo erga Corinthios amore, pergit ſuum apoſtolatum contra pſeudoapoſtolos tueri. v. 4. quod ipſi nihil maioris ſpiritus vel doctrina Chriſtianæ afferant, quàm Paulus tradiderit.

Secundò, v. 7. quòd ipſi pro lucro, Paulus gratis euangelizauerit.

Tertiò, v. 22. quòd æquè vt illi Hebræus ſit, & plusquàm illi miniſter Chriſti. Vnde apoſtolatus ſui inſignia recenſet, labores ſcilicet pro Chriſto, perſecutiones, pericula, plagas, paſſiones, ſolicitudines & curas pro Eccleſijs omnibus, in ijſq; gloriatur.

1. VTinam ſuſtineretis modicum quid inſipientiæ meæ, ſed & ſupportate me.
2. Æmulor enim vos Dei æmulatione. Deſpondi enim vos vni viro virginem
caſtam exhibere Chriſto. 3. Timeo autem, ne, ſicut ſerpens Heuam ſeduxit aſtutia
ſua, ita corrumpantur ſenſus veſtri, & excidant à ſimplicitate, quæ eſt in Chriſto.
4. Nam ſi is, qui venit, alium Chriſtum prædicat, quem non prædicauimus: aut alium
ſpiritum accipitis, quem non accepiſtis: aut aliud Euangelium, quod non recepiſtis:
rectè pateremini. 5. Exiſtimo enim nihil me minus feciſſe à magnis Apoſtolis.
6. Nam etſi imperitus ſermone, ſed non ſcientia, in omnibus autem manifeſtati ſumus
vobis. 7. Aut numquid peccatum feci? me ipſum humilians, vt vos exaltemini?
quoniam gratis Euangelium Dei Euangelizaui vobis? 8. Alias Eccleſias expoliaui,
accipiens ſtipendium ad miniſterium veſtrum. 9. Et cùm eſſem apud vos & egerem:
nulli onerosus fui: nam quod mihi deerat, ſuppleuerunt fratres qui venerunt à Mace-
donia: & in omnibus ſine onere vobis ſeruaui, & ſeruabo. 10. Eſt veritas Chriſti in
me, quoniam hæc gloriatio non infringitur in me in regionibus Achaiæ. 11. Qua-
re? quia non diligo vos? Deus ſcit. 12. Quod autem facio, & faciam: vt amputem
occaſionem eorum, qui volunt occaſionem, vt in quo gloriantur, inueniantur ſicut &
nos. 13. Nam eiuſmodi pſeudoapoſtoli ſunt operarij ſubdoli transfigurantes ſe in
Apoſtolos Chriſti. 14. Et non mirum: ipſe enim Satanas transfigurat ſe in ange-
lum lucis: 15. non eſt ergo magnum, ſi miniſtri eius transfigurentur velut miniſtri
iuſtitiæ: quorum finis erit ſecundùm opera ipſorum. 16. Iterum dico, (ne quis me
putet inſipientem eſſe, alioquin velut inſipientem accipite me, vt & ego modicum
quid glorier.) 17. Quod loquor, non loquor ſecundùm Deum, ſed quaſi in inſipien-
tia, in hac ſubſtantia gloriæ. 18. Quoniam multi gloriantur ſecundùm carnem, &
ego gloriabor. 19. Libenter enim ſuffertis inſipientes: cùm ſitis ipſi ſapientes. 20. Su-
ſtinetis enim ſi quis vos in ſeruitutem redigit, ſi quis deuorat, ſi quis accipit, ſi quis ex-
tollitur, ſi quis in faciem vos cædit. 21. Secundum ignobilitatem dico, quaſi nos
infirmi fuerimus in hac parte. In quo quis audet (in inſipientia dico) audeo & ego:
22. Hebræi ſunt, & ego: Iſraelitæ ſunt, & ego: Semen Abrahæ ſunt, & ego. 23. Mi-
niſtri Chriſti ſunt, (vt minùs ſapiens dico) plus ego: in laboribus plurimis, in carce-
ribus abundantiùs, in plagis ſupra modum, in mortibus frequenter. 24. A Iudæis
quinquies, quadragenas, vna minùs, accepi. 25. Ter virgis cæſus ſum, ſemel lapida-
tus ſum, ter naufragium feci, nocte & die in profundo maris fui. 26. In itineribus
ſæpè, periculis in ciuitate, periculis in ſolitudine, periculis in mari, periculis in falſis
fratribus: 27. in labore & ærumna, in vigilijs multis, in fame & ſiti, in ieiunijs multis,
in frigore & nuditate, 28. præter illa, quæ extrinſecus ſunt, inſtantia mea quotidia-
na, ſolicitudo omnium Eccleſiarum. 29. Quis infirmatur, & ego non infirmor? quis
ſcandalizatur, & ego non vror. 30. Si gloriari oportet: quæ infirmitatis meæ ſunt
gloriabor. 31. Deus & Pater Domini noſtri Ieſu Chriſti, qui eſt benedictus in ſæ-
cula, ſcit quod non mentior. 32. Damaſci præpoſitus Gentis Aretæ regis, cuſtodie-
bat ciuitatem Damaſcenorum vt me comprehenderet: & per feneſtram in ſporta di-
miſſus ſum per murum, & ſic effugi manus eius.

VTINAM

VERS. 1. VTINAM SVSTINERETIS MODICVM QVID INSIPIENTIÆ MEÆ] id est gloriationis, quæ videtur esse insipientia, ego tamen sapientissimè eam vsurpo ex zelo, vt Euangelium meum & fidem apud vos tuear contra pseudoapostolos. ita Anselmo & Chrysost. Est præoccupatio, se enim laudaturus, præoccupat & excusat, ne vanus vel ambitiosus videatur. Græca habent, ὄφελον ἀνείχεσθε μου μικρὸν τῇ ἀφροσύνῃ ἀλλὰ καὶ ἀνέχεσθέ μου, id est, *vtinã sustinuissetis, vel tolerassetis, me paulisper in imprudentia, imo & suffertis, siue toleratis, me* ἀνέχεσθε, enim hic potiùs videtur esse indicatiui modi quàm imperatiui. Corrigit enim id quod dixerat: Vtinam sustineretis vel sustinuissetis me: imò, inquit, sustinetis me, & quod opto factum, idipsum facitis.

Quomodo Paulus aggrediatur suas laudes. Paulus hic seipsum laudare incipiens, iterum iterumq; resilit, ac ter se excusat. Primò, cùm ait, *Vtinam sustineretis.* Secundò, cùm vocat se insipientẽ. Tertiò, cùm subdit, *Sed & supportate me, æmulor enim vos:* idq; vt ostendat quantam sibi vim inferat cùm ad laudes suas descẽdit, *Sicut*, inquit Chrysost. *equus præcipitium aliquod præruptumq; cliuum transiturus se colligit, quasi hunc vno saltu exuperaturus; verùm profundum despiciens hiatum obstupescit: deinde equite vrgente rursum aggreditur, necessitatemq; & vim indicans subsistit aliquamdiu, tandem resumpto animo se vltro fidenter adigit: sic & Paulus quasi se daturus in præceps in laudum suarum recitatione, semel, iterum ac tertiò retrocedit, ac tandem adigit se ad suas laudes.*

VERS. 2. ÆMVLOR ENIM VOS DEI ÆMVLATIONE] Græcè ζηλῶ, zelor, zelotypus sum erga vos zelo Dei. q.d. Non patior æmulos pseudoapostolos, qui vos quasi virginem mecum ambiunt. Appellat enim Paulus zelum, ingentem & immodicum quemdam amorem; quasi ambiat, vt apud Corinthios in amore & zelo sit primus, nec quisquam sibi in eo præferatur. Vnde Maldon. in Notis manuscr. vertit, *zelotypia laboro.*

Notat Chrysost. *æmulationem*, id est zelum, *Dei* dici. q.d. Non ambio mihi hanc sponsam, sed Christo & Deo; non meæ gloriæ, commodis, lucris; sed Christi omnia hæc adorno: Christus enim sponsus est, ego tantùm sponso ductor & paranymphus.

DESPONDI ENIM VOS VNI VIRO] ἡρμοσάμην, id est *aptaui*, vt legit August. lib. 2. de Gen. contra Manich. Ambros. *paraui*; Theophyl. *agglutinaui.* ἁρμόζειν enim est aptè & concinnè applicare & connectere, exempli causa, ea quæ glutino, vel ferrumine committuntur. Potest ergo ἡρμοσάμην verti Primò, *conciliaui*; Secundò, *despondi*; Tertiò, *connubio iunxi.* hæc enim sunt tria munia paranymphi & pronubi: Primò, vt virginem conciliet illi sponso, cui eam in matrimonium dare satagit; Secundò, vt illi despondendam curet; Tertiò, vt desponsam matrimonio iungat. Noster optimè vertit, *despondi*: quia sequitur, *Vt exhibeam*, scilicet in matrimonio, cũ nuptiæ celebrabuntur, *virginem castam.* q.d. Ego quasi paranymphus spiritualium nuptiarum mea prædicatione, *despondi vos vni viro*, scilicet Christo, & despondendo persuasi, *exhiberi*, id est, vt vos exhibeatis Christo quasi sponsam virginem. Vel potiùs, vt Ansel. & Theophyl. per fidem, baptismum, christianismum, iam despondi vos Christo, vt ego ipse vos exhibeam in die iudicij virgines, id est, integros fide, spe & charitate nuptiali thalamo gloriæ Christi.

In hac vita animæ fidelis sponsalia aguntur, thalamus in futura. Notat Chrysost. in hac vita sponsalia agi, thalamum in futurum, quando Ecclesia sponsa, id est electi omnes, ad Agni nuptias, & regnum æternum inducentur, Apoc. 21. 2.

Aduerte Ecclesia Corinthiorum, & quæuis anima est quasi virgo & sponsa Christi sponsi, cuius paranymphus est Paulus. Vnde Christi ipsius sponsi zelotypiam in se transfert, nec patitur Christo sponsam surripi, & pseudosponsis, falsis Apostolis & hæreticis violandam tradi: sunt enim sinceri Apostoli & prædicatores, quasi Ecclesiæ & Christi paranymphi, Ioan. 3. 29. Sicut è contrario pseudopræcones sunt lenones Satanæ. *Hæretici sunt lenones Satanæ.*

Est hic locus de virginis, id est Ecclesiæ & animæ cuiusque fidelis desponsatione illustris maximæque consolationis, & à plerisque Patribus egregiè pertractatus, quique etiamnum sæpè vsuuenit, & in cathedris pulpitisq; pertractatur. Vt ergo genuinè & plenè intelligatur, hic paulò fusiùs explicandus est. Vnde Nota Primò. Desponsatio hæc fit per fidem, spem, aliasq; virtutes. Nam, vt ait S. August. tract. 13. in Iohan. tom. 9. *Virginitas mentis est integra fides, solida spes, sincera charitas.* Contrà meretrix & adultera fit anima, cùm infidelitati, peccatis, suggestionibus, & voluntati dæmonis consentit. *Anima quando fiat adultera.* *Si ergo*, inquit Origines hom. 12. in Leuit. c. 2. *susceperis, ô homo, in cubili animæ tuæ adulterum diabolum, meretricata est anima tua cum diabolo. Si spiritus iræ, si inuidia, si superbia, si impudicitia, ingressus fuerit ad animã tuam, & receperis eum, & consenseris ei loquenti, & in corde tuo delectatus fueris his quæ tibi secundùm suam mentem suggerit, meretricatus es cum eo.*

Bona Christi & animæ desponsatæ fiunt communia. Nota Secundò. Hæc desponsatio communia facit vtriusque coniugis bona, adeoque bona Christi sponsi immensa cõmunicat sponsæ, scilicet Ecclesiæ & cuique animæ fideli. Hinc quia sponsus est rex, sponsam animam, siue serua, siue vilis & pauper sit, facit reginam. *De qua*, inquit Basil. lib. de Vita virg. *dicitur* psal. 44. *Astitit regina a dextris tuis in vestitu deaurato circumdata varietate. Quare quæ nunc pannoso vestitu, ac seruili habitu vilis putatur, in regno cælorum regina, & nobilis regi astans reperitur. Contẽnat igitur quidquid oculis apparet, & nuda mẽte, amore sponsi satietur, totas vires suas proprij sponsi ancillas faciens, & in nulla parte oportet virginem adulterã esse: non lingua, non auribus, non oculo, non alio omnino sensu, imò neque cogitatione, sed corpus quidem velut templum quoddam aut thalamum sponsi habeat præparatum: non enim latet aliqua adulterans illius conspectũ; de quo dicitur psal. 93. Qui plantauit aurem, non audiet; aut qui finxit oculum, non considerat?*

Sponsæ Christi electio, dignitas & gloria. Et Bern. ser. 2. Dom. 1. post Epiph. Primò, huius sponsę electionem, dignitatem & gloriam ita describit: *Propter æthiopissam istam Filius Dei de longinquo venit, vt sibi desponsaret illam. Moses quidem æthiopissã duxit vxorem, sed non potuit eius mutare colorem: Christus verò quam adamauit ignobilem adhuc & fœdam, gloriosam sibi exhibuit ecclesiã, non habentem maculam aut rugã. Vnde tibi ô humana anima, vnde tibi hoc? Vnde tam inæstimabilis gloria, vt eius sponsa merearis esse, in quẽ desiderant angeli prospicere? Vnde tibi hoc, vt ipse sit sponsus tuus, cuius pulchritudinẽ sol & luna mirantur, ad cuius nutũ vniuersa mutantur?* Secundò, sponsæ obligationem ad gratiarũ actionem & amorem reciprocũ ita prosequitur: *Quid retribues Domino pro omnibus quæ retribuit tibi, vt sis socia mensæ, socia regni, & socia thalami, vt introducat te rex in cubiculum suum? Vide quibus brachijs vicariæ charitatis redamandus & amplectendus sit, qui tanti te æstimauit, imò qui tanti te fecit. Desere carnales affectus, sæculares* *Sponsæ obligatio ad amorem & gratiarum actionem.*

mores

mores dedisce, consuetudines noxias obliuiscere: quid enim putas? nônne stat angelus Domini, qui secet te mediam, si forte (quod auertat ipse) alterum admiseris, amatorem? Tertiò, harum nuptiarū prandium & cœnam ita distinguit: *Iam enim desponsata es illi, iam nuptiarum prandium celebratur, nam cœna quidem in cælo paratur: sed ibi vinum non deficiet: inebriabimur enim ibi ab vbertate domus Dei, & torrente voluptatis eius potabimur. Paratum est profectò illis nuptijs flumen vini, vini inquam, quod lætificat cor, siquidem fluminis impetus lætificat ciuitatem Dei.*

Harum nuptiarum prandium & cœna.

Nota Tertiò. Ex hac desponsatione & animæ cum Deo connubio pulcherrimæ concipiuntur & nascuntur proles, quas describit Origen. hom. 20. in 25. Num. cùm ait: *Dum igitur anima adhæret sponso suo, & audit verbum eius, & ipsum complectitur, sine dubio ab ipso semen suscipit, & sicut ille dixit. De timore tuo Domine in vtero concepi & parturiui, & spiritum salutis tuæ feci super terrā. Inde nascetur generosa progenies, inde pudicitia orietur, inde iustitia, inde patientia, inde mansuetudo & charitas, atque omnium virtutum proles veneranda succedet.* Deinde è contrario conceptionem & proles quas anima concipit è diabolo, explicat dicens: *Quòd si infelix anima diuini Verbi dereliquerit sancta connubia, & in adulterinos se complexus diaboli tradiderit, generabit sine dubio etiam inde filios, sed illos, de quibus scriptum est: Filij autem adulterorum imperfecti erunt, & ex inique concubitu semen exterminabitur. Omnia ergo peccata filij sunt adulterij, & filij fornicationis.*

Proles quæ concipiuntur & nascuntur ex spirituali animæ cum Christo connubio.

Nota Quartò, Licet, vt dixi, hæc desponsatio fiat per qualuis virtutes, maximè tamen fit per charitatem: hæc enim secum in Deum rapit omnes animę vires & affectiones, & quo magis crescit in homine charitas, eo magis crescit hæc animæ cum Deo vnio & desponsatio, ita vt animæ charitate flagrantes, in eaq; se assiduè exercentes, nuptijs cum Deo, & nuptialibus bonis ac gaudijs diuinis fruantur, est enim charitas connubium, conspiratio & conformatio duarum voluntatum, humanæ scilicet & diuinæ, in vnam, qua sibi mutuo in omnibus cōsentiunt & conformantur Deus & homo. Hinc oritur communicatio & familiaritas animæ cum Deo, oritur quies & mira voluptas animæ, æstusq; tantus diuini amoris, vt eo absorbeantur, & in Deum immergantur omnes aliæ animæ affectiones. *Talis conformitas,* inquit D. Bern. ser. 38. in Cantic. *maritat animam Verbo, cùm cui videlicet similis est per naturā, similem nihilominus ipsa se exhibet per voluntatem, diligens sicut dilecta est. Ergo si perfectè diligit, nupsit. Quid hac conformitate iucūdius? quid optabilius charitate? qua fit vt humano magisterio non contenta per temet, ò anima, fiducialiter accedens ad Verbū Verbo constanter inhæreas, verbum familiariter percuncteris, consultesq; de omni re, quantum intellectu capax, tantum audax desiderio. Verè spiritualis sanctiq; connubij cōtractus est iste. Parū dixi, Contractus, complexus est. Complexus planè, vbi idē velle & nolle idem, vnum facit spiritum de duobus. Nec verendum, ne disparitas personarū claudicare faciat conuenientiam voluntatū, quia amor reuerentiā nescit. Amor sibi abundat; amor vbi venerit, ceteros in se omnes traducit & captiuat affectus. Propterea quæ amat, amat, & aliud nouit nihil. Sponsus & sponsa sunt. Quam quæris aliam inter sponsos necessitudinem, vel connexionem, præter amari & amare?*

Desponsatio animæ fit per charitatem.

Si dicas, animæ conditionem & amorem longè inferiorem & imparem esse Deo, ac consequenter inter Deum & animam non posse esse amicitiam, (hæc enim est inter pares) multò minùs connubiū ac desponsationem; respōdet S. Bern. *Non planè pari vbertate fluunt amans & amor, anima & Verbū, sponsa & sponsus, creator & creatura, non magis quam sitiens & fons. Quid ergo? Peribit propter hoc, & ex toto euacuabitur nupturæ votum, desiderium suspirantis, amantis ardor, præsumentis fiducia, quia non valet ex æquo currere cum gigante, dulcedine cum melle contendere, lenitate cum agno, candore cum lilio, claritate cum sole, charitate cum eo qui charitas est? Non, nam etsi minùs diligit creatura, quoniam minor est, tamen si ex tota se diligit, nihil deest, vbi totum est. Propterea dixi, Sic amare nupsisse est: nisi quis dubitet, animam à Verbo & priùs amari, & plus. Prorsus & præuenitur amando, & vincitur. Felix quæ meruit præueniri in tanta benedictione dulcedinis.*

Imparitas huius coniugij nihil de eius felicitate imminuit.

Hinc consequenter Quintò, hæc desponsatio perfectissimè fit per virginitatem, & vota castitatis ac Religionis. Ita S. Aug. tract. 9. in Ioan. *Quæ virginitatem,* inquit, *Deo vouent, quamquam ampliorem honoru & dignitatis gradum in Ecclesia teneant, sine nuptijs non sunt, nam & ipsæ pertinent ad nuptias cū tota Ecclesia, in quibus nuptijs sponsus est Christus.* Et ratio est, quia, sicut sponsa totum amorem omniaque sua secum tradit marito, ita virgo & Religiosus se suaque omnia consecrat & tradit Christo. Hinc Religio vocatur & est status perfectionis, siue perfectæ charitatis. Secundò sicut sponsa contrahens matrimonium cum sponso dicit. Accipio te in meum; ita Religiosus dicit, Voueo Deo paupertatem, castitatem, obedientiam: quibus ita astrictus & deuinctus est Christo, sicut vxor obligata est marito. Hinc Tertul. de Velandis virg. ca. 16. *Nupsisti,* inquit, *Christo, illi tradidisti carnem tuam, illi desponsasti maturitatem tuam, incede secūdùm sponsi tui voluntatem.* Hac de causa S. Hieron. epist. 27. matrem virginis Deo consecratæ Dei socrum ausus est nominare: quod, Hieronymum carpere volens Ruffinus, nimium criticus, inter alia ei obiecit. In signum nuptiarum dabatur virginibus annulus, quo quasi desponderentur Christo: *Annulo,* inquit S. Agnus apud Ambros. ser. 90. *fidei suæ subarrhauit me.* Ad hæc velabantur virgines (sicut velantur illæ, quæ maritis nubunt) idque solemni pompa à sacerdotibus, & nonnisi certis diebus, vt docet Gelas. ad Episcopos Lucaniæ c. 14. & Optatus Mileuit. lib. 6. *Spirituale,* inquit, *nubendi hoc genus est: in nuptias sponsi iam venerant voluntate, & professione sua, & vt sæcularibus nuptijs se renuntiasse monstrarent, spirituali sponso soluerant crinem, iam cælestes celebrauerant nuptias.* Et Ambrosius ad virg. lapsam: *Ceterùm,* inquit, *quæ se spopondit Christo, & sanctum velamen accepit, iam nupsit, iam immortali iuncta est viro, & iam si voluerit nubere communi lege, adulterium perpetrat, ancilla mortis efficitur.* Sic Cyprianus epist. 62. easdem vocat adulteras Christi. Ex quibus omnibus patet, rectè Ecclesiam (quidquid ogganniat hic Marloratus) hunc Apostoli locum accommodare virginibus, illumque legere in Missa pro epistola SS. virginum.

Desponsatio animæ perfectissimè fit per virginitatem, & vota Religionis.

Virginibus tum vouentibus olim eadem caremonia adhibita quæ nubentibus.

Perpendant hæc virgines, suamque dignitatem agnoscant, vt has nuptias religiosè colant & tueantur, vnique sponso Christo intendant. *Audi,* inquit Hieronymus ad Eustochium, *filia, & vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populū tuum, & domum patris tui, & concupiscet rex decorē tuum. Non sufficit tibi exire de terra tua, nisi obliuiscaris populi tui, & domus patris tui, vt carne contempta sponsi iungaris amplexibus.*

Virgines suam dignitatem & nuptias religiosè debent colere.

xibus. Dices: Exiui de domo infamia mea, oblita sum domũ patris mei, renascor in Christo. Quid pro hac mercedis accipio? Sequitur: Et concupiscet rex decorem tuũ. Hoc ergo magnũ illud est Sacramentum: propter hoc relinquet homo patrẽ & matrem, & adhærebit vxori suæ, & erunt ambo, iam non, vt ibi, in carne vna, sed in spiritu vno. Non est sponsus tuus arrogans, æthiopissã duxit vxorem: statim vt audire volueris sapientiam veri Salomonis, & ad eũ veneris, confitebitur tibi cuncta quæ nouit, & inducet te rex in cubiculum suum & mirum in modum colore mutato sermo tibi ille conuenit. Quæ est ista, quæ ascendit dealbata? Et infra sponsam comparat arcæ fœderis, dicens: Sponsa Christi arca est testamenti, intrinsecus & extrinsecus deaurata, custos legis Domini. Sicut in illa nihil aliud fuit, nisi tabula testamenti, ita & in te nullus sit extrinsecus cogitatus. Super hoc propitiatoriũ quasi super Cherubim sedere vult Dominus. Curis te secularibus soluere vult Dominus, vt paleas & lateres Ægypti derelinquens Moysem sequaris in eremo, & terram repromissionis introeas. Vbi in pectore virginali secularium negotiorũ cura æstuat, statim velum templi scinditur, sponsus consurgit iratus, & dicit, Relinquetur vobis domus vestra deserta. Et inferiùs sponsi & sponsæ colloquia ita describit: Tu semel saeculi onere proiecto, sede ad pedes Domini, & dic: Inueni quem diligit anima mea, tenui eũ, nec dimittam. Et ille respondebit: Vna est columba mea, perfecta mea. Semper te cubiculi tui secreta custodiant, semper tecum sponsus ludat intrinsecus. Oras, loqueris ad sponsum? legis, ille tibi loquitur. Et cùm te somnus oppresserit, veniet post parietem, & expergefacta dices, Vulnerata charitate ego sum: & rursus ab eo audies, Hortus conclusus soror mea sponsa.

VIRGINEM CASTAM EXHIBERE (S. Cyprianus legit, Assignare) CHRISTO] Nota quid mirũ in hisce nuptijs. In mundo, ait Theophyl. ex Chrysostomo, sponsæ post nuptias non manent virgines: Christi autẽ sponsæ quasi priùs virgines non fuerint, post nuptias cum Christo virgines fiunt, id est, purissimę in fide, ac moribus integrę & incorruptę: sic Ecclesia tota est virgo, Virginitas carnis, corpus intactũ: virginitas animæ, fides incorrupta, ait S. Aug. in Sent. n. 79.

Ita nobilis illa virago & Martyr sub Dunaan tyranno apud Homeritas, cùm primò duas filias per virginitatem Deo despondisset, secundò easdem eidem per martyrium vnà secum despondit & consecrauit. Cùm enim eas ense confodi videret, earumque sanguinem sibi à tyranno porrigi; eum accipiens, gustans, & in cęlum suspiciens, Tibi, inquit Christe Domine, hoc meum offero sacrificium, & tibi Martyres exhibeo castas virgines, quæ egressæ sunt ex vtero meo, cum quibus me quoque connumeratam introduc in tuum thalamum, & ostende matrem propter filias Lætantium. Quare & ipsa per martyrium Christo copulata est. Rem fusè narrat ex Procopio Baron. to. 7. an. Christi 522. pag. 91.

Ita S. Paulus Iconij Theclam nobilissimam virginem ad Christum conuertit, à coniugio auocauit, Christoque despondit. Testis est S. Gregorius Nyssen. hom. 4. in Cantic. Talem, ait, myrrham olim Paulus infundebat ex ore suo, mixtã cum puro pudicitia lilio, in sancta virginis aures. Ea vero erat Thecla, quæ praeclare animo suo defluentibus de lilio guttis hominem externũ morte opprimit, omni cupiditate extincta. Et S. Epiphan. hæresi 78. Thecla, ait, incidit in S. Paulum, & à nuptijs exsoluitur, cùm sponsum haberet formosissimum, ditissimum, generosissimum & illustrissimum. Et S. Aug. lib. 30. Contra Faust. cap. 4. In vita, ait, contemnis terrena Sancta illa (Thecla) vt cælestium potens fiat, & oppignorata thalamo in amorem perpetuæ virginitatis Pauli eloquia succensa est. Quocirca Thecla ignes, leones, tauros & serpentes superauit: atque ob virginitatem in medijs flammis, quasi amiantus, illæsa permansit. Ita S. Paulus Poppæam pellicem, & virgines contra Neronis illecebras armauit, vt eius thalamo spreto Christo se consecrarent: quocirca à Nerone ad gladium damnatus, virginitatis & martyrij laureas adeptus est, ideoque ex ceruice eius abscissa pro sanguine rubeo lac candidum & virgineum emanauit.

TIMEO AVTEM NE CORRVMPANTVR, à pseudoapostolis quasi stupratoribus virginitatis vestræ, SENSVS VESTRI. (νοήματα, sensa, iudicia vestra) ET EXCIDANT A SIMPLICITATE QVÆ EST IN CHRISTO] à natiua & germana doctrina Christiana, simplicem scilicet fidei veritatem errorum mistione corrumpendo. ita Anselm. & Theophyl. q. d. Cauete pseudoapostolos quasi lenones Satanæ, & quasi adulteros genuinæ Christi doctrinæ, consequenter & Ecclesiæ, & animarum vestrarum. VERS. 3.

SI ALIVM CHRISTVM PRÆDICAT] id est, prædicaret, est enallage: ponitur enim indicatiuus pro subiunctiuo. q. d. Si pseudoapostoli aliam doctrinam perfectiorem de Christo, vel Christi prædicarent, quam ego non prædicaui; quasi prædicatio mea ad salutem & christianismi perfectionem non sufficiat. Est metonymia: Christus enim ponitur pro christianismo, eiusque perfectione. Vide can. 37. Eamdem mox vocat aliud Euangelium: nam alioqui non modo non tolerari, vel audiri, sed & anathemati deuoueri iubet eum, qui contrarium afferat Euangelium, Galat. 1. 8. Aliud ergo Euangelium hic vocat aliam clariorem, vel sublimiorem Euangelij explicationem. VERS. 4.

SI ALIVM SPIRITVM ACCIPITIS (q. d. Si alia dona Spiritus sancti, quæ per me non accepistis, acceperetis à pseudoapostolis istis) RECTE PATEREMINI] Taxat pseudoapostolorum fastum, qui se maius quiddam quàm Paulus adferre iactabant. ita Theophal. q. d. Vbi est ille alius Spiritus, alia dona, quæ iactant? sanè nusquam comparent. Testes vos appello, qui nihil aliud, quam ventosa verba ab eis accepistis.

EXISTIMO ENIM NIHIL ME MINVS FECISSE, græcè μηδὲν ὑστερηκέναι, in nullo inferiorem fuisse, τῶν ὑπερλίαν ἀποστόλων. ijs qui sunt supra modum excellentes & eximij Apostoli: quod Noster vertit, A MAGNIS APOSTOLIS] id est præ magnis, vel, quàm magni Apostoli. Obijcit Beza, si in nullo Paulus inferior est eximijs Apostolis, ergo nec Petro in potestate & auctoritate; ac consequenter Petrus non est primus Apostolorum & Ecclesiæ. Respond. In nullo scilicet dictorum v. præced. scilicet in prædicatione Christi, in donatione Spiritus. in sinceritate Euangelij, putà in laboribus, & in gratijs Apostolicis nulli cedo, vt explicat v. 13. Non ergo agit de potestate & primatu: sic enim eum sibi arrogaret, quod est vanissimæ ambitionis. Adde: licet per magnos Apostolos Chrysost. Theophyl. Oecum. intelligant Petrum, Iacobum, Iohannem, idque simplicius videatur & verius; recentiores tamen plerique accipiunt pseudoapostolos qui se quasi magnos iactabant, vt sit ironia. VERS. 5. *Quomodo hæc verba Pauli nihil derogent primatui & excellentia D. Petri supra alios Apostolos.*

IMPERITVS SERMONE] scilicet Græco, polita nempe & verbosa eloquentia Græcorum, qualis est VERS. 6.

est Isocratis, Demosthenis, Luciani. Vnde in Paulo tot sunt hyperbata, eclipses, quin & solœcismi Græci. ita Chrysost. Theophyl. & Hier. epist. 151. q. 10. ad Algasiam: vbi sic ait: *Illud quoq; quod crebrò diximus, Etsi imperitus sermone, non tamen scientia; nequaquā Paulum de humilitate, sed de conscientia veritate dixisse, etiam nunc approbamus. Profundos enim & reconditos sensus lingua nō explicat: & cùm ipse sentiat quid loquatur, in alienas aures pura nō potest sermone transferre.* Idem asserit epistola ad Hedibiam, vbi addit, quòd hac de causa Paulus Titum græcè doctum penes se habuerit, sicut & B. Petrus Marcum, vide dicta epist. 1. c. 2. v. 1. & 4. Contrà S. Aug. lib. 4. Doct. Christ. cap. 7. putat Paulum se hic vocare *imperitum sermone*, non ex sua, sed ex obtrectatorū sententia: ibi enim fusè August. ostendit eloquentiam Apostoli, scilicet neruosam artis & rerum, suaque habere schemata: quod etiam verum est. Rhetorica enim Apostoli non verbosa est, sed seria, efficax, mascula, diuina, adeoque Apostolus imperitus fuit non tam Rhetoricæ, quàm Grammaticæ: patet enim Apostolum sua Rhetorica omnes commouisse, Dei metu perculisse, ad fidem, pietatem, misericordiam, adeoque quocumque voluisset, miro artificio, ac deinde vi perpulisse.

Paulus imperitus in Grammatica, sed non Rhetorica.

Præclarè S. August. in Sententijs nu. 266. *Bonorum, ait, ingeniorum clara est indoles, in verbis differentium verum amare, non verba. Quid enim prodest clauis aurea, si aperire quod volumus non potest? Aut quid obest lignea, si hoc potest, quando nihil quærimus, nisi patere quod clausum est?*

Vers. 7. Avt nvmqvid peccatvm feci] Græcum ἢ significat *an* & *aut*. Hic aptiùs vertas cum Syro & alijs, *an peccatum feci meipsum humilians*, deijciens ad scenopegiam, & labores manuum, quibus victū mihi pararem, humiliter nempe & tenuiter; sumptu meo victitans; ne vobis essem oneri, sed vos potiùs exaltarem & honorarem hac mea humiliatione? q. d. An hoc ipsum quod gloriæ est & beneficentiæ, improperatis mihi? Patet ex seq. ita Anselmus. Est ironia aut potiùs sarcasmus. Exprobrat enim Paulus Corinthijs in faciem eorum ingratitudinem, quòd, cum potuisset euangelizando petere & accipere ab eis stipendium alimoniæ, nec tamen fecerit, sed ab alijs Ecclesijs pauperioribus sustentari voluerit agens & prædicans Corinthi: ipsi nihilominùs Corinthij hæc Pauli beneficia paruipenderint, magisque auscultarint pseudoapostolis Pauli æmulis, qui ipsorum bursas emungebant.

Vers. 8. Alias ecclesias expoliavi] ἐσύλησα, *depredatus sum*, accipiens scilicet ab eis stipendium & subsidia vitæ, vt vobis inseruirem, & aliunde accepto sumptu, gratis vobis prædicarem. Vtitur epitasi iuxta can. 39. vt grauiùs pungat Corinthios, q. d. Videte continentiam meam & charitatem: alias Ecclesias etiam pauperes quasi dispoliaui, vt vobis parcerem, vosque ditarem, idque ne putaretis (vti diuites & mercatores, quales erant Corinthi, sæpè putant) me non vos, sed vestra quærere, vtq; pseudoapostolis os clauderem: agnoscite ergo me vestrum sincerum & germanum Apostolum.

Nvlli onerosvs fvi] Græcè κατενάρκησα οὐδενός. quod verbum ductum est à torpore & otio: nam otiosi premunt & imminent alijs assiduè precando: quod est onerosum esse; ναρκᾶν, enim est *torpere*. vnde & νάρκη dicitur *torpedo* piscis. Ad verbum vertas κατενάρκησα οὐδενός, *non obtorpui in aliquem*, vt scilicet mea torpedine incumberem in aliquem, qui me aleret, eique essem oneri, sed strenuè meis manibus laboraui: nec tamen in prædicatione obtorpui, sed æquè diligenter omnibus & singulis, docendo, monendo, consulendo me impendi, atque si nihil aliud, nulla vitæ sustentandæ necessitas curaque mihi incubuisset.

Paulus laborauit manibus, ne cuiquam esset onerosus.

Vers. 10. Est veritas Christi in me] in veritate Christi loquor, testor Christi veritatem; vobis ego per Christum (Ambrosius, *sub Christi testimonio*) verè sanctèque affirmo ac iuro, me nihil pro sumptu à vobis accepturum. ita Theophylactus.

Hac gloriatio, quòd gratis vobis euangelizauerim, non infringetvr (græcè οὐ σφραγίσεται, id est, *non sigillabitur*, non occludetur, in me] εἰς ἐμέ, Vatablus, *contra me*, vel potiùs *circa me*, ista mea, scilicet libertas & liberalitas, ac consequenter nec os meū, quin de ea glorier. Metaphora à fontibus & fluminibus, quæ obice occludi non possunt, ita Chrysost. & Theophyl. Vnde Maldonatus in Notis manuscr. vertit, *nemo os meum obstruere poterit, quo minùs verè de hac re gloriari possim.*

Duplex huius loci expositio.

Secundò, & meliùs ex hebraismo, ponitur simplex pro composito, σφραγίζω, pro ἀποσφραγίζω, vel ἀποσφραγίζω, id est, signo vel sigillo, pro resigno, signum tollo; quod Noster vertit, *infringo*, Hebræi enim carent compositis, sed illa per simplex exprimunt. q. d. Conclusi firmo decreto me nihil à vobis accepturum, illudque constantiæ & iuramenti mei sigillo ita communiui, vt numquam sigillum hoc sim resignaturus, nec propositum hocce meum infracturus, quæcumque egestas aut necessitas mihi ingruat.

Vers. 11. Devs scit] an vos non diligam.

Vers. 12. Qvod avtem facio (ὃ δὲ ποιῶ, sed quod facio) et faciam (etiam deinceps faciam) non quia vos non diligo, sed vt ampvtem occasionem] carpendi me, quòd nihil singulare, nihil alijs amplius afferam.

Vt in qvo gloriantvr, inveniantvr, sicvt et nos] Gloriantur in prædicatione se esse mihi pares cùm sint inferiores; ego enim gratis, ipsi lucri causa euangelizant, patet v. 21. ita Anselmus, Chrysost. & Theophyl.

Vers. 13. Transfigvrantes se in Apostolos Christi] Hinc patet hos obtrectatores Pauli fuisse non fideles, qui sola vanitate, aut Pauli inuidia laborarent, sed fuisse hæreticos: vocat enim eos *pseudoapostolos*, & *ministros Satanæ* v. 15.

Secundò, notat eorum dolum, quòd scilicet, vt Christianis imponerent, assumebant sibi figuram, speciem, nomen Apostolorum Christi, quasi Christi forent, Christianæque pietatis præcones, vti nostri Caluinistæ, qui omnia sacra, ritus, Sacramenta, templa, monasteria, sacerdotia, altaria, pietatem, Dei cultum & religionem desormant ac profanant, reformatores tamen haberi dicique volunt.

Hæretici Caluinistæ similes pseudoapostolorum.

Vers. 14. Ipse enim Satanas transfigvrat se in angelvm lvcis] Dicit *lucis*: solent enim angeli boni, vtpote beati, lucidi & gloriosi apparere, cùm se ostendunt hominibus. Secundò, *lucis*, id est, veritatis, iustitiæ, pietatis: hæc præ se fert Satanas, hæc promittit hominibus, quorum vel oculis visibiliter apparet, vel phantasiæ se suaque consilia insinuat, ostendit, imprimit, cùm verè sit angelus tenebrarum: quia non nisi peccata, errores, dolos suggerit: quem vt detegas, eiusque dolos agnoscas, non sanius (vt Patres, vt viri sancti, vtque ipsa docet

cet experientia) consilium est, quàm si tuas cogitationes & suggestiones viro prudenti, pio, docto, præsertim Superiori aut confessario aperias, eiusque iudicium sequaris. Sed satanas lucifuga, qui prodi non vult, hoc odit, hoc suis dissuadet & prohibet. Vnde huius consilij neglectu multi, etiam Eremitæ, ab eo grauissimè decepti sunt. In Vitis Patrum multa & luctuosa huiusce rei exempla extant, vti inter alia, Hieronis monachi, cui diabolus persuasit, vt in puteum se præcipitem daret, affirmans fore, vt inde eum Deus ob sua merita gloriosè educeret. Sic quàm fœda, horrenda & abominanda diabolus persuaserit Ophitis, Artotyritis, Caianis, Circumcellionibus, alijsque hæreticis, videre est apud S. Epiphan. Irenæum, & August. in eorum hæresibus.

Ad satanæ dolos retegendos, omnes cogitationes & animi motus confessario aperiendi.

Ita dæmon boni angeli specie, decipere conatus fuit S. Abraham eremitam, teste S. Ephrem in eius Vita. Cùm enim media nocte psalleret, lux instar Solis in cella eius refulsit, & vox audita est dicens: *Beatus es Abrahã, nullusq; tui similis, qui omnes voluntates meas explesti.* Sed vir humilis agnoscẽs dolum diaboli, exclamauit: *Obscuritas tua tecum sit in perditionem, ô plene dolo atque fallacia. Ego enim homo peccator sum: sed nomen Domini mei Iesu Christi, quẽ dilexi & diligo, mihi murus est, in quo te increpo immunde canis.* Et mox vt fumus ab oculis eius euanuit.

Simili modo dæmon fulgens in splendore, cum equis igneis & quasi currus igneus apparuit iuxta columnam, in qua stabat S. Simeon Stylites, dicens: *Dominus misit me angelum suum, vt rapiam te, sicut rapui Eliam. Ascende ergo mecum in currum, & eamus in cælos: optant te videre sancti Angeli, Apostoli, Martyres & Prophetæ cum Maria matre Domini.* cumque Simeon eleuans dextrum pedem vt ascẽderet in currum, faceret signum crucis, mox dæmon disparuit. Testis est Antonius eius discipulus in ipsius Vita.

Alius quoque audiens à dæmone, *Ego sum Christus*, clausit oculos, dicens, *Ego in hac vita Christum nolo videre, sed in altera vita.* Hinc Patres monebant dicentes: *Etiamsi angelus in veritate tibi appareat; non suscipias facilè, sed humilia te dicens: Non sum dignus angelum videre viuens in peccatis.*

S. Iohannes, qui Theodosio Imper. prædixit victoriam contra tyrannos, vidit dæmones instar exercitus & currus ignei, dicentes: *In omnibus te, ô homo, rectè gessisti: de cetero me adora, & quasi Eliam te assumam.* Cui Iohannes: *Dominum meum & Regem habeo Deum, quem semper adoro: tu autem non es rex meus.* mox ille euanuit. Testis est Palladius in Lausiac. cap. 46.

S. Pachomio apparuit diabolus specie Christi, dicens: *Pachomi, ego sum Christus, & venio ad te fidelem amicum meum.* Agnouit inspiratione diuina fraudem Pachomius, cogitans intra se, *Aduentus Christi tranquillus est, ego autem nunc turbatus varijs cogitationibus æstuo.* Ergo formans signum crucis, & exsufflans in eum, dixit: *Discede à me diabole: quia maledictus es tu & visio tua, & artes insidiarum tuarum, nec habes locum apud famulos Dei.* Mox ille relicto fœtore discessit, dicens: *Lucratus te fuissem, nisi præcelsa virtus Christi impediuisset; verumtamen quantum possum, vos impugnare non desinam.* ita Dionysius in Vita Pachomij.

Valentem monachum decepit dæmon, crebrò, ei apparens quasi angelus. Inde enim superbiâ intumuit Valens, quasi qui cum angelis versaretur. Tandem dæmon apparuit ei, fingens se esse Christum, cum mille angelis lampades tenentibus, & rotam igneam; dixitque ei vnus, *Christus dilexit tuã viuendi libertatem & confidentiam, & venit vt videat te: egredere ergo & adora eum.* Egressus est & pro Christo diabolum adorauit, vnde factus est ita emotæ mentis, vt ecclesiam ingressus diceret; *Ego non opus habeo communione: Christum enim vidi hodie.* Quare Patres eum vinxerunt, & in ferreas compedes coniecerunt. Testis est Palladius c. 31.

ALIOQVIN VELVT INSIPIENTEM ACCIPITE ME] q. d. Quòd si aliud impetrare non possum, accipite me velit insipientem, tantùm vt mihi paululum gloriari liceat: nam, vt ait Cato: Vers. 16.

Non te collaudes, nec te culpaueris ipse:
Hoc faciunt stulti, quos gloria vexat inanis.

Nota. Valdè præmollit, vt ostendat quàm inuitus, & non nisi coactus, descendat ad laudes suas. ita Chrysost.

QVOD LOQVOR] quod loqui propono & intendo, meas scilicet laudes. vide can. 32. Vers. 17.

NON SECVNDVM DEVM] erit, si secundùm se spectetur; erit tamen *secundùm Deum*, si charitas & necessitas spectetur, ne videlicet, me contempto, pseudoapostolos glorificetis.

IN HAC SVBSTANTIA (in hoc subiecto, in hac materia) GLORIÆ] qua gloriari de meis laboribus in sequentibus intendo.

QVONIAM MVLTI GLORIANTVR SECVNDVM CARNEM, in rebus carnalibus & externis putà in nobilitate, diuitijs, sapientia, circumcisione, parentibus Hebræis gloriantur pseudoapostoli) hinc ET EGO IJSDEM GLORIABOR] ita Chrysost. vide dicta cap. 10. v. 2. Vers. 18.

LIBENTER ENIM SVFFERTIS INSIPIENTES: CVM SITIS IPSI SAPIENTES] Est ironia. q. d. Sustinuistis insipienter iactantes se gloriabundos illos pseudoapostolos, sustinebitis spero & me apud sapientes sapienter & vtiliter gloriantem. Theophyl. tamen & Anselm. seriò hoc dictum putant ad exaggerationem & increpationem. q. d. Cùm sitis in Christo sapientes, deberetis pseudoapostolorum insipientiam explodere, quomodo ergo libenter eos suffertis? Vers. 19.

SVSTINETIS ENIM SI QVIS VOS IN SERVITVTEM REDIGIT] Notat pseudoapostolorum insatiabilem arrogantiam, auaritiam, tyrannidem. q. d. Sustinetis pseudoapostolos, qui imperiosè vobis vtuntur vt mancipiis, quique vos deuorant, id est, bona vestra extorquent; quique extolluntur, hoc est, seipsos laudant, se suaque magni faciunt & deprædicant; quique vos in faciem cædunt, non alapis, sed contumelijs. Vnde sequitur. *Secundùm ignobilitatem dico*, de quo mox. Est ergo hîc acris obiurgatio, q. d. Illi emungunt vestras opes, libertatem & honorem auferunt, vos insuper quasi seruos onerant conuicijs: ego autem humiliter me gessi, meo sumptu vixi, leue iugum Christi vobis imponere volui; & tamen illos præfertis mihi, quasi non satis nobilis, non satis potens, non satis facundus præ illis tam imperiosis dominis, imò tyrannis, forem. Vnde S. Bernard. l. 1. de Consid. ca. 3. *Sustinetis, si quis vos in seruitutem redigit. Non bona, inquit, patientia, cùm possis esse liber, seruũ te permittere fieri. Nolo dissimules seruitutem, in quam certè indies dum nescis redigeris. Hebetati cordis indicium est, propriam non sentire continuam vexationem. Vexatio dat intellectum auditui, sed si nimia non fuerit: nam si sit, non intellectum dat, sed contemptum.* Vers. 20.

Mores pseudoapostolorum.

Solentur se Superiores & Prælati exemplo Pauli, cùm ritè officio suo fungentes à suis contemnuntur, alijsque posthabentur. Fuit hæc semper mundi consuetudo, eritque in finem vsque (vt rectè aduertit hîc noster Salmeron.) contumaciter resistere Dei seruis, ad minimas occasiones obstrepere & obmurmurare, de seueritate moderata conqueri, abhorrere ab omni disciplina; impostoribus autem, libertinis & pseudoapostolis seruiliter se subdere. omnia illis permittere, quidquid oneris imponere ipsis libuerit, patienter sustinere. Ita Israelitæ contempto Samuele sancto ac modesto maluerunt ferre iugum fastuoli & tyrannici regis, 1. Reg. 8.

Seueritas moderata Superiorum Ecclesiasticorum, solet esse odiosa subditis, cùm tamen seruiliter subdant se impostoribus libertinis.

VERS. 21. SECVNDVM IGNOBILITATEM DICO] κατ' ἀτιμίαν λέγω: quod propriè vertas, *quantum ad ignominiam* & contumeliam *dico*; sic enim Græci vsurpant κατ'. Hæc referenda sunt ad ea quæ præcedunt, q. d. Cùm dico pseudoapostolos in faciem vos cædere, non simpliciter dico, sed quod ignominiam & conuitia; quæ in vos iactant, & in faciem exprobrant, quæ sanè non minor est iniuria, quàm si vos instar mancipiorum alapis cæderent.

Nota. Per *ignobilitatem*. Noster intelligit ignominiam, contumeliam: hanc enim significat Græcum ἀτιμία. Alij sic explicant, quasi dicat, Ad vestram ignominiam & contumeliam, hoc de illorum tyrannide & auaritia dixi dicoque, vt vos pudeat qui me legitimum Apostolum vestrum tam modestum contemnitis, præ illis spurijs & tyrannis. ita Chrysost. Sed tunc, non κατὰ, id est *secundùm* sed πρὸς ἀτιμίαν, id est, *ad ignominiam*, potiùs dixisset. Vnde Maldonatus in Notis manuscr. κατ' ἀτιμίαν λέγω, sic vertit, *ignominiosè de me loquor, quasi ego vos in seruitutem redegerim, quasi deuorauerim, quasi acceperim*, id est spoliauerim, &c. Nam quæ v. 20. dixerat de seipso, dixerat ex aduersariorum persona, qui S. Paulum esse talem criminabantur. ita ipse.

QVASI NOS INFIRMI FVERIMVS IN HAC PARTE] Refert hæc ad *sustinetis*, &c. q. d. Sustinetis fortes, audaces, minaces & imperiosos pseudoapostolos; me verò non sustinetis, sed contemnitis tamquam infirmum, pusillanimem & timidum, quasi qui imperiosiùs agere non potuerim quàm feci. Est mycterismus, siue ironica naso velut contracto subsannatio, qualis erat illius qui aiebat: *Egregiam verò laudem & spolia ampla refertis.* q. d. Paulus, Potui sanè eâdem licentia & imperio in vos vti, quo pseudoapostoli vsi sunt: sed nolui ex humilitate, modestia & charitate eximia. ita Chrysost.

IN QVO QVIS AVDET, supple, gloriari (IN INSIPIENTIA, id est, quasi insipiens, vel insipienter, DICO) AVDEO ET EGO] scilicet gloriari. Sic enim Hebræi aduerbia per nomen & præpositionem exprimunt, vt dicant: in iustitia, id est iustè, in sanctitate, id est sanctè.

VERS. 22. HEBRÆI SVNT, ET EGO] Nota. Hebræi dicuntur vel à radice עבר, *abar*, id est transiuit, quia scilicet ex Chaldæa oriundi transierunt Euphratem, vt habitarent in Palestina, q. d. Transamnani, vti nos dicimus transmarinos, transalpinos. Vnde primus Abraham, post transitũ Euphratis Gen. 14. v. 13. dicitur Hebræus, vbi Septuag. & Aquila vertunt, περάτην, id est *transitorem*; S. August. q. 29. in Gen. vertit, *transfluuialem*; ita & Chrysost. Origen. Theodor. ibi. Vel certè *Hebræi* dicti sunt, quia posteri fuerunt Heber atauí Abrahæ, qui in confusione linguarum in Babel Genes. 10. 21. & c. 11. v. 1. & sequentibus, solus cum suis cum vera fide, religione, pietate, linguá Hebræam primæuam retinuit. Malè ergo quidam Hebræos quasi Abrahæos dictos putant. Ita sensit aliquando S. August. lib. 1. de Consensu Euangel. c. 14. sed in retractat. lib. 2. Retractationum c. 14. Sensus ergo est. q. d. Apostolus: Pseudoapostoli hi gloriam de sua nobili stirpe, se videlicet Hebræos esse posteros Heber, Abrahæ, Isaac, Iacob, ac sanctæ patrum illorum & auitæ religionis & vocationis, æquè vt linguæ tenaces & sequaces: sed & ego Hebræus sum, & Abrahæus prosapia, idiomate, fide, religione.

Hebræi nominis radix & significatio.

MINISTRI CHRISTI SVNT] Per concessionem hoc dicit: esto vocent se Christi ministros, & ego sum, imò plus quàm ipsi.

VERS. 23. VT MINVS SAPIENS DICO] Hoc est quasi insipiens, vt dixi v. 21. interpres Chrysost. vertit, *delirans loquor*.

IN LABORIBVS PLVRIMIS] ἐν κόποις περισσοτέρως, *in laboribus abundantiùs*, id est pluribus, quam pseudoapostoli. Notent hoc Pauli exemplum Prælati & Doctores, vt auctoritatem apud suos non pompa externa, sed cum Paulo laboribus & vita concilient. Ita suadet & decernit Concil. Carthag. IV. c. 15. *Episcopus*, inquit, *vilem supellectilem, mensam ac victum pauperem habeat, & dignitatis suæ auctoritatem fide ac vita meritis quærat.*

Non pompa, sed laboribus auctoritas concilianda pastoribus.

S. Bern. citans hunc locum lib. 2. de Consid. ad Eugenium Pont. cap. 6. exclamat: *O præclarum ministerium! Quo non id gloriosius principatu? si gloriari oportet, forma tibi Sanctorum præfigitur, Apostolorum proponitur gloria. Paruáne tibi illa videtur? Quis mihi tribuat similem fieri in gloria Sanctorum? Clamat Apostolus: Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi. Agnosce hereditatem tuã* (ô Eugeni Pont.) *in Christi cruce, in laboribus plurimis. Felix qui dicere potuit: Plus omnibus laboraui. Gloria est, sed nil in ea inane, nil molle, nil resupinum. Si labor terret, merces inuitet. Etsi ille plus omnibus laborauit, non tamen totũ elaborauit, & adhuc locus est; exi in agrum Domini tui, & considera diligenter quantis hodie de veteri maledicto siluescat spinis ac tribulis. Exi inquam in mundum: ager enim mundus, isque creditus tibi. Exi in illum non tamquam dominus, sed tamquam villicus, videre & procurare exigendus es rationem.*

IN PLAGIS SVPER MODVM] ὑπερβαλλόντως, *excessiuè*, supra, quàm dici vel credi potest.

IN MORTIBVS] mortis periculis, vbi comites mei, aut alij vel à latronibus, vel à seditiosis cædebantur, aut iugulabantur. simile habes cap. 1. v. 10. & 1. ad Corinth. c. 15. v. 31.

VERS. 24. A IVDÆIS QVINQVIES, QVADRAGENAS, VNA MINVS, ACCEPI] Iusserat Dominus Deut. 25. 3. vt plagarum numerus quadragenarium non excederet: cui vt certiùs & pleniùs satisfacerent Iudæi, non 40. sed vnam minùs, scilicet 39. reis infligebant. ita Talmudici.

VERS. 25. TER NAVFRAGIVM FECI] ἐναυάγησα, naufragatus sum, naufragium passus sum.

IN PROFVNDO MARIS FVI] Græcè ἐν βυθῷ, *in profundo*, quod tam de puteo & carcere, quàm de mari dicitur. Vnde Primò, aliqui, ait Theophyl. intelligunt de puteo, cui à profunditate nomen erat Bythus, in quo tradunt Paulum, postquam periculum apud Lystrios effugerat, latuisse, Actor. 14. 18.

Secun-

Quid per profundum Paulus intelligat.

Secundò, Baronius an. Christi 58. ex Beda & Theodor. per *profundum* intelligit profundissimum & teterrimum omnium carcerem Cyzicenum, in quem coniectus sit Paulus famosissimo illi carceri similem, qui Athenis dictus est Barathrum; illique Romano, quem Tullianum appellabant.

Tertiò, meliùs Noster vertit, *in profundo maris*: explicat enim naufragij ærumnas, quòd scilicet facto naufragio νυχθήμερον, inquit, ἐν βυθῷ πεποίηκα, *noctem & diem in profundum egi*, q.d. Tam immani tempestate iactatus sum, vt dies ac noctes sub profundo maris viderer esse, ait Maldon. in Notis manuscr. Aut post naufragium non in naui aut tabula, sed natans in profundo, id est alto & medio mari, diem noctemque vndis iactatus egi. ita Theophyl. Ambr. S. Thom. Imò Anselm. hinc docet sub aquis in profundo, id est maris alueo, diem noctemque egisse Paulum, & miraculo non præfocatum aquis, non deuoratum à piscibus, sed viuum inde à Deo quasi alterum Ionam in littus eductum: hæcque inquit Haymo, est traditio SS. Patrum.

Paulus diem noctemq; fuit sub aquis, & inde miraculo eductus est, ait Anselmus.

Nota. De fustigatione, de naufragio hucusque, scilicet vsque ad tempus quo hæc scripsit Paulus, nihil habetur in Actis Apostolorum: nam Melitense naufragium Actor. 27. diu pòst contigit, cùm scilicet vinctus Paulus Romam missus est, flagellationem tantùm vnam inuenimus, Actor. 16 lapidationem pariter vnam Lystris. Actor. 14. Multa ergo silentio præterit Lucas in Actis.

VERS. 29. PERICVLIS EX GENERE] ex gente mea. Insidias intelligit, quas sæpè ipsi Iudæi struxerunt. ita Anselmus.

IN LABORE] ἐν κόπῳ, in fatigatione.

IN ÆRVMNA] καὶ μόχθῳ, Ambros. & Vatabl. *in modestia*. *Ærumna*, ait Cicero, est *ægritudo laboriosa*, veluti cùm delassatus aliquis pro quiete cogitur labores nouos capessere. Vnde μοχθηροὶ vocantur calamitosi.

VERS. 27. En, quibus, in rebus glorietur Apostolus, ijs scilicet, de quibus iam multi non modò Christiani, sed & clerici Ecclesiæq; ministri erubescerent, vti multis deplorat S. Bern. in declamat. in illud: *Ecce nos reliquimus omnia*. Quò abijmus? quò abijt spiritus Apostolicus? quò simplicitas Christiana? quò humilitas, labores, passiones, zelus primitiuæ Ecclesiæ? Apostoli Principes Christi, primates Ecclesiæ non in palatiis, non in rhedis, non in sericis togis, non in nobilium, famulorum, militum, equorum, canum venaticorum turba, non in conuiuijs & symposijs, non in opimis Beneficijs, non in molli, delicata ac splendida vita triumphant: sed exultant & gloriantur in fame, in siti, in labore & ærumna, frigore & nuditate, in perenni ad barbaras gentes peregrinatione, persecutione, prædicatione, fustigatione, flagellatione, lapidatione, morte, martyrio, fatigationibus nocturnis & diurnis; omnibus omnia fiunt, neminem aspernantur, patres sunt pauperum & afflictorum; barbaros, rudes, inopes docent, euangelizant, solantur, eleëmosynas corrogant. Hæc Apostolorum fuit vocatio. hæc Principum Ecclesiæ dignitas, de qua ita gloriatur Paulus, hic spiritus fuit primorum Ecclesiæ tum ministrorum, tum Christianorum: nec adhuc (Deo laus) hoc æuo deferbuit. Habuit & habet nostra ætas suos Borromæos, Pios, Xauerios, Menesios, Gaspares, Hosios.

In quibus rebus gloriandum clericis & Ecclesiasticis.

Non ergo te pudeat, ô Antistes, ô Præposite, ô Doctor, ô Pastor, hosce imitari, horum exem- A plo pauperes adire, hospitalia & carceres inuisere, rusticorum audire confessiones, miseris consulere, simplices ac rudes instruere, omnibus omnia fieri, omnium salutem zelari. In his non pigeat laborare, fatigari, desudare vsque ad mortem, pro hac causa ludibria, quin & verbera perpeti libeat & delectet. hæc ipsa fecit & passus est Christus, fecit Paulus, fecerunt Apostoli. In his eorum virtus, sanctitas, apostolatus constitit. In vltimo illo & decretorio mundi die, cùm princeps ille Pastorum & doctorum Doctor iudex considebit singulorum facta examinaturus, & singulis æternitatis vel felicissimæ, vel miserrimæ, sententiam laturus, non te rogabit quot Beneficia, quot opes, quot famulos, quantum scientiæ habuisti? sed quomodo ijs vsus es? quot ijs conuertisti? quot pauperes ci- B basti? potasti? quot in carcere visitasti? quantùm Euangelium, fidem, gloriam meam propagasti? quot pro ea labores, pericula, quot irrisiones & persecutiones, quantum famis aut frigoris, quantum ærumnarum pro ea tolerasti? Faxit Deus hæc, dum tempus habemus, cogitemus, hæc agamus, vt primæuum Ecclesiæ & Apostolorum spiritum in nobis nostrisque omnibus exsuscitemus. Christum ducem, Apostolos principes sequamur, mundum senescentem & frigescentem ignita charitate & zelo succendamus; vt cum Apostolis aliquando audiamus: *Amen dico vobis, quòd vos, qui secuti estis me, in regeneratione, cùm sederit filius hominis in sede maiestatis suæ, sedebitis & vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel.*

Quid in die iudicij ab Ecclesiasticis exiget Christus.

Vide has passiones, victorias & animos Pauli C laudantem Chrysost. in moral. homil. 25. & 26. vbi inter cetera, *Paulus, ait luctator orbis & pugil omni lucta genere certat & vincit: hic ei Apostolicus character, hisce luctis contexuit Euangelium, & quasi flamma inexstinguibilis ignis, si in mare lapsa, fluctibus vndiq; mergitur, & iterum fulgida ascendit: sic & S. Paulus vndique pressus, nec oppressus, cedere nesciens, clarior semper redit patiendo victor, & millies Martyr.*

Passionum, victoriarum & animositatis Pauli encomium.

Idem Chrysost. hom. 2. de laudibus S. Pauli in fine tom. 3. *Paulus*, ait, *præ deuotionis abundantia dolores pro virtute susceptos quodammodo non sensit; quin etiam virtutem ipsam pro mercede pensauit: quotidie celsior, quotidie assurgebat ardentior auans in omni impugnatione referebat victoriam, verberibus & iniurijs affectus triumphabat mortem potiùs appetens, quàm vitam; paupertatem potiùs, quàm opulentiam; multò ampliùs laborem desiderans, quàm alij requiem; vrbes gen-* D *tes, prouincias, potestates, quasi arenam vilia reputabat; horum, quæ hic habentur, nihil asperum, nihil etiã suaue æstimabat; tyrannos quasi culices quosdam reputabat; mortem, cruciatus, mille supplicia, quasi ludum putabat esse puerorum, dummodo propter Christum aliquid sustineret; adamas erat, imò adamante durior & fortior; tamquam pennatus totum docendo peruolauit orbem, & velut incorporeus labores omnes periculaq; contempsit, & quasi iam cælum possidens cuncta prorsus terrena despexit.* hactenus Chrysostomus.

PRÆTER ILLA QVÆ EXTRINSECVS SVNT: INSTANTIA MEA QVOTIDIANA] *Instantia*, hoc est, negotiorum moles mihi instans, circumstans & incumbens. Patet ex sequentibus: Græcum enim ἐπισυνίστασθαι, teste Budæo, significat agmen cogere, factionem ciere, v.g. cùm plebs agmine facto coit, & in nobiles ac magistratus inuolat. Inde ἐπισύστασιν hîc vocat Apostolus curas multiplices, quę quasi agmine facto vndique irruebant ipsumque penè VERS. 28.

obruebat, idque non semel, sed assiduè. Vnde August. in ps. 98. legit: *Incursus in me quotidianus*, scilicet solicitudinem omnium Ecclesiarum: & Ambrosius, *Vrgentes*, inquit, *omniũ Ecclesiarum cura*. Aliter explicat Chrysost. Theophyl. & Syra. q. d. Factiosa conspiratio in me, seditiones, tumultus, turbationes, obsidiones populorum, vrbium insidiæ vndique in me concitantur: hoc enim, vt dixi, significat etiã Græcum ἐπισύστασις & ἐπισύστασις. Sed hæc satis iam enarrauit v. 26: in tot vndequaq; periculis suis. Prior ergo sensus melior est. Vnde explicans subdit, *Solicitudo omnium Ecclesiarum*. Pulchrè Ansel. & Theophyl. *Docet vbique Paulus: sed & tanta patitur: patitur suas & simul aliorum infirmitates tolerat & solatur: tolerat infirmitates singulorum, & simul de communi salute & de toto orbe solicitus est.*

Cura & solicitudo Ecclesiarum suauis est. Præclarè S. Chrysost. hic hom. 18. suo exemplo docet nihil esse hac solicitudine, cura, studio, labore & dolore boni Pastoris pro Ecclesia suauius. *Nam & mater*, inquit, *pro filio dolore dolens delectatur, solicita gaudet: cura in se amara licet sit, pro liberis tamen impensa voluptatis multum habet.* Aueat viri magni & cælestes perpetuis laboribus curisque agitari, atque instar cordis aut cæli semper moueri, &, quod Vespasianus, teste Suetonio, dixit, *stantes mori*. Quocirca Pacatus in Panegyr. Theodosij: *Gaudens, ait, diuina perpetuo motu, & iugi agitatione se vegetat æternitas, & quidquid homines vocamus laborem, vestra natura est: vt indefessa vertigo cælum rotat, vt maria æstibus inquieta sunt, & stare sol nescit; ita tu Imperator continuis negotijs, & in se quodam orbe redeuntibus, semper exercitus es.*

VERS. 29. QVIS INFIRMATVR, dolet, affligitur, ET EGO NON INFIRMOR, non doleo, non affligor? QVIS SCANDALIZATVR, ET EGO NON VROR] Græcè πυροῦμαι, hoc est; vt Theophyl. ignesco, incendor, ardeo, tum dolore, quasi meum esset malum, quod subit proximus cùm scandalizatur; tum zelo, vt illum curem, & scandalum tollam.

Locus c. 4. Ezech. illustratur. Vnde S. Gregor. homil. 12. in Ezech. in illud c. 4. *Sume tibi sartaginem ferream*, putat per sartaginem significari animum Ezechielis, qui conspecta

A Hierosolymæ euersione per compassionem quasi in sartagine frigeretur, eiusque rei à Deo admoneri, cum iubetur inter se & vrbem sartaginem ponere, talemque fuisse Paulum cùm dixit, *quis scandalizatur, & ego non vror? Ipsum suum cor*, (inquit, Gregor.) *quod animarum zelo succenderat, sartaginem fecerat Paulus, in quo amore virtutum contra vitia ardebat*, & proximorum miserijs per compassionem frigebatur.

QVÆ INFIRMITATIS MEÆ SVNT, id est, de afflictionibus, flagellis, persecutionibus & passionibus pro Christo susceptis GLORIABOR] ob quæ videor infirmus, hoc est, abiectus, afflictus, imbecillis & contemptibilis. ita Chrysost. Nota Gloriatur Paulus, non in suis miraculis, sed infirmitatibus, quia in his relucet potentia & efficacia gratiæ Dei. Secundò, quia his superabat pseudoapostolos. Tertiò, quia hæc sunt signa veræ virtutis & Apostoli. VERS. 30.

B

PRÆPOSITVS GENTIS ARETÆ] Græcè ἐθνάρχης Ἀρέτα, satrapa Aretæ regis, fuit hic socer Herodis, ait Theophyl. Herodes enim Antipas, qui Iohannem Baptistam occidit, filiam Aretæ vxorem duxerat, teste Iosepho. VERS. 32.

PER FENESTRAM IN SPORTA DIMISSVS SVM] Nota. Contigit hæc Pauli fuga per sportam, Damasci, Actor. 9. 25. an. Christi 39. tunc enim Aretas rex Arabiæ, & vicinæ Damasci dominus, ait Iosephus, intulit bellum Herodi, quia Herodes repudiauerat Aretæ filiam, vt duceret Herodiadem. In bello hoc succubuit Herodes; ergo cæsus ab Areta, in eum incitauit Tiberium Cæsarem, qui misit Vitellium Syriæ præsidem, vt Aretam caperet vel occideret, teste Iosepho lib. 10. Antiquit. c. 7. Hac occasione vsi Iudæi infensi Paulo, eum apud præfectũ Aretæ accusasse videntur; quòd per speciem & prætextum Euangelij turbas moueret, & ciues à gentilismo, & consequenter ab Areta auerteret, foreque vt ille Damascum Iudæis & Vitellio proderet. Hinc præfectus timens & credulus Paulum quærit. ille monitus per sportam è muro dimissus dilabitur. ita D. Baron. tom. 1. pag. 304. & alij. VERS. 33. Quando contigerit hæc Pauli fuga per sportam.

C

CAPVT DVODECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, vt se Corinthijs præ pseudoapostolis commendet, narrat suum raptum in tertiũ cælum.

Secundò, v. 7. ne inde extollatur, datum sibi ait stimulum carnis: nam virtus in infirmitate perficitur.

Tertiò, vt 11 à philautia se excusat, quod ipsi cõpulerint eum, vt se laudaret, cùm ab illis potiùs debuisset commendari à patientia, miraculis, prædicatione gratuita, charitate & solicitudine.

Quartò, v. 17. refutat calumniam sibi obiectam, quod dolosè non per se, sed per Titum à Corinthijs pecunias corrogarit.

Quintò, v. 21. metuit ne ad eos veniens inueniat aliquos dissensionibus alijsq; vitijs inuolutos: quos tacitè hoc ipso monet ne eos cum luctu & dolore castigare cogatur.

1. SI gloriari oportet (non expedit quidem:) veniam autem ad visiones & reuelationes Domini 2. Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim, (siue in corpore nescio, siue extra corpus nescio, Deus scit;) raptum huiusmodi vsque ad tertium cælum. 3. Et scio huiusmodi hominem siue in corpore, (siue extra corpus nescio, Deus scit.) 4. quoniam raptus est in paradisum: & audiuit arcana verba, quæ non licet homini loqui. 5. Pro huiusmodi gloriabor: pro me autem nihil gloriabor nisi in infirmitatibus meis. 6. Nam, & si voluero gloriari, non ero insipiens: veritatem

tem enim dicam: parco autem, ne quis me existimet supra id, quod videt in me, aut aliquid audit ex me. 7. Et ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ angelus Satanæ, qui me colaphizet. 8. Propter quod ter Dominum rogaui, vt discederet à me: 9. Et dixit mihi: Sufficit tibi gratia mea: nam virtus in infirmitate perficitur. Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus Christi. 10. Propter quod placeo mihi in infirmitatibus meis, in contumelijs, in necessitatibus, in persecutionibus, in angustijs pro Christo. Cùm enim infirmor, tunc potens sum. 11. Factus sum insipiens, vos me coëgistis. Ego enim à vobis debui commendari: nihil enim minus fui ab ijs, qui sunt supra modum Apostoli: tametsi nihil sum: 12. Signa tamen apostolatus mei facta sunt super vos in omni patientia, in signis, & prodigijs & virtutibus. 13. Quid est enim, quod minus habuistis præ ceteris Ecclesijs, nisi quòd ego ipse non grauaui vos? Donate mihi hanc iniuriam. 14. Ecce tertio hoc paratus sum venire ad vos: & non ero grauis vobis. Non enim quæro quæ vestra sunt, sed vos. Nec enim debent filij parentibus thesaurizare, sed parentes filijs. 15. Ego autem libentissimè impendam, & superimpendar ipse pro animabus vestris: licet plus vos diligens, minùs diligar. 16. Sed esto: ego vos non grauaui: sed cùm essem astutus, dolo vos cepi. 17. Numquid per aliquem eorum, quos misi ad vos, circumueni vos? 18. Rogaui Titum, & misi cum illo fratrem. Numquid Titus vos circumuenit, nònne eodem spiritu ambulauimus? nònne ijsdem vestigijs? 19. Olim putatis quòd excusemus nos apud vos? Coram Deo in Christo loquimur: omnia autem charissimi propter ædificationem vestram. 20. Timeo enim, ne fortè cùm venero, non quales volo, inueniam vos: & ego inueniar à vobis qualem non vultis: ne fortè contentiones, æmulationes, animositates, dissensiones, detractiones, susurrationes, inflationes, seditiones sint inter vos: 21. Ne iterum cùm venero, humiliet me Deus apud vos, & lugeam multos ex ijs, qui antè peccauerunt, & non egerunt pœnitentiam super immunditia, & fornicatione, & impudicitia, quam gesserunt.

VERS. 2. *Quando Pauli hic raptus contigerit.*

SCIO HOMINEM IN CHRISTO] hominem Christianum; vt pateat, ait Theophyl. raptum esse Paulum Christi gratia, non ope dæmonis, vti raptus fuit in aërem Simon Magus.

ANTE ANNOS QVATVORDECIM] Hinc deducitur, raptum hunc Pauli contigisse nouem circiter annis ab eius conuersione, quæ contigit anno Christi 36. Raptus ergo fuit Paulus anno Claudij Imp. 2. Christi 44. qui fuit nonus ab eius conuersione; quo anno iubente Spiritu sancto ordinatus est cum Barnaba Apostolus & doctor Gentium, Actor. 13. 2. paulò videlicet antè quàm hunc apostolatum ordiretur. Id patet, quia (vt dixi initio epistolæ) hæc scripsit Paulus anno Christi 58. qui fuit Neronis 2. à quo si retrorsum computes annos 14. vt ipsemet hìc ait, incides in annum Christi 44. Non ergo hìc raptus contigit anno conuersionis Pauli (Actor. 9. 12.) qui fuit Christi 36. licet id putarint aliqui cum S. Thoma.

Notat Theophyl. Apostoli modestiam, quòd per quatuordecim annos rem tantam siluerit. Secundò, si tantus & tam altæ contemplationis fuerit Paulus ante annos 14. quantus ergo iam fuit tot annorum, laborum, meritorum incrementis adauctus? ita Chrysost. & Theophyl.

Pauli anima in hoc raptu non fuit separata à corpore.

SIVE IN CORPORE, NESCIO: SIVE EXTRA CORPVS, NESCIO] Licet Apostolus asserat se hac de re nihil certò scire, probabiliter tamen D. Thomas 2. 2. q. 175. a. 5. & alij opinantur Pauli animam quasi formam mansisse vnitam corpori: alioqui enim Paulus mortuus fuisset, & mox resurrexisset; Deum autem non decet, vt, cùm homines in ecstasin rapit, eos occidat; imò sic non fuisset hìc raptus & ecstasis, sed occisio & mors, multaque hic interuenissent miracula, quæ frustra multiplicamus, cùm sine ijs suauiùs & naturaliùs manens in corpore rapi potuerit, vti alij Sancti rapti sunt.

Raptus quid sit & quibus competat.

RAPTVM] *Raptus*, ait D. Thomas, *est ab eo quod est secundùm naturam, in id quod est supra naturam ex vi superioris naturæ eleuatio.* Vnde angeli, & animæ beatæ non rapiuntur cùm Deum vident: quia licet supra naturam eleuentur, non tamen alienantur ab eo, quod est secundùm naturam, id est, à naturali animæ statu qui est in homine, vt per sensus corporeos, & phantasmata sua obiecta cognoscat & intelligat: in raptu ergo alienatur & abstrahitur anima à sensibus & phantasmatibus, & sic ab ijs abstractus fuit Paulus; alioqui enim sciuisset se esse in corpore. Hæc autem abstractio, ait D. Thomas, fieri potest vi morbi, cùm tantus est, vt homo incidat in deliquium mentisque alienationem; vel etiam virtute dæmonum, vt fit in arreptitijs, sed non dicitur raptus vel ecstasis, nisi fiat virtute diuina, qua scilicet mens abstracta à sensibus eleuatur ad supernaturalia contemplanda.

Quod fuerit hoc tertium cælum & quot sint cæli.

VSQVE AD TERTIVM CÆLVM] Quæritur: quodnam hoc cælum? Primò, hinc Basilius homil. 1. Hexameron docet non vnum, vt Chrysost. non duos, vt Theophyl. sed tres vt minimum esse cælos. Addunt alij tantùm esse tres; tertium enim hic esse summum. Sed his litem intentabunt veteres omnes Astronomi, qui vt minimum octo; & moderni, qui vt minimum vndecim cælos statuunt.

Secundò, D. Thomas 2. 2. qu. 175. art. 3. ad 4. *Alio modo, inquit, per tertium cælum potest intelligi aliqua visio supermundana, quæ potest dici tertium cælum triplici ratione. Vno modo, secundùm ordinem potentiarum cognoscitiuarum; vt primum cælum dicatur visio supermundana corporalis, quæ fit per sensum, sicut visa est manus scribentis in pariete, Danielis 5. Secundum autem cælum sit visio imaginaria, putà quam vidit Isaias, & Ioan. in Apocal. Tertium verò cælum dicatur visio intellectualis, vt Augustinus exponit 12. super Genes. ad litteram.*

Secundo modo potest dici tertium cælũ secundùm ordinem

dinem cognoscibilium, vt primum cælum dicatur cognitio cælestium corporum: secundum, cognitio cælestium spirituum: tertium, ipsius Dei cognitio.

Tertio modo dici potest tertium cælum contemplatio Dei secundùm gradus cognitionis, qua Deus videtur: quorum primũ pertinet ad angelos infima hierarchia, secundum ad angelos media, tertium ad angelos suprema. Hactenus D.Thom. vt raptus fuerit Paulus ad *tertium cælum*, hoc est, ad tertiam & summam angelorum hierarchiam, ibiq; cum Seraphinis existens clarissimè viderit Dei essentiam, indeq; ardorem illum, & charitatis ignem conceperit, quo deinde orbem vniuersum accendit.

Per tertium cælum intelligitur empyreum.

Sed Resp. dici *tertium cælum*, id est summum, scilicet empyreum, quod est Beatorum sedes. Vnde v.4. vocatur paradisus. Dicitur *tertium* hebraismo: ternarius enim numerus significat omnia, & complementum rei, siue summam; tria enim sunt omnia, de quibus scilicet primò dicitur, quòd sint omnia: nam non de vno aut duobus, sed de tribus primò dicimus quòd sint omnia. Hinc Poëta, *O terq; quaterq; beati.* id est, summè beati. Amos 1.3. *Super tribus*, id est omnibus, *sceleribus Damasci.* Et hic v.8. *Ter Dominum rogaui; ter*, id est sæpissimè, ad vltimum vsque; donec respondit mihi, *Sufficit tibi gratia mea.*

Secundò, & simpliciùs, vt docet D.Thomas loco citato; *Primum cælum est sidereum, secundum crystallinum, tertium empyreum*: vel potiùs, *cælum primum est aëreum, secundum sidereum, tertium empyreũ*, ita Theophyl. Iulianus Pomerius apud Theophyl. Damascenus lib.2. de Fide c.6. & iam alij passim: aër enim in Scriptura ex vulgi phrasi dicitur *cælũ*, vnde vocantur *volucres cæli*, hoc est, aëris: aër ergo cælum primum est, nimirum aëreum, orbes omnes cælestes sunt cælum secundum, videlicet æthereũ, tertium verò est empyreum. Vnde malè Caietanus reiecto cælo empyreo, tertium & summum cælum, in quo Beati habitant, vult esse crystallinum, in quo sunt aquæ, quæ Genes.1. & alibi dicuntur esse supra cælos.

Error Caietani de cælo empyreo.

Mysticè S.Bernard. tract. de Gradibus humilitatis, tres cæli sunt tres personæ SS.Trinitatis; item tres virtutes & dotes, quibus ad eas, & ad gratiæ & gloriæ culmen ascendimus, scilicet humilitas, charitas & perfecta vnio. *Nam*, inquit, *quos verbo & exemplo priùs Filius humiliauit, super quos deinde Spiritus sanctus charitatem effudit, hos tandē in gloria Pater recepit. Filius facit discipulos, Paracletus consolatur amicos, Pater exaltat filios. Primò scilicet instruit vt magister. Secundò, consolatur vt amicus vel frater. Tertiò, astringit vt filios pater. Ex prima coniunctione Verbi & rationis, humilitas nascitur. Ex secunda coniunctione Spiritus Dei, & voluntatis humanæ, charitas efficitur. Ac tandem gloriosam sibi sponsam Pater conglutinat; ita vt nec ratio de se, nec voluntas de proximo cogitare sinatur; sed hoc solùm beata illa anima dicere delectetur: Introduxit me rex in cubiculum suum. Putas hos gradus Paulus non transierit, qui vsque ad tertium cælum se raptum fuisse testatur.*

An raptus hic fuerit verus, vel tantùm imaginarius.

Quæres Secundò, Verène & realiter raptus fuerit Paulus in cælum empyreum; vt in eo localiter existeret, an verò tantùm imaginariè, vel intellectualiter; vt scilicet per imaginationem videretur sibi esse in cælo, videretque ea quæ ibi geruntur, licet corpore & anima maneret in terris? Putant aliqui probabiliter, non verè sed imaginariè raptum fuisse: quia vocat hunc raptum *visiones*, & *reuelationes Domini* vers.1. & 7. Potest enim facere Deus, vt ego existens in Belgio videã ea quæ fiunt in India, imò & ea quæ fiunt in cælo, videam inquam, vel per intellectum, vel per imaginationem, vel etiam oculis corporis, eleuando scilicet eos, & cum illis concurrendo supra naturam, itaque roborando & extendendo vim visiuam, vt se porrigat in cælum vsque: si enim illa conspicilijs & pharmacis vltra naturales vires aliquò vsque protendi potest, & si naturaliter hinc stellas in firmamento videmus: cur non vlteriùs, & vlteriùs vires has augere & extendere possit Deus. Ita concurrit cum S. Anselmo, vt visu corporeo cerneret per murum ea quæ post murum gerebantur, illorum species eius oculis indendo. Sic S.Diethelmus apud Ven. Bedam, & alij per imaginationem viderunt pœnas Purgatorij, cur non & Paulus cælum empyreum, eaque quæ in eo gerebantur, ita viderit?

Aliquorum Sanctorum visus mirabiliter confortatus.

Alij, & fortè probabiliùs, censent verè & realiter raptum fuisse in cælum empyreum. Primò, quia græcè non est ἐξίστη, id est, raptus est in ecstasin, sed ἡρπάγη, quod merè & simpliciter raptum abreptumque fuisse significat. Ergo non ecstasin tantùm, sed raptum realem est passus.

Secundò, quia Paulus dubitat an anima rapta sit cum corpore, an sine corpore: ergo eam reuera & realiter raptam præsupponit: nam in visione imaginaria tantùm, nullum est dubium, sed certũ, non corpus, sed animam solam per imaginationem rapi.

Tertiò, quia ibi reuera audiuit arcana verba, vt scilicet orbis iam doctor futurus, è cælo prodire videretur, ibique visa & audita quæ volebat Deus illum hominibus communicare, enarraret, cælestemque sapientiam quasi è cælo hominibus afferret. de quo plura v.4.

Paulus verò cum corpore, quàm mente raptus fuit.

Iam si realis fuit raptus animæ & anima mansit corpori coniuncta (vt dixi huius versus initio ad illud, *sine in corpore*) videtur & Pauli corpus cum anima raptum esse in paradisum: hoc enim Deo æquè est facile, atque solam animã rapere; & congruum dignumque Paulo, qui non Iudæorum tantùm, vt Moses, sed & Gentium omnium cælestis futurus erat doctor & Apostolus, vt totus è cælo & Dei alloquio quasi alter Moses prodiret.

VERS. 3. *An Paulus verò nesciret modum sui raptus.*

SIVE IN CORPORE, SIVE EXTRA CORPVS NESCIO] S.Athanas. serm.4. contra Arrianos putat Paulum sciuisse modum quo raptus fuit: dicere tamen, Nescio; quia illum alijs reuelare non poterat, quomodo Christus Marci 13. vers.32. ait se nescire diem iudicij. Licet enim illum in se sciat; tamen quoad nos eum nescit: nobis enim illum indicare non potest. Verùm alij meliùs simpliciter accipiunt τὸ *Nescio*. quasi Paulus verè & propriè nescierit an in corpore, an extra corpus raptus sit, illudque exigit simplex narratio ipsius.

VERS. 4. *Semel tantùm raptus est Paulus.*

IN PARADISVM] Ambros. Oecum. Haymo, Anselm. & Theophyl. putant Paulum bis raptum fuisse; primò, in tertium cælum; secundò, altiùs in paradisum: sed sic tertium cælum foret cælum Lunæ, Solis aut stellarum: ibi autem quid egisset Paulus, vnde alij passim dicunt eumdem esse raptum, idemque esse tertium cælum & paradisum.

Paradisus est locus Beatorum separatus in cælo.

Dices: Quare ergo post raptum in tertium cælum, ait Paulus se raptum in paradisum quasi altiùs? Resp. quia in cælo empyreo vastissimo separatus est paradisus, id est locus Beatorum, quasi pars cæli nobilior & eminentior, vtque innuat se

non

non tantùm intellectu raptum altissima vidisse my- A steria, sed & voluntate ineffabilem inde voluptatem hausisse: hanc enim significat græcè & latinè paradisus, locum scilicet voluptatis.

Paradisus vox Persica, vel Hebræa.

Nota. *Paradisus* non est vox Græca, vt vult Suidas ἀπὸ τοῦ ἀρδεύειν, id est, ab irrigando. q.d. hortus irriguus: nec, vt alij, παρὰ τὴν ἄθροισιν ποιῶν, id est, ab herbarum collectione, q.d. Hortus herbidus: sed est vox Persica, vt vult Pollux; vel potiùs Hebræa significans hortum amœnis arboribus & fructibus consitum, vt patet Ecclesiastæ. 2. 5. Nehemiæ 2. 8. in Hebræo. Cant. 4. 11. *Emissiones tuæ paradisus pomorum punicorum:* פַּרְדֵּס *pardes* ergo hebraicè (vnde Græcum & Latinum *paradisus*) deducitur à radice פָּרָה *para*, id est protulit, fructificauit, & הֲדַס *badas*, id est myrtus: quia myrtus odore saporeque recreat, & in hortis excellit, *pardes* ergo est hortus myrtorum, inde ad quosuis hortos, siluas & saltus B voluptuarios, & tandem ad quæuis loca amœnissima hoc nomen translatum est. Vnde hîc tertium cælum vocatur *paradisus*.

Quæres, An Paulus hîc diuinam viderit essentiam. S. August. epist. 112. c. 13. tom. 2. Clemens 5. Stromaton, Anselm. D. Thom. 2. 2. q. 175. a. 5. affirmant, estque probabile: ideo enim raptus est in paradisum, id est, locum Beatorum videntium Deum. Secundò, ideo audiuit arcana quæ homini loqui non licet, &, vt græcè est, ἄῤῥητα hoc est *ineffabilia*; reliqua enim præter diuinam essentiam effari licet.

Dices. Tunc dicere debuisset se vidisse res, non audisse verba.

Resp. Hebraismo *audire verba* significat videre res, ait Theodor. ergo sicut in Prophetis visio vel videre, & audire, idem sunt, ita & in beatis mentibus. C

Paulus in raptu non vidit diuinam essentiam.

Sed contrarium videtur probabilius: propriè enim audire etiam animæ separatæ, non significat clarè rem intueri, sed Dei, angeli aut hominis locutionem excipere: alioqui enim clarè dixisset, Vidi ineffabilia, vidi Deum. Secundò, quia 1. Tim. 6. 16. de Deo dicit: *Quem nullus hominũ vidit.* Tertiò, quia si Deum vidit, vidit & statum suum, an in corpore esset, nec ne; quod tamen hîc negat. Quartò, quia, parcè suas hîc visiones recenset, maioraque se subticere ex humilitate docet v. 6. ita Gregor. lib. 18. Moral. cap. 5. Hieron. Cyrillus, Chrysost. & passim alij Patres & Scholastici. Vide Lud. Molinam 1. p. q. 12. a. 11. disp. 2. Deniq; quia de Mose clariùs innuit Scriptura, quòd Dei essentiam viderit, & tamen satis clarè demonstraui Exodi 33. Mosen non petijsse Dei essentiam videre, neque si petierit, impetrasse: disertè enim v. 20. negatiuè respondet ei D Dominus. *Non poteris videre faciem meam: non enim videbit me homo, & viuet.* Ac tantùm v. vlt. concedit ei, vt posteriora, id est, tergum corporis ab angelo, qui Deum repræsentabat, assumpti videat: petebat

Nec Moses vidit Deum.

enim Moses, vt Deus, vel potius angelus vice Dei nube se tegens, & per nubem cum ipso colloquens, eam explicaret, vt clarè eum videre, & facie ad faciem cum eo colloqui posset. Respondet ei angelus, hominis oculos non ferre, nec posse videre faciem suam, sed dorsum tantùm, facies enim illa ab angelo assumpta radiantissima erat, & tam admirando lumine ac maiestate augusta, vt Deum Deique gloriam quadamtenus referret: vincebat ergo solis splendorem, quem cùm oculis directis & irretortis homo intueri non possit, quin potiùs ab eo præstringatur, & quasi excæcetur: sequitur multò minùs faciem hanc angeli longè splendidiorem à Mose videri potuisse, quin ab ea statim excæcaretur. In dorso verò corporis illius à se assumpti ita lumen angelus attemperauerat, vt Mosis aspectus ferret. Vnde permisit posteriora sua, hoc est dorsum suum, ab eo videri: quo mirificè recreatus est Moses, tantoque lumine perfusus & aspersus, vt facies eius pariter radiaret, lucisque radijs, quasi cornibus quibusdam cornuta videretur, vt ibi dixi. Hæc itaque Mosis visio fuit corporalis: corporeis enim oculis vidit corpus hoc angeli à tergo: longè ergo abfuit Moses à visione diuinitatis, essentiæque diuinæ. Si Moses abfuit; ergo & Paulus, qui multò obscuriùs & humiliùs de sua visione loquitur.

AVDIVIT ARCANA VERBA, QVÆ NON LICET HOMINI LOQVI] Quæres, quæ arcana viderit vel audierit Paulus in paradiso. Resp. Narrantur hæc in libro, qui inscribitur Apocalypsis, id est reuelatio, Pauli: sed hic liber falsò ascribitur S. Paulo, plenusque fabulis est. ita August. tract. 98. in Iohan. Beda, Theophyl. & Epiphan. librum hunc tribuit Caianis in eorum hæresi.

Caiani heretici librum ediderunt de Apocalypsi S. Pauli.

Dico ergo, nihil hîc certò dici posse, cùm ea Paulus siluerit; opinari tamen licet Paulum vidisse & audisse mira de angelorum natura, dotibus, gratia, gloria, ordinibus, ait S. Gregor. hom. 4. in Ezechiel. Vnde S. Dionysius de Cælesti hierarchia ex S. Pauli doctrina ita ordines angelorum describit, quasi oculis omnia spectarit. Rursum audisse mira de diuinis quibusdam attributis, nobis hîc incognitis; vidisse insuper gloriam Christi: à Christo enim doctus est Euangelium, Galat. 1. 12. Raptus enim fuit, vt ei auctoritas adderetur, ne minor esset alijs Apostolis, qui Christum in carne viderant, ab eoque edocti erant, ait Chrysost. Addit Theodor. vidisse paradisi pulchritudinem, Sanctorum choreas & gaudia, numerosam ac modulatam hymnorum cælestium vocem audisse. Vnde postea admirabundus exclamauit: *Oculus non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus ijs qui diligunt illum.*

Quænam Paulus viderit in raptu & audierit:

Secundò, & potiùs, videtur audijsse arcana de secreto, ratione, modo ordine diuinæ reprobationis & prædestinationis, ac vocationis hominum, maximè Gentium & prouinciarum per se conuertendarum: hoc enim secretum passim miratur Paulus Rom. 11. 33. & alibi, hocque maximè ad ipsum attinebat, eoque proximè mittendus erat. ita Baronius.

Rursum audiuit, vt videtur, arcana quædam Christi redemptionis ac Euangelij mysteria: hoc enim per reuelationem, in hoc scilicet raptu, accepisse se dicit à Christo, Galat. 1. v. 12. Denique audiuit, vt apparet, arcana de œconomia, regimine ac successu Ecclesiæ præsentis ac futuræ: hoc enim ad ipsius & statum & officium pertinebat: iam enim designatus erat Ecclesię doctor & rector, sicque ineffabilia vocat, tum, quæ fari prohibitum est, tum, quæ fando adæquare, & plenè explicare non possumus.

PRO HVIVSMODI (ὑπὲρ τοῦ τοιούτου, pro tali, scilicet homine à Deo rapto) GLORIABOR: PRO ME AVTEM NIHIL] Loquitur de se rapto quasi alio à se, suaque naturali conditione, ad φιλαυτίαν vitandam, ait Oecumen. VERS. 4.

Infirmitas phrasi Hebraica pro doloro patiuntur.

NISI IN INFIRMITATIBVS] calamitatibus, passionibus. Nota. Per Hebræam metonymiam

 passim

passim hic infirmitas ponitur pro dolore: sic Hebræi infirmari ponunt pro dolere, quia eius causa est, vel effectus, vel vtrumque, de quo rursum v. 9. Sic Michææ 4.10. dicitur: *Dole & satage filia Sion quasi parturiens*. Vbi pro *dole* in Hebr. est חולי *chuli*, id est infirmare. Sic Osee 4.3. *Propter hoc lugebit terra, & infirmabitur* (id est dolebit) *omnis qui habitat in ea*. Sic Isaiæ 53.3. Christus vocatur *vir dolorũ sciens infirmitatem*. Quæ duo in re idem sunt, adeoque more Hebræo posterius explicat prius. Vir enim dolorum est qui scit, id est experitur, infirmitates, id est dolores. Sic psal. 15.4. *Multiplicatæ sunt infirmitates* (id est dolores) *eorum, postea accelerauerunt*.

VERS. 6. PARCO AVTEM, NE QVIS ME EXISTIMET SVPRA ID QVOD VIDET IN ME] ne videlicet quis me angelum, vel Deum aliquem putet, vt Lycaonij, qui de me & Barnaba dixerunt, *Dij similes facti hominibus descenderũt ad nos*, Actor. 14.10. Nota. Potuisset de se mirabilia magis referre, sed ea modestiæ humilitatisque studio tegit & opacat: omnes enim Sancti, ait Anselm. non modo gloriam supra modum omnino non appetunt, sed & hoc ipsum refugiunt, quod esse meruerunt. Præclarè S. Bernard. epist. 18. ad Petrum, *Laudamus*, inquit, *mendaciter, delectamur inaniter, vt & vani sint qui laudantur, & mendaces qui laudant. Alij adulantur, & ficti sunt: alij laudant quod putant, & falsi sunt: alij vtroruimque præconijs gloriantur, & vani sunt. Solus sapiens, qui cum Apostolo dicit. Parco autem, ne quis me existimet supra id quod videt in me, aut audit aliquid ex me*.

VERS. 7. ET NE MAGNITVDO REVELATIONVM EXTOLLAT ME] Hinc patet Paulum quasi cælestem orbis doctorem multas & magnas habuisse reuelationes iisque quasi assuetum & innutritum fuisse. Illarum nonnullas describit Lucas. Primam, qua conuersus est Paulus, Actor. 9.3. Secundam, qua vocatus est in Macedoniam, Actor. 16. vers. 9. Tertiam, Actor. 18. v. 9. qua Corinthi contra Iudæos iussus est constanter euangelizare. Quartam, Act. 22.17. qua ad Gentes missus est. Quintam, Actor. 27.23. qua didicit se cum suis naufragium euasurum. Vnde S. August. illud psal. 77. *ibi* (scilicet inter Apostolos) *Beniamin in mentis excessu*, de Paulo intelligit, qui fuit ex tribu Beniamin.

DATVS EST MIHI STIMVLVS CARNIS MEÆ ANGELVS SATANÆ, QVI ME COLAPHIZET] *Datus est*, non à diabolo, sed à Deo; non quòd Deus tentationis sit auctor, sed quia diabolo tentare Paulum parato, id permisit, idque tantum in specie & materia libidinis, ad eum humiliandum, ita August. de Natura & grat. cap. 27. *Hic monitor*, ait Hieron. epist. 25. ad Paulam de obitu Blæsillæ, *Paulo datus est ad premendam superbiam, vti in curru triumphali triumphanti datur monitor suggerens: Hominem te esse memento*. Vti & Pontifici cùm inauguratur, stupa accensa & mox extincta, accinitur: *Pater sancte, sic transit gloria mundi*. Vnde optimum remedium ad euadendas tentationes carnis, est humilitas; si in ea tanto te magis fundes, & profundè demittas, quanto te magis Deus donis suis & gratijs attollit: si enim tu ipse id facias ac præuenias, Deo non erit opus hunc stimulum, vt te in humilitate conseruet, adhibere. Vide dicta Rom. 1. v. 24.

Quid fuerit ille stimulus carnis, & angelus Satanæ, quatuor sententiæ.

STIMVLVS CARNIS] Tertull. libr. de Fuga in persecut. c. 2. legit *sudes*. Quæritur, quis hic; si enim est stimulus, quomodo colaphizat vt colaphus? quomodo est angelus Satanæ? Respondet August. de Natura & grat. c. 16. se nescire, quis sit. Duo hic certa sunt. Primum, fuisse dæmonis vexationem: *Datus*, inquit, *mihi est angelus Satanæ, qui me colaphizet*, vt me vexet. Vnde orat vt discedat, vel, vt græcè, ἀποστῇ id est desistat. Secundum, fuisse aliquid instar aculei carni eius infixum, quod eum assiduè pungeret & cruciaret.

Verùm in particulari quid fuerit, certum non est. Primò, Anselm. Beda, Sedul. & Hieron. in 4. Galat. 13. (vbi infirmitatem carnis in se agnoscit Apostolus) putant fuisse corporis ægritudines, siue capitis perpetuum dolorem, vt vult Hieron. siue viscerum iliacos dolores, vt alij apud S. Thomam: siue renum infirmitatem, & podagram, vt vult Nicetas in orat. 30. Nazianzeni, quam habuit in mortem S. Basilij: siue, vt alij, stomachi ægritudinem: siue aliquem alium morbum. Vnde & S. Basil. in Reg. fusiùs disp. c. vlt. & August. in psal. 130. stimulum hunc putant fuisse morbum Paulo æquè ac S. Iob à dæmone immissum: sed nusquam alibi de morbis suis quæritur Apostolus, & morbi magno illi fuissent impedimento, in sua prædicatione, Euangeliique propagatione.

Secundò, Chrysost. Theophyl. Theodoret. Oecum. Ambros. Erasm. stimulum hunc putant fuisse persecutiones, & aduersarios Pauli, de quibus sequitur v. 10. sed hi externi erant stimuli; non carnis, & interni; & de his gloriari solet, non queri.

Tertiò, alij probabiliùs censent, Satanam sæpè pugnis ac verberibus Paulum (vti & aliquando S. Antonium & alios) impetiuisse: ita vt dolor remaneret in corpore quasi stimulus, ex colaphis & plagis à dæmone acceptis: hoc enim planè & propriè verba significant; sed tunc apertiùs & ordinatiùs dixisset, Datus est mihi angelus Satanæ, qui me colaphizet & stimulet; nec de hoc ita quereretur generosus Pauli animus, qui omni hominum dæmonumque verberatione excelsior, de ea solet gloriari.

Quartò ergo, communiter alij censent stimulum carnis fuisse concupiscentiæ motus, libidinisque tentationes: hæc enim concupiscentia stimuli teliue instar carni nostræ ita infixa est, vt euelli in hac vita non possit. Vnde græcè dicitur σκόλοψ, id est palus, stipes præacutus, stimulus, spiculum aculeus; τῇ σαρκὶ hoc est carni, videlicet impressus & infixus, &c, vt Syrus, *stimulus in carne mea*; Noster vertit, *stimulus carnis*, hoc est, carni inhærens, in carne, & à carne excitatus. *Stimulum fuisse tentationes libidinum, probatur sex rationibus.*

Dices, Quomodo ergo vocat eum *angelum Satanæ*, id est, Luciferi ministrum, vel, vt Caietan. ex Græco vertit, *angelum Satanam*; *Satan* enim est indeclinabile, & omnis casus apud Hebræos. *Quare stimulum carnis vocet Paulus angelum Satanæ.*

Respondeo, angelum Satanæ, vel etiam Satanam, vocat ipsum dæmonem, hunc stimulum & concupiscentiam suscitantem & accendentem; vel potiùs ipsum stimulum & concupiscentiam à dæmone Satana, id est suo, suæque pudicitiæ aduersario, suscitatam & accensam; vt sit metonymia, qua causa pro effectu, & auctor pro opere suo ponitur. Dæmon enim humores commouendo, sanguinem accendendo, spiritus generationi subseruientes excitando & inflammando, Pauli phantasiæ turpes imagines obijciendo; concupiscentiam quasi sopitam, totque laboribus, inedijs, ærumnis penè mortificatam suscitabat, & ad turpes libidinis motus commouebat & acuebat.

Probatur Secundò, quia hanc concupiscentiam fuisse in Paulo, patet Rom. 7.23. vbi propter eam æquè,

æquè, & magis quàm hic, luget & gemit. Hinc etiam castigat corpus suum, 1. Corinth. 9.

Tertiò, quia si quid aliud fuisset, clarè explicuisset: iam autem rem ita verecundam & pudendam tegit, vocatque metaphoricè stimulum.

Quartò, quia hic stimulus datus est ei ad eum humiliandum; nihil autem castos ac virtutis amantes ita humiliat, atque hæc carnis tentatio, nihilque eos ita continet, vt cum metu & tremore suam salutem operentur, atque dum carnis suæ fragilitate lapsum in tam periculosa, & procliui ad consensum tentatione semper timent: in morbis enim, verberibus, persecutionibus, & alijs ærumnis gloriantur potiùs & exultant, præsertim si pro Christo, Christique fide & gloria illi patiantur, vti patiebatur Paulus.

Quintò, quia hæ tentationes carnis propriè Sanctos non lædunt, sed colaphizant, id est, ruborem ac mœrorem incutiunt, sicut qui à socio colaphum accepit, non tam dolore, quàm pudore suffunditur.

Sextò, quia contra has tam instanter & toties rogat obsecratque vt ijs liberetur; in alijs non liberationem, sed fortitudinem & constantiam petijsset: has enim solas non tam fortiter patiendo, quàm fugiendo vincuntur. Rogat igitur ab ijs liberari, auditque, *Sufficit tibi gratia mea*: quæ in hac materia vnicè est necessaria, & tentatis assiduè imploranda, vt hosti domestico, & in visceribus suis latenti, semperque bellum mouenti resistant, eumque superent.

Denique ita sentiunt S. August. conc. 2. in psal. 58. Hieron. ad Eustochium de custodia virginit. Saluianus serm. de circumcis. qui ascribitur (sed falsò) Cypriano; Haymo, Theophyl. Anselm. Beda, S. Thom. Lyran. & alij: videturque communis fidelium sensus, qui hinc libidinis tentationem stimulum carnis vocant: vox autem populi est vox Dei.

Hic stimulus non ortus est Paulo ex familiaritate S. Theclæ.

Quod verò addit Hugo Cardinal. hanc carnis tentationem in Paulo ortam fuisse ex familiaritate pulchræ virginis S. Theclæ, quam à se baptizatam circumducebat, falsum est & commentitium. Nullam enim mulierem circumduxit Paulus, vt ipse docet 1. Corinth. 9. v. 5. Et licet circumducere eam cœpisset: debuisset tamen sub pœna peccati eam dimittere, cùm tantæ tentationis & vexationis illi fuit occasio & fomes. Rursùm quid opus erat Paulo Deum tam instanter orare, vt hic stimulus discederet à se, cùm ipse eum dimittere facillimè potuisset? Adde, hæc fabella sumpta est ex libro, qui inscribitur *Pauli & Theclæ periodi*; quem S. Hieron. Tertullianus & Gelasius quasi apocryphum reijciunt.

Hunc stimulum carnis non indignũ fuisse Paulo, ostenditur contra Erasmum & Fabrum.

Obijciunt Erasmus & Faber Primò, stimulum libidinis indecorum & indignum fuisse tanto Apostolo, eoque iam sene.

Respond. In statu lapso non esse indignum, imò vtilem. Vide Gregor. 19. Moral. c. 5. & 6. & ex eo Anselm. quàm vtili & prudenti consilio electi inter raptus & eleuationes hinc inde inter infirmitates & depressiones iam in altum elati, iam quasi in abyssum demersi quasi ancipites librentur, ne vel in superbiam, vel in desperationem corruant, sed media inter vtrumque via recta in cælum gradiantur. Vnde hanc concupiscentiam fuisse in Paulo patet ad Rom. 7. 23. Fuisse & esse in Sanctis iam senibus experientia constat. Sic enim Nazianz. sæpè de carnis suæ malo conqueritur, vt epist. 96. & in carmine de carne sua, & de calamitate animæ suæ. Adde Paulum non fuisse senem: iuuenis enim conuersus est forte 25. annorum, aut 27. Actor. 7. 58. Hæc autem scribit anno 22. à conuersione sua: fuit ergo tum circiter quinquaginta annorum.

Obijciunt Secundò, Apostolus statim subdit *Libenter igitur gloriabor in infirmitatibus meis*: de libidine autẽ & concupiscentia non licet gloriari: ergo nõ hanc, sed alias infirmitates & stimulos intelligit.

Respond. Apostolus non tantùm ad stimulum carnis immediatè præcedentem, sed etiam, & quidem magis, respicit ad omnes passiones pro fide obitas, quas numerauit cap. præced. in ijsque gloriatus est, & assiduè gloriatur: amplè enim sumit nomen *infirmitatis*, & in eo ludit, vt dicam vers. 10. Adde, de hac carnis tentatione gloriari licet, non in se, quatenus incitat ad malum, sed vt afflictio est à dæmone immissa. Secundò, quatenus in ea perficitur virtus Christi: vti Iulius Cæsar gloriabatur, & optabat hostes validissimos, vt in eos suam virtutem & fortitudinem bellicam ostenderet. Sic Sancti plures Deum orarunt, & petierunt habere tentationes, in ijsque gloriati sunt. Hinc dicitur Iacobi 1. 2. *Omne gaudium existimate fratres mei, cùm in tentationes varias incideritis.* & v. 12. *Beatus vir qui suffert tentationem, quoniam, cùm probatus fuerit, accipiet coronam vitæ*, &c.

Sancti quomodo & cur gloriati in tentationibus.

Moral. Nota, tentationem viris iustis non esse causam ruinæ, sed stimulum virtutis: sic enim eam hic vocat Apostolus. Sicut enim calcari stimulati equi etiam generosi, animosiùs & velociùs progrediuntur: ita & Sancti stimulo tentationis excitantur, vt animosiùs pergant in virtute, ne succumbant & pereant. Hinc nonnulli Sancti generosi non tristabantur, sed gaudebant in tentationibus. Ita in Vitis Patrum l. 3. c. 8. narratur de quodam Seniore, qui videns discipulum grauiter tentari fornicatione. *Si vis*, inquit, *ô fili, deprecor Dominum, vt auferat à te istam impugnationem*, Cui discipulus: *Video pater, quia etsi laborem sustineo, sentio tamen fructum in me perficere bonum: quia per occasionem impugnationis huius & ampliùs ieiuno & amplius in vigilijs & orationibus tolero. Sed deprecor te vt exores pro me misericordiam Domini vt det mihi virtutẽ, quatenus possim sustinere, & certare legitimè.* Mox senior, *Nunc*, ait, *cognoui fili, quia fideliter intelligis, quòd hoc spirituale certamen per patientiam ad salutem æternã animæ tuæ proficiat. Ita enim S. Apostolus dixit: Bonum certamen certaui, cursum consummaui fidem seruaui: in reliquo reposita est mihi corona iustitiæ.*

Narrat S. Dorotheus de quodam sancto monacho, quòd dolebat tentatione se liberatum, plangebatque dicens & orans: *Ergóne Domine non sum dignus, qui patiar, modicumque affligar & tribuler pro amore tuo?* Climacus gradu 29. narrat de S. Ephrem, quòd videns se in altissima pace & tranquillitate animi, quam ipse vocat Impassibilitatem & cælum terrestre, rogauerit Deum vt sibi restitueret pristinas tentationum impugnationes & bella, vt non perderet materiam merendi & augendi coronam suam. Sic Alexander Magnus, & similes duces optabant validissimos hostes, vt eo gloriosiorem de ijs reportarent victoriam, quo acrius cum ijs inijssent certamen. Narrat Palladius Abbatem Pastorem cuidam dicenti, Oraui Deum, & liberauit me ab omni tentatione, respondisse: *Ora Deum, vt tibi tẽtationes tuas reddat, ne fias deses & negligẽs.* Retulit id

id ipse ad Deum. Cui Deus: Rectè dixit tuus magister Pastor, simulque ei tentationem restituit.

VERS. 8. & 9. PROPTER QVOD TER (id est, sæpè & frequenter. Ternarius enim symbolum est multitudinis & vniuersitatis.) DOMINVM ROGAVI; ET DIXIT MIHI: SVFFICIT TIBI GRATIA MEA] vt in te licet debilis, in me tamen sis fortis ad hanc tentationem superandam. Hinc patet Paulum non fuisse in sua prece exauditum, nec hoc stimulo liberatum. Causam dat S. August. in psal. 130. Sicut, inquit, æger cùm ei applicatur pharmacum molestum & ardens, rogat medicum vt illud auferat: medicus autem ægrum consolatur & hortatur ad patientiam, quia nouit quàm vtile sit quod apposuit: pari modo egit hîc Deus cum Paulo. *Ego noui*, inquit S. August. *quid apposuerim, ego noui vnde ægrotes, ego noui vnde saneris. Sufficit tibi gratia mea.* Sicut ergo medicus theriacam contra viperas & venena, ex ipsa viperæ carne conficit: sic Deus ex nostra infirmitate contra infirmitatem, adeoque ex vna concupiscentia contra aliam, v. g. ex stimulo carnis contra superbiam, medicinam & theriacam conficit.

Paulus non fuit exauditus.

VERS. 9. NAM VIRTVS IN INFIRMITATE PERFICITVR] Sententia generalis est, & quasi axioma morale de quauis infirmitate, propriè tamen & proximè ad stimulum carnis, qui præcessit, id est concupiscentiæ infirmitatem, respicit, Pro *virtus*, græcè est δύναμίς μου, *potentia*, fortitudo *mea* (quam scilicet ego Deus tibi ô Paule, alijsque Sanctis communico & indo. Sunt enim hæc verba Dei precibus Pauli respondentis: hæc in infirmitate perficitur: quia quo maior infirmitas, id est carnis tentatio, eo maior à Christo fortitudo contra eam suggeritur. Vnde sequitur, *Vt inhabitet in me virtus Christi*: &, *Cùm infirmor, tunc potens sum.* Hoc propriè vult Apostolus.

Vbi Nota Primò. Virtus hæc & fortitudo est Pauli quasi accipientis: sed est Dei tamquam eam efficientis, & donantis. *Virtus* ergo *in infirmitate perficitur*, id est, virtus & potentia diuina maximè illustratur. Primò, cùm in infirmis tantam fortitudinem, patientiam, aliaque mira opera operatur. Secundò, cùm is per quem operatur, infirmitatis suæ conscius nihil inde sibi vendicat, sed vniuersam laudem vni tribuit Deo. Vbi Aduerte: diuersam esse virtutem & potentiam mundi, & Dei; illa vi viribusque, hæc contrà tolerando innotescit. Tertiò, *Virtus in infirmitate perficitur*, quia infirmitas est obiectum patientiæ, fortitudinis & temperantiæ, vt nimirum infirmi magis sint sobrij si ægrotent. Quartò, quia infirmi sibi diligentissimè cauent, ac contrarijs cautè resistunt, sicque fiunt exercitatiores & fortiores, ait S. Thom. Nimirum crescit aduersis agitata virtus, adeoque in tentatione constans castitas, & quæuis virtus robustior fit, vt patet in Patriarcha Ioseph, Susanna, Paulo & alijs. Quintò, spiritualiter S. August. lib. de Gratia Christi cap. 12. & Ansel. *Fortitudo*, inquiunt, *nostra est infirmitatis in veritate cognitio, & in humilitate confessio.* Et Hieron. ad Cresiphontem: *Hæc vna præsentis vitæ perfectio est, vt te imperfectum agnoscas*, vt scilicet tibi diffidens, vt de tuis viribus desperans, te totum per spem firmam in Dei potentiam conijcias: Deus enim humiles, & in se sperantes roborat, & quasi omnipotentes facit, ait S. Bernard. ser. 85. in Cantica, vt nullis tentationibus, laboribus, periculis frangantur.

Virtus & fortitudo est Dei donantis, hominis accipientis.

Potentia mundi & Dei quo modo differat,

Virtus crescit aduersis.

Exemplum de se narrat S. August. l. 8. Confess. c. 11. *Cùm diceret*, inquit, *mihi consuetudo violenta*: *Putásne sine istis* (concubinis quibus iam assueuisti) *poteris* (viuere?) *aperiebatur ab ea parte, qua intenderam faciem, & quo transire trepidabam, casta dignitas continentiæ, honestè blandiens, vt venirem, neq; dubitarem; & extendens ad me suscipiendum & amplectendũ pias manus plenas gregibus bonorum exemplorũ. Ibi tot pueri, & puellæ, ibi iuuentus multa, & omnis ætas, & graues viduæ, & virgines anus. Et irridebat me irrisione exhortatoria, quasi diceret: Tu nõ poteris quod isti & istæ? An verò isti & istæ in semetipsis possunt, ac non in Domino Deo suo? Dominus Deus eorum me dedit eis. Quid in te stas, & non stas. Proijce te in eum, noli metuere, non se subtrahet vt cadas. Proijce te securus, excipiet te, & sanabit te.* hæc ille.

Ipso moritur exemplo virtus accenditur.

Virtus denique *in infirmitate perficitur*: quia, vt ait S. Bern. epist. 254. in robusto ac vegeto corpore animus mollior atque tepidior iacet; ac rursum in corpore debili & infirmo fortior viget promptiorque spiritus. Scilicet quemadmodum ingenio pollet, cui vim natura negauit; sic cui corporeas vires negat, illi dat Deus animi robur & vigorem; & mens in corpore infirmo afflicta ad cælũ & resurrectioné anhelat, aspernatur quidquid fluxum est, turbulentum, interituiq; obnoxium, nec præsenti sed futuro æuo viuit, mortisque meditationem, vt aiebat Plato, hanc vitam existimat, denique totam se Deo & cælestibus addicit. *Anima morbo affecta Deo propinqua est*, ait Nazianz. orat. ad ciues Nazianzenos. Audi quid illustris senex in Vitis Patrum l. 3. n. 157. discipulo suo infirmato dixerit: *Non contristeris, fili, ex infirmitate vel plaga corporis tui: summa enim religio est, vt in infirmitate quis agat Deo gratias. Si ferrum es, per ignem æruginem amittis: si vero aurum es per ignem probatus à magnis ad maiora procedis. Ne anxieris ergo, frater: si enim Deus te vult in corpore torqueri, tu quis es qui molestè feras? Sustine ergo, & roga Deum, vt quæ ipse vult, illa concedat.*

Infirmitatum & tribulationum vtilitas.

Anno Domini 816. B. Theophanes Abbas Sigriani ægrotus, Leoni Armeno Imp. Iconoclastæ minanti dira quælibet, nisi damnaret cultum imaginũ, respondit, *Si vt pueros parum generosos magistrĩ scuticæ perterrefaciunt, ita tu me morbo* (laborabat autem calculi doloribus, adeò vt non posset incedere) *& senectute confectum, minis territum iri speras: rogus accendatur, parentur tormenta, & omnia cruciatuũ genera, vt sciat planissimè Christi virtutẽ in meis infirmitatibus perfici. Ego qui per humum iter facere nequeo, valetudinis infirmitate superata, in ignẽ insiliã.* Dixit, & præstitit: nã post alias tentationes carceri inclusus, cùm nulli ad eum aditus concederetur, fame, squalore & morbo acerrimo sensim confectus, post biennium animam, quasi suauem hostiam, Deo obtulit, ac post mortem miraculis claruit: quocirca eius memoriam annuam recolit Ecclesia die 12. Martij. ita Baron. tom. 9. anno Christi 816. Vide de infirmitatum & tribulationum vtilitate Chrysost. in moral. homil. 26. & S. Thom.

Deniq; piè S. Bern. tra. de Grad. humil. *Virtus*, ait, *in infirmitate perficitur. Quæ virtus? Ipse Apostolus respondeat: Libenter gloriabor in infirmitatibus meis, vt inhabitet in me virtus Christi. Sed nondum forsitan intelligis, de qua specialiter dixerit, quia Christus omnes virtutes habuit. Sed cùm omnes habuerit, præ omnibus tamen vnã, id est humilitatẽ, nobis in se commendauit, cùm ait: Discite à me quia mitis sum, & humilis corde. Libenter igitur & ego Domine Iesu gloriabor, si potero, in infirmitate, in nerui mei cõtractione, vt tua virtus, id est* humili-

humilitas, perficiatur in me. Nam sufficit mihi gratia A *tua, cùm defecerit virtus mea.*

LIBENTER IGITVR GLORIABOR IN INFIRMITATIBVS MEIS, VT INHABITET IN ME VIRTVS CHRISTI] Nota. Ex humilitate gloriatur non in fortitudine sua, sed in infirmitate, vt sic prouocet in se virtutem ac fortitudinem Christi, tacitè quasi in eam se conijciens, eamque inuocans. Hinc per *infirmitatem* significat omnem passionem, tribulationem, tentationem, humiliationem, vt explicat v. seq. *Infirmitas* enim generatim sumitur pro quouis dolore & afflictione, quæ vel corpus vel animum premit, deijcit, ægrum & infirmum reddit. Vnde Primò, *infirmitas* hæc complecti potest morbos, quos fuisse stimulum carnis in Paulo docet Basil. Aug. Ansel. Secundò, labores de quibus c. præced. v. 27. Tertiò, tentationes carnis, de quibus v. 7. & alias quasuis. Quartò, ieiunia, vigilias, aliasque carnis castigationes, quibus eam macerabat infirmabatque vt spiritui subderet, c. præced. v. 27. Quintò, contumelias, persecutiones, pericula, verbera, omnesque ærumnas, quas pro fide & Euangelio tolerabat, de quibus fusè gloriatur cap. præced. & has præcipuè hîc intelligit, vt explicat v. seq.

Quinque complectitur infirmitas de qua hic agit Paulus.

Solentur se infirmi in infirmitatibus suis, quòd in ijs quasi in domo propria, & tabernaculo suo inhabitet virtus, græcè δύναμις, id est, fortitudo Christi: Græcum enim ἐπισκηνώσῃ significat inhabitare quasi in tabernaculo suo: ibi enim maximè se ostēdit Dei potentia, vbi maxima est infirmitas & inopia, ibique succurrit maximè, vbi maxima est necessitas. *Tibi*, ait Propheta, *derelictus est pauper, orphano tu eris adiutor.* Licet enim naturaliter *imbecillitas corporis anima quoq; vires secum trahat*, vt ait S. Hier. præf. in l. 2. comment. in Amos; ac *corpus quod corrumpitur aggrauet animam*, Sap. 9. 15. tamen supernaturaliter secùs fit. Per gratiam enim roborata anima roborat & corpus. Ita in S. Francisco cum languore corporis, crescebat vigor mentis, in tantum vt gratias agens Deo, oraret morbos in centuplum augeri. *Nam tua*, inquiebat, *ô Domine voluntatis adimpletio, mihi est consolatio superplena*, vti refert S. Bonauent. in eius Vita.

Notat S. Bern. ser. 34. in Cant. *Non dicit*, inquit, *patienter se ferre infirmitates suas, sed & gloriari, & libenter gloriari in illis: probans etiam sibi bonum esse, quòd humiliaretur. Hilarem enim datorem diligit Deus. Etenim sola gratiam quam præfert meretur læta & absoluta* (non tristis, non coacta) *humilitas.* Et ser. 25. *Optanda*, ait, *infirmitas, quæ Christi virtute cōpensatur. Quis mihi dabit non solùm infirmari, sed & destitui ac deficere penitus à memetipso, vt Domini virtutū virtute stabiliar? Nā virtus in infirmitate perficitur. Quod cùm ita sit, pulchrè sponsa conuertit sibi ad gloriam, quod ei pro opprobrio ab æmulis intorquetur, non modò formosam, sed & nigram se esse glorians. Nil sibi gloriosius proinde putat quàm Christi portare opprobrium. Grata ignominia crucis ei, qui crucifixo ingratus non est.*

VERS. 10. PROPTER QVOD PLACEO MIHI IN INFIRMITATIBVS] Non quòd eæ per se expetendæ sint, & oblectent, aut etiam menti placeant, si tentationes sint; sed placeo mihi in eis, quatenus per illas perficitur & inhabitat in me virtus Christi, vt præcessit. Verùm, vt dixi, alias potiùs infirmitates hîc intelligit, quas explicat, dum subdit: *In contumelijs, in necessitatibus* (famis, sitis, nuditatis, frigoris, ac similium) *in angustijs pro Christo.* Pro *placeo*, græcè est εὐδοκῶ, delector. q. d. Non tantùm eas fortiter fero, sed & ijs pascor & oblector. ita Theophyl.

CVM ENIM INFIRMOR, cùm affligor, eaque quæ iam dixi patior, TVNC POTENS SVM] tunc roboror, potens, fortis & validus fio gratiæ, patientiæ, magnanimitatis, humilitatis, spei ipsiusq; Dei viribus, qui tunc adest, viresq; suas exerit, ac mihi suggerit. ita Chrys. Aliter Oecum. *tunc potens sum*, hoc est, etiam tum, licet infirmus, potenter edo miracula. Aliter & S. Basil. in psal. 32. *Cùm*, ait, *infirmor, tunc potens sum: viriū enim corporis multitudo saluti spiritus est impedimento.* Pulchrè & verè S. Bern. ser. 29. in Cant. *Vides*, inquit, *quia carnis infirmitas robur spiritui augeat, & subministret vires? Ita è contrario noueris carnis fortitudinem debilitatem spiritus operari. Et quid mirum, si hoste debilitato, tu fortior efficeris? Nisi fortè illam tibi insanissimè ducas amicā, quæ nō cessat concupiscere aduersus spiritū.* Subdit: Hinc *prudēter sagittari & impugnari salubriter postulat Sāctus: Confige timo-* B *re tuo carnes meas. Optima timor iste sagitta, qui cōfigit & interficit carnis desideria, vt spiritus saluus fit. Sed & qui castigat corpus suū, & in seruitutē redigit, nónne is tibi videtur etiā manū contra se pugnātis ipse iuuare?*

FACTVS SVM INSIPIENS] laudando me videor fuisse insipiens, sed vos qui minorē, quàm par erat, de me opinionem habuistis, & magis pseudoapostolis hostibus meis, quàm mihi credidistis; coëgistis me ad hanc laudem, vt scilicet per illam, opinionem & auctoritatem meam apud vos reciperem. VERS. 11.

NIHIL ENIM MINVS FVI (οὐδὲν ὑστέρησα *nihilo inferior fui*, in apostolatu scilicet, Apostolicis laboribus, gratijs, passionibus) AB IIS, QVI SVNT SVPRA MODVM, id est, ab ijs, qui eximij sunt & excellentissimi APOSTOLI] Non ergo negat præeminentiam iurisdictionis Petri, nec cum eo de primatu con- C tendit, vt dixi c. 11. v. 5.

TAMETSI NIHIL SVM] ex me: quòd enim sim Apostolus, non meum est, sed gratiæ Christi. ita Anselmus.

SIGNA APOSTOLATVS MEI FACTA SVNT SVPER VOS IN OMNI PATIENTIA, IN SIGNIS ET PRODIGIIS ET VIRTVTIBVS] Nota hîc genuinum apostolatus signum esse Primò, patientiam in sui contemptu, paupertate, persecutionibus, plagis, periculis. ita Ansel. Secundò, esse miracula. Hæc enim vocat *signa* veræ fidei, cælestis & diuinæ doctrinæ, siue signa Dei supra naturam omnipotenter operantis, ac consequenter testantis Pauli doctrinam à se hisce signis confirmari, esseque veram, & à Deo profectam; eadem vocat *prodigia*, id est potentia, stupenda & portentosa facta. Deniq; eadem nuncupat *virtutes*, græcè δυνάμεις, potentias, fortitudi- D nes id est, potentia gesta, omnipotentiæ opera, quæ Deus solus potenter operatus est per me. VERS. 12.

Duplicia signa apostolatus D. Pauli.

Nota Secundo. Apostoli nouam mundo afferentes doctrinam Euangelij, debuerunt miraculis quasi signis suum apostolatum, suamq; doctrinam probare: alioqui fidem hominum temerè exegissent, & temerè eis credidissent fideles, nec ab impostoribus & pseudoapostolis secerni potuissent; miraculis ergo probare debuerunt se esse Apostolos, hoc est à Deo missos ad orbem reformandum, & luce Euangelij illuminandum. Notent hoc Nouantes, & à suis nouis Apostolis, Caluino, Luthero nouam doctrinam & reformationem inducentibus, miracula exigant: quæ cùm numquam exhibuerint (nisi miraculum putent, quòd spondentes se mortuum suscitaturos, ex viuo mortuum effecerint: sed à talibus miraculis, talibusque Apostolis liberet

Nouantes heretici numquam pro sua fide fecere miracula.

liberet nos Dominus) certo sibi persuadeant, non Apostolos, sed impostores fuisse.

Vers. 13. Qvid est enim, qvod minvs habvistis præ cæteris Ecclesiis (à me & Apostolis fundatis) nisi qvòd ego ipse non gravavi vos] οὐ κατενάρκησα ὑμῶν, non obtorpui, torpens non incubui vobis, vt à vobis alerer, sed ipse nocte vigilans & laborans victum mihi comparaui, vide dicta c. 11. 9. Est ironia, quasi tacitè exprobrantis: hoc ipso enim non minor, sed maior erat Apostolus, plurisque à Corinthijs æstimandus, quòd scilicet eis gratis euangelizasset. Vnde ironicè subdit, *Donate mihi hanc iniuriam:* quia reuera non est iniuria, sed insignis & generosa abstinentia & beneficentia, ob quam, si cordati essetis, ô Corinthij, me magis amare, colere & suspicere deberetis.

Vers. 14. Ecce, tertio hoc (tertia hac vice) paratvs svm venire ad vos] Primò veni, cùm vos conuerti: Secundò, venire paratus, iusta de causa distuli c. 1. 23. Tertiò, paratus fui cùm scriberem, & reipsa post hanc epistolam veni ad vos. ita S. Thom. & Lyranus.

Magna Apostoli erga suos charitas. Nec enim debent filii parentibvs thesavrizare] Est euphemismus. q. d. Carnales parentes filijs thesaurizant, spirituales à filijs suis, idest, catechumenis & fidelibus, alendi sunt; ego vobis ita spiritualis sum pater, vt & carnalis esse velim, nec opes modò, sed & me meaque omnia pro vobis impendere. Tangit eos, vt intelligant quantus sit Apostolus, quàm excelso animo, quantæ charitatis: vt confundantur quòd eum non redament, sed potiùs colant pseudoapostolos, se suaque lucra aucupantes, eorumque bonis inhiantes.

Vers. 15. Ego avtem libentissime impendam mea omnia, et post omnia, libentissimè svperimpendar] ἐκδαπανηθήσομαι, expendar, vt meum sanguinem, meos spiritus ac vitam insumam, exhauriam & profundam pro vobis. ita Ansel.

Vers. 16. Sed cvm essem astvtvs, dolo vos cepi] D. Tho. 2. 2. q. 55. a. 4. ad 1. putat abusiuè hic astutiam & dolum in bonam partem capi. q. d. Artificiosâ solertiâ & cautâ prudentia ego vos à gentilismo ad christianismum conuerti. Sed Resp. hæc esse verba detractorum; ea enim per mimesin vsurpat Apostolus, q. d. Ipsi obtrectant mihi dicentes, Paulus per se quidem nihil in sumptum exigit admittitve, sed dolo vos capit, quia scilicet Titum & alios submittit, qui vos vestraque emungant. ita Chrysost. Patet ex sequentibus: hæc enim refellens subdit.

Vers. 17. Nvmqvid per aliqvem circvmveni vos?] *Circumueni*, ἐπλεονέκτησα, fraudaui, occupaui & extorsi; Vatabl. *expilaui*; Ambros. *auarus in vos fui*.

Vers. 19. Olim pvtatis qvòd excvsemvs nos apvd vos] Græcè πάλιν, id est, *rursum*. Noster legit πάλαι, hoc est, *olim*. q. d. Sunt inter vos qui putent ab olim, ab olitanis & antiquis temporibus hæc à me dici in excusationem admissi criminis auaritiæ & fraudulentiæ, vel quasi subdolè excusem & recusem dona vestra, vt maiora offeratis.

Coram Deo in Christo loqvimvr] q. d. Sine fuco, sincerè & verè loquimur, vti par est eum loqui, qui se in Christo, id est Christi membrum & discipulum, profitetur. Vel Secundò, *in* *Apostoli religiosa sinceritas.* *Christo*, id est, in Christi & Christiana sinceritate & veritate loquitur, vt Christus pro Christi attributis, scilicet virtutibus sumatur, iuxta can. 37. Posset Tertiò, sic accipi: *coram Deo*, supple, sincere veritatem *loquimur in Christo*, id est per Christum, quem testem inuoco. Sicut enim nos Latini iuramus dicentes, Per Deum, per Christum: sic Hebræi iurant dicentes *in Deo*; *in Christo*, est enim ב *bet* iurantis. Vnde Vatabl. vertit, Testis est Deus & Christus eorum quæ loquimur. Simile est Rom. 9. 1. *Veritatē dico in Christo*. Aliter Anselm. *Loquimur in Christo*, id est, secundùm Christum, Christique doctrinam, quæ nos docet candidè & veraciter loqui. Aut, *in Christo*, id est per Christum, qui in me, & per me loquitur. Sed primus sensus est simplicissimus, ac maximè genuinus.

Vers. 20. Timeo, &c. ne forte animositates sint inter vos] θυμοί. Græcis est ea pars animi, quæ dicitur vis irascibilis, quam Plato ponit in præcordijs, quæque obstrepit rationi, cui sedem tribuit in cerebro. Inde θυμοὶ dicuntur animositates, iræ, audax arrogantia, impetus animi efferuescentis, cùm quis à sua sententia decedere non vult, sed eam mordicus tuetur, alijsque omnibus feruidè sese opponit, vt suos animos ostentet: hos enim actus vis irascibilis, cùm ei indulgetur, producit.

Svsvrrationes] Ψίθυρος significat susurrum, vel sibilum, qui tenuiorem & exiliorem sonum edit. Inde ψιθυρισμοὶ vocantur *susurrationes*, id est, occultæ & clandestinæ obtrectationes, quibus maledici & inuidi quos volunt, in odium adducunt, & amicorum amicitias dissociant; dum vicissim alteri apud alterum detrahunt, eaque insusurrant, quæ inimicitiam concilient. Talis susurro fuit Antipater Herodis filius, qui, vt in regnum patri succederet, seniores fratres suos ita exosos & suspectos suis susurris fecit Herodi, vt eos occideret. Verùm iustas numini vindici pœnas dedit Antipater, cum fraude detecta, ipse ab Herode patre iam animam agente, pariter occisus est, vt fusè narrat Iosephus. *Antipater Herodis filius exemplū impij susurronis.*

Inflationes] φυσιώσεις tumores, fastus, quibus tument, turgent, inflantur superbi, elati & tumidi.

Vers. 21. Ne itervm hvmiliet me Devs (id est, vt Chrysost. contristet, deprimat, affligat me, et mvltos vestrûm lvgeam] hoc est, lugere cogar & castigare cum luctu: quia scilicet in peccatis suis perlistunt; vt nimirum eos excommunicare, vel publicam pœnitentiam iniungere cogar: ad publicam enim pœnitentiam illorum, qui inde olim propriè Pœnitentes dicebantur, hæc Apostoli verba spectare, docet August. ad Saluinam epist. 108. sub finem.

Nota. Sicut Apostolus & prædicator maximè exultat in suorum profectu, vt dicat, Vos estis gaudium meum, corona mea: ita maximè deijcitur & mœret in suorum defectu, & in vitia prolapsu, cùm exhortationum suarum fructum videt deperire, seque in vanum laborasse.

Rursum talis inuitus, & cum luctu ad vindictam descendit: hoc est enim animi principis & regij. Celebris est illa Neronis in imperij sui initijs mansuetissimi vox, quæ sententiæ mortis in reos latæ subscribere coactus exclamauit: *O si nescirem literas!* *Neronis mitissima vox initio imperij.*

Qvi ante peccavervnt, et non egervnt poenitentiam svper immvnditia] id est, mollitie alijsq; libidinibus, quibus contra naturam peccatur, naturæque vis & iniuria infertur. Distinguit enim Apostolus *immunditiam*, à fornicatione.

Et impvdicitia] Græcum ἀσέλγεια, est petulantior libido in libidinosis osculis & tactibus.

CAPVT

CAPVT DECIMVMTERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Erant Corinthi aliqui libidini, alij superbiæ & contentionibus (vt patet c. 11. v. 20. & 21.) alij alijs vitijs dediti, Paulíq; monita parui pendebant: hisce comminatur, vt eos ad pœnitentiam prouocet.

Secundò, v. 3. monet vt gratiam & potestatem à Christo sibi datam, eiusq; opera mira à se edita considerent & reuereantur.

Tertiò, v. 7. orat vt nihil mali agant, ne in eos suam potestatem puniendi exercere cogatur.

Quartò, v. 11. hortatur ad perfectionem, dilectionem, pacem & osculum sanctum, eosque salutat.

Ecce tertiò hoc venio ad vos: In ore duorum aut trium testium stabit omne ver-
bum. 2. Prædixi, & prædico, vt præsens, & nunc absens ijs, qui ante peccaue-
runt, & ceteris omnibus, quoniam si venero iterum, non parcam. 3. An experi-
mentum quæritis eius, qui in me loquitur Christus; qui in vobis non infirmatur, sed
potens est in vobis? 4. Nam etsi crucifixus est ex infirmitate: sed viuit ex virtute
Dei. Nam & nos infirmi sumus in illo: sed viuemus cum eo ex virtute Dei in vobis,
5. Vosmetipsos tentate si estis in fide: ipsi vos probate. An non cognoscitis vosmet-
ipsos, quia Christus Iesus in vobis est? nisi fortè reprobi estis. 6. Spero autem quòd
cognoscetis, quia non sumus reprobi. 7. Oramus autem Deum, vt nihil mali facia-
tis, non vt nos probati appareamus, sed vt vos quod bonum est faciatis: non autem
vt reprobi simus. 8. Non enim possumus aliquid aduersus veritatem, sed pro ve-
ritate. 9. Gaudemus enim, quoniam nos infirmi sumus, vos autem potentes estis.
Hoc & oramus vestram consummationem. 10. Ideo hæc absens scribo, vt non
præsens duriùs agam secundùm potestatem, quam Dominus dedit mihi in ædifica-
tionem, & non in destructionem. 11. De cetero, fratres, gaudete, perfecti estote,
exhortamini, idem sapite, pacem habete. & Deus pacis & dilectionis erit vobiscum.
12. Salutate inuicem in osculo sancto. Salutant vos omnes sancti. 13. Gratia Do-
mini nostri Iesu Christi, & charitas Dei & communicatio sancti Spiritus sit cum om-
nibus vobis. Amen.

VERS. 1. ECCE TERTIO HOC (tertia hac vice) VENIO A (venire propono) AD VOS] vide can. 32. vt scilicet puniam eos, qui per duos vel tres testes peccasse, nec pœnitentiam egisse conuincentur. ita Anselm. & Caietan.

IN ORE DVORVM AVT TRIVM TESTIVM STABIT OMNE VERBVM] per dicta & depositionem duorum vel trium testium *stabit*, græcè σταθήσεται, *statuetur*, rata erit, confirmabitur omnis accusatio, omnis quæstio, omnis causa & crimen: vt scilicet crimen per duos vel tres testes quasi satis superque probatum & confirmatum sententia mea condemnem, puniam & plectam. Aliter hoc explicant nonnulli, quòd scilicet tres testes vocet Apostolus tres suos aduentus Corinthum. Respicere enim videtur id quod præcessit, *Ecce tertio hoc venio ad vos*. q. d. Ego vnus sum, sed tertiò ad vos adueniens (Primò; reipsa; Secundò, per epistolam priorem; Tertiò, rursum reipsa) trium quasi testium habebo auctoritatem. Vnde Maldon. in Notis manusc. quæ in Collegio Romano extant, sic habet. Quod autem addit: *In ore duorum aut trium testium*, testes vocat promissiones. q. d. Cùm tertiò jam promittam, non possum expectationem vestram fallere, &c, vt hispan. dici solet, *A tres va la venida*. Verùm hoc frigidius est: amplius aliquid & augustius spectat mens alta Apostoli. Rursum hoc alienius videtur. Citat enim Apostolus Deut. 19. v. 15. vbi sic dicitur, *Non stabit testis vnus contra aliquem, sed in ore duorum aut trium testium stabit omne verbum*. Cuius loci planus sensus est hic. Ex testimonio non vnius, sed duorum vel trium testium, in iudicio reus quisque, vel condemnabitur, vel absoluetur.

Vbi Nota. Licet lex hæc, quatenus iudicialis est legis veteris, cum reliquis iam per Christum sit abolita: tamen quatenus ius naturæ vel potiùs ius gentium eamdem dictat, eatenus adhuc viget, Iureque tam Ciuili quàm Canico recepta est. Ratio enim naturalis omnes gentes docuit æquum esse & conuenire. vt nemo vnius, sed duorum minimùm testium depositione damnetur. Vnus enim testis facilè corrumpi, falli & fallere potest: duo non item. Legem ergo hanc vti sonat, in plano suo sensu accipit hic & sequitur Paulus: vti & Christus B Matth. 18. 16.

PRÆDIXI, ET PRÆDICO, VT PRÆSENS, (subaudi, ita) ET NVNC ABSENS] q. d. Vti præsens prædixi, ita & nunc absens prædico: Hebræi enim *caph* similitudinis sæpè subticent, id videre est in Prouerbijs singulis sæpè versibus. Græca addunt τὸ δεύτερον, iterum, vertuntque Græci sic: Prædico vt præsens, iterum & nunc absens scribo. q. d. Idem quod antè præsens prædixi, nunc iterum absens tamquàm præsens, pari scilicet auctoritate & intermiatione ac si præsens essem, prædico & scribo. VERS. 2.

AN EXPERIMENTVM QVÆRITIS EIVS, QVI VERS. 3.

IN ME LOQVITVR] q. d. Vultisne præcepta mea negligere, vt experiamini, an audeam & possim inobedientes punire per potestatem mihi à Christo datam? sic præceptor dicit discipulo rebelli. Visne experiri brachium meum, virgas meas?

QVI IN VOBIS NON INFIRMATVR] non infirmum se, sed potentem ostendit, cùm scilicet in vobis per me tot mirabilia potenter est operatus, & nouissimè fornicarium ex communicatione mea ita puniuit, & Satanæ quasi tortori cruciandum tradidit: hanc enim puniendi potentiam, & vindicandi potestatem maximè significare & ostendere intendit.

VERS. 4. NAM ETSI CRVCIFIXVS EST (Christus) EX INFIRMITATE, humanitatis & carnis: SED VIVIT, id est, viuit tamen & resurrexit, EX VIRTVTE DEI] ex potentia diuinitatis.

NAM ET NOS INFIRMI SVMVS IN ILLO] *In illo*, id est, cum illo, & pro illo, nimirum Christo; infirmamur, hoc est, patimur & affligimur. Nota. Secundum hoc *Nam* non causam, sed similitudinem significat, idemque valet quod *sic*: refert enim & assimilatur priori *Nam*. Est hebraismus: Hebræi enim similitudinem explicant per coniunctionem copulatiuam, aut quamuis aliam, præsertim si illa geminetur: quia geminatio significat similitudinem in vtroque, vt כָּמוֹנִי כָּמוֹךָ *camoni camocha*, sicut ego sicut tu, id est, ego sum sicuti tu, vel similis tui.

Duplex horum verborum sensus. SED VIVEMVS CVM EO EX VIRTVTE (ἐκ δυνάμεως, ex potentia) DEI IN VOBIS] Hoc est, per illum, & cum illo ostendemus vitam & vigorem, puta potentiam Christi, de qua iam dixit, vim scilicet & spiritum Euangelij, ac nominatim potestatem puniendi contumaces, in vobis. ita Theophyl. Aliter Ansel. & Theodor. q. d. Resurgemus vobiscum per Dei virtutem ad beatam æternamque vitam. Sed prior sensus magis est ex mente Apostoli: tum quia græcè est εἰς ὑμᾶς, quod licet verti possit, *in vobis* (Apostolus enim sæpè sumit εἰς, pro ἐν) tamen propriè significat *in vos*, vitam scilicet, & vigorem meum: putà potentiam Christi iam dictam eiusque vindictam, exercebo: tum quia intendit demonstrare & inculcare non resurrectionem, sed hanc suam Apostolicam potestatem & energiam tum in docendo & persuadendo, tum in operando tot signa, tot miracula, tum in vindicando ac puniendo rebelles, q. d. Sicut Christus in se licet infirmus, potenter tamen resurrexit ad vitam beatam & immortalem: ita pariter in nobis, & per nos Apostolos, licet infirmos, potenter tamen operatur & operabitur deinceps miras virtutes, conuersiones, miracula, punitiones & vindictas.

VERS. 5. *Triplex huius obiurgationis sensus.* VOSMETIPSOS TENTATE SI ESTIS IN FIDE] Est acris obiurgatio, q. d. Videmini, ô Corinthij à pseudoapostolis infatuati non habere fidem, esseque infideles; tentate ergo vos, & probate an ita sit, an credatis, nec ne; si enim fidem retinetis, & in ea perstatis; credetis, immò videbitis, Christum, vt præcessit ac sequitur, in vobis esse potentem: potenter per me operari tot miracula, tot hominum conuersionem, tantam etiam vindictam incredulorum & inobedientiam; videbitis Christum per me loqui, meq; viuere & vigere in vobis: quia vos ad fidem conuerti, ac omnium Dei donorum tam largè participes feci. q. d. Si Christo & Euangelio creditis, & mihi credetis, quia ego Christi ac Euangelij minister sum: &, sicut miraculis alijsque signis probo ac confirmo Euangelij veritatem, sic ijsdem consequenter demonstro me verum esse Apostolum Christi, ac veritatis doctorem.

Aliter Theophyl. & Gagneius. q. d. *Tentate*, id est periculum facite de vobis ipsis, an nõ per Christum habitãtem in vobis potentes sitis, adeò vt per illum miracula faciatis: nam in primitiua Ecclesia etiam laici credentes miracula faciebant. Itaque intelligunt ipsi hic miraculorum fidem, cum prophetiæ & linguarum dono coniunctam: quæ fides signum est inhabitantis Christi in eo fidelium cœtu, in quo ipsa viget.

Tertiò, alij sic explicant. Tentate vos an fidem habeatis, quæ per charitatem operatur, id est, an sitis in charitate & amicitia Christi. Sed primus sensus genuinus est, magisque præcedentibus connexus simul & sequentibus, vt iam dictum est.

Nota verba Apostoli, *Vosmetipsos tentate si estis in fide: ipsi vos probate*: ex illis enim patet non certò scire fideles, multò minus credere debere aut posse, se fidem habere, ac consequenter certos non esse de sua iustitia.

Dices: Subdit, *An non cognoscitis, quia Christus in vobis est?*

Resp. Non est sensus: *quia Christus est in vobis*, hoc est, in cordibus vestris, vel in fide vestra vos iustificante, vel in vobis, scilicet singulis; sed in vobis, scilicet omnibus simul, hoc est, in Ecclesia vestra, videbant enim suæ Ecclesiæ tot miracula, tot gratias ac dona collata, vt non dubitarent Christum in ea esse & operari. q. d. Singuli ergo Corinthij huic Ecclesiæ ac Christo per fidem omnino adhærere debetis, ac consequenter & mihi eius præconi & vicario, meque vt talem reuereri. ita Theophyl.

Patet hinc Secundò, obiectum fidei non esse hoc: Me esse iustum; sed, Christum Iesum esse in nobis, id est, in Ecclesia nostra, in eaque per Paulum & Apostolos potenter operari, ac consequenter nos esse veram Christi Ecclesiam, verosque doctores esse Paulum & Apostolos, eorumque sequaces. *Ostenditur contra hæreticos obiectum fidei non esse hoc: Me esse iustum.*

Dices; August. l. 3. de Trinitate cap. 1. & S. Thomas hîc, dicunt nos habere certam scientiam, quòd fidem habeamus. Resp. Certò scimus nos credere, & adhærere Christo, verùm an hoc faciamus fide diuina an humana, an tam seriò, firmiter, diuinè, & ita vt opus est ad iustitiam & salutem, hoc nescimus, sed tantùm ex coniecturis opinamur.

NISI FORTE REPROBI ESTIS] *Reprobi*. id est, improbi. *Reprobus*, ait Anselm. *est qui probitatem fidei, & bonæ opinionis, quam in baptismo accepit, vel ignorat, vel deseruit*. Vnde Theophyl. Tacitè, ait, innuit Corinthios vita & moribus corruptos esse. q. d. Ideo Christum non agnoscitis esse in vobis, quia improbi & corruptis moribus estis: corrupti enim mores sunt initium & causa apostasiæ & hæreseos. Ita libido & superbia Lutherum, Caluinum, Bucherum, Ochinum, omnesque primos illos Nouantes, vel sacerdotes, vel monachos, Catholicæ fidei, & Ecclesiæ Romanæ excucullarunt, exauctorarunt, in sacrilegas nuptias, apostasias & hæreses adegerunt. *Corinthij vita & moribus corrupti.* *Libido & superbia mitium apostasia.*

Secundò & meliùs, vt patebit v. 7. *Reprobi*. id est reprobati, reiecti. adeoque viles, inglorij, abiecti, contempti. q. d. Ex signis gratiæ & miraculorum, quæ Christus potenter operatur in vobis, cognoscitis,

A

ſcitis, quòd Chriſtus eſt in vobis, niſi forte à Chriſto reiecti & reprobati, eius fide, gratia, luce ac cognitione priuati, in tenebras priſtinas ignorantiæ vel infidelitatis retruſi & repulſi cecidiſtis, & lapſi eſtis, itaque viles & abiecti effecti eſtis. Hinc dixi: *Si eſtis in fide ipſi vos probate*, probate ſcilicet an veſtra fides ſit proba & ſincera, ſi enim proba eſt, cognoſcetis quòd Chriſtus eſt in vobis: quia ſi hoc non cognoſcitis, ſignum eſt reprobam eſſe, vitiatam, corruptam, voſque à Chriſti fide reiectos & reprobatos excidiſſe, nec fideles ampliùs, ſed infideles eſſe.

VERS. 6.

SPERO AVTEM QVOD COGNOSCETIS, QVIA NOS NON SVMVS REPROBI] à Chriſto reprobati, reiecti, eiuſque gratia, efficacia & poteſtate priuati, ideoque viles & inglorij, contrarium enim videtis, Chriſtum ſcilicet per me potenter operantem, Gentiles conuertentem, rebelles punientem, meaque omnia probantem, mihi cooperantem, & in omnibus felicem ſucceſſum dantem, ita vt me toti Achaiæ, imò toti orbi conſpicuum & glorioſum efficiat.

B

VERS. 7.

Gratia Dei egemus non tantùm, vt bona faciamus, ſed etiã vt mala vitemus.

ORAMVS AVTEM DEVM VT NIHIL MALI FACIATIS] Hinc S. Auguſt. contra Pelag. docet non tantùm gratiam requiri vt bona operemur, ſed etiam vt nihil mali faciamus, ſcilicet vt tentationibus reſiſtamus, vel ab ipſis præſeruemur, & illæſi euadamus mundi & carnis illecebras. Tentationes enim grauiores ſuperare ſolis naturæ viribus, & ſine gratia Dei eſt impoſſibile.

NON VT NOS PROBATI APPAREAMVS, *δόκιμοι* probi, probati, inſignes, celebres. q.d. Non laboro de mea fama & poteſtate, vt à vobis mea probentur, egoq; vobis virtutem meam & auctoritatem probem ac oſtendam, præſertim efficaciam puniendi illos, qui inter vos delinquunt, ſpectari, probari, celebrari non ambio, honoris punctum non curo: vnum curo, VT VOS QVOD BONVM EST FACIATIS: NOS AVTEM VT REPROBI SIMVS] *Vt*, græcè non eſt *ἵνα*, ſed *ὡς*, id eſt quaſi, tamquam, velut. q.d. Nos autem tamquam reprobi ſimus & æſtimemur. *Reprobi*, id eſt improbi, inquit Gagneius. Secundò & genuinè, *reprobi*, græcè *ἀδόκιμοι*, reiecti, abiecti, poteſtate priuati, inglorij, ignobiles reputemur. quaſi qui non habeamus poteſtatem puniendi & vindicandi, cùm eam oſtendere non poſſimus in vos, ſi obſequentes ſitis; & quod bonum eſt faciatis, quod vnicè optamus.

C

Reprobus non opponitur hic prædeſtinato. ſed ſignificat vilem & abiectum.

Hinc patet *reprobum* hìc non opponi prædeſtinato, nec etiam pio & ſancto. ſed probato, ſpectato, honorato. ita Theophyl. Anſelmus & alij. Habear, inquit Theophyl. *reprobus*, id eſt infirmus abiectus, poteſtate vacans: quippe qui non inueniam locum puniendi vos, vtpote iam vel bonos & probos, vel pœnitentes & emendatos. Sic quoque *reprobum* pro vili & abiecto accipitur, 1. Reg. 15. 9. opponiturque electo. pulchro & pretioſo; cùm dicitur: *Pepercit Saul & populus Agag, & optimis gregibus ouium & armentorum, & veſtibus. & arietibus, & vniuerſis quæ pulchra erant, &c. quidquid verò vile fuit & reprobum, hoc demoliti ſunt.* Et pſal. 117. 22. *Lapidem*, inquit, *quem reprobauerunt ædificantes, hic factus eſt in caput anguli*: id eſt Chriſtum, quem quaſi lapidem vilem, rudem, impolitum & ineptum æſtimarunt, & à ſua fabrica, id eſt à ſua Synagoga, reiecerunt Scribæ & Iudæi; hunc ipſum Deus fecit in domo ſua, id eſt in Eccleſia Chriſtiana, lapidem angularem, primarium & capitalem.

D

VERS. 8.

Veritas vitæ & iuſtitia quæ & qualis ſit.

NON ENIM POSSVMVS ALIQVID ADVERSVS VERITATEM, SED PRO VERITATE] Nota. *Veritas* hìc intelligitur non oris aut mentis, ſed vitæ aut iuſtitiæ: veritas ergo hìc eſt æquitas & iuſtitia, ſiue officium hominis Chriſtiani, vt bonum faciat, ſicut dixit v. præc. q.d. Non poſſumus aliquid contra iuſtitiam, contra iuſtè & chriſtianè viuentes, contra facientes id quod bonum eſt, vt ſcilicet in eos oſtendamus noſtram puniendi poteſtatem: ſed pro veritate, id eſt æquitate, iuſtitia, honeſtate poſſumus quiduis, vt ſcilicet puniamus eos qui illam violant, laudemus & præmiemur illos qui illam ſectantur.

Secundò, Theophyl. *Non poſſumus*, ferre ſcilicet ſententiam aduerſus veritatem, vt nimirum puniamus eum, qui verè puniri non meretur, quia id quod bonum eſt operatur; ſed poſſumus & debemus ferre ſententiam pro veritate, vt plectamus eum qui reus eſt, vereque plecti meretur. Hic ſenſus ſequitur ex priori, & planior eſt ac facilior.

Alij ſic explicant, q.d. Sicut non poſſumus, ſcilicet diſſimulare ſi quid aduerſus veritatem faciatis, hoc eſt aduerſus æquitatem & officium; ita, ſi ſecundùm veritatem, hoc eſt officium, agatis, punire non poſſumus, quia nihil contra veritatem poſſumus, ſed omnis noſtra poteſtas pro veritate eſt in æquitate iam dicta tuenda & ſancienda.

VERS. 9.

GAVDEMVS ENIM, QVONIAM NOS INFIRMI SVMVS] q.d. Gaudeo ſi infirmus habear & abiectus, quaſi qui non poſſim oſtendere poteſtatem vindicandi in vos, vtpote potentes gratia & virtutibus, culpaque vacuos. ita Theodor. Theophyl. Anſelmus.

Innocentes potentes ſunt & vocantur, & quare.

Nota. Innocentes vocantur & ſunt potentes, quia non eſt quòd metuant vel Apoſtolum, vel dæmonem, vel angelum, vel mortem, vel infernum vel quidquam in mundo. Pro *quoniam* græcè eſt *ὅταν* id eſt quando, vel, vt legit Ambroſ. cùm nos infirmi ſumus, vos autem potentes: non enim aſſerit ſe eſſe infirmum, illos verò potentes; ſed conditionatè loquitur, Gaudeo ſi ita ſit; vel quando ſic ſe res habet, gaudeo.

HOC ET ORAMVS, nempe VESTRAM CONSVMMATIONEM] Græcè *κατάρτισιν*, id eſt perfectionem, vt ſitis perfecti & conſummati in omni gratia & virtute. ita Theophyl.

VERS. 10.

VT NON PRÆSENS DVRIVS AGAM] *ἵνα μὴ ἀποτόμως χρήσωμαι*, ne rigidè, præciſè, ſeuerè me geram: *χρῆσθαι* enim non tantùm vti, ſed & ſubindegerere, & res adminiſtrare ſignificat, vt *καλῶς χρῆσθαι φίλοις honeſtè ſe gerere erga amicos.*

VERS. 11.

PERFECTI ESTOTE] *καταρτίζεσθε*, ſignificat hoc veſtem laceram ſarcire & reconcinnare. Notat vitia, ſolutos mores, maximeque deſidiam Corinthiorum. q.d. Redintegramini, integri eſtote, corrigite priora vitia, ſtringite vitæ licentiam, reſarcite diſciſſam amicitiam, vnionem, concordiã, vt nihil habeatis quod corrigere, & in quo poteſtatem meam exercere debeam. Rurſum *καταρτίζεσθε* ſignificat, aptè inter vos mutuò & cum capite veſtro congruite, ſicut in corpore aptè artus & membra tam capiti quàm alijs membris congruunt & coagmentantur. Vide dicta 1. Cor. 12. 16.

EXHORTAMINI] inuicem ad meliora; græcè *παρακαλεῖσθε*, quod Vatabl. vertit, *conſolationem habete*. in mutua ſcilicet concordia & amicitiã.

IDEM SAPITE] iudicijs & voluntatibus conſentite, vnanimes & concordes eſtote.

PACEM HABETE, ET DEVS PACIS auctor, donator & remunerator, cui complacitum est in pace, vt quasi Deus paci præsit & præsideat, ERIT VOBISCVM; Hinc Anselm. (teste Edinero in eius Vita) dicere solebat, eos qui in hac vita salua æquitate se conformant aliorum voluntati, & pacẽ colunt, id a Deo mereri, vt Deus post hanc vitam se accommodet eorum voluntati, & cum eis pacem & amicitiam colat. E contrario verò eos qui hic ab alijs voluntate discordant, pari modo post hanc vitam neminem reperire qui suæ concordet voluntati. Hanc enim esse iustam diuinæ iustitiæ censuram: *Qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* Idem in alijs virtutibus præmiandis, & vitijs puniendis pari modo facit Deus.

Mereri & præmium concordiæ.

VERS. 12. SALVTATE INVICEM IN OSCVLO SANCTO] Quæritur: quodnam hoc osculum? Nota. Gentiles sibi inuicem obuiantes sese inuicem osculo salutabant in signum amicitiæ, teste Xenophonte l. 1. Pædiæ Cyri, & Herodoto in Clio: quod frustra vetare conatum Tiberium docet Suetonius. Idem mos fuit apud Hebræos, vt patet ex osculo Amasæ & Ioab, 2. Reg. 20. 9. Item ex osculo quo Iudas quasi de more Christum exosculans eum prodidit. Magis verò solemne fuit primis Christianis, vt tum aliàs, tum præsertim in sacris conuentibus ante sacram synaxim sese osculo siue amico amplexu salutarent dicentes: *Pax tecum.* Erat hoc communicaturis reconciliationis, ac iniuriæ omnis remissæ, puræque charitatis symbolum, vt docet Cyrillus catech. 5. mystagogica. Vnde & Tertull. lib. de Orat. osculum vocat *orationis symbolum.*

Mos Gentilium & Hebræorum inuicem osculo salutandi.

Oscula item fuere olim apud Christianos vsitata.

Mysticam causam dat hic Chrysost. quia per os nostrum ingreditur corpus Christi; illud ergo osculamur, perinde ac ianuas osculamur, per quas in ecclesiam ingredimur (Vbi Nota. Olim Christiani osculabantur ianuas templorum, ex reuerentia loci sacri.) Vide eum, quomodo hoc os à turpibus custodire, & Dei laudibus dedicare debeamus. Hoc osculum etiamnum in quibusdam Ecclesijs ante sacram synaxim vsurpant Canonici. Verùm quia olim fraus irrepsit, cùm viri, licet locis à mulieribus distincti, furtim tamen irrepentes, eas oscularentur, hinc pro osculo oris successit osculum tabellæ pacis, quam vocant.

Quare mos osculandi ab Ecclesia sublatus.

Osculo ergo *sancto*, id est, non Gentili, non carnali, non ficto, sed Christiano, religioso, casto, sincero. ita Chrysost. & August. ser. 83. de Diuersis, Vide Baron. anno Christi 45.

Notat auctor libri de Amicitia, qui extat tom. 4. operum S. August. quatuor de causis honestè dari osculum. Primò, in signum reconciliationis, cùm inimici in mutuam gratiam & amicitiam redeunt. Secundò, in signum pacis, vt fit in sacrificio Missæ. Tertiò, in signum lætitiæ, & quasi renouatæ dilectionis, vt cùm amicus amicum post longam absentiam peregrè redeuntem osculo salutat. Quartò, in signum Catholicæ communionis, vt cum hospes suscipitur & excipitur osculo. Sed in his quid ferat cuiusque regionis mos, & gentis conditio, spectandum & sequendum est, cauendumque ne osculum hoc proserpat nimis, & in sensuale ac carnale degeneret.

Quatuor de causis honestè datur osculum.

VERS. 13. GRATIA DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI, ET CHARITAS DEI, ET COMMVNICATIO SANCTI SPIRITVS SIT CVM OMNIBVS VOBIS] Notant Chrysost. Ambros. Theod. significari hic SS. Trinitatem ὁμόουσιον, consubstantialem, eam scilicet eiusdem esse naturæ, potentiæ, operationis, præsertim in opere redemptionis & salutis nostræ, de quo propriè hic agit Apostolus. *Trinitatis*, ait Ambros. *hæc complexio est, & vnitas potestatis, qua totius salutis perfectio est; dilectio enim Dei misit nobis Saluatorẽ Iesũ, cuius gratiâ saluati sumus: & vt possideamus hãc gratiam salutis, communicatio facit Spiritus sancti.*

S. Trinitatis ὁμόουσιον.

Vbi Nota. Primò. Cùm ait, *charitas Dei*, scilicet Patris, Dei nomen Patri appropriatur: quia Pater est primum principium in deitate, ac fons & origo ceterarum in SS. Trinitate personarum.

Nota Secundò. Aptè charitatem tribuit Patri, gratiam Filio, communicationem Spiritui sancto: quia à Patre, Patrisque charitate cœpit nostræ redemptionis exordium. Patris inquam, qui *sic dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret* pro nobis in mortem. Per Filium venit gratia, vtpote qui nos nihil promeritos, imò malè meritos sua morte redemit, omnemq; gratiam promeruit: gratiæ verò, gratiæque donorum distributio, communicatio & participatio per Spiritum sanctum facta est. Vnde Ansel. sic explicat: *Gratia Domini nostri Iesu Christi*, qua gratis peccata condonantur, atq; salus tribuitur (*& charitas Dei*) Patris, qua pro nobis Filium dedit: (*& communicatio sancti Spiritus*) qui in vtraque re, id est, in prædicta gratia & charitate, communicauit Christo & Deo, communiter & pariter operans cum illis humanam salutem, (*sit cum omnibus*) maioribus atque minoribus. *Amen.* sic ille.

Propria singulorum personarum.

Nota Tertiò. *Communicatio* tam passiuè, quàm actiuè accipi potest. Passiuè communicatio idem est, quod participatio, q. d. Vt communicetur vobis spiritus sanctus, vt eius gratiam & dona participetis, imò in Spiritum sanctum quasi permutemini non essentia, sed participatione Spiritus sancti, ait Theophyl. Secundò, actiuè, q. d. Spiritus sanctus, qui cum Patre & Filio vti essentia, ita charitate, potentia & operatione communicat, communiter cum eis gratiam suam, charitatem, & dona eis connexa vobis communicet & infundat: maximè vt sublatis dissidijs & contentionibus (de quibus in fine cap. præcedentis, & sæpè alibi hac epistola & præced.) communi vnione & charitate iungamini, vti Spiritus sanctus est κοινωνία, id est, quasi communis & socialis vnio Patris & Filij, & consequenter omnium fidelium, qui communicant & participant eumdem Spiritum sanctum, in eoque eiusq; charitate connectuntur & vniuntur. Communicationem ergo eis optat, quæ Corinthiorum schismata tollat; κοινωνία enim est mutua communio, societas, consortium, coniunctio, commercium.

Communicatio actiuè & passiuè sumi potest.

Nota Quartò. *Gratia, charitas, communicatio*, tam creata, quam increata, accipi possunt. Gratia & charitas increata est beneuolentia & amor Patris & Filij, qua nos amant: sic dicimur inuenire gratiam, id est beneuolentiam & fauorem, in oculis Dei. Sic ad Tit. 2. 11. *Apparuit gratia Saluatoris nostri Dei*; dum scilicet ex suo in nos amore dignatus est pro nobis carnem nostram assumere: similiter & communicatio Spiritus sancti increata, est communio & societas, quam habet Spiritus sanctus cum Patre & Filio: siue, est ipsa participatio diuinitatis, omniumque bonorum diuinorum, quæ Pater & Filius cum essentia communicat Spiritui sancto, quæque deinde Spiritus sanctus nobis communicat. Creata verò gratia est, quæ nobis infunditur, facitque nos Deo gratos: creata charitas est, qua nos Deum diligimus; creata communicatio Spiritus

tus sancti est, participatio donorum eius nobis communicata.

Primò ergo de increata gratia, charitate, communicatione Spiritus sancti hæc verba accipiendo, hic est sensus. q.d. Gratia, id est beneuolentia, Christi, & charitas qua Pater vos amat, & communicatio, id est, communis ille amor & diuina societas ac participatio Spiritus sancti, qua scilicet ipse cum Patre & filio communicat & participat omnia bona diuina, quæ deinde nobis communicat, sit & maneat vobiscum; vt eumdem amorem & societatem omniaque bona diuina vobis communicet, & communicare pergat.

Secundò, si de creata gratia, charitate, communicatione Spiritus sancti, quæ ex increata manat, accipias, æquè aptè hic erit sensus; gratia, quam Christus; & charitas, quam Pater; & dona, quæ vobis communicat Spiritus sanctus, sint semper & maneant vobiscum: & præsertim socialis ille amor, siue dilectio mutua & fraterna, quæ clarissima est, Deo gratissima, & vobis, ô Corinthij, maximè necessaria Spiritus sancti communicatio. Similiter vtroque modo accipitur charitas Dei ad Rom. 5. 5. cùm dicit, *Charitas Dei diffusa est in cordibus nostris*,

Da nobis iugem tuam gratiam ô Iesu Christe, redemptor noster: tuam iugem charitatem ô Pater, creator & glorificator noster: tui iugem communicationem ô Spiritus sancte, iustificator noster; vt in tempore & ÆTERNITATE amemus & glorificemus te Deum Patrem, te Deum Filium, te Deum Spiritũ sanctum ô vna deitas, ô diuina TRINITAS, ô trina ÆTERNITAS. *Quid enim mihi est in cœlo, & à te quid volui super terram? Deus cordis mei, & pars mea Deus in ÆTERNVM.*

COMMENTARIVS IN EPISTOLAM AD GALATAS.

ARGVMENTVM.

Galatæ quales, & unde oriundi.

GALATÆ Gentiles erãt, qui è Gallia A in Græciam commigrarunt: vnde Gallo græci dicti sunt. Putat Suidas hos Gallos fuisse Senonenses, qui duce Brenno Romam inuaserunt, sed à Camillo repulsi in Græciam traiecerunt; cúmq; Delphos spoliare conarentur, imbre & grandine obruti sunt: pauci verò, inquit qui euaserunt, Gallo-græci, siue Galatæ, dicti sunt. Sed diuersa ab his tradit Iustinus l. 25. S. Hieron. & alij. Galatæ ab Oriente habent Cappadociam, ab Occidente Bithyniam, à Meridie Pamphyliam, à Septemtrione Põtum Euxinum: tresq; habuerunt nobilissimas ciuitates Tanium, Pessinuntem & Ancyram, inquit Plinius l. 5. c. vlt. Quod ad eorum linguam, *Galatæ*, B inquit Hieron. in fine procemij in l. 2. comment. in epist. ad Galat. *excepto sermone Græco, quo omnis Oriẽs loquitur, propriam linguam eamdem penè habent, quam Treuiri*, Germanicam scilicet. Vnde Gallos olim (inde enim hanc linguam, vti & originem sortiti sunt Galatæ) germanicè locutos nonnulli opinantur; adeoque Francos ex Franconia Germaniæ prodijsse, & nomen accepisse asseuerant. Quin & Clodouæus primus in Gallia Francorum rex Christianus, Sicamber vocatur. Sic enim eum ad baptismum accedentem allocutus est. S. Remigius: *Mitis depone colla Sicamber. Adora quod incendisti, incende quod adorasti*, vti refert Gregor. Turonensis lib. de C Gestis Francor. cap. 31. constat autem Sicambros Germanos fuisse, præsertim Geldrenses. Denique S. Hier. Iosephus & Isidorus tradunt Galatas ortos esse ex Gomer, putà ex Gomaris siue Cimbris, qui vel Germani, vel Germanis affines fuerunt.

Galatæ locuti sunt lingua Treuerensi.

S. Remigij ad Clodouæum vox.

Occasio & scopus huius epistolæ.

Hos Galatas nonnulli è Iudæis ad Christum conuersi commouerant ad iudaismum vna cùm Euangelio suscipiendum, allegando ad hoc exemplum Petri aliorumque Apostolorum, qui legem Mosis seruabant. Illos hic acri cum obiurgatione reuocat Apostolus, docetque Christianos liberos esse à seruitute legis veteris, nec ei posse subijci: licet enim Iudæi legem illam suam ad tempus seruare possent, vt eam cum honore sepelirent, Gentes tamen, quales erant Galatæ nec hanc, nec aliam iustam habebant causam legis Mosis amplectendæ. Vnde si eam fuissent amplexæ, censæ fuissent id facere hoc nomine, quòd lex videretur ad salutem cum Euangelio esse necessaria, maximè cùm Iudæochristiani tum ita sentirent, vellentque Gentes cogere ad iudaismum, æquè ac christianismum: qui exploratus est error. hæc enim professio iudaismi, est euersio christianismi: nam Christiana religio docet iudaismum abrogatum esse, nec aliam religionem admittendam esse, præterquam Christi; hanc enim solam & necessariam esse & sufficere ad salutem profitetur. Hunc ergo errorem acriter hîc insectatur Apostolus.

Iudæo christianismus vitandus, vt hæresis.

Vnde idem argumentum spectat Apostolus in hac epistola, quod in epistola ad Romanos, adeoque hæc illius ad Rom. est quasi epitome & compendium, & multas easdem cum illa habet sententias, rationes, phrases & discursus. ita Hieron. Anselm. Theophyl. Chrysost. nisi quòd in epistola ad Romanos tam Iudæos, quàm Gentes arguat, in hac solas Gentes: ibi reijcit opera tam legis, quàm naturæ, hîc legis tantùm, vt fidem Christi & fidei opera stabiliat. Hoc igitur facit priori parte epistolæ à c. 1. ad c. 5. Posteriori deinde, videlicet à ca. 5. v. 13. vsque ad finem mores instruit.

Argumentum huius epistolæ.

Scriptam Romæ habent in fine Syrus, Græca, Hieronymus cap. 5. Athanas. in Synopsi, Theodor. præfatione in epistolas Pauli & alij. Negant id Chrysost. & Baron. tom. 1. pag. 657. quia non meminit vinculorum, vt solet in alijs Romæ scriptis. Eam ergo scriptam volunt ante epistolam ad Rom. idque vel Ephesi, vel in alia vrbe Græciæ. Verùm de tempore & loco scriptionis huius epistolæ nihil certi ex ipsa, vel aliunde definiri potest, estq; quoad hoc omnium epistolarum Pauli incertissima. Extat in hanc epistolam genuinus ac fusus commentarius S. Hier. vti & Augustini.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò increpat Galatas, quòd ab Euangelio à se prædicato ad iudaismum abduci se finerent à nouantibus, aliterq; euangelizantibus, quibus dicit anathema.

Secundò, v. 11. certitudinem sui Euangelij ostendit ex eo, quòd à Christo illud immediatè ipse acceperit.

Tertiò, v. 13. narrat quomodo à iudaismo, quem acerrimè propugnabat, conuersus sit ad Christum, ab eoq; segregatus ad Euangelizandum, Arabiam, Damascum, Syriam & Ciliciam peragrarit.

1. PAVLVS Apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Ie-
sum Christum, & Deum Patrem, qui suscitauit eum à mortuis: 2. Et
qui mecum sunt omnes fratres, Ecclesiis Galatiæ. 3. Gratia vobis, &
pax à Deo Patre, & Domino nostro Iesu Christo. 4. Qui dedit semet-
ipsum pro peccatis nostris, vt eriperet nos de præsenti sæculo nequam,
secundùm voluntatem Dei & Patris nostri. 5. Cui est gloria in sæcula sæculorum: A-
men. 6. Miror quòd sic tam citò transferimini ab eo, qui vos vocauit in gratiam Chri-
sti, in aliud Euangelium: 7. Quod non est aliud, nisi sunt aliqui, qui vos conturbant,
& volunt conuertere Euangelium Christi. 8. Sed licet nos, aut angelus de cælo euan-
gelizet vobis præterquam quod euangelizauimus vobis, anathema sit. 9. Sicut præ-
diximus, & nunc iterum dico: Si quis vobis euangelizauerit præter id quod accepi-
stis, anathema sit. 10. Modò enim hominibus suadeo, an Deo? An quæro homini-
bus placere? Si adhuc hominibus placerem, Christi seruus non essem. 11. Notum
enim vobis facio, fratres, Euangelium, quod euangelizatum est à me, quia non est se-
cundùm hominem, 12. Neque enim ego ab homine accepi illud, neque didici, sed
per reuelationem Iesu Christi. 13. Audistis enim conuersationem meam aliquan-
do in iudaismo: quoniam supra modum persequebar Ecclesiam Dei, & expugna-
bam illam, 14. Et proficiebam in iudaismo supra multos coætaneos meos in gene-
re meo, abundantius æmulator existens paternarum mearum traditionum. 15. Cùm
autem placuit ei, qui me segregauit ex vtero matris meæ, & vocauit per gratiam suam.
16. Vt reuelaret Filium suum in me, vt euangelizarem illum in Gentibus: continuò
non acquieui carni & sanguini, 17. Neque veni Hierosolymam ad antecessores
meos Apostolos; sed abij in Arabiam: & iterum reuersus sum Damascum: 18. Dein-
de post annos tres veni Hierosolymam videre Petrum, & mansi apud eum diebus
quindecim: 19. Alium autem Apostolorum vidi neminem, nisi Iacobum fratrem
Domini. 20. Quæ autem scribo vobis ecce coram Deo, quia non mentior. 21. Dein-
de veni in partes Syriæ, & Ciliciæ. 22. Eram autem ignotus facie Ecclesijs Iudææ,
quæ erant in Christo. 23. Tantùm autem auditum habebant: Quoniam qui per-
sequebatur nos aliquando; nunc euangelizat fidem, quam aliquando expugnabat:
24. Et in me clarificabant Deum.

VERS. 1.
PAVLVS APOSTOLVS NON AB HOMINIBVS] Quia scilicet ceteri Apostoli missi sunt à Christo mortali adhuc homine, Paulus verò à Christo iam toto quasi deificato, hoc est, ex omni parte immortali. ita S. Aug. Verùm simpliciùs accipias: *Non ab hominibus*, scilicet puris, sed à Christo homine ac Deo. A

Quadruplex est missio, ait S. Hieron. Alij à Deo solo mittuntur, vt Paulus; alij à Deo per hominem, vt Iosue per Moysen; alij per hominem solum, vt qui hodie per amicos promouentur ad abbatias, decanatus, episcopatus; alij à seipsis, vt hæretici. Præpositio ergo *ab* hic causam principalem, *per* verò instrumentalem significat. Vult enim dicere se non ab homine, neque à Deo per hominem, sed immediatè ab ipso Deo vocatum esse.

VERS. 4. QVI DEDIT SEMETIPSVM] in victimam piacularem, in lytrum & pretium redemptionis nostræ, in mortem & crucem. B

PRO PECCATIS NOSTRIS] *Vt iniustitiam*, ait Hieron. *quæ erat in nobis, iustitia ipse subuerteret; tradidit se sapientia, vt insipientiam expugnaret; sanctitas & fortitudo sese obtulit, vt spurcitiam infirmitatemque deleret.*

DE PRÆSENTI SÆCVLO NEQVAM] Cur *sæculum* vocat *nequam*? Respondent Manichæi: quia mundus hic corporeus malus est & creatus à diabolo. Sed hoc stultum est. *Sæculum* ergo *nequam* est sæcularis & carnalis vita & conuersatio, qualem agit, & ad quam inuitat hic mundus, mundanique homines qui huius tantùm sæculi, bona, opes videlicet, honores ac voluptates per fas & nefas aucupantur. Est metonymia *sæculum* ponitur pro ijs, quæ sunt & fiunt in sæculo, hoc enim est Hebræis עולם *olam*, & Græcis αἰών, id est *sæculum*. Sic, inquit Hieron. S. Iohannes ep. 1. c. 5. ait: *Mundus omnis in maligno positus est: nō quòd mundus ipse malus sit, sed quòd mala in mundo fiāt ab hominibus. Et ipse Apostolus: Redimentes, inquit, tempus, quoniam dies mali sunt. Infamantur & saltus, cùm latrocinijs pleni sunt: non quod terra peccet & silua, sed quòd infamiam homicidij loca quoque traxerint: ita sæculum, quod est spatium temporum, non per semetipsum, aut bonum, aut malum est, sed per eos qui in illo sunt, aut bonum appellatur aut malū.* ita Hier. Ansel. Theophyl.

Pulchre aliquot rationes cur sæculum vocatur nequam.

Nota Pro *nequā*: græcè est πονηρῦ, quod S. Hieron. vertit, *malo*; August. *magno*; Erasmus, *versuto*, vel *misero* & *laborioso*; Vatablus, *ærumnoso*, maximè scilicet ob peccata, quæ admittimus in præsenti vita, quæ tot peccandi occasiones habet. cùm futura vita & sæculum, ad quod nos ducit Christus, à peccato sit immune & impeccabile.

Hinc suos æones, id est sæcula, confixit Valentinus, dicens hos æones esse animalia, & per quadradas, ogdoadas, decadas & dodecadas tot edidisse numeros sæculorum, quot Ænea fœtus scropha generauit, ait Hieron.

VERS. 6. MIROR QVÒD SIC TAM CITO TRANSFERIMINI] Græcè est μετατίθεσθε: quod ad verbum significat, *transponimini*, à christianismo scilicet in iudaismum, à libertate Euangelij in seruitutem legalium ceremoniarum, ab Ecclesia in Synagogam. Alludit, ait Hieron. ad rad. Hebræam גלה *gala*, id est transmigrauit; & גלל *galal*, id est voluit, reuoluit, putà globum aut rotas. q.d. Estis Galatæ, id

Galatæ à christianismo ad iudaismum deuoluti.

est, transmigrantes & volubiles instar globorum & rotarum, quòd tam citò vos sinitis transferri & transponi ab Euangelio Christi, ad legem Mosis. Alioquin idem Hieron. proœmio in l. 2. comment. in epist. ad Galat. ex Lactãtio: *Galli*, inquit, *antiquitus à corporis candore Galatæ nuncupabantur* (Græci enim γάλα lac vocant, inde Galli & Galatiæ, q. d. Lactei) *quod significare voluit Poëta cum ait:*

Tum lactea colla.

Auro innectuntur.

cùm enim dicere posset Candida, maluit dicere Lactea, vt insinuaret fuisse Gallos siue Galatas.

AB EO QVI VOS VOCAVIT] q. d. Apostatatis ab Euangelio, imò à Deo & Christo Iesu, idque in summam iniuriam & contemptum Dei & Christi, qui vos vocauit sine meritis, imò cum demeritis vestris ex liberali amore ad gratiam, reconciliationem, amicitiam Dei & salutem. Vnde pro eo, quod habemus, *ab eo qui vos vocauit in gratiã Christi*, Græcè est; ἀπὸ τοῦ καλέσαντος ὑμᾶς ἐν χάριτι Χριστοῦ. quod pressiùs & ordinatiùs sic inuertens ordinat & vertit S. Hier. & Vatablus. Miror quòd à Christo, qui vos vocauit per gratiam (ex puro scilicet amore & gratuita beneuolentia) tam citò transferamini in aliud Euangelium. q. d. Miror quòd apostatatis tam facilè à Deo & à Christo, qui vos vocauit tam gratiosè & amanter, quòd gratiæ eius sitis tam ingrati & immemores, eamque aspernemini.

Christi lex sufficiens ad salutem nihil indiget lege Mosis.

IN ALIVD EVANGELIVM] in aliam doctrinam de salute & Saluatore Christo, quasi mea non sufficeret, nec Christi; sed Christo addendus sit Moses, & Euangelio iungenda sit lex cæremonialis, licet ergo hi Iudaizantes prædicarent Euangelium amplectendum esse cum lege Mosis, hoc ipso tamen aliud Euangelium prædicabant, & verum Pauli Euangelium destruebant, vt dicit v. sequ. Pauli enim & Christi Euangelium doctrina hæc erat; Euangelium, siue lex Christi necessaria est & sufficit ad salutem, nec alia lex est admittenda; qui aliam inducit, vel admittit, Christo, Christique legi, quasi insufficienti, iniurius est, adeoque Christum sua Redemptoris vnici dignitate dispoliat, aliumque Saluatorem inducit. Iudaizantes verò contrarium prædicabant, scilicet, Lex Christi non sufficit, illi addenda est lex Mosis, sine ea saluari & beari non potestis, afferebant ergo aliud, imò contrarium Euangelium, & Pauli Christique Euangelium euertebant. Vnde sequitur.

VERS. 7. QVOD NON EST ALIVD] S. Hieron. & Syrus legunt, *quod non est*. q. d. Transfertis vos ad aliud Euangelium, quod profectò non est Euangelium: Græca tamen & Noster legunt, *quod non est aliud*, vt sit hebraismus, quo antecedens relatiuo superadditur. q. d. Transfertis vos ad aliud Euangelium, quale tamen aliud non est; nullum enim verum Euangelium aliud est ab eo quod ego vobis prædicaui. Addit Syrus: *Sed prout sunt aliqui, illud est*. q. d. Quales sunt doctores, videlicet apostatæ, Iudaizantes, mendaces, fallaces, tale est & eorum Euangelium, scilicet apostaticum, Iudaizans, mendax & fallax. Si Iudaizantes, qui Euangelium & doctrinam Pauli atque Ecclesiæ intactam relinquebant, solùm ei addendo legem Mosis, euertebant Euangelium & Christi Ecclesiam, longè magis Nouantes, qui noua dogmata afferunt contraria Ecclesiæ Catholicæ, eam euertunt.

Nouantes magis quàm Iudaizantes euertunt legem Christi.

NISI SVNT ALIQVI] Refer ad *miror*, q. d. Miror quòd tam citò deficitis ab Euangelio, nisi quòd sunt aliqui qui vos conturbant: quod dum cogito, ex parte mirari desino, nec tam vobis, quàm illis hanc defectionem imputo: non enim defecissetis, nisi ab illis illecti & decepti.

QVI VOS CONTVRBANT ET VOLVNT CONVERTERE EVANGELIVM CHRISTI] *Conuertere*, id est subuertere, vt Græcum μεταστρέψαι, ponatur pro καταστρέψαι. ita Chrysost. Secundò, propriè *conuertere*, id est inuertere, sicut vestis exteriùs detrita conuertitur dum inuertitur, vt pars interior & integrior fiat exterior, Vel, vt Hieron. dum id quod in facie est, post tergum ponitur; & ea quæ post tergũ sunt, in faciem vertuntur. Sic Ecclesia est quasi vestis vna, cuius pars anterior, vel extima & iam detrita erat Ecclesia vetus, siue Synagoga cum sua lege Mosis: pars posterior, vel interior & integrior erat Ecclesia noua & Euangelium Christi. Christus ergo eam transposuit, vt extimam, vtpote detritam interiori supponeret & posteriorem vel interiorem, scilicet Euangelium, faceret anteriorem & exteriorem, illamq; omnibus quasi iustitiæ ac salutis vestem spectandam & amplectendam proponeret. Hi pseudodoctores contrà vestem hanc à Christo inuersam rursum volebant conuertere, & legem præferre, illique Euangelium supponere, denique spiritum pietatis, quam aspirat Euangelium, ad Iudaicas cæremonias inuertere. Sic ergo Iudaizantes conuertebant, id est inuertebant, Christi Euangelium, dum pro eo legem Mosis substituebant, eamque Euangelio præponebant, consequenter Euangelium aliud inuehebant. ita Hieronymus.

Ecclesia vestis est, cuius pars detrita est Synagoga.

SED LICET NOS AVT ANGELVS DE CÆLO EVANGELIZET VOBIS PRÆTERQVAM QVOD EVANGELIZAVIMVS VOBIS, ANATHEMA SIT] Supple, si id fieri posset: nam de facto hoc est impossibile; angeli enim vti in beatitudine, ita & in omni veritate confirmati sunt. Est hyperbole similis illi 1. Corinth. 13. 1. *Si linguis hominum loquar & angelorum.* Hinc, vt ait Hieron. eleganter Tertull. aduersus Apellem & eius virginem Philumenem, quam angelus quidam diabolici spiritus & peruersus impleuerat, hũc esse scribit angelum, cui multò antè quàm Apelles nasceretur, Spiritus sancti vaticinio anathema per Apostolum prophetatum fuit. Talis fuit angelus; qui Lutherum docuit, & qui Zuingliũ de Eucharistia instruxit, de quo ipsemet lib. de Supplemento Eucharistiæ scribit, nescire se an albus, an ater fuerit: sed hinc certum est atrum fuisse, illique quasi nouum Euangelium, nouam fidem, noua dogmata receptæ fidei contraria afferenti ab Apostolo intentatum esse anathema. VERS. 8.

Qualis fuerit angelus qui Lutherum docuit.

Nota, quanta sit certitudo fidei ab Apostolis traditæ, tot signis, tot miraculis à Deo confirmatæ, & ad nos per continuam tot iam sæculorum traditionem transmissæ, quamque in illa firmi & constantes esse debeamus; vt scilicet id potiùs negemus, quod sensus, quod ratio, quod demonstratio, quod auctoritas omnium hominum & angelorum (etiamsi facerent miracula ad id probandum; quod tamen est impossibile) suggerit, quàm id negemus quod fides docet: quia fides primæua Dei reuelatione, qui prima est & immutabilis veritas, nititur; reliqua omnia falli & fallere possunt, imò si per impossibile Deus reuelaret contrarium fidei nostræ, quam iam primò reuelauit, primæ eius reuelationi credendum foret, non secundæ: quia si reuelaret contrarium, mutaretur, & consequenter desineret esse

esse Deus & prima ac infallibilis veritas, quæ omnia cùm sint impossibilia, sequitur Deum contrarium reuelare non posse, ac consequenter qui contrariam doctrinam afferent, non illam Dei, sed cerebri sui, vel dæmonis reuelatione accepisse.

Canon veræ fidei ab antiquitate, & immutabilitate.

Hic est ergo canon fidei, quē tradit hîc Apostolus: Si nouū dogma oriatur alicubi, examinetur, an concordet cum recepta & antiqua Ecclesiæ Catholicæ fide, quam primitus prędicauit Paulus & Apostoli: quòd si inueniatur ab ea dissētire habeatur hęreticū & anathema. Hunc canonē sequūtur Patres omnes.

B. Irenæus l. 3. ca. 4. *Si de aliqua modica quæstione disputatio orta fuerit, nonne oportebit in antiquissimas recurrere Ecclesias, & ab eis sumere de præsenti quæstione quod certum & liquidum est?*

Tertul. de Præscrip. c. 21. *Quid prædicauerint Apostoli, quid illis Christus reuelarit & hic præscribā, non aliter probari debere, nisi per easdem Ecclesias, quas ipsi Apostoli condiderūt. Si hæc ita sunt, constat proinde omnem doctrinā, quæ cum illis Ecclesijs Apostolicis & matricibus & originalibus fide conspiret, veritati deputandam, reliquam verò omnem de mendacio præiudicandā.* Et c. 31. *Ex ipso ordine monstratur id esse Dominicum & verum, quod sit priùs traditum; id autem extraneum esse & falsum, quod sit posteriùs immissum.*

Origenes in Matth. hom. 19. *Hæreticus habendus est omnis ille, qui Christo quidem credere se profitetur, aliud tamen de fidei veritate credit, quàm habet definitio traditionis Ecclesiæ.*

S. Hieron. epist. ad Pammachium & Oceanum: *Quisquis assertor es nouorum dogmatum, quæso te, vt parcas humanis auribus, parcas fidei, quæ Apostolico ore laudata est. Cur post quadringētos annos* (dicamus nos, Cur post mille quingentos annos, ô Luthere, ô Caluine, ô Menno) *docere nos niteris, quod ante nesciuimus? vsque in hanc diem sine vestra ista doctrina, Christianus mundus fuit.*

Vincentius Lirinensis aureo illo libello Proscriptionum aduersus profanas hæresum nouitates non aliud facit, quam vt regulam hanc sanciat: *Retinenda est antiquitas, explodenda est nouitas. Cum tales quidem* (Nouantes, inquit c. 12. l. 1.) *circumeuntes prouincias & ciuitates, atque errores venalitios circumferendo, etiam ad Galatas deuenissent; cumq; his auditis Galatæ nausea quadam veritatis adfecti, Apostolica Catholicaq; doctrinæ manna reuomentes, hæreticæ nouitatis sordibus oblectarentur, ita sese Apostolicæ potestatis exeruit auctoritas, vt summa cum seueritate decerneret: Sed licet aut nos, inquit, aut angelus de cælo euangelizet vobis præterquam quod euangelizauimus, anathema sit. Quid est quod ait. Sed licet nos? cur non potiùs, Sed licet ego? Hoc est, etiamsi Petrus, etiamsi Andreas, etiamsi Iohannes, postremò etiamsi omnis Apostolorum chorus euangelizet vobis, præterquam quod euangelizauimus, anathema sit. Tremenda districtio: propter asserendam primæ fidei tenacitatem, nec sibi, nec ceteris coapostolis pepercisse, parum est: Etiamsi angelus, inquit, de cælo euangelizet vobis, præterquam quod euangelizauimus, anathema sit. Non sufficiebat ad custodiam traditæ semel fidei humanæ conditionis commemorasse naturam, nisi angelicam quoque excellentiam comprehendisset. Licet nos inquit, aut angelus de cælo. Non quia sancti cælestesq; angeli peccare iam possint: sed hoc est, quod dicit; Si etiam, inquit fiat, quod fieri non potest, quisquis ille sit qui traditam semel fidem mutare tentauerit, anathema sit.*

S. Ioannes Damascenus quasi leo rugiens contra Leonem Isaurum Imp. Iconoclasticū orat. 2. de Imagin. *Audite, inquit, populi, tribus, linguæ, viri, mulieres, pueri, senes, adolescentes, infantes, gēs Christianorū sancta: Si quis euangelizauerit vobis præter id quod Ecclesia Catholica a sanctis Apostolis, à Patribus atq; Concilijs acceptum ad hunc vsq; diē seruauit, eum non audieritis, neve serpentis consilium acceperitis, sicut fecit Eua, ex quo mortem est assecuta. Licet angelus, licet rex euangelizet vobis præter id quod accepistis, aures occludite. Vereor enim illucusque progredi, quo progressus est Paulus. Anathema, inquiens, sit.* Id ideo dicit, quòd sciret esse Episcoporum, non monachorum (qualis ipse erat) inferre anathema, vti doctè obseruauit Cardin. Baronius in fine anni Christi 730.

S. Aug. lib. 2. contra Cresconium c. 31. & 32. *Non accipio quod de baptizandis hæreticis B. Cyprianus sensit: quia hoc Ecclesia non accipit, pro qua B. Cyprianus sanguinem fudit.* Ita & reliqui Patres, estque ratio euidens; quia *Ecclesia,* vt ait Apostolus 1. Timoth. 3. v. 15. *columna est & firmamentum veritatis.* Qui ergo noui aliquid contra eius sententiam ac dogmata comminiscitur, à domo veritatis, ipsaq; veritate abscedit & aberrat, vt neruoso dilemmate concludit S. Aug. l. 2. contra Gaudentium c. 8. *Responde,* inquit, *vtrùm Ecclesia* (oriente Donato) *perierit, an non perierit? Elige quod putaueris. Si iam tum perierat, Donatum quæ peperit? si autem tot in eam sine baptismo aggregatis perire non potuit, responde quæso, vt ab ea se tamquam malorum communionem deuitans, pars Donati separaret, quæ dementia persuasit?*

Pulcherrimum dilemma Augustini contra hæreticos.

Pari modo iam concludam: Oriente Luthero, Caluino, Mennone, & quouis alio Nouatore, vel Ecclesia veraque fides perijt, vel non perijt: hæc enim duo necessariò connexa sunt, vera fides & vera Ecclesia, adeò vt, si vel in vno puncto, verbi gratia, Sanctos esse inuocandos, à vera fide aberraret Ecclesia hæretica sit oportet, nec Ecclesia Dei, sed Satanæ: sicut priuatus quisque, qui vel vnam hęresim tuetur, licet in ceteris articulis rectè credat, & alijs orthodoxis consentiat, non orthodoxus est, sed hæreticus. Dico ergo: Oriente Caluino vel perijt Ecclesia, vel non perijt; si perijt, adeoque perijt à tempore Gregorij Magni, vt aiunt Nouantes; ergo per 900. annos extincta fuit Ecclesia; ergo mundus per annos 900. vera fide, religione, Sacramentis, Ecclesia, saluteque caruit; ergo Christus per annos 900. sponsam suam deseruit; ergo æternum Christi regnū concidit (regnat enim Christus in Ecclesia;) ergo aduersus Ecclesiam portæ inferi præualuêre; ergo Caluinus natus est extra Ecclesiā, nec Ecclesiæ membrum fuit, sed infidelis, hæreticus, vel Paganus; ergo à populo, à mundo quasi fidelis recipi audirique non debuit, sed tamquam infidelis ad Ecclesiam nō pertinens, contemni ac reijci. Si non perijt: sed in vera fide & Ecclesia natus, baptizatus, educatus, institutus est Caluinus; ergo cum in Catholica, Apostolica, Romana Ecclesia natus, baptizatus, educatus, institutus fuerit, illa vtiq; vera erat Ecclesia, veram habens fidem; ergo cùm ab ea discessit, ac segregauit se per noua dogmata Caluinus à vera se fide & Ecclesia separauit, ab eaque apostatauit; ergo cùm aliam Ecclesiam reformatam instituit, non veram & Apostolicam, sed apostaticam, schismaticam, hæreticam, non fidei, sed nouorum dogmatum, sed hæresum magistram & scholam instituit. Æquus lector, qui fidem veram, extra quam saluari non potest, sincerè quærit & fluctuat, consideret ac perpendat hoc dilemma, an non hæc rectè consequantur, an non concludat ac conuincat

hæc

hæc ratio? an non hæc regula sit Lydius lapis veri dogmatis, veræque fidei?

Pontificum & Conciliorum decreta non sunt anathema, vt volunt Nouantes.

PRÆTERQVAM QVOD EVANGELIZAVIMVS VOBIS, ANATHEMA SIT] Inferunt Nouantes: ergo Conciliorum decreta & Pontificum canones sunt anathema, quia multa afferunt quæ non habentur in Euangelio, & consequenter sunt præter Euangelium.

Respondeo, *Præterquam* hic idem est quod contrarium fidei acceptæ & receptæ, qualia afferunt hæretici.

Id patet Primò, quia loquitur Paulus contra Iudaizantes, qui iudaismum *præter*, id est contra, Euangelium inducere volebant: non secus ac si quis christianismo vellet ingerere caluinismum, vel turcismum, is præter christianismum, id est contra christianismum nouam legem & sectam induceret. Vnde v.6. vocat hoc *aliud Euangelium*, eiusque præcones v.7. dicit *conuertere*, id est, vt Chrysost. euertere *Euangelium Christi*.

Secundò, quia clarum est & certum non angelum modò, sed & Paulum plura sciuisse, & consequenter euangelizare potuisse quàm fecerit, vt patet 2.Corinth.12.v.1.& 6.

Tertiò, quia Paulus passim, vti & Christus, iubet seruari præcepta Apostolorum & Superiorum, Actor.16.v.4. Hebr.13.v.17.& alibi.

Denique ita explicant hunc locum Hieron. August. Ambros. Chrysost. Oecumen. Sic Apostolus 1. Cor.3.v.11. παρὰ, id est præter accipit pro contra, cùm ait, *Fundamentum aliud nemo potest ponere præter* (id est contra) *id quod positum est, quod est Christus Iesus*, qui enim aliũ Christum induceret, Antichristum induceret: sicut qui alium Papam inducit, antipapam inducit; qui aliũ in regno regem inducit, veri regis hostem inducit & tyrannum. Sic ad Roman.11.v.24. *Si tu ex naturali excisus es oleastro, & contra naturam* (græcè παρὰ φύσιν, hoc est, *præter naturam*) *insertus es in bonam oliuam*. Imò sic latinè sæpè loquimur per miosin cũ Terentio in Andria: *Præter ciuium morem atq; legẽ*, id est, contra morem ac legem. Sic & Græci, vti Aristoteles 1. de Cælo c.1. loquuntur παρὰ φύσιν *præter*, id est contra, *naturam*, παρὰ νόμον, *præter*, id est contra *legem*.

Scripturis quomodo nihil addi possit.

Simili modo Deut.4.2. dicit Dominus: *Non addetis ad verbum, quod vobis loquor, nec auferetis ex eo*, id est, ad præcepta quæ ego præcepturus sum, non addetis aliquid eis repugnans, noui præsertim numinis, vel idoli cultum & religionem inducens; hæc enim excludere toto illo capite, & passim in Deuter. intendit. Secũdò, *non addetis*, vt dicatis esse verbum meum, quod est vestrum: nam nulli hominum licet scripta, aut præcepta sua venditare pro præceptis à Deo datis, aut Scripturis sacris.

Similis est phrasis Apoc. vlt. v.18. *Contestor enim omni audienti verba prophetiæ huius: si quis apposuerit ad hæc, apponet Deus super illum plagas scriptas in libro isto. Et si quis diminuerit de verbis libri prophetiæ huius, auferet Deus partem eius de libro vitæ*. Alioqui enim Prophetæ & Apostoli huic scripturæ, & præcepto multa addiderunt. Imo secum pugnaret Moyses; nã infrà c.17. v.10. iubet sub pœna mortis, sacerdotis decreto obediri. Quare præclarè S. Aug. tract.99. in Ioannem hunc locum ita explicat: *Non ait* (Apostolus) *Plusquam accepistis, sed præterquam quod accepistis. Nam si illud diceret, præiudicaret sibi ipsi, qui cupiebat venire ad Thessalonicenses, vt suppleret quæ illorum fidei defuerunt. Sed qui supplet quod minus erat, addit, non quod inerat tollit: qui autem prætergreditur regulam fidei, non accedit in via, sed recedit de via.*

Dices: Cur ergo Apostolus non dicit, Contrariũ, sed *præterquam*? Respondet Chrysost. vt ostendat anathema esse eum qui vel indirectè minimum Euangelij dogma labefactat. Secundò, quia Iudaizantes, contra quos hic agit propriè, præter Euangelium inducebant iudaismum, Iudaica sacra & Sacramenta, quæ tamen hoc ipso erant contra Euangelium & legem nouam Christi, vt dixi.

EVANGELIZAVIMVS] Scilicet verbo vel scripto, non ergo excludit, sed includit traditiones solo verbo traditas, quas disertè seruari iubet 2. Thessal. 2, v.14. & alibi.

ANATHEMA] Syrus חרם *cherem*, de quo vide dicta ad Rom.9.v.3.

MODO ENIM HOMINIBVS SVADEO, AN DEO?] Græcè ἄρτι γὰρ ἀνθρώπους πείθω ἢ τὸν θεόν, *num homines suadeo an Deum?* id est, vt Theophyl. Vatabl. Erasm. an humana suadeo, an diuina? quasi velit Apostolus ostendere, non cui, sed quid suadeat, id est, quid credendum proponat, neque de auditoribus, sed de doctrina ipsa loquatur: iactabant enim Iudaizantes se sequi Petrum, Iohannem, Iacobum, qui legem veterem seruandam suo exemplo docere videbantur. Contrà clamat Paulus se non homines, hominumve doctrinam, sed Deum, Deique doctrinam sequi, ac alijs suadere, quasi dicat, A Deo accepi quod euangelizaui, Deus mihi Euangelium meum reuelauit, Dei, non hominum dogmata prædico, non humana, sed diuina doceo. VERS. 10.

Secundò, non malè, quidquid obstrepat Beza, imò meliùs vertit Noster, *Modo* (id est, nunc) *hominibus suadeo, an Deo?* id est, vt Chryso. vertit, *an apud homines causam dico, an apud Deum?* Græcum enim πείθω (id est, suadeo, vt etiam notauit Erasmus) verbum est forense & aduocatorum, quo dicuntur πείθειν κριτάς, hoc est, *suadere iudices*, in accusatiuo personæ, dum eis suam causam, suum ius persuadere conantur. Vnde S. August. hic *suadeo*, interpretatur, vt idem sit quod *probatum me reddere cupio*. Et Ambr. *suadeo*, interpretatur per satisfacio. Sic Xenophon Hellenicon 6. καὶ ἦσαν μὲν οἳ ἔπειθον τὸν Ἀγησίλαον, *erant*, inquit, *qui Agesilaum*, id est Agesilao, *suadebant*. Vnde Henricus Stephanus in Lexico docet, πείθω cùm significat suadeo, recipere & regere accusatiuum personæ. Adde Græcum πείθω, vt docent Græci, & fatetur Beza, cùm significat *persuadeo*, construitur cum accusatiuo non rei, sed personæ. Hic autem πείθω ἀνθρώπους hoc est *homines suadeo*, idem est quod persuadeo, hoc est persuadere conor, in actu scilicet inchoato, iuxta can.32. Hoc autem idem est quod *suadeo*, vt vertit Noster. *Sensus literalis indagatur.*

Hic sensus aptior est. Primò, nam suadere Deum & homines significat non rem, quæ suadetur, (sic enim obscura valdè & intricata foret hæc phrasis) sed propriè personas, quibus persuadetur. Secundò, quia explicans subdit: *An quæro hominibus placere?* q.d. Hominibus vti placere, ita & suadere non quæro. Vnde S. Hieron. *Suadere*, inquit, *quis dicitur, cùm id quod ipse habet & semel imbibit, ceteris etiam conatur inserere*.

Sensus ergo est: Ego Paulus ita audacter & sincerè loquor, & Iudaizantibus, aliudq; euangelizantibus, anathema intento: quia licet olim acerrimè pro Iudæis ac iudaismo Euangelium impugnarim; *modò* tamen, id est nunc, Euangelij luce illustratus

tas, non hominibus præsertim Iudæis, me & causam hanc meam, meumq; hocce Euangelium probare satago, sed Deo, cui vni placere contendo: vt in illius tribunali sincerè & fidenter illius reddam rationem. q.d. Non curo quid de me Iudæi, aliíve homines censeant, quasi rigidior sim, aut patriæ & iudaismi hostis: quæro enim vni Deo placere; cùm enim illis olim placui, Deo displicui, quòd si adhuc eis placere vellem, Deo displicerem, quia legem Mosis statuerem, Christique gratiam destruerem.

SI ADHVC HOMINIBVS PLACEREM, CHRISTI SERVVS NON ESSEM] Notant S. Hieron. & Anselm. *Ἀνθρωπαρέσκειαν*, id est studium placendi hominibus, vitium esse, quo quis ita hominibus assentatur, hominum fauorem & gloriam captat, vt paratus sit Dei legem violare, Deumq́ue offendere: qui enim hominibus placere studet hoc modo & fine, vt eos ad Deum Deiq́ue cultum trahat, non tam hominibus, quàm Deo placere studet. *Homo*, inquit S. Aug. *hic non placet vtiliter, nisi cùm propter Deum placet, id est, vt Deus placeat & glorificetur, cùm dona eius attenduntur in homine, aut per ministerium hominis accipiuntur. Cùm autem sic placet homo, non iã homo, sed Deus placet.* Sic Paulus 1. Corinth. 9. v. 21. omnibus omnia factus est, vt omnes Christo lucrifaceret. vide Chrysost. in moral. hom. 29. in epist. 2. ad Corinth. quàm fauor & gloria mundi huius vmbratica sit & contemnenda. Piè & cordatè S. Hieron. ad Asellam: *Gratias*, inquit, *ago Deo quòd dignus sim, quem mundus oderit.*

Ἀνθρωπαρέσκεια vitium quale sit.

VERS. 11. QVIA NON EST SECVNDVM HOMINEM] q. d. Non est, humanum, sed diuinum Euangelium meum, non est hominis, sed Dei, &, vt Syrus, non est ab homine: non est scilicet ab hominum opinione vel inuentione profectum, sed Dei, vnde explicans subdit.

VERS. 12. NEQVE ENIM EGO AB HOMINE ACCEPI ILLVD, SED PER REVELATIONEM IESV CHRISTI] Tunc scilicet cùm ab eo raptus sui in tertium cælum, vt dixi 2. Corinth. 12. v. 1.

VERS. 13. PERSEQVEBAR ECCLESIAM DEI, ET EXPVGNABAM ILLAM] Hoc est, expugnare & euertere satagebam, siue expugnabam in actu inchoato, id est impugnabam illam, iuxta can. 32. Sic psal. 128. dicitur: *Sæpè expugnauerũt me à iuuentute mea.* id est, sæpe oppugnauerunt me, non autem re ipsa expugnauerunt: sequitur enim, *Etenim non potuerunt* (id est præualuerunt) *mihi*. S. Hieron. & Syrus vertunt, *vastabam*, vel deuastabam, *illam*, quasi videlicet quidam grassator & prædo, inquit Hieron. Vnde Græcum ἐπόρθουν, venit à πέρθω, quod affine est, &, vt aliqui volunt, deducitur per metathesin à πρήθω, id est *incendo*, quòd hostis vrbes expugnans & agros vastans, omnia circumquaque populetur incendijs: licèt alij, inquit Erasmus, πέρθω, dictum velint quasi περιθέω, id est, *circumcurso*, vti facit hostis omnia vastans: sic & Paulus cursitabat per vrbes & synagogas, vt Christianos caperet, vinciret, occideret. Dicit hæc Paulus, vt amoliatur à se suspicionem odij Iudæorum. q. d. impingunt mihi quòd sim hostis Iudæorum & iudaismi, sed falsò, vt patet ex vita mea anteacta. Nã ego ipse Iudæus sum, & pro iudaismo acriùs quàm ipsi pugnaui, donec Deus vocatione sua cor meum immutauit, & Christi fide ac luce illustrauit.

Paulus ante conuersionẽ persecutor Ecclesiæ.

VERS. 14. IN GENERE MEO (in gente mea, scilicet inter Iudæos; Syrus, *in cognatione mea*) ABVNDANTIVS ÆMVLATOR] id est, ardentior amator & imitator. Secundò, & meliùs, q. d. Ardentior zelator fui pro parijs institutis mihi à maioribus traditis; græcè enim est ζηλωτής, zelotem ergo se vocat legis, eò quòd, vt vertit Syrus, maiorem in modum zelauerit doctrinam patrum suorum: nimirum, vti zelotes fuit legis per ignorantiam, putans se rectè facere; ita multò, magis cognita veritate zelotes fuit Euangelij, & zelum falsum zelo verò, eoq; ardentiore expiauit. Hinc videtur Paulus natura & ingenio acri fuisse præ alijs Iudæis coætaneis suis, eaque fuit illi administra & cos virtutis: feruida enim natura non humi repit, sed ad magna se ignis instar extollit, arduaque molitur.

Pulchrè & solerter S. August. l. 22. contra Faustum cap. 70. *Anima*, inquit, *virtutis capaces ac fertiles præmittunt sæpè vitia, quibus hoc ipsum indicent, cui virtuti sint potissimùm accommodata, si fuerint præceptis exculta. Sic ille animi motus, quo Moses peregrinũ fratrem à ciue improbo iniuriam perpetientem inultum esse non pertulit, non seruato ordine potestatis, otiosâ quidem sed magna fertilitatis signa fundebat. Sic cùm Saulum Ecclesiam persequentem Deus de cælo vocauit, prostrauit, erexit, impleuit, tanquam percussit, amputauit, inseruit, fœcundauit: illa namque Pauli sæuitia, cùm secundùm æmulationem paternarum traditionum persequebatur Ecclesiam, putans officium Deo se facere, tamquam siluestre erat vitium, sed magna fertilitatis indicium.* hactenus August.

Feruens natura apta sublimi virtuti.

CVM AVTEM PLACVIT EI] Ὅτε δὲ εὐδόκησεν ὁ Θεὸς. Vatablus, *cum Deo visum est*: sed plus significat εὐδοκία, beneuolentiam scilicet, amorem & beneplacitum Dei, quo Deo complacuit in nobis, vt gratis & beneuolè nos vocaret ad suam gratiam ac salutem. Hoc enim significat Hebræum חפץ *chapets*, quod Septuag. vertunt εὐδόκησεν. Vnde subdit. VERS. 15.

Εὐδοκία & beneplacitum quid in Deo.

QVI ME SEGREGAVIT EX VTERO MATRIS MEÆ; Deus scilicet, qui per dictam suam beneuolentiam segregando me ex vtero matris in hunc mundum nasci me fecit, & in hanc lucem edidit, eo scilicet fine, VT REVELARET FILIVM SVVM IN ME] vt dicitur v. seq. eò enim hic præcedens totus versus refertur, vt indicant Græca, quòd scilicet Deo placuit, & quòd me Deus ex vtero segregauit & quòd vocauit me hoc scilicet fine; *vt reuelaret Filium suum in me*. q. d. Deus ante omne meũ meritum, me necdum natum prædestinauit, & prædestinatum segregauit ex vtero, nasciq́ue fecit: ac natum vocauit, *vt reuelaret Filium suum in me*, hoc est, vt me ad Christi & Euangelij agnitionem adduceret, & consequenter ad apostolatum, vt euangelizarem Christum in Gentibus. ita Ambros. Anselm. Theophyl. VERS. 15. & 16.

Sic de Ieremia, ait Hier. dicitur c. 1. *Priusquam te formarem in vtero, noui te: & antequam exires de vulua, sanctificaui te, & prophetam in Gentibus dedi te*: eoque alludit hîc Paulus: fuit enim Ieremias typus Pauli. Vnde pro *sanctificaui* est הקדשתיך *cadasti*, quod & sanctificaui & segregaui significat: res enim sancta dicitur quasi segregata à patre, matre, rebusq́ue terrenis, vt Deo dicetur & consecretur. Sic Paulus ab vtero per Dei prædestinationem fuit quasi Deo segregatus, & consecratus Euangelio, vt esset Propheta, doctorque Gentium.

Mysticè, ait Anselm. *ex vtero matris*, id est ex cæcitate Synagogæ, *segregauit me Deus*, vt vocatus ab eo Euangelij lucem intuerer.

Nota, *Segregatus* dicitur, qui est è grege selectus, sic

sic prædestinati ex hominum grege Deo seliguntur: sic multò magis Apostolus & præco verbi Dei segregatur à vulgo, itaque vulgaribus præstare debet sicut gregem vniuersum pastor excellit, inquit alibi Chrysost.

Hac de causa Isaias Propheta c.6. v.5. gemens exclamat: *Va mihi, quia vir pollutus labijs ego sum, & in medio populi polluta labia habentis ego habito.* q.d. Miserum me, qui nihilo sum ciuibus sanctior, cùm ipsi sint merè profani. Alludit hîc Paulus ad etymon sui nominis פלא *pele*, id est excellens, eximiũ, mirabile, ideoque à vulgo segregatum, vt dixi Roman. 1.1.

VERS. 16. VT REVELARET FILIVM SVVM IN ME] *In me*, id est mihi, in anima mea; est hebraismus. *bet* enim Hebræis est adhæsiuum.

Nota. Dicit potiùs *in me*, quàm *mihi*, vt significet se non nudam auribus vel oculis reuelationem excepisse, sed Christum, Christique doctrinam & spiritum intimo totoque corde imbibisse, ita vt Christus in eo esset, & per eum loqueretur. ita Theophyl. Vnde Secundò, Hieron. & Vatabl. aptè vertunt, *vt reuelaret Filium suum per me.* Addit Tertiò, S. Hieron. non dici *mihi*, sed *in me*, quia in Paulo iam erat Christus: erant enim in ipso principia virvirtutum & Dei, ac fidei semina; sed hæc non agnoscebat, nec ijs credebat Paulus, donec hæc in ipso, eiusque corde reuelaret Deus. Hoc subtiliùs est, quàm germanius.

Homines & caro non sunt consulendi in Dei vocatione.

NON ACQVIEVI CARNI ET SANGVINI] q.d. Non adiunxi me vlli homini, non contuli de hac mea vocatione & reuelatione, modoque eam exequendi, nec, in consilium adhibui consanguineos vel vllum hominem, sed certò sciens me à Deo vocari & doceri, Deum vnum doctorem & ductorem! secutus sum. Græcè est προσανεθέμην, quod Noster c.2.v.2. & 6. vertit, *non contulerunt*, ἀνατίθεσθαι, ait Budæus, est consilia & arcana communicare, & in sinum amicorum effundere, vt illi quasi consiliarij, ac sinceri iudices, ea probent, improbent, addant, demant, suadeant ac dissuadeant prout eis è re nostra esse videbitur. Sic & S. Hieron. Chrysost. Theophyl. & Syrus, qui vertit, *non patefeci carni & sanguini*, id est, vlli homini.

Nota. *Caro* & *sanguis* significant synecdochicè hominem carne & sanguine constantem. Matth. 16.17. *Caro & sanguis non reuelauit tibi*, id est, nullus homo, *sed Pater meus qui in cælis est*. q.d. Ab homine Euangelium non sum edoctus, quia cum nullo homine illud contuli, sed à Deo solo illud per reuelationem accepi. Videte ergo, ô Galatæ, ne illud repellendo, & iudaismi mistione contaminando, contaminetis & repellatis Dei verbum, Deumque ipsum, qui illud mihi reuelauit, & prædicandum demandauit.

Cur Paulus Euangelium contulerit cum Petro.

Dices: Cur ergo postea Paulus venit Hierosolymam videre Petrum v.18. imò cum eo Euangelium contulit c.2.v.2. Respondeo, contulisse non quasi dubium, aut non satis instructum, vt pleniùs ac certiùs instrueretur; sed vt fideles quos docebat cernerent eum in fide & doctrina communicare & consentire cum Petro alijsque Apostolis, sicq; plus fidei eius Euangelio tribuerent.

Aliter respondet Hieron. illud *continuò* referendum esse ad præcedentia; sicque esse dispungendum: *Vt reuelarem illum in Gentibus continuò, non acquieui carni & sanguini.* q.d. Cùm statim iuberet à Deo Gentibus euangelizare, statim acquieui, ita vt

A tum cum nullo mortalium conferrem, aut consilium inirem; postea tamen contuli cum Petro, Iacobo, Ioanne. Sed prior solutio solidior est. Rursum τὸ *nõ acquieui carni & sanguini*; sic exponi potest. q.d. Non inuisi, non adiunxi me parentibus carnalibus & consanguineis, sed illis relictis, Deum vocantem secutus sum. ita August. & Oecumen.

Mor. Vocanti Deo non est acquiescendum parentibus.

Moraliter, hoc S. Pauli exemplum sequatur is, qui à Deo ad apostolatũ, ad Religionem, ad perfectionem Euangelicam, ad heroica opera vocatur, vt nõ acquiescat carni & sanguini, sed statim abeat ad id, ad quod vocari se sentit. Audiat S. Hier. ad Heliodorum: *Quid facis, ait, in domo paterna delicate miles? vbi vallũ? vbi fossa? vbi hiems acta sub pellibus? Recordare tyrocinij tui diem, quo Christo in baptismate consepultus, in sacramẽti verba iurasti. pro nomine eius*
B *non te patri parciturum esse, non matri. Ecce, aduersarius in pectore tuo Christum occidere conatur. Ecce donatiuum quod militaturus acceperas, hostilia castra suspirãt. Licet paruulus ex collo pendeat nepos: licet sparso crine & scissis vestibus vbera quibus te nutrierat, mater ostendat, licet in limine pater iaceat, per calcatũ perge patrem, siccis oculis ad vexillũ crucis euola. Solum pietatis genus est, in hac re esse crudelem.* Et infrà: *Facile rumpit hac vincula amor Dei & gehenna timor. Si credunt Christo, faueant mihi pro eius nomine pugnaturo; si non credunt, mortui sepeliant mortuos suos.*

Idem ad Furiam viduam nobilissimam: *Contristabitur pater, sed lætabitur Christus; lugebit familia, sed angeli gratulabuntur. Faciat pater quod vult de substantia sua: non es cui nata es, sed cui renata, qui te grandi pretio redemit sanguine suo. Caue nutrices &*
C *gerulas, & istiusmodi venenata animalia, quæ de corio tuo satiari ventrem suum cupiunt: non suadens quod tibi, sed quod sibi prosit.*

Audiat & S. Bernar. ser. *Ecce nos reliquimus omnia. Quantos, ait, mundi sapientia maledicta supplantat, & in eis conceptum extinguit spiritum, quem voluerat Dominus vehementer accendi? Noli, inquit, præcipitanter agere, diu considera, magnum est quod proponis, experire quid possis, amicos consule, ne post factum pœnitere contingat. Hæc sapientia mundi terrena, animalis, diabolica, inimica salutis, suffocatrix vitæ, mater cupiditatis, quæ solet Domino vomitum prouocare.*

An Paulus à conuersione statim venerit Hierosolymam.

NEQVE VENI HIEROSOLYMAM] Dices Actor. 9. vers. 26. mox à conuersione cùm Damasco fugeret Paulus, venisse Hierosolymam. Respondet Hieron. & Lorinus in Actor. 9. venisse Hierosolymam statim à conuersione necessitate fugæ com- VERS. 17.
D pulsum, non autem vt Petrum videret, cum eoque conferret Euangelium; hoc enim tantùm hîc negat. Aliter respondet Baron. Actor. 9. nõ dici Paulum statim à conuersione venisse Hierosolymam, sed post dies multos: putà post triennium, partim in Arabia, partim Damasci exactum; cùm scilicet eò venit videre Petrum, vt hic dicit v.18. indeque venit in partes Syriæ & Ciliciæ, vt hic dicit v.21. quod Lucas Actor. 9. declarat dicens v.30. *Deduxerunt eum Cæsaream, & dimiserunt Tarsum*, quæ est metropolis Ciliciæ. Ita vt Lucas Actor. 9. taceat Pauli profectionem in Arabiam, quia in ea nihil memorabile acciderat.

Vtraq; sentẽtia est probabilis. Priori fauet id, quod subdit Lucas: *Omnes timebant eũ, non credentes quòd esset discipulus. Barnabas autem apprehensum illum duxit ad Apostolos, & narrauit illis quomodo in via vidisset Dominum.* Conuersio enim tam miraculosa Pauli non videtur potuisse per triennium latere Apo-

stolos

ſtolos & alios fideles Hieroſolymis. Quod ſi ita eſt, vide & admirare cum Chryſoſt. gratiam Dei, quæ ex Paulo perſecutore tanto tantum ſubito doctorem effecit, vt ſtatim à conuerſione publicè docere & diſputare cum Iudæis inciperet.

AD ANTECESSORES MEOS APOSTOLOS] πρὸς τοὺς πρὸ ἐμοῦ ἀποστόλους, ad eos qui ante me fuerunt Apoſtoli, id eſt, qui ante me vocati ſunt à Chriſto ad apoſtolatum.

VERS. 18. DEINDE POST ANNOS TRES VENI HIEROSOLYMAM VIDERE PETRVM] Græcè, ait Chryſoſt. & Theophyl. non eſt ἰδεῖν ſed ἱστορῆσαι, quod dicitur de ijs, qui viſunt & luſtrant ſplendidas vrbes, v.g. Romam. & cum obſeruatione intuentur eius reliquias, Pontificem, Cardinales, clerum, viroſque ſanctos: q.d. Paulus. Veni Hieroſolymam *videre Petrum*, non vt ab eo aliquid diſcerem (licet id quoq; Græco ἱστορῆσαι ſignificari velit Eraſmus) qui diuinitus eram edoctus, ſed vt tantum virum, Apoſtolorum ſcilicet principem, viderem ac honorarem. ita Theodor. Chryſoſt. Ambro. Hier. (Aliam etiam cauſam ſuæ Hieroſolymam profectionis dat Apoſtolus c. 2. v. 2.) *Petrus*, inquit Chryſoſt. homil. 87. in Ioannem, *os erat Apoſtolorum & princeps, propterea & Paulus eum præter alios viſurus adſcendit.* Et Hier. hîc: *Venit Paulus videre Petrum, non vt oculos, genas, vultumq; eius aſpiceret: vtrùm macilentus an pinguis, adunco naſo eſſet an recto, & vtrùm frontem veſtiret coma, an (vt Clemens in Periodis eius refert) caluitiem haberet in capite. Nec puto Apoſtolicæ fuiſſe grauitatis, vt poſt tantã triennij præparationem aliquid humanũ in Petro voluerit aſpicere. His oculis Paulus vidit Cepham, quibus nunc à prudẽtibus quibuſq; Paulus ipſe conſpicitur. Quod ſi cui non videtur, cum ſuperiori ſenſu iungat hæc omnia, quòd nihil ſibi Apoſtoli contulerint. Nam & quòd viſus ſit ire Hieroſolymam, ad hoc eſſe, vt videret Apoſtolũ; non diſcendi ſtudio, qui & ipſe eumdem prædicationis haberet auctorem; ſed honoris priori Apoſtolo deferendi.* Hinc patet Paulum non vidiſſe Petrum, vt ab eo doceretur, vt volunt Eraſm. & Vatab. hoc enim negat c. 2. v. 6. *Mihi* inquit, *nihil contulerunt.* Et hîc v. 11. & 12. diſertè aſſerit ſe non ab homine, ſed à ſolo Deo edoctum eſſe.

Duæ cauſæ ob quas Paulus inuiſerit Hieroſolymis Petrum.

VERS. 19. ALIVM AVTEM APOSTOLORVM VIDI NEMINEM NISI IACOBVM FRATREM DOMINI] Chriſti ſcilicet conſobrinum, vel cognatum; Hebræi enim cognatos vocant fratres. Addit S. Hiero. præ alijs Apoſtolis etiam Chriſto cognatis Iacobum vocari fratrem Domini ob egregios mores, incomparabilem fidem & ſapientiam, quibus videbatur Chriſto ſimilis quaſi frater. Vnde & Iacobus hic cognomento dictus eſt Iuſtus. Secundò, quia filios matris ſuæ, primos ſcilicet in Iudæa credentes, huic Iacobo quaſi fratri Chriſtus ad Patrem vadens commendauit, ait Hieron. Fuit enim hic Iacobus Alphæi, filius Mariæ vxoris Cleophæ, vnus è duodecim Apoſtolis, primus Epiſcopus Hieroſolymorum. Vnde & in primo Concilio Hieroſolymitano primus poſt Petrum ſententiam dixit Actor. 15. 13 Huius Iacobi extat epiſtola Canonica. ita Chryſoſt. Theophyl. Anſelm.

Iacobus Alphæi cur frater Domini vocetur, & an fuerit vnus è duodecim Apoſtolis.

Innuit tamen S. Hieron. tam hic, quàm libro de Script. Eccleſ. in Iacobo, hunc Iacobum non fuiſſe ex duodecim Apoſtolis, dici verò hîc Apoſtolum, quia Chriſtum viderat eumque prædicarat. ita vt tres fuerint Iacobi. Primus, frater Ioannis, quem Herodes occidit. Secundus, Alphæi, ambo Apoſtoli. Tertius, hic frater Domini. Sed cùm hic frater Domini vocetur Apoſtolus; nihilq; cogat aliũ hunc facere à Iacobo Alphæi Apoſtolo, imò multa, multique eumdem eſſe ſuadeant; hiſce de cauſis prior ſententia verior videtur.

VERS. 20. CORAM DEO (ſupple, affirmo & aſſero) QVIA, id eſt quod, NON MENTIOR Vnde breuius & planiùs vertit Vatabl. *quæ autem ſcribo vobis, ecce coram Deo*, ſcilicet ſcribo, *non mentior*: Græcum enim ὅτι tantùm habet vim aſſeuerandi. non ita Latinum *quia*: vnde omiſſo *quia* faciliùs nuda hæc aſſeueratio intelligitur apud Latinos. ita Theophyl. Ambroſius tamen & Aug. putant eſſe formulam iurantis *coram Deo*; id eſt, Deum teſtor.

Nota. Tam ſeriò & grauiter aſſerit ſe alios Apoſtolos non vidiſſe, ne quis dicat Paulum ſecreto eos adijſſe, & ab eis, nec à Deo edoctum eſſe. ita Hieron.

Paulus à Deo, non ab Apoſtolis edoctus.

VERS. 22. ERAM AVTEM IGNOTVS FACIE] ſecundùm faciem non viderant me Chriſtiani, qui erant in Iudæa. Id dicit, ait Chryſoſt. vt probet ſe in Iudæa non docuiſſe; nec prædicaſſe circumciſionem & legem veterem, ſicut illi Iudaizantes obiectabant.

QVÆ ERANT IN CHRISTO] in Chriſti fide & religione, id eſt, quæ erant Chriſtianæ. vide can. 37.

AVDITVM HABEBANT] rumorem habebant, Græcè ἀκούοντες ἦσαν *audientes erant*, auditum ab illis erat, id eſt audierant.

VERS. 24. EXPVGNABAT] oppugnabat. Vide dicta v. 13.

CLARIFICABANT] Græca ἐδόξαζον, *glorificabant*; Ambroſius legit, *magnificabant*.

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet Paulus ſe ſuum Euangelium cum Petro, Iacobo & Ioanne contuliſſe, illudque ab eis approbatum eſſe per omnia, ita vt nihil ab eis doctrinæ illius additum aut demptum ſit.

Secundò, v. 7. docet ſe ab eis accepiſſe dextras ſocietatis, vt ipſi Iudæis, Paulus verò Gentibus euangelizaret.

Tertiò, v. 11. narrat ſe palàm Petrum reprehendiſſe, quod incautè iudaiſmum ſimularet, itaque Gentes ad iudaizandum incitaret.

Quartò, v. 16. probat nos iuſtificari non ex operibus legis, ſed ex fide Chriſti, idq; tribus rationibus. Prima eſt, v. 17. quia alioqui Chriſtus legem abolens eſſet peccati miniſter. Secunda, v. 19. quia lex ipſa profitetur ſe in Chriſto deſinere & mori. Tertia, v. 21. quia alioqui gratis Chriſtus mortuus eſſet.

1. DEinde poſt annos quatuordecim, iterum aſcendi Hieroſolymam cum Barnaba, aſſumpto & Tito. 2. Aſcendi autem ſecundùm reuelationem: & contuli

cum illis Euangelium, quod prædico in Gentibus, seorsum in autem ijs, qui videbantur
aliquid esse: ne forte in vacuum currerem, aut cucurrissem. 3. Sed neque Titus, qui
mecum erat, cùm esset Gentilis, compulsus est circumcidi: 4. Sed propter subintro-
ductos falsos fratres, qui subintroierunt explorare libertatem nostram, quam habemus
in Christo Iesu, vt nos in seruitutem redigerent. 5. Quibus neque ad horam cessi-
mus subiectione, vt veritas Euangelij permaneat apud vos: 6. Ab iis autem, qui
videbantur esse aliquid (quales aliquando fuerint, nihil mea interest. Deus personam
hominis non accipit) mihi enim qui videbantur esse aliquid, nihil contulerunt. 7. Sed
econtrà cùm vidissent quod creditum est mihi Euangelium præputij sicut & Petro cir-
cumcisionis: 8. (qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis, opera-
tus est & mihi inter Gentes.) 9. & cùm cognouissent gratiam, quæ data est mihi. Ia-
cobus, & Cephas, & Ioannes, qui videbantur columnæ esse, dextras dederunt mihi &
Barnabæ societatis: vt nos in Gentes, ipsi autem in circumcisionem: 10. tantùm vt
pauperum memores essemus: quod etiam sollicitus fui hoc ipsum facere. 11. Cùm
autem venisset Cephas Antiochiam, in faciem ei restiti, quia reprehensibilis erat
12. Prius enim quàm venirent quidam à Iacobo, cum Gentibus edebat: cùm autem
venissent, subtrahebat & segregabat se, timens eos qui ex circumcisione erant. 13. Et
simulationi eius consenserunt ceteri Iudæi, ita vt & Barnabas duceretur ab eis in illam
simulationem. 14. Sed cùm vidissem quòd non rectè ambularent ad veritatem E-
uangelij, dixi Cephæ coram omnibus: Si tu, cùm Iudæus sis, gentiliter viuis, & non iu-
daice: quomodo Gentes cogis iudaizare? 15. Nos natura Iudæi, & non ex Gentibus
peccatores. 16. Scientes autem quòd non iustificatur homo ex operibus legis, nisi
per fidem Iesu Christi: & nos in Christo Iesu credimus, vt iustificemur ex fide Christi,
& non ex operibus legis: propter quod ex operibus legis non iustificabitur omnis ca-
ro. 17. Quòd si quærentes iustificari in Christo, inuenti sumus & ipsi peccatores,
numquid Christus peccati minister est? Absit. 18. Si enim quæ destruxi, iterum
hæc ædifico: præuaricatorem me constituo. 19. Ego enim per legem, legi mortuus
sum, vt Deo viuam, Christo confixus sum cruci. 20. Viuo autem, iam non ego: viuit
verò in me Christus. Quod autem nunc viuo in carne: in fide viuo filij Dei, qui dilexit
me, & tradidit semetipsum pro me. 21. Non abijcio gratiam Dei: Si enim per le-
gem iustitia, ergo gratis Christus mortuus est.

VERS. 1. *Vnde computandi hi anni quatuordecim.* POST ANNOS QVATVORDECIM ITERVM ASCENDI HIEROSOLYMAM] Petes: Vnde hi anni inchoandi sint, an à vocatione Pauli, de qua dixit cap. 1. u. 15, an à triennio post eam acto Damasci & in Arabia, de quo c. 1. v. 18. S. Hieron. numerat à triennio post vocationem exacto, cui adde hos quatuordecim annos, fiet annus à vocatione Pauli 17. Christi 54. (à Christi enim anno 36. quo conuersus est Paulus, si 17. annos numeres, pertinges ad annum Christi 54.) Claudij Imper. 12. quo hic Pauli ascensus contigit.

Verùm cùm Claudius sequenti anno 13. regnare desierit, eique statim successerit Nero, cuius anno 2. Paulus vinctus missus est Romam, vt describitur Actor. 27. hinc sequeretur, omnia gesta Pauli, quæ describuntur ab Actor. 15. (idem enim est iter Pauli hîc, & Acto. 15. vt mox dicam) ad cap. Actor. 27. gesta esse biennio, ab anno scilicet Claudij 12. ad Neronis 2. quod non videtur verisimile, illa enim gesta tot & tanta plus temporis exigunt: cùm præsertim ex Actor. 8, 11. constet post hæc acta Hierosolymis, Paulum permansisse Corinthi anno cum dimidio, rursumque tres annos egisse Ephesi, vt patet Actor. 20. 31. Quare Baronius & alij veriùs putant, hos quatuordecim annos inchoandos esse à Pauli vocatione, de qua dixit ca. 1. v. 15. eò enim respicit: à vocatione enim sua tam illustri annos numerat & consignat. sicuti nos vocationis ad papatum, episcopatum, Religionem annos numeramus, & cuique hanc quasi æram statuimus.

Nota. Hæc Pauli Hierosolymam profectio eadem est cum illa, qua Acto. 15. ad Concilium Hierosolymitanum profectus est: eadem enim causa, idem locus, eædem personæ sunt vtrobique. Ita Patres, præter Chrysost. cuius hoc est argumentum: Actor. 15. missus est Paulus Hierosolymam ab hominibus, Christianis scilicet Antiochenis; hîc verò v. 2. ait se Hierosolymam ascendisse, *secundum*, id est per, *reuelationem*; ergo hoc iter non fuit idem, sed diuersum. *Profectio hæc Pauli Hierosolymam est eadem cum ea qua describitur Actor. 15.*

Respondeo neg. conseq. vtrumque enim verum est, missum scilicet Paulum ab Antiochenis, & ascendisse secundùm reuelationem: quia scilicet, vt notat Beda, monitus fuit oraculo diuino, vt missionem hanc & legationem ab Antiochenis delatam pro eis susciperet; idque tum communis illius quæstionis de seruandis legalibus, vt habetur Actor. 15. decidendæ, tum propria suiipsius causa, vt scilicet cum Apostolorum principe, primarijsque Apostolis conferret suam doctrinam & Euangelium, vt hic dicitur v. 2.

Ex dictis sequitur, Concilium Hierosolymitanū celebratum esse post 14. annos à conuersione Pauli, putà anno 16. à passione Christi, qui fuit annus Claudij Imp. nonus, Christi 51. ita Baron.

VERS. 2. CONTVLI CVM ILLIS EVANGELIVM, QVOD PRÆDICO] ἀνεθέμην contuli, communicaui, in medium proposui Euangelium meum Petro & Apostolis, illos quasi iudices Euangeli mei constituens, vt quod illi de eo decernerent, ac communi consilio probarent, improbarent, adderent, demerentque, id ego sic credendum, sic docendum susciperem. Vide dicta c. 1. v. 16.

Nota,

Nota, Apostolum non contulisse cum Apostolis suum Euangelium, quòd dubitaret de eius veritate, vel integritate, aut certè an concordaret cum Petri aliorumque Apostolorum Euangelio: sciebat enim certissimo, Deo reuelante, se idem cum ceteris Apostolis Euangelium plenum & perfectum à Deo accepisse, vt patet c.1.v.11.& 12. Contulit ergo cum Apostolis Euangelium non propter se, sed propter alios ad Christi fidem conuersos, apud quos à pseudoapostolis iudaizantibus diffamatus erat Paulus, quòd apud Gentes legi Mosis detraheret, cùm contrarium docerent & facerent Petrus, Iacobus & Ioannes, imò ipse Paulus apud Iudæos iudaizaret: Paulus ergo vt contrarium ostendat, suamque doctrinam doctrinæ Apostolorum consentientem, pariter & auctoritatem tueatur, confert cum eis Euangelium: *Ne fortè, inquit, in vacuum currerem, aut cucurrissem.*

Paulus cur cum aliis Apostolis contulerit Euangelium.

A

Cvm illis] putà Hierosolymitanis primis ac primarijs Christianis: nam illud adiectiuum latens in substantiuo Hierosolyma, quod præcessit, more Hebræo demonstrat pronomen *illis*, scilicet Hierosolymitanis, ad quos Hierosolymam ascendi.

Qvi videbantvr aliqvid esse] id est, qui videbantur esse columnæ (vt ait v.9.) Ecclesiæ, ac primarij Apostoli. ita Hieronymus. Græca hîc, & v.6. tantùm habent, τοῖς δοκοῦσι, qui videbantur, id est, vt Oecumen. qui habebantur in pretio. Græci enim δοκοῦντας vocant eos, qui magnæ sunt auctoritatis, ἀδοξοῦντας, quorum nulla, vel parua est auctoritas.

B

Ne invacvvm cvrrerem] ne pseudoapostolis iactantibus doctrinam meam ab Apostolis reprobari, mihi, fideique meæ fideles non credant, & sic meus omnis labor cassus reddatur. ita Hier. ep. 11. ad Aug. inter epist. Augu. in Tertull. 4. contra Marcionem. & disertè August. 28. contra Faustum c.4. vbi hinc contra Lutherum docet verbum Dei etiam sincerissimum, omnesq; eius præcones opus habere testimonio & auctoritate hominum. *Quis est*, ait S. August. loco citato, *tam demens, qui hodie credat esse epistolā Christi, quam protulerit Manichæus, & non credat facta vel dicta esse Christi, quæ scripsit Matthæus? aut si etiam de Matthæo, vtrùm ipse ista scripserit, dubitat, de ipso quoque Matthæo non potiùs id credat, quod inuenit in Ecclesia, quæ ab ipsis Matthæi temporibus ad hoc vsque tempus certa successionum serie declaratur: & credat nescio cui transuerso de Perside, post ducētos vel ampliùs annos venienti, & suadenti, vt illi potiùs, quid Christus dixerit feceritue credatur: cùm ipse Apostolus Paulus post ascensionem Domini de cælo vocatus, si non inueniret in carne Apostolos, quibus communicando Euangelium, eiusdem societatis esse appareret, Ecclesia illi omnino non crederet?*

Verbum Dei & eius præcones opus habent testimonio & auctoritate hominum contra Lutherum & Nouantes.

C

Notent hæc, sibique applicent Nouantes, qui Caluino post 1500. annos venienti, & dogmata noua afferenti potiùs quàm Ecclesiæ, totque sæculorum consensioni credere malunt.

Nota, testimonium hoc non pertinere ad laicos etiam magistratus, sed ad Petrum & Apostolos, id est, ad Romanum Pontificem & Episcopos Apostolorum successores, siue seorsim, siue in communi eorum Concilio: hoc enim suæ & doctrinæ & apostolatus testimonium petijt Paulus ab Hierosolymitano Concilio, in quo iudices erant Apostoli, Petrus quasi Preses præloquebatur & sententiam dictabat, Sic à tempore Apostolorum hucusque orbis Christianus vniuersus in fidei dubijs, nouis dogmatibus, subnascentibusq; hæresibus à Pontifice Romano & Concilijs, quibus vel per se, vel per legatos præest Pontifex Romanus, veritatis decisionem & testimonium petijt, ab eisque damnata dogmata, vel doctores, pro hæresibus ac hæreticis habet. Soli hęretici, quia hæretici, ab ea damnandi, hoc indicium, hoc testimonium declinarunt, omnique ætate subterfugerunt. Vnde non mirum si nostri Nouantes idem defugiant: nimirum hoc ipsum nouitatis, malæ fidei, hæresis certum est argumentum.

Rom. Pontifex supremus index controuersiarum fidei.

Neqve Titvs, cvm esset Gentilis compvlsvs est circvmcidi. Nota, ait *compulsus est*, q. d. Vrgentibus licet, & quasi impellentibus Iudæis falsis fratribus, nolui cedere & concedere, vt Titus, vtpote Gentilis, circumcideretur: sic enim visus fuissem ipso facto Gentilibus asserere necessariam esse circumcisionem & legem Mosis. Vnde quòd postea Actor. 16.3. Timotheum circumcidi, non id compulsus, sed sponte feci, ne Iudæos iritarem: erat enim Timotheus non purè Gentilis, sed ex Iudæa matre semiiudæus, & ex Gentili patre semigentilis.

Vers. 3.

Cur Timotheum Paulus circumcidi, non Titum.

Gentilis] Græcè Ἕλλην, *Græcus*, id est Gentilis: nam tempore Alexandri Græci inter Gentiles celeberrimi & notissimi erant Iudæis.

Sed] Repete hebraismo *neque* ex vers. præced. q. d. Nequidem vrgentibus Iudæis, qui erant falsi fratres, Titus est circumcisus. ita Chrysost. Oecum. Secundo, S. Hieron. tollit *sed*, vt cohæreat cum v. præced. q. d. Neque Titus compulsus est circumcidi propter subintroductos falsos fratres. Tertiò, aptissimè & clarissimè Græcum διὰ δὲ quod Noster vertit, *sed propter*, accipias pro δή, vel δῆτα, id est *nempe*, cuius enallages Budæus habet exempla. q. d. Non compulsus est nempe; vel, vt Gagneus vertit, etiam cùm falsi fratres vrgerent eum circumcidi.

Vers. 4.

Quòd enim aliqui cum Primasio voculam *sed* propriè & aduersatiuè accipiunt, quasi velit dicere Paulus, Titum ab Apostolis quidem non fuisse compulsum circumcidi, sed tamen propter importunitatem falsorum fratrum fuisse circumcisum, planè repugnat tum sequentibus verbis, cùm ait, *Quibus neque ad horam cessimus*: tum sanæ fidei. Iam enim abrogata circumcisione, & promulgato Euangelio ac baptismo, illicitum erat Gentilibus circumcidi: Titus autem planè & vtroque parente Gentilis erat. Ita de Tito disertè præter alios docet S. August. epist. 19. ad Hieron. & li. de Mendacio c.5.

D

Svbintrodvctos, παρεισάκτους, quod Vatablus vertit, *obiter ingressos*; meliùs Noster, *subintroductos*, id est subintroductitios, qvi scilicet nobis aliud agentibus, quasi exploratores insidias molientes) svbintroiervnt] παρεισῆλθον, id est, clanculò & insidiosè irrepserunt: hoc enim innuit παρὰ, quod sæpè in vitium accipitur; notatque fraudes & insidias, de quo dixi Roman. 5.20.

Explorare libertatem nostram à seruitute & onere tam multiplicium cæremoniarum & obseruantiarum legalium. qvam habemvs in Christo Iesv] per Christum, in Christi fide, Ecclesia, religione.

Qvibvs neqve ad horam cessimvs svbiectione] per subiectionem, subijciendo nos

Vers. 5.

Iudaizantibus. Malè quidam legunt in datiuo, *subiectioni*. A

VERS.6. AB IIS AVTEM QVI VIDEBANTVR ESSE ALIQVID, supple, nihil, doctrinæ mihi collatum est: abripitur enim more suo Apostolus, & interijcit subdens (QVALES ALIQVANDO FVERINT, NIHIL MEA INTEREST) & mox redit, sed priore casu mutato in eum, quo abreptus fuerat, dùm subijcit: MIHI ENIM QVI VIDEBANTVR ESSE ALIQVID, (scilicet, Petrus, Iohannes, Iacobus primarij Apostoli) NIHIL CONTVLERVNT] in Anselmus.

Triplex horum verborum sensus. Quales aliquando fuerint.

QVALES ALIQVANDO FVERINT] quòd scilicet hi primarij Apostoli, qui videntur esse aliquid, fuerint indocti, piscatores, pauperes, abiecti, cùm ego ciuis Romanus zelo & scientia legis excellerem ita Ambros. & Anselm. quia enim aliorum Apostolorum quasi iudaizantium auctoritate premebatur Paulus, eam eleuat, vt suam auctoritatem, & consequenter doctrinam erigat, modestè tamen. Vnde subdit, *Deus personam hominum non accipit*, vt hic patet, cùm piscatores in Apostolos elegit. B

Secundò, August. *quales*, scilicet peccatores. q.d. Non est ergo quòd mihi quis obijciat peccata persecutionis meæ, aut certè & Petro obijciat, quòd Christum in passione negarit.

Tertiò, Chrys. & Hieron. *quales fuerint* scilicet in doctrina, & obseruatione circumcisionis & legalium. nihil ad me, Deo reddent rationem, Deus enim nullius personam accipit. Primus sensus maximè planus videtur esse ex mente Apostoli.

In Deo quomodo non sit personarum acceptio.

DEVS PERSONAM HOMINIS NON ACCIPIT] *Personam*, id est, personæ conditiones, quæ impertinentes sunt ad gratuitam Dei vocationem: has enim attendere in conferendis beneficijs ac officijs, C in homine vitium est oppositum iustitiæ distributiuæ, quod προσωποληψία, hoc est personarum acceptio dicitur, in Deo non esset vitium, sed minùs congruum eius liberalitati & celsitudini, vt dixi Rom. 2. 11.

MIHI NIHIL CONTVLERVNT] Valla, Nihil addiderunt: sed græcè est, οὐδὲν προσανέθεντο, nihil communicarunt, contenti mea sufficienti communicatione & expositione doctrinæ meæ, quam euangelizo. Vide dicta c. 1. v. 16.

VERS.7. CREDITVM EST MIHI EVANGELIVM PRÆPVTII (id est, Gentium præputiatarum) SICVT ET PETRO CIRCVMCISIONIS] id est, circumcisorum Iudæorum. ita Theophyl. Vide can. 21.

Petrus non tantùm Iudæorum, sed etiam Gentium Apostolus & Papa.

Dices: Ergo Petrus non fuit caput Ecclesiæ, sed tantùm Iudæorum Apostolus & Papa, ita Illyricus D & alij. Respondent aliqui, hæc tantùm dici de cura & diuisione patrocinij: Petrum scilicet esse constitutum, vt Iudæos; Paulum, vt Gentiles protegerent: sed quia subdit, *Qui enim operatus est Petro in apostolatum circumcisionis*, id est, vt circumcisorum Apostolus foret, *operatus est & mihi inter Gentes*, vt scilicet Gentium essem Apostolus; munus haberē, gratias, charismata Apostolica inter Gentes.

Hinc meliùs respondet Hieron. illo tempore, initio scilicet Ecclesiæ, quo Iudæi à Gentibus naturaliter adhuc; vt patet v. 12. abhorrebant, Petrus & Paulus partiti sunt non potestatem, sed operas, vt Paulus Iudæis exosus primò ac præcipuè Gentibus prædicaret, Petrus Iudæis: nam alioqui & Paulum Iudæis euangelizasse, patet Actor. 9. & Petrum Gentibus, patet Actor. 10. & quia sedem suam Romam ad Gentes transtulit, vt historici omnes, Patres, chronica & monumenta consentiunt. Vide illa apud Bellarminum: adeò vt hac de re & traditione velle dubitare, non sani sit cerebri, sed mentis emotæ, aut certè frontis perfrictæ.

QVI OPERATVS EST PETRO (ὁ ἐνεργήσας Πέτρῳ, qui inoperatus est Petro, qui in Petro suam VERS.8.
energiam, vim & efficaciam ostendit) IN APOSTOLATVM CIRCVMCISIONIS] id est, vt fieret Apostolus Iudæorum circumcisorum; is eamdem in me Paulo ostendit apud & inter Gentes. Syrus vertit, *qui efficax fuit in Petro* in me quoque efficax fuit, in tot videlicet miris & miraculis patrandis in tanta sermonis efficaciâ, in tot Gentium per me facta conuersione.

CEPHAS] Putauit Clemens Alexandr. apud VERS.9.
Euseb. lib. 2. Histor. cap. 12. & Dorotheus in Synopsi, Cepham hunc non fuisse Petrum Apostolum, sed vnum è LXX. discipulis. Verùm alium Cepham nec nouit, nec celebrat Ecclesia, quàm S. Petrum, eumque hic designari patet ex eo quod subdit, *Qui videbantur columnæ esse*; erat ergo Apostolus, imò princeps Apostolorum. Vnde illi, quasi primario præ Iacobo & Ioanne opposuit se hic Paulus v. 14. Qui ergo syriacè in Syria, nimirum Antiochiæ, Cephas vocabatur, idem græcè à Græcis dictus est Petrus. Vnde quem hic Cepham, v. 7. Petrum vocat. ita Hieron. Ansel. Baron. Bellarmin. & alij.

Cephas & Petrus idem est.

DEXTERAS DEDERVNT MIHI ET BARNABÆ SOCIETATIS] id est, dextras sociales in societatis symbolum, quia in fide & dogmate vtrique eramus concordes & associati. ita Anselm.

VT NOS IN GENTES (ad Gentes, erga Gentes; Syrus; *inter Gentes*, supple, apostolatu fungeremur) IPSI AVTEM (Iacobus, Cephas, Iohannes) IN CIRCVMCISIONEM] id est, apud circumcisos Iudæos. Vt, sicut Iudæis quasi primis & primarijs promissus & datus est Christus, qui inde vocatur *minister circumcisionis*, id est circumcisorum, ad Rom. 15. v. 8. ita primarij Apostoli primas suas operas apud eosdem collocarent.

TANTVM (supple, submonuerunt, vel rogarunt) VERS.10.
VT PAVPERVM MEMORES ESSEMVS] *Pauperum*, scilicet Iudææ, qui propter Christi fidem à Iudæis spoliati erant bonis, ad Hebr. 10. 34. ita Chrysost. Idipsum euincit particula *tantùm*, quæ alioqui non bene cohæreret. Vel, vt Hieron. voluntariè *pauperum*, qui possessiones suas vendiderant, pretiumque dederant Apostolis inter fideles, maximè pauperes, quorum magna erat copia, distribuendum, Actor. 2. 45.

QVOD ETIAM SOLLICITVS FVI HOC IPSVM VERS.11.
FACERE] Redundat hebraismo *hoc ipsum*: Hebræi enim repetunt antecedens cum relatiuo.

IN FACIEM EI (Cephæ) RESTITI] *in faciem*, id est, in speciem exteriùs, simulatè, & ex composito, ita aliqui cum Erasmo. Secundò, planiùs & veriùs, *in faciem*. id est, vt vulgò dicimus, in os, in barbam, apertè, palàm Petro restiti, idque vt hac ratione scandalum eius publicum publica correptione emendaretur. ita August. Ambros. Beda, Anselm, & alij passim.

Quadruplex sensus horum verborum. quia reprehensibilis erat.

QVIA REPREHENSIBILIS ERAT] ὅτι κατεγνωσμένος ἦν, quia reprehensus erat, ab alijs scilicet fratribus, qui hoc Petri facto fuerant offensi, ignorantes legitimam Petri mentem & causam, ait Chrysost. & Hier. Vnde & Syrus vertit, *quia offendebantur in eo*.

Secundò,

Secundò, vt Theophyl. & Oecumen. reprehensus erat Petrus ab alijs Apostolis, quòd cum Cornelio Gentili sumpsisset cibum Cæsareæ. Hinc veritus ne rursum ab eis alijsue Iudæis reprehenderetur, subduxit se à Gentium mensis & conuersatione.

Tertiò & meliùs, Ambr. reprehensus erat scilicet à veritate, & libertate Euangelica, quæ Gentes à iudaismi vmbris & seruitute liberat & eximit.

Quartò, optimè Noster vertit, *reprehensibilis*: hebraismo enim participia passiua sumuntur sæpè pro verbalibus terminatis in *bilis*, quibus carent Hebræi. Ita Latini passim, & patet ex anteced. & consequentibus: dat enim causam cur restiterit ei, scilicet hanc: *quia reprehensibilis erat*, putà in simulatione iudaismi, vt sequitur.

An Petrus verè à Paulo reprehensus.

Quæritur, an verè reprehensibilis, & reprehensus fuerit Petrus à Paulo. Acris hac de re per multos annos fuit dissertatio inter S. Hieron. & Aug. vt patet ex epistolis vtriusque tom. 2. operum Augustini epist. 8. 9. & seqq. Negant Hieron. Chrysost. Theophyl. Baron. putantque tantùm vtrimque simulatam fuisse reprehensionem. Petrus scilicet, qui Hierosolymis cum Iudæis iudaicè vixerat, idque licitè, veniens Antiochiam cum Gentibus gentiliter vixit; sed superuenientibus Iudæis à Iacobo Hierosolyma Antiochiam missis, ne eos offenderet, vtpote primos & primarios in fide & Ecclesia Christi, vt dixi v. 9. à Gentibus ad Iudæos se subduxit, simul vt daret occasionem Paulo Gentium Apostolo se reprehendendi; vtque ei cedens, ipso facto doceret Iudæos, non esse amplius iudaizandum. E contrariò S. August. asserit Petrum verè fuisse reprehensibilem, & reprehensum à Paulo: id enim verba clarè significant.

An liceat aliquando simulare & mentiri.

Hinc Secundò, inter Hieronymum & Augustinum orta est quæstio de simulatione & mendacio. Hieronymus enim asserit licere subinde simulare instar Petri hic. Negat August. Petrum simulasse, docetque numquam licere mentiri aut simulare, præsertim in negotio fidei & religionis. Sed in hac secunda quæstione non videntur Hieron. & August. satis se inuicem intellexisse. non enim dixit Hieron. Petrum mentitum esse, aut simulasse iudaismum exteriùs, quem interiùs in corde detestaretur. vti Hieronymum videtur intellexisse Augustinus, cùm in eum tam acriter insurgit, quasi doceret Petrum licitè iudaismum simulasse: sic enim cuilibet fideli licita foret falsæ fidei hæreseosque professio, qui est error in fide. Sed tantùm docet Hieron. vt & Chrysost. non veram, sed simulatam fuisse reprehensionem Petri à Paulo, ex composito enim vtriusque consensu Paulum reprehendisse Petrum incautæ, non simulationis, sed dissimulationis iam dictæ, Petrumque reprehensionem hanc admisisse ex composito, vt Petro in speciem reprehenso iudaizantes verè reprehenderentur, & cum Petro agnoscerent non esse iudaizandum, quod licitum esse non negat August. negat tamen ita accidisse, cùm ex eius sententia, vera, & non simulata fuerit hæc reprehensio.

Mendacium omnino & semper est illicitum.

Quare malè ex hoc loco Cassianus collat. 17. c. 17. vsque ad 25. Origenes, Clemens, Erasmus, & alij apud Sixtum Senensem lib. 5. annotat. 105. putant licere subinde mentiri, approbantque illud Platonis axioma: *Licet res mala sit mendacium, eo tamen aliquando vtendū est, perinde ac vtimur helleboro, vel alio medicamine.* Hic enim iam certus est error A damnatus ab Innocent. III. tit. *de vsuris*, c. *Super eo*, imò ab Ecclesiastico c. 7. v. 14. *Noli*, inquit, *velle mentiri omne mendaciū.* Et contra eum disertè scripsit. Aug. l. de Mendacio, & l. Contra mendacium. Neq; est, quod quis obijciat Hier. & Chrys. hic: quia illi, vt dixi, non mendacium in Petro, sed facti, putà reprehensionis simulationem, vel potiùs occultam compositionem tantùm admittunt, & excusant: hæc enim subinde licita est, vt patet in stratagematibus militum, quibus hostes, fugam simulando, in latentes insidias pelliciunt.

Quando cessauerit lex vetus.

Fuit & tertia quæstio inter S. Hieronymum & Augustinum, quando cessarit lex vetus, & legalia præcepta. Sed hæc aliò spectat, de qua tamen dico breuiter. Quoad obligationem lex vetus cessauit in Pentecoste; tunc enim promulgata fuit lex noua, B cœpitq; obligare; ac proinde abolita est lex vetus desiitque obligare, non tamen ita cessauit, quin adhuc ad tempus seruari posset, donec Iudæi sensim & suauiter ab ea abducerentur, eamque cum honore sepelirent. In hoc dissidio Augustini & Hieronymi, verior videtur S. Augustini sententia.

Dico ergo Primò. In hoc Petri facto fuit aliquod peccatum, non erroris in fide, vt quidam temerè asseruerunt: sed in facto, incautæ videlicet simulationis & professionis iudaismi, quodque scandalum daret Gentibus vt secum iudaizarent, subducendo scilicet se à Gentibus, quibus hactenus conuixerat, & ad Iudæos aduenientes subitò transiens, cum eisque iudaicè viuens. Vnde Gentes iure opinari poterant iudaismum tam sibi, quàm illi esse necessarium ad salutem, & Christianos obligare, C licet enim necdum mortiferæ essent lex & cæremoniæ veteres, seruariq; possent ad legem suauiter & cum honore sepeliendam, & Iudæorum animos ad Christi fidem alliciendos; erant tamen mortuæ, & insuper mortiferæ; si quis eas seruaret, putans, vel ita se gerens, quasi ad eas teneretur, & quasi lex vetus Christianos obligaret. Petrus autem licet id non putaret, ita tamen incautè se gessit, vt Gentibus hoc suspicandi iustam occasionem dederit.

Petrus licet non peccauerit in fide tamen incautè egit iudaizando, & quantū fuerit hoc peccatum Petri.

Patet, quia id clarè secundò & tertiò hîc docet Paulus: *Et*, inquit, *restiti, quia reprehensibilis erat.* Et v. 14. *Cùm vidissem quod non rectè ambularent ad veritatem Euangelij, dixi Cephæ: Quomodo Gentes cogis iudaizare?* tua scilicet simulatione, &, vt græcè, hypocrisi: quæ omnia Petrum peccasse euincunt; vel (quod absit) mentitur Paulus, ait S. August. epist. D 8. 9. & 19. ad Hier. Cyprian. epistol. ad Quintum, Greg. hom. 18. in Ezec. Ambr. & passim Latini veteres & moderni.

Dico Secundò. Hoc tamen peccatum Petri leue fuit & veniale, aut materiale tantùm, ex inconsideratione nimirum vel defectu luminis & prudentiæ: putabat enim bona fide Petrus se Iudæorum, quorum præcipuè hactenus fuerat doctor & Apostolus, offensionem cauere debere potiùs quàm Gentium, & Gentes idipsum scire, aut facilè cogitare posse. Sed in hac sua opinione errauit Petrus: licet enim, ait D. Thomas, Spiritus sanctus in Apostolos descendens in Pentecoste, eos deinceps confirmauerit in prudentia & gratia, vt euitarent omnia peccata mortalia, non tamen vt omnia venialia effugerent.

Apostoli à Spiritu sancto confirmati, vt non peccarent mortaliter, potuerunt tamen peccare venialiter.

Nota, vti in verbis, ita & in factis esse mendacium. Verbi gratia, si quis exteriùs se gerat vt amicum vel probum, cùm sit inimicus vel improbus; hic

Mendacium duplex in verbis & factis, & quando mendacium facti sit licitum.

hic mentitur, estque hoc mendacium facti, quod propriè dicitur hypocrisis. Sic si quis Christianus Romæ gestet pileum flauum, mentitur se esse Iudæum.

Vbi tamen Aduerte cum Caietano, facta faciliùs quàm verba excusari à mendacio, vel hypocrisi. Ratio est, quia verba propriè & expresse sunt signa conceptuum mentis, & ad illos significandos sunt instituta; facta non item, sed latiorem patiuntur interpretationem. Vnde si milites metum & fugã simulent, vt hostem pelliciant in insidias, non est propriè hypocrisis vel mendacium: esset tamen mendacium, si idipsum verbo enuntiarent, dicentes, Nos fugimus, quia timemus vestrum, ô hostes, robur.

Vbi Nota Secundò, hanc regulam: cum in facto aliquo iusta est causa veritatem tegendi & dissimulandi, nulla in eo est hypocrisis vel mendacium. Sic in hoc facto & dissimulatione sua Petrus ex parte iustam habuit causam, scilicet metum ne offenderet Iudæos: abducere enim se à Gentibus, & accedere ad Iudæos, non est dicere absolutè, Ego sum Iudæus, & iudaizo; sed est dicere, Ego malo Iudæis seruire & adhærere, quàm Gentibus: huius enim rei iustam habeo causam; scilicet quòd sum Apostolus & doctor Iudæorum potiùs quàm Gentium. Dico, Ex parte aliqua: nam omni ex parte & in totum non fuit iusta hæc causa: debebat enim Petrus ita curare Iudæos, vt tamen non negligeret, nec offenderet Gentes; erat enim omnium tam Iudæorum, quàm Gentium pastor & rector. Vnde hac ex parte, quòd scilicet Gentes offenderet, peccauit Petrus ex inconsideratione & venialiter. Vix enim potest humanæ mentis infirmitas in rebus perplexis omnes circumstantias ita considerare & librare, vt non aliquando cæcutiat, eligatq; id quod sibi bonum videtur respectu vnius, non considerans id malum esse respectu alterius.

Petrus licet correctus à Paulo, non fuit minor Paulo, nec æqualis, sed maior.

Dices: Ergo Paulus, vtpote corripiens ac corrigens Petrum, Petro auctoritate par fuit, vel superior, ac consequenter Petrus Pauli & Apostolorum caput & princeps non fuit.

Resp. Nego consequentiam: nam ab inferioribus corrigi posse superiores cum humili charitate, pro veritate tuenda, hinc docet August. epist. 19. Cyprian. Gregor. S. Thomas & alij suprà, qui clarè docent Petrum superiorem à Paulo inferiore correptum esse. Vnde infero: cùm Paulus ceteris Apostolis fuerit par, hos etiam Petro inferiores fuisse, ac consequenter Petrum Apostolorum totiusque Ecclesiæ, cuius Apostoli sunt capita, caput esse. Vnde aptè Greg. hom. 18. in Ezech. *Tacuit Petrus, vt qui primus erat in apostolatus culmine, primus esset in humilitate.* Et Aug. epist. 19. ad Hieron. *Rarius, ait, & sanctius exemplum Petrus posteris prabuit, quo non dedignarentur a posterioribus corrigi, quam Paulus, quo confidenter auderent minores maioribus pro defendenda veritate, salua charitate, resistere.*

VERS. 12. CVM GENTIBVS EDEBAT] sine delectu suillam aliosque cibos, quos Iudæis vetuit Moses Leuit. 11. hoc facto docens, huius delectus totiusque legis obseruationem non esse necessariam. ita Anselm.

VERS. 13. ET SIMVLATIONI EIVS CONSENSERVNT CETERI IVDÆI] q.d. Ceteri Iudæi simulabant cum Petro. ita Græci.

Quæritur, quæ & qualis fuerit hæc simulatio? Resp. Hieron. Chrysost. Oecumen. fuisse dispensationem, prudentiam & cautionem, ne scilicet Iu-

A dæos offenderent, prudenterque texisse immunitatem à lege. Meliùs Augu. Anselm. & Latini censent vitium fuisse hypocrisis, quòd simplicitati ac veritati opponitur. Vnde Græcè est *συνυπεκρίθησαν αὐτῷ, hypocriticè egerunt cũ ipso*; simulabant enim legis obseruationem, cùm verè non intenderent eam seruare: sciebant enim eam abolitam esse, se tamen alijs Iudæis accommodare intendebant. Hós secutus Barnabas & ipse finxit, id est, ita se gessit, ac si cibos cum Iudæis discerneret, & Gentium conuersionem abhorreret, quasi Iudæi præferendi essent Gentibus conuersis, & quasi lex vetus ad salutem esset necessaria: ita etiam se gerebant, vt iure ex eorum facto id opinari possent Gentes, licet id non intenderent, imò fortè non aduerterent Petrus & Barnabas.

Simulatio iudaismi in Apostolis vitium hypocrysis.

SED CVM VIDISSEM QVOD NON RECTE AMBVLARENT AD VERITATEM EVANGELII] Pro *rectè ambularent*, significantiùs græcè dicitur *ὀρθοποδοῦσι*, quod respondet Hebræo אשר *isscher* & ישר
B *iaschar*, significatque recto pede incedere, recta dirigere gressum, vt non cespites, neque ad dextram, vel sinistram deflectas. VERS. 14.

DIXI CEPHÆ: SI, TV CVM IVDÆVS SIS, GENTILITER VIVIS, ET NON IVDAICE, QVOMODO GENTES COGIS IVDAIZARE?] *Gentiliter viuis*, id est, communi cibo & mensa indifferenter cum Gentibus hactenus vixisti, sciens nimirum abolitas esse legis cæremonias per Christum, & mortuas esse, licet necdum mortiferas, donec sufficienter promulgetur Euangelium, ita Anselmus. q.d. Si tu, ô Petre, cùm sis Iudæus, cum Gentibus gentiliter viuere soles, & hactenus vixisti; quare iam eos fugis, viuisque iudaicè, ac tuo exemplo cogis Gen-
C tes iudaizare?

NOS NATVRA (naturali generatione, origine, prosapia) IVDÆI sumus. NON EX GENTIBVS PECCATORES] non Gentiles peccatores. Iudæi enim Gentes, quia idololatræ erant, vocabant arroganti contemptu *peccatores*, quasi ipsi essent iusti, aiunt August. & Anselm. VERS. 15.

NON IVSTIFICATVR HOMO EX OPERIBVS LEGIS, NISI PER FIDEM IESV CHRISTI] *Nisi* id est sed; Græcum enim *ἐὰν μὴ* respondet Hebræo אך, id est *verũ*, verumtamen: sic etiam Latini vsurpant voculam *nisi*; vt Cicero lib. 13. epist. Famil. *De re*, inquit, *nihil iudicare possum, nisi* (id est sed) *mihi certò persuadeo te talem virum nihil temerè fecisse*. Ita Syrus, & passim alij, Beza quoque & Oecumen. & patet ex antithesi: vult enim iustificationem non tribui operibus legis, sed fidei Christi. Cùm ergo hanc antithesin significet per *nisi*, eoque opponat
D fidem operibus, sequitur *nisi* hic esse aduersatiuum, idemque esse, quod *sed*. Secùs esset, si simpliciter sine antithesi poneretur. Verbi gratia, cum dico: Homo non viuit, nisi per animam. Nisi, hic idem valet quod tantùm: hæc enim propositio exceptiua idem valet, quod hæ duæ, per quas exponi debet; scilicet, Homo viuit per animam, & per nullam aliam rem viuit homo, quàm per animam. Malè ergo Nouantes hic exponunt *nisi per fidem Christi*, id est, inquiunt, sed tantùm per fidem Christi.

VERS. 16. *Nisi pro sed.*

Nouantes malè ex hoc loco probant solam nudam fidẽ requiri ad salutem.

Adde: licet id vellet ac diceret Apostolus, nihil tamen diceret pro eorum fide sola iustificante; hanc enim propositionem hic admittit D. Thomas & Adamus Sasbout: Homo non iustificatur ex operibus legis, sed tantùm ex fide Christi: hic enim vocula Tantùm, solùm excludit opera legis,

non

non spei, timoris, charitatis, pœnitentiæ, quæ fides A gignit & producit; hæc enim sub fide quasi filiæ sub matre intelliguntur, vt dixi can. 3.

Quomodo differant credere in Deum, & credere Deo.

NOS IN CHRISTO IESV CREDIMVS] Græcè εἰς Χριστὸν Ἰησοῦν, *in Christum Iesum*. Nota. Idem est Hebræis *credere Deo*, *credere in Deo*, & *credere in Deũ*: sic idem est, *credere Christo*, *credere in Christo*, & *credere in Christum*, credere scilicet illum esse Christũ; id est Messiam, saluatorem & redemptorem mundi, est enim hebraicè ב contactus mentalis scilicet. Itaque dicunt Hebręi הֶאֱמִין בַּאדֹנָי *heemin badonai*, *credidit in Domino* vel *in Dominum*, id est, credidit Domino. Id pluribus exemplis demonstrat Franc. Ribera in Ionæ 3. n. 29.

CREDIMVS VT IVSTIFICEMVR] Græca ἐπιστεύσαμεν, *credidimus vt iustificaremur*. ita Hier. Vatablus & alij. Et hoc aptiùs respondet v. seq. qui hinc pendet, quasi ex conditione iam posita & prę- B terita.

PROPTER QVOD (διότι, id est *quia*, propterea quòd) EX OPERIBVS LEGIS NON IVSTIFICABITVR OMNIS CARO] id est, nullus homo; *non omnis* enim Hebræis idem est quòd nullus, & *caro* synecdochicè idem est quod homo.

VERS. 17. QVOD SI QVÆRENTES IVSTIFICARI IN CHRISTO, INVENTI SVMVS ET IPSI PECCATORES, NVNQVID CHRISTVS PECCATI MINISTER EST?] q. d. Si adhuc sumus in peccato, quia peccati remissionem & iustitiam quæsiuimus in Christi fide, cùm ibi non sit quærenda, sed in lege vt volunt Iudaizantes, ergo Christus peccatum fouet; sustulit enim legem, quæ sola peccatum tollit. *Numquid ergo Christus peccati minister est*. q. d. An Christus peccato inseruit illud fouendo & conseruando, hoc C ipso quo legem tollit ad iustificationem, & peccati deletionem, vt ipsi aiunt, necessariam, & suam statuit legem gratiæ, quasi quæ sola iustificet, cùm, vt ipsi aiunt, sine lege iustificare non possit? ac si dicat: minimè. ita Hieron. Chrysost. Primas. Anselm. Theophyl.

Triplex huius loci sensus.

Secundò, Vatabl. peccatorem, ait, inueniri, est, docere cum lege Euangelica Mosaicæ legis obseruationem esse necessariam ad iustificationem: hoc enim docere, peccatum est & error in fide. q. d. Si ita aliquando (vt nobis imponunt Iudaizantes, sed mendaciter & per calumniam) falsò nos docuimus, numquid propterea Christus peccati minister est? numquid Christi lex & doctrina Euangelica ministra est peccati? vt scilicet idem doceat, putà legem Mosi necessariam esse ad iustitiam; hoc D enim docere, peccatum est.

Tertiò, alij, q. d. Quòd si nos quoque, qui nos iactamus per Christum iustificatos, inueniamur peccatores, quia scilicet non minùs indulgemus cupiditatibus nostris, quàm Iudæi vel Gentes à Christo alienæ, num idcirco dicendum erit falsam esse hanc doctrinam de iustificatione ex fide Christi? quasi Christus nisi legi coniunctus peccatores, non autem iustos, nos reddat. Absit; quòd enim aliqui Christi fidem sequentes carni indulgent, & peccant, non id Christi, nec fidei, sed eorum qui Christi gratia abutuntur, vitium est.

Primus sensus, qui est Patrum, pressior est & melior, quia nihil aliunde supplet, vti secundus supplet, peccatores dici, quod doceant legem cum Euangelio seruandam esse; tertius, quia cupiditatibus indulgent. Deinde, quia magis est ex mente & scopo Apostoli: vult enim probare ex fide Christi, non ex lege Mosis nos iustificari, alioqui si fidem Christi sectantes adhuc inuenimur peccatores, sequitur quòd Christus nos decepit, promittens iustitiam ex fide, quam præstare non potuit; eritque peccati non victor, non destructor, sed fotor, fautor & minister, præsertim quia legem, vt ipsi aiunt, iustificantem, & peccati victricem, aboleuit, & consequenter peccati regnum restituit & stabiliuit.

Nota hebraismum. Hebręi enim consequentiam enuntiant per interrogationem, præsertim cùm absurdum quid inferunt. *Numquid Christus peccati minister est?* id est, vt Syrus & alij, ergo Christus peccati minister est, quod est absurdum. Vnde id explicans subdit: *Absit*. Sic *numquid* pro Ergo capitur, Rom. 3. 5. Ioan. 8. 53. Ierem. 18. 20. Adde: ἄρα, si non circumflexo, sed acuto notetur accentu, significat vtique, ergo, igitur, vt patet hic v. vlt. cum circumflexo enim significat numquid, nónne, vt legit & vertit hic Noster & Græci.

SI ENIM QVÆ DESTRVXI (si vim iustificandi, VERS. 18. quam detraxi legis obseruantiæ) ITERVM HÆC ÆDIFICO, id est, rursum legi eam assero, vt calumniantur Iudæi me occultè iudaizare, ergo PRÆVARICATOREM ME CONSTITVO] quia quasi Proteus ad omnem ventum fidem muto. Est aliud argumentum probans perstandum esse Christianis in abolitione legis, vel potiùs occurrit tacitæ obiectioni, & mentali calumniæ. Dicetis, inquit, vel cogitabitis id quod Iudæi, sed falsò, vobis inculcant, me apud Iudæos, & secretò iudaizare; sed absit hæc à mè hypocrysis: si enim quæ publicè destruo, hæc eadem priuatim vel apud meos reædifico, sanè prę- uaricator sum, quia hypocrita & impostor. quod nemo dixerit.

Fides est stabilis, & ab homine immutabilis.

EGO ENIM PER LEGEM (ostendentem Christum, VERS. 19. in eoque desinentem & mortuum) LEGI MORTVVS SVM; id est, desij legi obnoxius esse; cæremoniali quidem absolutè & omnino, morali verò, & decalogo non absolutè; sed quatenus lex illa pædagogus tantùm, accusator ac vindex erat scelerum. Per legem ergo legi mortuus sum, quia lex ipsa dictabat moriendum esse legi, viuendum autem Christo. ita Augu. vide Chrysost. Est hæc secunda (prima enim fuit v. 17.) ratio probans nos iustificari non ex lege, sed ex fide Christi. q. d. Lex ipsa mihi Christum indicauit & ostendit, ipsa me ad Christum remisit, imò deduxit, ipsa in Christo desinere, mori & finiri testata & professa est. Cur ergo, ô Iudæi, legem sponte sua mortuam, Christoq; cedentem resuscitare & restituere vultis inuitam? Hinc tamen nullo modo sequitur, legem decalogi quoad obligationem per Christum desijsse, esseque abrogatam. Est enim lex illa hac parte non vetus, non Mosaica, sed naturalis, æterna & immutabilis. Vide dicta Rom. 7. 1.

Lex cæremonialis desijt, non moralis & naturalis decalogi.

Quare impiè Lutherus in hunc locum, & rursum in cap. 4. huius epistolæ: *Legi, inquit, mori, nihil aliud est, quàm ad legẽ non esse obligatum, ab eaq́; liberum esse, siue cæremonialis sit, siue moralis; certum enim est decalogum solis Iudæis esse datũ, & non nobis*. Idem lib. de Libertate Christiana: *Christiano*, inquit, *neque opera, neque lex necessaria est, quia per fidem liber est ab omni lege*. Idem rursum tom. 1. Wittenberg. editionis, fol. 189. & 190. *Oportet*, inquit, *cor humanum legem Dei, atque adeò Deum ipsum suprà modũ odisse*. Audite hæc, qui ab eo eiusque asseclis miserè decepti estis, & exhorrescite vocem non hominis, sed Satanæ: quid enim Satanas Dei & hominum iura-

Impia Lutheri & Caluini voces & dogmata.

 tus

tus hostis, de Deo magis blasphemum & horrendum dicere, ac hominibus in suam perniciem suggerere posset?

Non absimilis est Caluinus, cuius hic est dialogismus l.3. Instit. ca.19.§.2.4.7. *Conscientia dicente Peccasti, responde, Imò peccaui, ergo Deus puniet & condemnabit: Non, at lex hoc dicit: Sed nihil mihi cum lege, quare? Quia libertatem habeo.*

Hoccine est purum putum Euangelium? Hoccine sensit docuitue Paulus? *Legem*, inquit ad Roman. 3. v. 31. *destruimus per fidem? absit: sed legem statuimus.* Audi S. August. l. 3. contra epist. Pelag. c. 4. *Quis, inquit, ita impius est, vt dicat se propterea praecepta non seruare, quod Christianus sit non sub lege, sed sub gratia?* Quis credat Lutherum & Caluinum doctores & reformatores Ecclesiæ à Deo missos, qui iugum omne, legem omnem, non modò humanam, sed & diuinam ac naturalem, excutiunt, eneruant, abolent?

VERS. 19. & 20. CHRISTO CONFIXVS SVM CRVCI: VIVO AVTEM IAM NON EGO, VIVIT VERO IN ME CHRISTVS] q. d. Ego per baptismum cum Christo crucifixus, atque peccato & veteri vitæ, cæremonijs, ac legi, vt iam dixi, mortuus sum, indeq; quasi ab arbore veteri resectus sum, vt arbori nouæ crucis Christi nouus quasi ramus inserar, ab eaque vitam ac succum gratiæ sugam, ita vt non tam ego quàm viuat in me Christus: quia non lex, non natura, non concupiscentia, non voluntas propria, sed Christus ipse suæ gratiæ quasi animæ, & virtutum quasi potentiarum motibus me agit ad omne bonum, & ad vitales virtutum actiones, vt Christi humilitas, fortitudo, sapientia, gaudium, pax, aliæq; virtutes in me viuant & vigeant. ita Hieron. Chrysost. Anselm. & S. Greg. hom. 32. in Euang. quem audi: *Tunc, inquit, nos ipsos relinquimus, tunc nos ipsos abnegamus, cùm mutamus quod per vetustatem fuimus, & ad hoc nitimur quod per nouitatem vocamur. Pensemus quomodo se Paulus abnegauerat, qui dicebat. Viuo autem iam non ego. Extinctus, quippe fuerat saeuus ille persecutor, & viuere cœperat pius prædicator. Si enim ipse esset, pius profectò non esset. Sed qui se viuere denegat, dicat vnde est quòd sancta verba, per doctrinam veritatis clamat. Protinus subdit: Viuit verò in me Christus. Ac si apertè dicat: Ego quidem à memetipso extinctus sum, quia carnaliter non viuo: sed tamen essentialiter mortuus non sum, quia in Christo spiritualiter viuo.* Vide inquit S. Chrysost. *exactam vitæ rationem, & admirare. Quoniam enim seipsum Christo & cruci totum prabuerat, & ad illius voluntatem omnia faciebat, non dixit, Viuo ego Christo; sed, quod longè maius est, Viuit verò in me Christus. Non viuit*, ait S. Hieron. *ille qui quondam viuebat in lege, quippe qui persequebatur Ecclesiam. Viuit autem in eo Christus, sapientia, fortitudo, pax, gaudium, ceteræq; virtutes, quas qui non habet, non potest dicere, Viuit autem in me Christus.*

Vnde S. Bernardus serm. 7. in Quadragesima, *Viuo, inquit, iam non ego, viuit verò in me Christus. Ac si diceret: Ad alia quidem omnia mortuus sum, non sentio, non attendo, non curo: siqua verò sunt Christi, hæc viuum inueniunt & paratum. Nam si non aliud possum, saltem sentio: placet quod ad eius honorem fieri video, displicent quæ aliter fiunt. Imò viuo non tam ego, quam Christus in me.*

Christus si à nobis ametur, in nos transformatur, & nos in Christum. Christus ergo in me docet, concionatur, orat, laborat, patitur, omniaque opera mea in me operatur: ita vt Paulus non tam Paulus quàm Christus, & Paulus in Christum, ac vicissim Christus in Paulum transformatus videatur. *Talis enim quisque nostrûm est, qualis est eius dilectio, terram diligis, terra eris: Deum diligis, Deus eris*, ait S. August. tract. 2. in epist. 1. Iohan. Amor enim transformat amantem in rem amatam, vt ait S. Dionys. Vnde & Osee c. 9. 10. *Facti sunt, ait, abominabiles sicut ea quæ dilexerunt.*

Est metaphora, vel allegoria, Lex vetus est quasi arbor vetus, lex noua & crux quasi arbor noua; ab illa præcisi sumus, vt huic inserti, nouam ab ea gratiæ vitam sugeremus. Sic Rom. 6. dixit nos cōplantatos, consepultos, concrucifixos, commortuos, conresurgentes Christo, vt ibi dixi. Vnde clarius ad verbum vertas ex Græco, Χριστῷ συνεσταύρωμαι, Christo concrucifixus sum, quasi arbori crucis Christi insertus & complantatus, vt communem arboris succum & vitam hauriam, gratiam videlicet & charitatem. Hinc S. Ignatius epist. ad Rom. ὁ ἐμὸς ἔρως ἐσταύρωται, *amor, inquit, meus crucifixus est*, Christus scilicet, qui est amor meus, vita mea, anima mea, ita nimirum, vt cum Christo simul quasi amor meus, anima mea, ipseque ego totus crucifixus sim. *Amor meus crucifixus est ait S. Ignatius.*

Nota hic amoris & charitatis proprietates. Prima est, quam tradit S. Dionys. de Diuin. nomin. c. 4. *Amor, inquit, est virtus faciens vnionem.* Hanc significat Apostolus hîc cùm ait: *Christo confixus sum cruci.* q. d. Vnitus sum & quasi vnus cum Christo crucifixo. *Charitatis & amoris proprietates quatuor.*

Secunda proprietas amoris est, mutua inhæsio, qua se mutuo amant & redamant Deus & homo, sibiq; vicissim bona volunt & procurant, vt dicant cum sponsa in Cant. *Dilectus meus mihi, & ego illi.* Hanc significat hic Paulus, cùm ait se in Christo, & Christum in se viuere.

Tertia charitatis proprietas est, cogitare assiduè & in oculis mentis habere Christum & Deum: est enim amor nexus animorum, iam nectere non potest animos, si non iungat cogitationes. Hanc significat Palus per verba *viuo*, & *viuit*, vtique vita rationali memoriæ, intellectus & voluntatis.

Quarta est, ecstasis, *Ecstasin*, inquit Dion. loco citato. *facit diuinus amor, amatores suo statu dimouet, & sui iuris esse nō sinit, sed in ea quæ amant penitus trāsfert. Idcirco & Paulus ille magnus, cùm diuino amore flagraret, excessiuè illius virtutis particeps factus. Viuo, inquit, iam non ego, viuit verò in me Christus; tamquam verus amator, mentis excessum patiens. Audebimus & id loqui, quòd ipse quoque actor omnium pro amatoria bonitatis magnitudine extra se fit, ad omnia quæ sunt pertingendo multiplicis prouidentiæ ratione.* Nimirum ecstaticus amor rapuit Deum, tum vt se suaq; bona communicaret creaturis per creationem, tum potiùs vt suam Verbi hypostasin communicaret humanę creaturę quam assumpsit per incarnationem: *exinaniuit enim semetipsum pro nobis formā serui accipiens, in similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo.* Ecstasis ergo Verbum transformauit in hominem, eumq; crucifixum, ac habentem speciem peccatoris, quia nos peccatores eramus, reique mortis & crucis: nostram enim formam, excepto peccato, quoad omnia Christus assumpsit ex ingenti & ecstatico nostri amore. *Ecstasis amoris Verbum transformauit in hominem.*

Hæc ecstasis amoris Pauli cor in cor Christi dilatando transmutauit, & Paulum in Christum quasi transformauit: perinde vt de Catharina Senensi legimus, eam ex vehementia amoris Christi ab eo flagitasse, vt cor suum, proprio sublato, ei communicaret: Christumque ei annuentem cor exemisse, no-

nouumq; Christiforme ei indidisse. Hoc est quod ait S.Chrysost.hom.23.in epist.adRom.in morali, vbi citans hęc verba Pauli. *Viuo iā non ego, viuit verò in me Christus,* subdit: *Cor itaque Christi erat cor Pauli, tabulaq; Spiritus sancti, atque charitatis volumen.* Vnde idem paulò superiùs corPauli vocat *cor orbis,* datq; rationem: *Cor enim istud adeò fuit latū, vt in se susceperit & integras vrbes, & populos, & gentes. Cor enim meū, inquit, dilatatum est. Verumtamen vt vt latū fuerit, tamen sæpè occupauit & pressit illud quæ ipsum dilatabat dilectio. Ex multa quippe tribulatione, inquit, & anxietate cordis scripsi vobis. Et dissolutū etiam vellem videre cor istud, erga vnumquemq; pereuntium accensum & ignitum, secundò parturiens filiorū abortus, cor Deum videns, cælis ipsis sublimius, orbe latius, radijs solaribus exhilaratius, igne feruentius, adamante solidius, fluuios emittens aquæ viuæ, vbi erat fons exiliens, & irrigans nō terræ superficiem, sed animas hominum.*

Sancti ecstatici. Hanc Christi ecstasim Sancti inChristi amorem abrepti persenserunt. S.Dominicus in Missa Christi corpus eleuans in altum sublatus est, & ab igne quo intus ardebat, corpus eius subuectum velut in ignem conuersum, terram delerens in cælum ferebatur, vt Christo amori suo iungeretur & immergeretur. S.Franciscus ab illo Seraph, qui sibi in nocte apparuerat, mirabilem in mente, vt ait S.Bonauent. recepit ardorem, & in carne non minùs mirabilem admisit effigiem, vt iam non tam terrestris homo quàm cælestis Seraph, & imago crucifixi crederetur, cùm quinque Saluatoris vulnera, quasi totus in Christum transformatus, & quinque ignis charitatis Christi vstiones de monte detulit, toti mundo prodigium & portentum factus.

Audi & Greg.Nyssen.hom.15.in Cant. *Mibi vita Christus est: Hisce verbis,* ait, *tantùm nō clamat Apostolus, nullam in se affectionem humanā viuere, non fastum non timiditatē, non voluptatem, non dolorem, non iram, non metum, non audaciam, non iniuriarum memoriam, non inuidiam, non vindictæ, auaritiæ, honoris aut gloriæ cupidinē; sed his omnibus abrasis, solus (inquit) ille mihi superest, qui nihil est horum, qui est ipsa sanctificatio, & puritas, & immortalitas, & lumen & veritas, qui pascitur inter lilia in splendoribus Sanctorum.*

Christi cruci confixi mente & corpore. Ita in cruce Christi gloriabatur, eamq; ambiebat S.Andreas Apostolus. Dum enim crucem prędicat, ad crucem ab Ægea Proconsule Achaiæ damnatus, accedens ad crucem sibi paratam exclamauit, & dixit: *O bona crux diu desiderata, sollicitè amata, sine intermissione quæsita, & aliquando concupienti animo præparata, securus & gaudens venio ad te: & tu exultans suscipias me discipulum eius, qui pepēdit in te magister meus; vt per te me recipiat, qui per te me redemit.* Cruce ita salutata, & oratione facta, expoliauit se vestibus, easque tradidit carnificibus: qui accedentes, leuauerunt eum in crucem, & extēdentes funibus totum corpus eius (quasi in eculeo) suspendētunt. In qua cruce suspensus populum docens biduo superuixit: & rogato Domino, ne eum sineret de cruce deponi, circumdatus magno splendore de cælo, abscedente postmodum lumine, emisit spiritum. Ita habent Acta eius fidelissima.

Ita S.Petrus ad crucem à Nerone damnatus, petijt & impetrauit, ne capite sursum vt Christus, sed deorsum inuerso corpore suspenderetur.

Apud Hierapolim Asiæ ciuitatem Claudio imperante, S.Philippus Apostolus Scythis fidem annuntiauit, multisque baptizatis, ab infidelibus tandem crucifixus, & lapidibus obrutus, felici marty-

A rio mortem obijt. ita Eusebius, & ex eo Baron. anno Christi 54.

In maiori Armenia sub Astyage rege S Bartholomæus Apostolus, per Lycaoniam verbo Dei disseminato, templo Astaroth in inferiore India vero Deo dicato, & rege Polemio cum vniuersa regia ciuitate baptizato, paucis pòst diebus comprehensus, fustibus primùm cæsus, deinde cruci suffixus, è viuo corpore detracta pelle, die vigesimaquarta sequenti, abscisso capite, extinctus est.

Romæ Decio & Valeriano Impp. S.Sixtus Papa in Tullianum carcerem coniectus, deinde cruci affixus est, teste Prudentio περὶ στεφάνων, in hymno 2.de S.Laurentio, vbi sic ait:

Fore hoc sacerdos dixerat, iam Sixtus affixus cruci,
Laurentium flentem videns crucis sub ipso stipite:
Desiste decessu meo fletum dolenter fundere.
Præcedo frater, tu quoque post hoc sequeru triduum.

B Parisijs sub Adriano Imp. S.Dionysius Areopagita, flagellis primùm contusus, deinde igni ferisq; obiectus non læditur, mox in crucem tollitur, è qua sublatus & cæsus iterum, amputatum caput suum ad duo millia passuum proprijs manibus gestauit. ita Baron. in Martyrol. 9.Octobris.

S.Calliopius, pius adolescens ad conuiuium in deorum celebritatem paratum inuitatus, respondit: *Christianus sum, & Christum ieiunijs celebro. nec quæ sunt flagitiosis atque impuris idolis immolata, licet in os eorum qui Christum colunt, ingredi.* Quod cùm audisset Præses, iussit eum immaniter cędi: & tandem dixit post multa verbera & increpationes, Nunc saltem ab insania discede, & Imperatorum decretis obtemperans, dijs sacrifica, vt viuas: alioquin vt magister tuus suffigêris in crucem. *Admiror,* inquit, Calliopius, *impudentiam tuam, qui cùm sæpè ex me*
C *audieris Christianum me esse, & Christianum esse moriturum & in Christo victurum, tam impudenter pergis veritatem oppugnare. Festino eamdem, quam magister meus pertulit mortem oppetere.* Hęc cùm ille dixisset Præfectus ex responsis Martyris animaduertens eū à proposito deduci non posse, sententiam tulit, vt quinta sabbatorum paschæ in crucem ageretur. Quod mater eius intelligens, quinque nummos ministris dedit, vt eum contraria ratione, quàm Christus Dominus crucifixus fuit, affigerent cruci. Quinto igitur sabbatorum pronus in caput crucifixus est, & die parasceues animam egit. Et vox de cælo audita est, ita sonans: *Veni ciuis Christi, & cohæres sanctorum angelorum.* ita habet eius Vita apud Surium 7. Aprilis.

Mirus verò fuit S.Wernheri pueri crucis amor,
D & in ea martyrium: hic enim confessus, & communione sacra præceptâ, furtim captus à Iudæis, in die parasceues instar Christi, in eius odium, ab eis [illegible] columnam ligneam suspensus, acriter flagellatus, cultro per totius corporis venas barbara immanitate incisus, forficibus quoque summo cruciatu in pedibus, manibus, collo & capite insectus fuit, vt omnem sanguinem exprimerent, ita vt totus vulneribus confectus videretur. Mansit autem sanctus puer ita triduo ad columnam suspensus, donec sanguis fluere desineret. Hos cruciatus tolerans summa patientia, in laudibus Dei spiritum Christo crucifixo reddidit. Ita habet eius Vita apud Surium 2. Aprilis. Similia de pueris à Iudæis crucifigi solitis scribit Socrates lib.7. Histor.c.16.

Ado in Martyr.22. Maij, & ex eo Baron. anno Christi 440. narrat simile de Iulia ancilla sancta,

hæc

hæc capta fuit à Felice principe, cumque ei Felix A blanditijs non posset suadere, vt idolis sacrificaret, præcepit eam alapis cædi, deinde crinibus torqueri, flagellari, & tandem crucifigi, & sic in cruce sanctum efflauit spiritum, de cuius ore columba exiuit & in cælum euolauit. *Mulierem fortem quis inueniet? procul & de vltimis finibus pretium eius.*

Nuper in Iapone à Taicosama rege sex Fratres Franciscani, tres è nostra Societate, septemdecim laici Iapones, inter quos erat Aloysius puer annorum duodecim, & Antonius annorum tredecim, singuli singulis crucibus affixi, mucrone dextero latere transuerberati, hilares & exultantes martyrij B agonem peregerunt.

VERS. 20. QVI DILEXIT ME, ET TRADIDIT SEMETIPSVM PRO ME] Nota *se*, & *me*, non nos, vel nobis: ita enim loquitur. Primò, ex vehementia & delicijs amoris. Secundò, quia præ omnibus iudicabat se peccatis obnoxium ac mortis Christi reũ. Tertiò, vt Chrysost. quia quisque Christo pro sua passione ac morte gratias eas agere debet, ac si pro se solo passus fuisset, quia singulis tantum profuit quantum omnibus, & pro vno solo redimendo æquè mori debuisset Christus. *Beatus multumq; felix,* ait Hieronymus, *qui viuente in se Christo per singulas cogitationes & opera potest dicere: In fide viuo filij Dei, qui dilexit me, & tradidit semetipsum pro me.* Christus se totum tibi, tu te totum da, imò redde Christo.

Vehementia & delicia diuini erga nos amoris.

NON ABIICIO GRATIAM CHRISTI] *Gr.* ἀθετῶ, *non reijcio*, non repello, non aspernor; Ambros. *non sum ingratus gratiæ Dei*, Augustin. *non irritam facio gratiam Dei*, vt faciunt illi, qui volunt statuere legem & iustitiam ex lege, ait Hieron. vt & illi, inquit, qui post baptismum peccatis sordidantur. Sed hoc morale est, prius verò litterale, & ex mente Apostoli. VERS. 21.

SI ENIM PER LEGEM IVSTITIA, ERGO GRATIS CHRISTVS MORTVVS EST] quia mortuus est Christus ad iustitiam suæ mortis pretio nobis comparandam, hoc autem pretium frustra dedit, frustra impendit, si ex lege eamdem iustitiam habere poteramus. Est argumentum tertium ab impossibili, q.d. Nemo tam vecors est, vt dicat Christum frustra tot & tanta passum, ac mortuum: atqui hæc omnia passus, & mortuus est pro iustitia nobis promerenda: ergo hæc iustitia non contingit nobis à Moyse, sed à Christo; non ex lege, sed ex fide.

Tertium argumentum pro legis abrogatione.

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit probare quinque rationibus, nos iustificari non per legem & opera legis, sed per fidem Christi.

Primò petitur ab experientia v. 2. quia scilicet experti erant Galatæ se non in circumcisione, sed in baptismo Spiritum sanctum eiusq; dona accepisse.

Secundò, v. 6. ab exemplo Abrahæ, qui iustificatus est quia credidit Deo, id est, ex fide.

Tertiò, v. 10. quia qui sub lege sunt, sunt sub maledicto, quod lex omnibus sui præuaricatoribus intentat, à quo Christus nos liberauit factus pro nobis maledictum.

Quartò, v. 11. ex Habacuc, qui dicit, Iustus ex fide viuit.

Quintò, v. 16. quia Abrahæ & posteris eius promissa est benedictio, id est iustitia & salus: ergo ex promissione, quam fide apprehendimus, non autem ex lege iustificamur: lex enim vt ait v. 24. tantùm data fuit ad hoc, vt quasi pædagogus Iudæos duceret ad Christum, vt ex fide Christi iustificarentur, Christumq; induerent, & vnum cum eo omnes fierent.

1. O Insensati Galatæ, quis vos fascinauit non obedire veritati, ante quorum oculos Iesus Christus præscriptus est, in vobis crucifixus? 2. Hoc solum à vobis volo discere: Ex operibus legis Spiritum accepistis, an ex auditu fidei? 3. Sic stulti estis, vt, cùm spiritu cœperitis, nunc carne consummemini? 4. Tanta passi estis sine causa? si tamen sine causa. 5. Qui ergo tribuit vobis Spiritum, & operatur virtutes in vobis? ex operibus legis, an ex auditu fidei? 6. Sicut scriptum est: Abraham credidit Deo, & reputatum est illi ad iustitiam. 7. Cognoscite ergo, quia qui ex fide sunt, ij sunt filij Abrahæ. 8. Prouidens autem Scriptura, quia ex fide iustificat Gentes Deus, prænuntiauit Abrahæ: Quia benedicentur in te omnes Gentes. 9. Igitur qui ex fide sunt, benedicentur cum fideli Abraham. 10. Quicumque enim ex operibus legis sunt, sub maledicto sunt, * Scriptum est enim, Maledictus omnis, qui non permanserit in omnibus, quæ scripta sunt in libro legis, vt faciat ea. 11. Quoniam autem in lege nemo iustificatur apud Deum, manifestum est quia iustus ex fide viuit. 12. Lex autem non est ex fide, sed, Qui fecerit ea, viuet in illis. 13. Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum: quia scriptum est, Maledictus omnis qui pendet in ligno. 14. Vt in Gentibus benedictio Abrahæ fieret in Christo Iesu, vt pollicitationem Spiritus accipiamus per fidem. 15. Fratres (secundum hominem dico) tamen hominis confirmatum testamentum nemo spernit, aut superordinat. 16. Abrahæ dictæ sunt promissiones, & semini eius. Non dicit: Et seminibus, quasi in multis; sed quasi in vno: Et semini tuo, qui est Christus. 17. Hoc autem

autem dico, testamentum confirmatum à Deo : quæ post quadringentos & triginta
annos facta est lex, non irritum facit ad euacuandam promissionem. 18. Nam si ex
lege hereditas, iam non ex promissione. Abrahæ autem per repromissionem donauit
Deus. 19. Quid igitur lex? Propter transgressiones posita est, donec veniret semen,
cui promiserat, ordinata per angelos in manu mediatoris. 20. Mediator autem
vnius non est: Deus autem vnus est. 21. Lex ergo aduersus promissa Dei? Absit. Si
enim data esset lex, quæ posset viuificare, verè ex lege esset iustitia. 22. Sed conclu-
sit Scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credentibus.
23. Priùs autem quàm veniret fides, sub lege custodiebamur conclusi in eam fidem,
quæ reuelanda erat. 24. Itaque lex pædagogus noster fuit in Christo, vt ex fide
iustificemur. 25. At vbi venit fides, iam non sumus sub pædagogo. 26. Om-
nes enim filij Dei estis per fidem, quæ est in Christo Iesu. 27. Quicumque enim
in Christo baptizati estis, Christum induistis. 28. Non est Iudæus, neque Græcus :
non est seruus, neque liber : non est masculus, neque femina. Omnes enim vos vnum
estis in Christo Iesu. 29. Si autem vos Christi : ergo semen Abrahæ estis, secun-
dùm promissionem heredes.

VERS. I. O INSENSATI] Græcè ὦ ἀνόητοι, ô stulti. ita August. Syrus, אַי חַסִּירַי רֶעְיָנָא, o chasere reiana! ô destituti mente! *Quæque prouincia*, ait Hier. *suas habet proprietates: Cretenses mendaces notat Epimenides; vanos Mauros, feroces Dalmatas Latinus pulsat historicus; timidos Phryges omnes Poëtæ lacerant. Græcis* inquit *Tullius pro Flacco, ingenita inest leuitas, & erudita vanitas: in hunc modum arbitror Apostolū Galatas regionis suæ proprietate pulsasse, quòd vitio gentis indociles sint, vecordes, & ad sapientiam tardiores.* Idem Hier. proœmio l. 2. comm. in epist. ad Galat. *Sic*, inquit, *& Hilarius Latinæ eloquentiæ Rhodanus, Gallus ipse, & Pictauis genitus in hymnorum carmine Gallos indociles vocat* (sui scilicet æui, cùm pleriq; adhuc infideles essent, indeq; barbari. Et infrà : *Scit mecum qui vidit Ancyram Galatiæ metropolim, quòd nunc vsq; schismatibus dilacerata sit. Omitto Cataphrygas, Ophitas, Borboritas & Manichæos. Quis vnquam Passalorincitas, & Ascodrobos, & Artotyritas, & cetera magis portenta, quam nomina in aliqua parte Romani orbis audiuit? Antiqua stultitia vsque hodie manent vestigia.* ita Hieron. quibus verbis Galatas stolidos fuisse probat, ex eo, quòd tot stolidas inuenerint vel admiserint hæreses.

Variarum gentium vitia & proprietates.

Nota. Est hoc conuicium Apostoli non indignationis, sed charitatis, contumelia scilicet materialis, non formalis, quia non conuiciandi animo prolata, sed ex amore & zelo, vt duros Galatas feriat, molliat, corrigat. ita Gregor. 3. p. Pastoral. c. 8. Sic enim parentes, qui filios verberibus castigant, multò magis verbis eosdem castigare possunt, & conuicio, eorum vitium quasi mordaci sale inurere. Sic Christus Matth. 22. 18. Scribas vocat *hypocritas*. Sic Paulum Elymam vocat *filium diaboli*, Act. 13. 10.

Superioribus licet subditos verbis mordacibus castigare.

Nota Secundò. Conuicium hoc emollit, cùm dicit : *Quis vos fascinauit*, q. d. Vestram cæcitatem non tam vestræ dementiæ, quàm fascino Iudæorum tribuo.

C

QVIS VOS FASCINAVIT] Græcum *βασκαίνειν*, significat Primò, inuidere, q. d. Quis Iudæus vobis inuidit Euangelij libertatem. ita Theophyl. & Ansel. Secundò, significat fascinare, incantare, & perstringere oculos, vt putes te videre, quod reuera non vides, vel vt non videas quæ coram te sunt, quæque alij vident. Id aptiùs huic loco conuenit. Vnde sequitur: *Ante quorum oculos præscriptus est Christus.* oculis enim maximè teneris fascinum hoc imponi per oculos & intuitum fascinantis solebat, indeque Græci *βασκαίνειν*, dictum putant παρὰ τὸ φάεσι κτείνειν, quòd oculis, & per oculos noceat. Vnde Virgilius:

Fascinum quid, & quomodo fiat.

A

Nescio quis teneros oculus mihi fascinat agnos.

q. d. Quis oculus nequam & inuidus vos in fide Christi teneros & nouellos, ô Galatæ, in hanc fraudem, cæcitatem, & errorem iudaismi induxit? ita Hieron. & Anselm. *Dicitur enim fascinum*, ait Hieron. *propriè infantibus nocere, & ætati paruulæ, & his qui firmo necdum vestigio figunt gradū.* Ait ergo Paulus : Quis vos, ô Galatæ, fascinauit, vt clarissimam Euangelij lucem ante oculos vestros radiantem nō videatis? vnde subdit.

ANTE QVORVM OCVLOS IESVS CHRISTVS PRÆSCRIPTVS EST, IN VOBIS CRVCIFIXVS] S. Anselm. & alij legunt, *proscriptus*, id est exheredatus, &, vt Ambrosius, *spoliatus* & condemnatus. q. d. Vos Christum Ecclesia vestra quasi sua hereditate priuastis & expulistis: sed corrige cum Roman. *præscriptus*.

B

Quod Primò, S. August. inquit Erasmus, accipit de præscriptione iuris, qua bona per possessionem certi temporis, putà triennij in mobilibus, decennij in immobilibus à possessore præscribuntur, & in eius ius ac dominium transeunt; Christus ergo præscriptus est, id est præscriptione legis veteris, quæ per tot centenos annos nomen veræ legis, veræq; Dei Ecclesiæ possidens præscripsit, Christus exclusus est sua possessione, Ecclesia scilicet vestra, ô Galatæ, à Iudaizantibus. Ita enim in Augustino toto hoc loco vult legi Erasmus, *præscriptus* pro *proscriptus*. sed fallitur: nam omnes codices, tam Basileenses, quàm Louanienses correctissimi hoc loco August. habent *proscriptus*, non *præscriptus*; sicque explicat Augustinus, cùm ait, *Iudæis illam* (scilicet hereditatem) *auferentibus eumq;* (scilicet Christum) *expellentibus* : quod sanè non præscribentium, sed proscribentium est.

Præscriptio quid in iure.

Quadruplici sensu hæris Christus præscriptus est in vobis.

C

Secundò, S. Hieron. *præscriptus*, id est, inquit; iam antè descripta sunt in Prophetis & Sacramentis legis veteris ô Galatæ, passio, crux & mors Christi.

Tertiò & optimè maximeque genuinè *præscriptus*, id est, præ oculis vestris scriptus, &, vt Syrus, pingendo depictus est (Græcum enim προεγράφη commune est scripturæ & picturæ) in vobis, id est ante vos, in oculis vestris, Christus crucifixus. Est hyperbaton : sic enim verba ordinanda sunt. *Ante quorū oculos Christus in vobis est præscriptus crucifixus.*

q. d.

q.d. Christus velut depictus in cruce pendens vobis exhibitus est: neque enim verè apud Galatas fuit Christus crucifixus, sed illis per prædicationem & fidem repræsentatus est crucifixus. Τὸ enim *crucifixus*, idem est quod *vt crucifixus*: subauditur enim vocula similitudinis *vt* vel *sicut*, more Hebræorum.

A

Vbi Nota, τὸ *in vobis* per pleonasmum Hebraicum, quo antecedens cum relatiuo repetitur, interijci: idem est enim οἷς κατ' ὀφθαλμοὺς id est, *quibus coram oculis*, & ἐν ὑμῖν, *in vobis*. Vnde clariùs illud omittens Syrus, ita vertit, *ecce quasi pingendo depictus fuerat coram oculis vestris Iescua Meschicho crucifixus*: nam multa alia interijcit & traijcit sæpè Apostolus, vt dixi can. 38.

Sensus ergo est, q.d. Licet Christus Hierosolymæ crucifixus sit, tamen per prædicationem meam quasi viuam & expressam imaginem depicta vobis est ô Galatæ, passio, vita & crux Christi, vt in illa prædicatione mea per fidem Christum crucifixum in vobis quasi præsentem ante oculos vestros intuiti sitis: ita vt fidei oculis videritis exactiùs crucem Christi, quàm ipsi Iudæi, qui Hierosolymæ cruci astiterunt, Christumq; in ea pendentem conspexerunt, inquit Theophyl. & Chrysost. q.d. Quî potuerunt oculi vestri fascinari, quibus ad viuum prædicatione mea depinxi & repræsentaui Christum crucifixum?

B

Christus quomodo nobis scriptus & depictus.

Potest Quartò, accipi planè vt verba sonant, idque efficaciùs. q.d. Nuper vestra hac ætate, quasi ante oculos vestros, ac fortè aliquibus vestrûm Hierosolymæ præsentibus & spectantibus Christus descriptus & depictus est, cum scilicet in vobis, id est, vestra ætate, vestro tempore & sæculo, vel in vobis, id est, in vicinia vestra, scilicet in Iudæa, penè inter vos, & ante oculos vestros est crucifixus. In cruce enim Christus clauis, spinis, flagellis, lancea, quasi calamis, sanguine, quasi atramento descriptus & depictus est, quasi victima mactata pro peccatis nostris, vt ab eis iustificaremur, id est, depictus est quasi redemptor, iustificator, propitiator & saluator noster. q.d. Fierine potest vestros sic oculos fascinari, vt Christum redemptorem vestrum penè adhuc ante oculos vestros pendentem non intueamini, vt tam viui recentisq; beneficij redemptionis, inquam, vestræ obliuiscamini? vt Christum non agnoscatis viuis adeò coloribus, imò sanguine proprio in cruce depictum? quomodo enim ita pingitur, nisi quia peccati expiator & iustificator est peccatoris? ita Chrysost.

C

Hoc sensu Christus ipse crucifixus quasi imago vel liber proponitur, in quo sanguineis litteris descriptus & depictus est ipse Christus. Vis scire quis qualísve sit Christus? librum hunc lege, crucem inspice, in ea scriptum leges libri titulum: Iesus Nazarenus, id est seruator, vel sanctificator & consecrator, qui scilicet nos Deo consecrauit & sanctificauit; Rex Iudæorum. Leges. *Christus factus est pro nobis peccatum, vt nos efficeremur iustitia Dei in ipso*: solus enim ipse peccatum nostrum in se suscepit & expiauit, quid enim est peccatum, nisi christicidium, nisi deicidium? Leges quoque in libro hoc, in Christi inquam vulnere, vibice, liuore: Amor, amor, amor tui, ô homo, ita me pinxit, ita me rubricauit, ita me figurauit. Cernis vt in toto corpore scriptus, imò sculptus, amor? Hic denique liber omnem Christi sapientiam, ipsumque Christianæ philosophiæ apicem legenti & contemplanti demonstrabit.

D

Peccatum est christicidium & deicidium.

Ex operibvs legis Spiritvm accepistis, an ex avditv fidei?] *Spiritum*, id est, Spiritum sanctum cum visibilibus suis donis linguarum, prophetiæ, & alijs, quæ olim in baptismo dabantur, quasi indices Spiritus sancti, eiusque donorum inuisibilium, scilicet gratiæ, charitatis, aliarúque virtutum, quas in baptismo infundit Spiritus sanctus. q.d. Vnde, ô Galatæ, accepistis spiritũ gratiæ, iustitiæ, & donorum Spiritus sancti? clarum est, quòd non ex circumcisione, & operibus legis, sed ex auditu fidei, putà in baptismo Christi, non antè. Vers. 2.

Ex avditv fidei] id est, ex prædicatione fidei, quam audistis, vel ex auditu, quo fidem audistis, eiq; obedistis: auditus enim & actiuè & passiuè sumi potest hîc, vti & Isaiæ 53.1. vide can. 30.

Vt cvm spiritv coeperitis: cùm spirituali Christi doctrina, baptismo, Sacramentis, spiritualibus gratijs ab eo acceptis, spirituali vita & conuersatione cœperitis viuere; carne, id est circumcisione, & alijs carnalibus legis cæremonijs, consvmmemini] Alij, *carne*, inquiunt, id est, carnalibus vitijs, gulæ, libidinis: sed hoc est præter scopum & mentem Apostoli. Vnde S. Bernardus ser. 33. in Cantic. hæc explicat, vel potiùs applicat ijs, qui indiscreto feruore per nimias orationes, pœnitentias, labores, &c. ita vires exhauriunt, vt fiant inutiles: hi enim postea fiunt ignaui, & carne consummantur, dum toti student valetudini: itaq; fiunt sensuales & carnales. vide de carne dicta 1. Corinth. 3.2. Vers. 3.

Per spiritum hic doctrina Christi, per carnem circumcisio intelligitur.

Consvmmemini.] Græca ἐναρξάμενοι πνεύματι νῦν σαρκὶ ἐπιτελεῖσθε, *qui cœpistis spiritu, carne consummamini*; Syrus, *absolutis*. q. de Carne finitis, & in eam definitis. Notat Theoph. non dici actiuè, consummetis, perficiatis, sed passiuè *consummemini*, perficiamini, vt innuat quòd brutorum instar paterentur se concidi & circumcidi à Iudaizantibus. Secundò, non dicit τελεῖσθε, id est *consummamini*, sed ἐπιτελεῖσθε, id est, *post consummamini*. q.d. Post consummationem à Christo acceptam, aliam ex veteri lege, quasi quintam in curru rotam, vultis superinducere. ita Chrysost.

Tanta passi estis, scilicet ab infidelibus propter Christi fidem, sine cavsa] id est frustra, si videlicet ab illa ad Mosen transeatis. Vers. 4.

Si tamen sine cavsa] id est, si tamen frustra; supple, quod erit nisi resipiscatis. q.d. Hortor ergo vt resipiscatis, & in Christi fide persistatis. ita Hieronymus.

Qvi ergo tribvit, ὁ ἐπιχορηγῶν, qui scilicet Deus vel Christus) *subministrat*, suggerit, &c, vt Syrus *indit*, et operatvr] ἐνεργῶν. qui inoperatur per intimam & diuinam suam energiam, vim & potentiam. vide dicta 1. Cor. 12.6. Vers. 5.

Virtvtes] miracula. Supple facítne ea ex lege, an ex fide? q.d. Clarum est, & experientia scitis, quòd non ex lege, sed ex fide, id est, per fidem Christi. Vnde subdit.

Sicvt scriptvm est: Abraham credidit Deo, et repvtatvm est illi ad ivstitiam] Est secundum argumentum petitum ab exemplo Abrahæ, quo probat nos non iustificari ex lege, sed ex fide; non à Mose, sed à Christo. q.d. Abraham incircumcisus, & ante legem accepit Spiritum, & iustificatus est non ex operibus legis, quæ necdum erat, sed ex fide Christi venturi: ita & vos ex Christi fide iustificamini. ita Anselm. Vers. 6.

Repvtatvm est illi ad ivstitiam] id

id est, inde iustificatus est. Vide de hac phrasi, deque ipsa Abrahæ iustificatione, dicta ad Rom. 4. 3.

Vers. 7. ERGO QVI EX FIDE SVNT, græcismus, id est, fideles, Abrahæ fidem imitantes, II SVNT FILII ABRAHAM] spirituales scilicet, non per generationem, sed per imitationem, ac consequenter ad eos pertinet benedictio, iustitia & salus Abrahæ promissa. ita Hieron.

Vers. 8. PROVIDENS SCRIPTVRA] longè antè prospiciens, hoc enim est Græcum προϊδοῦσα.

PRÆNVNTIAVIT ABRAHÆ] προευηγγελίσατο, præeuãgelizauit, lætissimum ei tulit nuntium hoc de futura posterorum eius, id est fidelium, benedictione per Christi fidem. q. d. Ergo non est nouum Euangelium de Christo, fide, iustitia fidei, sed Abrahæ tempore notum.

QVIA (quod) BENEDICENTVR IN TE OMNES GENTES] Notat. Caiet. Genes. 12. Deum, cum Abrahamum euocaret, vt egrederetur de terra sua, scilicet Chaldæa, & de cognatione sua, veniretque in terram, quam illi monstraturus erat, septem Abraham benedictiones, siue bona ingentia promisisse. Septenarius autem symbolum est vniuersitatis, id est omnium bonorum.

Septem Abrahamo benedictiones promissæ. Primum, quod promisit, fuit principatus, seu paternitas magnæ gentis; cùm ait, *Faciamque te in gentem magnam.* Secundum, frugum opumque copia, cùm ait, *Et benedicam tibi.* Tertium, nominis celebritas & gloria, cùm ait, *Et magnificabo nomen tuũ.* Quartum, complexio omnium benedictionum & bonorum, cùm ait. *Erisq; benedictus.* Vbi hebraicè est וֶהְיֵה בְּרָכָה *tehi beracha*, sis benedictio, id est, ita plenè per omnia sis benedictus, vt ipsa videaris esse benedictio, vtque homines cuipiam benedicere volentes te in exemplum statuant, dicentes: Fiat tibi, benedicat tibi Deus, sicut fecit & benedixit Abrahæ: quemadmodum inaugurando Cæsari acclamabant, Sit Augusto felicior, sit Traiano melior. Quintum, quòd non solùm tibi, ô Abraham, sed & amicis tuis benefaciam, inquit Dominus, cùm ait, *Benedicam benedicentibus tibi.* Sextum, quod inimicos tuos, tuasque iniurias vlciscar, cùm ait, *Maledicam maledicentibus tibi.* Hęc sex ferè corporalia sunt & temporalia. Septimum verò ac præcipuum, spiritale est & æternum, cùm ait, *In te benedicentur vniuersæ cognationes terræ.*

Pro quo Nota. *In te*, id est, in semine tuo, vt exponitur Genes. 22. 17. hoc est, in Christo, qui ex Abraham natus est, vt hic exponit Apostolus v. 16. q. d. Per Christum filium tuum, perque fidem in Christum omnes gentes benedicentur, id est iustificabuntur, fientque amici & filij Dei, ac consequenter heredes regni Dei, vt aliquando audiant: *Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi.* Est ergo quòd gaudeas Abraham, quia per Christum filium tuum pater eris omnium credentium, iustorum, & electorum. ita Hieron. Anselm. & alij.

Posset Secundò, etiam sic accipi: *in te*, id est, instar tui, ad tui imitationem & exemplum. q. d. Sicut tu per fidem, ita & omnes Gentes per fidem, nõ per opera legis, *benedicentur*, id est iustificabuntur. Hebræi enim literam ב *bet*, id est *in*, sæpè sumunt pro affini seruili litera כ *caph*, quæ est nota similitudinis & comparationis. ita Chrysost. August. Theoph. Oecum. S. Thom.

Dicere Dei idem est quod facere, & Aduerte hic. Sicut dicere Dei, vtpote efficax idem est, quod facere (*ipse enim dixit, & facta sunt,*

A ita benedicere Dei, idem est, quod benefacere, & bona largiri, quæ quo maiora sunt, eo maior est benedictio. Iam quia maximum bonum est gratia & iustitia, per quam fimus diuinæ cõsortes naturæ, amici, filij heredesque Dei & gloriæ cælestis; hinc benedictio absolutè posita eamdem per antonomasiam significat. Hæc ergo Abrahæ benedictio propriè hanc Abrahæ iustificationem significat, ac posterorum eius, hoc est, fidelium, qui per Christum renati Abrahæ fidem imitantur. Vnde rectè explicant Patres: *benedicentur*, id est inquiunt, iustificabuntur, benedictionem, id est iustitiam, assequentur; nec enim maius bonum benedictionemve Deus nobis donare potest, quàm suam iustitiam, amicitiam, filiationem. *benedicere idem quod bene facere.*

Denique hinc patet, non benè Pagninum vertisse, *in te benedicent se omnes gentes*, dicẽdo scilicet: Vtinam sim tam felix & benedictus, quàm Abraham fuit. B Hebræum enim נִבְרְכוּ *nibrechu*, purè passiuũ est, coniugationis scilicet passiuæ *niphal*, proprieque significat *benedicentur*; non ergo significat actionem reflexam agentis in seipsum; scilicet, *benedicent, se*: hæc enim significatur vltima coniugatione *hitpael*. Rursum versionem ac sensum Pagnini planè hic excludit versio ac sensus S. Pauli.

IGITVR QVI EX FIDE SVNT BENEDICENTVR CVM FIDELI ABRAHAM] Infert hanc conclusionem ex antecedente præmisso v. præced. q. d. A Deo prædictum & promissum est Abrahæ. *In te*, id est in semine tuo, scilicet Christo, id est, per Christum ac Christi merita, *omnes Gentes*, quæ illi credent & obedient. hac Christi fide & obedientia. *benedicentur*, hoc est iustificabuntur; igitur verè hæc eis benedictio & iustitia obueniet. Probatur consequentia: quia Dei prædictio ac promissio falli aut fallere C non potest. Ex secundo sensu iam dicto v. 8. simile est argumentum: Prædictũ & promissum est Abrahæ. *In te*, id est instar tui, *benedicentur omnes Gẽtes*: atqui tu ô Abraham ex fide iustificatus es, vt v. 6. probaui ex verbis Geneseos c. 15. ergo & Gentes per fidẽ iustificabũtur, ac cõsequenter, qui ex fide sunt, id est fideles, *benedicentur*, hoc est iustificabuntur, *cum fideli Abrahã*. Hunc secundum sensum magis innuit τὸ *cum fideli Abraham*. q. d. Instar fidelis Abrahæ Gentes per fidem æquè ipsæ iustificabuntur. Vers. 9. *Duplex huius loci sensus.*

Nota rursum græcismum. *Qui ex fide sunt*, hoc est fideles; sic *qui ex circumcisione sunt*, id est, Iudæi circumcisionis legisque veteris sectatores. Eosdem v. sequ. vocat eos *qui sunt ex operibus legis*, hoc est, qui opera legis sectantur, iis nituntur. ex iis sperant & arrogant sibi iustitiam. Secundò, pro *benedicentur*, græcè est εὐλογοῦνται, id est *benedicuntur*, D in præsenti.

QVICVMQVE EX OPERIBVS LEGIS SVNT, SVB MALEDICTO SVNT] Quæsiuit v. 5. vnde iustitia obtingat, an ex lege, an ex fide? tacitè respondit ex fide, idq; hucusque probauit exemplo Abrahæ: iam idem probat Tertiò, alteram aduersamque partem destruendo, videlicet quòd non ex lege: *Quia*, inquit, *quicumque ex operibus legis sunt* (id est qui iis nituntur, fidunt, iustificari volunt, (*sub maledicto sunt*, hoc est maledictioni & execrationi putà æternæ damnationi, sunt obnoxij: ergo lex non benedictionem, sed maledictionem adfert. Vers. 10.

Antecedens probat hoc syllogismo. Quicumq; non facit totam legem, est maledictus à lege: atqui nemo sine fide & gratia Christi facit totam legem, vti suppono, tamquam vobis experientia notum, (scitis

Non à lege, sed à Christo datur gratia: lex maledicit, fides benedicit.

(scitis enim legem sine gratia impleri non posse, & legem non dare gratiam, sed Christum, legemque tantùm docere, minari & punire) ergo sine fide nemo est immunis à maledicto legis, quod lex sui violatoribus intentat, sed omnes maledicti sunt à lege: q.d. Ergo lex maledicit, sola fides benedicit.

Magis dialecticè, videlicet in prima figura in *barbara*, ita hoc argumentum dispones: Quicumque aliquam legem violat, est maledictus à lege: atqui omnes, qui sub lege sunt seclusi à fide & gratia Christi, legem violant: ergo omnes qui sub lege sunt, sunt ab ea maledicti. Maiorem probat verbis sequentibus, sententia scilicet Deut. 27. 26. Minorem, vt dixi, supponit vt certam & notam; infert ergo conclusionem æquè certam & infallibilem. Vbi Nota, necessariò hanc minorem supplendam esse: si enim sola maior ponatur, nihil concludet, potuissentq; dicere Galatis Iudaizantes: Nos sumus tam sub benedictione quàm sub maledictione, sicut enim lex sui violatores maledicit, ita sui obseruatores benedicit, Deuter. 28. 2. si ergo legem veterem seruaueritis, eritis nobiscum benedicti: sed hoc necessario minore iam dicta suppleta corruit.

SCRIPTVM EST ENIM: MALEDICTVS OMNIS QVI NON PERMANSERIT IN OMNIBVS, QVÆ SCRIPTA SVNT IN LIBRO LEGIS] Aquila vertit *maledictus, qui non statuerit*; Symmac. *qui non firmauerit*, Theodot. *qui non suscitauerit verba legis huius, vt faciat ea*, id est, vt Syrus, qui ea non præstiterit. Septuag. non verbum, sed sensum reddunt: *ὃς οὐκ ἐμμένει* *qui non immanserit*, sed maior vis est in Hebræo יָקִים *hekim*, id est, stare fecerit, qui enim firmiter & constanter per omnia legem obseruat, eam facto & exemplo quasi stabilit, statuit, erigit, firmat & sancit. Vnde vt vim vocis exprimant Septuag. & Paulus, addunt τὸ *in omnibus* quod non est in Hebræo. Hęc est maior syllogismi suprà dicti.

Lex non est impossibilis, vt vult Caluinus.

Nota. Relinquit minorem vt experientia notam, non hanc, vt vult Caluinus: Atqui nemo potest facere legẽ; ergo lex impossibilis est, & omnes necessariò sunt sub legis maledicto: hoc enim, impium est, sed istam: Atqui nemo sine fide & gratia Christi facit vniuersam legem: ergo sine fide Christi omnes sunt sub maledicto. ita Hieron. Sic enim lex non est impossibilis, & Deus non præcipit impossibilia; licet enim per naturæ legisque vires tota impleri non possit, potest tamen tota impleri per vires gratiæ, quam Deus credentibus & orantibus omnibus tam Iudæis, quàm Gentibus per mediatorem Christum paratus est dare.

Leges quædam diuinæ tantùm obligabant sub veniali.

Nota Secundò, non omnes, qui aliquam legem violabant, fuisse maledictos: quædam enim leges etiamsi diuinæ essent, & à Deo latæ, tamen ob materiæ paruitatem tantùm obligabant sub peccato veniali, vt lex vetans in nido capi matrem simul cum pullis, Deuter. 22. 6. & lex vetans vineam seri altero semine, ibid. v. 9. & lex vetans vestem ex lana linoque contextam, v. 11. Loquitur ergo lex Deuter. 27. quam citat hic Paulus, de legibus Decalogi, quæ graues sunt, ac de rebus magni momenti: ideoque obligant sub peccato mortali, quarum qui vel vnam violat, maledictus est. Inspice citatum c. 27. Deuter. ac ita esse videbis. Supponit Apostolus sine gratia Christi totum Decalogum à nemine impleri posse: ideoque concludit, omnes, qui sub lege sunt, esse ab ea maledictos.

VERS. 11. QVONIAM AVTEM] Est noua & quarta ratio, probans nos non ex lege, sed ex fide Christi iustificari: cõglomerat enim Apostolus rationes & Scripturæ loca, vt Galatis id persuadeat. Vnde sicut v. 6. vsus est argumento petito ab exemplo Abrahæ, & v. præced. idem probauit ex maledictione quam lex sui intentat Deuter. 27. ita hic idem probat ex Habacuc c. 2. 4. vbi dicitur: *Iustus* non ex lege, sed *ex fide viuit*: quem locum explicaui Rom. 1. v. 17.

LEX AVTEM NON EST EX FIDE, lex non docet, non affert fidem & gratiã, qua legem impleamus, iustificemur, iustè, sanctè ac beatè viuamus: sed (supple, tantùm de lege dicitur Ezech. 20. 11. Leuit. 18. 9. QVI FECERIT EA (videlicet quæ lex iubet) VIVET IN ILLIS] id est, non punietur morte, quam lex transgressoribus intentat; sed donabitur vita & bonorum temporalium abundantia, quam lex sui obseruatoribus promittit. Idem dixit Rom. 10. 5. est enim hæc epist. ad Galatas epistolæ ad Rom. vt dixi, quasi compendium. VERS. 12.

Antithesis fidei & legis.

Vbi. Nota antithesin fidei & legis. De fide dicitur: quia iustus, qua scilicet talis, ex ea viuet, putà vita iustitiæ, gratiæ & gloriæ, quæ absoluta, perfecta & beata est vita. De lege verò non dicitur absolutè, quòd qui eam fecerit, sed, *viuet in illis*, q. d. Viuet ea vita, iisque bonis, quæ præcepta legis suis promittunt, scilicet in abundantia frumenti, vini & olei.

CHRISTVS FACTVS est PRO NOBIS MALEDICTVM] Græcè *κατάρα*, maledictio, execratio. Nota. Christus in se suaque persona benedictus, factus est maledictio, quatenus personam subijt peccatorum, quorum peccata & execrationes in se luendas & expiandas suscepit: non secùs ac si quis debitum tertij in se suscipiat, debitor fit & dicitur; sic & hic Christus pro nobis fit & dicitur maledictum & peccatum, licet non tam propriè: nam debitum pecuniarium verè in alium trãsferri potest, peccatum verò in alium propriè transferri nequit, sed dicitur transscribi æstimatione & denominatione ciuili in eum, qui pœnã peccati subit. Est ergo catachresis, & metonymia. Quemadmodum ergo 2. Cor. 5. 21. Christus dicitur factus pro nobis *peccatũ*, id est, hostia pro peccato, cui olim manuũ impositione peccata omnia imponebãtur: sic dicitur hîc factus *maledictũ pro nobis*, hoc est, maledictus, execrabilis: quia vt Rupert. maledictiones humani generis Deus in Christũ transposuit, vt videlicet pro nobis infame & execrabile crucis supplicium subiret, idq; tum ad ostendendã peccati enormitatem, quamq; peccatũ sit res execranda, tum ad patientiæ omniumq; virtutum exemplum, *Vt non solum nullam mortem, sed etiam nullum mortis genus Christiana libertas, sicut Iudaica seruitus, formidaret*, ait S. Aug. l. contra Adimant. 21. & Tertull. l. de Patientia c. 8. *Dominus*, inquit, *ipse maledictus in lege est, & tamen solus est benedictus. Igitur Dominum serui consequamur, & maledicamur patienter, vt benedicti esse possimus.* VERS. 13.

Christus quomodo pro nobis factus maledictum & peccatum.

Locus Deut. 21. explicatus & illustratus.

QVIA SCRIPTVM (Deut. 21. 23.) MALEDICTVS OMNIS QVI PENDET IN LIGNO] Deut. 21. 23. dicitur, *Maledictus à Deo est, qui pendet in ligno*, hebraicè קִלְלַת אֱלֹהִים תָּלוּי *killat elohim talui*, id est, vt Aquila & Theodot. *maledictio Dei est suspensus*; Symmachus, *in blasphemiam Dei est suspensus*; Ebion hæresiarches semiiudæus & semichristianus, ait Hieron. vertit, *ὕβρις θεοῦ ὁ κρεμάμενος*, id est *iniuria*, siue *contumelia Dei est, qui pendet*; alius vertit, *λοιδορία*, hoc est, *conuicium Dei est suspensus*. Hebræa enim radix *piel* scilicet קלל *killel*, significat conuiciari & blasphemare. Addit Hieron. *Dicebat Hebræus*

bræus qui me docuit (Barhanina nomine) *etiā sic posse verti, Contumeliosè Deus suspensus est.* Paulus omittit nomen Dei. Vnde S. Hieron. putat Dei nomen in Deut. olim non fuisse, sed postea ab aliquo Iudæo insertum, vt infamiam nobis inureret, qui in Christum à Deo maledictum credimus. Sed hoc non videtur probabile: omnes enim codices Hebræi, Latini, Græci, & Septuag. (teste S. Hieron. quos sequi solet Paulus) habent in Deut. nomen Dei, vel à Deo. Paulus ergo studio Dei nomen omisit propter Iudæos, ac propter Galatas à Christo semiauersos, ne eos magis ab ipso auerteret, si audirent eum à Deo fuisse maledictum.

Quatuor notabilia de supplicio crucis.

Nota Primò. Hinc & aliis locis, vt Num. 25. 4. Iosue 8. v. 29. 2. Reg. 21. v. 9. patet Iudæos, vt lapidatione, gladio, igne, ita & crucis pœna in plectendis sontibus vti potuisse, quod malè negarunt nonnulli.

B Secundò. Pœna crucis vtebantur in summis sceleribus puniēdis, videlicet blasphemiæ, idololatriæ, tyrannidis, vti Christum quasi Iudææ regnum affectantem crucifixerunt. Hinc præ aliis sontibus suspensi habebantur execrabiles, & maledicti à Deo & hominibus, vt hic dicitur, eratq; non solùm Romanis, sed & Iudæis hac ex lege crux supplicium summè infame, ignominiosum & execrandum.

Hinc Tertiò Nota. Loco Deut. citato, ita de cruce & suspensis sancit Deus. *Quando*, inquit, *peccauerit homo quod morte plectendum est, & adiudicatus morti appensus fuerit in patibulo; non permanebit cadauer eius in ligno, sed in eadē die sepelietur: quia maledictus à Deo est qui pendet in ligno; & nequaquam contaminabis terram tuā.* Quod licet Abulensis argumento à simili extēdat ad lapidatos, gladio, alióve instrumento peremptos, quasi lex velit omnes occisos quolibet supplicio tamquam maledicta sepeliri C ante vesperam; tamen contrarium longè verius est: lex enim præcisè tantùm suspensis hoc assignat & irrogat; hi enim præ aliis habebantur execrabiles.

Quæres, quæ fuerit causa huius legis, cur videlicet voluerit Deus corpora suspensorum ante vesperam sepeliri? Respondet Andr. Masius in Iosue 8. 28.

Dua causa ob quas corpora suspensorum ante vesperam sepeliebantur.

Quia, inquit, *cadauer hoc censetur contaminare terrā: imbuit enim homines terræ habitatores impiissima & perniciosissima mortalitatis animæ opinione, dū scilicet, humana corpora bestiarū instar honore sepulturæ carere, negligi & proiici vident.* Hæc ratio sublimior est, quàm germanior: nec enim est adęquata suspensis, sed omnibus quacumque morte peremptis; lex autem iubens cadauera sepeliri, tantùm de suspensis loquitur. Meliùs ergo Caietan. & alij causam dant, quòd scilicet vellet Deus suspensos, vtpote facinorosissimos, omnino deleri de terra, adeò vt nec eorum cadauera superessent; in pœnam scilicet & infamiam tantorum scelerum, ob quæ omnino interimi, & quasi annihilari merebantur, vtpote toti execrabiles, & indigni terram tangere & afflare: sic veneficæ, incendiarij, falsarij, sodomitę flammis puniuntur, & in cineres rediguntur: quasi sceleratissimi & abominabiles, ideoq; omnino de terra eradendi, ac in nihilum redigendi.

Vbi notanda est Scripturæ phrasis: solet enim dicere terrā sceleribus pollui, gemere, clamare, irasci, vindictā expetere, imò habitatores suos euomere, vti de Chananæis dicit Leuit. 18. 28. Per prosopopœiam enim ad maiorem emphasim rei inanimæ, scilicet terræ, tribuitur vita, sensus, gemitus, ira, vomitus, vt significetur enormitas criminum incolarum terræ, quæ tanta fuit, vt ipsa terra, elementa, aliæque creaturæ irrationales suo semper creatori obedientes, & pro illo pugnantes, tantos peccatores detestarentur, eosque quasi euomerent. cùm illi ab ea per Deum ac Hebræos expulsi sunt; detestarentur, inquam, appetitu naturali, quo naturæ pondere in ordinem suum, ac totius vniuersi bonum, Deique vindicis voluntatem implendam feruntur, & aduersantur ea quæ his sunt contraria, putà peccata: idē facturæ appetitu rationali, ac humana detestatione, si eam haberent, eiusq; capaces ac compotes essent.

Denique iuxta hanc legem Deut. Christus, vtpote suspensus, eadem die, qua crucifixus est ante vesperam, quia sabbatum & requies ab operibus incipiebat, à cruce depositus, & sepultus est, quamquam nec Christus, vtpote innocentissimus ac iniustissimè ad crucem & suspendium condemnatus, hac lege Deut. contineretur. Vnde Hebræus ille iam dictus S. Hier. præceptor ex Hebræo propheticè ita verti posse censuit: *Non permanebit cadauer eius* (Christi) *in ligno, quia contumeliosè Deus suspensus est.* Nec etiam Iudæi hanc legem Christi de cruce depositioni prætexuerunt, sed potiùs indecori speciem, ne scilicet sabbati insequentis celeberrimi, vtpote paschalis, decorem tam infami spectro Christi crucifixi funestarent, vt patet Ioan. 19. 31.

Vbi Aduerte. Hæc Deut. lex, iudicialis fuit ideoque iam per Christi legem & mortem abrogata est, vti & aliæ omnes iudiciales & cæremoniales leges, veteres. Hinc iam nec præ aliis sontibus suspensi sunt maledicti, nec eadem die sepeliuntur, sed per dies, menses & annos pendent in patibulo ad terrorem ceterorum malefactorum.

Omnes iudiciales & cæremoniales leges veteres abrogata.

Moraliter ac piè S. Hieron. hîc: *Domini* (Christi) *iniuria*, inquit, *nostra est gloria. Ille mortuus est, vt nos viueremus. Ille descendit ad inferos, vt nos ascenderemus in cælum. Ille factus est stultitia, vt nos sapientia fieremus. Ille se de plenitudine, & de forma Dei euacuauit, formam serui accipiens, vt in nobis habitaret plenitudo diuinitatis, & domini fieremus e serui. Ille pependit in ligno, vt peccatum, quod commiseramus in ligno scientiæ, ligno deleret appensus. Crux eius amaras aquas verterit in dulcem saporem, & securim perditā, in profundūq; demersam, missa in fluenta Iordanis leuauit. Ad postremum factus est ille maledictio, factus, inquam, non natus, vt benedictiones quæ promissæ fuerant Abrahæ, ipso auctore & præmio transferrentur ad Gentes, & spiritus repromissio per fidem illius compleretur in nobis.* Vide & Chrysost. & Anselm.

D VT IN GENTIBVS BENEDICTIO ABRAHÆ FIERET. Pendet ex v. præced. Christus nos redemit de maledicto legis *factus pro nobis maledictū*, vt pro maledictione, induceret in Gentes benedictionem Abrahæ promissam; nimirum VT POLLICITATIONEM SPIRITVS, id est, Spiritum sanctum nos iustificantem & sanctificantem, filiis Abrahæ, id est credentibus; promissum ACCIPIAMVS PER FIDEM] qua credimus in Christum Abrahæ filium, in quo hanc benedictionem constituit & consignauit Deus, dicens Abrahæ: *In te*, id est in semine tuo, quod est Christus, *benedicentur omnes gentes*, vt dixi v. 8. VERS. 14.

SECVNDVM HOMINEM DICO] id est, iuxta morem & consuetudinem hominum loquor, τὸ enim *secundum* respondet Hebræo *caph*, quod est nota similitudinis, significans sicut, iuxta, secundùm, adinstar. Sic Iob. 31. 33. dicitur: *Si abscōdi quasi homo* (he- VERS. 15

braicè, כְּאָדָם *caadam*, id est, secundùm vel iuxta hominem, instar hominis, vti homines facere solét,) *peccatum meum* & psal. 81. 7. *Vos autem sicut homines* (hebraicè *caadam*, id est, iuxta hominem, more hominum) *moriemini.* & Osee 6. 7. *Ipsi autem sicut Adam* (hebraicè *caadam*, id est, secundùm Adam vel hominem, vti Adam fecit, & homo facere solet *transgressi sunt pactum.*

Benedictio Abrahę non per legem, sed per fidem nobis data.

Sensus ergo Pauli est, q. d. In hac spiritali diuinaque re, humano ac vulgari vtor exemplo testamenti & testatoris, vt probem nos benedictionem Abrahę iam dictam hereditare, non per legem, sed per fidem Christi, iuxta Dei pactum cum Abraham initum vt meritò pudere vos debeat, ô Galatæ, quòd minus tribuatis Dei, quàm hominis testamétis & pactis. Est hîc noua & quinta ratio, petita ex Dei pacto & promissione, qua probat nos iustificari non ex lege, sed ex fide.

TAMEN (tametsi) non nisi HOMINIS TESTAMENTVM id est pactum, sit CONFIRMATVM, NEMO illud SPERNIT AVT SVPERORDINAT] id est immutat, aliter ordinat, & disponit vltrà quàm à testatore ordinatum & dispositum est, hoc est; nec demit, nec addit, nec derogat, nec arrogat. Nota Græcum ὅμως, id est tamen, subinde tametsi significat. Vnde Vatabl. & alij passim vertunt, *hominis licet testamentum, tamen si sit comprobatum, nemo illud reijcit, aut aliquid illi addit.*

VERS. 16. ABRAHÆ DICTÆ SVNT PROMISSIONES, ET SEMINI EIVS] scilicet Gen. 22. 16. & seq. vbi dicitur: *Quia fecisti hanc rem* (vt mihi obediens velles immolare filium tuum Isaac) *benedicam tibi*, &c. *& benedicentur in semine tuo omnes gentes.* Vnde colligũt interpretes Abraham hac obedientia, filijque victima meruisse, vt ex sua potiùs stirpe, quàm alia, imò ex eodem Isaac, quem immolare voluerat, nasceretur Christus, per quem omnes gentes benedicerentur, & implerentur benedictiones & promissiones Abrahæ factę. Vnde rectè Apostolus docet hic promissiones has factas Abrahæ & semini, id est. filio, videlicet Christo ex Abrahæ semine nascituro. Licet enim Gen. 22. tantùm dicatur eas Abrahæ factas in semine, non autem, & semini eius: hoc ipso tamen, quo factæ sunt Abrahæ in semine, non tam Abrahæ, quàm semini eius factæ sunt, non secùs ac si rex Comiti promittat ac dicat, In filio tuo exaltabo familiam tuam, faciamq; eum Ducem & Principem; non tam Comiti, quàm Comitis filio benedicit, & Ducatum familiæque exaltationem pollicetur: ita & hic Deus dicens Abrahæ. *In semine tuo benedicentur omnes gentes*; non tam personæ Abrahæ, quàm Christo hanc benedictionem, hoc est iustificationem, salutem gentium omnium, pollicetur, illarum scilicet, quæ Christi fidem amplectentes Christo credent, & obedient.

Abraham sua obedientia meruit Christum nasci ex suo semine.

NON DICIT: ET SEMINIBVS, QVASI IN MVLTIS; SED QVASI IN VNO: ET SEMINI TVO, QVI EST CHRISTVS] Dices: Semen idem est, quod posteritas, & posteri; ergo multos significat numero etiam singulari: est enim collectiuum nomen sicut populus; quomodo ergo Apostolus concludit. Dicit Scriptura *Semini*, non, *Seminibus*; ergo in vno, scilicet Christo, non in multis, Abrahæ promissiones implentur.

Semen subinde est nomen collectiuũ, subinde certã personã significat.

Respondeo, *Semen*, subinde collectiuum est, & posteros omnes significat, vt cùm dicitur: *Erit semẽ tuum sicut stellæ cæli*; subinde verò certam tantùm personam significat, idque ex adiunctis colligi debet: sic sumitur Gen. 21. 13. *Sed & filium ancillæ tuæ* (Ismael) *faciam in gentem magnam, quia semen tuum* id est filius tuus, *est*, sic & hic debere sumi patet tũ ex S. Pauli hoc loco, & communi omnium interpretum, veterumq; Rabbinorum expositione, qui omnes per *semen* hoc intelligunt Christũ, per quem Deus omnes gentes benedicet: tum quia alioqui, si *semen* priore significatione vt collectiuum acciperetur hic, falsa esset hæc prophetia & promissio, cõstat enim in posteritate Abrahæ, id est, in populo Iudaico, omnes gentes non esse benedictas, imò Iudæos aliæ omnes auersabantur, erantque Iudæi probrum & maledictum Gentium.

HOC AVTEM DICO, TESTAMENTVM CONFIRMATVM A DEO: QVÆ POST QVADRINGENTOS ET TRIGINTA ANNOS FACTA EST LEX, NON IRRITVM FACIT AD EVACVANDAM PROMISSIONEM] VERS. 17.
q. d. Si, vt dixi vers. 15. hominis testamentum & pactum nemo irritare audet aut potest: multò ergo minùs testamentum, id est, pactum Dei cum Abrahamo initum *in Christum* (vt addunt Græca) id est, de Christo omnes gentes benedicturo, irritare potuit lex longè posterior, vtpote quæ demum post 430. annos ab hac promissione data est in Sina. ita Oecumen.

Nota. Hîc & alibi hæc tria, scilicet Hebræum בְּרִית *berit*, Græcum διαθήκη, & Latinum *testamentum*, idem sunt, significantq; quoduis pactum, Hoc enim adæquatè in Scriptura significat Hebræum *berit*, quod Septuag. vertunt διαθήκη. scilicet vt sit idem quod συνθήκη. ita Hiero. Chrysost. Theophyl. Oecum. idem ex Aristophane & Demosthene ostédit Budæus, de quo plura dixi 1. Cor. 11. 25. S. August. tamen propriè capit hic testamentum Dei: *Quia*, inquit, *quod mors testatoris valet ad confirmandum testamentum, hoc incommutabilitas promissionis Dei valet ad firmandam suam promissionem.*

Hebræum בְּרִית, Græcum διαθήκη, & Latinum Testamentum idem sunt & significant.

QVÆ POST QVADRINGENTOS ET TRIGINTA ANNOS FACTA EST LEX] Grauis hic quæstio est de hisce annis, vnde inchoari debeant: nam de fine & termino illorũ satis constat, terminari scilicet illo anno quo data est lex Iudæis in Sina per Mosen, vt hic dicitur. Videtur enim hic Pauli annorũ computus pugnare cum Exodi 12. 40. vbi dicitur, *Habitatio autem filiorũ Israel, qui manserunt in Ægypto, fuit quadringentorum triginta annorum*: habitare enim cœperunt in Ægypto cùm Iacob vrgente fame vocatus à Iosepho filio eò descendit, ab hoc Iacobi in Ægyptum descensu vsque ad exitum Hebræorum ex Ægypto, sunt 430. anni; quomodò ergo Apostolus ab Abraham totidem tantùm numerat, cùm ab Abraham vsque ad descensum hunc Iacobi effluxerint plusquam ducenti anni, & consequenter ab Abraham vsq; ad exitum Hebræorum ex Ægypto non tantùm 430. sed 630. numerare debuisset?

Vnde inchoandus computus horum annorum.

Dico breuiter cum August. quæst. 47. in Exod. cum Athanasio, vel potiùs Anastasio in Synopsi S. Scripturæ in Exodo, cum Eusebio in Chronico, cum Ruperto, Abulensi, Caietano in Exodi 12. eosdem esse annos quos Paulus hic numerat, cum illis quos Moses computat loco Exodi citato, 12, scilicet cap. 5. 40. ac vtrosque inchoandos esse non à descensu Iacobi in Ægyptum, sed ab anno 75. Abraham, quo anno Abraham euocatus à Deo cœpit à domo ac patria sua, Haran scilicet, peregrinari versus terram Chanaan: hoc enim anno 75. vitę suę benedictiones & promissiones illas, de quibus hic Apostolus, accepit, vt patet Genes. 12. initiò capitis.

Inchoanda computatio ab anno 75. vitæ Abrahami, quo ipse euocatus à Deo est à patria.

Patet

Patet hoc Primò: nam clarum est Hebræos à descensu Iacobi non habitasse 430. annis in Ægypto, ex eo quòd Caath descendit cum auo suo Iacob in Ægyptum, Caath autem vixit 133. annos cuius filius Amram 137. annos vixit. Hic Amram genuit Mosen, Mosis autem anno 81. egressi sunt Hebræi ex Ægypto. Quæ omnia patent Exodi 6. v. 18. & 20. & Exodi 7. 7. quos annos si simul omnes iungas, non summam 430. sed 351. tantùm conficient. Ab hisce verò annis demendi sunt anni Caath, quibus vixit postquam genuit Amram, & anni Amram, quibus vixit postquam genuit Mosen: illi enim anni Caath in annis Amram, & reliqui illi anni Amram in annis Mosis, quibus patri suo Amram conuixit, continentur. Hinc sequitur hos annos 430, Exodi, non à descensu Iacob, sed longè anteriùs, à peregrinatione scilicet Abrahæ ex Haran versus Chanaan, arcessendos & inchoandos esse, idq; disertè exprimunt Septuag. Exodi 12. cùm vertunt, *vt babitatio filiorum Israel, quam habitarunt ipsi & patres eorum in terra Ægypti & Chanaan, fuit quadringentorum triginta annorum.*

Secundò. Prob. Secundò, quia Apostolus hic post 430. annos non à Iacobi, sed ab Abrahæ vocatione, peregrinatione &, promissione numerandos factã ait legem; atqui lex eodem anno est data, quo egressi sunt Hebræi ex Ægypto, mense videlicet tertio post egressum, vt dicitur Exodi 19. v. 1. Vide quæ dixi Exodi 12. 40.

VERS. 18. NAM SI EX LEGE HEREDITAS (si ex lege Mosis heredes efficimur benedictionis Abrahæ, hoc est iustitiæ & salutis) ergo NON EX PROMISSIONE] Sed hoc est falsum, quia hanc benedictionem donauit Deus per repromissionem, promittens scilicet Abrahæ semen, id est Christum, in quo, & per quem omnes gentes quæ in eum crederent, benedicerentur: si ex promissione Christi, ergo ex fide Christi, non ex lege Mosis hæc benedictio Abrahæ promissa gentibus omnibus obtigit: promissio enim iam dicta fidem Christi inuoluit, vti patet eam perlegenti.

VERS. 19. QVID IGITVR LEX?] ad quid lex post promissionem subinducta fuit, si Dei non explet promissionem, si promissam Abrahæ benedictionem non complet? Respondet, legem à Deo positam & datam esse propter transgressiones, scilicet puniendas & coërcendas, ait Hieron. & Chrys. hoc enim directè intendit legislator Deus, cùm legem tulit, indirectè verò, vt ait Aug. propter transgressiones, scilicet declarandas, posita est lex; vt nimirum populus superbus visa lege, agnosceret peccata sua, quæ contra legem committit, sibiq; Christi gratia opus esse ad eam implendam, itaq; lex tacitè homines ad Christum transmittebat. Vnde subdit.

Lex homines transmittit ad Christũ.

DONEC VENIRET SEMEN, hoc est Christus, CVI PROMISERAT] Deus scilicet, per eum benedicendas esse gentes, hoc est iustificandas, vt piè deinceps ac iustè viuere, legemq; implere possint. q.d. Deus est lex quasi pædagogus noster, vsq; ad Christum; ergo Christo iam præsente, officio suo perfuncta est, quid ergo vlteriùs eam prorogare vultis, ò Iudæi? ita Chrysost.

PROPTER TRANSGRESSIONES POSITA EST] Διαταγεὶς, disposita est suo ordine. vti miles suo loco & ordine in acie à duce disponitur: sic & lex suo & apto ordine, tempore, loco, modo disposita, & quasi in acie ordinata fuit.

Primò, suo ordine, quia inter legem naturæ & Euangelium, quasi media intercessit: quia perfectior fuit lege naturæ, sed imperfectior Euangelio, fuitq; via & præparatio ad Euangelium.

Lex vetus suo ordine, tempore, loco, modo ordinata & disposita fuit.

Secundò, suo tempore, quia populo illi rudi, mox vt Ægypto eductus in vnam gentem, remp. & Ecclesiam ab aliis gentibus separatam coalescere cœpit, data est lex, ne ad idololatriam & libertatem aliarum gentium diffluerer.

Tertiò, suo loco, quia in Sina ante ingressum in Chanaan facta est quasi conditio fœderalis: promisit enim Deus se Hebræos in Chanaan inducturũ, eamque illis in possessionem traditurum, si legem quasi præuium ducem sequerentur, eamque quasi pacti ac fœderis conditionem obseruarent.

Quartò, suo modo, quia legem illam angelus ex Sina voce tubali, cum terrifico terræ motu, fulguribus ac tonitru toti populo proclamauit & promulgauit, quasi legem timoris & terroris, ad duros ac rebelles Iudæos quasi seruos eius metu & pœnis in officio continendos. His quatuor modis exteriùs ordinata fuit lex.

Quintò, interiùs ordinata fuit, quia ipsa legis præcepta rectissimè ordinata sunt, ordinabantque Hebræos Primò, ad Deum per cæremonias & sacrificia ritè colendum; Secundò, ad proximum non lædendum, vel, si læsus esset, ad ei iustè satisfaciendum per leges iudiciales; Tertiò, ad hominem in seipso ritè componendum per leges morales decalogi.

Consequenter simili modo longè ordinatior fuit lex noua Christi, quæ veteri successit. Primò, quia data fuit suo ordine, vltimo scilicet loco quasi perfectissima, & apex legum omnium.

Sic & lex noua quintuplici modo fuit ordinata.

Secundò, suo tẽpore, vltima scilicet mundi ætate, cũ venit Christus eius legislator, data est & promulgata in pentecoste, quinquagesima scilicet die à paschate, quæ plenæ remissionis, libertatis, felicitatis, æternitatis, æterniq; iubilei est symbolum.

Tertiò, suo loco, scilicet non in Sina, sed in Sion, quæ typus est ac quasi specula gloriæ cælestis, ad quàm hæc lex nos inducit. de quo cap. sequ.

Quartò, suo modo, quia cum spiritu vehementi, & linguis igneis, Spiritusque sancti efficacia ac zelo prædicandi, & conuertendi gentes quaslibet, data & lata est, quasi lex igniti amoris & incensæ charitatis.

Quintò, quia in se ordinatissima est per præcepta fidei, spei, iustitiæ, charitatis & Sacramentorum.

ORDINATA PER ANGELOS] Hinc patet, Deum non per se locutum fuisse Mosi, sed per angelũ. qui tamen Dei personam sustinuit, loquiturque quasi Deus, cùm ait, *Ego sum Dominus Deus tuus*, Exodi 20. 2. sicut legatus regis loquitur in persona, nomine & auctoritate regis sui. Angelus ergo vice Dei immediatè legem decalogi ex Sina promulgauit toti populo, Exodi 20. Alias verò cæremoniales leges de fabrica tabernaculi, arcæ, Cherubim, de sacrificiis, de lustrationibus, quas in Leuitico enarrãtur, & iudiciales, quæ Exodi 21. & 22. & sparsim in Pentateucho præscribuntur, angelus cũ Mose in Sina colloquens Mosi tradidit, vt ipse eas populo promulgaret.

Deus per angelum tradidit decalogum aliasq; leges.

IN MANV MEDIATORIS] Nota hebraismum *in manu.* id est per. q.d. Per mediatorem, quia enim manus est membrum, per quod operatur homo, & quasi organum organorum, hinc *manum* Hebræi vocant quoduis instrumentum per quod Deus, vel angelus, vel homo operantur: sic dicitur verbum Domini factum in manu Eliæ, Isaiæ, & aliorum Prophetarum, id est, per Eliam, Isaiam, &

Manus quoduis instrumentum significat.

& alios Prophetas tamquam Dei organa & instrumenta.

MEDIATORIS] μεσίτου. Vatabl. *intercessoris*; Erasmus, *conciliatoris*; Noster ad verbum & adæquatè vertit, *mediatoris*. mediator enim latiùs patet quàm conciliator: qui enim mediat inter duos & interuenit, siue quasi internuntius, siue quasi interpres, siue quasi conciliator, vtriusque dicitur mediator.

Quæritur, quis hic intelligatur *mediator*? S. Hier. Chrysost. Aug. Ambr. intelligunt Christum Dominum: licet enim Christus tempore Mosis necdũ esset actu, ac consequenter necdum mediator esset, erat tamen in decreto & destinatione Dei. q.d. Lex vetus data fuit potestate & auctoritate Christi mediatoris iam prædestinati à Deo: ergo sicut in Christi potestate fuit legem per Mosen dare, ita & in eiusdem potestate fuit eamdem per se iam natum abrogare.

Per mediatorē hic non Christum, sed Mosen intellige. Secundò, & meliùs Cyrillus 12. Thesauri c. 10. Nazianz. orat. 6. coram Gregor. Nysseno, Catharinus, Adamus, & alij, immò & Beza, intelligunt Mosen, qui Deut. 5. 5. dicit se sequestrum fuisse & medium inter Deum & populum.

Prob. Primò. Patet Primò, quia Christus dici non potest mediator vt Deus, sed vt Deus homo factus: atqui tempore Mosis necdum erat homo: ergo necdum dici poterat mediator. Maior patet, quia Christus qua Deus tantùm, sicut & qua homo tantùm, pars est & alterum extremorum: ergo vt sic, mediator nō est, sed vt est Deus homo: vt enim est Deus homo, sic vtramq; partem & extremum, scilicet tam Deum, quàm hominem in se quasi medio iunxit & vniuit, atque qua Deus, mediatoris auctoritatem & dignitatem; qua homo, mediatoris opera, passiones & merita exercuit.

Dices, Tempore Mosis Christus erat non actu, sed potestate & prædestinatione Dei. Contra, Apostolus mediatorem hic intelligit non potestate, sed actu; quia per mediatorem hunc dicit ordinatam esse legem veterem actu scilicet cùm illa lex data est Hebræis: atqui Christus, vtpote necdum existens, non potuit illam legem ordinare cum data est Hebræis in Sina; ergo non potuit tunc esse mediator illius legis: quod enim non est, operari non potest, aut quidquam ordinare.

Secundò. Secundò, τὸ *per angelos in manu mediatoris* significat angelos per ministerium mediatoris dedisse legem: atqui Christus dici non potest minister angelorum, sed angelorum dux est & princeps, ad Hebr. 1. ergo hic mediator non est Christus.

Tertiò. Tertiò, lex vetus propriè data est per Mosen sicut noua per Christum: ergo sicut Christus nouæ legis & noui testamenti est mediator, ita Moses veteris.

Quartò. Quartò, id docet Apostolus ad Hebr. 8. v. 5. & 6. & c. 9. v. 15. 19. 20.

Sancti mediatores nostri dici possunt contra Nouantes. Quod Nota contra Nouantes, si enim Moses dicitur μεσίτης, id est *mediator*, sine Christi mediatoris iniuria, vt etiam Beza fatetur; mediator, inquam, non quia conciliator, pacificator & redemptor Hebræorum fuit, sed quia eorum internuntius fuit apud Deum; cur non magis Sancti mediatores nostri, sine Christi mediatoris & redemptoris iniuria, dici possint, qui suis meritis & precibus gratiā Dei nobis conciliant? Mirum sanè est Nouantes ita de hoc nomine tricari, & plebi fucum & vmbras facere, cùm de sensu & reipsa, imò & de nomine, vt hic patet, constet.

Sensus ergo Apostoli est, q.d. Lex vetus ab Angelis data est, & lata per Mosen, noua verò per Christum ipsum, qui Deus est & homo, quique vti qua Deus legem veterem per Mosen tulit, ita potuit eamdem, cùm natus est homo, per se abrogare, vt iuxta promissiones Abrahę factas, in semine eius, hoc est, in seipso ex Abraham nato, Gentes omnes benediceret, id est, iustificaret & saluaret.

MEDIATOR AVTEM VNIVS NON EST] sed duorum, scilicet populorum, putà Iudæorum & Gentiũ mediator est Christus, ait Ambros. VERS. 20. *Quintuplex horum verborū sensus.*

Secundò, *mediator Christus vnius non est*, naturæ scilicet, sed duarum, putà humanæ & diuinæ.

Tertiò, *mediator* Moses *vnius non est*, scilicet voluntatis, decreti & consilij, sed est mutabilis: quia homo est; Deus autem in sua voluntate & promissione est immutabilis. In hanc propendet Adamus. Sed hæc omnia remota sunt à phrasi Scripturæ, & mente ac scopo Apostoli; ergo,

Quartò, & meliùs, *mediator est Christus, nō vnius*, sed duorum, non Deorum, quasi vnus sit Pater, alter sit Filius, vti commenti sunt Arrius & Nestorius: Deus enim vnus est & idem, non duo. Non etiam Christus mediator est duorum, scilicet Dei & angelorum, vt videlicet angelos Deo conciliet, quia angeli sancti eo non indigent, dæmones verò, vtpote damnati, eo iuuari non possunt: sed mediator duorum, vel inter duos, videlicet Deum & homines. q.d. & inferat: Ergo non lex, sed Christus nos homines redimit, iustificat, Deoq; reconciliat. ita August. Theophyl. Anselm.

Quintò, & planissimè hæc videtur Apostoli esse mens, vt *mediatoris* nomen explicet. q.d. Mediator, quem dixi, Moses, *non est vnius*, sed duorum certorum & determinatorum, Dei scilicet & Hebræorum, non autem Christianorum (ad quos vel maximè spectat benedictio, id est iustitia & salus Abrahæ promissa) Moses fuit mediator & interpres: Deus verò vnus est, non duo. itaque in hisce verbis vim argumenti non ponit Apostolus, nisi obliquè & inchoatè, sed tantum in iis explicandis ludit per antithesin, vt scilicet opponat mediatorē qui duorum est, Deo, qui vnus est, in quo facit præcipuam vim, vti iam dicam.

DEVS AVTEM VNVS EST] q.d. Non sunt duo dij quorum vnus sit Deus legis & Iudæorum, alter sit Deus Abrahæ & Christianorum, vti voluerunt Manichæi & Iudæi: sed vnus est Deus Iudæorum & Christianorum, idem auctor legis & Euangelij, ac consequenter hic vnus & idem Deus per legem, quam dedit Iudæis, noluit promissionem suam Abrahæ factam reuocare, de benedictione nimirum & iustitia acquirenda per semen Abrahæ, id est, per Christum Christique fidem & Euangelium: aliàs enim fuisset inconstans & sibimet contrarius: quod vel cogitare est impium; sed potiùs legem dedit, vt per eam quasi pædagogum ad Christũ nos perduceret, vt à Christo benedictionem & iustitiam Abrahę promissam consequeremur. Vnus ergo idémque Deus fecit Mosen mediatorem inter se & Hebræos; modò eo reuocato alium, putà Christum, fecit mediatorem inter se & Christianos omniũ Gentium, atque per Christum benedixit & iustificauit omnes Gentes. vti promiserat Abrahæ. *Vnus est Deus Iudæorum & Christianorum.*

Hunc esse sensum Apostoli patet ex simili loco 1. Tim. 2. 5. vbi ex eo quòd vnus est Deus omnium Gentium & hominum, probat illum velle omnes homines saluos fieri, & ex eodem principio deducit

est quòd vnus sit mediator Dei & hominum homo Christus Iesus. q.d. Deus vult non solos Iudæos, sed & omnes Gentes saluas fieri. Rursum non soli Iudæi, sed & omnes Gentes in peccatum prælapsę indigent redemptore & mediatore. Is autem non potest esse Moses, vtpote qui tantùm Iudæorum fuit mediator; ergo is sit Christus oportet: illi ergo Moses cedere debet. Christus enim est semen illud Abrahæ, in quo promisit Deus benedicendas esse omnes Gentes. ita Gennad. apud Oecum. & ex eo Salmeron.

VERS. 21. LEX ERGO ADVERSVS PROMISSA DEI?] Occurrit Obiectioni, vt rectè Hieron. cuius occasionem dedisse videtur v. 19. cùm ait: *Lex propter transgressionem posita*, vel, vt græcè, προσετέθη, *adiuncta est, donec veniret semen*, inde enim quis colligat: Si lex promissioni adiuncta est, & quasi adrepsit, videtur quòd sibi vsurparit officiũ viuificandi & iustificandi homines, vt scilicet illud, quod promissio continebat, exequeretur, eoq; fungeretur donec veniret Christus: ad quid enim aliud adiungeretur promissioni? ad quid aliud præuerteret Christum? nisi, vt tu ipse ais, *propter transgressiones*, scilicet abolendas per viua virtutum opera, quæ lex præscribit, vt ijs iustificemur. Quod si ita est, ergo lex aduersatur promissis Dei: Deus enim hanc viuificationem & iustificationem promisit fidei in Christum, non legi, imò hoc ipso ab ea legem exclusit.

In lege non est viuificatio, sed in fide Christi.

Hunc esse sensum patet ex seqq. hanc enim interrogationem & obiectionem excludens subdit: *Absit*, id est, hoc de lege dici non potest. *Si enim data esset lex, quæ posset viuificare, verè ex lege esset iustitia.* q.d. Lex non potest viuificare; ergo non est contra Dei promissa, quæ vitam spiritalem promittunt dandam per Christum. Antecedens probatur, quia si lex viuificare posset, posset & iustificare: hoc autem non potest, quia *conclusit Scriptura omnia sub peccato, vt promissio ex fide Iesu Christi daretur credẽtibus.* Lex itaque tantùm data est, vt esset pædagogus noster ad Christum, vt ex fide iustificarentur. q.d. Cùm dixi legem positam propter transgressiones, intellexi, vt scilicet eas metu pœnę coërceret, ne in opus externum prorumperent, non autem quasi internam concupiscentiam potuerit sola lex cõpescere, suggerendo spiritum vitalem gratiæ, quo viuaci amore, gratia & spiritu legem impleamus.

ABSIT] q.d. ait Anselm. Fieri hoc nequit vt dederit Deus legem, quæ aduersaretur promissis suis; quia iam in hoc sibiipsi Deus foret contrarius: nũquam lex subsequens aduersata est præcedentibus promissis, sed vt homines dignè se præpararent ad ea à Christo Christique fide accipienda, iugiter admonuit. hactenus Anselmus. Ergo lex non est contraria promissioni, sed potiùs eam iuuat, stabilit & firmat.

SI ENIM DATA ESSET LEX, QVÆ POSSET VIVIFICARE, VERE EX LEGE ESSET IVSTITIA] *Viuificare*, hoc est, animæ vitam, nempe iustitiam, tribuere: sed quia ex vita hac infert iustitiam quasi distinctam; hinc Secundò, & meliùs, *viuificare* est facere vt viua sint hominis opera: quod fit dum homo vitalia opera & actiones virtutum ex interno charitatis & gratię spiritu exercet. Argumentatur ab effectu ad causam, à vitali scilicet opere ad vitam, siue animam, sicut enim rectè sequitur: Hic homo comedit, loquitur, discurrit. ergo habet animam & vitam: ita similiter, si lex posset in nobis vitalia spiritus opera edere, sequeretur posse eandem nobis spiritum charitatis & gratiæ, ipsamque iustitiam tribuere, nec enim opera spiritus edi exercerive possunt sine spiritu, sicut nec opera vitæ sine anima.

Viuificare est interna charitatis & virtutum opera exercere.

SED (ex lege non est iustitia, quia) CONCLVSIT id est, declarauit, & sententiæ suæ auctoritate pronuntiauit SCRIPTVRA. OMNIA, id est omnes, concludi SVB PECCATO] hoc est, omnes esse peccatores, peccati reos, peccato obnoxios. Est hebraismus, verbum reale ponitur pro mentali vel vocali. iuxta can. 36. Scripturam hoc concludentem & pronuntiantem citat Rom. 3. 9. Nota: ad auxesin pro omnes dicit *omnia*. VERS. 22.

VT PROMISSIO (promissa Abrahæ benedictio, id est iustitia, salus & hereditas) EX FIDE, hoc est, per CHRISTI fidem, DARETVR CREDENTIBVS] ita Anselmus.

PRIVS AVTEM QVAM VENIRET FIDES, SVB LEGE CVSTODIEBANTVR CONCLVSI, quasi serui in disciplina, in custodia & carcere onerosæ legis, quæ suis pœnis quasi cancellis & septis nos à peccato continebat, & coërcebat IN EAM FIDEM, QVÆ REVELANDA ERAT] vt scilicet per legis reprehensionem, minas & ostensionem pœnarum formaremur, præpararemur, aspiraremus ad fidẽ, libertatem & iustitiam per Christum dandam. ita Anselm. & Theoph. VERS. 23.

ITAQVE LEX PÆDAGOGVS NOSTER FVIT] *Pædagogus*, id est, puerum agens & ductans. ait Hier. Græcis dicebatur seruus, qui puerum quocumque iret, ducebat, curabat, regebat, quique primam eius ætatem lasciuientem & in vitia procliuem, virgis coërcebat, formabat, disciplinis puerilibus imbuebat, & ad altiora præparabat. Talis fuit lex, quæ Hebræos quasi pueros instituit, coërcuit, formauit, præparauit. VERS. 24.

Lex est pædagogus homines ducens ad Christum.

IN CHRISTO, græcè, εἰς Χριστόν. ad Christum, VT FIDE eius renati IVSTIFICEMVR] Pulchrè per prosopopœiam pædagogi personam tribuit legi & Mosi: fidei verò & Christo personam patris: quia Christi fide renascimur, simusque Christi ac Dei filij; atque ex paruulis, quales eramus sub lege, subitò quasi transformamur in ætatem, staturam & formam virilem.

OMNES ENIM, siue Iudęi, qui fuistis sub lege, quasi pædagogo; siue Gentiles, qui hoc pædagogo caruistis, hoc ipso, quo credidistis per fidem Christi, FILII DEI ESTIS] Nota. Coniunctio causalis *enim* causam significat cur nõ simus sub lege quasi pędagogo, quia scilicet sumus filij Dei, pueri enim cùm sint serui, vt ait ca. 4. v. 1. imò quasi animalia & bestiolæ, quæ solo sensu reguntur; pædagogo egent: qui verò sunt pueritiam hanc transgressi per fidem Christi, factique filij Dei, creuerunt in virum perfectum: ridiculum ergo esset eos quasi infantes adhuc & pueros pædagogo, id est legi, subijci: perinde enim esset, ait Theophyl. ac si, cum dies illuxerit, solem quis videre nollet, sed lucernam. Id magis explicat Apostolus initio cap. seq. Pungit Iudaizantes, q.d. Christus quasi pater nos quasi filios adultos regit & prouehit, quid ergo ad legem & Mosen quasi pædagogum recurritis; quid rursum tanquam pueri ferulæ manum subditis? VERS. 26.

Christiani pædagogo, id est lege, non egent.

PER FIDEM QVÆ EST IN Christo) in Christum; idem enim est credere Christo, in Christo, & in Christum, vt dixi c. 2. 16.

OMNES ENIM ESTIS FILII DEI PER FIDEM] non solam, sed baptismo, vt patet vers. sequent. &

aliis fidei actibus declaratam & protestatam. vide A. can. 3.

Vers. 27. Qvicvmqve enim in Christo (hoc est, in fide ac baptismo Christo, non Mosis, non Ioannis Baptistæ baptismo (baptizati estis) Nota. Mutat personam primam in secundam, vers. enim præced. dixit, *non sumus*, scilicet nos Iudæi, sub pædagogo: hic autem in secunda dicit, *Omnes enim estis*, quia à se & Iudæis transit ad alios, Galatas videlicet & Gentes.

Duplex huius loci explicatio. Christvm indvistis] copiosam Christi gratiam, dona, virtutes accepistis in baptismo, iis quasi veste circumfusi & amicti estis (Hebræis enim induere significat copiosè & abundè aliqua re perfundi & imbui, vt dixi can. 28.) ita scilicet vt facti sitis consortes diuinæ naturæ & filiationis, ac consequenter diuinarum operationum per quas Christus in vobis moribusque vestris reluceat; *Vt conuersatio vestra quasi vestis splendida sit sanctitas Christi & christianitatis*, ait Anselm.

Hinc Secundò, & melius: sicut materia formam, corpus animam quasi vestem substantialem induit, vt ea suam deformitatem, nuditatem & ruditatem tegat & ornet: ita vos in baptismo Christū per gratiam induistis, vt Christi spiritus sit quasi forma & anima vestra; ac consequenter ad vnam cum Christo cognationem, compositionem & filiationem reducti estis, vt, sicut Christus filius Dei est per naturam, ita vos sitis filij Dei per gratiam & adoptionem. ita Chrysost. & Theophyl. Vult enim (vt patet ex rationali *enim*) probare eos esse filios Dei ex eo quòd Christum, qui filius Dei est naturalis, induerint, sintque vnum cum ipso, & quasi ipse Christus. de quo dixi 1. Corinth. 12. 12.

Efficacia baptismi contra Nouantes demonstratur. Nota efficaciam baptismi, quòd non tantùm gratiam & dona, sed & ipsum Christum nos induat, vt ait Apostolus, eoque nos vestiat & ornet. Quid ad hæc Nouantes, qui docent baptismum nudum esse signum iustitiæ per fidem acceptæ?

Pulchrè de hac veste baptismali Christi tum interna & spiritali, tum externa & corporali, quæ pulcherrima adultis olim, in baptismo dabatur in signū & symbolum internæ, S. Agnes apud S. Ambros. serm. 90. *Ornauit me*, inquit, *inæstimabili dextrochcrio, dextram meam & collum meum cinxit lapidibus pretiosis, tradidit auribus meis inæstimabiles margaritas, & circumdedit me vernantibus atque coruscantibus gemmis, posuit signum in facie mea, vt nullum præter ipsum amatorem admittam; induit me cyclade auro texta, & immensis monilibus ornauit me.* Et infrà: *Iam mel & lac ex ore eius suscepi, iā amplexibus eius castis astricta sum; iam corpus eius corpori meo sociatum est, & sanguis eius ornauit genas meas*, scilicet Eucharistia, quę olim baptizatis dabatur, vt perfectè vnirentur & incorporarentur Christo: iisdem dabatur lac & mel in symbolum suauitatis Christi, & legis Christianæ, quam inibant.

B

Non est Ivdævs, neqve Græcvs] Supple, *in Christo*, vt sequitur, id est in christianismo, ait Hier. In baptismo & fide Dei iam dicta nulla apud Deum est differentia generis, cōditionis aut sexus; sed omnes, siue Iudæi, siue Græci, id est Gentiles; siue serui, siue liberi; siue masculi, siue feminæ, vnū sunt corpus mysticum, scilicet Ecclesia, cuius caput est Christus. Vers. 28.

Secundò, & aptiùs, *vnum*, vel, vt Chrysost. legit, *vnus estis*, id est, vnam formam, vnam vitam & animam, quasi vestem iam dictam; vnam eamdemque figuram, scilicet non angeli alicuius, sed Christi, induistis & habetis omnes, putà fidem, charitatem, Christique mores, vt videamini omnes esse vnus homo, esse vnus Christus. ita Chrysost. Theophyl. & Ansel. qui inquit, *Vnum estis vnitate fidei & charitatis Christi*. q. d. Apostolus: Nihil ergo Iudæi ex iudaismo peculiare habent, quo ipsi vos Galatas, aliosque Gentiles inuitent ad iudaismum. cùm tantum ex Christo & christianismo participent Gentes, quantum Iudæi. *Duplex horum verborum intelligentia.*

C

Si avtem vos Christi, scilicet quasi capitis estis membra, & quasi animæ estis corpus mysticū iam dictum: ergo vti Christus, ita & vos semen, id est filij, Abrahæ estis] ac consequenter benedictionis Abrahæ promissæ, id est, iustitiæ & salutis, estis heredes. Vnde clariùs & apertiùs sic præcedentia legit Ambr. *Si ergo vos vnum estis in Christo, ergo semen Abrahæ estis.* Vers. 29.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Prosequitur id quod dixit in fine cap. 3. scilicet Iudæos quasi paruulos & seruos sub lege quasi tutore & pædagogo fuisse; Christianos autem quasi filios iam adultos non lege, sed spiritu adoptionis agi, & clamare, Abba Pater; ac proinde indignum esse si ad infirma & egena legis elementa reuertantur.

Secundò, v. 13. ostendit, quanta auiditate, studio & reuerentia Galatæ se, suamque prædicationem antea complexi sint, vt pudeat eos, si tam leuiter ab ea resiliant.

Tertiò, v. 21. nouum argumentum adfert ex allegoria Abrahæ, cuius ex Sara libera filius & heres Isaac significabat Christianos, quasi ingenuos Dei filios, liberos esse à lege veteri, & benedictionis Abrahæ fore heredes: Ismael verò ex serua Agar genitus & eiectus, significabat iudaizantes à benedictione Abrahæ Deique excludendos.

1. Dico autem: Quanto tempore heres paruulus est, nihil differt à seruo, cum sit dominus omnium, 2. sed sub tutoribus & actoribus est vsque ad præfinitum tempus à patre: 3. ita & nos cùm essemus paruuli, sub elementis mundi eramus seruientes. 4. At vbi venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum factum ex muliere, factum sub lege, 5. vt eos, qui sub lege erant, redimeret, vt adoptionem filio-

filiorum reciperemus. 6. Quoniam autem estis filij, misit Deus Spiritum filij sui
in corda vestra clamantem: Abba, Pater. 7. Itaque iam non est seruus, sed filius.
Quòd si filius: & heres per Deum. 8. Sed tunc quidem ignorantes Deum, iis, qui
natura non sunt dij, seruiebatis. 9. Nunc autem cùm cognoueritis Deum, imò co-
gniti sitis à Deo: quomodo conuertimini iterum ad infirma & egena elementa, qui-
bus denuo seruire vultis? 10. Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos.
11. Timeo vos, ne fortè sine causa laborauerim in vobis. 12. Estote sicut ego, quia
& ego sicut vos: fratres obsecro vos: Nihil me læsistis. 13. Scitis autem quia per in-
firmitatem carnis euangelizaui vobis iam pridem: & tentationem vestram in carne
mea. 14. Non spreuistis, neque respuistis: sed sicut angelum Dei excepistis me, si-
cut Christum Iesum. 15. Vbi est ergo beatitudo vestra: Testimonium enim perhi-
beo vobis, quia, si fieri posset, oculos vestros eruissetis, & dedissetis mihi. 16. Ego
inimicus vobis factus sum, verum dicens vobis? 17. Æmulantur vos non bene: sed
excludere vos volunt, vt illos æmulemini. 18. Bonum autem æmulamini in bono
semper: & non tantùm cùm præsens sum apud vos. 19. Filioli, mei, quos iterum
parturio donec formetur Christus in vobis. 20. Vellem autem esse apud vos mo-
do, & mutare vocem meam: quoniam confundor in vobis. 21. Dicite mihi qui sub
lege vultis esse: legem non legistis? 22. Scriptum est enim: Quoniam Abraham
duos filios habuit: vnum de ancilla, & vnum de libera. 23. Sed qui de ancilla, se-
cundùm carnem natus est: qui autem de libera, per repromissionem. 24. Quæ sunt
per allegoriam dicta, Hæc enim sunt duo testamenta. Vnum quidem in monte Sina,
in seruitutem generans: quæ est Agar: 25. Sina enim mons est in Arabia, qui con-
iunctus est ei, quæ nunc est Ierusalem, & seruit cum filijs suis. 26. Illa autem, quæ
sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater nostra. 27. Scriptum est enim Læta-
re sterilis, quæ non paris: erumpe, & clama, quæ non parturis; quia multi filij desertæ,
magis quàm eius quæ habet virum. 28. Nos autem fratres secundùm Isaac pro-
missionis filij sumus. 29. Sed quomodo tunc is, qui secundùm carnem natus fue-
rat, persequebatur eum qui secundùm spiritum, ita & nunc. 30. Sed quid dicit
Scriptura? Eiice ancillam & filium eius: non enim heres erit filius ancillæ cum filio
liberæ. 31. Itaque, fratres, non sumus ancillæ filij, sed liberæ; qua libertate Christus
nos liberauit.

VERS. 1. DICO AVTEM] Redit ad dicta c. præc. v. 24. & 25. vbi dixit, *Lex pædagogus noster fuit in Christo: at vbi venit fides, iam non sumus sub pædagogo.* Id latiùs hic probat & prosequitur, incipitq; ab exemplo paruuli, qui sub tutoribus est: græcè enim pro *dico autem*, est λέγω δὲ, quod clariùs verti potest. Quod dico, tale est, aut, illud autem est, quod dico. sic enim solet loqui Paulus cum sua dicta interpretari incipit, dicitque λέγω δὲ.

QVANTO TEMPORE HERES PARVVLVS EST, græcè νήπιος. id est *infans*. hoc est, ea qua nondum sapit ætate, NIHIL DIFFERT A SERVO] quia quasi seruus regitur à tutore & pædagogo, nec dominio hereditatis suæ vti potest, perinde atque si seruus esset, non dominus; imò seruo, scilicet pædagogo suo, subiectus est, estq; sub tutoribus & actoribus. B

VERS. 2. ACTORIBVS] οἰκονόμοις, id est *œconomis* & dispensatoribus, qui res & bona paruuli administrant; Syrus, *procuratoribus*.

Quamdiu durat tutorum potestas. AD PRÆFINITVM TEMPVS] Græcum προθεσμίας significat, teste Budæo, diem præscriptam, ad quam durabat ius & administratio tutorum, eaque adueniente expirabat, scilicet, qua paruulus annorũ erat vigintiquinque: vti multis in locis etiamnum moris & iuris est.

VERS. 3. ITA ET NOS] scilicet Iudæi, de quibus dixit c. præc. v. 25. *Iam non sumus sub pædagogo*: eò enim redit, vt dixi hoc cap. v. 1.

CVM ESSEMVS PARVVLI] pueri rudes & imperfecti, tum in cognitione, tum consequenter in amore Dei, iustitiæ & salutis. ita Anselm.

SVB ELEMENTIS MVNDI ERAMVS SERVIENTES] id est sub littera, & quasi alphabeto legis veteris: lex enim imperfecta primò data est mundo, hoc est Iudæis, & per Iudæos omnibus mundi gentibus, vt totius mundi homines doceret fidei & pietatis rudimenta: Euangelium verò, quod legi successit, horum perfectionem docet. ita Hier. Sicut ergo Iustinianus suas Institutiones vocat *elementa iuris*, id est principia & rudimenta, & sicut vocamus elementa Grammaticæ, Philosophiæ, Musicæ. harũ artium principia; ita hic *elementa* vocat Apostolus elementalem, introductoriam & institutoriam legem. Sicut enim pueri, ait Anselm. discunt elementa, & coniunctionem elementorum, sed ipsas voces & sententias ex elementis conflatas nõ intelligunt, donec ad altiores disciplinas perueniant, ad quas nõ peruenissent, nisi elementa præmisissent: ita Iudæi elementa habuerunt suarum cæremoniarum, quarũ significationem non intellexerunt, donec ad Christi fidem per hæc elementa, quasi eleuamenta peruenerunt. *Lex vetus erat elementa doctrinæ Christianæ.*

Nota. *mundum* vocat homines mundi. Primò, Iudæos, deinde alios omnes metonymicè: voluit enim Deus in vno mundi angulo, Iudæâ scilicet, scholam aperire, vbi rudimenta fidei & pietatis doceret homines. donec doctissimas veritatis scholas aperiret per Christum in toto mundo.

Secundò, magis propriè & naturaliter *elementa mundi* dicuntur illa, quæ v. 10. explicat dicens: *Dies*, scilicet festos Iudæorũ, *obseruatis, & menses, & tempora, & annos*: hos enim dies, menses & annos vocat *elementa mundi*; tum quia alludit ad Gen. 1. vbi per dies septem Deus elementa mundi creauit & produxit, *Per elementa alij intelligunt festos dies, menses, tempora, & annos Iudæorum.*

duxit, ac deniq; die septimo, id est sabbato, requieuit, ideoque in creationis illius & quietis memoriam iussit à Iudæis obseruari & coli sabbatum; vt dies hi dicantur *elementa*: tum quia in illis elementa sunt creata, & die sabbati eorum creatio metonymicè est repræsentata, tum quia per dies, menses & annos, quasi elementa tempora mundi omnia, & omnium, quæ in mundo sunt, generatio, corruptio, successio, mundusque ipse decurrit, regitur, proficit, perficitur. Vnde in memoriam & gratiarum actionem diuinæ prouidétię, & gubernationis Dei, qua singula tempora, totumque mundum per solis ac lunæ vices per dies, menses & annos disponit, regit, gubernat & perficit Deus, voluit sabbata, neomenias, aliosque dies & menses festos coli à Iudæis; vt per hæc quasi rudimenta corporalia discerent Deum creatorem & gubernatorem omnium agnoscere & colere, donec per Euangelium melius edocti, altiusque prouecti & promoti scirent Deum adorare in spiritu & veritate.

Alia Erasmi sed contorta explicatio. Aliter Erasmus: *Mundum*, inquit vocat per catachresin quidquid est visibile, caducum, temporarium, visibiles scilicet & corporales cæremonias legis veteris. nam hæc vocat *elementa mundi* Colos. 2 v. 20. in quibus sita erat Iudaizantium superstitio, dicentium: Ne gustaueritis, ne tetigeritis ne contrectaueritis, vt ibidem refert Apostolus, sed nomen *mundi* non ita accipitur; nec eo ita abuti solet Apostolus: & Colos. 2. alio sensu accipit *elementa mundi*, vti ibi ostendam. Dicam etiam plura de his elementis v. 9.

Eramvs servientes] Græca, δεδουλωμένοι, *in seruitutem redacti.* Theophyl. hic adaptat parabolam paruuli, qui sub tutoribus est. q. d. Sicut paruulus nihil differt à seruo, & seruit quasi ac regitur à suis tutoribus & actoribus: ita & nos cùm essemus paruuli in Christi cognitione & amore Dei ac salutis, quasi serui sub elementis mundi iam dictis, & lege veteri quasi tutoribus & actoribus seruiebamus.

Vers. 4. At vbi venit plenitvdo temporis] quæ est quasi præfinitum tempus à patre, vt dixit in parabola vers. 2. q. d. Vbi impletum est tempus à Deo Patre præfixum fini legis & initio gratiæ ac Euangelij, quo à lege quasi pædagogo, tutore & actore, hoc est, à statu & conditione seruili, transferremur in libertatem fidei & filiationis Christi. ita Ansel. Theophyl. & alij. Aliter S. Bernard. serm. 1. de Aduentu. *Quandò venit*, inquit, *plenitudo temporis, misit Deus filium suum. Nimirum plenitudo & abundantia temporalium, obliuionem & inopiam fecerat æternorum. Opportunè ergo tum aduenit æternitas, quando magis temporalitas præualebat.* Verùm hoc symbolicum est, non literale. Ad literam enim *plenitudo temporis* non est copia temporalium, sed temporis præfixi adimpletio.

Misit, Græcè non est ἔπεμψε sed ἐξαπέστειλεν, id est *emisit*, legauit quasi legatum vel Apostolum cum mandatis suis Devs Pater legans & mittens Filivm svvm] ad homines, misit ergo Filium, non vt Filius locum mutaret, cælum relinqueret, terram adiret; sed vt manens vbi prius erat, tam se in terra, quàm in cælo, nouam personam, scilicet hominis & legati pro Deo apud homines assumeret.

Factvm ex mvliere] S. August. 3. de Trinit. legit *natum ex muliere, factum sub lege*; & sic habent Græca Regia γενόμενον ἐκ γυναικὸς γενόμενον ὑπὸ νόμον, sed Noster cum Theophyl. & alijs Græcis legunt vtrobique γενόμενον, per o micron, id est *factum*: idque meliùs, vt dixi Rom. 1. 3.

Nota. *Mulier* hic non corruptionem, sed sexum muliebrem significat, competitque virgini, qualis fuit beatissima Virgo Maria. Secundò, τὸ *factum ex muliere*. significat, Christum sine patris semine conceptum & formatum ex sola matris substantia & purissimis sanguinibus. Hinc Tertiò patet, Christum non sumpsisse corpus è cælo, quod transeundo per beatam Virginem quasi per canalem in terram detulerit, vti olim docuerunt Valentiniani. & iam Anabaptistæ, sed Christi corpus ex Virgine factum ac formatum esse. *Christus non traxit corpus è cælo sed è Virgine sine corruptione.*

Factvm svb lege] quia Christus licet legi etiã qua homo, non esset subiectus, vtpote persistens in persona Filij Dei, qui legis fuit dator & conditor; tamen eam sponte sua seruauit, sponte se circumcisioni, alijsque cæremonijs lege præceptis submisit ac subiecit. *factum* ergo significat, non obligationem, sed vsum; non ius, sed factum. ita Anselm. *Christus facto, non obligatione legi subiectus.*

Vt eos qvi svb lege erant redimeret] ἐξαγοράσῃ id est *mercaretur*, inquit Erasmus, emendo eximeret, ac dato pretio in Christianam vindicaret libertatem, &c, vt Noster vertit, *redimeret*, non à peccato, sed à seruitute legis veteris, de qua præcessit.

Vt adoptionem filiorvm reciperemvs] Vers. 5. Nota voculam, *vt*, q. d. Ideo Filius Dei factus est ex muliere filius hominis, vt filios hominis faceret & adoptaret filios Dei. *Ideo*. ait Bernard. *Deus factus est homo, vt homo fieret Deus.*

Nota Secundò. Hæc adoptio fit per gratiam, qua non tantùm ius ad hereditatem Dei Patris, sed & naturæ diuinæ participationem, ipsumque Spiritum sanctum, ac Dei filiationem nanciscimur, vt dixi Rom. 8. 15.

Nota Tertiò, omnes iustos, etiam ante Christum, fuisse filios Dei adoptiuos; Apostolos tamen omnes ante Christum vocat seruos. Primò, quia licet iusti verè essent filij Dei, non habebant tamen statum filiorum, sed seruorum, quia erant sub lege, ac consequenter sub spiritu timoris ac seruitutis. Secundò, quia ius filiationis non habebant ex lege, sed ex fide & gratia Christi venturi, & sic magis ad legem nouam quàm veterem pertinebant, vt fusè, & eleganter docet S. Augustin. libr. 3. Contra duas epistol. Pelag. c. 4. Tertiò, quia pro illo statu carebant fructu adoptionis: nec enim poterant cęlestem hereditatem cernere, antequam Christus eam aperiret. Quartò, quia Christus à iugo & seruitute legis nos liberando, ijs vnicum adoptionis & amoris spiritum in lege noua substituit. ita Chrysost. Ansel. & August. *Iusti ante Christum quomodo filij adoptiui, & quomodo serui.*

Qvoniam avtem estis filii, misit Devs Spiritvm filii svi] id est Spiritum sanctum, qui à Filio æquè ac à Patre procedit. Vers. 6.

Nota. Est argumentum à signo vel effectu ad causam, vel potiùs ad causæ ostēsionem, vt cùm dico, Quia ibi fumus est, ibi ignis est: licet enim ignis sit prior & causa fumi; fumus tamen priùs ostendit se nobis, vt ex eo colligamus ibi esse ignem: ita hic, prius est Deum in nos mittere Spiritū suum, quam nos esse filios Dei, quia per Spiritum filij simus: ex eo tamen quòd sumus filij, quasi à posteriori rectè colligimus Deum iam antè misisse in nos Spiritum suum. Vox ergo *quoniam*, vel quia, non causam in se, sed causam cognitionis, vel potiùs necessariam consequentiam & connexionem significat. *Causa nostræ adoptionis.*

Secun-

Secundò, & simplicius, *Quoniam* propriè significat causam non filiationis, & clamoris, q.d. Qui estis filij Dei, Deus misit Spiritum suum, non qui filios vos faciat, sed qui vos filios iam factos doceat clamare, *Abba, Pater*. Aliter hoc ex Græco vertit Maldonat. in Notis manuscr. ὅτι enim, id est *quoniam*, accipit pro *quòd*; sic ergo transfert *quòd autem filij sitis* (hinc apparet quòd) *miserit Deus* (in vos) *Spiritum filij sui*. Verùm sic multa supplenda & addenda sunt, quæ non habentur in textu, scilicet omnia parenthesi hic inclusa. Melius ergo Noster, magisque propriè τὸ ὅτι, vertit *quoniam*. A

CLAMANTEM] hoc est clamare (idest, magna pie mentis deuotione precari) facientem, vt scilicet deuotè, ardenter & fidenter, filiali affectu inuocemus Deum Patrem: hic enim est non tam oris quam mentis clamor, de quo Dominus ad Mosem licet silentem. *Quid*, inquit, *clamas ad me?* Exodi. 14. 15. Theodor. Anselm. & alij. B

ABBA] Hebraicè אב *ab*, chaldaicè & syriacè *Abba*, & terminatione Latina & Græca *Abbas*, idem est quod pater. vide dicta Rom. 8. 15. Hic locus vti terret torpidos & tepidos, qui rarò hunc spiritum filiationis & filialis clamoris experiuntur; ita pios & feruentes qui eum persentiscunt, consolatur, & in spem salutis & æternendæ hereditatis paternæ, scilicet diuinæ, erigit.

VERS. 7. ITAQVE IAM NON EST SERVVS] aliquis scilicet inter vos, ô Christiani Galatæ. Est enallage personæ, transit enim à secunda ad tertiam, idq; familiare est Apostolo, vt dixi cano. 38. Græca tamen quędā habent in secunda persona. sed singulari, οὐκ ἔτι εἶ δοῦλος *non es* (scilicet quisquis per Christum Dei filius factus es) *amplius seruus*, sed filius.

QVOD SI FILIVS ET HERES PER DEVM] Ita legit quoque Augu. & Ambr. sed S. Hier. legit, *Heres per Christum*: Græca verò & Syrus κληρονόμος θεοῦ διὰ Χριστοῦ. *heres Dei per Christum*, idque plenius est: per Christum enim cui inserti sumus, hereditas æterna Dei, & omnia bona obueniunt nobis à Deo, Deique gratia & misericordia. C

VERS. 8. SED TVNC] cùm infideles & Pagani essetis: hoc enim ex antithesi sequente, & tempore præterito, quo versabantur in ignorantia Dei, intelligendum relinquit Apostolus.

IIS QVI NATVRA NON SVNT DII,] sed fictione falsaque opinione hominum, putà idolis, SERVIEBATIS] id est, colebatis ea latriæ & sacrificijs.

VERS. 9. NVNC AVTEM CVM COGNOVERITIS DEVM, IMÒ COGNITI SITIS A DEO: QVOMODO CONVERTIMINI ITERVM AD INFIRMA ET EGENA ELEMENTA?] Nota, *cogniti sitis a Deo*, scilicet quasi filij à patre cogniti & dilecti. Ita S. Aug. & Hier. *Nullum*, inquit, *ignorat Deus, sed tamen eos cognoscere dicitur, qui errorem pietate mutauerint*. Secundò, & meliùs, *cogniti*, id est scire facti, edocti à Deo; est enim hebraismus, siue significatio participij passiui *hophal*, הודיע *hodia* enim in *hiphil*, significat scire fecit, docuit; in passiua verò *hophal* הודע *huda* significat scire factus, id est edoctus, est. Iam Latini & Græci, quia idem verbum per *hiphil* & *hophal* trāsferre non possunt in tam actiuam & passiuam significationem; hinc suo verbo, vel participio sæpè neutro, vel passiuo, illud exprimunt; sed vim eius & energiam adæquare non possunt. Simile 1. Cor. 8. v. 3. Sic & alibi dicitur Deus cognoscere, cùm nos cognoscere facit. Sic Spiritus sanctus dicitur clamare, postulare, cùm nos clamare facit & postulare. Rom. 8. 26. D

Hæc enim verba sunt significationis *hiphil*, q.d. Cùm edocti sitis ab ipso Deo, qui interiùs per illustrationem gratiæ suæ, exteriùs per os nostrum vos docuit, Christi fidem ac viam ad iustitiā & salutem; quomodo iterum ad rudimenta legis conuertimini, vt ab eis edoceamini? ita Chrysost. Ambr. D. Thom. Vnde Græca Regia v. sequ. habent, οἷς πάλιν ἄνωθεν *quibus denuo ab alto*. id est ab initio, seruire vultis, veluti si vir repuerascat ad pædagogum redeat, eique seruiat & subsit, aut veluti si metaphysicus ex Metaphysica ad primam Grammaticæ classem descendat, aut cursor à meta ad carceres recurrat. q.d. Metæ, id est iustitiæ & saluti, eratis proximi, quomodo ad carceres recurritis? eratis Theologi docti à Deo, quomodo ad legem, quasi ad Grammaticæ elementa postliminio reuertimini?

Edocti iustitiā à Deo, reuerti non debent ad legis antiqua elementa.

CONVERTIMINI] ἐπιστρέφετε conuertimini, reuertimini, gressum cursumq; reflectitis, retrogredimini.

AD INFIRMA ET EGENA ELEMENTA] Quæritur, quænam hæc? Resp. Primò, August. & Ambr. solem, lunam & idola accipiunt, quæ olim Galatæ, cùm Gentiles essent, adorabant: de idolis enim, falsisque ipsorum diis egit v. præced. Hinc Tertull. lib. de Præscriptionib. c. 33. *Notat Apostolus*, inquit, *Hermogenem qui materiam non natam introducens, eam Deo non nato comparat, & ita matrem elementorum deam faciens, potest ei seruire, quā Deo comparat*. Verùm obstat, quòd Galatæ non volebant reuerti ad gentilismum, sed ad iudaismum, quodque tota epist. Apostolus non contra idola, sed contra Iudaicas cæremonias agit.

Tria hic intelligi possunt per elementa. Primò, idola.

Secundò & probabiliùs, Chrysost. Theophyl. Oecumen. hæc *elementa*, inquiunt, sunt sol & luna, ad quæ volebant conuerti Galatæ, non vt iis seruirent quasi dijs, vti olim fecerant ante susceptum Christianismum; sed vt per eorum cursum sabbata neomenias, aliaque festa Iudaica describerent & obseruarent. Vocat hæc *infirma & egena*, respectu Dei, cuius ope & influxu assiduo egent vt firma consistant, & sine quo infirma, egena, immò euanida sunt: si enim Deus manum suam conseruantem subtraheret, statim in nihilum, ex quo venerunt, reciderent. Quòd de sole & luna loquatur, patet: hæc sunt propriè elementa mundi, id est, primæ mundi partes vti ea vocauit v. 3. Secundò, quia ait, *Quomodo iterū conuertimini*, ad ea scilicet, quæ priùs colebatis? Galatæ autem, vtpote Gentiles, numquam Iudaicas cæremonias, sed solem & lunam antè coluerant.

Secundò, sol & luna, &c.

Verùm Tertiò & optimè, Hier. Theodor. Anselm. & Tertull. l. 5. contra Marcion. cap. 4. per hæc *elementa* intelligunt Sacramenta & obseruantias dierum & mensium festorum, ac aliarum cæremoniarum legis veteris, quæ quasi prima religionis & pietatis rudimenta data fuerunt Iudæis, ac per eos toti mundo; quæque creationis & gubernationis mundi sunt elementa, principia, symbola, vt dixi Vers. 3. Hæc sunt *egena*, &, vt Tertull. legit, *mendica* quia gratiam, sanctitatem, Dei cultum & religionem non continent, nec conferunt, sed ad hoc Christi fide, gratia, Sacramentis indigent. Sunt & infirma, quia per se inefficacia ad iustificandum, vt iustos, pios, sanctos, spiritu & virtute præditos efficiant: nam sine fide Christi iustificare neminem poterant, imò cum ea non iustificabant per se, & ex opere operato, vti nouæ legis Sacramenta, sed tan-

Tertiò, sacramenta & obseruantia legis veteris.

tantùm ex opere operantis, id est, ex fide & deuotione ea suscipientis: vnde & quasi infirma abolita sunt per mortem & legem Christi.

Patet hic sensus clarè ex sequentibus: has enim cæremonias Iudaicas explicans subdit, *Dies obseruatis, & menses, & tempora, & annos*, q.d. Hæc sunt elementa, quibus seruitis, quæque colitis, videlicet dies, menses, & anni Iudaici.

Secundò, quia hic sensus planus est & proprius, hæc enim elementa, nimirum hos dies, ex lege festos colebant & obseruabant, non autem solem & lunam: valdè enim impropriè dicitur, quòd qui primam diem mensis festam colit, lunam colat & nouilunium; aut qui diem Dominicum colit, colat & solem, cui quasi primo & nobilissimo planetæ prima ac nobilissima dies tribuitur, scilicet Dominica, quæ inde Solis dies dicitur.

Occurritur obiectioni contra tertiam explicationem.

Dices, Huic sensui obstat vox *iterùm*, cùm ait, *Conuertimini iterū ad infirma & egena elementa, quibus denuo seruire vultis*: quia Galatæ, vtpote Gentiles, antea non sacris, non sacrificijs Iudaicis, sed soli, lunæ, idolisque seruierant: vnde dici poterant ad hæc, non autem ad illa, iterum se conuertere.

Resp. *Conuertimini iterum*, id est, conuersione cultuque vestro, sacra Iudaica iam abolita, iterum stabilire vultis; respicit enim ad statū legis, de quo v. 2. promiscuè dixit omnes fuisse sub lege quasi pædagogo. q.d. Fuimus primò sub lege; nunc Christus eam aboleuit, quomodo ergo iterum eam stabilire, & ad eam vos conuertere vultis?

Secundò & meliùs respondet Adamus: Vox *iterum* non ad totam orationem, sed tantùm ad partem refertur: tantùm enim significat iteratam seruitutem in genere, licet in specie alia fuerit & alia. Primò enim idolis seruierāt; secundo iam iudaismo seruiebant: vnde c. 5. v. 1. in genere ait, *Nolite iterum iugo seruitutis contineri*. q.d. Nolite iterū fieri serui, seruistis dæmonibus, nolite iterum seruire vmbris legalibus. Sic Lutherano conuerso ad Catholicam fidem, si postea labatur ad Caluinismum, dicere possumus, Quomodo iterum Caluinismum, hoc est, iterum ad errores, relaberis? vox enim (iterum) non afficit, nec denominat Caluinismum, sed vocem (relaberis;) est enim relapsus in hæresim, licet aliam & aliam, quia primò fuit Lutheranus, nunc Catholicus factus relabitur in heresim, & fit Caluinista.

VERS. 10. DIES OBSERVATIS, ET MENSES, ET TEMPORA, ET ANNOS] S. August. epist. 119. & Enchirid. 79. & Ansel. vti per elementa acceperunt, solem, lunam, & idola. ita per dies hos consequenter accipiunt dies faustos vel infaustos iuxta astrologiam iudiciariam vel Gentilium superstitionem. Secundò & meliùs, Chrysost. Hieron. & alij suprà sic explicant: *Dies obseruatis*, scilicet Iudaicos, vti sabbata. Secundò, *& menses*, id est, neomenias siue nouilunia, atque mensem septimum, qui totus penè sacer erat & festus in lege veteri. Tertiò, *& tempora*, stata scilicet festa quātuor temporum anni, putà festum veris, videlicet pascha; festum æstatis, scilicet pentecostes; festum autumni, nimirum festum expiationis; festū hiemis, videlicet encænia; Quartò, *& annos*, annum scilicet septimum remissionis, & quinquagesimum iubilei: hi enim anni festi erant. Nota synecdochen, per obseruantias dierum, mensium, annorum intelligit omnes cæremonias legis veteris, quasi ex parte totum.

Duplex huius loci sensus.

Quatuor festa anni apud Iudæos.

Hinc patet contra hæreticos, festa Christianorum hic non damnari: nam sic & dies Dominicus damnaretur, quē tamen & ipsi seruant hæretici; sed tantùm damnari festa Iudæorū; quæ à Christianis pulchrè distinguit Nazian. orat. in sanctam pentecostē dicens, *Festos dies Iudæus agit, verum iuxta litteram, legem enim corpoream consectans, ad spiritualem legem non peruenit: festa etiam Gentilis agit, verum iuxta corpus, luxu scilicet & comessatione*, (vnde Lucian. in Saturnal. *Ne quid intra festi tempus agito, neq; publicum, neque priuatum, nisi quæ ad lusum; quæ ad voluptatem, animiq; oblectationem pertinebunt*: immò sæpè festa & sacra Gentium obscœna erant, vt sacra Veneris, Priapi, Bacchi, in quibus omnem turpitudinem exercebant.) *Festos Christiani agimus, verum vt spiritui gratum est*, ita Nazianz.

Festa Christianorum hic non damnantur.

Et disertè Hieron. *Dicat*, inquit, *aliquis, si dies obseruare non licet, & menses, & tempora, & annos: nos quoque simile crimen incurrimus quartā sabbati obseruantes, & parasceuem, & diē Dominicam, & ieiunium Quadragesimæ, & pascha festiuitatē, & pentecostes lætitiam, & pro varietate regionum, diuersa in honore Martyrum tempora constituta. Ad quod, qui simpliciter respondebit, dicet, non eosdem Iudaicæ obseruationis dies esse, quos nostros: nos enim non azymorum pascha celebramus, sed resurrectionis & crucis. nec septem iuxta morem Israel hebdomadas in pentecoste numeramus, sed Spiritus sancti veneramur aduentum*, hæc ille. Vbi Nota, tempore S. Hier. ab Ecclesia festa Martyrum celebrari sollita, eaque laudari hic à S. Hieronymo.

Festa Martyrum tempore S. Hier.

TIMEO VOS] id est, vobis, vel de vobis: est antiptosis Hebraica, iuxta can. 20. VERS. 11.

ESTOTE SICVT EGO] vt, sicut me videtis Iudaica festa cæremoniasque negligere, nec obseruare, vtique Euangelica libertate: ita & vos ea non obseruetis, sed eadem mecum libertate vtamini. q.d. Ego, Iudæus licet, ducem me libertatis vobis præbeo, intrepidè ergo me sequimini, quidquid alij Iudæi de necessitate legis veteris vobis suggerant & iactent. VERS. 12.

QVIA ET EGO SICVTI VOS] ego gentiliter viuendo, me vobis Gentilibus accommodo quantum possum salua conscientia. ita Hieron.

NIHIL ME LÆSISTIS] sed vosipsos læsistis. q.d. Non iratus hæc dico, sed vos amans, & vestri miserans. Nota Hieron. Apostolum increpationem c. 3. v. 1. factam, blanditijs hic & obsecratione emollire.

PER INFIRMITATEM CARNIS EVANGELIZAVI VOBIS] Primò, S. Hieron. sic explicat, q.d. *Prima & infirma tantùm fidei rudimenta vobis dedi*, atque per hæc rudimenta rudes vos tantùm ruditer erudiui. Secundò, idem Hieron. accipit, per *infirmitatem carnis*, Pauli morbos & capitis dolorem. Tertiò, optimè idem accipit persecutiones, labores, paupertatem, ærumnas, afflictiones, pericula, vt videretur omnino abiectus Apostolus, vilis, infirmus & miserabilis. Eamdem vocat tentationem in carne, quia inde Galatæ tentari potuissent, Paulumque cum suo Euangelio abijcere. ita & Chrysost. Theophyl. & alij. VERS. 13.

Triplex carnis infirmitas.

ET TENTATIONEM VESTRAM IN CARNE MEA NON SPREVISTIS] πειρασμόν μου tentationem meam, siue mei. *Tentationem* actiuè accipit Erasmus, qua scilicet ego Paulus vos Galatas sermone humili & incondito tentaui: sed meliùs passiuè capitur, vt tentatio sit idem, quod obiectum tentationis, per metonymiam, iuxta can. 30. q.d. *Tentationem vestram*, id est, me tot contumelijs oneratum; persecutionibus agitatum, flagris cæsum, pauperem, afflı- VERS. 13. & 14.

afflictum & abiectum, qui vobis poteram esse tentationis obiectum, vt me meumque Euangelium aspernaremini, non spreuistis, sed tamquam angelum imo tamquam Christum ipsum excepistis.

Vers. 15. VBI EST ERGO] Græcè τίς οὖν *qua ergo* erat: sed Noster, vti & Syrus, legit πῶ, idque melius est & significantius, & facilè πῶ vicino litterarum lapsu in τίς verti & deprauari potuit.

BEATITVDO VESTRA] Græcè, μακαρισμὸς, id est *beatificatio vestra*, qua me tanta fidei causa patientem, beatum, ac vos propter me beatos prædicabatis, atque ab alijs prædicabamini. ita Theophyl. Nimirum dicebatis: O nos beatos, qui talem habemus Apostolum! ô felices, quibus Paulum videre & audirè contigit! Vti fertur S. August. tria in votis habuisse, scilicet Primo, videre Christum in carne conuersantem. Secundò, Romam in flore imperij triumphantem; Tertiò, Paulum in cathedra concionantem & fulminantem. Quasi ergo dicat: Vbi sunt pristinæ vestræ de me voces, laudes, iudicia, ô Galatæ? quomodo tam citò, tam temerè animos erga me & Euangelium mutastis? ita me deperibatis, vt oculos vestros, si fieri potuisset, mihi dedissetis, quò abijt amor & ardor? *Ergóne inimicus factus sum vobis, verum dicens vobis?* neminem scilicet ex lege, sed omnes ex Christi fide iustitiam petere debere.

Tria vota & desideria S. August.

Vers. 17. ÆMVLANTVR VOS] Iudaizantes depereunt vos, ambiunt vos, vos sibi conciliare, sibi suæque legi subijcere satagunt. Est metaphora à procis deducta, qui sponsas ambiunt cum zelo & zelotypia: græcè enim est ζηλοῦσιν, *zelantur* vos, de quo dixi 2. Corinth. 11. v. 2.

NON BENE, quia non ad bonum & profectum vestrum: SED EXCLVDERE VOS VOLVNT] à Christo & Christiana libertate. Noster & alij passim legunt in Græco ἐκκλεῖσαι, id est *excludere*, quædam tamen, vt Regia, legunt ἐγκλεῖσαι, id est *includere*, quæ lectio sensum habet aptum & commodum: nam alludit ad procos callidos, qui cùm diuites ambiunt sponsas, eas quasi dominas honorant, eis seruiunt, per omnia se eis accommodant; sed vbi eis potiti sunt, matrimoniumque cum eis inierunt, illas cubiculis includunt, custodes apponunt, habentque quasi seruas captiuas. q. d. Sicut proci iam dicti, sic Iudaizantes blandiendo, mira & magna pollicendo vos ambiunt, vt iudaismo subijciant, & includant legi & seruituti legis quasi ergastulo & custodiæ, sicque libertate vos priuent, & excludant à christianismo.

Iudaizare cogentes sunt procis similes.

VT ILLOS ÆMVLEMINI] q. d. Non æmulantur, non insectantur vos amore amicitiæ, vt vobis consulant, sed amore concupiscentiæ, vt scilicet ad se, & sui amorem illiciant, vt illos insectemini, vt de vobis quasi suis discipulis & asseclis apud plebem iactare se possint. q. d. Suam gloriam, non salutem vestram, æmulantur, ideoque vos excludere volunt à Christo, vt non Christum, sed illos æmulemini & consectemini.

Vers. 18. BONVM AVTEM ÆMVLAMINI IN BONO SEMPER] Græca non habent, καλὸν δὲ τὸ ζηλοῦσθαι ἐν καλῷ πάντοτε, hoc est, *bonū autem*, scilicet est, *æmulari in bono semper*. ita legit Aug. & Syrus. q. d. Bonū est alios imitari & sectari, sed non in quauis re, verùm in re bona. Vel simpliciori hebraismo, *bonum est æmulari in bono*, id est bonum, vt sit *beth* contactus: sic enim Hebræi dicunt tangere, percutere in manu, id est tangere, percutere manum; sic hic æmulari in bono, est, æmulari bonum. Noster legit ζηλοῦσθε per epsilon, in imperatiuo: *bonū æmulamini*, id est, ambite & ardenter sectamini, sed *in bono*.

Vbi Nota. *Bonū* potest accipi vel in genere neutro. q. d. Id quod bonum & honestū est zelare, sed catenus, qua bonū est, qua bene & honestè fit. Secundò, & aptè ad præcedentia & sequentia, *bonū* hic accipi potest in genere masculino q. d. Nolite Iudaizantes æmulari in malo, videlicet in iudaismo: hi enim nō bene æmulantur vos quia excludere vos volunt à Christo; sed viros bonos & Christianos imitamini & æmulamini, me videlicet meiq; similes, sicuti me nō iudaicè, sed gentiliter viuentem, in bono, putà in libertate vitaq; Christiana (hic enim *bonū* capi debet in genere neutro, scilicet, *in bono*, id est in re bona) æmulati estis cùm præsens essem vobis: idem ergo facite cùm absens sum. bonū enim semper sequendū est, etsi absit is qui illud docuit. Innuit Apostolus absentiam suam fuisse in causā vt aliò dilaberentur. & ad iudaismum abducerentur. ita Chrysost.

Absentia magistri causa lapsus & erroris discipulorum.

FILIOLI MEI (vos enim ego per Euangelium genui Christo) QVOS relapsos à Christo eiusque adoptione ad iudaismum, ITERVM PARTVRIO, vt à iudaismo reuocem Christoque rursum pariam, DONEC FORMETVR CHRISTVS] id est Christi fides, spes, libertas, IN VOBIS] vt scilicet non à lege, sed Christo & Christi fide omnem gratiam, iustitiam, salutem expectetis. *Apostolus hic*, inquit Chrysost. *matrem refert de liberis trepidātem: vides paterna imò materna viscera, vides anxietatem, vides qualem emittat eiulatum multò tristiorem, quàm solet esse parturientium.* q. d. Vti B. Virgo Christum corporaliter peperit, at sine dolore, sic & ego quasi spiritalis puerpera Christi, pario, imò ingenti cum labore & dolore parturio & enitor, vt Christum, Christique fidem & spiritum in vobis efformem, vt Christus sit omnia in omnibus vobis. Vers. 19.

Præclarè & piè S. Ambros. libr. de Isaac & anima c. 8. *Illic* (in cruce & baptismo) inquit, *parturiuit te mater tua. illic parturiuit te quæ genuit te. Ibi renascimur: pariuntur enim, in quibus Christi imago formatur. Vnde quoniam formatus in sponsā Christus erat, ait: Pone me vt signaculum in cor tuum, vt sigillum in brachium tuum. Sigillum Christus in fronte est, vt semper confiteamur; in corde, vt semper diligamus, in brachio, vt semper operemur; vt si fieri potest, tota eius species exprimatur in nobis, ipse est signaculum nostrum, quem Pater signauit Deus*, &c.

Notent, qui animas conuertere Christoque parere student, sibi laborandum & sudandum esse parturientis instar. Hinc illud Iob. 39. 1. & 3. *Numquid parturientes ceruas cōsiderasti? incuruantur ad fœtum, & pariunt & rugitum emittunt* (ceruarum enim partus, de quo ad litteram loquitur difficillimus est, teste Arist. & Plinio, ideoq; seseli herba illum adiuuant ceruæ) mysticè accipit S. Gregor. in cit. Iobi locum de prædicatoribus, qui quasi ceruæ in dolore, lacrymis & rugitu parturiunt Christo proles. *Video*, inquit, *Paulum quasi quamdam ceruam quosdam in partu suo magni doloris rugitus emittentē: ait enim, Filioli mei, quos iterum parturio, &c. Consideremus quid doloris habuerit, quid laboris: qua & postquam potuit concepta edere, rursum compulsa est extincta suscitare.* Ita Gregor. 30. Moral. c. 21.

Animas conuertere volentibus strenuè laborandum & sudandum.

Rursum à S. Paulo discant Episcopi & Prælati, vt non tam patres, quàm matres suis subditis se exhibeant. Pulchrè S. Bern. Prælatos alloquens ser. 25. in Cant. *Discite*, inquit, *subditorū matres vos esse debere*, non

non dominos. Studere magis amari; quam metui: & si interdum seueritate opus est, paterna sit, non tyrannica.

VERS. 20. VELLEM AVTEM ESSE APVD VOS MODO, ET MVTARE VOCEM MEAM] vt affectus, quos epistola scripta non capit, voce viua exprimerem, vt scilicet quasi mater nunc blandirer, nunc gemerem, nunc obsecrarem, nunc obiurgarem vos, vt solent matres naturales se in omnes affectus versare, nunc orare, nunc plorare, nunc gemere, nunc arguere, vt filios permoueant; eisque persuadeant id quod cupiunt: viua enim vox longè est efficacior litteris mortuis. ita S. Hier. Chrysost. & D. Thom.

Quomodo infirmiores & pueri regendi.

Ecce quò se dimittit amor; Paulus quasi pater videtur cũ pueris suis hic puer fieri & repuerascere, Agesilaus rex, vt filiolo suo blandiretur, deposita purpura & sceptro solebat cu ipso ludere, & equitare in arundine: cumque hac de causa à quodam è suis leuitatis notaretur, *Nunc*, inquit, *tace, cùm vere filios & ipse habueris, tunc tibi per me licebit regis insaniam illudere.* Idem hic diceret Paulus: modum nescit, pudorem nescit, laborem nescit maternus amor, nil sibi puerile, nil indecorum æstimat.

Agesilai vox.

B

CONFVNDOR IN VOBIS] pudore suffundor, erubesco. ita aliqui: sed malè, nam græcè est ἀπορῶ ἐν ὑμῖν, id est hæreo, inops sum consilij, perplexus sum, nesciens quomodo debeam scribere apposité vobis, vt vos permoueam. quod Noster propriè vertit, *confundor*. Aliud enim est pudere & erubescere, aliud confundi, hoc est animo turbari, vt nescias quid sit agendum. Rursus Maldon. in Notis manuscr. duas alias affert explicationes. Prior est *confundor in vobis*, id est, non sum consecutus fructum prædicationis meæ quem expectabam, itaque confundor. Secundus, ἀπορῶ μαι, id est hæsito & dubito an Christiani sitis, an Iudæi.

C

VERS. 21. LEGEM NON LEGISTIS] νόμον οὐκ ἀκούετε, *legẽ non auditis*? hoc maioris est energiæ, q.d. Si me non audistis, legem ipsam quam ambitis, audite; ipsa vos à se ad Christum amandabit.

VERS. 22. ABRAHAM DVOS FILIOS HABVIT, VNVM scilicet Ismael DE ANCILLA, videlicet Agar, quæ, vtpote ancilla, secundaria erat vxor Abrahæ; VNVM scilicet Isaac, DE LIBERA, nimirum Sara, quæ primaria fuit vxor Abrahæ, domina, & materfamilias, cuius filius erat hæres: nam concubinarum, qualis erat Agar, filij non erant heredes, sed eis pater dabat munera quæ volebat, vt dicitur Gen. 25. v. 5. & 6.

VERS. 23. SED QVI DE ANCILLA, SECVNDVM CARNEM NATVS EST] Ismael genitus est naturaliter, nimirũ per carnis vires, per carnalem ac naturalem generationem, quæ habet vt ex iuuencula, qualis erat Agar, Abraham, licet senex, posset suscitare proles.

D

QVI AVTEM DE LIBERA, PER REPROMISSIONEM] Isaac genitus est non virtute carnali & naturali, quia hæc in anu & sterili Sara defecerat, vt ex ea naturaliter suscitare prolem non posset senex & ipse Abraham; sed *per repromissionem* genitus est, putà per virtutem diuinam & supernaturalem Dei, qui Abrahæ ex Sara supra naturam generationem Isaaci promiserat, Genes. 17. v. 18.

Isaac genitus per repromissionem.

VERS. 24. QVÆ SVNT PER ALLEGORIAM DICTA] Allegoria Rhetoribus est continua metaphora, estque in verbis & vocibus; hic verò, & passim apud Ecclesiasticos scriptores significat typum & figuram, quæ non voces, sed res & gesta in veteri testamento significabant res & Sacramenta noui testamenti. Vnde subdit.

HÆC ENIM (græcè αὗται, *ipsa*. Sara videlicet & Agar, SVNT, id est per allegoriam significant, DVO TESTAMENTA] nouum scilicet & vetus. ita Hiero, Chrysost. Theodot. Ansel. vide can. 6. vbi dixi hoc loco quatuor esse Scripturæ sensus. Primus, litteralis est planus litteræ sensus, scilicet Abrahã ex Agar genuisse Ismaelem naturaliter. Isaacum ex Sara supernaturaliter. Secundus, allegoricus, cùm ait, *Quæ sunt per allegoriam dicta, hæc enim sunt duo testamenta*. Tertius, tropologicus, cùm ait v. 29. *Sed quomodo tunc is qui secundùm carnem natus fuerat, persequebatur eum qui secundùm spiritum: ita & nunc*: Quartus, anagogicus, cùm ait v. 26. *Illa autem quæ sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater nostra.*

Explicatur allegoria & typus Saræ & Agar.

SVNT DVO TESTAMENTA] duo pacta, duo fœdera: hoc enim significat Græcum διαθῆκαι, vt dixi 1. Cor. 11. 25. Prius pactum & fœdus, fuit initum cum Mose & Hebræis in Sina, quo Deus promisit se Hebræorum fore Deum, tutorem & protectorem, daturumque se illis terram Chanaan: Hebræi vicissim acceptantes tam benignum Dei pactum, eique consentientes promiserunt se decalogum, aliasq; Dei leges iudiciales & cæremoniales seruaturos, Exod. 24. Secundum pactum & fœdus fuit initum cum Christo & Christianis in Ierusalem & Sion, quo Deus Christo promisit se fore Christianorum Deum, amicum, patrem, eisque quasi filijs daturum hereditatem suam cælestem: Christiani vicissim per Christum & Apostolos tacitè tam liberale Dei pactum amplectentes, Christique voluntati, dictis, promissis & præceptis consentientes, promiserunt se Christi fidem & præcepta seruaturos, vt patet ex toto Euangelio, sed maximè ex vltima Christi cœna, quam describit S. Ioan. c. 13. & sequ. in qua sanguine suo in Eucharistia, fœdus hoc sanxit & firmauit, vt narrant S. Matthæus, Marcus, Lucas & S. Paulus.

Duplex testamentum vnum cum Mose à Deo initum, alterum cum Christo.

VNVM QVIDEM A MONTE SINA. ita Græca Syrus, & passim Latina Latinique, Hieron. Ambros. & alij: aliqui tamen legunt. *In monte Sina*: sed idem est sensus. q. d. Verus testamentum à monte Sina traditum & promulgatum est, IN SERVITVTEM GENERANS] hoc est, seruos generans, videlicet Iudæos, seruientes vmbris multiplicium, onerosarum & prægrauium cæremoniarum, idque timore pœnarum, ac spe bonorum terrenorum, abundantiæ videlicet frumenti, vini & olei, quæ Deus promisit Iudæis, si legem pactumque seruarent.

QVÆ EST AGAR] August. & Ambros. paulò clarius legunt. *quod est Agar*. q.d. Quod testamentum vetus & seruile significat Agar serua. ita Hieron. Chrysost. Anselm.

Agar forma testamenti veteris & seruile significat.

VERS. 25. SINA ENIM MONS EST IN ARABIA] Græca addunt, Agar; sic enim habent, τὸ γὰρ Ἄγαρ Σινᾶ ὄρος ἐστὶν ἐν τῇ Ἀραβίᾳ, hoc est, *Agar enim Sina mons est in Arabia*, & ita legunt Syrus, Chrysost. Theophyl. Oecum. qui docent Agar esse montem Sina; montem enim Sina ab Arabibus vocari Agar. q.d. Aptè Agar serua significat montem Sina, & testamentum in Sina conditum pro seruis, vnde & Arabes Sina vocant Agar. Sed hoc vt ita sit, hiulcum est & distortum: nam v. præced. dixit Agar esse, id est significare, testamentum vetus, quomodo ergo mox subderet Agar esse montem Sina? Videntur ergo hic, vti & alibi, esse corrupta, legendumque vt Noster legit, vti & Beza fatetur: hæc enim lectio plana est, vera & certa.

Græca lectio hic est corrupta.

IN ARABIA] q.d. Etiam Arabes hanc Iudaicam seruitutem significant. soliti enim sunt ipsi seruire: vnde

Musici olim soli serui.

vnde adagiũ, *Arabs tibicen*, cuius meminit Iulius Pollux, quia olim sola mancipia musicam exercebant, quæ plerumq; ex Arabia producebantur. Vnde cõgruè in Arabia, nimirum in Sina, vetus seruorũ testamentum edidit Deus. Addit Chrysost. *Agar hebraicè significat incolatũ, Sina tentationem. Arabia occasum: Ismael idẽ est quod auditio Dei. Significatur ergo*, ait Hier. *per Agar, vetus testamentum non fore perpetuum; per Sina tentationem fore, per Arabiam occasurum; per Ismael, qui tantùm audiat præcepta Dei, non faciat, hominem scilicet rusticum, sanguinarium, qui fratribus hostis sit; significari Iudæos duros, feros, hostes Christianorum, qui legem audiunt & non faciunt.* A

Sensus litteralis & tropologicus verborum. Agar, Sina, Arabia, Ismael.

Tropologicè, idem Hier. *Christiani de Agar nati sunt, qui sacræ Scripturæ corticem tantùm sectantur, & in timore seruiunt, de Sara verò nati sunt, qui spiritum & allegoriam legis veteris sectantur, seruiuntq; ex amore.* Vide hac de re differentem S. Aug. l. 3. Cõtra duas epi. Pelag. c. 4. vbi docet Abraham, Noë, Moysen, omnesq; iustos in veteri testamento filios esse noui testamenti; quia eadem fide incarnationis & passionis Christi iustificati sunt; eodem spiritu eadem gratia, eodem Christi amore vixerunt, contrà Christianos, qui iam timore pœnæ & coacti faciunt legem, filios esse veteris testamenti, non noui. B

Christiani qui timore pœnæ legem seruant, sunt filij veteris testamenti.

QVI CONIVNCTVS EST EI QVÆ NVNC EST IERVSALEM] q.d. Sina mons confinis, conterminus & vicinus est Hierosolymæ, ita Hieron. Chrysost. Syrus. Idque Primò, & propriè quoad locum quia, vt tradunt Borchardus, Adrichom. Zieglerus in Descriptione terræ sanctæ, Iudæa, in qua est Ierusalem, confinis est deserto, in quo est Sina; tantum enim interiacet mons Idumææ. Sed mons hic tota est Idumæa, quæ montosa est, & bene magna, ideoque Iudæo non tam coniuncta, quàm longè à Sina disiuncta dicenda videtur. C

Triplex huius loci sensus.

Secundò, S. Thomas, coniuncta est Sina Hierosolymæ non vicinia loci, sed continuatione itineris, quia Hebræi ex Ægypto recto & continuo itinere per Sina iuerunt in Iudæam. Sed & hoc remotius est: sic enim mare rubrum, ipsáque Ægyptus, id est, Ægypti limites & fines, quæ transiuerunt Hebræi euntes in Chanaan, dicerentur coniuncta Iudææ.

Vnde Tertiò & meliùs Theophyl. Vatablus & alij passim coniunctionem non loci, sed similitudinis accipiunt.

Hinc Glossa Ordinaria, *coniunctus*, inquit, *hoc est similis*. Græcè enim est συστοιχεῖ, id est, cognationem & similitudinem habet; στοιχεῖν enim est ordine progredi, siue in serie stare. Inde Grammatici litteras vocant στοιχεῖα, quòd certa serie vna alteri iungatur; Philosophi rerum elementa vocant στοιχεῖα, puta terram, aquam, aërem & ignem, quòd horum quodque suo ordine & consistat, & alijs nectatur. Item versus στίχοι dicuntur, & acies ordine compositæ στίχοι vocantur. Vnde σύστοιχα, inquit Budæus, vocantur cognata, & συστοιχία est series & dispositio rerum inter se cognatarum & similium. Sic ergo mons Sina συστοιχεῖ, id est cognationem habet & similitudinem, estque in eadem quasi serie, proportione & ordine rerum cum Hierosolyma: quia scilicet illam apta quadam conuenientia & allegoria significat & repræsentat.

Elementa vocantur στοιχεῖα.

Primò, quia sicut Sina mons sterilis est in deserto, ita Ierusalem in cæremonijs sterilis est & arida. Rursum in Sina data est lex, in Ierusalem seruata. Secundò sicut Sina est extra terram promissionis: ita Ierusalem hæc legalis est extra Christi Ecclesiam, tum militantem tum triumphantem. Tertiò, & magis ad mentem Apostoli: sicut Sina genuit & aluit seruos tum Arabes, tum Iudæos, qui in Sina seruilem legem acceperunt cum tuba, tonitru, terræmotu, vt ijs quasi serui terrerentur, & horum, aliarumque pœnarum, metu ac timore ad legem seruandam adigerentur, ita iam Ierusalem quoad vitam & doctrinam Sinaica & legalis generat Iudæos seruos, qui vmbris seruiant, & timore pœnarum æquè vt illi Sinaici, ad custodiendam legem compellantur. Denique Sina cognationem habet cum Ierusalem, quia Sinaici illi Iudæi qui in Sina legem acceperunt, parentes fuerunt Iudæorum, qui iam viuunt in Ierusalem; & sicuti in natura sic & in indole seruili, moribusque Iudaicis vtrique conueniunt.

Conuenientia & similitudo quadruplex montis Sina cum Hierosolyma.

Est metonymia, qua Sina & Ierusalem suos incolas ciuesque significant, scilicet Iudæos. q.d. Quemadmodum Agar serua significabat seruile testamentum Iudæorũ; sic & mons Sina Iudæos seruos generans, significabat Ierusalem Iudæos seruos generantem: hoc siquidem innuit vox *enim*, nimirum vt probet testamentum vetus Iudæorum, quorum metropolis erat Ierusalem, à Sina ortum in seruitutem, hoc est, seruos generare. Sic autem probat. Qualis fuit Sina, talis fuit & Ierusalem: atqui Sina generauit seruos, vti iam declaratum est; ergo & Ierusalem seruos generauit, & generat, veteris scilicet testamenti.

Accipe schema huius συστοιχίας, æquè ac ἀντιστοιχίας illi oppositæ.

σύστοιχα	ἀντίστοιχα	σύστοιχα
Seruitus		Libertas
Agar serua	Vxores duæ	Sara libera
Ismael ex carne, seruus	Filij duo	Isaac ex promissione, ingenuus
Lex in Sina	Testamenta duo	Euangelium in Sion
Ierusalem terrestris	Ciuitates duæ	Ierusalem cælestis & diuina,
Synagoga Iudæorum, serua	Filij duo	per gratiam mater omnium fidelium, libera
Iudæi qui in cæremonijs & vmbris legis manent.		Fideles qui gratiam Christi amplectuntur.

Accipe simile schema in Elementis.

σύστοιχα	ἀντίστοιχα	σύστοιχα
Ignis		Aqua
Aër		Terra

Hinc Physici ἀντίστοιχα elementa vocant asymbola, σύστοιχα vocant symbola.

Accipe simile in Numeris.

	Impar	ἀντίστοιχα	Par	
σύστοιχα	1		2	σύστοιχα
	3		6	
	5		10	
	7		14	
	9		18	

Numeri enim pares imparibus sunt ἀντίστοιχοι: pares autem paribus sunt σύστοιχοι, æquè ac impares imparibus.

Inquiritur origo & causa nominis Ierusalem.

QVÆ NVNC EST IERVSALEM] q.d. Quæ nunc appellatur Ierusalem, cùm olim dicta sit Iebus & Salem, deinde velut ex vtrisque composito vocabulo Ierusalem quasi Iebusalem vocata est, quod nomen nunc retinet: postea ab Ælio Adriano Ælia est dicta. ita Erasmus.

Secundò & melius, *quæ nunc est Ierusalem*, id est, præsens Iudaica Ierusalem: hanc enim opponit Ierusalem illi quæ sursum est, versu sequenti, hoc est Ecclesiæ Christi.

Tertiò, *quæ nunc est*, id est quæ mortalis est, caduca & breui peritura.

Adde, nomen *Ierusalem* non esse conflatum (vt vult Erasmus & alij) ex Iebus & Salem sed ex יראה *iire*, id est videbit, & antiquo vrbis nomine *Salem*, quia enim Abraham Gen. 22. immolaturus filium Isaac in monte Sion, roganti Isaac vbinam esset victima holocausti immolanda, respondit, Deus videbit & prouidebit sibi victimam, fili mi; hinc mons ille dictus est Dominus videbit; vel Moria id est, visio Dei, vt patet Genes. 22. v. 3. 8. & 14. ac consequenter vrbs monti huic Sioni, siue Moria, subiecta, dicta est Ierusalem. Ergo conflatur ex *iire*, id est videbit; & *Salem*. hoc est pacem. q.d. Visio pacis. ita Andreas Masius in Iosue 10. Vnde patet scribendum esse Ierusalem, non Hierusalem, per I videlicet vt habet origo Hebræa, non per H.

ET SERVIT CVM FILIIS SVIS] scilicet Agar, hoc enim requirit Græcum pronomen femininum αὐτῆς. Vnde Louaniensia Biblia correctissima, verba illa, *Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Ierusalem*, parenthesi includunt, vt sequentia, *Et seruit cum filijs suis*, referantur ad finem versus præc. *Quæ est Agar*. q. d. Sicut Agar serua Ismaelem, & posteros eius seruos generat, ita allegoricè significat testamentum vetus generare seruos. E contrà, sicut Sara libera liberum genuit Isaac, & posteros eius (partus enim sequitur ventrem) ita allegoricè significat nouum testamentum generare liberos, vt sequitur.

Seruitus veteris testamenti consistebat in duobus vti & libertas Christiana.

Nota. Seruitus veteris legis & testamenti consistebat maximè in duobus. Primò, quòd cogeret homines metu pœnæ, non amore iustitiæ, Deo & legi obsequi. Secundò, quòd crassis & corporalibus cæremonijs ad iustitiam & salutem inutilibus occuparentur sub illa lege Iudæi, earumque multitudine & grauitate, quasi serui onerarentur, & quasi opprimerentur.

Contrà libertas Euangelij & legis Christianæ in eo sita est. Primò quòd amore & spiritu nos ducit ad Deo legique seruiendum; Secundò, quòd nos docet Deum in spiritu veritateque colere, ac licet suas ipsas etiam cæremonias habeat, eæ tamen spiritui subseruiunt, eumque excitant & acuunt.

ILLA AVTEM QVÆ SVRSVM EST IERVSALEM, LIBERA EST, QVÆ EST MATER NOSTRA.] Ita vocat præsentem Ecclesiam noui testamenti. Pro quo Nota. Ecclesiam Christianam, quam significat Sara, id est princeps vel domina, quæque opponitur Synagogæ Iudæorum, quam significat Agar serua, quatuor his notis insigniri. Primò, quòd sit desursum; Secundò, quòd sit Ierusalem; Tertiò, quòd sit libera, Quartò, quòd sit mater fœcunda. VERS. 26.

Ecclesia Christianorum quatuor notis insignitur.

Quæritur Primò, Quomodo *de sursum est*? Resp. Primò, quia Christus eius caput è cælo descendit, ac rursum in cælos ascendit, indeque Ecclesiam regit. Secundò, quia perfectio Ecclesiæ in superis ac cælestibus rebus est, nimirum in fide, spe, charitate. Tertiò, quia virtus Sacramentorum eius è sursum prouenit, & Deum ipsum in Ecclesia quasi de sursum aduenientem, præsentem habet. Quartò, quia disciplina & conuersatio eius in cęlis est, cor & thesaurum habet in cælo apud sponsum suũ. Quintò quia ad æternam coronam & quietem in cælo anhelat ac tendit. ita Hier. Ambros. Anselmus. vide Apocal. 21. v. 2.

Ecclesia cur vocetur Ierusalem

Quæritur Secundò, Cur dicitur *Ierusalem*? Resp. quia Ierusalem, vt dixi v. præc. idem est quod visio pacis: hanc enim Ecclesiæ prouidet ac procurat Deus, vt scilicet gaudeat pace, non terrena, sed spiritali & cælesti, quam Christus abiens Ioan. 14. 27 ei legauit dicens: *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis*: quæ est pax conscientiæ cum Deo, secum, & cum omnibus hominibus quantum est ex parte sua. Secundò & magis ad litteram; quia, sicut in Sina lata est lex vetus, ita in Sion & Ierusalem lata est lex noua, ibique cœpit Ecclesia noua & Christiana. Hinc passim Prophetæ Ecclesiam Christianam vocant Sionem, vel Ierusalem.

Cur libera.

Quæritur Tertiò, Cur vocatur *libera*? Nota. Quadruplex est libertas. Prima ciuilis quæ opponitur seruituti ciuili mancipiorum Secunda, moralis, quæ excludit seruitutem cupiditatum & vitiorum; metumq; rerum aduersarum, in qua Stoici perfectionem & beatitudinem ponebant, si videlicet quis de seipso, verè dicere posset: *Etiamsi fractus illabatur orbis, impauidum ferient ruinæ*. Tertia, spiritualis ex perfecta charitate, quæ foras pellit timorem, proueniens; per quam non seruili timore, sed amore filiali, reuerentiaque seruitur Deo, idque non corporalibus cæremonijs, sed in spiritu & veritate, vt dixi v. præc. & hoc est, quod propriè hic spectat Apostolus. Quarta, cælestis, quæ exclu-

dit

dit omnem corporis & animi seruitutem, quæ quibusuis ærumnis corporis & animi subiacet, estque consummata hominis felicitas. Dico ergo Ecclesia iam habet libertatem moralem & spiritualem; spe vero ac voto cælestem præcepit & prægustat, illam reipsa post resurrectionem adeptura.

Cur mater fœcunda.

Quæritur, Quartò, Cur nuncupatur *mater* fœcunda? Resp. quia ex sterili gentilitate, quæ dæmonibus seruiebat, collecta Ecclesia Christo multos ei filios spiritales peperit, & parit; non ex solis Iudæis; vt Synagoga, sed ex omnibus & Iudæis & Gentibus, eosque Christo ad cælum transmittit. Vnde sequitur.

VERS. 27. LÆTARE, ô Ecclesia ex Gentibus vocata & collecta, quę eras STERILIS antea, & deserta à Deo, fide & lege, QVÆ NON PARIS, quæ hactenus non soles Deo filios parere; Deo iam desposata, ERVMPE ET CLAMA; Ita Septuag. quos sequitur Paulus, &; vt habet ad verbum Isaias, *decanta laudem*, vel, vt hebraicè est, *iubilum, & hinni*, quia per Christum Christique fidem *fœcundata es*, vt multos ei parias filios spiritales præ ea *qua habet virum*, id est, præ Synagoga, cuius maritus erat lex vel ipse Deus, nō qua clemens pater, sed qua terribilis legislator & vindex. Synagoga enim quoad carnem genuit solos Iudæos; Ecclesia verò quasi mater omnes Gentes credentes in Christum complexa est: quoad spiritum verò longè pauciores Deo peperit Synagoga. Prophetas scilicet, Patriarchas, & paucos alios viros sanctos, idque non viribus suis, sed gratia & virtute Christi, qui parens est noui testamenti. ita Hieron. Anselm. Theophyl.

Citat Apostolus caput Isaiæ 54. quod licet Iudæi interpretentur de restauratione terrenæ Ierusalem: Chiliastæ verò, siue Millenarij, de mille annis felicitatis, quos fingũt Sanctos post diem iudicij in terra, acturos in omni carnis voluptate; vt testis est ibidē Hier. tamē ex hoc Pauli loco patet Isaiam loqui de felicitate & fœcunditate Ecclesiæ Christianæ. De qua pulchrè S. Ambr. li. 1. de Virginibus: *Sancta, inquit, Ecclesia immaculata coitu, fœcunda partu, virgo est castitate, mater est prole: parturit itaq; nos virgo nō viro plena, sed spiritu parit nos virgo, non cum dolore membrorũ sed cum gaudio angelorum, nutrit nos virgo non corporis lacte sed Apostolorũ: virgo est Sacramentis & virtutibus, mater est populis, cuius fœcunditatem Scriptura testatur, Quoniam plures filij deserta, quàm eius quæ habet virum & sponsum; eò quòd siue Ecclesia in populis, siue anima in singulis Dei verbo, sine vllo flexu pudoris quasi sponso innubit æterno*, Et S. Hiero. hic. *Ecclesia*, inquit, *diu sterilis non peperit, antequam Christus de Virgine nasceretur: sed cùm Christum quasi Isaac, id est risum, mundo peperit de Abrahamo, id est, de electo patre cum voce sublimium dogmatum resonante, proles plurimas Deo peperit.* Abraham enim Hieronymo dicitur hebraicè quasi אב רבהמון *ab rab hamon*, id est. pater electus cum sonitu.

Ecclesia est virgo virtutibus, mater prolibus.

Abraham significat patrem excelsum non sonum.

Nota. Abraham primò vocatus fuit Abram, quasi dicas אב רם *ab ram*, id est pater excelsus: tũcque ex Agar genuit Ismael. Deinde fœdus iniens cum Deo, accipiensque promissionem de Isaaco à se generando, & terra Chanaan ab eo possidenda, mutatum illi à Deo fuit nomen, & pro Abram, vt Genes. 17. 5. dictus est Abraham. q.d. אב רב המון *ab rab hamon*, id est, pater magnæ multitudinis, scilicet ex Isaac secundùm carnem, & ex Christo secũdum spiritum nasciturę & descensuræ ab Abraham. Hæc genuina est ratio & significatio nominis

Secundò & tertiò, Abraham si-

A Abraham: S. Hieron. tamen vult etiam alludere aliò nomen Abraham, scilicet ad אב בר המון *ab bar hamon*, id est, pater electus cum sonitu & tumultu, vel cum turba & multitudine; hæc enim omnia significat *hamon*.

gnificat patrem magnæ multitudinis.

Nota Secundò, Symbolicè Abraham est Deus; hic ex Agar serua, hoc est ex Synagoga, genuit Ismael seruũ, id est Mosen & Iudæos seruos legis veteris; eisque fuit Abraham, id est pater excelsus, qui ab alto tonuit legem ex Sina. eisque se exhibuit quasi Dominum maiestate venerandum & vindicta terribilem: Abraham verò, hoc est idem Deus ex Sara, id est Ecclesia libera genuit Isaac (hoc est, risum & gaudium) quasi liberum & heredem, putà Christum & Christianos; eisque fuit Abraham, id est pater magnæ multitudinis; scilicet ex omnibus Gentibus per Christum, Christique fidem & baptismum regenerandæ; vel, vt Hieron. fuit Abraham, id est pater electus cum sonitu, quia per Ioannem Baptistam, Christum & Apostolos magna voce prædicauit regnum Dei, omnesque credentes eò vocauit, & ad illud elegit omnes, qui in fide & obedientia Christi, in qua baptizati & renati sunt persistunt.

Abraham est symbolicè Deus, Agar Synagoga, Sara Ecclesia.

B

Vbi Nota Tertiò, Isaac, id est Christum, dici natum ex Sara, hoc est Ecclesia, non quasi Ecclesia fuerit à parte rei mater Christi, aut prior Christo, cùm à Christo cœperit & fundata sit, sed quòd in mente Dei & idea diuina quodammodo Ecclesia fuerit prior, ac Christi mater. Deus enim voluit primò existere Synagogam, deinde ei surrogare Ecclesiam; itaque habuit Deus primò in mente & intentione ideam Synagogæ, deinde Ecclesiæ, & ex hac voluntate, decreto & intentione voluit & decreuit quasi in secundo instanti & signo rationis, vt loquuntur Scholastici, creare & producere Mosen, quasi primum ideæ huius filium, qui reliquũ ideæ exequeretur, ipsamq; Synagogam inchoaret, & institueret. Pari modo ex voluntate ac decreto condendi Ecclesiam voluit creare & producere Christũ quasi primum ideæ huius, id est Ecclesiæ, prout erat in mente Dei, filium, qui reliquum ideæ exequeretur, ipsamque Ecclesiam quasi primus & angularis ipsius lapis inchoaret, fundaret, instrueret. Sic Christus & Christiani vocantur v. seq. & alibi, *filij promissionis, & prædestinationis Dei*: quia eorum, vti & matris, id est Ecclesiæ, productio purè & merè fuit opus & creatio solius Dei, diuinæq; voluntatis & prædestinationis tamquam patris & diuinæ conceptionis, ac ideæ tamquam matris.

Moses primò Synagogæ filius & institutor, & Christus Ecclesiæ.

C

NOS AVTEM FRATRES SECVNDVM ISAAC, instar Isaac, qui non virtute carnis, sed promissionis diuinæ natus est ex anu & sterili Sara, PROMISSIONIS FILII SVMVS. VERS. 28.

D

SED QVOMODO TVNC IS, QVI SECVNDVM CARNEM NATVS FVERAT, hoc est Ismael carnali virtute & generatione prognatus ex Agar, PERSEQVEBATVR EVM QVI SECVNDVM SPIRITVM, id est Isaac, qui natus est ex Spiritus sancti promissione & virtute supra naturam ex Sara, quasi typus fidelium & spiritualium filiorum legis nouæ. ita Anselmus. VERS. 29.

Nota. Alludit Apostolus, vel potiùs citat rem gestam Gen. 21. 8. vbi dicitur, *Creuit itaq; puer (Isaac) & ablactatus est. fecitq; Abraham grande conuiuium in die ablactationis eius, cumq; vidisset Sara filiũ Agar Ægyptiæ (Ismaelem) ludentem cum Isaac filio suo dixit ad Abraham: Eijce ancillam hanc, & filium eius; non enim erit heres filius ancillæ cum filio meo Isaac.*

Locus Genesios illustratur.

Vbi Aduerte, lusum hunc Ismaelis cum Isaac fuisse irrisionem, subsannationem, vexationem. imò persecutionem, vt hîc interpretatur Apostolus: sic ludunt canes cum felibus: & feles cum muribus, duellum Ioab cum Abner vocatur lusus 2. Reg, 2, v. 14. *Surgant*, inquit Abner, *pueri & ludant coram nobis*, id est, coram nobis digladientur, pugnent, duellent. Cur Ismael irriserit & persecutus sit Isaacum, causam fuisse putat Hieron. & alij, quòd inuideret conuiuio in ablactatione Isaaci celebrato, ac consequenter primogenituræ ac hereditati Isaaci, itemque promissioni de semine benedicto, id est Christo, ex Isaac nascituro. Agar verò Ismaelem filium irridentem non repressit, vnde tam in eam, quam in Ismaelem excanduit Sara, & tam Agar, quàm Ismaelem eijci voluit.

Ismael deridens Isaac, figura fuit irrisionis & persecutionis Ecclesiæ.

ITA ET NVNC] q. d. Vti olim Ismael ironicè lusit cum Isaac, eum vexando & persequendo, ita nunc Iudæi Christū regem libertatis irriserunt, vexarunt, crucifixerunt, eiusque libertos Christianos pertinaci odio persequuntur, vti iam vos Galatas vexant & persequuntur, vt sibi subijciant, pessundent atq; peruertant. ita Ambros. Anselm. Vide Hieron. & clarissimè Rupert, in Genes. 21. 9.

VERS. 30. SED QVID DICIT SCRIPTVRA? EIICE ANCILLAM Sunt verba Saræ Genes. 21. quibus petit ab Abraham marito, vt eijciat Agar cùm Ismaele vexante suum Isaac, quod licet Abraham ægrè tulerit, Deus tamen hæc verba & postulata Saræ probat, iubetque Abrahamo, vt Saræ in illis obsequatur, tum, quia in se æqua erant & iusta, tum ob typum & significationem futurorum. volebat enim Deus hac eiectione Agar & Ismaelis ex domo & hereditate Abrahæ, significare, pari modo repudiandam à Deo Synagogam cum Iudæis, eosque benedictione, iustitia, amicitia, Ecclesia & hereditate Dei expellendos esse, quia Christum & Christianos persequuntur. ita Patres iam citati.

Expulsio Ismaelis ex domo Abrahæ typus fuit reprobationis Iudæorum.

Nota. Pro eo, quod habet Paulus. *Non erit heres filius ancillæ cum filio liberæ*; Sara in Genesi dixit, *Nō erit heres filius ancillæ cum filio meo Isaac*. Non ergo verba, sed sensum sacræ Scripturæ reddit Paulus, idque ad maiorem energiam & antithesin: Isaac enim solus mansit heres, quia liber & filius liberæ; Ismael verò expulsus fuit, quia seruus & seruæ filius inuidens ac persequens fratrem suum liberum, ideoque heredem Isaac.

Sic allegoricè Christiani, quia liberi sunt heredes benedictionis & iustitiæ Abrahæ. Iudæi verò ab ea repelluntur. quia serui sunt inuidentes, & Christum Christianosque persequentes, qui liberi sunt, ideoque heredes, idque hic voluit significare Paulus, ideoque Isaac non vocauit Isaac, sed *filium liberæ*.

QVA LIBERTATE CHRISTVS NOS LIBERAVIT] Pro *liberauit* Tertull. legit, *manumisit*. q. d. Non nostris meritis, prosapiæ, talentis, sed Christi gratiæ tribuendum est, quòd simus filij noui testamenti & Ecclesiæ quasi liberæ, liberi, & liberati à veteris legis, testamenti & Synagogæ quasi ancillæ seruitute. VERS. 31.

CAPVT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PErgit vrgere Galatas, vt iugum legis veteris non admittant, ne expertes fiant fructus & iustitiæ Christi, in quo nec proderit circumcisio, nec præputium, sed fides, quæ per charitatem operatur.

Hinc Secundò. v. 13. vocat eos ad libertatem Christianam, eamq; sitam esse docet in charitate & spiritu. itaq; à priori epistolæ parte. scilicet dogmaticâ. transit ad alteram putà ethicam.

Vnde Tertiò. v. 17. docet carnem concupiscere aduersus spiritum, & contrà: atque tam carnis quàm spiritus opera recenset.

1. STate, & nolite iterum iugo seruitutis contineri. 2. Ecce ego Paulus dico vobis: quoniam si circumcidamini, Christus vobis nihil proderit. 3. Testificor autem rursus omni homini circumcidenti se, quoniam debitor est vniuersæ legis faciendæ. 4. Euacuati estis à Christo, qui in lege iustificamini: à gratia excidistis. 5. Nos enim spiritu, ex fide, spem iustitiæ expectamus. 6. Nam in Christo Iesu neque circumcisio aliquid valet, neque præputium: sed fides, quæ per charitatem operatur. 7. Currebatis bene: quis vos impediuit veritati non impedire? 8. Persuasio hæc non est ex eo, qui vocat vos. 9. Modicum fermentum totam massam corrumpit. 10. Ego confido in vobis in Domino, quòd nihil aliud sapietis: qui autem conturbat vos, portabit iudicium, quicumque est ille. 11. Ego autem, fratres, si circumcisionem adhuc prædico: quid adhuc persecutionem patior? Ergo euacuatum est scandalum crucis. 12. Vtinam & abscindantur qui vos conturbant. 13. Vos enim in libertatem vocati estis fratres; tantùm ne libertatem in occasionem detis carnis, sed per charitatem Spiritus seruite inuicem. 14. Omnis enim lex in vno sermone impletur: Diliges proximum tuum sicut te ipsum. 15. Quod si inuicem mordetis, & comeditis: videte ne ab inuicem consumamini. 16. Dico autem: Spiritu ambulate, & desideria carnis non perficietis. 17. Caro enim concupiscit aduersus spiritum: spiritus autem aduersus carnem: hæc enim sibi inuicem aduersantur: vt non quæcumque vultis, illa faciatis. 18. Quòd si spiritu ducimini, non estis sub lege. 19. Manifesta sunt autem opera carnis: quæ sunt fornicatio, immunditia, impudicitia, luxuria,

20. ido-

20. Idolorum seruitus, veneficia, inimicitiæ, contentiones, æmulationes, iræ, rixæ, dissensiones, sectæ. 21. Inuidiæ, homicidia, ebrietates, comessationes, & his similia, quæ prædico vobis, sicut prædixi: quoniam qui talia agunt, regnum Dei non consequentur. 22. Fructus autem Spiritus est: charitas, gaudium, pax, patientia, benignitas, bonitas, longanimitas, 23. Mansuetudo, fides, modestia, continentia, castitas. Aduersus huiusmodi non est lex. 24. Qui autem sunt Christi, carnem suam crucifixerunt cum vitijs & concupiscentijs. 25. Si spiritu viuimus, spiritu & ambulemus. 26. Non efficiamur inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes.

VERS. 1. STATE] firmi & constantes persistite in fide & A libertate Christi, de qua præcessit in fine cap. præced. Imò Græci, Ambros. Syrus, August. nectunt *state* cum vltimis verbis cap. præced. sicque ordiuntur hoc caput; τῇ ἐλευθερίᾳ οὖν, (hanc enim notam illationis habent Græca) ᾗ Χριστὸς ἡμᾶς ἠλευθέρωσε, στήκετε, hoc est, *libertate igitur, quâ Christus nos liberauit, state.*

NOLITE ITERVM IVGO SERVITVTIS CONTINERI] q. d. Olim seruistis idolis & dæmonibus, cur iterum seruire vultis, non idolis, sed vmbris, & crassis onerosisque cæremonijs legis Mosi? Nota, Pro *contineri*, græcè est ἐνέχεσθε, id est, vt Vatabl. *ne implicemini*; Erasmus, *ne illaqueemini*. q. d. Iudaizantes ad legem vos quasi ad retia & laqueum polliciunt, ijsq; vos illaqueant, ac ita implicant, vt vos è tot tamq; varijs sinuosæ legis præceptis & ambagibus expedire & extricare non possitis.

VERS. 2. SI CIRCVMCIDAMINI, CHRISTVS VOBIS NIHIL PRODERIT] si circumcisionem apprehenditis, vt necessariam ad salutem, si spem iustitiæ & salutis, in ea ponitis, Christus, id est Christi redemptio, fides, gratia baptismus, religio, scilicet christianismus ipse, nihil vobis proderit. Hoc autem videmini facere, ô Galatæ, hocq; vobis Iudaizantes persuadent: cùm enim sitis Gentiles, & in gentilismo baptizati, factiq; Christiani, cur baptismo circumcisionem adiungitis? nullam sanè iustam aliam causam huic vestro facto prætexere potestis, nisi quòd putetis circumcisionem ad iustitiam & salutem prodesse, nec baptismum ad eam sufficere, nec enim prætexere potestis quod Iudæi prætexunt, videlicet ad honorem suæ legis & gentis adhuc se circumcidere: hic enim adhuc iustus est titulus & causa seruandæ legis, modò salutis spem in ea non ponant. ita Anselmus.

Assumere circumcisionem quare Iudæus licuerit, non Gentibus.

VERS. 3. TESTIFICOR (μαρτύρομαι, contestor quasi testis fidelissimus & verissimus, imò quasi vester Apostolus denuntio) OMNI HOMINI CIRCVMCIDENTI SE QVONIAM DEBITOR EST VNIVERSÆ LEGIS FACIENDÆ] quia per circumcisionem adscribi se curat militiæ Ecclesiæque Iudaicæ, ac illam, illiusque leges & onera, sponte sua subit, amplectitur & profitetur: est enim circumcisio tacita legis veteris onerosissimæ professio, quemadmodum baptismus est professio legis nouæ & christianismi. ita Anselm. & alij. Est noua ratio petita ab obligatione tot onerum legis penè importabilium. q. d. Vt quid circumcidimini? vt quid leges veteres tam multas, tam duras, tam molestas suscipitis? vt quid sponte iugum hoc induitis? quid enim aliud est circumcisio, quàm harum legum, & horum onerum spontanea susceptio & obligatio?

Circumcisio est legis veteris professio.

VERS. 4. EVACVATI ESTIS (scilicet per vos ipsos, vos ipsi euacuastis vos A CHRISTO] id est, à Christi redemptione, gratia, salute, omnique efficacia & influxu meritorum eius, vt ampliùs nihil boni in vos influere & deriuare possit, sed vos omnibus suis beneficijs quasi vacuos relinquat.

QVI IN LEGE IVSTIFICAMINI: id est, qui iustitiam ex circumcisione alijsque legis operibus quæritis. Vnde explicans subdit: A GRATIA, id est, à gratuita significatione, quam per Christi fidem & gratiam in baptismo adepti estis, EXCIDISTIS] quia scilicet gratiæ Christi, diffidendo illi, & ad legem recurrendo, fuistis & ingrati & iniurij, vt propter iniuriam hanc grauem & mortiferam, Christus gratiam suam & iustitiam datam vobis subtraxerit.

Nota. Κατηργήθητε, id est, *euacuati estis*, passiuum est, sed hic accipitur in coniugatione & significatione *hitpael*, vt scilicet passionem ab eodem agente significet, siue actionem reflexam in seipsum, in qua idem est agens & patiens, q. d. Euacuati estis à vo- B bis ipsis, ipsi vos euacuastis.

Qui iustitiam quærunt ex lege, euacuant & irritam faciunt Christi redemptionem.

Hinc Secundò, dicit *à Christo*, sicut enim puteus ruderibus obrutus, ab eis euacuatur & exhauritur: ita vos Christo, Christique gratia antea pleni, iam eam è cordibus vestris euacuastis & exhausistis, itaq; fructum omnem passionis ac redemptionis Christi perdidistis & abiecistis. Rursum *euacuati estis à Christo*, quia Christus in sua Ecclesia antea vos continens, iam ab ea vos reiecit, & quasi euacuauit. Vnde Græcum κατηργήθητε, planè & clarè verti posset, Aboliti estis à Christo & christianismo, id est, non estis ampliùs Christiani; & vt Syrus vertit, desciuistis à Christo.

Posset Secundò, per hypallagen accipi cum Vatablo: *euacuati estis à Christo*, id est; Christus euacuatus est à vobis, q. d. Christus factus est vobis vacuus, id est, otiosus, inefficax, inutilis, & quasi ener- C uatus (hoc enim est καταργεῖσθαι illique respondens Hebræum פָּרַע *para*) Christi labor vobis inanis est & cassus, Christi passio & redemptio in vobis est irrita, quia vim nullam, nullam efficaciam, nullumque fructum, hoc est nullam gratiam, in vos transfundit: vacant in vobis Christi insignia, nomen & dignitas Christiani: ergo vel ista ponite, si legem ambitis; vel, si retinere vultis, valedicite legi: alterutrum enim vacet necesse est. Similis hypallage in hoc eodem verbo Græco est Rom. 7. vers. 6. vt ibi dixi.

NOS ENIM SPIRITV EX FIDE SPEM IVSTITIÆ EXPECTAMVS] Probat Iudaizantes, qui iustificari VERS. 5.
D volunt ex lege, excidisse à Christo & christianismo, nec esse amplius Christianos, quia *nos*, inquit, qui veri & puri Christiani sumus, non ex lege, circumcisione, alijsve corporalibus cæremonijs, sed *spiritu*, id est, per spiritum gratiæ & charitatis, *ex fide*, scilicet Christi, acceptum, *spem iustitiæ*, id est iustitiam speratam, *expectamus*.

Nota. Vocat *spiritum ex fide*, quia fides est, quæ hominem excitando ad spem, pœnitentiam & orationem, impetrat spiritum gratiæ Dei quo iustificamur. Rursum *spem iustitiæ* aliqui accipiunt gloriam æternam, quam speramus per iustitiam no-

Fides quomodo perducat ad spem, pœnitentiam & gratiam.

ſtram adipiſci, Secundò & meliùs per hypallagen *ſpem iuſtitiæ* explices iuſtitiam ſpei, id eſt ſperatam. q.d. Iuſtitiam, quam omnes ſperamus, quam omnes habemus in votis, ad quam omnes anhelamus, illam Iudæi expectant ex lege carnali, ſed falsò: nos verò Chriſtiani verè illam expectamus, quærimus & accipimus ex ſpiritu, quem accepimus ex fide Chriſti.

VERS. 6. NAM IN CHRISTO IESV, in Chriſti doctrina, Eccleſia, religione, id eſt in chriſtianiſmo (iuxta can. 37.) NEQVE CIRCVMCISIO ALIQVID VALET (ſupple, ad iuſtitiam, Chriſtianamque, hoc eſt ſanctam & beatam, vitam) NEQVE PRÆPVTIVM id eſt, neque iudaiſmus, neque gentiliſmus. Vide quàm deprimat iudaiſmum cùm ei gentiliſmum æquiparat. ita Chryſoſtom. SED FIDES QVÆ PER CHARITATEM OPERATVR] id eſt, fides non ſola, nec inanis & otioſa, ſed quæ charitate perficitur, vt vertit Syrus, & in charitatis opera ſe diffundit, qualis fuit fides Magdalenæ pœnitentis, Chriſtiq; pedes lacrymis abluentis; nam fides quæ charitatem & opera non habet, fides eſt dæmonum, non Chriſtianorum, ait Anſelmus. Quod notent Nouantes, qui ſoli fidei iuſtitiam arrogant. Quocirca hoc ſyllogiſmo hinc deducto noſter Campianus, Angliæ Martyr (vt habet eius Vita) in carcere diſputans cum Lutheranis, eos conuicit: Fides quæ valet coram Deo ad iuſtitiam Deique amicitiam, ſiue in qua eſt vis & valor iuſtificandi, eſt illa teſte Apoſtolo, quæ per charitatem operatur, ideoque charitati planè vnita & coniuncta eſt: atqui fides ſola iuſtificans quam ſtatuunt Lutherani, non eſt fides quæ per charitatem operatur, præſupponitur enim ab iis eſſe ſola ideoque à charitate ſeiuncta in valore iuſtificandi: ergo fides ſola iuſtificans quam ſtatuunt Lutherani, non eſt fides quæ coram Deo valet ad iuſtitiam Deique amicitiam, adeoq; contradictionem inuoluunt hæc duo, fidem eſſe ſolam, & tamen eſſe iuſtificantem: vt enim iuſtificet fides ſibi iungi poſtulat charitatem: non ergo eſt ſola, quæ charitati eſt ſociata.

Soli fidei non competit iuſtitia contra Nouantes, & quomodo fides ſe habeat ad alias virtutes.

Nota. Fides non operatur per charitatem, ſicut cauſa efficiens operatur per inſtrumentum ſuum; ſed ſicut diſpoſitio operatur per formam ad quam diſponit vti calor per formam ignis dicitur operari ligni inflammationem, lignumque ignire & in ignem conuertere: ita fides per charitatem operatur opera bona, efficiendo ſcilicet actus charitatis Dei & proximi, ac imperando actus aliarum virtutum. Charitas enim eſt quaſi forma non eſſentialis, ſed accidentaria, quæ fidei & omnibus bonis operibus vitam, valorem & meritum tribuit in ordine ad vltimum finem. Charitas enim fidei, & reliquis omnibus virtutibus dat Primò, ſtatum virtutis: vbi enim eſt charitas ibi exulat vitium, regnat virtus, ſuumque habet ſtatum & regnum, aliaſque virtutes hoc eodem ſtatu & regno ſuo donat, vt inde homo abſolutè virtute prædictus, iuſtus, ſanctus denominetur. Secundò, charitas tribuit eiſdem dignitatem, vim & efficaciam merendi: facit enim hominem diuinum, Dei amicum, filium, ac conſequenter opera illius efficit diuina, digna & grata Deo, vt iis Deus promittat æterna præmia. Tertiò, tribuit eiſdem ordinem ad vltimum finem: charitas enim totum hominem omniaque quæ in eo ſunt, dirigit ad Deum, Deiq; amorem & laudem. ita D. Thomas.

Charitas tribuit tria ſingularia fidei & cæteris virtutibus.

Nota Secundò, Pro *operatur*, græcè eſt ἐνεργου-

A μένη, quod verbum ſignificat internam vim, occultam efficaciam & energiam. q. d. Fides charitate formata, eaque quaſi anima ſua animata per intimam quamdam vim & ſpiritalem ſuum influxum opera virtutum vitalia operatur.

VERS. 7. CVRREBATIS BENE] in vita & doctrina Chriſtiana, quaſi in via & ſtadio ad æternæ gloriæ conſequendum brauium.

QVIS VOS IMPEDIVIT, græcè ἐνέκοψε id eſt. Interpellauit à curſu hoc, eumque incidit: S. Anſelm. legit. *quis vos faſcinauit?* NON OBEDIRE, vt à curſu auerſi, eumque reflectentes non obediretis VERITATI] doctrinæ Chriſti & Chriſtianæ: ſed delaberemini & decurreretis ad errores iudaiſmi? Notat Hieronymus, in vetuſtis codicibus non inueniri τὸ, *non obedire veritati*, & ſine eo ſenſus planè ſibi conſtat.

NEMINI CONSENSERITIS] Iudaizanti ſcilicet, volenti vos pellicere à curſu Euangelij ad iudaiſmum. Sed Nota. Hæc verba delenda ſunt; delent

B enim ea Biblia Romana & Græca.

VERS. 8. PERSVASIO HÆC (qua vobis perſuaſum eſt, aut potiùs qua Iudæi, qui vos in curſu Chriſtianæ vitæ impediunt, vobis perſuadere conantur, legalia neceſſaria eſſe Chriſtiano ad ſalutem) NON EST EX EO QVI VOCAT VOS? id eſt, non eſt ex Deo Patre, qui vos ad fidem, gratiam & ſalutem vocauit per Chriſtum, ſed potius ex diabolo eſt eiuſque miniſtris. ita Anſelmus.

VERS. 9. MODICVM FERMENTVM TOTAM MASSAM CORRVMPIT] Græcè, μικρὰ ζύμη ὅλον φύραμα ζυμοῖ, id eſt, vt Hieron. comment. vertit, *modicum fermentum totam conſperſionem*, (id eſt, farinam conſperſam & ſubactam, quam vulgò paſtam vocant)

C *fermentat*. hoc eſt ſuo acore imbuit, inficit, corrumpit & acidam facit. Eſt adagium ſignificans paruum alicuius partis vitium, totum peruadere ac deprauare. vnde ad varia aptari poteſt. Hinc 1. Cor. 5. 6. aptat illud fornicario, qui quaſi fermentum totã Corinthiorum Eccleſiã ſuo exemplo & infamia aſpergebat & corrumpebat: ita & hic aptat & Iudaizantibus. q. d. *Modicum fermentum*. &c. hoc eſt. pauci Iudaizantes & errantes totam Eccleſiæ veſtræ, ô Galatæ, multitudinem corrumpunt; de hiſce enim Iudaizantibus agit in præcedentibus & ſequentibus v. 7. 8. 10. 12. ita Anſelm. & Hier. qui ait: *Arrius in Alexandria vna ſcintilla fuit. ſed quia non ſtatim oppreſſa eſt, totum orbem eius flamma populata eſt: quia ſermo eorum vti cancer ſerpit in corpore, & vnius pecudis ſcabies totum commaculat gregem.*

Fornicarius exemplo ſuo totam Eccleſiam quaſi fermentum aſpergit & corrumpit.

Secundò, rectè & valdè aptè hoc adagium accipi poteſt de ipſa doctrina & errore Iudaizantium.

D q. d. *Modicum fermentum*, &c. Id eſt modicus, imò vnus, error in fide, qualis eſt hic de ſeruandis legalibus, totam fidei ſubſtantiam, ipſamque religionem ac chriſtianiſmum euertit: vel, vt magis præciſè & propriè Chryſoſt. & Theophyl. modicum fermentum eſt circumciſio, quæ ſola, ſi eã recipiatis, in perfectum iudaiſmum vos traijciet, ſicuti fermentum, licet modicum, totam maſſam ad ſe rapit, & in ſuum ſaporem & acorem transmutat; de circumciſione enim egit v. 2. 3. 6. & de ea dixit v. 3. quòd qui ſe circumcidit, debitor eſt vniuerſæ legis: videntur enim Iudaizantes præcipuè Galatis circumciſionem perſuaſiſſe, quaſi rem modicam & leuem, ſed tacuiſſe reliqua legis onera, quæ circumciſi ſubibant & profitebantur. Vnde ea hic detegit Paulus, dicitque circumciſionem eſſe profeſſio-

nem

nem totius iudaismi, totiusque christianismi corruptionem, vti fermentum exiguum massam totã inficit & corrumpit.

VERS. 10. CONFIDO IN VOBIS, id est, de vobis, IN DOMINO, in clementia & gratia Domini, quòd ipse vos in fide Christi, ad quam vos vocauit, stabiliet, quo fiet, QVÒD NIHIL ALIVD SAPIETIS] id est, quòd non credetis aliud scilicet, quàm quod à Domino per os meum accepistis, & edocti estis de lege & libertate Christiana, non sequemini nouitios doctores, nouasque eorum persuasiones.

QVI AVTEM CONTVRBAT VOS, iudaismum nouasque sectas inducendo; itaque totam Ecclesiam vestram turbando & lacerando, PORTABIT IVDICIVM] id est pœnam & vindictam Dei, quam scilicet Deus acerrimus hæresum vindex iusto suo iudicio illi infliget. Est metonymia: *iudicium*, id est condemnationem & pœnam iudicio & iudicis sententia irrogatam.

Deus acerrimus hæresum vindex.

VERS. 11. EGO AVTEM, FRATRES SI CIRCVMCISIONEM ADHVC PRÆDICO, QVID ADHVC PERSECVTIONEM PATIOR?] Fingebant Iudaizantes Paulum apud Iudæos iudaizare, apud Gentes iudaismum impugnare. hoc figmentum hic refellit Paulus; Cur enim, inquit, Iudæi tam acerbis odijs me persequuntur, nisi quia publicè contrarium doceo. & vbique Euangelium stabilio, circumcisionem tollo & aboleo quantum possum?

Rursum ERGO EVACVATVM (κατήργηται abolitum est) SCANDALVM CRVCIS] q.d. Si ita est de me, vt ipsi fingunt, ergo non est quòd ipsi scandalizentur in cruce Christi, quam prædico: crucẽ enim & ipsi admittunt, voluntque videri Christiani, modo simul cum cruce Christi lex Mosis admittatur. Imò & puri Iudæi, qui non nisi pro iudaismo pugnant, non adeo curant prædicationem crucis, nisi quia per illam euertitur lex & iudaismus: adeò, vt, si crucem cum iudaismo combinarem & prædicarẽ, me non persequerentur. Iam verò cùm ita in mea prædicatione crucis Christi scandalizantur & offenduntur, patet me passim & apertè docere, per crucem Christi legem esse abolitam, atque ex cruce, non ex lege nos iustificari, ideoque eos mihi tam esse infensos, me vbiq; insectari, quia scilicet ita prędico crucem Christi vnam & solam viam & medium ad iustitiam & salutem, vt tollam legem & circumcisionem.

Paulus cur fuerit Iudæis odio.

VERS. 12. VTINAM ET ABSCINDANTVR QVI VOS CONTVRBANT] *abscindantur* scilicet ab Ecclesia, vestroque consortio, ne quasi fermentum totam Ecclesiã corrumpant: sic enim fornicarium ab Ecclesia abscindi iussit 1. Cor. 5. v. 3. Hic sensus planus est, & grauitate Apostolica dignus.

Duplex huius loci sensus.

Aliter tamen Ambros. Chrysost. Theophyl. Hieron. August. & alij. q.d. Vtinam exsecentur omnino membro genitali, cuius occasione delinquunt, dum se & vos circumcidere volunt.

Dices: Quomodo Apostolus mala Iudaizantibus imprecatur? hoc enim est contra charitatem, ac indicium animi impatientis. & vindictæ cupidi. *Tam enim detestanda*, ait Hieron. *est abscißionis paßio, vt & qui inuitis eam intulerit, legibus publicis puniatur & qui seipsum castrauerit, infamis habeatur.*

Respondet Primò, Hieron. Apostolum vt hominem hoc ex passione dixisse: sed absit non modo ab Apostolo, sed & à Spiritu sancto, hæc passio maledicentiæ.

Quatuor responsiones ad id quod hic obiicitur, contra Apostolum Iudæis maledicentem.

Vnde aliam responsionem addit Hieron. scili-
A cet non ex odio, sed partim ex zelo iustitiæ (quomodo S. Petrus Simoni Mago Actor. 8. 20. & Eliseus pueris se irridentibus maledixit, 4. Reg. 2. 24.) partim ex amore exsectionẽ eis imprecatum esse, vt scilicet in eo quo peccant, scilicet in sua circumcisione puniantur, & puniti, hac ignominia corrigantur & emendentur.

Respondet Tertiò, S. Chrysost. & Theoph. non esse maledicentiam, sed astysmum & licentiam: Apostolus enim festiua vrbanitate iocatur in circũcisos. q.d. Si volunt, non solùm circumcidantur, sed & exsecentur.

Quartò, S. August. & Anselm. putant non esse maledictionem, sed benedictionem. q.d. Vtinam Iudaizantes spadones fiant & castrent se spiritualiter per castitatem & continentiam propter regnũ cælorum, vt sic desinant cogitare & prædicare Iu-
B daicam circumcisionem, incipiantq; cælum ac cælestia cogitare, & ad ea per legem & consilia Christi tendere. Inter has quatuor responsiones secunda planior est & solidior.

Deniq; hinc Origenes castrauit se, ne concupiscentiæ motus eius castitatem turbarent: sed perperam, vt rectè Chrysostom. Nec enim hæc mens Apostoli, nec membra corporis, sed vitia resecanda sunt; alioqui & oculos & aures & linguam resecare liceret. Adde, hac castratione membrum, non concupiscentiam truncari: hæc enim in castratis sæpè etiam magis, quàm in viris (vt docet S. Basilius libr. de Virginitate) in turpia desideria & tactus inardescit. Vnde Eccli. c. 20. v. 2. dicitur, *Concupiscentia spadonis deuirginabit iuuenculam.* & c. 30. v. 21. *Videns oculis, & ingemiscens, sicut spado complectens virginem, & suspirans.*

Origenes peccauit se castrando.

C QVI VOS CONTVRBANT] οἱ ἀναστατοῦντες, id est, vt Chrysost. qui vos statu scilicet libertatis Euangelij & christianismi dimouent & labefactant, Ambr. legit; *qui vos subuertunt.* VERS. 13.

VOS ENIM IN LIBERTATEM VOCATI ESTIS] vt per Euangelium sitis liberi ab onerosa & inutili seruitute tot legalium cæremoniarum: hæc enim est libertas Christiana, quam tota epistola opponit seruituti Iudaicæ.

Vide ergo quàm contra mentem Apostoli hæc torqueant Nouantes, dum volunt Christianos esse liberos ab omni lege politiua, id est, non debere obedire Prælatis & magistratibus. ac consequenter nec parentibus: hoc enim est contra legem naturæ & decalogi, quæ iubet honorari patrem & matrem, estque euertere omnem politiam, omnem rempublicam, omnem ordinem hierarchicum, om-
D nemque societatem & conuictum humanum; cùm nulla vnquã gens fuerit quantumuis barbara, quæ non suos habuerit magistratus, quorum legibus & directioni se subijceret. Videbãt enim omnes aliter pacem & quietem publicam seruari non posse, nec gentem posse subsistere. Si enim semel persuasum sit hominibus, legem Præpositorum siue ciuilium, siue Ecclesiasticorum, non obligare in conscientia, sed tantùm ad pœnam in foro exteriori luendam; liberrimè homines legem violabunt, quandocumque putabũt id se vel secretò, vel impunè facturos. Vnde Christus, Paulus & Apostoli passim iubent Christianis, vt obediant Cæsari & magistratibus etiam infidelibus, non modò propter eorum iram & vindictam, sed etiam propter conscientiam, Rom. 13. 5. Vide can. 19.

Christiani non sunt liberi ab omni lege positiua Superiorum.

Dices, Saltem à pari Christiani cùm sint liberi, non

non debent grauari tot canonibus & legibus, quia alioqui par subeunt onus & parem seruitutem, atque si subijcerentur tot legibus veteris testamenti.

Lex veteris testamenti grauior lege noua 4 quatuor rationes.

Respondeo, non esse paritatem. Primò, quia pauciores longè sunt leges Ecclesiæ quæ populum spectant, omnes enim ad quinque Ecclesiæ præcepta reuocantur: canones verò, qui clericorum vitā, mores ac ritus spectant, plures sunt; sed nemo eos subire cogitur, nisi qui sponte sua vult fieri clericus, & Pontificis ac Episcoporum est prouidere, ne nimis multi edantur canones & censuræ, sed potiùs contrahantur: quod multi viri cordati exoptant ne nimis graue iugum, quale fuit Iudæorum, clericis imponatur illorumque conscientiæ illaqueentur. Secundò, quia leges veteres onerosiores erant ac difficiliores, vt patet in tot sacrificijs & lustrationibus. Tertiò, quia vmbræ erant legum noui testamenti; hę ergo faciliores in illarum locū succedunt, & tolerabilius est veritati, quàm vmbris seruire. Quartò, veteres leges inutiles erant, quia internam pietatem & iustitiam non promouebant, sed populum continebant, ne ad idola & idololatriam deflueret, vt passim docent Patres: leges verò Ecclesiasticæ ad spiritum deuotionis. pietatis, charitatis excitandum feruntur & ordinantur, vt patet ex lege ieiunij, lege audiendi Sacri, lege confitendi, & communicandi.

Libertas à lege occasio peccati.

TANTVM, scilicet cauete, & prouidete, NE LIBERTATEM hanc à Iudaicis cæremonijs IN OCCASIONEM DETIS CARNIS] vt occasione huius libertatis volentes (vt fit, & vt iam faciunt Nouantes) nimiùm eam extendere, liberè ruatis in omnia carnis desideria, vt caro, & carnalis concupiscentia ex hac liberta e occasionem accipiat plura concupiscendi, magisque suas concupiscentias explendi. Vnde Græca clariùs habent τῇ σαρκὶ ne carni supple detis occasionem, liberè scilicet quiduis concupiscendi, & carnaliter viuendi, quasi iam libera sit, nullisque præceptis teneatur, sed velut equus indomitus facere possit quidquid libuerit. ita Hieron.

SED PER CHARITATEM SPIRITVS SERVITE INVICEM Vocem *spiritus* non habent iam Græca, nec S. August. nec Hieron. rectè tamen additur, vt opponatur tum carni, tum cæremonijs legis.

Legis iugum commutauit Christus cum iugo charitatis.

Cùm legis iugum, inquit Chrys. *detraxisset, ne subsilirent, aliud illis imponit iugum, nimirum charitatis, illo quidē validius; sed multò leuius ac iucundius.* q.d. Nolo vos seruire cæremonijs, nec carni, sed ab eis esse liberos, vt seruiatis inuicem per spiritum charitatis, & ex spirituali charitate alter alteri succurrat, opituletur, seruiat. Charitas spiritus opponitur charitati carnis, quam obscœni & infames Adamitæ alijque carnales iactant & exercent.

Notat Primò, Chrysost. Apostolum hic tangere mali, putà erroris & schismatis radicem, cur scilicet aliqui Galatarum alios ad iudaismum abducere voluerint, fuisse arrogantiam, & dominandi studium: illi hic adhibet remedium, scilicet charitatem. q.d. *Quoniam dum alijs alij vultis dominari, dissecti fuistis, seruite vobis inuicem, sic denuò in vnū redigemini, sicut enim ignis admotus cera facilè mollit eam, sic & amoris calor omnem fastum & arrogantiam vehementiùs quā ignis soluit*, hucusque Chrysost.

Amor tollit fastum, sicut ignis ceram.

Nota Secundò. Chrysost. non dicit, Amate, sed, *Seruite*, quia charitas liberos facit seruos non coactionis, sed charitatis, vt ex charitate qui ea flagrat, ad infima & seruilia obsequia quibuslibet, præsertim afflictis, ægris & pauperibus, exhibenda se demittat: quæ seruitus spontanea & sancta, non seruitus, sed ingenua & ambienda Christianis libertas est.

Nota Tertiò. Commoda transitione à libertate legis ad libertatem carnis transit ad alteram epistolæ partem, id est, à dogmate ad Ethicam & mores Galatarum, componendos.

OMNIS LEX, scilicet proximum spectans, qua, vt præcessit, per charitatem seruitur inuicem, IN VNO SERMONE IMPLETVR: DILIGES PROXIMVM TVVM SICVT TEIPSVM Patet ex dictis Rom. 13. 8. Aliter S. August. lib. 8. de Trinit. S. Thom. Anselmus. q.d. Omnis lex est de charitate vel Dei, vel proximi: charitas autem proximi iudicat, includit & præsupponit charitatem Dei, propter Deum enim amandus est proximus; ergo qui diligit proximu, & implet legem, quæ dicit, *Diliges proximum*, &c. diligit & Deum, impletque legem, quæ dicit, *Diliges Dominum Deum tuum*. &c. VERS. 14.

Charitas proximi charitatem Dei includit.

SI INVICEM MORDETIS, ET COMEDITIS: Ambrosius pro *comeditis* legit *criminatis*. q.d. Si inuicē roditis & laceratis detractionibus, odijs, calumnijs, inuidijs, VIDETE NE AB INVICEM CONSVMAMINI] Sicut enim duo canes rixantes inuicem mordent & conficiunt, ita duo inuidi, duo obtrectatores, duo rixantes inuicem, imò seipsos ipsi conficiunt. Verè Poëta: VERS. 15.

Inuidia & obtrectationum mala.

Iustius inuidia nihil est, quæ protinus ipsum
Auctorem rodit excruciatq́; suum. Ideoque
Inuidiā Siculi non inuenere tyranni
tormentum maius.

Vide inuidiæ proprietates, quæ enumero Philipp. 1. v. 18. Sapienter & piè S. Aug. in Sententijs nu. 179. *Homini*, ait, *religioso parum esse debet inimicitias non excitare, vel excitare malè loquendo; nisi etiam eas extinguere studeat bene loquendo.*

DICO AVTEM, q.d. Epitome fundamentum, radix, caput & summa totius epistolæ, meæque scriptionis est hæc: SPIRITV AMBVLATE] nō lege, nō carne. q.d. Radix omnis vestri mali est defectus spiritus: si enim eum haberetis, excluderetis tam legalem quàm carnalem vitam. VERS. 16.

SPIRITV AMBVLATE] vitam, actiones & mores instituit secundùm dictamen, instinctum, impulsum Spiritus, ac gratiæ immensæ & inditæ vobis à Spiritu sancto, qui suadet & mouet vos vt spiritualiter viuatis, spiritualia virtutum opera, orationis, fidei, spei, charitatis, misericordiæ, pietatis edatis. Hūc Spiritum copiosum & vehementem acceperunt in Pentecoste Apostoli, & primi Christiani, eique obsequendo, ac feruenter cooperādo, angelicè scilicet viuendo, ignea charitate & zelo prædicando, discurrendo, laborando, patiendo, satagendo omnes trahere ad Christum & salutem, hunc spiritum in dies magis auxerunt & accenderunt. Quò iam abijt ille spiritus? Accende, Domine Iesu, illum ignem in nobis quem venisti mittere in terras, voluistique vehementer accendi.

Spiritus ambulandum & ei obsequendum.

CARO CONCVPISCIT ADVERSVS SPIRITVM] Hinc Manichæi voluerunt in homine duas esse animas, vnam spiritalem & bonam, à bono Deo datam, secundam carnalem & malam, à malo Deo. Philosophi nonnulli volunt in homine duas esse animas, vnam sensitiuam, qua cum bestijs sentit, comedit, generat; secundam rationalem, qua cum angelis ratiocinatur & intelligit: hoc enim videntur arguere contrarij appetitus & operationes in eodē homine. VERS. 17.

Verùm

Vna tantum est in homine anima contra Manichaeos & aliquos Philosophos.

Verùm Nota Primò, Certum est tantùm in homine vnam esse animam rationalem, sed quæ simul eminenter contineat animam vegetatiuam & sensitiuam. Vnde in seipsa habet vtriusque potentias appetitus & functiones; ergo non mirum in eadem anima esse appetitus contrarios, eosq; ferri in contraria obiecta, iisque præsentibus excitari & irritari: quia anima hominis virtute duplex est, imò triplex.

Concupiscentia residet in appetitu etiam rationali.

Nota Secundò. *Caro* metonymicè significat concupiscentiam: quæ in carne, quasi figulus in figulina & luto, suas ideas & imagines imprimit, sua desideria excitat, & format causas, vt dixi can. 34.

Nota Tertiò. Concupiscentia hæc non tantùm residet in appetitu sensitiuo, scilicet in concupiscibili & irascibili, sed etiam rationali vt docet S. August. l. 8. Confess. ca. 5. Nam sicut in concupiscibili excitat appetitum gulæ & veneris, in irascibili appetitum inuidiæ, iræ, rixæ; ita in rationali, id est in voluntate & ratione, suscitat appetitum excellentiæ, curiositatis, vanæ scientiæ: omnes enim potentiæ per peccatum originale: hoc cōcupiscentiæ fermento infectæ sunt: dicuntur tamen caro, vel carnalis appetitus per synecdochē à potiori parte, quia hic est potissimus, creberrimus, vehementissimus appetitus in homine, qui ferè semper carnales concupiscentiæ motus in eo suscitat. Hinc *opera carnis*, id est concupiscentiæ, vocat hic Apostolus non tantùm fornicationem, ebrietates, comessationes, quæ verè carnalia sunt opera appetitus sensitiui & carnalis; sed etiam idolorum seruitutem, inuidias, &c. quæ sunt opera spiritalia id est mentalia appetitus rationalis: hæc inquam vocat opera carnis; id est concupiscentiæ, quę residet non in appetitu sensitiuo, sed rationali.

Omnia peccata vocat Apostolus opera carnis, & quare.

Nota Quartò, *Caro concupiscit aduersus spiritum*, quia carnalia concupiscit: *& spiritus aduersus carnē*, quia spiritualia, cælestia & æterna bona appetit. Hoc bellū, vel potiùs duellum in anima gerit hinc caro, inde spiritus: vnde vtriusque ducis aciem & milites disponit, & inuicem opponit Apostolus ac primò carnis, dicens, *Manifesta sunt opera carnis, quæ sunt fornicatio, immundicia*, &c. Deinde spiritus aciem instruit, subdens: *Fructus autē Spiritus est charitas, gaudium, pax.* Vide hoc bellum graphicè descriptum à Prudentio in Psychomachia. Idem in se ad viuum depingit S. Aug. l. 8. Conf. c. 11. Audi & de eo Cassianum collat. 4. c. 11. *Caro*, inquit, *luxurijs ac libidine delectatur: spiritus ne ipsis quidē naturalibus desiderijs acquiescit, illa concupiscit satiari somno, repleri cibo: hic vigilijs & ieiunijs ita saginatur, vt ne ad ipsum quidē necessarium vitæ vsum, somnū cibumq́; velit admittere. Illa cupit exuberare copijs vniuersis: hic ne ipsius quidem exigui panis quotidianam substantiam habere contentus est. Lauacris illa nitescere, & quotidianis adulantiū cuneis appetit constipari; hic squalore sordium & inaccessibilis eremi vastitate congaudet. Honoribus illa & laudibus cōfouetur: hic irrogatis sibi persecutionibus iniurijsq́; lætatur.* Vide & Thomam à Kempis in aureo suo libello de Imitat. Christi lib. 3. c. 59. motus naturæ & gratiæ, hoc est carnis & spiritus, simplici stylo, sed solerter & solidè opponentem.

Bellum spiritus aduersus carnem.

Hinc rectè dixit Abbas Pimenius in Vitis Patrū lib. 7. c. 27. *Concupiscentia, puta voluntas mala est dæmon nos impugnans*: aut, vt ibidem ait Abbas Achilles, *est manubrium dæmonis.*

Denique duellum hoc intelligi & geri putat Augustinus in homine peccatore sub lege, non sub A gratia cōstituto: verùm id retractat. l. 1. Retractationum c. 24. Patet enim etiam in Sanctis hoc duellū, hanc luctam esse, eoq; maiorem & sensibilē magis, quo magis spiritualiter viuere & carni resistere nituntur. Vnde idem Aug. ser. 43. de Verbis Domini: *Spiritus*, inquit, *concupiscit aduersus carnem, in hominibus bonis, non malis, qui Spiritum Dei non habent, contra quem caro concupiscat.* Præclarè verò idem in illud psal. 75. *Et factus est in pace locus eius*, huius luctæ modum describit: *Indicitur*, inquit *tibi bellum non solùm aduersus suggestiones diaboli, sed aduersus teipsum. Quomodo aduersus teipsum? aduersus tuā consuetudinem malā, & aduersus vetustatem vitæ tuæ mala, quæ trahit te ad solitam consuetudinem & refrænatur à noua, indicitur enim tibi, quadā noua vita, & in vetus es; nouitatis gaudio suspenderis, vetustatis onere B prægrauaris; incipit tibi esse bellum aduersum te: sed ex qua parte tibi displices, iungeris Deo; & ex qua parte iā iungeris Deo, idoneus eris ad vincendum te, quia ille tecū est qui omnia superat. Attende quod dicis Apostolus: Mente seruio legi Dei, carne autem legi peccati. Vnde mēte? quia displicet tibi vita tua mala. Vnde carne? quia non desunt suggestiones, & delectationes malæ; sed ex eo quòd mente iungeris Deo, vincis, quod in te non vult sequi,* (scilicet tuam carnem & concupiscentiam reluctantem.) *Processisti enim ex parte, & ex parte tardaris. Trahe te ad illū, qui te sursum tollit: pondere quodam vetustatis grauaris, clama & dic, Infelix ego homo quis me liberabit de corpore mortis huius, ab eo à quo grauor? corpus enim quod corrumpitur, aggrauat animā.* Deinde huius luctæ causam & finem modumque victoriæ ita describit: *Quare autem permittitur vt diu contra te litiges donec absorbeantur omnes cupiditates malæ? vt intelligas in te pænā tuam. In te ex teipso est C flagellum tuum, fit rixa tua tecum. Sic vindicatur in rebellem aduersus Deum, vt ipse sibi sit bellum, qui pacem noluit habere cum Deo. Sed tene membra tua aduersus concupiscentias tuas malas: resurrexit ira, tene tu manum coniunctus Deo. Potuit surgere, sed non inuenit arma. Apud iram tam impetus est; apud te arma sunt, sit impetus inermis, & discit iam non surgere, qui frustra surrexit.* Vide dicta Rom. 7. in fine.

Iungere Deo vt te vincas.

Rebellis Deo ipse sibi est bellum.

Hæc enim sibi inuicem aduersantur, vt non quæcumque vultis, illa faciatis] Velletis enim nō concupiscere, non sentire motus iræ, gulæ, libidinis, iis non impediri à prompta & perfecta charitate, tēperantia, castitate, oratione, & tamen hoc non facitis, nec facere in hac vita potestis. Rursum multa heroica virtutū opera feruidè & alacriter facere velletis, sed sępè non potestis, quia resistit nimis & reluctatur caro. Pulchrè Anselmus, *Concu-D piscentiæ non permittunt vos implere quod vultis; nolite & vos eis permittere implere quod ipsa volunt: & ita nec vos, nec illæ facietis quod vultis. Quamuis ergo cōcupiscentiæ fiant in vobis, non tamen perficiuntur, quia eis non consentitis; sic & quamuis bona spiritus opera fiant, non tamen perficiuntur quia sine dolore, lucta & resistentia concupiscentiæ, plenè hilariter & perfectè ea facere non potestis.* Hæc & plura Anselmus.

Quid carni rebelli opponendum.

Vers. 18. Quod si spiritu ducimini, non estis sub lege] Occupatio: Obiicere poterant Galatæ: Tu nos solùs à lege veteri, & ecce grauiori seruituti subiicis, dum perenni concupiscentiæ eiusque rebellioni nos facis obnoxios, vt sub ea, ac consequenter sub lege, quæ motus hos concupiscentiæ prohibet, gemamus. Respondet Apostolus: *Si spiritu ducimini*, si spiritus ac gratiæ instinctum, ductū, impulsum sequimini, non estis sub concupiscentiæ,

sed

sed illi dominamini, ac consequenter non estis sub A lege, quia non coactione legis, aut metu pœnæ quam lex minatur, & transgressoribus intentat, sed spontaneè ac proprio motu & spiritu, facitis quæ lex iubet, & cauetis ac restringitis concupiscentiæ motus quos lex prohibet.

Christiani quomodo sint sub lege, & quomodo no.

NON ESTIS SVB LEGE] cogente scilicet & terrente, at multò minùs estis sub lege accusante & damnante: estis tamen sub lege obligante, sed ita vt sponte & liberaliter ex spiritu faciatis ea quæ lex iubet. Hinc potiùs videmini esse extra, vel supra legem; nec esse sub lege, sed sub spiritu. Vnde enumeratis fructibus Spiritus, subdit: *Aduersus huiusmodi non est lex.* ita Anselm. & Theophyl.

VERS. 19. MANIFESTA SVNT OPERA CARNIS.] Hoc est opera & actus, ad quos excitat caro, hoc est concupiscentia, vt dixi v. 17.

FORNICATIO] Græca addunt μοιχεία πορνεία, B *adulterium, fornicatio*: & sic legit Ambr. De singulis carnis operibus, vide Hieronymum, Anselmum & D. Thomam.

IMMVNDITIA] Est mollities, qua se molles contra naturam polluunt & contaminant.

IMPVDICITIA] Gestus, oscula, tactus impudici. Huic nihil iam respondet in Græco.

LVXVRIA] ἀσέλγεια *lasciuia*; quæuis alia libido petulantior, &, vt Hieron. extraordinaria, qui addit: *Ipsarum quoq; opera nuptiarum si non verecundè, & honestè, ac quasi sub oculis Dei fiant, vt tantùm liberis seruiatur immunditiam & luxuriā nominauit Apostolus.*

In coniugio quādo mortalis & quādo venialis libido.

Quod accipe, si inuerecundia & libido sit mortalis; putà si in opere coniugali vtantur alio vaso & membro, quàm illo quod natura generationi destinauit, aut si extra vas naturale semen profundant, vel profusionis periculo se exponant, tunc C enim coniuges peccant mortali libidine, quæ eos excludit à regno cælorum; alias ferè in coniugio venialis tantum est libido.

VERS. 20. IDOLORVM SERVITVS] Græcè εἰδωλολατρεία, *idololatria*, seruitus ergo idem est quod cultus idolorum. ita Syrus.

Ira quando mortalis, quando venialis.

IRÆ] Ira est appetitus vindictæ si grauem vindictam & graue malum appetas, optes, vel pares ei cui irasceris, ira est mortifera, & excludet te à regno cælorum; non autem, si ira tantùm sit venialis, id est, si sit excandescentia tantùm animi, vel appetitus vindictæ & mali, sed leuis. Apostolus ergo irā, rixam, dissensiones &c. sumit in actu & gradu perfecto: tunc enim excludunt hominem à regno cælorum, vt ait v. sequ.

SECTÆ] Græcè, αἱρέσεις, *hæreses*, id est electiones, cùm quis communem Ecclesiæ doctrinam relinquens, nouum dogma eligit, vt in religione malit suam opinionem & electionem, quam maiorum traditionem sequi, quæ magna est temeritas & præsumptio.

VERS. 21. *Excessus in comedendo an possit esse mortalis, & quando.*

COMESSATIONES] Dices, Ergo comessari, hoc est, intempestiuè epulari & conuiuari, est peccatum mortale, quia excludit à regno Dei, vt ait Apostolus.

Respondeo Primò. Hinc ex Apostolo aliqui censent tam gulam in comedendo, quàm in bibendo ebrietatem esse peccatum mortale, non tantùm si rationem adimat, sed & si grauis sit ingurgitatio & ingluuies. Probatur Primò: quia diues Epulo damnatus est, non quia ebrius, sed quia quotidie epulabatur splendidè. Secundò, quia Isaias 5. v. 22. *Væ*, id est damnationem æternā, minatur iis qui potentes sunt ad bibendum. Tertiò, quia potest esse tanta cibi ingurgitatio, vt sit valdè turpis & difformis rationi, sitque plusquam bestialis, si ergo pollutio est peccatum mortale, quæ tamen rationem non eripit, cur non sit ingurgitatio, quæ æquè difformis rationi videtur?

Verùm communis Doctorum sententia mitior est, docetq; comessationem & excessum in comedendo non esse peccatum mortale, nisi quis grauiter sanitatem lædat, & grauem morbum incurrat: aut nisi quis sponte ita se ingurgitet vt vomere cogatur, (quod ipsum adhuc nonnulli asserunt non esse peccatum mortale) vel certè si satur & repletus, ea mente ac fine vomat vt rursum se ingurgitare possit: hoc enim valdè turpe est & bestiale. Vnde cū communi bonum sententia respondeo &

Dico Primò. Pro *comessationes*, græcè est κῶμοι, id est temulenta & lasciua ebriorum dicta & facta, vt sunt turpes cantiones, saltationes, verba, tactus, oscula, contumeliæ. Vnde Comus apud Philostratum dicitur Bacchus, & κωμάζειν, est comessari, vel, vt alij dicendum volunt, comessari, & lasciuire. ita Theophyl. Photius, Hesych. & Græci in Lexicis, fauetque Hieron. quin & Anselm. *Comessationes*, ait, *id est inhonesta & luxuriosa conuiuia.* Vide dicta Rom. 13. v. 13.

Comus & comessationes quid.

Secundò, si cum Latinis *comessationes* solas & proprias intelligere hic malis, completas accipe, id est, longa & nocturna conuiuia, quibus ita sese ingurgitant, vt à mensa non recedant, nisi & mentem & corpus cibo & potu obruerint, vti gentes aliquæ satis notæ faciunt, de quibus Isaias c. 28. v. 8. *Omnes mensæ eorum plenæ sunt vomitu.* hi enim rationem, tempus, & sæpè castitatem ac valetudinem prodigunt, & consequenter peccant mortaliter. Sicut ergo in præcedentibus Apostolus iræ subiungit rixas, quasi iræ perfectionem, & dissensionibus sectas, inuidiæ homicidia; ita & ebrietati comessationem subiungit, quasi ebrietatis perfectionem de qua Prouerb. 23. v. 20. *Noli esse in conuiuiis potatorum, nec in comessationibus eorum.*

Excessus in comedendo communiter est tantùm venialis.

Ad Primum Respondeo, epulari splendidè per se tantùm esse veniale, sed, si excessus sit ad vomitū vsque & crapulam, esse mortale, vt dixi. Secundò, per accidens sæpè esse mortale, quia coniungitur cum ebrietate, libidine, detractione, fastu, immisericordia, contemptu pauperum & aliorum: vti diues Epulo negligebat Lazarum in graui necessitate constitutum.

Ad Secundum Respondeo eodem modo. Adde, D Isaiam se explicare, dum subdit: *Væ vobis qui potentes estis ad bibendum vinum, & viri fortes ad miscendam ebrietatem*, vel, vt hebraicè est, *ad miscendam siceram*, id est inebriatiua varia, verbi gratia, varia vina fortia, quæ commista magis inebriant; posterius enim hemistichium more Hebræorum explicat prius: ergo idem est esse potentes ad bibendum vinum, quod fortes ad miscendam ebrietatem: quales multi sunt, qui se suosq; conuiuas inebriare student, vt, nisi è conuiuio ebrij suique & mentis impotes recedant, nec hospes conuiuas bene excepisse, nec conuiuæ bene se exceptos arbitrentur, qui sensus & opinio brutalis est, nec hominum, sed porcorum.

Ad Tertium. Ingluuies est res fœda in se, vti & egestiones fæcium per nares, os, aluum, in homine fœdæ sunt: sed tamen bono hominis & rationi non ita repugnat, vt ei grauiter contrariari censeatur; nisi

nisi rationem homini adimat, vel crapulam aut morbum conciliet, vti iam dixi. Secùs est de pollutione: seminis enim effusio à natura & à Deo tantùm ad prolis productionem ordinata & permissa est, ideoque matrimonij septis & legibus inclusa: aliàs enim proles ritè concipi & educari non posset, ac proinde qui extra matrimonij vsum semen effundunt, rem valdè fœdam valdeque difformem rationi, naturæ, & Dei ordinationi faciunt, ideoque peccant mortiferè.

Vers. 22. REGNVM DEI NON CONSEQVENTVR] βασιλείαν θεοῦ οὐ κληρονομήσουσιν, *regnum Dei non hereditabunt*, vel, vt Ambros. *regni Dei hereditatem non consequentur.*

FRVCTVS AVTEM SPIRITVS EST: CHARITAS, GAVDIVM] Opponit operibus carnis, id est concupiscentiæ, *fructus*, id est opera, *spiritus*, quæ scilicet à spiritu gratiæ procedunt, quæque Spiritus sanctus per suam gratiam in nobis parit & producit, vt ijs Dei regnum mereamur & consequamur, à quo opera carnis suos operantes excludunt.

Fructus spiritus sunt habitus vel actus virtutum.

Nota, hos fructus esse habitus, vel potiùs actus (fructus enim actum & opus significat) diuersissimos variarum vel virtutum vel proprietatum & effectuum, quos virtutes in anima pariunt, vti est gaudium, pax, &c. Secundò, non omnes fructus Spiritus hic numerantur; (omnes enim virtutes sunt fructus spiritus & gratiæ, ipsiusque Spiritus sancti,) sed tantùm aliqui vulgo magis conspicui, & operibus carnis iam enumeratis oppositi. Vnde Tertiò, notat Anselm. & Theop. primum fructum Spiritus poni charitatem: quia primus & nobilissimus est, ac ceterorum parens: reliqui enim sequentes charitatis sunt fructus.

GAVDIVM] quod oritur ex conscientia serena, sancta, purgata à peccatis, vitijs, animi perturbationibus: *secura enim mens est quasi iuge conuiuium.* E. Cypr. l. de Disciplinâ & bono pudicitiæ, *Voluptatem, inquit, vicisse voluptas est maxima; neque enim vlla maior est victoria, quam quæ à cupiditatibus refertur.* E contrario fructus carnis & cōcupiscentiæ est dolor & tristitia. Nam, vt docet Chrys. hom. 13. in Acta: *Impura voluptas similis est voluptati qua afficiuntur scabiosi cùm se scalpunt: Huic enim voluptati, quæ breuis est, succedit longior dolor & molestia.*

Voluptatē vicisse voluptas maxima.

PAX] qua tranquilla mens nullis passionibus perturbatur, ait Hier. Sancta enim anima sentiens se terrore peccatorum & pœnarum liberatam, esse in gratia & Dei amicitia, mira animi tranquillitate perfruitur, eamque in proximos deriuat, vt cum omnibus, quantum potest, pacem colat. Hæc pax tantum est bonum, vt exuperet omnem sensum, ait Apostolus Philip. 4. 7. adeoque licet nullam aliam Deus virtuti posuisset mercedem quàm pacem hanc, præmium dignissimum foret, quod meritò omnes excitaret ad quosuis etiam arduos virtutis labores subeundos, vt pace hac fruerentur.

Pax quantum bonū.

PATIENTIA] Vt pacem habeas & cum alijs serues, patientia est opus, & vt aduersa quæuis, & maximè mores aliorum tibi difformes sæpè & inconditos præsertim cholericos & fastuosos prudenter & patienter feras. Pro *patientia* græcè est μακροθυμία, id est *longanimitas*, vel. vt Ambr. *lenitas*: itaque *patientia* propriè non est in Græco iam.

BENIGNITAS] χρηστότης, suauis & benignus affectus, vt in loquendo, respondendo, benefaciendo benignum te ostendas, potest enim quis esse bonus & beneficus, qui tamen non sit benignus, cuius scilicet natura & modus agendi est rudior rusticior, asperior: contra quæ militat benignitas, vt naturam & conuersationem flectat ad comitatem; ciuilitatem & dulcedinem verborum & morum. Hæc magnum est indicium sanctitatis, & Spiritus sancti, qui, vt dicitur Sap. 7. v. 22. sanctus est, suauis, benignus, humanus; adeoque vulgus benignitate, hominis sanctitatem metitur, eaque trahi, capi, flecti & regi vult.

Benignitas est indiciū sanctitatis.

BONITAS] Græcè ἀγαθωσύνη, id est bonus & beneuolus affectus ad benefaciendum proximo. *bonitas* ergo idem est, quod beneficentia, quam Zeno ita definit, ait Hieronymus, *Bonitas est virtus quæ prodest, siue virtus ex qua oritur vtilitas, aut effectus qui sit fons vtilitatum.* Hæc euidens est nota Spiritus sancti, eaque insignis fuit in Christo. *Vos scitis* ait Petrus Actor. 10. v. 38. *Iesum à Nazareth, quomodo vnxit eum Deus Spiritu sancto & virtute, qui pertransijt benefaciendo & sanando omnes oppressos à diabolo, quoniam Deus erat cum illo.* Si vis habere spiritum Christi nemini malefac, benefac omnibus.

Definitio bonitatis à Zenone tradita.

MANSVETVDO] *Mansuetus*, ait Anselmus, *dicitur, quasi manu assuetus, tractabilis, ductilis, flexilis, tractari, duci, pati facere, ferre assuetus.* Opponitur iræ & animositati, quæ nihil vult pati, nullius iugum aut mores ferre, sed statim sese vindicare, imò pro verbis verbera reddere. Vers. 23.

FIDES] Est virtus Theologica, ait Hieron. quæ hæresi opponitur, qua credimus omnia credenda, etiamsi naturam, sensum, & rationis captum superent: sed hæc fides non tam est fructus, quàm radix & principium spiritus & gratiæ. Vnde Secundò, & aptiùs Anselmus. *Fides*, inquit, *est fidelitas & veracitas in promissis*, quæ opponitur fraudi & mendacio: Spiritus enim sanctus, vt dicitur Sap. 7. 23. est *stabilis, certus, securus*, ac consequenter fidelis, suosque stabiles, veraces, fideles, hoc est sui similes facit. Tertiò, non improbabiliter cum nonnullis accipi potest *fides*, vt sit idem quod credulitas, qua facilè & simpliciter quis proximo credit, non eum suspicatur fallere, vel mentiri. sic enim 1. Corinth. 13. dicitur, *Charitas omnia credit*, quia scilicet non est suspicax, hæc enim fides ac candida simplicitas indicium est animi candidi, columbini & sancti ac consequenter Spiritus sancti.

Triplex fides accepta.

MODESTIA] Virtus est, quæ modum ponit, & moderatur omnes actiones exteriores, scilicet incessum, vestitum, sermonem, risum, lusum, ac totum hominem exteriùs rectè componit, prouenitque ex interna mentis & passionum moderatione, nam, vt ait Amb. 1. Offic. 18. *Ex actibus exterioribus homo cordis nostri absconditus, aut leuior, aut iactantior, aut turbidior, aut grauior, aut constantior, & purior, & maturior æstimatur.* Et vt Sapiens Eccli. 19. v. 27. *Amictus corporis, & risus dentium, & ingressus hominis, enuntiant de illo.* Hinc rectè præcipit S. Aug. in regula 3. *In omnibus vestris nihil fiat, quod cuiusquam offendat aspectum, sed quod vestram deceat sanctitatem.*

Modestia proprietates.

CONTINENTIA] à nimio cibo & potu, id est temperantia, vt vertit Vatablus. Secundò, Ansel. *continentia* à venere & libidine, & differt à castitate: quia *continentia*, ait Anselm. *in luctamine est, castitas in pace*, non enim castitas, sed continentia dicitur, vbi adhuc ei resistit aduersitas voluptatis, continentia ergo est inchoata & militans ac pugnans castitas. Tertiò, & meliùs *continentia*, iuxta Aristotelem generalis est virtus, aut potiùs complexio virtutum, quâ continens vitiorum omnes ille-

Continētia & castitas quomodo differant.

Cōtinentia omnes virtutes complectitur.

illecebras & tentationes frænat ac cohibet. *Continentiam ait Hier. non solum in castitate debemus accipere, sed etiam in cibo & potu: in ira quoq; & vexatione mentis, & detrahendi libidine. inter modestiam autem & continentiã hoc inter est, quòd modestia in viris perfectis est consumata q; virtutis, de quibus Saluator ait, Beati mites, quoniam ipsi poßidebunt terrã, & de seipso, Discite à me, quoniam mitis sum & humilis & mansuetus corde. Continentia verò in via quidẽ virtutis est, sed necdum peruenit ad calcem: quia cupiditates adhuc in eius, qui continet, cogitatione nascuntur, & mẽtis polluunt principale, licet non superent, nec ad opus pertrahant cogitantẽ: non solum autem in desiderijs & cupiditate, continentia necessaria est, sed etiã in tribus reliquis perturbationibus, dolore scilicet, lætitia & timore.*

Nota, Græca hic, vti & alibi, decurtata sunt: in Græco enim deest, *patientia, modestia, castitas.* Vnde nouem tantùm fructus numerant Græca, vt & August. & Hieron. De his fructibus & D. Thomas in 2.2. vbi agit de singulis virtutibus.

ADVERSVS HVIVSMODI NON EST LEX] nulla est lex quæ hos fructus Spiritus & eorum obseruatores arguat, compescat, condemnet: ac proinde *si spiritu ducimini, non estis sub lege,* vt dixit v. 18 eò enim respicit ac redit.

VERS. 24. QVI SVNT CHRISTI, CARNEM SVAM CRVCIFIXERVNT CVM VITIIS ET CONCVPISCENTIIS] Est complexio præcedentis antithesis siue belli, quod est inter opera carnis & fructus Spiritus. q. d. Hi sunt milites, hæc acies, hæc opera tam carnis, quàm spiritus; qui verò miles est Christi eiusque spiritu agitur, viuit, militat, hic carnem suam crucifixit cum vitijs & concupiscentijs, id est, non tantùm vitia & concupiscentias, sed ipsam carnem corruptam, quasi fontem concupiscentiarum castigat & crucifigit per ieiunia, cilicia, labores, pœnitentias. ita Anselmus.

Caro est, i. concupiscentia in carne residens. Secundò & meliùs, *caro* non carnem propriè, hoc est corpus, sed concupiscentiam in carne residentem significat; ita enim carnem accipit v. 17. & deinceps. q. d. Qui Christi spiritu aguntur, hi carnem, id est concupiscentiam & naturam vitiatam, cum suis habitualibus vitijs, & cum suis motibus actualibus, scilicet concupiscentijs, crucifixerunt & *compresserunt,* inquit S. Aug. *timore illo casto, qui permanet in sæculum sæculi, quo cauemus offendere illum quem toto corde, anima, mente diligimus.*

Nota. Concupiscentia est quasi anima; vitia sunt eius quasi potentiæ; concupiscentiæ, illius sunt actus. Hæc Christiani crucifigunt, id est comprimunt & mortificant cum dolore instar Christi crucifixi, qui propterea in cruce summo dolore mortificatus fuit. Alludit enim ad carnem Christi crucifixam quasi ideam & exemplar mortificationis.

Nota Secundò sancti crucifigunt & comprimunt vitia hæc, Primò, per metum gehennæ & Dei; Secundò, per rationem & voluntatis constantiam ac fortitudinem, firmumque Deo placendi propositum; Tertiò, per custodiam oculorum & sensuum; Quartò, per orationes; Quintò, per ieiunia, vigilias, aliasque austeritates. *Sancti quinquepliciter carnẽ crucifigunt & vitia comprimunt.*

VERS. 25. SI SPIRITV VIVIMVS si internam habemus vitam & animam gratiæ, spiritus & iustitiæ.

SPIRITV ET AMBVLEMVS] secundùm spiritus & gratiæ dictamen ductumque incedamus, conuersemur, agamus, operemur. Græcum enim στιχῶμεν significat certo ordine, serie & norma incedere, de quo dixi cap. 4. vers. 25. Aliter Chrysost. & Theophyl. q. d. Ordine, lege & norma Spiritus Christi & christianismi incedamus, extra hunc ordinem ad legem, ad iudaismum non deflectamus, pedem non efferamus.

VERS. 26. NON EFFICIAMVR INANIS GLORIÆ CVPIDI] κενόδοξοι, id est inanis, vel vanæ gloriæ cupidi. qui enim laudem quærit apud homines; inanem, id est vacuam, laudẽ quærit: quia hæc gloria est quasi bulla tumida & vento inflata ac turgida, sed inanis & vacua, quæ nihil habet rei, soliditatis & substantiæ, qua mentem & appetitum hominis implere & explere valeat: plena enim & solida gloria, quæ mentem explet, tantùm est apud Deum. *Plena gloria, ait Hier. cupidi sunt qui gloriam Dei desiderant, & laudem virtute condignam,* à Deo scilicet commendari & laudari. *Plena & solida gloria à Deo.*

INVICEM PROVOCANTES] ad rixas, lites, iurgia, pugnas: has enim, vti & inuidiam suscitat cupido gloriæ & excellentiæ, dum, verbi gratia Pompeius non patitur parem; Cæsar non patitur superiorem.

CAPVT SEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, hortatur ad bona opera, præsertim misericordia & beneficentiæ in Christianos, maximè doctores & catechistas, vtque non quærant laudes & gloriam hominum, sed studeant seminare bona opera, quibus metant vitam æternam.

Secundo, v. 12 gloriationi Iudæorum in circumcisione opponit suam in cruce Christi, dicens, Mihi absit gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi, in quo neque circumcisio aliquid valet, neque præputium, sed noua creatura.

1. FRatres & si præoccupatus fuerit homo in aliquo delicto, vos, qui spirituales estis, huiusmodi instruite in spiritu lenitatis, considerans te ipsum, ne & tu tenteris. 2. Alter alterius onera portate, & sic adimplebitis Legem Christi. 3. Nam si quis existimat se aliquid esse, cùm nihil sit, ipse se seducit. 4. Opus autem suum probet vnusquisque, & sic in semetipso tantùm gloriam habebit, & non in altero. 5. Vnusquisque enim onus suum portabit. 6. Communicet autem is, qui catechizatur verbo, ei, qui se catechizat, in omnibus bonis. 7. Nolite errare: Deus non irridetur.

8. Quæ-

8. Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet. Quoniam qui seminat in carne sua de
carne & metet corruptionem : qui autem seminat in spiritu, de spiritu metet vitam æ-
ternam. 9. Bonum autem facientes, non deficiamus: tempore enim suo metemus non
deficientes. 10. Ergo dum tempus habemus, operemur bonum ad omnes, maximè
autem ad domesticos fidei. 11. Videte qualibus litteris scripsi vobis mea manu.
12. Quicumque enim volunt placere in carne, hi cogunt vos circumcidi, tantùm vt
crucis Christi persecutionem non patiantur. 13. Neque enim qui circumciduntur,
legem custodiunt : sed volunt vos circumcidi, vt in carne vestra glorientur. 14. Mihi
autem absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi : per quem mihi mundus
crucifixus est, & ego mundo. 15. In Christo enim Iesu neque circumcisio aliquid
valet, neque præputium, sed noua creatura. 16. Et quicumque hanc regulam secu-
ti fuerint, pax super illos, & misericordia, & super Israel Dei. 17. De cetero nemo
mihi molestus sit : ego enim stigmata Domini Iesu in corpore meo porto. *18. Gratia
Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, fratres, Amen.

VERS. I. FRATRES ET SI PRÆOCCVPATVS FVERIT HOMO IN ALIQVO DELICTO, VOS, QVI SPIRITVALES ESTIS, HVIVSMODI INSTRVITE IN SPIRITV LENITATIS] Nota. præcipit hîc Apostolus correptionem fraternam cuiuslibet delicti : (hoc enim significat, cùm ait, *in aliquo delicto*) oculos tamen maximè intendit, vt rectè annotauit Hieron. ad delictum, quod tota epistola est insectatus, scilicet iudaismi, iubet ergo Iudaizantes corripi, sed leniter. Idem iussit Rom. 14. v. 1. quem enim ibi vocat *infirmum in fide*, hîc vocat *praeoccupatũ in aliquo delicto*; illum ibi iubet assumi, hîc instrui: est enim hæc epistola quasi epitome & compendium epistolæ ad Rom. cum eaque in sententijs, rationibus & discursu valdè consentit, vt dixi in procemio. Vnde sicut B priorībus cap. epistolæ ad Rom. acriter iudaismum est insectatus, ita & hîc, & sicut vltimis, id est c. 14 & 15. ad Ro. lenit istam acredinem, iubetq; Iudaizantes tolerari: ita & hîc iubet eosdē leniter instrui.

Ii qui ex infirmitate non qui ex pertinacia peccant tolerandi.

Nota. Non loquitur de obstinatis in malo : hi enim docente S. Greg. quia destinata malitia & voluntate peccant, durè sunt increpandi : duritia enim, ait Tert. frangenda est & vincenda, non suadenda, sed de præoccupatis, qui in fide & moribus fragiles, recentes & imbecilles falsa Iudæorũ persuasione seducti, & in iudaismum aliaque vitia impulsi sunt: hi enim dicũtur præoccupati, id est præuenti, antequam lapsum aduertere, vel cauere possent. Vnde pro *delicto* græcè est παράπτωμα, quod C lapsum non destinatum, sed casualem significat, cũ quis aliò respiciens, vel non aduertens, in lapidem, impingens, vel in fossam incidens, ruit & collabitur.

INSTRVITE] καταρτίζετε id est, vt Syrus *erigite* vel, vt magis genuinè Vatabl. *instaurate*, redintegrate, restituite. q. d. Sicuti restaurantur artus & membra hominis lapsu luxata: ita fidem & mores luxatos proximorum restaurate. Hinc Erasmus putat nostrum Interpretem vertisse, *instaurate*, & corruptè iam legi, *instruite*, pro *instaurate*. Sed non est verisimile : omnia enim exemplaria habent *instruite*: itaque rectè, non verbotenus, sed clariori sensu D vertit Interpres. nam instauratio fidei & morum, non est aliud quàm in ijsdem lapsorum instructio.

Correptio fraterna modus qualis esse debeat.

IN SPIRITV LENITATIS] id est, cum mansuetudine, blandè, leniter. Nota, *Spiritum* vocat affectum internum lenitatis, qui est donum Spiritus sancti, ait Chrysost. quique spirare, & quasi inhalare dicitur verbis monitoris suam lenitatem & dulcedinem, vt ipsa verba & gestus spirent internam quamdam lenitatem & suauitatem corripientis. correptio enim est quasi pilula per se amara, quia

A correpti vitium detegit & incusat; hinc saccaro & dulcedine vocis, & commodæ insinuationis, vel etiam extenuationis culpæ, oblinenda est, & amarities illius dulcoranda.

Pulchrè & verè S. Chrys. hom. 52. ad Populum, asserit linguam nostram quasi fieri linguam Christi, si in loquendo, docendo, corripiendo, imitemur Christi mansuetudinem. Et S. Dionys. ep. 8. ad Demophilũ, quæ est de benignitate, docet Mosen propter mansuetudinem (erat enim teste Scriptura mortalium mitissimus) meruisse colloquium & familiaritatem Dei tantam, vt Dei famulus καθ' ἐξοχὴν diceretur, cum quo præ ceteris Prophetis Deus ore ad os, facie ad faciem quasi amicus B cum amico loqueretur. Moxque subiungit; Hoc eximiæ in se dilectionis argumentum Christus capit, si pascamus gregē ipsius modestissima gubernatione. Atque in fine addit pulchrũ exēplum visionis cuiusdam S. Carpo ostensæ, qua Christus Carpi indignationem & vindictæ appetitum cōtra Gentiles quosdam qui duos à fide Christi abduxerant, redarguens eidem dixit: *Percute aduersum me; paratus enim sum etiā iterum pro saluandis hominibus pati: gratũ mihi illud est, dum non alij homines peccent*

Moses sua mansuetudine meruit colloquium Dei.

Visio S. Carpi.

Corripiendi modus ex S. August.

Dilige, & dic quod voles.

Hinc & S. Aug. hoc loco in praxi hunc correptionis modum perutilem præscribit : *Numquam*, inquit, *alieni peccati obiurgandi suscipiēndũ est negotium, nisi cum internis interrogationibus examinantes nostrā conscientiam, liquido nobis coram Deo responderimus dilectione nos facere*, scilicet sola dilectione proximi nos moueri ad eum corripiendum. additque, *Dilige, & dic quod voles, nullo modo maledictũ erit quod speciē maledicti sonuerit, si memineris sēserisq; te in gladio verbi Dei liberatorē hominis esse velle ab obsidione vitiorũ.* Quod si quis impatiētiæ motus nobis surrepat, nosq; dum nobis bene monētibus resistitur, irasci contingat, cogitemus, inquit, *quā non debeamus super aliorũ superbire peccata, quando & ipsa eorum obiurgatione peccamus, cũ facilius nos ira peccātis iratos, quā miseria misericordes facit.* Et S. Basil. in D Reg. fusiùs disputatis reg. 51. docet, Superiores, aliosque qui animarum morbos curare satagunt, debere imitari probos medicos, videlicet *vt agris non irascantur, sed aduersus morbum ipsum pugnent.*

CONSIDERANS TEIPSVM, NE ET TV TENTERIS] Est enallage numeri : nam transit à plurali numero ad singularem, consequenter enim dicere debuisset, Considerantes vos, ne & vos tentemini; sed quia pluralis hic distribuit, & supponit pro singulis (vos enim, id est, singuli vestrûm) hinc aptè hanc distributionem explicat dicens in singulari

lari, *considerans teipsum ne & tu tenteris*. Præsertim, quia hoc mollius dicitur: duriùs enim dicitur toti communitati, Considerate vos, ne & vos tentemini; quia hoc est totam Ecclesiam vel communitatem monere,& monendo tacitè culpare & incusare. Efficax hæc est ratio persuadens misericordiam & misericordem ac lenem correptionem, si cogites te eiusdem tentationis & miseriæ consortem & obnoxium, Deumque solere permittere tentari eos, qui in lapsos duri sunt & inclementes. Hinc sæpè in Vitis Patrum legimus Seniores, qui duriùs discipulos suos libidine aliouè vitio tentatos arguerant, eadem mox tentatione pulsatos fuisse; vt discerent misereri,& tentatis compati,ac eos consolari & animare.

Motiuum persuadens misericordiam in correptione. Refert Cassianus lib. 5. de Instit. renunt. c. 30. Abbatem Machetem dixisse, Tribus in rebus iudicaui fratres meos, & in eosdē tres defectus prolapsus sum, *vt sciant gentes quoniam homines sunt*. Alius ex Patribus antiquis quoties audiebat aliquē cecidisse, flebat amarè dicens: *Ille hodie, & ego cras*. Ita quisque dicat dum proximi lapsum videt: Homo sum, & humanum à me nihil alienum puto. Nam, vt ait S. Gregor. hom. 34. in Euangel. *Vera iustitia compassionem habet, falsa iustitia dedignationem*. Narrat Cassianus collat. 2. c. 13. quòd monachus quidam iunior grauiter tentatus spiritu fornicationis, Seniorem quemdam, sed rudem & indiscretum, adierit; cumque tentationem ei declarasset ab eo duriter acceptus & obiurgatus, desperans decreuerit redire ad sæculum, & vxorē ducere. Rem ex vultu monachi deprehendit Abbas Apollo; igitur suauiter eum demulcens consolatus est, & in proposito corroborauit: ac mox adiens cellam Senioris, qui iuuenem ita durè acceperat, orauit Deum vt Seniori tentationem iuuenis immitteret. Vt in senectute, inquit, discat compati iunioribus dum tentantur. Mox tentatio Seniorem inuasit, adeò vt quasi amens huc illucque discurreret. Rem eminus spectabat Apollo, ac Seniorem adiens, Scito, ait, Deum permisisse te hac tentatione pulsari, vt per experientiam discas compati iunioribus in tentatione, nec austerè eos repellas, adigasque in desperationem, vti istum iuuenem penè adegisti, vtpote qui teipsum iam videas parua tentatione ita agitatum, ac penè superatum fuisse; sed benignè eos excipias, consoleris & corrobores, iuxta illud Isaiæ 50. v. 4. *Dominus dedit mihi linguam eruditam, vt sciam sustentare eum qui lassus est verbo*. Sic enim fecit Christus, de quo prædixit Isaias cap. 42. v. 3. *Arundinem quassatam non confringet, & linum fumigans non extinguet*: idque reipsa præstitisse Christum refert Matth. c. 12. 20.

Tres regulæ correptionis fraternæ. Quare prudenter & appositè S. Aug. l. 2. de ser. Domini in monte cap. 20. in particulari hasce tres regulas corripiendi proximum assignat. *Piè*, inquit, *cautèq; vigilandum est, vt, cum aliquem reprehendere vel obiurgare nos necessitas coëgerit*, Primò, *cogitemus vtrum tale sit vitium, quod numquā habuimus, vel quo iam caruimus: & si numquam habuimus, cogitemus & nos homines esse, & habere potuisse*. Secundò, *si verò habuimus, & non habemus, tangat memoriam cōmunis fragilitas, vt illā reprehensionem aut obiurgationem nō odium, sed misericordia præcedat: vt, siue ad correctionē eius, propter quem id facimus, siue ad peruersionē valuerit (nā incertus est exitus) nos tamē de simplicitate oculi nostri securi simus*. Tertiò, *si autē cogitantes nosmetipsos inuenerimus in eo esse vitio, in quo est ille quē re-*

A *prehendere parabamus; non reprehendamus, neq; obiurgemus: sed tamen congemiscamus, & non illū ad obtēperandum nobis, sed ad pariter cauendum inuitemus.*

ALTER ALTERIVS ONERA PORTATE] Græcè ἀλλήλων τὰ βάρη βαστάζετε, id est, *alij vicissim aliorum onera baiulate* q.d. vt Chrys. Ansel. Theophyl. Infirmitatum mutuarum pondera ferte, ea vicissim tolerando, eis compatiendo, verbi gratia tu feras proximi choleram & verba cholerica, ille ferat tuam melancholiam & phlegmaticos mores; *vt qui celer est & iracundus*, ait ex Chrysost. Theop. *ferat segnem tardumq;, segnis autem ferat vehementem illius impetum*, nimirum cogitet esse onus, quod proximum grauat magis quàm se, illique cōpatiatur. VERS. 2. *Per onera hæc tria possunt intelligi.*

Secundò & generaliùs, *onera*, vel, vt græcè est, βάρη, hoc est, *grauamina* quæcumque proximum grauant, siue vitia, siue morbi, siue curæ, siue melancholia, seu quiduis aliud eum grauans; feras cū
B eo, ei compatiendo, illum adiuuando, roborando, sustentando, & quasi oneri cum eo succollando, vt nimirum sis pes claudo, oculus cæco, baculus seni, de qua re vide S. Augustinum in psal. 126.

Tertiò, & genuinè ad mentem Apostoli, Basil. in Regul. breuior, reg. 278. *Peccatum, ait, est onus graue animam premens, imò deprimens & detrahens in infernum*. sicut enim iumentū baiulans onus nimis graue, ac viribus suis impar, sub eo collabitur: ita sub peccato quasi sub onere collabitur anima in reatum gehennæ, & sub onere gemit, nec ab eo se releuare & resurgere potest. De peccato enim hic agi patet ex versu præced. vbi hoc onus vocauit *delictum* & ex eo quod subdit v. 5. *Vnusquisque enim onus suum*, peccatorum scilicet suorum, *portabit*.

C Ex quo patet omne peccatum quidem hic vocari *onus*; Apostolum tamen propriè oculum intendere ad peccatum apostasiæ & iudaismi: ad hoc enim propriè respexit v. 1. Vnde iudaismum aptè vocat *onus* sicut c. 5. v. 1. vocat eumdem *iugum seruitutis*, quia onerosas leges & cæremonias suis subditis iudaismus imperabat. q.d. Si quis præuētus sit aliquo delicto, præsertim infidelitatis aut iudaismi vt sub eo collapsus quasi sub onere gemat, noli eum durè increpare, pungere, stimulare; sed leniter eum instrue & subleua, & quasi porta cum eo onus tua doctrina, consilio, consolatione, confortatione, vt à peccato & iudaismo resurgat, sibique, Ecclesiæ & Christo restituatur: explicat enim quod dixit v. 1. *Huiusmodi instruite in spiritu Lenitatis*. q.d. Tanta debet hæc esse lenitas, vt quasi cum eo quem corripis, portetis & baiuletis illius onus & delictum, vel
D potiùs hoc onus ab eo deuoluatis, & deuoluendo quasi in vos ipsos suscipiatis, vt is qui lapsus est, à peccato resurgere possit; sicut qui asinum sub onere lapsum subleuat onus ab eo deuoluit, illudque inter brachia quasi in se suscipit, vt hoc onere leuatus asinus resurgere possit.

Vnde S. Basilius suprà, *Hoc onus, ait, inter nos vicissim alij ab alijs tollimus* (& tollendo quasi in nos suscipimus) *quoties operam damus, vt hi, qui peccarunt, & lapsi sunt, resipiscant.* Sic Christus, inquit Isaias c. 53. v. 4. *verè languores nostros tulit, & dolores nostros ipse portauit*: quia peccata nostra & peccatorum pœnas in se suscepit, baiulauit, ac baiulando soluit & expiauit.

Ergo portamus onus, id est peccata proximi eumque hoc onere leuamus, Primò, per compassionem & lenitatem, lenemque instructionem & correptionem; & hoc propriè intendit Apostolus hic,

hic. Secundò, per orationem, si oremus pro eo, vt eum Deus hoc onere leuet. Tertiò, & perfectissimè per pœnitentias, si Christi exemplo proximi peccata voluntarijs ieiunijs, cilicijs, alijsque pœnis luenda & expianda suscipiamus.

Peccata sunt onera grauissima.

Nota: hic peccata esse, & dici *onera*, eaque maxima & grauissima. *Videte*, inquit S. Aug. hom. 22. in hæc Apostoli verba tom. 10. *hominem oneratum sarcina auaritiæ, videte illum sub hac sarcina sudantem, anhelantem, sitientem, & laborando sarcinam addentem. Quid exspectas, ô auare, amplectens onus tuum & sarcinam sub humeros tuos? Quid exspectas? Quid laboras? Quid inhias? Quid concupiscis? nempe satiare auaritiam. Illa te potest premere, tu illam non potes satiare. An fortè non est grauis? Vsque adeò sub hac sarcina sensum etiam perdidisti? Non est grauis auaritia? Quare ergo te de somno excitat, quæ te aliquando etiam dormire non sinit? Et fortasse habes cum illa alterum onus pigritiæ, & ista duo nequissima onera sunt, secumq; pugnantia premunt te, & dilaniant te. Non enim paria sibi imperant, non enim similia iubent. Pigritia dicit, Dormi: auaritia dicit, Surge, pigritia dicit, Noli pati frigidos dies; auaritia dicit, Tolera in mari etiam tempestates; Illa dicit, Quiesce, illa non sinit quiescere, iubet non solum Procedere, sed & Nauiga trans mare, quære terras quas ignoras.* Addit S. Aug. Christum nobis excutere hanc sarcinam cupiditatis, & suam charitatis imponere, quæ non grauat, sed leuat, sicut alæ auem non grauant, sed leuant.

Exemplum in ceruis portandi mutua onera.

Nota Secundò, quomodo hæc onera inuicem portare debeamus, hocque esse charitatis proprium officium, pulchra similitudine ceruorum docet S. Aug. ibidem hom. 21. in l. 83. q. 71. vbi ait: *Dilectionis officium est inuicem onera nostra portare. Sicut enim de ceruis nonnulli scripserunt, cum fretum ad insulam transeunt pascuorum gratia, sic se ordinant, vt onera capitum suorum, quæ gestant in cornibus super inuicem portent: ita vt posterior super anteriorē ceruice proiecta caput collocet. Et quia necesse est vnum esse, qui ceteros præcedēs non ante se habeat qui caput inclinet, vicibus id agere dicūtur; vt lassatus sui capitis onere ille qui præcedit post omnes redeat, & ei succedat, cuius ferebat caput cū ipse præiret. Ita inuicem onera sua portantes, fretū transeunt, donec veniant ad terræ stabilitatē istam. Fortasse ceruorum naturam intenderat Salomon, cū ait, Ceruus amicitiæ & pullus gratiarum tuarū colloquātur tecum: nihil enim sic probat amicum, sicut oneris amici portatiò, v. g. irā fratris tui tunc portabis, cū tu aduersus eum non irasceris, vt rursus eo tēpore quo te ira præoccupauerit, ille te tranquillitate sua supportet. Et item si quis loquacitatem in se vicerit, & pertinaciam nondū vicerit; alius verò adhuc loquax sit, sed iam pertinax non sit; debet ille huius loquacitatē, & ille illius pertinaciam, donec illud in illo, & hoc in isto sanetur, charitate portare.* Deinde exemplo Pauli & Christi idipsum demonstrat, dum subdit: *Et Paulus dixit: Non quæ sua sunt vnusquisque quærat, sed quæ aliorum. Cui sententiæ connexuit, Hoc sentite in vobis, quod & in Christo Iesu; ad hoc dumtaxat, vt quemadmodum in eo quòd Verbum caro factum est, & habitauit in nobis, & sine peccato cum esset peccata nostra suscepit, non attendens sua sed nostra; ita & nos libenter ad eius imitationem inuicem onera nostra portemus. Hoc ergo exhibeamus illi, cuius infirmitatē portare volumus, quod ab illo nobis vellemus exhiberi si fortè nos in ea essemus, & ipse non esset. Omnibus omnia factus sum, vt omnes lucrifacerem, ait Paulus, Omnibus omnia factus est, cogitando scilicet, etiam in eo vitio se esse potuisse, vnde cupiebat illum liberare.*

A Hos onerum & infirmitatum proximi baiulos eleganter ossibus comparat S. Basil. in ps. 33. ad illa verba? *Custodit Dominus omnia ossa eorum. Quemadmodum*, inquit, *ossa ingenita sibi vi præteneram carnis molliciem suffulciunt, & pressius contrahunt; itidē sunt in Ecclesia quidā, qui possint sua ipsorum constanti firmitudine debilium fulcire ac ferre imbecillitatem. Et sicuti ossa inter se connectuntur secundum commissuras articulorum, & hæ consortiones neruis firmantur & ligamentis, quæ ossibus adhærescunt: idem prorsus contigerit si charitatis pacisque colligatio in Ecclesia Dei veluti cognationem quamdam conficiet spiritualium ossiū, & in vnum conspirantem. De eiusmodi ossibus à concordi partium harmonia emotis solutisq;, & quasi à cōmissuris suis & artubus eluxatis, Propheta inquit: Dissipata sunt ossa nostra secus infernum. Et quidem ossa hæc si qua interim turbula, si qua conquassatio occupauerit, orans ait: Sana me Domine, quoniam conturbata* B *sunt ossa mea. Vbi verò propriam seruauerint harmoniam, à Domino custodita, ait: Ne vnum quidem ex his conteretur. Quum sanè digna sint, quæ in Deum transscribant gloriam ac referant, inquit: Omnia ossa mea dicent, Domine, quis similis tibi? Vidisti itaque ossium naturam ratione præditorum.*

Baiuli infirmitatum proximi ossibus comparati.

Compassio imperfectionū proximi signū est perfectionis Christianæ.

Hinc sequitur Tertiò, eos qui aliorum onera portant, aliorum infirmitatibus condolent & compatiuntur, esse in virtute osseos & robustos, & consequenter hanc compassionem signum esse perfectionis Christianæ; sicut è contrario non compati, sed rigide proximum peccantem arguere & condemnare, signū est latētis alicuius vitij & imperfe-C ctionis. Docet id Cassian. coll. 11. c. 11. *Euidens*, inquit, *indicium est animæ necdum vitiorum fæcibus eliquatæ, in criminibus alienis non affectu misericordiæ condolere, sed rigidā iudicantis tenere censuram. Nam quēadmodum perfectionem cordis poterit obtinere, is qui non habet illud quod Apostolus plenitudinem legis consummare signauit? Alterutrum, inquiens, onera vestra portate, & sic adimplebitis legem Christi: sed nec illam virtutem possidet charitatis, quæ non irritatur, non inflatur, non cogitat malum, quæ omnia suffert, omnia sustinet, omnia credit. Iustus enim miseretur animas pecorum suorum, viscera autem impiorum sine misericordia; ideoq; ijsdē vitijs monachum subiacere certissimum est, quæ in alio inclementi atq; inhumana seueritate condemnat. Rex enim rigidus incurret mala, & qui obturat aures suas ne audiat infirmum, & ipse inuocabit & non erit qui exaudiat eum.* Citat hæc verba Cassianus ex Prou. c. 21. iuxta Sept. Exempla compatientium & supportantium alios attuli Num. 11. v. 12.

D ET SIC ADIMPLEBITIS LEGEM CHRISTI] Legit noster Interpres ἀναπληρώσετε, per ε, id est *adimplebitis*: iam Græca habent ἀναπληρώσατε in imperatiuo, hoc est *adimplete*: sed idem est sensus, si videlicet mutuos defectus & peccata toleremus, portemus, subleuemus, nos adimpleturos legem Christi, quæ iubet, *Diliges proximum tuum sicut teipsum.*

Lex dilectionis impletur portādo onera proximi.

Vbi Nota Lex Christi est amor. *In hoc*, inquit, *cognoscent omnes quia discipuli mei estis, si dilectionem habueritis ad inuicem*, Ioan. 13. v. 35. & c. 15. v. 12. *Hoc est præceptum meum vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos.* In hac autem dilectione mutua difficillimum, quodque maximè exigit à nobis Christus, est, vt alter alterius onera portemus; vt si hoc impleamus, legem dilectionis proximi, ac consequenter legem Christi simus impleturi, qui magnus est stimulus, vt idipsum faciamus: non enim dicit, Facietis, sed planè *adimplebitis legem Christi.*

Notat Secundò, Chryſ. & Theop. non dicere Apoſtolum πληρώσατε, id eſt *implete*: ſed, ἀναπληρώσατε, hoc eſt *readimplete*, denuo implete, vel ſimul ac cõmuniter omnes implete, vt ſcilicet quod alterius cholera, vel delicto deminatum fuit in legis obſeruatione, id aliorum ſarciat charitas; ſic vt quiſq; quod proximo deeſt in implenda lege, ſuppleat ſua tolerantia & charitate legẽ implendo. v. g. Qui verbis aſperis & cholericis proximum offendit, violat legem, quæ dicit, *Diliges proximum tuũ.* Si proximus hoc vitium patienter ferat, condonet, compatiatur, ſupplebit, in quo alter defecit, & pro eo implebit legem, quæ dicit *Diliges proximum tuum*. Rurſum & magis ad mentem Apoſtoli: qui iudaizantem & peccantem portat, inſtruit, corrigit, eius in lege defectum adimplet, quia illum tollit & emendat, hominemque fidei & legi reſtituit, vt eam rurſus faciat impleatque. Sic S. Bern. tract. de Præcepto & diſpenſ. paulò poſt init. docet eum qui peccando legem violauit, pœnitendo, veniã petendo, orandoque, *Dimitte nobis debita noſtra*; lapſum hunc & violationem legis rurſum ſarcire & implere. *Illum*, inquit, *ſanè dico ſecurum, qui etſi interdum obedientiæ limitẽ præterit, conſilium non reſpuit pœnitentiæ: pars ſiquidẽ regulæ* (legis monaſticæ) *eſt regularis correctio, & in ea reperitur non ſolum bonæ vitæ inſtructio, ſed & emendatio praua.*

Tolerans supplet defectum peccantis.

A

B

Vers. 3. Nam si qvis existimat se aliqvid esse, cvm nihil sit, ipse se sedvcit] ſi quis exiſtimet ſe eſſe ſpiritualem, egregium, magnum & perfectum in virtute & chriſtianiſmo, adeoque ſuperbè, durè & contemptim proximum peccantem, ac præſertim iudaizantem, increpet ac redarguat; hic nihil eſt: quia ſuo faſtu, arrogantia, duritie, contemptu oſtendit ſe nullius eſſe virtutis. ita S. Hieron. (Aliter Anſelm. *eſt*, ſcilicet, *ex ſe: quia quidquid habet, à Deo habet*: ſed prior ſenſus plus habet energiæ & connexionis) ideoque talis *ſe ſeducit*, græcè φρεναπατᾷ, id eſt, vt Hier. mentem ſuam decipit; quæ deceptio maxima eſt & peruerſiſſima, cum ſcilicet quis ſibi cæcè blandiens ſibi ipſi imponit; perſuadens ſibi ſe eſſe, quod reuera non eſt.

C

Vers. 4. Opvs avtem svvm probet vnvsqvisqve] q. d. Quiſque non lapſorum vitam, mores, opera alterius examinet, vt inſtar Phariſæi conſiderans publicam vitam, putet ſe præ eo ſanctum eſſe; ſed potiùs quiſque probet & exactè examinet ſuum opus, id eſt ſingula ſua opera, num ea faciat ex vana gloria, ex ſimulatione, ex odio & inuidia, an verò purè vt placeat Deo: ſic enim multos videbit defectus, vt non exiſtimet ſe eſſe aliquid, quòd ſi nullos, vel paucos videat, videaturque opus ſuum eſſe purum & perfectum, gloriam, id eſt, vt græcè καύχημα, gloriationem habebit in ſemetipſo, vt ſcilicet in conſcientia, in ſe ſuiſque operibus gloriari poſſit; ſed in Domino & Domini gratia, cuius virtute ea fecit: *& non in altero*, id eſt, non per reſpectum ad alterum. græcè οὐκ εἰς τὸν ἕτερον, *non in alterum*: quod Chryſ. explicat, non contra alterum. q. d. Non gloriabitur reſpiciens alterum grauiter lapſum, quòd eo ſit melior vti Phariſæus gloriabatur contra publicanum eum contemnendo, & ſe præ eo laudando: ſed modeſtè in ſe ſuaque conſcientia in operibus Dei gratia factis gloriabitur. ita Chryſoſt. Theophyl. Anſelm.

D

Et pulchrè Hier. *Senſus* inquit, *iſte eſt: Tu qui te æſtimas ſpiritualem, & de alterius infirmitate robuſtior es, non debes imbecillitatem iacentis, ſed tuam fortitudinem conſiderare: neq; enim, ſi alius perfectè non poteſt ad chriſtianiſmum à iudaiſmo tranſire, idcirco tu perfectus es Chriſtianus: ſed ſi te propria conſcientia non remordet, habes in temetipſo gloriam, & non in altero. Athleta non ideo fortis, quia vicit infirmum, & languida aduerſarij membra ſuperauit: ſed ſi robuſtus eſt, & in ſua fortitudine, non in infirmitate alterius gloriatur. Intelligi poteſt & aliter: Qui conſcientiam habet operis boni, & ſeipſum conſiderans, opus ſuum non reprehendit, non debet de hoc apud alium gloriari, & laudem ſuam foras fundere, & communicare cum cunctis, & ex hominum fauore quærere iactantiam: ſed in ſemetipſo habeat gloriam, & dicat, Mihi autem abſit gloriari niſi in cruce Domini noſtri Ieſu Chriſti; per quem mihi mundus crucifixus eſt, & ego mundo.* Sed prior sẽſus eſt genuinus, & intimè cõnexus præcedentibus.

Spiritualis homo non alterius imbecillitati, ſed ſuã debet conſiderare.

Vers. 5. Vnvsqvisqve enim onvs svvm portabit] Ambroſ. *ſarcinam ſuam*: græcè enim eſt ἕκαστος γὰρ τὸ ἴδιον φορτίον βαστάσει, id eſt, vt Vatabl. *quiſque propriam ſarcinam baiulabit.*

Dices, Hæc ſententia videtur contraria iam dictæ v. 2. *Alter alterius onera portate.*

Reſpondet Hieron. illam v. 2. loqui de præſenti ſæculo, hanc v. 5. de futuro, deque iudicij die: quia ſcilicet in hoc ſæculo alter alterũ conſilijs & præcibus iuuare poſſumus, cùm verò venerimus ante tribunal Chriſti, nec Iob, nec Daniel, nec Noe poterunt liberare animas filiorum ſuorum, vt dicitur Ezech. 14. v. 14. ſed quiſque operum & peccatorum ſuorum onus, id eſt meritas operum pœnas & præmia, feret & portabit. q. d. In die iudicij Chriſtus non examinabit te de lapſu, vel delicto proximi, aut an eo melius minuſue malè vixeris, ſed te tibi comparabit, ſtatuet te ante faciem tuam, opera tua ad legem mentis & rationis tuæ exiget, iudicabit, puniet vel præmiabitur. vide ergo, ne te putes eſſe aliquid præ eo qui cecidit in peccatum aut iudaiſmum; ſed opus tuum proba, & compara tibi ipſi & legi diuinæ, vt explores an coram Deo tale, tam purum & perfectum ſit, quale exiget Chriſtus in ſuo tribunali.

In iudicio quiſque ſuum onus portabit.

Perperam ergo hæc Nouantes torquent contra Purgatorium, & ſuffragia quæ facimus pro ijs qui ſunt in Purgatorio: non enim loquitur Apoſtolus de Purgatorio, ſed die iudicij, in quo quiſque ſuum onus portabit, & à nemine defendi aut iuuari poterit: ante diem enim iudicij inuicem precibus & meritis, tam viuos quàm mortuos in Purgatorio exiſtentes iuuare poſſumus; hoc enim requirit communio Sanctorum, quæ eſt in Eccleſia, ad quam vtique pertinent illi qui ſunt in Purgatorio.

Nouantes perperam abutuntur hoc loco contra Purgatorium.

Nota. quiſque cùm hac vita & mundo diſcedit, nihil ſecum effert niſi opera ſua. Vnde opera ſunt quaſi ſarcina viatorum pergentium ad tribunal Chriſti, vt ibi illa denudetur, examinetur, & ferentem vel cælo, vel inferno dignum oſtendat, qualis enim erit ſarcina, talis cenſebitur eſſe & eius baiulus, imò opifex homo qui hanc ſarcinam ſibi confecit: id eſt, onus operum ſuorum, & conſequenter onus ſuppliciorum, vel præmiorum, ſiue onus pœnæ oneri culpæ commenſuratum, & debitum ſibi, quaſi ſarcinam confecit & impoſuit.

Opera ſunt ſarcina viatorũ pergentium ad tribunal Chriſti.

Vers. 6. Commvnicet is qvi catechizatvr verbo: et qvi se catechizat, in omnibvs bonis. Nota Primò, *catechizatur verbo*, id eſt, per verbum, vocem & doctrinam catechizantis, ſiue docentis, quam catechumenus ſiue diſcipulus haurit & excipit. ita S. Ambroſ.

Secun-

Secundò, τὸ *in omnibus bonis*, refer nō ad proximè præcedens *qui se catechizat*, sed remotiùs ad *communicet*: non enim vult catechistam, sed catechumenum sua bona, victum & opus communicare cum suo catechista. ita Hier. Theophyl. & alij.

Ambros. tamen refert ad *qui se catechizat*. q. d. Communicet catechumenus suas opes cum catechista, si tamen *in omnibus bonis*, scilicet disciplinis & moribus, se catechizet: nam si mala catechizet, audiet id quod sequitur, *Nolite errare, Deus non irridetur.*

Rursum Marcion, ait Hieron, sic explicabat: In oratione, bonis moribus & *omnibus bonis* spiritualibus communicet catechumenus cum suo catechista & magistro, vt eius doctrinam & mores imitetur, & in se exprimat: sed primus sensus planior est & communior.

CATECHIZATVR] *Catechizo*, vox Græca est ἀπὸ τοῦ ἠχεῖν, id est, voce sonare, inde vox Echo inde κατηχεῖν idem est, quod voce instruere, quia olim mysteria religionis viua voce tradebantur, & nefas erat ea scriptis committere, ne in infidelium manus & notitiam deuenirent, propalarentur & profanarentur ac riderentur. Inde catechista dicitur, qui hæc mysteria docet; catechumenus, qui ea audit & discit; catechismus, ipsa doctrina & instructio.

Mysteria fidei olim nefas scripto committere.

Vnde patet catechismi & catechizationis antiquitas: tempore enim Pauli fiebat hæc catechesis, iubetque hîc Paulus catechumenis, vt bona sua omnia communicent cum suis catechistis; imò conciones Apostolorum ferè tantùm erant catecheses. Talis catechista fuit Paulus 1. Cor. 14. v. 19. *In Ecclesia*, inquit, *volo quinque verba sensu meo loqui, vt & alios instruam*, græcè est κατηχήσω, id est, *catechizem*. Apostolos secuti sunt Patres, vt Cyrillus Hierosf. cuius extant catecheses, & Aug. qui scripsit librum de Catechizandis rudibus, Gregorius Nyssenus, qui edidit orationem catecheticam, quæ dicitur Magna; & alij. Vnde patet munus catechizandi esse primæuum Ecclesiæ & Apostolicum; vt meritò D. Ioannes Gerson, Cancellarius licet Parisiensis, eo quasi honorifico vereque Christiano persunctus sit, ipseque pueros erudire, eorumque confessiones assiduè audire voluerit, vti etiamnum faciunt viri insignes & Religiosi, quin & Doctores magno Ecclesiæ bono & fructu. Est enim hoc munus necessarium in Ecclesia: multi enim ita simplices etiamnum & ignari sunt, vt SS. Trinitatis & incarnationis ac redemptionis Christi mysteria nesciant, Symbolum non intelligant, sed illud recitent vt psittacus suum χαῖρε; quibus sanè magis vtilis & necessaria est catechesis, quàm quæuis alia concio. Quare Episcopi & Parochi iuxta præceptum Concilij Trident. sess. 24. c. 4. & 7. necessariò illos vel per se, vel per alios hæc docere & catechizare debent: alioqui væ illis. si enim simplices ob ignorantiam pereant & damnentur, multò certè magis damnabuntur Parochi, qui docere illos noluerunt aut neglexerunt.

Catechismi ergo & antiquitas.

Quàm vtilis & necessaria Ecclesiæ sit puerorum institutio.

Scripsit D. Gerson iam citatus tractatum De pueris ad Christum trahendis, qui extat part. 2. operum eius; vbi multa in hanc rem habet, seque suumque factum de pueris catechizandis defendit, atque inter cetera sic ait: *Adeò iam indignum videtur apud multos, si quis ex Theologis aut famosus in litteris, vel Ecclesiastica dignitate præditus ad hoc se opus inclinauerit præsertim circa paruulos. quod mihi in fabulā & improperium cesserit. Conuincit autem illos exemplum Christi, qui, Sinite, inquit, paruulos venire ad me; talium enim est regnum cælorum. O piissime Iesu, quis vltrà post te verecundabitur esse humilis ad paruulos, quando tu, qui es Deus, vsque ad castissimos puerorum amplexus brachia mãsuetus inclinas atque circumligas? Da mihi aliquē, qui spiritualis est, qui quærat non quæ sua sunt, sed quæ Iesu Christi, quem totum repleuerit charitas, humilitas & pietas, & nullum in eo locum inueniat vanitas & cupiditas, cuius conuersatio in cælis sit, qui tamquam vnus ex angelis Dei, nec benedictione, nec maledictione moueatur qui nullis stimuletur aut alliciatur formis corporum; sed abstractus in sublimi arce rationis, in sola animarum perspicaci qualitate versetur; & hæc intelliget.* Deinde obtrectatorum obiectionibus ita respōdet: *Sed dicunt occupationē meam (tamquam Cancellarij) in maioribus esse debere. Nescio prorsus si quidquam maius esse potest, quàm animas ab ipsis inferni portis eripere, & tales paruulorum animas quasi plantare aut rigare. partē non indignam horti Ecclesiastici. Sed asserunt me in prædicationibus publicis ista magnificentius operaturum. Id quidē fortè pomposius, sed meo iudicio non efficacius, neque fructuosius: nam quo semel est imbuta recens, seruabit odorem testa diu. Venite ergo ad me paruuli, ego vobis doctrinā, vos mihi orationem impendetis; sic angelos nostros vicissim lætificabimus.* Hæc sparsim, & plura Gerson citato tract. Plura de catechesi vide apud Anton. Posseuinum lib. 4. Biblioth. sanctæ c. 6. 7. 8. 9.

quàm nobilis & familia.

NOLITE ERRARE] in hac scilicet communicatione bonorum vestrorum, ait Ansel. vt ab alimonia catechistarum vos excusetis. prætextu paupertatis, necessitatis familiæ & prolium: quia licet hominibus hæc obtendere possitis, videte tamen ne vos fallatis, falsoque hæc obtendatis; Deum enim omnia videntem fallere & irridere non potestis. ita Hieron. Theophyl. Anselm. VERS. 8.

Secundò, generaliùs & meliùs, hæc verba more Hebræo paulò superiùs referenda sunt ad id. quod dixit superiùs v. 4. *Opus autem suū probet vnusquisque*, q. d. Quisque sincerè & coram Deo opera sua probet, hac in re non erret; quia licet hominibus fucum facere possit, Deo tamen illudere non potest. nam generatim de quouis opere hæc esse accipienda, patet ex v. seq. *Quæ enim seminauerit homo, hæc & metet: quoniam qui seminat in carne sua, de carne & metet corruptionem.*

DEVS NON IRRIDETVR] Pro *irridetur*, græcè est μυκτηρίζεται, quod significat nasum suspendere, irridere suspenso naso, vti faciunt, qui cùm alios deceperint à tergo in eos linguam, nasum, digitum in signum irrisionis extendunt.

QVÆ ENIM SEMINAVERIT HOMO, HÆC ET METET] Nota metaphoram. vita nostra est quasi agricultura, tempusque seminandi: futura vita, metendi tempus est. id est, mercedem recipiendi pro ratione seminis, hoc est, meriti. Sic vulgò dicitur: VERS. 7.

Quod sibi quisque serit præsentis tempore vitæ,
Hoc sibi messis erit, cum dicent, Ite, venite,

cùm scilicet Christus & Apostoli. electis dicent, *Venite benedicti, possidete regnum*; reprobis verò: *Ite maledicti in ignem æternum.*

Pro ratione seminis metent Christiani.

QVI SEMINAT IN CARNE SVA, DE CARNE ET METET CORRVPTIONEM] q. d. Qui operatur carnalia, eaque quasi semen conijcit in carnem suam, vt habent Græca, vt scilicet carnem suam pascat & oblectet, hic *de carne*, id est carnali opere & voluptate, *metet corruptionem*, & mortem, tum præsentem, tum æternam. Alludit ad carnales

voluptates gulæ & veneris, quarum messis & finis est corruptio: vertuntur enim in phlegmata, sordes, menstrua, saniem, omnemque corruptionem. Contra: QVI SEMINANT IN SPIRITV, id est, operantur spiritualia, quibus spiritum foueant & acuant; hi DE SPIRITV, id est, de opere hoc spirituali, METENT VITAM ÆTERNAM] Secundò, licet generalis sit sententia Apostoli, tamen, vt dixi, oculum intendit & respicit propriè semen & opus beneficentiæ, & præsertim eleëmosynæ, qua catechumenus alit suum catechistam. q.d. Qui opes suas profundit in carnem suam, vt eam splendidè vestiat, alit, infarciat; hic de carne metet corruptionem: qui verò opes suas seminat & profundit in opera pia & spiritualia, in eleëmosynas præsertim, vt suos alat catechistas & magistros; hic ex hac eleëmosyna & opere spirituali metet vitam æternam. ita Hieron. & Theophyl.

VERS. 9. BONVM AVTEM FACIENTES] *Bonum*, id est, bona opera, præsertim eleëmosynæ & liberalitatis, maximè in catechistas & præcones Euãgelij. Sic enim omnibus hisce verbis in genere loquitur de bono opere, vt tamen eius mens maximè feratur & respiciat bonum hoc, quo quis alium in fide labantem instruit & confirmat; & vicissim quo, is qui in fide instruitur, communicat suas opes suo instructori, vt inde viuat, ne cogatur doctrinam relinquere, vt sibi victum quærat & comparet.

NON DEFICIAMVS] Græcè, οὐκ ἐκκακῶμεν, non fatigemur, non lassemur, non senescamus.

Duplex sensus horum verborum Metemus non deficientes.

TEMPORE SVO (videlicet in die iudicij & retributionis extremæ) METEMVS NON DEFICIENTES] οὐκ ἐκλυόμενοι, id est, vt Theophyl. indefatigabiles. q.d. ait Theophyl. Non fatigamur hic bene operando & seminando, vt pro mercede perfectam quietem in qua nulla erit fatigatio, in messe cælesti & æterna assequamur: in hac enim vita, in messe corporali, v.g. tritici aut frumenti, multus est labor & fatigatio; nihil tale erit in messe cælesti. Vel clariùs & concinniùs, *metemus non deficientes*, id est metemus incessanter & sine fine: quia sicut non defecimus in hac vita seminando, inquit Anselm. sic non deficiemus in altera metendo fructus vitæ & gloriæ æternæ. Hæc enim est congrua, par & æqua merces, vt qui hic sine cessatione perpetuò laborauerunt infatigabiles, ibi sine cessatione insatiabiles epulentur, omnibusque bonis affluant in æternum.

Posset Secundò, non malè sic accipi, *Non deficientes*, id est, si non defecerimus. Græcè, οὐκ ἐκλυόμενοι, *non dissoluti*, non languentes, id est, si non elanguerimus, sed strenuè perseuerauerimus in benefaciendo: sola enim perseuerantia coronatur, & finis coronat opus.

VERS. 10. ERGO DVM TEMPVS HABEMVS, seminandi, benefaciendi, merendi in hac vita, OPEREMVR BONVM AD OMNES, hoc est, omnibus, non modò catechistis, vt dixi v.6. sed omnibus omnino, etiam Gentilibus MAXIME AVTEM AD DOMESTICOS FIDEI] hoc est Christianis, qui in domo Dei, id est Ecclesia, quasi domestici nobiscum versantur, benefaciamus, charitatem eis ostendamus, omni ope & opera iuuemus, siue docendo, siue monendo, siue consulendo, siue eleëmosynam dando, siue alioquouis modo opitulando. Pulchrum hac de re documentum S. Ioannis Apostoli narrat hîc S. Hier. *Beatus Ioannes Euangelista*, inquit, *cum Ephesi moraretur vsque ad vltimam senectutem, & vix inter disci-*

Pulchrum documentum S. Ioannis Euangelistæ de mutua charitate.

A *pulorum manus ad Ecclesiã deferretur, nec posset vocẽ in plura verba contexere; nihil aliud per singulas solebat proferre collectas, nisi hoc. Filioli, diligite alterutrum. Tandẽ discipuli & fratres qui aderant, tædio affecti, quod eadem semper audirent, dixerunt: Magister, quare semper hoc loqueris? Qui respondit dignã Ioanne sententiã: Quia præceptum Domini est, & si solum fiat, sufficit.* Addit S. Hier. moneri hîc omnes vt tempus bene collocent. *Breue*, inquit, *est curriculũ huius vitæ. Titus Vespasiani filius, cũ quadam nocte serò recordaretur in cœna se nihil boni illa die fecisse, dixit amicis, Hodie diem perdidi: nos nõ putamus perire nobis horam, diẽ momentũ, tempus, ætates, cum otiosum verbum loquimur, pro quo reddituri sumus rationẽ in die iudicij.*

Tempus breue bene impendendum.

Καιρὸν, id est tempus siue occasionem, pulchrè describit Posidippus, & ex eo B. Thomas Morus, & Girald. syntagm. 1.

Tu quis? καιρὸς ego omnia domans.
B *Cur summis instas pedibus? Semper rotor. Alas*
Cur plantis gestas? Vt leuis aura feror.
Dextra cur inserta nouacula? Signum homini hoc est,
Vis conferri aciem quòd mihi nulla potest.
Cur coma fronte iacet? Venientem vt prendere possis.
Parte est cur caluum posteriore caput?
Quòd, postquam leuibus præceps effugero pennis,
Ne valeat tergo qui reuocare velit.

O si bene cogitaremus quàm breue tempus sit agonis & cursus nostri, quã volet irreuocabile tempus, quàm ab hoc momento pendeat æternitas; quàm feruidi & assidui essemus in omni bono opere; quod enim iam negligimus per omnem æternitatem recuperare non licebit: quia breui finietur omne tempus viuendi, agendi, merendi. *Iurauit angelus*, inquit Ioann. Apoc. 10. v. 6. *per viuen-*
C *tem in sæcula sæculorum, quia tempus non erit amplius:* sed æternitas & æterna retributio eorum, quæ in tẽpore hoc gerimus. S. Chrysostomus hom. 17. in Ioan. *Breue*, inquit, *tẽpus nobis in præsenti vita præstatur: quo nisi in necessarijs vtamur, quid illuc migrãtes faciemus?* Æternis ergo sanctisque rebus tribuendũ est tempus, non malis, non vanis, nõ otiosis. Suadet id Ethnicus Seneca Lucilio epist. 1. *Turpissima*, inquit, *temporis iactura est, quæ per negligentiam fit; & si volueris attendere, magna vitæ pars elabitur malè agẽtibus, maxima nihil agentibus, tota aliud agentibus.*

Hinc S. Gregorius Nazianz. in Iambicis ait vitam hanc esse mercatum, in quo omnes opes, puta virtutes, comparare possimus, eo exacto, nullus emendi & comparandi superest locus. Mercatus hic durat tantùm vno die, putà vita nostra, quæ non
D est nisi vnus dies, imò nisi punctum respectu æternitatis. Vide ergo vt hoc die copiosè merceris, & lucra tua in æternum duratura adaugeas.

VIDETE QVALIBVS LITTERIS SCRIPSI VOBIS MEA MANV] *Qualibus*, id est, quàm deformibus. q.d. Licet ineleganter & inscitè pingam, tamen ex vestri amore hanc epistolam mea manu & charactere licet deformi scripsi. ita S. Chrysost. Theop. Secundò, August. *qualibus*, id est, quàm apertis, quàm liberis litteris, iudaizantes nihil veritus, hæc scripsi. Tertiò, *qualibus*, id est, quàm sublimibus. ita ex S. Hilario in Psalmos nonnulli. Quartò, S. Hieron. putat S. Paulum hanc epistolam hucusque è vinculis aliena manu scripsisse; hinc verò ad finem vsque sua manu scribere ne Iudæi dicerent, quod aliàs dixerant, supposititiam esse hanc Pauli epistolam. Quintò, & optimè: *qualibus*, græcè πηλίκοις, id est, quantis, quàm longis litteris vobis scri- VERS. 11.

Quintuplex huius loci explicatio.

psi

psi mea manu. q. d. Ego Paulus, qui alias aliena manu soleo scribere, & tandem mea manu subscribere, hanc epistolam ad vos totam (vt fatetur S. Chrys. Ambr. Theop.) licet bene magnam scripsi mea manu, vt ostendam quàm mihi curæ sit vestra salus, putà fides & religio, vt à iudaismo ad christianismum vos reducam.

Vers. 12. QVICVMQVE VOLVNT PLACERE IN CARNE] Pro *placere*, græcè est *εὐπροσωπῆσαι*, id est, bonam faciem, bonum vultum ostendere, speciosum apparere, secundùm faciem & speciem externam placere. q, d. Iudaizantes, qui bonam faciem & speciem ostendere, eaque placere volunt *in carne*, est hebraismus, id est carni, hoc est, carnalibus Iudæis. suis secundùm carnem cognatis. ita Chrysost. & Theophyl. itaque se explicat Paulus v. sequenti. Secundò, non malè alij, *in carne*, id est. in obseruantia carnalis circumcisionis, aliarumque carnalium cæremoniarum. sic enim *Τὸ in carne* accipit v. seq. cùm ait, *Vt in carne vestra glorientur*, sed non B est necesse hic accipere vt ibi accipitur, præsertim cùm hic desit persona, cui placeatur; nisi *in carne* hic aliter explices, vt scilicet idem sit, ac carnalibus Iudæis, vti explicui.

Vers. 13. HI COGVNT VOS CIRCVMCIDI, VT CRVCIS CHRISTI PERSECVTIONEM NON PATIANTVR] scilicet à Iudæis, qui pro suo Mose & lege pugnant, & persequuntur crucem Christi, & crucis Christi præcones ac defensores, Græcè est, *ἵνα μὴ τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ διώκωνται*, *ne cruce Christi*, id est ob crucem Christi, *persecutionem patiantur*, ne crux illos in persecutionem inducat.

NEQVE ENIM, QVI CIRCVMCIDITVR, LEGEM CVSTODIVNT. q. d. Iudaizantes cùm volunt vos pertrahere ad iudaismũ, non faciunt hoc zelo legis C & iudaismi: neque enim ipsi licet circumcisi legẽ custodiunt; SED tantum VOLVNT VOS CIRCVMCIDI VT IN CARNE GLORIENTVR] vt scilicet apud Iudæos glorientur de vestra carnis circumcisione, quòd scilicet vos ad circumcisionem & iudaismum conuerterint. ita Theophyl. Anselm. & alij. Sic & hodie multi alios ad suam hæresim & sectam pertrahere conantur, non zelo salutis ipsorum, sed vt glorientur se multos habere asseclas, se multos in suam sententiam traxisse. Ita ludunt, & aleam iaciunt super alieno corio, imò anima, temeritate & fraude inexpiabili.

Vanitas hæreticorũ.

Vers. 14. MIHI AVTEM. Nota coniunctionem aduersatiuam, *autem*. q. d. Iudaizantes volunt gloriari coram Iudæis *in carne* & carnali vestra circumcisione iactantes quòd ad iudaismum vos traduxerint: *mibi autem* ABSIT GLORIARI, hoc est. absit vt glorier. *in carne*, aut alia te, NISI IN CRVCE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI] id est, in fide, gratia, memoria, meditatione, deprædicatione beneficij, crucis, vtpote per quam redempti & iustificati sumus, à qua gratiam piè & sanctè viuendi, & beatitudinem aspirandi accepimus. In cruce ergo patet magnitudo peccati nostri, & immensus Dei in nos amor. Hinc in ea sola glorior. ita Chrys. Vide Augustinum serm. 20. de Verbis Apost. *Poterat*, ait, *Apostolus gloriari in sapientia Christi, & verum diceret; poterat in maiestate, poterat in potestate. & verum diceret: sed dixit in cruce. Vbi mundi Philosophus erubuit, ibi Apostolus thesaurum reperit, vt qui gloriatur, in Domino glorietur. Quo Domino? Christo crucifixo: vbi humilitas, ibi maiestas: vbi infirmitas, ibi potestas; vbi mors, ibi vita: si vis ad illam venire, noli ista contem-*

Gloria quanta crucis & crucifixi.

A *nere, noli erubescere; ideo in fronte, tamquam in sede pudoris signum crucis accepisti.* Hactenus August.

Et S. Bernard. serm. 25. in Cantic, *Nihil*, ait, *sibi gloriosius: putat, quàm Christi portare opprobrium. Grata ignominia crucis ei, qui crucifixo ingratus non est.* Et ser. 1. de S. Andrea: *Crux*, inquit, *pretiosa est, & crux amari potest & crux habet exultationem, Ita est, fratres mei. Si fuerit qui colligat, semper lignum crucis vitam germinat. fructificat iucunditate, oleum lætitiæ stillat, balsamum sudat temporalium charismatum. Non est siluestris arbor, lignum vitæ est apprehendentibus eam. Arbor fructifera, arbor salutifera est, alioqui quomodo Dominicam occuparet terram? Illam dico pretiosissimam glebam, cui clauorum est infixa radicibus.* Et ep. 190. ad Innoc. Pont. *Tria*, ait. *quædam præcipua in hoc opere salutis nostræ* (in cruce Christi) *intueor: formam humilitatis, in qua se Deus exinaniuit: charitatis mensuram, quam vsque ad mortem, & mortem crucis extendit: redemptionis sacramentum, quo ipsam mortem quam pertulit, sustulit.*

PER QVEM MIHI MVNDVS CRVCIFIXVS EST] q. d. Vti mundus horret crucem, vel crucifixum aliquod cadauer, ita & me exhorret; & vice versa, deliciæ & pompæ mundi mihi crux sunt. easque; vt crucem illi auersor & horreo. ita D. Thom. Et S. Bernardus. *Quæcumque*, ait, *mundus reputat crucem, ego delicias reputo; & quæ mundus delicias, ego reputo crucem.*

Secundò, simpliciùs, *crucifixus*, id est mortuus, per metalepsim: ex cruce enim & crucifixione necessario sequitur mors eius qui crucifixus est; dicit tamen Apostolus, *crucifixus* potiùs, quàm Mortuus, vt persistat in cruce Christi, ex qua omnis hæc illi mutatio obuenit. q. d. Ego Christo cõcrucifixus noua creatura, nouus homo esse cœpi, & ex arbore crucis Christi nouam gratiæ & mortificationis vitam sugere. Vnde *mundo crucifixus*, id est mortuus sum, hoc est, non teneor, non delector, non tangor mundanis Iudæorum (ad eos enim propriè respicit, vt patet ex præcedentibus) & quorumuis aliorum opinionibus, fauoribus, odijs, opibus, delicijs, gloria, vti isti Iudaizantes tanguntur. Et consequenter vice versa *mihi mundus crucifixus*. id est, mortuus est: quia eadem ista mundana me non tangunt, non tenent, non delectant, ac si mortua essent. *Mundus* ait, *mibi crucifixus est, vt non me teneat: & ego mundo, vt eum non teneam, id est, vt neque mundus mibi nocere possit, neque ego de mundo aliquid cupiam.* ita Aug. ita & Amb. Theop. Anselm. D. Thom. Haymo, & S. Ignatius ep. ad Rom. *Amor*, ait, *meus crucifixus est, non mibi placet cibus corruptionis, neque voluptas vitæ huius; panem Dei volo. panem cælestem,* D *qui est caro Christi. Christo concrucifixus sum.*

Amor meus crucifixus est aii S. Ign.

Pulchrè Pinufius Abbas apud Cassianum lib. 4. de Institut. renuntiantium c. 34. & 35. nouitium; quem ad suum monasterium admittebat. instruẽs, hanc vitæ monasticæ ideam. Christũ scilicet crucifixum, ei proponit, dicẽs: *Abrenũtio nihil est aliud, quàm crucis ac mortificationis indicium. Ideoq́; noueris hodierno die te huic mundo, & actibus eius ac desiderijs esse defunctum, teq́; secundum Apostolum mundo huic esse crucifixum, tibiq́; hunc mundum. Considera ergo conditiones crucis, sub cuius te deinceps sacramento oportet in luce versari: quia iam tu non viuis, sed ille viuit in te, qui est crucifixus pro te. Eo ergo habitu ac figura qua pro nobis in patibulo fuit ille suspẽsus, nos quoque necesse est in hac vita degere, vt scilicet secundum Dauid affigẽtes de timore Domini carnes nostras, vniuer-*

Christus crucifixus idea viri religiosi.

sas

sas voluntates ac desideria, non nostra concupiscentia seruientia, sed mortificationi eius, habeamus affixa: sic enim Domini praeceptum implebimus dicentes. Qui non accipit crucem suam, & sequitur me, non est me dignus.

Modus quo quis Christo concrucifigi possit.

Deinde modum, quo Christo concrucifigi debeat in particulari ita declarat: *Sed fortè dicas, Quomodo potest homo crucem suam iugiter portare, vel quēadmodum viuens quis possit esse crucifixus? Audi rationem breuiter: crux nostra timor* Domini *est, sicut ergo crucifixus quis, iam nō pro animi sui motu membra sua quoquam mouendi, vel conuertendi habet potestatē: ita & nos voluntates nostras ac desideria non secundum id, quod nobis suaue est, ac delectat ad praesens, sed secundum legem Domini, quò nos illa constrinxerit, applicare debemus. Et sicut is qui patibulo crucis affigitur, non iā praesentia contēplatur, nec de suis affectionibus cogitat, non pro die crastino solicitudine curaq; distenditur, nulla possidendi concupiscentia permouetur, nulla superbia, nulla contentione, nulla aemulatione succenditur, nō de praesentibus doles iniurijs, non praeteritarum iam recordatur, seq; cum adhuc spirat in corpore, cunctis elementis credit esse defunctum, illuc praemittens sui cordis intuitum, quò se non dubitat illico transiturum: ita nos quoque timore Domini crucifixos oportet his omnibus, id est, non solum carnalibus vitijs, verum etiam ipsis elementis mortuos esse, illuc habentes oculos animae nostrae defixos, quo nos sperare debemus momentis singulis migraturos* Hucusq; Pinufius apud Cassianum.

Nō soli Religiosi, sed & omnes seculares Christo debere concrucifigi.

Nota hic, Apostolum non loqui solis Religiosis, sed seipsum exemplum statuere Galatis, & consequenter omnibus Christianis, qui pompis saeculi renuntiarunt in baptismo; itaque debent mundo esse mortui, vt leges mundanas de hypocrisi, de politica simulatione, de luxu, de honore, de vindicta, aliasque similes Christo Christiq; cruci repugnantes, quasi ad se non pertinentes non curent. v. g. mundi lex dicit: Vtere foro, omnibus te accommoda; cum haereticis simula te haereticū, cum politicis politicum; si cum eis in mensa versetis, die licet vetito, carnes comede. Sed Christianus respondebit se huic legi esse mortuum, se Christi legi, religioni, obedientiae astrictum viuere; esto vocetur Papista, hypocrita, Iesuita, non curabit, non sentiet, ac si mortuus esset. Rursus mundus & mūdi lex dicit: Nisi duellum ab aemulo oblatum acceptes, ignauus, vilis, inglorius habebere. Christianus, si ei duellum offeratur, huic legi se mortuum esse respondebit per legem Christi, quae duellum vetat, dicetque se minimè curare, imò contemnere mundi stolidi stolida iudicia: sed sequi se sapientissimum Dei, Christi, virorumque Christianorum iudicium, qui duellum rem esse infamem, temerariam, stultam, animae & corpori, ipsique reip. quae duellis exhauritur, virisque fortissimis & nobilissimis spoliatur, nocentissimam censent; veram autem fortitudinem Christianam spectari in tolerantia iniuriarum, mortis, martyrij; tum in forti defensione patriae, reip. fidei, quin & propriae personae ita vt sibi insultanti, & ad duellum prouocanti resultare & regerere possit, Si me aggrediaris, experieris vires meas, meos animos, meam in pugnando industriam.

Tres gradus quibus mori debet mundo & carni Christianus.

Moraliter S. Bern. ser. 7. in Quadragesima, qui est de peregrino, mortuo, & crucifixo, tradit tres gradus, quibus mori debet mundo & carni Christianus qui ad perfectionem aspirat. *Primus est, vt in hac vita se gerat tamquam peregrinum, qui*, inquit, *si fortè iurgantes viderit, non attendit; si nubentes aut choros ducentes, aut aliud quodlibet facientes, nihilominus transit, quia peregrinus est, & non pertinet ad eum de talibus ad patriam suspirat, ad patriam tendit, vestitum & victum habens non vult alijs onerari. Secundus est, vt se gerat tamquam mortuum, qui non sentit, sed sic vituperantes vt laudantes, sic adulātes audit vt detrahentes, imò verò nec audit, quia mortuus est, Omnino felix mors, quae sic immaculatum seruat, imò penitus alienum facit ab hoc saeculo. Sed necesse est, vt qui non viuit in se, viuat Christus in illo. Hoc est enim quod ait Apostolus, Viuo autē iā non ego, viuit verò in me Christus, ac si diceret, Ad alia quidē omnia mortuus sum, non sentio, non attēdo non curo: si quae verò sunt Christi, haec viuum inueniunt & paratum. Tertius est, si non tantū mortuus sit, sed & crucifixus, vt dicat, Mihi mūdus crucifixus est, & ego mundo. Omnia quae mundus amat, crux mihi sunt; putà delectatio carnis, honores diuitiae, vanae hominum laudes; quae verò mundus reputat crucem, illis affixus sū, illis adhaereo, illa toto amplector affectu.* Addit deinde Bernardus aliā huius loci & crucifixi explicationem, non literalē, sed accōmodatitiā. *Quamuis*, inquit, *& in his verbis Apostoli non incongruè posset intelligi, crucifixum ei mundū reputatione, ipsum verò mundo crucifixum cōpassione; crucifixum enim mundū videbat obligationibus vitiorum, & ipse crucifigebatur ei per compassionis affectum.*

ET EGO MVNDO] B. Dorotheus tom. 3. Bibliot. SS. Patrum doctrina prima, quae est de renuntiatione, quaerit, *quo pacto mundus crucifigitur homini?* ac respondet id fieri, *cum homo abrenuntiat mundo, mundum deserit, & exinde solitarius fit reiictis parētibus, possessionibus, agris, negotiationibus, rerum copia.* Quaerit deinde, *Quo pacto homo crucifigitur mundo?* ac respondet id fieri *per abrenuntiationem, cum scilicet homo postquā mundi rebus excessit, certat aduersus mundi concupiscentias, aduersus voluptates, aduersus propriā voluntatem subigitq; innatas passiones & vitia.*

Per abrenuntiationem homo mūdo crucifigitur.

Ac subdit, suos Religiosos exhortans ad hanc abrenuntiationem: *Nos*, inquit, *videmur quidem nobis ipsis mundum crucifixisse, quia reliquimus eum, & ad monasterium diuertimus: at nolumus nos mundo crucifigere. Adhuc enim in animo nostro vigent illius blanditiae, adhuc in nobis ipsius affectum abscondimus, compatimur illius gloriae, compatimur delitijs & voluptatibus, cōpatimur ornamentis & vestibus, & ob viles & inanes res delabimur plerumque in pristinas eius passiones, quòd sanè nonnisi ex amentia multa prouenit, vt, qui pretiosas ac magnas res reliquimus, ob minimas plurimum perturbemur, fitq; id à nobis pessimè: vt enim mundo & rebus eius abrenuntiauimus, ita & pristinis eius passionibus abrenuntiare debemus.*

Verùm haec arctior est expositio: Apostolus enim non solis Religiosis, sed omnibus Christianis Galatis loquitur, seque eis exemplum proponit vt secum omnes, crucifigant se mundo, & mundus vicissim eis crucifigatur: haec enim nō diuersa sunt, vt videtur velle B. Dorotheus, sed eadem & in eodem sibi contraposita, vti iam explicui.

VERS. 15.

IN CHRISTO, in Christi fide, religione, Ecclesia, id est, in christianismo, in Christiana vita, ad christianè scilicet, bene beateque viuendum, NEQVE CIRCVMCISIO ALIQVID VALET, NEQVE PRAEPVTIVM, id est, impertinens est gentilismus & iudaismus, vt non aptior sis, non dignior in christianismo & Christiana vita, si sis Iudaeus, non ineptior, non indignior, si Gentilis: SED NOVA CREATVRA] id est, anima baptismo & gratia Christi regenerata & renata, imò recreata & quasi

noua

noua creatura spiritualis effecta, nouam gratiæ vitam sortita, vt deinceps in nouitate vitæ ambulet; hæc scilicet plurimum valet ad Christianam vitam ineundam & prosequendam. Vnde Apoc. 3. v. 14. Christus dicitur *principium creaturæ Dei*: & Isaiæ 9. v. 6. *Pater futuri sæculi*: quia à Christo cœpit noua gens, nouus mundus. &c, vt canit Sibylla Cumana apud Virgil. ecloga 4. qui adulando transtulit carmina Sibyllina, quæ apertè loquuntur de Christo nascente, ad Salonium Asinij Pollionis Consulis Romani filium recèns tunc natum :

Christus principium creaturæ.

Tu modò nascenti puero, quo ferrea primum.
Desinet, & toto surget gens aurea mundo,
Casta faue Lucina.

Gentem auream vocat gentem Christianorum aureis virtutibus, gratijs & donis à Christo acceptis splendentem ac fulgentem instar auri.

VERS. 16. ET QVICVMQVE HANC REGVLAM SECVTI FVERINT] Græcè, καὶ ὅσοι τῷ κανόνι τούτῳ στοιχήσουσι, id est, Vatablus, *quicumque ad hanc incedent regulam*. quam scilicet tradidi de iustificatione libertate, doctrina, vitaque Christiana, vt extra hanc regulam & orbitam non exorbitent, & deflectant ad legem & normam iudaismi, velintque vtraque via incedere, vel potiùs discurrere & vagari sine ordine & semita à christianismo ad iudaismum: hoc enim significat Græcum στοιχεῖν, scilicet ordine, recta via & tramite incedere, vt dixi 4. v. 25.

PAX SVPER ILLOS, Gentiles scilicet, ET SVPER ISRAEL] hoc est, & super Iudæos credentes Christo, ait Ambros. Secundò & meliùs, *&* hic, vti & Ephes. 1. 1. Coloss. 2. 8. & alibi sæpè, significat id est; *pax super illos, &*, id est, *super Israel Dei*. q. d. Qui sequuntur hanc regulam christianismi à me præscriptam, ij pacem habent, id est tranquillitatem conscientiæ, item misericordiam, scilicet Dei, vt Deus in eos misericors sit & beneficus, suamque gratiam & consolationem misericorditer in eos effundit; ijque scilicet sunt *Israel Dei*, id est, ij sunt populus Israeliticus, non secundùm carnem descẽdentes ex Israel, id est Iacobo patriarcha, vti Iudæi sunt & dicuntur Israel, id est, Israelis siue Iacobi filij: sed sunt Israel, id est populus Dei, qui ex Israele, hoc est Iacobo, & consequenter ex Abrahamo, descendunt secundùm fidem & spiritum: quia Iacobi & Abrahæ fidẽ & sanctitatẽ imitantur.

Tranquillitas & pax ex christianismo.

Rursum alludit Apostolus ad significationem Hebreæ vocis *Israel*: *Israel* enim hebraicè significat *videns Deum*. ait Theophyl. Dicit ergo: qui hanc Christi legem & regulam sequuntur, ij sunt Israel, id est videntes Deum per fidem, & in cælis visuri Deum per speciem. q. d. ait Aug. Ij sunt qui ad visionem Dei in cælis præparantur & recta contendunt. Secundò & meliùs, *Israel* hebraicè dicitur quasi יִשְׂרָה אֵל *iisra el*. qui dominatur, vel præualet Deo, cùm enim Iacob patriarcha timens & fugiẽs insequentẽ Esau fratrem suum, angelũ, qui Deum repræsentabat, se confortantem vidisset, cum eoque luctaretur, eique præualeret, nolens eum dimittere, eùmque retentans donec sibi benediceret; sinens se vinci angelus, & Iacobo benedicens. *Nequaquam*, inquit, *Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quoniam si contra Deum fortis fuisti. quanto magis contra homines præualebis?* Gen. 32. v. 28. q. d. Ne timeas Esau fratrem tuum, ô Iacob: nam violentis tuis precibus apud Deum licet renitentem obtinuisti, vt contra Esau, & quosuis hostes animo sis futurus infracto, insuperabilis & victor: hæc enim est

Interpretatio vocis Israel.

A petita à Iacob, data ab angelo benedictio. Dicit ergo Apostolus, Qui hanc Christi regulam sequuntur, ij sunt Israel Dei, id est populus Dei, dominans vitijs, mundo, Iudæis & iudaismo, (quos repræsentabat Esau carnalis frater Iacob) quin etiã ipsimet Deo, vt ab eo impetrent quidquid volunt ac petunt ab eo: ita D. Thom. Haymo, & alij.

DE CETERO NEMO MIHI MOLESTVS SIT] Nemo, scilicet Iudæorum, rogando me an seruus sim Christi, an Mosis, me molestet: nam cuius sim seruus patet ex stigmate meo; ego non stigma circumcisionis præfero, vti faciunt serui legis. sed Christi stigmata. Maldon. in Notis manuscr. sic vertit, *nemo mihi ob apostolatum meum litem intendat*; meum enim apostalatum stigmata pro Christo inusta satis probant: VERS. 17.

B EGO ENIM STIGMATA DOMINI IESV IN CORPORE MEO PORTO] Nota Stigmata Græcis dicuntur notæ alicui inustæ, quales seruis inurunt domini, vt si fugiant, ex hisce notis agnoscantur esse serui talis domini. Secundò, stigmata dicuntur cicatrices, v. g. militum vulneratorum. Paulus ergo *stigmata Christi* hic vocat plagas & cicatrices ex verberibus, vulneribus & afflictionibus propter Christum susceptis, corpori suo impressas. de quibus 2. Cor. 11. 23. quæ stigmata coram Deo non dedecora sunt, sed summæ laudes. Vnde vti milites, vexilliferi & capitanei sua vulnera & cicatrices ostentant quasi signa fortitudinis & gloriæ bellicæ: ita ego Paulus hæc stigmata, has plagas, quasi trophæa militiæ Christi non tantùm habeo, sed *porto*, inquit, & ostento. ita Hier. Chrys. Anselmus,

Stigma quid sit.

C D. Thom. Haymo, Theophyl.

Egregiè S. Ambr. in psal. 118. v. 120. *Confige timore tuo carnes meas*, serm. 15. *His*, inquit *configitur clauis, qui mortificationem Iesu in corpore suo portat. His clauis configitur, qui meretur audire dicentem Iesum: Pone me vt signaculum in cor tuum, vt sigillum in brachium tuum. Infige ergo pectori tuo & cordi tuo hoc signaculum crucifixi, infige & brachio tuo vt opera tua peccato mortua sint. Fortasse hanc imaginem clauis non solum timoris, sed etiam charitatis affigunt: quia valida est vt mors dilectio, durus sicut inferi zelus. His clauis charitatis configatur anima nostra, vt & ipsa dicat: Vulnerata charitate ego sum.*

Simili modo in suis vibicibus & stigmatibus pro defensione sanctarum imaginum susceptis gloriabatur B Theodorus Studita anno Domini 824. D Cùm enim Leo Armenus Impe. Iconoclasta eum sibi resistentem flagellari iuberet. ipse illico sponte zonam soluit, positaque veste corpus nudum obtulit ad verbera. *Voluptati enim*, inquit, *mihi est corpusculi huius flagellatio, atque ista demum eius suprema depositio. quo citius nuda anima euolem ad eum quem desidero.* Acriter ergo flagellatus, post verbera exultans scripsit ad Naucratium: *An non*, ait, *diademate gestantium gloria mirabilius stigmata ferre Christi, viuificas eius passiones seu coronas?* ita Michael Studita in eius Vita & ex eo Baron.

Moraliter stigmata Christi in corpore suo portant, ait Hieron. qui corpus macerant & affligunt amore Christi, vtque se Christi cruci & passioni configurent & conforment. Rursum ij, qui à Deo morbis & ærumnis affliguntur, vt Christo hic in cruce, post hanc vitam in gloria conformentur. Sic S. Franciscus, vt narrat Bonauentura cap. 13. Vitæ S. Francisci, ab angelo Seraphino crucifixum alis suis continente, Christi crucifixi stigmata id est clauos

Quinam moraliter portent stigmata Christi.

S. Franciscus habuit vera stigmata.

clauos per pedes & manus vulnusque lateris instar A Christi accepit, quia totius in Christi crucifixi amorem, intentionem & obsequium transire gestiebat. Erant hi claui non è ferro: sed è carne mortua calli, instar clauorum, capite scilicet crassiore exstante & cuspide acuta interiùs reflexa, qui sanctum virum ita cruciabant, vt vix incedere posset: sicut nos torquent in incessu calli pedum è carne mortificata, quos Flandri *exteren oogh.en*, Galli *nids d'agache* vocant. *Excreuerat*, ait S. Bonauentura, *in Francisco insuperabile amoris incendium boni Iesu in lampades ignis atque flammarum, vt Seraphicis desideriorum ardoribus ageretur, & per Seraph stigmata sibi imprimentem cognouit se non per martyrium carnis, sed per incendium mentis totum in Christi crucifixi similitudinem transformandum.* Hæc stigmata se proprijs oculis in S. Francisci corpore mortuo conspexisse testatus est Alexander IV. Pontifex, ex cuius ore id ipsum audiuit S. Bonauentura.

Facessat ergo impia Bezæ blasphemia, qui hoc loco S. Franciscum hisce stigmatibus notatum, vocat horrendum stigmaticum idolum, idque falsum & confictum. Verùm de hisce stigmatibus non loquitur hic Paulus, nec constat talia, qualia S. Franciscus habuit, in Paulo fuisse: imò illa eius itinera & labores valdè impediuissent. vnde nec imagines Pauli antiquissimæ ea nobis exhibent. Imò Sixtus IV. in bulla quadam, quam refert Henricus Sedulius in Notis ad Vitam S. Francisci, vetuit sub pœna excommunicationis, ne quis Sanctum alium, quàm S. Franciscum pingat cum quinque stigmatibus: qui tamen nuper è S. Dominici familia ediderunt Vitam S. Catharinæ Senensis per imagines expressam, asserunt postea Pium V. concessisse, vt & S. Catharina Senensis cum iisdem pingatur, vti habent & testantur recentissimæ illæ eius imagines. Sed nulla Pauli imago ea nobis exhibet, vt dictum est.

Paulus nõ habuit stigmata in manibus & pedibus.

S. Catharina Senensis etiã habuit stigmata.

Mihi absit gloriari nisi in cruce Iesu Christi.
Crux est scala beatæ ÆTERNITATIS.
O longa & fortunata ÆTERNITAS!

COM-

COMMENTARIVS IN EPISTOLAM AD EPHESIOS.

ARGVMENTVM.

Prior epistola pars dogmatica tractat de prædestinatione.

PRIOR epistolæ huius pars dogmatica est, disputatq; profundissimè vsq; ad c.4. de arcano diuinæ prædestinationis, illiusque beneficium admiratur. Scilicet Primò, quòd Deus prædestinarit nos homines sibi inimicos reconciliare, idque per mortem filij sui. Secundò, quòd Gentes atheas in hac prædestinatione prætulerit Iudæis Deum colentibus. Tertiò, quòd ita Deus ab æterno sua prouidentia res disposuerit, vt inter tot myriades hominũ, qui tunc in mundo erant, & ante Christum fuerant, soli Ephesij, alijque pauci fideles acceperint prædicationem & doctrinam Euangelij, fidem, remissionẽ peccatorum, omnemq; benedictionem Christianã.

Deinde eos in fide stabilit, carpitque Philosophorum ac Poëtarum, & suborientes Ephesi Simonis Magi, eiusque asseclarum errores. nam, vt ait Chrysostom. multi Philosophorum in hac vrbe (Epheso) fuerunt. Dicitur & Pythagoras hinc prodijsse. Illinc est omnis schola Ionica, è qua prodijt Plato. Vnde & Platonicorum errores Ephesi grassantes carpit & perstringit hîc Paulus, vt ex epistolæ decursu patebit.

Ephesiorũ ciuitas, mores, idola, conuersio.

Erat enim Ephesus Asiæ minoris metropolis, idololatriæ, & quæ ex ea sequitur, magiæ & præstigijs magicis ac erroribus dedita. Vnde Ephesij conuersi à Paulo, coram eo libros magicos plurimos combusserunt, vt dicitur Actor. 19.19. Fuit quoque Ephesi celeberrimum templum Dianæ, quam πολύμαστον, id est multimammeam, vocabant ita enim pingebatur, vt multas haberet mammas, quo significarent eam omnium bestiarum & viuentium esse nutricem, ait Hieron. in prologo.

Posterior epistolæ pars ethica.

Posterior epistolæ pars ethica est, qua à c.4. ad finem epistolæ cuique hominum ætati & conditioni rectè & christianè viuendi modum præscribit. Stylus profundus est & grandiloquus: quia sapientissimus sapientibus scribit contra sapientes Philosophos.

Missa est Roma è carcere per Tychicum diaconum, vt patet c.4.v.1. & c.6. v.20. anno Christi 59. vt ait Baronius.

Vbi & quãdo scripta hæc epistola.

Vbi Nota. Epistolæ, quas scripsit Apostolus è carcere, quasi concluso vtre, plus eructant sapientiæ & spiritus: anhelans enim ad martyrium, eiusque desiderio æstuans illas scripsit, quasi vltimas & cycnæas suas cantiones. Talis est hæc, talis ad Colossenses, talis ad Philippenses, talis denique ad Tim. secunda. Ex hac sanè epistola, quæ inquit Hier. subtilissima est, agnoscas Pauli feruorem, profunditatem, spiritum, indolem. Videtur enim musto plenum hîc pectus eius altissima spirare & conuoluere, vt sublimitatem conceptuum suorum

A sermo eius assequi non possit, nedum exprimere Hinc præ alijs epistolis hæc longas, implexas, conuolutas habet sententias; abundat hyperbatis, anantapodotis, ellipsibus, alijsque quæ dixi can.38.

Occasio scribendæ huius epistolæ.

Denique occasio scribendæ huius epistolæ fuit, quod, sicut prædixerat Ephesijs ad se Miletum euocatis Paulus Act.20 29. inquiens: *Ego scio, quoniam intrabunt post discessionem meam lupi rapaces in vos non parcentes gregi; & ex vobisipsis exurgent viri loquentes peruersa, vt abducant discipulos post se: propter quod vigilate*, ita reuera acciderit; nimirum ex Iudæochristianis (cùm aduerterent per Euangelium suam legem & synagogam aboleri) qui erãt Ephesi, & in reliqua Asia plures factos esse apostatas & hæreticos, qui Pauli hostes infensissimi, eius & Euangelium & studia omnia euertere conabantur.

Id patet Primò, ex eo, quòd qui ex Asia erant Iudæi, primi fuerunt, qui Hierosolymis contra B Paulum turbas concitarunt, & in ipsum manus iniecerunt, vt dicitur Act. 21.27. Secundò, ex eò, quòd ipse Paulus ad Timotheum cum querela scribit ep.2.c.1.15. *Scis*, inquit, *hoc, quòd, auersi sunt à me omnes qui in Asia sunt* (Iudæi scilicet & Iudaizantes) *ex quibus est Phigellus, & Hermogenes.* Addit Metaphrastes in sermone de S.Petro & Paulo, Phigellum à S.Petro factum (quòd tamen non videtur probabile) Episcopum Ecclesiæ Ephesinæ, cumque Iudæos credentes à fide auertisse.

Timens ergo Paulus, ne Gentiles Asiani & Ephesini ad fidem Christi à se conuersi, ab hisce lupis seducerentur, ad eos, adhuc in Christi fide constantes, hanc scribit epistolam (ad Gentes enim, non autem ad Iudæos, esse scriptam patet c.3.v.1. & c.2.v.11.) vt eos in fide & officio contineat, quod & fideliter præstiterunt.

Ephesiorũ in fide constantia.

Testis est. S.Ignatius, qui post quadraginta annos ad eosdem Ephesios scribens, eorum in fide constantiã, & hæreseos ac hæreticorum odium hisce verbis dilaudat: *Noui nonnullos per vos transeuntes habere peruersam doctrinam peregrini & malignè* C *spiritus, quibus negastis transitum, ad spargendam zizaniam, obturatis auribus ne reciperetis errorem, quem docent.* Et vnde hoc habeant Ephesij, superiùs indicat, cùm ait: *Vos itaque estis eiusmodi à talibus instructoribus eruditi, à Paulo Christi pleno, & fidelissimo Timotheo.* Et iterum: *Honestissimum supra modum laudat* (Onesimus Episcopus vester) *vestrum decentem compositumq;, ordinem, quodq; omnes secundùm veritatem viuitis, & quod nullus sit inter vos hæresi locus, sed nec auditis nomen vllius, quàm solius Iesu Christi veri pastoris & magistri, & estis, vt Paulus vobis scripsit, vnum corpus, & vnus spiritus propterea quòd vocati estis in vna spe vocationis vestra.*

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Enedicit Deum, quòd per Christum nos prædestinarit, & omni gratiâ cumularit, itaque instaurarit omnia quæ in cælis & quæ in terra sunt.

Secundò, v. 11. excitat Ephesios ad laudem Dei, vtpote qui eos ad hanc gratiam præ alijs sorte vocauerit.

Tertiò, v. 15. agit gratias Deo ob fidem & charitatem Ephesiorum, orans vt perfectam in Christo sapientiam adipiscantur, scilicet vt penetrent magnitudinem suæ vocationis, Deique potentiam qua eos ad Christum conuertit, quaque Christum à morte suscitauit, & supra omnes angelos exaltauit, constituitque caput supra omnem Ecclesiam.

Aulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, omnibus sanctis, qui sunt
Ephesi & fidelibus in Christo Iesu. 2. Gratia vobis, & pax à Deo Patre
nostro, & Domino Iesu Christo. 3. Benedictus Deus & Pater Domini
nostri Iesu Christi, qui benedixit nos in omni benedictione spirituali in cæ-
lestibus, in Christo. 4. sicut elegit nos in ipso ante mundi constitutio-
nem, vt essemus sancti & immaculati in conspectu eius in charitate. 5. Qui præde-
stinauit nos in adoptionem filiorum, per Iesum Christum in ipsum secundùm proposi-
tum voluntatis suæ, 6. in laudem gloriæ gratiæ suæ, in qua gratificauit nos in dile-
cto filio suo. 7. In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem
peccatorum secundum diuitias gratiæ eius. 8. quæ superabundauit in nobis in om-
ni sapientia, & prudentia: 9. vt notum faceret nobis sacramentum voluntatis suæ,
secundùm beneplacitum eius, quod proposuit in eo. 10. in dispensatione plenitu-
dinis temporum, instaurare omnia in Christo, quæ in cælis, & quæ in terra sunt, in ipso:
11. in quo etiam & nos sorte vocati sumus prædestinati secundùm propositum eius,
qui operatur omnia secundùm consilium voluntatis suæ. 12. vt simus in laudem glo
riæ eius nos, qui antè sperauimus in Christo: 13. in quo & vos, cùm audissetis ver-
bum veritatis, (Euangelium salutis vestræ) in quo credentes signati estis Spiritu promis-
sionis sancto. 14. qui est pignus hereditatis nostræ in redemptionem acquisitionis,
in laudem gloriæ ipsius. 15. Propterea & ego audiens fidem vestram, quæ est in Do-
mino Iesu, & dilectionem in omnes sanctos, 16. non cesso gratias agens pro vobis, me-
moriam vestri faciens in orationibus meis: 17. vt Deus, Domini nostri Iesu Christi
pater gloriæ det vobis spiritum sapientiæ & reuelationis, in agnitione eius: 18. illumi-
natos oculos cordis vestri, vt sciatis quæ sit spes vocationis eius, & quæ diuitiæ gloriæ
hereditatis eius in sanctis. 19. & quæ sit supereminens magnitudo virtutis eius in nos,
qui credimus secundum operationem potentiæ virtutis eius. 20. quam operatus est in
Christo, suscitans illum à mortuis & constituens ad dexteram suam in cælestibus. 21.
supra omnem principatum, & potestatem, & virtutem, & dominationem, & omne no-
men, quod nominatur non solùm in hoc seculo, sed etiam in futuro. 22. Et omnia
subiecit sub pedibus eius: & ipsum dedit caput supra omnem Ecclesiam, 23. quæ est
corpus ipsius, & plenitudo eius, qui omnia in omnibus adimpletur.

VERS. 1. *Christiani sancti sunt vocatione, baptismo, & obligatione.*

MNIBVS SANCTIS] id est, omnibus Christianis, qui sancti sunt vocatione, baptismo, debito & obligatione quia in baptismo sanctificati; vocati sunt ad sanctè viuẽdum, debentque in omni vita & conuersatione esse sancti, vt dixi Ro. 1. 7. Vnde explicans subdit:

ET FIDELIBVS IN CHRISTO IESV] Id est credentibus in Christum. Est hebraismus. Hebræum enim נאמן *neeman* & nomen est significans fidelem, & participium significans credentem. Rursum, credere in Christo & credere in Christum, idem sunt, vt dixi. Vbi Nota. Coniunctio *&*, est hic explicatiua, & significat id est, vti & Galat. 6. 16. & Coloss. 2. 8.

VERS. 2. BENEDICTVS DEVS] Dupliciter, ait Hieron. hic locus legi potest: *Benedictus Deus, & Pater Domini nostri Iesu Christi: vt sit benedictus Deus, qui vniuersorum conditor est. & hucusque distinctio: deinceps inferatur, qui est; & Pater Domini Iesu Christi. Vel, ita vt Deus, & Pater, ad Dominum nostrum in commune referatur. Benedictus Deus eius, qui assumptus est, hominis: & Pater eius, qui in principio apud Deum fuit Deus Verbum. Non quo alius assumptus homo, & alius sit sermo qui assumpserit: sed quo vnus atque idem pro varietate causarum, nunc sublimis, nunc humilis prædicetur.* Simili sensu dicit Christus Magdalenæ: *Ascendo ad Patrem meum, & Patrem vestrum: Deum meum, & Deum vestrum,* Ioan. 20. 17. Et secundus hic sensus planior est, magisque fluit. Vnde correctissima exemplaria inter *Deus* & *Pater*, nullam diastoles notam, aut comma interijciunt.

Qvi

QVI BENEDIXIT NOS] id est, qui benefecit nobis, copiosè cumulauit nos suis bonis & beneficijs. Dei enim dicere, non est aulicum (aulici enim aurea sæpè promittunt, sed parum reipsa præstant,) sed simplex est, sincerum & efficax: Deus enim plura facit & præstat, quàm promittat. Idem imitantur viri fideles & cordati.

Benedictio Christi multiplex, & qualis.

OMNI BENEDICTIONE, id est, omni bono, beneficio & dono, non terreno, vti sunt honores, opes, forma, robur, voluptates (has enim non venit conferre nobis Christus) sed SPIRITVALI] putà fide, gratia, peccatorum remissione, iustitia, amicitia Dei, virtutibus, bonis operibus per ea nos destinando, & si in ijs perseueremus, nos ad gloriam æternam eligendo, vt dicatur nobis, *Venite benedicti, possidete paratum vobis regnum à constitutione mundi*, ait Chrys. hæc enim summa est & extrema benedictio. Vnde addit.

B IN CÆLESTIBVS] scilicet donis, putà cælesti gratia, cælesti vita, & moribus nunc, & postea cælesti gloriari. Secundò, Hier. *in cælestibus*, scilicet locis inquit, & sedibus (sic enim capitur v. 20.) quas nobis Deus præparauit, & ad quas nos destinat, *in*, id est, per Christum, per Christi sanguinem & merita, non per Simonem Magum, qui se iactabat esse mediatorem, esse Dei virtutem, Actor. 8. 10.

Omnis gratia, & dispositio ad iustificationem, ex meritis Christi.

Hinc patet, omnem gratiam, omnemque dispositionem ad iustificationem, ipsumque fidei initium non tantùm esse gratiæ Dei, sed etiam (quod malè de fide & fidei initio negarunt nonnulli) esse ex meritis Christi. Apostolus enim dicit, quod Deus nos benedixit omni benedictione spirituali in Christo; ergo per Christum omne bonum spirituale nobis obuenit: atqui fides & gratia excitans C nos ad credendum, est bonum spirituale, imò omnis boni fons & initium: ergo fides & prima gratia, ipsumque fidei initium obuenit nobis per merita Christi. ita August. de Prædest. Sanctorum capit 19.

Nota *benedictionem* non tantùm beneficentiam, bonum & donum significare, sed largitatem, copiam & abundantiam bonorum & donorum, vt dixi 2. Corinth. 9. 6.

Rursum, pro *in cælestibus*, græcè est, ἐν τοῖς ἐπουρανίοις, *in supercælestibus*: quod aliqui ad Deum referũt. q. d. Deus existens in supercælestibus, id est, in cælo quod est super omnes cælos, imo existens super cælum empyreum in spatijs illis vacuis, quæ supra cælum & mundum sunt, benedixit nos. Secundò & meliùs, vt dixi refertur ad *nos*. q. d. Deus D nos in cælestibus donis, vel locis benedixit, vt scilicet per cælestia gratiæ dona perueniamus ad cælestis gloriæ loca.

Nota Tertiò; Pro *In Christo*, Erasm. & Vatablus legunt in Græco, Χριστῷ, *Christo* q. d. ait Vatablus, Deus benedixit nos omni dono supernaturali, vt tandem locum habeamus in cælo cum Christo: Sed hæc lectio, vti dura & obscura est, ita est & falsa. Vnde Chrys. Theop. Ambr. Hier. & passim alij legunt, ἐν Χριστῷ, *in Christo*. Hinc rursum videas Græca exemplaria noui testamenti magis dubia, varia & corrupta esse quàm Latina.

VERS. 4. SICVT ELEGIT NOS IN IPSO] q. d. Deus actu benedixit, id est benefecit, nobis donando suas gratias & dona: sicut ab æterno ad ea nos prædestinauit, & elegit in ipso, id est per ipsum, scilicet Christum & Christi merita præuisa.

An electio & prædestinatio nostra sit facta independenter à meritis Christi.

Ex hoc capite insignes & graues Theologi contendunt singulos electos ad gloriam ex solo beneplacito Dei ad eam electos esse: ita vt ab æterno Deus ante præuisa merita non tantum propria, sed & ipsius Christi, singulos, qui saluabuntur, ad gloriam & salutem hanc efficaciter elegerit. Deinde decreuerit illos Christo nascituro repræsentare, vt Christus pro ijs passionem suam & merita offerret. Tertiò Christo iam incarnato Deus illi proposuerit singulos à se ab æterno electos, vt pro ijs merita sua Christus offerret, quibus, eis gratiam ac omnia salutis media impetraret, & mox Christum Patri obedientem pro ijs merita sua obtulisse dicunt. Inde. Quartò, singulos ex Christi meritis accepisse gratiam à Christo petitam & impetratam, cui ipsi electi cooperantes per propria merita reipsa gloriam sint adepti: hunc enim prouidentiæ ordinem censent esse optimum, & probatur maximè ex v. 11. vbi sic ait: *In quo etiam & nos sorte vocati sumus, & prædestinati secundùm propositum eius, qui operatur omnia secundùm consilium voluntatis suæ*. Ecce, inquiunt, *in quo*, scilicet Christo, *vocati sumus*: quia vocatio & gratia actualis est ex meritis Christi: sed *prædestinati sumus secundùm propositum & consilium voluntatis Dei*. Ecce solum Dei propositum ponit causam prædestinationis nostræ, non ergo illa facta est ex meritis Christi.

Electio Christi facta ex solo Dei beneplacito electio verò hominum ex meritis Christi.

Verùm omissa quæstione de meritis proprijs, quæ alij non pauci graues Theologi censent esse præuisa, & causam electionis singulorum ad gloriam, de qua re alibi dicendum est; quod ad præsentem locum & quæstionem de Christi meritis attinet, verius videtur id quod alij illustres Theologi docent, nimirum Christi solius prædestinationem, electionem & incarnationem factam esse sine vllius, etiam ipsius Christi merito ex solo Dei beneplacito, vt docet D. Aug. de Prædest. Sanctorum c. 15. ceterorum verò hominum prædestinationem & quatenus est prædestinatio, siue prædilectio, omnibus communis, & quatenus electio est vnius præ alijs, siue alijs neglectis esse ex meritis Christi, ob quæ placuit Deo prædestinare eos, & eligere tam ad gloriam, quam ad gratiam: hoc enim exigunt merita, honor & dignitas Christi, vt scilicet electorum omnium & prædestinatorum primus sit, per quem eligantur ceteri omnes & prædestinentur.

Probatur Primò.

Probatur hæc sententia Primò, quia v. 3. dixit Apostolus *benedixit nos in omni benedictione spirituali in Christo*, id est, per Christum: atqui magna, imò maxima, benedictio spiritalis est hæc prædestinatio & electio efficax ad gloriam: quam enim maiorem benedictionem à Deo desiderare possim, quã vt sim electus ad beatitudinem, ac consequenter, certissimò hac beatitudine donandus? ergo hæc prædestinatio & electio per Christum & Christi merita facta est nobisque obtigit.

Secundò.

Secundò, si electio cuiusque ad gloriam non est ex meritis Christi: ergo nec prædestinatio gratiæ & mediorum ad eam assequendam erit ex meritis Christi: hoc autem est falsum, ergo & antecedens, ex quo id sequitur. Sequela maioris probatur: efficax intentio finis necessario imperat & elicit electionem mediorum ad finem necessariorum: atqui hic finis est gloria, media necessaria ad eam sunt gratia, adoptio, & merita: ergo si Deus ante præuisa Christi merita efficaciter nos intendit glorificare, efficaciter etiam intendit nos in filios ad-

adoptare, gratiam & merita dare, quibus gloriam nobis prædestinatam assequeremur. Sicut qui intendit ire Romam, hoc ipso tacitè & in confuso intendit transire Alpes, quia Alpium transitus est via & medium necessarium, vt finem, id est Romam, attingat: pari enim modo gratia, iustificatio & merita, sunt media necessaria & connaturalia ad finem, id est, gloriam assequendam: incarnatio autem & merita Christi ad hunc finem, id est ad gloriam nostram, non sunt medium necessarium & connaturale, sed arbitrarium ex Dei libera voluntate, qui hoc medium elegit & instituit, cùm alia multa eligere & instituere potuisset. Ergo hoc ipso, quo Deus intendit nos glorificare, intendit & nobis gratiam & iustitiam, quasi medium per se ad glorificationem necessarium, dare: non autem hoc ipso intendit dare nobis gratiam & iustitiam per merita Christi, qui ea nondum instituit & elegit. ergo si ante merita Christi nos prædestinauit ad gloriam, etiam ante merita Christi prædestinauit ad gratiam, iustitiam & adoptionem. Minor probatur hic v. 5. *Prædestinauit*, inquit, *nos in adoptionem filiorum per Iesum Christum*: ergo non tantùm adoptio nostra, sed & prædestinatio adoptionis facta est per Christum, quia quando Deus nos elegit ad gloriam, hoc ipso prædestinauit & statuit nos sibi in filios adoptare. Rursum hic ait. *Elegit nos in ipso*, scilicet Christo: ergo non tantùm executio electionis, sed & ipsa electio nostra per Christum facta est.

Prima obiectio contra dicta soluitur.

Dices, Elegit nos in Christo, non qua Christus homo est, sed qua Deus, & Verbum, ac Sapientia Patris.

Contra: Omnibus penè versibus vocat eum *Iesum Christum*: Iesus autem nomen est, non Verbi qua Deus est, sed qua incarnatum, ait S. August. est enim nomen huic homini, Christo scilicet, in circumcisione impositum; ergo loquitur de Christo vt homine, non vt Deo. Secundò, v. 7. ait, *In quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum*: ergo clarum est, eum loqui de Christo homine, qui suum pro nobis sanguinem effudit. Tertiò, v. 10. docet quòd Deus proposuerit omnia instaurare in Christo, scilicet lapsum hominem restaurando (per hominem enim angelos & omnia restaurauit) hoc autem factum est per Christum hominem: vt homo enim, mediator fuit & redemptor omnium. Quæ omnia rursum magis confirmant sententiam, quam hic probare conamur: si enim Deus proposuit instaurare nos in Christo: ergo etiam prædestinauit & elegit nos in Christo: ipsa enim prædestinatio & electio Dei, est ipsum Dei propositum instaurandi nos.

Secũda obiectiones respondentur.

Dices Secundò, *Elegit nos in ipso*, id est ad habendam fidem in ipso, vel vt nos ipsi, id est Christo, & Christi Ecclesiæ incorporaret.

Contrà. Nihil dicit Apostolus de fide, nec de incorporatione: vnde ergo illa hic accersis & supples, cùm verba Apostoli per se & nudè sumpta plana sint: Secundò, *in Christo*, idem esse quòd per Christum & Christi merita, docet Ambr. Chrysost. Photius, & alij passim, imò ita se explicat Apostolus v. 5. 7. 10.

Probatur Tertiò, nostram prædestinationem esse ex Meritis Christi.

Probatur Tertiò, ex cap. 3. v. 11. vbi Apostolus ait, *præfinitionem sæculorum* (id est prædestinationem, qua quos voluit quolibet sæculo prædestinauit & prædefiniuit saluare) factam esse per Christum, id est, per Christi merita præuisa.

Ad argumentum petitum vers. 11. Resp. illud *in quo*, scilicet Christo, non tantum referri ad *vocati sumus*, sed etiam ad *prædestinati*, quod sequitur. q. d. Per Christum vocati sumus in tempore, sicut ab æterno per Christum ad hanc vocationem prædestinati sumus ex consilio & beneplacito Dei: id enim clarè dixit v. 3. 4. & sequent. cum enim toties nomen Christi hic repetiisset Apostolus, noluit hoc v. 11. semel positum iterare. Adde non loqui Apostolum hic de electione & prædestinatione immediata ad gloriam (quam satis constat factam ex meritis Christi) sed ad gratiam. Vnde ait. *Sicut elegit nos vt essemus sancti*, id est, elegit nos ad gratiam iustitiam & sanctitatem. Id magis patebit v. 5. vide can. 13.

ANTE MVNDI CONSTITVTIONEM] πρὸ καταβολῆς τοῦ κόσμου, id est, vt Hier. *ante iacta mundi fundamenta*. Hoc addit contra Platonicos dicentes Deum creasse omnia non ex nihilo, sed ex materia sibi coæterna & increata.

Platonicorum & Origenis error de creatione animarũ ante corpora.

VT ESSEMVS SANCTI] q. d. Elegit nos, non vt ventri & veneri seruiamus, vti seruiunt Epicurei, sed *vt essemus sancti*, id est puri, casti, immaculati.

Perstringit hic Primò, Platonicos, quos secutus Origenes docuit animas ante corpora extitisse, & vixisse in cælo inter angelos, illasque electas à Deo, quæ ibidem sanctè vixerant, vt in sancta corpora in terram mitterentur, ibique fierent magistræ animarum peccatricũ, quæ è cælis in corpora sibi similia deiectæ sunt, vti refert hic S. Hier. Contrà ait Apostolus nos electos, non quia sancti eramus, sed *vt essemus sancti*.

Error Semipelagianorum de gratia refutatur.

Secundò, perstringit errorem Semipelagianorum, qui docuerunt Deum illos elegisse ad fidem & gratiam, quos præuidebat eam desideraturos, acceptaturos, ea bene vsuros, itaque sanctificandos. Contra quos docet Apostolus Deum nos elegisse non ex præuisa sanctitate vsuque gratiæ, sed *vt essemus sancti*, vt gratia bene vteremur, & sanctificaremur. Vnde & v. 11. ait nos prædestinatos secundùm beneplacitum, non nostrum, sed Dei, nosque à Deo non ex præscientia futuræ bonitatis sed sorte vocatos esse.

Prima vocatio, & Dei electio non pendet ab hominis dispositione.

Rursum Tertiò, Chrysost. & Theophyl. sic exponunt. q. d. Elegit nos Deus ob virtutem nostrã, vt permaneamus sancti. Non enim, inquiunt, eligitur vnus præ altero, nisi qui melior est. Sed Respondeo, hoc verum esse apud homines hi enim meliores eligunt ad officia & dignitates (ac vtinam semper;) non tamen apud Deum: Dei enim electio à gratia & mero eius beneplacito pendet, eligitque Deus hominem, non quia est melior, sed vt fiat bonus & melior. Secundò, non ait Apostolus, vt permaneremus, sed *vt essemus sancti*: loquitur ergo de prima gratia, eamque docet purè & gratis dari à Deo.

Momus quis?

ET IMMACVLATI] Græcè ἀμώμους, id est inculpati: *irreprehensibiles*; μῶμος enim græcè reprehensionem significat. Inde μῶμος deus est, inquit Hesiodus, nocte matre, & somno patre progenitus, qui nihil operis edit, sed aliorum deorum opera curiosè contemplatur, & si quid in iis viderit omissum, aut perperam factum, id summa cum libertate carpit. Vnde opus perfectum dicitur, in quo Momus nihil habet quod redarguat, & irreprehensibile vel iudice Momo: sic hic dicitur, *Vt essemus sancti & immaculati in conspectu eius*. q. d. Vt essemus omnino sancti & puri, vt, non homo aut

momus,

nomus, sed Deus ipse, cuius sincerissimum & exactissimum est iudicium, quique omnia dicta, facta, imò & cogitata, cordisque fundum penetrat, nullam in nobis grauiorem maculam, næuum aut culpam cernat, quam arguat.

Tria corollaria ex superiore doctrina. Hinc patet Primò, in homine iusto & sancto peccata non tegi per iustitiam Christi illi imputatam, sed omnino tolli, ita vt Deus ea videre & carpere non possit. Secundò, concupiscentiam in homine iusto non esse peccatum, quod Deus culpare possit. Tertiò, ita sanctè, integrè ac perfectè nos omnia nostra opera facere debere, quasi memores in conspectu Dei nos ea facere, vt Deus eorum inspector nihil in eis inueniat quod iudicet & damnet.

Quadruplex horum verborum expositio. IN CHARITATE] Adamus refert ad *elegit*. q. d. *Elegit nos in charitate*, id est, per charitatem, quia scilicet dilexit nos. Secundò, Chrys. & Theophyl. referunt ad sequentia, ἐν ἀγάπῃ προορίσας ἡμᾶς *in charitate*, id est per charitatem; qua nos amauit, *prædestinauit nos*. Vnde & Syrus vertit, *per charitatem præsignauit nos sibi*. Tertiò, planiùs & faciliùs refertur ad proximè præcedentia. q. d. Elegit nos Deus vt in sanctitate sine macula & culpa seruiamus illi, non ex timore pœnæ, sed ex charitate, & liberali amore. *Vt amor Dei*, inquit Ambr. *sanctam faciat nostram conuersationem*. Sic & Anselmus.

VERS. 5. QVI PRÆDESTINAVIT NOS IN ADOPTIONEM FILIORVM PER IESVM CHRISTVM IN IPSVM] Nota. Idem est, *elegit nos vt essemus sancti*, & *prædestinauit nos in adoptionem filiorum*: nam Sancti sunt filij Dei adoptiui; Apostolus tamen idem repetit & inculcat, tum quia plenus erat recordatione suauissima tantæ dilectionis & electionis Dei, tum quia hæc electio & prædestinatio Dei licet vna sit, multa tamen inuoluit: quia per illam Deus elegit & prædestinauit nos ad sanctitatem, ad suam amicitiam, ad suam filiationem, ad suam hæreditatem: nam formaliter aliud est esse sanctum, aliud esse Dei amicum, aliud esse filium Dei; potuissetque Deus nos eligere ad sanctitatem, & tamen nolle nos adoptare sibi in filios, imò nolle nos euehere ad suam amicitiam. Quis enim est homo quantumuis sanctus, qui sibi deberi putet vt Deus secum amicitiam ineat, aut faueat, & quasi amicus cum amico agat & conuersetur? Dei ergo clementiæ, gratiæ & liberalitatis fuit, quòd per gratiā & charitatem simul & sanctos, & amicos, & filios nos efficere voluerit: quodque hæc tria charitati indiuulsè annexuerit, scilicet iustitiam, siue sanctitatem, amicitiam & filiationem Dei.

Prædestinatio Dei licet vna multa inuoluit.

Charitati annexuit Deus: Primo, iustitiam; Secundo, amicitiam; Tertiò, filiationem Dei.

Definitio prædestinationis ex Augustino. QVI PRÆDESTINAVIT] Nota ex S. August. de Prædest. Sanctorum c. 10. *prædestinatio est gratiæ per Deum præparatio*, qua scilicet creatura rationalis instruitur, dirigitur & ordinatur vt perueniat ad vitam & hereditatem æternam; est enim hæc prædestinatio liberale Dei decretum, quo ab æterno decreuit Deus & angelos & homines per casum Adami lapsos ad se vocare, & sine vllis meritis proprijs sanctificare, sibique in filios & heredes adoptare, id est, decreuit eos vocare & adducere ad fidem, gratiam, sanctitatem omnemque perfectionem, & tandem ad gloriam & hereditatem æternam.

Duplex prædestinatio, completa & incompleta, seu inchoata. Estque duplex hæc prædestinatio, Alia completa Sanctorum & Beatorum, tota scilicet illa series prouidentiæ Dei, gratiarum et mediorū omnium, ex quibus effectum et consecutum est, vt prædestinati à Deo vocarentur, vocati iustificarentur, iustificati in iustitia liberè perseuerarent, perseuerantes vitam finirent, itaque bearentur et glorificarentur. De hac loquitur sæpè S. August.

Altera prædestinatio est non completa; sed inchoata, scilicet ex parte Dei, qua Christianos omnes Deus prædestinat ad gratiam christianismi, in qua si perseuerare velint, Christique gratia vti, eique in finem vsque cooperari, complebunt suam prædestinationem et beatitudinem, ad quam creati et prædestinati sunt, assequentur.

De hac secunda loquitur hic Apostolus: idque Primò, colligitur ex eo, quòd totam hanc epistolam inscribit Ephesijs, non electis ad gloriam certoque beandis, sed *sanctis & fidelibus in Christo Iesu*, vt ipse ait v. 1. Omnes ergo Ephesios Christianos vocat prædestinatos, inter quos quis asserat neminem fuisse reprobum, aut postea damnatum? quis asserat Apostolum voluisse omnes Ephesios fideles certos reddere de sua perseuerantia, de sua salute et gloria, eamque omnibus reuelare et propalare?

Secundò, ex eo quòd de ipsis dicit v. 5. *Qui prædestinauit nos in adoptionem filiorum*, etc. *in qua gratificauit nos in dilecto filio suo*. et v. 4. *Sicut elegit nos in ipso, vt essemus sancti & immaculati in conspectu eius in charitate*. Vbi clarè vides eum loqui electis, non ad gloriam, sed ad gratiam et sanctitatem, per quam adoptamur in filios Dei.

Tertiò, ex eo quòd c. 4. v. 3. et sequent. prædestinatos non securos, non certos esse velit, sed vigiles et solicitos, vtpote quorum incerta et dubia sit salus, et in quorum arbitrio sit virtus et vitium, perseuerare et cadere, saluari et damnari, vti pulchrè docet S. Chrysost. hic hom. 2. in morali. Vnde can. 13.

Nota hic notari omnes causas prædestinationis; Primò, efficientem, cùm ait: *qui*, scilicet Deus, *prædestinauit*; Secundò, meritoriam, *per Christum*; Tertiò, materialem, *nos*; Quartò, exemplarem, *in ipsum*. Christum scilicet, vt Christo quasi capiti et exemplari conformemur, hic per Dei cognitionem, amorem et gratiam; in futuro, per gloriam. ita Ansel. Ambr. D. Thomas, et doctè Augustin. de Prædestinat. sanctor. cap. 15. Posset Secundo, sic accipi, *in ipsum*, id est, in gloriam Christi. q. d. Christi gloria finis est nostræ prædestinationis. Tertiò, Erasmus & Adamus, *in ipsum*, id est, in se. q. d. Vt Deus nos duceret in seipsum, & faceret nos vnum cum seipso: sed hoc duriusculum est, nec enim filij sunt vnum cum patre; sed patri coniuncti sunt, non per identitatem naturæ aut personæ, sed per filiationem vel adoptionem, vt præcessit. Quintò, notat causam formalem, cùm ait; *Secundum propositum voluntatis suæ*? hæc enim prædestinatio non est aliud, quàm propositum, siue decretum liberale voluntatis Dei. Sextò, finalem cùm ait, *in laudem gloriæ gratiæ suæ*, id est, vt laudetur gloria, splendor, &, vt, Ambr. legit, claritas gratiæ Dei, vel gloriosa gratia Dei, qua nimirum mirabilior Deus apparuit in redimendo homine, quàm in creando. Septimò, effectus sunt, redemptio, peccatorum remissio, & quòd *gratificauit nos*, id est, gratos & charos sibi reddidit, gratia, amicitia, charitate sua nos donando.

Assignatur causæ sex prædestinationis.

Effectus prædestinationis.

SECVNDVM PROPOSITVM (S. Hieronym. vertit, *secundùm placitum*) VOLVNTATIS SVÆ] græcè enim est εὐδοκία, quo nomine Septuag.

Hebræum רצון, *ratson* vertunt & explicant, nouis rebus noua verba fingentes, inquit Hier. additque, *εὐδοκία componitur* ἀπὸ τοῦ εὖ καὶ τοῦ δοκεῖν, *id est a bene & placito, quod nos dicere possumus beneplacitum, quia non statim omne quod placuit & bene placere potest, sed ibi tantū εὐδοκία, id est beneplacitum, dicitur, vbi quod placuit rectè placitum comprobatur.* ita Hier.

Vbi Nota. *Propositum*, quod propriè v. 1. Apostolus vocat πρόθεσιν, v. 9. vocat εὐδοκίαν, hoc est *beneplacitum*, & v. 11. rursum vocat βουλὴν id est *consilium* voluntatis diuinæ: idem ergo sunt *propositum beneplacitum* & *consilium* Dei, liberale scilicet Dei decretum, quo prædestinauit, id est statuit & proposuit, nos vocare ad fidem & sanctitatem christianismi per Christum; quod non solis electis, sed omnibus Christianis competit.

Propositum beneplacitū & consiliū Dei idem sunt.

VERS. 6. IN QVA (gratia) GRATIFICAVIT NOS IN DILECTO FILIO SVO] Græcum ἐχαρίτωσεν, Caluinus vertit *gratiosos* vel *acceptos habuit*. Hinc enim stabilire nititur suam iustitiam imputatiuam. q. d. Apostolus. Nos reipsa in nobis sumus peccatores, ideoque Deo odibiles, sed in Christo, id est, cooperti iustitia Christi nobis imputata, gratiosi & amabiles sumus in oculis Dei.

Refutatur Caluini iustitiam imputatiua.

Verùm Respondeo ἐχαρίτωσεν, non significat *gratiosos habuit*, vt vult Caluinus, sed *gratiosos fecit*, &, vt Noster vertit, *gratificauit*, scilicet gratiam suam nobis communicando & infundendo. Ita Chrys. *Gratiosos, inquit, nos reddidit, hoc est, non solùm peccatis liberauit, sed & dilectos effecit. Sicut enim si quis scabrosum quemdam peste, morbo, senio, paupertate pariter ac fame corruptum nactus, formosum mox adolescentem reddat, qui quo suis venustate superet, vehementem splendorem ex genis emittat, ipsaq; fulgura oculorum repercussionibus obscuret: quem deinde & in ipso ætatis flore constituat, atque insuper & purpura & omnigeno mundo vestiat atque exornet: non aliter animam nostram Deus & elaboratam, & pulchram, & desiderabilem ac dilectam reddit.*

IN DILECTO FILIO SVO] q. d. Gratiam hanc adepti sumus non meritis nostris, sed per merita dilecti filij Dei, vel per amorem, quo Pater Filium diligit, cui nos fratres esse voluit, cuique pro nobis, nostraque gratia & adoptione ad hanc suam fraternitatem roganti & oranti Pater omnia concessit & indulsit.

Nota Græcè non est *filio suo*, sed tantùm ἐν τῷ ἠγαπημένῳ, in dilecto, scilicet absolutè in omnibus ac præ omnibus, sine quo nemo ceterorum diligitur, quique causa est cur ceteri omnes diligantur. ita Hieron. Sic Christus psal. 28. 6. quò fortè alludit hic Apostolus, vocatur *dilectus quemadmodum filius vnicornium*: quia sicut hinnuli vel pulli vnicornium valdè amabiles sunt & gratiosi, ita & Christus. Secundò, quia Christus quasi monoceros potentissimus solo B. Virginis sinu captus est, vt dixi Num. 23. 22. ibi enim de eo dicitur, *Cuius fortitudo similis est rhinocerotis*, vel *monocerotis*. Hebræum enim ראם *reem* & rhinocerotem, & monocerotē siue vnicornem significat. Tertiò, quia vnicornis cornu habet bifurcū instar crucis, ait Iustinus Martyr, estque medicum & validum: talis est & crux Christi. Quartò, vnicornis tactu sui cornu aquas purgat à veneno serpentum: sic Christus tactu Iordanis aquas baptismi, peccati purgatrices & expiatrices effecit. Quintò, quia Christus quasi vnicornis, cornu, id est fortitudinem omnem suam, habet in capite, id est diuinitate, inque communione, &

Christus dilectus quemadmodum filius vnicornis. Christus, gratia, & crux Christi cornu vnicornis similis in sex analogijs.

A vnione cum Deo. Sextò, sicut deiectis cedris per tonitru, apparent & exiliunt hinnuli vnicornium, quod ad litteram significat Psaltes citato ps. 28. 6. ita allegoricè Christus mundo apparuit post deiectas cedros, id est, superbiam, impietatem, idololatriam per vim tonitrui Euangelij, tuncque patuit eius species, decor & gratia. Ipse ergo est dilectus Patris, dilectus noster, amor noster, desiderium, gaudium, exultatio, quies, saties, salus animæ nostræ, vt cum sponsa in Canticis dicamus, *Dilectus meus similis est capreæ hinnuloq; ceruorum. Dilectus meus mihi, & ego illi, qui pascitur inter lilia, donec aspiret dies & inclinentur vmbræ.*

IN QVO HABEMVS REDEMPTIONEM] non tam actiuam (hanc enim non habemus nos, sed Christus, quàm passiuam, quia scilicet, Christi sanguine quasi pretio redempti sumus à seruitute peccati, mortis & inferni. Vnde per exegesin explicans subdit: VERS. 7.

B REMISSIONEM PECCATORVM] Hæc ergo redemptio est remissio peccatorum, & iustificatio nostra.

QVÆ (scilicet gratia) SVPERABVNDAVIT IN NOBIS (abundè in nos à Deo effusa est) IN id est cum, OMNI SAPIENTIA ET PRVDENTIA] q. d. Non per scholas Philosophorum, sed per gratiam christianismi, veram sapientiam & prudentiam adepti sumus. VERS. 8.

Nota. Prudentiam Christianam & veram intelligit eam, quæ nos docet rectè, piè & christianè viuere, quæque mores nostros Christo, Christiq; legi & spiritui cōformat vt vitam beatam assequamur, quam Sapiens vocat *scientiam sanctorum*, & angelus ad Zachariam *prudentiam iustorum* Lucæ 1. v. 17.

C Pari modo *sapientiam* intelligit Christianam, quæ summa est, fidem scilicet Dei trini & vnius, aliorūque diuinorum mysteriorum, quibus iustificari & saluari debemus: maximè autem intelligit fidem Christi redemptoris. Vnde explicans subdit. *Vt notum faceret sacramentum quod proposuit, instaurare omnia in Christo.* Hoc etiam Græca clariùs hic, & magis connexè significant: sic enim habent, ἧς ἐπερίσσευσεν εἰς ἡμᾶς ἐν πάσῃ σοφίᾳ καὶ φρονήσει γνωρίσας ἡμῖν &c. *quam* (scilicet gratiam) *abundè effudit in nos cum omni sapientia & prudentia*, vel, vt Vatablus vertit *de qua vbertim nobis effudit omnem sapientiam & prudentiam, patefaciens nobis*, &c. ἐπερίσσευσεν enim non passiuè hic capitur, vt significet abundauit, sed actiuè vt significet abundè effudit Chrys. & Theop. Et patet, quia alioqui γνωρίσας, quod sequitur, non habebit suppositum, nisi scilicet idem subintelligas quod subintelligitur in verbo ἐπερίσσευσεν si actiuè capiatur, abundare fecit, scilicet

Quid sit scientia sanctorū.

D Deus patefaciens nobis mysterium &c.

Nota. Gratiæ copiam significat per *diuitias*, & per *superabundauit*.

VT NOTVM FACERET] Noster legit γνωρίσαι, iam legunt γνωρίσας, id est, vt Hier. *notum faciens*; vel potiùs, *cùm notum fecisset*: est enim aoristus participij. VERS. 9.

SACRAMENTVM VOLVNTATIS SVÆ] sacram & arcanam voluntatem suam. *Sacramentum* enim hic idem est, quod arcanum vel mysterium, altum scilicet & secretum Dei consilium & decretum de vocandis Gentibus æquè ac Iudæis ad salutem per Christum: hoc enim hactenus incognitum fuerat mundo, putabantque Iudæi hanc salutem & benedictionem Abrahæ ad se solos pertinere: iam verò notum

Vocatio Gentium quid ac sacramentū voluntatis diuinæ.

notum fecit Deus illam etiam ad Gentes extendi. A

QVOD (scilicet sacramentum) PROPOSVIT (statuit, decreuit exequi, supple, & implere IN EO) dilecto scilicet filio suo, vt dixit v. 6. eò enim omnia hæc referuntur, vt patet ex initio v. 7. q. d. Non per Simonem Magum, vt ipse iactat, non per Platonem, non per Pythagoram, aliosque Philosophos, qui veram sapientiam & viam ad beatam vitam se docere profitentur & falsò iactant: sed per dilectum filium suum verum mediatorem, & vnicum redemptorem nostrum suam voluntatem de redimendis Iudæis & Gentibus Deus implere decreuit.

Nota. ἐν αὐτῷ, per spiritum lenem significat, *in ipso*, sed per spiritum asperum, vti iam legunt ἐν αὑτῷ, significat, *in seipso*. q. d. In seipso proposuerat & decreuerat hoc sacramentum Deus. ita Vatablus. Vel, vt Syrus, hoc arcanum proposuerat B Deus exequi in seipso, id est, per seipsum. Sed prior Interpretis nostri sensus magis est è mente & spiritu Pauli, qui hic præsertim nihil nisi Christum spirat magisque versui 6. & 7. connexus est. ita Thephyl. & passim alij.

S. Hier. hic distinguit prædestinationem & propositum, quòd prædestinatio sit rei, quam multò antè, quàm fiat, in animo facere destinamus: propositum verò sit rei vicinæ, vt penè cognitionem & propositum sequatur effectus. Hoc verum est apud homines, quorum breuis est vita, ac consequenter proposita arcta & breuia. Hinc vulgo prædestinationem Deo, propositum hominibus tribuimus vt Deus prædestinet, homo proponat. In Deo verò idem est propositum, & prædestinatio. omne enim decretum Dei, omneque propositum, æternum est, & ab æterno. hoc ergo propositum ab æterno parturijt Deus, inquit Chrys. ac consequenter nos nostramque adoptionem parturijt ab omni æternitate clementissimus & optimus pater, C

In Deo idem est propositum & prædestinatio.

VERS. 10. IN DISPENSATIONE PLENITVDINIS TEMPORVM] q. d. Cùm dispensata, id est constituta, distributa & ordinata ab eo tempora, essent euoluta & impleta; vt sit hypallage: *in dispensatione plenitudinis*, id est, in plenitudine dispensationis. id est distributionis, temporum, ita Ans. & D. Tho. Secundò, & meliùs. q. d. Cùm dispensata, id est erogata, expensa, euoluta esset plenitudo temporum, id est plenum & omne illud tempus, quod ex Dei ordinatione præcurrere debebat Christum. sic Christũ dixit missum in plenitudine temporis, id est, impleto tempore, quod Pater ab æterno incarnationi eius præfinierat, Galat. 4. 4.

INSTAVRARE OMNIA IN CHRISTO] Græca, ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est *recapitulare*, vt legit S. Hier. q. d. Proposuit Deus omnes homines & angelos, cùm inter se admodum essent disiuncti, imò inimici, vnire, & ad vnum caput Christum reuocare & coniungere: Christum enim dedit caput super omnem Ecclesiam, vt ait v. 22. Et hinc c. 2. v. 19. infert. *Ergo iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorum & domestici Dei*. q. d. Christus nos reuocauit ad societatem angelorum, vt eorum simus fratres, & ciues cælestes in eadem Dei domo, id est Ecclesia, sub eodem duce & capite, qui est ipsemet Christus. Hic sensus genuinus est. ita Chrys. Theop. Ansel. imò & S. Aug. Enchiridij 62. qui legit & explicat nostrum *instaurare*: *in Christo*, inquit, *instaurantur quæ in cælis sunt, cùm id quod inde in angelis lapsum est, ex hominibus redditur. Instaurantur autem quæ in terris sunt, cùm ipsi homines, qui prædestinati sunt ad æternam vitam, a corruptionis vetustate renouantur.* Instaurat ergo Christus ea quæ in cælis sunt, cum sedes gloriæ, dæmonum lapsu vacuas & numerum angelorum hoc eodem lapsu imminutum per homines restaurat & implet, cùm, vt ait S. Gregorius l. 31. Mor. c. 35. *Illuc humilitati homines redeunt, vnde apostatæ angeli superbiendo ceciderunt*; sicque homines & angelos ad vnam domum, scilicet Ecclesiam, & ad vnum caput reuocat. Dissociata enim & diuisa per Adæ peccatum erat hæc Ecclesiæ domus, & vno pariete, angelorum scilicet societate, integro & perfecto, inquit Chrys. paries alter corruerat, nos scilicet homines ab Ecclesia & societate angelorum collapsi eramus in societatem iugumque dæmonis: Christus ergo hunc domus parietem, id est nos homines Ecclesiæ restituit, sicque totam domum, scilicet Ecclesiam angelorum & hominum restaurauit vt iam vna ex vtrisque integra (vti ante lapsum Adæ fuerat) & perfecta sit domus, sibi quasi capiti, & lapidi angulari deuincta, astricta & vnita: hoc enim significat Græcum ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est recapitulare. *Tanto itaque dono, tanto honore*, ait Chrys. *tanta benignitate cùm nos dignatus sit Deus, ne dedecoremus benefactorem, ne tantam gratiam inanem reddamus: vitam angelicam, angelicam planè, oro ac supplico, virtutem & conuersationem ostendamus.*

Quænam anacephalæosis Christi Prima. expositio.

Christus vnnit dæmonil hominum redemptione instaurauit.

Ecclesiæ paries alter in angelis collapsus.

Secundò, ἀνακεφαλαίωσιν, id est *recapitulationem*, ait Hieronym. vocant oratores, cum in epilogo ea, quæ tota oratione sparsim ac fusè dicta sunt, summatim repetuntur, & simul iudici in memoriam reuocantur. Hebræi quoque summam rei vocant caput rei, vt patet Num. 1. v. 2. & sic de Christo dicitur Heb. 10. 7. *in capite* (id est summa) *libri* (S. Script.) *scriptum est de me*. Sic ergo Christus fuit caput & recapitulatio omnium operum Dei visibilium & inuisibilium: omnia enim Christi aduentum præsignarunt, vel ad eum directa sunt & diriguntur; omnesque eorum dotes, gratias, perfectiones vnus in se complectitur Christus; vt, si Christum intuearis, non sit quod scruteris & recorderis alicuius veterum patrum, aut gestorum, aut alicuius operis Dei: omnia enim tibi exhibet Christus. q. d. Quæcumque olim gesta sunt in cælo & in terra, quæcumque in eis sunt vel fuerunt (in Græco enim non est, Sunt, sed tantum, *quæ in cælis & quæ in terra*, supple, sunt vel fuerunt) quidquid in Mose, Iosue, Abrahamo, Dauide, omnibusque veteribus histotijs, regibus, Prophetis, Patriarchis excellens est & laude dignum, quidquid gratiæ, quid, D quid virtutis, quidquid præclarè dictum, quidquid heroicè gestum: si quid in lege est memorabile, si quid in templo Salomonis speciosum, si quid in sacrificijs Deo gratum: imò si quid inter cælestes spiritus est sanctum, gloriosum, illustre; id multò excellentiori ratione, breuiorique compendio habemus in Christo. ita Hier. Chrys. & Theophyl. *Christus enim*: inquit Theop. *est verbum consummans & abbreuians in iustitia*. Hic sensus sublimis est, & bene respondet tum Græco ἀνακεφαλαιώσασθαι, tum spiritui, sensui & amori D. Pauli in Christum.

Secunda.

Christus fuit caput & recapitulatio omnium operum Dei visibilium & inuisibilium.

Tertiò. Irenæus l. 3. c. 18. docet Christo omnia esse recapitulata: quia in natura humana omnes res, & rerum species ac gradus quasi in summa continentur. Vnde homo dicitur microcosmus, ac consequenter cùm Verbum diuinum humanam naturam assumpsit, nunc quasi res omnes in sum-

Tertia.

Christus sua incarnatione magnā rebus omnibus attulit dignitatē.

mam redactas sibi coniunxit, & ad se quasi ad auctorem & primam originem, ad Verbum scilicet, quo creata sunt, reuocauit, sicque incarnatione sua Christus magnam rebus omnibus attulit dignitatem, omnesque quasi deificauit. His sensus symbolicus est. Primus maximè est litteralis: agit enim Paulus de restauratione lapsi hominis & Ecclesiæ. Vnde subdit, *in quo etiam nos sorte vocati sumus.*

IN IPSO] Redundat, more Hebræo, vnde illud hic non legunt Ambros. Hieron. Chrysost. Hebræi enim repetunt pronomen cum suo antecedente. Idem ergo hic est *in ipso.* quod *in Christo,* vt paulò ante dixit. Nimirum ita satiari nomine Christi non poterat Paulus, vt cum, vt ita dicam, superfluè, & singulis sæpè versibus nominaret. Hinc nomen *Iesu* in paruis & paucis hisce quatuordecim epistolis suis repetit ducenties decies nouies, *Christi* nomen quadraginties & semel.

Quàm familiare Apostolo nomen Iesu.

VERS. 11. IN QVO] ἐν ᾧ potest referri ad ἀνακεφαλαιώσασθαι, vt *in quo* significet, ad quod, scilicet *recapitulare,* vocati sumus, nimirum vt recapitulemur, & instauremur, & ad Christum quasi caput nostrum reuocemur. Secundò & planius, referas ad immediatè præcedens, *in ipso,* scilicet Christo, *in quo,* id est per quem vocati sumus, supple ad instaurationem, recapitulationem & vnionem iam dictam cum Christo in christianismo.

SORTE VOCATI SVMVS] Chrys. & Theop. sic explicant, quasi Deus prudenti suo consilio nos ad sortem hanc vocauerit: quia priusquàm vocaret nos, illa iam sorte nos esse dignos præuiderat. Verùm hoc non est sorte vocari, sed merito, & hoc dicere de vocatione ad primam gratiam, est Pelagianum: sed excusandus est Chrys. quòd loquatur de vocatione non ad primam gratiam & fidem, sed ad iustitiam: de hac enim egit Apostolus v. 4. 5. 7. & de hac verum est dicere quòd Deus neminem vocet ad iustitiam suamque amicitiam, nisi quem per actus fidei, spei, pœnitentiæ, &c. ad illam se præparare & dignum, id est idoneum, se efficere præuiderit. Sed hoc non est ad mentem Apostoli. Apostolus enim loquitur de vocatione prima ad fidem & christianismum: ad hanc enim sorte vocati sumus, &, vt græcè, ἐκληρώθημεν id est, sortiti sumus, hoc est, sine merito vocati sumus, est enim metaphora ab aleatoribus, qui aleæ iactu de lucro, aliaue re sortiuntur: sic enim Deus hic inducitur, quasi dixisset. Iaciant omnes homines sortē & sorte ac aleæ iactu decidatur, qui vocandi sint ad fidem & salutem, qui non vocandi & negligendi; iactaq; super omnes alea & sorte, cecidit super nos Ephesios sors hæc & alea, vt vocaremur, ita vt ex parte nostra fuerit sors & fortuitum vocari ad fidem; gratiam, baptismum & christianismū: quia nihil agebamus vt vocaremur, ac ne cogitabamus quidē de vocatione, imo aliqui eam fugiebant & auersabantur, ex parte tamen Dei non fuit sors, sed electio et destinatum propositum nos vocādi, vt sequitur. ita Ans. D. Thomas, et passim Latini cum S. Aug. in ps. 34. vbi ait; *Sorte, id est gratia: nam vbi sors est, non est electio, sed voluntas Dei: vbi enim dicitur. Iste fecit hoc, iste non fecit; merita considerantur; & vbi merita cōsiderantur, electio est, non sors, quando autem Deus merita nulla inuenit, sorte voluntatis sua nos saluos fecit, quia voluit, nō quia digni fuimus; hac est sors.*

Chrysostomus in vocatione ad primā gratiam non fauet Pelagianis.

Homines quasi iaciunt aleā de sua salute.

Ex parte sua sorte: ex parte Dei electio est vocatio hominis.

Hinc patet totam prædestinationem, primumque eius effectum, hoc est vocationem, non ex bono vsu liberi arbitrij, sed ex mera Dei voluntate pendere: habito tamen primo hoc effectu ceteros qui ex eo consequuntur, mereri possumus, scilicet iustificationem ex congruo, glorificationem ex condigno.

Potest Secundò, ἐκληρώθημεν, id est *sortiti sumus* cum Ambr. et Hier. sic accipi, q. d. In sortem filiorum, et ad partem hereditatis Dei sumus asciti: inde enim hereditaria sors dicitur hereditas, quòd olim illa inter heredes sorte diuideretur: vti sorte, diuisa est terra sancta inter duodecim tribus Israel Iosue 15. & fortè ad illam sortem Israel alludit hic Paulus. Sic ad Col. 1. 12. dicit nos vocatos *in partem sortis Sanctorum,* id est, ad partem hereditariam, siue ad hereditatem Sanctorum.

Secundo, sors est hereditas filiorum Dei.

SECVNDVM PROPOSITVM EIVS, QVI OPERATVR OMNIA SECVNDVM CONSILIVM VOLVNTATIS SVÆ] Hinc patet, sortem iam dictam, id est, vocationem ad fidem & gratiam, licet nobis sit sors fortuita & immerita; in Deo tamen procedere ex proposito & decreto non casuali, sed prudenti, adeoque ex consilio diuino, quod hæc de re habitum est in consistorio SS. Trinitatis: habuit enim Deus rationes iustissimas, licet nobis sæpè ignotas, hos vocandi, non alios. v. g. cur Iudæos primò vocauerit ante alias Gentes, causa fuit, quia iis propriè & primò promissus fuerat Christus; cur deinde secundo loco vocarit Samaritanos, Palæstinos, Syros, causa fuit, quia hi Iudæis erant vicinissimi, & ex parte Iudæorum fratres; cur tertiò prosperè paulatim Apostolorum prædicatione, Paulus in Græcia prædicarit Ephesijs, Corinthiis, Philippensibus, eosque ad Christi fidem vocarit, potius quam Megarenses, Thebanos, Lacedæmones; causa videtur esse, quia Ephesius, Corinthus, Philippi, primariæ erant vrbes, eaque ætate florentissimæ, tum opibus, tum copia hominum. Itaque eo se contulit Paulus, quia maiorem in eis sperabat messem & fructum prædicationis suæ. Vnde 1. Corint. 16. 8. ipsemet Paulus hanc causam dat: *Permanebo,* inquit, *Ephesi vsque ad pentecosten: ostium enim mihi apertum est magnum & euidens.*

Cur Deus hos vocet & nō alios, & vnam nationem ante aliam.

Sic cur Romani præ ceteris Occidentalibus vocati sint primi, causa fuit, quia Roma erat caput orbis: eò ergo statim se contulit S. Petrus, & deinde Paulus, vt Roma quasi capite conuersa, fides per vniuersum orbem facillimè propagaretur, &, vt inquit S. Leo serm. 1 de natiuitate Apostolorum Petri & Pauli, *vt lux veritatis, qua in omnium gentium reuelabatur salutem, efficaciùs se ab ipso capite per totum mundum effunderet:* vti clarissimè factum videmus, cùm Constantinus, & Romani Imperatores fuerunt conuersi, erant enim Romæ omnium gentium homines, ita vt quod Roma audiret & disceret, hoc omnes gentes audirent & discerent. Pari modo, cur Itali priùs Germanis, Anglis, Francis vocati sint causa est, quia viciniores erant Romæ, ex qua Pontifex ibi residens præcones Euangelij primò in proximas vrbes & gentes misit, vt ita sensim vlteriùs in alias & alias, & tandem ad nos, ac denique ad remotissimas in Noruegia, Islandia, Moscouia proserperent, & fidem propagarent, sic enim caput humanum primò in collum sibi vicinissimum, deinde in pectus, tertiò in femora, ac deinde in pedes sensum & motum influit. hic enim est naturalis & commodissimus ordo.

Cur Romanos primo vocauit, & elegerit Deus.

Hæ rationes nobis notæ sunt & probabiles: sed in his, & aliis magis particularibus vocationibus tam gentium & vrbium, quàm hominum singulorum

rum; v.g. cur Magdalenam tam illustri ratione & modo vocauerit præ aliis meretricibus, cur Paulū præ aliis Iudæis persecutoribus; Deus alias plures & sublimiores habet rationes, intentiones & fines nobis incognitos secundùm consilium voluntatis suæ, vt inquit Apostolus, & in his dicendum est illud Rom. 11. *O altitudo diuitiarum sapientiæ & scientiæ Dei?*

VERS. 12. VT SIMVS IN LAVDEM GLORIÆ EIVS] vt per nos laudetur & celebretur gloria Dei, eiusque gloriosa misericordia; vt simus Deo laudi & gloriæ vt laudemus et glorificemus Deum, gloriosam eius in nos clementiam admirando, ac vbique deprædicando.

Triplex huius loci expositio. NOS QVI ANTE SPERAVIMVS IN CHRISTO] Primò, S. Hier. refert hæc ad præscientiam diuinam in qua ante mundum conditum præsciuit Deus nos credituros et speraturos in Christo. Secundò, Theophyl. sic explicat: Speramus in Christo bona, quæ nobis contingent in futuro sæculo, speramus inquam nunc, antequam illud et illa adipiscamur. Tertiò et genuine: *Nos*, scilicet Apostoli, et Iudæi, qui ante alias Gentes credidimus, et credendo sperauimus bona promissa à Christo (per metalepsim enim sub spe intelligit fidem, nimirum per *sperauimus*, intelligit credidimus) q.d. Nos Iudæi, quibus antea promissus à Prophetis, et iam ante alias Gentes exhibitus et euangelizatus est Christus et apud quos cœpit Ecclesia, et per quos propagatur, primi sumus per quos laudatur et celebratur gloria Dei, gloria Euangelii Christi. ita Ambros. Anselm. et Tertull. l. 5. contra Marcion. Hic sensus patet ex antithesi v. sequentis.

VERS. 13 IN QVO, supple Christo, sperastis ET VOS] ô Ephesii Gentiles, sicut et nos Iudæi ante vos sperauimus in ipso. Secundò et potiùs, refer ad vers. 11. *In quo*, id est per quem, vos, ô Ephesii supple sorte vocati estis, vt sitis in laudem gloriæ eius; sicut nos Iudæi, qui ante vos credidimus, et sperauimus in Christo, per ipsum ad hanc fidem et spem sorte vocati sumus.

CVM AVDISSETIS VERBVM VERITATIS, EVANGELIVM SALVTIS] Græca, *τ̀ λόγον τ̃ ἀληθείας τὸ ἐυαγγέλιον τ̃ σωτηρίας*, id est, vt Syrus, *verbum veritatis, quod est Euangelium salutis*. q. d. Qui Simonem Magum, qui Platonem, qui veteres poëtas ac Philosophos docent, falsò veritatem promittunt: solum enim Euangelium docet veritatem veramque viam ad salutem: solum Euangelium est verum nuntium, vera doctrina salutis et veritatis.

IN QVO ET CREDENTES SIGNATI ESTIS] Græcè, *πιστεύσαντες*, id est, *postquam credidistis*; hoc ergo signaculum spiritus non est ipsa fides, sed fidem consequitur.

Quali certitudinem habere possimus in hac vita prædestinationis nostræ. SIGNATI ESTIS] *ἐσφραγίσθητε*, hoc est, *sigillati estis*, sigillo obsignati estis: sicut enim sigillis impressione obsignantur litteræ regis, ac tabulæ publicæ, vt authenticæ à dubiis, genuinæ à falsis secernantur, certoque constet has esse litteras & tabulas regis: ita vos Christiani Ephesii, quasi *epistola Christi, scripta non atramento, sed spiritu Dei viui, nō in tabulis lapideis, sed tabulis cordis carnalibus*, signati, id est obsignati, estis Spiritu sancto quasi sigillo, vt constet vos esse non fictam, sed authenticā Christi epistolā, vos verè esse fideles conscriptos à Deo, verè esse populū & Ecclesiam veri ac summi Dei.

Dices: Ergo fideles ex hoc sigillo certi omnino sunt se esse in vera fide & gratia.

Resp. Nego conseq. quia sicut sigillum hoc non est eis physicè & omnino certum & euidens (quis enim certò scit, quis iurare audeat se signatum esse Spiritu sancto tamquam sigillo?) sed tamen probabile, & subinde moraliter quasi certum ex signis & coniecturis: ita pariter non est eis certum & clarum, se esse in vera fide & gratia Dei. vide dicta Rom. 8. 16.

SPIRITV PROMISSIONIS] q. d. Signati estis non signo corporali, putà circumcisionis, quasi pecudes, ait Chrys. vti Iudæi signati sunt: sed quasi Christiani & filii rationales, signati estis *spiritu promissionis*, id est promisso, quem scilicet per Prophetas Deus promisit, vt per Ezec. c. 36. 26. *Dabo vobis cor nouum & spiritum nouum*, per Ioëlem c. 2. 28. & alios. Hic spiritus promissus à Deo, est charitas, iustitia, pax & gaudium conscientiæ, quæ accepistis, postquam credidistis, in baptismo; quæque iam experimini, & ostenditis in conuersione morum, & sanctitate ac innocentia vitæ Christianæ. Aliqui sic intelligunt, *signati estis Spiritu*, id est donis Spiritus sancti, linguarum, prophetiæ, & similibus visibilibus, quæ olim dabantur in baptismo. Sed hæc non dabantur omnibus, sicut iam nemini dicitur, imò incertum est an Ephesii hoc tempore ea receperint; paruo enim tempore & tantùm in primordiis Ecclesiæ hæc dona visibiliter data sunt. *Bona visibilia Spiritus sancti quamdiu & quando collata fuerint in baptismo.*

SANCTO] Hinc Didymus lib. de Spiritu sancto probat Spiritum sanctum non participatione alterius, sed suapte natura bonum ac sanctum esse, ac consequenter esse Deum: quia nimirum in sigillo, quo character bonitatis & sanctitatis imprimitur, Spiritus archetypus est bonitatis & sanctitatis, vt qui signatur Spiritu sancto, formam & speciem sanctitatis eius assumat. Vbi aduerte, sicut imago ceræ impressa refert, & planè conformatur suo sigillo, quod imaginem illam imprimit; ita sanctitatem in anima nostra expressam à Spiritu sancto illi quasi sigillo imprimenti, & quasi archetypo sanctitatis conformari, planeque exprimere & repræsentare sanctitatem Spiritus sancti. Quanta ergo animæ nostræ est dignitas? quantâ cura sanctitas hæc tuenda & conseruanda est? *Animæ nostræ Spiritus sanctus, vt sigillum ceræ, imprimit sanctitatem.*

QVI EST PIGNVS HEREDITATIS] q. d. Signati estis Spiritu sancto quasi sigillo, non tantùm vt constet vestræ fidei tabulas esse veras, à vero Deo cordi vestro inscriptas, sed etiam vt tabulas spei vestræ obsignet, vt scilicet ex hoc quasi sigillo certam habeatis spem & ius ad futuram hereditatem. vnde hîc Spiritus & sigillum est, & etiam pignus, hereditatis cælestis. VERS. 14.

Nota. Pro *pignus*, græcè est *ἀῤῥαβὼν*, id est *arrham*, vt docet S. Hieron. Chrys. & ex Aug. Beda, Spiritus hic, meliùs dicitur arrha, quàm pignus: quia pignus datur in mutuo, & soluto debito repetitur & aufertur; arrha autem datur in contractu vendentis et ementis, vt firmus sit contractus, datur inquam quasi pars anticipata futuræ plenæ solutionis: hic autem Spiritus datur quasi pars et prægustus futuræ nostræ hereditatis et felicitatis. Addunt alii, Spiritum sanctum esse pignus quoad fidem et spem; hæc enim dona deficient, et in cælo transibunt in visionem et possessionem Dei: arrham autem dici quoad charitatem quæ numquam excidit. sed permanebit et perficietur in beatitudine. Si tanta, et tam suauis est arrha, quam Deus hic suis elargitur, quanta erit hereditas ipsa, quam suo tempore præstabit? *Spiritus sanctus est arrha salutis nostræ & quomodo differat pignus & arrha.*

IN REDEMPTIONEM ACQVISITIONIS] id est, A perfectè redimatur, & in perfectam libertatem vindicetur ipsa acquisitio, scilicet vt cùm hæreditatem iam dictam cernemus & adibimus, liberemur ab omni malo, tentatione, morbo, morte, ærumna nos, qui sumus acquisitio, id est, acquisita possessio Dei & Christi.

Redemptio nostra duplex, inchoata & cōpleta.

Nota Primò, *Redemptio* hic tam actiua accipi potest, qua scilicet nos redemit Spiritus sanctus & Christus, quàm passiua, qua nos redimimur: hæc enim terminus est actiuæ.

Nota Secundò, Redemptio nostra est duplex. Prima, inchoata, qua hic redimimur à seruitute peccati, & asserimur in libertatem gratiæ filiorum Dei. Secunda, completa in cælo, qua ab omni prorsus concupiscentia, pœna, miseria liberati asseremur in libertatem gloriæ Beatorum. Hanc secundam hic intelligit Apostolus: hoc enim significat præpositio *in*. q. d. Spiritus sanctus est pignus hæreditatis, *in*, id est ad, redemptionem perfectam B assequendam.

Nota Tertiò. Pro *acquisitionis* græcè est περιποιήσεως, quod nonnulli vertunt, vindicationis, assertionis: meliùs Noster, Theop. Photius, quin & Vatablus, Budæus, Erasm. *acquisitionis*. περιποιεῖσθαι enim non tantùm asserere, sed & comparare ac acquirere significat, vti omnes Græci fatentur. Iam *acquisitio* vocatur acquisita possessio, substantia, peculium, scilicet populus Christianus quem Christus tot laboribus, doloribus, lacrymis, imò sanguine & morte sua sibi & Deo acquisiuit.

VERS. 15. EGO AVDIENS DILECTIONEM (quam scilicet ostenditis) IN OMNES SANCTOS] id est Christianos.

VERS. 16. NON CESSO GRATIAS AGENS] Græcismus, pro non cesso gratias agere, vt legit Hieron.

VERS. 17. VT DEVS DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI] hoc est, Deus Pater qui est Deus tam omnium hominum, quàm Christi secundùm humanam naturam; ita vt omnes gloriemur nos eumdem cum Christo homine habere Deum patrem.

PATER GLORIÆ] Adamus & alij putant esse hyperbaton, vt genitiuus *gloriæ* pertineat, non ad, *Pater*, sed ad *Deus* sicq; legunt, & parenthesi intercipiunt cum Plantinianis Biblijs: *vt Deus (Domini nostri Iesu Christi pater) gloriæ*. q. d. Vt Deus gloriæ, id est gloriosus, qui est Domini nostri Iesu Christi pater, det vobis, &c. Sed hæc lectio nimis implexa et obscura, repugnat Græcis et Romanis: Græca enim sic habent, ἵνα ὁ θεὸς τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὁ πατὴρ τῆς δόξης, id est, vt Romana distinguunt, *vt Deus Domini nostri Iesu Christi pater gloriæ*. et ita legunt et distinguunt S. Hier. Chrys. Theop. Anselm. et alij.

Quomodo Deus dicatur Pater gloriæ.

Quæres; Quomodo Deus dicitur *pater gloriæ*? Resp. Ansel. esse *patrem gloriæ*, id est Christi, qui est gloria Patris. Sic et Nazianz. apud Theophyl. per gloriam accipit diuinitatem Filij, vt Pater æternus dicatur *Deus* respectu humanitatis Christi, dicatur verò *Pater* respectu diuinitatis eiusdem. Sed hoc obscurius videtur et remotius.

Dico ergo: *Pater*, id est, auctor omnis gloriæ et gloriosæ nostræ redemptionis per Christum: *pater* enim Hebræis auctorem et causam efficientem significat, tribuiturque Deo respectu creaturarum inanimatarum. Sic dicitur Iob 38. 28. *Quis est pluuiæ pater*? id est productor. Sic Apostolus vocat *Deum*, patrem, id est auctorem, *misericordiarum*, ita Theophyl. *Dicitur*, ait, *pater gloriæ, quia ingentia, celebria & præclara nobis bona dedit.*

Vbi Nota. Aliud est esse *Deum gloriæ*, vt Deum vocat Stephanus Actor. 7. 2. vel *Dominum gloriæ*, vt eum vocat Apostolus 1. Cor. 2. 8. vel *Regem gloriæ*, vti eum vocat Dauid psal. 23. 7. aliud verò est esse *patrem gloriæ*. Dicitur *Deus*, *Dominus* vel *Rex gloriæ*, id est gloriosissimus plenus gloria & maiestate: q. d. Regalis, dominica, diuina gloria; sicut enim Regem vocamus regiam maiestatem; sic Deus dicitur diuina gloria & maiestas, hoc est gloriosa & augusta diuinitas, gloria ergo idem est, quod maiestas gloriosa; ipsa enim maiestas & diuinitas est origo & fundamentum gloriæ; gloria verò ex maiestate & diuinitate emanat & resultat sicut radius à sole, est enim hæc gloria, Dei & diuini nominis claritas & celebritas, qua ab angelis, hominibus creaturisque omnibus dignus est Deus laudari, celebrari, glorificari, ob immensam suam sapientiam, potentiam, sanctitatem, maiestatem, sicut enim dux belli per fortitudinem suam, præclarasque victorias, egregij sibi ducis nomen & gloriam acquirit: ita Deus ob naturalem suam perfectionem & excellentiam, immensam habet in se gloriam. ob quam dignus est debetque ab omnibus glorificari. Hinc in veteri testamento Deus Mosi & Iudæis per ingens lumen se spectandum exhibuit, dicunturque Moses & Hebræi vidisse gloriam Domini, id est, corpus mirè lucidum, quod luce sua repræsentabat gloriam Domini, id est, Deum gloriosum: & à Psalte dicitur Deus, *amictus lumine sicut vestimento*; lumen enim & radij symbolum sunt claritatis & gloriæ: vnde Sanctis quasi beatis & gloriosis radios appingimus.

Gloria idē est quod maiestas vel diuinitas gloriosa.

Lumen & radij sunt gloria Domini.

C *Pater* verò *gloriæ* dicitur Deus, quia gloriam immensam, quàm in se habet quasi Dominus, rex, fons & origo gloriæ, creaturis communicauit, & communicat, dum scilicet cælos, solem, elementa, homines, angelos, aliasque creaturas excellentes & gloriosas produxit, dum (quod propriè hic spectat Apostolus) per Christum gloriosè nos redemit, & de diabolo, morte, peccato ac inferno triumphauit; dum gloriosam gratiam, Sacramenta & miracula partim per Christum, partim per Apostolos, (vnde 2. Corinth. 3. 8. docet Apostolatum noui testamenti esse ministerium gloriæ) contulit, instituit, patrauit, quibus ad æternam beatitatem & gloriã regni cælestis dirigamur: hoc enim propriè est præsentis loci. Vocat ergo Apostolus Deum, *patrem gloriæ*, ob gloriosam fidem sapientiam, cognitionem, spem & gratiam noui testamenti per Christum exhibitam Ephesijs, alijsque Christianis. Hinc explicans subdit.

D VT PATER GLORIÆ DET VOBIS SPIRITVM SAPIENTIÆ ET REVELATIONIS, IN AGNITIONE EIVS; ILLVMINATOS OCVLOS CORDIS VESTRI] q. d. Oro, vt Deus pater & auctor gloriosæ sapientiæ, fidei, spei et gloriæ cælestis, det vobis spiritum sapientiæ et reuelationis, quo scilicet inspiret vobis et reuelet hanc suam arcanam gloriam et sapientiam; *in agnitione eius*, id est, vt agnoscatis illum esse patrem gloriæ iam dictæ, *illuminatos* inquam vobis det ait Ambr. *oculos cordis vestri*, vt eius lumine illustrati, agnoscatis eum talem, vt dixi. VERS. 17. & 18.

Simonis Magi error de Deo patre incognito.

Taxat Simonem Magum, qui inducebat Deum quemdam et patrem incognitum, teste Epiphanio hæresi 27. q. d. Adeò noster Deus et Pater non est incognitus, non celat, non abscondit se, vt sit

sit pater gloriæ & claritatis, tamquam ipsa increata gloria & charitas, quæ sui notitiam & claritatem vbique diffundit; oro ergò eum, vt clara sui cognitione vos, ô Ephesij, illuminet, vt eum clarè agnoscatis.

Hieronymum hic cautè legendum, transcripsit errorem Origenis de animarū reminiscētia.

IN AGNITIONE] Cautè hic legendus S. Hieron. qui distinguit ἐπίγνωσιν, id est *agnitionem*, qua agnoscimus olim cognita, sed quæ iam nosse desijmus; siue qua olim cognita recordamur; à γνώσει, id est *cognitione*, qua priùs incognita nosse incipimus. Quia, inquit, quidam sic intelligunt, quòd patrem olim in cælo cognouerint animæ, sed detrusæ in corpora, rursum per reuelationem spiritus illius cœperint recordari, illumque denuo agnoscere.

Verùm hic est error Origenis, & ex eius sententia, non autem ex sua dicit hoc Hieron. Vbi Nota. Solet Hier. in comment. multa ex alijs transscribere. vnde solet eos, quos secuturus est, in procœmio nominare & præmittere: sicut in procœmio huius epistolæ nominat Originem, eiusque commentarium in hanc epistolam. Ita ipse se excusat in sua Apologia contra Ruffinum. Dico ergo *agnitio* hic idem est quod cognitio prima, vel certè *agnitio* est illa, qua Gentiles & Philosophi Deum Patrem, quem priùs in gentilismo obscurè, inuolutè, & in confuso cognouerunt, iam per Euangelium penitiùs, clarè, explicatè & distinctè, vt auctorem gratiæ & gloriæ agnoscere cœperunt.

VT SCIATIS QVÆ SIT SPES VOCATIONIS EIVS] vt scilicet sciatis, quæ & quanta bona sperare debeatis ex vocatione, qua vos vocauit ad christianismum, id est ex christianismo ipso ad quem à Deo vocati estis.

VERS. 18. QVÆ DIVITIÆ GLORIÆ HEREDITATIS EIVS IN SANCTIS] Id est, quàm diues, copiosa & abundans sit gloria hereditatis, id est, hereditas gloriæ (est enim hypallage) quam Deus promisit & confert sanctis, id est, Christianis qui iuxta Christi doctrinam & legem christianè ac sanctè viuunt.

VERS. 19. ET QVÆ SIT SVPEREMINENS MAGNITVDO VIRTVTIS EIVS IN NOS QVI CREDIMVS] τὸ ὑπερβάλλον μέγεθος, id est, vt Hieron. *sublimis magnitudo*; Ambros. *excelsa magnitudo virtutis*, græcè δυνάμεως, id est potentiæ, *eius in nos*. q. d. Vt sciatis quantam potentiam Deus ostenderit in nostra conuersione à gentilismo ad christianismum, qua scilicet nos ex idololatris, fecit Dei veri cultores; ex ebrijs, sobrios; ex libidinosis, castos; ex superbis, humiles; ex lupis, oues; ex iracundis, mites; ex barbaris, comes & humanos, vt cor barbarum, carnale, ferum nobis abstulerit, & pro eo dederit nobis cor mentemque Christianam, spiritualem, humanam, imò angelicam & diuinam. Hanc potentiam & potentem sui mutationem mirantur etiamnum Indi & Iapones, cùm ab idolis conuertuntur ad Christum, & ex ea agnoscunt veritatem fidei, & vim gratiæ Christi.

Mira Dei virtus elucet in hominum conuersione.

SECVNDVM OPERATIONEM POTENTIÆ VIRTVTIS EIVS] κατὰ τὴν ἐνέργειαν τοῦ κράτους τῆς ἰσχύος αὐτοῦ id est, *secundùm energiam*, hoc est efficaciam & vim, *potentia fortitudinis eius*.

VERS. 20. QVAM OPERATVS EST, græcè ἐνήργησε, id est, per energiam potenter & efficaciter operatus, vel, vt Tertull. vertit, *inoperatus est*, IN CHRISTO, SVSCITANS ILLVM A MORTVIS] q. d. Illa Dei virtus, potentia & energia, qua nos resuscitauit ab idololatria, peccatis, morte & inferno, similis illi

A est quam Deus ostendit in Christo, cùm illum à morte suscitauit, & ad suam dexteram euexit. nam vt ex S. August. & Chrysostom. docet S. Thom. 1. 2. qu. 113. art. 9. difficilius est, maiorisque potentiæ; peccatorem iustificare, quam cælum & terram creare: quia magis contraria sunt peccatum & gratia, quàm aliquid & nihil; & longè magis distat à Deo, illique contrarium est peccatum & peccator, quàm nihil; sunt enim duo extrema summè & in immensum distantia & contraria, Deus & peccatum. Denique gratia & iustitia est ordinis supernaturalis & diuini, vbi summa potentia opus est, vt peccator per peccatum depressus & abiectus infra omnes creaturas, supra omnes attollatur, & assurgat ad iustitiam, fiatque Dei amicus, filius, & consors diuinæ naturæ.

Difficilius peccatorē iustificare, quàm mūdū creare.

ET CONSTITVENS AD DEXTERAM SVAM IN CÆLESTIBVS] Græcè ἐκάθισεν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, id est, *sedere eum fecit in dextera*, id est, ad dexteram suam. B ita Hieronym. De hac sessione dicam ad Coloss. 3. 1.

SVPRA OMNEM PRINCIPATVM, ET POTESTATEM, ET VIRTVTEM, ET DOMINATIONEM] Adamius putat Apostolum hic non recensere ordines angelorum, sed tantum contra Gnosticos docere Christum supra omnes, quantumuis principes, potentes, dominantes, & supra omnia quantumuis potentia & eminentia euectum esse. Verùm S. Dionys. S. Pauli discipulus, Hieron. Chrys. Theophyl. & passim Patres & Scholastici ex hoc loco, & Coloss. c. 1. v. 16. accipiunt & distinguunt quàtuor choros angelorum: imò Ecclesia hinc inter nouem C angelorum choros ponit Principatus, Potestates, Virtutes & Dominationes: nec enim aliunde illi colligi possunt. VERS. 21.

Apostolus hic recitat quatuor ordines angelorum.

Nota Coloss. 1. 16. alio ordine hos angelorum ordines enumerat Apostolus: descendendo enim sic ait, *siue Throni, siue Dominationes, siue Principatus, siue Potestates*. Vnde S. Greg. S. Thom. & alij Latini putant Virtutes esse inferiores Potestatibus, & Virtutes esse primos in tertia hierarchia. Rursum Principatus ponunt medios in secunda, vt illa constet Dominationibus, Principatibus & Potestatibus, tertia verò Virtutibus Archangelis & Angelis. Contra S. Dion. Virtutes immediatè subijcit Dominationibus, ponitque eos medios in secunda hierarchia, vt ea constet Dominationibus, Virtutibus, Potestatibus. In tertia verò primos ponit Principatus, secundò Archãgelos, tertiò Angelos. Huic D sententiæ fauet hic locus & S. Dion. qui Cælestis hierarc. c. 6. se hæc, accepisse ait à magistro suo, scilicet Hierotheo, vel certè Paulo, qui in tertium cælum raptus hæc ibi audiuit, imò conspexit.

Ordo hierarchiarū angelicarū.

Nota Secundò. Pro *virtutem*, græcè non est ἀρετὴν sed δύναμις, id est *potentia*, robur, fortitudo. Rursum pro *dominationem*, græcè est κυριότης, id est, dominium, siue auctoritas, & ius domini in seruum, vel in rem suam.

Nota Tertiò, hæc abstracta sumi, pro concretis; *Principatus*, id est principes, *Potestates*, id est potestate præditi. *Virtutes* id est robusti, fortes; *Dominationes*, id est dominantes: sunt enim nomina angelorum. vide can. 21.

ET OMNE NOMEN] Id est, omne quod nominatur & celebratur: sic enim Hebr. vocat אנשי השם *an se hasschem*, viros nominis, id est celebres. Perstringit nomina deorum, quos fingebant Gnostici & Poetæ, Hesiodorus, Orpheus, & alij Gẽriũ Theologi,

Nomen Christi omnium numinum nominibus excellētius.

logi, qui mira fabulabantur de rebus cælestibus. Perstringit etiam triginta Æones Valentini, qui tantùm erant nominum portenta,& crimina potiùs quàm numina, quos describit D. Pamelius in Tertul. initio libri contra Valentinianos. hos Valentinus videtur sumpsisse ex Platone, qui in Timæo mũdum dixit factum esse ex cubo ternarij, qui est viginti septem. Nam ter tria faciunt nouem & ter nouem faciunt viginti septem, eò quòd in hoc numero omnis harmonia & consonantia consistat. Tot enim ferè Æones confinxit Valentinus, nimirum triginta. Hisce omnibus Apostolus opponit & anteponit nomen Christi.

Error & insania Valentini de triginta Æonibus.

Tropologicè, vide Chrys. hom. 3. in mor. quàm per Christum supra omnes angelos exaltati sint homines. quamque turpe sit, se, cùm membra sint Christi, subdere ventri, iræ, dæmoni, quamq́ue dignè ad sacram communionem se comparare debeant, vt adeò sublimato Christi corpori vniantur.

QVOD NOMINATVR NON SOLVM IN HOC SÆCVLO, SED ETIAM IN FVTVRO] Hinc discimus, nomina quædam, gradus, & distinctiones angelorum & spirituum cælestium nobis hic esse incognita, quæ in cælo reuelabuntur, ait Theophyl.

VERS. 22. OMNIA SVBIECIT SVB PEDIBVS EIVS] Hinc patet angelos subiectos esse Christo homini, & Christum, vt homo est, regem esse ac dominum cæli & terræ, hominum & angelorum. ita Chrys. & Theophyl.

ET IPSVM DEDIT CAPVT SVPRA OMNEM ECCLESIAM] Græca, ὑπὲρ πάντα τῇ ἐκκλησίᾳ *super omnia ipsi Ecclesiæ*, id est Christum dedit caput Ecclesiæ, qui est super omnia visibilia & inuisibilia præsidens & dominans. Hieronym. Chrysostom. & Theop. vnde Syrus vertit, *ipsum qui est super omnia dedit caput Ecclesiæ.* Hinc rursum exclamat Chrys. *Papæ! quorursus & ipsam Ecclesiam* (imò consequẽter vnum hominem sanctum, qui est quasi vnus culex & pulex, vt alibi ait Chrys.) *euexit? quasi quadam machina trahens in magnam ipsum sublimitatem sustulit, inq́; ipsum cælestem thronum sedere fecit: nam vbi est caput, ibi est & corpus supra omnia visibilia & inuisibilia*, &c. Sed Latina Biblia passim, etiam Romana legunt, *Et ipsum dedit caput supra omnem Ecclesiam*, angelorum scilicet & hominum, militantem & triumphantem. ita S. Aug. & alij.

Christus qua homo, est caput angelorum & totius Ecclesiæ militantis & triumphantis.

Putant aliqui Christum, qua homo est, caput esse hominum: qua Deus est, esse caput angelorum: sed ex hoc loco rectè colligunt Doctores Christum etiam vt homo est, caput esse angelorum, sicut & hominum: quia ex angelis & hominibus vna Ecclesia, & vna quasi resp. constituitur. nam de Christo non qua Deus sed qua homo est & redemptor, agit Apostolus hoc capite, est ergo Christus vt homo, angelorum caput; quia vt homo angelis præest & imperat.

An Christus fuerit causa gratia & gloria, non tantùm hominibus, sed & angelis.

Secundò, quia, vt multi volunt, Christus vt homo, angelis gratiam & gloriam meruit: nam D. Thom. Albertus, Ruardus, Arboreus. & alij quos citat & sequitur Suarez 3. p. disp. 42. sect. 1. Greg. de Valentia, & alij, docent probabiliter Christum esse causam gratiæ non tantùm hominum, sed & angelorum, eamque triplicem, scilicet finalem, exemplarem & meritoriam: ac consequenter angelos, per fidem Christi, id est in Christum mediatorẽ, sanctificatos & gloriam adeptos esse: eos verò qui Christo homini hanc mediatoris dignitatem superbè inuiderunt, sibique arrogare voluerunt, factos esse dæmones, & hoc fuisse peccatum Luciferi, quod scilicet Christi mediatoris officium ambiuerit: non enim potuit diuinitatem in se sibi appetere Lucifer; hoc enim sciebat fieri non posse, imò inuoluere contradictionem, vt scilicet creatura in creatorem, Lucifer in Deum transmutetur.

Prior pars affirmatiua Christũ meruisse angelis gratiam.

Probant hanc sententiam ex hoc loco, *Dedit*, inquit *eum caput supra omnem Ecclesiam*; caput enim in sua membra influit, vnde subdit. *Quæ* scilicet Ecclesia *est corpus ipsius, & plenitudo eius, qui omnia in omnibus* (membris suis. ergo & in angelis) *adimpletur*, & adimplet. Et vers. 10. dixit in Christo instaurata esse *omnia quæ in cælis sunt & quæ in terra*, quia scilicet sicut Christus Adamum & homines lapsos instaurauit, ita & dæmonibus labentibus, eorum lapsum per angelorum gratiam & perseuerantiam instaurauit & compleuit.

Secundò, quia hæc dignitas Christum, qui est vnigenitus Dei filius, decuisse videtur, & eadem opera, qua hominibus, potuit & angelis mereri.

Alij tamen graues Theologi contrarium docent, Christum scilicet solis hominibus, non autem angelis, meruisse gratiam & gloriam, eumq́ue dici caput angelorum tantùm hac ratione, quòd illis emineat, eorumq́ue sit superior.

Probatur Christum angelis non meruisse gratiam.

Probant Primò, quia Scripturæ & Patres docent Christum propter homines, non autem propter angelos natum & passum esse. Sed responderi posset, Christum primariò ad hoc venisse, vt homines lapsos sua cruce & morte repararet, adeoq́ue non moriturum fuisse, imò nec nasciturum, nisi peccasset Adam, quem sua morte redimeret: posito tamen quod propter hominem venturus erat Christus, Deum voluisse, vt merita ipsius etiam ad angelos se extenderent: id enim nihil tollit de misericordia Dei in homines lapsos, & maximè decebat Christum Deo hypostaticè vnitum, qui tam angelorũ, quàm hominum rex erat & caput. Et sic respõderi posset ad locum Apostoli ad Heb. 2. 11. *Qui sanctificat*, scilicet Christus, *& qui sanctificantur*, scilicet à peccato, putà homines lapsi (de his enim agit: nam vox *enim* dat causam, cur, vt dixit v. præced. propter eos Christus debuerit consummari, id est, mori in cruce) *ex vno*, scilicet Adamo, *omnes* prognati sunt. Vnde non sequitur; Angeli non sunt prognati ab Adamo: ergo non sunt sanctificati, id est primã suam gratiam non acceperunt à Christo.

Deus potuit intendere gratiã angelorum propter Christum.

Probant Secundò, quia angelus priùs est creatus, & gratiam accepit quàm homo aut crearetur, aut peccaret: Christus autem non venisset, nisi peccasset homo; ergo priùs decreuit Deus dare gratiam angelo, quàm Christum incarnari.

Responderi rursum posset negando consequ. licet enim in executione priùs dederit Deus gratiam angelo, quàm Adæ aut Christo; in Dei tamen præordinatione & decreto omnia hæc facta sunt vnico diuinæ voluntatis actu, quo totum hunc rerum ordinem, qui de facto extitit, simul & semel elegit & instituit cum mutua contradependentia per præscientiam conditionatam; vt v.g. decerneret in hoc rerum ordine non creare angelos, nec Adam, nec permittere eum labi, nisi simul præuidens & præordinans Christum, qui eius lapsum repararet, & qui consequenter sua merita & gloriam ad angelos extenderet: quia decreuit totum hunc rerum ordinem restituere propter Christum, eumq́ue primò intendit, & ad eum cetera ordinauit quia in Christo statuerat maximè ostendere suam poten-

Contradependentia angelorum, Adami & Christi.

potentiam & gloriam: sed hæc quæstio exactius alibi discutienda est.

VERS. 23. PLENITVDO EIVS] πλήρωμα, id est, *complementum*, q.d. Ecclesia tanquam corpus est complementum Christi tamquam sui capitis: caput enim corpore completur & perficitur, cùm enim caput habet omnia corporis membra, ita vt nullum desit, tunc completum planè est & dicitur. ita S. Chrysost. Ambros. Oecumen. D. Thom. Anselm.

Amor Christi in Ecclesiam. Nota hic vnionem & amorem Christi in Ecclesiam: licet enim in se plenissimus sit & perfectissimus, tamen mancum se, & quasi membris mutilum caput esse putat, nisi habeat Ecclesiam instar corporis sibi adiunctam. Hinc Christus aliquando vocatur tota Ecclesia, vt dixi 1. Corinth. 12. 12. Hinc toties dicitur nos esse, nos crescere, nos agere, nos pati in Christo. Hinc Apostolus ait Christum in se, seq; in Christo viuere. Hinc illa Christi vox, *Saule, Saule; quid me persequeris?* vide Coloss. 1. 24. Hinc omnis spes & consolatio nostra.

Triplex huius loci sensus. QVI OMNIA IN OMNIBVS ADIMPLETVR] Est græcismus: *omnia*, id est, quoad omnia; intelligitur enim κατὰ. Sensus est Primo, Christus in præsenti vita completur omnibus suis membris: singuli enim fideles conferunt ad Christi complementum, completur, inquam, quoad omnia, id est, quoad omnes gratias, virtutes; non quòd singuli habeant omnes, sed quòd singuli singulas; ita vt simul collecti habeant omnes: nam in hoc excellit charitas, in illo patientia, in isto castitas, & sic singuli singularum virtutũ excellentiam & plenitudinem ipsi Ecclesię, quæ corpus est Christi, ac consequenter ipsi Christo, conferunt. ita Hieron. Chrysost. Anselm. *Sicut*, ait Hier. *adimpletur Imperator, si quotidie eius augeatur exercitus, & fiant noua prouinciæ: ita & Christus*, Et Theophyl. *Christus* ait, *quoad manum, impletur in homine misericorde; quoad pedem, in eo, qui Christi amore peregrinatur, vel visitat agros; quoad linguam in doctore*: sicque Christus in omnibus proficit sapientia & omni virtute, ait Hieronymus. *Christus in Christianis proficit & perficitur.*

Secundò, in futura vita Christus omni gloria & omnibus suis electis membris implebitur. ita Hieron. & Theodor.

Potest Tertio, verti cum Vatablo & Erasmo, *qui omnia in omnibus implet* Grecum enim πληρουμένου, est vocis medię, vnde tam actiuè quam passiuè verti potest. Implet ergo Christus omnia in omnibus, quia scilicet facit, vt omnes & singuli omnibus virtutibus proficiant & impleantur. ita Hieron.

4. Secundò, quia, vt Chrysost. in morali, implet Christus omnes Eucharistia & seipso, in quo sunt omnes gratiæ; ipse enim est fons gratiarum. Sed prior sensus est genuinus, q.d. Christus non indiget hoc supplemento corporis Ecclesiæ, vt qui omnia in omnibus implet; sed amoris est, quòd sibi tam arctè Ecclesiam vniat.

Nota. Christus per se non omnia compleuit sed Apostolis, alijsq; verbi Dei præconibus multa complenda reliquit, procurationem nimirum salutis omnium hominum, vt Christus omnibus suis electis quasi membris cõpleatur. Qui ergo saluti animarum incumbunt, quot animas Christo lucrifaciunt, tot membris Christi corpus; Christumque perficiunt & complent. Quæ sanè magna est dignitas, magnus stimulus, vt singuli totos se cõuersioni animarũ impendant, easque Christo inserant, compleantque Christi corpus ea parte adhuc mancum. Sic Coloss. 1. 24. dicit. *Adimpleo ea, quæ desunt passionum Christi, in carne mea, pro corpore eius, quod est Ecclesia.* Patiendo ergo & laborando pro salute proximorum, passiones & labores Christi, ipsumque Christi corpus, & Christum ipsum adimplemus. *Christus non compleuit omnia per se sed etiam per Apostolos, & verbi Dei præcones.*

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, docet, Gentiles peccatis mortuos per Christum viuificatos esse, non merito operum, sed gratis per fidem Dei, qui in Christo nos denuò quodammodo creauit ad opera bona peragenda.

Secundò, v. 11. ostendit, quod Christus Gentes, quæ priùs alienæ erant à Deo Deique promissionibus, Iudæis in vna Ecclesia sibi & Deo coniunxerit.

Inde Tertiò, v. 19. concludit, nos iam non esse hospites & aduenas; sed esse conciues sanctorum & domesticos Dei, atque in Ecclesia superædificatos esse supra fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu.

1. ET vos, cùm essetis mortui delictis, & peccatis vestris. 2. in quibus aliquando
ambulastis secundùm sæculum mundi huius, secundùm principem potestatis aëris huius, spiritus, qui nunc operatur in filios diffidentiæ. 3. In quibus & nos omnes aliquando conuersati sumus, in desiderijs carnis nostræ, facientes voluntatem carnis, & cogitationem, & eramus natura filij iræ, sicut & ceteri: 4. Deus autem, qui diues est in misericordia, propter nimiam charitatem suam, qua dilexit nos,
5: & cum essemus mortui peccatis, conuiuificauit nos in Christo (cuius gratia estis saluati,) 6. & conresuscitauit, & consedere fecit in cælestibus in Christo Iesu: 7. vt ostenderet in sæculis superuenientibus abundãtes diuitias gratiæ suæ in bonitate super nos in Christo Iesu. 8. Gratia enim estis saluati per fidem, & hoc non ex vobis: Dei enim donum est; 9. non ex operibus, vt ne quis glorietur. 10. Ipsius enim sumus factura, creati in Christo Iesu in operibus bonis quæ præparauit Deus vt in illis ambulemus. 11. Propter quod memores estote, quòd aliquando vos Gentes in carne, qui dicimini præputium, ab ea quæ dicitur circumcisio in carne, manu facta:

12. quia eratis illo in tempore sine Christo, alienati à conuersatione Israel, & hospi-
tes testamentorum, promissionis spem non habentes, & sine Deo in hoc mundo.
13. Nunc autem in Christo Iesu vos, qui aliquando eratis longe, facti estis propè in
sanguine Christi. 14. Ipse enim est pax nostra, qui fecit vtraque vnum, & medium
parietem maceriæ soluens, inimicitias in carne sua: 15. legem mandatorum decre-
tis euacuans, vt duos condat in semetipso in vnum nouum hominem, faciens pacem.
16. Et reconciliet ambos in vno corpore, Deo per crucem, interficiens inimicitias in
semetipso. 17. Et veniens euangelizauit pacem vobis, qui longe fuistis, & pacem
ijs qui prope. 18. Quoniam per ipsum habemus accessum ambo in vno Spiritu ad
Patrem. 19. Ergo iam non estis hospites, & aduenæ: sed estis ciues sanctorum, &
domestici Dei: 20. superædificati super fundamentum Apostolorum, & Prophe-
tarum, ipso summo angulari lapide Christo Iesu: 21. in quo omnis ædificatio con-
structa crescit in templum sanctum in Domino, 22. in quo & vos coædificamini
in habitaculum Dei in Spiritu.

Vers. 1. ET VOS, CVM ESSETIS MORTVI DELICTIS ET PECCATIS VESTRIS] Supple, *conuiuificauit Christo, conresuscitauit, & consedere fecit in cælestibus*, vt dicit v. 5. & 6. ibi enim post longam parenthesim (qua de mare digreditur & abripitur Paulus vi spiritus & copia rerum, vt dixi can. 38.) regreditur & explet sententiam v. 1. inchoatam, mutata tamen persona secunda in primam, pro *vos* enim, dicit *nos*.

Nota. Pendet hic locus totus à cap. præced. quia enim ibi vers. 19. dixerat potentiam, quam Deus in Ephesiorum à gentilismo ad christianismum conuersione ostendit, esse similem illi potentiæ, qua Christum suscitauit à mortuis, & constituit ad dexteram suam. Hinc hoc loco idipsum declarat, dicens ipsos per hanc conuersionem cum Christo resurrexisse, & cum eo collocatos esse ad dexteram Patris in cælo.

CVM ESSETIS MORTVI, priuati vita gratiæ DELICTIS ET PECCATIS VESTRIS] per delicta & peccata vestra. ita Hieron.

Quæres, quomodo distinguantur delicta & peccata.

Peccati & delicti discrimen triplex ex Hebræo & Patribus. Respondet S. Hieron. delicta esse peccata in cogitatione inchoata; peccata esse, cùm opere consummantur. Verùm Apostolus in lege versatus omnino ad eam respexit; in lege enim Leuit. 7. v. 7. & 37. distinguitur delictum à peccato, & hostia pro delicto ab hostia pro peccato. Vbi Rabbini Iudæorum Hebræum חַטָּאת *chattat*, quod Septua. ἁμαρτίαν, Noster *peccatum* vertit, explicant esse illud, quod communiter contra præcepta legis affirmatiua, quæ ipsi tot numerant, quot sunt ossa in corpore humano, nempe 248. אָשָׁם *ascam* verò, quod Septuag. πλημμέλειαν, id est erratum, noster *delictum* vertit, esse illud quod committitur contra præcepta negatiua, quæ ipsi numerant tot, quot sunt dies in anno, videlicet trecenta sexaginta quinque.

Secundò, contrariè S. August. qu. 20. in Leuit. Lyran. Abulen. & alij per *peccatum* intelligunt culpam commissionis; per *delictum*, omissionis.

Sed verius videtur, *peccatum*, cùm à delicto distinguunt (sæpè enim confunduntur, vt patet Leuit. 5. v. 5. & 6.) esse id, quod scienter contra legem committitur; *delictum*, quod ignoranter, vel per obliuionem, præsertim iuris & præcepti. ita ex Procopio & S. Hieron. Ribera li. 4. de Templo c. 5. Et probatur: quia pro delicto Septuag. vertunt, πλημμέλειαν, id est *erratum*, & ἄγνοιαν, id est *ignorantiā*. Secundò, quia ita vertit Noster Leuit. 5. v. vlt. *Quia per errorem deliquit Domino*, vbi hebraicè est אָשָׁם *ascam*, id est delictum. Tertiò, id patet psal. 18. 13. A *Delicta quis intelligit? ab occultis meis munda me.* Ecce delicta dicit non intelligi, non cognosci, esseque occulta, quasi scilicet per ignorantiam vel obliuionem commissa sint. Et psal. 68. 6. *Deus tu scis insipientiam meā, & delicta mea à te non sunt abscondita.* Ergo delicta sunt, quæ per insipientiam, id est imprudentiam & inaduertentiam, commissa, nobis, sed non Deo sunt abscondita. Et hoc innuit Græcum παράπτωμα, quo Apostolus hîc vtitur, quod Noster *delictum* vertit: Græcum enim παρὰ significat *præter*, cùm scilicet quis præter mentem, obiter, inaduertenter impingit, labitur & delinquit. Contra S. Iacobus cap. 4. 17. *peccatum* vocat quod scienter committitur: *Scienti, inquit, bonum facere, & non facienti, peccatum est illi.*

IN QVIBVS ALIQVANDO AMBVLASTIS] conuersati estis, vt explicat v. sequent. ambulatio enim B significat peccati iterationem & consuetudinem. Vnde subdit: Vers. 2.

SECVNDVM SÆCVLVM MVNDI HVIVS] id est, secundùm consuetudinem sæcularium, qui sæculariter & mundanè viuunt in hoc mundo.

SECVNDVM PRINCIPEM POTESTATIS AERIS HVIVS q. d. Secundùm voluntatem & impulsum principis, qui potestatem suam exercet in hoc aëre: vel potiùs, qui est princeps potestatis, id est dæmonum qui dicuntur *potestas*, qui potestatem exercent in hoc aëre, potestas enim, vti est nomen ordinis angelorum, qui potestatem exercent in terra; ita est & dæmonum, qui eamdem, quam habuerunt cùm essent angeli, retinent iam facti dæmones; sed in malum, vt hominibus noceant. Id patet c. 1. 21. & c. 6. 12. Coloss. 1. 16.

Nota. Hic princeps est Lucifer, vel alius dæmon, qui sub eo præest potestatibus, id est, dæmonibus C qui in hoc aëre dominantur. *Quis sit Princeps aëris.*

Secundò, dicitur *potestas aëris*, quia in aëre miscet ventos, tonitru, fulgura & tempestates, quibus frugibus, bestijs & hominibus nocet; vel potiùs, quia in aëre, id est in mundo hoc (vt sit synecdoche) inter homines potestatem suam exercet, eos tentando, vexando, & quoquo modo nocendo. ita D. Thomas. Vnde Patres docent aërem hunc vsque ad diem iudicij plenum esse dæmonibus, qui homines exerceant, vt boni probentur & perficiantur, mali indurentur, & cum dæmonibus in die iudicij ad communem damnationem in tartara detrudantur. Præclarè S. Aug. in Sententijs n. 150. *Cum homo, ait, secundum se viuit, non secundum Deum, similis est diabolo: quia nec angelo secundùm angelū, sed secundum Deum viuendum fuit, vt staret in veritate, & veritatem* *Aer vsque ad diem iudicij plenus dæmonibus.*

de

de illius, non de suo mendacium loqueretur. Vnde non frustra dicitur, omne peccatum esse mendacium: quia non peccatur nisi ea voluntate, quæ contraria est veritati, id est Deo.

A

SPIRITVS] Græcè est πνεύματος, id est, *spiritus* in genitiuo, quem aliqui per appositionem, vt aër cohæreat cum spiritu, sic explicant: *Secundum principem potestatis aëris*, qui scilicet aër, est spiritus. Sed obstat quod sequitur, *Qui operatur in filios diffidentiæ*; nec enim aër in eos operatur.

Quintuplex huius textus ordinatio.

Secundò, Erasmus sic ordinat: *Secundũ principem, cuius potestas est & aëris & spiritus*, id est, & in aëra, & etiam in spiritum, *qui operatur in filios diffidentiæ.*

Tertiò, Adamus refert ad *aëris*. q.d. Secundùm principem aëris huius, in quo degunt spiritus, id est dæmones: princeps enim hic in aëre quasi in spiritu spiritus versatur, ait Theophyl.

Quartò, Vatabl. refert ad *principem*. q.d. Secundum principem spiritus, id est spirituum, putà dæmonum. Sed hi omnes supplere debent copulam *&*, vel aliquid simile.

B

Quinto ergo, planè & simpliciter, per appositionem & epexegesin *spiritus* refertur ad *potestatis*: explicat enim quid sit potestas aëris, nimirum dicit eam esse spiritum, *qui operatur in filios diffidentiæ*, id est, esse spiritus (est enallage numeri; singularis enim ponitur pro plurali) putà esse dæmones, *qui* quasi spiritus maligno suo impulsu & afflatu *operantur*, id est vim, energiã (græcè enim est ἐνεργοῦντος) & malignitatem suã exercent (incitando, scilicet, & impellendo ad gulam, crapulam, fornicationem, superbiam, vindictam, hæresim, omniaque scelera) *in filios diffidentiæ*, græcè ἐν τοῖς υἱοῖς τῆς ἀπειθείας, quod clariùs vertas, *in filios incredulitatis*, impersuasibilitatis & inobedientiæ, id est incredulos, indociles, rebelles. ita Syrus: ἀπείθεια enim est insuasibilitas, cum quis est intractabilis, contumax; non vult regi disciplina, sed pro arbitratu fertur quò lubet. Vnde S. Basilius: aut potiùs eius interpres in Reg. breu. reg. 268. vertit, *filiis contumaciæ*, hoc est, inquit, qui opera quæ contumaciæ sunt exercent, aut qui faciunt voluntatẽ & opera diaboli: hic enim est contumaciũ princeps & pater, vt iure vocari possit ipsa contumacia. Ceterùm idem sunt filius contumaciæ, & filius iræ. Nam Christus ait: *Qui contumax est in filium, non videbit vitam æternã, sed ira Dei manet super eum.* hucusq; S. Basilius. Noster vertit *diffidentiæ*, quia tales Deo non fidunt, id est non credunt, practicè scilicet, hoc est, non obediunt: qui enim credit dicenti, facilè illi obedit, illiq; fidit, & ab eo se regi patitur. Hinc *credere* in Scriptura per metalepsin sæpè significat obedire. vt psal. 118. 66. ac consequenter *non credere*, significat non obedire. Potest Secundò, propriè sumi diffidentia, quia tales ob inobedientiam & vitia sua, Deo salutiq; suæ diffidunt, deque ea desperant.

C

Qui nam sint filij diffidentiæ.

D

Nota. Vox *filius*, cùm iungitur genitiuo vitij aut virtutis, significat deditum vitio aut virtuti: sic dicitur filius inobedientiæ, id est, addictus, deditus inobedientiæ, vt ex ea quasi prognatus, eamque quasi proles matrem imitari videatur, id est, planè inobediens & rebellis. Cum verò *filius* iungitur genitiuo pœnæ, vel præmij, idem est, quod dignus; vt filius mortis, filius gehennæ, filius resurrectionis, id est, dignus morte, gehenna, resurrectione.

VERS. 3. IN QVIBVS (inter quos) ET NOS OMNES ALIQVANDO CONVERSATI SVMVS.

FACIENTES VOLVNTATEM CARNIS] Græcè θελήματα, id est *voluntates*. q.d. Explentes appetitus & desideria concupiscentiæ, siue ea quæ carni, id est concupiscentiæ carnali, cogitationi & phantasiæ libebant, quæque concupiscentia volebat, id est appetebat.

Nota *Voluntas* hîc appetitum significat, non rationalem tantùm, sed & sensualem, animalem, carnalem & brutalem, caro enim, id est concupiscentia, tam in rationali, quàm in animali appetitu residet, vt dixi Galat. 5. 17.

Caro concupiscentiam carnalem & mentalem significat.

Nota Secundò, Pro *cogitationum*, græcè est διανοιῶν, quod Ambros. vertit, *consiliorum*; S. Hieron. *mentiũ*: quia, inquit, alia sunt peccata carnis, vt gula, libido; alia mentium, vt hæresis, sectæ, inuidiæ, &c. Sed simpliciùs accipiemus carnem pro concupiscentia qualibet, siue carnali, siue mentali; cogitationes pro ipsa imaginatione, quæ varias concupiscentiæ species & modos imaginatur, concipit, effingit: nã qui concupiscunt, perinde vt qui amant, sibi somnia fingunt.

ET ERAMVS NATVRA FILII IRÆ] Quia, inquit Illyricus, peccatum originale, quod nos facit filios iræ, non est accidens, sed forma, substantia, & natura nostra. Sed hoc tam stolidum est, & contra Aristotelem, omnesque Philosophos; quàm impium: si enim peccatum Adæ est substantia, ergo cùm omnis substantia à Deo creata sit, sequitur peccatum à Deo eoque solo esse creatum, & Adæ posterisque inditum.

Illyrici error, ex hoc loco asserentis peccatum originale esse substantiam, refellitur triplici huius loci expositione.

Dico ergo: *eramus filij iræ natura* non in se & sua substantia, vti à Deo est condita, sed in sua naturali qualitate & conditione, vti per Adam & peccatum originale corrupta est: tunc enim vitium pro natura inoleuit, ait S. August. Secundò, *natura*, id est, à natiuitate & ab ortu naturæ. ita Chrysost. D. Thom. Tertiò, *natura*, id est, naturali ingenio, indole, procliuitate, qua à puero quasi naturaliter sumus in mala procliues. ita Hieron. Græcum enim φύσις, Primò, naturam; Secundò, nascentiam, ortum, generationem; Tertio, naturalem indolem & propensionem significat. Hinc Quartò, aduerbialiter τῇ φύσει, id est *natura*, idem est quod planè, omnino; per metalepsin; quod enim natura est tale, hoc planè & omnino est tale. Hinc vice versa quòd omnino est tale, natura dicitur esse tale? sicque homo totus addictus ebrietati, dicitur natura sua, id est omnino, esse ebriosus. Dicit ergo Paulus. *Eramus natura*, id est, ex naturæ nostræ corruptione & propensione, ita carni & concupiscentijs eramus dediti, vt *natura*, id est omnino, essemus peccatores & filij iræ. ita Hieron. Syrus & alij. Hic plenus est Apostoli sensus: nec enim tantùm spectat corruptionem naturæ in Adamo: sed etiam & multò magis quod ex ea secutum est, scilicet vt singuli ex Adamo nati, carni & peccatis seruiant toti quasi naturaliter, itaque sint filij iræ, donec Christi gratia liberentur, & reformentur; agit enim de peccatis actualibus, vt patet ex præcedentibus.

Quadruplex significatio vocis φύσις.

FILII IRÆ] Id est, digni & obnoxij iræ ac vindictæ Dei. vide dicta in fine v. 2. sic enim dicitur filius mortis, id est, dignus morte.

Vbi Nota prosopopœiam Hebræam: mors enim quasi mater, peccatorẽ talem, qui dignus est morte, fingitur genuisse ad mortem, vt seipsam illi cõmunicet, illique mortem inferat, vt mors peccatoris à morte, quasi à matre prognata, morsq; illum quasi filium suum quem gignat & ducat ad mortem, amplecti videatur. Aliter Chrysost. & Theophyl. *Eramus*

Mors est peccatoris mater.

mus filij iræ, id est, eramus ipsa Dei ira, & nihil aliud: sic enim filius hominis non est alius quàm homo. Alij Tertiò, apud Hieron. *filij iræ*, id est diaboli, qui dicitur mors & ira ob feritatem, quam in homines exercet. Sed primus sensus simplicissimus est, & optimè respondet idiotismo Hebræorum.

Pulchrè S. Bernardus serm. 1. de Purificatione B. Mariæ: *Eramus*, inquit, *& nos filij iræ: cuius iræ filij? nempe filij ignorantiæ, ignauiæ, captiuitatis. Ignorantia mulieris seductæ excæcauerat nos; mollities viri abstracti & illecti à propria concupiscentia eneruauerat nos; malitia diaboli expositos iustè à Deo captiuauerat nos. Sic ergo nascimur vniuersi primum quidē viæ ciuitatis habitaculi prorsus ignari, deinde imbecilles & ignaui, vt, etsi nota nobis esset via vitæ, propria tamen præpediremur & detineremur inertia: postremò captiui sub pessimo crudelissimoq; tyranno, vt, licet prudentes essemus atque robusti, ipsa tamen misera seruitutis opprimeremur conditione.*

VERS. 4. PROPTER NIMIAM CHARITATEM] Græca διὰ τὴν πολλὴν, *propter multā charitatem*: & ita legit Hieron. & Ambros. *multam*, id est magnam, per enallagen, qua quantitas discreta ponitur pro continua, id est, multitudo pro magnitudine; magnam inquam, per emphasim, id est, immensam & nimiam. *Nimia* dicitur respectu hominum tam miserorum & indignorum, non respectu Dei; Deum enim, qui est ipsa bonitas increata, decet hæc immensa sui communicatio & nimia charitas in homines. Sic Agesilaus rex cùm ingens donum cuidam plebeio daret, illeque ex verecundia recusaret, dicens hoc esse nimis magnum pro se: At, inquit rex, non est magnum nimis pro Agesilao.

Agesilai regis apophthegma.

VERS. 5. ET CONVIVIFICAVIT NOS IN CHRISTO] Coniunctio *&* nectit sequentia: dicit enim, *Et conuiuificauit, & conresuscitauit, & consedere fecit*: per anadiplosin enim conduplicat & ad emphasim. Secundò, *conuiuificauit nos*, id est, nos ad similitudinem Christi communi cum eo vita spirituali donauit. Tertiò, *in Christo*, id est cum Christo, vel, instar Christi. Vnde Græca & Latina multa tantùm habent *Christo*.

VERS. 6. ET CONSEDERE FECIT IN CÆLESTIBVS] quia nos, id est carnem nostram, Christus in suo corpore cælis inuexit. ita Chrysost. Verùm quia loquitur Apostolus de nostra, qui per peccata mortui eramus, suscitatione & sessione; hinc Secundò, aptiùs dicitur Christus nos cælis inuexisse, ibique collocasse, & sedere fecisse per spem, affectum, tendentiam ad vitam cælestem, per quam reipsa post mortem nos cælis inuehet. & sibi consedere faciet: hoc enim præteritum *consedere fecit*, partim præteritum, partim futurū significat: *fecit* scilicet, id est, & fecit & faciet. Simili modo Prophetæ de futuris ob eorum certitudinem loquuntur in præterito, quasi iam facta essent: licet enim futura sint in re, tamen in Dei præscientia iam facta sunt. Deus ergo inchoatè nos consedere fecit Christo in cælis, quia locum & cathedram ibi iam nobis parauit, ad eamque nos sua gratia dirigit, vt certa spe locum illum præcipiamus, nobis vindicemus, quasi iam illum occuparemus, ibique sederemus: iam perfectè & propriè faciet nos consedere, cùm ex hac vita trāsferet nos in cælum. ita Hieron. Quid ergo hîc quasi talpæ, terræ & terrenis inhiamus, cùm domus & sedes nobis parata sit in cælo, ibique iam Christo quasi assideamus?

Deus per spem inchoatè nos consedere fecit in cælestibus.

Notat S. Greg. libr. 6. Moral. cap. 8. Paulum cùm in carcere catena vinctus esset, ob spei tamen certitudinem & animositatem dixisse se & nos sedere cum Christo in cælestibus. *Sancti itaque viri*, inquit, *foris despecti sunt, & velut indigni omnia tolerant; sed dignos se supernis sedibus confidentes, æternitatis gloriam cum certitudine exspectant, cumq; laborant foris aduersitate persecutionis, ad munitam recurrunt intrinsecus arcem mentis, & inde cuncta sub se ire despiciunt, inter quæ transire corporaliter etiam seipsos cernunt: minas non metuunt, quia & tormenta patiendo contemnunt. Hinc enim per Salomonem dicitur: Iustus quasi leo confidit: &, Non contristabit iustū quidquid acciderit ei.*

Paulus vinctus in cælo habitans vincula despexit.

IN CHRISTO] cum Christo, Hebræum enim ב, id est *in*, subinde valet idem quod עם *im*, id est *cum*.

VERS. 7. VT OSTENDERET IN SÆCVLIS SVPERVENIENTIBVS (in sequentibus temporibus) ABVNDANTES DIVITIAS, id est, excellentem exuberantiam, GRATIÆ SVÆ, IN BONITATE, græcè ἐν χρηστότητι, id est, *per benignitatem* (supple, quam ostendit) SVPER NOS, id est, erga nos, IN CHRISTO IESV, hoc est, per Christum Iesum.

VERS. 8. GRATIA ESTIS SALVATI (id est, gratis iustificati estis) PER FIDEM: iustitia enim est salus inchoata, sicut salus plena & perfecta, est iustitia consummata: vt dixi Rom. 11. 5. ET HOC NON EX VOBIS] Pronomen *hoc*, demonstrat, non τὸ *estis saluati*, sed τὸ *per fidem*. q. d. Quòd per fidem saluati sitis, hoc non ex vobis est, quia fides non est ex vobis, sed Dei donum est. Vnde Vatablus hæc per parenthesin intercipit hoc modo (*& hoc non est ex vobis, Dei enim donum est:*) tunc enim sequens antithesis *non ex operibus*, optimè cohæret, vt non redundet, sed opponat opera fidei. q. d. Per fidem iustificati estis, non per opera, *vt ne quis glorietur* se suis operibus adeptum esse & meruisse iustitiam & salutem.

Hinc patet Apostolum hic excludere non opera fidei, & quæ ex fide profluunt, vti sunt actus spei, pœnitentiæ, charitatis, &c. sed quæ sunt sine fide, & fidei opponūtur, sicut natura opponitur gratiæ; id est, excludere opera facta proprijs naturæ viribus, in quibus gloriabantur Philosophi & Gentiles, quasi suo marte factis & gestis. Vide can. 2. & 3.

Apostolus hic non excludit bona opera.

VERS. 10. IPSIVS ENIM SVMVS FACTVRA] Græcè, ποίημα, id est, vt Ambros. *figmentum*; Vatab. *creatura*; Erasmus, *opus*. Loquitur non de prima creatione hominis, qua creati sumus omnes in Adamo; sed de secunda, quā explicat subdens, *Creati in Christo Iesu*. Quod licet Nazianzen. apud Theophyl. sic exponat, *per Christum, qui est Verbum*, id est, per Christum non hominem, sed Deum, in Adamo creati sumus in gratia: meliùs tamē alij passim intelligunt Christum hominem; hic enim dicitur Iesus. q. d. Per Christum redemptorē rursum quasi creati sumus, quia in baptismo spiritu Christi regenerati & velut creati, factique sumus fratres Christi, noua creatura, filij Dei, & ciues Sanctorum.

Nota. Iustificatio impij dicitur creatio, non physica: quia non fit ex nihilo: sed moralis, quia nullo impij merito, vel opere illi obtingit. Secundò, quia tota merit s Christi tribuitur, sicut creatio tota omnipotentiæ Dei attribuitur. ita Chrys. Iustus ergo per nouitatem vitæ, & sublimitatem gratiæ est quasi nouus mons, inquit Hieron. imò quasi nouus mundus virtutum, creatus & conditus à Christo.

Per Christum iterum creati sumus in baptismo, ob duas rationes.

Argutatur hîc Beza: pronomen *ipsius*, cum ait Apostolus, *Ipsius factura sumus*, scilicet Dei, ceteros exclu-

Error Bezæ ex hoc loco male lecto & intellecto.

excludit: falluntur ergo qui naturam debilem fingunt à gratia adiuuari; hinc enim discimus, inquit, opera bona in solidum Deo & gratiæ Dei deberi.

A

Sed mirum est Bezam non aduertere Apostolũ loqui de iustificatione: hac enim simus noua factura & creatura Dei; non autem de operibus, quę iustificationem sequuntur. Vnde sicut secundùm naturam sumus factura & opus Dei solius, qui nos creauit, & tamen accepta à Deo natura multa opera naturalia & moralia facimus liberè tam bona, quàm mala; ita prorsus in iustificatione, iustitiam, per quam recreamur & simus quasi noua creatura à Deo solo infusam accipimus; ea tamen accepta per eamdem liberè opera fidei, spei, charitatis & iustitiæ Christianæ operamur. Adde, aliter nos creari, aliter recreari, siue renouari per iustificationem. *Qui enim creauit te sine te*, ait S. Aug. *non saluabit*, ac consequenter non iustificabit, *te sine te*: quia scilicet tuam cooperationem *&* liberam dispositionem, quá ad iustitiam te per actus fidei, spei & pœnitentiæ disponas, à te requirit.

B

Liberum nobis est exercitium bonorum operum.

CREATI IN CHRISTO IESV IN OPERIBVS BONIS. *In*, id est ad opera bona faciẽda. Vnde sequitur: QVÆ PRÆPARAVIT DEVS, VT IN ILLIS AMBVLEMVS] Si enim Deus opera bona præparat, si in ijs ambulamus; ergo Deus ea non creat in nobis sed tantùm ad ea nos destinat & dirigit, vt in ijs liberè nos exerceamus, hoc enim significat vox *ambulemus*. ita Chrys. Syrus, Oecum. imò & Beza. Vatabl. & Erasm. Hebræi enim sæpè ב *bet*. id est *in*, sumunt pro ל *lamed*. id est *ad*. sic 1. Corinth, 7. 15. *in pace*, id est ad pacem, *vocauit nos Deus*. Similia sunt Iacobi 4. 1. Coloss. 3. 23. & 2. Cor. 7. 15. Et Græcum, ἐπὶ ἔργοις ἀγαθοῖς, tam, *ad opera bona*, quàm, *in operibus bonis*, verti potest: ἐπὶ enim cum datiuo sæpè significat *ad*, teste Budæo: sic Isocrates dicit, ἐπὶ θανάτῳ συλλαβεῖν, id est *ad mortẽ rapere*; & Homerus, πέτονται ἐπ' ἄνθεσιν, id est *prouolant ad flores*.

A fide non excludit opera Apostolus.

Notat Chrysost. hoc addere Apostolum, ne quis ex eo quòd exclusit opera à salute & iustitia, addẽs, *Non ex operibus*, putet pariter à vita Christiana ea excludere voluisse, vt Christiano sola fides sufficiat. Dicit ergo nos creatos esse ad opera bona, q. d. Christiani facti sumus, non vt in otio, aut in carnalibus voluptatibus gulæ & libidinis vitam enertem & epicuream deinceps agamus; sed vt bonis operibus insistamus: hoc enim insinuat vox *ambulemus*, scilicet non sufficere ordiri & inchoare bona opera, sed in ijs nos debere esse assiduos & continuos, vt in ijs ambulemus, non per duos vel tres annos, sed per omnem vitæ nostræ viam & cursum. Hoc enim significat Græcum περιπατήσωμεν, id est *circumambulemus*, inquit Theophyl. & Chrysost. Qui addit in morali hom. 5. *Non*, inquit, *vt vnum dumtaxat, sed vt omnia operemur præcipit. Nã sicut quinq; nobis sensus sunt, quibus omnibus pro rerum exigentia vti oportet, ita & omnibus vtendum est virtutibus.*

D

Tripliciter intelligi potest facta præparatio à Deo bonorum operum nostrorum.

QVÆ PRÆPARAVIT DEVS] Nota præparat nobis Deus bona opera, cùm præparat & dat nobis gratiam, tum habitualem, tum actualem, putà cum pios indit instinctus & impulsus voluntati, ac pias illuminationes intellectui: hisce enim intellectus & voluntas præparantur, flectuntur, incitantur ad bona opera capessenda. sic effectus præparantur, cùm eorum causa paratur & ponitur: sic præparatur messis, cùm semen in terram iacitur: præparatur bellum, cùm milites arma, quibus bellum gerendum est, parant.

Vnde Secundò, per hypallagen præparat nobis Deus bona opera, id est nosipsos. putà intellectum & voluntatem, præparat ad bona opera modis iam dictis.

Tertiò, præparat nobis bona opera, cùm bonos socios, præceptores, confessarios, concionatores, sancta exempla, aliaque incitamenta & occasiones bene agendi nobis objicit. v. g. dũ pauperem mendicantem & languidum diuiti misericordi objicit, præparat illi materiam & obiectum inuitans ad actum eleëmosynæ. Vnde Græcũ οἷς προητοίμασεν propriè verti potest: *quibus*, scilicet bonis operibus, *præparauit* Deus, supple materiam, occasionẽ, causam, vel viam. q. d. Deus strauit vitam bonis operibus, vt in hac via bonorum operum, ac consequenter in ipsis bonis operibus ambulemus & conuersemur. Aptiùs tamen Noster vertit, *quæ præparauit*. sicut enim via dicitur parari regi, vt in illa ambulet; ita Deus dicitur præparare nobis bona opera, vt in ijs ambulemus; ipsa ergo sunt via ad cælum, non autem operibus fit via, nisi dicas fieri viam viæ, seu ad viam, sicut enim fit via ad hortum vt in eo rex ambulet: ita Deus facit nobis viam & introitum ad bona opera: vt in ijs ambulemus. Deniq; hæc omnia iam dicta non tam parat Deus cùm in tempore ea actu & reipsa dat & suggerit, sed etiam in mente sua præparauit ea ab æterno, cùm præordinauit & prædestinauit illa cuiuis homini suo tempore dare & exhibere. Quàm sapiens & felix est, qui has bonorum operum occasiones, vias, modos, gratias, impulsusq; quos illi in dies præparat & suggerit Deus, sollicitè obseruat, aduertit, amplectitur, exequitur.

C

PROPTER QVOD MEMORES ESTOTE] q. d. Quia tantam per Christũ redemptionẽ & gratiam Deus vobis fecit & exhibuit; hinc horror vos, ô Ephesij vt tota vita sitis illius memores, præsertim quòd è gentilismo, idololatria, omnibusque sceleribus ad hanc christianismi gratiam vos euocarit, vt illi quas potestis gratias & laudes referatis. VERS. 12.

ERATIS GENTES IN CARNE] Opponit *Gentes in carne, circumcisioni in carne*, id est Iudæis, cùm ergo constet Iudæos vocari circumcisionem in carne, quia carnem, id est, præputium carnis habebant circũcisum; sequitur Gentiles vocari *Gentes in carne*, quia, vt Vatablus, præputium habebant gentilitium & incircumcisum, ac cõsequenter quasi Gentiles & Pagani incircumcisi viuebant gentiliter secundùm carnem in idololatria, gula, libidine, &c. Vnde sequitur, *Qui dicimini præputium*, id est præputiati, *ab ea, quæ dicitur circumcisio in carne, manu facta*; id est, à Iudæis, qui vocantur circumcisio ob carnem præputij circumcisam.

Gentes vocantur præputium: Iudæi circumcisio.

Nota. Sicut metonymicè *scelus* vocamus scelestum: ita ad maiorem contemptum & detestationem, Iudæi Gentes præputiatas, vocabant *præputium*, se verò circumcisos extollendo, vocabant *circumcisionem*. Secundò, τὸ *manu facta*, non refertur ad *carne*, sed ad *circumcisio*; hæc enim manu fiebat. Patet ex Græco. Addit *manu facta*, vt eam distinguat à circumcisione spirituali, quæ fit per spiritum & gratiam Christi, de qua ad Roman. 2. v. vlt. ita Hieron.

Circumcisio in quanto honore fuerit Iudæis & Ægyptiis.

Nota. Circumcisio apud Iudæos maximum erat decus & gloria, sicuti præputium maximũ erat dedecus & ignominia. Vnde & apud Ægyptios qui Iudæis vicini sunt, circumcisio nonnisi sacerdotibus, sapientibus & nobilibus concedebatur. *Apud Ægyptios*, inquit Origen. in ca. 2. ad Roman. *nullus geo-*

geometria, astrologia & genesees, qua nihil diuinius putant: secreta rimabatur, nisi circumcisione suscepta. Sacerdos apud eos, aruspex, aut quorumlibet sacrorum minister vel, vt illi appellant, Propheta, omnis circumcisus est. Litteras quoq; sacerdotales, quas hieroglyphicas vocãt, nemo discebat nisi circumcisus. Omnis hierophantes, omnis vates, omnis cæli (vt putant) inferniq; mystes & conscius apud eos esse non creditur: nisi fuerit circumcisus.

Vers. 12. QVIA ERATIS. Ita legendum cum Ambros. Hieron. & Græcis, non, *qui*, vel *quod eratis*: dat enim causam cur Ephesij & aliæ Gentes & essent & vocarentur præputium & Gentes in carne: *quia* scilicet *eratis* SINE CHRISTO, hoc est, sine Christi cognitione, lege, gratia, religione, vita, id est sine christianismo; ALIENATI A CONVERSATIONE ISRAEL] Græcè, τ῀ πολιτείας, id est, primò *à ciuilitate*, vel *à respubl.* Israel, inquit Erasmus. Secundò. Syrus, *à gubernationibus Israel*; significat enim politia ipsam reip. administrationem & gubernationem, qua scilicet hîc Deus Israelem quasi populum suum sanctis legibus, cæremonijs & prophetijs gubernabat. Tertiò & meliùs Noster, *à conuersatione*, hoc est, à ratione & norma viuendi Israelitarum, patrum & patriarcharum. præsertim Iacobi, qui dictus est Israel, à quo Israelitæ descendunt, qui vnum Deum sanctè colebant, & secundùm eius legem sanctè viuebant; cùm vos coleretis idola, essetisque sine lege, & concupiscentiæ ductum ac impulsum sequeremini: Græcum enim πολιτεύεσθαι, significat conuersari. ita Budæus & alij.

Triplex huius loci sensus.

Politia quid significet.

HOSPITES TESTAMENTORVM] Id est peregrini siue extranei & alieni à testamentis, id est à pactis, quæ Deus cum Iudæis iniuit: testamentum enim significat quoduis pactum, vt dixi 1. Corinth. 11. 25. Alludit ad remp. & conuersationem Israel iam dictam. Vnde *hospites* vocat alienos à iure ciuium, ciuitatis & reipublicæ.

PROMISSIONIS SPEM NON HABENTES] Chrysost. Theophyl. Oecum. referunt vocem *promissionis* ad præcedentem *testamentorum*. q.d. Eratis hospites & alieni à testamentis & pactis promissionis, id est promissorijs, quæ tot bona promittunt Israeli. Verum longè pleniùs & concinniùs hæc per comma diuidunt Biblia Romana & alia correctiora, vt τῆς *promissionis*, nectatur cum eo quod sequitur, *Spem non habentes*. Promissionem intelligit resurrectionis & vitæ beatæ ac æternæ, vti se explicat coram Agrippa rege Paulus Actor. 26. 6. *Et nunc*, inquit, *in spe, quæ ad patres nostros repromissionis facta est à Deo, sto iudicio subiectus; in quam duodecim Tribus nostræ nocte & die deseruientes sperant deuenire, de qua spe accusor à Iudæis, rex. Quid incredibile iudicatur apud vos, si Deus mortuos suscitat?* Vnde hanc spem vocat *spem Israelis*, Actor. 28. 20. *Propter spem*, inquit. *Israel, hac catena circumdatus sum.* q.d. hîc Paulus: Vos, ô Gentes, beatitudinis Iudæis promissæ spem nullam habebatis in gentilismo.

Spes promissionis apud Apostolum est spes resurrectionis.

SINE DEO] vero. Colebatis enim idola & deos falsos; multi etiam erant inter vos athei, qui diuinitatem è mundo tollebant.

Vers. 13. NVNC AVTEM IN CHRISTO IESV (per Christum Iesum) VOS QVI ALIQVANDO ERATIS LONGE à Deo, à spe promissæ beatitudinis, à testamentis & pactis, à republica & conuersatione Israel, à Christo denique & salute, FACTI ESTIS PROPE (id est propinqui Christo, Israelitis, beatitudini & Deo) IN SANGVINE, id est per sanguinem, putà per merita passionis & mortis CHRISTI.

A IPSE ENIM EST PAX NOSTRA] *Pax*, id est pacem faciens, vti explicat v. seq. & ad Coloss. 1. v. 20 *Pacificans*, inquit, *per sanguinem crucis eius, siue quæ in terris, siue quæ in cælis sunt.* Per metonymiam ergo effectus pro causa ponitur. Hinc vides quo sensu, & qua figura Apostolus dicat Christum esse nostram iustitiam, sapientiam, redemptionem; simili nimirum qua hîc dicit Christum esse pacem nostram, non formalem, vti patet, sed causalem. Vnde explicans subdit: Vers. 14.

Christus iustitia & pax nostra non formalis, sed causalis.

QVI FECIT VTRAQVE VNVM] id est, vtrumque populum, Iudaicum & Gentilem, conciliauit & vniuit in sua Ecclesia. ita Hieron.

Nota. Non dicit *vtrumque* in masculino, sed *vtraque* in neutro: quia vt patet ex seq. hoc v. & 20. respicit ad metaphoram domus vel vrbis & reipubl. ac politiæ, vt dixi v. 12. eiusque gemina membra, B partes & parietes; ἀμφότερα, ergo, id est vtraque, tacitè respicit τείχη (quod græcè est neutrius generis) id est, muros & parietes, q. d. Duo sunt symbolici parietes, Iudæi scilicet & Gentes olim muro distincti, quos Christus, muro, qui medius erat, disiecto, coniunxit in vnam domum, scilicet Ecclesiam. Hinc sequitur.

Duo parietes Iudæi & Gentes à Christo coniuncti.

ET MEDIVM PARIETEM MACERIÆ] græcè μεσότοιχον τοῦ φραγμοῦ, id est, vt Vatab. *interstitium materiæ*; hoc est septi, sepis aut muri, putà sepem aut murum, qui medius erat & diuidebat parietem vnum ab altero: Propriè autem *maceria* est septum, vel interstitium factum ex congerie lapidum vel lignorum, quod hebraicè גדר *geder* dicitur. Sic apud Comicum iubet Mitio maceriam dirui, vt fiat vna domus.

SOLVENS] Id est, soluit & diruit Christus. Hebræi enim carent indicatiuo, & pro eo vtuntur participio. vide can. 20. C

Quæres, quis hic paries & murus medius, siue interstitium separans Iudæos à Gentibus, quod soluit & diruit Christus?

Medij parietis quadruplex expositio.

Primò, respondet S. Hieron. & Chrysost. esse peccata & inimicitiam inter Deum & homines, siue Iudæos, siue Gentiles. Verùm quia sequitur. *Vt duos*, scilicet populos, *condat in semetipso*; hinc meliùs alij passim accipiunt dissidium, quod erat inter Iudæos & Gentes.

Vnde Secundò. Ambros. & Hier. respondent hoc interstitium fuisse disparem Iudæorum & Gentilium fidem, legem, cultum; idololatriam scilicet, ex parte Gentium, ex parte verò Iudæorum, fiduciam in lege & cæremonijs suis.

D Tertiò Theodor. & Ansel. interstitium hoc volunt fuisse legem Mosaicam, quam complexi sunt Iudæi, auersati Gentiles.

Quartò, & optimè, Vatabl. Adamus, Erasmus, & alij respondent Apostolum hunc medium parietem explicare, dum statim per oppositionem. & epexegesin subdit. *Inimicitias*. q.d. Medius paries diuellens Iudæos à Gentibus, erant inimicitiæ mutuæ, mutuus contemptus, & odium quo Iudæi Gentes omnes quasi idololatras & præputiatas contemnebant & auersabantur; Gentes pariter Iudæos quasi à communi Gentium lege, ritu & vita abhorrentes oderant, vti cæteræ aues oderunt & persequuntur noctuam. Hæc odia, has inimicitias dissoluit & aboleuit Christus *in carne sua*, moriens pro vtrisque, & vtrisque afflans communem charitatis legem & spiritum, tollensque occasionem inimicitiarum, legem scilicet mandatorum.

Odia & inimicitia mutua, contemptus inter Iudæos & Gentes.

Primò

Primò enim lex mandabat circumcisionem A quam ridebant Gentes, & ex ea Iudæos vocabant *verpos, recutitos, apellas?* Hinc illa: *Verpe iura mihi per Anchialum*; &, *Credat Iudæus apella, Non ego*, Contrà Iudæi spernebant Gentes vt profanas, quia incircumcisas.

Rursum Gentiles nixi lege naturæ & rationis, ridebant Iudæos quasi fidentes legi scriptę & tabulis lapideis, dicentes se habere legem non in lapide, sed in mente. ita Ambros. Contrà, Iudæi spernebant Gentes, quasi sine lege viuentes, imò qui decalogum in multis ignorarent & violarent.

Denique Gentiles ridedant tot ritus, baptismata, abstinentias, cæremonias & sacra Iudæorum. Iudæi execrabantur Gentes, quòd porcina, alijsque cibis per legem Mosis immundis vescerentur, multisque alijs immunditijs per eamdem legem vetitis se contaminarent.

VERS. 15. LEGEM MANDATORVM DECRETIS EVACVANS] Nota. Lex Mosis dicitur *mandatorum*, quia nihil continet, nisi mandata, eaque plurima, nec ad ea implenda auxilium & gratiam conferebat. *Lex* ergo τῶν ἐντολῶν, id est *mandatorum*, idem est, quod lex imperiosa, mandans, nec gratiam conferens: sic enim Hebræi per duo substantiua efferunt, quod nos per substantiuum & adiectiuum, siue epithetum efferimus: sic *templum sanctitatis* vocant templum sanctum; *viros misericordiæ* vocant viros misericordes; *vasa belli* vocant arma bellica. Hanc legē Christus *euacuans*, id est, euacuauit & aboleuit, *decretis*, hoc est, per alia decreta: quia illa Euangelicis decretis & dogmatibus (hoc enim est Græcum δόγμασι) commutauit, ait Hieron. Chrys. Theophyl. Oecumen.

Commutatio legis Mosaicæ cū lege Euangelica.

Nota Secundò. Græcè est ἐν δόγμασι. Vnde Vatabl. & Erasm. vertunt, *legem mandatorum in decretis sitam abrogans*: sed meliùs Noster cum Chrysost. Theoph. & Græcis exponit *in decretis*, id est, per decreta, scilicet Euangelij.

Nota Tertiò. Græcum δόγμασι, idem est quod Latinum *dogmatibus*. Vnde Chrysost. Theophyl. & Oecum. intelligunt fidem & doctrinam fidei. q. d. Apostolus: Christus aboleuit legem Mosis per fidem, quia iustitiam annexuit fidei non legi. Secundò, vt Hier. *Lex mandatorum subuersa est in dogmatibus, postquam circumcisio & sabbatismus, qui relictus est populo Dei, & pascha, & pentecoste, & non apparere in conspectu Dei vacuum, sunt altius intellecta quam resonant, & ab occidente littera recedentes cœpimus viuificantem spiritum sequi.* q. d. Deus mandata legis carnalia euacuauit per eorum intelligentiam spiritualem, siue per dogmata Euangelij.

Verùm Nota, *dogmata* Græcis non tantùm documenta & doctrinam, sed etiam præcepta & decreta significare: & ita accipit Apostolus ad Colos. 2. v. 14. & 20. qui locus huic similis est; est enim lex lux & dogma. *Lucerna*, inquit Psaltes, *pedibus meis verbum tuum, & lumen semitis meis*. Vocat ergo præcepta Euangelij non mandata, sed dogmata. quia Christianos illuminant, docentque quomodo Deum per fidem agnoscere, per spem, charitatem & religionem colere & inuocare, eique seruire & viuere debeant.

VT DVOS CONDAT IN SEMETIPSO IN VNVM NOVVM HOMINEM] vt scilicet duos populos, Iudaicum scilicet & Gentilem, quasi duos homines, sibi & corpori suo, id est Ecclesiæ suæ, cuius ipse caput est, inserat & incorporet, faciatque vtrumque hunc hominem, id est populum, velut nouum quemdam hominem in nouitate vitæ ambulantē. Vnde pro *condat*, græcè est κτίσῃ, id est *creet*.

Nota. hîc explicat metaphoram præcedentem parietum, maceriæ & domus, per aliam metaphoram, scilicet hominis & corporis humani: Iudæi enim & Gentes sunt quasi duo homines, qui Christo incorporati coaluerunt in vnum hominem mysticum, id est, in vnum populum Christianum. Vnde à genere neutro, quo vsus est v. præced. transit hic ad masculinum: quia res figurata, scilicet homo & populus, est masculini generis.

Gentes & Iudæi Christo incorporati coaluerunt in vnum hominem.

ET RECONCILIET AMBOS, scilicet homines, id est populos, Iudæorum videlicet & Gentium, IN VNO CORPORE, mystico scilicet, id est Ecclesia, vnitos. q. d. Vt ambos hos populos effectos iam vnum corpus mysticum, id est, vnam remp. & Ecclesiam, *reconciliet* DEO PER CRVCEM, INTERFICIENS, id est, planè perimens, INIMICITIAS, quæ erant inter Iudæos & Gentes; ac rursum, quæ erant B inter vtrosque & Deum, IN SEMETIPSO id est, per semetipsum, putà, per crucem & passionem suam. Idem est, quod dixit v. præced. *In carne sua*. Noster interpres legit græcè ἐν αὐτῷ spiritu aspero: sed S. Hieron. Erasm. Vatabl. legunt spiritu leni. & vertunt, *in ea*, scilicet cruce; σταυρὸς enim, id est crux, Græcis est masculini generis; vnde aptè respondet masculino pronomini αὐτῷ. Hinc Syrus vertit, *& cruce sua enecauit odium*. Sed eodem redit sensus, siue ad Christum, siue ad crucem referas; Christus enim per crucem hæc fecit. VERS. 16.

Crux Christi inimicitiarum omnium extinctrix.

Ex hoc loco moraliter docet S. Leo ser. 6. de Natiu. Christianos vbiq; debere colere pacem, eamq; quasi victimam gratissimam Deo offerre. *Qui ergo*, inquit, *non ex sanguinibus, neq; ex voluntate carnis,* C *neq; ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt, offerant patri pacificorum concordiam filiorum & in primogenitū noua creatura, &c. vniuersa adoptionis membra concurrant: quoniam gratia Patris non discordes, neq; dissimiles, sed vnum sentientes, vnumq; amantes, adoptauit heredes. Natalis Domini, natalis est pacis. Ipse enim est pax nostra, qui fecit vtraque vnum*, &c.

ET VENIENS EVANGELIZAVIT PACEM VOBIS (Gentibus) QVI LONGE FVISTIS (à Deo, Christo & salute) ET PACEM IIS QVI PROPE] Iudæis scilicet: hac enim periphrasi ex Isaia c. 57. 19. petita, describit Iudæos & Gentes. vide dicta v. 12. & 13. Alludit ad vocem angeli ad pastores in Christi natiuitate, *Ecce euangelizo vobis gaudium magnum, &c. gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis*, Luc. 2. VERS. 17.

QVONIAM PER IPSVM (scilicet Christum) HABEMVS ACCESSVM, προσαγωγήν, id est, vt Vatabl. & Erasm. *aditum*, introductionem, AD Deum PATREM, AMBO (scilicet tam Iudæi, quàm Gentiles) IN VNO SPIRITV] id est, per eumdem Spiritum ductorem & impulsorem. Secundo in vno & vnanimi spiritu, id est, voluntate & studio fidei, religionis & charitatis Christianæ, vt sit nobis cor vnum, & anima vna. ita Anselm. Alludit ad reges, ad quos non patet accessus, nisi per principes, qui sunt regi à cubiculis, gestantque clauem auream regij cubiculi, quique ingressuris suum procurant ductorem & instructorem, vt sciant quo gestu, reuerentia, forma, modo debeant alloqui & compellare regem. Ita hîc rex est Deus Pater, princeps parans aditum est Christus, ductor est Spiritus sanctus. D VERS. 18.

Deus Pater est rex, Christus princeps, doctor Spiritus sanctus.

IAM NON ESTIS) vt eratis in gentilismo) HOSPITES VERS. 19.

SPITES ET ADVENÆ] ξένοι καὶ πάροικοι, peregrini & accolæ, vel aduenæ, qui scilicet aliunde venientes commigrarunt in alienam ciuitatem & prouinciam, quos Romani Colonos vocabant, ex vna enim vrbe, v.g. Romana, in alias regiones colonias deducebant: sicut Agrippina Neronis mater ad Rhenum apud Vbios, vbi genita erat, coloniam ex veteranis deduci imperauit, quæ inde Colonia Agrippina etiamnum dicitur, vrbs opibus & religione inclyta. Tales apud Iudæos erant Proselyti, seu aduenæ, qui quasi alieni, vtpote è Gentibus oriundi, conuertebantur ad iudaismum, & aggregabantur Iudæis & Ecclesiæ Dei, q.d. Iam non estis Proselyti, sed inquilini Ecclesiæ, vt sequitur:

Colonia vnde dicta.

SED ESTIS CIVES (συμπολῖται, conciues) SANCTORVM, cùm angelorum, tum potiùs Patriarcharum Abrahæ, Isaac & Iacob, siue Israelis, & posterorum eius sanctorum Israelitarum, vti Dauidis, Samuelis, Isaiæ & aliorum Prophetarum, à quibus in gentilismo fuistis extranei & alienati, vt dixit v. 12. ET DOMESTICI DEI] q.d. Estis de domo & familia Dei, putà de Ecclesia Dei, à qua fuistis ante Christum extorres; estis de familia regis Messię, qui tam Deus est, quàm homo, deque Christiana republica, in qua habetis ius ciuicum ad Ecclesiæ Sacramenta; & bona omnia Christi & Christianorum, atq; conscripti estis ciues & heredes eiusdem ciuitatis cælestis, scilicet Ierusalem. ita Chrysost. Ansel. Theoph. Idque pulchrè explicat Apostolus, Hebr. 12.22. *Accessistis*, inquit, *ad Sion montem, & ciuitatem Dei viuentis, Ierusalem cælestem, & multorum millium angelorum frequentiam, & Ecclesiam primitiuorum, qui conscripti sunt in cælis, & iudicem omnium Deum, & spiritus iustorum perfectorum, & testamenti noui mediatorem Iesum, & sanguinis aspersionem melius loquentem quàm Abel.*

Ius ciuium in Ecclesia Dei quale, & quantum.

Audi & S. August. in Sententijs n. 156. *Ciues terrenæ ciuitatis parit peccato vitiata natura, qui sunt vasa iræ: ciues verò cælestis patriæ parit à peccato naturam liberans gratia, qui sunt vasa misericordiæ.*

VERS. 20. SVPERÆDIFICATI, redit ad metaphoram fabricæ & domus de qua v. 14. hæc enim domus Deo sacra, siue templum est Ecclesia, quæ ædificata est SVPER FVNDAMENTVM APOSTOLORVM ET PROPHETARVM] id est, super Apostolos & Prophetas, qui sunt fundamentum Ecclesiæ: Apostolorum enim & Prophetarum fidei, doctrinæ, prædicationi, institutioni quasi fundamento Ecclesia incumbit. q.d. In fundamentum Ecclesiæ positi sunt Apostoli vos Ephesij, ceterique Christiani, illis superædificati estis, & reliquam structuram domus huius & templi completis. ita Chrysost. Theophyl. Oecum. & pulchrè August. in illud psalm. 86. *Fundamenta eius in montibus sanctis.*

Apostolorum & Prophetarum doctrina & fides fundamentum est Ecclesiæ.

Aliter, Anselm. *Super fundamentum*, inquit, id est, super Chistum, qui est fundamentum Apostolorum, Prophetarum, ac totius Ecclesiæ, quod auidè arripit & sequitur Beza. Antichristiana, ait, vox est aliud fundamentum ponere: fundamentum enim aliud nemo potest ponere præter id quod positum est, quod est Christus Iesus. Sed respondet S. Aug. suprà, Christum esse fundamentum fundamentorum, siue primum, cui ipsi Apostoli & Ecclesia incumbit; Apostolos verò post Christum esse secundarium fundamentum: sicut in fundamentis domus, sua est latitudo, vt aliud sit imum fundamentum sub terra, aliud superius in ipsa terræ superficie, nec hoc secundum priori officit aut repugnat.

Christus quomodo fundamentum Ecclesiæ, quomodo Apostoli.

Nam Apostolos hîc dici fundamenta, non autem Christum, patet, quia Christus vocatur lapis angularis fundamenti, cui fundamentum incumbit. Id clarius est in Græco: Ἐπὶ, inquit, τῷ θεμελίῳ τῶν Ἀποστόλων ὄντος ἀκρογωνιαίου αὐτοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, vbi Χριστοῦ (qui est genitiuus) nō potest referri ad θεμελίῳ (qui est datiuus) sed ad ἀκρογωνιαίου genitiuū, id est, ad *angulari lapide*, non autem ad *fundamentū*. q.d. Fundamentum sunt Apostoli, sed fundamenti lapis angularis est Christus. Sic & Apoc. 21. S. Ioannes videns *sanctam ciuitatem Ierusalem nouam descendentem de cælo*, id est Ecclesiam Christi, subdit v. 14. *Et murus ciuitatis habens fundamēta duodecim, & in ipsis duodecim nomina duodecim Apostolorū Agni.* Vides fundamenta Ecclesiæ duodecim esse duodecim Apostolos? ideo enim cuiusque nomen sub fundamento, vel lapidi fundamentali inscriptum, vidit Ioannes, vt sciret hæc fundamenta duodecim significare duodecim Apostolos. Sic Matth. 16. 18 dicit Christus Petro: *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.* Si Petrus est petra hæc, ergo est fundamentum Ecclesiæ: petræ enim, supra quam ædificatur Ecclesia, alia esse non potest, quàm petra fundamentalis Ecclesiæ.

Locus Apocalypsis de duodecim nominibus Apostolorum illustratur.

IPSO SVMMO ANGVLARI LAPIDE (scilicet existente) CHRISTO IESV] q.d. Christus quasi lapis angularis validissimus continet fundamentum & structuram totam Ecclesiæ, eiusque vtrumque parietem, Iudæos scilicet & Gentes, ipse quasi medius in se quasi angulo in pacis osculo nectit & vnit. ita Hieron. August. Beda.

Dices: Fundamentum in imo ponitur, quomodo ergo hic dicit lapidem angularem esse in summo, Villalpando in Ezechielem in fabrica templi, pag. 477. admittit summum lapidem hic intelligi eum, qui in Orientali facie contegit, exornat & continet omne ædificium in domus fastigio, quem frontispicium vocamus. Vnde psal. 117. quò alludit hic Apostolus, vocantur *anguli caput*, si caput, ergo in summo est non in imo.

Christus quomodo summus & imus Lapis fundamentalis Ecclesiæ. Prima expositio.

Sed contrarium facit quòd Apostolus hîc dicat in hoc lapide superædificari Ephesios & Ecclesiam, & ædificationem constructam crescere in templum sanctum in Domino: non ergo intelligit summum lapidem, qui ædificium claudit, sed imum, qui fundamentum & totam fabricam sustinet, & à quo quasi firmissimo incipit tota Ecclesiæ structura. Hinc à psalte dicitur ראש פנה *rosch pinna*, id est, caput anguli, per metaphoram: quia sicut à capite dependent reliqua membra & totum corpus, ita à lapide angulari dependet totum ædificium, sed diuerso situ, caput enim in corpore summum tenet locum, lapis vero angularis in domo tenet imum; sed in imo id præstat ædificio, quod caput in summo præstat corpori, ideoque *caput* dicitur. Vnde ראשית *resçit* Hebræis, & *caput* Latinis, significat id, quod in quaque re primum est ac præcipuum.

Secundò, ergo respondet S. August. in psal. 86. & ex eo Anselm. lapidem hunc angularem esse in summo, quia hæc fabrica & domus Ecclesiæ non corporalis est, sed spiritualis & cælestis: est enim, vt ait S. Ioan. Apoc. 21. Ierusalem noua de cælo descendens; ergo fundamentum & lapis eius angularis in summo est, vtpote in cælo. *Si ad terrā*, inquit Aug. *ædificaremur, in imo ponendum esset fundamentum nostrum: iam verò, quia cælestis est fabrica nostra, hinc ad cælos præcessit fundamentū nostrum*; quia scilicet

Secunda.

Fundamentum Ecclesiæ in cælo ponit S. August.

cet origo & principium Ecclesiæ est è cælo. Sed hoc symbolicum est & mysticum.

Tertia & genuina. Dico ergo. Pro *summo angulari*, Græcè est ἀκρογωνιαίου, id est, *extremè angulari*, hoc est imo, siue infimo: extremum enim in ædificio & fundamento est imum, siue infimum fundamenti; ἄκρον enim græcè *extremum* significat, siue id summum sit, siue infimum. Hic autem infimum debere accipi, patet ex fundamento quod lapis hic angularis sustentat. Sic latinè, mare altum siue summum, significat profundum siue imum. Alludit Paulus ad saxa illa ingentia & durissima, quæ è rubrica aliáue petra instar massæ in imo fundamenti ponuntur: & immediatè terræ solidæ substernuntur, quibus deinde fabri alia saxa, rudera, lateres iniiciunt, contundunt & calce conglutinant, altitudine quatuor, sex, aut etiam decem pedum, & prout moles & altitudo domus fundamentum maius aut minus exigit, prima enim illa saxa ingentia vocantur hic lapis summus, id est, imus fundamenti, isque angularis, vt vtrumque parietem sustineat & nectat, ideoque ceteris validior esse debet, estque in fabrica primarius & capitalis.

Angulus symbolum est regni & principis. Nota S. Hier. in illud Isaiæ 19. *Deceperunt Ægyptum angulum populorum; Idioma*, inquit, *est S. Scripturæ, vt angulum pro regno ponant, eò quòd populos contineat, & quòd in tota domo fortissimum sit.* Cum

Principes populorum vocantur anguli, & quare. ergo anguli fiant ex lapidibus maioribus & solidioribus, hinc principes siue duces populorum vocantur anguli, quemadmodum nos Heluetiorum duces & respublicas vulgari voce Cantones (quasi angulos) vocamus. Ita Zach. c. 10. 4. ait. *Ex ipso angulus*, id est, ex Iuda prodibit Christus lapis angularis, & princeps Iudæorum & Gentium. Et Iere. c. 51. 26. ait de Babylone mox euertendo, *Non tollent de te lapidem in angulum*, id est, vt Chaldęus vertit, non tollent ex te regem in regnũ, & principem in principatum. Sic psal. 117. (ad quem hîc Paulus alludit) de Christo dicitur: *Lapidem quem reprobauerunt ædificãtes, hic factus est in caput anguli.* Vbi Lyran. & Abulens. putant alludi ad verum lapidem, qui initio à Iudæis quasi inutilis reiectus sit à fabrica templi, postea verò receptus. accommodatus sit, positusq́; loco honestissimo, scilicet in caput anguli. Verum hoc est commentum Iudæorum, ait Burgensis. Est ergo metaphora, ab angulis ædificiorum petita, de qua iam dixi: quod enim est angulus, præsertim fundamentalis, in ædificio, hoc est rex in regno, putà Christus in Ecclesia. Simili phrasi & sensu dixit Christus Petro, Matth. 16. 18. *Tu es Petrus, & super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam.*

VERS. 21. IN QVO (per quem, scilicet Christum, qui præcessit) OMNIS (tota) ÆDIFICATIO (ædificium, fabrica) CONSTRVCTA, συναρμολογουμένη, id est, vt Hieron. *compaginata*, vt Ambros. *compacta*; vt Vatablus & Erasm. *coagmentata*, CRESCIT IN TEMPLVM SANCTVM (in Ecclesiam, quę est domus sancta & templum Dei) IN DOMINO] per Dominum; vel potiùs *in Domino*, id est Domini, vt sitis templum sanctum Domini: Hebræum enim *bet*, id est *in*, sæpè significat regimen genitiui. vide can. 25.

VERS. 22. IN QVO (per quem, scilicet Christum iam dictum, vel *in quo*, scilicet templo) ET VOS COÆDIFICAMINI IN HABITACVLVM DEI (in Templum

A Ecclesię iam dictum, in quo, quasi in domo sua habitat Deus) IN SPIRITV SANCTO] per Spiritum sanctum.

Nota 7: *sancto* non est in Græco, nec Romanis, sed Plantinianis; & intelligitur in Græco. Spiritus enim hic est gratia quam Sanctis aspirat Spiritus sanctus. q. d. Ecclesia est domus & templum Dei, cuius fundamentum sunt Apostoli, lapis angularis est Christus, parietes sunt Iudæi & Gentes, qui in dies assurgunt cùm plures & Iudæis & Gentibus Christo & Ecclesiæ inseruntur & inædificantur. Vos ergo, ô Ephesij, cum alijs Christianis simul inædificemini huic fabricæ, vt sitis lapides, partes & membra huius templi, vt illud in dies altius assurgat & crescát, fiatque ingens templum & habitaculum Dei, idque per Spiritum sanctum, qui sua gratia & charitate quasi glutino & calce fideles omnes conglutinat & coagmentat: vt faciant vnum parietem, vnam domum, vnam Ecclesiam.

B S. Ignatius tamen in epist. ad Ephesios afferens eamdem metaphoram fabricæ, Spiritum sanctum comparat perpendiculo. *Iesus Christus*, inquit, *fundauit vos super petram, vt lapides electos, aptos ad diuinũ ædificiũ Patris sublatos in altũ per Christum qui pro nobis crucifixus est, perpendiculo vsos Spiritu sancto, fide verò subductos, & charitate eleuatos à terra in cælum.*

Tropologicè, S. Hieron. *Cum fuerimus viui lapides ex omni parte dolati, leues, politi, nullam habentes scabredinem* (vitiorum) *ædificabimur in templum, & fiemus habitaculum Deo, condeturq́; in nobis arca testamenti custos legis Domini, & Cherubim scientiæ multitudo, vt interiora pectoris nostri in nouum vocabulum transeant, dicamurq́; דביר debir, id est, oraculum siue responsorium & locutorium Dei.* *Egregia hactus loci tropologia ex Patribus.*

C B. quoque Dorotheus to. 3. Biblioth. SS. Patrum, doctrina 14. ad ædificationem vel restaurationem domus spiritualis suos, ita instruit. *Primum*, inquit, *iacienda sunt fundamenta, quæ fides est, sine qua impossibile est placere Deo. Constitue deinde supra fundamentum ædificium excellentissimum. Intercidit obedientia? adiice lapidem obedientiæ. Irasceris fratri à quo iniuriã accepisti? apponat virtus alterum patientiæ lapidem: singula deinde adiecta virtutes singuli lapides erunt. Charitas annectet parietem parieti. Bitumen humilitas est, quæ ceteris virtutibus vt tales sint, efficit. Tectum amor Dei. Corona, quæ supra tectum præcipitur in lege adhiberi, ne paruuli cadant, prudentia est. In hoc ædificio exstruendo nostra desudet industria, vt habere inhabitantem Spiritum sanctum possimus. Ille domum conseruabit, nisi desides ipsi fuerimus, ne spirantibus mundi à quatuor angulis flatibus subitò in terram cadat.* *Pulchra fabrica virtutum & animæ.*

D Rursum S. August. in psalm. 86. docet nos Ecclesiæ quasi cælesti fabricæ debere conquadrari, vt illi inædificari possimus, ac consequenter Christianum quemque debere esse instar quadrati lapidis. *In omni*, inquit, *tentatione sua Christianus non cadit, etsi impellitur, & si qua vertitur, non cadit. Nã quadratum lapidem quacumque verteris, stat. Cadere visi sunt Martyres cum percuterentur: sed quid dixit vox psalmi 36. Cum ceciderit non collidetur, quia Dominus supponit manum suam? Sic ergo conquadramini ad omnes tentationes parati quidquid impulerit, non vos euertat. Stantem te inueniat omnis casus.*

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, pergit mirari vocationem Gentium, docetque hoc mysterium hactenus incognitum reuelatum fuisse Apostolis; scilicet quòd Gentes æquè ac Iudæi per Christum participes essent gratiæ, Ecclesiæ & promissionum Dei.

Secundò, v. 7. huius mysterij se ministrum esse gloriatur, putà quod à Deo constitutus sit doctor Gentium.

Tertiò, v. 14. orat Deum, vt Ephesios in Christi fide & spiritu corroboret, vt in charitate radicati ad plenum in diuinis hisce Christi mysterijs edoceantur, scilicet vt comprehendant quæ sit latitudo, longitudo, sublimitas & profundum: sciant etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi.

1. HVius rei gratia, ego Paulus vinctus Christi Iesu, pro vobis Gentibus. 2. Si ta-
men audistis dispensationem gratiæ Dei, quæ data est mihi in vobis: 3. quo-
niam secundùm reuelationem notum mihi factum est sacramentum, sicut suprà scripsi
in breui: 4. prout potestis legentes intelligere prudentiam meam in mysterio Chri-
sti: 5. quod alijs generationibus non est agnitum filijs hominum, sicuti nunc reue-
latum est sanctis Apostolis eius, & Prophetis in Spiritu. 6. Gentes esse cohæredes,
& concorporales, & comparticipes promissionis eius in Christo Iesu per Euangelium:
7. Cuius factus sum minister secundùm donum gratiæ Dei, quæ data est mihi secun-
dùm operationem virtutis eius. 8. Mihi omnium sanctorum minimo data est gratia
hæc, In Gentibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi, 9. & illuminare om-
nes, quæ sit dispensatio sacramenti absconditi à sæculis in Deo, qui omnia creauit.
10. vt Innotescat principatibus, & potestatibus in cælestibus per Ecclesiam, multifor-
mis sapientia Dei, 11. secundùm præfinitionem sæculorum, quam fecit in Christo
Iesu Domino nostro: 12. in quo habemus fiduciam, & accessum in confidentia per
fidem eius. 13. Propter quod peto ne deficiatis in tribulationibus meis pro vobis:
quæ est gloria vestra. 14. Huius rei gratia flecto genua mea ad Patrem Domini no-
stri Iesu Christi, 15. Ex quo omnis paternitas in cælis, & in terra nominatur, 16. vt
det vobis secundùm diuitias gloriæ suæ, virtute corroborari per Spiritum eius in inte-
riorem hominem. 17. Christum habitare per fidem in cordibus vestris: in charitate
radicati, & fundati. 18. vt possitis comprehendere cum omnibus sanctis, quæ sit la-
titudo, & longitudo, & sublimitas, & profundum: 19. scire etiam supereminentem
scientiæ charitatem Christi, vt impleamini in omnem plenitudinem Dei. 20. Ei au-
tem, qui potens est omnia facere superabundanter quàm petimus, aut intelligimus, se-
cundùm virtutem, quæ operatur in nobis: 21. Ipsi gloria in Ecclesia, & in Christo
Iesu in omnes generationes sæculi sæculorum. Amen.

VERS. 1. HVIVS REI GRATIA, EGO PAVLVS VINCTVS] A Deest verbum, quod sententiam expleat. Vnde S. Hieronymus putat esse solœcismum. Secundò, Erasmus & Anselmus supplent verbum *sum*. q. d. Huius rei gratia vinctus sum: sed articulus ὁ cùm ait ὁ δέσμιος, q. d. Ille vinctus, id ægrè patitur. Vnde Tertiò, meliùs Vatabl. & Ambros. supplent, *legatione fungor*. Sed longè verius est, sententiã hanc post longam parenthesim (quam Apostulus suo more à v. 2. ad 14. interijcit de beneficio vocationis Gentium, cuius admiratione absorptum erat cor eius, itaque plenum, vt eò identidem recurreret, illudque alijs & alijs verbis assiduè eructaret) expleri v. 14. ibi enim prima capitis verba repetens, subdit, eaq; explet dicens: *Huius rei gratia flecto genua*, &c. Hæc enim optimè cohærent cum initio huius capitis, & fine præcedentis; cùm enim ibi dixisset, *In quo & vos coædificamini in habitaculum Dei in Spiritu sancto*, mox suo more initio huius capitis conuersus ad Dei laudem, gratiarum actionem, & inuocationem, subdit, *Huius rei gratia ego Paulus vinctus Christi Iesu, flecto genua.* Simile hyperbaton vidimus Rom. 5. vers. 12. & 18. Vide can. 38.

VINCTVS CHRISTI IESV] ὁ δέσμιος, est epithetum non conditionis seruilis, sed gloriæ & honoris: gloriatur enim Paulus de vinculis suis pro Christo susceptis, quasi de insignibus sui apostolatus & martyrij: sicut rex gloriatur suo torque aut diademate. *Vinctum esse propter Christum*, inquit Chrysost. hic homil. 8. *illustrius est, quam siue Apostolum siue doctorem, siue Euangelistam esse. Magna dignitas hæc, & regno quouis ac consulatu maior, qui diligit, & ardet Christum, eligit potiùs vincula ferre propter Christum, quàm cælos inhabitare: non enim* B *caput ita splendidum reddit imposita corona margaritis conspicua, vt catena ferrea, quæ propter Christum fertur. Quòd si quis mihi vel vniuersi cæli, vel huius catenæ copiam & optionem largitus esset, catenam hanc ego planè elegissem; si mihi cum angelis, & ijs qui prope thronum Dei sunt, standum fuisset sursum, aut cum Paulo vincto; carcerem vtique præoptassem. Nihil hac catena beatius. Non ita beatum dico Paulum, quòd in paradisum raptus, atque quòd vincula sustinuit, potius mihi habetur malè affici pro Christo,* quàm

Vincula Pauli sunt insignia gloriæ.

Laus & miracula vinculorum D. Pauli.

quàm honorari à Christo. O beata vincula! ô beatas manus, quas catena illa exornauit! Pergit deinde hæc vincula exemplis & miraculis exornare, cùm ait: *Sic Petrus vinctus fuit, & ab angelo solutus. Hic si mihi quispiam dixisset: Elige vtrum velis: vis esse angelus Petrum soluens, an Petrus vinctus: Petrus vtique esse maluissem. Maius hoc vinculorum donum est, quam solē sistere, aut mundum mouere, aut dominari dæmonibus, eosq́ expellere. Commotus est carcer vincto Paulo, solutaq́ sunt omnium vincula. Act. 16. Vides naturam vinculorū vincula soluentem; nam sicut mortem interemit mors Domini, ita ligatos soluerunt vincula Pauli, carceremq́ concusserunt, ac ianuas aperuerunt. Paulus ergo vinctus vinctu dominatur. Rursum Actor. 28. Paulus vinctus nauigabat, & naufragium soluebat, & tempestatem ligabat, & a vipera lædi non potuit.* Hæc & plura Chrys. homil. 8. & rursum in eius morali. Hac de causa Babylas, Antiochenus Episcopus & Martyr, post fidei confessionem in vinculis vitam finiens, iussit discipulis suis, vt catenas quasi suæ pugnæ testes, & victoriæ decora, secum sepelirent.

VERS. 2. SI TAMEN: non dubitantis, sed asserentis est. Vnde clariùs Vatabl. Erasm. & alij vertunt Græcum εἴγε *siquidem*. q.d. Pro vobis Gentibus vinctus sum, siquidem pro vobis euangelizo, propter Euangelium autem vinctus sum vti omnibus, maximè vobis, notum & clarum est: siquidem AVDITIS DISPENSATIONEM (græcè οἰκονομίαν, *œconomiam*, administrationem) GRATIÆ DEI, QVÆ, scilicet dispensatio, DATA EST MIHI IN VOBIS] inter Gentes. Nota. Per *dispensationem* hanc & administrationem intelligit suum apostolatum, siue munus prædicandi Euangelium, id est, munus promulgandi redemptionem & gratiam Christi propositam & paratam omnibus qui credunt in eum.

VERS. 3. QVONIAM: pendet ab *audistis*, q.d. *Audistis quoniam*: id est quod, SECVNDVM REVELATIONEM NOTVM MIHI FACTVM EST, græcè ἐγνώρισε, *notum mihi fecit*, scilicet Deus. Noster cum Chrysost. veriùs & aptiùs videtur legisse ἐγνωρίσθη, id est, *notum factum est*, SACRAMENTVM] græcè τὸ μυστήριον, *mysterium*, scilicet Christi, vt explicat v. 4. putà arcanum illud & magnum pietatis sacramentum, quod passim prædico & admiror, de Christi incarnatione, redemptione, prædestinatione, saluatione, & ad eam vocatione, non tantùm Iudæorum, sed Gentium: hanc enim Gentium vocationem potissimum hic & alibi admiratur & celebrat Paulus.

SICVT SVPRA SCRIPSI] de hoc sacramento & mysterio. si quis enim legat cap. 1. & 2. videbit hoc Christi mysterium iam dictum, præsertim circa vocationem Gentium, clarè & profundè Paulo fuisse reuelatum. ita Hieron.

IN BREVI] ἐν ὀλίγῳ, *in modico*, id est, paucis & breuiter. ita Chrysost. & Hieron. *Mysteriorum Christi*, ait Hieron. *partem modicam suo sermone perstringit Apostolus, non tam totum, quod nouerat, proferens, quam ex modico ostendens quid taceret.* Vnde sequitur.

VERS. 4. PROVT POTESTIS LEGENTES (cap. 1. & 2.) INTELLIGERE PRVDENTIAM (σύνεσιν, id est *intelligentiam*) MEAM IN MYSTERIO CHRISTI] de quo iam dixi v. 3. *Nulla enim*, inquit Hieron. *epistolarum Pauli tanta habet mysteria, tam reconditis sensibus inuoluta est, atque hæc.* Propriè autem Apostolus hic intelligit mysterium vocationis Gentium ad fidem & gratiam Christi, vt explicat versibus proximè sequentibus.

Loquitur hic Paulus de mysterio vocationis Gentium.

Nota. Paulus sæpè sumit pro eodem *prudentiam, sapientiam, intelligentiam, cognitionem, scientiam*; idque ex phrasi Hebræa, in qua imitatur Sapientem, qui in Prouerbijs suam ethicam & præcepta de moribus, vocat nunc *sapientiam*, nunc *prudentiam*, nunc *intellectum*, nunc *disciplinam*, nunc *eruditionē*, nunc *doctrinam*, nunc *scientiam*: quæ nomina licet connotato, etymo & propria significatione distinguantur, vt patet intuenti; Sapiens tamen ea confundit, & pro eodem, scilicet ethica iam dicta, sumit, idque facit copiæ causa.

VERS. 5. QVOD ALIIS GENERATIONIBVS, id est, vt Ambros. alijs sæculis, NON EST AGNITVM FILIIS HOMINVM (id est hominibus) SICVT NVNC REVELATVM EST APOSTOLIS ET PROPHETIS, noui scilicet testamenti, IN SPIRITV] id est, per Spiritum sanctum.

Quomodo ignotum fuerit mysterium vocationis Gentium; cùm prophetæ id prophetarint.

Quæritur, quomodo hoc sit verum: nam Isaias, & alij Prophetæ clarissimè prophetarunt de Gentium vocatione ad fidem Christi.

Respondet Primò, S. Hieron. & Chrysost. per *filios hominum* intelligi homines vulgares & animales: nam Patriarchæ & Prophetæ non vocantur filij hominum, sed *filij Dei*: sed hoc subtilius & acutius est, ac præter mentem Apostoli.

Vnde Secundò, idem Chrysost. respondet Prophetas quidem cognouisse Gentes esse vocandas ad Christum, sed non cognouisse eas in vocatione, fide & gratia pares fore Iudæis; quod cognouerunt Apostoli: & hoc est, quod ait Apostolus *Gentes esse coheredes & concorporales*, scilicet Iudæis. Sed nec hoc verum esse patet intuenti Isaiam, qui hac in re Gētes sæpissimè præfert Iudæis, vt patet cap. 34. c. 35. c. 49. c. 54. c. 60. imò Iudæis reprobatis, docet surrogandas esse Gentes.

Vnde Tertiò, idem Chrysost. Hieron. D. Thom. Anselm. & alij respondent vocationem Gentium ad eamdem Ecclesiam, gratiam & dignitatem cum Iudæis, priscis Prophetis innotuisse quidem, sed paucis, idque obscurè & in confuso: Apostolis verò & Prophetis noui testamenti, qui illam curare & exequi debebant, omnibus clarè & distinctè eamdem à Deo reuelatam esse. Vnde vis est in voce *sicut*, q.d. Non ita planè & particulatim hoc mysterium vocationis Gentium innotuit Prophetis antiquis, sicut reuelatum est Apostolis, qui illius modum, locum, tempus, ordinem, aliasque circumstantias in particulari, & Spiritu Dei reuelante præuiderunt, & experientia ac reipsa viderunt, cùm easdem Gentes conuerterunt; pleniùs enim cernitur res dum opere completur, quàm dum spiritu futura à longè præuidetur. Vnde Paulus raptus est in tertium cælum, vt iam iam futurus doctor Gentium, eas conuertendi modum & praxim plenè & sigillatim doceretur, vt dixi 2. Corinth. 12. Sic & S. Petrus Actor. 10. longè expressius & particulariùs, quàm Isaias aut Prophetæ hoc mysteriū cognouit, quando visionem lintei & esum animalium immundorum reipsa per legatos à Cornelio Gentili missos, perque ipsius Cornelij cum tota sua familia conuersionem explicari & compleri vidit.

Apostolis peculiariter & clarius reuelatum mysterium vocationis Gentium.

VERS. 6. GENTES ESSE COHEREDES, q.d. Mysterium de quo loquor, hoc est nimirum vt Gentes sint coheredes, id est, æquè vt Iudæi, heredes PROMISSIONIS] Abrahæ factæ de Christo Christique Euangelio, salute, gratia, gloria, sicut enim Gentes æquè vt Iudæi per fidē Christi fiunt filij spirituales Abrahæ, qui pater est credentium: ita & Gentes

æquè

æquè vt Iudæi heredes sunt benedictionis, id est, A iustitiæ & salutis Abrahæ & semini eius, id est Christo & Christianis promissæ, de quo dixi Rom. 4. v. 17. Galat. 3. v. 7. & 8.

Et concorporales] σύσσωμα, id est, vnius eiusdemque corporis; vt scilicet vnum corpus mysticum, putà vnam Ecclesiam, constituant Gentes Christianæ cum Iudæis ad Christum conuersis.

Et comparticipes promissionis eius: vt Gentes aquè ac Iudæi participes sint *promissionis eius*, scilicet Spiritus sancti, qui immediatè præcessit, vt Ambros. vel potiùs *eius*, scilicet Dei, quem nominauit v. 2. A versu enim secundo hæc omnia pendent, explicantque gratiam Dei, quam v. 2. deprædicauit. hæc ergo promissio Dei, est illa, qua Deus promisit suam amicitiam, remissionem peccatorum, salutem & possessionem regni cælorum Christianis credentibus & obedientibus sibi, in Christo Iesu, id est, per Christum Iesum, qui hanc Dei promissionem promulgauit per suum Evangelium. cuius, scilicet, Euangelij Christi,

Promissio facta Christianis amicitia Dei, remissionis peccatorum, & regni cælestis.

Vers. 7. factus sum ego minister] græcè διάκονος, id est *diaconus* sacri ministerij & quasi liturgiæ, putà prædicationis Euangelij: hanc enim vocauit liturgiam siue Missæ sacrificium, Rom. 15. 16.

Secundum donum gratiæ Dei] Id est, per donum gratiæ Dei. Sic enim Apostolus Græcum κατὰ, id est secundùm, quasi respondens Hebræo על *al*, amplè & variè sumit, iam pro *iuxta*, iam pro *per*, iam pro *cum*. Vnde hîc subdit:

Secundum operationem (græcè, ἐνέργειαν, id est *efficaciam*, & efficacem operationem) virtutis (græcè δυνάμεως, *potentia*) eius] q. d. Apostolatum non inanem, otiosum & vacuum accepi; sed talem qui potenter & efficaciter operetur conuersionem Gentium etiam barbararum.

Officium & efficacia apostolatus S. Pauli.

Notat hîc duo Apostolus. Primò, officium ministerij siue apostolatus se accepisse per donum & gratiam Dei. Secundò, illius officij actum, vsum & exercitium potens esse, & potenter efficaciterque operari fidem & salutem Gentium per eamdem diuinæ gratiæ vim, potentiam & energiam.

Vers. 8. Mihi omnium (non tantùm Apostolorum, ait Chrysost. sed &) sanctorum (id est Christianorum) minimo] Hieron. *infimo*, græcè ἐλαχιστοτέρῳ, id est, *infimiori*. q. d. Inferior & infimior sum infimo, minor sum minimo.

Mira diui Pauli humilitas.

Nota hîc miram Apostoli humilitatem, nam non tantùm se minimum, vel infimum vocat, sed minorem minimo & inferiorem infimo. Hinc ex superlatiuo format comparatiuum scilicet ex ἐλάχιστος ἐλαχιστότερος, sicuti si ex minimo formares D minimior, ex infimo infimior: infimiorem ergo se vocat, vt magis infra omnes se demittat & diminuat: & per hanc humilitatem Paulus meruit euehi ad apostolatum, ait Hieron.

Dices, hæc humilitas videtur ficta & mendax: sciebat enim & videbat Apostolus sibi plus gratiæ & virtutum à Deo datum esse, quàm Ephesijs alijsque Christianis, quos ipse conuertebat.

Respondet S. Hieron. sciuisse Paulum se ijs esse sanctiorem, sed tamen se ita gessisse ac demisisse, ac si ijs esset inferior. Sicuti princeps subinde modestiæ causa primas in mensa, & in incessu, dat amicis & alijs nobilibus longè se inferioribus.

Verùm hoc non satisfacit: nec enim de praxi & submissione externa in gestu aut incessu, sed de sensu suo loquitur Paulus, dicens ac reuera in animo sentiens se esse omnium Sanctorum minimum; alioqui enim mentiretur & hypocrita esset; quod absit.

Dico ergo, id dixisse Apostolum eo sensu, quo S. Franciscus solebat dicere se maximum esse peccatorem. q. d. Licet maiorem à Deo quàm alij gratiam acceperim; si tamen me, meam negligentiam, infirmitatem, malitiam tum præsentem, tum præteritam, qua fui persecutor Christi & Ecclesiæ (ad hanc enim maximè solet respicere dum se humiliat Apostolus) spectem; reuera videor mihi maximus peccator, indignus Apostolatu, ac minimus Christianorum verè & reipsa censendus: puto enim quòd, si Deus illam gratiam quam mihi dedit, daret latroni vel maximo peccatori, magis is quàm ego illi cooperaretur, foretque longè me sanctior. Hoc enim iudiciū licet fortè speculatiuè non esset B verum, practicè tamen erat verum: quisque enim non alios, sed seipsum & suam infirmitatem considerans, potest & debet ita humiliter de se sentire: hoc enim est dictamen virtutis, quod suggerit & suadet prudens humilitas, & qui verè humilis est, ita de se sentit, talisque sibi esse videtur, de quo plura Philip. 2. 3. & 1. Timoth. 1. 15.

S. Paul. humilis non est ficta, & quo sensu se minimum dicat.

Triplex Pauli gratia ad euangelizandum.

Vers. 9. Data est gratia hæc, In gentibus evangelizare investigabiles (græcè ἀνεξιχνίαστον *imperuestigabiles*, inscrutabiles, &c. vt Ambros. *incomprehensibiles*) divitias Christi] Ita passim Apostolus vocat copiam gratiarum & bonorum, quæ Christus nobis attulit.

Tria officia angelis, Apostolis & doctoribus communia, illuminare, purgare, perficere.

Notat Chrysost. in morali hom. 6. Paulum triplicem accepisse gratiam ad euangelizandum, triaque ad prædicationem attulisse mirè ad persuadendum efficacia; Primò, animum alacrem, audentem, C feruentem, & ad omnia intrepidum; Secundò, cælestem quamdam sapientiam; Tertiò, potentiam spiritus cum vita inculpata.

Et illuminare omnes] Sicut angelorum officia tria sunt, ait S. Dionys. scilicet homines illuminare, purgare & perficere: ita non tantùm Christus, sed & Apostolus alijque Doctores hęc tria faciunt quasi angeli quidam terrestres & homines angelici: illuminare ergo non significat in lucem proferre id quod reconditum erat, vt vertit Syrus & Erasmus; sic enim ineptè diceretur, *Illuminare omnes*, vt habet Græca & Latina: sed significat alios docere, alijs lucem veritatis & fidei impertiri, sicut enim sol sua luce tenebrosa loca illuminat: ita doctores clara sua doctrina illuminant tenebrosas & ignorantes hominū mentes. Vnde & aptè præmio singularis claritatis & splendoris in cælo donabuntur. *Qui docti fuerint*, inquit Daniel c. 12. *fulgebunt quasi splendor firmamenti, & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.*

Quæ sit dispensatio sacramenti absconditi sæculis in Deo, qui omnia creavit] Pro *dispensatio* aliqua Græca legunt κοινωνία, q. d. Quæ sit communio vel communicatio sacramenti, quòd scilicet hoc sacramentum redemptionis hominum non tantùm Iudæis, sed & Gentibus communicatum sit. Verùm legendum est hîc, vt suprà v. 2. οἰκονομία, *quæ sit dispensatio*: & ita legunt Biblia Regia, noster Interpres, Chrysost. Theophyl. & Græci.

Oeconomia duo significat.

Vbi Nota. οἰκονομία, id est *dispensatio*, duo significat. Primò, ipsam dispositionem, & ordinationem rei alicuius faciendæ vel dandæ. Secundò, ipsam rei dispositæ vel ordinatæ dispositionem, id est

est erogationem, donationem, distributionem. Iux- A ta primam significationem sensus erit, vt illuminem & doceam omnes quàm admiranda sit œconomia, & æterna Dei dispositio circa vocationem Gentium per natiuitatem, mortem & resurrectionem Christi. Iuxta secundam verò hic erit sensus, isque simplicior, vt dixi cap. 1. vers. 10. q. d. Mihi data est gratia illuminandi omnes Gentes, vt scilicet eas doceam, quàm sapienter dispensatum, id est distributum, & omnibus propositum sit hoc tempore à Deo sacramentum redemptionis Christi & vocationis Gentium ad Christum: vel potiùs per hypallagen, *qua sit dispensatio sacramenti*, id est: quod, quale & quantum sit sacramentum, siue mysterium hoc, *quod* hactenus per tot sæcula, imò ab æterno, *absconditum fuit in Deo*, in Dei scilicet mente, consilio & prædestinatione; iam verò dispensatum, id est erogatum, distributum est, omnibusque propositum & oblatum.

Error Simonis Magi dicentis mundum factum ab angelis.

QVI (scilicet Deus) OMNIA CREAVIT.] Notat & elidit dogma Simonis Magi, qui docebat mun- B dum ab angelis esse factum. Græca addunt, διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ *per Iesum Christum*, & ita legit Chrysost. Theophyl. & Græci: sed hæc non habet Hieron. nec Ambros. nec vetusti codices Latini.

VERS. 10. VT INNOTESCAT PRINCIPATIBVS (ita legunt Romana, Græca & Syrus; Plantiniana tamen cum Hieron. legunt *principibus*) ET POTESTATIBVS] Illis scilicet ordinibus angelorum, qui dicuntur Principatus, id est principes, & Potestates, hoc est potentes, vt dixi c. 1. v. 21. Sub his per synecdochen ceteros angelorum ordines intellige, ita Hieron. Chrysost. Theophyl. Vnde licet Ambros. malos hic angelos intelligat, qui in cælestibus, hoc est in aëre & cælo hoc aëreo versantur; meliùs tamen S. Hieron. Chrysost. Anselmus, bonos angelos accipiunt; hos enim significant Principatus & Potestates, cum absolutè ponuntur. Nam cum dæmones intelliguntur, solet addi, Principes tenebrarum, aut aëris huius, aut similis particula restringens & alienans. Deinde hos propriè significat vox, *in cælestibus*, scilicet locis commorantes.

Loquitur Paulus de solis bonis angelis.

PER ECCLESIAM MVLTIFORMIS SAPIENTIA Dei] Quæritur, quomodo hoc sit verum: nam angeli illuminant Ecclesiam & homines, non autem ab eis illuminantur & docentur.

Quomodo angeli illuminentur ab hominibus & Ecclesia. Prima sententia.

Primò, August. li. 5. de Genesi ad litteram, c. 19. tom. 3. intelligit Ecclesiam cælestem, quæ constat Deo & angelis. q. d. Angelis inferioribus innotuit mysterium hoc redemptionis Christi, & vocationis Gentium per reuelationem Dei, & illuminationem angelorum superiorum, innotuit inquam à sæculis, id est, ab initio sæculorum & mundi: sed obstat quod ait Apostolus, *Vt innotescat nunc*. Si nunc, ergo non ab initio mundi. Secundò, per *Ecclesiam* non intelligi cælestem, sed terrestrem, patet: quia ait, Mihi data est gratia euangelizare & illuminare omnes, vt innotescat per Ecclesiam, cui scilicet euangelizo, & quam illumino, multiformis sapientia Dei.

Secunda.

Secundò, S. Thom. 1. p. q. 57. art. 5. sic explicat, *vt innotescat Principatibus*, non absolutè, sed per visionem & experientiam. q. d. Vt videant: quod enim angeli antè per reuelationem sciebant futurum, hoc in Ecclesia viderunt fieri, cum res facta & gesta est: sed tum dixisset Apostolus, Vt videant, vel vt appareat angelis, sicut dixi 1. Timoth. 3. v. 16. non autem, *vt innotescant*: nam innotescere dicitur, cùm notum fit quod antè erat ignotum. Vnde & Apostolus v. præcedenti dixit mysterium hoc antea fuisse absconditum in Deo; ergo latebat angelos.

Tertia & genuina.

Dico ergo per *Ecclesiam*, id est, per ea quæ gesta sunt à Christo & Apostolis in Ecclesia; perque gratias & dona Ecclesiæ ab ijs communicata, multa mysteria Christi & Christianorum angelis innotuisse, quæ priùs ignorabant, licet enim mysterium incarnationis & redemptionis nostræ, quoad substantiam ex reuelatione à principio suæ beatitudinis cognouerint, non tamen omnes eius partes, species, causas, effectus, modos & circumstantias cognouerunt, sed didicerunt, cùm ea in Ecclesia fieri, exhiberi & geri viderunt. Talia fuerunt institutio Sacramentorum, præsertim Eucharistiæ; modus & ratio iustificandi peccatores, diuisio & missio Apostolorum in tales ac tales prouincias; ordo hierarchicus Apostolorum, Sacerdotum, Diaconorum, aliorumque ministrorum Ecclesiæ; vocatio Gentium, de qua propriè hîc loquitur Apostolus.

Angelis Paulo prædicante innotuerunt multa mysteriorum circumstantia, causa, species, effectus, modi, quos ignorabant.

Vbi Nota, licet Chrysost. & Theophyl. dicant angelos ignorasse quòd Gentes vocandæ essent ad christianismum, donec eas vocari à Paulo & Apostolis viderunt; tamen non videri dubium quin in genere hoc angeli cognouerint: si enim Isaias & Prophetæ id cognouerunt, ergo & angeli, qui vel hoc reuelarunt Prophetis, vel ex vaticinijs Prophetarum tam claris id facilè intellexerunt. Quod ergo Apostolus hîc ait eos illud non cognouisse, intellige eo modo quo v. 5. negauit Prophetas id cognouisse, scilicet in particulari, clarè & distinctè, v. g. quomodo vocandæ essent Gentes, an si- C mul cum Iudæis, an in locum Iudæorum; cùm illi respuissent Euangelium, & à Deo reiecti essent, quo ordine, per quos, quibus modis & medijs: hoc enim ante angelos passim cognouerunt ex Dei reuelatione Apostoli, præsertim Paulus, tum ab initio conuersionis suæ, quando ante alios Apostolos electus fuit à Deo, & declaratus doctor Gentium Actor. 9. v. 15. tum potiùs & pleniùs, quando proximè mittendus ad Gentes raptus fuit in tertium cælum, vt dixi 2. Corinth. 12. ita Hieron. Ambros. Anselm. Theophyl. Chrysost. *Paulus*, inquit Chrysost. *angelorum Euangelista hic eos illuminauit*: & D. Thomas opusc. 1. cap. 26. ex Cyrillo docet, prædicante Paulo angelos didicisse circumstantias Euangelij & vocationis Gentium.

Nota Secundo, hæc dici contra Simonem Ma- D gum, qui nimis angelis tribuens, docebat eos esse adorandos, quasi ipsi mysterij redemptionis nostræ conscij & mediatores fuissent. de quo Coloss. 2. v. 18.

Varia, prudens, multa, ob curam Dei sapientia.

MVLTIFORMIS SAPIENTIA DEI] πολυποίκιλος, id est, *multiuaria*, siue valde & multipliciter varia. Aliqui legunt παμποίκιλος, *omniuaria*, maximè varia sapientia Dei; vt ea non solùm varia sit, sed & multa varietate distincta. Ita Hieron. *Respice*, inquit, *cunas Christi. vide pariter & cælum, Vagientem in præsepi intuere infantem; sed simul angelos auscultta laudantes. Herodes persequitur, sed adorant Magi. Ignorant Pharisæi; sed stella demonstrat. Baptizatur a seruo, sed vox desuper Dei intonātis auditur. Aquis mergitur, sed columba descendit, imò Spiritus in columba. Ad passionem venit, & pati timet, sed vult transire calicem, & Petrum, quia calicem timebat, accusat. Quid hac stultitia prudentius, varietate dissipatius, sapientia obscurius*

sentium, quam fecit Deus in Christo Iesu Domino nostro? A Hactenus Hieronymus. Propriè tamen Apostolus respicit ad sapientiam Dei, quam varijs modis ostendit in vocatione Gentium, reprobatione Iudæorum, modo & ordine eas vocandi, vt dixi §. præced. & c. 1. v. 11.

VERS. 11. SECVNDVM PRÆFINITIONEM SÆCVLORVM] κατὰ πρόθεσιν, id est, vt Hiero. *secundùm propositum sæculorum*, id est, à sæculis, vel ante sæcula factum: q. d. Secundùm decretum æternum, quo proposuerat, decreuerat, præfinierat Deus hoc facere & exequi. Vnde Syrus vertit, *quæ futura erat à sæculo, facta verò est in Iesu Domino nostro.*

Duplex & varius locus huius intellectus. Secundò, *Secundùm præfinitionem sæculorū*, id est, quam fecit de sæculis futuris, de serie sæculorum, deque hominibus, qui quolibet sæculo à primo vsque ad vltimum sunt futuri, scilicet præfiniens sæculum status innocentiæ, deinde sæculum legis naturæ, tertiò sæculum legis Mosis, quartò sæculum B legis Christi & gratiæ, decernensque & præfiniens in eo omnes omnium illius temporum gentes & nationes successiuè vocare ad fidem & salutem per Christum; & hoc est, quod ait, *Quam fecit in Christo Iesu.* Rursum præfiniens primo sæculo legis naturæ vocare ad se omnes Gentes, secundo per Mosen solos Iudæos relictis Gentibus, tertio per Christum solas ferè Gentes, quas hactenus vocare neglexerat, & vice versa negligere Iudæos incredulos: hic enim fuit circulus & conuersio sæculorum, quoad fidem, gratiam & salutem, & quasi annus sæcularis & circularis Dei, ita Chrysost. & Theophyl. Hic secundus sensus est pulchrior & aptior: in eo enim propriè spectatur multiformis & varia sapientia Dei. Ab hac multitudine & varietate cognitionis & sapientiæ, Christus ipse vocatur πολυόφθαλμος, id C est *multioculus*, & Cherubim, inquit Anastasius Sinaita libr. 1. Hexameron.

QVAM FECIT IN CHRISTO IESV] Pronomen *quam*, referre potest Primò, *Ecclesiam*; Secundò, *sapientiam*, vt Hieronymus; Tertiò & planissimè, *præfinitionem*, q. d. Hæc præfinitio sæculorum iam dicta, facta est per Christum & Christi merita. Hinc patet, quod dixi ca. 1. non tantùm fidem & gratiam, sed & prædestinationem ipsam æternam, quæ est in mente Dei (hæc enim est præfinitio, de qua hîc Apostolus) factam esse ex meritis Christi præuisis. q. d. Apostolus, Quòd primò sæculo vocarentur omnes Gentes ad salutem, secundo Iudæi, tertio Gentiles, id factum est ex meritis Christi præuisis, ob quæ Deus decreuit ab æterno D prædestinare, vocare, iustificare & glorificare credentes in Christum, siue Iudæos, siue Gentes, quolibet sæculo.

Vocatio Gentium & Iudæorum ex meritis Christi.

VERS. 12. IN QVO (per quem, scilicet Christum) HABEMVS FIDVCIAM, græcè παῤῥησίαν, id est, vt Syrus, audaciam liberè loquendi, libertatem euangelizandi. q. d. Cuius, scilicet Christi, ope audacter, liberè & intrepidè euangelizo. Secundò, meliùs hic Noster vertit *fiduciam*, qua animus per Christum peccatis expiatus, & innocenter iam viuens, benè sibi conscius, confidit se esse in gratia & amicitia Dei. Vnde cùm dixisset, *In quo habemus fiduciam*, huius fiduciæ effectum subdit, ET ACCESSVM IN CONFIDENTIA] vt scilicet confidenter quasi amici, imò quasi filij accedamus ad Deum Patrem, dicamusque *Abba Pater.*

PER FIDEM EIVS] Refer non tantùm ad *in confidentia*. q. d. In confidentia, cuius principium & origo est fides Christi: sed potiùs ad *fiduciam & accessum*. q. d. Fiduciam & fiducialem accessum habemus ad Patrem per fidem Christi, qua remissionem peccatorum & iustitiam assecuti confidimus nos esse in Dei gratia & fauore, & confidenter ad Deum quasi patrem amantissimum accedimus, fides enim parit hanc fiduciam & confidentiam. ita Chrysost. Theophyl. & Græci.

VERS. 13. PROPTER QVOD] quia scilicet habemus hanc fiduciam & accessum ad Deum Patrem nostrum, qui potentissimus est, vt in omnibus tribulationibus nos roboret, easque propulset.

PETO NE DEFICIATIS IN TRIBVLATIONIBVS MEIS] Græcè, μὴ ἐκκακεῖν, id est, *non deficere*, non lassescere, non segnescere, quòd Primò, potest referri ad primam personam, quasi Paulus de se dicat, Peto & oro Deum ne ego deficiam in tribulationibus, ne ijs vincar & cedam. ita Hieron. & Syrus. Secundò, noster Interpres refert ad secundam personam; ne vos, scilicet, ô Ephesij, deficiatis & cadatis animo, videntes me tribulari & vinciri, PRO VOBIS] quia scilicet vobis alijsque Christum & salutem euangelizo. Hæc secunda versio verior est: magis enim Ephesijs pusillis & nouellis in fide timebat Apostolus in persecutione, ne animis caderent, quàm sibi, qui quasi generosus pugil & athleta Christi in ea solet gloriari.

Nota. *Peto* non a Deo, sed à vobis; græcè enim est αἰτοῦμαι, id est peto, posco, exigo. Vnde S. Augustinus ser. 7. in hæc Apostoli verba: *Peto, ait, à vobis propter arbitrium voluntatis; sed quia hoc infirmum est, Deum rogo, vt idem det vobis propter auxilium maiestatis.* Vnde subdit Apostolus: *Huius rei gratia flecto genua ad Patrem.*

QVÆ EST GLORIA VESTRA] q. d. Quòd ego Apostolus & præceptor vester dignus sim tanta pro Christo & vestra salute pati; non turbari, non animis cadere, sed exultare & gloriari debetis. ita Chrysostomus. hæ siquidem passiones stigmata sunt & insignia Christi Galat. 6. v. 17. suntque præludia martyrij.

Gloriatur D. Paulus in passione.

VERS. 14. HVIVS REI GRATIA] Redit post longum hyperbaton (quo à versu secundo hucusque abreptus fuit in Dei dignationem, & beneficium vocationis Gentium) ad versum primum, vt ibi dixi.

FLECTO GENVA AD PATREM] flexis genibus in signum reuerentiæ & humilitatis oro, & obsecro Deum Patrem. Est metalepsis.

VERS. 15. EX QVO OMNIS PATERNITAS IN CÆLIS ET IN TERRA NOMINATVR] Nota, Sicut græcè à πατρὸς πατριά, & syrè ex אב *ab* אבהותא *abahuta*, ita latinè à pater, *paternitas* dicitur & deriuatur. Vnde rectè, quidquid cauillentur Erasm. & Beza. Interpres noster nouum nomen πατριά, nouo Latino nomine *paternitas*, vertit, & ita vertunt S. Hieron. Damasc. 1. de Fide cap. 9. Syrus, interpres Theophylacti, & alij qui Græcæ linguæ fuerunt peritissimi.

Paternitas græcè & hebraicè vnde desumatur.

Vnde Primò, Damascenus sic explicat: *Nomen paternitatis ex diuinis ad humanos patres translatum est.*

Quod intellige metonymicè. *nomen*, id est, res nomine paternitatis significata, siue ipsa paternitas, quæ est in hominibus & creaturis, descendit à Deo Patre, qui primus increatus & immensus Pater ipsis suam paternitatem communicauit, vt & ipsi fierent & dicerentur patres. nam nomen ipsum patris priùs hominibus imposuerunt homines, & inde idem transtulerunt ad diuina, & ad Deum Patrem;

Paternitas nomen à Deo descendit.

Patrem: ex humanis enim, vtpote sibi notioribus, homines imposuerunt nomina diuinis, vt passim alij Patres & Doctores docent. Non ergo de nomine Patris, sed de re hoc nomine significata intelligendus est Damascenus. Et hoc est quod docet D. Thomas & Scholastici, paternitatem omnem creatam deriuari ab increata, quæ est in Deo Patre. Huc accedit S. Hier. *Sicut*, inquit, *solus bonus* (Deus) *bonos facit, & solus immortalis immortalitatem tribuit, & solus verus, veritatis nomen impertit: ita solus Pater, quia creator est omnium, & vniuersorum causa substantiæ, præstat ceteris vt patres esse dicantur. De terrenis cælestia contemplemur. Adam quem primũ plasmauit Deus, & creator ipsius, & pater fuit, certè Deo patri scit se debere quòd subsistit. Rursum hi qui geniti sunt ex Adam, patrem illum intelligunt, ex quo orti sunt. Vnde Lucæ 3. ait Script. Filij Seth, filij Adam, filij Dei; vt paternitatis in terra vocabulum à Deo primùm ortum esse monstraret.* Et inferiùs: *ex eo quòd Deus Pater Domini nostri Iesu Christi iuxta substantiã pater est, & Vnigenitus non est adoptione filius, sed natura, cetera quoque creatura, paternitatis nomen adoptione meruerunt.* Addit S. Hieron. dici: *Ex quo omnis paternitas nominatur, non verò nata est. Aliud est enim appellationem paternitatis mereri, aliud naturæ habere consortium.* q. d. Ipsa increata & diuina Dei paternitas nobis communicari nequit, sicut nec ipsa Dei essentia: sic enim verè & propriè essemus dij; sed tantùm participatio quædam tenuis eiusdem, ex qua fit vt patres nominemur sicut & Deus, sed analogicè & participatiuè. Igitur ex prolixo discursu S. Hieron. & ceterorum hanc colligas sententiam; Paternitas inquit, in cælis est generatio Filij, paternitas in terra est generatio hominum & animalium quæ omnis à Dei paternitate manat: omnes enim ab eo vim habent generandi, vt sint & nominentur patres.

In cælis est vera paternitas. Dices, In cælis nulla est paternitas quæ à Dei paternitate descendat. Respondet S. Hieronymus, angelos æquè ac homines habere sui generis principes, quos Patres gaudent appellare: princeps enim est & dicitur subditorum pater, & principatus est quædam paternitas. Sic serui Naaman eum vocant *patrem*, id est, dominum & principem, 4. Reg. 5. v. 13. Sic *Patres* Latinis vocantur senatores, imò Romani eos ferè vix alio nomine compellabant quàm Patres conscripti. Hic sensus est appositus, sed non proprius, & adæquatus.

Vnde Secundò, Nota cum S. Hieronymo, S. Paulum Græcum πατριὰ, quod Noster vertit *paternitas*, accepisse à Septuag. qui hoc nomine solent vertere Hebræum משפחה *mispacha*, id est familia, vel tribus. (has tribus Septuag. alibi vocare solent φυλὰς) quæ ab vno capite & parente descendit, quia enim duodecim filij Iacob apud Iudæos capita & patres fuerunt duodecim familiarum & tribuum à se descendentium; hinc Septuag. tribum à quolibet hoc patre descendentem vocant πατριὰν, & à πατριὰ vocant Patriarchas ipsos tribuum patres & primos progenitores: q. d. τῆς πατριᾶς ἀρχὰς, id est, tribus principia. Itaque πατριὰ siue *paternitas*, aut, vt vertit interpres Chrysostomi, paterna cognatio, est familia, vel tribus aut gens quæ ab vno communi patre prognata est, quam Hieronymus contra Heluidium parentelam vocat, & ita vertit hîc Vatablus. Sic noster Interpres retinens Græcum πατριὰ, psal. 95, vers. 7. vertit, *Afferte Domino patriæ*, id est familiæ, tribus, stirpes, *gentium*, *afferte Domino gloriam & honorem.* *Paternitas* ergo non sumitur hic pro relatione patris in abstracto, quam Philosophi paternitatem vocant: hæc enim græcè, Damasceno teste loco citato, potiùs πατρότης quàm πατριὰ dicenda esset; sed metonymicè *paternitas* hîc idem est quod parentela, quæ ab eodem patre, vel paternitate descendit, sunt enim quasi correlatiua pater siue paternitas, & parentela, vnumque includit alterum; pater enim est parentelæ pater, & parentela est patris parentela. q. d. Apostolus: Deus Pater non tantùm Christi, sed & omnium est pater, tam hominum quàm angelorum, ita vt Deo communi parente affines sint Iudæi & Gentes, homines & angeli; ipse enim pater est omnium familiarum, non solùm corporalium, sed & spiritualium, putà Seraphim, Cherubim, Thronorum, & ceterorum ordinum. Licet enim hæ familiæ suos proprios & distinctos habeant patres & principes; omnes tamen communem patrem & principem habent Deum, à quo omnes descendunt: ideoque Deo Patri non tantùm paternitas & generatio æterna, respectu filij sui; sed & temporalis, per creationem in omnes cælestes & terrestres tribus & cognationes conuenit, ac consequenter ab omnibus in cælo & in terra quasi Pater est nominandus, celebrandus (vt dixi cap. 1. vers. 21.) colendus & redamandus. ita Chrysost. Theophyl. Theodor. Oecumenius, imò & S. Hieronymus.

πατριὰ & Patriarcha nominum etymologia. [illegible]

Deus non tantùm Christi, sed omnium est pater.

Nota Tertiò. Apostolus vnum Deum Patrem opponit multis principijs & dijs Simonis Magi & Hesiodi (qui suam Theogoniam, id est deorum generationem, conscripsit) aliorumque Poëtarum & Philosophorum Gentilium. Rursum, ne Iudæi iactent Deum verum suum esse Deum, non Gentium, Gentesque alium debere quærere Deum. Apostolus eos retundens dicit Deum esse patrem communem omnium tam Gentium, quàm Iudæorum: ac proinde non mirari debere Iudæos, si Gentes æquè, ac Iudæi iam à communi parente ad salutem per Christum, Christique Apostolos vocentur, & vicissim Gentes fidenter æquè ac Iudæos ad Christum & Deum quasi ad communem parentem accedere debere.

NOMINATVR] Id est existit, suum habet esse & suam originem, deriuatur & descendit; vt iure à Deo Patre nomen accipere, & ab eo nominari possit familia, tribus vel parentela Dei, quæque Deum habet patrem; à quo quasi primo exemplari & efficiente omnes familiæ & parentelæ, omnesque familiarum patres & capita, omnis denique generandi vis, fœcunditas & paternitas tamquam à patre omnium magno & vniuersali profluit & dimanat: sic enim Hebræi metonymicè *vocari* aut *nominari* sumunt pro esse. Sic Isaiæ 7. v. 14. Christus dicitur vocandus Emmanuel, id est, erit Emmanuel, quia nobiscum erit Deus, quod significat Emmanuel. Sic Isaiæ 8. 3. Christus dicitur vocandus *Accelera spolia detrahere, festina prædari*, id est, celer erit dæmonum & hostium suorum spoliator, eorumque festinus prædator, nec enim hæc duo nomina Christo imposita, Christumque ita nominatum vspiam legimus; rem autem vtroque nomine significatam Christo conuenire notissimum est.

Hebræi verbum nominari sumunt pro esse.

VT DET VOBIS SECVNDVM DIVITIAS GLORIÆ SVÆ. id est, gloriosæ gratiæ suæ, VIRTVTE (græcè δυνάμει, id est *fortitudine*, constantia & robore spiritus contra omnes persecutiones & ten- VERS. 16.

tationes] CORROBORARI, scilicet vt corroboremini in infirmitate naturæ vestræ, PER SPIRITVM EIVS IN INTERIOREM HOMINEM, vt interior homo, id est, mens gratia & spiritu Dei regeneratæ (hic enim ab Apostolo vocatur *interior homo*, vt dixi Roman. 7. 22.) in eadem gratia, & spiritus fortitudine crescat.

Nota Præpositio *in* cum accusatiuo significat augmentum. Sic dicimur ire de virtute in virtutem: sic dicitur iustitiam Dei in Euangelio reuelari ex fide in fidem. vide dicta Roman. 1. 17. Regia tamen Biblia, & alia nonnulla legunt, *in interiori homine:* & sic Græcum εἰς, cum accusatiuo, sæpè sumitur pro ἐν, id est *in*, cum ablatiuo, tumque planus est sensus, vt scilicet optet eos corroborari in interiori homine, id est in mente, intellectu, voluntate ceterisque internis animæ viribus & potentijs. hæc enim, vel potius homo, quatenus ijs constat ijsque viuit, dicitur homo interior; sicut è contrario exterior dicitur idem homo, quatenus sensibus membrisque externis constat, viuit, ijsque operatur & indulget. Hoc ergo sensu homo exterior & interior sumitur naturaliter, priore verò sensu sumitur supernaturaliter. Vide dicta 2. Corinth. 4. v. 16.

Quis dicatur homo interior.

VERS. 17. CHRISTVM HABITARE, repete, *det vobis Deus* Pater, vt Christus habitet, PER FIDEM &c.

IN CHARITATE RADICATI ET FVNDATI] supple, *vt sitis*; aliàs dicendum erat, *Radicatis & fundatis*. Verùm Romana & Anselm. iungunt hæc sequentibus sic: *In charitate radicati & fundati, vt possitis comprehendere, &c.*

VERS. 18. VT POSSITIS COMPREHENDERE, id est animo concipere & intelligere, CVM OMNIBVS SANCTIS id est Apostolis, ait Ambrosius, Prophetis & Christianis, tum militantibus hic adhuc; tum potiùs in cælo triumphantibus, Deique visione beatis.

QVÆ SIT LATITVDO, ET LONGITVDO, ET SVBLIMITAS, ET PROFVNDVM.] Nota Primò. Apostolum hìc cum dimensionibus iungere differentias positionum: nam tres tantùm sunt dimensiones longitudo, latitudo, crassities: altum verò & profundum respondent sursum & deorsum, quæ sunt differentiæ positionum, crassum ergo hìc resoluitur in altum & profundum quasi in sua extrema. Itaque hæc quatuor iungenda & distinguenda sunt, non vti sunt in corpore, sed vti sunt in domo, vbi profundum sunt fundamenta, altitudo est rectum longitudo est longius latus vel paries, latitudo est breuius latus.

Profundum deorum, & dimensiones Christo affictæ ab Elzai perstringuntur ab Apostolo.

Nota Secundò. Apostolus videtur perstringere fabulas hæreticorum & poëtarum, vti deorum βάθος, siue profundum Hesiodi, & dimensiones Christo ab Elzai affictas, de quibus Epiphan. lib. 1. c. 19 & 30. Elzai, ait *describit Christum esse quandam virtutem mensura vigintiquatuor schœnorum in lõgitudinem, id est milliariorum nonaginta sex, in latitudinem schœnorum sex, id est milliariorum vigintiquatuor, & crassitiem similiter emetitur. & pedes, & fabulamenta reliqua.* Tales etiam fuerunt triginta Æones Valentini. q. d. Apostolus, Poëtæ, Valentinus & hæretici iactant suum deorum βάθος, id est *profundum*, suũ πλήρωμα, id est *plenitudinem*, longitudinem, latitudinem, altitudinem; sed fabulosè; ego verò hæc ipsa in Christo Christianorum Deo esse prædico & demonstro.

Nota Tertiò, Scripturas generalissimè capiendas esse; quia auctor earum Spiritus sanctus vti amplissimum habet intellectum & conceptum, ita & locutionem. Vnde varios intendit sensus etiam litterales, si rei locoque conueniant; maximè si subordinati sint & connexi, omnesque in vnum quasi scopum conspirent & dirigantur. ita S. August. lib. 12. Confess. c. 31. Vnde Apostolus generatim & indeterminatè dicit. *Quæ sit latitudo, longitudo, sublimitas & profundum.* non explicans, nec determinans cuius rei intelligat longitudinem, latitudinem, &c. Quare hunc locum variè admodum & multipliciter explicant Patres, omnesque probabiliter. Vide hic fœcunditatem S. Scripturæ.

Quintuplex huius loci expositio.

Dico ergo primò. Apostolus loquitur hic de beneficio œconomiæ & redemptionis Christi, qua non tantum Iudæos, sed & Gentes omnes vocauit ad salutem, gratiam & beatitudinem, vultque hac phrasi significare quàm magnum fuerit hoc mysterium Christi, quamque omnibus numeris & partibus absolutum: sequitur enim. *Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi.* Christi ergo, vel charitatis Christi dimensiones hìc describit. Idem patet ex anteced. vers. 3. 4. 6. 8. 11. & ceteris, quibus non facit aliud, quàm hoc sacramentum & mysterium Christi deprædicare & admirari. Vnde patet, hunc sensum esse genuinum & propriè intentum ab Apostolo. ita Chrysost. Theophyl. Theodor. Oecumen. Si singula velis singulis adaptare, ita poteris: *quæ sit latitudo*, id est, quàm latè se extendat hoc mysteriũ, charitas & beneficentia Christi, videlicet ad omnes gentes & homines; qui ante legem, in lege, post legem, fuerunt, sunt & erunt; *quæ longitudo*, id est, quàm longè mysterium hoc prædefinitum fuerit. scilicet ab æterno; *quod sit profundum*, id est, quàm profundè, nimirùm ad inferos, virtus Christi se extendat; *quæ sit sublimitas*, id est, quàm sublimiter, putà super omnes cælos, primitias nostras in se Christus euexit nosque euehet. ita Oecum.

Prima de dimensionibus & magnitudine mysterij incarnationis Christi.

Possunt Secundò, hæ dimensiones accipi de Christo qua Deus est: vnde sequitur, *Vt impleamini in omnem plenitudinem Dei*, vbi græcè est πλήρωμα, quod erat vnum ex Æonibus, siue dijs Valentini, cui suum verum πλήρωμα, id est plenitudinem Dei, opponit Apostolus: licet enim omnes dimensiones in Deo vnum sint, vna scilicet immensitas, sitque Deus quasi sphæra quædam intelligibilis sine dimensionibus, vt explicat Ambros. Vnde etiam Empedocles rogatus quid esset Deus, respondit; Est circulus cuius centrum est vbique, circumferentia nusquam; quia scilicet Deus vbique est totus: nullo tamen cæli terræue ambitu concluditur, sed super cælos per immensa illa spatia vacua in immensum se porrigit eius immensitas. Hinc rectè eam describens Iob c. 11. v. 8. *Excelsior*, inquit, *cælo est; & quid facies? profundior inferno, & vnde cognosces? longior terrà mensura eius, & latior mari.* Et sic Ambros. hic per longum, latum, sublime, profundum intelligit immensitatem Dei. Has tamen dimensiones in Deo distinguere possumus per analogiam & similitudinem ad creaturas, seu ita vt illæ in creaturis distinguuntur: & sic Dei longitudo est æternitas, latitudo est omnipotentia, vt D. Thom. vel, vt Bernardus & Gregor. est charitas; sublimitas est Dei maiestas. profundum est abyssus iudiciorum & sapientiæ Dei. ita Anselm. D. Thom. Caietan. Et pulcherrimè S. Bernar. lib. 5. de Consider. in fine, *Diuina, ait, essentia, res vna cum sit, est tamen longitudo*

Secunda de dimensionibus diuinitatis.

Deus sphæra est & circulus.

Deus omnibus excelsior profundior, longior, latior.

Differentia positionum & dimensionum in Deo analogicè explicata.

longitudo propter æternitatem, latitudo propter charitatem, sublimitas propter maiestatem, profunditas propter sapientiam. hæc quadriga Dei, cōprehendimus hanc duobus brachijs, timoris, & amoris; timor sublimi & profundo, amor longo latóq; respondet: vel quatuor virtutibus; longitudinē enim tenemus & comprehendimus perseuerantia, latitudinem charitate, maiestatem veneratione & adoratione, sapientiam & abyssum iudiciorum timore & humilitate. His etiam quatuor species contemplationis respondent: longitudinem enim comprehendit meditatio promissorum, latitudinem recordatio beneficiorū, sublimitatem contemplatio maiestatis, profundū inspectio iudiciorum. hæc Bernardus. Paulò aliter S. Gregorius 11. Moralium c. 10. & 11. in illud, *Excelsior cælo*, &c. per latitudinem, accipit charitatem Dei, per longitudinem, langanimitatem; per sublimitatem, incomprehensibilitatem Dei, qua à Sanctis in cælo, licet clarissimè visus, nequit comprehendi, per profundum, incomprehensibilitatem iudiciorum Dei in puniendis damnatis.

A ... B

Tertia expositio de dimensionibus crucis Christi.

Potest Tertiò, hic locus accipi de dimensionibus crucis: fuit enim crux instrumentum redemptionis Christi. Vbi Nota. Tres lineæ, rectæ tantùm esse possunt, quæ perpendiculariter, id est, ad angulos rectos sese inuicem intersecant, scilicet duæ in plano iacentes, & tertia illis insistens, & vtramque in concursu penetrans in profundum, siue deorsum versus. & hæ tres lineæ faciunt trinam crucem: reliquæ enim præter has tres laterales lineæ sese intersecantes angulos faciunt non rectos, sed acutos. Et hinc Mathematici tres dimensiones, siue quantitatis species collegerunt, longum, latum, crassum vel profundum, quod hic habet Apostolus, vt rectè noster Clauius in 1. Euclidis annotauit; hæ ergo dimensiones fiunt per trinam crucem. Vnde & hic aptè de cruce Christi, & de ea explicari possunt.

Tres dimensiones Mathematicorum fiunt per trinam crucem.

C

Pro quo rursum Nota. Greg. Nyssenus orat. 1. de resurrect. vult Apostolum alludere ad quatuor cornua crucis, summumque cornu dici altitudinem, imum dici profundum, & transuersum vnum dici longitudinem, alterum latitudinem. Addunt Basilius Damasc. & Sedul. apud Iacobum Gretser. lib. 1. de Cruce cap. 3. causam, cur quatuor has dimensiones & cornua crux habuerit, vt scilicet significaretur, quatuor orbis plagas totumque terrarum orbem ad crucem seu pertinere, seu vocari. Ideoq; Nyssenus crucem vocat *vniuersitatis vinculum*. Vnde Secundò, Sedulius, *Summum crucis siue altitudo*, inquit, *est Oriens; profundum siue imum, est Occidens; cornu dextrum, est Septemtrio; sinistrum, est Meridies.* Tertiò & optimè, longitudo est hastile crucis. latitudo est minus lignum transuersum pro brachijs; altitudo accedit, si crucē erigas (est enim altitudo summitas crucis erectæ) profundum est imum crucis in terra defossum. Sic ferè August. in psal. 103. & epist. 102. *Erat*, ait, *latitudo in qua porrecta sunt manus, lōgitudo a terra surgens, in qua erat corpus infixum, altitudo ab illo deuexo sursum quod eminet* (in hoc tantū nonnihil à nobis differt Aug.) *profundum vbi fixa erat crux, & ibi spes omnis vitæ nostræ.* De cruce ergo hunc Apostoli locum accipiunt S. Hieron. Nyssen. Beda, Anselm. & pulcherrimè August. serm. 7. de Verbis Apostoli.

Quatuor cornuum crucis altitudinis, profundi, longitudinis latitudinis, egregia & varia analogia.

D

De cruce litteraliter intelligunt hunc locum aliqui Patres. Idq; dupliciter. Primò.

Idque Primò, litteraliter iuxta sensum genuinum, quem primo loco dedi, vt longitudo crucis sit æterna eius prædestinatio; latitudo sit vis eius & virtus, quæ ad omnes omnium temporum homines se extendit; profundum sit, quòd vis crucis ad infernum descendit, cùm animas patrum è limbo & Purgatorio liberauit; sublimitas sit, quòd easdem, aliasque complures, in cælum subuexerit.

Rursum iuxta secundum sensum de Christo Deo datum, possumus eadem, quæ ibi dixi, cruci adaptare, vt scilicet communicationem idiomatum Dei in Christo homine crucifixo spectemus, & admiremur in cruce Dei longitudinem, id est, æternum decretum, latitudinem, id est, charitatem & potentiam; altitudinem, id est, maiestatem; profundum, id est, sapientiam, seu hæc omnia quasi cruci affixa, quia eadem cum Deo crucifixa. Ad hæc, Deum communicasse cruci suæ longitudinē, id est æternitatem, vt virtus crucis æterna sit, & quod multi volunt, vt crux Christi quasi trophæum in cælis in æternum perduret, quodque sic Deus quasi æternarit suam crucem: sic etiam Deum cruci communicasse suam latitudinem, id est potentiam; quia per infirmitatem crucis & mortis potentissimos hostes vicit & contriuit: sic communicasse suam sublimitatem, id est maiestatem, vt scilicet crux ab omnibus adoretur: sic suum profundum, id est sapientiam; quia nō potentia, sed summa æquitate, mira arte & sapientia adinuenta, scilicet in carne assumpta crucem & mortem subiens, Christus satisfecit Deo pro nostra offensa, sicq; per crucem redemit hominem; vt qui in ligno vincebat, in ligno quoque vinceretur.

Secundò, de dimensionibus, dolorum Christi.

Secundò, propriè hæ dimensiones crucis vt crux est, accipi possunt. quia enim v. 13. Ephesijs dixerat Apostolus. *Ne deficiatis in tribulationibus meis*; sed in ijs, vt, ait v. 16. *virtute corroboremini*; hinc stimulum eis addit proponens Christi exemplum. q.d. Oro Deum vt in vestra cruce & tribulatione det vobis cogitare, ac mente comprehendere crucis Christi (vt eā vos solemini & animetis) profundum, id est, intensionem dolorum & ignominiarum Christi crucifixi; & longitudinem, qua scilicet per triginta quatuor annos, quibus vixit, hanc crucem, hos dolores, vel in corpore, vel in animo, vel in spiritu eos sibi imminere præuidens passus est: & latitudinem, qua scilicet omnibus membris, & animæ potentijs, ab omni hominum genere, imò à Deo, & angelis, à quibus fuit derelictus, & omnia pœnarum genera passus est Christus, omnibusque bonis & fortunæ, & famæ, & honoris, & vitæ est spoliatus: & sublimitatem, qua Christus crucifixus sublimi consideratione, & perfectissima cognitione tum Dei offensi, tum grauitatis offensæ nostræ, tum crucis, & pœnarum sibi suæque personæ, vel illatarum, vel inferendarum, tum plurimorum damnandorum, quibus omnes sui dolores inutiles futuri erant, non solùm in cruce, sed & tota vita grauissimè doluit, & discruciauit se.

Magnitudo, & multitudo pœnarum & passionum Christi.

Tropologia dimensionum crucis Christi.

Vnde tropologicè, hæc in nos deriuans Anselmus libr. de Mensuratione crucis sub finem: *Crux*, inquit, *est cruciatus cordis quod Deo non meliùs seruiamus. Debemus ergo habere cruciatum, quod non tantū*, inquit, *humiliamur ò Domine quantum debemus, & hoc est profundum crucis; quod non tantum laudamus, & amamus te, quantum bonitas tua exigit, & hæc est sublimitas; quòd non sumus tam fideles, vt alios ad tuam laudem trahamus, & hæc est latitudo; quod non semper continuamus laudem tuam, & hæc est longitudo.*

Tertiò, de morali dimensione crucis ex Augustino.

Tertiò, moraliter hæ dimensiones crucis accipi possunt cum S. Augustino, vt longitudo crucis tum Christi, tum nostræ sit perseuerantia, latitudo sit

sit charitas, sublimitas sit religio, spes, amor; oratio, & omnis cum Deo communicatio & coniunctio, profundum sit arcanum prædestinationis, cur crux vni prosit, alteri non. vnde oritur timor & humilitas profunda. Hæ tres expositiones de cruce possunt accommodari pari modo alijs duabus expositionibus iam dictis, & duabus sequentibus, quartæ scilicet & quintæ iam dicendis. A

Quarta expositio de dimensione Ecclesiæ, animæ, charitatis, & virtutum.

Igitur potest. Quartò, accipi hic locus de dimensionibus spiritualis ædificij, id est, de quadruplici perfectionis tum Ecclesiæ Christi, tum animæ cuiuslibet Christianæ, tum charitatis, & consequenter cuiuslibet virtutis Christianæ: præcessit enim, *In charitate radicati & fundati, vt possitis cõprehendere. &c, Christum habitare per fidem in cordibus vestris*, vt scilicet eò referantur hæ dimensiones. Vnde de hoc ædificio cap. præced. v. 20. dixit, *Super ædificati super fundamentum Apostolorum. &c.* & rursum de eodem agit cap. sequ. v. 12. & 16. ita S. Hieron. August. Anselm, Gregor homil. 6. in Ezechielem in fine. B

Quatuor dimensiones Ecclesiæ locales.

Ecclesiæ ergo dimensiones hæ sunt: altitudo eius, est cælum, siue cælestis & beata Ierusalē, profundum eius, est infernus: hic enim est Ecclesiæ carcer, cuius sunt partes limbus & Purgatorium; longitudo Ecclesiæ est, quòd sit omnium temporum & sæculorum, latitudo est; quòd sit omnium terrarum & gentium. Vel mathematica, vt S. Hieron. Ecclesiæ longitudo est eius diffusio, qua ab Oriente in Occidentem; latitudo, qua à Meridie in Septemtrionem porrigitur.

Quatuor spiritales Ecclesiæ dimensiones.

Rursum, vt Anselmus, spiritalis Ecclesiæ longitudo, est spes longanimis; latitudo, est charitas; altitudo, est vita cælestis inter angelos: nostra enim conuersatio in cælis est; profundum, est fides, baptismus, & reliqua Ecclesiæ Sacramenta. Pari proportione animæ longitudo est fides, latitudo est spes: altitudo est charitas, profundum est humilitas. C

Quatuor animæ dimensiones.

Vel Secundò, longitudo est perseuerantia, latitudo charitas, altitudo est spes celi, profundum est timor iudiciorum Dei. Vnde S. August. tom. 10. hom. 3. inter 50. Ego, ait; *hæc Pauli verba sic intelligere soleo, in latitudine bona opera charitatis, in longitudine perseuerantiam vsque in finem, in altitudine spem cælestiũ præmiorum, in profundo inscrutabilia Dei iudicia, vnde ista Dei gratia in homines venit.* ex quo oritur timor, humilitas, ac soliditas cuiusuis virtutis.

Quatuor hæ dimensiones sunt quatuor nouissima.

Huc referri potest & altera Hieronymi expositio de nouissimis: *Sublimitas, inquit, est cælũ. profundum est infernus, media longitudo, & latitudo est accessus ad vnum vel alterum.*

Denique charitati hæc aptari possunt: de ea enim præmisit Apostolus. *In charitate radicati.* & de eâdem subdit statim, *Scire etiam supereminentem scientiæ charitatem Christi.* quam scilicet Christus in se habet, Christianisque suis communicat. Vnde hæc Vatablus sic explicat? *Quæ sit longitudo, &c.* id est, quàm longa, lata, profunda & sublimis sit bonitas Dei, charitatis ergo longitudo, est eius continuatio. & constans perseuerantia; latitudo, est extensio, qua se charitas ad omnes tam angelos, quàm homines, tam inimicos quàm amicos; omnesque creaturas extendit; profundum, est eius intensio & feruor; altitudo, est eius excellentia, & heroici actus, v.g. martyrium, quod est quasi apex charitatis; vel altitudo est eius obiectum, & eleuatio, qua charitas ad vnum Deum, quem diligit, se eleuat, & sub eo cuncta contemnit. Hæc omnia pari ratione applices, cuiuis alteri virtuti Christianæ. D

Dimensiones bonitatis diuinæ.

Quatuor dimensiones charitatis & cuiuslibet virtutis.

Quinta eadem anagogica harum dimensionum explicatio.

Potest Quintò, accipi hic locus cum Anselmo, quasi anagogicè (præcedens enim fuit quasi tropologia: sed ita, vt vtraque, scilicet tam hæc anagogia, quàm illa tropologia sit litteralis) de dimensionibus ciuitatis. & beatitudinis cælestis, de qua Apocal. 21. v. 16. dicitur: *Longitudo, latitudo, & altitudo eius, æqualia sunt.* sub altitudine etiam profundum accipe: longitudo enim significat æternitatem gaudiorum, latitudo extensionem, altitudo sublimitatem, profundum intensionem, & immersionem in abyssum diuinitatis. Hæc æqualia sunt, quia æquo semper tenore durant. Vnde hic ait Apostolus, *Vt possitis comprehendere cum omnibus sanctis.* Hoc enim est Beatorum: & hæ dimensiones gaudiorum cæli aptè respondent dimensionibus dolorum crucis Christi, de quibus diximus in tertio sensu. Ex cruce enim, charitate & meritis Christi omnes dimensiones iam dictæ dimanant. quocirca Christi crux & merita earumdem sunt mensura, qua magnum illud ædificium mensuratur. Quocirca qui claram operum & meritorum Christi haberet cognitionē, vti habebat Paulus, ille rectè comprehenderet multiplicem hanc latitudinem, longitudinem, sublimitatem, & profunditatem. Hoc insinuat Paulus dum dixit v. 8. *Mihi omnium sanctorũ minimo data est gratia hæc, in Gẽtibus euangelizare inuestigabiles diuitias Christi.* Diuitiæ enim Christi sunt merita, quibus nobis omnes has dimensiones gratiæ & gloriæ promeruit, vt rectè notauit Alcazar Apoc. 21. 15.

Omnium sensuum præcedentium anacephalæosis.

Omnes hi sensus veri, omnes satis appositi videntur huic loco, & indefinitæ propositioni Apostoli. Vnde videntur intenti omnes à Spiritu sancto, & diuersis Patribus suggesti: primus tamen maximè videtur genuinus. Sic ergo breuiter & ordinatè omnes complectere, & in vnum collige, vt sensus sit, loquaturque Apostolus de dimensionibus Christi, tum Dei, tum hominis, & peculiariter crucis eius, itemque fructus eius & conformitatis in nobis, tum in hac vita, tum in futura: eædē enim sunt dimensiones Christi & Ecclesiæ, quæ Ecclesiæ & animæ cuiuis fidelis & sanctæ in Ecclesiâ à Christo sunt communicatæ.

SCIRE ETIAM SVPEREMINENTEM SCIENTIÆ CHARITATEM CHRISTI] S. august. epist. 120. & Ambr. legunt, *cognoscere supereminentem scientiam charitatis Christi*: sed Græca & Latina Biblia habent *scientiæ*, non *scientiam*.

Secundò, S. Hieron. Erasmus & Vatabl. *scientiæ* accipiunt in genitiuo, q.d. Oro Deum vt det vobis eximiam dilectionem cognitionis & scientiæ, vt aueatis scire & cognoscere mysteria fidei Christianæ.

Tertiò & meliùs, alij passim *scientiæ* accipiunt in datiuo; regitur enim à *supereminentem*. q.d. Charitatem, quæ supereminet & præstat scientiæ, Vnde S. Aug. de Gratia & lib. arbitr. c. 19. *Cùm, inquit, dicat Apostolus, Supereminentem scientiæ charitatem Christi, quid insanius, quam putare ex Deo esse scientiã, quæ subdenda est charitati; & ex hominibus esse charitatem, quæ supereminet scientiæ?* Vbi S. August. hunc locum de scientia & charitate in genere explicat. q.d. Apostolus: Charitas longè antecellit omnem scientiam; vt fusiùs docuit 1. Corinth. 13. Verùm quia Apostolus non absolutè dicit *charitatem*; sed limitat addens. *charitatem Christi*, & quia toto hoc capite deprædicauit charitatem in Christo nobis exhibitam; hinc Quartò & simplicissimè, *charitatem Christi* id est, quam Christus nobis exhibuit, vocat

Charitas Dei incomprehensibilis.

vocat *supereminẽtem scientia*, id est, maiorem quàm A vt sciri, intelligi & comprehendi possit, q.d. Charitas Christi tanta est, vt superet omnem humanam cognitionem & scientiam. ita Theophyl. Oecumen. & Ambros. qui ait: *Post Dei Patris infinitam & incomprehensibilem cognitionem, & inenarrabilem clementiam, Christi quoque nos vult agnoscere charitatem, quæ supereminens* (ita enim legendum videtur in Ambrosio, non autem, Supereminentis) *est scientiæ: quis enim potest colligere mysterij huius charitatis rationem, vt & Deus hominis causa homo nascatur, deinde moriatur pro hominibus, pro seruis dominus, pro creaturis creator, pro impijs pius?* B

VT IMPLEAMINI IN OMNEM PLENITVDINEM DEI] Primò, aliqui apud Theophylact. & Oecumen. Plenitudo Dei, inquiunt, est sacra Trinitas, Pater, Filius & Spiritus sanctus. q. d. Vt plenè SS. Trinitatem, eiusque attributa, & dimensiones iam dictas cognoscatis, ametis, adoretis & colatis. Secundò & meliùs, Theophyl. & alij, q.d. Vt sitis pleni omni sapientia, virtute & perfectione, maximè charitate qua plenus est Deus: seu, vt Dei cognitione, amore, omniumque bonorum diuinorum plenitudine impleamini.

Plenitudo Dei est eius perfectio.

VERS. 20. EI AVTEM, QVI POTENS EST OMNIA FACERE SVPERABVNDANTER QVAM PETIMVS AVT INTELLIGIMVS] Græcè est clarior sensus & efficacior spiritus: τῷ δὲ δυναμένῳ ὑπὲρ πάντα ποιῆσαι ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ ὧν αἰτούμεθα ἢ νοοῦμεν, id est; *ei, qui potest super omnia facere ex abũdanti super ea quæ petimus aut intelligimus*, id est, qui potest facere omnia eximiè meliùs, ampliùs & abundantiùs quàm petamus aut intelligamus. q. d. Spero quòd Deus, qui tam liberalis est vt vota nostra superet, & hocce meum votum, vt impleamini in omnem plenitudinem Dei, implebit & superabit; vtque impleat & superet tacitè eum rogo & obsecro. Nota miosin, *potens est*, id est, potest, & reipsa facit; & facere solet. Simile est 2. Cor. 9. v. 8. vt ibi dixi.

VERS. 21. SECVNDVM VIRTVTEM, QVÆ OPERATVR IN NOBIS] κατὰ τὴν δύναμιν, *secundùm vim & potentiam*, id est, gratiam & spiritum. qui nos potenter ad ardua virtutum opera impellit. q.d. Quòd Deus potens sit, imò velit facere plura quàm petam aut intelligam, patet ex tanta vi & potentia gratiæ ipsius, quam actu dat, quamque in dies experimur super omnem spem & cogitationem nostram.

IPSI GLORIA IN ECCLESIA, ET IN CHRISTO IESV] Græca non habent coniunctionem *&*, sicque planior est sensus. q.d. Glorificetur Deus in vestra Ecclesia per Christum Iesum, à quo tanta bona tantasque gratias accepistis.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Altera epistolæ pars, scilicet ethica, qua hortatur Ephesios ad mores Christianos, ac imprimis ad vnionem & concordiam, tum in fide, tum in charitate Christi, idq; quinq; argumentis.

Primum est, v. 4. quia sumus vnum corpus, & vnus spiritus in Christo.

Secundum ibidem quia omnes ad eadem cæli bona quæ speramus, vocati sumus.

Tertium, v. 5. quia omnes vnum habemus Dominum, vnam fidem, vnum baptisma.

Quartum, v. 6, quia omnes fratres sumus eiusdem Dei Patris.

Quintum, v. 7. quia Christus ascendens in cælum cuique suam gratiam distribuit, qua quisque contentus sit oportet, nulli inuidens, nihil ambiens, deditque alios Apostolos, alios doctores, &c. vt singulos fideles, vsque ad finem mundi quasi Christi membra perficiant: itaque totum Christi corpus scilicet Ecclesia in Christi fide, vnitate & charitate crescat & compleatur.

Hinc v. 17. hortatur eos vt damnata pristina cæcitate, & carnali immundaq; vita Gentilium, veterem hominem exuant, nouum in Christo induant, vtriusque partes explicans v. 25. scilicet, vt deponant mendacium, loquendo veritatem, abdicent iram furtum, sermonem malum, amaritudinem, &c. per benignitatem, misericordiam, & condonationem iniuriarum.

1. Obsecro itaque vos ego vinctus in Domino, vt dignè ambuletis vocatione, qua vocati estis. 2. cum omni humilitate & mansuetudine, cum patientia, supportantes inuicem in charitate, 3. soliciti seruare vnitatem Spiritus in vinculo pacis. 4. Vnum corpus, & vnus Spiritus, sicuti vocati estis in vna spe vocationis vestræ. 5. Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma. 6. Vnus Deus & Pater omnium, qui est super omnes, & per omnia, & in omnibus nobis. 7. Vnicuique autem nostrûm data est gratia secundùm mensuram donationis Christi. 8. Propter quod dicit: Ascendens in altum captiuam duxit captiuitatem: dedit dona hominibus, 9. Quòd autem ascendit, quid est, nisi quia & descendit primùm in inferiores partes terræ? 10. Qui descendit, ipse est & qui ascendit super omnes cælos, vt impleret omnia. 11. Et ipse dedit quosdam quidem Apostolos, quosdam autem Prophetas, alios verò Euangelistas, alios autem pastores, & doctores. 12. ad consummationem sanctorum in opus ministerij, in ædificationem corporis Christi: 13. donec occuramus omnes in vnitatem fidei, & agnitionis filij Dei, in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi. 14. vt iam non simus paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ in nequitia hominum, in astutia ad circum-

uentionem erroris. 15. Veritatem autem facientes in charitate, crescemus in illo
per omnia, qui est caput Christus: 16. ex quo totum corpus compactum, & con-
nexum per omnem iuncturam subministrationis, secundùm operationem in mensu-
ram vniuscuiusque membri, augmentum corporis facit in ædificationem sui in chari-
tate. 17. Hoc igitur dico, & testificor in Domino, vt iam non ambuletis, sicut & Gen-
tes ambulant, in vanitate sensus sui, 18. tenebris obscuratum habentes intellectum,
alienati à vita Dei, per ignorantiam, quæ est in illis, Propter cæcitatem cordis ipsorum,
19. qui desperantes, semetipsos tradiderunt impudicitiæ, in operationem immunditiæ
omnis in auaritiam. 20. Vos autem non ita didicistis Christum, 21. si tamen il-
lum audistis, & in ipso edocti estis, sicut est veritas in Iesu. 22. deponere vos secun-
dùm pristinam conuersationem veterem hominem, qui corrumpitur secundùm deside-
ria erroris. 23. Renouamini autem spiritu mentis vestræ. 24. & induite nouum homi-
nem, qui secundùm Deum creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis. 25. Propter
quod deponentes mendacium, loquimini veritatem vnusquisq; cum proximo suo: quo-
niam sumus inuicem membra. 26. Irascimini, & nolite peccare; sol non occidat su-
per iracundiam vestram. 27. Nolite locum dare diabolo. 28. qui furabatur, iam non
furetur: magis autem laboret, operando manibus suis, quod bonum est, vt habeat vnde
tribuat necessitatem patienti. 29. Omnis sermo malus ex ore vestro non procedat: sed
si quis bonus ad ædificationem fidei, vt det gratiam audientibus. 30. Et nolite contri-
stare Spiritum sanctum Dei: in quo signati estis in diem redemptionis. 31. Omnis
amaritudo, & ira, & indignatio, & clamor, & blasphemia tollatur à vobis cum omni ma-
litia. 32. Estote autem inuicem benigni, misericordes, donantes inuicem, sicut &
Deus in Christo donauit vobis.

VERS. 1. OBSECRO ITAQVE] q.d. Quia Deus per Christum nos tantis beneficijs affecit, & vos, ô Ephesij, cùm essetis Gentes, æquè ac Iudæos ad suã fidem, gratiam, gloriam vocauit, vt tribus præcedentibus capitibus ostendi: hinc par est, vt tantæ vocationi grati sitis, eaque dignè & christianè viuatis, ac Deo sanctè seruiatis, quod vt faciatis, vos oro & obsecro.

EGO VINCTVS IN DOMINO] propter Dominum & Domini Euangelium. vide can. 25. De dignitate & gloria horum vinculorum. vide hic Chrysost. Symbolicè S. Hieron. *Corpus hoc, vinculum & carcer est animæ, è quo exire cupiebat Apostolus, & esse cùm Christo.* *Corpus est vinculum animæ.*

VT DIGNE AMBVLETIS VOCATIONE QVA VOCATI ESTIS] Id est, vt viuatis dignè ad spem, dignè ad Christum, dignè ad Ecclesiam, dignè ad angelos, dignè ad gloriãm cælestem; ad hæc enim omnia vocati estis.

Nota, *ambuletis*, id est conuersemini: nam qui ambulat, gressus suos iterat & continuat, vt eodem passu & tenore in via cœpta progrediatur & pergat, itaque ambulet. Hinc *ambulare* Hebræis significat viuendi & agendi consuetudinem, vitæ tenorem, actionum mores.

Interrogabat se crebrò S. Bernardus. *Bernarde ad quid venisti?* interroget se crebrò Christianus: Ad quid Petre venisti? ad quid vocatus es? ambula dignè vocatione tua, ambula dignè nomine tuo. Vocatus es ad humilitatem, sobrietatem, sanctimoniam: noli superbire, inebriari, fornicari. Vocatus es ad opus: noli vacare otio. Vocatus es ad colendam vineam, id est animam tuam; vide ne illam lolio & sentibus vitiorum, in gehenna exurendis, repleas. Vocatus es ad bona opera; illis stude, mala fuge. A Christo Christianus appellaris, vt Christum Christianus imiteris: imitare Christum, viue vt Christus vixit, patere quæ Christus passus est.

VERS. 2. CVM OMNI HVMILITATE ET MANSVETVDINE] *Humilitatis motiua.* *Qui terram*, inquit Hieron. *& cinerem se esse nouit, & post paululum in puluerem dissoluendum, nunquam superbia eleuabitur; & qui Dei æternitate perspectâ, breue, & penè ad puncti instar humanæ vitæ spatium cogitarit; ante oculos suos semper habebit interitum, & erit humilis atque deiectus* (vnde & Anselmus, *Humilis*, inquit, *dicitur quasi humi alitus, & mansuetus quasi manu assuetus & ductilis:*) *omnis autem humilitas non tam in sermone, quam in mente est, vt humiles nos esse conscientia nouerit, & nunquã nos vel scire, vel intelligere, vel esse aliquid æstimemus:* hactenus Hier. Vnde pro *humilitate* grecè non est ταπείνωσις, id est *humilitas*, vtilitas, abiectio, sed ταπεινοφροσύνη, id est *humilis de seipso sensus*, siue virtus, qua quis humiliter & modestè de se sentit, opposita superbiæ, quæ magnificè & arroganter de se sentit, magni sua æstimat, alios ac aliorum facta parui pendit. Humilitatis filia est mansuetudo: qui enim humilis est, & mitis, mansuetè cum omnibus agit ac loquitur.

CVM PATIENTIA] μακροθυμίᾳ, id est *longanimitate*, qua homo fit lenis & lentus ad iram; hunc enim Hebræi vocant ארך אפים *erech appaim*; longum naribus, id est longum, siue lentum ad iram. ira enim vultu & naribus maximè se prodit. Ambrosius vertit, magnanimitatem; qui enim longus est, magnus est, & longanimitas est magnanimitas. Hinc, vt docet Seneca libro de Clementia, viri magnanimi & principes longanimes sunt, nulla re turbantur vel offenduntur, læsi non se vindicant, sed potius omnibus etiam hostibus clementiam exhibent: contra viles, plebij, alijque, qui paruo & contracto sunt animo, parumque habent cerebri & iudicij, rebus paruis, parua iniuria, vno verbulo asperiore concitantur ad iram & vindictam, erumpuntque in iurgia & verbera. *Patientiam quomodo exprimant Hebræi.* *Virtus est regia.*

SVPPORTANTES INVICEM, vt alter alterius mores ferat, licet sibi suæq; conditioni dissimiles, licet rusticos, licet asperos, licet petulantes, licet morosos, licet iracundos, sicque alter alterius onus ferat, vt dixit ad Galatas c. 6. 2. idque IN CHARITATE] id est, per charitatem.

SOLLICITI] σπουδάζοντες, id est *studentes*, studiosè id agentes, magno studio huic rei incumbentes. VERS. 3.

S. Au-

S. August. l. 2. Contra litteras Petiliani c. 69. legit, *solicitè agentes*, Syrus vertit, *satagite*.

SERVARE (vt seruetis) VNITATEM SPIRITVS] id est charitatem mutuam, cuius auctor est Spiritus sanctus, inquit Chrysost. Secundò, simplicius, *vnitatem spiritus*, id est, vnitatem mentis, & animi, vt scilicet corporibus licet diuisi & disparati, mente tamen & animis coniuncti, vniti, & quasi vnum fiatis. Hæc enim vnio homines etiam debilissimos conseruat, sicuti schisma fortissimos dissoluit: nam concordia res paruæ crescunt, discordia maximæ dilabuntur. Vide quàm vnitati & concordiæ studendum sit, quamque cauendum sit schisma, docentem Chrysost. in morali homil. 11. vbi inter cetera ait, schismatis peccatum ne martyrio quidem posse expiari, quod intellige, si in schismate manens quis pro fide occidatur, & Martyr fiat; tunc enim licet materialiter sit Martyr, formaliter tamen non est: martyrium enim requirit vt Martyr sit in Ecclesia, nec ab ea per schisma se separet. Hanc pacis solicitudinem tuebatur S. Bernard. qui ad Abbatem Præmonstratensem ei offensum ob quemdam è suis monachis ab eo receptũ, ita scribit epist. 252. in fine: *Ego*, inquit, *fratres quidquid faciatis, decreui semper diligere vos, etiam non dilectus. Adhærebo vobis, etsi nolitis: adhærebo, etsi nolim ipse. Olim me alligaui forti vinculo, charitate non ficta, illa quæ nunquã excidit. Cum turbatis ero pacificus, conturbantibus quoque dabo locum iræ, ne diabolo dem. Vincar iurgijs, vincam obsequijs. Inuitis præstabo, ingratis adijciam, honorabo & contemnentes me. Et nunc tristis est anima mea, quod quacumque occasione offenderim vos, eritq; tristis vsque dum vestra indulgentia releuetur*, &c.

Quantum sit schismatis peccatum.

IN VINCVLO PACIS] ἐν συνδέσμῳ τῆς εἰρήνης, id est, vt Erasmus, *in colligatione & concatenatione pacis*. S. August. *in coniunctione pacis*. Vinculum ergo hîc non est vnius, sed duorum vel plurium, quod scilicet duos vel plures vincit & connectit. Secundò, *in vinculo pacis*, id est, in vinculo quod est ipsa pax: pax enim quasi catena, imò quasi gluten, animos sibi inuicem connectit, consociat, constringit & colligat.

Duplex expositio.

VERS. 4. VNVM CORPVS: supple, est omnium fidelium, putà Ecclesiæ, cuius caput est Christus, ET VNVS SPIRITVS] scilicet est, qui per singula membra huius corporis, id est per singulos fideles, discurrens, singulis vitam & motum spiritualem adfert. ita Adamus. Secundò & meliùs, *vnum corpus & vnus spiritus*, supple sitis. ita Syrus, Theophyl. Vatabl. & alij: omnia enim hæc non asserentis, sed exhortantis sunt. Vnde subdit:

SICVT VOCATI ESTIS IN VNA SPE VOCATIONIS VESTRÆ] q. d. Ita seruate vnitatem spiritus, vt sitis quasi vnum corpus & vnus spiritus, vt videamini omnes esse vnus homo, constans eodem corpore; eâdem anima, eodem spiritu: *sicut vocati estis in vna spe*, id est, ad vnam eamdemq; spem salutis, immortalitatis & gloriæ cælestis: sic enim respublica & Ecclesia dicitur esse vnus homo ciuilis, vel vnum corpus ciuicum & politicum, quod eâdem lege, concordia, charitate & spiritu vnitur & animatur, atque ad eumdem finem, scilicet bonam beatamque vitam, tendit & conspirat.

Quanta debeat esse vnio Christianorum.

Nota. Magnus stimulus ad vnionem & concordiam est spes vocationis, qua omnes vocati sumus ad cernendam eamdem æternam hæreditatem Dei Patris. cùm ergo illa breui fruituri simus, & à terra in cælum vocemur, ibique amicissimè, lætissimè, felicissimè in omnem æternitatem simul victuri simus, quid hîc de gleba terræ albæ vel rubræ litigamus? quin ad cælum omnes simul connitimur? Si quis hanc spem aspexisset, si quis in cælo consisteret cum beatis illis mentibus, & terram hanc exiguam dispiceret, exclamaret sanè: Hoc est punctum quod inter mortales ferro & igne diuiditur. O quã angusti sunt mortalium termini! quàm angusti mortalium animi!

Stimulus ad vnionem est vna spes vocationis.

VNVS DOMINVS, VNA FIDES, VNVM BAPTISMA] supple, est, q. d. Omnibus Christianis vnus est Dominus, vna est fides Christiana, vnum baptisma, quo renati & Christiani effecti sunt, cùm ergo vnum omnes habeamus Dominum, vnam fidem, vnum baptisma; quid restat nisi vt tot vinculis colligati, imo vniti, amemus, colamus & seruemus hanc spiritus vnitatem? Ita Parisijs (quæ Christianissimi regis est regia) hoc vnitatis tam regis & legis quàm Dei & fidei emblema & symbolum portæ S. Antonij inscriptum visitur: VERS. 5.

Vn Dieu, vne foy;
Vn Roy, vne loy.

Nota Primò. Deus Hebræis vocatur אדני *Adonai*, id est Dominus, quia vnus ipse est vniuersalis & summus cæli & terræ, angelorum hominumq; Dominus. Hinc Attalus Martyr à tyranno per contemptum rogatus, quod nomen Deus haberet? respondit. Qui plures sunt, nominibus discernuntur; qui autem vnus est, non indiget nomine. testis est Eusebius lib. 6. histor. c. 3.

Deus cùm sit vnus omnium Dominus, nomen non habet.

Nota Secundò. Vna est fides, quæ ad Deum & salutem nos ducit, non multæ: vnus est Dominus, non multi, planè ergo aberrant, & in errorem ac æternam perniciem abducunt Politici & Libertini nostri, qui tam in fide Lutheri, Caluini, Mennonis, & quauis alia, quàm in vna vera Catholica Romana fide salutem suis promittunt, dummodo Christum redemptorem esse credant, & honestè viuant; certum enim est has non vnam esse, sed alias & alias fides: Apostolus autem docet vnam tantum esse fidem veram, quæ recta est ad salutẽ via. Vnde sequitur, alias & diuersas ab hac vera fide, imò illi contrarias, non fidem, sed perfidiam esse, quæ ducit non ad cælum, sed ad gehennam.

Politici & Libertini falluntur & fallunt, qui in alia fide quàm Romana salutem pollicentur.

Rursum, sicut vnus Dominus noster & redemptor Christus diuinitate & humanitate constat, vt qui vel deitatem, vel humanitatem, vel animã aut mentem, aut voluntatem humanam ei ademerit, hic vnum hunc Dominum nostrum de medio tollat. Et sicut vnum baptisma suis integratur partibus: vt qui non aqua, sed vino baptizare velit, aut non in nomine Trinitatis, sed solius vel Patris, vel Filij, vel Spiritus sancti, aut in nomine angelorum; hic vnum & verum baptisma euertit, & de medio tollit: ita qui vnum fidei articulum, aut vnam propositionem fidei essentialem pertinaciter negat, hic vnam veramque fidem euertit, nec fidelis, sed infidelis est. Sicut enim Christus & baptisma suis partibus, ita & fides suis articulis integratur & componitur. Quisquis hic hæres & fluctuas, hæc sedulò perpende, & quàm tibi curæ & cordi est æterna salus tua, tam seriò & studiosè hanc vnam, veram, canam & priscam omnium seculorum fidem quære, amplectere, sectare.

Ita S. Valerianus sponsus S. Cæciliæ, ab ea missus ad S. Vrbanum Pontif. vt ab illo baptizaretur, cùm eumdem adiret, vidit seniorem niueis indutum vestibus, qui hunc titulum aureis litteris scriptum

ptum manu tenebat: *Vnus Dominus, vna fides, vnum baptisma, vnus Deus & pater omnium, qui super omnia, & in omnibus nobis est.* Additque, *Credis ita esse?* Respondit Valerianus, *Non est aliud, quod verius possit credi sub cælo.* Mox S. Vrbanus eum baptizauit. Est ergo hæc sentētia fidei orthodoxæ tessera, & Symboli Apostolici breuiarium. Sic rem hanc narrant Acta S. Cæciliæ, quæ ex antiquissimis Roman. Biblioth. exemplaribus, pura & sincera edidit Antonius Bosius I. V. D.

Ita Liberatus Abbas, Bonifacius diaconus, Rusticus & Seruus subdiaconi, Rogatus, Septimus & Maximus monachi, ex monasterio Carthaginem pertracti, primùm blanditijs ad Arrianam perfidiam solicitati sunt. Illi verò vno ore & animo suam coram omnibus confessi sunt fidem, dicentes; *Vnus Deus, vna fides, vnum baptisma: nec poterit in nobis iterari, quod in doctrina Euangelij semel dari præceptum est: Quia qui semel lotus est, non habet necesse vt denuò lauetur, sed mundus est totus. Satius est momentanea perferre supplicia, quàm æterna subire tormenta.* Iubet rex nauem sarmentis impleri, confessoresq; ligatos superimponi, igneq; subiecto, & naui in pelagi medium promota concremari. Illi magna cum fiducia cantabant, *Gloria in excelsis Deo. Ecce nunc tempus acceptabile, ecce nunc dies salutis, quando pro fide Dei nostri supplicia perferemus, ne acquisita fidei indumentū amittamus.* Ignis cùm accenderetur sæpiùs, extinctus est. Ergo rubore & furore perculsus rex mandauit eos remorum vectibus necari. ita Victor Vticensis lib. 3. Wandal. persecut.

Ephes. 4.

can. 15.

Monachorū pro fide Catholica constantia.

VNVM BAPTISMA] *Contra Valentinum hoc fecit,* inquit Hieron. *qui duo baptismata esse contendit: & contra omnes hæreticos, vt sciant nō habere se baptisma, sed in vna Christi Ecclesia fontem esse vitalē.* Vbi Hieron. videtur dicere hæreticos non habere baptismum, nec eorum baptismum esse validum, ac consequenter qui ab eis baptizantur, debere rebaptizari, qui error fuit S. Cypriani, scilicet vnum baptisma dici, quod ab vna & in vna Ecclesia Catholica confertur; ac proinde hæreticos, qui extra Ecclesiam baptismum conferunt, non verum, sed falsum baptisma conferre, ac consequenter ab hæreticis baptizatos esse rebaptizandos. Sed ab hoc errore excusandus est S. Hieronymus; tantùm enim vult asserere contra Valentinum, non duo, scilicet hæreticorum vnum, secundum Catholicorum; sed vnum tantùm esse baptisma, illud scilicet quod est in Ecclesia Catholica: quod tamen si vsurpent hæretici, verum baptisma vsurpant, vereq; baptizant: sin aliud suum baptisma, putà aliam baptismi materiam vel formam inducant, baptismum falsum & qui non est, inducunt, vt qui sic baptizati sunt, non sint baptizati, sed rebaptizari, imò primò baptizari debeant.

Error Valentini de duplici baptismate.

S. Hieronymus abest ab errore S. Cypriani de baptismo hæreticorum.

Secundò, S. August. *Vnum baptisma vocatur,* inquit, *quod iterari non debet: semel enim baptizatus, secundò baptizari non debet.*

Variæ rationes ob quas baptisma vocetur vnum.

Tertiò, S. Hieron. *Vnum baptisma* dicitur, quia licet ter baptizemur (id est, ter mergamur, vel tingamur aqua in baptismo) propter mysterium Trinitatis; tamen vnum baptisma reputatur.

Quartò & genuinè: sicut est vna vera fides; sic vnum tantùm est verum baptisma, scilicet illud, quod Ecclesiæ datum est à Christo, suam habens materiam, scilicet aquam, & suam verborum formam, à Christo institutam, vt abluendo corpus, dicendoque, Ego te baptizo in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti, baptizati animam à peccatis omnibus abluamus: qui enim alium baptismum, vel aliam baptismi materiam aut formam afferret, vnum verumque baptisma tolleret, & secundùm falsum mendacemque baptismum induceret.

Hæc est ergo tessera fidei nostræ: *vnus Deus, vna fides, vnum baptisma.* Sicut tessera mahometismi est; *Vnus est Deus, & Mahomet consiliarius eius.* Tessera Arrianorum erat: *Filius est, ὁμοιούσιος non ὁμοούσιος Patri,* hoc est, Filius est similis substantiæ cum Patre, non eiusdem. Hinc Arriani nouum quasi Deū, nouam fidem, nouum baptisma inuexerunt, atque adeò curabant Catholicos rebaptizari suo more, vt ita inchoarent & profiterentur arrianismum. Suggessit impium hoc consilium Hunerico regi Cyrilla Episcopus Arrianus. Hunericus ergo iussit omnes Catholicos ab Arrianis rebaptizari, sub pœnis exilij, carceris & mortis. Sed Catholici licet extrema paterentur, in fide steterunt.

VNVS DEVS, ET PATER OMNIVM, QVI EST SVPER OMNES, ET PER OMNIA, ET IN OMNIBVS NOBIS] Supple id, quod hinc intendit inferre Apostolus, Ergo omnes fratres sumus & filij eiusdem Dei Patris, ac proinde tamquam fratres inuicem diligere, & spiritus vnitatem seruare debemus, quia in eàdem Dei patris nostri domo, scilicet Ecclesia, versamur viuimusque. **VERS. 6.**

Nota. Deus est *super omnes* per maiestatem, potentiam & imperium diuinum & transscendens: est *per omnia,* quia per potentiam & sapientem gubernationem, operationem, efficaciam, per omnia commeat & transcurrit: est *in omnibus* per essentiā, amicam vnionem, & continentiam omnium: *in nobis* etiam Christianis & iustis est per gratiam & sanctitatem. ita Hieron. Theophyl. Ansel.

Quomodo Deus super omnes, per omnia & in omnibus.

Nota Secundò. Græcum ὁ ἐπὶ πάντων, verti potest, *qui est super omnia;* noster tamen Interpres maluit vertere; *qui est super omnes,* scilicet deos, vt perstringat Æones Valentini, deosque Simonis Magi, Hesiodi & Poetarum. quod hac epistola sæpè facit Apostolus, vt in præced. annotaui.

Æones Valentini & aliorum Poetarum perstricti.

Nota Tertiò. Per Deum & Patrem accipiunt aliqui primam personam Sanctissimæ Trinitatis, illique hæc tria attribuunt, quòd sit super omnia, per omnia, & in omnibus. Verùm meliùs Hieron. & alii, nomen Patris hîc non respectu Filij, & Verbi æterni, sed respectu creaturarum accipiunt, vt sit commune toti Sanctissimæ Trinitati: hæc enim est Deus, & pater omnium. illius deinde tres personas designat, cùm ait, *Qui est super omnia, per omnia, & in omnibus. Super omnia* enim appropriatur Patri, & respondet illi quod dixit Rom. 11. v. vlt. *à quo omnia;* qui enim est super omnes & omnia, hic auctor est omnium: *per omnia* appropriatur Filio: *in omnibus,* Spiritui sancto. ita Hieron.

Pater hic significat Deum trinum.

Nota Quartò. Deo Filio tribuitur διὰ, hoc est *per,* quia sicut per ipsum creata sunt omnia, ita & per ipsum omnia gubernantur, diriguntur, perficiuntur. Sic Zeno Stoicorū parens apud Laertium, *Δία μὲν γάρ φασι δι' ὃν τὰ πάντα, Ζῆνα δὲ καλοῦσι παρ' ὅσον τοῦ ζῆν αἴτιός ἐστιν. Vocant,* inquit, *Iouem Δία, quod per ipsū sint omnia; eumdē verò vocant Ζῆνα, quod vita sit auctor.* Vnde concludit & canit Virgilius,

Deo Filio tribuitur διὰ id est per.

Deum ire per omnes
Terrasq; tractusq; maris, cælumq; profundum.

Ex eo enim quòd per Deum creata sint omnia, sequitur omnia per Deum conseruari, consistere & gubernari, Deumque per omnia penetrare & peruadere

uadere tum potentia & efficacia, tum præsentia & essentia sua.

Mensura gratiæ non datur ex meritis.

VERS. 7. VNICVIQVE AVTEM NOSTRVM DATA EST GRATIA SECVNDVM MENSVRAM DONATIONIS CHRISTI.] Id est, cuique data est gratia non vna & par sed varia & dispar, huic maior, illi minor; data inquam non ex merito, vel mensura meritorum nostrorum, sed ex mensura gratuitæ donationis Christi, cui placuit donare huic illam mensuram gratiæ, illi istam, alteri aliam.

Est hic quintum argumentũ, quo Paulus, vt dixi initio, Ephesios excitat ad charitatem mutuã. q. d. Non est quòd minor in gratia inuideat maiori; nec est quod superbiat maior, & minorem contemnat, (hæc est enim radix discordiæ; quæ omnem vnionem & concordiam disturbat) quia tam donum, quàm doni sui mensuram vterque accepit à Deo, qui cuique suam doni mensuram quam illi conuenire præuidit, admensus est ex infinita sua liberalitate & sapientia, in qua omnes conquiescere debent, illique gratias agere, eamque tam in suis, quàm in aliorum donis laudare & celebrare: non enim nisi optimè & sapientissimè sua dona emetiri & distribuere potuit is, qui spirituum ponderator est dominus.

Mensura gratiæ diuinæ aliquando proportionatur mensuræ dispositionis nostræ.

Nota tamen, sæpè Deum mensuram gratiæ suæ admetiri mensuræ dispositionis nostræ; vt quo maior vel minor fuerit dispositio, eo maiorem vel minorem det gratiam: sed & hæc dispositio à Dei gratia inchoari & manare debet. *Deus*, inquit Hieron. *cuius magnificentiæ non est numerus, non dat spiritum ad mensuram, sed iuxta mensuram vasculorum infundit liquorem, tantum munera largiens, quantum potest ille cui donatur accipere.* Addit & similitudinẽ: *Sicut*, inquit, *mare in se immensum est, sed quisq; ex eo haurit, quantum capere potest & portare; sic Spiritus sanctus in se immensus est, sed cuiq; ex eo datur tantũ, quantum expedit, & capere potest.*

Locus psal. 67. explicatur & illustratur.

VERS. 8. PROPTER QVOD, vt scilicet ostendat Christum ex sua liberalitate donare & distribuere cuique mensuram suæ gratiæ, DICIT sacra Scriptura, & Spiritus sanctus per os Dauidis psalm. 67. ASCENDENS IN ALTVM CAPTIVAM DVXIT CAPTIVITATEM. Nota Psalm. 67. Regius Propheta sub typo triumphi Israelis de suis hostibus (quem obiter quasi ad eum alludendo perstringit) canit Christi & Ecclesiæ triumphum de Christi ascensione, Spiritus sancti missione, Gentium per Apostolos conuersione. Sic psal. 71. & 88. regnum Messiæ per typum regni Salomonis depingit. Sic Isaias c. 14. casum regis Babyloniorum, & Ezechiel c. 28. casum Regis Tyri describit per casum Luciferi & diaboli. Itaque hisce & similibus locis sacra Scriptura duos habet sensus litterales: vtrumque enim sensum scilicet tam typi, quàm antitypi, tam allegoriæ vel parabolæ, quàm rei per illam significatæ, complectitur, vnumque refert & ordinat ad alium, quod alibi pluribus demonstraui.

Duo sensus litterales in hac Scriptura.

Sic hoc psalm. 67. sensus typi est triumphus Israelis, tum de Pharaone per Moysem, tum de Philistæis, aliisq; hostibus per Dauidem. Vnde ait, *Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium: Dominus in eis in Sina in sancto.* q. d. Currus, quibus Deus ad pugnam & triumphum inuehitur, in infinitum multiplicati sunt; quia hi currus sunt infinita angelorum lætantium millia, quibus victoriam nobis peperit. Dominus enim in eis inequitat in templo sancto suo, cuius symbolo Cherubini effecti sunt in eo quasi currus Dei: sicut olim in Sina (more enim Hebræo intelligitur *caph* similitudinis; id est sicut; *in Sina*, id est, sicut in Sina) dans legem, hunc currum Cherubim primò fieri iussit, eique inequitauit quasi triumphans de Pharaone iam contrito: Cherubini enim Mosis, vti & Ezechielis c. 1. erant quasi currus regalis & triumphalis Dei.

Sequitur in Psalmo; *Ascendisti in altum, cepisti captiuitatem, accepisti dona in hominibus.* q. d. Vicisti Domine, & triumphasti, & quasi victor & triumphator in altum capitolium ascendisti; quando Pharaone occiso primùm in Sina, deinde Philisthæis prostratis in Sion cum arca & populo tuo ascendisti. *Cepisti captiuitatem*, id est, Hebræos qui à Pharaone, quique à Philisthæis tenebantur captiui, liberasti, tuos captiuos fecisti; tibi asseruisti & subiecisti, ipsos etiam Philisthæos aliosque hostes tuos & Dauidis captiuos fecisti. *Accepisti dona in hominibus*, id est, diripuisti manubias & spolia Ægyptiorum & Philisthinorum, vt ea quasi dona dares hominibus, & populo tuo Israel.

Typus Christi triumphantis & ascendentis in cælum fuit Israel victor Pharaonis.

Iam Secundò, sensus antitypi, siue rei per typum iam dictum significatæ, est triumphus Christi per triumphum Mosis, Dauidis & Israelis adumbratus & significatus. Christo enim cum triumpho in cælum ascendenti longè veriùs & clariùs hæc conueniunt, quàm Israeli. Vnde ait, *Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium: Dominus in eis in Sina in sancto*: q. d. Currum Christi Dei nostri triũphalem stipant aguntq; multæ angelorum myriades instar curruum & phalangum innumerabilium, lætantes & iubilantes iô triumphe; & Dominus Christus inter eos & super eos quasi inequitans in sanctum suum cælum & thronum gloriæ inuehitur cum tali, imò longè maiori pompa & maiestate; quàm olim iisdem stipatus de Pharaone triumphans, in Sina se gloriosè per fulgura, tonitrua, tubæ clangorem, fumum flammamque ostendit, & legem dedit Israeli.

Sequitur; *Ascendisti*, quasi triumphator, *In cælum* empyreum, *cepisti captiuitatem*, vel, vt Apostolus, *captiuam duxit captiuitatem*, (mutat enim secundam personam in tertiam, cœperat enim de Christo loqui in tertia persona) duplicem scilicet, vt rectè Theoph. Primò, actiuam, scilicet peccatum, mortem, diabolum, infernum, idola, tyrannos, qui nos captiuauerant. Christus in triumphum duxit. Ita Chrysost. & Vatablus. Secundò passiuam, vt Hieron. & alij, scilicet Patriarchas, Prophetas aliosque Sanctos erutos captiuitate inferni, sanctaque & beata iam Christi captiuitate captiuos Christus triumphans secum in cælum duxit. Ita passim Patres, & patet hic ex Apostolo.

Duplicem captiuitatem actiuam & passiuam Christus in triumpho duxit.

Nota. *Captiuitas* in abstracto ponitur pro concreto; pro captiuis scilicet passiuè, vel actiuè pro captiuantibus, vt dixi.

Secundò, *capere captiuitatem* Hebræis non est aliud quàm capere, captiuos facere, vinctos ducere, siue hi captiui antea ab alio capti fuerint, siue non. Vnde in libris Regum Dauid & alij dicuntur capere vel abducere captiuitatem, cùm hostes suos liberos, quibuscum confixerant, à se deuictos primò captiuos sibi faciunt.

Tertiò, Euthymius sic exponit: *Ascendisti, ô Christe, in altum*, id est, in altam & triumphalem crucẽ, qua vicisti & triumphasti, omnesque nos, quos redemisti, cepisti, & tuos captiuos fecisti. Vnde ipsemet ait, *Cùm exaltatus fuero à terra, omnia trahã ad me,*

meipsum. Hic sensus non est litteralis, sed accommodatitius & præambulus litterali: ad litteram enim agit de triumpho Christi post mortem & crucem, cùm victor ascendit in cælum, vt explicat hîc Apostolus.

Quartò, pro *ascendens*, græcè est ἀναβὰς, *cùm ascendisset*, &c. *dedit dona*; nõ enim propriè de ascensu Christu intendit agere Apostolus, sed de distributione donorum quæ post ascensum ex cælo misit, & distribuit in Apostolos aliosque fideles.

Cur Apostolus hic pro accepit dona dixerit dedit: quinque rationes.

DEDIT DONA HOMINIBVS] Dices, Psal. 67. 19. dicitur, *Accepisti dona in hominibus*. quomodo ergo pro *accepisti* vel *accepit*, Apostolus dicit *dedit?*

Respondet Primò. S. August. Christus accepit hæc dona non in se, sed in corpore suo, quod est Ecclesia, dedit verò eadem Ecclesiæ suæ, quatenus illius est caput. Hoc verum est, sed quæstioni non videtur satisfacere: nam alium sensum Pauli, alium Dauidis inducit, cùm vnum eumdemq; esse oporteat. Adde, reuera sic mutari personam: alia enim est persona Christi, alia Ecclesiæ; hic autem vnus idemque est, qui in psalmo dicitur dona accepisse, & qui à Paulo dicitur eadem dedisse.

Secundò, S. Hieron. Loquitur, inquit, Psaltes ante Christi incarnationem; tunc enim Christus qua Deus dona hæc à Patre accepit, vt post incarnationem ea daret hominibus. Vnde & iam natus dedit ea hominibus, vt hic ait Apostolus.

Tertiò, Iansenius in psalm. 67. Mutat, inquit, Apostolus *accepit* in *dedit*, vt significet quòd Deus non accepit dona in hominibus, & ab hominibus, nisi quæ priùs illis dedit.

Quartò, Theodoret. Christus, ait, dat dona, & dona accipit, quia hæc dona à Christo data, in Christi gloriam cedere & expendi debent. Et Euthymius in psal. 67. A quibus inquit, Deus accepit fidem, fidelem scilicet donorum vsum, & fidele obsequium ac gratiarum actionem, hisce dat sua dona. Sic & Theoph. Christus, inquit, qui hominibus dat sua charismata, ab ijsdem accipit ministerium, quique charisma accipit non vt otietur, sed vt negotietur, Christoque cum fœnore reddat, illud accipit. Sed & his obstat ratio contra primam explicationem allata.

Quintò, planè & genuinè, *accepisti dona in hominibus*, id est pro hominibus propter homines. Hebræum enim *bet*, id est *in* sumitur hîc, vti & aliàs, pro בַּעֲבוּר *baabur*, id est propter, vel pro ל *lamed* datiui. q. d. Accepit Christus à Patre dona, quæ daret, quæque de facto dedit hominibus, vti explicat hîc Paulus, & sic idem est accipere, quod dare: Christus enim hæc dona accepit, non vt sibi seruaret, sed vt ea daret hominibus.

VndeHebræum לָקַח *lacach*, id est accipere, subinde significat dare seu afferre, teste Aben Ezra & R. Salomone, vt Gen. 38. v. 6. *Dedit Iudas vxorẽ primogenito suo*, pro *dedit* hebraicè est *lacach*. Exodi 25. v. 2. hebraicè est וְיִקְחוּ לִי תְּרוּמָה *vaickechu li teruma*, id est *accipient* (hoc est. dent vel afferant) *mihi oblationem*. Sic 3. Reg. 17. v. 10. *Da mihi paululum aquæ*, hebraicè pro *da* est *accipe*. Sic Osee vlt. v. 3. *Omnem aufer iniquitatem, accipe* (id est da) *bonum, & reddemus vitulos labiorum nostrorum*. Sic hîc *accepisti*, id est dedisti. vel adauxisti, dona hominibus. ita Chaldæus. Est metalepsis: quia enim dona daturi, vt pecuniã, solemus priùs eam ex arca aut aliunde accipere; hinc *accipere* ad dandum sumitur pro *dare*.

Posset Secundò verti, *emisti dona hominibus* vel *propter homines*, *Emisti*, scilicet pretio sanguinis tui, ô Christe, *lacach* enim subinde emere significat, vt patet Prouerb. vlt. vers. 16. & 4. Reg. 5. 26. Hinc ea quæ venduntur & emuntur, putà merces vocantur מִקָּחוֹת *mickechot*.

Dona quæ Christus dedit sunt dona Spiritus sancti.

Dona hæc sunt dona Spiritus sancti, quæ in Pentecoste, & deinceps Christus triumphator in Apostolos & Christianos sparsit, vt solent in triumpho ad commune omnium gaudium missilia, munera, & pecunia in populum spargi. ita Genebrardus in psalm. 67. Ambros. & Hieron. hîc. Scilicet hæc dona sunt quæ sequuntur: putà apostolatus, doctoratus, prophetia, &c. quæ ad hoc distribuit Christus, vt singulos fideles, ac consequenter totum corpus suum, nimirum Ecclesiam, in vna veraque sua fide & charitate ædificent & perficiant: omnia enim hæc spectant ad excitandam in Ephesijs vnionem & concordiam in fide & charitate, vt dixi in argumento.

VERS. 9.

QVOD ASCENDIT, QVID EST, NISI QVIA ET DESCENDIT PRIMVM IN INFERIORES PARTES TERRÆ? Id est, quod Dauid psal. 67. iam citato dicit Christũ ascendisse, quid innuit, nisi quòd ante iam Christus descenderat *in inferiores*, εἰς τὰ κατώτερα, id est, *in infimas* (vt vertit Vatablus, quin & ipsemet Beza) partes terræ?

Hoc loco & alijs similibus confirmatur ille fidei articulus quò credimus, & dicimus de Christo, *Descendit ad inferos*; quòd scilicet corpore Christi sepulto anima eius descenderit ad inferos, putà ad limbum patrum. Negant hoc Caluinus & Beza, qui per inferos intelligunt sepulchrum, vt idem sit, *descendit ad inferos*, quod *sepultus est*. Sed sic Apostoli absurdam committerent tautologiam in Symbolo, cùm dicunt. *passus, mortuus, & sepultus, descendit ad inferos*. vocem enim *sepultus*, quæ clarissima est, explicarent per obscuram & ambiguam, scilicet per *descendit ad inferos*.

Error Caluini & Bezæ circa articulum. Descendit ad inferos, confutatur.

Rursum Apostolus ait hîc Christum descendisse in infimas partes terræ: quæ sunt infimæ partes terræ, nisi infernus propriè dictus, qui est in medio terræ circa eius centrum? Respondet Beza, infimas partes terræ vocari terram ipsam, quæ est infima pars mundi. Contrà Apostolus non ait Christum descendisse in infimas partes mundi. sed terræ; ergo inuertis, ô Beza, & distorques verba Pauli, si non imas terræ, sed mundi partes accipias. mundi enim Paulus ne meminit quidem; cur ergo illud Pauli verbis in se claris & perfectis adijcis & apponis? Si hoc dicere voluisset Paulus. quod tu ipse vis, debuisset profectò dicere, Christum in terram, quæ mundi pars vltima est, descendisse. Sic cùm dico, Prætor descendit in imas partes carceris, intelligis, & intelligunt omnes me dicere eum descendisse in profundissima loca carceris, non autem domus in qua carcer est: cur non hîc similiter per imas terræ partes, imas. non mundi, sed terræ, vt verba sonant, intelligamus? Vide, quæso, Nouantes istos, qui vni Scripturæ, eiusque verbis niti, volunt, quàm ea suis interpretationibus lancinent & distorqueant, ac proinde quàm non Scripturæ, sed suo commento, suique cerebri figmentis nitantur, ad eaque Scripturam volentem nolentem trahant cogantque.

Christus verè descendit ad inferos, & non tantùm ad sepulchrum.

Rursum subdit Apostolus: *Qui descendit*, supple in infimas partes terræ, vt præcessit, *ipse est & qui ascẽdit super omnes cælos, vt adimpleret omnia*. q. d. Christus altissimè ascendit super omnes cælos, quia profun-

In limbo, ad quem Christus descendit, erat potior pars Ecclesiæ.

fundissimè se humiliauit, & descendit ad imas partes terræ, scilicet ad infernum, sicque summa & infima compleuit, & per consequens intermedia quoque, atque adeò omnia: si enim Christus non descendit ad limbum patrum, vbi erat potior pars Ecclesiæ, totque Sanctorum millia, omnium scilicet, qui ab Adamo ad Christum vsque vixerunt per quatuor penè annorum millia; ergo non adimpleuit omnia, quod tamen asserit Apostolus. Denique ita explicant Patres. S. Hier. *Inferiora terræ*, inquit, *infernus accipitur, ad quē Dominus noster Saluatorq́; descendit vt Sanctorum animas, quæ ibi tenebantur inclusa, secum ad cælos victor abduceret.* Et hoc innuit Apostolus, cùm ait, *Ascendens in altum captiuā duxit captiuitatem*, quam scilicet ad infernum descendens inde liberarat. Ambrosius: *Descendit*, inquit, *Christus in cor terræ, vt occisio eius prædicatio esset mortuorum; vt quotquot eius essent cupidi, liberarentur.* Chrysost. & Theophyl. *Descendit*; inquiunt, *ad infimas partes, post quas non est aliud quid; & ascendit super omnia, vltra quæ non sunt alia.* Anselmus *inferiores partes terræ* vocat loca inferorum, *Illuc enim*, inquit, *secundùm animam descendit Christus vt suos omnes potenter inde educeret.*

Cur Christus ad inferos descenderit.

An Christus etiam descenderit ad inferos damnatorum.

Dices: Christus descendit in limbum patrum; non autem in infernum damnatorum; ergo non descendit ad infima terræ.

Respondeo, Limbus, Purgatorium, infernus, generaliter loquendo, vnus sunt locus, scilicet terræ infimus, vnoque nomine vocantur & dicuntur Infernus. ita Patres citati.

Inferni meminit hic Apostolus vt Ephesios ad humilitatem excitet.

Quæres: Cur inferni meminit hic Apostolus, quidue hic Christi descensus facit ad eius scopum, qui est hortari Ephesios ad vnionem & concordiam? Respondet Theophyl. per hunc descensum Christi hortatur Apostolus Ephesios ad humilitatem quæ est mater concordię, sicut superbia mater est inuidiæ & discordiæ. Tangit ergo Apostolus radicem mali: cur enim in Ecclesia, vrbe, familia iurgia sint & schismata, causa est, quòd alij alijs eminere velint, alij id pati nolint. q.d. ait Theoph. Sicut Christus non recusauit descendere profundissimè, sic & vos, ó Christiani, per humilitatem dimittite, alijsque condescendite & obsecundate, vt vnionem mutuam conseruetis: nec est quòd timeatis hunc descensum honori vestro nociturum; quemadmodum enim Christo non nocuit, ita nec vobis nocebit. Imò sicut Christus ideò altissimè super omnes cælos ascendit, quia profundissimè infra terram se demisit, ac descendit: ita quo profundiùs vos demiseritis, eo altiùs exaltabimini. Ita contigit S. Francisco ceterisque Sanctis.

VERS. 10. QVI DESCENDIT, IPSE EST ET QVI ASCENDIT SVPER OMNES CÆLOS] *Descendit* & *ascendit*, sunt hic præteriti temporis: hoc enim significat Græcum καταβὰς & ἀναβάς. *Curiosi homines*, inquit Beza, *hic disceptant super cælos nullum esse locum. itaq́; corpus Christi esse ἀπερίγραπτον, at nos*, inquit, *credimus Christi corpus finitum, & animam in cælos ascendisse, & ad dexterā Patris sedere, nec ante diem iudicij inde venturum, cetera curiosis sophistis vexanda relinquamus.*

Beza circa curiositatem ðocuria.

Verùm, curiosum non est Scripturæ sensum rimari quem ipsa suggerit & obijcit, imò exprimit. Secūdò, ex terminis patet. *super cælos* non esse idem quod *in cælos*, vt ipse vult. Tertiò, non ideo ἀπερίγραπτον, id est *incircumscriptum*, hoc est infinitum, Christi corpus est, quia est in illis spatijs vacuis, quæ super cælos sunt: suis enim dimensionibus, figura & quātitate circumscribitur & terminatur, licet extrinsecus ab aere aliouè corpore ambiente non circumscribatur.

Corpus Christi eò quòd in spatijs sit imaginarijs, nō est infinitum.

Est ergo secunda sententia nonnullorum Catholicorum, qui dicunt Christum ascendisse supra, id est super omnes cælos, eo sensu quo quis dicitur ascendere super arborem, cùm supra partem arboris, putà supra truncum in ramos ascendit, etiamsi totam arborem, ipsumque arboris verticem non superet aut transscendat. Verùm Græcum ὑπεράνω plus significat: est enim compositum ex ὑπὲρ, id est super, & ἄνω, hoc est supra. q.d. Super supra, id est, omnino super omnes cælos Christus ascendit. Vnde Beza vertit, *longè super omnes cælos ascēdit.* Sed responderi posset ὑπεράνω pro ὑπὲρ capi: sic enim capitur alibi. Vnde hæc sententia est probabilis, eamque sequitur noster Lessius lib. 3. de Summo bono c. 8.

Tertiò, probabiliter dici potest, per omnes cælos hic intelligi omnes cælos æthereos, vulgo & Philosophis cognitos. q.d. Christus super omnes cælos æthereos ascendit in ipsum cælum empyreum. Verùm cùm Apostolus absolutè omnes cælos nominet, cur vocem *omnes* restringamus ad solos æthereos? Adde. sic nihil rari aut proprij de Christo dici: omnibus enim Sanctis hoc commune est, vt super omnes cælos æthereos ascendant ad cælum empyreum.

Christus super omnes cælos, etiam empyreum, ascendit: & quare.

Dico ergo Quartò, si propriè & simpliciter accipiamus verba Apostoli sicuti sonant, vti accipienda videntur, cùm nihil obstet, admittendum esse Christum super omnes cælos, etiam empyreum, ascendisse, vt super illud emineat, sitque in spatio illo inani quod est super cælum, vel parte corporis sui, vel etiam toto corpore, ita vt pedibus suis insistat conuexæ superficiei cæli empyrei. ita D. Thomas, Anselmus, Paludanus, Caietanus. quos citat & sequitur Franc. Suarez 3. p. quæst. 58. & videntur idem sentire Chrysost. Theophyl. Oecumen. cùm, vt suprà dixi, asserunt Christum ascendisse supra omnia, vltra quæ non sunt alia. Est ergo ibi Christus, vt impleat omnia, vtque ipse totius vniuersi dominus & iudex vniuerso emineat, & super illud etiam in spatijs illis vacuis gloriam suam & dominium ostendat. Denique, vt, sicut infra imam terram descendit, ita supra omnes Sanctos & supra summum cælum ascendens, ibi thronum gloriæ suæ collocet.

Beati ergo sunt in ipso cælo empyreo: Christus verò eorum rex eis eminet, insistitque cælo empyreo; ita tamen vt totum cælum empyreum coram se habeat, quasi vnam aulam vel basilicam amplam, in qua omnia & singula distinctè videt & perspicit, eoque meliùs quo ipse altiori est loco: sicut si rex in altissimo throno considens videat omnia quæ geruntur in aula throno subiecta; & hoc ipso censetur rex esse & habitare in ipsa aula præsertim quia aula integra Christi est amplissima, nec tantùm cælum empyreum, sed & immensa illa spatia vacua quæ supra illud sunt, complectitur: In his enim Christus dominari, ibique nouos mundos creare, nouum cælum empyreum, noua Beatorum habitacula, nouas sedes & thronos condere potest.

Nec obstat, quòd sic Christus in illis spatijs sit quasi in vacuo: tum quia Deus sua potentia facilè efficit, vt ipse per vacuum videat, aut, loquatur: tum quia verisimiliter exiguum illud spatium, in quo

quo est Christus, quod antè vacuum erat, iam vacuum non est, sed æthere cęli empyrei, qui circum Christi corpus Dei nutu se fundit plenum.

Ex dictis patet, Christum in conuexa illa cæli superficie degere, non perinde ac si quis in terra degeret extra domum suam in tecto domus. Nec enim illa superficies est tectum cæli, sed est thronus Christi regalis & magnificus: vnde censeri debet non esse extra, sed intra cælum in eius culmine. Sicut ergo princeps vt ludos spectet, residet in culmine amphitheatri, ita vt capite collo amphitheatro emineat; indeq; spectacula melius conspicit, & plura videt quàm illi qui in medio, vel in imo amphitheatri versantur; imò & ipsos residentes, eorumque ordines, ac spectantes omnes & singulos clarè contemplatur; & nihilominus censetur esse, & est in ipso amphitheatro: ita se habet res de Christo insistente cælo empyreo. Ipse enim quasi mundi dominus, mundo est superior, vt totum mundum coram se præsentem, sibique subiectum habeat, regeret, dirigat & moderetur.

Mysticè S. Hieron. *Christus,* inquit, *ascendit super omnes cælos, id est, super omnia inuisibilia,* putà supra omnes angelorum ordines.

Septem rationes, ob quas Christus descendit infra omnia, & ascendit supra omnia.

VT IMPLERET OMNIA] vt scilicet dominans in cælis & toto mundo, mittensque Spiritum sanctum, regna omnia sua fide, religione, cultu impleret, inquit Anselmus.

Secundò, vt omnes electorum angelorum & hominum sedes ac numerum restauraret impleretque. ita idem Anselmus.

Tertiò, descendit Christus ad inferos, & ascendit in cælum, vt superis & inferis, sicut & terrestribus, sanguinem suum ostenderet profuisse, itaque se fructu sanguinis sui implesse omnia mundi loca, ita Hieron.

Quartò, vt omnia impleret quæ de ipso prophetata erant: inter hæc enim vltima sunt, descensus eius ad inferos, & ascensus in cælum. ita Chrysost.

Quintò, vt plenè concluderet suam peregrinationem & opus redemptionis nostræ, cuius finis & terminus est ascensus tum Christi, tum noster in cælum. ita D. Thomas. Christus enim suo ascensu viam nobis in cælum aperuit, & primitias nostras, scilicet sanctos Patriarchas & Prophetas, eò secum inuexit.

Sextò, vt è cælo omnis generis gratiarum & donorum, ac angelorum Custodum missione, pro sua & maiestate & munificentia Ecclesiam impleret. ita Ambrosius epist. 16. & D. Thomas.

Septimò & planissimè: descendit & ascendit Christus successiuè ex vno in alium locum, scilicet ex inferis cælum transeundo, vt in imo, summo & medio mundo spatio suam declararet gloriam & virtutem, vbique suos electos liberans, hostesque suos spolians & debellans, sicque indicaret se imperium in omnes omnino creaturas habere, regnique totius mundi plenam possessionem iam adire & capessere, idque merito infimæ humilitatis, qua sub omnibus hominibus & creaturis, & ad inferos vsque descendit. q.d. Descendit Christus & ascendit, vt impleret omnia sua tum potentia, tum maiestate, victoria, gloria, triumpho, possessione, regno, imperio, & quasi inauguratione: quemadmodum rex vrbes omnes quasi implet sua potentia, comitatu & pompa, dum in eis inauguratur, aut eas triumphans ingreditur. ita Theophyl. & Oecumen. Vnde S. Bernardus serm. 2. de Ascensione:

A *Ascendit Christus,* ait, *super omnes cælos, vt adimpleret omnia: idem enim cùm se dominum vniuersorum quæ sunt in terra, & in mari, & in inferno, probasset; non restabat nisi vt aëris & cælorum se esse dominum, argumentis similibus, vel certè potioribus approbaret: terra enim cognouit Dominum, quia ad vocem virtutis eius, cùm clamasset magna voce, Lazare veni foras, mortuum reddidit. Cognouit mare, quia solidum se præbuit sub pedibus eius, ita vt Apostoli eum putarent phantasma esse. Cognouit infernus cuius ipse portas æreas & vectes ferreos confregit; vbi & ligauit illum insatiabilem homicidam, qui vocatur Diabolus & Satanas. Profectò qui mortuos suscitauit, leprosos mundauit, cæcos illuminauit, claudos firmauit, & omnem exsufflauit infirmitatem, dominus omnium fuit, & eâdem qua fecerat manu, quæ defecerant reficiebat.* Et infrà: *Ad claudendam igitur tunicam tuam inconsutilem Domine Iesu, ad perficiendam fidei nostræ integritatem, restat, vt videntibus*

Christus ascendit super omnia vt probaret se dominum omnium.

B *discipulis per medium aëris, sicut aëris dominus, ascendas super omnes cælos. Et tunc probabitur, quia dominus vniuersorum tu es, quia omnia in omnibus adimplesti, & iam tibi profectò debebitur, vt in nomine tuo omne genu flectatur cælestium, terrestrium & infernorum, & omnis lingua confiteatur, quia tu es in gloria & in dextera Dei Patris.*

Hinc perperam Vbiquetarij colligunt Christi corpus æquè ac diuinitatem, cui coniunctum est, vbiq; esse, omniaq; mundi loca simul implere reali sua præsentia. Ex dictis enim patet aliam esse Apostoli mentem, imò id menti Apostoli repugnare: dicit enim Christum ascendisse in cælum; ergo antequam in cælum ascenderet, non erat in cælo: frustra enim eò ascenderet, si ibi iam erat. Rursum Christum ait descendisse ad inferos; ergo antequam

Error Vbiquetariorum de corporis Christi vbiquitate refutatur.

C eò descenderet, ibi non erat. *Ascendit* enim & *descendit* significant loci mutationem, qua quis vnum locum deserens ad alium se transfert.

Adde: Apostolus docet per & post descensum & ascensum Christum implesse omnia; idipsum ergo non habuit ex vi vnionis cum deitate, vt, quia deitas est vbique, hinc & corpus deitati vnitum, sit vbique, & impleat omnia loca; quod tamen volunt Vbiquetarij, hæcque eorum est ratio fundamentalis, sic enim hanc vbiquitatem (vt loquuntur Scholastici) habuisset corpus Christi à primo instanti incarnationis, quo vnitum fuit deitati; non autem acquisiuisset eam per descensum ad inferos, & per ascensum ad cælum: quod tamen hic docet Apostolus, si per implere omnia, intelligat hanc vbiquitatem, vt ipsi volunt. pugnat ergo Apostolus cum eorum vbiquitate eiusque principijs.

D ET IPSE DEDIT QVOSDAM QVIDEM APOSTOLOS, QVOSDAM AVTEM PROPHETAS, ALIOS VERÒ EVANGELISTAS, ALIOS AVTEM PASTORES ET DOCTORES] Enumerat dona non omnia, sed pauca, sub quibus cetera intelligit, quæ, vt dixit v. 8. Christus ascendens in altum hominibus dedit, & gratias quæ cuique datæ sunt secundùm mensuram donationis Christi, vt dixit v. 7. scilicet hæc dona & gratiæ gratis datæ sunt, apostolatus, prophetia, munus euangelizandi, pastoratus, doctoratus, sub quibus accipe gratiam gratum facientem, quæ cuique pro suo munere & officio quod à Deo accipit, idonea & congrua datur, vt eo sanctè, piè & fructuosè ad suam aliorumque salutem perfungi possit. VERS. 11.

Enumerantur dona quæ Christus reliquit Ecclesiæ.

Nota. *Apostoli* erant & vocabantur, qui toto orbe mittebantur ad prædicandum Euangelium Gentibus,

Quinam fuerint vocati Apostoli:

tibus, vt vbique instituerent & fundarent Ecclesias: quales erant duodecim illi quos Christus viuens elegit, & Apostolos nominauit; item Paulus, Barnabas, Silas & alij.

qui Prophetæ. Interpretes sacræ Scripturæ.

Prophetæ erant, qui futura prædicebant, vt Agabus & alij: hisce successerunt, ait Ambros. sacræ Scripturæ interpretes. Propheta enim est non tantùm qui futura, sed & qui occulta & obscura pandit & explicat. Addit Anselm. aliam causam: quia scilicet hi interpretes sacrarum Litterarum, per eas futura iustorum gaudia, malorumque supplicia hominibus prænuntiant.

Qui Euangelistæ. Septuaginta discipuli.

Euangelistæ sunt quatuor, Matthæus, Marcus, Lucas & Ioannes, qui Euangelia conscripserunt. ita Anselm. & Theophyl. Secundò, Septuag. discipuli & similes, qui Apostolis subseruiebant in prædicãdo Euangelio, quique, vt Theophyl. non vbique circumibant, nec omnia loca peragrabant, sed hinc inde prædicabant Euangelium, quales fuerunt Priscilla & Aquila, Stephanus & Philippus diaconi. hi enim Apostolis subseruiebant., sicut presbyteris subseruiunt diaconi, & sicut cathecistæ subseruiunt concionatoribus: erant enim quasi catechistæ, qui articulos fidei & Euangelij necessarios ad salutem docebant infideles, eosque præparabant ad baptismum. Vnde Ambros. Theophyl. Ansel. per Euangelistas intelligunt diaconos:

Diaconi.

Euangelistæ, ait Ambr. *sunt diaconi, sicut fuit Philippus: nam quamuis nõn sint sacerdotes, euangelizare tamen possunt sine cathedra, quemadmodum & Stephanus & Philippus memoratus.* Hinc etiamnum hodie in Missa Euangelium canunt diaconi, inquit Anselm. & dum ordinantur potestatem accipiunt ad annuntiandum Euangelium. Vnde eis ex Ordine videtur competere potestas prædicandi, vt docet S. Gregor. li. 4. Registri cap. 88. quam tamen exercere non debent dum adest sacerdos, qui prædicare possit & nonnisi accepta licentia ab Episcopo, vt Syluester verb. Diaconus, & alij docent.

Qui sint Pastores:

Pastores sunt Episcopi, & propriè dicti Pastores, qui in vna parœcia vel diœcesi, cui præsunt & quam regunt, se continent, seu quibus commissæ sunt Ecclesiæ certæ, vti Timotheo commissa fuit Ephesus, Tito Creta. ita Theophyl.

qui doctores:

S. August. epist. 59. S. Hier. & Ansel. volunt eosdem esse pastores & doctores: qui enim pastor est, debet esse doctor. *Nec in Ecclesijs*, inquit Hier. *quisquam, quamuis sanctus sit, pastoru sibi nomen assumere debet, nisi possit docere quos pascit.* Vnde Apostolus nõ dicit, *alios pastores, alios doctores*: vti de præcedentibus dixit, *alios Apostolos, alios Prophetas*; sed dicit, *alios pastores & doctores*, quasi idem sint, vel vnius & eiusdem præsidis Ecclesiæ duo hæc sint munia & officia. Syrus tamen & alij hæc distinguunt vti etiamnum in Ecclesia alios videmus esse pastores, qui in Ecclesia plebem; alios doctores, qui in scholis litteratos docent, vt sincera dogmatum doctrina in Ecclesia retineatur; quales Alexandriæ fuerunt Heraclas, Pantenus, Origenes, Clemens, & alij.

Hierarchia Ecclesiastica ordinibus adaptantur prædicta dona.

Nota Secundò, Hęc Hierarchiæ Ecclesiæ & ordinibus qui sunt in Ecclesia, ita adaptat Ambros. vt Apostoli sint Episcopi, Prophetæ sint interpretes sacræ Scripturæ, Euangelistæ sint diaconi, pastores sint lectores, qui sacris lectionibus saginant populum, doctores siue magistri sint exorcistæ, qui in Ecclesia coërceant ac verberent inquietos. Paulò aliter Anselm. Apostolis, inquit, respondent Primates & Archiepiscopi, Prophetis Scripturę interpretes, Euangelistis Diaconi, pastoribus Episcopi, doctoribus Presbyteri. Sed hic sensus accommodatitius est, non litteralis.

AD CONSVMMATIONEM SANCTORVM] Græcum καταρτισμὸν, descẽdit, ἀπὸ τοῦ καταρτίζειν quod duo significat. Primò, rem collapsam restaurare & reparare; Secundò, perficere, absoluere, consummare. Iuxta priorem significationem Erasmus & Vatablus vertunt, *ad instaurationem sanctorum.* vt scilicet homines per peccatum prolapsi reparentur, restaurentur & reuocentur ad primæuam sanctitatem. Secundo, meliùs noster Interpres. Ambros. Oecumen. vertunt, *consummationem* id est complementionem & perfectionem sanctorum. q. d. Deus in Ecclesia dedit Apostolos, Prophetas, Pastores &c. vt sancti & electi in Christo tum numero, tum meritis compleantur & perficiantur, itaque ex omnibus sanctis quasi membris suis Ecclesia, quæ est ædificium & domus Christi, omnibus partibus suis absoluatur, vt eius fabricæ nihil desit, sed tota quaquauersum sit consummata. ad hanc enim ædificationis Ecclesiæ consummationem Apostolum respicere patet ex seqq. cùm subdit, *In ædificationem corporis Christi*, vnde & Hieron. legit, *ad instructionẽ & perfectionem sanctorum.* nam per *instructionẽ*, non intelligit institutionem & doctrinam, sed perfectionẽ: sicut dicitur domus rebus omnibus instructa cùm ei nihil deest, habetque omnem suam perfectionem; hanc tamen suam perfectionem acquirit Ecclesia per instructionem propriè dictam, id est doctrinam. Vnde su dit S. Hieron. *Si quis non ædificat Ecclesiam Christi, nec subiectam sibi plebẽ instruit, vt de subiecto populo Christi Ecclesia cõstruatur, iste nec Apostolus nec Propheta, nec Euangelista, nec pastor, nec magister est appellandus.* VERS. 12.

Quomodo & quibus membris corpus Ecclesiæ absoluatur.

IN OPVS MINISTERII] vt scilicet quisque Apostolus Propheta, pastor, doctor, plenè & strenuè opus ministrationis sibi creditæ exerceat: si enim vnus faceret omnia, non perfectè faceret singula, ait Anselmus. Vnde Vatabl. vertit, *in opus dispensationis*, vt scilicet dispenset prophetiam, Euangeliũ, doctrinam, aliaque talenta sibi à Deo credita.

Humilitas pastoribus & doctoribus necessaria, ne sua dignitate insolescant.

Hæc sententia Pauli premit Apostolos, pastores, doctores, ne sua dignitate insolescant, sed cogitent se esse populi ministros & dispensatores, suaq; sibi dona data esse non propter se, sed vt ea in alios dispensent, meminerintque Deum huius dispensationis exactam ab eis rationem exacturum. Vnde S. Gregorius hom. 9. in Euang. *Lectio*, inquit, *Euangelij sollicitè considerare nos admonet, ne nos, qui plus ceteris in hoc mũdo accepisse aliquid cernimur, ab auctore mundi grauiùs inde iudicemur: cùm enim augentur dona, rationes quoq; crescunt donorum. tanto ergo esse humilior, atque ad seruiendum Deo promptior quisq; debet ex munere, quanto se obligatiorem esse conspicit in reddenda ratione.* Vide dicta 1. Corinth. 12.

IN ÆDIFICATIONEM CORPORIS CHRISTI] Ecclesiæ scilicet, vt illa ceu ædificium Christi spiritale sensim assurgat, numeroque ac virtutibus proficiat, donec tandem absoluatur, & omnibus suis partibus, omni ornatu & perfectione compleatur & consummetur. ita Anselmus.

DONEC OCCVRRAMVS OMNES IN VNITATEM FIDEI, ET AGNITIONIS FILII DEI, IN VIRVM PERFECTVM, IN MENSVRAM ÆTATIS PLENITVDINIS CHRISTI] q. d. Hi gradus, & hic Hierarchicus Ecclesiæ ordo, vt alij sint Apostoli, alij Prophetæ, alij Euangelistæ, alij pastores & do- VERS. 13.

ctores, manebit durabitque, donec infideles omnes A ad vnam Christi fidem & Ecclesiam vocentur, vt in Christum filium Dei credant eumq; agnoscant omnes, quotquot Deus crediturus præsciuit, & prædestinauit, & donec in eius cognitione & dilectione omnes qui credidimus, crescamus ad perfectam ætatem & solidam in Christo Christique spiritu.

Quomodo omnes etiam diuersissimæ nationes conueniant in vnam Ecclesiam.

Nota, In verbo *occurramus*, est metaphora sumpta ab ijs, qui diuersis locis egressi in vnum locum conueniunt: sic enim ex Oriente vocantur Sinæ & Iapones, ex Meridie Africani, ex Septemtrione Germani, Galli, Poloni, ex Occidente Mexicani & Peruenses, vt sibi inuicem occurrant in eadem fide & spiritu, conueniantque in eâdem Ecclesia Christiana.

Aliqui sen serunt feminas in sexu virili resurrecturas.

IN VIRVM PERFECTVM] Ex hoc loco multi putarunt, feminas non in proprio sexu, sed in virili re- B surrecturas & in viros transformandas, vt testatur S. August. lib. 22. Ciuit. cap. 17. & seqq. Et videtur hæc esse sententia S. Hieron. Basilij in psalm. 114. Hilarij in illud Matth. 22. *In resurrectione neque nubent, neque nubentur.* &c. Athanasij serm. 3. contra Arrian. sub finem, & aliorum, qui dicunt in resurrectione nō fore sexuum diuersitatem. Inter Scholasticos verò Scotus in 2. dist. 20. expressè docet omnes feminas, excepta vna B. Virgine resurrecturas in sexu virili.

Probatur.

Ratio eius est, quia sexus femineus est accidens & imperfectio hominis: in resurrectione autem omnis imperfectio tolletur. Rursum femina est mas occasionatus, ait Philosophus. Vnde in femina producenda videtur errasse natura, vt, cùm vellet producere marem, quasi hominem perfectum, deficiente virtute generatiua seminis (eò quod non satis esset potens ad marem efformandum) pro mare feminam produxerit, inde enim femina dicitur (vt apparet) mas occasionatus.

Femina in suo sexu resurgent.

Verùm hic est error, cuius contrarium, feminas scilicet in suo sexu femineo resurrecturas, docet S. August. loco citato, Tertull. l. de Resurrect. carnis cap. 60. Hieron. epistol. 61. ad Pammachium

Probatur.

contra errores Ioannis Hierosolymitani, & communiter Scholastici in 4. dist. 44. Ratio est, quia in resurrectione resurget idem numero corpus; ergo in eodem sexu resurget. Si enim idem numero resurget, ergo habebit eadem accidentia, & easdem conditiones indiuiduantes, inter quas non minima, imò vna ex præceptis, est sexus certus & determinatus.

Respondetur ad primam rationem contrariæ sententiæ.

Hinc refellitur ratio fundamentalis Scoti, Falsum enim est sexū femineum esse imperfectiorem, D est enim perfectio, licet minor quàm virilis; nec vitium est, sed natura & naturalis cōditio. Si enim esset imperfectio & vitium, non fuisset in paradiso & statu innocentiæ: iam autem constat Deum in paradiso ex viro feminam, ex Adamo Euam formasse. Nam femina necessaria est ad sobolis propagationem & consequenter ad speciei humanæ conseruationem. Vnde pariter falsum est, feminā esse marem occasionatum, quia per se Deus & natura intendit producere Euam & feminam, vt per marem & feminam species humana propagaretur. Hoc tamē sensu posset femina dici mas occasionatus; quia mas perfectior est, quàm femina. Natura autem in genere intendit producere id quod perfectius est: ergo in genere intendit producere potiùs marem quàm feminam: Dico in genere, nam in specie & indiuiduo sæpè intendit producere id quod minus perfectum est; vti intendit generare infantem, non virum perfectū. Sic hic & nunc ex tali semine intendit producere feminam, non virum. Resurgent ergo feminæ in suo sexu, quasi in naturali conditione & perfectione sua.

Respondetur ad secundum.

Dices, Matth. 22. 30. dicit Christus: *In resurrectione neque nubent, neque nubentur, sed erunt sicut angeli Dei in cælo.* Resp. Tantùm negat hic Christus in cælo fore nuptias & nuptiarum vsum, non autem fore feminas; imò eas in cælo fore satis insinuat cùm ait, *neque nubent*, scilicet viri, *neque nubentur*, scilicet feminæ.

Instabis, Addit Christus quòd erunt sicut angeli Dei: angeli autem sexu carent. Respondeo, Erunt sicut angeli non quoad naturam, vel sexus priuationem, sed quoad puritatem, vitam spiritalem, immortalem & beatam. Hanc enim opponit Christus nuptijs, quę inter homines mortales necessarię sunt ad perpetuandam speciem, vt homo qui moritur, perduret quasi immortalis in filio quem genuit, & post se viuum relinquit. Vnde S. Lucas subdit: *Neque enim vltrà mori poterunt, & sunt filij Dei, cùm sint filij resurrectionis.* q. d. Sancti corpore & anima erunt Deo simillimi; & ad resurrectionem beatam pertinebunt, eruntque immortales; ac proinde nuptijs & vsu nuptiarum, qui adhibetur ad speciem perpetuandam, & immortalitatem quamdam acquirendam, illis in cælo opus non erit.

Quomodo Patres negent in cælo fore sexuum diuersitatem.

Vbi Nota hebraismum: vox enim *filius* cum genitiuo pœnæ vel premij apud Hebræos significat reum, vel dignum & destinatum. Sic dicuntur filij mortis, gehennæ, regni resurrectionis, id est rei mortis & gehennæ, digni regno & resurrectione. Et hoc tantum volunt Hieron. Basilius, Athanasius C & alij Patres, cùm negant in cælo fore sexuum diuersitatem; scilicet negant eam fore quoad vsum, non autem quoad substantiam: Apostolus verò hoc loco nil tale dicit, sed longè alia est eius mens, vt mox dicam.

Vnde Secundò, alij hunc locum sic explicant: *in virum perfectum.* q. d. Resurgemus quasi viri ad iudicium maturum & perfectum, quale est virorum, etiamsi in hac vita mortui simus in ætate & iudicio puerili. Vnde, nomine viri quasi dignioris comprehendit & feminas. Sicuti & psal. 1. *Beatus vir* (id est beatus vir, & beata femina) *qui non abijt in consilio impiorum.* Verùm Apostolus non agit hic propriè de resurrectione, vt iam patebit.

Verus sensus Apostoli, quomodo occurremus omnes in virum perfectum.

Dico ergo Tertiò, *in virum perfectum*, id est, vt in Christi fide, agnitione, amore non simus infantes, & pueri, sed viri, id est prouecti, viriles, perfecti, constantes. ita Chrysost. Hieron. Theophyl. Ambros. Oecum. Sic 1. Cor. 13. dicit: *Cùm essem paruulus, sapiebam vt paruulus; quando autem factus sum vir, euacuaui quæ erant paruuli.* Vbi, vti & hic, *vir* non sexum, sed partim ætatem, partim perfectionem, robur & constantiam virilem per catachresin significat. Vir ergo perfectus est adultus, constans, & robustus. Vnde quasi explicans subdit, *In mensuram ætatis plenitudinis Christi, vt iā non simus paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ.* Vbi vides virum perfectum opponi paruulo fluctuanti & instabili in fide & doctrina; ac consequenter virum perfectū hic vocari eum qui in fide & doctrina constans & perfectus est. q. d. In Ecclesia alij erunt Apostoli, alij pastores & doctores, &c. donec omnes Christiani qui prædestinati sumus, occur-

samus

ramus in vna fide & Ecclesia, in eaque non simus A infantes & paruuli, sed adulti in Christi fide & dilectione, sicque in Christo plenam & perfectam ætatem spiritalem, id est perfectum intellectum, cognitionem & amorem Dei, nanciscamur

Secundò, dicit *in virum perfectum*, non in viros perfectos, quia loquitur Apostolus nōn tantùm de singulis & omnibus Christianis; sed etiam & magis de tota Ecclesia, eamque & omnes qui in ea sunt, vocat & comparat vni viro perfecto. Vnde Syrus vertit, *donec omnes simus vnus vir perfectus*. Sicut enim v. præced. Ecclesiam vocauit ædificiū Christi: ita mox, vt ostendat hoc ædificiū non esse inanime & lapideum, sed viuum & humanum (sic enim Hebræi בן *ben*, id est filium, vocant, quasi fabricam & ædificium patris, à radice בָּנָה *bana*, id est ædificauit:) vocat eam corpus Christi, hominem Christi, virum perfectum Christi; ita scilicet vt Ecclesia B huius hominis & viri sit corpus, Christus eiusdem sit quasi anima, aut potiùs caput, vt ait v. 15. de quo dixi 1. Corinth. 12. 12.

Filius apud Hebraeos dicitur fabrica patris.

Itaque sicut crescente corpore, organisque corporis crescit robur & vegetatio animæ, & contrà: rursum sicut crescente corpore crescit caput, & cōtrà, vt scilicet totus homo crescat, donec ad iustam & consistentem ætatem, staturamq; virilem perueniat: ita pariter Ecclesia singulis suis membris, id est nobis fidelibus, crescit & adolescit in Christo, id est Christi fide, gratia & virtutibus, & vicissim Christus adolescit in nobis, donec Ecclesia ad iustā perfectionem & staturam quasi virilem perueniat. Vnde Clemens in Pædagogo, viri nomine Christum ipsum intelligit, qui nobis crescentibus quasi nobiscum & in nobis crescit in virum perfectum. Sic Galat. 3. v. 28. dicit *vnum*, vel. vt Chrysost. legit, C vnus (scilicet homo politicus) *estis in Christo*, Christus ergo est vnus homo, & vnum corpus politicū, id est, Christus est vna Ecclesia Christiana. Ecclesię enim suæ Christus est quasi hypostasis, anima & vita, vt dixi 1. Cor. 12. Sicque omnes Christiani in Ecclesia sunt quasi vnum, imò vnus homo ciuilis & politicus in Christo. Et hęc est radix illius regulæ Ticonij apud S. Augustinum, quæ docet Scripturam sacram tribuere Christo illa quæ sunt Ecclesiæ Christi: & contrà, tribuere Ecclesiæ illa quæ sunt Christi: quasi sit communicatio idiomatum, inter Christum & Ecclesiam, sicut est inter Christum hominem & Christum Deum.

Per virum perfectum tota significatur Ecclesia.

Inter Christum & Ecclesiam communicatio idiomatum.

Vbi Aduerte. Loquitur Apostolus hic de Ecclesia tanquam de homine singulari & viro vnico, tum vt vnitatem illam declaret & inculcet, ad quam hortatus fuit Ephesis à v. 3. huc vsque; tum vt singuli meminerint hanc doctrinam sigillatim ad se pertinere, seque in Christo debere crescere in virum perfectum, seu in membra viri perfecti, vt sic singulis crescentibus consequenter tota Ecclesia crescat in virum perfectum. vt ita perfecta & consummata fiat Ecclesiæ & singulorum Ecclesiæ membrorum statura, proportio & perfectio, quod fiet in fine mundi & resurrectione communi, non antè; ac proinde eousque durabit hic ordo hierarchicus, & hæc munia, vt alij fungantur apostolatu, alij pastoratu, alij doctoratu, &c. Hisce enim crescit, proficit & perficitur Ecclesia *in mensuram ætatis plenitudinis Christi*.

Nota Primò. Hisce verbis explicat *virum perfectum* quem dixit. Secundò, hebraismo *ætas plenitudinis* vocatur ætas plena & perfecta, scilicet adulta & virilis. Tertiò, licet ætas propriè hic capi possit, tamen clariùs metonymicè accipiemus ætatem pro statura, quam ætas secum affert, quæque esse solet in ætate virili: Græcum enim ἡλικία, ab ἥλικος id est quantus tam quantitatem, magnitudinem & staturam, quam ætatem significat. Vnde Noster subinde *staturam* vertit: vt Matth. 6. 26. Luc. 19. & Syrus hic vertit קוֹמְתָא *kometa*, id est statura, q. d. Donec crescamus, & *occurramus omnes in virum perfectum*, id est, *in mensuram* & magnitudinem *ætatis*, id est staturæ *plenitudinis*, id est plenę & virilis, *Christi*, seu quam habuit Christus in ætate adulta & virili: vt, sicut Christus anno ætatis suæ 34. iustam habuit viri staturam; ita & eamdem analogicè & proportionaliter acquirat & habeat in nobis, id est, in nostræ fidei, gratiæ, spiritus & virtutum incremento & perfectione. ita Ambros. Hier. Chrysost. Persistit in metaphora, qua, vt dixi, Ecclesiam vocat vnum virum perfectum, cuius membra sunt singuli fideles cuiusque anima & caput est Christus; ita vt crescente corpore crescat caput. & ipsa etiam anima, id est extensio, vis & vigor animæ. & contra; id est, crescente Ecclesia crescat in ea Christus. & contrà: vt Christus dicatur iustam & plenam suam staturam in nobis acquirere, dum nos in fide & gratia Christi iustam perfectionem & magnitudinem acquirimus. Statura enim, magnitudo & perfectio nostra, est statura, magnitudo & perfectio Christi, vt patet ex dictis. Posset etiam τὸ *Christi*, exponi in Christo. q. d. Donec in Christo, id est Christi fide, gratia & corpore, quod est Ecclesia, iustam mensuram & staturam plenam & virilem nanciscamur.

In qua ætate & mensura tam corporis quàm virtutum omnes resurgent.

Christus in nobis plenam staturam acquirit.

Secundò aliter explicant Anselmus. Gagneius, S. Thomas & Scholastici in 4. dist. 44. q. d. Donec resurgamus omnes in mensura, magnitudine & statura corporis plena & perfecta, qualis fuit Christi in ætate plena & perfecta, vt sicut Christus anno ætatis 34. iustam habuit humani corporis staturam: ita & in resurrectione omnes homines, etiam qui hic in ætate infantili aut puerili mortui sunt, habeant iustam corporis sui magnitudinem & staturam: non quasi omnes statura corporis æquales futuri simus Christi; sed quòd omnes ea erimus magnitudine & statura, quam habuimus vel habuissemus (si natura vegeta fuisset, & non impedita) in ætate virili, putà anno ætatis 34. quæ fuit ætas Christi, estque stata hominis ætas. S. Aug. tam hanc quàm præcedentem explicationem affert l. 22. Ciuit. c. 15. & tribus seq. sed magis probat præceden- D tem, & sine dubio præcedens planè genuina est & ex mente Apostoli. Potest tamen cum auctoribus citatis ad secundum hunc sensum extendi: quia illa spiritalis Ecclesiæ mensura & statura plena & perfecta de qua propriè hic agit Apostolus, erit solùm in resurrectione, quando pari proportione Ecclesia corporalem suam habebit staturam plenam & perfectam: cùm scilicet Sancti qui sunt in Ecclesia, sicut animę & spiritus; ita & corporis iustam habebunt magnitudinem & perfectionem.

Omnes resurgent quasi anno ætatis 34.

Pulchrè S. August. de Vera religione c. 26. tom. 10. incrementa & ætates septem homini interiori æquè vt exteriori tribuit, putà, infantiā, pueritiam, adolescentiā, iuuentutem, virilitatem, senectutem, & decrepitam. *Iste*, inquit, *dicitur nouus homo, & interior, & cælestis, habens & ipse proportionem non annis, sed profectibus distinctas quasdam spirituales ætates suas. Primam, in vberibus vtilis historiæ, quæ nutrit* exem-

Septem incrementa & ætates hominis tam interioris quàm exterioris.

exemplis. Secundam, iam obliuiscentem humana, & ad diuina tendentem, in qua non auctoritatis humanæ sinu continetur, sed ad summam & incommutabilem legem passibus rationis innititur. Tertiam iam fidentiorem & carnalem appetitū rationis robore maritantem, gaudentemq́; intrinsecus in quadam dulcedine coniugali; cùm anima menti copulatur, & velamento pudoris obnubitur, vt iam rectè viuere non cogatur. sed etiamsi omnes concedant, peccare non libeat. Quartam, iam idipsum multò firmius ordinatiusq́; facientem, & emicantem in virum perfectum atque aptam & idoneam omnibus etiam persecutionibus, & mundi huius tempestatibus ac fluctibus sustinendis atque frangendis. Quintā pacatam atque ex omni parte tranquillam, viuentem in opibus & abundantia incommutabilis regni, summæ atque ineffabilis sapientiæ. Sextam, omnimodæ mutationis in æternam vitam, & vsque ad totam obliuionem vitæ temporalis transeuntem in perfectam formam, quæ facta est ad imaginem & similitudinem Dei. Septima enim iam quies æterna est, & nullis ætatibus distinguenda beatitudo perpetua; vt enim finis veteris hominis mors est; sic finis noui hominis vita æterna. Ille namque homo peccati est, iste iustitiæ.

VERS. 14. VT IAM NON SIMVS PARVVLI FLVCTVANTES, ET CIRCVMFERAMVR (græcè περιφερόμενοι, id est *circumacti*) OMNI VENTO DOCTRINÆ IN NEQVITIA HOMINVM. Ecce hîc explicat quod dixit, *in virum perfectum, in mensuram ætatis plenitudinis Christi*. q. d. Vt non simus quasi pueri, qui omni vento, impulsu, persuasione agitantur, ait Syrus, & in omnem partem abripi se sinunt: sed potiùs contra omnes Nouatorum impulsus, suasiones & dogmata noua, quasi viri firmi & constantes in vera fide & Ecclesia Christiana persistamus. Alludit Paulus ad Hebræum פתי *peti*, id est paruulus & insipiens, cui quiduis persuadetur: radix enim פתה *pata*, (vnde Græcum πείθω) significat suadere, persuadere, pellicere, flectere, inclinare.

Paruuli sunt qui quiduis suadentibus Nouatoribus credunt.

Nota *in nequitia hominum*, id est, per nequitiam hominum, per homines nequam & dolosos, scilicet pseudoapostolos & hæreticos, qui faciunt vos fluctuare in fide, & nouis doctrinis vos ventilant. Græcè ἐν τῇ κυβείᾳ ἀνθρώπων, *in alea*, vel *aleatione hominum*, id est, in fallacia dolosis aleatoribus vsitatata, quam S. Augustinus suprà *illusionem*, Noster *nequitiam* vocat. Κυβεύειν enim significat tesseris, siue alea ludere: in quo lusu arte opus est, & lusor nititur circumuenire collusorem si possit, suū enim tantùm cōmodum spectat, inde κυβεία, id est aleatio, significat versutiā, fallax artificium, & artificum fallaciam, ait Erasmus. Falsos ergo doctores cōparat fraudulentis aleatoribus, inquit Theoph. qui doctrinam fidei adinstar aleæ & taxillorū transponunt ad plausum hominum. Itaque sensus est, q. d. Ne circumferamur omni vento doctrinæ quocumq; nos & homines nequam & veteratores impulerint.

Fallacia hæreticis vsitata.

Itaque Primò, per metaphoram aleæ & aleatorum notat incertitudinem hæresis & hæreticorum.

Eorumdem inconstantia in dogmatibus fidei.

Secundò, inconstantiam & desultoriam leuitatem, quod quasi aleam de fide iaciant, & quasi ad iactum aleæ doctrinam mutent, vt his illisue gratificentur, aut vt sui cerebri commentis, phantasijs & somnijs nouis indulgeant; idque tanta arte, vt nonnisi ab oculatis cerni & redargui possint: sicut periti aleatores aleam ita dextrè inuertunt, vt socium cum quo ludunt fallant, & vix quisq; aduertat. Sic nostro hoc sæculo Lutherus, Philippus, Caluinus, alijque Nouantes paucis annis suas catecheses, institutiones & confessiones mutarunt sæpiùs; aliaque imò contraria dogmata ediderunt & commenti sunt: hinc qui illos sequuntur, ab eis circūaguntur omni vento doctrinæ, vt meritò Georgius Saxoniæ Dux rogatus à Catholicis quid Lutherani sui crederent, responderit. Quid nunc credant, scio; quid sequenti anno credituri sunt, prorsus ignoro. Idipsum de Arrianis docet S. Hilarius li. ad Constantium & Constantinum Imp. *Periculosum, inquit, nobis atque etiam mirabile est, tot nunc fides existere, quot voluntates; tot nobis doctrinas esse, quot mores: & tot causas blasphemiarum pullulare, quot vitia sunt, dum audita fides scribitur vt volumus, aut ita vt volumus intelligitur. Sic plurimæ cœperunt esse fides, ne vlla sit; imò vero annuæ menstruæq́; de Deo fides decernuntur: nouis subuertuntur vetera, &c.*

Tertiò, per aleam & aleatores, vt Chrysost. Theophyl. Vatabl. notat Apostolus fraudes pseudodoctorum, quibus per suas captiones & blandiloquentiam hæreses & errores suos tegunt, eosq́; pro fidei articulis substituunt, ac vulgus in illos pelliciunt. Vnde sequitur.

Eorumdem blandiloquentia errorum pallium.

IN ASTVTIA AD CIRCVMVENTIONEM ERRORIS] vt scilicet simplices & incautos astutè circumueniendo ac decipiendo in errorem inducant. Pro *circumuentionem*, græcè est μεθοδείαν, id est, insidias fallendi, & insidiosas fallacias: S. August. suprà vertit, *machinationes*, μεθοδεύειν enim significat hominem in via furtim & ex insidijs adoriri. Hæc autem omnia ingens sunt nequitia, vti rectè vertit Noster, non verbum verbo, sed sensum reddens & transferens. Secundò, pro *erroris* græcè est πλάνης, id est *impostura*, vt sua impostura scilicet simplices circumueniant & decipiant. q. d. Impostores sunt hi Nouatores, qui suis imposturis conantur omnibus imponere.

VERITATEM AVTEM FACIENTES] ἀληθεύοντες δὲ, id est, *sed veritatem sectantes*. ita Vatablus. VERS. 15.

Nota. Quadruplex est veritas. Prima mentis, qua mens mentisque conceptio ac iudicium conforme est obiecto & rei, eamque ita concipit, ac de ea ita iudicat, sicut reuera res in se est: huic opponitur falsitas, qua mens de re iudicat aliter quàm res in se habet.

Quadruplex est veritas, Prima mentis.

Secunda veritas est oris, id est veracitas, qua sermo noster conformis est menti & animo, vt os loquatur id quod reuera animus cogitat & intendit, & lingua respondeat menti: huic opponitur mendacium, quo aliud loquimur, aliud cogitamus vel intendimus. Estque hæc veritas duplex, vna assertoria, qua asserimus id quod verum est: altera promissoria, quę est fidelitas qua pręstamus quod promisimus. Vtraque hęc veritas tam oris quàm mentis est quasi formalis.

Secunda oris.

Vnde Tertia veritas est obiectiua, putà veritas doctrinæ & fidei, qua doctrina & fides in se vera est, vt, si illi assentiaris, eamque doceas, veritati assentiaris, & veritatem doceas.

Tertia obiecti.

Quarta est veritas actionum & vitæ, quæ non est aliud quàm rectitudo & conformitas, qua actiones nostræ respondent suæ regulæ, vt scilicet conformes sint vero iudicio practico, rationi, legi, voluntati Dei, & præscripto virtutis. Itaque hæc veritas est debitum & officium cuiusque, siue id quod quemque facere decet: vnde illi opponitur prauitas & peccatum, quòd aberrat & difforme est rationi & legi. Sic dicitur Ioan. 8. 44. *Ille* (scilicet diabolus) *homicida erat ab initio, & in veritate nō stetit,* id

Quarta actionum & vitæ.

Veritati opponitur prauitas.

Id est, non stetit in integritate & rectitudine naturæ in qua conditus erat, non permansit in suo gradu & officio, non fecit quod æquum erat, rectum & iustum, non egit quod decebat angelum & creaturã tam sapientem & nobilem agere, vt scilicet agnosceret, coleret, subderet se suo creatori, eiq; pro tantis in se donis gratias ageret: vnde consequenter à veritate excidit, vt patet ex eo quòd tam *veritas in eo non est*, quòdque *mendax est*, *& pater eius*, scilicet mendacij. Hoc enim abstractũ tacitè latet & continetur in concreto *mendax*: sicque Hebræi sua relatiua referunt sæpè ad antecedens non expressum, sed tacitum & latens in alio quod expresserunt. Sic sæpe alibi in Scriptura veritas sumitur, vt cùm in Psalmis toties dicitur, quòd omnia opera Domini sint vera vel veritas: sensus enim est, recta, æqua, iusta, sancta sunt opera Domini.

Apostolus de tertia & quarta veritate loquitur.

Hic intelligit Apostolus partim tertiam veritatem, scilicet doctrinæ; opponit enim illam errori qui præcessit. q.d. Nolite errores Nouatorum & impostorum sequi, sed sectamini veram fidem & doctrinam. Partim quartam: vult enim nõ tantùm nos veritatem credere & docere, sed & facere, vt vertit Noster: vt scilicet iuxta fidem nostram christianè viuamus, & veritatem doctrinæ veritate & rectitudine vitæ exprimamus. vnde ait, *Veritatem autem facientes*, id est debita christianismi officia exequentes, *in charitate*, id est per charitatem & charitatis opera, *crescamus*: græcè αὐξήσωμεν, *augescamus*, Vatabl. *adolescamus*; alij, *grandescamus*; Theoph. *augeamus*, scilicet tam bona opera, inquit, quàm fidem, tam sanctam vitam quàm dogmata.

Triplex Ecclesiæ augmentum.

Ita Chrysost. qui triplex augmentum hic significari vult. Primum, quo corpus augmentum facit, dum in singulis membris operatur spiritus, iuxta cuiusque membri modum & exigentiam. Secundum, quo singula membra capiunt augmentum ex subministratione spiritus. Tertium, quo spiritus ipse augetur, dum à capite fluens meat per omnia membra, contingens & connectens singula: hoc est enim quod ait, *Crescamus in illo per omnia*, scilicet membra. Rursum *per omnia*, id est quaquauersum, in longum, latum, crassum, omni augmento, scilicet omnibus donis, gratijs & virtutibus. charitate enim crescente, crescunt pariter in homine omnia dona & virtutes.

Nota, *in illo*, scilicet Christo: vnde explicans subdit: *Qui est caput Christus*: hebraismo enim redundat antecedens *illo*. Latinè enim dicere debuisset: *Crescamus in Christo, qui est caput*. Christus enim quasi caput influit gratiam & vim crescendi & augescendi in singula membra totius corporis, id est Ecclesiæ: ita vt corpus hoc & singula eius membra crescant in Christo, id est Christi capitis sui virtute & influxu; & vicissim Christus quasi caput in Ecclesia, quasi in suo corpore. Dum enim Ecclesia crescit, crescit quasi Christus, id est Christi influxus, fides, gratia, operatio gloria & regnum. Id planè explicat versu sequenti.

Christus vt caput quid operetur in membra Ecclesiæ.

VERS. 16. Ex QVO (scilicet capite Christo) TOTVM CORPVS (Ecclesiæ) COMPACTVM, συναρμολογούμενον; id est coagmentatum & compaginatum: ex capite enim omnia membra compaginantur, & per suas compages descendunt. Sic ex Christo Christiani omnes tam Galli, Hispani, Belgæ, Itali, quàm Africani, Syri, Indi descendunt, & in vnũ Ecclesiæ corpus compaginantur, ET CONNEXVM, vt scilicet mẽbrum membro, fidelis fideli per eamdem fidem &

Collectio Ecclesiæ ex varijs Gentibus.

A spiritum cohæreat, fiatque ex omnibus vnum corpus scilicet Ecclesia, PER OMNEM IVNCTVRAM, id est commissuram, qua vnum membrũ alteri committitur & iungitur. Græcum enim ἁφῆς significat artuum mutuos inter se contactus, qua parte scilicet committuntur. Vnde S. August. suprà legit, *per omnem tactum* SVBMINISTRATIONIS, id est, per omnem iuncturam subministrantem, scilicet spiritus animales & vitales, id est, per mutuam vnionẽ, qua nobis subministratur spiritus & gratia Christi capitis nostri. SECVNDVM OPERATIONEM, κατ' ἐνέργειαν, ex vi & efficacia intus agente & operante. Vim Christi intellige, qui instar capitis influit, & singula membra vegetat. IN MENSVRAM VNIVSCVIVSQVE MEMBRI, id est pro modo, mensura, & exigentia cuiusq; membri, vt scilicet singula membra, putà singuli fideles, iuxta suam naturam, statũ

B & conditionẽ à vi animæ vegetantis, id est à Christi gratia & spiritu, iustam mensurã & incrementum accipiant: itaque AVGMENTVM CORPORIS FACIT, supple ipsum corpus: hoc enim suppositum ex initio huius versus sibi deposcit verbũ *facit*. Est hebraismus: corpus facit augmentum corporis, id est sui ipsius, q.d. Seipsũ ædificat & perficit corpus hoc, scilicet Ecclesiæ, vt æqualiter totũ crescat, sed vniformiter difformiter, vt loquuntur Philosophi: quia scilicet singula mẽbra crescunt æqualiter, sed proportionaliter, quodq; scilicet pro suâ natura & conditione. Licet enim, verbi gratia, pes & brachiũ absolutè magis crescant quàm oculi; tamen oculi proportionaliter tantum crescunt, quantum pes & brachium. IN ÆDIFICATIONEM SVI, vt seipsum ædificet, compleat & perficiat hoc corpus, quod est Ecclesia. IN CHARITATE] id est per charitatẽ. q.d.

C Charitas est illa membrorum iunctura siue commissura, per quam singulis membris suggeritur nutrimentum spiritus, vegetatio, & vis crescendi, vt ita singulis membris crescentibus totũ corpus Ecclesiæ crescat, ædificetur & perficiatur.

Charitas vinculum & vnio membrorum Ecclesiæ.

Nota Primò. Hæc *charitas* est vnio, ad quam à v. 3. hucusq; hortatus fuit Ephesios. Sicut ergo mẽbrum vnum non potest communis nutrimenti & accretionis in corpore particeps esse, nisi reliquis membris & toti corpori sit vnitum: ita fidelis non potest communis Ecclesiæ spiritus, gratiæ & incrementi particeps esse, nisi reliquis fidelibus, & toti Ecclesiæ per vnionem & charitatem cohæreat. Sicut enim artuum iunctura, siue commissura, singulis membris, ita charitas singulis fidelibus subministrat communẽ corporis, putà Ecclesiæ, spiritũ, vigorem & vitam. ita Chrysost. Secundò meliùs,

D *charitas* hic non accipitur vt iunctura, sed vt anima Ecclesiæ, vt ostendam.

Nota Secundò, cũ S. Hieron. corpus hoc Ecclesiæ dici, & debere esse *compactum*, quia si mẽbrum ab eo sit diuisum & dissectũ per schisma, nil vigoris aut spiritus accipiet à corpore. Rursum debere esse *connexum*, vt scilicet quodq; membrum suo loco, nexu & ordine consistat. Si enim perluxetur, vt extra suam iuncturã & os exeat, seipsum & totũ corpus dolore afficit: ita si quis relicto suo gradu, officio, statu, alium inuadat; nihil fructus, sed plurimum molestiæ sibi & alijs afferet. ita Chrys.

Corpus Ecclesiæ ordinè compactum.

Nota Tertiò. Cùm dicitur, *iunctura subministrationis*, vox *subministrationis*, tam actiuè quàm passiuè, capi potest. Primo, passiuè, vt significetur iunctura subministrata, id est suppeditata, cuiq; membro à toto corpore, & à capite: siue vt iunctura submi-

Iunctura & compagem membrorum Ecclesiæ vnde & quæ.

subministrationis, sit iunctura membrorũ, quibus A subministratur communis corporis spiritus, vigor & vita, quasi dicat, ait Chrysost. Membra corporis si iuxta propriam suam mensuram, necessariã subministrationem alimenti & spirituũ acceperint; ita crescent: vel spiritus è cerebro infusus, & cuique membro iuxta eius captum subministratus, incrementũ ita facit, primò ipsius membri, deinde consequenter totius corporis.

Secundò & significantius actiuè, vt *iunctura subministrationis* sit iunctura subministrans per venas & arterias tum influxum cordis, scilicet spiritus vitales & sanguinem; tum concursum & opem mutuam, qua per iuncturam vnum membrum alteri deuinctum, illud omnibus in rebus fouet & adiuuat, vt dum quodque suam partem, facultatem & operationem subministrat, & quodammodo suum symbolum in commune affert, inde & alia membra participent, & totũ corpus crescat & perficiatur: tum maximè influxum capitis, eiusque spiritus animales necessarios ad motum, sensum & vitam. B Sic enim Christus quasi caput nostrum, motum, sensum & vitam spiritualem in nos influit per iuncturas, id est per mutuam vnionem, qua vnum membrum alteri, id est vnus fidelis alteri, iungitur & subordinatur, tum per internam vnionem animorum, tum per externam vnionem, communionẽ & communicationem in ijsdem Sacramentis, sacrificijs, orationibus, concionibus, lectionibus, conuentibus. Ad hanc enim vnionem externam pertinet omnis proximorum societas, instructio, ædificatio, quibus in spiritu & pietate promouemur mutuis exemplis, exhortationibus, consilijs, precibus, &c.

Caput, corpus, mẽbra, iunctura, anima, spiritus vitales Ecclesia mystica.

IN CHARITATE] Nota. Huius corporis politici, C de quo hic agit Apostolus, caput est Christus, corpus ipsum est Ecclesia, membra sunt singuli fideles, iunctura est mutua fidelium vnio & communicatio, anima est fides & charitas, & spiritus vitales & animales sunt gratiæ præuenientes & excitantes, quæ à cerebro, id est à Christo, descendunt, & singulis membris, id est fidelibus, aspirantur. Hinc Secundò, licet Chrysost. & aliqui alij, charitatem, in hoc corpore adaptent iuncturæ, quasi explicet Apostolus id quod dixit, *per omnem iuncturam*, per id quod subdit, *in charitate*, id est per charitatem. q.d. Charitas quam dixi, est illa iunctura, quæ omnibus membris omnem corporis spiritum subministrat, ac membrum membro iungit & addit, vt ita dilatetur & crescat, omnibusque suis membris; id est fidelibus, compleatur corpus Christi, quod est Ecclesia. Tamen alij meliùs *iuncturam* accipiunt mutuam vnionem, concordiam, communicationem: D charitatem verò censent esse animam huius corporis, id est Ecclesiæ, id enim clarè significant verba Apostoli: *Augmentum, inquit, corporis facit in ædificationem sui in charitate.* Vbi Syrus vertit, *ad incrementum ipsius corporis, cuius ædificium charitate perficitur.*

Charitas est spiritus & anima Ecclesiæ.

Nec enim alia potest fingi huius corporis, scilicet Ecclesiæ, anima, quàm fides & charitas: nec vlla pars in hoc corpore est nobilior quàm charitas. Vnde v. præced. dixit Apostolus, *In charitate crescamus in Christo, qui est caput, per omnia.*

Charitas ergò quasi anima facit nos crescere in Christo, vt crescente charitate, crescat totus homo in Christo, & singulis hoc modo in fide & charitate crescentibus crescat totum Ecclesiæ corpus. q.d. Videte ergo, ô Ephesij, vt vnionem mutuam, ad quam ab initio capitis huc vsque vos exhortatus sum, studiosè colatis, seruetis, augeatis, vt per eam spiritus Christi & Ecclesiæ participes fiatis, crescatisque in fide & charitate, itaque singulis crescentibus, tota Ecclesia crescat perficiaturque. Magnitudo enim, profectus, incrementum & perfectio cuiusque fidelis, ac consequenter totius Ecclesiæ, sita est in profectu, incremento & perfectione fidei & charitatis, & consequenter aliarum virtutum quæ charitatem comitantur, ita vt, quantum in actibus fidei & charitatis, ac consequenter in earumdem habitibus quisque fidelis proficit, tantum in ijsdem illius magnitudo spiritalis: ac quantum in ijsdem crescunt omnes fideles, tantum crescat & perficiatur magnitudo totius Ecclesiæ.

Quomodo peccatores charitate destituti sint pars Ecclesiæ.

Dices. Si charitas est spiritus & anima Ecclesiæ, ergo peccatores qui charitate carent, non sunt membra & partes Ecclesiæ; pars enim, quæ non informatur forma corporis, & in viuentibus quæ non animatur anima corporis, non est corporis pars & membrum.

Pro responsione, Nota Ecclesiam esse quasi hominem ciuilem & politicum, suamque habere animam, & suum corpus. Corpus Ecclesiæ sunt ipsi fideles, qui exterius & visibiliter eamdem Christi fidem profitentur, quique inter se cum eodem capite visibili, scilicet Pontifice Romano, qui in terris est Christi vicarius, communicant in ijsdem Sacramentis, sacrificijs, doctrina, regimine & politia. Hæc enim est exterior forma corporis Ecclesiæ, prout est respublica visibilis. Et sic presbyteri & Episcopi, qui occultè sunt hæretici, quamdiu hanc externam veræ fidei professionem & communicationem Ecclesiæ iam dictã retinent, sunt membra eiusdem corporis & reipublicæ, eique cohærent, ac retinent iurisdictionem, quam in Ecclesia acceperunt. Anima huius corporis, scilicet Ecclesiæ, est fides, ita vt quicumque habent fidem, viuant anima Ecclesiæ.

Exterior forma corporis Ecclesiæ est fidei professio.

Peccator similis embryoni.

Est tamen & alia nobilior & perfectior Ecclesiæ anima, scilicet charitas. Sicut enim embryo prius viuit anima sensitiua, diciturque viuus & sentiens, quàm viuat anima rationali; ita fidelis per fidem priùs viuit, vereque est viuens pars Ecclesiæ, etiamsi necdum habeat charitatẽ; ea tamen habita, longè nobiliori anima & vita viuit. Quantum etiã anima rationalis excedit sensitiuam, tantum charitas excedit fidem. Et de hac secunda forma hic & subinde alibi loquitur Paulus, vt solos Sanctos charitate præditos vocet corpus & Ecclesiam Christi: non quasi fideles qui in peccato sunt, velit ab ea excludere, sed quòd Sancti qui charitate pollent, sint perfectissima membra, & corpus Christi, perfectissimamque Ecclesiæ formam & animam habeant, viuantque vita gratiæ, quæ est perfectissima vita Christi. Alij autem fideles, qui charitate carent, sint quidem membra Christi; sed imperfectiora, vtpote quæ viuant tantùm anima fidei. Sicut ergo in homine alia membra tantùm exercent officia animæ sensitiuæ, vnum verò caput exercet officia animæ rationalis, vt meritò solum caput dici possit corpus animæ rationalis, qua rationalis est & ratione vtitur: ita fideles peccatores exercent officia fidei, suntque membra Ecclesiæ, quæ non est aliud quàm cœtus & congregatio fidelium: soli tamen Sancti exercent officia charitatis, quæ est quasi anima rationalis & perfectissima vita Christi & Ecclesiæ: indeque hi soli dicuntur à Paulo esse corpus (id est Ecclesia)

Non omnia membra in homine exercent functiones animæ rationalis, sic nec in Ecclesia omnes habent charitatem.

Ecclesia) Christi, intellige nobilissimum & perfectissimũ. Hinc rursum Ecclesia dicitur esse sancta; quia scilicet nobilissima eius pars quæ est iustorũ, sancta est, de quo rursum c. seq. v. 27.

VERS. 17. HOC IGITVR DICO ET TESTIFICOR IN DOMINO (μαρτύρομαι, id est *testor* & obtestor per Dominum) VT IAM NON AMBVLETIS (non conuersemini) SICVT ET GENTES AMBVLANT (conuersantur) IN VANITATE SENSVS SVI] τοῦ νοὸς αὐτῶν. id est *mentis suæ*. Mens enim in homine & anima principatum tenet, reliquaq; regit ac dirigit: ac proinde si mens sit corrupta, & vanitati dedita, reliquæ animæ potentiæ totusque homo corrumpatur & vanescat necesse est. Sic videmus mercatorem, qui mente & animo nonnisi lucra versat & quærit, totum occupari in auro & argento, sic ebriosum, qui mente non Deum, non cælum, sed pocula versat & cogitat, totum occupari in vino & symposijs, non alia cogitare, phantasiari, somniare, loqui: sic superbum in honoribus, spurcum in libidinibus, iracundum in vindicta, & ita de alijs. Significat ergo Apostolus, Gentes quia mente nonnisi vana tractabant, totas vanitati studuisse, & vanis rebus ac bonis sese occupasse.

Mens in homine princeps.

VERS. 18. TENEBRIS OBSCVRATVM HABENTES INTELLECTVM] Hic est fons vanitatis Gentium, quòd scilicet intellectum, græcè διάνοιαν, id est *cogitationem*, habeant obscuratam infidelitate, alijsque erroribus practicis, qui ex ea sequuntur, vt scilicet nec Deum, nec Christum agnoscant; sed idola lignea & lapidea putent esse deos, dæmones colant, & ad dæmonum suggestionem & instinctum putent fornicationem, ebrietatem, furta, rapinas non esse peccata. Sic enim corrupto intellectu, quasi duce & luce hominis, necesse est appetitum, & actiones omnes hominis corrumpi, vt liberè fornicetur, furetur, inebriet se, dum putat hæc non esse, aut certè exigua esse peccata.

Fons vanitatis Gentiũ, est error intellectus.

ALIENATI A VITA DEI, à viuendi modo, quem Deus instituit, præcepit, & sibi gratum ac placitum declarauit, idque PER IGNORANTIAM] quia scilicet Deum, Dei legem & voluntatem ignorant.

PROPTER CÆCITATEM CORDIS IPSORVM] διὰ τὴν πώρωσιν, *propter excæcationem*. Verti etiam posset, *propter obdurationem*, vel, vt Ambr. *duritiam cordis eorum*: & sic hæc pars à præcedentibus distinguitur, ne idem repetat Apostolus. q. d. In Gentibus sicut obscuratus est per ignorantiã intellectus: ita consequenter cor, id est appetitus, mala viuendi consuetudine obduratum est, & callum (πῶρος enim callum significat) obduxit. Hinc, vt sequitur, in desperationem, indolentiam, & omne scelerum barathrum præcipites corruerunt.

VERS. 19. QVI DESPERANTES] scilicet salutem & viam virtutis ac beatitudinis. Legit noster Interpres & cum eo Syrus, ἀπηλπικότες, ἐλπίζω enim idem est quod spero, ἀπελπίζω idem quod despero. q. d. Gentes cum non crederent, nec sperarent animam esse immortalem, Deum esse vindicem malorum, ac bonorum remuneratorem, Sanctos esse beandos æterna vita, putarentque nullam post hanc vitam aliam superesse pœnarum, vel præmiorũ, audacter & quasi impunè se voluptatibus & libidinibus dediderunt. Vnde & Erasmus hanc lectionem optimè huic loco quadrare censet, vt scilicet legamus *desperantes*: siquidem qui desperant esse vitam aliã à morte corporis, auidissimè rapiunt huius vitæ voluptates, iisque se ingurgitant, velut amissis illis nihil habituri suaue.

Principia politicorum.

Verùm Græca iam habent ἀπηλγηκότες. & ita legit Hieron. Chrysost. & Græci, id est *indolentes*; &, vt Hieron. vertit, *indoloriĩ*, qui scilicet dolere desierunt, quique omnem doloris sensum perdiderunt; ἀλγέω enim significat dolere; ἀπαλγέω, dolorem deponere & perdere, quod Comicus vocat perdolere: Ouidius dedolere:

Qui indolentes siue dedolentes?

Optimus, inquit, *ille fuit vindex, lædentia pectus*
Vincula qui rupit, dedoluitq; semel.

id est, qui semel omnem doloris sensum deposuit & abiecit (sic enim deferbuisse dicitur olla, cùm feruere desierit, sicq; desipere dicitur is, qui sapere desinit) quod Cicero vocat callum obducere dolori: *Consuetudo*, inquit ipse ad Varronem, *callũ iam obduxit stomacho meo.* Sicut ergo consuetudo sensui quasi callum inducit, vt non sentiat morbum & dolorem cui assueuit: sic & animo callum inducit, vt non sentiat remorsum aut dolorem in peccatis, quibus assueuit. Itaque ex consuetudine & impudentia peccandi, oritur in animo ἀναλγησία, id est indolentia, vel dedolentia, qua animus ita obsurduit & obduruit in malis, vt peccata non sentiat, vt cùm peccat, omnem conscientiæ remorsum amittat, & quasi conscientia amputata non pœniteat, nihil doleat; sed quasi brutum in omne id quod libet, quamuis turpissimum & abominandũ, præceps ruat, in eoque delectetur & glorietur, ait Hieron. Quia ergo indolentia oritur ex consuetudine peccandi, & consuetudo peccandi oritur ex desperatione, illique connexa est; hinc vtrumque verum est, scilicet & quòd desperantes, & quòd dedolentes Gentes in gentilismo tradiderint se omni immunditiæ. Vide in quod barathrum abducat hominem desperatio, & peccandi libertas ac consuetudo.

Consuetudo peccatorum tollit remorsum conscientiæ.

SEMETIPSOS TRADIDERVNT IMPVDICITIÆ, IN OPERATIONEM IMMVNDITIÆ OMNIS, IN AVARITIAM] S. Ambr. legit, *in operationẽ immũditiæ omnis & auaritiæ*, & propriè accipit nomen auaritiæ, q. d. Gentiles non habentes spem vitæ futuræ dederunt se omni immunditiæ & auaritiæ, vt aliena appetant & inuadant insatiabiliter. Verùm græcè est, εἰς ἐργασίαν ἀκαθαρσίας πάσης, ἐν πλεονεξίᾳ. id est, vt vertit Noster, *in operationem immunditia omnis, in auaritiam*; vel, vt græcè est, *in auaritia*.

Vbi Nota, *auaritiam* hic tribui immunditiæ & pertinere non ad cupiditatem opum, sed ad libidinem atque luxuriam, inquit Hieronymus: græcè enim non est φιλαργυρία, sed πλεονεξία, quam Vatablus & Erasmus vertunt, *auiditatem*; Theoph. *immoderatam concupiscentiam*. Propriè ad verbũ πλεονεξία, est nimia habendi cupido, siue hæc cupido sit opum, siue honorum, siue libidinum, vti hæc est, aliarumq; voluptatum. q. d. Apostolus; Gentiles qui non habent spem alterius vitæ, inexplebili auiditate & cupiditate, vel auidissimè & cupidissimè (est enim hebraismus *in auaritiã*, id est auarissimè & cupidissimè) operantur omnem immunditiam, in eamque toto impetu feruntur; sicut auari mercatores toti feruntur in lucrum, vt de eo certent, & quisque studeat illud alteri præripere, & in lucro ac opibus omnes alios excellere: ita hi Gentiles adeò auarè & intemperanter aguntur in immundas voluptates, vt quisque eas alijs præripere, & in iis alium superare studeant, sic vt libido eorũ non habeat terminum, quia voluptatibus huius vitæ

Auara cupiditas & immoderata cupido rerum delectabiliũ, bestia omnis honestatis.

tæ frui, iisque se explere & beari volunt, cùm alias non exspectent,

Auaritia ergo significat hic auaram cupiditatem libidinis & voluptatum, quæ temperantiæ & continentiæ repugnat semper: subinde etiam iustitiæ, vt cùm quis non contentus vxore sua, alienam inuadit, nec vnam, sed plures, vt voluptatis satietatem vitet, eiusque fastidium personarum mutatione tollat. Et hæc est πλεονεξία, de qua 1. Thessal. 4. 3. *Hæc est*, inquit, *voluntas Dei, sanctificatio vestra, vt abstineatis vos a fornicatione, vt sciat vnusquisq; vestrûm vas suum* (vxorem suam) *possidere in sanctificatione & honore: nō in passione desiderij sicut & Gentes quæ ignorant Deū: & ne quis supergrediatur, neq; circumueniat* (græcè πλεονεκτεῖν, idem quod hic) *in negotio fratrē suum* (vt eius vxorem secretò ambiat & solicitet) *quoniam vindex est Dominus de his omnibus.*

Vers. 20. Vos autem non ita didicistis Christum] *Christum*, id est Christi doctrinam, vel christianismum. Christus enim pro Christo adiunctis sumitur, iuxta can. 37. q. d. Hoc non didicistis in doctrina Christi, non ita edocti estis in christianismo, scilicet ita luxuriari, vt faciunt Gentes. ita Hieron. & Anselm. Discere Christum, inquit Hieron. est discere temperantiam, sapientiam, virtutem Christi: & Theophyl. Christum, inquit, discere est rectè viuere: qui enim sceleratè viuunt, Christum ignorant: *Deum* enim (inquit alibi Apostolus) *confitentur se nosse, factis autem negant.*

Discere Christum est discere omnes virtutes.

Vers. 21. Si tamen illum audistis] Vocula *si*, non est dubitantis, sed affirmantis, hoc loco, vti & 2. Thessal. 1. 6. *Si tamen* (id est, sicut omnino) *iustū est apud Deum, retribuere tribulationem ijs qui vos tribulant.* ita Chrysost. q. d. Apostolus. Sicut omnino Christum Christique doctrinam audistis & didicistis.

Et in ipso scilicet Christo, Christique schola & disciplina: edocti estis.

Quadruplex horum verborum sensus.

Sicut est veritas in Iesu] q. d. Sicut veritas, id est, sicut verum est, per Iesum, iuro scilicet. ita Vatablus. nam præpositio *in* Hebræis est particula iurantis: *in Iesu*, id est per Iesum, quem testor & iuro. Sic enim nos iuramus dicentes, Per Deum, Per animam.

Verùm meliùs Syrus vertit, *si tamen audistis & didicistis, quanta sit veritas in Iesu.* sic ferè & Vatablus, *si tamen*, inquit, *edocti estis, quenā sit veritas doctrina ipsius Iesu*, quæ docet deponendam esse pristinam conuersationem, vt sequitur. q. d. Si tamen edocti estis ea doctrina quæ est veritas, & vera doctrina *in Iesu*, id est Iesu Christi (*in* enim Hebræis significat regimen genitiui, in Domino, id est Domini; in Christo, id est Christi.) Vel planiùs. Si tamen edocti estis ita verè, sicut veritatē docemur à Christo, qui est via, veritas & vita. Vel Tertiò, vt alij, si tamē edocti estis ita, vt edocti sunt qui verè & seriò Iesum, Iesuq; doctrinam cognoscunt. Sic enim Græcum καθώς quod Noster vertit *sicut*, commodè explicatur. Hic ergo Syri sensus & Græcæ phrasi, & Pauli stylo aptè respondet, & præcedentibus apprimè connexus est.

Quartò, potest accipi hic cum S. Chrysostom. Theoph. & Anselmo, veritas tam vitæ quàm doctrinæ, de qua dixi v. 15. q. d. *Sicut est veritas in Christo*, id est, sicut in Christo Christique schola, scilicet Ecclesia, nil nisi verè, id est iustè, piè, sobriè & castè viuere docemur. Vnde ex S. Chrysostomo Theoph. *Quod autem ait, Sicut est veritas, sic intellige; quòd non sicut Gentes in vanitate circūambulant, sic & vos ad eadem vana estis compositi atq; comparati. Quæ enim Christi sunt tum dogmata, tum vita, non sunt vanitas, sed veritas: peccatum autem est vanitas & mendacium, vt quod substantia & subiecto careat, nec habeat perfectionem. Virtus autem veritas est, vt quæ subsistat, & perfectionem finemq; habeat. Quid autem docti estis? & quid est veritas secundùm Christum? nempe vt abijciamus veterem hominem, hoc est prioris vitæ conuersationisq; nostræ mores.*

Deponere] Theophyl. Vatablus & alij referunt ad *edocti estis*. q. d. Edocti estis à Christo deponere veterem hominem. Vers. 22.

Secundò, potest esse græcismus & hebraismus, quo per enallagen modorum infinitiuus ponitur pro imperatiuo, *deponere* id est deponite: sic enim sequentes infinitiuos, in Græco ἀνανεοῦσθαι καὶ ἐνδύσασθαι, noster Interpres vertit per imperatiuos, *renouamini & induite.*

Tertiò, & optimè ad morem & spiritum Pauli, *deponere*, refer ad v. 17. *Hoc igitur dico, & testificor deponere*, id est, vt deponatis veterem hominem. Sæpè enim Apostolus, & præsertim in hac epistola, copia rerum ac vi spiritus abripitur, vt sermonem cœptū aliò deflectat, & post longam parenthesim ad se & ad cœptum sermonem redeat. Sic vidimus eum fecisse c. 3. vbi versus primus pendet & expletur v. 14. Sic hic cùm versu 17. cogitaret Apostolus hunc 22. immediatè subnectere, abreptus fuit in Gentiū vanitatem, cuius meminerat v. 17. vt eorum cæcitatem & turpitudines explicaret, vsq; ad v. 22. quò redit ad sententiam v. 17. inchoatam.

Deponere vos secundum (id est quoad) pristinam conversationem veterem hominem] q. d. Dico & cupio vt deponatis veterem hominem, non quoad naturam & substantiam, sed quoad pristinam viuendi, concupiscendi & peccandi consuetudinem. Vnde Syrus non verba, sed sensum reddens, clarè vertit dicens, *vt deponatis a vobis conuersationes vestras priores, hominem* (inquam) *illum veterem, qui corrumpitur concupiscentiis erroris.*

Veterem hominem] Nota, *Vetus homo* est vetus hominis peccatoris vita, & mores, quos ex veteri siue primo Adamo traxit, scilicet veteres concupiscendi, & concupiscentias suas sequendi ac peccandi consuetudines. Qualis enim fuit vita veteris Adami peccantis, talis est & eorum, qui ex eo prognati, vetus illud concupiscentiæ fermentum ex eo traxerunt. Siue magis propriè & concinnè, vetus homo est ipse homo, qui olim Gentilis & peccator, ac quasi veterem Adamum protoplastum indutus & imitans sequebatur suas veteres concupiscentias, & inolitas prauas consuetudines; vt magis patebit v. seq.

Quid sit vetus homo.

Qui corrumpitur secundum desideria erroris] Quia scilicet concupiscentię, dum ijs homo indulget, corpus & animam corrumpunt ac destruunt, inquit Theophyl. Secundò & genuinè, vetus homo corruptus est & corrupit integritatem primi Adæ & hominis, qui creatus fuit, vt sequitur, in iustitia & sanctitate veritatis: hic ergo vetus homo iam dictus, ita corruptus indies magis corrumpitur & veterascit, dum pergit sequi desideria erroris, id est, concupiscentias carnales erroneas & rationi contrarias, siue cupiditates deceptrices. Vnde notat S. Hieron. non dicere Apostolum, *veterem hominem* qui corruptus est, sed, *qui corrumpitur* quia per singulas horas & momenta magis & magis corrumpitur, & ab homine humanaque

Dupliciter vetus homo corrumpitur.

naque vita in brutalem brutumque degenerat.

Addit Tertiò, Theophyl. dici hic veterem hominem corrumpi: quia, sicut homo ipse vetus, ita & hæ illius concupiscentiæ morbo, senio & morte dissoluuntur ac pereunt. Sed secundus sensus genuinus est: addit enim Apostolus, *Qui corrumpitur secundùm desideria erroris*: suis ergo desideriis & concupiscentiis, non morte aut senio corrumpitur hic vetus homo.

VERS. 23. RENOVAMINI ἀνανεοῦσθαι, id est *renouari*, in infinitiuo, qui pendet à v. 17. vt dixi. q. d. Dico renouari, id est, vt renouemini, quod Noster clarè vertit, *renouamini*, SPIRITV MENTIS VESTRÆ] id est, viuifica illa vi gratiæ & spiritus mentibus nostris indita, qua Spiritus sanctus nos regenerat, & in nouos homines, Christianos scilicet & sanctos transformat. Idem est quod dixit Rom. 12. 2. *Reformamini in nouitate sensus vestri*. vnde explicans subdit hic.

VERS. 24. ET INDVITE NOVVM HOMINEM, QVI SECVNDVM DEVM CREATVS EST IN IVSTITIA ET SANCTITATE VERITATIS] Vbi Nota Primò. *nouum hominem* intelligit Christum. vt Hieron. & Anselm. vel simpliciùs Adamum nouè & recenter à Deo creatum, vt sequitur, in gratia, innocentia & iustitia, quem per peccatum veterascentem renouauit Christus, & in primum nouum hominem, vti à Deo creatus erat, restituit, nosque in baptismo & pœnitentia quasi veterem Adamum exuit, & nouum rursum induit, cùm primi & noui Adæ nouam gratiam, innocentiam & sanctitatem nobis reddidit.

Quid per nouum hominem intelligat Apostolus.

Nota Secundò, phrasim Apostoli: ponit hic duos homines inuicem contrarios, eosque dicit nos induere, vt dum vnum exuimus, induamus alium. Simili phrasi dicit nos induere Christum, vt dixi Rom. 13. 14. Sicut ergo veterem vestem exuimus, vt nouam induamus, sic veterem hominem, id est, veteris Adæ consuetudines & vitia, exuimus, vt nouum hominem, id est, noui Adæ in gratia creati, Christiq; nouitatem eius reparantis nouos mores, puritatem scilicet & sanctimoniam Christianã, induamus.

Christum & Adamum induere, quid sit.

Nota Tertiò. Sicut Christum, sic & Adamum dicimur induere: Adamum inquam, non vt particularis erat persona; sed vt erat parens & caput omnium posterorum. Sic enim nouus homo creatus est, & nouitatem gratiæ & sanctitatis accepit, non pro se tantùm, sed etiam pro omnibus posteris; quam nouitatem & nouum hominem, si non peccasset, ad omnes posteros transmisisset. Sic ergo loquitur hic Apostolus de nouo homine, vti & de veteri, quasi abstracto vniuersali & communi, quem singuli induere possumus & debemus, quique singulis communicatur instar ideæ Platonicæ. Sic enim Plato censuit ideam hominis communicari huic, illi, & cuiuis alteri homini in particulari, eique communicare suum esse hominis, vt per eam quisque homo particularis fiat homo: sic per hunc nouum hominem quasi abstractum & vniuersalem, quisque particularis Christianus fit nouus homo, vt loquitur Apostolus; non quòd verè sit aliquis homo vniuersalis instar ideæ Platonicæ: sed vt significetur nouitas hæc noui hominis esse communis, singulisque Christianis communicari, vt per eam renouentur. Hic enim nouus homo (id est nouitas noui hominis iam dicta) datus erat Adæ, vt per eum quasi ca-

A put humani generis communicaretur omnibus posteris: sed eo peccante hic nouus homo datus est Christo, vt per Christum quasi parentem omnibus Christianis communicaretur. Hinc Christus Isaiæ 9. vocatur *pater futuri* (noui) *sæculi*, & de eo canit Sibylla:

Christus nouum hominem & nouam progeniem fecit.

Magnus ab integro sæclorum nascitur ordo,
Iam noua progenies cælo demittitur alto.
Tu modo nascenti puero, quò ferrea primùm
Desinet, & toto surget gens aurea (Christianorum) *mundo,*
Casta faue Lucina.
Ille Deûm vitam accipiet, Diuisq; videbit
Permistos heroas; & ipse videbitur illis.

Nota Quartò. *Renouamini* &, *induite* significant nos, etiamsi baptismo innouati, regenerati & induti simus, tamen indies magis nos debere innouare & induere nouitatem, magisque deponere & exuere veterem hominem (id est concupiscentiam) qui nobis ita innatus est & adhæret, vt in hac

B vita planè deponi & omnino innouari non possit. Vult ergo Apostolus, vt quilibet Christianus indies magis & magis veteres malas consuetudines, vitia ac propensiones ad malum, quas quisque in se sentit, mortificet & extirpet; ac contrarias Christi, & primi nouique Adæ virtutes animæ suæ inserat, innouet, adaugeat per feruorem ac studium proficiendi & perficiendi se. *Mens enim*, inquit S. Gregorius 22. Moral. 4. *dum igne amoris excoquitur, semper in se seruat charitatem pulchritudinis, quotidiana innouatione feruoris. Nescit enim mens veterascere, quæ semper per desiderium studet inchoare.* Vide dicta Roman. 12. 2. Pulchrè etiam Hier. hic; *Induite nouum hominem, id est*, inquit, *vt alio loco dicit*, (Rom. 13.)

Necessitas continua renouationis virtutum & feruoris.

C *induite vos Iesum Christum. Iste quippe est nouus homo, quo vniuersi credentes debemus indui atq; vestiri. Quid enim in homine qui à Saluatore nostro assumptus est, non nouum fuit? Conceptus, natiuitas, partus, infantia, doctrina, vita, virtutes, & ad extremũ crux & passio expoliantis in ea principatus, & contrarias fortitudines ostentui habentis, resurrectio quoq; & ascensus ad cælum. Hic ergo verè creatus est in iustitia & sanctitate veritatis: quia Deus verus, Dei veri filius fuit: & tota in illo religio atque iustitia Dei veritate completa est. Qui igitur conuersationem illius imitari potest, & vniuersas in se exprimere virtutes, vt sit mansuetus, sicut ille fuit mansuetus & humilis corde: & ponat animam suã pro amicis, vt ille posuit pro ouibus suis: verberatus non respondeat, maledictus non maledicat, sed vincat in humilitate superbiam; iste indutus est nouum hominem, & dicere cùm Apostolo potest, Viuo autem non iam ego, viuit verò in me Christus.*

Christus per omnia fuit nouus homo.

D QVI SECVNDVM DEVM CREATVS EST] Græcum κατὰ, id est *secundum*, respondet Hebræo, ב, quod est nota similitudinis & assimilationis, qua imago assimilatur suo exemplari, ex quo expressa est, q. d. Induite nouum hominem, qui ad Dei exemplar creatus est. Alludit enim ad Genesis 1. v. 26. *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram.*

Vnde quæritur Hic, in quo sita sit hæc imago Dei in homine. Oleaster in 1. Genesis, & Eugubinus in Cosmopœia putant Deum cùm hominem crearet, induisse formam humanam, vt ad eam eiusque similitudinem, hominem crearet. Sed hoc frigidum est & Iudaicum.

In quo sita sit imago Dei in homine.

Nota ergo Primò, *imaginem* hic metonymicè sumi pro exemplari ex quo imago expressa est, quodque

quodque refert & repræsentat. Quasi diceret Deus: A Faciamus hominem ad nostrum exemplar, vt sit imago ex nobis, nostraque natura quasi ex exemplari expressa, quæque nostram diuinitatem referat & repræsentet. Potest tamen Secundò, *imago* hic propriè capi, si per hebraismum sic exponas: *Faciamus hominem ad imaginem*, id est, vt sit imago nostri, quæ nos tamquam suum exemplar exprimat & repræsentet.

Nota Secundò. *Imaginem* & *similitudinem* multi distinguunt, sed dico esse hendiadyn. q. d. Faciamus hominem ad imaginē similitudinis nostræ, (vt loquitur Sapiens Sapient. 2. 23.) id est ad imaginem valdè similem, aut simillimam nobis. Hinc sacra Scriptura modò vnum, modò alterum, modò vtrumque vsurpat; vt modò dicat hominem creatum ad Dei imaginem, modò ad similitudinem, modò ad imaginem & similitudinem: vt patet Genes. 5. 1. B Eccli. 17. 1. Coloss. 3. 10. Vnde colligitur imaginē à similitudine non distingui.

Imago Dei in viro, angelo & femina. Nota Tertiò. Hæc imago Dei non est in solo viro, vt vult Theodor. sed & in angelo, & in femina, Tam enim Eua, feminæ & angeli, quàm Adam & viri creati sunt ad imaginem Dei; vt fusè docet S. August. 12. de Trinitate 7. & S. Basil. homil. 10. Hexameron.

Sita est in hominis mente. Dico ergo. Hæc imago Dei sita est in hominis mente, siue in eo quòd homo sit in summo rerum gradu, in quo est Deus & angelus, scilicet quòd sit naturæ intelligentis putà animal rationale. Ex quo *Octo eximiæ hominis proprietates.* sex eximiæ hominis proprietates oriuntur & consequuntur, in quarum iam vna, iam alia Patres ponunt hanc Dei imaginem in homine: ponunt inquam, non plenè & adæquatè, sed partialiter & incompletè. Prima est, quòd homo habeat animum C incorporeum & indiuiduum; Secunda, quòd anima hominis sit immortalis; Tertia, quòd eadem prædita sit intellectu, voluntate & memoria; Quarta, quòd sit liberi arbitrij; Quinta, quòd capax sit sapientiæ, virtutis, gratiæ, beatitudinis & visionis Dei, omnisque boni, vt ait Nyssenus: Sexta, quòd cunctis animalibus præesse possit & dominari. Vnde cùm alia omnia creasset Deus; dixit, *Faciamus hominem* quasi regem creatorum, vt ijs præsit: nimirum,

Sanctius his animal mentisq; capacius altæ
Deerat adhuc, & quod dominari in cetera posset,
Natus homo est.

Quibus adde Septimam, sicut in Deo sunt omnia & omnes rerum gradus vel formaliter, vel eminenter; ita & proportionaliter sunt omnia in ho- D mine. Omnes enim rerum spiritualium & corporalium gradus in se habet & nectit homo: cum angelis enim intelligit, cum brutis sentit, cum plantis vegetatur, cum inanimis est & subsistit: estque homo vnam habens animam in tribus potentijs, *Homo imago SS. Trinitatis.* mundi increati, id est Sanctissimæ Trinitatis, imago, & eius infinitæ artis & sapientiæ testimonium, ac opus perfectissimum: creati verò mundi homo rex est, finis, compendium, vinculum, nexus & microcosmus. Octaua, homo est imago sapientiæ Dei, quia omnia contemplari & intelligere potest: rursum omnipotentiæ Dei, quia homo quasi est omnipotens, dum omnia mente, multa etiam arte efformare & effingere potest. Præterea sicut Deus finis est rerum omnium, totiusque mundi: ita suo modo finis omnium est homo. Denique sicut Deus est totus in mundo, & totus in qualibet mundi parte, estq; quasi anima mundi, non propriè, vt Platonici, sed metaphoricè: quia scilicet, vt canit Poëta,

Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet;

ita anima hominis tota est in toto corpore, & tota in qualibet corporis sui parte. Hæc ergo Dei imago homini est naturalis, quæ peccato perdi non potuit, vt contra Origenem docet S. August. lib. 2. Retract. 24. vbi retractat id quod dixerat lib. 6. de Genes. ad litt. c. 27. Adamum peccando imaginem Dei perdidisse. Quod, inquit, sic accipe, non quasi in Adamo nulla remanserit Dei imago; sed quòd tam deformis illa per peccatum effecta sit, vt reformatione indiguerit.

Dico Secundò, Est & alia Dei imago in homine, scilicet supernaturalis, quæ sita est in hominis iustificatione, sanctitate & gratia, qua diuinæ fit consors naturæ, quæq; in gloria cælesti firmabitur & perficitur. Vnde S. Ioannes epist. 1. c. 3. 2. *Scimus*, ait, *quoniam cùm apparuerit, similes ei erimus: quoniam videbimus eum sicuti est*. In hac enim imagine supernaturali conditum esse Adamum, eamque ad litteram intelligi, cùm dixit Deus, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*, æquè ac priorem illam quæ naturalis est, de qua paulò ante dixi, patet ex hoc loco Apostoli, & Coloss. 3. 10. estque communis sententia Patrū. Hoc enim clarè verba Apostoli significant, *qui*, inquit, *secundùm Deum*, id est, ad Dei exemplar, *creatus est in iustitia, & sanctitate veritatis*. Ergo imago hominis sita est in iustitia & sanctitate, in quibus creatus est ad exemplar iustitiæ & sanctitatis, quæ est in Deo. *Imago Dei in homine supernaturalis sita est in iustificatione, gratia, sanctitate, visione Dei.* *Adam in gratia creatus.*

Nota. Hæc imago Dei supernaturalis ab hominis voluntate pendet, eaque peccante deperditur (& sic subinde August. vt dixi, & Patres alij dicunt peccato perditam esse Dei imaginem, scilicet hanc supernaturalem, non autem priorem illam naturalem, de qua paulo antè dixi) sed per gratiam & iustificationem reparatur. Per gratiam ergo & sanctitatem magis propriè & perfectè homo est imago Dei, quàm per naturā animę rationalis & liberi arbitrij: quia per gratiam participat homo, & in se exprimit summum gradum entis, qui est in Deo, scilicet ipsum esse diuinum & supernaturale, quo in se Deus sanctissimus est, perfectissimus & gloriosissimus, estq; fons bonorum omnium non naturalium, sed supernaturalium, siue gratię & glorię omnis, quæ omnem naturam hominis & angeli, imò creaturæ cuiuslibet, quæ à Deo creari potest, transscendunt. *Imago supernaturalis ab hominis voluntate dependet.*

Hanc imaginem supernaturalem accipiunt omnes Christiani in baptismo, eamque indies perficiunt, dum per actus gratiæ & virtutum crescunt in sanctitate. Vnde Apostolus hic hortatur Ephesios iam baptizatos & sanctificatos, vt magis indies se renouent, & magis induant & assumant nouum hominem, qui secundùm Deum creatus est in sanctitate & in iustitia veritatis. *Accipitur in baptismo.*

Induite enim hic significat non actum inchoatum, sed continuatum, proficientem & perfectum, iuxta can. 32. q. d. Induite, id est pergite induere, vestire, perficere vos noua, iusta, Christiana & sancta vita, quam induistis, assumpsistis & inchoastis in baptismo.

Huc multum iuuat documentum Agathonis Abbatis lib. 7. in Vitis Patr. cap. 42. *Obserua*, ait, *præ omnibus hoc, vt qualis primo die ingrederis & conui-*

ctum fratrum, talis reliquum peragas tempus; & cum quiete adimplebis peregrinationem tuam. Custodi enim nequando fiduciam loquendi assumas. Et alterū quod dedit alius ibidem c. vlt. *Ex quo, ait, renuntiaui terra, mihi dixi, Hodie renatus es, hodie cœpisti seruire Deo, hodie hic inhabitare cœpisti: sic esto quotidie peregrinus, & crastino liberandus. hoc mihi quotidie consulebant.*

IN IVSTITIA ET SANCTITATE VERITATIS] Id est, in sanctitate vera, non fucata, non laruata, non imputata, qualem Nouantes inducunt. ita Chrysost. *Sanctitas*, inquit S. Dionysius, & ex eo Anselmus, *est omni inquinatione libera, incontaminatissima & perfectissima puritas.* Hinc 1. Corinth. 7. 34. dicit virginem debere esse *sanctam* (id est, castā & puram) *corpore & spiritu.* Hinc rursum *sanctum* dicitur ἅγιον quod, inquit Origenes, componitur symbolicè) ex γῆ id est terra, & α priuatiua, quasi dicas sine terra. vt ἅγιον, id est sanctum, sit, quod à terra terrenisq; fæcibus est secretum, purum, cæleste, diuinum, ac Deo cohærens, addictum & consecratum. Hic tamen græcè non est ἁγιωσύνη, sed ὁσιότης, quæ tamen idem significant.

Quid sit sanctitas, eiusq; etymon & proprietates.

Ὅσιος enim, inquit Chrysost. & Theophyl. dicitur is, qui est ab omni scelere & labe immunis, purus & mundus.

Secundò, qui implet & soluit omne debitum. Inde enim dicuntur ὅσια, idest parentalia, exequiæ, iusta funeralia quæ debentur defunctis.

Tertiò, ὁσία significat expiationem, inde ἀφοσιοῦσθαι, propriè est facere aliquid causa soluendi animum religione, vt cùm id quod vouimus persoluimus. ita Budæus. Rursum ἀφοσιοῦσθαι significat expiare, dicare, consecrare: sic ergo ὁσιότης, id est sanctitas. Primò, est puritas & innocentia; Secundò, est iustitia; Tertiò, pœnitentia & expiatio peccatorum; Quartò, religio & religiosus Dei cultus, quo anima se Deo dicat & consecrat.

VERS. 25. PROPTER QVOD DEPONENTES MENDACIVM LOQVIMINI VERITATEM] Descendit hic ad veteris hominis partes & membra, eisque noui hominis partes & membra opponit. Doctor enim & concionator à thesi ad hypothesin debet descendere. Conciones enim quæ in genere tractant de vitijs & virtutibus, parum sunt vtiles populo, qui rudis est, & nescit ea, quæ generaliter dicuntur, sibi applicare. Vnde qui bene eum docere, illique concionari volunt, debent in particulari ei regulas viuendi practicas præscribere, vt sciat in particulari, hîc & nunc, quid sibi agendum sit, quid cauendum. Particularia ergo membra veteris hominis, quæ deponi & exui vult Apostolus, sunt mendacium, fraus, ira, iniustitia, furtum, libido, & cetera quæ sequuntur. His opponit membra noui hominis, eaque assumi & indui vult, scilicet veritatem, mansuetudinem, iustitiam, liberalitatem, castitatem, &c.

Noui hominis partes & membra opposita partibus & membris veteris hominis.

LOQVIMINI VERITATEM VNVSQVISQVE CVM PROXIMO SVO] vt proximum non fallatis, non decipiatis, sed fideliter præstetis quod illi promisistis.

A Christianis debet exulare fraus & deceptio.

QVONIAM SVMVS INVICEM MEMBRA] q.d. Vnum membrum non mentitur alteri, non decipit alterum, sed quodque alteri fidele est, illudq; sincerè adiuuat, quantum potest, v.g. manus non decipit pedem, non obijcit ei scopulum in quem impingat & cadat; sed potiùs admonet, curatque ne pes fallatur: ita & Christiani singuli qui sumus inuicem membra, neminem decipere, sed omnibus

A fideles esse, omnesque fideliter & sincerè adiuuare debemus.

Errat ergo Plato, qui lib. 3. de Republ. docet subinde viro bono & sapienti ac præsertim principi & magistratui, mentiri fas esse. *Dijs*, inquit, *inutile est mendacium, hominibus autem pro medicamento est vtile. Quare publicis medicis concedendum; priuatis autem hominibus minimè attingendum. Igitur rempublicā administrantibus mentiri licet, vel hostium, vel ciuium causa, ad communem ciuitatis vtilitatem; reliquis autē à mendacio abstinendum est.* Longè veriùs & sanctiùs hic Paulus, cuique homini vniuersim veritatem præcipit, & mendacium interdicit. Quod ita primis sæculis imbiberunt Christiani, vt scribat Iustinus Martyr Apologia 2. Christianos malle mori quàm vel semel mentiri.

Mentiri nunquam licet.

B IRASCIMINI] Citat psalmi 4. v. 5. vbi hebraicè est רִגְזוּ *rigsu.* quod licet Hebræis significet *contremiscite*, Syris tamen (quorum idiotismum subinde in psalmis quasi in carmine ad elegantiam vsurpat Psaltes) significat *irascimini*, scilicet voluptati, inquit Hesychius in Catena Græc. in psalm. 4. VERS. 26.

Secundò, Theophyl. Irascimini, scilicet vobisipsis, peccatis & vitijs vestris, ea per pœnitentiam puniendo.

Tertiò, Si Prælati alijsque præpositi estis, vitijs subditorum delinquentium iram, id est seueritatem correctionis exhibete. Vnde Eusebius in Catena Græcorum in psalm. 4. ad litteram vult hæc esse verba Dauidis ad inclytos suos, vt vertit Hieron. scilicet Ioab, Abisai, aliosque duces & milites indignantes, & parantes se ad conflictum cum Absalone parricida. q.d. Dauid: O Ioab, vosque

C milites mei, irascimini Absaloni, pugnate contra eum, sed cauete ne ira vestra & vindicta modum iustæ pugnæ & belli excedat.

Quartò, optimè & maximè genuinè: hoc psal. 4. Dauid loquitur hostibus suis, & hortatur illos vt Deum suorum cultorum protectorem agnoscant, colant, inuocent, nec Sanctos eius persequantur; sed si quando ad iram concitentur, illisque irascantur, caueant tamen ne peccent, q.d. Si ô Philisthæi alijque hostes mei & iustorum, ira in vobis contra me aliumve iustum aut innoxium insurgat, sique (vt Aquila vertit) turbamini, scilicet contra me, aliumve quempiam; nolite tamen peccare, id est, nolite iram fouere & perficere: sed eam metu diuini numinis & mortis, ait Chaldæus, comprimite. ita Origen. Chrysostomus, Theodoret. in Catena

Locus psalmi 4. explicatus.

D Græcorum: qui hinc docent iram quæ rationem præuenit, non esse peccatum. Secundò, iram, si ratione regatur, esse cotem virtutis. Ideo enim iræ passio data est homini, vt ardua aggrediatur & superet.

Ira, si ratione regatur, cos virtutis.

Dicit ergo *irascimini*, q.d. Si contingat vos pro naturæ fragilitate & procliuitate concitari ad iram, & subitò irasci (Græcum enim παροργισμός, commotionem, irritationem & concitationem, id est iram subitam, significant: idem significat Hebræum רִגְזוּ *rigsu*, à quo nonnulli Græcum ὀργίζεσθαι deducunt) tamen nolite peccare, id est, nolite iræ per voluntatem & rationem consentire, vt illi inhæreatis & indulgeatis vindictam machinando & perficiendo; sed quàm citissimè per rationis dominium, perque Dei metum iram abrumpite & compescite: ita [illegible]

SOL NON OCCIDAT SVPER IRACVNDIAM VESTRAM] Est prouerbium significans iram statim esse

Pulcher locus moralis de ira deponenda.

mando, e eius exempla & motiua.

esse compescendam: nec enim ad litteram permittit Apostolus vt toto die quis iræ indulgeat & se vindicet, modò sole occumbente eam deponat: sic enim per diem omnem vindictam machinari & perficere permitteret, sed, vt dixi, prouerbium est significans statim comprimendam esse iram, ne, vt sequitur, locum demus diabolo.

Ira domandæ gradus alij.

Primus ergo gradus iræ domandæ est, vt statim illam frænemus, ne in animo hæreat, vel in verbum aut factum aliquod asperius erumpat. Secundus est, si hæserit vel eruperit, vt ante solis occasum, id est, statim vt possumus, ad mentem & tranquillitatem redeamus. ita Anselm. Genebrardus ac Iansenius in psal. 4.

Potest Secundò, propriè accipi hîc solis occasus. q.d. Si ira per diem menti inhæserit, & semper recurrerit etiam inuitis, saltem ante noctem illam B excutite; tum ne noctu recurrat, & vos vestramq; quietem turbet; ac magis accendatur (solent enim noctu diurnæ cogitationes, maximè tristes & molestæ, recurrere, hominemque exagitare, turbare & accendere) tum vt nocturnam orationem non impediat: tum denique, ne, si noctu contingat vos in morbum, aut mortem subitaneam incidere, à Deoq; ad iudicium euocati, in ira & mentis amaritudine ac auersione à proximo moriamini, itaque non audeatis comparere in tribunali Christi. Qua de causa in nonnullis Religionibus hæc pia lex statuta est, vt, si quis alium per diem offenderit, non liceat illi nocturnæ quieti se dare, nisi priùs veniam ab eo quem offendit petierit, illiq; reconciliatus sit.

Lex pia reconciliationis ante noctem.

Ita S. Epiphanius Episcopus Cypri dixit S. Hilarioni, *Ego ex quo accepi habitum istum, non dimisi aliquem dormire, qui haberet aliquid aduersum me: neq; ego dormiui aliquid habens aduersus aliquem.* Cui Hilarion, *Ignosce mihi, quia tua conuersatio maior mea est.* Ita quoque S. Ioannes Eleëmosynarius Archiepiscopus Alexandr. teste Leontio in eius Vita, cùm quadam die contra Nicetam Patricium ira licet iusta, commotus fuisset, vt se ante vesperam ei reconciliaret, ad Nicetam misit presbyterum suum, qui ei diceret: *Sol iam est in occasu vir maximè venerande.* quo stimulo compunctus Nicetas ad S. Ioannem accurrit, & vterque ante solis occasum in mutuos ruerunt amplexus. Atque hoc est quod Pythagoras docuit: *Vbi ollam à cinere sustuleris, turbandum est vestigium*, id est, vbi deferbuerit & resederit primus iræ impetus, mali præteriti memoria est obliteranda, & omne iracundiæ vestigium penitus est tollendum.

Exemplum S. Epiphanij & S. Ioannis Eleemos.

S. Antonij.

Sic & *Antonius*, inquit S. Athan. *suadebat ingi meditatione retinendum illud Apostoli: Sol non occidat super Iracundiam vestram. Non tantùm autem super iracundiam solem occidere non debere interpretabatur, sed & super omnia delicta hominum, ne peccatorum vnquam nostrorum aut in nocte luna, aut in die sol testes absisterent. Illius quoque admonebat præcepti. Diiudicate vosmetipsos, & probate; vt rationem diei noctisq; facientes, si in se delictum deprehendissent, peccare desisterent: sin autem nullus error decepisset, perseuerantes instarent potiùs in cœpto, quam arrogantia tumidi, aut alios contemnerent, aut sibi iustitiam vindicarent.*

Vnde psal. 4. citato cùm Dauid dixisset, *Irascimini, & nolite peccare*; subiunxit, *Quæ dicitis in cordibus vestris, in cubilibus vestris compungimini*, subaudi. q.d. De ijs quę malè & iracunde per diem dicitis & cogitatis contra me Dauidem, aliosq; insontes, cùm in cubilibus vestris vespere & noctu soli estis, silê- A tes & quieti, compungimini, dolete & pœnitentiam agite. Vnde Hebræa habent; Dicite in corde vestro super cubilibus vestris, & silete. q.d. Iræ & peccatorum quæ interdiu commisistis, vespere & noctu in silentio & silenti meditatione, oratione, & conscientiæ examine, rationem & pœnas à conscientia exigite. inquit Theodor. Origines. Athanas. Chrysost. in Catena Græcorum: vt scilicet ad mortem, & ad Dei iudicium, si fortè ad id ea nocte vocaremini, per hoc conscientiæ examen compunctionem & pœnitentiam vos comparetis.

Tropologicè, S. Hieron. & Anselm. Sol, id est Christus Christique lux, veritas, prudentia, sapientia, iustitia, irato occidit. nil enim ita mentem obnubilat atque ira. q.d. Cauete ergo & statim comprimite iram, ne sol iustitiæ Christus menti vestræ occidat. Vnde S. Aug. in psal. 26. enarrat. 1. sic explicat: *Ne sol occidat*, id est, *ne Christus deserat mẽtem tuam, quia non vult Christus habitare cum iracundia*, & paulò antè: *Eijce iram de corde, antequam occidat lux ista visibilis, ne te deserat lux illa inuisibilis.*

Symbol. sol, id est ratio & mens, super iracundiam non occidat, ne scilicet iracundia sit tam grauis & sæua, vt rationem hebetet vel perimat, ac mentem faciat amentem, teque ad insaniam redigat. ita S. Anselm. & D. Thom. hîc, ac S. Nazianz. in carm. de ira, & S. August. loco iam citato.

IRACVNDIAM] Iracundia non habitum, sed actum significat, quem vulgò excandescentiam vocamus. Non dicit iram: quia hæc naturalis est passio, & sæpè licita & sancta; sed, iracundiam. Hæc enim significat iræ excessum & efferuescentiam, & hoc significat, vt dixi. Græcum παροργισμὸς, scilicet animi efferuescentiam, concitationem & impetum, quo præter (hoc enim significat Græcum παρὰ) rationem ad aduertentiam C subitò iræ motu contra aliquem concitatur & abripitur.

Iracundia ira excessus.

Rectè iracundia comparatur api, quæ vt ex ira se vindicet, aculeum alteri infigit, itaque se aculeo & sæpe vita priuat: sic enim iracundus murmurat & tumultuatur vt apis, & vt se vindicet, alterumque lædat, seipsum vulnerat, animamque peccato letali sauciat. Hinc de hostibus suis ait Dauid psal. 117. v. 12. *Circumdederunt me sicut apes.* Verè *irati hominis cogitationes*, vt ex Philone ait S. Hier. *partus sunt viperæ viscera matris corrodentes admirando naturæ secreto.* Quare Aristoteles, teste Æliano, Alexádro Magno natura iracundo consuluit, vt omnibus se superiorem æstimans maledicta contemneret: ita Christianus maledicta contemnat, non quasi conuiciatore sit melior, sed quasi maledictis sit fortior. D *Omnis enim iniuria*, inquit Tertull. lib. de Pœnit. *seu lingua, seu manu incussa cùm patientiam offenderit, eodem exitu dispungetur, quo telum aliquod in petra constantissimæ duritiem libratum.*

Mod. de ira superanda.

Propriũ est magnitudinis veræ, ait Seneca li. 3. de Ira c. 25. *non se sentire percussum. Sic immanis fera ad latratum canum lenta respicit: sic illisus ingenti scopulo fluctus assultat, qui non irascitur, in iniuria inconcussus persistit; qui irascitur, motus est, non ergo iniuriam pati, sed iniuriam facere, vel nescire pati, malum est.*

Pulchrè idipsum ostendit Chrysost. hom. 76. cuius titulus est, *Quod nemo læditur nisi à seipso*, vbi inter alia ait: *Si quis solem tenebrarum auctorem existimet, Soline, an sibi detraxit? sibi videlicet ipsi, cùm furiosi & insanientis opinionem cõsequatur; eodem profectò modo qui prauos bonos esse putant, & econtrario, seipsos vituperant,*

petant. Muliebre enim est conuicium conuicio re- A pellere: nam, vt S. Ambros. ait l. 1. Officiorum c. 6. *Qui citò mouetur iniuriâ, facit se dignum videri contumelia, dum vult indignus videri.*

Deniq; Damascen. in Parallelis, *Animus*, inquit, *iniuriarum memor singulis horis peccat, & vitium in pectore circumfert*; cùm fur, latro, &c. admisso scelere mox doleat & pœniteat.

VERS. 27. NOLITE LOCVM DARE DIABOLO] quod fit dum fouetur ira, & similes diaboli fœtus. q.d. inquit Oecumen. Per iracundas cogitationes maximè nocturnas, ne foueatis & inflammetis iram vestram, vt locum detis diabolo, sed eas omnes ante noctem & solis occasum deponite. Nil enim iram, libidinem, aliasque passiones ita inflammat, atque iniurias sibi illatas, species mulierum, aliaque obiecta & illecebras, quibus passiones acuuntur & accenduntur, mente voluere & reuoluere. Contrà, nullum remedium contra eas efficacius est, quàm mentem & phantasiam ad alia cogitanda cum vi quadam abstrahere, lætas alias & gratas cogitationes accersere, occupare se studijs, alijsque cogitationibus, præsertim mortis, iudicij, inferni, cælestis gloriæ, quæ priores excludant, intendere, totumq; se addicere, maximè noctu, si ex animi turbatione quis dormire nequeat.

Locus datur diabolo dum fouetur ira.

Quid passiones irritet.

Nota. Vatablus & Erasmus vertunt, *nolite dare locum calumniatori* (hunc enim significat Græcum διαβόλῳ) q.d. Compescite iram, ne Gentiles calumnientur Christianos, quòd sint tam iracundi, & vindictæ cupidi.

Verùm meliùs alij passim per διάβολον, intelligunt Satanam, qui Diabolus dicitur, id est calumniator, per antonomasiam, quia omnium calumniatorum est princeps, omnesque bonos, & bonorum opera in calumniam tam apud Deum quàm apud homines trahere conatur. Tertull. legit, *nolite locum dare malo*: diabolus enim antonomasticè vocatur malus.

Per diabolum hic intelligitur Satanas.

Nota Secundò. Ira maximè dat aditum & locum diabolo: ipse enim iracundis cogitationibus facillimè & occultissimè se insinuat, easque iniuriam factam aggrauando magis suscitat, & sua suggestione & consilio vindictæ quasi folle accendit: adhæc spiritus & sanguinem commouet, vt bilem inflammet: adeoque rationem & iudicium hominis irati turbat, vt iratus vindictâ, non vindictam, sed iustitiam esse putet, itaque in vltionem quasi æquam & iustam prosiliat, neque videat peccata & pericula in quæ se conijcit; sed quasi furens & amens in conuicia, verbera & cædes feratur; nilque tam immane sit, quod non audeat & attentet, dum illi furor arma ministrat. ratione enim & mente erepta iratus & furibundus non tam agit, quàm agitur à furore & à dæmone, videturque esse dæmon incarnatus. Vnde S. Gregor. Nazianz. in iram ita canere, imò stomachari incipit:

Diabolus maximè se insinuat cogitationibus iracundis.

Irascor ira, dæmoni intus condito.

Denique Anselmus symbolicè, Cor, inquit, nostrum duas habet valuas, cupiditatis & timoris: has claude, & hostis in illud non intrabit, sicque non dabis locum diabolo.

LABORET OPERANDO MANIBVS, QVOD BONVM EST] *Quod bonum*, id est, quod honestum est. q.d. Laboret & operetur, sed ita, vt non ex turpi opificio, sed honesto victum quærat.

Secundò, Romana Biblia τὸ *quod bonum est*, duobus commatibus intercipiunt, quasi sit parenthesis. q.d. Laboret operando manibus, quæ res bona est & honesta, non turpis & indecora, præsertim si non sibi soli, sed & proximo necessitatem patienti, vt sequitur, labore suo succurrat, vti faciunt multi pij opifices, est enim hic actus Christianæ simplicitatis, charitatis, patientiæ, liberalitatis & spei: ergo bonus & honestus est.

Opifices pij qui.

VERS. 29. OMNIS SERMO MALVS EX ORE VESTRO NON PROCEDAT] Pro *malus* græcè est σαπρὸς, id est putris & corruptus, qui scilicet sale prudentiæ non est conditus; sed vel lasciuia & obscœnitate, vel scurrilitate, vel amarulentia, vel dicacitate, vel inuidia, vel alio vitio est infectus & corruptus, quique putrem & spurcam radicem & arborem, putà cor vel obscœnum, vel scurrile, vel amarulentum, vel inuidum indicat. Nã *mala* (græcè σαπρὸς id est putris) *arbor malos fructus facit*, Matth. 7. 17. Quale ergo est cor nostrum, tale est & os, & qualia cogitamus & cupimus, talia & loquimur. Vis scire qualem quis habeat mentem & animum, vide qualia loquatur. B Hinc Socrates ad adolescentem, *Loquere*, inquit, *ô adolescens, vt te videam*; sermo enim est speculum mentis. Sicut ergo vas vrina, fæcibus, alijsque rebus putidis & corruptis plenum, si aperiatur, earumdem rerum putidum & corruptum odorem spargit & exhalat, qui nares astantium ferit & inficit, eisque subinde pestem & mortem afflat: ita mens vitiosa putredinem, corruptionem & vitium quod in se habet, per os eructat, audientesque ferit, inficit & corrumpit, vt verissimè dixerit Poëta, & ex eo Apostolus, *Corrumpunt mores bonos colloquia mala.* Vnde Theophyl. σαπρὸς, inquit, id est, spurcus & putris, siue graueolens sermo, non est otiosus, temerarius, importunus; sed est turpiloquium, conuicium, obtrectatio.

Sermo malus cordis mali indicium.

C SED SI QVIS BONVS AD ÆDIFICATIONEM FIDEI, VT DET GRATIAM AVDIENTIBVS] supple, hic procedit ex ore vestro. Nota. Pro *ad ædificationem fidei*, græcè est πρὸς οἰκοδομὴν τῆς χρείας, quod Theoph. vertit, *ad ædificationem necessitatis*, vt scilicet in necessitate, vel cum necessarius est audientibus hic sermo, tunc proferatur, & eos ædificet.

Multiplex versio. χρεία quid.

Secundò, Erasmus vertit, *ad ædificationem vtilitatis*, id est, sermo qui ædificet audientes, loquendo ea quæ vtilia sunt.

Tertiò, S. Hieron. & Vatablus vertunt, *ad ædificationem opportunitatis*, id est, sermo qui ædificet quoties opus, vel opportunum est alios docere, iuuare aut promouere.

Quartò, Syrus vertit, *sermo qui sit accommodatus ædificationi.* Vnde videtur ipse οἰκοδομὴν χρείαν per hypallagen accipere, pro χρείαν οἰκοδομῆς. q.d. D Sermo qui sit in vsum ædificationis, id est, qui vtilis sit & accommodatus ædificationi.

Verum Latinus interpres, ait Hieronymus, pro χρείας, id est vsus & opportunitatis, euphoniæ causa vertit, *fidei*; sed non video quæ hic sit euphonia, vel cacophonia. Alij putant per vsum & opportunitatem nostrum Interpretem intellexisse fidem eò quòd fide maximè sit opus.

Malim dicere, nostrum Interpretem cum Ambrosio, pro χρείας legisse πίστεως, id est *fidei*. Græcus enim textus Latino est corruptior, vt sæpè iam vidimus. Vult ergo Apostolus nos loqui *ad ædificationem fidei*, vt scilicet per nostrum sermonẽ fides & pietas Christiana in animis audientium crescat & promoueatur: vel *fidei*, id est fidelium, iuxta can. 21. vt scilicet fideles ædificentur, ac in fide ac virtutibus

Quod dicturus es alijs, priùs dicito tibi.

tibus proficiant per nostra colloquia. Hinc prudenter monet quidam sapiens, *Quod dicturus es alijs priùs dicito tibi.*

VT DET GRATIAM AVDIENTIBVS] *Gratiam*, id est vtilitatem, commodum. Secundò, *gratiam*, id est, progressum in gratia, pietate & virtutibus. Sic enim Hebræa nomina & verba sæpè actum non inchoantem, sed crescentem & proficientem significant, vt dixi can. 32. Tertiò, simpliciùs, vult sermonem nostrum non tantùm esse talem qui ædificet, sed simul esse gratiosum, vt cum gratia venustè & iucundè proferatur, itaque suauiùs & meliùs in animos audientium influat. Hinc oratoris officium est, non solùm docere & mouere, sed & delectare; quia delectando meliùs docet & efficaciùs mouet: nimirum

Boni oratoris officium.

Omne tulit punctum qui miscuit vtile dulci.

Quartò, Theophyl. exponit dupliciter, Primò, *Sermo*, inquit, *vester sit opportunus & commodus, vt auditores vobis gratias agant. Nam si anima commodans aliquid dixerimus, agent nobis gratias auditores, vt qui per nos adiuti sunt.* Per *gratiam* ergo intelligit gratiarum actionem, quam refert audiens bene loquẽti. Vel Secundò, inquit, *vt det gratiam audientibus, id est, vt eos gratiosos & amabiles reddat sermo noster. Vt enim vnguentũ gratiam addit assumentibus: sic & sermo diuinus & anima vtilis gratiam addit audientibus*, illumq; excipientibus. Sed tertius sensus genuinus est, vt dixi: hoc est enim quod ait Sapiens, *Lingua sapientium ornat scientiam*, Prouerb. 15. 2.

VERS. 30. NOLITE CONTRISTARE SPIRITVM SANCTVM DEI, IN QVO (id est per quem) SIGNATI ESTIS IN DIE REDEMPTIONIS] id est, nolite offendere Spiritum sanctum verbis obscœnis, putidis, maledicis, malis, vt dixit v. præced. (eò enim respicit) & quouis peccato, ait Hieronymus. Alludit Paulus ad Isaiæ 63. 10. vbi sic dicitur: *Ipsi autem ad iracundiam prouocarunt & afflixerunt Spiritum sancti*, vel, vt Græca habent, *Spiritum sanctum eius.*

Nota. In Spiritum sanctum non cadit tristitia, ira aut vlla passio; sed anthropopathæis dicitur cõtristari cùm offenditur, cùm se & suam gratiam ab anima subtrahit, dum punit turpia & mala loquentem, vel agentem. Homo enim cùm ab amico iniuriam aut contumeliam accipit, eaque offenditur, contristari solet: sic & Spiritus sanctus, cùm loquimur aut agimus turpia & mala, offenditur, & contristaretur si in eum cadere posset tristitia, & nisi Deus esset ἀπαθής. Homo ergo obscœnus & peccator, quantum est ex sua parte, contristat Spiritum sanctum: quia dat causam quæ nata est contristare, quęq; ex se contristat angelos & Sanctos. Quòd autem Spiritum sanctum non contristet, non est ex defectu causæ, sed ex perfectione Spiritus S. qui imperturbabilis est, ita Theophyl. & alij. q. d. Spiritus sanctus per gratiam habitat in vobis quasi in domo sua quam sibi obsignauit; curate ergo vt anima vestra per puritatem & sanctimoniam sit Spiritui sancto gratum & iucundum domicilium, ac cauete ne quid in ea geratur, quod tantum hospitem contristare & offendere possit. Addit S. Anselmus, propriè contristare Spiritum sanctum illos, qui prauis verbis & moribus contristant Sanctos, in quibus habitat Spiritus sanctus.

Quomodo & per quos contristetur Spiritus sanctus.

Nota Secundò. Sicut verbis turpibus, maledicis & scandalosis contristamus Spiritum sanctum: ita pijs & sanctis lætificamus Spiritum sanctum. Hoc ergo stimulo pungit nos Apostolus, vt caueamus diligentissimè; ne sermo malus (obscœnus vel maledicus) ex ore nostro procedat, sed tantùm is qui alios ædificet: quia ille contristat, hic lætificat & exhilarat Spiritum sanctum. Vnde pulchrè & efficaciter cõtra verba maledica (quod & obscœnis longè meliùs adaptes) hìc insurgens Chrysost. in moral. hom. 14. *Os*, inquit, *habes spiritale, obsignatum Spiritu sancto: cogita quæ sit oris tui dignitas. Patrem vocas Deum, & fratrem mox vituperas. Cogita, quæ mensa dignatũ sit os tuum, qua contingat, qua degustet quo cibo* (in Eucharistia) *fruatur? Perpende cum quibus tempore mysteriorum astes, nempe cum Cherubim, cum Seraphim. Seraphim neminem vituperant, sed vnus & idem vsus ora illorum adimplet, nempe benedicendi, & glorificandi Deum. Quomodo potes ergo cum illis dicere, Sanctus, sanctus, sanctus, qui ore tuo ad vituperium abuteris? Dic quæso, si vasculo regio, quod semper cibos habeat regios, & ad illos ordinatum sit, ad stercora ministrorum quisquam abuteretur, an auderet istud cum reliquis ad eadem edulia deputatis, stercore refertum denuo reponere? Nequaquam. Atqui eiusmodi est quòd fratrem accusas, quòd vituperas* (quod obscœna loqueris) *itaque teipsum sordidum reddis & pollutum. In calis consistis, cũ angelis conuersaris, osculo Dominico dignatus es. Tot ac tantis rebus os tuum adornabit Deus, vtpote hymnis angelicis cibo non tantum angelico, sed & angelicam dignitatem superante, osculo suo complexibus etiam suis, & vituperas?* & turpia vel maledica loqueris ore tam sancto, ore Deo. Deique laudibus, & Eucharistiæ consecrato? hæc Chrysostomus.

Sermonibus ad rectum oris regimen formandum.

IN QVO SIGNATI ESTIS IN DIE REDEMPTIONIS] q. d. Spiritu sancto signati, & quasi sigillo obsignati (hoc enim est Græcum ἐσφραγίσθητε) estis, non quasi pecudes in corpore, vti signati sunt Iudæi signo circumcisionis: sed quasi filij promissionis & quasi regalis grex Christi & Spiritus sancti, signati estis in anima; in eaque conditoris signum, figuram & imaginem, de qua dixi v. 24. id est gratiam & sanctitatem, accepistis, vt, sicut ex sigillo agnoscitur cuius sunt literæ, v. g. esse literas regis; ita ex hoc gratiæ sigillo sciatur, vos esse filios Dei, Deoque consecratos.

Gratia sigillum.

Notat Chrysost. non tantùm animam, sed & os nostrum, & consequenter alia membra pariter hoc signo Spiritus sancti obsignata esse, id est, sanctificata & consecrata esse Deo, vt meritò os ita signatum clausum tenere debeamus, ne turpia & maledica loquens, hoc signum Spiritus sancti resignet & infringat, inquit ex Chrysostomo Theophylactus.

Os nostrum signatum, Spiritu S. clausum tenendum.

IN DIE REDEMPTIONIS] Id est, in die quo baptizati estis, baptismo enim facti estis participes redemptionis Christi, illoque die redempti estis à seruitute peccati & diaboli, ita Oecum. & Adamus.

Quis dies redemptionis.

Verùm Nota. Græca, Syrus & Latina Romana legũt *in diem redemptionis*, id est resurrectionis, q. d. Sigillo gratiæ obsignati sumus ad hunc finem, vt scilicet in die resurrectionis ad redemptionem, id est liberationem plenam à morte, peccato, omnique malo, & ad cælestem gloriam ac beatam immortalitatem assciscamur, vtpote conscripti in libro vitæ, quasi ciues sanctorum, & domestici Dei, eiusque gratia quasi sigillo & arrha hereditatis cælestis obsignati, ita Chrysost. Hieron. Theodoret. Ambros. Hæc ergo conscriptio & obsignatio fit per gratiam, quæ est pignus hereditatis & redemptionis futuræ: fit, inquam, plenè & perfectè. Nam inchoatè hæc obsignatio fit per characterem, qui in

Consignati sumus charactere baptismi & Confirmationis.

in Baptismo & Confirmatione animæ indelebiliter imprimitur, vt rectè docet Franc. Suarez 3.p. q.63.art.3.& alij, quo charactere quasi signo consignamur, vt semper simus & maneamus grex Christi & milites Christi, etiamsi per peccatum gratiam deperdamus, & ad castra diaboli transfugiamus. Semper enim ex hoc signo patet, nos esse iuratos milites Christi & transfugas diaboli.

VERS.31. OMNIS AMARITVDO, ET IRA, ET INDIGNATIO, ET CLAMOR, ET BLASPHEMIA TOLLATVR A VOBIS CVM OMNI MALITIA] *Amaritudo*, ait S.Hieron. contraria est dulcedini, idque tam in moribus quàm in saporibus. Mores enim suaues, benigni, dulces, comes & blandi contrarij sunt amaris, asperis & morosis. Et sicut dulcia fercula grata sunt palato, amara verò ingrata: ita omnibus grata est comitas, ingrata est amaritudo & asperitas morum.

Gradus iræ.

Nota gradus iræ. Prima eius radix est *amaritudo*, qua animus aliquo proximi verbo aut facto offensus ab eo auertitur, amarescit, ægrè & inuitè eum videt, audit, cogitat. Hinc sequitur *ira*, græcè θυμὸς, (quod noster Interpres vertere solet, *iram*; S.Hieron. vertit *furorem*) id est efferuescentia & excandescentia animi: inde Tertiò assurgit & oritur *indignatio* græcè ὀργὴ, id est, ira tota accensa, qua iratus indignatur se contemptum aut læsum, & qua vindictam expetit, cupitque lædere eum à quo se læsum putat: inde Quartò, erumpit in *clamores, blasphemias, omnemque malitiam*. ita Theoph. Hieron. & alij. Hæc omnia sustulit Christus. hæc omnia per gratiam Christi Christiani superare & tollere possunt ac debent virtute patientiæ. Nam, vt ait S. Cyprianus citans hæc Apostoli verba lib. de Bono patientiæ, *Si Christianus a furore & contentione carnali, tamquã de maris turbinibus excessit, & tranquillus ac lenis in portu Christi esse iam cœpit; nec iram, nec discordiã debet intra pectus admittere, cui nec malum pro malo reddere liceat, nec odisse*. Et Inferius: *Nam vt patientia bonum Christi est, sic contra impatientia diaboli malũ: & sicut in quo habitat & manet Christus, patiẽs inuenitur; ita impatiens semper existit, cuius mentem diaboli nequitia possidet*. Vti præcipit S. Cyprian. ita & opere præstitit. scribens enim ad Demetrianum, Paganum sibi obstreperum & clamosum. *Conticui*, inquit, *& impatientem patientia vici, cùm nec docere indocilẽ possem, nec impium religione comprimere, nec furentẽ lenitate cohibere*. Aurea est sententia S. Ephrem. tract. de Timore Dei initio tom. 3. *Qui memoriam iniuriarum abscondit in corde suo, similis est ei qui in sinu suo serpentem nutrit, vtique sibi magis quam alijs nociturum.*

Remedia iræ. Primum.

Nota rursum. Remedia iræ sunt. Primum, *vt primitùs nobis persuadeamus, nullo modo neque iustis, neque iniustis ex causis licere irasci. Sũma ergo emendationis & tranquillitatis nostræ, nõ est in alterius arbitrio collocanda, sed in nostra conditione consistit. Itaque vt nõ irascamur, non debet ex alterius perfectione, sed ex nostra virtute descendere, quæ nõ aliena patientia, sed propria longanimitate conquiritur*, inquit Cassianus.

Secundum.

Secundum est, compescere linguam & manum. Hinc Athenodorus philosophus Cæsari Augusto valedicens hoc reliquit monumentum: *Iratus nihil dicas vel facias, priusquã viginti quatuor Græcorũ litteras percurreris*. Plato iratus seruo, dixit Xenocrati: *Flagella hunc puerũ: nã ego non possum, cùm sim et iratus*. Idem alteri seruo. *Gratias*, inquit, *age dijs: nã nisi iratus essem, loris te cæderẽ*. Errat ergo vulgus hominum, quod tum maximè punit, cùm irascitur. Eusebius, vel potiùs Ruffinus (hic enim librum 11. Eusebio addit) lib. 11. histor. c. 17. scribit Theodosium Imp. sanxisse, vt principum sententiæ in reos prolatæ, in diem trigesimum differrentur, quò locus misericordiæ vel, si ita res tulisset, pœnitentiæ daretur. Vnde & Seneca li. 2. de Ira sic scribit. *Dandum semper est tempus: veritatẽ enim dies aperit. Potest pœna dilata exigi, non potest exacta reuocari.*

Tertium.

Tertium, si iræ deformitatem sæpè consideres. Cato senior dixit *iratum ab insano non distingui nisi mora: iram enim esse breuem insaniam*. Plato rogatus per quid cognoscatur sapiens; *Sapiens*, ait, *cùm vituperatur, nõ irascitur; cùm laudatur, nõ extollitur*; insipiens enim est seruus iræ, laudi alijsque cupiditatibus imperare nõ potest. Et hoc est quod aiunt Hebræi, ingenium hominis cognosci בכיס בכוס בכעס *beckis, beccos, beccas*, id est in crumena, in calice, in ira. Plutarchus suadet, vt iratus se suosque mores contempletur in speculo: videns enim faciem & gestus furibundo & phrenetico similes, detestabitur cauebitque iram. Nam, vt ait Philemon, *insanimus omnes cùm irascimur.*

Quartum.

Quartum, si cogites iram rationi caliginem offundere, turbare sana consilia, conuictum, regimen, politiam. Demonax rogatus à duce, qua ratione optimè præesset exercitui, respondit, Si iracundia vacaris: si cogites non homini sed vitio irascendum: si instar medici ægroto non indigneris, sed placidè eius morbum animi cures.

Quintum.

Quintum, si cogites rei vilitatem ob quam irasceris, sicque iniuriam extenues, dicasque; Inimicus mihi non nocuit, sed nocere voluit: & cùm illum in potestate videris, vindictam putes vindicare potuisse, magnum vindictæ genus est ignoscere, & ignoscendo vincere.

Sextum.

Sextum, si cupiditates ob quas ademptas irasceris, ex animo extirpes. Fecit hoc Anachoreta ille, de quo Nicephor. lib. 11. c. 43. Denique si cogites mansuetudinem Christi in cruce.

VERS.32. ESTOTE AVTEM INVICEM BENIGNI] comes & blandi. hæc est radix omnis patientiæ & charitatis, quam opponit amaritudini. Ira enim non extinguitur irâ, sicut nec ignis igne: sed sicut ignis aquâ, ita ira extinguitur patientiâ & benignitate, ait Chrysost. Pro *benigni* græcè est χρηστοὶ quod non tantùm benignum, sed & beneficum, commodum, vtilem significat. Vnde Christus Gentilium quorumdam proprium nomen fuit, qua ratione perperam Gentiles quidam Christum Dominum Chreston vocarunt. Vide quæ de Chrestis & chrestologia dicta sunt Rom. 16. 18.

Christianis qualis conueniat benignitas.

MISERICORDES] εὔσπλαγχνοι quasi bonorum viscerum, aut viscerales. respondet enim Hebræo רחם *racham*, quod significat ex intimis visceribus misereri, vt omnia viscera videantur commoueri dolore & commiseratione miseriæ proximi. Tales sunt viri sancti, qui in visceribus, id est intimè, sentiunt & dolent paupertatem, ærumnas & afflictiones proximorum, præsertim spirituales, quique viscera misericordiæ omnibus exhibent.

DONANTES INVICEM, SICVT ET DEVS IN CHRISTO DONAVIT VOBIS] Græcum χαριζόμενοι ἑαυτοῖς, significat *donantes*, id est largientes, libenter dantes, vel, vt Vatabl. vertit, *gratiam exhibentes vobismetipsis*. q.d. Si quid alteri donas, largiris, benefacis, gratiam præstas, id non tam illi quàm tibi ipsi præstas. meritum enim tuæ beneficentiæ tibi accumulas, quod longè pluris est quàm

donum quod proximus à te accipit. Verùm Secundò, meliùs Syrus, Chrysost. Theophyl. Oecumen. vertunt, *donantes*, id est condonantes, q. d. Condonate mutuas iniurias, sicut & Deus *in Christo*, id est per Christum, *donauit*, id est condonauit, *vobis* vestras contra se offensas & peccata. Ethnici, & ingrati, vt rectè dixit b. Thomas Morus, beneficia pulueri; si quid mali patiantur, marmori insculpunt: Christiani verò est, maleficia pulueri, beneficia marmori insculpere.

Condonanda iniuria.

CAPVT QVINTVM

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò pergit Ephesios hortari vt Christum quasi filij imitentur, fugiantq́ libidinem scurrilitatem, stultiloquium, ceteraque opera tenebrarum tamquam filij lucis.

Secundò, v. 15. monet vt redimant tempus faciendo Dei voluntatem, & implendo se, non vino, sed spiritu sancto, in psalmis, hymnis & canticis spiritualibus.

Tertiò, v. 22. vult vxores subditas esse viris, viros autem diligere vxores, sicut Christus dilexit Ecclesiam: sunt enim duo in carne vna, atque Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico, inquit, in Christo & in Ecclesia.

1. ESTote ergo imitatores Dei, sicut filij charissimi: 2. & ambulate in dilectione,
sicut & Christus dilexit nos, & tradidit semetipsum pro nobis oblationem &
hostiam Deo in odorem suauitatis. 3. Fornicatio autem, & omnis immunditia, aut
auaritia nec nominetur in vobis, sicut decet sanctos: 4. aut turpitudo, aut stultiloquium,
aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet: sed magis gratiarum actio. 5. Hoc
enim scitote intelligentes: quod omnis fornicator, aut immundus, aut auarus, quod
est idolorum seruitus, non habet hereditatem in regno Christi & Dei. 6. Nemo vos
seducat inanibus verbis: propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidentiæ. 7. Nolite
ergo effici participes eorum. 8. Eratis enim aliquando tenebræ: nunc autem lux in
Domino. Vt filij lucis ambulate: 9. fructus enim lucis est in omni bonitate, & iustitia,
& veritate: 10. probantes quid sit beneplacitum Deo: 11. & nolite communicare
operibus infructuosis tenebrarum, magis autem redarguite. 12. Quæ enim in occulto
fiunt ab ipsis, turpe est & dicere. 13. Omnia autem, quæ arguuntur à lumine manifestantur:
omne enim, quod manifestatur, lumen est. 14. Propter quod dicit: Surge
qui dormis, & exurge à mortuis & illuminabit te Christus. 15. Videte itaque fratres,
quomodo caute ambuletis: non quasi insipientes, 16. sed vt sapientes: redimentes
tempus quoniam dies mali sunt. 17. Propterea nolite fieri imprudentes: sed intelligentes,
quæ sit voluntas Dei. 18. Et nolite inebriari vino in quo est luxuria: sed implemini
Spiritu sancto. 19. loquentes vobismetipsis in psalmis, & hymnis, & canticis
spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus vestris Domino, 20. gratias agentes
semper pro omnibus in nomine Domini nostri Iesu Christi, Deo & Patri. 21. Subiecti
inuicem in timore Christi. 22. Mulieres viris suis subditæ sint, sicut Domino: 23. quoniam
vir caput est mulieris: sicut Christus caput est Ecclesiæ: ipse saluator corporis
eius. 24. Sed sicut Ecclesia subiecta est Christo, ita & mulieres viris suis in omnibus.
25. Viri diligite vxores vestras, sicut & Christus dilexit Ecclesiam, & seipsum tradidit
pro ea, 26. vt illam sanctificaret, mundans lauacro aquæ in verbo vitæ, 27. vt exhiberet
ipse sibi gloriosam Ecclesiam, non habentem maculam, aut rugam, aut aliquid
huiusmodi, sed vt sit sancta & immaculata. 28. Ita & viri debent diligere vxores suas
vt corpora sua. Qui suam vxorem diligit, seipsum diligit. 29. Nemo enim vnquam
carnem suam odio habuit: sed nutrit & fouet eam, sicut & Christus Ecclesiam: 30. quia
membra sumus corporis eius, de carne eius & de ossibus eius. 31. Propter hoc relinquet
homo patrem & matrem suam, & adhærebit vxori suæ: & erunt duo in carne vna.
32. Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo & in Ecclesia. 33. Verumtamen
& vos singuli, vnusquisque vxorem suam sicut seipsum diligat: vxor autem
timeat virum suum.

Vers. 1. ESTOTE ERGO IMITATORES DEI, SICVT FILII CHARISSIMI] Syrus vertit, estote igitur מְדַמִּין *medammin*, id est, conformes Deo. Pendet hæc sententia à fine capitis præced. vbi dixit, *Donantes inuicem, sicut & Deus in Christo donauit vobis.* Cui statim subdit initium huius capitis *Estote ergo imitatores Dei*; vt scilicet sicut Deus vobis condonauit offensas vestras, ita & vos proximis condonetis ea quæ in vos peccarunt: & sicut Deus, inquit Hieron. solem oriri facit & pluit super bonos & malos; sic etiam vos bonitatem vestram super omnes homines effundatis. Rationem & stimulum subdit, dicens. *Sicut filij charissimi*, q. d. Filiorum est imitari suos parentes; alioqui degeneres & spurij habebuntur; atqui pater noster, scilicet Deus, clementissimus est & benignissimus in omnes, facillimeque offensas nobis condonat; ergo & nos qui sumus eius filij, clementissimos, facil-

Deus à nobis imitandus in condonandis offensis & mansuetudine.

facillimos in offensis nostris condonandis, & beneficentissimos in fratres & proximos nostros esse decet, vnde explicans subdit.

VERS. 2. ET AMBVLATE IN DILECTIONE, SICVT ET CHRISTVS DILEXIT NOS] Magna dignitas est Deum imitari: & *hoc est*, ait Ambrosius lib. 1. de Abraham c. 2, *quod pro magno inter septem sapientum dicta celebratur: Sequere Deum. Sic Abraham facto praeuenit dicta sapientum, & secutus Deum exiuit de terra & cognatione sua.*

Rursum Deum in potentia, magnificentia, & ceteris similibus, ait Hieron. imitari non possumus: possumus tamen in humilitate, mansuetudine & charitate eum à longè sequi & imitari. Hinc *Christus*, ait S. August. serm. 10. de Verbis Domini, *clamat: Tollite iugum meum super vos, & discite à me non mundum fabricari, non cuncta visibilia & inuisibilia creare, non ipso in mundo mirabilia facere, & mortuos suscitare: sed, quoniam mitis sum & humilis corde.* Scripsit D. Thomas opusc. 92. de diuinis moribus, pulchrè docet quos mores Dei, & quomodo imitari debeamus, quos non.

Primò, inquit, Dei immutabilitatem imitari oportet per constantiam in aduersis & prosperis: praescientiam, per prouidentiam nouissimorum: aequanimitatem, vt nullo tristi casu turbemur: veracitatem, sinceritatem, patientiam, clementiam, charitatem, &c.

Secundò, alij mores Dei sunt, in quibus non est imitandus, sed admirandus; scilicet Primò, quòd ipse solus occulta cordium scrutatur; Secundò, quòd solus seipsum perfectè cognoscit, amat, fruitur ac laudat; Tertiò, quòd ipse sibi solus sufficit, & non indiget extrinseco; Quartò, quòd ab ipso solo omne bonum procedit; omnium beatitudo in ipso solo consistit; Quintò, quod ipse solus habet immortalitatem, & inhabitat lucem inaccessibilem; Sextò, quod ipse solus de nihilo fecit aliquid: ipse solus omnia in esse conseruat; Septimò, quòd ipse solus peccata condonat; Octauò, quòd ipse solus sciat diem iudicij & numerum electorum. Ipsi soli honor & gloria in saecula. Amen.

Denique nihil, inquit, dignius, quàm vt homo sui conditoris sit imitator, & secundùm modum propriae facultatis executor.

SICVT ET CHRISTVS DILEXIT NOS, ET TRADIDIT SEMETIPSVM PRO NOBIS OBLATIONEM ET HOSTIAM DEO IN ODOREM SVAVITATIS] Vrget S. Cyril. in Concil. Ephesino *τὸ pro nobis* cōtra Nestorium. Citatis enim hisce Apostoli verbis, ex illis elicit anathematismum 10. dicens: *Si quis Christum non pro nobis tantùm, sed pro seipso quoq; sacrificium obtulisse dixerit (nulla enim oblatione indigebat, qui peccatum nullum norat) anathema sit.* Nota delicias amoris Christi. *Dilexit nos*, inquit, tenerrimè & efficacissimè; non verbo & lingua, sed opere & veritate: quia ex dilectione hac sponte & liberrimè *tradidit*, non opes aut vestes suas, non fratres aut cognatos; non angelos suos, sed *semetipsum*, totum Deum & hominem, quantus quantus est, vt nihil sui sibi retineret, sed totum se daret & traderet *pro nobis* peccatoribus & hostibus suis, *pro nobis*, inquam, id est, pro lytro & expiatione peccatorum nostrorum; *oblationem*, non aridam & incruentam, vti erat olim oblatio similae & panum; sed cruentam, vti olim oues & boues Deo mactabantur & offerebantur; scilicet *hostiam*, id est victimam, & pacificam, & pro peccato, & quae esset pariter holocaustum, totaque in cruce immolaretur, consumeretur, & cederet Deo; sicut olim per ignem & fumum hostia cremata tota ascendebat ad Deum, vt Deus illius odore & oblatione placaretur, & quasi pasceretur, eamque acceptaret *in odorem suauitatis*, id est, in odorem acceptissimum & gratissimum.

Exaggeratur & describitur dilectio Dei erga nos.

Ex dictis patet Apostolum alludere ad sacrificia vetera tum victimarum, quae immolabantur in altari holocaustorum; tum thymiamatis, quod adolebatur ad Deum propitiandum in altari thymiamatis, quod erat in Sancto, ante Sanctum sanctorum; ita vt fumus & fragrantia thymiamatis ascenderet ad Sanctum sanctorum, & Deus in Sancto sanctorum residens super propitiatorium, illam fragantiam exciperet, & quasi odoraretur; itaque placaretur & conciliaretur.

Vnde Nota Secundò. *In odorem suauitatis*, id est, suauem vel suauissimum. Leuit. 1. v. 9. & alibi hebraicè habetur ריח ניחח *lereach nichoach*, id est, in odorem quietis. *Odor quietis* vocatur odor suauissimus, quo suauissimè pascitur odoratus, vt in eo iucundissimè & placidissimè conquiescat. Hinc Septuag. & ex eis Paulus vertunt, *εἰς ὀσμὴν εὐωδίας*, id est, in odorem redolentiae vel bonae fragrantiae, vt vertit S. Hieron. praefat. in Zachariam: tali enim pascitur, & in tali suauissimè conquiescit, recreatur & refocillatur odoratus.

Odor suauissimus odor quietis.

Vlteriùs Nota Tertiò. Anthropopathôs tribuitur Deo odoratus, per quem odore sacrificiorum quasi gratissimo pascatur: quia sacrificia haec reddebant Deum placatum, eiusque iram sedabant & quiescere faciebant, itaque peccata expiabant per fidem in Christum, quem protestabantur futurum mediatorem, & cuius sacrificium hisce suis sacrificijs adumbrabant; erantque haec sacrificia Deo grata admodum non ex opere operato, vti sacrificium legis nouae, sed ex opere & deuotione operantis. Erant enim actus obedientiae & latriae nobilissimi, quibus quasi odore fragrantissimo pascebatur Deus. Vnde Chaldeus pro *oblatio in odorem suauitatis*, vel suauis fragrantiae; vertit, *vt oblatio suscipiatur à Deo cum beneplacito*. Sic Gen. 8, 20. dicitur de Noë: *Obtulit holocausta super altare, odoratusq; est Dominus odorem suauitatis, & ait: Nequaquam vltrà maledicam terrae propter homines.* q. d. Huius sacrificij Noë fumus & odor; qui cum fumo ascendebat, ad similitudinem suauis odoris, placuit Deo, & quasi foetorem peccatorum hominum abstulit à naribus Dei, vt planè eò placatus decerneret, propter peccata hominum ampliùs terrae non inducere diluuium. Vnde Chrysost. illud, *Odoratus est Dominus odorem suauitatis*, sic exponit, Quia, inquit, iusti Noë virtus fumum & odorem victimae suae Deo fecit odorem fragrantiae. Sic Plato & Lucianus inducunt deos Gentium quasi suauiter odorantes sacrificia, eorumque nidore gaudentes. Haec ergo est sententia & mens Apostoli, q. d. Sicut Christus dilexit nos, vt se pro nobis in victimam Deo gratissimam, suauissimam & acceptissimam immolandum in cruce dederit; ita nos inuicem diligere debemus, & non tantum iniurias mutuas condonare, sed & bona vitamque pro salute proximorum exponere, & sicut illa victima Christi fuit Deo suauissima & gratissima; ita & nostra haec, qua nos & nostra pro salute proximorum offerimus & impendimus, erit Deo iucundissima, omnemque

Quo & quarum vertuntur odore Deus delectetur.

Deus odoratur, ut [illegible]

nemque fœtorem peccatorum nostrorum à naribus Dei absterget. Charitas enim operit multitudinem peccatorum.

VERS. 3. OMNIS IMMVNDITIA] quæuis obscœnitas & libido tactuum, & immundorum operum. *Nisi Philosophorum quidã*, ait Hieronymus: *Cynicus extitisset, qui doceret omnem titillationem carnis, & fluxum seminis ex qualicumque attritu tactuq; venientem in tempore non vitandam, & nonnulli sapientes sæculi in hanc turpem & erubescendam hæresim consensissent; numquam sanctus Apostolus scribens ad Ephesios ad fornicationem etiam omnem immunditiam copulasset.*

Hæresis quorumdam Philosophorum circa tactus, & pollutiones.

AVT AVARITIA] Græcè πλεονεξία, nimia habendi cupido. Quænam ea sit dicam v. 5.

NEC NOMINETVR IN VOBIS μηδὲ ὀνομαζέσθω, *ne nominetur quidem*, SICVT DECET SANCTOS] id est Christianos, qui vocatione, baptismo & professione sunt, id est esse debent, sancti. q. d. Adeò ab omni immunditia alieni debent esse Christiani, vtpote sancti & Deo consecrati, vt ne nomen quidem immunditiæ aut operis alicuius immundi audiatur inter eos.

VERS. 4. AVT TVRPITVDO] id est, vt Syrus, *obscœnitas*, putà verborum; & sic distinguitur ab *immunditia*, quæ est operum.

Eutrapelia qualis sit virtus, & quænam ei aduersentur.

AVT SCVRRILITAS] Græcè εὐτραπελία, id est *vrbanitas*, quam Aristot. lib. 4. Ethic. 8. S. August. & ex iis S. Thomas 2. 2. qu. 168. a. 2. docet esse virtutem, quæ seria, animique rigorem & vigorem (ne scilicet animus nimis seriis occupationibus intendat, seque & corpus debilitet & exhauriat) moderatur & temperat per iocos & ludos decentes, efficiendo scilicet Primò; vt ludi & ioci sint honesti; Secundò, vt sint decentes & congruentes personæ, loco & tempori, alius enim locus sæcularem, alius sacerdotem & monachum decet; alius in mensa, alius in schola, alius in cubiculo. Tertiò, vt sint moderati, ne mentis harmoniam dissoluant, ait Ambrosius. Vnde Aristoteles virtuti eutrapeliæ, siue vrbanitati, vitium per excessum opponit βωμολοχίαν, id est *scurrilitatem*, cùm scilicet iocus est nimius, vel intempestiuus, vel indecens, scilicet quia est ineptus, aut mordax, aut maledicus aut spurcus; aut cachinnos & dissolutiones excitans, aut indecorus, vt cùm quis verbis sacræ Scripturæ ad nugas & iocum abutitur, quæ maxima & grauissima est scurrilitas, habetque adiunctam irreuerentiam in Deum, Deique verbum: vnde eam grauibus verbis vetat Concilium Trident. sess. 4. Per defectum verò eutrapeliæ vitium opponit Aristoteles ἀγροικότητα, id est *rusticitatem*. Qui enim nimis graues & seueri sunt, nullosque iocos aut ludos admittunt, aut Catones sunt, aut rustici, nimiùm tetrici, agrestes, morosi & melancholici.

Contrà S. Chrysost. hic in morali negat apud Christianos eutrapeliam, id est vrbanitatem, esse virtutem, multisque docet Christianum non decere iocos, sed potiùs luctum & fletum: sic etiam Apostolus eutrapeliam hic vt vitium insectatur. Verùm intelligunt eutrapeliam non moderatam iam dictam, sed immoderatam, scilicet βωμολοχίαν, id est *scurrilitatem*; quam Aristoteles fatetur à vulgo iocis & salibus nimiis adducto eutrapeliam quoq; dici. Hanc esse mentem Apostoli, & consequenter Chrysostomi, patet ex verbis Apostoli subsequentibus, cùm ait. *Quæ ad rem non pertinent*: græcè τὰ οὐκ ἀνήκοντα, id est, *quæ non sunt decentia*. Indecentem ergo & indecoram eutrapeliam, siue vrbanitatem tantùm hic vetat Apostolus. Talem apud Christianos esse iocularitatem illam, quæ tantùm risum mouet audientibus, docet hic Hieron. *Est enim hæc*, inquit, *à sanctis nostris propellenda, quibus magis conuenit flere atque lugere. In Hebraico quoque Euangelio legimus Dominum ad discipulos loquentem. Et numquam, inquit, læti sitis, nisi cùm videritis fratrem vestrum in charitate.* Verùm ne hæc scrupulosum quẽ faciant, intellige iocularitatem illã dedecere Christianos, quæ nihil spectat quàm vt risum excitet. Si enim vlteriùs aliò referatur, verbi gratia, ad honestam recreationem, lætitiam, animi excitationem, sanitatem corporis tuendam, vt scilicet homo alacrior fiat, vegetior & aptior ad suas functiones, Deique obsequium, honesta est, decetq; Christianos. Sic Paulus, Antonius, Hilarion, aliique Eremitæ suos habuere iocos, sed Christianos & sale conditos.

Eutrapelia immoderata non est virtus.

Christiani non lætentur nisi cùm vident fratrem in charitate.

SED MAGIS GRATIARVM ACTIO] supple, nominetur in vobis, qui estis Christiani & sancti. q. d. In mensis, in conuiuiis, in colloquiis, in recreationibus nolite vos pascere & oblectare loquendo turpia, stulta, scurrilia; hoc enim faciunt Gentes quæ Deum & Christum non agnoscunt; sed potiùs loquimini de Christo, Christi gratia, vocatione, & beneficiis immensis vobis exhibitis, vt inde mutuò excitetis vos ad gratiarum actionem. Hinc illa Christianis olim, vti iã Religiosis, familiaris in omni salutatione & congressu vox, *Deo gratias*. *Nam quid melius*, inquit S. August. epist. 77. *& animo geramus, & ore promamus, & calamo exprimamus, quàm, Deo gratias? Hoc nec dici breuius, nec audiri lætius, nec intelligi grandius, nec agi fructuosius potest. Deo gratias qui te tam fideli pectore ditauit*, &c.

Mos salutandi antiquorum Christianorum dicendo, Deo gratias.

HOC SCITOTE INTELLIGENTES, QVOD OMNIS FORNICATOR, AVT IMMVNDVS, AVT AVARVS, QVOD EST IDOLORVM SERVITVS, NON HABET HEREDITATEM IN REGNO CHRISTI ET DEI] Nota. In Græco legit noster Interpres, ὅ ἐστιν εἰδωλολατρεία, *quod*, scilicet auaritiæ vitium, quo laborat auarus, quodque in eo latet & continetur, est idolorum seruitus, siue *est idololatria*. Iam græcè legitur, ὅς ἐστιν εἰδωλολάτρης, id est, *qui* (scilicet auarus) *est idolorum seruus*; vel ad verbum, *est idololatra*. VERS. 5.

Quæres, quænam hic intelligatur auaritia? Primò S. Hieron. hic v. 3. intelligit inexplebilem cupiditatem non pecuniæ, sed voluptatum carnalium, siue libidinum, qua animus insatiabilis per omnia obscœnitatum genera, perque omnes luxuriæ modos discurrit, vt omni libidine suam cupiditatem expleat. Et ratio S. Hieronymi est, quia auaritia ponitur hic ab Apostolo inter libidines, vti & cap. præced. vers. 19. Græcum πλεονεξία, est studium immodicum plus habendi, vsurpandi, occupandi quàm sibi competat, siue in opibus, siue in honoribus, siue in vxoribus, siue in deliciis. Hæc est idolorum seruitus; quia fornicator & obscœnus amasiæ & suo peni, æquè ac mercator lucris, superbus honoribus, gulosus veneri, quasi idolo suo seruit. Addit Adamus, taxari hic obscœnitates spurcissimas Simonis Magi & assectarum, qui libidines suas referebant in honorem Dei, imò eas tamquam sacrificium offerebant patri vniuersorum; sic enim reuera non Deum, qui libidines execratur, sed dæmonem, qui iis delectatur, colebant. Patrem enim vniuersorum colebant eum, qui libidinibus delectatur & colitur, qui non est alius quàm dæmon: ac

Quid hic intelligat Apostolus per auaritiam.

ac consequenter committebant idololatriam. Idololatria enim non tantùm idolorum, sed & dæmonum, adeoque cuiusuis rei quæ verè Deus non est, cultum significat.

Verùm planiùs Secundò, Chrysost. Theophyl. Oecumen. Cyprian. qui pro *auarus* vertit, *fraudator*, & alij, imò ipse Hieronymus huc tandem hoc versu inclinat: hi inquam propriè accipiunt auaritiam pro immodica cupiditate opum, qua per fas & nefas eas auarus accumulat. Sumitur enim hîc auaritia in actu completo; tuncque est peccatum mortale, & excludit à regno Dei, vt hic ait Apostolus. Id patet, quia si per auaritiam intelligeret libidinem, tam dixisset de fornicatione & immunditia, quàm de auaritia, quòd sint idolorum seruitus. Nam & fornicator & immundus venerem suam habet pro Deo, sicut gulosus suum ventrem habet pro Deo. Iam autem Apostolus de sola auaritia dicit, quòd sit idolorum seruitus; ergo auaritiam distinguit à fornicatione, immunditia & libidine.

Auaritia quæ excludat à regno cælorum.

Secundò, quia græcè *πλεονεξία* & latinè *auaritia*, propriè & communiter significant hanc auri & argenti cupidinem, præsertim cùm à cupidine veneris & aliarum rerum secernitur, vt hic secernitur per coniunctionem disiunctiuam. Secùs est cap. præced. v. 19. ibi enim auaritia coniungitur & denominat immunditiam; ait enim, *In operationem immunditiæ omnis, in auaritiâ*, id est, vt auarè & cupidè omnem immunditiam operentur.

Tertiò, quia Coloss. 3. v. 5. à libidine & concupiscentia mala auaritiam distinguens, dicit eam esse idolorum seruitutem; ergo propriè auaritiam accipit; si ibi, ergo & hîc. ibi enim idem ijsdem penè verbis dicit, quod hîc.

Cur auaritia præ alijs vitijs dicatur idolorum seruitus.

Quæres Secundò, Cur auaritia præ alijs vitijs dicitur *idolorum seruitus*, id est idololatria? Respondeo Primò, quia auari omnem spem vitæ & victus ponunt in suis opibus; ergo illas quasi pro Deo habent. Id enim est Deus cuique, à quo vitam & vitæ necessaria sperat & expectat.

Prima causa

Secunda.

Secundò, quia sicut idololatræ colunt imagines aureas & argenteas; ita auari colunt signatas suas effigies auri & argenti. Vnde pulchrè Theophyl. *Quod Dauid*, inquit, *psalm. 113. dixit Simulacra Gentium argentum & aurum; hoc magna sapientia inuertit Paulus dicens. Argentum & aurum sunt simulacra & idola auarorum.*

Tertia.

Tertiò, quia hæc auaritia inexplebilis est, & cùm ceteræ cupiditates ipso vsu sedentur, & satientur saltem ad tempus, v.g. cupiditas gulæ satiatur cibo & potu, abitque in fastidium; cupiditas veneris satiatur fornicatione, abitque in nauseam, & virium ac spirituum defectum: auaritia tamen sola nullis opibus sedatur, sed magis accenditur. *Crescit* enim *amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.* Et, *quo plus sunt potæ, plus sitiuntur aquæ.* Vnde auaritia totū cor & mentem hominis absorbet, & sibi vendicat, vt auarus noctes & dies non cogitet, non somniet aliud, quàm de aucupandis & augendis lucris, illisque & mammonæ corpus per assiduos labores & curas, animam per fraudes, vsuras aliaque scelera immolat. Auarus ergo præ alijs suæ gulæ aut veneri addictis dicitur idololatra, & habere suas opes pro Deo; quia eis totum se dat & impendit præ alijs omnibus. Id enim cuique Deus est, quod semper in mente habet, animoque versat, cui totus intendit, quod pro suo vltimo habet fine, in quo totum suum cor & amorem defigit, ad quod omnia sua studia, cogitationes & actiones refert, cui curas omnes, labores, vitamque ipsam impendit. Vide Chrysost. hîc in morali fusè docentem auaros non per hyperbolen, sed verè esse & dici idololatras. *Sicut enim*, inquit, *idololatræ venerantur idola, nec ea pro reuerentia tangere audēt: ita auarus pecunias, quasi idolum veneratur, nec eas audet contingere, sed inani tantùm earum aspectu delectatur.* Idem hom. 64. in Matt. *Sicut idolum*, inquit, *lapideum templis, sic auari aurum claustris & vectibus sepiunt, pro templo arcam præparantes: deinde adorant ipsi quod concluserunt, osculosque, & animam malunt quàm thesaurum perire.* Hos Herodes sophista Aloadas cognominat, qui postquam Martem incarcerassent, ei sacrificarunt. ita Philostr. in Herode.

NEMO VOS SEDVCAT INANIBVS VERBIS] VERS. 6.
non Philosophi, non Poëtæ lasciui vos seducant, non Simon Magus, qui nulla requirit bona opera, sed solam fidem docet sufficere ad salutem. Ex quo hoc idem dogma suum Lutherus & Caluinus mutuati sunt. Hoc enim dogma inane, nugax, fallax & fraudulentum seducit homines, vt laxent fræna omnibus libidinibus & vitijs, itaq; pereant & damnentur.

Nulla opera bona, sed solam fidem requirunt hæretici.

PROPTER HÆC ENIM (fornicationem scilicet; immunditiam & auaritiam) VENIT IRA DEI IN FILIOS DIFFIDENTIÆ] *Venit*, græcè *ἔρχεται*, id est, *venit* in præsenti tempore, non in præterito. Est hebraismus. *Venit*, id est, venire solet, *ira*, id est vindicta, quæ est effectus iræ, *Dei*; *in filios diffidētiæ*, *ἀπειθείας*, id est inobedientiæ, vel *incredulitatis*, vel, vt Hieron. *insuasibilitatis*; &, vt Cyprian. *contumaciæ*. q.d. In homines inobedientes, incredulos, insuasibiles, intractabiles, vt dixi cap. 2. v. 2. qui cùm mouentur vel audiunt, turpitudines iam dictas esse fœdas & illicitas; aut non credunt, aut non obtemperant rectà docenti & monenti. Vnde iustè vindictam suam in eos exercet Deus, vt sæpè in hac vita peste, fame, gladio & mille ærumnis; post mortem verò semper æterna morte & igne eos puniat, nisi priùs resipuerint.

Ex vitijs incredulitas & inobedientia.

NOLITE ERGO EFFICI PARTICIPES EORVM] VERS. 7.
Græcè *συμμέτοχοι*, id est *comparticipes*. q.d. Nolite cum sceleribus eorum iam dictis communicare & participare.

ERATIS ENIM ALIQVANDO TENEBRÆ] id est, VERS. 8.
eratis tenebricosi. Est metonymia cum emphasi. Sicut enim scelestum vocamus scelus; sic hîc *tenebras* vocat tenebricosos & tenebriones infidelitate & ignorantia, tum Dei, tum rerum agendarū. Ignorabatis enim fornicationem, immunditiam, & his similia esse tanta & tam grauia peccata.

Nota. Eusebius libr. 6. de Præparatione, & Theodor. du Curand. Græcan. affect. fusè demonstrant, quanta fuerit cæcitas & peruersum iudicium Gentium in gentilismo, etiam quoad illa, quæ ratio naturalis & lex naturæ dictat. Etenim, inquiunt, Persæ, & sorores, & matres, & filias suas nefandis sibi matrimonijs iungebant: humanis carnibus vescebantur Scythæ, & filios suos immolabant; Massagetæ cognatos senes comedebant: Hyrcani senes auibus, Caspij canibus deuorandos obijciebant; Lacedæmones furtum laudabant, quasi rem ingeniosam & solertem; alij coniuges suas hospitibus in symbolum hospitij adulterio polluendas concedebant. Quanta fuerint scelera Chananæorum patet Leuit. 18. & Deuter. 10. & 26. Considera diuini Platonis quàm improbus

Cæcitas & peruersum iudicium Gentium in ijs quæ naturæ repugnant.

probæ sint leges de non subueniendo valetudinarijs, de licenter mentiendo, de occidendis infantibus, & de communione vxorum. Lycurgus iubet suis legibus, hospites finibus pelli, pueros impunè prostitui, feminas licenter exponi. Hæc & plura Theodor. & Eusebius. Meritò S. August. in Sent. sent. 343. *Sequamur, ait, Christum lumen verum, nec ambulemus in tenebris. Tenebræ autem metuendæ sunt morum, non oculorum: & si oculorum, non exteriorum, sed internorum, vnde discernitur, non album & nigrum, sed iustum & iniustum.*

NVNC AVTEM (estis) LVX IN DOMINO] q. d. Nunc Christiani facti estis lucidi: quia illuminati estis fide, gratia & doctrina Christi, vt cognoscatis tum Deum verum trinum & vnum, tum ea quæ agenda sunt, vt Deo illi vero placeatis. Ergo

VT FILII LVCIS AMBVLATE] Id est, viuite eo modo, quo decet viuere eos qui tantam lucem, id est, cognitionem Dei, diuinæque voluntatis & rerum agendarum sunt adepti. Facite vt cognitio hæc non sit otiosa, nec in anima sopita delitescat, sed in voluntatem & opera emanet, vt opera fidei quasi proles matri suæ respondeant.

Cur peccata dicantur tenebræ. Nota, peccata dici tenebras: Primò, quia peccantes oderunt lucem, & quærunt tenebras. Pudet enim eos in luce palam coram hominibus tam pudenda facere, & peccare. Secundò, quia peccata rationis iudicium excæcant. Vnde Prouerb. 14. 22. dicitur *Errant qui operantur malum.* Semper enim peccatum oritur, vel ex errore, vel ex imprudentia, inconsideratione & inaduertentia aliqua rationis & intellectus: ac rursum dum committitur, eamdem adauget, offuscatque rectum prudentiæ & conscientiæ dictamen per procliuitatem ad idem peccatum iterandum, quam animo ingenerat.

Ob quinque rationes bona opera dicuntur lux. Contrà, virtus & bona opera dicuntur lux: Primò, quia amant lucem, Dei hominumque conspectum; Secundò, quia manant à luce; id est, dictamine fidei & prudentiæ; Tertiò, quia eamdem lucem adaugent; Quartò, quia alios illuminant, & quasi lux sancti exempli coram alijs resplendent; Quintò, quia oriuntur à Deo, qui est prima increataque lux omnia transscendens, illuminans, calefaciens, vegetans, viuificans, continens, & ad se quasi sol conuertens, ait S. Dionys. de Diuin. nominib. c. 4. vide Rom. 13. 12.

VERS. 9. FRVCTVS ENIM LVCIS EST (id est, situs est) IN OMNI BONITATE, ET IVSTITIA, ET VERITATE] Corruptè Græca iam legunt, καρπὸς τοῦ πνεύματος, id est, *fructus spiritus.* Legendum est enim, *fructus* τοῦ φωτὸς, id est *lucis*, vti legit Noster, Syrus & passim veteres. De luce enim præcessit, non de spiritu. *Fructus* ergo *lucis*; id est fidei, prudentiæ & virtutis Christianæ, situs *est in omni bonitate.* ἀγαθωσύνη, id est benignitate & beneficentia, de qua dixi Galat. 5. 22. hanc opponit iracundiæ, asperitati & malignitati: *& iustitia*, hanc opponit fraudibus: *& veritate*; hanc opponit mendacio & hypocrisi. ita Chrysost. q. d. Ex fructibus lucis ostendetis vos esse filios lucis, si videlicet non iracundos, asperos, malignos, sed benignos & beneficos; non fraudulentos, sed iustos; non mendaces & hypocritas, sed sinceros & veraces vos exhibueritis.

Fructus bonorum operum.

VERS. 10. PROBANTES (δοκιμάζοντες, *explorantes* exquirentes) QVID SIT BENEPLACITVM DEO] Nimirum hoc primum Christiani studium esse oportet, vt exquirat quid de se exigat Deus, qua in re Deo maximè placere possit, quomodo sanctam eius voluntatem & beneplacitum agnoscere & adimplere possit. hæc summa, hic apex perfectionis Christianæ: vt cum sancto Paulo non tantùm in statu vitæ deligendo, sed qualibet in re dicat, Domine quid me vis facere? Et cum Christo, Fiat voluntas tua de me, in me, per me, circa me, tam in vita quàm in morte, tam in tempore quàm in æternitate.

Apex perfectionis Christianæ in quo consistat.

NOLITE COMMVNICARE OPERIBVS INFRVCTVOSIS TENEBRARVM] nolite commercium habere, aut miscere vos operibus peccatorum & peccantium, qui quasi tenebriones lucem fugiunt. Hæc enim opera nullum fructum nisi seram & inutilem pœnitentiam ac remorsum conscientiæ afferunt. VERS. 11.

MAGIS AVTEM REDARGVITE] q. d. Redarguite tum verbo, tum exemplo puræ & sanctæ vitæ, eorum tenebras, id est, pudendas libidines & peccata.

QVÆ ENIM IN OCCVLTO FIVNT AB IPSIS TVRPE EST ET DICERE] *Ab ipsis*, scilicet filijs diffidentiæ & tenebrarum. de quibus egit v. 6. 7. 11. ita Hieron. Notat obscœnitatem tum Paganorum, tum potiùs Simonis Magi, & Gnosticorum, de quibus abominanda narrat Epiphan, citatque hunc locum Apostoli. VERS. 12.

OMNIA AVTEM QVÆ ARGVVNTVR, A LVMINE MANIFESTANTVR] Respicit ad id quod dixit v. 11. *Magis autem arguite*, scilicet libidines & vitia iam dicta v. 3. Eò enim respicere Apostolum hoc v. 13. significant Græca. Non enim habent τὰ πάντα δὲ sed τὰ δὲ πάντα, id est, ταῦτα πάντα, id est, *hæc omnia*, scilicet fornicatio, immunditia, scurrilitas, quæ iam dixi & redargui; &, vt Hieron. legit, *quæ sunt arguta à me, arguuntur & manifestantur*, id est argui & manifestari debent, *à lumine*. q. d. Dum dico vos scelera iam dicta debere arguere, simul moneo vt rectè tenebriones istos & tenebras scelerum iam dictas redarguatis, debere vos afferre lucem sanctæ doctrinæ & vitæ. VERS. 13.

OMNIA AVTEM QVÆ ARGVVNTVR, A LVMINE MANIFESTANTVR] Lumen enim debet manifestare peccata tenebricosa, quæ arguimus. Sicut enim nox & tenebræ infidelitatis vel impietatis ipsis peccatoribus occultant & celant sua peccata: ita lumen sanctæ doctrinæ & vitæ à filijs lucis, id est Christianis, allatum, eadem peccata illis retegit, aperit & manifestat, Vnde pro eo quod sequitur, *Omne enim quod manifestatur, lumen est*; verti potest ex Græco cum Syro, Erasmo, Vatablo, *omne enim quod manifestat* (tenebras peccatorum iam dictas) *lumen est*, Græcum enim φανερούμενον est vocis mediæ, & tam significat id quod manifestat, quàm id quod manifestatur. Noster tamen significantiùs vertit *id quod manifestatur.* Probat enim Apostolus id quod arguitur, debere à lumine manifestari: quia, inquit, id quod arguitur, & arguendo manifestatur, & manifestando per pœnitentiam emendatur (hæc enim per metalepsin significat verbum *manifestatur*) lumen est, id est, luminosum fit, & abijcit tenebras peccatorum. Inde enim rectè sequitur! Ergo illud idem à lumine debet manifestari. Nihil enim fit luminosum, & tenebras abijcit, nisi lumine illustretur & manifestetur. q. d. Videte ergo, ô Christiani, quomodo, vt filij lucis, ambulare, quantam lucem afferre debeatis nimirum tantam, quæ tenebras gentilismi & impietatis non tantùm retegat, sed & easdem illuminet, lucidas faciat, imò,

Christianorum vita luce sua debet & vrgere tenebras impietatis, & illuminare.

imò in lucem christianismi transmutet. Rursum, ne putetis vestram redargutionem & illuminationem frustraneam fore. *Omne enim quod manifestatur, lumen est.* Quidquid scilicet à vobis filijs lucis manifestabitur, arguetur, emendabitur, lumen est, lumen fidei & sanctæ vitæ recipiet, & luminosum fiet: sicque ex tenebrosis lucidos, ex Paganis Christianos, ex obscœnis castos facietis, quando illi videntes vestram puram & sanctam vitam ac doctrinam, deserent suos errores & libidines, vt vos vestramque fidem ac sanctitatem æmulentur, ita Theophyl.

VERS. 14. PROPTER QVOD, vt scilicet tenebriones & tenebras iam dictas manifestet & illuminet, DICIT] Isaias, inquiunt aliqui, cap. 60. v. 1. *Surge, illuminare Ierusalem, quia venit lumen tuum, & gloria Domini super te orta est.* Sed hæc sententia Pauli, *Surge qui dormis,* &c. multùm differt ab illa Isaiæ. Ergo cum S. Hieronymo dico: hæc sententia Pauli in Scripturis non inuenitur; alludit tamen ad locum Isaiæ iam dictum. Vnde S. Thomas ait Apostolum hæc verba non sumpsisse ex libro aliquo apocrypho, nec etiam spiritu prophetico ea protulisse, sed velut exposuisse quibusdam de suo admixtis iam dictam sententiam Isaiæ, *Surge illuminare Ierusalem,* &c.

Vnde hæc verba sumpserit Apostolus.

Quod ergo Paulus ait, *dicit*, id est, inclamat, supple, Spiritus sanctus, & Deus noster tum interiùs in ruima cuiusque peccatoris per sanctas inspirationes & excitationes per pœnitentiam; tum exterius per me Paulum (hoc loco & alibi) aliosque concionatores, quemque in peccato existentem compellans: *dicit*, inquam, & inclamat id quod sequitur. *Surge qui dormis*, &c.

SVRGE QVI DORMIS, ET EXVRGE A MORTVIS] tu scilicet, ô peccator, qui dormis somno, & mortuus es morte peccatorum ac vitiosæ consuetudinis; inde euigila & exurge.

Nota Primò, peccatorem quasi in tenebris, vt præcessit, & nocte versantem dormire, & peccatum esse quasi somnum. Peccator enim, inquit Chrysost. & Theophyl. vacat & caret actione honesta, nec intelligit ea quæ salutis sunt, æquè vt dormiens: rursum somnia videt & imaginatur voluptates & ea quæ non subsistunt, æquè vt dormiens. *Dormierunt*, inquit Psaltes, *somnum suum, & nihil inuenerunt omnes viri diuitiarum in manibus suis.*

Peccator dormit in tenebris, & peccatum quasi somnus.

Secundò, peccatum est mors animæ; & peccator est mortuus: quia caret omni sensu & motu vitali gratiæ, ipsaque anima spiritali, id est gratia, fœtetque coram Deo, & virulenti est odoris, ait Theophyl. perinde vt cadauer mortuum.

Hinc Tertiò patet necessitas gratiæ præuenientis & excitantis, vt hominem ab hoc somno & morte animæ excitet. Sicut enim dormiens non potest seipsum à somno, nec mortuus seipsum à morte excitare, ita nec peccator potest se à peccato excitare, sed excitari debet à Deo, Deique gratia. Huius typo & symbolo Christus Lazarum mortuum (qui speciem gerebat peccatoris) suscitaturus, valida voce illi inclamauit, *Lazare veni foras.* Hæc vna omnium concionatorum æquè vt Pauli deberet esse vox, *Surge qui dormis, & exurge à mortuis:* hocce vnum deberet eorum esse studium, nō vt aures scalpant, non vt famam doctrinæ concilient, non vt audiant: Quàm benè, quàm eloquenter perorauit! sed vt quasi mallei conterentes petras & dura hominum corda, vehementi spiritu & zelo peccatores à somno & morte peccati excitent, & in lucem ac vitam gratiæ reuocent.

Necessitas gratiæ præuenientis & excitantis.

Moraliter S. Aug. in illud psal. 131. *Si dedero somnum oculis meis: Omnes*, inquit, *istæ felicitates, quæ videntur, sæculi, somnia sunt dormientium. Et quomodo qui videt thesauros in somnis, dormiens diues est; sed euigilabit, & pauper erit: sic omnia ista vana huius sæculi, de quibus homines gaudent, in somno gaudent: euigilabunt, quando nolent, si non modo euigilant quando vtile est; & inuenient somnia illa fuisse, & transisse sicut dicit Scriptura, Velut somnium surgentis. Et alio loco: Dormierunt somnum suum, & nihil inuenerunt omnes viri diuitiarum in manibus suis. Iste ergo, qui vult inuenire locum Domino, dixit etiam: Si dedero somnum oculis meis. Sunt autem quidam qui non dormiunt, sed dormitant: aliquantulum retrahunt se ab amore temporalium, & rursus reuoluuntur in eum, & quasi dormitantes caput crebrò inclinant. Euigila, excute somnum, dormitando casurus es. Non vult Psalmus oculis suis dare somnum, nec palpebris dormitationem, cum qui vult inuenire locum Domino.*

Felicitates sæculi somnia sunt dormientium.

ET ILLVMINABIT TE CHRISTVS] Alludit ad dormientem in multam lucem: huic enim excitator dicere solet. Surge iam dudum dies est, euigila solem splendentem aspice. Pari modo Paulus & quiuis concionator peccatores à somno peccati excitat dicens: Surge, dies est gratiæ, sol iustitiæ Christus iam illuxit, omnesque, qui somno peccatorum euigilantes oculos aperuerunt, & surrexerunt, illuminauit suæ gratiæ & iustitiæ lumine; surge, euigila & tu, aperi oculos, & te pariter illuminabit. Sic dicit Rom. 13. 11. *Hora est iam nos de somno surgere. Nox præcessit, dies autem appropinquauit. Abijciamus ergo opera tenebrarum, & induamur arma lucis.*

Dies gratiæ, & sol iustitiæ illuminat & excitat peccatores.

Nota, Pro *illuminabit te*, græcè est ἐπιφαύσει, id est *illucescet*, orietur *tibi* Christus; vt sicut sol lunæ, ita ipse tibi suum lumen gratiæ communicet; quo factus speculum diuinæ lucis possis & alios illustrare, & de tenebris peccatorum erutos manifestare, in lucem adducere: & lucidos facere.

Notat Hieron. pro ἐπιφαύσει, quosdam legere ἐπιψαύσει σοι ὁ Χριστὸς, id est *continget te Christus*, & ita legit Ambros. & August. in psalm. 3. Quin & Chrysost. tam hanc quam priorem lectionem affert, quasi hîc sermo sit ad Adamum (& consequenter ad nos Adæ filios, qui in Adamo continebamur, eoque peccante mortui sumus) in monte Caluariæ sepultum, quem Christus ibidem crucifixus sanguine suo è cruce distillante contingens redemerit, & ad lumen vitamque diuinam reduxerit.

Scio, inquit Hier. *audisse me quemdam de hoc loco in Ecclesia disputantem: qui in theatrale miraculū, numquā ante visam formam populo exhibuit, vt placeret. Testimonium hoc, inquiens, ad Adam dicitur in loco Caluariæ sepultū, vbi crucifixus est Dominus. Qui Caluariæ idcirco appellatus est, quòd ibi antiqui hominis esset cōditū caput. Illo ergo tempore, quo crucifixus Dominus super eius pendebat sepulcrum, hæc prophetia cōpleta est dicens: Surge Adam qui dormis, & exurge a mortuis: & non vt legimus, ἐπιφαύσει σοι ὁ Χριστὸς, id est, orietur tibi Christus: sed ἐπιψαύσει, id est, continget te Christus; quia videlicet tactu sanguinis ipsius & corporis dependētis viuificetur atque consurgat: & tunc typum quoque illum veritate compleri, quo Eliseus mortuus mortuum suscitauit. Hæc vtrùm vera sint nec ne, lectoris arbitrio derelinquo.* Vbi Nota. Licet Hieron. hic & alibi hanc sententiam de Adamo in Caluario monte sepulto, ibiq; Christi sanguine resuscitato, suggillare videatur;

Adam sepultus an sit in monte Caluariæ.

tur; tamen passim illam docent & tradunt Patres. Vnde S. Aug. ser. 71. de Temp. *Et verè fratres, ait, nõ incongruè creditur, quod ibi erectus sit medicus, vbi iacebat ægrotus. & dignũ erat vt vbi ociderat humana superbia, ibi se inclinaret diuina misericordia, & sanguis ille pretiosus etiã corporaliter puluerem antiqui peccatoris, dũ dignatur stillando contingere, redemisse credatur.* Sic & Tertull. l. 2. carmin. contra Marcionem c. 4.

Passim id docent Patres.

Hic hominem primum suscepimus esse sepultum.
Hic patitur Christus, pio sanguine terra madescit,
Puluis Adæ vt possit veteris cum sanguine Christi
Commixtus, stillantis aquæ virtute lauari.

Idem docent Origenes, Epiphan. Athana. Cyprian. & passim Patres, vno excepto Hieronymo, vt dixi Matth. 27. 33. videturque communis traditio. Hac etiam de causa pictores sub cruce Christi caluariam Adæ pingunt, vt ex Alberto Magno notauit Molanus c. 78. de Imaginibus.

Verùm quod ad præsentem locum attinet, communis & vera lectio est ἐπιφαύσει, id est *illucescet*, non ἐφάψεται, id est, *continget* te Christus. ita enim legit Noster, Syrus. & passim iam Græca & Græci. Itaque legendum esse patet ex præcedentibus: hactenus enim à vers. 8. de luce & illuminatione egit, non autem de contactu. Denique aptissimè dicitur dormienti & mortuo, Surge qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus, vt solem iustitiæ aspicias; minùs autem rectè dicitur, Et continget te Christus.

Apostolus tamen hic non videtur loqui de Adamo.

Adde, Apostolum de Adamo non loqui, sed de peccatoribus quibuslibet, cuique enim peccatori inclamat, *Surge qui dormis*, &c.

VERS. 15. VIDETE ITAQVE FRATRES, non iam in tenebris, sed in Euangelij clara die & luce (quando viuendi & cernendi est facultas) constituti, QVOMODO CAVTE (ἀκριβῶς, id est diligenter, circumspectè, accuratè, scientes & cogitantes vos vestraque omnia in tanta luce ab omnibus videri & notari) AMBVLETIS (conuersemini) NON QVASI INSIPIENTES] Valdè enim insipientes sunt, qui ad solem hunc Euangelij oculos claudunt, vel sub eo pudenda faciunt, quasi adhuc in nocte & tenebris ignorantiæ Dei versarentur. Maximè autem insipientes sunt, qui tempus hoc breue nobis ad beatam æternitatem comparandam concessum prodigunt; imò eo abutuntur, vt æternam miseriam sibi accersant. Vnde sequitur.

Cura temporis quando habenda.

VERS. 16. REDIMENTES TEMPVS, QVONIAM DIES MALI SVNT] Anselmus explicat, q. d. Apostolus; Tempus & anteactæ vitæ peccata flendo & pœnitendo redimite. Vt respiciat Apostolus ad v. 8. *Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino.* vnde immediatè antè præmisit: *Videte itaq; fratres, quomodo cautè ambuletis, non quasi insipientes*, vtpote nunc facti lux in Domino, *redimentes tẽpus*, vt illud olim luxu & peccatis perditum, iam recuperetis, ac tanto diligentiùs & feruentiùs illud expendatis, quanto illud olim negligentius & licentiùs prodegistis, vt illius iacturam hac diligentia & feruore sarciatis & redimatis. hoc enim propriè est redimere. Verùm sic potiùs dixisset Apostolus: Redimentes tempus præteritum; iam autem dicens tantùm, *Redimentes tempus*, videtur intelligere præsens. Sequitur enim: *Quoniam dies mali sunt*; alioqui dixisset: Quoniam dies præteriti mali fuerunt: nisi τὸ *sunt* amplè accipias pro *fuerunt* & *sunt*, vti enim fuerunt mali, sic etiamnum sunt mali. Est ergo hæc expositio probabilis æquè ac moralis & pia. Excitat

Quid sit redimere tempus Prima expositio.

enim eos qui in infidelitate, luxu & peccatis, aut in desidia & tepiditate multum temporis multosque annos perdiderunt, vt hoc damnum recuperent nouo feruore, intendendo, & duplicando, ac triplicando actus abstinentiæ, mortificationis, charitatis & aliarum virtutum, in modico vitæ quod restat, vt paucis annis, qui supersunt vsque ad mortem; tantum meritorum sua sedulitate acquirant, quantum alij, qui à puero Deo seruierunt, quantumq; ipsimet acquisiuissent, si priores annos in fide & obsequio Dei feruidè expendissent. Hoc secundùm Latinam versionem: nam Græcum ἐξαγοραζόμενοι, non *redimentes*, sed *ementes*, & ad verbum *exementes* significat: de quo mox.

Secundò, alij exponunt sic: Deus, inquiunt, sæpè peccatoribus tempus, quod secundùm naturæ cursum viuere deberent, propter peccata diminuit, iuxta illud psal. 54. 24. *Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos.* Quam ob causam illis 120. annis, quos vsque ad diluuium Deus hominibus præscripserat, 10. annos detraxit Genes. 6. Cùm igitur Deus soleat tempus vitæ propter peccata diminuere, is qui benè agit, rectè dicitur illud redimere, quoniam illud vitæ spatium, quod alioqui si peccaret, erat sibi Dei iudicio detrahendum. quasi bonis operibus redimit, impletque dies omnes sibi ad viuendum à natura definitos, itaque moritur plenus dierum instar Abrahæ.

Secunda. Solet Deus vitæ tempus propter peccata abbreuiare.

Tertiò, S. August. serm. 24. de Verbis Apostoli, asserit eum tempus redimere, qui illud aufert negotijs sæcularibus, vt quiete sua fruatur, Deoque vacet, *Quando, inquit, aliquis tibi infert litem, perde aliquid vt Deo vaces, non litibus: id enim quod perdis, pretium est temporis. Sicut enim das nummos & panem emis, itaq; aliquid amittis & aliquid acquiris: sic perde nummos vt emas tibi quietem, id est, tempus vacandi Deo: hoc enim est tempus redimere.*

Tertia.

Rursum scripsit in hanc Apostoli sententiam idem Aug. hom. 10. inter 50. tom. 10. ex qua accipe hos flosculos: *Dies malos duæ res faciunt, malitia & miseria. Regenerati dies malos ducimus, quousq; finiatur pœna mortalitatis, & succedat gratia summa felicitatis. Nemo dicat, Parentes nostri dies bonos habuerunt, nos malos habemus. Recitata est ipsis & hæc Apostoli sententia. Ex eo quòd lapsus est Adam & paradiso proiectus, nunquam fuerunt dies nisi mali. Istos pueros qui nascũtur interrogemus, quare à ploratu incipiãt qui & ridere possunt. Lacrymæ testes sunt miseriæ.* Et inferiùs: *Redimere tempus hoc est, quando aliquis tibi ingerit litem, perde aliquid, vt redimas tẽpus quo vaces Deo: sic enim dum vestem emis nummos amittis, vestẽ acquiris. Punicum est prouerbium: Vt habeas tempus quietum, perde aliquid. Pestilentia ante ostium venit, & nummũ quærit: duos illi da, & ducat se. Pestilentia est homo malus, litigator, calumniator, proditor. Iste talis sic est, quomodo pustula mala in corpore, quam cum aliqua particula tollis de corpore, ne venenum totum corpus occupet, & animã petat. In lite euerteris cogitationibus tuis, iritaris aduersus aduersarium tuũ: ecce tempus perdidisti. Quantò meliùs nummũ amitteres, & tempus redimeres? Calumniosus verò hic non gaudeat. Ille qui propter vitandam calumniam tempus à te redemit, hic tolerat dies malos, tu qui calumnijs pasceris, & hic habes dies malos, & post dies ipsos habiturus es in die iudicij peiores.*

Quartò, S. Hieron. censet tempus cùm à Deo datum sit, vt hominibus in bonis operibus seruiat, quasi captiuum teneri, quando in malis operibus insumitur; ideoq; per bona opera redimendum, & ex *Quarta.*

ex captiuitate in libertatem quasi vindicandum esse. *Quando tempus*, inquit, *in bonis consumitur, emimus illud, & proprium facimus, quod malitiâ hominum venditum fuerat, sicq; dies malos in bonos vertimus, & facimus illos non præsentis sæculi, sed futuri*, Propriè ergo S. Hier. accipit *redimere*, quasi sit rursus emere id quod venditum erat. Sic Nazianzen. ait, ἐξαγοράζει κόσμον μεγάλης τιμῆς, id est, *redimit mundum magno pretio*: nam Christus pretio sanguinis eum redemit è captiuitate peccati & diaboli.

Dubia & gemina.

Verùm Nota. *Redimere* hîc idem est quod emere: sic redemptores vectigalium vocamus, eorumdem emptores. Nam græcè est, ἐξαγοραζόμενοι τὸν καιρὸν, id est, mercantes & ementes occasionem & opportunitatem, siue tempus hoc opportunum ad bene agendum, ad lucra cælestia comparanda, q. d. Studiosè emite opportunitatem proficiendi in via Dei & virtute, & bona opera ac merita accumulandi: emite, inquam, eam quarumuis rerum dispendio. ita Theophyl. v.g. conuiuiorum & recreationum iactura emite tempus studendi, orandi, benefaciendi. Vnde S. Aug. homil. 1. inter 50. *Quid est*, ait, *redimere tempus, nisi, cum opus est, etiam detrimento temporalium commodorum, ad æterna quærenda & capessenda, spatia temporis comparare?*

Vis scire quàm pretiosum sit hoc tempus, vis scire eius pretium: Interroga damnatos, ipsi id sciunt per experientiam. Prodeat ex abysso vnus diues Epulo. Dic nobis, ô Epulo, quid dares pro anno vno, pro die, pro hora huius temporis? Darem, inquit, mundum vniuersum, darem mille mundos, si haberem, darem delicias omnes, opes omnes, tormenta omnia. O si daretur vel momentum resipiscendi, pœnitendi, veniam emerendi; illud emerem omnibus laboribus, pœnitentiis, afflictionibus, quæ vmquam homines tolerarunt, aut etiamnum tolerant, in Purgatorio vel inferno, etiamsi illæ centum millia, imò mille milliones annorum durarent.

Interroga animas in Purgatorio. Dicent illæ: Si possemus redire ad tempus merendi & satisfaciendi, emeremus illud non auro; non gemmis totius orbis, sed sanguine & vita, imò mille mortibus.

Interroga Beatos. Dicent illi: Beati mortales, ô si sciretis quæ merita, quæ lucra gloriæ compare possitis singulis temporis momentis, vos illa emeretis omni sudore & dolore. O si nobis redire liceret ad tempus merendi, emeremus vnam horam omnibus eculeis, ignibus, bestiis, martyriis, cuperemusque illa pati quæ vmquam Sancti passi sunt vsque ad diem iudicij. O si redire liceret, nos aliter illud expenderemus quàm expendimus: sumus iam inter Angelos, nos extremum potentiæ exsereremus, vt inter Seraphinos & Cherubinos asscribi mereremur. O momentum pretiosum ex quo pendet æternitas! Quot hîc momenta in otio deperdis, tot æternitates gloriæ, quas acquirere poteras laborando, patiendo, animas conuertendo, perdis, & irreuocabiliter perdis; vt, si in cælo pœnitere posses, non alterius rei quàm temporis perditi, aut minùs strenuè expensi te pœniteret.

QVONIAM DIES MALI SVNT] Id est, quoniam dies huius vitæ miseri, multis ærumnis, periculis & tentationibus expositi sunt, quæ occasionem benè agendi vel adimunt, vel minuunt, vel periculo exponunt, inquit Anselm. Sic enim Hebræi bonum vocant quod iucundum est; malum, id quod triste est & miserum. Sic Christus Matth. 6. 34. dicit, *sufficit diei malitia*, id est afflictio & miseria *sua*.

A Rursum dies mali, id est incerti, instabiles, breues sunt, æquè ac pleni curarum, distractionum, & laqueorum peccati & damnationis. Nam inter cæteras malitias, id est miserias, dierum huius vitæ est incertitudo, instabilitas & breuitas eorumdem, æquè ac molestia, curæ & angores, iuxta id quod ait Iacob Pharaoni: *Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum sunt, parui & mali*, Gen. 47. 9. Quo alludit hîc Paulus, q. d. Emite tempus bene agendi & merendi; quia dies huius vitæ & temporis sunt incerti, instabiles & breues, æquè ac molesti & anxij: incertum, instabile & breue habetis tempus procurandi salutem æternam: videte ergo vt hoc temporis momentum, ex quo pendet æternitas vestra, bene expendatis. Tertiò, propriè *dies mali* sunt, quia pleni sunt infidelitate & peccatis. *Dies malos*, ait S. Aug. loco citato, *duæ res faciunt, malitia & miseria. Ex quo enim lapsus est Adam, & paradiso expulsus, numquam fuerunt dies nisi mali.*

B Sicut grassante hæresi vel ebrietate & libidine (vti fit in bacchanalibus) dicunt concionatores: O Christiani cauete vobis hoc tempore, quia dies mali sunt. q. d. Tempus hoc redimite, nec sinite vos abduci à communi hominum turba ad gulam & venerem, ne tempus cum anima perdatis. Sic ait S. Ioan. ep. 1. c. 5. 19. *Mũdus totus in maligno positus est*. tempore enim Pauli omnia erant plena infidelitate & sceleribus, infidelibus & sceleratis. Hos ergo quasi fures temporis pretiosissimi fugiendos & arcendos docet Apostolus: perinde ac Philosophus cuidam amico fabulis cum eo, tempus terere volẽti, seuero vultu dixit: *Abi hinc fur temporis*. Idem dicamus, cum quis fabulo, nugi vendulus, aut similis tẽporiperda nos

C inuadit, ac ad sua otia nugasque sollicitat: tanto enim peior & nocentior est fur temporis fure pecuniæ, quanto tempus quod suffuratur, pretiosius est pecuniâ. Maximè autem perstringit hîc Apostolus Simonianos & Gnosticos, hæreticos impios & impuros, de quibus dixit v. 11. *Nolite cõmunicare operibus infructuosis tenebrarũ. magis autẽ redarguite, Quæ enim in occulto fiunt ab ipsis, turpe est & dicere.* q. d. In tanta temporum calamitate & malitia, cùm hinc hæreses infames & spurcæ grassãtur, quæ suadent tempus in deliciis veneris & ventris transigere; inde infidelitas, idololatria, libidines, ebrietates, rixæ, omniaque scelera dominantur & increscunt; vos, ô Christiani, nolite iis auscultare, cum iisque tempus cum anima prodigere; sed potiùs illud redimite, atque Deo & studio sapientiæ & virtutum Christianarum impendite, ac nominatim quo-

D uis pretio quouisque damno redimite tempus, vacando precibus, & Dei laudibus, ac excipiendis eius sanctis inspirationibus, quibus Deus interiùs mẽtem vestram illustrat, pulsat, excitat, inflammat ad maiorem sanctimoniam, vt ei magis placeatis, magnisque passibus tendatis ad perfectionem. Vnde sequitur: *Propterea nolite fieri imprudentes, sed intelligentes quæ sit voluntas Dei Et nolite inebriari vino, in quo est luxuria: sed implemini Spiritu sancto, loquentes vobismetipsis in psalmis, & hymnis, & canticis spiritualibus, cantantes & psallentes in cordibus vestris Domino, gratias agentes semper pro omnibus.* Ecce, hoc est redimere tẽpus, dum, quod alij dant et perdunt in compotationibus et luxuriis, hoc fideles dant orationi, psalmis, hymnis, canticis spiritualibus, etc.

Quid sit ἐξαγοράζειν, siue mercari tẽpus.

Nota Primò Græcum ἐξαγοραζόμενοι, verbum est mercatorum, qui curiosè merces omnes considerant, vt emant meliores ad lucrum, cui soli inten-

Primò. dunt, quodque omnibus deliciis & conuiuijs anteponunt: tanto studio decet nos aucupari occasionem & merces bonorum operum.

Secundò. tempus nobis proprium facimus quando illud bene impendimus. Secundò, sicut hi mercatores merces emendo, eas sibi proprias suasque faciunt: sic tempus quasi nobis appropriamus, dum illud assumimus & impendimus ad propria bonorum operum & meritorum lucra. Non est nobis, inquit Oecum. tempus stabile; aduenæ enim sumus. Eme ergo ipsum & facito proprium, scilicet bona operando in hoc tempore, quæ in futuro te glorificent.

Tertiò. tempus præsens est occasio fronte capillata, post calua. Tertiò. præsens tempus dicitur καιρὸς, id est, occasio & opportunitas, scilicet mercandi, & lucra nostra augendi, sicut in nundinis mercatoribus est occasio emendi & vendendi sua. *Vita nostra*, inquit, Nazianz. in Sententiis, *est quasi mercatus, cuius dies cum abierit, tempus amplius non erit emendi qua velis.* vt singuli meminerint sibi hanc occasionem sedulò & studiosè captandam & amplectendam esse. est enim fronte capillata, à tergo occasio calua. Vbi hæc occasio transierit, vbi hæ nundinæ, hoc tempus vitæ tuæ effluxerit, non habebis vel momētum pœnitendi, bene agendi, mercandi, & lucra cælestia comparandi. Sic ergo viue, talia & tanta fac, qualia & quanta voles te fecisse, cùm tempus hoc elapsum erit; qualia & quāta te fecisse voles & optabis, cùm in æternitate consistes. Quod enim nūc facis & operaris, per totam æternitatem tibi proderit magnasque opes & gloriam tibi pariet; quod nunc negligis, negligis & perdis irreparabiliter, vt per totam æternitatem hanc negligentiā hoc tempus neglectum recuperare & redimere non possis.

Occasionis & temporis stimulus. Hinc occasionis & temporis stimulum sæpè nobis adhibet Apostolus. Ro. 13. v. 11. *Et hoc*, inquit, *scientes tēpus, quia hora est iam nos de somno surgere.* Gal. 6. 10. *Dum tempus habemus, bonum operemur ad omnes.* 1. Cor. 7. 26. & 29. vbi tempus hoc vocat *breue*, et *instantem necessitatē*. Vide ibi dicta. Eumdem stimulum adhibet Sapiens Eccl. 9. 10. *Quidcumque*, inquit, *facere potest manus tua, instanter operare; quia nec opus, nec ratio, nec sapiētia, nec sciētia erūt apud inferos, quo tu properas.* O quàm sapiens, quàm prouidus est, qui hæc cogitat, hæc agit, qui ita viuit vti in hora mortis optabit se vixisse, qui ea iam facit, quę in æternitate cōstitutus gaudebit se fecisse!

VERS. 18. ET NOLITE INEBRIARI VINO, IN QVO (scilicet vino, vel in quo, scilicet inebriari, q. d. In ebrietate) EST LVXVRIA] Nota. Pro *luxuria*, græcè est ἀσωτία, id est luxus, lasciuia, qualis est eorum qui assiduè potant et comessantur, vt penè semper sint temulenti. Hi enim in omni ἀσωτίᾳ, id est crapula, spurcitia, impudicitia et sordibus volutantur. *Nolim*, inquit Cicero l. 2. de Finibus, *mihi fingere asotos qui in mensam vomant, & de conuiuijs auferantur, crudique, postea rursus se ingurgitent.* Sic latinè *luxuria*, vti vertit Noster, non tantùm rem veneream, sed hunc luxum significat, ait Erasmus.

ἀσωτία quid & quasi vetitum.

Secundò, tamen ἀσωτία, cum Theop. & aliis potest accipi pro luxuria & libidine. Venter enim mero æstuans despumat in libidinem, quasi in ἀσωτίαν. Hoc sensu ita in Sotam ludit Martialis l. 4. epigramm. 9.

Sota Clinici Labulla
Deserto sequeris Clitum marito,
Et donas, & amas, ἔχεις ἀσώτως.

Sota enim significat parcum: Labulla tamen erat asota, id est prodiga, perdita, luxuriosa, relicto marito sequens adulterum, Clemens Alexand. l. 2. Pædag. c. 1. & 2. ἀσώτους dici vult quasi ἀσώστους, id est, salute priuatos: quia tam opes, quam corporis & animæ salutem perdunt & prodigunt.

Verè S. Hier. in c. 1. ad Titū 7. *Vbicumque*, inquit, *saturitas & ebrietas, ibi libido dominatur: specta vētrē, & genitalia, qualis ergo mēbrorū, talis & vitiorū. Nūquā ego ebriū castū putabo, qui etsi vino consopitus dormierit, tamē potuit peccare per vinū. Dicat quisque quod volet, ego loquor conscientiā meam. Scio mihi abstinentiam & nocuisse intermissam, & profuisse repetitam.*

Mala ebrietatis. Idem Hier. ep. 83. ad Oceanum: *Vinolentia*, inquit, *scurrarum est & comessatorum, venterque, mero æstuans citò despumat in libidines.* Et inferiùs: *Noë ad vnius horæ ebrietatem nudat femora sua quæ per sexcentos annos sobrietate contexerat. Lot per temulentiā nesciens libidine miscet incestum, & quem Sodoma non vicit, vina vicerunt.* Hinc Plato l. 2. de Legib. prope finem ita de vino sancit: *In ciuitate nec seruus nec serua vmquam vinum gustet, nec ipsi quidem magistratus illo quo magistratum gerunt anno: neque gubernatores, neque iudices, dum munus suum exercent, vllo modo vinum gustent.* Nimirum verissimum est illud Heracliti adagium: *Anima sicca sapientissima.* Quod pulchrè explicat & demonstrat Galenus in libro cui titulus est, Quòd corporis temperiei respondeant mores animi. Et Clemens Alexand. l. 2. Pædag. *Iubar est*, inquit, *anima sicca sapientissimum & perspicax, neque madescit vini halitu in modum nebulæ crassescens.* Idem l. 7. Strom. *Vinum*, inquit, *& carnium sagina, robur quidem adducunt corpori, sed animum reddunt languidum.* Nam, vt ait S. Ephrem tractatu de Timore Dei, initio tom. 3. *Qui corporis sui carnes delicatè nutrit, concupiscentias malas pascit.*

Anima sicca sapientissima.

SED IMPLEMINI SPIRITV SANCTO] q. d. Studete non vt vino, sed vt gratia Spiritus sancti impleamini. Modum & viam subdit, dicens:

LOQVENTES VOBIS METIPSIS (scilicet dum in vnum conuenitis, siue in templum ad orandum & agapen, siue in domum ad mensam & cibum) IN PSALMIS, ET HYMNIS, ET CANTICIS SPIRITVALIBVS CANTANTES ET PSALLENTES IN CORDIBVS VESTRIS DOMINO] S. Hier. ita hymnos à psalmis & canticis distinguit. *Hymni*, inquit, *sunt qui Dei fortitudinem & maiestatem prædicant & eiusdem semper, vel beneficia, vel facta mirantur; quod omnes psalmi continent, quibus Halleluia vel propositum, vel subiectum est. Psalmi autē propriè ad ethicū locum pertinēt: vt per organum corporis, quid faciēdum, & quid vitādū sit nouerimus. Qui verò de superioribus disputat, & concentum mundi, omniumque creaturarum ordinem atque concordiam subtilis disputator edisserit, iste spiritale cāticum canit.* Rursum, in officio Ecclesiastico facile iam est distinguere hymnos à psalmis & canticis. VERS. 19.

Quid differunt psalmus, hymnus, & canticum.

Nota Primò. Docet hic Apostolus, qualis debeat esse Christianorum agape, mensa & conuiuia, scilicet non vt carnibus & vino corpus & mentem obruant; sed vt spiritu & spiritualibus sanctisque colloquiis & hymnis, præsertim de Christo, Christique beneficiis, inuicem se oblectent, pascant, impleant, sicque studeant ebrietati, non corporali sed spiritali. Rursum vt cantionibus non lasciuis, sed piis & sacris se recreent, & Deum laudent. Solet enim in conuiuiis animus excitari, hilarescere, & in lepores cantusque resolui. Hinc Zeno rogatus, cur, cùm natura esset seuerus & secta Stoicus, in conuiuio tamen hilaresceret? respondit, Et lupinum, cùm sit suapte natura amarum, tamen aqua maceratum dulcescit: ita naturale est cibo potuque rigato cor-

Qualis debeat esse Christianorū agape & cōuiuia.

corpore, discuti tristitiam. testis est Laert. l. 7. c. 1. A

Musica antiquitus ab Hebræis in conuiuijs adhiberi solita.

Vnde Nota Secundò, Hebræos antiquissimos in conuiuijs ad communem recreationem solitos adhibere musicam. *Vinum*, inquit, Ecclesiasticus c. 40. 20. *& musica* (ecce musicam cum vino scilicet in conuiuijs & symposijs, coniungit) *lætificant cor, & super vtraque dilectio sapiêtiæ*. Et c. 49. 2. *In omni ore quasi mel indulcabitur eius* (Iosiæ) *memoria, & vt musica in conuiuio vini*. Idem verò pulchrius c. 32. v. 7. *Gemmula carbunculi in ornamento auri, & comparatio* (id est compositio & conceptus: hoc enim est Græcum σύγκριμα) *musicorum in conuiuio vini. Sicut in fabricatione auri signum est smaragdi: sic numerus* (id est numerosa melodia musicorum) *in iucundo & moderato vino*. q. d. Sicut annulum aureum ornat pala ex carbũculo, vel signum, græcè σφραγὶς, id est *sigillum*, ex smaragdo: ita conuiuium ornat musica. Idem testatur Dauid psal. 68. v. 13. *Aduersum me loquebantur qui sedebant in porta*, (id est, B iudices & seniores populi, qui in portis publica iudicia exercendi caussa sedere solebant) *& in me psallebant qui bibebant vinum*. q. d. Passim in suis symposijs perstringebant me suis contumeliosis canticis. Clarius verò id docet Isaias c. 5. 12. *Cithara & lyra & tympanum & tibia & vinum in conuiuijs vestris*. Quem morem suæ gentis secutus Christus post vltimam cœnam paschalem procedens ad passionem in montem oliuarum, hymnum cum Apostolis Deo cecinit, Marc. 14. 26.

Apostoli & primi Christiani in agapis & cõuiuijs musica vsi.

Inde Tertiò, Christum imitantes Apostoli, vt patet ex hoc loco Pauli, & primi Christiani in suis agapis & conuiuijs musicam & cantica adhibebant, non lasciua, nec profana, sed sacra, scilicet C hymnos in laudem Dei. Testis est Cyprian. ep. ad Donatum: *Et quoniam*, inquit, *nunc feriata quies ac tempus est otiosum, quidquid inclinante iam sole in vesperam diei superest, ducamus hunc diem læti, nec sit vel hora conuiuij gratia cælestis immunis: sonet psalmos conuiuium sobrium, vt tibi tenax memoria est, vox rauca: aggredere hoc munus ex more, magis charissimos pasces, si sit nobis spiritualis auditio. Prolectet aures religiosa mulcedo*. Similia habet Philo de Essæis. Idem clarissimè docet Tertull. c. 39. Apolog. Audi eum, & nota qualia fuerint priscorum Christianorũ conuiuia. *Non prius*, ait, *discumbitur, quàm oratio ad Deũ prægustetur. Editur quantum esurientes capiunt: bibitur quantum pudicis est vtile: ita saturãtur, vt qui meminerint etiam per noctem adorandum Deum sibi esse. Ita fabulantur, vt qui sciant Dominum audire. Post aquam manualem & lumina, vt quisq; de Scripturis sanctis, vel de proprio ingenio potest, prouocatur in medium Deo canere. hinc probatur quomodo biberit. Atque oratio conuiuium dirimit: inde disceditur nõ in cateruas cæsionum, neq; in classes discursationum, nec in eruptiones lasciuiarum; sed ad eamdem curã modestiæ & pudicitiæ, vt qui non tam cœnam cœnauerint, quàm disciplinam*.

Item frequenti oratione & Scripturarum collatione.

Reprehẽditur luxus modernorũ conuiuiorũ.

Ita veteres. Quò iam abiimus Christiani? quantus iam mensarum, ferculorum, vinorum luxus? quanta multorum temulentia? quanta asotia? quam colloquia & cantica impura & lasciua? Si Cyprianus, si Essæi, si Tertull. si Paulus ad nos redirent, & Christianorum iam conuiuia spectarent, an non exclamarent: O domus antiqua quàm dispare domino dominaris! Hinc sunt prisci illi Christiani, an vmbræ Christianorum; hiscene Christus, an potiùs Bacchus dominatur; hinc Christiani sunt, an Antichristiani & Bacchiani? hinc deicolæ sunt, an ventricolæ, & Cereris Venerisque mancipia?

Hinc Quartò, orta est laudatissima priscorum Christianorum consuetudo, vt in priuatis canticis animi causa concini solitis non amatorias, sed pias & sacras cantiones Christo canerent. Ita S. Basil. l. de Spiritu sancto c. 7. & 29. tradit hymnum glorificationis SS. Trinitatis, id est. *Gloria Patri, & Filio & Spiritui sancto*, à rusticis etiam cantari solitum. Clarius Hier. ad Marcellam ep. 17. *In Christi*, inquit, *villula tota rusticitas, & extra psalmos silentium est. Quocumque te verteris arator stiuam tenens Alleluia decantat, sudans messor psalmis se auocat, & curua attondẽs vitem falce vinitor aliquid Dauidicum canit. Hæc sunt in prouincia carmina; hæc, vt vulgo dicitur, amatoriæ cantiones, hic pastorum sibilus, hæc arma culturæ*. Id illis adeò curæ erat, vt à puero infantibus cùm fari inciperent, primam vocem quam sonarent, Alleluia, id est laudate Deum instillarent. Vnde idem Hier. ad Lætam scribens, hæc ait: *Quis hoc crederet, vt Albini pontificis neptis de repromissione Martyris nasceretur, vt præsente & gaudente auo, paruula adhuc lingua balbutiens Christi Alleluia resonaret?* Et infrà: *Cum auum viderit, in pectus eius transiliat, de collo pendeat nolenti Alleluia decantet*. Hunc morem reuocans S. Chrysost. hom. in psal. 41. quosuis etiam agricolas, opifices, nautas, textores & textrices hortatur ad psalmos, aliaque pia cantica concinenda. *Quoniam*, inquit, *hoc genus delectationis est animæ nostræ valdè cognatum & familiare, ne dæmones lasciua & meretricia cantica introducentes, omnia euertant; psalmos Deus construxit, vt ex re simul caperetur voluptas & vtilitas*. Et post multa de vtilitate psallendi hæc addit: *Hæc dico non vt vos tantum laudetis, sed vt filios & vxores doceatis talia cantica, non solum in texendo, alioue opere faciendo, sed maximè in mensa. Quando enim diabolus vt plurimum insidiatur conuiuijs, cum & ebrietatis & ingluuiei, risus, profusi, & remissi animi auxilio vtitur; tunc maximè oportet, & ante mensam, & in mensa se munire psalmorum præsidio, & simul cum vxore ac liberis surgentes à conuiuio, hymnos sacros Deo canere*.

Christianorũ consuetudo fuit in priuatis canticis sacra canere non amatoria.

Cantantes et psallentes in cordibus vestris Domino] q. d. Hæc cantica spiritualia, hi psalmi non ex solis labijs, sed ex imo corde prodeant. Hortatur ergo Christianos Apostolus ad lætitiam & exultationem spiritalem vt semper læti & exultantes in sua vocatione & christianismo iubilent, Deoque gratias agant eique in lætitia & amore seruiant, aliosque ad eamdem lætitiam, amorem & gratiarum actionem excitent. Hæc enim sunt indicia Spiritus sancti cor habitantis, qui D hunc spiritum gaudij suis afflat. Beati qui illo fruũtur, illumque excitant & augent. Illis nihil difficile, nihil triste accidit, sed læto spiritu, alacri & magno omnia ardua & tristia superant & transscẽdunt. S. August. hæc verba Apostoli per antitheses eleganti carmine expressit, cum ait:

Hortatio ad lætitiã & exultationem spiritualem.

Non vox, sed votum: non chordula musica sed cor; VERB. 20.
Non cantans, sed amans, cantant in aure Dei.

Audiant, ait S. Hier. *illi quibus psallendi in Ecclesia officiũ est, Deo non voce, sed corde cantandũ; nec in tragœdorũ modum guttur & fauces dulci medicamine colliniẽdas, vt in Ecclesia theatrales moduli audiantur & cãtica; sed in timore, in opere, in scientia Scripturarũ*.

Gratias agentes semper pro omnibus] gratijs, donis, & beneficijs à Deo acceptis. *Quidquid sapientiæ, quidquid te virtutis habere confidis, Dei virtuti & Dei sapientiæ deputa Christo*, ait S. Bernard. serm. 13. in Cant. Vide de gratiarum actione ea

Etiam in aduersis agenda Deo gratia.

ea quæ dixi 1. Thessal. 5. v. 17. Pulchrè quoque S. Hier. hic, *Christianorum*, inquit, *propriè virtus est, etiam in his quæ aduersa putant, referre gratias creatori: nam in beneficijs Dei quæ nobis accidunt gratulari, hoc & Gentilis facit & Iudæus. Sed iuxta Apostolũ hæc virtus est maxima, vt in ipsis periculis atque miserijs Deo gratiæ referantur, & sẽper dicamus, Benedictus Deus; minora nescio sustinere quã mereor, hæc ad mea peccata parua sũt, nihil mihi dignũ redditur. Hic animus Christiani est hic crucem suam tollens sequitur Saluatorem, quem nec orbitas, nec damna debilitant, quẽ, vt Flaccus ait, Si fractus illabatur orbis Impauidum ferient ruinæ.*

IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI] per nomen Iesu Christi, id est, per Christum, qui hæc dona, gratias & beneficia nobis promittit & obtinuit. Est metonymia. *Nomen* enim pro re nomine significata ponitur. Sic sæpè alibi iubemur inuocare nomen Domini, id est, Dominum suo nomine significatum.

Duo tituli quibus Deo gratias debemus.

DEO ET PATRI] Refer ad *gratias agentes*. Iubet enim vt gratias agamus *Deo & Patri*, id est, vt Syrus Deo Patri. Dicit tamen, *Deo & patri*, vt duos titulos innuat quibus Deo ad gratiarum actioné obstricti sumus. Primus est, quòd sit Deus noster; à quo corpus, animã, gratiam, & bona omnia accepimus. Secundus, quod sit pater, qui paterno affectu nos quasi filios suos omnibus suis bonis pascit & inebriat.

Hinc est quòd regius Psaltes toties omnes ad Dei laudem & gratiarum actionem inuitat: hinc toties canit recinitque *Halleluia*, id est, laudate Deum. Est enim hoc cæleste Beatorum canticum & iubilum. Ita S. Ioann. Apoc. 19. v. 1. 3. 4. 6. audiuit viginti quatuor seniores omnesq; Sanctos in cælis identidem resonantes *Halleluia*. Hinc Ecclesia tẽpore paschali assiduè iubilat *Halleluia*. Olim quoque, teste S. Hiero. virgines & monachi hac voce *Halleluia* noctu ad preces Deumque laudandum vocabantur in templum,

Mira de Halleluia.

Franc. Aluarez in Æthiopica legatione c. 41. refert ad Torretanam ditionem cœnobium viri Religiosorum, *Halleluia* ab hoc euentu nuncupatum. Asceta vixerat in vicinia vigilijs, ieiuniis & orationibus assiduè vacans: is à beatis mentibus in cælo audierat sæpiùs ingeminari *Halleluia* suauissimo concentu: eaque voce ad præfectum monasterij relata illi auctor extitit monasterij tum inchoati hoc nomine appellãdi, vt *Halleluia* diceretur.

Origo hymni Regina cæli.

Hæc vox *Halleluia* cælitus quasi aspirata animauit olim Christi athletas ad martyria, acerbissimaque tormenta cum gaudio subeunda. Lege acta SS. Felicis, Fortunati & Achillei Martyrum 23. Aprilis. Denique in publica & grauissima peste quæ Romæ contigit anno 591. cùm S. Gregorius Pontifex ad eam sedandam, publicam supplicationem instituisset, & B. Virginis imaginem cum litania circumtulisset, angelo è cælis illi accinente *Regina cæli lætare, Halleluia*; lues omnino sedata est: visusque est angelus alter gladium exsertum in homines vibrans, eum in vaginam recondere: visus est, inquam, in mole Adriani, quæ exinde castellum S. Angeli est appellata, vti referunt Sigonius lib. 1. de Regno Italiæ, S. Antoninus 4. p. to. 15. c. 24. §. 2. Petr. Canisius lib. 5. Martialis c. 22.

VERS. 21. SVBIECTI INVICEM IN TIMORE CHRISTI] Est noua ethica sententia. Apostolis enim, vt aliàs dixi, per sentẽtias more veterũ nõ cõnexas, sed disparatas, tradit præcepta de moribus & vita Christiana.

Nota. Sententia hæc indefinita accommodatè ad personas singulas intelligi debet: scilicet, vt subiecti sint ij non qui superiores, sed qui inferiores sunt, quorum est parere. Pari modo accipienda est vox *inuicem*, non enim vult vt quisque vicissim alteri subiectus sit: sic enim parentes filijs, reges populo vicissim subiecti esse deberent. Sed *inuicem*, id est, vt Syrus vertit, *alius alteri*; alius, putà inferior, subiectus sit alteri, scilicet Superiori. Nam, vt Hieron. docet, Apostolus ponit hic generale principiũ politiæ Christianæ, putà obedientiam, scilicet, vt subiecti sint & obediant singuli suis Superioribus; illudque insequentibus per species & partes explicat, cùm iubet mulieres viris, filios parentibus, seruos dominis subiectos esse.

Superioribus subjicere nos debemus, non timore pœnæ, sed amore Christi.

Nota. Quod addit, *in timore Christi*, significat subiectos nos Superioribus nostris esse debere, non ex timore pœnæ vel hominũ, sed ex timore Christi: quia scilicet Christum reueremur, eumque timemus offendere. q. d. Ex timore filiali, id est ex amore Christi, obedite Superioribus vestris, qui vicarij sunt Christi: vt, cùm eis paretis, in Christum coniiciatis oculos vestros, & putetis vos Christo parêre: cùm eos auditis, videtis, putetis vos Christum audire, videre; sicque opus præceptum faciatis, non quia hic homo illud præcepit, sed quia Christus per hunc hominem quasi vicarium suum loquens & mandans illud præcepit. ita fiet, vt non tã reuerentiã & obedientiam homini, qui Superior est, quàm Christo in homine qui Superior est, exhibeatis.

VERS. 22. *Mulier quam subiectionem debeat marito.*

MVLIERES VIRIS SVIS SVBDITÆ SINT SICVT DOMINO] Id est, vt aliqui exponunt, mulieres obediant viris quasi dominis suis. Sic enim Sara Abrahamum maritum Dominum vocat Gen. 18. 12. *Dominus*, inquit, *meus* (maritus meus Abrahã) *vetulus est*. Sed sic dicendum fuisset, Sicut dominis: iam autem dicit Apostolus: *Sicut Domino*. Adde in Græco esse articulum demonstratiuum τῷ κυρίῳ: quasi communem omnium Dominum nostrum, vt vertit Syrus, demonstret. *Sicut Domino* ergo, id est, sicut Christo, ita Græci. Explicat enim quod v. præced. dixit, *Subiecti inuicem in timore Christi*. Scilicet vt propter Christum Christique timorem, reuerentiam & amorem mulieres subiectæ sint viris, quasi Christo ipsimet, cuius locum & personam viri repræsentant.

Ita & Arist. *l.* 1. Oeconom. c. 4. & l. 2. c. 1. 2. & 3. vxori & matrifamilias hæc dat præcepta:

Primò, *Mulier suum arbitrium omnino exuere debet, vt marito obtemperet: sitq; maritus pro corde, oculis & lingua: arrideat ridenti: compatiatur tristi, non adulatoris modo vel chamæleontis, sed vt socia & dimidiatum corpus eius, & cum eo vnius spiritus.*

Secundò, *Mulier numquam sit otiosa ab opere, nec digiti à colo, aut penso telaue sint, neue otiosam patiatur ancillarum filiarumq; cohortem, id enim ad augendam rem familiarem pertinet & animum ab adulterio, & venereis retrahit, quæ sese otiosis insinuant facilè.*

Tertiò, *Nullum permittat domum ingredi sine præcepto viri. Non pandat secreta domus.*

Quartò, *Filios filiasq; instituat, nec vagari permittat longiusq; à suo latere discedere: verba omnia impudica & cantiones illis prohibeat nec præcinat.*

Quintò, *Reip. negotijs non se immisceat.*

Sextò. *Non sit Religiosa cum domesticis, vel vicinis non curiosa, non maledica, non peruicax marito, nõ vino nec gula dedita, non sordida, non nimium compta: pulchrũ enim tunc ceteris spectaculum, miserũ marito est.*

Vxor

Vxor ergo viro non sit obstrepera, sed subdita & A consona vt Echo, vt eam hoc illius ænigma ornet:

Virgo modesta nimis, legem bene seruo pudoris,
Ore procax non sum, nec sum temeraria lingua,
Vltro nolo loqui, sed do responsa loquenti.

Vers. 23. IPSE (Christus) SALVATOR CORPORIS EIVS] Nota *eius*, id est sui. Est hebraismus: Hebræi enim idem habent pronomen absolutum & reciprocum. Græca & Syrus non habent *eius*, sed tantùm *corporis*. Christi enim corpus, id est Ecclesia, antonomasticè dicitur *corpus*. q.d. Christus dat salutem corpori suo, id est Ecclesiæ, sicut caput quod omnes sensus continet, salutem dat corpori, in illud influendo, & dirigendo per visum, phantasiam & rationem, ita Theophyl.

Christus instar capitis influit salutem in Ecclesiam.

Vers. 25. & 26. CHRISTVS DILEXIT ECCLESIAM, ET SEIPSVM TRADIDIT PRO EA: VT ILLAM SANCTIFICARET, MVNDANS eam LAVACRO AQVÆ (Sacramento B baptismi, quo corpus per aquam, anima per gratiam Spiritus sancti abluitur) VT VERBO VITÆ] id est, per sacram & viuificam verborum baptismi formam, non deprecatoriam aut concionatoriam, sed consecratoriam & viuificā sacramentalē, scilicet hanc: Ego te baptizo in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti quæ qua instrumentum Dei, animam sanctificat & viuificat, ita Chrysost. Theod. Ambros. Anselm. D. Thom.

Forma verborum baptismi non deprecatoria, sed consecratoria & sacramentalis.

Quare perperam Beza, Vatabl. & Nouantes accipiunt verbum Euangelij, quod promittit gratuitam iustificationem, & vitam spiritalem per Christum, &, si ei credas, inquiunt, illam hoc ipso tibi conferet. Nam Apostolus hîc lauacro aquæ & verbo vitæ, id est, materiæ & formæ baptismi, tribuit quòd sanctificet & mundet Ecclesiā, id est, ex immunda & peccatrice faciat mundam & sanctam: atqui lauacrum aquæ ipsaque ablutio baptismi nō C sanctificat nec mundat Ecclesiam, illi concionando, & in concione sua promittendo sanctitatem & munditiem sed reipsa ex opere operato sanctitatem & munditiem Ecclesiæ conferendo: ergo nec verbum vitæ siue forma baptismi sanctificat & mundat concionando, sed reipsa ex opere operato sanctitatem & munditiam conferendo. Æque enim & pari modo tribuit Apostolus sanctificationem hanc verbo vitæ atque lauacro aquæ.

Verbū Euangelij auditum non confert vitam, vt volunt Nouantes.

Secundò, iuxta Nouantes fides sola est quæ iustificat; baptismus autē nihil iustitiæ operatur, sed tantùm signum est iustitiæ per fidem acceptæ eāque obsignat quasi sigillum: atqui si ante baptismum per fidem Ecclesia est sanctificata & iustificata: ergo falsum est quòd baptismus eam sanctificet & mundet; quod tamen hîc ait Apostolus.

Baptismus non est tantum signū iustitiæ contra Nouantes.

Tertiò, *verbum vitæ*, seu forma baptismi non est alia (vt patet tum Matth. 28. 19. tum traditione & praxi totius Ecclesiæ) quàm hæc: *ego te baptizo in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti*: atque hæc verba non sunt concionatoria, sic enim dicendum esset, Hortor te vt baptizari velis, vt velis credere in Patrem, Filium, & Spiritum sanctum: sed practica sunt & operatoria, significant enim, Ego te in corpore aqua, & per hoc in animo baptizo & abluo à peccatis, si hoc significant, ergo idem faciunt & præstant: alioqui enim verba hæc falsa essent, & forma baptismi esset mendax.

Forma baptismi eius significatiua & viu.

Quartò in paruulis id est clarissimum. Hi enim non verbo Euangelij & concionis, vtpote quod non intelligunt, sed forma baptismi consecratoria iustificantur.

Dices, S. Hieron. hîc per *verbum* accipit verbum doctrinæ. Resp. hunc sensum esse tropologicum, vt ipse Hieron. fatetur.

Soluuntur duæ obiectiones.

Dices Secundò, S. Aug. tr. 80. in Ioan. *Accedit*, inquit, *verbum ad elementum, & fit Sacramentum: vnde est ista tanta virtus aquæ vt corpus tangat, & cor abluat, nisi faciēte verbo, nō quia dicitur, sed quia creditur?* ergo intelligit in Sacramentis esse verbum concionatoriū quod fidē excitat, & fide creditur.

Respondeo, Hic locus est pro nobis. Non enim dicit Aug. Accedit verbum ad elementum, & fit concio; sed *fit Sacramentum*, id est sacrum signum, significans & efficiens id quod significat; v. g. ablutionem animæ in baptismo. Hoc enim clarè significant verba illa: *Vnde est ista tanta virtus aquæ, vt corpus tangat, & cor abluat, nisi faciente verbo?* Nec enim verbum concionatorium, sed sacramentale, facit vt aqua baptismi cor, id est animam abluat. Quod ergo addit Aug. *Non quia dicitur, sed quia creditur*; tantumdē est ac si dicat, Verbum accedens ad elementum, id est Sacramentum, v. g. baptismi operatur & abluit animam, *non quia dicitur*, id est, non quia pronuntiatur, non propter externum verborum sonum, vt faciunt & operantur carmina magica: *sed quia creditur*, id est, propter verborum sensum & significationem energicam, efficacem & operatiuam, quæ oculis non cernitur, sed fide ab Ecclesia & Christianis creditur & comprehenditur.

Nota. *In verbo vitæ*. id est in verbo vitali, viuifico, quod vitam, id est spiritum & gratiam, animæ confert. Vocem (*vitæ*) non habent iam Græca & Græci, nec Hier. nec Ambros.

Verbum vitæ quale.

VT EXHIBERET, græcè παραστήσῃ, id est, vt, Syrus, statueret, excitaret, sisteret, & sistendo quasi Vers. 27. sponsam copularet & adiungeret IPSE SIBI, non tantum mundam & puram, sed & GLORIOSAM, græcè ἔνδοξον, multo decore & gloria illustrem, ECCLESIAM, NON HABENTEM MACVLAM peccati, AVT RVGAM vetustatis, AVT ALIQVID HVIVSMODI, SED VT SIT SANCTA ET IMMACVLATA] q.d. Christus Ecclesiam, id est fideles suos, suo spiritu & gratia renouauit, sanctificauit, illustrauit, abstulitque ab eis maculas peccatorum, & rugas vetustatis.

Dices, Si in Ecclesia non est macula nec ruga, sed Ecclesia tota est sancta; ergo soli sancti & iusti sunt in Ecclesia; iniusti verò, licet fideles sint, & Christo credant, ab ea excluduntur.

Quomodo Ecclesia dicatur sancta & sine ruga.

Respondeo, Ecclesiam dici *sanctam*, sine macula & ruga, non quod omnes qui in ea sunt, tales D sint; sed quòd præcipua Ecclesiæ pars, quæ Christo proximè adhæret, scilicet Sancti, qui non tantùm fide, sed & gratia ac charitate Christi sunt præditi, tales sint.

Tota ergo Ecclesia dicitur *sancta*. Primò, quia caput Ecclesiæ, scilicet Christus, & præcipua eius mēbra sancta sunt. Hinc aliquando soli Sancti vocantur corpus Christi (quod est Ecclesia) intellige perfectissimum & potissimum, vt dixi c. præc. v. 16. Sicut ergo totus homo dicitur ratiocinari, videre, audire scilicet per caput; quia non pes aut manus, sed solū caput propriè ratiocinatur, videt, audit: ita Ecclesia tota dicitur sancta per suum caput & collum, id est per Christum & Sanctos, qui ei proximè adhærent quasi collum suo capiti. Sic dicitur de Antuerpia, quod sit diues, scilicet propter mercatores qui in ea sunt diuites, cum alioqui multi in ea sint pauperes. Sic dicitur docta Vniuersitas Louaniēsis,

quia Doctores habet egregiè doctos, etiamsi in ea A multi alij sint non ita docti.

Secundò, dicitur Ecclesia *sancta*, quia sancta habet Sacramenta, sanctas leges, sanctum sanguinem Christi: & Christus, quantum est ex parte sua, eam planè sanctificauit, quia omnia sanctitatis media illi dedit.

Nota. Per *maculam* & *rugam*, alludit ad maritos, qui curant tales vel ducere, vel facere suas vxores, vt omni macula & ruga careant: per *maculam* autem, & *rugam* Apostolus hîc intelligit peccata, non leuia & venialia (hæc enim sunt in Ecclesia & Sanctis in hac vita) sed mortifera. Adde, sicut Ecclesia, ita & Ecclesiæ puritas & sanctitas inchoatur in hac vita, sed perficietur in cælo. Vnde S. August. 2. Retract. 8. docet Ecclesiam esse sine omni macula & ruga, non quòd talis sit in hac vita, sed quod talis futura sit in cælo.

Per maculas & rugas intelliguntur peccata mortalia.

Nota Secundò. Comparat Apostolus virum B Christo, vxorem Ecclesiæ, docetque amorem & reliqua quæ Christus Ecclesiæ præstitit, debere maritum præstare vxori suæ, ac consequenter, sicut Christus Ecclesiam emundauit & sanctificauit; ita debere maritos sua sancta conuersatione vxores ab omni leuitate, dicacitate, superbia, alijsque feminarum vitijs emundare, vt fiant totæ sanctæ, non habentes maculam & rugam. Vnde subdit Apostolus, *ita* (scilicet vti Christus dilexit Ecclesiam, quemadmodum iam dixi) *& viri debent diligere vxores suas.*

Vir Christo, vxor Ecclesiæ comparantur.

Vers. 28. VIRI DEBENT DILIGERE VXORES SVAS VT CORPORA SVA] Secunda ratio, qua maritos excitat ad dilectionem vxorum. Quisque, inquit, non odit, sed diligit, nutrit & fouet corpus & carnem C suam adeoq; seipsum: atqui mulier est quasi caro & corpus viri, scriptum est enim Gen. 2. 24. *Erunt duo in carne vna*, id est duo scilicet maritus & vxor erunt vna caro, id est, vnus homo, & vna persona ciuilis, vt dixi 1. Corint. 6. Ergo vir diligere nutrire & fouere debet vxorem suam, *sicut Christus*, diligit, nutrit & fouet sua gratia & Sacramentis, præsertim Eucharistiæ, *Ecclesiam suam*, quasi carnem & corpus suum.

Cur viri debeant diligere vxores suas.

Vers. 29 NEMO ENIM VNQVAM CARNEM SVAM ODIO HABVIT] Vxor autem est caro viri sicut Ecclesia est caro & corpus Christi. Scriptum est enim, *Erunt duo in carne vna.* Prudenter S. Bernard. in psalm. *Qui habitat*, serm. 10. *Ceterum*, inquit, *sic amet anima carnem, vt non ipsa in carnem transisse putetur, dicaturq; ei a Domino, Non permanebit spiritus meus in homine quia caro est. Diligat anima carnem suam, sed multo magis suam ipsius animam seruet; amet Adam Euam suam, sed non sic amet, vt voci eius plus obediat quàm diuinæ. Denique ne ipsi quidem expedit sic amari, vt videlicet cui interim caues a flagello paternæ correptionis, thesaurizes iram æternæ damnationis.*

Vers. 30. QVIA MEMBRA SVMVS CORPORIS EIVS DE CARNE EIVS, ET DE OSSIBVS EIVS] Hîc probat Ecclesiam, id est nos fideles, esse corpus, vel de corpore Christi, & pari modo vxorem esse corpus, vel de corpore viri: quia sicut mulier, putà Eua formata est de carne & ossibus Adæ, ita Ecclesia formata est de carne & ossibus Christi: ac cõsequenter est quasi caro, ossa & membra Christi. Vnde infert: Sicut Christus diligit Ecclesiam suam, quasi sua ossa, carnem & membra, ita viros debere diligere & fouere vxores suas quasi sua ossa, carnem & membra.

A Nota. Alludit Apostolus, imò citat verba illa Adæ de Eua ex suo latere & costa formata Gen. 2. *Hoc nunc os ex ossibus meis & caro de carne mea, hæc, vocabitur virago*: hebraicè אִשָּׁה *issa* ab אִישׁ *is* q.d. *Vira* vt olim veteres Latini dixerunt, teste Festo Pompeio *vira* inquam à viro, vti græcè Symm. vertit, *ἀνδρὶς ἐκ τοῦ ἀνδρὸς, quia de viro sumpta est.* Quæ verba in sensu allegorico hic explicat Apostolus de Christo, & Ecclesia, quasi Christus de Ecclesia ex se formata dixerit: *Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea.*

Hebraicè mulier vocatur Issa ab is, quasi vira à viro.

Quæritur hic Primò, de sensu litterali, quomodo intelligenda sint ea quæ Genes. 2. narrantur de hac formatione Euæ ex Adamo, hisce verbis: *Immisit*, inquit, *Dominus soporem in Adam cumq; obdormisset, tulit vnam de costis eius, & repleuit carnem pro ea: & ædificauit Dominus Deus costam, quam tulerat de Adam, in mulierem, & adduxit eam ad Adam, dixitq; Adam; Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea*, &c. B

Quæ narrantur Genes. 2. de formatione ex costa Adæ non sunt parabolicè intelligenda.

Respondeo Primò, non parabolicè aut metaphoricè, vt volunt Origen. & Caiet. hæc dici: sed propriè accipienda esse vti verba sonant, ita Patres & interpretes passim.

Dices. Ergo Adam monstrosus erat ante costam sublatam, vel certe post eam sublatam remansit mancus, & vna costa mutilus.

Respondet Catharinus, Deum cum carne aliam costam Adamo restituisse. Secundò & meliùs D. Thomas 1. p. q. 92. a. 3. respondet illam costam fuisse instar seminis quod indiuiduo superfluum est, sed ad generationem prolis est necessarium. Sic & costa hæc Adæ vt priuatæ personæ C superflua erat; illi tamen fuit necessaria, quatenus ipse erat caput naturæ, & omnium hominum seminarium, ex quo tam Eua quam ceteri homines producerentur.

Dico Secundò, Deus cum costa videtur & carnem adhærentem costæ ex Adamo sustulisse: ait enim hic v. 23. *Hoc nunc os ex ossibus meis, & caro de carne mea.* Ergo Eua nõ tãtùm ex osse & costa, sed etiam ex carne Adæ costæ adhærente formata est.

Quomodo Deus ex costa fecerit mulierem, & quid loco costæ Adamo restiturum.

Dico Tertiò, Ex costa hac carnosa, quasi fundamento, illi admiscendo aliam materiam, vel per creationem, vt vult D. Thom. suprà; vel potiùs ex aëre circumstante (eò quòd post primam veram creationem nullam materiæ partem de nouo produxerit Deus) mirabili artificio mulierem efformauit.

D Dico Quartò, ex v. 22. c. 2. Gen. videtur Deus costam hanc in alium locum ab Adamo dormiente parum separatum tulisse, ibique ex ea Euam ædificasse, eamque scientia & gratia repleuisse, sicut repleuerat Adamum, ibique cum Eua collocutus esse. Deinde expergefacto Adamo Euam ad eum quasi ad sponsum adduxit, vt matrimonio indissolubili illos, id est vnum & vnam, copularet. Vnde admirans Adam, quasi in raptu costam sibi auferri, & ex ea Euam formari vidisset, ait *Hoc nunc os ex ossibus*, &c. id est, hæc Eua facta est ex vno ossium meorum. Denique cur ex costa & latere Adæ facta sit Eua, pulchras rationes dat S. Thomas suprà art. 2. & 3.

Nota. Hæc formatio Euæ ex Adamo allegoricè significabat formationem Ecclesiæ ex Christo, vt hîc satis significat Apostolus. Vnde.

Allegoricus sensus formationis Euæ ex costa.

Quæritur Secundò, quomodo verum sit, Ecclesiam, id est, nos fideles formatos esse de carne & ossi-

ossibus Christi? Resp. Primò, S. Hier. & Irenæus lib. 5. c. 2. id verum esse, quia sumus eiusdem cum Christo naturæ quia similem cum Christo humanam carnem & ossa habemus. Hic sensus non planè satisfacit. Sic enim pari modo dicere possemus nos formatos esse de carne & ossibus Mosis, Ieremiæ, Pharaonis, & cuiuslis alterius hominis, quia eamdem cum ipso humanam carnem & ossa habemus, quod tamen nemo concesserit.

Secundò, alij exponunt, q. d. *de carne*, id est de infirmitate & passionibus *de ossibus*, id est, de diuinitate Christi per gratiæ communicationem participamus. Sed hoc mysticum est.

Ex carne & ossibus Christi in cruce dormientis formata est Ecclesia.

Dico ergo Tertiò, cum Caiet. & alijs: sicut ex latere & costa Adæ dormientis formata est Eua, ita ex carne & ossibus Christi in cruce immolati & dormientis, id est morientis, formata est Ecclesia. Quod intellige cum Cyrillo & Chrys. symbolicè & meritoriè: quia scilicet per pretium & meritum carnis, sanguinis & ossium Christi immolatorum in cruce instituta & sanctificata est Ecclesia.

Vnde in huius rei symbolum & significationem de latere Christi mortui fluxit sanguis & aqua; vt aqua significaret baptismum, qui est principium Ecclesiæ & Sacramentorum, à Christi sanguine & morte manare, suamque efficaciam trahere: sanguis significaret Eucharistiam, quæ omnium Sacramentorum complementum est & finis, pariter à Christi sanguine & morte manare. Sub quibus duobus cetera omnia Sacramenta comprehenduntur: cetera enim omnia ad hæc duo referuntur, & hisce duobus quasi initio & fine concluduntur. Hinc S. August. tract. 120. In Ioan. ait omnia Sacramenta ex latere Christi emanasse: quod intelligo non de merito (erat enim Christus iam mortuus, qui nihil agere aut mereri poterat) sed mysterio, symbolo & significatione, vt dixi.

Sacramenta ex latere Christi manarunt.

Per Eucharistiā Christo incorporamur.

Hinc Quartò, Irenæus l. 5. c. 2. Cyril. l. 10. in c. 23. Ioan. Chrys. Theoph. & Nyssenus exponunt de Eucharistia, per quam Christi carni & ossibus re ipsa coniungimur, & quasi incorporamur, vt fiamus de carne & ossibus Christi, Christiq; membra.

Vbi Nota verba Nysseni tractatu circa illa verba, *Exiuit sanguis & aqua. Pauca*, inquit, *gutta sanguinis Christi totum mundum restaurantes, fiunt hominibus quasi coagulum lactis, illos cogentes & coniungentes in vnum.* Quia scilicet merito sanguinis Christi cogimur & coniungimur in vnam Ecclesiam, quæ est corpus Christi, sicut lac per coagulum cogitur & coniungitur in vnum caseum. Secundò & potiùs quia per Eucharistiam omnes realiter coniungimur in ipsissimo Christi corpore quod manducamus. Hic sensus symbolicus est: Eucharistia enim propriè est cibus Ecclesiæ, non mater. Vnde Ecclesiam & fideles non format aut generat, sed pascit & nutrit. Tertius ergo sensus litteralis est & genuinus.

Vers. 31. PROPTER HOC RELINQVET HOMO PATREM ET MATREM SVAM, ET ADHÆREBIT VXORI SVÆ: ET ERVNT DVO IN CARNE VNA] Pergit Apostolus citare verba Adæ, de Eua Gen. 2. sed in sensu litterali. Ab allegorico enim sensu sententiæ præcedentis, *Hoc nunc os ex ossibus meis*, &c. vt ibi dixi, redit hîc & resilit ad sensum litteralem: vt probet viros debere diligere vxores suas, sicut Christus dilexit Ecclesiam: Quia, inquit, vxor est quasi os, & membrum viri, vtpote ex eo formata. Vnde subdit, *Propter hoc*, quòd scilicet mulier sit caro de carne viri, & os de ossibus eius producta & creata, vt ei matrimonij vinculo associetur, *Relinquet homo patrem & matrem suam, & adhærebit* (græcè προσκολληθήσεται, id est *agglutinabitur*) *vxori suæ, & erunt duo in carne vna.* Quibus verbis clarè significat inter humanas necessitudines arctissimum & inuiolabile esse vinculum matrimonij: ideoque Deum ex Adami costa fecisse Euam, vt significaret maritum & vxorem non tam duos quàm vnum esse hominem (hoc enim significat, *Erunt duo in carne vna*, vt dixi 1. Cor. 6.) ac consequenter eos debere esse vnum amore & voluntate, adeoque si sit opus, coniugem coniugis causâ debere patrem & matrem deserere, vt coniugi suæ adhæreat. Moraliter vide Chrys. qui hîc in morali hom. 20. pulchras leges nuptis sponso & sponsæ præscribit.

Inter humanas necessitudines arctissimum est vinculum matrimonij.

Allegoricè, *Primus vates Adam*, inquit, Hier. *de Christo hoc prophetauit, quòd scilicet Christus reliquerit patrem suum Deum, & matrem suam cælestem Ierusalem, & venerit ad terras propter suum corpus* (Ecclesiam) *& de suo eam latere fabricatus sit, & propter illam Verbum caro factum sit.*

Vers. 32. SACRAMENTVM HOC MAGNVM EST, EGO AVTEM DICO, IN CHRISTO, ET IN ECCLESIA] Quæres quodnam sit hoc *Sacramentum*, seu quid demonstret pronomen *hoc*. Primò, Luter. Caluin. Erasm. & Beza volunt demonstrare matrimonium & coniunctionem non Adami & Euæ, sed Christi & Ecclesiæ, quasi dicat, Coniunctio Christi & Ecclesiæ est *magnum Sacramentum*, id est magnum & sacrum arcanum et, vt græcè est, mysterium. Verùm expositioni huic omnino obstat pronomen *hoc*, quod demonstrat id quod præcessit, scilicet matrimonium Adami et Euæ illis verbis Geneseos explicatum: *Propter hoc relinquet homo patrem & matrem suam & adhærebit vxori suæ, & erunt duo in carne vna*, q. d. Hoc quòd vir adhæreat vxori, sintque vir et vxor duo in carne vna, *hoc*, inquam, Sacramentum magnum est, ita Chrys. Hier. Theoph. Oecum. et passim Patres, qui *Sacramentum* hic accipiunt, non pro ipsa re sacra significata, sed pro signo rei sacræ, quod scilicet significat coniunctionem Christi & Ecclesiæ, hoc enim est quod addit Apostolus, *Ego autem dico in Christo & in Ecclesia.* q. d. Hoc Sacramentum magnum est, non in se, vti Sacramentum est & signum: sed in suo signato, scilicet Christo & Ecclesia, quatenus enim significat vnionem illam magnam & admirabilem Christi & Ecclesiæ: eatenus magnum est Sacramentum; magnum, inquam, sua significatione & repræsentatione rei magnæ.

Loquitur hic Apostolus de Sacramento matrimonij licet contrà sentiant Caluinus & Beza.

Matrimonium quomodo magnū Sacramentum.

Secundò, Magister sent in 4. dist. 26. & ibi Dominic. Soto, & passim alij (fauetque D. Thom. & Ambros. imò Conc. Flor. in instructione Armenorum) docent pronomen *hoc* demonstrare matrimonium de quo præcessit, non Adæ, aut alicuius in particulari, sed in genere quodlibet, modò sit legis nouæ. Apostolus enim loquitur Ephesijs Christianis, & per eos omnibus cōiugibus legis nouæ. q. d. Matrimonium iam in Christi Ecclesia magnum est Sacramentum, quia perfectissimè significat vnionem Christi & ecclesiæ iam factam, adeoque est vnum è septem Ecclesiæ Sacramentis propriè dictis. Vnde illud, *In Christo & in Ecclesia*, sic accipi potest, q. d. In Christianismo & Ecclesia Christiana magnum est matrimonij Sacramentum.

Verùm huic expositioni obstare videtur illud idem quod priori sententiæ obstare dixi. Nam pronomen

nomen *hoc* respicit & demonstrat id quod immediatè præcessit, scilicet: *Relinquet homo patrem & matrem suam, & adhærebit vxori suæ*, quæ sunt verba Adæ Gen. 2. Adam autem loquebatur non de matrimonio post tot sæcula futuro in lege noua; sed de matrimonio quod tunc erat, quodque tunc ipse contrahebat cum Eua. Pronomen ergo *hoc* demonstrat coniunctionem illam Adæ & Euæ, siue primam matrimonij institutionem, non autem Sacramentum matrimonij in lege noua.

Pronomen hoc demonstrat matrimonium legis naturæ, & gratiæ.

Dico ergo Tertiò, Pronomen *hoc* primò & propriè demonstrat matrimonium Adami & Euæ, vel potiùs matrimonij in connubio Adami & Euæ institutionem; & sensus est. q. d. Hæc prima matrimonij in Adamo & Eua institutio, omneque deinceps matrimonium, magnum est Sacramentum, id est, vt Græca mysterium (&, vt Syrus, arcanum) allegoria, typus rei sacræ, scilicet coniunctionis Christi & Ecclesiæ, qui quasi reliquit Deum patrem, & matrem Synagogam, vt Ecclesiæ suæ sponsæ adhæreret; & vice versa Ecclesia reliquit patrem quem habuerat in gentilissimo, scilicet diabolum, & matrem, scilicet cœtum infidelium, vt Christo sponso adhæreret. ita Hier. Chrys. Theod. Theoph. Ansel. D. Thom. hic, & August. in psal. 138

Dico Quartò, cum pronomen *hoc* demonstret matrimonij institutionem, siue matrimonium in genere, hinc secundariò & consequenter demonstrat matrimonium legis nouæ: hoc enim Christus reuocauit ad primam matrimonij in Genesi institutionem, sustulitque polygamiam, & repudium lege veteri permissum; ita vt in lege noua quasi idem sit matrimonium cum eo quod fuit inter Adamum & Euam.

Adde Secundò, matrimonium legis nouæ longè meliùs & perfectiùs quàm matrimonium Adæ significare coniunctionem Christi & Ecclesiæ. Imò Nouantes volunt pronomen *hoc* demonstrare matrimonium, non Adæ, sed Christi. Concedent ergo nobis pronomen *hoc* demonstrare potiùs matrimonium Christianorum, quàm Adæ. De hoc enim Christianorum matrimonio verissimè dicitur. *Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo & in Ecclesia.*

Probatur Apostolum loqui de matrimonio legis nouæ contra Nouantes.

Denique Ephesijs Christianis hæc scribit Apostolus, & Christianos coniuges incitat ad mutuum amorem per hoc, quòd matrimonium eorum sit Sacramentum Christi & Ecclesiæ: ergo designat & demonstrat non tantum Adæ, sed & ipsorum matrimonium. Ex hoc enim concludit, coniuges Christianos debere inuicem diligere, eo modo, quo Christus dilexit Ecclesiã: quia nimirum hanc Christi & Ecclesiæ dilectionem suo matrimonio analogicè repræsentant.

Ex quibus omnibus concludo, sensum plenissimum fore, si vterque, id est tam secundus, quàm tertius coniungantur. q. d. Apostolus: Matrimoniũ Adæ & aliorum ante Christum fuit Sacramentum, id est, typus futuræ vnionis Christi & Ecclesiæ: matrimonium verò fideliũ legis nouæ post Christum, qui moriens in cruce ex seipso formauit Ecclesiam sponsam suam, est Sacramentum, id est, signum perfectissimum eiusdem vnionis iam factæ, ideoque propriè dictum à Christo in Ecclesia Sacramentum est institutum, conferens coniugibus gratiam & mutuum hunc amorem, idque vt hic amor verus & perfectus, sit typus amoris Christi & Ecclesiæ. Vnde ego Paulus vos Ephesios aliosque fideles coniuges hortor, vt hunc amorem excitetis & foueatis, ne Sacramentum hoc in vobis sit mendax & fallax; neue falsò repræsentetis hunc Christi Ecclesiæ amorem & concordiam, vt, cùm Christus cum Ecclesiã optimè & amantissimè concordet, vos cum vxoribus vestris litigetis, rixemini, sitis discordes. Hunc esse sensum indicat Concil. Trident. sessione 24. initio, Concil. Florent. loco citato, August. mox citandus, & passim Catholici Doctores.

Obiectiones contra matrimonij Sacramentum soluuntur.

Obijcit Erasmus, in Græco non esse *Sacramentum*, sed *mysterium*; ergo de propriè dicto Sacramento intelligi nequit Apostolus. Respond. Nego consequ. Græci enim Sacramenta vocant mysteria, vt mysteria corporis Christi vocant Sacramentum Eucharistiæ.

Obijcit Secundò, S. August. in tract. 9. in Ioan. & lib. de Nupt. & concu. c. 22. ait, magnitudinem huius Sacramenti non esse nec spectari in singulis hominibus sic enim minimum est hoc Sacramentum; sed in Christo & Ecclesia.

Respondeo, Vult dicere August. magnitudinem huius Sacramenti non tam spectandam esse in ipsa ratione Sacramenti vt signum est, quàm in ipsa significatione Sacramenti, seu in ipso signato & significato. q. d. Non tam magnum est Sacracramentum, quòd duo coniuges fideles Sacramento matrimonij in vnam carnem iungantur, quàm magnum est Christum & Ecclesiam coniugio iungi, quod coniuges illo suo matrimono repræsentant. Duo enim coniuges respectu Christi & Ecclesiæ minimi, & quasi nulli sunt. Non aliud velle Augustinum patet. Nam capit. 10. libr. de Nupt. & concup. docet Sacramentum nuptiarum fidelibus coniugatis commendari ab Apostolo in epistola ad Ephesios, hoc scilicet loco. In ipsis ergo nuptijs & matrimonio fidelium agnoscit esse hoc magnum Sacramentum, quod sic commendat Apostolus.

Magnitudo Sacramenti matrimonij in quo præcipuè consistat.

EGO AVTEM DICO, IN CHRISTO ET IN ECCLESIA] Supple, significanda & repræsentanda per matrimonium. q. d. Sacramentum matrimonij magnum est, non quatenus est coniunctio duorum hominum coniugum; sed quatenus significat & repræsentat Christum & Ecclesiam coniuges, eorumque conjugium spiritale. Vnde per hebraismum breuiùs. Secundò, sic explices, *in Christo & in Ecclesia*, id est Christi & Ecclesiæ. *Bet* enim, id est *in*, Hebræis sæpè sumitur vice regiminis, id est genitiui, *in Christo*, id est Christi, *in Ecclesia*, id est Ecclesiæ. q. d. Hoc Sacramentum matrimonij magnum est, non vt est duorum coniugum, sed vt Christi & Ecclesiæ est Sacramentum, id est sacrum signum.

Potest Tertiò. clarè cum Syro verti, *Sacramentum hoc magnum est. ego autem dico de Christo & Ecclesia* (Hebræis enim *bet*, id est *in*, subinde ponitur pro מן *min*, id est de) vel, vt græcè est, Χριστὸν καὶ εἰς τὴν ἐκκλησίαν, *in Christum & Ecclesiam*, id est, quatenus hoc Sacramentum matrimonij refertur ad Christum & Ecclesiam, eosque repræsentat, eatenus magnum est Sacramentum. Noster tamen Interpres etiam rectè vertit, *in Christo & in Ecclesia*, quia Græcũ εἰς sæpè pro ἐν capitur. Quod dupliciter capi potest; Primò, *in Christo & in Ecclesia*, scilicet significanda, vt iam explicui. Secundò, *in Christo & in Ecclesia*, id est in Christi Ecclesia (vt sit hen-

Quatenus Sacramentum matrimonij repræsentans Christũ & Ecclesiam, eatenus magnũ est.

hendiadys) vel *in Christo*, id est in christianismo (iuxta can. 37. *& in Ecclesia*, scilicet Christi & Christiana, magnum & propriè dictum est hoc matrimonij Sacramentum.

Loquitur hic primariò Apostolus de vnione hypostatica incarnati Verbi, secundariò de mystica.

Nota. Cùm Apostolus hic loquitur & inculcat vnionem Christi cũ Ecclesia, primariò loquitur & intelligit vnionem propriam & realem, quæ facta est per incarnationem, qua Christi, id est Verbum diuinum, naturam humanam, & consequenter homines hominumque Ecclesiam sibi vniuit & maritauit. Hæc enim arctissima est vnio & origo ceterarum. hancque significauit matrimonium Adæ cum Eua. Secundariò tamen loquitur & intelligit mysticam vnionem, qua Christus per gratiam & charitatem copulatur Ecclesiæ. Ad hanc enim in præcedentibus coniuges Christianos Christi exemplo adhortatur.

Adamus primus vates qui prophetauit de Christo & cruce.

Notat hinc Secundò, S. Hieron. & cum eo August. S. Leo, & alij Patres, Adamum fuisse primum vatem qui prophetauit de Christo, eiusque cruce, & Ecclesia ex latere Christi crucifixi formanda. hæcque omnia in sopore vel, vt Sept. vertunt, in exstasi (in qua Euã ex latere Adæ formauit Deus) Adamum cognouisse. Inde tamen non sequitur causam horum omnium, scilicet lapsum & peccatum suum, Adamo adhuc innocenti & sancto à Deo reuelari debuisse, aut reuelatum fuisse.

VERS. 33.

VERVMTAMEN] Πλὴν, quod malè Erasm. vertit, *quamquam*: propriè enim significat verumtamen, enimuerò, q.d. Itaque & vos, ô coniuges Christiani, in quibus perfectissimum est hoc matrimonij Sacramentum, quique perfectissimè vestro matrimonio repræsentatis vnionem Christi & Ecclesiæ iam factam, facite vt Sacramentum quod repræsentatis & geritis, reipsa præstetis & exprimatis, vt nimirum quisque maritus *diligat* vxorẽ quasi suam carnem, imò quasi seipsum, sicut Christus diligit Ecclesiã. & vxor quæque *timeat*, id est reuereatur, ait Hieron. virum suum; sicut Ecclesia reueretur & colit Christum. Est enim hæc conclusio, vt fatetur etiam Beza, omnium officiorum viri & vxoris, qua vno verbo concludit & docet Apostolus, quid vir vxori, quid vxor viro debeat, eamque infert tum ex alijs antedictis, tum ex magno hoc matrimonij Sacramento, quod immediatè antè inculcauit.

Quomodo vxor debeat colere & timere virum.

Nota. Viro quasi capiti competit amor; vxori quasi subditæ conuenit timor & reuerentia. Docentur ex hoc loco vxores, non procaciter & inuerecundè obloqui maritis, sed eos revereri, eosque cum reuerentia alloqui: vti discipuli reuerenter alloquuntur suos præceptores, sicut Sara reuerita est maritum suum Abraham; discantque cum Sara maritos habere & vocare dominos suos, Genes. 18. vers. 12.

Locus moralis de amore & reuerentia maritali.

Huius amoris & reuerentiæ maritalis illustre exemplum, inquit Plutarchus, dedit vxor Phocionis, quæ maritum suum, suas opes, mundum suum & thesaurum vocabat. Illustrior verò fuit vxor Tigranis regis Armeniæ, quæ, vt refert Xenophon, cum ex aula Cyri regis Persarum ad maritum reuertisset, ab eo interrogata quid de Cyro & Cyri pulchritudine sentiret, respondit: Abs te, inquit, ô, marite, deos testor, nusquam oculos deflexi, itaque qualis sit forma Cyri prorsus ignoro. Illustrissima verò fuit S. Monica, de qua S. Aug. lib. 9. Conf. c. 9. *Educata*, inquit, *pudicè & sobriè potiusq̃, à te subdita parentibus, quàm à parentibus tibi*, ô *Domine* (Deum enim alloquitur) *vbi plenis annis nubilis facta est, tradita viro* (Patricio infideli, *seruiuit veluti domino, & sategit eum lucrari tibi, loquens te illi moribus suis, quibus eam pulchram faciebas, & reuerenter amabilem atque mirabilem viro suo.*

Pulchrè Sapiens de amore coniugum ita sancit Prou. 5. 19. *Sit tibi vxor sicut ceruа charissima, & gratissimus hinnulus.* Vbi Nota, aptè amorem coniugum comparari amori cerui & ceruæ: nam, vt docent Arist. Ælianus, Plinius & Oppianus, Primò, cerui ceruæque amor est singularis; Secundò, cerua amabilis est & in deliciis homini; Tertiò ceruus & cerua carent felle: pari modo in connubiis olim Iunoni pronubæ sacrificantes fel eximebant & abijciebant, ad charitatem coniugum designandam, ait Plutarchus; Quartò ceruus & cerua castè, nec nisi secreto congrediuntur; Quintò, velocissimi sunt ad inuicem opitulandum; Sextò, ceruorum in ceruas amor vti ardentissimus, ita & fortissimus est, vnde de ijs canit Seneca.

Si coniugio timuere suo,
Poscunt timidi prælia cerui,
Et mugitu dant concepti
Signa furoris.

Septimò, ceruæ mari suo fidæ sunt, donec is ab alio ceruo duellatore victus succumbat. Vnde Nemesianus, *Cerua marem sequitur.* Octauò, ceruus mox à congressu in scrobem se abdit, quasi libidinis eum pudeat donec pluuia ablutus, & quasi purificatus in pascua redeat; Nonò, ceruus & cerua post conceptum congressu abstinent. q.d. Sapiens, Tale sit tibi, ô homo, coniugium, talis vxor, qualem iam ceruam descripsi, scilicet vnica, amabilis, sincera, blanda, casta, collaborans ardens, fortis, fida, verecunda. ita Ven. Beda in Prou. 5.

Qui agendum cum vxore rixosa?

Sed quid si vxor malè morata austera & litigiosa sit? Vir sua prudentia, grauitate, patientia eam toleret, aut conuertat. faciat illud Apostoli. *Alter alterius onera portate.* Sic Christus tulit onera & peccata Ecclesiæ sponsæ suæ, eamq; suo sanguine expiauit. Habebat & Socrates rixosam vxorem Xantippem nomine. quæ semper iurgia excitabat; vt illo studente mensam euerteret. Aliquando post diuturna iurgia ira commota, quòd ille taceret, aquæ poculum capiti eius illa superfudit. *Haud ignorabã*, inquit Socrates, *post tonitruą pluuiam secuturam.* Ad quem Alcibiades domi nobilis. *Quomodo*, inquit, *perfers hanc rixosam vxorem, nec domo eijcis?* cui Socrates; *Qui ouis vesci vult, glocitantium gallinarũ strepitu offendi non debet. Equidem sic domi patientiam disco, vt foris melius exercere queam.* ita Laërt. in eius Vita, & A. Gellius l. 1. c. 17. Decet igitur quemq; tolerare incommoda, & in Domino gaudere, quo fiet vt leuiora reddantur. Nam, vt ait Virg.

Quisque suos patimur manes.

Varro quoque in Satyra Menippæa, quam de officio mariti scripsit: *Vitium*, inquit, *vxoris aut tollendum aut ferendum est. Qui tollit vitium vxorem commodiorem præstat; qui fert sese meliorem facit.*

Quicumque ergo elegisti vxorem, & rixosam experiris, mulierem cogita, Xantippen cogita: tu Socrates esto; imò Christus esto, cogita te habere domesticum patientiæ exercitium, vt discas alia quæuis facilius perferre & superare. Multi cruces foris quærunt, tu domi habes, illa te docebit patientiam: patientia autem opus perfectum habet, vt ait S. Iacobus.

CAPVT SEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primò, iubet vt filij parentibus, serui dominis sincerè & ex animo obediant, ac vicißim parentes filijs, ac domini seruis, non minaces, sed beneuoli sint, debitamque curam præstent.

Secundò, v. 11. ostendit quanta nobis sit lucta cũ dæmonibus, atq; contra eos arma & panopliã militis Christiani assignat: Baltheus, inquit, sit veritas, lorica sit iustitia, calceus sit præparatio Euangelij pacis, scutum sit fides, galea sit salus siue spes salutis, gladius sit verbum Dei.

Tertiò, v. 18. ad assiduam orationem cohortatur, vtque sibi libertatem & animos euangelizandi orando impetrent.

Denique, v. 21. mittit Tychicum, qui Ephesijs nuntiet statum suorum vinculorum, eisque pacem & gratiam apprecatur.

1. Filij obedite parentibus vestris in Domino: hoc enim iustum est. 2. Honora pa-
trem tuum, & matrem tuam, quod est mandatum primum in promissione: 3. vt
bene sit tibi, & sis longæuus super terram. 4. Et vos patres nolite ad iracundiam pro-
uocare filios vestros: sed educate illos in disciplina & correptione Domini: 5. Serui
obedite dominis carnalibus cum timore & tremore, in simplicitate cordis vestri, sicut
Christo: 6. non ad oculum seruientes, quasi hominibus placentes, sed vt serui Chri-
sti, facientes voluntatem Dei ex animo. 7. cum bona voluntate seruientes, sicut Do-
mino, & non hominibus: 8. scientes quoniam vnusquisque quodcumque fecerit bo-
num, hoc recipiet à Domino, siue seruus, siue liber. 9 Et vos domini eadem facite
illis; remittentes minas; scientes quia & illorum & vester dominus est in cælis: & perso-
narum acceptio non est apud eum. 10. De cetero fratres confortamini in Domino,
& in potentia virtutis eius. 11. Induite vos armaturam Dei, vt possitis stare aduersus
insidias diaboli, 12. quoniam non est nobis colluctatio aduersus carnem & sanguinem:
sed aduersus principes, & potestates, aduersus mundi rectores tenebrarum harum, con-
tra spiritualia nequitiæ, in cælestibus. 13. Propterea accipite amaturam Dei, vt pos-
sitis resistere in die malo, & in omnibus perfecti stare. 14. State ergo succincti lumbos
vestros in veritate, & induti loricam iustitiæ, 15. & calceati pedes in præparatione
Euangelij pacis: 16. in omnibus sumentes scutum fidei, in qua possitis omnia tela
nequissima ignea extinguere: 17. & galeam salutis assumite; & gladium spiritus (quod
est verbum Dei) 18. per omnem orationem & obsecrationem orantes omni tempo-
re in spiritu & in ipso vigilantes in omni instantia & obsecratione pro omnibus san-
ctis: 19. & pro me, vt detur mihi sermo in apertione oris mei cum fiducia, notum fa-
cere mysterium Euangelij: 20. pro quo legatione fungor in catena, ita vt in ipso au-
deam, prout oportet me, loqui. 21. Vt autem & vos sciatis quæ circa me sunt, quid
agam: omnia vobis nota faciet Tychicus, charissimus frater, & fidelis minister in Do-
mino: 22. quem misi ad vos in hoc ipsum, vt cognoscatis quæ circa nos sunt, & con-
soletur corda vestra. 23. Pax fratribus, & charitas cum fide à Deo Patre & Domino
Iesu Christo. 24. Gratia cum omnibus, qui diligunt Dominum nostrum Iesum
Christum in incorruptione. Amen.

VERS. 1. FILII OBEDITE PARENTIBVS VESTRIS IN DOMINO] S. Hieron. τὸ *in Domino* ait referri posse Primò, ad *parentibus*, q. d. Parentibus, qui vos in Domino, id est in Christo, genuerunt, puta Apostolis & similibus, obedite. Secundò, posse referri ad *obedite*. q. d. Obedite parentibus carnalibus, sed *in Domino*, id est, secundùm Domini legem, & præceptum, si videlicet præcipiunt non impia & deformia, sed conformia legi, pietati & cultui Domini: tunc enim in Domino præcipiunt; aliàs non in Domino, sed contra Dominum in diabolo præcipiunt, ac consequenter tunc eis non est obediendum.

Rursum *obedite in Domino*, id est, Domini amore & reuerentia (vide can. 25.) qui dixit & præcepit, *Honora patrem & matrem*, voluitque in parte & matre nos considerare, colere & reuereri Patrem A cælestem & æternum, cuius imaginem & personam nobis repræsentant pater & mater. Hic secundus sensus genuinus est: agit enim Apostolus de parentibus non spiritualibus, sed naturalibus, qui secundùm carnem nos gignunt,

Vbi Nota. Capite præced. generalem tulit legem & sententiam: *Subiecti*, inquit, *inuicem in timore Christi*. illam deinde per tres subiectionis species explicat. Prima species est, subiectio illa qua vxor subiici debet marito. De hac egit cap. præc. v. 22. Secunda species est, subiectio qua filij obedire debent parentibus, de ea hîc agit. Tertia est, subiectio qua serui dominis suis adstringuntur, de qua agit inferiùs v. 5.

HONORA PATREM TVVM, ET MATREM TVAM. QVOD. est MANDATVM PRIMVM IN PROMISSIONE] Nota. Sub honore Scriptura Pri- VERS. 2.
mò,

Sed honore à filijs parentibus debito quatuor comprehendit Scriptura.

mò, reuerentiam, Secundò, amorem; tertiò, obedientiam; Quartò, alimoniam & sustentationem, omniaq; dona et munera accipit. De iis enim hoc præceptum intelligit Christus Matth. 16. 6. vt ibi annotauit Hier. Sic Paulus 1. Tim. 5. 3. *Viduas*, inquit, *honora*, id est, honorem eis deter, easque sustenta et v. 17. *Qui bene præsunt presbyteri, duplici honore*, id est, multo et præ viduis ceterisque abundanti honore, id est (subsidio sustentationis) *digni habeantur*. Vnde ibidem explicans hunc honorem subdit, *Dicit enim Scriptura, Non alligabis os boui trituranti*; et *Dignus est operarius mercede sua.*

Quartum præceptum habet promissionem longæ vitæ: cur?

Nota. Quartum hoc decalogi præceptum, *Honora patrem & matrem*, dicitur *primum in promissione*, id est, cum promissione: quia primum est inter decalogi præcepta quod adiunctam habet promissionem longæuæ vitæ. Sic enim ditur Exodi 20. 12. *Honora patrem tuum, & matrem tuam, vt sis longæuus super terram, quam Dominus Deus tuus dabit tibi* (terram Chanaan intellige, ad quam, ô Israel, iam te induco) Vtrumque, scilicet tam præceptum honorandi, quàm promissionem longæuitatis, citat hic Apostolus.

Nota. Hæc promissio æqua est et congrua. Æquum enim et congruum est vt filij qui suis parẽtibus grati sunt de accepta vita, illos honorando, lõgæ vitæ ab eis acceptæ conseruationẽ obtineant. Hoc enim meretur eorum honor & gratitudo; vt pulchrè docet S. Thomas in Opusculis, opusc. 4. Filij, inquit, obtinent vitam à parentibus, sicut milites obtinent feudum à rege. Sicut ergo merentur hi eius conseruationem, quamdiu homagium præstant regis, ita & filij merentur vitæ conseruationẽ quãdiu parentes honorant: contrà sicut milites rebelles spoliantur feudo, ita & filij rebelles vitâ. Adde: hæc promissio aptè proponitur filiis adolescẽtibus: hi enim præ ceteris optãt diu ac suauiter viuere

Dices, Subinde contingit filios morigeros breuis esse vitæ. Respondet Abulens. in dictum c. 20. Exodi: Filius, inquit, qui honorat parentes, licet citò moriatur, diu tamen vixit. Nam tempus est mensura non otij sed operis, & actionum non malarum, sed bonarum. Vnde Sap. 4. 13. de tali dicitur, *Consummatus in breui expleuit tempora multa.* Sed mysticus est hic sensus.

Quomodo verificetur hæc promissio.

Dico ergo, notandum esse canonem hunc Scripturæ, quem alibi dat S. Hier. Deus in Scripturis promittens bona præsentia, carnalia & temporalia, si ea non præstet, dat pro eis longè maiora, scilicet spiritualia, cælestia & æterna. Sic psal. 36. 25. dicitur, *Non vidi iustum derelictum, nec semen eius quærens panem*; & tamen constat Lazarum mendicum iustum & multos Martyres, aliosque Sanctos fame in carceribus, similique inopia & miseriis periisse: sed tunc pro pane corporali Deus dedit illis panem spiritalem & cælestem, scilicet longè maius bonum patientiæ, & lauream martyrij. Sicut si tibi promittam vnum aureum, & pro eo non aureum, sed equum dem, abundè promissis satisfeci, imò plus dedi quàm promisi. Adde, non esse absolutam hic promissionem longæuitatis, sed tantùm Deum filiis morigeris eius dare spem; hanc enim significat vocula *vt*. q. d. Si honores patrem, est quòd speres longæuitatem. tali enim honore nõ quidem obligatur, sed tamen prouocatur Deus, ad dandam vitam longam, copiosam & felicem filiis, qui hoc honore parentes prosequuntur.

Obiicit Secundò, S. Hieron. etiam primo præ-

A cepto adiunctam esse promissionem: ait enim, *Ego sum Dominus Deus tuus, fortis, zelotes, visitãs iniquitatẽ patrum in filios, in tertiam & quartam generationem eorum qui oderunt me: & faciens misericordiã in millia his qui diligerunt me, & custodiunt præcepta mea.* Ergo quartũ hoc præceptũ, *Honora patrem*, &c. non est primum, sed secundum in promissione.

Respondent aliqui, esse primum non absolutè, sed in secunda tabula. Secundò, S. Hieronymus respondet, primum mandatum hic vocari totum decalogum: quòd hic primò datus sit Hebræis post egressum ex Ægypto, ceteræ verò leges iudiciales & cæremoniales datæ sint posterius.

Primo præcepto additur promissio generalis, quarto specialis.

Verùm Respondeo Tertiò, simplicius & planiùs, quarto præcepto, *Honora patrem*, primum addi promissionem propriam & specialem longæuitatis, primo verò præcepto non addi promissionem specialem, sed tantùm communem tam comminationem quàm promissionem, qua Deus sicut se B misericordem fore in genere promittit omnibus qui seruant non primum hocce: sed cuncta eius præcepta, ita se vlturum in genere eos qui illa violarunt, comminatur.

Addit Quartò, Chrys. & Theophyl. aliis præceptis non addi promissionem, quia sunt negatiua: scilicet, *Non adorabis deos alienos: Non occides: Non mœchaberis*, &c. quarto verò eamdem addi, quia est affirmatiuum. Qui enim à vetitis abstinet, pœnam quidem effugit, sed nihil præmij promeretur: qui verò honorat parentes, bene facit & operatur: illi ergo debetur & promittitur merces. Verùm hoc non videtur solidè dici. Primò, nam & tertium præceptum, scilicet, *Memento vt diem sabbati sanctifices*, est affirmatiuum & qui hoc implet, aliquid C boni facit; & tamen nullam habet adiunctam præmij promissionem. Secundò, sub negatiuis intelliguntur affirmatiua, Præceptum enim, quod vetat deos alienos colere, præcipit Deum verum colere: præceptum, quod vetat furtum, præcipit cuique reddere quod suum est. & ita de aliis.

Qui parentibus non obediunt, sunt infelices in prolibus.

VT BENE SIT TIBI] Inter alia experientia hoc constat, iusto Dei iudicio ita vsu venire, vt qui parentibus non obediunt, etiam liberos habeant inobedientes & immorigeros. Vnde et Pittacus Mitylenæus dicere solebat: *Qualia tu contuleris in parentes, talia prorsus à tuis liberis expecta, vt bene vel male habearis.* VERS. 3

PATRES NOLITE AD IRACVNDIAM PROVOCARE FILIOS VESTROS] vt scilicet vestra duritie, asperitate, nimiis verberibus aut laboribus filios vestros oneretis et iritetis.

SED EDVCATE ILLOS IN DISCIPLINA] Græ- D cum παιδεία tam instructionem et doctrinam, vt explicat Hieron. et Chrysost. quàm castigationem significat. Vtrumque pater debet præstare filio, et vtrumque significat vox *disciplina*.

Instructionem & castigationem parentes debent filiis.

ET CORREPTIONE DOMINI] Græcè νουθεσίᾳ. quod Hieron. vertit, *in admonitione*, Vatablus, et alij, *in correptione*, qua scilicet admonens, docens, corripiens, in animo illius quem monet, ponit et ingerit quid factum oporteat, aut oportuerit. Hoc enim est νουθεσία id est ad verbum *in anima positio* puta instructio, quæ in anima alterius ponitur et imprimitur. q. d. Vos ô patres educate filios in doctrina Christi, date eis Christiana monitã, quibus modum benè et christianè viuendi addiscant.

Vbi Nota. Maximus thesaurus quem parentes filiis relinquunt, est bona educatio. Hæc enim cætera

tera illis dabit, opes, sapientiam, virtutem, honestam vitam præsentem et æternam. Ab educatione enim pendet tota vita hominis, imò salus et beatitudo æterna. Iam multi parum de educatione solliciti, tantùm proles ditare et ad honores prouehere satagunt: et quid faciunt, nisi vt eis arma parent, quibus in suum exitium vtantur?

Vers. 5. SERVI OBEDITE DOMINIS IN CARNALIBVS] id est temporalibus et mundanis: hos enim opponit dominis spiritualibus, puta Apostolis, Episcopis, Pastoribus. Sic sæpè Apostolus sapientiam vel prudentiam carnis vocat sapientiam et prudentiam mundi. et mundanam, vt dixi 2. Corinth. 10. v. 3. et 4.

Serui non soluuntur à dominorum iugo iure per libertatem Christianã

Notat S. Hier. sub initia fidei Christianæ, multos, cùm audirent se vocari ad libertatem Christianam, putasse per eam se solui à vinculo seruitutis; vti nostro hoc sæculo putarunt rustici illi in Germania, quos tam in suam quàm dominorum perniciem ad rebellionem accendit et armauit Lutherus, ita vt ex eis cæsa sint centum millia. Vnde contra hunc errorem ita sancit Conc. Gangrense can. 3. *Si quis seruum diuini cultus aut aliquo religionis prætextu doceat contemnere dominum, & recedere à seruitute, non autem in bona voluntate & omni honore seruire dominis suis anathema esto.* Imò putabant aliqui per christianismum sese solui à vinculo cõiugij cum Gentilibus initi: vnde sicut hos redarguit & instruit 1. Cor. 7. ita priores hîc docet ne cõtẽnant dominos, licet Gentiles sed eis obediant nisi contraria Deo & Christo præcipiant. Vnde addit:

OBEDITE CVM TIMORE ET TREMORE] q. d. Non tantùm obedite, sed & timete & reueremini dominos vestros; imò ad eorum iussum ac vocem tremite. Hoc enim seruilis conditio exigit: hicque dominorum timor & tremor decet seruos. Potest Secundò, timor & tremor Christi intelligi, q. d. Obedite dominis timentes & trementes Christum iudicem, qui in iudicio huius obedientiæ à vobis rationem exiget. Vnde Coloss. 3. 22. videtur hunc timorem & tremorem explicare, dicens, *timentes Deum.* Prior sensus simplicior & naturalior est: posterior plenior & perfectior est, magisque Christianos decet, nimirum vt non tam naturali & seruili dominorum, quàm spiritali & sancto Christi timore dominis suis obediant. Vnde sequitur.

IN SIMPLICITATE CORDIS VESTRI] Id est simpliciter, ingenuè, candidè, non fictè, non fraudulenter, non ad oculum, vt sequitur. Hisce enim opponit simplicitatem.

SICVT CHRISTO] Refert ad *obedite.* q. d. Obedite dominis vestris, sicut Christo, cuius personam & auctoritatem & dominium ipsi vobis repræsentant

NON AD OCVLVM SERVIENTES. Græcè vna voce id pulchriùs & significantiùs dicitur: μὴ κατ' ὀφθαλμοδουλείαν, q. d. Non oculi seruitium; QVASI HOMINIBVS PLACENTES] Græcè rursum est vna vox significãtior, ὡς ἀνθρωπάρεσκοι. ἀνθρωπαρέσκεια significat studium placendi hominibus, eorumque fauorem sibi conciliandi.

Vers. 6. SED VT SERVI CHRISTI] Repete *seruientes.* q. d. Seruite dominis. non vt hominum serui ad oculum, non ad aucupium fauoris herilis, sed sincerè, fideliter, & ex animo, quasi serui Christi, vt Christo placeatis, Christus enim vult vos dominis vestris seruire: vnde cum dominis seruitis, Christo seruitis. Hinc explicans subdit:

ἀνθρωπαρέσκεια quale sit vitium.

FACIENTES VOLVNTATEM DEI EX ANIMO] A q. d. Seruite non coactè, non fictè, sed ex animo, quia hæc est voluntas Christi & Dei. Secundò, *vt serui Christi,* id est, vt serui Christiani, q. d. Seruite non vti Gentiles seruiunt ad oculum & speciẽ externam; sed seruite tamquam Christiani, vt vestri domini Gentiles videant Christianos seruos sinceriùs & fideliùs seruire Gentilibus, itaque alliciantur ad Christum & christianismum. Fides enim corrigit naturam & conditionem seruilem, quam ita describit Plato dialogo 8. de Legibus: *Nihil inquit, in animo seruienti integrum est, nec quidquã seruorum generi est credendũ, quod & sapientißimus Poëta testatur cũ sic ait, Dimidiũ mentis Iupiter illis aufert qui seruituti subiecti sunt,* quales iam in India multos barbaros experimur. Per fidem verò fit id quod ibidem addit Plato: *Multi,* inquit, *iam serui sunt meliores ad omnem virtutem fratribus & filiis, qui domos & rem dominorum omnem ipsi, sq. dominos seruant.*

Fides corrigit naturã & conditionem seruilem.

B

CVM BONA VOLVNTATE (μετ' εὐνοίας, id est *cum beneuolentia.* beneuolè, amicè, non grauatim, non morosè. non coactè, SERVIENTES SICVT DOMINO, ET NON SICVT HOMINIBVS] eo sensu quo paulò antè explicui. Scilicet vult Apostolus vt Christi Domini, à quo mercedem accipient, amore, reuerentia et obedientia seruus seruiat domino etiam moroso, crudeli ac tyranno, feratque eius tyrannidem, ne quod offendiculum ponat Euangelio. Vers. 7.

Nota. Apostolus non tam de seruis et ancillis loquitur, quales iam sunt apud Christianos, quàm de seruis Gentilium, id est mancipiis, quales tunc multi erant, qui cum dominis, vel sine iis soli, ad C Christum conuertebantur. hi enim in Iure propriè vocantur serui, et his opponit Apostolus v. seq. liberos: nostri non serui vocantur, sed mercenarij. Vnde iam seruitus illa gentilitia mancipiorum ferè apud Christianos exoleuit. Ecclesia enim, quæ omnes vocat ad libertatem Christianam, omnesque suos filios vult inuicem esse fratres, hãc seruitutem sensim sustulit ne vnus frater, id est Christianus, alteri seruiat, quasi mancipiũ. hoc enim indecens est.

Seruitus gentilitia mancipiorũ apud Christianos iã apoleuit.

Qualis debeat esse seruus significat vetus emblema, quo seruus pingitur pileatus rubro pileo, elegãti interula vestitus, aures habens asininas, ceruinos pedes, dextram tenens erectã et in palmam explicatam. Pileus significat libero et liberali eum debere esse ingenio. Interula designat eum assiduẽ operi et labori intentum esse. Auriculæ asininæ innuunt eum multa etiam dura pariter audire. Ceruini pedes notant celeritatem in exequendis mandatis. Dextra erecta index est fidelitatis in tractandis rebus & negotiis heri: hæc enim præcipua est serui & seruæ dos. Vnde Lacæna, vt refert Plutarchus, interrogata quid sciret, respõdit. Fidelis esse. Harum virtutum seruis egregium exemplum dederunt Ioseph patriarcha in seruum venditus, Gen. 37. & 39. & S. Paulinus Nolæ Episcopus, qui pro filio viduæ redimendo semetipsum in seruitutem tradidit Wandalis, suaque fidelitate, diligentia, mansuetudine, prudentia ac sanctimonia tam sibi, quàm suis ciuibus omnibus libertatem impetrauit.

Qualis debeat esse seruus, docetur pulchro emblemate.

D

Talis Ioseph & S. Paulinus.

ET VOS DOMINI EADEM FACITE ILLIS, q. d. Vos domini seruis exhibete similem humanitatem benignitatem, amorem, sinceritatem, fidelitatem qualem serui meo iussu vobis exhibent, REMITTENTES MINAS, ne sitis in seruos imperiosi & minaces, SCIENTES QVIA ET ILLORVM, ET VESTER DOMINVS EST IN CÆLIS: ET PERSONARVM

Premittit ab Apostolo fastus dominorum.

RVM ACCEPTIO NON EST APVD EVM] Premit Apostolus fastum dominorum. q.d. Nolite superbire, & imperiosè in seruos agere, ô domini : quia seruorum vestrorum fratres estis, & communi Deo ac Domino seruitis. mementote vos pariter esse seruos Domini cælestis, qui à vobis rationem dominij vestri, & tyrannidis in seruos seueram exiget & talem se vobis exhibebit, quales vos seruis exhibuistis. Non enim respicit personam hominis, an quis seruus sit, an dominus : sed quemque siue seruus sit, siue dominus, pro bonis operibus præmiabitur, pro malis puniet, gehennæq; & ergastulo infernali addicet. Sic seruos benignè esse tractandos ab heris docet Macrobius l. 1. Saturn. c. 11. idq; ex ipso iure naturæ, quippe cùm ex eisdem elementis constent vtrique, & seruitus non naturæ, sed fortunæ sit conditio. *Hinc nostri maiores, inquit, omnem dominis inuidiam, omnem seruis contumeliã detrahentes, dominum patrẽ familias, seruos familiares appellauerunt, colant ergo te potiùs serui tui quàm timeant.* Pari modo ex nomine patris familias, seruos quasi filios & fratres vocatos ad eamdem cælestem hereditatem, tractandos esse docet S. Aug. lib. 19. de Ciuit. c. 16. vide dicta Leuit. 25. 42.

Serui ab heris benignè tractandi.

Quocirca idem August. in Sentent. num. 163. docet dominatum apud Christianos, potiùs esse obsequium quàm imperium. *In Domino*, ait, *iustè viuentes ex fide, & ab illa adhuc ciuitate peregrinantes, etiam qui imperant seruiunt eis, quibus videntur imperare; quia nõ dominandi cupiditate imperant, sed officio consulendi ; nec principandi superbia, sed prouidendi beneficio.*

VERS. 10. DE CETERO FRATRES CONFORTAMINI IN DOMINO, ET IN POTENTIA VIRTVTIS EIVS] q.d. Tandem vt finiam hanc epistolam, ô Ephesij Christiani sumite vires & animos contra omnes diaboli, carnis & mundi tentationes, roborate & confortate vos *in Domino*, id est, in Domini nostri Iesu Christi fide, spe, gratia, ope & auxilio. Si enim Christus pro nobis, quis contra nos? Nota. Pro *in potentia virtutis eius* ; græcè est, ἐν τῷ κράτει τῆς ἰσχύος αὐτοῦ, id est, *in potentia roboris* vel fortitudinis *eius*, id est, in potentia forti & robusta Christi Domini. q.d. Christus Dominus sua forti & robusta ope & gratia adest nobis, ergo, animos, robur & vires capiamus. Tali enim duce & propugnatore vincemus omnia ardua, omnia hostium tentamenta.

VERS. 11. INDVITE VOS ARMATVRAM DEI] Græcè πανοπλίαν; id est, plenam & omnem armaturam, qua milites à capite ad talos se armant & communiũt. Verè S. Bern. ser. 3. in dedicat. Ecclesiæ: *Induite, ait, vos armaturam Dei, non modò ad resistendum, sed ad impugnandum quoq; & expugnandum viriliter inimicum. Quid enim putamus fratres? Grauis equidẽ nobis est inimici tentatio, sed longè grauior illi oratio nostra. Lædit nos iniquitas eius atq; versutia, sed multò ampliùs nostra eum simplicitas & misericordia torquet. Humilitatem nostram non sustinet ; vritur charitate nostra, mansuetudine & obedientia cruciatur.*

VT POSSITIS STARE ADVERSVS INSIDIAS DIABOLI] Pro *insidias* græcè est μεθοδείας, quod Hieronymus vertit, *versutias*; Vatablus, *insidiosos congressus & assultus*; Noster c. 4. v. 14. vertit *circumuentionem*, qua scilicet hostis ex latere & insidiis subito erumpit, nosque adoritur & circumuenit.

Nota. Cum rari sint homines prudentes simul & fortes, quia, vt docet Aristoteles sect. 14. problem. 8. prudentia consistit in frigore, animositas & fortitudo in calore; (hinc nemo prudens simul & audax) in duce belli potior & magis optanda est prudentia & calliditas, quàm fortitudo. *Dux belli*, inquit Vegetius, *callidior sit quam audacior, vt hostẽ per insidias perdat sine suo periculo.* Talem hic diabolum depingit Apostolus. Callidissimum ergo habemus hostem diabolum, in quem omnes animi sensus, oculos ac neruos intendere debemus, ne incautos nos adoriatur, feriat & supplantet.

Calliditas diaboli consistit in tribus.

Calliditas hæc diaboli Primò. patet in eo, quòd, vt ait Hieron. loca minimè munita obseruet, vt per ea irrepat ad arcem cordis & animæ. v.g. qui non custodiunt oculos & aures suas, iis species mulierum, verba lasciua ingerit, quibus phantasiam & voluntatem in libidinem alliciat. Secundò, vt Chrisost. numquam aperta peccata homini obiicit, sed ambagibus vtitur ; & non irrumpit subitò, sed sensim irrepit, & in animæ se familiaritatem insinuat, penitusque tandem immergit. Ad hæc vitia specie ac nomine virtutum colorat. Si. ebrietatem proponit & vocat hilaritatem, obscœnos vocat lepidos, superbos vocat animosos. Rursum hamo peccati escam voluptatis obtendit, vt dum voluptatem gustas & hauris, peccati aculeum induas. Adhæc sensim à minoribus ad maiora sollicitat : insuper scrutatur qua infirmitate, quo vitio, qua procliuitate quisque laboret, & per illam eum aggreditur. Hinc superbum non tentabit libidine, sed honoribus ; gulosum non honoribus, sed delicijs; auarum non deliciis, sed pecuniis & vsuris. Docet id S. Leo serm. 7. de natali Domini. *Nouit, inquit, (diabolus) cui adhibeat æstus cupiditatis, cui illecebras gulæ ingerat, cui apponat incitamenta luxuriæ, cui infundat virus inuidiæ; nouit quem mœrore conturbet, quem gaudio fallat, quem metu opprimat, quem admiratione seducat. Omnium discutit consuetudines, ventilat curas, scrutatur affectus, & ibi causas quærit nocendi, vbicumque viderit studiosiùs occupari.*

Modus vincendi artes diaboli ex præcepto D. Antonij magni.

Audi S. Antonium oculatum testem & athletam inuictũ, qui omnes diaboli artes & insidias expertus, eas fratribus sagaciter & sapienter detegit, modumq; vincendi demonstrat, ita dicens apud S. Athanasium in Vita S. Antonij: *Hostile illis* (dæmonibus) *cõtra omnes Christianos, maximè vero contra monachos & virgines Christi, odium est. Eorum semitis laqueos tendunt, eorum mẽtes impijs & obscœnis cogitationibus nitũtur euertere, sed nihil nobis in hoc terroris incutiunt, fidelibus enim orationibus atq; ieiunijs ad Dominũ statim corruunt. Nec tamen si paululum cessauerint, prorsus plenam putetis esse victoriam. solent saucij grauiùs assurgere, & multa arte pugnandi, cum cogitatione nihil egerint, pauoribus terrent.* Deinde docet dæmones excitare dormientes ad orandũ, vt somnum capiti & corpori necessariũ eripiant. Rursum recens conuersis ingerere pristina peccata, eosque excitare ad nimia ieiunia, vigilias & pœnitentias, quibus corpus & animum eneruent, vt vitæ sanctę asperitate difficultate & tædio victi resiliant, & ad pristinam vitæ licentiam redeant. Subditque planè spernendas esse eorum suggestiones, orationeque ac versu aliquo psalmi rei suggestæ contrario elidendas. *Christus, inquit, tamquam Dominus dæmonibus silentium imperauit, vt nos diabolo nihil credamus, & vincamus. Si orare compellunt, si ieiunia suadent, non ex eorum nos monitis, sed ex nostra cõsuetudine id agamus. Denique etiamsi irruentes mortem nobis intentare videantur, ridendi potiùs sunt quam timendi : quia cùm sint debiles, minantur cuncta, nec faciunt.*

Et infrà, arma contra eorum insidias suggerens, *Magna, inquit, dilectissimi aduersũ dæmones arma sunt vita sincera, & intemerata ad Deum fides. Credite mihi experto: pertimescit Satanas rectè viuentiũ vigilias, orationes, ieiunia, mansuetudinẽ, voluntariam paupertatem vanæ gloriæ contemptum, humilitatem, misericordiam, iræ dominatũ, & præcipuè purum cor erga Christi amorẽ. Nouit teterrimus coluber ex præcepto Domini sub iustorum se iacere vestigijs, qui ait, Ecce dedi vobis potestatem calcare super serpentes & scorpiones, & super omnẽ virtutem inimici.* Deinde particulares suos cum dæmonibus conflictus & victorias enarrat fusè S. Antonius. Et tandem singulos ad alacriter cum dæmonibus certandum exhortando, ita concludit: *Iam cura Christianorum & monachorũ sit, ne per eorum inertiam vires dæmonibus præbeantur. Nam quales nos & nostras repererint cogitationes, tales se nobis præstare* B *consueuerunt. Et si quod in pectoribus malæ mẽtis & pauoris semen inuenerint quasi latrones qui deserta obtinẽt loca cæptos cumulant timores, & crudeliter imminentes infelicem puniunt animã. Si autem alacres fuerimus in Domino, & futurorum bonorum cupido nos succenderit, si semper omnia manibus Dei committamus, nullus dæmonum ad expugnandum valebit accedere: magis enim cùm munita in Christo corda cõspexerint, confusi reuertentur. Ita & Iob firmatũ in Domino diabolus refugit, & infelicissimum Iudam exspoliatum fide vinculis captiuitatis innexuit. Vna est ergo ratio vincendi inimicũ, lætitia spiritalis, & animæ Dominum semper cogitantis iugis recordatio, quæ dæmonum ludos quasi fumum expellens persequetur aduersarios potiùs quàm timebit.* Hactenus S. Antonius, cuius verba mirificè hunc Pauli locum illustrant; magnam nos docent prudentiam spiritalem, vt sciamus dæmonis artes & insidias, modumque eas superandi.

Quales reperiunt nos dæmones, tales nobis præstant.

VERS. 12. QVONIAM NON EST NOBIS COLLVCTATIO (græcè πάλη, id est *lucta*) ADVERSVS CARNEM ET SANGVINEM, SED ADVERSVS PRINCIPES ET POTESTATES, ADVERSVS MVNDI RECTORES TENEBRARVM HARVM; CONTRA SPIRITVALIA NEQVITIÆ IN CÆLESTIBVS] q. d. Non contra homines, qui carne & sanguine constant: sed contra dæmones, qui sunt subtilissimi, nequissimi & robustissimi spiritus, eosque non vnum aut vulgares, sed plures, & quidem principes, potestates, & mundi rectores, nobis est duellum & pugna.

Per carnem & sanguinem intelliguntur primò, libido & tentationes carnis.

Nota Primò, Per *carnem & sanguinem*, S. Hier. & alij accipiunt libidinem, vitia & tentationes, quas caro suggerit. q. d. Hæc vitia carnis non tam caro quàm dæmon per carnem suggerit & excitat. *Sunt enim*, inquit Hier. in Osee 4. *quidam dæmones amoribus & amatorijs canticis seruientes, vt Propheta quoque commemorat dicens: Spiritu fornicationis seducti* D *sunt. Nã & barbara quædam nomina eorum esse dicuntur, vt sæpè confessi sunt hi quos verè vulgus maleficos vocat: & incantationes, & preces, & colores varij. & diuersa vel metallorum genera, vel ciborum, ad quæ inuocati assistere dæmones, & infelices Animas capere memorantur. Alij verò iracundias & furores & bella committere: alij præesse inimicitijs, & inter homines odia concitare. Quia vult ergo, aiunt, Apostolus nos docere, non ex natura corporis, & de materia carnis & sanguinis hæc vitiorum genera procreari, sed instinctu dæmonum, propterea ait, Non est nobis colluctatio aduersus sanguinem & carnem, sed aduersus principatus & potestates, & reliqua.* hæc Hier. non tam ex sua quàm Origenis (qui ita sentit & docet in Iosue c. 11.) sententia Fuit enim Origenis, Cassiani collat. 7. & aliorum A veterum hæc opinio, singulis vitijs suos præsidere dæmones; alios enim nos incitare ad gulam, alios ad fastum, alios ad iram, &c. indeque vocari spiritum superbiæ, spiritum inuidiæ, spiritum luxuriæ: vnde & mammonam à Christo vocari eum, qui præsit auaritiæ, siue cupiditati pecuniarum, Matt. 6. cùm dicit, *Non potestis Deo seruire & mammonæ.* Sed, vt dixi, opinio hęc est aliquorum in speciem probabilis, non autem certa demonstratio.

Secundò & meliùs, idem Hiero. Theophyl. Vatabl. & alij, per *carnem & sanguinem* accipiunt homines carne & sanguine constantes: hos enim opponit dæmonibus, qui sunt spiritus. q. d. Paulus, induendam esse panopliam contra insidias diaboli: quia hic hostis noster non est corporeus, carneus, visibilis; sed est incorporeus, inuisibilis & subtilissimus spiritus. Quare licet aliqui intelligant vocem exceptiuam, Tantùm, sicque explicent: non est, supple tantùm, nobis colluctatio contra carnem, sed etiam contra mundi rectores: vel, exigua & quasi nulla est ea colluctatio quam cum carne gerimus, si conferatur cum ea, qua contra mundi rectores dæmones confligimus: Tamen vocem aliquam exceptiuam, vel comparatiuam hic supplere non est opus: quia, vt dixi, agit de bello & lucta non quauis, sed ea, quæ nobis est contra diabolum, vt præcessit. Hæc enim prima, grauissima, difficillima & periculosissima nobis est lucta, in qua non contra carneos hostes, sed contra spiritus, id est dæmones, depugnamus.

Secundò homines carne & sanguine constantes.

Addit S. Hier. Paulum alludere ad vetera Iudicum cũ alijs gentibus prælia. q. d. *O Ephesij, quæ de prælijs Israelis aduersũ Ægyptios, Idumæos, Ammonitas legitis, scripta sunt propter nos, vt intelligamus ex illis, nobis* [illegible] C *esse pugnam aduersum carnem & sanguinem, sed aduersus spirituales quasdam & inuisibiles potestates.* 1. Cor. 10.

Nota Secundò, dæmones alios esse principes, alios esse Potestates. Principes sunt, qui fuerunt in ordine angelorum, qui dicitur Principatus: Potestates dicuntur, qui fuerunt in ordine angelorum, qui dicitur potestates.

Inter dæmones alij Potestates, alij sunt Principes, eumdemque seruant, quem in cælo habuere, ordinem hierarchicum.

Vbi Aduerte cum S. Hieronymo, dæmones post lapsum, eumdem ordinem hierarchicum quem habuerunt in cælo, etiamnum conseruare: vt alij pręsint, alij subsint; alij sint Principes, alij Potestates: vt per hanc subordinationem valentiores sint ad nocendum hominibus. Sicut milites tumultuarij dum rebellant, suum creant ducem, quem Electum vocant, suosque sub eo capitaneos & tribunos, vt suam rebellionem stabiliant, quæ in ataxia & acephalia stare non potest.

Vnde sequitur Primò, non tantùm ex Angelis & Archangelis, sed etiam ex superioribus ordinibus putà Principatibus & Potestatibus, aliquos cecidisse, factosque esse dæmones. Immò probabile est, similiter ex singulis ordinibus aliquos cecidisse cùm omnium caput Lucifer ceciderit.

Ex omnibus hierarchijs cecidere angeli.

Sequitur Secundò, dæmones etiamnum inter se hunc ordinem seruare, vt Lucifer omnibus, alij superiorum ordinum suis inferioribus præsint: quia naturali scientia & nequitia ijs præualent, idque vt bellum nocentius hominibus inferant. Omne enim bellum, si desit ordo, imbelle esse sciunt. Finita verò Ecclesia militante & bello hoc, cessabit hic dæmonum ordo, vtpote fine sublato, ob quem in hunc ordinem coniurant: vt innuit Apostolus 1. Cor. 15. 24. ita Chrys. Molina & Scholastici 1. p. q. 109.

Finita Ecclesia militante nullus erit ordo inter dæmones.

Nota Tertiò, dæmones dici κοσμοκράτορας, id est

Cur dæmones dicantur mundi rectores. est mundi rectores: Tertull. l. 5. contra Marcion vertit, *mundi tenentes*; Hilarius in psalmos, *mundi potentes*; Vatabl. propriè, *mundi dominos*. & forte intelligit Apostolus Dominationes, qui est primus ordo angelorum secundæ hierarchiæ. Hi enim summum in res mundanas obtinent dominium & imperium. Sicut enim Principes & Potestates sunt ordines angelorum; ita videntur & mundi rectores, siue mundi domini esse ordo, qui dicitur Dominationes. Et sicut angeli aliqui ex Principatibus & Potestatibus, ita & ex Dominationibus ceciderunt, factique sunt dæmones. Vnde his opposuit c. 1. 21. angelorum qui perstiterunt ordines, scilicet Principatum, Potestatem, Dominationem.

Dæmones cum restrictione rectores mundi. Nota Quartò, hosce dæmones non absolutè vocari mundi rectores & dominos, quasi ipsi cælo & terræ dominentur, sed cum restrictione, ait S. August. scilicet *tenebrarum harum*, id est tenebricosi huius mundi, purà caliginosi huius aëris: sic c. 2. 2. diabolū vocauit *principē potestatis aëris huius*. Mundi rectores ergo intelligit dæmones qui in tenebroso hoc aëre dominantur. Vnde S. Hier. *Cōmunis*, Aër plenus dæmonibus. inquit, *omniū Doctorum est opinio, quòd aër iste plenus sit contrarijs fortitudinibus*, putà dæmonibus qui scilicet in aëre hoc sæpè procellas, turbines, fulmina, tonitrua, aliaque meteora miscent & efficiunt, vt frugibus, bestijs & hominibus noceant, quique in terra hac æstus, sterilitates, morbos, pestes, inundationes, bella, aliasque clades concitant: qui denique homines assiduè ad gulam, libidinem, iram, fastum, omniaque vitia sollicitant & impellunt.

Vnde in sensu mystico sic hæc Apostoli verba exponit S. Aug. in psal. 54. ad v. 1. *Ne fortè*, inquit, *cùm dixisset Mundi, intelligeres dæmones esse rectores cæli & terræ: mundi dixit, tenebrarum harū: mundi dixit, amatorum mundi: mundi dixit, impiorū & iniquorum: mundi dixit, de quo in Euangelio dicit, Et mundus eum non cognouit.* Homines enim mundani & peccatores in peccati tenebris degunt, & in rebus practicis ac diuinis cæci sunt & tenebricosi. Vnde Græca, addunt vocē αἰῶν☉, id est *sæculi*. sicq; habent: contra cosmocratores, id est, mundi dominos tenebrarum sæculi huius, id est huius vitæ. q. d. Contra mundi rectores & dominos, qui in hac vita & sæculo tenebricoso, hominibus sæcularibus & peccatoribus tenebricosis dominantur.

Dæmones nebulones nequissimi in aëre versantes. Nota Quintò, hosce dæmones vocari *spiritualia nequitiæ*, id est, spiritales nequitias, id est, nebulones nequissimos, *in cælestibus*, id est, vt Hieron. in aëreis hisce locis versantes. Itaque *spiritualia nequitiæ* Hebraica paraphrasi vocat; quos Græci vno verbo cacodæmones appellant. Vnde Ambros. l. de Paradiso, c. 12. sic hæc Apostoli verba inuertit, vt sensum explicet: Aduersus nequitiam spiritualium, inquit, quæ sunt in cælestibus.

Secundò, aliter Chrysostomus, *in cælestibus*, id est, propter cælestes res & bona nobis est lucta cum dæmonibus.

Tertiò, S. Aug. de Agone Christiano c. 3. *Potest*, inquit, *& aliter locus iste intelligi, vt videlicet nos in cælestibus constituti, id est, in spiritualibus Dei præceptis ambulantes, dimicemus aduersus spiritalia nequitiæ. quæ nos inde conantur abstrahere.* Sed primus sensus planior est & simplicior.

Aduerte. Pro *nequitias* græcè est πονηρίας: quod Erasm. vertit, *versutias*; Vatablus, *astutias*: sed propriè significat malitias. Dæmones enim vti versutissimi & astutissimi, ita quoq; pessimi & nequissimi sunt.

Denique Nota Sextò. Singula verba huius sententiæ Apostolicæ, hostis nostri diaboli peculiarem conditionem, potentiā, vim & robur significant, vt singuli excitemur ad excubias (vita enim mortaliū est vigilia) & ad arma, vt tanto hosti resistamus. Si enim natura hostis quæritur, spiritus est: si species, est inuisibilis: si indoles, nequissimus est & malitiosissimus: si potestas, est mūdi dominus: si ars & fraus, est princeps tenebrarum. per tenebras & insidias nos aggreditur: si locus, superior est, ex aëre & cælo in nos irruit, cū hoc hoste nobis est ἄσπονδ☉ πόλεμ☉, irreconciliabile bellum. Vnde meritò Chrys. hîc in morali hom. 22. *Si tales*, inquit, *instructa sunt acies, si incorporales principatus, si mundi domini, si spiritales nequitiæ aduersū nos sūt, quomodo, dic quæso, deliciaris? quomodo inermes vincere poterimus? Ista quisq; sibi ipsi singulis diebus dicat, quando per fastū occupatur, quando per concupiscentiam, quando mollem vitam inconsultò ac frustra quærit? Audiat Paulū dicētem: Non est nobis colluctatio aduersus carnē & sanguinē, sed aduersus principatus, aduersus potestates, &c.* Et infrà *Conculcauimus diaboli potentiā si peccata conculcauerimus: omnia dico temporalia, fastū, concupiscentiā, superbiā, omnes animi passiones. Ansam enim dant diabolo diuitiæ, pecuniæ & vana gloriæ studium.* Et paulò pòst: *Si quis inimicum habet, si quis ab eo iniuria læsus est, si quis ira percitus est, omnem furorem illum, omnē sæuitiam collectā in caput diaboli effundat & euacuet. Hic semper inimicus esto, sēper acerbus, semper immitis. Si nos sæuierimus aduersus eū, ipse nō erit nobis sæuus; si nos mansueti in eum fuerimus, tunc ipse sæuus erit.*

Diaboli peculiaris conditio, potentia, vis & robur pulchrè & moraliter explicatur.

Præclarè quoque S. Basilius in illa verba Deut. 15. iuxta Septuag. *Attende tibi ipsi. Miles*, inquit, *es? collabora Euangelio; milita bonam militiā contra spiritus nequitiæ aduersū vitiosas carnis affectiones induitor omnem armaturā Dei; vt probes te ei; sisq; gratiosus duci tuo, qui huic te militiæ adlegit: prouide vt nullis impliceris vita istius negotijs & perplexis curis. Athleta es? Attende tibi ipsi, ne quā ex legibus athletico agoni præscriptis inueniare trāsgressus: nam nemo coronatur, nisi qui legitimè certauerit. imitare Paulū & cursu contendentē, & in palæstra colluctantē, & in agone pugillari decertantem: vt strenuus pugil ipse habeto animæ oculum nusquam euariantem, sed attentum & peruigilem. Præmuni ac tuere passis manibus partes quarum plaga lethalis sit. In aduersarium immotum oculum intendito fixiùs. In stadiario cursu qui tibi præcurrunt, in eos te extendens, fac assequaris: sic currito, vt præuertas: In luctamine repugna inuisibilibus aduersarijs. Per vitæ istius curriculū talis vt perseueres, hæc sancit sententia, nimirū animo vt sis non supino aut concidenti, sed arrecto: nō dormiturienti, sed peruigili ac sobrio, quiq; multa cum vigilantia præsens sit, & norit sibi præesse.*

Ex omni hominum genere discenda militia contra dæmones.

PROPTEREA ACCIPITE ARMATVRAM DEI VERS. 13. (græcè rursus est πανοπλίαν, de qua dixi v. 11. quāque describit 4. versibus seqq.) VT POSSITIS RESISTERE IN DIE MALO] *Malo*, id est difficili, tristi, periculoso, cùm scilicet hostis iam dictus nos vndique adoritur. animamq; per illecebras, formidines, aliasque tentationes obruere & sibi subiugare conatur. Sic Iacob Pharaoni roganti Genes. 47. v. 8. *Quot sunt dies annorum vitæ tuæ? respondit, Dies peregrinationis meæ centum triginta annorum sunt, parui*, id est pauci, *& mali*, id est miseri & ærumnosi. E contrario Dauidis legati ad Nabal 1. Reg. 25. 8. *In die bona*, inquiunt, *venimus*. quasi dicant, Ad diem bonam, id est lætam & iucundam, qua tondes oues tuas, ideoque conuiuium de more celebras, venimus;

mus; vt tui gaudij, otium & conuiuij participes nos facias. ita Anselmus. A

Dies malus, est dies mortis aut iudicij.

Secundò, S. Hieron. *vt in die malo*, id est terribili, scilicet iudicij, possitis intrepidi stare ante tribunal Christi iudicis, & accusanti vos diabolo resistere. Prior sensus genuinus est; sed hic posterior sequitur ex priori. Nam qui in hac vita in die tentationis & belli diabolo resistunt, eidem facillimè resistent in die iudicij.

Contra dæmones pugnandum.

Disce hîc, quanta fortitudine & armatura, dæmonibus nos strenuè & assiduè impugnantibus sit resistendum. Abbas Antonius dux monasterij Æliotarum, qui etiam illud ædificauit, narrauit de Abbate Theodosio, quòd senex ipse hæc de se ipso narrabat: Priusquam ad vitam solitariam transissem, factus in extasi aspexi virum quemdam, cuius species claritatem Solis vinceret. Hic tenens manum meam: *Veni, ait, quia pugnare & luctari te conuenit*; & induxit me in theatrum plenum viris ex vna parte candido amictu, ex alia verò nigro vestitis. Cùm ergo iniecisset me in theatrum, aspicio virum miræ magnitudinis æthiopem, cuius caput turpissimum penetrabat nubes. Tunc ait ad me iuuenis ille, qui mihi apparuerat: *Cum hoc luctari te oportet.* Ego, qui aspectu viri illius proceri territus eram, tremere ac pauere cœpi, orabamque iuuenem illum splendidum, qui me induxerat in theatrum dicens: *Quis hominum mortali conditione & infirmitate circumdatus, cum hoc luctari posset? Non ipsū vniuersum genus hominum, si in vnum confluat, huic resistere praualet.* Ait autem ad me iuuenis ille præclarus: *Prorsus cum illo te luctari opus est. Ingredere igitur cum omni alacritate & fiducia. Mox enim vt tu illum adorsus fueris, ego adiutor ero, tibiq; victoria coronam reponam.* Vt ergo ad certamen sum ingressus, luctariq; inuicē cœpimus, continuo præclarus ille iudex nostri certaminis adfuit, mihiq; coronam dedit. Atque plebs illa obscura, æthiopumque multitudo ingens eiulantes euanuerunt: pars verò reliqua candidatorum gratias illi & laudes referebant, qui me iuuerat, ac præclara victoria donauerat. ita Sophron. Prat. spirit. c. 66.

Angelus Dei iuuat nos contra dæmones.

Dum Abramius Eremita aliquando noctu oraret, tenens securim Satanas cœpit cellam eius euertere: cumq; iam eam videretur perforasse, magna exclamauit voce dicens: Festinate celeriter, ô amici mei, festinate & introeuntes citò eum suffocate. Beatus autem vir Dei contrà ad illum: *Omnes*, inquit, *gentes circumdederunt me, & in nomine Domini vltus sum in eos.* Ille verò protinus hac vóce audita euanuit, cella interim sancti viri integra atq; illæsa permanente. Iterumque paucis interlabentibus diebus alijs, dum media nocte psalmodiæ vacaret, conspiciens stoream, super quam psallens consistebat, vehementi flamma comburi, ignem intrepidus conculcans aiebat: *Super aspidē & basiliscum ambulabo, & conculcabo leonem & draconem, omnemq; potentiam inimici in nomine Domini nostri IesuChristi mihi auxiliantis superabo.* Diffugiens autem Satanas exclamauit ac dixit: Ego te deuincam improbe, artesque inueniam quibus te conteram, qui me iam despectui habes. ita Sophron. suprà.

Psal. 117.

Psal. 90.

Legimus in Vita S. Vincentij Ferrerij, cùm iuuenis perseuerantiæ donum à Deo peteret, apparuisse ei dæmonem specie venerabilis senis Eremitæ, ac suasisse vt iuuentuti parceret, & suo exemplo pœnitentiam & austeritatem ad senium vsque differret. Sensit fraudem Vincentius, ac cruce se signans: *Abi, inquit, pestifer serpēs. Vnus es nō ex Ægypti Patribus, sed ex inferni dæmonibus.* Idē commendans suam virginitatem B. Virgini, vocem audiuit: Non omnes possumus esse virgines: non patiar vltrà, vt tā honorato virginis nomine gaudeas. Turbatus fuit Vincentius, sed mox B. Virgo cum multa luce ei apparuit dicens, hanc non suam, sed diaboli fuisse vocem. *Qui tibi*, inquit, *crebras parabit insidias, vt pericliteur virginitas tua; sed spera semper in Domino, quoniam ipse erit clypeus tuus, quo omnia hostis iacula superabis.* Ex hac visione tantum feruoris Christi militi accessit, vt non terrestris homo, sed cælestis angelus esse videretur.

Quantas S. P. N. Ignatius cum aliàs, tum in studijs, dæmonis passus sit illusiones, vt eum inde ad res diuinas, quas ei obijciebat, auocaret: & quomodo eas aperiendo præceptori, ac inuocatione B. Virginis superarit, narrat noster Ribadeneira lib. 1. Vitæ eius c. 13. B

De Euagrio claro Christi diacono, qui vixit instar Apostolorum, non est æquum tacere. Huic enim tres aliquando apparuerunt dæmones in habitu Clericorum, de fide cum eo inquirentes. Et vnus quidem dicebat eum esse Arrianum, alter verò Eunomianum, tertius autem Apollinaristam. Et eos paucis superauit spiritu sapientiæ. ita Pallad. in Histor. Lausiaca c. 86.

Ioan. Climac. grad. 23.

Idipsum hoc exemplo confirmat Ioan. Climacus: Monachus quidam studiosus cùm à dæmone perturbaretur cogitatione blasphemiæ ad viginti annos, carnem suā ieiunijs & vigilijs macerare non destitit. Cùm verò inde nullam vtilitatē se cepisse sentiret profectus, conscriptam in charta perturbationem ac tentationem suam sancto cuidam ac probatissimo seni obtulit in faciem prostratus, nec illum intueri valens. Vt autem legit Senior subrisit, fratremque erigens, dixit. *Pone, fili manum tuam super oculum meum.* Quod cùm fecisset, ait Senior. *Super collum meum sit, frater, hoc peccatum, quotquot annis te oppugnauit, vel oppugnaturum sit. Tu autem id obserua, vt hoc iam flocci pendas, & nihili æstimes.* Quibus verbis ita roboratus est frater, vt non antè cella senis excederet, quàm eiusmodi morbus euanesceret. Hoc autem is qui expertus est, mihi postea enarrauit, Deo gratias referens. C

ET IN OMNIBVS PERFECTI STARE] Græcè *καὶ ἅπαντα κατεργασάμενοι στῆναι, vt postquā omnia perfeceritis stare possitis*, parati scilicet ad pugnam cum hoste diabolo. Vnde S. Cyprianus l. 5. epistol. 6. sic legit, *vt, cùm omnia perfeceritis, stetis succincti lumbos vestros.* Sic etiam vertit Hieronym. Chrysost. Ambros. Vnde Erasmus putat in nostro Latino Interprete legendum esse sic: *& omnibus perfectis stare.* q. d. Apostolus, Sicut miles nihil non facit quo possit resistere, ac suam tueri vitam; ita nobis omnia sunt facienda cum dæmonibus assiduè luctaturis. Miles enim arma expedit & induit, attollit aggerem, vallo castra cingit, omniaque ad prælium opportuna disponit: quibus omnibus gnauiter perfectis, superest vt stet semper accinctus ad prælium. nam multis victoria affert securitatem & otium; securitas mutatis vicibus ex victoribus facit victos. Ita pariter Christianus quisque quasi miles Christi se armare, cingere, munire, omniaque ad conflictum cum diabolo necessaria prouidere & præparare debet, omnibusque prouisis & præparatis vigil in acie consistere, paratus ad pugnā. Passim tamen Romana & alia Latina Biblia lugūt, *& in omnibus* D

Non est tuta securitas victori in Christiana militia.

nibus perfecti stare. Sed eodem redit sensus. Exigit A enim Apostolus panopliam, vt vndique armemur, *& in omnibus perfecti*, id est perfectè armati, & ab omni parte virtutibus quasi armis muniti, stemus & excubemus, vt diabolo resistamus. Vnde Syrus vertit, *cumq́, instructi fueritis in omnibus, stetis*.

Alludit Apostolus ad morem Hebræorum cinctorum & calceatorum.

STATE SVCCINCTI (περιζωσάμενοι, id est, *circumcincti*) LVMBOS VESTROS IN VERITATE] *In veritate*, id est veritate. Est hebraismus. Hebræi enim *bet*, id est *in*, tribuunt instrumento: sic dicunt, Percussit hostes in ore gladij, id est ore, putà acie gladij. Hæc est prima panopliæ, siue armaturæ militis Christiani pars, scilicet baltheus, siue cingulū militare, quod est *veritas*. Videtur alludere Apostolus, ait Chrysost. ad Hebræos, quibus egressuris Ægypto in Chanaan, vt essent expediti ad iter & pugnam cum hostibus, ita præcipit Dominus Exodi 12.11. *Renes vestros accingetis, & calceamenta habebitis in pedibus*, &c. Quæ pulchrè Chrysost. hic in B morali hom. 3. in sensu allegorico accommodat Christianis hinc in cælum armata manu tendentibus. q.d. Apostolus, Milites lumbos baltheo muniunt coriaceo, aureo, argenteo; vos ô Christiani, lumbos vestros munite veritate quasi baltheo.

Quintuplex symbolum est cingulum.

Quæritur hic Primò, quid significet cingulum vel baltheus?

Primò, cingulum & baltheus est symbolum fidelitatis.

Respondeo Primò, symbolum est fidelitatis; hinc coniuges cingulo cinguntur, vt significent amorem & fidem, qua alteri coniugi sunt obstricti & deuincti. Hinc apud Ieremiam Deus populum Israel vocat *lumbare* (id est cingulum lumbos cingens) suum: quia scilicet populus hic instar cinguli lumbis & renibus Dei, id est, intimè Deo adstrictus & deuinctus erat. *Sicut enim*, inquit Dominus Ieremiæ c.13.11. *adhæret lumbare ad lumbos viri; sic agglutinaui*, id est, coniugio copulaui, *mihi omnem* C *domum Israel, vt esset mihi in populum, & in laudem, & in gloriam*. Huius rei symbolo sacerdos tunicam suam cingulo constringebat, Exodi 28.39. vt significaret sacerdotem Deo, & per sacerdotem populum Deo adstringi.

Addit D. Thomas, lumbos symbolum esse amoris, quia in lumbis origo est seminis & cōcupiscentiæ. Significat ergo lumbare, populū ad Dei lumbos, id est amorem & cōiugium, assumptum, sicut ait Osee cap. 11.4. *In funiculis Adam traham eos, in vinculis charitatis*. Sic sponsi suis sponsis donare solent cingulum, vel fasciam pectoralem byssinam, vt per illā sponsæ semper admoneantur fidei coniugalis, atque puritatis cordis, vt scilicet mamillas, quæ sunt cordis diuerticula, id est effectus suos, continentia coërceant: seque mundas thoro sponsi conseruent, vt nonnisi sponsum ament, illique purum cor & affectum suum tradant. Ita Deus populo Israel, quem quasi in sponsam sibi asciuerat, cùm iam ab eo ad idola desciuisset, improperat inter alia Ezechiel. 16.10. *Cinxi te bysso* scilicet candidissima: hoc enim significat Hebræum שש *sces*, vnde deriuatur & dicitur ששן *scosan*, id est lilium, quia candidum) q. d. Lege & religione mea quasi cingulo te, ô Israel, olim mihi in Sina, astrinxi, vt per ea admonereris castitatis coniugalis, puritatis, & fidei intemeratæ erga me maritum tuum; dicere sque, *Dilectus meus mihi, & ego illi*, &, *Fasciculus myrrhæ dilectus meus mihi. Inter vbera mea commorabitur*: tu verò hoc spreuisti, & me spreto idolis quasi adultera adhæsisti.

Pari modo milites cingulum militare accipiunt, vt eo admoneantur sacramenti militaris, & fidelitatis, quam suo duci iurarunt. Vnde baltheus militiæ huius & fidelitatis erat symbolum; & milites cùm exauctorabantur, baltheum deponebant; vel etiam eo priuabantur, si infideliter vel ignauè in bello se gessissent.

Secundò, cingulum est symbolum fortitudinis & constantiæ.

Secundò, cingulum vel baltheus roborat mollitiem renum & lumborum. Hinc symbolum est fortitudinis & constantiæ: eaque de causa zona est vestis militis & gladius, & gladius à baltheo dependere solet. Lumbi enim, inquit Chrysost. superiorum & inferiorum corporis partium sunt fundamentum & iunctura. Hinc est quòd laborantes & lassi plerumque manus illuc quasi in fundamentum quoddam immittunt, vt hoc pacto se confortent. Milites ergo baltheo laminis conserto lumbos, quasi mediam mollissimam & fundamentalem corporis partem tuentur, continent, muniunt & roborant.

Tertiò, cingulum est symbolum integritatis & virginitatis.

Tertiò, cingulum, vt rectè notat Pierius hieroglyphico 40. symbolum fuit integritatis & virginitatis tam apud Hebræos, quàm apud Græcos & Latinos.

De Hebræis patet Isaiæ 3.24. vbi virgines Hebræas captiuitate puniendas describens, *Et erit*, inquit, *pro zona funiculus, & pro fascia pectorali ciliciū*. Ecce pro delicijs virginum zonam & fasciam posuit Isaias, & meritò, quia sicut vbera subacta signa sunt meretricis. Ezech. 23.3. *In Ægypto*, inquit, *in adolescentia sua fornicatæ sunt, ibi subacta sunt vbera pubertatis earum*: sic papillæ studiosè reuinctæ signum sunt illibati floris virginei, in quo puellarum honos consistit.

Virgines & sacerdotes olim apud varias gentes cingulo vtebantur.

De Græcis testis est Pausanias, Trœzeniorū virgines zonam Palladi ante nuptias dedicasse. Sic Athenis templum Dianę Soluizonię structū legimus apud Apollon. in Argonaut. in quo nouę nuptæ suspendebant zonas, quas soluerant per coniugium.

De Chaldæis testis est Herodotus lib. 1. eoque respexit Baruch c.6.42. cùm ait, *Mulieres circūdatæ funibus in vijs sedent*, id est, feminæ ad ædes Veneris funiculis quasi zonis præcinctæ, quibus virginitatem profitentur, hospitibus ad Veneris fanum aduentantibus pudorem prostituunt, deaque Venere sic expiata domum reuertuntur. Hoc enim execrabili & satanico inuento Babylonicæ virgines colebant Venerem, & suam virginitatem dicabant Veneri, nimirum, vt narrat Herodotus, antequam matrimonium inirent, cumque quærerent maritum ante templum Veneris residebant, donec aduena D quispiam eis abuti vellet: is dabat abusæ pretium cum hac imprecatione. Tanti ego tibi deam Mylittam, id est Venerem, imploro: illudque pretium abusæ templo Veneris offerebant, sibi persuadentes se hac ratione sibi deam cōciliaturas, & ab ea sponsum egregium & felix matrimonium impetraturas. Vt verò aduenas amasios allicerent, hoc philtro vtebantur. Cremabant ossa, id est nucleos duros & quasi osseos, oliuarum, cùm hac imprecatione, vt pari modo hospites earum amore torrerentur, ossaque hæc ita adusta & in cineres redacta spargebant in ventum, iaciendo ea trans caput, vt dixi loco citato Baruch, idemque doctè ex Theocrito, Virgilio, & alijs docet Antonius Gueuara præfat. in Habacuc, & antecessor meus Martinus Delrio l. 3. Disquisit. magic. p. 1. q. 3. sect. 2.

De Latinis testis Ouidius cùm canit:

Castaq́, fallaci zona recincta manu.

Hinc olim in veteri testamento (vti & apud Gentiles) & etiamnum sacerdotes in sacris cingulo vtuntur, vt moneantur, ait Cyrillus, fluxæ libidinis luxuriam & animi cupiditates, castitatis & temperantiæ cingulo coërcere.

Quartò, zona ornamentum & symbolum gloriæ.

Quartò, zona ornamentum erat & symbolum gloriæ, maximè si zona bullis aureis gemmisque distincta esset, quæ propriè dicitur baltheus, quasi bullateus, ait Pierius. Hinc suis baltheis superbiebant gloriosi milites. Vnde Ierem. 13. 9. Dominus ait ad Ieremiam. *Sic putrescere faciam superbiam Iuda*, sicut scilicet putruit lumbare, id est baltheus hic tuus, vti iam dixerat v. 7.

Quintò, zona est vestis & symbolum hominis parati ad iter, bellum, & quoduis opus.

Quintò, zona vestis & symbolum est hominis expediti, & parati ad iter, bellum, & ad quoduis opus ac ministerium. Præcincti enim solent esse expeditiores, firmiores & constantiores in opere. Hæc quinque symbola conueniunt nostro huic baltheo militis Christiani, vti iam ostendam. Vnde

Cingulum militis Christiani est veritas, eaq; quadruplex. Primò, veritas fidei. Secundò, veritas morum.

Quæritur Secundò, quæ sit hæc *veritas*, quæ instar cinguli Christianorum militem cingit.

Primò, aliqui intelligunt veritatem doctrinæ & fidei, quam hæresibus opponimus: hæc enim propriè dicitur veritas. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Verùm obstat quòd fidem non baltheo, sed scuto comparet Apostolus v. 16.

Vnde meliùs Secundò, ijdem accipiunt veritatem quæ est in moribus, qua nimirum res omnes amandas & amplectendas per veritatem, id est, per virtutem & virtutis verum rectumque dictamen metimur. Quid enim aliud est humilitas? quid charitas? quid patientia? quid aliud sunt ceteræ virtutes, quàm lumina veritatis? vt quidam Sanctorum verè & sapienter dixit; veritatis, inquam, qua res paruæ vt paruæ, terrenæ vt terrenæ, viles vt viles, magnæ vt magnæ, honestæ vt honestæ, cælestes vt cælestes æstimantur & adamantur. *Qui cinctus est hac veritate*, ait Chrysost. *numquam fatigabitur, vel si fatigetur, in veritatem hanc reclinabitur & conquiescet. Quid enim ipsum, dic quæso, fatigabit? paupertas? nequaquam: requiescet enim in veris diuitijs, & per paupertatem istam cognoscet quæ sit vera paupertas. Sed seruitus ipsum fatigabit? nequaquam: nouit enim quæ vera seruitus sit, idemq; iudicium de ægritudine, fame, alijsq; quæ alios affligere solent.* Hic sensus probabilis est & appositus.

Tertiò, veritas, id est sinceritas.

Tertiò, Adamus veritatem interpretatur sinceritatem, quasi eam opponat Apostolus hypocrisi Simonis Magi & asseclarum.

Quartò, veritas, fidelitatis, & integritatis.

Verùm Respondeo & dico, veritatem hic significare fidelitatem & integritatem. Alludit enim Apostolus ad Isaiæ 11. 5. vbi de Christo dicitur: *Et erit fides* (hebraicè אמונה *emuna*, id est fidelitas) *cinctorium renum eius*. q. d. Veracitas siue fidelitas perpetuò Christo adhærebit more cinguli Christum cingens, ornans & roborans. Sic enim Paulus Christianos instar Christi vult esse succinctos veritate, id est fidelitate quasi cingulo. Nam Hebræis sorores sunt hæ voces אמת *emet*, id est veritas, & אמונה *emuna*, id est fides siue fidelitas, ab eâdem radice & matrice אמן *aman*, id est firmus, stabilis, constans fuit, genita, constantia enim mater est veritatis, & fidelitatis. Hinc *veritas* sumitur hic & alibi pro fide siue fidelitate. Sicut ergo baltheus militaris, vt dixi, symbolum est sacramenti militaris & fidelitatis, qua miles astrictus est suo duci: ita baltheus Christianorum est fidelitas, quam Sacramento baptismi promiserunt, quaque se astrinxerunt Deo, quam-

Veritas & fidelitas apud Hebræos sunt sorores.

A quę in christianismo professi sunt, & profitentur, in baptismo enim professi sunt se renuntiare Satanæ & pompis eius, Christique fidem & legem sectaturos, ac communi Christi militiæ ascripti bellum perenne indixerunt Satanæ.

Rursum sicut cingulum, vt dixi, symbolum est fidelitatis & amoris coniugalis, quo quasi cingulo coniux coniugi astringitur & alligatur: ita cingulū hoc Christianorum est fidelitas & amor non tantum militaris, quo Christo quasi capitaneo suo sunt obstricti; sed & coniugalis, quo Christo quasi spōso deuinciuntur. Itaque cingulum hoc Christianorum est fidelitas in Christi fide, religione, cultu, obedientia, vt illi quasi capitaneo, imò sponso nostro fideles simus vsque ad mortem, & vsque ad sanguinem pro eo contra diabolum & quosuis hostes depugnemus, vti fecerunt Martyres, qui maluerunt perdere vitam, quàm fidem & obedientiam Christi. Tales debent esse omnes Christiani nimirū ita fideliter seruire & obedire Christo, vt malint subire mortem & quasuis pœnas, quàm Christum offendere, eiusque legem transgredi. q. d. Paulus: Videte ô Ephesij, ne fidem Deo in baptismo datam violetis; fidem dico, quam quasi milites militiæ & vexillo Christi ascripti debetis duci vestro, quamq; quasi coniuges eidem Christo debetis quasi sponso. Mementote vobis bellum cum dæmone esse nō tantùm pro capitaneo, sed & sponso vestro, sicut ergo milites pro coniugibus sibi charissimis fortissimè pugnant, in enses & mortem ruunt: ita & vos pro Christo sponso vestro fortissimè ad mortem vsque pugnate: qui enim capitaneus vester est Christus, idem & sponsus & maritus est vester.

Cingulum amoris militaris, & coniugalis, animæ erga Christum.

Quid exigat à Christianis hic amor. Primò continentiam mortis.

C Porro S. Greg. Nazianz. orat. 42. *Quaro*, inquit, *quid lumbis cum veritate commune sit, & quæ Pauli mens fuerit cùm diceret: State igitur succincti lumbos vestros in veritate? Num fortè quòd speculatio concupiscentiā coërceat, nec aliorsum ferri sinat? Nec enim fieri potest, vt qui cuiuspiam rei amore flagrat, parem ad alias voluptates vim habeat*, hoc est. vt explicat Nicetas, *Christi contemplatio lumbum nostrum & concupiscentiam constringit, eamq; totā ad verum diuinarum amorem transfusam & deriuatam diffundi ac dispergi non finit.* Christus enim est veritas. Ioan. 14. 6. Oratio igitur & contemplatio Christi rerumque cælestium, minuit & infringit concupiscentiam, quæ in lumbis sedem habet: vnde & ad eius mortificationem hominem extimulat.

D Hinc secundò, vti cingulum militare symbolum est fortitudinis & constantiæ: ita hoc cingulum Christianorum, scilicet veritas, significat constantiam & fortitudinem (vnde & radix Hebræa אמן *aman*, à qua descendit & nascitur *emet* id est veritas, significat esse firmum & constantem, vt dixi) monetque nos, vt simus fortes & constantes in iam dicta fidelitate, militia & obsequio Christi.

Secundò, constantiam & fortitudinem.

Rursum Tertiò, sicut cingulum symbolum est integritatis & virginitatis: ita per veritatem, integritatem hanc & puritatem intelligit Apostolus. Sic enim verum aurum dicitur quod integrum est & purum, nullaque cupri, aut alterius metalli impuritate falsatum & vitiatum: præsertim quia fidelitas sine integritate esse non potest, eamque includit. Fideles enim esse non possumus in Dei obsequio, nisi in eo simus & integri. Hæc verò integritas & puritas maximè spectatur in temperantia & castitate. Sicut enim duo maximi hostes sunt amor carnis & amor Dei; ita qui fideles sunt in Dei amore, necessariò

Tertiò, puritatem virgineam.

necessariò amorem carnis & libidinis stringere, A coërcere & supprimere debent. q.d. Apostolus, Baltheus, ô Ephesij, vos ornans, stringens & roborans sit veritas, id est integritas morum in comprimenda concupiscentia, maximè libidinis, quæ in lumbis primam sedem & originē habet. ita Chrysost. Hieron. Theophyl. Anselmus, vt alludat Apostolus ad Luc. 12. v. 35. *Sint lumbi vestri præcincti: Lumbos præcingimus*, inquit S. Gregorius, *cum carnis luxuriam, quæ in lumbis est, per continentiam coarctamus.* Hinc Sacerdos se vestiens cingulo, *Præcinge*, inquit, *Domine lūbos meos cingulo castitatis, vt maneat in me virtus cōtinētiæ & castitatis. Quia igitur*, inquit Hier. *lumbi in generatione semper accipiuntur & semine, secundùm illud, De fructu lumbi tui ponā super thronum tuū. Et alibi, Adhuc in lumbis erat Leui patris sui Abraham, quando obuiauit ei Melchisedec: videtur nobis accinxisse lumbos suos, qui nequaquam vxori debitum reddit, nec seruit libidini: sed imitatur ingenitū Deum generationis negotijs non ministrans. Hoc idem reor & illud significare, quòd Iohannes zonā pelliceam habebat circa lumbos suos, & non erat de immundis, qui propter fluxum seminis extra castra proiecti, cum arca* B *Domini habitare non possunt. Nec ex his, de quibus in Numeris scribitur, Sint vestimenta eius dissuta. Qui autem Christo accinctus est veritate, hæc vestimenta in altum colligit, & sursum trahit, & nudorum laterum fœditatem baltheo spirituali velat, stringit & includit, & paratus ad prælium est: & opera habet lucentia, quæ lucernæ dicuntur ardentes.*

In quo maximè spectetur & consistat puritas.

Ad hæc Quartò, hoc fidelitatis, constantiæ, integritatis & castitatis cingulum, de quo hucusque, mirè ornat Christianos, vt miro decore hisce suis virtutibus quasi ansulis connexum & variegatum Christianum cingat & decoret; nimirum cùm in C eo elucet constans fidelitas, & fidelis integritas, & integra castitas, & casta constantia, sicque vna virtus aliam quasi ansa ansam excipit, hominemque cingit & coronat.

Quartò, fidelitatem.

Denique Quintò, hæc fidelitas facit Christianum expeditum ad bellum cum dæmone ineundum, ad quoduis opus Christianum suscipiendum, ad iter in cælum ingrediendum. Vnde S. Hilario zona est efficax in omne bonum apparatus, vt ad omne ministerium Christi promptæ voluntatis cingulo simus accincti. Sed hæc promptitudo rursum & melius per calceamenta significatur; de quibus sequitur.

Quintò, promptitudinem.

ET INDVTI LORICAM IVSTITIÆ] Id est, pro lorica vestra sit iustitia. Pro *lorica* græcè est θώρακα. Nota, Thoracis duæ sunt partes; vna superior, quæ à pectore ad vmbilicū: altera inferior, quæ ab vmbilico ad genua protenditur, diciturque à Græcis ζῶμα. Vtriusque huius partis iuncturam & commissuram faciunt lumbi, quos tegit & munit baltheus, vel cingulum, vt dixi. Lorica ergo hic Germanica intelligitur, nimirum quæ à collo ad genua porrigitur, tegitque tam femora, quàm pectus, adeoque totum hominis corpus, quatenus crassum & solidum est. Vnde loricam hanc vocat iustitiam non specialem, quæ cuique ius suum reddit; sed generalem, quæ est complexio omnium virtutum. Hæc enim totum hominem obarmat, & ab omni parte communit. Vnde Chrysost. Lorica, inquit, iustitiæ est catholica & virtute prædita vita. q.d. Lorica vestra, ô Christiani, sint opera iusta & sancta, quibus assiduè cor & pectus vndequaq; obarmetis, vt non tantùm bello defensiuo diabolo

Lorica insinia quæ totū hominis corpori & animæ conueniat.

resistatis; sed & offensiuo acres illi plagas & dolores infligatis. Opera enim bona flagellant & cruciant dæmonem: nimirum vritur nostra humilitate eius superbia; nostra patientia & iniuriarū condonatione ringitur eius ira & impatientia; nostra dilectione & obsequijs pungitur & configitur eius inuidia.

ET CALCEATI PEDES IN PRÆPARATIONE EVANGELII PACIS] *In præparatione*, hoc est præparatione: sicut *in veritate* idem est quod veritate. Hebræi enim, vt dixi, exprimunt *bet*, id est in, cum ablatiuo instrumenti, quod apud Latinos esset solœcismus. q.d. Calcei nostri sint præparatio Euangelij pacis. Vers. 15.

Quæritur hic Primò, cuius rei symbolum sint calcei, & quid significent in Scriptura.

Calcaus quatuor rerum symbolum est.

Respondeo. Primò, calceus symbolum erat libertatis. Serui enim vti & captiui incedebant nudis pedibus. hinc nudi pedes signum sunt captiuitatis & seruitutis. Ita Isaias ambulauit nudus & discalceatus per triduum, vel, vt alij, per triennium, vt portenderet captiuitatem Ægyptijs & Æthiopibus imminentem ab Assyrio Sennacherib, qua nudis pedibus ducendi erant captiui in Assyriam, Isaiæ 20. 3. Contrà, Hebræis seruitute Ægyptiaca egressuris dicitur: *Calceamenta habebitis in pedibus*, id est, non iam nudis pedibus incedite, sicut hucusque more mancipiorum fecistis, sed calceati instar ingenuorum & liberorum.

Primò libertatis.

Secundò, calceus symbolum erat vsucapionis, possessionis & dominij: discalceatio verò signum erat cessionis iuris sibi debiti. Sic Ruth. 4. 7. dicitur: *Hic, inquit, erat mos antiquitus in Israël inter propinquos, vt, si quando alter alteri suo iuri cedebat; vt esset firma concessio, soluebat homo calceamentum suum. & dabat proximo suo: hoc erat testimoniū cessionis in Israel.* Idem patet Deut. 25. 7. Contrà de Dauide dicitur psal. 59. 10. *In Idumæā extendam calceamentum meū*, id est, possessionem meam. q.d. Calcando Idumæā calceis meis, adibo possessionem Idumææ, eamque meo dominio subijciam.

Secundò, vsucapionis.

Tertiò, calceus symbolum erat lætitiæ; contrà discalceare se, sicut & cæsariem comamque radere, signa erant luctus. Sic Ezechiel cùm à Domino iuberetur non lugere vxorem defunctam cap. 24. 17. audit: *Corona tua circumligata sit tibi, & calceamenta tua erunt in pedibus tuis*, id est, ne luctuosis cæremonijs prosequaris eius mortem. Atque hæc ferè sunt symbola calceorum domi togæq;. Nam aliud foris & militiæ significat calceus.

Tertiò, lætitiæ.

D Vnde Quartò, in militia calceus symbolum est constantiæ, confidentiæ, & animi intrepidi. Qui enim nudipes est, timidè & pedetentim incedit, ne pedem alicubi offendat; contrà, calceatus audacter. Sic Homerus Græcos milites Troiam obsidentes & expugnantes vocat ἐϋκνήμιδας Ἀχαιούς, id est, benè ocreatos Achiuos. Calceis enim militaribus non tantùm planta pedis, sed & pes ipse ac tibia obtegitur, talesque calcei sunt ocreæ. Vnde per calceos hîc ocreæ accipi possunt: hæ enim sunt calcei equitum. Vnde S. Cyprianus causam cur Apostolus fidelium pedes velit esse calceatos, hanc dat, *Vt serpens, inquit, à nobis calcatus obteratur, nēue armatos pedes possit mordere.*

Quartò, constantiæ & animi intrepidi.

Quæritur Secundò, qui sint calcei militis Christiani, quibus eum hîc calceari vult Apostolus?

Calcei militis Christiani sunt Primò mortificatio.

Respondet Primò, Gregor. Nyssenus de Vita Moysis, esse vitam mortificationis duram & asperam; vel, vt alii, esse memoriam mortis. Calcei enim

nim fiunt ex mortuorum animalium pellibus & corio. vnde sunt signa mortalitatis. Hinc S. Dionysius Cælest. hierarchiæ cap. 15. docet angelos pingi discalceatos, eò quòd sint immortales, liberi, & puri sine affectu, labe, commistione. Memoria ergo mortis quasi calceus facit hominem expeditum, vt concupiscentiis & diabolo resistat, vt illecebras præsentis vitæ vtpote breues & caducas contemnat, fortiterque dimicet pro vita immortali adipiscenda. Verùm hic sensus non est litteralis, sed tropologicus.

Secundò, exempla patrum defunctorum.

Secundò, ex S. Gregorio Anselmus. *Calceamenta, inquit, quæ fiunt ex coriis mortuorum animalium, significant exempla patrum iam defunctorũ, quibus ab omni terrena læsione defenduntur pedes nostræ mentis, id est affectiones, quibus tanquam pedibus ad faciendũ aliquid promouemur. Læditur enim pes prædicatoris à terra, si affectus eius terrenum commodum ex prædicatione appetit id est, si propter terrenum commodum, non propter regnum cælorum prædicat Euangelium. Et ideo prædictis calceamentis induantur pedes nostri, id est, exemplis patrum muniantur: vt, sicut patres studio supernæ intentionis, non appetitu terrenæ commoditatis prædicauerunt Euangelium, sic & nos faciamus.* Sed & hoc est tropologicum.

Tertiò, animus intrepidus & audax ad propagandum Euangelium.

Tertiò, Hieron. Prado in Ezech. 16. pag. 185. vult calceos esse animum intrepidum & audacem (huius enim, vt dixi, calcei in militia sunt symbolum *in præparationẽ* (ita enim ipse legit cum Theoph. & nonnullis Bibliis) id est, in confirmationem & defensionem Euangelij: *præparare* enim in Scriptura sæpè significat roborare, stabilire, confirmare, hæc enim omnia significat Hebræum כון *cun.* Sic psal. 23. 2. dicitur, *Ipse*, scilicet Deus, *super flumina præparauit* (id est fundauit & firmauit) *eum*, orbem scilicet terræ. Sic Isaias c. 22. *Erit*, inquit, *præparatus* id est fundatus & firmatus) *mons domus Domini in vertice montium.*

Verùm hi omnes nouos supplent & inueniunt calceos, cùm hi calcei sint ex verbis Apostoli quærendi, qui sicut scutum gladium, galeam, baltheum, loricam, ita & calceos proprios militi Christiano consignat & explicat. Vnde sicut dixit lumbos eius succingendos esse in veritate, id est veritate quasi cingulo: ita hic dicit calceandum esse *in præparatione* (ita enim legendum cum Græcis & Latinis Romanis ac Hieronymo; non autem *in præparationem*. vti legit Theoph. & Prado) id est præparatione Euangelij quasi calceo.

Quartò, & genuinè, præparatio Euangelij est calceus militis Christiani, & in quo consistat illa præparatio.

Dico ergo, *præparatio Euangelij* est calceus militis Christiani. Præparatio autẽ hæc, vt rectè notat Chrysost. & Theophyl. est alacris promptitudo & prompta alacritas animi, partim ad ambulandum viam Euangelij pacis, partim ad eam annuntiandam, qua per infensissimos Simonis, Gnosticorum, immò dæmonum & hostium omnium, cuneos fortiter pergamus & penetremus in cælum. Plebs enim Christiana hac promptitudine calceata esse debet, vt per viam Euangelij inoffenso pede ambulet, suaque sancta vita & conuersatione alios ad eamdem viam ineundam alliciat, itaque fidem & Euangelium propaget & promoueat. Vnde de hac præparatione & promptitudine dixit S. Ioannes Baptista: *Parate viam Domini, rectas facite semitas eius*, inquit Chrysost. Apostoli verò, Doctores & Pastores hac alacritate calceari debent, nõ tantùm vt ipsi in hac Euangelij via ambulent; sed etiam vt sua prædicatione & sanctitate alios ambu-

A lare faciant, adeoque vt pergant ad barbaras gentes, iisque annuntient Euangelium, vt & ipsæ iuxta Euangelium viuant & ambulent.

Eapropter Marci 6. v. 9. Apostolis & prædicatoribus Euangelij dantur sandalia, quò scilicet audenter & alacriter suscipiant munus sibi iniunctum, & omni timore humano deposito illud exerceant. Sandalia ergo hæc & calcei signum sunt tum libertatis, tum dominij, tum lætitiæ, de quibus dixi quæstione prima; tum maximè animi constantis, excelsi, alacris & intrepidi: sunt enim calcei militis.

Calceus hyacinthinus Ecclesiæ symbolum est triplicium ornamentorum & virtutum.

Addit Ezechiel c. 16. 10. sponsam Dei, id est Ecclesiam (putà Ecclesiæ fideles, filios & milites) calceatam esse ianthino, id est, hyacinthino, siue violaceo corio, & calceo. *Calceaui*, inquit *te ianthino.* q. d. O popule Israel, qui es electus in sponsam Dei, B in Ægypto quasi mancipium nudipes seruisti, iam cùm te inde educo, libertate te dono, & in signum libertatis do tibi calceum, eumque hyacinthini, id est violacei & cælestis coloris; Primò, vt significem cælestem debere esse tuam vitam, conuersationem & spem, vt terrena relinquens festines ad cælestia, ait S. Gregorius 30. Moral. c. 10.

Secundò, vt significem amorem & sponsum tuum esse in cælo: Deum nimirum ipsum, qui è cælis te protegit, vt alacriùs & perfectiùs ambules, aut etiam prædices viam in cælum.

Tertiò, hyacinthus vestis erat regalis. Eccli. 40. 4. *Ab eo qui vtitur hyacintho, & portat coronam* (id est à rege) *vsq; ad eum qui operitur lino crudo.* (id est plebeium & pauperem.) Calceus ergo hyacinthinus animum excelsum, & verè regium significat, qui in cælis fixus calcat omnem terrenum dominatum. *Namque pedes quibus progredimur*, inquit Hier. Prado C in Ezech. c. 16. pag. 185. *affectus significãt, quibus animus fertur, quocumq; fertur, teste Augustino: calceamentum verò libertatis & dominationis est signũ, hyacinthus autem cælestis regni imago. Pedes itaq; calceati hyacintho indicant animum ingenuum, liberũ & regalem, qui spe cælestium bonorũ terrena hæc omnia pessumdat & proterit. Vide in Apocalypsi mulierem amictã sole, & lunam sub pedibus eius, atq; coronatam stellis duodecim, regina videlicet simulacrum, quam Vates describit lucida vestitam cyclade, calceatamq́; hyacintho, & quam sponsus commendat ab incessu decoro & gratioso ob calceamenta hyacinthina, desiderium cælestiũ spirantia: & in Cantico canticorum, Quam pulchri sunt gressus tui in calceamentis, filia principis! Vbi obseruãdum, tunc sponsam filiam principis appellatã à sponso, cùm calceamentis (haud dubiè hyacinthinis) pedes ornauerat, quia pedes calceati symbolum exhibent regiæ* D *dignitatis, vt diximus.* ita Prado.

Itaque calceus Ecclesiæ reginæ & sponsæ Dei, ac cuiuslibet militis Christiani, qui huius reginę filius est, debet esse hyacinthinus, vt videlicet terram & terrena omnia pedibus calcet, animo versetur in cælis, eò contendat magna alacritate & promptitudine, memor se, vtpote regis Christi & reginæ Ecclesiæ filium, regem esse, & ad cæleste regnum vocari, illudque breui initurum, vt cum triumpho vnà cum aliis Beatis, vtpote regibus, perenniter canat: *Fecisti nos Deo nostro regnum & sacerdotes. & regnabimus super terram*, imò super cælum, *in sæcula sæculorum.*

Hæc est ergo *præparatio*, id est, alacritas & promptitudo, qua Ephesios & quemuis Christi militem calceat Apostolus: vt nimirũ promptus sit non so-

lum

Alacritas & promptitudo animi necessaria ad Euangelium retinendum & propagandum.

lium ad Euangelium retinendum & defendendum, A sed etiam ad illud propagandum per Gentiles licet inuitos & aduersantes: vtque, sicut inquit Chrys. & Theophyl. paratus sit ad exitum scilicet ex hac vita, tot tentationibus, conflictibus, periculis & aerumnis obnoxia, ad aliam quietam, beatam & aeternam.

Vnde pulchrè S. Basilius in Admonit. ad filium spiritual. militem Christi cum milite sęculari conferens, ita excitat ad hanc animi promptitudinem dicens: *Miles terrenus quocumq; loco mittitur, paratus ac promptus est, neq; se vxoris aut liberorum gratia excusare audebit: multò magis miles Christi sine aliquo impedimento regis sui imperio debet obedire. Ille in praelio galeam ferream gestat, sed tua galea Christus sit, qui est caput tuum, ille lorica ne vulneretur indutus est: sed tu pro lorica sis fide Christi circumdatus, ille contra aduersarium suum mittit lanceas & sagittas: tu contra aduersarium diuina eloquia iaculare, ille donec pugna geritur arma à semetipso non proijcit, ne ab aduersario vulneretur: ita & tu numquam debes esse securus; quia tuus hostis hoste illius astutior est, ille si superauerit, ad domum reuertitur: tu verò hoste prostrato in illud caeleste regnum cum omnibus Sanctis intrabis.* B

EVANGELII PACIS] Id est Euangelij, siue laeti nuntij, quo pax, id est omnia bona cum Dei beneuolentia & amicitia hominibus promittuntur. ita Chrysost. & Theophyl. *Pax* enim Hebraeis omnem prosperitatem, omnia fausta & felicia, bonorumque omnium copiam significat. Vnde hęc erat Hebraeorum, & ex ijs Christi Apostolorumque salutatio, *Pax tecum*, qua omnem felicitatem, omniaque bona alijs apprecabantur.

Salutatio Christi & Hebraeorum Pax tecum.

Secundò. dici potest *Euangelium pacis*, id est pacificum, pacem docens, concilians, afferens. Euangelium enim docet offensas remittere, inimicos diligere, dissensiones & lites auersari, concordiam & pacem quaerere ac tueri. C

VERS. 16. IN OMNIBVS SVMENTES SCVTVM FIDEI, IN QVO POSSITIS OMNIA TELA NEQVISSIMA IGNEA EXTINGVERE] Nota Pro *in omnibus* graecè est ἐπὶ πᾶσιν, quod Vatabl. vertit, *super omnia*: sed Noster aptiùs vertit, *in omnibus*. Vult enim, vt rectè notat Hieron. nos in omni tentatione & opere gestare clypeum fidei, eoque venientes diaboli sagittas & suggestiones excipere & retundere.

Secundò, pro *nequissimi* graecè est τοῦ πονηροῦ, id est vt Vatab. & Erasmus vertunt *illius mali* vel scelesti, hoc est, scelestissimi & nequissimi, putà diaboli.

VERS. 17. Tertiò, *tela eius ignea*, id est, instar ignis penetrantia, ardentia & inflammantia sunt suggestiones diaboli, quibus phantasiae prauas cupiditates suggerit, & ad eas appetendas concupiscentiā & appetitum accendit & inflammat. Hisce telis vulnerat animam. *Anima*, inquit Origen. hom. 8 in Nu. *quoties peccat, toties vulneratur. O si possemus per vnumquodq; peccatum videre, quomodo homo noster interior assiduè vulneratur! Vulneratur per linguam anima, vulneratur & per cogitationes, & concupiscentias malas; frangitur autem & conteritur per opera peccati. Quae si omnia videre possemus, & vulneratae animae sentire cicatrices, certè est, quod vsque ad mortem resisteremus aduersus peccatum. Sed nos cupiditatibus saeculi amentes effecti, vel vitijs inebriati, sentire non possumus quanta vulnera, quantas contritiones animae peccando conquirimus.*

ET GALEAM SALVTIS ASSVMITE] id est, vt Theophyl. & Vatabl. galeam salutarem quae caput seruet & saluet. Sed quaenam est haec galea? quibus verbis eam declarat & explicat Apostolus? Dico ergo, *galeam salutis*, id est galeam quę est ipsa salus, sicut dixit *scutum fidei*, id est scutum quod est ipsa fides. Galea ergo militis Christiani est salus allata à Christo, & sperata à Christianis, hoc est spes salutis: ita enim se explicat Apostolus 1. Thessal. 5. v. 8 *Induti*; inquit, *loricam fidei & charitatis, & galeā spem salutis.* Ecce spem salutis vocat *galeam*. Sicut enim galea principem corporis partē, putà caput ipsum, à quo cetera membra totusque homo pendet, tuetur & communit: ita spes salutis, & gloriae caelestis ac immortalis seruat & communit caput. id est hominis cogitationes, fines & intentiones. Haec enim in actionibus id sunt, quod caput in homine; scilicet principium & gubernaculum actionum & agendorum. Nam sicut caput regit, dirigit, mouet & gubernat cetera membra, totumque hominem: ita finis & intentio dirigit, mouet & gubernat omnia hominis desideria, verba & opera.

Galea militis Christiani est salus allata à Christo, vel potius spes salutis.

Spes ergo quasi galea caput nostrum symbolicū, putà finem & intentionem, armat & communit.

Galea est spes, caput est finis seu intentio.

Primò, quia facit vt vltimus noster finis & intentio, sit Deus, fruitio Dei salus & beatitudo aeterna, eoque referat omnes alios nostros fines & intentiones, ac consequenter reliqua omnia cogitata, dicta & facta nostra.

Secundò, quia facit vt homo cogitans bona illa immensa, quae consecuturum se sperat, alias omnes cogitationes à diabolo suggestas repellat, hacque cogitatione & spe, ardua quaeuis aggrediatur, & animosè cum hoste confligat, proponens sibi gloriam illam speratam, quae victorem manet. Vide ad Hebr. 11. quàm hac galea spei veteres Sancti armati fuerint & roborati, ad omnia dura vel suscipienda, vel toleranda.

Nota Primò. Alludit Paulus ad Isaiae 59. v. 17. vbi sic ait: *Indutus est* (Dominus Deus) *iustitia vt lorica, & galea salutis in capite eius indutus est, vestimentis vltionis, & opertus est quasi pallio zeli.* Quibus verbis Isaias per prosopopoeiam describit Dei, quasi militis arma & panopliam, scilicet iustitiam quasi loricam, salutem (studium saluandi homines) quasi galeam iam dictam, & zelum quasi pallium: quibus armatus Deus peccatum, mortem, diabolum, hostes suos à nobis depulit, & homines impios, gentesque infideles hostes suos subegit, ex impijs pios, ex infidelibus fideles, ex Ethnicis Christianos, ex inimicis amicos faciendo, vt rectè ibi annotauit Theodor. Hanc enim suam panopliam Deus & Christus suis militibus, putà Christianis, communicant, vt hic docet Apostolus.

Alludit Apostolus ad Isaiae 59. v. 17.

D Nota Secundò, Graecè est περικεφαλαίαν σωτηρίου, hoc est *galeam salutaris*, id est, vt Hieron. & alij exponunt, saluatoris, putà saluatorem Iesum, assumite pro galea: vt Iesus Christus omnes sensus qui sunt in capite, integros quasi galea seruet & tueatur, inquit Hieron. omnisque noster sermo, mens, cogitatio, consilium sit in Christo. Septuag. enim interpretes, quos sequitur Paulus, Hebraeum ישע iescha, id est salutem, vertere solent, σωτήριον, id est *salutare*, vel *saluatorem*, vt Christum saluatorem, & salutem ab eo allatam, significent nomine concreto quasi proprio Christi.

Id ijsdem Ephesijs, post quadraginta ab hac Pauli epistola annos, scribens S. Ignatius innuit dicens: *Nihil melius quàm pax in Christo. per quam bellum omne aboletur aereorum & terrestrium spirituum. Non enim est nobis colluctatio aduersus sanguinem & carnem,*

carnem, sed aduersus principes & potestates, &c. Et Paulò superiùs: *Tātùm vt in Christo Iesu inueniamur, vt verè viuamus: absque eo ne respirare quidem vnquam velitis. Is enim mea spes est, is mea gloriatio, hæ denique mea indeficientes diuitiæ: in quo vincula a Syria Romam vsque circumfero, spiritales margaritas, in quibus vtinam mihi contingat consummari, ac participem Christi passionem, & socium mortis eius fieri, & resurrectionis a mortuis & æterna vita.*

Spes nostra est nomen Dei Iehoua, quod includitur in nomine Iesu.

Hîc sensus redit in idem, & cum priore coincidit. Spes enim salutis est illa, quam Saluator attulit, non alia: adeoque est ipse Christus saluator, ipse enim est spes nostra; consequenter est & galea nostra. Simili modo dicitur Prou. 18. 10. *Turris fortissima nomen Domini.* Hebraicè est nomen tetragrāmatum & proprium Dei, scilicet יְהוָה *Iehoua*, quod includitur in nomine Iesu, non sono, sed sensu & significatione, vt dixi Exod. c. 3. & 6.

ASSVMITE] δέξασθε, capite, arripite; Syrus, *apprehendite.*

Omnes Sancti vsi gladio verbi Dei in tentationibus & angustiis.

ET GLADIVM SPIRITVS (id est spirituale) QVOD EST VERBVM DEI] Hoc gladio Christus vicit & iugulauit dæmonem se tentātem & oppugnantem, Matth. 4. Hoc gladio vsi sunt Sancti omnes, vti de S. Paula memorat Hier. in eius epitaphio. *Si quādo,* inquit, *procacior fuisset inimicus, & vsq; ad verborum iurgia prosiliisset, illud psalterij decantabat: Cùm consisteret aduersum me peccator obmutui, & silui a bonis, & rursus, Ego autem quasi surdus non audiebam, & quasi mutus non aperiens os suum. In tentationibus, Deuteronomij verba voluebat: Tentat vos Dominus Deus vester, vt sciat si diligatis Dominum Deum vestrū de toto corde vestro, & de tota anima vestra. In tribulationibus & angustijs, Isaiæ* (iuxta Septuag.) *replicabat eloquia: Quia ablactati estis à lacte, qui abstracti ab vbere, tribulationē super tribulationem expectate, spem super spem, adhuc pusillum propter malitiam labiorum, propter linguam malignam. Et Scripturæ testimonium in consolationem suam edisserebat, ablactatorum esse, eorum scilicet, qui ad virilē ætatem peruenissent, tribulationem super tribulationem sustinere, vt spem super spem mereātur accipere; scientes quoniā tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò spem, spes autem non confundit.* Et infrà per singula discurrens ita ait:

S. Scriptura contra omnes morbos medicina.

In languoribus & crebra infirmitate dicebat, Quādo infirma sum, tunc fortis sum: &, Habemus thesaurū istum in vasis fictilibus, donec mortale hoc induat immortalitatem, & corruptiuū hoc vestiatur incorruptione. Et iterū: Sicut superabundant passiones Christi in nobis, ita per Christū abundat & consolatio. Ac deinde: Vt socij passionū estis, sic eritis & consolationis. In mærore cantabat: Quare tristis es anima mea, & quare cōturbas me? Spera in Deo, quoniam adhuc confitebor illi, salutare vultus mei, & Deus meus. In periculis loquebatur. Qui vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suā, & sequatur me. Et iterū: Qui vult animam suam saluā facere, perdet eam: Et, qui perdiderit animam suā propter me, saluam eam faciet. Quando dispendia rei familiaris & euersio totius patrimonij nuntiabatur, aiebat: *Quid enim prodest homini si totum mundū lucrifecerit, & animæ suæ damnum habuerit: aut quam dabit homo commutationem pro anima sua? Et, Nudus exiui de vtero matris meæ, nudus & redeam. Sicut Domino placuit, ita factum est. Sit nomen Domini benedictum.*

Panoplia militis Christiani à capite ad talos armati.

Hæc est ergo imago & πανοπλία militis Christiani à capite ad talos armati. Galea est spes salutis siue spes in Christum: thorax est iustitia, id est, opera iusta & sancta: balthcus est veritas, id est, fidelitas, integritas & castitas, calcei & ocreæ sunt præparatio & alacritas ad viam Euangelij ineundam, & propagandam: dextra tenet gladium, id est verbum Dei, sinistra scutum, scilicet fidem.

Similiter, sed paulò aliter S. Ephrem, tractatu de Panoplia siue armatura spiritali, hæc arma Christiano militi adaptat. *Galea,* inquit, *est spes, balthcus est charitas, calceamenta sunt humilitas, scutum est crux, arcus est oratio.*

Huc etiam alludens Tertull. sed confusè lib. de Corona militis ca. 1. militem se profitentem Christianum, ideoque grauiter tortum ita describit: *Et nunc russatus* (id est rubricatus) *suo sanguine, spe calceatus, de Euangelij paratura succinctus, acutiore verbo Dei totus de Apostolo armatus, & de martyrij candida laurea meliùs coronatus, donatiuum Christi in carcere expectat.*

PER OMNEM ORATIONEM ET OBSECRATIONEM ORANTES OMNI TEMPORE IN SPIRITV; ET IN IPSO VIGILANTES IN OMNI INSTANTIA, ET OBSECRATIONE PRO OMNIBVS SANCTIS] Nota Post arma & panopliam militis Christiani, dat ei copias auxiliares, scilicet Dei & angelorum. Vnde per orationem & obsecrationem iubet eas aduocari. Oratio enim & arma iam dicta & eorum vsum & augmentum, id est vires internas impetrat pariter & externas; vt scilicet exteriùs Deus per angelos retundat & compescat ferociam & tentationes diaboli. Vnde oratio magis necessaria est militi Christiano quàm cetera arma: Deus enim est, qui in omni tentatione & conflictu dat victoriam. Illius ergo gratia & adiutorium maximè per orationem est implorandum. VERS. 18.

Copias auxiliares militi Christiano oratione euocanda.

Huius rei typus fuit Iosue & Moses; Iosue militis pugnantis, Moses sacerdotis orantis speciem refert. Vnde sicut Moses sua oratione impetrauit victoriam Iosue cōtra Amaleç: *Cumq; leuaret,* inquit, Scriptura Exodi 17. v. 11. *Moses manus, vincebat Israel; sin autem paululū remisisset, superabat Amalec.* Ita miles Christianus vincet diabolum & omnes hostes, si assiduum comitem & propugnatorem habeat orationem.

Conditiones in oratione requisitæ.

Vnde Nota Secundò. Conditiones requisitas in oratione hîc explicat Apostolus.

Primò enim requirit in oratione assiduitatem, diligentiam & frequentiam, cùm dicit, *Per omnem orationem,* q. d. Per iugem, assiduam & omnimodam orationem & obsecrationem; vnde explicans subdit, *in omni instantia & obsecratione,* vt scilicet, inquit Theophyl. instanter oret & obsecret cum fletu, genuflexione, tunsione pectoris, &c.

Secundò, vt Anselmus, vt obsecret obtestando Dei misericordiam per omnia sacra & sancta, v. g. per mortem, crucem, sanguinem Christi. Vtrumque enim significat obsecratio. Scilicet Primò, orationem ex intimo animi sensu, qui lacrymis, alijsque signis externis declaretur, manantem, vt exponit Theophyl. Secundò, vt Anselmus, significat obtestationem & quasi adiurationem per res sacras. Reliquæ conditiones orationis patebunt ex sequentibus iam dicendis.

Vnde Nota Tertiò. Vult Apostolus vt singuli Christiani orent & obsecrent non tantùm pro seipsis, sed & pro omnibus sanctis, id est Christianis quibusuis, & præsertim Apostolis, & prædicatoribus Euangelij, qualis erat Paulus. Hinc patet populo Christiano valdè commendandum esse, vt orent pro propagatione & propagatoribus Euan-

gelij

gelij, hæresumque & infidelitatis extirpatione:& ti hoc populo, quid Clericis faciendum est?

Euchitarum error de obligatione semper orandi.

Nota Quartò. Vult vt orent omni tempore. Hinc Euchitæ hæretici apud Aug. hæresi 57. docuerunt Christianum non debere laborare, nec aliud agere, quàm vt semper oret. vnde dicti sunt Euchitæ, id est peccatores. Sed hoc dogma stolidum est & impossibile.

Secundò, S. Basilius homil. in Iulittam Martyrem, *Qui, inquit, bene semper agit, hic semper orat.* Per omnem enim virtutem Deo coniungimur, quod est officium orationis. Oratio enim non est aliud quàm mentis in Deum eleuatio, siue mentis cum Deo coniunctio. Inter alias autem virtutes maximè nos Deo coniungit religiosa & pia intentio: si videlicet omnia opera nostra (vt ibidem pulchrè docet Basilius) etiam manualia & fabrilia ad Dei gloriam referamus; ea scilicet faciendo eo fine, vt Deus per illa honoretur, vt hoc obsequium Deo præstemus, vt Deo placeamus. Hinc multi pij & sapientes viri initio studiorum & operum suorum orant, & per orationem studia & opera sua Deo offerunt. Id valdè consulendum est simplicibus mechanicis, & agricolis. Hi enim multa opera laboriosa sæpè faciunt sine meritò, quia tantùm lucrum aucupantur, qui si doceantur insuper ea referre ad Deum, Deique obsequium & gloriam, longè maiora lucra apud Deum in cælis, quàm apud homines in terra sibi comparabunt; itaq; præter lucrum temporale, quod ab hominibus expectant, ingens lucrum spiritale conquirent apud Deum.

Religiosa & pia intentio est continua oratio.

Tertiò, & simplicissimè, vult Apostolus vt Christiani orent omni tempore, id est assiduè, quantum per alia negotia licet. ita Anselm. Et, vt Aug. *omni tempore*, scilicet orationi destinato, siue ab Ecclesia, siue à propria deuotione & consuetudine. Frequentiam enim orationis identidem hic aliis & aliis verbis inculcat Apostolus, præsertim vt certa & stata orandi tempora nullo tempore intermittantur. Nihil enim fructuosius facere potest Christianus, quàm si omne tempus ab occupationibus aliis liberum det orationi, Deoque vacet à quo omne donum descendit; ita fiet, vt studia & opera ipsius feliciùs succedant, & meliùs fiant, vtque Deus iis benedicat, iisque præmium & præsens & futurum largiatur. Hinc monet sapienter S. Basilius, vt orationem sequatur lectio (& quoduis opus,) lectioni (& cuiuis operi) succedat oratio.

Oratio facienda in spiritu.

Nota Quintò. Hæc oratio facienda est *in spiritu*, id est conscientia munda, & fide integra, inquit Ambrosius. Qui enim polluta mente orat, hic in carne orat. Secundò & genuinè, *in spiritu*, id est mente, affectu, desiderio, non voce & labiis. Opponit enim spiritũ multiloquio, siue battologiæ Gentilium, ait Chrysost. qui putabant se sua eloquentia & multiloquiò flectere Deum, Matth. 6. vers. 7. sicut oratores sua rethorica flectunt iudices. Vnde Vatab. *In spiritu, inquit, id est, cum feruore spiritus, hoc est, cum intimo & feruenti spiritu.* Spiritus enim & affectus est anima orationis. Multi simplices & rudes parum habent ex hoc spiritu, & ferè tantùm labiis orant. Hi docendi sunt adorare Deum in spiritu & veritate.

Oratio requirit vigilantiam & perseuerantiam.

Nota Sextò. In oratione requirit Apostolus vigilantiam & perseuerantiam. Vnde ait, *Et in ipso vigilantes*, græcè εἰς αὐτὸ τοῦτο, id est in hoc, vel ad hoc ipsum (scilicet, vt in spiritu oremus omni tempore) vigilantes simus *in omni instantia*, ἐν πάσῃ προσκαρτερήσει, id est, vt Ambrosius, Syrus & Græci. *in omni perseuerantia*; Vatablus; *cum omni sedulitate*. Tali perseuerantia orauit & impetrauit filiæ suæ liberationem à dæmone mulier illa Chananæa, de qua Matth. 15. 27. Eodem modo & Anna orauit, & impetrauit filium Samuelem, 1. Reg. 1. 15. Vide & Luc. 11. 5. ita Chrysost.

ET PRO ME, VT DETVR MIHI SERMO IN APERTIONE ORIS MEI CVM FIDVCIA, NOTVM FACERE MYSTERIVM EVANGELII] q. d. Orate pro me assiduè, vt Deus aperiat os meum, & inspiret sermones quos loquar, vt cùm fiducia, græcè παρρησίᾳ, id est libertate & audacia, euangelizem; vtque liberè & audacter notum faciam mysterium (Syrus, arcanum) Euangelij, id est, per hypallagen, Euangelium mysteriorum & arcanum, siue Euangelium magno mysterio & arcano refertum. Hinc breuiter Vatablus sic explicat: *Vt detur mihi aperto ore liberè loqui, vel, vt quoties os meum aperio docendi causa, mihi detur sermo absque dicendi metu, vt notum faciam arcanum Euangelij.* Aliter explicat Maldon. in Notis manuscript. *In apertione oris mei*, inquit, hoc est quotiescumque loqui voluero; aut prout postulauero; iuxta illud Psaltis, *Aperi os tuum, & implebo illud*. Alludit Paulus ad illud Ezech. 29. v. 21. *Tibi dabo apertum os in medio eorum.* Ita S. Augustin. in psal. 31. initio, *Primùm, inquit, infirmitatem meam orationibus vestris commendo, sicut dicit Apostolus, vt detur mihi sermo in apertione oris mei sic loqui vobis, quemadmodum & mihi dicere periculosum non sit, & vobis, audire salutare sit.* VERS. 19.

PRO QVO LEGATIONE (apostolatu) FVNGOR IN CATENA] Hinc patet hanc epistolam Romæ è vinculis esse scriptam, ait Hieron. & Chrysost. VERS. 20.

ITA VT IN IPSO (Euangelio scilicet prædicando) AVDEAM, παρρησιάσωμαι, id est libertate & audacia vtar, liber sim & audax. Secundò, Theophyl. vt in ipso, scilicet Euangelio, & Euangelij prædicatione defendenda animosus sim & audax. q. d. Vt audacter & liberè causam meam è vinculis, dicam, meque defendam, & rationem reddam prædicati à me Euangelij. PROVT OPORTET ME, tamquam legatum summi Dei, liberè & intrepidè LOQVI] Audi Chrysost. & Theophyl. *Ad quos, ô Paule, legatione fungeris? Ad homines, vt ipsos reconciliem Deo. At isti interim me in vincula coniecerunt cõmunem legem non reueriti, qua vbiq; mos & ius est, vt legati nihil patiantur mali. Catena ergo mihi imposita est, vt os & libertatem loquendi mihi obturet: vestra autem oratio meum mihi os aperiet, vt liberrimè loquar, & proloquar, quæ is, qui me legatum emandauit, mihi commisit. Viden gladium (libertatem scilicet & alacritatem enuntiandi verbi Dei) quem accepturus erat Paulus in apertione oris.*

Libertas & Alacritas D. Pauli in annuntiando Euangelio.

VT AVTEM ET VOS SCIATIS QVÆ CIRCA ME SVNT, τὰ κατ' ἐμέ, id est, vt Vatablus, quæ de nobis sunt, res nostras, & statum nostrum, OMNIA VOBIS NOTA FACIET TYCHICVS] Hinc colligimus Apostolum per Tychicum misisse has litteras ad Ephesios.

PAX FRATRIBVS, Pax sit Christianis, qui apud vos sunt. Est salutatio Hebræorum, qua vsus est Christus, Pax vobis, eaque apprecantur omnia bona, omnia felicia & fausta, vt dixi.

ET CHARITAS CVM FIDE, supple, conseruetur & augeatur, in fratribus, id est Christianis Ephesiis, A DEO PATRE, ET DOMINO IESV CHRISTO.

GRATIA CVM OMNIBVS QVI DILIGVNT DOMI-

DOMINVM NOSTRVM IESVM CHRISTVM IN INCORRVPTIONE] id est incorruptè, sincerè & purè, non habentes corruptelam amoris terreni & vitiorum. q.d. Qui diligunt Iesum cum sinceritate, integritate & puritate fidei, spei & morum, maximè castitatis (hæc enim propriè dicitur corrumpi, vel esse incorrupta, ait Hieron.) Et, vt Anselmus, qui cum casto amore Christũ sponsum diligunt quasi sponsa quæ corruptionem non admittit. Peccatum enim morbus est & corruptio animę: virtus verò animæ est sanitas & incorruptibilitas, ait Chrysost. & Theophyl. Sicut enim, inquit Chrysost. virgo corrumpitur dum fornicatur, pomum corrumpitur dum putrescit, sanitas corrumpitur dum homo fit æger, domus corrumpitur dum dissoluitur: ita anima corrumpitur dum peccat. Peccata enim & voluptates illicitæ dissoluunt, deturpant, putrefaciunt & corrumpunt harmoniam, vigorem, sanitatem & integritatem animæ: virtus verò eadem reparat, animamq́ue suæ integritati & incorruptioni restituit.

Peccatum morbus est & corruptio animæ; virtus sanitas & incorruptibilitas.

Nota. Præpositio *in* potest propriè accipi: vel, vt Vatablus, accipi potest pro *cũ*, vt dixi: vel, vt Chrysost. & Theophyl. potest accipi pro *per*. q.d. Qui diligunt Iesum in incorruptionem, id est, per incorruptionem, puritatem & honestatem morum & virtutum.

Triplex sensus horum vltimorum verborum.

Rursum Secundò, Oecumen. *ἐν ἀφθαρσίᾳ*, inquit, id est *ἀφθάρτως*. q.d. *In incorruptione*, id est incorruptibiliter, immortaliter, perenniter, scilicet tam in aduersis, quàm in prosperis; tam in paupertate, quàm in opulentia; tam in contemptu, quàm in honoribus; tam in desolatione, quàm in consolatione; tam in morte, quàm in vita, diligunt Iesum Christum.

Denique Tertiò, Chrysost. & Theophyl. putant *ἐν* pro *εἰς* poni, *in incorruptione*, pro in incorruptionem, id est ad incorruptionem & immortalitatem, quæ meta est dilectionis & gratiæ, quam Ephesijs hic precatur Paulus. Omnes hos sensus ita complectitur Titelmanus in sua Paraphrasi: Gratia sit cum omnibus qui diligunt Iesum in incorruptione fidei & morum, incorruptam fidem mente, & incorruptam vitam moribus tenentes; habentesq́ue spem incorruptibilem, vtpote ab eo non corruptibilia, sed incorruptibilia bona expectantes. Amen.

O filij hominum diligite Iesum Christum in incorruptione: incorruptio enim facit proximum Deo. Mente & animo transcendite omnia corruptibilia. Oportet enim mortale hoc induere immortalitatem, & corruptibile hoc induere incorruptionem. Studete incorruptioni. Studete immortalitati. Studete ÆTERNITATI.

COM-

COMMENTARIVS IN EPISTOLAM
AD PHILIPPENSES.

ARGVMENTVM.

PAVLVS in Macedoniam à Deo vocatus mirabili illa visione nocturna, quæ describitur Act. 16. 6. vbi dicitur: *Vir Macedo quidē erat stans, & deprecans eum, & dicens, Transiens in Macedoniam, adiuua nos*; mox eò concessit, primamq; eius vrbem, Philippos scilicet (quæ primò Dathos dicta, deinde à Philippo patre Alexandri Magni instaurata, vocata est Philippi, ac paulò post facta est colonia Romanorum) adiit, pluresq; Philippensium conuertit, ibique Pythonissam sanauit, ideoque virgis cæsus est, & incarceratus.

Philippenses ergo à Paulo ad Christum conuersi, ideoque Pauli studiosissimi, mox vt audierunt Paulum Romæ vinctum detineri, ad eius consolationem miserunt Romam cum muneribus Epaphroditum suum Apostolum (vt ait cap. 2. v. 25.) suumque Episcopum, inquit Theodoretus, Baronius, & alij. Hic Epaphroditus Romæ in morbum incidit & ad mortem ægrotauit; cumque tandem conualuisset, remisit eum Paulus ad suos Philippenses cum hisce litteris, quibus hortatur eos, vt in fide Christi perstent & pergant, nec vinculis suis turbentur, aut animis cadant: & maximè ne cedant & credant Iudaizantibus, docentibus legal a Moysis seruanda esse cum Euangelio, nec Cerintho, Simoni Mago, eorumque asseclis negantibus Christum verè esse crucifixum. Deinde mistim hortatur eos ad virtutes Christiano dignas, & maximè vt Christi humilitatem, charitatem, pacem & concordiam mutuam foueant & æmulentur.

Scopus epistolæ.

Scripta est Romæ anno Christi 60. qui fuit secundus vinculorum Pauli, quo anno scripsit pariter ad Colossenses, ad Ephesios, ad Philemonem, quibus omnibus præfigit nomen tam suum, quàm Timothei, qui litteris Pauli anno præterito accersitus (2. Timoth. 4. 21.) ante hiemem Romam venerat. Omnes ergo hæ epistolæ scriptæ sunt è primis vinculis, quæ contigerunt anno Neronis 4. non è secundis, quæ contigerunt anno Neronis 14. nam hic cap. 1. 25. dicit se mansurum in carne ad commune Christianorum gaudium & profectum: vbi satis insinuat se liberandum vinculis, prima ergo vincula intelligit, non secunda: nam è secundis non fuit liberatus, sed Martyr occubuit.

Scripta est è vinculis primis.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

ORat Primò, pro Philippensium in fide & vitâ Christianâ constantiâ, ad eamque eos animat & incitat tum verbis, tum exemplo suo, narrans scilicet v. 12. vinculorum suorum fructum, & Euangelij per ea propagationem.

Deinde v. 15. gaudet quòd Christus annuntietur, siue per inuidiam, siue per charitatem, siue per vitam, siue per mortem suam: Mihi enim, *inquit,* viuere Christus est, & mori lucrum.

Denique licet cupiat dissolui, & esse cum Christo v. 23. se tamen in carne mansurum ad eorum consolationem significat: indeq, v. 27. eos roborat ad persecutiones; vtpote quæ sunt causa salutis & martyrij, ideoq; magna dona Dei.

1. PAVLVS, & Timotheus serui Iesu Christi, omnibus sanctis in Christo Iesu, qui sunt Philippis, cum Episcopis, & diaconibus. 2. Gratia vobis, & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo. 3. Gratias ago Deo meo in omni memoria vestri. 4. Semper in cunctis orationibus meis pro omnibus vobis, cum gaudio deprecationem faciens, 5. Super communicatione vestra in Euangelio Christi à prima die vsque nunc. 6. Confidens hoc ipsum, quia qui cœpit in vobis opus bonum, perficiet vsque in diem Christi Iesu. 7. Sicut est mihi iustum hoc sentire pro omnibus vobis: eò quòd habeam vos in corde, & in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Euangelij, socios gaudij mei omnes vos esse. 8. Testis enim mihi est Deus, quomodo cupiam omnes vos in visceribus Iesu Christi. 9. Et hoc oro vt charitas vestra magis ac magis abundet in scientia, & in omni sensu. 10. Vt probetis potiora, vt sitis sinceri & sine offensa in diem Christi. 11. Repleti fructu iustitiæ per Iesum Christum, in gloriam & laudem Dei.

12. Scire autem vos volo fratres, quia quæ circa me sunt, magis ad profectum vene-
runt Euangelij: 13. ita vt vincula mea manifesta fierent in Christo in omni prætorio,
& in ceteris omnibus; 14. & plures è fratribus in Domino confidentes vinculis
meis, abundantiùs auderent sine timore verbum Dei loqui. 15. Quidam quidem &
propter inuidiam & contentionem: quidam autem & propter bonam voluntatem Chri-
stum prædicant: 16. quidam ex charitate: scientes quoniam in defensionem Euan-
gelij positus sum. 17. Quidam autem ex contentione Christum annuntiant non sin-
cere, existimantes pressuram se suscitare vinculis meis, 18. Quid enim? dum omni
modo siue per occasionem, siue per veritatem Christus annuntietur: & in hoc gaudeo,
sed & gaudebo. 19. Scio enim quia hoc mihi proueniet ad salutem, per vestram ora-
tionem, & subministrationem Spiritus Iesu Christi. 20. Secundùm expectationem
& spem meam, quia in nullo confundar: sed in omni fiducia sicut semper, & nunc ma-
gnificabitur Christus in corpore meo, siue per vitam, siue per mortem. 21. Mihi enim
viuere Christus est, & mori lucrum. 22. Quòd si viuere in carne, hic mihi fructus ope-
ris est, & quid eligam ignoro. 23. Coarctor autem è duobus: desiderium habens
dissolui, & esse cum Christo, multò magis melius: 24. permanere autem in carne, ne-
cessarium propter vos. 25. Et hoc confidens, scio quia manebo, & permanebo omni-
bus vobis ad profectum vestrum, & gaudium fidei: 26. vt gratulatio vestra abundet in
Christo Iesu in me per meum aduentum iterum ad vos. 27. Tantùm dignè Euange-
lio Christi conuersamini: vt siue cùm venero, & videro vos, siue absens audiam de vobis,
quia statis in vno spiritu vnanimes, collaborantes fidei Euangelij; 28. & in nullo
terreamini ab aduersarijs: quæ illis est causa perditionis, vobis autem salutis, & hoc à
Deo. 29. Quia vobis donatum est pro Christo, non solùm vt in eum credatis, sed vt
etiam pro illo patiamini; 30. idem certamen habentes, quale & vidistis in me, & nunc
audistis de me.

VERS. 1. PAVLVS ET TIMOTHEVS, SERVI IESV A CHRISTI, OMNIBVS SANCTIS (omnibus fidelibus in baptismo sanctificatis) IN CHRISTO IESV, QVI SVNT PHILIPPIS. Nota. Nomen *serui* hîc est titulus honoris: sicut enim in alijs epistolis Paulus vocat se Apostolum, ita hîc se vocat *seruum*: *seruus* ergo *Christi* idem est quod Apostolus Christi.

Tres seruorum gradus. Vbi Aduerte. Olim tres erant seruorum gradus, Primi & vilissimi erant mancipia in neruis & compedibus habita. Secundi mediastini, vt sunt famuli ciuium iam & nobilium. Tertij honorarij & actores, dispensatores, œconomi, vicarij, qui hebr. משרתים *mescaretim*, id est ministri dicuntur, cùm primi עבדים *abadim*, id est serui, communiter vocitentur. B S. Paulus, & Apostoli, tertij ordinis fuerunt serui. Vnde 1. Corinth. 4. v. 1. vocat eos *dispensatores*, & Psaltes vocat eos *principes*. *Constitues*, inquit, *eos principes super omnem terram*. sicut enim principes regi seruiunt, vt regnum eius regant & propagent, ita Apostoli Christo inseruiunt. nimirum ita Christo seruire regnare est. Sic Christus honoris causa vocatur *seruus* Dei, dum eum Pater ita compellat Isaiæ 49. 3. *Seruus*, inquit, *meus es tu Israel, quia in te glorificabor*. Nam ad Christum hæc verba dirigi, patet ex antecedentibus & sequentibus. *Israel* ergo hîc est Christus, qui vocatur *Israel*, quia natus est, inquit Hieron. de semine Israelis & C Iudæorum. Secundò, quia dominatus est Deo (hoc enim significat hebraicè Israel) & diuinam vindictã in homines latam rescidit. Vnde eius typus fuit Iacob cum angelo Dei vicario luctans & præualens, qui inde dictus est *Israel*. Genes. 32. 28.

Nota Secundò *Sancti in Christo* sunt Christiani, vocati ad veram mentis & corporis sanctimoniam. Hi dicuntur sancti *in Christo*, id est, per Christum & Christi merita. ita Vatablus. Vel potiùs propriè in *Christo*, quia Christo, Christique corpori, quod est Ecclesia, per baptismum, fidem, gratiam & sanctitatem inserti sunt; sicut rami inseruntur arbori.

Notat. Chrys. id dici contra Iudæos, qui se sanctos iactabant in lege & Mose: sibi enim dictũ esse à Domino, Exod. 19. v. 6. *Vos eritis mihi in regnum sacerdotale, & gens sancta*. Contra hos Apostolus dicit, nos esse sanctos non in Mose, sed in Christo; qui est sanctus sanctorum, ipsaq; sanctitas, & radix ac fons omnis sanctitatis, vt, nisi quis Christo inseratur quasi ramus arbori, ab eoq; sanctitatem sugat & hauriat, sanctus esse non possit. Vice versa, qui Christo plenè inserti sunt, hi sancti sunt, & quo magis Christo inseruntur illiq; vniuntur, eo magis sanctificantur.

CVM EPISCOPIS ET DIACONIBVS] Dices: In vna ciuitate Philippensi tantùm vnus erat Episcopus, quomodo ergo scribit Paulus Episcopis in plurali: Respondeo, per *Episcopos* hîc Apostolus intelligit presbyteros. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. & alij. Vnde Syrus vertit, *cum presbyteris & eorum ministris*. Vult enim Apostolus hisce duobus nominibus salutare totum clerum Philippensium. Vnde Presbyteros nominat *Episcopos*, diaconos verò, subdiaconos, & reliquos inferiores, digniori *diaconorum* nomine complectitur. Episcopum autẽ non salutat, quia hîc erat Epaphroditus harum lator litterarum. ait Theodor.

Vbi Nota. Hæc nomina *Episcopus* & *presbyter* olim communia erant omnibus sacerdotibus tam maioribus, quos iam propriè Episcopos: quàm minoribus, quos presbyteros nominamus. Sic Actor. 20. 28. Paulus ad maiores natu Ecclesiæ Ephesinæ: *Attendite*, ait, *vobis & vniuerso gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit Episcopos* (id est presbyteros & pastores) *regere Ecclesiam Dei*: nec enim Ephesi plures, quàm vnus erant Episcopi propriè dicti. Vnde tam hîc. quàm 1. Tim. 3. ab Episcopis transit ad diaconos, nec nominat presbyteros, quia scilicet eos Episcoporum nomine intelligit. Hinc occasionem errandi sumpserunt Aërius & Wiclef dicentes iure *Presbyteri olim vocati Episcopi.*

diuino presbyterum in ordine & potestate, parem esse Episcopo : sed respondeo parem esse in sacerdotio, (in potestate consecrandi, sacrificandi, soluendi à peccatis) qui septimus & summus est Ordo; non autē in potestate ordinandi & consecrandi, nec in potestate iurisdictionis ; hisce enim Episcopus præcellit presbyterū. Vide Bellar. l. 1. de Cleric. c. 5.

Vbi, duas ob causas.

Dices : Cur ergo olim presbyteri vocabantur *Episcopi* Respondeo, duas ob causas. Prima est, quam dixi, quia in Ordine summo, qui est sacerdotij, presbyter par est Episcopo. Secunda, quia olim ante schisma (vt ait Hieron. in 1. ad Titum) non tam auctoritate & iurisdictione distincta & diuisa, quàm communi presbyterorum consilio, labore & spiritu regebantur Ecclesiæ. Vnde presbyteri dicebantur & erant Episcopi, id est, inspectores & correctores morum populi cum Episcopo propriè dictò. imò & in Concilijs considebant cum Episcopis, sententiamque rogati dicebant, vt patet Actor. 15. 6. *Conuenerunt*, inquit, *Apostoli & seniores* (presbyteri) *videre de verbo hoc.* Hæ ergo sunt causæ cur vtriq; dicti sint presbyteri & Episcopi, postea verò cùm cresceret Ecclesia, & numerus fidelium, atque ad eum ritè gubernandum opus esset debito ordine & subordinatione ministrorum sub vno rectore Episcopo, cumq; (si credimus Hieronymo in 1. ad Titum, de quo ibi dicendum est) presbyteri prima illa prædicta Episcoporum communicatione abuterentur, iisq; insolenter æquari & præesse vellent, ac facerent schismata; tunc Episcopi suam auctoritatem & præeminentiam tueri cœperunt, omnibusque prælati sunt. Id autem factum, est tempore Apostolorum sub ipsa Ecclesiæ initia, cùm hic diceret, *Ego sum Cephæ*; hic, *Ego Pauli*; ille, *Ego Apollo* 1. Cor. 1. 12. Id patet 1. Timoth. 5. *Aduersus presbyterum*, inquit, *accusationem noli recipere, nisi sub duobus aut tribus testibus.* Tempore Pauli ergo Timotheus tamquam Episcopus presbyterorum erat iudex, & iurisdictione superior. Sic Tito iubet Apostolus, vt constituat per ciuitates presbyteros. Sic Ignatius ad Trallianos, & ad Smyrnenses: *Presbyteri*, inquit, *subiecti estote Episcopo.*

Tempore Pauli presbyteri subiecit Episcopo.

Quæres Secundò, cur Paulus hic priùs salutet laicos & populum, quàm Episcopos & diaconos? Resp. Chrysost. hanc epistolam tantùm ad Episcopos & diaconos, id est ad clerum Philippensem, esse scriptam : ipse enim legit συνεπισκόποις, coëpiscopis; vno verbo, non duobus, scilicet *cum Episcopis*, quasi Paulus non scribat omnibus sanctis, id est Christianis, absolutè, sed tantùm sanctis coëpiscopis (id est qui secum erant Episcopi & doctores populi) & diaconibus, id est clericis. Verùm legendum est diuisim hoc modo, σὺν ἐπισκόποις, id est, *cum Episcopis*, sic enim Legunt Latina, Syra & Græca correctiora. Vnde Secundò, meliùs respondet D. Thomas, Apostolum seruasse ordinē naturæ, quo grex solet præcedere suum pastorem, vt pastor sequens videre eū & regere ac dirigere possit: hinc in processionibus populus præcedit, clerus & Prælati sequuntur; locus ergo vltimus ibi honoratior est, cùm inter sæculares in mensis & cōciliis primus honoratior sit. Itaque hic Paulus oues præmittit pastori, id est populum prius salutat, quàm clerum.

Vt grex pastorem, ita populus clerū præcedit.

VERS. 3. GRATIAS AGO DEO MEO IN OMNI MEMORIA VESTRI] id est, quoties vestri recordor, ait Vatabl. quoties vos memoriæ meæ occurritis, gratias ago Deo. Aliter Maldon. in Notis manusc. τὸ enim *vestri* accipit actiuè, nō passiuè. vnde sic explicat, Gratias ago Deo, quòd vos mei vincti memores sitis.

Nota. De more Apostolus orationes & epistolas actionesque suas inchoat à gratiarum actione, idq; nos facere docet.

SEMPER IN CVNCTIS ORATIONIBVS MEIS PRO OMNIBVS VOBIS, CVM GAVDIO DEPRECATIONEM FACIENS, SVPER COMMVNICATIONE VESTRA IN EVANGELIO CHRISTI A PRIMA DIE VSQVE NVNC] Nota, τὸ *super communicatione vestra*, referri potest ad id quod proximè præcedit: *cum gaudio deprecationem faciens*, q. d. Communicatio vestra in Euangelio causa est gaudij mei, quodque cum gaudio deprecer Deum. Secundò & meliùs, referri potest ad *gratias ago*. inde enim pendet v. 4. & 5. imò Biblia Regia & Louaniensia v. 4. parenthesi includunt, quasi v. 5. *super communicatione vestra*, &c. referendus sit ad v. 3. *gratias ago*, &c. q. d. Gratias ago Deo cum gaudio, cum deprecans, eò quòd vobis dederit communicationem in Euangelio Christi. VERS. 4. & 5.

Duplex communicatio in Euangelio.

Nota Secundò, *Cōmunicatio* hæc Primò, est participatio Euangelij, id est fidei, & doctrinæ Euangelicæ, q. d. Gratias ago Deo, quia ab eo participes facti estis Euangelij, quando illi credidistis, in eoq; perseueratis. Secundò & meliùs *communicatio* hęc in Euangelio, id est, in prædicatione & propagatione Euangelij, est cooperatio & participatio laborum & passionum, quas Paulus & Apostoli pro hac Euangelij propagatione vel sustinebant, vel suscipiebant, in quibus communicabant & participabant Philippenses. q. d. Gratias ago Deo exultans in spiritu, quòd communiceτis meis laboribus, afflictionibus, vinculis pro Euangelio susceptis, quòd mihi collaboretis, mihi compatiamini, me omni ope & operá adiuuetis, dum mittitis Epaphroditum vestrū Episcopum ad me, dum per eum mihi alimoniam & munera defertis, me in carcere vinctum solamini & animatis, itaque me meumq; Euangelium omni studio promouetis, idque non vno alteroue die, sed assiduè & continuò, *à prima die* qua credidistis, *vsque nunc*. ita Chrysost. & Theoph. Et hoc significat Græcū κοινωνία. Vnde v. 7. vocat eos συγκοινωνούς, id est, socios, collegas, & quasi ex æquo participes sui gaudij, quod percipiebat ex vinculis suis, & defensione ac confirmatione Euangelij.

Nota hic Tertiò, feruorem primorum Christianorum Philippensium, quibus non satis erat credere, sed de aliorum salute, & Euangelij propagatione soliciti, Paulum & Apostolos omni ope & opibus in prædicatione adiuuabant. Hac de causa, primi Christiani facultates suas vendebant, & pretia deferebant ad pedes Apostolorum, Actor. 4. 45. Id etiamnum faciunt feruentes Catholici in Anglia, Hollandia, India. Hinc Secundò, per hoc participes fiebant & fiunt omnis laboris (ac consequenter omnis meriti) quem suscipit Apostolus & prædicator, ac proinde est hic actus virtutis nobilissimus: idem enim obiectum spectant cooperantes, idemque agunt, quod agit ipse Apostolus: adeoq; ipsimet per Apostolum peregrinantur, euangelizant, conuertunt animarum millia. Hinc Tertiò, similem cum Apostolis mercedem recipient, quasi ipsimet fuissent Apostoli & apostolatu perfuncti. Id docet Christus Matth. 10. 40. *Qui*, inquit, *recipit vos, me recipit; & qui me recipit, recipit eum qui me misit. Qui recipit Prophetam* (Euangelij doctorem & prædicatorem) *in nomine Prophetæ* (quia Propheta & prædicator est,) *mercedem Prophetæ*, id est prædicatoris, *accipiet*:

Quanta sit merces laicorum alentiū prædicatores.

cipiet: quia scilicet sicut cooperatur Prophetæ, eúque iuuat quà Propheta & prædicator est, ita laboris eius & meriti particeps est, ac consequenter dignum & iustũ est, vt particeps sit & præmij, quod Propheta & prædicator consequetur: particeps, inquam, non æquali gradu cum ipso Propheta, sed secundum participationem & mensuram suæ cooperationis, & charitatis, qua eum adiuuit: sic enim iure communi participes & receptatores furũ, similì cum furibus pœna plectuntur. Eleganter id explicat S. Greg. hom. 20. in Euang. *Qui recipit*, inquit, *Prophetam in nomine Prophetæ, mercedẽ Prophetæ accipiet. In quibus verbis notandum est, quia nõ ait, Mercedem de Propheta, sed Mercedẽ Prophetæ*, id est Prophetæ præmia accipiet. Et inferiùs: *Nam cùm pauci sint, qui spiritualia dona percipiunt, & multi qui rebus tẽporalibus abundant; per hoc se diuites virtutibus pauperum inserunt, quòd eisdem sanctis pauperibus de suis* B *diuitijs solatiantur.* Additque tales per vlmum promissos & significatos esse ab Isaia, cùm ait, *Ponã in deserto*, in deserta hactenus Gentiliũ Ecclesia, *abietẽ, vlmum & buxum simul. Et quid per vlmum*, inquit, *nisi sæculariũ mentes expressæ sunt? quæ dum terrenis adhuc curis inseruiunt, nullum virtutũ spiritualiũ fructum ferunt; sed etsi proprium fructũ vlmus non habet, portare tamen fructũ cum vite solet: quia & sæculares viri intra sanctam Ecclesiam quamuis spiritualiũ virtutũ dona non habeant, dum tamen sanctos viros donis spiritualibus plenos sua largitate sustentant, quid aliud quam vitem cum botris portant? etsi ergo fructũ vlmus non habet, vitem tamen cum fructibus portans, hac ipsa sua efficit, quæ bene sustentat aliena.*

Sicut vlmus vitem, sic laicus liberalis prædicatorem sustinet.

VERS. 6. CONFIDENS HOC IPSVM, QVIA (quòd) QVI COEPIT IN VOBIS OPVS BONVM (scilicet Deus) PERFICIET VSQVE IN DIEM CHRISTI IESV] Nota. Pro *confidens*, græcè est πεποιθώς, quod Nouantes vertunt, *credens*, certissimè scilicet vos perseueraturos in bono opere; quasi velit Paulus omnes fideles securos & certos reddere de sua perseuerãtia. C Sed perperam hoc dicitur. nam constat donum perseuerantiæ actualis non omnes fideles habere: multi enim à pia vita, imò & à fide deficiunt, fiuntque impij, hæretici, imò athei. Meliùs ergo vertit Vatabl. & Beza πεποιθώς, id est, *persuasum habens*: sed optimè Chrysost. Theoph. Ambr. Syrus & alij vertunt, *confidens*. Vide dicta Rom. 8. v. 38. q. d. Confido quòd, sicut cœpistis bonũ opus adiuuandi & promouendi prædicationẽ Euangelij, ita in eodem per Dei gratiam perseuerabitis in finem, vsque ad mortem & diem iudicij; ac proinde confido, quod Deus, qui hoc opus bonum in vobis cœpit, ipse etiam perficiet.

Vnde Nota Secundò, cum Chrysost. & Theophyl. Planè potuisset dicere Apostolus: Confido quòd ceptum bonum opus perficietis, sic enim dixit v. 5. *Super cõmunicatione vestra in Euangelio Christi*, & v. 7. eos in vinculis suis, & defensione & confirmatione Euangelij socios suos vocat. & v. 9. *Hoc oro, vt charitas vestra magis ac magis abundet, vt probetis potiora, vt sitis sinceri & sine offensa*, &c. Sic ergo & eorum arbitrium ac virtutẽ exstimulans hic dicere potuisset, Confido quòd bonum quod cœpistis prosequemini & perficietis; sed vt eos doceat modestiam & humilitatem, maluit dicere, *Confido quòd Deus illud perficiet*: quia cùm ad perseuerãtiam vtrumque requiratur, scilicet & gratia Dei, & cooperatio ac constantia liberi arbitrij, primas in ea tenet gratia Dei. Vnde vti alibi, ita & hic gratiæ

A Dei eam tribuit Paulus. Hinc sicut v. præced. gratias egit Deo, quòd opus hoc bonum cœpisset per gratiam suam in Philippensibus, ita hoc v. confidit Deum suum hoc opus in eis perfecturum; intellige, nisi ipsi Philippenses gratiæ Dei desint, nolintque eam sequi, & ipsi cooperari. Est ergo metalepsis, *confido quia Deus perficiet*, id est, confido quod vos per Dei gratiam perficietis opus bonum quod cœpistis: ex Deo enim Deiq; gratia, gratiæ operationem & effectum intelligendum relinquit.

Nota Tertiò. Cùm duplex sit perseuerantiæ donum, vnum quasi potentiale, quo in accepta gratia & iustitia perseuerare quis possit: alterum actuale, quo actu perseueret; prius omnibus iustis, datur, vt docet Concil. Trident. sess. 6. Deus enim omnibus iustis ea dat auxilia gratiæ, eas mentis & voluntatis excitationes, impulsus & corroborationes, B quæ necessariæ sunt ad vitanda peccata omnia mortalia, & ad perseuerandum in gratia & bona vita, vt si iis rectè vtantur iusti, sicuti debent, perseueraturi sint & saluandi. Posterius donum perseuerantiæ, quod magnum, imò maximum est, non datur omnibus iustis, sed iis solùm, qui actu perseuerant, complectiturq; omnem illam gratiarum seriem, qua fit vt homo actu in gratia perseueret, itaque moriatur & saluetur. De quo tria hic docet Apostolus, & ex eo Concil. Trident. sess. 6. cap. 13. Primò, esse donum Dei, non autem esse ex nobis. Secundò, neminem esse certum se illud habere, aut habiturum; Tertiò, quemque debere illud à Deo sperare, ita tamen vt timeat ne ex parte sua Deo & Dei gratiæ desit, itaq; hoc donum amittat. *Similiter*, inquit Conc. *de perseuerantiæ munere, de quo scri*C*ptum est: Qui perseuerauerit vsque in finem, hic saluus erit: quod quidem aliunde haberi nõ potest, nisi ab eo qui potens est eum qui stat statuere, vt perseueranter stet, & eum qui cadit restituere; nemo sibi aliquid certi absoluta certitudine polliceatur, tametsi in Dei auxilio firmissimam spem collocare & reponere omnes debent; Deus enim, nisi ipsi illius gratiæ defuerint, sicut cœpit opus bonum, ita perficiet operans velle & perficere. Veruntamen qui se existimant stare, videant ne cadant, & cum timore ac tremore salutem suam operentur in laboribus & vigilijs, in eleemosynis & orationibus.*

Duplex est donum perseuerantiæ, potentiale, & actuale.

Tria de perseuerantiæ dono docet Paulus.

Hinc Quartò, S. August. lib. de Bono perseuerant. docet hoc donum & gratiam perseuerantiæ distinctam esse à gratia iustificante, & per solam gratiam iustificantem non posse hominem in iustitia accepta perseuerare, vt tentationes omnesque difficultates vincat & superet: sed insuper egere crebris gratiæ impulsibus & excitationibus, quibus ad-D siduè à Deo in sua infirmitate & torpore excitetur, roboretur, protegatur, vt in via virtutis cœpta constanter & fortiter pergat, quæ variæ & multiplices gratiæ sunt, & dicuntur donum perseuerantiæ: nec enim hoc donum vnus est actus vel habitus, sed multi. Secundò, has gratias plures & maiores dari humilibus, orantibus, solicitis vt bene viuant & perseuerent, docet Trident. suprà. Et hoc videtur hic velle Chrysost. cùm ait nos nostro desiderio & conatu attrahere & allicere ad nos gratiã Dei; loquitur enim non de prima gratia: hæc enim non datur nec allicitur aliquo desiderio aut conatu nostro, cùm omnem naturæ conatum præueniat, sitque prima & mera gratia, sed loquitur de eâdem gratia de qua Apostolus; scilicet de gratia perseuerantiæ: hanc enim qui iustus est, suo conatu & collaboratione allicit & attrahit, maiorem scilicet in dies

Donum perseuerantiæ distinctum est à gratia iustificante.

Datur humilibus & solicitis.

dies & maiorem. Sic Apostoli & alij illustres Sancti, qui dicuntur à nonnullis confirmati in gratia, non acceperunt aliquem habitum gratiæ, qui eos confirmaret in gratia; sed quotidie strenuè laborantes & orantes accipiebant tam vehementes illuminationes & excitationes, vt difficile esset eis non perseuerare, & peccare, saltem mortaliter. A

Medium ad assequendum donum perseuerantiæ. Deniq; sapiens & pium consilium ad hoc donum assequendum est, vt assiduè pro eo oremus, nimirū vt Deus non tantùm det gratiam copiosam, qua perseuerare possimus, sed qua præuidet nos actu perseueraturos, vtque tamquam pastor bonus nos quasi oues suas ijs vijs, medijs, auxilijs regat, dirigat, ducat, quibus præscit nos recta progressuros in gratia, vt nullum peccati grauioris lapsum incurramus, sed rectis itineribus pergamus ad cælestem gloriam & beatitudinem.

B Opvs bonvm] non tam aliquod speciale, quàm in genere *opus bonum*. id est, vitam Euangelicam, siue Christianam, vt assiduo opere & studio illam prosequamur & propagemus: hoc enim opus est communicatio in Euangelio Christi, supple tam in nobis quàm in alijs promouendo & propagando, vt dixi v. præced.

Vsqve in diem Christi] Id est, vsque ad diem iudicij tum particularis, tum potiùs vniuersalis: tūc enim propriè erit publica, solemnis & gloriosa dies Christi iudicis. Vbi Aduerte. Solet Paulus hîc, 1. Thessal. 4. 15. & alibi, ita loqui de die iudicij extremi ac si instaret & vicinus esset, non posteris Philippensium postea nascituris, vt vult Chrysost. sed ipsismet ad quos scribit hîc Paulus, vt nimirum singuli, tam ipsi, quàm nos illum assiduè ante oculos habeamus. & ad illum vitam hanc nostram breuem & momentaneam dirigamus: ille enim dies erit initium æternitatis, cum qua omnis hæc vita nostra comparata, videtur tantùm esse punctum vel instans temporis. *Mille anni*, inquit Psaltes, *ante oculos tuos tamquam dies hesterna quæ præterijt*. Momentum ergo hîc agimus & viuimus, (vtinam bene & sapienter!) vnde pendet æternitas nostra: post hoc momentum inibimus æternitatē, quid ni ergo vicina instet & immineat, quæ post hoc momentum instat & imminet? C

Dies Christi semper insuenda.

Vers. 7. Sicvt est mihi ivstvm sentire (id est confidere, vti præcessit) pro id est de, omnibvs vobis, eò qvòd habeam vos in corde, et in vincvlis meis, et in defensione et confirmatione Evangelii] Nota. habere aliquem in corde, est habere eum in mente, in amore & affectu, & consequenter in memoria. id est, amare eum, & eius sæpè recordari: quę enim amamus, ea semper recurrunt animo, & memoriæ obuersantur. Hinc per metalepsin, vt notat Chrysost. cum suis, hoc loco *habere in corde* significat habere in memoria. & esse memorem. q. d. Ego Paulus vestri, ô Philippenses, assiduam habeo memoriam, ac sæpè recordor vos esse gaudij mei socios, tam in vinculis meis, quàm in defensione & confirmatione Euangelij: nam illa verba, *Et in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Euangelij*, non tam pertinent ad id quod præcessit. *Eo quòd habeam vos in corde*. quàm ad id quod sequitur, *Socios gaudij mei omnes vos esse*, vt magis patet ex sequentibus. D

Nota Secundò. Pro *defensione*, græcè est ἀπολογία, *apologia*. qua scilicet reus se in iudicio contra accusatores defendit, & à crimine obiecto purgat. Significat ergo Paulus suas apologias, quibus reus, & publicè coram Nerone, & priuatim in carcere coram Romanis & Iudæis, vel sponte eum visentibus, vel ad se vocatis Actor. 28. vers. 17. caussam suam egit, seque & Christi Euangelium defendit, stabiliuit & confirmauit.

Quaenam confirmatio Euangelij. Nota Tertiò. *Confirmationem Euangelij* intelligit illam, qua in carcere vel viua voce, vel per literas Christianos in fide Euangelij confirmabat. zelus enim Apostoli non patiebatur eum in carcere esse otiosum, sed vel docere, vel scribere, vel orare, vel modos & praxes Euangelij propagandi excogitare cogebat: ac sicut ignis arctatus magis exardescit, ita Paulus hîc ligatus & constrictus magis ad euangelizandum exarsit. Secundò, & meliùs, per *confirmationem Euangelij* intelligit illam, qua per suas iam dictas apologias Paulus Euangelium defendebat & confirmabat: hæc enim confirmatio facta est per defensionem, illiq; iungi debet, vti iungunt Syrus, Ambr. & Græca, quæ non duos habent articulos, sed vnum eumdemq; articulum vtrique tribuunt, dicendo, καὶ ἐν τῇ ἀπολογίᾳ καὶ βεβαιώσει. Adde τοῦ *Euangelij*, tam ad *defensione* (hæc enim non habet alium genitiuum, vel pronomen) quam ad *confirmatione* pertinere: eamdem ergo defensionem & confirmationem Euangelij intelligit.

Socios gavdii mei omnes vos esse] Noster Interpres legit χαρᾶς, id est *gaudij*, & ita legit Ambros. iam Græca habent χάριτος. id est *gratiæ*, & ita legit Syrus & Chrysost. cum suis: sed eodem redit sensus; quia *gratiam* hic vocat beneficium illud, quo ei datum erat pati & vinciri pro Christo. siue ipsa vincula eadem vocat *gaudium* suum. Vide dicta Ephes. 3. 1. Aliter Vatablus. q. d. Vos estis socij gratiæ meæ, quia mecum à Deo electi estis ad vitam æternam, in eaque mihi futuri estis socij; hæc enim est maxima gratia, & causa gaudij, sed prior sensus huic loco est conuenientior, vt patet ex præcedentibus & sequentibus.

Nota Secundò. Pro *socios* græcè est συγκοινωνούς, id est consortes, & ex æquo participes, de quo dixi vers. 5.

Nota Tertiò. Pro *esse*, græcè est participium ὄντας, id est existentes, quod aliqui putāt per hebraismum redundare: vnde eo ablato planus est sensus: Confido quòd Deus in vobis opus cœptum perficiet *eò quòd habeam*, &c. *socios gaudij mei omnes vos*. Secundò, Ambr. τὸ ὄντας, accipit vt causale, quasi det causam suæ confidentiæ, scilicet quoniam (vt legit Ambros.) omnes gaudij mei participes estis. Tertiò planissimè, vt fatetur Beza, noster Interpres vertit ὄντας *esse*, vt per græcismum participium ponatur pro infinitiuo. q. d. Confido quòd Deus in vobis opus cœptum perficiet, eò quòd habeam in corde, id est memoria, vos fuisse & esse socios & participes gratiæ & gaudij mei, quod sentio in vinculis meis, & in defensione & confirmatione Euangelij: quia nimirum memor sum quòd in ijs quasi socij mihi compassi estis, me omni ope & sumptu adiuuistis, adeoque in vinculis & tribulationibus meis pro fide susceptis mecū gauisi, imò me solati estis & recreastis. confido enim quòd Deus hunc feruorem vestrum & actus tam heroicos fidei & charitatis vestræ remunerabitur ampliori gratia, vt scilicet in ijs perseueretis, imò crescatis, & perficiamini.

Testis enim mihi est Devs] Deum in testem inuocat, iuratque Apostolus. non ergo iuramentum Iudæis quasi imperfectis permissum, Christianis

stianis verò illicitum est. vt volunt Anabaptistæ.

Τὸ in visceribus Christi, quadrupliciter exponitur.

QVOMODO CVPIAM OMNES VOS, supple, esse, ait Anselm. IN VISCERIBVS, id est in intimo corde & amore, IESV CHRISTI] vt intimè vos iungam Christo, & quasi in viscera eius traijciam, vtque Christus vos quasi viscera sua diligat. Secundò, Vatabl. q.d. Testis est mihi Deus, quantum cupiã Christum suam misericordiam (huius enim symbola sunt viscera) effundere in vos. Tertiò & melius. Syrus & Chrys. *quomodo cupiam*, id est amem, *vos in visceribus*, id est propter amorem visceralem & intimum Christi, quem totis visceribus amo: vel *in visceribus*, id est, ex amore intimo & viscerali, quem Christus quasi ex suis visceribus mihi afflauit. ita Theophyl. Quartò & optimè, *quomodo*, id est quàm propensè, quàm valdè & ardenter, *cupiam*, græcè ἐπιποθῶ (quod respondet Hebr. כָּמַה *cama*) id est amem vos, quanto vos amore complectar. ita Syrus, *in visceribus Christi*, id est, ea dilectione & affectu, quo Christus in visceribus, id est intimè & tenerrimè, vos omnesq; Christianos amat; *in* ergo, id est, instar (bet pro caph similitudinis) viscerum, hoc est, amoris visceralis Christi: vel *in*, id est ex, visceribus Christi, quasi videlicet ego in Christi misericordiæ & dilectionis visceribus constitutus, & in ea quasi transformatus, vos ex ijsdem diligerem, nimirum tam tenero, cordiali, ardenti, & viscerali amore, quali Christus suos omnes diligit. Solent enim Hebræi רַחֲמִים *rachamim*; hoc est *viscera*, vocare intimos, tenerrimos, ac quasi maternos affectus amoris. Et sic induimus, ac quasi transformamur in viscera Christi, cùm eius misericordiam, compassionem & amorem induimus, in eumque transformamur.

Viscera sunt visceralis & tenerrimus amor.

VERS. 9. ET HOC ORO VT CHARITAS VESTRA MAGIS AC MAGIS ABVNDET] q.d. Laudo charitatem vestram, quam hactenus ostendistis, tam in promouendo Euangelio, quàm in vinculis meis, oroque Deum, vt illam foueat, imò adaugeat.

ABVNDET IN, id est cum, omni SCIENTIA] rerum scilicet fidei & salutis, ac præsertim iustificationis, vt sciatis veram iustitiam non à Philosophis, non à Simone Mago, sed à Christo, Christique fide & doctrina, petendam esse. q.d. Oro vt abundetis tam in charitate quàm in scientia, id est, fide & doctrina Christiana.

VERS. 10. VT PROBETIS POTIORA] vt scilicet discernatis an potior, melior & verior fides sit Simonis Magi, aliorumque Iudaizantium & hæreticorum, an mea; an præstet eum eiusque sectam iuuare & promouere, an me meumque Euangelium: nimirum vt hac discretione meum verum Euangelium à falsitate & imposturis Iudaizantium & hæreticorum secernatis, complectamini, foueatis & promoueatis vestra charitate.

VT SITIS SINCERI, ne misceatis, adulteretisque veram fidem hæresi & iudaismo. q.d. Videte, ne charitas vestra sit indiscreta, vt Simonianos aliosque falsos doctores specie pietatis se insinuantes foueatis; quia hæc vera non esset, sed adulterina charitas: sed vt tam in fide quàm in charitate, & charitatis officijs sinceri sitis, ET SINE OFFENSA, tum actiua, vt scilicet nullum offendatis & scandalizetis; tum passiua, vt videlicet nusquam conscientiæ pedem impingatis, offendatis ac in aliquod peccatum incidatis: sed inoffensi, vt legit Ambr. id est inoffenso pede, pergatis in via & vita Christiana, IN DIEM CHRISTI] hoc est, vsque ad diem iudicij. ita Chrysost. Vtrumque significat Græcum ἀπρόσκοποι, nimirum tam inoffensos, quàm offendentes.

REPLETI FRVCTV (græcè καρπῶν, id est *fructibus*) IVSTITIÆ PER IESVM CHRISTVM IN GLORIAM ET LAVDEM DEI] *Fructus iustitiæ* vocat opera iustitiæ, vel generalis, quæ complectitur omnem virtutem. q.d. Oro vt repleamini bonis operibus cuiusuis virtutis. vel iustitiæ particularis, id est, eleëmosynæ & misericordiæ: hæc enim sæpè dicitur *iustitia* in Scripturis, vt dixi 2. Cor. 9. 9. alludit siquidem ad eleëmosynas sibi à Philippensibus missas. q.d. Oro vt similibus misericordiæ actibus cumulemini. ita Chrysost. & Theoph. Secundò, Anselm. per *fructum iustitiæ* intelligit mercedem quam in cælo pro iustis operibus erant recepturi. Sed planior est prior sensus, vt per fructum, non mercedẽ, sed opera iustitiæ accipiamus. VERS. 11.

Qui fructus iustitiæ.

Nota τὸ *per Iesum Christum*, pro quo græcè est τῶ (scilicet καρπῶν, *fructuum*) διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ. q.d. Quos fructus facimus & habemus per Christum, eiusque merita & gratiam, idque *in laudem & gloriam Dei*, vt scilicet inde non nos Apostoli, qui hos fructus externa tantùm voce suademus & proponimus, sed Deus internus & vitalis fructuum dator & auctor laudetur & glorificetur.

Moraliter, notat Theophyl. fideles, qui veros virtutum fructus faciunt ad Dei gloriam, eos facere per Christum; alios verò qui se & sua quærunt, vmbraticos tantùm virtutum fructus facere, non per Christum, sed per vanam gloriam.

SCIRE VOLO VOS FRATRES, QVOD QVÆ CIRCA ME SVNT, MAGIS AD PROFECTVM VENERVNT EVANGELII] Timebat Paulus, inquit Chrys. ne Philippenses, & alij Christiani audientes Paulum Romæ vinctum, turbarentur, putarentque magnam infamiæ notam illi & Euangelio inurendam esse, remque Christianam & Euangelij cursum per hoc remoram passura & impedienda esse. Hinc Apostolus contrarium hic accidisse narrat, scilicet per sua vincula non impeditum, sed potiùs promotum esse Euangelium. VERS. 12.

ITA, inquit, VT VINCVLA MEA MANIFESTA FIERENT IN CHRISTO] id est per Christum & Christi prouidentiam, ait Theophyl. Secundò & potiùs, idem cum Anselmo. q.d. Vt manifestum fieret quòd propter Christum vinctus sim: non propter debita, aut scelera, sicque per vincula mea Christi nomen vbique clarescit. VERS. 13.

IN OMNI PRÆTORIO] Græcè ἐν ὅλῳ, id est, *in toto prætorio*, putà in tota aula Neronis. q.d. Tota aula per mea vincula inaudiuit aliquid de fide & Euangelio Christi. Nota. Nomen vniuersale sumitur subinde pro collectiuo, seu toto quanto, putà *omne* pro *toto*: vtrumque enim significat Hebræum כֹּל *col*, ita Chrysost.

ET IN CETERIS OMNIBVS] non prætorijs (vnum enim hic tantum nominat prætoriũ, vt patet ex Græco) sed locis, plateis & vicis vrbis Romæ. Chrysost. Theophyl. & alij τὸ *ceteris* ad personas referunt. Vnde in Græco non est præpositio *in* q.d. Non tantùm prætorianis, sed & ceteris ciuibus Romanis manifesta facta sunt vincula mea, quòd scilicet ijs vinctus sim propter Christi fidem.

ET PLVRES E FRATRIBVS IN DOMINO CONFIDENTES VINCVLIS MEIS, ABVNDANTIVS AVDERENT SINE TIMORE VERBVM DEI LOQVI] q.d. Plures fratres, id est Christiani Romæ videntes VERS. 14.

tes meam constantiam, libertatem, fructum & gloriam vinculorum meorum, accensi sunt ad æmulationem, vt pari modo intrepidè euangelizarent verbum Dei.

Nota Primò, τὸ *in Domino* à Chrysost. & Theophyl. referri ad sequens *confidentes*. q.d. Animos & audaciam sumentes ex spe & confidentia in Domino: quia enim magnum aliquid videtur de se dicere, Ego ipsos animaui, confidentesque reddidi; propterea præoccupat dicens, *In Domino*. q.d. Non ego, sed Dominus tam me in vinculis, quàm ipsos per vincula mea animauit, & impauidos verbi præcones effecit. Verùm planiùs τὸ *in Domino* referas ad *fratribus*: fratribus enim secundùm cognationem carnalem opponit *fratres in Domino*, putà Christo, id est, fratres in fide & religione Christi, in christianismo. vide can. 37.

Nota Secundò, *confidentes*, græcè πεποιθότας, id est, fiduciam, audaciam, animos sumentes. Vatabl. vertit *freti vinculis meis*.

Nota Tertiò. Pro *sine timore* græcè est ἀφόβως, id est impauidè, intrepidè verbum Dei loqui, &c.

Vers. 15. QVIDAM QVIDEM ET PROPTER INVIDIAM, ET CONTENTIONEM: QVIDAM AVTEM ET PROPTER BONAM VOLVNTATEM CHRISTVM PRÆDICANT] Nota. Virtuti comes est inuidia; & sicut cantharides (vermiculi) rosis, ita inuidia virtuti innascitur, adeoque signum est heroicæ virtutis, & heroicorum gestorum, cùm quis sentit contra se æmulos concitari. Ita Paulus cùm totam Græciam & Asiam suo Euangelio imbuisset, ideoque vinctus esset, celebre sibi nomen, famam & gloriam peperit: vnde plures sibi concitauit æmulos, qui gloriæ ipsius inuidentes; seque ac suam prædicationem à Paulo obscurari dolentes, illum deprimere, sese extollere, celebresque, famosos & gloriosos Euangelij præcones se facere laborabant. hi ergo non Dei, sed suam gloriam quærentes, euãgelizabant per inuidiam & contentionem, id est, impellente eos studio contentionis, qua cum Paulo de fama & gloria contendere, eumque superare & supplantare satagebant. Alij verò sinceri præcones prædicabant Christum *propter bonam voluntatem*, græcè δι' εὐδοκίαν, id est, *propter beneuolentiam*, rectam & sinceram voluntatem, vt scilicet non suam, sed Christi gloriam propagarent, illique multas animas lucrifacerent & saluarent. Vnde hanc bonam voluntatem generalem in particulari per speciem, putà charitatem explicans subdit:

Sicut cantharides rosis, sic virtuti inuidia.

Vers. 16. QVIDAM EX CHARITATE SCIENTES QVONIAM IN DEFENSIONEM EVANGELII POSITVS SVM] Hi sunt qui Christum prædicant bona & recta voluntate, nimirum qui prędicant ex charitate, tum in Deum & Christum, tum in me, quia scilicet me amant qui sum Christi præco. hos non inuidia, non hypocrisis, sed charitas impellit ad euangelizandum; charitas, inquam, non tantùm Christi, sed & mei: de hac enim subdit, *Scientes quoniã in defensionem Euangelij positus sum*. S. Chrysostomus cum suis accipit defensionem faciendam à Paulo in die iudicij. qua Christo iudici Euangelicæ prædicationis, & conuersionis Gentium sibi creditæ & commissæ rationem reddere debebit. q.d. Sciunt hi sinceri præcones mihi rationem Christo iudici esse reddendam huius prædicationis mihi demandatæ: vt ego tunc facilè me possim defendere, & ostendere me explesse siue per me, siue per alios prædicationé Euangelij, hac de causa ipsi me iuuant in prę-

Defensio Euangelij duplex Prima coram Deo.

A dicando & propagando Euangelio. Verùm simpliciùs cum Anselmo & alijs accipiemus *defensionem*, vel, vt græcè, est, ἀπολογίαν, quam Paulus coram Nerone, Romanis & Iudæis iam iam facturus erat, vt se suamque causam defenderet. Vnde ait, *in defensionem Euangelij positus sum*: nam in die iudicij non faciet defensionem Enãgelij, sed sui ipsius. q.d. Alij prædicant ex charitate, qua amant me tamquã designatum & cõstitutum à Deo defensorem & propugnatorem Euangelij; iuuant ergo me in prædicando, vt Euangelij causam iuuent & promoueant. Vnde quia mihi in vinculis palàm prædicare nõ licet, hinc ipsi publicè prò me ardentiùs euangelizant, itaque causam meam pro qua vinctus sum, & defensionem quam facturus sum coram Nerone, adiuuant, omnibusque conantur persuadere causam meam, scilicet Euangelium, iustam esse & sanctam.

Secundò, coram Nerone.

B Vers. 17. QVIDAM AVTEM EX CONTENTIONE CHRISTVM ANNVNTIANT NON SINCERE, EXISTIMANTES PRESSVRAM SE SVSCITARE VINCVLIS MEIS] Græca hæc transponunt, sed eodem sensu. Pro *non sincere* gręcè est οὐχ ἁγνῶς, id est, *non purè*, & vt S. August. lib. 2. contra Petilian. *non castè*. Ambros. vertit, *non simpliciter*: vnde videtur legisse οὐχ ἁπλῶς, q.d. Non pura & sincera intentione prædicant Christum, sed fictè, fraudulenter, contentiosè & perniciosè; nimirum vt sua prædicatione, & Euangelij ac christianismi propagatione magis concitent Neronem cõtra me, quasi omnis huius prædicationis auctorem vt Nero in vinculis magis me premat, affligat, imò interimat; vt nimirum me interempto ipsi soli euangelizent, omnes post se discipulos abducant, itaque ipsi quasi summi doctores & Apostoli glorientur ac triumphent. ita Chrysostom. Theophyl. Anselm. & alij. *Pressuram* ergo intelligit à Nerone inferendam; & Secundò, mœrorem animi, quem inurere Pauli animo volebant inuidiosa sua & contentiosa prædicatione. vnde hunc à se mœrorem amolitur v. seq. Exclamat hic Chrysost. *O credulitatem, ô diabolicam energiam! vinctum videbant, & tamen adhuc inuidebant. auctas volebant eius calamitates, maioriq́ regis iræ obnoxium facere*. Verè dixisset Paulus quod Socrates: Non Nero, non Romani, sed sola, quæ tot viros præstantissimos, me quoque occidit inuidia.

C

Sola Paulum occidit inuidia.

Vers. 18. QVID ENIM, τί γὰρ id est, enimuero quid? quid igitur? q.d. Ipsi putant me premere, affligere & pungere, ergóne verè me premunt, affligunt & pungunt? Resp. minimè; nam DVM OMNI (quouis) MODO SIVE PER OCCASIONEM, SIVE PER VERITATEM CHRISTVS ANNVNTIETVR; ET IN HOC GAVDEO, SED ET GAVDEBO] Græcum προφάσει, non tantùm occasionem, sed & prætextum significat: opponitur enim veritati, id est sinceritati. Vnde Tertull. libr. 5. contra Marcionem vertit, *causationem*. q.d. Hi contentiosi & inuidi prædicant Christum, sed in speciem tantùm; quia non quærunt Christi gloriam, sed suam; nec animarum, sed pecuniarum lucra: huic tamen suæ ambitioni, inuidiæ & auaritiæ prætexunt prædicationem Christi, causantes se propter Christum laborare, hoc autem reipsa est per occasionem Christum prædicare, vt vertit Noster.

D

Nota. Apostolus factum eorum & prædicationem, vtpote fraudulentam & hypocriticam, non laudat, nec de ea gaudet in se (sic enim de peccato & hypocrisi gauderet) sed de eius effectu, scilicet quòd per eam qualem qualem Christus annun-

tietur & glorificetur: sic fornicator dum pœnitet dolet de fornicatione sua, sed gaudet de effectu, putà prole insigni inde prognata. Secundò, contemnit Apostolus eorum odium & inuidiam in se, quia vnius Christi gloriam quærit, de qua gaudet, quocumque tandem modo illa eueniat: quod efficax est remedium ad aliorum superanda odia & inuidiam. *Magnum*, inquit Chrysost. *ac philosophicum animum nihil earum rerum, quæ in hac vita tristes accidunt, molestare potest, non inimici accusationes, non detractiones, non pericula, nõ insidiæ: nequit enim, quasi in quoddam excelsum montis receptus cacumen a quoquam eorum, quibus ab imo subiectæ telluris impetitur, prehendi. Talis erat mens Pauli. Quouis montiū cacumine, subli-miorem spiritualis philosophiæ locum tenebat, eius vtiq; quæ vera demum philosophia est. Quæ extrinsecus accidunt, verba dumtaxat sunt & puerorum ludus. Habebat tum beatus ille & regem, hostiliter sibi aduersantem, & præterea alios quoque inimicos, à quibus præcipuè, & amaris calumnijs affligebatur. Et quid dicit? Non solum, ait nullo hinc dolore afficior, neq; ab officio decedo, sed & gaudeo & gaudebo. Non ad tempus, inquit, sed semper horum gratia gaudebo: noui enim quod hoc mihi cedet ad salutem, futuram scilicet, adde, quod ista inimicitia, & quæ aduersum me est æmulatio, prædicationem Euangelij iuuet & promoueat.*

Remedium inuidiæ est, vnius Dei gloriam quærere.

Quæres quales fuerint hi prædicatores hypocritæ, Catholicine an hæretici? Hæreticos fuisse censent Chrysost. & Theoph. suprà, putà Simonianos, quos describit ijsdē penè notis & verbis S. Ignatius epist. ad Trallianos. *Fugite, ait, Simonis hæresim habētes Menandrum, Basilidem, & eorum sectatores Nicolaitas, Theodotū, Cleobolum: sunt enim vaniloqui, seductores, non Christiani, sed Christemporí, Christilucriones, quiq; ex Christi nomine quæstū faciunt, fraude circumuenientes illius nomen, & adulterantes verbum Euangelij.* Et epistola ad eosdem Philippenses penè tota agit contra eosdem, eò quòd docerent Christū non verè & reipsa, sed tantùm opinione & specie tenus natum & crucifixum: quos etiam redarguit Paulus inferiùs c. 3. Verùm de tali specie & simulatione Christi non loquitur hîc Apostolus, sed de ipsorummet prædicatorum simulatione & prætextu: hunc enim vocat προφάσει, vt dixi. Secundò, quòd Apostolus non intelligat Simonianos, aliosque hæreticos, ex eo conuincitur, quòd dicat se gaudere, quòd per eos annuntietur Christus: non gaudebat autem de prædicatione Simonis. Simon enim hæreses docebat & prædicabat de Christo, adeoque Christum verum mediatorem & Dei filium è medio tollebat. Vnde de eius prædicatione maximè dolebat Paulus. Sic numquam licet gaudere de prædicatione & propagatione hæresis etiam inter Paganos: licet enim Christum annuntient, simul tamen de eo, vel de eius Ecclesia & Sacramentis multas hæreses annuntiant, quæ perniciosiores sunt ipso paganismo: ita vt longè præstet nihil veritatis & doctrinæ ab eis accipere, quàm eam tantis erroribus & hæresibus inquinatam haurire. Dico ergo cum Anselmo, probabilius est hos contentiosos prædicatores fuisse Christianos, oriundos ex Iudæis, vt videtur, sed ambitiosos, mercenarios & improbos, vtpote qui Pauli æmuli ex Euangelio non aliud quàm suam gloriam & lucrum quærebant. Tales fuerunt & illi, contra quos agit Paulus 2. Cor. 11. En quid etiam inter Christianos faciat cæca ambitio & inuidia: prorumpit ad pressuras Pauli etiam vincti, eiq; insidias & mortem machinatur per suum ipsius

Quinam fuerint hi æmuli & inuidi Pauli.

Chrysost putat fuisse hæreticos Simonianos.

Verius est fuisse Christianos iudaizantes.

Euangeliū, ipsoq; facto dicit: Pereat Paulus, pereat prædicatio, pereat fides, pereat respublica, pereat Ecclesia, ac simul cum ea pereamus & nosipsi, dummodo ad breue tempus, ad momētum simus in honore & gloria. Verè S. Chrysost. hom. 41. in Matth. *Inuidia, inquit, pestiferum malum hominem in diaboli conditionem, atq; in dæmonem immanissimum conuertit: inuidiâ primæ hominis (Abel) cædes apparuit; inuidiâ fraterna charitas contempta est; inuidiâ sanguine hominis terra primò maculata; inuidiâ denique factum est, vt hiatu suo terra Dathan, Core & Abiron, vniuersumq; illorum populum viuos absorpserit.*

Inuidia hominem facit dæmonem.

Nota hic inuidiæ conditionem. Nam inuidia similis est ophthalmiæ, quæ rebus valdè splendidis & lucentibus offenditur & læditur: sic enim inuidia aliorum bonis, virtute & gloria acerbatur & tabescit. Vnde Aristoteles rogatus quid esset inuidia? respondit, Est antagonista fortunatorum. Ex aduerso Actius, vir nobilis & sapiens, cùm coram Frederico rege dissiderent Physici; quid præcipuè conferret oculorum perspicuitati? alijque fœniculi esum, alij vitri vsum, alij aliud afferrent: At ego, inquit, inuidiam aio, hæc enim est quæ facit, vt quis alienis in rebus cernat acutum. refert Pontanus. Plura de inuidia dixi Gen. 37. 4.

Inuidia proprietates.

Scio enim qvia hoc (eorum odium & inuidia qua mihi mœrorem, & Neronis iram conciliare student) mihi proveniet ad salvtem] vel præsentem, inquit Chrysost. vt à morte & Neronis ira liberet, vel potiùs spiritalem & æternam: hanc enim Apostolum spectare, non autem præsentem & corporalem, patet ex seqq. cùm ait, *Magnificabitur Christus in corpore meo siue per vitam, siue per mortem.* Vitā ergo hanc, vti & mortem contemnebat Apostolus, tantumque spectabat spiritalem & futuram, vt in ea Christus magnificaretur. q. d. Ipsi satagunt me affligere & mœrore conficere: sed ego gaudeo, scio enim & in Dei bonitate ac prouidentia confisus, certò mihi persuadeo omnes eorum machinationes mihi cessuras in bonum, scilicet in malus patientiæ meritum, decus, & aliorum exemplum, ac consequenter in salutem tum meam, tum aliorum multorum: ad hanc enim omnia hæc conuertet Deus, qui diligentibus, & sperantibus in se omnia cooperatur in bonum, idque fiet. Vers. 19.

Per vestram orationem et svbministrationem (Syrus, *donationem*) Spiritvs Iesv Christi, si videlicet vos oretis (quod tacitè peto) pro me, & vestra oratione mihi impetretis Spiritum Christi, vt scilicet is mihi à Deo copiosus donetur & subministretur secvndvm expectationem et spem meam] q. d. Quem Spiritum subministrari mihi magna spe & desiderio, quasi exerto in cęlum capite & ore, anhelus à Deo exspecto: hoc enim est Græcum ἀποκαραδοκία, vt dixi Rom. 8. 19. Vers. 20.

Qvia in nvllo confvndar] Aliqui referunt hoc ad immediatè præcedentia. q. d. Spero quòd in nullo confundar: sed meliùs referas ad superiora, *Scio quia hoc mihi proueniet ad salutem.* q. d. Scio hæc odia mihi cessura ad salutem & gloriam, quia quidquid ex ijs de me eueniat, non confundar, non pudefiam, quia nullius veræ culpæ, aut peccati mihi conscius sum.

Sed in omni fidvcia, sicvt semper, (ita) et nvnc magnificabitvr Christvs in corpore meo, sive per vitam, sive per mortem] Pro *fiducia*, græcè est παῤῥησία, id est libertate, constantia. q. d. Quidquid de me fiat, siue occidar, siue viuam,

viuam solita mea vtar libertate & constantia, vt per illam magnificetur Christus in corpore meo, siue per vitam, siue per mortem, si enim occidar, & constanter moriar pro Christo, magnificabo Christum meo martyrio; sin viuam, cōstanter Christum prædicabo, itaq; eundem magnificabo. Nota. Pro magnificabo dicit Apostolus passiuè *magnificabitur*, ob modestiam, ne sibi suisque viribus hanc magnificationem adscribere videatur.

VERS. 21. MIHI ENIM VIVERE CHRISTVS EST, ET MORI LVCRVM. *Viuere*, id est, vita mea est Christus, vita, inquam, id est, vitæ meæ causa Christus est, eaq; triplex. Primò, est causa efficiens vitæ meæ spiritalis, eamque conseruans. Secundò, est eiusdem vitæ causa obiectiua & exemplaris, ita Anselm. Tertiò, & magis appositè ad mentem Apostoli hic, Christus est vitæ meæ causa finalis, quia Christi amor & honor me mouet ad omnia opera, labores & passiones fortiter suscipiendas, illud enim in homine radicaliter est vita quod est principium motus & actionum vitaliū in eo. *Christus*, inquit Theoph. *mihi spiritus & lumen & vita est, tum naturalis, tum supernaturalis, tū beata.* Egregiè verò Chrysost. *Mihi viuere Christus est, & mori lucrum.* q.d. *Etiam moriendo non moriar, eo quòd vitā habeo in meipso. Tum verò demum me occiderint, si per metū & terrorem animo meo fidem potuerint excutere; donec verò Christus in me fuerit, etiamsi mors ingruerit, viuam. Et in hac quoq; vita non meum est istud viuere, sed Christi. Si verò neq; in hac vita, quid in futura? Quod verò nunc in carne, inquit, viuo, in fide viuo, Illud & alibi dicit: Viuo autem iā non ego, viuit verò in me Christus. Talē oportet esse Christianum.* Et inferiùs: *Nihil molestiæ inferent, qui me occident, eò quòd ad vitam meam me dimittent & promouebunt, & ab ista non admodū commoda liberabunt. Quid igitur? Paule, num hic existens Christi non es? & hic planè illius sum: quòd si verò contingat in carne viuere, id mihi fructus est operis, & quid eligam ignoro, ne quis dicat. Quòd si mors tibi vita est, qua te ratione Christus hic reliquit? fructus est operis, inquit.*

Christus est nobis vita triplex.

ET MORI LVCRVM] Primò simpliciter; q. d. Mors est lucrum beatitudinis; mortem ergo nō timeo, quia si occidar & moriar, lucrabor vitam æternam, & in cælum euolabo, præsensq; sistar ac fruar Christo. ita Chrysost. Anselm. Ambros. D. Thom. Theophyl. Oecumen. sic ferè, & Vatabl. Causa, inquit, optandi mihi vitam longiorem est, vt pluribus Christum annuntiem; vita autem æterna, quam lucrum existimo, incitat me ad mortem optandam. Et Erasmus: Si viuo, Christi causa viuo; si moriar, meo commodo & lucro morior quasi sibi, si suum commodum spectet, vtilius sit mori; sin Christi cōmodū spectet, vtilius sit viuere. Vnde & S. Ambrosius lib. de Bono mortis, ca. 2. *Apostolus*, inquit, *prius ad vitæ necessitatem refert, posterius ad mortis vtilitatem, viuere seruo Dei Christus est, mori lucrum: quasi seruus enim non refugit vitæ obsequiū, & quasi sapiens lucrum mortis amplectitur.* q.d. Apostolus: Ergo vt seruus Christi: non refugio laboriosa vitæ obsequia; & vt sapiens, lucrum mortis amplector.

Quomodo mori lucrū: Prima expositio.

Verùm hoc sensu vox *enim* dat causam non proximè præcedentium sed illius quod dixit v. 19. *Scio quia hoc mihi proueniet ad salutē*; quia scilicet, si hæc inuidorum odia mihi mortem per Neronem concilient, mortem hanc æstimabo lucrum salutis & beatitatis æternam. Iam autem videtur potiùs vox *enim* dare causam proximè præcedentium, cur scilicet magnificandus sit Christus in se, siue per vitam, siue per mortem; *Mihi enim*, inquit, *Christus viuere est, & mori lucrum*, vbi *viuere* respicit quam dixerat vitam, & *mori*, mortem. Vnde meliùs sic exponemus: *mori*, id est, mortis meæ lucrum est scilicet Christus, idem qui est & vita mea, Christus, inquam, id est, coniunctio & fruitio Christi. Vnde verba hæc, ἐμοὶ γὰρ τὸ ζῆν Χριστὸς καὶ τὸ ἀποθανεῖν κέρδος, id est, *mihi viuere Christus est, & mori lucrum*, videntur ab Apostolo elegantiæ causa trāsposita, eaq; supplendo præpositionē κατὰ sic ordinari debere: Χριστὸς ἐμοὶ κατὰ τὸ ζῆν, καὶ κατὰ τὸ ἀποθανεῖν ἐστὶ κέρδος; id est, *Christus mihi est in vita & in morte lucrum*: vt Christus sit subiectum, lucrum sit prædicatum, vita & mors sint circumstantiæ & conditio temporis, quæ afficit & denominat prædicatum, vel potiùs coniunctionem prędicati cum subiecto. q.d. *In omni fiducia* (id est constantia, libertate) *magnificabitur*, id est, magnificabo *Christum in corpore meo, siue per vitam, siue per mortem*, vt nimirum constanter pro Christo viuam & prædicem, vel martyrium subeam & moriar: cuius constantiæ causam subdit, dicens, Mihi enim Christus & in vita & in morte lucrum est, ideo enim viuere nō recuso, nec mori timeo, quòd tam in morte quàm in vita Christo seruiam, Christo vniar, Christum lucrer, itaque Christus tam in morte, quàm in vita mea magnificetur & glorificetur. Christus enim est amor meus, & omnia; præter eum nihil amo, nihil timeo. Vnde si Christū inueniam & lucrer, perinde mihi est, siue viuam, siue moriar. Sic Rom. 14. 8. dixit; *Siue viuimus, Domino viuimus; siue morimur, Domino morimur, siue ergo viuimus, siue morimur, Domini sumus.*

Secundò genuina mori, id est mortis, lucrum est Christus Christiq; fruitio.

Ad hoc mortis & Christi lucrum anhelabat S. Ignatius. *Rogo vos*: inquit epist. ad Romanos, *ne ergà me intempestiuè beneuoli sitis; sinite me bestiarū escam esse, per quas Deum assequi licet, triticum Dei sum ego, & bestiarum dentibus molar, vt purus Dei panis reperiar: potiùs allicite bestias, vt mihi sepulchrum fiant, nihilq; relinquant de corpore meo, ne, dum obdormiero, cuiquam onerosus inueniar, tunc verò verus Christi Iesu discipulus ero, quando nec meum corpus quidē mundus videbit.* Et paulò inferiùs: *Nunc disco in eo vinctus nihil mundanum concupiscere, aut vanum. A Syria Romam vsq; cum bestijs depugno, per terram, per mare, nocte dieq; colligatus decem leopardis, hoc est decem militibus qui me custodiunt, qui etiā beneficijs affecti, deteriores euadunt. Vtinā fruar bestijs illis, quæ mihi præparatæ sunt! quas velim mihi veloces reperiri, quas etiam alliciam, vt compendio me deuorent, non vt quosdam territæ non attigerunt, eisq; nisi voluerint vltro, ego vim inferam. Ignis, crux, bestiarum coitiones, dissectiones, distractiones, ossium dissipationes, concisiones membrorum, totius corporis constrictio, & tormentum diaboli in me veniant, tantùm vt Iesum adipiscar.*

Ad mortis lucrum anhelabat S. Ignatius.

Moraliter, S. Chrysost. hic in morali homil. 3. docet Christianos non debere lugere fideles mortuos, eò, quòd mortui sint, quia mors eis lucrum est vitæ melioris; sed lugendos esse & adiuuādos, si in aliquibus peccatis mortui sint: *Defleamus*, inquit, *istos, iuuemus eos pro viribus, procuremus eis aliquid auxilij. Quomodo, quáue ratione? Precantes adhortemur & alios vt pro illis orent, pauperibusq; indesinenter pro illis eleēmosynas demus.* Et infrà: *Non frustra ab Apostolis sancitum est, vt in celebratione venerandorū mysteriorum memoria fiat eorū qui hinc discesserunt. Nouerant illis multum hinc emolumentum fieri, multum vtilitatis; stante siquidem vniuerso populo manus in cælum extendente, coetu item sacerdotali, venerandoq;*

Morale. mortuos non esse lugendos.

Chrysost. iubet orari pro defunctis.

posito

posito sacrificio, quomodo Deum non placaremus pro ijs orantes? Notent hæc Nouantes, discantq; Chrysostomi tempore, quando pura & illibata, vel ipsis fatentibus, erat Ecclesia, solitas fieri preces, suffragia & sacrificia pro defunctis, vtiq; in Purgatorio existentibus; nam pro damnatis in inferno, vbi redemptio nulla est, orare non licet, ergo credebat tunc Ecclesia Purgatorium esse animasque in eo detentas à viuentibus adiuuari posse. Rursum vtebatur tunc sacrificio; quo, dic quæso, alio; quàm Eucharistico Missæ? Denique in eo pro defunctis orabat, idque ex traditione & sanctione Apostolorum, vt ait Chrysost. Est ergo Missæ sacrificium propitiatoriũ, non tantùm pro viuis, sed etiam pro defunctis.

VERS. 22. QVÒD SI VIVERE IN CARNE, HIC (græcum τοῦτο, id est hoc: sed vtrumque patitur syntaxis tam Latina quàm Græca. & idem est sensus) MIHI FRVCTVS OPERIS EST] Syrus vertit, *si in hac vita fructus mihi est in operibus meis*; Vatablus; *si viuendo fructum aliquem facere possum.* q.d. Si me adhuc viuere operæ pretium est, fructuosum & vtile multis. ita Anselmus.

ET QVID ELIGAM IGNORO] Coniunctio *&* hic parit difficultatem & obscuritatem, non enim apparet quid hic copulet, quidue faciat. Primò, Beza pro *quod si*, Græcum εἰ δὲ vertens, *si vero*, vel, *vtrùm vero*, sic connectit: Vtrùm verò viuere in carne hoc mihi sit operæ pretiũ, & quid eligam ignoro. q.d. Ignoro an operæ pretium sit me adhuc viuere. & consequenter ignoro quid eligere debeam, mortémne an vitam. Verùm non poterat ignorare Apostolus, an operæ pretium esset, vt adhuc viueret; vtpote qui videbat tot gentes à se conuerti, omnesque Asiæ Ecclesias à se vno pendere, seque vnum spectare: imò ipse paulò pòst idem asserit dicens. *Permanere autem in carne necessarium propter vos.* Adde, Græci εἰ δὲ accipiunt non vt dubium, sed vt assertiuum. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen: imò Oecumen. accipit vt causale. q.d. Quoniam operæ pretium est me viuere hinc ignoro quid eligam, an vitam an mortem. Secundò. Erasmus intelligit verbum *contingat*, facitque duas propositiones, quas connectit copula *&*, hoc modo: Quod si viuere in carne me contingat, hoc erit operæ pretium, & proinde quid eligam, an viuere, an mori ignoro: sed hic ex se & sine fundamento supplet verbum *contingat*. Tertiò obscuriùs idem Erasmus, & ex eo alij docent copulam *&*, hic habere occultam vim excludendi id, quod diuersum est, sed eam non satis explicat.

Refellitur exp[o]sitio Bezæ,

& Erasmi.

Dico ergo per ellipsim supplendum esse ex vers. præced. *mori lucrũ*. q.d. Si viuere in carne est operæ pretium, & alia ex parte mori mihi lucrum est, quid ex hisce duobus eligam ignoro; hoc enim innuit vox *eligã*: electio enim est inter duo; cùm ergo hic vnum tantùm, scilicet viuere, ponat Apostolus, alterum ex v. præced. supplendum relinquit, sic enim solent loqui homines dubij, inuoluti & perplexi, vt vnum voce exprimant, alterum quod mente retinent intelligendum relinquant: ita enim loquuntur, quasi menti & phantasijs suis quibus pleni sunt loquantur. Sic Ruben Gen. 37. v. 30. loquitur: *Puer* (Ioseph) *non comparet, & ego quò ibo*? q.d. Puer non comparet, & illum à me, vtpote fratrum seniore, pater requiret, quò ergo ibo? si enim ad patrem iero, non habeo quod respondeam; & si intelligat, vti timendum est, crimen in Ioseph admissum, illud mihi imputabit: sin aliò iero, magis me suspectum à patri de hoc crimine reddam. Affectus enim vehemens verba incidit, multa subticet. imò os claudit, & sæpè verba non verbis, sed conceptioni, dolori & affectibus quos in mente gerit, connectit.

Affectus vehemens verba incidit.

QVID ELIGAM] *Magnum*, inquit Chrysost. *hic mysterium aperuit, nempe potestatem habere se abeundi* (*per mortem:*) *quando enim optio datur & electio, potestatem habemus eligendorũ. Quid eligam, inquit, ignoro: in tua ergo potestate est: vtique; si volueris Deum orare gratiam. Ignoro. Quid dicis Paule? Cùm hinc abiens in calũ migraturus sis, & cum Christo futurus, ignoras quid eligere debeas? Acerbam hic vitã ducis in fame, siti, frigore, nuditate, curis, persecutionibus, angustijs, & acerbam hanc adhuc vitam desideras? Quis mercator nauẽ habens multis rerum copijs plenam, cùm liceat iam ad portũ appellere tutoq; quiescere, adhuc tamẽ in mari nauigare mallet? Quis athleta cupiet ampliùs certamen, cùm iã liceat coronari? Quis miles cùm iam liceat cum celebritate & trophæo a bello liberari, at cũ rege in ipsis quiescere & refocillari regijs, sustineat adhuc in bello sudare & in aciem collocari? Quomodo ergo cupis adhuc in hac vita consistere, quam adeò amarã viuis?* Et inferiùs: *Futura metuis, innumeris malis obnoxius es, & apud Christũ tamen esse non vis? Non, inquit, atq; id propter ipsũ Christum, vt quos illi lucrifeci seruos, expeditiores constituã & solidiores, & vt agricolationem illam, quã plantaui, frugiferam reddam. Non audisti me, non quod mihi est vtile, sed quæ sunt proximorũ, quærentem? Non audisti, quomodo anathema a Christo fieri concupierim, quò ad ipsum multi concederent?* Ac deniq; hoc epiphonemate concludit: *Quis loquetur potentias tuas Domine, quòd Paulũ orbi exhibuisti? Laudarunt te simul omnes angeli, cùm astra creares & solem: verumtamen nõ ita, quemadmodum cùm Paulum nobis orbe toto conspicuum faceres. Propterea cælo splendidior facta est terra: nam clarior iste solari lumine illustriorem emisit splendorem, clariores extendit radios.* En quanti fecerit Paulus animarum lucrum & salutem proximorum, vt eam suæ beatitudini prætulerit, & propter eam suam cum Christo conuersationem differri optarit: licet enim hoc suum votum & electionem disertè non exprimat Apostolus, satis tamen insinuat cùm ait v. 25. *Et hoc confidens scio quia manebo, &c.*

In Pauli potestate erat vita & mors.

COARCTOR AVTEM E DVOBVS: DESIDERIVM HABENS DISSOLVI, ET ESSE CVM CHRISTO, MVLTO MAGIS MELIVS, PERMANERE AVTEM IN CARNE, NECESSARIVM PROPTER VOS] VERS. 23. & 24. S. Augustin. lib. 3. de Doctrin. Christ. ca. 2. duobus modis hunc locum distingui & legi posse docet, Priore sic: *coarctor è duobus, desiderium habens*, q.d. Coarctor duarum rerum, scilicet vitæ & mortis, desiderio. Vnde græcè pro *coarctor*, est συνέχομαι, id est, contineor vel vndique teneor, scilicet ex vna parte vitæ, ex altera mortis desiderio. Secundo modo & genuinè, cum Romanis & Louaniensibus ita distinguendum & legendum est, vt post, *coarctor è duobus:* ponatur interpunctio. siue duo puncta; deinde sequatur, *desiderium habens dissolui*, &c. Sensus est, *coarctor e duobus*, id est, à duabus rebus premor & arctor, duæ res vtrimque me quasi medium premunt & arctant. ita Syrus. Vel, vt τὸ ἐκ τῶν δύο, id est, *è duobus*, sumatur pro ἀμφοτέρωθεν id est *vtrimque*, q.d. Vtrimque premor & arctor, hinc desiderio dissolutionis, vt sim cum Christo, inde necessitate permanendi in carne propter vos. hoc enim planè verba significant.

DISSOLVI] Id est mori, mors enim est dissolutio animæ & corporis.

Nota.

Nota. Non dicit, Cupio resolui, scilicet in elementa quibus consto; resolui enim tantùm significat interire & interitum: hoc autem non est optabile; nec Apostolus optat interire, sed mori; ita tamen vt permaneat & transeat ad meliorem vitā & statum: vnde non ait, Cupio resolui, sed *cupio dissolui*, scilicet vinculo, quo anima in hac vita corpori colligatur, quasi luteæ suæ domui aut vesti. Vnde S. Gregorius Nazianz. orare solebat: *Domine, solue hanc tunicam ita mihi grauem & ponderosam* (corpus hoc mortale & ærumnosum) *& da mihi leuiorem.* Imò anima colligatur corpori quasi carceri & compedibus, aut potiùs quasi cadaueri, vt aiebat Hortensius (vt dixi Rom. 5. 12.) Sicut ergo illi qui viui à Mezentio cadaueribus erant colligati, ita vt os ori, oculus oculo, manus manui cadaueris astringeretur, vt eius fœtore cruciarentur & exanimarentur, optabant hoc vinculo solui, & cadauere liberari: ita Paulus optabat suo corpore liberari & solui, vt Christo iungeretur, corpus enim quod corrumpitur aggrauat animā, vt non possit cælestia cogitare, sed deprimatur ad corporis necessitates & concupiscentias, morbos pariter & ærumnas. anima enim omnes corporis fœtores, phlegmata, excrementa, sordes, æquè ac bestiales cupiditates sentire ac pati debet, perinde ac si cadaueri foret colligata; tolle enim animā, quid est corpus aliud quam cadauer? imò præsente anima corpus fœtet, sordet, tabescit, putrescit, ac si cadauer esset. Quis nō optet hoc cadauere hisce vinculis solui ac liberari? Verè S. Gregor. 4 Mor. c. 41. *Dissolui*, inquit, *Paulus nō quæreret, nisi se vinctum videret. hæc verò vincula quia certissimè rumpenda in resurrectione conspexerat iam quasi rupta Propheta gaudebat, cùm diceret, Dirupisti vincula mea tibi sacrificabo hostiam laudis.* Et S. Aug. *Qui desiderat*, inquit, *dissolui, & esse cum Christo, non patienter moritur sed patienter viuit, & delectabiliter moritur.*

Paulus cupit dissolui, non resolui.

Cupit dissolui à corpore quasi carcere & cadauere.

Nota. Pro *dissolui* græcè est ἀναλῦσαι quod est vocis mediæ, vnde tā actiuè quàm passiuè sumi potest, vt significet nō solum *dissolui*, vt vertit Noster, Vatablus & alij; sed etiam dissoluere vel soluere, estq; verbum nautarum è portu soluentium & proficiscentiū: sicut enim καταλύειν est aurigarū, cùm dissoluunt funes equorum & curruum, vt se componant in diuersorium ad quod diuertunt: ita ἀναλύειν dicuntur, qui mouent sarcinas, mutantq; diuersorium, putà, nautæ cùm soluunt rudentes. & peregrini ac milites cùm soluunt tabernaculorum funes, vt castra moueant. Vnde Chrysost. ἀναλύειν vertit μεθίστασθαι, id est *migrare*; S. Hieron. contra Ruffinum vertit, *reuerti*; Tertull. libr. de Patientia c. 9. vertit, *recipi*; (sed videtur Tertull. pro ἀναλῦσαι, legisse ἀναληφθῆναι.) q. d. Paulus: Exul hic sum, & ex hoc exilio cupio migrare, nauigare, proficisci, reuerti ad portum patriæ cęlestis. Verùm meliùs cū Nostro vertas *dissolui*, quàm *dissoluere*; sequitur enim, *Et esse cum Christo.* q. d. Iam alligatus sum corpori; si hoc vinculo soluar, ero cum Christo, illique astringar. Quòd si voluisset Apostolus actiuè dicere, Cupio soluere, potius subiunxisset, Et proficisci ad Christum, quàm *esse cum Christo.*

ἀναλῦσαι, potius est dissolui quam dissoluere.

ESSE CVM CHRISTO MVLTO MAGIS MELIVS] Id est, esse cum Christo, optimum est. Hebręi enim superlatiuum, reique vehementiam & excessum significant per geminationem, vel conduplicationem. Sic Ieremias c. 24. 3. vidit ficus bonas bonas valdè, & malas malas valdè, id est, ficus optimas & pessimas.

Nota ex hoc loco contra Græcos & Caluinum animas omnino puras statim vbi corpore excesserint, non dormire, sed esse cum Christo in cælo ac æterna vita; ideo enim cupit Apostolus dissolui & mori, vt sit cum Christo. Quòd si post mortem debuisset exspectare diem iudicij, vt tum demū Christo frueretur, frustra desiderasset dissolui potiùs quàm viuere, quia tam post dissolutionem & mortem fuisset absens à Christo, quàm si in vita remansisset. ita Chrysost. Theophyl. Oecum.

Moraliter pleriq; Sancti dissolutionem hanc desiderarunt, illudq; desiderium nobis commendarunt. Laudare solebat S. Augu. teste Possidonio c. 27. in Vita S. Augustini, illam sentētiam Ambrosij morituri, qua suis flentibus, ac rogantibus vt à Deo longiorem posceret vitā, respōdit: *Non sic vixi vt pudeat me inter vos viuere: sed nec mori timeo, quia bonum Dominū habemus. Cuiusdam quoq;*, inquit, Possidonius, *coëpiscopi, & familiarissimi sui amici, in extremis vitæ de talibus frequentissimū referebat* (Augustinus) *dictūq; ad quem cùm visitandum iam morti appropinquantem ventitasset, ille manus gestu se de sæculo exiturum significaret, atq; à se illi esset responsum, adhuc eum Ecclesiæ necessarium viuere posse; illum, ne putaretur huius vitæ teneri cupiditate, respondisse ei; Si nunquam, bene, si aliquando, quare non modo? Illud etiam cuiusdā ægrotantis dictum afferebat* (Augustinus) *Episcopi, de quo sanctus in epistola sua quā de Mortalitate scripsit, Martyr Cyprianus ita retulit, dicens; Cùm quidam de collegis & cōsacerdotibus nostris infirmitate defessus, & de appropinquante morte sollicitus, commeatum sibi precaretur; astitit deprecanti, & iam penè morienti, iuuenis honore & maiestate venerabilis, statura celsus, & clarus aspectu: quem astantē sibi vix posset humanus aspectus oculis carnalibus intueri, nisi quod talem videre iam poterat de sæculo recessurus. Atque ille non sine quadam animi & vocis indignatione infremuit, & dixit: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis?*

Moralis de desiderio moriendi quod habuerunt Sancti.

Climacus gradu 6. *Probatus*, ait, *ille est, qui mortem singulis diebus exspectat, sed ille sanctus, qui eam horis singulis desiderat.*

Ita S. Paulus ait S. Hier. in eius Vita, primus Eremita S. Antonio se inuisenti, *En*, ait, *quem tanto labore quæsiisti, putridis senectute membris operit inculta canities. En vides hominem mox puluerem futurum. Sed quia dormitionis meæ tempus instat, &, quod semper cupiebam dissolui & esse cum Christo, peracto cursu superest mihi corona iustitiæ; tu missus es à Domino qui humo corpusculum meū tegas, imò terram terræ reddas.*

Porro tres sunt causæ quæ sanctum Paulum & alios Sanctos incitarunt ad desiderium hoc, vt cuperent dissolui, quas persequitur S. Ambrosius l. de Bono mortis, & Cyprianus l. de Mortal. Tria enim sunt vincula quæ nos hic ligant & premunt. Primum, est ærumnarum corporis; secundum, concupiscentiæ & peccatorum: tertium, terræ rerumque terrenarum. Hæc omnia mors dissoluit, facitq; nos impassibiles, impeccabiles, cælestes & diuinos. *Triplex*, inquit S. Bernardus in transitu S. Malachiæ in *morte congratulatio est: homines ab omni labore, peccato & periculo liberari.* Prima ergo causa, quæ facit nos optare hanc dissolutionem, sunt morbi & ærumnę huius corporis & vitæ: eæ enim tantæ sunt; vt meritò disputet S. Aug. li. 13. Ciuit. 10. an hęc vita potiùs mors dicenda sit, quàm vita. Item in illud psal. 78. *Intret in conspectu tuo gemitus compeditorum*, ait: *Compedes sunt infirmitates, & corporis corruptibilitas, quæ animam aggrauant. Ab his compedibus concupiscebat*

Tria vincula corporis, & tres causæ cur Sancti optent dissolui.

Primo, sunt ærumnæ corporis & animæ.

scebat dissolui Apostolus,& esse cum Christ. ... ergo corruptibile hoc induat incorruptionem, & mortale hoc induat immortalitatem. velut compedibus caro infirma impedit promptum spiritum. Ex S.Gregor.hom.37.in Euang. *Temporalis,inquit,vita æternæ vitæ comparata, mors est potius dicēda quam vita:ipse enim quotidianus defectus corruptionis quid est aliud, quam quædā prolixitas mortis.* Sanè vita hęc nō aliud esse videtur quā vitalis quędam longa & lenta mors. E cōtrario verò quid est aliud iustorum mors quàm finis laborum, principium quietis: fuga tristitiæ,& aduentus lætitiæ: sedatio tempestatis,& initium tranquillitatis: consummatio exilij,reditus in patriam,in quam tot ærumnis superatis,tot laboribus exantlatis, tot afflictionibus emensis, remeare anhelamus?

Secunda causa est concupiscentia & pericula peccandi.

Secunda huius desiderij causa est, tum concupiscentia, cum qua perennem & multiplicem ac difficilem luctam gerunt omnes Sancti; tum pericula peccandi mortaliter, ac necessitas peccandi venialiter. Hac ex causa gemit Apostolus se venundatum sub peccato Rom.7. ideoque, *Infelix, ait, ego homo. quis me liberabit de corpore mortis huius?* Qui penetrat ponderatque peccati grauitatem, quantum malum, quantorumque malorum causa sit, Deum offendere; hic suspirat ad mortem, quasi ad peccati & malorum omnium terminum, vt fiat impeccabilis.

Dices, Charitas inclinat ad maius semper & maius sui incrementum, & ad accumulandū maiora semper merita & præmia: hæc autem non per breuem sed per longam vitam acquiruntur. Respondeo, Ita est; sed tamen si in vna lance ponas spē huius augmenti meritorū & charitatis, in altera verò ponas periculum peccandi, hæc illi longè præponderabit. Periculum enim peccandi, præsertim mortaliter, cui in hac vita semper obnoxij sunt Sancti, ac consequēter periculum damnationis æternę, tantum est malum, vt nulla augmenti charitatis vel gloriæ æternæ compensari ex æquo possit. Idem suo modo & proportione censent Sancti de peccatis venialibus.

Ardens votum Henr. VValpoli Martyris Anglicani.

Audi, vt alios taceam, cuiusdā nuper sancti Martyris nostri Anglicani hac de re ardens & ignitum votum. *Si verè amas Deum, inquit, certè nihil tibi adeò graue esse potest, atq; summam illius maiestatem etiā in minimis offendere. nec quidquā tantopere expetes atque remediū aliquod, quo securus esse possis, te nunquam amplius Deum offensurū. quod cum in hac vita haberi non possit, continuè clamabis cū Psalmista. Heu mihi, quia incolatus meus prolongatus est! &, Cupio dissolui, &, Quis mihi det pennas? Magnū quidem est pro amore Dei laborare, dolores & tormenta tolerare, magnū animas lucrari; magnū in Religione cum continua sui victoria viuere; si tamen hæc fieri nō possint, quin Deum meū offendam, mallē his omnibus omissis, citò mori, quam cū quotidiana Dei in quantumuis exiguis offensione, hæc omnia præstare. Melius siquidem, teste S. Augustino, foret totū mundum ruere, quam vel veniale contra Deum peccatū admittere. Si tamen Deus huius miseriæ conscius velit vitam procrastinare, & me in huius calamitatis valle exercere; veniant labor, carceres, tormenta, crux, craticula, leones, veniant tandem quæcumq; venire possunt imò ex animo precor te bone Iesu, vt veniant, & per vulnera tua & Sanctorum tuorum, suppliciter peto, vt ab hac hora, in qua hoc scribo, incipiant, & ad vitæ meæ terminum perdurent. Permitte me pro te torqueri, dissecari, flagellari, cædi ac dilaniari; nihil recuso, omnia amplector, omnia sustinebo: non quòd ego puluis id valeam, sed quòd omnia possim in te, & sine te nihil. Foue in me hoc desiderium, & propitius largire desiderij effectum.* Hæc

A ille cycnæa voce martyrij iam candidatus.

Tertia huius desiderij, eaq; potissima causa est, vt ad beatā illam æternamq; vitam trāseamus, simulq; cū Christo, & angelis, & Sanctis. Vnde solam hanc sui desiderij causam exprimit hic Apostolus. Pulchrè S.Greg.hom.15. in Ezech. explicans illa verba, *Et mensus est thalamū vno calamo in longum, &c.* sic ait: *Thalami in sancta Ecclesia sunt illorum corda, in quibus animæ per amorē sponso inuisibili coniunguntur, vt eius desiderio mens ardeat, nulla iam quæ in mundo sunt cōcupiscat, præsentis vitæ longitudinē pœnā deputet, exire festinet, & amoris amplexu in cælestis sponsi visione requiescere. Mens itaque, quæ iam talis est, nullā præsentis sæculi consolationem recipit, sed ad illam, quam diligit, medullitus suspirat, feruet, anhelat, anxiatur. Vilis ei fit ipsa salus sui corporis, quia transfixa est vulnere amoris.* Deinde huius desiderij & vulneris medicinā eam-
B dem quam Apostolus hic, subijcit, ita dicens; *Menti autē sponsum suum fortiter amāti vna solet esse consolatio, si per hoc, quod ipsa à Dei visione differtur, aliorum animæ ad cælestem sponsum amoris facibus inardescāt. De qua dicitur in Canticis: Fulcite me floribus, stipate me malis, quia amore langueo. Flores sunt animæ, bonū iam inchoantes, & cæleste desiderium redolentes, bonum autem de floribus sunt perfectæ iam mentes quæ ad fructū perueniūt boni operis. Quæ ergo amore languet, fulciri quærit floribus, stipari malis, vt requiescat in bono opere proximi, quæ adhuc videre non valet vultum Dei.*

Ita S.Ioannes senex, optansq́ue Christo frui, in fine Apocal. ait, *Veni Domine Iesu.*

Hoc argumento scripsit S.Cyprianus (quē secutus est S.Amb.li.de Bono mortis) tractatū de Mortalitate, ad consolationem Christianorū in communi lue & peste, quę sua ætate tota Africa per quin- *S.Cypriani exhortatio ad desiderium mortis & transitum in cælum.*
C decim annos grassabatur: in quo multis rationibus docet, Christianis non esse timendam, sed appetendam mortem. Atq; in fine, tertiam hanc de qua iam agimus, causam ita perurget: *Considerandum, inquit, est, fratres dilectissimi, & identidem cogitandū, renuntiasse nos mundo, & tanquā hospites & peregrinos hic interim degere. Amplectamur diem, qui assignat singulos domicilio suo, qui nos hinc ereptos, & laqueis sæcularibus exsolutos, paradiso restituit, & regno cælesti. Magnus illic nos charorum numerus exspectat, parentū, fratrum, filiorum frequens nos & copiosa turba desiderat, iam de sua immortalitate secura, & adhuc de nostra salute sollicita. Ad horum conspectum & complexum venire quanta & illis, & nobis in communi lætitia est!*

Deinde beatæ illius vitæ, & cælestiū ciuium gaudia ita prosequitur: *Qualis illic cælestium regnorum voluptas sine timore moriendi, & cū æternitate viuendi*
D *quam summa & perpetua felicitas! Hic Apostolorū gloriosus chorus; illic Prophetarum exultantium numerus; illic Martyrum innumerabilis populus ob certaminis & passionis victoriā coronatus; illic triumphantes virgines, quæ concupiscentiam carnis & corporis, continentiæ robore subegerunt: remunerati misericordes, qui alimētis & largitionibus pauperum iustitiæ opera fecerunt, & ad cælestes thalamos terrena patrimonia transtulerunt. Ad hos, fratres dilectissimi, auida cupiditate properemus, vt cum his citò esse, vt citò ad Christum venire contingat, optemus. Hanc cogitationem nostram Deus videat, hoc propositum mentis & fidei Dominus Christus aspiciat, daturus eis gloriæ suæ ampliora præmia, quorum erga se maiora fuerint desideria.* Hucusq; Cyprianus. Hæc paulò fusiùs produxi, quia hic est finis ad quem tota nostra vita tendimus, ideoq; assiduè cupimus & nos cum Paulo dissolui, & esse cum Christo.

Refert

Refert Ruffinus in Vitis Patr. lib. 2. c. 9. Abbatem Murium miræ sanctitatis solem stitisse, vt ad discipulum moriturum longè absenté posset peruenire, *Cumq; inuenisset eum tam defunctum, oratione facta osculatus est eum, & ait: Quid magis desiderij habes frater, abire & esse cum Christo an permanere in carne? Tunc ille recuperato spiritu paululùm resedit, & ait ad eum, Quid me reuocas Pater? Melius est mihi redire, & esse cum Christo; permanere autem in carne mihi necessarium non est. Cui dixit: Dormi ergo in pace fili; & ora pro me. At ille continuò reclinans se in lectulo, obdormiuit.* Similiter S. Greg. libr. 1. Dialog. c. 2. refert Marcellum à morte suscitatum à S. Fortunato Episcopo Tridentino ingemuisse, ac dixisse: *O quid fecisti? ò quid fecisti?* Sic & S. Saluium Episc. resuscitatum ingemuisse fusè narrat Greg. Turonens. l. 7. Hist. Franc.

B Legimus in Vita S. Nicolai Tolentinatis, quòd ipse sex totis ante obitum mensibus, paulò ante nocturnas preces, singulis noctibus suauissimum angelorum concentum audiuerit, qui illi quasi prægustationem futuræ vitæ præberet. Quocirca hoc Apostoli dictum crebro iterabat. *Cupio dissolui, & esse cum Christo*: cumq; resolutionis tempus instaret, in extremo spiritu fundere cœpit voces lætitiæ & animi gestientis; cuius inusitati gaudij Fratres qui aderant causam perquirentes, audierunt ab eo, *Dominus meus Iesus Christus sanctißima matri sua, & Augustino Patri nostro innixus, dicit mihi: Euge serue bone & fidelis, intra in gaudium Domini tui*: in quibus verbis expirauit. Quis non talem mortem, imò transitum in paradisum cupiat, & votis omnibus optet? si talem mortem optas, vitam similem imitare & ambi.

Vers. 24. C PERMANERE AVTEM IN CARNE NECESSARIVM (græcè ἀναγκαιότερον, id est, magis necessarium) PROPTER VOS.

Vers. 25. ET HOC (scilicet necessarium esse vobis, vt maneam in carne) CONFIDENS, græcè, πεποιθὼς, id est *persuasus*, SCIO, QVIA, id est quod MANEBO] q. d. Persuadens mihi vitam meam vobis esse necessariam, scio quòd Deus me vobis adhuc concedet, facietque in vita permanere. Hinc patet epistolam hanc scriptam è primis vinculis, non è secundis: nam è primis fuit liberatus, in secundis à Nerone occisus est Paulus.

MANEBO, ET PERMANEBO OMNIBVS VOBIS] Græcè μενῶ καὶ συμπαραμενῶ, *manebo & compermanebo* omnibus vobis, q. d. Nolite timere & lugere orbitatem vestram, quasi me patre vestro sitis orbandi; ego manebo, & cum vobis permanebo: quasi pater vobis filijs meis superstes adero, D præsens vos visam, absens per litteras & nuntios vos solabor & confirmabo, vt in fide & gratia proficiatis, deque fidei incremento tam vestro, quàm alieno gaudeatis.

Dubium resoluit Apostolus, optans adhuc viuere. Hisce verbis dubium suum, An optabilius sit viuere an mori, resoluit Apostolus, satisque indicat præstare viuere, ad institutionem & salutem proximorum, quàm mori, & esse cum Christo. Vnde S. August. in illud psal. 54. *Quis dabit mihi pennas sicut columbæ?* citans hunc Pauli locum, Paulumque columbæ gementi, & in cœlũ suspiranti comparans, *Columba, inquit, delicata, religata affectu, non cupiditate, volare non poterat, propter faciendum officium.*

Imò salutem proximi præferendam esse martyrio, docet S. Chrysost. hom. 79. in Matth. Hinc & S. August. epist. 81. ad Eudoxium Abbatem scribit, vt Ecclesiæ & proximorum saluti operam suam, si ea necessaria sit, non neget, nec se ab ea per professionem monasticam excuset, affertque rationem hanc: *Quia*, inquit, *si parturienti Ecclesia subministrare noluerint qui possunt, quomodo filij nascentur?* Multò magis Episcopum apud subditos suos sæuiente persecutione manere, omniaque aduersa, quin & mortem ipsam, si opus sit, hac de causa pati debere, docet idem August. epist. 180. ad Honoratum.

VT GRATVLATIO (græcè καύχημα, id est *gloriatio*) VESTRA (qua gloriamini, & gratulamini vobis, quòd per me sitis ad Christum conuersi) ABVNDET IN CHRISTO IESV (id est, in Christi doctrina, lege, gratia, Ecclesia, q. d. In christianismo) IN ME (de me vinculis liberato, vobisque reddito) PER MEVM ADVENTVM ITERVM AD VOS. Vers. 26.

TANTVM DIGNE EVANGELIO CHRISTI CONVERSAMINI] *Conuersamini* est imperatiuus, q. d. Tantùm exigo à vobis, vt ita conuersemini, sicut decet, ac dignum est Christianos, qui Euangelium & Christi legem sectantur, conuersari. Vers. 27.

VT AVDIAM DE VOBIS, QVIA (QVOD) STATIS IN VNO SPIRITV, id est, perseueratis in pari religionis & mutuæ charitatis studio ac feruore, VNANIMES, græcè μιᾷ ψυχῇ *in vna anima*, quasi vobis omnibus vna tantum esset anima charitatis) COLLABORANTES] græcè συναθλοῦντες, id est *concertantes*, hoc est, vt Ambros. pariter & concorditer decertantes.

FIDEI EVANGELII] q. d. Fides Euangelij lucta est, vos quasi athletæ fidem luctantem & laborantem, communi religionis & charitatis spiritu ac zelo adiuuate, vt cum ea, & pro ea generosè decertetis contra Paganos, & quosuis fidei hostes.

ET IN NVLLO TERREAMINI (græcè μὴ πτυρόμενοι, id est, vt Erasmus, *non turbati*, non tumultuantes; Ambros. *non pauescentes* (AB ADVERSARIIS (Gentilibus, qui Christianos persequuntur,) QVÆ ILLIS EST CAVSA PERDITIONIS, VOBIS AVTEM SALVTIS, ET HOC A DEO] q. d. Persecutio hæc Gentium ipsosmet perdet, & ducet in gehennam, vos autem ducet ad salutem & gloriam; ad eam hac via dirigente vos ac ducente Deo. Vers. 28.

Quid ἔνδειξις. Nota. Pro *causa* græcè est, ἔνδειξις, id est indicium, argumentum, ostensio, & vt Ambros. legit, ostentatio. Vnde Beza hic carpens Nostram versionem, *Vetus, inquit, interpres, ἔνδειξις maluit causã interpretari, temere quæsita aliena significatione, cùm nusquam afflictio fidelium salutis illorum dicatur causa, sed testimonium.* Verùm respondeant ipsi Erasmus & Vatabl. ἐνδείκνυμι, id est ostendere, sæpè sumi pro facere. Sic ait Paulus 2. Timoth. 4. 14. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit*, id est fecit, exhibuit. Sic Psaltes orat, *Ostende*, id est præsta, exhibe, *nobis Domine misericordiã tuã*. Sic Eccles. 2. 24. *Nonne melius est comedere, & bibere, & ostendere* (dare & tribuere) *animæ suæ bona de laboribus suis?* Pari hìc modo ἔνδειξιν non tam indicium, quàm causam significare patet: quia persecutio Gentilium illis ipsis perditionis fuit causa, non indicium: nec enim illi hoc indicio credebant se perdendos & damnandos, imò putabant se bene facere, & gratiam mercedemque à Ioue dijsque alijs accepturos. Quòd verò afflictio non tantùm testimonium, sed & causa salutis fidelium sit & dicatur in Scripturis, patet 2. Cor. 4. 17. *Quod in præsenti est momentaneũ & leue tribulationis nostræ, supra modũ in sublimitate æternum*

Ostendere Hebræis est facere.

Afflictio est indicium & causa salutis.

num gloriæ pondus operatur in nobis. Si gloriæ pondus operatur, illius ergo causa est. Rom. 5.3. *Tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò spem: spes autem non confundit*; quia scilicet certò sperantes ad salutem & gloriam perducit. Vnde inferiùs ait: *Spe salui facti sumus.* Mediatè ergo (mediante scilicet spe) tribulatio & patientia causa sunt salutis. Apoc. 2. v. 10. *Habebitis tribulationem diebus decem: esto fidelis* (in tribulatione constans) *vsque ad mortem, & dabo tibi coronam vitæ.* Constantia ergo in tribulatione parit & meretur coronam vitæ æternæ: sicut victoria in stadio & agone parit & meretur brauium. est ergo constantia hæc & victoria causa meritoria coronæ & brauij.

VERS. 29. QVIA VOBIS DONATVM EST PRO CHRISTO, NON SOLVM VT IN EVM CREDATIS, SED VT ETIAM PRO ILLO PATIAMINI] Difficultatem mouet τὸ *pro Christo*: non enim cohæret sequenti, *Vt in eum credatis*: nec enim credimus in Christum pro Christo. S. Anselmus sic explicat, *pro Christo*, id est, propter Christum, & Christi merita datum est vobis vt credatis in eum. Secundò, Photius apud Occu. ὑπὲρ Χριστοῦ, inquit, capitur pro ὑπὸ Χριστοῦ, id est, à Christo donatum est vobis vt in eum credatis: sed ὑπὲρ nusquam ponitur pro ὑπό. Tertiò, deteriùs vertit Beza *in Christo*, id est, in Christi negotio, religione: nec enim ὑπὲρ significat *in*.

Dico ergo esse hyperbaton: cùm enim vellet Apostolus tantùm dicere, Vobis donatum est pro Christo pati, subijt mentem eius, quòd etiam donatum esset eis in Christum credere, illudque inseruit, ac mox ad id quod primò intenderat redit, subdens, *Sed etiam vt pro illo patiamini*: tales enim raptus & hyperbata vidimus Ephes. 3. 1. & aliàs sæpè. Vnde Syrus omittens τὸ *pro Christo*, clarè sic vertit, *& hoc à Deo ipso datum est, vt non solùm in credendo credatis Meschicho* (Christo) *sed etiam vt pro illo patiamini.*

Hinc Primò, S. August. & Conc. Arausican. can. 5. contra Faustum & Massilienses probat & definit, fidem, & initium fidei, siue ipsum velle credere, esse donum Dei, indeque incipere initium salutis in adulto. Adde, hoc ipsum velle credere non tantùm esse donum Dei, sed etiam nobis obtingere ex meritis Christi. Quod non benè hìc negat quidam Interpres, docens fidem, & reliquas dispositiones, per quas Christi meritum applicatur nobis, non dari ex meritis Christi, sed ex misericordia & gratia Dei, quæ Christi meritum præuenit. Verùm hoc Apostolo repugnat, qui omnia dona & gratias, quibus ad salutem dirigimur, tribuit meritis Christi: ipse enim tamquam mediator Dei, hominum redemptor & saluator, omnia reconciliationis, redemptionis & salutis nostræ media & auxilia, nobis promeruit, procurauit & impetrauit, vt ostendi Ephes. 1. 3.

Notant hìc Secundò, Chrysost. & Theoph. pati pro Christo vocari ab Apostolo donum Dei, duabus de causis. Primò, vt non pudeat eos passionis, sed in ea sint constantes, acceptentque quasi magnum Dei donum. Secundò, ne in eo extollantur, cùm illud non habeant à se, sed à Deo. Sicut ergo fidissimis seruis in bello probatis, dantur à regibus honorificæ cruces pro mercede laborum, ita dantur & magnis Sanctis à Deo. *Pati pro Christo vocatur donum Dei duas ob causas.*

Notant Tertiò, ijdem hoc donum patiendi pro Christo maius esse, quàm suscitare mortuos, & signa miranda patrare. *Hic enim*, inquiunt, *debitor sum* (Deo qui gratiam suscitandi dedit) *illic autem debitorem habeo Christum. O rem admirandam! Et donat mihi, & super hoc ipse debet mihi.* q. d. In hac ergo vestra passione gaudere & exultare debetis, ô Philippenses. Vide dicta ex eodem Chrysost. Ephes. 3. 1. *Pati pro Christo plus est quàm suscitare mortuos.*

Nota Quartò, pati pro Christo esse singulare Dei donum, non tantùm eatenus, quatenus Deus obijcit homini occasionem sicuti fidei, ita & martyrij, similiumque afflictionum pro fide & Christo tolerandarum (vti explicat hìc commentarius Hieron. ascriptus, qui potiùs est Pelagij, vel Pelagiani alicuius, vt ex hoc loco & similibus patet;) sed etiam hoc ipsum pati pro Christo est donum Dei: quia Deus patienti affectum, desiderium & fortitudinem patiendi pro Christo aspirat, vt contra Pelagium passim docet Augustinus. *Pati est donum Dei, quia Deus inspirat desiderium patiendi.*

IDEM CERTAMEN (græcè ἀγῶνα, eumdem agonem) HABENTES, QVALE ET VIDISTIS IN ME, ET NVNC AVDISTIS DE ME] Græcè ἀκούετε, id est *auditis*. q. d. In hoc fidei agone mecum quasi athletæ decertatis, ô Philippenses, idem vobis est agon qui & mihi, eadem palæstra, idem certamen pro Euangelio: quia pro eo persecutiones, exilia, carceres, bonorum rapinas, aliaque multa patimini, qualia nunc audistis me Romæ pati, & olim vidistis me Philippis patientem, cùm apud vos virgis cæsus sum, & incarceratus, Actor. 16. 22.

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Videntur Philippenses, vti & Corinthij, laborasse ambitione & schismate.

Hinc Primo, ardenter eos incitat ad humilitatem, & charitatem fraternam, tum exemplo Christi Domini, qui se amore nostri humiliauit vsque ad mortem crucis, ideoq; exaltatus est, vt in nomine Iesu omne genu flectatur; tum ex metu & reuerentia Dei, qui operatur in nobis velle & perficere ipsamq; salutem v. 12.

Secundo, hortatur, vt inter Gentiles quasi luminaria virtutibus præluceant, v. 15. ad idque v. 17. optans martyrium dat se exemplum.

Tertio, v. 19. & seq. ait se ad eos missurum Timotheum & Epaphroditum ad eorum consolationem & profectum.

1. SI qua ergo consolatio in Christo, si quod solatium charitatis, si qua societas spiritus, si qua viscera miserationis: 2. Implete gaudium meum, vt idem sapiatis, eamdem charitatem habentes, vnanimes, idipsum sentientes, 3. nihil per contentionem, neque per inanem gloriam: sed in humilitate superiores sibi inuicem arbitrantes, 4. non

4. non quæ sua sunt singuli considerantes, sed ea quæ aliorum. 5. Hoc enim sentite
in vobis, quod & in Christo Iesu: 6. qui cùm in forma Dei esset, non rapinam arbitra-
tus est esse se æqualem Deo: 7. sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens, in
similitudinem hominum factus, & habitu inuentus vt homo. 8. Humiliauit semetip-
sum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. 9. Propter quod &
Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen: 10. vt in
nomine Iesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium, & infernorum: 11. & om-
nis lingua confiteatur, quia Dominus Iesus Christus in gloria est Dei Patris. 12. Ita-
que charissimi mei (sicut semper obedistis:) non vt in præsentia mei tantùm, sed multò
magis nunc in absentia mea, cum metu & tremore vestram salutem operamini. 13. Deus
est enim, qui operatur in vobis & velle, & perficere pro bona voluntate. 14. Omnia
autem facite sine murmurationibus & hæsitationibus: 15. vt sitis sine querela, & sim-
plices filij Dei, sine reprehensione, in medio nationis prauæ & peruersæ: inter quos lu-
cetis sicut luminaria in mundo, 16. verbum vitæ continentes ad gloriam meam in
die Christi, quia non in vacuum cucurri, neque in vacuum laboraui. 17. Sed & si im-
molor supra sacrificium, & obsequium fidei vestræ, gaudeo, & congratulor omnibus
vobis. 18. Idipsum autem & vos gaudete, & congratulamini mihi. 19. Spero autem
in Domino Iesu, Timotheum me cito mittere ad vos: vt & ego bono animo sim, cogni-
tis quæ circa vos sunt. 20. Neminem enim habeo tam vnanimem, qui sincera affectio-
ne pro vobis sollicitus sit. 21. Omnes enim quæ sua sunt quærunt, non quæ sunt Iesu
Christi. 22. Experimentum autem eius cognoscite, quia sicut patri filius, mecum ser-
uiuit in Euangelio. 23. Hunc igitur spero me mittere ad vos, mox vt videro quæ cir-
ca me sunt. 24. Confido autem in Domino, quoniam & ipse veniam ad vos citò.
25. Necessarium autem existimaui Epaphroditum fratrem & cooperatorem, & com-
militonem meum, vestrum autem apostolum, & ministrum necessitatis meæ, mittere
ad vos: 26. quoniam quidem omnes vos desiderabat: & mœstus erat propterea quòd
audieratis illum infirmatum. 27. Nam & infirmatus est vsque ad mortem, sed Deus mi-
sertus est eius: non solùm autem eius, verùm etiam & mei, ne tristitiam super tristitiam
haberem. 28. Festinantiùs ergo misi illum, vt viso eo iterum gaudeatis, & ego sine
tristitia sim. 29. Excipite itaq; illum cum omni gaudio in Domino, & eiusmodi cum
honore habetote. 30. quoniam propter opus Christi vsque ad mortem accessit, tra-
dens animam suam, vt impleret id, quod ex vobis deerat erga meum obsequium.

VERS. 1. SI QVA ERGO CONSOLATIO IN CHRISTO] *In Christo*, id est Christiana, siue quæ sperari & exspectari potest ab ijs qui sunt in Christo, putà à Christianis, qui vnũ sunt in fide & charitate Christi. q.d. Si Christiano more, si ex Christi lege, imitatione, compassione, spiritu, me Apostolum vestrum vinctum consolari cupitis, ô Philippenses, ita Theophyl.

SI QVOD SOLATIVM CHARITATIS] si charitatem consolando me vultis ostendere, si charitas vestra aliquod mihi solatium cupit afferre.

SI QVA SOCIETAS SPIRITVS] si quis sit Spiritus sanctus hominibus Christianis communis, si declarare vultis vos eumdem mecum habere spiritum, si qua vobis in Ecclesia mecum est societas & communio spiritus Christi.

SI QVA VISCERA MISERATIONIS] Græcè, *εἴ τινα σπλάγχνα καὶ οἰκτιρμοί, si qua viscera & miserationes*. Vbi Nota Primò. *εἴ τινα*, id est, *si qua* legit Noster, Vatabl. Beza, & alij: Chrysost. tamen cum suis legit εἴ τις, id est *si quis*: & tunc est antiptosis, si quis. id est, si qua: ad rem enim, non ad verba attendit Apostolus. vide can. 38. Nisi dicas cum Erasmo abstractum poni pro concreto: si quis est viscera & miserationes, id est, si quis est visceralis & misericors, vt *σπλάγχνα*, hoc est viscera; vocet ipsum hominem viscerali misericordia præditum.

Qua viscera miserationis. Hinc Nota Secundò. *Viscera* vocat viscerales affectus, putà tenerrimam, intimam, & ex imis quasi visceribus miserationem & compassionem: hoc enim est Hebræum רַחֲמִים *rachamim*. q.d. Si qua

B

erga miseros & afflictos, ac præsertim erga me Apostolum vestrum vinctum, tenera ac viscerali commiseratione tangimini.

IMPLETE GAVDIVM MEVM. *Gaudium*, quo me credendo, & collaborando Euangelio cœpistis afficere c. 1. v. 7. complete & cumulate, satagendo scilicet, VT IDEM SAPIATIS, EAMDEM CHARITATEM HABENTES] En quale pathos Apostoli, quot verbis, quanta energia, quanto affectu Christianos Philippenses ad concordiam & charitatem fraternam incitat! VERS. 2.

VT IDEM SAPIATIS] Syrus, *vt sit vobis vna voluntas*: sed sapere, tam intellectus est, quàm voluntatis: vult ergo eos tam intellectu, quàm voluntate, tam in fide & dogmatibus, quàm in amore & affectu esse concordes, vt idem credant, idem ament.

EAMDEM CHARITATEM HABENTES] *Eamdem*, id est mutuam, vt singuli sese inuicem vna eademque, id est mutua, charitate complectantur, quasi vna eademque charitatis anima viuerent. Secundò, Theoph. & Oecum. *eamdem*, id est æqualem & parem, vt tantum quisque alium amet, quantum amatur ab alio, vt quisque alteri in amore respondeat: magnes enim amoris est amor, lynx & illex efficacissimus amoris est amor. Hoc est, inquit Seneca, philtrum sine veneficæ carmine cogens etiam hostes ad redamandum: si vis amari, ama. Nimirum *Magnes amoris est amor.*

Vt præstem Pyladen, aliquis mihi præstet Orestem.
Hoc non fit verbis, Marce, vt ameris, ama.

VNANIMES, concordes, itaque coniuncti, ac si in omnibus vna eademque esset anima, quæ tot diuersa corpora regeret, faceretque tot homines IDIPSVM SENTIENTES] vel sapientes, vt paulò antè vertit noster Interpres: nimirum, vt idem omnes sapiant, sentiant, credant, ament, idem velint, idem nolint. Syrus totum hunc versum ita vertit, *implete gaudium meum, vt sit vobis vna voluntas, & vna charitas, & vna anima, & vna sententia.*

Quanta de concordia. Vide quàm impensè Apostolus Christianis commendet concordiam. Est enim ea omni muro firmius & inexpugnabilius munimentum. Hinc cùm Lacedæmonij periclitarentur, Isaias sophista illud Homeri carmen recitauit:

Scutum basit scuto, galea galea, atque viro vir.

Et adiecit: *Sic state Lacedæmonij, & muris cincti sumus.* Vnde & Agesilaus Lacedæmoniorum rex rogatus, quam ob causam Sparta mœnibus non cingeretur? ostendit ciues armatos & vnanimes: *Hi*, inquiens, *sunt Spartanæ ciuitatis mœnia.* Lycurgus rogatus ab ijsdem, quo pacto hostium impetum repellere possent? *Si pauperes*, ait, *manseritis, & contentiones mutuas deponatis.* Duo enim sunt quæ rempubl. euertunt, scilicet immodicæ diuitiæ, & concordiæ neglectus. Scilurus habens octoginta filios, cùm esset moriturus; fasciculum iaculorum singulis porrexit iussitque rumpere. Id cùm singuli recusassent, eò quòd videretur impossibile, ipse singula iacula exemit, atq; ita facilè confregit omnia, filios admonens his verbis: Si concordes eritis; validi inuictique manebitis; contrà si dissidijs & seditione distrahemini, imbecilles eritis, & expugnatu faciles. Testis Plutarch. in Apopht. regum. Scipio expugnatâ Numantiâ rogauit Tyresium principem, qua de causa ea priùs inuicta, iam capta & euersa esset? respondit Tyresius: *Concordia victoriam, discordia exitium præbuit.* Micipsa apud Sallustium iam iam moriturus, filios suos paterno monuit affectu, vt concordes essent, eis aureum hoc memoriale relinquens: *Concordiâ res paruæ crescunt, discordiâ autem maximæ dilabuntur.*

VERS. 3. NIHIL (supple, facientes) PER CONTENTIONEM (Ambr. legit, *irritationem*, qua scilicet alios ad contentiones & lites prouocetis) NEQVE PER INANEM GLORIAM (græcè κενοδοξίαν) SED IN HVMILITATE SVPERIORES SIBI INVICEM ARBITRANTES] id est, vt Vatablus, sed per humilitatem quisque alium se superiorem & præstantiorem arbitretur & existimet. Notat S. Gregorius 34. Moral. 17. vel, vt alij codices distinguunt, c. 16. τὸ inuicē: *Ne dum*, inquit, *se alter alteri humiliat, humiliatio iret alteri in elationem, bene vtramq; partem admonuit, dicens: Superiores sibi inuicem arbitrantes, vt in cogitationibus cordis & ego mihi illum præferam, & vicissim ille me sibi: vt, cùm vtraq; parte cor inferiùs premitur, nullus ex impenso honore subleuetur.*

Quomodo humilis verè possit inferiorem se æstimare superiorem. Dices: Quomodo verè & sine mendacio ac falsitate æstimare potest quis alium se superiorem, quem longè videt in donis & gratijs se esse inferiorem?

Respondet Primò, S Thomas 2.2.q.161.a.3. humilē non debere, nec posse iudicare suam virtutem aut donum maius, quod à Deo accepit (v.g. apostolatum) esse minus eo, quod reuera minus alter accepit (v.g. dono linguarum) nec in eo debere *Primus modus & consideratio humilis.* se æstimare inferiorem esse alio: sed in eò quòd considerans ea quæ habet à seipso, in proximo verò considerans ea quæ habet à Deo, meritò hac ra-

A tione illum sibi præfert: quia dona, quæ proximus habet à Deo, maiora sunt ijs quæ quisq; habet à seipso. Hoc enim est ingeniū humilitatis, intueri seipsum, & ea quæ habet à se, suos nimirum defectus & vitia; in alijs verò considerare eorum bona & dona, quæ habent à Deo: sicut è contrario superbiæ proprium est intueri sua bona, & aliorū mala. Hanc humilitatis indolem clarè quinque regulis explicat noster Salmeron to. 4. p. 3. tractatu 7. pagina 440.

Secundò, experientia constat, Deum ita sua dona distribuisse, vt neminem præterierit, sed cuique etiam plebeio dotem aliquam contulerit, in qua alios præcelleret. *Deus cuique dedit dotem aliquam in qua alios præcellat.* Sic videmus in naturalibus, hos ingenio, illos iudicio, alios praxi excellere; hos in eloquentia, illos in philosophia, alios in iurisprudentia; hos in fabrili, illos in pictoria, alios in pistoria, imò in vna & eâdem arte, v.g. sculptoria, hunc in
B isto sculpturæ genere, alium in alio præstare: adeoque si quis solerter singula dispiciat, neminem tam vilem inueniet, qui non à natura habeat indolem, habilitatem & dexteritatem aliquam, qua in hac illàue arte eminere possit, si illi sese addicat, in eaq; se exerceat. Idem est in virtutibus, rebusque supernaturalibus. Sic videmus alios Sanctos in charitate, alios in humilitate, alios in patientia, &c. excelluisse & excellere; imò in eadem patientia & charitate, hunc in hoc genere patientiæ & charitatis alios antecellere, illum in illo, alium in alio, ac ita deinceps. millenæ enim & millenæ sunt species ac varietates cuiusque artis & virtutis.

Solerter hoc notauit Aloysius Lipomanus in Exodi c. 36. lect. 1. *Rarus est*, inquit, *qui non insigni aliqua gratia præter alios donatus inueniatur, qua maxime & Ecclesiam iuuare possit, & ministrare Christo.*
C *Huius rei figura & exemplo mulieres quoq; à Mose vocata sunt ad fabricam tabernaculi, vt nerent pilos caprarum, ex quibus fierent saga siue cortina ad operiendum tabernaculum.*

Idem disertè docet S. Greg. hom. 10. in Ezech. *Ex S. Gregorio.* probatq; Primò, exemplo Petri & Pauli, Petrus enim innocentia, Paulus sapientia præcellebat. Miratur, inquit, Paulus in Petro & Apostolis omnibus innocentiam, cùm ait: *Ego enim sum minimus Apostolorū, qui non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiā Dei.* vicissim Petrus miratur in Paulo sapientiā, cùm ait. *Sicut & charissimus frater noster Paulus secundùm datam sibi sapientiam scripsit vobis.*

Secundò, idem docet exemplo regionum, quarum quæque aliam alicuius rei fertilitate excellit, *Hoc itaq;*, inquit, *omnipotens Deus agit in cordibus hominum, quod facit in regionibus terrarum. Poterat nāq;*
D *vni cuilibet regioni fructus omnes tribuere: sed si vna qualibet regio alterius regionis fructu non indigeret, communionem cum altera non habuisset. Vnde fit vt huic vini, alteri verò olei abundantiam tribuat; hanc multitudine pecudum, illam verò vbertate fructuum abundare: vt, cùm illa defert quod ista non habet, & ista reddit quod illa non detulit; per communionem gratiæ, sibi inuicē etiam diuisa terra coniuncta sint. Sicut ergo regiones terrarum, ita sunt mentes Sanctorum, quæ dū vicissim sibi conferunt quod acceperunt, quasi fructus suos regiones regionibus impendunt, vt in vna omnes charitate iungantur.*

Tertiò, docet electos ea considerare in quibus ab alijs superantur, vt se humilient; reprobos verò considerare ea in quibus ipsi alios superant, vt se per superbiam eleuent, & pereant, *Sed inter hæc*, inquit, *sciendum est, quia sicut electi quique hoc semper in alijs*

alijs attendunt, quòd à Deo melius acceperunt quàm ipsi, vt eos sibi in cogitatione praeferant, seq; illis in humilitate substernant; ita reproborum mens numquam considerat quid alter boni ampliùs quam ipse, sed quid boni ipse ampliùs quam alter habeat; neque enim pensat qua bona spiritus alter acceperit, & ipsi desint; sed qua bona ipsi, & qua mala alteri adsint. Quod ergo diuina bonitas in argumentum disponit humilitatis, hoc mentes reproba vertunt in argumentum elationis: & ex diuersitate munerum à bono deficiunt, vnde crescere in humilitatis bono debuerunt. Si ergo illud in quoque consideremus, in quo excellit & eminet, verè & merito illum nobis superiorem arbitrabimur. Hinc S. Antonius, teste S. Athanasio, in quoque fratrum & sociorum illam, in qua eminebat, virtutem contemplabatur, in eaque superari se videns, eamdem æmulari satagebat.

Tertia consideratio humilis, vt cogitet in alio posse esse virtutem occultam, qua se superet.

Tertiò, vt rectè D. Thom. suprà ad 2. *Verè*, inquit, *iudicamus & æstimamus posse esse aliquid occultũ in alio, quo nobis superior sit, etiamsi bonum nostrum, quo illo videmur superiores, non sit occultum.* Idem pulchrè docet S. Aug. de Sancta virg. c. 34. t. 6. *Virgo*, inquit, *ne se coniugata praeferat, cogitet occulta dona Dei, qua nonnisi interrogatione tentationis etiã semetipsum cuique declarant: vnde enim prater alia scit virgo, ne fortè ob mentis infirmitatẽ nondum sit matura martyrio, cõiugata verò sit? Vnde inquam scit, ne fortè ipsa nondum sit Thecla, iam sit illa Crispina?* Et copiosius, c. 47. *Aliud est enim*, inquit, *pro veritate ac proposito sancto nõ consentire suadenti atque blandienti, aliud nõ cedere etiam torquenti & ferienti. Latent ista in facultatibus & viribus animorum, tentatione pãduntur, experientia probantur. Vt ergo quisque non infletur ex eo, quod videt se posse, cogitet fortè alios posse aliquid; quod ipse non potest; ita seruabitur, non fallaci, sed veraci humilitate: honore mutuo preuenientes, & alterutrum existimantes superiores sibi.* Et rursum c. 51. *Si Deus est custos virginitatis, & Deus est charitas, charitas ergo custos est: locus autem huius custodis est humilitas. Facilius sequũtur Agnum, licet non quocumque ierit, certè quocumque potuerint coniugati humiles, quã superbientes virgines.*

Nulli se praponere, est fundamentum omnis virtutis.

Denique Aduerte, tam ad charitatem & concordiam, quæ propriè hic spectat Apostolus, quàm ad omnem virtutem insigne esse hoc medium & fundamentum, si nulli te præponas, sed potius omnibus in animo tuo te postponas. Et Secundò, si exteriùs ita te geras, vt idipsum opere demonstres, & in praxim redigas. Ita S. P. N. Ignatius fundator Societatis nostræ nobis inter prima, pauca & selecta documenta, hæc commendauit:

Nulli vel minimo quauis ratione repugnes:
Cedere te potiùs, quàm superare iuuet.

VERS. 4. NON QVÆ SVA SVNT SINGVLI CONSIDERANTES, SED QVÆ ALIORVM] Possent hæc verba referri ad proximè præcedẽtia de humilitate, vt quisque alium se superiorem arbitretur, quasi hic modum & medium eam acquirendi præscribat, nimitum vt quisque consideret non sua, sed aliorum bona & dona: ita enim facilè arbitrabitur alium excellere, & esse se superiorem. Secundò & magis genuinè, accipias hæc, vt sit nouum hîc præceptum vel documentum de modo charitatem & vnionem fraternam acquirendi & fouendi. q. d. Vt charitatem mutuam, ad quam vos hortor, foueatis, satagite vt quisque non sua, sed aliorum commoda spectet (hoc enim est σκοποῦντες) quærat, consectetur. sagittarius enim, qui scopum considerat & spectat, non illud spectat, ut oculos pascat, sed vt eum sagitta contingat, consequatur & configat. Hoc ergo significat hic *cõsiderare*, siue spectare per metalepsin, scilicet vt spectando commoda non nostra, sed proximorum, ea quærere & procurare satagamus. Nota ex can. 36. negationem hic significare cõparationem; non enim negat, quin quisq; suum etiam commodum quærere possit, hoc enim exigit charitas ordinata, vt quisque magis se suaque commoda maximè spiritualia diligat, quàm aliena: sed significat, non ita auarè quærenda esse commoda nostra, vt negligamus aliena. Vnde Græca & Syrus, habent, *ne sua quisque spectetis*, ἀλλὰ καὶ, sed etiam quæ aliorum, imò significat consilij & charitatis esse, in rebus temporalibus, aliorum potiùs, quàm suum commodum spectare: amicitia enim & charitas licet non præcipiat, permittit tamen & sæpè suadet, vt in bonis fortunæ & subinde vitæ, proximum nobis anteferamus.

HOC SENTITE IN VOBIS, QVOD ET IN CHRISTO IESV] Probat ab exemplo Christi tamquam à causa (hanc enim significat coniunctio causalis *enim*) exemplari, Christianis studendum esse humilitati & charitati, vt quisque non quærat sua, sed aliorum commoda: quia nimirum Christus harum virtutum illustre nobis dedit exemplum, seque earumdem exemplar proposuit, quod Christiani omnes imitarentur, quando ipsemet Deus existens se humiliauit vsque ad mortem, mortem autem crucis, vt nostræ saluti consuleret. Sicut enim Moses Exodi 25. v. vlt. iussus est à Deo tabernaculum fabricare, iuxta ideam sibi à Deo in Sina monte ostensam. *Inspice*, inquit, *& fac secundùm exemplar, quod tibi in mõte monstratum est*: similiter allegoricè Christiani ideam Christi in monte Caluariæ crucifixi perpetuò sibi proponere debent, vt secundùm eam tabernaculum animæ suæ virtutibus construant, & Deo in templum consecrent & adornent. VERS. 5.

Christus est speculum humilitatis Christianis.

Dicit ergo: *Hoc enim sentite in vobis, quod & in Christo Iesu*, supple, sentitis, idest, fuisse intelligitis, ait Anselmus. Sed *sentire* hic non significat intelligere; ad affectum enim pertinet, non ad intellectum: melius ergo sic *Hoc sentite in vobis, quod & in Christo Iesu*, supple, sensum fuit. Vnde Græcum φρονείσθω tum actiuè, vt significet. Hoc sentite, tum potiùs & aptiùs passiuè vertas, vt significet, Hoc sentiatur in vobis, quod & in Christo Iesu sensum fuit. q. d. Ille sensus, ille affectus humilitatis, misericordiæ, pacis, charitatis sit & sentiatur in vobis, quem in Christo fuisse comperimus. Vnde Syrus clarè vertit, *hoc sentite in vobis quod Iesus Christus*, supple, in se sensit. Notant Chrysostomus, & Theophyl. nos maximè excitari à Paulo ad humilitatem ex hoc capite: quod per eam fiamus similes Christo, similes Deo. Deus se humiliat: & tu qui homuncio es, te exaltas? Fugis humilitatem quasi indecoram & vilem? Erras. honorata est à Deo humilitas, insigne Dei est humilitas: illa ergo te honorabit & decorabit, quia faciet te conformem Deo tuo. Contrà, superbia vilem te & abiectum, vtpotè difformem Deo; conformem vero Lucifero, efficiet. Rursum, humilitas exaltauit Christũ Deum tuum, deditque illi nomen, quod est super omne nomen; multò ergo magis humilitas potens est & prompta te homuncionem decorare & exaltare.

Quis sensus Christi.

Humilitas facit honoratos, superbia viles & abiectos.

Audi S. Leonem serm. 2. de Resurrect. *Hoc*, ait, *sentite in vobis, quod & in Christo Iesu cuius humilitas nulli aspernanda diuitum, nulli est erubescenda nobilium,*

bilium. Non enim in tantū prouehi potest qualibet felicitas humana fastigium, vt æstimet sibi pudendum, quod manens in forma Dei Deus non est arbitratus indignum. Et mox: *Vestram in illo redamate naturam: quoniam sicut ille paupertate diuitias non amisit, gloriam humilitate non minuit, æternitatem morte non perdidit, ita & vos eisdem gradibus, eisdem vestigijs, vt cælestia apprehendatis, terrena despicite.*

Præclarè S. Greg. l. 34. Mor. c. 21. & seqq. in illud Iob. 41. *Ipse* (Leuiathan, id est diabolus) *est rex super vniuersos filios superbiæ, Audiant,* inquit, *omnes: Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam. Audiant omnes: immundus est apud Deum qui exaltat cor suum. Audiant omnes: Quid superbis terra & cinis? Audiant omnes Dominum dicentē, Discite à me quia mitis sum, & humilis corde. Ad hoc namque vnigenitus Dei Filius formā infirmitatis nostræ suscepit: ad hoc inuisibilis non solùm visibilis, sed etiam despectus apparuit: ad hoc contumeliarum ludibria, irrisionum opprobria, passionumq́; tormenta tolerauit, vt superbum non esse hominē doceret humilis Deus. Quanta ergo humilitatis virtus est propter quam solam veraciter edocēdam, is, qui sine æstimatione magnus est, vsque ad passionem factus est paruus? Quia enim perditioni nostræ originem superbia præbuit diaboli, instrumentum redemptionis nostræ inuenta est humilitas Dei.* Deinde per insignes antitheses describit & opponit humilitatē Christi superbię Luciferi, ita dicens: *Hostis quippe noster magnus inter omnia cōditus, videri super omnia voluit elatus: Redēptor autem noster magnus manēs super omnia, fieri inter omnia dignatus est paruus. Auctor mortis dicit, In calū conscendā, auctor vitæ ait, Repleta est malis anima mea, & vita mea inferno appropinquauit. Ille dicit, Super astra cæli exaltabo solium meum, iste humano generi à paradisi sedibus expulso, dicit, Ecce venio cito, & habitabo in medio tui. Ille dicit, Sedebo in monte testamenti, in lateribus Aquilonis; iste dicit, Ego sum vermis, & non homo; opprobriū hominum, & abiectio plebis. Ille dicit, Ascendam super altitudinem nubium, & ero similis Altissimo; iste cùm in forma Dei esset, nō rapinā arbitratus est esse se æqualem Deo, sed semetipsum exinaniuit formā serui accipiens.* Et infrà hæc ipsa prosequens concludit tandem, signum prædestinationis esse humilitatem, signum verò reprobationis esse superbiam. *Ille,* inquit, *nihil aliud mentes sibi subditas docet, quàm celsitudinis culmen appetere, cuncta æqualis mentis tumore transscendere, societatem omnium hominum alta elatione transire, ac sese contra potentiam conditoris erigere: iste ad sputa, ad palmas, ad colaphos, ad spineam coronā ad crucem, atque ad mortem veniens, membra sua admonet dicēs: Si quis mihi ministrat, me sequatur. Quia igitur Redemptor noster corda regit humilium, & Leuiathan iste rex dicitur superborum, apertè cognoscimus quod euidentissimum reproborum signum est superbia; & contra, humilitas electorum. Cùm ergo quam quisque habeat cognoscitur, sub quo rege militat inuenitur. Vnusquisque enim quasi quemdam titulum portat operis, quo facile ostendat, sub cuius seruiat potestate rectoris.* Hucusque S. Gregorius præclarè sensum tam Christi quàm Luciferi describens.

Christus è cælo descendit vt nos doceret humilitatem.

Antitheses Christi & Luciferi.

Signum prædestinationis est humilitas, reprobationis superbia.

VERS. 6. QVI CVM IN FORMA DEI ESSET] Commentarius Ambrosio adscriptus Græcū μορφὴ non formā vertit, sed externam speciem, figuram, specimen. *Forma,* inquit, *Dei quid est nisi exemplū quod Deus apparet, dum mortuos excitat, surdis reddit auditum, leprosos mundat?* q. d. Licet Christus homo subinde specimen dederit, & quasi scintillas vibrarit diuinitatis, dum scilicet miracula fecit; tamen in terris non

A se gessit vt æqualem Deo Patri, sed se humiliauit, &c. Ratio Ambrosij est, Quia, inquit, Apostolus loquitur de Christo Iesu, id est, de Christo homine, scilicet post incarnationem, non ante. Hoc auidè arripit Erasmus, additque hinc contra Arrianos pro Filij diuinitate non posse validum confici argumentum; nam & alij Sancti fecerunt miracula, itaque ediderunt specimen aliquod diuinitatis, nec tamen fuerunt dij. Ita Erasmus hic & alibi oua posuit arrianismi, quæ noui nuper Arriani excluserunt.

Verùm dico μορφὴ hic & alibi passim nō significare specimen, exemplum, argumentum, sed *formam,* quæ dat esse rei; forma ergo Dei est natura Dei, diuinitas, & Deus ipse. ita Chrysost. Theophyl. Oecum. Hilarius, August. & passim Patres contra
B Arrianos, vt fatetur Erasmus. Imò ita explicant Caluinus, Beza & Vatablus. Et patet. Primò, quia, vt Chrysost. formam Dei opponit Apostolus formæ serui; atqui forma serui est natura hominis; ergo forma Dei est natura Dei. Secundò, quia subdit Paulus: *Non rapinam arbitratus est esse se æqualē Deo* quia scilicet reuera erat æqualis Deo, ac consequenter erat ipse Deus. Tertiò, quia hoc est argumentum Apostoli: Christus cùm esset Deus, ac proinde in æquali gloria cum Patre, ita tamen se demisit, vt naturam serui, id est hominis, assumeret, fieretque seruus Deo Patri obediens vsque ad ignominiosissimam mortem crucis: quis ergo tam arrogans erit homo, vt alteri homini, qui natura sibi par est, se anteponat? Adde, vt rectè argumentatur Ambrosius eodem hoc loco contra Erasmum, si
C forma est specimen, illud specimen aut verum est, aut tantùm apparens, & falsum: si apparens tantùm, ergo Christus fuit impostor (quod absit) cùm hoc specimen dedit, & miracula fecit propria virtute ad probandum se esse verum Deum, Deique Filiū: si verum, ergo ex eo verè probari & cōstare poterat diuinitas Christi, Christumque vere esse Deum, secus est de Sanctis, qui nec propria virtute fecerunt miracula, nec ea fecerunt hoc fine vt se probarent esse deos. Verùm, vt dixi, μορφὴ hic non speciem & formam accidentalem, vti vult commentar. Ambrosij, sed essentialem significat.

Ad argumentum Ambrosij Respondeo, in Christo Iesu duas esse naturas, vnam diuinam & æternam, quæ fuit ante incarnationem, de qua hîc Apostolus; alteram humanam & temporariam, quam accepit in incarnatione, de qua agit v. sequ. Itaque
D pronomen *qui* refert personam Christi, id est, personam Verbi, quæ fuit ante incarnationem in forma, id est in natura, Dei: nam non loqui Apostolum de Christo homine, patet, quia subdit, *Sed semetipsum exinaniuit formam serui accipiens.* q. d. Christus cùm ante incarnationem esset Deus, Deoq́ue æqualis, seipsum tamen postea exinaniuit, quando per incarnationem formam serui accepit.

Vbi Nota, τὸ *cùm* esse causale, q. d. Quia in forma Dei erat Christus, ideò consequenter Patri æqualis fuit: forma enim, id est natura, Dei, non est sicut forma, id est natura, hominis: quæ licet vna sit specie, numero tamen est multiplex, & in alijs alijsque hominibus alia est & alia. nam natura Dei, siue diuinitas, vna prorsus est & indiuidua ac simplicissima, vt nullos gradus, nullam diuisionem, nullam multiplicationem admittat; sed vbicumque & in quibuscumque personis est, vna & eadem prorsus est, tam specie, quàm numero, ita vt perso-

Forma Dei est natura Dei, non tantùm specimen Dei.

Probatur id quatuor argum. contra Arrianos.

Vna numero est forma Dei, siue diuinitas.

In Christo persona Verbi duas habet formas, siue naturas.

næ, quibus illa cõmunicatur, omnino sint tũ natura, tum æternitate, tum dignitate, tũ perfectione æquales, Hinc Chrys. Theoph. & alij docent hoc loco doceri totũ mysterium incarnationis Verbi: vnâ scilicet Verbi personam constare duabus naturis, diuina & humana quam assumpsit: & consequenter ex hoc loco refelli omnes hæreticos, qui alterutram Christo ademerunt. Hic, ait Chrysost. & Theoph. cadit Arrius, qui Filium minorem, Patre asseruit: cadit Photinus, qui Filium non formam, sed energiam Patris esse docuit: cadit Sabellius, qui Filium non æqualem Patri, sed eamdem cum Patre personam esse censuit: cadit Nestorius, qui duas personas in Christo posuit, vt alius esset Christus homo, alius Christus Deus; cadit denique Apollinaris, qui mentem & animam rationalem, ac consequenter humanitatem, Christo ademit.

Dices: Cur clarè non dixit Apostolus, Qui cùm esset Deus?

Respondeo, Id dixit, & amplius dixit: per formam enim significat gloriam & maiestatem Dei, eamque opponit formæ, id est infirmitati & vilitati humanæ. Vnde alibi in terminis Filium vocat Deum, vt patet Rom. 9. 5. 1. Timoth. 3. 16. Coloss. 2. 9. & alibi.

Rapinam non est arbitratus, tripliciter exponitur. Primò,

NON RAPINAM ARBITRATVS EST ESSE SE ÆQVALEM DEO] Primò, *Rapinam non est arbitratus*, id est, non fecit: (vt iuxta can. 36. verbum mentale ponatur pro reali, dicere scilicet, vel arbitrari, pro facere) quia non vsurpauit alienum, sed quod suum erat, cum sentiret, diceret, & gereret se quasi æqualem Patri.

Secundò,

Secundò, potest per hypallagen sic accipi: *rapinam non est arbitratus*, id est, arbitrando non rapuit æqualitatem Dei, quia arbitrando sibi tribuit id, quòd reuera erat.

Tertiò & simplicissimè.

Tertiò & simplicissimè sic, q. d. *Non rapinam arbitratus est* (subaudi se facere cùm sentiret & diceret) *esse se æqualem Deo*, vt cum dixit, *Ego & Pater vnũ sumus*, Ioã. 10. 30. quia quod sentiebat, & dicebat, sibique attribuebat, idipsum reipsa erat: vnde quod erat naturæ non putauit esse rapinę; ac consequenter sicut putauit se non rapere, ita reuera non rapuit æqualitatem Dei, ita August. tract. 17. in Ioan.

Rapina est arrogantia.

Nota. *Rapina* hæc est arrogantia, vel arrogantiæ effectus: rapere enim alterius gloriam, est eam sibi arrogare. ita August. suprà.

Secundò, vt Chrysost. & Vatabl. per metalepsin *rapere* significat rem aliquam, perinde ac si rapta esset, studiosè & contentiosè retinere. q. d. Christus non rapuit, non ambiuit, vt Lucifer Isaiæ 14. 13. æqualitatem Dei, nec vt raptores solent, raptum (dum malè sibi conscij metuunt ne illud amittant) studiosè seruauit, & ambitiosè defendit: sed potiùs sponte, quasi legitimus dominus, deposuit, id est celauit, seque exinaniuit, &c. Hoc enim exigit particula aduersatiua, *sed*, quæ sequitur, cum ait, *sed semetipsum exinaniuit*; alioqui non tam aduersatiua erit quam explicatiua, capieturque impropriè *sed* pro *verumtamen*.

Pulchrè S. Bern. ho. 4. super *Missus est*; docet Luciferum cogitasse rapinam deitatis non Christum. *Altißimus enim Deus Pater*, inquit, *quãuis omnipotens sit, non potuit tamẽ vel æqualem sibi condere creaturã, vel inæqualem gignere filium. Fecit itaque angelum magnum, sed nõ quantus ipse, & ideò nec altißimũ: solũ autem Vnigenitum, quem non fecit, sed genuit, omnipotens omnipotentem, altißimus altißimum, æternus coæternum, ipsum sibi per omnia comparari, nec rapinam æstimat, nec iniuriam. Rectè ergo hic erit magnus, qui filius Altißimi vocabitur.*

ESSE SE ÆQVALEM DEO] τὸ εἶναι ἴσα Θεῷ, *esse æqualia*, id est æqualiter, *Deo*: nomen enim capitur pro aduerbio, inquit Erasmus; quod Noster clarè vertit *esse se æqualem Deo.*

Nota, *Deo*, supple Patri: est enim hic nomen personæ; illę enim ęquales sunt. Aliter ergo paulò antè accipitur, vbi dixit. *Cum in forma Dei esset*: ibi enim Deus absolutè essentiam tribus personis communem significat.

SED SEMETIPSVM EXINANIVIT] ἐκένωσε, euacuauit, &, vt Tertull. legit, *exhausit*, vel inaniuit, id est inanem & vacuũ effecit, vt qui erat plenus maiestate, gloria, robore, adeoque plenitudo totius entis: ea se euacuarit, & ex omni quasi ad nihilum se redegerit, factusque sit ex domino seruus, ex Deo homo, ex creatore creatura. Sicut enim nomen creatoris est, *Ego sum qui sum*, siue τὸ ens, & oceanus ipsius esse; ita creaturæ nomen est, *Non sum*: ex se ipsa enim creatura nihil est: nam omne esse quod habet, à Deo habet, illudque assiduè à Deo accipit, adeoque si Deus in illam desinat influere suum esse, & subtrahat manum suam: statim creatura in nihilum, vnde venit, recidet, & euanescet: perinde vt sole abeunte, vel radios retrahente lux omnis in hoc aëre euanescit. VERS. 7. *Christus ex omni factus est quasi nihil.*

Notat Theoph. Christum in hac sui humiliatione non deposuisse, sed seruasse suam altitudinem & maiestatem, formam scilicet & naturam Dei; ita tamen, vt eam humanitate assumpta velauerit & occultauerit. Secundò exinaniuit se, non imperio, aut alia vi cogente; sed sponte sua. ita Theophil.

Hanc verbi exinanitionem graphycè describit S. Cyril. lib. de Fide ad Reginas: *Verbum*, inquit, *humani generis amore incitatum, cùm suaptè natura exinanitionis non esset capax, seruili forma suscepta semetipsum exinaniuit, deiecitq;: qui carnis commercium ignorabat, sui causa carne induitur (Verbum enim caro factum est:) qui ob naturam corporis expertem sub tactum non veniebat, palpabilis efficitur: qui principium nesciebat, secundum corpus initium sortitur: qui absolutè perfectus erat, incrementa sumit: qui conuerti non potest, ad meliora progressus fecit: qui diues, in diuersorio gignitur: qui cælum nubibus tegit, fascijs inuoluitur: qui rex erat, in præsepi deponitur: quem hesterno die pro nostra salute, immaculato puerperio Maria Virgo Mater effudit, Maria, inquam, genitrix vitæ, Mater pulchritudinis, magnificentiæ, luci[...] parens*, Exinanitum est ergo Verbum per assumptionem inanitatis, id est humanitatis, in qua tamen retinet plenitudinem diuinitatis, vt ait Cyril. Et Gregor. Nyssenus citatus in Concil. Ephesino tom. 2. c. 7. *Rex regum*, inquit, *Dominus dominantium: seruili forma induitur: omnium iudex mundi huius dynastis vectigalis efficitur: qui complexu suo ambit omnia, locum in diuersorio nullum inuenit, sed in brutorum animantium præsepi reclinatur; demũ mortem perpetitur. Vita degustat mortem: iudex in prætorium abducitur: omnium viuentium Dominus, iudicis sententiæ subijcitur: omnium cælestium virtutum rex, carnificum manus experiri non grauatur. Hoc humilitatis exemplum, hunc abiectionis modũ nos expendere Apostolus monet.* Et S. Cypr. tractatu de Eleẽmos. *Hominis filius esse voluit, vt nos filios Dei faceret: humiliauit se, vt populum qui prius iacebat, erigeret: vulneratus est, vt vulnera nostra sanaret: seruiuit, vt ad libertatem seruientes extraheret: mori sustinuit, vt immortalitatem mortalibus exhiberet.*

Eliseus typus Christi. Huius humiliationis Christi typus fuit Eliseus, qui A se corpori pueri mortui coaptans, eum suscitauit, 4. Reg. 4. De quo audi S. Aug. ser. 11. de Verbis Apostoli: *Venit ipse grandis ad paruulum, saluator ad saluandū, viuus ad mortuū. Et quid fecit? iuuenilia mēbra contraxit, tamquam semetipsum exinaniens, vt formam serui susciperet: paruum se paruo coaptauit, vt efficeret corpus humilitatis nostræ conforme corpori gloriæ suæ. Sicut ergo ab Eliseo suscitatus est mortuus; sic a Christo iustificatus est impius.* Audi S. Bernard. serm. 2. super *Missus est: In Christo*, inquit, *agnoscitur longitudo breuis, latitudo angusta, altitudo subdita, profunditas plana, lux non lucens Verbum infans, aqua sitiens, panis esuriens. Videas, si attēdas, potētiam regi, sapientiā instrui, virtutem sustentari, Deum deniq; lactentem, sed angelos reficientē; vagientem, sed miseros consolantē. Videas, si attendas, tristari lætitiam, pauere fiduciam, salutē pati; vitam mori, fortitudinem infirmari: sed est hæc tristitia lætificans, pauor confortās, mors viuificans.* Hinc infert B idem Bernard. serm. 1. de Natiu. *Quid magis indignum, quid detestandū ampliùs, quid grauius puniendum quam vt videns Deum cæli paruulum factū, vltrà apponat homo magnificare se super terram? Intolerabilis impudentia est, vt, vbi se exinaniuit maiestas, vermiculus infletur & intumescat. Hoc ergo est propter quod exinaniuit se formam serui accipiens, qui in forma Dei Patri æqualis erat; sed exinaniuit maiestate & potētia, nō bonitate & misericordia. Quid enim ait Apostolus; Apparuit benignitas & humanitas Saluatoris nostri Dei.*

FORMAM SERVI ACCIPIENS] Id est, naturam seruorum, putà humanam, accipiens factus est homo, factus est seruus.

Seruitus creaturæ in quo consistat. Nota Primò. Christum ratione personæ suæ diuinæ esse Filium Dei, sed ratione humanæ naturæ quam assumpsit, esse seruum Dei.

Nota Secundò. Hæc seruitus omnibus creatu- C ris communis, adeoque creaturæ, qua talis est, propria in duobus consistit. Primò, quod creatura tota sit subiecta dominio Dei, vtpote quæ totum suum esse à Deo, perinde vt radius à sole, accepit, & continuo accipit. Secundò, quando creatura rationalis est, obligatur in omnibus Deo quasi Domino parêre, eum revereri & colere: quę duo Christo, vt homo est, competunt, vt cum alijs docet Franc. Suarez 3. p. disp. 44. sect. 1. Sic ergo in Christo natura serua, id est humana, euecta est ad hypostasim filij & per eam instar filij ius habet ad hereditatem paternam. Itaque Christus homo & seruus est, & filius; seruus secundum humanam naturam in se nudè spectatam; filius, quatenus eadem natura humana in hypostasi filij subsistit: verè enim hic homo est filius Dei. *Christus homo est seruus Dei.*

D Nota Tertiò. Christus non est seruus seruitute legali, vel pœnali, quæ scilicet extrinseca & superaddita est naturæ, qua quis fit seruus, vel ob culpam, vt bello iusto capti, vel ob emptionem, vel quia nascitur ex mancipio: putà matre serua: partus enim, vel fœtus sequitur ventrem. Et hoc sensu Adrianus Papa in Concil. Francofordiensi, & alij Patres imò S. Ioannes in Euangel. cap. 8. v. 35. negant Christum esse seruum: non autem negant Christum ratione naturæ creatæ quam assumpsit, esse seruum.

Dices: Ad Hebræos 3. v. 5. & 6. Apostolus Mosem quasi seruum opponit Christo quasi filio.

Resp. Meritò: quia Moses merus est seruus, Christus verò ita est seruus, vt tamen sit & filius Dei naturalis, vt dixi.

Hinc patet Quartò, falsam esse interpretationem Marcionis, qui docebat Christum accepisse formam serui, quando linteo præcinctus lauit pedes discipulorum, hoc enim est officium seruorum, & commentarij Ambrosio adscripti, quem sequitur Erasmus: *Christus*, inquit, *accepit formam serui, id est speciem hominis nocentis, cuius personam pro nobis gessit, dum flagellatus, damnatus, crucifixus est: serui enim ex peccato fiunt, sicut Cham filius Noe, qui primus meritò serui nomen accepit.* Sed hoc rectè refutat S. Chrysost. Aliud enim, inquit, est opus serui facere, aliud formam serui accipere: forma enim, vt dixi, naturam significat, non similitudinem, nō officium. Vnde se explicans Apostolus subdit: *Et habitu inuentus*, non vt peccator, non vt latro damnatus ad crucem, sed *vt homo*.

IN SIMILITVDINEM HOMINVM FACTVS] Id est, similis hominibus factus. Similitudinem accipe, non accidentalem, non apparentem & phantasticam, vti voluerunt Manichæi; sed substantialem, qua omnes homines dicuntur esse similes specie, seu natura humana, ita D. Thom. 3. p. q. 5. a. 1. ad 2. Sic dicitur Gen. 5. 3. Adam ad imaginem & similitudinem suam genuisse filium, quia scilicet genuit Seth sibi in natura humana consimilem. Sic Colos. 1. 15. Filius dicitur imago Patris. Et 1. Cor. 15. 49. dicimur gestare imaginem hominis terreni, qui quoad naturam sumus Adæ terreno similes, cùm eoque idem specie corpus gestamus.

ET HABITV INVENTVS VT HOMO] Pro *habitu* græcè est σχήματι, id est *schemate*, figura, & specie externa, q. d. Sicut Christus assumpsit internam formam, & naturam hominis; ita quoq; externam hominis speciem & figuram habuit, talique schemate fuit, & corporis forma, quali nos sumus. ita Chrysost. Theophyl. *Quod schema, id est, habitus Christi, Primus, & simplicissimè habitus est externa species.*

Secundò, Ambros. per *schema* accipit externam conuersationem. *Secundus.*

Tertiò, S. Aug. l. 83. q. q. 73. to. 4. *schema* intelligit habitum prædicamentalē, quo quis dicitur hoc illóve habitu indutus & vestitutus: Verbum enim naturam humanam quasi habitum & vestem assūpsit & induit. *Hoc ergo nomine habitus*, inquit August. *satis significauit Apostolus, quemadmodum dixerit, In similitudinem hominum factus, quia non transfiguratione in hominē, sed habitu factus est, cùm indutus est hominē, quem sibi vniens quodammodo atq; conformans immortalitati æternitatiq́; sociaret.* Et infrà: *Quo nomine (habitu) oportet intelligi non mutatum esse Verbū susceptione hominis, sicut nec membra veste mutantur, quamquam illa susceptio ineffabiliter, susceptum suscipienti copulauerit: sed quātum verba humana rebus ineffabilibus coaptari possunt, ne mutatus intelligatur Deus humanæ fragilitatis assumptor, electū est, vt græcè σχῆμα, & latinè diceretur Habitus illa susceptio.* Ita S. August. quibus pulchrè docet, quòd incarnatione Verbum non ita factum sit caro, vt fuerit trāsformatum in carnem, id est hominem, vti volebant Eutychiani: sicuti dum aër fit aqua, mutatur & conuertitur in aquam; sed quòd ita factum sit caro, sicut homo fit vestitus, & sicut ferrū fit ignitum; & sicut aurum fit statua, vel imago aurea; quia manens Verbum quod erat, ad se humanitatem assumpsit, eamque quasi vestem substantialem induit. Dico substantialem: nam in hoc est dissimilitudo incarnationis, & vestitionis: quòd vnio incarnationis sit substantialis, vestitionis verò sit accidentalis. Hic sensus aptus est, & appositè respon- *Tertius. S. August. per habitum accepit vestem: fuit enim caro vestis Verbi. Incarnatio fuit vestitio, sed substantialis.*

det

der Græco; primus tamen magis generalis & genuinus est, vult enim dicere Apostolus, Verbum æternum & inuisibile ita assumpsisse formam & naturam hominis, vt illam hominibus spectandam obiecerit, & per speciem ac figuram corporis humani à se assumpti hominũ oculis visibilis apparere viderique voluerit, itaque ab hominibus visus & inuentus sit vt homo.

VT HOMO] Id est, sicut quiuis alius & communis homo, cùm tamen Christus esset singularis homo, adeoque Deus-homo, ait Chrysost. Secundò, simpliciùs, *vt homo*, id est, verus homo. Notandum enim aduerbia similitudinis, vt, sicut, quasi, sæpè non similitudinem sed veritatem Hebræis significare. Sic Iohan. 1. 14. dicitur, *Vidimus gloriam eius, gloriam quasi vnigeniti à Patre*, id est, vidimus Christi gloriam tantam, quantam decebat eum habere, qui verè Patris erat vnigenitus. ita Theophyl. Et hoc sensu ruit argumentum Marcionis: Christus, inquit, tantùm habitu inuentus est vt homo, ergo verè non fuit homo: contrarium enim inferendum erat: videlicet: Ergo verè fuit homo, vt patet ex dictis.

VERS. 8. HVMILIAVIT SEMETIPSVM FACTVS OBEDIENS VSQVE AD MORTEM, MORTEM AVTEM CRVCIS] q. d. Humiliauit se per obedientiam, siue dum obediuit Patri vsque ad mortem crucis.

Nota Primò. Christus humiliauit se, & obediuit non qua Deus est & Verbum, vt volebant Arriani: sic enim Patri non est subditus, cùm sit illi par; sed quatenus formam serui accepit, seu quatenus est homo.

Christo fuit datum præceptum moriendi in cruce.

Nota Secundò. Christus qua homo & seruus est Dei, verè & propriè Deo fuit obediens: cùm autem vera & propria obedientia non sit, nisi vbi interuenit præceptum Superioris, quod est quasi formale obiectum obedientiæ, vt D. Thomas & Scholastici docent 2. 2. qu. 104. sequitur Christum à Patre tum alia præcepta (hoc enim innuit vox *vsque*) tum præsertim moriendi in cruce præceptũ accepisse, cui humiliter se subdidit Christus, illudq́; acceptauit. *factus obediens vsq; ad mortem, mortem autem crucis*. Nimirum tam graue & durum præceptũ accipere voluit Christus, vt perfectum nobis daret tam nobilis virtutis, obedientiæ scilicet, exemplum; ne quis queri possit sibi à suis Superioribus dura nimis præcipi, sed sciat & soletur se quisque cogitans Christum longè durius à Patre subeundæ crucis mandatum accepisse.

Moraliter de fuga superbiæ, & amore humilitatis vide hîc Chrysost. in morali homiliæ 7.

Quatuor animalia Cherubim repræsentant Christum quadriformem.

Nota Tertiò. Christus quatuor habuit quasi formas & stemmata, quæ Ezechiel ca. 1. repræsentat per quadriformes Cherubim. Cherubim enim quatuor habebant facies, scilicet hominis, aquilæ, vituli & leonis. Facies hominis repræsentat humanam Christi naturam, facies aquilæ repræsentat diuinã Christi naturam, facies vituli repræsentat Christi sacerdotium & sacrificium, facies leonis repræsentat Christi potestatem regiam, quam adeptus est resurgendo ex mortuis, & ascendendo in cælum. Hasce quatuor formas & quasi stemmata Christi clara hypotyposi hîc signat Apostolus. Primò formam diuinam, cùm ait, *Qui cùm in forma Dei esset*: Secundò, humanam, cùm subdit, *Habitu inuentus vt homo*: Tertiò, pontificiam, cùm addit, *Humiliauit se vsque ad mortem*; Quartò, regiam, cùm concludit, dicens, *Propter quod & Deus exaltauit illum*.

A Easdem notat Apostolus Hebr. 1. 3. vt ibi dicam.

Hinc piè & christianè S. Aug. epist. 56. *Si quæras*, inquit, *qua via sit ad obtinendam veritatem, quidq́; primum sit in religione & disciplina Christi? respondebo. Primum est Humilitas. Quid secundũ? Humilitas. Quid tertium? Humilitas, & quoties interrogabis, toties hoc dicam. Sicut enim Demosthenes in eloquentia primas, secundas, tertias, &c. dedit pronuntiationi: ita easdem ego dabo humilitati in schola Christi.*

Humilitas est primum, medium & vltimum in schola Christi.

Et S. Leo epist. ad Dioscorum: *Tota*, ait, *Christiana sapientia disciplina, non in abundantia verbi, non in astutia disputandi, neque in appetitu laudis & gloriæ, sed in vera & voluntaria humilitate consistit, quam Dominus Iesus ab. vtero matris vsque ad supplicium crucis, omni fortitudine elegit & docuit.*

VERS. 9. PROPTER QVOD ET DEVS EXALTAVIT ILLVM, ET DONAVIT ILLI NOMEN, QVOD EST SVPER OMNE NOMEN] Nota Primò, *τὸ propter quod*
B non consequentiam, vel euentum. vt vult Caluinus, sed meritum & mercedem significare; hoc enim significat propriè *propter*; vt cũ dico, Propter laborem diurnum Petrus accepit decem asses, significo Petrum labore diurno meruisse & accepisse mercedem decem assium. Illud etiam significat vocula *&*, quæ hîc non habet vim copulandi, vt patet (nihil enim copulandum præcessit) sed *ἀντιμισθίαν*. id est, redditionem & retributionem mercedis significat, vt sit idem quod *vicissim*. q. d. Quia Christus ita se humiliauit, hinc vicissim Deus quasi compensans, & reddens illi iustum & congruum tantæ humilitatis præmium, exaltauit illum.

Christus non tantùm nobis, sed & sibi meruit, contra Caluin.

Hinc Secundò patet, Christum non tantùm nobis gratiam & gloriam, sed & sibi quædam meruisse, quod licet neget Caluinus, clarè tamen hîc asse-
C rit Apostolus, dicens: *Propter quod & Deus exaltauit illum, & donauit illi nomen, quod est super omne nomen.* q. d. Christus propter tantam sui humiliationem vsq; ad mortem crucis meruit exaltari, vt nomen, non nostrum, sed Christi ipsius exaltaretur. & celebraretur in cælo, in terra, in inferno. Idem patet Apoc. c. 5. 12. *Dignus est Agnus, qui occisus est, accipere* (ab omnibus hominibus, vt scilicet omnes homines agnoscant, & laudent eius) *virtutem, & diuinitatem, & sapientiam, & fortitudinem, & honorem, & gloriam, & benedictionem.*

Christus sibi meruit gloriam corporis, & celebritatem nominis.

Nota Tertiò, Christus duo sibi meruit. Primum est gloria, non animæ, quia illam habuit à primo suæ conceptionis instanti, sed corporis. ita Chrysost. Ambr. Anselm. Beda, Basilius l. 4. contra Eunomium. Aug. l. 2. contra Maximum, c. 5. & alij. Id
D significat Apostolus per vocem *exaltauit*, græcè *ὑπερύψωσε*, id est, vt Ambrosius, *superexaltauit*, ad vitam scilicet, & gloriam immortalem super omnes angelos & cælos, statuens Christum ad dexteram Dei. Hinc exaltatio hæc sex excellentias complectitur, quas sibi meruit Christus. Prima, vt rectè S. Athanas. serm. 2. contra Arrianos, est resurrectio: quia enim Christus obediens fuit ad mortem, hinc meruit vt primus à morte resurgeret, vtque mortis victor eam in se & in nobis aboleret. Secundò, meruit sibi dotes corporis gloriosi, vt, quia corpus suum ita in passione dilaniandum dedit, hinc pro mercede acciperet in resurrectione corpus gloriosissimum, planè scilicet immortale, impassibile, fulgidissimum, agillimum & subtilissimum. Tertiò, meruit euehi super omnes Sanctos & angelos. Quartò, meruit sessionem ad dexteram

Sex excellentia quas sibi meruit Christus.

Dei

Dei Patris. Quintò, meruit potestatem iudiciariam, vt fieret iudex viuorum & mortuorum. Sextò, meruit regnum cæli & terræ, vt quasi rex & dominus mundi imperet angelis, hominibus, omnibusque creaturis. Vbi Nota: Licet hæc exaltatio, & lex iam dictæ excellentiæ, quas exaltatio illa complectitur, Christo debitæ essent ratione vnionis hypostaticæ; tamen alio quoque titulo, videlicet ob merita suæ humilitatis & obedientiæ, Christo datæ fuerunt.

Secundum, quod sibi meruit Christus, est nomen super omne nomen: de quo iam dicam.

Quod nomen meruit Christus?

ET DONAVIT ILLI NOMEN, QVOD EST SVPER OMNE NOMEN] Primò, nomen Dei, & Filij Dei dedit Pater Christo: hoc enim nomen solum propriè est nomen super omne nomen creaturarũ quarumlibet, ad quod, vt sequitur, omnes genu flectunt, vt illud adorent. Vbi Nota. *Nomen* metonymicè capitur pro re nomine significata: nomen ergo Dei, est ipse Deus, & diuinitas, cuius maiestas, potẽtia & gloria ab omnibus & super omnia nominatur & celebratur. Hinc Apoc. 5. 12. dicitur *Agnus*, qui occisus est, *accipere diuinitatem*, non quasi eam acceperit primùm post mortem & resurrectionem: constat enim eam habuisse à primò instanti incarnationis suæ; sed quòd eam acceperit in notitia & fama apud homines in toto mundo, vt nimirum omnibus innotesceret, omnesque crederent Christum esse verum Deum Deique Filium, eumq; vt talem colerent & celebrarent. sic enim sæpè in Scriptura res dicitur fieri cùm innotescit, vt verbum reale pro mentali vel verbali sumatur, iuxta can. 36. ita S. Ambros. Theodor. Anselm. D. Thom. q. d. inquit Theodor. Humiliando se adeò Christus se suumque quod habebat nomen (Deus) non perdidit, vt etiam illud idem nomen acceperit qua homo, acquisiueritq; humanitati suæ. Idem ergo vobis, ô Christiani, eueniet, nec vos humiliando honorem vestrum perdetis aut minuetis, sed augebitis & accumulabitis.

Primò, nomen filij Dei.

Verè pulchreque S. Bernard. serm. 34. in Cantica. *Humilitas*, inquit, *in honore honor est ipsius honeris, & dignitas dignitatis: omnis dignitas ipso dignitatis nomine indigna est, si humilia dedignatur. Si egregius es, esto tamen de grege: si omnibus praees, non dedigneris subesse.* Et ser. 2. in capite ieiunij: *Quid tu inflaris*, ait, *ô homo, quid extolleris sine causa? quid altũ sapis, & oculi tui omne sublime vident? sublimis quidẽ Dominus; sed non ita propenitur tibi. Laudabilis magnitudo illius, non etiã imitabilis: humiliare, & apprehendisti.* Et rursum ser. 2. de Ascensione: *Sola est humilitas qua exaltat, sola quæ ducit ad vitã. Hæc via, non est alia prater ipsã. Qui aliter vadit, cadit potius, quàm ascendit. O peruersitas! ô abusio filiorum Adã! quia cùm ascendere difficillimum sit, descendere autẽ facillimũ, ipsi & leuiter ascendunt, & descendunt difficiliùs, parati ad honores, ad celsitudines graduũ Ecclesiasticorum, ipsis etiam angelicis humeris formidandas. Ad sequendum autem te, Domine Iesu, vix inueniuntur, qui vel trahi patiantur, qui duci velint per vias mandatorum tuorum.*

Humilitas in honore, est honor honoris.

Secundò, *nomen*, id est famam, & nominis celebritatem, vt Christus tamquam Messias toto orbe sit notissimus, nominatissimus & famosissimus.

Secundò, nomen, id est famam.

Tertiò & proximè, *nomen* hoc est illud, quod explicat, cum subdit mox: *Vt in nomine Iesu omne genu flectatur.* nomen ergo Iesu, id est titulum saluatoris & redemptoris, per humilitatem & obedientiam vsque ad mortem meruit & accepit Christus: quia per mortem crucis, factus est saluator & redemptor mundi; licet enim nomen Iesu in circumcisione sit illi impositum; nõ tamen tunc actu proprio & perfecto fuit saluator, sed tantùm destinatione & inchoatione: tunc enim destinatum & declaratum fuit illum fore mundi saluatorem, quando nimirum pretium sanguinis sui pro salute nostra in cruce persolueret; ideoque nomen Iesu non à præsenti, sed à futura salute Christo in circumcisione inditum est. sic enim nomina multis sunt imposita, quæ portenderent rem futuram. In cruce ergo consummauit Christus salutem & redemptionem nostram, ac consequenter in cruce factus est actu perfecto saluator & redemptor, indeque nomen & titulum Iesu accepit, vt omnes eum nominent, celebrent, inuocent tamquam Iesum, id est, saluatorem & redemptorem suum, ac consequenter tamquam verum Deum Deique Filium, ac Messiam patribus promissum. Hæc enim omnia includit nomen saluatoris & redemptoris, hoc est nomen Iesu. Igitur Iesu nomen non tantùm nomen, sed & rem nomine significatam, vel connotatam hoc loco significat.

Tertiò, nomen Iesu.

Christus in cruce actu & reipsa accepit nomen Iesu.

VT IN NOMINE IESV OMNE GENV FLECTATVR, CÆLESTIVM, TERRESTRIVM, ET INFERNORVM] Nota Primò. Alludit Paulus ad Isaiæ 45. 1. vbi cùm Isaias cœpisset vaticinari de Cyro & Iudæorum è Babylone liberatione, quasi de antitypo Christi, qui futurus erat liberator omnium gentiũ è potestate diaboli & inferni, *Hæc dicit*, inquit, *Dominus christo meo Cyro*, &c. mox v. 8. more prophetico ad antitypũ Christum, quem intendebat, auolat. *Rorate*, inquit, *cæli desuper, & nubes pluant iustum: aperiatur terra, & germinet saluatorẽ, & iustitia orietur simul.* q. d. Ego Isaias oro te, ô Domine, vt è cælis mittas Spiritum sanctum, qui veniens in vterum Virginis eam fœcundet, vtque è terra hac nostra in B. Virgine accipiat materiam, ex qua formet Christi corpus, vt sic generetur Christus, iustus, inquam, ille per antonomasiam, qui omnes iustificat. VERS. 10.

Cyrus fuit typus Christi.

Et rursum hunc saluatorem describens vers. 14. *Tantùm*, inquit, *in te est Deus* (in tua, ô Christe, humanitate sola quasi in templo habitat hypostaticè diuinitas, inquit Chrysost. Theodor. Procopius,) *& non est absque te Deus. Verè tu es Deus absconditus, Deus Israel saluator.* Appellatur saluator, id est Iesus, propter assumpti corporis absconditum & arcanum sacramentum, ait Hieron. Vnde Septuag. vertunt, *tu enim es Deus, & nesciebamus*; sed per mortẽ & crucem resurgens, qui absconditus erat, innotuit, totoque orbe nominatur, celebratur & adoratur. Vnde subdit Isaias v. 23. *In memetipso iuraui, egredietur de ore meo iustitia verbum, & non reuertetur, quia mihi curuabitur omne genu* (quod hîc ait, *Omne genu flectetur*) *& iurabit omnis lingua. Ergo in Domino dicet: Meæ sunt iustitia, & imperium: ad eum* (Christum) *venient, & confundentur omnes qui repugnant ei. In Domino* (per fidem Christi) *iustificabitur, & laudabitur omne semen Israel*, q. d. Illud quod ego Deus semel protuli verbũ iustum, non erit irritũ, sed reipsa complebitur, vt scilicet omnes Gentes me Christum Deum, Dominum & saluatorem agnoscant, mihi genu curuent, me adorent, per me iurent, non per idola, & Domino confidentes, dicant: Meæ sunt iustitiæ Euangelij, & meum est imperium Christi: non ad solos Iudæos, sed ad nos Gentes quoque pertinet regnum, id est Ecclesia, & salus Christi, ita Hieron. ibi.

Locus Isaiæ 45. de Christo explicatur.

IN

Nomen Iesu non est Græcum, sed Hebræum:

IN NOMINE IESV] Nota Primò, nomen Iesus A non esse Syrum à radice אסא *asa*, id est sanare, nec Græcum, ἀπὸ τοῦ ἰᾶσθαι, id est, à curando & sanando dictum, quasi Ἰησοῦς, siue Iesus, idem sit, quod ἰατρός, id est medicus, vt velle videtur Epiphan. hæresi 26. *Iesus*, inquit, *Hebræa lingua curator appellatur, aut medicus, & saluator*. Sic & ab ἰᾶσθαι nomen Iesu deducit Basilius in Asceticis, & Cyrillus catechesi. 10. sub finem. Verùm hæc non est propria etymi ratio, sed tantùm accommoda adaptatio. Sicut Nazianz. orat. 2. de pascha, & Tertullian. libr. contra Iudæos c. 10. Hebræum pascha à Græco πάσχειν, id est à patiendo, deducit. alludendo scilicet, & accommodando verbum Græcum nomini Hebræo. Multò minùs nomen Iesus est nomen tetragrammaton יהוה inserta litera ש, vt voluit Osiander: nam tetragrammaton per ה in fine; Iesus per ע in fine scribitur, nec יהשוה *Iehoschu*, (illud enim hebraicè nullam habet radicem) sed ישוע *Ieschua*, Iesus dicitur. B

non est idem cum tetragrammaton.

Vera ergo etymologia nominis Iesu est à rad. ישע *Iascha*, id est saluauit: inde enim dicitur ישוע *ieschua* hebraicè, græcè Ἰησοῦς, latinè *Iesus*, id est saluator, & ipsa salus: alludit enim nomen Iesus suis punctis & sua terminatione ad abstractum ישועה *ieschua*, id est salus, quasi dicas, Ipsa salus, & saluator per essentiam. Hanc esse etymologiā patet Matth. 1. 21. *Vocabis*, inquit angelus ad Ioseph, *nomen eius Iesum; ipse enim saluum faciet populū suum a peccatis eorum*. De nomine Iesu vide plura apud Angelum Caninium in Nomin. noui testam. & apud Galatinum lib. 3. c. 20.

Iesus idem quod Saluator.

Nomen Iesu est nomen super omne nomen: cur?

Nota Secundò, nomen Iesu esse nomen super omne nomen: *non enim est alind nomen sub cælo da- C tum hominibus, in quo oporteat nos saluos fieri*. Et ratio est, quia nomen Iesu est nomen proprium Verbi incarnati: sicut enim nomen meum est Cornelius, alterius Petrus, tertij Paulus: ita Verbi incarnati, siue huius hominis, qui est Filius Dei, nomen proprium est Iesus, vt docet S. Augustinus tractatu 3. in epistolam 1. Ioannis to. 7. Significat ergo nomen Iesu totam incarnationis & redemptionis Christi œconomiam, in qua præ ceteris operibus à Deo creatis aut factis relucent & concurrunt Dei sapientia, potentia, bonitas, maiestas, omniaque Dei attributa.

> *Non bene*, inquiebat ille, *conueniunt, nec in vna sede morantur*
> *Maiestas, & amor*;

hæc tamen in incarnatione, & in Iesu sororiantur, optimeque quasi sorores conueniunt. quid enim D est Iesus, nisi summa maiestas, & summus amor? à quo salus, gratia, gloria, bona omnia & in animo & in corpore, tum in hac vita, tum in futura illa & beata per omnem æternitatem nobis obueniunt.

Nomen Iesu venerabilius est tetragrammato, quia hoc Deum creatorem, Iesus verò Deum saluatorem significat.

Hinc sequitur Tertiò, nomen Iesu esse maius, sanctius, venerabilius, quàm sit nomen Dei tetragrammaton Iudæis ἄῤῥητον & ineffabile, quod vulgò dicitur *Iehoua*, & absolutè, quàm sit nomen Dei, vt eruditè probat Abulensis quæst. 7. in 20. cap. Exodi. Et ratio fundamentalis est quia Deus significat Deum, quà dominus & creator est, Iesus verò significat Deum, quà saluator & redemptor est. sicut ergo maius fuit beneficium & opus redemptionis, quàm creationis: ita maius est nomen Iesu, siue redemptoris, quàm sit nomen Dei, siue creatoris. Vnde canit Ecclesia in Benedictione cerei paschalis ex S. Gregorio in Pastorali; *Nihil nasci profuit, nisi redimi profuisset*, q. d. Omnia, quæ propter nos fecit Deus, siue creatio, siue natiuitas, siue quiduis aliud, frustra fuissent, nec nobis profuissent: nisi fuisset subsecuta redemptio.

Iesus includit Iehoua.

Adde, nomen Dei redemptoris includere nomen Dei creatoris: non contrà: redemptio enim præsupponit creationem, non contrà. Quod vt clariùs videas, accipe has antitheses. Iehoua significat eum, qui est, reque idem est cum eo nomine, quo se nominat Deus Exodi 3. dicens, *Ego sum, qui sum*: Iesus significat eum, qui creator est, & perditos saluat, viuificat, iustificat, ac beatos facit. Iehoua fons est & principium entis: Iesus fons est & principiū gratiæ, gloriæ & salutis. Iehoua fuit contritor & debellator Pharaonis & Ægypti: Iesus contritor est diaboli & inferni. Iehoua Iudæorum & veteris testamenti: Iesus Christianorum & noui testamenti est legislator. Iehoua Hebræos per mare rubrum duxit in Chanaan: Iesus per sanguinem suum, quo baptizamur & abluimur, deducit nos in cælum. Hinc nomen Iesu in nomine Iehoua repræsentabatur, & Iehoua erat quasi ænigma Iesu, ac vicissim nomen Iesus est declaratio nominis Iehoua. imò si litteras spectes, nomen Iehoschua, id est Iosue, (quod idem est cum nomine Iesu) includit litteras omnes nominis Iehoua, aliasque proprias superaddit, vt ostendi Numer. 13. 17. Vnde infert Abulensis paulò antè quæstionem 7. citatam: *Maius*, inquit, *peccatum est accipere nomen Iesu in vanum, quam istud nomen, Deus*. Additque nouam rationem; *Quia Ecclesiæ communis & laudabilis consuetudo magis honorat istud nomen, Iesus, quam nomen, Deus. Vnde audito nomine, Iesus, deuoti fideles aut caput inclinant, aut genua flectunt; quod non faciunt audito nomine, Deus; qui ergo contra hoc offendit, dehonorando nomen Iesu, magis peccat, quam si dehonoret nomen, Deus*, ita Abulensis.

Antitheses Iesu & Iehoua.

Maius peccatum est abuti nomine Iesu, quàm nomine Deus.

S. August. à puero deuotus nomini Iesu.

Vnde S. August. lib. 3. Confess. cap. 4. sibi etiam hæretico hoc nomen semper in veneratione & delicijs fuisse testatur, cùm ait: *Hoc nomen saluatoris mei Filij tui in ipso adhuc lacte matris, tenerum cor meum piè biberat, & altè retinebat: & quidquid sine hoc nomine fuisset, quamuis litteratum & expolitum, & veridicum, non me totum rapiebat*.

Nomen Iesu proprium est Verbi incarnati, hinc omnia alia eius nomina in se includit.

Hinc sequitur Quartò, nomen Iesu cùm sit proprium & adæquatum Verbi incarnati, omnia alia Christi nomina (quæ plurima & præstantissima ei tribuit sacra Scriptura) complecti & transscendere, vt sit nomen super omne nomen. Quod pulchrè docet S. Bernard. ser. 15. in Cantica. *Omnia*, inquit, *nomina Dei aut pietatis gratiam, aut potentiam maiestatis sonant. Nomen potentiæ est Emmanuel, nomen pietatis est Iesus. Rursum Propheta inquit. Vocabitur nomen eius admirabilis, consiliarius, Deus, fortis, pater futuri sæculi, princeps pacis. Primum, tertium, quartum maiestatem sonant, reliqua pietatem. Quod horum ergo effunditur? profectò maiestatis ac potentiæ nomen in id, quod est pietatis & gratiæ, quodammodo transfunditur, ipsumque effunditur abundè per Iesum Christum saluatorem nostrum. Nomen (verbi causa) quod Deus est, nonne in id, quod est Nobiscum Deus hoc est, in Emmanuel, liquescit & deficit? sic Admirabilis in id, quod est Consiliarius; sic Deus & Fortis in ea, quæ sunt Pater futuri sæculi, & Princeps pacis*. Et infrà: *O nomen benedictum! ô oleum vsquequaque effusum! Quousque? De cælo in Iudæam, & inde in omnem terram excurrit. & de toto orbe clamat Ecclesia: Oleum effusum nomen tuum. Effusum planè, quod non solùm*

lùm cælum terrasq́; perfudit, sed aspersit & inferos; adeò vt in nomine Iesu omne genu flectatur cælestium, terrestrium, & infernorum, & omnis lingua confiteatur & dicat, Oleum effusum nomen tuum.

Nomen Iesu est oleum effusum, quia lucet, pascit, vngit. Nomen Iesu est lux mundi.

Moraliter ibidem S. Bernardus doctè & piè ostendit nomen Iesu præstantissimum vocari & esse oleum, quod aquæ, vino, alijsque liquoribus supernatat, ob triplicem analogiam: *Oleum*, inquit, *lucet, pascit, vngit, souet ignem, nutrit carnem, lenit dolorem: lux, cibus, medicina. Vide idem nunc & de sponsi nomine. Lucet prædicatum, pascit cogitatum, inuocatum lenit & vngit. Et percurramus singula. Vnde putas in toto orbe tanta & tam subita fidei lux, nisi de prædicato Iesu? Nónne in huius nominis luce Deus nos vocauit in admirabile lumen suum, quibus illuminatis, & in lumine isto videntibus lumen, dicat meritò Paulus, Fuistis aliquando tenebræ, nunc autem lux in Domino?*

est cibus.

Nec tantùm lux est nomen Iesu, sed est & cibus. An nō toties confortaris, quoties recordaris? Quid æquè mentē cogitantis impinguat: quid ita exercitatos reparat sensus, virtutes roborat, vegetat mores bonos atque honestos, castas souet affectiones? Aridus est omnis animæ cibus, si non oleo isto profunditur. Insipidus est, si non hoc sale conditur. Si scribas, non sapit mihi, nisi ibi legere Iesum. Si disputes, aut conferas, non sapit mihi, nisi sonuerit ibi Iesus, mel in ore, in aure melos, in corde iubilus.

est & medicina.

Sed est & medicina. Tristatur aliquis nostrûm? veniat in cor Iesus, & inde saliat in os: & ecce ad exortū nominis lumen, nubilum omne diffugit, redit serenum. Labitur quis in crimen, currit insuper ad laqueum mortis desperando? nónne si inuocet nomen vitæ confestim respirabit ad vitam? Cui aliquando stetit ante faciem salutaris nominis, duritia (vt assolet) cordis, ignauiæ torpor, rancor animi, languor acediæ? Et paulò inferius subdit: *Nihil ita iræ impetum cohibet, superbiæ tumorē sedat, sanat liuoris vulnus, restringit luxuriæ fluxū, extinguit libidinis flammam, sitim temperat auaritiæ, ac totius indecoris fugat pruriginem. Siquidē cùm nomino Iesum, hominem mihi propono mitem, & humilem corde, benignum, sobrium, castum, misericordem, & omni deniq; honestate ac sanctitate conspicuum, eumdemq́; ipsum Deum omnipotentem, qui suo me & exemplo sanet, & roboret adiutorio. Hæc omnia simul mihi sonant, cùm insonuerit Iesus. Semper tibi in sinu sit, semper in manu, quò tui omnes in Iesum & sensus dirigantur, & actus. Denique & inuitaris: Pone, inquit, me signaculum in corde tuo, signaculum in brachio tuo.*

Latria adorandus est Christus homo.

VT IN NOMINE IESV OMNE GENV FLECTATVR] Id est, vt omnes genua curuando, Iesu nomen, id est Iesum, adorent. Hinc patet eâdem adoratione, qua adoratur Verbum, siue Filius Dei, adorandum etiam esse hunc hominem, qui dicitur Iesus Christus: Iesus enim significat hunc hominem, qui simul est & Deus & homo: nam cùm adorēmus Verbum incarnatum, coadoramus pariter humanitatem, & omnia quæ Verbo inexistunt. ita Theodor. Ambros. & alij.

Porro dupliciter coli potest nomen Iesu, æquè ac imago quælibet. Est enim ipsum quasi imago (vt docet Aristot. lib. Periherm. cap. 1.) & repræsentatio rei nominatæ, siue personæ quæ nomine hoc significatur. Prior modus est, si mens feratur non in nomen, sed in Christum nomine repræsentatum: & tunc propriè & primariò colitur Christus, æquè ac honor imaginis, vt imaginis, fertur in prototypum. Posterior, si ipsum nomē veneremur in se, ob respectum tamen quem habet ad rem nominatam. Sic enim aliquis ei honos debetur. Potest enim res quæ ad religiosum alicuius cultum refertur, aliquo etiam modo ipsamet coli, propter id ad quod refertur, vel quod repræsentat. Sic enim osculamur ipsas imagines Christi & Sanctorum, eò quòd sint ipsorum imagines. ita S. Thomas opusc. 60. cap. 6. Serarius in cap. 2. Iosue qu. 16. Francisc. Suarez 3. p. quæst. 25. ar. 3. sect. 6. vbi hanc adorationem vocat respectiuam & veneratoriam, hoc est venerationē, quam huic nomini, æquè ac imagini exhibemus per capitis inclinationem, osculum, aliudve externū venerationis signum: licet Gabr. Vasquez lib. 2. de Adoratione. disp. 8. cap. 3. censeat, imagines, & nomen Iesus, non nisi cum exemplari, vel re nominata, adorari; hoc est, tantùm coadorari, non autem separatim adorari, id est coli. Ratio eius est: quia imagines in se sunt res inanimes: ergo adorationis incapaces. Hoc verum est de adoratione propriè dicta, non de cultu venerationis paulò antè descripto, & à Pontificibus ac Concilijs sancito. Nam, vt ait Catharin. in c. 4. epist. ad Roman. *Extat iustißimum Pontificis decretum, quo mandatur, vt ad hoc nomen Iesus omnes inclinarent caput.* Et Concil. Moguntinum §. 2. *Codices, ait, oculis perlustrans, cùm ad venerabile & tremendū nomen Iesu deueniret, caput aperit, inclinatur, & suspirans in cælum oculos attollit.* Nauarr. lib. de Orat. c. 4. n. 5. *Concil.* ait, *Lugdun. c. Decet, de immunit. Eccles. lib. 6. antea statuit, vt, cùm sublime illud nomen Iesus pronuntiatur, omnes illud veneremur, saltem capite inclinando.* Vide & pia Gregorij verba hac de re apud Serarium in cap. 2. Iosue qu. 15. quibus statuit vt ad nomen Iesu omnes *flectant genua cordis sui, quod vel capitis inclinatione testentur.*

Nomen Iesu prædictum à Prophetis & Sibyllis.

Nota antequam Iesus nasceretur, nomen Iesu prædixerunt & exultantes vaticinati sunt Patriarchæ, Prophetæ & Sibyllæ. Iacob Gen. 49. 18. *Salutare* (Saluatorem) *tuum exspectabo Domine.* Habacuc 3. 18. *Ego autē in Domino gaudebo, & exultabo in Deo Iesu meo.* Isaiç 45. 8. *Rorate cæli desuper, aperiatur terra, & germinet saluatorem.* Et passim Septuag. Hebræum nomen מושיע *moscia*, quo sæpè vocatur Messias, siue Christus, vertunt σωτὴρ, id est *saluator.* Idem propherarunt Sibyllæ, vt docet acrostichis illa versuum Sibyllæ Erythrææ; quorum primæ literæ, hæc verba reddunt; Ἰησοῦς Χριστὸς υἱὸς θεοῦ σωτὴρ. σταυρὸς, *Iesus Christus filius Dei saluator, crux.* qui versus exstant in fine Sibyllinorum oraculorum tom. 2. Biblioth. SS. Patrum, & illos citat Cicero 2. de Diuinat. indeq; probat poëma Sibyllæ non esse furentis, sed attenti animi, artisque & cogitationis; item Constantinus Imper. apud Eusebium in fine Vitæ eius, & fusè August. 18. de Ciuit. c. 23.

CÆLESTIVM] Id est, eorum qui in cælis sunt, putà angelorum & hominum beatorum.

TERRESTRIVM] Græcè ἐπιγείων, id est, vt Syrus, eorum qui in terra sunt, putà hominum qui in terris agunt.

Qui inferni genu flectant Iesu.

ET INFERNORVM] Græcè καταχθονίων, id est *subterraneorum*, qui, vt Syrus vertit, sub terra degunt, putà eorum qui expiantur in Purgatorio, & eorum qui damnati sunt in inferno, siue homines sint, siue dæmones, ait Anselmus; hi enim licet inuiti genu flectunt, id est, agnoscunt, tremunt & reuerentur nomen Iesu, id est Iesum Deum, saluatorem & redemptorem bonorum, impiorum verò & suum dominum, iudicem ac vindicem. Hinc S. Iustin. Apolog. 1. pro Christianis ante finem narrat Christianos suo tempore solere energume-

Nomine Iesu solent Christiani ab obsessis pellere dæmones.

gumenos curare, eosque à dæmonibus liberare in- A uocatione nominis Iesu.

VERS. 11. ET OMNIS LINGVA (cælestium, terrestrium & infernorum, vt præcessit) CONFITEATVR, QVIA (quòd) DOMINVS IESVS CHRISTVS IN GLORIA EST DEI PATRIS] scilicet, quod Iesus qua Deus, in eadem gloria, essentia, maiestate & potentia diuinitatis sit cum Deo Patre: quà homo verò, quòd euectus sit ad dexteram Dei Patris super omnes homines & angelos, proximeque & maximè participet Dei Patris gloriam, vt verè in eadem cum Deo Patre gloria esse dici possit, longè veriùs quàm alij Sancti, qui suo quoque modo in beatitudine & gloria sunt Dei Patris.

VERS. 12. Nota. Græca habent εἰς δόξαν θεοῦ πατρὸς *in gloriam Dei Patris*, quod Chrysost. cum suis sic explicat, q.d. Vt omnis lingua confiteatur, quòd Christus Iesus est Dominus, idque in gloriam Dei Patris, sed planiùs noster Interpres εἰς pro ἐν accepit, B *in gloriam*. id est in *gloria*: sic enim sæpè loquitur S. Paulus, vt sæpiùs iam vidimus.

ITAQVE CHARISSIMI MEI, NON VT IN PRÆSENTIA MEI TANTVM, SED MVLTO MAGIS NVNC IN ABSENTIA MEA, CVM METV ET TREMORE VESTRAM SALVTEM OPERAMINI] Vocula *vt*, emphasim habet, & exponenda est per tamquam. q.d. Non tantùm bene operamini dum præsens sum, *vt*, id est, tamquam in præsentia mea, id est, tamquam me præsentem, & præsentiam meam reuereamini, vti solent discipuli præsente magistro diligenter studere. Alioqui Græca, Syrus, & Latina nonnulla voculam *vt* omittunt, & tunc planior est sensus, q.d. Hortor vos, vt bene operemini (*operamini* enim hîc non est indicatiui, sed imperatiui modi) C non tantùm cùm præsens, sed etiam cùm absens sum.

Nota Secundò. Vox *itaque* connectit hæc cum præcedentibus, q.d. Hortatus sum vos v. 2. & 3. ad fugam discordiæ & contentionis, ad humilitatem, obedientiam, concordiam, atque ad hæc vos versu 5. & seqq. excitaui exemplo Christi, qui humiliauit se, & obediuit vsque ad mortem crucis, & per hoc exaltatus est super omnia: nunc infero & concludo, hortorque vt exemplo Christi vos humilietis, vt pariter cum eo exaltemini, ac consequenter, vt Dei meisque præceptis de concordia & humilitate obediatis; nec in superbia & contentione, sed in humilitate, id est cum metu & tremore, vestram salutem operemini, quantumuis vobis sapientes, sancti aut perfecti videamini. *Deus*, inquit S. August. serm. 2. de Verbis Apostoli, *est qui operatur in vobis, ideo cum timore & tremore vallem facite, imbrem suscipite: depressa implentur, alta siccantur gratia pluuia est. Quid ergo miraris, si Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam? ideo cum timore & tremore; id est cum humilitate: noli altum sapere, sed time. time, vt implearis, noli altum sapere, ne sicceris.*

Humilitas est vallis, in quam descendit pluuia, id est gratia.

CVM METV ET TREMORE VESTRAM SALVTEM OPERAMINI] Alludit ad psal. 2. v. 11. *Seruite Domino in timore, & exultate ei cum tremore.* Hinc patet Primò, in homine esse liberum arbitrium etiam in rebus gratiæ & salutis; Secundò, neminem esse certum de sua gratia & perseuerantia.

Metus excludit fidē specialem salutis, quā habent hæretici.

Negant hoc Lutherani & Caluinistæ, docentque eum, qui veram habet fidem, credere debere se esse in gratia, seque esse electum & prædestinatum à Deo, certoque saluandum: sed hoc Apostoli loco conuincuntur. vbi enim est certitudo, eaque fidei, ibi non est opus metu & tremore: sicut non metuimus ne Christus non sit natus aut passus, quia de his habemus certitudinem fidei: atqui Apostolus requirit metum & tremorem in procuranda salute nostra: ergo de ea non habemus certitudinem.

Respondent aliqui, inter quos est Vatablus (sed ab hæreticis hoc loco & alijs corruptus) per metalepsin *metum & tremorem* hîc accipi pro diligentia: qui enim timent, solent esse diligentes. Contrà: Hoc valdè remotum & improprium est: propriè enim metus timorem significat. Vtque se propriè metum accipere, eumque non qualem qualem, sed magnum & vehementem requirere, declaret Apostolus, addit & auget, dicens: *Et tremore*, tremor enim, inquit Chrysost. est augmentum timoris. ita Patres passim, præsertim S. August. contra Pelag. & Concilium Trident. sess. 6.

Perperam hæretici metum interpretantur diligentiam.

Secundò, diligentiam non significat verbo *metus & tremoris*. sed *operamini*, vt mox dicam.

Tertiò, etsi daremus *metum* hîc significare diligentiam, hæc diligentia euertit Nouantium certitudinem gratiæ, vt quid enim tam studiosè fideles omnes excitat Paulus ad diligentiam bonorum operum, ad prosequendam viam salutis? nisi quia de salute certi non sunt, sed ab ea aberrare & excidere possunt: frustra enim & ridiculè diceretur ijs qui de sua salute certi sunt, v.g. in Purgatorio existentibus. Satagite, diligentes estote, vt per bona opera salutem assequamini.

Nota. Iustæ timoris huius causæ multę nobis sunt.

Sex iustæ causæ cur Sancti sibi timere debeant.

Prima est, incertitudo gratiæ, nescimus enim an simus in gratia Dei, an peccata præterita nobis condonata sint, an vera & seria contritione & pœnitentia ea expiauerimus. Vnde rectè monet Sapiens: *De propitiato peccato noli esse sine metu.*

Prima est, incertitudo gratiæ.

Secunda, quia non videmus fundum cordis nostri; & nescimus an in eo vitium aliquod secretum lateat, quo displiceamus Deo; an opera nostra bona, occulta quadam intentione peruersa nō vitientur & deprauentur.

Secunda, ignoratio sui.

Tertia, quia alia sunt iudicia Dei, alia hominum, & iudicia Dei abyssus multa, vt propter occultam hominis superbiam, negligentiam, aliudve peccatum, licet veniale tantum, gratiam suam sensim Deus subtrahat, sinatque hominem sibi, quo fit vt periculis & tētationibus expositus ruat in peccata.

Tertia, quia alia sunt iudicia Dei, alia hominum.

Rursum tot diebus, mensibus, annis, quibus homo D etiam probus viuit, tam multa homine etiam non aduertente, & quasi nolente, opera illius intercurrunt, quibus vel per cupiditatem occultam, vel per infirmitatem, vel per imprudentiam animam inquinat: vt meritò dixerit S. August. de S. Monica matre sua l. 9. Confess. c. 31. *Væ etiam laudabili vitæ hominum, si remotâ misericordiâ discutias eam.* Quod Augustini dictum citans S. Gregorius 29. Moral. 9. *Væ miseris nobis*, inquit, *qui de electione nostra nullam adhuc Dei vocem cognouimus, & iam in otio torpemus. Væ etiam laudabili vitæ hominum, si remota pietate indicemur: quia districtè discussa, inde ante oculos iudicis, vnde se maximè placere suspicatur, obruitur.* Hinc illud psal. 142. *Non intres in iudicium cum seruo tuo.* & Iob 9. *Etiamsi habuero quippiam iustum; non respondebo ei, sed iudicem meum deprecabor.* & D. Hieron. in Ieremiæ caput 30. *Omnis*, inquit, *mundus indiget misericordia Dei. Nullus securus ad iudicem pergat.* Ita timuit S. Hilarion teste S. Hieronymo:

S. Hilarion timet in morte.

moriens enim sibi ingeminabat, *Egredere, quid times? egredere anima mea, quid dubitas? septuaginta propè annis seruisti Christo, & mortem times? in hac verba exhalauit spiritum.* Similia de aliis habet Climacus in gradu timoris.

Quarta, peccandi necessitas, quæ est in homine. Quarta, quia in homine est peccandi necessitas vt non possit euadere, quin aliquando peccet, saltem venialiter; & fragilitas ac inconstantia tanta, quantam singuli experimur, vt leui tentationis flatu deiiciamur, vt vna dies vel nox interposita omnia hominis proposita ac desideria mutet, vt singulis sæpè horis noua capiamus consilia, noua quæramus oblectamenta.

Quinta, hostes tres validissimi. Quinta, quia habemus hostes validissimos, qui in nostram perniciem coniurant, dæmones scilicet, carnem & mundum. *Artifex tegularius*, inquit Chrysost. *etsi valde peritus sit, cum timore tamen & tremore stat* (in tecto) *metuens ne ab ædificio decidat; & tu credidisti, multa bona patrasti, in sublime ascendisti, cautè teipsum continebis, & cum timore stabis, oculumq; vigilantem habebis, ne inde decidas: sunt enim multa nequitia spirituales, quæ te deiicere conantur.*

Sexta, est incertitudo perseuerãtiæ & salutis. Sexta, quam hîc potissimè spectat Apostolus, est incertitudo nostræ perseuerantiæ, ac consequenter prædestinationis & electionis ad salutem & gloriam. Etsi enim quis iustus sit & feruens, facilè tamen obrepit ei torpor aliquis & negligentia, vt sibi carnique blandiens & indulgens sensim tepescat, deficiat & cadat. Timebat id Paulus: *Castigo*, inquit, *corpus meum, & in seruitutem redigo, ne fortè, cùm aliis prædicauerim, ipse reprobus efficiar.* Quis ergo quantumuis sanctus non metuat? Cecidit sapientissimus & sanctissimus Lucifer, cecidit Adam, cecidit Saul, cecidit Dauid, cecidit Salomon, cecidit Petrus Apostolorum princeps, cecidit Origenes, cecidit Tertullianus, ceciderunt tot hæresiarchæ, ceciderunt tot Anachoretæ sanctissimi. quis ergo lapsum non timeat? quis certum & securum se putet? vnde, precor, sibi certitudinem perseuerantiæ & salutis polliceri audeat?

Hinc S. Leo serm. 8. de Epiphania, *Hæc*, inquit, *Sanctis causa est tremendi ac metuendi, ne ipsis operibus pietatis elati deserantur ope gratiæ, & remaneant in infirmitate naturæ.* Ne ergo id in te fiat, diligentissimè diuinis vtere auxiliis. Si in casu Deus porrigit manum, protinus etiam porrige: si in naufragio tabulam suggerit, statim arripe: si ostium pulsat, ilicò aperi: si vocat, cum Paulo sine mora responde, *Domine quid me vis facere?* si te respicit, mox cum Petro egredere, & fleto amare; si ad statum perfectiorem & apostolatum te impellit, dicito cum Isaia, *Ecce ego, mitte me.*

Timor est optimum medium, & stimulus ad perseuerãtiam. Nota Secundò. Hic timor aptissimum est medium ad perseuerantiam & salutem, nosque non anxios & scrupulosos facit, sed potiùs confirmat, & certiores reddit de nostra salute. Cuius ratio est, quia sicut spes, ita & timor medium est à Deo ordinatum, & via recta ad salutem. Id docet S. Bernard. serm. 15. in psal. *Qui habitat: Timor*, ait, *maxima spei est materia: quia timor est donum Dei dirigens nos ad salutem, & ex perceptione præcedentium donorum, firma est expectatio futurorum, & quia beneplacitum est Domino super timentes eum, & vtique vita in voluntate eius, & in beneplacito eius salus æterna.* Idem patet è contrario: nam quotquot ferè lapsi sunt, lapsi sunt ex nimia præsidentia & securitate, atque ex occulta quadam superbia, quâ suæ virtuti & sanctitati nimis innixi & confisi sunt. *Vidi-*

A *mus*, inquit auctor Soliloquiorum c. 29. to. 9. operum S. Augustini, *vidimus*, inquam, *multos Domine ex Patribus nostris* (tales fuerunt Origenes, Tertullianus, & Lucifer Calaritanus) *quod vtique sine magno tremore non recolo, sine multo timore non confiteor; ascendisse primitus quodammodo vsque ad cælos & inter sidera nidum suum collocasse, postmodũ autem cecidisse vsque ad abyssos, & animas eorum in malis obstupuisse. Vidimus stellas de cælo cecidisse ab impetu ferientis caudæ draconis, & eos, qui iacebãt in puluere terræ, à facie subleuantis manus tuæ Domine mirabiliter ascẽdisse. Vidimus viuos morientes & mortuos à morte surgẽtes, & eos, qui inter filios Dei ambulabant in medio lapidũ ignitorum quasi lutum ad nihilũ defluxisse. Vidimus lucẽ obtenebrasse, & de tenebris lucem processisse; quia publicani & meretrices præcedũt incolas in regno cælorũ. filij autẽ regni eiiciuntur in tenebras exteriores.*

B Denique aptam rationem & medium ad consequendum hunc timorem præscribit hîc Chrysost. *Quæ ratione comparandus hic timor.* *Quomodo*, inquit, *comparabitur iste timor? si cogitauerimus Deum vbique præsentem esse, audire omnia, omnia videre, etiam quæ in corde sunt, & in profundo animi. Dic mihi: si tibi semper proximè principem standum esset, non cum timore adstares? Quando comedis, cogita præsentem esse Deum, adest enim. Quando dormiturus es, quando irasceris, quando rapis, quando deliciaris, & quidquid tandem feceris, cogita adesse Deum, & numquam in risum incides, numquam ad iram accenderis. Si cogitationem istam semper habueris, semper in timore eris ac tremore tamquam si prope regem adstes.*

C OPERAMINI] Græcè non est simplex verbum ἐργάζεσθε, sed compositum significantius κατεργάζεσθε. q. d. aiunt Chrysost. & Theop. Cum multa diligentia & sollicitudine pergite vestram salutem operari: *operamini* enim hîc, non actum inchoatum (iam enim cœperant bene operari Philippenses, vt dixi cap. 1. v. 6.) sed continuatum significat, iuxta can. 32.

DEVS QVI OPERATVR IN VOBIS ET VELLE, ET PERFICERE PRO BONA VOLVNTATE] Primò, Lutherus & Caluinus, negantes liberum arbitrium sic exponunt, q. d. Deus immittit vel indit seruo arbitrio ipsum velle, id est, actum volendi id quod bonum est, sicuti igni indit calorem. Sed vt alia taceam, hic sensus repugnat præcedentibus: si enim Deus voluntati indit velle, sicut igni indit calorem; ergo frustra Philippenses hortatus est Paulus, vt cum metu & tremore salutem suam operarentur. si enim totum est Dei (vt rectè infert Chrysost.) ergo frustra me hortaris, frustra metum & timorem iniicis, frustra præcipis dicens, *obedite:* quia Deus totum facit; Deus ergo rogandus est, vt obedientiam, omneque bonum mihi inserat; non autem ego excitandus, vt ad bonum connitar, illudque sponte capessam: quia id facere non possum, sed à Deo id mihi indi debet. sicut enim frustra diceres igni, aut bruto, Esto diligens, satage vt calorem, vt cibum tibi compares: ita frustra dices homini, Satage, vt bene viuas; si homo non est ad ea liber, sed ad ea agi debet quasi brutum. VERS. 13.

D *Quomodo Deus operetur velle. Prima sẽt. Caluini refellitur.*

Secunda Catholicorum aliquorum. Secundò, aliqui Catholici sic exponunt: *Deus operatur velle*, id est, physicè prædeterminat voluntatem ad actum volendi, ita tamen vt prædeterminando faciat hominem liberè velle: sicut enim prædeterminat actum, ita & eius modum, vt scilicet liberè fiat, vt liberè velit. Putant hanc prædeterminationem significari voce *operatur*, &, vt significantiùs habet Græcus, ὁ ἐνεργῶν, qui inoperatur

ratur per internam suam vim, energiam & efficaciam.

Gratia non prædeterminat actū liberum.

Verùm difficile est, has prædeterminationes Dei conciliare cū libertate arbitrij nostri, si enim liberum arbitrium est prædeterminatum, quomodo manet liberum? quod enim liberum est, est indeterminatum & indifferens ad vtrumlibet, vt se determinare & flectere possit in alterutram partem, quam liberè amplecti & eligere voluerit. Nam hoc est, quod ait Sapiens Eccl. 15.14. *Deus*, inquit, *ab initio cōstituit hominem, & reliquit illum in manu cōsily sui*, & v.17. *Apposuit tibi aquam & ignem: ad quod volueris, porrigere manum tuam, Ante hominem vita & mors, bonum & malum; quod placuerit ei dabitur illi*. Et Moyses Deut. 30. v. 15. *Considera quod proposuerim in conspectu tuo vitā, & bonum; & è contrario mortē, & malum*, & v. 19. *Elige ergo vitā*, &c. Pluribus idipsum demonstrant Bellarminus, Suarez, Molina, Valentia, & alij tractatu de Gratia. Vnde & modò nonnulli Doctores sapientiores, qui prædeterminationes hasce posuerunt, eas emolliunt, easque non physicas, sed morales interpretantur, vt in re non sint aliud, quàm efficacia gratiæ, quæ certò futura est efficax, quæ habitura est suum effectum, seu quia ita mulcebit & alliciet hominis voluntatem, vt illa liberè gratiæ consentiat, eique cooperetur. Apostolus ergo per τὸ *operatur*, non intelligit hanc prædeterminationem physicā: quia ipse paulò antè iussit Philippenses suam salutem operari cum metu & tremore; ipsos ergo vult esse solicitos, pauidos, diligentes in bonis operibus: non ergo Deus illos prædeterminabat ad sollicitudinem, pauorem, diligentiam, si enim præuenit Deus meam solicitudinem, eamque prædeterminat, vt quid ego laborem, vt quid sim solicitus? Deo id curæ est, Deus id certissimè & efficacissimè præstabit, mea solicitudo nihil hic iuuat. nec enim possum esse solicitus, nisi Deus me ad hanc solicitudinem prædeterminet; & si prædeterminet, non est, quòd sim solicitus: quia hæc prædeterminatio certissimò me faciet solicitum: cur ergo ô Paule, nos hortaris ad solicitudinem, cùm hæc non in nostra, sed in Dei solius sit potestate & manu?

Tertia S. Chrysost.

Tertiò, S. Chrysost. Theophyl. & Theodor. sic exponunt; *Deus operatur in nobis velle*, quia voluntatis promptitudinem ad bene operandum, quam inuenit in nobis, iuuat, auget & promouet: facit enim vt bene operando promptiores simus & fortiores ad eadem bona opera iteranda & augenda, nam sicut otium inuitat & trahit ad otium, ita opus inuitat & trahit ad opus; & vicissim, vti ex opere, ait Chrysost, nascitur opus, ita ex otio trahitur otium. Dedisti eleemosynas? magis excitaris ad dandum. non dedisti? pigresces magis. Modestiam tenuisti vno die? habes inuitamentum ad alterum. Segniter egisti? auxisti segnitiem. Ita S. Dominicus Loricatus sensim exercendo & agendo suas austeritates & pœnitentias, tandem penè incredibiles fecit, vt lorica ferrea ad carnem præcinctus incederet, disciplinas faceret quotidie ad multas horas, abstinentias, orationes, psalmodias brachijs extentis ad stuporem. cumque alij mirarentur, qui id fieri posset, respondit: *Somnum somnus adescat, & vigilias vigilia pariūt; nā corpus humanū in quo paulatim priùs enutritur, in hoc per incrementa postmodum roboratur.* Ea enim est vis & illecebra consuetudinis, educationis & exercitationis, vt sicut qui dormit, qui bibit, plus semper dormire & bibere cupit? ita qui se

Somnus somnum adescat, Labor laborem, virtus virtutem.

A dat abstinentiæ & pœnitentiæ, plus deinde abstinere, seque affligere cupiat & gaudeat. Experiatur quisque, & ita esse sentiet. Ita se exercuerunt olim S. Eremitæ & Cœnobitæ, qui inde Ascetæ, id est Exercitantes, sunt dicti. Idem fit in alijs virtutibus.

Hic sensus sanè intellectus, non est alienus à scopo Apostoli: loquitur enim fidelibus iam iustificatis, quos vult cum metu & tremore pergere in operibus iustitiæ, eò quòd Deus operetur in illis velle & perficere: velle ergo intelligit illud, non quo velint primùm credere, sed quo velint pergere in cœpta fide & iustitia. q. d. Satagite vestram salutem, ô fideles, operari; quia sic Deum aduocabitis, vt is, sicut cœpit, ita pergat in vobis operari velle, faciatque voluntatem vestram in dies paratiorem & promptiorem ad volendum & perficiendum bona opera, quibus salutem assequamini.

B Quartò & optimè, S. August. *Deus* generaliter *operatur* in nobis quoduis bonum *velle*, quo ad salutem dirigimur, siue iusti simus, siue peccatores ad iustitiam tendentes & aspirantes: quia voluntatem tam pœnitendi, quàm amandi, & quoduis bonum operandi sua gratia præuenit & præparat, mouet & incitat, vt liberè velit pœnitere, amare, & quoduis bonum operari. q. d. Deus non tantùm operatur perficere, græcè τὸ ἐνεργεῖν id est operari & agere, sed etiam ipsum velle; quia non tantùm operatur ipsum opus & actum externum, sed etiam internam voluntatis electionem & consensum, quo voluntas eligit & vult facere actum externum & opus bonum.

Quarta & genuina.

Nota Primo. Vox *enim* dat causam præcedentium, cur scilicet debeamus cum metu & tremore salutem nostram operari: causa hæc est, quia Deus operatur in nobis velle & perficere. q. d. Licet ô C Christiani Philippenses, liberum habeatis arbitrium, & in vestra potestate sit bene operari, & saluari; hortor tamen vos, vt cum humilitate & tremore diligenter seruiatis Deo, & bona opera, eaque quæ salutis sunt operimini. quia si quid boni habetis aut facitis, id non à vobis habetis, sed à Deo, qui superbis, præfidentibus, & præ præfidentia negligentibus ac torpentibus resistit, & gratiam suam subtrahit: humilibus autem orantibus, pauidis & solicitis dat, auget & continuat gratiam, &, si prouidi & diligentes sitis in operibus salutis, Deus, sicut cœpit, ita perget in vobis operari velle & perficere bonum: sin præsumptuosi sitis, securi & segnes, Deus se subtrahet, nec perget in vobis operari velle & perficere bonum, itaque à salute vestra corruetis. Deus ergo in vobis operatur tam primum, quàm secundum, tertium & D quoduis aliud sequens bonum velle (id est, bonam volitionem) & perficere: sed ita, vt velit vos suæ operationi humiliter, strenuè & solicitè cooperari. si enim cooperari negligatis, aut ea in re sitis præsumptuosi, Deus quoque vos negliget, & gratiam suam subducet; nec vlteriùs in vobis operabitur secundum, tertium aut quartum bonum velle & perficere: quo fiet, vt à bona voluntate & opere excidatis non perseueretis, nec salutem assequamini. Ita S. August. tum alibi sæpè, tum serm. 2. de Verbis Apostoli: *Imple*, inquit, *vallem, suscipe imbrem, gratia pluuia est: non in montes, sed in valles, id est humiles, descendit.* Idem August. de gratia & libero arbitrio cap. 9. *Quando*, inquit, *iubetur vt operentur, liberum eorum conuenitur arbitrium: sed ideò cum timore & tremore, ne sibi tribuendo quod bene operantur,*

Causa metus est, quod Deus operetur velle, non in pigris & superbis, sed in humilibus & solicitis.

rantur, de bonis tamquam suis extollantur, tamquam ergo Apostolus interrogaretur, & diceretur ei: Quare dixisti, Cùm timore & tremore? horum verborum rationem reddit, dicens, Deus est enim qui operatur in vobis. si enim timetis & tremitis, non extollimini tamquam de vestris operibus bonis: quia Deus est, qui operatur in vobis.

Deus operatur velle, Primò, illuminando intellectum

Nota Secundò, Deus operatur velle per gratiam præuenientem & excitantem, qua intellectum illuminat, immittendo illi bonas cogitationes & lumina, quibus apprehendat, ponderet & æstimet tum enormitatem pœnalsque peccatorum, tum honestatem ac præmia virtutum, tum Dei iudicium, tum æternitatem, aliaque quæ salutis sunt.

Secundò, pias affectiones voluntati indendo.

Secundò, excitat voluntatem & affectum, pios motus, affectiones, & impulsus timoris, spei, pœnitentiæ, dilectionis, aliosque similes illi indendo, quibus suadet & persuadet, suadendoque & persuadendo operatur & facit, vt voluntas liberè velit timere, sperare, pœnitere, diligere, non se sola, nec per puras naturæ vires, sed per eamdem Dei gratiam, quæ sicut voluntatem præuenit & excitauit, vt vellet, ita dum vult illam adiuuat, illique cooperatur vt velit; & hoc significat Græcum ἐνεργεῖν. q.d. Inoperatur scilicet intima vi sua penetrans, illuminans & mouens intima intellectus & voluntatis nostræ, illisque cooperans. Et hoc est quod ait S. Aug. de gratia & lib. arbitrio c. 16. *Deus*, inquit, *est qui operatur in nobis velle & operari: certum est nos facere cùm facimus, sed ille facit vt faciamus, præbendo vires efficacissimas voluntati, qui dixit: Faciam vt in iustificationibus meis ambuletis.*

Deus aliter operatur in homine, aliter in bruto.

Vbi Aduerte. Aliter Deus operatur velle, aliter operatus est cælum, terram, germina, aliaque omnia, quæ creauit, aut fecit. Rursum aliter operatur Deus in anima & voluntate opus liberum, aliter in re inanimata aut bruta operatur opus inanime, naturale aut animale, hoc enim operatur hac ratione, nimirum causas secundas inanimas aut brutas determinando, & determinatione sua necessitatem illis imponendo ad suas actiones: opus verò liberum operatur in voluntate, illi suadendo, illam mulcendo, alliciendo, blandiendo, molliendo, terrendo, roborando interiùs: sicuti exteriùs principes & magistratus operantur in suis subditis velle obedientiæ, vt velint parere suis legibus: operantur, inquam, non physicè determinando eos ad hoc velle, sed moraliter per minas & blanditias, per pœnas & præmia eos inducendo, suadendo & prouocando, vt liberè velint legibus obedire: hoc enim est imperium politicũ, quo principes liberaliter imperant suis, quasi ciuibus; non despoticum, quo seruiliter & coactè suis, quasi mancipijs dominentur. Tale proportionaliter est imperium & operatio Dei, qua in liberis creaturis, angelo & homine operatur, easque regit non despoticè, sed politicè, liberè & regaliter; aliter enim libertati vim inferret, si in ea non moraliter suadendo, sed physicè determinando, operaretur velle. Vnde Syrus, Vatabl. & Erasmus clarè vertunt, *Deus est, qui agit in vobis, & vt velitis, & vt efficiatis*; vel, vt Syrus, *vt perficiatis id quod vultis.*

Nota.

Deus operatur in homine politicè, non despoticè.

Nota Tertiò. Hinc cum S. Augustino docet Ecclesia, omne bonæ voluntatis, fidei & salutis initium esse à gratia præueniente. Negauit hoc Gentilis ille, cuius hæc, non Christiana, sed athea est vox de Deo: *Det vires, det opes, animum æquum mihi ipse parabo.* Negauit id ipsum & Pelagius: nam

A distinguens hæc tria in homine, scilicet posse, velle, agere, docebat posse, id est potentiam volendi siue voluntatem & libertatem esse à Deo: sed velle & agere, esse ex nobis, nec adhæc opus esse gratia Dei. Vnde Pelagius hunc Pauli locum per metonymiam, qua effectus ponitur pro causa, sic exponebat: Deus operatur velle, id est posse, inquit, quia dat mihi potentiam vt possim velle: sed hoc planè est extra scopum & mentem Apostoli. vult enim nos cùm timore operari bona, ex eo, quòd Deus operatur velle: non ergo loquitur de potentiali, sed de actuali velle: nam volendi potentiam omnes homines à Deo acceperunt, nec soliciti esse debent, aut cum metu operari, timentes ne si segniter operentur eam amittant, aut ea priuentur; hic enim ridiculus & friuolus est timor: sed velle actuali priuari possunt, multique segnes eo priuantur, quia Deus eis gratiam subtrahit, quæ requiritur

Error Pelagij, posse esse à Deo, sed velle & agere à nobis.

B ad hoc velle: ergo de velle actuali, non potentiali loquitur Apostolus. Audi S. Aug. de Gratia Christi c. 3. *Pelagius*, inquit *tria constituit atque distinguit, quibus diuina mandata dicit impleri, possibilitatem, voluntatem, & actionem: possibilitatem, scilicet, qua potest homo esse iustus; voluntatem, qua vult esse iustus; actionem, qua iustus est. Horum trium primum, id est, possibilitatem datam confitetur ab auctore naturæ, nec esse in nostra potestate, sed eam nos habere etiamsi nolimus: duo verò reliqua, id est voluntatem & actionem nostra esse asserit, atque ita nobis tribuit, vt nonnisi à nobis esse contendat; tamquam hæc duo tam sint valentia ad declinandum à malo, & faciendum bonum, vt diuino adiutorio non indigeant: illud vero, quod nobis ex Deo est, hoc sit inualidum, id est possibilitas, vt semper gratiæ adiuuetur auxilio.* Deinde c. 5. hoc refellens: *Contrà*, inquit, *Apostolus, Cum timore, ait, & tremore vestram*

Refellitur à S. Augustino.

C *ipsorum operamini salutem. Et vt scirent quia non tantùm in eo quod operari possint; (hoc enim & in natura, & in doctrina iam acceperant) sed etiam in eo quod operantur, diuinitus adiuuentur: non ait, Deus est enim qui operatur in vobis posse; tamquam ipsi iam velle & operari per seipsos habeant, nec in his duobus adiutorio indigeant, sed ait, Deus enim est qui operatur in vobis & velle & perficere; vel, sicut in alijs, & maximè Græcis, codicibus legitur, & velle, & operari.* Rursum c. 10. subiungens responsionem Pelagij dicentis: *Deus*, inquit, *operatur in nobis velle quod bonum est, velle quod sanctum est, dum nos terrenis cupiditatibus deditos mutorum more animalium tantummodò præsentia diligentes, futuræ gloriæ magnitudine, & præmiorum pollicitatione succendit, dum reuelatione sapientiæ in desiderium Dei stupentem suscitat voluntatem,*

Error Pelagij. Deum operari velle, per legem minando, & pollicendo.

D *dum nobis, quod tu alibi negare non metuis, suadet omne quod bonum est. Quid manifestius, nihil aliud eum dicere gratiam, qua Deus in nobis operatur velle quod bonum est, quàm legem atque doctrinã? In lege namque, & doctrina sanctarum Scripturarũ futuræ gloriæ atque præmiorum promittitur magnitudo. Ad doctrinam pertinet etiam quod sapientia reuelatur, ad doctrinam pertinet, cum suadetur omne quod bonũ est.* Mox hæc refutans, *Sed nos*, inquit, *eam gratiam nolumus. Istam aliquando fateatur, qua futuræ gloriæ magnitudo non solùm promittitur, verùm etiam creditur & speratur, nec solùm reuelatur sapientia, verum etiam & amatur: nec suadetur solum omne quod bonum est, verum & persuadetur.*

Pelagius nõ admisit aliam gratiã, quàm legem & doctrinam.

Vbi Nota Pelagium præter naturam, & naturalis voluntatis vires, tantùm admisisse doctrinam & legem, eamque solam verbis illis in speciem tam

tam amplis & speciosis (ita enim interpretatur Augustin. loco citato) intellexisse vocareque gratiam, quia docet operari bonum: itaque dicebat Pelagius Deum operari velle, quia dat legem & sacras Scripturas, quæ erudiunt & hortantur nos vt bonum velimus & faciamus; internam autem gratiam, quæ non tantùm intellectum illuminaret, sed & voluntatem impelleret, afficeret, roboraret, negauit Pelagius. Hanc si concessisset, nullam ei litem se moturum fuisse fatetur August. Non ergo prædeterminationem gratiæ vrsit Augustinus, aut de ea cum Pelagio contendit. qua de re alibi plura.

Porro responsio hæc Pelagij, Deum operari velle per legem, non per gratiam, refutatur eadem ratione, qua refutaui priorem eius responsionem, Deum operari velle, quia dat potentiam volendi, siue voluntatem ipsam.

Quomodo Deus operetur τὸ perficere.

Et velle, et perficere] Græcè, vt dixi, pro *perficere* est ἐνεργεῖν, quod Noster paulò ante vertit *operari*. q.d. Deus facit, vt velitis, & vt opere perficiatis id quod vultis. ita Syrus. Nota. Deus operatur in nobis perficere continuando eamdem gratiam, qua operatus est velle, & sæpè dando quoque occasiones externas perficiendi, qua in re mirabilis est Dei prouidentia erga suos qui se eius directioni totos credunt & committunt, vt plurimas & aptissimas opportunitates bene agendi, & rei bene gerendæ eis suggerat, & quasi in manum det.

Deus operatur cogitare, velle perficere: quomodo?

Tertiò, cùm actus externus est difficilis, vt martyrium, operatur tunc perficere, noua gratia hominem roborando, & animando. Pulchrè S. Bernard. lib. de Gratia & libero arbitrio sub fin. docet, quomodo Deus hæc tria, scilicet *cogitare, velle, perficere*, operetur in nobis: *Primum, inquit, scilicet cogitare, sine nobis; secundum, scilicet velle, nobiscum; tertium, scilicet perficere, per nos facit. Siquidem immittendo bonā cogitationem, nos præuenit; immutando etiam malam voluntatem, sibi per consensum iungit; ministrando & consensui facultatem, foris per apertum opus nostrum internus opifex innotescit.* Deinde cùm docuisset in solo velle propriè situm esse meritum, cùm perficere & cogitare sæpè non sit in nostra potestate, subdit: *Cauendum ergo ne cùm has inuisibiliter intra nos ac nobiscum actitari sentimus, aut nostra voluntati attribuamus, quæ infirma est, aut Dei necessitati, quæ nulla est; sed soli gratiæ, qua plenus est. Ipsa liberū excitat arbitrium, cùm seminat appetitum; sanat, cùm immutat affectum; roborat, vt perducat ad actum; seruat, ne sentiat defectum. Sic autem ista cum libero arbitrio operatur, vt tantùm illud in primo præueniat, in ceteris comitetur. Ad hoc vtique præueniens, vt iam sibi deinceps cooperetur. Ita tamen quod à sola gratia cœptum est, ab vtroque perficitur, vt mixtim, non sigillatim; simul, non vicissim per singulos profectus operentur. Non partim gratia, partim liberum arbitrium, sed totum singula opere indiuiduo peragunt.*

Tam gratia quàm liberum arbitrium totum opus peragit.

Quid εὐδοκία, id est bona voluntas.

Pro bona voluntate] non hominis, vt Chrysostomus, sed Dei: est enim græcè εὐδοκία, id est beneplacitum. &, vt Budæus vertit, vltronea propensaque affectio. q.d. Deus non propter merita vestra, sed pro sua gratuita immensaque in nos beneuolentia & beneplacito operatur in nobis velle & perficere, vt scilicet hanc Dei gratiam & beneuolentiam agnoscamus, illam imploremus, illique gratias, vt par est, agamus. Aliter Chrysost. & Theophyl. *Pro bona voluntate sua*, scilicet implenda:

A q.d. Deus operatur in nobis velle & operari hoc fine, vt eius bona voluntas in nobis, & per nos expleatur, scilicet vt faciat nos implere bonam & sanctam suam voluntatem, vt sanctè viuamus sicut ipse nos vult viuere; hoc enim Deo gratum, & in votis est. Sed prior sensus magis respondet Græco εὐδοκία, & scopo ac menti Apostoli.

Omnia autem facite sine murmurationibus, et hæsitationibus] Græci codices iam variant. Aliqui, vt Regij, legunt, χωρὶς ὀργῆς id est, *sine ira*; alij cum nostro & Syro legunt, χωρὶς γογγυσμῶν id est *sine murmurationibus*. hæcque vera est lectio, quam etiam sequuntur Vatabl. Erasm. Beza. redit enim ad v. 3. vbi iussit vt nihil agant per contentionem, nec per inanem gloriam: ex his enim oriuntur murmurationes & hæsitationes, græcè διαλογισμοὶ hoc est, *disceptationes*; Syrus, *dissidia*, qui enim hæsitat curiosè inquirens, cur hoc ita fiat, cur talis sic faciat, & non sic; hic argutatur, disceptat, murmurat reprehendit, & serit dissidia. Vers. 14

B Vt sitis sine querela, ἄμεμπτοι, de quibus iure nemo queri possit, et simplices filii Dei, sine reprehensione, in medio nationis prauæ] *Simplices*, id est sinceri, candidi; hoc enim est Græcum ἀκέραιοι de quo dixi Rom. 16. 9. Opponit simplicitatem, siue candorem murmurationibus & hæsitationibus: qui enim simplices & candidi sunt, non sunt curiosi in peruestigando quid hic vel ille faciat, non disceptant, non murmurant; sed omnia in meliorem partem interpretantur, & quemque suo officio & iudicio relinquunt, seque suis tantùm rebus immiscent, itaque secum & cum omnibus quietem & pacem habent. Vers. 15

Qui sint simplices.

C Filii Dei] Non spectat ad *simplices*, qui græcè masculinè dicuntur ἀκέραιοι, filij verò neutrè vocantur τέκνα. Nouus ergo est & maximè honorificus hic titulus, quo Philippenses, omnesque boni Christiani vocantur *filij Dei*: quod nos ad omnem virtutem & sanctitatem exstimulare debet, ne simus degeneres, sed Patris nostri cælestis puritatem, candorem, charitatem & perfectionem in omnibus imitari, & moribus exprimere satagamus.

In medio nationis prauæ et peruersæ] Græcè σκολιᾶς καὶ διεστραμμένης id est, tortuosæ & distortæ. ita S. August. in psal. 146, Vatabl. Erasm. & Syrus. *Prauum* ergo hic, propriè non improbum, sed distortum significat, quod propriè opponitur recto & rectitudini. Notat ergo Gentilium vitam & mores, à rectitudine virtutis rectoque rationis, legis & prudentiæ dictamine declinantes. & per

D tortuosa ac contraria sæpè vitia implexos & distortos: omne enim vitiū obliquū est & tortuosum, mentemque diuersis & contrarijs sæpè cupiditatibus implicat et distorquet. Maximè autem opponit hic Paulus prauos simplicibus, de quibus iam dixit, vt *prauus* respondeat Hebræo עקש *ickes*, id est, peruersus, fallax, versutus, tortuosus, qui simulat et dissimulat, quique specie recti et veritatis fallit et decipit.

Omne vitium obliquum est & tortuosum.

Inter quos lucetis sicut luminaria in mundo] Græcè φαίνεσθε, tam est imperatiuus, quàm indicatiuus. Vnde verti potest cum Cypriano epist. ad Rogatianum, cum Ambrosio, Syro et Vatablo, *lucete*, et conspicui estote: φαίνεσθε enim non significat quouis modo lucere, sed in conspicuo esse, vt ab omnibus spectari possit quasi fax in edito posita.

 Secun-

Secundò, luminaria hæc sunt sol, luna, stellæ, ait Chrysost. Ambros. Anselm. *Commonet*, inquit Ambrosius, *vt memores suæ professioni respondeãt, vt inter diffidentes* (incredulos, infideles) *tam clari appareant vitæ conuersatione, moribus, quemadmodum sol & luna inter stellas splendore sublimes sunt.* Et Chrys. *Monet*, inquit, *vt in nocte huius sæculi quasi stellæ resplendeãt & refulgeant.* Et Ans. *Vult*, inquit, *vt Christiani sint quasi stellæ, quæ in cælo fixæ non curãt terrena, sed tota intendunt vt suos cursus & motus peragant, lucemq; spargant mundo.* Sic de Iulio Cæsare canit Horatius:

Christiani debent esse stellæ præfulgentes.

Micat inter omnes
Iulium sidus, velut inter ignes
Luna minores.

Tritum est quoque illud Platonis & Aristotelis, *nec Hesperus, nec Lucifer ita admirabilis est, vt iustus.* Sic mulier illa Ecclesiam significans Apocal. 12. dicitur amicta sole, & luna sub pedibus eius, & in capite eius corona stellarum duodecim. Sic & Daniel. c. 12. 3. dicitur: *Qui ad iustitiam erudiunt multos* (fulgebunt) *quasi stellæ in perpetuas æternitates.*

Secundò, simpliciùs per *luminaria* hæc accipiemus faces, quales, v. g. in portu ex alta turri, vel pharo suspenduntur, vt nauigantibus noctu ad portum contendentibus præluceant, iterque ac portum eminus demonstrent: ad hoc enim erecta fuit turris illa Pharos in Ægypto, de qua Statius:

Lumina noctiuagæ tollit Pharus æmula lunæ.

q. d. Apostolus. Vos ô Christiani estis quasi terrestres quædam lunæ & stellæ: putà faces in excelso positæ, vt Gentibus in hoc mundi mari nauigantibus, & naufragantibus portum salutis, iterque in cælum vestro exemplo, & sancta conuersatione præluceatis & demonstretis.

Vers. 16 VERBVM VITÆ (doctrinam Euangelij vitalem ac salutarem) CONTINENTES AD GLORIAM MEAM IN DIE CHRISTI, QVIA NON IN VACVVM CVCVRRI, NEQVE IN VACVVM LABORAVI] Pro *continentes*, græcè est ἐπέχοντες, quod Theodor. vertit, *attendentes*; meliùs Vatabl. *sustinentes*, id est, in vertice tenentes. &, vt alij, prætendentes alijs scilicet vt in portum salutis, hoc Euangelicæ Christianæque vitæ vestræ lumine præfulgente, inuehantur. Vnde & Syrus vertit, *vt sitis illis loco salutis*. Noster simpliciùs & generaliùs vertit, *continentes*, id est, habẽtes, conseruantes & studiosè retinentes, ne à quoquam vobis eripiatur, vt omnibus illud ostendere, præferre & prælucere possitis.

AD GLORIAM MEAM] εἰς καύχημα ἐμοὶ, id est *ad gloriationem mihi*, vt scilicet de vobis in Euangelica vita tam constantibus, tam præfulgentibus, gloriari possim, quòd tales mea prædicatione euaseritis. *in die Christi*, id est, in die iudicij, quæ erit dies Christi iudicis, declarans summam eius potestatem dominium & imperium: *quia*, id est, quod, *non in vacuum cucurri, neq; in vacuum laboraui*, vtpote quòd vos cum alijs multis ad Christum & sanctitatem Christianam adduxerim.

SED ETSI IMMOLOR (ita enim legendum: vnde malè Vatabl. & aliqui alij legunt, *æmulor*) SVPRA SACRIFICIVM ET OBSEQVIVM FIDEI VESTRÆ, GAVDEO ET CONGRATVLOR OMNIBVS VOBIS] Pro *immolor* græcè est σπένδομαι, id est libor. Notum est ex Leuitico & sacrificijs Gentilium, sacrificia duas habuisse partes, scilicet victimam putà bouem, vitulum, arietem; & libamen, putà vinum, aut oleum: sacrificium enim erat quasi conuiuium Dei, in quo victima erat instar cibi, libamen instar potus Dei. Non ergo hîc duas victimas ponit, vnam se suamúe mortem, alteram Philippensium fidem, vt vult Erasmus; sed vnam victimam, scilicet Philippensium fidem suo sanguine quasi libamine condiendam, q. d. Si contingat me mori, & occidi à Nerone, eò quòd vos aliosque ad Christi fidem conuerterim, non tristabor; sed sponte me offeram, & gaudebo de martyrio meo, quasi de sacrificio Deo oblato, in quo vos sitis victimæ, sanguis meus sit libamen, vt sic integrum sacrificium Deo offeram & sanciam. ita Chrysost. Theophyl. Anselmus.

Vers. 17. *Victima, eiusq; libamen.*

Victima sunt Philippenses, libamen sanguis Pauli.

Vbi Nota. Per *sacrificium* intelligit victimam: victimam autem vocat fidem Philippensium, siue ipsos Gentiles Philippenses ad fidem Christi iam à se conuersos.

Secundò, pro *obsequium*, græcè est λειτουργίᾳ, id est liturgia, siue sacrum Missæ sacrificium. Iam sicut ipsos Philippenses vocat hostiam, siue victimã: ita suam prædicationem, per quam ad fidem conuersi sunt, vocat hic & Rom. 15. v. 16. *Liturgiam*, siue sacrum ministerium: quia per hanc prædicationem, quasi per sacrum ministerium, conuersi, Deoque & Christo oblati & consecrati sunt. q. d. Ego fidem vestram, vósque ipsos, quos ad fidem adduxi quasi victimam per meam prædicationem, quasi liturgiam & sacrificium Deo obtuli, & offero, illudque lubens confirmabo & sanciam meo sanguine, morte, martyrio, adeoq; non renuam, non fugiam, non dolebo; vt, si Deus id permittat & disponat, ingenti me beneficio ab eo affectum putaturus sim, exultaturus, & dicturus cum S. Ignatio discipulo nostro: *Frumentum Christi sum, dentibus bestiarum molar, vt panis Christi mundus inueniar.*

Prædicatio est mystica liturgia.

Tertiò, pro *gaudeo & congratulor*, græcè est χαίρω καὶ συγχαίρω, id est, *gaudeo & congaudeo*, omnibus vobis. q. d. Magni gaudij materia vobis erit, valdeque vobis gaudendum erit, si me immolatum pro fide Christi & vestra martyrioque affectum audieritis: talis enim mors mea, læta, honorifica & vtilis vobis accidet, & in hoc gaudio ego vobis congaudeo, libensque & auidè tantam gaudij materiam iam amplector, & amplectar: nihil enim aliud quàm martyrium desidero, quia scio illud & mihi & vobis magnæ consolationi, honori & lætitiæ fore. ita Chrysost. Theodor. Theophyl.

IDIPSVM AVTEM ET VOS GAVDETE, ET CONGRATVLAMINI MIHI] Græca χαίρετε καὶ συγχαίρετε possunt verti per indicatiuum: *ob idipsum autem gaudetis, & congaudetis mihi*, ita Vatab. & Erasmus; sed meliùs vertit Noster per imperatiuum, præmunit enim Paulus Philippẽses, quos sciebat sua morte & nece contristandos, eosque solatur & exhilarat exhortando eos ad gaudium, vt, si Paulum occidi contingat, non contristentur, sed potiùs gaudeant de tam nobili Apostoli & doctoris sui martyrio. Vers. 18.

SPERO IN DOMINO IESV, TIMOTHEVM ME CITÒ MITTERE (missurum) AD VOS, VT ET EGO BONO ANIMO SIM] *Bono*, id est iucundo, læto, hilari, alacri, græcè εὐψυχῶ, id est, vt in alacritate animi confirmer, & animer. Græci enim εὐψυχίαν vocant animi tum lætitiam, tum inde consequentem generositatem, præstantiam, magnanimitatem: & contrà κακοψυχίαν vocant animi deiectionem, pusillanimitatem, quæ comes est tristitiæ, timoris et anxietatis. Vers. 19.

Quid εὐψυχία.

COGNITIS QVÆ CIRCA VOS SVNT] γνοὺς τὰ

περὶ ὑμῶν, id est, vbi cognouero de rebus vestris, de A statu vestro, scilicet omnia bene se habere, vosque in fide & pietate Christiana proficere, alacri tum, generoso & erecto ero animo; quamdiu enim hoc ignoro, tenet me metus & anxietas ne fides & Ecclesia vestra aliquid mali aut damni passa sit.

Vers. 20. NEMINEM ENIM HABEO TAM VNANIMEM, QVI SINCERA AFFECTIONE PRO VOBIS SOLLICITVS SIT] Pro *vnanimem*, græcè est ἰσόψυχον id est æqualis animi, pari animo præditum. Quòd Primò, nonnulli accipiunt, vt comparatio fiat, non Timothei cum Paulo, sed aliorum cum Timotheo. q. d. Neminem habeo, qui Timotheo animo & affectione in vos æquari aut comparari possit.

Secundò & meliùs, Noster, Syrus, Erasmus & Vatabl. putant Timotheum hic comparari Paulo, quod pari animo, animique sinceritate & zelo in euangelizando, cum Paulo sit præditus, paremque cum eo Philippensium curam & solicitudinem gerat. hoc enim est ἰσοψυχία, siue paritas animi, in qua, si perfecta sit per omnia, & in rebus omnibus, Pythagorici amicitiæ perfectionem collocabant: nam talibus solemus credere & committere negotia nostra, quos scimus eiusdem nobiscum esse animi, (qualis hic Paulo erat Timotheus:) hi enim ad mentem nostram rem conficient, perindeque facient, ac si nosipsi faceremus; prudentis ergo est eos quos in munere aliquo socios & adiutores cupit, tales deligere vel facere, qui sint eiusdem secum sententiæ & mentis. (*Quid ἰσοψυχία*)

SINCERA AFFECTIONE] γνησίως, germanè, verè, cordatè & realiter.

Vers. 21. (*Omnes quæ sua sunt quærunt, quo sensu.*) OMNES QVÆ SVA SVNT QVÆRVNT, NON QVÆ SVNT IESV CHRISTI] *Omnes*, non absolutè, & simpliciter: nec enim Paulus & Apostoli quærebant quæ sua sunt, sed quæ Iesu Christi. *Omnes* ergo, id est plerique omnes, passim omnes, plurimi. Nota. Est hoc tritum & commune prouerbium, reque ipsa & experientia constat esse verissimum, quòd omnes, id est plurimi, quærant quæ sua sunt, non quæ Iesu Christi; Apostolus tamen illud suis adaptat, intelligitque omnes illos qui tunc secum erant, quosque tunc habebat socios: de his enim tantum loqui Apostolum patet ex vers. præced. q. d. Omnes quos iam habeo ad manum, præter Timotheũ, quærunt sua, supple lucra, commoda, suamq; quietem, vt sint in tuto, ait Theophyl. quia, vt Oecum. nemo sustinet, tam longa via mitti ad vos, nemo quærit laborem & pericula: sed omnes otium, quietem, securitatem, commodamque vitam amant & sectantur. Qui tales sunt, non quærunt ea quæ Christi sunt, id est Christi gloriam, fidei propagationem, animarum salutem: hos enim instructos esse decet ad quemuis laborem & calamitatem perferendam, ait Chrysostomus.

Vers. 22. EXPERIMENTVM EIVS COGNOSCETIS. Ita legit Syrus & nonnulli Latini: Græcum enim γινώσκετε tam est indicatiui modi, quam imperatiui: sed Romana legunt aptiùs in imperatiuo *cognoscite*. q. d. Accipite documentum sinceritatis & virtutis Timothei, ex eo quòd SICVT PATRI FILIVS, MECVM SERVIVIT IN EVANGELIO] Syrus & Eras. vertunt, *tamquam filius cũ patre suo sic seruit & operatur mecum in Euangelio*. Verùm Græca ad verbum habent, vti habent Latina nostra iam recitata. Duo enim hic in Timothei commendationem dicit Apostolus. Primùm, quòd sibi quasi patri seruierit. Secundùm, quòd secum strenuè seruierit Euangelio, in eoque sibi subseruierit (modestiæ enim causa dicit Paulus *mecum* pro *mihi*) satagens vbique illud propagare.

HVNC IGITVR SPERO ME MITTERE (missurum) AD VOS MOX VT VIDERO QVÆ CIRCA ME SVNT] quò scilicet vergent mea vincula, an iis eripiendus, an in iis mansurus, ac occidendus sim. Mysticè, S. Bernard. *Quidquid*, ait, *ad corpus spectat, siue bonum, siue malum, foris est, nec potest pertingere ad eum qui intus est. Vnde Apostolus in squalore corporis iacens & vinculis, & quantum ad corpus tribulatione coronatus, Mittam, inquit, Timotheum ad vos vt sciatis quæ circa me sunt. Quæ circa me sunt, inquit, id est In exteriori homine, in exteriori tunica carnis; quæ ad me, qui intus sum, non pertingunt.* Ita ipse tract. de Natura amoris c. 13. Vers. 23.

NECESSARIVM EXISTIMAVI EPAPHRODITVM FRATREM, ET COOPERATOREM, ET COMMILITONEM MEVM, VESTRVM AVTEM APOSTOLVM, ET MINISTRVM NECESSITATIS MEÆ, MITTERE AD VOS] Nota. Epaphroditum miserant Philippenses ad Paulum in vinculis, vt ei solatio esset & obsequio. Hunc Primò vocat *fratrem*, id est Christianum; Secundò, *cooperatorem*, scilicet in Euangelio, & Euangelij prædicatione ac propagatione; Tertiò, *commilitonem*, in expeditione scilicet & bello Christi, quo Apostoli certamen iniuêre difficillimum & periculosissimum cum philosophis, regibus, omnibusque Gentibus ad Christi regnum propagandum, illique orbem vniuersum subiugandum; Quartò Philippensium *Apostolum*, id est legatum & nuntium ad Paulum, ait Theophyl. Secundò, *Apostolum*, inquit Chrysost. id est doctorem: quia eos in fide post Pauli discessum instruxerat; Tertiò, *Apostolum*, id est Episcopum inquit Theod. & Baronius. Quintò, vocat eum *ministrum necessitatis* suæ: quia Paulo vincto necessaria vitæ alimenta à Philippensibus submissa deferebat, & obsequia præstabat. Vers. 25. B (*Quinque elogia Epaphroditi.*) C

QVONIAM QVIDEM OMNES VOS DESIDERABAT, supple videre & reuisere, ET MOESTVS ERAT] Græcè ἀδημονῶν, anxius erat, et anxiè sollicitus: Ambros. vertit, *impatiẽter sollicitus erat*, ἀδημονεῖν enim significat grauissimè angi, vt cùm quis conquiescere non potest, sed dolore et angore penè exanimatur. Vers. 26. (*Quid ἀδημονεῖν*)

PROPTEREA QVÒD AVDIERATIS ILLVM INFIRMATVM] q. d. Epaphroditus, sciens vos intellecta sua infirmitate, anxios esse et moestos, dolebat vicissim et angebatur, vos de se anxios et sollicitos esse, vtque vos hac anxietate liberaret, desiderabat iam sanatus, vos statim reuisere, seque valẽtem vobis exhibere, et recreare in Domino. Præclarè S. D Augustin in Sententiis n. 174. *Beatus*, ait, *qui diligit Deum, & amicum in Deo, & inimicum propter Deũ. Solus enim nullum charum amittit cui omnes in illo chari sunt, qui numquam antè dimittit te, nisi dimittatur.*

SED DEVS MISERTVS EST EIVS] Hoc est, sua misericordia eum liberauit à morte, ac ei sanitatem restituit. Vers. 27.

FESTINANTIVS ERGO MISI ILLVM: græcè, σπουδαιοτέρως id est studiosiùs, vt vertit Syrus, Vatabl. Erasm. Secundò meliùs et planiùs, Noster et Chrysost. cum suis vertunt, *festinantiùs*. hoc enim hic erat studium Pauli, nimirum vt citò et festinanter Epaphroditum remitteret ad suos moerore leuandos, VT VISO, inquit, EO ITERVM GAVDEATIS, ET EGO SINE TRISTITIA SIM] q. d. Tristitiam ex Vers. 28.

ex vestra solicitudine & tristitia concepi. Vestram tristitiam absterget præsentia Epaphroditi, ac consequent r & meam absterget.

Nota. Pro *sine tristitia sim.* græcè est ἀλυπότερος ὦ, id est, vt Vatabl. vt *magis dolore vacem*, vt minùs doleam & trister; Syrus vertit vt mihi leuior sit animi ægritudo. Hinc colligit Chrysost. Apostoli animum numquam omnino dolore vacasse, hocque ob ingentē eius charitatē & zelum; vbi enim amor, ibi est & dolor. *Quis*, inquit. 2. Cor. 11. 29. *infirmatur, & ego non infirmor? quis scādalizatur, & ego nō vror?*

Vbi amor, ibi & dolor.

Vers. 29. Excipite itaqve illvm cvm omni gavdio in Domino] Id est, vt Græca & Syrus transponunt, excipite illum in Domino cum omni gaudio, hoc est, excipite illum vt fratrem, imò patrem vestrum in Christo, Christique fide & religione, cum tanto gaudio, quanto frater fratrem, imò filius patrem ab exilio, immò à morte reducem excipit.

Eivsmodi cvm honore habetote] ἐντίμους ἔχετε, in pretio habete, pretiosos ducite.

Vers. 30. Propter opvs Christi vsqve ad mortem accessit] *Opus Christi*, vocat visitationem Pauli incarcerati propter Christum. Vbi Nota. Opera misericordiæ vocantur *opera Christi*, quia propter Christum miseris exhibentur, & Christus ea sibi facta reputat, Marc. 25. 36. & 40. *In carcere*, inquit,

A *eram, & venistis ad me: amen dico vobis, quamdiu fecistis vni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis.*

Secundò, *accessit ad mortem*, id est, Neronis iræ & mortis periculis se exposuit, dum iuuit & visitauit in carcere me, cui Nero tam infensus est, ita Chrysost. Vel simpliciùs: vt mihi seruiret, se suamque salutem neglexit, & sui oblitus, labore tanti itineris & iugi fatigatione, vt me resque meas curaret, vigilijs & abstinentia ferè se confecit; & in morbum penè letalem incidit, vt patet v. 26. & 27.

Tradens animam svam, παραβουλευσάμενος τῇ ψυχῇ, id est perperam, aut malè consulens animæ (vitæ) suæ. Vatab. vertit, *non habita ratione vitæ*: Syrus. *nihil fecit seipsum*. q. d. Neglexit se, nō habuit

B curam valetudinis suæ, sed illam tradidit & exposuit pro me, vt impleret id qvod ex vobis deerat erga mevm obseqvivm] Græcè, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸ ὑμῶν ὑστέρημα τῆς πρός με λειτουργίας, id est, *vt plene adimpleret vestrum defectū ministerij circa*, vel potiùs erga, *me*. q. d. Ego spiritualia vobis communicaui, vestrum erat temporalia mihi rependere, præsertim in vinculis constituto: & quidem misistis nonnulla ad me; sed quod hisce deerat, ac præsertim ministerium ad me, resque meas curandas, cùm vos absentes sitis, præsens Epaphroditus pro vobis mihi suppleuit & adimpleuit.

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Primo hoc cap. aggreditur potissimum epistolæ argumentum, scilicet vt refutet Judaizantes, & Simonianos hæreticos, docentq; contra eos veram iustitiam & salutem non à lege Mosis, sed à Christo incarnato & crucifixo petendam & expectandam esse. Idem docuit epistola ad Romanos & ad Galatas.

In Secundo, v. 7. ait se legalia, & reliqua omnia, propter Christum, arbitrari vt damna, imo vt stercora.

Tertiò, v. 12. docet se non esse perfectum, sed tendere ad perfectionem christianismi.

Quartò, v. 18. insectatur inimicos crucis Christi, quorum Deus venter est; Nostra autem, *ait*, conuersatio in cælis est, *&c.*

1. De cetero fratres mei gaudete in Domino. Eadem vobis scribere, mihi quidem
non pigrum, vobis autem necessarium. 2. Videte canes, videte malos o-
perarios, videte concisionem. 3. Nos enim sumus circumcisio, qui spiritu serui-
mus Deo, & gloriamur in Christo Iesu, & non in carne fiduciam habentes. 4. quam-
quam ego habeam confidentiam & in carne. Si quis alius videtur confidere in car-
ne, ego magis. 5. circumcisus octauo die, ex genere Israel, de tribu Beniamin,
Hebræus ex Hebræis, secundùm legem Pharisæus. 6. secundùm æmulationem,
persequens Ecclesiam Dei, secundùm iustitiam quæ in lege est, conuersatus sine que-
rela. 7. Sed quæ mihi fuerunt lucra, hæc arbitratus sum propter Christum detri-
menta, 8 Verumtamen existimo omnia detrimentum esse propter eminentem sci-
entiam Iesu Christi Domini mei: propter quem omnia detrimentum feci, & arbi-
tror vt stercora, vt Christum lucrifaciam. 9. & inueniar in illo, non habens meam
iustitiam, quæ ex lege est, sed illam, quæ ex fide est Christi Iesu: quæ ex Deo est iusti-
tia in fide. 10. ad cognoscendum illum, & virturem resurrectionis eius, & societatem
passionum illius: configuratus morti eius: 11. si quo modo occurram ad resurrectio-
nem, quæ est ex mortuis. 12. non quòd iam acceperim, aut iam perfectus sim: sequor
autem, si quomodo comprehendam in quo & comprehensus sum à Christo Iesu.
13. Fratres, ego me non arbitror comprehendisse. Vnum autem, quæ quidem retro
sunt obliuiscens, ad ea verò quæ sunt priora, extendens meipsum. 14. ad destinatum
persequor, ad brauium supernæ vocationis Dei in Christo Iesu. 15. Quicumque er-
go perfecti sumus, hoc sentiamus: & si quid aliter sapitis, & hoc vobis Deus reuela-
bit. 16. Verumtamen ad quod peruenimus, vt idem sapiamus; & in eadem permanea-
mus regula. 17. Imitatores mei estote fratres, & obseruate eos qui ita ambulant, sicut
habetis

habetis formam nostram. 18. Multi enim ambulant, quos sæpè dicebam vobis (nunc autem & flens dico) inimicos crucis Christi: 19. quorum finis interitus: quorum Deus venter est: & gloria in confusione ipsorum, qui terrena sapiunt, 20. Nostra autem conuersatio in cælis est: vnde etiam Saluatorem expectamus Dominum nostrum Iesum Christum, 21. qui reformabit corpus humilitatis nostræ, configuratum corpori claritatis suæ, secundùm operationem, quâ etiam possit subijcere sibi omnia.

Vers. 1. DE CETERO (τὸ λοιπὸν, id est, quod superest; Syrus vertit, *proinde*) FRATRES MEI GAVDETE IN DOMINO q.d. Soliciti & mœsti eratis de vinculis mei, ac de morbo Epaphroditi doctoris vestri, nunc & hunc sanum recipitis, & mea vincula mihi gaudio, Euangelio honori & multis saluti fuisse, vos c. 1. certiores feci; proinde superest, vt abstersa omni tristitia gaudeatis, sed *in Domino*, Christo, qui vobis hanc omnem consolationem & gratiam impertit, quique fidem, religionem & Ecclesiam suam Christianam tum Romæ, tum apud vos ita propagat & exaltat.

EADEM VOBIS SCRIBERE MIHI NON PIGRVM] id est, vt Vatabl. *non piget*, & Syrus, *non est mihi tædiosum*, aut *molestum* toties eadem vobis scribere & inculcare: charitas enim, qua vos complector, omne hoc tædium absorbet, omnem segnitiem excutit, facitque vt diligens & assiduus sim in vobis docendis & commonefaciendis.

VOBIS AVTEM NECESSARIVM] Græcè ὑμῖν δὲ ἀσφαλὲς, id est, *vobis autem tutum*. q. d. Quòd toties eadem scribo, facio vt vos corroborem, tutiores, cautiores & vigilantiores, ne in errorem aliquem aut peccatum prolabamini. Noster cum Ambr. pro ἀσφαλὲς videtur legisse ἀναγκὲς, positum pro ἀναγκαῖον hoc est *necessarium*.

Vers. 2. VIDETE CANES] q.d. Obseruate, & vt Syrus, *cauete*, impudentes & improbos Iudaizantes & hæreticos, qui nos allatrant & mordent, quasi canes. Nota catachresin: *videre* idem hic est, quod cauere. Sic ad Colosſ. 2. 8. *Videte*, id est videndo cauete, *ne quis vos decipiat per philosophiam*. Nota Secundò, hic genium hæreticorum cynicum, siue caninum, quem hoc sæculo expertus B. Thomas Morus Angliæ Cancell. *Heretici*, inquit, *primam suam hypocrisin iam sustulerunt, sed impudentiam substituerunt; vt qui antè religionem simulabant; nunc in impietate glorientur.* Hinc manauit illa phrasis qua vulgò hæreticos comparamus canibus, dicentes: Hy is soo geus als eenen hondt.

VIDETE MALOS OPERARIOS] cauete & fugite pseudo apostolos, qui christianismum miscent; & corrumpunt iudaismo, inquit Chrysost.

Concisio vocantur circumcisi: tur. VIDETE (cauete) CONCISIONEM] Nota Primò. *Concisionem* vocat circumcisionem, vt patebit v. seq. idque vt eam eleuet, & Christianis paruipendendam doceat. q. d. Circumcisio olim tam pretiosa, nunc post Christum tantùm est concisio: *Nihil enim aliud*, inquit Chrysost. *iam faciunt* (Iudæi se circumcidentes) *quàm quòd carnem concidunt; cùm enim legitimum non sit quod faciunt, nihil aliud est, quàm carnis sectio & concisio.* Addit Chrysost. concidi dici illa, quæ temerè & inaniter, ac præter artem inciduntur; circumcidi verò ea, quæ relectis superfluis expoliuntur. Rursùm, per *concisionem*, seu circumcisionem, intelligit circumcisos, & circumcidentes, scilicet Iudæos pseudoapostolos. ita Chrysost. Syrus, Theodoret. abstractum enim ponitur pro concreto, iuxta can. 21.

Secundò concisio est hæresis. Secundo, *concisionem* vocat ipsam hæresim Simonis, Basilidis, Cerinthi, *qui*, vt ait S. Ignatius

A epist. ad eosdem Philippenses, *partum Virginis circumcidũt & mutilant, diuidentes scilicet Iesum à Christo*, (hominem à Deo) & dicentes B. Virginem esse matrem Iesu, non Christi, Christumque non esse passum verè, sed per imaginem, vel opinione, & apparenter tantum, aut non esse passum Christum, sed solum Iesum. de quo v. 18. *Cerinthi qua Christum concidit.*

Tertiò, vt Chrysost. *concisionem* vocat schisma & scissuram religionis & Ecclesiæ, quam faciebant hi pseudodoctores: alludit enim ad canes, quos iam nominauit hoc v. 2. q. d. Hi falsi doctores quasi canes rabidi Ecclesiā conscindunt & lacerāt, ab eaq; & à Christo excisi sunt, ait Ansel. aliosq; exscindūt. *Tertiò, est schisma Nouatiũ.*

Quartò, alludit ad eorumdem *concisionem* id est, perditionem & mortem æternam, quam sibi concisione & circumcisione iam dicta accersunt: Græcum enim κατατομὴ & concisionem & occisionem significat. *Quartò, est occisio & mors æterna.*

NOS SVMVS CIRCVMCISIO, QVI SPIRITV SERVIMVS DEO, ET GLORIAMVR IN CHRISTO IESV, ET NON IN CARNE FIDVCIAM HABENTES] q. d. Rectè dixi cauēdam circumcisionem carnalem, & Iudaizantes circumcisos, qui pariter vos volunt circūcidere: quia hæc carnalis circumcisio nō est vera circumcisio, sed carnis tantùm concisio, vti eā vocaui v. præced. vera enim circumcisio est apud nos Christianos, qui sumus *circumcisio*, id est circumcisi (iuxta cā. 21.) spiritu, qui carnalia desideria pariter & Iudaicas cæremonias circumcidentes & resecantes spiritu seruimus Deo, quæ sola vera est, & Deo placēs circumcisio. ita Theod. & alij. Sic Rom. 2 28 dixit: *Non enim qui in manifesto, Iudæus est: neq; quæ in manifesto, in carne, est circumcisio: sed qui in abscōdito, Iudæus est: & circumcisio cordis in spiritu, non littera; cuius laus non ex hominibus, sed ex Deo est.* Vers. 3. B *Iudæi habent concisionem, Christiani veram circumcisionẽ.*

SPIRITV SERVIMVS DEO] Triplex est hîc lectio, vt indicat S. August. l. 1. de Trinit. c. 6. C

Prima, *Qui spiritu Dei seruimus.*

Secunda, *Qui spiritui Dei seruimus.* Hanc mordicus tenet Ambr. l. 2. de Spiritu sancto c. 6. vt probet Spiritum S. esse Deum, & latria colendum.

Tertia & vera ac germana. *Qui spiritu seruimus Deo*: opponit enim τ. *spiritu seruire Deo*, illi quod sequitur, *in carne cõfidere & seruire Deo*. Jo ergo *spiritu*, non personā quæ colitur, cuiq; seruitur, sed modum quo colitur significat. Vnde Chrysost. τὸ πνεύματι, id est *spiritu*, interpretatur πνευματικῶς, hoc est *spiritualiter*, & Theophyl. πνευματικῶς καὶ διὰ νοὸς, hoc est, *spiritualiter & mente*. Vnde & Syrus vertit, *Qui colimus Deum spiritu*. ita etiam Vatabl. Eras. & alij passim. q. d. Nos Christiani verè sumus circumcisi, qui spirituali fide, spe & charitate Deo religiosè seruimus (græcè enim est λατρεύοντες. q. d. Latria Deum colentes) *& gloriamur in Christo Iesu*, quasi Messia, saluatore & redemptore nostro, non in Mose iam obliterato & abolito, *& non in carne fiduciam habentes*, id est habemus can. 29.

Nota. *Carnem* vocat res externas & carneas, putà carnis circumcisionem, nobilitatem, legis scientiam, pharisaismum; ita enim se explicat. v. 5. ita Chrysost. Theophyl. Anselm.

QVAM-

Vers. 4. QVAMQVAM EGO HABEAM (habere possim, δυνητικῶς, in modo potentiali) CONFIDENTIAM IN CARNE. SI QVIS ALIVS VIDETVR CONFIDERE IN CARNE, EGO MAGIS] *Confidentiam* vocat præfidentiam, & ex ea consequentem gloriationem, & *confidere* vocat præfidere & gloriari: est enim catachresis, vel metalepsis. Vnde vers. præced. opposuit *in Christo gloriari* illi quod est, *in carne fiduciam habere*, id est gloriari.

Quid confidere in carne?

Secundò, quid intelligat per carnem explicat vers. sequ. q. d. Si vellem, ego perinde ac Iudæi, gloriari possem in carnali circumcisione, nobilitate, scientia, &c. non est ergo quod putent Iudæi me ex zelo & inuidia hisce detrahere, quasi ijs inferior sim; sed sciant me, id facere studio veritatis, fidei & salutis, vt à carne omnes traducam ad spiritum, doceamq; tam Iudæos quàm Gentiles adorare Deum in spiritu & veritate.

Vers. 5. CIRCVMCISVS OCTAVO DIE] Græcè, περιτομὴ ὀκταήμερος, id est, *circumcisio octaui diei*. *Circumcisio*, hoc est, circumcisus, vt alibi *præputium*, vocat præputiatos scilicet Gentiles (iuxta can. 21.) Nota. Non tantùm dicit se circumcisum, sed addit id factum octauo die, vt significet se esse Iudæum, non aduenam & proselytum (hi enim adulti conuertebantur ad iudaismũ, & circumcidebantur) sed naturalem; mox enim vt natus est ex parentibus Iudæis, secundum legem, octauo die circumcisus est, itaque factus est Iudæus & ipse. Rursum, inquit ne dicas me natum ex Iudæis, sed proselytis, addo me natum *ex genere Israel*, hoc est, ex prosapia Iacobi Patriarchæ, qui alio nomine dictus est Israel. q. d. Stirpe & prosapia sum Israelita. Tertiò, ne excipias me natum ex decem tribubus quæ schisma fecerunt à Iudæis, addo me natum *ex tribu Beniamin*, quæ fortissima fuit, primumque regem Saulem dedit toti Israeli, quæque in schemate fidelis & constans adhæsit tribui Iudæ Deique templo, & regno, ita S. August. serm. 15. de Verb. Apost. Denique vt huius gentis & stirpis meæ nobilitatem & antiquitatem verbo explicem, addo quod sim *Hebræus ex Hebræis* oriundus, videlicet ex primis illis laudatissimis & antiquissimis Hebræis Abraham, Isaac, Iacob. Vide dicta 2. Corinth. 11. v. 22.

Nobilis prosapia Pauli.

Vers. 6. SECVNDVM LEGEM (id est legis sectam) fui PHARISÆVS. Aut, vt Maldon, in Notis manuscr. q. d. *Quod autem ad legem attinet*. subaudi, eius adeò fui obseruans, vt Pharisæus etiam essem: erant enim Pharisæi inter omnes Iudæos legis obseruantissimi. SECVNDVM ÆMVLATIONEM, PERSEQVENS ECCLESIAM DEI, SECVNDVM IVSTITIAM, QVÆ IN LEGE EST, CONVERSATVS SINE QVERELA] Nota. Vers. præc. laudauit se apud Iudaizantes ex genere & gente, quòd esset Iudæus; hic verò laudat se à proprio studio, & factis in iudaismo. Primò, ergo laudat se hic, quòd secta fuerit Pharisæus, quorum secta habebatur nobilissima. Secundò ne frigidum & tepidum in ea fuisse putes, ait se eius fuisse zelotẽ, & ex eius æmulatione & zelo persecutum esse Ecclesiam Christi. *Non erã*, inquit, *piger Iudæus: quidquid erat quod legi meæ aduersarium videbatur, impatienter ferebam, acriter insequebar. Hæc apud Iudæos nobilitas, sed apud Christum quæritur humilitas. Ideò ibi iste Saulus, hic Paulus*, ait S. August. serm. 15. de Verbis Apost. Tertiò, ne vitam sectæ & zelo dissentaneam culpes, addit, *Secundum iustitiam, quæ in lege est*, id est secundùm iustitiam legis, se conuersatum esse sine querela, hoc est, omne ius & præceptum, quod lex præscribebat, seruasse, ita vt in nullo quasi præcepti alicuius transgressor culpari aut reprehendi posset, nemoque de eo quæri, sed omnes eum prædicarent in legis obseruatione virum iustum & religiosum esse.

PHARISÆVS] Nota. Tres præcipuæ erant sectæ Iudæorum, tempore Christi & Pauli: Pharisæorum scilicet, Essenorum & Sadducæorum: nam aliæ minùs celebres plures fuerunt, scilicet Dositheorum (quamquam hi non tam Iudæi erant, quàm Samaritani schismatici) Hemerobaptistarum, Herodianorum, Nazaræorum, & aliorum.

Sectæ Iudæorum septem.

Primò, Esseni vitam sanctiorem profitebantur, sed à ceteris schismate erant diuisi. Vnde nec sacrificabant in templo, quod dicerent se sanctioribus vti cæremonijs.

Esseni.

Secundò, Sadducæi dicebant non esse resurrectionem mortuorum, neque angelum, neque spiritum, quæ omnia confitebantur & docebant Pharisæi. Actor. 23. 8.

Sadducæi.

Tertiò. Dosithei ab animatis abstinebant, adeoque superstitiosè sabbatum colebant, vt, quo quisque ipsorum habitu, loco, situ die sabbati inuentus esset, eodem permaneret vsque ad vesperam. Cuius rei de nauarcho suo lepidum narrat exemplum Synesius oculatus testis ad Euontium.

Dosithei.

Quartò, Hemerobaptistæ ita dicti sunt, quòd quotidie baptizarentur, rati nimirum hominem non posse purè viuere, nisi singulis diebus in aqua mergeretur, itaque mergendo ablueretur & sanctificaretur.

Hemerobaptistæ.

Quinto, Nazaræi reijciebant Pentateuchum, & sacrificia Iudæorum, abstinebantque ab animatis, velut immundis.

Nazaræi.

Sextò, Herodiani dicebant Herodem Ascalonitam esse Christum, eò quòd sub ipso, & per ipsum alienigenam, putà Idumæum, designatum & declaratum regem Iudæorum, defecisset sceptrum de Iuda, & dux de femore eius, quod erat signum & indicium aduentus Messiæ, iuxta prophetiam Iacobi Genes. 49.

Herodiani.

Septimò, Pharisæi scientia legis, & vita ac moribus omnes antecellebant. Vnde Act. 26. 5. inquit Paulus, *Secundùm certissimã* (græcè, ἀκριβεστάτην id est exactissimam; Syrus vertit, præcipuam disciplinam) *sectam nostræ religionis vixi Pharisæus*. Hinc Scribæ & Pharisæi tempore Christi erant summi legis doctores qui Christo se opposuerunt: fuit ergo hæc secta, docens animæ immortalitatem, & præmia bonorum, pœnasque malorum post hanc vitam, alijs doctior, purior, verior; non ita tamen quin & suos habuerit errores, nam, vt Iosephus, qui & ipse fuit Pharisæus, docet lib. 18. Antiq. c. 2. & l. 2. Belli c. 7. Pharisæi omnia tribuebant fato, & μετεμψύχωσιν, id est, transmigrationem animarum, si bonæ fuissent, in alia & alia corpora, ex Pythagoræ doctrina asserebant. Vnde orta est illa opinio illorum, qua hi putabant Christum esse Eliam, alij Ieremiam, alij Ioannem Baptistam, aut alium quempiam ex Prophetis, Matth. 16. 14. quia scilicet putabant Eliæ, Ieremiæ, Ioannis Baptistæ, alterius Prophetæ animam transmigrasse in Christum.

Pharisæi.

Pharisæorũ errores.

Ab hac legis scientia & interpretatione dicti sunt Pharisæi à radice פרש *paras*, id est explanare, explicare, docere, vel potiùs, vt Epiphan. lib. 1. Panar. c. 16. & alij, ab eadem radice *paras*, quatenus significat diuidere & separare: quia Pharisæi doctrinà

Vnde dicti sint Pharisæi.

ctrinâ, religione & moribus ab alijs Iudæis erant separati, omnibusque eminebant. Sicut ergo doctissimi Gentium dicti sunt Philosophi, ita doctissimi Iudæorum dicti sunt Pharisæi. q.d. Expositi & separati ob eminentem scientiam & sanctitatem. vita enim Pharisæorum maximè in tyrocinio rigida erat, & in speciem sancta, multosque annos colebant continentiam & virginitatem, delicijs abstinentes, frugaliter viuentes, vigilijs & orationibus incumbentes, ieiunantes sabbato, secunda & quinta feria; ita vt inter Iudæos essent Pharisæi, quod inter Christianos sunt Religiosi: vestem etiam habebant propriam professionis suæ, habentem fimbrias hyacinthinas (quæ eos perpetuo admonebant legis obseruandæ, vitæque cælestis, iuxta præceptum Domini Deuter. 22. 12) præ alijs Iudæis longiores, atque in oris earum spinas ligabant, ait Hieron. in Matth. 23. vt earum punctionibus pedes cruciatos ostentarent in signum austeritatis vitæ, arctæque memoriæ & custodiæ legis.

Pharisæorũ continentia & ieiun.

Adhæc legem in membranis scriptam ligabant in fronte, aut capiti circumponebant in modum coronæ, ita nimirum declarabant professionem pharisaismi, vt nemo eos, quasi sanctificatos contingeret ait Epiphan. lib. 1. c. 15.

Rursum dediti erant multis & quotidianis purificationibus. Ex his omnibus tãta eorum erat auctoritas apud populũ; ait Ioseph. l. 13. c. 18. vt etiamsi regi obloquerẽtur aut põtifici, vulgus tamẽ eis fidẽ haberet, &; vt idem ait l. 13. c. 8. iuxtà eorũ responsa fierent quæ ad cultum diuinum, & precationes solẽnes pertinebant. De hac ergo secta æquè vt alij gloriari poterat Apostolus. Imò Act. 23. 6. gloriatur Christianus & Apostolus iam factus, se etiamnum esse Pharisæum, scilicet, quoad professionem immortalitatis animæ, aliorumque dogmatum & morum cum Christiana vita congruentium.

Pharisæorũ auctoritas.

VERS. 7. SED QVÆ MIHI FVERVNT LVCRA, HÆC ARBITRATVS SVM PROPTER CHRISTVM DETRIMENTA] q.d. Has carnis excellentias, quas iam recensui, quasque olim cùm Iudæus essem tanto in pretio habui, collegi, seposui, velut mercator sua lucra, rarasque merces solet in pretio habere, congregare, seponere: videlicet quòd sim circumcisus, quòd sim ex genere Israel, quòd de tribu Beniamin, quòd Pharisæus, quòd legis zelotes, quòd iustitiam indies ex legis obseruatione aucupans; has, inquam, omnes carnis, id est carnalis iudaismi, prærogatiuas, postquam Christi Euangelij veritatem & dignitatem agnoui, iam præ Christo & propter Christum habeo vt nullius pretij, imò vt damna, putà impedimenta veritatis & salutis à Christo percipiendæ, ita Anselm. & alij.

VERS. 8. VERVNTAMEN EXISTIMO OMNIA DETRIMENTVM ESSE PROPTER EMINENTEM SCIENTIAM IESV CHRISTI DOMINI MEI, ET ARBITROR VT STERCORA, VT CHRISTVM LVCRIFACIAM] Nota, τὰ *omnia* respicere præcedentia, omnes scilicet carnis, id est iudaismi, excellentias, quas v. 7. recensui. Secundò, & dignius ac conuenientiùs animo Paulino, non tantùm *omnia* bona Iudaismi; sed *omnia* omnino, id est res omnes putà eloquentiam, opes, delicias, gloriam, fauores, & quiduis aliud, quod mundus hic amat & miratur, pro Christo & propter Christum existimo esse detrimenta & damna, immò stercora, eò enim assurgit animus excelsus Pauli, & hoc significat Græcum ἀλλὰ μενοῦνγε, id est quinimo (pro quo Noster *verumtamen*)

A quod corrigentis est, vel potiùs amplificantis. q.d. Parum dixi, cùm dixi omnia iudaismi lucra, & Iudæorum legalia, me arbitrari propter Christum detrimenta, amplius dico: omnia bona mundi, terrena omnia propter Christum contemno, pro damno duco, imò aspernor & abominor quasi stercora me inquinantia. ita Chrysost. & Theoph.

PROPTER EMINENTEM SCIENTIAM IESV CHRISTI] διὰ τὸ ὑπερέχον τῆς γνώσεως id est *per eminentiam cognitionis*, vel scientiæ Iesu Christi. q.d Quia video, sentio & experior tam præclaram, eminentem & sublimem esse fidem & doctrinam Euangelij (hanc enim vocat *scientiam*;) hinc omnem scientiam, quàm à Gamaliele, lege, Pharisæis hausi, imò alia omnia, & res quasuis nihili duco.

Duplicem hic tangit causam, cur omnia, etiam iustitiam legis, adeoque ipsam circumcisionem & legem veterem (inquit S. Chrysost. Theophyl. & B Oecumen) licet aliàs in se bonam, Paulus arbitretur sibi esse damna, imò σκύβαλα, quod Noster vertit *stercora*. Prior est excellentia Euangelij & christianismi, quæ tanta est, vt reliqua omnia, etiam lex vetus, illi comparata nihil videantur esse, nisi nugæ & sordes, adeò vt, si alterutrum eligere debeas, putà iudaismum vel christianismum, damnum ingens facias, si iudaismũ eligas præ christianismo: sicut si rustico inuenienti adamantẽ ingentẽ, gẽmarius tantumdem offerret plumbi, stultus esset rusticus, & ingentem iacturam faceret, si pro adamante eligeret & acciperet plumbum, inquit Chrysost. Posterior causa est: quia reliqua, præsertim circumcisio, & legalia, olim licet bona, iam tamen post Christum impedimenta sunt christianismi, & consequenter gratiæ & salutis: Iudæus enim si velit Christianus fieri, necesse est, vt legalibus valedicat; C illa enim abolita sunt, imo iam opposita sunt christianismo; si ergo Iudæus legalibus suis adhæreat, ingens sibi damnum facit, quia priuat se maximo bono, putà christianismo; imo hoc ipso, quo Iudæus est & manet, hostis est Christi & christianismi. Vtramque hanc causam afferunt Chrysost. Theoph. & Oecumen.

Cur Paulus iustitias legis, pro Christo arbitratus sit vt stercora. Prior causa

Posterior.

DOMINI MEI] Nota delicias amoris Pauli in Christum. Christus, inquit Dominus est omniũ nostrum, sed meus propriè, qui me contumacem & rebellẽ, ad se immẽsa charitate vocauit, imo compulit qui me non tantum seruum, sed & Apostolum suũ fecit, qui me Gentium doctorem tanta gratia, tot miraculis, tanto fructu & efficacia constituit; meus est, qui se pro me speciatim tradidit, qui sua omnia mihi communicauit, vt meritò dicam, *Dominus meus & Deus meus, amor meus, & omnia*, præ te enim sciẽ- D tiam, pharisaismum, famam, gloriam, nobilitatem, opes, delicias nihili duco, damna & stercora æstimo: quia tu mihi es vera gloria, vera nobilitas scientia, deliciæ, honor, vita, salus & omnia.

Deliciæ amoris Pauli erga Christum.

PROPTER QVEM OMNIA DETRIMENTVM FECI] id est, vt Vatablus, Syrus. & alij propter quem omnia pro damnis duxi, pro quo omnia mihi damnosa visa sunt. Secundo & potius, propter quẽ omnium iacturam feci: hoc enim est Græcum τὰ πάντα ἐζημιώθην quia nimirum omnibus me spoliaui; omnia reliqui & contempsi, omnia æstimans vt damna, imo vt stercora.

ET ARBITROR VT STERCORA] Græcè σκύβαλα, quod Primo, excrementa & stercora duriora significat. q.d. Legalia iam quasi stercora obseruatores sui contaminant & conspurcant, ait Anselmus,

Quid σκύβαλα id est stercora. Prima expositio.

mus, sic & deliciæ omnesque res mundi. Secundò, σκύβαλα Chrysost. Theodor. Theophyl. vertunt reiectamenta frumenti, siue paleas. q. d. Talis est lex postquam Christum quasi frumentum excussa nobis exhibuit, scilicet inanis, superuacua, reijcienda. Talia sunt pariter omnia bona terrena. Tertiò, propriè σκύβαλα dicuntur illa, quæ ex intestinis boum, ouium aut pecorum canibus projeciuntur, ἀπὸ τοῦ τοῖς κυσὶ βάλλεσθαι, quod canibus per contemptum obijciantur & abijciantur. Alludit ad Iudaizantes, quos vers. 2. *canes* vocauit. q. d. Canes sunt, vorent sua σκύβαλα, sua canina reiectamenta, fruantur scilicet suis cæremonijs legalibus & Iudaicis. Simul tamen omnia alia terræ bona, vt dixi, vocat σκύβαλα, quæ brutis & voracibus canibus in delicijs esse debeant, non hominibus, non Christianis, qui Christi & christianismi delicijs fruuntur. Ijs ergo omnis pulchritudo, honor, diuitiæ & deliciæ stercora sunt. Quare S. Hieronymus instituens, Paulinum monachum, ait: *Sic vilis & vespertinus cibus, olera & legumina: qui Christum desiderat, & illo pane vescitur, non quærit magnopere de quàm pretiosis cibus stercus conficiat.*

Tertiò & genuina.

Iudaizantes quasi canes vorent sua σκύβαλα

VT CHRISTVM (Christi gratiam, iustitiam, amicitiam, virtutes, ac dona, tandem gloriam) LVCRIFACIAM] Vide, quomodo omnia terrena damna sint, Christus solus sit lucrum; docentem Chrysost. in morali hom. 16. & 11. vbi inter cetera dicit: *Propterea pecunia χρήματα dicta sunt, non vt spectanda proponantur tanquam apud aurifices; sed vt bonum quid in illis operemur:* χρῆμα enim dicitur, παρὰ τὸ χρῆσθαι, ab vtendo, quòd pecuniæ inuentæ sint vt ijs vtamur ad mutua commercia & opem mutuam. Et inferiùs, quomodo omnia in Christi & virtutis obsequium conuertenda sint, sicque non damna, sed lucra fiant, ita docet: *Oculum tibi fecit; oculum illi vtendum exhibe, non diabolo. Quomodo verò illi exhibebis? Si creaturis eius visis, ipsum glorificaueris, visumque à mulierũ conspectu abduxeris. Fecit tibi manus: illas ipsi possideto, non diabolo: non ad rapinam & auaritiã, sed ad ipsius mandata & beneficia, & ad continuas preces, & succurrendum deficientibus eas porrigens & extendens. Fecit tibi aures; illas ipsi exhibeto, non lasciuis cõcentibus, obscœnis fabulis: sed omnis meditatio tua sit in lege Excelsi. Os tibi fecit; illud nihil agat eorum, quæ illi non probantur, sed psalmodias, hymnos & spirituales odas concinito. Fecit tibi pedes, non vt ad malitiã curras, sed ad ea quæ bona sunt. Fecit tibi ventrem, non vt eum cibis rumpas, sed vt philosopheris. Dedit indumenta, vt tegamur, non ad ostentationem; non vt illa quidẽ multum habeant auri, Christus verò nudus pereat. Casam, pecunias & fruges dedit, non vt solus, sed vt alijs, præsertim egenis, impertias.*

Vnde dicatur χρῆμα, id est pecunia.

Mor. quomodo singulis membris & creaturis ad Dei creatoris obsequium vtendum sit.

VERS. 9. ET INVENIAR IN ILLO NON HABENS MEAM IVSTITIAM, QVÆ EX LEGE EST, SED ILLAM, QVÆ EX FIDE EST CHRISTI IESV] *Inueniar*, id est existã, & sim in Christo, hoc est, fide, gratia & Ecclesia Christi. Sic dicitur de malis angelis Apocal. 12. 8. *Neque locus inuentus est eorum ampliùs in cælo*, id est, deiecti sunt de cælo, vt ampliùs in cælo non essent, nec ibi inueniri possent. Est catachresis.

NON HABENS MEAM IVSTITIAM] *Meam*, hoc est, meis naturæ viribus, meis laboribus partam, inquit D. Chrysost.

QVÆ EX LEGE EST] Id est legalem, quæ ex legis obseruatione acquiritur absque spiritu fidei & gratiæ Christi.

SED QVÆ EX FIDE EST CHRISTI] Hoc est, sed sim habens iustitiam, quæ per fidem Christi gratis acquiritur.

QVÆ EX DEO EST IVSTITIA] Hoc est, quæ diuina est iustitia à Deo manans, vt Deus nos faciat & habeat iustos, coramque eo verè iusti simus; non autem humana quæ ex lege est: hæc enim coram hominibus tantùm politicè nos facit iustos, vt iustos nos prædicent homines, cùm vident nos legis obseruationi studere: Vide Augustinum serm. 5. de Verbis Apostoli to. 10. vbi hunc locum tractat.

AD COGNOSCENDVM ILLVM, ET VIRTVTEM RESVRRECTIONIS EIVS, ET SOCIETATEM PASSIONVM ILLIVS] Tria optat Paulus cognoscere, non tam speculatiuè, quàm practicè. Primò, *illum* scilicet Christum, Christique gratiam, iustitiam, redemptionem, siue Christum esse Messiam redemptorem, qui nos iustificat & saluat. VERS. 10.

Secundò, *virtutem resurrectionis eius*, græcè δύναμιν, id est potentiam, non qua Christus resurrexit, sed qua per resurrectionem suam quasi mortis iam domitor & triumphator nos resurgere faciet. Hanc optat cognoscere, tum per fidem, tum potiùs per experientiam, vt nimirum Christi potentia à mortuis excitetur, & cum Christo in gloria inter Sanctos resurgat.

Tertiò, *societatem passionum*, græcè παθημάτων, id est passionum, afflictionum, *eius*, vt scilicet agnoscat & gustet quàm suaue, sanctum, meritorium, excellens sit pati & affligi cum Christo, & propter Christum, eumque socium habere tam in pœna, quàm in causa, vt, sicut Christus pro veritate, fide, iustitia, Ecclesia, & animarum salute tanta passus est, ita & nos pro ijsdem patiamur.

CONFIGVRATVS MORTI EIVS] συμμορφούμενος est participium præsens. q. d. Dum conformis fio Christo morienti, per mortificationem tum propriam, tum illatam ab ijs qui me persequuntur. ita Anselmus. q. d. Non do me delicijs, non ago vitam inertem & delicatam, sed labores & passiones Christi in me suscipio & exprimo, illis me assimilo & configuro, in ijs gaudeo & exulto, optoque cognoscere & sentire, quantæ consolationis, dignitatis, gratiæ & meriti sit, habere societatem cum Christo in passione, vt per passionem merear cum ipso resurgere ad gloriam.

SI QVOMODO OCCVRRAM (Christo ac Sanctis resurgentibus) AD RESVRRECTIONEM (vt resurgam in communi omnium resurrectione) QVÆ EST EX MORTVIS] Resurrectionem bonorum græcè vocat ἐξανάστασιν, quasi exsuscitationem à morte ad gloriam; aliorum verò ἀνάστασιν, id est suscitationem & resurrectionem simpliciter. Nota hîc Primò, contra fidem specialem Nouantium, incertitudinem gratiæ & perseuerantiæ; hanc enim significat coniunctio *si*, quæ dubitantis est: si enim Paulus de ea dubitat, quis non dubitet? nam dubitare de beata resurrectione non poterat, nisi quia dubitabat an in gratia esset moriturus, nec ne. Vnde idem Paulus 1. Corinth. 10. 12. inquit Chrysost. dicit. *Qui se existimat stare, videat ne cadat.* Secundò, hinc patet resurrectionem & beatitudinem non obtingere ex sola fide, sed ex bonis operibus, laboribus, passionibus. ita Chrysost. Tertiò, hinc verosimilius videtur, Paulo non fuisse reuelatam suam electionem & salutem: & sanè illa ex nullo Pauli loco euinci potest. rationes verò quas aliqui afferunt ad eam astruendam, debiles sunt, & tantùm morales quædam con- VERS. 11.

Paulus non habuit reuelationem sua salutis.

congruentitiæ: imò ipse Apostolus 1. Cor. 9. 27. *Castigo*, inquit, *corpus meum, ne*, &c. *reprobus efficiar*,

Vers. 12.

NON QVOD IAM ACCEPERIM, AVT IAM PERFECTVS SIM] Pro *acceperim*, græcè est ἔλαβον, id est vt Syrus & Vatabl. apprehenderim, aut potiùs prehenderim, cuius compositum mox Apostolus subdit: *εἰ καὶ καταλάβω si comprehendam*. q. d. Hæc quæ dixi de rerum omnium contemptu, quo propter Christũ omnia arbitror vt stercora, de iustitia quæ ex Deo est in fide Christi, de cognitione virtutis, resurrectionis & societatis passionis Christi, & maximè quod dixi, *Configuratus morti eius*; non eâ mente dixi, quasi putem me iam apprehendisse hunc contemptum, hunc Christianæ iustitiæ apicẽ, hanc perfectam resurrectionis ac passionis Christi cognitionem, neque assertiuè dixi, me configuratum esse morti Christi, sed conditionaliter & inchoatiuè, me scilicet optare & sperare iam dictam resurrectionis & passionis Christi cognitionem per configurationem mortis eius, siue quando conformis ero & configuratus Christo morienti, quam configurationem licet iam inchoarim, multum tamen adhuc ab eius perfectione absum, multum mihi adhuc laborandum est, vt imaginem Christi crucifixi in me perficiam, & perfectè exprimam ac depingam. ita Oecumen. & alij.

Nota, Apostolum hæc dicere studio humilitatis, Addunt Ambros. & Chrysost. eum non tam propter se hæc dicere, quàm propter Philippenses qui nimium sibi tribuebant, quasi iam perfectionem christianismi adepti essent. q. d. O Philippenses discipuli mei, nolite altum sapere, nolite putare vos apprehendisse culmen tum cognitionis & doctrinæ, tum iustitiæ & vitæ Christianæ: ecce ego, qui vester sum & magister & Apostolus, qui tot iam annos perfectioni huic tam impensè studui, confiteor & assero me necdum hanc perfectionem apprehendisse, me adhuc illam currendo persequi, & dubitare an eam omni meo cursu & conatu tandem comprehensurus sim. Videte ergo, quàm vos iam recenter conuersi & vix discipuli, ab illa absitis.

Incipientium tentatio est putare se esse perfectos

Nota. Est hæc incipientium tentatio & persuasio, vt, cùm cœperunt Deo seruire, mox se perfectos esse putent, partim quia vident se alios mundo & peccatis seruientes longo post se interuallo reliquisse, partim quia vitia sua necdum perspecta habent, vti nec apicem virtutum.

SEQVOR SI QVOMODO COMPREHENDAM, IN QVO ET COMPREHENSVS SVM A CHRISTO IESV] Pro *sequor*, græcè est διώκω, id est persequor, cuius vim explicant Chrysost. & Theophyl. *Adhuc*, inquit, *mihi vita certaminũ plena est, adhuc procul a meta sũ, adhuc absum a brauijs adhuc curro ac persequor: imò nõ dixit Curro, sed Persequor, qui persequitur, scitis quãta contentione persequatur: neminem aspicit, quosuis impedientes magno impetu abijcit: mentem, & oculum, & robur, & animum, & corpus in vnum contrahit, ad aliud nihil, nisi ad solum brauium intendens.*

Sequor, id est persequor.

Sequor ergo hic idem id quod persequor, vt cùm fugientia sequimur, quæ capere maximè cupimus. Ita Virgilius ait ecloga 2.

Torua leæna lupum sequitur, lupus ipse capellam,
Florentem cytisum sequitur lasciua capella,
Te Corydon, ô Alexi; trahit sua quemque voluptas.

Vbi enim Theocritus, quem in Eclogis sequi solet Virgilius, dixerat διώκει. id est *persequitur*, Virgilius dixit *sequitur*.

Ita Abbas ille in Vitis Patr. lib. 5. c. 7. de patientia num. 35. rogatus quomodo Religiosus non debeat scandalizari, cùm videt aliquos retrò ad sæculum reuerti, sed progredi ad perfectionem Religionis, respõdit; *Intueri debet canes qui venãtur lepores, & sicut vnus ex eis videns leporem insequitur, ceteri autem tantummodo canem videntes currentem aliquãdiu cum ipso currunt, postea verò lassantes post se reuertuntur, solus autem ille, qui vidit leporem, sequitur donec comprehendat, neque exemplo reuertentium, nec præcipitijs, nec siluis, nec vepribus retardatur, sed spinis pungitur, & non quiescit donec comprehendat: ita & monachus, vel qui Dominum Iesum quærit, cruci indesinenter intendit, quæ occurrunt scandala omnia prætergiens, donec ad crucifixum perueniat.*

COMPREHENDAM] apprehendam perfectionem cognitionis & vitæ Christi iam dictam. Loquitur ergo de comprehensione huius vitæ, non futuræ in cælis, ne quis hinc inferat Beatos in cælis comprehendere sua visione diuinam essentiam; quæ licet visibilis sit, est tamen incomprehensibilis.

Quomodo Paulus à Christo comprehensus. Prima expositio.

IN QVO ET COMPREHENSVS SVM] Primò D. Thomas sic explicat, q. d. Sicut à Christi præscientia & cognitione perfectè comprehensus sum, ita satago, vt vicissim ipsum Christum comprehendam, nimirum vt Christum cognoscam perfectè, sicut ipse Christus me perfectè cognoscit, & sua cognitione comprehendit.

Secunda.

Secundò, Oecumen. *in quo*, id est ad quod à Deo apprehensus, id est, vocatus & electus sum, vt scilicet ad perfectionem christianismi curram, eamque comprehendam. Vnde Vatabl. & Erasm. sic explicant: si quomodo assequar id, ad quod me Christus delegit, & in hoc stadio certare iussit. Hic sensus aptus est, sed non explicat satis vim vocis *comprehensus* vel *apprehensus*.

Tertia.

Vnde Tertiò, simpliciùs & planiùs Chrysost. Ambros. & Vatabl. q. d. In æstu persecutionis cùm pergerem Damascum, vt Christianos caperem & vincirem, à Christo in via apprehensus sum, cùm Christus mihi manum iniecit, me prostrauit, cæcitate percussit, corpus animumque meum sibi subegit, compulitque me dicere, *Domine, quid me vis facere?* & hæc omnia hoc fine fecit Christus, vt vicissim satagerem comprehendere tam ipsum, quàm perfectionem christianismi. Vnde Notat. Secundò, Chrysost. vocem *comprehensus* significare auersionem & fugam Pauli, quòd scilicet Deus eum à se auersum & fugientem apprehenderit & ad se retraxerit.

Nota Tertiò, enallagem præpositionis; *in quo*, id est ad quod à Christo comprehensus sum, ad hoc scilicet, vt vicissim studeam eum comprehendere. Aliter tamen Chrysost. Græcum ἐφ' ᾧ, quod Noster vertit, *in quo* accipit causaliter pro quandoquidem: Christus scilicet me ita sua dilectione præuenit, vt me auersum, fugientem, imò hostem apprehenderet, & ad se traheret; hinc vt dilectioni eius sim gratus, & respondeam, omni meo conatu & studio curro & persequor, vt ipsum ipsiusque vitam virtutes & perfectionem comprehendam.

Pœnitentes tantò persequantur Christum quantum, peccantes eum fugerunt,

Notent hoc Pauli exemplum pœnitẽtes & conuersi, & cogitent & ponderent hoc Dei beneficium, quo eos peccatis & sordibus deditos, à se auersos, seque fugientes insecutus est, apprehendit, & ad se retraxit, & in viã gratiæ ac salutis reduxit atque cum Paulo & Magdalena, & sponsa in Canticis errante, sponsum ita se diligentem agnoscant,

eum

eum per vicos & plateas requirant, insectentur dicantque: *Quæsiui quem diligit anima mea, tenui eum, nec dimittam*, &c. Vt tantum eum iam diligant, quantum antea oderunt; tantũ persequantur, quãtum fugerunt; tantum illi seruiant, quantum offenderunt; tantum eius honorem & gloriam propagent, quantum suis peccatis & scandalis eam obscurarunt, Deumque dehonorarunt: itaque fieri videmus in magnis peccatoribus, cùm tacti à Deo seriò conuertuntur. *Curramus*, inquiebant illi apud Climac. gradu 5. *curramus fratres, curramus, cursu enim opus est & vehementi cursu, quoniam cœtu nostro decoro atque optimo excidimus; curramus, neque huic carni nostræ sordidæ atque nequam parcamus, sed occidamus illam sicut prior occidit nos.* Hocq; signum est veræ conuersionis & pœnitentiæ. Vnde S. Gregorius, *Plerumque*, inquit, *gratior est Deo amore ardens post culpam vita, quam securitate torpens innocentia.*

Climaci stimulus ad cursum virtutis.

VERS. 13. EGO ME NON ARBITROR COMPREHENDISSE] Hinc Chrysost. homil. 3. de incomprehensibili Dei natura, arguit Eunomium temerarij erroris, quòd diceret se Deum in hac vita comprehendisse. Nam vt rectè ait S. Aug. in Sententijs n. 102. *In hac vita quæ tota tentatio est, etiam in sublimissimis Sanctis nõ apprehenditur illa perfectio, cui non superſit ascensio.* Et n. 103. *Dum præsentis vitæ cursus agitur, etiamsi valdè proficiat cuius exterior homo corrumpitur, interior renouatur; necesse est tamen vt, dum conditioni subiacet mortis labores toleret vetustatis.*

Nota. Est hic continua metaphora sumpta à stadiodromis, qui cursu certant in stadio, vt rectè Syrus. Cursor est Paulus & quiuis Christianus, stadium est vita Christiana, meta est eius perfectio, brauium est cælestis corona, quam dabit agonotheta Christus. Simili metaphora vsus est Apostolus 1. Cor. 9. *Omnis*, inquit, *qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet, & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam*, &c.

VNVM AVTEM] supple, est necessarium, inquit Anselmus. Secundò & genuinè, *vnum* hoc, supple studeo & ago. vni huic totus intendo. ita Chryſ. Theop. & alij. Vnum hoc est quod explicat dum subdit:

QVÆ QVIDEM RETRO SVNT OBLIVISCENS, AD EA VERO QVÆ SVNT PRIORA EXTENDENS MEIPSVM] Ea *quæ retro sunt* vocat temporalia bona & lucra, inquit D. Thomas, quæ Paulus reliquerat in mundo, (erat enim diues & nobilis) quorum hîc se ait obliuisci. Secundò, Aug. in psal. 89. *quæ retro sunt*, id est præterita mea peccata; aut, vt Vatablus iudaismum, & vitam quam egi in iudaismo, obliuiscor. Tertiò & optimè, *quæ retro sunt*, id est, præterita mea bona opera, labores, passiones pro Christo obliuiscor, quia eorum memoria tum pigros, tum superbos facit. ita Chrysost. Ambros. Theodoret. Theophyl. Anselmus. q. d. Sicut stadiodromi dum currunt in stadio, non respectant quantum spatij transmiserint, sed quantum superſit ad metam, eoque toto conatu & impetu ac cursu recto feruntur: ita & ego præteriti cursus mei obliuiscor totus in metam feror, & non respecto quid egerim, sed quid supersit agendum.

Stadiodromi tantum anteriora spectant.

Hoc Apostoli præceptum inculcat S. Hieronymus Celantiæ ad perfectionem aspiranti. *Beati*, inquit, *qui non sibi de præterita iustitia blandientes secundum Apostolum per dies singulos in virtute renouantur: iustitia enim non proderit ei, à quo die iustus esse desierit. Totum spatium vitæ tuæ sit, vt peragere possis*

Moral de cursu ad perfectione.

A *iustitiam, ne de præterita iustitia confidens remißior efficiaris: sed, sicut ait Apostolus, Posteriora obliuiscens, ad ea autem quæ sunt anteriora me extendens, ad destinatum persequor brauium supernæ vocationis. Idcirco age, vt ordines reliquum tẽpus vitæ tuæ sic vt possis canere cum Propheta, Perambulabã in innocentia cordis mei: quia incohasse non sufficit, sed perfecisse iustitia est.*

Idem ad Eustochium: *Audi filia*, inquit, *& vide, & inclina aurem tuam, & obliuiscere populum tuum, & domũ patris tui, & concupiscet Rex speciem tuam. Deus ad animam loquitur humanam, vt secundùm exemplum Abrahæ exiens de terra sua & de cognatione sua, relinquat Chaldæos, dæmones, & habitet in regione viuentium. Verũ non sufficit tibi exire de terra tua, nisi obliuiscaris populi tui, & domus patris tui, vt carne contemptâ spõsi iungaris amplexibus. Ne respexeris, inquit, retrò, ne steteris in omni circà regione sed in mõte saluum te fac, ne fortè comprehendaris. Non expedit* B *apprehenso aratro respicere post tergũ, nec de aratro reuerti domũ, nec post Christi tunicam ad tollendum aliud vestimẽtũ tecto descẽdere. Hæc tibi dixi, vt intelligeres exeunti, de Sodoma timendũ esse Lot vxoris exemplum.*

Deniq; S. Aug. l. de Cantico nouo c. 4. to. 9. *Via*, inquit, *ista nostra ambulantes quærit: tria sunt genera hominũ quæ odit, remanentem, retrò redeuntẽ & aberrantẽ. Qui non proficit remansit in via, qui fortè a meliore proposito declinat ad id, quod deterius reliquerat, reuersus est retro; qui fidẽ deserit, à via errauit. Quis est qui non proficit? qui se putauerit esse sapientem, qui dixerit, Sufficit mihi quod sum; qui non attenderit eũ qui dicit, Quæ retrò sunt oblitus, in ea quæ antè sunt extẽdo meipsũ semper ad palmam supernæ vocationis. Currentẽ se dixit, sequentem se dixit, non remansit, non retrospexit. Qui sunt retrò redeuntes? qui ex continentia reuertuntur in immunditiã, qui ex sancto & singulari* C *bono proposito in malũ corrũpũtur. Hoc increpat Apostolus dicens; Melius illis erat non cognoscere viã iustitiæ, quã cognoscentes retrorsum conuerti. O malũ retrospicere! Vxor enim Lot, quæ liberata est à Sodomis contra præceptum retrospexit, & in statuam salis conuersa est.*

Deus in via virtutis odit, Primò, remanentem; Secundò, retro redeuntem; Tertiò, aberrantem.

AD EA QVÆ SVNT PRIORA] *Priora* græcè ἔμπροσθεν, id est, vt Syrus & Vatablus, à fronte; hæc enim opponit iis quæ retrò à tergo sunt.

EXTENDENS] Græcè ἐπεκτεινόμενος: quod magnam habet emphasim: significat enim manus totumque corpus protendere ad scopum, vt eum apprehendas antequam pedibus eum attigeris, quod faciunt stadiodromi, qui cum extremo nisu conantur, maximè dum metæ & victoriæ vicini sunt, vt antagonistam æquis penè passibus currentem præ- D uertant, caput totumque corpus & vires exerunt, ac præcipites ad scopum ruunt, ad eumque summis manibus eum prehensuri se extendunt. ita Chrysost. & Theophyl.

Hæc extensio in cursore Christiano, vt docet S. Aug. tr. 4. ep. 1. S. Ioan. tom. 9. fit per desiderium: hoc enim animum eius dilatat, & conatum impetumque adauget. *Tota vita*, inquit, *boni Christiani sanctum est desiderium proficiendi, hic sinus noster est, hic saccus, & quia angustus est, extendendo facis capaciorem. sic Deus differendo extendit desiderium, desiderando extendit animum, extendendo facit capaciorem, desideremus ergo fratres, quia implendi sumus.*

Cursor Christianus se extendit ad anteriora. Primò per desiderium proficiendi.

Secundò, hæc extensio fit per conatum virtutum, vt illas studeas acquirere quæ tibi desunt. ita S. Basilius hom. 11. Hexameron in illa verba Gen. 1. *Crescite & multiplicamini, Anima*, inquit, *crescit, dum quotidiana propagatione se ad perfectionẽ promouet,*

Secundò per conatũ virtutum.

net. Nobis dictum est. Crescite, ratione mira interioris hominis, quo se promouente, rectà ad Deũ contendimus. Istiusmodi erat Paulus, qui dum adniteretur, proq; virili se extenderet in anteriora, eorum quæ erant à tergo obliuiscebatur. Ipsa hæc extensio in hoc sita est, vt ad ampliora iam quæsitis quotidianâ propagatione nos extendamus, nimirum, vt eo quidem, quod assecutus iam es, è memoria sublato, id demum persequare pro virili, quod ex perfectæ pietatis cumulo tibi agnoscis deesse. Talis & Isaac erat, de quo celebre illud elogium proditũ memoriæ est, quia promouens gradum in sublime attollebatur donec magnus effectus est. vide quæ sequuntur.

Tertiò, si semper ad anteriora mentem intendas, instar Cherubin.

Tertiò, si mentem semper ad anteriora, quæ à fronte sunt, intendamus. Sic Ezech. de quatuor Cherubinis ait c. 1. *Non reuertebantur cùm incederent, sed vnumquodq; ante faciem suam gradiebatur.* Quæ verba explicans S. Greg. ho. 3. in Ezech. *Sancti*, inquit, *cùm incedunt minimè reuertuntur, quia sic à terrenis actibus ad spiritualia pertranseũt, vt ad ea quæ reliquerunt, vlteriùs nullatenus reflectantur. Quasi enim per quandam viam eis incedere est, mente ire semper ad meliora. Quod contra de reprobis dicitur, quia reuersi sunt corde in Ægyptum. ante nos enim æterna sunt, post nos temporalia: quia & illa pergentes inuenimus, & ista recedentes quasi post dorsum relinquimus.*

Deinde impedimenta huius ambulationis à frõte, vt scilicet anteriora semper prospicias, tradit idẽ, dicens, *Sunt quidam, qui magna deliberãt, & multa ex his quæ possident, egenis distribuere pertractant; tamq; hæc operari inchoant, & mox paupertatis timor eorũ animum concutit, atque timentes ne egeant, erga egentes tenaces fiunt, seq; ab ea, quam cœperant, bona operatione suspendunt. Hi nimirum incedentes reuersi sunt, quia ante faciem suam ambulare noluerunt; cõtra quos rectè per Salomonẽ dicitur: Propter frigus piger arare noluit, mendicabit ergo æstate, & non dabitur ei: qui enim nunc propter pauorẽ mentis atque torporem, bene operari negligit, cùm sol iustitiæ in iudicio vel in æstate claruerit mendicabit vitam, sed non accipiet, quia propter illam bona operari contempsit. Alius despectu carnis desideriis cuncta relinquere, & seipsum restringere castitatis fræno deliberãt: sed cum cecidisse alios etiam post castitatẽ conspicit, hoc ipsum facere quod deliberat, pertimescit. fitq; vt retro per cogitationem redeat qui ad anteriora respiciens iam mentis gressibus ad alta ibat.*

Vers. 14. AD DESTINATVM PERSEQVOR] *κατὰ σκοπὸν διώκω*, id est, versus scopum totus feror.

Nota Scopus signum est præfixum sagittariis, vt ad illud sagittis suis collimẽt, illudq; configant: Apostolus verò non de sagittariis, sed de cursoribus siue stadiodromis agit, qui non ad scopum, sed ad metam currendo certant; per scopum ergo hic metam intelligit. Vnde Syrus vertit, *decurro ad metam.* Meta hæc est perfectio Christiana toties iam dicta. Aliter hæc vertunt Patres. August. in psa. 38. vertit, *secundum intentionem ferre: σκοπεῖν.* enim significat considerare & intendere, vnde Episcopus dicitur, qui subditis intendit & inuigilat. Secundò, Cyprianus, vel quisquis auctor libri de Vita clericorum, vertit, *ad regulam feror.* Tertiò, Tertull. lib. de Resurr. carnis vertit, *secundum scopum persequor ad palmam* (ad brauium.)

Media incitantia ad cursum sunt, primũ sibi persuadere se non esse perfectum, sed eò tendere.

Nota hic media incitantia ad cursum in vita Christiana, vt in ea metam, id est perfectionem, assequaris, quæ hic suggerit Apostolus.

Primum est, vt scias, & persuadeas tibi te non esse perfectum, dicasque cum S. Paulo hic: *Fratres, ego me non arbitror cõprehendisse*: qui enim se putat perfectum, quasi de meta securus, consistit, nec progredi aut perficere se laborat: qui verò longius se à meta abesse videt, incitatur vt ad eam contendat. Hinc quantumcumque profeceris, cogita te needum esse perfectum, sed magis indies debere proficere. *Iustorum*, inquit Sapiens Prou. 4. 18. *semita quasi lux splendens procedit & crescit vsque ad perfectum diem.* Et Cant. 6. 9. de Ecclesia, (ac consequenter de fidelibus, qui in Ecclesia quasi membra in corpore viuũt & proficiunt) dicitur. *Quæ est ista quæ progreditur quasi aurora consurgens* (in incipientibus) *pulchra vt luna* (in proficientibus) *electa vt sol?* (in perfectis.) Numquam vero cursor Christianus animo cadat, aut fiat pusillanimus si labatur, aut non tãtum proficiat, quantum optaret: imo hoc signum accipiat, quòd tendat ad perfectionem, si hoc ipsum in se notet & aduertat, ideoque sibi displiceat: nam, vt ait S. Aug. ser. 50. de Tempore, *Ipsa est perfectio hominis inuenisse se nõ esse perfectum.* Et ser. 15. de Verbis Apostoli. *Ergo*, inquit, *proficite fratres, discutite vos semper sine dolo, sine adulatione, sine palpatione, semper tibi displiceat quod es, si vis peruenire ad id quod non es: nam vbi tibi placuisti, ibi remansisti. Si autem dixeris Sufficit, & periisti.*

Secundum, est animi generositas ad heroica opera & profectum.

Secundũ mediũ ad perfectionẽ est strenua generositas, & studium ad progrediẽdum in virtutibus: si videlicet te exerceas strenuè, & adigas ad heroica virtutum opera: plus enim proficies vno heroico actu, quam viginti cõmunibus & ordinariis: Porrò heroica hæc opera sunt. Primò, heroica sui victoria, atq; heroica suarum passionum & appetituum refrænatio. Secundò, difficultates & obices, qui virtuti se obiicere solent, heroicè superare & transscẽdere. Tertiò, ad ardua & excelsa conari, moliriq; res magnas, quibus Dei gloria tum in vobis, tum in aliis quã maximè promouetur. Ita S. Bern. ep. 254. ad Garin. *Indefessum*, inquit, *proficiendi studium & iugis conatus ad perfectionẽ perfectio reputatur. Quod si studere perfectioni, est esse perfectum, profectò nolle proficere deficere est. Vbi ergo sunt, qui dicere solẽt, Sufficit nobis, nolumus esse meliores, quã patres nostri? O monache non vis proficere? nõ. Vis ergo deficere? nequaquã. Quid ergo? Sic mihi, inquit, viuere volo, & manere quò perueni, nec peior fieri patior, nec melior cupio.* Et mox hoc refellit dicens. Primò, *hoc ergo vis quod esse non potest; quid enim stat in hoc sæculo? Et certè de homine specialiter scriptum est: Fugit velut vmbra, & numquam in eodem statu permanet.* Secundò, *exultauit Dominus noster vt gigas ad currendam viam. Porrò currentem non apprehendit, qui & ipse pariter nõ currit. Vnde Paulus aiebat. Sic currite, vt comprehendatis.* Tertiò, *quod si Domino currente tu gradum sistis, non Christo appropias, sed te magis elongas, timendumq; tibi est quod ait Dauid: Ecce qui elongant se Domine à te, peribunt. Itaque si proficere, currere est; vbi proficere, ibi & currere desinis; vbi verò non currere, ibi & desidere incipis. Hinc planè colligitur, quia nolle proficere non nisi deficere est.* Deinde idipsum Quartò, confirmat exemplo angelorum in scala Iacob, dicens: *Vidit scalam Iacob, & in scala angelos; vbi nullus residens, nullus subsistens apparuit, sed vel ascendere, vel descendere videbantur vniuersi; quatenus palam daretur intelligi, inter profectum & defectum in hoc mortalis vitæ statu nihil medium inueniri.* Quintò, *sed quomodo ipsum corpus nostrum continuè aut crescere constat aut decrescere, sic necesse fit spiritum aut proficere semper aut deficere.*

Hæc incitamenta quinque motiua S. Bernardi

Insatiabile desiderium perfectionis.

Maximè verò ad perfectionem incitat feruor & insatiabile desiderium proficiendi & tendendi ad perfe-

mirè incitat ad cursum.

perfectionem: ad quod insignes stimulos nobis adhibet vetustus quidam auctor, ita scribens: Primò, *considerare pudet quantus sit feruor in sæculo, qua cura singula quæque studia hominum quotidie ad perfectionē nitantur. Diuitiarū amor insatiabilis est, expleri nescit honorum cupido, celerē habitura res finem sine fine quæritur. Nos cælestes diuitias pigra quadā dissimulatione negligimus, spirituales diuitias aut ne attingimus quidē, aut si leuiter degustauerimus, cōtinuò nos putamus esse satiatos.* Secundò, *aliter nos diuina sapiētia ad suas inuitat epulas, dicens: Qui edunt me adhuc esurient, & qui bibunt me, adhuc sitient. Nullus vnquam talibus expletur epulis, nec aliquādo patitur de satietate fastidiū. Tanto vnusquisq; capacior, tanto auidior erit, quanto inde plus hauserit. Vult esurire nos hic semper & sitire iustitiam vt in futuro iustitiæ retributione satiemur. Considerandæ vis ipsa verborum est, & ita nobis desideranda est iustitia, vt in fame vel siti cibus desideratur ac potus.* Et sub finem epistolæ; Tertiò, *nihil in hoc proposito, otio deterius est, quod non solummodo nō acquirit noua, sed etiam parata consumit.* Quartò, *sancta vitæ ratio processu gaudet & crescit, cessat one torpescit & deficit. Quotidianis ac recentibus virtutum incremētis mens instauranda est, & viuendi nobis hoc iter non de trāsacto, sed de reliquo metiendum.* Quintò, *si beatus Paulus, vas electionis, qui ita Christum indutus erat, vt diceret, Viuo autem iam non ego, viuit verò in me Christus; adhuc tamen se extendit, adhuc crescit & proficit: quid nos facere debemus, quibus optandum est, vt in fine nostro Pauli principio comparemur? Ergo tu obliuiscere omne præteritum, & quotidie inchoare te puta, ne pro præsenti die, quo debes seruire Deo præteritum imputes.* Sextò, *optimè quæsita custodies, si semper inquiras. Damnum peccata sentiunt, si parare cessaueris.*

Sicut venator lepores, ita nos perfectionē insequi debemus.

Vnde Nota hic vocem διώκω, id est persequor. Perinde enim vt cursor suum cursum intentissimè prosequitur, ipsumque terminum persequitur, ita & nos perfectionem persequi oportet. Senior ille in Vitis Patrum rogatus, quid perfectionis studioso agendum esset? respondit, eum imitari debere canes venaticos. Sicut enim illi leporē velocissimè totoque conatu persequuntur, non respectant, quæ in via sunt aut offeruntur nō attendunt, sed omnibus oculis, sensibus & viribus etiam per saxa, sentes & vepres in leporem feruntur, nec quiescunt donec eum ceperint; ita & virtutis studiosum circa virtutē facere debere. Atque ita fecit S. Marcianus anachoreta, vt narrat Theod. in Philotheo.

exemplum S. Marciani.

Cùm enim in venatorem incidisset, rogatusque esset quid rerum in eremo solus & otiosus ageret, vice versa quæsiuit. Quid verò tu agis? Cui ille, Ego ceruos & lepores venor, vt vides. Tum Marcianus. *Et ego,* inquit, *Deum meum hic venor, nec ab hac pulchra venatione cessabo, donec eum apprehendero.*

Tertium incitans ad cursum est, intendere iugiter in brauium.

Tertium medium ad perfectionem est, semper ob oculos habere *brauium supernæ vocationis Dei*, id est palmam, &, vt Syrus vertit, victoriosum præmium supernè in cælis dandum, ad quod nos vocat Deus: Deus enim, qui agonotheta in superno cælorum throno residens, nos cursores strenuos post mortem in cælum ad se vocabit, vt ibi superna & cælesti palma coram omnibus Sanctis & angelis nos donet, & corona gloriæ, quasi victores & triumphatores, coronet: sed quemque pro meritis, vt qui magis alacer & strenuus in hoc cursu fuerit, maiorem; qui minùs, minorem coronam accipiat. E cælo ergo Deus & angeli has nobis coronas ostentant ac pollicentur, vt iis nos ad cursum incitēt. Plura media eaque practica & efficacia suggerit P. Alfonsus Rodriguez p. 1. de Perfect. tract. 1. & 2.

Praxis currendi ad perfectionem.

Porro praxis huius cursus ad perfectionē commoda & efficax est, si quisque Primò coram Deo sincerè & penitissimè se ipsū examinet, scruteturque fundum animæ suæ, vt intimè se suasque inclinationes omnes, tam malas quàm bonas peruideat, ac clarè cognoscat quid eum maximè à progressu in virtutibus impediat & remoretur; quæ sit origo & radix omnium suorum vitiorum & imperfectionum. Est enim in homine quolibet vnum alterumue vitium capitale & radicale, à quo cetera eius vitia, quasi rami suppullulant & oriuntur, quo eradicato, cetera omnia pariter eradicantur.

Secundo, vt cognito & perspecto hoc vitio suo radicali, seriò & efficaciter proponat illud extirpare, totoque die intentos & defixos habeat oculos in illud, perinde ac in hostem capitalem, cum quo quotidie duellum ineundum est. Deinde arma ad illud debellandum vndique conquirat: nec desistat, donec per assiduam in illud reflectionem, sui custodiam, mortificationem, orationem, Dei amorem, illud superet & euincat.

Tertiò, huc multùm iuuabit examen sui particulare: si manè, resolutè proponas, illud ipsum toto die heroicè supprimere: per diem assiduè in illud idem intendas illudque iugiter cohibeas, si quando labi te contingat, mox indoleas, & alacrior fortiorque resurgas: vespere memor eris quoties, quomodo & qua occasione per diem in illud cecideris, omnesque lapsus per pœnitentiam, perque nouum & fortius propositum cauendi, vel superandi occasiones illius, ac per alia remedia cuique propria, emendare satagas. Idem examen peragas qualibet hebdomade, vt die Dominico lustres & videas, quid elapsa septimana profeceris, vel defeceris; illudque sequenti compensare, vel adaugere, ac tribus quotidie gradibus in contraria virtute vel humilitatis, vel temperantiæ, vel continentiæ, aliaue simili proficere, altiusque conscendere seriò constituas. Simile examen initio cuiusque mensis obeas, simileque initio cuiusque anni. Nihil est quod hac constantia, iugique & peruigili labore euinci & eradicari non possit. Quocirca S. Chrysost. & Cassianus docent hominem vno anno fieri posse perfectum. Si enim milites resoluti & certi aut vincere, aut mori, quasuis acies & arces perfringunt, quid non perfringet in se, suaque voluntate generosus & resolutus miles Christi.

Quartò, si te in continuo Dei amore exerceas, omniaque opera, etiam indifferentia, vti sunt studere, edere, ludere, dormire, ambulare, laborare, ex amore Dei, initio cuiusque operis excitato & concepto, inchoare & perficere studeas. Rursum, si aduersa omnia, crucesque Deo per amorem offeras, omniaq; generosè & hilariter Dei amore sustineas. Denique, si vitia, ac præsertim radicale tuum, quoties eruperit, Dei amore mortifices & reseces. Nā, vt ait Petrus Rauennas. *Tenera militia est, solo amore de omnibus vitijs reportare victoriam.*

Age ergo, ô athleta Christi, in hoc studio contentis viribus decurre, certa bonum certamen, apprehende vitam æternam. Quam durum tibi iam est currere & fatigari, tam iucundum tibi erit in meta dicere cum S. Paulo: *Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidē seruaui, in reliquo reposita est mihi corona iustitiæ.* Vita breuis est, stadium breue, corona æterna est. Forsan hodie cursum tuum incidet,

det, vitam tuam abrumpet Deus: tunc currere ampliùs non poteris: tunc quod in cursu tuo hoc temporis momento neglexeris, serò reparare voles: quia hanc negligentiam per omnem æternitatem sarcire & restaurare non valebis, quod nunc negligis, in æternum negligis, quod nunc perdis, in æternum perdis. Et quid est, quàm longa est æternitas? Et quid perdis? singulis momentis perdis coronas amplissimas, non aureas, non gemmeas, sed cælestes, sed angelicas, vt qui poteras tuo cursu peruenire ad Cherubinos & Seraphinos, ob teporē tuum, torporem & tarditatem hæreas, & in æternum hæreas inter infimos, in imo angelorum ordine.

Ita Abbas Pambo moriturus dixit: *Non pænitet me sermonis alicuius, quem locutus sum vsq; in hãc horam. Et sic vado ad Dominũ, quasi qui nec initium fecerim seruiendi Deo*, vt habetur in Vitis Patr. l. 5. to. 1. n. 16. Et Abbas Siluanus rogatus ab Abbate Mose: *Potest homo per omnē diē initiũ facere conuersationis?* respondit: *Si est homo operarius, potest per diem & per horam inchoare initiũ conuersationis suæ.* Ibidem tit. 11. n. 29. Alius rogatus quid quotidie cogitaret & meditaretur in cella, dixit, *Dico mihi, Hodie renatus es, hodie cœpisti seruire Deo, hodie hic inhabitare cœpisti, sic esto quotidie peregrinus, & crastino liberandus, hoc mihi quotidie consulo.* Ibidem l. 7. c. 44. n. 2. Alius rogatus quis esset ei stimulus ad virtutem? quid quotidie meditaretur? respondit: *Ego per singulos dies statui verba mea audiri à Domino, putans mihi dici, Laborate propter me, & ego quiescere faciam vos. Adhuc modicum decertate, & videbitis salutare meum, & gloriam meam. Si diligitis me, si filij mei estis, ad Patrem rogantes reuertimini. Si fratres mei estis, erubescite pro me, sicut propter vos multa perpessus sum. Si oues meæ estis, Dominicam passionem sequimini.*

Acer stimulus ad perfectionē, hodie cœpi, hodie finiã.

Manè ergo cùm surgis, cogita cum S. Antonio: Hodie cœpi currere. Hodie cœpi Deo seruire, hodie forsitan & finiam. Sic viuam ergo quasi hodie moriturus; sic curram quasi hodie cursum consummaturus: Itaq; currã velociter, quia currendi tempus breue est, & grandis mihi restat via in cælum.

IN CHRISTO IESV] per Christum Iesum, per Christi merita, ita Chrysost. Hoc referri potest Primò, ad *brauiũ supernæ vocationis*. q. d. Deus hoc brauium nobis proposuit, & ad illud nos vocat per merita Christi, Christus hoc apud Patrem promeruit, vt illud nobis brauium offerret ac proponeret quasi cursus nostri præmium. Secundò, hoc referri potest ad *persequor*. q. d. Ego curro, ego persequor hoc brauium, non meis, sed gratiæ viribus, quam mihi Christus promeruit.

VERS. 15. Paulus negat se esse perfectum triplici sensu.

QVICVMQVE ERGO PERFECTI SVMVS, HOC SENTIAMVS] Dices, v. 12. & 13. negauit se esse perfectum, quomodo ergo hic se inter perfectos numerat? Respondent aliqui cum S. August. Apostolum v. 12. negasse se esse perfectum perfectione patriæ, hic verò asserere se esse perfectum perfectione viæ, seu tali qualis in hac vita haberi potest, sed ex dictis patet Apostolum etiam v. 12. loqui de perfectione non patriæ, sed viæ.

Secundò, Ambros. respondet Apostolum dicere se perfectum respectu imperfectiorum: sicut viros Religiosos vocamus perfectos respectu vulgi, quia plura pietatis ac virtutum officia præstant, quàm vulgus.

Tertiò & genuinè: *perfecti* id est perfectionis studiosi, siue, vt Anselm. perfecti viatores: vox enim *perfecti* sumitur in actu non completo, sed inchoato, iuxta can. 32. q. d. Cum ego Paulus, qui vobis videor perfectus, sentiam me necdum comprehendisse; sed obliuiscens ea quæ retro sunt, ad priora me extendam, ac metam ac brauium persequar; ergo à pari, imò multo magis, quicumque inter vos ad perfectionem vitæ Christianæ mecum adspirāt & conituntur, hoc mecum sentiant, se scilicet nōdum perfectionem attigisse, sed ad eam directo & continuo cursu debere currere, vt iam dixit; pronomen enim *hoc* demonstrat id, quod dictum est præced. v. 13. & 14. ita Anselmus.

Perfectio huius vitæ consistit in continua tendentia ad perfectionem.

Vbi Nota, perfectionem huius vitæ consistere non tam in eo quòd quis planè sit perfectus, nihil habens vitij aut concupiscentiæ, hoc enim impossibile est: sed in continua tendentia & cursu ad perfectionem. Hæc enim perfectio viatorum est, vt continuò & celeriter in via sua progrediantur ad terminum: nos autem in hac vita viatores sumus, & vita nostra via est, tum ad perfectionem, tum ad cælum, quo ergo magis per virtutes progredimur ad perfectionem & ad cælum, eo magis perfecti sumus viatores. Ita S. Aug. lib. de Perfect. Iustitiæ c. 9. *Perfectus*, inquit, (*viator*) *est qui ad perfectionem irreprehensibiliter currit carens criminibus damnabilibus atque ipsa etiam peccata venialia non negligens mundare eleemosynis.*

Hic enim est perfectus viator.

Quadruplex expositio huius loci.

ET SI QVID ALITER SAPITIS, ET HOC VOBIS DEVS REVELABIT] Ita Romana, Græca & Syrus, non *reuelauit*, vti multi cum Ambros. & August. ep. 48. legunt. Vatabl sic exponit: *quicumque perfecti sumus, hoc sentiamus*, scilicet iustitiam esse non ex lege, sed ex fide Christi, *& si quid aliter sapitis.* q. d. Si contrariũ sentiatis, puta iustitiam obtingere homini ex obseruatione legis Mosis, *hoc quoque vobis Deus reuelabit.* q. d. inquit Erasm. Si quis adhuc aliquid legi Mosis tribuit, vt ex ea putet se iustificari, non ob id scindatur concordia Christiana, sed feratur excuseturque, quòd in fide nouellus sit, & recens à iudaismo conuersus: vbi verò doctior fuerit, Deus ei hanc mentem aspirabit vt contemnat ea quæ necdum contemnere potest. Secundò, Theodor. sic explicat. q. d. Si quid perfectius sapitis quàm iam dixi, hoc habetis à Deo. Tertiò Hilar. lib. 11. de Trinit. & fauet Chrys. hîc, sic exponit, q. d. Iis, qui necdum plenam mysteriorum fidei & veritatis cognitionem assecuti sunt, exspectanda est reuelatio Dei, qui plenam veri cognitionem largiatur, & si quid prius erratum fuerit, corrigat.

Quartò & genuinè, q. d. Si de perfectione *aliter sapitis*, quàm ego, quia nimirum sentitis & putatis vos metam, scilicet perfectionem, apprehendisse, aut illi esse proximos, *& hoc* quoque sicut cetera, *vobis* ignorantibus & errantibus *Deus* suo tempore *reuelabit*, scilicet errorem esse vosque errare in isto sensu vestro. ita Theodor. & Anselm.

Nota. Deus hoc reuelat, dum homini seipsum & sua vitia sensim patefacit, dum ardua virtutum opera, in quibus hominis perfecti imbecillitas laborat & succumbit, obiicit, dum aliorum perfectorum exempla, qui longè nos superant, ob oculos ponit; dum per doctores & concionatores, Christianæ perfectionis eminentiam & sublimitatem describit.

VERS. 16.

VERVMTAMEN (supple, rogo, vel hortor) AD QVOD PERVENIMVS, VT IDEM SAPIAMVS, ET IN EADEM PERMANEAMVS REGVLA] q. d. Verum enimuero vt redeam ad ea, quæ tum initio capitis de cauendis Iudaizantibus, tum paulò antè de

de cursu ad perfectionem dixi, rogo omnes vt regulam doctrinæ, pariter & vitæ Christi, ad quam in baptismo peruenerunt, retineant, in eaq; permaneant: nimirum vt idem sapiant, sintque concordes in christianismo, in Christi fide æque ac moribus, nec admittant Iudaizantes, qui discordiam seminãt, & schisma faciunt, volentes iudaismum miscere christianismo.

Vbi Nota Primò. Vox *verumtamen* significat Apostolum redire, & resumere principale argumentum huius capitis, imò totius epistolæ, quod est sãcire regulã fidei & christianismi, ne scilicet iudaismum admittant. Id patet ex versibus seq. vbi agit contra Iudaizantes negantes crucem Christi.

Fides Christi recta est instar amussis.

Secundò, *regulam* siue amussim, &, vt græcè est, canonem, vocat legem & fidem Christi, quæ recta est instar amussis, cui nihil addere, nec demere quam nec inflectere, nec ad iudaismum, aliòue torquere licet. ita Theophyl. Fides enim est quasi linea & regula rectissima, quam si vel modicum inflectas, aberras à verò, & falsitatem incurris. veritas enim consistit in puncto, in indiuisibili: talis est norma credendi & viuendi, quam nobis præscribit fides & lex Christi. nam Apostolum non de credendi tantùm, sed & viuendi norma loqui patet ex versu seq. vbi ait: *Imitatores mei estote, & obseruate eos qui ita ambulant, sicut habetis formam nostram.* ita Oecumen. & Ambros.

Veritas consistit in indiuisibili.

Hinc Tertiò, pro *permaneamus*, græcè est στοιχεῖν, id est, incedamus quasi milites in acie, ordine & gradu nostro, de quo dixi ad Galat. 4. 25. & ad eosdem c. 6. v. 16.

Quartò, Græca sic habent, πλὴν εἰς ὃ ἐφθάσαμεν τῷ αὐτῷ στοιχεῖν κανόνι, τὸ αὐτὸ φρονεῖν id est, verumtamen in eo, ad quod peruenimus, eadem incedere (id est incedamus) regulā, idem sapere (id est sapiamus) infinitiui enim ponuntur pro imperatiuo more Hebræo. Deinde intelligitur in secundo membro, & q. d. Et idem sapiamus, hoc enim exigit oratio bimembris, & in ea copulam sæpè subticent Hebræi.

VERS. 17. IMITATORES MEI ESTOTE FRATRES, ET OBSERVATE EOS QVI ITA AMBVLANT, SICVT HABETIS FORMAM NOSTRAM] Græcè συμμιμηταί, id est, coimitatores mei estote. q. d. Cùm alijs, qui me imitantur, pariter & vos, ô Philipenses, me imitamini. Sapienter Nazianz. epist. ad Nicobulum, *Prudenti*, inquit, *& cordati viri est magna mensura vitam suam metiri, atque ad excellentium virorum sese imitationem componere. Præstat enim secundas inter homines magnos & locupletes ferre, quam primas, inter pauperes & abiectos, sicuti maioris vtique gloriæ est paululum infra aquilam, quàm supra humiles alaudas volitare.*

Gloriosius est paululũ infra aquilam quam supra alaudas volare.

Secundò, pro *formam nostram*, græcè est τύπον ἡμᾶς, id est, typum & exemplar nos, quod clarè Vatabl. vertit. Quemadmodum nos habetis pro exemplari. O quam efficax est Pastoris, Episcopi & Principis verbum & iussio, cùm ipse id quod iubet primus aggreditur, seque alijs agendi & viuendi formam exhibet! Quàm pulchrum est & decorum, cum Prælatus & Princeps non imperiosè mandat dicens, Popule aut serue ito, laborato, facito quod iubeo; sed excitando potiùs & exhortando dicit, Eamus, faciamus, laboremus, me meæque vitæ formam ac normam sequimini. Ita Iulius Cæsar in castris, militibus suis in labore, vigilijs ac difficultatibus quibusque præibat, vt nemo detrectare aude-

Prælati decus est dicere, non, Ite facite, sed Eamus faciamus.

A ret quod ducem præeuntem facere vidisset. Ita Alfonsus Aragonum rex, cùm exercitus eius summa laboraret cibi inopia, eique offerretur raphanus cum pane, recusauit dicens, *Non decet imperatorem ieiuno exercitu mandere.* Testis est Panormit. lib. de Gestis Alfonsi.

In Vitis Pat. in sententiis Patrũ sent. 106. frater requisiuit senem dicens: Fratres alij mecum cohabitant, & volũt ipsi vt ego illis præcipiam, quomodo iubes vt faciam? respondit, *Fac tu quod præcipis, vt non tantum illis præcepta, sed & formulam præbeas.*

Hinc S. Dionys. Areopagita dixit, sacerdotes esse debere instar crystalli pellucidi & radiantis, in quod incidentes solis radii, in cetera quæ vicina sunt, refunduntur.

Sacerdos debet esse instar crystalli.

Scribit Sulpitius S. Martinum cõmoratum fuisse cum S. Hilario Episc. Pictau. eiusque eruditione & pietate multum profecisse, atque ordinatum ab eo exorcistam, ad sacerdotium se disponere cœpisse,
B S. Hilarius ergò fuit forma vitæ S. Martino, eiusque sanctitatis dux & auctor.

S. Hilarion videndi S. Antonij studio in solitudinem contendit: apud quem duobus mensibus commoratus, omnem eius vitæ rationem didicit. vnde domum reuersus facultates suas pauperibus elargitus, in eremum rediit, miramque illam vitam quam describit S. Hier. egit faciens se speculum & portentum orbis.

Narrat Maffeius in Vita S. P. Ignatii lib. 2. c. 13. adolescentem quemdam Lutheranum, qui disputando conuerti non poterat, traditum Ignatio, atque ab eo in domum acceptum fuisse conuersum. Qui rogatus, quomodo ita mentem ante inexpugnabilem mutasset? respondit, se Ignatij & Sociorum non tam argumentis (licet & iis valerent plu-
C rimum) quàm spectatæ sanctitati virtutique cessisse, quòd ita apud se propè necessariò statuisset à tam incorruptis moribus, à tanta pace & concordia, à tam bonis operibus rectam in Deum fidem abesse nullo modo posse.

MVLTI ENIM AMBVLANT] Subaudi, aliter quàm ego: quia ego prædico & sequor Christi crucem & austeram vitam: illi & verbo & facto Christi crucem negant, viuunt in otio, deliciis, fastu ac Iudaicis cæremoniis, tamquam inimici crucis Christi. VERS. 18.

QVOS SÆPE DICEBAM VOBIS (subaudi, esse) (NVNC AVTEM ET FLENS DICO) INIMICOS CRVCIS CHRISTI] Notat Simonem Magum eiusque asseclas, qui negabant Christum verè esse crucifixum; Christum enim se in cruce subtraxisse, & solam eius imaginem passam dicebant. Sic Cerinthus
D Iesum à Christo diuidens Iesum passum esse ac resurrexisse dicebat, Christum autem nequaquam, sed impassibilem perseuerasse, ipsumque tempore passionis à Iesu recessisse. testis est Irenæus libr. 1. c. 25. & Epiphan. hæresi 28. Addebat Basilides Iesum se transformasse in Simonem Cyrenæum, eumque pro Iesu se subducente esse crucifixum, testis est Epiphan. hæresi 24. Hos hæreticos Paulus hic, & post quadraginta annos S. Ignatius suggillat scribens ad eosdem Philippenses, monensque vt hos ipsos caueant, qui negarent crucem Christi. *Princeps enim* inquit, *huius mundi gaudet, cum quis crucem negarit: cognoscit enim crucis confessionẽ suum ipsius esse exitiũ: id enim trophæum est contra eius potestatẽ, quod videns expauescit, & audiens timet.* Et infra: *Idcirco & in quibusdam, vt crucem negent, facit, vt passionem*

Inimici crucis, Christi asseclæ Cerinthi qui crucem Christi eiusque passionem negarunt.

passionem erubescant; mortem, opinionem vocēt; natiuitatem & ortum ex Virgine circumcidant, diuidentes nimirum Iesum à Christo, & B. Virginem vocantes matrem Iesu, non autem Christi. Et hoc est quod dixit Paulus vers. 2. *Videte concisionem*, id est, eos cauete, qui sic Iesum à Christo concidunt ac diuidunt.

Hæc hæresis non tantùm per Iudæam, sed per Græciam & Asiam proserpsit. Vnde ad Corinthios & ad Philippenses aliosque scribens Paulus, toties extollit crucem Christi, nec se aliud scire, quàm Iesum Christum crucifixum profitetur. Hinc vt hanc hæresim aboleret, & crucem exaltaret Ecclesia, à sui initio ligneam crucem in titulū erexit, quasi in trophæum, vt ait S. Ignatius, erectum contra diaboli potentiam, quod vbi viderit, horret. Imò hic erat titulus Ecclesiæ, & hoc ipso domus aliqua erigebatur in Ecclesiam, si in ea erigeretur titulus crucis, vt docet Baronius & Iacobus Gretserus l. 2. de Cruce cap. 7.

Ecclesia vt hæresim Corinthi aboleret, exaltauit crucem Christi.

Hinc rursum signum crucis fidelibus formare solemne fuit, ad benedicendum, ad fugandos dæmones, imò ad quæuis opera inchoanda, & Deo offerenda. Vnde Tertull. quasi de re antiqua loquens l. de Corona militis c. 3. & 4. *Ad omnem*, inquit, *progressum atque promotum, ad omnem aditum atq; exitum ad vestitum & calceatum, ad lauacra, ad mensas, ad lumina, ad cubilia, ad sedilia, quacumque nos conuersatio exercet, frontem crucis signaculo terimus.* (Nota: non ait, Signamus, sed, Terimus; adeò se crebrò signabāt, vt frontem terere viderentur.) *Harum & aliarum disciplinarum si legem expostules, scripturarum nullam inuenies. Traditio* (notent hoc Nouantes, qui nihil admittunt, nisi quod sacra Scriptura expressum est) *tibi prætendetur auctrix, consuetudo confirmatrix, & fides obseruatrix.* Sic & Cyrill. Hierosol. catech. 13. *Non pudeat*, inquit, *vos crucifixum confiteri, sed in fronte confidenter crucis signaculū digitis imprimatur, & in aliis omnibus crux fiat, in panibus comedendis, & in poculis bibendis, & ingressu, & in egressu, ante somnum, recūbendo & surgendo, eundo & quiescendo. Magna est hac custodia, quæ propter pauperes gratis datur, sine labore propter infirmos, cùm a Deo sit hæc gratia & timor dæmonum: triumphauit enim de illo hoc signo. Ostenta illi audacter: quando enim viderit crucem, recordatur crucifixi; metuit enim eum qui contriuit caput draconum.* Sic & Hieron. ad Eustochium epist. 22. *Ad omnem*, inquit, *actum, ad omnem incessum, manus pingat crucem.* Imò in singulis domibus, adeoque cubiculis Christianorum pingendas esse cruces, docet S. Nilus scribens ad Olympiodorum Proconsulem.

Crucem se signare initio operis solenne fuit primis Christianis. Ex Tertull.

ex Cyrill.

ex Hieron.

Nota Secundò. Hi hæretici vti crucis Christi, ita & continentiæ, seueritatis, austeritatis vitæ, quam Christianos docet crux Christi, hostes erant, agebantque & prædicabant vitam in otio & deliciis, mollem, lasciuam & Epicuream: quemadmodū & nunc nostræ hæreses libertatem omnē carni indulgent. Et hac quoque ratione Apostolus eos vocat inimicos crucis Christi, quia nimirum, vt sequitur, eorum Deus venter est, & nonnisi terrena sapiunt. Vnde & quosuis alios, etiam Catholicos ventri & veneri deditos hisce verbis perstringit Apostolus.

Corinthiani hostes crucis Christi erant Epicurei.

Vers. 19. QVORVM FINIS INTERITVS] Græcè ἀπώλεια, id est *perditio*. q. d. Qui in fine perdentur & interibunt; finis eorum lasciuiæ & gulæ, erit mors æterna: voluptates eorum desinent & finientur, gehennali incendio & interitu.

QVORVM DEVS VENTER EST] qui ventri per omnia indulgent, qui ventri omnino addicti sunt, qui soli ventri toti student: illud enim cuique Deus quod maximè colit, cuique totus seruit, & sese suaque omnia impendit. Et propriè tales sunt, qui omnia sua studia, cogitationes & opes ad gulam & ventrem, quasi ad summum & vltimum bonum referunt, rursum ii, qui ventrem Deo præponunt, parati pro gula Dei legem & amicitiam violare: tunc enim gula, est peccatum mortale, aliàs ferè gula tantum est veniale peccatum, vt dixi Galat. 5. v. 21. Pulchrè S. Chrysost. *Tanta mala*, inquit, *non facit mare fines suos transgressum, quanta vēter si corpus nostrum cum anima superauerit, omnem orbem illuit mare, & venter totum corpus. Pone illi terminum natura sufficientiam, quemadmodum Deus mari posuit arenam: & si æstuauerit & ferocierit, increpa illum virtute, quam in te habes. vide quomodo Deus increpauerit, vt ipsum imiteris.*

Quibus Deus sit venter.

Gula quomodo coërcenda.

Videtur alludere Paulus ad Dagon deum Philistinorum 1. Reg. 5. Dagon enim est deus venter; quia ventris causa colebatur: videtur enim Dagon deus fuisse piscium, fœturæ & frumenti, à quo nimirum petebant copiam piscium, prolium (instar multiplicationis piscium) & frumenti. Nam Dagon hebraicè dicitur à דג *dag* vel דגה *daga*, id est à pisce. Vnde tradunt Hebræi, Dagon fuisse idolum hominis mixti cum pisce, ita nimirum vt ab vmbilico & infra, piscis, supra verò hominis figuram habuerit, quales Sirenes finguntur. Philistini enim piscationi dabant operam, indeque viuebant; erant enim accolæ maris Mediterranei. Lilius Gyraldus libro de Diis Gentium syntagm. 2. pag. 103. putat Dagon fuisse Iouem aratrium, quem colebant Phœnices, tamquam frumenti & aratri inuentorem quasi Dagon vocetur à דגן *dagan*, id est frumentum. Rursum Dagon deus venter est: quia, cùm arca fœderis capta à Philistæis collocata esset iuxta Dagon, Dagon concidit coram ea, capite & manibus auulsis à corpore, vt tantum truncus seu venter extaret reliquus, quem postea coluerunt, & huc alludit Paulus dum ait, *Et gloria in confusione ipsorum qui terrena sapiunt.* Vnde & cultores Dagon percussi sunt pudendis mariscis, morbis ani, ita vt ipse computresceret, indeque intestina defluerēt & prominerent, vt rectè annotauit Abulensis: sicuti hoc sæculo, miro sed iusto Dei iudicio, cultores ventris & veneris feriuntur noua & veteribus incognita, eaque pudenda & infami lue, siue morbo Gallico. Huc etiam appositè alludit nomen Dagon, quòd hebraicè tam piscem iniquitatis, quàm piscem doloris & tristitiæ, vt vertit S. Hier. in Nominibus Hebraicis, significat.

Dagon est Deus venter.

Quis Dagō & vnde dictus.

Nota. Deus venter est vorago omnium bonorum. Hinc Diogenes Cynicus gulonum ventrem vocabat vitæ charybdim, eò quod omnia deuoraret, nec satiaretur vnquam: imò charybdis tantum sorbet ea quæ mari vehuntur, & reuomit tandem quod absorbuit; at lurconum ventribus nec aër, nec terra, nec flumina nec maria sufficiunt: quin & domos & agros totos absorbent, nec reuomunt, refert Laërtius lib. 6.

Gulonum venter est vitæ charybdis.

ET GLORIA IN CONFVSIONE IPSORVM] Id est, gloriantur hi Iudaizantes de circumcisione, de qua confundi deberent; fit enim in membro verecundo; cuius nos maxime pudet ita S. Aug. serm. 14. de Verbis Apostoli. Secundò, & melius, S. Chrysost. Theophyl. Oecumen. q. d. De peccatis turpibus,

bus, de quibus confundi deberent, & quorum eos pudere oporteret, etiam gloriantur, eaque iactant. Apposite Pythagoras cum quemdam audiret dicentem, malle se inter mulieres quàm inter Philosophos versari, subiecit, *Sues, inquit, malunt in cœno, quàm in lympidis aquis versari.*

QVI TERRENA SAPIVNT] quorum cor terræ affixũ nonnisi terrestres habet affectus, nonnisi terrestria bona amat, desiderat, curat, cogitat, prosequitur.

πολίτευμα tria significat.

VERS. 20. NOSTRA AVTEM CONVERSATIO IN CÆLIS EST] In Græco legitur πολίτευμα, id est, vitæ ratio, institutum, inquit Budæus. q.d. Christianæ vitæ institutum est, in cælis agere; christianismus est professio vitæ cælestis.

Nota Secundò, πολίτευμα significat quoque *conuersationem.* Nota. *Conuersationem in cælo* opponit conuersationi in terra, rebusque terrestribus, siue iis qui terrena sapiunt. q.d. Terreni & mundani sapiunt, amant, curant terrena: nos Christiani sapimus, amamus, curamus cælestia: terreni quasi talpæ in terra versantur, terram fodicant, terræ inhiant, terræ opibus delectantur: nos Christiani cælestibus pascimur, ad cælum tendimus, cælestibus inhiamus, in cælis est cor nostrum & bona omnia; in cælis ergo sumus, non in terra, quia anima magis est vbi amat, quàm vbi animat. *Sicut domus,* inquit S. Greg. lib. 8. Moral. c. 31. *exterioris conuersationis est ædificium, quod inhabitat corpus: ita domus nostræ cogitationis, est res quælibet, quam per dilectionem inhabitat animus. Vnde Paulus qui in supernis cor fixerat, in terra quidem positus, sed tamen a terra extraneus dicebat, Nostra conuersatio in cælis est.*

Conuersatio nostra in cælis est; Primò per cogitationes cælestes.

Itaque *nostra conuersatio in cælis est*; Primò, quia mentem & cogitationem habemus in cælis, ibi sum habemus corda, sæpè de Sanctis, angelis, Deo, vita beata, rebusque cælestibus cogitamus & loquimur, imò cum Sanctis loquimur. Qua in re excelluit apud nos olim B. Maria Oigniacensis, quæ ita Sanctis & angelis familiaris fuit, vt de ea ita scribat grauis auctor Iac. de Vitriaco Cardinalis c. 8. Vitæ eius *Cum, inquit, Sancti alicuius festus immineret dies Sanctus ille ferias ei suas nuntiabat & in ipsis ferijs visitabat eam, multos secum beatos ciues adducens, sicq; spiritus eius cum Sancto totum illum iucundum ducebat diem. Ex familiari autem & crebro Sanctorum colloquio id obtinuit, vt, quemadmodum homines vicinos suos alios ab alijs internoscunt, ita ipsa angelos, & sanctos homines ab alijs posset distinguere.*

Secundò, per vitam cælestem.

Secundò, *nostra conuersatio in cælis est* per vitam cælestem, quia in terris vitam agimus puram & sanctam, qualem angeli agunt in cælis. Hinc Ecclesiæ, quæ Sanctorum & fidelium est congregatio, à Deo datus est calceus ianthinus, siue cælestis, Ezeciel. 16. v. 10. *Calceaui,* inquit, *te ianthino,* scilicet calceo hyacinthini, vt vertunt Septuag. id est violacei & cælestis coloris, vt hoc symbolo significaret Deus, Sanctorum, qui in Ecclesia sunt, conuersationem esse in cælis. Rursus per hyacinthum, qui vestis est regum, vt patet Eccli. 40. 4. significabat Deus animum regium & excelsum Sanctorum Ecclesiæ, qui nimirum in cælis fixus, hæc omnia terrena pessundat & proterit. Vnde & luna sub pedibus Ecclesiæ ponitur, Apocal. 12. 1.

Ecclesia calceatur calceo hyacinthino, id est cælesti.

Tertiò per spem cælestium.

Tertiò, *nostra conuersatio in cælis est* per spem: quia tendimus ad cælum, & speramus breui ad Christum, qui nobis viam præmuniuit in cælum, peruenire; eò ergo præmittimus spem nostram, affectum & opera, quò speramus post hanc vitam reipsa tam anima, quàm corpore nos ascensuros. Empedocles rogatus cur viueret? respondit, *Vt cælum aspiciam: tolle cælum, & nullus ero.* Longè veriùs Christianus rogatus, Cur viuis? respondebit. Vt cælum non tantùm aspiciam, sed & consequar. Quare meritò S. Bernard. ad eos qui terrenis inhiant, *Non pudet,* inquit, *te corpore cælum suspicere, & mente in terra repere; caput sursum, & cor habere deorsum?*

Conuersamur in cælis quasi ciues: hoc enim est πολίτευμα.

Nota Tertiò πολίτευμα significat insuper, inquit Budæus, regimen politicum reip. vel ciuitatis. q.d. Nostrum regimen, nostra resp. nostra ciuitas in cælis est; nos gerimus vt municipes cælorum; regnum cælorum est ciuitas nostra, cuius municipali iure Sancti omnes reguntur. quod regimen est spirituale & cæleste, non carnale & terrestre: quia non in carnalibus, externis & terrestribus, sed in spiritualibus, internis & cælestibus legibus & institutis positum est. Vnde Tertull. l. de Corona militis legit *noster municipatus in cælis est.* q.d. Peregrini sumus mundi; sed municipes & ciues cæli. Sic *conuersatio* hic (vt vertit Noster) accipi potest ciuica, seu qualis est ciuium; hoc enim est πολίτευμα. Vnde sic verti potest hic locus: conuersamur vt ciues cælorũ qui scilicet legibus, cõsuetudine, politia, iure ac bonis ciuitatis & regni cælestis reguntur & viuunt. Ita Ephes. 2. 19. dixit: *Iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorum, & domestici Dei,* Et Heb. 12. 22. *Accessistis,* inquit, *ad Sion montem, & ciuitatẽ Dei viuentis, Ierusalem cælestem, & multorum millium angelorum frequentiam, & Ecclesiam primitiuorum, qui conscripti sunt in cælis,* &c. De voce πολίτευμα, vel πολιτεία (hæc enim duo sæpè pro eodem sumuntur teste Budæo) plura dixi Ephes. 2. 12.

Sancti in cælis habitant quasi aquila, ait S. Gregor.

Hinc moraliter S. Gregor. explicans illud Iobi c. 39. *Numquid ad præceptum tuum eleuabitur aquila, & in arduis ponit nidum suum?* S. Paulum & Sãctos, comparat aquilæ l. 31. Mor. c. 19. *Videamus,* inquit, *aquilam nidum sibi in arduis construentem, qui ait, Nostra conuersatio in cælis est: & rursum, Qui conresuscitauit & consedere fecit nos in cælestibus. In arduis habet nidum: quia profectò in supernis figit consiliũ. Nõ vult mentem in imo deijcere, non vult per abiectionem conuersationis humanæ in infimis habitare. Tunc Paulus fortasse in carcere tenebatur, cum se consedere Christo in cælestibus testaretur; sed ibi erat, vbi ardentẽ iam mentem fixerat, non illic, vbi illum necessariò pigra adhuc caro retinebat.* Deinde hanc mẽtis in cælo positæ altitudinẽ signum esse diuinæ prædestinationis, ita docet: *Hoc namque esse speciale specimẽ electorum solet, quod sic sciunt præsentis vitæ iter carpere, vt per spei certitudinem nouerint iam se ad alta peruenisse quatenus cuncta quæ præterfluunt, sub se esse videant, atq; omne quod in hoc mundo eminet, amore æternitatis calcent, hoc enim est quod sequenti se animæ Dominus per Prophetam dicit, Sustollam te super altitudines terræ. nam quasi quadã inferiora terræ sunt, damna, cõtumelia, egestas, abiectio: quæ ipsi quoq; amatores sæculi, dum per lata via planitiem ambulant, vitando calcare non cessant. Altitudines autem terræ sunt, lucra rerum, blãdimenta subditorum, diuitiarum abundantia, honor & sublimitas dignitatum, quæ quisquis per ima adhuc desideria incedit, eo ipso alta æstimat, quo magna putat. At si semel cor in cælestibus figitur, mox quam abiecta sint cernitur quæ alta videbantur; nam sicut qui in montem conscendit, eo paulisper cetera subiacentia despicit, quo ad altiora gressum amplius tendit: ita qui in summis intentionem figere nititur, dum annisu ipso nullam præsentis Vitæ gloriam esse deprehendit.*

Conuersari in cælis est signum prædestinationis.

super

super terræ altitudines eleuatur; & quòd prius in imis desideriis positus super se credidit, post ascendendo proficiens sibi subesse cognoscit.

VNDE (ἐξ οὗ ex quo scilicet cælo) ETIAM SALVATOREM EXPECTAMVS DOMINVM NOSTRVM IESVM CHRISTVM] vt veniens ad iudicium nos fideles, nos amicos ad cælestia anhelantes, cælo adiudicet, & in cælos secum triumphantes ducat, tuncque nobis plenam salutem ab omni corporis & mentis ærumna afferet, donabitque nos gloria, tum corporis, tum animæ, eritque plenus & perfectus saluator.

Nota *Saluare* propriè est rem amissam aut perditam recuperare. Vnde Græcum σώζειν deducitur ἀπὸ τοῦ σῶς, σοὶ σῶν, vt dicere σώζω σε idem sit, quod te tibi reddo atque restituo. Sic Christus dicitur σωτὴρ, id est Saluator, quia nos nobis, putà primæuæ nostræ integritati, spei, saluti & felicitati, restituit. Apud Græcos, ἀλεξίκακοι vocabantur, qui mala, morbos & monstra propulsabant ab hominibus, vti Hercules & Æsculapius. Apud Romanos dicebantur Patres patriæ, qui rempub. ab imminente hoste, vel periculo liberabant. Talis est Christus.

Præclarè & piè Manuale S. August. c. 24. *O anima mea*, inquit, *insignita Dei imagine, redempta Christi sanguine, desponsata fide, donata spiritu, ornata virtutibus, deputata cum Angelis, dilige illum à quo tantum dilecta es. Intende illi qui intendit tibi, quære quærentē te, ama amatorem tuum. Esto sollicita cum sollicito, cum vacante vacans, cum mundo munda, cum sancto sancta.* Et Paulò inferiùs: *Elige illum in amicum præ omnibus amicis tuis, qui cum omnia tibi subtracta fuerint, solus ille tibi fidem seruabit: in die sepulturæ tuæ, & cū omnes amici tui recedent a te, ille te non derelinquet; sed tuebitur à leonibus infernalibus rugientibus præparatis ad escam, & conducet per ignotam regionem, atq; perducet ad plateas supernæ Sion; & ibi collocabit te cū angelis suis ante faciem maiestatis suæ: vbi audies illud melos angelicum, Sanctus, sanctus, sanctus &c. Ibi est canticum lætitiæ, vox exultationis & salutis, gratiarum actio, vox laudis atq; Halleluia perpetuum. Ibi est cumulus felicitatis, supereminens gloria, superabundans lætitia, & omnia bona* Ac tandem concludit: *O anima mea suspira ardenter, & desidera vehementer, vt possis peruenire ad illam supernam ciuitatem, de qua tam gloriosa dicta sunt: in quā sicut lætantium omnium habitatio est. Amore potes ascendere; amanti nihil est difficile, nihil impossibile. Anima quæ amat, ascendit frequenter & currit familiariter per plateas cælestis Ierusalem, visitando illos Patriarchas & Prophetas, salutando Apostolos, admirando exercitus Martyrum & Confessorum, choros Virginum speculando, & omnium Sanctorum.* Ecce, sic S. Augustini conuersatio erat in cælis, expectans inde Saluatorem.

VERS. 21. QVI REFORMABIT CORPVS HVMILITATIS NOSTRÆ, CONFIGVRATVM CORPORI CLARITATIS SVÆ] Pro *reformabit*, græcè est, μετασχηματίσει, transfigurabit, transformabit, hoc est in aliam figuram, non essentialem, sed accidentalem commutabit, vt scilicet ex corruptibili faciat corpus incorruptibile, ex passibili impassibile, ex terrestri cæleste. Secūdò, *corpus humilitatis*, hebraismo vocat corpus humile, id est vile, abiectum & miserum. Aliter S. Bern. serm. 47 in Cantica. *Vocat*, inquit, *corpus humilitatis, quia soli humiles hac gloria reformabuntur*: sed hoc non est litterale, nec genuinum. Tertiò. *corpus claritatis* vocat corpus Christi clarum & gloriosum, Quartò, pro *configuratum corpori*, græcè est, εἰς τὸ γενέσθαι αὐτὸ σύμμορφον τῷ σώματι, &c. id est, vt fiat conforme corpori claritatis Christi. Syrus vertit, *vt fiat in similitudinem corporis gloriæ suæ*. Hinc patet falsitas & stoliditas illius sententiæ hæreticorum, qui docebant in resurrectione corpus nostrum transformandum in globum, vt sit instar corporis solaris, eò quòd scriptum sit, *Fulgebunt iusti sicut sol*; nec enim talis, scilicet rotunda, est figura corporis humani, nec talis est corporis Christi gloriosi. Vnde hanc hæresin Origeni adscribit, eamque damnat Iustinianus Imper. in sua constit. quam recitat Baron. tom. 7. anno Christi 538. pag. 289. 293.

Quodnam corpus humilitatis.

Nota. Apostolus configurationem vel conformationem hanc ponit in claritate, id est, in gloria. q.d. Corpus hoc nostrum, quod æquè ac corpus Christi hic atteritur fame, friget, æstuat, infirmatur, verberatur, flagellatur, laniatur; fiet per has passiones in resurrectione gloriosum, & simile corpori glorioso Christi. Vnde exclamat Chrysost. *Papæ*, inquit, *illine qui ad dexteram Patris sedet, conforme fiet hoc corpus? illi, qui adoratur ab angelis? illi, cui adstant incorporales illæ virtutes? qui est super omnem principatum, potestatem & virtutes, illi conforme fiet? Si ergo totus orbis lacrymis sumptis eos defleret, qui ab illa spe deciderunt, num dignè collacrymaretur; quod, cum promissio nobis sit facta, corpus nostrum futurū ita glorioso Christi corpori conforme, illi cum dæmonibus abeant?* Et S. Bernardus serm. 2. de verbis Isaiæ citans hunc Apostoli locum. *Quid adhuc*, inquit, *murmuras caro misera, quid adhuc recalcitras, & aduersus spiritum cōcupiscis? si te humiliat, si te castigat, si redigat in seruitutem, id profectò in tuo genere non minùs tua interest quam ipsius. Quid eis inuides, qui de operibus vermium, & murium pellibus ingloriam planè gloriam mendicare non erubescunt, cultu indigno viris, interdicto & mulieribus, semetipsos dehonestantes potius quam ornantes? Reforment ipsi, aut magis certè deforment corpora sua: te, si fueris corpus humilitatis, reformabit idem artifex qui formauit. Illam (si non desipis) præstolare manum, vt quod fecit, ipsa reficiat.*

Configurabimur Christo in claritate, id est in gloria

SECVNDVM OPERATIONEM, QVA ETIAM POSSIT SVBIICERE SIBI OMNIA] Causam dat huius transformationis, potentiam scilicet ac potentem Christi operationem, qua potens est subiicere sibi omnia; si omnia, ergo & corruptionem & mortem. q.d. Christus dominatur morti & vitæ omnibusque quæ in cælo & in terra sunt; ergo facile ipsi est vt suo iussu faciat corpora nostra corrupta resurgere ad immortalitatem & gloriam. ita Chrysost.

CAPVT

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur ad concordiam, gaudium, orationem, modestiam, pacem, honestatem, omnemq; sanctimoniam.

Secundò, v. 10. laudat eorum erga se curam & solicitudinem, ac munera sibi missa, docetq; scire se abundare, & penuriam pati.

Ac denique, v. 19. vicissim eis bene precatur, eosque salutat.

1. ITaque fratres mei charissimi & desideratissimi, gaudium meum, & corona mea sic
stare in Domino, charissimi: 2. Euodiam rogo, & Syntychen deprecor, idipsum
sapere in Domino. 3. Etiam rogo, & te germane compar adiuua illas, quæ mecum
laborauerunt in Euangelio cum Clemente, & ceteris adiutoribus meis, quorum nomina
sunt in libro vitæ. 4. Gaudete in Domino semper: iterum dico, gaudete. 5. Mo-
destia vestra nota sit omnibus hominibus: Dominus propè est. 6. Nihil solliciti sitis:
sed in omni oratione, &. obsecratione, cum gratiarum actione petitiones vestræ innote-
scant apud Deum. 7. Et pax Dei, quæ exuperat omnem sensum, custodiat corda ve-
stra, & intelligentias vestras in Christo Iesu. 8. De cetero fratres, quæcumque sunt ve-
ra, quæcumque pudica, quæcumque iusta, quæcumque sancta, quæcumque amabilia, quæ-
cumque bonæ famæ, si qua virtus, si qua laus disciplinæ, hæc cogitate. 9. Quæ & di-
dicistis, & accepistis, & audistis, & vidistis in me, hæc agite: & Deus pacis erit vobiscum.
10. Gauisus sum autem in Domino vehementer, quoniam tandem aliquando reflo-
ruistis pro me sentire, sicut & sentiebatis: occupati autem eratis. 11. Non quasi prop-
ter penuriam dico: ego enim didici, in quibus sum, sufficiens esse. 12. Scio & humi-
liari, scio & abundare; (vbique & in omnibus institutus sum) & satiari, & esurire, & abun-
dare, & penuriam pati. 13. omnia possum in eo, qui me confortat. 14. Verumtamen
benefecistis, communicantes tribulationi meæ. 15. Scitis autem & vos Philippenses,
quod in principio Euangelij, quando profectus sum à Macedonia, nulla mihi Ecclesia
communicauit in ratione dati & accepti, nisi vos soli: 16. quia & Thessalonicam se-
mel & bis in vsum mihi misistis. 17. Non quia quæro datum, sed requiro fructũ abun-
dantem in ratione vestra. 18. Habeo autem omnia, & abundo: repletus sum, accep-
tis ab Epaphrodito quæ misistis, odorem suauitatis, hostiam acceptam, placentem Deo.
19. Deus autem meus impleat omne desiderium vestrum secundùm diuitias suas in
gloria in Christo Iesu. 20. Deo autem & Patri nostro gloria in sæcula sæculorum: A-
men 21. Salutate omnem sanctum in Christo Iesu. 22. Salutant vos, qui mecum
sunt, fratres. Salutant vos omnes sancti, maximè autem qui de Cæsaris domo sunt.
23. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro, Amen.

A Vers. 1. ITAQVE FRATRES MEI CHARISSIMI ET DESIDERATISSIMI] ἀγαπητοὶ καὶ ἐπιπόθητοι, id est, vt Vatablus, *dilecti & desiderati*; vel, vt Erasm. *amabiles vel desiderabiles.*

GAVDIVM MEVM, ET CORONA MEA] Vocat Philippenses *gaudium* suum & *coronam* metonymicè, quia scilicet erant causa & obiectum sui gaudij & coronæ: gaudebat enim Paulus videns eos à se conuersos in fide & virtute persistere ac crescere, & ex labore, quem in illis conuertendis & perficiendis impenderat, ac etiamnum impendebat, sperabat à

B Deo accipere coronam gloriæ.

Populus est corona sui Episcopi. Ita sancti Episcopi populum suum vocabant coronam suam, eò quòd populus instar coronæ vallaret Episcopum, ab eoque penderet? vti S. Cornelius Pontifex & Martyr, vti habetur in Actis martyrij eiusdem, à Præfecto Volusiano interrogatus, cur contra præcepta Imperatoris & contra remp. litteras acciperet à S. Cypriano: respondit: *Ego de corona Domini litteras accepi, non contra rempub.* Coronam Domini vocans fidelem Christi plebem, se & Episcopos circumdantem. Ita S. Amandus moriens & ad cælum conscendens apparuit B. Aldegondi absenti & oranti, augusta specie, cinctus corona albatorum: cumq; illa percunctaretur, quis ille esset reuerendus, in quem albati omnes respicerent, ab angelo audiuit, Hic est amabilis Deo Amandus, qui à sæculo migrat ad cælum, stipatus sanctis animabus, quas verbo & exemplo ad omnem virtutẽ instituit, ac proinde ab eis quasi pater colitur, & cũ eis ad gaudia Domini iam gloriosus ascendit. Testis est auctor Vitæ S. Gisleni c. 12. & auctor Vitæ S. Aldegondis c. 17. Si enim in hac vita parens corona filiorum cingitur, &, vt ait Sapiens Prouerb. 17. 6. *Corona senum* (sunt) *filij filiorum*: si inquam paterfamilias, si princeps suorum corona stipatur, &, vt S. Iob de se ait c. 29. 25. *sedet quasi rex circumstante exercitu*: quidni parentes spirituales, qui filios in æternum victuros cælo genuerunt, eorum corona vallentur & ornentur? Hinc Apostolus Thessalonicenses epist. 1. c. 2. v. 19. vocat suam *coronam gloriæ*, qua de re ibi dicam.

Exemplum S. Amandi.

Sic

SIC STATE IN DOMINO, CHARISSIMI] state & constantes persistite in Domini Iesu Christi fide, spe, gratia, iustitia eo modo, quo in ijs standum esse docui c. præced. & eo modo quo vos cœpisse stare gratulatus sum c. 1.6. vt scilicet hæreticos fugiatis nec admittatis circumcisionem & iudaismum, sed à solo Christo Christique lege pendeatis, cum eoque vestra conuersatio sit in cælis, eumdem saluatorem reducem è cælis exspectantes, vt vos sibi in resurrectione configuret. *State*, ergo, id est perseuerate. Nam vt ait S. Bernardus ep. 129. ad Genuenses. *Sine perseuerantia nec obsequium mercedem habet, nec beneficium gratiam, nec laudem fortitudo.* Vir iustus est quasi cubus, qui ad omnem fortunæ motum rectus firmusque consistit, ait Simonides. Stat ergo in Domino, qui rectè cũ Psalte dicere potest: *Mihi autem adhærere* (græcè προσκολλᾶσθαι id est *agglutinari*) *Deo bonum est*, psal. 72.28. At quo vinculo, quo glutino agglutinabimur Deo? Resp. S. Bern. de tripl. cohærent. *Tria sunt vincula quibus ei astringimur, & primum accipite funes, secundum clauos ligneos vel ferreos, tertium gluten. Primum astringit fortiter & durè, secundum fortius & durius, tertium suauiter & securè. Fune quodammodo alligatus est Redemptori, si quis fortè dum vehementiori tentatione turbatur, proponit sibi honestatis intuitum, memoriam promissionis, & hoc interim se fune retinet, ne propositum penitus abrumpatur, durum profectò vinculum & molestum, sed & periculosum nimis, & quod diu tenere non possit: siquidem putrescunt funes. & pudoris vinculum aut obliuiscimur, aut abrumpimus citò. Est autem qui clauo configitur Domino maiestatis, quem timor Dei ligat, qui non expauescit ad vultus hominum, sed ad memoriam gehennalium tormentorum: & hic quidem peccare non metuit, sed ardere. Duriùs tamen & fortiùs primo imprimitur, quia cùm ille vacillet in proposito, iste propositum non amittit. Tertius verò glutine ei conglutinatur, id est caritate, qui tam suauiter quàm securè ligatus, adhærẽs Deo vnus spiritus est cũ eo.*

Iustus est quasi cubus.

VERS. 2. EVODIAM ROGO, ET SYNTYCHEN DEPRECOR (pro *deprecor* græcè idem est verbum quod paulò antè, scilicet παρακαλῶ. id est rogo) IDIPSVM SAPERE IN DOMINO] Duæ hæ feminæ, inquiunt Theodor. Theophyl. Anselm. primariæ erant inter Christianos Philippis, quæ rem Christianam promouere satagebant. Vnde de illis subdit, *Adiuua illas, quæ mecum laborauerunt in Euangelio.* Hortatur ergo eas Apostolus, vt ad rem Christianam promouendam idem sapiant in Domino, id est, vt concordes sint ea concordia, cuius vinculum sit Dominus. ita Theod. Theophyl. Ansel. Nihil enim ita turbat & impedit cursum Euangelij & pietatis, atque diuersitas sententiarum & animorum in illis qui præsunt aut rem dirigunt.

VERS. 3. ETIAM ROGO ET TE GERMANE COMPAR] Græcè σύζυγε γνήσιε, quod Stapulensis, Zuinglius & Erasmus vertunt, *germana coniux*, quasi Paulus hic vxorem suam compellet; illa enim græcè dicitur σύζυγος, id est, eiusdem iugi (putà coniugij) siue coniux. Sed hanc sententiam refellunt Chrys. Theodor. Theophyl. Oecumen. imò Caluinus & Beza. Primò, quia, si vxorem suam intellexisset hic Paulus, potiùs dixisset femininè γνησία σύζυγε. id est, germana coniux: iam autem masculinè dicit γνήσιε σύζυγε. licet enim hoc Attici vsurpent subinde femininè, communiter tamen sumitur masculinè; nec Apostolus tam elegans est, vt vtatur atticismis. ita Theophyl.

σύζυγος fuit coniux Pauli, vt quit Erasmus. Refellitur.

Secundò, quia vxor Pauli potiùs habitasset Tarsi vel Hierosolymæ, quàm Philippis, ait Theophyl.

Tertiò, quia 1. Cor. 7.7. Paulus se annumerat innuptis. Ad argumentum respondeo, σύζυγον significare quemuis socium, qui idem nobiscum agit, q.d. Coniugalem, qui idem iugum trahit. Sic Christus apud Nonnum vocat se σύζυγον Patris. Sic 2. Cor. 6. 14. cùm Apostolus fidelibus præcipit, dicens, *Nolite iugum ducere cum infidelibus*; vetat, non tantùm coniugia cum infidelibus, sed etiam ne fideles quamuis aliam arctiorem cum infidelibus societatem aut familiaritatem ineant: σύζυγον ergo hic vocat socium & collegam suum; insignem scilicet aliquem doctorem, qui secum idem traxerat iugum Euangelicæ prædicationis: sicut c. 2.25. Epaphroditum vocauit suum συστρατιώτην, id est *commilitionem*, & Clementem aliosque hoc v. vocat συνεργούς, id est, *cooperatores* suos. ita Theod. Haymo, Ans. Vnde Vatab. putat Paulum hoc nomine designare Epaphroditum: verùm quia Epaphroditus non Philippis erat, sed Romæ apud Paulum hasque Pauli litteras detulit ad Philippenses, verius est Paulum aliquem alium designare, quem hoc titulo & nomine σύζυγε satis agnoscebant Philippenses. Chrys. tamen putat σύζυγον hic intelligi maritum, vel certè fratrẽ Euodiæ aut Syntyches. Oec. Lyran. & auctor commentarij in hanc epistolam, qui extat apud Hieronymum, & hos secutus Dion. Carthus. notant τὸ *Germane* esse nomen proprium viri quo hic σύζυγος sit appellatus. Nihil ergo hic est, quod suadeat Paulum fuisse coniugatum. Mirum est Catharinum hic asserere, in Reuelationibus S. Brigittæ haberi, quòd Paulus fuerit maritus additq; iuxta aliquos Pauli coniugem Phœben fuisse appellatam, de qua Rom. 16. 1. Nam prorsus contrarium habetur l. 2. Reuel. eius c. 7. & l. 8. c. 1.

σύζυγος est socius prædicationis. Christus est σύζυγος Patris.

ADIVVA ILLAS (Euodiam & Syntychen) QVÆ MECVM LABORAVERVNT IN EVANGELIO] Græcè συνήθλησάν μοι, id est, quæ mecum athleticè decertarunt pro Euangelio.

CVM CLEMENTE] Hic est Clemens Romanus discipulus SS. Petri & Pauli, qui Petro post Linum & Cletum in pontificatu successit.

QVORVM NOMINA SVNT (scripta) IN LIBRO VITÆ] Nota. *Liber* hebraicè vocatur catalogus, *vitæ*, id est viuentium, siue eorum qui conscripti sunt ad vitam æternam: hic autem catalogus extat in mente, præscientia & prædestinatione Dei; hæc ergo anthropopathῶs dicitur liber, siue catalogus Dei, in quo Deus omnium iustorum, qui in iustitia perseuerãt & in gratia moriuntur, nomina quasi descripsit, vt eos vita & corona æterna donet, ait Theophyl. Sic enim apud homines, qui ad aliquod munus aut dignitatem eliguntur, conscribuntur in libro, vti milites & senatores, qui inde dicti sunt Patres conscripti, vt ait D. Thom. Vnde hebraicè ספר חיים *sepher chaim*, tam librum viuentium, quàm librum vitæ, significat. Pari modo eadem mens, præscientia & reprobatio Dei, dici potest liber mortis, in quo Deus omnes, qui in peccato moriuntur describit, vt æterna eos morte puniat. ita Theophyl. licet D. Thomas non admittat librum mortis, sed tantùm vitæ, eò quòd huius nominis, non illius meminerit Scriptura: quia Deus, cuius natura est bonitas, per se ordinat & conscribit suos ad vitam; ad mortem verò non per se, sed quasi coactus malitia & peccatis, impios destinat & transscribit.

Liber vitæ est catalogus prædestinatorum ad vitam æternam.

Nota.

Nota. Primus qui meminit libri vitæ, est Moses Exodi 32.32. *Aut*, inquit, *dimitte eis hãc noxam* (adorationis vituli,) *aut si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti*. Deinde Dauid psl.68. 29. *Deleantur de libro viuentium.* In nouo vero testamento illius meminit Christus Lucæ 10.20. Paulus hic, & S. Ioannes Apocal.20.13.

Dupliciter quis scribitur in libro vitæ primò inchoatè, secundò completè.

Nota Secundò, duplici modo homines describi *in libro vitæ*. Primò, absolutè & completè: ita scribuntur omnes & soli illi, qui in gratia moriuntur, ideóque electi sunt ad vitam æternam. Secundò, inchoatè tantùm: ita scribuntur in libro vitæ iusti omnes, qui adhuc in vita luctantur cum mundo, carne & dæmone, vt, si in iustitia perseuerent, completè scribantur in libro vitæ, eliganturque & perueniant ad vitam æternam, si non perseuerent, deleantur de libro viuentium, vt ait Dauid psalm. 68.29. Hoc secundo modo dicit Paulus Clementem, & alios suos adiutores adhuc viuentes scriptos esse in libro vitæ: nec enim vult eos omnino certos reddere de sua perseuerantia, salute & electione ad gloriam, eamque Philippensibus omnibus reuelare; nec rursum vult dicere, se accepisse à Deo reuelationem de hac ipsorum salute & gloria; sed tãtùm ipsos quoad præsentem gratiæ statum inchoate scriptos esse in libro vitæ. Vide dicta Ephes. 1.5 & can. 13.

Liber vitæ vocatur quoque S. Scriptura.

Alio sensu Eccl.24. v. 32. *liber vitæ* vocatur ipsa Scriptura sacra, siue liber legis & Prophetarum: sic enim ibi dicitur, *Hæc omnia liber vitæ, & testamentũ Altißimi, & agnitio veritatis. Legẽ mandauit Moses in præceptis iustitiarum, & hereditatem domus Iacob, & Israel promißiones.* Cuius loci hic est sensus: Hæc omnia quæ iam dixi de sapientiæ dignitate, vtilitate & fructu, subaudi, continet & præstat liber vitæ, id est, liber legis & Prophetarum, quem si serues, pertinges ad vitam æternam: qui liber est etiam testamentum Dei continens extremam & summam eius voluntatem, & pactum cum hominibus, adeoque est ipsa agnitio veritatis: liber inquam legis, quã mandauit Moses, dando præcepta iustitiæ: quæ essent quasi hereditas perpetua Israeli, eiq; promitterent hereditatem fertilem Iudææ in hac vita, & regni cælestis in futura. Dicitur ergo Scriptura S. *liber vitæ*, quia continet tam promissiones vitæ præsentis & æternæ, quàm præcepta ad vitam hanc consequendam opportuna & necessaria.

VERS. 4.

GAVDETE IN DOMINO SEMPER: ITERVM DICO GAVDETE. *In Domino*, in afflictionibus propter fidem & Dominum toleratis, ait Chrys. & Theoph. sed hoc arctiùs est. Secundò, ergo genuinè & adæquatè: *Gaudete in Domino*, id est, in Domini fide, gratia, religione spe, præmio, quod vobis promisit. q.d. Gaudete, non quia diuites estis, nobiles, sapientes; sed quia estis Christiani, quia Dominum habetis Christum, qui vos à morte redemit, sua gratia cumulauit, ad cælestem gloriam vocauit: gaudete, inquam, semper, tam tempore aduersitatis, quàm prosperitatis, tam persecutionis, quàm pacis, *Iterum dico* & repeto *gaudete in Domino*, id est, in obsequio, protectione & promissis tanti Domini, qui Rex est regnum & Dominus dominantiũ. *Gaudete*, inquit Anselmus *non in sæculo, sed in Domino: sicut enim nemo potest duobus Dominis seruire; sic nemo potest & in Domino & in sæculo gaudere, contraria enim sunt hæc duo gaudia: nam sæculi gaudiũ est impunita nequitia. Luxurientur homines, fornicentur in spectaculis, nugẽtur in ebriositate, ingurgitentur turpitudine; & ista mala non impediat fames, non alicuius rei timor, non aliquis morbus; nõ aliqua aduersitas, sed sint omnia redundantia in pace carnis, in securitate mentis, & videte sæculi gaudium, Et ideo non in sæculo gaudete, sed in Domino. id est, non in iniquitate, sed in veritate, non in flore vanitatis sed in spe æternitatis.*

Quid sit gaudere in Domino.

Quid gaudere in sæculo.

Et S. Bern. serm. 4. in vig. Natiu. *Gaudete*, inquit, *in Domino semper, iterum dico gaudete. Gaudete de exhibitione, iterum gaudete de promißione, quoniam & res plena gaudio, & spes plena gaudio est. Gaudete, quia iam percepistis dona sinistra: gaudete, quia iam exspectatis præmia dextræ. Læua, inquit, eius sub capite meo, & dextera ipsius amplexabitur me. Læua quidem leuat, dextera suscipit. Læua medetur & iustificat, dextera amplectitur, & beatificat. In læua eius merita, in dextera verò præmia continentur. In dextera inquam deliciæ, in læua sunt medicinæ.*

Quærit S. Basili. interr. 193. in Reg. breu. *Cuiusmodi est gaudium, quod in est Domino? & quid est, quod facientes gaudere debeamus?* ac respondet. *In his quæ secundùm mandatum Domini fiunt gaudere, est in Domino gaudere. Quocirca quandocumq; mandata Dei exequimur, aut propter nomen Domini aliquid patimur, gaudere & gratulari inter nos debemus.*

Moralis, quam lætitia Christianis sit vtilis & facilis. Ex sententia S. Antonij.

Hoc gaudium homini Christiano vtile, imò necessarium est, vt iucundè viuat, & alacriter in virtutibus pergat, vt opera heroica faciat, vt tristitias & diffidentias, quas vel natura, vel dæmon suggerit, & tentationes omnes superet. *Vna*, ait S. Antonius apud Athanasium, *vna inquam, est ratio vincendi inimicum, lætitia spiritualis, & animæ Dominum semper cogitantis iugis recordatio, quæ dæmonum ludos quasi fumos expellens, persequetur aduersarios potius quàm timebit.*

Et sanè Christianus non vnam, sed multas habet gaudij materias & causas, nimirum tot, quot tum communia, tum particularia à Deo accepit beneficia; vel se accepturum sperat & exspectat; ac præsertim si cogitet vitam æternam sibi in cælo à Deo præparatam, quomodo non omnem tristitiam excutiat? *Delectaberis*, inquit Isa. c. 58.14. *super Domino, & sustollam te super altitudines terræ, & cibabo te hereditate Iacob patris tui.* Ita magnus ille Apollo apud Palladiũ in Lausiaca c. 52. suos illos in eremo fratres, licet solitariè & austere admodum viuentes, excitabat ad perennum lætitiam spiritus, vt de eis dicat Palladius: *Licebat eos videre exultantes in solitudine, adeò vt nullam eiusmodi exultationem in terra videre liceat, nec lætitiã corpoream: neq; enim erat inter eos aliquis mœstus aut tristis.* Addit deinde modũ & rationem, qua eis Apollo hanc lætitiam ingerebat. *Si quis* inquit, *videbatur præ se ferre tristitiam, statim pater Apollo ex eo rogabat causam, & quæ erant in occulto vniuscuiusque cordis renuntiabat. Dicebat autem: Non oportet nos esse tristes propter salutem, cum futuri simus heredes regni cælorum: tristes erunt Gentiles, flebunt Iudæi, lugebunt peccatores; iusti autem lætabuntur, & qui terrena quidem animo agitant, lætantur in rebus terrenis; nos autem qui tanta spe digni sumus habiti, quemadmodum non lætamur perpetuò? cum nobis Apostolus suadeat, vt semper lætemur, & oremus sine intermißione.* Hactenus Apollo.

& Abbatis Apollo.

Quomodo Christianus inter tot ærumnas semper gaudere possit. Respondet S. Basilius.

Et hoc est, quod ait Apostolus, *Gaudete in Domino*. Quærit S. Basilius homil. 4. ex 29. varijs, quæ est de gratiarum actione, quomodo Christianus inter tot miserias, infortunia & aduersitates huius vitæ semper possit gaudere; ac respondet: *Anima, inquit, quæ semel se modis omnibus desiderio astrinxit sui cõditoris,*

ueris, iamq; insueuit oblectare se tanta illius pulchritudinis contemplatione, prorsus non sinet vehemens illud gaudium, animiq; sui iucundissimam diffusionem intercipi, aut immutari per multiplicē & succedaneam carnalium affectionum mutationē; quia ea potius, quæ alijs mærorem afferunt, in cumulum sibi vertet & accessionem lætitiæ. Cuiusmodi erat Apostolus, dum sibi prolè admodum complaceret in infirmitatibus, in tribulationibus, in persecutionibus, in necessitatibus, egestatemq; suam in gloriam & exultationem permutans.

& S. Chrysost. Et Chrysost. hom. 18. ad Pop. eidem quęstioni ita respondet, vt doceat nautas, mercatores, & quoslibet homines ex omni suo labore gaudiū quærere, nec tamen inuenire; Paulum verò gaudij fontem & thesaurum nobis aperire. *Non enim*, inquit, *simpliciter dixit: Gaudete semper; sed addit continua voluptatis causam subdens: Gaudete in Domino semper. In Domino gaudens ex accidēte nullo hac voluntate excidere potest: alia nempe cuncta in quibus gaudemus, mutabilia sunt, nec tantam nobis afferunt voluptatem, vt ex alijs nascentem tristitiam expellant & obumbrent: Dei verò timor hæc habet vtraque; stabilis enim est & immotus, atque tantam emittit lætitiam, vt nullus nos aliorum malorum sensus capiat. Deum enim sicut oportet timens, & in ipso confidens, voluptatis radicem lucratus est, & omnem habet lætitiæ fontē. Et sicut in immensum mare decidens scintilla breui facilè extinguitur: sic quantacumque Deum timenti illiduntur, velut in vastum lætitiæ pelagus incidentia extinguuntur atque perduntur. Et reuera hoc est maximè mirabile, quod, cum adsint quæ contristare solent, permanet ipse gaudens.* Et infrà, quod Sancti semper gaudeant in quantauis afflictione, ita per singula discurrens, demonstrat dicens: *Sit enim aliquis nihil in se damnandū habens, sed bona fretus conscientia, & ad futura anhelans, & expectans illam beatam spem, quid hunc, quæso, poterit in tristitiā inducere? nam Primò, omnibus rebus intolerabilior mors esse videtur: sed huius expectatio non tantum ipsum nō contristat, sed & delectat, nouit enim quod mortis præsentia, malorum est liberatio, & cursus ad coronas. Secūdò, sed filiorum acerba mors. Verum & hoc generosè fert, dicetq; Iob verba: Dominus dedit, Dominus abstulit, sit nomen Domini benedictum. Tertiò, quòd si filiorum mors non potest contristare, multo minus & pecuniarum iacturæ, & accusationes, & calumniæ, tam magnum & generosum animum tangere possunt, neque corporis dolores. Quoniam Apostoli flagellabantur & gaudebant à conspectu concilij, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliam pati. A Christo in contumelijs gaudere instituti sunt; Gaudete, inquit, & exultate, cum dixerint omne malum, mentientes aduersum vos, quoniam merces vestra multa est in cælis. Quartò, sed in morbum incidit. Verùm audiuit aliū admonentem & dicentem, Quoniam sicut in igne probatur aurum, sic homines acceptabiles in fornace humiliationis. Cum igitur neque mors, neque pecuniarum iactura, neque corporis ægritudo, neque ignominia, neque conuitium neque quippiam eiusmodi ipsum contristare possit, verum etiam magis delectet, quam vnquam tristitiæ materiam habebit?*

Quomodo Christianus in singulis aduersis se ad gaudium excitet.

VERS. 5. MODESTIA VESTRA NOTA SIT OMNIBVS HOMINIBVS] q. d. ait Anselmus, In Domino, vt dixi, sit gaudium vestræ mentis: sed homines videant modestiam vestræ conuersationis, vt vestro exemplo discant modestè agere. Paulò aliter hæc connectit S. Bern. ser. in illud Apostoli, *Non est regnum Dei esca & potus*. Ait enim, *Duplex gaudiū quòd habes in Spiritu sancto*, scilicet Primò, *de memoria futurorū* A *bonorum*; Secundò, *de malorum præsentium tolerantia. Nil quippe in his carnale sapit, nil sæculare, nil vanum, sed spiritus veritatis & cælestis sapientia est, cuius in vtraque suauitas prælibatur. Gaudete in Domino semper, ait, Apostolus, iterum dico, gaudete. Et duplicis huius gaudij materiam secutus adiunxit: Modestia vestra nota sit omnibus hominibus: Dominus enim propè est. Quid modestia, nisi mansuetudo & patientia est? Gaudeamus ergo de his quæ expectamus: quoniam Dominus, propè est. Gaudeamus iterum de his quæ sustinemus, vt modestia nostra omnibus nota sit. Nimirum tribulatio patientiam operatur, patientia probationem, probatio verò spem, spes autem non confundit.*

Præclarè Cicero, & ex eo S. Au. li. de Beata vita: *Modestia*, inquit, *vtique dicta est à modo, & à temperie temperantia. Vbi autem modus est atque temperies, nec plus est quidquam, nec minus.* Et inferius: *Modus ergo* B *animi sapientia est.* Et mox: *Si autem quæritis quid sit sapiētia? Nihil est aliud quàm modus animi, hoc est quo sese animus librat, vt neque excurrat in nimium, neque infrà quàm plenum est coarctetur.* Et paulò superius: *Tullius in populari oratione ait: Vt volet quisq; accipiat; ego tamen frugalitatem, id est modestiā & temperantiam, virtutem esse maximā iudico. Prorsus doctissimè ac decentissimè.* Eleganter vir sapiens rogatus, *Quid est rosa? ait, est purpura veris. Quid est modestia? ait, est purpura virtutum.* Nulla enim purpura Cardinalem aut regem ita decorat, vti modestia exornat virtute præditū. Modestia ergo virtutes ceteras quas purpura exterius vestit, & quasi virgines regias regio habitu illustrat. Vnde Euripides in Medea, modestiam vocat, *donum pulcherrimum deorum*. Nam, vt ait Hugo Victor. *habitus mentis in corporis statu cognoscitur. Itaq; vox quædam animi est corporis motus.* C Hinc S. August. in Regula ita sancit: *In omnibus motibus nostris nil fiat, quod cuiuspiam offendat aspectum, sed quod nostram deceat sanctitatem.*

Nota. Pro *modestia*, græcè est τὸ ἐπιεικὲς, quod Primò, significat æquitatem; Secundò, humanitatem, Tertiò, moderationē animi, qua etiā aduersa, persecutiones, iniurias & hostes ipsos moderatè ferimus & toleramus. Sic accipiūt Chrysost. Theod. Theoph. quasi velit Paulus, vt Philippenses contra Gentiles, aliosq; se persequentes & affligentes nō excandescant, nō indignentur; sed per animi moderationem omnia quantūuis dura patienter ferant, & erga hostes suos mānsueti sint, benigni & placidi. Hic sensus valdè appositus est huic loco, personis & tempori.

Ἐπιεικὲς quatuor significat, primò, æquitatem, secundò, humanitatem, tertiò, moderationem animi.

Quartò, τὸ ἐπιεικὲς significat *modestiam*, vt vertit Noster, quæ virtus est ponens modum actionibus externis, nimirum quæ moderatur verba, incessum, D habitum, omnemque gestum & motum tum in mensa tum in plateis, tum in templo, tum in scholis, tum quolibet alio loco. Vide dicta Galat. 5. 23.

quartò, modestiam.

Vult ergo Apostolus vt Christiani modestiam omnibus exhibeant, qua internam animi moderationem testentur, quaque alios alliciant ad christianismum & suam modestiam imitandam.

Ita nimirum S. Bernardus sua specie & morum compositione, omnes ad Dei amorem & vitæ puritatem inuitabat. Nam, vt ait auctor Vitæ eius l. 3. c. 1. *Apparebat in carne eius gratia quædam spiritalis: in vultu claritas præfulgebat non terrena, sed cælestis: in oculis angelica quædam puritas, & columbina simplicitas radiabat: tanta erat interioris hominis pulchritudo vt euidentibus quibusdam indicijs foras erumperet, & de cumulo internæ puritatis & gratiæ, copiosè perfusus homo quoque exterior videretur.*

Modestia & gratia S. Bernardi.

Hac modestia excelluit quoq; S. Malachias Episcopus Hiberniæ, qui nullum membrũ sine ratione mouebat, inquit S. Bernardus in eius. Vita Et S. Lucianus presbyter & Martyr, qui solo suo aspectu modesto, hilari & pio, multos ad Christũ conuertit. Tanta enim erat in eo vultus serenitas, suauitas, lux, vt radios vibrare videretur; tanta morum sanctitas & decor, vt angelus videretur, non homo; nemoque eum intueri posset, quin fidei & Christi amore incẽderetur: adeò vt Galerius Maximianus Imp. acerrimus Christianorũ hostis non auderet eũ coràm intueri. Audi auctorem Vitæ, & ex eo Baronium anno Domini. 311. *Cum de Luciano à multis audiret Maximianus, tantã in eius facie insidere reuerentiam, vt, si eum solùm vidisset, veniret in periculum ne fieret Christianus; postquã iussit vt ille adduceretur, timens ne sibi tale quid accideret, velo interiecto separat sermonis congressionem, & verba procul ad eũ emittebat, intermedio vtens sermonis ministro.* Quocirca meritò auctor Cõmen. l. 2. in Iob apud Orig. (Origenes enim esse nequit, vtpote qui Lucianum multis annis antecesserit) agens de gloriosa Luciani vita & martyrio, *ita, ait, consummatus est beatus atq; gloriosus Lucianus, lucidus vita, lucidus & fide* (lucidus & modestia, æq; ac vultu) *lucidus etiã tolerantiæ consummatione. Ob hoc enim Lucianus cognominatus est, tanquã lucidus, aut proprio lumine sibi fulgens, aut alijs prælucens.* Porrò causam & fontẽ tantę modestię in Luciano indicat auctor Vitæ, dum initio eius primã ætatem ita describit: *Plurimum vitæ suæ tempus impendebat precibus & lacrymis. A scurrilitate & risu tantum aberat, quantũ iudicabat ea esse verè ridicula. Contra autẽ eos qui lugebant studebat imitari, & existimabat esse dignos beatitudinibus. Silentiũ autem amplexus, & assiduæ deditus meditationi, videbatur semper cogitabũdus, & tristitia plenus ijs qui ad eũ accedebant, etiamsi spiritu in se perpetuò exultaret & lætaretur. Si quando autem verbum ei ex ore visum esset emittere, diuinæ Scripturæ erant id quod loquebatur. Tantus enim earum diuinus amor ipsum ceperat, vt vix somnum vellet capere propter continuã earum meditationem,* vnde & Bibliorũ editionem Gręcam ex Hebraico textu confecit, quæ Lucianæa est dicta. Hæc prima eius pietatis rudimenta animum à terrenis auulserunt, & rebus diuinis imbuerunt, vt Deo plenus diuinum quasi vultum, moresque diuinos indueret.

Actus modestiæ per singula ex S. Ephrem. Pulchrè quoque S. Ephrem huius modestiæ & tẽperantię, vt ipse vocat, actus particulares quaquauersum describit, li. de Virtutibus & vitijs, c. de temperantia & cõtinentia, dum ait: *Temperans modestiæ fræno linguam temperat à conuitijs, & execrationibus abstinet, non delectatur vaniloquio, vnũ in alterum calumniando & obtrectando non cõmouet: secreta celat, & silentio aliena contegit. Tẽperans in auditu dicitur, qui aures rebus inanibus & maledicis non accommodat. In oculis, qui non passim quæ oblectare possunt, aut quæ nefas est videre, respicit. Animo temperans est, qui sic eum regit, vt nõ efferatur iracundiã, nec citò exacerbetur. In gloria modestia cernitur, quando quis ita mentẽ moderatur, vt nec honoribus, nec dignitatibus, nec laudibus aucupandis vincatur. In cogitationibus, cùm quis timore Dei blandas arridentesq; cogitationes reprimit. In cibis, quãdo nec delicatioribus quis delectatur, nec extra præfinitũ edendi tempus cibum appetit, horamq; anticipat, nec dapũ varietatem & pulchritudinem auidè requirit. In potu, quando non immodicè, non solùm vino, sed nec aqua quidem potu fruitur.* Hæc ille. Breuiùs S. Bern. ep. 113. *Disciplina,* inquit, *mentem & corpus componit,*
A *ceruicem submittit, ponit supercilia, componit vultum, ligat oculos, cachinnos cohibet, moderatur linguã, gulam frænat, iram sedat, format incessum.* Et alius Doctor: *Sales;* inquit, *sint sine dente, ioci sine vtilitate, vox sine clamore; incessus sine tumultu: pauca loquere, plus cogita, pudore te arma, vultu terram aspice, calum animo.*

DOMINUS PROPE EST] Aliqui vocem *enim* addunt: sed nec Syrus, nec Græca, nec Latina correcta illud habent, & sine eo sensus est planior: vult enim Apostolus dare stimulum generalem tam ad modestiam & gaudiũ quod præcessit, quàm ad quietem animi, orationem, aliasque virtutes, quas subiungit.

Stimulus hic est, si cogitemus quòd Dominus propè sit. iam sensus est, *Dominus propè est,* id est Christus iudex appropinquat, vt conspiciat, succurrat & adiuuet nostrã patientiam & modestiam. Anselm. Secundò & genuinè, *Dominus propè est,* id est, Christus iudex appropinquat, vt veniat ad iudicium, vt coronet nostram patientiam & modestiã, vt gaudium nostrum cõpleat, vtque hostium nos
B persequentium iniurias vindicet & puniat.

NIHIL ERGO SOLICITI SITIS] q. d. Non ergo vos angat solicitudo bonorum temporalium aut malorum, siue bonis spoliemini, siue exilio mulctemini, siue morbis, alijsue infortunijs affligamini: quia pro his omnibus Dominus propediem aduenieris, æterna vobis bona conferet. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. VERS. 6.

Nota. Potest hic locus intelligi de iudicio particulari. q. d. Propè est finis vitæ nostræ, vtpote breuissimæ; breui enim moriemur; & consequenter propè est iudicium particulare, & propè est Dominus, qui in illo præses & iudex nos iudicabit.

Dominus propè est, vt scilicet [illegible]) in iudicio vniuersali. Secundò & meliùs, accipias de iudicio vniuersali:
C de illo enim ita solet Apostolus loqui quasi instaret & vicinũ esset: vt illud semper præ oculis habeant Christiani, ad illudq; se comparent. Vnde diem iudicij vniuersalis solet Apostolus vocare diem Domini, propè est ergo Dominus: quia propè est finis mundi, & dies iudicij vniuersalis, quod Dominus exercebit coram toto mundo; propè, inquam, est, respectu longissimæ prǽscientiæ, & æternitatis Dei, in qua mille anni sunt tamquam dies hesterna quæ pertransiit, q. d. Ergo modestiam, patiẽtiam, aliasq; virtutes colite, vt in die iudicij læti sitis & securi, vtque à Christo iudice publicam laudem & gloriæ coronam accipiatis. ita Chrysost. & Theophyl.

Instare diem iudicij docet S. Chrysost. Qua de re pulchrè idem Chrysost. homil. 33. in Ioan. *Instat,* inquit, *iam tempus reddendæ rationis. Ideo Paulus ait; Dominus propè est, nihil soliciti sitis, Dominus propè est, non longè a fine absumus, sed iam mundus properat; hoc bella, hoc afflictiones, hoc terræ*
D *motus, hoc extincta charitas significat. Quemadmodum enim corpus iam aduentante morte innumeris malis afficitur, & domus propè casum in ruinas fatiscit: ita orbis terrarum ad finem properans tantis vndique mamalis conteritur: nam si Pauli temporibus Dominus propè erat, nunc profectò propior est. Si ante trecentos annos finem temporum Paulus esse dixit; quid nunc dicendum est?* Addit deinde diem iudicij vti vicinum, ita & subitum ac improuisum adfore, dicens: *Cohibeamus igitur affectus nostros; exerceamur Dei timore: etenim nobis licentia perditis, nihil tale expectantibus ex improuiso Dei aduentus aderit, quod his verbis Christus significat: Sicut factum est in diebus Noë, sic erit, &c. Et Paulus: Cũ dixerint, Pax, securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus: sicut dolor in vtero habentis. Sæpè grauidæ mulieres inter eundum & ludendum,*

dum, dum balneis, dum spectaculis oblectantur, repentinis torquentur doloribus: hac & nos in hac vita conditione versamur. Simus ergo semper parati.

In omni oratione et obsecratione, cum gratiarum actione, petitiones vestræ innotescant apud Deum] Nota, τὸ *omni* non posse referri ad *orationem*: nam in Græco est discordantia generis; παντὶ enim, id est *omni*, est masculini generis: προσευχῇ, verò id est *oratione*, est feminini. Vnde Oecum. & Græci ἐν παντὶ sub audiunt πράγματι, id est *in omni* subaudi re & negotio, de quo soliciti estis. Syrus ἐν παντὶ, subaudit χρόνῳ id est in omni tempore, hoc est semper. *Oratione*, id est, per orationem, & instantem ac feruentem obsecrationem iunctam cum gratiarum actione (hæc enim oratio & obsecratio Deo grata est; Deique gratiam & opem prouocat, quæ ab animo grato proficiscitur, & gratiarum actione conditur) petitiones vestras notas facite, & exponite Deo, vt eius opem flagitetis & impetretis.

Vers. 7. *Pax Dei quadruplex.* Et pax Dei quæ exuperat omnem sensum] Primò, *Pax Dei*, inquit Chrysost. & Theophyl. est reconciliatio quàm fecit Deus cum hominibus, quando olim eis iratus iam per Christum factus est placatus. Vnde Christus dicitur *pax nostra*, id est causa pacis, Ephes. 2. 14. Hanc pacem Prophetæ & angeli Christo nato occinuerunt canentes: *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus bonæ voluntatis.*

Secundò, *Pax*, inquit Anselmus, qua in seipso pacatus & quietissimus est Deus, cuius natura est pax, ait Ambrosius, custodiat corda vestra, eisque pacem suã communicet; Deus enim increata est pax, cuius participatione pacificantur angeli & homines.

Tertiò, alij intelligunt pacem cum hominibus, & iniuriarum obliuionem, de qua vide Chrysost. in morali hom. 14.

Quartò & optimè, Ambrosius, *Pax*, inquit, quam habet anima sancta cum Deo, est tranquillitas conscientiæ, *qua exuperat omnẽ sensum*, græcè νοῦν, id est intellectum. q. d. Intelligi non potest, qualis, & quanta hæc sit pax.

Custodiat] Græcè φρουρήσει, id est *custodiet*, quasi Paulus promittat eis hanc custodiam, eiusq; fiducia eos animet. Verùm aptius Noster vertit, *custodiat*: Hebræi enim sæpè futurum sumunt pro optatiuo, quo carent, illudque exigit copula *&*, nimirum vt nectat eadem tempora & modos, cum ergo modus operandi præcesserit, videlicet, *nota fit, fitu, innotescant*; sequitur & hic eodem modo per optatiuum esse vertendum: omnia enim & præcedentia & sequentia sunt optantis. Iam *custodiat*, id est, instar custodiæ militaris contra omnes hostes tueatur: φρουρὰ enim significat custodiam quæ obsessis ciuitatibus adhiberi solet.

Corda vestra, id est, voluntates vestras, ne à fide, iustitia, virtute, vlla tentatione, vlla persecutione, diuelli vos sinatis; et intelligentias vestras, id est, intellectus vestros, ne in errorem aliquem contra fidem aut in iudicium aliquod practicum erroneum, & bonis moribus aduersum abducamini: in Christo Iesv] id est, per Christum, ait Oecum. Secundò, & meliùs, *in Christo*, vt scilicet *in Christo*, id est, in Christi fide & gratia maneatis & crescatis, itaque arctiùs Christo coniungamini.

Pax est scutum quo Nota. Paulus hic suggerit Christianis, vt omnibus hostibus suis pacem opponant quasi scutum impenetrabile, quia reuera hæc pax elidit omnes suggestiones dæmonis, carnis & mundi: imò omnes tyrannorum minas & tormenta superat. *omnia hostium tela elidimus.* Vnde S. Tiburtius Martyr, cùm Torquati tyranni & carnificis tormenta omnia contempsisset, causam huius contemptus & magnanimitatis subiungit, dicens, *Omnis nobis vilis est pœna, ubi pura comes est conscientia*: nimirum. *Vilis est pœna, ubi pura est conscientia.*

hic murus aheneus esto,
Nil conscire sibi, nulla pallescere culpa.

Vide ea quæ dixi 1. Timoth. 5. Hinc est quod omni studio diabolus hanc nobis pacem eripere conatur, solicitando nos ad peccata; vel certè eam turbare, immittendo scrupulos, diffidentias, mœrores, tentationes.

Effectus pacis. Nota Secundò. Hæc pax Primò, serenitatem menti inducit; Secundò, lætitiam: *secura enim mens est quasi iuge conuiuium*; Tertiò confidentiam, & ex ea magnanimitatem: qui enim scit se pacem habere cum Deo, se esse in Dei gratia, imò Dei amicum & filium, se Deum habere patrem, patrem inquam amantissimum, qui summam filiorum suorum & curam & prouidentiam gerat, omniaque eis faciat cooperari in bonum, ad maius gratiæ & gloriæ meritum: qui inquam, hæc seriò cogitat & perpendit, hic Deo totus confidit, illi se suaque omnia committit, nec dubitat quin Deum se & suas actiones diriget & prosperabit, seque contra hostes & tyrannos quantumuis ferocissimos tuebitur. Hic ergo certus de Dei patris sui tutela & directione paterna in ea cõquiescit & securus indormit, dicitq;

Etiamsi fractus illabatur orbis,
Impauidum ferient ruinæ,

Pacis fortitudo. nemo me lædet, nisi priùs Deum læserit viceritq;.

Nota tertiò. Pax hæc & confidentia facit nos dæmonibus omnibusque hostibus, non solum inexpugnabiles, sed & terribiles ac formidabiles. *Quis enim*, ait Ambrosius, *non metuat eum, quem scit Dei esse amicum, qui Deum habet protectorem, imò vindicem, pro quo Deus pugnat, vt eum triumphare faciat?* 2. Corinth. 2. 14.

Vers. 8. De cetero fratres, quæcumque sunt vera] id est, sincera & aliena ab hypocrisi: vel generalius, vt hoc primo epitheto cetera omnia sequentia complectatur, quæ deinde speciatim explicet. *Quæcumque sunt vera*, veritate vitæ id est, conformia Christianæ legi, professioni & perfectioni. Vnde Theophyl. *Vera*, inquit, id est virtutibus prædita: omne enim vitium est mendacium, inquit Chrysost.

Quæcumque pudica] σεμνά, id est, grauia, seuera, honesta, verecunda. ita Syrus, Theophyl. Erasm. q. d. Quæ talia sunt vt sancta quadam grauitate vos exornent: hæc enim & pudica sunt, impudica namque leuitatem & leues gestus amant, sanctimoniamque fugiunt. S. Ambrosius vertit, *magnifica*.

Quæcumque sancta] Legit noster Interpres ἅγια, iam legunt ἁγνὰ id est casta, nisi dicas sanctitatem hic, vti & alibi, significare castitatem, vti 1. Cor. 7. 34. de virgine dicitur *Vt sit sancta*, id est pura & casta *corpore & spiritu*. Opponit, inquit Chrysost. castitatem Paulus ijs, quorum Deus venter est, de quibus cap. præced.

Quæcumque amabilia] προσφιλῆ, id est, quæcumque ad amicitiam, concordiam & beneuolentiam alendam, aut promouendam sunt accommoda, vult enim vt Christiani omnibus etiam Ethni-

Ethnicis se faciant amabiles, vt eos sibi concilient, itaque ad Christum & virtutem pelliciant: hac enim amabilitate quasi esca capiuntur homines. Sic Christus & Apostoli satagebant efficere, vt ab omnibus amarentur, exhibendo se omnibus beneuolos, comes, affabiles: hinc Paulus omnibus omnia factus est.

QVAECVNQVE BONAE FAMAE] quæ vobis & Christo ac christianismo nomen & famam concilient. Ambr. vertunt, *quæcumq; laudabilia*; perperam Erasmus vertit, *quæcumq; ominata*, vel *boni sunt ominis*: licet enim hoc quoq; significet Græcum εὔφημα, illa tamen significatio huic loco non conuenit. quæ enim connexio vel affinitas est inter ea quæ sunt publica, iusta, sancta, & ea quæ sunt boni ominis? εὔφημα ergo hic significat ea, quæ bonæ sunt famæ, vti fatetur Beza; φήμη enim famã significat.

SI QVA LAVS DISCIPLINAE, HAEC COGITATE] In Græco non est *disciplina*, sed tantùm εἴτις ἔπαινος, id est, *si qua laus*, videlicet bonæ vitæ & disciplinæ. q. d. Quidquid est laudabilis disciplinæ, quidquid est quod vos in sancta disciplina contineat & exerceat, quodque disciplinam Christianam Ethnicis commendet; *hæc*, id est iam dicta, *cogitate*, vt ea faciatis & exequamini.

Nota. Non laudem, sed laudabilia sectari iubet Apostolus, *laudabilia fac*, inquit Chrysost. *sed non laudis respectu*.

VERS. 9. QVAE ET DIDICISTIS, ET ACCEPISTIS, ET AVDISTIS, ET VIDISTIS IN ME, HAEC AGITE, ET DEVS PACIS ERIT VOBISCVM] Hinc patet, Paulum multa in particulari de habitu, vestitu, mensa, colloquio gestibus, moribus omnique modestia in templo, in plateis, in conuiuijs, præsertim cum Ethnicis, obseruanda Philippensibus, præscripsisse, eaque verbo & exemplo (quomodo nimirum omnibus in rebus se gerere deberent) docuisse; quæ litteris non sunt consignata: ea tamen vult ab eis seruari, ergo non sola Scriptura est norma credendorum & agendorum, vti volunt Nouantes.

Nota. *Deum pacis* vocat auctorem & amatorem pacis q. d. Deus, qui pacem amat vobis aderit, & pacem vobiscum fouebit, facietque vos mutua pace frui; imò vobis pacem & gratiam Gentilium conciliabit.

VERS. 10. TANDEM ALIQVANDO (post longiorem moram & torporem) REFLORVISTIS PRO ME SENTIRE] Græcè, ἀνεθάλετε τὸ ὑπὲρ ἐμοῦ φρονεῖν, id est, *reuiruistis pro me sentire*. Vbi Nota, est metaphora à plantis, quæ hieme exarescunt, vere reuirescũt. q. d. Sic vos Philippenses, in algore quodam charitatis fuistis erga me, & quasi aridi: nunc nouo vere & Spiritu quasi afflante reuiruistis, reuixistis ac reuiguistis. ita Chrysost. & Theophyl.

Φρονεῖν pro φροντίζειν. Secundò, φρονεῖν, id est sentire, capitur pro φροντίζειν id est curare, curam & sollicitudinem gerere. Sic capitur Colos. 3. 2. & alibi. q. d. Intepueratis & obtorpueratis nonnihil erga me, meique curam, ô Philippenses, sed iam pristinum affectum, curam, sollicitudinem pro me alendo, & fouendo resumpsistis. ita Chrysost. & Theophyl.

SICVT ET SENTIEBATIS] ἐφ' ᾧ, in quo sentiebatis. q. d. Quæ in te solebatis sentire, id est, solliciti esse pro me, videlicet in alimonia & necessarijs vitæ mihi procurandis.

OCCVPATI AVTEM ERATIS] Quia tacitè exprobrauit eis torporem, eorumque negligentiam culpauit, hic increpationem mitigat & excusat, dicens. *Occupati eratis*. græcè ἠκαιρεῖσθε, id est, nõ habuistis opportunitatem, mihi scilicet subueniendi, non habebatis ad manum quæ mitteretis, nam, vt Chrysost. ait, erat vobis res angusta domi, non habebatis quo mihi succurreretis, impotentia & penuria vos occupabat, vobisque manus claudebat & ligabat. Adde, sicut Græcum εὐκαιρέω, non tantùm significat opportunitatem habeo, sed & locuples ac diues sum, vti ex Suida & Athenæo docet Henricus Stephan. ita eius contrarium ἀκαιρέω significat non tantùm destituor opportunitate, sed etiam opibus, pauper sum. Ita quoque explicat S. Chrysost. & Theophyl. Vnde Noster aptè vertit (quidquid occlamet Beza) *occupati eratis*, vestra scilicet paupertate, vobis ipsis alendis, vestrisq; curandis. q. d. Non tam negligentiæ vestræ tribuo, quòd hactenus nihil ad me miseritis, quàm vestræ inopiæ. Alij interpretantur: Non habebatis opportunitatem, id est, fidum nuntium, per quem mitteretis.

NON QVASI PROPTER PENVRIAM DICO] Id est, vt clariùs vertit Syrus, non quòd penuriam passus sim aut patiar, id dico, scilicet quòd gaudeã in vestra pro me solicitudine & eleemosyna. VERS. 11.

EGO ENIM DIDICI (exercitio, vsu & assuetudine) IN QVIBVS SVM (ijs quæ habeo, quæ mihi ad manum sunt) SVFFICIENS ESSE] Græcè αὐτάρκης εἶναι, id est, mihi sufficiens & contentus esse.

Nota. Dei proprium esse, sibi sufficere, indeque hebraicè vocatur *Saddai*. q. d. שדי *sedai*, id est, cui est omnis sufficientia, vel qui omnem habet sufficientiam. Hinc nonnulli ab hoc Hebræo nomine דַּי *dai*. id est sufficientia, nomen Deus. & θεὸς ac Ζεὺς, deducendum putant, vt hæc omnia idem sint, quod Hebræum *saddai*, & Græcũ αὐτάρκης. Deus enim est, qui in seipso perfectus, sufficiens, beatus, nullo indiget, & quo cetera omnia indigent: & hoc est quod ait Psaltes psalm. 15. 2. *Dixi Domino: Deus meus es tu, quoniã bonorum meorum non eges*. Vbi Aduerte, talem in Deo sufficientiam esse, quæ sit abũdantia, qua non solùm sibi, sed & omnibus creaturis sufficiat, & abundè suggerat quod cuique conuenit; & hoc significat Hebræum *saddai*, hoc est, qui omnem sufficientiam & abundantiam ita habet, vt eam alijs tribuat & communicet quasi cornucopiæ. q. d. Sufficientissimus, abundantissimus, copiosissimus, de cuius plenitudine, vt ait Ioan. c. 1. omnes accepimus. Hinc S. Paulus vim vocis *saddai* explicans 1. Tim. 6. 17. *Diuitibus*, inquit, *præcipe*, &c. *nõ sperare in incerto diuitiarũ, sed in Deo viuo, qui præstat nobis omnia ad fruendũ*, id est, qui est *Saddai*. Sic & R. Saadias: *Ideo*, ait, *Deus dictus est Saddai, quòd ipse abundet, omnesq; omnium creaturarũ defectus expleat*. Hac de causa Græci Hebræum *Saddai*, nunc αὐτάρκης, nunc παντοκράτωρ, Latini verò passim Omnipotens, vertunt. *Aquila*, inquit Hieron. ad Marcellam, *vertit ἱκανόν, quod nos robustum & sufficientem ad omnia perpetranda accipere possumus*. Eamdẽ vim vocis *Saddai* explicat Paulus Act. 17. 24. *Deus*, inquit, *qui fecit mundum & omnia*, &c. *nec humanis manibus colitur indigens aliquo, cum ipse det omnibus vitam, & inspirationem, & omnia*, &c. *in ipso enim viuimus, & mouemur, & sumus*.

Cur Deus dicatur Saddai, id est sufficiens.

Dicitur ergo Deus *Saddai* non tantùm hoc nomine, quòd sit omnipotens & omnia possit, sed etiam quòd sit efficax, & efficaciter omnia in omnibus operetur & faciat, ipsiusque cura, prouidentia, sapientia, bonitate cuncta existant, viuant, moueantur,

antur; quòdque omnes homines adeoque vniuersæ creaturæ de eius inexhausta plenitudine existentiam, vitam, operationes, bonaque omnia, tamquam ab æterno thesauro, & fonte perenni, accipiant. Vnde Plato distinguens hæc tria ἔνδειαν αὐτάρκειαν & ὑπέρχυσιν, id est inopiam, sufficientiam & redundantiam, siue effusionem; solam ὑπέρχυσιν, hoc est bonitatis abundantiam & effusionem, Deo tribuit. *Sicut, inquit, crater aliquis vino plenißimus superfluit, sic & Dei bonitas in se plenißima redundat & superfluit in homines, aliasq́; creaturas.* Platonem hactenus tantùm reprehendit Nazianz. orat. de Filio, quòd effusionem quamdam naturalem, non voluntariam & liberam, hoc exemplo innuere videatur: nam aliàs effusionem hanc in Deo admittit Nazianz. orat. 2. de paschate.

In Deo non est inopia, nec sufficientia; sed redundantia.

A

Hinc eximium & diuinum bonum, adeoque diuinæ virtutis, perfectionis & felicitatis primaria participatio est, si quis sit αὐτάρκης, id est, sibi sufficiens, sua sorte & re contentus, adeo vt nihil appetens nullo indigeat, sed potiùs pro sua sorte se suaque alijs communicet, & liberaliter effundat. Talem se hic Paulus omnibus imitandum proponit; hancque virtutem eum docuit, tum continua peregrinatio tum carcer. Id se reipsa & pari experientia didicisse solebat asserere Reuerendus Vendeuillius nuper Episcopus Tornacensis, vir Apostolici zeli: qui cùm consiliarium adhuc ageret, captus ab hæreticis, & versus Hollandiam ductus, cùm in carcere tenui & aspero victu victitare cogeretur, dureq́; tractaretur, sanus tamen, vegetus ac valens vixit, ac tandem carcere liberatus, cùm ad nos rediret, rogatus qui se in carcere habuisset, respondit se experientia didicisse, quod numquam credidisset nisi expertus, naturam tam paucis esse contentam, imò valere & vigere: Didici, inquit, in carcere mihi esse sufficiens, & paucis vilibusque esse contentus, qui tenerior, ac molliori vitæ assuetus, putabam mihi impossibile ita viuere: itaque carcer insignis mihi fuit schola & beneficium, pro quo ingente Deo gratias ago. De hac sufficientia plura dixi 1. Tim. 6. 6. & 2. Cor. 9. 8.

Diuinum est ... id est, sibi sufficiens, sua sorte contentum.

B

Quàm paucis natura sit contenta soli sciunt famem experti.

C

VERS. 12. SCIO ET HVMILIARI, SCIO ET ABVNDARE; ET SATIARI, ET ESVRIRE; ET ABVNDARE, ET PENVRIAM PATI] Vatabl. & Erasm. vertunt, *noui humilis esse, noui & excellere*, id est, scio quo debeam esse animo cùm me Deus deprimit, ac rursum, cùm me ceteris excellere facit: excellentia enim propriè opponitur humilitati, non abundantia. Et Græcum περισσεύειν non tantùm abundare, sed & præcellere significat. Verùm meliùs vertit Noster, *scio & humiliari. scio & abundare*: non enim loquitur Apostolus de humilitate mentis, sed paupertatis. Hebræi enim דך *dac* tam tenuem & inopem, quàm humilem, vilem & abiectum vocant; & עני *ani* tam pauperem & inopem, quàm humilem, mitem & mansuetum vocant: qui enim inops est, quasi vilis contemnitur, idemque superbis diuitibus humiliter & mansuetè loquitur. *humiliari* ergo hîc significat esse inopem & indigum; vnde ei opponitur, non superbire, sed *abundare*: agit enim Apostolus de rerum penuria & copia. Rursum *humiliari*, id est ieiunare: nã Hebræi ענות נפש, *anot nephes*, id est humiliare, vel affligere animam, vocant ieiunare. Vnde mox explicans subdit, *& satiari; & esurire; & abundare, & penuriam pati*. q. d. Scio ferre penuriam, scio ferre & abundantiam, scio quomodo me in penuria geram, scio quomodo & in abundantia: in illa scilicet non

D

tristari, non deijci, paucis esse contentus scio; in hac non dissolui, non deliciari, sed quæ supersunt in pauperes conferre, ita Chrysost. & Theoph.

VBIQVE ET IN OMNIBVS INSTITVTVS SVM] Græcè μεμύημαι, id est, mysterijs initiatus sum, sacris imbutus sum. Significat ergo Primò, in Christianis omnem tam copiam quàm inopiam, totamque vitam esse velut perenne sacrificium Deo consecratũ cuius ritus & modum Christus nos docuit, docetque suos mystas sanctos, arcanè scilicet & interiùs, illius mysterium, quod alios omnes latet.

Secundò, mysterium hoc est scire, quomodo tam paupertatem quàm opulentiam ferre, quomodo tam in epulis & conuiuijs, quàm in penuria, fame & siti te gerere debeas, nimirum vt vtrobique modum teneas animique quietem ac patientiam conserues: nec enim minor, imò maior est virtus, si ad splendidam & opiparam mensam assidens tot illecebris & delicijs non capiaris, metas temperantiæ non excedas, sed in solita continentia & frugalitate te contineas, quàm si à rustico inuitatus ad prandium atro pane & larido sis contentus, nec plura requiras. *Magna & rara virtus est*, inquit Bernardus, *inter epulas esurire, inter vestes algere, inter honores humiliari. Sciuit Annibal esurire & penuriam pati, nesciuit satiari & abundare: nam deliciæ Capuanæ Annibalem inuictum eneruarunt, & Romanis iam imbellem vincendum obiecerunt.*

Mysterium est, ferre tenere modum tam in opibus, quàm in inopia.

ex S. Bern.

Tertiò, sicut mysteria priùs à mystis discebantur tum studendo, tum experiendo, deinde ab ijsdem satis iam doctis & instructis exercebantur: ita Paulus significat se quasi mystam hoc Christianæ continentiæ mysterium tam in rerum copia, quàm penuria, priùs edoctum esse à Christo, iam verò illud ipsum exercere, & in praxim redigere.

ABVNDARE ET PENVRIAM PATI] περισσεύειν καὶ ὑστερεῖσθαι, id est abundare, & deficere; habere quod supersit, & pati quod desit. q. d. Scio quomodo me geram cùm abundo bonis & cùm ijs destituor, scio quomodo vtar eo quod superest, & eo quod deest. Pulchrè hũc locum explicans S. Greg. hom. 16. in Ezech. *Numquidnam, inquit, fratres, ars est aliqua, humiliari, & abundare; satiari, & esurire, abundare, & penuriã pati; vt pro magno se ista scire tantus prædicator insinuet? Ars omnino, & mira disciplina sciẽtia, quæ toto nobis cordis est adnisu discenda, quẽ enim penuria sua non frangit, à gratiarũ actione non retrahit, in rerum temporalium desideriũ non accendit; scit humiliari: hoc enim loco Apostolus humiliari, dicit penuriam perpeti: nam statim e contrario subiungit, Scio & abundare. Qui enim acceptis rebus nõ extollitur, qui eas ad vsum vanæ gloriæ nõ intorquet; qui solus nõ possidet quod accepit, sed hoc cum indigẽtibus misericorditer diuidit; scit abũdare. Qui acceptis alimentis nõ ad ingurgitationem ventris vtitur, sed ad reparationẽ virtutis, nec plus carni tribuit, quàm necessitas petit; scit satiari. Qui alimentorum inopiam sine murmuratione tolerat, nec pro necessitate virtutis agit aliquid, vnde animæ peccati laqueum incurrat; scit esurire. Quẽ ergo nec abundãtia in superbiã eleuat, nec in necessitate cupiditas irritat, nouit abundare, nouit penuriã pati. Qui cum statim subdidit, Omnia possum; ne elationis esse verba crederemus, adiunxit, In eo qui me confortat, & quæ sequũtur.*

Moraliter S. Chrysost. hom. 79. in Ioan. tom. 3. docet, hôc præcipuè angelos à nobis differre, quòd non tã multis indigeant vt nos, ac propterea quanto paucioribus indiguerimus, tanto magis illis appropinquabimus, ipsique Deo: quanto verò pluri-

Angelis similes sunt qui paucis sunt contenti.

bus abundamus, tanto magis ad hanc vitam caducam deflectimus, & tanto magis dissimiles angelis sumus, vera namque libertas est, nulla re prorsus indigere; quam libertatem solus Deus obtinet, proxima huic libertas est, minimis indigere; quam habent angeli. Hanc verò nos & possumus & debemus imitari, ne patiamur qui Christiani sumus, vinci nos ab Ethnicis, qui paucis contenti læti & hilares vixerunt, vti Crates, Socrates, Diogenes & alij. Socrates enim sæpè cùm eorum quæ publicè vendebantur multitudinem aspiceret, aiebat: *Quam multis ipse non egeo!* In facilitate victus gloriabatur dicens: *Qui suauissimè comederet, eum minimè obsonio egere; eumq; dijs maximè propinquum esse, qui minimis egeat.* testis est Laertius in Socrate.

Exemplum Anacharsis.

Ita Cicero 5. Tuscul. refert Anacharsim Scytham philosophum ad suos scripsisse: *Mihi amictui, tegmen Scythicum; calceamentum, solearum callum; cubile terra, pulmentum, fames,* &c. Audi & Senecam lib. 19. B epist. 111. *Non est,* inquit, *quòd te nimis laudes, si contempseris aureos lectos: quæ est enim virtus superuacanea contemnere, præsertim hominē philosophū? Tunc te admirare cum contempseris necessaria: tunc te admirabor, cū contempseris etiam sordidum panem.* nimirum, *magnū vectigal* (non tantùm census, sed & virtutis) *est parsimonia.* Sicut enim expeditissima ratio augēdi census est, detrahere sumptibus; vti Æschinem docuit Socrates: ita expeditissima ratio augendæ continentiæ & virtutis est, detrahere delicijs & voluptatibus. Audi quid fecerit Cato senior: *Neque,* inquit *mihi ædificatio, neq; vestimentum vllū in manu pretiosum, neq; pretiosus seruus, neq; ancilla. si quid est quo vtar, vtar, si non est, ego sum, quo cuique per me vti atque frui licet.* Audi Poëtam:

VERS. 13.

Quis diues? qui nil cupit. & quis pauper? auarus.

OMNIA POSSVM IN EO QVI ME CONFORTAT] C Pro *possum*, græcè est ἰσχύω, id est potens, fortis, validus sum. Secundò, pro *confortat*, græcè est ἐνδυναμοῦντι, id est, qui me intus corroborat, validum ac robustum facit, suggerendo scilicet animæ, menti, voluntati vires gratiæ suæ.

Deus facit omnipotentes qui sperant in illo.

Quanta, inquit S. Bernard. ser. 85. in Cantic. *fiduciæ vox. Omnia possum in eo qui me confortat! Nihil omnipotentiam Verbi clariorem reddit, quam quòd omnipotentes facit omnes, qui in se sperant. Deniq; omnia possibilia sunt credenti. An non omnipotens, cui omnia possibilia sunt? Ita animus si non præsumat de se, sed si confortetur à Verbo, poterit vtique dominari sui, vt non dominetur ei omnis iniquitas: ita inquam Verbo innixum, & indutum virtute ex alto, nulla vis, nulla fraus, nulla iam illecebra poterit vel stantē deijcere, vel subijcere dominantem.* D

VERS. 14.

VERVMTAMEN BENE FECISTIS COMMVNICANTES TRIBVLATIONI MEÆ] Id est, quòd mihi res vestras & facultates communicastis in tribulatione mea, cùm vinctus essem, bene fecistis: sic enim vincula mea & tribulationem subleuastis, & partem quasi tribulationis meæ ab humeris meis in vestros humeros deriuastis & recepistis: ac consequenter sicut participes vos facere, & communicare voluistis meæ tribulationi & vinculis, sic & præmij, quod ex tribulatione hac apud Deū expectò, participes eritis, in eoq; mecum communicabitis.

VERS. 15.

NVLLA MIHI ECCLESIA COMMVNICAVIT IN RATIONE DATI ET ACCEPTI, NISI VOS SOLI] *In ratione*, id est in computu & compensatione dati & accepti, cōpensando scilicet spiritalia à me accepta datis suis temporalibus donis, vel potiùs stipendijs. A ita Chrysost. & Theophyl.

Alludit ad tabulas computuum, & libros rationarios mercatorum, qui vna libri parte vel tabula conscribunt sua data & exposita, altera accepta quę pro expositis receperunt; vt significet esse quandā commutationem quasi mercium inter prędicatores & auditores, nimirum prædicatores tradere Euangelium, veritatem & bona spiritualia: auditores verò eis rependere alimenta, & bona tēporalia. Rursum significat quemq; hominē talem librum rationū habere respectu Dei, vt patebit v. 17.

Quisq; habet librum computuum cum Deo.

q.d. A vobis solis, ô Philippenses, recepi quod referā in codicē datorum & acceptorū, quod Rabbini dicunt מתן ומשא *mattan vmassa*: siue, vt clariùs, A-

Quid Hebræis mattan vmassa.

damus, q.d. Habeo duas tabulas ratiocinarias, quarum vna continet ea quæ accepi; altera verò continet ea quæ dedi (prædicationem scilicet, labores, impensas, & bona Euangelij) quas dum inspicio, video me multa dedisse & impendisse Ecclesijs Macedoniæ, nihil verò ab eis accepisse, nisi à vobis solis, qui estis Philippis. Hoc dicit Apostolus, vt amoliatur à se auaritiæ diuitiarumq; suspicionem, ne putent eum passim ab omnibus corrogare hæc stipendia, itaque se ditare, ac opibus inhiare.

QVIA ET THESSALONICAM (græcè in Thessalonica, scilicet existenti mihi) SEMEL ET BIS (semel & iterum) IN VSVM (τὴν χρείαν, ad egestatem, scilicet, leuandam; vel, vt Syrus, id quo indigebam) MIHI MISISTIS. VERS. 16.

NON QVIA QVÆRO DATVM (Syrus, *non quia munus requiro*) SED REQVIRO FRVCTVM ABVNDANTEM IN RATIONE VESTRA] Ita Romana, licet Græca habeant, *in rationem vestram.* Nota *Ratio* hic, vti & v. 15. computum significat; persistit enim in metaphora librorum computuum, quos conficiunt mercatores vt ratio receptorum & expensorum constet. VERS. 17.

Quisq; suis factis sibi librum rationum cum Deo conficit.

Dicit ergo quemq; Christianum sibi talem rationum cum Deo ineundarū librum conficere non ex charta, sed reipsa, ipsisq; factis (quæ tum in nostra, tum potiùs in Dei memoria conseruantur) in quo quasi vna parte scribat ea, quæ à Deo accepit, altera quæ in Dei honorem & obsequiū expendit, puta actus virtutum, præsertim eleëmosynæ. q.d. Dū tacitè vos incito ad subueniendum egestati meæ, ô Philippenses, non mea, sed vestra lucra requiro, vt vos vobisipsis magna eleëmosynarū opera ac merita accumuletis, quæ in codice rationum vestrarū cum Deo ineundarum scribere possitis; tamquam propter Deum expensa, quæque Deo ipsi in ratione vestra quasi credita vestra computetis, vt ipse vobis hæc rependat & soluat æterna mercede.

Cosma Mediceus computat Deo.

Ita Cosmas Mediceus, qui fuit Magnorum Ducum Hetruriæ primus, multa expendebat in pauperes; cumque quidam ex familiaribus eum nimis liberalem appellaret, respondit, *se in libro initarum cum Deo rationum dati & accepti, numquam potuisse eò peruenire, vt quæ deberet Deo, solueret: nā quo plura dabat, eo plura recipiebat, semperq; inueniebat se debitorē, Deum verò creditorem.* Didicerat hoc ex S. Nazianz. qui orat. de amore pauperum vbi ait, *Numquam Dei liberalitatē & beneficentiam vinces, quamuis omnium tuarum facultatum iacturam feceris, quamuis te etiam facultatibus adieceris. Nam hoc quoq; ipsum accipere, est Deum aliquid nobis donare.* Additq; Nazianz. duas insignes similitudines: vnam vmbræ, quæ numquam potest corpus prægredi, cùm simul ea ad progressum corporis progrediatur, alteram capitis.

tis, vltra quod cetera membra numquam possunt A excrescere, cùm quantumuis illa augeatur, semper caput item attollatur atque superstet.

VERS. 18. HABEO AVTEM OMNIA]. Græcè ἀπέχω, id est, recepi ea quæ ad me misistis quasi censum, & stipendium debitum prædicationi meæ apud vos. ita Theophyl.

ET ABVNDO] Vestra eleëmosyna planè leuauit inopiam meam, vt iam necessarijs vitæ abundem: ita enim se explicat dum subdit:

REPLETVS SVM] expletus sum, S. Cyprianus explicans orationem Dominicam legit, *saturus sum.* q.d. Omnis mea penuria, omnis fames, omnis egestas, omne desiderium meum expletum est. B

Eleemosyna est sacrificium odoratum Deo & Sanctis. ACCEPTIS (postquam accepi) AB EPAPHRODITO QVÆ MISISTIS, ODOREM SVAVITATIS, HOSTIAM ACCEPTAM, PLACENTEM DEO] Nota. Eleëmosynam vocat *hostiam*, & sacrificium, non proprium, sed metaphoricum, vt patet. Secundò, hanc *hostiam* per appositionem vocat *odorem suauitatis*; alludit enim ad vetera sacrificia, quæ ad Deum per ignem, & fumum ascendebant, ideoque Deus ea quasi sibi oblata dicebatur odorari, tamquam illa odorem suauem spargerent, & afflarent naribus Dei. Vnde & thus ijs imponebatur, tum ad suffitum & suauem odorem excitandum, tum vt per thus (quo omnium gentium ritu Deus colitur) significaretur illa Deo offerri & dicari. q. d. Eleëmosyna vestra quasi thus, vel thymiama suauissimi odoris, siue potiùs quasi hostia & victima, quæ cum thure per ignem & fumum ad Deum suauissimo odore ascendit, mihi pergrata & iucunda fuit, nec solùm mihi, sed & ipsi Deo. Sic Hebr. 13. 16. dicitur: *Beneficentiæ & communionis nolite obliuisci: talibus enim hostijs promeretur Deus.* C

VERS. 19. DEVS IMPLEAT OMNE DESIDERIVM] Græca hîc variant: alia legunt χαρὰν, id est *gaudium*, & sic videri potest legisse Noster, vt metonymicè per gaudium intellexerit *desiderium*: nō enim aliter impletur gaudium nostrum, quàm dum impletur desiderium nostrum: alia legunt χάριν, id est *gratiam*; alia & plura χρείαν, id est *necessitatem*. Vnde Syrus, Vatablus & alij vertunt, *Deus autem meus impleat omnem indigentiam vestram secundùm opulentiam suam.* q.d. Vos vobis subtraxistis ea, quæ mihi misistis, & ex tenuitate ac paupertate vestra meam penuriam explestis; ego vicissim Deum rogo, vt suppleat vestram inopiam, imò omne desiderium vestrum. hoc enim meretur eleëmosyna, & congruum est, vt, si propter Deum in pauperes liberales simus, Deus vicissim in nos multò liberalior sit, vt dixi 2. Corinth. 9. 6.

SECVNDVM DIVITIAS SVAS] q. d. Facile est Deo vobis rependere, vos ditare, vestra bona explere; est enim ditissimus. ita Chrysost.

IN GLORIA] Id est, cum gloria: ita Vatabl. Vel simplici hebraismo, *in gloria*, id est gloriosè. q. d. Deus faciat vos gloriosos tum celeritate & gloria æterna apud Deum, tum præsenti apud homines, vt illi vestram videntes paupertatem ac munificentiam, & ex altera parte, Dei in vos prouidentiam & liberalitatem, ita vt nihil vobis desit, glorificent ac celebrent tam vestram virtutem, quàm Dei & Christianorum bonitatem ac magnificentiam.

IN CHRISTO IESV] Id est, per Christum Iesum. Secundò, & sublimiùs, ex mente Pauli. q. d. Secundùm diuitias gloriæ, quas ostendit in Christo, & Christi Ecclesia, quæque decent Christum Dei vnigenitum, eiusque discipulos & filios, putà Christianos.

SALVTATE OMNEM SANCTVM IN CHRISTO] id est, Christianum, qui baptismo sanctificatus est per Christum, professione ac vocatione Christiana sanctus est, vti dixi iam superius.

Deo & Patri nostro sit gloria, in sæcula sæculorum. VERS. 21. O vtinam tam beata sors in nos cadat, vt hoc in perpetuum dicamus: Quid sunt, quàm immensa sunt, quàm ÆTERNA sunt, *sæcula sæculorum!* Quid sunt, quàm iucunda sunt, quàm gloriosa sunt in cælis *sancta sanctorum!*

COMMENTARIVS IN EPISTOLAM AD COLOSSENSES:

ARGVMENTVM.

Co'ossenses non sunt Rhodij.

NOta Primò. Putarunt aliqui cum A Suida, Zonara, Glyca, Eustathio, Colossenses esse Rhodios, ita dictos à Colosso solis, qui erat Rhodi. Sed hos falli certum est: Colossæ enim ciuitas est Phrygiæ, vicina Hierapoli & Laodiceæ: vti docet Plinius li.5.c.32. Herodot. lib.7. Strabo lib.12. quæ sub Nerone cùm Laodicea & Hierapoli terræmotu concidit, vt narrat Orosius: Vnde & Apostolus hîc c.4. 16. iubet vt Colossenses legant epistolam Laodicensium, quasi vicinorum, & contrà. Colossæ, inquit Theophyl. ciuitas est Phrygiæ quæ nunc vocatur *Chonæ*, vbi celebris fuit apparitio & memoria S. Michaelis, vti dicam ca. 2.18.

Colossa sunt Chonæ, quæ fuit vrbs in Phrygia.

Nota Secundò. Nec Colossis, nec Laodiceæ B prædicauerat Paulus: id enim satis insinuat ca.2. 1. Sicut ergo scribit ad Romanos cum eos needum vidisset; ita scribit & ad Colossenses needum à se visos, ait Chrysost. & Theoph. Colossensium itaq; doctor fuit Epaphras, hic enim eos fidem Christi docuit, vt patet c.1.7. cui Romæ cũ Paulo in vinculis posito, vt ait cap.4.13. successit Archippus, de quo cap.4.17. dicit: *Dicite Archippo, Vide ministerium quod accepisti in Domino, vt illud impleas.*

Hæretici docuerũt non Christum, sed angelos, esse nostros mediatores.

Nota Tertiò, pro materia & argumento. Hac epistola Paulus insectatur Simonem Magum, eiusque asseclas hæreticos, qui vti Ephesi, ita Colossis, & alibi sua virulenta dogmata spargebant, ac nominatim docebant, non Christum, sed angelos nostræ salutis esse mediatores, & reconciliatores apud Deum, inquit Chrysost. & Ambros. absurdum, putantes credere, quòd Filius Dei in extremis temporibus apparuerit in carne, cùm in veteri testamento Deus per angelos apparere, omniaque sua per eosdem facere, & exequi apud homines soleret. Huic dogmati addebãt multas obseruationes Iudaicas & gentilitias, dies eorum obseruantes & tempora & cibos; quæ omnia cùm indigerent correctione, ait Theophyl. mouerunt Apostolum vt hanc scriberet epistolam, qua Primò hunc errorem de angelis, illasque obseruationes redarguit. Deinde cuilibet hominum generi dat vitæ ac morum documenta; ac demum salutationibus claudit epistolam.

Nota Quartò. Hæc epistola valdè affinis est quoad materiam, epistolæ ad Ephesios: imò easdem penè ad verbum cum illa subinde habet sententias: non quòd eodem tempore & impetu sit scripta, nam ad Ephesios anno priore, cùm necdum Romam venisset Timotheus, scripta est; hæc verò posteriùs, vt iam dicam. Sed quòd eadem materia easdem penè sententias posceret; ac fortè quòd relegens epistolam suam ad Ephesios datam, Apostolus eam in mente haberet, & ex ea hanc ad Colossenses dictarit: æquè ergo hæc vt illa, sublimis est & grandiloqua.

Vnde, & vbi scripta, hæc epistola.

Nota Quintò, Scripta est Romæ è vinculis, vt patet c.4.18. anno 2. vinculorum, qui fuit à Christo nato 60. Nam Timotheus (quem anno priore ad se Romam vocauerat, vt dixi procemio epistolæ ad Philippenses) iam Romam aduenerat. Vnde & Paulus Timotheum initio epistolæ quasi secum Colossenses salutantem sibi adiungit. Missa est per Tychicum & Onesimum, vt habent Græca, Syra, & Latina Complutensia in fine epist. & colligitur cap.4.v.7.& 9.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, gratulatur Colossensibus de eorum fide, charitate & vita Christiana, oratque vt in ea crescant & roborentur, vtque in patientia lætitia, & gratiarum actione seruiant Deo, qui eos transtulit in regnum (putà Ecclesiam) filij sui.

Hinc Secundò, v.14. docet non angelos, sed Christum Dei Filium, esse tam opificem & creatorem rerum omnium etiam angelorum, quàm redemptorem hominum, caputque Ecclesiæ, vtpote qui omnia quæ in terris & quæ in cælis sunt pacificarit.

Deinde v. 21. docet hanc Christi redemptionem ad Gentes quoque pertinere, seque huius mysterij & Euangelij legatum & ministrum esse; atque pro Christo Christique Ecclesia multa se pati gloriatur.

1. PAVLVS Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, & Timotheus frater,
2. eis, quì sunt Colossis, sanctis, & fidelibus fratribus in Christo Iesu. 3. Gra-
tia vobis, & pax à Deo patre nostro, & Domino Iesu Christo. Gratias agimus
Deo, & Patri Domini nostri Iesu Christi semper pro vobis orantes: 4. audientes
fidem

fidem vestram in Christo Iesu, & dilectionem, quam habetis in sanctos omnes. 5. pro-
pter spem, quæ reposita est vobis in cælis: quam audistis in verbo veritatis Euangelij:
6. quod peruenit ad vos, sicut & in vniuerso mundo est, & fructificat, & crescit, sicut
in vobis, ex ea die, qua audistis, & cognouistis gratiam Dei in veritate. 7. Sicut didi-
cistis ab Epaphra charissimo conseruo nostro, qui est fidelis pro vobis minister Chri-
sti Iesu, 8. qui etiam manifestauit nobis dilectionem vestram in spiritu: 9. ideo
& nos ex qua die audiuimus, non cessamus pro vobis orantes, & postulantes vt implea-
mini agnitione voluntatis eius, in omni sapientia & intellectu spiritali. 10. vt am-
buletis dignè Deo per omnia placentes: in omni opere bono fructificantes, & cres-
centes in scientia Dei: 11. in omni virtute confortati secundum potentiam clari-
tatis eius, in omni patientia & longanimitate cum gaudio. 12. gratias agentes Deo
Patri, qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine: 13. qui eripuit
nos de potestate tenebrarum, & transtulit in regnum filij dilectionis suæ. 14. In
quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum: 15. qui
est imago Dei inuisibilis, primogenitus omnis creaturæ: 16. quoniam in ipso con-
dita sunt vniuersa in cælis, & in terra, visibilia, & inuisibilia, siue throni, siue domina-
tiones, siue principatus, siue potestates, omnia per ipsum, & in ipso creata sunt: 17. &
ipse est ante omnes, & omnia in ipso constant. 18. Et ipse est caput corporis Eccle
siæ, qui est principium, primogenitus ex mortuis; vt sit in omnibus ipse primatum te-
nens. 19. quia in ipso complacuit, omnem plenitudinem inhabitare: 20. & per
eum reconciliare omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis eius, siue quæ in
terris, siue quæ in cælis sunt. 21. Et vos cum essetis aliquando alienati, & inimici
sensu in operibus malis: 22. nunc autem reconciliauit in corpore carnis eius per
mortem, exhibere vos sanctos, & immaculatos, & irreprehensibiles coram ipso: 23. si
tamen permanetis in fide fundati, & stabiles, & immobiles à spe Euangelij, quod au-
distis, quod prædicatum est in vniuersa creatura, quæ sub cælo est, cuius factus sum
ego Paulus minister. 24. Qui nunc gaudeo in passionibus pro vobis, & adimpleo
ea, quæ desunt passionum Christi, in carne mea pro corpore eius, quod est Ecclesia:
25. cuius factus sum ego minister secundùm dispensationem Dei, quæ data est mihi
in vos, vt impleam verbum Dei: 26. mysterium, quod absconditum fuit à sæculis,
& generationibus, nunc autem manifestatum est sanctis eius, 27. quibus voluit
Deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in Gentibus, quod est Christus,
in vobis spes gloriæ, 28. quem nos annuntiamus, corripientes omnem hominem
& docentes omnem hominem, in omni sapientia, vt exhibeamus omnem hominem
perfectum in Christo Iesu, 29. in quo & laboro, certando secundùm operationem
eius, quam operatur in me in virtute.

VERS. 1. AVLVS APOSTOLVS IESV CHRISTI] non angelorũ, inquit ex Chrysostomo Theophyl. Ipso exordio hæresim Simonis elidit, dicens Apostolos non ab angelis, sed à Christo esse missos, vt per Christum, non per angelos homines Deo reconcilient, idque non ex se, sed per voluntatem Dei. A

Vbi Nota. Passim Apostolus se à Deo & Christo missum significat, vt Simonem Magum, aliosq; falsos doctores, qui non mittuntur à Deo, sed sua sponte docendi munus assumunt, perstringat & & excludat.

VERS. 2. SANCTIS ET FIDELIBVS FRATRIBVS IN CHRISTO] Nota hîc tria epitheta, & quasi insignia Christianorum: Nam Primò, vocantur *sancti*. Nec enim sanctitatem tam doctrinæ quàm vitæ alicubi in mundo est reperire, quàm apud Christianos. Et rursum christianismus non est aliud quàm professio sanctitatis. Ad hoc enim venit Christus, & christianismum instituit, vt sine timore de manu inimicorum nostrorum liberati, seruiamus illi in sanctitate & iustitia omnibus diebus vitæ nostræ, vt canit Zacharias. Hoc nomen *sancti*, monet Christianos vt assiduè studeant sanctitati & perfectioni.

Christianismus non est aliud quàm professio sanctitatis.

Secundò, vocantur *fideles*; quasi filij Abrahæ, qui pater est fidelium & credentium, ac proinde benedictionis Abrahæ promissæ, id est amicitiæ Dei, iustitiæ & salutis heredes.

Tertiò, vocantur *fratres* non in Adamo, aut aliquo terreno parente, sed *in Christo*, qui nos genuit per suam mortem & baptismũ; vt significet Christianos omnes sepositis omnibus odijs, dissidijs & varietate tam nationum quàm complexionum & officiorum, inuicem amare debere quasi fratres.

GRATIA VOBIS ET PAX A DEO] Supple, donetur & multiplicetur. VERS. 3.

GRATIAS AGIMVS DEO, ET PATRI DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI] *Et* significat, *id est*. q.d. Gratias agimus Deo, qui est Pater Domini nostri Iesu Christi: vt significet Deum non aliter nobis esse causam salutis, quàm hoc ipso, quo est pater Christi, per quem redempti & adaptati sumus; & hoc nomine maximè à nobis amandum, venerandum & inuocandum esse Deum, quòd nobis dederit Christum redemptorem.

SEMPER PRO VOBIS ORANTES] Tò *pro vobis* potest referri ad *gratias agimus*. Vnde Erasmus vertit, *gratias agimus pro vobis cum oramus*. Secũdò & meliùs, Græci referunt ad *orantes*. Vnde & Syrus vertit, *gratias agimus Deo, & oramus pro vobis*. Duplici

ergo

ergo titulo amorem suum in Colossenses ostendit hic Paulus. Priore, quòd pro eis gratias agat Deo. Secundò, quòd pro eis semper oret, quodque eos quos non viderat, semper in mente & memoria habeat, ait Chrysost. Nota *semper*, id est, frequenter & assiduè orantes. Vide dicta Ephes. 6. 18.

Vers. 4. AVDIENTES (ἀκούσαντες, id est, postquam audiuimus narrante Epaphra, inquit Chrysost. FIDEM VESTRAM, QVÆ EST non in angelis, sed IN CHRISTO IESV (q.d. Fidem vestram qua creditis Christo) ET DILECTIONEM QVAM HABETIS IN SANCTOS (Christianos) OMNES) tam incolas quàm peregrinos & aduenas aliarum gentium. significat Christianos debere alios omnes diligere pari affectu, siue suæ sint gentis, siue alterius, hoc nomine quòd Christiani sunt. In Christo enim Iesu non est Barbarus & Scytha, Iudæus & Græcus, Hispanus & Gallus; sed omnes vnum sunt, Galat. 3. 28.

Vers. 5. PROPTER SPEM (id est bona sperata; est metonymia iuxta, can. 30. QVÆ REPOSITA EST VOBIS IN CÆLIS: QVAM AVDISTIS IN VERBO (per verbum, VERITATIS EVANGELII] q.d. Quam audistis per prædicationem Euangelij: quæ prædicatio est verbum & sermo veritatis, id est verissimus, vt in eo ne vel vnum punctũ erroris aut falsitatis sit reperire. Vnde posset esse appositio in τὸ *verbo veritatis Euangelij*, q.d. In verbo veritatis quæ est ipsum Euangelium, vt ipsam veritatem vocet Euangeliũ.

Vers. 6. Notat Simonianos, Iudæos, Philosophos, omnesque Gentilium sectas & scholas, quæ omnes multas docent hæreses & errores, vt nusquam puram putam inuenire sit veritatem, nisi in Christi schola & Euangelio.

SICVT ET IN VNIVERSO MVNDO EST] Id est, in præcipuis totius mundi partibus & prouincijs est hoc verbum, siue prædicatio Euangelij.

COGNOVISTIS GRATIAM DEI IN VERITATE] Vatablus, *per veritatem*. Secundò & meliùs, *in veritate*, id est, verè vel verissimè cognouistis gratiam redemptionis, iustitiæ & salutis, quam nobis Deus exhibuit per Christum. Sic enim Hebræi aduerbia explicant per præpositionem *in* cum nomine ablatiui casus, vt, *sentire de Domino in bonitate*, Sap. 1. 1. id est benè; rectè & verè sentire de Deo, eiusque prouidentia, iustitia clementia, ceterisque attributis; non malè & impiè cum Epicureis & Atheis. Sic Hebræi dicunt בְּאֱמֶת *beémet*, id est in veritate, id est verè.

Vers. 7. SICVT DIDICISTIS AB EPAPHRA CONSERVO NOSTRO. Vocat Epaphram *conseruum* suum, quia secum seruiebat Christo in prædicando & propagando Euangelio. Vnde explicans subdit, QVI EST FIDELIS PRO VOBIS MINISTER CHRISTI] Sic enim Apostolus initio epistolæ ad Philippenses & ad Titum se & Timotheum vocat *seruos IesuChristi*. Secundò, Epaphras missus videtur à Colossensibus ad Paulum, vt ei in vinculis seruiret. Hinc vocat eum seruũ Ecclesiæ Colossensium: suum verò non seruum, sed *conseruum*, modestiæ & humilitatis studio: quia vterque seruiebat Christo & Ecclesiæ:

QVI EST FIDELIS PRO VOBIS MINISTER CHRISTI IESV] q.d. Epaphras minister est Christi pro vobis, scilicet docendis, vt nimirum vos in Christi fide, doctrina ac moribus promoueat. Secundò, pro vobis Colossensibus, inquit Theophyl. Epaphras in rebus ad Christum pertinentibus ministrauit; cùm videlicet ad Paulum abijt, eumque consolatus est in vinculis, cumque indicauit ei res Colossensium, eique in carcere seruiuit.

QVI ETIAM MANIFESTAVIT NOBIS DILECTIONEM VESTRAM (quam habetis erga me & omnes Christianos, vt dixit v. 4. IN SPIRITV] id est spiritalem, quæ sola vera, firma ac solida est dilectio, vt fusè ostendit hic Chrysost. Vers. 8.

Secundò, *dilectionẽ in spiritu*, id est à Spiritu sancto, qui in vobis est, non autem à carne manantẽ. ita Anselmus. vt sit enallage Hebræa, qua *bet*, id est *in*, sæpè ponitur pro מִן *min*, id est à, ex, de. Vnde Vatablus sic explicat *dilectionem in spiritu*, id est, ad quam nos non caro sed spiritus Dei incitat. *Dilectio in Spiritu tria significat.*

Tertiò, *in spiritu*, id est, ex intimis animi penetralibus, ipsoque intimo mentis spiritu profectam.

IDEO ET NOS EX QVA DIE AVDIVIMVS (vestram fidem & dilectionem, vt dixit v. præced. & v. 4.) NON CESSAMVS PRO VOBIS ORANTES ET POSTVLANTES (id est orare & postulare. est græcismus) VT IMPLEAMINI AGNITIONE VOLVNTATIS EIVS] qua Deus voluit & decreuit nos sibi reconciliare, iustificare & saluare per Christũ, non per angelos. *Neque omnino imperfectos.* (ait ex Chrysostomo Theophyl.) *Neque omnino perfectos per hac significat. Non enim dixit, Vt accipiatis; verum, Vt impleamini. Habetis enim: sed nondum totũ. Et quòd reconciliati sitis, agnouistis quidem: quòd vero per filiũ Dei. hoc deest vobis. nec satis nostis: quare oro hoc impleri in vobis. Voluntas enim & Dei beneplacitum est, quòd Filium suum pro nobis dederit. non angelos. Agnitionem igitur, cognitionis additionem intellige.* Vers. 9.

IN OMNI SAPIENTIA ET INTELLECTV SPIRITALI Deceperunt, inquit, Chrysost. vos philosophi, & Simoniani sua sapientia humana & carnali: ego huic oppono & opto vobis sapientiam & prudentiam spiritalem.

C VT AMBVLETIS DIGNE DEO PER OMNIA PLACENTES] Græcè εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν, q.d. In omnem placentiam, &, vt Ambrosius, ad omne placitum. Vnde patet τὸ *Deo*, vel, vt græcè est, *Domino*. tam pertinere ad τὸ *ambuletis dignè*, quam ad τὸ *per omnia placentes*. In Græco enim est vna sentẽtia (non duæ) in qua verba posteriora determinant priora: *περιπατῆσαι ὑμᾶς ἀξίως τοῦ κυρίου εἰς πᾶσαν ἀρέσκειαν*, id est, vt ambuletis dignè Deo in omnem placentiam. Significat enim Paulus, dignè Deo ambulare, non esse aliud quàm Deo per omnia placere: ita vt illi ambulent dignè Deo, qui quasi fideles & morigeri serui Dei, quasi summi sui Domini placitum & voluntatem in omnibus explent. Quomodo verò Dei placitum & voluntatem expleamus, ac consequenter, quomodo dignè Deo ambulemus, explicat Apostolus dum subdit; *In omni opere bono fructificantes*, & cetera quæ subijcit, quæque sibi placita à nobis exigit Deus. Vers. 10.

Digne Deo ambulare est Deo per omnia placere.

IN OMNI VIRTVTE CONFORTATI] Pro *virtute* græcè est δυνάμει, id est potentia, robore, fortitudine. Vnde Vatabl. vertit. *omni robore corroborati*.

SECVNDVM POTENTIAM CLARITATIS (græcè δόξης, id est gloriæ) EIVS] Id est secundùm potentiam claram & gloriosam Dei, qua vos, ô Colossenses, communiri est opus, cùm insurgunt hæreses & persecutiones.

Nota. Pro *potentiam* græcè est κράτος, quod non tantum potentiam roboris, sed & imperij, siue potens, validum & prædominans imperium significat. Secundò, potentia gloriæ significat potentiam maximam & robustissimam, quæ apud omnes celebris est & gloriosa. q.d. Vbique Dei gloria dominatur,

natur. vbique Dei potentia imperat. Nihil ergo formidate, roborabit vos ac potentes faciet Dominus ille potentissimus omnibus imperans, cui seruitis. ita Theophyl.

VERS. 12. IN OMNI PATIENTIA ET LONGANIMITATE, CVM GAVDIO GRATIAS AGENTES DEO PATRI] Hîc declarat, virtutem & robur, qua eos iam optauit per Dei potentiam corroborari, sitam esse in patientia & longanimitate: vt in omnibus aduersis patientes sint, gaudeant, gratiasque agant Deo. Id clariùs significant Græca, *εἰς πᾶσαν ὑπομονὴν καὶ μακροθυμίαν*. Vnde clarè hunc locum ita vertit Vatablus, *omni robore corroborati iuxta potentiam gloriæ illius ad omnem tolerantiã ac patientiam, cum gaudio gratias agentes Patri*. Hinc patet veram fortitudinẽ & robur Christianorum præcipuè situm esse in patientia, in eaque maximè se ostendere Dei diuinæque gratiæ potentiam. Longè enim difficilius est dura & fortia pati, quàm fortia agere. Vnde prou. 16. 32. dicitur, *Melior est patiens viro forti, & qui dominatur animo suo, expugnatore vrbium*. Idq; patet in Martyribus, in quorum patientia omnium confessione summa fuit fortitudo. Hinc S. Ambros. lib. 1. Offic. c. 41. & Chrysost. hom. 85. in Matth. multis ostendunt fortitudinem magis in tolerando quàm in vincendo consistere. *Fortia agere Romanum est*, aiebat Scæuola; sed *fortia pati Christianum est*.

Vera fortitudo consistit in patientia.

Notat ex Chrysostomo Theophyl. patientiam respicere tyrannos, & hostes Ecclesiæ; longanimitatem fratres siue Christianos. *Est enim*, inquit, *aliquis longanimis erga eos quos vlcisci possit: patitur autem & sustinet eos, quos non potest vlcisci, propterea & de Domino non dicitur ὑπομονὴ seu patientia, sed longanimitas, vt qui possit quidem quos velit exscindere, tolerat tamen.*

CVM GAVDIO GRATIAS AGENTES DEO PATRI] Hæc est perfectio, hic apex patientiæ & longanimitatis, si non tantùm patienter, sed & cum gaudio feras quæuis dura & aduersa: imò gratias agas Deo. Materiam verò & causam qua se quisq; Christianus ad gaudium & gratiarum actionem excite, subijcit dicens:

QVI DIGNOS NOS FECIT IN PARTEM SORTIS SANCTORVM IN LVMINE] *Qui*, scilicet Deus, nos sine nostro merito, imò indignos, & malè de se meritos, sola sua gratia, præ multis quos neglexit, quasi sortitò retulit *in partem*, id est participationem, *sortis*, id est hereditatis, *sanctorum*, quæ sita est *in lumine* Euangelij, quod Christus nobis è cælo attulit.

Sors duo significat. Primò, casum; Secundò, hereditatem.

Nota. *Sors* significat statum & conditionem, quæ cuique sorte vel fortuitò obtingit: sic vulgò dicitur. Hæc est sors mea, hæc conditio, hæc fortuna mea. Sic ait Psaltes psal. 30. 16. *In manibus tuis sortes meæ*. q. d. Casus, euentus, vicissitudo & status rerum mearũ, vti diuitiæ & paupertas, seruitus & principatus, pax & bellũ, ait Theod. quæ mihi vicissim & fortuitò accidunt, non à fortuna, sed certa tua prouidentia & gubernatione, ô Domine, reguntur, mihique obueniunt. Vnde hebraicè est, *In manibus tuis*, עִתֹּתָי *ittotai*, id est *tempora mea*. id est vicissitudo temporum, putà tempora & dies iã prosperitatis, mox aduersitatis; iam vitæ, iam mortis, in Dei sunt potestate & prouidentia. Sic Sapient. 2. 9. dicunt impij, *Hæc est sors nostra*, & contrà de pijs c. 5. 6. dicitur, *Inter sanctos sors illorũ est*. Ita hîc accipi potest sors. q. d. *Qui dignos nos fecit in partẽ sortis sanctorũ*, id est, qui nos dignatus est sorte, conditio-

Quomodo sortes nostræ sint in manu Dei

A ne & statu sanctorum, vt in album sanctorum nos referret.

Secundò & significantiùs, *sors* idem est quod hereditas. Olim enim, vti & iam sæpè, hereditates inter heredes sorte diuidebantur. Inde *sors* dicitur portio hereditaria, quæ cuique sorte obtingit. Sic dicitur psal. 77. 54. *Sorte diuisit eis terrã in funiculo distributionis*, id est per funiculum quo terrã dimetiebatur, & cuique tribui suam partem distribuebat. Sic Michææ 2. vers. 5. dicitur, *Mittens funiculũ sortis*. Multo magis hereditas Sanctorum vocatur *sors*: quia nulli hominum ad eam ius habebant, cùm tamen inter homines qui heredes sunt, ius habeant ad hereditatem, cuius sunt heredes. Vnde Ephes. 1. 11. dixit Apostolus nos sorte vocatos ad fidem & gratiam Christi. Hereditas ergo hæc Sanctorum dicitur *sors*: quia hominibus sine merito, gratis, & B quasi sortitò obtingit. *Non video* (ait S. August. in illud psal. 30. *In manibus tuis sortes meæ*) *vllũ meritũ, quo de vniuersa impietate generis humani me potissimũ elegisti ad salutẽ: ad tunicam Domini sorte perueni*. Sicut ergo gratis Deus Pater per Christum nos sibi adoptauit in filios, ita & in heredes suos, coheredes autem Christi.

Cur hereditas Sanctorum vocetur sors?

Nota Secundò. Hæc sors & hereditas Sanctorum sita est, vt sequitur, *in lumine*. Licet enim aliqui per *τὸ in lumine* putent significari modũ & rationem qua ad hanc hereditatẽ venimus, scilicet per lumen fidei: tamen planiùs & magis genuinè *τὸ in lumine* significat situm & conditionem huius hereditatis, scilicet eam positam esse in lumine Euangelij, quod Christus nobis è cælo attulit. Hanc enim sortem luminis Euangelici opponit sorti & poteC stati tenebrarum, è qua nos eripuit Christus, vt ait v. seq. Et hoc lumen Euangelij maximum est Dei donum & bonum. Vnde paulò superiùs v. 9. dixit: *Non cessamus pro vobis orãtes & postulantes, vt impleamini agnitione voluntatis eius, in omni sapientia & intellectu*. & v. 10. *Et ambuletis dignè Deo*. &c. *crescẽtes in scientia Dei*. Hinc & S. Ioannes c. 1. hanc lucem inculcat, eaque quasi maximè insigni emblemate Christum exornat. *In ipso*, inquit, *vita erat, & vita erat lux hominum, & lux in tenebris lucet*. &, *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientẽ in hunc mundum*. Quod ergo hîc Paulus dicit, Qui dignos nos fecit in partem sortis sanctorum in lumine, idem est cum eo, quod ait Petrus 1. epist. 2. 9. *Qui de tenebris vos vocauit in admirabile lumen suum.*

Sors nostra sita est in lumine scilicet Euangelij.

Per *lumen* ergo accipit cognitionem Dei, Christi, iustitiæ, gratiæ, virtutum & salutis, quam acceD pimus per Christi Euangelium & fidem: quæ cognitio quasi radix & mater gratiam, iustitiam, omniaque cetera dona & bona spiritalia, quæ Christus attulit, quæque in Christi Ecclesia participamus; complectitur.

Nota Tertiò. Hoc lumen, & hanc cognitionem inchoatè accipimus in hac vita, sed perfectionem eius accipiemus in beatitudine cælesti, cuius conscripti sumus heredes, illamque hereditatem cælestem in hac vita per spem & gratiam quasi per quemdam prægustum delibamus & inchoamus. Sensus ergo huius loci completus hic est. Deus fecit nos dignos per baptismum & christianismum, vt iam hîc viuentes in Ecclesia habeamus partem & participationem sortis & hereditatis sanctorum, quæ radicaliter sita est in lumine fidei & cognitionis Dei, vtq; per fidem & gratiam hîc inchoemus & participemus sortem & hereditatem Sanctorum,

Lumen habemus duplex, primum fidei, secundum gloriæ.

rum, id est Beatorum, quæ sita est in lumine, id est, visione Dei & gloria cælesti, quam reipsa participabimus post hanc vitam; cùm reipsa in sortem & album Sanctorum ac Beatorum referemur. ita Chrysost. Theophyl. Anselmus. Denique S. Dionysius per *lumen* accipit baptismũ, q.d. In lumine, id est, in baptismo: hic enim græcè vocatur φῶς & φωτισμός, id est lux & illuminatio: quia eo baptizati per fidem illuminantur. ita ipse de eccles. Hierarch. cap. de Baptismo.

Vers. 13. Qvi eripvit nos de potestate tenebrarvm, et transtvlit in regnvm filii dilectionis svæ. Nota. *Tenebras* vocat tum ignorantiam, infidelitatem, aliaque peccata; tum infernum, qui inde consequitur; tum diabolum, qui his omnibus præsidet. ita Chrysost. & Theophyl. Opponit enim regnum Christi quasi regnum lucis, regno & potestati tenebrarum, id est diaboli. Sic enim diabolus vocatur *princeps tenebrarum* Ephes. 6. 12. Lucæ 22. 53. q.d. In gentilismo dominabantur vobis tenebræ, scilicet ignorantia, idololatria, omniaque scelera, ipseque princeps tenebrarum diabolus. Sed Deus ab hoc dominio & tyrannide tenebrarum vos eripuit, & transtulit in regnum Christi lucidissimum, vt iam non regnet in vobis dæmon, peccatum, aut tenebræ; sed Christus vnicus Dei filius, qui est vera lux mundi, quique per Euangelium suum lætissimum lucis regnum mundo inuexit, facitque nos regni sui socios, imò reges.

Propter regnum Dei omnes cruces & mortes animose toleranda sunt.

Vnde moraliter S. Chrys. *Quid dicis,* inquit, *homo? ad regnum vocatus, ad regnũ filij Dei, & oscitabundus es totus, ac desidũ more scalpis ac torpes? Si namq; singulis diebus vel in mille mortes insiliendũ fuisset, an nõ omnia ferre oportebat? Atqui principatus gratia nihil non faceres, cũ vero consors futurus sis regni Vnigeniti Dei, nõ obijcies te vel mille gladijs? nõ insilies in ignem? At tu luges etiam quòd abiturus hinc es, & præsentibus libenter immoraris plus æquo corporis curam agens. Quidnam hoc est? & mortẽ etiam horrendũ quid esse putas. Horũ verè causa sunt deliciæ & vita remissior. Alioqui qui vitam viuit acerbam, auolare quoque vellet, & ab hac vita liberari,* Deinde apposita similitudine pullorum idipsum declarat, dicens. *Nunc verò idem patimur quod euenit & auiũ pullis pigrescentibus, semperq; in nido manere cupientibus. Illi quanto diutius hæserint, tanto redduntur imbecilliores. Nidus enim quidã est præsens hæc vita ex festucis & luto compactus. Et si magnificas mihi ostenderis ædes, etiã ipsas regias auro multo & lapidibus pretiosis splendidas; nihil tamen illas ab hirundinum nidis differre putabo. Ingruente namque hieme cadent omnia sponte sua.*

Filius dilectionis est Filius dilectus.

Filii dilectionis svæ.] Non quasi Filius per voluntatem, amorem & dilectionem æquè atque per intellectum & intellectionem procedat à Patre, sitque idem cum Spiritu sancto; vt voluit Sabellius: sed hebraismo *Filij dilectionis,* id est, Filij sui dilecti. ita Syrus. Chrysost. Theophyl. id est veri, proprij, & vnici Filij sui, vnicéque dilecti, ait Theodoret. Sic Prouerb. 5. vers. 19. loquens Sapiens de vxore, quam quis in adolescentia duxit: *Sit tibi chara*, inquit, *quasi* אַיֶּלֶת אֲהָבִים וְיַעֲלַת חֵן *aielet ahabim veiaalat chen*, id est, cerua amorum & hinnulus gratiæ, quod Noster clarè vertit, *cerua charissima, & gratissimus,* vel *gratiosissimus hinnulus.* Nota. Hæc ijsdem penè verbis dicit ad Ephes. 1. v. 6. vbi ait, *In qua gratificauit* (pro quo hîc habet, *trãstulit in regnũ*, vt scilicet Christus regnet in nobis per gratiam) *nos in dilecto filio suo: in quo habemus redemptionem per sanguinem eius, remissionem peccatorum.*

Vers. 14. Redemptionem et remissionem peccatorvm.] *Et* significat *id est.* Redẽptio enim nostra à seruitute peccati reipsa nõ est aliud quàm remissio peccatorum, vt dixi ad Ephes. 1. 7.

Vers. 15. Qvi (Filius) est imago Dei (Patris) invisibilis.] Nam Filius est Verbum Patris, Patri omnino simile & æquale, adeoq; eiusdem planè cum Patre essentiæ. vide dicta de imagine 2. Cor. 4. 4.

Obiectio Arrianorum soluitur.

Primogenitvs omnis creatvræ.] Ergo inquiunt Arriani, Christus est creatura, omnisque creatura Christi soror est. Primogenitus enim inter fratres & sorores dicitur, qui ante omnes fratres & sorores genitus est; siue, qui primus est frater. Sed respondent Theodor. & Ambrosius, non dici hic Christum πρωτόκτιστον, id est primò creatum, sed πρωτότοκον, id est *primogenitum*: generatio ergo Filio conuenit, creatio verò creaturis: quantum ergo generatio diuina excellit creationem, tantùm Filius excellit creaturas. Secundò, Christus v. seq. dicitur opifex omnis creaturæ; ergo non est creaturarum frater. Primò ergo S. Anselmus, commentarius Hieronymo ascriptus, & Concilium Sardicense accipiunt hæc verba de Christo vt homo est: nimirum quod Christus vt homo est, omnis creaturæ sit primogenitus, non tempore, sed honore: quia Christus vt homo, finis est, quem Deus primò intendit, & propter quem omnia creauit. Hæc explicatio probatur Primò, quia Christus vt Deus, non est primogenitus, sed vnigenitus: ergo primogenitus esse nequit, nisi quà homo est. Secundò, quia Christus vt homo caput est Ecclesiæ: atqui Paulus agit hîc de Christo, prout caput est Ecclesiæ, vt patet v. 18. Ergo Christum vocat *primogenitum* non quà Deus, sed quà homo est.

Christus est primogenitus omnis creaturæ Primò quà homo est.

Secundò, & potius, quà Deus est.

Verùm hæc meliùs & magis genuinè accipies de Christo vt Deus est. Hoc enim versũ Christi dignitatem ex eius diuinitate describit. Vnde ait, *Ipse est ante nos, & in ipso,* id est per ipsũ, *omnia* (ergo etiam angeli) *constant,* id est, consistunt & conseruantur, sicut ab eodem creata sunt. Primogenitus ergo hîc, sicut & Matth. 1. v. 25. idem est quod vnigenitus. Dicitur verò Christus primogenitus; quia primò, putà antè omnem creaturam, est genitus. Vult ergo dicere Paulus, Christi generationem priorem esse omni creaturarum creatione, nec Christum angelis esse iuniorem, vt docebant Simoniani. q.d. Christus vt tempore, ita & dignitate, causalitate, rerumque omniũ productione excellit omnes ennæas potestates βυθοὺς, æones, angelos Simonianorum, Valentini & aliorum Nouatorum: ac consequenter non angeli, sed Christus vnus est redemptor ac mediator noster. ita Theophyl. Ambros. Theodor. Et patet ex sequentibus: subdit enim, *Quoniam in ipso condita sunt vniuersa in cælis & in terra.* Vide Epiphan. in hæresi Basilidis, Simonidis & Menandri.

Ennæ & æones & Valentini perstringuntur hic à Paulo.

Vers. 16. In ipso condita svnt vniversa] *In ipso,* id est per ipsum, Vnde per repetitionem idipsum explicans & confirmans subdit, *Omnia per ipsum & in ipso creata sunt.*

Angeli non crearunt mundum, sed Christus.

Visibilia, et invisibilia] Docebant Platonici, & ex eis Simon Magus, Menander, Saturninus & alij Simonis asseclæ, Deum creasse angelos: angelos verò creasse homines & mundum. Contra hos docet Apostolus tam inuisibilia quàm visibilia, id est tam angelos quàm homines, à Filio esse creatos.

Domi-

Angeli vocantur dominationes, id est dominantes, potestates, id est potentes. Omnia sunt creata in Christo tripliciter.

DOMINATIONES] Id est dominantes.

PRINCIPATVS] Id est principes, vel principatum gerentes.

POTESTATES] Id est potentes & potestate præditi. Abstracta ponuntur pro concretis. Sunt enim hæc nomina angelorum. vide dicta Ephes. 1. v. 21.

OMNIA PER IPSVM, ET IN IPSO CREATA SVNT] Pro *in ipso* græcè est εἰς αὐτὸν. id est in ipsū, putà ad ipsius gloriam, creata sunt omnia. ita Vatablus. Verùm sæpè εἰς capitur pro ἐν, id est *in ipsum*, pro *in ipso*. & ita accipiunt hic Græci. Vnde Secundò, Anselmus, *per ipsum*, inquit, quasi causam efficientem cum Patre, creata sunt omnia. Filio enim, quia à Patre procedit, tribuitur operatio quasi medians, quam significat præpositio *per*. *In ipso*, scilicet quasi in Verbo, idea & sapientia, creata sunt omnia. Sed hoc sensu meliùs diceretur per ipsum, scilicet tamquam Verbum & Sapientiam, creata esse omnia. Vnde Tertiò & optimè, τὸ *in ipso* significat immensitatem Filij, scilicet Filium esse vbique per essentiam, præsentiam & potentiam, adeò vt extra se nihil creare vel agere possit, sed omnia quæ creat, & agit, in seipso creet & agat. Hæc enim est perfectio immensitatis diuinæ; vt cùm sit vbique, omnia occupet & repleat; nihil foris vel eminus, sed omnia intra se, & intra ambitum essentiæ suæ agat & faciat. Deus ergo intimè rebus omnibus à se creatis est præsens; resque omnes creatæ ab hac intima Dei præsentia ita pendent, conseruantur & gubernantur, sicut corpus & vita corporis pendet à præsentiâ animæ. Vnde Plato dixit Deum esse animam mundi. Et Sapiens Sap. 1. 7. *Spiritus*, inquit, *Domini repleuit orbem terrarum*, & *hoc* (hic scilicet Spiritus, vt legit Augustinus. Nam τὸ *hoc* respicit Græcum πνεῦμα quod est neutrum) *quod continet omnia, scientiam habet vocis*. q. d. Cauete à murmure & detractione, quia Spiritus sanctus, qui omnia continet, id est per suam essentiam, præsentiam, potentiam ambit, tenet & conseruat omnes creaturas, omnia audit. Omnes enim voces tum oris, tum mentis fiunt intra ambitum complexumque Spiritus sancti, non foris. Quare illum nihil latere potest, ne vel tenuissimum murmur, sed omnium vocum & sermonum scientiā & cognitionem habet. Hinc omnia dicuntur esse & consistere in Spiritu sancto; sicut omnia dicuntur esse & consistere in Patre & Filio. Et hoc est quod cecinit poëta:

Plato dixit Deum esse animam mundi.

Spiritus intus alit, totamq́; infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Sicut enim anima est in corpore: ita vicissim corpus est in anima, & longè magis. Non enim anima à corpore, sed corpus ab anima intimè pendet, consistit, conseruatur & viuificatur. Pari modo & Deus est in mundo, & vicissim multò magis mundus ipse est in Deo, quia à Deo Deique præsentia intimè pendet, & in suo esse conseruatur ac consistit. Sic ergo in Filio, id est intra ambitum & complexum Filij, intra sphæram essentię & præsentiæ Filij, creata sunt omnia, ideoque, vt sequitur, in eo omnia constant, id est conseruantur & consistunt: adeò vt, si Filius & Deus suam essentiam & præsentiam ab vniuerso subduceret, totum vniuersum euanesceret, sicut radij euanescunt, cùm sol se subducit; & vita corporis euanescit, cùm à corpore anima se subducit. ita Chrysost. & Theophyl.

Quomodo mundus sit in Deo, Deique Filio.

Id ipsum declarat S. August. libr. 7. Confess. cap. 5. pulchra similitudine, qua Deum compa-

A rat mari, vtpote qui totum mundum in se æquè vt mare spongiam contineat. *Intueor*, inquit, *te Domine omni ex parte mundi hanc massam ambientem & penetrantem sed vsquequaq; infinitum: tamquā si mare esset vbique, & vndiq; per immensa spatia infinitum solum mare, & haberet intra se spongiam quamlibet magnam, sed finitam tamen, plena esset vndiq; spongia illa ex omni sua parte ex immenso mari: sic creaturam tuā finitam te infinito plenam putabam.* Pari modo ab alijs Deus dictus est adamas quidam maximus & pulcherrimus, totum mundum in se continens & complectens.

Sicut aqua est in spongia, sic mundus est in Deo.

Deus est adamas mundi.

Nota. Ne, cùm dixit *per ipsum*, quispiam cum Ario intelligeret per Christum quasi ministrum omnia esse creata, addidit Apostolus, *in ipso*: vt significet Filium consortem imperij, immensitatis, potentiæ & essentiæ paternæ.

B ET IPSE EST ANTE OMNES] Thronos, Dominationes, Potestates, &c. Posset Secundò Græcum πρὸ πάντων, verti, *ipse est ante omnia*. Respicit enim τὰ πάντα, id est *omnia*, quæ v. præced. dixit in Christo esse creata & condita: sed maximè intendit Apostolus opponere & anteponere Christum angelis quos Christo præponebant Simoniani. VERS. 17.

ET IPSE EST CAPVT CORPORIS ECCLESIÆ] Hactenus egit de Christo vt Deo, eiusque diuinitatem ostendit: iam agit de Christo vt homo est, & Christi hominis dignitatem ostendit. Christus enim quà homo est, non quà Deus, est propriè caput Ecclesiæ. vide dicta Ephes. 1. 22. VERS. 18.

QVI EST PRINCIPIVM] Primò, Christus, quà Deus, omnium rerum est principium, ait Anselmus. Sed hoc versu non agit Apostolus de Christo quà Deus, sed quà homo est caput Ecclesiæ, vt dixi.

C Secundò ergo, meliùs Chrysost. Theodoret. Theophyl. Ambros. Vatabl. Christus est *principium*, id est fons, dux & auctor, resurrectionis & resurgentium, ex mortuis, vt τὸ *principium* æquè ac τὸ *primogenitus* pertineat ad τὸ *ex mortuis*. Imò Vatabl. & Erasmus sic vertunt, *qui est principiū primogenitorum ex mortuis.* q. d. Primum principium, fons & auctor resurrectionis ex mortuis est Christus.

Tertiò & optimè, Christus, quà homo est caputque Ecclesiæ, est *principium*: Primò, situ: quia super omnes cælos eleuatus quasi primus & summus consistit. Secundò, dignitate. Vnde Cyrillus, *principium*, inquit, id est princeps & præcipuus. Græcum enim ἀρχὴ, tam principatum quàm principium significat. & sic *principium* pro principatu capitur psalm. 109. 3. *Tecum* (ô Christe) *principium* (hebraicè נדבות *nedabot*, id est principatus) *in die virtutis tuæ*. Tertiò, Christus est *principiū* tempore & causalitate. Ipse enim sibi corpus, id est Ecclesiā, fecit & formauit, in eaque & in nobis, qui Ecclesiæ membra sumus, omnium virtutum & bonorum operum principium est & causa, ita Anselmus.

Christus est principium Ecclesiæ Primò, situ Secundò, dignitate Tertiò, tempore & causalitate.

D

Quæres, An eodem sensu Christus se vocet *principium* Ioan. cap. 8. v. 25. cùm interrogantibus eum Iudæis, *Tu quis es?* respondit, *Principium qui* (vel, vt legunt nonnulli cum Græcis *quod*) *& loquor vobis.* Respondet S. August. in citatum locum Ioannis, Beda, Rupertus & Ambros. libr. 3. de Fide cap. 4. Christum se vocare principium, q. d. Ego sum primus & nouissimus: vel sum principium omnium rerum, per quod facta sunt omnia. Verùm sic *principium* esset nominatiui casus, & græcè legendum esset ἀρχή. Iam autem constat *principiū* apud Ioan. esse accusatiui casus: ita enim habent constanter

Quomodo Christus se vocet principium Ioan 8. Prima expositio.

Græca & Græci, scilicet, τὴν ἀρχήν, quomodo Septuag. vertere solent Hebræum בְּרֵאשִׁית *beresit*, id est in principio. intelligitur enim præpositio κατὰ, quasi dicat. Secundùm principium, à principio.

Secunda & genuina. Secundò ergo, veriùs & planiùs, principium apud S. Ioannem idem est quod à principio, & subauditur verbum *sum*. q.d. Ego sum à principio, sum ab æterno ante Abraham, vt ait ibidem v. 58. sum æternus, Deus verus de Deo vero, *qui & loquor vobis*. q. d. Qui etiam hoc ipsum vobis annuntio. Noster Interpres legit ὅτις, id est qui: iam Græca legunt ὅ τι, id est quod. q.d. Sum à principio, quod ipsum loquor & assero vobis.

Tertia. Tertiò, Nonnus & Maldon. hæc verba traijciendo sic interpretantur. Ego sum is, vel id, qui vel quod à principio vobis loquor, & iampridem prædico, me scilicet esse Messiam, quem si velletis audire, iampridem ex verbis & factis meis me illũ ipsum esse cognoscere possetis. Sed hæc est traiectio insolita. Adde, hunc sensum, & hanc responsionem nihil habere eximij, sed esse humilem & repere. Quare secundus sensus sublimior, Christoque dignior ac verior est. Alio ergo sensu Christus seipsum, alio Paulus Christum vocat hîc *principium*.

Primogenitvs ex mortvis] Id est primò resurgens ex mortuis ad vitã immortalem. Vbi Nota Primo. Resurrectio est & dicitur tam hîc quàm alibi regeneratio: quia perinde hominem mortuum vitæ restituit, ac si rursum eum generaret. ita Chrysost. & Theodoret. Secundò licet aliqui ab Elia & Eliseo resuscitati resurrexerint ante Christum: tamen Christus dicitur primus resurgentium, quia resurrexit ad vitam immortalem numquam ampliùs moriturus; illi verò resurrexerunt ad vitam mortalem rursum morituri, vti de facto rursum mortui sunt. Vide dicta 1. Corinth. 15. 20,

Vt sit in omnibvs ipse primatvm tenens] q.d. Vt tam in rerum genesi, quàm in παλιγγενεσίᾳ, & regeneratione, id est, tam in prima rerum creatione quàm in resurrectione Christus primas teneat (hoc enim significat Græcum πρωτεύων.) quia sicuti Christus quà Deus est, ante omnes & omnia, omniaque in Christo creata sunt & constant, vt dixit v. 16. ita Christus, quà homo, est primogenitus ex mortuis, dux & princeps resurrectionis.

Secundò, hæc aliter interpretatur Anselmus: Christus, inquit, primus est resurgentium, vt in omnibus Sanctis tam prioribus quàm sequentibus teneat primatum dignitatis, potentiæ & sanctitatis. Sed prior sensus vti magis est genuinus, ita magis est illustris & amplus.

Vers. 19. Qvia in ipso (Christo) complacvit (Patri) omnem plenitvdinem inhabitare] Ita legunt passim Latina, Græca, Syra, omnesque interpretes. Tollẽda ergo est vox *diuinitatis*, quam quidam hic addunt.

Quadruplex plenitudo inhabitat in Christo. Sensus est, q.d. Voluntas & beneplacitum Dei Patris fuit, vt in Christo Filio inhabitaret omnis plenitudo, id est, omnis perfectio tum sapientiæ, tum gratiæ, tum potestatis, tum denique ipsius diuinitatis, inhabitaret, inquam, non tantùm per vim & operationem, sed etiam per seipsam, suamque essentiam. ita Theophyl. & Anselm.

Secundò aliter Theodoret. *Plenitudo*, inquit, est Ecclesia, quæ Dei donis impletur, quæque Christi quasi capitis sui corpus implet & perficit; vti dixit Ephes. 1. 23. Hæc in Christo inhabitat, id est Christo coniuncta est, sub Christi tegmine & protectione quasi tabernaculo tegitur, Christique ductum ac leges sequitur, sicuti mota domo vel naui omnes qui in ea habitant vel sunt, illius motum sequuntur.

Verùm quia Apostolus non dicit plenitudinem simpliciter, quomodo vocauit Ecclesiam Ephes. 1. 23. sed *omnem plenitudinem*, nec explicat plenitudinem hanc esse Ecclesiam, vti explicuit ad Ephes. 1. hinc simpliciùs & planiùs accipiemus plenitudinẽ priore sensu iã dato. Hæc enim est causa, cur Christus in omnibus primatum teneat, vti præcessit.

Et per evm reconciliare omnia in ipsvm] *Omnia:* id est, omnes homines omnium temporum, nationum & locorum, qui in hac vita quasi viatores degunt. Perperam ergo hinc colligebat Origenes, fore aliquando, vt damnati homines & dæmones Deo reconcilientur & saluentur. Vers. 20.

In ipsum, id est sibi. Nota. Pro *in ipsum*, græcè est εἰς αὐτὸν, quod Vatabl. vertit, *erga se:* planiùs alij, εἰς αὐτὸν, id est, inquiunt, ἑαυτῷ, id est sibi, vt sit hebraismus: Hebræi enim pronomen absolutum sumunt pro reciproco. ita Theophyl.

Pacificans per sangvinem crvcis eivs, sive qvæ in terris, sive qvæ in cælis svnt] Latina syntaxi meliùs diceretur *pacificando*: nam *pacificans* latinè non cohæret congruè cum *complacuit*; cùm quo tamen cohærere debet, & in Græco cohæret. q.d. Complacuit Deo Patri sibi omnes reconciliare pacificando per sanguinem, quem in cruce fudit Christus, tam ea quæ in terris, quàm ea quæ in cælis sunt, id est, tam homines quàm angelos. quod alia phrasi dixit Ephes. 1. 10. ita scribens, *Proposuit instaurare omnia in Christo quæ in cælis, & quæ in terra sunt.*

Et vos cvm essetis aliqvando alienati, et inimici sensv in operibvs malis] Pro *sensu* græcè est διανοίᾳ, id est mente & voluntate, id est, per mentem & voluntatem: licet Ambr. & Hieron. in epist. ad Ioan. Episcopum Hierosolym. διανοίᾳ, in datiuo vertant; menti siue cogitationi, consilijs & sensui; hæcque referant non ad hominem peccantem, sed ad Deum, in quem peccatur. sic enim habet Ambros. *Et vos quondam alienatos & inimicos consiliorum eius in operibus iniquis*, &c. Hieron. verò sic, *Cùm essetis alienati & inimici sensus eius*. Verùm meliùs & planiùs Noster, Syrus & Græci vertunt in ablatiuo, mente, vel cogitatione ac *sensu*. q.d. Cùm abalienati essetis à Deo non fato, ait Theophyl. non necessitate, non sola originali labe: sed etiam propria voluntate & malitia auersi à Deo, & aduersus Deum hostili essetis animo, quod testificabamini operibus malis exterius blasphemando, inebriando, fornicando, &c. Aliter Syrus τὸ ἐν τοῖς ἔργοις, id est, *in operibus*, vertit *propter opera*. sic enim habet, *inimici eratis mentibus vestris*, מִטֻּל עֲבָדַיְכוּן *metul abadachun*. id est, *propter opera vestra mala*. Sed prior sensus planior & ordinatior est. Vers. 21. *Quid διανοίᾳ.*

Nvnc avtem reconciliavit in corpore carnis eivs per mortem] *Eius*, id est suæ. est hebraismus, de quo dixi v. 20. Nota τὸ *in corpore carnis*, habet epitasim, q.d. Ne quis cum Simone dicat, Christum in corpore phantastico esse passum: aut cum Basilide dicat, pro Christo passum esse Simonem Cyrenensem, dico & assero Christum *in corpore carnis suæ*. id est, in corpore suo carneo, id est vero & proprio, esse passum & mortuum pro nobis. Vers. 22. *Corpus carnis est corpus carneum, non spirituale, non phantasticum.*

Exhi-

Exhibere (vt exhiberet) vos sanctos et immaculatos] ἀμώμους, id est, in quibus nec Momus ipse inueniat, quod carpat & reprehendat, vt dixi Ephes. 1.v.4. Tertull. sæpiùs vertit, *inuituperabiles*.

Et irreprehensibiles, ἀνεγκλήτους, id est, vt Erasmus vertit, *incriminabiles*, siue inculpatos, coram ipso] scilicet Deo Patre. Vatabl. & Syrus vertunt, *in conspectu suo, coram se*. Hebræi enim idē habent pronomen reciprocum quod absolutum.

Vers. 23. Si tamen permanetis in fide fvndati; et stabiles et immobiles a spe Evangelii] Exigit constantiam tam in fide quàm in spe Christiana. Secundò, vocat *spem Euangelij* spem quam adfert & docet Christus per suum Euangelium: scilicet vt speremus per Christum bona non terrena, sed spiritualia & cælestia nos consecuturos. Posset etiam *spes* hîc metonymicè accipi pro bonis speratis, quæ pollicetur Euangelium.

Quomodo Euangelium prædicatum dicatur omni creaturæ?

Qvod prædicatvm est in vniversa creatvra qvæ svb cælo est] Id est, in omnibus gentibus quæ sub cælo sunt. est synecdoche: nam genus, id est creatura, appropriatur nobilissimæ speciei, putà homini. Magnificentius autem & ardentius est dicere, *in omni creatura*, quàm *inter omnes homines*.

Omnis creatura est homo, aut S. Gregor.

Subtiliùs ex S. Gregorio Ansel. omnis creatura, inquit, dicitur homo: quia homo cum omni creatura in aliquo participat; nam cum lapidibus participat esse vel existere, cum arboribus participat vitam & vegetationem, cum animalibus sensum & motum, cum angelis rationem & intellectum. Sed prior sensus magis plenus & genuinus est. Sic enim Christus Marci 16.15. iubet prædicari Euangelium omni creaturæ, id est omni genti, quæ sub cælo creata est.

Nota. Est hîc hyperbole: necdum enim tempore Pauli omnibus omnino gentibus, putà Danis, Norvvegis, Iaponibus, Sinis, Moscouitis, Tartaris, prædicatum fuit Euangelium.

Omnibus ergo, hoc est plerisque, permultis, penè omnibus; vel omnibus non in specie, sed in genere: quia scilicet prædicatum est gentibus tam Orientalibus, quàm Occidentalibus; tam Septemtrionalibus, quàm Meridionalibus: omnes enim gentes vel Orientales, vel Occidentales, vel Septemtrionales, vel Meridionales sunt. quasi dicat Paulus, Euangelium non solà Iudæâ se conclusit: sed instar fulguris ab Oriente ad Occidentem, à Meridie ad Septemtrionem plurimas gentes peruasit. Videte ergo, ô Colossenses, ne fidem muteris, quæ à toto orbe iam recepta est, ac consequenter non auscultetis Simoni & Nouatoribus, qui aliam fidem, imò perfidiam inducunt.

Euangelium quasi fulgur peruasit orbem.

Vers. 24. Qvi nvnc gavdeo in passionibvs pro vobis] q.d. Adeò certa est spes Euangelij, quam iam dixi, vt gaudeam pro ea, proque Euangelio inter vos diuulgando (vt huius spei participes vos faciam) quiduis pati.

Et adimpleo ea qvæ desvnt passionvm Christi, in carne mea, pro corpore eivs qvod est Ecclesia] *Et* hîc causale est: tale enim est Hebræum *vau*, valetque idem quod *quia*, q.d. Gaudeo in passionibus meis, quia ijs adimpleo ea quæ desunt passionibus Christi. Rursum Vatablus *passiones Christi* interpretatur passiones, quas propter Christum Paulus subibat; q.d. Multa iam passus sum propter Christum, multa adhuc mihi desunt & supersunt ferenda. Paratus sum autem reliquas eas afflictiones propter Christum pati in carne mea pro Ecclesia. Dicit autem *adimpleo*, vt notat commentarius Hieronymo adscriptus, vt significet se paratum esse vsq; ad sanguinem & mortem hæc pati, sicut Christus ad mortem passus est, pro Euangelio.

Verùm hæ *passiones* non sunt passiones Christi, sed Pauli propter Christum; & si hoc voluisset Paulus, clarè dixisset, Adimpleo ea quæ desunt passionibus meis, quas patior propter Christum.

Propriè ergo *passiones Christi* vocat ea, quæ passus est Christus. ita Ambrosius Chrysost. Theophyl. Oecumen. Anselm. & alij passim. ac consequenter τὸ *in carne mea* non referendū est ad *ea quæ desunt*, sed ad *adimpleo*. q.d. Patiendo in carne mea, adimpleo ea quæ desunt passionibus, quas passus est Christus in carne sua.

Quomodo aliquid desit passionibus Christi.

Dices. Si deest aliquid passioni Christi: ergo passio & redemptio Christi non fuit plena, sed imminuta & insufficiens.

In se nihil deest, sed in nobis aliquid deest.

Respondeo negando consequent. Passio enim Christi in se fuit plena & sufficiens, illique quoad valorē & pretij sufficientiam nihil defuit. Christus enim sua passione comparauit pretium sufficiens toti mundo redimendo, imò mille mundis redimendis: eidem tamen passioni aliquid defuit & deest in nobis, nimirum communicatio & participatio passionis ac meritorum Christi; vt scilicet Christus non tantùm in se, sed etiam in suis membris, id est Apostolis alijsque fidelibus, similia patiatur, hacque passione propagetur & perficiatur corpus eius, quod est Ecclesia. Æterno enim suo decreto statuit Deus vt Christus non tantùm in se, sed etiam in suo corpore & membris, putà in Ecclesia & fidelibus, pateretur, & passione eorumdem consummaretur ac perficeretur, dum nimirum fideles quique patiendo participes fiunt & similes Christi patientis & crucifixi.

Vna est passio Christi & Martyrum, omniumque fidelium.

Vnde Nota Primò, cum Ambrosio, Chrysost. Theophyl. & alijs. Sicut mysticè vnum est corpus, vna anima & vita, ita & vna est passio Christi & Ecclesiæ, siue Christi & Apostolorum, Martyrum, omniumque fidelium, sicut eadem est passio capitis & corporis, siue capitis & membrorum. Christus enim est caput, membra sunt Apostoli, alijque fideles. Vnde Christus Paulo Ecclesiam persequenti non ait, Quid Ecclesiam sed, Quid me persequeris? vide dicta 1. Corinth. 12.v.27. Christus enim vti gratiam suam & patientiam, ita & passiones suas Apostolis, alijsque fidelibus communicat; ac rursum sicut vno membro patiente patiuntur & compatiuntur cetera membra, & maximè caput; ita dum fideles patiuntur, Christus in ijs patitur & compatitur.

Quænam ὑστερήματα Christi.

Hinc Secundò, pro *ea quæ desunt* græcè est ὑστερήματα. quod mala fide, & perperam Beza cum commentario inscripto (sed falsò) S. Ambrosio vertit, *reliquias*: propriè enim ὑστέρημα, Paulo & Græcis idem est, quod defectus, inopia, penuria; præsertim cùm iungitur cum verbo ἀναπληρῶ, id est adimpleo, suppleo: nec enim quis supplet id quod reliquum est & abundat, sed tantùm id quod deest, vt patet 2. Corinth. 8.14. *Vestra*, inquit, *abundantia illorum inopiā* (græcè ὑστέρημα) *suppleat*. Et Philipp. 2.30. *Vt impleret*, inquit, *id quod ex vobis deerat* (græcè τὸ ὑστέρημα) *erga meum obsequiū*. Et 1. Thessal. 3.v.10. *Compleamus*, inquit, *ea quæ desunt* græcè

græcè ὑστερήματα) *fidei vestræ*. Vnde Chrysost. ὑστερήματα vertit, ἐλλείμματα, id est, ea quæ desunt; & Syrus vertit, חַסִּירוּתָא *chasiruta*, id est defectum; ita & alij passim. Hoc enim significat verbum *adimpleo*; & clariùs Græcum ἀνταναπληρῶ, quod, inquit Erasmus, compositum est ex tribus, scilicet ex ἀντὶ, quòd significat vicem, cùm quis alterius loco aliquid facit, q.d. Paulus, Vt vicem Christo pro me passo reddam, id quod pro Christi Ecclesia patiendum restat, ego adimplebo & patiar in carne mea. Secundò, componitur ex ἀνὰ, quod apud Latinos valet *re*; & πληρῶ, id est impleo, q.d. Reimpleo, siue rursum & frequenter impleo vice Christi, quod in illius passionibus est diminutum & deficiens. Vnde pro *adimpleo* Syrus, Vatablus, Erasmus vertunt, *suppleo*, q.d. Paulus, Christus quidem in se satis abundè passus est, vt nos redimeret, nobisque compararet commune lytrum, quo à peccato redimamur, si illud nobis applicetur: verùm vt hoc lytrum & hæc Christi passio hominibus præsertim infidelibus applicetur, multa adhuc desunt: nimirum oportet nos Apostolos peregrinari per totum mundum, docere omnes Gentes, monere, hortari, arguere, vt eas conuertamus, ideoque multa nobis dura & acerba patienda sunt; vti iam ego vincula hæc patior in carne, vt ea quæ desunt passionibus Christi in Gentium conuersione procuranda, ego adimpleam, multaque patiar pro corpore Christi, quod est Ecclesia, vt nimirum inter Gentes Ecclesia propagetur crescat & perficiatur, passionisque ac redemptionis Christi planè fiat particeps. Quemadmodum, inquit Theophyl. si duce exercitus abeunte subimperator (id est, ducis vicarius) pro phalange dimicans in illius locum constitutus vulnera ipsius recipiat: ita Christo in cælos abeunte Apostoli in acie depugnantes pro eo vulnera recipiunt. ita Chrysost. quoque, Ambros. Theodoret. Oecumen. Anselm. D. Thomas, & August. in psal. 61. & satis patet ex seqq. subdit enim Apostolus, *Cuius factus sum ego minister, &c. vt impleam verbum Dei* & v. 27. *Quibus*, inquit, *voluit Deus notas facere diuitias gloriæ sacramenti huius in Gentibus*. Gentibus ergo per multos labores & passiones prædicando verbum Dei, adimplebat ea quæ deerant passioni Christi pro Ecclesia.

Quid ἀνταναπληρῶ.

Eleganter hunc Pauli locum pertractat S. Aug. in psl. 86. *Vt adimpleam*, inquit, *quæ desunt pressurarũ Christi in carne mea. Quid adimpleã? Quæ desunt. Cui desunt? Pressurarũ Christi. Et vbi desunt? In carne mea. Numquid aliquid pressurarũ deerat in illo homine, quod factũ est Verbum Dei, natum ex Maria Virgine? Passus enim est quidquid pati deberet: & videtur quòd omnia: in cruce enim positus accepit acetũ in vltimo, & ait Perfectũ est: & inclinato capite emisit spiritũ. Quid est, Perfectum est? Iam de mensura passionum nihil deest: quia omnia quæ de me scripta sunt completa sunt. Ergo impleta erãt omnes passiones, sed in capite: restabant adhuc Christi passiones in corpore: vos autẽ estis corpus Christi & membra. In ijs ergo membris cùm esset Apostolus, dixit; Adimpleo quæ desunt pressurarum Christi in carne mea*. Nam, vt idem ait in psal. 61. sub initium omnes passiones Christi & Christianorum ad vnam communem Christi & Eclesiæ pertinent rempub.

Vbi Nota. Sicut multa desunt passionibus Christi, vt Gentes ad Christi fidem conuertantur, & passionis Christi fiant participes; quæ adimplent Apostoli, dum multa patiuntur in prædicatione Euangelij pro Ecclesia Christi propaganda, quod

Dupliciter adimple.

A Primò & propriè hic intendit Apostolus; ita multa desunt passionibus Christi, vt fidelibus iam conuersis pleniùs indios & pleniùs passiones & satisfactiones illæ Christi applicentur. Sicut ergo quisque fidelis per opera satisfactoria quæ subit, applicat sibi satisfactionem Christi, vt satisfaciat pro pœna temporali peccatis suis debita: ita potest passionem & satisfactionem hanc suam Christi satisfactione nixam & mixtam, cùm ea ampliùs non indiget, vtpote omni culpa & pœna sibi iam condonata, alijs applicare: hoc enim requirit communio sanctorum & bonorum operum, quæ est in Ecclesia. Et hoc sensu Paulus quoque adimplebat ea quæ deerant passionum Christi pro Ecclesia: quia passiones & satisfactiones sibi redundantes Paulus applicabat Ecclesiæ, vt per eas fidelibus qui erant in Ecclesia, applicaretur satisfactio Christi, itaque satisfacerent pro peccatis suis, id est, pro pœna temporali, quæ

mus passiones Christi. Primò, prædicando Euangelium; Secundò, patiendo & satisfaciendo.

B culpâ condonatâ eis luenda restabat. Hunc secundum sensum innuit quoque hisce verbis Paulus, vel certè illud ipsum ex priore sensu genuinè iam dato argumentatione à pari facile est deducere & concludere: nam tam passiones hæ secundæ quàm primæ desunt passionibus Christi, & tam hæ secundæ quàm primæ adimplentur per passiones & satisfactiones Apostolorum, aliorumque Sanctorum, & tam per has secundas quàm per primas applicantur nobis passiones Christi. Denique tam hæ secundæ quàm primæ suscipiuntur pro Ecclesia Christi, immò magis secundæ quàm primæ: nam secundæ pro fidelibus, primæ pro infidelibus conuertendis suscipiuntur.

Hinc sequitur Tertiò, non malè Bellarminum, Salmeronem, Franc. Suarez & alios Doctores Catholicos, cùm tractant de Indulgentijs (quidquid C occlamet hic Beza) hæc generalia Apostoli verba extendere ad thesaurum Ecclesiæ, ex quo ipsa dare solet Indulgentias: hunc enim thesaurum voluit Deus constare meritis & satisfactionibus non tantùm Christi, sed & Apostolorum, omniumque Christi Sanctorum: vti definiuit Clemens VI. extrauagante *Vnigenitus*. Idque fecit Deus duabus de causis; Prima, vt hac ratione Christum & Sanctos Christi honoraret, dum eos adsciscit in consortium satisfactionis Christi, qua Christus pro alijs satisfecit: sicut rex honorat suos duces, dum eos prouincijs præficit, & in regni gubernandi consortium admittit, & Deus quoque qui est prima omnium causa, honorat suas creaturas, & causas secundas, dum eas in agendo socias sibi adiungit.

Hic locus accipi potest de thesauro Ecclesiæ, ex quo ipsa dat Indulgentias.

Duplex causa huius thesauri.

Secunda, vt esset perfecta communicatio bonoD rum inter membra Ecclesiæ, id est inter nos & Sanctos, sicut est inter ciues eiusdem reipublicæ, & inter fratres eiusdem familiæ. Sic enim Sancti propriè adimplent pro Ecclesia ea quæ desunt scilicet huic thesauro iam dicto, & consequenter adimplent ea quæ desunt passionibus Christi: quia sine his passiones Christi non complerent hunc thesaurum, prout à Deo institutus est, nimirum vt non tantùm è Christi, sed & aliorum Sanctorum passionibus & satisfactionibus confletur.

Et fauet Græcum ἀνταναπληρῶ quod significat vicissim, vel cõtrà ex altera parte impleo. q.d. Thesaurus hic vna sui parte, scilicet Christi meritis, completus est; sed vicissim altera sui parte, scilicet meritis Sanctorum, incompletus quotidie impletur per passiones meas, putà Pauli aliorumque Sanctorum.

VERS. 25. CVIVS (scilicet Ecclesiæ, græcè enim est ἧς fœmininum) FACTVS SVM EGO MINISTER SECVNDVM DISPENSATIONEM DEI QVÆ DATA EST MIHI IN VOS.] Pro dispensationem græcè est οἰκονομίαν, q.d. In domo Dei, quæ est Ecclesia, sum œconomus, vt dispensem toti familiæ, id est singulis fidelibus, bona, & dona Dei Domini mei.

VT IMPLEAM VERBVM DEI] Vatablus, *vt impletum esse declarem sermonem, id est, promissionē Dei de vocatione Gentium.* Sic enim Hebræi sæpè verbū actiuum reale sumunt pro mentali aut verbali, iuxta can. 76.

Implere verbum Dei est plenè illud prædicare. Secundò, planiùs, *vt impleam*, id est, plenè prædicem verbum Dei, & compleam prædicationem Euangelij, quam cœpit Christus. Sic Rom. 15. 19. dicit Paulus se ab Ierusalem vsque ad Illyricum repleuisse (id est, plenè prædicasse) Euangelium Christi.

Prædicatores complent opus cœptum à Christo. Nota hîc dignitatem præconum & doctorum Euangelij, vtpotè quos Christus vocat in partem sui officij & ministerij, vt prædicationem Euangelij quam ipse cœpit, illi compleant, opusque redemptionis humanæ, ad quod Christus à Patre in mundum missus est, absoluant & perficiant.

VERS. 26. MYSTERIVM] Est appositio, vt patet ex Græco: verbum enim Dei vocat *mysterium quod absconditum fuit à sæculis, nunc autem manifestatū est sanctis*, scilicet Apostolis & Christianis.

VERS. 27. QVIBVS VOLVIT DEVS NOTAS FACERE DIVITIAS GLORIÆ, id est diuitem, locupletem, & bonis spiritualibus abundantem gloriam, SACRAMENTI (mysterij; vt paulò antè dixit) HVIVS IN GENTIBVS (huius enim mysterij verbi Dei, & Euangelij magis participes factæ sunt Gentes, quàm Iudæi) QVOD, scilicet sacramentum vel mysterium, EST CHRISTVS obiectiuè scilicet: q.d. Quod circa Christum versatur, cuius obiectum est Christus: totum enim mysterium Euangelij est de Christo, & redemptione Christi, qui IN VOBIS EST SPES GLORIÆ] Rursus Christus hîc dicitur *spes gloriæ* obiectiuè. q.d. Christus est id vel is, per quem futuram gloriam vitæ æternæ speratis & expectatis. ita Ambros. Anselmus, Theodoret. *Christus est spes gloriæ obiectiua.*

Alij sic exponunt: Christus est spes gloriæ, id est, spes gloriosa; quia videlicet per Christum magnifica & gloriosa bona speratis vos adepturos.

QVEM NOS ANNVNTIAMVS CORRIPIENTES OMNEM HOMINEM] Græcum νουθετοῦντες tam admonentes quàm increpantes, vel corripientes & castigantes significat. ita Theophyl. VERS. 28.

IN QVO (ad quod) ET LABORO CERTANDO] Græcè ἀγωνιζόμενος, id est decertās quasi in agone, multa vigilantia, fortitudine, contentione, difficultate & periculo tamquam athleta Christi. ita Theophyl. VERS. 29.

SECVNDVM OPERATIONEM, græcè, ἐνέργειαν, id est, vim & efficaciam, EIVS, QVAM OPERATVR IN ME (Christus) IN VIRTVTE] id est potenter, validè & efficaciter: hoc enim est Hebræum בכח bacoach: q.d. Decerto in hoc agone Euangelij strenuè & viriliter, non humanis viribus confisus; sed vi & efficacia spiritus Christi, qui in me potentissimè operatur, patrando scilicet miracula tot & tanta; dando tantam efficaciam verbis meis; vt omnium corda penetrent & conuertant; suggerendo animos, vires ad zelum, vt ignea charitate & ignea lingua prædicem; omnibusque ignem hunc diuini amoris afflem & aspirem.

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Optat & hortatur Colossenses, vt radicentur & firmentur in fide & charitate Christi.

Secundò, v. 8. Iudaizantium & pseudophilosophorum somnijs opponit Christum: in quo omnis plenitudo diuinitatis inhabitat. Per Christum enim nos circumcisos esse docet, non carne, sed spiritu, cum ei consepulti in baptismo mortui sumus delictis.

Hinc Tertiò, v. 14. docet Christum deleuisse chirographum peccati, illudq; affixisse cruci, ibiq; triumphasse de peccatis & dæmonibus; ac consequenter Iudaicas abstinentias & ceremonias quasi vmbras inutiles abrogasse.

Denique v. 18. non fictam angelorum in superstitiosa humilitate & abstinentia, sed veram Christi vnius mediatoris religionem sectandam esse decernit.

1. VOlo enim vos scire qualem solicitudinem habeam pro vobis, & pro ijs qui sunt Laodiciæ, & quicumque non viderunt faciem meam in carne: 2. vt consolentur corda ipsorum, instructi in charitate, & in omnes diuitias plenitudinis intellectus, in agnitionem mysterij Dei Patris & Christi Iesu: 3. in quo sunt omnes thesauri sapientiæ, & scientiæ absconditi. 4. Hoc autem dico, vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonum. 5. Nam etsi corpore absens sum, sed spiritu vobiscum sum; gaudens, & videns ordinem vestrum, & firmamentum eius, quæ in Christo est, fidei vestræ. 6. Sicut ergo accepistis Iesum Christum Dominum, in ipso ambulate, 7. radicati, & superædificati in ipso, & confirmati fide, sicut & didicistis, abundantes in illo in gratiarum actione. 8. Videte ne quis vos decipiat per philosophiam, & inanem fallaciam, secundùm traditionem hominum, secundùm elementa mundi, & non secundùm Christum: 9. quia in ipso inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter: 10. & estis in illo repleti, qui est caput omnis principatus, & potestatis: 11. in quo & circumcisi estis circumcisione non manu facta in expoliatione corporis carnis, sed in circum-

cisione Christi: 12. consepulti ei in baptismo, in quo & resurrexistis per fidem operationis Dei, qui suscitauit illum à mortuis, 13. Et vos cùm mortui essetis in delictis, & præputio carnis vestræ, conuiuificauit cum illo, donans vobis omnia delicta: 14. delens quod aduersus nos erat chirographum decreti, quod erat contrarium nobis, & ipsum tulit de medio, affigens illud cruci: 15. & expolians principatus & potestates, traduxit confidenter, palàm triumphans illos in semetipso. 16. Nemo ergo vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei festi, aut neomeniæ, aut sabbatorum: 17. quæ sunt vmbra futurorum: corpus autem Christi. 18. Nemo vos seducat, volens in humilitate, & religione angelorum, quæ non vidit ambulans, frustra inflatus sensu carnis suæ, 19. & non tenens caput, ex quo totum corpus per nexus & coniunctiones subministratum, & constructum crescit in augmentum Dei. 20. Si ergo mortui estis cum Christo ab elementis huius mundi, quid adhuc tamquam viuentes in mundo decernitis? 21. Ne tetigeritis, neque gustaueritis, neque contrectaueritis: 22. quæ sunt omnia in interitum ipso vsu, secundùm præcepta & doctrinas hominum: 23. quæ sunt rationem quidem habentia sapientiæ in superstitione, & humilitate, & non ad parcendum corpori, in honore aliquo ad saturitatem carnis.

VERS. 1. VOLO ENIM VOS SCIRE QVALEM SOLICITVDINEM HABEAM PRO VOBIS] Vox *enim* dat causam, cur c. præced. vlt. dixerit se pro fidelibus laborare ἀγωνιζόμενος, id est in agone certando: vnde hîc rursum per *solicitudinē* græcè est ἀγῶνα, q.d. Ideo memini, & inculco meum agonem, laborem, ac difficile certamen, quod pro vobis, alijsque fidelibus suscepi: *vt consolentur* & firmentur corda vestra in fide & gratia Christi.

Paulus non prædicauit Colossis.

PRO VOBIS, ET PRO IIS QVI SVNT LAODICIÆ, ET QVICVMQVE (*quotquot* alij) NON VIDERVNT FACIEM MEAM IN CARNE] Hinc satis apparet Paulum non fuisse, nec prædicasse Colossis aut Laodiciæ, ita Chrysost. & Theoph. Negat id Theodoret. & ex eo Baronius, sicque hæc verba explicant. q.d. Paulus, Non solum vestram, ô Colossenses, sed & eorum, qui me non viderunt, maximam curam gero. Verùm aliud videtur velle Apostolus. B Quorsum enim hîc meminisset eorum, qui non viderant faciem suā in carne, nisi quia eam non viderant Colossenses & Laodicenses? & hoc significat Græcum ὅσοι, quod Syrus vertit *ceteri*, siue quicumque alij, qui æquè vt vos non viderunt faciem meam. Sicut enim si dicam, Petrus, Paulus, & ceteri Apostoli fuerunt cælibes; tacitè dico non tantùm Petrum & Paulum fuisse cælibes, sed etiam fuisse Apostolos: hoc enim inuoluit vox *cæteri*; ita pari modo cùm hîc dicit Paulus se solicitum esse pro Colossensibus & Laodicensibus, & ceteris qui non viderunt faciem suam, tacitè significat Colossenses & Laodicenses non vidisse faciem suam. Adde, in Actis Apostolorum nullam Colossensium, æquè vt Corinthiorum, Ephesiorum, Athenien- C sium & aliorum, quibus Paulus prædicauit, fieri mentionem. Nec enim locus ille Actor. 19. 10. quem citat Baronius, vrget. Sic enim habet. *Segregauit* (Paulus Ephesi commorans) *discipulos quotidie disputans in schola tyranni cuiusdam. hoc autem factū est per biennium; ita vt omnes qui habitabant in Asia, audirent verbum Domini, Iudæi atq; Gentiles.* Nec enim hinc inferas, si omnes in Asia à Paulo audiuerunt verbū Dei, ergo illud audierunt & Colossenses & Laodicenses, qui in Asia habitant. nam non dixit Lucas Paulum iuisse Colossas aut Laodiciam. immò contrarium dicit, Paulum mansisse Ephesi, ibique disputasse per biennium in schola tyranni; ita vt Asiani omnes, qui vel habitabant, vel veniebant Ephesum tamquam ad Asiæ metropolim, possent Paulum ibi disputantem audire: adeò vt Pauli A Ephesi disputantis & prædicantis rumor totam Asiam peruaserit.

VT CONSOLENTVR] Id est, consolationem accipiant: Græcum enim παρακληθῶσιν, est passiuum. VERS. 2.

CORDA IPSORVM, INSTRVCTI IN CHARITATE] Id est, cùm fuerint instructi, vel, vt alij ex Græco vertunt, compacti in charitate. Græcè enim est magis congrua syntaxis: αὐτῶν συμβιβασθέντων, id est, ipsorum instructorum vel compactorum in charitate. ita Theophyl.

ET IN OMNES DIVITIAS PLENITVDINIS INTELLECTVS, IN AGNITIONEM MYSTERII DEI PATRIS ET CHRISTI IESV] Nota Primò. Per *diuitias* Paulus significat non opes auri & argenti sed quamlibet copiam & abundantiam vel gratiæ, vel sapientiæ & intellectus, de qua hîc loquitur.

B Secundò, pro *plenitudinis intellectus*, græcè est πληροφορίας (de qua voce dixi Roman. 14. 5.) συνέσεως, id est, plenæ persuasionis intelligentiæ, id est, plenæ & certò persuasæ intelligentiæ, quæ omne dubium excludat, ait Theoph. q.d. Ideo laboro, certo, & solicitus sum pro vobis, vt vos instruamini tum charitate, tum diuitijs, id est abundantia plenæ persuasionis, hoc est plenæ persuasæ intelligentiæ mysteriorum fidei: vt scilicet in omnibus mysterijs fidei, quæ pertinent ad agnitionem Dei Patris & Christi Iesu, instructi, & plenè persuasi, planeque intelligentes sitis, nihilque de ijs ambigatis: vt certò vobis persuasum sit, nos non per angelos, vt vobis persuadent Simoniani vel alij Nouantes, sed per Christum redemptos & reconciliatos esse Deo Patri.

VERS. 3. IN QVO (scilicet Christo) SVNT OMNES THESAVRI SAPIENTIÆ ET SCIENTIÆ ABSCONDITI] Notat Chrysost. hoc dici contra Gnosticos à scientia se nominantes, & venditantes. *Gnostici* enim græcè idem est, quod *scientes*. q.d. In Christo est omnis vera sapientia, & ab illo petenda, non à Simone, non à Gnosticis, non etiam ab angelis, quos ipsi iactant. Cùm dicit Apostolus *thesauri*, ait ex Chrysostomo Theophyl. copiam sapientiæ in Christo ostendit: cùm dicit *omnes*, ostendit eum nihil latere: cùm dicit *absconditi*, indicat, quòd solus ipse eos nouerit, ab eoque scientia & sapientia omnis petenda sit: nam Christus est ipsa sapientia, & per sese cognitio.

Gnostici, id est scientes, iactabant se de scientia.

Nota. Pro *absconditi* græcè est ἀπόκρυφοι, quod non est participium: sed nomen, idemque est quod

occulti

occulti & arcani: *absconditi* ergo hic idem significat,& capitur nominaliter. A

Vers. 4. Hoc dico, vt nemo vos decipiat in sublimitate sermonvm] Pro *decipiat*, græcè est παραλογίζηται, id est, vt Vatablus, falsis rationibus & ratiocinationibus imponat vobis. Syllogismo enim vero & bono opponitur apud Aristotelem paralogismus, qui ex apparentibus, sed falsis falsum concludit; aut ex veris falsum, per vitiosam consequentiam elicit & deducit.

Quid πιθανολογία. Secundò, pro *sublimitate sermonum*, est græcè πιθανολογία, id est, in persuasorio sermone, in specioso fuco rationis humanæ, in artificiosa & sophistica oratione, quæ in speciem probabilis ad persuadendum & fallendum sit comparata & composita, ita Theoph. Noster vertit; *in sublimitate sermonis*, quia Simoniani, quos hîc suggillat Apostolus, sublimia iactabant de cælo, de matre angelorum, de angelis, B rebusque & æonibus cælestibus, quibus simplices in admirationem rapiebant & seducebant.

Pithanologia hæreticorum. Talis est pithanologia, & fucata oratio nostrorum Nouantium, vt per dulces sermones seducant corda innocentium: si enim ipsorum rationes à viro cordato ad rationem ac formam syllogisticam redigantur, statim apparent non esse aliud quàm paralogismi, v.g. cùm sic argumentantur: Solus Deus est adorandus, ergo non sunt adorandæ, id est colendæ, imagines & Sancti; paralogizant, peccant enim amphiboliæ vocis, *adorandus*; in antecedente enim intelligitur adoratio propriè dicta, quæ est latriæ; in consequente verò adoratio impropria, & amplissimè sumpta, scilicet quiuis pius cultus & honor. sic, Vnus, inquiunt, est mediator Christus, ergo Sancti non sunt mediatores, nec inuocandi, sed paralogizant: in antecedente enim intelligitur mediator per se, siue redemptor, in consequente verò mediator idem est quod intercessor, siue aduocatus, ita in reliquis omnibus.

Aggreditur hîc Apostolus potissimum epistolæ argumentum, scilicet elidere dogmata falsa hæreticorum, & Iudaizantium, & contra ea corroborare Colossenses in vera fide Christi.

Vers. 5. Etsi corpore absens svm, sed spiritv vobiscvm svm: gavdens et videns ordinem vestrvm, et firmamentvm fidei vestræ] q.d. Licet absens sim corpore, spirituali tamen oculo & cura vobiscum sum, quia spiritu & mente vos sæpè contemplor, vestrumque ordinem (de quo multa inaudiui) cum gaudio intueor.

Apostoli instar Elisei viderunt absentia. Secundò, Ambros. & Anselmus magis propriè hæc accipiunt de spiritu prophetico, quasi per eum Paulus cognouerit absentia quæ fiebant Colossis, eaque viderit, eodem modo quo Eliseus corpore absens, sed spiritu præsens, vidit Giezi accipientem munera à Naaman: si enim Eliseo id datum est, cur non Paulo? Maior enim gratia fuit in Apostolis & Prophetis noui testamenti, quàm in veteribus Prophetis. & similem spiritum constat fuisse in S. Petro, cùm absens cognouit fraudem Ananiæ & Sapphiræ, Actor. 5.3. q.d. Nihil vestrum me latet, ô Colossenses, quia vobis adsum spiritu, eminus quasi cominus intueor omnia vestra, & quidquid facitis inspicio, vt reuereamini in oculis meis meoque intuitu malè agere, aut malè sentire vel loqui de Euangelio, nec nouantibus Simonianis auscultetis, aut inconstantiam & dubitationem vllam in fide ostendatis. Hic sensus & sententia non est improbabilis, si spiritum accipias non permanentem (hunc enim fuisse in Apostolis non est verisimile) sed transeuntem, quo subinde, cùm opus esset, Paulus raptus fuerit vt suarum Ecclesiarum statum & ordinem absens intueretur. Sed prior sensus vti simplicior, ita certior est.

Gavdens et videns ordinem vestrvm] Per *ordinem* Ambrosius accipit dispositionem conuersationis. Meliùs Chrysost. Theophyl. Oecum. τάξιν, id est ordinem, interpretantur εὐταξίαν, id est, bonum ordinem, quo bene & ordinatè omnia fiunt iuxta ordinem à Paulo aut Episcopo præscriptum. *Sicut enim*, inquit Theophyl. *in acie militari bona ordinis collocatio phalangem firmam efficit; sic & in Ecclesia, quando bonus ordo charitatis fuerit omnia constituentis.*

Quantum sit huius ordinis bonum & commodum, patet in omni republica; nulla enim respublica sine ordine consistere potest; sed vt consistat, necesse est ciues magistratui subordinari & obedire, & quemque ciuem suum seruare gradum & ordinem, quòd si hic ordo turbetur, turbatur respubl. *Moralis, quantum bonum sit ordo in omni re.*

Secundò, idem patet in hierarchia cælestiū spirituum & angelorum, in qua summus est ordo, qui rempublicam angelorum consociat, stabilit, conseruat, & mira pulchritudine exornat.

Tertiò, patet in ordinato motu & situ cælorum, stellarum elementorum, omniumque creaturarum, ac totius vniuersi: si enim hic ordo turbetur, turbatur totum vniuersum: nam ordo vniuersi totius est vinculum & salus. *Ordinis perturbatio*, inquit Nazianz. orat. de moderat. in disp. seruanda, *in aere fulmina, in terra succensiones, in mari exundationes, in vrbibus & familijs bella, in corporibus morbos, in animis peccata quasi nouas res moliendo introduxit*, &c. *Ordo vniuersi est vinculum & salus.* C *Omnia*, inquit Sapiens Sap. 11.21. *in mensura, & numero, & pondere disposuisti* (ô Domine creator omnium.) De qua sententia Sapientis, vide S. August. lib. 4. de Genesi ad litt. c. 3. 4. 5. tom. 4. & S. Tho. 1. p. q. 5. art. 5. vbi ex S. August. docet omnem rem, siue omne bonum habere Primò, mensuram, quæ omni rei certum modum ex determinatione principiorum suorum efficientium & materialium præstet. Secundò, habere numerum, qui cuique rei speciem præbeat. Tertiò, habere pondus, id est, ordinem & inclinationem ad actus & finem suum; quod pondus rem ipsam ad suam quietem & stabilitatem trahit. Hoc significare volens Plato in Timæo dicit mundum factum esse per cubum ternarij, id est, per 27. tria enim in se ducta, id est ter tria, faciunt nouem, rursum ter 9. faciunt D 27. qui est & vocatur cubus ternarij. Per hunc ergo cubum, putà per vigintiseptem, mundum esse factum censuit Plato, quia in hoc cubo, putà 27. omnis harmonia & consonantia (numerorum) consistit. *Quid mensura, numerus & pondus in omni re.* *Mundus factus est per cubum ternarij.*

Quia ergo tanta boni ordinis sunt cōmoda, hinc toties Apostolus ordinem inculcat, eumq; in omnibus seruari vult. Hinc & S. Ignatius proximus Apostolis, eorumq; spiritu & zelo imbutus, in suis epistolis toties, & tam impensè hunc ordinem commendat & præcipit, vt epist. ad Trallianos, *Qui*, inquit, *intra altare est, mundus est, ideo & obedit Episcopo & Presbyteris; qui verò extra est; id est, qui sine Episcopo & Presbyteris, & Diaconis aliquid agit, talis polluta est conscientia, & est infideli deterior.* Et ad Smyrnenses: *Omnia*, inquit, *in vobis decenti ordine perficiantur in Christo, Laici Diaconis subditi sint, Diaconi Presbyteris, Presbyteri Episcopo, Episcopus Christo, sicut ipse*

Patri. Eadem singulis penè epistolis repetit & inculcat S. Ignatius.

VERS. 6. SICVT ERGO ACCEPISTIS IESVM CHRISTVM DOMINVM. q. d. Sicut ab Epaphra & Archippo accepistis fidem & doctrinam Iesu Christi, præsertim illam, qua edocti estis Iesum Christum esse dominum ac redemptorem nostrum; non autem angelos, ita IN IPSO AMBVLATE] Christus enim est via quæ ducit ad Patrem, non angeli, inquit Chrysost. *In ipso* ergo, id est, in ipsius fide & institutione *ambulate.* Christus enim sumitur pro adiunctis, putà pro fide, doctrina & vita Christi, iuxta can. 37. Vult Paulus antiquam, & à Christo & ab Apostolis traditam fidem nos sequi, nec audire Nouantes.

VERS. 7. RADICATI, ET SVPERAEDIFICATI IN IPSO] Pendent hæc à præcedentibus, *in ipso ambulate.* q. d. Sic ambulato in fide & institutione Christi, vt in ea firmas & fixas habeatis radices, illique superædificemini. Græcum enim ἐποικοδομούμενοι, nō est præteriti, sed præsentis temporis: vnde non tam *superædificati* significat, quàm *vt superædificemini,* vel vt collapsi nonnihil restituamini. ita Theophyl.

Nota hic triplicem metaphoram, & comparationem. Primò enim Christum, & Christi fidem comparat vitæ, in qua sit ambulandum; Secundò, radici, cui inseri & inhærere nos oporteat, Tertiò, fundamento, cui superædificari debeamus. Simili modo Ephes. 2. 20. dixit: *Superædificati super fundamentum Apostolorum & Prophetarum, ipso summo angulari lapide Iesu Christo.* Et c. 3. 17. *Christum,* inquit, *habitare per fidem in cordibus vestris, in charitate radicati & fundati.*

ABVNDANTES IN ILLO (in Christo scilicet, id est Christi fide, gratia, charitate, aliisque virtutibus) IN, id est cum; GRATIARVM ACTIONE pro tantis Dei beneficiis, quæ per Christum vobis præstitit. ita Anselm.

VERS. 8. VIDETE NE QVIS VOS DECIPIAT PER PHILOSOPHIAM] Redit ad v. 4. vbi principale argumentum & causam epistolæ tractare cœpit, scilicet vt dehortetur Colossenses primò ab hæresi Philosophorum, deinde inferius à secta Iudaizantium. *Apostolus,* inquit Tertull. lib. de Præscript. cap. 7. & lib. de Anima cap. 3. *fuerat Athenis, ibique expertus linguatam ciuitatem, cùm omnes illic sapientiæ atque facundiæ caupones degustasset, inde concepit præmonitorium istud edictum.*

Nota. Pro *decipiat,* græcè est συλαγωγῶν, id est *deprædetur.* ita Syrus, Theophyl. Ambros. Vnde Hilarius lib. 12. de Trinit. legit, *spoliet.* Simonianos ergo, & ab eis prognatos Gnosticos aliosque hæreticos, vocat prædones Paulus, vti & Christus Ioan. 10. 8. Et meritò. Si enim prædo est, qui bona fortunæ aufert & prædatur, multò magis prædo est, qui fidem veram, gratiam, virtutes omnes, imò Christum & Deum ipsum nobis aufert & prędatur, quique non corpus, sed animam ipsam interimit, illamque prędoni diabolo, & æternę morti deuorandam tradit. Est ergo hæc deprædatio immane sacrilegium: sicut enim sacrilegi, qui templa deprędantur, Græcis ἱερόσυλοι dicuntur, ita & à Paulo hîc eodem nomine vocantur illi, qui animas ad imaginem Dei factas, Deoque consecratas per hæresim deprædantur, easque diabolo vendunt & mancipant.

Quam philosophiam hic damnat Apostolus.

PER PHILOSOPHIAM, ET INANEM FALLACIAM] Et significat, *id est.* Sic & pro *id est,* capitur Galat. 6. 16. & alibi, vt ibi dixi. q. d. Non omnem

A philosophiam damno (vti perperam intellexit Lutherus) sed eam quæ sit inanis fallacia & superstitio gentilitatis. Vnde hanc philosophiam 1. Timoth. c. vlt. v. 20. vocat *falsi nominis scientiam;* vti erant illæ angelorum seu deorum quorumdam mediorum & mediatorum speculationes, quibus referti sunt Platonicorum libri. ita Chrysost. & August. lib. 8. de Ciuit. Dei, cap. 9. & 16. Quamquam Clemens lib. 1. Strom. hîc tantùm damnari putet philosophiam Epicuri, quæ tollit prouidentiam, & in deorum numerum refert voluptatem.

Secundò, Paulus hîc perstringit Apollonium Tyaneum, & alios Philosophos, qui hoc tempore æquè vt Apostoli orbem circuibant, vt populum à Christo ad se & sua dogmata traducerent, vt dixi 1. Corinth. 1. v. 20.

B Tertiò, taxat Simonem Magum cum suis, qui primus fuit hæresiarcha, & omnium Nouatorum parens.

Hinc patet Simonem aliosque tunc Nouantes sua dogmata ex figmentis Platonis, & aliorū Philosophorum quasi centonem consarcinasse. Vnde Tertull. lib. de Anima c. 3. Philosophos appellat patriarchas hæreticorum. Idem lib. de Præscript. c. 7. *Hæreses,* inquit, *à philosophia subornantur. Inde Æones & formæ nescio quæ, & Trinitas hominis apud Valentinum, Platonicus fuerat. Inde Marcionis Deus melior de trāquillitate, à Stoicis venerat. Et vti anima interire dicatur, ab Epicureis obseruatur. Et vt carnis restitutio negetur, de vna omnium Philosophorum schola sumitur. Et vbi materia cum Deo æquatur, Zenonis disciplina est. Et vbi aliquid de igneo Deo allegatur, Heraclitus interuenit: eadem materia apud hæreticos voluntantur, iisdem retractatus implicantur.*

Philosophi furunt patriarchæ hæreticorum, qui quorum

C Magis particulatim & fusè Irenæus, lib. 2. contra hæreses c. 19. recenset quæ dogmata à quo Philosopho mutuati sunt Valentiniani & Gnostici. *Thales quidem Milesius,* inquit, *vniuersorum generationem & initium aquam dixit* (idem autem est dicere aquam, & bythum, id est profundum, quod inter suos Æones statuunt Valentiniani.) *Homerus autem Poëta Oceanum deorum genesin & matrem Thetin dogmatizauit, quæ quidem hi in bythum & Sigen transtulerūt. Anaximander autem hoc quod immensum est, omnium initium subiecit, seminaliter habens in semetipso omnium genesin, ex quo immēsos mundos constare ait, hoc autem in bythum & Æonas transfigurauerunt. Anaxagoras autem, qui & Atheus cognominatus est, dogmatizauit facta animalia, decidentibus è cælo in terrā seminibus: indeque, Æones quē Sensum vocauere acceperunt. Sic ex Demotriti & Epicuri vacuo, & atomis eiusdemque suum sumpserunt Pleroma.* Et inferius: *Hoc autem*

D *quod ex subiecta materia dicunt fabricatorem fecisse mundum, & Anaxagoras, & Empedocles, & Plato primi ante hos dixerunt.* Deinde quòd Deum necessitatis seruum facerent, id eos ex fato Stoicorum accepisse docet. Et post pauca subdit: *Quòd autem Saluatorem ex omnibus factum Æonibus esse dicant, omnibus in eum deponentibus velut florem suum, ex Hesiodi Pandorâ acceperunt. Ipsam autem eduliorum, & reliquorum operationum indifferentem sententiam, & quòd putent à nemine in totum se posse coinquinari propter generositatem, licet quodque manducent vel operentur, à Cynicis possederunt; cùm sint cum eis eiusdem testamenti. Minutiloquium autem & subtilitatem circa quæstiones, cùm sit Aristotelicum, inferre fidei conantur. Quòd autem velint in numeros transferre vniuersum hoc, à Pythagoricis acceperunt.*

SECVN-

SECVNDVM TRADITIONEM HOMINVM, SECVNDVM ELEMENTA MVNDI, ET NON SECVNDVM CHRISTVM] q.d. Philosophia hæc siue inanis fallacia, quam hîc damno, non est à Deo (qui est veracissimus, ipsaque veritas) reuelata aut inspirata, sed ab hominibus vanis & errantibus conficta & tradita; ideoque vana, errans, mendax & fallax est.

Sex axiomata Philosophorum fidei repugnantia.

Talia sunt axiomata & principia veterum Philosophorum, quæ fidei nostræ repugnant. v.g. Ex nihilo nihil fit: A priuatione ad habitum nō fit regressus: Accidentis esse est inesse: Mundus est æternus: Quæ sunt eadem vni tertio, sunt eadem inter se: Omnis substantia maximè rationalis, per se subsistit. Hæc enim, vno excepto, in naturalibus vera sunt, non autem in supernaturalibus. alioqui enim ex primo tolleretur (vti nonnulli sustulerunt) rerū creatio: ex secundo tollerentur miracula Christi, quibus cæcos, surdos, claudos, visui, auditui & gressui restituit: ex tertio tolleretur veritas corporis Christi in Eucharistia: quartum negat mundi originem: ex quinto elideretur mysteriū SS. Trinitatis: ex sexto eneruaretur mysterium incarnationis & vnionis hypostaticæ. Quamquam propriè Apostolus non de his, sed de alijs Simonianorum principijs & traditionibus loquatur, vti mox dicam.

Quænam hic vocantur elementa mundi?

Secundò. hæc philosophia, quam damno, est *secundùm elementa mundi*, id est, secundùm rudiméta vanæ philosophiæ, circa mundi productionem & gubernationem, verbi gratia Platonis & Platonicorum. qui docuerunt angelos mundum condidisse, & esse hominum mediatores apud Deum, rursum cælos & astra esse animata, aliaque similia: quos secutus Simon Magus finxit se Deum quemdam esse ac primò genuisse Selenem vxorē suam, eamque, quasi primam mentis suæ conceptionem vocauit Ennæam, asserens hanc esse matrem omnium: fecisseque angelos, angelos deinde fecisse & produxisse cælos & mundum: aliaque his similia figmenta; de quibus v. 18. & 20. ita Irenæus l. 1. c. 20. & 23. Chrysost. Theophyl. & alij hîc.

Hinc patet, Apostolum Galat. 4. v. 3. & 9. aliter quàm hîc, & alio sensu vocare *elementa mundi*: ibi enim *elementa mundi* vocat dies, menses & annos, qui sunt quasi principia, quibus creatus est, consistit & gubernatur mundus, quos proinde festos habebant, & colebant Iudæi, vt ibi dixi: hîc verò *elementa mundi* vocat principia mundanæ sapientiæ & philosophiæ.

Tertiò, hæc philosophia & inanis fallacia, quam damno, *non est secundùm Christum*, id est non est à Christo docta & tradita, nec etiam Christum docet, Christique redemptionem, gratiam & fidem, sed à Christo vos abducit ad angelos, cælos, stellas, de quibus, vt dixi, somnia & commenta sua tradit. Hinc patet, non veram, sed falsam philosophiam ab Apostolo damnari: nec enim verum vero contrariari potest: adeoque vera philosophia Christianæ pietati subseruit & ancillatur.

VERS. 9. QVIA IN IPSO (Christo) INHABITAT OMNIS PLENITVDO DIVINITATIS CORPORALITER] Nota. *Quia*, dat causam præcedentium, cur scilicet dixerit cauendam esse philosophiam, & Philosophos qui homines abducunt à Christo; sequendam verò esse philosophiam & sapientiam, quam attulit è cælo, & in terris docuit Christus. q.d. Nolo vos sequi Philosophos homines errantes & mendaces, quia volo vos sequi Christum, qui est prima

A veritas: nam in Christo inhabitat omnis plenitudo diuinitatis corporaliter.

Nota Secundò, Pro *inhabitat* græcè est κατοικεῖ, quod non temporalem, vt παροικεῖ, sed perpetuam inhabitationem significat. Κατοικεῖ enim & παροικεῖ, distinguntur græcè, æquè ac latinè *habitare* & *commorari*. Sic Petrus epist. 1. c. 1. v. 17. vitā præsentem vocat παροικίαν, id est *incolatum*. Nam, vt ait Cicero, *commorandi diuersorium, nō habitandi, natura nobis hic dedit*. E contrario psal. 86. 7. cùm dicitur: *Sicut lætantium omnium habitatio est in te*; pro *habitatio*, græcè est κατοικία, id est, perpetua mansio.

Plenitudo diuinitatis est plena & tota diuinitas.

Nota Tertiò. *Plenitudo diuinitatis*, idem est quod plena & tota diuinitas, quæ in Christo homine inhabitauit. ita Ambros. Theodor. D. Thomas; Chrysost. cum suis. Inde consequenter colligendum relinquit Apostolus, in Christo inhabitasse omnem plenitudinem sapientiæ ac veritatis (hanc enim B adfert & includit in se diuinitas) ac consequenter Christum doctorem sapientissimum sequendum esse, non autem Philosophos. Vnde S. August. epist. 57. ad Dardanum, & ex eo Glossa hîc *plenitudinem diuinitatis* interpretantur plenam Dei cognitionem, quæ est in Christo Christique Euangelio, non autem in Mose, & in vmbris legis Mosaicæ. Quam expositionem ita genuinam censet Erasmus, vt priorem iam datam excludat & refutet; sed perperam: constat enim *plenitudinem diuinitatis* propriè significare plenam diuinitatem, non autem cognitionē Dei, licet, vt dixi, illam secum adferat diuinitas.

Diuinitas inhabitat in Christo corporaliter, id est realiter.

Nota Quartò. In Christo inhabitat *plenitudo diuinitatis, corporaliter*, id est, non vmbraticè, sicut habitauit in propitiatorio, tabernaculo, & Sacra- C mentis legis veteris: non etiam phantasticè, vti voluerunt Manichæi: non denique per accidens tantùm, scilicet per motum & operationem, vti docuit Nestorius; sed *corporaliter*, id est reuera, realiter & substantialiter. Hic sensus petitur ex vers. 17. ibi enim corpus opponit vmbræ. ita Prosper sent. 393. & August. epistola 57. ad Dardanum. Simili sensu v. 17. veritatem & soliditatem rerum Christianarum, per vmbras legis repræsentatam, vocat *corpus Christi*.

Secundò, corporaliter, id est, in corpore Christi.

Secundò *corporaliter*, quia in Christo diuina natura non tantùm vnita est animæ, sed & corpori Christi: ita vt ex Verbo diuino & humana natura corporea, vna ineffabilis substantia corporea quasi cōposita sit, quæ est & dicitur Christus, siue Deus-homo. Sic anima potest dici in homine vel in corpore humano inhabitare corporaliter. ita S. August. suprà. Theodor. Theophyl. D. Thom. 3. p. q. D 2. a. 9. ad 2. Hinc ergo ruit argumentum Nestorij dicentis: si Deus inhabitat in Christo, ergo in Christo sunt duæ hypostases, scilicet vna Dei inhabitantis, altera corporis quod inhabitatur. hoc enim non sequitur. Nam in Christo se res habet vti in homine, in quo licet anima inhabitet corpus, non duas tamen, sed vnam eamdemque cum illo habet hypostasin. tantùm enim τὸ *inhabitat* significat deitatem non misceri, non confundi cum corpore quod inhabitat, sed integram & immixtam permanere.

Paralogismus Nestorij.

Tertiò, corporaliter, id est per essentiam, gratiam, & vnionem hypostaticam.

Tertiò, D. Thomas loco iam citato *corporaliter*, inquit, hoc est, tribus modis secundùm trinas corporis dimensiones. Sicut enim corpus tres habet dimensiones, scilicet longitudinem, latitudinem, & crassitiem: ita tribus modis quasi dimensionibus tota diuinitas est in Christo, scilicet Primo modo per essentiam, per præsentiam & potentiam, sicuti

est

est in alijs hominibus & creaturis. Secundo modo per gratiam gratum facientem, sicut est in alijs Sanctis omnibus. Sic Deus & diuinitas, inquit Remigius, inhabitauit in Salomone per sapientiam, in Daniele per castitatem, in Mose per mansuetudinem, in Christo per omnem virtutem & innocentiam. Tertiò modo, & proprijssimè inhabitauit diuinitas in Christo per vnionem hypostaticam, siue personalem: idque soli Christo proprium est. Verùm duæ priores expositiones litterales sunt & genuinæ, hæc tertia potiùs videtur esse metaphorica quædam accommodatio.

VERS. 10. ET ESTIS IN ILLO (CHRISTO) REPLETI, QVI EST CAPVT OMNIS PRINCIPATVS ET POTESTATIS] Id est, Christus vos sua plenitudine diuinitatis inhabitat, eo modo quo iam paulò antè dixi ex Remigio, scilicet vt vos repleat fide, spe, charitate; omnibusque suis virtutibus & gratijs. ita Ambros. & Theodor. *Christus*, inquam, qui est caput omnis principatus & potestatis, aliorumque quorumuis angelorum. q. d. Non ergo angelis, quos inducit Simon, sed Christo, vti cœpistis, inhærete. Christus est caput tam vestrum quàm angelorum, Christo ergo capiti quasi membra indiuulsè vos cōiungite, nec à Christo vlla ratione sinatis vos diuelli, vt cōstanter & assiduè dicatis, Christus caput meum, spes mea, amor meus, & omnia. Quomodo Christus sit caput angelorum, iam dixi Ephes. 1. v. 10. & 22.

VERS. 11. & 12. IN QVO ET CIRCVMCISI ESTIS CIRCVMCISIONE NON MANV FACTA IN EXPOLIATIONE CORPORIS CARNIS, SED IN CIRCVMCISIONE CHRISTI, CONSEPVLTI EI IN BAPTISMO] Ita legunt Romana Biblia, & Theodor. Græca tamen, Syrus, Theophyl. & alij expungunt voculam *sed*. Iuxta Romana & Theodoretum est antithesis inter circumcisionem carnis datam per Mosem, & circumcisionem animæ institutam à Christo: hanc enim antithesin significat coniunctio aduersatiua *sed*, & sensus est: Vos, ô Christiani Colossenses, circumcisi estis circumcisione non Iudaica, quæ fit manibus, quæq; consistit in expoliatione corporis carnei, qua nimirum de corpore carneo præscinditur præputium: sed circumcisi estis in circumcisione, id est circumcisione (est enim Hebræum *bet* contactus) Christi, quæ non corpus, sed animam à peccatis circumcidit. Si quæratis, vbi & quando ita à Christo circumcisi sitis? Respondeo In baptismo, nimirum hoc ipso quo Christo in baptismo estis consepulti: in baptismo enim non tantùm circumciduntur, sed sed sepeliuntur, & aquis piacularibus obruuntur & absorbentur peccata omnia. Eamdem sepulturæ metaphoram tribuit baptismo Apostolus Rom. 6. 4. vt ibi dixi.

Nota. *Corpus carnis* vocat corpus carneum: sunt enim, vt ait S. August. l. 14. de Trinit. multa corpora carnis expertia: vti cæli, elementa, saxa, &c. Nisi dicas esse hypallagen, & metathesin, qua *corpus carnis* dicatur pro caro corporis; vt sic legas hæc & ordines, *in expoliatione carnis corporis*: & sensus sit, in expoliatione & præcisione carneæ partis, scilicet præputij de corpore. Sic Hebræi vocant *desertū populorum*, non desertum inter populos, sed potiùs desertum à populis; & resurrectionem mortuorum, id est ex mortuis. Ponit ergo Apostolus antithesim inter circumcisionē Mosis, & Christi; quòd illa carnem tantùm præscinderet, quæ peccati est instrumentum, scilicet vilem pelliculam præputij: Christi verò circumcisio rescindat ipsa peccata ab anima.

Expoliatio corporis carnis est præcisio præputij.

A Secundò, si cum Græcis iam & Syro legas sine *sed*, nulla erit antithesis, & hæc omnia spectabūt ad circumcisionem Christi. Vnde Græca addunt vocem *peccatorum*: sic enim habent, *ἐν τῇ ἀπεκδύσει τοῦ σώματος ἁμαρτιῶν τῆς σαρκός*, id est, *in exutione corporis peccatorum carnis*. Vbi Nota. *Corpus peccatorum carnis* vocatur corpus peccatis carnalibus obnoxium. Iam secundùm Græca & Syrum hic sensus erit: Circumcisi estis per Christum circumcisione non manu facta, in expoliatione corporis peccatorum carnis; quia videlicet corpus vestrum per baptismum Christi circumcisum est à peccatis carnalibus, ijsque expoliatum, vt non sit ampliùs corpus peccati: nam per baptismum exuistis corpus peccati, & induistis corpus gratiæ & iustitiæ, & sic in re idem est circumcidere quod exuere vel expoliare corpus peccati, ita Theophyl. & Græci. Verùm B prior lectio per antithesim planior est & verior.

Quodnam corpus peccatorum carnis exuendum?

Aggreditur enim hìc Apostolus Iudaizantes perstringere, & Colossenses auocare à circumcisione & iudaismo, sicut v. 8. eos auocauit à philosophis, eorumque dogmatibus ad Christum.

IN QVO (scilicet Christo) ET RESVRREXISTIS (in nouam vitam, nouos mores, nouum spiritum, quem accepistis in baptismo) PER FIDEM OPERATIONIS (græcè *ἐνεργείας*, id est efficaciæ, vel efficacis operationis) DEI, QVI SVSCITAVIT ILLVM (Christum) A MORTVIS] q. d. Resurrexistis in baptismo in nouam vitam per fidem, qua credidistis Dei potentiam, & diuinæ gratiæ efficaciam, qua per Christum in credentibus hanc spiritualem resurrectionem operatur, sicut eâdem potentia in Christo corporalem resurrectionem est operatus, dum eum à morte suscitauit. VERS. 12.

Quænam fides operationis Dei. Prima expositio & genuina.

C Hunc esse sensum patet ex Ephes. 1. 19. quò hìc alludit Apostolus (est enim hæc epistola simillima, & quasi compendium epistolæ ad Ephesios) vbi sic dicit: *Vt sciatis quæ sit spes vocationis eius* (id est, ad quanta bona vocati sitis, quantam gratiam hìc & gloriā in resurrectione sperare debeatis) *& quæ diuitiæ gloriæ hereditatis eius in sanctis, & quæ sit supereminens magnitudo virtutis eius in nos, qui credimus* (quod ait hìc, *per fidem*) *secundùm operationē* (græcè est *ἐνεργείας*, eadem scilicet vox, quæ hìc) *potentiæ virtutis eius, quam operatus est in Christo, suscitans illum à mortuis*. q. d. Eâdem energia & potentia Deus suscitat nos credentes à morte peccati ad vitā gratiæ, qua Christum à morte suscitauit ad vitam immortalem & gloriosam; quod hìc per compendium dicit, *per fidem operationis Dei, qui suscitauit illum à mortuis*; relinquens illa supplenda quæ suppleuit ad D Ephesios scribens, scilicet illa quæ iam citaui. ita Ambrosius & D. Thomas.

Secundò, Adamus valdè probabiliter *fidem operationis* interpretatur, fidem non otiosam, neque desidem, sed agentem, & operatoriam bonorum operum; quæ hominem facit actuosum & sedulum in bonis operibus. *Secunda.*

Tertiò: alij *fidem operationis Dei* interpretantur fidem, quam Deus operatur in nobis. Sed primus sensus stylo Pauli & epistolæ ad Ephesios maximè congruit. *Tertia.*

ET VOS, CVM MORTVI ESSETIS (priuati vita gratiæ) IN DELICTIS ET PRÆPVTIO (per delicta & præputium) CARNIS VESTRÆ, CONVIVIFICAVIT CVM ILLO (vt, sicut Christus virtute Dei resurrexit à mortuis ad vitam gloriosam: ita vos eâdem virtute & potentia à morte peccati à Deo suscitati VERS. 13.

citati

citati sitis ad vitam gratiæ & spiritus) DONANS (condonans, & gratis remittens, hoc enim est Græcum χαρισάμενος) VOBIS OMNIA DELICTA] Nota. *Præputium carnis* vocat libidines, & peccata carnalia, quæ committuntur per præputium, vt sit metonymia, & synecdoche, qua ex specie peccatorum notissima, reliqua intelliguntur. ita aliqui. Sed hic sensus arctior est, restringit enim præputium ad libidinem, cùm Apostolus per præputium quoduis peccatum significet.

Præputium carnis quodnam. Prima expositio.

Secunda.

Vnde Secundò, alij per *præputium carnis* intelligunt gentilismum, & gentilismi mores ac conuersationem in carnis concupiscentijs explendis. Sic enim alibi passim more Iudæorum gentilismum & Gentes vocat *præputium*, eò quòd illud more Iudæorum non circumciderent. Hic sensus aptus est, sed Apostoli mentem & fundum non exhaurit.

Tertia & germana.

Hinc dico Tertiò, Apostolus per *præputium carnis* intelligit incircumcisionem carnis, qua scilicet quis desideria & concupiscentias carnis non resecat, non circumcidit, sed eas pronus sequitur, eisque obedit & indulget. B

Vbi Nota. Iudæi per circumcisionem censebant se fieri mundos, sanctos ac populum Dei. Hinc Gentes incircumcisas habebant pro immundis, pollutis & sceleratis. Inde prouerbialiter *præputiū*. vel *incircumcisum* vocabant id, quod quauis in re immundum est. Sic sæpè Prophetæ carpunt Iudæos, quòd incircumcisum habeant cor, incircumcisas aures, linguam, oculos, &c. id est, quòd cor, aures, linguam, oculos immundis vitijs & concupiscentijs habeant obstructos & obduratos.

Quæ præputia pomorum vetita eo modo Leuit. 19.

Illustre etiam huius rei & significationis extat exemplum Leuit. 19. 23. vbi sic dicitur: *Quando ingressi fueritis terram, & plantaueritis in ea ligna pomifera, auferetis præputia eorum: poma quæ germinant,* C *immunda* (hebraicè ערלים, *arelim*, id est, præputiata & incircumcisa) *erunt vobis, nec edetis ex eis: quarto autem anno omnis fructus eorum sanctificabitur laudabilis Domino* (id est, offeretur Domino, vt cedat in laudem Domini. vnde hebraicè est, Sanctitas laudum erit Domino) *quinto autem anno comedetis fructus, congregantes poma quæ proferunt.*

Vbi Nota, fructus qui tribus primis annis ex arbore nascuntur, vocari *præputia*; quia hac lege Mosi censebantur immundi, & Iudæis vetiti. Sicut enim puer immundus erat donec per circumcisionem auferretur ei præputium, & abijceretur: ita & arbores censebantur immundæ, vt fructu earum vesci Iudæis non liceret, donec fructus trium primorum annorum circumcisi, id est auulsi & abiecti, essent; ita vt fructus quarti anni Deo offerrentur, ac deinde fructibus quinti anni demum vesci liceret. Voluit Deus hac cæremonia & circumcisione arborum à Iudæis coli, perinde ac circumcisione puerorum; congruè tamen, & appositè ad naturam rerum: nam fructus primi arborum magis aquosi, magis insalubres & indigestibiles sunt posterioribus, vt ibidem rectè annotauit Abulensis. Sicut ergo ibi Scriptura immunditiem pomorum, vocat præputium pomorum, ita hîc immunditiem carnis & peccatorum carnalium, vocat *præputium carnis.* D

Circumcisione arborum æquè ac puerorum coli voluit Deus.

Vbi rursum Aduerte. Per *carnem* intelligit concupiscentiam quamlibet, etiam in voluntate, ratione & mente residentem, qualis est concupiscentia honorum, vanæ scientiæ, curiositatis, hæresis, inuidia, ambitio, &c. vt dixi Galat. 5. 19.

VERS. 14. DELENS QVOD ADVERSVS NOS ERAT CHI- A ROGRAPHVM DECRETI, QVOD ERAT CONTRARIVM NOBIS] Quæres, quodnam sit hoc *chirographum decreti?*

Chirographum decreti septempliciter exponitur.

Primò, Theodoretus respondet esse corpus nostrum in quo infixa, & quasi inscripta erant debita, id est, peccata carnis, quæ Christus in cruce deleuit.

Secundò, alij apud Theodoretum respondent esse decalogum nos accusantem in decretis (sic enim habent Græca, non *decreti*) quæ continet & præcipit. Vnde Vatabl. *chirographum*, inquit, vocat legem siue decalogum; quòd digito Dei scriptus esset, vel quòd testificetur contra nos, & nos condemnet, sicut chirographum condemnat debitorem coram iudice. Hinc & Sixtus Senensis libr. 2. pag. 89. putat *chirographum decreti* esse verba illa Israelitarum Exodi 24. *Omnia quæ locutus est Dominus, faciemus.* Hæc enim cōmunis eorum acclamatio veluti ex syngrapha eos reddidit debitores totius legis seruandæ. Et Maldon. in Notis manuscr. *decreta*, inquit, vel, vt græcè est, *dogmata*, vocat legem Euangelicam, quę veluti scheda est solutę per Christum pro peccatis pœnæ: *chirographum* autem vocat legem veterem, quæ testabatur omnes gētes mortis reos esse: concluserat enim omnia sub peccato. Alludit ad duas syngraphas, quibus debitores & creditores vti solent, alteram debitæ pecunię; alteram solutæ: ac docet, sicut syngrapha debiti per syngrapham solutionis aboletur ac laceratur; ita per legem Euangelicam legem Mosaicam abolitam fuisse. vide Ephes. 2. 15.

Tertiò, Anselmus censet *chirographum* hoc esse memoriam nostram, & dæmonum accusantium nos de peccatis.

Quartò, meliùs Chrysost. & Theophyl. censent esse pactum Dei cum Adamo, & legem hanc Adamo a Deo datam: *In quocumque die comederis ex eo* (fructu arboris scientiæ boni & mali) *morte morieris.* hoc enim quasi chirographo debito mortis obnoxij tenebamur.

Quintò, D. Thomas putat esse memoriam Dei reseruantis peccata, in qua peccatū Iudæ, ait Ierem. c. 17. 1. scriptum est stylo ferreo in vngue adamantino. *Et dicitur Decreti*, inquit D. Thomas, *eò quòd peccatū non tantùm manet in memoria, sed etiam in decreto Dei, quo decreuit illud punire, cùm verò Deus illud remittit, non remittit sic, vt faciat quod non peccaueris; sed sic, vt peccatū admissum deleat, quasi de sua memoria, & decreto in quo illud reseruabat ad vindicandū & puniendum, simulq́; facit vt peccatum non maneat in dæmonis memoria ad accusandum, nec in peccantis conscientia ad eum contristandum.* hucusque D. Thom.

Sextò, Ambrosius hoc *chirographum* vult esse peccatum, & debitum Adæ ad nos propagine transscriptum.

Septimò, & optimè, *chirographum decreti* est obligatio ad pœnam æternam iuxta decretum Dei, & sententiam damnationis in Adamum & posteros eius peccantes latam. Græcè enim est ἐν δόγμασιν, id est, in decretis Dei: huic enim obligationi ad pœnam æternam sponte peccando quasi manu nostra subscripsimus, nosque diabolo quasi vindici hac obligatione obligauimus. Alludit ad syngraphas creditorum & debitorum, per quas metonymicè accipit ipsum debitum, quod solent syngraphæ continere. Chirographum ergo hoc non est aliud quàm obligatio, reatus & debitum pœnæ æternæ, ita certum & liquidum, ac si chirographo & manu nostra consignatum extaret. *Quisque*, ait Origen. homil.

Chirographū decreti est reatus & debitum pœnæ æternæ, quod

quid dum peccat, sibi ipsi scribit.

homil. 13. in Genes. *dum peccat, peccati sui litteras scribit.* ita Augustinus in psalm. 68. D. Thom. Gagneius & alij. Vnde Syrus vertit, *deleuit in mandatis sibi* (id est à se, vel suis) *chirographum obligationum nostrarum, quod erat contrarium nobis.*

Vbi Nota, Syrum, Ambrosium, Adamum, & alios nonnullos cum Græcis legere non, *decreti*, sed *decretis*, siue mandatis, sicque exponere, q. d. Paulus, Christum per decreta & præcepta Euangelica deleuisse chirographum, id est, legem Mosi, quæ nos coram Deo reos efficiebat, vt idem sit cum eo quod dixit Paulus Ephes. 2. 15. *Legem mandatorum* (Mosi) *decretis* (præceptis Euangelicis) *euacuans*. q. d. Christus per fidem & legem fidei abrogauit legem Mosi.

Verùm Romana Biblia, & alia Latina passim legunt *decreti*, non *decretis*, illudque meliùs cohæret. Si enim legas *decretis*, & intelligas decreta, siue præcepta Euangelij, quæ sustulerunt chirographum, id est, legem Mosi; oratio Apostoli hiulca erit & incisa: τὸ enim *decretis* interijcitur, & diuellit chirographum à suo sequenti epitheto, *quod erat contrarium nobis*. Sensus ergo septimo loco datus optimus est, optimeque tam Græcam, quàm Latinam lectionem explicat. Cui adde, Græcum datiuum δόγμασι, id est, *decretis*, commodè per genitiuum *decretorum* exponi posse. Sic enim Hebræi sæpè datiuo pro genitiuo vtuntur, vt מִזְמוֹר לְדָוִד *mitsmor ledauid*, id est, psalmus ipsi Dauidi, hoc est psalmus Dauidis. Sic 2. Corin. 12. 7. ait Paulus, ἐδόθη μοι σκόλοψ τῇ σαρκί, id est, *datus est mihi stimulus carni*, hoc est carnis. Sic Cato in libris de Re rustica dicit Ornamenta bobus, pro ornamenta boum, & Instrumenta rusticis, pro instrumenta rusticorum: ita hîc *chirographum decretis*, id est chirographum decretorum, putà obligatio ad mortem & pœnam æternam, siue sententia damnationis in peccatores lata à Deo per sua decreta & præcepta.

ET IPSVM (chirographum siue obligationem iam dictam) TVLIT DE MEDIO (id est, sustulit) AFFIGENS ILLVD CRVCI] q. d. Confixit hoc chirographum, & crucifixit, id est, cassauit illud & aboleuit sua cruce ac morte Christus moriens in cruce. ita Theodor. Alludit ad syngraphas, quæ soluto debito cùm ad nihil ampliùs valent, lacerantur, aut pertunduntur, & stylo vncoue affiguntur. Ita narrat Spartianus in Adriano, Adrianum ad colligendam populi gratiam, infinitam (erant viginti septem milliones aureorum) pecuniam quæ fisco debebatur, remisisse priuatis debitoribus, eorumque syngraphas in foro Traiani combussisse. Longè plura remissa sunt & abolita per Christum.

VERS. 15. ET EXPOLIANS PRINCIPATVS, ET POTESTATES, id est, spolians dæmones sua potestate, dominio & tyrannide in homines sibi hoc peccati chirographo obligatos & subditos) TRADVXIT CONFIDENTER PALAM TRIVMPHANS ILLOS IN SEMETIPSO] Nota verbum *traduxit*; quod sic explicat Anselmus, Christus, inquit, animas Sanctorum ex inferis traduxit ad cælum: sed græcè est ἐδειγμάτισεν, id est traduxit & circumduxit in triumpho, vti solent triumphatores hostes & prædam in triumpho circumducere, ostentare, & omnibus spectanda exhibere. Sic Christus quasi triumphator suos hostes, scilicet dæmones, sua potestate, quam habuerant in homines, iam deiectos, & à se victos in triumphum duxit, Deoque & angelis

Quid ἐδειγμάτισεν, id est traduxit.

A ostentauit, vt vertit Ambros. Piè S. Bernard. epist. 190. ad Innocent. Pontif. citans hunc locum Apostoli: *Vtinam*, inquit, *ego inueniar in his spolijs quibus spoliatæ sunt contrariæ potestates, traductus & ipse in possessionem Domini. Si me insecutus Laban arguerit quod recesserim clàm ab eo, audiet me clàm accessisse ad eum, & [illegible] hoc clàm me recessisse.* Per Laban accipit diabolum, vnde subdit: *Subiecit me illi causa secretior peccati, subduxit me illustratio occultioris iustitiæ.* Addit Theodor. Ostendit, inquit, Christus sua victoria & triumpho hominibus, quàm imbecilles sint dæmones, quamque facilè sua ope eos vincere possint. Vnde August. epist. 59. Græcam vocem ἐδειγμάτισεν, vertit, *exemplauit*. id est, publicum exemplum omnibus spectandum & cauendum statuit, vt omnes hoc exemplo discant non resistere Christo, B Christo se subdere, & obedire. Syrus verò vertit, וְאַבְהֵת אֶנּוּן *vabehet enun*, id est *& confudit eos*. Sic Numer. 25. 4. Dominus dicit ad Mosem, *Tolle cunctos principes, & suspende eos contra solem in patibulis.* Vbi pro *suspende* Septuag. vertunt παραδειγμάτισον, id est, in exemplum propone principes: nimirum vt ijs qui fornicationis & idololatriæ Beelphegor participes, vel duces fuerunt, suspensis, ceteri omnes timeant & caueant.

Secundò, pro *confidenter palàm*, græcè tantùm est, ἐν παῤῥησίᾳ, id est liberè, confidenter, audacter & palàm. Vnde Ambros. vertit, *in auctoritate*. Maldonat. censet τὸ *palàm*, additum ab aliquo sciolo versionem corrigere volente, quia non est in Græco: verùm omnes codices habent τὸ *palàm*. Dico ergo τὸ *palàm* includi in τῷ *triumphans*: triumphus enim fit palàm & publicè. Imò Beza τὸ ἐν παῤῥησίᾳ, C vertit: *traduxit palàm*: nam ἐν παῤῥησίᾳ significat liberè, intrepidè, palam, publicè, neminem veritus.

Tertiò, *triumphans illos*, id est, triumphum agens de illis; vel illos, scilicet dæmones, in triumphum ducens.

IN SEMETIPSO] Id est, per semetipsum, per suam virtutem & victoriam, non ab angelis, sed à se & suis viribus partam.

Nota. Pro *in semetipso*, græcè est, ἐν αὐτῷ, quod cum spiritu aspero, idem est quod ἐν ἑαυτῷ, id est, *in semetipso*, vt vertit Noster, Syrus, & alij: cum spiritu verò leni, significat *in ipso*, & tùc referri potest ad σταυρῷ id est, *cruci*, quod præcessit, σταυρὸς enim, id est crux, græcè est masculini generis; q. d. In ipsa cruce triumphauit Christus de suis hostibus, adeò vt crux fuerit triumphalis currus Christi. ita Theophyl. Vnde Origines homil. 8. in Iosue docet in cruce Christi diabolum esse crucifixum: ita nimirum vt in cruce Christi duo fuerint affixi; putà D Christus visibiliter, sponte sua, & ad tempus; diabolus autem inuisibiliter, inuitus & in æternum eius opprobrium. Idque probat ex hoc loco Apostoli, vbi Paulus vtitur metaphora triumphi, indicare volens, crucem esse currum triumphalem, in cuius summa parte sedet Christus triumphans, & in parte ima trahitur diabolus alligatus, & ostentatur quasi in pompa. Id enim significat Græcum ἐδειγμάτισεν & θριαμβεύσας. Origenes enim explicans illud Iosue 8. 29. vbi Iosue dicitur suspendisse regem Hai in ligno (pro quo Origenes legit in gemino ligno) allegoricè ita de Christi cruce philosophatur: *Domini nostri Iesu Christi crux gemina fuit, hoc est, gemina ratione & duplici constat. Quia visibiliter quidē Filius Dei in carne crucifixus est, inuisibiliter verò in [illegible] cruce diabolus cū principatibus suis & potestatibus affixus*

In cruce triumphauit Christus quasi in curru suo triumphali.

In cruce crucifixus est Christus visibiliter, diabolus inuisibiliter.

affixus est cruci. Non tibi hoc videtur verum; si tibi horum testem produxero Apostolum Paulum. Quod erat contrarium nobis, tulit illud de medio affigens cruci sua exuens principatus & potestates traduxit liberè, triumphans eas in ligno crucis. Ergo duplex Dominicæ crucis est ratio, vna illa, qua dicit Petrus quòd Christus crucifixus nobis reliquit exemplum, & hæc secunda, qua crux illa trophæum diaboli fuit, in quo & crucifixus est, & triumphans. Deinde id ipsum probat & declarat per aliam Pauli sententiam ita dicens: *Ideoq; & Paulus dicebat. Mihi autem absit gloriari, nisi in cruce Domini mei Iesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Vides quia & hic Paulus duplicem crucis prodidit rationem. Duo enim sibi contraria dicit esse crucifixa, se sanctum, & peccatorem mundum ad illam formam sine dubio quam diximus Christi & diaboli. Non enim mundo crucifigimur tunc, cùm veniens princeps huius mundi in nobis non inuenit quidquam; & nobis mundus crucifigitur, cùm peccati concupiscentias non recipimus.* Obiicit deinde sibi Origenes, si diabolus crucifixus est, quomodo videmus cum tot fidelibus præualere? ac respondet: *Intelligendum, inquit, est quod diabolus victus est quidem, & crucifixus, sed iis qui cum Christi crucifixi sunt; omnibus autem credentibus, & vniuersis pariter populis tunc erit crucifixus, cùm complebitur illud, quod dicit Apostolus; Quòd sicut in Adam omnes moriuntur, sic & in Christo omnes viuificabuntur.*

VERS. 16. NEMO ERGO VOS IVDICET] id est reprehendat, vel damnet: sic enim per metalepsin κρίνομαι ponitur pro κατακρίνομαι, id est iudicare, pro iudicando condemnare.

VERS. 17. IN CIBO AVT IN POTV] Id est, in delectu & abstinentia ciborum & potuum Iudæis præscripta Leuit 11.

AVT IN PARTE DIEI FESTI, AVT NEOMENIÆ, AVT SABBATORVM: QVÆ SVNT VMBRA FVTVRORVM, CORPVS AVTEM CHRISTI] Nota cum S. Aug epist.59. coniunctionem illatiuam *ergo*, significare hæc inferri ex præcedentibus. Dixit enim v. 6. & seq. in vno Christo debere esse fidem & conuersationem nostram, in quo, vt ait v.11. *circumcisi sumus circumcisione non manu facta in baptismo.* Inde iam infert non esse audiendos Iudaizantes, qui ciborum delectum, & dies festos à lege vetere præscriptos, ac consequenter ceteras legis veteris cæremonias (has enim omnes per synecdochen ex vna alteraue ciborum & festorum specie intelligit) Christianis obseruandas esse docebant.

Apostolus hic intelligitur non Christiana sed Iudaica festa & ieiunia. Probatur quatuor rationibus.

De Iudaicis enim ieiuniis & festis, non de Christianis (quò Nouantes hæc torquent) agi, patet Primò, ex verbo *neomeniæ & sabbatorũ*; hæc enim sunt festa Iudaica, non Christiana. Secundò, ex eo quod subdit, *Quæ sunt vmbra futurorum corpus autem Christi.* q. d. Loquor de veteribus festis, quæ fuerunt vmbra festorum Christi. Tertiò, id patet ex scopo totius epistolæ, qui est agere contra Simonianos & Iudaizantes. Quartò, ita explicant Patres passim, Chrys. Theophyl. Oecumen. Theod. Ambros. Anselm. & Aug. epist. 59. ad Paulinum.

Quænam pars diei festi. Prima expositio.

Nota. Non dicit Apostolus, In die festo sed *in parte diei festi*, vel quòd Iudaizantes non tantùm diem festum, sed & singulas eius partes obseruari vellent; vel potiùs *in parte*, id est, vt Syrus vertit, in partitionibus festorum; quia, vt explicat Chrysost.

Secunda.

Iudaizantes docebant, quædam festa Iudaica esse seruanda, alia negligebant, siue ex libito, & phantasia sua. q. d. Apostolus extenuans festa Iudaizantium: Frustra & sine ratione festa Iudæorum abolita partiuntur, vt alia colant, alia non colant, siue, vt Theodor. & Chrysost. quòd qui Colossis & alibi erant, longè Hierosolymis & templo abessent, ac consequenter, pascha, & nonnulla alia festa celebrare non possent. Hac enim de causa Iudæi etiamnum non celebrant pascha, nec pentecosten, per sacrificium agni, aliaque quæ lex illis diebus immolari præcipit, eò quod lex eadem iubeat illa non alibi, quàm Hierosolymis in templo, quo iam carent, immolari.

Posset Tertiò, simpliciùs accipi τὸ *in parte diei festi*, q. d. Nemo vos iudicet in hac parte, in hoc puncto, in hac materia, siue in eo quod attinet & spectat ad diem festum: sic enim vulgò loquimur, Hac parte, id est, in hoc facto aut puncto, nemo potest me culpare. Et sic loquitur sæpè Paulus, vt 2. Cor. 3. 10. *Quod claruit in hac parte.* & c. 9. 3. *Ne quod gloriamur de vobis, euacuetur in hac parte.* & c. 11. 21. *Quasi nos infirmi fuerimus in hac parte*, id est, in hoc puncto, in hac materia. *Tertia.*

In hac vita est pars festi in cælo totum festum.

Tropologicam explicationem dat Origenes homil. 23. in Numeros, scilicet Paulum dicere *in parte diei festi*, quia in hac vita tantùm pars festi, in cælo verò, vbi plenum est gaudium, totum festũ agitur: *In hac vita, inquit, interpellamur, etiamsi nolimus, ab onere carnis, pulsamur concupiscentiis eius, curis, & solicitudinibus tenebrarũ: veniet quod perfectum est, & perfectæ festiuitati cedet festiuitas quæ ex parte est.*

Nota Secundò. *Dies festos* vocat Apostolus ipsas solemnitates annuas, putà paschæ, pentecostes, tabernaculorum, & sic distinguuntur à neomenia & sabbato, quæ erant festa communia, quolibet mense & septimana recurrentia, & ordinaria.

QVÆ SVNT VMBRA FVTVRORVM, CORPVS AVTEM CHRISTI] q. d. Vmbra est similitudo corporis, ita veteres illæ obseruantiæ ciborum & festorum, similitudo erant & typus futurorum per Christum. Opponit enim vmbram corpori, legem Euangelio, Mosem Christo. Rursum in voce *corpus*, est catachresis: *corpus* enim hic idem est quod veritas, & soliditas illius vmbræ veteris, quæ est Christi per Christum allata in mundum. q. d. Rem ipsam veram & solidam per vera festa adumbratam tenemus in Christo: cessent ergo ipsæ Iudaicæ vmbræ festorum, iam præsente veritate. Simili sensu dixit v. 9. quòd in Christo inhabitet plenitudo diuinitatis *corporaliter.*

Nota Oecum. aliquos hæc aliter interpungere, nimirum vt illa verba, *Corpus autem Christi*, referatur ad sequentia. *Nemo vos seducat.* Ita legit & intelligit Aug. epist. 59. q. d. Nemo vos, ô fideles, qui estis corpus Christi, seducat. Sed prior lectio verior & communior est.

NEMO VOS SEDVCAT] Est hic noua periodus, ait Chrys. sicut enim initio capitis generatim v. 8. insectatus est philosophos; v. verò 11. Iudaizantes? ita hic speciatim v. 16. insectatus est Iudaizantium festa & abstinentias; hoc verò v. 18. insectatur philosophantium errorem & superstitionem in colendis angelis. VERS. 18.

Quid sit καταβραβεύειν. Primò.

Nota. Pro *seducat*, græcè est καταβραβευέτω. Quòd Primò. Syrus vertit, *nemo vos reos efficiat*, aut *condemnandos curet*; & Photius καταβραβευέτω exponit κατακρινέτω, id est *condemnet*. Sic enim Demosthenes καταβραβεύειν dicit actorem, qui reum peragit, eumque ad condemnationem postulat & perurget. Secundò, Valla & Stapulensis vertunt, *Secundò.*

nemo proposito præmio vos ad certamen euocet, nemo brauiũ vobis ostentet. Tertiò, Occum. καταβραβεύειν, inquit, dicitur, quoties penes aliũ est victoria, penes alium præmium. Vnde S. Hier. ad Algasiam q. 10. vertit: Nemo aduersus vos brauium accipiat. Cùm enim quis in certamine positus iniquitate agonothetæ, vel insidiis magistrorum, brauium & debitam sibi palmam amittit, καταβραβεύεσθαι dicitur. Quartò, Ambros. vertit, *nemo vos deuincat*. Quintò, Aug. epist. 59. *nemo vos conuincat*.

Tertiò.

Verùm Nota. Sicut βραβεύω significat brauiũ do, præmium certaminis & victoriæ tribuo, inde enim *Brabeuta* dictus est is, qui in agone concertantium erat iudex; vt victori brauium decerneret: ita καταβραβεύειν, significat brauio debito aliquem priuare & fraudare, in capiendo brauio aliquem circumuenire, &c. vt Noster vertit, seducere (præpositio enim κατὰ contrarium & oppositum verbi βραβεύω importat) nec solùm agonothetæ, sed & antagonistis conuenit, vti apud Virgilium Nisus in stadio currens Salio præmium intercipit, quod Euryalus obtineat; quomodo Pharisæi dicuntur nec cælum ingredi, nec alios ingredi sinere. q. d. Paulus Nemo brauio vestro sese opponat, nemo brauium ac præmium vestrum intercipiat, vel auertat, nemo corona vobis præparata indignos vos reddat, inquit Vatabl. &c. vt Chrys. cum suis, nemo præmio vestro vos defraudet. q. d. Vocati estis ad brauiũ cœlestis gloriæ, eò procurrendũ est & eò procurrere cœpistis per fidẽ & religionem Christi, videte ne ab hoc cursu & brauio Nouãtes vos auertant per fidem & superstitionem angelorum, quã inducunt.

Quartò. Quintò. Sextò.

Denique mihi diu de hoc loco cogitanti nouus occurrit sensus, & hactenus quidem inauditus, sed qui fortè lectori magis naturalis & genuinus esse videbitur, vt καταβραβευέτω idem sit, quod contra vos dominetur, vobis insultet, vos imperiosè regat βραβεύειν enim, teste Budæo, propriè significat regere, dominari, imperare: κατὰ verò idem est quod contrà, vt καταβραβεύειν idem sit quod Galli dicũt *brauer* (quod à Græco βραβεύειν deductum videtur) *contre quelqu'vn*: quomodo iuuenes petulantes dicuntur *brauer la garde, ou contre la garde*, cùm vrbis custodibus & vigilibus armati insultant, imperant, dominantur. Tales enim hos Nouantes inducentes religionem angelorum fuisse sat indicat Apostolus, cùm subdit eos volentes id facere, iactare visiones suas, & esse inflatos sensu carnis suæ: hoc enim propriè est *brauer & faire le braue*: superbia enim mater est hæresis, & hæretici inflari Catholicis βραβεύειν, id est insultare & dominari, volunt. Adde, sicut de Iudaizantibus dixit v. 16. *Nemo vos iudicet* id est, quasi iudex vobis præsideat, vos iudicet & damnet: ita de hæreticis Angelicis hic dicit, Nemo vos καταβραβευέτω, id est, nemo quasi brabeuta vos regat, vos iudicet, vobis imperiosè dominetur; vt penè idem sit iudicare, & quasi iudicem præsidere, quod καταβραβεύειν. tam enim hæretici, quàm Iudaizantes de re Christiana, Christo & articulis fidei cẽsere, iudicare, & quasi iudices præsidere volebant. Hic enim est genius hæreticorum criticus, vt omnium velint esse censores, iudices, & quasi domini. Hoc videtur velle S. Hieron. loco citato, vbi docet καταβραβεύειν vocem esse Cilicibus propriam. Erat enim Paulus Cilix, itaque hîc eam vertit, *Nemo vos superet*, q. d. Hi Nouantes sunt superbi, tumidi, &c. vt dicunt Galli, *font le braue*, voluntque sua sapientia omnes docere, omnibusque præualere & dominari; denique volunt esse brabeutæ, & quasi brabeutæ agoni Christianorum præsidere, eisque nouas leges & religiones præscribere. Agite ergo, ô Colossenses, fastum eorum explodite, nolite pati, vt contra vos insolescant, ne eos vobis, imò Christo ipsi & Ecclesiæ, βραβεύειν, dominari & imperare sinatis. Sic accipitur βραβεύειν cap. sequ. v. 15. vt ibi dicam. Nec obstat quòd κατὰ cùm significat contrà, poscat genitiuum, hic verò habeat accusatiuum ὑμᾶς; ait enim μηδεὶς ὑμᾶς καταβραβευέτω. nam ille accusatiuus ὑμᾶς non respondet præpositioni κατὰ, sed verbo βραβεύειν, quod tam accusatiuum quàm datiuum regit. Sic enim Plutarchus dicit βραβεύειν ἅμιλλαν, id est, regere certamen, & βραβεύειν δίκην, id est, moderari iudicium, iudicio præsidere.

Septimò.

καταβραβεύειν est brauer. dominari, insultare.

Hæreticorum genius est superbè agere & βραβεύειν.

Ab hoc sensu non dissentit noster Interpres, qui vertit, *nemo vos seducat*: vbi *seducere* non tam decipere, quàm seorsum ducere significat. q. d. Nemo vos à Christo & Ecclesia seorsim post se abducat, nemo vos sibi subdat, vt nouus quasi doctor & hierarcha ad suam sectam & cultum angelorum vos pertrahat, itaque vobis discipulis & catechumenis suis dominetur, quasi brabeuta. Sic enim omnes hæresiarchæ seduxerunt eos, quos sua blandiloquentia, hypocrisi & ostentatione ab Ecclesia post se pellexerunt, & discipulos abduxerunt.

Volens] θέλων, id est studio, datâ operâ, siue de industria, inquit Erasmus; vt intelligeret Colossenses hos Nouantes malitiosè insidiari sibi.

Secundò, S. Aug. epist. 59. τὸ *videns* refert ad τὸ *in humilitate*, q. d. Volens videri humilis affectator humilitatis. sic enim Epiphan. in hæresi Dositheorum ἐθελόσοφον vocat affectatorem inanis sapientiæ; sic Græci vocant ἐθελοδούλους, famulos, qui obsequia dominorum affectant. Imò Africani, inquit Aug. Græcam vocem Latinæ miscentes θελο diuitem vocant eum, qui diuitias affectat; θελο sapientem eum, qui sapientiam affectat. Huc accedens Ambr. significat, inquit, Paulus hos (Nouantes) studio per humilitatem deiicere voluisse animos hominum, ne sese erigerent ad cælestia.

τὸ volens quadrupliciter exponitur.

Tertiò alij θέλων volunt idem esse quod ἐυδοκῶν id est, sibi placens in religione angelorum.

Quartò & optimè, *volens*, id est voluntarius, volens dominari per se, & sua sponte id agens & imperans. Vbi Nota. Τὸ *volens* Primò, refertur ad καταβραβευέτω. q. d. Hi Nouantes sunt imperiosi, sua voluntate volunt βραβεύειν, & dominari vobis; nolite id pati. Secundo, Τὸ *volens* referri potest ad *ambulans*, q. d. Volens ambulare, vel volenter ambulans in hac falsa religione angelorum: vt sit græcismus & hebraismus; & sic *volens* idem est quod hæreticus. id est eligens, qui sponte, volenter & electione sua, noua aut cudit, aut sectatur dogmata fidei veræ & receptæ aduersa. Vnde quod hic disiunctis vocibus dicit θέλων, id est, *volens in humilitate & religione angelorum*, &c. idem v. vlt. iisdem vocibus, sed in vnam conflatis, dicit, & vocat ἐθελοθρησκείαν, id est, voluntariam, & sponte excogitatam religionem.

Volens est eligens, sectarius, hæreticus.

In humilitate] Græcum ταπεινοφροσύνῃ significat demissionem & humilitatẽ animi, vt vertit Ambros. consequenter tamen significat externam verborum, morum & gestuum modestiam & humilitatem. Vnde putat August. epist. 59. notari hic simulatam modestiam pseudoapostolorum: sed verius videtur τὸ *humilitate* cõdẽ pertinere, quò Τὸ relli-

religione, ſcilicet referendum eſſe ad genitiuum *angelorum* qui vtrique ſubſeruit. A

Humilitas ſuperſtitioſa.

Videntur enim hi Nouantes actus humilitatis, æquè ac religionis tum internæ, tum externæ, ſuis præſcripſiſſe, quibus colendi eſſent angeli ſecundùm hanc nouam ipſorum ſectam & religionem angelorum.

Religio dicitur θρησκεία unde.

ET RELIGIONE ANGELORVM] Pro *religione* græcè eſt θρησκεία, quæ eſt vox deducta à Thracibus, apud quos Orpheus religionem & cultum deorum inuenit & præſcripſit, quo poſtea vſi ſunt plerique Græcorum: οὐδὲ Θρῃκῶν, ait Nazianzen. ὄργια ταῦτα, παρ' ὧν καὶ τὸ θρησκεύειν, ὡς λόγος, id eſt, *neque Thracum hac ſunt ſacra, à quibus & verbum* θρησκεύειν, id eſt religioſè colere, *deſumptum eſt, vt fertur.*

Religio angelorũ hic damnata quænam?

Quæritur hic Primò, quænam ſit hæc humilitas & religio angelorum. B

Reſpondet Melanchthon eſſe vitam Eremiticã, vel cælibatum, qui præ ſe fert imitationem angelorum.

Inſulsè Nouantes putant hic vitiatã Eremiticam, & inuocationem Sanctorũ damnari.

Putat ergo Melanchthon Eremitas & cælibes hic notari & damnari ſuperſtitionis. Secundò, Caluinus & Beza propriè putant hic damnari inuocationem Sanctorum angelorum, fauetque Theod. *Qui legem, inquit, defendebãt, eos etiam ad angelos colendos inducebant, dicentes fuiſſe legem per eos datam. Mãſit autem hoc vitium in Phrygia & Piſidia. Quocirca Synodus quoque quæ conuenit Laodiceæ, quæ eſt Phrygiæ metropolis, lege prohibuit, ne precarentur angelos. Et in hodiernum vſque diem licet videre apud illos, & eorũ finitimos oratoria S. Michaëlis. Illi ergo hoc conſulebant vtique humilitate vtentes, dicentes vniuerſorum Deum nec cerni, nec comprehendi, nec ad eum poſſe perueniri & oportere per angelos diuinam ſibi beneuolentiã conciliare. Hoc autẽ dixit, In humilitate & cultu angelorum.* C

Damnatur hic tãtum cultus idololatricus angelorum

Verùm dico, tantùm hic damnari fictam humilitatem, ac ſuperſtitioſum idololatricumque angelorum cultum. Ita omnes Patres, & paſſim interpretes Catholici, Baronius, Bellarminus, Turrianus, Vaſquez, inferiùs citandi, ipſe etiam Theodor. nam ipſe ſe refert ad Concil. Laodicenum, quod can. 35. expreſsè tantùm damnat idololatriam angelorum: *Non oportet, ait, Chriſtianos derelicta eccleſia abire, & ad angelos* (Barthol. tamen Carranza in ſua Summa Conciliorum, non *angelos* legit, ſed *angulos*, cuius lectionis Surius quoque in ſua editione Cõciliorum meminit, notans eam ad marginem; videtur enim Concilium occultam idololatriam vetare, quæ fiebat in angulis, vbi erant idola repoſita, Dei eccleſiâ derelictâ: nec enim angeli propriè sũt idola. Theod. tamen & alij plures non *angulos*, ſed *angelos* in hoc Concilij canone legunt, itaque habet ipſe Conciliorum textus: poſſunt enim generatim angeli dici idola, eo modo quo cultus Solis, Lunæ, & cuiuſuis rei quæ non eſt Deus, vocatur idololatria, ſiue idolorum cultus) *Non oportet*, inquam, *relicta eccleſia ad angelos abominanda idololatria congregationes facere. Quicumque autem inuentus fuerit occultæ huic idololatriæ vacans, anathema ſit: quoniam relinquens Dominum noſtrum Ieſum Chriſtũ Filium Dei, acceſſit ad idola.* Vides ergo non quéuis cultum, ſed tantùm adorationem & idololatriam angelorum à Concilio Laodiceno, ac conſequẽter à Theodoreto æquè ac Paulo, hic damnari. Idem deducitur ex præcedenti canone 34. & can. 51. eiuſdem Concilij Laodiceni, vbi recipit & decernit cultum verorum Martyrum, damnatque cultum falſorum Martyrum hæreticorum: ſi enim licet colere homines Martyres, idque decernit hoc Cõcilium, multò magis licebit colere angelos, qui naturæ nobilitate & conditione longè homines ſuperant. Cùm ergo can. 35. damnat cultum angelorum, non cultum duliæ, ſed latriæ damnat. Vnde Paulus hic v. 21. vlt. religionem hanc angelorum vocat *ſuperſtitionem*. Idem patet ex toto cap. & præſertim ex v. ſeq. vbi ait, *Non tenens caput*, ſcilicet Chriſtum. Damnat ergo Paulus talem tantùm angelorum cultum, qui Chriſtum, Chriſtique cultum excludat, quiq; homines à Chriſto ad homines abducat, & pro Chriſto angelos ſubſtituat, vti expreſsè docet Conc. Laodicenum, Chryſ. Theop. & Oecum. paſſim toto capite. Denique Theodor. ab hoc Nouantium errore & ſocietate planè ſe liberat in c. 4. Danielis, & Diuin. decret. l. 5. de angelis, vbi conſtanter affirmat angelos eſſe venerandos quaſi æternæ ſalutis adminiſtros qui apud Deum pro nobis intercedant noſtramque cauſam agant.

Quis ſit cultus angelorum damnatus?

Sed quis ille fuit angelorum cultus, quem Paulus hic inſectatur? Varij varia hic afferunt. Alij putant damnari hic à Paulo idololatriam Gentilium, qui genios ſuos colebant, vnde & eorum gratia natalitios dies celebrabant, patet ex Cenſorino lib. de Die natali & Macrobio in Saturnalibus. Aut certè damnari hic idololatriam magorum, qui in magicis non tantùm dæmones, ſed & angelos ſe inuocare profitebantur, teſte Tertull. Apologet. 23. ita Anſelmus & Turrianus; vti modò ſagæ ſuis etiam confeſſariis inexpertis ſubinde imponunt, dum eis ſuas angelorum (hoc eſt, dæmonum) viſiones, et melodias fictitiè enarrant. Fauet huic interpretationi, quòd Apoſtolus ſæpè agat contra Simonis hæreſes tunc exorientes: Simon autem hic fuit magus; coluit ergo angelos, id eſt dæmones.

Prima ſent. damnari hic Gẽtiles qui genios ſuos colebant.

Secunda: damnari hic Iudæos qui aſtra & angelos adorabant.

Poteſt Secundò, cum Hieron. ad Algaſiam q. 10. Clemente 6. Stromat. et Ambroſio accipi de idololatria Iudæorum, qui ſolem, lunam, omnemque cæli militiam, hoc eſt aſtra & angelos, adorabant, fortè putantes (quod Pythagorici cenſuerũt, quodque Phariſæos ſenſiſſe tradit Epiphan. lib. 1. c. 16.) aſtra eſſe animata. Vnde & Ambroſius hic per religionem angelorum, cultum ſtellarum accipit. Sed quia incertum eſt an tempore Chriſti Iudæi fuerint idololatræ ſaltè publici; imò tunc Iudæos non fuiſſe idololatras docet R. Samuel Marochianus lib. de Aduentu Meſſiæ, & alij permulti rurſum, quia paſſim hiſce epiſtolis, & hoc præſertim cap. Paulus inſectatur hæreticos.

Tertia, religionẽ angelorum eſſe legẽ Iudaicam, quæ per angelos data eſt in Sina.

D Hinc Tertiò, alij per religionem angelorum intelligunt iudaiſmum & religionem Iudaicam, quæ humilis fuit & abiecta in carnalibus victimis, cæremoniis & luſtrationibus corporalibus; vt ſit hendiadys: *Nemo vos ſeducat in humilitate & religione angelorum*, id eſt, in religione humili angelorũ, putà in iudaiſmo, qui datus eſt Moſi per angelos in Sina Gal. 3. 19. quaſi Apoſtolus velit Coloſſenſes à Iudaicis cæremoniis auertere & deducere ad Chriſtũ. De iudaiſmo enim præceſſit: *Nemo, inquit, vos iudicet in cibo, aut in potu, aut in parte diei feſti, aut neomeniæ aut ſabbatorũ.* Et ſequitur v. 21. *Ne, inquit, tetigeritis, neq; guſtaueritis.* Verũ cum ſæpè hic & alibi iudaiſmum inſectetur Apoſtolus, nuſquã tamẽ eum vocat religionem angelorum. Et quorſum tam obſcurè iudaiſmum ſignificaret, cùm verbis præcedentibus iam citatis, clarè cum cauendum monuerit & expreſſerit? Idem multis aliis quæ paulò poſt afferam

afferam, refutari potest. Aliam ergo hic sectam à iudaismo, de quo v. præc. insectatur Apostolus.

Quarta damnari hic Simonē & Cerinthum, qui angelos colebāt quasi minores deos mundi opifices.

Quapropter Quartò, verisimilius videtur eum arguere hæreticos semiiudæos, inquit Theodoret. & semiplatonicos, idque colligi videtur ex v. 8. 16 & 20. Sicut enim Plato, teste Augustino lib. 8. de ciu. c. 12. & seqq. deos quosdam ponebat medios ita Simon, Menander, Saturninus, Cerinthus, Basilides, Sethiani, Caiani, angelos ponebant quasi minores deos, qui homines mundumque fabricassent, & per Prophetas locuti essent. Imò Cerinthus angelos aiebat Christo, vtpote puro homine, esse nobiliores, tum quòd sunt puri spiritus, tum quòd censebat eos esse mundi opifices, adeoque Deum Hebræorum, qui eis legem dederat in Sina, angelum fuisse asserebat. Vnde contra hos Apostolus toties hîc Ephes. c. 1. & Heb. 1. super angelos extollit Christum, facitque Christum opificem omnium. Hac de causa quoque Apoc. 22, 9. noluit angelus adorari à Ioanne. Testes horū sunt Clemens l. 6. Const. c. 10. Epip. in hæresi Simonis, Menandri, Cerinthi, & aliorum iam dictorum, Irenæus l. 1. c. 20. & seqq.

Obiectio. soluitur.

Dico, Iidem hæretici Simoniani docebant angelos malè sua potestate esse vsos, maleque orbem rexisse, ideoque à Deo redactos esse in ordinem; neque adorationis eorum meminerunt. Respondeo quòd malè mundum rexerint, & redacti sint in ordinem, aliqui ex Simonianis dixerunt, non omnes: verùm qualescumque ipsi angelos finxerint (errantes enim & mendaces facile sibi contradicunt) finxerunt pariter eos esse quasi minores deos, opifices & gubernatores hominum & mundi; imò aliquos ex eis, putà Principatus & Potestates, esse animarum purgatores, saluatores & mediatores ad Patrem, loco Christi, eoque excluso.

Ita Epiphan. in hæresi Simonis docet Simonem Magum docuisse animas purgari per nomina certa Principatuum & Potestatum in singulis cælis habitantium, perq; sacrificia & ieiunia iis, & per eos, Deo oblata. Sic enim loquitur Epiphan. *Idem* (Simon) ait, *nomina quædam supponit Principatuum & spirituum, calesq; diuersos tradit, & in vnoquoque firmamento, ac in cælo virtutes quasdam exponit, & nomina barbarica his indit: non posse verò aliter seruari aliquem, nisi hunc mysticum ductum didicerit, & alia sacrificia patri vniuersorum per eos Principatus & Potestates obtulerit.* Hæcque illi est animarum purgatio, quam Apostolus vni Christo attribuit.

Idem Epiphan, in hæresi Caianorum expresè inuocationis angelorum meminit, quâ Caiani vtebantur in rebus turpibus. Hæc sententia probabilis est; verùm paulò generalior est. Est enim communis omnibus gentibus quam Simonis & Cerinthi hæresis peruasit, non propria Colossensibus, de quibus tamen speciatim proprij aliquid hîc videtur dicere Apostolus. Adde, Cerinthum, qui præ reliquis angelos Christo præponebat, adeò angelum Iudæorum, quorum legem ipse colebat, non adorasse, vt potiùs teste Epiphan. eum malum esse diceret. & detestaretur.

Auctoris sententia, damnari hic propriè hæreticos Angelicos qui pro Christo angelos ponebant mediatores,

Quare mihi sæpè accuratiùs hunc locum expendenti hæc veriora sunt visa, quæ ex ipso Apostolo colligi possunt. Primò, hanc hæresim & religionem angelorum ortam esse à Philosophis, id enim Paulus initio præmuniens & sternens viā ad hanc hæresim confutandam v. 4. significat, dicens. *Nemo vos decipiat in sublimitate sermonum*, & v. 8. *Videte ne quis*

A *vos decipiat per philosophiam.* Philosophi hi Platonici fuisse videntur, qui deos medios animarum purgatores confinxerunt, vti iam dixi ex Aug.

Secundò, certum est hunc errorem in eo situm fuisse, quòd dicerent angelos digniores esse Christo, & præ Christo excellentiori & peculiari ritu colendos esse, tamquam ipsi seruatores essent & mediatores hominum, non autem Christus: hoc enim est quod hîc ait, *Non tenens caput*, Christum scilicet. Et hac de causa dignitatem & præeminentiam Christi super angelos tam studiosè c. 1. & alibi inculcat Apostolus, eaque est communis sententia Chrysost. Theod. Theoph. Oecum. & aliorum.

Origo hæresis huius.

Tertiò, origo & occasio huius erroris videtur fuisse hæresis Cerinthi, qui in Christo Deum diuidebat ab homine, dicebatque Iesum fuisse purum hominem, sed in eum descendisse Christum Dei Filium, ac in passione rursum ab eo in cælum recessisse. Inde enim inferebat Iesum inidoneum & indignum esse mediatoris Dei & hominum officio: cumque ipse Deus & Dei Filius mediator esse non possit, necessariò consequi, angelis, qui inter Deum & homines natura sunt medij, hoc mediatoris officium vti debitum, ita & tributum esse à Deo.

Quartò, ex hoc dogmate Cerinthi & Platonicorum, nonnulli similes nouorum dogmatum studiosi Colossis & Laodiceæ, quæ Colossis adiacet, videntur commenti nouam sectam & religionem angelorum, vt docet hic Theod. nimirum vt excluso Christo docerent angelos habendos & colendos quasi mediatores hominum modosque eos inuocandi, ac per ieiunia & abstinentias superstitiosas sibi conciliandi præscriberent.

Fuisse hanc peculiarem tunc hæresim, probatur tribus rationibus;

C Id probatur Primò, quia nusquam alibi Apostolus, aut quis alius facit mentionem huius religionis angelorum, nisi in epistola hac ad Colossenses: ergo verisimile est peculiarem hanc ibi fuisse sectam. Imò in ep. ad Ephesios quam sub idem tempus scripsit, & in ep. ad Hebræos, vbi studiosè super angelos Christum extollit, huius religionis & superstitionis angelorum nō meminit; cùm tamen ibi, & alibi sæpè Cerinthum insectetur, vti iam dixi. Fuit ergo hæc propria hæresis à Cerinthi hæresi diuersa licet ex eius principiis deducta.

Secundò, quia Laodiceæ, quæ Colossis vicina est hæc hæresis viguit, vti docet Concilium Laodicenum can. 35. iam citato; si lectionem Theodoreti & plurium aliorum sequamur, vocaturque idololatria, quæ non palàm, sed occultè fieret. Fuit ergo peculiaris hic cultus & superstitio angelorum, quam Theod. quoque in Phrygia & Pisidia, id est iuxta Colossas & Laodiceam, viguisse testatur.

D Probatur Tertiò, quia hanc religionem describens hic Apostolus dicit eam sitam in humilitate, id est, in humili gestu se prosternendi & adorandi angelos; subdit deinde eam iactare falsas angelorum visiones. Rursum non tenere caput, id est, Christum excludere, vt angelos suum statuant caput. Tertiò, vocat ἐθελοθρησκείᾳ id est, confictam religionem & superstitionem. Quartò, eius præcepta explicat, dicens: *Ne tetigeritis, neque gustaueritis, neq; contrectaueritis.* Reliqua eorum dogmata ac ritus, cùm neque Paulus, neque quisquam alius recenseat; nos diuinare non possumus. Quintò, videntur hi fuisse hæretici iidem cum iis, qui ab Epiphanio, Augustino & aliis passim vocantur Angelici. hos enim omnes qui de iis scribunt, ponunt distinctos à Simonianis, Cerinthianis, aliisque hæreticis

reticis: & horum antiquissima hæresis non videtur fuisse alia, quàm hæc superstitiosa religio & cultus angelorum; indeque nomen sumpsisse videntur, vt vocarentur Angelici. Ita S. Aug. hæresi 39. *Angelici, ait, in angelorum cultum inclinati quos Epiphanius non omnino defecisse testatur.* Et Gabr. Prateolus in Catalogo hæresium: Angelici, inquit, dicti sunt ex eo quòd angelos adorarent. Ponit ipse eos sub annum Christi 199. fortè quòd excisi aut retusi hic à Paulo, sub annum illum postea reuiguerint, & rursum maiori augmento succreuerint. Idé testatur Alfonsus à Castro l. de Hæres. verbo *Idololatria*, quamquam Epiph. dicat ignorari, an Angelici sint dicti ab angelorum cultu, an ab Angelina vrbe, an quòd angelicam puritatem præsumerent.

Quinam Angelici hæretici.

Denique Aduerte hic, Colossis superstitionem hanc postea in sincerissimum angelorum cultum esse versam. Patet ex celebri illo S. Michaelis templo, quod erat Chonis (ita postea dictæ sunt Colossæ, vt patet ex Theop. & Oecum. hic atque ex Niceta Choniata. l. 6. Annalium initio) cuius festum ex celebri miraculo eiusdem Archangeli cõsignant Græca Menologia 6. Sept. vide notationes Baronij ad Rom. Martyrologium, die 8 Maij. Oratoria verò S. Michaelis, quæ tempore Theodoreti (vt ipse narrat) Colossis visebantur, incertum est qualia fuerint, & quorum: an hæreticorum, quos suggillat hic Paulus; an Catholicorum, superstitionem hæreticorum reformantium.

Colossis vigens hæc hæresis, quæ correcta versa est in purum & rectum angelorum cultum.

QVÆ NON VIDIT AMBVLANS] Id est, vt clariùs vertit Hieron. ad Algas. q. 10. & Vatabl. *in ijs quæ non vidit fastuosus incedens.* Hoc enim est ἐμβατεύων, quod dicitur à tragicis cothurnis; qui ἐμβάδες dicuntur; quòd in his sublimes & fastuosi incedant; qui regẽ aut Deũ agũt in tragœdia inquit Erasmus.

Quid ἐμβατεύων quatuor expositiones.

Secundò, S. Aug. epist. 59 vertit, *ea quæ non vidit inculcans.* Tertiò, Ambr. legit, *ea quæ vidit extollens*, ablata negatione *non*. Quartò, verti posset ex Budæo & Hesychio; *in ijs quæ non vidit pedẽ ponens*, eaque occupans & possidens: ἐμβαθεύειν enim per θ aliquando, inquit Hesychius, idem est quod occupare, putà locum, domum, hereditatem: sed hic non per θ, sed per τ scribitur. Primus ergo sensus maximè Græco conuenit. Hisce verbis insinuat Paulus hosce Nouantes fictas angelorum visiones & reuelationes iactasse. ita Tertull. l. 5. contra Marcion. c. 19. Sic fecisse Cerinthum testatur Theod. l. 2. Hæret. fabul. c. 4. Sic de Iuda Galilæo tradit S. Anastasius Antiochenus l. de Variis quæstionib. Scripturæ, quem ὁδηγὸν inscripsit, eius dogma fuisse profiteri phantasias, siue visiones angelorum, prætextu religionis. Sic Numa Pompilius iactabat se à dea Egeria edoceri, & Mahometes suis persuasit se suam legem & Alcoranum à Spiritu sancto accepisse per columbam, quam cicurauerat & assuefecerat ad aurẽ suã aduolare, vt videretur ei in aurem loqui, & mysteria suæ sectæ suggerere.

Hæretici iactarunt visiones angelorum.

FRVSTRA INFLATVS SENSV CARNIS SVÆ] Id est, frustra superbiens sensu & mente (græcè enim est νοὸς) sua carnali, quasi cognitionem, imò visiones habeat rerum sublimium, putà angelorum, cæterumque cælestium. Vocat scientiam horum errorum carnalem, quia humano carnalium hominum spiritu adinuenta & tradita erat.

VERS. 19. ET NON TENENS CAPVT (scilicet Christum, sed pro Christo angelos substituens. ita Theodor. Anselm. & alij) EX QVO (capite Christo) TOTVM CORPVS (Ecclesia) PER NEXVS ET CONIVNCTIONES SVBMINISTRATVM (id est, subministrationem accipiens spiritus, motus & sensus vitalis à capite) ET CONSTRVCTVM, CRESCIT IN AVGMENTVM DEI] q.d. Sicut spiritus vitalis, qui ad vitam, sensum & motum est necessarius, à capite in totum corpus per neruos, iuncturas & articulos diffunditur, itaque singulis membris facultatem sentiendi & mouendi impertit: sic spiritus gratiæ à Christo quasi capite in membra illi connexa putà in fideles Christianos, per iuncturas mutuæ vnionis & charitatis deriuatur, illisque spiritalem vitam & motum suppeditat; itaque totum Ecclesiæ corpus crescit in augmentum Dei, id est, vt Syrus, crescit augmento Dei, putà incremento fidei & spiritus Dei. ita ex Chrys. Theop. Similis; imò idem, est hic locus cum illo Ephes. 4. 16. de quo plura ibidem dixi.

SI ERGO MORTVI ESTIS CVM CHRISTO AB ELEMENTIS HVIVS MVNDI: QVID ADHVC TAMQVAM VIVENTES IN MVNDO, DECERNITIS?] Nota Primò, *mortui estis ab elementis*, id est, mortui estis elementis. VERS. 20.

Secundò, *elementa mundi* vocat vel legem Mosis (quæ quasi rudimenta docebat fidei & vitæ sanctæ, cuius perfectionem docet Christus, vt dixi Galat. 4. v. 3. & 9.) vel potiùs principia & dogmata Philosophorum carnalium & mundanorum de cælis, angelis, eorumque cultu, & ritibus ac obseruantiis carnalibus & mundanis, vt quæ Plato & Simon atque Angelici docuerunt de purgationibus animarum per angelos, quæ nihil habent consentaneum cum Scriptura, fide, Christo: hæc enim *elementa mundi v. 8.* vocat *Philosophiam & inanẽ fallaciã*, vt ibi dixi. rursum vocat ea v 22. *præcepta & doctrinas hominũ*. ergo de dogmatibus hisce Philosophorum loquitur, non de præceptis legis Mosi: hęc enim non hominum, sed Dei fuerunt præcepta.

Tertiò, *viuentes in mundo*, id est, in elementis (hoc enim breuitatis studio ex proximè dictis repetendum relinquit) mundi, vocat Philosophos, eorumque asseclas, qui secundùm elementa iam dicta viuunt, angelosque colunt.

Quartò, pro *decernitis*, græcè est δογματίζεσθε quod vel actiuè verti potest, *dogmatizatis*, docetis, decernitis: vel passiuè cum Chrys. *dogmatizamini*, docemini, decretis tenemini horum elementorum mundi. q.d. Cum per Christum mortui sitis & renuntiaueritis; omni sectæ & philosophiæ mundanæ Christo contrariæ, quæ non secundùm Deum, sed secundùm elementa mundi, id est, secundùm principia naturalia & mundana viuere docet; cur iterum ea repetitis, quasi rursum secundùm hęc mundi elementa viuere velitis? Perperam Beza δογματίζεσθε, vertit, *ritibus oneramini*: aliud enim est dogma, aliud ritus.

τὸ decernitis dupliciter exponitur.

VERS. 21. DECERNITIS (dicentes scilicet id quod sequitur) NE TETIGERITIS, NEQVE GVSTAVERITIS, NEQVE CONTRECTAVERITIS. supple, hoc cadauer, hanc menstruatam; ne polluamini, iuxta legem Mosi: *neque gustaueritis*, scilicet carnem suillam, aliosque cibos lege veteri vetitos & immundos. q.d. Lex illa vetus iam abolita est; quid ergo, eius cæremonias obseruandas esse creditis & decernitis? ita Chrysost. Theoph. & Ambros.

Secundò, & germaniùs. q.d. Quid ex hæresi & religione angelorum decernitis, his illisue cibis aut creaturis esse abstinendum? dicentes, v.g. Ne tetigeritis vxorem, ne gustaueritis vinum aut carnem, quia hæc à malis angelis creata sunt, & bonis an-

gelis displicent, de quo plura 1. Timoth. 4. 2. Hæc enim, vt dixi v. præced. non tam ad Iudaizantes, quàm ad Philosophos & religionem angelorum de qua proximè præcessit, pertinent; vt docet S. Aug. & Hier. suprà, & Tertull. 5. contra Marcion. 19. *Taxat*, inquit, *eos qui ex visionibus angelicis, quasi de angelica superstitione docebant certis cibis abstinendum esse.* Et Clemens l. 3. Stromat. *Colentibus*, inquit, *angelos & dæmones, curæ est vino, esu carnis, & venere abstinere.*

VERS. 22. QVÆ SVNT OMNIA IN INTERITVM IPSO VSV, SECVNDVM PRÆCEPTA ET DOCTRINAS HOMINVM] q. d. Quæ obseruantiæ superstitiosi cultus angelorum iam dictæ interitum adferunt & damnationem æternam iis qui ea obseruant, in iisque & in suis angelis, quos ita colant, sperant, non autem in Christo. ita Ambros. & Aug.

Quas obseruantias & abstinentias hic damnet Apostolus.

Secundò, S. Hieron. & Chrysost. cum suis, referunt hæc ad Iudaicas obseruantias, de quibus dixit v. 16. *Nemo vos iudicet in cibo, aut in potu.* q. d. Frustra anxiamini circa Iudæorum ac iudaismi cibū ac potum, quæ intereunt, corrumpuntur, & in secessum emittuntur. Sed prior sensus genuinus est, vt patet ex dictis. Hinc patet quæ hic vocet & damnet præcepta & doctrinas hominum; nimirum vana, futilia, erronea, hæretica fanaticorum aut errantium hominum cōmenta & somnia, vt dixi v. 8.

VERS. 23. QVÆ SVNT RATIONEM QVIDEM HABENTIA SAPIENTIÆ IN SVPERSTITIONE, ET HVMILITATE] Pro *superstitione*, græcè est ἐθελοθρησκείᾳ quod Turrian. l. 5. pro epist. Pontif. c. 7. contrariè vertit, scilicet religionem & verum Dei cultum. q. d. Paulus: Abstinentia à cibis iam dicta licet impietas sit & insipientia, si ob somnia hominum & fabulas angelorum superstitiosè fiat: est tamen sapientia, si ad, ἐθελοθρησκείαν id est veram religionem & Dei cultum, referatur, videlicet ad humiliandam animam in ieiunio, & ad corpus castigandum, spirituiq; subdendum. Verùm ἐθελοθρησκεία, non veram religionem, sed falsam & superstitiosam significat. Componitur enim ex θέλω, id est volo, & θρησκεία. id est religio. q. d. Voluntaria, & ex cerebro conficta religio. Vnde Hieron. ad Hedibiam, falsam religionem interpretatur; Ambr. superstitionem: sic & Chrysost. Theop. Theod.

Quid ἐθελοθρησκεία.

Nota Secundò. Pro, *rationem* græcè est λόγον, quod Vatabl. vertit, *speciem*; Chrysost. *sermonem*, Noster. *rationem*. q. d. Paulus: Falsa hæc religio, siue superstitio angelorum, qua abstinentiis & obseruantiis à se confictis, vti iam dixi, colunt angelos quasi mediatores, excluso Christo, videtur afferre rationes & sermones sapientes, & quasi à Deo, vel angelis profectas, quas in speciem pietatis obtendunt suæ superstitioni: dicunt enim se id facere ad humilitatem, modestiam, corporis afflictionem & subiectionem. Et hoc est quod ait, *In humilitate*, scilicet ficta & superstitiosa: τὸ enim ἐθελο hic repetendum est, vt, sicut dixit ἐθελοθρησκείαν sic pariter ἐθελοταπεινοφροσύνην, id est, tam humilitatem, quàm religionem voluntariam, & ex proprio cerebro & voluntate confictam intelligat.

ET NON ADPARCENDVM CORPORI. Græcè καὶ ἀφειδίᾳ σώματος id est, imparcentia corporis. q. d. Hi Nouantes speciem sapientiæ & pietatis prætexunt sua simulata humilitate & abstinentia, ac vitæ austeritate, qua corpori non parcunt, sed illud immoderatè & superstitiosè affligunt: NON IN HONORE AD SATVRITATEM CARNIS] id est, negato corpori honore, vel subsidio necessario ad famem exsaturandam. Honor enim Hebræis non tantùm verbalis, aut cæremonialis, sed & realis est; qui non est aliud; quàm necessariarum rerū vel opum subministratio. Dicit hæc Paulus reprehendendo Nouantium superstitionem & stultitiam ex commiseratione, quòd nimirum ob fabulas & somnia sua, quasi angelos culturi, superstitione & sine fructu, imò cum damno corporis & animæ, se ieiuniis & pœnitentiis conficerent.

Quid ἀφειδίᾳ σώματος.

Hæc ergo est angelorum, quæ hic ab Apostolo damnatur, ἐθελοθρησκεία, id est voluntaria religio, ex sola propria, vel Simonis, vel Cerinthi, vel Angelicorum voluntate & phantasia adinuenta, præter, imò contra Christum & legem Dei; ideoque teste Paulo, erat doctrina hominum, ac consequenter falsa & mera superstitio.

Omnis enim vera religio, omnisque verus Dei cultus voluntate Dei siue præcipientis, siue consulentis. siue approbantis, vel per se vel per suam Ecclesiam, suosq; in terris vicarios, institui debet. Hæc ergo angelorum religio, humilitas & abstinentia erat superstitiosa; Primò, quia à Cerintho & Angelicis conficta erat contra legē Dei; Secundò, quia angelos adorabant quasi minores deos, opifices & gubernatores mundi; Tertiò, quia eos colebant quasi mediatores, & purgatores animarum, loco Christi, Christoque excluso; Quartò, quia fingebāt se angelos vidisse, qui præciperent hunc cultum, humilitatem & abstinentiam immodicam. Sic dæmon hodie multis in specie angeli illudit, vt corpus nimiis pœnitentiis & ieiuniis conficiant; imò aliquibus, vt se occidant. Hunc esse sensum & mentem Apostoli patet ex dictis, & ex scopo illius; tota enim epistola non Monachos Christianos, sed hæreticos Iudaizantes & pseudophilosophos insectatur. ita Hieron. suprà, Aug. epist. 59. Theodor. Chrys. & alij passim, & nouissimè Gabr. Vasquez l. 3. de Adoratione c. 6. Hinc clarè patet præcepta & consilia Euangelica, eaque quæ ex eis deducuntur, putà constitutiones monasticas & Pontificias, voluntarias abstinentias & pœnitentias, non esse ἐθελοθρησκείαν & superstitionem, vt vult Kemnitius, Marloratus & Beza, sed esse θεοθρησκείαν; verumque Dei cultum: quia tenent caput, putà Christum, & consentanea sunt diuinæ voluntati, qua Deus per Christum in Scriptura præcipit, vel consulit, suique abnegationem, mortificationem, contemptum, paupertatem, abstinentiam eaque probat Ecclesia (quæ Scripturæ & voluntatis Dei est interpres) quasi instituta secundùm Euangelium, valdeq; apta ad fouendam & augendā animi humilitatem, religionem, charitatem & pietatem.

Quæ sit vera religio.

Constitutiones monasticæ & Pontificiæ, non sunt ἐθελοθρησκεία.

Denique perperam Caluinus cultum reliquiarum Sanctorum vult esse ἐθελοθρησκείαν; tum quia de eo non loquitur hic Apostolus, tum quia rationi, Scripturæ & voluntati Dei consentaneum est, vt honoremus Sanctos, eorumque corpora quasi templa Spiritus sancti: vult enim Deus ita Sanctos quasi amicos & filios suos à nobis honorari. non ergo hic cultus potest vocari voluntaria & contra legem Dei conficta religio; sed potiùs pura & grata Deo religio: qui enim Sanctos eorumque reliquias honorat, honorat Deum qui omnis sanctitatis eorum est auctor; sicut qui filios & principes regis honorat, regem ipsum honorat.

Cultus reliquiarum Sanctorum non est ἐθελοθρησκεία.

CAPVT

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur ad studiū & desiderium rerum cælestium; inde ad mortificationem vitiorum, v. 5. Et v. 10. ad renouationem mentis per misericordiam, humilitatem, patientiam.

Tertiò, v. 14. præ omnibus commendat charitatem, pacem, cantica spiritualia, vtque omnia faciant ad gloriam Christi.

Denique v. 18. inculcat eis sinceram obedientiam, quam vxores maritis, filij parentibus, serui dominis non ad oculum, sed ex animo præstare debent.

1. IGitur, si consurrexistis cum Christo: quæ sursum sunt quærite, vbi Christus est in
dexterâ Dei sedens: 2. quæ sursum sunt sapite, non quæ super terram. 3. Mor-
tui enim estis, & vita vestra est abscondita cum Christo in Deo. 4. Cùm Christus ap-
paruerit, vita vestra: tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. 5. Mortificate ergo
membra vestra, quæ sunt super terram; fornicationem, immunditiam, libidinem, concu-
piscentiam malam, & auaritiam, quæ est simulacrorum seruitus: 6. propter quæ venit
ira Dei super filios incredulitatis: 7. in quibus & vos ambulastis aliquando, cùm vi-
ueretis in illis. 8. Nunc autem deponite & vos omnia; iram, indignationem, mali-
tiam, blasphemiam, turpem sermonem de ore vestro. 9. Nolite mentiri inuicem, ex-
poliantes vos veterem hominem cum actibus suis, 10. & induentes nouum, eum qui
renouatur in agnitionem secundùm imaginem eius, qui creauit illum. 11. vbi non
est Gentilis, & Iudæus, circumcisio, & præputium, Barbarus, & Scytha, seruus, & liber: sed
omnia, & in omnibus Christus. 12. Induite vos ergo sicut electi Dei, sancti, & dilecti,
viscera misericordiæ, benignitatem, humilitatem, modestiam, patientiam: 13. sup-
portantes inuicem, & donantes vobismetipsis, si quis aduersus aliquem habet querelam:
sicut & Dominus donauit vobis, ita & vos. 14. Super omnia autem hæc, charitatem
habete, quod est vinculum perfectionis: 15. & pax Christi exultet in cordibus ve-
stris, in qua & vocati estis in vno corpore & grati estote. 16. Verbum Christi habitet
in vobis abundanter, in omni sapientia, docentes, & commonentes vosmetipsos, psalmis,
hymnis, & canticis spiritualibus, in gratia cantantes in cordibus vestris Deo. 17. Om-
ne, quodcumque facitis in verbo aut in opere, omnia in nomine Domini Iesu Christi,
gratias agentes Deo & Patri per ipsum. 18. Mulieres subditæ, estote viris, sicut oport-
tet, in Domino. 19. Viri diligite vxores vestras, & nolite amari esse ad illas. 20. Filij
obedite parentibus per omnia, hoc enim placitum est in Domino. 21. Patres, nolite
ad indignationem prouocare filios vestros, vt non pusillo animo fiant. 22. Serui obe-
dite per omnia dominis carnalibus, non ad oculum seruientes, quasi hominibus placen-
tes, sed in simplicitate cordis, timentes Deum. 23. Quodcumque facitis ex animo
operamini, sicut Domino, & non hominibus. 24. scientes quod à Domino accipie-
tis retributionem hereditatis. Domino Christo seruite. 25. qui enim iniuriam facit,
recipiet id, quod inique gessit: & non est personarum acceptio apud Deum.

VERS. 1. IGITVR, SI CONSVRREXISTIS CVM CHRISTO: QVÆ SVRSVM SVNT QVÆRITE, VBI CHRISTVS EST IN DEXTERA DEI SEDENS] Est hic altera epistolæ pars ethica, qua à dogmatibus transit ad mores, incitatque Christianos ad vitam Christo dignam, à vitiis puram, sanctam & cælestem transigendam.

Nota. *Iὸ igitur* est illatiuum ex dictis c. præced. ibi enim docuit nos in baptismo cum Christo resurrexisse. inde hic infert: ergo nobis agenda est vita cælestis.

Secundò, vox *si*, non est dubitantis, sed potiùs asserentis, valetque idem quod *quandoquidem*.

Tertiò, baptismus est typus mortis, sepulturæ & resurrectionis Christi, vt ex Apostolo docui Rom. 6. 3. ipsa enim demersio hominis in aquam significat Christi demersionem in mortem & sepulcrū: ipsa verò emersio hominis iam baptizati ex aquâ, A significat Christi emersionem ex morte & sepulcro, id est resurrectionem. q. d. Quandoquidem, ô Christiani Colossenses, cum Christo capite vestro resurgente à mortuis, vos in baptismo, qui typus est mortis, sepulcri & resurrectionis Christi, ex infidelitate, superstitione, peccatis & vitiis emersistis ad vitam nouam, Christianam & beatam inchoandam; *quærite* mente & studio, omnique cura, solicitudine & conatu, non bona terrena, quæ deorsum, sed ea *quæ sursum sunt*, id est æterna bona, scilicet gloriam cælestē (in quâ Christus est, vobisque locum parat) quasi finem, & mores, virtutes ac vitam cælestem, quasi in medium congruum, & à Deo ordinatum ad illum finem assequendum; eaque *sapite* per sapientiam, scientiam, affectum, gustum, desiderium, cogitationem & meditationem rerum spiritualium, cælestium, & diuinarum. hoc enim est Græcum φρονεῖτε, Chri-

ſtiano ergo ſapiant cæleſtia, deſipiant terrena; perinde vt homini deſipiunt pilulæ, & pharmaca amara; vnde vt ea non ſentiat nec ſapiat, illico & integra ſi poteſt transglutit: ita plane fideli inſipidæ ſint omnes terræ deliciæ & pompæ; quia ſapor cæleſtiũ tantus eſt, vt reliqua omnia videantur inſulſa & amara: cibis tamen ceteriſque vtendum, ſed quaſi pharmacis, iuxta illud S. Aug. l. 10. Confeſſ. 31. *Hoc me docuiſti, vt quemadmodum medicamenta; ſic alimenta ſumpturus accedam.*

Vnde S. Bernard. ſer. 6. de Aſcenſione. *Si conſurrexiſtis,* inquit, *cum Chriſto qua ſurſum ſunt quarite,* &c. *Ac ſi manifeſtius dicat: Si conſurrexiſtis, & coſcendite; ſi conuiuitis, & conregnate. Sequamur fratres, ſequamur Agnum quocumque ierit: ſequamur patientẽ, ſequamur reſurgentẽ, ſequamur multo libentius aſcendentem. Crucifigatur vetus homo noſter ſimul cum illo, vt deſtruatur corpus peccati* &c. Idem ſerm. 1. in Paſchate, *Quicumque,* ait, *poſt lamenta pœnitentia non ad carnales redit conſolationes, ſed in fiduciam diuina miſerationis excedit, ingreditur nouam quamdam deuotionem, & gaudiũ in Spiritu ſancto, nec tam compungitur præteritorum recordatione peccatorũ, quam delectatur memoria, & inflammatur æternorum deſiderio præmiorum, is plane eſt qui cũ Chriſto reſurgit, qui paſcha celebrat qui feſtinat in Galilaã. Vos ergo chariſſimi, ſi cõſurrexiſtis cũ Chriſto, qua ſurſum ſunt quarite,* &c. *vt à ſaculari latitia, & conſolatione mundi per compunctionem, & triſtitiã qua ſecundùm Deum eſt, ad deuotionem ſanctam, & ſpiritualem vos tranſire gaudeatis exultationem; ipſo præſtante qui tranſiuit ex hoc mũdo ad Patrem, & nos quoque trahere poſt ſe, & in Galilaam vocare dignatur, vt ſemetipſum nobis oſtendat, qui eſt ſuper omnia Deus benedictus in ſacula. Amen.*

Cur homo dicatur ἄνθρωπος.

C Ita quoque Plato in Cratylo: Homo, inquit, dicitur ἄνθρωπος, quaſi ἀναθρῶν ἃ ὄπωπε, id eſt, quod ſurſum aſpiciens contemplari & attente conſiderare debeat ea, quæ vidit: vel quaſi ἀνωρέπων, id eſt, ſurſum vergens; quòd ad ſuperna tendere debeat. ita Lactantius l. 2. Diuin. inſtit. c. 1.

Signum reſurrectionis ſpiritualis eſt ſapere cæleſtia.

Aduerte hic. Signum & effectus reſurrectionis ſpiritualis (ſcilicet nos à peccatis reſurrexiſſe cum Christo reſurgente à mortuis) clarus & euidẽs eſt, quem hic dat Apoſtolus; ſcilicet ſi cæleſtia quæramus & ſapiamus. Sicut enim infideles, athei & peccatores quaſi talpæ terræ & terrenis inhiant, & ad cæleſtia ſunt cæci: ita è contrario fideles: & ſancti, qui fidem & ſpem habent beatæ æternitatis oculos animum & mentem ad cælum attollunt, in cælo defigunt, terram & terrena quaſi parua, vilia, & caduca calcant & contemnunt, dicuntque D cum S. Hieron. illud Socraticum ἀεροβατῶ καὶ περιφρονῶ τὸν ἥλιον, in cælum conſcendo, ſolum hoc ſolemque deſpicio.

Acres ſtimuli vt ſapiamus cæleſtia.

Atque hoc eſt, quod Paulus quaſi tuba Euangelij identidem nobis inclamat, quodq́; concionatores, quos quaſi æternitatis ſatores, inquit S. Hilarius, poſuit in mundo Deus, ſuis frequẽtes inclamare debent: O Chriſtiani ſurſum corda, quæ ſurſum ſunt quærite, veſtra conuerſatio ſit in cælis: ſurſum deſiderium, ſurſum intentio, ſurſum clamor, ſurſum exſpectatio veſtra; ad cælum, ad cælum, ad vitam æternam vocamini, quid hic humi repitis? quid terræ quaſi talpæ inhiatis? quid quæritis domos, proles, familias ſtabilire? omnia hæc auferet, & breui auferet mors & temporum rerumque viciſſitudo. Non habetis hic ciuitatem permanentem, ſed futuram inquiritis. Eſtis hic hoſpites

A & peregrini; eſtis tantùm viatores. Nolite hoſpitio inhærere, pergite ad metam, ad patriam cæleſtẽ: hæc requies & meta laborum. Conſcripti eſtis à Deo ab omni æternitate ciues cæli, domeſtici & heredes Dei. Quin eò pergitis? quin eò toto niſu & conatu procurritis? Exſpectant vos Sancti de ſua felicitate ſecuri, de veſtra ſoliciti; exſpectat vos Chriſtus, locum et thronum vobis parat, quid tarditis? Punctum hoc deſerite, quod inter mortales ſtolidos, inter formicas, ferro et igni diuiditur; pergite ad palatia illa Sanctorum vaſtiſſima, opulentiſſima, auguſtiſſima. O Iſrael, quam magna eſt domus Dei, et ingens locus poſſeſſionis eius.

Audi S. Aug. l. de Conflictu vitiorum. *Amor præſentis ſaculi dicit,* etc. *quam delectabilis terra in nemorum floribus, in fructuum ſuauitatibus, in pratorum riuulorumq́, amœnitatibus, in ſegetum culmis luxuriantibus, in vinearum folijs, & botryonibus plenis* B *palmitibus; in equorum & canum curſibus, in ceruorum & caprearum ſaltibus, in accipitrum volatibus, in pauonum, columbarum, turturumq́, pennis & collis lucentibus, in domorum pictis muris & laquearibus, in organorum omniumq́ muſicorum tinnulis cantatibus, in mulierum venuſtis aſpectibus, atque extrinſecus pretioſis adhibitis veſtibus, auro & gemmis diſtinctis monilibus.* etc. *Amor caleſtis patria reſpondet: Si te iſta delectant qua ſub calo ſunt, cur non magis ea delectant qua ſuper calos ſunt? Si carcer ita pulcher eſt, patria, ciuitas & domus qualis eſt? Si talia ſunt qua hic incolant peregrini, qualia ſunt qua ibi poſſident filij?* Et paulò pòſt: *Vbi nulla neceſſitas turbat, nulla aduerſitas anguſtat, nulla moleſtia inquietat, ſed perennis latitia regnat. Si quaris quid ibi ſit, vbi tanta & talis beatitudo perſiſtit? Aliter dici non poteſt, niſi quòd quidquid boni eſt, ibi eſt: & quidquid mali eſt, ibi nuſquam eſt.*

Moralis de aſcenſu ſpiritali in calum.

Moraliter pluribus hanc ſententiam egregiè pertractat S. Bern. toto ſerm. 6. de Aſcenſione: vbi ex hoc loco S. Pauli docet duplicem eſſe aſcenſionẽ, qua anima cum Chriſto ſurſum aſcendere debeat. Primò, vt intellectu quærat; Secundò, vt voluntate et affectu ſapiat cæleſtia: hanc enim eſſe pacem mentis, ſi voluntas intellectui conſentiat: nam ſi diſſentiat, diſtorquet et cruciat animam, ſicut cruciatur corpus, ſi membra à ſeſe diuellantur. Deinde in particulari quænam ſint cæleſtia, quæ quærere et ſapere oportet, ſic enarrat: *Quacumque vera ſunt, quacumq́, pudica, quacumque iuſta, quacumque amabilia. Nimirum aduertere potes in omnibus fere religioſis congregationibus viros repletos conſolatione, iucundos ſemper & hilares, ferventes ſpiritu, crebrò ſuſpicientes in calum, ſolicitos obſeruatores conſciẽtia,* etc.

Ac mox idem docet ex contrario, oſtendens quid ſit ſapere ea, quæ deorſum ſunt, ita inquiens, *Contrà ſanè inuenire eſt homines puſillanimes & remiſſos, quorum breuis & rara compunctio, animalis cogitatio, tepida conuerſatio, quorum obedientia ſine deuotione,* &c. *Non tibi horum vita inferno appropinquare videtur?* Ac tandem vnde iſta hominum & animorum diuerſitas oriatur, explicat ſubdens: *Præoccupatum nempe ſacularibus deſiderijs animum delectatio ſancta declinat, nec miſceri poterunt vera vanis, aterna caducis, ſpiritualia corporalibus ſumma imis, vt pariter ſapias qua ſurſum ſunt, & qua ſuper terram. Felices illi qui ſoli iam Deo viuunt, ſoli vacant, intelligendo, diligendo, fruendo.*

Quomodo Chriſtus dicatur ſedere ad dexteram Dei.

VBI CHRISTVS EST IN DEXTERA DEI SEDENS] Quæres, quomodo hic & alibi in Scriptura & ſymbolo dicitur Chriſtus ſedere ad dexteram Dei?

Christus in cælo potius stare videtur quàm sedere.

Dei? Suppono, *sedere* hic non sumi propriè: nam hæc esset exilis Christi dignitas. imò potiùs in cælo videtur stare Christus, quàm sedere; stare enim visus est à Stephano, Actor. 7. v. 55. & hic situs magis naturalis est homini, decetque valentem & beatum; sessio verò competit homini ob fatigationem. ita Maldonatus, Suarez, & alij.

Prima expositio.

Omissa ergo Anthropomorphitarum hæresi, qui Deum corporeum esse dicebant, & Christum corporaliter ad eius dextram sedere; Primò, respondet S. Augu. de Fide & Symbolo c. 7. & Chrysostom. hom. 1. in Symbolum, sedere ad dextram Dei idem esse quod habitare in gloria cælesti, quomodo omnes Beati sedent à dextris Dei, sed hoc non sufficit: hîc enim præ aliis Sanctis proprium aliquid Christo tribuitur.

Secunda.

Secundò ergo, Athanasius & alij passim contra Arrianos, putant per *sedere* hic significari æqualem maiestatem Filij cum Patre, scilicet diuinam, quam quietè & pacificè cum Patre possideat, & simul cum eo regnet quasi summus rex & dominus omnium: simili modo Dei maiestas alibi describitur, cùm dicitur sedere super Cherubim. Hoc verum est, sed non adæquatum, nec maximè intentum in Scriptura. Patet enim tam Scripturam, quàm Symbolum Apostolicum hanc sessionem tribuere Christo homini, postquam resurrexit & ascendit in cælum.

Tertia. & genuina

Tertiò ergo, Christus vt homo sedet ad dextram Dei metaphoricè; Primò, per communicationem idiomatum, qua propter vnionem hypostaticam omnia attributa, omnis honor et prædicatio, quæ tribuitur Verbo, tribuitur et Christo homini: sedet ergo Christus homo à dextris Dei, id est, præest omnibus quasi summus rex ac iudex, qui tanta dignitate præcellit, vt in eodem solio cum Deo sit, et eâdem cum eo adoratione colatur. ita Patres passim. Itaque ad dextram Dei sedit homo Christus in primo instanti incarnationis suæ: sed post ascensionem peculiariter, quia tunc hæc dignitas et diuinitas Christi celebrari & inclarescere cœpit. Secundò, & propriissimè ipsa humanitas Christi sedet à dextris Dei per se: hæc enim hic & alibi dicitur assumpta & constituta à dextris Dei, quia scilicet humanitas Christi post mortem, victoriam & ascensionem in cælum victrix triumphat. & pacificè dominatur in summa Patris gloria. Significat ergo hæc sessio humanæ naturæ Christi, Primò, illius excellentiam super omnem excellentiam creatam; Secundò summam ac singularem eius beatitudinem & gloriam, tum intensiuè, tum extensiuè, tum in modo illam obtinendi, tamquam connaturalem Christo, & ex vi vnionis hypostaticæ, ac consequenter ex vi propriæ dignitatis & maiestatis illi debitam. Vnde Tertiò, sequitur simile ac summum dominium & potestas, tam ad operandum, quàm ad imperandum omnibus creaturis, ac iudicandum de omnibus hominibus.

Dextera symbolum est, primò potentiæ, secundò constantiæ, tertiò fidei.

Vbi Nota. *Dextera* Hebræis symbolum est, Primò, virtutis & potentiæ; Secundò, firmitatis & constantiæ. (Vnde dexterâ accipimus & apprehendimus res nobis propositas & oblatas.) Tertiò, veritatis & fidei: huic enim dextera quasi consecrata est. Vnde & veteres per dexteram tamquam fidei sedem & virtutis ministram iurabant. Quare sagaciores Hebræi dexteram putant hebraicè dici ימין *iamin*, à rad. אמן *aman*, id est firmare, stabilire, fidelem esse. Vnde Isaiæ 30.21. *iamin*, hoc loco recipit *aleph* tamquam suam primitiuam. Pari ergo modo sedere Christum ad dexteram Patris, est Christum esse socium & participem. Primò, virtutis & omnipotentiæ paternæ, Secundò, firmitatis, stabilitatis & æternitatis eiusdem; Tertiò, veritatis, æquitatis & fidei eiusdem.

Dices, Hæc habuit Christus ante ascensionem scilicet in incarnatione.

Respondeo, Non habuit gloriam corporis, reliqua verò habuit in actu primo, non tamen in actu secundo, nisi post ascensionem, quando per ingressum in cælum, quasi in proprium locum suæ regiæ curiæ, à Deo destinatum ad triumphum, ad gloriam, ad regendum & imperandum, victor ascendit.

Obiectio, Si Christus est ad dexterã Patris, ergo dignior est Patre.

Dices Secundò. Si Christus est ad dexteram Patris, ergo Pater est Filio ad sinistram, ergo Filius honoratior est Patre.

Responsio. Prima.

Respondet Ant. Nebrissensis in Quinquagena c. 33. Baronius & Goropius Becanus, quos sequitur Ribera ad Hebr. 1. olim honoratiorem locum fuisse sinistrum, non dextrum, eò quòd dexter sinistrum quasi defensor & armiger tutaretur, indeque sinistrum ab Ouidio et aliis interiorem, quasi honoratiorem dici, cùm ait. *Ibat & interior*, id est ad sinistram. Verùm hoc dubium est, imò antiquitatis periti negant, et refellit Andr. Turnebus lib. 4. Aduers. 24. et in Scriptura clarum est passim dexteram honoratiorem esse.

Secundò.

Secundò, acutiùs alij, vt Maldon. concedunt Filium maiorem præ se ferre dignitatem, quàm Pater, licet reuera ei sit æqualis, quia scilicet non Pater, sed Filius visibiliter iudicium exercebit.

Tertia.

Tertiò, planiùs alij respondent, medium locum honoratissimum esse Patris, et dextram Filij non opponi loco medio Patris, sed sinistro: ad sinistram enim est Spiritus sanctus, qui à Filio procedit. quod intellige de ordine non dignitatis, sed processionis, qui solus est in diuinis: aut potiùs ad sinistram sunt Sancti alij minores.

Quarta. & genuina.

Quartò, optimè et simplicissimè, hæc sessio Filij ita concipitur, vt nulla sit hîc talis oppositio, sed Pater in summo et nobilissimo suo throno considere dicatur, ob primam et summam eius maiestatem; Filius verò à dextris eius esse vt quà Deus illi maiestate esse par significetur; quà homo proximam post Deum gloriam et excellentiam adeptus, et esse à dextris Dei, id est, in potissimis bonis honoris, gratiæ et gloriæ (horum enim symbolum est dextera) quæ Deus illi communicauit, super omnem principatum, et potestatem, et virtutem, et dominationem, et omne nomen, quod nominatur non solùm in hoc sæculo, sed etiam in futuro, vt ait hîc Apostolus, quasi illa omnia transcendat altissimè sedens à dextris Dei. Nec enim alia phrasi meliùs id significari potuit quàm hac, nec aliter imaginantur homines, si hanc Christi excellentiam, aut æqualitatem Patris et Filij imaginentur. Solet enim Scriptura loqui humano more, et ad nostros descendere conceptus. ita Franc. Suarez 3. p. disp. 51. se. 3. Sic 3. Reg. 2. 19. dicitur

Probatur Exemplis.

mater Salomonis venisse ad eum sedentem in throno regio; et sedisse ad dextram eius, id est proximè apud regem filium, vt rex quasi locum et honorem regni cùm ea communicaret: nec enim dextra opponitur hic sinistræ, quia solus sedebat rex cum matre; vnde neminem habebat ad sini-

stram

stram sedentem. Sic psalm. 44. v. 10. dicitur de Ecclesia, quæ est regina & sponsa Christi, *Adstitit regina à dextris tuis*, scilicet vt regis Christi thalami & regni sit consors, non taliter qualiter, sed à dextris, id est, proximè & honoratissimè. Ex quibus locis patet thronum regium, id est, locum honoratissimum, esse regis, sed matri aut sponsæ, regis, sedem à dextris regis collocari, tamquam is locus sit honoratissimus, non absolutè, sed post locum & thronum regis. Sic rursum dicitur Eccli. 12. v. 12. *Non statuas illum* (inimicum) *penes te, nec sedeat ad dexteram tuam, ne fortè conuersus in locum tuum, inquirat cathedram tuam*; vt scilicet te tua cathedra, loco & gradu deturbet, & à dextra tua insiliat in cathedram tuam; cathedra ergo honoratior erat dextera. ita & hic se res habet.

Vers. 3. Mortui enim estis] q. d. Per baptismum, morum conuersionem & vitæ mutationem, mortui estis mundo, carni, peccatis, vitæ & conuersationi mundanæ & carnali; imò mortui estis vobis ipsis, quia non estis id, quod eratis antè. hoc enim mors quædam est. v. g. mortuus est Petrus ebrius, quia resurrexit sobrius; mortua enim est in Petro ebrietas, & resurrexit sobrietas, inquit Anselmus. Rursum Christianus debet esse quasi homo mortuus, qui (vt ait quidam Sanctorum) nulli detrahit, nemini violentus existit, neminem calumniatur, neminem opprimit, non inuidet bonis, non insultat malis, non luxuriæ carnis seruit, non odiorum flamma inardescit, non potentibus aut diuitibus huius sæculi, vt multi nostris temporibus faciunt, adulatur, non inquieta curiositate raptatur, non turbæ maximæ sibi abstantis plausum quærit, non auro argentoque, aut veste pretiosa circumdatus distenditur, non salutationibus potentum delectatur, non se iniuriis fatigat: non eum superbia inflat, non ambitio huius sæculi necat, non vana gloria turpiter iactat, non huius vitæ falsæ diuitiæ extollunt, non rabies insani furoris exagitat, non pulcherrima species feminarum auidum reddit, non contentiones huius mundi perturbant, talis prorsus debet esse Christianus, si velit esse perfectus, & cum Christo mundo mortuus.

Christianus debet esse quasi homo mortuus, qua ratione.

Talium, inquit S. August. lib. de Continentia c. 13. tom. 4. talium, inquam, *mortuorum vox est: Viuo autem, iam non ego, viuit verò in me Christus. Quorum ergo vita abscondita est in Deo, admonentur & exhortantur, vt membra sua mortificent quæ sunt super terram, per continentiam, scilicet, concupiscentiæ motibus non consentiendo; vt licet ipsa nostra cogitatio eorum quadam suggestione, & quasi susurratione tangatur, tamen ab eis, ne oblectetur, auertatur.* Et S. Greg. lib. 8. Mor. c. 19. *Sunt*, inquit, *nonnulli iustorum, qui ad comprehendendum culmen perfectionis accincti, dum altiora interiùs appetunt, exteriùs cuncta derelinquunt, qui rebus se habitis nudant, gloria honoris expoliant, qui internorum desiderio per assiduitatem se amici mœroris afficiunt, habere de exterioribus consolationem nolunt, qui internis gaudiis dum mente appropiant, vitam in se funditus corporeæ delectationis necant. Talibus namque per Paulum dicitur; Mortui enim estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Horum vocem Psalmista expresserat, cum dicebat: Concupiscit & deficit anima mea in atria Domini. Concupiscunt enim, sed non deficiunt, qui iam quidem cælestia appetunt, sed adhuc tamen è terrenorum delectationibus minimè lassantur. Concupiscit verò, & in atria Dei deficit, qui cũ æterna desiderat, in amore temporalium non perdurat.*

Christianũ spiritu mortuum pulchrè describit S. Gregorius.

A Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo] q. d. Mundus non videt vestram diuinam vitam gratiæ, quam habetis; & gloriæ, quam expectatis: sicut non videt vitam gloriosam, ad quam resurrexit, quaque viuit iam Christus in Deo, id est, apud Deum.

Dicitur ergo *vita* Sanctorum *abscondita*. Primò, quia mundus nouum hoc piè, sanctè ac internè viuendi genus ignorat, auersatur, & mortem æstimat.

Quomodo vita Sanctorum sit abscondita in Deo. *Prima expositio.*

Secundò, quia tegitur sua humilitate (Sancti enim latere cupiunt & latebras amant, vti amauit S. Alexius) mortificatione & corporis ærumnis. Rectè monuit Epicurus, Λάθε βιώσας, id est, latenter viue. Et Ouidius:

Secunda.

Crede mihi, bene qui latuit, bene vixit; & intra
Fortunam debet quisque manere suam.

Tertia.

B Tertiò, quia gratia & virtutes, quæ sunt quasi animæ huius nouæ vitæ spiritualis, intus in mente sunt absconditæ.

Quartò, quia Sancti à mundi cupiditatibus & mundana conuersatione se abstrahunt & abscondunt; ita Anselmus. Præclarè S. August. in Sententiis nu. 201. *Boni*, ait, *latent, quia bonum ipsorum in occulto est; nec visibile est, nec corporale quod diligunt, & tam merita eorum sunt in abscondito constituta, quam præmia.*

Quarta.

Quintò, quia in Dei amore & contemplatione interna se abscondunt. Nam, vt ait S. Greg. lib. 5. Mor. c. 3. *Qui mortificare se appetit, valdè ad inuentam requiem contemplationis hilarescit: vt extinctus mundo lateat, & à cunctis exteriorum rerum perturbationibus intra sinum se intimi amoris abscondat.*

Quinta.

C Sextò, & maximè, quia vita gloriæ, quam Sancti expectant, iam est abscondita. q. d. Vita vestra est quasi hiems, in qua sol, id est Christus, occultatur, vos estis quasi arbores exteriùs aridæ, sine fronde, id est, sine decore, specie & pulchritudine; sed interiùs habetis radicem viuam, scilicet charitatem in Deo, quasi in terra vitali defixam & viuentem: veniet æstas, scilicet Christi reuelatio & gloria, cùm reuirescetis resurgendo; ac vitales dabitis frondes & fructus, scilicet dotes beatitudinis, tam in anima, quàm in corpore; ita Anselmus. Eleganter S. Aug. ser. 112. de Tempo. *Hiemis tempore*, inquit, *etiam viridis arbor aridæ similis est. Venit æstas, & viua radix folia producit, & impletur fructibus. Sic hiems nostra Christi occultatio est; æstas nostra Christi reuelatio: Mortui enim estis, inquit Apostolus, & Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. Certè mortui, sed mortui specie, viui radice. Attende autem venturum*

Sexto vt arbores in hieme, ita Sancti in hac vita latent & squalent.

D *tempus æstatis quomodo sequatur, & dicat: Cùm autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Eia ergo dulcissime Deus, hoc mihi tecum pactum erit: planè moriar mihi ipsi, vt tu solus in me viuas; totus intra me silebo, vt tu loquaris in me: totus quiescam vt tu solus opereris in me.*

Ita S. Eleazarius Comes Arriani, cùm in Monte Pessulano hæreret, eius vxor Delphina, sed virgo (viuebant enim cælibes) misit ad eum litteras per famulum, cupiens scire cur illic moram faceret. Cui ille sic respōdit: *Sanus sum corpore, & sospes. Quòd si me videre cupis, quære me in vulnere lateris Christi. Illic enim habito, & ibi poteris me inuenire. frustra alibi quæsitura.* Ita habet eius Vita cap. 30. Itaque sicut terra cooperit venas auri, mare vniones, terra radices succumque arborum, ita humilium & sanctorum virtus tum ab ipsis latet, tum

à Deo

à Deo in hoc mundo tegitur & absconditur.

Ita abscondita fuit vita S. Pauli primi eremitæ, S. Hilarionis, S. Antonij, S. Macarij, & tot centenorum millium Anachoretarum & Monachorum quos Theod. Palladius, Sophronius, Ruffinus, & alij commemorant, qui mundi illecebras fugientes, vt Christo fruerentur, dicebant, *Elongaui fugiens, & mansi in solitudine.*

Ita abscondita fuit vita S. Magdalenæ in Bauma per 30. Annos; S. Mariæ Ægyptiacæ, quæ per 45. annos in eremo nullum mortalium vidit nec ab vllo visa est; S. Pelagiæ pœnitentis; SS. Cæciliæ, Agnetis, Luciæ, & tot millenarum virginum, quæ vel domi in cubiculis, vel in monasteriis & claustris mundo incognitæ, vni sponso Christo viuere & placere studuerunt, & etiamnum student.

Ita abscondita fuit vita S. Hieronymi latentis in Bethlehem ad Christi præsepe, S. Ioannis Calybitæ, S. Simeonis Sali, S. Francisci, S. Bernardi, & hodie tot Religiosorum sanctorum æquè ac doctorum, qui lucem hominum fugientes abdunt sese, vt in die æternitatis cum Christo appareant in gloria.

Ita abscondita fuit vita SS. Petri, Pauli, & Apostolorum omnium, qui videbantur esse orbis peripsemata & catharmata.

Ita abscondita fuit hic Romæ vita primorum Christianorum & Martyrum, qui per trecentos annos latuerunt in cryptis & speluncis, de quibus plura Hebr. 11. v. 38.

VERS. 4. CVM CHRISTVS APPARVERIT VITA VESTRA, TVNC ET VOS APPAREBITIS CVM IPSO IN GLORIA] Nota. Christus dicitur *vita vestra* metonymicè, quia est causa vitæ nostræ, tam gratiæ, quàm gloriæ: causa, inquam, tum efficiens, tum exemplaris, tum obiectiua. *Christus est vita nostra tripliciter.*

Secundò, notat Theophyl. præsentem vitam naturalem; magis esse mortem quàm vitam quia consistit in corruptione, fluxu & refluxu. *Præsens vita magis mors est quàm vita.*

Tertiò, notat vitam gratiæ & spiritus in hoc sæculo latere, sed in fine mundi, cùm Christus toti mundo gloriosus iudex apparebit, tunc pariter vitam hanc nostram toti mundo manifestandam esse. *Delitescit*, inquit ex Chrys. Theophyl. *margarita tantisper, dum in conchyli fuerit, simul ac verò illud perfractum fuerit, tum in gloria relucet: sic & nos in hoc corpore quasi latentes viuere debemus ab omni gloria cupiditate alieni; cùm autem hoc corruptibile corpus dissolutum fuerit, tum gloria nostra resplendebit.* *Vita Sanctorum hic latet sicut vniones in conchylii.*

VERS. 5. MORTIFICATE ERGO MEMBRA VESTRA, QVÆ SVNT SVPER TERRAM] Dices, v. 3. dixit, *Mortui estis:* quomodo ergo hic dicit *Mortificate?* Respondet Vatabl. *Mortui estis*, id est, mori cœpistis peccatis: hic verò dicit *Mortificate*, id est, pergite ea mortificare; vt ibi actus inchoatus, hic continuatus significetur iuxta can. 32.

Secundò & meliùs, Chrys. & Theoph. respondent duplicem esse mortem & mortificationem; priorem, qua præterita peccata delentur & mortificantur. Hæc facta est in baptismo. de hac dixit Apostolus. *Mortui estis.* Posteriorem, qua motus concupiscentiæ mortificantur. Hi enim motus quotidie post baptismum renascentes, assiduè iustificato sunt mortificandi. Vnde dicit Apostolus *Mortificate*, q. d. Mortui estis peccatis, iis renuntiastis, iis vos mori professi estis in baptismo, restat ergo, vt concupiscentiæ motus indies repullulantes mortificetis, ne illi in pristina peccata per consensum vos pertrahant.

A Moraliter S. Greg. explicans illud 1. Reg. 2. *Dominus mortificat & viuificat*, sic ait: *In his verbis etiam ordo notandus est; priùs quippe mortificare dicitur, deinde viuificare, quia nisi sæculo moriamur, Deo per amorem viuere non valemus. Vnde is qui se mortificatum & viuificatum meminerat, loquebatur dicens: Mihi mundus crucifixus est, & ego mundo. Viuebat, sed non mundi vita; qui dicebat: Viuo ego, iam non ego viuit verò in me Christus. Mortificatum ergo & viuificatū esse est præsentia nulla concupiscere, & æterna desiderare.* *Moralis de morte & mortificatione huius vitæ.*

Modum & stimulum insignem mortificationis huius Religiosis suggerit Abbas Moyses in Vitis Patr. lib. 7. c. 26. Rogatus enim à fratre quodam: *Quomodo potest se homo mortificare?* respondit: *Nisi quis arbitratus fuerit, se habere iam triennium in sepulcro, ad hunc sermonem peruenire non potest.*

B Abbas Pimenius; *Ille*, ait, *monachus potest tamquam mortuus huic sæculo esse, qui duas res horruerit, id est carnis suæ requiem, & vanam gloriam.* Ibidem.

S. Antonius monet discipulum suum; dicens: *Horre ventrem tuum, & necessitatem huius sæculi, & concupiscentiam malam, & honorem, tamquam absens de hoc sæculo; & requiem possidebis.* Ibidem.

Porro vitia hæc non vno ictu, sed sensim resecanda sunt longa constantia. Id pulchro apologo docet Abbas ille in Vitis Patr. l. 5. c. 7. de patientia n. 40. *Homo quidam*, inquit, *habuit possessionem & negligentia eius in sentes redacta est, & repleta est tribulis & spinis. Visum est autem ei postea, vt excoleret eam; & dixit filio suo: Vade & purga agrum possessionis illius. Et venit filius eius vt purgaret: qui cùm respexisset, vidit multitudinem tribulorum & spinarum* C *increuisse ei; & deficiens animo, dixit ad seipsum: Quando ego habeo hæc omnia eradicare & purgare? Et proijciens se in terram cœpit dormire. hoc autem fecit multis diebus. Post hæc venit pater eius videre quid fecerat, & inuenit eū nihil operatum, & dixit ei: Quare vsque modò nihil fecisti? Et dixit iuuenis ille patri suo: Mox vt veniebam operari pater, cum vidissem multitudinem hanc tribulorum & spinarum, reuocabar ab assumptione laboris, & præ tribulatione proijciebam me in terram, & dormiebam. Tunc dixit ei pater suus; Fili ad mensurā latitudinis, quam iacens in terra occupas, per singulos dies operare, & ita paulatim proficiet opus tuum, & tu pusillanimus non efficieris. Quod cùm audisset iuuenis, fecit sic, & in paruo tempore purgata est & exculta possessio. Et tu ita frater, paulatim operare, & non deficies, & Deus per gratiam suam restituet te iterū priori* D *ordini tuo. Hoc audito frater ille abijt, & cum omni patientia sedens faciebat sicut edoctus fuerat a sene: & sic inuenit requiē, & promouebatur per Dominum Christū.* *Mortificatio sensim & continuè facienda.*

MEMBRA VESTRA, QVÆ SVNT SVPER TERRAM, FORNICATIONEM] q. d. Mortificate membra vestra, mortificando, scilicet, fornicationem, libidinem, concupiscentiam, quæ residet in membris vestris.

Secundò, & magis genuinè ad phrasim Apostoli, *membra* terrestria hic vocat affectus prauos, & motus concupiscentiæ. hi enim sunt quasi membra veteris hominis, terrestris Adæ & totius corporis concupiscentiæ: omnia enim peccata, quasi vnum sunt corpus. & vnum regnum concupiscentiæ, de quo dixi Roman. 7. 22. ita Chrysost. Ambros. Anselm. Vnde membra huius veteris hominis explicans subdit: *Fornicationem, libidinem*, scilicet præposteram, ait Vatabl. græcè enim est πάθος, id est, libido succuba: vnde pathici, dicuntur scorta mascula; quamquam Theophyl. per πάθος, *Membra veteris hominis, sunt motus concupiscentiæ.*

id est passionem, omne turpium mixtionum genus intelligat. Quomodo auaritiam vocet Apostolus *idolorum seruitutem*, dixi Ephes. 5. v. 5.

Vers. 6. PROPTER QVÆ VENIT (venire solet) IRA DEI SVPER FILIOS INCREDVLITATIS] ἀπειθείας id est, inobedientiæ. q. d. Super filios inobedientes, incredulos, rebelles Deo & Euangelio.

Vers. 7. IN QVIBVS (id est, inter quos, inquit Syrus & Vatablus; vel potiùs *in quibus*, scilicet libidinibus & peccatis iam enumeratis) ET VOS AMBVLASTIS.

Vers. 8. NVNC AVTEM DEPONITE ET VOS OMNIA] subaudi, sicut & nos deposuimus. Aut, sicut illi increduli non deposuerunt: Aut planiùs, sicut & vos in omnibus illis ambulastis.

Vers. 9. EXPOLIANTES VOS VETEREM HOMINEM CVM
Vers. 10. ACTIBVS SVIS, ET INDVENTES NOVVM] Pro *expoliantes*, græcè est præteritum, ἀπεκδυσάμενοι, id est, postquam exuistis veterem hominem; sic pro *induentes*, græcè est ἐνδυσάμενοι, id est, postquam induistis nouum. Sed veriùs videtur Apostolum hic præteritum, more Hebræo, capere pro præsenti; rursum præsens capere pro imperatiuo. Vnde Syrus vertit, *exuite veterem hominem, & induite nouum*; hoc enim intendit & vrget Apostolus vti & Ephes. 4. v. 23. cui locus planè respondet.

Nota. *Vetus homo* est homo vitiatus, quatenus scilicet est infectus concupiscentiâ Adæ; huius motus sunt actus concupiscentiæ; putà motus iræ, gulæ, superbiæ, &c. *Nouus homo* est idem homo, quatenus spiritu & gratia Christi renouatus est.

Descriptio hominis noui & veteris ex S. Bernardo. Pulchrè veterem hominem describit Bernardus serm. 30 inter paruos, vbi sic ait: *Duo homines sunt, vetus, & nouus, Adam vetus, & Christus nouus; ille terrenus, iste cælestis; illius imago vetustas, istius imago nouitas. Est autem triplex vetustas, & è contrario triplex nouitas: est enim vetustas, in corde, in ore, in corpore. In quibus tribus modis peccamus cogitatione, locutione & opere. In corde sunt carnalia desideria & sæcularia, id est, amor carnis, & amor sæculi. Similiter in ore est gemina vetustas, & arrogantia & derogatio. Itē gemina in corpore flagitia & facinora. Hæc omnia sunt imago veteris hominis, & hæc omnia renouanda sunt in nobis. Renouetur ergo cor à carnalibus desiderijs & sæcularibus, vt exclusis illis introducatur amor Dei, & amor patriæ cælestis. Recedant ab ore arrogātia & derogatio; & succedāt pro ijs vera peccatorū confessio, & bona de proximis æstimatio. pro flagitijs & facinoribus, quæ vetustas est corporis, assumatur cōtinentia & innocentia, vt scilicet contrarijs virtutibus contraria vitia depellātur.* vide etiam dicta Rom. 12. v. 2. & Ephes. 5. 4.

QVI (nouus homo iam dictus) RENOVATVR
Vers. 10. (de die in diem magis & magis semper renouandus est) IN AGNITIONEM] Addunt aliqui, *Dei*; sed malè: nec enim vocem *Dei* habent Græca, Syrus, aut Latina correctiora. Refertur ergò τὸ *in agnitionem*, ad genitiuum, qui sequitur, *Eius qui creauit illum*, id est Dei. Renouatio ergo hæc in eo consistit, vt deponentes vitia, & studentes virtutibus, indies clariùs Deum Deique voluntatem cognoscamus, non speculatiuè, sed practicè, quæ practica cognitio sita est in studio adimplendi sanctam Dei voluntatem. Vnde explicans subdit, *Secundùm imaginem eius qui creauit illum. In hoc*, inquit, S. Ioannes epist. 1. c. 2. v. 3. & 4. *scimus quoniam cognouimus eum, si mandata eius obseruamus; qui dicit se nosse eum, & mandata eius non custodit, mendax est, & in hoc veritas non est.*

SECVNDVM IMAGINEM EIVS QVI CREAVIT ILLVM] Nota, hic & Genes. 1. vbi dicitur, *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram*, quo hic alludit Apostolus, *imaginem*, sumi pro exemplari. q. d. Renouemur mente & spiritu, vt fiamus similes exemplari, id est Deo creatori nostro, & vt Theophyl. Christo redemptori & recreatori nostro. Sicut enim Deus in Genesi creauit hominem ad imaginem suam, ita Christus hominem lapsum & perditum sua morte in baptismo reformauit, & quasi denuò creauit ad imaginem Dei, & suam.

Potest tamen imago propriè sumi, vt sit hebraismus, q. d. *Secundùm imaginem*, id est, vt simus imagines exemplaris nostri Dei.

Nota Secundò, *Imago* hæc in homine tum naturalis est, sita in intellectu, voluntate & memoria; hanc renouari vult Apostolus, vt hisce potentijs nihil velimus, nihil memoremur, nihil cogitemus, nisi quod est ad honorem & obsequium Dei, tum supernaturalis est, quæ sita est in gratia, fide, spe, & charitate, sapientia & puritate diuina, quam indita magis innouari & augeri vult Apostolus. Vide dicta Ephes. 4. 22. & seqq.

VBI NON EST GENTILIS ET IVDÆVS, CIRCVMCISIO ET PRÆPVTIVM (id est circumcisus & præputiatus, canon. 21.) BARBARVS ET SCYTHA, SERVVS ET LIBER. q. d. In hac renouatione Christiana non refert an Iudæus sis an Gentilis, an Barbarus, an seruus, &c. quia IN OMNIBVS ita renouatis, qui nouum hominem, Christum scilicet, induerunt; ipse CHRISTVS est OMNIA] id est, omnis sanctitas, iustitia, religio & omne bonum, quia Christus eis communicat suam sanctitatem, iustitiam, religionem & omne bonum; vt in eis nihil sit nisi Christiana sanctitas. virtus & perfectio: ac proinde omnes, siue Scythæ, siue Iudæi, siue Barbari sint, in Christo & nouo hoc homine Christiano vnum sunt. Vers. 11. *Christus in iustis est omnia triplicater.*

Secundò, *Christus nobis est omnia*; quia nobis est saluator, dominus, ductor, motor, Deus, caput, pontifex, victima, pater, sponsus, auriga, operator, & omnia.

Vnde Tertiò, *Christus* est *omnia*, id est, operatur omnia in omnibus, vt sit metonymia.

Nota. Barbaro opponit Scytham, sicut Iudæo Gentilem; non quòd Scythæ non sint Barbari, sed quòd maximè sint Barbari, ita vt alij Barbari illis comparati non videantur esse Barbari, sed illis esse oppositi; sicut Iudæis oppositæ sunt Gentes. q. d. Omnes nationes etiamsi naturaliter à se inuicem auersæ, in Christo vnum sunt; ergo in christianismo naturale hoc gentis aduersæ odium deponere debent, neque auersari eos qui sunt alterius gentis aut conditionis, sed omnes quasi fratres in Christo amplecti. vnde sequitur.

INDVITE VOS ERGO SICVT ELECTI DEI SANCTI, ET DILECTI, sicut decet Sanctos, dilectos & electos à Deo ad gratiam & gloriam, VISCERA MISERICORDIÆ] Græcè est οἰκτιρμῶν, id est miserationum, putà visceralem misericordiam & commiserationem. Vers. 12.

BENIGNITATEM] comitatem, vt sitis comes, blandi, non rustici & austeri.

MODESTIAM] Græcè πραότητα, id est mansuetudinem, lenitatem.

PATIENTIAM] Græcè μακροθυμίαν id est longanimitatem.

Rectè

Quantum quis in lenitate, tantum in cordis puritate proficit.

Rectè Cassian. collat. 12. ca. 6. *Quantum*, inquit, *quis in lenitate ac patientia cordis, tantum in cordis puritate proficiet. Beati mites, quoniam ipsi possidebunt terram. Non enim æstus corporis declinabit, nisi qui animi motus ante compresserit.*

Rursum, vt quidā alius Sanctorum ait: *Iracundi animus semper molestia angitur, & corpus morbo vexatur. Benigni & corpus & anima & mens perpetua fruuntur sanitate: gaudet in contumelia, Deum laudat in calamitate, iratos mitigat, sub humilitatis iugo triumphat.*

Benigni corpore & anima sani sunt.

VERS. 14. CHARITATEM HABETE, QVOD EST VINCVLVM PERFECTIONIS] id est, vinculum perfectum, inquit Vatabl. quod scilicet perfectè tam virtutes, quàm homines vnit & connectit. Sic enim Hebræi loquuntur, *viri misericordiæ*, id est misericordes; *calix benedictionis*, id est benedictus; *filij obedientiæ*, id est obedientes.

Quomodo charitas sit vinculum perfectionis.

Secundò & meliùs, *vinculum perfectionis*, vel integritatis (vtrumq; enim significat Grecum τελειότητος) id est, vinculum connectens, integrans, perficiens benignitatem, misericordiam, humilitatem, patientiam iam dictas aliásque omnes virtutes; vel simplicissimè charitas est vinculum *perfectionis*, id est, virtutum iam dictarum, aliarumq; omnium, in quibus perfectio & integritas Christiana consistit. q.d. Omnes iam dictæ aliæque veræ & Christianæ virtutes, ac mandata in charitate, quasi centro, colligantur & vniuntur; & nisi ea adsit, statim dissoluuntur. Sicut ergo anima vnit omnia membra, totumque corpus integrat & perficit, vt, si anima tollatur à corpore, membra omnia dissoluantur, totumque corpus dilabatur, corruat ac pereat; & sicut domus connectitur & consistit per suas colligationes & vincula, iisque sublatis dissoluitur & corruit; ita charitas inquit Theophyl. vnit omnes virtutes, completq; totum corpus perfectionis Christianæ, quod in aggregatione virtutum Christianarū consistit, vt, si charitatem tollas, virtutes diffluāt, & tota perfectio corpusque virtutum pereat. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecum. Anselm.

Charitas est centrum & anima virtutum.

Nota. Loquitur Apostolus maximè de charitate in proximum: hæc enim est vinculum patientiæ, misericordiæ, benignitatis. Charitas tamen in proximum nititur charitate in Deum, quasi causa & obiecto formali: propter Deum enim diligimus proximum.

Vnde Secundò, ratio & causa cur charitas sit vinculum & vnio tum virtutum, tum animorū, est illa quam dat S. August. tract. 105. in Ioan. *Charitas*, inquit, *est tunica inconsutilis Christi, quæ ad vnum*, scilicet *Deum, peruenit, & in vnum omnes colligit.* Vnde S. Thom. 2.2. q. 184. a. 1. in corpore.

Charitas est tunica inconsutilis Christi.

Hinc Tertiò, patet nullam virtutem sine charitate esse perfectam, imò sine charitate quamlibet virtutem perire sensim & emori. nulla enim virtus sola per se consistere potest, sed aliarum opus habet auxilio; v.g. modestia opus habet patientia, vt in iniurijs ferendis & contumelijs modestè se gerat; patientia opus habet humilitate, nisi enim sit humilis, non feret superbè sibi insultantes; & ita consequenter. Cùm ergo omnium virtutum vinculum sit charitas, sequitur nec eas simul, nec quamlibet seorsim posse diu consistere sine charitate.

Nulla virtus per se consistere potest, sed indiget ope aliarum.

VERS. 15. PAX CHRISTI EXVLTET IN CORDIBVS VESTRIS, IN QVA ET VOCATI ESTIS IN VNO CORPORE] q.d. inquit Anselm. *Gaudete & tripudiate ob pacem* A animi. Verùm Nota. Pro *exultet*, græcè est βραβευέτω. quod Erasm. & Vatabl. vertunt, brauium & palmam ferat pax, vt quæcumque opinionum, rerum, factorum, diuersitas vel aduersitas accidat, pax consequatur, primum studium sit pacis, primæ vbique paci deferantur; vt potius tua sententia decedas, imò potiùs bona tua perdas, quàm pacem; ideoque pax victrix instar triumphantis exultet in cordibus vestris, & is putet se vicisse in quauis lite, aut disputatione, qui ceterarum rerum dispendio pacem conseruarit. Hoc est quod Illustriss. Cardinalis Bellarminus sapienter dixit, sapientiùs præstitit. *Vncia charitatis ac pacis melior est librá victoriæ.* Digna Cardinali vox, dignior actio. Imò S. Augu. serm. 12. de Verbis Apostoli. *Nolo*, ait, *habere cum quo litigem. Multò est mihi optabilius inimicum non habere, quàm vincere.*

Quid sit Pax Christi exultet? Prima expositio.

B Secundò, meliùs. *pax Christi* βραβευέτω, id est, quasi brabeuta imperet & regat animi vestri motus, & vt Syrus vertit, *pax Meschicho gubernet corda vestra.* Græcum enim βραβεύειν, significat præsidere, regere, moderari, & tamquam presidem in certamine victori dare palmam & brauium. Alludit enim ad agones & certamina, in quibus brabeuta quasi iudex, arbiter & moderator præsidebat, & victori palmam ac brauium dabat; qualis brabeuta Daretis & Entelli cæstibus certantium, erat Æneas apud Virgilium Æneidos 5.

Secundò.

Pax omnium debet esse brabeuta & moderator.

Tum pater Æneas procedere longiùs iras,
Et sæuire animis Entellum haud passus acerbis;
Sed finem imposuit pugnæ.

Ita pax quasi brabeuta omni pugnæ & liti finem imponit. v.g. ait Theophyl. cùm iniuria sumus affecti, geminæ in nobis cogitationes certant, altera ad vindictam, ad patientiam altera nos incitans: ac- C cedat tunc pax quasi brabeuta, & patientiæ quasi victrici paciq; auctrici palmam tribuat. Hinc olim brabeutæ virgam, vel sceptrum quasi præsides & iudices gerebant, vt colligitur ex Plutarcho in Antonio; imò Grammatici Græcum βραβευτὴς vel βραβεὺς, à ῥαβδὸς, id est virga, quam gestabant, per metathesin deducunt. Vnde βραβευτὴν & ῥαβδοῦχον, pro eodem poni à Platone in Protagora, testis est Budeus. quasi dicat Paulus: in animis vestris brabeuta & agonotheta omnia regens & moderans sedeat non ira, non superbia, non cupido, non alia passio; sed pax, quæ quasi regina omnes affectus animæ in officio contineat, & passionum bella reprimat, vt & nobiscum, & cum proximis perpetua pace & concordia fruamur, ac vnanimes Christo seruiamus. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Oe- D cumen.

Vnde dicatur brabeuta.

Pax quasi regina imperet in anima.

Hinc sequitur hanc pacem bello parari, imò continuum cum cupiditatibus & passionibus bellum includere. Meneclides olim inuidens Epaminondæ gloriæ, suasit populo, vt pacem haberent bello potiorem. Cui Epaminondas: Fallis, inquit, ciues tuos, qui otij nomine eos ad seruitutem voces. Pax enim bello paratur; nec eam tueri licet, nisi ciues sint ad bellum instructi. Idem dicat sibi quisque Christianus, audiatque vocem S. August. serm. 57. de Verbis Domini: *Pax*, inquit, *est serenitas mētis, tranquillitas animi, simplicitas cordis, amoris vinculū, consortium charitatis. Hæc est quæ simultates tollit, bella compescit, comprimit iras, superbos calcat, humiles amat, discordes sedat, inimicos concordat, cunctis est placida: nō quærit alienum, nihil deputat suum, docet amare quæ odisse non nouit, nescit extolli, nescit*

Pax bello paranda.

Pacis elogia.

inflati. Hanc ergo qui accepit, teneat; qui perdidit, repetat; qui amisit, exquirat; quoniam qui in eadem non fuerit inuentus, abdicatur à Patre, exheredatur à Filio, nihilominus à Spiritu sancto alienus efficitur.

Pacem è cælo attulit & sanxit Christus. Nota. *Pax* hæc dicitur esse *Christi*, qui Christus pacem hanc è cælo in terram detulit; vnde angeli Christo nato cecinerunt, *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax*, &c. eamq; sanxit & præcepit dicens, *Pacem relinquo vobis, pacem meam do vobis*; voluitque vt Euangelium & christianismus esset lex, schola & professio pacis ac charitatis. Vnde sequitur, *In qua* (id est, ad quam) *vocati estis in vno corpore*, id est, in vnum corpus, putà in vnam Ecclesiam. Pręclarè S. Aug. serm. 369. *Pax Christi*, ait, *finem temporis nō habet, & ipsa est omnis intentionis actionisq; perfectio. Propter hanc Sacramentis eius imbuimur: propter hanc mirabilibus eius operibus & sermonibus erudimur: propter hanc Spiritus sancti pignus accepimus: propter hāc in eum credimus & speramus, & amore ipsius quantum donat accendimur: propter hanc denique omnem tribulationem fortiter toleramus, vt in ea feliciter sine tribulatione regnemus. Vera enim pax vnitatem facit; quoniam qui adhæret Deo, vnus spiritus est.*

Gentiles hanc pacem adamarunt, & exquisierunt. Dicebat ille:

Nulla salus bello, pacem te poscimus omnes.

Pomponius Atticus in funere matris, quam extulit nonagenariam ipse natus annos sexaginta septem, gloriatus est, quòd numquam cum matre in gratiam redijsset, eò quòd numquam eam offenderet, quòd numquam cum sorore, sibi penè coæua, fuisset in simultate. Hāc vocem se ab ipso audisse scripsit Corn. Nepos. Verùm, qui cum omnibus, etiam externis & inimicis, pacem perennem conseruet, non naturæ, sed gratiæ; non Gentilium, sed Christi pacem & spiritum habeat oportet.

εὐχάριστοι, id est gratiosi. ET GRATI ESTOTE] Græcè εὐχάριστοι, id est gratiosi, amabiles estote, vt ex Hieronymo vertit Vatabl. & Erasm. qui enim tales sunt, solent proximis esse benigni, misericordes, compatientes, pacem secum, & cum alijs non tantùm colere, sed & conciliare: omnia enim hæc spectant ad concordiam & charitatem cum proximis fouendam. εὐχάριστος ergo hîc idem est quod εὔχαρις.

Secundò, Theophyl. Græcum εὐχάριστοι vertit, *grati estote*; &, vt Syrus vertit, *gratias agite* Christo, pro beneficijs ab eo acceptis; agnoscite gratiā vobis per Christum factam, & vt illi gratias referatis, tales vos Christi amore proximis exhibete, qualem se Christus vobis exhibuit: hoc enim gratitudo, ipsæque Charites exigunt. Hinc trium Charitum, *Charitum figura.* quas finxerunt Græci, duæ aspiciebant inuicem, tertia auerso erat vultu; vt docerentur qui beneficia accipiūt, se ea æterna memoria intueri debere; qui verò largiuntur, numquam ea ampliùs in memoriam reuocare. Verùm prior sensus magis aptus & genuinus est.

VERS. 16. VERBVM CHRISTI HABITET IN VOBIS ABVNDANTER (græcè πλουσίως, id est opulenter, copiosè) IN OMNI SAPIENTIA, DOCENTES ET COMMONENTES VOSMETIPSOS] q.d. Doctrina & Euangelium Christi plenè & copiosè imbuat & impleat mentē vestram, in eaque quasi resideat & habitet, vt Christiana sapientia pleni eam eructetis, ex eaque inuicem doceatis, moneatis, exhortemini. Sic S. Cæcilia Euangelium Christi semper gerebat in pectore, *S. Cæcilia Euangelium gerebat in pectore.* & non diebus, neque noctibus vacabat à colloquijs diuinis & oratione; indeque Euangelium hoc ita

A eructauit, vt sponsum Valerianum & Tiburtium eius fratrem conuerterit. Vtinam Christiani tam studiosi essent Euangelij & doctrinæ Christianæ quantum exigit eorum professio & dignitas Euangelij ac christianismi.

IN GRATIA CANTANTES IN CORDIBVS VESTRIS DEO] *In gratia*, id est, cum gratiarū actione. Idem enim est cum eo quod dixit Ephes. 5. 19. *Cantantes & psallentes in cordibus vestris Domino, gratias agentes semper pro omnibus.* Vult enim Christianos tantorum beneficiorum, quę per Christum in christianismo acceperunt, memores, semper lætos & exultantes viuere, Deoque laudes & hymnos in gratiarum actionem canere. ita Anselmus. Verùm quia v. seq. hanc gratiarū actionem inculcat Paulus.

Hinc Secundò, meliùs Theophyl. *In gratia*, inquit, id est, cum gratia & venustate, vt videlicet tā B piè, suauiter, reuerenter canatis, vt voluptatem non carnalem, sed spiritualem, tam vobis & proximis quàm Deo ipsi afferatis. Vnde vult hunc cantum fieri in cordibus & mentibus, vt inde in suauissimam ac pijssimam vocem erumpat, qua alios doceamus & exhortemur.

Tertiò, non malè Chrysost. *In gratia*, inquit, id est, ex gratia & afflatu Spiritus sancti.

Nota. Paulus hîc & Ephes. 5. v. 19. Christianis impensè commendat psalmodiam & hymnodiam. *Est enim psalmus*, inquit S. Basil. proœmio in Psalm. *animarum tranquillitas, pacis arbiter animarum disciplinarum & documentorum promptuarium: psalmus turbas & fluctus cogitationum compescit, iracundiā mollit, dæmones fugat, angelos aduocat: psalmus in terroribus nocturnis securitas, in diurnis laboribus requies est, psalmus elementum est incipientibus, incrementum* *Psalmodiæ fructus.* C *proficientibus, confirmatio perfectis: psalmus est vox Ecclesiæ, angelorum opus, cælestis reipubl. spirituale odoramentum.* Et S. August. Psal. initio: *Psalterium, ait, est communis quidam diuina doctrinæ thesaurus, & vniuersis animæ passionibus, quæ humanas animas variè angunt, subuenit: psalmus signifer est pacis, spirituale thymiama, exercitium cælestium: luxum reprimit sobrietatem suggerit, lachrymas mouet.*

OMNE QVODCVMQVE FACITIS IN VERBO, AVT IN OPERE, OMNIA IN NOMINE DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI (supple, facite) GRATIAS AGENTES DEO, ET PATRI PER IPSVM] q.d. Non propter Simonem, non propter Mosem, non propter angelos Nouantium, sed propter Christum, eiusque gloriam facite omnia quæcumque facitis, & sic est hoc præceptum, sed negatiuum. ita Theodor. & Theophyl. VERS. 17.

Omnia facere ad gloriam Christi, partim est præceptum, partim consilium.

D Secundò, potest hoc esse præceptum quoque affirmatiuum, si cum Ambros. & D. Thoma sic exponas. q.d. Omnia opera vestra talia sint, quæ cedere possint in gloriam Christi, Christusque vestræ vitæ & actionum sit vltimus finis. Et hoc propriè videtur hic velle Apostolus, scilicet vt non angelos, sed Christum statuamus nobis finem actionum omnium in genere, vt Christus in ijs omnibus laudetur. Quocirca Maldon. appositè *in gratia*, græcè ἐν χάριτι, hoc est, inquit, *in lætitia*. Sic enim χάρις pro χαρὰ, id est lætitia, capitur 2. Thessal. 2. 15. ad Philem. v. 7. & 2. Corinth. 1. v. 15.

Tertiò, est consilium, si singula opera actu aut virtute ad Christi gloriam referre velis. Hoc enim est consilium, non præceptum: nam actus moraliter bonos facere possumus sine actuali, imò virtuali relatione ad Christum.

Et

Pia Praxis omnes actiones in initio offerendi Christo.

Et sanè consulenda est hæc praxis, vt assuescamus crebrò iteratis actionibus opera nostra, præsertim in eorum exordio, referre ad gloriam Christi: ita fiet vt ex consuetudine habitum induamus, quo vel actu vel virtute omnia illa referamus ad gloriam Christi, hinc consequenter, vt omnia opera nostra, etiam indifferentia, virtutis & meriti rationem induant. Qua in re multi simplices opifices, agricolæ, alijque permulti deficiunt, faciuntque ingentes labores, sed sine merito, quia laborant tantum ex motiuo & fine naturali, vt scilicet sibi suisque de necessarijs vitæ prouideant; qui si docerentur eadem insuper referre ad Dei laudem & obsequium, nullo lucro terreno fraudarentur; sed præter illud, ingens meritorum & benedictionis diuinę lucrum apud Deum acquirerent. Vt ad hoc se & suos excitaret, Deiq; & pię intentionis in Deum memoriam renouaret S. P. N. Ignatius, hoc elogium perpetuò habebat in ore. *Ad maiorem Dei gloriam.* Simili modo Apostolus 1. Corinth. 10. 31. dixit: *Omnia in gloriam Dei facite*, vt ibi dixi.

VERS. 18. MVLIERES SVBDITÆ ESTOTE VIRIS, SICVT OPORTET, IN DOMINO] id est, sicut oportet, secundùm Christi Domini legem, voluntatem, Euangelium. q.d. Mulieres subditæ sint viris, sicut decet subdi eas, quæ Christo coniunctæ profitentur se sequi Christi modestiam, humilitatem, obedientiam, quam didicerunt in christianismo. ita Anselmus. vide dicta Ephes. 6. 5.

Mores viri sint lex uxori.

Ecquid mirum si Christianis matronis hoc præcipiat Paulus cùm idipsum Aristoteles Gentilibus præscribat lib. 1. Oecumen. c. 1. & 2. *Existimare*, inquit, *debet mulier benè composita, mores viri esse legem vitæ suæ, impositam sibi à Deo per coniunctionem matrimonij. Qui hæc ergo negligit, Deos ipsos videtur negligere, quibus præsentibus sacra fecit, & matrimonium iniit.* Et Cato apud Liuium lib. 34. *Maiores*, inquit, *nostri nullam ne priuatam quidem rem agere feminas, sine auctore voluerunt; sed in manu esse virorum.* Quare idem Cato grauiter accusans insolentiam & fastum mulierum Romanarum apud Liuium dec. 4. lib. 4. hoc quasi monstrum proponit: *Omnes*, inquit, *homines vxoribus dominantur, nos omnibus hominibus, nobis autem vxores.* Longè melius &

Uxor ut imperet viro pareat.

& sanctius vir ille prudens consilium dedit matronę: *Si vis*, inquit, *imperare viro, pareas: bona enim mulier parendo viro, imperat.* Ita Liuia Augusti Cæsaris vxor interrogata, *quibus rationibus, Augustum sibi subiecisset?* respondit: *Multa modestia*: quod ea quæ placerent Augusto, faceret libenter: quodque se scire dissimularet, quibus ille amoribus domi frueretur. Testis est Dion in Tiberio.

VERS. 20. HOC ENIM PLACITVM EST IN DOMINO] Ambrosius legit, *Dominus*; sed Romana & Græca legunt, *in Domino*, id est, apud Dominum, &, vt Syrus, *coram Domino*.

VERS. 21. PATRES, NOLITE AD INDIGNATIONEM PROVOCARE FILIOS VESTROS, VT NON PVSILLO ANIMO FIANT] Græcè, *ἵνα μὴ ἀθυμῶσιν*, id est, ne despondeant animum, scilicet si videant parentes in se assiduè tam duros, asperos, litigiosos: inde enim solent filij perdere animum, segnescere in suis operibus, cùm vident ea parentibus non placere, segniter parentibus obedire, imo in pietate, Dei timore & cultu languescere, ac tandem desperare, fugere, omneque iugum tam Dei quàm parentum excutere.

SERVI OBEDITE PER OMNIA DOMINIS CARNALIBVS (temporalibus, etiam Ethnicis) NON AD OCVLVM SERVIENTES, QVASI HOMINIBVS PLACENTES, SED IN SIMPLICITATE CORDIS TIMENTES DEVM] q.d. Serui obedite dominis, non fictè ad oculum, vt eorum gratiam captetis, sed simplici & candido animo, ac studio placendi Deo, qui præcipit hanc obedientiam seruis, quique voluit vos esse seruos & seruire, non autem dominos & imperare, timeant ergo serui Deum, & non dominorum, sed Dei timore dominis suis obediant. vide dicta Ephes. 6. 5. VERS. 22.

QVODCVMQVE FACITIS, EX ANIMO OPERAMINI, SICVT DOMINO, ET NON HOMINIBVS] q.d. Nolite, ô serui, dominis vestris obedire ad oculum, sed ex animo, tamquam si ipsi Domino Deo seruiretis, sicut reuera seruitis; quia Dei, qui vos seruos fecit, voluntas est vt heris vestris ex animo obediatis. Si ergo heris ita obediatis, ipsimet Deo obedietis, qui *retributionem æternæ hereditatis* in cælo seruis ita obedientibus vti promisit, ita reuera præstabit pro hoc eorum obsequio. Agite ergo serui, estote philodespoti; id est amantes herorum, nec herum vt hominem, sed in hero herique iussu Deum, & Dei iussum intuemini & accipite. VERS. 23.

RETRIBVTIONEM] Græcè est *ἀνταπόδοσιν*, quæ vox significat mercedem, quæ pro merito operum datur, cùm ergo Paulus Deo eam tribuat, certum est seruos eam apud Deum mereri sua obedientia. Nota hoc pro meritis bonorum operum, contra Nouantes. VERS. 24.

DOMINO CHRISTO SERVITE] Græcum *δουλεύετε*, tam est indicatiui, quàm imperatiui modi. Vnde verti potest cum Vatablo, *nam Christo Domino seruitis*. q.d. Ac proinde ille Dominus vtpote fidelissimus & liberalissimus, vestrum seruitium compensabit abundantissimè in futura hereditate cælesti.

QVI ENIM INIVRIAM FACIT, RECIPIET ID QVOD INIQVE GESSIT: ET NON EST PERSONARVM ACCEPTIO APVD DEVM] Probat quod serui iusti & obsequentes suis heris accipient retributionem hereditatis iam dictæ, argumento à contrario: nam qui iniusti sunt, siue domini sint, siue serui, accipient à Deo retributionem damnationis. Taxat tacitè, & reprimit fastum ac dominatum dominorum, qui iniustè ac tyrannicè tractant suos seruos. q.d. Sciant hi se à Deo iudicandos, & pro iniuria seruis suis irrogata puniendos: vicissim solentur se serui iniustè ab heris vexati, quod eorum iniurias vlciscetur Deus, eorumque patientiam & obedientiam remunerabitur. VERS. 25.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit hortari Primò, dominos ad æquitatem, & benignitatem in seruos.

Secundò, omnes Christianos ad orationis frequentiam, sapientiam Christianam, & gratiam ac prudentiam in loquendo.

Deinde, v. 10. fusè & particulatim suos salutat.

1. DOmini, quod iustum est & æquum, seruis præstate: scientes quòd & vos Dominum habetis in cælo. 2. Orationi instate, vigilantes in ea in gratiarum actione: 3. orantes simul & pro nobis, vt Deus aperiat nobis ostium sermonis ad loquendum mysterium Christi (propter quod etiam vinctus sum): 4. vt manifestem illud ita vt oportet me loqui. 5. In sapientia ambulate ad eos qui foris sunt: tempus redimentes. 6. Sermo vester semper in gratia sale sit conditus, vt sciatis quomodo oporteat vos vnicuique respondere. 7. Quæ circa me sunt, omnia vobis nota faciet Tychicus charissimus frater, & fidelis minister, & conseruus in Domino: 8. quem misi ad vos ad hoc ipsum, vt cognoscat quæ circa vos sunt, & consoletur corda vestra, 9. cum Onesimo charissimo, & fideli fratre, qui ex vobis est. Omnia, quæ hîc aguntur, nota facient vobis. 10. Salutat vos Aristarchus concaptiuus meus, & Marcus consobrinus Barnabæ, de quo accepistis mandata: si venerit ad vos, excipite illum: 11. & Iesus, qui dicitur Iustus: qui sunt ex circumcisione: hi soli sunt adiutores mei in regno Dei, qui mihi fuerunt solatio. 12. Salutat vos Epaphras, qui ex vobis est, seruus Christi Iesu, semper solicitus pro vobis in orationibus, vt stetis perfecti, & pleni in omni voluntate Dei. 13. Testimonium enim perhibeo quòd habet multum laborem pro vobis, & pro ijs qui sunt Laodiciæ, & qui Hierapoli. 14. Salutat vos Lucas medicus charissimus, & Demas. 15. Salutate fratres, qui sunt Laodiciæ, & Nympham, & quæ in domo eius est, Ecclesiam. 16. Et cùm lecta fuerit apud vos epistola hæc, facite vt & in Laodicensium Ecclesia legatur: & eam quæ Laodicensium est, vos legatis. 17. Et dicite Archippo: Vide ministerium, quod accepisti in Domino, vt illud impleas. 18. Salutatio, mea manu Pauli. Memores estote vinculorum meorum. Gratia vobiscum. Amen.

VERS. 1. DOMINI, QVOD IVSTVM EST ET ÆQVVM SERVIS PRÆSTATE] Pro *æquum*, græcè est *ἰσότητα*, id est æqualitatem, vt scilicet æqualiter seruos tractent; non vnum durè, alterum delicatè habeant; non vnum ament & colant, alterum auersentur & contemnant, sed pares pari affectu & beneuolentia prosequantur. Idem inter filios seruare debent parentes, idem in monasteriis, collegiis, republica præstare debent Superiores, ne vnum filium, subditum, ciuem præ alio ament, colant, attollant: hæc enim est inæqualitas & acceptio personarum, quæ pacem turbat, inuidiam aliorum concitat, & Superiores in odium illorum qui negliguntur, vel postponuntur, adducit. Sic enim Ioseph à patre Iacob plus ceteris adamatus, & polymita vestitus, inuidiam fratrum, omniaque mala & tantùm non mortem incurrit.

In familijs cauenda inæqualitas.

VERS. 2. ORATIONI INSTATE] Græcè *τῇ προσευχῇ προσκαρτερεῖτε*, id est, vt Syrus, *in oratione perseuerate*. Toties Apostolus in suis epistolis orationis studium & frequentiam Christianis etiam laicis inculcat, quia oratio est fistula cælestis, per quam omnis ros, id est gratia cælestis, in nos descendit; vt quidam Sanctorum tam verè, quàm appositè dixit.

Oratio est fistula cælestis.

VIGILANTES IN EA IN GRATIARVM ACTIONE] Insignem piamque formulam gratias agendi viri cuiusdam sancti (fortè ipsiusmet S. Chrysostomi) recenset hic homil. 10. Chrysost. Ea talis est *Gratias agimus tibi pro omnibus beneficijs tuis, à primo die vsque in hunc præsentem indignis nobis impensis, siue nota nobis sint, siue incognita; tã pro occultis, quam pro manifestis, quæ vel opere nobis vel sermone facta sunt, & quæ volũtarijs & quæ inuitis sunt præstita; pro omnibus quæ immeritis nobis exhibita sunt; pro afflictionibus, pro quiete, pro gehenna, pro supplicio, pro regno cælorũ. Obsecramus vt animas nostras custodias sanctas, mundam habentes conscientiã, finem benignitate tua dignũ. Qui nos ita dilexisti, vt Vnigenitũ tuum pro nobis dederis dignare nos hac dilectione dignos reddere. Da sapientiã in verbis tuis, & in timore tuo vnigenite Christe, inspira nobis fortitudinẽ tuã: Qui Vnigenitum pro nobis dedisti, & Spiritum sanctum tuũ emisisti in remissionẽ peccatorum, siue sponte quid, siue inuiti deliquerimus, condona, nec reputes. Recordare omniũ qui nomen tuum inuocant in veritate. Recordare omniũ qui nobis vel bene vel male volũt, omnes enim homines sumus.* Subdit Chrysost. *His dictis addebat orationem fidelium, atque ita cessabat, tamquam coronide quadam & colligatione, post orationem pro omnibus factã imposita. Multis enim nos Deus etiam inuitos beneficijs afficit, multis etiam & pluribus ignaros. Quando enim contraria precamur, ipse verò diuersa facit, manifestum est quòd inscijs benefaciat.*

VERS. 3. ORANTES SIMVL ET PRO NOBIS, VT DEVS APERIAT NOBIS OSTIVM SERMONIS] id est, vt det mihi aditum & opportunitatem euangelizandi, amoueatque eius impedimenta.

Aliter S. Anselmus, Theophyl. & Salmeron, vt Deus, inquiunt, aperiat ostium sermonis, id est, os nostrum, per quod quasi ostium sermo ex homine egreditur. q. d. Vt Deus det nobis os apertum & liberum, id est, det nobis libertatem, fiduciam & audaciam prędicandi. Vnde quasi explicans subdit: *Vt manifestem illud ita vt oportet me loqui.* Alioqui iuxta priorem sensum dicendum est, esse hîc no-

uam

uam petitionem, & supplendam esse coniunctionem ὅτι, q.d. Orate, vt Deus aperiat ostium Euangelio, & vt manifestem illud, sicut oportet, etiam in vinculis cōstitutus & coarctatus. Meminit Paulus identidem vinculorum suorum, & in ijs gloriatur, vt idem nos facere doceat. Præclarè S. Cyprianus epist. 72. ad Nemesium de vinculis Martyrū: *O pedes*, inquit, *feliciter vincti, qui itinere salutari ad paradisum diriguntur! ô pedes ad præsens in sæculo ligati, vt sint semper in cælo apud Deum liberi!* Mirè verò S. Chrysost. hîc hom. 10. hæc vincula extollit, atq; inter cetera ait, Paulum, vtpote in cælis animo & mente versantem, non potuisse vinculis constringi, sed in ijs quasi liberum & solutū prædicasse & cucurrisse ad cælum. *Iniice*, inquit, *radijs Solis aut Soli ipsi vincula, siste cursum eius, si potes: si non potes, me Paulum, qui quasi sol in cælo conuersatur, lucisq; & doctrinæ suæ radios in terra dispergit, vincire, aut cursum eius inhibere poteris.*

Vincula Martyrum sunt gloriosa.

VERS. 5. IN SAPIENTIA AMBVLATE AD EOS QVI FORIS SVNT] Id est, sapienter & prudenter agite cum Ethnicis, vt illos ad fidem Christi pelliceatis. ita Ambrosius.

TEMPVS REDIMENTES] Græcè καιρὸν, id est, occasionem bene agendi cum alijs, & rei Christianæ bene gerendæ ac promouendæ, prudenter ac studiosè captate: τὸ enim *redimentes tempus*, pendet ex eo quod præcedit, *In sapiētia ambulate ad eos qui foris sunt.* ita Ambros. & Theophyl. vide dicta Ephes. 5. 16.

Aliter Anselm. *Tempus*, inquit, *redimimus, quando anteactam vitam, quam lasciuiendo perdimus, flendo reparamus.* Sed prior sensus est ex sententia & mente Apostoli.

Alij sic explicant. q.d. Cum infidelibus sapienter, id est cautè, conuersamini, ita vt redimendæ vexationis & euitandæ persecutionis causa, quò tempus habeatis liberum ad seruiendum Deo, patiamini, si opus sit, etiam dispendium aliquod rerum temporalium. Aut aliter. q.d. Sapienter agite cum infidelibus, ne ex veteri amicitia cum eis tempus teratis otio, fabulis, ludis, conuiuijs, &c. vti antè solebatis; sed dexterè ab ijs vos subducite, vt tempus pretiosum redimatis, illudque in oratione, studio, charitate, propagatione fidei, operibus misericordiæ, alijsque virtutibus impendatis. Hi duo sensus satis appositi sunt. Est enim generalis hæc sententia Apostoli, similis illi Ephes. 5. v. 16. epistola enim ad Colossenses similis est illi ad Ephesios, eiusque quasi compendium.

VERS. 6. SERMO VESTER SEMPER IN GRATIA (id est cum gratia, hoc est, approbatione & ædificatione proximorum) SALE (id est prudentia) SIT CONDITVS] Secundò, Anselmus, *in gratia*, id est, in dulcedine charitatis. Tertiò & adæquatè, *in gratia*, id est, cum gratia, vt scilicet gratiosus sermo vester, & gratiam ac fauorem audientium conciliet; ita tamen, vt sit sale conditus. q. d. Sicut cibus dulcis gratus est, si tamen sit sale conditus; nam alioqui sicut præsalsus, sic & insulsus cibus displicet: ita sermo vester suauis sit, iucundus & gratus, non præsalsus & austerus, hic enim alios, maximè Gentiles, à vobis auerteret, at neq; sit insulsus & dissolutus; sed sale modestiæ, & grauitatis & discretionis condiatur; vt sal opponatur σαπρῷ, id est putri & scurrili, vt dixi Ephes. 4. v. 29. q. d. ait Chrysost. Sermo vester iucundus sit, sed simul stringat, obturet, pungat & acuat.

Quis sermo in gratia sale conditus.

qui non est insulsus, nec præsalsus.

σαπρὸν S. Chrysost.

A Talis debet esse sermo præconum Euangelij, & eorum qui animas student Christo lucrifacere.

Huic gratiæ mirè studuerunt Gentiles. Ita Xenophon in sermone fuit suauissimus, indeque vocatus est *Musa Attica*. Ita Plato miram habuit sermonis gratiam. quare cùm adhuc infans in cunis dormiret, apes mellis copiam labellis eius instillare visę sunt, quod præsagi portendere dixerunt, ex ore Platonis melle dulciorem fluxuram esse orationem. Sciunt omnes quanta in Cicerone dicendi scribendique fuerit gratia. Xenocrates tristior & tetricus, iussus est à Platone *Gratijs sacra facere*, vt comitatis elegantiam sibi conciliaret. nam *tetricus vultus & sermo nō vrbibus, sed siluis conuenit*, inquit Plato. Protogenes pictor toto septennio in pingenda Ialysis imagine consumpto, tandem summam manum imposuit. Eam cùm Apelles cerneret, primum substitit mutus & stupefactus, deinde inspiciens inquit,
B *Opus quidem magnum artifexq; excellens, verùm operi gratia deest, quæ si adesset, assecutus esset auctor immortalē gloriam.* Adiecit, *sibi cum Protogene omnia paria esse, aut illi meliora, sed vno se præstare, quòd manū ille de tabula nesciret tollere.* Nimis enim morosi dū nimis omnia gratiosa exhibere cupiunt, gratiam perdunt. ita Ælian. lib. 12. c. 41. & Plin. lib. 35. c. 10.

Moral. fusiùs id explicat Ansel. *Sicut*, inquit, *cibus cui sal immiscetur, fit sapidus, & caro benè salita non putrescit, nec fœtet: ita fit & sermo vester, vt quasi cibus sapidus recipiatur ab ore cordis audientium, non sit insipidus per insipientiam, nec putidus per admonitionem carnalis delectationis, nec corruptus per admixtionem falsitatis; sed semper sale spiritualis sapientiæ conditus, & integritate veritatis incorruptus, atque odorem cælestis & incorruptibilis delectationis spirans. Et ita condimentum diuini salis habeat sermo vester.*

& S. Anselmi.

C CVM ONESIMO, &c. QVI EX VOBIS EST] id est, qui est ex vestra gente & vrbe, scilicet est Colossensis, quales & vos estis. Id patebit ex epistola ad Philemonem. Hi SOLI, scilicet ex domesticis meis, qui me comitari & adiuuare solent, SVNT ADIVTORES MEI IN REGNO DEI] id est, in prædicatione Euangelij, quod est via ad regnum Dei cæleste: qui enim prædicat Euangelium, prædicat regnum cæleste, & viam ad hoc regnum. Hinc S. Ioannes & Christus & Apostoli hoc thema suæ prædicationis proposuerunt: *Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cælorum.* VERS. 9. & 11.

Hinc ergo ruit argumentum Bezæ: Si, inquit, Hi (scilicet Aristarchus, Marcus & Iesus) soli erant Romæ cum Paulo; ergo Petrus Romæ non erat, neq; Romæ sedit Pontifex viginti quinque annos.
D Respondeo, Hi soli erant Romæ cum Paulo quasi socij & domestici eius; Petrus verò Romæ erat, sed seorsim euangelizabat. Adde, Petrum ita sedisse, id est, papatum constituisse Romæ, vt tamen quasi Pastor Ecclesiæ per vices sæpè discurreret per alias regiones, ibique fundaret Ecclesias, vti faciebant alij Apostoli.

Obiectio Bezæ soluitur.

SEMPER SOLLICITVS PRO VOBIS] Græcè ἀγωνιζόμενος, id est certans & agonizans pro vobis est Epaphras vester nuper Episcopus. VERS. 12.

VT STETIS PERFECTI, ET PLENI IN OMNI VOLVNTATE DEI] id est in omni eo, in quo vult Deus nos esse perfectos & plenos, scilicet in sapientia & vita Christiana. Voluntas enim ponitur pro volito, id est, obiectum pro potentia, iuxta can. 30.

SALVTATE FRATRES, &c. ET NYMPHAM. *Nympha* vir fuit, non mulier. Patet ex eo quod sequitur, VERS. 15.

quitur, ET QVÆ IN DOMO EIVS (græcè, αὐτοῦ, id est, eius masculinè, viri scilicet, non feminæ) EST ECCLESIAM] id est, domesticam eius Ecclesiam & familiam fidelem. ita Theoph. licet Theodoret. putet Nympham hunc consecrasse domum suam in Ecclesiam.

VERS. 16. EAM QVÆ LAODICENSIVM EST, VOS LEGATIS] Putat Philastrius lib. de Hæresibus c. 90. Paulum scripsisse ad Laodicenses, velleq; hic, vt ea epistola Colossis legatur. Sixtus Senensis l. 2. in Paulo, hanc epistolam ad Laodicenses recenset, eamq; probat Faber Stapulensis, ea sic habet: *Paulus Apostolus non ab hominibus, neq; per hominē, sed per Iesum Christum fratribus, qui estis Laodiceæ. Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo. Gratias ago Christo per omnem orationem meam, quod permanentes estis & perseuerantes in operibus bonis, promissionem expectantes in die iudicij. Neq; disturbent vos quorumdam vaniloquia insimulantium veritatem, vt vos auertant à veritate Euangelij, quod à me prædicatur. Et nunc faciet Deus, vt qui sunt ex me, ad perfectum veritatis Euangelij sint deseruientes, & benignitatem operum facientes, quæ sunt salutis vitæ æternæ. Et nunc palam sunt vincula mea, quæ patior in Christo; in quibus lætor & gaudeo. Et hoc est mihi ad salutem perpetuam, quod factum est in orationibus vestris administrante Spiritu sancto, siue per vitam, siue per mortem. Est mihi viuere vita in Christo, & mori gaudium; & ipse in vobis faciet misericordiam suam vt eamdem dilectionem habeatis, & sitis vnanimes. Ergo, dilectissimi, vt audistis præsentiam Domini, ita sentite & facite in timore; & erit vobis vita in æternum (est enim Deus qui operatur in vobis) & facite sine peccato, quæcumq; facitis, & quod optimū est: dilectissimi, gaudete in Domino Iesu Christo: & cauete omnes sordes in omni lucro. Omnes petitiones vestræ sint palàm apud Deum. Estote firmi in sensu Christi, & quæ integra, vera & pudica & casta & iusta & amabilia sunt facite; & quæ audistis & accepistis, in corde retinete; & erit vobis pax. Salutant vos omnes sancti. Gratia Domini nostri Iesu Christi cū spiritu vestro. Amen. Hanc facite legi Colossensibus, & eam, quæ est Colossensium, vobis.* Sed supposititiā esse hanc epistolam patet, tum ex stylo, tum ex breuitate, tū quòd frigidior sit, tum quòd eadem contineat, quę epistola ad Colossenses, ex eaque aliisque Pauli epistolis conlarcinata sit, cùm tamē eam quasi noui aliquid continentem Colossis legi iubeat hîc Apostolus; tum denique quòd veteribus incognita fuerit. Imò S. Hieron. in Catalogo Scriptorum Ecclesiast. in Paulo: *Legunt*, inquit, *quidam epistolā ad Laodicenses, sed ab omnibus exploditur.* Rursum Marcion putabat epistolam ad Laodicenses esse epistolam ad Ephesios: Theophyl. verò esse epistolam primam ad Timotheum, quæ scripta est Laodiceæ.

Epistola Pauli ad Laodicenses apocrypha.

Sed respondeo & dico, Apostolum hîc vocare epistolam Laodicensium, non suam, quam ad Laodicenses scripserit, sed eam quam Laodicenses ad Paulum, vel certè ad ipsos Colossenses, vt vult Theodor. scripserint; in qua quædam inerant, quæ ad rem Colossensium pertinerent, ac proinde ab eis eam legi voluit Apostolus. Patet ex Græco textu, qui sic habet, *καὶ τὴν ἐκ Λαοδικείας*, id est, *& eam, quæ ex Laodicea*, scilicet ad me scripta est, vos legite.

Quænam epistola Laodicensium?

ita Chrys. Syrus & Theod. qui sic ait: *Non dixit Apostolus Eam quæ ad Laodicenses; sed, Eam quæ ex Laodicea est, legite: illi enim de aliquibus rebus ad eum scripserant. Verisimile est autem eos vel ea accusasse, quæ fiebant Colossis, vel eodem morbo cum eis laborasse; & ideò dixit hanc quoq; epistolam esse legendam.* Maldon. tamen in Notis manuscr. sic explicat τὴν ἐκ Λαοδικείας, id est, inquit, quæ à Laodicensibus ad vos mittetur, à me ad eos scripta: in qua credibile est Paulum Laodicenses monuisse, vt eam ad Colossenses mitterent, sicut hîc Colossenses monet, vt hanc ad Laodicenses mittant.

ET DICITE ARCHIPPO. VIDE MINISTERIVM QVOD ACCEPISTI IN DOMINO (id est, in Domini Ecclesia, à Domino, per Dominum, iuxta can. 25.) VT ILLVD IMPLEAS; Ministerium hoc fuit pastoratus, vel episcopatus Colossensium, in quo Archippus hic videtur successisse Epaphræ, qui iam captiuus Romæ tenebatur in vinculis, vt patet ex epistola ad Philemonem, v. 23. Vult ergo Archippum hoc suum ministerium implere, id est, plenè & perfectè fungi suo episcopatu aut pastoratu, tamquam qui à Domino ministerium acceperit. q. d. Vide, Archippe, sis diligens in hac tua cura, Domini officiū agis, Dominus tibi credidit, has oues, eas à te repetet. ita Theophyl. VERS. 17.

SALVTATIO MEA MANV PAVLI] salutationem vobis propria mea manu ego Paulus subscribo. Hinc patet Paulum huculque dictasse hanc epistolam, & scripsisse aliena manu; hæc verò, & quæ sequuntur deinceps ad finem vsque, sua scripsisse manu. ita Anselmus. VERS. 18.

MEMORES ESTOTE VINCVLORVM MEORVM] tum vt pro me vincto oretis, tum vt meis vinculis in fide & constantia roboremini. Hæc enim memoria & exemplum quòd vinctus sim & condemnatus, ait Theophyl. magnam vobis afferet consolationem in omnibus tribulationibus. Imitatur Paulum S. Ignatius, qui epistolam suam ad Philippenses ita concludit; *Mementote vinculorum meorū, vt consummer in Domino.*

Moraliter S. Chrysost. *Deliciarum*, inquit *concupiscentiā prehenderis? recordare carceris Pauli: discipulus es illius & commilito. Quam rationem habet, commilitonem quidem tuum in vinculis esse, se verò in delicijs? In afflictionibus es? putas te derelictum esse? audi sermones Pauli, & vide quomodo in afflictione esse, non sit derelictionis indicium. Velles sericis indui? memor esto vinculorum Pauli, & videbuntur tibi serica indumenta quibusuis feculentis panniculis abiectiora esse. Velles aureis indumentis amiciri? recordare vinculorum Pauli, & ostendent tibi nihil illa cœno protritò melius habere. Vis ornari capillis, formosaq; videri? considera squalorem Pauli in carcere, & accenderis circa illam pulchritudinem, hancq; extremam deformitatem esse putabis, atque amarè ingemisces desiderio illorum vinculorum correpta. Vis odoramenta & fucum, & quidquid eiusmodi est, tibiipsi accommodare? cogita illius lacrymas triennium noctes & dies à lacrymis nō cessabat. Hoc ornatu genas tuas adorna. Lacrymæ istæ eas splendidiores facient. Non dico vt pro alijs lacrymes; vellem quidem & istud: at sublimius est; sed pro peccatis tuis hoc facere adhortor.*

Omnes Christiani ad cruces se animare debent cogitando vincula Pauli.

Ministerium tuum imple, ÆTERNITATEM cogita.

COMMENTARIVS IN I. EPISTOLAM AD THESSALONICENSES.

ARGVMENTVM.

Thessalonica metropolis Macedonia.

THessalonica metropolis Macedoniæ vrbs fuit nobilissima, quę priùs Halis dicta, deinde à Philippo Amyntæ filio, vocata est Thessalonica, vel quia in ea Thessalos vicerat, vt nomen sonat; vel, vt Strabo ait, à Thessalonica vxore: nunc Salonica dicitur, estq; Iudæorum statio & emporium. In hac ergo vrbe Paulus prędicauerat Euangelium, breuique tempore multos Gentiliũ, ac pręsertim nobilium matronarũ cõuerterat, vt patet Actor. 17.1. & seq. Hinc statim Iudæi Paulo & Euangelio inuidentes, contra eũ concitarunt seditionem, fugit ergo Paulus Athenas, indeq; Timotheum misit Thessalonicam; vt opus à se cœptũ perficeret, & fideles in fide cõfirmaret, vt patet hîc c.3.v.2. Redijt deinde Timotheus ad Paulum, eiq; à se gesta, & Thessalonicensium in fide constantiã enarrauit. Vnde Paulus hanc ad eos scribit epistolam, qua constantiæ eorum congratulatur, eosque A in fide confirmat; vt pro ea tuenda secum fortiter Iudæorum & Gentilium persecutiones ferant.

Occasio huius epistolæ scribendæ.

Argumentum epistolæ.

Deinde cap. 4. hortatur eos, vt fugiant fornicationem, otium, desidiam: ac de resurrectione & Christi ad iudicium aduentu eos instruit. Denique cap. 5. monet, vt ad diem iudicij sanctè viuendo se comparent, vacentque charitatis operibus, orationi ac pietati.

Scriptam esse Athenis habent Græca & Syra in fine epistolæ. Idem docent Theodor. Oecumen. hîc, & Athanasius in Synopsi: sed verius est scriptam esse Corinthi anno Christi 52. vt docet Baron. nam Timotheus iam Thessalonicâ ad Paulum redierat, vt ipse ait cap. 3. v. 6. Timotheus autem ad Paulum redijt, non Athenis, vbi vix hæsisse videtur, sed Corinthi agentem, vt patet Actor. 18. 5. Vnde sequitur hanc primam esse omnium epistolarum quas scripsit Paulus, vti constanter asserunt Chrysost. & Theodor.

Vbi & quando scripta.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

GRatias agendo Deo, resricat Thessalonicensibus feruidam ipsorum conuersionem ad Christum per efficaciam suæ prædicationis.
Deinde, v. 6. laudat & coroborat eorum in fide constantiam.

PAulus, & Siluanus, & Timotheus Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo Pa-
tre, & Domino Iesu Christo. 2. Gratia vobis & pax. Gratias agimus
Deo semper pro omnibus vobis, memoriam vestri facientes in orationibus
nostris sine intermissione. 3. memores operis fidei vestræ, & laboris,
& charitatis, & sustinentiæ spei Domini nostri Iesu Christi, ante Deum
& Patrem nostrum: 4. scientes fratres, dilecti à Deo, electionem vestram: 5. quia
Euangelium nostrum non fuit ad vos in sermone tantùm, sed & in virtute & in Spiritu
sancto, & in plenitudine multa, sicut scitis quales fuerimus in vobis propter vos. 6. Et
vos imitatores nostri facti estis, & Domini, excipientes verbum in tribulatione multa,
cum gaudio Spiritus sancti: 7. ita vt facti sitis forma omnibus credentibus in Mace-
donia, & in Achaia. 8. A vobis enim diffamatus est sermo Domini, non solùm in
Macedonia, & in Achaia, sed & in omni loco fides vestra, quæ est ad Deum, profecta est,
ita vt non sit nobis necesse quidquam loqui. 9. Ipsi enim de nobis annuntiant qua-
lem introitum habuerimus ad vos: & quomodo conuersi estis ad Deum à simulacris, ser-
uire Deo viuo, & vero, 10. & expectare Filium eius de cælis (quem suscitauit ex mor-
tuis) Iesum, qui eripuit nos ab ira ventura.

VERS. I. PAVLVS, ET SILVANVS, ET TIMOTHEVS ECCLESIÆ THESSALONICENSIVM IN DEO PATRE, ET DOMINO IESV CHRISTO] id est, in fide & religione Dei Patris, & Iesu Christi, supple congregatæ, scribunt & salutem dicunt. Vbi rectè aduertit Theophyl. præpositionem *in* B hîc Filio tribui æquè ac Patri, vt significetur æqualitas Filij cum Patre. Eodem modo, quo hîc præpositionem *in*, etiam præpositionem *à*, tam Filio, quàm Patri tribuit epistolæ 2. c. 1. v. 2. *Gratia vobis & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo.*

℟ Nota Secundò. *Siluanus* est Silas: ex Hebræo enim nomine Silas, Græci & Latini formarunt no- *Siluanus est Silas.*

men sibi notius Siluanus; hoc enim Latinum & Romanum est nomen. Perperam ergo Dorotheus in Synopsi Siluanum à Sila distinguit, quasi Silas Corinthiorum, Siluanus Thessalonicensium fuerit Episcopus.

Audi Manichæum resuscitantem hunc Siluanum, audi fanaticum: Constantinus quidam Manichæorum hæresim suscitare volens in Armenia, sub Constante Imp. nepote Heraclij, anno Christi 653. iactauit se esse Siluanum, qui tamquam fidus discipulus à Paulo missus est in Macedoniam, ostendensq; discipulis suis Apostoli codicem, quem à Diacono acceperat: *Macedones,* aiebat, *estis: ego Siluanus, ad vos à Paulo missus.* Quare iusto Dei iudicio à Iusto quodam, quem manichæismo imbuerat, mercedem congruam recepit. Palatini enim iussis obsequens Iustus, sumpto in manus saxo Siluanum quasi alterum Goliath vi magna percussit & occidit, vti ex Theophane fusè narrat Baronius anno Christi 653. Vbi & addit asseclam Constantini Simeonem pari modo se appellasse Titum (cùm Cetus animas deuorans potius vocandus esset) qui proinde à Iustiniano iuniore Imp. cùm aliis Manichæis flammis exustus est anno Christi 685.

Nota Tertiò, Pauli modestiam, qui Timotheum & Silam discipulos suos sibi æquat & adnumerat in scribenda hac epistola.

Nota Quartò. Non se vocat hic Apostolum, quia pauco tempore Thessalonicæ euangelizauerat, ita vt Apostolatus eius ibi per experientiam vix esset cognitus: necdū enim vllas ibi fundauerat Ecclesias, quod proprium erat Apostolorum munus.

VERS. 3. MEMORES OPERIS FIDEI VESTRÆ, ET LABORIS, ET CHARITATIS, ET SVSTINENTIÆ SPEI DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI ANTE DEVM ET PATREM NOSTRVM] Nota Primò. *Τὸ operis*, vel, vt Syrus, *operum fidei*, significat fidem non nudam & otiosam, sed operatricem, ipsaque opera fidei ab Apostolo commendari. ita Chrysost. Anselmus & alij.

Quis labor charitatis.

Nota Secundò. Pro *laboris & charitatis*, Græca & Syrus legunt *laboris charitatis*: sicut enim fidei tribuit opus, ita charitati tribuit laborem, & spei sustinentiam. Vbi Aduerte Apostolum per hæc tria, vnum & idem significare, nimirum Thessalonicenses propter fidem, spem & charitatem in Christum multa à Iudæis & Gentilibus passos esse, adeò vt à Iudæis Iason pro Paulo elabente protractus fuerit ad tribunal, Actor. 17. 6. Persecutiones ergo pro fide pati cōstanter, est opus fidei. Idem est *labor charitatis*, id est labor & molestia, quam sustinuerunt propter amorem Christi dilecti sui. Idem est *sustinentia* & patientia *spei*, vt mox dicam. Possunt tamen hęc ita commodè secerni, vt *opus fidei*, sit labor pro fide susceptus; multum enim eis laborandum erat, vt infirmi in fide Christiani tempore persecutionis fide corroborarentur. *Labor charitatis* esse potest labor, quem suscipiebant, vt eos, qui ob fidem erant spoliati bonis, aut in exilium missi, solarentur & sustentarent. *Sustinentia spei* esse potest omnium ærumnarum in persecutione tolerantia ob spem gloriæ cælestis. ita Chrysost.

Nota Tertiò. *Sustinentiam spei* vocat constantiā spei, quam constanter in aduersis sustinuerunt, id est sustentarunt & retinuerunt; vnde Erasmus vertit, *quòd permansistis in spe*; Ambr. legit, *exspectationis spei*, id est, spei expectantis, de qua mox dicam.

Secundò & aptius, *sustinentia spei*, id est patientię, &c., vt Syrus, tolerantiæ, quam in persecutionibus habetis ex spe, vel propter spem præmij cælestis. ita Chrysost. Theophyl. Anselm. Vnde posset cùm Vatablo per hypallagen *sustinentia spei* accipi pro spe sustinentiæ, id est spe sustinente, tolerante, patiente; sicq; clarè hic locus verti potest, Memores operatricis & efficacis fidei vestræ, & laboriosæ charitatis, & tolerantis spei. Vbi Aduerte tria apta epitheta, & quasi proprietates trium virtutum Theologicarum, fidei, spei, charitatis: fides enim debet esse operatrix, charitas laboriosa, spes patiens. Vnde rectè notauit Chrys. & alij, ab Apostolo nec fidem sine operibus, nec charitatem sine labore, nec spem sine patientia hic commendari.

Sustinentia spei est patientia ex spe præmij.

Fides debet esse operatrix, charitas laboriosa, spes patiens.

Nota Quartò. Addit Apostolus, *Domini nostri Iesu Christi*, qui genitiui à genitiuis *fidei, spei, & charitatis*, qui præcesserunt, reguntur. Vocat ergo fidem, spem, charitatem Iesu Christi, siue quia hæ virtutes dantur à Christo, & per Christi merita; siue potiùs, quia feruntur in Christum quà Deus est & homo, quasi in obiectum suum, & labor earum suscipitur propter Christum, & Christi amore, spe ac desiderio. Vnde v. vlt. id explicans ait, *Expectate filium eius de cælis.* q.d. Hac spe sustinetis persecutiones, ærumnas & labores pro fide, quia creditis & amatis Christum, cumque expectatis iudicem vt vos præmiet & glorificet. Hac enim spe vir iustus ad omnem fortunæ motum immotus firmusq; quasi cubus, imò quasi rupes consistit in sua fide & probitate. ita Anselmus. Vnde & Ambros. vt dixi, legit hic, *memores, &c. expectationis spei Domini nostri Iesu Christi*, id est, spei expectantis Dominum nostrum Iesum Christum.

Nota Quintò. Quod subdit Apostolus, *Ante Deum & Patrem nostrum*, vel refertur ad *memores*, vel potiùs ad *fidei, spei & charitatis*. q.d. Memor sum vestræ patientiæ & laboris, quem sustinetis pro fide, spe & charitate Christi, nō fictè & simulatè, *ante Deum*, id est, sine fuco, verè, sincerè, coram Deo. Est hic ingens stimulus ad fortiter agendum & patiendum, si cogitemus nos ante Deum, in Dei oculis, & pro Deo ipso laborare, pati, certare. *Magna* inquit Boëtius, *nobis indicta est necessitas benè agendi, quòd in conspectu Iudicis cuncta cernentis omnia agimus.* Hinc Deus Genes. 17. 1. hoc medium & excitamentum ad omnem perfectionem Abrahamo suggessit, dicens, *Ambula coram me, & esto perfectus.* q.d. Cogita præsentiam meam, me facta tua omnia coràm intueri; ita studebis & anniteris, vt opera tua quàm optimè & perfectissimè facias.

Acer stimulus est memoria præsentiæ Dei.

SCIENTES, FRATRES DILECTI A DEO, ELECTIONEM VESTRAM] q.d. Scio, non fide, non certa demonstratione, aut physica euidentia, sed ex signis & coniecturis: quia scilicet vestræ fidei, constantiæ, patientiæ, charitatis opera video, inde scio, id est probabiliter colligo, *vestram electionem* id est, vos esse electos ad gratiam & amicitiam Dei, &c, si in ea perseueretis, ad gloriam & fruitionem eiusdem. ita Theophyl. vide can. 13. Nam Apostolum propriè & immediatè loqui de electione ad gratiam, non autem ad gloriam, patet ex sequentibus, sequitur enim. VERS. 4.

QVIA EVANGELIVM NOSTRVM NON FVIT AD VOS IN SERMONE TANTVM, SED ET IN VIRTVTE] id est, potentia & efficacia miraculorum confirmatum fuit. VERS. 5.

ET SPIRITV SANCTO] Syrus vertit, *in spiritu sanctitatis*: sanctitas enim doctrinæ & vitæ prædicantium,

cantium, valdè eorumdem doctrinam credibilem facit & persuadet. Secundò, *in Spiritu sancto*, id est, in largitione Spiritus sancti & donorum eius, quæ Apostoli in primitiua Ecclesia, in baptismo, etiam visibiliter largiebantur, faciendo, vt credentes linguis peregrinis loquerentur, prophetarent, dæmones & morbos depellerent, &c. vt patet Actor. 10. v. 44. & alibi. ita Theodoret. Anselm. & alij.

ET IN PLENITVDINE MVLTA] D. Thomas bifariam accipit: Primo, *in plenitudine*, supple, donorum Spiritus sancti, ne se minus donorum accepisse putarent Gentiles quàm acceperant Iudæi. Secundo, *in plenitudine*, supple illustrationis. q. d. Nihil vobis defuit plenæ instructionis earum rerum, quæ ad fidem pertinent. Verùm hæc non conueniunt cum Græco πληροφορία, quæ vox significat plenam certitudinem & certam persuasionem, vt dixi Rom. 14. 5. Vnde Ambros. legit, *non in phantasia, sed in veritate plenitudinis*, id est plena, pleneq; probata & certa veritate. q. d. Nihil defuit Euangelio meo apud vos ad plenam illi fidem faciendam. Quod Theophyl. refert ad toleratas pro Euangelio afflictiones, eò quod non sit probabile quemquam pro vana doctrina tantum velle pati malorum quantum Paulus & Apostoli patiebantur pro Euangelio. Sed hoc arctius est: Apostolus enim *plenitudinem multam* vocat omnia argumenta, quibus plenam Euangelio suo fidem faciebat, putà miracula, linguas, prophetias, sanctitatem, patientiam, aliaque quælibet; nemo enim prudenter potest credere, nisi hæc, vel his similia signa fieri, vel facta esse pro Euangelio sciat, quæ planè persuadeant viro prudenti rem, ad quam confirmandam adhibentur, esse credendam.

Quid πληροφορία, id est plenitudo.

VERS. 6. ET VOS IMITATORES NOSTRI FACTI ESTIS ET DOMINI] Patheticè S. Bernard. serm. 1. in c. Ieiunij: *Quidni, ait, caput suum membra sequamur? si bona suscipimus ab hoc capite, mala autem quare non sustineamus? An respuere tristia volumus, & communicare iucunda? si ita est, indignos nos capitis huius participatione probamus: omne enim quod ille patitur, pro nobis est. Felix membrū quod huic adhaserit per omnia capiti, & sequetur illud quocumq; ierit.* Et mox: *Mihi omnino adhærere tibi bonum est, ô caput gloriosum & benedictū in sæcula, in quod & angeli perspicere concupiscunt. Sequar te quocumq; ieris: si transieris per ignem, non auellar a te. Tu dolores meos portas, & pro me doles. Tu prius transis per angustum passionis foramen, vt latum præbeas sequentibus membris ingressum* (metaphora à corpore & à capite sumpta; quo enim caput perruperit, facile est subingredi corpus.)

EXCIPIENTES VERBVM IN TRIBVLATIONE MVLTA, CVM GAVDIO SPIRITVS SANCTI] Nihil magis admirabile, quia nihil magis naturæ contrarium est, quàm in tribulatione gaudere. Solent enim afflicti plorare, murmurare, queri, desperare: sed Spiritus sanctus, qui natura superior est, & per tribulationes bona cælestia & diuina repromittit, efficit, vt homo hæc bona sibi proponens in tribulatione, quo magis affligitur, eo magis gaudeat. *Hoc verò eorum est*, ait S. Chrysost. *qui iam humanam naturā transcenderunt, corpusq; habent quasi nullis passionibus obnoxium. Sic & Christus, quamuis multas afflictiones pertulerit, gauisus tamen est. Ad hoc enim sponte sua venit, & nostri gratia seipsum exinaniuit, cōspuendus, alapis percutiendus & crucifigendus: atq; ita gauisus est ista patiēs, vt Patri dixerit: Clarifica me.* Ioan. 17. 1. *Afflictio in corporalibus, gaudiū in spiritualibus.* Causam subdit: *Non enim natura afflictionum hoc habet, vt gaudium pariant, sed istud ex ea afflictione est quæ propter Christum toleratur, & ex spiritu irrorante, & per caminum tentationum in requiem ac recreationem constituente. Cum gaudio, inquit, non simpliciter, sed multo: hoc enim est Spiritus sanctus.*

Admirabile est in tribulatione gaudere.

ITA VT FACTI SITIS FORMA (græcè τύπος, id est exemplaria, typi, &c. vt Syrus atque Ambros. in exemplum) OMNIBVS CREDENTIBVS IN MACEDONIA, ET IN ACHAIA. VERS. 7.

A VOBIS ENIM (à vestra fide, patientia, constantia, zelo, ait Theodor.) DIFFAMATVS (diuulgatus) EST SERMO DOMINI] Græcè, ἐξήχηται, id est, resonuit quasi echo, & resonuit quasi tuba, ait Theoph. Vatablus vertit, *à vobis ebuccinatus est sermo Domini*; Syrus, *à vobis manauit fama sermonis Domini*, id est, prædicationis Euangelicæ: vt scilicet omnes hanc nouam fidem Christianam admirentur & ament propter vestram Christianam, piam & sanctam vitam, quam sciunt vos ex fide hac hausisse & imbibisse. VERS. 8.

IN OMNI LOCO] fidelium scilicet, vel vbi fidei & fidelium est notitia: commodè enim τὸ *omni* ad præsentem materiam limitandum & accipiendum est.

FIDES VESTRA (rumor & fama fidei & sanctitatis vestræ) QVÆ EST AD DEVM (in Deum, erga Deum) PROFECTA EST] hoc est, dimanauit: loquitur enim, inquit Theophyl. de fide eorum, quasi de re animata, quæ egressa & profecta, omnia loca perambularit. Sic enim vulgus & poëtæ famā pingunt quasi iuuenem alatum, qui omnia celerrimè peruolat. Hinc Virgilius:

Fama pingitur cum alis.

Fama malum, quo non aliud velocius vllum,
Mobilitate viget, viresq; acquirit eundo.

ITA VT NON SIT NOBIS NECESSE QVIDQVAM LOQVI] q. d. inquit Theophyl. Adeò vehemens & efficax est fidei vestræ fama, vt neque expectent nos homines quidquam de vobis dicere; sed narrare incipientes, præueniant ipsi nos, vestra nobis bona annunciantes & deprecantes.

IPSI ENIM DE NOBIS ANNVNTIANT QVALEM INTROITVM HABVERIMVS AD VOS] id est, quàm mirabilis efficaxque fuerit meus ad vos introitus; nimirum, vt medios licet inter hostes & persecutiones constitutus, intrepidè tamen euangelizarim, plurimosq; ex vobis à simulacris ad Deum verum conuerterim, vt sequitur. Hunc introitum suum fusiùs describit Paulus c. seq. v. 1. & seq. VERS. 9.

Rursum Theoph. *Ipsi, inquit, homines annuntiant, quòd noster ad vos aduentus refertus fuerit innumeris mortibus, vos tamen non estis offensi in nobis. Quin etiā vos in pericula propter nos incidentes, non auersi estis à nobis, sed sic nobis adhærebatis, ceu innumeris bonis à nobis aucti essetis. Secundus autē ille accessus eius erat. Etenim profectus in Berrhœam, persecutionē passus est: ac inde veniēs, sic est receptus, vt & animas suas, adeoq; vitam pro eo impenderent.* Hactenus Theoph.

QVOMODO CONVERSI ESTIS AD DEVM A SIMVLACRIS, SERVIRE (vt seruiretis) DEO VIVO ET VERO] Monet eos vt recordentur à quibus, ad quem transierint, vt dignam sua conuersatione, christianismo & Deo viuo & vero, vitam agant. *Simulacris*, id est, diis falsis & inanimis, putà aureis & saxeis, opponit Deum viuum & verum. q. d. Viuit vigetque Deus, sentitque honorem & seruitium sibi à vobis impensum, ac consequenter vti suos hostes vlciscetur, ita vos seruos suos copiosè

copiosè præmiabit & remunerabitur.

VERS. 10. ET EXPECTARE (vt expectetis) FILIVM EIVS DE CÆLIS; qui in iudicio vos hisce persecutionibus liberabit, & gloriæ corona donabit. Ipse enim per suam gratiam ERIPVIT NOS à peccati miseriâ quā incurreramus, ac consequenter AB IRA VENTVRA, id est, à damnatione æterna nobis ob peccata infligenda ab irato Deo.

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Apostolus, vt Thessalonicenses incitet ad constantiam in Christi fide & persecutionibus, ostendit eis sinceritatem, sanctitatem, & zelum prædicationis suæ octo argumentis, scilicet Primò, ex illius fructu, v. 1.

Secundò, ex persecutionum, quæ Actor. 16 & 17. narrantur, tolerantia, v. 2.

Tertiò, ex doctrina sana & pura, quam docuit, v. 3.

Quartò, ex sancta intentione, qua non quærens fauores & opes nec gloriam hominum sed Dei tantum, prædicauit, v. 4. & seq.

Quintò, ex eo quòd eos tam tenerè educarit in fide, quàm tenerè mater amat & educat suos filios, quodq; pro eis vitam suam tradere voluerit, v. 7. & 8.

Sextò, quòd ne eos grauaret, sibi victum pararit nocte & die laborando, v. 9.

Septimò, quòd sanctè & irreprehensibiliter inter eos vixerit, v. 10.

Octauò, ex testimonio Thessalonicensium, qui Euangelium Pauli acceperunt vt verbum non hominum, sed Dei, ideoque dira ab impiis & inuidis Iudæis passi sunt, v. 13. & seq.

Deniq; vt eos ad se & fidem Christi magis alliciat, declarat subinde maternum in eos affectum, ideoq; eos vocat suam spem, gaudium, coronam & gloriam, v. 19. Itaq; Apostolus hoc capite in seipso viuam veri prædicatoris, & pastoris Ecclesiæ effigiem, & ideam exhibet, quam sibi iugiter nostri Pastores ob oculos ponant, imitando octo eius dotes & virtutes iam recensitas.

1. NAm ipsi scitis fratres, introitum nostrum ad vos, quia non inanis fuit: 2. sed antè passi, & contumeliis affecti (sicut scitis) in Philippis, fiduciam habuimus in Deo nostro, loqui ad vos Euangelium Dei in multa solicitudine. 3. Exhortatio enim nostra non de errore, neque de immunditia, neque in dolo, 4. sed sicut probati sumus à Deo vt crederetur nobis Euangelium: ita loquimur non quasi hominibus placentes, sed Deo, qui probat corda nostra. 5. Neque enim aliquando fuimus in sermone adulationis, sicut scitis: neque in occasione auaritiæ: Deus testis est: 6. nec quærentes ab hominibus gloriam, neque à vobis, neque ab aliis. 7. Cùm possemus vobis oneri esse vt Christi Apostoli: sed facti sumus paruuli in medio vestrûm, tamquam si nutrix foueat filios suos. 8. Ita desiderantes vos, cupide volebamus tradere vobis non solum Euangelium Dei, sed etiam animas nostras: quoniam charissimi nobis facti estis. 9. Memores enim estis fratres laboris nostri, & fatigationis: nocte ac die operantes, ne quem vestrûm grauaremus, prædicauimus in vobis Euangelium Dei. 10. Vos testes estis, & Deus, quàm sanctè, & iustè, & sine querela, vobis, qui credidistis, fuimus: 11. sicut scitis, qualiter vnumquemque vestrûm (sicut pater filios suos) 12. deprecantes vos, & consolantes, testificati sumus, vt ambularetis dignè Deo, qui vocauit vos in suum regnum & gloriam. 13. Ideo & nos gratias agimus Deo sine intermissione: quoniam cùm accepissetis à nobis verbum auditus Dei, accepistis illud, non vt verbum hominum, sed (sicut est verè) verbum Dei, qui operatur in vobis, qui credidistis. 14. Vos enim imitatores facti estis fratres Ecclesiarum Dei, quæ sunt in Iudæa in Christo Iesu: quia eadem passi estis & vos à contribulibus vestris, sicut & ipsi à Iudæis: 15. qui & Dominum occiderunt Iesum, & Prophetas, & nos persecuti sunt, & Deo non placent, & omnibus hominibus aduersantur: 16. prohibentes nos Gentibus loqui vt salui fiant, vt impleant peccata sua semper: peruenit enim ira Dei super illos vsque in finem: 17. Nos autem fratres desolati à vobis ad tempus horæ, aspectu, non corde, abundantiùs festinauimus faciem vestram videre cum multo desiderio: 18. quoniam voluimus venire ad vos: ego quidem Paulus, & semel, & iterum, sed impediuit nos Satanas. 19. Quæ est enim nostra spes, aut gaudium, aut corona gloriæ? Nónne vos ante Dominum nostrum Iesum Christum estis in aduentu eius? 20. vos enim estis gloria nostra & gaudium.

VERS. 1. SCITIS, FRATRES, INTROITVM NOSTRVM AD VOS, QVIA NON INANIS FVIT) Pro *inanis* græcè est κενή, id est vacua, q. d. Aduentus & prædicatio mea apud vos non fuit otiosa & euanida, non caruit sua molestia aut persecutione, aut digna materia, aut sinceritate, aut sanctitate, aut fructu; idq; toto reliquo c. demonstrat, vt dixi in argumento. Quod enim eam non solùm fructu non vacuam fuisse, sed etiam persecutionibus, aliisque iam dictis eamdem non caruisse docere velit, patet ex particula

cula aduersatiua *sed*. quæ sequitur, cum ait.

A

VERS. 2. SED ANTE PASSI (græcè προπαθόντες, id est, malis afflicti) ET CONTVMELIIS AFFECTI IN PHILIPPIS, FIDVCIAM tamen HABVIMVS (græcè ἐπαῤῥησιασάμεθα, id est libertate, audacia vsi sumus, audaces & intrepidi fuimus) LOQVI AD VOS (ad loquendum. & prædicandum vobis) EVANGELIVM DEI IN MVLTA SOLICITVDINE] Græcè ἐν πολλῷ ἀγῶνι, id est, in multo agone, lucta, certamine, & consequenter *in multa solicitudine*, vt vertit Noster, qualis esse solet eorum qui in agone decertant. Fortè etiam Noster pro ἀγῶνι, legit ἀγωνίᾳ, agonia enim est extrema solicitudo, qualis est eorum qui cum morte confligtantur: sed prius est verius. nam Coloss. 2. 1. Græcum ἀγῶνα æquè vt hîc, noster Interpres vertit, *solicitudinem*.

Agon Pauli. Hic ergo est agon prædicationis Euangelij, in quo cum dæmone, Iudæis, Gentibus, Philosophis, tyrannis, magistratibus ærumnis, persecutionibus, omnique aduersitate, Paulo & Apostolis certandum fuit. Vnde huius agonis sæpiùs meminit, vt sciant præcones Pauli asseclæ in agone graui & difficili sibi esse certandum. Sic 1. Cor. 9. 26. *Ego*, inquit, *sic curro, non quasi in incertũ; sic pugno, nõ quasi aërem verberans: sed castigo corpus meũ, & in seruitutẽ redigo; ne fortè, cùm aliis prædicauerim, ipse reprobus efficiar*. Huius agonis certamina & duella enumerat 2. Cor. 11. v. 23. *In laboribus*, inquit, *plurimis, in carceribus abundantiùs, in plagis supra modũ*, & quod sequitur. Et 2. Corinth. 4. 8. *In omnibus*, inquit, *tribulationem patimur, sed non angustiamur*, &c. *Semper mortificationẽ Iesu in corpore nostro circumferentes, vt & vita Iesu manifestetur in corporibus nostris*. Coronã verò agonis huius describit 2. Timoth. 4. 7. *Bonum*, inquit, *certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui: in reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quã reddit mihi Dominus in illa die iustus iudex*.

VERS. 3. EXHORTATIO ENIM NOSTRA NON DE ERRORE fuit] Græcè ἐκ πλάνης, id est, ex errore, non tam decepti. quàm decipientis, hoc est, ex impostura. q. d. Non fui impostor, non ex studio vobis imponendi prædicaui. Id patet ex meis periculis capitis, quæ apud vos prædicans subiui: impostores enim non solent se in pericula conicere, sed sua lucra & delicias aucupari. Verùm Noster meliùs vertit, *de errore*. q. d. Non prædicaui falsa dogmata, vti faciunt Philosophi & Gentium doctores, ac sacerdotes: sumit enim ἐκ pro περὶ, id est, *ex* pro *de*: nam Hebræum *min* vtrumque significat. Id patet ex sequenti.

D

NEQVE DE IMMVNDITIA] Vbi rursum græcè ἐξ ἀκαθαρσίας, id est, ex immunditia, quod licet propriè capi possit. q. d. Non prædicaui ex animo immunditiarum & libidinum auido, vt ad eas auditores pellicerem; longè tamen meliùs vertas, *de immunditia*. q. d. Non docui immunda, siue carmina magica, vt magi vestri, inquit Theophyl. siue potiùs opera, licere videlicet fornicari, deliciari, inebriari. qualia docent Pagani & hæretici Simoniani: sed omnis prædicatio mea fuit de veritate, de castitate, continentia, virginitate. Hoc magnum est argumentum religionem Christianam esse veram, sanctam, à Deo profectam, nimirum quod tantam doceat puritatem, quod suadeat cælibatum, quòd tot millia virginum educauerit. Videant Nouantes hîc an eorum religio vera sit, quæ sic virginitatem auersatur, docetque tam impura & sacrilega monachorum, sacerdotum & virginum

Signum veræ religionis est vera puritas & virginitas.

Deo dicatarum connubia, licita & sancta esse: cùm vel ipsi Gentiles Romani Vestalium suarum virginum nuptias morte punierint, easque viuas in terram defoderint.

NEQVE IN DOLO] Id est, cum dolo. q. d. Prædicatio mea non fuit dolosa, non coniuncta cum hypocrisi, quasi captarem me & mea lucra, & interim meæ auaritiæ prætexuerim Christum, eiusque Euangelium: dolum enim hunc occultam auaritiam interpretatur vers. 5. Aliter Chrysost. *Non in dolo*, inquit, id est, non in nouitate, vel seditione, qualem instituit Theodas ille rebellium princeps, Actor. 5. 36.

SICVT PROBATI SVMVS A DEO] *Probati*, id est electi: Deus enim Paulum probauit, id est elegit, & eligendo dignum & probatum fecit Apostolum, & Euangelij præconem, Act. 9. 15. *Vas electionis est mihi iste, vt portet nomen meum coram Gentibus, & regibus, & filiis Israel*. Aliter Maldonat. in Notis manuscr. *Probati*, inquit, hoc est, non approbati. sed examinati, explorati, *sumus à Deo, qui probat*, id est examinat, *corda nostra*. VERS. 4.

B

NON QVASI HOMINIBVS PLACENTES, hoc est, placere cupientes, & satagentes (*placentes* enim conatum, & actum inchoatum significat, iuxta can. 32.) SED DEO QVI PROBAT, id est expendit & explorat, CORDA NOSTRA] id est intentionem, desideria & fundum cordis nostri.

NEQVE ALIQVANDO FVIMVS IN SERMONE ADVLATIONIS] Syrus, *numquam vsi sumus sermone adulatorio*, id est, nemini sumus adulati: sic enim Græcum γίνεσθαι. id est esse, vt respondeat Hebræo היה *haia*, more Hebræorum amplè & variè sumit Apostolus, c. 1. v. 5. & hîc v. 7. 10. & alibi. VERS. 5.

C

Adulationem non tulerunt Gentiles in suis, quis Christianus eam ferat in Christiano, maximè Apostolo? Pythagoras asserebat potiùs gaudendum esse redarguentibus, quàm assentantibus, quos etiam hostibus deteriores iudicabat. Diogenes dictitabat, melius esse incidere in κόρακας quàm κόλακας, id est, in coruos quàm in parasitos: hi enim viuentis animum corrumpunt, illi solùm mortui corpus. Antisthenes adulatores comparabat meretricibus: sicut enim hæ bona omnia, præter mentem & prudentiam, suis amatoribus imprecantur; ita hi eadem optant iis quibuscum agunt. Crates aiebat eos qui inter adulatores viuerent, desertos esse, non aliter quàm vituli sunt inter lupos. Bion interrogatus, *quod esset animal omniũ maximè noxium? Si de feris*, inquit, *percunctéris, tyrannus; si de mitibus, adulator*. testis Laërtius lib. 1. cap. 6. Diogenes rursum blandam orationem ad gratiam compositam, vocabat melleum laqueum, quòd blandè amplectens hominem iuguleт. Idem Aristippum philosophum vocabat regium canem, quòd Dionysio Siciliæ tyranno adularetur, est enim canis animal ad assentationem promptissimum. Themistius philosophus cum videret Iouiniani Imper. aulam assentatoribus refertam, ex moribus deprehendi ait, purpuram eos magis quàm Deum colere. testis Nicephorus lib. 10. c. 42. Plato cùm Diogenem offendisset olera lauantem dixit illi ad aurem: *Si Dionysio morem gessisses, profectò nõ lauares olera*. Diogenes vicissim Platoni in aurẽ ait, *Si tu lauares olera, Dionysio non inseruisses*. Phocion Antipatro amico petenti quid iniquum: *Non potes*, inquit, *ô Antipater, Phocione simul amico & adulatore vti*. Amicus enim non ad quiduis obsequitur, adulator autem in omnibus obsecundat,

Quomodo Gentiles de adulatione.

dat. Constantinus Imper. tantus erat spadonum & adulatorum hostis, vt eos tineas & sorices palatij appellaret. testis Nicephor. li. 8. c. 54. Sigismundus Imp. adulatori alapam dedit, dicentique, Cur me cædis Imperator? respondit, *Cur me mordes adulator?* testis Æneas Siluius lib. 2. de Gestis Alfonsi. Denique Alfonsus Aragonum rex adulatores suæ curiæ aiebat esse similes auibus circumuolantibus triremem, attentisq; si quis bolus ex triremi excideret, vt illum excipiant, & mox auolent. Refert Panorm. lib. 1. de Gestis Alfonsi.

NEQVE IN OCCASIONE AVARITIÆ] Id est, occasionem auaritiæ, siue auarè congregandi opes, &. ditandi me, non captaui, non sum aucupatus ex Euangelio. ita Syrus, Vatabl. Anselm.

Potest Secundò, Græcum προφάσει verti, Prætextu. q. d. Auaritiæ meæ non prætexui Euangelium, quasi illud propter se non quærerem, sed occultè illud dirigerem ad auaritiam meam, vt ex Euangelio illam explerem, méque locupletarem. ita Vatablus.

B

Iurat Paulus. DEVS TESTIS EST] En iurat Apostolus, & Deum in testem vocat. Discant hic Anabaptistæ iuramentum in se esse bonum, esséque actum virtutis, quæ dicitur religio; qua Deum honoramus, vti sacrificia ei offerendo, sic & per eum iurando, ac dicta nostra confirmando. hoc enim ipso testamur & profitemur, Deum esse primam, summam & infallibilem veritatem, qui magnus & honor & laus Dei est: ac proinde non tantùm in veteri, sed in nouo quoque testamento licitum est iurare, vti hîc iurat Apostolus.

Secundò Nota, quàm graui attestatione amoliatur à se suspicionem adulationis & auaritiæ: nihil enim veritatis præconi ita necessarium est atque sinceritas, & rectæ intentionis opinio ac fama, vt auditores sibi persuadeant non sua, sed se, suámque salutem ab eo quæri.

C

VERS. 7. CVM POSSEMVS VOBIS ONERI ESSE VT CHRISTI APOSTOLI: SED FACTI SVMVS PARVVLI] Pro *sed*, latiniùs & clariùs diceretur *tamen*, vel certè omissa vocula *cùm*, retineri posset vocula *sed*. q. d. Poteram vobis oneri esse, sed malui esse paruulus.

Nota. Pro *oneri esse*, græcè est ἐν βάρει εἶναι, quod Primò, verti potest, In pondere & auctoritate esse, & hoc meliùs respondet ei, quod præcessit, *non quærentes ab hominibus gloriam*. Vnde Ambr. legit, non *oneri*, sed *honori esse*; huic enim statim opponit, subdens, *Sed facti sumus paruuli*. Secundò, verti potest, Graues esse in accipiendo sumptu & alimonia à Thessalonicensibus: de onere enim alimoniæ loqui Apostolum patet vers. 9. & ex eo, quòd tam auaritiam, de qua præcessit, quàm fastum hoc versu à se amoliri nitatur Apostolus. Vtrumque significat nostrum *oneri esse*, scilicet grauiter, & ex auctoritate exigere tam honorem, ait Chrysost. & Syrus, quàm sumptum, ait Theophyl. vtrumque enim iure naturæ & diuino præstare debent catechumeni & discipuli suis magistris, Apostolis & præconibus

D

Ab Hebræis honor vocatur onus eur. à quibus docentur & instruuntur. Hebræum enim כבד *cabad*. tam onerare, quàm honorare significat. Vnde illud Decalogi Exodi 20. *Honora patrem & matrem* (vbi pro *honora* in Hebræo est כבד *cabbed*) verti potest, Onera patrem & matrem, debito scilicet honore, & alimonia, ac muneribus: est enim honor onus quoddam, quod honorantes honoratis præstare debent.

SED FACTI SVMVS PARVVLI] In Græco duplex

A est lectio, & vtramque tangit Theophyl. Quædam exemplaria legunt νήπιοι, id est *paruuli*, quædam ἤπιοι, hoc est blandi, comes: sed eodem redit vtraque lectio. q. d. Non fui seuerus magister & exactor tam honoris, quàm sumptus mihi pro mea prædicatione à vobis debiti, sed factus sum vobiscum quasi paruulus, comis, blandus, imò quasi nutrix aut mater, quæ cum infante suo balbutit & colludit, eumque alit ac fouet: sic enim & ego quasi nutrix blandissima & amantissima balbutiens de deitate & humanitate Christi, & blanda cæli præmia quasi lac vobis ingerens & promittens, vobiscū quodammodo collusi, ac vobis me meáque omnia impendi, adeò vt cuperem cum Euangelio animam meam vobis tradere, vt sequitur. ita Chrysost. Anselm. Theophyl. *Mira comitas S. Pauli, quæ omnes sibi demeruit.*

Nota Primò. Apostolum, Episcopum, Doctorem maximè decet & ornat comitas, affabilitas & suauitas morum. Apostoli enim est neminem suo fastu & supercilio grauare, sed lenitate omnes delinire, sibique deuincire: sic enim quocumque volet, flectet eos, vitamque cum suis aget tum vtilissimam, tum suauissimam. Vide de suauitate amicitiæ disserentem hic Chrysost. homil. 2. ante fin. Quin & Gentiles idipsum docuerunt. Antalcidas, inquit Plutarch. in Lacon. apophtheg. rogatus, quo pacto quis maximè placere possit hominibus? Si inquit, loquatur illis iucundissima, præstet autē vtilissima. Reprehendendi sunt, qui cùm re sint fideles, tamen officium orationis asperitate corrumpunt: his peiores sunt, qui sermone benigni, te lædunt: pessimi verò, qui cum verbis molesti sunt, tum factis noxij. *Comitas ornat doctorem.*

ITA DESIDERANTES VOS] Græcè ἱμειρόμενοι, id est, cum affectu desiderantes, vel, vt Vatablus, affectu propensi in vos. Theophyl. legit ὁμειρόμενοι ὑμῶν, id est, obligati vobis vobísque agglutinati: compositum enim est, ὁμείρομαι ab ὁμοῦ, hoc est simul, & εἴρω, id est complico, connecto. VERS. 8.

CVPIDE VOLEBAMVS TRADERE VOBIS NON SOLVM EVANGELIVM DEI, SED ETIAM ANIMAS NOSTRAS] vt nimirum animam, id est vitā, pro vobis per martyrium profunderem. Verùm quia dicit *tradere vobis*, non autem, Pro vobis, & quia amorem nutricis hîc se æmulari dicit; planiùs & efficaciùs sic accipiemus. q. d. Ita vos quasi fœtus meos, ego quasi mater & nutrix amo & depereo, vt non solùm lac & vbera mea, sed & animam meam, si possem, vobis tradere cuperem: amor enim summus totum se in amatum transfert, & hæc est summa amicitia, quâ se totum amicus amico communicat. Hinc Christus, vt summum nobis amorem ostenderet, animam suam ac seipsum totum nobis in Eucharistia communicauit, ac in dies communicat: sed hoc nec Paulus, nec alius homo facere potest reipsa, sed voto tantùm & desiderio. Sic S. Iob domesticis suis se tam amabilem & charum fuisse dicit, vt cuperent sua carne vesci ac frui. *Si non dixerunt*, ait cap. 31. 31. *viri tabernaculi mei: Quis det, de carnibus eius vt saturemur?* quæ phrasis & hyperbole tantùm ingentem in eis Iobi amorem & desiderium significat; nec enim reipsa, & efficaciter eius vesci carnibus voluissent. *Mirus S. Pauli amor in suos.*

NOCTE AC DIE OPERANTES] Græca addunt γὰρ, *nocte enim ac die operantes*. & sic sensus est clarior: est enim hic noua sententia. VERS. 9.

QVAM SANCTE] Græcè ὡς ὁσίως, id est, quàm sanctè, piè, timoratè, quanta religione, reuerentia, ac VERS. 10.

ac cultu Dei; q.d. Memor semper me Dei negotium in eius oculis agere,

IVSTE] vt nemini iniuriam fecerim sed cuique, quod suum est, tribuerim.

ET SINE QVERELA] ἀμέμπτως, id est inculpatè, ita vt nemo de me queri potuerit.

VOBIS, QVI CREDIDISTIS, FVIMVS] id est, vobiscum versati sumus, vobiscum nos gessimus, amplè enim & variè sumit Græcum γίνεσθαι, ad instar היה haia Hebræorum, vt dixi v. 5.

VERS. 11. VNVMQVEMQVE VESTRVM, refer ad *deprecantes & consolantes*, TESTIFICATI SVMVS] Id est, obtestati sumus & rogauimus, sicut *pater solet filios* charissimos rogare & obtestari, vt dignè suis maioribus viuant. Notat S. Chrys. τὸ *vnumquemque vestrûm*, atque stupens exclamat: *Papæ in tanta multitudine neminem omittit: non paruum, non magnum, non diuitem, non pauperem.* Imitentur Paulum Parochi & rectores animarum, vt singulos, cùm opus est, visitent, doceant, hortentur, consolentur. Sic enim pastor oues singulas inspicit, pascit, dirigit.

VERS. 12. TESTIFICATI SVMVS (id est, obtestati sumus ita Theop.) VT AMBVLARETIS DIGNE DEO, QVI VOCAVIT VOS IN SVVM REGNVM ET GLORIAM] Magnum eis stimulum addit ad patientiam persecutionum, & omnem virtutem, dicens: *digne Deo, qui vocauit vos in suum regnum.* Si enim ad regnum nos vocat Deus, & regnum cæleste, illudque diuinum & æternum, quis pro hoc regno non ferat bonorum iacturam, exilia, verbera, mortem denique ipsam? ita Chrysost. & Theophyl. qui benè ponderat & æstimat quid sit Deus, quid sit homo, quæ hominis erga Deum obligatio, quàm purus ac sanctus sit Deus, quamque purè & sanctè à nobis Christianis coli velit; hic sciet, quid sit dignè ambulare Deo,

Secundò, alium stimulum addit subdens:

VERS. 13. *Quod verbum auditus.* CVM ACCEPISSETIS A NOBIS VERBVM AVDITVS DEI] *Auditus*, scilicet vestri, quo vos à me verba Dei audistis: vel potiùs, *verbum auditus Dei*, est verbum auditum à Deo, seu, quod ego & Apostoli à Deo audiuimus & accepimus. Sic Isaias c. 53. v. 1. ait: *Domine, quis credidit auditui nostro?* hoc est, sermoni nostro, quem à te, Domine, audiuimus.

Obiectum formale fidei est reuelatio Dei. ACCEPISTIS ILLVD, NON VT VERBVM HOMINVM, SED (SICVT EST VERE) VERBVM DEI] Hinc patet, quòd obiectum formale fidei, sit reuelatio non hominis, vel angeli, sed Dei; siue, esse dictum, auditum & reuelatum à Deo, vt si quæras à fideli Cur credis Deum esse trinum in personis, & vnum in substantia? ipse, si præcisè & formaliter respondeat, dicet: Id credo, non quia hoc Ecclesia docet, non quia Apostoli, non quia Patres hoc docuerũt; sed quia hoc dixit & reuelauit de se Deus: sicut enim verbum legati fidem habet apud eos, ad quos legatus mittitur, nõ quia legati verbum est, sed quia verbum est regis qui legatum misit ad hoc verbum proloquendum, vt non tam legatus, quàm rex per legatum loquatur: sic & verbum Pauli & Apostolorum fidẽ habet, non quia Pauli, sed quia Dei verbum est, qui Paulum misit, ac per Paulũ loquitur.

Inde oritur certitudo fidei. Atq; hinc oritur certitudo fidei, quæ nos de articulis, quos fide credimus, ita certos reddit, vt id omne negare malimus, quod sensus nobis dictat, quod scientia nobis demonstrat, quod omnes homines & angeli dicunt, quàm id negare quod dictat fides: nititur enim fides Deo reuelãte, quę prima & infallibilis est veritas, cui omnis alia veritas cedere debet

QVI (Deus) OPERATVR IN VOBIS, QVI CREDIDISTIS] Græcè τοῖς πιστεύουσιν, id est, *qui credit is.* *Operatur*, supple fidem, vt credatis, & credere pergatis verbis meis, eáq; exequi satagatis. ita Ansel.

ECCLESIARVM DEI, QVÆ SVNT IN IVDÆA IN CHRISTO IESV] id est, quæ in fide & religione Christi Iesu sunt perseuerantes, iuxta can. 37.

QVIA EADEM PASSI ESTIS ET VOS A CONTRIBVLIBVS VESTRIS, SICVT ET IPSI A IVDÆIS] Græcum συμφυλετῶν, magis significat eos qui eiusdem sunt gentis, quàm tribus: intelligit enim Iudæos, vt patet ex v. sequ. Thessalonicæ indigenas, qui vti persecutionem in Paulum concitarunt Act. 17. 5. ita deinde eamdem deriuarunt in Christianos à Paulo conuersos, vt illi bonis mulctarentur, & proscriberentur: hoc enim in Iudæa Christiani passi sunt à Iudæis, vt patet Hebr. 10. 34. *Rapinam*, inquit, *bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis.* VERS. 14.

QVI (scilicet Iudæi) ET DOMINVM OCCIDERVNT IESVM, ET DEO NON PLACENT, (id est, maximè displicent, per miosin) ET OMNIBVS HOMINIBVS (id est, omnium hominum saluti) ADVERSANTVR, quia scilicet Christo Saluatori, illius Euangelio, nobisque eius præconibus pertinacissimè resistunt, & ardentissimè persequuntur, PROHIBENTES NOS GENTIBVS LOQVI VT SALVÆ FIANT] vt sequitur. ita Chrysost. Theodor. Anselmus. VERS. 15.

VT IMPLEANT PECCATA SVA SEMPER] Nota, τὸ *vt*, non finem, sed consecutionem significare hîc, vti & alibi sæpè. q.d. Hi Iudæi continuò peccata peccatis tam parentum, quàm suis, maximè illis, quibus Christum occiderunt, accumulant quasi hereditaria improbitate, quoad impleant mensuram quam designauit Deus, vt eâ impleta, omnia eorum peccata simul & plenè puniat euersione totius gentis per Titum & Romanos. VERS. 16.

Quid sit implere peccata. Nota Secundò. Hac phrasi, *implere peccata sua*, semper significatur hereditaria impietas quasi natura tota sit corrupta & deprauata.

Mensura peccantibus à Deo statuta, vt ea impleta vindictã & pœnas. Tertiò, hinc patet, Deum vrbibus, regnis, & à pari proportione impiis priuatis, certum statuisse peccatorum cumulum, ad quem pœnam vel vindictam differt, donec impleatur, vt illo impleto, omnia simul & perfectè vindicet & castiget. Idem patet Genes. 15. v. 16. vbi Deus terram Chanaan Abrahæ promissam, ei dare distulit per quadringentos annos: *Necdum enim*, inquit, *completæ sunt iniquitates Amorrhæorum vsque ad præsens tempus.* q. d. Post quadringentos annos complebuntur Amorrhæorum iniquitates, tumque eos exscindam; & te, id est posteros tuos Hebræos, in terram eorum inducam. Sic Matt. 23. v. 32. & 35. *Et vos implete mensuram patrum vestrorum*, vt, sicut illi Prophetas occiderunt, ita vos me & Apostolos occidatis, *vt veniat super vos omnis sanguis iustus, qui effusus est super terram, à sanguine Abel iusti vsque ad sanguinem Zachariæ filij Barachiæ, quem occidistis inter templum & altare.* Vbi Aduerte, patres cum filiis vnum censeri ciuili æstimatione. Vnde parentum merita vel demerita in filios redundant. ita tamen vt filij parentum peccata imitantes non grauiùs puniantur, quàm propria peccata demereantur: dicuntur nihilominus filij parentum peccata luere, quia parentes improbos imitantur, itaque cumulum peccatorum à Deo vindictæ designatum adaugent & implent, vt illius ira in eos tum desæuiat; quæ non desæuisset, nisi parentum pecc-

peccata ad hunc cumulum, & ad hanc mensuram conficiendam præcessissent.

Duplex hic lectio.

PERVENIT] Duplex hic est lectio; alij legunt *prauenit*; alij & meliùs *peruenit*. ita Romana, Syrus Vatablus & alij.

IRA, id est vltio græcè ἡ ὀργή. q.d. ait Theophyl. Ita illa, & vltio insignis & ineuitabilis, quam, eis prædixit & comminatus est Christus, IN FINEM id est, ad extremum (hoc enim est Hebræum לנצח *lanetsach* quò alludit Paulus) q.d. Extrema, perpetua & implacabilis ira Dei peruenit in Iudæos, quia scilicet à Deo destinati sunt, & iam vicini exitio præsenti per Titum, (vigesimo enim anno ab hac scripta epistola Iudæam euertit Titus) & æterno gehennæ per Christum. ita Anselmus, D Thomas, & alij. Vbi aduerte. Hæc ira & vltio Dei in Iudæos duplex est; prior culpæ, eorum scilicet in peccatis excæcatio, obduratio, reprobatio: posterior pœnæ, excidium videlicet præsens, & æternum, vt dixi gehennæ incendium. B

Iudæi per Titum præoccupati ab ira Dei.

Potest Secundò, Græcum ἔφθασε verti *occupauit prauenit*, vt legit Ambros. & sic vertit Nober & alij cap. 4. v. 15. q.d. Decretum Dei de vlciscendo peccata Iudæorum, iam occupauit eos, eiusque executio breui præueniet eos inopinatos, nihil scilicet tale expectantes, vt, cùm ex toto orbe tempore paschatis Hierosolymam Iudæi confluent, tunc subitò à Tito in ea concludantur, obsideantur, ac penitus deleantur; vti contigisse narrat Iosephus. Græcum enim φθάνειν significat aliquid subitum & inexpectatum, quod metum & spem cogitationemque hominis præuenit ac præuertit.

VERS. 17. NOS AVTEM, FRATRES, DESOLATI A VOBIS] Græcè ἀπορφανισθέντες ἀφ' ὑμῶν, id est, disiuncti à vobis, & quasi patres vel matres filijs suis orbati, & orphani facti. ita Theodor. C

AD TEMPVS HORÆ] id est breue horarium. Sic Horatius,

Horæ Momento cita mors venit, aut victoria læta.

Queritur hic Paulus, quod per Iudæorum persecutionem tam citò à Thessalonicensibus auulsus fuerit, & quasi fœtibus necdum satis prouectis & adultis orbatus, Actor. 17. 10.

VERS. 18.

Quomodo Satan impediat opera Sanctorum.

SED IMPEDIVIT NOS SATANAS] Quærit S. Basil. in Regul. breuior. interrog. 275. Quæ & quomodo Pauli & Sanctorum bona opera impedire possit Satanas? ac respondet: *Rectè, inquit, facta, quæ in sola animi volūtate posita sunt, hæc nullo modo impedire Satanas potest. Quæ verò eiusmodi, ad quæ cōsequenda necessaria est etiā opera corporis in his plerumq; etiā Deus nasci impedimenta permittit, vel probandi, vel detegēdi causa illius qui impeditur: vt vel si a recto proposito destiterit, conuictus, qualis sit detegatur; vt hi qui suprà petrā fuerant seminati, qui ad modicū tēpus susceperunt quidē verbū cum gaudio, exortā autem tribulatione, statim recesserunt: vel, si in recto perseuerarit, clarius appareat studiū ipsius in rectè factis; vt ipsius Apostoli, qui cū sæpe Romā petere decreuisset, & prohibitus esset, vt ipse fassus est, tamē eatenus in ea volūtate permanere nō destitit, quoad etiā effecit quod statuerat.* D

VERS. 19. QVÆ EST ENIM NOSTRA SPES, AVT GAVDIVM, AVT CORONA GLORIÆ? NONNE VOS ANTE DOMINVM (id est, in conspectu Domini coram Domino) NOSTRVM IESVM CHRISTVM ESTIS IN ADVENTV EIVS?] q.d. Vos estis spes mea, gaudium meum, & corona mea, non formalis, sed obiectiua, siue materialis, quia estis materia & obiectum spei, gaudij & coronæ meæ: spero enim, & gaudeo me in aduentu Christi ad iudicium ab eo recepturum coronam gloriæ pro labore vobis ad Christum conuertendis impenso.

Fideles erūt corona & gloria Pauli.

Nota Primò. Cùm ait Paulus, *Corona gloriæ*, respicit ad Hebræum תפארת *tipheret*, id est decus ornatus, splendor, gloria, magnificentia. Noster Interpres subinde dignitatem, subinde iactantiam, subinde pulchritudinem, sed crebriùs gloriam vertit, vt psal. 88. 18. *Gloria* (hebraicè *tipheret*) *virtutis eorum tu es*; hoc est, robur & decus eorum tu es Domine. Et Isaias 62. 3. *Erit corona* (hebraicè *tipheret*) *gloriæ in manu Domini.* Sic Paulus Thessalonicenses hic vocat suum *tipheret*, id est, suum decus, coronam & gloriam.

B. Virgo rectè vocatur nostra spes, vita, dulcedo.

Nota, Secundò contra Nouantes, S. Paulus hic Thessalonicenses sine vlla Dei aut Christi iniuria vocat suam spem, suum gaudium, imò suam coronam gloriæ, cur non possimus vocare & inuocare beatam Virginem, quæ Mater Dei est, & cæli regina, spem nostram, matrem misericordiæ, vitam & dulcedinem nostram? Quid hic iniurium est Christo? imò quid non honorificum Christo? nónne gloria matris est filij gloria? nónne mater intercedendo pro nobis apud filium, per filium consolationem, misericordiam, vitam & salutem nobis largitur? Aduocatum in curia vocare possum spem causæ, aut veniæ obtinendæ; cur non possim ita vocare matrem Dei, quæ mihi aduocata est in curia cælesti, & veniam ac gratiam mihi impetrare potest? Piè & verè S. Bernard. serm. de Natiu. B. Mariæ. *Exaudietur, inquit, mater pro sua reuerentia; exaudiet vtique matrem filius, & audiet filium pater. Filioli, hæc peccatorum scala, hæc mea maxima fiducia est, hæc tota ratio spei meæ.*

Exclamat hic ex Chrysostomo Theophyl. Nónne hæc sunt matrum verba, omnino misericordiæ & charitatis visceribus inflammatarum, paruulos pueros suos alloquentium? Non satis erat coronam dicere, vt dilectionis suæ feruorem indicaret; sed apposuit *gloriæ*, siue gloriationis, hoc enim est Græcum καυχήσεως.

Vbi Nota, coronam hic dupliciter accipi posse. Primò, pro ipso præmio beatitudinis, de quo gloriabatur Apostolus. Secundò, pro ipsis Thessalonicensibus à Paulo conuersis, qui Paulum in die iudicij stipaturi sunt instar coronæ, de qua gloriabitur coram Deo, angelis & hominibus. De hac corona pulchrè S. Gregorius homil. 17. in Euangel. *Pensemus, inquit, quod lucrū Deo fecimus nos, qui accepto talēto, ab eo ad negotiū missi sumus. Et enim dicit: Negotiamini dū venio. Quale ei animarum lucrum de nostra negotiatione mōstrabimus? Quot eius conspectui animarū manipulos de prædicationis nostræ segete illaturi sumus? Ponamus ante oculos nostros illū tāta districtionis diē, quo iudex veniet, & rationē cum seruis suis, quibus talenta credidit, ponat.* Deinde coronā fideliū singulos Apostolos cingentē describens subdit: *Ecce in maiestate terribili, inter Angelorū atq; Archangelorū choros videbitur. Ibi Petrus cum Iudæa cōuersa, quā post se traxit, apparebit. Ibi Paulus cōuersum vt ita dixerim, mūdū ducēs. Ibi Andreas post se Achaiā: ibi Ioannes Asiam, Thomas Indiā in conspectū sui iudicis regis conuersā ducet. Ibi omnes Dominici gregis arietes cū animarū lucris apparebūt, qui sanctis suis prædicationibus Deo post se subditū gregē trahunt. Cū igitur tot pastores cū gregibus suis ante æterni pastoris oculos venerint, nos miseri quid dicturi sumus, qui ad Dominū nostrum post negotiū vacui redimus, qui pastorū nomen habui-*

Coronam fidelium trahit post se Apostolus in die iudicij.

habuimus, & oues quas ex nutrimento nostro debeamus ostendere non habemus? De hac corona plura dixi Philip. 4. 1.

VERS. 20. VOS ENIM ESTIS GLORIA NOSTRA ET GAVDIVM] Similem Christi sententiam ex Euangelio secundùm Hebræos citat S. Hieronym. in cap. 5. ad Ephes. nimirum hanc: *Numquam læti sitis, nisi cum fratrem videritis in charitate.* Verè S. Chrysostomus: *Numquam,* inquit, *vel mater, vel pater, etiamsi in vnum conspirauerint, amoremq; suum vtrimque commiscuerint, talem poterunt ostendere amorem qui Paulo ex æquo respondeat: Gaudium inquit, & corona. Magis, inquit, in vobis gaudeo, quàm in corona.*

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet se ad Thessalonicenses misisse Timotheum, vt eos in fide confirmaret.

Deinde v. 6 redeunte ad se Timotheo, ex eoq; cognita illorũ constantia, mirè gauisum esse.

Mox v. 9. pro eadem Deo gratias agit, oratque Deum vt eos reuisere, & in fide perficere sibi concedat.

Denique v. 12. ad hoc Dei in eos benedictionem inuocat, vt adaugeat eorum charitatem & sanctitatem.

1. PRopter quod non sustinentes ampliùs, placuit nobis remanere Athenis, solis: 2. & misimus Timotheum fratrem nostrum, & ministrum Dei in Euangelio Christi, ad confirmandos vos, & exhortandos pro fide vestra: 3. vt nemo moueatur in tribulationibus istis: ipsi enim scitis quòd in hoc positi sumus. 4. Nam & cùm apud vos essemus, prædicebamus vobis passuros nos tribulationes, sicut & factum est, & scitis. 5. Propterea & ego ampliùs non sustinens, misi ad cognoscendam fidem vestram: ne fortè tentauerit vos is qui tentat, & inanis fiat labor noster. 6. Nunc autem veniente Timotheo ad nos à vobis, & annuntiante nobis fidem & charitatem vestram, & quia memoriam nostri habetis bonam semper, desiderantes nos videre, sicut & nos quoque vos. 7. ideo consolati sumus fratres in vobis in omni necessitate, & tribulatione nostra per fidem vestram, 8. quoniam nunc viuimus, si vos statis in Domino. 9. Quam enim gratiarum actionem possumus Deo retribuere pro vobis in omni gaudio, quo gaudemus propter vos ante Deum nostrum, 10. nocte ac die abundantiùs orantes, vt videamus faciem vestram, & compleamus ea quæ desunt fidei vestræ? 11. Ipse autem Deus & Pater noster & Dominus noster Iesus Christus, dirigat viam nostram ad vos. 12. Vos autem Dominus multiplicet, & abundare faciat charitatem vestram in inuicem, & in omnes, quemadmodum & nos in vobis: 13 ad confirmanda corda vestra sine querela in sanctitate, ante Deum & Patrem nostrum, in aduentu Domini nostri Iesu Christi cum omnibus sanctis eius. Amen.

VERS. 1. PROPTER QVOD NON SVSTINENTES] Græcè *μηκέτι στέγοντες*, id est, non ampliùs ferentes, supple, desiderium cognoscendi res vestras, & vobiscum agendi, misimus hac de causa Timotheum, quasi internuntium ad vos.

PLACVIT NOBIS REMANERE ATHENIS, SOLIS] Dices, Actor. 17. v. 15. dicitur Paulus ex Berœa & Thessalonica euocasse Silam & Timotheũ ad se Athenas; ergo non remansit solus Athenis. Respondeo. Euocauit eos, sed statim remisit Thessalonicam: quod licet Actor. 17. non dicatur, hinc tamen colligitur, & ex eo, quòd Actor. 18. 5. Silas & Timotheus dicantur rediisse ad Paulum non iam Athenis, sed Corinthi agentem: si redierunt, ergo iam post congressum mutuum, de quo Actor. 17. 15. rursum discesserant ab eo.

VERS. 2. MINISTRVM DEI] Græca & Syra addunt *καὶ συνεργὸν ἡμῶν, & cooperatorem nostrum.*

AD CONFIRMANDOS VOS, ET EXHORTANDOS PRO FIDE VESTRA] id est, pro stabilitate & incremento fidei vestræ procurando. ita Theophyl.

Secundò simpliciùs, Græci & Syrus: *περὶ* capitur pro *ὑπὲρ*, hoc est *super*, quod respondet Hebræo על *al.* q. d. Vt confirmem & exhorter vos super fide vestra, vel circa fidem vestram, vel in fide vestra: hæc enim omnia significat Hebræum *al.*

VERS. 3. VT NEMO MOVEATVR IN TRIBVLATIONIBVS ISTIS (persecutionibus Iudæorum & Gentium;) IPSI ENIM SCITIS, QVOD IN HOC POSITI SIMVS] Syrus vertit, *ad hoc destinati sumus*, ad sustinendas videlicet persecutiones & tribulationes. S. Chrysost. *Non dixit simpliciter,* inquit, *Tentamur sed, In hoc positi sumus. pro eo quod est, ad hoc facti sumus; hoc est opus nostrum, hæc nostra vita, & tu requiem quæris?* Dicat ergo cum S. Sebastiano quilibet Christianus illud, quod Ieremias de se in typo Christi, & cuiusque Christiani dicit & canit Thren. 3. v. 12. *Posuit me* (Deus) *quasi signum ad sagittam, misit in renibus meis filias pharetræ suæ*, id est, sagittas suas, putà tribulationes.

Dicat quiuis patiens cum S. Iob c. 16. 13. *Posuit* (Deus) *me sibi quasi in signum*, id est, in scopum, in quem sua omnia tela coniiciant inimici. Audiant hoc omnes Christiani, ait Theophyl. se nimirum ad hoc positos & vocatos esse, putà ad crucem cum Christo & pro Christo fortiter sustinendam. Sic fimus, inquit Chrysost. milites Christi, si patientiæ armis induamur. Sic fimus Martyres Christi si diabolum vincamus: si enim pateris & sustines, fugiet diabolus. Prædixit id Apostolus generali sententia 2. Tim. 3. 12. *Omnes, qui piè volunt viuere in Christo Iesu, persecutionem patientur.* Imò Christus ipse *Omnes Christiani vocantur ad crucem.*

Ioan. 16. 33. *In mundo, inquit, pressuram habebitis, sed confidite, ego vici mundum.*

Deus meliorib. maiores imponit cruces: *Hanc rationem*, ait Seneca lib. de Constantia sapientis, *sequitur Deus in bonis viris, quam in discipulis suis praeceptores, qui plus laboris ab his exigunt in quibus certior est spes; & qua in militibus duces, qui optimos milites ad durissima mittunt. Sic ignē experitur in Mucio, paupertatē in Fabricio, exiliū in Rutilio, tormentū in Regulo venenum in Socrate, mortem in Catone. Vt seueri parentes filios durius educant, ita Deus suos, idq; vt inde, imò doloribus & damnis, colligant robur. Dicat hi ergo: Digni visi sumus Deo, in quibus experiretur quantum humana natura pati possit* (imò quantum & gratia & amor Dei possit.) *Ecce par Deo dignum vir fortis cum mala fortuna cōpositus; ecce spectaculū Deo; dignum.* Hæc, & plura sparsim Seneca loco citato.

Vers. 5. PROPTEREA ET EGO AMPLIVS NON SVSTINENS, desiderium scilicet agnoscendi fidem & res vestras: de quo v. 1. MISI (Timotheum) AD COGNOSCENDAM FIDEM VESTRAM.

NE FORTE TENTAVERIT VOS (& tentando vicerit, ac de fide aut constantia deiecerit) IS QVI TENTAT] Græcū ὁ πειράζων, est participium, quòd more Hebræo ponitur pro nomine πειραστής, id est, ille tentator, qui Christum & Sanctos omnes tentauit, & tentat. cuiusque ars tentare est; putà Satanas de quo Matth. 4. 3.

Vers. 8. QVONIAM NVNC VIVIMVS, SI VOS STATIS IN DOMINO] q. d. Licet ad mortem vsque affligamur, dum tamē audimus vestram constantiam, & fidem, quàm habetis in Domino, quasi reuiuiscimus, & à mortuis excitamur.

Exclamat hîc Anselmus: *O quā mollia viscera gestabat Apostolus, quādo circa filios suos tanto æstu amoris inhiabat, vt diceret, Nūc viuimus, si vos statis in Domino! Metuebat nimis, ne sui discipuli in prædicatore suo tot persecutionū probra cernentes, fidē in Deo despicerent, contra quā imminētes passionū contumeliæ prævalerent. Et idcirco minus dolebat in tormētis, sed magis filijs de tormentorū suorū tentatione metuebat: parui pendebat in se plagas corporis dum formidaret in filijs plagas cordis.* Et paulò inferiùs: *Securus erat de mercede sua, etsi discipuli caderent, & tamen velut si in casu illorum mercedem sui laboris perderet, in statu ipsorum dixit se viuere; nolebat enim viuere illis cadētibus, sed illis stantibus in Domino, vt fructus eius esset illis integer, & merces eius apud Deū plena gaudiorū.*

Vers. 9. QVAM GRATIARVM ACTIONEM POSSVMVS DEO RETRIBVERE PRO VOBIS (de vobis) IN OMNI GAVDIO, (super omni gaudio) QVO GAVDEMVS VOS (in fide inter aduersa constantes) ANTE DEVM NOSTRVM] coram Deo nostro: hoc enim est Græcum ἔμπροσθεν.

NOCTE AC DIE ABVNDANTIVS ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ, q. d. Super ex abundanti, id est, vt Ambrosius, abundantissimè, eximiè, mirificè, suprà modum. ita Vatablus) ORANTES] id est oramus. Hebræi enim participium vsurpant pro indicatiuo. Vers. 10.

VT VIDEAMVS FACIEM VESTRAM ET COMPLEAMVS EA QVÆ DESVNT FIDEI VESTRÆ] Græcè est καὶ καταρτίσαι τὰ ὑστερήματα τῆς πίστεως ὑμῶν, q. d. Vt perficiam artus, mēbra & compagines, quæ adhuc desunt fidei vestræ, vt ita corpus fidei vestræ integretur, & omnibus suis partibus quasi mēbris perficiatur: Græcum enim καταρτίζειν dicitur de corpore quod suis artubus & membris integratur, cōpletur & perficitur. Eodē sensu dixit Paulus se implere τὰ ὑστερήματα, id est, ea quæ desūt passionibus Christi, Colo. c. 1. 24. q. d. Opto vos videre, vt imperfectam euangelizationem meam & instructionem vestram quam ob Iudæorum persecutionem abrumpere coactus sum, absoluam & perficiam. *Corpus fidei suis membris perficiendum.*

VOS AVTEM DOMINVS MVLTIPLICET] vt numerus fidelium, quem relinquere coactus sum, multiplicetur, & numero augeatur.

ET ABVNDARE FACIAT CHARITATEM VESTRAM IN INVICEM, ET IN OMNES]. Ita Romana, sed Græca habēt καὶ περισσεύσαι τῇ ἀγάπῃ εἰς ἀλλήλους & εἰς πάντας, id est, & abundantes, siue exuberantes, faciat mutua inter vos charitate, & in omnes, sed mutato licet casu, eodē tamen redit sensus. Vers. 12.

QVEMADMODVM ET NOS IN VOBIS] supple, charitate iam dicta abundauimus. ita Ansel.

AD CONFIRMANDA CORDA VESTRA. Potest ad Paulum referri, q. d. Charitate abundaui in vos, vt confirmarē corda vestra in sanctitate. Secundò & meliùs referas ad Deum, q. d. Deus abundare faciat charitatem in vobis ad hoc, vt confirmet corda vestra. SINE QVERELA (græcè ἀμέμπτους, id est irreprehensibilia) IN SANCTITATE, vt scilicet ita in sanctitate confirmata sint, vt nemo de eis eorumq; impuritate aut vitio queri possit, idque ANTE DEVM, id est coram Deo, ita vt Deus nihil in cordibus vestris culpare possit, sed tota esse sancta iudicet, IN ADVENTV DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI] supple, vt sint & inueniantur corda vestra sancta & sine querela in aduentu Christi, quo cum omnibus Sanctis veniet ad iudicium. Apostolus enim spiritu plenus conglomerat hic multa, quæ affectus suggerebat. nec de verbis est solicitus, sed verba nonnulla subticet & subaudit, iuxta can. 38. Vers. 13.

Verè S. Chrys. hic hom. 4. *Paulus*, inquit, *cum videret dilectorū quorumdam lacrymas, ita perfringebatur & conterebatur adamas ille, vt diceret? Quid facitis flentes & conterentes cor meum? Nam omnibus resisto, vna dempta dilectione: illa me vincit & superat.* *Act. 21. 13.*

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit hortari ad vitam Christianam, puram & sanctam, atque ad fugam fornicationis.

Secūdò, v. 9. refricat eis studiū charitatis fraternæ, & v. 11. fugā otij & laborē manuū.

Tertiò, v. 12. agit de fide & spe resurrectionis: scilicet ne contristentur in sua vel suorum morte, asseuerat, quod fideles piè mortui breui resurgent, ita vt non tam mortui quàm dormire videantur; quodque Christo cum tuba Archangeli venienti ad iudicium omnes simul occurrent in aëre, vt semper cum eo sint & regnent in cælo.

1. DE cetero ergo, fratres, rogamus vos & obsecramus in Domino Iesu, vt, quemadmodum accepistis à nobis, quomodo oporteat vos ambulare, & placere Deo, sic & ambuletis, vt abundetis magis. 2. Scitis enim quæ præcepta dederim vobis per Domi-

Dominum Iesum. 3. Hæc est enim voluntas Dei, sanctificatio vestra vt abstineatis
vos à fornicatione, 4. vt sciat vnusquisque vestrum vas suum possidere in sanctifica-
tione & honore: 5. non in passione desiderij, sicut & Gentes, quæ ignorant Deum:
6. & ne quis supergrediatur, neque circumueniat in negotio fratrem suum: quoniam
vindex est Dominus de his omnibus, sicut prædiximus vobis, & testificati sumus,
7. non enim vocauit nos Deus in immunditiam, sed in sanctificationem. 8. itaque
qui hæc spernit, non hominem spernit sed Deum: qui etiam dedit Spiritum suum san-
ctum in nobis. 9. De charitate autem fraternitatis non necesse habemus scribere
vobis: ipsi enim vos à Deo didicistis vt diligatis inuicem. 10. Etenim illud facitis in
omnes fratres in vniuersa Macedonia. Rogamus autem vos fratres, vt abundetis ma-
gis: 11. & operam detis vt quieti sitis, & vt vestrum negotium agatis, & operemini ma-
nibus vestris, sicut præcepimus vobis: & vt honestè ambuletis ad eos qui foris sunt: &
nullius aliquid desideretis. 12. Nolumus autem vos ignorare fratres de dormientibus,
vt non contristemini, sicut & ceteri qui spem non habent. 13. Si enim credimus quòd
Iesus mortuus est, & resurrexit: ita & Deus eos, qui dormierunt per Iesum, adducet
cum eo. 14. Hoc enim vobis dicimus in verbo Domini, quia nos, qui viuimus, qui re-
sidui sumus in aduentum Domini, non præueniemus eos qui dormierunt. 15. Quo-
niam ipse Dominus in iussu, & in voce Archangeli, & in tuba Dei descendet de cælo:
& mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi. 16. Deinde nos, qui viuimus, qui re-
linquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obuiam Christo in aëra, & sic semper
cum Domino erimus. 17. Itaque consolamini inuicem in verbis istis.

Vers. 1. AMBVLARE ET PLACERE DEO] Ita de Henoch dicitur Gen. 5. v. 22 *Ambulauit Henoch cum Deo.* q.d. Henoch ita sanctè & piè vixit, quasi Deum semper præsentem præ oculis haberet, & revereretur: ideoq; in omni opere cautissimus, modestissimus, religiosissimus sēper incedebat; eratq; Deo, Deique voluntati per omnia consentiens, perinde ac homo cum homine amico, vel domino suo vbique & indiuulsè inambulans, illi per omnia consentit, illi in omnibus se conformat. Vnde tulit & rapuit eum ad se Dominus, tamquam altiorem terra, Deo angelisque dignum, imò familiarem. Hinc Abrahæ mādat Deus Gen. 17.1. dicens, *Ego Deus omnipotēs ambula corā me, & esto perfectus.* Magna ars & sapientia est nosse ambulare cum Deo.

SIC ET AMBVLETIS, VT ABVNDETIS MAGIS] q.d. Rogo vos vt sic conuersemini, vt in dies proficiatis in via incepta, scilicet vt conemini quotidie vosipsos superare, progredi & excellere in vita & virtutibus Christianis. ita Ansel. Græca non habent *Tò sic & ambuletis*, sed tantū, *ἵνα περισσεύητε μᾶλλον*, id est, vt abundetis magis, supple, in hac ambulatione & placentia (vt ita loquar) Dei. Chryso. & Theop. sic explicant: *vt abundetis magis, id est,* inquiunt, *vt aliquid supra mandatum cupiatis facere, vt imperata superetis: quemadmodū enim terra non ea solum semina, quæ accepit, reddit & profert: sic animus non debet in acceptis cōsistere, sed ea etiā transscendere*

Christiani non est stare sed ambulare in via virtutis. Nota. Christiani est non stare, sed ambulare & proficere semper in virtute & vita Christiana, vt sibi quotidie dicat illud ps. 76. 11. *Dixi: Nunc cœpi,* & illud ps. 83. 8. *Ibunt de virtute in virtutē:* hebraicè מחיל אל חיל *mechail el chail*, id est, vt Hier. vertit *ibunt de fortitudine in fortitudinem*, quia scilicet, fiēt indies gratia Dei fortiores vt ascendant in Sion, id est in cælū, vbi palàm videant Deū deorū. Pulchrè S. Bern. ad Drogonem ep. 34. *Nemo,* inquit, *perfectus est qui perfectior esse non appetit; & in eo quoque perfectiorē se probat, quòd ad maiorē tendit perfectionem.*

Vers. 2. SCITIS ENIM QVÆ PRÆCEPTA DEDERIM VOBIS PER DOMINVM IESVM] Id est, per auctoritatem & mandatum Domini Iesu, ego Paulus quasi legatus Iesu præcepta vobis dedi, q.d. Præcepta, quæ

A præcepi, non mea sunt, sed Christi, Christus est legislator, ergo Christi sum præco: multa enim fidei, virtutum & Sacramentorum mandata in particulari vobis & Christianis aliis proponenda & promulganda tradidit mihi Christus, reliqua mihi facienda demandauit, iussitque vt eas leges Christianis præscriberem quas eis, pro rerum exigentia, conuenire putarem. Sic vulgò dicit aula vel parlamentum se ferre legem vel edictum *par le Roy* id est per regem, quia regis vice, nomine & auctoritate legem vel edictum fert & sancit.

HÆC EST ENIM VOLVNTAS DEI, SANCTIFICATIO VESTRA, VT ABSTINEATIS VOS A FORNICATIONE] Nota Primò, Dei voluntas hîc intelligitur non illa, quæ dicitur beneplaciti, qua Deus B creat & facit quod illi lubet & placet, sed illa quæ dicitur signi, qua scilicet significat Deus, quid velit & iubeat nos facere, scilicet vt studeamus sanctitati. Vers. 3.

Secundò, integra *sanctitas*, inquit S. Dion. tam in Deo, quàm in nobis & angelis, *est ab omni inquinatione libera, incontaminatissima & perfectissima puritas.* & sic sanctitas opponitur cuiuis peccato, estque virtutum omnium completio. Hîc verò, & 1. Corinth. 7. 34. sola castitas dicitur sanctitas; opponitur enim hic & v. 7. fornicationi & immunditiæ. Vnde & subdit, *Vt sciat vnusquisque vas suum possidere in sanctificatione*, id est, in puritate & castitate, vt mox dicam. Ratio huius nomenclaturæ est hæc, quòd, sicut libido est bestialis, pudenda & maxima impuritas: sic econtrario castitas, summa est C & maxima puritas, quæ hominem angelicum facit; imò eum efficit templum Spiritus sancti, vt insinuat Apostolus v. 8. Hinc & poeta Æneid. 11. *Quid est sanctitas.*

Tuq; ô sanctissima coniux,
Felix morte tua; sanctissima, id est castissima;

& Æneid. 12.

Sancta ad vos anima, atque istius inscia culpa
Descendam; sancta, id est pura & casta.

Præclarè S. Cyprianus tract. de Orat. Dominica, explicans illud, *Fiat voluntas tua. Voluntas*, inquit, *Dei est, quam Christus & fecit & docuit: Humilitas in conuersatione, stabilitas in fide, verecundia in verbis, in factis iustitia, in operibus misericordia, in moribus disci-*

plina; iniuriam facere non nosse, & factam posse tolerare; cum fratribus pacem tenere, Deum toto corde diligere, amare in illo quod pater est, timere quod Deus est; Christi nihil omnino præponere, quia nec nobis quidquam ille præposuit; charitati eius inseparabiliter adhærere, cruci eius fortiter ac fidenter assistere: quando de eius nomine & honore certamen est exhibere in sermone constantiam, qua confitemur; in quæstione fiduciã qua congredimur; in morte patientiam, qua coronamur Hoc est coheredem Christi esse velle, hoc est præceptum Dei facere, hoc est voluntatem Patris adimplere.

VERS. 4. VT SCIAT VNVSQVISQVE VESTRVM VAS SVVM POSSIDERE IN SANCTIFICATIONE ET HONORE] Quæritur, quodnam hos vas? S. August. lib. 1. de Nuptiis & concupisc. c. 8. & lib. 4. contra Iulian. c. 10. & l. 5. c. 9. per *vas*, vxorem accipit. q. d. Quisq; honestè & castè vxore sua vtatur. Sic Prou. 5. v. 15. dicitur, *Bibe aquam de cisterna tua.* vbi Septuag. vertunt. *fili bibe aquam de vasis tuis*, cuius loci sensus hic est: voluptatem coniugij castam, puram & fœcundam hauri de vxore tua, quæ tibi sit instar cisternæ, & vasis puri carentis luto fornicationis, zelotypiæ, morositatis. &c. ita Beda, Iansen. & alij in dictum locum. Sic S. Petrus ep. 1. c. 3. 7. monet maritos vt vxoribus quasi infirmiori vasculo condoleant & condescendant. Pari modo videtur hic iubere Apostolus viris, non tantùm vt aliena vxore abstineant, sed etiam vt sua quasi vase sancto, casto & moderatè vtantur. *Præcipitur*, inquit Hier. (aut, potius Rabanus) in c. 1. Thren. *viris vt certa concubitus norint tempora. Nam, vt ait Ecclesiastes, tempus amplexandi, & tempus longè fieri ab amplexibus. Caueat ergo vxor, ne victa libidine alliciat virum; & maritus, vim ne faciat vxori putans omni tempore subiectam sibi esse debere coniugis voluptatem. Vnde & Paulus ait, Vt nouerit vnusquisque vestrum vas suum possidere in sanctitate.* Nam, vt pulchrè ait Xistus philosophus: *Adulter est vxoris amator ardentior.*

Vas est vxor.

Adulter est vxoris amator ardentior.

Verùm quia apud Thessalonicenses multi, præsertim iuniores, erant adhuc cælibes, & sine vxore, Apostolus autem cuique hoc vas tribuit; generaliùs & meliùs cum Chrys. Theod. Theop. Ambr. Oecum. Ansel. per *vas* accipiamus corpus, quod generatim phrasi Hebræa dicitur *vas*, id est, instrumentum hominis: sicut enim faber sua regula vel trulla quasi instrumento vtitur ad omnem fabricam; ita anima vtitur corpore quasi instrumento & organo ad omnes suas actiones, adeò vt nec intelligere quidem possit sine sensibus, & phãtasmatibus corporis. Sic Plato dixit corpus esse vas animæ. Sic dicitur Paulus *vas electionis*, id est, instrumentum à Deo electum ad conuersationem Gentium. Sic Gen. 49. Simeon & Leui dicuntur *vasa*, id est, instrumenta, *iniquitatis*, hoc est, iniquæ cædis & vastationis Sichimorum. Vel Secundò, corpus dicitur vas animæ speciatim, & propriè, quia sicut vas recipit & continet vinum, ita corpus recipit & continet animam. Et sicut vas solidum & putidum vinum ipsum afficit & corrumpit, ita corporis sordes, pollutiones & libidines inquinant animam. Hinc est illud Apostoli 1. Cor. 6. v. 18. *Omne peccatum quodcumq; fecerit homo, extra corpus est, qui autem fornicatur, in corpus suum peccat:* quia illud polluit, sordidat, contaminat. Sic Dauid 1. Reg. 21. petens à põtifice sibi & suis dari in necessitate famis panes propositionis; cum ille peteret, *Si mundi sunt pueri, maximè à mulieribus?* Respondit, *Continuimus nos ab heri & nudius tertius; & fuerunt vasa puerorum*

Vas est corpus.

A *sancta*, id est, corpora impolluta. *Porrò via hæc polluta est*, q. d. Vsus hic laicus & pollutus est, vt scilicet ego & mei socij, qui sumus laici, vescamur panibus propositionis, quibus solis sacerdotibus vesci licet, *sanctificabitur in vasis*, id est, non polluetur panis hic, sed sanctè recipietur in sanctis & puris corporibus nostris, in hac necessitate famis, qua etiam laicis licet vesci panibus sanctis. ita Abul. ibi.

Vult ergo Apostolus hìc, vt *quisq; vas*, id est corpus *suum possideat* quasi dominus (non autem quasi seruus seruiat cupiditatibus corporis) *in sanctificatione & honore*, id est sanctè, hoc est, castè & honestè, *non passione desiderij*, id est, non in affectu libidinis, vt scilicet mens nõ seruiat desideriis carnis, sed caro seruiat rectis voluntatibus mentis, ait Ansel. ita Philosophus ille dixit adolescenti cuidam voluptuario: Non pudet te, cùm sis ingenuus, facere B mãcipium corporis tui? Anacharsis quoque statuis inscribebatur: Linguæ, ventri, pudendis temperandum; quòd maximorum malorum causa sit lingua effrænis, & luxu nihil turpius, & libido pecudem ex homine reddat, testis Laertius lib. 1. cap. 9. Aliter Chrysost. & Theop. per passiones desiderij, accipiunt delicias, opes, otium, socordiam, & quidquid concupiscentiam inflammat: his enim amputatis tuta est castitas tam mentis, quàm corporis.

ET NE QVIS SVPERGREDIATVR, NEQVE CIRCVMVENIAT IN NEGOTIO FRATREM SVVM] Nota. Non agit Apostolus de fraude, auaritia & iniustitia opum, sed de iniustia & fraude thori, id est, de adulterio: agit enim de libidine & immunditia. Adulterium ergo vocat supergressionem & circumuentionem, supergressionem, id est, præuaricationem & oppressionem, qua quis proximi C thorum inuadit superscandendo (hoc enim est Græcum ὑπερβαίνειν) & adulterando: idem circumuentionem vocat, qua quis fraudulenter vsurpat vxorem alterius. quæ græcè hic dicitur πλεονεξία, id est, nimia cupido habendi non opes, sed pellices. qui enim sua vxore contentus non est, sed alias appetit & inuadit; is πλεονεκτεῖ. ita Chrysost. Theod. & Hieron. in cap. 4. Ephes. v. 19. ibi enim πλεονεξίαν, siue, vt Noster vertit *auaritiam*, pro illicita & immodica venereorum cupiditate vsurpat Apostolus vt ibi dixi. Cùm ergo ait hic, *in negotio*; intellige fornicationis. Sic πρᾶγμα Græcis vocatur fornicatio, æquè ac Latinis; vt cùm dicunt, rem habere cum meretrice: sic eadem ab Italis vocatur *negotium* honesta aposiopesi. Sic S. Clemens l. 3. Const. Apost. c. 2. *Adolescentiores*, inquit, *viduæ* D *in gradum vidualem ne cooptentur, ne excusando non posse continere feruorem adolescentiæ, aliquando iterum nubentes, in negotio* (id est libidine & copula, vti ibidem explicat Turrianus) *fiant.* Vnde explicans subdit: *Subueniendum est illis, ne excusando se derelinqui, iterum nubentes negotio turpi implicentur.*

VERS. 6.

Adulterium est supergressio & πλεονεξία.

NON ENIM VOCAVIT NOS DEVS IN (ad) IMMVNDITIAM, SED IN (ad) SANCTIFICATIONEM] id est castimoniam. Christianismus enim est professio castitatis, & detestatio libidinis, ita vt Gentes libidinibus addictæ eis renunciare debeant, & castitatem amplecti, cùm baptismum & christianismum suscipiunt; ideoque in baptismo dat eis Deus Spiritum sanctum, vti subdit Apostolus.

VERS. 7.

DE CHARITATE AVTEM FRATERNITATIS] id est fraterna. Est hebraismus. Hebræi enim omnes suæ gentis vocant *fratres*. Hinc pari modo Christiani quilibet alios Christianos cõpellare & complecti

VERS. 9.

plecti debent vt fratres, tum aliis nominibus, tum hoc præsertim, quòd eumdem habent patrem, scilicet Christum & eamdem matrem, scilicet Ecclesiam. Hæc fuit olim, & esse debent φιλαδελφία Christianorum. Zeno rogatus quis esset amicus? respondit, *alter ego.* Alexander ad matrem Darij, quæ ex errore Hephæstionem honorauerat pro Alexandro, dixit, *Nihil est, ô mater, quod turberis: nam & hic Alexander est.* Quid dicat Christianus?

Amicus est alter ego.

IPSI ENIM VOS A DEO DIDICISTIS] Græcè pulchriùs id dicitur vna voce, θεοδίδακτοί ἐστε. q. d. Adeodocti estis, sicut dicimus Adeodatus est: Deus enim per legem Christi, & per internam Christi gratiam & instinctum vos docuit, vt diligatis inuicem.

VERS. 10. ETENIM ILLVD (diligere, & signa dilectionis exhibere) FACITIS IN (erga) OMNES FRATRES.

VERS. 11. ET OPERAM DETIS, VT QVIETI SITIS] Pro *operam detis*, græcè est φιλοτιμεῖσθε, id'est studiosè & ambitiosè conemini, inquit Erasmus &, vt Ambrosius, *enitamini*; & vt Syrus, *sedulam operam nauetis*; Theophyl. verò vertit *vt munifici sitis*: disiungit enim hoc à sequentibus; sed & alij passim illud iis coniungunt, & patet esse coniungendum.

VT VESTRVM NEGOTIVM AGATIS] πράσσειν τὰ ἴδια, vt agatis res proprias.

Notat otium & curiositatem aliquorum Thessalonicensium: hæc enim duo connexa sunt; indeque oritur inquietudo, vana & varia desideria appetentia rei & felicitatis alienæ, aliaque mala, quæ domos & respublicas perturbant. Euclides olim rogatus à quodam, quales essent dij, quaque re potissimùm gauderent? *Cetera quidem ignoro*, inquit, *at curiosos illis odio esse, certò scio.* Cùm quidam exquireret an mundus esset animatus? & rursus, an gloriosus? *Vos*, inquit Demonax, *de mundo solliciti estis, & vestram ipsorum immunditiem non curatis.* Ægyptius baiulus gestans quid velis opertum, cuidam sciscitanti quid portaret? *Ideo*, inquit, *obuelatum est, ne scires: tu verò cur curiosè vestigas quod occultatum est?* Socrates curiosè de astris scrutanti, *Quæ super nos*, inquit, *nihil ad nos.* Rursum curiosis illud Homericum obiectare solebat:

Gnoma de curiositate.

Ædibus in nostris, quæ praua aut recta gerantur.

Xenocrates nihil referre dicebat, vtrùm pedes an oculos inferas in ædes alienas.

Crates Thebanus vulgò pictus est θυρεπανοίκτης, id est, ostiorum apertor, quòd in omnes domos irrumperet, & si quid displiceret, reprehenderet cynica libertate.

Thaletem in cælum ad astra, suspicientem & lapsum in barathrum, ancilla conspicata, meritò id illi accidisse dicebat: qui cùm quæ antè pedes essent ignoraret, cælũ contéplaretur vt cognosceret.

Zeno adolescentem curiosiùs quid rogantem, adduxit ad speculum, vtque se contemplaretur admonuit: moxque rogauit, an videretur tali vultui conuenire, quæstiones eiusmodi proponere.

Denique curiosi sibi talpæ, aliis sunt lynces,

Et præcedenti spectatur mantica tergo.

Putet ergo curiosus sibi dici à Christo, id quod ipse dixit Petro curiosiùs de Ioanne perquirenti, *Quid ad te? tu me sequere.*

ET VT HONESTE (εὐσχημόνως, id est decorè) AMBVLETIS AD EOS QVI FORIS SVNT] Hoc est, decorè vos geratis cum Gentibus, ne scilicet otiosi & inertes indecorè apud Gentiles mendicetis ad Ecclesiæ opprobrium, cùm viderint vos sanos & valentes otiari & mendicare; sed potiùs vt decorè victum vobis comparetis honesto labore, & opificio. ita Theophyl. omnia enim hæc spectant ad fugam otij & desidiæ, ad studium laboris & operationis. Vnde sequitur.

ET NVLLIVS ALIQVID DESIDERETIS] q. d. Ne inopia quæ ex otio sequi solet, cogamini aliena desiderare. *Piger* enim inquit Sapiens, *semper est in desiderio.* Græcè est, καὶ μηδενὸς χρείαν ἔχητε, id est, vt nullius indigeatis: otium enim parit indigentiam & penuriam, penuria fures facit aut mendicos.

NOLVMVS VOS IGNORARE FRATRES DE DORMIENTIBVS] illud scilicet mysterium resurrectionis, quod mox explicabo v. 15. VERS. 12.

Nota cum August. serm. 32. de Verbis Apostoli tom. 10. Scriptura eos qui mortui sunt vocat *dormientes* ob spem resurrectionis, qua celerrimè euigilabunt ex somno mortis, & ex lecto, id est sepulcro suo. Ita Daniel cap. 12. 2. ישני, *iescenim*, id est *qui dormiunt*, vocat mortuos. Hinc pia fuit & etiamnum est, Christianorum consuetudo, vt, cùm aliquis mortuus esset, non dicerent, Iste mortuus est, sed, Obdormiuit in Domino; idque ad amicorum consolationem, & vt mutuo sese excitarent ad contemptum vitæ præsentis, & spem resurrectionis. Ita Christus de Lazaro mortuo loquitur, dicens: *Lazarus amicus noster dormit; sed vado, vt à somno excitem eum*, Ioa. 11. 11. Secundò, quia magna est affinitas somni & mortis: somnus enim est mors quædam breuior, mors verò somnus longior Hinc Poeta:

Mortui vocantur, dormientes cur?

Somnus est mors breuis: mors est somnus longus.

Stulte, quid est somnus gelidæ nisi mortis imago?

Hinc etiam vocatur *consanguineus leti sopor.*

VT NON CONTRISTEMINI SICVT ET CETERI, QVI SPEM NON HABENT] Notat S. Augustinus serm. 32. de Verbis Apostoli, non prohibere Apostolum omnem tristitiam in morte defunctorum amicorum, hæc enim naturalis est: sed eam tantùm quam habent Gentiles & impij, *qui*, vt ipse ait, *spem non habent. Contristamur* ergo *nos*, inquit August. *in nostrorum mortibus necessitate amittendi, sed cum spe recipiendi; inde tristamur, hinc consolamur; inde infirmitas afficit, hinc fides reficit; inde dolet humana conditio, hinc sanat diuina promissio.*

Rursum ex hac spe resurrectionis & gloriæ cælestis, infert S. August. piam esse traditionem Ecclesiæ, vt pro defunctis sacrificemus, oremus & eleemosynas demus. *Hoc enim*, inquit, *à Patribus traditum vniuersa obseruat Ecclesia, vt pro eis qui in corporis & sanguinis Christi communione defuncti sunt, cum ad ipsum sacrificium loco suo commemorantur, oretur, ac pro illis quoque id offerri commemoretur. Cùm verò eorum commendatorum causa opera misericordiæ celebrantur, quis eis dubitet suffragari pro quibus orationes Deo non inaniter allegantur?* Notent hæc Nouantes, discantque ex Augustino Missam esse sacrificium in eoque pro defunctis orari solere, vt scilicet pœnis purgatorij liberentur, idque ex traditione totius Ecclesiæ.

S. August. docet sacrificandum esse pro defunctis.

SI ENIM CREDIMVS, QVOD IESVS MORTVVS EST ET RESVRREXIT, ITA (supple, pariter credere debemus, quòd) DEVS EOS QVI DORMIERVNT PER IESVM ADDVCET CVM EO] aut certè per hypallagen sic verba ordinanda sunt: *si* (id est sicut) *Iesus mortuus est & resurrexit, vt credimus, ita & Deus eos qui dormierunt per Iesum, adducet cum eo.* Notat Theophyl. τὸ *per Iesum* bifariam posse accipi. VERS. 15.

 cipi.

cipi. Primò, vt referatur ad *adducet cum eo*. q. d. Per gratiam Iesu Christi resurgemus. Secundò & melius, vt referatur ad *eos qui dormierunt*, sitque periphrasis fidelium defunctorum: fideles enim, qui Christum in seipsis habentes moriuntur, dormiunt per Iesum, id est, in Iesu, putà in Iesu fide, charitate ac spe resurrectionis. Sic διὰ accipiunt pro ἐν, v. 16. & Rom. 14. 11. Apocal. 14. 13. *Adducet* hos Deus, scilicet è sepulcris euocatos, ad vitam nouam & gloriosam, atque ad beatam immortalitatem, vt dicitur 1. Cor. 15. v. 53. Probat hîc Paulus nos resurrecturos exemplo Christi, idque duplici titulo & argumento. q. d. Christus resurrexit; ergo & nos resurgemus: tum quia Christus fuit homo nobis similis mortuusque est vti & nos morimur; tum quia Christus vt caput nostrum virtutem resurgendi in nos quasi membra sua influit: vt sicut in illo eiusque fide & spe viximus & mortui sumus, ita & in eodem resurgamus.

Vers. 14. Hoc enim vobis dicimvs in verbo Domini] id est, per verbum, reuelationem & doctrinam Domini. q. d. Non quod à meipso, sed quod à Christo didici, loquor & doceo, mysterium scilicet resurrectionis, quod sequitur.

Qvia (quòd) nos qvi vivimvs, qvi residvi svmvs in adventv Domini] Græcè εἰς τὴν παρουσίαν, id est, *in aduentum*, & ita legunt Romana Biblia. q. d. Nos qui relinquimur superstites vsq; in aduentum Domini, vt in illo aduentu viuentes reperiamur. Vbi Nota. Paulus ita de se loquitur, atque si victurus esset vsque ad aduentum Domini, hoc est, vsque ad diem iudicij; non quòd ita futurum putaret, sed vt illius diei terribilis & incertæ memoriam nobis & timorem perpetuum incuteret. vt semper suspensi illum diem expectemus, & ad eum nos comparemus. Est ergo hîc enallage personæ: *Nos qui viuimus* id est quicumque viuent, siue ex nobis, siue ex posteris nostris quorum ego personam hîc induo & subeo, vt de iis in mea persona loquar. ita S. August. lib. 20. de Ciuit. c. 20.

Non præveniemvs (in resurrectione, de qua dixit v. præced.) eos qvi dormiervnt] Græcè κοιμηθέντας, id est, somno (scilicet mortis) sopitos; Aug. 20. Ciuit. 20. legit, *qui antè dormierunt*. Vnde in Græco videtur legisse non κοιμηθέντας, sed προκοιμηθέντας, q. d. Nos qui adhuc viuimus, & quicumque viuent in die iudicij, non priùs resurgemus, aut gloria donabimur, quàm ij resurgant ad gloriam, qui ante nos iam pridem mortui computruerunt. q. d. Videte ergo, quàm facilè & subitò Deus dormientes, quos dixi, putidos licet & in cinerem versos, suscitabit: ne ergo fratres & amicos mortuos multùm lugeatis, ac de iis contristemini, vt dixi v. 12. Vnde notat Theop. tacitè hîc dicere Apostolum idem quod dixit in ep. 1. Cor. 15. scilicet quòd in momento & in ictu oculi resurgemus. *Quia*, enim, inquit Theop. *difficile videtur, eos qui computruerunt, resurgere, hinc ait Paulus, quod viuentes haudquaquam anteuertent illos* (quia scilicet in momento resurgent omnes) *ac quemadmodum Deo facile est & viuentes & integros adducere ad Christum, sic & illos corruptos*. Priùs ergo mortui non longiùs distant à resurrectione quàm posteriùs defuncti, aut ij qui viuunt. vtrique enim simul resurgent.

Aliter hæc accipit S. Methodius apud Theophyl. Nos, inquit, qui residui sumus, id est animæ immortales non præuenient corpora in resurrectione; sed corpus simul cum anima resurget ad vitam immortalem. Sed hoc non est ad mentem Apostoli: sic enim dicere debuisset *Nos præueniemus ea*, scilicet corpora: iam autem dicit, *eos*, scilicet homines dormientes.

Qvoniam ipse Dominvs, (Christus iudex) in ivssv et in voce Archangeli et in tvba Dei descendet de cælo) Theophyl. distinguit iussum à voce: Iussio, inquit, Dei faciet reddere terram corpora, eaque suscitabit, & in immortalitatem transformabit; vox verò Archangeli aliis angelis administrantibus, efficiet, vt suscitati omnes per diuersa loca dispersi in vnum colligantur. Sed hoc non satis solide dicitur: vox enim Archangeli non tantū colliget, sed & suscitabit mortuos, vt dixi 1. Corinth. 15. 52 & hîc insinuat Apostolus, cùm subdit, *& mortui, qui in Christo sunt, resurgent primi.* Vers. 14.

Secundò, meliùs idem Theophyl. cum Chrysost. accipiunt hæc per epexegesin, vel hendiadyn: *in iussu & in voce*, id est, in iussu qui sit vox, vel in iussu vocis Archangeli. Rursum. *in iussu*, id est, cum iussu; *in voce*, id est, cum voce: sæpè enim Hebræi *bet*, id est in, vsurpant pro עם *im*, id est cum,

Nota. Pro *in iussu*, græcè est ἐν κελεύσματι, id est in (cum) celeusmate. celeusma autem est conclamatio nautarum inuicē se adhortantium, vt vno velut concentu & conatu simul omnes remos attollant & remigare incipiant. Videtur ergo tale fore commune celeusma aliorum angelorum, qui tubam suam inflante Archangelo, simul & ipsi suis vocibus vel tubis in singulis orbis partibus pariter conclamabunt, vt vbique simul omnes resurgant. ita Chrys. Theod. Theophyl. Ansel. *Quid celeusma.*

In voce Archangeli, et in tvba Dei] Est epexegesis, vel hendiadys, vt dixi. q. d. In voce Archangeli, quæ sit tuba Dei, vel in voce tubæ aut tubali Dei: vox ergo Archangeli eadem erit cum tuba Dei. Dicitur *Dei* hebraismo, id est maxima, & maximè sonora, vt per totum mundum audiatur. Sic dicuntur montes & cedri Dei, id est maximi & altissimi: omnia enim quæ Dei sunt maxima sunt. Secundò. dicitur *Dei*, quia Deum iudicem præibit, vti tuba solet regem vel Imperatorem præire. Tertiò, dicitur *vox Dei*, quia magnifica erit & horribilis instar tonitrui, talisque qualis decet maiestatem diuinam, vt ei quasi proportionetur. Vnde huius tubæ typus fuit tuba illa angeli proclamantis Iudæis decalogum in Sina Exodi 20. v. 18. ita ex Chrysostomo Theophyl. *Vox Archāgeli est eadem cum tuba Dei.* *Triplici sensu hæc tuba vocatur Dei.*

Hinc Nota Primò, quod tuba hæc non erit spirituale imperium Christi; vt voluerunt nonnulli ex S. Greg. sed erit sensibilis clangor & vox tubalis formata ab angelo in aeris collisione, vel potiùs per realem tubam, vt vult Anselmus in Elucidario, & alij: nā Christus Paulus & Patres semper vocāt tubam, tubaque aptissimum est instrumentum etiam angelo. vt maximè sonoram ex aeris ad latera tubæ impulsu & collisione, vocem edat. Ex qua materia sit hæc tuba futura, an ex argento, an ex ære, vt opinatur Franc. Suarez, an ex nube & meteoris, an ex alia materia magis sonora, quam homines ignorant, sed norunt angeli, incertum est. *Qua & qualis erit hæc tuba.*

Nota Secundò. Ad hunc finem canet hæc tuba. Primò, vt omnes homines excitet à mortuis. eosque citet ad iudicium, vt satis patet Ioa. 5. 28. Secundò, vt electos vocet ad solemnitatem & lætitiā beatæ æternitatis instar tubæ quæ Hebræos vocabat ad festa, Nu. 10. v. 8. & 10. ita Anselm. Tertiò, *Ad quid canet.*

vt

vt terreat reprobos, & vocet electos ad bellum, vt reprobos deturbent in gehennam. ita Anselmus. erit enim quasi classicum militare.

Erit nouissima. Nota Tertiò. 1. Cor. 15. v. 52. vocatur hæc tuba *nouissima*: quia post tubas septem angelorum, quibus ante diem iudicij plagas maximas toti orbi inducent, de quibus Apoc. c. 8. & 9. hæc sequetur vltima, clamabitque ac intonabit, *Surgite mortui, venite ad iudicium*, vt indicant Chrys. Theop. docetque D. Soto in 4. dist. 43. q. 1. a. 4.

Cur vocatur vox Filij Dei. Nota Quartò. Hæc tuba Archangeli, Ioan. 5. 28 vocatur *vox filij Dei*, quia licet ministerio angelorum, iussu tamen Filij Dei formabitur, ab eoque vim suscitandi mortuos accipiet. *Venit*, inquit, *hora, in qua omnes, qui in monumentis sunt, audient vocem eius*, (Filij Dei) *& procedent qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ; qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicij*, (damnationis æternæ.)

Quomodo mortui audient hanc vocem. Primò. Petes: Quomodo mortui possunt hanc vocem audire? Respondeo *audient*, id est, sentient vim huius vocis: vel *audient*, id est, illi obedient resurgẽdo, perinde ac si audirent vocem Filij Dei, qui vocat ea quæ non sunt quasi ea quæ sunt: vt sit catachresis. Erit enim hæc tuba, vt multi Patres & Doctores docent, instrumentum saltem morale resurrectionis, per quod Christus operabitur resurrectionem: sicut verba consecrationis sunt instrumẽtum transubstãtiationis. Vnde S. Ioãnes addit, *Et qui audierint* (hanc vocem) *viuent*. Dico morale; non enim necesse videtur, aut congruum satis, huic tubæ tribuere vim physicam suscitandi mortuos.

Secundò. Adde Secundò, audient mortui hanc vocẽ postquam resurrexerint: resurrectio enim fiet in instanti, cum tuba canet, *Surgite*, ita vt hac voce protracta & sonante resurgentes, illam adhuc audire possint, vel certè illud, quod tuba subiunget, *Venite ad iudicium*. ita Franc. Suarez 3. p. q. 55. a. 1. Erit enim hæc tuba quasi præco citans omnes ad iudicium. Vnde canit Ecclesia. *Tuba mirum spargens sonum per sepulchra regionum, coget omnes ante thronũ.*

Morale, quàm terribilis erit hic clangor & dies tubæ. Moraliter S. Chrys. hîc hom. 8. pa. 1370. *Quando igitur illa facta fuerint, tunc & vox audietur Archangeli angelis reliquis imperantis & clamantis: audientur tunc tubæ, imò tubarum sonitus. Qualis igitur tremor, qualis timor eos, qui in terra tunc erunt, qui iudicem expectabunt, obtinebit! vna namque rapietur, & vna relinquetur; & vnus accipietur, & vnus relinquetur. Quis erit tum animus illis, qui istos quidem sublatos videbunt, se verò relictos? An non quauis gehenna terribiliùs eos ita deiectos ac consternatos reddere poterunt? Fingamus itaque sermone iam illud adesse: si enim mors repentina, aut ciuitatum motus, & reliquæ minæ animos nostros ita concutiunt; quando viderimus terrã diruptam, & his omnibus refertam, quando audierimus tubam, quando vocem illam Archangeli quauis tuba clariorem perceperimus, quando cælum hoc vndique sursum euectum & contractum, quando ipsum aduentantem Deum regem omnium viderimus, quis tum nobis animus erit?* Et inferiùs; *Ego multos, qui post deductionem ad mortem reuocati fuerant ad regiam beneuolentiam & clementiam. dicentes audiui, se neque homines velut homines vidisse quòd animo fuissent summopere cum abducerentur perturbato, perculso & stupefacto. Si ergo corporalis mors vsque adeò nos perterrefacit, quando æterna illa aduenerit, quid patiemur?*

Hinc & S. Hier. fertur hoc documentum obseruasse, & aliis tradidisse: *siue bibas, siue comedas, siue vigiles, siue dormias, hæc tibi tuba insonet: Surgite mortui, venite ad iudicium.* Quamquam in operibus Hier. hæc sententia iam non reperiatur; eius tamen quid simile inuenitur in Regula monachorũ tom. 4. operum S. Hieronymi, quæ collecta est ex S. Hier. ac conscripta à Superiore Ordinis Hieronymiani, quam probauit Martinus V. Pontifex, vt habetur initio Regulæ.

Idem Hieron. ad Heliodorum: *Veniet*, inquit, *illa dies, qua corruptiuum hoc & mortale incorruptionem induet & immortalitatem. Tunc ad tubæ vocem pauebit terra cum populis: & tu gaudebis. Iudicaturo Domino lugubre mundus immugiet: tribus ad tribus ferient pectora. Potentissimi quondam reges nudo pectore palpitabunt. Exhibebitur tunc cum prole sua Venus; tunc ignitus Iupiter adducetur: & cum suis stultis Plato discipulis: Aristoteli argumenta non proderunt. Tunc rusticanus & pauper exultabis & videbis, dicesq; Ecce crucifixus Deus meus, ecce iudex, qui inuolutus pannis in præsepio vagijt; hic est ille operarij & quæstuariæ filius; hic, qui in matris gestatus sinu, hominem Deus fugit in Ægyptum: hic est vestitus coccino, hic qui sentibus coronatus. Cerne manus Iudæe, quas fixeras; cerne latus Romane, quod foderas, videte corpus, an idem sit, quod dicebatis clam nocte tulisse discipulos.*

ARCHANGELI] Non Christi, vt Ambros. sed, vt D. Thomas, Michaelis, qui iussu & vice Christi, præses est Ecclesiæ, vti olim fuit Synagogæ, Daniel. 12. 1. vel certè Gabrielis, qui præest, vt multi volunt, secundo ordini, qui est Archangelorum: vt, sicut Gabriel primum Christi aduentum prænuntiauit Beatissimæ Virgini, ita & secundum prænuntiet mundo. Archangelo ergo hac sua tuba insonãte quasi superioris sui imperio exciti angeli aderunt. tuba enim hæc eis Primò, inclamabit, inquit Chrysost. *Paratos facite omnes, adest iudex*. Et hoc est quod ait Christus Matth. 24. *Mittet* (filius hominis non solùm Archangelum, sed) *angelos suos cum tuba & voce magna*. Vnde Secũdò, videtur, quòd Archangelo tuba sua clangente, alij angeli voce magna, lenta & producta conclamabunt, *Surgite mortui*, simulq; ad congregandos hominum cineres quisque suis locis discurrent celerrimè. Tertiò, hos cineres deinde componet, organizabit, animabit Deus, vt momento resurgant eo modo, quo dixi 1. Cor. 15. 52. Resurget autẽ quisq; vbi suum erit corpus vel cineres. Inde angeli eos rapient in vallem Iosaphat iuxta Hierosolymam, vbi fiet iudicium, vt dicitur Ioel. 3. 2. *Congregabo*, inquit, *omnes gentes, & deducã eas in vallem Iosaphat, & disceptabo cũ eis ibi*. Et hoc significauit Christus Matt. 24. 31. cùm ait. *Et cõgregabunt* (angeli) *electos eius à quatuor ventis, à summis cælorum, vsque ad terminos eorum.* *Quis Archangelus hic.*

ET MORTVI, QVI IN CHRISTO (in Christi fide & gratia, siue Christi fideles & amici) SVNT RESVRGENT PRIMI: DEINDE NOS QVI VIVIMVS, QVI RELINQVIMVR, SIMVL RAPIEMVR CVM ILLIS IN NVBIBVS OBVIAM CHRISTO IN AERA] Quæritur hîc, an aliqui priùs, aliqui posteriùs sint resurrecturi? hoc enim hîc videtur dicere Apostolus. Respondet Primò, Sedulius, significari hîc ordinẽ non temporis, sed dignitatis: qui enim in Christi fide & gratia mortui sunt, resurgent primi, non tempore, sed dignitate. Secundò, Chrysost. & Theop. Resurgent, inquiunt, ante impios iusti, vt sint primi in resurrectione non tantùm dignitate, sed & tempore, vtpote qui rapiẽdi sint in aera, vt Christo iudici venienti occurrant honoris causa. Posteriùs verò resurgent impij, vt qui neque rapiendi sint in aera *Vers. 15 & 16. An omnes simul resurgent? Primò. Secundò.*

aëra, neq; Christo occursuri. Sed hoc videtur esse præter mentem Apostoli: Apostolus enim non ponit hîc ordinẽ inter iustos & impios, sed inter mortuos in Christo, & viuentes adhuc secum. Vnde

Tertia. Tertiò, Theodoretus magis ad litterã sic explicat, q.d. Ita citò resurgent illi qui iam pridem & olim multa ante sæcula mortui sunt, vt præueniant eos qui tum superstites & viui inuenientur: hi enim priùs mori debebunt antequam resurgant: his ergo morientibus priores, iam olim scilicet mortui, resurgent; ac consequenter hosce preueniẽt in resurrectione.

Quarta. Quartò, alij putant hîc non significari ordinem & consequentiam, sed tantum comitantiam, vt *deinde* idem sit quod præterea.

Quinta. & genuina. Verùm Quintò, sic locus hîc genuinè exponendus est: *Mortui qui in Christo sunt, resurgẽt primi*, græcè πρῶτον, id est primùm, nimirum antequam rapiantur obuiã Christo in aëra; *deinde nos qui viuimus, simul cum illis* (qui ex mortuis resurrexerunt) *rapiemur obuiam Christo*, Ponitur enim hîc ordo non resurgentium, nec resurrectionis, ad resurrectionem, sed ordo resurrectionis ad raptum & occursum Christi, videlicet quòd primi illi qui mortui erant resurgent, deinde quòd iidem cum aliis tum viuentibus simul rapiẽtur in occursum Christi. ita Ans. D. Thom. & alij.

Nota. Non meminit hîc Apostolus resurrectionis impiorum & reproborum, sed tantùm mortuorum in Christo, id est, in fide & gratia Christi: fideles enim, pios & bonos tantum consolari vult hac spe resurrectionis.

Nos qvi vivimvs] Id est, qui tum viuemus, puta qui ex nobis, vel è posteris nostris iusti tunc viuent: & fortè ego ipse: quia incertum est quando erit iudicij dies, & quisque ad eum paratus esse debet omni hora: veniet enim sicut fur in nocte, vt dicet cap. sequ. Vnde prudenter timere & persuadere sibi quisque potest fortè instare hunc diem, ait Ansel. Ita passim Apostolus eorum qui tum viuent personam assumit, & in se transformat, vt notaui. v. 14.

Rapiemvr] tum ab angelis, tum à virtute Christi per dotem agilitatis, quam cuique Sancto iam beato indidit: non enim resurgent Sancti priùs ad vitam, deinde posteriùs ad gloriam; sed simul cum resurrectione accipient gloriam corporis: resurgent enim in corpore non mortali & passibili, sed immortali, impassibili & glorioso.

Quæres, an ij, qui viui inuenientur in die iudicij non morientur, seu viui rapientur obuiã Christo, ita vt sine morte fiant immortales & gloriosi?

An morientur ij, qui viuent in die iudicij. Asserit hoc Iustinus q. 109. & Aug. l. 2. de Peccat. merit. c. 31. Caietanus & alij: hi enim putant eos qui in fine mundi viui reperientur, excipiẽdos esse à communi lege mortis, & hos esse viuos illos, de quibus dicitur in Symbolo, quòd Christus iudicaturus est viuos & mortuos. Sed debili fundamento nititur hæc exceptio à lege mortis planè vniuersali. Vnde postea re meliùs discussa retractans suã sententiam S. Aug. 20. de Ciuit. cap. 20. docet omnes omnino homines morituros & resurrecturos. Idem docet Ambr. D. Thomas & alij iam passim. Qui ergo in die iudicij viui reperientur, illi morientur in aëre & raptu, ait S. August. & Anselm. vel potiùs, vt D. Thomas & Oecum. in terra, qui locus est morientium, antequam rapiantur: resurgent enim omnes canente tuba, vt ait Paulus 1. Corinth. 15. v. 52.

Dices: Qui sunt ergo viui illi quos Christus in

A Symbolo dicitur iudicaturus? Respondeo, Sunt ij, qui viui & superstites in die iudicij reperientur: hi enim breuissimo & paucissimo tempore morientur (vt commune debitum naturæ & peccati originalis cui omnes obstringimur, persoluant:) nam statim à morte resurgent. Vnde censentur non tam mortui quàm viui: quemadmodum Christus Lazarum, quia mox resuscitandus erat, non mortuum esse, sed viuere & dormire dixit, Ioan. 11. v. 11. Atque hæc est causa cur Apostolus nec eorum mortis, nec resurrectionis meminerit, sed viuos nominarit, & inter viuos retulerit quasi semper viui maneant qui ita moriuntur vt vix mori videantur: ita vt eorum mors non videatur esse mors, sed transitus ad vitam meliorem & æternam. *Qui sint viui illi quos Christus dicitur iudicaturus.*

Dicitur ergo Christus iudex viuorum & mortuorum, id est, omnium hominum tam eorum qui vixerunt & mortui sunt, quàm eorum qui viuent

B Christo aduentante ad iudicium: alioqui enim in ipso iudicio nulli erunt mortui, sed omnes viui, solosque viuos propriè iudicabit Christus. Id ita esse patet ex eo, quod Paulus 1. Corint. 15. v. 51. disertè asserit, *Omnes resurgemus*, vel, vt alij legunt, *dormiemus, sed non omnes immutabimur*. & v. 22. *Sicut in Adam omnes moriuntur, ita & in Christo omnes viuificabuntur*. & v. 36. *Tu quod seminas non viuificatur, nisi prius moriatur*. Idem patet ex eo quod hîc v. 14. dixit: *Nos qui viuimus, non præueniemus*, resurgendo, *eos qui dormierunt*; quia scilicet simul cum illis resurgemus, & deinde simul cum illis rapiemur obuiam Christo: si resurgemus cum illis, ergo priùs moriemur, Tacitè ergo significat eos morituros: dicit tamen. *Nos qui viuimus*, ne si dormientes, id est mortuos, vocet, ipsos contristet, vul-

C nusque eorum refricet, quod tetigit v. 12. dicens. *Nolimus autem vos ignorare fratres de dormientibus, vt non contristemini, sicut & ceteri qui spem non habent.*

Obviam Christo in aera] Græcè εἰς ἀπάντησιν τοῦ κυρίου εἰς ἀέρα, id est, in occursum Christi in aëra. Vnde videtur, quòd, sicuti ciues regi venienti, honoris causa foras prodeuntes occurrunt, ita & Sancti Christo venienti ad iudicium in aëra prodeuntes occurrent. ita Chrys. Theod. Theop. Erit ergo hic occursus Sanctorum ante iudicium vniuersale, cùm scilicet Christus iudex ad illud è cælo descendet. Et hoc est quod dicitur Matthæi *Ecce sponsus venit, exite obuiam ei*, hoc enim exigit Christi dignitas, hoc Sanctorum reuerentia & in Christum amor, hoc denique gloria tam Christi quàm Sanctorum expostulat: nam Sancti, vti iam dixi, ante iudicium erunt beati, & resurgent in corpore glorioso: itaque cum ingenti gloria tam sua,

D quàm Christi, Christo glorioso occurrent, postea tamen in iudicio sententiam (eamdem quam priuatim in morte & iudicio particulari acceperunt) publicam æternæ felicitatis accipient, vt ita coram omnibus eorum sanctitas & gloria laudetur & honoretur. Hinc

Nota Secundò, Rapientur Sancti in occursum Christi in aëra, vt ibi in nube splendidissima quasi throno considenti ad iudicium peragendum, Sancti omnes in nubibus splendidis, quasi thronis assistant, ac quasi assideant vt docet Franc. Suarez. 3. p. disp. 57. sect. 2. to. 2. in fin. ita tamen vt quisque suo ordine & gradu pro meritis consideat. Vnde in splendidioribus, & Christo vicinioribus thronis cõsidebunt Apostoli & Apostolici viri, qui propriè cum Christo iudicabunt, vt dicitur Matth. 19. 28. *Sancti cum Christo sedebunt in nubibus splendidis.*

Hinc

Quomodo vallis Iosaphat capiet omnes homines in die iudicij. Hinc patet Tertiò, quomodo vallis Iosaphat in qua fiet iudicium, cum campis & locis vicinis (quæ longissimè protendi, & adeò, si opus sit, complanari possunt) capere poterit omnes homines, qui vnquam fuerunt, sunt aut erunt: nam reprobi in valle hac consistent in terra constipati à sinistris iudicis circumcirca; Sancti verò à dextris consistent non in terra, sed altiùs, & iudici viciniùs in aëra; ita tamen vt, sicut in amphitheatris varij e- A tant spectantium ordines per contignationem & tabulata alij alijs altiores: ita & Sanctorum varij sint ordines aliique pro meritis supra alios quasi in tabulato aëreo altiùs considеant: sic tamen vt infimi longè reprobis & terra (quam in vita calcarunt & contempserunt) emineant, & Christo appropinquent. *Et sic semper*, videlicet tam in iudicio quàm in cælo, ad quod mox ascendent, *cum Domino* (Christo) *erunt*, vt hîc dicitur.

CAPVT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet quod dies Domini veniet ex improuiso sicut fur in nocte. Hinc hortatur vt semper sobrij & vigiles ad eum se comparent per vitæ integritatem, & bona opera, charitatis præsertim erga suos præpositos, misericordiæ, patientiæ.

Deinde v.16. hortatur eos vt semper gaudeant, orent, & gratias Deo agant, vtque spiritum non extinguant, & prophetias probent.

Denique v.23. omnimodam sanctitatem eis apprecatur, omnesque salutat.

1. DE temporibus autem, & momentis, fratres, non indigetis vt scribamus vobis
2. Ipsi enim diligenter scitis, quia dies Domini sicut fur in nocte, ita veniet,
3. Cùm enim dixerint Pax, & securitas: tunc repentinus eis superueniet interitus, sicut
dolor in vtero habenti, & non effugient. 4. Vos autem fratres non estis in tenebris,
vt vos dies illa tamquam fur comprehendat. 5. Omnes enim vos filij lucis estis, & fi-
lij diei: non sumus noctis, neque tenebrarum: 6. Igitur non dormiamus sicut & ce-
teri, sed vigilemus, & sobrij simus: 7. Qui enim dormiunt, nocte dormiunt: & qui
ebrij sunt, nocte ebrij sunt. 8. Nos autem, qui diei sumus, sobrij simus, induti loricam
fidei, & charitatis, & galeam spem salutis. 9. quoniam non posuit nos Deus in iram,
sed in acquisitionem salutis per Dominum nostrum Iesum Christum. 10. qui mor-
tuus est pro nobis: vt, siue vigilemus, siue dormiamus, simul cum illo viuamus. 11. Pro-
pter quod consolamini inuicem: & ædificate alterutrum, sicut & facitis. 12. Roga-
mus autem vos fratres, vt noueritis eos, qui laborant inter vos, & præsunt vobis in Do-
mino, & monent vos, 13. vt habeatis illos abundantiùs in charitate propter opus il-
lorum: pacem habete cum eis. 14. Rogamus autem vos fratres, corripite inquietos,
consolamini pusillanimes, suscipite infirmos, patientes estote ad omnes. 15. Videte
ne quis malum pro malo alicui reddat: sed semper quod bonum est sectamini in inui-
cem, & in omnes. 16. Semper gaudete. 17. Sine intermissione orate. 18. In
omnibus gratias agite: hæc est enim voluntas Dei in Christo Iesu in omnibus vobis.
19. Spiritum nolite extinguere. 20. Prophetias nolite spernere. 21. Omnia au-
tem probate: quod bonum est tenete: 22. Ab omni specie mala abstinete vos.
23. Ipse autem Deus pacis sanctificet vos per omnia: vt integer spiritus vester, &
anima, & corpus sine querela in aduentu Domini nostri Iesu Christi seruetur. 24. Fi-
delis est, qui vocauit vos: qui etiam faciet. 25. Fratres orate pro nobis. 26. Sa-
lutate fratres omnes in osculo sancto. 27. Adiuro vos per Dominum, vt legatur
epistola hæc omnibus sanctis fratribus. 28. Gratia Domini nostri Iesu Christi vo-
biscum. Amen.

VERS. 1. DE TEMPORIBVS, ET MOMENTIS, FRATRES, NON INDIGETIS VT SCRIBAMVS VOBIS] quo scilicet tempore & momento Christus venturus sit ad iudicium.

VERS. 2. IPSI ENIM DILIGENTER (ἀκριβῶς, id est, exactè, planè, certò) SCITIS QVIA DIES DOMINI SICVT FVR IN NOCTE, ITA VENIET] q. d. Dies iudicij subitaneus & improuisus, nullo sciente aut sperante, clanculum surrepet, & obruet homines incautos & securos; sicut fur nocte cùm dormiunt omnes domum inuadit & expilat.

An sciri poterit dies iudicij. Dices: Ex Daniele c. 12. 12. colligitur post mortem Antichristi superfore 45. dies ad iudicium, qui dabuntur iis qui lapsi sunt sub Antichristo, vt pœ- B nitentiam agant; ergo sciri poterit dies iudicij. Respódeo, certum est ex Daniele, superfore (quod tamen pauci tunc scient, vel aduertent) hos 45. dies, sed incertum est an nõ plures supererunt; imò verisimilius est plures dies; imò mẽses, & annos superfuturos vsque ad diem iudicij, id enim satis significat Ezec. c. 39. v. 9. vbi docet, quòd cæso Antichristo, eiusque exercitu, Gog scilicet & Magog, tanta erũt spolia, hastæ & arma, vt Iudæi ex omnibus vrbibus confluant ad ea diripiẽdum, & septem annis sat habeant ad ea comburenda, nec alia lignatione, aliisque siluis egeant. *Succendent*, inquit Ezechiel, *ea igni septẽ annis, & non portabunt ligna de regionibus, neq; succident de saltibus, quoniã arma succendent igni &c.* *Post mortẽ Antichristi plures erunt dies, imò menses vsque ad diem iudicij.*

&c. Septem ergo anni post mortem Antichristi dabuntur lapsis ad pœnitentiam, in quibus post summam Antichristi persecutionem videtur futura summa pax Ecclesiæ. Ita Hector Pintus in Ezechiel. 39. & Franc. Ribera in Apoc. c. 20. idque insinuat Daniel loco citato: cùm enim dixisset, *Et à tempore cum ablatum fuerit iuge sacrificium* (Missæ, scilicet per Antichristum) *& posita fuerit abominatio* (id est idolum Antichristi, qui volet coli vt Deus) *in desolationem* (id est, vt omnia bona perdat & desolet) *dies mille ducenti nonaginta*, id est, tres anni cum dimidio, vt dixit c. 7. v. 25. q. d. Ab initio persecutionis Antichristi, vsque ad eius finem & mortem, erunt tres anni cum dimidio. Deinde subdit: *Beatus qui exspectat, & peruenit vsque ad dies mille trecentos triginta quinque*, id est, beatus qui peruenit ad dies 45. post mortem Antichristi: tunc enim plena erit quies, pax, libertas Ecclesiæ, non dubium quin aliquanto tempore duratura.

Quot annis stabit hic mūdus.

Putauit Elias Leuita & Iudei in sexto millenario annorum mundum esse finiendum, tumque fore diem iudicij: vnde hoc circumferunt elogium, *Sex millia mundus*, supple, habebit annorum; vt sicut sex diebus mundus est conditus, ita sex annorum millibus consummetur. Addunt id significare sex *aleph*, quæ in Hebræo textu Gen. 1. 1. vbi dicitur, *In principio creauit Deus cælum & terrā*, reperiuntur quasi *aleph* sex millia annorum, quibus cælum & terra consistent, significent: *aleph* enim Hebræis significat mille, sed hæc cabalistica sunt & Iudaica.

Tres sententiæ. Prima.

Alij putarunt tot annos fore post Christum ad diem iudicij, quot Christum præcesserunt ab origine mundi, hocque significat Habacuc c. 3. 2. cum ait, *Domine opus tuum* (incarnationis, & redemptionis Christi) *in medio annorum viuifica illud.* Sed alius est sensus Habacuc, vt ibi dixi.

Secunda.

Tertiò, Cardin. Cusanus opinatus est corpus Christi mysticum, id est Ecclesiam Christianam, tot iubileos annorum habituram, quot Christus ipse annos compleuit, scilicet annos 1700. Christus enim vixit 34. annos, quos si multiplices per 50. qui est numerus iubilei; inuenies 1700. iam dictos. Sed hæc friuola videntur, & tales congruentias plurimas quisque comminisci posset, quę nullum in re habent fundamentum, nisi congruētiam, vel conuenientiam aliquam arithmeticam.

Tertia.

Hæc omnia elidit Christus dicens Marci 13. 32 *De die autem illa* (iudicij) *vel hora, nemo scit, neque angeli in cælo.* Et Paulus hîc docet non esse scribendum de temporibus & momentis iudicij, quia dies Domini veniet sicut fur in nocte.

SICVT FVR IN NOCTE, ITA VENIET] scilicet inopinatò & inexspectatus, vt iam dixi. Addunt aliqui: sicut fur nocte venit, ita Christum nocte venturum ad iudicium: idque significari Matth. 25. cum dicitur, *Media nocte clamor factus est: Ecce sponsus venit, exite obuiam ei.* ita Chrysost. & Euthym. Imò S. Hier. ibi dicit, hanc esse Apostolicam traditionem, vt ea de causa in paschate populum ante mediam noctem (erant hæ veterum Christianorum vigiliæ, quarum nomen adhuc retinemus in ieiunijs & profestis) dimittere non liceat; eò quòd Christus, sicut olim tempore mediæ noctis in Ægyptum ad cædem primogenitorum & liberationem Hebræorum venit, ita & eodem tempore ad iudicium venturus crederetur.

Incertū est in noctu, an manè sit.

Verùm hæc non ita certa sunt, alijque probabilius putant, non noctu, sed manè Christum, qui lux

A est, quiq; veniet vt in lucem omnia proferat, venturum ad iudicium. Vnde quod dicitur Matth. 25. *Media nocte clamor factus est*, &c. parabolicè dicitur; est enim parabola, vt patet, nilque aliud significare videtur, quàm sponsum, id est Christum, media nocte, hoc est inexaspectatè, venturum, vt explicant Hilar. Greg. & alij.

Causa, cur dies iudicij nobis sit incerta.

Causas plures cur Deus voluerit diem iudicij, maximè particularis, esse incertum nobis, adfert hîc Chrys. & ex eo Theop. *Prima*, inquit, *quia si nouisset homo diem suum vltimum nihil non scelerum conaretur patrare alijs diebus, deinde fine vitæ appropinquāte baptizaretur, Deinde plerique si nouissent in crastinū v. g. sese morituros; innumeris malis hostes affligere meditarentur, tamquā iam de seipsis desperantes, hostiumq; se explere sanguine cupiētes: quod nunc non fit, mortis eos terrore remorāte, vitæq; cupiditate. Præterea vitæ suæ amātiores, præ nimia desperatione ac tristitia perirent, si mortis suæ tempus ac momentum compertū*

B *haberent. Adhæc iusti non tantū mercedis haberēt periculis obiecti: quia compertū haberent se nūc haud morituros sed post tot, v. g. annos. Nunc verò, cū incertum sit euadantne pericula, an secùs, nec vel sic tamen mortem euadere laborant, perspicua eorū virtus est. Quemadmodum enim tres pueri ea de causa maiorem admirationē merentur, quod, cū non satis nouissent an ex igne essent euasuri, nec ne, neque sic tamen statuā adorauerunt: propterea obitus noster erit tamquam fur in nocte.* Ita & S. Aug l. de Disciplina Christiana: *Latet*, inquit, *vltimus dies, vt obseruentur omnes dies. Sextò parātur remedia, cum mortis imminet periculum.* Idem lib. 2. de Doctr. Christ. *Timor*, inquit, *de futura morte mentem necessariò concutit, & quasi clauus carnis motus omnes*

C *superbiæ ligno crucis affigit. Non potest malè mori, qui benè vixerit: & vix bene moritur, qui malè vixit.* Ita & S. Hier. ad Heliodorum, *Nihil*, inquit, *æquè tibi proficiet ad tēperantiam omnium rerū quam cogitatio breuis æui, & huius incerti quidquid facies respice mortē.*

CVM ENIM DIXERINT, PAX ET SECVRITAS] Id est, tuta sunt omnia, nihil est periculi, nullus metus; hoc enim significat Græcum ἀσφάλεια. Vers. 3.

TVNC REPENTINVS EIS SVPERVENIET INTERITVS, græcè ἐφίσταται ὄλεθρος, id est instat vel imminet exitium; ἐφίσταται enim, id est instat, non futuri, sed præsentis est tēporis, quod efficaciùs subitū casum & mali incursum significat: SICVT DOLOR IN VTERO HABENTI] id est parturienti: hanc enim repentè nesciam dolor partus corripit. ita dolor & angor iudicis & iudicij, ipseque interitus, hoc est, mors & præsens & æterna, tam corporis quàm ani-

D mæ subitò corripiet & percellet homines, vt effugere non possint: hoc enim significat Græcum μὴ ἐκφύγωσιν, quod Noster vertit, *non effugient.*

Dolor prægnantium erit in die iudicij.

Moraliter S. Ansel. *Mulier*, inquit, *prægnans quod in vtero diu portauit cū pondere, tandem eijcit cum dolore: quia & reprobi malum, quod diu latuit intra conscientiā ipsorum, & grauauit eam, in conspectu iudicis cum graui tormento cunctis manifestabunt. Mulier cū voluptate pondus illud concipit, sed, vt dictum est, cū dolore eijcit; quia & reprobi culpā cum voluptate libenter commiserunt, sed ante districtum iudicem hanc inuiti multa cū amaritudine manifestabunt. Mulier dum non sperat subitis doloribus incipit vrgeri, vt pariat: quia & reprobi dū non præuident, incipiunt repētinis cruciatibus cōpelli, vt latētia mala quæ intus habēt ante tribunal æterni iudicis ad publicū proferāt. Itá ergo subitis doloribus incipiēt torqueri intrinsecus instar prægnātis & nō effugient. Mulier nāq; euadit, sed illi nō effugiēt.*

Dices:

Dices: Lucæ 21.26. dicitur, sub diem iudicij fore A *pressura gentium, arescentibus hominibus præ timore & exspectatione quæ superueniet vniuerso orbi*: quomodo ergo hic ait Apostolus, quòd cum dicent homines, *Pax & securitas*? Respódeo, arescent homines pre timore cùm videbunt solem, lunam, aquas, omniaque elementa conturbari, aliaq; signa horribilia fieri, quæ proximè præcedent iudicium, antequam verò hæc fiant, dicent, *Pax & securitas*, tuncque hec signa, ipsaque iudicij dies hæc signa proximè sequens eos securos ex improuiso obruet. Vnde Lucas subdit v. 34. *Attendite vobis, ne fortè grauentur corda vestra in crapula, & ebrietate, & curis huius vitæ: & superueniat in vos repentina dies illa: tanquã laqueus enim superueniet in omnes, qui sedent super faciẽ omnis terræ*. Idem, scilicet ante hæc signa dicturos homines, *Pax & securitas*, clariùs docet Matth. c. 24. 37. *Sicut*, inquit, *in diebus Noe, ita erit & aduentus filij hominis: sicut enim erant in diebus ante diluuium comedentes & bibentes, nubentes & nuptui tradentes vsq; ad eum diem quo intrauit Noe in arcam, & non cognouerunt donec venit diluuium & tulit omnes: ita erit & aduentus filij hominis*: quia, vt dixi, sub aduentu suo & die iudicij Christus signa præuia, quę omnes percellent intelligit & comprehendit, ante quæ comedent, bibent, nubent homines, dicentque, *Pax & securitas*.

VERS. 4. VOS AVTEM FRATRES NON ESTIS IN TENEBRIS, id est, in peccatis ignorantiæ, infidelitatis, cupiditatum, ebrietatum, fornicationum & aliorum quæ fiunt in tenebris: VT VOS DIES ILLA TANQVAM FVR COMPREHENDAT] q. d. Sicut fur hominem dormientem inopinatò aggreditur: ita dies Domini dormientes in tenebris & somno peccatorum inopinatò aggredietur; bonos verò & iustos non aggredietur vt fur, sed vt hospes amicus diu præuisus & exspectatus ijs vigilantibus adueniet.

VERS. 5. OMNES VOS FILII LVCIS ESTIS, ET FILII DIEI: NON SVMVS NOCTIS, NEQVE TENEBRARVM] *Filij lucis*, id est Christi, ait Ansel. qui Ioan. 8. 12. ait, *Ego sum lux mundi*. E contrario filij noctis sunt filij diaboli, de quo Iob 3. 6. (in sensu mystico) *Noctem illam tenebrosus turbo possideat*.

Secundò & planiùs, q. d. Post noctem gentilismi, in quo nati & enutriti quasi filij tenebrarum in infidelitate vixistis, illuxit iam lux Euangelij vobis, & dies christianismi, in quo baptismo renati, quasi filij lucis Euangelicæ facti estis lucidi fide, charitate, vita sancta & Christiana, exspectantes & parantes vos ad diem Domini. Vnde vobis ille improuisus quasi fur non superueniet. sed ijs qui sunt filij noctis, id est, qui in tenebris infidelitatis, ignorantiæ Dei & peccatorum versantur. ita Chrysost. & Anselm. De hac luce vide dicta ad Ephesios 5. v. 8.

Christiani est optare aduentum Christi. Hinc constat, eos qui verè Christiani sunt, non horrere, sed optare aduentum, æquè ac regnum Christi. *Peruersum omnino est*, inquit S. August. psal. 147. *quem diligis timere ne veniat, & orare quotidie, Adueniat regnũ tuum: quod quidem nihil aliud esse videtur, quàm orare vt adueniat regnum eius, & tamen timere ne exaudiaris. Vnde autem iste timor? quia iudex venturus est; nunquid iniustus? maleuolus? nihil horum prorsus. Quis enim est venturus iudicare te, nisi qui venit iudicari pro te?*

VERS. 6. IGITVR NON DORMIAMVS] somno peccatorum, desidiæ, ignorantiæ Dei & salutis: quia iam nox infidelitatis nostræ pertransijt, & sumus in die fidei & gratiæ Christi. De hoc somno vide dicta ad Rom. 13. 11.

SED VIGILEMVS] perinde, vt qui furem & prædonem exspectat; veniet enim dies Domini quasi fur; excubiæ ergo nobis agendæ sunt, vt vigiles & paratos nos inueniat.

ET SOBRII SIMVS] abstinentes à nimio cibo, voluptatibus & cupiditatibus, in ijsq; temperantes, & moderati: hæc enim tẽperantia & moderatio, vigiliarũ augmentũ est & robur, inquit Theoph. facitq; hominem in vigilia sua attentum. q. d. Sobriè viuentes agamus quæ bona sunt vigilanter & attentè.

Vita mortalium vigilia. Vita ergo mortaliũ vigilia est. Hinc Christus sedulò nos monet Matth. 24. 42. *Vigilate, quia nescitis qua hora Dominus venturus sit*. In quæ verba S. Hilarius: *Vt ignorantiam*, inquit, *illius diei omnibus taciti non sine vtilis silentij ratione esse sciremus, vigilare nos Dominus propter aduentum furis admonuit, & orationũ assiduitate detentos, omnibus præceptorum suorum operibus inhærere. Furem enim esse ostendit Zabulũ* (id est *Quàm vigilandum sit Christiano ex S. Hilar. & Chrysost. docetur.* B diabolũ: æolicè enim za, idẽ est, quod διά) *ad detrahenda ex nobis spolia peruigilẽ, & corporum nostrorũ domibus insidiantẽ, vt ea incuriosis nobis, & somno deditis, consiliorũ suorum atque illecebrarum iaculis perfodiat. Paratos igitur esse nos conuenit: quia diei ignoratio intentam solicitudinem suspensa exspectationis exagitat.*

Pulchrè etiam S. Chrys. hom. 22. ad Pop. *Opus*, inquit *est vigilantia, dilecti: nã & miles dormit, non in lecto, sed humi: piscator non dormiens piscatur, sed stans aliquando peragit noctẽ: agricola vigilat, ne domini vinea lædatur: & pastor sub dio stans noctem consummat, gregẽ custodiẽs, sicut Iacob dicebat, Æstu vrebar, & gelu, & somnus fugiebat ab oculis meis. Et quæ ipsius vigiliæ ratio? ne vlla ouis à fera voraretur. Si verò tãta de irrationali pecude cura, quales esse decet de rationali anima solicitudinẽ gerentes? Propter hãc Iacob operarius lapi-* C *dẽ ad caput sibi posuit dormiens, vt facilius euigilaret, vnde scalam vidit ad cælos vsq; pertingentem. Nos esse vult Dominus paratos, proptereaq́; posuit incertum exitum nostrum, vt continuò vigilemus & pugnemus.*

Idem Chrysost. hic hom. 9. post mediũ ostendit Christiano vigilandum esse exemplo excubitorũ. *Obsecro*, inquit, *omnia faciamus, ne vnquam obdormiamus. Non videtis custodes, quomodo seipsos sæpe vel paru somno permittentes, omnem magnæ custodiæ fructum amittant? per modicum enim illum somnum, totum perdunt, dum furari volenti copiam & potestatem faciunt. Quemadmodum enim nos fures non ita videmus, vt ipsi nos vidẽt: ita & diabolus omnibus imminet, inuidet & dentibus frendet.* Deinde ad eamdem vigiliã nos excitat exemplo funambulonũ, *Componamus nosmetipsos vndique. & quemadmodum super funem extensum ambulantibus non licet vel parum negligentes esse: nam* D *parum illud magnum illis malum generaret; mox enim submersi deciderent ac perirent: ita neq; nobis pigrescere licet. viam enim incedimus angustam, & vtrimque præcipitijs obnoxiam, pedumq́; simul duorũ non capacẽ. Vides quã nobis opus sit diligentia?* Deniq; eodem nos *Exemplo stimulantis ad vigiliam.* exstimulat exemplo eorũ qui ambulant per cacumina & præcipitia: *Non vides illos, qui tam periculosa illa itinera conficiunt, quomodo non solùm pedes, sed & oculos communiunt? Quando enim putauerunt vtrimq; attendendũ, & si pes firmus steterit, oculi tamen ex subiecta profunditate vertiginẽ passi fuerint, toti dilabuntur, sed oportet, vt & sibiipsis & incessui simul attendãt. Quapropter dicit: Neque ad dexteram, neque ad sinistram. Multa est malitia profunditas, magna sunt præcipitia, densæ subiectæ tenebræ: angustiam obseruemus, cum timore & tremore ambulemus.* Remoras verò huius cautæ ambulationis explicat & submouet,

Remora vigiliæ. dicens: *Nemo talem viam ingrediens risu diffunditur, aut ebrietate grauatur, sed sobrius & ieiunus huiusmodi viam ambulat. Nemo talem viã ingrediens, superfluum quidquam secum defert: mauult enim expeditus esse, quò commodè illam percurrere queat. Nemo pedes suos obligat, sed liberos esse sinit. Nos verò innumeris curis nosipsos quasi quibusdam vinculis constringentes, & mille tẽporalium rerum onera deferentes more stultorum biantes & dissoluti, quomodo angustam hanc viam ambulaturos nos speramus? Non simpliciter illam angustam esse dixit, sed cum admiratione, Quàm, inquit, angusta est via, &c! hoc est vehementer angusta est.*

VERS. 7. QVI ENIM DORMIVNT, NOCTE DORMIVNT] *Dormientes*, ait ex Chrysost. Theophyl. vocat eos qui in malitia dormiunt, quique ad virtutem nullis præditi sunt viribus, sed indulgent & indormiunt voluptatibus carnalibus & terrenis, quæ non sunt aliud quàm somnia vigilantium, ait Chrysost.

ET QVI EBRII SVNT, NOCTE EBRII SVNT] Quos dormientes vocauit, iam vocat *ebrios* scilicet, non eos solùm qui vino & gulæ; sed quoscumque, qui cupiditatibus animi & perturbationibus indulgent, quæ æquè ac vinũ mentem homini eripiunt, eumque inebriant. ita Theophyl. *Ebrietas animi*, inquit Chrysost. *sunt diuitia & pecuniarũ concupiscentia, & corporum amor: & quidquid tale dixeris, ebrietas animi est.* q.d. Paulus: Hi infideles & impij in peccatis suis dormientes, & ebrij in nocte paganismi & peccatorũ versantur: vos autem Christiani versamini in die gratiæ & christianismi; ergo non dormire, & inebriari pristinis voluptatibus & vitijs, sed vigilare, sobrij, prudentes scilicet, attenti ac modesti in omnibus actionibus, recreationibus & operibus vestris esse debetis. Et hoc est quod subdit:

VERS. 8. NOS QVI DIEI SVMVS, SOBRII SIMVS, INDVTI LORICAM FIDEI ET CHARITATIS, ET GALEAM SPEI SALVTIS] non satis est vigilare, inquit Theophyl. ac sobrium esse, verùm opus etiam armari: vt enim quis vigilans sit & sobrius, non habeat autem arma, facilè eum latrones & prædones conficient. Lorica ergo, qua pectus & totum corpus obarmemus, sit fides & charitas, id est, fides & bona vita, inquit Theophyl. siue fides & bona opera charitatis: galea verò nostrat sit spes salutis. Vide de his armis & panoplia hominis Christiani dicta Ephes. 6. 17. & præcedentibus.

VERS. 9. QVONIAM NON POSVIT NOS DEVS IN IRAM, id est non creauit, non destinauit nos Deus ad damnationem, vt iram suam & vindictam in nos ostenderet; SED IN ACQVISITIONEM SALVTIS, PER DOMINVM NOSTRVM IESVM CHRISTVM] q.d. Sed creauit nos Deus, destinauit, redemit, segregauit ab infidelibus, & nos vocauit ad Christum, vt per eum acquiramus salutem bene operando, ac viuendo secundùm legem Christi.

VERS. 10. QVI MORTVVS EST PRO NOBIS, VT, SIVE VIGILEMVS (id est viuamus) SIVE DORMIAMVS (id est moriamur) SIMVL CVM ILLO VIVAMVS] nimirum hic in gratia, post mortem verò in gloria. Aliter ergo accipit hic dormire & vigilare, quàm v. 6. & 7. ludit enim in hisce vocibus Apostolus. ita Theophyl. & Anselm.

VERS. 11. *Quid sit ædificare alium.* ÆDIFICATE ALTERVTRVM] Græcè εἷς τὸν ἕνα, id est, vnus vnum, alius alium. Est metaphora, sicut enim qui murum ædificat, eumque sensim erigit & attollit, is domum ædificat: ita qui sua sobrietate & humilitate proximũ erigit & excitat, is eum ad similia ædificare dicitur, vt fiat nimirum domus & templum sanctum & perfectũ Domino. Ne dicas, inquit Theoph. Non sum doctor, non sum præceptor, alios docere & ædificare non teneor; falleris: doctores non sufficiunt ad singulorum & omnium admonitionẽ; sed vult Deus quemq; alium instruere & ædificare, saltem exemplo suo & bona vita.

ROGAMVS AVTEM VOS, FRATRES, VT NOVERITIS (id est notetis, & rationem eorum habeatis, est metalepsis, EOS QVI LABORANT in prædicando Euangelio, & re Christiana procuranda & promouenda) INTER VOS, ET PRÆSVNT VOBIS IN DOMINO (id est, in Domini Christi familia, hoc est Ecclesia) VERS. 12.

VT HABEATIS ILLOS ABVNDANTIVS IN CHARITATE] vt eos abundantiùs ametis & foueatis, quasi filij parentes vestros spirituales. ita Theoph. Græcè est ἡγεῖσθαι αὐτοὺς ὑπὲρ ἐκ περισσοῦ ἐν ἀγάπῃ, id est, vt Vatabl. vt habeatis illos in summo pretio per charitatem, ministrando scilicet eis necessaria ad vitam; Ambros. vertit, Vt illis habeatis summum honorem in charitate. VERS. 13.

PACEM HABETE CVM EIS] Notent hoc qui suis Pastoribus & Prælatis lites mouent, aut odia contra eos fouent.

CORRIPITE INQVIETOS] Græcè pro *corripite*, est νουθετεῖτε, id est officij admonete, & quasi mentem quam amiserunt, eis reddite & reponite. Secundò, pro *inquietos*, græcè est ἀτάκτους, inordinatos, quo nomine Liuius vocat milites qui suam stationem non seruant. Sic Paulus hoc nomine notat hîc eos, qui Ecclesiasticam non seruant disciplinam & ordinem, quem cuique statuit & definiuit Deus, ait Theophyl. tales enim intractabiles sunt, & parere nolunt turbantque omnem pacem. VERS. 14. *Quid sint ἄτακτοι.*

SVSCIPITE INFIRMOS] ἀντέχεσθε τῶν ἀσθενῶν, id est, suscipite & fulcite infirmos. Syrus vertit, *excipite onus eorum qui infirmi sunt*; Ambros. *opitulamini infirmis.* ἀντέχεσθαι enim est propriè, nitentem & conantem, sed non sufficientem, nec sat virium habentem adiuuare.

PATENTES ESTOTE AD OMNES, μακροθυμεῖτε, id est, vt Syrus, longanimes estote erga vnũquemque.

VIDETE, NE QVIS MALVM PRO MALO ALICVI REDDAT: SED SEMPER QVOD BONVM EST SECTAMINI IN INVICEM, ET IN OMNES, Id est, benefacite inuicem & omnibus: opponit enim reddere malum illi, quod est, *Sectamini bonum. Non satis est*, inquit Theoph. *non reddere mala pro malis, verùm est etiam opera pretium bonis compensare malefactorem: hoc enim indicat cùm ait: Sectamini quod bonum est, hoc est, impensè studete benefacere, & in inuicem, hoc est, erga fideles; & in omnes, hoc est etiam erga infideles.* VERS. 15.

SEMPER GAVDETE] *Etiamsi*, inquit Theoph. *in tentationes incideritis. Obserua autem, quòd posteaquam dixisset non esse malum malo pensandum, tunc præceperit lætandum esse: nam qui institutus est, vt de nemine se vlciscatur, sed beneficijs potius prosequatur eum qui contristauerit se, vndenam, amabo, mæroris stimulum accipit?* VERS. 16.

SINE INTERMISSIONE ORATE: IN OMNIBVS GRATIAS AGITE] *Iter monstrat*, ait Theophyl. *quo fiat vt semper gaudeamus, orationem nimirum qua non cesset, atque gratiarum actionem: qui enim assueuit cum Deo versari, eiq; gratias agere in omnibus rebus, tamquam vtiliter contingentibus, planum est quòd perpetuum sit gaudium habiturus.* VERS. 17. & 18.

Nota. Christianus assiduè orare debet. Nam, vt ait S. Ephrem tract. de Oratione; *Oratio est temperantiæ custodia, iracũdia frenum, animi elati repressio,* *Elogia & encomia orationis.*

edij medicina, recta legum iurisq; constitutio, regni potentia, trophæum atque vexillum belli, tutela pacis, virginitatis sigillum, fides nuptiarum, viatorum præsidium, dormientium custos, agricolarum fertilitas, nauigantium salus, reorum patrona, mærentium consolatio, lætantium iucunditas, lugentium solamen; morientium sepultura. Deinde hæc ipsa exemplis confirmans subdit: *Oratio Ionæ Prophetæ balenam pro domo concessit. & Ezechiam ex portu mortis ad vitam reduxit, ipsisq; tribus pueris in Babylone flammam ignis in flatum roris conuertit.* indeq; concludit; *Nulla est alia in tota vita humana pretiosior oratione possessio.* Quomodo semper orare oporteat dixit Ephes. 6. 18.

Pelag. libel. 12. n. 9. Audi & Abbatem Lucium in Vitis Patr. Cùm enim quidam fratres ad eum aduenissent, requisiuit eos senex, dicens: Quid soletis manibus vestris operari? At illi dixerunt: Nos nihil manibus nostris
1. Thess. 5. operamur, sed secundùm quod dicit Apostolus, sine cessatione oramus. Quibus senex dixit: Non manducatis? At illi professi sunt: Etiam, dixitq; eis Quando ergo comeditis, quis pro vobis orat? at illi conticuerunt, & iterum requisiuit eos, dicens: Nunquid dormitis? cumq; illi se dormire dixissent, dixit eis: Quando ergo dormitis, quis orat pro vobis?
Quomodo quis semper orare possit. & non inuenerunt quid responderent ei. Tunc dixit eis: *Indulgete ergo mihi, quoniã nõ facitis sicut dicitis. Ego autẽ dicã vobis, quemadmodum manibus meis*
Psal. 50. *operans sine cessatione oro. Sedeo enim de mane vsq; ad horã constitutam, & pauca palmarum folia infundo, & facio exinde funiculos, & interim oro, dicens: Miserere mei Deus secundũ magnam misericordiam tuã, & secundum multitudinem miserationum tuarũ dele iniquitatẽ meam. Cumq; percompleuero opera manuum mearũ, & fecero aliqua vasa, aut paucos funiculos, & emero ex eis nummos decem, ex ipsis nummis duos do pauperibus, & reliquos comedo. Quando ergo comedo aut dormio, tunc illi pro peccatis meis sine cessatione implent orationem meam.* ita in vitis Patrum l. 3. pag. 531. n. 212.

VERS. 18. IN OMNIBVS GRATIAS AGITE] Nota. In omnibus gratiæ agendæ sunt Deo, putà tam in morbo, quàm in sanitate; tam in inopia, quàm in copia; tam in desolatione, quàm in consolatione; tam in tentatione, quàm in pace; tam in humiliatione, quàm in exaltatione; tam in aduersitate, quàm in prosperitate, quia non minus, imò sæpè maius, donum & beneficium Dei est morbus, inopia, desolatio, tentatio, humilitas, aduersitas, quàm sanitas, copia, consolatio, pax, exaltatio, prosperitas, atque hæc est, vti iucundissima, ita & sanctissima via, qua per ærumnas huius vitæ, læti & quasi ludibundi imus in cælum; si nimirum in quauis re cum Psalte canamus, *Benedicã Dominum in omni tempore.* & cũ Paulo. *In omnibus gratias agamus Deo.* Hinc S. August. in psal. 132. laudat morem veterum Religiosorum, qui frequenter habebant in ore hoc verbum *Deo gratias*, eoque cùm inuicem fierent obuij, se mutuo salutabant, vti etiamnum multi faciunt. Carpebant hoc Circumcelliones, sed defendit S. Augustinus: *Qui dicit*, inquit, *Deo gratias, gratias agit Deo. Vide si non debet frater Deo gratias agere, quando videt fratrem suum. Nunc enim nõ est locus gratulationis, quando se inuicem vident qui habitant in Christo!* Idem S. August. epist. 77. *Quid melius*, inquit, *& animo geramus, & ore promamus, & calamo exprimamus, quàm, Deo gratias? Hòc nec dici breuius, nec audiri latius, nec intelligi grandius, nec agi fructuosius potest. Deo gratias, qui te tã fideli pectore ditauit.* Vide insignẽ homiliam S. Basilij, quam de gratiarũ actio-

Christianus in omnibus, etiam aduersis Deo gratias agat.

Vetus salutatio Deo gratias.

ne scripsit, vbi inter cetera sic ait: *Accumbens mensæ, ora: esitans panem, largitori gratiam rependito. Tunicã indueris? gratias agito benigno datori. Amiciris pallio? fac in te augescat interior erga Deum charitas, qui indumẽta gratuitò largitus est hiemi æstatiq; accomoda, quibus & vita conseruetur, & obueletur turpitudo. Tibíne dies expletus abijt? illi referto gratiã, qui solẽ nobis nil tale commeritis indulsit in diurna operationis ministerium: ignem verò contulit illustrandæ nocti, vtq; subseruiat ceteris vitæ commoditatibus. Si in calũ suspexeris, cùm in eximiam siderum pulchritudinẽ oculorum aciem defixeris pressiùs, procide Deo, & cole eum qui cuncta hæc in sapientia condidit. Quin & noctem dispertitor in somnum & orationem, imò somni ipsi pietatis exercendæ meditationes quadam sint.* Et inferiùs: *Nullo tuo merito plecteris? gaudium tibi inferat futurorum spes. Iuste es supplicio addictus? gratias agas quòd hic potiùs luas pœnas quàm in futuro.* Et S. Bernardus ser. 13. in Cant. vbi inter cetera ait. *Ad locum vnde exeunt reuertantur flumina gratiarum, vt iterum fluant. Remittatur ad suum principium cæleste profluuium, quo vberiùs terræ refundatur. Qualiter, inquis? Qualiter dicit Apostolus: In omnibus gratias agentes. Quidquid sapientiæ, quidquid te virtutis habere confidis, Dei virtuti & Dei sapientiæ, deputa Christo.*

HÆC EST ENIM VOLVNTAS DEI IN CHRISTO IESV, per Christum IESVM) IN OMNIBVS VOBIS] Græcè εἰς ὑμᾶς erga vos. q. d. Hoc est quod vult Deus, per Christum. id est per Christi legem, doctrinam & gratiam, nos præstare, scilicet, vt semper gaudeamus, sine intermissione oremus, in omnibus gratias agamus. &c. Vnde Theophyl. τὸ *in Christo Iesu*, hoc est, inquit, per Iesu Christi coöperationẽ; *Etenim Christus nobis ad gratiarum actionem adiutor est, qui & illud nos facere docuit in Euangelio.* Nota. *Voluntas* signi hîc intelligitur. Vnde rectè θέλημα (quod Noster vertit, *voluntas*) volitũ vertas, vel res volita à Deo, Deoq; placita & accepta. Hinc Vatablus sic explicat, q. d. Hæc faciendo placebitis Deo per Christum, sine quo nihil placere potest.

Tertiò, alij sic explicant quasi Apostolus hîc tacitè occurrat obiectioni. Dicet enim quis: Quomodo semper gaudebo & gratias agam: qui tot premor ærumnis? Respondet Apostolus hanc esse Dei voluntatẽ, id est, beneuolentiam, vt cum Christo, per Christum, id est per Christi gratiam hæc omnia patiamur: Deus enim non ex odio, sed ex amore & beneuolentia, sicut Christo filio suo crucem imposuit. ita Christiano cuique crucem immittit & imponit. Sed hic sensus remotior est, & multa Apostolo addit & supplet.

SPIRITVM NOLITE EXTINGVERE] Aliqui per VERS. 19.
spiritum intelligunt rationem, siue portionem superiorem in anima; hæc enim dicitur *spiritus* v. 23. Sed aliter ibi, aliter hîc vocem *spiritus*, sumit Apostolus. Dico ergo, *Spiritum*, id est dona, gratias, lumina, afflatus, impulsus, &, vt sequitur, prophetias Spiritus sancti, qui est quasi lampas præfulgens in nocte huius sæculi, *nolite* desidia, terrenis curis, desiderijs carnalibus, aut etiam incredulitate, quasi iniecta aqua vel puluere, *extinguere*; qui enim hæc extinguit, quantum in se est, Spiritum sanctum in corde suo extinguit; sed potiùs concludite ianuas, id est sensus, ne ingrediatur spiritus malitiæ, qui extinguat hanc lampadem, ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Anselm.

Quid sit spiritum extinguere.

Nota. Apostolus vetat non tantùm ne in nobis, sed etiã ne in alijs hæc dona Spiritus extinguamus, maxi-

maximè prophetias. vnde quasi explicans subdit: A

VERS. 20. PROPHETIAS NOLITE SPERNERE] Erant enim tunc inter Christianos multi Prophetæ, qui in fideliũ cœtu & synaxi prophetabant, siue propriè, siue impropriè, scilicet sacram Scripturam interpretãdo, docendo, exhortando, vt dixi 1. Cor. 14. 29. horum spiritum retundi & comprimi vetat hic Apostolus: imò iubet eorum prophetias excipi, audiri & probari. Idem patet 1. Cor. 14. 29. Hinc non abs re, nec præter mentem Apostoli. *Spiritum*, inquit Ambros. *extinguit, qui incipientẽ loqui spiritualia contradictione sua sopit.* Sic parentes spiritum in filijs aut filiabus extinguunt, cùm desideria castitatis, religionis aut vitæ perfectioris suffocant per vitã licentiorem, qua cogunt eos studere ornatui corporis, tripudijs, cõuiuijs, alijsq; mundi vanitatibus. Quod quàm Deo displiceat, docet exemplum Prætextatæ apud Hier. epist. ad Lætam. *Prætextata*, inquit *nobilissima quondam femina, iubente viro Hymetio, qui patruus Eustochij virginis fuit, habitum eius cultumq; mutauit, & neglectum crinem mundano more pexuit, vincere cupiens & virginis propositum & matris desiderium, & ecce tibi eâdem nocte cernit in somnis venisse ad se angelum terribili voce minitantem pœnas, & hæc verba frangentẽ: Tune ausa es viri imperium præferre Christo? tu caput virginis Dei tuis sacrilegis attrectare manibus, quæ iam nunc arescent, vt sentias excruciata quid feceris: & finito mense quinto ad inferna duceris; sin autem perseueraueris in scelere, & marito simul orbaberis & filijs. Omnia per ordinem expleta sunt, & seram miseræ pœnitentiam velox signauit interitus. Sic vlciscitur Christus violatores templi sui, sic gemmas & pretiosissima ornamentã defendit.* Idem quotidianis discimus exemplis, tales scilicet parentes multis infortunijs, præsertim circa illas ipsas proles in quibus spiritum extinxerunt, grauiter à Deo puniri.

Qui spiritum extinguant.

Exemplum Prætextatæ.

Narrat S. Ambr. in fin. l. 1. de Virg. nobilẽ virginem cum à parentibus vrgeretur ad nuptias, confugisse ad altare, eisque dixisse: *Quid agitis? sponsum offertis? meliorem reperi: quaslibet exaggerate diuitias, iactate nobilitatem, potentiã prædicate; habeo eum cui nemo se comparet, diuitem mundo, potentẽ imperio, nobilem cælo. Si talem habetis, non refuto optionem: si non reperitis, non prouidetis mihi, sed inuidetis.* Cumq; staret ad arã Dei pudoris hostia, victima castitatis, vnus abruptiùs, *Quid si, inquit, pater tuus viueret, innuptam te manere pateretur? tũ illa maiori religione, moderatiore pietate respõdit: Et ideo fortasse defecit, ne quis impedimentum posset afferre. quod ille responsum de patre, de se oraculum, maturo sui probauit exitio.* Paulò enim post mortuus est. *Ita ceteri eadem quisq; metuentes, fauere cœperunt, qui impedire quærebant. Parentes cauete offensionis exemplum.* hucusque Ambros.

Verè S. Hieron. ad Paulum de obitu Blæsillæ, *Grandis*, inquit, *in suos pietas, impietas in Deum est.* & ad Furiam, *Pater*, inquit, *impleat nomen suum; lætetur, filiam genuisse Christo, non sæculo.* & Nazianz. in Præceptis ad virgines.

Quin tua si potiùs transfixit pectora Christus,
Atque ea diuino pater immortalis amore
Impleuit, Christo ne sit graue sistere nympham
Aut puerum.

Quomodo spiritus extinguatur ex S. Chrysost.

Moraliter S. Chrysost, docet hîc spiritũ extingui quouis peccato, sicut enim fax extinguitur vel vẽto exsufflante, vel defectu ceræ & fomitis: ita spiritus quasi lampas extinguitur vel vento tentationis, vel puluere curarum terrenarũ, vel deficiente oleo misericordiæ & bonorum operum. *Spiritus*, inquit *atque ac lucerna extinguitur, si aut olei parum habuerit aut foramen non obturaueris, vel ostium non occluseris. Quod verò est hoc foramen? Quemadmodum in lychno habet, ita & in nobis foramina sunt oculi & aures. Ne sinas istis occurrere validum malitiæ flatũ, alioqui lychnũ extingues; sed obtura foramina timore Dei. Ianua os est. Claude, ita scilicet occlude, vt & lucem exhibeat, & externum impulsum repellat.* Mox emplo familiari & quotidiano idipsum declarat, dicens: *Conuiciatus est quisquam? vituperauit? tu claude os tuum; si enim illud aperueris, concitabis magis ventum hunc. Nunc vides in ædibus, quando è regione ac directè duæ ianuæ oppositæ sunt, & flatus vehemens irruerit: si alteram clauseris, nihil valeat efficere flatus, sed plurimum de illius robore præciditur? Ita & hîc duæ sunt ianuæ, os tuum & os illius qui te vituperat & probro afficit. Si tuum occluseris, & spirationem non dederis, omnem illum flatum extingues; si verò aperueris, effrænis reddetur. Ne extinguamus igitur spiritum. Fit autem sæpenumerò, vt etiam nullo externo impulsu incumbente extinguatur fax, quando videlicet oleum deficit? quando misericordiam non facimus, extinguitur spiritus; etenim ex misericordia Dei venit ad te spiritus.* B

Deinde pergit Chrysost. docere, quòd, sicut latrones in tenebris grassantes priùs extinguunt lucernam, deinde latrocinantur & prædantur impunè: ita dæmones priùs hunc spiritum quasi lampadem extinguunt, vt anima viam in cælum nec videre, nec inire possit; ac deinde eam deprædentur & grassentur impunè. Chrysostomo cõsentit Hier. epist. 150. ad Hedib. q. 12. additque hoc loco esse miosin, q. d. *Spiritum nolite extinguere*, id est, spiritum fouete, &c, vt ait Apost. Roman. 12. 11. *spiritu feruentes* estote. *In quo enim*, inquit S. Hieron. *feruor spiritus multiplicata iniquitate, & charitatis frigore non tepescit, in hoc spiritus nequaquam extinguitur.* C

OMNIA AVTEM PROBATE, QVOD BONVM EST TENETE] S. Aug. l. 1. de Natura & grat. c. 9. & alibi sic legit, *omnia legite, quæ bona sunt tenete*: sed paraphrasticè. nam ad verbũ Græca, Latina & Syrus habent, *omnia probate*: subaudi, quæ dubia & incerta sunt, ideoq; probatione indigent & examine; quales erant prophetiæ, de quibus v. præc. dixit, *Prophetias nolite spernere*; has enim singuli priuati Spiritu sancto afflati in cœtu Ecclesiæ olim publicè loquebantur. Vnde eas diiudicari vult Apostolus, tam hîc quàm 1. Cor. 14. 24. an veræ sint, an cõformes sacræ Scripturæ & doctrinæ Ecclesiæ, an prophetiæ sint, ac instinctus spiritus humani: maximè quia, vt notant Chrysost. Theodor. Theophyl. ijs aliqui pseudoprophetæ clàm se immiscebant, vt patet ep. seq. c. 2. vbi redarguit eos qui prophetabãt instare diem iudicij. VERS. 21. D

Nihil ergo hic habet Kemnitius & Nouantes pro suo examine Concilij Trident. & aliorum Ecclesiæ vel Pontificis decretorum. Malè etiam hinc inferunt, hæreticorum libros cuilibet esse legendos & examinandos; hi enim ab Ecclesia iam improbati & damnati sunt de certa hæresi & pernicie: nam, vt rectè Chrysost. & Theophyl. pseudoprophetas, quos constat tales esse, ne audiri quidem vult Dominus Deuter. 13. 3. & alibi.

An Apostolus velit libros hæreticorum legi.

AB OMNI SPECIE MALA ABSTINETE VOS] Alij legunt, *ab omni specie mali.* Vtroque enim modo verti possunt Græca: quamquam prior lectio est germanior, eamque cum D. Hieron. sequuntur interpretes. Sed idem vtriusque lectionis est sensus. VERS. 22.

IPSE DEVS (auctor) PACIS SANCTIFICET VOS PER OMNIA] Græcè ὁλοτελεῖς, id est totos, vt toti VERS. 23.

sitis

sitis sancti & perfecti in omnibus, nimirum in spiritu, anima & corpore, vt sequitur.

VT INTEGER SPIRITVS VESTER, ET ANIMA, ET CORPVS SINE QVERELA IN ADVENTV (in aduentum) DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI SERVETVR] *Integer* non est idem hic, quod incorruptus: græcè enim est ὁλόκληρον, q.d. Totum, perfectum omnibus suis partibus & dotibus integrum & absolutum, cui tota sua sors (hoc enim est κλῆρος, siue totum quod sorte accepit, inest & adest. q. d. Totam gratiam & integritatem, quam sorte accepistis in baptismo, conseruate vsque ad diem iudicij, vt talem & tam integrum spiritum, animam & corpus Christo iudici reddatis & exhibeatis, qualem ab eo in baptismo accepistis.

Quis integer spiritus.

Nota cùm S. Aug. tract. de Symbolo: totus homo tres habet partes, spiritum, animam & corpus; itaque homo est imago trium personarum SS. Trinitatis. Primò, ergo Nyssenus apud Theophyl. per *spiritum* accipit partem hominis rationalem, per *animam* partem sensitiuam, per *corpus* vegetatiuam.

Quomodo spiritus ab anima distinguatur.

Secūdo & meliùs, spiritus est pars rationalis siue ratio & potētia animæ superior, quæ mens dicitur, maximè si fide & spiritu Dei sit imbuta; anima est portio inferior nobis cum bestijs cōmunis; ex qua homo animalis dicitur, & animales operationes exercet, vti sunt videre, audire, edere, generare, corpus verò est domicilium vtriusque, scilicet tam spiritus quàm animæ. q.d. ait Ansel. Sit spiritus vester integer, id est nulla hæresi, errore, diffidentia, malitia, inuidia, nulloq; peccati consensu vulneretur, ita vt aliquo fidei, spei, charitatis, alteriúsve virtutis articulo & quasi membro mutiletur; sed plena articulorum omnium & dogmatum fide, integra spe & charitate, cæterarumque virtutum partibus & numeris omnibus integer sit & perfectus, sit & anima integra, id est, delectationibus carnis & sensuum non sauciettur, ita vt mutiletur integritas & perfectio, quæ debet esse in auditu, visu, alijsq; sensibus animæ externis & internis: sed ij per omnia sint integri quantū patitur humanæ conditionis infirmitas: nec enim ad integritatē Adami & Christi, in hac vita accedere possumus. Denique corpus vestrum sit integrum, id est, nullius peccati executione & perpetratione lædatur, sed inuiolatū, illæsum, integrum æquè vt spiritus & anima consistat: sic vt corpus animæ, anima spiritui, spiritus Deo planè subsit & obediat, Deusque suam sanctitatem spiritui, & per spiritum, animæ & corpori communicet, vt in die iudicij Christo exhibeatis corpus & animam & spiritum integrè & perfectè sancta, qualia accepistis in baptismo, de ijsque dicere possitis, *Despondi vos vni viro virginem castam exhibere Christo.*

Sensus Apostoli.

Vnde Nota Secundò. Integritas hæc opponitur manco & mutilo: sunt enim manci & mutili in fide qui credunt Symbolum Apostolorum, sed negant alias traditiones, negant inuocationem Sanctorum, & Christi præsentiam in Eucharistia, &c. Sic in charitate manci sunt, qui amicos diligunt, non inimicos. Sic in anima manci sunt, qui tactum à turpibus custodiunt, sed non aures, non oculos; & ita de alijs. Hisce opponit Apostolus integritatem, quam Christianus tam in fide, vt omnia credenda credat, quàm spe, vt omnia speranda speret, & charitate, vt omnia amanda amet, alijsque virtutibus habere debet. ita Hieron. ad Hedib. q. 12.

Qui sint manci in fide & charitate, qui integri.

VERS. 24. FIDELIS EST DEVS, QVI VOCAVIT VOS: QVI ETIAM FACIET] id est, efficiet & perficiet, vt integritatem iam dictam, ad quam vos vocauit, conferuetis, & ad æternam salutem perueniatis, si videlicet eius gratiæ non desitis, illique cooperemini. ita Theophyl. & Anselm.

VERS. 26. IN OSCVLO SANCTO] De hoc osculo dixi 2. Corinth. 13. 12.

Aduentum Christi exspecta, ÆTERNITATEM cogita.

COMMENTARIVS IN II. EPISTOLAM AD THESSALONICENSES.

ARGVMENTVM.

Quadruplex huius epistolæ argumentum.

PRimò, hortatur Thessalonicenses ad constantiam in fide Christi, vtque pro ea fortiter ferant persecutiones Gentilium & Iudæorum spe præmij cælestis.

Deinde docet necdum instare diem iudicij: quidam enim falsi & fraudulenti doctores persuaserant eis instare diem hunc, & ad hoc verba quædam fingebant tamquam à Paulo dicta, & epistolas quasdam tamquam à Paulo scriptas, quibus hoc asserebat. Hos ergo impostores hîc redarguit, metumque instantis iudicij eis adimit, docetque quòd priùs oporteat venire Antichristum: cuius qualitates, vitam & mores hic describit.

Tertiò, monet traditiones siue verbo, siue scripto acceptas, esse seruandas.

Quartò, docet vt fugiant & coërceant homines otiosos, curiosos & inquietos. Denique signum eis dat, quo dignoscant genuinas suas epistolas à commentitijs, quas proferebant impostores iam dicti. Græca & Latina Regia in fine habent hanc epistolam scriptam esse Athenis; Syrus verò Laodiceæ; Occumen. autem & Athanasius in Synopsi, Romæ. Verisimilius videtur hanc secundam scriptam esse paulò post primam, cùm adhuc Apostolus Corinthi degeret, anno Christi 53. Vnde Timotheus & Siluanus tam huic secundæ, quàm illi primæ inscribuntur: quasi qui cum Paulo salutent eos, mittantque eis hanc epistolam.

Vbi scripta hæc epistola.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

GRatias agendo & laudando Thessalonicensium in persecutionibus pro fide toleratis constantiam, hortatur vt in eâdem pergant.

Vnde v. 6. proponit eis tam pœnas horrendas persecutorum, quàm præmium admirandum gloriæ, quod ipsi omnesque Sancti accepturi sunt in die iudicij.

Denique, v. 11. orat Deum, vt opus hoc fidei in eis compleat.

PAulus, & Siluanus, & Timotheus, Ecclesiæ Thessalonicensium in Deo
Patre nostro, & Domino Iesu Christo. 2. Gratia vobis & pax à Deo
Patre nostro, & Domino Iesu Christo. 3. Gratias agere debemus semper
Deo pro vobis fratres, ita vt dignum est, quoniam supercrescit fides vestra,
& abundat charitas vniuscuiusque vestrûm in inuicem: 4. ita vt & nos ipsi
in vobis gloriemur in Ecclesijs Dei, pro patientia vestra, & fide, in omnibus persecutio-
nibus vestris, & tribulationibus, quas sustinetis. 5. In exemplum iusti iudicij Dei,
vt digni habeamini in regno Dei, pro quo & patimini. 6. Si tamen iustum est apud
Deum, retribuere tribulationem ijs, qui vos tribulant: 7. Et vobis, qui tribulamini,
requiem nobiscum in reuelatione Domini Iesu de cælo cum angelis virtutis eius,
8. In flamma ignis dantis vindictam ijs qui non nouerunt Deum, & qui non obe-
diunt Euangelio Domini nostri Iesu Christi: 9. qui pœnas dabunt in interitu æter-
nas à facie Domini, & à gloria virtutis eius: 10. cùm venerit glorificari in sanctis, &
admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt: quia creditum est testimonium nostrum
super vos in die illo. 11. In quo etiam oramus semper pro vobis: vt dignetur vos
vocatione sua Deus noster, & impleat omnem voluntatem bonitatis, & opus fidei in
virtute. 12. vt clarificetur nomen Domini nostri Iesu Christi in vobis, & vos in illo
secundùm gratiam Dei nostri, & Domini Iesu Christi.

VERS. 1.
ECCLESIÆ THESSALONICENSIVM IN DEO PATRE NOSTRO] Supple congregatæ & adunatæ. vide epist. 1. cap. 1. v. 1.

VERS. 2. SVPERCRESCIT] ὑπεραυξάνει, id est, valdè & supra modum augescit fides vestra.

VERS. 4. & 5. QVAS SVSTINETIS IN EXEMPLVM IVSTI IVDICII DEI] Pro *exemplum*, græcè est, ἔνδειγμα, id est documentum, &, vt Syrus, demonstrationem & declarationem. q. d. Sustinetis persecutiones & tribulationes hac spe & consolatione, hoc fine & fructu, vt aliquando (putà in die iudicij) ostenda-

tur & demonstretur iustitia & iustum iudicium Dei, quo vos ob patientiam dignos habebit, id est dignos iudicabit regno Dei, & corona gloriæ coronabit; vestros verò persecutores, qui hîc in vestra afflictione gaudent, condemnabit. ita Theophyl. & patet ex seqq. Vnde Tertull. in Scorpiaco c. 13. ita legit, *In pressuris, quibus sustinetis ostentamen iusti iudicij Dei.*

A

Nota. Græcè non est *in exemplum*, sed tantùm ἔνδειγμα, id est documentum, exemplum. Intelligitur ergo præpositio *in*, vel *ad*; quamquam sine præpositione *in*, nominatiuo casu posset referri ad ipsos patientes. q.d. Vos qui tanta patimini, estis documentum, & ostenditis rectum esse iudicium Dei, cùm ob tantas tribulationes retribuit vobis regnum æternum: hoc enim iusto Dei iudicio tantùm patientibus debetur.

VERS. 6. SI TAMEN IVSTVM EST APVD DEVM RETRIBVERE] *Si* est asseuerantis, non dubitantis. Vnde Ambros. & quidam alij legunt, *siquidem*. sic etiam vertit Syrus & Vatablus: sic & Græci εἴπερ, exponunt ἐπειδήπερ, id est, quandoquidem.

B

Deum ex iustitia impiis pœnam, piis gloriam dare.

IVSTVM EST] Nota hîc, Deum ex iustitia tam impijs ob scelera, æternas pœnas; quàm bonis & patientibus, ob suam patientiam, æternam requiem & gloriam retribuere. hoc enim affert hîc Paulus. Ergo patientia hæc meretur hanc gloriā, sicut scelera pœnam, ergo est meritum bonorum operum.

VERS. 7. IN REVELATIONE DOMINI IESV DE CÆLO] cùm Christus apparebit iudex in die iudicij.

Quinam angeli præcedant Christum ad iudicium.

CVM ANGELIS VIRTVTIS EIVS] Græcè δυνάμεως, id est potentiæ. Hi enim angeli Christum iudicem venientem præibunt, eiusq; potentiam & maiestatem suo numero maximo, suis tubis, fulguribus, tonitribus, & terræ motibus ostendent. Syrus vertit *cum virtute*, id est exercitu, *angelorum*; hinc enim hebraicè dicitur Deus sabaoth, græcè δυνάμεων, latinè *exercituum*; quo nomine prima omnium compellasse Deum legitur Anna mater Samuelis, 1. Reg. 1. 11. q.d. Agite ô Christiani, animosè ferte persecutiones; veniet dies, in qua Christus, pro quo patimini, iudex aderit, qui potentissimas secum ducet acies angelorum ad iudicium & vindictam impiorum: vt nimirum vos, & vestras iniurias vlciscantur, eosque, qui vos persequuntur, igni tradant, & in tartara deturbent.

VERS. 8. IN FLAMMA IGNIS DANTIS VINDICTAM IIS QVI NON NOVERVNT DEVM] Græcè ἐν πυρὶ φλογός, id est, in igne, siue incendio flammæ, id est flammante, & flammas eiaculante.

Secundò, τὸ *dantis* non potest referri ad *ignis* sed ad *Domini Iesu*. Græcum enim διδόντος, masculinum est; vnde non potest referri ad φλογὸς, femininum, sed ad κυρίου, quod est masculinum. q.d. Dominus Iesus per flammam ignis dabit vindictam impijs.

Quinam igne conflagrationis mundi interituri.

Nota. Intelligit ignem conflagrationis mundi: licet enim nonnulli cum Francisco Suarez putent hoc igne non morituros Sanctos, qui tum viui reperientur, eò quòd illa nimis dura & indigna Sanctis videtur esse mors; impios tamen hoc igne morituros, satis hîc & alibi significat Scriptura. Hic ergo ignis reprobos morte puniet, eosque conuoluet & rapiet in gehennam & ignem æternum.

Memoria ignis gehennæ remedium contra om-nes tentationes.

Moraliter S. Chrys. *Si videris*, inquit, *in præsenti vita iucundū quid ac magnificum, cogita regnum Dei, nihil esse putabis: si terribile quid videris, cogita gehennā, & illud etiā deridebis: si quando te ceperit concupiscētia corporalis, cogita gehennæ ignē, si enim legū secularīū metus nos à malis cohibet, multò magis recordatio futurorum, supplicium immortale, pœna sempiterna.*

VERS. 9. QVI POENAS DABVNT IN INTERITV ÆTERNAS] Græcè ὄλεθρον αἰώνιον, id est, interitum & mortem æternam luent, quasi pœnam suis sceleribus meritam & debitam, ad quam pœnam damnabuntur & relegabuntur.

Grauitas pœnarum inferni.

Audi de hac pœna S. Cyprianum tractatu de Ascens. Domini: *Quanta illud edictum* (sententiam iudicis Christi) *sequentur lamenta, illius vltima tubæ clangor quàm horribilis erit! cōtinuus erit & superfluus illarum lacrymarum decursus, stridorem illum dentium flammæ inextinguibiles agitabūt. immortales miseri viuent, incendia & consumptibiles flammæ nudū corpus allambent, ardebit purpuratus diues, nec erit qui æstuāti linguæ stillā aquæ infundat; in proprio adipe frixæ libidines bullient, & inter sartagines flammeas miserabilia corpora cremabuntur; & omni tormento atrociùs desperatio condemnatos affliget. non miserebitur vltrà Deus: nullum ibi refrigerium, nullum remedium.*

A FACIE DOMINI] Id est, à præsentia, vel ab ore & sententia Christi iudicis.

Facies & præsentia Christi iudicis iustis erit lumen, impiis supplicium.

Notat vox *facies* facilitatē vindictæ. *Nulla enim* (inquit Theoph.) *erit difficultas: verùm satis erit tantummodo visum esse, adeoq; apparuisse Deum, & omnes inobedientes atq; increduli in pœna erunt: tantummodo enim facies ipsius, & aduentus, vel præsentia alijs quidē lumen erit, alijs verò supplicium. non enim simpliciter, sed cum gloria virtutis & roboris aderit; neq; gloria eius robore carebit, neque robur erit inglorium, hoc est, tamquam rex potens conspicietur.*

Secundò, τὸ *à facie* significat impios terribili Christi facie & gloria ita reuerberatum iri, vt eam intueri non sustineant; sed ab ea quasi fulmine prostrati & auersi corruant in gehennam.

C

Sententia iudicis.

Tertiò, vox *facies* significat os, ac sententiā ore ac facie Christi prolatā, quasi fulmen ab ore Christi egrediens, ac impios puniens & afflans: & hoc est quod ait Daniel c. 7. 10. *Fluuius igneus rapidusq; egrediebatur à facie eius.* Vbi *fluuius igneus* significat, ait Hier. sententiam iudicis efficacissimā & celerrimam; quæ instar igniti & rapidissimi fluminis improbos in tartarum abripiet & immerget.

ET A GLORIA VIRTVTIS, græcè ἰσχύος, id est roboris & potentiæ, EIVS] id est à maiestate (hanc enim vocat *gloriam*) gloriosa, terribili & potentissima Christi iudicis.

VERS. 10. CVM VENERIT GLORIFICARI IN SANCTIS SVIS, ET ADMIRABILIS FIERI IN OMNIBVS QVI CREDIDERVNT] Pro *admirabilis fieri*, græcè est θαυμασθῆναι, quod Ambros. vertit, *mirificari*; Syrus, *miracula sua ostendere* infidelibus: sed propriè significat fieri admirandum, siue dignum quem alij admirentur.

D

Quid & quorum sit admiratio.

Nota. Admiratio, vt ex Aristotele docet D. Thom. est stupor procedens ex re quapiam, quæ phantasiam & opinionem hominum superat, v.g. cùm homines vident aliquod prodigium, miraculum, aut aliquid inopinatum, & illud admirantur. Hinc rudes & insipientes, quibus parum est vel sapientiæ, vel animi, multa admirantur, quæ sapientes & magnanimi non admirantur. Regum enim esse aiebat Cyrus, nihil admirari: suosque principes ita instruebat, vt discerent nihil admirari; hoc enim signum & effectum esse animi excelsi, heroici & sapientis dictitabat, qui debet esse in principe.

Christus iudex ob causam duas erit omnibus admirationi.

Christus ergo in die iudicij reddetur omnibus admirandus in Sanctis suis. Primò, quia tunc omnibus patefaciet miram gratiam & robur, quod hic contulit suis fidelibus & iustis vt pro fide persecutiones, expilationes, exilia & martyria fortiter tolerarent. Tunc enim omnibus patescet & celebrabitur mira fortitudo, quam contulit S. Laurentio, vt in craticula assatus irridens Decium gratias ageret Deo, diceretque: Igne me examinasti, & non est inuenta in me iniquitas. Tunc omnibus apparebit admirandus spiritus S. Stephani, quo Iudæis obstinatis insultauit, ac lapides pro gemmis excepit. Tunc conspicient & admirabuntur omnes inuictum amorem virginitatis à Christo datum tenellis virgunculis, Agneti, Cæciliæ, Catharinæ, quo omnem carnis & sæculi amorem, tormenta omnia, tyrannos omnes fortissimè superarunt, vt in morte & martyrijs canerent. Regnum mundi, & omnem ornatum sæculi contempsi, propter amorem Domini mei Iesu Christi quem amaui, in quem credidi, quem dilexi. Tunc mirus Apostolorum zelus, Eremitarum rigor, mira Magdalenæ & aliorum pœnitentia, mirus Doctorum labor, adeoque in quolibet Sancto mira quædam & propria virtus elucebit, qua Christus in quolibet Sancto apparebit admirabilis.

Gloria conferenda Sanctis incomprehensibilis.

Secundò, & magis genuinè ad mentem Apostoli, Christus in die iudicij suis Sanctis maximè ijs qui pro fide sua passi sunt, tantam conferet gloriam, quæ omnium hominum & angelorum opinionem, ingenium & captum superabit, omnibusque naturaliter erit admirabilis: *oculus enim non vidit, nec auris audiuit, nec in cor hominis ascendit, quæ præparauit Deus ijs qui diligunt illum*, 1. Corint. 2. 9. Et sicut in singulis Sanctis propria quædam & admirabilis gratia ac virtus eluxit in hac vita, vti dixi; ita in singulis noua quædam & admirabilis gloria elucebit; adeò vt iusti ipsi tum suam, tum aliorum omnium gloriam sint admiraturi. Ipsi quoq; reprobi Sanctos, quos hîc despexerunt, tanta gloria & bonis cumulatos obstupescent; vnde Sapient. 5. 2.

Impiorum in iudicio stupor, & confusio.

Videntes, inquit, *turbabuntur timore horribili, & mirabuntur in subitatione insperatæ salutis, dicentes intra se, pœnitentiam agentes: Hi sunt, quos habuimus aliquando in derisum, & in similitudinem improperij. Nos insensati vitam illorum æstimabamus insaniam, & finē illorum sine honore: ecce quomodo computati sunt inter filios Dei, & inter sanctos sors illorum est.* ita Chrys. Theophyl. Anselmus.

Deus mirabilis in Sanctis suis.

Alludit hîc Paulus ad psal. 67. 36. *Mirabilis Deus in Sanctis suis*, & psal. 4. v. 4. *Mirificauit Dominus sanctum suum.* Dauidem scilicet à se in regem consecratum & sanctificatum. Addunt Hebr. לו *lo*, id est sibi, q.d. In suum decus, laudē, gloriam, & psal. 15. 3. *Sanctis qui in terra sunt eius, mirificauit omnes voluntates meas in eis*: quia, vt explicat Theod. miram eis virtutem & fortitudinem indidit, & magna per eos edidit miracula. v.g. vt Apostoli pauci & rudes totum orbem conuerterent, vt Martyres omnia tormenta superarent, virgines in medijs flammis constantes starent & illæsæ. Et psal. 88. 8. *Deus qui glorificabitur in consilio sanctorum magnus & terribilis super omnes qui in circuitu eius sunt.* & v. 6. *Confitebuntur cæli mirabilia tua Domine, etenim veritatē tuā in ecclesia sanctorum.* In quem locum pulchrè & piè S. August. per cælos mysticè intelligens homines cælestes. *In omni*, inquit, *misericordia perditorum, in iustificatione impiorum quid laudas nisi mirabilia Dei? laudas quia resurrexerunt mortui; plus lauda quia redempti sunt perditi. Quæ gratia! Quæ misericordia Dei! Vides hominem heri voraginem ebriositatis, hodie ornamentum sobrietatis: vides hominem heri cœnū luxuriæ, hodie decus temperantiæ: vides hominē heri blasphematorem, hodie laudatorem Dei: vides hominem heri seruū creaturæ, hodie seruum Creatoris. Homines non respiciant ad merita sua, fiant cæli; confiteantur cæli mirabilia tua Domine.* Hæc omnia clarissimè & maximè patebunt in omnibus Sanctis simul, in die iudicij, cùm non tantùm eorum gratia & virtutes, sed & gloria, dotesque beatitudinis tam admirabiles & multiplices toti mundo clarescent. Hinc nomen Christi est פלא *pele*, id est, admirabilis, Isaiæ. 9. 6.

Nomen Christi admirabile. *Fides formata dilectione.*

IN OMNIBVS QVI CREDIDERVNT] fide scilicet charitate formata, siue fide quæ per dilectionem operatur, id est qui crediderunt, & iuxta id quod crediderunt benè vixerunt, bonaque opera peregerunt. Id patet: nam toto hoc cap. non nudam fidem Thessalonicensium, sed patientiam in tot persecutionibus commendat, & vt in ea constantes perseuerent cohortatur. vide can. 2. & 3.

QVIA CREDITVM EST TESTIMONIVM NOSTRVM (id est prædicatio Euangelica, per quam testimonium perhibitum est à me, credita est SVPER VOS (à vobis) IN DIE ILLO] de die illo. q.d. Quia credidistis prædicationi meæ, quā testimonium perhibui in die illo, scilicet tunc Deum fidelibus suis sanctis tantam, & tam ineffabilem & admirandam daturum gloriam; ideoque in fide hac constanter tantas pro ea tribulationes passi estis; hanc ob causam Deus dabit vobis requiem gloriosam in cælo, vt dixit v. 7. eò enim redit, vel potiùs Apostolus hîc subaudiendum relinquit ex præcedentibus, τὸ *in vobis*, hoc enim omittit, quia tacitè continetur in *in omnibus*. Sic ergo facilè & planè est explenda hæc sententia, *Cùm venerit glorificari in sanctis suis, & admirabilis fieri in omnibus qui crediderunt*, ac cōsequenter *in vobis; quia creditum est testimonium nostrum*, &c. id est, quia credidistis meæ prædicationi & testimonio de die illo, iudicij scilicet.

IN QVO ETIAM ORAMVS] Græcè εἰς ὃ, id est ad quod, siue in quam rem oramus; vt scilicet fidem testimonio & prædicationi nostræ habere pergatis, pro eaque fortiter aduersa feratis, vt in die iudicij per Christum fiatis gloriosi & admirabiles. Vnde explicans subdit: VERS. 11.

Quid hîc per vocationem intelligat Apostolus.

VT DIGNETVR VOS VOCATIONE SVA DEVS NOSTER] *Vocatione*, id est beatitudine, ad quam vocati estis, quæque est finis vocationis vestræ, ait Anselmus. Secundò, simpliciùs, *vocatione*, id est conseruatione, & augmento vocationis: vocatio enim hîc sumitur in actu, non inchoato; hanc enim iam pridem habuerant Thessalonicenses ante baptismum; sed continuato & perfecto. vide canon. 32. q.d. Oro vt Deus suam vocationem, & gratiam vocantem, qua vos ad Christi fidem, salutem & christianismum vocauit, conseruet, adaugeat, perficiat, & per patientiam, ac bona opera magis magisque confirmet; vtque ad perfectiorem virtutem vel statum vos vocet & euehat, ipsumque apicem Christianæ perfectionis vobis largiatur & tribuat. ita Chrysost. Theophyl. & D. Thomas, & patet ex sequ. Sequitur enim, *Impleat omnem voluntatem bonitatis, & opus fidei in virtute.* Perfectio enim Christiana consistit in voluntate Dei plenè adimplenda.

Nota.

Qui ad statum perfectiorem aspirant, debent pro eo orare.

Nota. Qui ad perfectiorem virtutem, vel statum aspirant, aut se aliosque aspirare & promouere desiderant, hi multum pro hac re orare debent. Hæc enim perfectio, v.g. status virginitatis aut Religionis, non tam meritis (quia omnia merita superat & transcendit) quàm humili & feruenti oratione impetratur. Et hoc significat Apostolus, dum ait, *Semper oramus pro vobis, vt dignetur vos vocatione sua Deus noster.*

IMPLEAT OMNEM VOLVNTATEM BONITATIS] Id est, oro vt Deus faciat vos planè velle omne bonum. ita Anselmus & Vatablus. Secundò, genuinè: *voluntatem bonitatis*, id est benignam & bonam voluntatem suam in vobis impleat Deus. Græcè enim est εὐδοκία, quæ passim in Scriptura, vti & hic, Deo tribuitur, non homini, significatq; Dei in homines beneuolentiam, propensam voluntatem & beneplacitum. Suffecisset dicere Apostolo εὐδοκίαν, id est propensam & bonam voluntatem: sed quia bonitatem Dei per Christum exhibitam capere & deprædicare numquam satis potest Apostolus, hinc addit ἀγαθωσύνης, q.d. bonitatis vel beneuolentiæ suæ bonam voluntatem, id est beneuolentissimam & optimam suam voluntatem, in vobis impleat Deus. hæc est autem beneuolentissima Dei voluntas, vt faciamus omne bonum, inquit Theoph. vt boni, puri, sancti simus, sicut Deus bonus, purus, sanctus est; vtq; in his quotidie crescamus, magisque Dei bonitatem, puritatem, sanctitatem participemus & imitemur.

Opera debet esse conformia fidei.

ET (supple, impleat Deus in vobis) OPVS FIDEI IN VIRTVTE] *Opus*, id est, opera bona, (per enallagen numeri) quæ fides Christi facienda suadet & dictat, ac præsertim constantem in aduersis fidei professionem, vt nimirum opera nostra sint fidei nostræ conformia, & tam Christiana sit vita nostra, quàm est fides nostra. Vnde Theoph. ex Chrysost. per *opus fidei*, accipit patientiam in persecutionibus pro fide toleratis: qui enim non habet patientiam, non habet opus fidei. Secundò, simpliciùs & clariùs, (quod tamen in re eòdem redit, idemque est cum priore sensu) *opus fidei* vocat eo sensu, quo opus structuræ vocamus ipsam fabricam structuræ, opus agricolæ vocamus agriculturam, opus sutoris vocamus calceum, opus ingenij vocamus librum ingeniosè compositum, opus textoris vocamus telam ab eo contextam. Sicut ergo qualibet in re dicimus, Hoc opus mihi absoluendum est: ita Paulus hic optat, vt Deus impleat in Thessalonicensibus opus & quasi fabricam fidei; vt illa omnibus suis partibus, & numeris compleatur & perficiatur, hanc enim fabricam vel telam orsi sunt in baptismo, illam texere perrexerunt per bona opera, & patientiam. Optat Paulus, vt pergant, & Deo auctore hoc opus absoluant, atque hanc telam meliùs & pleniùs operando ac patiendo, pertexant.

Fides est tantùm inchoatio salutis complenda per bona opera.

Vbi Nota, fidem tantùm esse inchoationem huius operis Christi, & Dei; ac requiri bona opera, vt opus hoc promoueant & perficiant: perinde vt in domo non sufficit iecisse fundamenta, nisi parietes & tectum superædifices, fides enim in perfectione Christiana se habet vt fundamentum, ceteræ virtutes & bona opera, vt parietes & tectum.

Notent hoc Nouantes, vt, cùm alibi legunt apud Paulum fidem iustificare & saluare, sciant ex hoc loco Paulum sub fide opera fidei complecti, vt dixi cap. 2. & 3.

IN VIRTVTE] ἐν δυνάμει, id est in potentia, id est fortiter ac potenter (hoc enim est Hebræum בכח *baccoah*) vt nimirum Deo potenter ac fortiter in vobis operante ac implente opus & fabricam fidei vestræ, illam ipsam potentibus ac heroicis patientiæ aliorumque virtutum operibus compleatis & absoluatis. *Tò* enim *in virtute*, tam ad Deum, qui in virtute & robore, id est, roborans & confortans, inquit Theophyl. implet hoc opus fidei vestræ, quàm ad opus fidei, referendum est.

Deus concurrente libero arbitrio nostro complet in nobis opus.

Nota Secundò, Deum implere opus fidei nostræ, non quasi ipse solus planè actum fidei in nobis operetur, eumque nobis indat, sicut vinum inditur vasi, ita vt nos in hoc opere nihil liberè agamus aut cooperemur, vt vult Beza; sed sicuti præceptor dicitur complere studium & scientiam discipuli, cùm eum docet & instruit, ita vt discipulus præceptori auscultare, dicta eius perpendere, penetrare, sibique imprimere debeat: sic & Deus quasi magister complet opus fidei nostræ, dum suauiter præuenit, suadet, & allicit, tum intellectum nostrum illuminando, tum affectum demulcendo; sed ita, vt illi per gratiam suam illuminanti & mulcenti liberè auscultare, consentire & cooperari debeamus, vti docet Concil. Tridentinum sess. 6. ex S. Augustino.

VT GLORIFICETVR NOMEN DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI IN VOBIS, ET VOS IN ILLO] *Si enim videant vos nullam non tentationem tolerantes*, inquit Theoph. *ex dilectione, quam erga Deum geritis, qui quæso istuc non est gloria eius? quoniam adeo bonus est, vt pro ipso moriantur etiam serui; & quia adeò potens, vt vos ad patientiam corroberet. Quin etiam & vos in ipso, quia vsq; adeò fideles inuenti estis, vt omnia patiamini: gloria enim serui est, quòd fidelis domino inueniatur. Maximè verò afflictio propter Christum gloria est: nam reddit splendidiores numquam nō morti quidem traditos, potiores tamen ac superiores morte demonstratos.* VERS. 12.

Afflictio est gloria.

SECVNDVM GRATIAM DEI NOSTRI, ET DOMINI IESV CHRISTI] q.d. Hoc ipsum quòd opera fidei editis, quibus clarificatur Deus in vobis, & vos in Deo, totum hoc est opus & effectus gratiæ Christi, totum fit per gratiam Christi, non vestris viribus.

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet non instare diem iudicij, quodq́, ante eū fiet generalis apostasia, & veniet Antichristus; cuius Secundo, v. 3. factum, impietatē, miracula, seductionē & exitiū describit vsq; ad v. 12. Tertio, v. 12. congratulatur Thessalonicensibus quod sint primitiæ fidelium & saluandorū. Quarto, v. 14. eos in fide confirmat, iubetq́, vt teneant traditiones, non tantùm scripto, sed & verbo acceptas: ac tandem Dei gratiam eis apprecatur.

1. Roga.

1. ROgamus autem vos fratres per aduentum Domini nostri Iesu Christi: & nostræ
congregationis in ipsum: 2. vt non citò moueamini à vestro sensu, neque ter-
reamini, neque per spiritum, neque per sermonem, neque per epistolam tamquam per
nos missam, quasi instet dies Domini. 3. Ne quis vos seducat vllo modo: quoniam nisi
venerit discessio primùm & reuelatus fuerit homo peccati, filius perditionis. 4. qui
aduersatur, & extollitur supra omne, quod dicitur Deus, aut quod colitur, ita vt in
templo Dei sedeat ostendens se tamquam sit Deus, 5. Non retinetis, quòd, cùm ad-
huc essem apud vos, hæc dicebam vobis? 6. Et nunc quid detineat scitis, vt reueletur
in suo tempore. 7. Nam mysterium iam operatur iniquitatis: tantùm vt qui tenet
nunc, teneat, donec de medio fiat. 8. Et tunc reuelabitur ille iniquus, quem Do-
minus Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet illustratione aduentus sui eum:
9. cuius est aduentus secundùm operationem satanæ in omni virtute, & signis, &
prodigijs mendacibus, 10. & in omni seductione iniquitatis ijs qui pereunt: eò quòd
charitatem veritatis non receperunt vt salui fierent. Ideo mittet illis Deus operatio-
nem erroris, vt credant mendacio, 11. vt iudicentur omnes, qui non crediderunt
veritati, sed consenserunt iniquitati. 12. Nos autem debemus gratias agere Deo
semper pro vobis, fratres dilecti à Deo, quòd elegerit vos Deus primitias in salutem in
sanctificatione spiritus, & in fide veritatis: 13. in qua & vocauit vos per Euangelium
nostrum in acquisitionem gloriæ Domini nostri Iesu Christi. 14. Itaque fratres sta-
te: & tenete traditiones, quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolam no-
stram. 15. Ipse autem Dominus noster Iesus Christus, & Deus & Pater noster, qui
dilexit nos, & dedit consolationem æternam, & spem bonam in gratia, 16. exhor-
tetur corda vestra, & confirmet in omni opere, & sermone bono.

VERS. 1. ROGAMVS VOS FRATRES PER ADVENTVM DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI, ET (repete per aduentum) NOSTRÆ CONGREGATIONIS IN IPSVM] cùm scilicet Christo veniente ad nos, vt iudicet mundum, nos vicissim veniemus, & congregabimur ad eum, illique occurremus. ita Chrysost. & Theophyl. Vnde clariùs cum Vatablo verti posset ex Græco, *& per nostri aggregationē in ipsum*, Christum scilicet. Est obsecratio & obtestatio per aduentum Christi iudicis, id est, per Christum venturum ad iudicium (est enim hypallage) perque ipsorum Thessalonicensium salutem, & aggregationem ad Christum: vt, quantum reuerentur Christum, quantumque amant suam salutem; tantum auersentur pseudodoctores, ijsque docentibus instare diem iudicij non credant.

VERS. 2. VT NON CITO MOVEAMINI A VESTRO SENSV] id est sententia, quam hactenus habuistis, quamque à me edocti estis de die iudicij, de Antichristo, alijsque signis quæ illam diem præcurrent. Patet hîc sensus ex seq. v. 4. & 5.

NEQVE TERREAMINI, NEQVE PER SPIRITVM] id est fictam reuelationem, quasi Spiritus sanctus Prophetæ alicui reuelarit instare diem iudicij: has enim reuelationes & prophetias iactabant hi pseudodoctores. Vnde tales prophetias probari & examinari iussit, epistolæ 1. cap. 5. v. 20. & 21.

Docet non instare diem iudicij.

NEQVE PER SERMONEM] supple, nostrum, vel à nobis dictum: hoc enim intelligendum esse arguunt sequentia in Græco.

NEQVE PER EPISTOLAM TAMQVAM PER NOS MISSAM] ὡς δι' ἡμῶν, id est, tamquam à nobis profectum, tam sermonem, quàm epistolam.

QVASI INSTET DIES DOMINI] Nimirum hi pseudoprophetæ fingebant verba quædam quasi ab Apostolo dicta, & epistolas quasdam, quasi ab eo scriptas, quibus suum dogma, vel somnium potiùs, scilicet quòd instaret dies iudicij, populo persuaderent. Quin & S. Gregor. S. Leo. alijque Patres putarunt suo æuo instare diē iudicij, eò quòd ex annis Genesços iuxta Septuag. censerent sextum & vltimum mundi millenariū suo sæculo explendum. de quo plura dicam Apoc. 20. Sic & S. Vincentius Ferrerius prædicabat se missum à Deo vt annuntiaret hominibus instare diem iudicij. Mirum est quod scribit Procopius & Leonardus Aretinus lib. 1. de Bello Gothorum sub Iustiniano Imp. sparsum fuisse Sibyllinum oraculum, *mundū cum sua prole periturum*: cùm ecce dux quidam, Mundus nomine, Italiam à Gothis liberaturus, cum ijs infeliciter pugnans, & cum prole cæsus, oraculum declarauit, & mundum impendentis iudicij metu liberauit.

VERS. 3. QVONIAM NISI VENERIT DISCESSIO PRIMVM] supple, non veniet dies Domini. Pro *discessio*, græcè est ἡ ἀποστασία, Syriacè מַרְדּוּתָא *mardutha*: quod respondet Hebræo מֶרֶד *mered*, id est defectio & rebellio qua quis deficit à suo principe, illique rebellat, scilicet illa insignis, plena & generalis (hoc enim innuit articulus ἡ, & generale nomen apostasiæ, quod nulla hîc gentis aut loci nominatione restringitur aut determinatur) qua scilicet pleræque & passim omnes gentes discedent & deficient tum à Romano Imperio, vt explicant Ambros. Primasius & Sedulius, de quo plura v. 6. tum consequenter à Romano Pontifice & Ecclesia, vt Anselm. tum deniq; à fide & Christo. Vnde Chrysost. Theodoret. Theophyl. Oecumen. & August. li. 20. Ciuit. 19. discessionem hanc interpretantur Antichristum, per metonymiam: quia ipse causa erit vniuersalis apostasiæ, vt plerique omnes discedant à Christo. Sed propriè magis ipsam discessionem accipiemus vniuersalem gentium defectionem à Romano Imperio. Ponit hîc duo signa præuia iudicio Apostolus; primum, hanc vniuersalem defectionem; secundum, ipsum Antichristum, qui hanc defectionem statim subsequetur, vt magis patebit ex seqq. Adde, non rectè & valdè impropriè, ipsam apostasiam & defectionem vocari Antichristum. Vnde August. pro *apostasia*, videtur legisse *apostata*: vertit enim, *nisi venerit refu-*

Ante diem iudicij pleræque gentes deficient à Romano Pontifice & imperio.

Duo signa præuia iudicio.

ga primùm, id est Antichristus, qui erit refuga & apostata à Domino Deo. Sed Græca, & Latina, & Syrus constanter habent *apostasia*, non *apostata*; vnde, vt dixi, non Antichristus, sed generalis apostasia significatur.

Antichristi descriptio. ET REVELATVS FVERIT HOMO PECCATI, FILIVS PERDITIONIS] Id est Antichristus, qui erit homo sceleratissimus, vt totus non videatur esse aliud, quàm peccati organum, mancipium & complementum: adeò vt tota peccati vniuersitas in eo habitatura sit, inquit B. Irenæus.

Est filius perditionis. Secundò, Antichristus dicitur *filius perditionis*, id est perditissimus, & perdi ac perire dignissimus, vt ex ipsa quasi perditione natus videatur; ad hoc, vt se & alios perdat, & in perditionem præcipitet. *Perditio dupliciter hîc accipi potest.* Dupliciter ergo hîc *perditio* accipi potest, Primò, pro scelere & sceleratissimo, & tunc vox *filius* idem est quod addictus, pronus, mancipatus. Sicut enim dicitur filius inobedientiæ, superbiæ, luxuriæ, qui se totum addixit & mancipauit inobedientiæ, superbiæ, luxuriæ: ita dicitur *filius perditionis*, qui ita sceleratè & perditè viuit, vt sceleri se deuouisse videatur. Secundò, *perditio*, hîc accipi potest pro damnatione & gehenna, in qua morte æterna perduntur & pereunt damnati; & tunc vox *filius* exponenda est per *dignus*. Sicut enim dicitur *filius mortis & gehennæ*, qui morte & gehenna est dignus: ita dicitur *filius perditionis*, qui perditione est dignus; vt in æternum damnetur & pereat. vide dicta Ephes. 2. 3. Sic sumitur *perditio* Prouerb. 15. 11. *Infernus, & perditio coram Domino; quanto magis corda filiorum hominum?* q. d. Deus nõ tantùm nouit mortem, & statum mortuorum (hunc enim norunt etiam angeli & dæmones;) sed nouit quoq; ipsa ima inferni) & qui, quantumque sint damnandi, aut damnati; quot loca inferni sint repleta, quot adhuc restent replenda, & à quibus, quantum, qualique modò: quanto magis nouit secretas hominum cogitationes & intentiones? sic & c. 27. v. 20. *Infernus, & perditio numquam implentur: similiter & oculi hominum insatiabiles.*

Nota S. August. l. 20. de Ciuit. 19. hunc hominem peccati, id est Antichristum intelligit, nõ certam personam, sed totam multitudinem impiorum Christo contrariam. Quod auidè arripit Beza & Nouantes omnes: Antichristus, inquiunt, est totum Ecclesiasticæ tyrannidis corpus, quod est & erit vsque ad finem mundi, cuius caput est Papa; qui adoratur & circumgestatur, vt Deus.

Est de fide Antichristũ fore vnum hominem. Sed dico, & assero, licet Antichristus ex etymo significet Christo contrarium; & sic teste S. Ioanne epist. 1. c. 2. v. 18. & 22. omnes hæretici sunt Antichristi: tamen certum est & de fide Antichristum fore vnum hominem, & certam personam, cuius nomen adhuc est ignotum; quique Antichristus antonomasticè dicetur, quia Christo erit inimicissimus. Patet hoc, quia ille idem hîc vocatur homo peccati, filius perditionis, ostendens se tamquam sit Deus, ille iniquus, quem Dominus Iesus interficiet, &c. Vbi in Græco semper additur articulus ὁ, qui designat certam personam, ὁ ἄνθρωπος τῆς ἁμαρτίας, ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας, ὁ ἀντικείμενος, ὁ ἄνομος. quî clariùs certum hominem demonstrare & describere potuisset Apostolus; id clariùs patebit v. 11. Estq; sensus & consensus totius Ecclesiæ, & Patrum omnium, quos citat Sanderus lib. de Antichristo, Bellarminus lib. 3. de Pontifice, & alij.

Ad S. Augustinum Resp. Primò, cum nihil habere commune cum hæreticis: non enim ipse Pontificem Romanum vocat Antichristum, nec populum aut Ecclesiam illi adhærentem; sed totam impiorum, putà Turcarum, Saracenorum, Paganorum, hæreticorum, & malorum Christianorum, multitudinem. Huius autem non est caput Romanus Pontifex: quid enim iuris habet ipse in Turcas, Saracenos, Paganos? Imò huius multitudinis nullum in terris est caput, nullus homo, nullus rex, põtifex aut monarcha, qui illi præsit, vt patet. *Respondetur ad auctoritatem D. August.*

Non ergo S. August. per Antichristum Romanum Pontificem, aut alium hominem, qui impiorum multitudini præsit; sed solùm ipsam impiorum multitudinem & congeriem intellexit. Adde, S. August. non loqui asseueranter, sed dubitando, & ex aliorum sententia, vt patet intuenti: & tantùm explicare quomodo Antichristus dicatur sessurus in templo Dei, de quo mox dicam; alioquin eodem cap. inferiùs bis dicit August. Antichristum fore particularem hominem, & non nisi in fine mundi venturum. Hæcque, vt dixi, communis est aliorum Patrum sententia, cui nemo præponet vnum Augustinum (etsi concederemus diuersæ eum fuisse sententiæ, quod tamen non concedimus) cùm nec Augustinus illi se præponere, vel opponere voluisset. Sic alibi sæpè, vti patet in explicatione Psalmorum, S. Augustinus, omisso (non tamen negato, sed potiùs præsupposito) sensu litterali S. Scripturæ transit ad mysticum vel symbolicum, tamquam magis subtilem, reconditum & pium. Hic enim est genius S. Augustini, vt nouis, ingeniosis & pijs sensibus se pascat. *Augustinus asserit Antichristum fore particularẽ hominem.*

QVI ADVERSATVR: ET EXTOLLITVR SVPRA OMNE QVOD DICITVR DEVS, AVT QVOD COLITVR] Explicat nomen Antichristi, quòd scilicet Christo, & Deo omnique numini sit se oppositurus. Ridiculè ergo Wolfgangus Musculus. Antichristus (inquit) idem est, quod Vicarius Christi, qualem se iactat Papa Romanus, ipse ergo est Antichristus. VERS. 4. *Nomen Antichristi non conuenit Romano Pontifici.*

Primò enim, hoc repugnat Græco ἀντί, quod in compositione non vicarium, sed oppositum, aut contrapositum & æqualẽ significat. Sic ἀντίθεος apud Homerum & alios dicitur, non qui Dei vicarium se dicit; sed qui Deo aduersatur, vel qui Deo est æqualis, & quasi contrapositus. Sic ἀντίπαλος significat antagonistam, & æmulũ in lucta. Sic ἀντιστράτηγος, non significat vicarium ducis, sed ducis oppositum, aut eum qui est loco ducis, non vt duci subiectus: sed vt illi æqualis & contrapositus. *Antichristus non significat Vicarium Christi.*

Adde, si Antichristus idem est quod Vicarius Christi: ergo Petrus & Paulus omnesque Apostoli fuerunt Antichristi: ipsi enim fuerunt Vicarij Christi *Pro Christo* (inquiunt 2. Corinth. 5. 20.) *legatione fungimur, tamquam Deo exhortante per nos.* Legatus enim vice regis legatione fungitur, estq; regis vicarius. Et c. 2. 10. dicit Paulus se incestuosum absoluere ab excommunicatione *in persona Christi*; non tantùm ergo vicem, sed & personam Christi gerebat Paulus.

Secundò; Antichristum significare, non vicarium, vt vult Musculus, sed contrarium Christo, patet 1. Ioan. 2. v. 22. *Quis est mendax, nisi is qui negat quoniam Iesus est Christus? hic est Antichristus qui negat Patrem, & Filium.* Rursum idem hîc clarè docet Apostolus: *Qui aduersatur & extollitur supra omne quod dicitur Deus.* Vel, vt Græca iam habent,

ὑπὲρ

ὑπὲρ πάντα λεγόμενον θεὸν, id eſt, ſupra omnem A qui dicitur Deus. Noſter videtur legiſſe, ὑπὲρ πᾶν τὸ λεγόμενον θεὸν, idq; meliùs reſpondet ſequenti ἢ σέβασμα. Vnde patet Antichriſtum non ſolùm Chriſto, ſed omni Deo fore contrarium. Vel ex hoc ſolo videant viri cordati Nouantium calumniam & impoſturam, dum Pontificem Romanum contendunt facere Antichriſtum. vt enim alia taceam. hæc demonſtratio calumniam hanc euertit. Antichriſtus negabit Chriſtum, eritque Chriſto & Deo contrarius, imò volet ipſe haberi & coli quaſi Deus & Chriſtus; atqui Pontifex Romanus non vult coli vt Chriſtus, nec Chriſtum negat, imò credit in Chriſtum, Chriſtum colit & adorat: ergo non eſt Antichriſtus.

Antichriſtus erit omni Deo contrarius.

Antichriſti ſuperbia.

Hinc patet Secundò, Antichriſti ſuperbiam fore tantam, non tantùm vt aduerſetur Chriſto & Deo; ſed etiam vt ſe extollat ac præponat Chriſto, B omnique Deo, dicatque ſe maiorem eſſe, magiſque colendum & adorandum eſſe Chriſto, ac quouis Deo. Vnde pro eo quod Noſter vertit, *quod colitur* græcè eſt σέβασμα, quod Magdenburgici vertunt, *cultum*: Syrus *religionem*; meliùs & clariùs Eraſmus, Vatablus, imò & Beza vertunt, *numen* quod maieſtate ſua venerandum eſt, coliturque & adoratur. Volet enim Antichriſtus non tantùm coli ſuper omnem cultum & religionem, ſed etiam ſuper omne numen, imò ipſe ſolus volet haberi pro numine & Deo. Hoc enim ſubijcit Paulus: *Ita vt in templo Dei ſedeat, oſtendens ſe tamquã ſit Deus*; vel, vt clarè habent Græca, ὅτι ἐστὶ θεός, id eſt *oſtendens quòd ipſe ſit Deus*. Vnde patet nomen Dei hìc propriè accipi. Perperam ergo Nouantes ſic explicant, Papa, inquiunt, extollitur ſuper omnes Deos, id eſt reges & principes, qui pſalm. 81.6. vocantur C Dij, cùm dicitur, *Ego dixi, Dij eſtis*. Perperam inquam: nam quales Deos ibi intelligat Pſaltes, mox explicat, dum ſubdit: *Et filij Excelſi omnes*. Hìc verò de Antichriſto dicitur, quòd aduerſabitur & extollet ſe ſuper omnes Deos & numina, ita vt in templo Dei ſedeat, velitque coli vt numen, oſtentans ſe quaſi ipſe ſolus ſit Deus. Dij ergo & Deus non reges hìc, ſed ipſum numen ſignificant, vti docent omnes Patres, & fatentur Eraſmus, Vatablus & Beza. Idem de Antichriſto docet Daniel cap. 11. v. 36. & 37. *Eleuabitur*, inquit, *& magnificabitur aduerſus omnem Deum, & aduerſus Deum deorum loquetur magnifica, & Deum patrum ſuorum non reputabit, nec quemquam Deorum curabit; quia aduerſum vniuerſa conſurget.*

Perperam Nouantes Papam eſſe Deum nugantur.

Hinc ſequitur, quòd Antichriſtus omni diuino D cultu, & omnis religionis actibus quaſi numen coli volet, ac conſequenter volet ſibi fieri ſacrificia, templa, vota, volet per ſuum nomen iurari; volet adorari, non tantùm dulia, ſed etiam latria; volet inuocari vt dator & auctor omnium frugum, opum & bonorum, imò vt auctor omnis gratiæ & gloriæ. Quis Pontificum hactenus ita ſe extulit, vt ita coli vellet? qui reges & principes tam ſtolidi fuerunt, vt hos illi honores detulerint?

Cultus qui defertur Romano Pontifici, qualis.

Dices, Pontifex Romanus ſella aurea circumgeſtatur triplici tiara inſignis in ſupplicationibus, quaſi numen quoddam, cui reges & principes pedes exoſculantur. Reſpondeo. Hic omnis honor non eſt numinis, nec latriæ, ſed longè inferior, quẽ multi etiam reges & principes apud varias gentes vſurparunt. Sic enim Abraham adorauit filios Heth curuans ſe in terram, Gen. 23.7. Sic Saraceni, Aſiani, Iapones, Sinæ, dum quem honorare volunt, in terram ſe proſternunt, & fronte humum feriunt. Denique hunc honorem & reuerentiam Eccleſiæ in ſuo capite Pontifice à regibus eſſe deferendum prædixit Iſaias cap. 49.23. *Et erunt*, inquit, *reges nutritij tui, & reginæ nutrices tuæ: vultu in terram demiſſo adorabunt te, & puluerem pedum tuorũ lingent.* An non amplius eſt lingere puluerem pedum, quàm pedes exoſculari? hic honor ergo Pontifici debetur tamquam Hierarchæ, & ſummo ſacrorum Antiſtiti, ac Chriſti vicario; ac conſequenter hoc honore non tam Pontificem, quàm Chriſtum in Pontifice veneramur. Propter Chriſtum enim, & reſpectu Chriſti, cuius vicem gerit Pontifex, hunc honorem Pontifici deferimus. Vnde patet hunc honorem non eſſe contrarium honori Chriſti, nihilque de Chriſti honore demere; imò potiùs Chriſti honorem augere & amplificare. Sicut enim qui legatum honorat, regem qui eum miſit honorat; rexque putat ſe honorari, ſi legatus ſuus honoretur; & vice verſa ſe deſpici, ſi legatus deſpiciatur: ita & Chriſtus ſe honorari aut contemni putat, cùm eius vicarij, Apoſtoli, & Pontifices honorantur aut contemnuntur. *Qui vos audit*, inquit, *me audit; qui vos ſpernit, me ſpernit.*

Hinc ſequitur Secundò, Antichriſtum atheum fore, & cùm pleno potietur imperio, non tantùm Chriſtum, idola & deos Gentium, ſed & Deum verum, eiuſque cultum, quantum in ſe eſt, è mundo ablaturum. Ipſe enim ſolus volet coli vt Deus; id enim clarè ſignificant hic verba Pauli.

Antichriſtus erit atheus.

Dices, Quomodo ergo Daniel c. 11. v. 38. dicit de Antichriſto, per typum Antiochi Epiphanis, quòd colet Deum *Maozim*? Reſp. Quia Antichriſtus licet publicè ſolus coli volet vt Deus, priuatim tamen colet ſuum dæmonem, quem nuncupabit Deum *Maozim*, id eſt fortitudinum & munitionum; quia eius ope fortitudine & potentia omnia ſibi ſubijciet Antichriſtus.

Occultè tamen colet Deum Maozim.

Moraliter S. Bernardus citans hæc Apoſtoli verba ſerm. 4. in Vigilia Natiuit. *Omnis*, inquit, *ſuperbus extollitur ſupra Deũ. Vult enim Deus fieri voluntatem ſuam, & ſuperbus vult fieri ſuam. Deus quidẽ in his tantùm quæ ratio approbat, ſuam vult fieri voluntatẽ: ſuperbus verò & cum ratione & contra rationem.*

ITA VT IN TEMPO DEI SEDEAT] Græcè εἰς τὸν ναὸν τοῦ θεοῦ id eſt, *in templum Dei ſedeat*, id eſt, in Eccleſiam, ait S. Auguſt. q. d. Paulus: Antichriſtus, id eſt, impiorum multitudo oſtentabit ſe, ac ſi ipſa cum ſuis eſſet populus & Eccleſia Dei. Vnde quidam codices pro ναὸν id eſt templum, habent λαὸν, id eſt populum, ſed repugnant ſequentia & præcedentia; ſequitur enim, *Oſtendens ſe tamquã ſit Deus*. Sedebit ergo Antichriſtus in templo, non vt oſtendat ſe eſſe Dei Eccleſiam; ſed vt adoretur tamquam Deus. Hoc etiam ſignificat vox *ſedere*: nec enim rectè dicitur impiorum multitudinem ſedere in Eccleſiam, id eſt, Eccleſiæ nomen, titulum & ius occupare & ſibi arrogare: ſed rectè dicitur, de idolo, aut rege ſuperbiſſimo, qualis erit Antichriſtus, quòd in templo Dei ſedeat, vt adoretur tamquam Deus. Hoc etiam ſignificant præcedentia, nimirum quòd aduerſabitur, & efferet ſe ſuper omne numen, vt ipſe ſolus habeatur & colatur pro numine. Dico ergo, Græcum εἰς ſæpè capi pro ἐν in templum, id eſt, in templo; & ita vertit hic Syrus, Chryſoſt. & alij paſſim. Antichriſtus ergo ſedebit in templo, id eſt, in templis Chriſtiano-

Antichriſtus vt idolum ſedebit.

In templo Christianorum & Hierosolymitano.

stianorum vel simpliciùs, in templo Hierosolymitano, quod solum propriè tempore S. Pauli erat & dicebatur templum Dei. Hoc templum ergo tempore Antichristi taliter qualiter reædificabitur Antichristo, vt sit eius quasi thronus. Antichristus enim Iudæus Iudæorum erit rex, regiamque suam habebit non Romæ (hæc enim ante Antichristum à decem regibus euertetur, vt inferiùs ostendam) sed Hierosolymis; ibique Elias & Henoch contra Antichristum decertantes & concionantes ab eo occidentur, vt patet Apoc. 11. 8. vbi dicitur: *Et occidet eos* (duos testes Dei, Eliam scilicet & Henoch) *& corpora eorum iacebunt in plateis ciuitatis magnæ, quæ vocatur spiritualiter Sodoma, & Ægyptus, vbi & Dominus eorum crucifixus est*, Christus scilicet? atqui Christus Hierosolymis crucifixus est: ergo hæc magna Ciuitas, in qua occidentur ab Antichristo Elias & Henoch, erit Hierosolyma, non Roma, aut alia aliqua ciuitas. Antichristus enim persuadebit Iudæis se esse Messiam in lege promissum, vt patet Ioan. 5. 43. ideoq; ait Cyrillus catechesi 15. templum eis ædificabit, vt Dauidis filius, id est Messias habeatur, & quasi alter Salomon, qui primus templum ædificauit.

Elias & Henoch certabunt contra Antichristum.

Antichristus quasi Messias à Iudæis adorabitur.

In hoc ergo suo tẽplo sedebit Antichristus non quasi Papa, vel Episcopus vt volunt Nouantes, sed quasi Messias, & quasi Messias à Iudæis adorabitur vt Deus. hoc enim ait hîc Paulus. *Ostendens*, inquit, *se tamquam sit Deus*, &, vt clariùs habent Græca, ὅτι ἐστὶ θεός, id est, quòd sit Deus. *Nõ enim*, inquit Chrysost.) *ad idololatriam adducet ille: sed ἀντίθεος quispiã erit, quosuis deos pessumdans, iubebitq́, seipsum pro Deo coli ac venerari, & in templo Dei collocari, non Hierosolymitano tantũ, sed & in Ecclesijs. Ostendens inquit, se ipsum esse Deum: non dixit se ipsum esse Deum, sed ostentare tentans. Magnifica siquidem faciet opera & signa patrabit admiranda.* Idem docet Amb. Theophyl. Oecum. Anselmus, & passim omnes alij Patres, quos citat Bellarm. lib. 3. de Pontifice cap. 13. & Franc. Suarez 3. p. q. 59. art. 6.

Erit ἀντίθεος.

VERS. 5. NON RETINETIS] memoria. Græcè est, οὐ μνημονεύετε, id est, non meministis? ita Ambrosius & alij.

VERS. 6. ET NVNC QVID DETINEAT, scilicet aduentum Antichristi & diei iudicij, SCITIS] scilicet mysterium iniquitatis, vt sequitur, quod iam operatur donec de medio fiat: putà quòd Nero & similes adhuc dominentur, quodque necdum venerit discessio & defectio generalis à Romano Imperio; quia necdum impleta sunt Romanorum peccata. ita Chrysost. Ambr. Theoph. Oecum. & August. suprà, Hieron. q. 11. ad Algasiam, Cyrillus catech. 15. Lactantius l. 7. c. 15. Qui omnes non tantùm inclinationem Romani Imperij; aut dominij sedisúe commutationem, vt hæretici volunt, sed plenam eius desolationem, & contra illud omnium gentium rebellionem, dicunt certò præituram aduentum & regnum Antichristi: & hoc est quod v. seq. ait Paulus, *Donec de medio fiat*, id est, omnino auferatur Romanum Imperium.

Desolatio Romani Imperij & pontificatus præibit aduentum Antichristi.

Adde, ipsam ciuitatem Romanam tunc omnino desolandam esse & concremandam, vt patet Apocal. c. 17. 16. de quo plura v. sequ.

Ex hoc loco & ex Daniel. c. 7. v. 22. 25. & 26. & Danielis c. 12. v. 11. & 12. omnes orthodoxi docent Antichristum tantùm venturũ in fine mundi.

VT REVELETVR] ille (vnde Græca addunt αὐτὸν) homo peccati, Antichristus scilicet.

VERS. 7. NAM MYSTERIVM IAM OPERATVR INIQVITATIS] Primò, Caietanus *mysterium*, inquit, id est occulta mensura, iniquitatum Romanorum iam operatur, sensimque perficitur & impletur; qua impleta tolletur Romanum imperium.

Quid per mysteriũ iniquitatis intelligatur.

Secundò, alij nonnulli sic explicant; *mysterium*, id est occultum, secretum, & symbolum iniquitatis iam operatur, puta ipse Nero iam regnans, in quo latet magnum arcanum, scilicet quòd ipse erit Antichristus. Putant enim Neronẽ necdum esse mortuum, vel certè in fine mundi resuscitãdum vt ipse sit Antichristus. ita Victorinus in c. 17. Apocal. & multi veterum, teste Hieronymo in c. 11. Danielis. Vnde S. Aug. l. 20. Ciu. c. 19. *Nonnulli*, inquit, *illum* (Neronem) *resurrecturum & futurum Antichristum suspicantur. Alij verò nec eum occisum putant, sed subtractũ potius cum putaretur occisus, & viuum occultari in vigore eius ætatis, in qua fuit, cũ crederetur extinctus; donec suo tẽpore reueletur & restituatur in regnum. Sed multum mihi mira est hæc opinantium præsumpsio.*

Putant aliqui Neronẽ necdum mortuum fore Antichristum.

Iuuit hanc opinantium suspicionem, quod etiam inter Gentiles fama sparsa fuit Neronem non esse occisum, sed à morte subductum. Ita Suetonius in Nerone c. 57. *Non defuerunt*, inquit, *qui per longum tẽpus vernis æstiuisq́, floribus tumulũ eius ornarent, ac modò imagines prætextas in rostris proferrẽt, modo edicta quasi viuentis, & breui magno inimicorũ malo reuersuri. Quin etiam Vologeses Parthorum rex missis ad senatum legatis de instaurãda societate, hoc magnopere orauit, vt Neronis memoria coleretur. Deniq; cum post viginti annos, adolescente me extitisset conditionis incertæ, qui se Neronẽ esse iactaret, tam fauorabile nomen eius apud Parthos fuit, vt vehementer adiutus & vix redditus sit*, hæc Suetonius. Sed eadẽ dilucidiùs Tacitus his verbis: *Sub idẽ tẽpus, Achaia atq; Asia falsò exterrita, velut Nero aduentaret, vario super exitu eius rumore, eumq́, pluribus viuere fingentibus, credẽtibusq́,.*

Hinc partim ex hac Gentilium fama, partim ex hoc loco Pauli nonnulli opinati sunt Neronem rediturum, vt sit Antichristus, vel certè socius & collega Antichristi. Ita inter alios Seuerus Sulpitius l. 1. Inst. *Vnde*, inquit, *creditur etsi se gladio ipse* (Nero) *transfixerit, curato vulnere eius esse seruatus, secundum istud quod de eo scriptum est* (dic, quæso, vbi?) *Vt plaga eius curata est, subductus est sub sæculi finem mittendus, vt mysterium iniquitatis exerceat.* Et quod miseris, hanc sententiam Seuerus imponit S. Martino: *Cum*, inquit, *ab eo de fine sæculi quæreremus, ait nobis, Neronem & Antichristum prius esse venturos; Neronem in Occidentali plagã, regibus subactu decem, imperaturum; persecutionem hactenus exercẽdam, vt idola gentium coli cogat. Ab Antichristo verò Orientale imperium esse capiendũ: qui quidem sedem & caput regni Hierosolymam esset habiturus: ab illo vrbem & templum esse reparandum. Illius eam persecutionem futuram esse, vt Christum Dominum cogat negari, se potius Christum esse confirmans, omnesq́, secundum legem circumcidi iubeat; & ipsum denique Neronem ab Antichristo esse perimendum, atque sub illius potestate vniuersum orbem, cunctasq́, gentes esse redigendas.*

Alij putarunt Neronem fore collegam Antichristi in Occidente.

Quod si verum est hæc S. Martinum dixisse non quasi Propheta hæc dixit, sed quasi recensens & enarrans ea, quæ nonnulli opinati essent partim ex rumore Gentilium, partim ex hoc loco S. Pauli; vt dixi. Ceterùm hi dialogi titulo Posthumiani & Galli (sic enim inscribuntur, eò quòd hi sint interlocutores) in Concil. Romano sub Gelasio, decreto de libris apocryphis, relati sunt inter apocrypha. Verùm hæc opinio temeraria est, ca-

Quomodo S. Martinus prædixerit Neronem venturum.

retque fundamento: certum enim est ex Suetonio Tacito & aliis, Neroné esse occisum & mortuum; resurrecturũ verò eum nec Paulus, nec alius quispiam Propheta prædixit. Adde, per *mysterium iniquitatis*, non intelligi Antichristum, sed præcursores Antichristi; patet ex v. sequ. vbi subdit Paulus: *Et tunc* (scilicet post hoc mysterium adimpletum) *reuelabitur ille iniquus*, (Antichristus scilicet) *quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui.* Deniq; cùm hæc scriberet Paulus, necdum regnabat Nero: hæc enim epistola, vt dixi initio, scripta est anno Christi 53. quo adhuc regnabat Claudius: Nero enim Claudio successit anno Christi 57. Potest tamen accipi hic locus de Nerone, non vt actu regnante, sed vt proximè regnaturo, vti iam dicam.

Mysterium iniquitatis est figura & typus Antichristi.

Dico ergo, *mysterium* hîc idem est, quod figura: & typus Antichristi, eiusque summæ iniquitatis: tota enim iniquitas, & omnium peccatorum colluuies videbitur esse collecta in Antichristo & regno Antichristi.

Vnde Syrus vertit, *mysterium iniqui illius* (scilicet Antichristi) *iam sedulò incipit.* Sic Apoc. 17.7. sacramentum, siue vti græcè est, mysterium, mulieris vocatur arcana significatio & repræsentatio mulieris, seu id quod typicè significat illa mulier quam vidit S. Ioannes, quæ significabat Romam & Romanum Imperium. Sic Apocal. 1.20. sacramentum septem stellarum vocatur ipsa significatio arcana septem stellarum. Sic Daniel. 2.18. & 36. sacramentum somnij Nabuchodonosoris vocatur ipsa somnij significatio.

Mysterium iniquitatis fuit Simon Magus, eiusq́ue asseclæ vel Nero.

Per mysterium autem hoc, intelligit Paulus Simonem Magum eiusque asseclas præcursores Antichristi; vt idem hîc dicat Paulus, quod Ioannes epist. 1. c. 2. v. 18. *Nunc Antichristi multi sunt.* Vel potiùs intelligit ipsum Neronẽ cum suis, & sua scleratorum colluuie, aliosque Imperatores Romanos, qui Neronem vel præcesserunt, vel secuti sunt; qui magno fastu & tyrannicè imperarunt, atque Christum Christianosque persecuti sunt, qualis fuit Caius Caligula, Adrianus, Decius, Heliogabalus, Diocletianus, & alij per trecentos annos. De hisce enim subdit, *Tantum vt qui tenet nunc, teneat, donec de medio fiat.* Fuit enim Nero æquè ac Antiochus Epiphanes insignis typus & figura Antichristi, quia fuit monarcha superbissimus, luxuriosissimus, potentissimus, sceleratissimus; fouit Simonem, aliosque magos: fuit hostis Christi & Christianorum, qui primam in eos persecutionem solemnem excitauit, voluitque coli vt Deus, & maximus fuit tyrannus, qualis erit Antichristus. q.d. Nero, & similes tyranni iam eodem spiritu aguntur & operantur, quo agetur Antichristus ipse, totius iniquitatis caput & princeps; ac proinde eius *mysterium*, id est figura & typus, & præcursores sunt. ita Chrys. Ambr. Aug. Hier. suprà. Vult ergo dicere Paulus: Hoc mysterium est, quod detinet & remoratur aduentum Antichristi, quia scilicet necesse est, vt Nero, & similes, quasi typi & figuræ præcurrant ipsum Antichristum, ipsúmque quasi parturiant, ait Anselmus.

Antiochus, Nero, & similes tyranni fuerunt typus Antichristi.

Antichristus præcursores habet, vti Christus.

Sicut enim Moses, Ioannes Baptista & Prophetæ præcesserunt Christum, illique viam præpararunt; ita par est vt Nero & tyranni præcedant Antichristum, illique sensim viam parent suis sceleribus; vt veniens Antichristus omnem suam iniquitatem parturire & effundere possit.

Hinc Secundò cum Theodoreto & August. suprà, atque Anselmo sic accipi potest hic locus: *mysterium iniquitatis*, id est, iniquitas arcana & mystica, id est, pietatis aut legitimi dominij & imperij titulo & nomine palliata, occultè iam in impiis hypocritis & hæreticis, ac præsertim in impiissimo Nerone operatur; quæ sensim proserpit & crescit, donec per Antichristum in publicam iniquitatem prosiliat. Hoc enim est Græcum ἐνεργεῖται, id est vim suam exserit. Sicut ergo carbo ignis inter ligna occultè vim suam exserit, & vicina adurit, sensimq; proserpit, donec in flammam & incendium manifestum erumpat: sic iniquitas à dæmone accensa, occultè in impiis vim suam exserit, serpitque donec in publicam omnium scelerum flammam sub Antichristo erumpat.

Mysterium iniquitatis est iniquitas legitimi dominij & imperij titulo palliata.

TANTVM VT QVI TENET NVNC, TENEAT, DONEC DE MEDIO FIAT] Id est, vt August. ait suprà, qui tenet fidem Christi, teneat eam donec iniquitas mystica, id est occulta, in magnum populum crescat: itaque cum Antichristo de medio fiat, id est exeat de medio Ecclesiæ, eique palàm bellum indicat. Verùm hic sensus diuellit verba, quæ Paulus coniungit. τὸ enim *de medio fiat*, coniungit Paulus cum eo quod procedit proximè, *Qui tenet teneat.* Vtrumque ergo eodem referẽdum est. S. August. autem τὸ, *qui tenet teneat*, refert ad pios fideles & ad fidem Christi: τὸ vero *de medio fiat*, refert ad Antichristum & cœtum impiorum.

Notandum ergo, hæc verba pendere à v. præced. & explicare quid sit quod detineat aduentum Antichristi, scilicet vt Nero & Romani Imperatores teneant Imperium, donec illud euertatur, & è medio tollatur. ita Chrys. Theophyl. & passim Patres, vt dixi; imò Erasmus & Beza. Vnde Syrus hîc vertit, *solùm* (scilicet hoc est quod detinet aduentum Antichristi) *vt qui nunc detinet* (orbis imperium) *tollatur de medio, & tunc reuelabitur ille iniquus Antichristus*: Græca sic habent, μόνον ὁ κατέχων ἄρτι ἕως, ἐκ μέσου γένηται, id est, tantùm qui detinet nunc, donec de medio fiat, Vbi necessariò vel deest, vel subauditur (vt fatetur Erasm. & Beza) κατεχέτω, id est, detineat, vt vertit Noster.

Romanum Imperium aduentiente Antichristo cõcidet.

Vnde Nota Secundò, cum Chrysost. & Theophyl. Loquitur Paulus hîc valdè tectè & obscurè de Nerone, & Romano Imperio, non ex metu, sed prudenter, ne sine causa eum contra se & Christianos concitet. Si enim clarè dixisset Neronem esse mysterium iniquitatis, & figuram Antichristi, ac Romanum imperium fore dissoluendum, tam Nero, quàm Romani in eum quasi impostorem insurrexissent, ac viuum cum defodissent, aliosque fideles cum eo, tamquam qui super tanti Imperij demolitione prophetarent & lætarentur, inquit Theophyl.

Quid prudenter & caute agendum de vitiis principum.

Nota Tertiò. Alludit Paulus ad Danielis (quasi omnium temporum chronologi certissimi, notissimi & celeberrimi) caput septimum: ibi Daniel præcipua mũdi imperia & monarchias sibi succedentes ordine recenset. Prima fuit Assyriorum & Babyloniorum, quæ Danieli repræsentata fuit per leonem; Secunda Persarum, significata per vrsum; Tertia Græcorum, significata per pardum; Quarta & vltima Romanorum, significata per bestiam decem cornuum. Post quæ, vt ait Daniel, vndecimum paruulum cornu (id est Antichristus) consurget, & crescet, facietque bellum aduersus Sanctos & præualebit, donec veniat antiquus dierum, vt iudicium & regnum tradat sanctis suis.

Quatuor præcipua orbis monarchia significata per bestias.

Et

Caput septimũ Danielis explicatum.

Et sermones (inquit Daniel) *contra Excelsum loquitur* (Antichristus) *& sanctos Altißimi conteret: & putabit quod poßit mutare leges, & tradentur in manu eius vsque ad tempus & tempora, & dimidium temporis; & iudicium sedebit, vt auferatur potentia, & conteratur, & dispereat vsque in finem; regnum autem, & potestas, & magnitudo regni, quæ est subter omne cælum, detur populo sanctorum Altißimi: cuius regnũ sempiternum est, & omnes reges seruient ei, & obedient.*

Omnia imperia debẽt tandem cedere Christi regno.

Daniel ergo docet primò regnasse Babylonios; hos deinde subactos esse à Persis, & Persas à Græcis, & Græcos à Romanis, Romanis successurum Antichristi regnũ ad breue tempus, quod à Christi iudicis & Sãctorũ glorioso & æterno regno subuertetur. Eò itaque alludit hic Paulus. q. d. Omnes alij monarchæ & tyranni, putà Babylonij, Persæ, Græci iam transierunt: supersunt Nero, & Romani, qui tenent nunc imperium, donec illud auferatur, & tunc veniet Antichristus; & mox Christus iudex, qui Antichristum interficiet spiritu oris sui, suumque cùm Sanctis regnum æternum inducet & stabiliet. ita Chrys. & Theophyl. & alij.

Locus Apocalypsis 17. illustratus.

Simili modo arcano & prophetico hæc eadem describit S. Ioannes Apoc. 17. 9. *Reges*, inquit, *septẽ sunt. Quinque ceciderunt, vnus est, & alius nundum venit: & cum venerit, oportet illum breue tempus manere.* Deinde subdit, decem reges se illi subdituros. *Hi* inquit, *cum Agno* (Christo) *pugnabunt, & Agnus vincet illos: quoniam Dominus dominorum est, & Rex regum. & qui cum illo sunt, vocati, electi, & fideles.*

Septem reges septem tyranni, qui septem mũdi ætatibus Ecclesiam persecuti.

Vbi, vt docet Ambr. Beda, Richard. Ribera & alij, per septem reges significat coniurationem tyrannorum, qui septem mundi ætatibus Ecclesiam persecuti sunt, persequuntur, & persequentur. Vnde ait quinque transisse, sextum adhuc esse, septimum regnaturum ad modicum tempus.

Primus rex fuit Cain cum gigantibus, aliisque tyrannis, qui prima mundi ætate, id est, ab Adam vsque ad diluuium, pios & Ecclesiam persecuti sunt.

Secundus rex fuit Nemrod, & Meropes illi architecti turris Babel, qui à Noë vsque ad Abraham (hæc enim est secunda mundi ætas) fideles vexarunt.

Tertius rex, qui tertia mundi ætate; quæ ab Abraham ad Mosen excurrit, pios oppressit, fuit Pharao & similes in Ægypto & Sodomis.

Quartus fuit Ieroboam, alijque impij reges Israel & Iuda, qui quarta mundi ætate, à Mose scilicet vsque ad captiuitatem Babylonicam, vitulos aureos & idola inuexerunt.

Quintus fuit Nabuchodonosor cum Antiocho Epiphane, aliisque ad Christum: hæc enim est quinta mundi ætas.

Sextus fuit Nero, aliique Imperatores Romani, qui sunt, fuerunt, vel erunt à Christo vsque ad Antichristum.

Romanum Imperium vltimum, ad finem mundi duraturum.

Septimus erit Antichristus, qui modicum, scilicet tres annos cum dimidio regnabit, & à Christo iudice profligabitur.

Ex dictis deducitur Primò, certum esse Romanum Imperium esse vltimum, & duraturum vsq; ad finem mundi; tunc verò in aliud imperium (Antichristi scilicet) sed breue, commutabitur. Patet hoc ex loco citato Daniel. 7. v. 21. 22. 25. 26. 27. & Apoc. 17. v. 9. & 10. & ex Paulo hic, estque communis Patrum, teste Hier. in c. 7. Daniel. traditio, & vt videtur, Apostolica.

Idem destruendũ.

Secundò, iidem certò docent Romanum Imperium destruendum, vel ab ipso Antichristo, vel paulò ante eum.

A christianismo redibit ad ethnicismũ.

Tertiò, Roma sub finem mundi ad pristinam Imperij dignitatem, æquè ac scelera, & à christianismo ad ethnicismum redibit, Pontificemq; suum expellet, & fideles ei adhærentes persequetur, vti fecit tempore Neronis, Decij, & aliorum Imperatorum Gentilium. Vnde in Apoc. 17. 18. & sequ. Roma sub finem mundi futura vocatur *Babylon meretrix magna, sedens super septem montes, ebria sanguine Sanctorũ, & Martyrũ Iesu, quæ vino iræ fornicationis suæ potauit omnes gentes*, id est, supplicia suæ idololatriæ (hæc enim à Prophetis vocatur fornicatio) aliorumque scelerum consequentium, deriuatur in omnes gentes, hoc ipso quo eas ad suam idololatriam, aliaque scelera imitanda compulit.

Decem reges Romam euertent, Romanum Imperium diuident.

Quartò, consentiunt Patres & interpretes, docentq; ex Apoc. 17. v. 12. & 16. collato cum Daniel. c. 7. v. 8. & 24. ante Antichristum stante Roma & Romano Imperio, decem fore reges totius orbis dominos, qui Romam capient, euertent, comburent, Apoc. 17. 16. & c. 18. Hique Romanum Imperium diuident, inquit S. Hier. & alij. Porro Antichristus ex hisce decem regibus successiuè tres inuadet & profligabit, vt ait Daniel; scilicet regem Æthiopiæ, regem Libyæ, & regem Ægypti, vt tradit Hier. Theod. Cyrillus & Irenæus, Qua clade ceteri septem reges territi, ipsi se subdent; vnusque omnium rex & monarcha erit Antichristus. An autem hi decem reges euersuri sint Romam ante Antichristum, an vero sub Antichristo, dubium est, quod pertractaui Apoc. 17. 16.

Decem reges ab Antichristo domabuntur.

Obiicit Secundò Beza, Romanum Imperium iam desijt; ergo venit Antichristus. Probatur antecens, quia Romæ iam non imperat Romanus Imperator, sed Pontifex Romam occupauit: ipse ergo videtur Romanum Imperium destruxisse, ac consequenter esse Antichristus.

Non desijt Romanum Imperium, etsi Pontifex Romæ imperat.

Resp. aliud esse Romam, aliud Romanum Imperium: Romanum enim Imperium & Romanus Imperator sine Roma consistere possunt. Quamdiu enim vnus Roman. Imperator alteri in eadem potestate & dignitate succedit, vti hactenus factum vidimus, siue Romæ imperet, siue non; siue plures obtineat prouincias, siue pauciores, est et dicitur Rom. Imperator, et obtinere Romanum Imperium. Id patet Primò, quia Roma capta ab Hunnis et Gothis, puta ab Attila; et postea à Genserico, non desijt Romanum Imperium, nec Romanus Imperator; vti nec desijt Romanus Pontifex esse S. Leo. Mansit enim tunc Honorius Romæ Imperator, licet Rauennæ degeret. Rursum, Valens, Arcadius, Theodosius, et ceteri vsque ad Iustinianum fuerunt Romani Imperatores, et tamen Roma caruerunt.

Secundò, id patet à communi omnium sensu: omnes enim Rudolphum Imp. modernum vocant Romanum Imp. Ipsi quoque Lutherani suos Electores vocant Electores Imperatoris, vel Regis Romanorum: Romæ denique coronam accipit et inauguratur Imperator.

Aliquot argumẽta quæ conuincunt Pontificem non esse Antichristum.

Tertiò, Romanum Imperium destruetur et diuidetur sub finem mundi à decem regibus, qui erunt hostes Imperij et Imperatoris Romani et postea veniet Antichristus, vt iam ostendi: atqui Pontifex non est hostis, sed amicus et conseruator Romani Imperij, et Imperatoris, Romamque et

& alia loca occupat, non inuasione, sed donatione & consensu Imperatorum & Principum: idque tot sæculis ante finem mundi. Rursum Pontifex non est rex, multò minùs idem cum decem regibus. Denique Pontifex Romanum Imperium non destruxit, nec diuisit in decem reges: ergo destructio Romani Imperij, quæ præire debet aduentum Antichristi, de qua loquitur Apocal. Daniel, & Paulus, non est facta per Pontificem; ac multò minùs Pontifex est Antichristus.

Denique aduerte hìc. Hoc signum discissionis & euersionis Romani Imperij sensim impletur, cùm sensim declinatur & deficit Romanum Imperium, simulque Euangelium apud Iapones, Indos Sinas, totoque orbe sensim propagatur; quod secundum est signum aduentus Antichristi & iudicij, datum à Christo discipulis hac de re interrogantibus Matt. c. 24. 3. *Prædicabitur*, inquit, v. 14. *hoc Euangelium regni in vniuerso orbe, in testimonium omnibus gentibus: & tunc veniet consummatio.*

VERS. 8. ET TVNC REVELABITVR ILLE INIQVVS (Antichristus, qui antonomasticè dicitur ὁ ἄνομος, id est ille iniquus & impius) QVEM DOMINVS IESVS INTERFICIET SPIRITV ORIS SVI, ET DESTRVET ILLVSTRATIONE ADVENTVS SVI] Nota. *Spiritus oris*, non significat prædicationem verbi Dei, quia hæc non interficiet Antichristũ, imò in fine mundi Antichristus illam tollet, cùm Eliam & Henoch occidet; vnde explicans subdit Apostolus, *& destruet illustratione aduentus sui.* Tunc ergo Christus spiritu oris sui interficiet Antichristum, cùm destruet illum illustratione aduentus sui ad iudicium, Christus autem tum non veniet ad prædicandum, sed ad iudicandum: ergo spiritus oris Christi non est prædicatio, sed potiùs sententia & iudicium condemnationis.

Christus veniens ad iudicium suo iussu occidet Antichristum.

Dico ergo, Christus interficiet Antichristum spiritu oris sui id est, iussu suo, verbo suo, suâ sententia, qua afflatu mortifero afflabit & interimet eum. Alludit Paulus, vel potiùs citat Isaiæ 11. 4. *Percutiet* (Christus) *terram* (peccatores terræ) *virga oris sui, & spiritu labiorum interficiet impium.* Vbi pro *virga*, hebraicè est שֵׁבֶט *scebet*, id est sceptrum. *Sceptrum oris* vocat prædominans, potentissimum & efficacissimum imperium, iussum ac sententiam qua Christus interficiet Antichristum, & omnes impios. *Perinde enim* (sicut inquit Chrys. Theop.) *ignis, etiam ante aduentum suum cum adhuc procul fuerit, bestiolas tamen exiguas torpere ac stupere facit absumitque: hunc ad modum Christus, vel solo imperio, siue afflatu Spiritus sancti, plenè delebit & obscurabit ipsum Antichristum, soloque aduentu suo abolebit, hoc est, omnino vacuum & inefficacem reddet: vbi enim visus tantum fuerit, sistet deceptionem.*

Nota Secundò. pro *destruet*, græcè est καταργήσει, id est inefficacem, imbellem, eneruem, euanidum reddet, omnem vigorem & vires illi adimet, vt spiritu & vita deficiente & euanescente moriatur & intereat.

Splendor Christi uenientis.

Nota Tertiò. Pro *illustratione* græcè est ἐπιφανείᾳ, id est, Syrus, *reuelatione*, vel *apparitione*; vel, vt Aug. l. 20. de Ciuit. c. 19. *illuminatione præsentiæ suæ*; vel, vt Vatabl. *charitate aduentus sui.* Significat ergo, per lucem, charitatem & splendorem, qui quasi prænuntius præbit Christum venientem ad iudicium, signumque erit Christi aduentantis, Antichristum destruendum esse & dissipandum, perinde vt sole aduentante dissipantur & euanescunt

A nubes & tenebræ; ita vt solo timore inquit Anselmus, Christi aduentantis, moriatur pestifer ille.

Aduerte hìc Ante diem iudicij occidetur Antichristus. Nam post eius mortem minimùm dabuntur hominibus quadragintaquinque dies pœnitentiæ, vt patet Daniel. 12. tantùm ergo hìc significat Paulus, cùm præuia signa præibunt iudicium & Christum iudicem, quodam inusitato fulgore de cælo quasi fulmine, à Christo siderandum & affligendum esse Antichristum.

Ante diem iudicij occidetur Antichristus & dabuntur hominibus 45. dies pœnitentiæ.

Dices, Apoc. 19. v. 20. dicitur bestia, id est Antichristus, cum suo præcursore & pseudopropheta, viuus mittendus in infernum; quomodo ergo hìc dicitur interficiendus?

Respondeo. Pro *interficiet*, græcè est ἀναλώσει, id est absumet, consumet, perdet, ita vt in terra inter homines viuentes esse desinat, & præcipitetur in mortem æternam inferni. Christus ergo vel per

B se, vt docet Lactantius l. 7 c. 19. vel potiùs, vt alij per Michaelem Archangelum administrum (suæ sententiæ executorem, & præcursorem suum ad iudicium deturbabit Antichristum, cumque dehiscens terra absorbebit, viuumque rapient dæmones in tartara, siue viuus eò perueniat, siue non, sed in itinere occidatur: vtrumque enim probabile est, vti de Core, Dathan & Abiron, (de quibus dicitur Num. 16. 33. *Descenderunt viui in infernum operti humo.*) nonnulli censent eos viuos permansisse & peruenisse in infernum; alij censent eos viuos cœpisse descendere, sed in ipso descensu esse mortuos, antequam ad infernum pertingerent, vt τὸ *descenderunt viui*, actum inchoatum descensus, non

Core, Dathan & Abiron quomodo viui descenderint in infernum.

C consummatum significet. Vtrique probabiliter; sed posteriores probabilius. Planè enim in omnes homines generalis lata est sententia mortis, *Statutum est*, inquit Apostolus Hebr. 9. 27. *hominibus semel mori, post hoc autem iudicium.* Idque significat hìc Paulus, cum ait, *interficiet* eum, vel, vt græcè est, ἀναλώσει, id est, absumet eum. In ipso ergo descensu ad inferos occidetur Antichristus: dicitur tamen viuus mittendus in infernum, quia viuus eò demitti & descendere incipiet; sed in via, antequam pertingat ad infernum suffocabitur & occidetur, vt iam do Core dixi. Addunt S. Hier. & Theod. in c. 11. Danielis, & D. Thomas hìc, id fore in monte Oliueti; eo enim Christus veniet ad iudium, iudicabitque in valle Iosaphat, vt dicitur Ioëlis 3. 2. quæ est vicina monti Oliueti; vt, sicuti ex monte Olíueti Christus in cælum ascendit, ita ex eodem Antichristus deturbetur & descendat in tartara.

Antichristus quomodo viuus mittendus in infernum.

D CVIVS EST ADVENTVS SECVNDVM OPERATIONEM SATANÆ IN OMNI VIRTVTE (δυνάμει, id est potentia) ET SIGNIS ET PRODIGIIS MENDACIBVS] q. d. In cuius aduentu, vel per quem aduenientem, satanas operabitur & exeret omnem suam potentiam, omnia sua signa & prodigia mendacia. VERS. 9.

Nota Græcum παρουσία & aduentum & præsentiam significat; potestque tam de præsentia & aduentu in mundum, quàm in regnum accipi, vt scilicet significet tam ortum, natiuitatem & educationem Antichristi, quàm eius vitam & regimen fore secundùm operationem satanæ: magis tamen hoc secundum significat hìc Apostolus, scilicet quòd Antichristus habebit assistentiam satanæ, & satanam in se & per se operantem, inquit Theophyl. Vnde subdit, *In signis & prodigijs*, scilicet quæ faciet Antichristus vt homines seducat.

Ortus educatio & vita Antichristi satanica.

Hinc

Aliqui putant Antichristum fore diabolum incarnatum, vel in carne apparentem.

Hinc Nota Secundò. Aliqui putarunt Antichristum fore diabolum incarnatum, vt opponatur Christo Deo incarnato; vt, sicut Verbum per humanitatem assumptam operatum est, & vim suam exeruit: ita Satanas per carnem assumptam operetur, & vim suam exerat: ita videtur loqui Theodoret. Verùm quia fieri non potest, vt diabolus aut alia creatura carnem aliamúe creaturam hypostaticè assumat, sicut Deus assumpsit carnem humanam, vt docent Theologi; hinc Secundò, Hippolytus Martyr li. de Consummat. sæculi, censet Antichristum fore dæmonem, non incarnatum, sed in carne apparentem, & de falsa virgine falsam, & phantasticam carnem assumentem.

Alij putant Antichristum ex virgine operâ dæmonis concipiendum.

Tertiò, alij apud Rabanum tractatu de Antichristo, putant Antichristum non fore dæmonem; sed hominem, qui tamen ex virgine operâ dæmonis concipietur, vti Christus conceptus est ex Virgine de Spiritu sancto. Verùm non potest dæmon virginem fœcundare, nisi vt succubus aliunde semen humanum exceperit, quod deinde virginis vtero infundat, ac proinde non manebit virgo, quæ ab eo impræganta fuerit: sed more ceterarum puerperarum claustris virginitatis resignatis concipiet & pariet.

Quartò, probabiliùs Franc. Suarez & multi alij volunt verbis hisce Paulum significare, quòd Antichristus omnem operationem diaboli in se suscipiet à puero; quodque diabolus Primò, in vtero matris Antichristi humores sic attemperabit, vt Antichristi temperamentum & complexio fiat propensissima ad omnia vitia. Et hoc videtur velle S. Hieron. cùm in cap. 16. Isaiæ dæmonem vocat patrem Antichristi.

Antichristus aptissimum ad omnia mala diaboli instrumentum.

Secundò, ab infantia Antichristum replebit dæmon malitiâ sua, non quasi Antichristus à dæmone possidendus sit corporaliter, tamquam arreptitius: sic enim non esset liber, nec peccaret: sed quia semper, & in omnibus cum à puero reget & gubernabit dæmon, inquit Damasc. lib. 4. de Fide cap. 27.

Tertiò, in virili ætate dæmon per Antichristum operabitur non tantùm omne scelus & nequitiam, sed etiam omnia signa & portenta mendacia, omnem blandiloquentiam, sapientiam, minas, terrores, & tormenta omnemque vim suam exeret, ad decipiendos & alliciendos à Christo ad se homines omnes, & hoc maximè vult Paulus, cum ait; *Cuius est aduentus secundùm operationes Satanæ.*

Nemo præter Deum potest patrare miracula.

In signis et prodigiis mendacibus] Nota. Nec Antichristus, nec dæmon, nec angeli possunt facere verum miraculum: sed solus Deus. Miraculum enim est quod fit super omnem naturæ vim; quodque omnium naturalium causarum & creaturarum vires excedit & transscendit: Antichristus ergo faciet miracula non vera, sed falsa & mendacia.

Miracula Antichristi ob quatuor causas sunt mendacia.

Nota Secundò. Miracula Antichristi dicuntur mendacia quadrupliciter, scilicet, ratione & respectu omnium causarum. Primò respectu causæ finalis: quia eo fine faciet ea Antichristus, vt homines in mendacium & errorem inducat; nimirum vt per hæc miracula probet se esse Messiam & Deum, sicuti fecit Christus, ita Ambr. & Chrys.

Secundò, ratione causæ efficientis; quia eorum architectus erit pater mendacij, putà diabolus.

Tertiò, ratione causæ materialis, vt Theodoret. docet: multa enim ex his miraculis erunt præstigiæ quibus fascinabit oculos; vt videatur facere id quod reuera non faciet. Erit enim Antichristus, inquit Cyrillus catech. 15. magia instructissimus.

Quartò, respectu causæ formalis, quia quæ ex hisce non erunt præstigiæ, naturaliter fient per applicationem occultā causarum naturalium. Vnde mira quidem erunt, non tamen miracula, quæ omnes naturæ vires superent.

Tria miracula Antichristi.

Nota Tertiò. Apoc. 13. tria miracula Antichristi describuntur. Primum v. 3. & 11. quòd vnum è regibus sibi subiectis, vel potiùs seipsum plaga mortifera (in bello, vel aliunde accepta) saucium sanabit. Vbi Aduerte, plagam hanc reuera non fore mortiferam, sed vel talis hominibus videbitur tantùm, non autem erit seipsa: vel si reuera erit incurabilis, id tantùm erit respectu artis & opis humanæ; dæmoni enim totum corpus nostrum pernoscenti & peruadenti, naturaliter curabilis erit, ac proinde nec vim creati agentis transscendet curatio, nec miraculum erit.

Primum morborum sanatio.

B

Secundum ignis è cælo descensus.

Secundò, ibidem v. 13. quòd faciet ignem de cælo descendere: sed & hoc naturaliter facere potest dæmon, vti scimus eum ciere fulmina, tonitrua & tempestates concitando vapores & nubes.

Tertium, locutio statuæ Antichristi.

Tertiò, ibidem v. 15. quòd propheta & præcursor Antichristi faciet statuam eius loqui: sed sic dæmon per idola locutus est, & per pythones etiamnum loquitur naturaliter.

Quartum, mortuorū ficta suscitatio, &c.

Addit Sibylla lib. 3. Oraculorum alia miracula, scilicet, quòd Antichristus sistet mare, montes, solem, lunam; & mortuos ad vitam suscitabit. Verùm, inquit, non erunt vera signa, sed decipiet: pleraque enim eius mira præstigiæ erunt, quibus illudet oculis hominum, vti iam per suos circulatores & præstigiatores hominum oculis illudit dæmon.

C

Similia de Antichristo tradit Methodius Episcopus & Martyr in suis Reuelationibus, quæ referuntur tomo 2. Biblioth. SS. Patrum. *Faciet*, inquit, *multa signa & prodigia sophystica, cæci respicient, claudi ambulabunt surdi audient, dæmoniaci curabuntur, conuertet solem in tenebras, & lunam in sanguinem apparenter.* Volet enim ipse haberi Christus, ac proinde faciet ea quæ de Christo prædixerunt Prophetæ, quæque Christum fecisse narrant Euangelistæ. Et Hippolytus Martyr orat. de consumm. mundi: *Leprosos*, inquit *mundabit, paralyticos excitabit, expellet dæmones, longinqua non aliter quàm præsentia denuntiabit, mortuos suscitabit. transferet montes ante oculos spectantium, siccis pedibus ambulabit super mare, deducet ignem è cælo, conuertet diem in tenebras, & noctem in diem, solem circumaget quo libuerit. Et, vt semel dicam, omnia terra marisq; elementa, vi oblata apparitionis coram spectantibus obtemperare sibi demonstrabit.* Et S. Ephrem tractatu de Consummat. mundi & Antichristo: *Transferet*, inquit, *montes & insulas fallaciter & currere quidem videbitur mons coram cunctis spectantibus, licet omnino a suis fundamentis non sit motus: super abyssum incedet. & in ea. vt super terram ambulare se simulabit. magna tribulatio erit in diebus illis, quando seipsum vt Deum ostentabit formidabilibus portentis. per aëra volitans, cunctiq; dæmones in forma angelorum cum timore coram tyranno in aëre sublimes, volitare conspicientur.*

D

Et in omni seductione iniquitatis iis qui pereunt] vt omni arte & modo seducat homines ad iniquitatem, vt pereant & damnentur. Vers. 10.

Sextuplex fallacia Antichristi.

Nota. Hisce artificiis vtetur Antichristus ad illiciendum homines. Primò, magna comitate & gratia se insinuandi, captandique hominum gratiã. Secundò, sanctimonia simulata. Tertiò, sapientia sua & eloquentia incredibili; callebit enim omnes artes & Scripturas, ait Anselmus. Quartò promittendo & largiendo suis ingentes opes. Quintò, reluctantibus inferendo terrores & tormenta exquisita. Sextò, faciendo signa & prodigia rudibus admiranda. Denique à dæmone suo omnem fallendi artem discet.

Nota. τοῖς ἀπολλυμένοις, vel, vt græcè est, in iis, *qui pereunt*, significat has artes efficaces fore in hominibus leuibus, impiis, ideoque reprobis, qui morte æterna peribunt, adeoque illos per illas artes seductum iri, & consequenter perituros & damnandos. Notat maximè Iudæos, vt mox dicam. Alij enim cordati & constantes has artes & imposturas facilè peruidebunt, nec iis sinent se seduci, sed vsque ad mortem Antichristo resistent, ideoque martyrij lauream obtinebunt.

Tria potest significare charitas veritatis.

EÒ QVOD CHARITATEM VERITATIS NON RECEPERVNT VT SALVI FIERENT] *Charitas, veritatis*, Primò, iuxta Anselmum, est charitas vera, siue charitas & spiritus Christi verax, vereque amabilis. Secundò, vt Chrys. Theophyl. Oecumen. *charitatis veritas* est Christus, qui vtrumque est, scilicet tam charitas, quàm veritas, & propter vtramque venit in mundum; scilicet, vt verissima charitate se nobis traderet, vtque suam charitatem & veritatem nos amplecti & æmulari doceret. Vnde S. Cyprianus ep. 55. ad Cornelium legit *eò quòd dilectum veritatis non habuerunt*. Tertiò, *charitas veritatis* est amor; vel, vt Ambrosius, *dilectio veritatis*. q. d. Quia non habuerunt amorem veritatis, quia noluerunt amare veritatem; ideo mittet illis Deus operationem erroris per Antichristum. ita Vatablus. Hic sensus facilior est & planior, magisque connexus versui sequenti: opponit enim amorem veritatis errori, siue amori & amplexui erroris.

Antichristus maximè venturus vt Iudæos decipiat.

Tacito nomine notat Iudæos. Hinc enim docet Patres, Antichristum venturum maximè hac de causa, vt Iudæos decipiat, idque in pœnam incredulitatis suæ, qua noluerunt recipere Christum, qui tot vera miracula, tam veram fidem & doctrinam, tam puros mores & vitam Iudæis exhibuit. Idem significat Christus Ioannis c. 5. v. 43. *Ego veni*, inquit, *in nomine Patris mei, & non accipitis me: si alius* (Antichristus) *venerit in nomine suo, illum accipietis*. Vnde sequitur.

IDEO (quia scilicet noluerunt recipere veritatem & amorem veritatis) MITTET ILLIS DEVS OPERATIONEM ERRORIS VT CREDANT MENDACIO] Pro *operationem erroris* græcè est ἐνέργειαν πλάνης, id est, vt Syrus, efficaciam seductionis vel imposturæ, scilicet illa miracula, aliaque artificia fallendi, quibus, vt dixi, Iudæos à Christo auersos potenter & efficaciter ad se pelliciet Antichristus.

Deus quomodo se habeat in permissione imposturarum & præstigiarum Antichristi.

Nota. Dicitur Deus mittere hæc opera & imposturas Antichristi, quia ex proposito ea Iudæis aliisque hominibus immitti promittet, inquit S. Aug. lib. 20. de Ciu. Dei c. 19. laxando scilicet habenas tum diabolo, tum ipsi Antichristo: non enim opus est, vt positiuè eos mittat Deus ad decipiendum homines, cùm ipsi per se ad hoc promptissimi sint futuri nec aliud sint desideraturi, quàm vt Deus hanc deceptionem perficere eis permittat. Simili modo dicitur 2. Reg. 24. Deus commouisse,

A (id est, à diabolo & suis adulatoribus commoueri permisisse) Dauidem ad numerandum populum quod fuit peccatum superbiæ in Dauide. Eodem modo & sensu dicitur Deus miscere spiritum vertiginis, dare spiritum mendacij, compunctionis, soporis, &c. vt dixi can. 17. & 23.

Hinc patet Deum, cùm mittit spiritum erroris, cùm excæcat, cùm indurat, adeoque cùm peccata præcedentia punit peccatis sequentibus, non tantùm se habere negatiuè, sic enim non irrogaret pœnam: nec enim iudex censetur punire reum, si negatiuè permittat eum furari & malè agere; sed habere etiam se positiuè ac positiuo actu, & speciali prouidentia & decreto decernere & permittere peccatum posterius hoc fine, vt puniat priùs vt dixi can. 16.

Veritatem oblatam repudiantes pœna infidelitatis & errorum puniuntur.

Moraliter S. Aug. lib. 5. contra Iulianum c. 3. B docet homines ob præcedentia peccata, præcipuè ob veritatis oblatæ repudium, hac pœna grauissima à Deo puniri, (eo modo & sensu quo iam explicui) vt credant mendaciis & erroribus in suam perniciem. *An non est peccatũ, inquit, & pœna peccati, vbi legitur: Dominus miscuit illis spiritum erroris, & seduxerunt Ægyptũ in omnibus vijs suis, sicut seducitur ebrius? Non est peccatum & pœna peccati vbi Deo dicit Propheta: Quid errare fecisti nos, Domine à via tua, obdurasti corda nostra, vt non timeremus te? Nõ est peccatum & pœna peccati, vbi rursus Deo dicitur: Ecce tu iratus es, & nos peccauimus, propterea errauimus, & facti sumus immundi omnes? Non est peccatum & pœna peccati, vbi legitur de gentibus, quas debellauit Iosue, Quia per Dominũ factum est confortari cor eorũ, vt obuiã irent ad bellum contra Israel, & exterminarentur? Non est peccatum & pœna peccati, quòd non audiuit* C *Roboam rex plebem bene monentẽ, quoniam sicut Scriptura loquitur: Erat conuersio à Domino, vt statueret verbum suũ, quod de illo locutus est in manu Prophetæ? Non est peccatũ & pœna peccati in eo quòd scriptũ est, Amasiam regẽ Iuda noluisse audire Ioas regẽ Israel bene monentem ne procederet ad bellãdũ?* Et inferiùs citans hunc Pauli locũ sic ait: *Vnde est illud, quod ad Thessalonicenses scribit Apostolus: Pro eo quòd dilectionem veritatis nõ receperunt, vt salui fierent; ideo mittet illis Deus operationem erroris, vt credant mendacio. Vt seduceretur Achab, & in prælio periret, vidit Michæas Dominũ sedentẽ in throno, & exercitus cæli corã eo, & dixit Dominus: Quis seducet Achab, & ascẽdet, & cadet in Ramoth Galaad? Et dixit spiritus quidã: Ego seducã eũ. Et dixit Dominus ad eũ, In quo? Et dixit, Egrediar, & ero spiritus mẽdax in ore omniũ Prophetarũ eius. Et dixit: Seduces, & præualebis, exi & fac sic.*

Causa finalis permittendi imposturas & fraudes Antichristi.

D Vox *vt* referri potest ad *mittet*; & tunc non causam finalem, sed tantùm consequentiam significat. q. d. Permittet Deus Antichristum operari & seducere homines, vnde consequetur vt illi qui Christum sequi noluerunt credant mendaci Antichristo. Nec enim Deus hoc fine mittet Antichristum vt intendat per eum seducere homines, & impellere in mendaciũ: sed potiùs hoc fine, vt cognoscant homines per opera Antichristi, quanta sit efficacia dæmonis, quantaque sit infirmitas hominis, vt contra eum se muniant, humiliterque Dei gratiam inuocent: vt ita è contrario pateat quanta sit efficacia gratiæ Christi in iis qui Antichristo resistent, quæ omnem naturæ infirmitatem, & dæmonis efficaciam generosè & constanter superabit. Ex hac tamen missione, vel potiùs permissione Antichristi, id consequetur, vt multi in malum & erro-

errores propensi ab eo seducantur, credantque eius mendaciis & fallaciis.

Secundò & meliùs, vox *vt* referri potest, ad id, quod proximè præcedit, scilicet ad *operationem erroris*; & tunc propriè sumitur, significatque causam finalem. q. d. Hæc operatio erroris, & seductio Antichristi ab eo fiet hoc fine, vt homines credant eius mendacio: siue hæc opera Antichristi impellent homines, facientque eos credere mendacio.

VERS. 11. VT IVDICENTVR OMNES QVI NON CREDIDERVNT VERITATI, SED CONSENSERVNT INIQVITATI] q. d. Vt iusto Dei iudicio arguantur & condemnentur Iudæi & similes, qui Christo & veritati Euangelicæ per Christũ allatæ credere noluerunt sed mendacem Antichristum receperunt, eiusque hæresim & sceleratos mores secuti & æmulati sunt.

Duplex causa, ob quã Deus permittet potestatem tantam Antichristo.

Nota *vt* significat hìc causam finalem missionis Antichristi: refertur enim ad id, quod dixit v. præc. *Ideo mittet illis Deus operationem erroris.*

Pro quo Nota Secundò, Duplex est causa, cur Deus permittet tanta & tam potenter operari Antichristum. Prior & primaria ea est, quam iam dixi, vt pateat in Sanctis, qui illi resistẽt gratiæ Christi efficacia. Altera & secundaria, & quasi consequens causa est, quam solam hìc adfert Apostolus, scilicet vt hac ratione Deus puniat incredulitatem Iudæorum, qui Christum sequi noluerunt, puniat; inquam, Primò, permissione tantæ tentationis Antichristi; ac lapsus ac consensus Iudæorum, vt credant mendacio.

Secundò, vt posito iam eorum lapsu, quodque iam crediderunt mendacio, puniat eos in die iudicij, coarguendo eorum malignitatem, quòd Christi vera miracula, veram doctrinam, veram & sanctam vitam amplecti noluerint, sed vice versa Antichristi falsi miracula, doctrinam, & vitam impiam amplexi sint: ac consequenter puniat eos, æternæ damnationi illos adiudicando.

Nota Tertiò, Tam hìc quàm vers. 10. veritatem Christi opponit Apostolus non mandacio, sed iniquitati Antichristi; quia ex veritate iustitiam & sanctitatem Christi, quasi ex fonte riuulos promanantes subintelligit. Rursum sub iniquitate mendacia & errores Antichristi, quasi sub toto partem complectitur: erit enim Antichristus omnis iniquitatis architectus: ideoque omnes iniqui, impij scelerati eum recipient, illi consentient, illo rege gaudebunt.

Controuersia tota de Antichristo breuiter perstricta.

Hic locus est partim controuersus, partim didacticus de Antichristo: de quo multi fusè & præclarè scripserunt, quæ quia non vacat multis perlegere, ego ea hìc paucis complectar, & quæcumque ex S. Scriptura vel Patribus de Antichristo certa sunt, aut valdè probabilia in medium afferam.

QVAES. I. *An Antichristus venerit, an venturus sit.*

Quæritur ergo Primò, an Antichristus venerit, an verò sit adhuc venturus? Hæretici docent eum venisse. Papam enim Romanum, qui antea erat Pastor & Episcopus Romanus, factum esse Antichristum, cùm cœpit contra legem Christi inducere Missas, imagines, Purgatorium, Indulgentias, cultum Sanctorum: cumque cœpit dominari aliis Episcopis, sibique arrogauit ius & titulum Pastoris ac Principis totius Ecclesiæ. Id factum aiunt sub annum Domini 600. Vnde Dauid Chytræus Gregorium Magnum (quem omnes tam Græci quàm Latini vt Sanctum coluerunt) vocat primum Antichristum. Illyricus verò, Lutherus, & plures Nouantium, Gregorium vocant

Hæretici volunt Antichristum incepisse sub annũ Domini sexcentesimum.

A vltimum Roman. Pontificem; Gregorio, enim successit Sabinianus: sed hic statim eodem anno defunctus est. Sabiniano successit Bonifacius III. qui anno Domini 606. à Phoca Imper. Oecumenici nomen accepit, vt scilicet vocaretur, Vniuersalis totius orbis Episcopus & Pontifex. Hunc ergo volunt esse primum Antichristum.

Pontifex vniuersalis Ecclesiæ, titulus Pontificum Romanorum antiquissimus.

Verùm falluntur & fallunt. Nam, vt alia taceam, Concilium Oecumenicum Chalcedone habitum, actione prima, secunda & tertia, passim S. Leonem, qui longè ante S. Gregorium fuit Romanus Pontifex, vocat Pontificem vniuersalis Ecclesiæ. Quid est hoc aliud, quàm esse Oecumenicum? ideoque Pontifices Romani semper vel per se, vel per legatos suos Conciliis Oecumenicis præfuerunt, tamquam capita & principes totius B Ecclesiæ, quam repræsentat Concilium Oecumenicum.

Rursum si à Bonifacio III. Pontifices Romani omnes fuerunt Antichristi; ergo iam per mille annos Ecclesiam suam deseruit Christus; ergo per mille annos Ecclesia Christi periit, quæ tamen in Scriptura prædicatur esse regnum Christi æternum; ergo per mille annos omnes Catholici & Christianissimi Reges, Principes, Dynastæ, Episcopi, Doctores, totusque orbis Christianus adorauit Antichristum; ergo per mille annos tota Ecclesia, (quæ tamen ab Apostolo dicitur esse columna & firmamentum veritatis) in grauissimis fuit erroribus, imò in idololatria, fuitque synagoga Satanæ; ergo in Ecclesia non Christi, sed Antichristi & diaboli natus, baptizatus, educatus est Lutherus, Caluinus, aliique Nouantes; si verum est, quod C ipsi aiunt, sub annum sexcentesimum cœpisse Missas, imagines, inuocationem Sanctorum, orationes pro Defunctis. Sed absit. Hæc enim fuisse in Ecclesia ante annum sexcentesimum, imò à temporibus Apostolorum, docent S. Ignatius Dionysius, Tertullianus, Cyprianus, Augustinus, Hieron. Chrysost. & alij omnes, quos in singulis materiis per singulas annorum à Christo nato centurias proferunt & citant Catholici omnes, qui de controuersiis scripserunt.

Missa, imagines, inuocatio Sanctorum ab initio Ecclesiæ fuere.

Respondeo ergo & dico, Antichristum necdum venisse, sed esse venturum, ac consequenter nec Papam Romanum, nec quem alium qui viuat aut vixerit, esse Antichristum. Id breuiter nouem rationibus demonstro.

Antichristus necdũ venit, sed venturus est.

Primò, quia vnus erit singularis homo, qui dicetur Antichristus, vt ostendi ex v. 3. atqui Papa non est nomen hominis singularis, sed nomen officij communis in quo vnus alteri succedit: nomen D enim Papæ tam commune est multis, quàm nomen regis, Imperatoris, Episcopi: ergo Papa non est Antichristus.

Erit vnus singularis homo.

Secundò, Antichristus non veniet, nisi postquam omnino euersum fuerit Romanum Imperium à decem regibus, vt patet hìc v. 3. & Daniel. 7. v. 24. iuncto cum Apoc. 17. v. 11. & 16. atqui necdum omnino euersum est Romanum Imperium, nec hactenus, visi sunt decem reges illud euertentes: ergo necdum venit Antichristus.

Nõ veniet nisi euerso penitus Romano Imperio.

Tertiò, Antichristus erit ex diametro contrarius Iesu Christo, eiusque nomen, fidem & cultum tollet, voletq; ipsemet haberi Christus & Messias, vt patet hìc v. 14. & 1. Ioan. 2. 22. & Ioa. 5. 43. atqui nec Papa, nec quis alius similis hactenus Christi fidem & cultum sustulit, voluitque haberi Christus;

Erit e diametro contrarius Iesu Christo.

stus: ergo nec Papa, nec aliquis illi similis hactenus fuit, qui esse possit Antichristus.

Abrogabit iuge sacrificium. Quartò Antichristus abrogabit in Ecclesia iuge sacrificium (quod non potest esse aliud quàm Missæ) omnemque Dei cultum & cæremonias, imò omnem religionem, vt patet Danielis 12.11. & hic v.4. atqui hactenus perdurat Missæ sacrificium, Dei cultus, & cæremoniæ in Ecclesia Romana: ergo hactenus in Ecclesia Romana non est visus Antichristus.

Omni Deo aduersabitur. Quintò, Antichristus Deo vero omnique numini aduersabitur, voletque in se solus haberi & coli in templo vt Deus & numen: atqui nec Papa, nec quis alius hactenus omne numen sustulit, voluitque ipse in templo coli vt numen: ergo nec Papa, nec quis alius hactenus fuit Antichristus.

Regnabit dies mille ducentos nonaginta Sextò, Antichristus, vt docet Daniel, ibidem tantùm regnabit dies mille ducentos nonaginta: atqui Papa per plures dies, imò annos regnauit: ergo Papa non est Antichristus. Respondent Nouantes. Danielem diem pro anno accipere: sed contra hoc facit, quòd S. Ioan. Apoc. 11. v. 2. & 3. dies redigat ad menses, numeretque menses persecutionis Antichristi quadraginta duos, quibus calcabit Ecclesiam & ciuitatem sanctam. Rursum Daniel ca. 7. 25. docet Antichristum regnaturum *per tempus*, id est annum (sic enim Daniel c. 4. 29. dicit Nabuchodonosorem cum bestiis vixisse per septem tempora, id est, septem annos, vti omnes exponunt) *& tempora*, id est, duos annos, *& dimidium temporis*, id est anni.

Locus Danielis & Apocalypsis de Antichristi tempore illustratus.

Vbi Nota. Pro *tempora*, id Chaldæo (qua lingua hæc scripsit Daniel) esse עִדָּנִין *iddanin*, vti Rabbini puncta subiecerunt, quod est pluralis numeri, & significat tempora: sed videtur legendum aliis punctis in duali עִדָּנַיִן *iddanain*, id est, duo tempora: quamquam Chaldæi rariùs duali, & plerumque plurali etiam pro duali vtantur, vt notat Guido Fabricius in Grammatica Syrochaldaica. Siue ergo legas *iddanin*, siue *iddanain*, vtrumlibet hic duale est, &, vt omnes vertunt, significat duo tempora, id est, duos annos. Voluit enim Daniel numerare & consignare certa & definita tempora, id est, annos monarchiæ & persecutionis Antichristi, dicitque eos fore tres cum dimidio, qui efficiunt menses 42. quos numerat S. Ioannes in Apocal. & dies 1290. quos numerat Daniel cap. 12. ita docent passim Patres. Atqui Pontifex non tres annos cum dimidio, sed plusquam mille annis in Ecclesia regnauit & præsedit: ergo Pontifex non est Antichristus.

Monarchia Antichristi tres annos cum dimidio.

Septimò, Antichristi imperium erit vltimum mundi, eritque sub finem mundi, paulò antè iudicium, vt patet Dan. 7. v. 21. 22. 25. 26. atqui Papa iam diu ante finem mundi diemque iudicij, scilicet mille annis, regnauit: ergo Papa non est Antichristus.

Antichristus occidet Eliã & Henoch. Octauò, Antichristus occidet Eliam & Henoch, vt patet Apocal. 11. 7. estque communis sententia Patrum: atqui Papa non occidit Eliam & Henoch nec Elias & Henoch hisce mille annis visi sunt: ergo Papa non est Antichristus.

Regnabit Hierosolymis. Nonò, Antichristus non regnabit Romæ (illa enim ante Antichristum euertetur & concremabitur à decem regibus, vt ostendi v. 7.) sed Hierosolymis, vt patet Apocal. 11. 8. Papa autem non regnat Hierosolymis, sed Romæ. ergo Papa non est Antichristus.

A Hinc patet, ridiculum esse dicere venisse Antichristum. Sed nimirum liuor mentem excæcat & durum est telum necessitas. Nouantes vident suas & alias aliorum quauis ætate hæreses à Pontifice Rom. damnari, & damnatas esse. Quid agant vt iudicem hunc declinent? necesse est vt faciant Antichristum: si enim eum Christi esse, cum Christo, pro Christo, Christique vicarium faterentur, diceremus eis, Cur ergo eius sententiæ, imò Christi sententiæ non acquiescitis? Tolerabilius foret, & in speciem probabilius quippiam dicerent, si Papam non Antichristum, sed Antichristi prodromum & præcursorem clamitarent: tunc enim Scripturæ, quam se sequi clamitant, de Antichristo loquenti vim tantam non inferrent; licet Pontifici atrocem calumniam & iniuriam irrogarent. Verùm odium & indignatio eos vltra metam abripit, perinde vt rixosas mulieres, quæ vbi rixari cœperint, ex animi B impotentia quidquid cholera suggerit, adeoque plaustra conuitiorum euomunt. Viri cordati qui rem non passione, sed rationis trutina metiuntur, satis perspiciunt has calumnias ex odio in Pontificem profectas, quæ in ipsosmet qui eas iaciunt, longè veriùs quadrent. Hæreticos enim esse Antichristos, id est, Antichristi symmystas & socios eodemque cum Antichristo spiritu agi, docet S. Ioannes ep. 1. c. 2. v. 22. *Quis est*, inquit, *mendax, nisi is qui negat quoniam Iesus est Christus* (vti negauit Cerinthus hæreticus) *hic est Antichristus, qui negat Patrem & Filium.* & v. 18. *Nunc*, inquit, *Antichristi multi facti sunt. Ex nobis prodierunt: sed non erant ex nobis, nam, si fuissent ex nobis, permansissent vtique nobiscum.*

Ridiculum Nouantiũ deliramentũ Papam dicere Antichristum.

Hæretici symmystæ Antichristi

An non Lutherus, Caluinus, Menno exiuerunt C ex nobis? ex nostra Ecclesia Catholica Romana? atque vt se excusent, clamitant illam factam esse meretricem Babylonis, scortum Antichristi & diaboli. Verùm hoc ipso faciunt se Antichristi & meretricis huius filios, spurios, diabolicos. Ipsi enim, vt dixi, in hac Ecclesia nati & baptizati & educati sunt.

QVAE. II. quis & qualis futurus Antichristus Erit Iudæus ex tribu Dan.

Quæritur Secundò, Quis & qualis erit Antichristus? Respondeo, Omnes docent fore Iudæum, multique addunt fore ex tribu Dan; idque probant ex Genes. 49. 17. vbi dicitur, *Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita.* Quod licet ad litteram de Samsone instar colubri astutè & fortiter Philistinos impugnante intelligatur, mysticè tamen de Antichristo accipi potest, ideoque, inquiunt, Apocal. 7. inter duodecim tribus, in quarum qualibet duodecim millia signati numerantur; omit- D titur tribus Dan, eò quòd ex tribu Dan orietur Antichristus. Vnde omnes Danitæ Antichristum vt contribulem sequentur, nemoque ex eis saluabitur.

Humili loco nascetur. Secundò, Antichristus humili loco, & ex vilibus Iudæis nascetur. Inde enim à Daniele c. 7. vocatur cornu paruulum, quod sensim crescet, quodque non hereditate, sed fraude regnum obtinebit, Daniel. 11. v. 20. & 21. Addit S. Hier. nasciturum Antichristum in Babylone; alij in vrbe Dan, quæ postea dicta est Cæsarea Philippi. Insuper Damascenus tradit eum ex fornicatione procreandum. Auctor tractatus de Antichristo, qui extat tomo 9. operum S. Augustini (videtur esse Rabanus) docet Antichristum educandum in Corozain & Bethsaida, ac proinde Christum hisce vrbibus væ intentasse. Sed hæc omnia vel friuola, vel incerta sunt.

Tertiò,

Nomē Antichristi ignotum.

Tertiò, nomen Antichristi adhuc ignotum est: illud tamen constat, quòd litteræ nominis eius arithmeticè conficient numerum 666. vt patet Apoc. 13. 18. Hinc aliqui putarunt Mahometem esse Antichristum, quia hic impostor cœpit sub hunc annorum Domini numerum, Sed errant: non enim cœpit Mahomet regnare anno Domini 666. sed 623. Neque Ioannes de numero annorum sed nominis Antichristi loquitur.

Iudæos Antichristus sibi primū reconciliabit.

Quartò, Antichristus primò Iudæos sibi conciliabit, iudaizando & promittendo eis bona temporalia. quæ ipsi à suo Messia auidè exspectant dando eis thesauros, quos dæmon ei subministrabit. erit enim opulentissimus: eius enim thesauros extollit Daniel c. 11. 43. Anselmus in Elucidario, per thesauros hos intelligit omnem pecuniam, quæ in mari, vel in terræ visceribus occulta delitescit: hanc enim per dæmonem Antichristo prodendam esse. Hinc ergo Antichristus à Iudæis recipietur & habebitur quasi Messias promissus, & tot sæculis ab iis auidissimè expectatus, Ioan. 5. 43.

Habebit præcursorē.

Quintò, habebit suum præcursorē, vti Christus habuit Ioannem Baptistam. Is erit insignis impostor, vt videatur miracula facere, cogetque imaginem Antichristi ab omnibus adorari, Apoc. 13. 35

Fiet rex operâ Iudæorum. Regnare incipiet in Babylone.

Sextò, per Iudæos sensim crescet Antichristus fietque rex: addit Franc. Suarez, Ribera, aliique multi, quòd incipiet regnare in Babylone: Id enim videtur significare Zacharias cap. 5. v. vlt. vbi dicit Zacharias mulierem amphoræ insidentem habentem os clausum talento, vel massa plumbi, à duabus mulieribus deferri in terram Sennaar, id est, in Babylonem. *Vt ædificetur*, inquit, *ei domus in terra Sennaar, & stabiliatur, & ponatur ibi super basem suam.*

Zacharia visio c. 5. explicata.

Quam visionem miram vt intelligas. Nota Primò. Amphora hæc, siue, vt hebraicè est. איפה *epha* id est mensura significat mensuram peccatorum Iudæorum, quæ sensim creuit, & tandem omnino impleta est tempore Christi, quando planè à Deo & Christo reiecti fuerunt Iudæi.

Secundò, oculus, inquit Zacharias, id est aspectus, omnium Iudæorum est ad hanc amphoram vndique, vt scilicet eam peccatis suis impleant.

Tertiò, mulier quæ primò vmbilico tenus sedebat in amphora, est impietas (ait Zacharias) Iudæorum necdum completa ante Christum; sed postea mulier hæc omnino proiecta est, & demersa ad caput vsque in amphoram, quando per necem Christi & Apostolorum omnino consummata est Iudæorum impietas & mensura.

Quartò, talentum siue massa plumbi missa in os eius, siue amphoræ, vt vult Ribera; siue potiùs mulieris, vt vult Hieron. & Vatablus, qua omnino clausa & oppilata fuit, significat grauitatem supplicij, & diuturnitatem; quod scilicet durabit vsque ad finem mundi.

Quintò, duæ mulieres significant Iudæorum obcæcationē & obstinationem, quæ spiritu diabolico agitatæ suis alis quasi milui rapacissimis & fortissimis, per aërem hanc amphoram portant in terram Sennaar, id est, in Babylonem, quia Iudæorum cæcitas, pœna & desolatio durabit, donec in Babylone quasi stabili & firmo loco ac regno suo Antichristum regnantem adorent.

Antichristus regnū suum propagabit per totum orbem.

Septimò, Antichristus regnum suum propagabit tum armis, tum dolis & fraudibus, omnique arte, ac prosperabitur, facietque quæcumque volet, inquit Daniel: ita vt è decem regibus, inter quos tunc diuisum erit Romæ mundique imperium, tres profligat, mox ceteri septem territi sponte ei se subdituri sint, Apoc. 13 7. sicque Antichristus fiet monarcha non tantùm Romani Imperij, vt loquitur Chrys. aut prouinciarum Asiæ, Africæ & Europæ in quibus fides & Ecclesia diutiùs viguit, sed, vt videtur, etiam Indiarum & totius orbis, inquit Hier. in c. 11. Danielis, & Aug. l. 20. de Ciuit. c. 11. Partim enim per se, partim per suos duces & ministros orbem lustrabit & subiget.

Sedē regni habebit in téplo Hierosolymis.

Octauò, sedem monarchiæ suæ figet Antichristus Hierosolymis, ibique in templo à se instaurato sedebit & adorabitur vt Deus; idque per annos tres cum dimidio, ibique Eliam & Enoch contra Antichristum docentes & prædicantes, aliosque Christianos occidet, Apoc. 11. 8. Corpora Eliæ & Henoch Hierosolymæ in plateis iacebunt insepulta per tres dies cum dimidio; post quos reuiuiscent & resurgent Elias & Henoch: mox audietur vox de cælo dicens, *Ascendite huc*; & statim Elias & Henoch tota vrbe spectantes ascendent in cælum, vt patet Apoc. 11. 12. Post. 30. dies Antichristus cum suo præcursore viuus deturbabitur & rapietur in tartara, vt dicitur Apoc. 19. 0. Quòd enim Antichristus non ampliùs quàm triginta dies regnabit post mortem Eliæ, & Henoch, colligitur ex Apocal. 11. 3. vbi dicuntur Elias & Henoch prædicaturi per dies mille ducentos sexaginta: Antichristus autem regnabit per dies mille ducentos nonaginta, vt dicitur Daniel. 12. 11. ergo triginta tantùm diebus superabit vitam & prædicationem Eliæ & Henoch. Quàm breuis erit gloria Antichristi & impiorum præ æternitate pœnarum! Quàm breuis afflictio Eliæ & Henoch, & Sanctorum, præ æternitate præmiorum!

Mors Eliæ Henoch, & ipsius Antichristi.

Tempus prædicationis Eliæ & Henoch, & regni Antichristi.

QVÆS. III. qui & quales mores Antichristi. Erit hypocrita.

Quæritur Tertiò, Qui & quales erunt mores Antichristi?

Respondeo Primò, erit hypocrita, & initio simulabit se valdè humanum, benignum, pium, legis Mosi zelatorem, vt Iudæos alliciat & decipiat: alioqui enim eum Iudæi non admitterent. Totus erit politicus, omnesque politicorum artes, dolos & praxes callebit. Hoc est enim quod dixit Apostolus v. 9. Antichristi aduentum fore secundùm operationem satanæ, in omni seductione iniquitatis, iis qui pereunt.

ambitiosus.

Secundò, erit gloriæ cupidissimus, omniaque sua referet ad suam gloriam, honorem, imperium, eritque superbus quasi alter Lucifer, & adepto imperio volet coli vt Deus vti audiuimus v. 4.

impudens.

Tertiò, impudens erit, ait Daniel, atheus insuper & blasphemus in Deum & Sanctos, vt patet Apocal. 13. 6.

crudelis.

Quartò, erit tyrannus crudelissimus, maximè in Christianos, vt patet Apocal. 13. 10. *Hic*, inquit, *est patientia, & fides Sanctorum.*

luxuriosus.

Quintò, totus erit in libidinibus & concupiscentiis feminarum, vti ait Daniel c. 11. 37. Vnde Iudæi inter alia terrena bona etiam vxorum multitudinem ab hoc suo Messia exspectant.

magus.

Sextò, erit magus & magicis artibus à puero imbuetur, habebitque dæmonem Maozim nomine, vt inquit Daniel c. 11. 38. ita familiarem, vt vix alicui bonæ inspirationi, custodiæ angelicæ, aut diuinæ gratiæ daturus sit locum; imò vix vllum opus moraliter bonum sit effecturus. Hoc enim significat hîc v. 3. Apostolus, cùm eum vocat hominem peccati, filium perditionis; & v. 9. cùm eius aduen-

aduentum dicit fore secundùm operationem Satanæ. Adeò ergo scelestus erit Antichristus, vt in eo, inquit Irenæus l.5.c.29. futura sit recapitulatio vniuersæ iniquitatis & omnis doli, in eumque confluat & concludatur omnis virtus apostatica.

QVÆS. IV. *de doctrina Antichristi*

Quæritur Quartò, Qualis erit doctrina Antichristi.

Negabit diuinitatem Christi.

Respondeo Primò, docebit Iesum non fuisse Messiam, nec Filium Dei, nec hominum saluatorem, & consequenter totam eius religionem & Sacramenta esse vanam superstitionem: ideo enim dicetur Antichristus, 1. Ioan. 2.22.

Docebit se esse Messiã

Secundò, se esse Messiam Iudæis persuadebit; vnde initio docebit circumcisionẽ & Legẽ Mosis seruandã esse, vt ita Iudæos ad se trahat, Ioan. 5.43

Legem humanam & diuinam abrogabit.

Tertiò, factus monarcha legem Mosis quin & naturæ legem abiiciet, & Deum verum, à quo data est, negabit. *Putabit* (ait Dan. c.7.25.) *quod possit mutare leges & tempora*, seque solùm esse Deum prædicabit, vt patet hîc v.4. consequenter nullam pœnam aut præmium in alia vita à Deo vero sperandum esse docebit; negabit ergo infernũ, cælum, & animæ immortalitatem. hæc enim negant athei

Licentiam dabit omni libidini.

Hinc Quartò fiet, vt gulæ, libidini & sceleribus omnibus, quæ suæ gloriæ & imperio non obstabunt, amplissimam det licentiam.

Se curabit coli vt numen

Quintò, sibi dicari templa, ac fieri sacrificia imperabit: volet enim coli vt Deus.

Characterem suum suis imprimet.

Sextò, characterem suum, quasi suæ sectæ signum, volet ab omnibus suis in fronte aut manu gestari, Apocal. 13.16.

Quis sit futurus character Antichristi.

Quæres, Quis erit hic character Antichristi?

Respondent Hippolytus lib. de Consummat. sęculi, Pererius & multi alij fore hoc: *Nego crucem, Nego baptismum, Nego Iesum*: sed Ansbertus, quem sequitur Ribera in c.13. Apocal. à Deo reuelatum sibi dicit fore Græcam litteram *Xichi*, cui insertum est *Pro*, hoc modo.

quæ sunt litteræ initiales nominis Christi: quod fuit insigne Constantini Magni in labaro: volet enim Antichristus haberi Christus. Denique minis, blanditiis, fictis miraculis hęc omnia persuadebit, vt dixi v.9. & 10. vbi etiam docui quæ & qualia miracula faciet Antichristus.

QVÆST. V *de Antichristi persecutione.*

Quæritur Quintò, Quanta tunc erit Ecclesiæ persecutio?

Respondeo, Extrema, & qualis non fuit ab origine mundi, Matthæi 24.21. vnde Ioan. Apoc. 20. ait tunc soluendum Satanam, qui incipiet furere, quia sciet sibi tempus esse breue.

Gog & Magog exercitus Antichristi.

Secundò, Gog, & Magog, qui erunt exercitus Antichristi innumerabilis quasi arena maris, veniẽt in prælium contra Sanctos, Apoc. cap. 20. v.7. & Ezech. 38. de quibus dicam quæstione seq.

Persecutio corporalis, & spiritalis.

Tertiò, hæc persecutio tum temporalis erit in corpora, tum potiùs spiritalis in animas. Sataget enim omnibus viribus suis Antichristus, vt auertat omnes à Dei cultu & fide: nempe coget omnes negare Iesum esse Christum & Dei filium, deserere Missas & omnes ritus Christianos (Dan. c.12. v.11.) Negare Deum, & colere Antichristum, vel in se præsentem, vel absentem in sua imagine, quæ in templis adoranda proponetur. Apoc. 13.15.

Quartò, in protestationem non tantùm imperij sui, sed & huius sui cultus religionis & fidei, coget omnes deferre suum characterem, quem dixi; ita, vt nemo quidquam emere aut vendere possit,

A nisi qui eum gestat. Vnde Apoc. 14. v.16.19. & 20. omnes eum gestantes quasi idololatras damnantur.

Lapsus fidelium sub Antichristo

Quintò, maior pars fidelium cadet & cedet Antichristo, Apoc. 17.8. *Ita vt in errorem inducantur, si fieri potest, etiam electi*, Matthæi 24.24. eritque quasi generalis apostasia, & defectio, vt dixit hîc Paulus v.3.

Ecclesia nõ deficiet.

Sextò, non tamen Ecclesia, fides & religio deficiet sub Antichristo, vt vult Sotus in 4. di.46. q.1. a.1. hoc enim dici non potest; sed manebit in paucis, qui in locis abditis sacrificia sacra celebrabunt, & propter hos, ait Christus *breuiabuntur dies* persecutionis Antichristi.

Erũt illustrissima martyria.

Vnde Septimò, tunc erunt illustrissimi Martyres, Apocal. 13.10. quia non contra homines, sed contra dæmonem omnes suas vires exerentem

B pugnabunt, ita Hippolytus Martyr.

Denique post tres annos cum medio Antichristus viuus absorbebitur in infernum, tuncque simul ignis descendet de cælo, & comburet Gog & Magog, omnesque Antichristi & ministros & milites, cessabitque persecutio, & dabuntur lapsis, vt pœniteant, ad minimum 45. dies. Deinde Christus veniet ad iudicium, omnesque resurgent, Daniel, 12.12.

QVÆS. VI. *de ministris & satellitibus Antichristi.*

Quæritur Sextò, Qui erunt ministri, milites, exercitus Antichristi?

Respondeo, erunt Gog, & Magog, vt patet Apocal. 20.7.

Qui intelligãtur per Gog & Magog; referuntur decem sententiæ.

Sed quæres, qui sint Gog & Magog? Iudæi fabulantur esse gentes Scythicas innumerabiles, quæ latent intra montes Caspios, & venient cum Antichristo contra Messiam, sed ab eo cædentur in

C Palæstina.

Secundò, Lactantius lib.7. c.24. putat prælium Gog & Magog futurum mille annis post resurrectionem & mortem Antichristi. Idem censuit Tertull. Papias, Iustinus, & alij Chiliastæ.

Tertiò, Eusebius 7. Demonstr. 3. docet Gog esse Rom. Imperatorem, Magog Romanum Imperiũ.

Quartò, alij volunt Gog & Magog esse prælia angelorum & diaboli.

Quintò Theodoret asserit Gog & Magog esse Alexandrum Magnum & reges Syriæ ac Ægypti, Alexandri successores, qui Iudæos afflixerunt, & tandem à Iudæis superati sunt. Sed hoc falsum est: licet enim contra eos illustres victorias habuerint Iudæi, tamen numquam eos planè superarunt, quin semper ab eis vexati sint.

Sextò, Theodorus Bibliander, quem sequitur

D Chytræus in c.20. Apocal. Gog & Magog volunt esse Gregorium VII. Godefridum Bullonium, & Christianos principes, qui terram sanctam recuperarunt. Sed hoc est impium: Gog enim pugnabit contra castra Sanctorum & sanctam ciuitatem, id est, veram Dei Ecclesiam. Cùm ergo Bullonius eiusque socij in bello sacro pugnauerint contra Turcas & Saracenos, sequitur ex sententia Bibliandri Turcas & Saracenos esse castra Sanctorum & sanctam ciuitatem.

Septimò, Magdeburgenses opinantur Gog & Magog esse Turcas & Saracenos: sed errant. Gog enim et Magog tantùm erunt in fine mundi cum Antichristo, vt patet Apoc. 20. v.7. et 11.

Octauò, S. Ambr. l.2. de Fide c. vlt. putat Gog esse Gothos, qui Romanorum prouincias vastarũt. Alij putant Gog esse Getas, Magog Massagetas.

Nonò.

Nonò, S. Hieronymus sentit Gog esse hæresiarchas Magog esse illos qui eis credunt.

Decimò, S Aug. lib. 20. Ciuit. Dei c. 11. Gog, inquit, hebraicè idem est quod tectum, siue domus; Magog idem est quod de tecto, siue ille qui de domo procedit, Gog ergo sunt gentes, in quibus velut in domo vel abysso diabolus est inclusus. Magog est diabolus, qui de illis gentibus quodammodo se effert & procedit. Vel Gog sunt gentes, in quibus nunc includitur & tegitur diabolus, et eædem gentes erunt Magog, id est, de tecto, quando in apertum odium de operto erupturæ sunt. ita Aug. Verùm Gog non fore diabolum patet ex Apoc. 20. vbi S. Ioannes dicit quod diabolum suscitabit Gog, non ergo Gog est diabolus.

Gog & Magog futuri tempore Antichristi. Pro responsione, Nota ex Augustino, Areta, Primasio, Ruperto, Anselmo, et aliis passim, Gog et Magog futuros tempore Antichristi; vnde Ezechiel ait eos fore tempore nouissimo. Et patet Apocal. 20. v. 7. et 11.

Pugnabit contra Ecclesiam. Dico ergo prælium Gog esse prælium Antichristi contra Ecclesiam, esseque nouissimam persecutionem. ita S. August. & alij.

Gog est Antichristus Magog eius exercitus. Secundò, Gog videtur esse ipse Antichristus, vel certe primarius eius rex & belli dux: Magog erit exercitus eius, quia Ezechiel semper Gog vocat principem, Magog, verò vocat terram vel gentem.

Tertiò, Gog dicitur à Magog, quia princeps erit gentis Magog.

Quartò, exercitus Antichristi dicitur Magog, quia constabit Scythis, Turcis, Tartaris; vel quia barbarus erit & crudelis instar Scytharum. nam Magog esse Scythas, colligitur ex Genes. 10. vbi filius Iapheth vocatur Magog, à quo inhabitatam & nominatã Scythiam docet Iosephus l. 1. Antiq. 11. & Hieron. in Quæst. Hebraicis in Genesi. Vnde & socij Gog, quos hic nominat Ezechiel, scilicet Gomer, Togorma, Mosoch, Tubal, filii sunt vel nepotes Iapheth, à quibus aliæ gentes nomen sunt sortitæ; vt Tubal sunt Hispani, Togorma Phryges, Mosoch Cappadoces.

Ex qua mundi parte venturi Gog & Magog Hinc rursum Ezechiel c. 38. v. 15. dicit Gog & Magog venturum ex Aquilone: in Aquilone autem habitant Scythæ & Tartari, & hi fuerunt milites Tamberlanis, qui quasi alter Antichristus innumerabili suo exercitu omnia vastauit.

Dices, Apocal. 20. 7. dicitur quòd satanas seducet gentes, quæ sunt super quatuor angulos terræ, Gog & Magog; ergo Gog & Magog sunt gentes ex quauis mundi plaga. ita S. Augustinus.

Respondeo. Sensus S. Ioannis est, Satanas seducet omnes gentes, quin etiam Gog & Magog. Videntur enim Gog & Magog fore reges & gentes maximè feræ & fortissimæ, ex septem illis regibus, qui, vt dixi, sponte se subdent Antichristo.

Magnitudo exercituum Antichristi Quintò, exercitus Antichristi erit maximus, instar arenæ maris, Apoc. 20. Putant aliqui huc pertinere illud Apocal. 9. 16. vbi dicitur: *Et numerus equestris exercitus vicies millies dena millia*; græcè δύο μυριάδες μυριάδων, id est, duæ myriades myriadum: myrias continet decem millia; duæ ergo myriades myriadum sunt ducenta millena millia, siue ducenti milliones, ducentos ergo milliones equitum haberet Antichristus, quantus ergo foret peditatus illius? Verùm hic locus non spectat ad Antichristum, sed ad tempora præuia Antichristo. Pro quo nota. Vidit S. Ioannes Apocal. 5. librum signatum septem sigillis, & tota Apocalypsi non

A aliud facit, quam hunc librum cum suis sigillis, explicare. Vnde duæ sunt partes Apocalypsis: priore vsque ad cap. 12. explicantur & referantur septem sigilla huius libri: posteriore autem à c. 12. ad finem Apocal. referantur & explicantur ea, quæ scripta erant in libro. *Duæ partes Apocalypsis & earum obiecta.*

Septem sigilla sunt septem Ecclesiæ persecutiones. Nota Secundò. Septem sigilla continent septem persecutiones Ecclesiæ, quas illa patietur ante & vsque ad Antichristum. Vnde liber legi non poterat, nisi referatis septem sigillis; quia tempora Antichristi videri nequeunt nisi præcant aliæ persecutiones septem sigillis obsignatæ. Liber verò ipse continet ipsam persecutionem Antichristi, & ea quæ fient tempore Antichristi; iam hi ducenti milliones equitum Apocal. 9. 16. non pertinent ad librum, ac consequenter nec ad Antichristum; sed ad præuia tempora: pertinent enim ad

B septimum sigillum, in quo septem angeli septem tubis septem plagas in orbem euocarunt, & sextus angelus sua tuba euocauit hos ducentos milliones equitum, qui tertiam hominum partem occiderunt. Id rectè demonstrat Franc. Ribera sub finem 10. cap. Apocal.

Exercitus Gog & Magog venient ad Antichristum in Ierusalem. Sextò, exercitus Gog & Magog venient ad Antichristum in Ierusalem, vt in ea totaque Iudæa fideles & Christianos deleant: confluent enim vndequaque Christiani & Gentiles Hierosolymam, vt audiant Eliam & Henoch in ea concionantes, & hoc significat S. Ioannes Apocal. 20. 8. cum ait, *Et ascenderunt* (Gog & Magog) *super latitudinẽ terræ, & circuierunt castra sanctorum & ciuitatem dilectam* (Hierosolymam scilicet.) *Castra sanctorum* vocat receptacula & latibula sanctorum Christianorum: non enim verisimile est oppressos Christianos habituros militaria castra sub Anti-

C christo potentissimo, quibus collatis signis cum Antichristo, totoq; eius exercitu confligant. Vnde subdit S. Ioannes, quod iuxta Hierosolymam de cælo pugnabit contra Antichristianos hos Christus, omnesque dispendet in loco, qui inde hebraicè dicetur Armageddon (Apocal. 16. 16. quasi dicat, anathema excidij, id est, plenum excidium. sic enim ait Apocal. 20. 9. *Et descendit ignis à Deo de cælo, & deuorauit eos* (Gog & Magog.) Idem docet Ezechiel c. 38. 22. cùm ait: *Et indicabo* (puniam) *eum* (Gog) *peste, & sanguine, & imbre vehementi, & lapidibus immensis; ignem & sulphur pluã super eum, & super exercitum eius & super populos multos, qui sunt cum eo.* Addit Ezechiel tanta fore cæsorum spolia, vt foco sufficere possint toti Israel ad 7. annos: tunc simul

D cum eis Antichristus rapietur ad tartara, Apocal. c. 20. 11. Deniq; Dan. c. 12. cum numerasset dies regni eius 1290. addit, *Beatus qui peruenit ad dies mille trecentos trigintaquinque*, id est, ad 45. diem à cæde Antichristi, Gog & Magog, non quod tunc sit futurus dies iudicij; sed quòd tunc planè Ecclesia & orbis liberabitur ab omnibus Antichristi asseclis, vt pœnitere possint qui sub Antichristo lapsi sunt, tuncque Ecclesia restaurabitur & reflorescet. Dabitur ergo plusculum temporis & spatij ac consequenter non statim post hos 45. dies sequetur dies iudicij, imò Ezechiel videtur dicere fore adhuc septem annos ante finem mundi cap. 39. v. 9. 14. 15. Vnde Sybilla lib. 3. orac. docet post mortem Antichristi feminam viduam regnaturam, quæ aurum, argentum, æs & ferrum in mare proijciet, tumque secuturum finem mundi & diem iudicij. *Non statim post interitum Antichristi sequetur iudicium.*

NOS AVTEM DEBEMVS GRATIAS AGERE DEO VERS. 12.

DEO SEMPER PRO VOBIS, FRATRES DILECTI A DEO, QVOD ELEGERIT VOS DEVS PRIMITIAS IN SALVTEM, IN SANCTIFICATIONE SPIRITVS, ET IN FIDE VERITATIS. Quia horribilia, inquiunt Chrys. & Theoph. de Antichristo iisque qui illi credent, dixerat, nunc mitigat suosque consolatur. q.d. Hæc aliis quidem terribilia sunt, scilicet iis qui pereunt, nos autem non terrore concuti, sed lætitia exultare, gratiasque Deo agere debemus; nos, inquam, & multò magis, vos, eò, *quod vos elegerit Deus primitias in salutem* id est, ad salutem. q. d. Elegit vos Deus, vt sitis primitiæ saluandorum. Hos enim opponit iis qui pereunt.

Nota. Noster Interpres in Græco videtur legisse ἀπαρχὰς, id est primitias: iam legitur, ἀπ᾽ ἀρχῆς, id est, à principio; quod Theophyl. refert ad prædestinationem. q.d. A principio, ab æterno elegit nos Deus ad salutem. Rectè autem Thessalonicenses vocantur *primitiæ*, quia Paulus eis inter primos B prædicauit Euangelium, eosque conuertit ad fidem & salutem.

Thessalonicenses primitiæ cur dicantur.

Secundò, loquitur Paulus de electione non efficaci, completa & immediata ad salutem, id est, gloriam cælestem, sed de mediata & inchoata, qua eliguntur, id est, destinantur ad salutem omnes Christiani per fidem & baptismum; vt si gratiam, quam in baptismo acceperunt, conseruent, & in vita Christiana pergant, vti cœperunt, certò & efficaciter salutem & gloriam sint adepturi. Vnde Paulus explicat quomodo eos Deus elegerit in salutem, dum subdit, *In sanctificatione spiritus, & in fide veritatis*, id est, vt Syrus, Chrys. Theoph. Vatablus, & alij, per sanctificationem spiritus, & fidem veritatis. q.d. Deus elegit & direxit nos ad salutem, posuitque nos in via salutis, hoc ipso quo C in baptismo infudit nobis veram fidem Christi & gratiam sanctificantem, qua spiritum & mentem nostram sanctificauit.

VERS. 13. IN QVA (ad quam, scilicet fidem & sanctificationem, græcè εἰς ὃ, id est, *ad quod*, Syrus *ad quæ*, vt referat se ad omnia, quæ dixit Paulus v. præced.) ET VOCAVIT VOS PER EVANGELIVM NOSTRVM, IN ACQVISITIONEM GLORIÆ DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI) vt scilicet acquiratis gloriam cælestem, quam habet Dominus noster Iesus Christus vel potius, vt per fidem, gratiam & salutem maior gloria Christo illorũ auctori acquiratur. ita Chrysost. Theophyl. Ansel. vnde Syrus vertit, *vt decori sitis Domino nostro Iesu Christo*: græcè enim est εἰς περιποίησιν. quo alludit ad Exodi c. 19. 5. vbi Dominus ad Hebræos dicit, *Eritis mihi in peculium*, id est, in peculiarem hereditatem. q.d. Licet meus sit vniuersus orbis & omnes gentes; vos tamen, ô He- D bræi, à me dilecti & electi, eritis pars mea & portio præ omnibus electa & dilecta (hoc enim significat Hebræum סגלה *segulla*) esto sitis pusillus grex, eritis tamen totum pecus meum, id est, omnia substantia mea, totæ opus meæ. Olim enim omnis substãtia veterum erat in pecore. Vnde hoc peculium explicans Deut. 32. 9. *Pars*, inquit, *Domini populus eius, Iacob* (Hebræi posteri Iacob, siue Iacobæi) *funiculus hereditatis eius*, id est, erunt ipsi Deo portio hereditaria, quasi ad funiculum diuisa & admensa. Septuag. Exodi 19. pro *eritis mihi in peculium*, vertunt, ἔσεσθέ μοι λαὸς περιούσιος, eritis mihi populus peculiaris, &c, vt Theodor. vertit, ἐξαίρετος, id est electus, quem scilicet Deus sibi vt proprium & peculiarem acquisiuit & emit; dum eum per tot labores ex Ægypto in Sina & Chanaan eduxit. Septuag. sequens S. Petrus epist. 1. c. 2. 9. *Vos inquit* (ô Christiani) *genus electum, regale sacerdotium, gens sancta, populus acquisitionis* græcè λαὸς εἰς περιποίησιν, id est, populus in acquisitionem, quem scilicet Christus suo sanguine acquisiuit & emit: sic hîc Paulus ait Christianos esse acquisitionem, id est, populum acquisitum Christo & gloriæ Christi. De quo rursum dicam 2. Timoth. 2. 19.

Fideles peculiaris populus & peculium Dei.

VERS. 14. ITAQVE FRATRES STATE (in fide & vita Christiana, quam recepistis, firmi) ET TENETE TRADITIONES, QVAS DIDICISTIS, SIVE PER SERMONEM, SIVE PER EPISTOLAM NOSTRAM. Nota hîc locum pro traditionibus Apostolicis, scilicet, tam ea esse seruanda quæ verbo & viua voce tradiderunt Apostoli, quàm quæ scripta in sacris Litteris reliquerunt. Vt enim concedamus Bezæ (quod tamen gratis ab eo dicitur) Apostolum loqui de traditionibus dogmatum, non rituum; hinc certè sequitur non omnia, quæ credenda sunt, esse scripta, sed quædam viua voce esse tradita.

Locus pro traditionibus Apostolicis.

Secundò, si dogmatibus traditis, ergo à pari & ritibus traditis est insistendum, vt expressè docet Paulus 1. Cor. 11. 23. de ritibus Eucharistiæ.

Occurritur obiectioni cuiusdam heretici.

Nec satisfacit effugium Hunnij dicentis, cùm hæc scriberet Paulus, necdũ conscriptas fuisse alias epistolas, ac consequenter verbum Dei plenè nondum fuisse conscriptum, sed voce quædam fuisse tradita, eaque tunc fuisse seruanda: iam verò cùm omnes epistolæ sint scriptæ, habeamusque plenum verbum Dei scriptum, quod nos planè de omnibus erudit & informat, traditionibus non esse opus.

In primis enim quæram ego ab Hunnio, vbi scriptum est nos habere plenum verbum Dei, quod ita plenè de omnibus credendis & agendis erudiat, vt traditionibus non sit opus? certè hoc nusquam scriptum est; ergo traditum Hunnio; ergo hanc saltem suam traditionem admittit Hunnius, ac consequenter fatebitur non omnia esse scripta.

Secundò, Apostolus, imò Spiritus sanctus, non solis Thessalonicensibus, sed omnibus gentibus & sæculis hæc loquitur & scribit, vt scilicet absolutè singuli fideles *teneant traditiones, quas didicerunt siue per sermonem, siue per epistolam*, *Nihil*, inquit Tertull. 5. contra Marcion. *de titulis* (epistolarum) *interest; cum ad omnes Paulus scripserit, dum ad quosdam*. Sicut enim Ius ciuile & patrium non tantum constat scriptis legibus, sed etiam consuetudinibus traditis: ita & ius diuinum, siue lex diuina & Christiana, constat verbo Dei, tam traditione quã scriptura accepto. Nam si regis iussui parendum est, siue is constet scripto, siue præconis edicto alioúe nuntio; cur non & Christi Dei ac Domini nostri? Rursum numquid non, postquam scriptæ fuerunt omnes epistolæ, Thessalonicenses adhuc parere tenebantur huic sententiæ Apostoli: *Tenete traditiones, quas didicistis, siue per sermonem, siue per epistolam nostrã*? numquid non seruare tenebantur, quidquid Paulus & Apostoli tã verbo quàm scripto tradiderunt? Si patris & matris, cur non & Pauli Apostolorumque verbo credendum & obsecundandum est?

Adferuntur varia argumenta pro sacris traditionibus.

Tertiò, quòd verbum Dei non plenè de omnibus particularibus credendis & agendis nos informet, patet ex definitionibus primorum quatuor Conciliorum & Pontificum primis 400. annis, quas admittunt ipsi Nouantes, hæ enim multa definiunt, quæ in sacra Scriptura non sunt definita: ad noua enim dubia suborientia definienda per

Verbũ Dei scriptũ non est plena credendorũ forma.

per doctrinam à Patribus traditam, coacta sunt hæc Concilia.

Quartò, ita docent omnes Patres. *Traditio* (inquit Chrysost. & ex eo Theophyl.) *est, nihil quæras amplius.* ceteros vide apud Bellarminum.

Ita Lacedæmones, Athenienses, Romani, Persæ, Chaldæi, omnesque gentes ad rectam reipub. administrationem vsi sunt iure partim scripto, partim non scripto, id est, legibus partim scriptis, partim traditione acceptis, quas Plato lib. 6. de Legibus vocat ἄγραφα νόμιμα, quæ parem, imò eamdem cum scriptis habent dignitatem & auctoritatem. Imò Ecclesia Dei ipsos bis mille annos, putà ab Adamo ad Mosem, stetit directaque fuit verbo Dei non scripto, sed à patribus per manus posteris tradito vt meritò dicat Tertull. lib. de Testimonio animæ: *Certè prior est anima quàm littera, & prior sermo quàm liber, & prior sensus quàm stylus.*

Vers. 15. Devs et Pater noster (θεὸς καὶ πατὴρ ἡμῶν id est, is qui est Deus & pater noster: vnam enim eandemque personam Dei Patris, non duas significat (qvi dilexit nos, et dedit consolationem æternam) in spe & prægustu æternæ gloriæ & lætitiæ) et spem bonam in gratiam] id est, per suam gratiam, qua gratis & liberaliter fidelibus piis & iustis promisit hanc consolationem & vitam æternam. ita Chrys. Theophyl. Anselm. Aliter S. Th. *in gratia*, inquit, id est, per gratiam, per quam habemus spem vitæ æternæ: per gratiam enim quasi per semen speramus nos messuros fructum vitæ æternæ.

Exhortetvr corda vestra (Græcum παρακαλέσαι tam verti potest, consoletur, quàm exhortetur) et confirmet in omni opere et sermone bono] Græca præponunt sermonem operi: per sermonem enim intelligitur doctrina & disciplina per prædicationem & sermonem accepta. Iam in discendo disciplina prior est opere; priùs enim discendum est quid facere oporteat, quàm illud complere possimus, licet in docendo econtrariò opus debeat præire sermonem. Hinc *cœpit Iesus* (primò) *facere, &* (deinde) *docere.* Vers. 16.

Præclarè S. Aug. in Sent. nu. 255. *Ad vitandam*, ait, *tentationem vanæ gloriæ melior est discentis quàm docentis status. Tutiùs enim auditur veritas quàm prædicatur. Quoniam cùm doctrina recipitur humilitas custoditur: cùm autem disputatio placet vix est vt differentem non pulset quantulacumque iactantia.* *Prius est discere quam facere.*

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Preces Thessalonicensium contra Euangelij hostes implorat, ipseque vicissim v. 3. eis à Deo constantiam in fide, patientia & charitate promittit & efflagitat.

Deinde v. 6. euitari & coërceri vult otiosos & inquietos, cogitque eos ad laborandum.

Denique v. 16. pacem, salutem & gratiam eis apprecatur.

1. DE cetero fratres orate pro nobis, vt sermo Dei currat & clarificetur, sicut & apud
vos: 2. & vt liberemur ab importunis, & malis hominibus: non enim om-
nium est fides. 3. Fidelis autem Deus est, qui confirmabit vos, & custodiet à malo.
4. Confidimus autem de vobis, in Domino, quoniam quæ præcipimus, & facitis, & fa-
cietis. 5. Dominus autem dirigat corda vestra in charitate Dei, & patientia Christi.
6. Denuntiamus autem vobis fratres in nomine Domini nostri Iesu Christi, vt subtra-
hatis vos ab omni fratre ambulante inordinatè: & non secundùm traditionem, quam
acceperunt à nobis. 7. Ipsi enim scitis quemadmodum oporteat imitari nos: quo-
niam non inquieti fuimus inter vos: 8. neque gratis panem manducauimus ab aliquo,
sed in labore, & in fatigatione, nocte & die operantes, ne quem vestrûm grauaremus.
9. Non quasi non habuerimus potestatem, sed vt nosmetipsos formam daremus vo-
bis ad imitandum nos. 10. Nam & cùm essemus apud vos, hoc denuntiabamus vo-
bis: quoniam si quis non vult operari, nec manducet. 11. Audiuimus enim inter vos
quosdam ambulare inquietè, nihil operantes, sed curiosè agentes. 12. Iis autem, qui
eiusmodi sunt, denuntiamus, & obsecramus in Domino Iesu Christo, vt cum silentio
operantes, suum panem manducent. 13. Vos autem fratres nolite deficere benefa-
cientes. 14. Quòd si quis non obedit verbo nostro per epistolam hunc notate, & ne
commisceamini cum illo, vt confundatur: 15. & nolite quasi inimicum existimare,
sed corripite vt fratrem. 16. Ipse autem Dominus pacis det vobis pacem sempiter-
nam in omni loco. Dominus sit cum omnibus vobis. 17. Salutatio, mea manu Pau-
li: quod est signum in omni epistola. ita scribo. 18. Gratia Domini nostri Iesu Chri-
sti cum omnibus vobis. Amen.

Vers. 1. Orate pro nobis] Notat S. Chrysost. Pauli arma fuisse suas & suorum preces, quibus omnes hostes deuicit. Hæc nobis imitanda sunt. *Hisce armis*, inquit, *Ezechias vincebat Assyrium. Moyses Amalecitas, Samuel Ascalonitas, Israel triginta duos reges.*

Vers. 2. Vt liberemvr ab importvnis et malis hominibvs: non enim omnivm est fides] Pro *importunis*, græcè est ἀτόπων, quod Vatablus vertit, *absurdis*; Syrus, *insolentibus*; Erasmus, *prodigiosis*; Ambrosius, *iniquis*. Ad verbum ἄτοπος propriè significat eum, qui nulli loco conuenit, importunum, qui neminem sinit esse in pace, quique omnia turbat, quales tunc erant Iudaizantes & similes, qui vbique concitabant plebem contra Paulum & Apostolos; & quales modò sunt hæretici. *ἄτοπος quid.*

NON ENIM OMNIVM EST FIDES] Nouantes sic explicant: Apostolus, inquiunt, hic dat causam cur infideles isti à se vocentur & re ipsa sint importuni & mali: causa hæc, quòd à Deo non sint electi, & efficaciter vocati ad fidem, ac consequenter ad modestiam & bonitatem Christianam: non enim omnium est fides, sed eorum tantùm quos Deus elegit & vocauit ad fidem. Hinc inferunt, ergo fides non est homini libera, ac consequenter Secundò, hæretici non sunt cogendi ad fidem, quia fides non est in eorum, sed in gratiæ Dei manu et potestate. Rursum Tertiò, ergo non possunt credere illi, qui carent gratia efficaci, scilicet quæ efficaciter in eis operetur credere, imò determinat eos ad credendum.

Error Nouantium dicentium non omnes posse credere.

Verùm nihil horum hic intendit Apostolus; tantùm enim dat causam cur aliqui sint importuni, et mali: quia scilicet non omnium est fides, non omnes habent fidem, non omnes credunt; sed multi auditâ etiam prædicatione fidei nolunt credere, voluntque persistere in sua infidelitate, ac consequenter in pristina sua malitia, ac vitæ improbitate, quam mutare et corrigere non possunt, nisi fidem et gratiam Christi amplectantur. Quòd ergo nolunt fidem Christi amplecti, causa est cur permaneant mali et importuni: sic vulgò dicimus, Non omnium est modestia, temperantia, castitas, quia multi nolunt suis concupiscentiis resistere, sibique vim inferre, sed volunt eas sequi, ac lasciuire, inebriare se et fornicari.

Auersio voluntaria à fide est causa malitiæ.

Sic rectè iam apud Indos dicitur, Non omnium, imò paucorum est fides, quia multi Indorum idolis, polygamiæ, aliisque voluptatibus & vitiis addicti nolunt fidem & legem Christi amplecti, ne idola, vxorum turbam, aliasque voluptates relinquere cogantur. Fides enim & lex Christiana res excelsa, ardua & heroica est, ad quam nemo pertingit, nisi suas concupiscentias generosè superet, & heroicè seipsum vincat, vt mores Christianos assumat. Et hoc significat hæc sententia. *Non omnium est fides*, scilicet quòd fides non est hominum animalium & carnalium; sed eorum tantùm, qui quasi heroes ad rem tam arduam connituntur, & gratiæ Dei cooperantur, vitamque spiritualem, imò angelicam sectari contendunt.

Adde, Apostolum non loqui hic de hæreticis, qui semel fidem Christi susceperunt, & postea ab ea apostatarunt, sed de infidelibus, Iudaizantibus & Paganis, qui numquam Christi fidem susceperant, sed illam impedire & euertere omnibus modis nitebantur; qualis fuit Alexander ærarius vt fatetur ipse Paulus 2. Timoth. 4. 14. ita Chrysost. Theophyl. & alij.

Dices: Fides est donum Dei: ergo non est in nostra, sed in Dei potestate.

Respondeo negando consequentiam: fides enim non est donum Dei, sicut prophetia, donum linguarum, miraculorum, &c. sunt dona Dei, hæc enim à solo Deo homini donantur: sed fides est donum Dei eodem modo quo prudentia, fortitudo, temperantia, ceteræque virtutes, imò omnia bona opera dicuntur esse dona Dei; quia scilicet Deus sua gratia ad actum fidei aliarumque virtutum nos excitat & vocat; ità tamen vt nobis liberum relinquat huic gratiæ assentiri, vel dissentire; illam amplecti aut respuere; cum illa operari & credere, aut illam negligere, & nolle credere. ita Theodor. & alij. vide dicta 1. Corinth. 7. 7. vbi explicui quomodo quisque proprium donum castitatis habeat à Deo.

Fides quomodo sit donum Dei, & tamen in nostra potestate.

A

FIDELIS AVTEM DEVS EST, QVI CONFIRMABIT VOS, ET CVSTODIET A MALO] Hæc connectenda sunt cum v. 12. capitis præcedentis, & vltimo eiusdem: ibi enim dixit, quòd Deus elegerit eos primitias in salutem, id est, primitias fidelium & saluandorum, orauitque vt Deus eos in omni bono confirmet: hic verò dicit Deum ita facturum, vt, quia fidelis est & verax, opus fidei & salutis quod in eis orsus est, confirmet, perficiat & absoluat. ita Chrysost. & Theophyl. Quamquam non est necesse in hisce epistolis, vtpote more epistolico (quo scilicet varia familiariter sine connexione ad amicos prescribuntur) scriptis, vbique connexionem quærere. VERS. 3.

B

CVSTODIET A MALO] à satana, vt ipse vobis non præualeat, inquit Chrys. & Theop. Hic enim græcè dicitur πονηρὸς, id est malus antonomasticè, quamquam τὸ πονηροῦ in neutro genere hic accipi potest, vt significet quodlibet malum. VERS. 4.

CONFIDIMVS DE VOBIS IN DOMINO, QVONIAM QVÆ PRÆCIPIMVS, ET FACITIS, ET FACIETIS] Quia dixerat fidelem esse Deum, vt perficiat in eis opus fidei, quod cœperat; ne iam existimantes, inquit Theop. totum esse Dei, ipsi torpeant & segnes fiant, ecce hic cooperationem ab eis postulat. q. d. Deus quidem fidelis est, & omnia faciet, quæ sua sunt, si vos vicissim gratiæ Dei non desitis, sed cum ea operemini; ne verò hanc cooperationem suam sibi superbè arrogent, addit, *In Domino*, id est, in Domini gratia, vt indicet omnia à Domino Deique gratia pendere.

Cooperatio nostra ad donum Dei requiritur.

C

Denique non contentus dicere; *facitis*; addit, *Et facietis*; vt significet continuò & ad extremum vsque spiritum id faciendum esse. ita Chrysost. & Theophyl.

DOMINVS DIRIGAT CORDA VESTRA IN CHARITATE DEI ET PATIENTIA CHRISTI] Græcè εἰς ἀγάπην τοῦ θεοῦ, καὶ εἰς τὴν ὑπομονὴν τοῦ Χριστοῦ, id est, in charitate, siue dilectione Dei, & patientia Christi vos Deus dirigat. VERS. 5.

Nota *dirigat*, id est, recto charitatis & patientiæ tramite incedere vos faciat, vt ab earumdem semita non aberretis, neque declinetis ad dextram, vel sinistram; hæc enim est recta ad perfectionem, ad salutem, & ad cælum via, si rectâ charitatis & patientiæ semita gradiamur. Optat ergo Paulus eos dirigi in charitatem & patientiam, quasi in rectam semitam ad salutem: multa enim sunt, quæ ab hac recta semita nos conantur abducere, inquit Chrysostom. & ex eo Theophyl. scilicet opes, gloria vana, afflictiones, tentationes, pericula: sed Deus his impedimentis vel amotis vel superatis, facit nos rectam insistere viam, eamque assiduè prosequi.

Recta ad perfectionem & salutem via.

D

Nota. Quiuis Christianus, qui salutis suæ curam habet, assiduè Deum orare debet, vt se in omnibus ita protegat, excitet, dirigat, sicut nouit saluti suæ expedire; vt per eas vias se deducat quæ peccati non habent scandalum, quibus præuidet Deus hominem non lapsurum in peccatum, sed inoffenso pede per actus charitatis & patientiæ, rectè iturum ad cælum. Hoc debet esse perpetuum nostrum votum & assidua deprecatio, cùm in eo salutis nostræ cardo versetur, vt scilicet Deus nobis eam viam, eum statum, eam auxiliorum mensuram conferat, cum qua nouit nos certissimè

Oratio optima quæ.

tissimè saluandos, rursum cum qua nouit nos opus quod molimur, feliciter ad exitum perducturos. Felices, qui ita à Deo diriguntur, vt possint dicere: *Dominus regit me, & nihil mihi deerit: ipse deducit velut ouem Ioseph* (me:) de tali dicitur psal. 1. *Et omnia quacumque faciet prosperabuntur.*

Et patientia Christi] Primò, vt Christi patientiam imitemini, inquit Anselmus. Secundò & meliùs, *in patientia*, id est, ad perseuerantiam & patientem expectationem Christi, eiusque gloriæ & coronæ: Græcum enim ὑπομονὴ significat perseuerantiam & tolerantiam rei alicuius molestæ sub spe & expectatione liberationis aut præmij. Vnde Syrus vertit, *Dominus noster dirigat corda vestra in dilectione Dei, &* ובמסברנותה *lamsabberanute*, id est *expectatione Meschicho* siue Christi; vt scilicet secundum eius aduentum ad iudicium, & ad coronandam vestram spem, charitatem & patientiam, longanimiter exspectetis; nec, si eum differat, desperetis, sed firmiter credatis, quòd ea quæ promisit, certò completurus sit. ita Chrysost. & Theophyl. qui addunt: Charitati, inquiunt, Dei adiunxit Apostolus patientiam: quia hæc est charitas Dei, & hoc est diligere Deum, si propter ipsum patienti sis animo in aduersis & persecutionibus, non cieas turbas, non conturberis, sed patienter expectes liberationem & coronam gloriæ à Christo iudice.

Promissa Dei cum patientia expectanda.

Vers. 6. Denvntiamvs (παραγγέλλομεν, id est præcipimus, inquit Syrus, Chrys. Theophyl. Vatablus) avtem vobis fratres in nomine Domini nostri Iesv Christi] id est, per nomen Domini Iesu Christi, id est, per ipsum Iesum Christum: *nomen* enim ponitur metonymicè pro re nomine significata. Sic sæpè in Scriptura dicitur sperandum esse vel inuocandum nomen Domini, id est, sperandum in Domino, inuocandum esse Dominum. Præcipit ergo per Christum, id est, Christi nomine, vice, potestate & auctoritate, qua fungebatur quasi legatus, vicarius & Apostolus Christi.

Vt svbtrahatis vos ab omni fratre (Christiano) ambvlante (conuersante) inordinate] Græcè ἀτάκτως, id est incompositè, inordinatè, turbulentè quod fit dum quis v. g. contemptis legibus publicis, & ordine communi, viuere vult suo arbitratu, & phantasia incomposita & inordinata. ἀταξίαν hîc vocat ordinis & disciplinæ turbationem consequentem ex otio, ac consequenter otium ipsum. Sic enim in castris milites ij, qui soluunt disciplinam militarem, vocantur ἄτακτοι: ita à Paulo hic Christiani illi, qui soluunt disciplinam Ecclesiasticam & Christianam, à se quasi duce & Apostolo præscriptam, vocantur ἄτακτοι. Et sicut in castris hanc disciplinæ turbationem inducit otium: milites enim otiosi incipiunt segnescere, luxu diffluere, murmurare, inclamare pecuniam, ordinemque omnem turbare, ac tandem rebellare; ita in Ecclesia Thessalonicensium, & alia quauis, otium multorum pariebat eorumdem curiositatem, curiositas inquietudinem, inquietudo soluebat disciplinam. qui enim otiosi sunt sibi, erga alios sunt curiosi, omnibusque se immiscere volunt, & sic turbant ordinem & omnia.

Otium vitandum.

Otiosi sibi, alijs sunt curiosi.

Et non secvndvm traditionem, qvam acceperunt a nobis] Nota rursum traditionis nomen. Græcè est παράδοσιν, quod Syrus vertit, *præcepta*; Vatablus, *institutionem*. traditio ergo est institutio tradita voce, vel, vt inquit Chrysostomus & Theophyl. opere. vnde sequitur:

Vers. 7. Ipsi enim scitis qvemadmodvm oporteat imitari nos] q. d. Ego vobis typus & norma viuendi fui, formam vitæ meâ vitâ vobis præscripsi & tradidi, sequimini ergo institutionem hanc meam, quam non tam per verba, quàm per opera vobis tradidi. ita Chrysost. & Theophyl.

Qvoniam non inqvieti fvimvs inter vos] Græcè est idem verbum quod Noster v. præced. vertit, *inordinatè*, scilicet ἠτακτήσαμεν, id est inordinati, incompositi, turbulenti fuimus: Ambros. vertit, *non intemperanter* (id est turbulentè) *viximus apud vos*: Noster non verbum verbo, sed sensum reddit, dum vertit, *inquieti fuimus*, nam per hanc ataxiam & inordinationem Apostolus intelligit otium, & ex eo consequentem inquietudinem, omnisque disciplinæ & ordinis turbationem. q. d. Non fuimus apud vos otiosi; ac consequenter nec inquieti, nec turbulenti. *Inordinationem* (inquit Chrysost. & Theophyl.) *vocat Paulus otium: Deus enim posuit hominem ad laborem, artusq; eius ad hoc effinxit. quocirca qui otiosus est, ab ordine suo deficit & creatione.*

Otiosus ab ordine suo deficit & creatione.

Vers. 8. Nocte et die operantes, ne qvem vestrvm gravaremvs] Mechanicam ergo artem exercuit Paulus, putà scenofactoriam, vnà cum prædicatione Euangelij, vt patet Act. 18. v. 3. Vnde Origenes hom. 17. in Numeros: Paulus, ait, à faciẽdis tabernaculis terrenis ad cælestia construenda translatus est. Nimirum consuebat tabernacula ex pellibus, quibus milites vterentur in castris.

Paulus scenofactoriã artem exercuit.

Quæres, qua ratione Paulus cùm esset nobilis, & sacris Litteris eruditus, mechanicam didicit.

Respõdeo, id fecisse ex instituto veterum Rabbinorum. sic enim R. Schemachaia, & R. Gamaliel iis, qui sacras Litteras discerent, præscripserunt, vt opificium quoque aliquod manuale addiscerent, tum vt eo victum sibi pararent, tum corporis exercendi, & animi à studiis relaxandi causa; addebantque, eos qui illud negligerent, procliuiores ad peccata futuros. Sic R. Iohanna sutoriam, R. Iuda pistoriam didicit. Sic Carolus Magnus, teste Eginhardo & aliis in eius Vita, filios suos mechanicam aliquam, & filias suas lanificium vel linificium discere voluit. Idem hodie nonnulli nobiles factitant, idque tum otij & peccatorum vitandorum causa, tum, vt, si opus & necessitas ingruat, labore hoc manuum & arte sua victum sibi conquirant. Idem ergo fecit Paulus & alij Apostoli, aliosque ad idem hortati sunt: hæc enim eorum sunt verba apud Clementem l. 1. Const. c. 67. *Qui in Ecclesia iuuenes estis, curate in omnibus rebus necessarijs sedulò ministrare, cùm omni sanctitate operi vestro vacate, vt omni tempore & vobis, & egentibus suppeditare possitis, ne Ecclesiam Dei oneretis. Etenim nos quoque vacantes verbo Euangelij, succisiuas horas non negligimus: alij enim ex nobis piscatores sunt, alij scenarum artifices, alij agricolæ, ne vmquam otiosi simus.* Et de fratribus Domini refert Euseb. l. 5. Hist. c. 15. ex Hegesippo, coram Domitiano fuisse vocatos: tamquam ex Dauidico & regio sanguine prognatos, quos extinguere omnino constituerat. Qui cùm manus ostenderent partim obtritas callis, partim laceras mechanico labore ab omni suspicione rerum nouarum sine vlla molestia dimissi sunt.

Rabbini & nobiles soliti artẽ mechanicã discere.

Opificia mechanica olim Sanctis exercentur.

Idem Christianos sacerdotes & monachos factitasse nõ obligationis, sed humilitatis & deuotionis spontaneæ causa, tradit Epiphanius hæres. 80.

Laborant. inquit, *proprijs manibus ad impertiendum etiam indigentibus, quemadmodum & in singulis monasterijs tum in Ægyptiorum regione, tum in alijs omnibus, sic laborant ad iustitiam* (vt scilicet iusto lucro, labore suo parto alant se & alios) *velut apes, in manibus quidem habentes ceram opificij, in ore verò guttas mellis, cùm propria hymnifera voce vniuersorum Dominum iuxta proprium sensum laudant.*

Appositum æquè ac iucundum exemplum habetur in Vitis Patr. l. 5. tit. 10. n. 27. & apud Ruffin. l. 3. n. 56. de Ioanne Breui, siue Nano. *Hic,* inquit, *dixit aliquãdo fratri suo: Vellem esse securus sicut angeli nihil operantes, sed sine intermißione seruientes Deo: & spolians se quo vestitus erat, abijt in eremum. Et facta ibi hebdomada vna, reuersus est ad fratrem suum pulsans ostium. Et frater, Quis, ait, es tu? Et ille: Ego sũ Ioannes. Tũ frater: Ioannes angelus factus est, & vltrà inter homines non est. Ille autem pulsabat, dicens, Ego sum. Et non aperuit ei, sed permisit eum affligi. Postea verò aperiens dixit ei: Si homo es, opus habes operari, vt viuas, si autem angelus es, quid quæris intrare in cellã? Et ille pœnitentiã agens, dixit: Ignosce mihi frater, quia peccaui.* Hinc & Theodosius Anachoreta apud Theod. in Philotheo c. 10. Absurdum, inquit, est vt sæculares se affligant laboribus pro se, pro principibus, pro pauperibus: *Nos autem sedeamus compressis quidem manibus, alienis autem fruamur laboribus.*

Scripsit hac de re S. August. librum de Opere monachorum, quo acriter perstringit otiosos ac desides monachos, qui manibus laborare nolebãt. Insulsè hæc Nouantes torquent in Ordines Mendicantes, quasi hi otiosi panem manducent, cum constet eos psalmodiæ, orationibus, confessionibus, concionibus, aliisque piis exercitiis insistere, & proximo se impendere, vt rectè docet vt S. Th. 2. 2. q. 187. a. 4. 5. S. Bonauent. lib. de Paupertate Christi, ante medium p. 1.

Ordines Mendicantes, non manducãt panẽ otiosè.

VERS 9. NON QVASI NON HABVERIMVS (græcè ἔχωμεν, id est habeamus) POTESTATEM (grauandi vos scilicet sumptu, & à vobis quasi catechumenis meis alimenta petendi,) SED VT NOSMETIPSOS FORMAM DAREMVS (græcè δῶμεν, id est demus) VOBIS AD IMITANDVM NOS] Tacitè excusat alios Apostolos, qui suo iure vtentes in euangelizando à suis accipiebant alimenta; & simul suam abstinentiam ac charitatem exaggerat; quòd hoc suo iure cesserit cum tanto suo incommodo ad eorum solatium & exemplum.

VERS. 10. HOC DENVNTIABAMVS (παρηγγέλλομεν, id est præcipiebamus) VOBIS, QVONIAM SI QVIS NON VVLT OPERARI, NEC MANDVCET] Quia scriptum est Gen. 3. 19. *In sudore vultus tui vesceris pane tuo.* Qui ergo non laborat pro pane, par est vt non vescatur pane, ac consequenter dignus est qui fame moriatur: qui enim est otiosus, inutile habet esse, ac proinde meretur non esse. Otium enim, vt ait Seneca, est viui hominis sepultura. Qui ergo viuens sponte seipsum, ac vigorem, & vires suas per otium sepelit, dignus est qui reipsa moriatur & sepeliatur. Quocirca sapienter S. Ephrem in illud: *Attende tibi,* cap. 5. *Ne molestus, ait, sit tibi labor. Disce operans, vt non discas mendicans.* Idem tract. de Consummat. sæculi: *Ne fugias laborem, vt non perdas coronam.*

Locus moralis de vitando otio, ob quinque causas.

Nota hîc locum moralem, quàm malum quamque Christiano & cuiuis homini vitandum sit otium, idque multis de causis, quas hîc insinuat Apostolus. Prima petitur ex ipsa hominis conditione; homo enim natus est ad laborem, auis ad volatum, inquit Sapiens.

Secunda ex aliarum creaturarum exemplis: vide solem & cælos, quomodo numquam quiescunt sed perpetua gyratione circumuoluuntur, & maxima spatia percurrunt. Vide ignem & elementa, quomodo numquam otiosa, sed semper agunt. Vide equos, boues, asinos, quomodo currunt, onera baiulant. Vade ad formicam, ô piger, & vide quàm sit sedula & laboriosa.

Tertia ex rei conuenientia, atque ex lege & voluntate Dei. Deus enim non frustra nobis manus & vires dedit, sed voluit in nos vti & operari. *Deus* inquit S. Basil. in Regulis fusior. reg. 27. *qui nobis vires idoneas ad laborandum suppeditauit, is in die iudicij parem quoque à nobis in laborando industriam reposcet.* Hinc Themistocles dicere solebat *otium & desidiam esse viui hominis sepulturam*; cumque ipse moreretur annum agens centesimum septimũ, indoluit, dictitans se tunc mori cum inciperet sapere & sapienter operari. Hinc & laudatur mulier illa fortis & strenua, Prou. 31. quòd panem otiosa non comederit: *Quæsiuit,* inquit, *lanam & linum, & operata est consilio* (id est operâ & industria) *manuum suarum: facta est quasi nauis institoris, de longè portãs panem suum. & de nocte surrexit, deditq; prædam* (Hebræum טרף tereph significat quemlibet cibũ, metaphora sumpta à leonibus quorum omnis cibus prædando acquiritur) *domesticis suis & cibaria ancillis suis: accinxit fortitudine lumbos suos, & roborauit brachium suum: manum suam misit ad fortia, & digiti eius apprehenderunt fusum.* Hinc præmium laboris sui quoque retulit, nam *de fructu* (id est labore, lucro) *manuum suarum plantauit vineam. Non timebit domui suæ à frigoribus niuis: omnes enim domestici eius vestiti sunt duplicibus, stragulatam vestẽ fecit sibi: byssus & purpura indumentum eius, nobilis in portis vir eius, sindonem fecit, & vendidit, & cingulum tradidit* (vendidit) *Chananæo* (mercatori) *fortitudo & decor indumentum eius, & ridebit in die nouißimo.*

Laudes fugientis otium.

Quarta ex merito & præmio: præsens enim tẽpus laboris est, futurum tempus erit præmij. *Dies iste,* inquit auctor Imperfecti hom. 39. *dies est operationis; dies autem ille qui sequitur* (æternitatis beatæ) *feriarum est.*

Quinta ex effectibus otij. *Multam malitiam docuit otiositas,* inquit Ecclesiasticus c. 33. 29. & Ezech. 16. 49. *Hæc,* inquit, *fuit iniquitas Sodomæ, superbia, saturitas panis, & otium ipsius, & filiarum eius, & manum egeno & pauperi non porrigebant.* Nam, vt ait Ouidius,

Nihil agendo, malè discunt agere.

Otia si tollas, periere Cupidinis arcus.

Et rursum:

Quæritur, Ægisthus quare sit factus adulter?
In promptu causa est, desidiosus erat.

& alius: *Otium corpus, mentem necat socordia, exercitatio verò vtrumque pulcherrimum facit. Otio,* ait S. Aug. lib. 1. de Ciuit. *perit Roma, deletâ Carthagine.* Hinc & Cleomenes rogatus cur Lacedæmonij Argiuos hostes suos non delerent respondit: *Cos,* inquit, *sunt iuuentutis nostræ.*

Rationem dat Chrys. hom. 7. in 2. ad Cor. *Sicut,* inquit, *terra non occupata semente aut consitione, quãlibet herbam producet: sic & anima quoties non habet quod agat rerum necessariarum, cùm omnino cupiat aliquid agere, prauis actionibus semet tradit. Et quemadmodum oculus non desinit cernere, atque ob hoc cernit mala, siquando bona non sint obiecta: sic & cogitatio*

tatio quoties se abducit à necessarijs, circa inutilia iam versatur: nam vndequaq; perspicuum est, quòd occupatio ac solicitudo valet primum incursum repellere. Hinc S. Antonius à Deo audiuit, *Antoni, quaris Deo placere? ora, & dũ orare non poteris, manibus labora & semper aliquid facito. Quamdiu Dauid exercuit se in militia, non insultauit illi luxuria; sed postquam otiosus in domo remansit, laborauit adulterio, & homicidium commisit. Samson dum cum Philisthaeis pugnauit, non potuit capi ab hostibus, sed postquam dormiuit in sinu feminae, & otiose cum ea remansit, mox capitur, & cacatur ab hostibus. Salomon dum occupatus esset in ædificatione tẽpli, non sensit luxuriam; sed mox recedens ab opere persensit insultum luxuriæ, & adorauit vitulum aureum.*

Otiosi hominis inertia & turpitudo. Denique Chrys. hom. 35. in Acta Apostolorum: *Quis,* inquit, *vtilior est, is qui in delitijs, vel qui exercetur? Quæ nauis, ea quæ nauigat, vel ea quæ in littore manet? Quæ aqua, eáne quæ fluit, vel quæ stat? Quod ferrum, an quod mouetur, vel quo nemo vtitur? nónne illud quidem splendet, ac argento simile est; hoc autem rubigine consumitur, & vbique inutile est? Tale quiddã fit etiam in otiosa anima. Rubigo enim quædam apprehendit illam, & consumit splendorem, ac alia omnia.* Deinde pergit Chrysost. graphicè otiosi hominis inertiam & turpitudinem depingere.

VERS. 10. AVDIVIMVS (ἀκούομεν, id est audimus) ENIM INTER VOS QVOSDAM AMBVLARE INQVIETE (græcè ἀτάκτως, id est inordinatè, incompositè, de quo dixi v. 6. NIHIL OPERANTES, SED CVRIOSE AGENTES] Cùm enim, inquit ex Chrysostomo Theophyl. mens nostra mobilis sit (ac quasi molendinum quod semper voluitur, & molit vel farinam, vel seipsum) necesse est, si frugiferũ opus non aggrediatur, vt infrugiferum & inutile attentet, adeoque aliorum vitas otiosè scrutetur, hincque ad obtrectationem aliasque nugas deferatur.

Hinc verè dixit Cato, *Nihil agendo malè agere discimus*: atque è contrariò, semper agendo bene agere discimus. Ita narrant Poëtæ, Dianam virginitatem perpetuam seruasse, eò quòd numquam otiosa fuerit, quodque in montibus versata & occupata semper fuerit.

Mens nostra non potest quiescere. In Græco pulchra est paronomasia: μὴ ἐργαζομένους, ἀλλὰ περιεργαζομένους, id est, non agentes, sed satagentes. Sic Tullius refert Domitium Afrum dixisse de Sura Manlio, eum non agere, sed satagere; eò quòd agendo tumultuaretur: agit enim qui suo fungitur officio; satagit qui vehementer, sed frustra molitur. inquit Erasmus. Est etiam antithesis. ἐργάζεσθαι enim, qui operatur frugifera; περιεργάζεσθαι, qui infrugifera, superuacua, inutilia, parerga, & nihil ad rem pertinentia agit & operatur.

Otiosorum & curiosorum magna vitia & vanitas. Quales sunt otiosi & curiosi, qui vacant & auent singulorum facta audire, narrare, iudicare, carpere: qui cùm nihil agant, satagunt tamen, mouent & incitant quosque vt faciant, turbent & mutent ea, quæ suæ phantasiæ inquietæ & turbulentæ faciẽda & mutanda videntur. Obseruat S. Hier. in ca. 3. Galat. 1. Apostolum sæpè suis litteris propria gentis ad quam scribit, tam vitia quàm virtutes denotare: additque ad sua vsque tempora iisdem gentes illas obnoxias fuisse. *Sic,* inquit Hier. *notat Apostolus Romanæ plebis fidem, facilitatem, superbiam; Corinthi mulieres intecto capite, viros comam nutrientes, indifferenter vescentes in templo, inflatos scientia sæculari: Macedones in charitate laudat, in hospilitate ac susceptione fratrum; sed reprehendit vt otiosos, alienum cibum expectantes.* Et hæc non magis docentis officio, quàm gentis virtute aut vitio admonebat.

A

Rursum Nota. Docet hîc Apostolus homines otiosos esse curiosos, garrulos, dicaces; non agere, sed satagere: negotiosos verò, vt subdit, in silentio panem suum manducare, eosque multa agere, sed pauca, eaque cordata loqui. Illos hirundinibus, hos cycnis comparat Nazianz. ep. ad Celeusium. Cùm enim à Celeusio argueretur Nazianz. nimij silentij, quasi natura taciturnior, hoc apologo festiuè respondit. *Cycnos,* inquit, *olim cauillabantur hirundines, quod nec cũ hominibus versari, nec publicè, sed circa prata & flumina tantùm sibipsis canere vellent: contrà, Nostra, inquiebãt, sunt vrbes, garrituq; nostro mortales delinimus. At cycni earũ garrulitate offensi, vix quidem eas dignas duxerunt quas alloquerentur. Vt autem eò adducti sunt: At, ô præclara, inquiunt, in solitudinem nonnemo concesserit, vt musicam nostrã audiat: cùm zephyro pennas nostras inflandas permisimus etsi non multum iucundum tamen quiddam & concinnum modulamur. Vos verò & in ædes admissas fastidiũt homines, & canentes auersantur, quippe quæ auiũ sitis loquacissimæ, & ne excisa quidem lingua silere valeatis.* *Apologus Nazianz. de taciturno & garrulo.* B *Proinde si meam,* inquit Nazianz. *quoque taciturnitatem facundia tua præstantiorem compereris, silentio nostro obtrectare desines.*

IIS QVI HVIVSMODI SVNT, DENVNTIAMVS (παραγγέλλομεν, id est præcipimus) ET OBSECRAMVS IN DOMINO IESV CHRISTO] id est, per Dominũ Iesum Christum. Nota. Pro *obsecramus,* græcè est παρακαλοῦμεν, quod Primò significat hortamur; Secundò, obsecramus vel obtestamur, idque huic loco aptiùs conuenit: præcepto enim miscet Apostolus preces, vt mitigent præcepti seueritatẽ; néue vel præcipientis auctoritas, vel obsecrantis bonitas contemnatur, addit, *In Domino Iesu Christo.* VERS. 12.

C VT CVM SILENTIO, μετὰ ἡσυχίας, id est, cum quiete, ita Syrus & Vatabl.) OPERANTES SVVM PANEM (τὸν ἑαυτῶν ἄρτον, id est, suum ipsorum panem, non alienum) MANDVCENT] Non enim inquit Theophyl. oportet eos defigere oculos in alienas manus, sed suum panem, id est sua manu & labore partum, comedere.

Fusè hunc locum tractat Cassian. lib. 10. qui est de Acedia, c. 7. & sequ. vbi c. 23. ait, *operantem monachum dæmone vno pulsari, otiosum verò ab innumeris spiritibus deuastari.* Et cap. 25. ex Abbate Mose ait: *Experimento probatum est, acediæ impugnationem non declinãdo fugiendam* (sic enim acriùs nos inuadet) *sed resistendo superandam esse.* Secùs est in tentatione luxuriæ: hæc enim fugâ occasionum & illecebrarum superanda est.

D VOS AVTEM NOLITE DEFICERE BENEFACIENTES] Otiosos & inquietos hactenus allocutus est & instruxit Apostolus; iam ad ipsum corpus Ecclesiæ Thessalonicensis sermonem conuertit. q. d. De vobis, ô Thessalonicenses Christiani, meliora confido & scio, scilicet vos paucis exceptis natiuam indolem & pronitatem ad otium per Christi fidem & gratiam commutasse, iamque non esse otiosos & inquietos, sed operari & benefacere. Hortor ergo vt ita pergatis, nec deficiatis (μὴ ἐκκακήσητε, id est, non segnescatis, non delassemini) benefaciendo, omnibusque charitatem exhibendo, etiam pigris illis & otiosis: à quibus licet v. seq. & v. 6. iubeam vt vos subtrahatis, ad eorum confusionem & emendationem; tamen nolo vt eos fame interire, aut graui inopia premi sinatis. ita Theophyl. VERS. 13. *Quantam charitatem exigat professio Christiana.*

Vers. 14. SI QVIS NON OBEDIT VERBO NOSTRO PER EPISTOLAM monitis scilicet & præceptis meis quæ hac epistola præscribo, S. Chrys. pro ἡμῶν, id est nostro, legit ὑμῶν, id est vestro. q. d. Si quis non obedit vobis dicentibus & monentibus ea quæ perscribo, HVNC NOTATE (σημειοῦσθε, id est signate, vti signantur boues cornupetæ, inquit Erasm.) ET NE COMMISCEAMINI] id est, vt Syrus, nolite conuersari & commercium habere cum illo, vt confundatur; vt scilicet videns se ab omnibus vitari & negligi, pudefiat, pœniteat & corrigatur.

Vers. 15. CORRIPITE ET FRATRES] Græcè νουθετεῖτε, id est admonete, & quasi mentem, quam amisit, reddite ac reponite: Ambros. legit *monete consilijs*.

Vers. 16. IPSE AVTEM DOMINVS PACIS (Deus fons, auctor & amator pacis) DET VOBIS PACEM SEMPITERNAM (διὰ παντὸς, id est semper, perpetuò) IN OMNI LOCO] In Græco duplex est lectio, prior ἐν παντὶ τρόπῳ, id est, in omni modo, hoc est, omnimodam, in omni negotio, putà, in omnibus sententijs, dictis & factis pacem: vti explicat Theophyl. Posterior, ἐν παντὶ τόπῳ, id est *in omni loco*, & sic legit Noster, Ambros. Chrysost. & alij, estque aptior: optat enim vt eis Deus det pacem semper & vbique, id est, in omni tempore & loco.

Vers. 17. SALVTATIO MEA MANV PAVLI] q. d. Salutationem hanc, qua vos saluto ego Paulus, mea manu subscribo. salutatio autem est oratio, quæ sequitur, scilicet: *Gratia Domini nostri Iesu Christi cum omnibus vobis. Amen.* Docet Apostolus salutationes no- A stras debere esse non nuda amicitiæ symbola, sed orationes cum lucro spirituali coniunctas. ita Chrysost. & Theophyl.

Vers. 18. *Signum epistolarum D. Pauli.* QVOD EST SIGNVM meum IN OMNI EPISTOLA. ITA SCRIBO. vti nos epistolis Vale subscribimus, ita Apostolus subscribit: GRATIA DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI CVM OMNIBVS VOBIS. AMEN] Hoc enim hactenus omnibus eius epistolis subscriptum inuenitur. Hac ergo sententia quasi signo dignosci vult suas epistolas ab epistolis suppositiitiis pseudoapostolorum. ita Theodoretus. Nam relatiuum *quod* respicit vocem *salutatio*; hæc enim est signum, quod hîc ponit. salutatio autem hæc, vt dixi, est quæ sequitur, *Gratia Domini nostri*, &c. Secundò, salutatio hæc videtur esse tota manus Pauli, id est, totum quod sua manu subscripsit hîc Paulus. q. d. B Ne aliquis suas litteras mihi supponat, vti aliquos fecisse dixi c. 2. v. 2. en ego mea manu subscribo, vt tum ex sententia mea iam dicta, tum ex scriptura, meam esse epistolam, non adulterinam agnoscatis. Fortè fuit hîc etiam aliquis character subscriptus à Paulo vt hoc vocet signum suum: sicut iam multi signum manus, vt vocant per certos gyros, quos non facile sit imitari, sub litteris suis delineant, vt iis ad quos scribunt constet epistolam esse genuinam, non suppositiitiam.

Da nobis Domine non deficere benefaciendo, da pacem sempiternam, da teipsum: quia tu es ÆTERNITAS pacis, gaudiorum & bonorum omnium. Amen.

COM-

COMMENTARIVS
IN I. EPISTOLAM
AD TIMOTHEVM.
ARGVMENTVM.

PAVLVS Epheso à fabris Dianæ pulsus, iuit in Macedoniam & Græciã; Act. 20. v. 1. relicto tamen Ephesi Timotheo, vt patet hic c. 1. v. 3. vt scilicet semina prædicationis Euangelicæ à se iacta foueret & excoleret. Vnde Timotheus ob egregias animi dotes adhuc adolescens à Paulo creatus fuit primus Ephesi (inquit Eusebius l. 3. hist. 4.) Episcopus, imò Archiepiscopus: iubet enim illi Apostolus, vt per alias vrbes Episcopos constituat & ordinet; quod est Archiepiscopi. Erat enim Timotheus, licet patre Græco & Gentili natus, à matre tamen Iudæa & Christiana, (cui Eunice nomen erat) in Christi fide educatus, ideoq; probæ indolis, & à puero in sacris Litteris eruditus, zelosus pro fide, pro qua & Martyr Ephesi occubuit. Fuit & virgo per omnem vitam: vnde S. Ignatius epist. ad Philadelphenses, Timotheum inter virgines virosque sanctissimos annumerat. *Vtinam*, inquit, *fruar vestra sanctitate, sicut Eliæ, sicut Iesu Naue, sicut Melchisedec, Elisei, Ieremiæ, Ioannis Baptistæ, dilecti illius discipuli, sicut Timothei Titi, Euodij, Clementis, qui in castitate de vita exierũt.* Hac ergo de causa creauit eum Paulus primum Ephesi Episcopum; cumque Ephesus fuerit metropolis omnium Asiæ Minoris Ecclesiarum, sequitur earumdem Primatem fuisse Timotheum.

Timotheus Archiepiscopus Ephesi.

Fuit Martyr & virgo.

Atque hac de causa Apoc. 2. Christus præ aliis primùm alloquitur angelum (id est Episcopum) Ephesi, quem hunc eumdem fuisse Timotheum, licet aliqui cum Ribera ibidem negent; verisimiliùs tamen asserunt Lyranus (qui ait hanc esse cõmunem sententiam) Aurelius, Pererius, Vregas, ibidem, Magallianus hîc, Baronius, & alij. Idque patet ex eo quòd Timotheus hoc tempore primus fuerit creatus Ephesi Episcopus, sederitque ac vixerit post scriptam Apocalypsin, vti passim docent veteres, ac satis conuincit S. Dion. qui post S. Ioannem scripsit, & plerosque suos libros huic Timotheo inscripsit. Imò Baron. putat Timotheum sedisse Ephesi & vixisse post S. Iohannem, ad annum Christi 109. tuncq; martyrio perfunctum successorem habuisse Onesimum, cuius quasi iam inchoantis episcopatum Ephesinum, meminit S. Ignatius scribens hoc eodem anno Christi 109. ad Ephesios, vbi & meminit huius Timothei, eumque vocat fidelissimum. Sic ergo angelum, id est Episcopum, Ephesi, Timotheum scilicet hunc, laudat Christus Apoc. 2. 2. *Scio opera tua, & laborem, & patientiam tuam, & quia non potes sustinere malos & tẽtasti eos, qui se dicunt Apostolos, & non sunt; & inuenisti eos mendaces: & patientiam habes, & sustinuisti propter nomen meum, & non defecisti, sed habeo aduersum te, quòd charitatem tuam primam reliquisti,* nimirum etiam Sancti sensim tum in se, tum in Ecclesia sua næuos contrahunt, quibus primæ cõuersionis feruor intepescit, præsertim tot annis, in tantis laboribus & difficultatibus: iam enim cùm hæc scriberet Ioannes, facilè Timotheus 40. annos Epheso præfuerat Episcopus. hæc enim epistola Pauli ad Timotheum Ephesi Episcopum scripta est anno Christi 57. Ioannes verò Apocalypsin, ac consequenter illa cap. 2. ad angelum Ephesi, id est, ad Timotheum, scribit anno Christi 98. sub finem imperij Domitiani: illo enim tempore scriptam esse Apocalypsin docet Irenæus lib. 5. & ex eo Baron. Sed hunc teporem, monitus verbis Apocalypseos, correxit Timotheus. Vnde feruoris sui, & feruidæ prædicationis ac reprehensionis cultorum Dianæ, præmium tulit martyrium, vt habent Menologia 24. Ianuarij.

Fuit Angelus Ephesi, de quo Apoc. 2.

Timotheo successit Onesimus.

Hunc ergo iuuenem Episcopum, imò Archiepiscopum, à se creatum hac epistola Paulus instruit & monet.

Primò, muneris Episcopalis, vt reiectis genealogiis & fabulis Iudaicis, doceat ea quæ fidem & charitatem excitent.

Argumenta singulorum capitum huius epistolæ.

Secundò, cap. 2. iubet orari pro principibus licet Ethnicis, vt sub eis vitam tranquillam & quietam agant. Deinde eodem capite docet quid viros deceat, quid mulieres, præsertim in Ecclesia.

Tertiò, c. 3. recenset virtutes requisitas in Episcopo, docetque quales, quàm eximios & exploratos debeat eligere & ordinare Ecclesiæ ministros, putà Episcopos, Pastores, Diaconos.

Quartò, cap. 4. superstitiosum Encratitarum & Marcionitarum ciborum delectum, & coniugij vituperium, aliasque fabulas vitari iubet. Deinde monet, vt iuuentuti suæ sanctitate morum, studio & doctrina, auctoritatem conciliet, aliisque sit exemplo.

Quintò, cap. 5. præscribit quomodo monendi sint senes, iuuenes, anus, iuuenculæ, agitque de viduis senioribus Ecclesiæ, & presbyteris qui Ecclesiæ præsunt, alendis, ac iuniores viduas cautè tractandas esse admonet.

Sextò, cap. 6. docet quid serui dominis debeant. Deinde quòd veræ diuitiæ sitæ sint, non in auro & argento, sed in pietate & virtutibus; quodque diuites in diuitiarum vanitate confidere minimè debeant. Denique repetit & inculcat, vt noua dogmata vitet, seruetque fidem, & doctrinam sibi quasi depositum traditam & commissam.

Sæpius hac epistola pungit & perstringit suborientes tunc hæreses Simonis. Vnde hæc epistola ex parte scripta est contra Simonianos, vti & epistola ad Ephesios, quorum Episcopus erat Timotheus.

Scriptam vult hanc epistolam Baron. cum Athanasio in Synopsi, & Theodoreto præfat. in Epistolas

Vbi & quando scripta.

stolas S. Pauli; è Macedonia post primam ad Corinthios, an. Christi 57. qui fuit Neronis primus, idque ex eo, quòd c. 1. 3. dicit Paulus: *Rogaui te vt remaneres Ephesi, cùm irem in Macedoniam.* Sed hæc verba non vrgent, nec significant hanc epistolam esse in Macedonia scriptam. Vnde Græca & Syra in fine epistolæ habent eam scriptam esse Laodi- A ceæ, quæ est metropolis Phrygiæ Pacatianæ, estque hæc communior sententia, etiam Theodoreti in fine huius epistolæ, vbi sententiam suam priorem iam dictam mutat. Scripsit in hanc epistolam, & duas sequentes recenter Lud. Soto Maior, & Magallianus noster fusè & floridè, æquè ac nuper Ioannes Hessels Louaniensis Doctor.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Rimò monet Paulus Timotheum, vt afferentes noua dogmata, genealogias & fabulas arguat, vtpote quæ lites generent, non autem ædificationem in fide & charitate, quæ finis est legis.

Secundò, v. 8. docet legem Mosis bonam esse, sed datam esse iniustis, non iustis; putà Iudæis, non Christianis.

Tertiò, v. 12. gratias agit non legi, sed Deo, quod per Christum qui venit peccatores (quorum *inquit,* primus ego sum) *saluos facere, ex persecutore factus sit Christianus & Apostolus.*

Quartò, v. 18. commendat Timotheo militiam in fide & bona conscientia. Malam enim conscientiam asserit esse causam naufragij in fide & hæreseos.

1\.
AVLVS Apostolus Iesu Christi secundùm imperium Dei Saluatoris nostri.
& Christi Iesu spei nostræ: 2. Timotheo dilecto filio in fide. Gratia, mi-
sericordia, & pax à Deo Patre, & Christo Iesu Domino nostro. 3. Sicut
rogaui te vt remaneres Ephesi, cùm irem in Macedoniam vt denuntiares
quibusdam ne aliter docerent. 4. neque intenderent fabulis, & genea-
logiis interminatis: quæ quæstiones præstant magis quàm ædificationem Dei, quæ est
in fide. 5. Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fi-
de non ficta. 6. A quibus quidam aberrantes, conuersi sunt in vaniloquium. 7. vo-
lentes esse legis doctores non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affir-
mant. 8. Scimus autem quia bona est lex, si quis ea legitimè vtatur: 9. sciens hoc,
quia lex iusto non est posita, sed iniustis, & non subditis, impiis & peccatoribus, scele-
ratis, & contaminatis patricidis & matricidis, homicidis. 10. fornicariis, masculo-
rum concubitoribus, plagiariis, mendacibus, & periuris, & si quid aliud sanæ doctrinæ
aduersatur, 11. quæ est secundùm Euangelium gloriæ beati Dei, quod creditum est
mihi. 12. Gratias ago ei qui me confortauit, Christo Iesu Domino nostro, quia fidelem
me existimauit, ponens in ministerio: 13. qui priùs blasphemus fui, & persecutor, &
contumeliosus: sed misericordiam Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredu-
litate. 14. Superabundauit autem gratia Domini nostri, cum fide, & dilectione, quæ
est in Christo Iesu. 15. Fidelis sermo & omni acceptione dignus: quod Christus Iesus
venit in hunc mundum peccatores saluos facere quorum primus ego sum. 16. Sed ideo
misericordiam consecutus sum: vt in me primo ostenderet Christus Iesus omnem pa-
tientiam, ad informationem eorum, qui credituri sunt illi, in vitam æternam. 17. Re-
gi autem sæculorum immortali, inuisibili, soli Deo honor & gloria in sæcula sæculorum
Amen. 18. Hoc præceptum commendo tibi fili Timothee, secundùm præcedentes in
te prophetias, vt milites in illis bonam militiam, 19. habens fidem, & bonam con-
scientiam, quam quidam repellentes, circa fidem naufragauerunt: 20. ex quibus est
Hymenæus, & Alexander: quos tradidi satanæ, vt discant non blasphemare.

VERS. 1.
AVLVS APOSTOLVS IESV CHRISTI SECVNDVM IMPERIVM DEI SALVATORIS NOSTRI, ET CHRISTI IESV SPEI NOSTRÆ] Nota Pro *secundùm imperium,* græcè est κατ' ἐπιταγὴν, id est, vt Vatabl. & Erasm. secundùm delegationem, iniunctionem, demandationem (alludit ad Hebræum מַלְאָכוּת *malachut,* de quo Aggæi 1. 13. ἐπιτάσσειν enim significat iniungere & demandare quippiam, q. d. Apostolatum mihi ipsi non arrogaui, non arripui, sed Christus B illum mihi demandauit; mandato Dei apostolatum accepi. Plus, inquit, Chrysost. est esse Apostolum ex delegatione ac mandato, quàm ex vocatione: quomodo ad Romanos & alibi dicit se vocatum Apostolum: sicut plus est esse Legatum à Latere, quàm Nuntium Pontificis.

Quæres, Vbi Deus Pater demãdauit apostolatum Paulo? Respondet Theophyl. cum opera SS. Trinitatis sint indiuisa, quod Filius iussit aut Spiritus sanctus, hoc iussisse & Patrem: atqui Spiritus sanctus Actor. 13. 2. *Segregate,* inquit, *mibi Saulum*

&

& Barnabam in opus (apostolatus inter Gentes) *ad quod assumpsi eos.* Rursum Christus ad Paulum Act. 22. sic ait: *In nationes longè mittam te.* & Actor. 23. *Te oportet & Romæ testificari.* Ergo ibi Deus Pater cum Filio & Spiritu sancto, Paulo apostolatum demandauit.

Secundò. Deus Pater vocatur hîc *saluator*, quia nos per Christum vocat ad salutem, eamque procurat & promouet.

Tertiò, Christus vocatur *spes nostra*, id est causa spei nostræ tum obiectiua & materialis; speramus enim Christi visione & fruitione beari: tum effectiua & meritoria; speramus enim non per Mosen legisque ceremonias, sed per Christum eiusque gratiam, tentationum victoriam, periculorum & malorum omnium aut tolerantiam, aut liberationem, ac denique æternam salutem & beatitatem. Et hoc propriè intendit hic Apostolus. ita Chrys. Theop. Ansel. tum finalis, quia finis spei nostræ & patientiæ ac omnis virtutis est Christus.

Aduerte, Christum per se & immediatè esse spē nostram, quia ab eo bona iam dicta speramus; Sācti verò & B. Virgo, dicuntur spes nostra mediatè, scilicet per Christum: quia speramus per eorū preces apud Christum impetrare bona quæ petimus, si enim Apostolus Thessalonicenses epist. 1. cap. 2. v. 19. sine Christi iniuria, vt ibi dixi, vocat non tantùm suam spem, sed & coronam gloriæ, cur non possimus ita vocare Sanctos & matrem Dei.

VERS. 2. TIMOTHEO DILECTO FILIO IN FIDE] Pro *dilecto*, græcè est γνησίῳ, id est *germano*, vt vertit Ambros. & Græci, hoc est, vt Syrus, *ingenuo, vero*, non adulterino, non degeneri, qui patrem suum spiritualem, Paulum scilicet, in fide & moribus per omnia refert: quod est verorum filiorum. Noster tamen ex germano dilectum intelligit per metalepsin: germani enim & ingenui filij præ aliis omnibus diliguntur: sic ad Titum 1.4. vbi Apostolus vocat Titum dilectum filium, Chrysost. germanum filium interpretatur.

Nota. Secundò, τὸ *in fide*, tam potest referri ad γνησίῳ, id est germano, cum Oecum. quàm ad *filio*. cum Ambros. & Chrysost. q. d. Timotheus mihi est filius, quem per prædicationem meam conuerti, & secundùm fidem genui, in qua fide ipse mihi sincerus, verus & germanus est filius, æmulusque paternæ doctrinæ & virtutis.

GRATIA, MISERICORDIA, ET PAX A DEO PATRE] *Nusquam*, inquit ex Chrysostomo Theophyl. *in alijs epistolis posuit Apostolus* (in salutatione) *misericordiam* (sed tantùm pacem & gratiam) *nisi in hac tantùm: idque facit ex magno paternoque affectu maiora filijs exoptans, tanquam metuens ei, atque eius nomine tremens, cui & de stomachi ratione præcipiebat, simul quòd maiore misericordia præceptores indigeant.*

Nimia seueritas Prælatorū iuuenum offendit subditos. Secundam causam addit Rupertus in 2. Apoc. Paulum scilicet misericordiam optare Timotheo. eò quòd is in obiurgando, & crimina castigando, esset æquo seuerior: solent enim iuuenes Prælati inexperti & acres feruore naturæ abripi, vt statim in momento omnia velint seuerè reformare, & ad disciplinam rigidam reuocare; & hac re multos offendunt, præsertim seniores, qui in iunioribus tam rigidam & seueram auctoritatem non ferunt. *Quia*, inquit Rupertus in 1. Apoc. *Paulus in Timotheo Episcopos omnes informabat, cuius officij summum & necessarium decus est misericordia, & ille* (Timotheus) *vt fertur, zeli erat feruentioris: idcirco rectè & opportunè viscera misericordiæ illi, vt haberet, praoptat. Hinc quoque subdit: Seniorem in increpaueris, sed obsecra vt patrem. Hinc rursum commendat ei misericordiæ opera, & hospitalitatem, quod vt Episcopi obseruent, qui constituti sunt animarum præsides, multo maximè tam illis, quàm subditis necessarium est.*

Atque hanc volunt esse angeli Ephesi, hoc est Timothei, culpam venialem, quam carpit Christus Apoc. 2. quòd scilicet primum charitatis feruorem reliquerit: cum enim, vt notat Hugo Cardinalis, acrior esset, videretque se ob improborum corruptos mores parum concionando proficere, & Iudaizantes sibi valdè obsistere, decreuit à concionando (quod potissimum est Episcopi munus) cessare: ita nimirum iuuenilis acrimonia & feruor retusus, abit in teporem atque hoc præuidens Paulus, eum hîc adhortatur, dicens: *Prædica verbum, insta oportunè, importunè, &c. Sicut enim*, inquit Chrysost. homil. de Lazaro & diuite, *aquarum vena, etsi nullus veniat aquatum, manant tamen; & fontes, quāuis hauriat nemo, scatebras emittunt: ita Episcopus & concionator verbum Dei prædicare debet, etiamsi pauci illud audiant & conuertantur.* Sic Ieremias cum obstrepentibus sibi Iudæis vellet à concionando cessare, iubetur à Deo pergere. *Quodnam fuerit peccatum Angeli Ephesi, Apoc. 2.*

NE ALITER DOCERENT] Græcè μὴ ἑτεροδιδασκαλεῖν, quod tam significat aliter docere, vt vertit Noster & Syrus, quàm aliis vti doctoribus (nam ex ἕτερος, id est alius, & διδάσκαλος, id est magister doctor, componit ἑτεροδιδασκαλεῖν, q. d. alio doctore vti) ac consequenter tam ad doctores, quam ad discipulos pertinet, vt scilicet illi non adeant, nec audiant nouos doctores docentes alia à tradita & recepta fide. Vnde Vatablus vtrumque sensum complexus vertit, *ne diuersam sequantur doctrinam*, magis tamen videtur Apostolus ad doctores respexisse: insectatur enim hæreticos & Nouantes, vt patet ex sequentibus, iubetque eos nouas quæstiones & dogmata curiosa & fabulosa afferentes, grauiter reprimi & retundi ab Episcopo Timotheo. Et ita se ipsum explicat Paulus c. 6. 3. dum ait: *Si quis aliter docet*, græcè ἑτεροδιδασκαλεῖ) *& non acquiescit sanis sermonibus*, &c. Videtur ergo hîc Apostolus ex διδάσκαλος formasse verbum διδασκαλεῖν, hoc est, à nomine doctoris formasse verbum docendi. vide can. 39. Et hoc est quod aliis verbis dixit Gal. 1. 8. *Si quis euangelizet vobis præterquam quod euangelizauimus vobis, anathema sit.* VERS. 3. *Quid ἑτεροδιδασκαλεῖν.*

NEQVE INTENDERENT FABVLIS ET GENEALOGIIS INTERMINATIS (græcè ἀπεράντοις, quæ finem non habent) QVÆ QVÆSTIONES PRÆSTANT MAGIS, QVAM ÆDIFICATIONEM DEI, QVÆ EST IN FIDE] Quæritur hic, quas & quorum fabulas ac genealogias, Iudæorumne an Gentilium, hîc perstringat Apostolus? Chrys. Theop. & Oecum. referunt hæc ad fabulas & theogonias Hesiodi & Gentilium, quarum studiosus fuit Tiberius Cæsar, de quo Sueton. c. 7. in eius Vita: *Maximè*, inquit, *curauit notitiam historiæ fabularis, vsque ad ineptias & derisum: nam & Grammaticos huiusmodi ferè quæstionibus experiebatur: Quæ mater Hecubæ? Quod Achilli nomen inter virgines fuisset? Quid Sirenes cātare sint solitæ*, &c. De his audi & Senecam epist. 89. *Quatuor millia librorum Didymus Grāmaticus scripsit: miser erat si tā multa superuacua legisset. In his libris de patria Homeri quæritur: in his de Æneæ matre vera: in his libidinosior Anacreō, an ebriosior vixerit: in his an Sappho publica fuerit, & alia quæ erant dediscenda, si sciret,* VERS. 4. *Tiberius Cæsar fabularum studiosus.*

sciret. Metire ætatem tuam, tam multa non capit.

Verùm meliùs idem Chrysost. Theophyl. Oecumen. Theodoret. Ambros. & alij censent Paulum loqui de fabulis & genealogiis Iudaicis, quales nunc extant in Talmud, & apud Cabalistas: adeoque Iudæorum Rabbini post Christum totam sacram Scripturam fabulis à se confictis contaminarunt, quas ipsi δευτερώσεις, id est, traditiones patrum nuncupant: de Iudæis enim agi patet ex v. 7. vbi vocat eos *legis doctores*, & v. 8. vbi legem (vtique Mosis) opponit hisce fabulis. Vnde S. Ignatius epist. ad Magnesianos: *Ne intendatis*, inquit, *fabulis aut genealogiis interminatis, & Iudaicis inflationibus*: quia scilicet in his inflantur & superbiunt Iudæi. Talis fabula est, inquit ex S. Augustino Beda hic, quòd docent Deum Adamo duas creasse mulieres, ex quibus texunt genealogias interminatas. Tale est quod fabulantur de boue & ceto initio mundi creatis, qui alantur pro Iudæis in tempus Messiæ, vt cum eo epulentur: & bouem hunc tantum esse, vt mille quotidie montes depascatur. Quòd tempore Messiæ Iudæa proferet Iudæis panes coctos, & vestes sericas cuique Iudæo accommodatas. Quòd Deus quotidie lacrymam emittat, eò quòd gentem suam, putà Iudæos, vastari & exscindi permiserit, taliaque infinita, partim anilia, partim blasphema, quorum nonnulla collegit Sixtus Senensis.

Fabula Iudaica.

Pari modo *genealogias interminatas*, id est longissimas, & quasi infinitas, vocat series generationum, auorum, proauorum, quas pertexere solent Iudæi, imò ad Abraham vsque contentiosè deducere, vt suum genus & nobilitatem ostentent.

Cur genealogia Iudæorum tam exactè conscripta.

Nota, ante Christum studiosè in Genesi, in libris Paralipomenon, Esdræ, Iosue, & aliis genealogias Iudæorum pertexi, idque vtiliter, vt nimirum quisque sciret suam tribum, ac terræ portionem suæ tribui assignatam, vtque constaret quinā essent ex tribu Leui, ac consequenter Leuitæ & sacerdotes, Deoque ministraturi. Tertiò. & maximè, vt constaret Christum Messiam esse ex tribu Iuda, iuxta Iacobi vaticinium, Gen. 47. 10. natum, vt patet Matth. 1. Luc. 3. Hisce de causis tanta fuit Iudæis cura genealogiarum, vt Ioseph. l. 1. contra Apion. testetur sacerdotes suas genealogias per duo annorum millia pertexere. Et Euseb. l. 1. hist. c. 17. docet Herodem libros genealogiarum Iudaicarum combussisse, sed studiosè à multis fuisse restitutos. Post Christum verò, Iudæis & iudaismo euersis, inutilis & futilis est hæc genealogiarum scrutatio & cognitio; vnde eam hic carpit Apostolus.

Fabulæ & genealogiæ aeonum Valentini.

Potest Secundò, à pari hic locus aptari fabulis Simonis & Simonianorum, & genealogiis Valentini, de quibus hunc locum Pauli explicat Tertullian. l. contra Valentinianos c. 3. *Si quis*, inquit, *ex alia conscientia fidei venerit, si statim inuenerit tot nomina, tot coniugia, tot genimina, tot situs, tot euentus, tot felicitates & infelicitates dispersa atque concisa diuinitatis; dubitabitne has esse fabulas & genealogias quas Paulus Apostolus damnare præuenit?*

Idem l. de Præsc. c. 33. sic ait: *Sic & cùm genealogias interminatas nominat (Paulus) Valētinus agnoscitur, apud quem aeon ille nescio qui noui & nō vnius nominis generat è sua charite sensū & veritatē, & hi aquè procreant duos, sermonē & vitam. dehinc & isti generant hominē, & Ecclesiam, de qua prima ogdoade aeonum exinde decē alij, & duodecim reliqui aeones miris nominibus oriuntur in meram fabulā triginta aeonum.*

QVÆ QVÆSTIONES PRÆSTANT MAGIS QVAM ÆDIFICATIONES DEI, QVÆ EST IN FIDE] Id est, quæ scilicet fabulæ & genealogiæ magis altercationes & rixas pariunt, quàm profectum in cognitione & cultu Dei, qui consistit in fide & pietate.

Nota. Pro *ædificationem* in Græco Noster, Syrus, Vatabl. & alij legunt οἰκοδομίαν: Chrys. tamen Theophyl. & alij legunt οἰκονομίαν, id est dispensationem & ordinationem Dei, quæ est de fide, vt scilicet per fidem Christi omnes instruantur ad gratiam, pietatem & salutem. Sed prior lectio est planior & aptior, ideoque verior.

Tales fabulæ sunt, quales nonnulli confinxerunt de gestis & vitis Sanctorum, quales continet liber de Infantia Saluatoris. Hasce fingere ingens est temeritas & crimen: quia, vt Tertull. ait sub finem Apologetici, *Inuidia diaboli fit, vt fabula salutari doctrina admisceantur; vt sic fidei veritas & religio obscuretur & eneruetur.* Tales verò fabulæ non sunt quæstiones subtiles quas mouent Scholastici, quia fabulæ non sunt, sed fidem & veritatem illustrant ac confirmant. caueant tamen nonnulli, ne nimis quæstiones hasce multiplicent; & multas nouas nimis subtiles ac curiosas, parumque vtiles adinueniant, moueant & tractent: sapere enim oportet ad sobrietatem & ad ædificationem.

FINIS AVTEM PRÆCEPTI EST CHARITAS DE CORDE PVRO, ET CONSCIENTIA BONA, ET FIDE NON FICTA] Probat Apostolus ἑτεροδιδασκαλίας, id est, alias Nouantium doctrinas, fabulas & genealogias, non esse consentaneas legi & Euangelio. Probat autem sic: Finis legis est parere & nutrire fidem, spem & charitatem: atqui hæ fabulæ non pariunt ædificationem in fide, ac consequēter nec charitatem, sed quæstiones & lites: ergo hæ fabulæ non sunt secundùm legem & Euangelium. Vers. 5

παραγγελία, id est præceptum, tripliciter expositum.

Multi per *præceptum*, cum Ambrosio intelligunt legem Mosis, q. d. *Finis*, id est, perfectio & consummatio omnium præceptorum, quæ continet lex Mosis, est charitas. Vel, vt S. August. in Enchirid. c. penult. *finis*, id est scopus, præceptorum Mosis est, vt homines inducant ad charitatem: sicut finis medicinæ est, vt hominem sanet.

Secundò, Chrys. & Theop. intelligunt præceptum Pauli datum hic Timotheo v. 3. vt scilicet denuntiaret nonnullis, ne aliter docerent quàm Paulus docuerat: pro præcepto enim græcè est παραγγελία, eadem scilicet, qua vsus est v. 3. cùm ait, *Vt denuntiares*, græcè ἵνα παραγγείλῃς, q. d. inquit Theophyl. *Si denunties & præcipias eis, vt non doceant aliter hac denuntiatione & præcepto tuo perficies charitatem, quòd si charitatem inserueris, vniuersum dogma prauum abibit. antea enim cùm non esset dilectio inuidia erat: ex hac sequebatur dominatus cupiditas. ex hac porro docendi ambitio nascebatur, indeque hæreses suboriebantur: nunc autem non sic.* Verùm hi vocem generalem præcepti nimis arctant & restringunt ad vnum hoc Pauli præceptum.

Præceptum est Euangelium Christi lex.

Vnde Tertiò, cum Vatablo & aliis, per παραγγελίαν intelligit Apostolus Euangelicam legem, eiusq; denuntiationem & prædicationem: hoc enim est παραγγελία, eamdem intelligit v. 3. cùm ait, *Vt denuntiares*, græcè ἵνα παραγγείλῃς, *quibusdam, ne aliter docerent*. sub hoc enim intelligit à contrariò, vt denuntiet et prædicet tam ipse, quàm alij omnes doctores eadem secum, seu ea, quæ ipse Paulus docuerat: hoc enim est potissimum Episcopi munus, prædicare scilicet Euangelium, vt docet

Concil.

Concil. Trident. sess. 5. c. 2. q.d. Finis Euangelij & legis Euangelicæ, ac consequenter finis prædicationis Euangelij, adeoque finis legis Mosis (hæc enim ordinatur & dirigit homines ad Christi legem & Euangelium) est, ducere homines ad charitatem, vt scilicet legem Euangelicam exercendo & practicando, acquiramus, vel, si acquisita sit, augeamus in nobis charitatem sinceram, quæ manat ex corde puro (Syrus, sincero) & conscientia bona, & fide non ficta græcè ἀνυποκρίτῳ, id est, non simulata, vel quæ est sine hypocrisi. q.d. Finis legis est fides & bona conscientia (siue spes, quam parit bona conscientia) & charitas, non autem fabulæ & genealogiæ interminatæ, quæ non fidem & charitatem, sed lites & rixas pariunt.

Finis Euangelij est charitas.

Tria epitheta triũ virtutum Theologic.

Nota hîc Primò, tria epitheta & tres causas triũ virtutum Theologicarum: charitas enim dicitur manare *de corde puro*, id est esse pura, & vicissim quòd puritas gignat charitatem: spes debet esse sibi bene conscia, & vicissim bona conscientia spem parit: fides debet esse sincera, & vicissim sincerus amor veritatis parit fidem. Rursus ex his omnibus consurget charitas, quasi finis legis Euangelicæ, culmen & apex perfectionis: fides enim sincera parit bonam conscientiam & spem, hæc pariunt cor purum, atque hæc omnia pariunt deniq; charitatem. Vnde hic tres sunt circumstantiæ & conditiones, ac quasi radices charitatis: Primò, vt sit ex *corde puro*; Secundò, vt sit ex *bona conscientia*; Tertiò, vt sit ex *fide non ficta*, sed sincera.

Tres radices charitatis.

Charitas de corde puro quænam.

Nota Secundò. Charitatem hîc opponit amori mundano & carnali; quo etiam prædo prædonem socium amat, inquit Theophyl. sed non ex corde puro: quia tantùm eo fine diligit eum, vt se in prædando adiuuet: charitas verò est de corde puro. *Cor purum*, inquit S. Aug. l. 1. de Doctrina Christiana c. 5. & seq. *est vacuum cupiditate & amore sui, vt nihil aliud diligatur, quam quod diligendum est*, scilicet Deus in se, & proximus omniaque cetera propter Deum.

Bona conscientia est cor purum.

Nota tertiò. *Bona conscientia* idem est cum corde puro. Vnde S. Ambrosius *bonam conscientiam* interpretatur bonam vitam: hæc enim materialiter est bona conscientia. vel, si omnino præcisè & formaliter loqui velimus, bona conscientia resultat ex corde puro sicut enim scientia oritur ex re scita quasi ex obiecto suo: ita bona conscientia oritur ex corde puro quasi ex obiecto suo: conscientia enim non est aliud quam scientia & testimonium animæ, quo anima bene sibi conscia, est sibiq; attestatur se purè & sanctè iuxta Dei legẽ viuere.

S. August. per bonam conscientiã hic intelligit spem.

S. Aug. tamen in ps. 31. *per bonam conscientiam*, intelligit spem, quam efficit bona conscientia, quemadmodum desperationem generat mala cõscientia. Vnde S. Hilarion apud S. Hier. *moriturus sibi dicebat: Egredere anima mea quid times? septuaginta propè annis Christo seruiuisti, & mori times?* Sic & Paulus 2. Tim. 4. 7. ait *Bonum certamen certaui &c. in reliquo reposita est mihi corona iustitiæ*, &c. q.d. hîc Paulus: Finis Euangelij est fides, spes, charitas, siue charitas quæ ex fide & spe consurgit. *Homo*, inquit S. Aug. l. 1. de Doctrina Christiana c. 39. *Fide, spe & charitate subnixus, eaq; inconcussè retinens, non indiget Scripturis, nisi ad alios instruendos; atque multi per hæc tria etiam in solitudine sine codicibus viuunt.* Idem serm. de laudibus charitatis: *Ille tenet & quod latet, & quod patet in diuinis sermonibus, qui charitatem tenet in moribus.*

Nota Quartò, Fortitudo charitatis consurgit ex bona conscientia: hæc enim nihil metuit, per hanc Martyres coram tyrannis liberè fidẽ professi sunt & tormenta quæuis fortiter sustinuerunt. Bias interrogatus quidnam in vita metu vacaret, respondit: Bona conscientia. Tiburtius ad tyrannum: *Omnis, inquit, nobis vilis est pœna, vbi secura comes est cõscientia.* Tertullianus lib. ad Scadulam Carthaginis Præsidem in Christianos sæuientem. c. 1. *Cum omni, inquit, sæuitia vestra concertamus etiam vltrò erũpentes, magisq; damnati, quam absoluti gaudemus.* Idem Apol. c. 50. *Licet, inquit, nunc nos sarmentitios & semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidij axis deuincti sarmentorum ambitu exurimur; hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis, tali curru triumphamus.* Et Iustinus Apolog. 1. *Quanto magis in nos sæuitur, tanto plures pietatem profitemur, haud secùs quàm si quis vitem putatione prouocet ad vbertatem.*

Fortitudo bonæ conscientiæ inuicta.

Morale. de tribus virtutibus Prælatorũ.

Moraliter hæc tria charitatis epitheta aptè Prælatis accommodat S. Bernardus serm. de tribus ordinibus Ecclesiæ ad Patres in Capitulo. *Necessaria, inquit est, & omnino necessaria nauis ista Prælatis, tribus compacta lateribus, vt sit charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta. Puritatem quidem cordis in eo Prælatus habeat, vt prodesse desideret, non præesse, vt proprium commodum, & honorem sæculi, & aliud quippiam suum in prælatione non quærat, præter solum beneplacitum Dei & animarum salutem: sed cum intentione pura, irreprehensibilis quoque necessaria est conuersatio, vt forma factus gregis incipiat facere & docere, ne docens audiat a fratre: Medice cura teipsũ. Talis enim occasio plurima dãnatio Prælati, plurima subditorum perditio est: oportet enim irreprehensibilẽ esse eũ qui præest, quoniam ea quæ arguit in discipulis, oportet summopere vitare magistrũ. Et fide non ficta: quia qualis est in cõuersatione, talis sit necesse est etiã in occulta cogitatione, ne videatur foris humilis, & intus sit elatus.* Vbi S. Bernardus bonã conscientiã interpretatur conuersationem irreprehensibilem: hæc enim ex illa manat, illiq; necessariò coniuncta est, vt dixi.

A QVIBVS QVIDAM ABERRANTES CONVERSI SVNT IN VANILOQVIVM] Pro *aberrantes*, græcè est ἀστοχήσαντες, quæ vox sumpta est à iaculatoribus, diciturque de iis, qui carentes arte iaculandi & collimandi in scopum, ab eo aberrant, & in aerem, aliòue sua tela coniiciunt. Sic hic Euangelicæ legis & veritatis scopus est sincera fides, spes & charitas iam dicta: à qua qui aberrarunt doctores à scopo aberrarunt, & in vaniloquium couersi sunt (græcè ἐξετράπησαν, id est, conuerterunt se, & sponte defluxerunt) & pro vera Christi Theologia, mataeologiam sectati sunt & induxerunt. ita Chrys. Theophyl. Oecumen. VERS 6.

Pulchrè Aristoteles 2. Ethicor. c. 6. docet virtutem (ac consequenter & veritatem) in medio consistere, esseque quasi centrum in circulo. Hinc *peccare*, inquit, *multis modis contigit, rectè verò agere vnico.* Et c. 9. *Difficile est*, ait, *in vnoquoque medium capere quemadmodum etiam difficile est in circulo medium inuenire, vel centrum.* sic difficile est operanti medium, in quo virtus consistit, attingere, & ab eo non excidere. vel deflectere in extrema: sicuti difficile est sagittario sagittã sua scopum configere, cùm multis modis ab eo deflectere, vnico verò tantùm eum tangere possit.

Virtus est in medio, sicut centrum in circulo.

VOLENTES ESSE LEGIS DOCTORES, NON INTELLIGENTES NEQVE QVÆ LOQVVNTVR NEQVE DE QVIBVS AFFIRMANT] Hinc patet de qui- VERS. 7.

quibus loquatur Apostolus, & quæ fuerit causa erroris eorum: videlicet quòd de Iudæis ad Christum conuersis loquatur, qui ambitiosi erant, cupiebantque haberi legis Mosis periti & doctores: hinc suas deuteroses & fabulas, falsaque dogmata asserebant, ac præsertim hoc, quòd lex Mosis seruanda esset cum Euangelio, quodque ex operibus legis iustificaremur. Vnde subdit. *Non intelligentes neque quæ loquuntur, neque de quibus affirmant.* q.d. Neque principia, neque conclusiones doctrinæ suæ intelligunt, neque legem & Scripturam Mosis, neque eius explicationem capiunt: quia non intelligunt finem & scopum legis esse Christum, eiusque fidem spem & charitatem.

Hinc verè S. August. lib. 8. de Gen. ad litteram c. 25. *Mater* inquit, *omnium hæreticorum est superbia, & cupiditas gloriæ, & studium scientiæ. Vnde de Scribis & Pharisæis Matthæi 23. dictū est à Christo Domino: Dilatant phylacteria sua, & magnificāt fimbrias*

VERS. 8. SCIMVS AVTEM QVIA BONA EST LEX, SI QVIS EA LEGITIME VTATVR] Est occupatio, quia enim v. præced. carpsit vanos legis doctores, videri poterat Iudæis legem carpsisse: hoc enim passim Iudæi obiectabant Paulo, quòd esset legis Mosis hostis & demolitor. Hanc inuidiosam calumniam amolitur hic à se Apostolus. q.d. Dum legis doctores sed vanos carpsi, non carpo legem: scio enim & profiteor legem esse bonam, si tamen lege legitimè (ἐάν τις αὐτῷ νομίμως, id est, si lege secundùm ipsam legem & legis mentem) vtaris. legis autem mens & finis est, homines ad Christum ducere. Qui ergo lege vtitur legitimè, id est, quemadmodum lex ipsa iubet, hic Christum præfert legi, inquit Chrysost. & Theophyl. & non à lege, sed à Christo iustitiam exspectat: imò, vt sequitur, scit legem non esse positam Christianis qui iusti & sancti sunt, sed iniustis & sceleratis.

Dupliciter quis lege legitimè vtatur.

Secundò, qui docet & simul facit ea quæ lex iubet, hic legitimè lege vtitur; qui verò docet & non facit, vtitur lege illegitimè, inquit Theopyl. Præsertim verò lege vtitur legitimè, qui ita legi studet eamq; facit & explet, vt semper finem legis habeat præ oculis, vt scilicet per legem inflammet in se & in aliis charitatem ex corde puro, vt dixi v. 5.

VERS. 9. SCIENS HOC, QVIA LEX IVSTO NON EST POSITA] Hoc est, vnum, quod inter cetera requirit Apostolus ad hoc, vt quis legitimè lege vtatur, vt videlicet sciat eam iustis non esse positam, sed iniustis, eosq; abuti lege, qui per eam terrent iustum & ad iustum legis minas & seueritatem pertinere volunt. Qua sententia Apostolus torquet Iudæorum obiectionem in ipsosmet Iudæos: Vos, inquit, mihi obiicitis me legem abolere & carpere, ego id inficior: sed dico legem bonam esse, modò tamen ea quis bene vtatur: ad quod inter alia requiritur, vt sciat legem non positam esse iustis, sed iniustis. Vos autem, ô Iudæi, vultis legem Mosis positam esse iustis scilicet Christianis fidelibus sanctificatis & iustificatis per Christum in baptismo, eosque terretis minis legis, allegantes illud Deut. 27. 26. *Maledictus qui non permanet in sermonibus legis huius, nec eos opere perficit*; ergo vos, ô Iudæi, lege non vtimini legitimè; nec lex vobis bona est, quia propter eā facitis vos exleges Christi & iustitiæ. Hinc toties Apostolus in epistola ad Romanos & ad Galatas, dicit se & Christianos solutos esse à lege, Christum nos redemisse de maledicto legis, & si spiritu ducamur, nos non esse sub lege. Iudæi enim

A nonnisi legem prædicabant, & per legem excludebant Euangelium. Hisce rectè opponit Apostolus dicens. legem non positam esse iustis, sed iniustis. q.d. Lex nō est posita Christianis, iustis & sanctis; sed Iudæis, qui quasi serui duri & rebelles, metu pœnarum legis, ad legem seruandam cogendi erant: Christianis verò pro lege datum est Euangelium, Spiritusque gratiæ & amoris, vt sua sponte faciant id quod lex Dei iubet.

Nota Primò. Loquitur maximè Apostolus de decalogo legis: hic enim positus est homicidis, fornicariis, periuris, de quibus sequitur.

Quo sensu lex iusto non sit posita.

Nota Secundò. *Lex iusto non est posita*, id est, lata non est ad iustos coërcendos: iusti enim sponte sua se conformant legi, amore iustitiæ & obedientiæ, non timore pœnæ, quam lex transgressoribus minatur: sed lata est, vt minis suis & pœnis coërceat impios. Patet hic sensus ex sequentibus, q.d. Sicuti B pædagogo non est opus iuueni qui iā satis instructus est, nec minis & flagellis opus est seruo qui sponte facit imperata: ita lege minaci & pœnas intentante non opus est iusto, qui sponte sua facit bonum & honestum quod lex imperat.

Hinc Tertiò, malè inferunt Libertini, iustos non obligari lege etiā decalogi: in lege enim sunt tria, obligare videlicet, dirigere, & coercere siue punire. duo priora lex exercet in omnes etiam iustos: tertium solùm in iniustos.

Vnde pulchrè moraliter S. Chrysost. *Iustus*. inquit, *non est sub lege, sed supra legem.* Et Aug. in ps. 1. *Iustus, ait, non est sub lege, quia in lege Domini est voluntas eius: qui enim in lege est secundùm legē agit qui sub lege est, secundùm legem agitur. ille ergo liber est, iste seruus* Vide eumdem de Spiritu & litt. c. 10.

Iustus non est sub lege, sed supra legem.

C LEX IVSTO NON EST POSITA, SED INIVSTIS ET NON SVBDITIS, IMPIIS ET PECCATORIBVS, SCELERATIS ET CONTAMINATIS, PARRICIDIS ET MATRICIDIS, HOMICIDIS, FORNICARIIS, MASCVLORVM CONCVBITORIBVS, PLAGIARIIS, VERS. 10. MENDACIBVS ET PERIVRIS, ET SI QVID ALIVD SANÆ DOCTRINÆ ADVERSATVR, QVÆ EST SECVNDVM EVANGELIVM GLORIÆ BEATI DEI, VERS. 11. QVOD CREDITVM EST MIHI] Nota Primò. Pro *iniustis* græcè est ἀνόμοις, id est, exlegibus. Pro *non subditis*, græcè est ἀνυποτάκτοις, id est *inobsequentibus*, vt vertit S. Ambros. qui scilicet subdi & obsequi nolunt, sed inobedientes, refractarij & rebelles sunt, vt vertit Syrus. de quibus dicitur Ieremiæ 2. v. 20. *A sæculo confregisti iugum meum, rupisti vincula mea*, præcepta quibus lege mea te alligaui:) *& dixisti; Non seruiam.*

D Nota Secundò. Pro *sceleratis*, græcè est ἀνοσίοις, quod Vatabl. & Erasmus vertunt, *irreuerentibus*, qui scilicet nec Deum, nec homines reuerentur, ὅσιος enim deducitur ab ἅζομαι, id est, veneror, colo, reuereor.

Rursum pro *contaminatis*, græcè est βεβήλοις, id est, profanis & arcendis à sacris. Arcendi autem sunt contaminati aliquo piaculo, præsertim tali quo sacra violarunt & profanarunt. Sic Esau Hebr. 12. v. 16. vocatur *profanus*, eò quòd propter escam vendidit primogenita: ius enim primogenituræ, ob annexam illo tempore sacerdotij dignitatem, sacrum erat.

Nota Tertiò. *Plagiarij* hîc vocantur, non, vt Lyranus & Hugo, qui plagas & verbera aliis infligūt; sed qui aliena mancipia rapiunt & sibi vendicant, aut qui homines liberos in seruitutem abripiunt, eos-

Plagium est furari hominem.

eosque pro mancipiis vendunt aut emunt: hoc enim significat Græcum ἀνδραποδισταῖς. ἀνδράποδον enim est mancipium; inde ἀνδραποδιστὴς dicitur, id est plagiarius. quemadmodum enim, inquit Erasmus, qui sacra furantur, sacrilegi: qui de publico, aut de principis fisco, peculatores: qui autem jumenta aliena abripiunt, abigei: ita qui liberos aut seruos alienos abducunt & furantur, plagiarii à Jureconsultis vocantur; & furtum ipsum, plagium nuncupatur, quod pœnâ mortis plecti jubet Dominus Deuter. 24. 7.

Nota Quartò. Apostolus *sanam doctrinam* dicit esse eam, quæ est secundùm Euangelium; quia scilicet Euangelium non aliud quàm sanæ norma doctrinæ; adeoque doctrina Euangelica est ipsa sana doctrina, vt, quidquid contrarium aut conforme est sanæ doctrinæ, contrarium aut conforme sit Euangelio; & omne peccatum quod aduersatur sanæ doctrinæ, aduersetur quoque Euangelio. Rursum hisce verbis, ait Theodoret. ostendit Apostolus, quòd ea quæ obseruatu sunt necessaria ex lege Mosis, conueniant cum Euangelio, eoque præscribatur, vti præcepta decalogi: cætera verò legis Mosis cæremonialia & judicialia præcepta superuacanea jam esse. Atque hoc ipso tacitè elidit dogma Judaizantium, volentium legalia miscere cum Euangelio, contra quos hîc docet Apostolus Euangelium sufficere, vtpote quod contineat omnem sanam de fide & moribus doctrinam, adeoq; sit ipsa sana doctrina.

Euangelium gloriæ, id est, gloriosum, quatuplicitur.

Nota Quintò. Vocat *Euangelium gloriæ*, id est gloriosum, sic enim 2. Corinth. 3. opponit Euangelium legi Mosis, quòd illud præ hac fuerit gloriosum, quia lex fuit quasi umbra, Euangelium est quasi lux splendor & claritas. Secundò *Euangelium gloriæ*, id est, quo glorificatur Deus beatus & beatificator, ait Vatabl. Sic 2. Corinth. 4 4. vocat *Euangelium gloriæ Christi*, quia in Euangelio glorificatur Christus, Christi redemptio, gratia, resurrectio & diuinitas. Tertiò, vocat *Euangelium gloriæ*, quod promittit & ducit nos ad æternam gloriam. Ita Chrysost. & Theophyl. Quartò, vocat *Euangelium gloriæ*, eò quòd propter Euangelium pati pro Christo non sit ignominiosum aut stultum, sed gloriosum, & idcirco addit μακαρίου quòd in his malis sit vera beatitudo, ita Chrysost. & Theophyl. Quintò, *Euangelium gloriæ*, id est gratiæ. q. d. Euangelium annuntiat & adfert nobis gratiam Dei gloriosam. Sic dicitur Rom. 3. 23. *Omnes peccauerunt, & egent gloria Dei*, id est, gratia Dei gloriosa. Per metonymiam hic sensus cohæret cum primo, estque simplicissimus & planissimus: dicitur enim *Euangelium gloriæ Dei*, quia in eo Deus suam gloriam & magnificentiam, tum in multiformi gratia hujus vitæ, tum in cælesti gloria in cælis ostendit & manifestat.

Nota Sextò. Aptè hîc Deum vocat *beatum* vt notet fontem gloriæ Euangelii jam dicti; ex immensa enim Dei bonitate & felicitate prouenit, quòd dignatus sit hominem perditum reparare, & per hoc gloriæ Euangelium, se suamque gloriam ac beatitatem homini communicare, sicut enim in inope & inuido indigentia & miseria causa est inuidiæ, ita felicitas in beato causa est misericordiæ; bonum enim in seipso redundans in alios se effundit. Hinc Deus hebraicè dicitur שַׁדַּי *saddai*, id est sufficiens, abundans, & bonorum omnium cornucopiæ, ut dixi Philipp. 4. 11.

Miseriæ causa est inuidia, felicitatis causa est misericordiæ.

12. GRATIAS AGO EI (DEO) QVI ME CONFORTAVIT, CHRISTO JESV DOMINO NOSTRO] Ita Romana, Græca & Græci, ac Syrus. Delenda ergo præpositio *in*, cum qua quidam sic legunt, *in Christo Iesu*. Sensus est. Gratias ago Deo meo, qui me confortat ad Christi gloriam: qui scilicet vires & animos mihi suppeditat, vt Christum potenter & intrepidè annuntiem. Dixerat Apostolus v. 11. sibi à Deo creditum esse Euangelium, hinc Deo jam gratias agit.

Potest Secundò, τῷ *Christo* exponi, per Christum, & Christi gratiâ cõfortat me Deus. *Quia*, inquit Theophyl. *dixerat: Quod mihi creditum est, ne videatur ideo gloriari, ad Deum istud refert, Illi, inquiens, gratia debetur, qui vires mihi dedit, ut valeã recipere tale onus; aduersus enim quotidianas mortes consistere non erat humanæ potentiæ. Hæc reuera est humilitas & animus minimè alta spirans, vel superbiens. Nostra verò humilitas non est ταπεινοφροσύνη id est, humiliũ rerum affectus, sed est ταπεινοῤῥημοσύνη id est in verbis tantùm consistens & lingua humilitas.*

QVIA FIDELEM ME EXISTIMAVIT, PONENS ME IN MINISTERIO] apostolatus, & prædicationis Euangelii. Refer hæc verba ad *gratias ago*. q. d. Gratias ago Deo hoc nomine, quòd fidelem me existimauerit, id est, fidelem me existimando, crediderit Euangelium, vt dixi v. præced. & posuerit me in ejus ministerio. Est ergo metalepsis talis, quali vulgò dicimus: Dominus meus fidelem, vel sufficientem me existimauit & judicauit ad œconomiam suæ domus, id est, credidit mihi œconomiam suæ domus.

Hinc patet, *fidelem* hîc non significare credentem, aut Christianum, vt vult Ambrosius & alii, sed qui fidus est, & qui bona fide credita sibi negotia administrat.

Secundò, Hesselius & alii exponunt: *fidelem me existimauit*, id est fecit. Sic Philipp. 2. dicitur Christus rapinam non esse arbitratus, id est non fecisse rapinam juxta quosdam: verba enim Hebræorum mentalia subinde pro realibus sumuntur, & contrà, vt dixi can. 36. Verùm hic sensus videtur esse durior ac præter mentem Apostoli: esto à parte rei verum sit Deum priùs fecisse Paulum fidelem, quàm eum esse fidelem existimaret. Sed hoc non intendit hîc Apostolus, tantùm enim pro apostolatu, & credito sibi Euangelio, gratias agit Deo.

Paulus electus ad apostolatum, quia fidelis

Tertiò, Theophyl. propriè accipiendo verbum *existimauit*, sic explicat, dicens, quòd Paulus præ Juda rejecto electus sit ad apostolatum & prædicationem Euangelii, ex eo euenisse, quòd Deus meliorem & fideliorem Pauli indolem præuiderat & præcognouerat, talemque fore judicauerat: & quòd Paulus pro hoc Dei judicio Deo gratias agat, sicut œconomi gratias agunt dominis, quòd se fideles & industrios judicent, aptosque ad œconomiam hoc ipso, quo illam illis credunt & committunt. Post hanc præuisionem, judicium & electionem Dei inquit Theophyl. Deus Paulo robur addidit, vt opus sibi creditum fideliter expleret & perficeret, vt scilicet intrepidè & efficaciter euangelizaret. Sed hic sensus aliquid pelagianismi sapit: nam, vt docet August. de Prædest. Sanct. c. 23. 20. Deus Paulum & quemcumque alium non elegit ad gratiam, ac consequenter nec ad apostolatum (videtur enim Deus cùm Paulum vocauit ad fidem & gratiam, hoc ipso simul destinasse eum & vocasse ad apostolatum, vt colligitur Actor. 9. 15.) quia dignus & fidelis erat; sed potiùs vocando & eligendo eum dignum & fidelem fecit. Fateor tamen potuisse Deum secundariò ad naturales Pauli dotes respicere, atque ob eas potiùs illum, quàm alios

alios eis carentes ad Apostolatum eligere. v.g. ob id quòd Paulus in lege peritus erat, quòd acris ingenii, ferventis naturæ, quòd generosæ esset indolis: id enim indicare videtur August. 22. contra Faustum c. 70. Ad similes agendi regendique dotes respexisse Christum in S. Petro, dum eum toti præfecit Ecclesiæ, docet S. Thomas 2.2. quæst. 185 art. 3. ad 1. & in corp. ad eas in quolibet Episcopo deligendo respiciendum esse asseverat. Similia habet qu. 63. ar. 1. & 2. ubi & causam assignat. Verùm prima & potissima causa cur Paulum præ aliis elegerit, non tantum ad gratiam, sed etiam ad apostolatum, fuit liberalis Dei voluntas & specialis misericordia in Paulum non in alios. Unde illi apostolatū suum acceptum refert, & gratias agit hic Paulus.

Vers. 13. Qui primus blasphemus fui, et persecutor, et contumeliosus] Pro *contumeliosus*, græcè est ὑβριστὴν, quod, ut vertit Vatabl. *violentum* significat, qui vim infert, aliumque opprimit: S. August. homil. 25. inter 50. vertit, *injuriosum* nimirum hoc est, quod ait Lucas Actorum cap. 9. *Saulus adhuc spirans minarum & cædis.* Paulus enim hic per gradationem peccatum suum exaggerat. Gradus primus est, quòd Christum blasphemaverit & verbis maledixerit. Secundus, quòd factis & reipsa persecutus sit. Tertius, quod vim attulerit & percusserit Christi fideles, conatusque sit Christianum nomen abolere.

Sed misericordiam Dei consecutus sum, quia ignorans feci in incredulitate] Græcè ἀλλὰ καὶ, id est, sed & misericordiam, &c. q. d. Non solùm veniam consecutus sum, sed etiam misericordiam, ut fierem Apostolus, quia per ignorantiam ex incredulitate ortam peccaui: nesciebam enim me Messiam persequi, zelo legis agebar, ac pro lege Mosis, quasi pro Dei lege pugnabam.

Dices, Apostolus se dicit misericordiam consecutum, quia ex ignorantia peccauit; ergo hoc ipsum quòd peccauerit ex ignorantia, causa (hanc enim significat conjunctio causalis *quia*) fuit, cur Deus misertus sit Pauli, eumque vocarit ad fidem & gratiam: ergo primæ vocationis, & primæ gratiæ, ac consequenter ipsius prædestinationis, potest ex parte hominis dari initium, imò & causa: quod tamen damnat Consilium Arausican. can. 5. 6. & 7.

Prædestinationis non datur causa, sed conditio sine qua non. v.g. ignorantia in Paulo.

Pro responsione Nota cum Lud. Molina. 1. p. q. 23. art. 4. disp. 1. membr. 12. licet prædestinationis, & consequenter primæ vocationis & gratiæ, nulla detur ratio, dispositio, meritum ex parte hominis, cum homini obveniat ex mera Dei voluntate & misericordia; tamen subinde Deus in æterna sua prædestinatione ad circumstantias & usum liberi arbitrii prævisum attendit: verbi gratia, hîc in Paulo, ad qualitatem ignorantiæ, quæ malum usum liberi arbitrii excusabat, respexit tamquam ad conditionem, non propter quam etiam tamquam causam congruentem Paulum vel prædestinaret, vel tam magnificè, & ad tam magna vocaret & eveheret (sic enim initium gratiæ & salutis esset ex bono usu liberi arbitrii, quod damnat Concilium Arausic. & Ecclesia) sed attendit & respexit Deus ad hanc Pauli ignorantiam tamquam ad conditionem sine qua non statuisset illum ita prædestinare, & tam magnificè vocare, puta si Paulus peccasset ex malitia.

Ad argumentum ergo Respondeo negando primam consequentiam, ac consequenter ceteras quæ inde deducuntur. Ad consequentiæ probationem

A Respondeo, conjunctionem *quia*, causam significare non directam & propriam, sed indirectam, ac tantùm amouentem impedimenta, ignorantia enim purgauit & amovit certam & destinatam malitiam, quæ est impedimentum diuinæ vocationis & gratiæ: Paulus enim peccans ex ignorantia, non quidem dignior, minùs tamen indignus fuit venia, minusque impedivit Dei vocationem, quàm si peccasset ex malitia, uti fecerunt Scribæ aliique Judæi, inquit Theophyl.

An fuerit effectus gratiæ Christi, quòd Paulus non peccaret ex malitia, sed tantùm ex ignorantia?

Addunt aliqui cum Gabr. Vasquez, hanc impedimenti amotionem proficisci ex gratia Christi, sive gratiam Christi præseruasse Paulum ne peccaret ex malitia, itaque impediret Dei vocationem: putant enim omne qualecumque, etiamsi negatiuum tantùm, vocationis initium, manare ex gratia Christi, sed nihil est, quod cogat eousque extendere gratiam Christi: Concilia enim & Patres, cùm B negant initium fidei & salutis esse ex nobis, loquuntur de initio propriè dicto, quod positivè & propriè orditur & inchoat viam ad justitiam & salutem ad eamque hominem disponit & ducit: alioqui enim pari modo fateri cogemur, omnia opera moraliter bona, quæ faciunt infideles antequam fidem Christi suscipiant esse ex gratia Christi, ac consequenter esse opera gratiæ, non naturæ; cùm tamen Apostolus ad Roman. 2. & ex eo Doctores omnes doceant, Gentes naturaliter, id est, solis naturæ viribus, multa facere bona, quæ lex præscribit, uti sunt honorare parentes, justitiam colere, vitare homicidium, furtum, &c.

Peccatori consulendum ut minùs peccet.

Moraliter hinc deduces, sanum consilium dandum peccatoribus etiam obstinatis, scilicet, ut, si C omnino peccata vitare nolint, aut ægrè possint, saltem majora vitent & minùs peccent; eo enim sæpiùs & faciliùs à Deo illuminabuntur, quo minorem ponunt obicem. Id exemplis pluribus ex Vitis Patrum petitis, facile est confirmare.

Superabundavit gratia Domini nostri, cum fide et dilectione, quæ est in Christo Jesu] Pro *superabundavit*, græcè est, ὑπερεπλεόνασε, id est, supermultiplicata est, supercreuit, exuberauit, superabundauit. Vbi Aduerte Primò, τὸ ὑπὲρ, id est *super*, significare comparationem & præcellentiam gratiæ præ incredulitate, blasphemiis & persecutione Pauli. q. d. Magnus ego fui Christi & Ecclesiæ persecutor & hostis, magnus peccator & blasphemus: sed longè major fuit Dei gratia, quæ me ex lupo ouem, ex Saulo Paulum, ex persecutore prædicatorem, ex blasphemo Apostolum effecit. Vers. 14

Addunt alii: *superabundauit*, id est, pluribus aliis D beneficiis post commissum mihi Evangelium me prosecutus est Dominus, dum scilicet mihi dedit donum linguarum, prophetiæ, curationum, aliasque gratias. Verùm non tam has gratias, quàm gratiam justificationis & reconciliationis cum Deo spectasse hîc Paulum, patet ex versu sequenti & præcedenti. totus enim abripitur in Dei clementiam, qua se tantum peccatorem in gratiam recèpit. Prior ergo sensus est genuinus.

Nota Secundò. Significat Paulus effectus gratiæ, cùm addit, *cum fide & dilectione*, ubi fidem priori suæ incredulitati, dilectionem persecutioni & crudelitati suæ opponit. Vnde Vatablus vertit, *donavit mihi affatim Deus gratiam suam, & fidem in Christum, & dilectionem erga sanctos*, Christianos scilicet, quos antè pertinaci & internecino odio prosequebar:

quebar & persequebar. Hinc & Syrus vertit, *multiplicata est in me gratia Domini nostri, & fides & dilectio, quæ est Ieschua Meschicho.*

Aliter τὸ μετὰ, id est, *cum fide & dilectione* exponit Chrysostomus, quasi vocula *cum* significet rationem medij, siue instrumenti, vt sit sensus: Hanc gratiam & hæc dona consecutus sum per fidem & dilectionem: Prior sensus planior est & simplicior.

Nota Tertiò. Verbum *superabundauit*, non tantùm ad gratiam, sed etiam ad fidem & dilectionem referendum est. q. d. Cum gratia abundè in me effusa, superabundarunt pariter in me effecta gratiæ, videlicet fides & dilectio: fuit enim Paulo aspirata robustissima fides & ardentissima dilectio, qua quasi ignis totum orbem peruagatus omnes inflammauit & accendit.

Fides in Christo dicitur tripliciter.

Nota Quartò. Vocat *fidem & dilectionem, quæ est in Christo*, q. d. Quam habeo per Christi gratiam & merita, ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. Primas. Secundò, Vatabl. *in Christo*, id est erga Christum & Christianos. Tertiò, & magis genuinè ad mentem & phrasim Apostoli, fides & dilectio in Christo, est fides & dilectio Christiana, siue quæ propria est Christianorum, Christi filiorum, quæ diuina, supernaturalis, cælestis & spiritalis est dilectio: hanc enim oponit dilectioni naturali infidelium, quam vel naturæ, vel sanguinis, vel beneficiorum, vel studiorum & officiorum communio parit, ac producit.

VERS. 13. FIDELIS SERMO, ET OMNI ACCEPTIONE DIGNVS: QVÒD CHRISTVS IESVS VENIT IN HVNC MVNDVM PECCATORES SALVOS FACERE, QVORVM PRIMVS EGO SVM] Dixerat Apostolus in se superabundasse gratiam Dei, jam apto ordine subjungit eamdem gratiam parere, & paratam esse omnibus peccatoribus, vt ita consoletur fideles, quibus similis gratia obtigit, & infideles excitet ad eamdem gratiam capessendam. Vnde generalem proponit sententiam, quasi axioma & basim suæ prædicationis & Euangelij, quam Judaicis fabulis de justitia legis operibus acquirenda opponit dicens, *Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quòd Christus Iesus venit in hunc mundum peccatores saluos facere* q. d. Christus solus est justificator & saluator, non Moses, non lex, non opera legis aut naturæ. q. d. Judæi jactant suam ἀποδοχήν id est traditionem & Cabalam, sed nugosam & fabulosam: ego veram & certam ἀποδοχήν, id est traditionem & Cabalam à Christo ipso acceptam vobis trado, scilicet quòd Christus solus sit qui peccatores expiet & saluet. Si quis ergo cupit Cabalam, hanc vt indubitatam acceptet. Cabala enim vetus fuit patrum traditio, qua olim à patribus sacra mysteria, maximè quæ de regno Christi erant, ore ad os per successionem tradebantur, quæ alius ab alio accipiebat, vnde Cabala hebraicè idem est quod acceptio, id est accepta doctrina & traditio, à radice קבל *kibbel*, id est accepit, hausit, excepit. Cabala ergo vetus certa & indubitata fuit, quam Esdras rediens è Babylone, & alii patres tradiderunt: sed Cabala Judæorum recentiorum fictitia est, & Pharisaica.

Nota Primò. Pro *fidelis*, græcè est πιστός. nonnulli teste Hieron. ad Marcellam legerunt χρηστός, id est, *humanus*. ita legit Ambros. & interpretatur sic: *humanus*, id est jucundus, gratus; & hoc consentit cum eo quod sequitur, *Et omni acceptione dignus*. S. Augustin. legit quoque *humanus*, sed aliter explicat: ait enim hunc sermonem sic esse humanum & diuinum, sicut Christus est Deus & homo; maluisse verò Apostolum vocare humanum, quàm diuinum, quia agebat de aduentu Christi in carnem. *Si, inquit, ille homo dicitur humanus, qui in domo suscipit hominem, quàm humanus est Deus, qui in seipso suscipit hominem?* Secutus est Augustinus significationem Latinæ vocis, humanus: nam Græcum χρηστὸς nihil tale significat. Verùm communiter Syrus, Græca, Latini & Græci legunt πιστὸς id est fidelis, hoc est fidus, certus, indubitatus, verax, fide dignus, non fabulosus, non matæologus, vt ille Judæorum v. 4. & 7. Sic Apocal. 21. 5. dicit S. Joannes, *Et dixit qui sedebat in throno*, &c. *Hæc verba fidelissima sunt*, id est, certissima & verissima. E contrario Jerem. 15. 18. *aquæ infideles* vocantur, id est instabiles & fallaces, quæ è fonte suo videntur perenniter fluxuræ, & tamen in æstate deficiunt, cùm maximè iis indigent homines. Sic Actor. 13. 34 dicitur, *dabo sancto David* (id est sanctas & munificas promissiones Dei Dauidi factas: vnde noster Interpres Isaiæ 55. 3. vertit, *misericordias David*, hoc est Dauidi promissas) *fidelia*, id est, firma & stabilia; respondet enim τὸ πιστὸς Hebræo נאמן *neeman*, vel potiùs נאם *neum*. Sic enim Prophetæ, vbi certum oraculum depromunt, vt à se dicendis fidem & attentionem concilient, præmittere aut subdere solent, *Neum adonai*, hoc est, dicit Dominus, vel potiùs dictum Domini. *Neum* enim non est verbum præteritum: sic enim dicendum esset *naam*, sed participium est, aut potiùs nomen. Rursum, *neum* non significat simplex aut quodlibet dictum, sed certum & indubitatum, certaque fide credendum, vt idem sit, quod oraculum. Hinc Apostolus aptè Hebræum *neum* vertit, πιστὸς ὁ λόγος hoc est, fidus & certus sermo. Vnde sicut Prophetæ, sic & Paulus hæc verba, cùm dicturus est rem certam & indubitatam, solet præmittere vel subjicere, vti ad Titum 3. v. 7. & 8. velut asseueratione confirmans id quod dixit aut dicturus est. Vnde aptè Forerius & alii illud Isaiæ 1. 24. *Propter hoc Dominus Deus exercituum*, vbi pro *ait*, hebraicè est *neum*) vertunt, *idcirco fidelis sermo Iehoua sabaoth.*

Fidelis sermo vocatur certus & indubitatus.

Quid Hebraicè neum.

Neum est oraculum.

Nota Secundò, *omni acceptione dignus*, id est, omni studio & gratiarum actione acceptandus, dignus quem omnibus modis & acceptemus & amplectamur. Græcum ἀποδοχὴ significat non tantùm acceptionem, siue acceptationem sed etiam approbationem. Vnde verti hic potest, *fidelis sermo, & omni approbatione dignus*. Aduerte hîc. Hoc epithetum aptè respondet priori: ex eo enim quòd sermo sit certus, verax, adeoque sit oraculum, sequitur eum omni modo esse acceptandum & amplectendum. Alludit Apostolus ad verba Hebræa נאם *neum*, & האמין *heemin*, quæ vti litteras habent easdem, sed transpositas, (ex *naam* enim fit *aman*, si litteram *n* transponas: *aman* autem est radix verbi *heemin*) ita significatione sibi inuicem respondent: nam sicut verbum *neum* significat certè & indubitatè loqui, veritatem ipsam dicere certò & infallibiliter; id quod est solius Dei loquentis, item Prophetarum & Apostolorum certò verbum Dei proloquentium quique à Deo immediatè vocati testimonium habent, quòd errare non possint; adeoque sicuti *neum* propriè significat ipsum Dei verbum, & primæ veritatis oraculum, ita rursum verbum *heemin* signi-

Correlatiua sunt neum & heemin, id est esse certum siue credendum & credere.

significat fidem certo adhibere illi verbo Dei quasi oraculo, illique credere & acquiescere firmitate quadam & certitudine diuina ac supernaturali, quæ omnem opinionis, scientiæ, auctoritatis & sensationis humanæ certitudinem longè superat. hæc ergo duo verba Hebræa *neum* & *heemin* correlatiua sunt & sibi mutuò respondent: & sicuti *neum* est verum certò & infallibiter dicentis, ita *heemin* est certò credentis. & fide indubitata (quæ inde dicitur אמונה *emuna*) apprehendentis & amplectentis τὸ *neum*, id est oraculum. Eodem modo respondent hic sibi inuicem hæc duo: *Fidelis sermo & omni acceptione dignus*. q. d. Est *neum*, cui oportet *heemin*, id est credere: vel est *neum*, dignum *col emuna*, hoc est, oraculum fidum, dignum omni fide & fidei amplexu, ex eo enim quòd sermo sit fidus & infallibilis, sequitur eum omni acceptione esse amplectendum, tum vlnis fidei, tum consequenter vlnis spei, inuocationis, dilectionis, & gratiarum actionis, vt scilicet eius participes fiamus, & participes facti, gratias pro tanto dono quas par est, Deo agamus.

Nota Tertiò. *Fidelis sermo & omni acceptione dignus* est is, qui sequitur; scilicet *quòd Iesus Christus venit in hunc mundum peccatores saluos facere.* Vbi Primò, contra Iudæos significat legem, & legis ceremonias inefficaces esse ad salutem: illam enim attulit Christus: imò propter eam afferendam, ad nos descendit è cælo. Secundò, significat finem incarnationis & totius œconomiæ Christi in carne fuisse, vt peccatum aboleret, & peccatores saluaret. *Non veni*, inquit Matth. 9. *vocare iustos; sed peccatores ad pœnitentiam: & non est opus valentibus medico, sed malè habentibus.* Tolle morbos, tolle vulnera, nec opus erit medico: tolle similiter peccata, non erit opus Christo. Hinc Tertiò, discimus enormitatem peccati: (*Magnus*, inquit August. serm. 9. de Verbis Apostoli, *de cælo venit medicus, quia magnus per totum orbem terræ iacebat ægrotus*) ac consequenter omni ope enitendum esse, vt è peccato, quod tantum est malum, emergamus, ne Christus nobis frustra venisse videatur *Cùm audis*, inquit August. suprà, *Christum venisse in hunc mundum vt peccatores saluos faceret, noli dormire in dulci strato peccati, sed audi Paulum dicentem: Surge qui dormis, & illuminabit te Christus.* Quartò, dicimus immensam Christi clementiam & charitatem, qua peccatores etiam se persequentes (qualis erat Paulus) insequitur, conuertit & saluat. Audi S. August. loco citato: *Homines desperatè ægrotabant, & ipsa ægritudine qua mentes perdiderant, etiam medicum cædebant, quin & occidebant. ille autem etiam cùm occideretur, medicus erat: vapulabat, & curabat; patiebatur phreneticum, nec deserebat ægrotum, tenebatur, alligabatur, percutiebatur, irridebatur, suspendebatur, & medicus erat. agnoscis phreneticos, agnosce & medicum: Pater ignosce illis, quia nesciunt quid faciunt. Illi perdita mente sæuiebant, & medici sanguinem sæuiendo fundebant.: ille autem etiam de ipso sanguine suo ægrotis medicamenta faciebat.*

Mira Christi clementia quòd insequatur Paulum aliosque peccatores.

QVORVM PRIMVS EGO SVM] Fabulati sunt quidam hæretici, teste S. Thoma hic animam Adæ primi hominis & peccatoris in Paulum fuisse transfusam, ideoque Paulum fuisse peccatorem: sed hoc est Pythagoricum delirium. Primum ergo se dicit. non tempore, sed culparum magnitudine, quia princeps fuerat persecutorum Christi, ait Anselm. ergo *primus*, id est, maximus & pessimus ita August. serm. 9. de Verbis Apostoli, *Nemo enim*, inquit, *acrior Paulo inter persecutores, nemo ergo prior inter peccatores.*

Animam Adæ fuisse in Paulo somniarunt hæretici.

Idem in psal 70. *Quid ergo*, inquit, *est primus? antecedens omnes non tempore, sed magnitudine* Vide quàm se humiliet Paulus. Primus, inquit, sum, id est, vt Theophyl. & Oecumen. explicant, in immensum peccaui, & ad omne malitiæ genus perueni, hinc indigui omni Dei misericordia, & vniuersa eius clementia, non parte aliqua, quemadmodum ij qui ex parte tantùm peccarunt. *Humilitas ista*, inquit Ambros. *non ad diminutionem eius proficit, sed ad gloriam; & hæc accusatio eius est, laus verò Saluatoris.*

Quæres, Quomodo verè potuit sentire & dicere Apostolus se peccatorum esse primum, id est maximum, cùm sciret Judam, Caipham, Herodem, aliosque plurimos grauiùs longè peccasse?

Quo sensu verè dicat Paulus se maximum peccatorum.

Respondet D. Thomas & insinuat Ambros. non velle dicere Apostolum, se esse omnium omnino peccatorum primum: sed respectu tantùm Judæorum illorum, qui à Pilato Christum crucifigi postularunt, ac postea à Petro & Apostolis conuersi & pœnitentes gratiam & salutem adepti sunt, sed hi restringunt nimis verba Apostoli, cum Apostolus ea non restringat. Sed generaliter loquatur de omnibus peccatoribus, quos, vt præmitit, Christus venit saluos facere: atqui Christus non solos illos Judæos, sed & omnes omnino homines & peccatores venit saluos facere: ergo omnium omnino peccatorum se primum esse dicit Apostolus.

Respondeo ergo Apostolum bene illustratum Spiritu sancto agnouisse grauitatem suorum peccatorum, & in eam ex vera humilitate omnes mentis oculos intendisse, aliorum verò peccata non ita considerasse & inspexisse, quin de quolibet præsumeret meliora, vel quòd plures haberet causas ipsum excusantes, & peccati grauitatem minuentes; sicut qui graui dentium, capitis vel oculorum dolore laborat, dicit nullum dolorem hoc esse maiorem, sed suum omnium esse maximum; quia scilicet suum sentit per experientiam, aliorum verò dolores tantùm considerat per speculationem, itaque suus sibi dolor videtur, & reuera in suo sensu maximus est, ita Pauli peccatum ipsi in suo sensu videbatur esse maximum.

Sic & S. Franciscus solebat dicere se peccatorum esse maximum; & rogatus quomodo id verè dicere posset respondit: Si Deus maximo latroni illam gratiam fecisset, quam mihi; is multo meliùs ea vsus fuisset, sanctiorque quam ego euasisset. q. d. Si tesclausa gratia me considero, video in me tantam infirmitatem & procliuitatem ad malum, quantam in nullo alio video, ac proinde puto me maximum futurum fuisse, ac fore peccatorem, nî Deus infirmitatem meam sua gratia roborasset, ac indies roboraret.

S. Franciscus dicebat se esse maximum peccatorem.

Dices: Ignorantia Paulum excusabat.

Respondeo, Non excusabat, sed minuebat tantùm peccatum; erat enim vincibilis, ac consequenter culpabilis; poterat enim & debebat Apostolus ex Scripturis: quarum peritus erat, ex tot Christi miraculis, ex tanta sanctitate vitæ & doctrinæ tot Christianorum, & sacerdotum Christo credentium, agnoscere Christum esse Messiam mundi redemptorem. Peccatum autem Pauli in se maximum erat, persequi scilicet Christum Deum & homidem; considerabat ergo suam obstinationem Paulus, qua pro iudaismo pugnans, Christum Deum & hominem, eiusque Ecclesiam impugnauerat adeò pertinaciter, ut, si potuisset, voluisset eam funditus euertere & interimere, & ad hanc rem,

rem, ceteris se ducem præbuerat; atque hoc peccatum suum ita ei graue videbatur, vt aliorum peccata, in quæ leuiter tantùm & generatim intendebat, viderentur ei esse leuiora, considerabat enim peccatum suum in se, ignorantiam verò suam aliasque circumstantias minuentes peccatum non considerabat. vide dicta Philipp. 2. 3 Sic Salomon Prouerb. 30. 2. *Stultißimus*, inquit, *sum virorum* id est, mihi esse videor; dum scilicet me, ac mea quæ ex meipso habeo, seclusa Dei illuminatione specto, dum sapientiæ meæ paruitatem intimè perpendo ac penetro, eamque tum cum mea ignorantia, tum cum diuina sapientia comparo; videor mihi esse ignorantissimus, adeoque esse abyssus ignorantiæ & stultitiæ, quodque ceteri, quorum ita mihi perspecta non est ignorantia, longè sint me sapientiores, præsertim in sapientia practica, atque in incognitione sui & Dei. Vnde putant Hebræi Salomonem suæ idololatriæ & peccatorum conscium pœnitentem hæc dixisse; licet eos refellat Lyranus, qui cum Abulensi sentit Salomonem impœnitentem mansisse, ac esse damnatum: de quo alias. Summa, hisce verbis docere nos vult Salomon, sapientiam veram maximè sitam esse in cognitione sui, suæque miseriæ & insipientiæ, atque humili de seipso sensu & æstimatione. Sic Socrates rogatus quid sciret respondit: *Hoc vnum scio, quod nihil scio*, imò alius idem rogatus, idem respondit, addiditque se ne hoc quidem (quòd scilicet nihil sciret) scire.

Quo sensu Salomon dicat se esse stultissimum virorum.

Socrates dicebat se hoc vnum scire quòd nihil sciret.

Quæres Secundò, quomodo Paulus dicat: *Quorum primus ego sum*; sciebat enim sibi iam condonatum esse hoc peccatum.

Respondeo, *sum*, id est, fui. Secundò & simpliciùs, Paulus hîc se considerat quasi in puris naturalibus constitutum seclusa gratia: sic enim peccator erat, fuissetque in peccato permansurus, & nullo modo mutandus; imò longè adhuc grauiùs peccaturus: humilis enim est, considerare & despicere se ob ea quæ habet à se: nam ea quę habet a Deo non sua sunt, sed Dei, Deoque eorum laus & gloria debetur Sic S. August. 2. Confess. 7. *Domine*, inquit, *gratiæ tuæ deputo, quæcumque non feci mala.* Et infrà: *Omnia mihi dimissa esse fateor, & quæ mea sponte feci mala, & quæ te duce non feci.* Disertè verò in prologo de Vita Christiana: *Vt ego*, inquit, *peccator primus & vltimus, insipientiorq; ceteris, & imperitior vniuersis, te ve sanctitatis & iustitiæ viam pergas, crebrioribus audeam literis admonere, non meæ propriæ iustitiæ fiducia, non sapientiæ peritia, non scientiæ gloria, sed sola quam secundùm Deum animo ac mente concepi, charitatis tuæ causa compellit.* Sic Socrates à quodam Physiologo notatus ex naturali complexione, quòd esset incontinens & fur; cum astantes, qui Socratis probitatem nouerant, Physiologi iudicium riderent, respondit Socrates, Non est mentitus: sum enim natura talis, sed me contineo.

Paulus loquitur de se quasi constituto in puris naturalibus, seclusa gratia.

Moraliter, quisque consideret se & sua peccata, non aliena, dicatque: Primus peccatorum ego sum; agnoscat & deprædicet Dei in se clementiam; humiliet se, ita tamen, vt anxiè se non discruciet. Vnde S. Bernardus serm. 3. in festo SS. Apostolorum Petri & Pauli: *In Paulo*, inquit, *dicente Fidelis sermo & omni acceptione dignus, quoniam Dominus Iesus venit peccatores saluos facere, quorum primus ego sum; hoc consolationis & fiduciæ accipite, fratres, vt ad Dominum iam conuersos non nimis cruciet præteritorum conscientia peccatorum, sed tantùm humiliet vos, sicut & ipsum. Ego sum, inquit, minimus Apostolorum, qui non sum dignus vocari Apostolus, quia persecutus sum Ecclesiam Dei. Misericordiam etiam consecutus est Petrus, qui non ignorans, sed apertos habens oculos peccauit.* Et infrà: *Quid enim? peccasti in sæculo? num quid ampliùs Paulo? Quid si in ipsa Religione, numquid plus Petro. Attamen illi in toto corde pœnitentiam agentes non modo salutem, sed & sanctitatem consecuti sunt. Et tu ergo fac similiter, quoniam propter te, Scriptura eos vocat viros misericordiæ, vtique propter multam misericordiam, quam consequi meruerunt.*

Humilis est considerare peccata præterita, licet condonata.

VT IN ME PRIMO OSTENDERET CHRISTVS JESVS OMNEM PATIENTIAM AD INFORMATIONEM EORVM, QVI CREDITVRI SVNT ILLI, IN VITAM ÆTERNAM] Nota. τὸ *primò*, nomen est, non aduerbium, græcè enim est πρώτῳ, id est primo & præcipuo, scilicet peccatore. Pulchrè Theodor. *Quemadmodum*, inquit, *medicus cùm in vna domo multi simul ægrotant, & omnes de salute desperant, si vnum pessimè affectum acceperit, & datis ei medicamentis ad perfectißimam sanitatem deduxerit, facit, vt alij omnes bono sint animo, ac fiduciam concipiant: ita Dominus Christus animarum medicus, cùm factus esset homo pro salute peccatorum, me qui eram iniquißimus & omnium sceleratißimus, non solùm à prioribus, liberauit maculis; sed maximis etiam donis obruit, omnibus hominibus per me ostendens suam patientiam & clementiam, vt nemo eorum, qui maxima scelera perpetrauerint, ad me respiciens, de salute desperet.* VERS. 16.

Nota Secundò. Pro *omnem patientiam*, græcè est, πᾶσαν μακροθυμίαν, id est omnem longanimitatem, *omnem*, id est, totam & perfectam: ponitur enim nomen collectiuum vniuersale, pro toto quanto; perfecta enim & illustris fuit Dei longanimitas, qua furentem contra se Paulum tam diu sustinuit, quem vnico ictu oculi perdere poterat & fulmine afflare. Ambrosius pro hoc vno verbo, duo posuit *magnanimitatem & patientiam.* magnanimi enim est esse longanimem, patientem & mansuetum: sicut è contrario pusilli est animi, iniurijs commoueri, turbari, velleque se vindicare.

Longanimitas Dei in Paulum.

Hinc pulchrè S. Gregorius 31. Moral. c. 10. explicans illa verba Jobi: *Numquid volet rhinoceros seruire tibi?* eaque mysticè applicans S. Paulo: *Rhinoceros*, inquit, *qui & monoceros, tantæ est fortitudinis & feritatis, vt nulla venantium arte capiatur. Sed vt Physici* (inter quos est Isidorus l. 12. Etymol. c. 2. Pierius in hieroglyphico Rhinocerotis qui eum Halicornem vocat) *asserunt, virgo ei puella proponitur, quæ venienti sinum aperit, in quo ille omni ferocitate deposita caput deponit, sicq; soporatus velut inermis, capitur. Pari enim modo, caro illa virginea Christi Paulum spirantem minarum & cædis domare, placare, capere, totumq; sibi deuincire potuit, dum ei totum sinum misericordiæ suæ expandit.*

Nota Tertiò. Pro *ad informationem*, Ambros. legit, *ad exemplum*; græcè enim est ὑποτύπωσιν, quæ significat viuum exemplar & imaginem, qua res plenè expressa subijcitur oculis. q. d. Misertus est mei Deus, vt in me quasi in primo & maximo peccatore, daret viuum exemplar & hypotyposin diuinæ suæ clementiæ & longanimitatis; vt in me manifestissimè cernerent homines, Deum omnes peccatores velle saluos fieri, eosque ad se vocare, & tantùm non cogere ac facillimè eis offensas, quamuis grauissimas, condonare. Itaque meo exemplo informauit & excitauit omnes, qui futuris sæculis Christo credituri sunt, ad obtinendam vitam æternam; vt per pœnitentiam audeat quisque eorum sperare veniam

Hypotyposis clementiæ Dei suæ, Paulus.

veniam à Christo, ad eumque pro ea supplex confugiat. Mirè enim homines excitant exempla Sanctorum. *Sagittaueras*, inquit August. lib. 9. Confess. cap. 2. *tu Domine cor meum charitate tua, & gestabam verba tua transfixa visceribus, & exempla seruorum tuorum, quos de nigris lucidos, & de mortuis viuos feceras, congesta in sinum cogitationis nostræ vrebant & consumebant teporem.*

Peccatores exemplo S. Pauli sperent à Deo veniam. Moraliter Chrysost. homil. 2. in psal. 50. *Si impius es*, inquit *cogita publicanum; si immundus es, attende meretricem; homicida es, perspice latronem; si iniquus es, cogita blasphemum, considera Paulum priùs persecutorem postea annuntiatorem. Nolo mihi dicas: Blasphemus sum, nolo dicas: Persecutor sum, immundus sum. Habes omnium ostensiones, in quem volueris portum confugito: vis in nouum? vis in veterem? In veteri Dauid, in nouo Paulus.* Et infrà: *Quid est peccatum ad Domini misericordiam? Tela araneæ, quæ vento flante nusquam comparet.*

B Et ex S. Augustino serm. 9. de Verbis Apostoli, Anselmus hic: *Si Saulus sanatus est, ego quare despero? Si à tanto medico tam desperatus æger sanatus est, ego vulneribus meis illas manus non optabo? ad illas manus non festinabo? Vt hoc dicerent homines, ideo factus est Saulus ex persecutore Apostolus: quia cum venit medicus volens sibi famam comparare, infirmum quærit aliquem desperatum, & ipsum sanat; & si pauperrimum inueniat non ibi quærit mercedem, sed commendat artem: ita & Christus potentiam specialis medicinæ spiritualis suæ ostendit in Saulo, vt omnes deinceps nossent eum sanare posse cunctas infirmitates omnium confugientium ad se.*

VERS. 17. REGI SÆCVLORVM IMMORTALI, INVISIBILI, SOLI DEO, HONOR ET GLORIA IN SÆCVLA SÆCVLORVM. AMEN] Apostolus hic more suo post commemoratum remissionis peccatorum, & redemptionis Christi beneficium, assurgit à Christo homine, & erumpit in laudem & doxologiam Dei Patris, vt vult Ambros. vel potiùs, vt Theodoret. & Anselmus, totius Sanctissimæ Trinitatis, quæ per Christum hoc donum remissionis hominibus contulit, ac omnibus sæculis confert & conferet.

Deus est rex sæculorum, quo sensu. Nota. Rex *sæculorum*, est proprium Dei attributum, significans quòd Deus est primum & æternum ens, ac consequenter rex, auctor, ordinator, distributor, moderator & dominus omnium sæculorum, hoc est, & æternitatis suæ, & æui, siue æuiternæ vitæ angelorum, & temporum nostrorum: hæc enim omnia manant à Dei æternitate. Vnde pulchrè & diuinè S. Dionysius de Diuin. nominib. c. 5. 7. & 10. hunc locum explicans. *Ex eo*, inquit, *quia est* (Deus æternus Rex sæculorum) *sæculum est, essentia, & ens, & tempus, & generatio, & quod generatur, & quodquomodo cumque subsistit.* Omne enim esse temporaneum manat ab esse æterno, & perpetuo quod est in Deo Rege sæculorum. *Et idcircò*, inquit Dionysius, *Deus dicitur Rex sæculorum, vt pote in quo & circa quem totum esse & ens subsistensq́, versetur.* Vnde pro *sæculorum*, græcè est αἰώνων: αἰὼν autem significat Primò, æternitatem Dei; Secundò, æuum angelorum; Tertiò, æuum & durationem hominum, æternitas enim, quæ duratio est nec finem nec principium habens, soli Deo competit: æternitas verò quæ principium habet, & eatenus conuenit cum tempore nostro; sed caret fine, & eatenus participat aliquid æternitatis diuinæ, angelis tribuitur & animæ rationali. Hinc, vt ait Aristoteles l. 1. de cælo cap. 9. dicitur αἰὼν ἀπὸ τοῦ ἀεὶ εἶναι id est, ex eo quòd semper sit. Fortè voluit Apostolus perstringere fictos æones Valentini, & his opponere Deum verum dominum æonum omnium.

Nota. Secundò. Pro *immortali*, græcè est, ἀφθάρτῳ, hoc est, *incorruptibili* vt habet Syrus, & August. libr. 2. de actis cum Felice Manichæo, cap. 7. Porro *immortali*, vel incorruptibili idem est, quod immutabili: q. d. In Deum non cadit corruptio, nec mors, nec interitus, ac consequenter nec mutatio vlla: nam omnis mutatio, ait Anselmus, mors quædam est rei, quæ mutatur & desinit esse quod fuit, sed potiùs Deus est immortalis, incorruptibilis, immutabilis, ac consequenter æternus: incorruptio enim & immortalitas est ratio, & quasi causa æternitatis. *Immortalitas est causa æternitatis.*

Nota Tertiò. Addit *inuisibili*, quia naturaliter nec corporis, nec mentis oculis, nec vllis naturæ viribus Deus videri potest: sed vt quis videat Deum, supernaturali lumine gloriæ opus habet, vti patet in Beatis.

Nota Quartò Dicit *soli Deo*. id est, qui solus est Deus: Deus enim vnus est, ac consequenter hic solus est Deus. S. Ambrosius qui hoc ad Patrem refert, docet Patrem vocari solum Deum, non quòd Filius & Spiritus sanctus non sint Deus, sed quia Pater est fons & principium deitatis, putà Filii & Spiritus sancti. Adde, vt docet D. Thomas & Theologi voces exclusiuas additas nominibus essentialibus Dei & attributorum eius cùm attribuuntur vni personæ, non excludere alias personas diuinas, sed tantùm alias res, quæ diuinam essentiam non habent, sed aliam ab ea diuersam & creatam. Verùm, vt dixi, cum Theodoreto meliùs hæc non soli Patri; sed toti SS. Trinitati tribuas. Græca addunt, μόνῳ σοφῷ Θεῷ, id est soli sapienti Deo: & ita legunt Chrysost. Theophyl. Oecumen, & alii Græci præter Theodoretum. Dicitur Deus solus sapiens per se & per suam essentiam, quique sapientiam suam in omnes & angelos & homines, quasi fons deriuat: omnem enim suam sapientiam homines & angeli non habent ex se, sed à Deo, sic solus Deus dicitur bonus, supple per essentiam, Lucæ, 18. 19. *Quid τὸ soli Deo.* C

Nota Quintò, *soli Deo sit honor & gloria*, scilicet diuina & latriæ, quę Deo vero debetur. q. d. Non angelis, non idolis, non diis gentium, sed soli Deo vero tribuatur honor & gloria diuinitatis, ut omnes angeli & homines, & maximè ego Paulus, ob tantam Dei in peccatores & in me primum & maximum peccatorem clementiam, qua me hoc Christi & gratiæ sæculo nasci fecit, rebellem ad se traxit, & penè coëgit, peccata dimisit, iustificauit, imò Apostolum fecit, semper eum celebrent, adorent, glorificent tum mente & voce, tum etiam sanctâ conuersatione & vita. Qua de re vide hîc Chrysost. in morali homil. 4. *Quæ gloria soli Deo debeatur.* D

Piè S. Bernard, serm. 83. in Cant. docet hunc Dei honorem debere melle amoris condiri, ab eoque oriri vt Deo perplaceat. *Exigit*, inquit, *Deus timeri vt dominus, honorari vt pater, vt sponsus amari. Quid in his præstat, quid eminet? nempe amor. Absque hoc & timor pœnam habet, & honor non habet gratiam. Seruilis enim timor, quamdiu ab amore non manumittitur. Et qui de amore non venit honor, non honor, sed adulatio est. Et quidem soli Deo honor & gloria. Sed horum neutrum acceptabit Deus, si melle amoris condita non fuerint. Is per se sufficit, per se placet, & propter se. Ipse meritum, ipse præmium sibi est amor, præter se non requirit causam, non fructum. Fructus eius, vsus eius. Amo quia amo, amo*

vt

vt amem. Magna res amor, si tamen ad suum recurrat A *principium, si suæ origini redditus, si refusus suo fonti semper ex eo sumat iugiter vnde fluat. Solus est amor ex omnibus animæ motibus, sensibus atque effectibus, in quo potest creatura, etsi non ex æquo, respondere auctori, vel de simili mutuam rependere vicem.*

VERS. 18. HOC PRÆCEPTVM COMMENDO TIBI, FILI TIMOTHEE, SECVNDVM PRÆCEDENTES IN TE PROPHETIAS, VT MILITES IN ILLIS BONAM MILITIAM] Chrysost. Ambros. Theophyl. *hoc præceptum* referunt ad sequentia. q. d. Præcipio tibi, ô Timothee, vt scilicet secundùm præcedentes de te prophetias milites bonam militiam. Verùm, pro *vt* græcè non est ὅτι, sed ἵνα, quod magis causam finalem, quàm obiectum significat; quamquam Apostolus has & similes particulas sæpè confundit, & pro iisdem sumit.

Quadruplex huius loci sensus.

B Secundo, alii referunt ad proximè præcedentia, q. d. Præcipio tibi vt prædices Christum venisse, vt peccatores saluos faceret.

Tertiò, alii referunt ad omnia præcedentia. q. d. *Hoc præceptum*, id est, hanc doctrinam, quam ab initio capitis hucusque tibi tradidi, tibi commendo.

Quartò & optimè, Theodoret, censet Apostolum, post digressionem, qua de vocatione sua & gratia Dei gratias egit, redire ad ea quæ initio capitis Timotheo commendauit, vt scilicet denuntiaret quibusdam ne aliter docerent. Vbi pro *denuntiares* græcè est idem verbum, παραγγέλλειν, à quo hoc loco præceptum vocat παραγγελίαν. hoc enim est primum Episcopi munus, resistere videlicet pseudo apostolis, & sanam fidem tueri ac prædicare. Vnde hæc verba penè eadem sunt cum illis, quæ initio capitis post denuntiationem jam dictam sub- C jungit: ibi enim ait: *Finis autem præcepti est charitas de corde puro, & conscientia bona, & fide non ficta.* Pro quo hîc iisdem penè verbis dicit: *Præceptum tibi commendo, vt milites bonam militiam, habens fidem & bonam conscientiam.*

SECVNDVM PRÆCEDENTES IN TE (id est, vt Syrus, super te, de te: græcè enim est ἐπί σε quod respondet Hebr. עָלֶיךָ *alecha*) PROPHETIAS] Vatabl. per *prophetias* intelligit doctrinam, siue munus docendi Timotheo creditum. q. d. Vide ô Timothee, vt in hoc munere quod à Deo accepisti, te fortiter & strenuè geras instar militis.

Quadruplices prophetiæ de Timotheo ordinando.

Secundò, alii per *prophetias* accipiunt varia charismata Spiritus sancti, quæ in Timotheo erant, inter quæ erat etiam proprii nominis prophetia. q.d. Paulus, Præcipio tibi, vt ita milites, sicut dona Spiritus sancti tibi concessa requirunt.

D Tertiò & meliùs, Chrysost. Theophyl. Theodor. Oecumen. & alii propriè per *prophetias* accipiunt reuelationes. q. d. Hoc præceptum jam explicatum tibi, ô Timothee, commendo, vt sicut Dei reuelatione & spiritu prophetiæ admonitus te Episcopum Ephesi ordinaui, ita juxta eamdē prophetiam nunc milites, illique respondeas, ostendasque veram fuisse de te prophetiam.

Episcopi olim creabantur per designationem Dei.

Vnde notant Chrysost. & Theoph. in primitiua Ecclesia Episcopos & Apostolos seligi & ordinari solitos per prophetiam, reuelationem & designationem Dei. Sic Act. 13. 2. dixit Spiritus sanctus, *Segregate mihi Saulum & Barnabam.* Sic Eusebius, l. 6. hist. c. 25. refert in electione Fabiani Pontificis columbam è cælo in eum delapsam. Sic S. Gregorius columnæ igneæ sibi incubantis indicio deprehensus & designatus est Pontifex. Sic magnus ille Athanasius diuinitus declaratus fuit B. Alexandro Episcopo Alexandrino morienti, quòd sibi in episcopatu esset successurus. Vnde cùm Athanasius timens & fugiens episcopatum, Alexandria secessisset, Alexander in morte identidem inclamans Athanasium, tandem in has voces erupit. *Athanasi*, inquit, *putas te posse effugere, non tamen effugies.* Testis est Apollinarius apud Sozomenum, lib. 2. ca. 16. Sic S. Nicolaus, Ambrosius, Alexander Carbonarius diuino indicio vocati & ordinati sunt Episcopi. Idem de Timotheo hic asserit Paulus.

Addit Quartò, Magallianus per *prophetias* posse accipi prædictiones, conjecturas & bona omina, quibus Christiani omnes optima quæque de Timotheo, cùm ordinaretur Episcopus, ex vitæ eius anteactæ sanctitate ominabantur, prædicentes, non dubitare se, quin fideliter, constanter & egregiè munere episcopali perfungeretur. Sic S. Ambrosius pueri, deinde populi totius, voce acclamatus Episcopus, per prophetiam Episcopus factus est; vox enim populi, vox Dei.

VT MILITES IN ILLIS BONAM MILITIAM] *In illis*, id est, per illas prophetias, hoc est, per Spiritum donatorem prophetiæ. Secundò & meliùs Oecum. & alii, *in illis*, id est, secundùm illas, vt scilicet illis prophetiis de te factis respondeas.

Nota, Christianum esse militem Christi quasi ducis & capitanei sui, quia tota vita sub vexillo crucis pugnare debet cum vitiis & concupiscentiis ac dæmonibus, Rom. 7. 23. Gal. 5. 17. Job. 7. 1. & Christus Matth. 11. 12. *Regnum*, inquit, *cælorum vim patitur, & violenti rapiunt illud.*

Pulchrè bellum hoc describit S. August. 22. de Ciuit. c. 23. Huius militiæ arma & panopliam describit Apostolus Ephes. 6. 13. eiusque stipendium est vita æterna, Rom. 6. 23.

Seneca epist. 37. ad Lucilium, eum hortatur ad virtutem, sumptis à re militari verbis. *Promisisti*, inquit, *virum bonum* (ἀνδράγαθον id est virum fortem & bellicosum) *sacramento ligatus es.* Hoc enim duci promittebant milites, dum auctorabantur. Quòd si sponsionis obliti ignauè se gererent, non viri, sed feminæ per probrum appellabantur, vti Bunduica Britannorum regina apud Dionem l. 62. Neronem effeminatum vocat Neronidem. Idem sibi dicat Christianus; In baptismo auctoratus es miles Christi, virum te fore spopondisti, virum ergo te præbe, quasi miles viriliter contra carnem & mundum decerta.

Verùm Episcopi, Pastores & Doctores, vt docet hîc Apostolus, peculiariter sunt & dicuntur milites Christi. Pro quo Nota. Militia per catachresin Hebræis omnem famulatum significat. Hinc angeli, cæli, sidera, omnesque creaturæ vocantur Dei milites indeque dicitur Deus Sabaot, id est exercituum, estque Sabaot vnum ex decem nominibus Dei, teste Hieronymo ad Marcell. Magis propriè tamen Leuitæ & sacerdotes dicebantur milites Dei. Vnde Numer. 4. 30. Leuitæ dicuntur exire in militiam tabernaculi, quia in tabernaculo æquè ac milites in castris suo ordine & stationibus excubabant, Deoque quasi duci suo deseruiebant. Hinc mulieres in tabernaculo commorantes, eiusque ministerio addictæ, vocantur templi milites Exodi 38. 8. vbi dicitur: *Fecit & labrum æneum cum basi sua de speculis mulierum, quæ excubabant in ostio tabernaculi*; vbi pro *quæ excubabant*, hebr. est צֹבְאֹת אֲשֶׁר צָבְאוּ *tsobeot ascer tsabau*, id

Quæ sit militia Episcoporum & Pastorum.

Leuitæ in tabernaculo quasi milites in castris excubabant.

id est, *mulierum militantium*, quæ militabant in ostio tabernaculi. Eodem modo vocantur 1. Reg. 2. v. 22. Ad hos ergo Leuitas & sacerdotes templi milites alludens Paulus, Timotheum, aliosque Episcopos & Pastores vocat milites Ecclesiæ: hi enim non tantùm vt veteres Leuitæ in templo excubant & Deo deseruiunt, sed etiam quasi duces ad bellum cum hæreticis, vitiis & dæmonibus ineundum, alios fideles incitant, antecedunt & defendunt, ideoque maximum hostium impetum sustinent. Atque in primitiua Ecclesia id maximè verum & clarum erat, quando Judæi, Gentiles, Imperatores & hæretici in Ecclesiam omnibus viribus & armis insurgebant, vt eam opprimerent; quam vt defenderent Apostoli, aliique præcones, ad mortem & martyrium vsque contra eos decertarunt. Sic postea immortalis Athanasius penè solus contra orbem ferè vniuersum Arrianum per 46. annos heroicè depugnauit & triumphauit.

Militia Episcoporum contra hostes fidei & fidelium.

Mor. de militia Christiana ex S. Chrysostomo.

Vnde moraliter Chrysost. *Milita*, inquit, *bonam militiam: est enim & militia mala, de qua alio loco, ait, Sicut enim exhibuistis membra vestra arma peccato. Illi sub tyranno militant, nos æterno Regi militamus. Cur autem eam rem militiam vocat? Indicat profectò bellum esse excitatum vehemens & atrox, cùm ceteris, tum maximè ei, qui doctoris fungitur munere. In quo nobis armis opus est validis, sobrietate scilicet, temperantia, precibus, perpetuisq́, vigiliis. Vt in eis milites habens fidem & bonam conscientiam: magistrum quippe priùs oportet docere seipsum: quemadmodum enim dux nisi anteà miles optimus fuerit, ne dux quidem esse aliquando poterit; ita & doctor.*

Ex S. Basilio

Egregiè verò S. Basilius præfat. in ascetica, informans spiritalem militem Christi, sic ait: *Vbi ergo Christus Rex? in cælo; huc tuus tibi, ô Christi miles, dirigendus est cursus. Obliuiscere quidquid hîc in terris est, miles non domos ædificat, non comparat agros, mercibus & lucro non studet. alimenta miles habet à rege, in plateis tabernaculum sibi ponit, cibum sola necessitas metitur, potio aqua, somni quantum natura requirit, itinera frequentia, itemq́, vigiliæ, acris ad frigora caloresq́, tolerandos patientia, periculosorum cum aduersariis certaminum crebra susceptio, & in his sæpè mors, gloriosa tamen, & quæ regiis honoribus & muneribus decoretur.* Quæ omnia applicans Christi militi, ita concludit: *Age igitur Christi miles, subeat animum tuum sempiternorum bonorum cogitatio. Propositum tibi vitæ genus sit domo, vrbe ac possessione rerum omnium carere. Solutus esto, atque ab omnibus vitæ huius curis liber, non te illiget coniugii cupiditas, non filiorum solicitudo: imitare sponsum cælestem, insurgentes aduersum te crebrò inuisibiles hostes in fugam dato, atque eos ex animo primùm expellas tuo, neque omnino illis quidquam apud te sit loci, dele consilia aduersus Christi fidem defectionem molientia, &c.*

VERS. 19. HABENS FIDEM ET BONAM CONSCIENTIAM] Hæc sunt arma militiæ Christianæ, imò Ecclesiæ q.d. Militabis, ô Timothee, bonam militiam, si fidem rectam circa vera & orthodoxa dogmata, & bonam conscientiam, id est, sanctam vitam & mores sequaris & conserues, vt fidem rectam alios docere, & bonæ vitæ exemplo subditis prælucere possis: hæc enim duo præcipua sunt Episcopi & Pastoris munia, nec enim in fide vacillantis est alios confirmare, nec ignorantis docere, nec incompositi componere, nec inordinati ordinare.

VERS. 20. QVAM (bonam conscientiam) QVIDAM REPELLENTES (græcè ἀπωσάμενοι, id est, postquam A repulerunt: vnde Vatablus vertit, *qua repulsa*) CIRCA FIDEM NAVFRAGAVERVNT] id est, fidei naufragium & iacturam fecerunt, factique sunt apostatæ, schismatici, hæretici.

Nota ex Chrysostomo. Pulchra metaphora, fidem naui comparat, in qua anchora, quæ nauim hanc roborat, vt in tribulatione perseueret, est bona conscientia, & ex ea manans spes vitæ æternæ; sicut enim nauis in procelloso mari spem portus præbet hominibus, & ducit ad portum, ita fides ducit ad vitam æternam; & sicut homo extra nauim in mari sine spe salutis est, ita & homo sine fide: quamdiu verò manet in naui, id est fide, licet peccet, restitui potest, spem habet salutis. Hinc Ecclesia, quæ est fidei magistra, & fidelium congregatio, comparatur arcæ Noë, extra quam nemo saluus est à diluuio; & nauiculis Euangelicis, in quibus Christus prædicabat regnum Dei, tempestates sedabat, & pisces capi faciebat.

Fides est nauis, anchora est bona conscientia, & ex ea spes.

B

EX QVIBVS (de quorum numero) EST HYMENÆVS ET ALEXANDER] Hic est ille, de quo 2. Timoth. 4. 14. *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit: reddet illi Dominus secundùm opera eius: quem & tu deuita: valdè enim restitit verbis nostris.* Suspicatur Baron. & alii hunc eumdem esse Alexandrum, qui primò fidelis, causam pro Paulo egit, sed deficiens factus est apostata & hostis Pauli, omniumque Christianorum.

QVOS TRADIDI SATANÆ] Id est, quos excommunicaui, ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. Atque hinc videtur fluxisse illa phrasis, qua excommunicati dicuntur possideri à diabolo, vt habetur c. *Audi*, & c. *Omnis*, 11. qu. 3. Rursum *tradidi satanæ*, significat, eos satanæ quasi carnifici C cruciandos esse traditos. Ita docet Chrysost. Oecumen. & alii, ac inprimis Theodoret. *Eos autem* inquit, *tradit diabolo, non vt bonorum magistro, sed vt seruo carnifici; & ideo non dixit, vt eos doceret, sed, vt doceantur non blasphemare, ab Ecclesiastico enim corpore separati, & diuina gratia nudati, ab aduersario crudeliter flagellabantur, incidentes in morbos & difficiles affectiones, & alias calamitates: hac enim consueuit inferre hominibus, quoniam est & inimicus & vltor, vt dicit Propheta psalm. 8. Consentaneum autem erat illos, castigatos mutare sententiam, &c.* Et Chrysostom. de excommunicato loquens: *Deiiciebatur*, inquit, *à communi fidelium cœtu, abscindebatur à grege, fiebat nudus, atque ita destitutus luporum patebat & prodebatur occursibus: sicut enim dudum nubes Hebræorum castra tegebat, ita & Ecclesiam protegebat Spiritus sancti gratia.*

D VT DISCANT NON BLASPHEMARE] Ambrosius, *vt emendentur & resipiscant à sua blasphemia & heresi*: excommunicatio enim non ad perditionem, sed ad emendationem peccatoris ferri debet, vt notat Chrysost. nimirum παθήματα sunt μαθήματα, & vexatio dat intellectum. Hinc patet omnem hæresin esse blasphemiam in Deum, qui est prima veritas: omnis enim hæresis & hæreticus, vt sua dogmata fidei contraria statuat, dicit & docet fidem veram, ac consequenter Deum veræ fidei auctorem, esse falsum & mendacem. Qualis fuerit horum blasphemia & hæresis, non explicat Paulus.

παθήματα sunt μαθήματα.

Omnis hæresis est blasphemia in Deum.

Moraliter hic Nota, fontem hæreseos esse malam conscientiam & vitam, numquam enim hæresis est primum peccatum, sed oritur vel ex ambitione, vel ex auaritia, vel ex libidine; ac consequenter,

Origo hæresis est mala conscientia.

quenter, vt viri sapientes censuerunt, contra hæreticos non tam argumentis agendum est, quàm puritate vitæ: vt nimirum inducantur ad vitæ puritatem, morum honestatem, castitatem, humilitatem & opum contemptum, sublata enim radice hæreseos tolletur & ipsa hæresis. Rursum hinc sequitur vitam malam tendere & desinere in hæresin. Mores ergo vitæ corruptæ sunt scopuli, ad quos fides, quasi nauis allidititur subinde & frangitur. Cuius ratio est Primò, naturalis antipathia & contrarietas quæ est inter fidem & malam vitam: hanc enim fides semper carpit & redarguit. Secundò, naturalis lapsus & ruina. Qui enim ex vno vitio in aliud & aliud, tandem profundissimè in hæresim ruit & prolabitur. Sunt enim hæ fossæ vitiorum sibi inuicem subordinatæ, vt gradatim ex vna in aliam & aliam, ac tandem in barathrum, id est in hæresin, descendas & corruas. Tertiò, est punitio diuina: Deus enim perditam vitam castigat per subtractionem sui luminis, veritatis & fidei, perditosque homines tradit in reprobum sensum, vt docet Apostolus Roman. 1. v. 21. & 24. Quartò, quia, vt docet Chrysost. mox citandus, hi corrupti homines, vt liberè suis vitiis & voluptatibus indulgeant, negant futura bona & mala, aliaque dogmata fidei, quæ Dei metum & peccati horrorem eis injicere possent.

Mala vita desinit in hæresim ob quatuor causas.

Ambitio & libido sunt fontes hæreseos.

Ac primùm ambitionem & superbiam esse fontem hæresis, patet ex eo quòd hæretici omnia rationibus humanis metiri & concludere volunt, id est, videre rem volunt, non credere. Sic ambitio primum hæresiarcham Simonem Magum hæreticum fecit: voluit enim Spiritum sanctum emere pecunia, ut eum posset quibus vellet elargiri, sicque coli tamquam donator Spiritus sancti.

Tertullianum quid Montanistam effecit, nisi A quòd, vt notat Baronius, Pamelius, & alij, mortuo Agrippino Episcopo, ambiens episcopatum Carthaginensem, eo exciderit?

Sic Aërius, inquit Augustin. libr. de Hæresibus, quòd episcopatu frustratus esset, cœpit asserere sacerdotes esse pares Episcopis.

Sic hoc sæculo Lutherus, Ochinus, Dudecius, & alij, primas cathedras, vel purpuram, aut pallium ambientes, & repulsam passi, apostatarunt, & inter Nouantes primatum quæsierunt.

Secundò, quòd libido & carnis vitium fons sit hæreseos, docet hic Chrysost. *Malè viuentes*, inquit, *ne futurorum metu & expectatione crucientur, persuadere sibi omni studio curant, falsa esse omnia, quæ nostra religio continet, nempe de peccatu, resurrectione, iudicio futuro, & similibus.*

Sic Nicolaus Diaconus cùm ad exemplum Apostolorum à propria vxore continuisset, pòst à B proposito delapsus, ac deprehendi veritus, negabat quemquam saluari posse, nisi venerem singulis diebus exerceret.

Marcion, cùm ob corruptam virginem acriter objurgaretur, tria excogitauit baptismata in remissionem peccatorum.

Cujusmodi item vitæ fuerit Montanus cum suis prophetissis, ac Nouatus, videre est apud Euseb. lib. 5. c. 18. & lib. 6. c. 33. Sed quid veteres repetimus historias, cùm hodie, exempli gratia, doceant hæretici vota esse impia, ne cogantur de sua libidine erubescere? Quid enim sunt Lutherus, Caluinus, Menno, Beza, Bucerus, Martyr, nisi apostatæ & votifragi monachi aut sacerdotes, qui in Catholica Ecclesia votum continentiæ Deo nuncuparunt, illudque deinde violarunt? Experientia quotidiana clarè constat apud eos heresim inualescere, vbi studium bonæ vitæ neglectui habetur.

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Episcopo Timotheo ante omnia commendat orationem, qua oretur pro omnibus, etiam regibus; Deum enim velle omnes homines saluos fieri.

Secundo, v. 8. vult viros quoslibet orare in omni loco.

Tertio, v. 9. iubet pariter orare mulieres, sed in habitu & ornatu modesto, in humilitate & silentio: docere enim mulieri non permittit, sed vult eam viro subyci & ab eo edoceri, atque filiorum generationi & educationi intendere, itaque saluam fore asserit v. vult.

1. Obsecro igitur primùm omnium fieri obsecrationes, orationes, postulationes, gratiarum actiones pro omnibus hominibus: 2. pro regibus, & omnibus qui in sublimitate sunt, vt quietam & tranquillam vitam agamus in omni pietate & castitate. 3. hoc enim bonum est, & acceptum coram Saluatore nostro Deo, 4. qui omnes homines vult saluos fieri, & ad agnitionem veritatis venire. 5. Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Christus Iesus: 6. qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus, testimonium temporibus suis: 7. in quo positus sum ego prædicator & Apostolus (veritatem dico, non mentior) doctor Gentium in fide & veritate. 8. Volo ergo viros orare in omni loco, leuantes puras manus sine ira & disceptatione. 9. Similiter & mulieres in habitu ornato, cum verecundia & sobrietate ornantes se, & non in tortis crinibus, aut auro, aut margaritis, vel veste pretiosa: 10. sed quod decet mulieres, promittentes pietatem per opera bona. 11. Mulier in silentio discat cum omni subiectione. 12. Docere autem mulieri non permitto, neque dominari in virum, sed esse in silentio. 13. Adam enim primus formatus est, deinde Eua: 14. & Adam non est seductus, mulier autem seducta in præuaricatione fuit. 15. Saluabitur autem per filiorum generationem, si permanserit in fide, & dilectione, & sanctificatione cum sobrietate.

Obse-

VERS 1. OBSECRO PRIMVM OMNIVM FIERI OBSECRATIONES] Nota. Pro *obsecro*, græcè est παρακαλῶ, quod verti potest cum Vatablo & aliis, *admoneo, adhortor*. S. Ambrof. legit, *exhortare*, fortè quia in Greco legit παρακάλει in imperatiuo.

Nota Secundò. Vox *igitur*, significat hæc inferri ex dictis c. præced. Dixit enim Christum venisse, vt omnes peccatores saluos faceret, & in hac re Episcopum Timotheum debere Christo cooperari, & militare bonam militiam: hinc iam infert, *Obsecro igitur primùm omnium fieri obsecrationes*. q. d. O Timothee, vt tuo episcopatu ritè perfungaris ad peccatorum salutem, scias primum Episcopi munus esse, orationi cum suis, & pro suis vacare, & te plus oratione, quàm prædicatione (quæ inter externa officia actiua vitæ primum est in Episcopo) effecturum: oratio enim infidelibus & peccatoribus lucem & gratiam, qua conuertantur, à Deo impetrabit, ita Chrysost. Et patet ex seqq. cur enim velit fieri orationes, causam subdit, dum ait, *Hoc enim bonum est, & acceptum coram Saluatore nostro Deo, qui omnes homines vult saluos fieri*.

Primum Episcopi munus, pro se & suis orare,

Nota Tertiò. Vox *omnium*, vel referri potest ad sequentia, nimirum ad *obsecrationes* (q. d. Volo fieri obsecrationes omnium, siue ab omnibus Christianis) vel ad antecedentia, videlicet ad *primum*. q. d. Primò omnium, id est ante omnia, volo fieri obsecrationes; idque aptius est, & ita explicat S. Ambr. & Chrysost. qui sic interpretantur, quasi Apostolus manè ante omnia velit nos incumbere orationi, *Atque id*, ait Chrysost. *norunt fideles, quomodo diebus singulis manè & vesperi orationes fiant ad Dominum, quomodo pro omni mundo, & regibus & omnibus qui in sublimitate sunt, obsecrationes ab Ecclesia fiant*.

Nota hunc locum pro matutina & vespertina oratione ex veteri vsu Ecclesiæ. Ita fecit Dauid psalm. 62. *Deus*, inquit, *Deus meus ad te de luce vigilo*. Ita fecit Job cap 1. 5. *Sanctificabat*, inquit Scriptura, *illos* (filios,) *consurgensq; diluculo offerebat holocausta pro singulis*. Hinc S. Dionys. cap. 3. de Diuin. nomin. *Omnis*, inquit, *actio ab oratione inchoanda nobis est, præsertim in theologia*, id est, quando incidit sermo, aut disputatio de rebus diuinis. Ita faciebat Nazianz. vt habetur in oratione eius, quam dicebat iter facturus: *Tibi*, inquit, *Christe viuo, tibi loquor, tibi Christe sedeo, tibi succedo, quandoquidem me manu regis*.

Priscus mos orandi manè.

Omnis actio ab oratione inchoanda est, ait D. Dionys.

OBSECRATIONES, ORATIONES, POSTVLATIONES, GRATIARVM ACTIONES] Primò, Theophyl. Gagneius &, vt videtur, Chrysostom. tria prima, scilicet *obsecrationes, orationes, postulationes*, volunt esse idem, sed ad auxesim alijs nominibus iterari: sic enim Philip. 4. 6. & Ephes. 6. 18. hæc pro eodem sumit.

Triplex huius loci expositio.

Secundò & meliùs, alij hæc distinguunt, imprimis D. Thom. vult hæc reperiri distinctim in vna eademque oratione siue collecta; oratio, inquit, est ipse mentis in Deum ascensus; vt cùm in collecta dicitur, *Omnipotens sempiterne Deus*; gratiarum actio est, cùm subditur, *Qui infirma mundi eligis*; hanc sequitur postulatio, cùm dicitur, *Præsta quæsumus*; quæ omnia concludit obsecratio per res sacras, cùm dicitur, *Per Dominum nostrum Iesum Christum*.

Tertiò, & aptiùs ad Græca, Theodoret. Oecumen. & Cassian collat. 11. cap. 12. & 13 *Obsecrationes*, inquiunt, græcè δεήσεις, vocantur, id est supplicationes pro remotione malorum & tristium, vt ijs liberemur. Vnde Ambrof. & August. legunt, *deprecationes*, *Orationes*, græcè προσευχαὶ vocantur petitiones bonorum, vt ea nobis obueniant. *Postulantes*, græcè ἐντεύξεις, vocantur interpellationes, cùm accusamus eos, qui nos iniuria afficiunt, inquit Theodoret. vel, vt Primas. cùm interpellamus pro aliorum salute. Denique *gratiarum actio* Deo offertur pro bonis, quæ nobis priùs contigerunt.

Nota cum S. Ambrof. August. Chrysost. & aliis, Apostolum loqui maximè de oratione publica & communi, qualis est Missa, Litania, & similes. Vnde S. August. epist. 59. ad Paulinum q. 5. aptè hæc infert ad Missæ liturgiam, vt *obsecrationes* sint *confiteor*, & aliæ orationes Missæ, quæ fiunt ante consecrationem, in quibus est frequens deprecatio, & obsecratio per Christum, & alias res sacras: *orationes* verò sint eæ, quæ fiunt sub consecrationem. Græcum enim προσευχὴ significat orationem quæ fit cum oblatione, (qualis est in consecratione) vel voto. Deinde vt *postulationes* fiant post consecrationem, cum populus benedicitur: tunc enim, inquit August. *Antistites velut aduocati susceptos suos per manus impositionem misericordissimæ offerunt potestati*; scilicet cùm sacerdos post consecrationem pro seipso, pro viuis & defunctis postulat beneficia, cumque populum benedicit, tunc eum quasi misericordiæ Dei sistit, & sua postulatione beneficio afficiendum offert, quibus peractis *participato tanto Sacramento gratiarum actio* (*vncta*) liturgiæ & Missæ mysteria) *concludit*. hactenus August. Ex quo S. Augustini loco patet hunc Missæ ritum saltem in communi & quoad hasce partes, fuisse tempore S. Augustini vsu communi Ecclesiæ receptum, quasi traditum à majoribus ex Apostolorum institutione. Idem patet ex liturgiis S. Jacobi, Basilii, Chrysostomi, quas ipsorum genuinas esse docent tum alii, tum VI. Synodus can. 32. disertè asserit de illa quæ S. Jacobo ascribitur.

S. August. hunc Pauli locum refert ad liturgiam Missæ, eiusq. partes

Non minùs aptè Franc. Suarez 3. p. q. 83. disput. 83. sect. 1 putat hæc omnia promiscuè quauis Missæ parte fieri: in quauis enim sacerdos nunc petit, nunc obsecrat, nunc iterum iterumque gratias agit. Et idem imitandum est cuiuis fideli in priuata oratione: hunc enim orandi & psallendi modum docet Dauid in psalmis vbi omnes hos affectus alternat, vt nunc obsecret, statim postulet mox gratias agat, rursum oret, statim gratias agat, mox obsecret, &c. optima enim est oratio, quæ ex mentis affectibus prodit; & sicuti qui affectibus indulget, eos miscet & alternat, idem faciat qui Deum affectuosè orat. Aliter hæc distinguit S. Bernard. in Sent. *Obsecrationes*, inquit, *verecundo, orationes puro, postulationes amplo, gratiarum actiones fiunt affectu deuoto*. Explicat singula per exempla: Obsecrationis, inquit, typum tenuit hemorrhoissa Lucæ 8. quæ cupiens sanari dixit intra se: *Si tetigero fimbriam vestimenti eius, salua ero*. Orationis exemplum dedit Magdalena, quæ purè confitens peccata, lacrymis rigando pedes Christi orabat veniam. Postulatio est, quando is qui pro se orauerat, iam orat pro aliis. Sic orarunt Apostoli pro Chananæa, *Dimitte illam quia clamat post nos*. Gratiarum actio fuit illa Christi suscitaturi Lazarum: *Pater gratias ago tibi, quia audisti me*.

Promiscuè in Missa sacerdos obsecrat, orat, postulat, & gratias agit.

PRO REGIBVS, ET OMNIBVS QVI IN SVBLIMITATE SVNT] Græcè ἐν ὑπεροχῇ, id est, in dignitate, vel eminentia. *Pro fide ergo, conuersione & salute regum & principum, qui fastu suo ab humilitate Christiana abhorrent, ne desperа, sed ora, vt orationibus humilium* VERS 2.

milium Deus præstet salutem sublimibus, ait August. Enchirid. 103. Hinc discimus Primò, cuivis fideli maximè orandum pro Prælatis tam Ecclesiasticis, quàm civilibus, hi enim plurimùm possunt, & ab his pendet tota respubl. & Ecclesia, quales enim hi sunt, tales ferè sunt & subditi: nam. A

Regis ad exemplum totus componitur orbis.

Sic Constantinus conuersus orbem conuertit, idola sustulit, ecclesias erexit.

Triplici de causa orandum pro magistratibus etiam infidelibus.

Secundò, non tantùm pro regibus & magistratibus Christianis, sed etiam pro infidelibus & Ethnicis, putà Nerone, & similibus, qui tempore Pauli regnabant, orari vult Apostolus, idque ut notat Chrysost. triplici de causa. Primò, ut Christiani odium omne deponerent, cùm pro omnibus orare jubeantur: nemo enim eum odisse potest, pro quo orat. Secundò, ut ipsi reges & principes mitiores essent in Christianos, quos scirent pro se orare, etiam dum illos persequerentur & cruciarent. Ita in B castris M. Aurelii Antonini Imp. siti afflictis, Christiana legio Romanis pluuiam impetravit, quæ cum tonitru fulmina in Romanorum hostes vibranit, unde hæc legio dicta est κεραυνοβόλος, id est fulminatrix. Ad quam alludens Tertull. c. 40. Apolog, ita cum Gentilibus expostulat: *Cùm ab imbribus æstiva biberna suspendunt, & annus in cura est, vos quidem, quotidie pasti, statimq; pransuri, balneis & cauponis & lupanaribus operati, aqualicia* (id est, sacrificia ad aquam eliciendam) *Ioui immolatis, nudipedalia populo annuntiatis, cælum apud Capitolium quæritis, nubila de laquearibus expectatis aversi ab ipso & Deo, & cælo. Nos verò jejuniis aridi, & omni continentia expressi, ab omni vitæ fruge delati, in sacco & cinere volutantes, invidia cælum tundimus, Deum tangimus; & cum misericordiam extorserimus, Iupiter honoratur.* C

Legio fulminatrix sua prece impetravit Antonino pluviam.

Sic Christianos olim in sanctis mysteriis pro rege sive Imperatore etiam infideli (qualis tunc erat Nero, Decius, Diocletianus) orare solitos esse, testes sunt Justinus apolog. 2. Origen. libr. 8. contra Celsum, Arnobius lib. 3 contra Gentes, Euseb. libr. 4. Histor: c. 26. Ita S. Cyprianus, ut habet ejus Vita, cum ei à Præfecto objectum esset, quòd ipse tamquam Christianus in Cæsarem conjurasset, liberè respondit: *Longissimè absumus nos Christiani ab ista culpa, qui Cæsari, etiamsi alia sacra, alios deos colenti, tamen quia princeps noster est, benè cupimus & precamur, & rogamus Deum nostrum, ut ad cogitationem verorum bonorum adducat.*

Hinc moraliter Chrysostom. hic homil. 6. ex eo quòd Apostolus hortetur nos, ut pro omnibus oremus, ac consequenter pro inimicis & persecutoribus, inuehitur in eos qui orant pro vindicta inimicorum, dicentes Deo: Retribue illi quod mihi fecit, percute illum, uti me percussit. *Discamus*: inquit, *orare ut convenit Christianis; Gentilium illæ preces sunt, Iudæorum ejusmodi orationes censentur. Christianis jussum est, eis qui peccaverunt, indulgentiam facilem dare, atque ut eis à Deo ignoscatur, tota intentione deposcere.* D

Et infrà: *Videris quidem*, inquit, *inimico, dum contra eum oras, intentare vulnus, re autem vera contra teipsum gladium impellis; non permittis iudicem in tuis tecum rebus mitius agere, dum illum adversus alium provocas.*

Tertia pro Gentilibus principibus orandi causa fuit, ut scilicet à Deo gratiam bene & pacificè regendi illis impetrarent, utque Deus eo modo flecteret & dirigeret eorum animum & regimen, quo proficuum erat Ecclesiæ, ejusque paci & tranquillitati.

Nam, ut eleganter inquit Plutarchus, *Imperium Romanum vinculum pacis erat, velut anchora fluctuanti mundo.* Hinc Tertull. Apolog. 30. ad calumniam Ethnicorum respondens: *In cælum*, inquit, *suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocuis; capite nudo, quia non erubescimus, denique sine monitore, quia pectore oramus; precantes semper pro omnibus Imperatoribus; vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quæcumque hominis & Cæsaris vota sunt.*

Sic Jeremias cap. 29. ex Hierosolyma scripsit Judæis in Babylone degentibus, ut orarent pro vita Nabuchodonosoris & filiorum ejus: *Quia in pace*, inquit, *illius erit pax vestra.*

Addit quartam Theodoret. non tantùm orandum esse pro regibus, ut per eos pace fruamur, & quietam vitam agamus, sed etiam ut ipsi ab impietate traducantur ad fidem & pietatem, uti subdit Apostolus: *Hoc enim bonum est & acceptum coram Deo, qui omnes homines vult salvos fieri.*

Dices S. August. lib. 1. de Anima & ejus origine cap. 9. ait: *Quis offerat corpus Christi, nisi pro eis qui sunt membra Christi?* atqui infideles non sunt membra Christi, ergo pro eis non est offerendum, nec orandum. Resp. *pro eis*, scilicet defunctis: loquitur enim Augustinus de parvulis sine fide & baptismo mortuis, dicitque pro eis non esse orandum, quia hi nec sunt, nec fieri possunt membra Christi. Infideles autem quamdiu viuunt, fieri possunt membra Christi ideoque pro eis orandum est.

Nota Tertiò. Episcopo & sacerdoti incumbit pro omnibus orare: nam, ut inquit Chrysost. quasi communis quidam totius orbis pater est sacerdos; dignum ergo est, ut omnium curam agat, omnibusque provideat, sicut & Deus, cujus ministerio seruit, & fungitur vice; est enim mundus hic quasi templum quoddam sanctum & Deo dignum, ut ajebat Diogenes apud Plutarchum in fine libri de Tranquill. animi, & Philo l. 2. de Monarchia initio, & Lactantius libr. de Ira Dei cap. 14. imò ipse Propheta Baruch. c. 3. 24. *O Israel*, inquit, *quàm magna est domus Dei!* scilicet mundus hic totus. Hujus quasi divini templi antistes constitutus est sacerdos, ut sacerdotio fungatur, & deprecetur pro universis creaturis.

Mundus est quasi templum Dei, in quo & pro quo orat Episcopus.

Hac de causa pontifex legis veteris in sua veste totum repræsentabat orbem: nam, ut dicitur Sapientiæ 18. 24. *In veste poderis totus erat orbis terrarum.* Vbi Nota. Poderem vocat tunicam hyacinthinam, eò quòd εἰς πόδας, id est, ad pedes usque extenderetur. Sub hac autem tunica hyacinthina per synecdochen omnes alias pontificis vestes intelligit. Femoralia ergo pontificis linea, figurabant terram, ex qua linum nascitur, zona, qua cingebatur pontifex, significabat oceanum terram cingentem, tunica hyacinthina, utpote violacei, hoc est aërei coloris, repræsentabat aërem: ex hac tunica infernè dependebant mala punica, & tintinnabula; illa fulguris, hæc tonitrui specimen referebant. Super hæc omnia, vestiebatur ephod pretioso & vario, quod typus erat cæli siderei variis stellis distincti: ephod a tergo habebat duos onychinos lapides, qui significabant duo hemisphæria, vel solem & lunam; à fronte verò ephod in pectore habebat Rationale, in quo erant duodecim gemmæ, quæ repræsentabant duodecim signa Zodiaci, rursum hæ gemmæ duode-

Hinc in veste poderis totus erat orbis terrarum, qua ratione?

duodecim inscripta habebant nomina duodecim tribuum Israel, vt scilicet meminisset pontifex se pro iis sacerdotio fungi, & semper orare debere. In capite pontifex gestabat tiaram cui à fronte affixa erat lamina aurea, hac inscriptione nominis tetragrammati קֹדֶשׁ לַאדֹנָי *codes ladonai*, id est, sanctitas Domino: tiara hæc significat cælum empyreum; lamina verò Deum omnibus præsidentem. Sic ergo creaturas omnes, orbemque vniuersum sua veste pontifex repræsentabat, vt meminisset se creatoris mundi esse ministrum, & indicaret omnem creaturam Dei misericordia indigere, seque pro ea tam voce, quàm habitu assiduè præcari debere. Ita ex Josepho & Philone Hieron. ad Fabiolam, vbi haice vestes explicat. De quo plura dixi Exodi 28.

VT QVIETAM ET TRANQVILLAM (græcè ἤρεμον καὶ ἡσύχιον, hoc est, placidam & quietam. Ita Syrus, Vatabl. & alii) VITAM AGAMVS] quod continget, si ipsi reges & principes prudenter remp. administrent, & si hanc eis prudentiam orando impetremus.

IN OMNI PIETATE ET CASTITATE] Pro *castitate*, græcè est, σεμνότητι. quæ vox non solam castitatem, sed & omnem honestatem, & morum gravitatem significat, cerniturque in omni virtute, ait Theophyl. Vnde Syrus vertit, *in omni reverentia Dei & puritate.*

Nota Primò. Vult nos Apostolus vitam agere quietam non in otio & deliciis, sed in pietate & sanctitate. Ita Theophyl.

Nota Secundò, pacem & quietem perutilem esse ad pietatem & vitæ honestatem: bellum enim & perturbatio, inquit Ambros. nec pietatem seruat, nec castitatem. videmus enim bello flagrante, vrbes, templa, sacra omnia profanari & diripi, virgines violari, sacerdotes capi aut fugari, omnia rapinis & cædibus misceri, silere leges omnemque Dei cultum. *Tria sunt*, inquit Theophyl, *bellorum genera: vnum, quod à Barbaris: alterum, quod priuatim aduersum nos geritur ab his qui nobis infensi sunt: tertium, quod intra nos ex prauis motibus excitatur. Bellum igitur quod à Barbaris ingruit, regum industria virtusq; sedat, quibus & nos orationibus succurrere opus est. Reliqua autem duo nosipsi sedare debemus, hac sanè ratione, ut illud, quod ab osoribus nostris nobis infertur, mansuetudine vincamus, atque orationibus nobis afflictiones compensemus: istud verò, quod in nobis consurgit, per omnia iustitiæ arma exuperemus.*

VERS. 3. & 4. Hoc ENIM (vt scilicet oretur pro omnibus hominibus) BONVM EST ET ACCEPTVM CORAM SALVATORE NOSTRO DEO, QVI OMNES HOMINES VVLT SALVOS FIERI, ET AD AGNITIONEM VERITATIS VENIRE] Hinc sequitur, orationes piorum plurimùm valere ad conuersionem & salutem infidelium, aliorumque hominum, adeoque multos suam eis salutem debere qui pro se orant. Sic S. Paulus suam conuersionem & salutem debet precibus S. Stephani: si enim Stephanus pro Paulo non orasset, Ecclesia Paulum non haberet, inquit S. August. serm. 4. de S Stephano. Hinc perutile est se aliorum, præsertim qui ob innocentiam & sanctitatem in magna apud Deum sunt gratia precibus commendare.

Nota. Non Christum, sed Deum vocat *saluatorem*, quia Deus vult omnes saluos fieri, ideoque Christum saluatorem omnibus dedit. Sic Deum *saluatorem* vocauit c. 1. v. 1.

QVI (Deus) OMNES HOMINES VVLT SALVOS FIERI] Quæritur, quomodo hoc sit verum; si enim Deus id velit, cùm omnia quæcumque vult faciat, sequitur facturum esse Deum, ut omnes saluentur. Rursum, Deus multos vult damnare, non ergo eos, ac per consequens non ergo omnes saluare vult. Respond. Primò, S. August. Enchirid. 103. vocem *omnes* hic capi & distribui non pro singulis generum, sed pro generibus singulorum, id est, non significare singulos homines, sed ex omni hominum genere aliquos, putà aliquos reges, aliquos plebeios; viros aliquos, aliquas feminas; Judæos aliquos, aliquos Hispanos, aliquos Belgas, &c. Deum velle saluare. Hanc expositionem auidè arripit Beza.

VERS. 4. *Quomodo Deus vult omnes saluos fieri.*

Prima expositio.

Secundò, idem Augustin. ibidem respondet, Deum velle saluos fieri omnes, scilicet eos, qui salui fiunt: sicut dicitur magister, qui solus docet in aliqua ciuitate, docere omnes pueros illius ciuitatis, quia quicumque pueri docentur, ab eo docentur, q. d. Nullus sine Dei voluntate fit saluus, sed omnes & soli prædestinati à Deo, Deique electione & voluntate saluantur: Deus ergo pro omnium illorum salute orandus est. Verùm hæ restrictiones videntur esse præter mentem Apostoli: Apostolus enim vult nos, non pro aliquibus, aut solis saluandis, sed pro omnibus omnino hominibus orare: & rationem hanc subdit, quòd hoc acceptum sit Deo, quia Deus vult omnes homines saluos fieri. Rursum hoc ipsum, scilicet, quòd Deus velit omnes homines saluos fieri, alia ratione probat Apostolus, dum subdit, *Vnus enim Deus, vnus & mediator Dei & hominum homo Christus Iesus, qui dedit redemptionem semetipsum pro omnibus*: atqui Christus pro omnibus omnino hominibus mortuus est; omnibusque redemptionem, id est lytrum redemptionis, sua morte comparauit: ergo & Deus ipse, qui Christum hoc fine nasci, pati & mori voluit, adeoque misit, vult omnes omnino homines saluos fieri.

Secunda.

Tertiò, S. August. lib. de Corrept. & gratia c. 15. Deus, inquit, vult, id est facit nos velle, vt omnes saluentur, sicut Gal. 4 6. dicitur, *Misit Deus Spiritum filii sui clamantem* (id est clamare nos facientem) *Abba Pater.* Sed nec hoc satisfacit scopo & menti Apostoli, qui hisce verbis vult ostendere acceptum hoc esse Deo, ut omnes saluentur: quia scilicet idipsum vult non in nobis, sed in seipso; quomodo enim hoc acceptum potest esse Deo, nisi Deus in seipso idipsum velit, in eoque sibi complaceat?

Tertia.

Quartò, D. Thomas, Caietan. & alii: Deus, inquiunt, vult omnes saluos fieri, voluntate, non beneplaciti, sed signi, quia scilicet Deus omnibus hominibus proponit doctrinam, fidem, & præcepta salutis: sed hæc voluntas non sufficit. Nam si tantùm omnibus dat hæc signa, nimirum præcepta salutis, reuera autem non vult Deus omnium salutem, nec vult omnes saluare; ergo fictè hæc eis signa exhibet. Hisce signis enim significat, se seriò cupere omnium salutem: cur enim hæc signa omnibus exhibet, nisi vt significet se sincerè velle vt omnes saluentur? quòd si nolit omnes saluare, & tamen hisce signis significet se velle omnes saluare, simulatè ergo ac dolosè agit Deus: hoc autem impium est dicere de prima illa veritate, sinceritate & bonitate Dei.

Quarta.

Dico ergo Quintò, Deus vult, id est, sincerè cupit, & ex animo desiderat, omnes homines saluos fieri

Quinta & genuina.

fieri, ideoque omnibus dedit Christum redemptorem, & per eum gratiam, Sacramenta, & alia omnia media ad salutem necessaria suppeditauit, quantum est ex parte sua, vt, si qui pereant, non Dei voluntate & prædestinatione, sed sua culpa & malitia pereant. hæc ergo Deo voluntas saluandi omnes non tantùm est signi, quam scilicet Deus significauit per tot exhortationes, præcepta, pœnas & præmia hominibus proposita; sed etiam est beneplaciti; non tamen completa, consequens, & totaliter efficax, sed incompleta, antecedens, & efficax tantùm ex parte Dei. Vbi Nota ex Damasc. lib. 2. de Fide cap. 29. Voluntas Dei, quæ dicitur beneplaciti, est duplex, vna antecedens, quæ scilicet antecedit omnem præuisionem bonorum, vel malorum operum hominis, quæque tantùm manat ex Deo, & Dei in homines beneuolentia: altera est consequens qua præuisis bonis, vel malis operibus hominis, vult eum completè & efficaciter vel saluare, vel damnare.

Voluntas Dei alia antecedens, alia consequens.

Dico ergo, Deum velle omnes saluare voluntate non consequente (hac enim impios, præuisâ eorum impietate, damnare vult, non saluare) sed antecedente; ante scilicet præuisionem finalis impœnitentiæ, siue mortis alicuius in peccato, quantum est ex parte sua, seriò, & ex animo cupit & optat Deus omnium salutem, omnesque eò vocat, & ad eam sufficientia dat media. Verùm vt hęc voluntas fiat completa & efficax, id est, vt efficaciter sortiatur effectum, salutem scilicet à Deo volitam, debet accedere conditio à Deo requisita ex parte hominis, eiusdem scilicet cooperatio, vt scilicet homo medijs à Deo ad salutem præscriptis vtatur, eamque per bona opera mereatur. Ita Damasc. 2. fidei cap. 29. Oecumen. Chrysostom. Ambros. Hieron. imò S. Augustin. de Spiritu & lit. c. 33. & Prosper ad 1. obiectionem Vincentianam, & patet ex præced. & seqq. hîc in Apostolo, vt dixi circa expositionem primam & secundam. Et hoc confirmat S. Petrus epistol. 2. cap. 3. 9. *Deus*, inquit, *patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti.* Et Ezech. c. 18. 23. *Nunquid voluntatis meæ est mors impij, dicit Dominus Deus, & non vt conuertatur à vijs suis, & viuat?* Et Christus Matth. 11. 28. *Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos.* Ac rursum: *Non veni vocare iustos, sed peccatores.* Hic enim est finis incarnationis, & totius œconomiæ Christi, vt scilicet omnes homines inuitaret & vocaret ad salutem, non superficialiter, non vocaliter, non simulatè; sed seriò, sed ex intimo animi sui desiderio: hac, inquam, de causa tantos labores, fatigationes, dolores, & ipsam crucis mortem subijt, vt si qui pereant, magno Christi dolore, ac contra ipsius voluntatem suaque negligentia pereant. Ita sanè suadet pietas, & amor Christi, vt hæc & plura de eius redemptione tam copiosa sentiamus.

Deus ex parte sua seriò cupit omnium salutem, ad eamque eis que sufficientia dat media.

Vnde pulchrè S. Ambr. *Si Deus*, inquit, *qui omnipotens dicitur, omnes homines saluos vult fieri, cur non impletur eius voluntas? Sed in locutione sensus est, conditio latet.* Ac paulò infrà. *Vult enim Deus omnes saluos fieri; sed si accedant ad eũ: non enim sic vult, vt nolẽtes saluentur, sed vult illos saluari, si & ipsi velint,* &c.

Idipsum docet S. Ambrosius.

Et Hier. in illa verba Ephes. 1. *Secundùm propositum eius, qui vniuersa operatur, secundùm consiliũ voluntatis suæ,* &c. sic ait: *Vult autem,* scilicet Deus, *ea, quæcumq; sunt plena rationis atq; consilij; vult saluari omnes, & in agnitionẽ veritatis venire: sed quia nullus*

& S. Hieronymus.

A *absque propria voluntate saluatur (liberi enim arbitrij sumus) vult nos bonum velle, vt, cùm voluerimus, velit in nobis & ipse suum implere consilium.*

Et Damasc. loco citato: *Neque latendum est*, inquit, *Deum præcedenter velle omnes saluare, & regnum eius consequi: non etiam ad puniendum nos plasmauit, sed vt efficiat nos bonitatis suæ participes, vt bonus; peccantes autem puniri vult, vt iustus. Dicitur igitur prima præcedensq; voluntas, & acceptatio ex ipso existens: secunda verò voluntas sequens, & permißio ex nostra causa existens.*

& Damasc.

Denique vt alios taceam, id disertè docet S. Clemens Romanus lib. 2. Constit. Apost. cap. 59. quasi ab Apostolis acceptum, & sententiam verissimam, Deum scilicet à mundi exordio voluisse omnes homines saluare, omnesque ad pœnitentiam & B salutem vocasse per suos Prophetas, aliosque viros iustos. Deinde subijcit: *Nos ergo, qui digni facti sumus, vt essemus testes aduentus ipsius, cum Iacobo fratre Domini, & alijs septuaginta duobus, & septem diaconis eius, ex ore Domini nostri Iesu Christi audiuimus, & perfectè scientes didicimus, quæ sit voluntas Dei bona, placens & perfecta, per Iesum Christum nobis demonstrata, vt nullus intereat, sed vniuersi homines vnanimi sententia credentes ei, & vnanimem laudem ferentes in eum viuant in æternum.* hæc ille.

& S. Clemens.

Dices, Quomodo ergo Matth. 20. v. 28. & alibi dicitur quòd filius hominis venit dare animã suam non pro omnibus, sed pro multis? Resp. aliqui, *pro multis*, scilicet electis. Christus animam dedit efficaciter sed sufficienter pro omnibus. Verùm genuinè & simpliciter Resp. *pro multis*, id est, pro omnibus: C omnes enim sunt multi. vult enim dicere non ad paucos se extendere hoc Christi beneficium, sed ad multos, putà ad omnium hominum, qui sunt, fuerunt, vel erunt, multitudinem. Ita sæpè alibi per multos intelliguntur omnes.

VNVS ENIM DEVS, VNVS ET MEDIATOR DEI ET HOMINVM HOMO CHRISTVS IESVS] Vers. 5.
Vnus Deus est SS. Trinitas, à qua distinguitur Christus vt mediator, id est vt homo: perperam ergo ex hoc loco Arriani probant, Christum non esse Deum.

Nota. Apostolus hîc probat id quod dixit, Deum scilicet velle omnes homines saluos fieri. hoc argumento: Vnus est omnium hominum tam fidelium, quàm infidelium Deus, id est creator, prouisor & pater, qui summè bonus, omnes homines quasi filios suos amat, ac saluos esse cupit; ideoque dedit D Christum mediatorem, vt scilicet vnus & idem Christus omnium omnino hominum esset redemptor, vtque per Christum omnes sibi homines iungeret ac saluaret. patet ergo quòd Deus seriò & sincerè velit omnes homines saluos fieri. ita Theodor. Anselm. & alij.

Nota, nomen *mediatoris* Primò, significare substantiale medium, seu vinculum, quo duę partes, vel res extremè distantes vniuntur & consociantur: sic Christus est substantialis mediator, quia in Christo humana natura & diuina, quæ maximè à se inuicẽ distant, substantialiter coniunctæ & vnitæ sunt. ita Ambros. Chrysost. Theodor. Addit S. August. libr. 9. de Ciuit. c. 15. Christum etiam fuisse mediatorẽ, id est medium, inter Deum & homines ratione status: quia simul beatus fuit, vti est Deus; & simul viator fuit, vti sunt homines.

Mediator duo significat.

Secundò *mediator* significat eum, qui partes dissidentes & inimicas, siue rogando, siue consulendo,

do, siue satisfaciendo parti læsæ, ipsamque reconciliationem & amicitiam perficiendo & redintegrando, componit. Vnde pro *mediator*, Vatabl. & Erasmus vertunt *conciliator*; Tertullian. libr. de Resurrect. carnis, vertit, *sequester*. Et hoc sensu propriè Christus hìc dicitur *mediator*, licet hic sensus priorem supponat: necesse enim fuit in Christo hypostaticè naturam diuinam & humanam copulari, vt odia inter Deum & homines componeret. ita Augustinus suprà, Chrysostom. Ambros. & pulchrè Theodor. *Vnus*, inquit (Christus) *est conciliator pacis, qui ea, quæ erant inter se disiuncta & distantia, coniunxit; Christum autem hominem nominauit* (scilicet Apostolus) *quoniam vocauit intercessorem: homo enim factus fuit intercessor. & quemadmodum qui duos quospiam manibus inter se conserentes & confligentes vult reconciliare, se medium interponens, & hunc quidem dextra, illum verò sinistra tenens ad amicitiam deducit & coniungit: ita ipse cùm diuinam naturam humanæ vnisset, inuiolabilem, & quæ non potest dissolui, pacem conciliauit.* Et Ansel. *Erant*, inquit, *homines mortales, & peccatores. Deus verò, cui erant conciliandi, vt possent saluari, immortalis erat, & sine peccato. Mediator autem inter Deum & homines oportebat vt haberet aliquid simile Deo, & aliquid simile hominibus, ne in vtroque hominibus similis longè esset à Deo, aut in vtroque Deo similis longè esset ab hominibus, & ita mediator non esset. Et ideo inter mortales peccatores, & immortalem iustum, apparuit mortalis cum hominibus, iustus cum Deo.*

Aduerte hìc, Paulum, cùm Christum vocat *vnum mediatorem*, perstringere Simonem Magum, eiusque asseclas, qui ex Platone docebant, non Christum, sed angelos, vel dæmones, esse mediatores hominum ad Deum. Vnde toties epistola ad Ephesios (quorum Episcopus erat Timotheus, ad quem hæc scribit Paulus) dicit nos nonnisi per Christum habere accessum ad Patrē. vide Coloss. 2. 18.

Hinc sequitur, quòd Christus sit & dicatur vnus mediator, id est redemptor, & hoc sensu solus Christus est mediator.

An solus Christus sit mediator, an & Sancti. Petes, an alio aliquo sensu Sancti, qui pro nobis apud Deum intercedunt, possint dici mediatores, an verò hoc nomen & hic titulus vni debeatur Christo?

Resp. Est hæc quæstio de nomine: nam inter Catholicos conuenit Sanctos orare pro nobis, ac consequenter esse nostros apud Deum aduocatos, intercessores & patronos: cum hæreticis verò de nomine non multùm contendemus. Concedant ipsi, Sanctos quasi aduocatos apud Deum pro nobis intercedere, esto, nomen eis mediatoris negent, vnique Christo tribuant, dabimus illis societatis dextras. Vt tamen vmbras, quas aliqui in hoc nomine faciunt, dispellam, dico Sanctos hoc sensu, quòd scilicet orando mediant & intercedunt pro nobis apud Deum, dici posse mediatores. Græcè enim μεσίτης, hoc est mediator, dicitur, quicumque quauis ratione inter duos dissidentes medium se interponit: Sic Moses vocatur medius & mediator inter Deum & populum Deuter. 5. v. 4. & Galat. 3. 19. vt ibi dixi. Sic Hebr. 5. 1. *Omnis pontifex*, inquit, *ex hominibus assumptus pro hominibus constituitur in iis quæ sunt ad Deum, vt offerat dona & sacrificia pro peccatis.* *Moses vocatur mediator.*

Quid hoc est aliud, quàm pontificem pro hominibus, hominumque peccatis esse mediatorem ad Deum constitutum? imò Apostolus hìc c. 4. v. vltim. Timotheum vocat saluatorem, quod longè maius est quàm esse mediatorem: *Hoc*, inquit, *faciens, teipsum saluū facies, & eos qui te audiunt.* Quid est aliud *saluum facies*, quàm Eris saluator? Et hoc sensu Sanctos pro nobis orantes mediatores vocat Nazianz. in orat. ad Gregor. Nyssenum Hieron. in c. 2. Malachiæ, Chrysostom. hom. 6. de sacerd. Cyrillus lib. 12. Thesauri c. 10. Greg. libr. 1. epist. 24. & alij.

Vbi tamen Aduerte. In hoc ipso magna est inter Christum & Sanctos differentia: licet enim Sancti orando pro nobis sint mediatores, ministeriales scilicet, mediati & secundarij, vt ait Cyrill. libr. 12. Thesauri c. 10. Christus tamen solus mediator est principalis immediatus & primarius. nam solus Christus immediatè per seipsum accedit ad Patrem, & orat pro omnibus, nobisque gratiam deposcit quasi ex iure meritorum suorum: Sancti verò orant pro nobis, non ex iure, aut meritis suis, quasi nobis gratiam aliquam meruerint, eamque nobis quasi ex debito postulent; sed orant per Christum, Christique meritis innixi. Vnde S. Bernard. sermon. de S. Maria in illud Apocal. 12. *Signum magnum apparuit in cælo*, insinuat Sanctos non esse dicendos mediatores Dei & hominum, sed mediatores ad mediatorem: quia ad Christum, & per Christum accedunt ad Deum, orantque pro nobis. *Opus*, inquit *est mediatore ad mediatorē* (Christum, qui vnus est mediator Dei & hominum) *nec alter nobis vtilior, quàm Maria.* Et hoc sensu S. Augustin. lib. 2. contra epistol. Parmen. c. 8. plures concedit aduocatos, sed vnum mediatorem: *Pro, quo*, inquit, *nullus interpellat, sed ipse pro omnibus, hic vnus verusq́; mediator est.* Agit enim hìc S. August. contra Donatistas, qui putabant à sacerdote pendere gratiam Sacramenti, ita vt sacerdos bonus sanctificaret baptizando, malus verò baptizando pollueret, & proinde faciebant sacerdotem mediatorem quodammodo redemptionis. Ideo S. Augustin. docet plebem esse securam, siue à bono, siue à malo baptizetur, quia vnus est mediator Dei & hominum Christus. *Quo sensu S. August. dicat Christum solum esse mediatorem.*

Atque hac de causa Catholici nonnulli satis scrupulosè cauent ne mediatoris nomen alteri tribuant, quàm Christo: sed cùm Moses vocetur mediator, vt dixi, cumque de re nomine hoc significata constet, posse eam certo modo & sensu conuenire Sanctis, non video quis hic faciendus sit scrupulus, si quis secundùm sensum iam datum Sanctos vocet mediatores, nec in hac re scrupulum fecit S. Aug. quòd enim ipse non neget sacerdotem posse dici mediatorem orando, patet, quia ibidem dicit, Christianos rectè facere cùm se alterius orationibus commendant.

Denique Nota. In Christo solus Deus non est mediator, nec solus homo, sed Deus-homo: hic enim exercuit opera mediatoris, seu redemptionis nostræ in humanitate à se assumpta; ita vt principium quod (vt loquuntur Scholastici) talium operum sit Deus, seu hic homo qui Deus est; principium quo sit humanitas, vtpotè in qua, & per quam perfecta sunt hæc omnia opera, putà omnes actiones & passiones mediatoris. & hoc est quod Paulus hìc disertè ait: *Vnus mediator, &c. homo Christus Iesus.* ita S. August. libr. 2. de Peccato origin. c. 28. vide D. Thomam & Scholasticos 3. p. q. 26. q. d. Apostolus, Christus est omnium mediator, *Christus est mediator non quà Deus, nec quà homo sed quà Deus homo.*

diator, ergo, vt dixi, Deus vult omnium salutem: A ad hanc enim procurandam, omnibus à Deo datus est Christus mediator, ac consequenter pro omnibus orare oportet, vt redemptionis huius Christi fiant participes. ita S. August. epist. 59. q. 6. ad Paulinum.

VERS. 6. QVI DEDIT REDEMPTIONEM SEMETIPSVM PRO OMNIBVS, TESTIMONIVM TEMPORIBVS SVIS] *Redemptionem*, id est, pretium redemptionis, quod Græci vocant λύτρον, quo captiui ab hostibus redimuntur. Verùm Apostolus, vt efficaciùs significaret hanc redemptionem non esse factam pecunia, sed corpore & vita Christi, non simpliciter eam vocat λύτρον, sed ἀντίλυτρον, quod significat pretium vicarium, quo res cum re simili, putà vita vnius cum vita alterius, caput vnius cum capite alterius commutatur: sic enim Christus pro nostra vita, suam tradidit quasi ἀντίλυτρον nostrum ita Theophyl. B

Nota. Nonnulli hic addunt, & legunt, *Cuius testimonium confirmatum est*, quod Ambrosius sic explicat. q. d. Redemptionis huius à Christo factæ apertum documentum datum est in Christi resurrectione, Apostolorum prædicatione, & miraculis, quibus hanc redemptionem comprobarunt. Verùm τὸ *cuius*. & *confirmatum est*, delendum est cum Romanis, Græcis & Syro, tantumque legendum est, *testimonium temporibus suis*. & sensus est. q. d. Christus seipsum dedit pro omnibus in pretium redemptionis eo fine, vt scilicet hæc ipsa Christi redemptio suis temporibus esset testimonium tum diuinæ charitatis, fidelitatis (qua hanc redemptionem hominibus per Prophetas promisit, & reipsa præstitit) & philanthropiæ in hac vita: Christi enim sanguis effusus testatur, & fidem facit quantum Deus nos diligat, & quantopere cupiat omnes saluos fieri; tum æquitatis & iustitiæ diuinæ in futuro iudicio, tunc enim Christi passio, crux & redemptio testabitur ex parte Dei nihil defuisse, quo minus omnes, quantumuis impij, saluarentur; sed ex parte eorum stetisse, eò quòd noluerunt Christo obsequi eiusque redemptionem amplecti, ac consequenter iustissimè eos damnari. ita Anselmus. C

Moraliter S. Chrysostom. hom. 7. in morali docet magnæ ingratitudinis esse, si Christi redemptioni & amori non respondeamus in amore & misericordia erga proximos. *Litauit*, inquit, *Christus semetipsum pro inimicis, pro his qui se oderant, pro auersis à se. Id quod neque pro amicis, neque pro filijs, neq; pro fratribus faceret quispiam; hoc fecit pro seruis Dominus, pro mortalibus immortalis, pro temporalibus sempiternus, pro inimicis denique Dei filius.* Et infrà: *Ipse enim, ait, pro nobis semetipsum offerre dignatus est: nos illum necessario indigentem cibo miseri aspernamur, infirmumq; ac nudum nec visitare dignamur: quanta hæc ira plectenda sunt? quibus cruciatibus, quibus incendijs obnoxia sunt?* D

VERS. 7. IN QVO (εἰς ὃ, *ad quod*, scilicet testimonium, & Christi redemptionem promulgandam,) POSITVS SVM EGO PRÆDICATOR, ET APOSTOLVS (VERITATEM DICO, NON MENTIOR) DOCTOR GENTIVM IN FIDE ET VERITATE] Nota Primò. Pro *prædicator*. græcè est κήρυξ hoc est præco, crucis scilicet, mortis & redemptionis Christi, non hoc illoúe loco, sed toto orbe, & apud omnes gentes, inquit Theophylactus. Sic S. Franciscus cùm in prædones incidisset, rogatus quisnam esset, respondit se esse præconem magni Dei.

Nota Secundò. Ad *veritatem dico*, Græca addunt ἐν Χριστῷ *in Christo*, quasi Paulus iuret per Christum se veritatem dicere: sed τὸ *in Christo* non habet Ambros. nec Chrysost. nec Romana, nec Syrus.

Nota Tertiò, *in fide*, id est fidelitate. q. d. Ego doctoris munere fungor summa fide & veritate; non doceo lucri causa. non fictè. non ad plausum. *Non sumus*, inquit 2. Corin. 2. 17. *sicut plurimi adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sed sicut ex Deo, coram Deo, in Christo loquimur* Secundò, Syrus vertit, בְּהַימָנוּתָא דְשָׁרָרָא *behaimanuta desrara*, in fide veritatis, id est, in fide vera & germana.

Vnde simplicissimè cum alijs accipi hic potest fides Euangelica & Catholica. q. d. Non doceo humana inuenta, sed ea, quæ pertinent ad fidem Euangelij: & ne in hac fide & doctrina mea putes aliquid esse mendacij & falsitatis, addo *& veritate*.

Rursum, aptè fidem præponit veritati, quia per fidem obtingit nobis quasi præmium cognitio veritatis: nam, vt ait Propheta, *Nisi credideritis, non intelligetis*. Hinc pulchrè ex Platone in Timæo S. August. libr. de Consensu Euang. cap. 35. *Quantum*, inquit, *ad id quod ortum est æternitas valet, tantum ad fidem veritas. Duo illa sursum sunt; æternitas & veritas: duo ista deorsum, quod ortum est & fides. Vt ergo ab imis ad summa reuocemus, atque id quod ortum est recipiat æternitatem, per fidem veniendum est ad veritatem. Et quia omnia quæ in contrarium perguut, per aliquod medium reducuntur, ab æterna iustitia temporalis iniquitas nos alienabat. Opus ergo erat media iustitia temporali, quæ medietas temporalis esset de imis mixta & summis, atque ita se nec abrumpens a summis, & contemperans imis, ima redderet summis. Ideo Christus mediator Dei & hominum dictus est inter Deum immortalem & hominem mortalem; Deus & homo reconcilians hominem Deo, manens id quod erat, factus quod non erat. Ipse est nobis fides in rebus ortis, qui est veritas in æternis.*

Sicut per tempus venitur ad æternitatem, ita per fidem ad veritatem.

Hoc ergo est sacerdotis & Apostoli munus, docere scilicet fidem & veritatem. *Labia*, inquit Malachias ca. 2. 7. *sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius.* Et Hieron. in 7. Ezech. in fine: *Singula, inquit, requiruntur à singulis; vaticinium enim futurorum, propriè requiritur à Propheta: legis verò interpretatio sacerdotis officium est.* Hinc summus sacerdos Rationali suo inscriptum habebat אורים ותמים *vrim vetummim*, id est doctrina & veritas, cuius inscriptionis moralis ratio erat, vt sacerdotem admoneret sui officij, sanæ videlicet doctrinæ & veritatis, siue integritatis (hoc enim vox *tummim* hebraicè significat) vitæ, historica verò causa erat, vt sacerdotij dignitas commendaretur populo, quando cum Rationali indutum edoceri à Deo de futuris euentis, & vice Dei oracula fundere cernebat: non quòd per has voces *vrim & tummim* Rationali inscriptas Deus responderet; sed quòd per sacerdotem Rationali vestitum, & pontificalibus indutum, tamquam fungentem iam munere pontificio Deus illa reuelaret, de quibus consulebatur, idque hæc scriptura *vrim & tummim* significabat, sacerdotem videlicet Rationali indutum esse in *vrim & tummim*, hoc est, accipere à Deo doctrinam & veritatem dubiorum, de quibus eum consulebat: *vrim* ergo non oraculum, sed index erat oraculi. Et cùm Scriptura dicit Deum per *vrim* consultum esse, aut respondisse, metonymicè

Sacerdotis est docere fidem & veritatem.

Quid vrim & tummim, id est doctrina & veritas, in Rationali pontificis.

accipiendum est. Deum scilicet respondisse per sacerdotem Rationali, in quo erat *vrim*, indutum idque vt sacerdos typum gereret Christi summi Prophetæ, per quem veritas facta est, & allata è sinu Patris, Ioan. 1. v. 17. & 18. Erat igitur in sacerdote sic ornato oraculorum doctrina & veritas, ac esse debebat iudiciorum & legis doctrina, & veritas vitæ. De quibus plura dixi Exodi 28.

VERS. 8. VOLO ERGO VIROS ORARE IN OMNI LOCO, LEVANTES PVRAS MANVS SINE IRA ET DISCEPTATIONE) Quæ de suo doctoratu & apostolatu præmisit Apostolus, quasi per parenthesim interiecit propter pseudoapostolos, nunc redit ad orationem, quam initio capitis commendauit. q. d. Quod dixi orandum esse pro omnibus, non ad solos sacerdotes, sed ad omnes viros & mulieres pertinere volo.

Nota. Vult viros orare in omni loco; quod Ambros. Anselm. S. Thom. & alij Latini intelligunt de oratione priuata vbiuis locorum facienda. q. d. Non tantùm in ecclesia, sed & in agris, siluis, officina, itinere, naui, mensa, lecto, & quouis loco, licitum est orare cuiuis viro, eique suadeo vt oret. Ad hoc vsi sunt veteres orationibus breuibus, sed crebris & ardentibus, quas iaculatorias vocant, eæque vel vocales erant, vel mentales tantùm. De quibus S. Aug. epist. 121. ad Probam cap. 9. *Dicuntur*, inquit, *fratres in Ægypto crebras quidem habere orationes, sed eas tamen breuissimas, & raptim quodammodo eiaculatas, ne illa vigilanter erecta, quæ oranti plurimùm necessaria est, per productiores horas euanescat atque hebetetur intentio. Atque per hoc etiam ipsi satis ostendunt hanc intentionem, sicut non est obtundenda, si perdurare non potest, ita si perdurauerit, non citò esse rumpendam: absit enim ab oratione multa locutio, sed non desit multa precatio, si feruens perseuerat intentio.* Et intrà: *Plerumque hoc negotium plus gemitibus quàm sermonibus agitur, plus fletu quam afflatu.*

In omni loco orare possumus per orationes iaculatorias.

Ratio, cur Apostolus velit nos orare omni loco, est Prima, quam dedit S. Augustin. sermon. 130. in Parasceue de cruce & latrone: quia per Christum omnis locus factus est Christianis oratoriū. *Iudæi*, inquit, *Deus præcepit relinquere vniuersam terram, & in vno loco offerre sacrificia, & vota reddere, quoniam immunda erat tunc vniuersa terra fumo ararum, & nidore bustorum, ceterorumq; coinquinatorum, eorum, quæ de profanis Gentilium sacrilegijs inferebantur super eā. Nobis verò iam, quoniam Christus adueniens expiauit vniuersam terram, omnis locus oratorium factus est. Et idcirco Apostolus hortatur & præcipit sine intermissione orare vbique, dicens: Volo orare viros in omni loco, leuātes sanctas* (sic enim habet S. August. pro *puras*) *manus.* Altera ratio est, quia oratio tam necessaria est animæ, quàm cibus corpori. Id pulchrè docet S. Antiochus, qui vixit à 900. annis, cuius homiliæ extant in appendice Bibliothecæ SS. Patrum, homil. 106. *Oratio*, inquit, *cum luctu coniuncta, & ad Deum effusa in spiritu, alimonia mentis est, haud secùs ac panis corpori.* Quamq; hoc vtile, felix & diuinum sit, declarat, dum subdit: *Beata sanè mens, cui tempore orationis datum est, nullis se interpellantibus rumoris, Deū posse alloqui. Talis perinde se habet, vt aquila pullus, dum sese in sublime attollit; tota enim, felici nempe ac diuina permutatione a se alienata, radioso splendore intermicat.* Ac rursum quàm humiles ac mites efficiat oratio, declarat, dum subdit: *Iugis oratio & continens per congressum cum Deo familiarem, mentem amouet ab omni prudentia fastuq; mundi, eamq; Deo præ-*

Cur Paulus velit nos orare in omni loco, duplex est causa.

Omnis locus Christianis est oratorium.

Oratio tam necessaria est animæ, quàm cibus corpori.

A *sentem offert, quoq; propiùs iungit Deo, hoc maiore adimplet timore simul & mititate*, id est mansuetudine. Denique ad omnia vitia & concupiscentias edomandas, necessariam esse iugem orationem docet, dum ait: *Qui cariosam peccatorum putrilaginem à se excutere cupiunt, ijs semper orationi incumbendum est, interna scilicet mentis locutione, etiamsi extra oratorias ædes diuersentur.*

Secundò tamen, Græci hunc locum explicant de oratione publica, maximè sacrificij & synaxis, idque aptiùs cohæret præcedentibus & sequentibus: nam de oratione publica egit v. 1. & in publica lauandæ & leuandæ sunt puræ manus, non autem in priuata. Rursum quia mulieres vult orare in habitu ornato; ergo de publica oratione loquitur. quid enim refert quo habitu mulier vtatur, dum priuatim orat in cubiculo? Loquitur ergo de publica oratione, quæ quouis loco, id est oratorio publicæ orationi dicato, facienda est. q. d. Iudæi orant tantùm in templo Hierosolymitano, ego verò
B Christianos volo orare in quauis ecclesia, & in omni loco qui dicatus est orationi.

Apostolus loquitur de oratione publica.

Est enim oratio quæ in ecclesia fit, efficacior est eâ quæ domi funditur, vt docet S. Chrys. hom. 3. de incomprehensibili Dei natura, cùm obiectionem quorumdam (qualis est Nouantium nostrorum) elidens, sic ait: *Orare vel domi possumus, dicunt: sed homiliam doctrinamq; audire nō nisi in ecclesia possumus. Te homo decipis. Nam etsi domi quoque Deum orandi est facultas, tamen fieri non potest, vt domi tam bene ores quàm in ecclesia, vbi tot Patres vbi clamor felici societate excitus, ad Deum immortalem refertur. Non pariter exoras cùm solus Dominū obsecras, atque tuis cum fratribus. Est enim in huiusmodi plus aliquid, verbi gratia
C concordia, conspiratio, copula amoris & charitatis, sacerdotum clamores. Præsunt enim ob eam rem sacerdotes, vt populi orationes, quæ infirmiores per se sunt, validiores illas complexa, simul in cælum euehantur.* Adde, locus ipse sæpè deuotionem orandi excitat, & propter Sanctos qui ibidem vixerunt vel requiescunt, miraculis, alijsq; donis & beneficijs à Deo celebratur. Hac de causa tantopere ad Bethlehem S. Hier. anhelabat, eoque Marcellam, Paulinam, & alias inuitabat, vt ipse in epistolis ad eas datis profitetur. Eâdem de causa S. Chrysost. optabat adire limina Apostolorum, vt Petri & Pauli catenas exosculaietur, vt ipse scribit homil. 8. in 4. ad Ephes. Vide Bellarm. lib. 3. de Cultu Sanctorum.

Oratio in ecclesia melior fit, quàm in domo, cur.

LEVANTES PVRAS MANVS] Græcè ὁσίους, hoc est sanctas, tum corporaliter eas abluendo, quomodo Iudæi Exodi 19. iubentur sanctificare se abluendo vestes: tum spiritualiter, manus scilicet ser-
D uando vacuas ira, vt sequitur, & disceptatione, pugnis, rapina, auaritia, turpitudine, ac per eleëmosynas eas sanctificando. ita Chrysostom. Theophyl. Oecumen. Hinc Tertullian. in Apolog. cap. 30. pro *puras* legit *innocuas*. Vnde & Augustin. sermon. 93. de Tempore. *In manibus, ait, opera debemus accipere; si ergo talia sunt opera, vt ea possis in altum in cōspectu Domini leuare, potes etiam & tu in teipso aduersarios tuos excludere. Hos ergo si volumus vincere, manus nostra, id est, actus nostri, & conuersatio nostra non sit in terris, sed in cælo.* Sic Horatius lib. 1. satyra 4. *puris manibus viuere* dixit, pro eo, quod est, studiosè & ex virtute viuere.

Nota, Olim Christianos solere ante orationem manus abluere: idque Primò, honoris & reuerentiæ causa; maximè quia, vt patet ex VI. Synodo can. 101.

Christiani olim ante orationem lauabant manus, duas ob causas.

101. communicantes, sacram hostiam excipiebant, non ore, vti iam fit, sed explicatis in formam crucis manibus, viri nudis, feminæ puro linteo, quod Dominicale vocabant, tectis, vt patet ex Concilio Altisiod. can. 36. inde manibus hostiam, ori admouentes, sumebant. Secundò, vt admonerentur puritatis animæ. Disertè id habet Clemens lib. 8. Constit. 38. & Tertull. de Orat. c. 11. *Qua*, inquit, *ratio est, manibus quidem ablutis, sed spiritu sordidato orare?*

Christiani olim Eucharistiam non ore, sed manu excipiebant, ideoq; manus lauabant.

Imò hac de causa, non tantùm manibus lotis, sed etiam candidis induti vestibus ingrediebantur ecclesiam, vt docet S. Chrysost. homil. 25. in Matth. Atque hac de causa præter aquam benedictam, siue lustralem, posita erat pro foribus ecclesiæ aqua ad purificationem, vt patet ex Euseb. lib. 10. hist. 4. Huius lauacri loco successit & remansit vasculum aquæ benedictæ, positum in ingressu ecclesiæ ad expiationem leuium peccatorū, ac soli iam sacerdotes in Missa lauant manus.

Aqua ad purificationem olim ponebatur ante fores ecclesiæ.

Nota Secundò. Hic lotionis ritus, vti & multi alij, à Iudæis fluxisse & manasse videtur ad Christianos: nam Iudæos nonnisi lotis manibus adorasse Deum, docet Aristæas libr. de 72. Interpretibus. Causam addit, illud scilicet testimonium esse ne quid perperam agant, sed piè sanctèque cuncta perficiant, quia omnia manibus exercentur. Idem Gentiles fecisse patet ex Tibull. lib. 1. eleg. 2.

Iudæi & Gentiles non nisi lotis manibus orabant.

Casta placent superis, purâ cum veste venite,
Et manibus puris sumite fontis aquam.

Plura vide apud Baron. anno Christi 57. pag. 534. & 549.

Nota Tertiò. Leuare manus habitus est orantis. Hinc veterum & Iudæorum, & Christianorum mos fuit orare eleuatis manibus. Id patet Exodi 17. 11. *Cūq;*, inquit, *leuaret Moyses manus, vincebat Israel; sin autem paululùm remisisset, superabat Amalec.* Psal. 133. 2. *Extollite manus vestras in sancta*, id est versus sanctuarium Psal. 140. 2. *Dirigatur oratio mea sicut incensum in conspectu tuo: eleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum.* q. d. Sicut thymiama, quod quotidie manè & vesperi Deo incenditur & adoletur, ad Deum ascendit. Deoque gratissimum ac suauissimum est: ita & oratio mea, quæ quasi incensum ex corde meo sanctis desideriis æstuante euaporat, ad te Domine ascendat, tibique suauis sit & grata. Rursum, oratio quam fundo eleuatis ad te, ô Domine, manibus, tibi placeat quasi sacrificium vespertinum, iuge scilicet agni, quod tam vespere, quàm manè immolabatur.

Leuare manus habitus est orantis.

Quomodo Psaltes eleuationem manuum vocet incensum & sacrificium vespertinū.

Vbi Nota. Potiùs vespertinum dicit, quàm matutinum, quia vespertinum erat honoratius. Primò, quia erat quasi finis & consummatio totius diei. Secundò, quia typus erat Eucharistiæ vespere in vltima cœna à Christo instituendæ. Tertiò, quia offerebatur pro peccatis toto die admissis, cum animi contritione & mœrore, cuius symbolum est vesper & tenebræ. ita Theodor. ibi.

Idem mos fuit Gentilium duce natura. Vnde Apuleius libr. de Mundo. *Habitus*, ait, *orantium hic est, vt manibus extensis ad cælum precemur.* Et Euseb. lib. 4. de Vita Constant. c. 28. recitat legem Constantini, qua iussit etiam Gentiles feriari die Dominico, & vota sua Deo nuncupare manibus æquè ac animis in cælum eleuatis. Hoc etiā habitu apud Romanos fingebatur simulacrum Pietatis; eodemque habitu suam imaginem fingi voluisse Constantinum, testis est Euseb. libr. 3. Vitæ eius cap. 3.

Simulacrum Pietatis.

A Quæres, quæ huius habitus & ritus sit causa? Respondeo. Prima causa est, quòd hic habitus sit supplicis, petentis & sperantis auxilium ex alto: sicut submergendi manus extendunt tamquam auxilium petentes. Secundam causam dat Clemens Alexand. l. 7. Stromat. quòd eleuatio manuum significet & excitet mentis eleuationem in Deum, quæ orationis est quasi anima. *Caput & manus*, inquit Clemens, *in cælū extendimus, & pedes excitamus in vltima acclamatione orationis, promptitudine & alacritate spiritus assequentes essentiā, quæ apprehenditur intelligentia, & vnà cum verbo corpus a terra educere conātes, erectam & eleuatam animam desiderio meliorū, cogimus in sancta progredi magno animo corporis vinculū despicientes.* Tertiam dat Tertullianus Apolog. 30. quòd extensione manuum nos Deo offeramus, & quasi in manus eius dedamus: *Paratus est*, inquit Tertull. *ad omne supplicium ipse habitus orantis Christiani*: q. d. orans, *Prestò sum, necte & plecte si vis, aut certè miserere.* Quarta est, quòd hoc ritu vehementiam affectus designemus, quasi vim Deo inferre, atque præ magna fiducia manu quod petimus prehendere velimus. Ita enim fecisse Bebianum consulem moriturum, cùm ei se videndum Deus exhiberet, habet carmen de ipso conscriptum; quod extat tom. 8. Biblioth. SS. Patrum. Quintam dat S. Cyprianus Exhort. ad Mart. cap. 8. Theodoret. q. 34. in Exodum, Nyssenus in Vita Mosis, Minutius in Octau. Hieronym. in cap. 11. Marci, & alij veteres, vt scilicet hoc gestu protestemur merita Christi crucifixi, eaque Patri quasi efficacissimum ad impetrandum medium offeramus. qua de causa sacerdos in Missa sæpè orat manibus expansis in modum crucis. Hinc & Prudentius hymno 6. peri Stephanon, sanctos quosdam Martyres ad supplicia raptos, asserit ita orantes corpus conformasse, vt formam crucis exhiberent. quo scilicet protestarentur se cultores esse Christi crucifixi, pro eoque pati & mori. Sexta causa est moralis, scilicet, quòd hoc habitu testetur is qui orat, se nolle torpentem rem petitam impetrare; sed velle manus simul ad opus admouere. hinc Psaltes psal. 118. *Leuaui*, inquit, *manus meas ad mandata tua quæ dilexi.* & Thrē. 3. 41. hortatur Ieremias, vt leuemus corda nostra cū manibus ad Dominum. Septima est symbolica, quam dat S. Ephrem tractat. de Orat. vt scilicet hac extensione oratio nostra quasi arcu armetur, *quoniam in ea manus extendimus, ac veluti sagittā in inimicum dirigimus.* Quare iure quæritur Christus apud B. Hippol. libr. de Consummat. sæculi: *Ego*, inquit, *manus vestras feci, vt ad preces & orationes extenderetis eas; at vos ad rapinas & cædes & mutuas occisiones extendistis.* Porrò primorum Christianorum in orando gestus ita pingit Tertull. Apolog. 30. *In cælum*, inquit, *suspicientes Christiani manibus expansis, quia innocui; capite nudo, quia non erubescimus; sine monitore, quia de pectore oramus. Precantes sumus omnes semper pro omnibus Imperatoribus, vitam illis prolixam, imperium securum, domum tutam, exercitus fortes, senatum fidelem, populum probum, orbem quietum, & quæcumque hominis & Cæsaris vota sunt.*

Sex causæ cur orantes leuent manus.

B

Expansa manus exhibens speciem Christi crucifixi.

C

D

SINE IRA ET DISCEPTATIONE. *Sine ira*, id est, sine iniuriarum memoria, ait Chrysostom. sine vindictæ cupiditate, imò cum reconciliatione, & condonatione iniuriarum: hanc enim positiuam conditionem per negationem iræ intelligit. est miosis. Idem docet Christus Matth. 5. 23. *Si offers*, inquit, *munus tuū ad altare, & ibi recordatus fueris, quia frater*

frater tuus habet aliquid aduersum te; relinq; ibi munus tuum ante altare, & vade priùs reconciliari fratri tuo, & tunc veniens offeres munus tuum. Nihil enim ita animum turbat, nihil eum ita à Deo & oratione auertit, atq; diuinæ inspirationis & gratiæ incapacem reddit, sicut ira. Hinc Chrysost. hom. 8. *Nemo,* inquit, *adeò audax sit, vt inimicitias exercens ad Deũ pergat orandum.*

Orationi maximè repugnat ira.

& disceptatio, eaq; duplex.

Nota Pro *disceptatione* græcè est διαλογισμῶν, quod Oecumen. vertit *hæsitatione*; Chrysost. *disceptatione*, qua quis, inquit, intra se disceptat cogitans: Putásne audiet me Deus: putásne impetrabo quod peto? Huic hæsitationi opponitur fiducia, quæ necessaria est oranti. *Credite*, inquit Christus Marci 11. v. 24. *quia accipietis, & euenient vobis.* Iacobi 1. 6. *Postulet in fide nihil hæsitans.*

Secundò & meliùs, intelligitur hic disceptatio, quæ ex ira, de qua præcessit, sequi solet: qui enim iratus est, secum disceptat de causis & modis vindictæ plenusq; est tumultu cogitationum quasi inter se confligentium, quæ mentis quietem interturbant, & planè ineptam ad orandum efficiunt. Vnde S. Ambros. l. 5. de Sacramentis c. 5. per disceptationem intelligit mentis euagationem, quæ in oratione excludi debet per attentionem animi, quæ quasi orationis anima est.

VERS. 9. SIMILITER ET MVLIERES] Supple & repete, *orent in omni loco, leuantes puras manus*, æquè vt viri.

Quis habitus ornatus in muliere?

IN HABITV ORNATO: græcè κοσμίῳ, id est honesto, decenti, &, vt Vatablus, modesto; &, vt Syrus, casto. hic enim ornat mulieres: nam nimius, inhonestus & indecens eas non ornat, sed deturpat & fœdat, maximè in templo, vbi sunt oraturæ. Vnde explicans subdit: CVM VERECVNDIA ET SOBRIETATE (id est verecundè, sobriè, moderatè & modestè) ORNANTES SE] Rectè Demades dixit, pudorẽ in muliere esse arcem pulchritudinis: quæ enim eo carent, & inuerecundè se ornant, se suamque pulchritudinem prostituunt. S. Cyprianus l. de Habitu virginum legit, *cum verecundia & pudicitia*: & ita vertit Syrus & Erasmus. hoc enim quoq; significat σωφροσύνη. magis tamen significat sobrietatem, vt vertit Noster.

Nota. Prima mulieris virtus præsertim in loco publico & templo, est modestia, præsertim in cultu corporis, ad quem hic sexus, quia aliis ingenij & iudicij dotibus, quibus præditi sunt viri, caret pronior est. Vnde femineum genus φιλόκοσμον est, ait Hieron. epist. 12. ad Gaudentium. Hinc & Comicus: *Dum moliuntur* (aut *poliuntur*) *dum comuntur, annus est.* Et vulgare est adagium illud Plauti: *Nauis & mulier numquam satis ornantur.* &: *Qui opus & negotium quærit, vxorem aut nauem sibi comparet.* Vult ergo Apostolus eas esse habitu non sordido, nec lasciuo, sed graui, moderato & honesto, qui matronam Christianam deceat, quiq; animum pudicum, grauem & bene compositum significet. Hinc Secundò, vult mulieres non inconditas & incompositas procedere, sed honestè ornatas, quamque pro suo statu. Sic Ruth c. 3. v. 3. lota & vncta cultioribus vestibus se induit, cùm adhuc nubilis esset. Sic Iudith ornauit se c. 10. 3. Sic Esther cultu regio ad Assuerum processit. Adeoque peccaret mulier, si inuito marito, viliori vestitu aut cultu vteretur. Vnde S. August. epist. 199. ad Ecdiciam, eam grauiter reprehendit, quòd continentiæ studiosa, vestẽ inuito marito mutasset.

S. Basil. in Reg. breuior. interrog. 210. habitum ornatum ita definit. *Qui*, inquit, *ad propositum cuiusq; finem accommodatus est cum decore & dignitate, habita ratione temporis, loci, personæ, vtilitatisq;: alia enim vestis conuenit tempore hiemis, alia æstatis; alia laboranti, alia quiescenti; alia ministranti, alia hero; alia militi, alia ciui; alia viro, alia femina.*

NON INTORTIS CRINIBVS, AVT AVRO, AVT MARGARITIS, VEL VESTE PRETIOSA, græcè ἱματισμῷ πολυτελεῖ, id est, vestitu sumptuoso) SED QVOD DECET MVLIERES, PROMITTENTES (ἐπαγγελλομέναις, id est præferentes, &, vt Syrus atque Ambrosius, profitentes) PIETATEM PER OPERA BONA] Nota. Pro *tortis crinibus* græcè est, πλέγμασιν, id est, plicaturis & crispaturis, quibus mulieres calamistro, hoc est acu calefacta, crines vario flexu per gradus & nodos intorquent, vt cincinnatæ & calamistratæ incedant. VERS. 10.

Secundò, pro *pietatem*, græcè est θεοσέβειαν, hoc est Dei reuerentiam & cultum; Syrus vertit, *Dei timorem.* pietas ergo hîc in Deum, non in parentes aut liberos intelligitur. q. d. Ita honestè ac modestè se vestiant, sicut vestiri decet mulieres Christianas, quæ *per bona opera*, id est, per bonam vitam & mores Christianos, profitentur, non leuitatem, non luxum, non lasciuiam, sed pietatem ac cultum Dei. Porro S. Bernardus epistola 42. ad Henricum Senonensem Archiepiscop. hæc extendit ad Episcopos & Ecclesiasticos: *Non in veste pretiosa*, inquit, *clamatur autem specialiter ad feminas, vt erubescat in se deprehendi Episcopus, quod in fragiliori quoque sexu audierat reprehendi. Dicite Pontifices in freno quid facit aurum?*

Ornatus mulierum describitur à S. Petro.

Est hic locus moralis de ornatu decenti mulierum. Sic S. Petrus epistol. 1. cap. 3. v. 3. describit in quo situs sit verus ornatus Christianæ feminæ. *Quarum*, inquit, *non sit extrinsecus capillatura* (crispatura) *aut circumdatio auri, aut indumenti vestimentorũ cultus; sed qui absconditus est cordis homo, in incorruptibilitate quieti & modesti spiritus, qui est in conspectu Dei locuples.* Vbi Nota, verum mulieris ornatum esse internum, integritatem scilicet & incorruptionem spiritus quieti & modesti, vel, vt Hieronym. legit, silentis.

Spiritus quietus, ait Caietanus, opponitur inconstantiæ, quæ mulieribus est familiaris: modestus & silens, iracundiæ & garrulitati. Sic de sponsa regis dicitur psalm. 44. 14. *Omnis gloria filiæ regis ab intus.* Alioqui mulier externo cultui dedita, & internum negligens, internè Hecubam, externè Helenam refert, inquit Nazianzenus in carm. contra fucatas mulieres. Imò S. August. sermon. 18. de Verbis Apostoli: *Corporis*, inquit, *huius, id est, exterioris hominis ornamenta, quanto magis appetuntur, tanto sunt interioris maiora detrimenta: quanto autem minùs appetuntur ornamenta exterioris hominis, tanto magis pulchris moribus homo interior adornatur.* Imò quæ nimiùm sese ornat exteriùs, esto sit castissima, non caret tamen impudicitiæ suspicione. Testis est Claudia Vestalis, quæ, vt canit Ouidius 4. Fast.

Casta quidem, sed non est credita, rumor iniquus
Læserat, & falsi criminis acta rea est.
Cultus, & ornatos variè prodisse capillos,
Obfuit, ad rigidos linguaq; prompta sonos.

E contrario laudat Plutarchus in Vita Phocionis illius vxorem, quæ, cùm ei altera quædam mulier valdè nobilis suos torques & mundum muliebrem ostentasset, vti solent feminæ, respondit: *Meum verò*

Spartani solis meretricibus concedebant ornatum vestium.

verò ornamentum & mundus muliebris est Phocion. A Hinc rectè Clemens Alexandr. libr. 2. Pædagogi c. 10. *Laudo*, inquit, *& admiror Lacedæmoniorum ciuitatem, quæ solis meretricibus floridas vestes, & aureum mundum gestare permisit, ita scilicet à probis mulieribus ornatus studium auferens, quod solis meretricibus se ornare concederet.*

Tertull. decem rationibus deterret à luxu vestium.

Scripsit contra hunc luxum vestium & ornatus Tertull. insignem librum de Cultu feminarum, in quo Primò, cap. 1. docet, quòd pudicitia non tantùm in carnis integritate, sed & in cultus simplici mundicie consistat. Secundò, cap. 2. quòd hic luxus signum sit non integræ conscientiæ, & spectatoribus tentationem ingerat & periculum. Tertiò, cap. 5. quòd istæ, quę se adeò ornant coloribus & fucis, naturam, facturam & imaginem Dei deforment, transfigurent, adulterent, Deumque artificem quasi emendent & reprehendant. Quartò, cap. 10. quòd vestium colores, auri opera & gemmæ, inuenta sint à dæmone, idque probat ex libro Henoch, quem citat S. Iudas. Quintò, c. 11. quòd hic cultus sit Gentilium, & ancillarum diaboli. Sextò, cap. 12. quòd hæc sint lenocinia & indicia meretricum. Septimò, c. 13. Christianos non ad delicias, sed ad asperitatem, cruces & martyria vocari. Idem libro de Habitu mulierum cap. 1. docet, quòd feminæ habitu lugere & expiare debeant ignominiam & peccatum Euæ matris. Secundò, cap. 4. quòd luxus signum sit vel ambitionis, vel prostitutionis. Tertiò, c. 6. quòd gemmæ sint maris conchæ, aut de frontibus draconum eruantur, vt sic de serpente ornetur mulier. Denique quòd à Deo grauissimè puniantur. Nam Isaias c. 3. v. 17. inquit, *Decaluabit Dominus verticem filiarum Sion, & Dominus crinem earum nudabit, & erit pro suaui odore fœtor, &* C *pro zona funiculus, & pro crispanti crine caluitium, & pro fascia pectorali cilicium.*

Itaque feminas sic exhortatur Tertullian. *Prodite vos, iam medicamentis & ornamentis extructæ Apostolorum, sumentes de simplicitate candorem, de pudicitia ruborem, depictæ oculos verecundia, & spiritus taciturnitate inserentes in aures sermonem Dei, annectentes ceruicibus iugum Christi. Caput maritis subijcite, & satis ornatæ eritis. Manus lanis occupate, pedes domi figite & plusquam in auro placebunt. Vestite vos serico probitatis, byssino sanctitatis, purpura pudicitiæ. Taliter pigmentatæ Deum habebitis amatorem.*

Idem facit S. Cyprian.

Tertullianum sequitur Cyprianus libr. de Disciplina & habitu virginum: ait enim, *Illarum pretiosior est cultus, quarũ pudor est vilis. Si tu te speciosius comas, & per publicum notabiliter incedas, oculos in te iuuentutis illicias, vt etsi ipsa nõ pereas, alios tamen perdas, & velut gladium te atque venenum videntibus præferas, excusari nõ potes quasi mente casta sis & pudica; redarguit te cultus improbus, & habitus impudicus.* Deinde asserit auctores & inuentores huius fuci & luxus esse dæmones. *Apostata*, inquit, *angeli docuerunt oculos circumducto nigrore fucare, genas mendacio ruboris inficere, mutare adulterinis coloribus crinem, & expugnare omnem oris & capitis veritatẽ corruptela sua impugnatione.* Tertiò, ostendit, quòd quæ se nimis ornant, Dei opus corrigere velint, ac consequenter in Deum sint contumeliosæ. *Dicit*, ait, *Dominus, Faciamus hominem ad imaginem nostram; & audet quisquam mutare, ac conuertere quod Deus fecit? Manus Deo inferunt, quoniam id, quod Deus formauit, reformare & transfigurare contendunt, nescientes quòd opus Dei est omne quod nascitur; diaboli, quodcumque mutatur. Si pictor pinxisset imaginẽ, & alius manus inferret, an non grauis fieret pictori iniuria? tũnc igitur impunè feres, quod Dei imagini manus inferas?* Quartò, hisce quæ sese comunt & fucant, Dei iudicium & pœnas intentat. *Non metuis*, ait, *ne in resurrectione artifex opus suum non agnoscat, dicatq; : Opus hoc meum non est, imago hæc nostra non est, cutem falso medicamine polluisti, crinem adultero colore mutasti, expugnata est mendacio facies, figura corrupta, vultus alienus est. Deum videre non poteris, quoniam oculi tibi non sunt, quos fecit Deus, sed quos diabolus infecit. Illum tu secutata es, rutilos & depictos serpentis oculos imitata, de inimico tuo corrupta, cum illo pariter & arsura.*

& S. Chrysostomum.

Quàm verò luxus hic & ornatus tum alibi, tum præsertim in templo dedeceat, docet hîc Chrysost. & ex eo Theophylact. *An saltatura*, inquit, *ad ecclesiam pergis? numquid hic nuptias & lasciuia ob-* B *lectamenta conquiris? num vt tui spectaculum præbeas aduenisti? num ibi nunc instruendus est thalamus? non iste supplicis est habitus; accessisti vt Deum pro peccatis tuis depreceris, vt cum gemitu & lacrymis veniam petas; quid teipsam ornare improbo & intempestiuo studio contendis:*

Exemplum Prætextatæ.

Denique exemplo Prætextatæ, quòd ex Hieronym. descripsi 1. ad Thessal. 5. v. 19. ostendit Deus, quàm hic sibi luxus displiceat. Quare meritò B. Thomas Morus nobili cuidam puellæ, quæ multo cum labore & dolore crines complicabat, vt frons latior esset, pectusque & tunicam constringebat, vt gracili esse corpore videretur, dixit: *Nisi Deus pro hoc tuo tanto labore tibi infernum reddat, magnam profectò tibi faciet iniuriam.* Idem affirmabat seriò, persuasissimum sibi esse quàm plurimos in hac vita eo labore infernum mercari, cuius vel dimidio cælum lucrati fuissent. Vnde & S. Paula, teste S. Hieronymo in eius Epitaphio, tanta pœnitentia totque lachrymis luxum hunc licet leuem, in se expiauit; cumque, inquit Hieron. à nobis moneretur, vt parceret oculis, respondit: *Turpanda est facies, quam contra Dei præceptum purpurisso & cerussa & stibio sæpè depinxi: affligendum enim est corpus, quod multis vacauit delicijs; longus risus perpeti compensandus est fletu; mollia linteamina, & serica, & pretiosa, asperitate cilicij commutanda, quæ viro & sæculo placui, nunc Christo placere contendo.*

DOCERE AVTEM MVLIERI NON PERMITTO] VERS. 12. In Ecclesia & cœtu publico, vbi agitur communis oratio, de qua hactenus egit. Vnde 1. Corinth. 14. v. 34. *Mulieres*, inquit, *in Ecclesijs taceant: non enim permittitur eis loqui, sed subditas esse, sicut & lex dicit; si quid autem volunt discere, domi viros suos interrogẽt,* D *turpe est enim mulieri loqui in Ecclesia.* Vt enim notat Theophylact. mulieres aliquæ tempore Pauli acceperant donum prophetiæ; ne ergo putarent sibi fas esse in Ecclesia loqui & prophetare, hîc eis id inhibet Apostolus, idque tum honestatis, pudoris, infirmitatis ac loquacitatis muliebris causa, inquit Chrysosto. tum studio reuerentiæ & subiectionis erga virum, quæ requirit, vt eo præsente & loquente, sileat mulier, præsertim in Ecclesia, & rebus sacris: nam priuatim domi Priscilla fidem Christi docuit virum eloquentem Apollo, Actor. 18. vers. 26. Et ad Titum 2. v. 4. vult Apostolus, vt matres filias & ancillas suas priuatim doceant & prudentiam & modestiam: & fidelis mulier infidelem virum conuertere & instruere iubetur, 1. Corint. 7. vers. 16. Sic S. Cæcilia fidem Christi docuit Valerianum sponsum suum; S. Natalia Adrianum; S. Monica Patri-

Exempla mulierũ quæ conuerterunt maritos.

Patricium; S. Martha Marium; Theodelinda Agi- A Iulphum Longobardorum regem; Clotildis Clodoueum; Flauia Domitilla Flauium Clementem. nam, vt inquit Chrysost. hom. 60. in Ioan. *Nihil potentius est muliere bona ad instruendū & informandum virum quocumque voluerit, neque tam leuiter amicos, neque magistros, neque principes patietur, vt coniugem admonentem atque consulentem; habet enim voluptatem quamdam admonitio vxoria, cùm plurimum amet.* (vel, vt alij legunt, *ametur*) *quod consulit.*

Adde, non tantùm Apostolum hic vetare, ne publicè doceat mulier, putà in Ecclesia, verùm etiam nec permittere illi vt priuatim doceat, si id facere velit quasi ex officio vel auctoritate. Vnde sequitur.

NEQVE DOMINARI (græcè αὐθεντεῖν, hoc est, auctoritatem vsurpare) IN VIRVM; supple permitto mulieri. SED ESSE IN SILENTIO] Græcè ἡσυχίᾳ, id B est, quietè. Hoc silentium, hæc verecundia, hæc modestia longè magis mulierem ornat, quàm preciosa vestis, inquit Chrysost. Et vt ait Euripides in Heraclid. *Feminæ pulcherrimum donū est silentium & modestia; & intus tranquillam manere.* Hinc Gorgoniam sororem ita laudat Nazianzenus: *Quid silentio prudentius? quanam res diuinas tum ex diuinis oraculis, tum ex propria intelligentia & sagacitate magis cognouit; quanam rursus minùs locuta est quàm illa, in muliebribus pietatis finibus se continens?*

S. Gorgonia silentium.

Ex hoc Apostoli loco Epiphan. hæres. 49. quæ est Quintilianorum, confutat eos, quòd mulieres ad episcopatum aut presbyterium assumerent, in gratiam & honorem Euæ.

Si enim Apostolus docere, imò loqui non permittit mulieri in Ecclesia; quid si vidisset, quod hoc sęculo vidimus mulierem scilicet, Ecclesię alicuius C caput, rectricem & doctricem? an non exclamasset: Monstrum horrendum! nimirum iusto Dei iudicio tale sibi deligunt monstrosum caput, qui caput à Christo constitutum, S. Petrum dico, sanctique Petri successores nolunt agnoscere.

VERS. 13. & 14. ADAM ENIM PRIMVS FORMATVS EST, DEINDE EVA: ET ADAM NON EST SEDVCTVS, MVLIER AVTEM SEDVCTA IN PRÆVARICATIONE FVIT] q. d. Mulier debet silere & discere (non docere) atque subiecta esse viro, quia vir illi præstat, tum dignitate primæ creationis: primò enim Adam fuit creatus deinde ex Adamo Eua, tum vigore rationis: Eua enim leuiter & temerè permisit se seduci, non autem Adam. Ita Chrysost. qui notat, exemplò primæ mulieris Euæ tacitè hîc à Paulo reliquas feminas omnes temeritatis & leuitatis argui. D

Hinc pulchrè ait Primas. *Docet Apostolus feminas oportere esse viris subiectas, quia & posteriores sunt in ordine, & priores in culpa.*

VERS. 14. ADAM NON EST SEDVCTVS, MVLIER AVTEM SEDVCTA IN PRÆVARICATIONE FVIT] *Seducta* græcè ἀπατηθεῖσα, id est decepta. q. d. Mulier vbi decepta fuit, præuaricata est, & transgredi cœpit præceptum Domini.

Quo sensu Eua dicatur seducta, non Adam. Quinque explicationes.

Quæritur, Quomodo Adam dicitur non esse seductus, cùm ab Eua sit deceptus, & pomum vetitum acceperit, ac comederit? Respondet Primò, Magister sentent. in 2. dist. 22. solam Euam dici seductam, quia sola Eua credidit tria, quæ serpens promiserat, si de pomo vetito comederet, scilicet Primò, se non morituros; Secundò, similes Deo futuros; Tertiò, boni malique notitiam habituros. Sed repugnant plerique Patres, qui Adam etiam hæc credidisse volunt, & colligitur Gen. 3. 22. vbi, Deus irridens Adæ credulitatem & appetitum omniscientiæ & cuiusdam diuinitatis: *Ecce Adam*, inquit, *quasi vnus ex nobis factus est, sciens bonum & malum.*

Secundò, aptiùs Ambros. legens *mulier seducta, facta est in præuaricationem*, id est, fuit viro auctrix præuaricationis, non contrà.

Tertiò, alij repetunt ex v. præced. τὸ *primus*. q. d. Adam prior non fuit seductus, sed Eua. ita Theodor. Oecumen. Haymo.

Quartò, alij sic explicant. q. d. Adamo non fuit persuasum, sed Euæ, Deum non præcepisse ne comederent de ligno scientiæ boni & mali; Adam ergo non fuit seductus, sed sciens ac prudens violauit præceptum Dei.

Quintò & planiùs: *Eua fuit seducta*, quia à serpente volente eam decipere, fuit decepta. Vnde & ab hoc deceptore se deceptam profitetur, dicens, *Serpens decepit me: Adam verò non fuit seductus*, id est à serpente deceptus: serpens enim non ausus fuit virum aggredi, sed mulierem, quam faciliùs se decepturum sciebat.

Hinc etiam Adam non se excusauit vt à serpente aliòue aliquo deceptum, sed tantùm vt allectum ab vxore (nec enim Eua voluit decipere Adamum, sed tantùm allicere ad esum sui pomi) tantumque comedisse, vt illi quasi sociæ morem gereret: *Mulier*, inquit, *quam dedisti mihi sociam, dedit mihi de ligno & comedi.*

Vbi tamen Nota. Mox vt Adam consensit mulieri, factusque inobediens voluit comedere de ligno vitæ, elatus in superbiam, lapsus est in cæcitatem, & credidit serpentis promissis, voluitque Deo similis fieri, ac sperauit ex pomi esu omniscientiā, vt iam dixi. Hoc enim est quod Deus eum irridens dixit: *Ecce Adam quasi vnus ex nobis factus est, sciens bonum & malum.* ita Theophyl. Ambros. Chrysost. Anselm. August. 14. de Ciuit. c. 17. Hieron. 1. contra Iouin. q. d. Paulus: Ergo mulier, vtpotè à serpente seducta viro inferior est ratione & prudentia, ergo illi subsit oportet. Secundò, ergo iustè Deus in pœnam peccati, quo virum allexit ad peccatum, illam viro subiecit. Et, vt ait Chrysostomus & Oecum. semel mulier malè docuit, & virum cunctaque peruertit: vltrà ergo non doceat, sed sileat, & à viro bene loqui & agere discat. Audi Tertullian. lib. de Habitu mulierum, mulierem alloquentem: *Tu*, inquit, *es diaboli ianua, tu es arboris illius resignatrix, tu es diuinæ legis prima desertrix; tu es, quæ eum inuasisti, quem diabolus aggredi non valuit; tu imaginem Dei hominem tam facilè elisisti; propter tuum meritum, id est mortem, etiam Filius Dei mori habuit.*

Adam quoque credidit serpenti.

SALVABITVR AVTEM PER FILIORVM GENERATIONEM, SI PERMANSERIT IN FIDE, ET DILECTIONE, ET SANCTIFICATIONE CVM SOBRIETATE] S. Thomas voculam *per*, vult significare non meritum, sed conditionem. q. d. Saluabitur mulier etiamsi non sit virgo, sed nubat, & incedat per statum matrimonij, ac filiorum generationem. Vnde Vatabl. vertit, *saluabitur mulier subiecta generationi filiorū*, vt sit græcismus, διὰ τεκνογονίας id est, τεκνογονοῦσα, *per filiorum generationē*, id est filios generans, vel, in filiorum generatione saluabitur. Sic Græci dicunt, δι' ἀκροβυστίας, hoc est, ἀκροβυστοί. Sæpè enim διὰ, id est *per* accipitur pro ἐν, id est *in*, vt Roman. 4. v. 11. Abraham dicitur pater credentium, *per præputium*. id est in statu præputij. Et 2. Cor. 6. *Per gloriam, & ignobilitatem, per infamiam, & bonam*

VERS. 15.

Quomodo mulier saluabitur per filiorum generationem? Quatuor expositiones.

bonam famã, id est in prosperis & aduersis. Hic sensus confirmatur ex verbis quæ Apostolus addit, *Saluabitur, inquit, per filiorum generationẽ, si permanserit in fide, & dilectione, & sanctificatione cum sobrietate.* Itaque fidei, dilectioni & sobrietati causam salutis attribuit, non liberorum procreationi: liberorum enim procreatio res est naturalis & adiaphora, nec meritoria, nisi altiùs ad bonum aliquod spirituale, putà ad pietatem, piamque liberorum educationem, referatur.

Secundò, aliqui apud Theophyl. per filiorum generationem, intelligunt partum B. Virginis Mariæ, qui saluas fecit mulieres: ipsa enim genuit Christum, & in ipso multos filios & filias Christianas. Sed hoc nimis remotum & alienum est.

Tertiò, S. August. 12. de Trinit. c. 17. per generationem filiorum intelligit productionem bonorum operum: sed hoc mysticum est.

B Dico ergo Quartò, planè & propriè: præpositio *per* significat hîc causam & meritum, scilicet laborum, quos patitur mulier in partu, & educatione liberorum in fide & moribus Christianis, per quod saluabitur, Nota. Sub generatione educationem complectitur Apostolus: educatio enim est quasi completa generatio & formatio filiorum. ita Chrysostom. quasi dicat Paulus, Esto non doceat mulier, non deerit illi pia occupatio, ideoque saluabitur non per librorum, sed per liberorum tractationem. Audiant hoc nostræ Nouantes sciolæ, quæ pro sua hæresi & Scriptura contentiosè cum viris disputant in mensis, nauibus, curribus, Ecclesiis. Audiant quod S. Basilius Demostheni coco Valentis Imper. pro Arrianis garrienti, respondit: *Tuum est, ait, pulmenta coquere, non Euangelium exponere.*

Generatio complectitur educationẽ.

C Ita S. Monica saluata est, & multos saluos effecit per solicitam educationem & curam S. Augustini, de qua S. Aug. lib. 3. Confess. cap. 11. & sequ. Talis fuit & Placilla Theodosij Imperatoris vxor, cuius quàm eximia pietas, & ardens studium fuerit in educandis liberis, videre est apud Nicephorum lib. 12. hist. c. 23. & 24.

S. Monica saluata est per educationem S. Aug.

SI PERMANSERIT IN FIDE, ET DILECTIONE] Ita legunt Romana; sed Græca iam & Syrus legunt, ἐὰν μείνωσιν, si manserint, filij scilicet. q. d. inquit Chrysost. Saluabitur mater, si curet vt filij permaneant in Christi fide & dilectione ac sanctitate, adiuncta sobrietate, græcè σωφροσύνη. quod cum Hieronym. contra Iouin. verti potest, pudicitia, vel castitate, aut etiam modestia; magis tamen, vt ante dixi, sobrietatem significat & temperantiam.

Moraliter Theoph. *Quid igitur,* inquit, *si mater praua & impudicis infecta moribus, rectè liberos educauerit? haud verisimile est vt faciat; attamen si cõtingat, accipiet pro his mercedẽ. Quid verò si bona & honesta sit, liberos verò suos malos toleret? quid si eos negligat, illisq́ indulgeat? habebit exemplum pœnæ & vindictæ, id quod Heli contigit. Quod si omnia fecerit, & nihil quod ad curam attinet, prætermiserit, non poterit tamen ad rectum perducere tramitẽ liberos; quod rarò euenit: attamen non fraudabitur sudorum suorũ mercede: quandoquidem & Filius Dei nihil non faciens & dicens, paucos tamen habuerit qui sibi morem gesserint.*

Discant hîc matres thesaurum suum esse liberos; quibus omnem curam impendere debent non tam vt eos ditent, quàm vt bene educent. Ita Cornelia Gracchorum mater, inquit Valerius Maxim. li. 4. c. 4. cùm Campana matrona apud illam hospitata, ornamenta sua pulcherrima sæculi illius ei ostenderet, traxit eam sermone quousq; redirent liberi, *Et hæc,* inquit, *ornamenta mea sunt.* Vnde S. Chrys. hîc hom. 9. in morali: *Magnum,* inquit, *habemus pretiosumq́ depositum, scilicet filios, ingenti illos seruemus cura, atque omnia faciamus, ne fur id nobis astutus auferat; nulla nobis possessio, nullus fundus æquè nobis gratus & charus esse debet: quippe hæc omnia filiis quæruntur. Si igitur maior possessionum nobis est cura, quàm eorum, quorum illa gratia comparantur, id profectò absurdissimum & stolidissimum est. Exerceamus ergo ad virtutem atque pietatem molles filiorum animos, cetera omnia secundo loco quæramus: nam si quidem illi improbi fuerint, nihil eis pecunia proderunt; sin autem probi, nihil ex paupertate lædentur. Vis filium relinquere diuitem? Bonum illum ac benignum esse doce: ita enim etiam rem familiarem auctiorem facere poteris.* Et inferiùs: *Filiis non ritè institutis præstat pauperes esse, quàm diuites; paupertas enim vel inuitos coërcet, atque intra virtutis limites continet: opes verò ne volentes quidem pudicè temperanterq́, viuere finũt; verùm exorbitare faciunt, atque peruertunt.* Deinde matres ad filias ritè educandas ita cohortatur & instruit: *Matres item filiarum vobis curam assumite: est ea cura vobis perfacilis. Curatè sollicitè, vt domi iugiter sint. Ante omnia pias religiosasque esse docete, aspernari pecunias, exteriorisq́, ornatus contemptrices esse; atque ita demum nuptiis tradita, eas si institueritis, non ipsas modo seruabitis, verùm & viros qui illas ducturi sunt: neque viros tantùm, sed etiam filios atq; nepotes. Quippe ex radice optima surculi prodeunt firmiores, ac semper in meliora proficiunt, horumq́, omnium merces vobis reddenda est.* Ac denique hac insigni sententia rem concludit: *Ita nempe paterna domo decet progredi virginem, ac matrimonio iungi, quemadmodum ex palæstra luctatorem, vt omnem diligentissimè rei familiaris peritiam habeat, sitq́, veluti fermentum, quod massam omnem in suam transfert pulchritudinem.* Peculiaria præcepta de educatione filiarum, matribus assignat S. Hieron. epist. ad Lætam, & ad Cælantiam, & ad Gaudentium, tomo 1.

Thesaurus matrum sunt proles.

Illas ergo optimè educent.

Filios malè educatos præstat esse pauperes quàm diuites.

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DEscribit dotes & virtutes requisitas in Episcopo, & v. 8. in Diacono, & v. 11. in eorum vxoribus. Denique v. 15. monet Timotheum vt reuerenter versetur in Ecclesia Dei quæ columna est & firmamentum veritatis; præsertim illius, quæ docet Christi incarnationem & redemptionem, quod est magnum pietatis sacramentum.

1. Fidelis sermo: Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat. 2. Oportet
ergo Episcopum irreprehensibilem esse, vnius vxoris virum, sobrium, prudentem,
ornatum, pudicum, hospitalem, doctorem, 3. Non vinolentum, non percussorem, sed
modestum: non litigiosum, non cupidum, sed. 4. Suæ domui bene præpositum, filios
habentem subditos cum omni castitate. 5. Si quis autem domui suæ præesse nescit,
quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit? 6. Non neophytum: ne in superbiam
elatus, in iudicium incidat diaboli. 7. Oportet autem illum & testimonium habere
bonum ab iis qui foris sunt, vt non in opprobrium incidat, & in laqueum diaboli.
8. Diaconos similiter pudicos, non bilingues, non multo vino deditos, non turpe lu-
crum sectantes: 9. habentes mysterium fidei in conscientia pura: 10. Et hi autem
probentur primùm: & sic ministrent, nullum crimen habentes. 11. Mulieres similiter
pudicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibus. 12. Diaconi sint vnius vxoris
viri; qui filiis suis bene præsint, & suis domibus. 13. Qui enim bene ministrauerint,
gradum bonum sibi acquirent, & multam fiduciam in fide, quæ est in Christo Iesu.
14. Hæc tibi scribo, sperans me ad te venire citò. 15. Si autem tardauero vt scias
quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est Ecclesia Dei viui, columna &
firmamentum veritatis. 16. Et manifestè magnum est pietatis sacramentum, quod
manifestatum est in carne, iustificatum est in spiritu, apparuit angelis, prædicatum est
Gentibus, creditum est in mundo, assumptum est in gloria.

Vers. 1. Fidelis sermo] Chrysost. Theoph. Oecumen. A hæc verba non ad sequentia de episcopatu, sed ad præcedentia referunt: quia enim dubitare poterant, an verum & certum esset id quod dixit in fine cap. præced. mulierem scilicet saluandam esse per filiorum generationem, ideo hîc addit, inquiũt, *Fidelis sermo*. q. d. Id, quod dixi de mulieribus, certum est & indubitatũ. Verùm longè meliùs Theodor. Ambros. Primas. & alij *τὸ fidelis sermo*, referunt ad sequentia. q. d. Certum est & verissimum quod de episcopatu & ordine hierarchico iam toto cap. dicturus sum. Solet Apostolus cùm aliquid magni dicturus est, *τὸ fidelis sermo*, præmittere, vt dixi c. 1. v. 15. Hic enim aggreditur Timotheo munia Episcopi, & aliorum Ecclesiæ ministrorum ad viuum depingere.

Episcopatum nomen est operis, non dignitatis.

Si qvis episcopatvm desiderat, bonvm opvs desiderat] Vult, ait S. August. 19. de Ciu. c. 19. docere Apostolus quid sit episcopatus, nomen scilicet esse operis, non honoris; Episcopus enim est superintendens, qui curam aliorum gerit, subitque onus & laborem docendi & regendi populum; episcopatus enim dicitur ἀπὸ τοῦ ἐπισκοπεῖν πάντας, id est, eò quòd omnes speculetur, omnibusque prouideat, inquit Theophyl. Quo sensu dixit Cicero in epistolis: *Vnum me Pompeius esse voluit, quem tota Campania habeat episcopum, ad quẽ delectus & summa negotij referatur*. Eusebius quoque libr. 1. cap. 37. de Vita Constantini, eum vocat communem orbis episcopum à Deo constitutum. Sic & Hieron. explicat epist. 83. ad Oceanum: *Si quis*, inquit, *episcopatum desiderat, bonum opus desiderat; opus, non dignitatem; laborem, non delicias; opus, per quod humilitate decrescat, non intumescat fastigio*. Eadem ratione episcopatũ esse graue onus, docet S. Clem. l. 2. Constit. Apost. c. 25. Quia, inquit, oportet Episcopum omnium scopum esse, sicut Christus Episcopi scopus est. Vbi addit noster Turrianus, idcirco ab Apostolo hic vocari ἔργον, id est opus arduum & difficile.

Episcopi est prodesse magis quam præesse.

Hinc infert August. Primò, non esse Episcopum qui præesse magis eligit, quàm prodesse. Secundò, episcopatum, licet in se sit opus bonum, non tamen bene, sed indecenter appeti, nisi scilicet à Deo & Ecclesia ad hoc voceris, vti vocatus est Timotheus per prophetiam c. 1, v. 18. *Otium ergo*, ait Aug. lib. 19. de Ciu. Dei c. 19 *sanctum quærit charitas veritatis, negotium iustum suscipit necessitas charitatis, quam sarcinam si nullus imponit, percipienda, atque intuenda vacandum est veritati: si autem imponitur, suscipienda est propter charitatis necessitatem: sed nec sic omnino veritatis delectatio deserenda est, ne subtrahatur illa suauitas & opprimat illa necessitas.*

Episcopatus est opus arduum.

Secundò planiùs & clariùs, *Qui episcopatum desiderat, bonum* (græcè καλοῦ, id est, præclarum & arduum) *opus desiderat*: hîc enim verissimum est illud adagium, δύσκολα τὰ καλά, difficilia, quæ pulchra, siue præclara. Vult enim Timotheum & omnes Episcopos docere Apostolus Episcopi munus, excelsum esse & arduum, vt illud seriò apprehendant, totique illi intendant, vt tanto oneri faciant satis. Vnde explicans hoc opus bonum, siue præclarum, B subdit: *Oportet ergo Episcopũ irreprehensibilẽ esse*, &c.

Episcopatus olim erat gradus ad martyrium.

Id maximè verum erat tempore Pauli, cùm episcopatus non erat honor, sed labor ingens, & proximus ad martyrium gradus. Imò Aluarus Pelagius lib. de Planctu Ecclesiæ art. 18. ex S. Hieron. sic explicat: *Qui episcopatum desiderat, bonum opus, id est martyriũ, desiderat. Illo*, inquit, *tempore ab Apostolo dictum est; Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat, quo quisquis plebibus præerat, primus ad martyrij tormenta trahebatur. Tunc ergo fuit laudabile episcopatum quærere, quando per hoc non dubium erat ad supplicia grauiora peruenire*. Idem docet S. Greg. 1. p. Pastor. c. 8. Ansel. & alij. Sicut ergo Deus tunc multos excitabat C ad se offerendum martyrio, ita & nonnullos excitabat ad episcopatus capessendos, qui se Martyribus duces præberent fidei & martyrij.

Iam episcopatum petere est ambitio.

Iam verò qui episcopatum ob amplos prouentus, ob dignitatem, ob gradum & honorem quærunt, periculosa ambitione & auaritia peccant. ratio est, quia Episcopus debet esse perfectus, nec tendere, sed esse in statu perfectionis Christianæ: hoc autem de se præsumere, magnæ est superbiæ.

Secundò, quia, vt docet Conc. Trident. episcopatus est onus angelicis humeris formidabile: nam non tantùm pro sua, sed & pro omnium sibi subditorum animabus ab Episcopo rationem exiget Deus. Quis nisi temerarius hoc munus & onus ambiat: Socrates apud Platonem dial. 1. de Republ. miratur eos qui volentes, imperium suscipiunt. Quia, inquit, nullus probus magistratus sibi, sed sub-

subditis, eorumque commodis intendit & seruit: A vnde censet, probos viros ad magistratus capessendos inuitos adigendos esse, proposita poena vel præmio. Hinc & Antigonus Macedonum rex, cùm videret filium insolentiùs regere suos: *An ignoras, ait, ô fili, regnum nostrum esse splendidam seruitutem?* Si ita est in magistratu terreno & tẽporaneo, quid erit in spiritali, cęlesti & perpetuo, qualis est episcopatus? VndeS. Gregorius loco citato. *Apostolus*, inquit, *laudans desiderium boni operis* (episcopatus) *protinus in pauorem vertit quod laudauit, cùm subdit: Oportet autẽ Episcopum irreprehensibilẽ esse*, &c. q. d. Laudo quod quæritis, sed discite quid quæratis. Et auctor Operis imperfecti hom. 33. in Matth. *Opus*, inquit, *desiderare in se bonum est; primatum autem honoris concupiscere, vanitas est; primatus fugientem se desiderat, desiderantem se fugit & horret.* Hinc S. Chrysostomus tantopere episcopatum fugit, vt docet ipse in sex libris de Sacerdotio. Sic eumdem fugerunt S. Augustinus, Gregorius, Fulgentius, & alij.

Regnum est splendida seruitus.

Exempla Sanctorum qui fugerunt episcopatus.

S. August.

Audi S. Aug. epist. 148. ad Valerianum. *Vis, ait, mihi facta est merito peccatorum meorum (nã quid aliud æstimem nescio) vt secundus locus gubernaculorum mihi traderetur, qui remum tenere non noueram.* Et serm. 52. ad Fratres in Eremo: *Vsque adeò timebam Episcopatum vt (quoniam cœperã iam alicuius esse momenti inter seruos Dei, fama mea) in quo loco sciebam non esse Episcopum, ne illo accederem cauerem: & hoc agebam quantum poteram, vt in loco humili saluarer, ne in alto periclitarer. Veni ad istam ciuitatem propter videndum amicum, quem putabam me lucrari posse Deo, vt nobiscũ esset in monasterio. Quasi securus perueni, qui locus habebat Episcopum. Apprehensus & presbyter factus sum, & per hunc modum ad episcopatum perueni.*

S. Goar.

Legitur in Vita S. Goaris, ipsum, cùm à Sigeberto C Francorum rege postulatus esset Treuirorum Episcopus, inducias postulasse; interim Deũ orasse, vt, nisi esset ex salute sua, episcopatum è se auerteret: mox ipse in morbum incidit, & infirmatus ad mortem, episcopatum euasit. Simile de Nilamone monacho refert Nicephorus lib. 13. cap. 17. Sic de Canonico illo S. Victoris Parisijs spectatæ probitatis & doctrinæ narrat Thomas Cantipratanus lib. 1. Exemplorum sui temporis memorabilium cap. 20: quòd, cùm in vita postulatus ad episcopatum constanter eumdem respuisset, post mortem beatus apparuerit cuidam suo amico, qui idipsum à moriente efflagitarat, rogatusque an bene cessisset illi pertinax illa episcopatus recusatio, responderit dicens: *Quod in vita semper timui nunc scio, scilicet quòd si episcopatus cathedram ascendissem, in damnationis perpetuæ periculum incidissem*, id est, si de numero Episcoporum fuissem, verisimiliter de numero Beatorum D non essem. Rectè ergo sanxit Leo Imp. sub annum Domini 469. lib. 31. C. de Episcop. & Clericis, *non pretio, sed precibus ordinetur Antistes. Tantum ab ambitu debet esse sepositus, vt quæratur cogendus, rogatus recedat, inuitatus effugiat, sola illi suffragetur necessitas excusandi. Profectò enim indignus est sacerdotio, nisi fuerit ordinatus inuitus.* S. Greg. lib. 6. in libr. 1. Reg. c. vlt. *Rectus, ait, est ordo, vt quærantur homines ad episcopatum, non vt quærant homines episcopatum.* Et Bernard. lib. 2. de Consid. c. 5. *Qui pro se rogat, inquit, iam iudicatus est.* Et inferiùs: *Cunctantes & renuentes coge, & compelle intrare.* Vide Anselmum & D. Thomam 2. 2. q. 185. a. 1.

Nilamon.

Nota. Non meminit hìc Parochorum & Sacerdotum Apostolus, sed eos sub Episcopis intelligit: est enim idem eorum onus & munus, docendi, pascendi, regendi populum, sed circa pauciores subditos. vide dicta Philipp. 1. 1.

Oportet ergo Episcopum irreprehensibilem esse, vnius vxoris virum] q. d. Itaque vt aggrediar præcipuum huius epistolæ argumentum, scilicet vt te, ô Timothee, aliosque Episcopos doceam, quales, quibusque virtutibus præditi esse debeant; dico imprimis Episcopum debere esse irreprehensibilem, id est, qui non tantum vitio, quod reprehendi possit, careat, sed qui insuper omnibus virtutibus sit ornatus. *Omnes*, inquit Hieron. ad Oceanum, *virtutes in vno sermone cõprehendit & penè rem contra naturam exigit, quis enim ille est, qui absque peccato & reprehensione viuat?* Hinc Nazian. in Apolog. 1. *Vitium, inquit, in Episcopo est, non quàm optimum esse*: quia, vt rectè ait Plutarchus libr. de Doctrina principum, *Sunt principes tam sacri, quàm profani instar lucentium gemmarum, atque adeò si quis in illis naeuus apparet, detractioni patet & calumniæ.* Et B Theophyl. hîc: *Præsidem, inquit, ac principem velut stellam & illuminationem decet esse, vt ad ipsum omnes defigentes oculos illustrentur, atque ducantur in viã rectam.* Et Chrysost. hîc hom. 10. *Eum, inquit, qui regendos alios suscepit, tanto decet gloria virtutũ excellere, vt instar Solis cæteros velut stellas suo fulgore obscuret.* Et inferiùs: *Oportet, inquit, Episcopum angelũ esse, nulli humanæ perturbationi vitiose subiectũ.* Et in morali: *Idcirco, inquit, nos Dominus elegit, vt simus quasi luminaria, vt veluti fermentum euadamus, vt magistri cæterorum efficiamur, vt veluti angeli cum hominibus versemur in terris, tanquam viri cum infantibus pueris, quasi spirituales cum animalibus, vt ex nostro contubernio ingentia illi lucra conquirant.* Idem alio loco docet Episcopum in populo debere esse quasi angelũ inter homines, & quasi pastorem inter oues mutas & irrationales, tantumque ratione & virtute populum debere antecellere, quantum homo bruta antecellit. Hinc patet Episcopum debere esse perfectum. Errant ergo imperfecti, qui sibi persuadent, quòd sese perficient in episcopatu: ibi enim velle discere perfectionem, idem est quod velle discere figulinam in dolio, ait Nazianz. Apologet. 1. id est, velle discere artem cùm eam debeas exercere, imò docere; idque cum graui animarum tibi creditarum periculo & damno.

Vers. 2.

Principes sunt quasi gemmæ lucentes.

Episcopus debet esse instar Solis.

Episcopus sit quasi angelus.

Audi Bern. in fine li. 4. de Consider. ad Eugeniũ Pont. *Consideres, inquit, ante omnia sanctam Romanã Ecclesiam, cui Deo auctore præes, Ecclesiarum matrem esse, non dominam: te verò non dominum Episcoporum, sed vnum ex ipsis, porro fratrem diligentium Deum. De cetero considera oportere te esse formam iustitiæ, sanctimoniæ speculum, pietatis exemplar, assertorem veritatis, fidei defensorem, doctorem Gentium, Christianorum ducem, amicum sponsi, sponsæ paranymphum, cleri ordinatorem, pastorem plebium, magistrum insipientium, refugium oppressorum; pauperum aduocatum, miserorum spem, tutorem pupillorum, iudicem viduarum, oculum cæcorum, linguam mutorum, baculum senum, vltorem scelerum, malorum metum, bonorum gloriam, virgam potentium, malleum tyrannorum, regum patrem, legum moderatorem, canonum dispensatorem, sal terræ, orbis lumen, sacerdotem Altissimi, vicarium Christi, Christum Domini, postremò Deum Pharaonis.*

Qualis & quantus debeat esse Episcopus ex S. Bernardo.

Nota. Apostolus sedecim conditiones exigit hîc ab Episcopo, decem affirmatiuas, sex negatiuas. Prima est affirmatiua, vt sit irreprehensibilis; secunda est negatiua, vt vnius vxoris vir, &c.

Sedecim dotes in Episcopo exigit Paulus.

Vnius

Quis vnius vxoris vir? Prima expositio Ambrosij mystica.

VNIVS VXORIS VIRVM] Primò, Ambros. libr. de Dignit. sacerd. cap. 4. sic explicat. q.d. Oportet Episcopum vnius Ecclesiæ, non plurium esse Episcopum, nec ab vna Ecclesia ad aliam transire: hoc enim vetat hic Paulus, & Concil. Nicen. I. can. 16. Verùm hoc mysticum est, non litterale, vt fatetur ipse Ambrosius.

Secunda. Lutheri.

Secundò, Lutherus sic explicat: Episcopus non sit scortator, sed vnam habeat vxorem. Sic ferè & Beza. Episcopus, inquit, non sit talis, qui temerè repudiata vxore aliã ducat. hic enim reuera est scortator, imò adulter.

Tertia. Caluini.

Tertiò, Magdeburgenses, Caluinus & passim Nouatores sic explicant. q.d. Episcopus simul non habeat multas vxores, vti Iudæi permissu Dei habuerunt; sed vnam tantùm, ita tamen vt illa mortua, aliam & aliam ducere possit, itaque successiuè habere multas.

B Huc referri potest aliquorum olim explicatio, cuius meminit hic Chrysost. & Theophyl. quamque probat hic Theodor. debere scilicet eligi episcopum, non qui iam sit (in quo planè à Caluino & Nouantibus dissident) sed qui ante episcopatum fuerit monogamus, id est, vnam tantùm simul habuerit vxorem, licet plures habuerit successiuè. Nam in ipso episcopatu non monogamus, sed agamus & cælebs sit oportet.

Refelluntur Primò.

Verùm omnes alij, præter Theodoret, hasce expositiones refellunt validis rationibus, voluntque per *vnius vxoris virum*, intelligi monogamum absolutè, qui secundas non iniit nuptias, nec successiuè plures habuit vxores, sed vnam tantùm: Patet id Primò, quia non tantùm lege Christi, sed etiam C vsu gentium & lege Roman. polygamia tempore Christi, imò ante Christum fuit abrogata, non tantùm apud Christianos, sed etiam apud Iudæos & gentes omnes, erantque polygami infames, vt patet ex edicto Diocletiani & Maximiani, quod exstat l. *Neminem*, C. de incestis nuptiis, & ex edicto Valeriani & Galieni l. *Eum*, C. ad leg. Iuliam, de adulteriis. *Eum*, inquiunt Imperat. *qui simul duas habuerit vxores, sine dubitatione comitatur infamia*, scilicet ex recepto iam pridem gentium vsu & consuetudine. Superuacuè ergo & frustra monetur hic à Paulo Episcopus, ne sit polygamus, hoc est, ne plures simul habeat vxores, cùm nec laico id liceret, nec polygamia esset in vsu, sicut ridiculè iam v.g. Pontifex scriberet ad Episcopos: Episcopus non debet esset polygamus, cùm polygamia nec apud laicos quidem sit in vsu, aut permissa. Imò D hoc ipso, quo Apostolus hanc ab Episcopo perfectionem exigit, vt sit vnius vxoris vir; tacitè permittit laico, vt sit duarum vxorum vir: hoc autem simul esse non potest (quia obstat lex Christi, imò & Romana, vt dixi) sed tantùm successiuè: ergo cùm ab Episcopo Paulus exigit, vt sit vnius vxoris vir, non simul, sed successiuè intelligit, scilicet Episcopum ita vnam habere, vel habuisse vxorem, vt post vel ante illam, nullam aliam successiuè habuerit.

Secundò.

Secundò, quia c. 5. v. 9. simili phrasi dicit Apostolus: *Vidua eligatur non minus sexaginta annorum, quæ fuerit vnius viri vxor.* Atqui ibi intelligit vnius viri vxorem illam, quæ post mortem mariti secundas non iniit nuptias, nec secundum habuit maritum: numquam enim visum fuit vnam vxorem duos simul habere maritos, vt ad hoc cauendum dixerit Apostolus, eligendam esse vnius viri vxorem: ergo pariter hic vnius vxoris virum intelligit eum, qui successiuè tantùm habuit vnam, ita vt mortua prima vxore, non duxerit secundam.

Tertiò.

Tertiò, quia hinc vsus antiquissimus Ecclesiæ habet, vt non ordinentur digami, qui duas vxores successiuè, sed monogami, qui vnã tantùm habuerunt, estque hæc communis Patrum, præter Theodoretum, expositio. Vide eos apud Bellarm. libr. I. de Cleric. c. 23. & 24.

Obiectio. Prima.

Dices: Apostolus vult Episcopum esse irreprehensibilem, & explicans subdit: *Vnius vxoris virum*: ergo per hoc cauere vult ne simul duas habeat vxores: hoc enim crimen est & reprehensibile: habere verò duas successiuè, nec crimen est, nec reprehensibile.

Responsio Prima.

Respondeo Primò, posse hæc accipi vt disparata, vt scilicet Primò, velit Episcopum esse irreprehensibilem: Secundò, vt eumdem velit esse vnius vxoris virum; varias enim hîc dotes ab Episcopo requirit.

Secunda.

Secundò, vt demus τὸ *irreprehensibilẽ* ad sequẽtia referri, eaque generatim complecti; respondeo per *irreprehensibilem* intelligi non tantùm carentẽ crimine, sed etiam nota quapiam, quæ ab hominibus notari & reprehendi solet, quæque alicuius vitij, infirmitatis, aut imperfectionis hominibus suspicionem præbet: talis autem est digamia. hæc enim præbet hominibus suspicionem incontinentiæ & propensionis in libininem: vnde in Episcopo turpis est & reprehensibilis: decet enim Episcopos esse castos, vt suis castitate præluceant, vtque liberiùs eos hortari possint ad continentiam, inquit Ambros. libr. I. Officiorum, cap. vltim. Hinc & Gentiles, digamos à sacerdotio repulerunt. *Inter Gentiles etiam*, inquit Hieron. ad Ageruchiam epist. 11. *flamen vnius vxoris vir ad sacerdotiũ admittitur, flaminissa quoq; vnius viri vxor eligitur: ad tauri Ægypty sacra semel maritus assumitur.* Hinc Dido Æneid. 4. ait:

Digamia in Episcopo est turpis & culpanda.

Gentiles arcebant digamos à sacerdotio.

Huic vni forsan potui succumbere culpæ.

Culpa, inquit Seruius, propter antiquum ritum, quo repellebantur à sacerdotio bis nuptæ.

Obiectio Secunda.

Dices Secundò, Scortatores & adulteri, si se emendent, non repelluntur à sacerdotio; ergo multò minùs digami, qui successiuè duas habuerunt vxores, sunt ab eo repellendi.

Responsio.

Respondeo, nego consequentiam: nam non tantùm ob incontinentiæ speciem, de qua iam dixi, digami repelluntur, sed etiam ob mysticam significationem: Episcopus enim repræsentare debet Christum, qui vnam tantùm habuit sponsam, eamque virginem, scilicet Ecclesiam; non potest ergo esse digamus, sed monogamus, vt pulchrè docet S. August. lib. de Bono coniugali c. 18. cuius verba mox recitabo. Sicut ergo lege Ecclesiastica iudices, qui reos morte mulctant, sunt irregulares & inhabiles ad sacerdotium, non ob crimen (nullum enim admiserunt, imò iustitiam exercuerunt) sed ob indecentiam, & ob significationem, debet enim sacerdos referre mansuetudinem Christi, & remotissimus esse à sanguinis effusione: ita pariter iustè potuit Ecclesia sancire legem, qua digamos, ob similem indecentiam & significationem, arceret à sacerdotio. Est enim duplicis generis irregularitas legibus Ecclesiæ sancita: prior ob enormia crimina, inter quæ non sunt fornicatio & adulterium; secunda, ob mysticam significationem, qualis est in digamia & iudiciis capitalibus.

Cur digami arceantur sacerdotio.

Obiicit

Obiectio Tertia. Obijcit Tertiò Caluinus: Saltem Apostolus inter dotes Episcopi ponit, esse *vnius vxoris virum*: ergo requirit, vt Episcopus sit coniugatus saltem cum vna. Idem olim Hieronymo obiecit Vigilantius.

Responsio. Respondeo cum Theophyl. & Patribus, τὸ *vnius vxoris virum* esse dotem Episcopi, non positiuam, sed negatiuam, quæ tamen innuit aliam positiuam: Qualis dos in Episcopo sit esse vnius vxoris virum. vnius enim vxoris vir is est, qui adeò continens est, vt non habeat, vel habuerit plures vxores, quàm vnam, non ergo præcipit Apostolus, aut laudat, vt Episcopus habeat vnam vxorem, sed si habuerit, vt vnam tantùm habuerit; quòd si nullam habeat habueritúe, non ineptum, sed aptiorem episcopatui censendum vult Apostolus: vult enim Episcopum eligi quàm fieri possit castissimum. Nam alioqui ipse Paulus contra hanc legem peccasset, vtpote qui Timotheum & Titum creauerit Episcopos, qui teste S. Ignatio ad Philadelphios, perpetuam coluerunt virginitatem: verùm quia tempore Christi, rari inter Gentiles & Iudæos inueniebantur cælibes, & B plerique omnes erant coniugati; hinc eosdem iam conuersos ad Christum, eò quòd deessent cælibes apti, necesse erat promoueri ad episcopatus & sacerdotia: ita tamen vt monogamos, quasi castiores eligi velit Apostolus.

Olim coniugati creabantur Episcopi, sed deinceps coniugio abstinebant. Vbi Nota. Hi, qui ex coniugio vocabantur ad sacerdotium, post ordinationem vsu coniugij abstinebant communi Ecclesiæ lege, idque ob excellentem sacerdotij dignitatem, quæ puritatem angelicam requirit. & vt toti Christo & Ecclesiæ vacarent. Vnde Apostolus ad Titum c. 1. v. 8. vult Episcopum esse continentem. Certè constat sanctissimos omnes & doctissimos Episcopos, qui à mille Probatur ex Patribus & Concil. ducentis annis vixerũt, fuisse cælibes. Docet id Epiphanius hæresi 59. quæ est Catharorum. *At dices*, C inquit, *in quibusdã locis presbyteros & diaconos adhuc liberos gignere: sed hoc non est iuxta canonem, sed iuxta hominum mentem, quæ per tempus elanguit.* Et Hier. lib. 1. contra Vigilantium: *Quid facient*, inquit, *Orientis Ecclesiæ, quid Ægypti, & Sedis Apostolicæ, quæ aut virgines clericos accipiũt, aut continentes, aut si vxores habuerint, desinunt esse mariti.* Idem docent & sanciunt sanctissimi Pontifices: Siricius epist. ad Himericum, Leo I. epist. ad Anastasium, Innocentius I. epist. ad Victriciũ: imò Conc. Nicenum I. can. 3. & Elibertinum can. 33. Quòd ergo Græci sacerdotes vtantur coniugibus, quas ante sacerdotium duxerunt, abusus est, inductus à Græcis incontinentibus Abusus Græcorum sacerdotum, quòd vtantur coniugio, quando cœperit. sub annum Domini 700. in Synodo Trullana (quæ non legitima, sed clancularia & profana Synodus fuit) can. 13. Nã ante hos Trullanos, Græci Patres in Concil. Niceno, alijque, vt patet ex Epiphanio loco citato, hunc abusum damnarunt; illum tamen, D vtpote nimis inolitum, pacis causa Græcis iam permittit Ecclesia Romana, vt patet cap. *Cum olim*. de clericis coniugatis. Deniq; fuit olim cõtrouersia inter S. Hier. & Aug. an hæc digamia, quæ est impedimentũ sacerdotij, sit accipienda ante baptismum, an An digamia ante baptismum sit impedimentum sacerdotij. verò tantùm post baptismũ. S. Hier. epist. ad Oceanum vult tantùm censendos hic digamos, qui post baptismũ duas vxores successiuè duxerint, non verò eos, qui ante baptismum vnam ?? & ea defuncta Resp. affir. post baptismum alteram duxerunt. Negat id Aug. vultq; tam hos, quàm illos esse digamos & irregulares: ita enim habet lib. de Bono coniug. c. 18. *Quod acutiùs intellexerunt, qui nec eũ, qui catechumenus vel Paganus habuerit alteram, ordinandũ esse censuerunt. de Sacramento enim agitur non de peccato: nã in baptismo peccata omnia dimittuntur. Propter Sacramenti autem sanctitatẽ sicut femina etiamsi catechumena fuerit vitiata, non potest post baptismũ inter Dei virgines consecrari: ita non absurdè visum est eum, qui excessit vxorũ numerum singularem, nõ peccatum aliquod commisisse, sed normã quandã Sacramenti amisisse, non ad vitæ bonæ meritum, sed ad ordinationis Ecclesiasticæ signaculũ necessariam.* Augustini sententiam secuta est Ecclesia cum suo capite Innocentio I. vt patet 28. q. 3.

Quid νηφάλεον. SOBRIVM] Græcum νηφάλιον, tam sobrium, quàm vigilem (vt vertit Theodor. & Syrus,) atque perspicacem, suisque rebus attentum (vt Theophyl.) significat: nam sobrietas mater est vigilantiæ, ingenij & solertiæ. Inde νηφάλια sacra dicebãtur, in quibus pro vino libabatur aqua. nimirum non decet speculatorem omnium saluti inuigilantem esse dormitabundum; nec vigilare potest, qui ventri se addicit. Talem, vigilantem scilicet pastorem, se præbuit Iacob patriarcha. Genes. 31. v. 39. Tales debent esse Episcopi & Pastores: imò, vt ait Chrysost. imitari, adeoque superare debent duces castrorum, qui noctu diuque vniuersum suum exercitum perlustrant.

Quid σώφρονα. PRVDENTEM] Græcum σώφρονα, etiam temperantem, & vt Ambros. ac Hieron. vertunt, *pudicum*: propriè tamen prudentem, qui sana mente, iudicio ac consilio est, significat; præsertim hoc loco, vbi præcessit, *sobrium*. In Episcopo magna requiritur prudentia: nam *ars artium*, inquit Nazianz. Apol. 1. *scientia scientiarum mihi esse videtur,* Scientia scientiarum est ars regendi. *hominem regere, animal scilicet omnium maximè varium & multiplex.*

Rursum omnia Ecclesiæ negotia dirigere debet Episcopus: quanta ergo & quàm varia opus est illi prudentia? Tertiò omnibus virtutibus pollere & excellere oportet Episcopum, ergo rara & admirabili prudentia præditus sit necesse est: prudentia enim auriga est omnium virtutum, vt dicere solebat S. Antonius. Hinc Aristoteles 6. Ethic. ca. 13 docet omnes virtutes in prudentia esse connexas, ideoque Socratem asseruisse, quòd virtutes omnes sunt quędã prudentiæ, quia scilicet nulla sine prudentia esse aut consistere potest: prudentia enim omnes dirigere, omnibus quid agendum, quid cauendum sit, dictare & præscribere debet.

ORNATVM] κόσμιον, id est, honesto habitu qui virum grauem decet, ornatum: idem enim est verbum, quod c. 2. v. 9. Noster vertit, *in habitu ornato*.

Ornatus est moribus compositus. Secundò & meliùs, Hier. ad Oceanum, ex Cicerone ait: *Ornatus vocatur, qui decorem seruat in motu, incessu, habitu & sermone. Ornatum* ergo idem est, quod moribus compositum; vt etiam per corpus appareat animi moderatio & temperantia. *Amictus enim corporis, & risus dentium, & ingressus hominis enuntiant de illo.* Ecclesiastici 19. 27. & vt ait Cicero; *Caput est artis, decere quod facias.* Ita cũ Hieronymo explicant Theodor. Syrus, Anselmus & alij. Hinc S. Nota factum S. Ambrosij. Ambrosius, vt narrat hic D. Thom. quosdam ordinare noluit, hoc solo nomine, quòd dissolutè incederent. De hoc ornatu sacerdotis vide fusè S. Gregor. hom. 17. in Euang. Hinc grauiter & querula voce S. Ambr. lib. de Dignitate sacerd. cap. 6. & Greg. loco citato docent, causam cur subinde sacerdotes, Episcopi & clerici despiciantur, esse ipsorummet leuitatem, inscitiam mores incompositos, impuram & improbam vitam. Hoc enim est quod talibus Deus intentat per Malachiam cap. 2. vers. 8 dicens: *Vos recessistis de via, & scandalizastis pluri-*

mos in lege, irritũ fecistis pactum Leui: propter quod & ego dedi vos contemptibiles & humiles omnibus populis.

Quàm clerici fugere debeant feminas.

PVDICVM.] Non habent hanc vocem Græca, nec Syrus, sed Romana. Vt se pudicos seruent Episcopi & Ecclesiastici, maximè vitare debent consortia mulierum. Ita S. Augustinum fecisse scribit Possidonius c. 26. Vitæ eius, quod tanti doctoris exemplum, quia memorabile est nobisque imitandum, hic asscribam. *Feminarum,* inquit Possidonius, *intra domum eius nulla vmquam conuersata est, nulla mansit, nec quidem germana soror, quæ vidua Deo seruiens multo tempore, vsque in diem obitus sui, præposita ancillarum Dei vixit; sed neq; patrui sui filia, & fratris sui filia, quæ pariter Deo seruiebant; quas personas sanctorum Episcoporũ Concilia in exceptis posuerunt. Dicebat verò quia etsi de sorore & neptibus secum cõmorantibus nulla nasci posset mala suspicio: tamen, quoniã illæ personæ sine alijs necessarijs secumq; manentibus feminis esse non possent, & quòd ad eas etiam aliæ à foris intrarent, de ijs posse offendiculum, aut scandalum infirmioribus nasci. Ob hoc ergo dicebat, numquam debere feminas cum seruis Dei etiam castissimis in vna manere domo. Et si fortè ab aliquibus feminis, vt videretur & salutaretur, rogabatur, numquam sine clericis testibus ad eas intrabat, vel solus cum solis vmquam est locutus, nisi secretorum aliquod interesset.*

Nullam feminam, ne cognatam quidem in domum admisit S. Aug.

Ita S. Xauerius mulieres adiri aiebat minori fructu, & maiori periculo vel tentationis, vel suspicionis sinistræ. Imò Concil. Carthaginense canon. 25. decernit, ne Episcopi, Presbyteri vel clerici feminas accedant, nisi adsint alij clerici, vel graues aliqui Christiani.

Decretum Conc. Carthag. de feminis clerico fugiendis.

Quàm hæc res sit magni momenti æquè ac periculi præclarè docet & grauiter admonet Auctor libri de Singularitate (siue solitaria & à feminis semota vita) clericorum, qui extat inter opera Cypriani. *Lubrica,* inquit, *spes est, quæ inter fomenta peccati saluari se sperat, incerta victoria est inter hostilia arma pugnare impossibilis liberatio est flammis circumdari, nec ardere.* Et infrà: *Ipsi nos fallimus quoties credimus inter masculos & feminas castitatẽ immobilem custodiri. Difficilè quis venenum bibet & viuet: verendum est dormienti in ripa, ne cadat; cùm dicat Apostolus 1. ad Corinth. 10. Qui se putat stare videat ne cadat, & vtilius est infirmũ se homo cognoscat, vt fortis existat; quàm si fortis videri velit, infirmus emergat.* Et infrà: *De carbonibus scintillæ dissiliunt, de ferro rubigo nutritur, morbos aspides sibilant, & mulier fundit concupiscentiæ pestilentiam; quam Salomon sic comparat dicens. De vestimentis procedit tinea, & à muliere iniquitas viri.* Ad finem ita exhortando concludit: *Sic igitur ambulate, sic agite vt semper in clericis Ecclesiæ senatus cãdidus constet: seueritas in vobis circa feminas vigeat, auctoritas polleat, vigor teneatur, grauitas veneretur.*

De eadem re ex S. Cypriano.

Denique audi quid sit mulier, & vide quàm cauenda sit. Sic eam describit Anastasius Nicenus to. 6. bibliothecæ SS. Patrũ, q. 62. §. *Omnis qui aspexerit. Quid est,* inquit, *mulier? In terra naufragium, fons sceleris, letalis occursus, lapsus oculorum, animarum exitium, cordis lancea, sceptrum inferorum, præceps desiderium, iuuenum pernicies. Quid mulier? sanctorum calumnia, quies serpentis, diaboli solatium, ægritudo inconsolabilis, fornax succensa, eorum qui seruantur scandalum, vitium immedicabile, diurna nuga, prodigorum hospitium, officina dæmonum. Quid est mulier? os effrænatum, triumphus mysteriorum, dux tenebrarum, magistra delictorum, vestita vipera, domus tempestas, viri naufragium, immitis fera,* &c.

Insignis descriptio mulieris ex Anastasio.

Vt ergo sacerdotes & clerici pudicos se seruent, feminarum colloquia & consortia deuitent. idem faciant vicissim feminæ, præsertim virgines, caueantque ne vmquam absque arbitris cum aliquo viro etiam Religioso, etiam confessario, secretò colloquantur; sed omnia agantur in propatulo, vbi à multis videri possint: vel si intra domum in cubiculo aliquid tractandum sit, numquam desit testis qui omnia videat. Meminerint Thamar in occulto, quòd testis deesset, à fratre esse incestatam. Meminerint penè omnes quotquot ceciderunt, huius moniti negligentia cecidisse. Si nulla essent in abdito & absque inspectore colloquia, nulla essent stupra. Hinc S. Ambr. lib. 2. in Lucam: *Trepidare,* ait, *virginum est, & ad omnes viri ingressus pauere, omnes affatus vereri.* Loquitur de virgine cum sola est: in occulto enim vterque alteri est ignis, vterq; fomes & stupa: atque diabolus tum adest, omnesque vires suas exserit, ne tam commoda ipsi occasio sine lucro prætereat.

Scripsit S. Leander Episcopus Hispalensis insignem regulam, siue institutionem virginũ ad Florentinam sororem, quàm edidit noster Brouvverus, in qua c. 2. ita ei præcipit: *Quisquis vir si sanctus est, nullã tecum quærat familiaritatem, ne videndi iugitate aut infametur vtriusq; sanctitas, aut pereat. Decidet enim à charitate Dei, quæ perpetrãdi mali operis occasionẽ præbuerit. Decidet à charitate proximi, quæ etsi malè non agit, opinione tamen pessimam famã nutrit. Dispar enim sexus in vnũ locatus, eo titillatur instinctu quo nascitur; & naturalis mouetur flamma, si incomposita attigerit. Quis colligabit ignẽ in sinu suo, & nõ combureretur? Ignis & stupa sibi vtraq; contraria in vnum reducta, flammas nutriunt. Viri sexus & feminæ diuersus si coniungitur, quò lex naturæ prouocat, commouetur.* Prouerb. 6.

Nimirum vt aiebat Plato, vir appetit feminam tamquam sui partem (cupit enim costa redire ad latus viri, ex quo sumpta est) & femina virum, sicut pars appetit suum totum, cupitque ei iungi, & illi inexistere. vide S. Hieron. epist. 8. 9. 10. 11. & 22. Hic est ergo scopulus latens, sed nocentissimus, ad quem incauti aut sibi præfidentes allisi viri magni & sancti, castitatis naufragium fecerunt. O qualia & quanta videbimus in die iudicij! Qui sapis fuge blandas Sirenes.

HOSPITALEM] φιλόξενον, id est, peregrinorum amantem, & erga eos hospitalem. Hæc virtus Episcopo est necessaria, ideoque tantas opes Episcopis attribuit Ecclesia. Hinc S. Greg. scribens ad Ioannem Episcopum: *Hospitalitatem,* inquit, *nesciens non fiat Episcopus.* Et S. Hier. ad Oceanum: *Ante omnia,* inquit, *hospitalitas futuro Episcopo denũtiatur. Si enim omnes illud Euangelij audire desiderãt: Hospes fui, & suscepistis me, quãto magis Episcopus, cuius domus omniũ debet esse hospitiũ? Laicus enim vnũ, aut duos, aut paucos recipiens implebit hospitalitatis officiũ; Episcopus nisi omnes recipiat, inhumanus est.* Ita peregrinos cõquirebat & colligebat S. Iob, hinc c. 31. 32. ait: *Foris nõ mansit peregrinus, & ostium meum viatori patuit.*

Hospitalitas quàm deceat Episcopum ex S. Gregor. Hieron. & Leone.

Ita S. Gregorius Pontifex semper pauperes & peregrinos hospitio & mensa excipiebat; quod ità fuit gratum Deo, vt Christus speciem pauperis induens, mensa ab eo excipi voluerit. Testis est Ioannes Diaconus in Vita S. Gregorij l. 2. c. 22. & 23.

Ita Leo IX. Pontifex sub annum Domini 1048. effusus in pauperes & peregrinos, leprosum ante ædes suas inuentum in lecto suo collocari iussit, ac manè sequenti eumdẽ requirens disparuisse comperit.

perit. Creditum est Christum specie pauperis, Pontificis tam misericordis lecto decubuisse. Narrat hoc Sigebertus in Chronico, & Platina in Vita Leonis IX.

DOCTOREM] διδακτικὸν, id est, aptum ad docendum. Doctrinam ab Episcopo Apostolus requirit, non lauream; sed hanc quasi doctrinæ testem requirit Concilium Tridentinum, dum vult gradu Licentiæ in Theologia, vel Iure Canonico insignitos eligi in Episcopos. Hæc est prima Episcopi quà Episcopus est, dos. *Summa enim*, inquit Hilarius lib. 8. de Trinit. *omnium virtutum episcopalium est scientia & doctrina.* Et Hieron. ad Occeanum: *Absque sermone*, inquit, *conuersatio quantum exemplo prodest, tantum silentio nocet.* Hinc pontifex legis veteris in Rationali inscriptum habebat: *Doctrina & veritas. Est enim doctrina*, inquit Theoph. in c. 1. ad Titum, *virtus & character Episcopi*. Hinc quoque ad Titum c. 1. ab Episcopo requirit Apostolus, *vt potens sit exhortari.* Et Concilium Trident. potissimũ Episcopi munus esse prædicationem verbi Dei, illudque Episcopum per se, si possit, obire debere, docet sess. 5. c. 1.

Prima dos Episcopi est scientia & doctrina.

VERS. 3. NON PERCVSSOREM] Id est, qui lingua non feriat, non iurgetur, non conuicietur, non maledicat. ita Chrysost. Sunt enim & *patria verbera linguæ*, inquit Horatius, cùm scilicet patres acerbè obiurgant filios.

Percussor dicitur tripliciter.

Secundò & simpliciùs, q. d. Qui manibus non percutiat, non sæuiat, non sit asper & crudelis in domesticos & subditos. ita Sayrus, Theophyl. & Anselm. *Percussorem*, inquit Hieron. *Episcopum ille condemnat* (Christus) *qui dorsum posuit ad flagella, & maledictus non maledixit.*

Tertiò, Theophyl. & Anselmus. *Non percussorem*, id est, qui non feriat fratrum conscientiam importuno verbo, vel exemplo: sed hoc est mysticum. Græca hic addunt μὴ αἰσχροκερδῆ, id est, non turpis lucri cupidum, sed hoc videtur redundare. nam mox sequitur, ἀφιλάργυρον, id est, non cupidum argenti.

MODESTVM] ἐπιεικῆ, id est, æquum. Æquus, inquit Aristot. 5. Ethic. cap. 10. dicitur, qui non persequitur summum ius, in quo summa est iniuria: sed in partem propendet benigniorem, quam dictat æquitas & moderatio. Vnde virtus eò inclinans dicitur epieikeia.

NON LITIGIOSVM] ἄμαχον, id est, alienum à pugna, non tam verberum, de qua præcessit, quàm verborum. Vnde Hieron. lib. 1. contra Pelagianos vertit, *absque iurgio*. Idem ad Oceanum docet, quàm lites dedeceant Episcopum. *Nihil*, inquit, *impudentius est arrogantia rusticorum, qui garrulitatem auctoritatem putant, & parati semper ad lites in subiectum sibi gregem tumidis sermonibus tonant.*

NON CVPIDVM] ἀφιλάργυρον, id est, alienum ab argenti cupiditate. *Gloria Episcopi*, inquit Hieron. ad Nepotianum, *est pauperum opibus prouidere; ignominia sacerdotis est proprijs studere. Natus in paupere domo & tugurio rustico, qui vix milio & cibario pane rugientem ventrem saturare poteram, nunc similam & mella fastidio*, &c.

Exemplum Hattonis.

Terribile exemplum huius auaritiæ narrat Munsterus lib. 3. Cosmograph. de Hattone Moguntino Archiepiscopo anno Domini 914. qui pauperes vocans mures, & quasi mures fame perire permittens, iusta Dei vindicta à muribus, perinde ac Pharao à ranis & muscis, inuasus, ac tandem ad turrim; quæ etiamnum in medio Rheni visitur, confugiens, ibi ab eisdem peremptus & deuoratus est. Verùm hanc Hattonis à muribus comesti historiam multis refutat noster Serarius in Moguntia lib. 4. ca. 4. & 5. dicitque fabulam ortam à Popielo Polono principe, qui ob crudelitatem à muribus comestus est.

SVÆ DOMVI BENE PRÆPOSITVM] καλῶς προϊστάμενον, id est, qui domui bene præsit. Ex aptitudine enim & dexteritate regiminis œconomici sumitur iudicium de aptitudine ad regimen politicum & Ecclesiasticum; qui enim bene domũ suam moderatur, signũ est quòd idem bene reget Ecclesiam; *Et qui domui sua præesse nescit*, inquit Paulus v. 5. *quomodo Ecclesiæ Dei diligentiam habebit?* Vnde S. Hier. ad Oceanum: *Vult*, inquit, *Apostolus Episcopum domum suam bene regere, non vt opes augeat, nõ vt regias paret epulas, non vt cælatas patinas struat, non vt phasidis aues lentis vaporibus coquat, qui ad ossa perueniant, & superficiem carnis non dissoluant artifici temperamento; sed vt quod populo præcepturus est, priùs à domesticis exigat.* Quid quòd canone 28. Concilij Carthag. ita præscribitur: *Et Episcopi, presbyteri & diaconi non ordinentur priùs, quam omnes qui sunt in domo eorum, Christianos Catholicos fecerint.* VERS. 4.

FILIOS (si quos genuerit antequam crearetur Episcopus. Vnde & Ambros. notat, non dicere Paulum, Facientem aut gignentem, sed) HABENTEM SVBDITOS CVM OMNI CASTITATE] Græcè σεμνότητος, id est, honestate & grauitate morum; Vatablus, *cum omni reuerentia*; Syrus, *cum omni puritate*; Erasmus *cum ingenuo & liberali pudore.* hunc enim exigit subiectio, quam filij debent parentibus, de qua præcessit Vult ergo Paulus ex moribus compositis liberorum, patris mores modumq; educandi & regendi æstimari, eumque deligi Episcopum, qui liberos optimè instituerit. Vnde S. Bernar. l. 4. de Consid. ad Eugen. *Interest*, inquit, *gloriæ sanctitatis tuæ, vt quos præ oculis habes, ita ordinati, ita sint informati, quatenus totius honestatis & ordinis ipsi speculum, ipsi sint forma. Inueniantur præ ceteris oportet expediti ad officia, idonei ad Sacramenta, ad plebes erudiendas soliciti, circumspecti, sese custodientes in omni castitate*, &c. Quid si aliquis durus est, & regimini reluctatur? Respondet Bernardus: *Noli diffidere, curam exigis, non curationem. Audisti, Curam illius habe; non, Cura, vel sana illum.*

Quid σεμνότης.

Non est in medico semper, releuetur vt æger.

A pastore requiritur cura, non curatio ouium.

SI QVIS AVTEM DOMVI SVÆ PRÆESSE NESCIT, QVOMODO ECCLESIÆ DEI DILIGENTIAM HABEBIT?] Græcè ἐπιμελήσεται, id est, curam habebit. *Est enim*, inquit Chrysost. *Ecclesia velut domus quadam; ac sicut in domo vxor est, & filij ac serui, omniũq; cura ac regimen incumbit viro; ita fermè & in Ecclesia videas. Est autem longè difficilius Ecclesiam, quàm domum regere, qui ergo rem familiarem dispensare nescit, is quo pacto Ecclesiæ ritè præesse posse putandus est?* Quàm ergo stolida est ambitio nonnullorum, qui cùm se suosque regere nesciant, remp. vel Ecclesiã regere gestiunt? quibus iure competit illud S. Ephrem tract. de Timore Dei, initio tomi 3. *Antequã remigare sciamus, gubernare tentamus.* Duces & capitanei esse volumus, qui militare & arma tractare non didicimus. Themistocles Atheniensium dux, vxori ardentius pro filio aliquid petenti respondit; *Athenienses Græcis, ego Atheniensibus, tu mihi, tibi filius imperat. Vide ergo ne insipiens omnibus Græcis imperet.* Quid iam suis dicat Episcopus? VERS. 5.

Themistoclis γνώμη.

Quærit Chrysost. cur Apostolus communes virtutes hîc, non autem raras & heroicas ab Episcopo requirat? cur Episcopos non vult planè esse mortificatos, mundo mortuos, cælestes, diuinos? ac respondet: *Quia perpaucos tales inuenire erat: Episcopis autem plurimis tunc opus fuit, qui per singulas ciuitates magistri constituerentur: ne ergo Ecclesiæ negotia fructusq́; perirent, idcirco moderatam virtutem proposuit inquirendam, non supremam illam atque cælestem. Quippe sobrium & pudicum & honestum esse, multorum commune erat.*

VERS. 6. NON NEOPHYTVM: NE IN SVPERBIAM ELATVS IN IVDICIVM INCIDAT DIABOLI] Νεόφυτον Græci vocant nouitiũ, quasi nouè natum aut plantatum, Christoq́; insitum in baptismo, id est, recens à iudaismo aut gentilismo conuersum & baptizatum. q. d. Ne facilè ordines Episcopum eum qui in fide nouitius est, ne scilicet talis nouo episcopatus honore superbiat, & nouitate potestatis infletur, putans se alijs in fide veteranis meliorem, statimq́; perfectionem Christianam adeptũ, ac quasi Ecclesia eo indigeat, illique non tam conferat, quàm ab eo beneficium accipiat, & alijs præesse & insolenter dominari velit. *Eccluditur neophytus*, ait Haymo, *ne dicere possit, indigebat Ecclesia mea sapientia, ideo me ad fidem adduxit, & super se constituit*, itaque *in iudicium*, id est, condemnationem, *incidat diaboli*, qui neophytus in cælo noua creationis suæ pulchritudine superbiuit, ideoque damnatus est. Alij aliter: Primò, aliqui sic, εἰς κρίμα, id est, inquiũt, in ius & potestatẽ diaboli; Secundò, alij, εἰς κρίμα, id est in criminationẽ diaboli; Tertiò, Maldon. εἰς κρίμα, id est in peccatũ; per quod homo diaboli iurisdictioni & iudicio quasi subijcitur. Nã quod hic vocat κρίμα, v. seq. vocat παγίδα. ita Chrysost. & Theoph.

Cur neophytum sacerdotio arcet Paulus.

Quàm sit turpe neophytum eligi, hisce verbis describit Hier. ad Oceanum; *Heri*, inquit, *catechumenus, hodie Pontifex; heri in amphitheatro, hodie in Ecclesia; vespere in circo, manè in altario; dudum fautor histrionum, nunc virginum consecrator.* Et S. Greg. li. 4. Registri epist. 50. *Alia*, inquit, *quoq; res valdè detestabilis nobis nuntiata, quòd quidam ex laico habitu per appetitum gloriæ temporalis, defunctis Episcopis tonsurantur, & fiunt subitò sacerdotes. Quæ in re iam notũ est qualis ad sacerdotium venit, qui repentè de laico habitu ad sacrum transit ducatum, & qui miles numquam exstitit, dux religiosorum fieri non pertimescit. Quam iste prædicationem habiturus est, qui fortasse numquam audiuit alienam? aut quando aliena mala corrigat, qui necdum sua fleuit?* Deinde testimonio hoc Pauli, & rerum naturalium exemplo idipsum confirmans, subdit: *Et cùm ad sacros Ordines Paulus Apostolus neophytum venire prohibeat; sciendum nobis est, quia sicut neophytus tum vocabatur, qui adhuc nouiter, erat eruditione plantatus in fide, ita nunc inter neophytos deputamus, qui adhuc nouus est in sancta conuersatione. Scimus autem quòd ædificati parietes non priùs tignorum pondus accipiunt, nisi nouitatis suæ humore siccentur. Et cùm ad ædificium arbusta succidimus, vt priùs viriditatis humor exsiccari debeat, expectamus, ne ex ipsa nouitate curuentur, & confracta citiùs corruant.* Vide eumdem lib. 7. Registri epist. 112.

Respondet S. Hieron. & S. Gregorius.

Excipe ab hac lege, nisi neophyti vita adeò sit probata, vt de eius aptitudine ad episcopatum nullũ sit dubiũ, aut nisi Dei oraculo neophytus designetur Episcopus. Sic enim S. Ambrosius necdum baptizatus Mediolani à puero, & mox à toto populo conclamatus Episcopus, electus & consecratus est.

A OPORTET AVTEM ILLVM ET TESTIMONIVM BONVM (bonæ vitæ) HABERE AB IIS, QVI FORIS SVNT (ab infidelibus) VT NON IN OPPROBRIVM INCIDAT, ET IN LAQVEVM DIABOLI] *Et* hic significat, id est: ipsum enim opprobrium vocat *laqueum diaboli*: q. d. Talis eligatur Episcopus, cui etiam Gentiles probitatis testimonium perhibeant, ne alioqui ipsi pristina vitia ei exprobrent, itaq́ue ipse incidat in laqueum diaboli, id est, infamiam, fiatq́; commune probrum, quo quasi laqueo diabolus multos fideles & infideles capiat eosq́ue à tali Episcopo, & consequenter à fide & religione Christi auertat. ita Ambros. VERS. 7.

Secundò, vt Theophyl. *ne in laqueum*, id est in pristina Gentilium peccata, recidat, itaq́ue omnibus sit scandalo & ruinæ.

B Tertiò, vt Anselmus, *ne in laqueum*, id est, iram & odium Gentilium incidat, cum eisq́ue inimicitias suscipiat, vtpote qui ei sua vitia exprobrent, vel etiam ab eis occidatur. Vnde nonnulli per *Laqueum diaboli* intelligunt laqueum calumniatoris: hunc enim significat Græcum διάβολος. Primus sensus magis connexus & genuinus est.

Narrat Lampridius in Vita Alexandri Seueri solere Christianos proponere publicè nomina eorum, qui ordinandi erant sacerdotes, populumq́ue rogare, vt si quis quid criminis de quopiam nosset, ediceret. Sic & ordinandorum nomina publicè proponi, in eorumq́ue vitam inquiri, iubet Concilium Trident. sess. 23. 5.

DIACONOS SIMILITER PVDICOS, NON BILINGVES, NON MVLTO VINO DEDITOS, NON TVRPE LVCRVM SECTANTES, HABENTES MYSTERIVM FIDEI IN CONSCIENTIA PVRA] Post descriptionem Episcopi, sub quo & presbyteros complectitur, transit Apostolus ad diaconos. hi enim sunt Episcoporum & presbyterorum ministri, non tantùm in custodia thesauri Ecclesiæ, & distributione eleëmosynarum; sed etiam in sacrificio Missæ, in quo olim diaconi calicem sanguinis Domini populo ministrabant. Vnde S. Laurentius apud Ambros. lib. 1. Offic. 4. sibi quasi diacono creditam dicit Dominici sanguinis dispensationem. Adeoq́ue diaconi, ait Clemens Rom. epist. 1. & 2. sunt oculi Episcopi, quales iam sunt Archidiaconi, qui totum munus veterum diaconorum retinent & referunt; sicut Archipresbyteri & pastores totum munus veterum presbyterorum, qui Ecclesiam Dei gubernabant, retinent & referunt. Erat enim diaconi assistere Episcopo & sacrificanti & prædicanti, imò diaconus sacerdoti in sacrificio cooperabatur, & quodammodo cum illo offerebat sacrificium. vnde S. Laurentius ad Sixtum: *Tu*, inquit, *numquam sine diacono sacrificium offerre consueueras.* Maius huius rei argumentum est, quòd in Offertorio cùm offertur calix vini, diaconus contingens brachium sacerdotis quasi ei cooperans & subseruiens, vnà cum sacerdote dicere solet. *Offerimus tibi, Domine, calicem*, vti præscribit Missale Romanum. Rursum Secundò, diaconi erat particularia fidelium considerare & ad Episcopum referre; ac Tertiò, externa pro arbitratu Episcopi tractare, vt is ab orationis instantia, & assiduo verbi Dei ministerio non impediretur. VERS. 8. & 9.

C *Transit Apostol. ad diaconos.*

Diaconi erant oculi Episcopi.

D *Officia diaconi.*

Diaconus cum sacerdote offert sacrificium.

Diaconos ergo Apostolus vult esse *pudicos* græcè σεμνοὺς, id est, honestos, compositos, ac vitæ puritate, morumq́ue grauitate conspicuos.

Prima dos diaconi.

Secundò, vult eos esse *non bilingues*, græcè; διλόγους,

Secunda.

γους, id est, duplices in sermone, & in dictis inconstantes, vt hic affirment, ibi negent, quod est hominis fallacis, adulatoris & mendacis. *Nihil autem*, inquit Chrysost. *ita nos degenerare à spirituali nobilitate facit, nihilq; in Ecclesia nocet magis, quam versuta simulatio.*

Tertia. Tertiò, *non multo vino deditos*. Non dixit, inquit Theophyl. non ebrios, non temulentos, (hoc enim omnino indignum est) verùm non multum potantes. hoc enim animæ mentisque vim & vigorem licet non eripiat, luxat tamen & debilitat, malique est exempli.

Quarta. Quartò *non turpe lucrum sectantes*, quod fit, inquit Ambrosius, quando sub pia professione quæstui studetur. Rursum, cùm clericus mercaturæ vacat, sordidaque officia obit lucri gratia. Hinc negotiatio clericis prohibita est à Canonibus.

Quinta. Quintò, *habentes mysteriū fidei in pura conscientia*. Id est, tenentes mysteria fidei cum pura conscien-
Mysterium fidei tripliciter accipi potest. tia, vt scilicet teneant puram fidem, & simul conscientiam ac vitam fidei puræ conformem, siue vt cum sincera fide ac doctrina vitam habeant irreprehensibilem. ita Theodor. Theophyl. & alij.

Secundò, S. Thomas, & Petrus Lombardus per *mysterium fidei*, intelligunt dogmata fidei recondita. quæ alijs, maximè laicis, sunt occulta. Hæc enim scire debent diaconi, eaque conseruare tamquam mystæ, vel potiùs symmystæ sacerdotum.

Tertiò, per *mysterium fidei* Catharinus, Hesselius Magallianus, Soto Maior, intelligunt sacram Eucharistiam: hæc enim à Dionys. Chrysost. Cyrillo, Basilio antonomasticè vocatur *mysterium*, vel tremenda mysteria. Vnde in forma cōsecrationis sanguinis Domini, calix sanguinis vocatur *mysterium*
Mysterium fidei est Eucharistia. *fidei*: & in Græco additur τὸ, quasi designet certum mysterium. q.d. Diaconi habeant, id est, seruent & custodiant (hoc enim quoque significat Græcum ἔχω) Eucharistiam, quę est mysterium illud arcanū fidei Christianæ; in pura cōscientia vt scilicet pura & mente & manibus calicem Eucharistiæ tractent, cumque populo administrent. Solent enim Patres veteres æquè vt Paulus hîc, loqui rectè & arcanè, ne Gentiles rem tantam audientes & non intelligentes irriderent & subsannarent: hinc passim eam vocant arcanum mysterium. Hic sensus valdè appositus est: tangit enim proprium & præcipuum diaconorum munus & officium.

Addit noster Lorinus in Actor. ca. 6. v. 3. videri hæc verba, *mysterium fidei*, in consecratione calicis sumpta esse ex hoc Apostoli loco. Vnde & Innocent. III. c. *Cum Marthæ*, de celebrat. Missar. asserit, verba illa consecrationi calicis addita esse ex Apostolica traditione. Causam dat Iuo, quòd scilicet ingens hîc mysterium lateat, nimirum sanguis Christi sub specie vini. q.d. *Sacramenta quæ vides in altari, æstimanda sunt, non specie, sed fide.*

Vers. 10. Et hi avtem probentvr primvm. q.d. Sicut Episcopus, ita & diaconi debent esse non neophyti: sed quorum virtus diu spectata & probata sit, et sic (ordinati ab Episcopo) ministrent, nvllvm crimen habentes] Gręcè ἀνέγκλητοι ὄντες, id est, dum inuenti sunt (per probationem & examen factum ante eorum ordinationem) irreprehensibiles, quos accusare, quos criminari nemo possit. Erasmus verò & Vatablus non ad præteritum, sed ad futurum hæc referentes vertunt, *ministrent diaconi, sic vt nemo eos criminari possit*. q.d. Vti ante ordinationem diaconi probati sunt & inuen-

A ti irreprehensibiles, ita post eam se probent ministrando, ac diaconatu fungendo inculpatè & irreprehensibiliter. Sed prior sensus nostri Interpretis veriùs & aptiùs cohæret cum verbo *probentur*.

Mvlieres similiter pvdicas, non detrahentes, sobrias, fideles in omnibvs] Ambrosius putat Apostolum loqui de quibusuis mulieribus.

Secundò, Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen. putant eum loqui de diaconissis: nisi enim, in- Vers. 11.
quit Theophyl. de his loqueretur, quid erat opus, cùm de diaconis verba faceret, ad mulieres sermonem traducere?

Tertiò & optimè, D. Thomas. Lombardus, Hesselius, & alij accipiunt de vxoribus diaconorum, *Per mulieres intelligit Apostolus uxores diaconorum.*
quas post ordinationem retinebant diaconi æquè
B vt Episcopi: sed earum vsu abstinebant. Vnde pro *mulieres*, græcè est γυναῖκας, quod tam vxores, vt vertit Vatablus & Erasm. quàm mulieres significat. Sicut ergo paulò antè Apostolus Episcopum cum sua familia, ita & hic diaconū cum sua familia vult esse illibatum. Nec ab hac expositione dissidet expositio secunda Chrysostomi & Theodor. poterant enim vxores Episcoporum & diaconorum esse diaconissæ.

Vbi Nota. Diaconissæ, vtpote feminæ non ordinabantur. vnde Concil. Nicenum can. 19. eas inter laicas deputat. Perperam ergo ex hoc loco Cataphrygæ sicut viros diaconos, ita & mulieres ordinabant diaconissas, imò & presbyteras & episcopas, vt testatur Epiphan. in eorum hæresi.

Diaconissæ itaque erant mulieres templi ministerijs addictæ, vti iam sunt Moniales aut Beguinæ.
C quænam earum fuerint officia, dicam c. 5. v. 9.

Vxores ergo diaconorum, quas scilicet diaconi *Quales illa esse debeant.*
duxerant, non post, sed ante susceptum ordinem diaconatus, vt ostendi v. 2. quæque marito facto diacono fiebant subinde diaconissæ, tales quales iam dixi, has, inquam vult Apostolus Primò, esse *Primò,*
pudicas, græcè σεμνάς, id est, honestate & grauitate morum conspicuas. Secundò, *non detrahentes*, μὴ *Secundò,*
διαβόλους, id est, non calumniatrices, Ambrosius vertit, non studentes discordiæ. Hanc enim parit loquacitas mulierum calumniosa & detractoria. Tertio, *sobrias*, græcè νηφαλίους quod tam sobrias, *Tertiò,*
quàm vigilantes & prudentes significat. Hac ergo voce prohibet esse vinolentas, socordes, vecordes. Quartò, *fideles in omnibus*. scilicet tam in fide con- *Quartò.*
iugali; quàm in dispensatione rei domesticæ, ne
D scilicet sint adulteræ, aut furaces. Ex vita enim & fama vxorum pendet fama maritorum, præsertim diaconorum.

Diaconi sint vnivs vxoris viri: qvi Vers. 12.
filiis svis bene præsint, et svis domibvs] De hoc vide dicta v. 2. & 4. vbi idem exegit ab Episcopo.

Qvi enim bene ministraverint (in svo Vers. 13.
diconatu; vnde græcè est διακονήσαντες) gradvm bonvm sibi acqvirent, et mvltam fidvciam in fide. qvæ est in Christo Iesv] id est bonum locum gratiæ & meritorum tum apud Deum, tum apud homines, vt mereantur altiùs promoueri in sacerdotes & Episcopos. ita Ambros. Chrysost. Theophyl. Anselm. Vnde Concil. Triden. sess. 23. c. 11. iubet eos ad Ordines altiores promoueri, qui in inferioribus piè & fideliter se gesserint. ita S. Cyprian. l. 4. epist. 2. ad Antonianum laudat S. Cornelium Pontificem, quòd gradatim ad

ad pontificatum fuerit euectus. *Non iste* (Cornelius) inquit, *ad episcopatum subitò peruenit, sed per omnia Ecclesiastica officia promotus, & in diuinis administrationibus Dominum sæpè promeritus; ad sacerdotij sublime fastigium cunctis religionis gradibus ascendit: tum deinde episcopatum ipsum nec postulauit, nec voluit, sed ipse vim passus est, vt episcopatum coactus acciperet.*

Nota. Per *fiduciam* Ambros. intelligit fiduciam petendi & impetrandi à Deo id, quod ab eo petimus. Hæc enim fiducia non tantùm Dei misericordiâ, sed & bona petentis vitâ ac sanctitate nititur, vt docet Aug. l. 1. de Doctrina Christiana c. 37.

Fiducia est libertas. Verùm pro *fiduciam*, græcè est παρρησίαν, id est, libertatem, scilicet docendi & arguendi. q. d. Diaconi benè fungentes officio acquirent libertatem & auctoritatem, vt homines etiam potentes non curent; sed liberè ea, quæ fides Christi exigit, profiteantur, doceant, arguant & perficiant. ita Theoph. & Oecum.

VERS. 14. & 15. Moraliter S. Bernard. serm. 3. de Assumptione, explicans optimam partem Mariæ præ Martha: *Bonum*, inquirit, *acquirit gradum, qui bene ministrauerit: fortè meliorem, qui bene vacauerit Deo: optimum autem, qui perfectus est in vtroque.*

HÆC TIBI SCRIBO, VT SCIAS QVOMODO OPORTEAT TE IN DOMO DEI CONVERSARI, QVÆ EST COLVMNA ET FIRMAMENTVM VERITATIS] Stimulum hunc dat Timotheo, vt dignè, exactè & vigilanter conuersetur, obeatque munia episcopalia in Ecclesia Dei; scilicet vt cogitet, se id facere in domo Dei.

Nota. Non sola Ecclesia Ephesina, sed absolutè Ecclesia vniuersalis hic vocatur *domus Dei & columna veritatis*. Vniuersalis enim Ecclesia in fide errare non potest; Ephesina autem & quælibet particularis Ecclesia in fide errare potest. *Cùm totus*, inquit Ambros. *mundus Dei sit, Ecclesia tamen domus eius dicitur cuius hodie rector est Damasus.* Alludit Apostolus ad Bethel, de qua viso ibi Domino dixit Iacob Genes. 28. *Verè non est hic aliud nisi domus Dei, & porta cæli*; & ad tabernaculum templumq́; Iudæorum, quod Ecclesiæ typus erat. ita Chrysost. Simul tacitè admonet omnes fideles, vt reuerenter & sanctè se gerant in Ecclesia, cogitantes se viuere & versari non in aula regis, sed in domo Dei, adeoque in oculis ipsius Dei opt. max.

VERS. 15. QVÆ EST COLVMNA ET FIRMAMENTVM VERITATIS] Addit hoc Apostolus, vt innuat Timotheo, magno cum studio ad hæreses & errores deuitandos & refellendos, puræ veritati intelligendæ & prædicandæ in Ecclesia sibi incumbendum esse, adeoque se non Iudaizantium, aliorumque Nouantium, sed Ecclesię fidem sequi & prædicare debere, vtpote quæ sit basis veritatis; ac præsertim articulum illum fidei primarium, & tūc maximè necessarium, quem subijcit hic Apostolus, scilicet vt prædicet fidem Ecclesiæ de Christo vnico redemptore, excluso Mose & operibus legis: hoc enim est *magnū pietatis sacramentum*, quod subdit Apostolus.

Nota, Ecclesiam dici *columnam & firmamentum veritatis*, id est columnam bene firmatam & firmātem veritatem. Est enim hendiadys, qualis est cùm dicitur, *aurum frenosq́; momordit.* Rursum Ecclesia est *firmamentum veritatis* tam actiuum, quàm passiuum, Ecclesia enim in fide & veritate passiuè firmatur à Deo per infallabilē assistentiam Spiritus S. à Christo promissam, ac per eam fideles omnes actiuè cōfirmat. ita Chrysost. Theoph. Beda, & alij.

Ecclesia est firmamentum veritatis passiuè & actiuè.

A Vnde commentarius Hieronymo ascriptus, Ecclesia, inquit, est *columna & firmamentum veritatis*, quia in ea sola stat veritas firmata, quæ sola sustinet ædificium Ecclesiæ.

Nota Secundò. Alludit Apostolus ad duas columnas, quas erexit Salomō in ingressu templi à se extructi. quarum dextram vocauit Iachin, sinistram Booz, 3. Reg. 7. v. 21. vt ijs significaret suum votū, scilicet optare se firmitatem & stabilitatem templi sui, illamque quasi hoc facto & monumento portenderet. ita Abulensis & Vatabl. ibi, & Francisc. Ribera lib. 2. de Templo c. 14. Fecit porro duas, & dextram vocauit hebraicè Iachin. id est. vt Septuag. vertūt 2. Paralip. 3. v. vlt. κατόρθωσις, id est directio, à radice כון *cun*, id est, dirigere: sinistrā verò vocauit Booz, id est, vt Septuag. ἰσχύς, id est, fortitudo: vel præcisè Booz idem est quod *fortitudo in eo*, vt

Alludit Paulus ad duas columnas templi, Booz & Iachin.

Iachin & Booz quid inter aliter significarint.

B per Iachin significaret directiuum imperium, tum Dei circa omnes creaturas & homines, sed maximè circa Iudæos, eorumque templum; tum regum Israel circa regimen populi secundùm pietatem, piumque Dei in templo cultum. Vnde vtraque columna coronata erat. Secundò, vt per sinistrā Booz significaret fortitudinem executiuam directorum; vt quod Iachin prudenter dirigi a Deo & à rege; hoc Booz fortiter exequi tam Deum, quàm regem repræsentaret: vtrumque enim, scilicet tam prudens directio, quàm fortis executio, in Deo est, & vtrumque regibus est necessarium, vtrumque ergo tacitè, & reipsa per hasce duas columnas Deo gratulatus est Salomon, & implicitè optauit & orauit, vt vtrumque in templi & populi custodia ostenderet, eamdemque sibi & suis in regno successoribus communicaret.

C Hæ duæ columnæ allegoricè significabant Ecclesiam à Deo directam & stabilitam instar columnæ. Vnde Apostolus Ecclesiam vocat *columnam veritatis*. q. d. Columnæ illæ Salomonis vmbræ tantùm fuerunt, ipsa verò veritas est in Ecclesia Christi, quæ columna est non mendacij, non vanitatis, non vmbræ euanescentis, qualis fuit illa templi Salomonici, quod à Chaldæis in cineres & fauillas redactum est; sed stabilis, constantis & æternæ veritatis. Hinc quod ait hic Apostolus: *Ecclesia est columna & firmamentū*, idem est, ac si dixisset, Ecclesia est Iachin & Booz. Columna enim. quæ græcè dicitur στῦλος, idem est quod Iachin, id est, columna erecta & directa; firmamentum verò idem est quod Booz. id est, fortitudo. q. d. Apostolus: Ecclesia est rectitudo veritatis, quam adumbrauit Iachin; est etiam fortitudo & firmamentum verita-

Quid allegoricè.

D tis, quod adumbrauit Booz: ita vt ne vel minimùm à recta veritatis linea deflectere, vel à constanti veritatis professione diuelli vlla ratione, aut vi, vmquam possit.

Vnde S. Hieron. Angelom. Beda & Eucher. in 3. Reg. 7. partim allegoricè, partim tropologicè, Columnæ hæ duæ. inquiunt, sunt Apostoli & sancti Doctores Ecclesiæ. quia contemplatione ad superna erecti fortes sunt tam fide, quàm opere. Duæ sunt, quia Iudæos & gentes fulciunt: sunt ante fores templi, vt vtrosque in templum, id est in Ecclesiam, inducant. Rursum vna est à dextris, altera à sinistris, vt demonstrent per prospera & aduersa nobis tendendum esse in cælum, quod est verum Dei templum, vtque prosperis non eleuemur, aduersis non deijciamur: sed templum ipsum, id est cælum, quò per ea tendimus, ante mentis oculos

Quid tropologicè.

per-

perpetuò ponamus, eoque constanter pergamus.

Ex hoc loco patet Ecclesiam esse visibilem. Hinc patet Primò, Ecclesiam esse visibilem, & visibiliter nos docere, ac confirmare in veritate per suos scilicet Pastores, Episcopos, & maximè per suum caput, quod est Romanus Pontifex Petri successor, cui dictum & promissum est à Christo, Matt. 16. 18. *Tu es Petrus, & super hanc petram adificabo Ecclesiam meam.*

Non posse errare in fide. Resp. Caluino. Patet Secundò. Ecclesiam errare non posse in fide & veritate. Negat id Caluinus, ac respondet Ecclesiam dici columnam & firmamentum veritatis, quia conseruat verbum Dei scriptum, quod errare non potest; & vt habet commentarius hic Vatablo asscriptus, Quia, inquit, qui in Ecclesia sunt, verbum Dei, quod est ipsa veritas, tuentur & defendunt. *Refellitur quatuor argumentis.* Sed contrà, quia sic Ecclesia esset theca veritatis, non columna. Secundò, sic non tantùm omnes Martyres, Doctores & fideles, sed etiam omnes bibliopolarum officinæ dicendæ essent columnæ veritatis, quod est absurdum & ineptum. Tertiò, sic Iudæi hostes Christi dicendi essent columnæ veritatis, quia conseruant vetus testamentum. Quartò, columna non in alio, sed per se solida est & firma, aliaque firmat & roborat: ergo Ecclesia quasi columna veritatis per se in veritate firma est & solida, vt possit alios in ea confirmare. Ita docent omnes Patres, qui ex hoc loco docent ab Ecclesia in dubiis fidei petendam esse certam & stabilem resolutionem. Audi inter alios Irenæum

Ex Irenæo. l. 3. c. 4. *Tanta*, inquit, *ostensiones* (Ecclesiæ) *cùm sint, non oportet apud alios quærere veritatē: quam facile est ab Ecclesia sumere, cùm Apostoli quasi in depositoriū diues, plenißimè in eā contulerint omnia, quæ sunt veritatis, vti omnis quicumq; velit, sumat ex ea potum vitæ: hæc enim est vita introitus. Omnes autem reliqui fures sunt & latrones, propter quod oportet deuitare quidem illos; quæ verò sunt Ecclesiæ, cū magna diligentia diligere, & apprehendere veritatis traditionē.* Deinde ab Ecclesia & Ecclesiæ traditione dubiorū & quæstionū in fide suborientium resolutionē petendam esse docet, cùm ait: *Quid enim etsi de aliqua modica quæstione disceptatio esset, nónne oporteret in antiquißimas recurrere Ecclesias, & ab eis de præsenti quæstione sumere, quod certum & liquidum est? Quid autem si neq; Apostoli quidē Scripturas reliquissent nobis, nónne oportebat sequi ordinem traditionis, quam tradiderunt iis, quibus committebant Ecclesias? cui ordinationi assentiūt multæ gentes barbarorum, eorum qui in Christo credūt, sine charactere, vel atramento, scriptā habentes per spiritum in cordibus suis salutem, veterem traditionem diligenter custodientes.* Similia habet c. 3. vbi inter omnes Ecclesias maximè sequendam ait Ecclesiam Romanam, à Petro & Paulo fundatam.

ex S. Hier. Audi Hier. contra Luciferian. *Poteram*, inquit, *omnes præpositionum riuulos, vno Ecclesiæ sole siccare.* Et iterum: *Breuem tibi apertamq; animi mei sententiam proferā in illa Ecclesia esse permanendū, quæ ab Apostolis* *ex S. Ambr.* *fundata vsq; in hunc diem durat*, &c. Audi Ambr. epist. 82. *Vtrumque*, ait, *ad Mosen à Domino dictū est: Vbi stas, terra sancta est. Et: Tu hic sta mecum, hoc est, mecū stas, si stas in Ecclesia. Ipse enim locus est sanctus, ipsa terra fœcunda sanctitatis, & opima virtutū messibus. Sta ergo in Ecclesia, sta vbi tibi apparui, ibi ego tecū sum. Vbi est Ecclesia, ibi firmißima statio tua mentis est; ibi fundamentum animi tui, vbi tibi de rubo apparui.*

ex S. Aug. Audi deniq; Aug. lib. Contra epist. fundament. c. 5. *Ego Euangelio non crederem, nisi me Catholicæ Ecclesiæ commoueret auctoritas. Quibus ergo obtēperaui dicentibus, Credite Euangelio; cur non obtemperem dicentibus mihi, Noli credere Manichæo?*

ET MANIFESTE MAGNVM EST PIETATIS SACRAMENTVM, QVOD MANIFESTATVM EST IN CARNE] q. d. Sicut olim templum Iudæorum quod erat domus Dei, continebat arcana mysteria, scilicet arcam, Cherubim, propitiatorium: ita Ecclesia Christi, quæ est domus Dei, continet seruat docet & explicat verissimè magnum pietatis Dei sacramentum, scilicet incarnationem Verbi & dispensationem carnis ab eo assumptæ. In hac enim re præcipuè consistit religio Christiana, & Ecclesiæ doctrina, ac veritas. Nam, vt ait Fulgent. libr. 1. ad Trasimundum: *Certum est penè omnes hæretica prauitatis errores insurrexisse, dum magnū pietatis sacramentum, quod manifestatum est in carne, aut sicut est non credunt, aut omnino non credunt.* Et patet primis quadringentis annis, omnes Arrij, Nestorij, Euthychetis, Apollinaris, Valentini, Manichæorum, & aliorum hæreses versatas fuisse vel circa diuinitatem, vel circa humanitatem Verbi incarnati. q. d. Apostolus: Vide, ô Timothee, vt cautè & reuerenter in Ecclesia conuerseris, vtq; hoc veritatis & pietatis sacramentum verè piissimum ritè doceas, eoq; dignè viuas. Tibi enim credita est tanti custodia sacramenti, inquit Chrysost. Vers. 16.

Nota Primò. Pro *manifestè*, græcè est ὁμολογουμένως, id est confessè, &, vt Ambr. *omnium confessione*, &, vt Erasmus vertit, *citra controuersiam.*

Nota. Secundò. *Magnum* hoc *pietatis sacramentū* est Verbi incarnatio, natiuitas, passio, crux, resurrectio, ascensio, Gentium per ipsum conuersio, iustificatio & salus: vel aptiùs est ipsum. Verbum incarnatū, siue Deus-homo, nascens, patiens, crucifixus, resurgens, ascendens, iustificator & saluator omniū hominum. Vnde pro eo quod nos habemus, *quod manifestatum est in carne*, Græca habent, θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκί, id est, Deus manifestatus est in carne, iustificatus est in spiritu, angelis apparuit, prædicatus est Gentibus, creditus est in mundo, assumptus est in gloria. ita legunt Syrus, Chrysost. Theoph. & Cyrillus ad Reginas. *Ipsa*, inquit S. Dionys. c. 2. de Diu. nomin. *Iesu in carne apparitio & ineffabilis est sermone omni, & omni ignota intelligentia, ipsi quoque angelorum primati non cognita* (scilicet plenè & perfectè quoad omnia) *Magnum pietatis sacramentum est Deus-homo.*

Quare minùs aptè nonnulli cū Erasmo hæc explicant de lege Christi & prædicatione Euangelij: adeò vt etiam Beza miretur Erasmum tam studiosè omnes Scripturæ de Christi diuinitate locos eneruare aut detorquere; quamquā lex Christi & prædicatio Euangelij vti consecuta sunt ex Verbi incarnatione, ita ex ea hic consequenter intelligūtur.

Aduerte Tertiò. *Sacramentum*, vel, vt græcè est, mysterium, non significat hic signum rei sacræ, sed ipsam rem sacram & arcanam, scilicet Verbum incarnatum. Addit Magallianus in fine huius capitis, per *magnum* hoc *pietatis sacramentū* accipi posse Eucharistiam. Sed hic sensus accommodatitius tantùm est, non autem ex mente Apostoli. Idem enim est Verbum incarnatum in altari, quod olim natum in Bethlehem manifestatum fuit in carne; ac proinde ea quæ huic, eadem & illi accommodari possunt.

PIETATIS] Græcè εὐσεβείας, quod Syrus vertit, *iustitia*: quia, vt sequitur, hoc arcanum, siue sacramentum, iustificatum fuit in spiritu, & per illud satisfactum fuit iustitiæ Dei, quæ peccatum Adæ pu- *Pietas quadrupliciter accipitur.*

niuit & vindicauit in Christo incarnato & crucifixo.

Secundò, Ambr. *pietatis*, inquit, id est veritatis, cuius columna est Ecclesia, quia Deus magnanimitatem, pietatem & clementiā suam, scilicet piissimam gratiam, & dona Christi exhibet ijs, qui illam verè agnoscunt. Vnde & Vatablus vertit, *magnum est misterium quod pij norunt*.

Tertiò & genuinè, εὐσεβείας, id est pietatis, Dei cultus, ac religionis. q.d. Mysterium incarnationis pium est, & tale quo maximè colitur Deus, quoq; maximè Deum coluit Christus, & quod incitat nos ad pietatem, Dei cultum ac venerationem; quodq; piissimè recolendum & venerandum est. hoc enim propriè significat εὐσέβεια, id est pietas.

Quartò, potest ex communi hominum sensu sic accipi *pietatis*, id est, misericordiæ & dignationis; Hebræum enim חסד *chesed*, id est pietas, passim significat misericordiam, tum quia piorum propriū & certum indicium est misericordia. Sic pietas pro clementia & misericordia sumitur Eccli. 44. 10. Esther 16. 10. tum quia misericordia Deo gratissimus est cultus. *Misericordiam* (Christus ait) *volo, non sacrificium*. Et Iacob c. 1. 27. *Religio*, ait, *munda est visitare pupillos & viduas*. Est ergo incarnatio Verbi summæ *pietatis*, id est dignationis, mysterium. nam etsi ille ait,

Non bene conueniunt, nec in vna sede morantur
Maiestas & amor:

In Christo conueniunt maiestas & amor. hæc tamen in Christo conueniunt, scilicet summa maiestas diuinitatis, & summa vilitas humanitatis quę duo vinxit, & arctissimè sociauit amor, scilicet vt idem Christus sit Deus homo, Verbum infans, puer sapiens. S. August. lib. 9. Confess. c. 6. de se recenter baptizato loquitur: *Non satiabar*, inquit, *illis diebus, dulcedine mirabili considerare altitudinem consilij tui (ô Deus) super salutem generis humani*. Hinc rectè infert admirabundus B. Prosper sentent. 30. *Quid*, inquit, *futurus est homo, propter quem Deus factus est homo?*

QVOD MANIFESTATVM EST IN CARNE] En magnum, quod dixi, pietatis sacramentum, scilicet quod Verbum æternum in se inuisibile, in carne apparere, viderique dignatum sit. Vnde Græca habent, θεὸς ἐφανερώθη ἐν σαρκὶ, id est, Deus apparuit in carne, olim legerunt ὁ θεὸς, vel ὃς θεὸς, id est. qui Deus. nam hunc locum corrupit Macedonius legens, ὡς pro ὃ, sicque interpretatur: vt esset Deus, apparuit per carnem. q.d. Vt hic homo qui dicitur Iesus, esset & dici posset Deus, hac de causa Deus descendit & apparuit in carne & corpore Iesu, in eoque quasi in domo habitauit. Sentiebat enim cum Nestorio Christum duas habere tam personas quàm naturas, vnamque alteri non esse iunctam hypostaticè: sed tantùm per assistentiam vel inhabitationem, qua de causa ab Anastasio Imper. episcopatu Constantinopolitano pulsus est, vt refert Liberatus in Breuiario, c. 19. tom. 3. Conciliorum. Verùm hanc calumniam falsò in Macedonium Patriarcham Catholicum concinnatam esse ab Anastasio Imp. Eutychiano, vt eum suę hęresi resistentem episcopatu abdicaret, eo prætextu quòd Nestorianus esset, qui Eutycheti resisteret, demonstrat Baronius anno Christi 510. in fine.

Tò iustificatum in spiritu, sexcupliciter exponitur. Primò. IVSTIFICATVM EST IN SPIRITV] Primò, sic aliqui explicant, ne quis putet Christum cum carne carnis vitia assumpsisse, dico quòd Christus per opera sancti Spiritus, & per hoc quòd Spiritus sanctus in eum cùm baptizaretur, descendit in specie columbæ, declaratus & agnitus sit esse summè iustus, adeoque ipsa iustitia.

Secundò. Secundò, Cyrill. ad Reginas, & Anselmus explicant sic. q.d. Christus à Spiritu sancto factus est iustus, adeò vt numquam peccauerit, sed alios à peccatis iustificarit. sic ferè & Vatablus; Declaratus est, inquit, Christus per Spiritum sanctum esse verus iustificator.

Tertiò. Tertiò, Theophyl. hoc modo interpretatur. q.d. Christus abrogata carnali & vmbratica legis iustitia, solidam & veram iustitiam, quæ in spiritu consistit, induxit.

Quartò. Quartò, alij ex Syro putant Apostolum hîc dicere, quòd per Verbum incarnatum satisfactum sit iustitiæ, & iustæ vindictæ Dei.

Quintò. Quintò, Brixianus hoc modo intelligit, q.d. Christus, qui in carne hominibus apparuerat, non hominum, sed Spiritus sancti oculis iudicatus est iustus.

Sextò. & genuinè. Verùm Sextò & vltimò, hic genuinus huius loci est sensus, q.d. Apostolus: Gentes rident Verbum incarnatum, & in carne manifestatum, siue Deum hominem factum, quasi stultum: Iudæi habent pro scandalo: sed Spiritus sanctus per rationes conuenientissimas, per miracula, per tot charismata, per efficacem prædicationem, & sanctitatem, zelum, sapientiam, aliasq; dotes cælestes Apostolorum declarauit & comprobauit hoc Dei de Verbi incarnatione consiliū esse iustum, sanctū, sapiens, Deoque dignum. In hoc enim incarnationis opere relucet mira Dei iustitia, sapientia, bonitas & potentia, vt pulchrè declarat S. Thomas 3. p. q. 1. ar. 1. & 2. ita vt centurio & alij videntes Christi etiā patientis in cruce miracula, patientiam, gratiam &c. exclamarent, *Verè filius Dei erat hic*. ita Chrys. Ambr. & Sedul. Sic *eloquia Dei* dicuntur *iustificata*, id est, declarata esse iusta & sancta. Sic Matth. 11. 19. *sapiētia* dicitur *iustificata à filijs suis*, id est, iusta declarata, & absoluta ab omni calumnia hominum mundanorum & sapientum huius sæculi. Huc refertur *Theophyl. expositio.* & illa Theoph. expositio, Iustificatum, inquit, est hoc mysterium in spiritu, quia Deus fecit omnia in hoc mysterio, quæ requirebantur ad hominum salutem. Itaq; si qui pereunt, sua culpa pereunt; quia Christo credere & obedire nolunt. sibi ergo suam perditionem imputent, Deum autem iustificent. Eodem sensu ps. 50. dicitur, *Vt iustificeris in sermonibus tuis & vincas cùm iudicaris*.

APPARVIT ANGELIS] Græcè ὤφθη, *visum*, vel, vt Vatablus vertit, *visus est angelis*: visum est, supple sacramentum; visus est, supple Christus. qui est hoc sacramentum, id est res hæc sacra & arcana: omnia enim hæc referri possunt ad Græcum θεὸς, id est, ad Deum in carne manifestatum. q.d. Visus est ab angelis in præsepio Deus infans, cùm cecinerunt, *Gloria in excelsis Deo*, visus etiam est ab eisdē in deserto cum bestijs agens, ieiunans, orans, prædicans, fatigans se, moriens, resurgens quoque, & ascendens supra omnes cælos & angelos, cùm admirantes angeli dixerunt Isaiæ 63. 1. *Quis est iste, qui venit de Edom tinctis vestibus de Bosra?* Hinc & angeli resurrectionem Christi nuntiarunt, quia per Christum nobis reconciliati maiorem salutis nostræ curam gerere cœperunt. ita Aug. Enchirid. c. 61. & 62.

Mysticè, S. Gregor. 34. Moral. c. 4. per *angelos* accipit prædicatores. per quos, vt sequitur, Christus prædicatus est Gentibus.

PRA-

PRAEDICATVM EST GENTIBVS] Mira fuit Dei A bonitas, quòd non solis Iudæis, quibus promissus erat Messias, sed omnibus Gentibus quantumuis impuris, barbaris, idololatris & sceleratis, Christus, Christique iustitia prædicata fuit.

CREDITVM EST IN MVNDO] Non solùm, inquit Theodor. prædicatus est Christus sed & creditus, & vt Deus ab ijs qui crediderunt adoratur. Mirum fuit, totum mundum credere in Christum hominem crucifixum, ab eoque gratiam & salutem sperare: q.d. magnum fuit hoc potestatis & veritatis eius argumentum. vide dicta 1. Corinth. 1. v. 18. & 24.

ASSVMPTVM EST IN GLORIA] cùm scilicet Christus, siue Deus-homo gloriosè cum angelis & Sanctis omnibus tam in corpore, quàm in anima triumphans ascendit in cælum. ita Chrysost. Theophyl. Ansel. & Theodor. qui putat hoc addi quasi causam, cur creditum sit ei in mundo, quia scilicet in cælis à dextris Dei sedet, indeque quasi doctor efficax & omnipotens veritatē mundo persuadet, vt omnes credant in eum. Adde, cum Hessellio, posse sic explicari, Christus assumptus, id est receptus, est à mundo tamquam in gloria Patris existens, tamquam verus Deus, cui omnis debetur gloria, quem proinde totus mundus glorificat.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRædicit instare hæreses, quæ damnabunt nuptias, & certos cibos quasi in se malos, cùm omnis creatura Dei in se bona sit.

Secundò, v. 8. corporali exercitationi præfert exercitium pietatis.

Tertiò, v. 12. monet Episcopum, vt sit exemplar sanctitatis, vt gratiam sibi in ordinatione datam exsuscitet, vt intendat sibi & doctrinæ.

1. SPiritus autem manifestè dicit, quia in nouissimis temporibus discedent quidam à fide, attendentes spiritibus erroris, & doctrinis dæmoniorum, 2. in hypocrisi loquentium mendacium, & cauteriatam habentium suam conscientiam, 3. prohibentium nubere, abstinere à cibis, quos Deus creauit ad percipiendum cum gratiarum actione fidelibus, & ijs qui cognouerunt veritatem. 4. Quia omnis creatura Dei bona est, & nihil reijciendum quod cùm gratiarum actione percipitur: 5. sanctificatur enim per verbum Dei, & orationem. 6. Hæc proponens fratribus, bonus eris minister Christi Iesu enutritus verbis fidei, & bonæ doctrinæ, quam assecutus es. 7. Ineptas autem & aniles fabulas deuita: exerce autem teipsum ad pietatem. 8. Nam corporalis exercitatio, ad modicum vtilis est: pietas autem ad omnia vtilis est, promissionem habens vitæ, quæ nunc est, & futuræ. 9. Fidelis sermo, & omni acceptione dignus. 10. In hoc enim laboramus, & maledicimur, quia speramus in Deum viuum, qui est Saluator omnium hominum, maximè fidelium. 11. Præcipe hæc, & doce. 12. Nemo adolescentiam tuam contemnat: sed exemplum esto fidelium, in verbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate. 13. Dum venio, attende lectioni, exhortationi, & doctrinæ. 14. Noli negligere gratiam, quæ in te est, quæ data est tibi per prophetiam, cum impositione manuum presbyterij. 15. Hæc meditare, in his esto: vt profectus tuus manifestus sit omnibus. 16. Attende tibi & doctrinæ: insta in illis. Hoc enim faciens, & teipsum saluum facies, & eos qui te audiunt.

Vers. 1. SPIRITVS AVTEM MANIFESTE DICIT, QVIA B IN NOVISSIMIS TEMPORIBVS DISCEDENT QVIDAM A FIDE] Monuit Timotheum Episcopum in fine cap. præced. vt sincerè & rectè conuersetur, & prædicet in Ecclesia, quæ est basis veritatis. Causam hic subdit Apostolus, quia scilicet exurgēt hæretici, veritatis & Ecclesiæ hostes, & multos seducent. q.d. Vide ô Episcope, vt contra eos vigiles & excubes.

Nota. *Spiritus*, scilicet sanctus, per me & alios Prophetas hoc prædicit *manifestè*, græcè ῥητῶς, id est præcisè, certò, præscriptis & expressis verbis; hæc enim vocantur ῥητά. *quia* (quòd) *in nouissimis*; græcè non est ἐσχάτοις sed ὑστέροις, id est posterioribus, vel sequentibus (hoc enim significat Hebræum אחרית *acharit*, quo nomine vocant Prophetæ tempus Messiæ, quod noster Interpres vertit nouissimum) *temporibus discedent*, græcè ἀποστήσονται, id est deficient, descíscent, apostatabunt à fide.

Nouissimum idem est quod posterum.

ATTENDENTES SPIRITIBVS ERRORIS. Legit Noster πλάνης: iam legunt πλάνοις, id est fallentibus, seductoribus, & in errorem ducentibus: sed eòdem redit sensus. ET DOCTRINIS DÆMONIORVM] Vnde rectè hîc Chrys. hom. 12. asserit omnem hæresim & hæreticorum dogmatā esse ex diabolo: cuius rei auritus est testis Cassian. collatione 7. c. 32. *Audiuimus, inquit apertissimè confitentem se inspirasse hæresin Arrij & Eunomij.*

Omnis hæresis est ex diabolo, ait Chrysost. & Cassian.

Et Irenæus l. 1. c. 9. & l. 2. 57. tradit Simonem Magum, & Marcum, aliosque hæresiarchas habuisse dæmones, paredros & familiares: sicut è contrario Ecclesia paredrum, quasi assessorem & consultorē, habet Spiritum sanctum.

& Irenæus.

Cùm multi visitarent Fulbertum Episcopum Carnotensem, ille inter alios conspicatus Berengarium, nisu quo valuit expellendum indicabat, protestatus immanem dæmonem prope ipsum cohsistere, multosque ad eum sequendum blandiente

manu,

manu, & illico anhelitu corrumperet, vt refert Wilhelmus Malmesburiensis de gestis Anglor. lib. 3. & Baron. an. Domini 1028. Maximilianus I. Imperator comitijs Augustæ Vindel. anno Domini 1518. publicè prandens, videns Lutherum dixit Baroni cuidam pincernæ suo: *Video cacodæmonem forma corporea humeris istius monachi incubantem; & te quidem superstite, me verò defuncto: iste monachus turbas, calamitates & miserias grauissimas in imperio suscitabit.* Quin & hæresiarchæ ipsi idipsum confitentur. Lutherus libr. de Missa angulari de seipso testatur (eius enim hæc verba sunt) diabolum & se inter se mutuò familiariter nosse, & plus vno salis modio simul comedisse, illumq; dulci alloquio se frequenter conuenisse, & noctu excitasse, atque stimulasse vt contra Missam scriberet, & ad eam rem argumenta suppeditasse.

quin & Lutherus ipse.

Zuinglius l. de Supplemento Eucharistiæ narrat anxiè cogitanti sibi, quomodo verba institutionis Sacramenti corporis Christi in alienum sensum detorqueret; intempesta 13. Aprilis nocte spiritum monitorem adfuisse; & albusne an ater fuerit ambigit.

& Zuinglius.

Erasmus Albertus Basileensis Ecclesiastes, cacodæmonem Carolstadio concionanti, procerioris staturæ hominis specie apparuisse scribit, triduo antequam moreretur.

& Carolstadius.

Caluinus epistola ad Bucerum monentem, vt conuicijs & maledictis abstineret, respondit, nō sui ingenij esse morbum, sed sui genij, putà diaboli paredri: nec enim bonus genius & angelus maledicentiæ potest esse incentor & suggestor. Plura exēpla hæreticorum, qui magnam cum dæmone habuerūt communionem, recenset noster Petrus Thyræus disp. de dæmoniacis p. 2. c. 21.

& Caluinus.

Apostolus tamen propriè alludit ad hæresim Manichæi, quæ propriè fuit doctrina dæmoniorū, quia dæmonem fecit factorem visibilium, Deum verò inuisibilium; imò S. Chrysost. Secundò, per dæmonia accipit homines, qui duces sunt errorum & scelerum. Sic Iudas à Christo Ioan. 6. 71. vocatur *diabolus* per emphasim, ob magnitudinem malitiæ; *Ex vobis*, inquit, *vnus diabolus est.* Nā hominibus magis propriè quàm diabolis conueniunt ea, quæ sequuntur; scilicet *loquentium mendacium, & cauteriatam habentium conscientiam, &c.*

Tertiò, Vatablus δαιμονίων accipit non substantiuè, vt significet diabolos, sed adiectiuè vt significet diuinos: hæretici enim fingunt se esse diuinos, & Prophetas à Deo missos. Sed primus sensus simplicissimus est & maximè proprius.

VERS. 2. IN HYPOCRISI LOQVENTIVM MENDACIVM] q. d. Hæc dæmonia fallacia per hosce homines apostatas, vel potiùs hi apostatæ à dæmone afflati loquentur mendacia, & docebunt errores *in hypocrisi*, id est, in simulatione, & vt Ambrosius, in fictione, quia simulabunt per verba blandiloqua, per citationem Scripturarum, per simulationem vitæ puræ & sanctæ, se veritatem loqui & docere, non mendacium. Sic Manichæi & Encratitæ, quos propriè hic taxat Apostolus, vt mox dicam, cùm domi & secretò viuerent turpissimè & libidinosissimè, foris tamen & exteriùs simulabant se castè & sanctè viuere, adeoque damnabant nuptias, etiam legitimas, vt docet Epiphan. & August.

CAVTERIATAM HABENTIVM CONSCIENTIAM] Videntur hi omnes genitiui referri ad *dæmoniorum*, quasi dæmonia cauteriatam habeant A conscientiam (idque verum est. Sed meliùs referes hos genitiuos non ad *dæmoniorum*, sed ad nomen *quidam*, quasi illius distributiuos, q. d. Discedent à fide quidam hominum puta apostatarum, loquentium mendacium & cauteriatam habentium conscientiam, &c. hoc enim propriè ad homines pertinet. Vndè commodiùs & clariùs dixisset in nominatiuo: *Quidam loquentes mendacium, & cauteriatam habentes conscientiam*: sed per hebraismum maluit dicere in genitiuo, quia præcessit genitiuus *dæmoniorum*; etiamsi ad eum propriè non pertineat: sic enim Hebræi concordant nomen vel verbum subinde cum propinquiore nomine, non autem cum eo quod propriè respicit, & cum quo in Latina & Græca syntaxi concordare debet. Sic Iob 15. 20. מִסְפַּר שָׁנִים נִצְפְּנוּ *mispar schanim nitspenu*, id est *numerus annorum reconditi sunt*, id est, reconditus est, B Eccles. 10. 1. זְבוּבֵי מָוֶת יַבְאִישׁ *zebube mauet iabis*, id est, *musca mortis perdit*, id est perdunt, *suauitatem vnguenti.*

Idem hic fit, præsertim quia hi homines hæretici sunt dæmoniaci, & quasi afflati dæmone, vt videantur esse dæmonia, vt ait Chrysost. Hæretici ergo cauteriatam habent conscientiam, id est, vt Beza vertit, cauterio amputatam conscientiā. Verùm Græcum καυτηριάζω significat cauterium inuro, non autem per cauterium amputo. Rursum cauterium non amputat membrum cui inuritur, sed perforat. Conscientia ergo cauteriata est, vt Syrus vertit, notata & inusta indelebili cauterio infamiæ, scilicet ob libidines aliaque infamia scelera. Alludit ad stigmata, quæ maleficis ferro candenti inuruntur, quale Caluino ob sodomiam Nouioduni in Picardia inustum fuisse non tantùm eius familiaris C Hieronym. Bolsecus doctor medicus in Caluini Vita, sed & multi alij viri grauissimi asseuerāt: q. d. Paulus: Hi hæretici non tam corpus, quàm animum habent stigmaticum ob vitæ dedecora. ita Chrysost. Theophyl. & alij.

Hæretici habent cauteriatam conscientiam.

Caluinus stigmaticus.

Narrat Irenæus l. 1. c. 24. & Epiphan. de Gnosticis & Carpocratianis, quòd auersarentur procreationem liberorum, suosq; discipulos notarent cauterio in superiore dextræ auris parte. Forte ad eos hic respexit Paulus, q. d. Hi sicuti habent aurem cauterio notatam, ita & conscientiam.

Gnostici cauteriati in aure.

Notat Ambrosius per cauterium hoc non tantùm significari notam infamiæ iam dictam, sed etiam. Secundò, morum corruptionem, & Tertiò, eorundem immutabilitatem. Vnde S. Thomas: *Sicut, cauterium*, inquit, *corruptio est in carne per ignem, siue ferrū ignitum, ex qua egreditur cōtinuò putredo; ita* D *ex igne peruersa voluntatis quasi cauteriata vlceratur conscientia, & egreditur falsa doctrina dæmoniorum.* Theodor. verò ad tertium, scilicet ad morum immutabilitatem, alludens, per cauteriatam conscientiam stuporem eorum extremū accipit. *Locus enim*, inquit, *cauterio inustus priorem sensum amittit.* Ita & Francisc. Turrianus in can. 44. Apostolorum *Cauteriatam*, inquit, *conscientiam vocat Apostolus eam, quæ sensum peccati amisit, instar partis cauterio inustæ*, quæ iam peruenit ad dedolentiā, de qua dixi Ephes. 4. 19. Sic cauterium hoc idem penè est cum spiritu compunctionis, de quo dixi Rom. 11. 8.

Cauteriata conscientia significat. Primò, infamem. Secundò, corruptam. Tertiò, immutabilem.

Quartò, per vstionem cauterij posset ardor concupiscentiæ & libidinis intelligi, q. d. Hi hæretici sunt hypocritæ; nam exteriùs videntur frigidi & casti, prohibentque nubere: sed interius in conscientia vruntur & ardent cauterio concupiscentiæ. Quam-

Quartò, ardentem libidinem.

Quamquam Græcum κεκαυτηριασμένων, est præteritum, nec propriè eos qui cauterio inuruntur, sed qui iniusti sunt, significat. Primus ergo sensus maximè est genuinus.

VERS. 3. PROHIBENTIVM NVBERE, ABSTINERE A CIBIS) Est ellipsis Attica: supplenda enim est vox κελευόντων, id est iubentium, *abstinere à cibis*. Loquitur contra Simonianos, Saturninum (qui tempore Apostolorum vixit) Ebionem, Manichæos, Marcionitas, Encratitas, qui dicebant nuptias, vinum, carnes, &c. non esse à Deo bono, sed malo, putà diabolo, creata, ac proinde hæc natura sua esse mala & cauenda, eorumque esu & vsu hominem infici & maculari.

Prohibent nubere, & cibos, qui dicunt illa esse à diabolo.

Id patet Primò, ex ratione, qua eos impugnat Apostolus, cùm subdit, *Quia omnis creatura Dei bona est, & nihil reijciendū, quod cum gratiarum actione percipitur.* q.d. Errant hi, dum aliquas creaturas natura sua esse malas, & vitandas docent: nā omnis creatura Dei bona est, & ad vsum homini data à Deo.

Probatur tribus rationibus.

B Secundò, id docent disertè Patres communi cōsensu, Chrysost. Theophyl. Oecumen. Ambros. hic, & August. l. contra Adimantum c. 14. *Hos, inquit, propriè designat, qui nō propterea temperāt à cibis talibus, vt aut concupiscentiā suam refrænent, aut infirmitati alterius parcant, sed quia ipsas carnes immundas putant, & earum creatorem Deum esse negant.*

Tertiò, quia hanc fuisse hæresin Encratitarum, quorum auctor fuit Tatianus S. Iustini discipulus, docet Irenæus l. 1. c. 30. indeq; esse dictos Encratitas, id est cōtinentes. *A Saturnino*, inquit Irenæus, *& Marcione exorti qui vocantur Continentes, abstinentiā à nuptijs annuntiauerunt, frustrantes antiquā plasmationem Dei, & oblique accusantes eum, qui masculum & feminam ad generationem hominum fecit, & eorū quæ vocantur apud eos animalia, abstinentiam induxerunt, ingrati existentes ei, qui omnia fecit, Deo.*

Nuptias & cibos quasi in se malos damnarunt Encratitæ.

C De Marcione hæc habet Epiph. hæresi 42. *Docet hic* (Marcion) *animatis non vesci, pronuntians reos esse iudicij eos qui carnem edunt, velut qui animas edant.*

& Marcion.

De Saturnino eiusq; asseclis Irenæus l. 1. c. 22. ita ait: *Nubere & generare à satana dicunt esse: multi autē ex his, qui sunt a Saturnino, & ab animalibus abstinent, perfecta huiusmodi continentia seducentes multos.*

& Saturninus,

De Manichæis testis est Epiphan. hæresi 66. eos de abstinentia ab animatis eadē docere cum Marcione. *Edentem*, inquit, *carnes Manichæus animam edere dicit, & esse ipsum reum, vt & ipse tale quid fiat, si taurum edat, vt taurus fiat; si porcum edat, vt porcus fiat; & sic de reliquis. Quapropter ab animatis abstinēt isti. Et si quis*, inquit, *Manichæus vxorem duxerit, etiā ipse post discessum ex hac vita in aliud corpus transit, & fit mulier. quo etiam ipse nubat: dicit quoque Deum malum fecisse corpus, Deum verò bonum animas.*

& Manichæi.

D Ex hisce verbis patet Manichæos duplici de causa carne animalium abstinuisse: prima, quòd putarent carnem esse malam à malo Deo: secunda, quòd putarent comedentem carnē animalis, eiusdem animam occidere, & comedere, reumque esse animæcidij, vel etiam homicidij. Quidam enim inter illos putabant omnia animata viuere anima rationali. Hinc nec segetes metere, nec pinsere, nec panes coquere volebant; sed tantùm coctos ab alijs comedebant, idque non nisi præuia protestatione & excusatione cū timore & formidine. Vnde hæc erat eorum benedictio mensæ & panis, teste Cyrillo Hierosol. catech. 63. *Ego te non seminaui: seminetur seminans te. Ego te nō messui: metatur metēs te. Ego te igne nō coxi: coquatur qui coxit te. Hæc alius fecit: & attulit mihi, ego sine culpa comedo.* Hac oratione vtebantur, partim vt amolirentur à se culpam animæcidij, vel homicidij: partim quia putabant eum, qui panem aliter & intrepidè comederet, in panem pariter esse mutandum, & ab alijs vicissim comedendum. Patent hæc ex Epiphan. & Theodor. l. Hæreticar. fabular. Vnde S. August. l. de Hæresib. in hæresi Manichæorum, dicit quosdam eorum, præcipuos scilicet, nec carnibus vesci, nec ouis, nec lacte, sed nec vino, dicentes vinum esse fel principis tenebrarum, additque. *Hi quoque*, inquit, *docent auditores suos, vt, si vtantur coniugibus, conceptū tamē generationemq; deuitent, ne diuina substantia, quæ in eos per alimēta ingreditur, vinculis carneis alligetur in prole; vnde nuptias sine dubitatione condemnant, & quantū in ipsis est prohibent, quādo generari prohibēt propter quod coniugia copulata sunt.* Similia habet lib. 30. contra Faustum c. 5. & 6. vbi docet Apostolum eos, hoc loco perstringere & damnare, non autē Catholicos, qui studio virtutis nuptiis aut carnibus abstinent. *Ille*, ait August. *prohibet nubere, qui hoc malum esse dicit, non qui huic bono aliud melius anteponit.*

Manichæi putabant comedentem carnem aut necantem reū esse homicidij.

Benedictio mensæ Manichæorum.

Manichæi dicebant vinum esse fel diaboli.

De Seuerianis idē docet Epiph. hæresi 45. *Hi*, inquit, *docent vitem ex diabolo ortam, & mulierem opus esse satanæ.* Idem docuisse Archonticos narrat hęresi 40. *Ideoq;*, inquit, *eos qui matrimonium contrahunt; opus satanæ explere dicunt Archontici: adduntq; dimidiā hominis partem esse Dei, dimidiam diaboli: nam ab vmbilico, & suprà dicunt esse formationē Dei; ab vmbilico verò, & infra esse malæ partis formationē. Quapropter dicunt omnia secundùm voluptatem, & œstri stimulum ac concupiscentiam ab vmbilico & infrà fieri.*

Idem docuerunt Seueriani & Archontici.

De Ebione, qui coæuus fuit S. Ioanni Apostolo, narrat idem Epiphan. hæresi 30. cum ab animatis, & à carnibus, omniq; edulio ex carnibus facto abstinuisse; causamque rogatus hanc adferebat, quòd caro ex corporum commixtione procreata, & proinde polluta ac immunda esset. Vnde sequitur cum nuptias, & vsum nuptiarum damnasse. Hinc S. Ignatius epistola ad Philadelphios post factam Ebionis mentionem. *Si quis*, inquit, *corruptionem & coinquinationem vocat legitimam commixtionem, & filiorum procreationem aut aliquam escam execrabilem putat, huiusmodi habet cohabitatorem draconem apostatā.* En tibi quasi in tabula depictam doctrinam dæmoniorum, quam Paulus hîc taxat.

& Ebion.

Nota. Hæ omnes hæreses indirectè mysterium incarnationis, de quo c. præced. v. vlt. euertebant. Si enim caro non est bona, nec à bono Deo, ergo nec caro Christi bona est, & à bono Deo. Rursum; ergo pater Christi, non est Deus creator omnium, sed malus genius. Et hoc significat hic tacitè Apostolus, ideoque præmisit dogma fundamentale de incarnatione Christi: deinde illi subijcit has hæreses, quasi illi oppositas, quæque per hoc dogma fundamentale elidantur.

Hi hæretici damnantes carnem, hoc ipso damnabant incarnationem Christi.

Ineptè ergo hæc Nouantes torquent contra cælibatum sacerdotum, & ieiunia Ecclesiæ. non enim Ecclesia nuptias aut carnes prohibet, quasi per se malas, vti faciebant hęretici iam dicti, quos hic carpit Apostolus; sed ad refrænandam concupiscentiam, & ad exercendam obedientiam & pœnitentiam: sicut Deus Adamo prohibuit esum pomi scientiæ boni & mali. & Ionadab filius Rechab suis filiis & posteris prohibuit vsum vini, aliaq; multa: qui obedientes patri benedictionem à Deo meruerunt accipere, Ierem. 35.

Apostolus nō damnat abstinentiam Ecclesiasticā & monasticā.

Ita Ioannes Baptista ab abstinentia laudatur Matth. 3. 4. Ita veterum sanctorum Eremitarum, Monachorum & Christianorum ieiunia laudant passim Patres. Quidam enim eorum animata prorsus non attingebant, alij solos pisces, alij pisces tantùm & volatilia degustabant. Nonnulli ouis abstinebant, alij solis dactylis vel arborum fructibus vescebantur, idque semel in die: alij biduo vel triduo semel tantùm cibum sumebant, cumque modicum, v.g. quinq; dactylos. Quidam siccum panem comedebant, vt videre est in Vitis SS. Patrum, & apud Prosperum lib. 2. de Vita contempl. cap. 17. & seq. & Cassianum collat. 21. de remissione quinquagesimæ.

Sophisma Nouantium detegitur.

Notandum hîc sophisma Nouantium. argumentantur enim à dicto secundùm quid ad dictum simpliciter; hoc modo: Pontifices clericis prohibent nuptias, ergo prohibent nuptias; quod carpit hic Apostolus. perinde enim est ac si dicam, Magistratus vetat ne fabri murarij aut ferrarij exerceant lignariam; ergo Magistratus vetat exercere lignariam. Rursum, Status vetant ne Ministri Euangelij exerceant sutoriam, vel latrinariam; ergo vetant sutoriam vel latrinariam. Quòd si ad Ministrorum decus nolint Status eos vilibus hisce mechanicis artibus vacare, num ideò mechanicas istas prohibent aut ab alijs exerceri vetant? Si Imperator nolit ad militiam admitti Clericos, Doctores, Medicos, Theologos, Iurisperitos; num ideò prohibet clericatum, Medicinam, Theologiam, Iurisprudentiam? Apostolus c. 5. 12. damnat viduarum, quæ post votum continentiæ nubunt, coniugium; *Quia*, inquit, *primam fidem irritam fecerunt*, num ideò damnat coniugium?

Refellitur à S. Aug.

Vnde meritò refellunt hos Nouantes Patres citati, ac imprimis disertè S. August. libr. 30. contra Faustū c. 6. *Videtis ergo*, inquit, *multū interesse inter hortantes ad virginitatem, bono minori bonum amplius præponendo, & prohibentes nubere, concubitū propagationis qui solus propriè nuptialis est, vehementiùs accusando; multū interesse inter abstinentes à cibis propter sacratam significationem, vel propter corporis castigationem; & abstinentes à cibis quos Deus creauit, dicendo quòd eos Deus non creauit. Proinde illa doctrina est Prophetarum & Apostolorum; hæc dæmoniorum mendaciloquorum.*

QVOS DEVS CREAVIT AD PERCIPIENDVM CVM GRATIARVM ACTIONE FIDELIBVS, ET IIS QVI COGNOVERVNT VERITATEM] q.d. Deus qui omnes cibos creauit, viditque cuncta quæ fecerat, & erant valdè bona, Genes. 1. hic cibos creauit ad vsum & esum hominum, non voracem, deliciosum, gulosum, sed sobrium & moderatū, vt illis vescentes Deo ciborū auctori & largitori gratias agant. Hoc ipso quo ait Apostolus, *quos*, scilicet cibos, *Deus creauit*, iugulat, inquit Chrys. hæresim eorum, qui materiam ingenitam introducunt, ex qua cibi & corpora creata sint, quod faciunt Marcion, Manichæi, & similes, qui duos ponunt deos, bonum & malum.

Quomodo cibi creati sint in vsum fidelium. Responsio. Prima.

Nota. Dicit Apostolus cibos creatos ad vsum fidelium, non quòd neget eos ad vsum infidelium & Ethnicorum quoque creatos esse; sed vt fideles, id est Christianos, opponat Iudæis; veritatem legis nouæ vmbræ veteris legis. q.d. Nullus est cibus ob immunditiam siue naturalem, siue legalem, interdictus Christianis vti olim Iudæis multi erant interdicti: nam Christiani pro vmbra veteri habent veritatem Euangelij, quæ docet omnes cibos esse mundos, & datos homini ad esum & vsum cum gratiarum actione. ita Theophyl.

Secunda.

Secundò, potiùs opponit fideles hæreticis, quos hic taxat. q.d. Hæretici iam dicti abstinent, & vetant cibos quosdam quasi natura sua malos & immundos: verùm fideles, qui cognouerunt veritatem, sciunt eos falli, Deumque bonum omnia bona creasse, adeoque bonos cibos omnes sibi ad vsum à Deo datos esse.

Tertia.

Adde, omnia creata esse propter fideles & electos: hic enim potissimus fuit creatoris Dei finis in creatione, vt scilicet creata à se seruirent suis fidelibus & amicis, vtque ex eis agnoscerent & laudarent creatorem suum.

Carnes creata sunt non pro gulonibus sed pro sanctis.

Vinum ergo, carnes, aues, pisces, & alimenta omnia non creata sunt vt impleant ventres gulonum & improborum, sed vt fideles & sanctos pascant. hi enim cibis, & delicijs omnibus digni sunt, hique ijs sobriè & ritè vtuntur, ad laudem & gratiarū actionem Dei creatoris sui. Porro gratiarum actionem non tantùm postponendam, sed & præponendam esse cibo & refectioni, docet S. Basilius regul. 56. c. 2. & Chrysost. hom. 50. in Matth. *Quando*, inquit, *Christus panes multiplicauit, sans in cælū respexit, partim vt ea quæ dicimus firma haberentur, partim docens nos non esse ad mensam accedendum quousq; gratias ei agamus qui cibum nobis præbuit.* Et S. Hilarius exponens illa verba S. Marci 14. 23. *Manducātibus illis accepit Iesus panem, & benedicens fregit. &c. & accepto calice gratias agens dedit eis, & biberunt. Sicut*, inquit, *Apostoli gratias egerunt antequā biberent, ita etiā gratias agunt postquā biberunt. Vnde dicitur, Et hymno dicto exierunt in montē Oliueti; vt scilicet addiscas & ante cibum & post cibum gratiarū actiones reddere Deo.* Et S. Ephrem adhortat. 1. to. 2. *Canonem*, inquit, *seu regulam cum omni veneratione & timore Dei sequere: liceatq; bis in die ad comedendum tradatur, semper cibum tuum gratiarū actione finito.* Formulam verò gratiarum actionis, quam vsurpabant post cœnam monachi in eremo, nobis imitandam tradit Chrysost. homil. 56. in Matth. estq; hæc: *Benedictus Deus, qui me pascis à iuuentute mea, qui carni omni cibū præbes, reples lætitia & gaudio corda nostra, vt semper satis habentes ad omne opus bonū, abundemus in Christo Iesu Domino nostro, cum quo tibi gloria, honor & imperium cum sancto spiritu in sæcula. Amen. Gloria tibi Domine, gloria tibi sancte, gloria tibi rex, quoniam dedisti nobis escas; gaudio & lætitia reple nos in spiritu sancto, vt inueniamur in conspectu tuo acceptabiles, ne pudefiamus, quando vnicuique reddes secundùm opera sua.*

Formula gratiarum actionum veterum.

QVIA OMNIS CREATVRA DEI BONA EST ET NIHIL REIICIENDVM, QVOD CVM GRATIARVM ACTIONE PERCIPITVR] Hîc clarè radicem erroris, errorémque ipsum detegit Apostolus, scilicet errones istos prohibuisse nuptias, & carnes quasi creaturas malas mali Dei, ac proinde natura sua immundas, quæque comedentem immunditia sua contaminarent. Contra hos enim contrarium fidei & veritatis fundamentum statuit Apostolus, dicens omnem creaturam bonam esse, vtpote à bono Deo creatam, & consequenter nullam reiiciendam esse, quasi natura sua malam & immundam, sed qualibet quasi munda & bona vti licere cum gratiarum actione. Iam Ecclesia indicens ieiunium, & abstinentiam à carnibus, non eas vetat quasi natura sua malas; ac proinde cum his erroribus, quos carpit hic Paulus, nihil habet affine: si enim medicus vetans carnem porcinam, ceruinam, bouinam, aut Vers. 4.

Si medicus vetat carnes causa sanitatis.

cur non id possit Ecclesia causa sanctitatis.

aut quamuis falsam, vel infumatam ægroto, quasi noxiam eius valetudini, non contrait Apostolo, nec cum erroribus his quidquã habet commune; ergo nec Ecclesia vetans carnes certis diebus ad sanitatem animæ, atque ad refrænationem luxuriæ & concupiscentiæ, contrait Apostolo, aut erroribus hisce consentit. Audi S. August. lib. 30. contra Faustum cap. 3. *Crede*, ait, *Dei seruos, quia carnibus abstinent, non tamquam immunda, quæ à Deo facta sunt, respuere, sed à fortiori cibo & potu sola castigatione corporis abstinere.*

Porrò cum ait: *Nihil reijciendum quod cum gratiarum actione percipitur*; alludit, ad benedictiones crebrò & ad noua fercula iteratas Hebræorum, quibus Deo pro ijs gratias agunt, eaque quasi sanctificant. Cùm enim melius vinum apponitur, dicunt: *Benedictus sis tu Domine Deus noster, qui bonus es, & benignè facis omnibus.* Et hanc benedictionem vocant, *Benedictio benigni & benefactoris* Cùm aromata apponuntur, dicunt: *Benedictus sis Domine Deus noster rex mundi, creator arborum aromaticarum.* Hãc benedictionem appellant *Bircat hammugmar*, id est benedictioni consummati, scilicet conuiuij, quia vltimò apponi solebant aromata aliaque odoramenta, vt & apud nos etiam mos est. Cùm suaue odoramentum aliquod apponitur, dicunt: *Benedictus sis tu Domine Deus noster, qui creas species aromaticas.* Hanc benedictionem nuncupant *Bircat hamuscak*, id est, benedictio deliciarum, vel rei appetitæ. Cùm fructus arborum apponuntur, dicunt: *Benedictus sis Domine Deus noster, qui creas fructus arborum.* Cùm apponuntur opsonia, dicunt: *Benedictus sis Domine Deus noster, qui creas genera ciborum.* Hanc benedictionem vocant *Bircat hapharpharat*, id est benedictio opsonij. Ex his omnibus apparet, veteres illos Iudæos, nullos cibos absque benedictione & gratiarum actione sumere fuisse solitos. Si Hebræi toties iterant benedictiones ad Dei laudem, quid decet facere Christianos? Sanè eos ex vsu Hebræorum id olim factitasse, insinuat hic Apostolus: primi enim Christiani fuere Hebræi.

VERS. 5. SANCTIFICATVR ENIM PER VERBVM DEI, ET ORATIONEM] Est concessio. q. d. Dixi iam cibum quemuis non esse immundum, ac proinde eo vesci licere; sed esto, sit aliqua ratione, putà quia lege veteri vetitus, aut quia diabolo immolatus, vel ab illo afflatus aut vitiatus est, sit, inquam, hac aliaue ratione immundus: *sanctificatur* tamen, id est, mundatur & purificatur, *per verbum Dei*, & orationem, id est per benedictionem, quæ fit per verbum Dei, & orationem, ita ex Chrysostomo Theophyl. *Demus*, inquit, *quod quidpiam sit immũdum; sed habes medicinam; signa, gratias age, glorifica Deum; ac desicit immunditia. Nam gratiarum actio cuncta purgat. Qui verò ingratus est, ipse est immundus & pollutus, proinde quod idolis est immolatum, sic mũdare possumus, si ignoremus idolothyton esse. Enimuerò si scientes sumpserimus, immundi sumus, non quia illud idolothyton sit; sed quia legem transgressi sumus præcipientem non communicandum esse mensa dæmoniorum. Voluntas itaque tua, & mens coinquinata est, nec cibus fuit pollutus.* Vbi Aduerte. Sicut, docente S. Chrysost. & Theophyl. idolothytorum esus polluit hominem, non per immunditiam carnium, sed per inobedientiam: ita esus carnium in Quadragesima polluit hominem non per carnes, quasi illæ immundæ essent, sed per inobedientiam.

Nota Primò. *Sanctificatur* hîc idem est quod purificatur, vel Secundò, *sanctificatur*, id est, Deo per gratiarum actionem & benedictionem quasi offertur & consecratur.

Alludit ad benedictionem mensæ Hebræorum, quam ipsi *kiddusch*, id est sanctificationem, scilicet ciborum, vocabant, & etiamnum vocant; cuius formula hæc est; *Benedictus sit Dominus Deus noster rex mundi, qui cibat totum mundum bonitate, gratia, beneficentia & misericordia sua, qui dat alimentũ omni carni: cuius bonitate nec hactenus defuit, nec deerit cibus vnquam, propter magnum eius nomen. Solus enim is est qui vegetat & conseruat omnia, & benefacit omnibus, & cibũ præparat singulis creaturis suis quas condidit. Benedictus sis tu Domine, qui cibas omnia.* Deinceps paterfamilias poculum vini repletum dextra manu apprehendit, atq; in hunc modum consecrat, dicens: *Barukatta Iehoua Elohenu melek haolam, bore peri haggephan*: id est, *Benedictus sis tu Domine Deus noster rex mundi, conditor fructus vitium.* Hac benedictionis formula dicta, primus omnium vinum ipse degustat, idemque mox omnibus mensę accumbentibus degustandum porrigit. Et hanc orationem hebraicè *kiddusch*, id est sanctificationem, vocare solent. Post calicis benedictionem & sumptionem idem statim panem, quem integra massa constare oportet, accipit, eumque vtraque manu tenendo his verbis consecrat: *Laudatus & benedictus sis tu Domine Deus noster, qui educis de terra panem.* Hocque dicto paterfamilias paululum de pane edit, simulq; singulis mensæ accumbentibus buccellam de eo distribuit, quo facto tum demũ reliquis epulis manus inijciunt. Hunc ritum benedicendi & calicem & panem, in festiuis tantùm diebus obseruant: aliàs enim panem dumtaxat, & non poculum pariter, consecrare solent.

Quodnam hic verbum Dei.

Nota Secundò, posse distingui hîc *verbum Dei* ab oratione, vt *oratio* idem sit quod benedictio mensæ; *Verbum Dei* sit vel Christus Filius Dei, qui in mensæ benedictione solet inuocari, vt vult S. Thomas, vel potiùs sit lectio sacræ Scripturæ, quæ, vt mox dicam, ex veterum more mensis adhiberi solet.

Verùm Secundò meliùs, per hendiadyn, vel epexegesim, hæc duo pro eodem accipiemus. q. d. Per *Verbum Dei, & orationem*, id est, per verbũ Dei, quod est oratio. Imò Oecumen. dicit τὸ *Dei* præpostero ordine hîc poni, & debere sequi orationem. q. d. Per verbum & orationem Dei, id est, quæ fit ad Deum.

Benedictio mensæ hic vocatur. Primò, gratiarum actio.

Vbi Nota Tertiò, benedictionem mensæ tribus hîc nominibus vocari. Primò, v. præc. vocatur *gratiarum actio*; quia veteres, & ipse Christus à gratiarum actione solet benedictionem mensæ auspicari, vt patet in multiplicatione panum, & institutione mensæ Eucharisticæ. Atque hinc est quòd Matthæus & Marcus dicunt Christum benedixisse panem (Eucharistiæ) Lucas vero & Paulus dicunt Christum gratias egisse; cùm tamen omnes idem dicant: scilicet significare volunt Christum gratias agendo Patri benedixisse panem, & solitam Patris potentiam ac beneuolentiam inuocasse, vt per consecrationem panem in Christi corpus conuerteret.

Secundò, benedictio mensæ vocatur *verbum Dei*, quia fit per inuocationem Christi aut Sanctissimæ Trinitatis, quam nos inuocare docet verbum Dei.

Secundò, verbum Dei.

Rursum communiter apud Ecclesiasticos fit per verbum Dei, id est, per versus aliquot ex S. Scriptura, præsertim è psalmis, petitos; putà hos: *Oculi*

omnium in te sperant Domine: Aperis tu manum tuã, & imples omne animal benedictione, &c. aut similes. A

Tertiò, oratio.

Tertiò, eadem benedictio vocatur *oratio*, quia propriè est oratio, & inuocatio.

Cur mensa benedicimus? Causa Prima.

Pro quo Nota Quartò. Hac benedictione, & inuocatione Dei, quam mensæ præmittimus, ostendimus & profitemur Primò, nos à Deo cibos ferculaque omnia accepisse, accipere, & deinceps nos accepturos sperare; taciteque Deo pro iis gratias agimus, quoties enim nos ad mensam accingimus, toties ad viuam beneficentiæ Dei, tot esculenta & poculenta largientis concionem accedimus, debemusque cogitare hoc esse quasi manna nostrum quod è cælo nobis æquè ac Hebræis in deserto, quotidie in mensam depluit, *Mensa*, inquit Chrys. hom. 79. ad Populum, *ab oratione sumens initium, & in oratione desinens, numquam deficiet, sed fonte largius omnia nobis afferet bona.*

Mensa est viua beneficentia, Dei concio.

Secunda.

Secundò, hac oratione ostendimus nos ad Dei honorem velle iis vesci, totique ea Deo offerimus. B Vnde & Gentiles, vt testis est Plutarchus in Symposiacis, cibum sumpturi diis consecrabant τὰς ἀπαρχάς, id est primitias; ac deinde non indecorè, neque tumultuanter, sed religione quadam ad conuiuium accedebant, non aliter quàm ad sacrum epulum, qui mos & hodie seruatur apud bene moratos Christianos.

Tertia.

Tertiò, oramus & petimus vt id fiat, ne instar pecorũ aut infidelium in cibos irruamus sine vlla pia cogitatione, aut Dei memoria. Vnde etiam Turcas antequam cibum sumant, precationem solitos præmittere testes sunt legati Christianorum Principum apud Turcam. Et de Essenis non Christianis, sed Iudæis, ita scribit Ioseph. l. 2. Belli c. 7. *Voca*, inquit *sacerdos cibum antevertit, neq; fas est gustare quẽquam, nisi priùs Deo celebretur oratio. Post finem quoq; prandij vota repetunt: nam & cùm incipiunt, & cùm desinunt, quasi datorem victûs Deum laudibus canunt.*

Turcæ & Iudæi ante cibum precantur.

Quarta.

Quartò. hac benedictione petimus, vt vsus cibi, & corporis & animæ valetudini sit vtilis & salutaris; vt, sicut dicitur psal. 103. *Vinũ lætificet cor hominis, & panis cor hominis confirmet: nam aperiente te* (Domine) *manum tuam, omnia implebuntur bonitate.*

Quinta.

Quintò, hac benedictione petimus, vt inter vescendum mens aliqua pia cogitatione vel lectione pascatur, hac præsertim, vt cogitemus in ipso cibi corporalis vsu, edendum esse non tantùm vt saturemur, sed vt operemur etiam cibum qui non pereat, sed permaneat in vitam æternam, Ioan. 6. & vt dicitur Lucæ 14. vt cogitemus etiam de edendo pane in regno cælorum. Hinc pia lectio S. Scripturæ mensæ iam olim adhibita est tum ab aliis, tum ab D Essenis, teste Philone libr. de Vita contemplatiua; eamdemque adhibendam esse docet S. August. epist. 109. & S. Basil. in Regulis breuior. c. 130. imò talem lectionem hîc ab Apostolo significari per *verbum Dei* putat Vatablus, & alij.

Sexta.

Sextò, eãdem petimus, ne cibus diaboli aut magica potestate inficiatur; néve diabolus aut concupiscentia per cibum nos in comessationes, ebrietates, libidines incitet: facilè enim in comedendo & bibendo surrepit intemperantia, & multi cum illo Epulone Luc. 16. toti sunt in deliciis. Itaque rectè monet S. August. lib. 10. Confess. c. 31. *Hoc*, inquit, *docuisti me Domine, vt quemadmodũ medicamenta sic alimenta sumpturus accedã.* & infrà: *Quis est Domine, qui non rapiatur aliquantulũ extra metas necessitatis? quisquis est, magnus est, magnificet nomen tuum: ego autem non sum, quia peccator homo sum.*

Alimenta vt medicamenta sumenda S. Aug.

Hinc Prudentius in hymno ante cibum, piam & pulchram hanc precandi formulam quasi benedictionem præscribit:

Benedictio mensæ ex Prudentio.

Te sine dulce nihil Domine;
Nec iuuat ore quod appetere,
Pocula ni priùs atque cibos,
Christe, tuus fauor imbuerit,
Omnia sanctificante fide. & infrà
Fercula nostra Deum sapiant,
Christus & influat in patinas,
Seria, ludicra, verba, iocos,
Denique quod sumus atque agimus,
Trina superna regat pietas. & sub finem:
Da locuples Deus hoc famulis
Ritè precantibus, vt tenui
Membra cibo recreata leuent,
Neu piger immodicis dapibus
Viscera tanta grauet stomachus,
Sospites vt iecur incolume.

Nam quantum potestatis vsurparit sibi dæmon in cibos ante Christum, vt per eos noceret hominibus docet S. August. lib. 18. de Ciu. Dei c. 17. & 18. & S. Greg. l. 1. Dialog. 4. narrat dæmonem inuasisse Monialem, quòd lactucam sumpsisset non præmissa benedictione. Vnde Chrysost. contra hæc diaboli veneficia remedium præscribens signum crucis, & benedictionem, *Medicamentum*, inquit, *in promptu est, signum crucis illi* (cibo, aut rei qua vti vis) *imprime, gratias age, Deo gloriam refer, & protinus immunditia omnis abscessit.*

Potestas dæmonis in cibos ante Christum.

Iam frangitur signo crucis.

Hinc à sanctis Patribus, & Eremitis olim æquè vt ab Ecclesia etiamnum fit, benedicebantur non tantùm aquæ fontis baptismalis, sed etiam panes, mel, lac, vinum, aliaq; statis diebus, vt diaboli vis ac potestas ex iis expelleretur, & per has consecrationes C fieret sanitas mentis & corporis iis qui illis vterẽtur.

Et benedictione.

Sic in die paschatis multis in locis consecrant lac, mel, carnes, oua, panes, pernas, &c. in die S. Ioannis benedicunt vino; in die S. Stephani, pascuis; in die S. Marci, segetibus; in die Assumptionis B. Virginis herbis, plantis, radicibus, fructibus arborum, vt eis deinceps adsit singularis vis diuina. Nam vt ait Apostolus hîc, *Sanctificatur* (creatura Dei) *per verbum Dei, & orationem.*

Variæ variarum frugum & ciborũ consecrationes.

Hæc (omnia iam dicta) PROPONENS FRATRIBVS (Christianis) BONVS ERIS MINISTER CHRISTI IESV, ENVTRITVS VERBIS FIDEI, ET BONÆ DOCTRINÆ, QVAM ASSECVTVS ES] Nota. Pro *enutritus* græcè est ἐντρεφόμενος, id est innutritus & quasi in ipso sinu pietatis educatus es, ita ex Chrysostomo, Theoph. *Perinde enim*, inquit, *vt corporis alimentum semper sumimus: sic fidei rationibus, & sermonibus semper nos oportet innutriri immorariq;.* Posset Secundò, ἐντρεφόμενος verti, *enutriens alios*: est enim participium medium; & hoc aptè cohæret ei quod sequitur, *Quam assecutus es.* q. d. Trade aliis, quod à me didicisti. VERS. 6.

Nota Secundò. Pro *quam assecutus es*, græcè est ᾗ παρηκολούθηκας, id est quã es assectatus, in qua ab adolescentia es versatus. q. d. vt Chrysost. & Theoph. Assiduè in diuinarum litterarum studio es versatus & exercitatus, ô Timothee. Qui enim seriem omnem rei totius ordine sequuntur vt nihil omittant, græcè παρακολουθεῖν dicũtur, inquit Erasmus. VERS. 7.

INEPTAS (βεβήλους, id est profanas) AVTEM ET ANILES FABVLAS DEVITA] Græcè παραιτοῦ, id est reiice, Chrysost. intelligit fabulas Iudaicas, alij

alij poëticas, & Platonicas (Poëtæ enim & Philosophi celebres erant Ephesi.) Verùm licet in genere omnes has fabulas intelligat Apostolus, magis tamen respicit ad fabulas hæreticorum, præsertim Simonianorum, qui contexebant longissimas fabulas de rerum creatione, de pugnis angelorum, de coniugiis deorum, de Deo bono & malo, de creaturis, ac cibis bonis & malis (de his enim paulò antè egit) vt videre est apud Epiphanium, Irenæum, & Augustinum lib. de Hæres.

Gnome de ineptis quæstionibus. Refert Laërtius, quòd, cùm Plato de ideis suis specificis & genericis dissereret, atque in ore haberet menseitates & cyathitates; Diogenes irridens subtiles eius nugas dixerit: *Mensam ac cyathū video, menseitatem & cyathitatem non video; ego bibam cyathum, tu bibe cyathitatem.* quem eludens Plato. *Non mirū,* inquit, *nam oculos habes quibus cernuntur mensa & cyathi, mentē verò non habes qua cernuntur menseitates & cyathitates.* Gorgias quoque sophista cùm duos audiret indoctos Philosophos, vnum ridicula proponentem, alterum aliena & insulsa respondentem: *Vter,* inquit, *stultior est, qui mulget hircum, an qui cribrum supponit?* Demonax itē curiosè quærentibus, an mundus esset animâ & ratione præditus, & an esset rotundus? *Vos,* inquit, *plùs æquo de mundo solliciti, parum de vestra ipsorum mundicie cogitatis.*

EXERCE AVTEM TEIPSVM AD PIETATEM] id est, circa pietatem, vel in pietate. vide can. 25. Pro *exerce*, græcè est γύμναζε id est, exerce te athleticè, tamquam athleta vel pugil Christi, in arena, aut stadio pietatis, vt eius brauium assequaris.

Nota τὸ *exerce*: pietas enim, omnisque virtus & ars magis exercitio assiduo, quàm multa speculatione addiscitur, acquiritur & perficitur. Hinc Apelles, inquit Plinius l. 35. c. 10. pro more habuit, vt numquam tam occupatam diem ageret, quin lineam duceret, & pingeret. Vnde illud:

Nulla dies abeat, quin linea ducta supersit.

Pietas quadrupliciter accipi potest. Primò. Quæritur, quid hic significet *pietas*. Primò Chrys. intelligit vitam rectam & mores Christianos. *Pietas,* inquit, *rectissima vita norma est, & conuersationis optima disciplina.*

Secundò. Secundò, Ambros. intelligit misericordiam & beneficentiam in proximum. Hæc enim græcè εὐσέβεια, & latinè pietas subinde dicitur; eò quòd Deus opera misericordiæ præcipiat, testeturque ea sibi præ sacrificiis placere, ac se iis apprimè coli. ita S. August. l. 10. de Ciuit. c. 1.

Tertiò. Tertiò, Nilus, Maximus, Philotheus intelligunt apathiam, & Dei contemplationem, vt mox dicam.

Quartò, & optimè. Quartò, optimè & propriissimè, *pietas* Deum respicit, estque Dei cultus, & sincerus erga eum affectus, ac studium internæ deuotionis, excitans ad spem, timorem & amorem Dei. Vnde Septuag. timorem Domini solent vertere pietatem, vt Iob 28. 28. vbi Hebræa & Latina habent, *Timor Domini ipsa est sapientia*; Septuag. vertunt θεοσέβεια, id est, pietas est sapientia. Sic Prouerb. 9. 10. pro eo quod habemus, *Principiū sapientiæ timor Domini*; Septuag. vertunt, initium sapientiæ est θεοσέβεια, id est, pietas in

Pietas est timor & cultus Dei. Deum. Sic sæpè in Scriptura timere Deū significat Deum colere, & timor Dei significat Dei cultū, siue pietatē. Sic propriè sumit *pietatē* Paulus c. 6. 6. *Est,* inquit, *quæstus magnus pietas cum sufficientia.* & v. 11. pietatem à charitate, & aliis virtutibus distinguit, *Sectare,* inquit, *iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem.* Sic etiam hic accipi patet ex ratione quā subdit: *In hoc enim,* inquit, *laboramus, & benedicimur, quia speramus in Deum viuum.* q. d. Quia per spem & orationem exercemus nos in pietate & cultu Dei veri, ideò maledicimur.

Pietas opponitur fabulis. Vbi Nota. Pietatem hanc opponit ineptis fabulis; hanc autem oppositionem significa coniunctio aduersatiua, *autem*. q. d. Homines vani & curiosi exercent se in fabulis legendis, audiendis, narrandis: tu verò, ô Timothee, exerce te in pietate, id est, in rebus diuinis legendis, cogitandis, meditandis vt earum amorem, affectum & deuotionem in te excites, quam in alios deinde effundere possis: non ergo in nugis hisce, quæ mentem distrahunt, & vanis phantasmatibus implent; sed in pietate te exerce. Hæc enim pietas est fundamentum omnis virtutis, ac præsertim zeli animarum.

NAM CORPORALIS EXERCITATIO AD MODICVM VTILIS EST, &c.] Quæres, quæ vocetur hic *corporalis exercitatio*? Respondeo, multi intelligunt ieiunium. q. d. Ieiunium & castigatio corporis parui est momenti, si cum pietate, id est, Dei cultu & compassione erga proximum eam compares. ita Ambros. Anselm. S. Thomas & Bernard. in Apologia ad Guilielmum Abbatem. VERS. 8.

Quid hic corporalis exercitatio. Primò aliqui respondent esse ieiunium.

Refellitur. Verùm hoc refellit Chrysost. Theophyl. & alij, tum quia de ieiunio nihil hîc præcessit, &, si de eo loqueretur Apostolus, clarè diceret, Ieiunium ad modicum vtile est: tum quia ieiunium inquit Chrys. non corporalis, sed spiritalis est exercitatio, habetq; æquè vt pietas promissionem non tantùm huius vitæ, sed & futuræ. Nam, vt rectè ex S. Basilio Ambros. l. de Elia & ieiunio c. 3. *Quid est ieiunium nisi substantia & imago cælestis? ieiunium refectio animæ, cibus mentis est: ieiunium vita est angelorum, ieiuniū culpæ mors, excidium delictorum, remediū salutis, radix gratiæ, fundamentum est castitatis. Hoc ad Deum citius gradu peruenitur.* Et, vt S. Ephrem agens de ieiunio c. 9. ait, *Ieiunium est vehiculum ad cælum. Ieiunium Prophetas suscitat, legislatores sapientiā docet. Ieiunium bona animæ custodia, & securus corporis cohabitator. Ieiunium strenuis militibus telum, athletisq; exercitiū. Ieiunium tentationes retundit, ad pietatem inungit. Ieiunium ignis virtutem extinxit, ora leonum obturauit, orationes in cælum dirigit. Ieiunium mater est sanctitatis, iuuentutis disciplina, ornamentum senibus.*

Ieiuniī elogia ex S. Basil. Ambros. & Ephrem.

Secundò, alij intelligunt ineptas fabulas. HincSecundò, meliùs posset hæc corporalis exercitatio referri ad ineptas fabulas, de quibus immediatè præcessit. q. d. Non corpus aut linguam exerce aut tere in narrandis fabulis. hoc enim mulierum est & fabulonum, sed mentem tuam exerce pietate & deuotionis studio: hanc enim antithesin videtur significare vox *autem*, quæ præcessit, v. præcedenti. vt ibi dixi.

Tertiò, & propriè, corporalis exercitatio est lucta & exercitatio athletarum. Tertiò & planissimè, *corporalis exercitatio* dicitur græcè σωματικὴ γυμνασία, id est, gymnastica lucta & exercitatio athletarum, qua suum corpus cursu, lucta, saltu, pugna, aliisque modis exercent: ludit enim Apostolus in Græco verbo γύμναζε, eiusque vim & energiam vrget. q. d. Dixi γύμναζε, id est, gymnasticam exerce, sed in arena pietatis: nam gymnastica corporalis, lucta scilicet & corporalis exercitatio athletarum, ad modicum vtilis est, scilicet ad sanitatem, vel ad brauium & præmium temporale tantū. Pietas verò, id est Dei cultus, perutilis est ad procurandam animæ sanitatem, & ad promerendum brauium vitæ æternæ, adque alios docendos, & ad fidem ac salutem deducendos. vt sequitur; adeoq; pietas hæc ad omnia vtilis est, quia, vt dixi, est omnium virtutum fundamentum, fons &

& parens. Hinc S. August. epist. 52. pietatem definiens: *Pietas*, inquit, *est verax veri Dei cultus vnde omnia rectè viuendi ducuntur officia.* & Eusebius l. 8. de Præpar. Euang. c. 2. omnes virtutes affirmat esse quasi partes pietatis. Vnde & Theodosius Imper. Christiani hominis felicitatem in pietate ponebat, qui moriens, ait Niceph. lib. 13. c. 1. nil tam impensè commendauit filiis suis Arcadio & Honorio, quàm vt veram pietatem conseruarent, per quam pax & omnia bona florerent.

Theodosius moriens filiis commendans pietatem, quasi boni omnis fontem.

Solet enim Apostolus scribens ad Græcos sæpè alludere ad eorum palæstras & certamina, iisque comparare palæstras & certamina Christianæ pietatis. Sic 1. Cor. 9. v. 24. & 25. *Nescitis*, inquit, *quòd ij qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed vnus accipit brauium? sic currite, vt comprehendatis. Omnis autem qui in agone contendit, ab omnibus se abstinet, & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam.* Quid hoc est aliud, quàm quòd hîc ait, licet aliis verbis? *corporalis exercitatio ad modicum vtilis est: pietas autem ad omnia vtilis est, promissionem habens vitæ quæ nunc est, & futuræ.*

Nota obiter. Corporis exercitatio præsertim ante cibum valdè confert ad valetudinem, vti docent medici & experientia. Hinc Socrates ante cœnam contentiùs ambulabat: rogatus cur: dixit, *se quo meliùs cœnaret ambulando obsonare famem.* Ita Cyrus nô cœnabat, nisi antè exercendo corpus sudasset, teste Xenophonte. Ita In epistolis Indicis legimus regulos ibi aliquos quotidie ante cibũ corpus validè & diu exercere solitos, ad longam & vegetam senectam peruenisse, ita vt, cum essent septuagenarij, vix viderentur esse quadragenarij. Ptolemæo regi Ægyptum peragranti, cùm cibarius in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane iucundius. *Optimum enim condimentum est fames*: hæc autẽ labore paratur. ita Cicero 5. Tuscul. *Rusticus*, inquit S. Bernardus ad Fratres, *duros habet neruos, lacertos fortes: exercitatio hoc facit, sine cum corpore inolescit: voluntas facit vsum, vsus exercitiũ, exercitiũ vires subministrat.* E contrariò Cassianus l. 9. *Sine exercitatione*, ait, *dum studia consueta non frequentantur, brachia in corporibus, ingenia pigrescunt in artibus.* Arist. l. 5. Metaph. *Exercitium*, inquit, *est causa sanitatis, & è conuerso.* Gellius l. 11. *Vita humana*, inquit, *propriè vti ferrum est. Ferrũ si exerceas, conteritur: si non exerceas, tamen rubigo interficit. Sic & homines exercendo conterũtur: si nihil exerceas, inertia & torpedo plus detrimenti affert quàm exercitatio.* Plato solebat admonere. *Vt neque corpus sine animo exerceamus, neq; animũ sine corpore, vt pariter vtriusq; curã habeamus. Nam alterum athletarum est, alterum inertium.* ita Laërtius l. 3. apud Lacones in pretio erat ius, quod illi nigrum vocant: quare Dionysius Siciliæ tyrannus cocum emit Laconicum, eique iussit vt hoc sibi appararet. Fecit ille: quod vbi rex gustasset, quasi ingratum expuit. Tum cocus: *Hoc ius*, ait, *ô rex sumendum est, postquã te Laconum more exercueris.* ita Plutarch. in Laconic. Si tanta præstat exercitatio corporalis corpori, quanta præstabit exercitatio spiritualis animæ & spiritui? Vide dicta Leuit. 23. 28.

Quartò, Nilus per corporalem exercitationem intelligit refrænationem passionum. an rectè

Quartò. S. Nilus, Maximus & Philotheus apud Turrian. l. 5. pro epistolis Pontificum c. 6. sic explicant: corporalis exercitatio, id est refrænatio passionum, parui momenti est præ pietate, id est, præ apathia & contemplatione Dei, quam inducit apathia. Verùm hic sensus nimis sublimis est, nec litteralis, sed accommodatitius est, aut symbolicus. Ad-

A de, nisi sanè intelligatur, Stoicum quid aut Origenicum sapit. Plenam enim illam Stoicorum apathiam, quæ nullo metu, ira, cupiditate moueatur vnquã, in hac vita adipisci impossibile est: qui enim sic esset ἀπαθὴς aut angelus esset, aut saxum, inquit Hieron. ad Ctesiphontem. Patres ergo citati, & veteres Eremitæ, qui in apathia omnem perfectionem ponebant, intelligunt apathiam talem, non quæ omnino passionẽ aliquam aut motus concupiscentiæ non habeat aut sentiat, sed quæ rariùs & frigidiùs sentiat, facileque eos supprimat & coërceat, ex longa & assidua eorum mortificatione & victoria.

In qua apathia veteres posuerint perfectionem.

PROMISSIONEM HABENS VITÆ QVÆ NVNC EST, ET FVTVRÆ] *Vita quæ nunc est*, vt scilicet hîc vitam pacatam, longæuam, & rebus omnibus necessariis instructam agamus. Promissio ergo hæc, est illa quam proponit Christus Matth. 6. 33. *Quæ-*
B *rite primùm regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adiicientur vobis.*

Dices, Pij sæpè pauperes sunt & miseri, imò fame & ærumnis moriuntur; ergo pietas non habet promissionem vitæ præsentis pacatæ & beatæ. Respondeo ad antecedens, id subinde accidere; sed tunc Deus hunc defectum vitæ præsentis à se promissæ compensat spiritualibus donis & æternis deliciis: sic enim si tibi promiserim aureum, abunde promissum meum expleo, si pro aureo tibi equum donem. Vide dicta Ephes. 6. 2.

Deus longævitatem piis promissam bonis spiritualibus compensat.

Nota hunc locum pro meritis operum bonorum & piorum; Deus enim non gratis, sed operibus piis, id est, propter opera pia quasi merita promisit mercedem vitæ non tantùm præsentis, sed & futuræ. Negat id Beza: quia, inquit, vltronea est & gratuita
C hæc Dei promissio. Sed perperam: licet enim gratuita sit promissio ex parte Dei promittentis, non est tamen gratuita ex parte eius cui promittitur: ab eo enim requirit opus & laborem; vnde non datur ei gratis res promissa: sed pro labore quasi merces. Sicut ergo herus colono vltroneè promittit mercedem laboris, si eum subire velit; & tamẽ colonus laborando in agro, verè eamdem per laborẽ meretur; ita & pietati, id est operibus pietatis, promittit hic Apostolus ex Deo, vitam æternã quasi mercedem. quidquid enim promittitur cũ cõditione operũ, vel propter opera, habet rationem mercedis & meriti.

FIDELIS SERMO, ET OMNI ACCEPTIONE DIGNVS] *Sermo*, scilicet qui præcessit. putà quòd pietas promissionem habeat vitæ quæ nunc est, & futuræ. ita Chrysost. & hoc arguit vox *enim*, quæ sequitur. Quia enim Paulus verbis iam citatis. piis promittit futuræ vitæ bona quæ nemo vidit; hinc ne quis de
D iis dubitet, subdit, hunc sermonem & promissionẽ esse fidelem, id est certum & indubitatum. vide dicta c. 1. 15. VERS. 9.

IN HOC ENIM (scilicet ob pietatem, & vt vitam æternam piis, & pro pietate decertantibus promissam assequamur) LABORAMVS (labores magnos exantlamus) ET MALEDICIMVR ὀνειδιζόμεθα, (id est, cõtumeliis & probris impetimur) QVIA SPERAMVS (ἠλπίκαμεν, id est sperauimus vel spẽ fiximus) IN DEVM VIVVM, QVI EST SALVATOR OMNIVM HOMINVM MAXIME FIDELIVM } q. d. inquit Hessellius, Magnum argumentum est pietati repositam esse vitã in futuro, quòd tam constanter tot labores sustinemus, & sustinent omnes Sancti, vt in pietate permaneant. Vnde martyrium siue testimonium vocatur mors pro pietate obita. Sic 1. Cor. 15. probat Apostolus resurrectionem ex quotidianis periculis, VERS. 10.

Etymon martyrij.

riculis, quæ subibat, & ex pugna quam Ephesi ha- A buerat, quæ nihil ei profuisset, si more pecudum homo interiret. Sic dicit Martyr Iustinus l.4. Ecclesiast. historiæ c.8. *Nam & ego ipse sectis Platonicis institutus, audiens infamari Christianos, & videns eos impauidos ad suscipiendam mortem, atq; omne suppliciũ tolerandum, considerabam quòd impoßibile esset in malitia eos & in libidine conuersari.*

S. Iustinus conuersus per constantiam Martyrum.

Nota, Deum dici *saluatorem omnium hominum*, id est, seruatorem & conseruatorem corporis & animæ cuiusq; in vita præsenti, sed *maximè fideliũ*; quia eos non tantùm in præsenti, sed etiam in futura vita seruabit & saluabit. ita Chrysostomus & Ambrosius.

Deus saluator omnium, maximè fidelium.

Secundò & planiùs, Deus est *saluator omnium hominum*, quantum est ex parte sua, quia omnibus Christum saluatorem, & media quibus saluari possint, exhibuit: maximè tamen est saluator fidelium, B quia hisce fidem, spem, gratiam, maxima & proxima salutis adiumenta actu contulit, hosque præ aliis curat & amat. Constat enim Deum magis diligere, curæ & cordi habere fideles, iustos & amicos suos, quàm infideles, impios & inimicos. ita Theophyl. & Anselm.

VERS. 12. NEMO ADOLESCENTIAM TVAM CONTEMNAT] Pro *Adolescentiam* græcè est νεότητος, id est iuuentutem: non enim propriè adolescens erat Timotheus vigintitrium annorum, vt vult Hugo Cardinalis, sed iuuenis, qui necdum statam ætatem & perfectam Episcopo dignam attigerat. Fortè ergo triginta annorum erat aut circiter: hucusque enim & vlteriùs se porrigit iuuentus.

Putant aliqui hoc præceptum non ad Timotheum, sed ad Ephesios eius subditos dirigi: quasi C eis iubeat Apostolus, ne Episcopum suum Timotheum, vtpote iuuenem, contemnant.

Triplex huius loci sensus.

Secundò & meliùs, alij hoc putant dirigi ad Timotheum. q.d. O Timothee, esto sis iuuenis, tuere tamen auctoritatem tuam, & imperio vtere, vbi res & animarum salus id exigit. ita Chrysost.

Tertiò & optimè, idem Chrysost. & Ambr. q.d. Esto sis iuuenis, ita tamen sanctè & grauiter te gere, vt non contemnaris, quasi imprudens & leuis iuuenis, sed potiùs vt omnes te quasi patrem amantissimum, & senili prudentia ac maturitate præditum reuereantur. Nam, vt S. Aug. l.4. de Doctr. Christiana c.27. ait, *Habet vt obedienter audiatur quantacumq; granitate dictionis maius pondus vita loquentis*: & contrà, *cuius vita despicitur, restat vt eius prædicatio contemnatur*, inquit S. Gregorius hom. 12. in Euangelia. Hunc sensum exigunt sequentia.

Obiicit hîc Chrysost. Vbi modestia & mansuetudo sacerdotis elucebit, si semper in honore sit, D nec vmquam contemnatur? ac respondet: in his quidem, quæ ad se pertinent, si contemnatur sacerdos siue Episcopus, constantissimè ferre debet: sic enim per patientiam virtus prædicationis ostenditur. Verùm in his, quæ aliorum salutem tangunt, contemptui omninò non pateat: id enim non mansuetudinis esset, sed stultitiæ; neque hîc mansuetudine, sed auctoritate opus est, ne Ecclesiæ vtilitas pereat.

Vbi sui contemptum ferre debeat sacerdos: vbi non?

SED EXEMPLVM (τύπος, id est forma, norma & exemplar vitæ, quòd omnes intueantur, vt illud imitentur, illique se conforment tamquam animatæ legi, inquit Chrys.) ESTO FIDELIVM IN VERBO, id est, in sermone graui, & tali qualis decet Episcopum: IN CONVERSATIONE, (id est, in vita & viuendi consuetudine) IN CHARITATE (Græca addunt, ἐν πνεύματι, id est, in spiritu, vt scilicet zelum & amorem Dei te habere ostendas) IN FIDE (id est, in fidei rectitudine & constantia) IN CASTITATE] id est, in vitæ totius puritate.

Episcopus sit animata lex populo.

Moraliter hic Nota, ingenia hominum non ab antiquitate, sed à probitate esse censenda. Hinc Sapient. 4.8. dicitur: *Senectus venerabilis est non diuturna, neq; annorum numero computata: cani autem sunt sensus hominis, & ætas senectutis vita immaculata.* Sic Ambr. ser. 90. de S. Agnete, inquit: *Computabatur in annis infantia, sed erat senectus mentis immensa.* Sic S. Ignatius epist. ad Magnesianos, *Daniel*, inquit, *sapientißimus duodecim annorum effectus, Spiritu sancto repletus est, & illos seniores canitiem vanã habentes, calumniatores, & alienæ pulchritudinis appetitores esse manifestauit. Samuel etiam cùm esset pusillus, nonagenarium Heli sacerdotem per increpationem redarguit, quòd filios suos honorificaret supra Deum. Similiter & Ieremias audit à Domino, Noli dicere, Quia puer ego sum. Salomon duodecimo natis anno regnare incipiens meretricum pro paruulis quæstionem dissoluit. Iosias verò octo annorum aras & monumenta subuertere cœpit, lucos excidere, templa deiicere, quæ dæmonibus fuerant consecrata.*

Morale. Senectus vera sua est non in ætate, sed in probitate.

Iuuenes fuerunt Daniel, Samuel, Ieremias, Salomon, Iosias.

Nota Secundò, Prælatos magis docere & auctoritatem sibi conciliare debere exemplo sanctæ vitæ, quàm eruditè docendo & concionando. Plus enim, inquit Seneca, homines oculis, quàm auribus credunt. Hinc S. Petrus epist. 1. c.5. præscribit Pastoribus vt fiant *formæ gregis*; & Christus, *Vos estis*, inquit, *sal terræ, & lux mundi: non potest ciuitas abscondi supra montem posita.* Qua de re præclarè admonet Heliodorum Episcopũ Hieron. in epitaphio Nepotiani, *In te, inquit, omnium oculi diriguntur, domus tua & conuersatio tua quasi in specula constituta, magistra est publicæ disciplinæ: quidquid feceris, id sibi omnes faciendum putant. Caue ne committas, quod aut qui reprehendere volunt, dignè lacerasse videantur, aut qui imitari, cogantur delinquere.*

Auctoritas paranda magis vita quam verbo.

DVM VENIO, ATTENDE LECTIONI, EXHORTATIONI ET DOCTRINÆ] *Sacra Scriptura*, ait Ambros. l.3. de Fide c.7. *est liber sacerdotalis*, &, vt inquit S. Dion. Ecclesi. hierarch. c.1. *est substantia sacerdotij nostri.* Hinc infert Chrys. hom. 2. de prouidentia: Omne vitæ tempus est breue: quòd si vel longissimum esset, consumendum foret in scientia sanctarum Scripturarum. Ita Paulus morti licet proximus, libros tamen (sacros vtique) ad se afferri mandauit, 2. Timoth. 4.13. In quem locum D. Thomas refert S. Ambrosium (quod & in eius Vita refertur) vsque ad vltimam suam ægritudinem, non cessasse vmquam scribere, commentari, & exponere sacras Literas: adeoque commentationi psalmi 47. *Magnus Dominus & laudabilis nimis*, immortuum esse. Simile de Ven. Beda narrat auctor Vitæ eius.

VERS. 13. *Sacra Scriptura est liber sacerdotalis.*

S. Ambros. sacræ Scrip. immortuus est.

NOLI NEGLIGERE GRATIAM, QVÆ IN TE EST, QVÆ DATA EST TIBI PER PROPHETIAM, CVM IMPOSITIONE MANVVM PRESBYTERII] Nota. Pro *gratiam*, græcè est χάρισμα, id est donum, officium scilicet & ordinem Episcopi. ita Ambrosius: &, vt Chrysostomus, auctoritatem & munus docendi, de quo iã dixit, *Attende doctrinæ*: quod in sua ordinatione accepit Episcopus cum gratia huic officio & muneri necessariâ. Respicit enim ad charitatem, fidem, castitatem, quæ in Timotheo requisiuit v. 12. Nam Græcum χάρισμα) non tantum gratiam gratis datam, sed etiam gratiam gra- VERS. 14.

tum facientē significat, vt patet Rom. 6. 23. *Gratia* (græcè χάρισμα) *Dei vita æterna*. Rom. 5. 15. *Non sicut delictum, ita & donum* (græcè χάρισμα) gratiæ scilicet Christi iustificantis. 1. Corint. 7. 7. *Vnusquisque proprium donum* (græcè χάρισμα, scilicet castitatis) *habet à Deo.*

Quomodo gratia data Timotheo per prophetiam?

Nota Secundò. Hæc gratia data est Timotheo *per prophetiam*, id est reuelationem, qua Deus iussit Timotheum ordinari Episcopum c. 1. 18. q. d. Effice & conare, vt veras ostendas prophetias de te ordinando factas.

S. Hieron. verò ad Euagrium, prophetiam hic propriè accipit pro prædictione futurorum, aut potiùs pro interpretatione Scripturarum. Hanc enim in sua ordinatione maiorem & clariorem, quàm antea accepisse Timotheum, innuit hîc Apostolus.

Verùm gratia iam dicta, scilicet auctoritas docendi, aut munus Episcopi, non fuit datum Timotheo per talem prophetiam; sed potiùs hæc prophetia data est propter gratiam & talentum episcopatus, vt eo ritè perfungi posset. Rursum Vatablus sic explicat: Noli negligere gratiam, quæ tibi data est *per*, id est ad, *prophetiam*, id est doctrinam, scilicet vt prophetes, id est, doceas populum: sed & hoc coactum videtur. Græcum enim διὰ non *ad*, sed *per* significat. Primus ergo sensus est genuinus.

Prophetia est forma Sacramenti Ordinis.

Aliqui viri docti per *prophetiam* intelligunt orationem sacram, siue verba mystica, putà ipsam formam Ordinationis, quasi Apostolus hîc designet ipsam formam Sacramenti Ordinis, & mox eiusdem materiam, cùm subdit, *Cum impositione manuum*. Hæc expositio nonnullis noua videtur & insolens, sed reuera non est. Nam Apostolus 1. Corinth. 14. 5. & alibi, prophetiam vocat quamlibet orationem & sermonem sacrum, præcipuè arcanum & mysticum, quales olim erant formæ Sacramentorum.

Quænam impositio manuum presbyterij. Primò,

Nota Tertiò, *cum impositione manuum presbyterij*, id est, per impositionem manuum presbyterij, putà per ordinationem presbyterij, id est, cœtus presbyterorum, maiorum scilicet, id est Episcoporum. Episcopus enim ordinatur ab aliis tribus Episcopis, qui ordinando Episcopo manus imponunt. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. Theodor. Sic & nouellis sacerdotibus, cùm ordinantur; Episcopus, & post Episcopum sacerdotes omnes vicissim manus imponunt, vt iubet Concilium Carthaginense IV. c. 30.

Secundò,

Aliter Ansel. *per impositionem manuum presbyterij*, id est inquit, per ordinationem, qua ordinatus, & consecratus es presbyter, id est Episcopus. & Maldon. in Notis manuscr. per *presbyterium* accipit ordinem sacerdotalem. Rursum Vatablus per *impositionem manuum presbyterij* intelligit electionē, qua à presbyteris, id est senioribus Christianis, Timotheus erat electus in Episcopum. impositio enim manus signum est externum electionis, inquit. q. d. Per manus impositionem tamquam signū electus es in Episcopum à senatu Christiano, qui est Ephesi, quæ verba sapiunt hæresim: innuunt enim senatum laicum & ciuilem constituere & ordinare Episcopos, aliosq; Ecclesiæ ministros. Adde, nusquam legimus laicos Episcopis aut presbyteris manus imposuisse. Nimirum hæc, & multa alia Vatablo viro Catholico ab hæreticis eius scripta excudentibus inserta & supposita sunt.

Vatabli error.

A Hinc Nota Quartò, Ordinem esse Sacramentum: nam cum officio quod confert, confert & gratiam illi officio necessariam. Et materia Sacramenti hîc est impositio manus, sub qua reliqua intelligit; forma verò sunt verba, quibus simul ac materia adhibetur, Episcopus tribuit ordinato potestatem sacram. Id magis patebit ex epistola 2. c. 1. v. 6. Vnde S. Aug. in Quæst. noui & veteris testamenti, q. 93. ex Ioa. 20. vbi Christus insufflans in Apostolos dixit, *Accipite Spiritum sanctū: Insufflatio*, inquit, *hæc gratia quædam est, quæ per traditionem infunditur ordinatis, per quam commendatiores habentur; vnde Paulus dixit. Noli negligere gratiam*, &c.

Ex hoc loco probatur Ordinem esse Sacramentum.

NotaQuintò. Hinc aliqui probabiliter cum Syluestro v. *Ordo* 2. §. 4. & Bellarmino lib. 1. de Sacramento Ordinis c. 9. contra D. Soto, Ruardum & Nauarrum, docent manus impositionem esse de B essentia Ordinis, præsertim Episcopalis. Quia Scriptura, Concilia & Patres Ordinem vocant passim manus impositionem. Significat enim hæc impositio ordinandos quasi victimas Deo consecrari & offerri. sic enim olim sacerdotes manus imponebant victimæ, cùm eam Deo offerrent. Exodi 29. v. 10. 15. 19. hoc ritu significantes se victimā à sua manu & potestate in Dei ius transscribere. Simili cæremonia prisci Romani seruis suis se abdicabāt, cùm eos suæ libertati restituerent: tenentes enim caput serui dicebant, Hunc hominem liberum esse volo, & mittebant cum manu sua. Sic & filij Israel Leuitis manus imponentes eos à se quasi abdicarunt, Deoq; obtulerunt & consecrarunt, Num. 8. v. 10. Sciant ergo sacerdotes, se hac cæremonia Deo sacratos esse, vt ei se totos dedicent, iam non sibi viuentes, sed vitam totam diuinis mysteriis, C præsertim in aliorum salute procuranda, impendant & superimpendant. Idem factitarunt Gentiles: narrat enim Liuius lib. 1. dec. 1. capiti Numæ Pompilij, cùm summo sacerdotio initiaretur, manus esse impositas.

Manuum impositio est de essentia Ordinis.

Quid significet. Primò.

Secundò, hac manuum impositione significatur, inquit Amalarius l. 1. de Eccles. offic. c. 12. illapsus Spiritus S. quem ordinans precatur dari ordinando eiusq; regimen, directio & protectio, vt scilicet Spiritus S. ordinandum quasi manu sua regat & dirigat. Vnde S. Dion. de Eccl. hierach. c. 5. p. 3. *Manuū impositione*, inquit, *indicatur protectio principiū & perfectoris Dei, qua internè illi ipsi, quibus manus imponitur, tamquam filij ab eo gubernantur: quæ virtutem ac robur ipsis largitur, & aduersarias potestates repellit.*

Secundò.

Tertiò, hæc manus impositio non tantùm regimen & protectionem, sed & plenitudinem spiritus D & gratiæ, quæ datur ordinatis, ac potestatem, quam in alios accipiunt, significat. Vnde S. Dionysius suprà: *Manus*, inquit, *impositio docet, eos qui sacris Ordinibus mancipantur, sacras omnes actiones quasi sub Deo efficere, vtpote quem habeant operationum suarū in omnibus ducem atq; rectorem.* Sic Num. 27. 18. Iosue repletus est spiritu sapientiæ, quia Moses posuit super eum manus suas, quasi consecrans eum ducem populi. Sic Christus Matth. 19. paruulis manus imposuit, & ascendens in cælum, eleuatis manibus, suis discipulis benedixit, hoc ipso significans se plurima eis dona de sua plenitudine largiri. Hinc S. Hieron. in c. 59. Isaiæ ait, ordinationem à Græcis vocari χειροτονίαν, id est, manus impositionem; eò quòd non solùm vocis imprecatione seu verbis mysticis, sed etiam manus impositione impleatur, id est, perficiatur & consummetur.

Tertiò.

Quid χειροτονία.

Deni-

Denique Nota, hic per presbyteros significari B Episcopos:, neque enim simplices presbyteri, sed Episcopi Timotheo Episcopo manus imposuerunt, vide dicta Philipp. 1. 1. Perperam ergo Erasmus & Kemnitius volunt inter presbyterum, sacerdotem & Episcopum nihil olim interfuisse.

Error Erasmi.

VERS. 15. HÆC MEDITARE] ταῦτα μελέτα, id est, hæc cura, hæc satage, his iuge studium omnesque corporis & animæ vires impende, & intende.

VERS. 16. ATTENDE TIBI, vt actiones & mores tuos omnes sæpiùs lustres, examines, corrigas, componas; ET DOCTRINÆ] vt scilicet alios doceas. Hæc duo munia sunt Episcopi, imò cuiusuis pastoris, doctoris & concionatoris; vt scilicet primum se, deinde alios doceat, qui enim seipsos negligunt, & totos se in proximorum curam effundunt, euanido spiritu laborant, nec sibi nec alijs prosunt. Viue tibi, attende tibi, si vis alijs prodesse. Pulchrè S. Bernardus l. 2. de Consider. ad Eugenium: *Quatuor*, inquit, *tibi consideranda reor, te, quæ sub te, quæ circa te, quæ supra te.* A *te tua consideratio inchoet, ne frustra extendaris in alia, te neglecto. Quid tibi prodest si vniuersum mundum lucreris, te vnum perdens? Et si sapiens sis, deest tibi ad sapientiam, si tibi nõ fueris. Quantum verò? vt quidem senserim ego, totum. Noueris licet omnia mysteria, noueris lata terræ, alta cæli, profunda maris; si te nescieris, eris similis ædificanti sine fundamento, ruinam non structuram faciens. Quidquid extruxeris ex te, erit instar congesti pulueris, ventis obnoxium*, &c.

Pastor primum se, deinde alios doceat.

De sui consideratione ex S. Bernardo.

HOC ENIM FACIENS TE IPSVM SALVVM FACIES, ET EOS QVI TE AVDIVNT] Nota, eum qui sibi attendit, seipsum, & qui doctrinæ intendit, alios saluos facere. Ecce hic Paulus Timotheum & similes vocat sui & aliorum saluatores. Sic Abdias v. 21. prædicit ascensuros saluatores in montem Sion. Nõ ergo fit iniuria Christo, si Sanctos vocemus saluatores & aduocatos nostros, si beatam Virginem vocemus dominam, patronam & spem nostram.

CAPVT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet quomodo se Episcopus gerere debeat cum senibus, iuuenibus, puellis.

Deinde v. 3. docet Episcopi esse prouidere viduis, quæ verè sunt viduæ, ac præsertim ijs quæ in misericordiæ operibus probatæ, & castitatem vidualem vouendo professæ, in Ecclesiasticarum viduarum cœtum allectæ & selectæ sunt: idéoque vult eas seniores esse, ne fidem Deo datam, id est votum cælibatus, violent: iuniores autem mauult nubere & familiam regere.

Tertio, v. 17. iubet presbyteros, qui laborãt in verbo & doctrina, honorari, & liberaliter ali.

Quarto, v. 20. docet, Episcopi esse corrigere peccantes, nec cito alicui manus imponere.

1. SEniorem ne increpaueris: sed obsecra vt patrem, iuuenes vt fratres: 2. anus vt
matres, iuuenculas vt sorores in omni castitate. 3. Viduas honora, quæ verè vi-
duæ sunt. 4. Si qua autem vidua filios, aut nepotes habet: discat primùm domum
suam regere, & mutuam vicem reddere parentibus: hoc enim acceptum est coram Deo.
5. Quæ autem verè vidua est, & desolata, speret in Deum, & instet obsecrationibus &
orationibus nocte ac die. 6. Nam quæ in delicijs est, viuens mortua est. 7. Et
hoc præcipe, vt irreprehensibiles sint. 8. Si quis autem suorum, & maximè dome-
sticorum, curam non habet, fidem negauit, & est infideli deterior. 8. Vidua eliga-
tur non minùs sexaginta annorum, quæ fuerit vnius viri vxor. 10. in operibus bo-
nis testimonium habens, si filios educauit, si hospitio recepit, si sanctorum pedes lauit, si
tribulationem patientibus subministrauit, si omne opus bonum subsecuta est. 11. A-
dolescentiores autem viduas deuita. Cùm enim luxuriatæ fuerint in Christo, nubere vo-
lunt: 12. habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt. 13. si-
mul autem & otiosæ discunt circuire domos: non solùm otiosæ, sed & verbosæ & curio-
sæ, loquentes quæ non oportet. 14. Volo ergo iuniores nubere, filios procreare, ma-
tresfamilias esse, nullam occasionem dare aduersario maledicti gratia. 15. Iam enim
quædam conuersæ sunt retro satanam, 16. Si quis fidelis habet viduas, subministret
illis, & non grauetur Ecclesia: vt ijs, quæ verè viduæ sunt, sufficiat. 17. Qui bene
præsunt presbyteri, duplici honore digni habeantur: maximè qui laborant in verbo &
doctrina. 18. Dicit enim Scriptura, Non alligabis os boui trituranti. Et, Dignus est
operarius mercede sua. 19. Aduersus presbyterum accusationem noli recipere, nisi
sub duobus aut tribus testibus. 20. Peccantes coram omnibus argue: vt & ceteri ti-
morem habeant. 21. Testor coram Deo & Christo Iesu, & electis angelis, vt hæc cu-
stodias sine præiudicio, nihil faciens in alteram partem declinando. 22. Manus ci-
tò nemini imposueris, neque communicaueris peccatis alienis. Teipsum castum custo-
di. 23. Noli adhuc aquam bibere, sed modico vino vtere propter stomachum tuum,
& frequentes tuas infirmitates. 24. Quorumdam hominum peccata manifesta sunt,
præcedentia ad iudicium, quosdam autem & subsequuntur. 25. Similiter & facta bo-
na manifesta sunt, & quæ aliter se habent, abscondi non possunt.

DOcuit Apostolus hactenus Timotheum Episcopum in genere, quomodo se gerere, docere & exhortari debeat. Hic ad particularia descendit, docetque quomodo cum senioribus, iuuenibus, viduis, iuuenculis, se habere, singulosque alloqui & monere debeat: dicit ergo

VERS. 1. SENIOREM NE INCREPAVERIS] πρεσβυτέρῳ μὴ ἐπιπλήξῃς, id est, seniori ne plagam infligas. Plaga hîc intelligitur non verberum, sed verborum. q. d. Senem ne acriori obiurgatione verberes. Hęc enim verborum verbera. præsertim si à iuuenibus, qualis erat Timotheus, infligantur, magis senes, vtpote ætate graues & melancholicos, contristant & affligunt, quàm iuuenes afficiant & affligant verbera virgarum & baculorum.

Verbera iuuenes, verba dura senes affligunt.

Intellige hæc cum S. Gregor. lib. 7. epist. indict. 2. epist. 1. quando culpa senioris exemplo suo, quasi laqueo non trahit ad interitum corda iuuenum; nam si ea trahat, districta increpatione feriendus est, vt Daniel acriter increpauit senes insidiantes Susannæ c. 13. & Christus senes sacerdotes & Scribas, populum à se & Deo abducentes; Matth. 23.

SED OBSECRA] Gręcum παρακάλει tria significat; Primò, *exhortare*, vt vertit Vatablus; Secundò, *consolare*: Tertiò *obsecra*, vt vertit Noster; idque aptius huic loco conuenit. Vult enim Paulus senes haberi quasi patres, vt si peccent; moneantur quidem ab Episcopo, sed ea reuerentia & lenitate, vt potiùs eos obsecrare quàm admonere videatur.

IVVENES, VT FRATRES] Repete παρακάλει, id est, obsecra, vel etiam, exhortare. hoc enim magis conuenit fratribus, quàm patribus, quos, vt dixi, decet obsecrare.

VERS. 2. IVVENCVLAS VT SORORES, IN OMNI CASTITATE] Præcipit, cautè & rarò, ac nonnisi alijs præsentibus cum iuuenculis agendum, tum vt peccati, tum vt suspicionis sinistræ periculum euadat Episcopus & quiuis presbyter. Collocutiones enim, inquit Chrysost. difficile effugiunt suspiciones. Hinc monet Ecclesiast. c. 42. v. 12. *In medio mulierum noli commorari: de vestimẽtis enim procedit tinea, & à muliere iniquitas viri*, Et S. Hieron. ad Nepotian. *Hospitiolum, inquit, tuum aut numquam aut raro mulierum pedes terant.* Et infrà. *Solus cum sola secreto & absque arbitro vel teste non sedeas*: Vide eumdem epist. ad Rusticum. Vnde S. Augustinus, teste Possidonio, feminarum, & in eis sororis ac fratris filiæ, contubernium & consuetudinem declinauit. vide dicta c. 3. v. 2. ad vocem, *Pudicum*.

Quàm caute fugienda sint mulieres.

VERS. 3. VIDVAS HONORA, QVÆ VERE VIDVÆ SVNT] quæ scilicet ab omnibus etiam filijs desolatæ, atque omnibus curis exutæ, vnique Deo intentæ & dicatæ sunt. ita Chrysost. Anselm. Theophyl.

Vidua cur dicatur

Alludit ad etymon χήρα, quod est χήρω, id est destituo, desolor, orbo, sic & latinè vidua à viduando dicitur. Vnde 5. ait Paulus: *Quæ autem verè vidua est & desolata*, &c. Has ergo viduas, inquit, honora, tum propriè eis honorem congruum deferendo, inquit Chrysost. tum oblationibus fidelium eas sustentando: hoc enim est Hebręum כבד *cabad*, Vnde Hieron. in c. 13. Matthæi. *Honor*, inquit, *in Scriptura non tã in salutationibus deferendis, quàm in eleemosynis ac munerum oblatione sentitur.*

Honora, id est sustenta.

Notat Chrysost. & Ambros. τὸ *verè vidua*. Per hoc enim significat fieri posse, vt aliqua sit quæ virum non habeat, nec tamen vidua sit. Sicut enim virginem non facit abstinentia à coniugio, sed amor integritatis, qua sine querela & diuinis rebus intenta sanctam se Domino exhibeat, eique quasi assiduè inhæreat & assideat, vt dixit Apostolus 1. Corinth. 7. 35. ita pariter res se habet in vidua, vt verè sit vidua ad mentem Apostoli.

Quæres, an de omnibus viduis loquatur hic Apostolus? Respondeo, loqui de omnibus, potissimùm tamen de viduis sacris & Ecclesiasticis: ad has enim sensim descendit, vt patebit v. 9. ita Chrysostomus.

De quibus viduis agat Apostolus.

Pro quo Nota ex historia Ecclesiastica, olim etiam tempore Apostolorum, sicuti erant virgines quæ se totas Deo dicabant, ita similes erant & viduæ. Rursum sicut quædam ex virginibus hisce seorsim in domibus suis degebant, vt patet ex Concilio Carthaginensi III. can. 33. quædam verò simul viuebant. vti iam fit in monasterijs: ita pariter viduæ hæ aliæ domi seorsim, aliæ simul quasi in collegio viuebant. Vnde de his posterioribus loquens S. Ignatius tum alibi, tum in epist. ad Philippenses, *Saluto*, ait, *collegium virginum & cœtum viduarum.*

Petes, quales essent hæ viduæ Ecclesiasticæ, & cur ab Apostolo verè viduæ vocentur?

Viduæ Ecclesiasticæ quæ & quales.

Respondeo Primò, Hæ viduæ à mundo separatæ, & quasi mundo mortuæ simul viuebant, vnique Deo & pietati vacabant, vt patet v. 5. *Resp. Primò.*

Secundò, profitebantur, imò vouebant castitatem: vnde v. 12. ait Apostolus, aliquas ex eis *primam fidem* (id est votum) *irritam* fecisse. *Secundò,*

Tertiò, ex eis deligebantur diaconissæ & similes, quæ imperitas mulieres docerent & præpararent ad baptismum, de quibus Epiphanius hæresi 79. quæ est Collyridianorum; imò tempore S. Pauli omnes hæ viduæ erant quasi diaconissæ, vt dicam v. 9. *Tertiò.*

Quartò, erant pauperes & omnibus subsidijs destitutæ (quas vers. 5. vocat *verè viduas*) ideoque alebantur ab Ecclesia, vt patet v. 3. & Actor. 6. 1. Hinc & Cornelius Papa apud Eusebium li. 6. Histor. cap. 33. vbi omnium ordinum clericos, qui tum Romæ erant, recenset, numerat viduas cum indigentibus mille quingentas; quas omnes, inquit, alit Deus in Ecclesia sua. Nam viduæ quæ non erant pauperes, vel habebant parentes, filios aut nepotes diuites, non habebantur verè viduæ, omnino desolatæ & omni subsidio destitutæ: quia ab eis ali poterant & debebant, vti hîc iubet Apostolus v. 16. *Quartò,*

Quintò, erant ætate & sanctitatis professione honorabiles, vnde tanta & tam multa requirit Apostolus ab eis. Hinc etiam in tertia collecta in die parasceues, quo sacerdos orat ordine pro quolibet Ecclesiæ gradu & statu, post clericos & virgines orat pro viduis, ac deinde pro toto populo. *Quintò,*

Sextò, erant sub cura Episcopi; vnde eas tantopere Episcopo Timotheo hîc commendat Apostolus. Hinc Chrysost. l. 3. de Sacerdotio inter alias causas, cur fugerit episcopatum, quasi onus suos humeros superans, hanc adfert, quòd oporteat Episcopum curare viduas, & eis prouidere. *Sextò,*

Septimò, tempore S. Augustini & Innocentij habebant habitum distinctum, mutabantque laicum in religiosum & nigrum, ac pulla veste incedebant, vt patet ex Concil. Arausicano c. 15. & Carthaginens. IV. c. 104. & ex S. Augustino epist. 199. ab Ecdiciam, vbi eam reprehendit, quod inscio, marito vestem laicam deposuisset. *Septimò,*

Octauò,

Octauò.

Octauò, erant quasi matres & præfectæ aliarum A fœminarum, vt dicam v.9. De hisce ergo viduis maximè loqui Apostolum docet S. Chrysost. Hesselius, & alij, & fauent verba Apostoli, quibus operosè & exactè eas instituit. Vnde vers. sequent. eas probari vult, antequam in cœtum hunc sacrum admittantur: *Discat*, inquit, *primùm domum suam regere*, &c.

Quærit Chrysost. cur de virginibus æquè ac de viduis nihil hic statuat Apostolus? ac respondet, quòd Ephesi tunc, vtpote in Ecclesiæ primordijs, raræ vel nullæ essent virgines, putà simul quasi in collegio vel monasterio viuentes, quæ curâ Episcopi indigerent.

Vers. 4.

Si qua vidua filios aut nepotes habet, discat primum domum suam regere, et mutuam vicem reddere parentibus] Pro *discat*, græcè est μανθανέτω, pro quo Syrus, Theoph. & alij B legunt, μανθανέτωσαν, id est discant, scilicet filij & nepotes, *domum suam*, id est, viduas domus suæ, putà matrem & auiam, regere, εὐσεβεῖν, id est piè tractare, &, vt Hieron. ad Gerontiam legit, colere. Tempore enim Pauli, filii & nepotes viduarum multarum, cùm viderent alias viduas pauperiores ab Ecclesia ali, solicitabant Episcopum, vt eorum mater vel auia cum alijs viduis ab Ecclesia alerentur, etsi ipsi possent eas alere, vt scilicet earum alimonia & cura liberarentur, & in Ecclesiam earum onus reijcerent. Vnde Paulus mandat hic Episcopo Timotheo, vt eis respondeat: Sustentate priùs matrem vestram & auiam; vbi verò eas ampliùs alere non poteritis, tunc demum ad Ecclesiam confugite. ita ex Theophylacto Hesselius. Verùm Romana, Ambros. & alij legunt, *discat*, non, Discant; itaque legendum esse patet ex eo quòd viduas ipsas C hic instituat Apostolus, non autem earum filios & nepotes. De his enim agit vers. 16. vbi iubet vt matrem suam alant; non ergo idipsum hîc eis iubet.

Hinc Secundò, Ambros. τὸ *discat domum suam regere*, refert ad viduam; τὸ verò *& vicem reddere parentibus*, refert ad filios. Verùm tunc in priori legendum esset, *discat*; in posteriori, *discant*: iam autem Apostolus dicit *discat*, idque semel tantùm.

Dico ergo Apostolum vtrobique loqui de solis viduis. q.d. Si qua vidua habet filios aut nepotes, illa antequam in cœtum viduarum, de quibus iam dixi, ab Ecclesia admittatur, discat primò domum suam, id est filios & nepotes regere; græcè εὐσεβεῖν, id est, vt Syrus, Vatablus & Ambrosius, piè tractare (licet enim Græcum εὐσεβεῖν sit neutrum; tamen Apostolus facit actiuum per hebraismum, sumens D *cal* pro *hiphil*) vt scilicet piè filios regat, eosque pietate imbuat.

Vidua vicem reddat parentibus quomodo.

Discat Secundò, hæc vidua *mutuam vicem reddere parentibus*, vt scilicet, si parentes adhuc viuant, eis inseruiat, opituletur, ministret, eosque alat, sicut ab eis à puero alita & educata est: vti faciunt ciconiæ parentibus senibus, à quibus hæc reciproca filiorum pietas in parentes ἀντιπελαργία dicitur. Sin parentes sint mortui, reddat eis vicem in filijs & nepotibus, eisque impendat illam curam, alimoniam & obsequium, quod parentibus impendisset.

Exemplum S. Monicæ.

Talis vidua fuit S. Monica de qua S. Aug. li. 9. Cōfess. c. 9. *Fuerat*, inquit, *vnius viri vxor, mutuam vicem parentibus reddiderat, domum suam piè tractauerat, in operibus bonis testimonium habebat, nutrierat filios, toties eos parturiens quoties abs te deuiare cernebat. Postremò nobis, Domine, omnibus, qui ex munere tuo ante dormitionem eius, in te iam consociati, viuebamus, percepta gratia baptismi tui, ita curam impendit, quasi omnes genuisset; ita seruiuit, quasi omnibus genita fuisset.*

Quæ vere vidua est et desolata, speret in Deum, et instet obsecrationibus et orationibus nocte ac die] Coniunctio *&* hîc significat id est. q.d. Vidua quæ non solùm marito, sed & liberis omniumque hominum solatio viduata est, & sola derelicta, hæc *speret in Deum*, quòd eum experietur prouisorem, imò patrem & maritum, adeoque vice omnium habeat Deum, inquit Chrysost. Pro *speret*, græcè est ἤλπικεν, id est, sperauit aut sperat, vt legit Ambrosius: subinde enim in talibus præteritum pro præsenti ponitur; quasi Apostolus non præcipiat, sed describat quæ verè viduæ sint, scilicet quæ omni hominum spe destitutæ totam spem & mentem in Deum defixerunt. ita Chrysost. Vers. 5.

Nam quæ in delicijs est, vivens (licet corpore, spiritu tamen) mortua est] q.d. Viuens non viuit, sed vitam corporis obruit animæ morte. vide Chrysost. *immodicæ deliciæ*, inquit Theodor. *rationem obruunt, & efficiunt vt in corpore tanquam in aliquo sepulcro iaceat.* Vnde & Sophocles gulosum hominem taxans: *Non arbitror*, inquit, *hunc viuere: sed cadauer iudico.* Rationem dat S. August. tract. 47. in Ioan. *Vita*, inquit, *carnis tua anima est, vita animæ tuæ Deus est. Quomodo moritur caro amissa anima, quæ vita est eius: sic moritur anima amisso Deo, qui vita est eius.* Vers. 6. Vita animæ est Deus.

Verè ergo S. Bernard. ser. 48. in Cantic. *Vita*, inquit, *in delicijs agens & mors est & vmbra mortis: quantum enim vmbra propè est corpori, cuius est vmbra, tantum pro certo vita illa inferno appropinquat.* Vita in delicijs est mors.

Verè item Ambrosius lib. de Viduis, loquens de Iudith: *Aduertitis, inquit, quantum nocere possit mulieribus ebrietas, quando viros vina sic soluunt, vt vincantur à fœminis. Esto igitur vidua temperans; casta primùm à vino, vt casta possis esse ab adultero: nequaquam te ille tentabit, si vina non tentent. Nam si Iudith bibisset, dormisset cum adultero: sed quia non bibit, haud difficilè ebrios exercitus vnius sobrietas & vincere potuit & eludere.* Et S. Fulgentius epistol. 2. cap. 14. *Egreditur*, inquit, *castitas oppugnatura lasciuiam, & ad interitum superbiæ humilitas sancta procedit: ille pugnabat armis, ista ieiunijs: ille ebrietate, ista oratione. Igitur quod omnis Israelitarum populus facere non potuit, sancta Vidua castitatis virtute perfecit. Obtruncauit vna mulier tanti agminis ducem, & insperatam Dei populo reddidit libertatem. Tantum potuit humilis castitas*, cuius mater fuit sobrietas.

Nota hîc septem virtutes & dotes viduarum, prima est, filios & domum piè regere; secunda, parentes colere; tertia, mortuo marito sperare in Deum; quarta, instare orationi; quinta, fugere delicias; sexta, esse irreprehensibiles; septima, pijs operibus se dedere, maximè hospitalitatis & misericordiæ, vt ait v. 10. Talis fuit Anna prophetissa Lucæ cap. 2. *Cuius diuersorium*, inquit S. Ambrosius lib. de Viduis, *erat in templo, colloquium in prece, vita in ieiunio.* Talis fuit & Iudith. vide Ambrosium ibidem. & Augustinum lib. de Bono viduitatis. Talis etiam vidua fuit S. Paula Romana, Blesilla, Melania, vt patet ex earum Vita apud S. Hieronymum. Talis vidua fuit Euphrasia Romana, quæ iuuencula nobilis & potens, mortuo maritò, cùm ab Imper. Septem dotes viduarum. Illustrium viduarum exempla.

Imper. vrgeretur ad secundas nuptias, omnibus abdicatis secessit in Thebaidem, ibique in sancta viduitate inter Sanctos vixit & mortua est. Talis fuit & Constantia filia Constantini Imp. quæ Gallicano marito duci totius exercitus persuasit, non tantùm fidem Christi, sed & continentiam, cuius & votum vterque nuncupauit: vnde ipse se totum pauperum ministeriis addixit, & sub Iuliano Apostata gloriosum martyrium consummauit. Talis fuit S. Elisabeth filia regis Hungariæ, quæ iuuencula marito mortuo totam se addixit curæ pauperũ & ægrotorum. Talis fuit S. Brigida vidua nobilissima, quæ totam se peregrinationi ad loca sancta addixit, Romam & Hierosolymam adiit, multa monasteria fundauit, multaq; alia heroica opera perfecit. Talis fuit Olympias, quæ Nebridio marito præfecto vrbis Constantinopol. secundo coniugij anno mortuo, iuuencula secundum maritum respuit. Cumque Theodosius Imp. eam planè coniungere vellet Elpidio cuidam sibi congeneri, illa restitit, dixitque, *Imperator meus si voluisset me vitã transigere cum viro quopiam, vtiq; non ademisset mihi primum coniugẽ: nunc eum adimens matrimonij molestiis me extricauit, & suaue continentiæ iugum mihi imposuit, mentiq; mea infudit.* Quare se totam addixit ministeriis templi, eleëmosynis, piisque operibus. Vnde mirè eam laudat S. Chrysost. de qua plura in fine v. 10. Audi & alias illustres.

Marcella Romana nobilissima viro post nuptias septimo mense priuata est. Cùm eam Cerealis Cõsul Romanus propter ætatem, & antiquitatem familiæ, & insignem decorem corporis, ac morum temperantiam ambitiosius peteret, suasque iam grandis natu polliceretur diuitias, & non quasi in vxorem, sed quasi in filiam vellet donationem transfundere, Albinaque mater tam clarum præsidium viduatæ domus vltrò appeteret; illa respondit; *Si vellem nubere, & non æternæ me cuperem pudicitiæ dedicare, vtiq; maritum quærerem, non hæreditatem.* Illoq; mandante posse & senes diu viuere, & iuuenes citò mori, eleganter lusit: *Iuuenis quidem potest citò mori, sed senex diu viuere non potest.* Quare vidua permanens pietati & Deo vacauit. ita D. Hieron. in Epitaph. Marcellæ.

Galla Symmachi Consulis Romani filia tradita marito, primo anno eo orbata est: cumque omnes eam vrgerent ad secundas nuptias, etiam medici dicentes, nisi nuberet, eam ob igneam complexionem contra naturam barbam habituram, quod & factum est; illa constans in viduitate permansit, neque hanc exteriùs deformitatem timuit, quæ interiùs cælestis sponsi speciem amauit. Mox ergo vt eius maritus defunctus est, abiecto sæculari habitu, ad omnipotentis Dei seruitium sese apud B. Petri ecclesiam monasterio tradidit, ibique multis annis simplicitati cordis & orationi dedita, larga indigentibus eleëmosynarum opera impendit. Cumque omnipotens Deus perennem iam mercedem reddere eius laboribus decreuisset, canceri vlcere in mamilla percussa est. Nocturno autem tempore ante lectum eius duo candelabra lucere consueuerant: quia videlicet amica lucis, non solum spiritales, sed etiam corporales tenebras odio habebat. Quæ dum nocte quadam ex hac eâdem iaceret infirmitate fatigata, vidit S. Petrum Apostolum inter vtraque candelabra ante suum lectum constitisse: nec perterrita timuit, sed ex amore sumens audaciam exul-

A tauit, eique dixit: *Quid est, Domine mi? dimissa sunt mihi peccata mea?* Cui ille benignissimo vultu inclinato capite annuit, dicens: *Dimissa. Veni.* Sed quia quamdam sanctimonialem feminam in eodẽ monasterio præ ceteris diligebat, ilicò Galla subiunxit, *Rogo vt soror Benedicta mecum veniat*, cui ille respondit: *Non, sed illa talis veniat tecum: hæc vero quam petis, die te erit trigesimo secutura.* His itaq; expletis, visio Apostoli assistentis & colloquentis ei ablata est. At illa protinus cunctæ congregationis accitui matrem, eique quid viderit, quidue audierit indicauit. Tertio autem die, cum ea quæ iussa fuerat sorore defuncta est: illa verò quam ipsa popolcerat, die est trigesimo subsecuta. ita S. Gregorius lib. 4. Dialog. cap. 13. anno 504. Fulgentius epist. ad Gallam.

B Anno Domini 514. ex hac vita migrauit Clodoueus Francorum rex, qui sepultus est Parisiis in basilica S. Petri Apostoli, quam ipse rex hortante S. Genouefa virgine à fundamentis cœpit erigere, eiusque vxor Clotildis perficiendam curauit. Ipsa autem regina post mortem viri sui Turonos venit, ibiq; ad basilicam S. Martini deseruiens cum summa pudicitia atq; benignitate morata est omnibus diebus vitæ suæ, rarò Parisios visitans. ita Gregor. Turonensis lib. 2. Hist. Franc. c. vlt.

Quirina Laurentij Patriarchæ Veneti mater, clarissima genere mulier, anno ætatis 24. amisso viro, & quinque susceptis liberis, reliquam ætatem cælibem duxit, domum suam regens, vt Apostoli verbis vtar, & filios in timore Dei & mandatis instituens, instans orationibus die ac nocte: 1. Timot. 5. & ne in deliciis mortua esset, catenam æream, quoad vixit, circa lumbos gestauit, ieiuniis & vigiliis florentem ætatem castigans: præcipuè verò in pauperes misericors & benefica, vt quæ ad eleëmosynas filios semper & verbo instrueret & exemplo. ita Bernardus Iustinianus in Vita S. Laurentij Iustiniani.

C De vidua à iuuene rapta, & miro modo ab eo liberata audi S. August. ad Dulcitium. *Dicam*, inquit, *quod factum est in Mauritania Sitisensi; neq; enim Deus sanctorum non ipse est etiam & nunc Deus. Viduã in proposito continentiæ constitutam Celtichius quidam catechumenus iuuenis rapuit, vt haberet vxorem. Antequam concumberet pressus somno, & territus somnio, Sitisensi Episcopo eamdem vehementissimè requirenti remisit intactam. Viuunt adhuc de quibus loquor. Ille baptizatus, & ipso in se facto miraculo conuersus ad*

D *Dominum, ad episcopatum mirabili probitate peruenit. Illa in sancta viduitate persistit.*

Anno Domini 1024. Henrico II. Imper. defuncto, & Bambergæ sepulto, prosecuta est animam eius pia Imperatrix Cunegundis, piis officiis postrema piè persoluens. Quamuis enim eius obitu omnia oppleri turbis & misceri rumoribus contigisset; ipsa tamen animo constans, illud vnum totis viribus conabatur, vt eleëmosynarum largitate, & orationum instantia beati coniugis anima Deo commendaretur. Ipsa verò Augusta anniuersario die obitus Imperatoris, in monasterio à se erecto, in dedicatione eius basilicæ, depositis ornamentis Imperatoriis, monasticum suscepit habitum, famulatura eiusdem loci monialibus: vbi ad obitum vsque quindecim annis perseuerauit. Quæ cùm proximè iam moritura augustalia ornamenta ad pompam cadaueris parari videret, hæc dixisse fertur: *Amictus iste non est meus: auferte hinc,*

hinc, ornatus hic alienus est: istu terreno sponso, & hic cœlesti sponso sum copulata. Nuda de vtero matris meæ egressa sum, nuda reuertar illuc. His misera carnis vilē materiam inuoluite, & corpus meum iuxta tumulum fratris mei ac domini Henrici Imperatoris, quem me vocantem video, in proprio locello reponite. Quibus iam dictis in manus Domini spiritum commendans, migrauit in cælum. ita ex Adalberone Episcopo VI. Traiectensi Baronius tom. 11. anno 1024. 1025. & 1040.

Vis Gentiles? Viduæ Goenses siue Brachmanæ in more positum habent, dum ethnicè viuunt, priori marito mortuo, quantumuis iuuenculæ sint, alteri non nubere. Imò priusquam edicto regio vetitum esset, vnà cum maritorum cadaueribus sese cremandas tradebant. Modò verò post susceptum christianismum nec colore candido vestiuntur, & caput perpetuò radunt. Ita epist. Indic. anno 1566.

Matrimonium laudant Sinenses in quo vir legitimè vnam sibi vxorem iungit, & in honore eam habent, quæ viduitatem colens, maritum secundum non ducit; eique Mandarini præmia largiuntur, & multas libertates ac priuilegia concedunt, vt olim Vestalibus virginibus Romani. Ita P. Alexander Valignanus Indiæ prouinciæ Præpositus in litteris anni 1588.

VERS. 8. SI QVIS AVTEM] εἰδέ τις, id est, si qua, vidua scilicet. de viduis enim egit & agit: potest tamen cum Chrysostomo ad quemuis hominem extendi.

SVORVM, ET MAXIME DOMESTICORVM, CVRAM NON HABET (vt tam corporis, quàm animæ saluti prouideat) FIDEM NEGAVIT] non verbo, sed factis & opere: Deus enim ipsaque fides dicit & dictat illud Isaiæ cap. 58. 7. *Carnem tuam ne despexeris.* Qui ergo suos negligit, videtur fidem & christianismi famam negligere, esseque causa cur infideles blasphement Christum & Christianos. *Quàm latè*, ait Chrysost. *patet detractionis locus dicentibus Gentibus, Christianos sine affectione esse, qui despiciant suos! quam enim turpe est te extraneos docere, & tuos in errore relinquere?*

ET EST INFIDELI DETERIOR] Infideles enim naturali instinctu & pietate suorum curam gerunt; hic enim est ordo charitatis, etiam naturalis, vt domesticis præ externis prospiciamus.

VERS. 9. *An de quolibet vidua hic agat Apostolus. Affirmant S. Chrysost. & Hieron.* VIDVA ELIGATVR NON MINVS SEXAGINTA ANNORVM] Quæritur, an de communi qualibet vidua loquatur Apostolus, an verò de ea quæ eligenda sit in præfectam ceterarum?

Respondet Primò, S. Chrysost. Theoph. Oecumen. Ambros. & Hieron. epist. ad Saluinam, Apostolum loqui non de præfecta, sed de communi vidua. q. d. Quælibet vidua, vt eligi & referri possit in cœtum & catalogum (hoc enim significat Græcum καταλεγέσθω) viduarum Ecclesiasticarum, quæ quasi moniales erant, vouebantque castitatem, erantque sub cura & obedientia Episcopi, atque ab Ecclesia alebantur, vt dixi v. 3. quælibet, inquam, harum sit sexaginta annorum. Tantam ætatem in his exigit Apostolus Primò, quia, vt Hieron. suprà, iuniores suis manibus laborando sibi victum comparare possunt. Vult ergo eas id facere, vt aliæ seniores quæ labore suo viuere non possunt, ali possint ab Ecclesia, quæ omnes alere non potest, tum præsertim cùm exigua erat & pauper.

Rursum, vt Chrysost. quia iuniores inconstantiores sunt, expertusque erat Paulus nonnullas ex eis post votum castitatis iniisse secundas nuptias cum scandalo & dedecore Ecclesiæ, ac pernicie animæ suæ. Vult ergo seniores eligi, quarum probata castitas, virtus & constantia Ecclesiæ sit honori: ne, si secùs fiat, Ethnici blasphement Christum & Ecclesiam.

Epiphan. putat Apostolum agere tantùm de diaconissa. Secundò alij, vt Epiphanius hæresi Collyridianorum, & Tertull. lib. 1. ad Vxorem c. 6. Baronius anno Christi 34. imò & Beza, intelligunt hæc de vidua non quauis, sed primaria, scilicet quæ aliis cōsilio & auxilio præsit, aut quæ sit diaconissa: Hoc enim Primò, significat vox *eligatur*, scilicet vna è multis, quæ ceteris dignior iisque præponenda, vt Græcum καταλεγέσθω, sumatur pro ἐκλεγέσθω, id est eligatur, vt vertit Noster. Secundò, id probatur ex eo quòd velit eam esse sexaginta annorum: nec enim credibile est Apostolum voluisse viduas omnes quæ necdum sexagesimum annum attigerant, cœtu viduarum aut alimonia Ecclesiæ excludere, multò minùs voluisse illas omnes nubere: agit ergo de diaconissa. Vnde & Iure ciuili l. 27. de Episcopis in C. Theodos. præscribitur, vt diaconissa sit sexagenaria: quamquam postea crescente numero fidelium, hoc mitigatum fit. nam Concil. Chalcedon. ca. 14. & Wormatiense c. 73. tantùm requirunt in diaconissa, vt sit quadragenaria. Tertiò, quia ad hanc, quam vult eligi, tam multa requirit, quæ meritò a præfecta, non autem à communi quauis vidua quis requirat.

Auctor conciliat vtramque sententiam. Verùm puto vtramq; sententiam posse conciliari, & vtramque hic locum habere.

Pro quo Nota, non loqui Apostolum de viduis priuatis & quibuslibet, sed de collegio & quasi monasterio viduarum, quod institutum erat ad Ecclesiam adiuuandam, præsertim in cura, institutione & disciplina aliarum siue virginum, siue mulierum. Quælibet ergo ex hisce viduis erat quasi diaconissa, ita vt partitis inter se curis & operis hæ viduæ omnium feminarum curam habere, singulisque intendere possent. Quamlibet ergo ex hisce Apostolus vult esse sexaginta annorum, nec quampiam ad hunc earum cœtum, quem dixi, admitti (hoc enim significat Græcum καταλεγέσθω) nisi sexagenaria sit. De talibus enim selectis primariis viduis, quæ sua cura & charitate alias feminas dirigerent, loqui Apostolum, colligitur ex eo, quòd tantam bonorum operum, præsertim charitatis & misericordiæ, probationem & exercitationem ab eis requirat: *Si*, inquit, *hospitio recepit, si pedes sanctorum lauit, si tribulationem patientibus subministrauit, si omne opus bonum subsecuta est.* Hæc enim à communibus viduis, etiam religiosis, nemo requiret, sed tantùm ab eis, quæ aliis præfici, vel aliorum, præsertim pauperum vel ægrotorum, curam suscipere debent: quales has viduas fuisse est verisimile, & verbis iam dictis satis innuit Apostolus. Idem colligi potest Actor. 6. vbi ob murmur Græcorum, in locum viduarum, quæ præerant mensis & eleēmosynis, electi sunt diaconi, qui id muneris obirent; ita tamen vt viduæ ab hac cura præsertim circa mulieres non omnino excluderentur, sed diaconos haberent præsides, quibus ipsæ subseruirēt. Hæ viduæ postea vocatæ sunt, vel certè in harum locum successerunt, diaconissæ.

Diaconissarum tria erant officia. Diaconissarum autem tria maximè erant munia, vt colligitur ex Epiphanio hæresi 79. & Clemente l. 3. Constit. c. 15.

Primum,

Primum. Primum, laicæ erant, nec ordinatione illa consecrabantur: sed præerant foribus templi, iis scilicet quibus feminæ in templum ingrediebantur, sicut enim feminæ in templo locum habebant à viris distinctum, ita habebant & fores distinctas. Vnde S. Ignatius epist. ad Antiochenos diaconissas vocat vestibulorum custodes.

Secundum. Secundum, tempore persecutionum, cùm ob pericula, vel ob suspiciones infidelium, ad mulieres mitti non posset diaconus, mittebatur diaconissa, vt consilia, exhortationes, mandata Episcopi vel Parochi perferret, vtque fideles in fide roboraret, & in persecutione, paupertate, morbo, alijsque ærumnis solaretur & adiuuaret.

Tertium. Tertium, præerat baptismo mulierum, easque nudabat; idem faciebat in earumdem vnctione. Rursum cùm Episcopus vngeret in Confirmatione frontes mulierum oleo sancto, diaconissa eas abstergebat. ita Epiphanius suprà, Clemens libr. 3. Constit. c. 15. & alij. Denique corpora mulierum cùm moriebantur, lauabat & componebat ad sepulturam, vt ex Epiphanio & alijs colligitur.

Hæ diaconissæ fuerunt diu in Ecclesia Græca, non autem Latina: nam Latini statim eas aboleuerunt, vt patet ex Concil. Aurelianensi II. can. 17. & alijs. vnde & earum apud Latinos vix est mentio. An Apostolus tantùm probet vota sexagenariarum. Perperam ergo Caluinus docet Apostolum hîc tantùm probare vota continentiæ facta à sexagenarijs. Imprimis enim Apostolus non loquitur de virginibus, vt rectè annotauit Chrysost. sed viduis, in quibus ob experientiam & consuetudinem coniugij difficilior & periculosior est castitas. Rursum non loquitur de quibusuis viduis, sed de Ecclesiasticis tantùm, quæ quasi diaconissæ ceteris præesse instar matrum debebant, vti fatetur Beza; ac consequenter non loquitur de admissione ad votum continentiæ, sed de admissione ad collegium hoc viduarum, quod non nisi grauissimis, annosissimis, lectissimis matronis constabat, sed de hoc plura v. 14.

Quænam vnius viri vxor? Beza insulsa explicatio. QVÆ (vidua) FVERIT VNIVS VIRI VXOR] Beza sic explicat, q. d. Quæ simul non habuerit plures maritos, aut quæ suum maritum non repudiarit adhærens alteri, id est, quæ non sit adultera; quia, inquit, secundæ nuptiæ sanctæ sunt; ergo propter eas nemo arcendus est Ordine. Sed hæc explicatio ita inaudita est, vt non tantùm vel ipsomet Beza teste sit contra omnes Patres; sed etiam contra Caluinum, quem Beza agnoscit suum magistrum, nec aliter compellare solet quàm doctissimum interpretem. Nam omnes doctores tam veteres quàm moderni, quàm etiam Caluinus hic, vniuiram absolutè, id est, quæ secundas post mortem mariti non inierat nuptias, vt biuira, aut digama dici non possit, ab Apostolo significari & requiri intelligunt.

Refellitur à Caluino. Probat id Caluinus ex eo, quòd Apostolus dicat, non, Quæ sit, sed, *quæ fuerit vnius viri vxor*. quid enim hoc est dicere aliud, quàm quæ tota vita non habuerit nisi vnum virum? Hoc enim meritò à tali vidua, quæ alijs præsit, quasi argumentum insignis continentiæ & castitatis, exigit Apostolus. Nam ab alijs omnibus feminis coniugatis requirit ius naturæ & gentium, vt vni viro suo adhæreant, non alteri, id est, vt non sint adulteræ. Hic autem ab hac vidua selecta peculiares dotes efflagitat Apostolus. Non ergo per *vnius viri vxorem* intelligit eam, quæ non sit aut fuerit adultera, sed quæ vnas tantùm cum vno inierit nuptias: hæc enim est dos viduæ continentis, etiam iudicio Gentilium, de qua laudatur Iudith c. 15. 11. quòd scilicet fuerit vniuira, non biuira. Audi Didonem lib. 4. Æneidos se vniuiram viduam prædicantem: Vniuira à Gentilibus laudata.

Ille meos, primus qui me sibi iunxit, amores
Abstulit, ille habeat secum seruetq; sepulcro.

Si communi lege natura, inquit Hieron. ad Saluinam, *damnat Gentilis vidua omnes voluptates; quid expectandum est a vidua Christiana, quæ pudicitiam suam non solùm ei dat qui defunctus est, sed & ei cum quo regnatura est?*

Hinc patet eodem sensu exegisse Apostolum v. 2. c. 3. ab Episcopo, vt sit *vnius vxoris vir*, scilicet vt Episcopus talis sit, qui vnam tantùm tota vita habuerit vxorem. Hinc contra Calu. à pari concluditur, Apostolum exigere Episcopum monogamum. Negat id Caluinus, vultq; alio sensu hîc viduam dici vnius viri vxorem, alio verò sensu dici Episcopum vnius vxoris virum, scilicet viduam propriè dici vniuiram, quæ non nisi semel vni viro nupsit, Episcopum verò dici vnius vxoris virum, qui simul plures non habuerit vxores, etiamsi successiuè plures habuerit. Probat id, quia Apostolus de vidua dicit in præterito. *Quæ fuerit vnius viri vxor*, de Episcopo verò dicit, in præsenti. *Oportet Episcopum vnius vxoris esse virum*. Sed hoc est distorquere verba Apostoli. Quis enim non videt vtrobique eamdem esse phrasim, ac consequenter eamdem sententiam & sensum? Cùm enim in coniugio vtriuslibet coniugis par sit ius & vinculum, pari prorsus sensu est & dicitur, *vnius vxoris vir*, atque *vnius viri vxor*, siue addas *est* in præsenti, siue *fuit* in præterito. Hæc enim verba rem & phrasim non mutant, sed tantùm tempus rei denotant. Perinde enim est ac si dicam. Est monogamus, vel fuit monogamus, vbi idem intelligo per *τὸ monogamus*, siue dicam Est, siue Fuit. Rursum, quis non videt maiorem castitatem requiri à viro, eoque Episcopo, quàm à femina, eaque vidua?

Ad argumentum eius respondeo, Apostolum de Episcopo loqui in præsenti, non quòd velit in præsenti Episcopum esse coniugatum cum vna vxore. Quid si, enim viduus esset aut cælebs, an ideo ineptus esset, ac non aptior ad episcopatum? Sed quòd per præsens statum Episcopi præsentem significet, nimirum debere eum esse monogamum, ita vt non sit digamus, id est, vt cum secunda vxore secundas nuptias numquam contraxerit, id clarè significant verba Apostoli: sic enim ait. *Oportet Episcopum irreprehensibilem esse, vnius vxoris virum, sobrium, prudentem*. Vbi τὸ *vnius vxoris virum*, est epithetum per se subsistens, æquè ac hic τὸ *vnius viri vxor*, significat enim vtrumque debere esse monogamum. Dices. Cur ergo de vidua hîc dicitur *fuit*, ibi verò de Episcopo dicitur *est*? Respondeo, quia vidua, cùm sit viro viduata & orbata, non est, sed fuit vnus viri vxor. Episcopus verò in præsenti poterat esse vnius vxoris vir: viuente enim vxore poterat eligi, & de facto tunc sæpè eligebatur ad episcopatum, vt de eo dici posset. Hic Episcopus in præsenti est vnius vxoris vir. Plura de hoc loco dixi c. 3. v. 4.

SI FILIOS EDVCAVIT] per se, & ad pietatem. VERS. 10.
Perstringit enim matres quæ filios quos gignunt, alijs tradunt educandos, aut certè ritè, & ad pietatem eos non educant. Sub filijs & filias intellige: græcè enim est ἐτεκνοτρόφησεν, id est, si proles educauit.

SI

SI HOSPITIO RECEPIT] εἰ ἐξενοδόχησεν, id est, si fuit hospitalis, & peregrinis scilicet, & pauperibus hospitio excipiendis.

Priscum mos hospitibus lauādi pedes.

SI SANCTORVM PEDES LAVIT] *Sanctorum*, id est Christianorum peregrè venientium. Hinc patet priscum esse morem, vt aduenis ex itinere fessis pedes lauentur. Idem fecit Abraham Gen. 18. v. 4. & Abigail 1. Reg. 25. 41. & Magdalena Christo Lucæ c. 7. & Christus discipulis suis in vltima cœna *Cùm enim*, inquit Aug. tra. 58. in Ioan. *ad pedes fratrum inclinatur corpus, etiā corde ipso vel excitatur, vel, si iam inerat, confirmatur pius humilitatis affectus.* Sub hoc sordido & seruili præ aliis officio reliqua charitatis & humilitatis obsequia intelligit Paulus, vultque vt illa ipsa præstet vidua per se, non per ancillas, inquit Chrys. qui hom. 14. accommodat hæc Religiosis: illos enim esse sanctos, qui se totos Deo dicarunt. Vnde ad eos fouendos & colendos hortatur diuites, dicens: *Perge, quare, hospitio suscipe, accede, tange sacros pedes; longè honorabilius est illorum pedes quàm aliorum caput attingere: nam si statuarum pedes plerique tenent quòd effigiem habeant regiam; tu illi qui Christum ipsum in se habet, pedes non tenebis, vt saluus fias? Sancti sunt pedes, etiamsi viles sunt. At verò profanorum ne caput quidem honorabile.* Tales tempore S. Chrysostomi, vt habetur in eius Vita, fuerunt nobilitate & sanctitate illustres feminæ, & diaconissæ, Pocula, Pentadia, Syluania.

SI OMNE OPVS BONVM SVBSECVTA EST] S. Hieron. in c. 8. Zachariæ legit, *prosecuta est*, id est, vt Syrus & Vatablus, si in omni opere bono fuit assidua, si omne opus bonum est consectata. Notanter verò dicit ἐπηκολούθησεν, id est, *subsecuta est*, non autem, operata; quia sæpè deest facultas operis pij exequendi. Requirit ergo Apostolus, vt saltem non desit pia voluntas & conatus, quo bonum opus prosequatur, aut potiùs quo illud ipsum opus quasi antecedens & antecurrens subsequatur, vtque alteri bene operanti, inquit Theophyl. subseruiat, in quouis bono opere comitem se adiungat, vti videmus pias & zelosas mulieres omnia venari & sectari pietatis opera, & omnibus se immiscere, & manum admouere.

Rara virtutum S. Olympiadis exempla.

Accipite, ô viduæ, accipite & virgines, rarum & illustre harum virtutum speculum quod quotidie intueamini, S. Olympiadem nobilissimā & opulentissimam matronam, quæ in cōiugio virgo permansit, mortuo marito vitam supra sexum admirabilē egit. narrat eam paucis Palladius in Lausiaca cap. 144. Inprimis opes quas habebat maximas, in pauperes omnis generis, & vbiuis locorum assiduè erogabat, *Non rus*, inquit, *non solitudo mansit expers largitionum huius inclyta virginis: sed & ecclesijs suppeditauit ad donaria deputata sacrificio, & monasterijs, & cœnobijs, & xenotrophijs, & custodijs, & relegatis; & vt semel dicam, in omnem orbem terra dispersit eleemosynas.* Deinde eius humilitatem, charitatem, continentiam narrat. *Hac beata processit vsq; ad extremum terminum humilitatis, vltra quem nihil possit inueniri amplius. Vita sine vlla inani gloria, species nequaquam ficta, benigni mores, facies non fucata, corpus florens, mens non gloriosa, animus ab arrogātia alienus, cor minimè turbulentum, somni expers vigilia, spiritus non curiosus, charitas immensa, qua comprehendi non potest communicatio, vilis & contempta vestis, infinita continentia, recta cogitatio, in Deum spes aeterna, cum eleemosyna qua non potest narrari, ornamentum omniū humilium: cui multa sunt accensa tentationes ex operatione eius qui est sua sponte malus & omnis boni expers, nempe dæmonis qua pro veritate non parua adijt certamina, qua & diu affatim vixit in immensis lacrymis, omni humana natura subiecta propter Dominum: cū omni pietate sanctis subdita Episcopis, venerans presbyteratū, honorans clerum, reuerēs exercitationem, suspiciens virginitatē.* Adhæc eius opera misericordiæ erga omnes ita recenset: *Erat opem ferens viduitati, curam gerens orbitatis, protegens senectutē agrotos inuisens, peccatorum miserans, errantes in viā reducens, in omnes vtens misericordia, profusè autem in pauperes multisq; infidelium in catechesi institutis vxoribus, etiā ad victum eis ferens auxiliū, semper memorabile nomen benignitatis reliquit per totam vitā. A seruitute in libertatem innumerabilium seruorum restituens examina, reddidit eos honore aquales sua nobilitati, vel potiùs si verè dicere oporteat, facti sunt hac sancta habitu nobiliores.* Post hæc eius paupertatem, mansuetudinem & lacrymas refert. *Neque enim eius indumentis inueniri potuit quidquam vilius: nam ijs etiam qui sunt pannis valdè obsiti, indigna erant huius sancta tegumenta. Tanta autem erat eius mansuetudo, vt etiam longè superaret simplicitatem ipsorum puerorum. Nulla vituperatio vnquam inuenta est apud hanc qua Christum gestabat, sed omnis eius vita non vitalis, erat in compunctione & frequenti profluuio lacrymarum: & potiùs videre licebat fonti æstate sua deficere fluenta, quàm huius nō sublimibus & Christū semper vidētibus oculis lacrymas deficere. Et quid in his immoror? quo enim magis meus versabitur animus in dura instar saxi anima narrandis certaminibus & virtutibus, eo magis inuenientur verba à factis remotiora. Nec me existimet aliquis, hac splendidè & magnificè colligere de hac vel maximè impatibili, & perquirere reliquias Olympiadis, qua fuit pretiosum vas sancti Spiritus: sed qui his oculis viderim huius beata vitam & angelicam institutionem.* Atque hæc omnia præstabat morbis afflicta. Denique Olympias calumnias, bonorum spoliationem & exilium, eò quòd faueret S. Ioanni Chrysostomo, ab æmulis eius fortiter sustinuit, & & cum Chrysostomo quasi martyrij lauream adepta est, vti videre est apud S. Chrysost. epist. 5. quæ est consolatoria ad eam scripta, & apud Baron. anno Christi 404. Quænam vidua, quænam virgo amore virtutis incensa, hæc legens non confundatur? non compungatur? non accendatur ad sanctam heroinæ huius æmulationem?

ADOLESCENTIORES (νεωτέρας, id est iuniores) AVTEM VIDVAS DEVITA] παραιτοῦ, id est reijce, ne in collegium viduarum Deo dicatarum, quæ ab Ecclesia aluntur, admittas: hoc enim tantùm matronis grauibus, & plenè probatis constare volo, quæ Ecclesiæ sint honori, & omnibus exemplo ac ædificationi. Iuniores autem leuiores sunt & magis mutabiles, adeoque expertus sum nonnullas, postquam ad castitatis professionem & collegium hoc viduarum admissæ fuerunt, resiliisse, & nuptias ambiuisse; nolo ergo deinceps iuniores admitti. Patet ex sequentibus, & ex v. 9. Vers. 11.

Quid καταστρηνιᾶν.

CVM ENIM LVXVRIATÆ FVERINT IN CHRISTO NVBERE VOLVNT] *Luxuriata*, id est fornicatæ, inquit Hieron. ad Gerontiam. q. d. Cùm viduæ hæ cœperint sectari amasios, cum eisque occultè fornicari, tandem publicè & palàm nubere volunt, idque in Christi iniuriam, cui per votum castitatis iam antè se desponderant. Verùm Græcum καταστρηνιάσωσιν propriè non significat fornicari? sed se bene pascere, indeque hilarius quam decet exultare,

tare, lasciuire, ac tandem ferocire, omneque iugum A excutere. nam στρηνιᾷν est luxuriari, id est lasciuire, deliciari, Apocal. c. 18. 7. inde ἀποστρηνιάω dicitur ἀπὸ τοῦ στρῆν καὶ ἀποσπᾶν τὰς ἡνίας, id est, ab excutiendo frænos. Sumpta est metaphora à iumentis, quæ dum pabulo bene saginata sunt, ferociunt, auellunt habenas, & suopte arbitrio feruntur. Sensus ergo est: Viduæ hæ iuniores cùm in domo Dei ab Ecclesia bene alitæ & pastæ fuerint, quasi vituli saginati recalcitrant, & Christi iugum, ac professionem castitatis excutiunt, ac ruptis votis, quasi vinculis nubere volunt *idq; in Christo* id est in Christi iniuriam. vox ergo *luxuriatæ* non libidinem, sed luxum deliciarum hîc significat. Vnde Cyprianus lib. 3. Testim. 74. ad Quirinum legit, *cum indeliciatæ fuerint in Christo.*

Rursum Tertull. libr. de Monogamia hæc intelligit de spiritualibus delicijs Christi, putà oratione, consolationibus internis, Sacramentis, verbo B Dei, &c. q. d. Apostolus: Cùm tales viduæ se consecrauerint Christo, illiusque delicijs spiritualibus vsæ fuerint, eò impudentiæ deueniunt, vt carnales delicias experiri, & nubere velint. Verùm meliùs de corporalibus deliciis hæc accipiemus; illæ enim causa sunt cur nubere velint: venter enim mero æstuans despumat in libidinem. Secundus ergo sensus iam datus genuinus est: alludit enim Apostolus ad Deut. 32. 15. vbi dicitur de Hebræorum populo *Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit: incrassatus, impinguatus, dilatatus, dereliquit Deum factorem suum. & recessit à Deo salutari suo.*

Quid τὸ in Christo — Vbi Nota. Nonnulli τὸ *in Christo* explicant, vt idem sit quod, in Christi delicijs.

Secundò, Haymo τὸ *in Christo* refert ad *nubere*, q. d. Nubere volunt in Christo, id est, viro Christiano, qui est in Christo. Verùm dico *in Christo* idem C est quod, in Christi iniuriam: hoc enim significat Græcum μετὰ in verbo καταστρηνιάσωσι inclusum, idque clarè significat phrasis Græca: καταστρηνιάσωσι τοῦ Χριστοῦ.

Vers. 12. HABENTES DAMNATIONEM, QVIA PRIMAM FIDEM IRRITAM FECERVNT] Pro *damnationē* græcè est κρῖμα, quod Bucerus, & ex eo Petrus Martyr vertunt infamiam, vel accusationem coram hominibus; q. d. Hæ viduæ si nubant, non peccant quidem, subeunt tamen notam leuitatis & inconstantiæ, quòd à viduitate quam publicè amplexæ & quasi professæ sunt, resiliant ad coniugium.

Bucerus pro dānatione vertit infamiam.

Refellitur Primò. Verùm Græcum κρῖμα, non significat infamiam, sed iudicium condemnationis; itaque vertit non tantùm noster Interpres, & Syrus: sed & omnes Patres Latini & Græci, quin & Caluinus, D Beza, Erasmus, Lutherus: nam ita vbique κρῖμα, pro iudicio & damnatione accipit Paulus, vt patet Rom. 3. 8. Rom. 23. 2. 1. Corinth. 11. 29. Galat. 5. 10. & alibi.

Secundò. Secundò has viduas non tantùm coram hominibus fuisse infames, sed & coram Deo reas & damnabiles patet v. 15. vbi ait, *Iam enim quædam conuersæ sunt retro satanam*; quia videlicet relicto Christo, cui per votum continentiæ se desponderant, satanam & Asmodæum, libidinis & sacrilegarum nuptiarum incentorem secutæ sunt.

Tertiò. Tertiò, non est leuitas, nec infamia, si à viduitate, in qua te ægrè continere, & castè viuere possis, imò fornicationi indulgeas, transeas ad coniugium: imò apud hæreticos laudabile est, à monachismo & votis continentiæ publicè Deo nuncupatis transire ad nuptias. Et tamen viduas has hîc taxat Apostolus quasi infames, eò quòd ad nuptias transeant, vt vult Bucerus: viduæ hæ continentiam erant professæ, eique per votum astrictæ, ideoque per nuptias fiebant infames: nec enim alia infamiæ causa hîc fingi potest. Si enim liberæ erant, nec voto astrictæ, sine infamia nubere poterant: iam verò quia vouerant castitatem, & tamen nubebant, ab Apostolo totaque Ecclesia iudicabantur infames: ac consequenter iudicio Apostoli & Ecclesiæ, pari ratione omnes monachi & monachæ, qui post professionē castitatis ad nuptias transeunt, iudicantur infames. Vide quàm iudicium Apostoli iudicio Nouantium sit contrarium.

Quid sit primam fidem irritam facere? Resp. Lutherus esse fidem quod fieri infidelem. QVIA PRIMAM FIDEM IRRITAM FECERVNT] *Fidem* scilicet Deo datam, id est votum continentiæ. Negat id Lutherus, & per fidem accipit fidem Euangelicam, vel fidem in baptismo Deo datam. q. d. Hæ viduæ, quia luxuriatæ, id est fornicatæ, sunt, hinc quasi meretrices infames apud Christianos factæ fugerunt ab eis, & fidem Christo datam in baptismo violantes redierunt ad infidelitatem, & ad suos infideles, ideoque damnabuntur.

Refellitur Primò. Verùm hoc imperitè dicitur, Primò, quia meretrices æquè infames erant apud infideles atque apud fideles. Sin ad coniugium transirent, æquè laudabiles erant apud fideles atque apud infideles; si demas votum, vti demit Lutherus & Nouantes, qui negant has viduas fecisse vota continentiæ. Non ergo infamiam vitabant illæ redeundo ad paganismum, ac consequenter infamiæ declinandæ studium non poterat eas impellere ad paganismum.

Secundò. Secundò, non infidelitatem earum, sed nuptias post votum continentiæ hîc taxat Apostolus: *Cùm* inquit, *luxuriatæ fuerint in Christo, nubere volunt habentes damnationem, quia primam fidem irritam fecerunt.* Ergo hoc ipso quo nubunt, habent damnationem, & primam fidem irritam faciunt: τὸ enim *habētes damnationem* cohæret cum *nubere volunt*, eiusque est effectus & sequela.

Secundò. Caluin accipit fidem datam, non Deo, sed Ecclesiæ. Respondet Secundò, Caluinus, *fidem* hanc fuisse promissionem continentiæ factam non Deo, sed Ecclesiæ; hanc enim à viduis tacitè & indirectè exegisse Ecclesiam, viduasque eamdem præstitisse, vt eo expeditiùs in ea ministrarent, quo magis à marito erant solutæ & liberæ: sicuti ancillæ dum dominis suis se elocant, tacitè promittunt se interim non nupturas; non enim simul marito, & hero seruire possunt. *Non edebant*, inquit Caluinus, *in veteri instituto directum continentiæ votum, quasi minùs Deo placeret vita coniugalis: sed tantùm quatenus exigebat functio ad quam eligebantur hæ viduæ, coniugij vinculo se in totam vitam soluebant.*

Refellitur Primò. Verùm hinc sequitur Primò, licere exigere & promittere continentiam Ecclesiæ, tacitè saltem & indirectè; si id licet tacitè & indirectè, cur non etiam liceat directè & expressè? Rursum, si Ecclesia licitè exegit à viduis promissionem continentiæ, cur non potiori iure exigat à sacerdotibus? Quid ergo cælibatum sacerdotibus indictum tyrannidem esse Ecclesiæ occlamat Caluinus cum suis?

Secundò. Secundò, si licet promittere continentiam Ecclesiæ, ad expeditiùs illi seruiendum; ergo eadem de causa eamdem licebit promittere Deo, siue vouere; & si viduæ quæ promissionem hanc Ecclesiæ

clesiæ factam violant, damnabuntur: ergo multò magis qui fidem Deo datam, putà votum suum, violant, damnabuntur.

Obiectio. Dices, τὸ *habentes damnationem* referendum est, non ad *nubere volunt*, sed ad *cum luxuriatæ*, id est fornicatæ, *fuerint*. q.d. Apostolus: Hæ viduæ damnabuntur non propter nuptias, sed propter fornicationem. Sed hoc dici non potest: *Refutatur Primo.* Primò, quia, vt dixi, *luxuriatæ* non significat viduas has fuisse fornicatas, sed deliciatas, & lasciuisse in deliciis: hoc autem non est peccatum mortale, nec damnabile nisi eò vsque prosiliat quis, vt contra votum nubere velit, idque fatetur hic Bullingerus.

Secundo. Secundò, esto fuissent fornicatæ, illa fornicatio iam præterierat, & pœnitentia ac coniugio, vel voluntate & proposito coniugij emendata erat: ideo enim nubere volebant, quia scortationes eas pudebat, & pœnitebat; ergo propter fornicationem non fuissent damnandæ: Apostolus autem in præsenti ait, *Habentes damnationem*; ergo propter præsentes nuptias in præsenti erant damnabiles, non autem propter præteritam scortationem, à qua iam resipuerant per initas nuptias. Nam sicut ineptè diceretur de fornicaria, idololatra, vsurario iam pœnitente. Hæc puella, quæ fornicata fuit, & iam pœnitens fornicationis nubere vult, damnationem habet eò quòd fornicata fuit: Hic idololatra conuersus & Christo initiari volens, damnationem habet, quia coluit idola: Hic vsurarius iam resipiscens & volens restituere vsuras, & iuste viuere damnationem habet, quia vsuras exercuit, cùm, potiùs dicendum sit: Hæc puella olim fornicata, sed iam se emendare & nubere volens, hoc ipso à damnatione sua recedit: Hic idololatra, vsurarius conuertens se ad Christum vel iustitiam, recedit à peccato, & consequenter à damnatione. ita pariter ineptè diceret hic Apostolus de viduis, quæ à fornicatione transire volebant ad nuptias honestas; quòd, cùm nubere volunt, damnationem habeant; imò debuisset dicere eas, à damnatione ad statum salutis se recipere.

Tertio. Tertiò, id apertè repugnat verbis Apostoli: dicit enim, *Habentes damnationem*, non, quia luxuriatæ fuerunt, sed, quia *primam fidem irritam fecerunt*; ergo non propter fornicationem, sed propter fidem, id est, votum continentiæ per nuptias violatum, damnationi sunt obnoxiæ.

Fidem irritam facere est votum infringere. Respondeo itaque, & dico: Apostolus *fidem* hîc intelligit Deo datam, siue promissionem Deo factam per votum continentiæ. Hæc enim tam irritatur & infringitur nubendo, quàm fornicando. Dicit ergo Apostolus, viduas has damnationis esse reas, quia irritant votum continentiæ Deo factum hoc ipso quo volunt nubere. Vnde Chrys. Theop. Oecumen. *fidem* hanc interpretantur pactum; Ambrosius, professionem; Epiphanius libr. 2. hæresi 48. promissionem; Augustinus, votum: sic enim habet in psal. 75. *quid est*, inquit, *Primam fidem irritam fecerunt? vouerunt, & non reddiderunt.* Similia habet lib. de Bono viduitatis c. 8. & 9. & de Adult. coniug. c. 15. & 24. vbi disertè ait: *In ijs qui vouerunt castitatem, non tantum capessere nuptias, sed nubere velle damnabile est.* Sic & Chrys. Theophyl. Oecumen. *Primam fidem irritam fecerunt*, id est, inquiunt, pactum, quod cum Christo sponso fecerunt, violarunt. Eodem modo interpretantur hunc locum Theodoret. Ambros. Fulgentius epist. 1. Clemens 1. Const. 3. Epiphan. hæres. 61. alijque Patres Græci & Latini: imò Concilium Carthaginense IV. c. 104. per primam fidem intelligit votum castitatis.

Nota, vocari hîc ab Apostolo primam fidem non votum recens emissum, vt vult Ambrosius, q.d. Apostolus. Irritum fecerunt votum iam recens emissum statim ab ipso voti primordio: sed *prima fides* vocatur votum quod primò Deo nuncuparunt. Dicitur *prima* respectu posterioris, quam cum marito homine inire volunt contra fidem primam Deo datam. ita S. August. lib. de Bono viduitatis c. 8. & Innocentius I. epist. 2. c. 13. *Cur hæc fides vocetur prima.*

Nota Secundò. Pro *irritam fecerunt*, græcè est ἠθέτησαν, quod Secundò cum Syro & Vatablo verti potest, *repulerunt* vel *reiecerunt*. Noster etiam rectè vertit, *irritam fecerunt*. sicut enim qui promissionem suam adimplet eam ratam facit: ita qui non adimplet, eamdem irritam facit. Sic Num. 30. 3. dicitur: *Si quis virorum votum Domino vouerit, non faciet irritum verbum suum; sed omne quod promisit implebit.* Sic Gen. 17. 14. qui non circumciditur octauo die, dicitur irritum facere, id est violare, pactum Domini. sic psal. 88. 35. dicitur: *Quæ procedunt de labijs meis, non faciam irrita.* q.d. Quæ ore meo promisi, non negabo, aut reuocabo; sed reipsa præstabo & implebo.

Hinc patet, tempore Christi & Apostolorum vsitata fuisse in Ecclesia vota continentiæ; eaque quasi sancta admissa fuisse à Paulo & Episcopis: nam, vt docet S. Thomas 2. 2. q. 88. art. 6. opus ex voto factum melius est & Deo gratius illo quod sponte sine voto fit. cuius ratio est, quia opus quod ex voto fit, non tantùm elicitur à propria virtute, v.g. castitatis, cuius proprium est opus, sed etiam refertur ad nobiliorem virtutem, putà religionem, à qua imperatur: votum enim est pars quædam & actus virtutis religionis, quæ virtutum omnium moralium est nobilissima. Vnde S. Aug. l. de Sanct. virg. c. 8. *Neque*, inquit, *ipsa virginitas, quia virginitas est, sed quia Deo dicata est, honoratur: quæ licet in carne seruetur, spiritus tamen religione ac deuotione seruatur; ac per hoc etiam virginitas corporis spiritualis est, quam vouet & seruat continentia pietatis.* Et infrà: *Honoratius in animi bonis illa continentia numeranda est, qua integritas carnis vouetur, consecratur, seruatur.* Aliam rationem idem dat Aug. ep. 45. ad Armentarium. *Non te*, inquit, *vouisse pœniteat, imò gaude iam tibi non licere quod cum tuo detrimento licuisset. Aggredere itaque intrepidus; & dicta factis imple: ipse adiuuabit qui vota nostra expetit, felix necessitas quæ ad meliora compellit?* *Tempore Pauli in vsu erant vota continentiæ. Opus quod fit ex voto melius est eo quod fit sponte: cuius Ratio Prima. Secunda.*

Tertiam rationem dat Anselm. lib. de Similitudinib. quòd amplius sit dare arborem cum fructibus quàm solos fructus. qui non vouet, solos dat fructus virtutum: qui vouet, dat etiam Deo arborem ipsam, scilicet voluntatem & libertatem suam, vt aliud quàm vouit, nec velle, nec facere possit. *Tertia. Qui vouet dat Deo arborem cum fructibus.*

Horum votorum in monastica professione sacrum & quasi nuptialem ritum describit S. Dion. Areopag. de Ecclesiast. hier. c. 6. vide dicta 2. Cor. 11. 2. Vnde S. August. l. de Bono viduit. c. 11. Cyprian. epist. 62. Hier. lib. 1. contra Iouinian. adulteras vocant & incusant eas, quæ post continentiæ votum in continentia non viuunt; quia scilicet fidem datam Christo sponso, cui se consecrarunt & per votum quasi mysticè nupserunt, violant. quod intellige non quasi matrimonium, quod post votum inibant, fuerit irritum, adeoque fuerit adulterium; *Quæ vouent continentiã sunt sponsæ Christi. Olim vota continentiæ non irritabant matrimonium.*

tium, non matrimonium: sed quòd illicitè illud, sacrilegè, & cum graui peccato mortali inirent. Nam S. Aug. l. de Bono viduit. c. 9. & de Sanct. virgin. c. 34. expresè docet virgines, si post votum nubant, validum contrahere matrimonium. Posterioribus verò sæculis Ecclesia sta uit, vt voto solemni castitatis, quale faciunt monachi & Religiosi, dirimeretur matrimonium; ita vt, si monachus iam inire velit matrimonium, frustra id attentet, nec cum aliqua validum contrahere possit matrimonium. Quando hæc solemnitas voti cœperit esse impedimentum dirimens matrimonij, non adeò constat. verisimile est diuersis in locis diuersis temporibus cœpisse, sed generatim à tota Ecclesia receptum esse sub annum Domini 1139. quando sub Innocentio II. in Concilio Romano hoc impedimentum communi Episcoporum decreto sancitum & constitutum est.

Quando hoc votum cœperit irritare matrimoniū.

VERS. 13 SIMVL AVTEM ET OTIOSÆ DISCVNT CIRCVIRE DOMOS] Dedit primam causam, cur adolescentiores viduas nolit admitti in cœtum viduarum quæ ab Ecclesia aluntur, scilicet quòd, cùm ab Ecclesia delicatè habeantur, nubere velint; hîc dat secundam, scilicet quòd cùm labore sibi victum parare non debeant, otio vacent, & otiosè per domos oberrent; hoc autem turpe est in feminis, maximè viduis. Vnde Aristoteles 5. Politicorum asserit suo tempore in vrbibus creatum fuisse præfectum, qui mulieribus intenderet, ne vagarentur, sed domi se continerent: & apud Sinas, inquit Magallianus, etiam hodie neruus pedis eliditur puellis, ne domo exeant.

Præfectus mulierum ne vagarentur, tempore Aristotelis.

Nota de Sinis.

NON SOLVM OTIOSÆ, SED ET VERBOSÆ (φλύαροι, id est nugaces, ineptè loquaces, garrulæ) ET CVRIOSÆ, LOQVENTES QVÆ NON OPORTET] Nimirùm ex otio sequitur circumcursatio, garrulitas & curiositas, aliaque feminarum vitia, vt docet, S. August. lib. de Sancta virgin. c. 33. Nam, vt solerter dicit Plato l. 6. de Legibus, femina aliud genus hominum est & differens, nobisque occultius & versutius natura, propter imbecillitatem, atque ita minùs ordinari potest: vt ergo ordinetur congruè & perpetuò occupari debet. Hinc S. Hieron. epist. 7. ad Lætam de instit. filiæ ita præcipit: *Orationi lectio, lectioni succedat oratio, breue videbitur tēpus, quod tantis operum varietatibus occupatur. Discat & lanam facere, tenere colum, ponere in gremio calathum, rotare fusum, stamina pollice ducere, &c.* Atque illud est, quod in forti illa muliere laudat Salomon Prou. 31. v. 13. & 19. dicens: *Quæsiuit lanam, & linum, & operata est consilio manuum suarum: manum suam misit ad fortia, & digiti eius apprehenderunt fusum, stragulatam vestem fecit sibi, &c.*

Femina est aliud genus hominum, ait Plato.

Semper occupari debet.

VERS. 14. VOLO ERGO IVNIORES NVBERE, FILIOS PROCREARE, MATRESFAMILIAS ESSE, NVLLAM OCCASIONEM DARE ADVERSARIO MALEDICTI GRATIA] Apostolus hîc *non legem figit iunioribus viduis, sed remedium ostendit*, inquit Augustinus c. 8. de Bono viduit. scilicet vt nubant cùm est in eis periculum luxuriæ & incontinentiæ, vti præcessit. Ita S. Ambros. lib. de Viduis: *Pro remedio*, inquit, *nuptias suasit Paulus, vt peritura sanaretur, non pro electione præscripsit.* Vnde S. Chrys. *Volo*, inquit, *quia ipsæ volunt, & nupturiunt.* Et S. Hieron. epist. 11. ad Ageruchiam: *Non viduas vetat esse Paulus, sed adulteras; quia melius est digamum esse, quàm scortum.* Idem ad Saluinam epist. 8. *Cur*, inquit, *nuptias Paulus indulserit, statim subiecit: Iam quædam declinauerunt post satanam.* Ex quo intelligimus non stantibus coronam sed iacentibus manum porrigere. *Vide qualia sint secunda matrimonia quæ lupanaribus præferuntur: quia declinauerunt quædam post satanam. ideo adolescentula vidua, quæ se non potest continere, vel non vult, maritum potiùs accipiat, quàm diabolū.* Et Primasius *Volo*, inquit, *id est, concedo tales, nubere, antequam promittant, quod non valent implere.*

Apostolus non iubet, sed suadet iuniores nubere.

Pulchrè id docens Patres.

Hinc patet Primò, Apostolum loqui tantùm de viduis, eisque liberis, nec voto astrictis, quibus non præcipit, sed indulget, & pro remedio incontinentiæ offert nuptias: alioqui enim damnaret omnes viduas iuniores, quæ sponte sua magna animi constantia in cælibatu & viduitate permanere constituerunt, quod nemo sanæ mentis dixerit, cum ipsa S. Scriptura laudet Annam prophetissam, quòd postquam vixisset cum viro suo septem annis à virginitate sua, vidua permanserit vsque ad annos 84. Lucæ 2. 36.

Apostolus non loquitur de voto astrictis.

Adde, Apostolum multarum inconstantiam expertum optasse, vt iuniores passim nuberent: id significat vox illatiua *ergo*, cùm ait *Volo ergo iuniores nubere*, *quia* scilicet *multæ cùm luxuriatæ fuerint in Christo nubere volunt.* Nam illas, quæ castitatem & constantiam suam satis probassent, maluit Apostolus continere & manere cælibes vt patet 1. Cor. 7. 8. *Dico*, inquit, *non nuptis & viduis. Bonum est illis, si sic permaneant sicut & ego.* & addit; *Quod si non se continent, nubant.* Ne ergo Apostolus sibi hîc sit contrarius, idem hîc supplendum est hoc modo, *Volo iuniores nubere*, subaudi, *si se non continent.*

& de incontinentibus quæ nolunt continere se.

Sic iam suademus puellis, præsertim leuioribus & inexpertis, dicentes: Aut nube, aut te reclude. & vulgò dicimus; *Mulieri aut murus, aut maritus:* quia nimirum ob ætatis & sexus illius infirmitatem multis periculosum est priuatim profiteri virginitatem domi suæ, cùm inter iuuenes, aliasque libidinis illecebras assiduè versentur: vnde expedit eis, vel vt nubant marito, vel vt muro & claustro monasterij, si virginitatem vouere velint, se includant.

Mulieri aut murus aut maritus.

His tamen non obstantibus videmus sanctas & castissimas virgines, quæ occasiones omnes luxuriæ fugiunt, seque diu probarunt, & mentem planè in castitate confirmarunt, domi suæ puram & angelicam vitam agere: idque viri prudentes eis consulunt & laudant: experientia enim docet, eas ita sine periculo piè admodum & sanctè viuere; vt, si virginitatem voueant, quod nonnullæ faciunt, facilè cum Dei gratia eam præstare possint.

Hinc patet Secundò, Apostolum non damnare adolescentularum vota, vt vult Caluinus, quando scilicet rectè se probant, maximè in monasteriis, vbi reclusæ, & à mundo, mundique illecebris ac tentationibus separatæ annum iam habent probationis ac nouitiatus, quem tempore Pauli non habebant; magistras insuper, orationes, aliaque adminicula continentiæ. Vnde & Concil. Tridentinum iubet eas ante professionem ab Episcopo, vel Episcopi vicario examinari, an satis probatæ & paratæ sint; vetatque ne qua ad promissionem admittatur quæ satis probata & parata reperta non fuerit. Pulchrè S. Ambr. lib. 3. de Velandis virginib. *Non mireris*, inquit, *in adolescentulis professionem, cùm legis in paruulis passionem; & de his scriptum est, Adolescentulæ dilexerunt te nimis.*

Apostolum non damnare vota adolescentularum, probatur. Primo.

Secundo.

Subdit Ambrosius, quòd adolescentia & senectus, non in annis, sed in morum vel leuitate, vel

ma-

Theclã non senectus sed virtus probauit Tertiò.

maturitate consistat. *Non ergo*, inquit, *ætas reijcitur florentior, vbi morum est senecta. Theclam non senectus, sed virtus probauit. Ex ore infantium perfecisti laudem.*

Cur monacha ægrè admittant viduas.

Adde, Apostolum loqui de adolescentulis, non virginibus, sed viduis, in quibus ob habitum cõiugij difficilior & periculosior est continentia, vt dixi ex Chrys. Vnde etiamnum in multis monasteriis virginum non admittuntur, vel ægrè admodum viduæ, quia vix assurgunt ad puritatem virginum, quin in verbis & gestibus coniugem & coniugium redoleant, &, si corruptis sint moribus, plurimas corrumpant.

Quartò.

Denique Nouantibus lapsus aliquarum exaggerantibus respondeat S. Aug. epist. 197. ad clerum & populum Hipponensem. *Si aliqua*, inquit, *adulterata sit, nemo proijcit vxorem suam, nemo matrem accusat; cùm autem de Deo sacratis aliquid criminis falsi sonuerit, vel veri patuerit, instant, satagunt, ambiunt vt de omnibus credatur.*

Confessarij adolescentulis potius menstrua, quàm perpetua concedant vota.

Moraliter, hoc consilium Apostoli sequantur confessarij, vt iuuenculis præcipuè quæ domi inter suos degunt, vota præsertim perpetua continentiæ non permittant: nisi, diu & planè castitatem probarint: potiùs initio menstrua tantùm, vel annua vota eis concedant, vt de mense in mensem, vel de anno in annum votum renouent & prolongent.

FILIOS PROCREARE] Sub procreatione hîc vti & c. 2. v. 15. etiam rectam educationem filiorum intellige: hæc enim potissimus est finis & potissimum bonum matrimonij, *vt parentes filios suos ex membris primi hominis transferant in membra Christi*, inquit August. lib. de Nuptiis & concupis. c. 4.

Ancillæ quasi filiæ à matre tractandæ.

MATRISFAMILIAS ESSE] οἰκοδεσποτεῖν, id est, domum siue familiam administrare & gubernare. Notat nomen matris, vel patrisfamilias ancillas, & seruos, qui sunt in familia, ab heris tractari debere quasi filios, vt solerter annotauit S. Aug. l. 19. de Ciuit. c. 16. imò & Gentilis Macrobius l. 1. Saturn. c. 11. Vnde S. Hier. ad Cælantiam *Familiam tuam*, inquit, *ita rege & confoue, vt te matrem magis tuorum, quàm dominam videri velis; à quibus benignitate potiùs quam seueritate exige reuerentiam.*

NVLLAM OCCASIONEM DARE ADVERSARIO MALEDICTI GRATIA] *Aduersarium* intelligit hominem infidelem, vel potiùs diabolum: hic enim græcè antonomasticè cum articulo dicitur, ὁ ἀντικείμενος, id est, ille aduersarius, qui scilicet homines omnes suscitat vt aduersentur Ecclesiæ Christi, idque *maledicti gratia*, id est, ad Ecclesiæ maledicendum: hoc enim significat Græcum, λοιδορίας χάριν. Secundò, τῷ χάριν, id est gratia, quasi redundet, omisso, sic clarè cum Syro vertas, *nec aduersario dare occasionem maledicentiæ.* Ne scilicet diabolus incitet infideles, si videant iuniores viduas otiosas, vagas, adeoque impurè viuentes, vt maledicant Ecclesiæ; hinc *volo eas nubere*, & in domus cura occupari, vt earum iuuenilis inconstantia matrimonij iugo astringatur, alligetur & firmetur, inquit Theophyl.

VERS. 15. IAM ENIM QVÆDAM CONVERSÆ SVNT (Ambrosius legit *deerrauerunt*) RETRO SATANAM] ὀπίσω τοῦ σατανᾶ, id est, post satanam. q. d. Quædam relicto Christo, cui se per votum continentiæ desponderant, secutæ sunt satanam incentorem libidinis omnisque peccati, dum contra votum nuptias hominum inierunt. Hîc detegit Apostolus causam, cur velit iuniores nubere, esse, non quòd nuptiæ meliores sint & gratiores Deo; sed quòd eis periculum foret ab incontinentia, in quam expertus erat multas iuniores labi. ita Theophyl.

SI QVIS FIDELIS HABET VIDVAS, SVBMINISTRET ILLIS, ET NON GRAVETVR ECCLESIA: VT IIS QVÆ VERE VIDVÆ SVNT, SVFFICIAT] Græci, Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen. legunt εἴ τις πιστὸς ἢ πιστή, id est, si quis fidelis, aut si qua fidelis. Noster sub masculino *si quis*, comprehendit femininum *si qua*. q. d. Apostolus: Si quis Christianus paterfamilias, aut si qua Christiana materfamilias domi habet viduas, puta matrem, sororem, cognatam. iam grandæuas, quæ suo labore victum sibi parare non possunt; alat eas sumptibus suis, & non grauet Ecclesiam, vt Ecclesia possit alere eas quæ verè viduæ sunt, id est, omni solatio & ope destitutæ sunt. VERS. 16.

Nota. Pro *subministret*, græcè est ἐπαρκείτω, id est sufficiat illis, scilicet non ad lasciuiam, sed ad vitæ necessitatem & sufficientiam.

QVI BENE PRÆSVNT PRESBYTERI, DVPLICI HONORE DIGNI HABEANTVR: MAXIMEQVI LABORANT IN VERBO ET DOCTRINA] Transit à viduis ad Pastores, qui docent & prædicant verbum Dei, & hos magis quàm illas ab Ecclesia alendos esse docet. VERS. 17.

Vnde Nota Primò. Pro *presbyteros* intelligit tam Parochos, quàm Episcopos. Secundò, per *honorem* non tantùm accipit reuerentiam, sed & subsidium ac alimoniam. sic enim se explicat subdens, *Non alligabis os boui trituranti: &, Dignus est operarius mercede sua.*

Quis duplex honor debitus presbyteris. Respond. Primò.

Quæres, quis sit duplex honor, quem Apostolus presbyteris vult impendi?

Respondent Primò, Ambros. & Haymo, duplicem honorem esse reuerentiam & alimoniam. Secundò, Chrysost. duplicem accipit respectu viduarum quasi vidua simplici honore, id est alimonia; presbyteri verò duplici, id est duplo maiori, sustentandi sint. Tertiò, optimè idem Chrys. Theophyl. & Theodor. *duplici*, inquiunt. id est multiplici. q. d. Presbyteri multo, liberali & abundanti honore, id est, subsidio sustentationis præmientur. Vult enim Apostolus Prælatos, doctores & prædicatores liberaliter haberi, bene & copiose ali ac tractari; hi enim multùm laborant & si bene habeantur, magis ac meliùs laborare, plusque fructûs facere possunt. Sic Ieremiæ 17. 18 dicitur: *Duplici* (id est multiplici) *cõtritione contere eos*: & Prou. 31. v. 21. *Omnes domestici eius vestiti sunt duplicibus.* id est, multas & copiosas habent vestes, & Isaiæ 40. v. 2. *Suscepit de manu Domini duplicia.* q. d. Ierusalem plurima bona, charismata & consolationem ex misericordia Dei suscepit per Christum pro peccatis & pœnis peccatorum, quas merebatur. Deniq; 4. Reg. 2. v. 9. petit Eliseus Eliæ spiritum duplicem, id est, magnum & vehementem, valdè zelosum & magnorum operum patratorem. Idem iubet S. Clemens ex doctrina Apostolorum l. 2. Constit. Apost. c. 28. vbi ita sancit: *Presbyteris, si assiduè in studio docendi verbum Dei laborauerint, seponatur dupla etiam portio in gratiam Apostolorum Christi, quorum locum tenent, tamquam consiliarij Episcopi, & Ecclesiæ corona: sunt enim concilium & senatus Ecclesiæ.*

Secundò.

Eliseus petit Eliæ spiritum duplicem, id est magnũ & multiplicem.

DICIT ENIM SCRIPTVRA (Deuter. 25. 4.) NON ALLIGABIS OS BOVI TRITVRANTI] Ad litteram iusserat hoc Dominus Deuterom. 25. vt bobus propriè dictis, quibus ad trituram vtuntur Palæ- VERS. 18.

Palæstini, non clauderent os, quin de sua tritura possent comedere: sed per hos boues allegoricè, vt explicat hîc Paulus, intelligit Pastores, qui vt boues laborant in area Domini, valido scilicet & vehementi labore, qualis est triturantium, præsertim boum: ac consequenter edicit æquum esse, vt de hoc suo labore & tritura viuant & sustententur, vide dicta 1. Corinth. 9. 9.

DIGNVS EST OPERARIVS MERCEDE SVA] Mercedem non propriè dictam, putà pretium aliquod temporale; sed sustentationem dumtaxat intelligit. Nam concionari, Sacramenta, aliaque spiritualia administrare pro mercede, id est pretio temporali non licet: esset enim simonia. Gratis ergo hæc ministrant Pastores, & tantùm sustentationem exigunt, propriam mercedem in cælo à Domino expectantes. Vnde S. August. serm. de Pastoribus c. 2. *Accipiant*, inquit. *Pastores sustentationem necessitatis suæ à populo, mercedem verò dispensationis à Domino: non enim est idoneus populus reddere mercedem illis qui sibi in charitate Euangelij seruiunt.*

Pastor accipiat sustentationem à populo, mercedem expectet à Deo

Nota. Hæc sustentatio dicitur *merces* non quasi detur & reipsa sit pretium operi spirituali æquiualens: hoc enim non tantùm simoniacum est, sed & falsum. Spiritualia enim nullo pretio temporali æstimari aut compensari possunt. Dicitur ergo hæc sustentatio *merces*. quia propter opus spirituale ex iustitia debetur sacerdoti sustentatio, sicut hortulano propter laborem debetur merces diuina: sed hôc discrimine; quòd hortulanus recipiat eam vt pretium æquiualens, sacerdos verò eam recipit quasi aliquid longè minus & vilius suo opere, nec vt operis sui pretium (opus enim spiritale omne pretium temporale transscendit, nec vllo tali pretio æstimabile est) sed tantùm vt sustentationem, ex iustitia tamen operi suo debitam: nam sine sustentatione opus suum spirituale obire nequit.

Sustentatio vocatur merces: cur? Resp. Primo quia ex iustitia debetur operi.

Adde multi Theologi docent, pro labore non tantùm præuio vel extrinseco, vt pro cantu in Officio diuino, pro itinere quod subit sacerdos vt in pago, aut alio loco celebret & concionetur: sed etiam pro intrinseco labore, putà pro fatigatione & molestiâ, quam subit in docendo, concionando, confessiones audiendo, &c. posse sacerdotem recipere mercedem, quasi pretium non operis spiritualis, sed laboris occupationis & fatigationis suæ. ita Adrianus quodlib. 9. art. 1. Bonauent. in 4. dist. 25. q. vlt. de simonia, Richardus eadem dist. a. 3. q. 2. Sed de hoc alibi.

Secundò. quia debetur labori extrinseco & vt multi volunt, intrinseco.

Vers. 19. ADVERSVS PRESBYTERVM ACCVSATIONEM NOLI RECIPERE, NISI SVB DVOBVS AVT TRIBVS TESTIBVS] Præscribit hîc Timotheo Episcopo quomodo se gerere debeat in diiudicandis causis forensibus. Vnde patet Episcopos tunc fuisse iudices.

Nota. Per *presbyterum* Chrysost. Theophyl. & Oecumen. accipiunt seniorem; vt presbyter hic sit nomen non ordinis, sed ætatis. Verùm ordinis esse nomen patet v. præced. significat ergo *presbyter* hic tum Episcopum, vt explicat Ambros. Theodoret. Primas. tum sacerdotem, vt explicat Epiphanius hær. 57. & alij. Ne quis ergo presbytero inuidens suum gradum & ordinem, illi calumniam struat, cumque criminis alicuius accuset; audiri cù non vult, nisi id probet duobus aut tribus testibus. & meritò: si enim in laici crimine & accusatione id requiritur, multò magis id dandum est presbytero cui ordo & gradus tam eminens frænum est cohibens eum à flagitio, vt de eo facilè aliquid suspicari nemo debeat. Hinc postea Syluester II. cap. *Præsul*, longè plures requirit testes: *Præsul*, inquit, *non damnetur, nisi septuaginta duobus testibus; Presbyter autem Cardinalis non nisi quadragintaquatuor testibus; Diaconus non nisi viginti octo; subdiaconus, acolythus, exorcista, lector, ostiarius, nisi cum septem testibus non condemnetur. Quia* inquit, *tales in Ecclesia institui debent. quorum sanctitati plus credatur quam multis testibus.*

Syluester II. in accusatione Episcopi requirit 72. testes.

PECCANTES CORAM OMNIBVS ARGVE; VT ET CETERI TIMOREM HABEANT] *Peccantes* publicè scilicet, quicumque illi sint, siue laici, siue, vt præcessit presbyteri in iudicio per testes conuicti; hos publicè coram omnibus argue. Triplex enim est publicum; primum, quod in iudicio forensi est traductum: secundum, quod per facti euidentiam; tertium, quod per communem famam factum est publicum. De publico peccato Apostolum loqui docet Chrysost. Theophyl. & Oecumen. Nam alioqui occultum peccatum non publicè sed priuatim esse corrigendum docet Christus Matthæi c. 18. 15. hocque requirit iustitia & charitas Christiana. Ita S. Aug. serm. 16. de Verbis Domini secundùm Matthæum conciliat hæc verba Pauli cum verbis Christi. Vers. 20.

TESTOR (Διαμαρτύρομαι, id est obtestor te; ita Syrus & alij) CORAM DEO, ET CHRISTO IESV, ET ELECTIS ANGELIS, VT HÆC CVSTODIAS SINE PRÆIVDICIO, NIHIL FACIENS IN ALTERAM PARTEM DECLINANDO] *Electos Angelos* vocat bonos & sanctos, quos Deus ad suam gloriam & beatitudinem ob eorum humilitatem, obedientiam, religionem & charitatem elegit; eosque opponit Lucifero & angelis reprobis, scilicet dæmonibus. Vers. 21.

Nota. *τὸ sine præiudicio* aliqui referunt ad *nihil faciens*. q.d. Nihil facias nisi rem benè priùs indagaueris, & prudenter diiudicaueris ita Ambrosius. Secundò & meliùs, alij referunt *τὸ sine præiudicio* ad *hæc custodias*, scilicet. q.d. Testor & obtestor, vt ea quæ dixi de presbyteri accusatione deque peccantibus arguendis, facias & custodias sine præiudicio, id est sine præoccupatione & præcipitatione iudicij, ita vt nemo te præoccupet, sibique conciliet, vt, antequam alteram partem audieris, aut rem totam æquo & indifferenti animo examinaueris, mente præiudices, & ei qui te præoccupauit, causam adiudices. Vnde Syrus vertit *nulla anticipatione præoccupetur mens tua*. Hinc alij vertunt, *sine prælatione*, qua vnum quasi amicum, diuitem, nobilem &c. alteri præferas, custodi hæc mandata mea: iudicium enim debet ferri de causa non de persona.

Iudex caueat præiudicio.

Hunc sensum probant sequentia: *Nihil faciens in alteram partem declinando.* quibus verbis alludit ad libram vel bilancem, quæ vt iusti sit ponderis; & legitimè ponderet ea quæ ipsi imponuntur, debet esse in æquilibrio, ita vt in vnam partem non magis inclinet, quàm in aliam, nec vna lanx magis attollatur aut deprimatur quàm altera. debet enim iudex quasi in lance iura litigantium ponderare & expendere. ita vt in neutram partem propendeat: sed vnicuique causæ suum pondus & momentum permittat, illique, quæ alteri præponderat, rem adiudicet: si secùs faxit, nec causæ, sed voluntatis huic magis quàm illi fauentis, pondus & inclinationem sequatur; rectum iusti iudicis iudicium peruertet, peruersamque feret sententiam.

Iustitia pingitur quasi virgo cæca cum æqua bilance.

Hinc iustitia pingitur quasi virgo cæca, personam non respiciens, cum æqua bilance, qua cuiusque ius appendit & ponderat. Sic à Virgilio Iupiter iustus iudex pingitur:

Iupiter ipse duas æquato examine lances
Sustinet.

Triplex lectio in Græco.

Rursum Nota. In Græco triplex est lectio Noster legit per iota, κατὰ πρόσκλισιν, id est, secundùm declinationem, vel declinando. Secundò, alij legunt, nihil facias κατὰ πρόσκλησιν per η, id est secundùm aduocationem, quasi non iudicem, sed alterius partis quam amas, aduocatum agas; verùm tum potiùs dicendum fuisset παράκλησιν, quam πρόσκλησιν. Tertiò, Oecumen. & Erasmus legunt κατὰ πρόκλησιν, id est, secundùm prouocationem, q.d. Nihil facias secundùm animi motum & impetum, qui iudicem ad temerè ferendam sententiam in odium vel fauorem alterius partis, prouocet. B Sed nostra lectio est optima, & aptissimè cohæret cum metaphora bilancis; vnde eam sequitur Ambros. Chrysost. Theophyl. & alij. Vnde & Syrus vertit, nihil facias במסב דאפא *bemassab drappe*, id est, per acceptionem personarum.

VERS. 22. MANVS CITO NEMINI IMPOSVERIS, NEQVE COMMVNICAVERIS PECCATIS ALIENIS] Aliqui hoc intelligunt de absolutione in Sacramento pœnitentiæ: confessarij enim qui peccatoribus, verbi gratia concubinariis, vsurariis, simoniacis confitentibus, non satis contritis, aut non habentibus propositum efficax emendandi se, aut nolentibus restituere per simoniam, vsuram aliaque iniustè acquisita, manus imponunt, eosque absoluunt; omnibus eorum peccatis communicant, eaque in se transscribunt, omniumque rei fiunt, ac pro iis Deo pœnas dabunt.

Confessarij qui indignos absoluunt eorū peccata in se trāsferūt.

Cur sacerdos absoluens manū imponat pœnitenti.

Vbi Nota, in Sacramento pœnitentiæ pœnitentibus à sacerdote manus imponi, vt hoc symbolo à seruitute peccati eos liberari & manumitti significetur. Sic olim Romani Prætores seruorum, quos manumittebant, capita virgula quadam, dicta Vindicta, vel vindicia, tangebant. Vnde Cicero in Topicis: *Si neque censu, neque vindicta, nec testamento liber factus est, non est liber.* Et Persius satyra 5.

Vindicia virga.

Vindictà postquam meus à Prætore recessi,
Cur mihi non liceat iussit quodcumque voluntas?

Pœnitētiarij Romæ virgas gestant: cur.

Hinc Pœnitentiarij Romæ virgas gestant, easque capiti pœnitentium imponunt, vt significent se eos à seruitute peccati in libertatem filiorum Dei asserere: hac de causa putant nonnulli virgas Apostolis esse datas, Marci 6. v. 8. Pari modo Assuerus rex virgam auream extendit super collum Esther c. 15. in symbolum impetratæ à se gratiæ. ita Salmeron in prolegomen. disp. 29.

Loquitur Apostolus de impositione manuum in ordinatione.

Verùm quia Episcopo Timotheo loquitur Paulus, cui proprium & præcipuum munus est ordinare presbyteros aliosque Ecclesiæ ministros & quia Apostolus alibi per manus impositionem intelligit ordinationem, cuius rei & ritus tres causas dedi cap. 4. v. 14. hinc meliùs Theodor. Chrysost. Theophyl. Oecumen. Primas. & alij passim censent Apostolum loqui de hac ordinatione. q.d. Vide, ô Timothee Episcope, ne quem temerè ordines, sed vnumquemque priùs proba & examina, an probatæ sit vitæ & doctrinæ, talique gradu dignus: alioqui particeps fies peccatorum & scandalorum, tum eorum, quæ talis post ordinationem in suo gradu committet, tum eorum, quæ ante ordinationem admisit, quia propter ea, ordinatione A est indignus; si ergo eum ordinas, tali gradu dignum esse iudicas, ac consequenter videris eum eiusque mores & peccata approbare; itaque eorumdem particeps efficeris.

Hinc Concilium Tridentinum, sess. 23. exactum examen tum doctrinæ, tum vitæ, ordinationi cuiusque præmittendum sub graui censura sancit, vide Chrysost. lib. 4. de Sacerdotio, quàm malum sit indignos & inidoneos ordinari.

Exemplum S. Leonis quàm probari debeāt ordinandi.

Legitur in Vita S. Leonis Papæ I. quæ eius operibus præfigitur (quod & ex Sophronio recenset Baronius an. Christi 461.) quòd, cum S. Leo orationibus & ieiuniis vacans ad sepulcrum S. Petri, Dei misericordiam ac peccatorum veniam imploraret, hoc responsum à S. Petro acceperit; *Deprecatus sum pro te Dominū remisitq́, illi tibi peccata, vt solùm hoc a te expetendum & à te postulandum supersit, quibus aduersus Apostolicam legem manum temerè imposueris.* Quòd si hæc fiunt in ligno viridi, in arido quid fiet? Leone enim quis sanctior & prudentior?

TEIPSVM CASTVM CVSTODI] Græcum ἁγνὸν propriè castum & libidinis expertem ac osorem significat.

Secundò tamen, significat purum & immaculatum ab omni culpa; vnde Syrus vertit temetipsum serua בדכיותא *bedackeiuta*, id est, in puritate, innocentia & S. Aug lib. de Gratia & lib. arbitrio, cap. 4. legit, *contine teipsum.* Continentia enim generalis est virtus quæ omnes animi passiones moderatur & continet, easque fræno rationis inhibet & regit.

Cōtinentia omnes animi motus continet.

Vnde Theodoret. *castum* hic interpretatur incorruptum & mundum à peccato, præsertim illo, C quo citò & temerè cuipiam manus imponuntur, itaque peccatis ipsius communicatur, vti præcessit, Idipsum ita declarat S. Aug. lib. 2. contra epist. Parmen. c. 21. *Docuit*, inquit, *Apostolus ex sequenti, quemadmodum quod priùs dixit intelligendum sit, qui enim seipsum castum custodit, non communicat peccatis alienis: si enim communicat, consentit: si consentit, corrumpitur: si corrumpitur, castum se non seruat.*

NOLI ADHVC AQVAM BIBERE, SED MODICO VINO VTERE PROPTER STOMACHVM TVVM, ET FREQVENTES TVAS INFIRMITATES] Vox *adhuc*, ait Hier. lib. 2. contra Iouinian. significat Timotheum huc vsque abstemium à vino fuisse, & tantùm aquam bibisse, tum temperantiæ, tum castitatis causa, nam, vt ait Hieron. ad Eustochium, *Vinum & adolescentia duplex incendium voluptatis est.* D *Quid oleum igitur flammæ adijcimus? quid ardenti corpusculo fomenta ignis administramus?* Et Chrysost. *Iuuentus*, inquit, *pyra quadam est, quæ omnia succendit; idcirco Timotheus eam vndique obstruebat, & flammas extinguebat, Infirmetur, inquit, corpus, & non infirmetur animus, refrænetur caro, & anima ad cælum cursus non impediatur.* VERS. 23

Iuuenes abstineant vino instar Timothei.

Vnde Notat hic Primò. Prosper lib. 1. de Vita contempl. c. 22. Timotheum longa abstinentia se fregisse, & hos morbos sibi conciliasse. Vbi obiter etiā aduerte, Apostolos & Apostolicos viros præter tot labores & ærumnas morbis quoq; fuisse afflictos; nam virtus in infirmitate perficitur. Vnde Chrysost. mouens quæstionem cur Paulus, qui tot infirmos per miraculū sanabat, Timotheum quoque non sanarit; Respondet id hac de causa factum esse, vt, si viderimus, inquit, viros magnos & virtute præclaros infirmari nihil moueamur, sciamusque morbos materiam esse humilitatis, patien-

Apostoli morbis afflicti.

Timotheū noluit sanare Paulus, quia morbus est materia virtutis.

tiæ & fortitudinis illorum, noſque iis admoneri A miſeriæ præſentis, & ad reſurrectionem & alteram vitam beatam aſpiremus. Vide hanc Pauli ſententiam egregiè tractantem Chryſ. hom. 1. ad Populũ, vbi octo dat cauſas, cur permittat Deus in hac vita ſanctos viros morb s & ærumnis affligi.

Nota Secundò. Pro *infirmitate*, græcè eſt ἀσθενείας, quod non tam morbos quàm corporis debilitates ſignificat quæ & ipſæ morbus quidam ſunt, & ſæpè cum morbo coniunctæ. Nam & τὸ *propter ſtomachum*, ſignificat ſtomachi cachexia, cruditate, ac conſequenter morbo laboraſſe Timotheum.

Timothei in morbis & mortificatione zelus.

Nota Tertiò, cum mortificatione & morbis zelum Timothei. *Illud*, inquit Chryſ. *quiſquis mirari poſſet, quòd tantùm debilitatus, & tanta cum ægritudine luctans Dei negotia non negligebat, ſed ampliùs quàm valentes & corpore vigentes, cum præceptore omnibus in certaminibus & alternis periculis communicabat: nec enim ſapientiam redarguit, corporis imbecil-* B *litas, tantum valet in Deum zelus, tam leues efficit alas.*

Addiſſi ſtudijs & meditationibus laborāt ſtomacho: cur?

Nota Quartò τὸ quod ait *propter ſtomachum*, nam, vt ait Celſus lib. 1. c. 2. *infirmis ſtomacho, quo in numero magna pars vrbanorum, omneſq; pene cupidi litterarum ſunt, obſeruatio maior eſt neceſſaria, vt quod vel corporis, vel loci, vel ſtudij ratio detrahit, cura reſtituat.* Ita S. Hieronymus, Gregorius, Bernardus, aliique Sancti contemplationi & ſtudio dediti, ſtomacho laborarunt, cuius phyſica ratio eſt clara. Vnica enim tantùm in homine eſt anima; quæ ſimul eſt vegetatiua, ſenſitiua & rationalis, quæque conſequenter ſe ſuaſque vires ſimul exſerere debet in nutritionem, ſenſationem & intellectionem. Huius autem animæ vires ſunt valde limitatæ, debiles & exiguæ, præſertim ita partitæ & diſtractæ. Anima ergo tota in cerebro vacans mentis attentioni, ſtudio, contemplationi, vix in ſtomacho vacare poteſt concoctioni & digeſtioni: vnde ſtomachus tam ſpiritibus & calore, quàm animæ influxu deſtitutus & languens cibum concoquere & digerere non valet; ſed eum ſemicoctum & indigeſtum relinquit: ex quo cruditates, phlegmata, aliaque mala oriuntur.

Cauſa Prima

Secunda.

Aliam cauſam dat S. Gregorius l. 3. Moral. c. 30. ſcilicet, quòd caro, cùm per ſpiritum ad tam alta contemplanda ſuper ſe aſſurgit, attenuetur & infirmetur, quodque vis diuini amoris animam & corpus liquefaciat & eneruet. *Qui verè*; inquit, *in auctoris ſui amore roborātur, quo magis in concupita Dei fortitudine cõualeſcunt, eo à propria virtute deficiunt: & quo robuſtiùs æterna appetunt, eo à tẽporalibus ſalubri affectione liquātur. Hinc Dauid amoris ſui robore feſſus dicebat: Defecit in ſalutare tuum anima mea; & ſponſa. Anima mea liquefacta eſt, vt dilectus meus locutus eſt: & Fulcite me floribus, ſtipate me malis, quia amore lãgueo.* Sic & Daniel cũ viſionem Dei conſpexiſſet c. 8. 27. *Elangui*, inquit, *& ægrotaui per dies plurimos.* Subdit S. Greg. *Caro enim ea, quæ ſunt ſpiritus, capere non valet & idcirco nonnũquã cùm mẽs humana vltra ſe ad videndũ illa ducitur, neceſſe eſt, vt hoc carneũ vaſculũ, quod ferre talenti pondus non valet, infirmetur.*

Nota Quintò. Præcipit Paulus Timotheo ægro vſum vini, quia vt ait Ambroſius, *vult Deus prudenter ſibi ſeruiri, ne nimietate,* (laboris vel abſtinentiæ) *debiles efficiamur & poſtea medicorum ſuffragia requiramus.* Debiles ergo, ac præſertim feminæ, multis orationibus & pœnitentiis ſuum caput & corpus non frangant.

Nota Sextò. Tanto viro Paulus vinum permittit, non ad voluptatem, ſed ad neceſſitatem; ideoque dicit *vtere*, non Fruere; eoque modico, non multo; idque non ad luxum, ſed propter ſtomachum. Pulchrè S. Gregorius 20. Mor. c. 31. docet abſtinentiam inſtar chordæ muſicæ moderandam eſſe. *Penſandum*, inquit, *eſt quòd chorda in cithara ſi minùs tenditur, non ſonat; ſi ampliùs, raucum ſonat: ſic virtus abſtinentiæ aut omnino nulla eſt, ſi tantum quiſque corpus non edomat, quantum valet; aut valdè inordinata eſt, ſi corpus atterit plus quam valet.* Ita Anacharſis, teſte Laërtio, vini quatuor pocula ſiue hauſtus diſtinguebat in ſympoſijs; Primum, inquit, poculum eſt neceſſitatis ad ſedandam ſitim, ſecundum ſobriæ hilaritatis, tertium voluptatis, quartum ebrietatis & inſaniæ. Plato verò Dialogo 1. & 2. de Legibus ita præcipit: *Principio, inquit, lege ſancimus, vt pueri vſque ad decimum octauum annum, vino prorſus abſtineant,* & cauſam addit. *Ne ignẽ igni addant, & furioſum habitũ iuuentuti ſua inducant.* Bacchica ergo bacchantis Lutheri, quam ſua inter pocula effudit, imò effutiit, eſt interpretatio & argutatio: Apoſtolus, ait, modicũ vini, putà cyathos aliquot præſcripſit Timotheo, quia is infirmus erat & ſtomachus eius æger plus vini non ferebat: nobis verò, vtpote ſanis & ſtomacho valentibus, multo vtendum eſt, putà non cyathis, ſed amphoris. At bone vir. Timotheus dum ſanus erat, non vinum bibebat, ſed aquam, vtique Apoſtolo probante & ſuadente. Rurſum, Apoſtolus ei iam infirmo vice aquæ vinum permittit ſed modicum. Ergo vinum non ob ſanitatem, ſed merè ob infirmitatem ei indulget; idque non multum, ſed modicum. Nimirum talis gloſſa talem doctorem, imò potorem decet, interpretem inquam Epicurei Euãgelij, nec C Pauli, ſed palati ſui, de quo rectè noſter Fruſius.

Abſtinētia moderāda eſt, ſicut chorda in cithara.

Anacharſis pocula quatuor.

Platonis lex de vino iuuenibus interdicẽdo.

Biblia quæ tua ſunt, ſunt pocula Bacchica Luther,
eſt apotheca tua bibliotheca tua.

Vers. 24. QVORVMDAM OMNIA PECCATA MANIFESTA SVNT] Græcè πρόδηλοι, id eſt, antè manifeſta ſunt, putà antequam cuiuſdam iudicio damnentur.

Vers. 25. PRÆCEDENTIA AD IVDICIVM, QVOSDAM AVTEM ET SVBSEQVVNTVR. SIMILITER ET FACTA BONA MANIFESTA SVNT: ET QVÆ ALITER SE HABENT ABSCONDI NON POSSVNT] Primò S. Baſilius l. de Sancta virgin. *peccata quæ iudicium præcedunt*, intelligit peccata ea, quæ peccator per ſe committit in hac vita, antequam per mortem vadat ad iudicium particulare: *peccata* verò *quæ ſubſequuntur*, intelligit ea quæ quis poſt mortem & iudicium particulare committit per ſuos diſcipulos, & alios quos peccare docuit. Sicuti Lutherum D & Caluinum ſequitur hæreſis omniaque peccata Lutheranorũ & Caluinianorũ, quorum doctor & inuentor fuit Lutherus & Caluinus, ita vt pro his etiãnum pœna Lutheri & Caluini augeatur & augẽda ſit, donec deſinat luteraniſmus & caluiniſmus

Aliꝗs peccata præcedunt ad iudicium, alios ſequũtur: quo ſenſu.

Prima explicatio.

Caluini pœna indies augetur.

Secunda.

Secundò, S. Ambroſ. Peccatores, inquit, magnos præcedunt peccata ad condemnationem, quia maiora ſunt eorum bonis operibus; contrà iuſtos præcedunt bona opera, quaſi manifeſta, quia manifeſtè præponderant eorum peccatis: peccatores verò bona opera ſequuntur quaſi quodam præiudicio peccatorum præeuntium prægrauata. Vnde & abſcondi non poſſunt id eſt, non poſſunt obumbrari & tegi charitate, quæ operit multitudinem peccatorum. q. d. Paulus: Cùm dico tibi, ô Timothee, Ne communicaueris peccatis alienis; nolo

nolo te ab Ordinibus repellere iustos, leuibus peccatis obnoxios; vel qui insignibus operibus malefacta texerunt; sed eos tantùm qui grauibus peccatis subiacent.

Tertia. Tertiò, Chrysost. Peccata manifesta, inquit, quæ præcedunt iudicium scilicet extremum, sunt ea quæ in hac vita manifesta sunt & cognita; ea verò quæ sequuntur, sunt illa quæ hic latent, sed in iudicio extremo manifestabuntur. q. d. Licet quædam peccata hic lateant, tamen non fallunt internum iudicem, quia sequuntur & adigunt ipsos peccatores ad publicum ipsum iudicem Deum, ibique eos coram toto mundo accusabunt.

Quarta. Quartò, S. August. libr. 2. de serm. Domini in monte, & Magallianus sic explicant, q. d. Peccata quorumdam, vtpote manifesta, præcedunt hominum iudicium: hos vtpote exploratos peccatores & indignos, ô Timothee, ordinare non debes: quorumdam verò peccata subsequuntur iudicium humanum, quia post ordinationem tantùm deprehenduntur. Quid ergo, faciétne tibi scrupulum, quòd tales ordinaueris? nequaquam, quia in talium hominum ordinatione non communicas peccatis alienis, cùm tales occulti peccatores sine tuo vitio digni sacro Ordine sunt iudicati. q. d. Occulta peccata Dei iudicio & tribunali sunt relinquenda; quæ verò facto examine ab hominibus deprehendi & manifestari possunt, ea iudicio Episcopi subiaceant, qui cauere debet ne hisce peccatis obnoxios ordinet; vt alludat Paulus ad Deuter. c. 29. 29. vbi dicitur: *Abscondita Domino nostro, quæ manifesta sunt, nobis & filijs nostris.* quod Chaldæus & Rabbini sic exponunt: Secreta peccata reseruantur punienda Domino Deo nostro; quæ verò manifesta sunt, humano iudicio discutienda & plectenda sunt. Verùm meliùs & aptiùs cum Caietano & aliis hoc exponemus de flagellis, quæ Deus illo ca. 29. Deuter. Iudæis legis suæ præuaricatoribus intentauit. q. d. Hæc flagella sunt inter occulta Dei iudicia, quæ tamen nobis & nostris filiis manifestauit vt eorum metu legem Dei studiosè faciamus, & exactè impleamus. *(Explicatur locus Deuteron.)*

Quinta & genuina. Quintò & genuinè ad mentem Apostoli. *Peccata manifesta præcedentia ad iudicium*, sunt peccata clara & publica, condemnata communi hominum voce priusquam in iudicium adducantur: peccata verò quæ peccatores subsequuntur in iudicio, quasi pedissequi vel vmbræ, sunt peccata occultà impiorum, quæ non patent in publico, sed in mente vel tenebris latent. cùm impij faciem bonorum induunt, vt externa specie videantur probi; si tamen diligenter examinentur & diiudicentur, tandem prodet se laruata eorum impietas. Est prosopopœia: peccata enim hic finguntur esse personæ, & prodromi siue anteambulones, qui peccatorē præcurrunt, monentque Ecclesiam quis sit ille, qui mox sit venturus vt ordinetur, scilicet quòd sit peccator, ac consequenter indignus Ordine: alios verò subsequuntur quasi stipatores, iudices & vindices: nam *(Prosopopœia peccatorum.)*

Noxa caput sequitur, inquit Poëta:
&, *Raro antecedentem scelestum*
Deseruit pede pœna claudo.

Sensus Apostoli. Si sequitur impium pœna, ergo & notitia peccatorum atque infamiæ. q. d. Præcepi tibi, ô Timothee, *Manus citò nemini imposueris, neque communicaueris peccatis alienis* (eò enim quasi aliquid oblitus redit Apostolus) Tu mihi obiicies. Quomodo aliena peccata deprehendam? huic obiectioni ergo respondeo, peccata quorumdam esse manifesta, aliorum verò occulta. si manifesta sint, non laborabis, quia facile cognosces eos, qui illis obnoxij sunt, indignos esse ordinatione & dignos esse condemnatione ac pœna: sin occulta sint, tibi laborandum erit vt ea detegas: sed ne despera, expecta, scrutare, explora, tandem ea deprehendes; quia peccata peccatorem subsequuntur quasi à tergo. inspice ergo vultum & tergum eorum lynceis oculis, omniaque quaquauersum circumlustra, vt eos internoscas, & tandem ea quæ latebant patefacies, & perspicies eos Ordine esse indignos. Quòd si facto iusto examine ea deprehendere nequeas, Dei iudicio sunt relinquendi, nec ab Ordine repellendi.

SIMILITER ET FACTA BONA (quorumdā) MANIFESTA SVNT] & de his non laborabis: sed cognosces eos Ordine esse dignos. *Vers. 25.*

ET QVÆ ALITER SE HABENT, scilicet bona facta aliorum quæ occulta sunt, ABSCONDI NON POSSVNT] quin, si ea diligenter perscruteris, sis cogniturus, & facilè animaduersurus, an ordinandi sint nec ne. Ita S. Hieron. ad Furiam. Anselm. Gagneius, & alij: *Nihil enim opertum quod non reueletur & occultum quod non sciatur.* Personata enim & fucata impietas diu latere non potest, quin tandem è fumo in flammam erumpat.

CAPVT SEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PRimò, iubet seruos obedire dominis.

Secundò, v. 3. arguit nouorum dogmatum & hæresum auctores, eorumque fructus & vitia recenset.

Tertiò, v. 5. multis insectatur eorū & aliorum auaritiam tamquā omniū malorum radicē.

Quartò, v. 11. iubet Timotheum non opes sectari, sed iustitiam, pietatem, fidem, &c. ac seruare mandata sua vsque in aduentum Domini.

Quintò, v. 17. diuitibus præcipit vt sint humiles, pij, liberales, vtq́ bonis operibus divites se faciant in cælo.

Sextò, v. 20. rursum hæresum nouitatem caueri, ac fidem quasi depositum seruari iubet.

1. QVicumque sunt sub iugo serui, dominos suos omni honore dignos arbitrentur, ne nomen Domini & doctrina blasphemetur. 2. Qui autem fideles habent dominos, non contemnant, quia fratres sunt, sed magis seruiant, quia fideles sunt & dilecti, qui beneficij participes sunt. Hæc doce & exhortare. 3. Si quis aliter docet & non

non acquiescit sanis sermonibus Domini nostri Iesu Christi, & ei quæ secundum pie-
tatem est, doctrinæ 4. superbus est, nihil sciens, sed languens circa quæstiones, & pu-
gnas verborum: ex quibus oriuntur inuidiæ, contentiones, blasphemiæ, suspiciones ma-
læ. 5. conflictationes hominum mente corruptorum, & qui veritate priuati sunt, exi-
stimantium quæstum esse pietatem. 6. Est autem quæstus magnus pietas cum suffi-
cientia. 7. Nihil enim intulimus in hunc mundum, haud dubium, quòd nec auferre
quid possumus. 8. Habentes autem alimenta, & quibus tegamur, his contenti sumus.
9. Nam qui volunt diuites fieri incidunt in tentationem & in laqueum diaboli & de-
sideria multa inutilia, & nociua, quæ mergunt homines in interitum & perditionem.
10. Radix enim omnium malorum est cupiditas, quam quidam appetentes errauerunt
à fide & inseruerunt se doloribus multis. 11. Tu autem, ô homo Dei, hæc fuge: sectare
verò iustitiam, pietatem, fidem, charitatem, patientiam, mansuetudinem. 12. Certa
bonum certamen fidei, apprehende vitam æternam, in qua vocatus es, & confessus bo-
nam confessionem coram multis testibus. 13. Præcipio tibi coram Deo, qui viuificat
omnia, & Christo Iesu, qui testimonium reddidit sub Pontio Pilato, bonam confessio-
nem: 14. vt serues mandatum sine macula, irreprehensibile vsque in aduentum Do-
mini nostri Iesu Christi: 15. quem suis temporibus ostendet beatus & solus potens,
Rex regum & Dominus dominantium: 16. qui solus habet immortalitatem & lucem
inhabitat inaccessibilem: quem nullus hominum vidit, sed nec videre potest: cui ho-
nor, & imperium sempiternum. Amen. 17. Diuitibus huius sæculi præcipe non su-
blime sapere, neque sperare in incerto diuitiarum, sed in Deo viuo (qui præstat nobis
omnia abundè ad fruendum) 18. benè agere, diuites fieri in bonis operibus, facilè
tribuere, communicare. 19. thesaurizare sibi fundamentum bonum in futurum, vt
apprehendant veram vitam. 20. O Timothee, depositum custodi, deuitans profa-
nas vocum nouitates, & oppositiones falsi nominis scientiæ. 21. quam quidam pro-
mittentes, circa fidem exciderunt. Gratia tecum. Amen.

VERS. 1. QVICVMQVE SVNT SVB IVGO SERVI, DOMINOS SVOS OMNI HONORE DIGNOS ARBITRENTVR NE NOMEN DOMINI ET DOCTRINAM BLASPHEMETVR] Postquam docuit Apostolus quomodo Episcopus cum cuiuslibet generis hominibus, qui liberi sunt, se habere debeat; tandem hic descendit ad seruos, id est mancipia, quæ sunt sub iugo seruitutis, docetque Episcopum eos non debere aspernari, sed docere bonos mores ac inprimis obedientiam, vt scilicet dominis suis infidelibus promptè & reuerenter obediant, ne, si inobedientes eis sint, prætexentes se per christianismum ex seruitute assertos esse in libertatem; ipsi heri blasphement christianismum, quasi qui seruos sibi anteà morigeros fecerit rebelles & seditiosos. agit enim de seruis qui dominos habent infideles; nam de seruis qui dominos habent fideles agit, v. sequ. vide dicta ad Ephesios 6. v. 5.

Episcopi non aspernentur, sed doceant, seruos obedire heris etiam infidelibus.

VERS. 2. QVI FIDELES HABENT DOMINOS, NON CONTEMNANT, QVIA FRATRES (id est, Christiani) SVNT: SED MAGIS SERVIANT, QVIA FIDELES SVNT ET DILECTI] Hic agit de seruis; qui dominos habebant fideles & Christianos, monet hos, ne putent se per baptismum factos esse dominis suis pares: licet enim pares sint in baptismo, & fratres in Christo; tamen in ciuili conditione & statu impares sunt; vnus enim est dominus, alter seruus. quin potiùs hortatur hos seruos Apostolus, vt heris fidelibus meliùs seruiant quàm infidelibus; quia herus fidelis melior est & dignior, seruique Christiani amantior, cùm eoque in fide coniunctior, ac consequenter magis dilectus, id est diligendus, quàm herus infidelis. Cogitet ergo seruus fidelis seruiens domino fideli se obsequium illi præstare, qui ex supercilio domini transijt in affectum parentis & pro formidato cœpit esse dilectus.

Nota: Pro *dilecti*, græcè est ἀγαπητοὶ, quod tam dilectos, quàm diligibiles significat. Noster vertit, A *dilecti*; alij vertunt, *diligibiles*. q. d. Dilectione & honore digni sunt domini fideles, tamquam fratres scilicet, & domestici fidei.

QVI BENEFICII PARTICIPES SVNT] Chrysost. docet hoc tam ad seruos quàm ad heros referri posse: ad seruos sic, q. d. Serui dominis qui fideles sunt, & dilecti, seruiunt, quia ab eis beneficia multa participant: quia scilicet à dominis suis aluntur, vestiuntur, in fide Christiana fouentur & promouentur. ita Syrus. Verùm tunc τὸ *qui beneficij participes sunt*, remotiùs referendum est ad *seruiant*, aptiùs tamen videtur referri ad immediatè præcedentia, *quia fideles sunt & dilecti*, scilicet heri siue domini. Quare meliùs de eisdem heris siue dominis accipiemus, quos beneficij, scilicet illius magni & excellentis, putà christianismi, participes fecit Deus. vnde Primasius legit, *qui beneficij Dei participes sunt*, q. d. B Serui seruiant dominis Christianis, & amantiùs & diligentiùs eò quòd domini sint fideles & dilecti à Deo, Deique amici, scilicet, eò quòd domini sint vnà cum seruis eiusdem illius Dei beneficij participes, putà vocationis ad fidem & gratiam Christi: hæc enim est maximum Dei beneficium. Si enim infidelibus, Dei hostibus, reprobis dominis parendum est, multò magis obedientiam hanc requirit Deus à seruis, quos subiecit dominis fidelibus suis amicis, & electis.

Duplex sensus. Primus.

Secundus & genuinus.

Tropologicè, Chrys. *Si seruis*, inquit, *ita imperat Apostolus obedire dominis, intuemini quo nos animo in Dominum nostrum esse conueniat, qui nos de nihilo vt essemus effecit, qui nutrit, qui vestit*, &c.

HÆC DOCE nescientes, ET EXHORTARE scientes, vt quod sciunt faciant, & opere impleant. VERS. 3.

SI QVIS ALITER DOCET, ET NON ACQVIESCIT SANIS SERMONIBVS DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI, ET EI QVÆ SECVNDVM PIETATEM EST, DOCTRINÆ, SVPERBVS EST, NIHIL SCIENS] Concludit Apostolus resumens primum VERS. 4.

quasi

quasi thema epistolæ, quod proposuit ca.1.3. scilicet Timotheum Episcopum quibusdam Nouantibus denuntiare debere, *ne aliter docerent, neque intenderent fabulis interminatis, quæ quæstiones præstãt magis quàm ædificationem Dei, quæ est in fide.* Quidam enim Iudæi & Gentiles ad Christum conuersi suas sectas, deuteroses & dogmata philosophica miscebant christianismo, itaque christianismum corrumpebant: quos hîc comprimi iubet Apostolus. fortè in particulari perstringit Apostolus Iudaizantes, qui docebant seruos iuxta legem Exodi 21.v.2. anno septimo manumitti debere, & fieri liberos. de seruis enim præcessit; sicque commoda erit transitio & reditus ad primum thema de vitandis nouis doctoribus.

Nota. Pro *aliter docet*, græcè est ἑτεροδιδασκαλεῖ, quod verbum vsurpauit cap.1.v.3. & ex hoc loco patet significare non tam eum qui diuersam doctrinam sequitur, vt vertit Vatablus, quam qui aliam doctrinam docet: sequitur enim, *Languens circa quæstiones & pugnas verborum*, quodque ex fucata hac doctrina pietatis quæstum aucupetur. quæ sanè non discipuli, sed doctoris sunt.

Secundò, pro *non acquiescit*, græcè est, μὴ προσέρχεται id est, non accedit, hoc est, non consentit, non acquiescit. loquitur enim de accessu non pedum, sed mentis & voluntatis.

Tertiò, *sanos sermones Iesu Christi* vocat legem & doctrinam Christi. eamdem vocat *doctrinam quæ est secundùm pietatem*, id est, quæ veram pietatem, & Dei veri genuinum cultum docet, scilicet cultum Dei consistere non in cæremonijs & apparatu externo, sed in interna fide, spe, charitate.

Typhus est character hæresis. Quartò, pro *superbus*, græcè est τετύφωται, id est, inflatus est, tumet typho superbiæ & vanæ scientiæ. Nota. Hic typhus est character & origo omnis hæresis. Huius autem typhi & superbiæ clarissimi est argumentum, quòd hæretici adeò sibi placeant, vt neque Ecclesiæ, neque etiam Euangelio credere velint in iis rebus quæ sibi placent. Vnde S. Aug. l.17. contra Faustum c.3. *Vndique tergiuersatio*, inquit, (ô Manichæi) *versa contunditur, apertè dicite vos non credere Christi Euangelio: nam qui in Euangelio quod vultis, creditis; quod vultis, nõ creditis; vobis potiùs quàm Euangelio creditis.* Qua de causa hæretici raro disputando (nolunt enim victi videri) sed magis orando, conuertuntur. Docuit hoc Episcopus ille, de quo narrat S. Aug. l.3. Confess. c.12. quòd cùm à S. Monica rogaretur, vt Augustini filij sui errores disputando refelleret; negauit ille, dictitans Augustinum iuuenili ardore & nouitate hæresis inflatum adhuc indocilem esse: *Sine*, inquit, *illum ibi, & tantùm roga pro eo Dominum: ille legendo reperiet, quis ille sit error & quanta impietas.* Cumque illa nihilominus instaret cum lacrymis: *Vade*, inquit, *fieri non poterit, vt filius istarum lacrymarum pereat.* Quod factum Episcopi laudat ibidẽ S. Augustinus. *Exemplum S. August.*

Hæreticus nihil scit quia verè nihil credit. Quintò, hæreticus dicitur *nihil sciens*, quia licet multa sciat, de Deo trino & vno, aliisque fidei articulis, tamen sua hæresi non tantùm fidem diuinam sibi abstulit, vt ne vel vnum articulum fide diuina credat; sed etiam per hæresim quasi fermentum totam suam scientiam fermentat, vitiat, corrumpit, vt verè possit dici nihil sciens, tum quia tota eius scientia hæresi infecta & corrupta est: tum quia scientia eius nihil facit aut confert ad Dei gratiam, iustitiam & salutem acquirendam. hæc enim sola vera est scientia, quæ à Sapiente dicitur

A scientia sanctorum, qua caret hæreticus. ita Theod.

LANGVENS CIRCA QVÆSTIONES ET PVGNAS VERBORVM] Pro *languens* græcè est νοσῶν, id est, ægrotans non corpore, sed animo & mente, quia nimirum desipit ac delirat, vt quasi carens cerebro egeat elleboro. Opponit hunc languorem sanis sermonibus & sanctitati doctrinæ, vt dixi vers. præced.

Nota. Non taxat hîc Theologos Scholasticos seu quæstionarios, vt ad marginem hîc annotauit Rab. Stephanus, sed hæreticos: de hæreticis enim agit, quorum proprium est nihil scire, sed de omnibus dubitare, de omnibus quæstionem mouere cuius rationem dat Theop. *Quia*, inquit, *fides est oculus: qui non habet oculos, nihil videt, nihil inuenit, sed tantũmodo quærit.* Sic quærebat Nestorius, quomodo Deus est natus ex muliere bimestris & trimestris? Sic quærebat Pelagius, quomodo Adam per generationem carnalem transfudit peccatum in filiorum animas, quæ à solo Deo creantur? Sic quærebat Arrius, quomodo Pater Filio non est dignior, & prior tempore? Sic quærunt nostri Sacramentarij, quomodo Christi corpus sex pedum potest esse in tam exigua hostia? Pulchrè Chrys. *Quando*, inquit, *anima cogitationum vincitur febre, quando ambiguitatis iactatur fluctu, tunc quærit; cùm vero illa sana est, nõ quærit, sed fideliter credit, nam ex quæstione & contentione verborum inueniri nihil potest.* Nimirum sola fides est quæ mentem in veritate stabilit, & quæstiones omnes excludit: fides enim docet credere quæ non vides, quæ non capis, quæ non intelligis, fides docet Deum esse omnipotentem, Deoq; omnia etiã quæ nos nõ intelligimus esse possibilia. *Apostolus non taxat quæstiones Scholasticorum, sed hæreticorũ.* *Quæstiones Nestorij, Pelagij, Arrij.*

Nota secundò, Verborum pugnas elegantiùs & significantiùs græcè vocat λογομαχίας. quod tam significat pugnas, rixas & litigia de verbis & vocibus, verbi gratia, an mediatoris nomen sine iniuria Christi non possit tribui Sanctis? quàm pugnas & lites; quæ non tam rationibus, quàm verbis & verbosis clamoribus peraguntur. Tales experimur hæreticos: cùm enim rebus & solidis rationibus destituantur, confugiunt ad verbosas orationum & declamationum pugnas. Secundò. S. Chrysost. Theophyl. Oecumen. Vatablus λογομαχίας vertit argumentationum, disputationum & rationum pugnas. λόγος enim non tantùm verbum & sermonem, sed & rationem significat: nam cùm hæretici seponunt fidem, omniaque ratione sua metiri volunt, rationes naturales & physicas congerunt, quas contentiosè opponant articulis fidei, qui naturam & naturæ vim transscendunt. *Omnium hæreticorum* inquit Augustinus ep.35. *quasi regularis est illa temeritas, scilicet vt conentur auctoritatem stabilissimam fundatissimæ Ecclesiæ, quasi rationis nomine & pollicitatione superare.* Atque hic est alter fons omnis hæresis, scilicet proprium iudicium, propria ratio. Dum enim mordicus rationi naturali insistunt, & Scripturas quisque intelligere vult secundum proprium iudicium; necesse est, vt quot sunt homines & iudicia diuersa, tot oriantur sectæ & hæreses. Atque hinc experimur, hæreticos eiusdem sectæ inter se non consentire, sed vnam sectam in multas alias diuidi: imò vix reperias duos aut tres ex iis qui Scripturas scrutantur, & sapientiores plebe videri volunt, qui nõ in multis dissentiãt. Patent hæc ex synopsi & catalogis modernis, qui propagines hæresum Lutheri & Caluini enumerant, & ob oculos ponunt: *Quid λογομαχία. Primo.* *Secundo.* *Hæretici volunt omnia metiri suo iudicio & ratione naturali.* *Hinc tot eorũ sectæ.*

Ex

VERS. 4. & 5.

Fructus logomachiæ hæreticorũ. Primus est inuidia.

EX QVIBVS ORIVNTVR INVIDIÆ, CONTENTIONES, BLASPHEMIÆ, SVSPICIONES MALÆ, CONFLICTATIONES HOMINVM MENTE CORRVPTORVM] Recenset fructus quæstionum & logomachiæ hæreticorum. Primus est inuidia: quisque enim eorum volens eminere & videri sapientior inuidet alteri, si plus sapere aut plus auctoritatis & gratiæ habere videatur.

Secundus contentiones.

Tria in disputatione commẽdat Nazianz.

Secundus fructus sunt *contentiones*, siue altercationes. Hæretici enim non disputant eo fine, vt veritas eluceat, quam intueri cupiant: sed vt aduersam partem superasse videantur, ac de victoria triumphent. E contrà Nazianz. in disputationibus tria Catholicis commendat, scilicet silentium, ordinem & humilitatem, quid enim tibi oberit, aut *cur ægre feras*, inquit, *si non in omni disputatione dominéris: sed alij te vel doctiores vel audaciores inueniantur?* cedere te potiùs quàm superare iuuet; hoc prudentis, hoc sapientis est.

Tertius blasphemia;

Tertius fructus sunt *blasphemiæ* tum in antagonistam & eos qui diuersa sentiunt, putà conuitia & maledicta; tum propriè blasphemiæ in Deum & Sanctos: nam, vt rectè Oecumenius, necesse est, vt qui omnia humanis metitur rationibus, incidat in blasphemias, nimirum vt blasphemet Dei omnipotentiam, bonitatem, prouidentiam. Tales blasphemias audimus quotidie, dum cum hæreticis disputatur: v. g. Deum esse auctorem tam operum malorum quam bonorum, tam proditionis Iudæ quàm vocationis Petri; Deum non posse plura facere, quàm naturæ vires ferant, imò quàm de facto faciat; Deum ante omnem prouisionem operum, Iudam & reprobos inferno, Petrum & electos, cælo addixisse; B. Virginem Dei matrem non esse digniorem alijs virginibus, imò nec feminis coniugatis; imagines, & reliquias Sanctorum esse abolendas & exurendas, ac talia sexcenta.

Quartus suspiciones.

Quartus fructus sunt *suspiciones malæ*. Græcum ὑπόνοιαι, non tantùm malas suspiciones, sed & opiniones significat. Experimur ex hisce disputationibus quàm monstrosæ opiniones in dies emergant.

Quintus. affricationes malorũ dogmatum & morum.

Quintus sunt *conflictationes*, græcè παραδιατριβαί. διατριβαὶ Græcis vocantur doctorum & Philosophorũ disputationes. Sed hîc additur præpositio. παρὰ, quæ sæpè vocem cui additur in malam partem inflectit. παραδιατριβαὶ ergo sunt disputationes inutiles, imò noxiæ & pestilentes. Vnde ex Chrys. & Theod. Theop. vertit *affricationes contagiosas*. Vox enim *diatribæ* græcè non tantùm disputationes, & conuersationes consuetudines & communicationes mutuas, indeque affricationes vel morum, vel opinionum significat. Nã *sicut scabiosæ oues*, inquit Chrys. *si confricentur ceteris, etiam quæ sanæ sunt inficiuntur & morbo tentantur? ita hi homines nequam si simplicioribus quibusque interuersentur, veneno eos suæ malignitatis inficiunt. sermo enim eorum vt cancer serpit*, vt ait Apost. 2. Tim. 2. nimirum necesse est, vt qui sibi inuicem familiares sunt in colloquiis & disputationibus, mutuò aliquid affricent & communicent; vt vel bonus malũ conuertat, vel, quod pronius est, malus bonum peruertat. *Sicut carbo*, inquit Epictetus l. 3. c. 16. *si iuxta carbonem candentem ponatur, aut extinctus ignitum extinguet, aut ignitus extinctum igneum efficiet.*

VERS. 5. QVI VERITATE PRIVATI SVNT] ἀπεστερημένων τῆς ἀληθείας, id est, vt Vatabl. quibus adempta est veritas, qui scilicet in pœnam hæresis excæcati

A sunt, vt veritatem intueri non possint: quique vt Syrus vertit, גלִיזִין מֵן קוּשְׁתָא *gelisin men kuscta*, id est, reprobati sunt à veritate. Hic verum est illud Publij: *Nimiùm altercando veritas amittitur.*

Nimiùm altercando veritas amittitur.

Hæretici pietatem habent pro quæstu.

EXISTIMANTIVM QVÆSTVM ESSE PIETATEM.] Hinc patet, hosce hæreticos Christianos religione ac pietate abusos fuisse ad quæstum, ideoque nouas doctrinas & sectas commentos esse, vt discipulos post se abducerent, à quibus quasi prophetæ colerentur & ditarentur. *Hæreticus*, inquit S. Aug. lib. de Vtilitate credendi c. 1. *est qui alicuius temporalis commodi & maximè gloriæ principatusq́, sui gratia falsas ac nouas opiniones vel gignit, vel sequitur.* Sic hodie Nouantes æstimant pietatem quæstum esse, quòd ecclesias vel monasteria dispoliant, quod casulas, calices, lampades, ciboria, statuas aureas & argenteas sacrilegè diripiunt, fundos ac prædia Ecclesiæ contra omne ius & fas sibi vendicant.

& Catholici terrenis inhiantes.

B Inter Catholicos quoque multi sunt, ita S. August. ep. 79. ad Hilarium, tales, *qui etiam putant, sibi ad augendas opes suas, & multiplicanda delectamenta religionem suffragari debere Christianam.* Nimirum tales sunt, qui ad sacerdotia vel monasteria aspirant, vt diuitias & delicias terrenas assequantur, vt inertem, otiosam & lautam vitam ducant.

Græca hic addunt, ἀφίστασο ἀπὸ τῶν τοιούτων, id est, discede à talibus: & ita legit Syrus Chrys. Theodor. Theophyl. Oecumen. Ambros. sed Latina & Latini ita non legunt. Verisimile est ea ex margine vel commentario alicuius in textum Græcum irrepsisse.

VERS. 6.

Sufficientia est animus sibi sufficiens.

EST AVTEM QVÆSTVS MAGNVS, PIETAS CVM SVFFICIENTIA] Est correctio. dixit enim hæreticos existimare quæstum esse pietatem: hîc quasi C seipsum corrigit, q. d. Imò verò ego ipse dico, quòd verè quæstus magnus sit pietas, sed alio sensu quàm hæretici idipsum dicunt. Illi enim pietate abutuntur ad quæstum & opes corradendas; ego verò dico magnum quæstum esse pietatem in seipsa cum sufficientia, id est, si coniuncta sit sufficientiæ, siue animo sibi sufficienti, id est, sua sorte contento, quem parit & gignit ipsa pietas. hoc enim est Græcum αὐτάρκεια, & talis αὐτάρκης erat Apostolus, cum dicit Philip. 4. 11. *Ego didici in quibus sum, sufficiens esse; scio humiliare, scio & abundare.* vide ibi dicta. Rursum sufficientia propriè & amplè capi potest. q. d. Verè magnum lucrum est pietas: affert enim secum quidquid homini satis est. ita Maldon. in Notis manuscript.

Pietas cum sufficientia magnus est quæstus.

Sua sorte contentus, diues est & felix.

Quæstus ergo magnus est pietas, quia opes supernaturales secum adfert, & amicitiam Dei, quæ opes cælestes pijs præparat & promittit. Rursum D sufficientia iam dicta magnus est quæstus & thesaurus, quia is, cui sua parua & pauca sufficiunt, nec plus cupit habere, hic diues, hic pacatus, hic felix est. Vnde Ausonius:

Quis diues? qui nil cupiat, quis pauper? auarus.

Hinc est & illud Stoicorum axioma: *Solus sapiens diues eo quòd nihil concupiscat*, qui enim adhuc aliquid concupiscit, non habet satis, ac consequenter diues non est. Tale est & illud Ciceronis paradoxo 2. *Virtus ad beatè viuendum seipsa est contenta, & qui virtutem habet ei nihil deest ad beatè viuẽdum.* q. d. Paulus, Falsò isti falsi doctores arbitrantur quæstum esse pietatem, id est, Christianam religionem & prædicationem rem esse per se inutilem, superuacaneam & insufficientem, nisi ad quæstum & turpe lucrum referatur, vti ipsi referunt: ego

Virtus seipsa est contenta.

ego enim planè contrarium censeo. scilicet verum pietatem coniunctam, cum sufficientia & quiete animi, quæstum esse maximum. Non ergo pij cadant animis, non tristentur, etiamsi opibus destituantur, quia pietas animusque sua sorte contentus eis est instar opum omnium. ita Theoph. Sic S. Paulinus, qui se ex opulento pauperem effecit, vt suos ciues redimeret, verè diues effectus est. Nam vt de eo narrat S. August. l. 1. de Ciuit. ca. 10. cùm barbari Nolam vastarent, sic in corde Deum precabatur: *Domine non ego excrucier propter aurum: vbi enim sint omnia mea [illegible] scis. Ibi enim* (inquit Augustin.) *habebat omnia sua Paulinus, vbi eum condere & thesaurizare Christus monuerat.* Quid enim illi non sufficiat qui Deum habet, qui est Saddai, id est ipsa sufficientia? Sic Religiosi, qui bonis se abdicant per votum paupertatis, verè diuites efficiuntur, animumque curis omnibus liberum ac bonis omnibus cumulatū nanciscuntur. Sic S. Ephrem in suo testamento: *Nec crumena, inquit, nec baculus, nec pera mihi vmquam fuit: numquam aurum aut argentum, aut vllam rem aliam possedi; nā bonum regem ad suos dicentem discipulos audiui in Euangelio, Nihil in terra possederitis; quamobrē nulla me rerum eiusmodi cepit cupiditas.* Vnde moriēs S. Ephrem adiurauit suos ne se veste pretiosa inuoluerent ac sepelirent, sed si quid sibi dare vellent, id in pauperes conferrent. Cùm verò quidam in eius venerationem propensior secùs fecisset, vestemque pretiosam illi adornasset, mox à dæmone correptus est, sed precibus S. Ephrem liberatus fuit, vti narrat Gregorius Nyssenus in Vita S. Ephrem.

Sufficientia S. Paulini.

Sufficientia paupertatis in S. Ephrem

Potest Secundò, *sufficientia* accipi quasi tam inopiæ, quàm copię opposita, pro rebus ad vitam necessarijs & sufficientibus. q.d. Magnę sunt opes ipsa pietas cum sufficientia, id est, per sufficiētiam quam afferre solet, quia scilicet ordinariè Deus pijs prouidet de sufficientia, id est de sufficienti victu & vestitu, alijsque rebus ad vitam necessarijs & sufficiētibus, etiamsi opes sæpè eis non concedat. Christiana enim religio & pietas docent Christianum, opes huius vitæ sitas esse non in millibus auri & argēti, sed in sufficientia; putà diuitem esse eum qui habet non affluentia, sed necessaria, quæ vitæ tuendæ sufficiunt; qualia Christianis & pijs viris communiter largitur Deus. Ita intelligit S. August. epist. 121. ad Probam cap. 6. atque hoc est quod petijt Salomon Prou. 30. *Mendicitatem, inquit, & diuitias ne dederis mihi, tribue tantùm victui meo necessaria.* Et hoc est quod Christus multis probat Matt. 6. ac tandem v. 33. concludit dicens: *Quærite ergo primùm regnum Dei, & iustitiam eius, & hæc omnia adijcientur vobis.* Hanc sufficientiam significauit manna datum Hebræis, quod omnibus æqualiter sufficiebat: nec plus aut minus quàm sufficientia exigebat colligebatur, vt scilicet doceret nos, inquit Nyssenus libro de Vita Mosis, vnam esse communem in omnibus edendi mensuram, diuinam sufficientiam. Hinc Plato lib. 4. de Repub. ab vrbe bene constituta arcendam esse docet tam affluentiam quàm inopiam, seruandam verò esse mediocritatem & sufficientiam rerū necessariarum. Idem in Sparta sanxit Lycurgus (dictitans eam in mediocritate fore inuictam, in affluentia perituram: itaque reipsa euenit. Aristoteles verò dicere solebat, paupertatem quidem multis rebus indigere, inexplebilitatem autem omnibus. Vtroque modo hìc accipi posse sufficientiam indicant sequentia, ac præsertim quod ait: *Habentes alimenta, & quibus tegamur, his contenti sumus:* vbi pro *contenti sumus*, græcè est idem verbum ἀρκέω, à quo deducitur αὐτάρκεια, id est sufficientia, videlicet vtraque iam dicta, qua scilicet sobrijs & necessarijs alimentis & tegumentis à Deo donati, ijs contenti sumus. Prior tamen sensus sublimior est, & Pauli pectori congruentior.

Secunda explicatio sufficientiæ. Pietas affert sufficientiam victus.

Christiana lex docet amare, non copiam, sed sufficientiam.

Idem docet Salomon.

& Plato.

Moraliter S. Chrysost hom. 79. in Ioan. *Nonne inquit, in hoc ab angelis differimus; quòd ipsi non egent vt nos? Igitur quanto paucioribus indigemus, tanto magis angelis appropinquamus: quanto pluribus, tāto magis ad hanc caducā vitam deflectimus.* Et infrà ostendit, quo magis cupiditas intenditur, eo etiam magis miseriam & seruitutem hominis intendi & augeri. *Nonne,* inquit, *propterea Adam beatum dicimus, quoniam nulla re indigeret, non victu, non vestitu: quanto plura amplecteris, tanto magis derogas tua libertati, vera namq; libertas est nulla re indigere* (qualis est in Deo) *in secundo loco minimum, quam angeli habent.*

Paucis contentum simile est angelis.

Hanc frugalitatem sectati sunt philosophi quoque quasi sapientiæ & quietis parentem. Vide Laertium in vita Diogenis, Socratis & aliorum.

NIHIL ENIM INTVLIMVS IN HVNC MVNDVM, VERS. 7.
HAVD DVBIVM QVÒD NEC AVFERRE (concinniùs vertisset, *efferre*, vt habet Græcus: hoc enim opponit τῷ *inferre*, cùm ait *intulimus*) QVID POSSVMVS] Rationem dat cur sufficientia sit magnus quæstus, seu cur quisque sua sorte, & paucis necessarijs contentus viuere debeat, seque æstimare diuitem & felicem, nec requirere opum copiam. ratio est, quia hæ opes tantum datæ sunt ad vsum præsentis vitæ, quæ breuis est, & in qua assiduè nobis tendendum est ad alteram vitam beatam & æternam, vt opes cælestes acquiramus: ergo in hac vita opibus terrenis non inhiandum est; sed modicè & sobriè, ac tantum quantum ad viam hanc necessarium est, ijs vtendum est: vt qui magnas habet opes, non exultare, nec luxuriari; qui paucas, non tristari, nec deijci debeat: sed quisque sua sorte tam modico tempore contentus viuat, quia non plus opum diues ex hac vita exiens secum efferret, quàm pauper; non plus rex vel princeps, quàm faber vel agricola.

Moraliter hæc cogitatio, quàm hìc suggerit Apostolus, mirè omnes Christianos excitare potest ad hanc sufficientiam, atque ad opum & omnium rerum humanarum contemptum: si nimirum Primò cogitent, omnes nos ea lege nasci, vt parum in vita commorati protinus ab ea exeamus, si quisque sibi dicat quod Dauid ad Ethai: *Heri venisti, & hodie compelleris nobiscum egredi.* Quid aliud, ait S. August. est vita quàm cursus & pernix cursus ad mortem, imò ad immortalitatem? &c. vt ait Nazianz.

Contemptum opum humanarum suadet primò, breuitas vitæ, qua ijs vtimur.

Ipsum, quod viuo, est veluti rapidissimus amnis,
Qui sursum exoriens semper ad ima fluit.

Et, vt rursum idem Nazianzenus;

A tumulo tumulum peto:

id est, ab vtero matris in sepulcrum tendo, Vnde verè Seneca epist. 59. *Quotidie demitur, inquit, aliqua pars vitæ nostræ, & tum quoque cùm crescimus, vita decrescit, hunc quem agimus diem, cum morte diuidimus: mox, vt in vitam ingredimur, statim alia porta exire incipimus.*

Secundò, ad opum contemptum inducet cogitatio vilitatis earum, quam hìc innuit Apostolus. quid enim sunt opes nisi massæ terreæ, terræ affixæ, & in terra semper mansuræ? quid enim est aurum, inquit S. Bernardus, nisi terra rubra? quid argentum nisi terra alba? quid sunt margaritæ nisi excrementa concharum? quid est purpura nisi san-

Secundò, opum vilitas.

Aurum & argentum non sunt nisi terra rubra & alba.

sanguis fœdi ostrei? quid byssus nisi fœdus humor bombycum ab iis è visceribus eductus, & in lenta fila deductus? Pulchrè ergo S. Chrysost. hìc: *Candore, inquit, lucentis margarita attraheris? cogita maris esse aquam, & in eius finibus antè iacuisse deiectam. Rapit animam auri fulgor & nitor argenti? cogita terram ac cinerem ea priùs fuisse & modo esse. Placet pretiosa & serica vestis? at vermium ille contextus est, opinio est, & humana præsumptio: nihil habet in se naturalis pulchritudinis.* q.d. Hæc magni fiunt, nō quòd magna sint, sed quòd homines hæc magni faciant: auro enim & argento ac pecuniæ pretium dat existimatio hominum.

Tertiò. mori qua non opes sed opera bona efferri sinit.

Tertiò, eůdem inducet, si cogitemus nos in morte hinc nudos, vti venimus, remittendos cum vno linteamine, cui inuoluemur, ad sepulcrum & terram quasi matrem nostram, & tantùm hinc elaturos nobiscum opera, quæ fecimus, siue bona, siue mala.

Saladini exemplum.

Saladinus rex Ægypti Sultanus potentissimus, qui Christianos Hierosolymis & terra sancta, quam duce Godefrido Bullonio recuperarant, & per octoginta annos tenuerunt, expulit; iam moriturus per omnia sua castra circumferri iussit interulam, in qua sepeliendus erat, de lancea suspensam, cum hac præconis voce: Saladinus Asiæ totius dominator, ex tanto imperio tantisque opibus moriens nihil aliud secum defert. Testis est Fulgos. lib. 7. cap. 2. Bergomens. lib. 12. Platina in Cælestino III. & alij.

Parabola Barlaam.

Pulchris parabolis duorum amicorum (scilicet opum & consanguineorum) qui hominem accitum ad iudicium deseruerunt, & tertij fidelis amici, putà virtutis, qui solus ei astitit, eiusque causam apud iudicem peregit, idipsum demonstrat Barlaam Iosaphato apud Damascenum cap. 13. & 14. Historiæ eorumdem.

S. Hieron.

Quare aptè in hunc Apostoli locum S. Hieron. lib. 2. contra Iouinianum, *Deliciæ, inquit, & epularū varietates, fomenta auaritiæ sunt. Grandis exultatio animæ est, cùm paruo contentus fueris, mundum habere sub pedibus, & omnem eius potentiam: epulas, libidines, propter quæ diuitiæ comparantur, vilibus mutare cibis, & crassiore tunica compensare. Tolle epularum & libidinis luxuriam, nemo quæret diuitias, quarum vsus aut in ventre, aut sub ventre est; vnde & Poëta:*

Seruiet æternùm qui paruo nesciet vti.

Et Aristoteles in Ethicis omnem prodigum auarum esse dicit.

VERS. 8. HABENTES AVTEM ALIMENTA, ET QVIBVS TEGAMVR, HIS CONTENTI SVMVS] Pro *alimenta* græcè est διατροφάς, quod S. Cyprianus explicans orationem Dominicam vertit, *exhibitionem*: hoc est, quod vulgò dicimus *præbendam*. In hac enim vita cuique homini suam quasi præbendam alimonia assignauit Deus, qua contentus viuat oportet.

Secundò, pro *cōtenti sumus*; græcè est ἀρκεσθησόμεθα, id est, contenti erimus. est hebraismus: Hebræi enim futurum vsurpant pro imperatiuo, & subiunctiuo. fortè etiam Noster legit per omega ἀρκεσθησώμεθα, quod significat, contenti sumus.

S. Ioannes Eleëmosyn. moriens quàm pauper. & S. Hilarion.

Hæc cogitabat S. Ioannes Eleëmosynarius, qui in vita adeò omnia sua erogauit in pauperes, vt moriens tantùm medium nummū in cista reliquerit, quem testamento pauperibus quoque legauit. Et Hilarion, teste Hieronymo in eius Vita, cùm testamento omnes suas diuitias relinqueret Hesychio, non nisi Euangelium, tunicam sacceam, cucullam & palliolum ei reliquit.

NAM QVI VOLVNT DIVITES FIERI, INCIDVNT IN TENTATIONEM, ET IN LAQVEVM DIABOLI, ET DESIDERIA MVLTA INVTILIA ET NOCIVA, QVÆ MERGVNT HOMINES IN INTERITVM ET PERDITIONEM] Dat rationem cur alimentis & tegumentis debeamus esse contenti, quia scilicet si his non contentus appetas diuitias, incides in tentationes & laqueos diaboli.

Nota Primò. Loquitur Apostolus omnibus Christianis: sed maximè Episcopis & doctoribus. Falsorum etiam doctorum auaritiam taxauit v. 5. & eorum occasione digressus est hucusque, suadendo fugam auaritiæ; nam, vt notat Ambrosius, doctor & pastor studens lucris, non tantùm sibi sed & aliis nocet; quia dat eis exemplum auaritiæ in ea re, ad quam natura nostra maximè procliuis est. Adde, vix possibile esse, vt talis suo muneri & curæ satisfaciat: qui enim vilis lucelli gratia Ecclesiæ curam suscipit, lanam potiùs & lac, quàm ouium suarum salutem spectat; imò curas & cogitationes penè omnes in nummis accumulandis consumit: necesse est ergo vt animas negligat, non curet, vix de iis cogitet. Vbi Aduerte. Non dixit Apostolus, Qui diuites sunt, sed, Qui volunt diuites fieri. Nam, vt ait S. Aug. hom. 13. inter 50. *Cupiditates accusauit, non facultates: auaritia enim est velle esse diuitem, non autem esse diuitem*; vt idem August. ait serm. 205. de Tempore. Nam diuites multi boni & sancti sunt, qui pecunias habent, sed eas aspernantur ac ritè dispensant, & in pauperes distribuunt.

Pastor auarus nequit suo muneri satisfacere.

Hinc Secundò, Notat Theodor. hanc cupiditatem inesse magis iis qui pecunias suo labore comparant, quàm iis qui eorum sunt heredes aut successores. Ratio est, quam dat Plato l. 1. de Republ. quia scilicet illi qui sua industria opes comparant, magis amant illas tamquam fructus & fœtus suo sudore partos: qui verò eas possident sine labore, minùs eas amant, quia cogitant eas esse fœtus non propriæ, sed alienæ industriæ. *Nam & poëmata, inquit, sua amant poëta magis quàm aliena, & proprios filios parentes magis amant quàm alienos.*

Pecunias magis amant ij, qui eas compararunt, quàm eorum heredes, cur?

Nota Tertiò, Cupido diuitiarum inducit in tentationem, quia inexplebilis & vehementissima est; imò

Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit.

Cupido opum omnis mali causa, quia est inexplebilis.

Hinc inducit hominem, vt negligat Sacrum & res diuinas, vt contractus vsurarios ineat, vt violet iura diuina & humana, atque per fas & nefas opes accumulet; & si pœnitere volens moneatur restituenda esse iniustè acquisita, restituere nolit, adeoque faciliùs animam sibi quàm opes malè partas auelli patiatur. hinc Apostolus auaritiam vocauit idolorum seruitutem, & auarum idololatram.

Nota Quartò, τὸ *diaboli* non est in Græco, nec in Syro, nec apud Chrysost. Theodor. Theophyl. sed intelligitur, & fortè olim fuit. Nam Primasius & Cyprian. ser. 6. in orat. Dominicam, legunt nomen diaboli. *Aduertis, inquit Chrys. laqueum diaboli esse diuitias, quem tetendit etiam Saluatori.*

Quis laqueus diuitiarum. Prima expositio.

Secunda.

Secundò, Chrysost. *laqueum* hunc intelligit infidelitatem, in quam labuntur qui toti inhiant diuitiis: hoc enim est quod versu sequ. ait Apostolus, *Quam quidam appetentes errauerunt à fide.*

Tertia.

Tertiò, Haymo *laqueum* hunc interpretatur damnationem.

Quarta.

Quartò, alij superbiam accipiunt. Quocirca S. Aug. in Sententiis n. 197. *Dominus, ait, est rerum quas habet, qui nulla cupiditate illuditur. Nā qui amo-*

re terrenorum obstringitur, non possidet sed possidetur.

Quinta. Quintò, alij captiuitatem intelligunt, quæ animi libertatem tollit; diues enim suis opibus quasi compedibus astrictus est, vnde opes à Gentilibus Plutonis compedes nuncupantur.

Opes sunt Plutonis compedes, Sexto & optima. Sextò & optimè, laqueus diaboli est is, quem explicans statim subdit Apostolus, *Et desideria multa inutilia & nociua*; vbi coniunctio & significat id est, ita enim sumitur Coloss. 2. 8. & alibi, vt ibi dixi.

Vnde Nota Quintò, *Laqueus*, &c, vt Cyprian. loco iam citato legit, *muscipula*, quam volentibus ditescere inijcit diabolus. sunt desideria inutilia & nociua, quæ necessariò ingerunt se tum ad comparandas, tū ad augendas, tum ad impendendas opes. Adde, diuitias sequi ambitionem & desideriū gloriæ ac pompæ in vestitu, in curribus, in famulatu, in palatijs, in mensis, in conuiuijs, omniq; apparatu externo, quæ mentem hominis distrahunt à Deo & rebus diuinis, eamq; in se trahunt & absorbent totamque vanam, cupidam, deliciosam, superbam efficiunt, alijsque multis peccatis illaqueant. Meritò ergo S. Bernardus ser. 3. in psal. *Qui habitat*, ex his Apostoli verbis inferens: *Ergóne laqueus diaboli diuitiæ sunt huius sæculi?* gemit & exclamat: *Heu quàm paucos inueniemus, qui ab hoc liberati laqueo exultent! quàm multos, qui dolent quòd parum sibi videntur irretiti, & adhuc quantum possunt, ipsi se inuoluere & intricare laborant! Vos qui reliquistis omnia, & secuti estis non habentem vbi caput suum reclinaret, filium hominis, exultate & dicite: Quoniam ipse liberauit me de laqueo venantium. Confitemini illi toto corde, tota anima, tota virtute, & ex ipsis medullis cordis vti gratias agite dicentes, Quoniam ipse liberauit me de laqueo venantium.*

MERGVNT] Græcè βυθίζουσι, id est, demergunt in profundum. *interitum* scilicet & damnationem: sunt enim *inutilia & nociua.* Vbi Aduertè. Pro *inutilia* C græcè est ἀνοήτους id est, stulta & amētia. ita Theophyl. qui id ipsum explicans addit: *Quomodo*, inquit,

Stultitia diuitum. *non est stultum simias alere, belluas ac pisces in viuarijs ac septis includere, equos exornare auro, intraq; tectum aquam ducere, ac in solo, siue pauimento domus faciem veluti in speculo ob nitorem lapidum contemplari? hæc stulta sunt ac noxia, quæ anima diuitias lædūt, sensusq; absumunt, quid quod plerique; (diuites opibus superbiētes) tyrannidem affectantes mortem sibi ipsis attulerunt?*

Demosthenes diuites imperitos vocat aureas pecudes. Præclarè Galenus in paraphrasi orationis ἐπὶ τὰς τέχνας, Demosthenes, inquit, diuites imperitos & litterarū expertes aureas pecudes appellabat: Diogenes verò eosdem ficubus comparabat, quæ nascuntur in locis præruptis & inaccessis, harum enim arborum fructu non homines, sed corui & graculi vescuntur: sic & horum bona & reditus non ab D honestis hominibus, sed à quibusdā facetis & assentatoribus absumuntur. Plato lib. 5. de Legibus asserere non dubitat, eos qui valdè diuites sunt, non esse viros bonos, eò quòd homines ferè opibus & rebus secundis insolescant. Plutarchus narrat ita quemdam Scyllæ ob tot opes glorianti respondisse: *Quomodo vir bonus esse potes qui tam magnas opes possideas, cùm nihil à patre acceperis?*

VERS. 10. Quo modo cupiditas sit radix omnium malorum. Prima sententia S. August. RADIX OMNIVM MALORVM EST CVPIDITAS] S. August. lib. 11. de Genesi ad litter. ca. 14. & Anselmus cupiditatem siue auaritiam accipiunt generalissimè. illam scilicet qua quisque appetit aliquid amplius, siue honoris, siue opum, siue voluptatum, siue vindictæ, quàm ipsi conueniat; ita vt superbiā comprehendat cupiditas quasi speciem, idque probat, quia alibi, putà Eccli. 10. 15. dicitur *initium om-*

A *nis peccati esse superbia.* Secundò, quia constat non omne peccatum nasci ex cupiditate pecuniæ: diaboli enim peccatum fuit non amor pecuniæ, sed honoris.

Secunda & genuina. Verùm hæc expositio est præter mentem Apostoli. Id patet ex Græco, vbi pro *cupiditas* est φιλαργυρία, id est amor & cupiditas argenti, putà pecuniæ, siue auaritia propriè dicta. ita explicant Ambros. Chrysost. Theophyl. & passim alij.

Hæc ergo auaritia est radix omnium malorum; non quasi omnia peccata, quæ in indiuiduo vnquam facta sunt ab vllo homine vel angelo, manauerint ex auaritia: hoc enim falsum est: sed quòd omnis generis mala & peccata ex auaritia nasci soleant, & sæpè nata sint, vox enim *omnium* distributiuè capitur non pro singulis generum, sed pro generibus singulorum. Eodem sensu dici posset superbia esse radix omnium malorum, quia omnis B generis mala prodire solent ex superbia. Sic enim vulgò dicimus humilitatem esse radicem omnium bonorum; charitatem, patientiam, orationem esse radicem omnium virtutum: quia qui hasce virtutes habet, per eas alias omnes sibi comparare potest, & sæpè actu sibi comparat.

Hinc patet responsio ad Primam obiectionem S. Augustini: tam enim superbia, quàm auaritia radix est omnis peccati, quia tam superbia quàm auaritia hominem impellit ad omnia peccata, siue ad omne genus peccatorum. Quomodo superbia sit radix omnis peccati.

Aliter, sed subtiliùs respondet D. Thomas 1. 2. q. 48. a. 1. & 2. scilicet superbiam dici initium omnis peccati ordine intentionis, auaritiam verò dici radicem omnis peccati ordine executionis: quia auaritia suppeditat modum & instrumentum, scilicet pecuniam, cui omnia obediunt, ad implendum & exequendum omne peccatum, quod superbus animo suo concipit & patrare destinat. Hoc sæpè verum est, non tamen semper: sæpè enim fit vt auaritia tam ordine intentionis, quàm executionis præcedat superbiam, sitque radix omnis peccati, adeoque ipsius superbiæ, vti sæpè videmus pauperes & humiles, cùm ditescunt, propter opes incipere insolescere & superbire. Prior ergo responsio planior, plenior & solidior videtur. Expositio S. Thomæ.

Hinc pulchrè & moraliter S. Ambr. *Auaritia*, inquit, *quia omnia mala potest admittere, ideo radix omnium malorum est; quia vt desideria sua expleat (quod tamen impossibile est vt reipsa assequatur) & maleficia, & homicidia, & obscœnitatem, & quidquid sceleris est perpetrat.* Idem Ambros. lib. de Cain & Abel cap. 5. *Auaritia*, inquit, *quo plura abstulerit, eo magis inopem se esse credit, omnibus inuida, sibi vtilis, in summis diuitijs inops; affectu extenuat, quod sensu abundat: nullus rapiendi modus. vbi nulla mensura cupiendi; elementa concutit, mare sulcat, terrā effodit, cælum votis fatigat; nec sereno grata nec nubilo, condemnat prouentus annuos, fœtusq; terrarum arguit.* Sic Bias: φιλαργυρία, inquit, ἐστὶ τῆς κακίας μητρόπολις, id est, studium pecuniæ est metropolis omnis malitiæ. Sic & Timon: *Duo sunt*, inquit, *malorum elementa*, ἀπληστία & φιλοδοξία, id est, inexplebilis opum cupiditas, & gloriæ appetentia. & Virgil. Moralis, de auaritia omnis mali fonte. Auaritia est metropolis malitiæ.

Quid non mortalia pectora cogis
Auri sacra fames!

Sacra, id est sacrilega. & Horatius:

Perdidit arma, locum virtutis deseruit, qui
Semper in augenda festinat & obruitur re.

Sic & Ecclesiasticus ca. 10. 9. *Auaro*, inquit, *nihil est scele-*

scelestius; hic enim & animam suam venalem habet. Extirpa ergo cupiditatem, ait Aug. serm. 12. de Verbis Domini secundùm Matth. *& planta charitatem: sicut enim radix omnium malorum est cupiditas, ita radix omnium bonorum est charitas.* Vide Chrysost. in morali homil. 17.

Denique scripsit in hanc Apostoli sententiam S. Aug. homiliam, quæ est octaua inter 50. to. 10. vbi inter cetera ait: *Quia radix omnium malorum est cupiditas, & radix omnium bonorum est charitas, & simul ambæ esse non possunt, nisi vna radicitus euulsa fuerit, alia plātari non poterit: sine causa aliquis conatur ramos incidere, si radicem non contendit euellere.* Deinde cū Apostolo exhortans quemlibet ad eleëmosynā ait: *Si enim habet, proferit & dat; si non habet, sufficit ei coram Deo voluntas bona. hic est pauper in arce, sed diues in conscientia: pauper in domo, sed diues in animo.*

QVAM QVIDEM APPETENTES ERRAVERVNT A FIDE, ET INSERVERVNT SE DOLORIBVS MVLTIS] Relatiuū *quam* non refert *cupiditatem*, sed *pecuniam*; hæc enim appetitur, non autem ipsa cupiditas, *pecunia* autem licet non sit in Latino textu, est tamen in Græco: includitur enim in voce φιλαργυρία: hæc enim non est aliud quàm φιλία τῶ ἀργυρίως siue ἀργύρυ, id est amor pecuniæ.

Ecce quàm omnium malorum radix sit cupiditas, cum ad apostasiam, hæresim, infidelitatem quæ malorum omnium est caput & congeries, deducat: auarus enim qui tantùm præsentia bona quærit per fas & nefas, negligit Deum & diuina, adeoque tandem non credit superesse bona alia futuri sæculi, itaque religionem omnem ac fidem contemnit.

Sic hodie multi vel metu amittendarum, vel spe acquirendarum opum à fide Christiana ad hæresim desciscunt.

INSERVERVNT (περιέπειραν, id est, infixerunt vel transfixerunt) SE DOLORIBVS MVLTIS] Amor enim pecuniæ instar spinæ mentem hominis transpungit & vulnerat aculeatis curis, vigilijs, angoribus, timoribus, laboribus & molestijs. q. d. O homo, quid appetis opes? spinas appetis, non rosas; aculeos quæris, non gemmas. ita Chrysostomus cum suis: Verùm quia hos dolores subiungit Apostolus apostasiæ auarorum, quasi ijs se inserant auari postquam errauerunt à fide, non ante. Hinc

Opes sunt dolores & spina triplicis. Prima.

Secundò, meliùs ex hebraismo *dolores multos*, interpretabimur peccata & scelera multa, quæ infidelitatem & auaritiam sequuntur. Hebræi enim peccatum vocant עָמָל *amal*, id est, laborem & dolorem, quia causa est multorum dolorum. Sic psal. 7. 15. *Concepit dolorem* (id est, peccatum & iniquitatem; sequitur enim) *& peperit iniquitatem*, scilicet quam concepit. Ita per opes & auaritiam corruptos fuisse mores Romanorum docet Iuuenalis, & ex eo S. August. epist. 5. ad Marcellinum. Audi eum:

Secunda.

Seruabat castas humilis fortuna Latinas
Quondam, nec vitijs contingi parua sinebat
Tecta labor, somniq; breues, & vellere Thusco
Vexatæ duræq; manus. ac proximus vrbi
Hannibal & stantes Collina in turre mariti.
Nunc patimur longæ pacis mala. sæuior armis
Luxuria incubuit, victumq; vlciscitur orbem.
Nullum crimen abest, facinusq; libidinis, ex quo
Paupertas Romana perit.

Tertiò.

Tertiò, plenissimè accipiemus hic quosuis dolores, siue puros. siue cum peccato coniunctos, qui auaros, præsertim in infidelitatem prolapsos, consequi solent; vti sunt infamia, angor conscientiæ, damna rerum temporalium, perplexitas, & penè necessitas non tantùm vsuras, fraudes, sed & infidelium commercia, superstitiones & errores, omnesque infidelitatis actus admittendi, ne suorum gratiam perdant, scilicet vt videantur verè desciuisse ad infideles, & ex animo infidelitatem esse complexi; ac tandem metus, periculum & reatus gehennæ, qui est dolor dolorum. *Quapropter*, inquit Prosper lib. 2. de Vita contempl. c. 13. *ei qui militat Deo, fugiendæ sunt diuitiæ, quas qui habent, sine labore non quærunt, sine difficultate non inueniunt, sine cura non seruant, sine noxia delectatione non possident, sine dolore non perdunt.* Noli ergo ea amare, quæ amata inquinant, possessa onerant, amissa cruciant.

Præclarè Galenus lib. de Curandis animi morb. c. 9. ostēdit cupiditatem esse inexplebilem, omnisq; tristitiæ causam. *Scito*, inquit, *omniū mœroru causam esse insatiabilitatē, ex eo quòd cupiditates habeant homines, quæ neque satiari, neque expleri possunt. Semper enim concupiscunt, qui præsentium rerum inexplebiles sunt: proinde si duplū quidpiā habent, triplum illico studēt acquirere; si triplū, quadruplum appetere incipiunt. Quare tu nunquam omnibus ditior, sed propter immensas cupiditates, semper futurus es pauper. Rectè igitur dictum, insatiabilitatem vitium animi esse pessimum: fundamentum enim quoddam est omnium cupiditatum, pecuniæ, gloriæ, honorum, principatus, contentionis.*

Et S. Chrysost. hom. cùm Saturn. & Aurel. acti essent in exilium, tom. 5. *Vesana*, inquit, *diuitiarum cupiditas est morbus insanabilis, fornax quæ nunquam extinguitur; tyrannis per orbē longè diffusa? diuitiæ ingratæ sunt, fugitiuæ, homicidæ, crudeles & implacabiles, bestiæ incicurabiles, præcipitium vndequaq; præruptū, scopulus assiduis plenus fluctibus, mare innumeris vētis agitatum, inimica irreconciliabiles, quæq; numquam erga eos, a quibus possidentur, remittunt simultatem.*

Et Chrysol. serm. 29. *Cupiditas*, inquit, *sæuus hostis amando lædit, nudat ditando, etiam captiuat affectum, fidem frangit, violat affectum, vulnerat charitatem, turbat quietem, adimit innocentiam, docet furtum, suadet fraudes, imperat latrocinium.*

Quin & Plutarc. in Moralibus, docet auaros infelicem agere vitam. *Vt Chius* inquit, *ille vina optima vendebat alijs, ipse vappam potabat: sic qui omnia sua deprauant, nec suis ipsorum bonis fruuntur. Huius seruus interrogatus, quid ageret dominus. Cùm adsint, inquit, bona, quærit mala.*

TV AVTEM Ô HOMO DEI HÆC FVGE] Notat Theodor. & Chrysost. in Scriptura viros eximiè sanctos, Deoque familiares vocari *homines Dei*, non quòd reliqui homines non sint Dei; sed quòd hi imaginem Dei ad quam creati sunt, puram à peccatis integramque conseruent. Sic vulgò vocamus *homines diuinos*, qui rara virtute sint admirabiles. Sic Achilles ab Homero sæpè vocatur δῖος Ἀχιλλεὺς, id est, diuinus Achilles. Verùm Nota esse hebraismū. Hebræi enim אִישׁ הָאֱלֹהִים *isch haelohim*, id est virum Dei vocant eum, qui est Dei apud homines internuntius, interpres, vicarius, per quem Deus loquitur, operatur & moderatur suum populum. VERS. 11.

Hinc Primò, & sæpissimè hoc nomen tribuitur Prophetis, quos Spiritus Dei regebat. Sic Eliæ dicit Pentacontarchus 4. Reg. 1. 11. & 12. *Homo Dei*, cui Elias: *Si homo Dei sum, descendat ignis de cælo*, &c. sic 1. Reg. 9. 6. de Samuele dicitur: *Vir Dei est in ciuitate hac*, sic Iudic. 13. v. 6. Manue de angelo, quem videbat: *Vir Dei*, inquit, *venit ad me habens vultū angelicum*, sic 3. Reg. 13. v. 1. dicitur. *Vir Dei venit de* Iuda

Homo Dei vocatur Propheta.

Iuda in sermone (id est iussu) *Domini in Bethel.* Quis autem sit hic vir Dei, exponit v. 18. vbi eum vocat נביא *nabi*, id est Prophetam. Sic 2. Timoth. 3. v. 17. doctor sacræ Scripturæ vocatur à Paulo *homo Dei*: isti enim sunt doctores, quod olim erant Prophetæ.

Secundò, princeps & Prælatus, qui regit vice Dei.

Secundò, איש האלהים *isch haelohim*, id est, homo Dei, est nomen quod tribuitur regibus, principibus & Prælatis à Deo constitutis, vt suo nomine populum regant: his enim Deus suam potestatem iudicandi & gubernandi (quam significat nomen *elohim*) communicat. Sic Moses à Deo constitutus, Deiq; ad populum internuntius vocatur *homo Dei* Deut. 33. 1. sic David 2. Paralip. 8. 14. vocatur *homo Dei*, sic Actor. 2. 22. Petrus Iesum vocat *virum approbatum à Deo* (id est virum Dei) *virtutibus & signis, quæ Deus fecit per illum*, & c. 17. v. 31. Paulus Iesum vocat *virum in quo Deus iudicaturus est orbem.* Vir ergo Dei idem est quod iudex, legislator, princeps, qui Dei nomine & virtute iudicat, regit operatur. Hîc Timotheus vtroque sensu vocatur *homo Dei*: priore, quia erat Propheta, id est doctor populi: posteriore, quia erat Episcopus & princeps Ecclesiæ Ephesinæ, eamque vice Dei regebat. q. d. Paulus: Memento ô Timothee, cuius sis, cui seruias; Dei es, Deo seruis, Dei vicarium agis; vide ergo ne auaritiæ, de qua hactenus egi, seruias: nemo enim potest Deo seruire & mammonæ.

Vtroque modo Timotheus vocatur homo Dei.

SECTARE VERÒ IVSTITIAM] διώκε id est, persequere, vti venator persequitur feram, ita tu iustitiam: persequere, inquam, id est persequi perge maiori studio & conatu, vt iustitiam, pietatem, &c. quæ habes, in te & tuis subditis, foueas & augeas: significatur enim hîc non actus inchoatus, sed continuatus, iuxta can. 32.

Nota. Pro *mansuetudinem* Ambros. legit *tranquillitatem animi*: hanc enim parit mansuetudo. Porrò mansuetudo Episcopo & Doctori valdè est necessaria, vt suauiter & efficaciter in animos influat, iisque virtutes inserat, & vitia eximat: nec enim homines vitiosi ferunt asperitatem correctionis.

VERS. 12. CERTA BONVM CERTAMEN FIDEI, APPREHENDE VITAM ÆTERNAM, IN QVA VOCATVS ES, ET CONFESSVS BONAM CONFESSIONEM CORAM MVLTIS TESTIBVS] Græcè est ἀγωνίζου τὸν καλὸν ἀγῶνα, q. d. Agoniza pulchrum siue præclarum agonem fidei. Alludit enim ad palæstram & agones, qui Ephesi & in Græcia celebrabantur. Rursum alludit ad agones & certamina militaria, in quibus pulchrum est decertare fortiter vsque ad mortem, vt generosus miles dicat sibi, Tu ne cede malis, sed contrà audentior ito; moriar potiùs quàm fugiam, pulchramque petam per vulnera mortem. Talis enim debet esse Christianus, vt quasi miles Christi pro Christo & Christi fide ad mortem & martyrium vsque decertet. Vnde ad hunc agonem generosè obeundum passim Christianos adhortatur Apostolus, vt Philipp. 1. 30. *Idem*, inquit, *certamen* (græcè ἀγῶνα) *habentes, quale & vidistis in me, & nunc audistis de me.* Hebr. 12. 1. *Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen* (ἀγῶνα) 1. Cor. 9. 25. *Omnis qui in agone contendit ab omnibus se abstinet: & illi quidem vt corruptibilem coronam accipiant, nos autem incorruptam: sic currite vt comprehendatis.* quod hîc iisdem penè verbis dicit: *Certa bonum agonem, apprehende vitam æternam.*

Qualis sit agon militiæ Christianæ.

Secundò, certamen siue agon fidei, quem subit Episcopus; de quo hîc propriè agit Apostolus, est, vt acerrimum se ostendat fidei Christianæ defensorem, propagatorem & propugnatorem contra omnes insidias & persecutiones Iudæorum, Gentium & hæreticorū. Talis fuit agon Pauli 1. Thess. 2. 2. *Passi*, inquit, *& contumelijs affecti*, &c. *fiduciam habuimus in Deo nostro loqui ad vos Euangeliū Dei in multa solicitudine* (græcè ἐν ἀγῶνι) *&* 2. Timoth. 4. 7. *Bonum certamē certaui* (græcè τὸν καλὸν ἀγῶνα ἠγώνισμαι.) Hunc agonem describit 2. Corinth. 11. 23. & seqq.

Quis agon Episcopi.

Tertiò, dicitur agon fidei is, quo quisque Christianus, & præsertim Episcopus, contra peccata & vitia, omnesque mundi illecebras & concupiscentias æquè ac terrores depugnat. Dicitur *fidei*; tum quia ob fidem Christi suscipitur; tum quia fides per spem & charitatem operans hoc bellum conficit; Persuadet enim Christiano, vt pro amore Dei sui & spe brauij cælestis obtinendi strenuè in hoc bello decertet. *Hæc est victoria, quæ vincit mundum, fides nostra*, inquit S. Ioannes epist. 1. c. 5. 4. Vnde Apostolus ad Hebræos 11. docet, *sanctos per fidem vicisse regna, operatos esse iustitiam*, aliaque admiranda partim fecisse, partim pertulisse.

Quis agon fidei.

APPREHENDE, viriliter certando tamquam palmam victoriæ, VITAM ÆTERNAM, IN QVA (græcè εἰς ἥν, id est, ad quam) VOCATVS ES] à Deo.

Ita certarunt omnes Sancti cuiuslibet sæculi, & certando virtutis laudem & coronam adepti sunt. Audi S. Chrys. ser. de martyr. tom. 3. *Ab origine mundi*, inquit, *innocens Abel occiditur, Henoch Deo placens trāsfertur, iustus Noë inuenitur. Abraham fidelis probatur, Moses mansuetus dignoscitur, Iesus castus, Dauid lenis, Elias acceptus, Daniel sanctus, tres pueri victores redduntur, Apostoli discipuli Christi credentiū magistri habentur; à quibus eruditi Confessores fortissimi pugnant, Martyres perfecti triumphāt, & Christiani semper exercitus diabolū Deo armati debellant. In istis semper pares virtutes, dissimiles pugnæ, gloriosa victoria.* Deinde horū exemplo singulos ad certamen excitans, eisq; classicum canens ait: *Vnde tu Christiane delicatus es miles, si putas te posse sine pugna vincere, sine certamine triumphare. Exsere vires, fortiter dimica, atrociter in prælio isto concerta. Considera pactum, conditionem attende, militiam nosce: pactum, quod spopondisti; conditionem, qua accessisti; militiam, cui nomen dedisti.*

Certamen Sanctorum ex S. Chrysost.

Ita septem fratres Machabæi intuitu vitæ æternæ, & spe beatæ resurrectionis singuli se inuicem excitabant ad certandum contra Antiochum. vnde secundus linguā & manus constanter carnifici præscindendas extendens: *E cælo*, inquit, *ista possideo, sed propter Dei leges nunc hæc ipsa despicio: quoniam ab ipso me ea recepturum spero.* Mater verò eos exhortans aiebat: *Mundi creator spiritum vobis iterum cum misericordia reddet & vitam; sicut nunc vosmetipsos despicitis propter leges eius.* Et ad minimum cōuersa: *Peto*, ait, *nate, vt aspicias ad cælum*, &c. *vt non timeas carnificem istum; sed dignus fratribus tuis effectus particeps, suscipe mortem, vt in illa miseratione cum fratribus tuis te recipiam.* Certantibus enim vita æterna promissa est, & datur brauium.

Audi pulchram hac de re visionem, quam narrat Ioan. Moschus in Prato spirit. cap. 130. *Narrauit*, inquit, *nobis & istud Abbas Athanasius de se. Venit, inquiens, mihi aliquando cogitatio dicens: Quid putas erit certantibus & non certantibus? Et cùm factus essem in exstasi, venit ad me quidā dicens mihi. Sequere me; adduxitq; me in quemdā locum plenum luminis & gloriæ, statuitq; me iuxta vnam ianuam, cuius species enarrari* non

non potest: audiebamus autem interiùs quasi multitudinem innumerabilẽ laudantiũ Deum. Cumq; pulsaremus, audiuit quispiam intus, & dixit, Quid vultis? Ait ductor meus, Ingredi volumus. Respondit ille, Nõ huc ingredietur quispiam in negligentia degens: sed si intrare vultis, abite, certate, nihil æstimantes vanitates sæculi. A

ET CONFESSVS] q.d. Ob hanc palmam, scilicet vitam æternam consequendam confessus es bonã confessionem: Primò, in baptismo, inquit Chrysost. Theophyl. Ambros. Olim enim adulti, qualis erat Timotheus, qui ex gentilismo conuertebantur ad christianismum, publicam faciebant professionem fidei & christianismi; qualem fecisse Victorinum Rhetorem docet August. lib. 8. Confess. c. 2. Hinc ad hanc fidei confessionem retinendam, voceq; & vita profitendam, sæpè suos hortatur Apostolus; vt Hebr. 10. 23. *Teneamus*, inquit, *spei nostræ confessionem indeclinabilem*. 2. Cor. 9. 13. *Glorificantes Deum in obedientia confessionis vestræ in Euangelium Christi*. Hebr. 3. 1. *Considerate Apostolum & pontificem confessionis nostræ Iesum.* B

Triplex confessio Timothei. Prima.

Secunda. Secundò & potiùs, *confessus*, vel, vt vertit Syrus, Vatablus & alij, *professus* es bonam professionem, quando in persecutione Gentilium, ac præsertim fabrorum Dianæ Ephesinæ illustrem fidei protestationem, imò propugnationem, Ephesi in publico Asiæ totius theatro cum vitæ tuæ periculo ostendisti & exhibuisti. Ita quoque explicat Chrysost. & Theophyl. ad hanc enim in persecutione protestationem potissimùm respicere Apostolum patet, quia agit de protestatione, in qua, vt præcessit, profitens fidem Christi certat bonum certamen, vt apprehendat vitam æternam. Vnde & mox subdit talem confessionem fecisse Christum coram Pontio Pilato, in summa scilicet persecutione Iudæorum quærentium Christum ad necem, vt ad crucem à Pilato damnaretur, eò quòd confiteretur se esse Messiam. C

Tertia. Tertiò, non malè S. Thomas, Caietan. Lombardus intelligunt de ea protestatione & promissione, quam præsente populo Christiano fecit Timotheus, dum consecraretur Episcopus, scilicet se euangelizaturum fidem, & fideliter curaturum Ecclesiam Ephesinam. Sic monachi & Religiosi faciunt bonam confessionem & promissionem, dum faciunt vota, quibus profitentur se renuntiare mũdo, mundi voluptatibus & diuisibili vitæ, inquit S. Dionys. c. 6. Eccles. hierarch. p. 2.

VERS. 13. PRÆCIPIO TIBI CORAM DEO, ET CHRISTO IESV, QVI TESTIMONIVM REDDIDIT SVB PONTIO PILATO BONAM CONFESSIONEM] Notat Ambr. tam seuerè præcipere Apostolum, non tam propter Timotheum, cuius zelus hoc præcepto nõ egebat, quàm propter eius successores, omnesq; deinceps futuros Episcopos. D

Duos stimulos Episcopo addit Paulus. Secundò, duos hîc Episcopo stimulos addit ad acuendam eius virtutem & animum in hoc agone, quem præcipit Paulus. Prior est, quòd decertet *coram Deo, qui viuificat omnia*, id est, qui omnibus viuentibus vitam dat & conseruat, ac præsertim qui omnes homines à morte ad vitam resuscitabit, q.d. Age ergo, ô Episcope, viriliter depugna, sciens tibi paratam à Deo in resurrectione coronam vitæ æternæ. Posterior est, quòd decertet coram Christo, quem hîc exemplar bonæ professionis proponit; non enim in tribulatione aut persecutione deficiet, qui cogitauerit seriò, quanta pro se, quamque constanter & patienter passus sit Christus.

Præclarè Cyprian. lib. 2. epist. 6. ad Martyres & Confessores, eos exhortatur, dicens: *Si vos acies vocauerit, si certaminis vestri dies venerit, militate fortiter, dimicate constanter, scientes vos sub oculis præsentis Domini dimicare, cõfessione nominis eius ad ipsius gloriam peruenire: qui non sic est, vt seruos suos tantũ spectet, sed & ipse luctatur in nobis, ipse cõgreditur, ipse in certamine agonis nostri & coronat pariter & coronatur.*

Vnde Nota. Tertiò, Christus *testimoniũ reddidit bonam confessionem*, id est, testimonium quod fuit bona confessio: est enim appositio; nam græcè est, μαρτυρήσαντος τὴν καλὴν ὁμολογίαν, id est, qui (scilicet Christus) testatus est, vel testatam fecit bonam vel præclaram confessionem. Hæc bona siue præclara Christi confessio fuit, qua coram Pontio Pilato, totoque concilio & populo Iudæorum professus est se esse Messiam regem Iudæorum, missum in mundum vt testimonium perhiberet veritati, scilicet vt doceret homines veram doctrinam benè & piè viuendi, & ad salutem æternam perueniendi. ita Chrysost. Theophyl. & alij.

Quænam Christi confessio.

Nota Quartò. Non dixit Apostolus, Confessus est bonam confessionem, vti dixerat de Timotheo v. præced. sed, *Testatus est*, vel testatam fecit, *bonam confessionem*; quia Christus suam confessionem ore tenus factam, passionis, crucis & mortis tolerantia testatam fecit, suoque sanguine confirmauit & obsignauit. ita Chrysost. cum suis. Hoc enim significat Græcũ μαρτυρήσαντος. Christus enim est Martyr, & Martyrum dux & caput: vnde Apocal. 1. vocatur *testis* (græcè μάρτυς) *fidelis*, & inde Martyres sunt dicti, qui sanguine suo, morte & martyrio protestantur fidem Christi esse veram. alij enim qui in tribunalibus examinati profitebantur fidem Christi, à bona sua confessione vocabantur Confessores: quòd si deinde eam ob causam morte afficerentur, vocabantur Martyres, hinc de Christo canit Ecclesia: *Rex gloriose Martyrum, corona confitentium.*

Martyres sunt testes Christi.

VT SERVES MANDATVM SINE MACVLA, IRREPREHENSIBILE] Nonnulli intelligunt mandatum dilectionis, quod primum, magnum & generale est mandatum. VERS. 14.

Mandatum quadruplex Primum.

Secundò, alij accipiunt de mandato, quod baptizato traditum est in baptismo; vt scilicet vestem innocentiæ quam accepit custodiat, seque immaculatum & irreprehensibilem exhibeat Christo venienti ad iudicium. *Secundum.*

Tertiò & meliùs, alij intelligunt mandatum quod immediatè præcessit, scilicet: *Certa bonum certamen fidei.* *Tertium.*

Quartò & plenissimè, *mandatum*, id est, mandata. q.d. Quidquid tibi, ô Episcope, hac epistola præscripsi & demandaui, hoc serua. *Quartum.*

Nota. Mandatum hoc iubet seruari *sine macula*, non quasi mandatum quod sanctum & purum est, in se reprehendi possit, sed quòd mandatarius cui datur mandatum, illud seruare debeat integrè & inuiolatè, vt iure de eius neglectu aut violatione reprehendi nequeat. Est ergo hypallage: mandatum enim seruatur *sine macula* & *irreprehensibile*, quando mandatarius mandato obediens seipsum seruat sine macula & irreprehensibilem; vnde Græca sic habẽt, τηρῆσαί σε τὴν ἐντολὴν ἄσπιλον καὶ ἀνεπίληπτον. vbi τὸ ἄσπιλον καὶ ἀνεπίληπτον non ad ἐντολὴν, sed ad σε referendo verti potest cum Vatablo, Erasmo & aliis, *vt serues mandatum immaculatus & irreprehensibilis*. Hinc etiam Chrysost. & Theophyl. sic explicant. q.d. Paulus: Serua mandata mea integrè, ita vt neque

Quid sit seruare mandatum sine macula. Prima expositio.

neque in dogmatibus, neque in moribus maculam contrahas, ob quam meritò reprehendaris. A

Secundo. Secundò tamen, Oecumen. Hesychius & Primasius propriè ipsum mandatum dicunt ab obediente seruari sine macula & irreprehensibile: quia qui inobediens mandatum transgreditur, quodammodo mandato notam aliquam & labem aspergit, illudque maculat, & reprehendi facit; præsertim si sit Episcopus: hic enim si malè viuat, facit vt Gentes blasphement tam legem, quàm nomen Christi & Christianorum. Sic Iacobi 4. 11. dicitur: *Qui detrahit fratri, detrahit legi*, quæ scilicet vetat detractionem. Sicut enim qui legi huic aliisq; obedit, legem honorat: ita qui legem violat, ac proximo detrahit, legi ipsi detrahit, legemque ipso facto vilipendit & infamat.

VSQVE IN ADVENTVM DOMINI NOSTRI IESV CHRISTI.] Pro *aduentu* græcè est ἐπιφανείας, id est, apparitionem, illustrationem, & illustrem splendidumque aduentum: nam, vt dicitur Matth. 24. 30. *Videbunt filium hominis venientē in nubibus cæli cum maiestate magna & potestate*. Hac ergo mentione illustris & gloriosi aduentus Christi ad iudiciū, excitat Apostolus Episcopum & Christianos omnes vt sine macula se seruent in obedientia mandatorum Christi, vtpote qui sciant se à Christo & cum Christo gloria æterna donandos. Vnde Christianus hic aduentus Christi deberet esse non terrori, sed in votis & desiderio. *Si enim*, inquit August. in psal. 147. *amaremus Christum, vtique aduentum eius desideraremus*. B

VERS. 15. QVEM, supple aduentum Christi, vt patet ex græco ἣν. SVIS TEMPORIBVS OSTENDET, id est, exhibebit) BEATVS ET SOLVS POTENS] Nota. Pro *beatus* græcè est ὁ μακάριος, q.d. Ille beatus, qui scilicet est ipsa beatitudo, beatque omnes angelos & Sanctos, teque, ô Timothee, omnesque Christianos beabit, si seruent eius mandata sine macula, vt dixi. C

Deus est solus dynasta. Secundò Pro *solus potens* græcè est μόνος δυνάστης, id est, solus dynasta & princeps, quia scilicet Deus à se ipso habet omne dominium, potestatem, principatum, illudque ita absolutum, potens & eminens, vt eius respectu creati principes & dynastæ videantur non esse principes & dynastæ, sed tantùm famuli Dei, quibus gratis & quasi mendicatò vmbraticum, exilem & temporarium dominatum & principatum elargitur & communicat Deus. Sic dicitur, *Nemo bonus nisi solus Deus*: rursum, *Ego sum qui sum*. quia esse Dei & bonitas Dei tam perfecta, solida & immensa sunt, vt omnis essentia & bonitas creata respectu illius increatæ vix vmbra sit. q.d. Paulus: Ne timeas mundi dynastas & reges in confessione & propugnatione fidei, ô Timothee: his enim præsidet summus dynasta, qui solus propriè & absolutè dynasta est, cui tu seruis, quiq; tui curam gerit, & te contra omnes mundi dynastas tuebitur. ita Chrysost.

REX REGVM] Græcè βασιλεὺς τῶν βασιλευόντων, id est, rex regnantium, scilicet, non tantùm regum, sed & tyrannorum. Erasmus hæc tria Dei epitheta sic distinguit. *Tria Dei epitheta iuxta Erasmum.* δυνάστης, inquit, dicitur reipublicæ gubernator & princeps: δυνάσται, enim dicuntur, qui potentia rempublicam obtinent; quod Deo proprium est, vtpote qui nullis subiectus est legibus. *Vnde βασιλεύς.* βασιλεὺς verò, id est rex, dicitur Deus à prouidentia. quasi πᾶσι ἐπιλεύσσων, quòd scilicet omnibus prospiciat: & hoc vnicè conuenit Deo. Denique dicitur Deus κύριος, id est dominus, quod auctoritatis est nomen: nullus enim potest rescindere quod Deo placuit. ita Erasmus.

Verùm minutior & exilior est ista distinctio: potiùs videtur Apostolus hæc quasi synonyma congerere ad explicandam & exaggerandam immensam, omniaque transcendentem Dei potentiam & imperium, idque per nomina & dignitatum titulos, qui apud homines gradationem quamdam ab imo ad summum significant. *Auctoris sententia.* Nam apud homines inter principes minimi sunt dynastæ; his maiores sunt reges; sed maximi sunt Domini siue Imperatores. Sic Augustus, Tiberius, Nero & alij Romani Imperatores vocabantur Domini, scilicet summi & absoluti, vt patet Actor. 25. v. 26. Sic etiamnum Turcarum Imperator ab eis nuncupatur Magnus dominus. Hinc & Deus vocatur אֲדֹנָי *Adonai*, id est *Domini* in plurali, hoc est, multus & magnus Dominus.

QVI SOLVS HABET IMMORTALITATEM] Sicut dicitur Deus solus potens, ita & solus immortalis, scilicet à seipso plenissimè & absolutissimè, ita vt à nulla re mors aut interitus Deo inferri possit: angeli enim & animæ licet immortalitatem Dei, sicut & esse spiritale Dei, aliquo modo participent, imperfectè tamen & tenuiter eam, æquè vt esse Dei, participant; adeoque absolutè à Deo interimi & annihilari possunt. VERS. 16. *Quomodo solus Deus sit immortalis. Resp. Prima quia solus ex se est immortalis.* Hinc Plato in Timæo inducit Deum diis minoribus, id est angelis, ita loquentem: *Generati estis immortales quidem, & tamen indissolubiles omnino nō estis: nec tamen vmquam dissoluemini. nec mortis fatum subibitis. Nam voluntas mea maius præstantiusque vobis est vinculum ad vitam custodiendam, quàm nexus illi quibus estis tunc, cùm gignebamini, colligati.*

Secunda: solus Deus est immortalis, id est immutabilis. Secundò, S. August. l. 1. de Trinit. cap. 1. & Gregor. l. 12. Moral. cap. 17. per *immortalitatem* hîc accipiunt immutabilitatem; immutabilitas enim est ratio & quasi causa incorruptionis & immortalitatis, & rursum, omnis immutabilitas est quædam immortalitas, sicut omnis mutabilitas est quædam mors; & contrà. quia quod mutatur, transit ab eo quod erat ad aliud quod non erat: quod est quædam mors & interitus prioris esse, quod mutatione hac deperit. Iam hoc sensu constat solum Deum esse immortalem, id est immutabilem: nam angeli & homines mutabiles sunt. Vnde S. Bern. ser. 81. in Cant. infert animam hominis, licet sit immortalis, tamen modicam tantùm habere partem immortalitatis, eò quòd Apostolus de Deo dicat: *Qui solus habet immortalitatem. Quod ego*, inquit, *reor pro eo dictum, quòd solus sit natura incommutabilis Deus, qui ait: Ego Dominus, & non mutor. vera namq; & integra immortalitas tam non recipit mutationem, quàm nec finem; quòd omnis mutatio quadā mortis imitatio sit. Omne etenim quod mutatur, dum de vno ad aliud transit esse, quodammodo necesse est moriatur quod est, vt esse incipiat quod non est. Quòd si tot mortes, quot mutationes, vbi immortalitas? Et huic varietati subiecta est ipsa creatura*, &c. D

Nota, hæc dici contra Simonem Magum: ipse enim præter Deum ponebat alias virtutes vel principes immortales & potentes per se & independentes quasi à Deo. hos vt tollat Paulus, dicit solum Deum esse potentem & immortalem ex se.

Obiectio. Dices, Solus Pater hîc dicitur potens & immortalis: ergo Filius & Spiritus-sanctus non sunt immortales & potentes per se.

Responsio Prima. Resp. Primò negando antecedens: nam absolutè loquitur hic Apostolus de Deo, qui communis est tribus personis. vnde S. August. li. 1. de Trinitate cap. vult Apostolum hic loqui de tota SS. Trinitate.

Secunda. Secundò, etiamsi de solo Patre, vt vult Chrysost. diceret Apostolus, Solus Pater est potens & immortalis; hoc ipso non debet intelligi seclusus Filius aut Spiritus sanctus, sed tantùm ea, quæ sunt alterius naturæ, seu quæ aliam habent essentiam, quàm habeat Deus Pater. Est enim axioma Theologorum, particulas exclusiuas, solus, tantùm, dumtaxat, & similes, in diuinis, cùm adduntur actibus notionalibus, excludere alias personas; cùm verò adduntur attributis essentialibus (qualis est potentia, immortalitas, &c.) tantum excludere alias essentias seu res quæ aliam habent naturam. Tam ergo Filius & Spiritus sanctus quàm Pater, habent omnipotentiam & immortalitatem per se, siue ex se, id est, ex sua essentia & diuinitate.

Tertia. Tertiò, respondet Cyrillus l. 4. Thesauri cap. vlt. solum Patrem habere potentiam & immortalitatem à se, quia à nullo alio ea habet: Filium autem & Spiritum sanctum non habere ea à se, sed à Patre, quia est principium totius SS. Trinitatis, vt à se non naturam, sed personam denotet.

Lux est ipsa gloriosa Dei maiestas. LVCEM HABITAT INACCESSIBILEM] Hæc lux est ipse splendor & gloria maiestatis diuinæ increata, immensa & inenarrabilis, quæ est fons omnis luminis, claritatis, cognitionis, gloriæ; & vt verbo dicam, hæc lux est ipse Deus. Vnde anthropopathos in ea habitare dicitur Deus. Deus enim propriè domum non habet, in qua habitet; sed habitat, id est existit, in seipso.

Hæc lux est caligo, in qua habitat Deus. Secundò, hæc lux nobis est inaccessa: vnde nobis non lux, sed caligo est. Hinc in veteri testamento Deus Mosi & Prophetis apparuit in nube & caligine, Exodi 20. v. 21. psal. 17. v. 10. & 12. *Posuit*, inquit, *tenebras latibulum suum*. psal. 96. v. 2. *Nubes & caligo in circuitu eius*. Qua de re S. Dionysius ep. 5. ad Dorotheum: *Caligo*, inquit, *diuina est inaccessibilis, in qua habitare dicitur Deus: hæc est inuisibilis propter eximiam claritatem, & inaccessibilis propter immensam luminis copiam*. Lux ergo Dei infinita vocatur in Scriptura *caligo & nubes*: quia præstringit oculos nostros ita vt non magis immensam hanc Dei gloriam intueri possint, quàm densissimas tenebras, altamúe caliginem, seu nubem atram.

Quomodo nemo possit videre Deũ. Prima expositio. QVEM NVLLVS HOMINVM VIDIT, SED NEC VIDERE POTEST] scilicet oculo corporeo. ita Hessellius. *Secunda.* Secundò, commentar. Ambrosio adscriptus hic intelligit hæc de solo Patre, quem in veteri testamento apparuisse negat, ita vt nullus Prophetarum aut hominum Deum Patrem viderit; sed tantùm Filium. vult enim in omnibus apparitionibus solum Filium apparuisse. Sed hoc refellit S. Aug. l. 2. de Trinitate c. 18. & verus Ambr. in illud Lucæ 1. 11. *Apparuit illi angelus Domini*, docetq; etiam Patrem & Spiritum sanctum apparuisse: & patet Genesis capit. 18. vbi Abraham vidit tres angelos repræsentantes tres personas SS. Trinitatis: vnde tres vidit, sed tres quasi vnum compellauit & adorauit.

Tertia. Tertiò, alij accipiunt hæc de hac vita mortali, q.d. Paulus: In hac vita mortali nec ego, nec Moses, nec quis alius vidit, aut videre potest diuinam essentiam. Verùm hoc absolutè non videtur verum: etiamsi enim demus neminem actu vidisse Deum, potest tamen Deus facere, vt aliquis homo mortalis videat Dei essentiam.

Quarta & genuina. Hinc Quartò, germanè & solidè, nemo potest videre Deum, scilicet per se & suas naturæ vires, siue nemo potest videre Deum sua acie mentis, suo naturali acumine, suo ingenio, vti præsumebant Anomæi: sed necesse est vt homo visurus Deum supra hominem eleuetur, ac per gratiam naturam transcendat, & super seipsum attollatur, atque quasi supernaturalem vim visiuam oculumque accipiat, putà lumen gloriæ, quo Deum videre possit.

Quomodo Iacob & Moses viderint Deum facie ad faciem. Quod ergo dicitur Gen. 32. v. 30. *Iacob vidisse Deum facie ad faciem*, & Moses Num. 12. v. 8. dicitur *ore ad os* quasi amicus cum amico familiariter cum Deo collocutus; intelligendum est non de Dei essentia, sed de corpore à Deo, vel potiùs ab angelo personam Dei repræsentante assumpto, in quo facie ad faciem cum Mose & Iacobo angelus vice Dei colloquebatur.

Nulla potest creari, creatura, cui sit connaturale videre Deũ. Hinc rectè colligunt Theologi, nec esse, nec esse posse aliquam creatam substantiam, cui connaturale sit videre Deum, seu quæ viribus naturæ suæ possit videre Deum, ac consequenter cui naturale sit lumen gloriæ: tali enim creaturæ Deus non habitaret lucem inaccessibilem, sed per se accessibilem; talisque per se posset videre Deum, ac consequenter deberet esse talis ordinis diuini, & in eodem ordine cum Deo, ac quasi par Deo. Quæ omnia repugnant Apostolo hic, cum dicit Deum ita transcendere omnia creata, omnémque omnino intellectum, siue creatum de facto, siue possibilem, vt à nullo viribus suis suæque naturæ adiri, accedi, videri possit. Sic cap. 1. 17. Deum vocauit *regem sæculorum inuisibilem*.

Qui κράτος, Dei. CVI HONOR ET IMPERIVM SEMPITERNVM] Pro *imperium* græcè est κράτος, quod non tantùm imperium, sed & potestatem ac robur significat. q.d. Reges huius mundi habent suum robur & imperium, sed breue; *omnis enim potentatus vita breuis*: Deus verò robur & imperium habet æternum, quo impios in æternum puniet; Sanctos verò gloriæ & regni sui participes faciet in die aduentus Christi ad iudicium.

VERS. 17. DIVITIBVS HVIVS SAECVLI PRAECIPE NON SVBLIME SAPERE, NEQVE SPERARE IN INCERTO DIVITIARVM] Quia v. 6. & seqq. egit de vitiis cupientium ditescere, hinc transit ad ipsorum diuitum vitia, eorumque remedia. Ephesus enim nobile erat Asiæ emporium; vnde multi in ea mercatores erant prædiuites.

Diuites alij sunt huius sæculi, alij futuri. Nota. Vocat *diuites huius sæculi*, quia sunt alij diuites sæculi futuri. Vocantur ergo diuites & diuitiæ huius sæculi; quia cum hoc sæculo instar bullæ & momenti transeunt. Secundò, quia terrenæ sunt, miseræ, viles & exiles, quale est hoc sæculum & homines sæculares, omniaque sæcularia. Sic diues Epulo in hoc sæculo diues erat, sed in futuro pauper: contrà Lazarus mendicus in præsenti vita pauper erat, in futura diues. Vide S. Augustinum ser. 212. de Tempore.

Secundò, vult Paulus vt Timotheus Episcopus præcipiat diuitibus *nõ sublimè sapere*. græcè μὴ ὑψηλοφρονεῖν. quod Ambr. vertit *non superbè sapere*, Vatablus, *non elato esse animo*: sed propriè significat sublimiter de se sentire, magni se facere, multum sibi arrogare. *Vermis diuitiarum superbia.* Nã *sicut vermis pomo, ita diuitiis superbia innascitur*, inquit Anselm. & August. serm. 5. de Verbis Domini secundum Matth. tom. 10. *Omne*, inquit, *pomum, omne granum, omne frumentum, omne*

lignum

lignum habet suũ vermẽ: alius est vermis mali, alius piri, alius fabæ, alius tritici: vermis diuitiarum, superbia.

Incertitudo diuitiarum. Tertiò, vult diuites *non sperare in incerto* (græcè ἀδηλότητι id est, incertitudine) *diuitiarum suarum*, quia opes hæ instabiles sunt, caducæ, & minimo vento belli, naufragij, furti, & cuiuslibet mutationis rerum humanarum difflantur, pereunt, & ab vno alteri afflantur, vt qui hodie est Crœso ditior, cras sit Iro pauperior. Adde, in morte, cuius dies & hora nobis incerta est, omnes opes nos deserent: ita vt non tam opum domini, quam vsufructuarij simus, ait Chrysost. Quis ergo sapiens in eis spem suam defigat! *Stulte*, inquit Christus diuiti illi, Lucæ 12. 20. *hac nocte animam tuã repetunt à te, quæ autẽ parasti cuius erunt?* Hinc Diogenes Cynicus opes, quia viles sunt & fluxæ, vocabat vomitum fortunæ. *Opes sunt vomitus fortunæ.* Chrysost. homil. in Eutropium vocat eas seruum fugacem, imò homicidam, exemplumque statuit ipsum Eutropium, qui à summo opum & honorum gradu in imum lapsus, cùm à militibus ad necem posceretur, ad ecclesiam (cuius immunitatem violauerat) confugere coactus, ibique à Chrysostomo exceptus, & homilia iam dicta defensus ac seruatus est.

VERS. 17. & 18. SED (sperare) IN DEO VIVO (QVI PRÆSTAT NOBIS OMNIA ABVNDE AD FRVENDVM) BENE AGERE, DIVITES FIERI IN BONIS OPERIBVS, FACILE TRIBVERE, COMMVNICARE, THESAVRIZARE SIBI FVNDAMENTVM BONVM IN FVTVRVM, VT AP-
VERS. 19. PREHENDANT VITAM VERAM] Aptè incertitudini diuitiarum, quæ non permanent, sed citò pereunt opponit *Deum viuum*, qui semper permanet, viuit & viget. *Cur Deus vocetur viuus.* Sic enim Hebræi Deum æternum & stabilem vocant אל חי *el chai*, id est, Deum viuum; vt eum opponant diis Gentium & idolis, quæ sunt dij saxei & lignei, ideoq; falsi & mortui. Vnde S. August. ser. 205. de Tempore, ait: *Apostolus iubet non sperare in incerto diuitiarum; sed in Deo viuo. fur tibi tollit aurum; quis tibi tollit Deũ? quid habet diues, si Deũ non habet? noli ergo in diuitiis sperare; sed in Deo viuo, qui præstat nobis abundãter omnia, cum quibus omnibus & seipsum.* Idem l. 13. Conf. 8. *Malè*, inquit, *mihi est præter te, & omnis mihi copia, quæ Deus meus non est, egestas est.* Secundò, *Deus viuus* significat Deum diuitem, largum & liberalem, qui vitam, omniaq; sua bona nobis largiter aspirat & communicat; hinc à Græcis deorum summus dicitur Ζεὺς vel Ζὴν: quia vt ait Laërtius in Zenone, ὃ ζῆν αἴτιός ἐστι, viuendi ceteris causa est. Vnde Paulus hîc idipsum explicans subdit. *qui præstat omnia abunde* (πλουσίως, id est diuiter, opulentè, copiosè: alludit enim ad verbum πλοῦτον, id est diuitias, de quibus præcessit) id est, qui est & dicitur hebraicè *saddai*, de quo dixi Philip. 4. 11. Hic ergo *præstat omnia ad fruendũ*, vt scilicet aëre, aqua, luce, sole, elementis, inquit Chrysost. fruamur æquè pauperes ac diuites, vtque frugibus & opibus terræ omnibusq; animæ & corporis alimentis & fomentis abundemus (qua de re pulchrè disserit Seneca libr. 4. de Beneficiis cap. 4.) iisque frui possimus, id est, cum voluptate vti: *Deus enim cibo & lætitia implet corda nostra*, vt dicitur Act. 14. 16. *Quomodo Deus præstet omnia ad fruendum.* nam alioqui propriè bonis præsentibus tantùm vtimur, æternis verò fruimur. Vnde S. August. ser. 5. de Verbis Domini secundùm Matth. *Deus præstat*, inquit, *& temporalia & æterna: ad vtendum temporalia tamquam viatoribus, ad fruendum æterna tamquam habitatoribus: temporalia, vnde boni faciamus; æterna, vt boni efficiamur.*

Nota. Apostolus hic septem præcepta dat diuitibus. *Septem præcepta diuitibus dat Paulus.* Primum est, vt in suis opibus spes suas non defigant. Secundum, vt sperent in Deo viuo.

Tertiò, vult Apostolus, diuitibus præcipi *bene agere*, græcè ἀγαθοεργεῖν, id est, vt bona opera operentur, & fugiant luxum aliaque peccata & mala opera, quæ opes consequi solent.

Quartò, vult *diuites fiant in bonis operibus*, scilicet multa bonorum operum merita sibi accumulando: veræ enim diuitiæ sunt non aurum & argentum, sed virtutes & virtutum opera.

Quintò, vt *facilè tribuant*, græcè εὐμεταδότους εἶναι, id est, ait Ambros. vt faciles sint ad impartiendum, ad largiendum, ad dandam eleemosynam.

Sextò, vt *communicent*, id est, pares suos alios mortales agnoscant, inquit S. August. ser. 5. citatò de Verbis Domini, &, vt Haymo, communicare, *Communicare tripliciter exponitur.* inquit, est mortales se recogitare, & socios esse aliis hominibus in fragilitate. Secundò, Græcum κοινωνικοὺς, id est communicantes. Chrysost. Theophyl. Oecumen. interpretatur beneuolos, amicos, societatis amantes, humanos; qui alios præsertim pauperes non despiciunt, sed sine fastu familiariter cum iis loquuntur & agunt. Tertiò, & aptiùs ad sequentia & præcedentia, per *communicare* intellige facilè mutare, commodare, & rerum suarum vsum communem facere, sicut enim per *facilè tribuere* intellexit facilem donationem: ita per *communicare*, intelligit facilem opum suarum communicationem per mutuum, commodatum, aliosque modos à donatione distinctos. Vult enim diuites sua liberaliter non tantùm donare, sed & vtenda dare: opes enim eis ad vsum datæ sunt tum proprium, tum alienum; has tamen auari tenaciter retinent, & è viscatis manibus abire non sinunt; liberales verò liberaliter eas communicant.

Septimò, vult Apostolus diuites *thesaurizare sibi fundamentum bonum*. Hoc fundamentum commentarius Hieronymo & alter Primasio ascriptus (qui vterque, vt dixi in prœmio, reuera est Pelagij, vel Pelagiani alicuius) interpretatur vendere omnia, & dare pauperibus, id quod vult esse præcepti. Hæc enim inter alias fuit quoque hæresis Pelagij, scilicet Christianis præceptum esse à Christo & ab Apostolo, vendere omnia sua eaque dare pauperibus, ac consequenter omnibus Christianis vetitas esse opes, & præceptam paupertatem, ideoque diuites non posse saluari; idque Christum docuisse Matth. 19. 24. cùm dixit, *Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare in regnum cælorũ.* *Pelagij hæresis fuit Christianos omnes debere esse pauperes.*

Hoc refellit S. Aug. epist. 89. ad Hilarium q. 4. *Refutatio.* meminitque expositionis huius loci iam dictæ, eamque Pelagianam vocat. Vnde sequitur commentarios hos Hieronymo ascriptos esse Pelagiani cuiuspiam: refellit autem hac ratione, quòd S. Paulus velit à diuitibus ali vxores, filios & seruos: hi autem sine opibus ali nõ possunt. Rursum quòd nullum extet paupertatis huius præceptum, quod omnibus Christianis sit datum: non enim dicit Christus. Si vis Christianus, sed, Si vis perfectus esse, vade & vende omnia. locus autem Matthæi c. 19. alium habet sensum, vt ibi dicam.

Dico ergo, vult Apostolus diuites sibi thesaurizare & recondere *in futurum*, scilicet sæculum, *fundamentum bonum*, id est, firmas opes & benè fundatas, scilicet spiritales, cælestes & æternas: putà virtutes & virtutum pietatisque opera. *Quod fundamentum bonum diuitibus comparandum.* Has enim opes quasi fundamentum solidum opponit incerto diuitiarum

tiarum huius sæculi. ita Chrysost. Theophyl. Anselmus & Theodoret. qui hinc docet veras diuitias hominis Christiani repositas esse in cælo, vbi Christus admonet vt collocemus thesauros nostros, quos nec ærugo demolitur, nec tinea corrumpit.

Bona opera sunt fundamentum futuri ædificij.

Vbi Nota. Bona opera vocat Apostolus *fundamentum* futuri ædificij, quod nobis præparatur in cælo: quia tota præparatio futuræ gloriæ est per merita, quæ hic acquirimus, per gratiam, inquit S. Thomas. Vnde subdit Apostolus, *vt apprehendant veram vitam*; scilicet beatam & æternã. Bona ergo opera sunt fundamentum vitæ æternæ, quibus scilicet vita æterna acquiritur & superstruitur. Vnde clarè sequitur *bona opera* esse causam meritoriam vitæ æternæ. ita Chrysost. Theophyl. & alij.

Vera vita est in calo, falsa hic.

Nota Secundò, *veram vitam* dici illam, quæ Beatorũ est in cælis. Vnde Græca habent, ζωῆς αἰωνίου, id est, vitam æternam: hæc enim præsens vita, non vita, sed vanitas est, & mors potiùs dicenda quàm vita. *Hac est ergo*, inquit S. August. ser. 5. de Verbis Domini secundùm Matthæum, *falsa vita: apprehendenda est ergo vera vita; migranda sunt facultates nostra ad locum vera vita, vt hoc ibi inueniamus, quod hic damus.* Sicut ergo insipiens esset, qui in locum aliũ migrare deberet, vbi nihil inueniret, nisi quod præmisisset, nihil tamen illuc vellet præmittere: ita insipiens est qui hîc suas opes per eleëmosynam & bona opera nõ præmittit in futuram vitam in cælo, vt ibi ex iis in æternum alatur & viuat. Pulchra parabola idipsum Iosaphato regi declarat Barlaam apud Damasc. c. 14. historiæ eorumdem.

VERS. 20. O TIMOTHEE, DEPOSITVM CVSTODI] Iterum atque iterum redit Apostolus, & Episcopo Timotheo inculcat, vt nouas & falsas doctrinas caueat, & antiquam veramque fidem tueatur. quia hæc res angebat animũ Apostoli præuidentis hæreses mox suborituras. Pro *depositum* Ambrosius legit, *commodatum*. Oecum. per *depositũ* intelligit præcepta Dei hîc à Paulo proposita Timotheo; alij cum Theodoreto intelligunt gratiam, munus & officium Episcopale; Caiet. accipit populum quasi gregem sub depositi ratione Episcopo Timotheo commissum; alij charitatem, vel etiam castitatem intelligunt.

Quid depositum hic? Varia sententia.

Depositum est doctrina sana per manus tradita.

Verùm certum est per *depositum* Apostolum intelligere doctrinam sanam, quæ Timotheo quasi Episcopo credita erat, eique quasi depositũ à Deo & Paulo commendata. Vnde consequitur doctrinam hanc solere per manus tradi, eiusque custodes esse Episcopos obstrictos ad hoc, vt ne minimam quidem eius partem tolli aut vitiari patiantur. lex enim depositi, inquit Chrysost. non patitur vt aliquid illius pereat sine culpa apud depositarium. Hinc S. Basilius præfecto Valentis Imp. Arriani vrgenti vter in nonnullis cederet, ita respondit: *Qui diuinis innutriti sunt eloquiis, corrumpi de diuinis dogmatibus nec vnam syllabam patiuntur: sed pro iis, si ita oporteat, omnes mortis species amplectuntur.*

Hanc doctrinã vocari hîc *depositũ* patet Primò: quia ita se explicat Paulus subdens: *Deuitans profanas vocũ nouitates, & oppositiones falsi nominis scientia*; vbi profanas nouitates, & falsi nominis scientiã quasi deposito oppositam & contrariam vitari iubet: si ergo falsi nominis scientia opponitur deposito, sequitur depositum esse veri nominis scientiã, putà sanã doctrinã, quę vera est sapientia & scientia.

Secundò, idipsum patet ex epist. 2. vbi hoc depositum iterum atque iterum commendat Timotheo, & iisdem penè verbis, quibus hîc vtitur, cùm ait c. 1. 13. *Formam habe sanorum verborum, qua à me audisti in fide, & in dilectione in Christo Iesu: bonũ depositum custodi.* & c. 2. 2. *Qua audisti à me per multos testes, hac commenda fidelibus hominibus.* & infrà: *Solicitè cura teipsum, &c. rectè tractantem verbũ veritatis; profana autem & vaniloquia deuita.* ecce tibi idem quod hîc ait, *deuitans profanas vocum nouitates.*

Tertiò, quia ita explicant Chrysost. Theophyl. Oecum. Anselm. & pulcherrimè Vincentius Lirinensis in aureo suo libello contra hæreses, post medium libri.

Cur sana doctrina vocetur depositum. Prima causa ex Vincent. Lirinensi.

Ex quo Nota, sanam doctrinam vocari *depositum* Primò, quia à Christo apud Ecclesiam fuit deposita, & instar depositi Apostolis & Episcopis asseruanda tradita & commissa. Vnde pulchrè Vincentius singula Apostoli verba explicans & perurgens: *O Timothee*, inquit, *ô Episcope, ô sacerdos, ô doctor! ô, exclamationis est & præscientiæ & charitatis: præuidebat enim futuros, quos prædolebat errores; custodi propter fures, propter inimicos depositum, id est, doctrinã sanã, qua tibi quasi Episcopo credita est à me & à Christo, nõ qua à te inuenta; quàm traditione accepisti, non quam excogitasti; cuius non auctor debes esse, sed custos.*

Secundò.

Secundò, depositum custodi, id est, talentum catholica fidei inuiolatum illibatumque conserua: aurum accepisti, aurum redde; ne plumbum, ne æramenta supponas: eadẽ quæ didicisti ita doce, adorna, illustra, vt cùm dicas nouè, non dicas noua.

Tertiò.

Tertiò, depositum, id est doctrinam catholicã, vniuersalem, vnã eamdemque per singulas ætatũ successiones, incorrupta veritatis traditione manantem, & vsque in sæcula sine fine mansurã custodi. Deuitans, quasi viperã, quasi scorpionem, quasi basiliscum, profanas, id est, quæ nihil habent sacri, nihil religiosi, à sacra fide, Ecclesia, religione alienas, vocũ, id est dogmatum, rerum, sententiarum, & consequenter sermonum nouitates, qua sunt vetustati, qua antiquitati contraria. Si vitanda est nouitas, retinenda est antiquitas; si profana est nouitas, sacrata est vetustas; si nouitates recipiantur, necesse est vt fides beatorum Patrum aut tota, aut certè magna ex parte violetur; necesse est vt omnes omnium ætatum fideles, omnes sancti, casti, virgines, omnes clerici, Leuitæ, sacerdotes, tot Confessorum millia, tanti Martyrum exercitus, tanta vrbium, tanta populorum celebritas & multitudo, tot insulæ, prouinciæ, regiones, gentes, regna, nationes, totus postremò terrarum orbis per Catholicam fidem Christo capiti incorporatus, tanto sæculorũ tractu ignorasse, errasse, blasphemasse, nesciisse quid crederet, pronuntietur. Audiant & perpendant hæc Nouantes, quibus curæ est quærere sanam fidem & salutem æternam.

Profana est nouitas, sacrata vetustas.

DEVITANS PROFANAS VOCVM NOVITATES] Græca iam habent κενοφωνίας, id est vanitates, siue inanitates vocũ; & ita legit Syrus; Oecum. & Theophyl. qui eas vocat matæologias & vaniloquentias. qualis fuit illa Triphyllij Episcopi aliàs eruditi, qui pro concione referens illa verba Christi, *Tolle grabatum tuũ & ambula*, pro grabato quasi voce minùs concinna, *lectũ* dixit; quem audiens magnus ille Spiridion reprehendit dicens. *Numquid tu præstantior es eo qui grabatum dixit?* testis Nicephor. l. 8. c. 42.

Mataologia Triphyllij.

Quanam sit nouitas vocum.

Verùm Chrysost. Ambr. August. & passim veteres legunt cum nostro Interprete, καινοφωνίας, id est nouitates vocum. Alludit & perstringit noua & portentosa nomina triginta æonum Valentini, & 365. principiorum, quæ habebant Gnostici; aliaque his similia aliorum Nouantium. de quibus Hier. in Amos 3. ad illa verba, *Congregamini mon-*

tes

tes Samariæ: vnusquisque, inquit, fingit quod vult, & adorat figmentũ suum, vt Marcion bonum Deum & otiosum; vt Valentinus aonas triginta; & extremum Christum, quem appellat ἔκτρωμα, *id est abortiuum, vt Basilides, qui omnipotentẽ Deum portentoso nomine appellat* ἀβραξάς: *eundem secundum Græcas litteras, & annui cursus numerum dicit in Solis circulo contineri; quem Ethnici sub titulo aliarum litterarum vocant* μείθραν. Talis nouitas vocis excogitata fuit ab Arrianis, cùm Filium Patri esse ὁμοούσιον, id est consubstantialem, negantes, adinuenerant eum esse Patri ὁμοιούσιον, id est, similem in substantiã.

Nouitas doctrinæ signum est hæresis.

Nota. Signum hæresis est nouitas doctrinæ & sermonum, indeq; hæretici passim à Patribus quasi Nouantes notantur, deteguntur & damnãtur. Vnde S. Augu. contra Crescon. l. 2. c. 53. ita Cresconium stringit: *Ecclesiã, inquit, periisse dicitis: & vos vnde nati fueritis ostendite. sola igitur Euãgelica doctrina per excellentiam vera & antiqua dicitur, ad inuidiã falsa quasi noua appellatur.* Idem ad Optatum, de ratione animæ; *Semper, inquit, viris sanctis suspecta fuit nouitas.*

Sana doctrina & cana & prisca.

Contrà, sana doctrina cana est & prisca, à Christi & Apostolorum temporibus ad nos illibatè deriuata. Hinc S. Ioannes epist. 1. c. 2. 7. *Non mandatum* inquit, *nouum scribo vobis,* & v. 24. *Quod audistis ab initio, in vobis permaneat.*

Hoc antiquitatis telo impetit & iugulat Marcionem Tertul. lib. 4. contra eumdem c. 4. cùm ait, *Ego meum Euangelium dico verum, Marcion suum: quis inter nos determinabit, nisi temporis ratio ei præscribens authoritatẽ, quod antiquius reperietur; & ei præiudicans vitiationem, quod posterius reuincetur? In quantũ enim falsum est corruptio veri, in tantum præcedat est necesse veritas falsum.* Idem contra Hermogenem: *Solemus,* inquit, *compendy gratia hæreticis de posteritate præscribere.* Eodem telo percutit nouatores omnes S. Hier. scribens ad Pammachium & Oceanum. *Cur,* inquit, *post quadringẽtos annos docere nos niteris, quod ante nesciuimus? vsq; ad hunc enim diem sine ista doctrina mundus Christianus fuit.* Et Nazianz. ad Clidoniũ. *Si, inquit, ante hos triginta annos fides incepit, cùm quadringẽti ferè sint anni, ex quo manifestatus est Christus, certè & Euangelium nostrum in tanto tempore fuit inane, inanis & fides nostra,* &c. Et Aug. l. 2. contra Crescon. ca. 45. hoc Donatistis obijcit: *Ecclesia,* inquit, *periisse dicitur; & vos vnde nati fueritis, ostendite.* Qua de re rursum Tertull. lib. de Præscript. c. 32. *Edant, inquit, origines Ecclesiarum suarum, euoluant ordinem Episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, vt primus ille Episcopus aliquem ex Apostolis habuerit auctorem & antecessorem.*

Nota Secundò. Non sunt profanæ vocum nouitates nomina nouè adinuenta, quæ res fidei breuiùs & clarius explicant, quia res nomine significata non est noua, sed prisca & antiqua: talia sunt, *Trinitas, hypostasis, consubstantialis, Christianus, liberum arbitrium, Purgatorium, Indulgentia, transsubstantiatio.* De quibus audi S. Aug. tract. 97. in Ioannem: *Non ait Apostolus, Vocum nouitates; sed addit, Profanas: sunt enim & doctrinæ religionis congruentes verborum nouitates, & xenodochia atque monasteria postea sunt appellata nouis nominibus, res tamen ipsa & ante nomina sua erant. Aduersus quoque impietatem Arrianorum nouum nomen Patres homousion condiderunt: sed non rem nouam tali nomine signauerunt, hoc enim vocatur homousion, quod dicitur, Ego & Pater vnum sumus.* Quo circa S. Athanasius disputans cum Arrio, cum Arrius obijceret ὁμοούσιον esse nouam Nicenotum Patrum vocem S. Scripturæ incognitam, respondit, eique regessit suum τριούσιον: *Ostende mihi,* inquit, *in sacra Scriptura tuum* τριούσιον *& ego ostendam nostrum* ὁμοούσιον: *imò verò tres in Deitate substantias, quas tu fingis, numquam è Scriptura ostenderis; ego autem vnicam esse substantiam in tribus personis diuinis (quod est* ὁμοούσιον*) tibi è Scriptura euincam.* Ita refert ipse S. Athanasius in disp. cum Arrio habita iussu Constantini Imper. lib. 8. ὁμοούσιον enim nomen in Scriptura non reperitur, sed res nomine significata: τριούσιον verò nec nomen, nec res, vtpote falsa & hæretica.

OPPOSITIONES FALSI NOMINIS SCIENTIÆ] Græcè ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, id est, antitheses falsò nominatæ scientiæ; intelligit obiectiones siue oppositiones, quas hæretici, qui falsò sibi arrogant & iactant suam scientiam, obijciunt Catholicis contra sanam fidem.

Vnde dicti sint Gnostici. Non est vera scientia, vbi vera fides non est.

Notat Theodor. & Chrysost. quòd Apostolus hîc perstringat hæreticos iam tum suborientes qui se Gnosticos, id est scientes, nominabant, quasi ipsi soli præ alijs saperent; sed falsò: non enim est vera scientia, vbi vera fides non est. Sic quiuis alij hæretici, inquit Vincentius Lirinensis, falsò sibi scientiam sacræ Scripturæ & doctrinæ arrogant, quam opponunt veræ fidei; & ignorãtiam suam scientiæ, caliginem & tenebras luminis appellatione fucant & colorant. Ridiculè commentarius Hieronymo asscriptus (qui hinc rursus esse Pelagij dignoscitur) per *falsi nominis scientiam* accipit Dialecticã (vti & commentarius Vatablo asscriptus intelligit Philosophiam:) hanc enim oderat Pelagius, vti & nostri Nouantes, quia per eam videbat se ab Augustino alijsque orthodoxis erroris conuinci & confutari.

Hæretici oderunt Dialecticam.

VERS. 21.

QVAM (scientiam) QVIDAM PROMITTENTES (Græcum ἐπαγγελλόμενοι verti potest quoque, *profitentes*) CIRCA FIDEM EXCIDERVNT] ἠστόχησαν, id est aberrarunt: est metaphora petita ab ijs, qui aberrarent à scopo. q. d. Hi Nouantes omni suo studio ad veram fidem, quæ veræ religionis est caput & fundamentum, quasi ad scopum se collimare fingunt; sed errant, quia dum in nouitates vocum, falsamque scientiam & dogmata sua erronea collimant, prorsus aberrant à fide, & consequenter à vera religione.

Pulchrè Vincent. Lirinensis: *Dicit,* inquit Apostolus, *Quam scilicet scientiam promittentes, hi enim Nouantes dicunt: Venite insipientes & miseri, qui vulgo Catholici vocitamini, & discite fidem veram, quam præter nos nullus intelligit, quæ multis antè sæculis latuit, nuper verò reuelata & ostensa est: sed discite furtim atque secretim, delectabit enim vos.*

O Rex regum, & Domine dominantium: ô habitator & princeps ÆTERNITATIS, qui solus habes immortalitatem, & lucem habitas inaccessibilem: tibi honor & imperiũ sempiternum. Da nobis non sublime sapere, non sperare in incerto diuitiarum, & vanitatum mundi, sed benè agere, diuites fieri in bonis operibus, thesaurizare bonum fundamentum in futurum, vt apprehendamus vitam æternam. O æterna veritas! ô vera charitas! Creasti nos ad æternam tuam gloriam: da nobis temporalia omnia, vana & caduca omnia contemnere: da sectari cælestia, ambire æterna: da nobis rectis itineribus ad te tendere, ad te iugiter anhelare, ad te toto corde suspirare: quia tu es portio nostra in terra viuentium, tu es qui restitues hereditatem nostram, ÆTERNITATEM nostram nobis.

COM-

COMMENTARIVS
IN II. EPISTOLAM
AD TIMOTHEVM.

ARGVMENTVM.

Officia Pastoru & Episcopi.

IDem generatim est argumentum huius epistolæ quod prioris. Timotheum enim adhortatur docensque sint Pastoris & Episcopi officia; primumque esse intrepidè & instanter euangelizare, atque ex sacra Scriptura sanam doctrinam docere, exhortari, arguere peccatores, & confutare hæreticos; quorum mores ad viuum depingit. prædestinationis dat fundamentum & duo sigilla, scilicet præscientiam Dei & fugam peccati: excitat ad fortitudinem, patientiam, studium sacræ

Duo sigilla prædestinationis.

A Scripturæ, & martyrium, illudque sibi instare significat. Vnde S. Chrysost. Theophyl. Theodor. Anselmus & alij putant Paulum Christum suspirantem, & animam iam penè expirantem, hanc vltimam epistolam quasi cycneam vocem edidisse, cùm Romæ ageret in secundis vinculis, & proximus esset morti (vt colligitur cap. 4. 6.) quæ contigit anno Christi 69. qui fuit Neronis 13. licet Baronius ex cap. 4. v. 17. & 18. scriptam putet hanc epistolam è primis vinculis, anno Christi 59. de quo plura cap. 4.

Epistola hæc an scripta è secundis vinculis.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Stendit Primo, amorem erga Timotheum, quod fidem & pietatem à matre & auia cum lacte suxerit.

Secundo, v. 6. hortatur eum vt exsuscitet gratiam, præsertim fortitudinis in ordinatione acceptam.

Tertio, v. 8. animat eum vt non erubescat prædicationem Euangelij, sed pro eo secum vincula & quæuis aduersa si incurrant, fortiter spe auxilij diuini & resurrectionis futuræ patiatur.

Quarto, v. 14. monet eum, vt depositum sanæ doctrinæ arctè custodiat, etiamsi ideo aliqui, vt Phigellus & Hermogenes, ab eo auertantur.

Quinto, v. 16. commendat Onesiphori erga se vinctum, fidem & charitatem.

PAulus Apostolus Iesu Christi per voluntatem Dei, secundùm promissio-
nem vitæ, quæ est in Christo Iesu: 2. Timotheo charissimo filio, gra-
tia, misericordia, pax à Deo Patre, & Christo Iesu Domino nostro.
3. Gratias ago Deo, cui seruio à progenitoribus in conscientia pura,
quòd sine intermissione habeam tui memoriam in orationibus meis, nocte
ac die, 4. Desiderans te videre, memor lacrymarum tuarum, vt gaudio implear, 5. re-
cordationem accipiens eius fidei, quæ est in te non ficta, quæ & habitauit primùm in
auia tua Loide, & matre tua Eunice, certus sum autem quòd & in te. 6. Propter
quam causam admoneo te vt resuscites gratiam Dei, quæ est in te per impositionem
manuum mearum. 7. Non enim dedit nobis Deus spiritum timoris: sed virtutis, &
dilectionis, & sobrietatis. 8. Noli itaque erubescere testimonium Domini nostri,
neque me vinctum eius; sed collabora Euangelio secundùm virtutem Dei. 9. qui
nos liberauit, & vocauit vocatione sua sancta, non secundùm opera nostra, sed secun-
dum propositum suum, & gratiam, quæ data est nobis in Christo Iesu ante tempora
sæcularia. 10. Manifestata est autem nunc per illuminationem Saluatoris nostri
Iesu Christi, qui destruxit quidem mortem, illuminauit autem vitam & incorruptio-
nem per Euangelium: 11. In quo positus sum ego prædicator, & Apostolus & magi-
ster Gentium. 12. Ob quam causam etiam hæc patior, sed non confundor. Scio
enim cui credidi, & certus sum quia potens est depositum meum seruare in illum diem.
13. Formam habe sanorum verborum, quæ à me audisti in fide, & in dilectione in
Christo Iesu. 14. Bonum depositum custodi per Spiritum sanctum qui habitat in
nobis. 15. Scis hoc, quòd auersi à me omnes qui in Asia sunt, ex quibus est Phi-
gellus & Hermogenes. 16. Det misericordiam Dominus Onesiphori domui: quia
sæpe

sæpè me refrigerauit,& catenam meam non erubuit: 17. sed cùm Romam venisset, solicitè me quæsiuit,& inuenit. 18. Det illi Dominus inuenire misericordiam à Domino in illa die. Et quanta Ephesi ministrauit mihi, tu melius nosti.

VERS. 1. & 2.

AVLVS APOSTOLVS IESV CHRISTI, PER VOLVNTATEM DEI, SECVNDVM PROMISSIONEM VITÆ, QVÆ EST IN CHRISTO IESV (subaudi, scribit & bene precatur dicēs) TIMOTHEO CHARISSIMO FILIO sit GRATIA, MISERICORDIA, PAX A DEO PATRE] Nota. Paulus hic dicit se *Apostolum secundum promissionē vitæ, quæ est in Christo*, q.d. Missus sum à Deo tamquam Apostolus & legatus ad prædicandum vitam æternam promissam per Christum, vel planiùs, Missus sum à Deo Apostolus & legatus secundùm, id est ad, promissionem vitæ, vt scilicet nomine Dei promittam vitam æternam, quæ est in Christo, id est quæ per Christum præstatur, putà Christianis, Christi discipulis: pro cuius adeptione æquum est omnia incommoda & mortem ipsam hic pati, ait Primasius. ita & Ambr. Theoph. Oecum. Sic enim legatus dicitur mitti ad pacem conficiendā, ad redimendos captiuos, ad promittendum matrimoniū, siue ad sponsalia conficienda. nam quilibet legatus ad certum aliquod negotium conficiendum legatur & dirigitur. Eodem modo Apostolus dicit se legatum esse ad promissionem vitæ, vt scilicet promittat vitam æternam credentibus Christo, illiq; obedientibus. Præpositio ergo *secundùm*, determinat & exprimit officium, ad quod Apostolus missus est, valetque idem quod præpositio *ad*, vel *quoad*; respondet enim Hebræo על *al*.

Obiectum legationis & apostolatus Pauli.

Vnde Nota Secundò. Hunc titulum dignitatis suæ præmittit Apostolus, vt insinuet se, & ostendat præstantiam muneris Apostolici, præ Mose & Prophetis. Moses enim legis suæ obseruatoribus promisit vitam, sed temporariam, scilicet felicitatem vitę præsentis in abundantia vini, mellis, olei; Christus verò & Apostoli seruantibus legēChristi, promittunt vitam cælestem, beatam & æternam.

VERS. 3. GRATIAS AGO DEO, CVI SERVIO A PROGENITORIBVS IN CONSCIENTIA PVRA, QVOD SINE INTERMISSIONE HABEAM TVI MEMORIAM IN ORATIONIBVS MEIS, NOCTE AC DIE] Verbis præcedentibus sui officij & apostolatus dignitatem commendauit, & commendando se insinuat in animum Timothei Apostolus: hîc verò eximium erga eumdem amorem ostendit, vt à Paulo quasi sui amantissimo parente mandata quæ deinceps ei præscribet, peramanter accipiat: doctor enim apud discipulos tam beneuolentia quàm auctoritate indiget. Hunc verò amorem ostendit dicens, Non tantùm tui, ô Timothee, recordor, sed etiam gratias ago Deo, quòd tui memoriam assiduè animo meo iniiciat & objiciat. q.d. Tanti te facio, tantùm te amo, vt propter te & tui memoriam in gratiarum actionem & Dei laudes erumpam, putemque me insigni à Deo beneficio affici, cùm tui recordationem mihi suggerit, ideoque ei gratias ago.

Amor Pauli erga Timotheum.

Nota. Pro *seruio*, græcè est λατρέυω. q.d. Quem scilicet Deum colo latriâ, æquè vt progenitores mei Abraham, Isaac, Iacob, & ceteri deinceps, à quibus cum natura & existentia, veram religionem & pietatem quasi per manus accepi. ita S. Ambr. Anselm. & alij.

Nota Secundò. Dicit se Deo à progenitoribus seruire, quia licet aliquando iudaizarit, Christumque Deum ad breue tempus oppugnarit; tamen retinuit semper cultum & amorem vnius veri Dei, vt illi posset dicere. Te solum Domine latriâ colo, idque *in pura conscientia*. quia conscientia mihi testis est, me non alium quàm te pro Deo meo habere, amare & zelari; adeoque cùm Christum oppugnaui, conscientia mihi testis est, me hoc non odio Christi aut Dei, sed potiùs Dei & legis Dei zelo fecisse: nesciebam enim illum esse Messiam à Deo missum, & putabam in conscientia me pro patria lege à Deo Mosi data stare & pugnare debere, putabam hac Christi persecutione maximè me Deū colere, illiq; me rem gratissimam præstare. Vnde mox vt à Deo illuminatus errare me vidi, ilico errorem correxi, totum me Christo dedi, tantumque Christum, Christiq; legem propugnaui, quantum antea impugnaueram. ita Theodor. Adde, non dicit Apostolus, Seruiui semper, sed tantum, *seruio* quia scilicet in præsenti seruio, & ab infantia seruiui, licet ad modicum tempus, per errorem, hæc seruitus fuerit interrupta.

Quomodo Paulus à progenitoribus seruierit Deo cùm fuerit persecutor.

Secundò, Theophyl. per *puram conscientiam*, accipit puram à sceleribus vitam. q.d. Licet iudaizarem, purus tamen eram à crapula, libidine, aliisque vitijs quibus homines vulgo maculant suam conscientiam.

Tertiò, Chrysost. *conscientiam puram* opponit simulationi & hypocrisi, eamque vult dici puram, id est, veracem & simplicem; vt sensus sit hic: Ego Paulus semper etiam dum iudaizarem, à simulatione & mendacio fui alienus, sed candida & simplici mente Deo seruiui; sicut interiùs in mente sentiebam, ita exteriùs loquebar, agebam & profitebar fidem & cultum vnius Dei veri, q.d. Paulus, Ne suspiceris, ô Timothee, me aliud scribere, aliud cogitare, pura & simplex est mihi conscientia, vti semper fuit. Sed primus sensus genuinus videtur & ex mente Apostoli. De pura conscientia verè ait S. Ambr. l. 2. de Officijs c. 1. *Vitam beatam efficiunt tranquillitas conscientiæ, & securitas innocentiæ.* & Cicero l. 2. Tuscul. *Nullum*, inquit, *theatrum virtuti & conscientia maius est.* Vide S. Bernardum l. de Interiori domo c. 22.

Puritas conscientiæ quantum bonum.

DESIDERANS TE VIDERE, MEMOR LACRYMARVM TVARVM, VT GAVDIO IMPLEAR] VERS. 4.
Pergit ostendere ardorem amoris in Timotheum. q.d. Ego licet in vinculis constitutus sim, breuiq; occidendus ante mortem tamen cupio frui aspectu mei Timothei, idque quia memor sum lacrymarum tuarum, quas scilicet fundebas in proximo à me discessu, flebasque quasi infans auulsus ab vberibus & lacte matris, inquit Chrysost. hicque fletus tuus mihi tristitiam attulit, qua releuabor, & gaudio implebor, si te videam, teque fruar. *Amantibus* enim inquit Aristotel. l. 9. Ethic. c. 12. *amabilissimum est ipse aspectus, eò quòd hinc maximè existit & oritur amor.*

RECORDATIONEM ACCIPIENS EIVS FIDEI, VERS. 5.
QVÆ EST IN TE NON FICTA] Hîc secundam dat causam cur tanto teneatur videndi Timothei desiderio, scilicet quòd recordetur eius fidei sinceræ, qua

qua in sui amorem & desiderium Paulum rapiebat Timotheus. A

QVÆ (fides) ET HABITAVIT PRIMVM IN AVIA TVA LOIDE, ET MATRE TVA EVNICE, CERTVS SVM AVTEM QVOD ET IN TE] *Habitauit*, id est, firmiter & permanenter inhæsit, hac enim significatione & prosopopœia. Hebræi dicũt virtutes & vitia quasi personas quasdã habitare in anima nostra, cùm in ea quasi in firma sede & loco suo resident.

Nota. Mater Timothei Iudæa fuit, verùm quia in Græcia habitabat, Græcum ei nomen inditum fuit. Eunice enim, græcè Victoriam, aut potiùs Vincentem; proprieq; Vincentiam sonat; vti Lois (quæ fuit auia Timothei, significat Meliorem: λωΐων enim Græcis idem est quod melior. Hugo pro Eunice videtur legisse *Eutyche*; interpretatur enim Fortunatam. nam Græcis fortuna dicitur τύχη, & fortunatus εὐτυχής. B

Parentes Timothei, Eunice, id est Vincentia: Lois, id est melior.

Nota Secundò. Pro *certus sum*, græcè est πέπεισμαι, id est mihi persuadeo. non enim Paulus fide diuina, sed tantùm humana, quæ petitur ex signis & coniecturis, credebat, sibique probabiliter persuadebat, Timotheum habere fidem non fictam. vide dicta Rom. 8. 38.

Quantum prosit prolibus parentũ pietas.

Nota Tertiò. Laudat hic Timotheum Apost. à parentibus fidelibus, per quos fides illi erat quasi hereditaria; simul tacitè hoc domestico parentum exemplo Timotheum stimulat, vt eorum fidem & virtutem imitetur: magnum enim est Dei beneficium, pios nancisci parentes, ac præsertim matrem, à qua penè tota filiorum educatio pendet. Ita Nazianzen. orat. 24. init. tom. 2. laudat Cæsarium fratrem defunctum à matre, quæ à parentibus pietati & Deo addicta, maritum (antea Gentilem) & proles omnes sua pietate imbuit; adeò vt tam maritũ, quàm filium ad episcopatum euehi, conspexerit, omnesq; proles, scilicet Gorgoniam, Cæsarium & Gregorium Nazianzenum sanctos effecerit. C

VERS. 6. PROPTER QVAM CAVSAM ADMONEO TE, VT RESVSCITES GRATIAM DEI, QVÆ EST IN TE PER IMPOSITIONEM MANVVM MEARVM] q.d. Quia fides tibi quasi est hereditaria, vt de ea non dubitem; vnum tibi faciendum superest, te scilicet fidem hanc, quasi longò vsu & cõsuetudine senescentem, aut metu persecutionis (vt colligitur ex v. 8.) flaccescentem dormitare aut torpescere sinas, sed eam æquè vt gratiam tibi in ordinatione datam exsuscites.

Feruor spiritus & torporis fuga.

Nota. Pro *resuscites* gręcè est ἀναζωπυρεῖν, quod propriè significat ignem cineribus conditum ac sopitum flatu, folle aut flabello resuscitare, vt reardescat. S. Ambros. vertit, *recrea*, id est, inquit, confoue. q.d. Zelus, charitas & gratia, quam in ordinatione mea accepisti, ô Timothee, sensim tempore languescit, atque partim persecutionum, partim desidiæ, partim timoris, partim humanæ infirmitatis & mutabilitatis cinere ac frigore quasi sopitur & restinguitur: vide ergo, vt eam suscites, vt charitatis flammam reaccendas, eiusque ardorem continuò foueas & adaugeas: ad hanc rem folles & flagella tibi sint oratio, meditatio, pia lectio, alacritas & vigilantia animi, studium, exercitatio & conatus maior ad virtutes, ac præsertim labor & zelus ad salutẽ populi tibi cõmissi diligentiùs & feruentiùs procurandam. ita S. Chrysost. Theophyl. Oecumen. Theodor. Hisce enim follibus excitabitur animus, animiq; contracta & sopita libertas, qua cum suis D

Remedia torporis & incitamenta feruoris.

amoribus, terroribus, erroribus vincetur hic mundus, ait Ansel. qui gratiam & charitatem opprimere & suffocare nititur, victaque cupiditate & metu rursus charitas flagrare incipiet, indieśq; magis flagrabit. Vnde Auctor Quæst. noui & veteris testam. apud August. q. 120. sacra lectione gratiam hanc excitandam esse ita docet: *Excitatur*, inquit, *deuotio nostra, quando ea quæ licet non ignorantur, recensentur tamen. Tale est ingenium naturæ nostræ, vt torpescat, si vsu destiterit lectionis, quia sicut ferrũ nisi vsũ fuerit, æruginem contrahit: ita & anima nisi frequentiùs diuinis exerceatur lectionibus: quãobrem Dauid ait illũ beatum esse, qui die ac nocte legem Domini meditatur, excitatur enim desiderium animæ erga opera salutaria ieiunio, oratione & misericordia* (adde, vsu & exercitiis) *Vnde Apostolus ad Timotheum inter cetera ait, Vt resuscites, inquit gratiam Dei quæ est in te.*

Sacra lectio.

Aduerte hic obiter, gratiam non prædeterminare liberum arbitrium; imò potiùs liberum arbitriũ gratia imbutum ipsam gratiam sopitam, adeoq; seipsum suscitare & excitare ad opera bona, atque ad eorum feruorem & incrementum.

Gratia non prædeterminat.

Nota Secundò. Ex eo quod dicit Apost. *gratiam quæ est in te per impositionem manuum mearum*, clarè euincitur, impositionem manuum, id est Ordinem, vel potiùs ordinationem, esse Sacramentum: per hanc enim Deus quasi per instrumentum, confert gratiam. vt ait hîc Apost. Sicut ergo eò quòd per baptismum, quasi per instrumentum, abluitur anima, & gratia infunditur, rectè colligũt omnes baptismum esse Sacramentum; ita pariter idem eâdem ratione colligimus hîc de ordinatione. Ordinatio enim sua habet signa & symbola, putà materiã, impositionem manuum, formam verò verba sacra, quibus Episcopus ordinando potestatem Ordinis confert, quorũ effectus est gratia: atqui Sacramentum non est aliud quàm signum sensibile constans sensibili materia & forma, quod gratiã confert: necesse est ergo vt ordinatio sit Sacramentum æquè ac baptismus & Eucharistia.

Ordo verum nouæ legis Sacramentum.

Eius forma & materia.

Dices. Pro *gratia* græcè est χάρισμα, quod significat gratias & dona gratis data quale est donum & munus docendi & regendi, putà episcopatus ipse, doctoratus, & similia: hęc enim vocantur charismata; ergo non loquitur Paulus de gratia gratum faciente, quæ est effectus Sacramenti. Resp. Gręcũ χάρισμα, significat quodlibet donum, siue gratiæ gratis datæ, siue gratum facientis; hîc verò significare charitatem & gratiam gratum facientem, patet ex ratione & explicatione quam subijcit Apostolus: hanc enim gratiam explicans ipse subdit statim, *Non enim*, inquit, *dedit nobis Deus spiritũ timoris, sed virtutis, dilectionis & sobrietatis.* ergo gratia data Timotheo in ordinatione, quam ab eo suscitari vult Apostolus, est spiritus timoris, virtutis, dilectionis & sobrietatis. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. & alij. Sic donum continentiæ cuiq; datum à Deo vocat Apostolus χάρισμα 1. Cor. 7. 7. sic Christi gratiam oppositam peccato Adæ vocat χάρισμα Rom. 5. 15. sic vitã æternam vocat χάρισμα, id est gratiam, quia effectus est gratiæ gratum facientis, Rom. 6. 23. sic Rom. 1. 11. ait, *Vt aliquid impertiar vobis gratiæ spiritualis*, gręcè est χάρισμα. Ecce hisce locis χάρισμα, gratiam nõ gratis datã, sed gratum facientem significat.

Diluitur & soluitur obiectio contra Sacramentum Ordinis.

Charisma quam gratiam significet apud Apostolum.

NON ENIM DEDIT NOBIS DEVS SPIRITVM TIMORIS; SED VIRTVTIS ET DILECTIONIS ET SOBRIETATIS] Dat causam cur Timotheus, & quiuis VERS. 7.

quiuis similis gratiam, quam accepit, excitare debeat, quæque eum ad hoc faciendum exstimulet. q.d. A Deo accepimus spiritum non timiditatis, vt in persecutionibus & tentationibus paueamus & animo contrahamur; sed è contrario accepimus spiritum magnanimitatis, vt potenter omnia aduersa superemus, libereque Christi fidem prædicemus & propugnemus: ac proinde hunc spiritum magnanimitatis, cùm aliquis timor aut torpor obrepit, excitare debemus, & animosè ac fortiter dura & ardua quæuis aggredi. hæc enim est vocatio & professio nostra. ad hoc à Deo destinati sumus. ad hoc animos & vires gratiæ copiosas accepimus, eæ tantùm excitandæ & acuendæ nobis sunt.

Quando excitanda magnanimitas.

Vnde Nota. Pro *spiritum timoris*, græcè est δειλίας, id est timiditatis & ignauiæ qualis est eorum qui animo sunt imbecilli, pauido, contracto & abiecto. *Sed virtutis*, græcè δυνάμεως, id est, fortitudinis & roboris; vt fortiter fidem non tantùm teneamus, sed & prædicemus in persecutione inter medios hostes: nec timeamus, sed ambiamus pro ea mori, adeoque cùm simus Episcopi, quasi duces populo præeamus ad martyrium. hæc enim virtus fortitudinis vti maximè requiritur in duce belli, ita conformiter datur Episcopo vi Sacramenti Ordinis, quo consecratur dux belli fidelium. Sicut ergo in baptismo simus serui Christi, daturque nobis per baptismum gratia, qua christianè & innocenter viuamus & seruiamus Christo; & sicut in Sacramento Confirmationis simus & quasi auctoramur milites Christi, signoque crucis consignamur, & militiæ Christi ascribimur: ac conformiter vi Confirmationis datur nobis gratia ad fortiter depugnandum pro fide Christi, vt malimus mori quàm eam perdere aut prodere: ita in Sacramento ordinationis constituimur duces militiæ Christianæ, ac consequenter vi huius Sacramenti dantur nobis virtutes, necessariæ ad hunc ducatum: atque in primis inuictum animi robur & fortitudo quo timores & terriculamenta omnia tam hominū quàm dæmonum non tantùm superemus, sed etiam à fidelibus aliis depellamus, adeoque fideles ipsos ad cruces & martyrium incitemus. Ita fecisse Cornelium Pontificem Rom. docet Cyprianus epistol. 59. ad Cornelium. *Exultantes, inquit, accepimus ducē te illic confessionis fratribus extitisse, sed & confessionem ducis de fratrum confessione creuisse; vt dum precedis ad gloriā, multos feceris gloriæ comites, & confessorem populum suaseris fieri, dum primus paratus es pro omnibus confiteri: vt non inueniamus quid priùs in vobis prædicare debeamus, vtrúmne tuam promptā & stabilem fidem, an inseparabilem fratrum charitatem. virtus illic Episcopi publicè comprobata est, adunatio sequentis fraternitatis ostensa est dum apud vos vnus animus & vna vox est, Ecclesia omnis Romana confessa est.*

Episcopus dux belli fidelium, & quæ eius partes.

Hæc est ergo prima dos Episcopi, eaque maximè necessaria, scilicet impauida libertas & fortitudo qua excelluerunt præstantissimi & celeberrimi Episcopi. Ita magnus ille Hosius Cordubensis Antistes Constantinum Imp. sic affatus est: *Desine quæso Imperator, nec te misceas rebus Ecclesiasticis, neq; nobis in hoc genere præcipe, sed potiùs ea à nobis disce: tibi Deus imperium commisit, nobis quæ sunt Ecclesiæ, concredidit.* Refert hoc S. Athan. epist. ad solitariam vitam agentes. Ita S. Ambr. Theodosium coarguit, Iustinæ Imp. restitit, Valentinianū sic allocutus est. *Noli te grauare Imperator, vt putes te in ea quæ diuina sunt imperiale ius habere, noli te extollere, si vis diu-*

Prima virtus Episcopi inuicta fortitudo.

Fortitudo & libertas Hosii.

S. Ambrosij.

A *tiùs imperare, ad Imperatorem palatia pertinent, ad sacerdotem Ecclesia.* Refert hoc ipse Ambr. epist. 33. ad Marcellinam sororem. Minabatur Arrianus mortem Ambrosio; cui ille: *Deus permittat te facere quod minatis. ego patiar quod sacerdotis est: tu facias quod spadonis est.* Ita S. Hilarius l. contra Constantiū Imp. *Proclamo, inquit, tibi Constanti, quod Neroni locuturus fuissem, quod ex me Decius & Maximianus audirent; contra Deum pugnas, contra Ecclesiā sæuis, sanctos persequeris, religionē tollis, tyrannis iam non humanorum, sed diuinorum. Christianum te mentiris, Christi nouus hostis es, Antichristum præuenis.* & infrà: *Tu Constanti omnium crudelitatum crudelissimè, & mortaliū scelestissime magis in nos quā Pagani desæuis.* Ita S. Athanasius ep. iam citata: *Quis, ait, ausit Constantiū Christianum appellare, ac non potiùs Antichristi imaginem? quid enim ex notis Antichristi huic deest? aut quid est,*
B *cur non omnibus modis Constantius Antichristus, & vicissim Antichristus Constantius habeatur?* Mox eum vocat apostatam, fidei desertorem, canem, carnificē, filium perditionis, pestem, belluam, malorum omnium voraginem, eumque cum Achabo, Antiocho & Herode comparat.

S. Hilarij.

S. Athanasij.

Hosce omnes superauit Lucifer Calaritanus, quem S. Athanasius Eliam sui æui vocat, qui in li. de Moriendo pro Filio Dei, ita Constantium Imp. compellat: *Mactasti plurimos, laniasti, dispersisti; sed hi omnes Martyres sunt, crede mihi. quòd à te statuerimus interfici: quia & melius esse videmus, in omnia tua Deū habere amatorē, quam tecū, Iudæ Scarioth, Iudæorū imitatore puniri. hinc est, Cōstanti, quòd fœtores colubri per te illatos nō timētes, subire parati sumus omnes exitiū.* & infrà: *Indignè fers, Arry vermis, quòd defendamus Filium Dei: si tandē oculos serpentis morsibus con-*
C *fossos aperias, inuenies quòd hanc fidē habet Ecclesia; inuenies stolidissime Imperator, vbiq; Christianos sicut nos credere, ac Pro Deo Filio, vt nos, mori cupere: ac tua nouella prædicatio & recens religio blasphemia est.* Titulos verò & epitheta quæ Constantio tribuit, acerbiora sunt illis quæ ex Athanasio retulimus.

Luciferi Calaritani.

Secunda virtus Episcopo necessaria, quæque ei copiosè datur in ordinatione, est *dilectio*, vt ait hic Apostolus. Charitate enim in Deum & proximum, ac præsertim in subditos suos, flagrare ac excellere debet, vt eorum salutem impensè curet, pro eaque se totum, labores omnes, ac vitam ipsam impendat. Vnde Christus volens constituere Petrum pastorem & Episcopum totius Ecclesiæ, de hac dilectione tertiò eum interrogat & examinat, dicens, *Simon Ioannis diligis me plus his?* cumque respondisset Petrus, *Etiam Domine, tu scis quia amo te*; subiecit Chri-
D stus, *Pasce agnos meos.*

Secunda virtus Episcopi. charitas.

Tertia virtus Episcopo necessaria, quæque communiter ei datur in ordinatione, est *sobrietas*. græcè σωφρονισμός. quod Primò, verti potest, *sobrietas*, siue cibi & potus temperantia. vt sit idem quod σωφροσύνη. Secundò verti potest, *pudicitia*; Tertiò & optimè σωφρονισμὸς est *moderatio* & refrænatio, siue, vt Theodor. & Theophyl. *castigatio*; &, vt Syrus. *admonitio*, qua scilicet timores æquè ac cupiditates & animi perturbationes, vitiaque omnia non tantùm in nobis, sed & in aliis castigamus, refrænamus & moderamur. Insignis enim Episcopi virtus est æquanimitas, animique moderatio, ac libertas moderata, & libera vitiorum castigatio. Et sic accipi potest hic *sobrietas*, vti vertit noster Interpres, vt sit debita non tantùm in cibo, sed omnibus in rebus temperantia & moderatio, vt omnia tam aduersa quàm

Tertia virtus Episcopi, sobrietas, græcè σωφρονισμός.

quàm prospera constanter & moderatè feramus, vtq; omnia quæ tam in nobis quàm in aliis nimia sunt & immodica, moderemur. Vnde S. August. de

Continentia.

Gratia & liber. arbitr. c. 18. pro *sobrietas*, legit *continentia*, quæ virtus est generalis, cohibens & continens mentem in officio, ne timore, amore, odio, torpore, luxu, somno, aliòue affectu immoderato & vitioso imbuatur, dissoluatur aut eneruetur; sed tota sana sit, integra & perfecta. hinc cum nonnullis σωφρονισμοῖς, hic verti posset, sanitas animi, sic enim hanc vocem accipit Paulus 2. Corinth. 5. 13.

Sobrietas idem est quod sanitas animi.

cum ait, εἴτε ἐξέστημεν θεῷ, εἴτε σωφρονοῦμεν ὑμῖν, id est, *siue mente excedimus, Deo; siue sobrij sumus, vobis.* sic & Plato l. 1. de Republ. τὸ, inquit, σωφρονεῖν ἐναντίον ἐστὶ τῷ μαίνεσθαι, id est, sapere siue sanum esse animo, contrarium est illi quod desipere vel insanire, magna enim pars hominum, quæ suas cupiditates quasi furias sequitur, vel desipit vel insanit. Episcopus autem sapere debet, aliisque hanc insaniam eximere, eosq; veram sapientiam docere, quæ consistit in vitiorum refrænatione, & passionum omnium moderatione.

VERS. 8. NOLI ITAQVE ERVBESCERE TESTIMONIVM DOMINI NOSTRI NEQVE ME VINCTVM EIVS] Iubet hic Timotheo explicare spiritum non timoris, sed fortitudinis, quem accepit in ordinatione. q.d. Ne timeas ô Timothee, nec erubescas, sed intrepidè ac fortiter prædica fidem & doctrinam Christi, cui Christus tot verbis, rationibus & miraculis, immò sanguine & morte sua testimonium

Episcopi gloria est crux Christi.

perhibuit: non pudeat te quoque meum qui iam vinctus sum, per fidem Christi, profiteri discipulũ: gloria enim nostra est crux Christi, vincula Christi, mors Christi, prædicamus enim Christũ crucifixũ: & absit à Christiano, multò magis ab Episcopo, gloriari nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi.

Martyrium quid significet.

Nota. Pro *testimonij* græcè est μαρτύριον, quod partim testimonium siue confessionem, quam (vti dixit) Christus fecit coram Pontio Pilato, omnibusque Iudæis, partim martyrium significat. Christus enim pro sua confessione & doctrina martyr occubuit, illiq; per martyrium testimonium perhibuit. q.d. Noli erubescere doctrinam, quam docuit & testatus est Christus, noli etiam erubescere crucẽ, martyrium ac vincula Christi, quibus suam doctrinam obsignauit & confirmauit.

SED COLLABORA EVANGELIO SECVNDVM VIRTVTEM DEI] Pro *collabora* græcè est συγκακοπάθησον, id est, compatere & coaffligere Euangelio. q.d. ait Theoph. Euangelium & Euangelij prædicatio patitur persecutionem & affligitur, atq; in me vincto quasi vincta & vinculis constricta tenetur & premitur. tu cum Euangelio, imò pro Euangelio patere & fortiter sustine omnia Gentilium & Iudæorum tam tormenta quàm terriculamenta, vt mecum vincto vinciri non renuas, sed ambias: idq;

Confidentia in Deo.

non per te aut tuas naturæ vires, sed *secundùm virtutem* (δύναμιν, id est potentiam) *Dei*, nimirum Deus, qui in hoc certamen te vocat, vt pro sua fide & gloria decertes & vincas, ipse tibi aderit, vires potenter suggeret, itaque corroborabit, vt generosè, imò iucundè & lætè omnia aduersa quantumuis grauia pro Euangelio patiaris. tibi ergo tuisque viribus diffidens proiice te in Deum, ora, inuoca eũ, ipse suscipiet te, & supra naturæ vires, omnibus hostibus, tribulationibus & tormentis te fortiorem efficiet.

VERS. 9. QVI (DEVS) NOS LIBERAVIT, ET VOCAVIT VOCATIONE SVA SANCTA, NON SECVNDVM OPERA NOSTRA, SED SECVNDVM PROPOSITVM ET GRATIAM] Pro *liberauit*, græcè est ὁ σώσαντος, id est, *qui* nos *saluauit* aut seruauit, vt legit Ambros. scilicet à peccato & morte æterna. Secundò, Deus *vocauit* nos *vocatione sancta*, dum nos ab infidelitate & peccatis vocauit ad suam fidem & sanctitatem, vitamque sanctam & diuinam.

Tertiò, hæc vocatio *non est secundùm opera*, id est merita, vt legit Ambros. q.d. Non est ex merito operum nostrorum, vt voluit Pelagius, sed ex proposito & gratia Dei. vnde patet, *propositum* quod toties inculcat Apostolus, opponi merito operum, & tantùm significare liberale & gratuitum Dei decretũ, siue beneplacitum, vt dixi Roman. 8. 28.

Propositũ quid sit apud Paulum.

Duo hæc epitheta liberantis & vocantis addit Apostolus, vt spem acuat, probetq; virtutem Dei affore Timotheo, omnibusque qui cum Euangelio & pro Euangelio patiuntur. q.d. Cogita ô Timothee, quali virtute ac potẽtia Deus à dæmonis peccati & inferni potestate te liberarit, dum te vocauit ad fidem & sanctitatem; cogita, quàm potenter cor tuum immutarit, vt Spiritus diuini vi mores & affectus tuos omnes inuerteret, ita vt ex impuro purus, ex peccatore sanctus, ex carnali spiritualis, ex animali angelicus, ex terreno cælestis fieres; cogita Deum id præstitisse, non ob merita, nec amico, sed inimico: ob meram suam gratiam & beneuolentiã erga te: conclude ergo Deum olim in te tam liberalem & beneuolum, multò magis tibi iam iustificato, iam amico iam merenti, & pro Euangelio operanti, certanti ac patienti affore & cooperaturũ; vt dura & tristia non tantùm ferre, sed & vincere ac triumphare possis. ita Chrysost.

Peccatoris in iustificatione mutatio qualis.

QVÆ (gratia) DATA EST NOBIS IN CHRISTO IESV ANTE TEMPORA SÆCVLARIA] Nota. Hæc gratia nobis actu data non fuit ab æterno, vtpote qui nondum eramus in rerum natura, vt capaces gratiæ esse possemus: cũ ergo dicitur hic gratia ab æterno data, intellige in Dei decreto & prædestinatione, vt idem sit *data* quod dari decreta & prædestinata, iuxta can. 36. Vnde Tit. 1. 2. non datam, sed promissam à Deo dicit Apostolus hanc gratiam & gloriã *ante tempora sæcularia*. hic verò non promissam, sed datam dicit, tum vt significet omnia ab æterno esse & fuisse Deo præsentia, Deique æternitatem & prouidentiæ oculum ad omnia tempora se porrigere, eaq; complecti, sicut circulus ambit & cõplectitur omnia quæ circulo circumscribuntur; tum vt significet gratiæ huius donationem æternã esse, quantũ est ex parte Dei. Deus enim ab æterno nos adamauit, & hanc gratiã firmiter & irreuocabiliter nobis dare decreuit: ita vt hæc gratiæ donatio, quantum ex parte Dei, ab æterno non tantùm inchoata, sed & perfecta fuerit. donatio enim non est aliud quàm donandi decretũ, siue donandi efficax & absoluta voluntas. In Deo autem ab æterno fuit absoluta & irreuocabilis hæc gratiam donandi voluntas, cui ex parte Dei nihil defuit, licet ex parte creaturæ defuerit creaturæ existentia, qua donationem hanc à Deo factam in se exciperet & complecteretur. cùm enim creatura existit, & hanc gratiã actu consequitur, tunc ex parte Dei nulla noua accedit donatio, sed illa quæ æterna fuit, posito subiecto, se effundit, suumque effectum sortitur. Sic parentes sæpè testamento multa legant & donant nepotibus needum natis, sed posteà nasciturís. ita Ambr. Chrysost. Theophyl. Anselm. Primas.

Quomodo data sit nobis gratia ab æterno.

Æternitas ambit omnia tempora instar circuli.

Donatio gratiæ ab æterno in Deo est absoluta.

Nota

Gratia quomodo data nobis in Christo.

Nota. Hæc gratia data est nobis *in Christo Iesu*, A id est, vt aliqui, à Christo, vel cum Christo, siue cõsentiente & Patri cooperante Christo. Vnde Theodor. putat hic significari æternitatem & diuinitatẽ Filij consubstãtialem Patri. Verùm planiùs ex more & phrasi Apostoli; *in Christo*, id est per Christum putà per Christi merita præuisa ab æterno, data est nobis à Patre hæc gratia.

ANTE TEMPORA SÆCVLARIA] S. Aug. l. 12. de Ciuit. c. 15. legit, *ante tempora æterna*; & ita vertunt hic Erasm. & Vatablus. Verùm, quia nihil fuit ante tempora æterna, siue ante æternitatem; hinc meliùs Noster, Syrus & alij vertunt, *ante tempora sæcularia*. Græcum enim αἰωνίων, non tantùm *æterna*, sed & *sæcularia* significat, vt notat S. August. 16. de Ciuit. cap. 26. αἰὼν, enim Græcis significat non tantum æternitatem, sed etiam æuum, sæculum, ætatem.

Quid significet, ante tempora sæcularia.

Quæres, quæ vocentur *tempora sæcularia*? D. Tho. B sæculum dicit esse tempus mille annorum, eò quòd mille anni quasi sint ætas hominis, quòd tamdiu duret hominis memoria, quæ quasi vita est hominis. Verùm hoc sæpè non est verùm, non est etiam ad mentem Apostoli, qui *tempora sæcularia* vocat ea, quæ simul cum sæculo & mundo fluere & volui cœperunt. Idẽ ergo est *ante tempora sæcularia*, quod ante mundi constitutionẽ, ante temporis & mundi originem, putà ab æterno. ita Theophyl. Anselm. & alij. Notat Chrysost. hic significari immensitatem amoris Dei, vtpote qui nos ante mundum, ante omnia tempora ab æterno in mente habuerit, de quoque nostrum in particulari studiosè & sollcitè cogitarit, vnumquemque adamauerit, cuique per Christum suam gratiæ mensuram decreuerit & prædestinarit.

Amoris diuini erga nos immensitas.

VERS. 10. MANIFESTATA EST AVTEM (gratia illa à Deo C ab æterno data, sed in Deo abscondita) (NVNC PER ILLVMINATIONEM SALVATORIS NOSTRI IESV CHRISTI] Pro *illuminationem*, græcè est ἐπιφανείας, quod tam apparitionem, vt vertit Erasmus, quàm illustrationem, vel illuminationem significat, apparitio ergo vel aduentus Christi in mundum vocatur hic *epiphania*, siue *illuminatio*, quia illustris fuit; & ad hoc Christus apparuit & aduenit, vt omnes illustraret & illuminaret luce sapientiæ diuinæ, qua Deũ, salutem, viamque salutis homines agnoscerent & capesserent. Inde festum Epiphaniæ vocatur & celebratur in Ecclesia, quo Christus tribus Magis, & per eos Gentibus totique mundo illustris innotuit & apparuit, hinc Christus Ioan. 8. 12. *Ego*, inquit, *sum lux mundi*, & Ioan. c. 1. dicit Christũ venisse ad D hoc, vt illuminet omnem hominem venientem in hunc mundum, quantum scilicet est ex parte sua: nam multi sunt qui lucem hanc fugiunt, illiq; cordis fenestras claudunt, & in tenebris ac cæcitate sua quasi talpæ & vespertiliones permanere volunt: quales sunt omnes infideles, carnales, reprobi.

Apparitio ἐπιφάνεια, illustratio, illuminatio Christi.

QVI (Christus) DESTRVXIT QVIDEM MORTEM, ILLVMINAVIT AVTEM VITAM ET INCORRVPTIONEM PER EVANGELIVM] Pro *qui destruxit*, græcè est καταργήσαντος, id est qui euacuauit, inualidum reddidit, eneruauit mortem, omnemque vim, vigorem & imperium quod in homines habebat illi ademit. Secundò, τὸ *illuminauit*, hebraismo, in significatione *hiphil*, idem est quod, in lucem produxit, fecit vt illucesceret, vt appareret, seque ostenderet & exhiberet ipsa vita. hoc enim est Hebr. האיר *heir*, opponit enim Apostolus hæc duo, *destruxit Christus mortem*, & *illuminauit vitam*. q.d. Veniente Christo mors vigebat & regnabat; sed Christus eius vigorem & regnum sustulit & destruxit: è contrario vita latebat, quasi in cælis apud Beatos in Deo abscondita, aut potiùs vita ipsa apud homines sublata erat, sedebatque in tenebris & in regione vmbræ mortis, id est, non iam vita erat, sed mors; sed Christus eam ad lucem & vitam reuocauit, iterũ eam in terris produxit, & in lucem protulit, ac hominibus communicauit. vnde Syrus vertit חיי חיא *chaui chaie*, id est, viuificauit vitam. q.d. Christus vitam dedit ipsi vitę, suscitauit à morte & viuere fecit ipsam vitam, vitam produxit, & in lucem prodire fecit: per peccatum enim vita in nobis abolita & occisa fuit, mors verò inducta regnauit: sed Christus mortem destruxit & occidit, vitã verò quasi à morte suscitauit, dum homines à morte ad vitã reduxit. Sicut ergo Hebræi sumunt *ostendere*, pro exhibere, dare, facere, producere; vt c. 4. 14 *Alexander ærarius multa mala mihi ostendit*, id est, fecit & intulit: ita pariter pro iisdem sumitur *hair*, id est *illuminare*, siue in lucem producere, præsertim vbi agitur de vita & suscitatione ad vitam. vita enim nostra vulgò dicitur & reipsa est lux, vnde dicimus *frui hac luce*, vel *lucis vsura* id est viuere. Sicut enim vsus & voluptas huius vitæ maximè consistit in luce, quòd scilicet lucem solis & cælorum videre, eaq; vti & frui possimus: ita magis vita beata consistit in lumine gloriæ, quo Beati in mente perfunduntur, vt videant Deum; de quo scriptum est, *In lumine tuo videbimus lumen*, quod lumen ex mente in corpus Beatorum diffunditur & deriuatur: *fulgebunt* enim *iusti sicut sol*. Hinc de Christo ad limbum descendente, indeque ad vitam Patres ibi degentes reuocante dicitur Eccli. 24. 45. *Inspiciam omnes dormientes, & illuminabo* (id est ad lucem & vitam reuocabo) *omnes sperantes in Domino*.

Paulus hic ex Hebræo textu illustratur.

Christus vitam mundi [illegible].

Vita hac. & futura lux est.

Nota. Christus per Euangelium, quod attulit in mundum, quantum est ex parte sua, destruxit reipsa mortem, & vitam restituit, eamque in lucem protulit: sed quantum est ex parte nostra, reipsa in nobis id necdum factum est; sed fiet in resurrectione, cum in singulis Beatis resurgentibus mors abolebitur, & vita æterna efflorescet. Apostolus enim non tam de vita præsenti & spirituali, quæ fit per gratiam, quàm de futura & corporali, quæ fiet per resurrectionem agit, ait enim, *Vitam & incorruptionem*, id est vitam incorruptibilem: est enim hendiadys. vnde Theophyl. & Græci docent Christum tantùm in spe nobis in hac vita mortem destruxisse & vitam communicasse. *Non enim*, inquit Theophyl. *reipsa mors in nobis deleta ac destructa est, sed venturam nostri ex morte liberationem speramus, atque hanc spem Euangelium nobis firmauit*. Ingerit hîc Apostolus hanc spem resurrectionis, vt eam quasi nouum stimulum admoueat Timotheo, ad collaborandum & compatiendum Euangelio & suis vinculis, vti dixit v. 8.

Quando Christus mortem in mortalibus destruxit.

Spes resurrectionis.

VERS. 11. IN QVO POSITVS SVM EGO PRÆDICATOR, ET APOSTOLVS, ET MAGISTER GENTIVM] *In quo*, id est cuius scilicet Euangelij: est enim hebraïsmus, quo Hebræum *bet*, id est *in*, ponitur pro regimine genitiui. Aliter Primasius, *in quo*, scilicet Christo illuminante, inquit, q.d. Christus illuminat interiùs mentes Gentium, dum ego exteriùs prædico eis Euangelium. Sed prior sensus planior est & aptior.

Nota. Pro *prædicator* græcè est κήρυξ, id est præco. Sic S. Franciscus rogatus, quis esset? *Sum*, inquit,

præco magni Dei. Secundò pro *magister* grecè est, διδάσκαλος, id est doctor. Tres titulos hic sibi vēdicat Paulus: Primus, quòd sit præco promulgans legem Dei & Euangelium Christi. Secūdus, quòd sit Apostolus, id est, legatus à Christo ad omnes gētes Christo subigendas, & ad fidem salutemque adducendas. Tertius, quòd sit doctor, docens, demonstrans & persuadens verum religionem veramque ad Deum & beatitudinē viam. Rursum tria se hæc accepisse & ad ea auctoratum esse à Deo, significat, cùm ait, *positus sum*, scilicet à Deo. Deniq; hæc confirmat argumento subdens, *Ob quam causam etiam hæc patior*, q.d. Multi doctores sunt verbo, non vita; disputando, non tolerando; ego verò præco, Apostolus & doctor sum, tum docendo, tum pro doctrina mea vincula, carceres, omnesque ærumnas constanter patiendo. Hinc pulchrè S. Hieron. ad Pammachium de Paulo loquens; *Vbi*, inquit, *vas electionis, tuba Euangelij, rugitus leonis nostri, tonitru Gentium, flumen eloquentiæ Christianæ?*

Pauli tres tituli, Præco, Apostolus, Doctor.

Alia dignitates Pauli.

VERS. 12. OB QVAM CAVSAM ETIAM HÆC PATIOR, SED NON CONFVNDOR], id est, non erubesco, non pudore suffundor: hoc enim est Græcum ἐπαισχύνομαι, quia scilicet hæc passio tam Dei auxilium, quā gloriam, decusque æternum mihi afferet, inquit Oecumenius.

Solent difficultates oriri in conuersione hominum & quare.

Notat hic Primò, Ambros. mox vt Paulus & alii Apostoli prædicare cœperunt, diabolum dolentem per eos sibi animas eripi, contra eos suscitasse Neronem & similes persecutores; vt quisque sciat idem sibi euenturum: nec miretur si in cōuersione hominum difficultates magnas sibi obijci sentiat, & pro laboribus suis & beneficijs maledicta & maleficia, quin & verbera, carceres & mortem recipiat.

Christianos decet in difficultatibus constantia.

Secundò, hisce in rebus non debere nos confundi & pudefieri, sed potiùs gaudere & gloriari, quia pro Deo & Euāgelio pati gloriosum est. ita Theophyl. Neque mirum Christianum inter vincula nō confundi, sed intrepidè euangelizare; cùm Gentilis quoque Socrates inter vincula philosophatus sit, & veritatem liberè docuerit, vt docet Plutarch. lib. de Tranquill. animi. nam, vt ait Nazianz. orat. 23. in laudem Heronis: *Philosophi animus ex eo quod passus est generosior redditur, atque vt candens ferrum frigida aspersione, ita ipse periculis obdurescit.*

SCIO ENIM CVI CREDIDI, ET CERTVS SVM QVIA POTENS EST DEPOSITVM MEVM SERVARE IN ILLVM DIEM] Vox ènim dat causam cur in carceribus alijsque passionibus, pro Euangelio inflictis non confundatur; quia scilicet passionum harum mercedem deposuit apud Deum, à quo vtpote in promissis suis fidelissimo certissimè illam sperat & expectat.

Notant hic aliqui esse traiectionem: clariùs enim sic verba transponendo ordinari sententiam: *Scio & certus sum, quòd is cui credidi, potens est depositum meū seruare.* Verùm hęc traiectio nō est necessaria, imò sine ea plus emphasis & energiæ habet oratio per aposiopesim intercisa. q. d. Noui eum cui credidi, noui eum non esse hominem infirmū aut fallacem, noui eum esse Deum in omnibus fidelem & potētem, qui non sinet me confundi in carceribus & afflictionibus Euangelij, sed pro ijs æternam gloriam mihi rependet.

An Paulus præter obscurā fidem habuerit clarā scientiam articulorum fidei.

Secundò, τὸ *scio* auctor Quęstionum noui & veteris testamenti apud Aug. q. 113. sic explicat; quasi Paulus non tantùm obscuram fidem, sed & claram scientiā habuerit articulorum fidei, v.g. quòd Deus sit fidelis, potens, iustus iudex, & bonorum remunerator. hoc de attributis Dei naturalibus verum est; hæc enim naturali discursu clarè cognoscuntur, sed hoc fallit in supernaturalibus, de quibus hic loquitur Apostolus; puta quòd Deus fidelibus pro fide, prædicatione & afflictionibus pro Euangelio susceptis promiserit & præstiturus sit æternā mercedem: illud enim non per rationes naturales, sed sola fide scimus. *Scio* ergo idem est hic quod, cognosco, vel certum & exploratum habeo: hoc enim est Græcum οἶδα.

Tertiò, τὸ *cui credidi* significare potest tria. Primò, in quem credidi, cuius dictis fidem adhibui. Secundò, vt Ambrosius, *cui confisus sum*. fides enim subinde pro spe, & credere pro sperare & confidere sumitur. Tertiò & optimè, *cui credidi*, id est, cuius fidei commisi, cui concredidi depositum meum: ad hoc enim respicit, vt patet ex seqq. sic depositor dicitur credere depositario depositum suum, cùm illud apud eum deponit, illiusque fidei credit & mittit.

Quartò, τὸ *potens est*, non tantùm significat Deū posse seruare, sed etiam actu & reipsa seruaturum hoc Pauli depositum: est enim miosis, de qua dixi 2. Cor. 9. 8. Mauult Apostolus dicere, *potens est seruare*, quàm *actu seruabit*, vt nomine potentiæ diuinę in remuneratione bonorum operum & passionum, excitet hominum infirmitatem ad constantē spem & patientiam rerum arduarum & difficilium.

Depositum quid sit. Varia Patrum sententia. Prima.

DEPOSITVM MEVM] Quæres, quodnam hoc? Respondet Primò, Ambros. esse salutem Pauli, quàm ipse Deo seruandā commisit: imò D. Thom. 1. 2. qu. 104. art. 9. intelligit donum perseuerantiæ actualis, quasi de ea reuelationē acceperit Paulus, sciueritque certò se in gratia vsque ad mortem perseueraturum & cōsequenter saluandum: hoc enim videtur dicere, cùm ait, *Scio cui credidi & certus sum.*

Secunda.

Secundò, Theodoret. respondet, *depositum* hoc esse gratiam, quam Deus Paulo dedit, & quasi apud eum deposuit.

Tertia.

Tertiò, Chrysost. & Theophyl. volunt *depositum* hoc esse fidem & prædicationem, quam Deus Paulo commisit.

Quarta.

Quartò, idem Chrysost. & Theophyl. censent *depositum* hoc esse fideles, quos Deus Paulo & vicissim Paulus Dei curæ cōmisit. Verùm hæc omnia non tam Pauli apud Deum, quàm Dei apud Paulum deposita sunt, vt ipse illa custodiat; de quibus dixi epist. 1. cap. 6. v. 20. & infra hoc cap. v. 14. vbi mandat Timotheo, vt hoc Dei depositum illi à se traditum arctè custodiat & conseruet. Paulus autem hoc versu lóquitur non de Dei, sed de suo deposito: ait enim, *depositum meum*. licet enim Chrysost. & Theodor. τὸ *meum* passiuè capiant, q.d. Depositum quod apud me deposuit Deus; tamen magis propriè & apposi tè, actiuè accipiendum videtur: *meum* scilicet quod ego apud Deum deposui: vnde illud non à se, sed à Deo seruari & custodiri asseuerat.

Quinta. depositum Pauli, est eius apostolatus, & prædicatio Euangelij.

Quintò ergo & optimè, Theophyl. & Anselm. respondent, *depositum* hoc Pauli esse eiusdem apostolatum & prædicationem Euangelij: puta thesaurum laborum & passionum pro Euangelio à se obitarum, quem à se collectum Paulus patiens & moriens apud Deum quasi deposuit; vt in illo die magno, iudicij scilicet, illum, id est, illius mercedem & gloriam recipiat, ac coram toto mundo declaretur falsò hic fuisse traductus, incarceratus, verberibus

&

& contumeliis affectus, tamquam impostor, deorum hostis & pseudoapostolus, publiceque proclametur verus fuisse veri Dei & Euangelij Apostolus & doctor. Vnde quod Apostolus hic *depositum*, Christus Matth. 19.21. *thesaurum* vocat cum ait, *Si vis perfectus esse, vade, vende quæ habes; & habebis thesaurum in cælo*: *thesaurum*, id est, depositum abscondite reconditum: hoc enim significat tam Hebræum *matmon*, quàm Græcum & Latinum thesaurus. Idem depositum Apostolus 2. Timoth. 4.8. vocat *repositam iustitiæ coronam*: *Bonum*, inquit, *certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui: in reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa die iustus index.*

Depositum in Euangelio vocatur hebraicè matmon, græcè thesaurus, quod significat depositū absconditū.

VERS. 13. FORMAM HABE SANORVM VERBORVM, QVÆ A ME AVDISTI IN FIDE ET IN DILECTIONE, IN CHRISTO IESV] Pro *formam*, græcè est ὑποτύπωσιν, id est, viuum exemplar, viuā imaginem, viuam repræsentationem: ὑποτυπῶσαι enim significat, rem ita delineare, depingere, efformare vt plenè & planè repræsentetur. inde apud Rhetores Hypotyposis figura est, quæ Euidentia & Illustratio dicitur; quando res ita dicendo exprimitur, vt videatur delineari & depingi: vel, vt inquit Quintilian. l. 9. Instit. *Hypotyposis est proposita quædā rerum forma, ita expressa verbis, vt cerni potiùs videatur quàm audiri.*

Forma, græcè hypotyposis, quid significet.

Secundò, *habe*, id est, habere perge, siue retine. significat enim actum non inchoatum, sed continuatum, iuxta can. 32. Sic 1. Corinth. 7. v. 2. *Vnusquisque*, inquit, *vxorem suam habeat*, id est eam quam habet, retineat, illaque vtatur.

Tertiò, *sana verba*, vocat sanam doctrinam, *in fide & dilectione*, id est circa fidem & dilectionem, *quæ est in Christo Iesu*, id est quæ est Christi, & eorū qui Christo inhærent, putà est Christiana. vide can. 25. & 37. E contrario hæresis & error est doctrina malè sana, morbida, putida, corrupta & contagiosa, serpens vt cancer. Sic Plato l. 4. de Republ. *Virtus*, inquit, *est sanitas quædam & pulchritudo, & robustus animi vigor: prauitas contrà morbus est, turpitudo atque imbecillitas.* q. d. O Timothee, tuum, vtpote Episcopi, munus est retinere viuum exemplar, viuā ideam, & repræsentationem doctrinæ, quam tibi tradidi vt scilicet verba mea semper tibi ob oculos ponas, eademque viuè & efficaciter aliis proponas. vnde Syrus vertit, *forma tibi sint sani sermones, quos audisti à me.*

Hæresis doctrina malè sana.

Notant Chrysost. Theodor. Theophyl. esse metaphoram à pictoribus. Sic enim explicat Theodoret. *Imitare, ô Timothee pictores: quemadmodū enim illi attendentes exemplaria perfectè illorū imagines describunt. ita etiam tu habe veluti quoddā exemplar archetypum, eam quæ à me tibi tradita est doctrina de fide & Christo*: vt scilicet hoc exemplar in te tuisque moribus depingas, vitaq; ipsa exprimas, ac vicissim tuis Ephesiis proponas, vt illi iuxta idipsum in seipsis fidem & charitatem, omnemq; virtutem Christianam exprimant & depingant.

Hinc Secundò notat Chrysost. non solùm Scripturam sacram, sed & traditiones Apostolorum & Patrum seruandas esse. ait enim Apostolus. *Formam habe sanorum verborū*, non quæ scripta sunt, *sed quæ audisti à me*, quæ scilicet viua voce tibi tradidi. Nec euadit Hunnius dicendo, illo tempore seruandas fuisse traditiones, quia necdum omnes epistolæ erant conscriptæ: iam autem traditiones non requiri, cùm omnia sint conscripta; nam tam prius, quàm posterius hoc falsum est. hæc enim vltima est epistola quam scripsit Paulus: ceteras enim omnes ante hanc scripsit, & tamen post eam vult seruari traditiones; non ergo omnia per scripturam, sed multa verbo tenus tradit, eademque seruari præcepit. Si Paulus qui plurimas scripsit epistolas, ita fecit; ergo & alij Apostoli, qui vel paucas, vel nullas scripserūt epistolas, ita fecerunt. Sicut ergo iussa regis quæ per præconem viua voce proclamantur, æquè seruanda sunt, atq; regis rescripta. Imò Lycurgus celeberrimus legislator suis nullas leges scriptas, sed tantùm vocales, quæ non tabulis, sed praxi sancirentur, dedit, vt testatur Plutarch. in Lycurgo: ita pariter & iussa Apostolorum viua voce tradita æquè ac scripta eorumdem obseruanda sunt. Quis enim non videt simpliciter & absolutè faciendum esse id quod iubet hic Apostolus cùm ait, *Formam habe sanorum verborum quæ audisti à me*, siue eadem postea scribantur siue non? ita ritum & formas Sacramentorum, multaq; alia ab Apostolis non scripto, sed viua voce esse tradita docet S. Dionysius Ecclesiast. hierarch. c. 1. & 7. S. Aug. epist. 86. ad Casulanum, Basil. l. de Spiritu sancto c. 27. & alij passim. vide dicta 2. Thessal. 2. 15.

Traditionū auctori as probatur.

A simili.

Quæ per traditionem didicerit Ecclesia.

VERS. 14. BONVM DEPOSITVM CVSTODI, PER SPIRITVM SANCTVM, QVI HABITAT IN NOBIS] Per *depositum*, Theodor. & Theoph. intelligunt gratiam in baptismo, vel ordinatione acceptam. Meliùs S. Chrysost. Ambr. & alij *depositum* hoc interpretantur thesaurum doctrinæ Christianæ quàm v. præc. vocauit *sana verba*: hunc enim thesaurum quasi depositum studiosè commendat Timotheo Episcopo, vt eū contra Nouantes & profanas vocum nouitates, integrūm inuiolatumq; conseruet, vt patet epist. 1. c. 6. v. 20. nam Episcopus huius thesauri & depositi debet esse custos. vt docet S. Dionysius toto lib. de Ecclesiast. hierarc.

Bonum depositum doctrina Christiana.

Nota, quod ait, *depositum custodi per Spiritū sanctum*. q. d. Hæc custodia non tuarum est virium, sed Spiritus sancti est idipsum efficere, vt eius gratia roboratus contra omnes dæmonum tentationes, hæreticorum furores, persecutorum minas & tormenta, depositum sanæ doctrinæ tuearis & custodias. Hinc patet non tantùm primam fidem & fidei professionem, vt quis nimirum credere, & fidem profiteri incipiat, esse donum Dei; sed etiam fidei & professionis huius custodiam, vt nimirum quis credere & fidem profiteri pergat, idipsum habere per Spiritum sanctum, non quidem nouè datum, sed permanentem & in animabus fidelium inhabitantem, per habitum fidei & charitatis. Sicut enim Deus creat, itidemque creata conseruat non noua actione continuè creando, sed actionem primam creationis continuando: ita etiam dat & quasi creat gratiam, itidemque datam & creatam conseruat, non noua actione eam dando, sed continuando primam gratiæ donationem & infusionem. *Feruent*, inquit Chrysost. *cuncta latronibus, densissimæ imminent tenebræ, insidiatur diabolus, nescimus qua hora, quo immineat tempore: quomodo ergo hoc depositum custodire sufficimus, nisi habeamus Spiritum sanctum apud nos manentem?*

Non tantum prima fidei, custodia. donum est Sp. Sancti.

Aduerte tamen, si grauis ingruat tentatio, persecutio & martyrium, ad fidem & professionem fidei retinendam, non sufficere habitum fidei; sed insuper opus esse noua gratia præueniente, quæ mentem confirmet & corroboret.

SCIS HOC, QVOD AVERSI SVNT (græcè est

est *ἀπεστράφησάν με*, id est, auersati sunt me, me A reiecerunt) A ME OMNES QVI IN ASIA SVNT: EX QVIBVS EST PHIGELLVS ET HERMOGENES] Certum est non omnes Asianos auersos fuisse à Paulo & à fide: plurimi enim fideles erant Ephesi & alibi, qui Paulum studiosè colebant, quorum fidem & amorem laudat Paulus scribens ad Ephesios & alios Asianos. Quod ergo dicit *omnes qui in Asia* à se esse auersos, nonnulli, vt Baron. limitant τὸ *omnes*, ad Iudæos. Iudæi enim Asiani infensi fuerunt Paulo, eumque insecuti sunt Hierosolymam vsque adeò vt causa fuerint cur ibi caperetur Paulus, vt patet Act. 24. 19. & verisimile est eosdem Romæ Paulũ persequi & accusare perrexisse. Verùm, quia Iudæorum hic nulla fit mentio, & generatim de omnibus Asianis loquitur Apostolus, hinc meliùs Chrysost. cum suis censet Paulum loqui de omnibus Asianis qui Romæ erant, vt τὸ *omnes qui in Asia*, idẽ sit quod omnes ex Asia (iuxta can. 25.) omnes Asiani, scilicet Romæ agentes. scribit enim Paulus ad Timotheum Romà ea quæ gerebantur Romæ, non autem quæ in Asia; hæc enim præsens spectabat Timotheus. Idem colligi potest ex v. 16. seq. vbi ab his Asianis excipit vnum Onesiphorum, qui Paulum secutus Romam ibidem ei studiosè adhæsit & seruiuit. Ergo de Asianis solis, qui Romæ erant, loquitur Apostolus: hi enim cùm antea Paulũ frequentassent & coluissent, postea partim instinctu Iudæorũ, de quibus iam dixi, partim metu Neronis sæuientis in Paulum, vt opinatur Theodoret. Paulum auersati sunt. Ex hisce præcipui fuerunt Phigellus & Hermogenes. *Qui*, inquit Ambr. *fallacia pleni erant: simulabant enim amicitias cum apostolo, vt adhærentes ei addiscerent vnde illi calumniam facerent, aut per alios immitterent*: qui posteaquam se viderunt detectos, & manifestatos, recesserunt ab eo. Tertull. lib. de Resurrect. carn. c. 24. hunc Hermogenem recenset inter hereticos negantes carnis resurrectionem. Vide quid faciat & quò deducat hominem fugere & aduersari consortia bonorũ ac sanctorum, qualis erat Paulus.

An omnes Asiani fuerint auersi à Paulo.

Asiani qui Romæ erant, infensi Paulo.

Phigellus & Hermogenes.

Affert hæc hoc loco Paulus, vt moneat Timotheum, cautè depositum hoc doctrinæ custodire, inter tot fidei desertores & hostes, vtque eos internoscat, & ad sanam mentem cùm in Asiã redierint, reducat, si possit; aut certè alios moneat, vt ab eis sibi caueant; ac tandem, vt Timotheus, si quando fidei causa incarceretur & à suis deseratur, Pauli exemplo constanter id ferat, inquit Chrysost.

VERS. 16. & 17. DET MISERICORDIAM DOMINVS ONESIPHORI DOMVI: QVIA SÆPE ME REFRIGERAVIT, ET CATENAM MEAM NON ERVBVIT: SED CVM ROMAM VENISSET, SOLICITE ME QVÆSIVIT ET INVENIT] Excipit ab Asianis à se auersis Onesiphorum, cuius charitatem erga se hic collaudat, eũque hoc nomine tacitè commendat Timotheo, ideoque non tantùm illi, sed & toti eius domui, id est familiæ, parem misericordiam à Deo exhiberi postulat.

Tria hic charitatis officia in Onesiphoro deprædicat. Primum, quòd peregrinus Romam veniens se in vinculis ab omnibus desertum & inter maleficos constitutum, per medios custodes & satellites penetrans solicitè quæsierit & visitarit. Secundum, quòd nõ tantùm contumelijs, sed & iræ Neronis ac periculis grauibus Pauli causa se obiecerit. Tertium, quòd tot laboribus & ærumnis fatigatum *refrigerarit*, id est suis opibus & rebus ad vitam necessariis, vel oportunis recrearit & refocillarit. hoc enim Paulo isto tempore periucundũ accidit: perinde vti pugili aut militi in agone certanti, sudanti & laboribus exhausto suaue ac gratũ est, cibo potuque refici & recreari. hoc enim innuit vox *refrigerauit*, inquit Oecumen.

Tria charitatis officia Onesiphori erga Paulum.

DET ILLI DOMINVS INVENIRE MISERICORDIAM A DOMINO IN ILLA DIE] *Det* id est, misericordiæ eius & meritis retribuat vt in die iudicij inueniat *à Domino misericordiam*, id est gratiã, fauorem & beneuolentiam, vt scilicet iudicem habeat sibi propitium & fauentem. Secundò, *det inuenire misericordiam*, id est, misericordiæ suæ effectum, fructum & dignam retributionem, vt cum aliis Sanctis benignam hanc excipiat Iudicis sententiam: *Venite Benedicti Patris mei, possidete regnũ, &c. esuriui enim, & dedistis mihi manducare; in carcere eram, & venistis ad me*, Matth. 25. 34. alioqui in illo die, scilicet iudicij, nullus misericordiæ erit locus, sed tantùm iustitiæ. ita Theophyl. Vnde in vocibus *εὗρε* & *εὑρεῖν*, id est *inuenit* & *inuenire*, pulchra est paronomasia. q. d. Quærens me miserum inuenit & adiuuit in vinculis Onesiphorus, inueniat ergo & ipse in die iudicij misericordiã à Domino. ita Ambrosius. VERS. 18.

Nota. Quod ait, *Det illi Dominus inuenire à Domino*, non significat duos esse Dominos siue Deos, vti voluit Marcion teste August. hæresi 21. sed est hebraismus significans, Det illi Dominus inuenire misericordiam apud se. Hebræi enim sæpè nomen vel pronomen absolutum sumunt pro reciproco vt Genes. 19. 24. *Pluit Dominus super Sodomam sulphur à Domino*, id est, à seipso. Isaiæ 8. 18. *Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum & in portentum Israel à Domino*, id est, à seipso.

Marcionis error de duobus Dijs.

Posset Secundò, sic exponi. *Det illi Dominus*, scilicet Deus Pater, *inuenire misericordiam apud Dominum*, scilicet Filium, putà Christum hominẽ: Christus enim quà homo, iudex erit in die iudicij: ita Vatabl. Hac enim phrasi *Dominus à Domino*, simul innuitur distinctio personarum in diuinis, vt *Pluit Dominus à Domino*, id est, pluit Filius à Patre. ita Conc. Sirmiense can. 15. *Det ergo illi Dominus à Domino*, id est, det illi Pater apud Filium inuenire misericordiam.

ET QVANTA EPHESI MINISTRAVIT MIHI TV MELIVS NOSTI] τὸ *mihi* non habent Græca, nec Latina Regia, & Plantiniana Biblia, nec Ambros. Chrysost. Theophyl. Theodoret. vnde Ambros. docet. Onesiphorum non soli Paulo, sed omnibus ob fidem afflictis liberaliter ministrasse; quasi hoc ipso Apostolus sugillet quosdam, qui non omnibus, sed certis personis, quia eminentes, cognatæ, aut alia de causa charæ & gratæ sunt, ministrare volunt. Biblia tamen Romana & Syrus legunt τὸ *mihi*, planeque illud legendum vel subaudiendum videtur: ait enim *ministrauit*. cui? vtique *mihi*, vt præcessit: agit enim Apostolus de charitate & officijs sibi ab Onesiphoro exhibitis tum Romæ, tum Ephesi.

CAPVT

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Pergit hortari Timotheum, vt relictis negotijs sæcularibus prædicationi & propagationi Euangelij totus incumbat, quasi miles, pugil & agricola Christi.

Secundò, v. 8. spe resurrectionis & gloriæ cælestis eumdem excitat, vt pro Euangelio quæuis aduersa, etiam martyrium, subeat.

Tertiò, v. 14. hortatur vt rectè tractet verbum veritatis, profanas verò nouitates, & hæreticos negantes resurrectionem vitet.

Quartò, v. 19. monet ne turbetur si aliqui à fide excidant, quia reliqui in fide fundati persistent, qui signati sunt per præscientiam Dei, & per fugam peccati.

Quintò, à v. 22. vsque ad finem, monet vt iuueniles philautias, & contentiones vitet, leniterque errantes corripiat & instruat.

1. TV ergo fili mi confortare in gratia, quæ est in Christo Iesu. 2. & quæ audisti à me per multos testes hæc commenda fidelibus hominibus, qui idonei erunt & alios docere. 3. Labora sicut bonus miles Christi Iesu. 4. Nemo militans Deo implicat se negotijs sæcularibus: vt ei placeat, cui se probauit. 5. Nam & qui certat in agone, non coronatur, nisi legitimè certauerit. 6. Laborantem agricolam oportet primum de fructibus percipere. 7. Intellige quæ dico: dabit enim tibi Dominus in omnibus intellectum. 8. Memor esto, Dominum Iesum Christum resurrexisse à mortuis ex semine Dauid, secundùm Euangelium meum. 9. in quo laboro vsque ad vincula, quasi malè operans: sed verbum Dei non est alligatum. 10. Ideo omnia sustineo propter electos, vt & ipsi salutem consequantur, quæ est in Christo Iesu, cum gloria cælesti. 11. Fidelis sermo: Nam si commortui sumus, & conuiuemus: 12. si sustinebimus, & conregnabimus: si negauerimus, & ille negabit nos. 13. Si non credimus, ille fidelis permanet, negare seipsum non potest. 14. Hæc commone, testificans coram Domino. Noli contendere verbis: ad nihil enim vtile est, nisi ad subuersionem audientium. 15. Solicitè cura teipsum probabilem exhibere Deo, operarium inconfusibilem, rectè tractantem verbum veritatis. 16. Profana autem, & vaniloquia deuita: multum enim proficiunt ad impietatem. 17. Et sermo eorum vt cancer serpit: ex quibus est Hymenæus, & Philetus. 18. qui à veritate exciderunt, dicentes resurrectionem esse iam factam, & subuerterunt quorumdam fidem. 19. Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc: cognouit Dominus qui sunt eius, & discedat ab iniquitate omnis, qui nominat nomen Domini. 20. In magna autem domo non solum sunt vasa aurea, & argentea, sed & lignea & fictilia: & quædam quidem in honorē, quædam autem in contumeliam. 21. Si quis ergo emundauerit se ab istis, erit vas in honorem sanctificatum, & vtile Domino ad omne opus bonum paratum. 22. Iuuenilia autem desideria fuge, sectare verò iustitiam, fidem, charitatem & pacem cum ijs, qui inuocant Dominum de corde puro. 23. Stultas autem & sine disciplina quæstiones deuita: sciens quia generant lites. 24. Seruum autem Domini non oportet litigare: sed mansuetum esse ad omnes, docibilem, patientem, 25. cum modestia corripientem eos, qui resistunt veritati; nequando Deus det illis pœnitentiam ad cognoscendam veritatem, 26. & resipiscant à diaboli laqueis, à quo captiui tenentur ad ipsius voluntatem.

VERS. 1. TV ERGO FILI MI CONFORTARE (Ambros. A legit, *fortitudinem cape*) IN GRATIA, QVÆ EST IN CHRISTO IESV] id est, in gratia Christi annuntianda & prædicanda, inquit Ambros. & Vatabl. vt scilicet annunties Deum non per Mosen, aut Simonem Magum, sed per Christum nos sibi recōciliasse. Fauent sequentia: sequitur enim. *Et quæ audisti à me, hæc commenda fidelibus.* Vbi Græca punctum distinguens ponunt ante, *hæc commenda*; vt τὸ *quæ audisti* referatur ad præcedentia. q.d. Confortare in ijs quæ audisti, prædicandis & docendis.

Secundò & planius Theodoret. & Chrysost. hæc nectunt dictis cap. præced. q.d. Dixi cap. præced. me in vinculis pro Euangelio susceptis nō confundi, non deijci, non turbari, licet Asiani olim amici me deserant; tu ergo, ó fili Timothee, me patrem tuum imitare, cape animos & robur *in gratia*, id est per gratiam Christi, quam habes tecum pugnātem, imò propugnantem, vt fortiter persistas in Euangelij, non tantùm fide, sed & prædicatione ac propagatione, etiamsi eius causa & vincula & tormenta & mortem ipsam subire debeas.

VERS. 2. ET QVÆ AVDISTI A ME PER MVLTOS TESTES, HÆC COMMENDA FIDELIBVS HOMINIBVS, QVI IDONEI ERVNT ET ALIOS DOCERE] Ita hęc distinguunt & iungunt Latini codices, Syrus & Chrysost. *Multos testes* vocat, vel testimonia ex lege & Prophetis prolata, ad confirmandam suam

Qui testes de quibus agit Paulus.

suam doctrinam, de Christo & Euangelio, vti explicat Clemens libr.7. Hypotyposeon: vel potiùs multos suæ prædicationis auditores. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen.

Secundò, *quæ audisti per multos testes; per*, id est, inter multos, cum multis, coram multis, qui de ijs quę dixi testari possunt. q.d. Non furtim, sed palàm & publicè docui. Falsitas enim angulos, veritas lucem quærit. hæc enim hæreticorũ vox est, inquit Vincent. Lirinen. *Venite, discite fidem verã nuper reuelatã, sed discite furtim atq; secretim; delectabit enim vos, & cùm didiceritis, latenter docete, ne mundus audiat, neq; Ecclesia sciat, paucis namque cõcessum est tanti mysterij capere secreta.* Sic enim græci sumunt διὰ, id est per, pro μεταξὺ vel μετὰ id est *inter* vel *cum* vt 2. Corint. 2.4. *Scripsi vobis per multas lacrymas*, id est, cũ multis lacrymis, & 2. Cor.3.11. *Si enim quod euacuatur, per gloriam est*, id est cum gloria, in gloria est: sic enim in consequentibus explicat Apostolus, cùm subdit, *Multò magis quod manet, in gloria est.*

Vafra vox hæreticorum.

Tertiò. Nota hic rursum locum pro traditionibus: ait enim, non, Quæ scripta sunt, sed *quæ audisti hæc commenda.*

Traditionum auctoritas.

Quartò, vult hæc commendari non quibusuis hominibus, sed qui idonei sunt vt alios doceant, quique fideles sunt, non qui fide, sed qui fidelitate polleant. hisce enim res magnę, qualis est doctrina, de qua hic agit, creduntur & committuntur, non autem timidis & inconstantibus, qui facilè fidem Ethnicis, vel metu pœnarum vel spe præmiorum produnt. Vnde patet Apostolum hic non loqui de plebe & laicis, sed iubere vt Timotheus Episcopus alios presbyteros & doctores instituat plenè & solidè, vt illi doctrinam hanc sanam quasi depositum firmiter secum & post se custodiant ac tueantur, aliosque doceant & confirment ita Ambros. Theophyl. Oecumen.

Hisce etiam arcana & sublimiora fidei mysteria credi debere, docet S. Dionys. ca.1. libr. de Diuinis nomin. quem huic eidẽ Timotheo dedicat: *Sancta*, inquit, *sanctis communicanda sunt*, & conuertens se ad Timotheum ait: *O Timothee, te quidem illa seruare conuenit iuxta sacratissimam sanctionem, neque inter imperitos efferre eloquia.*

Quibus arcana fidei communicanda.

VERS.3. LABORA SICVT BONVS (id est egregius) MILES CHRISTI IESV] Pro *labora* græcè est κακοπάθησον, id est mala perfer, dura tolera. adhuc Timotheum incitat exemplo tum militum, tum Christi: militis enim est multa acerba pati, & Christus nos in militiam, ad suum crucis vexillũ euocauit, suaq; cruce signauit & auctorauit milites suos, *fortia ergo agere Romanum est*, vt aiebat Scæuola, *sed fortia pati Christianum est*. Pulchrè Tertul. Apolog. c.50. cõtra Gentes: *Licet nunc sarmentitios*, inquit, *& semaxios appelletis, quia ad stipitem dimidij axis reuincti sarmentorum ambitu exurimur; hic est habitus victoriæ nostræ, hæc palmata vestis, tali curru triumphamus. Apud vos quoque, ô Gentes, Mutius (Scæuola) dextram suam libens in ara reliquit. O sublimitas animi! Empedocles totum se Catanensium Ætnæis incendijs donauit. O vigor mentis! Regulus ne vnus pro multis hostibus vineret, toto corpore cruces patitur. O fortem virũ, & in captiuitate victorem! Anaxarchus cùm in exitium ptisanæ pilo cõtũderetur; Tunde tunde, ait, Anaxarchi pellem, Anaxarchum enim non tundis. Attica meretrix carnifice iam fatigato, postremò linguam suã comestam in tyranni sæuientis faciẽ expuit, vt expueret & vocem, ne coniuratos confiteri posset, si etiam victa voluisset. Zeno Elea-*

Pati Christianum est.

Illustria patientiæ exempla.

A *tes consultus à Dionysio quidnam philosophia præstaret, cum respondisset, Contemptum mortis; impassibilis, flagellis tyranni obiectus, sententiam suam ad mortem vsque signabat.* Si hæc fecere Gentiles, quid facient Christiani & milites Christi?

NEMO MILITANS DEO IMPLICAT SE NEGOTIIS SÆCVLARIBVS: VT EI PLACEAT, CVI SE PROBAVIT] Vox *Deo*, non est in Græco, nec in Latinis quibusdam. Vnde Chrysost. accipit hanc sententiam tamquam generalem, ad quosuis milites pertinentem, ex qua tacitè subsumat Apostolus, eamdem multò magis ad Christi milites pertinere: quòd noster Interpres expressit dicens, *nemo militans Deo.* VERS.4.

Nota. *Negotia sæcularia*, græcè vocantur ταῖς τοῦ βίου πραγματείαις, id est vitæ (βίος enim non victum, vt vertit Erasmus, sed vitam significat) occupationes & negotiationes, quibus victum, vestitũ & reliqua B ad vitam tuendam oportuna comparamus & conquirimus, quales sunt mercatura, agricultura, artes mechanicæ, q.d. Miles non curat mercaturam, non opificium, non negotia ad domus, vrbis aut regni regimen spectantia, imò nec multum de victu aut vestitu laborat, quia de his militi suo prouidet imperator: sed vni intendit bello & victoriæ sui imperatoris. Vnde & militibus olim vetitum fuisse coniugium docet Cornelius Tacitus lib.14. & Dio lib. 60. quin & Tertull. in Exhortatione ad castitatem, docet suo tempore milites fuisse cęlibes? Multò ergo magis hæc & plura facere oportet militẽ Christi. ita Chrysost. Theodor. Ambros. vide S. Basilium in asceticis serm.1. Audi eum in præfatione. *Si quis*, ait, *mihi ministrauerit, me sequatur: & vbi ego sum, ibi sit & minister meus. Vbi ergo Christus est rex? in cælo sine dubio. Huc tuus tibi ô miles Christi dirigendus est* C *cursus. Obliuiscere quidquid hic in terris refectionis haberi potest. Miles non domos ædificat, non cõparat agros, non vacat mercaturæ. In plateis tabernaculũ sibi ponit: cibũ sola necessitate metitur: potio, aqua: somni tantum, quantũ natura requirit. Itinera frequentia, itemq; vigiliæ: æris ad frigora caloresq; tolerandos patientia: periculosorum cum aduersarijs certaminũ crebra susceptio, & in ijs sæpè (si ita fors ferat) mors gloriosa tamen, & quæ regijs honoribus & muneribus decoretur.* Deinde ea applicat militi Christi. *Age igitur miles Christi, qui tã tenuia quædam ex rebus humanis exempla inspexeris, subeat animũ tuum sempiternorum bonorum cogitatio: propositũ tibi vitæ genus sit, domo, ciuitate ac possessione rerum omnium carens. Solutus esto, atq; ab omnibus vitæ curis liber, &c. Corporis te natura non vincit, neque vim affert inuito, Non enim tu id quæris, vt sobolem in* D *terra relinquas, sed vt in cælum sursum educas. Imitare sponsum cælestem: insurgentes aduersum te crebro inuisibiles hostes in fugam dato: eos primum ex animo expelle tuo, neque omnino illis quidquam sit apud te loci: tum ex illorum etiam qui ad te confugiunt, teq; ducem asciscunt, quos tu doctrina tua incolumes serues.*

Negotia sæcularia quænam.

Militibus olim interdictum coniugium.

Secundò, id facit miles, *vt placeat ei, cui se probauit*, imperatori scilicet, delectum militem agenti (hoc enim significat Græcum τῷ στρατολογήσαντι) à quo in militiam ascriptus, approbatus & cooptatus est. ita Chrysost. Ambros. Theophyl. minùs ergo rectè Anselmus, *Cui se probauit*, id est, inquit, cui se deuouit.

Nota Tertiò. Apostolus non loquitur hic omnibus Christianis & sæcularibus: hi enim necessariò, & ex officio tractare debent negotia sæcularia; sed Timotheo Episcopo, & consequenter omnibus

Qui non debeant fugere negotia sæcularia.

nibus Episcopis, eorumque asseclis puta Pastori- A bus, sacerdotibus, clericis: hi enim toti sacrificijs & orationibus, templique ministerijs, ac verbo Dei insistere debent, ideoque abstinere à negotijs sæcularibus. ita Chrysost. Ambros. & alij. Horum typus fuerunt Leuitæ veteris testamenti, qui in diuisione terræ sanctæ, nullam eius partem æquè vt aliæ tribus acceperunt, ne terrenis & sæcularibus negotijs implicarentur, sed vt toti vacare possent Deo & téplo. ideo portio eorũ hereditaria erat Dominus, id est decimę primitię & victimę Domino oblatæ: hæ enim cedebant in vsum Leuitarum, vt inde viuerent, ne aliųnde victum sibi comparare, & de eo solliciti esse cogerentur.

VERS. 5. NAM ET QVI CERTAT IN AGONE, NON CORONATVR NISI LEGITIME CERTAVERIT] scilicet nisi tamquam verus athleta athleticè certet (hoc enim significat Græcum ἀθλήσῃ) idque *legitimè*; græcè νομίμως, id est, iuxta legem, scilicet sta- B dij & agonis; quæ iubet non tantùm athletam oleo vngi, & certamen inire; sed illi ita totum incumbere, itaque constanter, generosè atque eximiè certare, vt antagonistas omnes vincat, si corona præmioque potiri velit. De athletis vide dicta 1. Corinth. 9. 24.

Exempla excitantia ad labores. Nota. Vti v. præced. incitauit Timotheum vt totus incumbat Euangelio, reiectis negotijs sæcularibus, pro eoq; omnes labores & dolores fortiter ferat, exemplo militis; ita ad idem eumdem hîc secundò incitat exemplo pugilis & athletæ in agone certantis: athleta enim totus intendit suo certamini, aliud non curat, imò nec respicit, idemque facit v. sequ. tertium adducens exemplum agricolæ laborantis. *Episcopus quasi pugil Christi pro eo decertet.* Vide S. Basilium hisce & alijs exemplis, nos incitantem ad labores homilia in illud Deuter. 15. iuxta Septua. *Attende tibi*, quæ extat & ponitur C post homiliam de ieiunio. Porro Auctor serm. ad Fratres in eremo apud S. August. serm. 8. τὸ *legitimè* sic explicat. q.d. Perseuetanter vsque ad finem. Nã sola perseuerantia coronatur. *Non est igitur magnum* (ait idem Auctor) *inchoare quod bonum est. sed consummare hoc solùm perfectum est.* Et S. Hier. lib. 1. contra Iouin. *Cœpisse multorum est, ad culmen peruenisse paucorũ.* Idem epist. ad Furiam: *Non quæruntur in Christianis initia, sed finis: Paulus malè cœpit, sed bene finiuit; Iudæ laudantur exordia, sed finis proditione damnatur* S. Paulus Galat. 3. 3. *Sic stulti estis, vt, cùm spiritu cœperitis, nunc carne consummemini?*

VERS. 6. LABORANTEM AGRICOLAM OPORTET PRIMVM DE FRVCTIBVS PERCIPERE] Dupliciter hunc locum exponũt interpretes. Primò, recentiores ex Erasmo, volunt esse hyperbaton, siue perturbatum D ordinem. & τὸ *primum*, referunt non ad *percipere*, sed ad *laborantem*; q.d. Oportet agricolam percipere fructus, sed hac conditione si videlicet priùs laborarit: πρῶτον enim, iuxta ipsos, hîc non est nomen, sed aduerbiũ significans idem quod priùs, primùm. Sed hæc obscura & dura est traiectio, præsertim cùm alius planior sensus occurrat. Secundò, Ambros. Theodoret. & alij propriè verba hæc, vt sonant, accipiunt: agricolæ enim ante dominos, siue possessores agrorũ, sunt fructuum participes. vnde & Augu. lib. de Opere monachorum, & Primas. sic hæc verba explicant & applicant Timotheo, quasi tacitæ eius obiectioni hic occurrat Apostolus. Nam dicere poterat Timotheus, Si me totum, vt iubes, ô Paule, occupauero Euangelio, vnde viuam? hoc anteuertit Paulus, respondetque par esse, vt laborans in Euangelio, de eodem viuat, & à fidelibus, quos docet, sumptus ad vitam necessarios accipiat; perinde, vt par est, agricolam qui in agro laborat, ex fructibus agri viuere, adeoque primos agri fructus decerpere.

Mihi Tertiò videtur; seruato verborum ordine, *Sensus huius loci.* vtrumque sensum iam datum ab Apostolo intendi, ideoque phrasim hic commutat Apostolus: non enim, vt dixi, *Non coronatur nisi legitimè certauerit*: ità hic dicit, nisi laboret agricola, nõ percipiet fructus: sed assertiuè quasi alliciens & mulcens, ait, *Laborantem agricolam oportet primùm de fructibus percipere*, q.d. Vti legitimè certantem militem & athletam oportet coronari (nemo enim coronatur nisi legitimè certet) ita laborantem agricolam, si videlicet strenuè in agro laboret, oportet primis agri fructibus frui. sicut ergo corona militem & athletam ad certandum, spes fructuum agricolam ad laborandum excitat: ita te, ô Timothee, excitet tum fructus præsentis alimoniæ à catechumenis, quos doces, accipiendæ; tum potiùs plena merces futuræ & æternæ glorię: excitet inquam, ad certandum & laborandum, totumque te impendendum Euangelio. Innuit hunc sensum Chrysost. inuitat enim Timotheum ad laborem, triplici analogia, scilicet militis, pugilis & agricolæ, vt dixi. *Triplex analogia militis, pugilis, agricolæ, respectu operarij Euangelici.* Hîc itaque agricolã, qui totus est in sua agricultura, multaque in ea dura patitur, incitat Timotheum vt totus incumbat Euangelio, pro eoque strenuè laboret, id est, afflictiones omnes fortiter ferat: hoc enim significat Gręcum κακοπαθεῖν, vt dixi v. 3. idem significat hic Græcũ κοπιῶντα, id est, laborantem, scilicet grauiter & molestè. Indicatur ergo hic difficilis agricolæ labor esse causa cur mereatur fructus primos percipere; labor, inquam, tam actiuus, vti est arare, serere, occare; quàm passiuus, vti est sudare, fatigari, gelu, frigus, æstum, aliaque incommoda pati: qualia in agricultura necesse est agricolas tolerare.

Vnde Athanasius ad Antioch. q. 152. sic exponit. *Laborantem agricolam, &c. Hoc, inquit, de spiritalibus doctoribus dixit, quòd sit cõueniens, vt doctor, qui pro se, & pro suis auditoribus laborat & decertat, primùm à Deo mercedẽ recipiat, deinde discipuli sui. nam agricola qui fructus suos colligit, ille primus de eis in domo sua recondit, postea de eis alijs, vel creditoribus, vel pauperibus elargitur.* Addit ibidem Athanas. aliam explicationem, nimirum, *Laborãtem agricolam primum, &c.* q.d. *Quicumque vult alios docere, vel alijs prodesse, decet illum primum operari id quod docet, atque à Deo accipere dona gratiæ, ac proferre fructus Spiritus sancti, quos deinde in alios effundat, nam si quis aliquem oleo suis manibus vncturus, oleum non habeat, quomodo impertiet alijs id quod ipse non habet? Ad eumdem modum de ijs qui alios docent, est sentiendum.* Verùm hic sensus symbolicus & tropologicus videtur.

INTELLIGE QVÆ DICO: DABIT ENIM TIBI DOMINVS IN OMNIBVS INTELLECTVM] VERS. 7. q. d. Proposui tibi tres parabolas, militis, athletæ, agricolæ: non est necesse, vt eas tibi expliceem & applicem, tu eis intende: quod si feceris, Deus dabit tibi intellectum, vt facilè eas intelligere & applicare possis. Vis scire quod sit munus, quæ vocatio *Munus Episcopi.* Episcopi, cogita quod sit munus, quæ vocatio militis, pugilis, agricolæ, scilicet sicut miles, athleta, agricola omnibus omissis laborat, sudat, & totus insistit bello, agoni & agro suo: ita te, cùm sis Episcopus, id est miles, pugil & colonus Christi, omnibus omissis totum vacare oportet Euangelio, pro

pro eoque omnes labores, pericula, ærumnas & A tormenta subire.

Nota. Pro *dabit*, Noster in Græco videtur legisse δώσει, iam legunt δώη, id est det; quod est precantis: & ita legit Chrysost.

VERS. 8. MEMOR ESTO DOMINVM IESVM CHRISTVM RESVRREXISSE A MORTVIS, EX SEMINE DAVID, SECVNDVM EVANGELIVM MEVM] Proponit hîc & Timotheo commendat duos fidei nostræ articulos illo tempore maximè inculcandos; scilicet. Primò, articulū incarnationis Christi, cùm ait *ex semine Dauid*, supple, incarnatū & natum. Secundò, articulum resurrectionis Christi. Vtrumque enim negabat Simon Magus cum suis Gnosticis: hi enim dicebant Christum non reuera carnem assumpsisse, sed tātùm in ea se ostendisse, sicut angelus se ostendit in corpore quod assumit: ac consequenter mortem, passionem, resurrectionem Christi non reuera, sed phantasticè contigisse asserebāt. Contra hos inculcat Apostolus veram & realem incarnationem & resurrectionem Christi. Præponit autem resurrectionem incarnationi per hyperbaton, & vt insinuet Christum resurrexisse secundùm naturam non diuinam, sed humanam, qua natus est ex semine Dauid.

Hæresis Simonis Magi & Gnosticorum iugulatur.

Secundò, iisdem hisce verbis pergit hortari Timotheum ad labores, & martyrium pro Euangelio subeundum. q.d. Memento, sicut Christus pro Euangelio suo passus gloriosè resurrexit; ita pariter te, si pro Euangelio patiaris, gloriosè resurrecturum. patere ergo & labora cum Christo, vt cum Christo ad gloriam resurgas. ita Theodor. Chrysost. & alij.

Spes resurrectionis.

Nota. Euangelium suum vocat. nō à se aut scriba suo S. Luca conscriptum, sed à se prædicatum. *Euangelium* ergo idem est quod prædicatio Euangelica: ita enim se explicat Paulus 1. Cor. 15. 10.

VERS. 9. IN QVO LABORO VSQVE AD VINCVLA, QVASI MALE OPERANS: SED VERBVM DEI NON EST ALLIGATVM] Pro *laboro*, græcè est κακοπαθῶ, id est affligor, mala persero, adeoq; vincula sustineo; *quasi malè operans*, græcè ὡς κακοῦργος, id est, quasi malefactor, quasi sceleratus. S. Ambros. legit *quasi latro*. *Vide*, inquit S. Chrysost. hom. 52. in Acta Apostolorum, *non solum vincula; sed etiam quod malefactor habitus amplificauit gloriam vinculorum. nam si quidem vinctus esset tanquam bene agens, consolationem quamdam habuisset: nunc autem vt in malis deprehensus vincitur: & amor Dei in causa erat vt nihil hæc curaret.*

Nota. Pro *alligatum* græcè est δέδεται, quod pulchra paronomasia respondet δεσμοῖς, id est vinculis. q.d. Ego sum vinctus, sed verbum Dei non est vinctum: quia tam ego in carcere partim verbo, partim scriptis epistolis, quàm alij, intrepidè verbū Dei prædicamus. *Vinciuntur manus*, inquit, Chrysost. *sed manet liber animus, & lingua libera. quam nemo ligare potest nisi sola formido atq; infidelitas. si quis agricolam vinciat, sementem impedit: manu enim ille serit, doctorem verò si vinxeris, doctrinam vincire non vales, lingua non manu seritur verbum. quod nullis subiacet vinculis.* Rursum, si ego vinctus ita strenuè prædico Euangelium, quantò magis idem te facere decet, ô Timothee, cum sis liber?

Verbum Dei non est alligatum, sed liberum.

Idem Chrysost. hic in morali, de gloria vinculorum Pauli agens, super coronam & purpuram Neronis eadem extollit. *Nero*, inquit, *purpuratus, tantoq; septus agmine militum, inhibebat Paulo ne doctrinā virtutis prædicaret, obsistebat illi Paulus dicens: Non cedo, verbum Dei non est alligatum. Cilix pellium sutor, vinctus, pauper, fameq; confectus Romanæ opulentiæ regem imperantem omnibus respuebat. Quis ergo clarior, qui vincebat in vinculis, an qui superabatur in purpura? vinctus catena diadematum prostrauit regem.* Et inferiùs: *Si Paulus hic, vbi fuit pellium sutor, in vinculis tanto splendore collucet; quid erit cùm Solis quoque radios vi sui fulgoris obscurans in gloria venerit? cùm in iudicio astabit Nero tristis, mœrens, demissus?*

IDEO OMNIA SVSTINEO PROPTER ELECTOS, VT ET IPSI SALVTEM CONSEQVANTVR, QVÆ EST IN CHRISTO IESV CVM GLORIA CÆLESTI] Legit cum Ambrosio Interpres noster οὐρανίου, id est *cælesti*: iam legunt αἰωνίου, id est *æterna*. VERS. 10.

Nota. Vox *ideò*, dat causam cur omnia sustineat Paulus, scilicet ne verbum Dei alligetur, vt præcessit, sed propagetur & fructificet, plurimosque ad salutem perducat, salutem inquā, *quæ est in Christo Iesu*, id est, quæ per Christū allata est, quam B inuenire est in Ecclesia & religione Christi; quæ salus coniuncta, adeoque re ipsa eadem est cum beatitudine & gloria cœlesti, licet ab eo connotato, & quasi formaliter distinguatur. *Gloria* enim dicitur *salus*, quatenus hominem morte & inferno aliisque miserijs corporis & animæ liberat & saluat, eadem verò dicitur *gloria*, quatenus hominem beatum & gloriosum efficit.

Salus & gloria quomodo differant.

Moraliter deprædicat hîc charitatem Pauli Chrysost. quòd cùm sibi viuere, suæque saluti consulere posset, maluerit se tot laboribus, periculis & tribulationibus ingerere, vt alios saluaret.

FIDELIS SERMO: NAM SI COMMORTVI SVMVS, ET CONVIVEMVS; SI SVSTINEBIMVS, ET CONREGNABIMVS] *Fidelis*, id est certus, indubitatus sermo. VERS. 11. & 12. C tantum enim valet hæc phrasis, quantum illa Christi in rebus grauibus addi solita; *Amen, amen, dico vobis.* vide dicta epist. 1. c. 1. v. 17.

Chrysost. cum suis τὸ *fidelis*, refert ad præcedentia; vt *fidelis sermo* sit hic, quòd scilicet electi saluentur per Christum, tuncque vocula *nam*, quæ sequitur, propriè causaliter sumitur. Verùm meliùs D. Thomas, Vatablus, & alij hoc iuxta morem Apostoli referunt ad sequentia: omnia enim hæc spectant eò, vt Timotheum nosque omnes excitet ad tolerantiam & martyrium; sic vt vocula *nam*, non sit causalis, sed respondeat Hebreo כי *ki*, id est *quia*, *quod*, sitque asseuerantis & designantis. q.d. Ne dicas ô Timothee, in tua vel potiùs in tuorum, qui infirmi sunt persona: Ego pro Euangelio dura patior & morior; tu, Paule, promittis mihi resurrectionem & vitam futuram; fortè falleris, aut fallis D nos: suades enim vt certum & præsens malum pro incerto & futuro præmio patiamur, ne, inquam, hæc dicas; quia fidelis, verus & certus est sermo: quòd si hîc pro Christo & cum Christo patiamur & moriamur, simul etiam cum Christo resurgemus & viuemus in regno cœlesti. Si enim rex suos duces & milites in bello socios parta victoriā & regno, illius pariter consortes facit: proculdubio idem faciet Christus rex potentissimus & liberalissimus, vt eos qui hic tanta & tam dura pro eo passi sunt, suæ gloriæ & regni participes faciat. Ita Chrysost. cum suis. Aliter Ambrosius. Si, inquit, moriamur vitijs, mortificemus concupiscentias, viuemus & regnabimus cum Christo. Sed prior sensus magis genuinus est, vt dixi.

Certitudo mercedis expectanda pro laboribus.

Nota. Pro *si sustinebimus*, græcè est εἰ ὑπομένομεν, id est, si sustinemus: nō enim satis est semel pati aut mori,

mori, sed quotidie patiendum & moriendum est. A *Diebus singulis beatus ille* (Paulus) *moriebatur*, inquit Chrysost.

Vers. 12. Si negaverimvs Christum & Christi fidem metu hostium, tyrannorum aut tormentorum, et ipse (Christus) negabit nos] Hæc enim est iusta quasi compensatio, tam pœnæ, quàm præmij, quam statuit Christus Matthæi 10.32. dicens: *Omnis qui confitebitur me coram hominibus, confitebor & ego eum coram Patre meo, qui in cælis est: qui autem negauerit me coram hominibus, negabo & ego eum coram Patre meo, qui in cælis est.*

Vers. 13. Si non credimvs, ille fidelis permanet, negare seipsvm non potest] Id est, vt Primasius, siue credimus, siue non credimus veritas non mutatur, Deus falli aut fallere non potest: incredulitas aut perfidia nostra Dei fidem conuellere nequit. In Græco est paranomasia in ἀπιςῶμεν, & B πιςός. q.d. Si diffidimus, ille tamen fidus permanet. Subtiliter & pulchrè ex S. Dionysio cap. 8. de Diuinis nomin. Anselmus. *Deus*, inquit, *veritas est, quia Deus est τὸ ὄν, id est, quod est, quod existit, & veritas est τὸ ὄν, ergo à veritate cadere est à Deo cadere. hinc itaque Deus se, id est veritatem, negare non potest, quia sic caderet a seipso, & Deus non esset Deus.* Vnde & S. Athanasius orat. 3. contra Arrian. *Fidelis*, inquit, id est immutabilis. Hoc fundamentaliter verum est, non autem formaliter: immutabilitas enim Dei est fundamentum & ratio fidelitatis Dei, cur scilicet fideliter præstet id quod promisit, & cur seipsum, id est sua promissa, negare, reuocare aut fallere non possit. Vnde S. August. in illud Psal. 32. *Omnia opera eius in fide: Fidelis*, inquit, *homo est credens promissioni Dei fidelis Deus est exhibens quod promisit homini; teneamus ergo fidelißimum debitorem, quia tenemus C misericordißimum promissorem.*

Cur Deus verax, fidelis & immutabilis.

Secundò, idem August. li. 5. de Ciuit. c. 10. docet Deum esse omnipotentem, & tamen non posse mori, fallere, mentiri: quia hæc non potentiæ, sed infirmitatis sunt, quæ si posset Deus, non esset omnipotens, sed impotens, debilis, infirmus.

Vers. 14. Hæc commone, testificans coram Domino] id est, protestans coram Domino, vel testem inuocans Dominum, eumque iudicem & vindicem minans, ac per eum adiurans, sacraque religione ac timore constringens tuorum subditorum conscientias commone & perurge, vt hæc quæ scripsi, exactè custodiant.

Noli contendere verbis] Græcè est μὴ λογομαχεῖν, id est, nō verbigerari, vt loquitur Apuleius, non contendere verbis: est enim infinitiuus. vnde D Chrysost. cum suis, Syrus, Erasmus, Vatablus & alij hoc referunt ad præcedentia. q. d. Contestans eos coram Domino ne verbis contendant. Verùm S. August. libr. 1. contra Cresconium, Ambros., & passim Latini legunt separatim per imperatiuum, *noli contendere verbis*: Sæpè enim, vt vidimus, Paulus æquè vt Hebræi, infinitiuum ponit pro imperatiuo, *verbis contendere*, inquit S. August. libr. 4. de Doctr. Christiana ca. 28. *est non curare quomodo error veritate vincatur, sed quomodo sua dictio dictioni præferatur alterius*; scilicet in disputando non veritatem quærere, sed velle ostentare suam scientiam, velleque videri doctiorem, vincere & præualere: quod iouenum est & superborum. vide Nazianz. in orat. de modestia in disputatione seruanda. Sapienter & piè B. Ægidius paradoxum hoc Christianum sanxit: *Quando quis contendit tecum, si vis vincere perde. si vincis teipsum, vincis omnes inimicos tuos, magna virtus est, si quis se permittat vinci ab omnibus hominibus: quia talis est dominus huius mundi.* Ita S. Ephrem in suo testamento gloriatur se numquam cum vllo Christiano verbis contendisse. Quamquam Apostolus non tam contentionem cū Christianis, quàm cum hæreticis hic vetet. hæc enim est λογομαχία, siue pugna, epist. 1. c. 6. v. 4. Hinc cum hæreticis in hæresi sua obfirmatis non esse disputandum docet August. epist. 137. & Tertull. libr. de Præscript. quia cum obstinatis disputatio nihil valet, nisi ad euersionem stomachi aut cerebri, inquit Tertull.

Quid sit contendere verbis.

Cum quibus, & qua modestia disputandum.

Ad nihil vtile est, nisi ad svbversionem avdientivm] vt videlicet audientes Nouantium contentiosa blandiloquentiâ capiantur, vtque in partes & schismata abeant, discantque & ipsi inter se contendere. Id ipsum alijs verbis dixit epist. 1. c. 6. v. 4. *Ex quibus*, inquit, *oriuntur inuidia, contentiones, blasphemia, suspiciones malæ, conflictationes.*

Vers. 15. Solicite avtem cvra teipsvm probabilem exhibere Deo, operarivm inconfvsibilem] Græcè, σπούδασον σεαυτὸν δόκιμον παραστῆσαι τῷ θεῷ, id est, satage & stude teipsum probum vel probatum Deo exhibere, vt scilicet Deus te & tua probet, rataque ac grata habeat.

Nota. Pro *inconfusibilem*, græcè est ἀνεπαίσχυντον id est, qui non pudefiat, non erubescat. *Operarium* ergo *inconfusibilem* vocat eum qui non confundatur prædicare Christum, quem non pudeat crucis Christi, sed qui liberè & intrepidè, obstrepentibus licet Iudæis, & irridentibus Gentilibus, euangelizet Christum crucifixum, totamque Christi fidem ac religionem. ita Chrysost. cum suis.

Quis operarius inconfusibilis.

Secundò, aliter Anselm. *inconfusibilem*, inquit, id est, quem non confundat non pudore afficiat sua ignorantia, mala doctrina aut vita, vt in nullo reprehendi aut pudefieri possit; ac consequenter.

Tertiò, *inconfusibilem*, id est, qui in die iudicij à Deo coram toto mundo examinatus, non confundatur, non pudefiat. Primus sensus maximè est ex mente & pectore Apostoli.

Recte tractantem verbvm veritatis] Græcè ὀρθοτομοῦντα, id est, rectè secantem verbum veritatis. *Secantem*, id est, circumcidentem & resecantem aliena, inutilia & supervacanea quæque, inquit Vatabl. vt scilicet tantùm propria & vtilia doceat & explicet. Vnde Chrysost. cum Theophyl. putat hic à coriarijs qui corium circumcidunt, duci metaphoram, q.d. Paulus. Sicut coriarij in loris & corrigijs superflua quæque rescindunt: ita tu, ô Timothee, ea, quæ à verbo Dei extranea aut superflua sunt, gladio spiritus abscinde. Verùm aliud est secare, aliud circumcidere. Dico ergo *rectè secantem*, id est, rectè tractantem & exponentem verbum veritatis. Theodoret. putat metaphoram esse ab agricolis. *Laudamus*, inquit, *agricolas qui rectos sulcos proscindunt: ita & magister est laude dignus qui sequitur regulam diuinorum eloquiorum.* Alij tropum hunc peti putant à nodis difficilibus, quos cùm soluere non possumus secamus. Sic Alexander Magnus nodum insolubilem in Midæ plaustro ense dissecuit; pari enim modo, nodi quæstionum acumine intellectus & fidei secandi & soluendi sunt, adeoque in his opus est Tenedia bipenni.

Quis operarius rectè tractans verbum veritatis.

Locus hic Pauli ex Græco textu, & vera metaphora ipsius illustratus.

Verùm meliùs alij censent, metaphoram hanc peti à nutricibus, dicit, & ex ijs qui instruunt conuiuia; siue à mensarum præfectis, qui olim modimperatores vel symposiarchę dicebantur: horũ enim est rectè secare carnes & cibos, ex eisque cuiq; distribuere illud quod cuique commodum, sapidum & gratum esse nouit. Hinc Plato insulsum Dialecticum vocat malum cocum, eò quòd non sciret rectè diuidere. Rursum sicut res, v.g. nux clausa, si rectè secetur, planè aperitur, vt intima eius pateant, nucleusque capi & comedi possit, indeque dicitur enucleari: ita Scriptura vel doctrina obscura & quasi clausa dicitur rectè secari, cùm ita aperitur, exponitur, enucleatur, vt sensus in ea reconditus quasi nucleus pateat, capi & intelligi possit. Episcopus ergo, doctor & concionator, quasi cocus, aut potiùs quasi symposiarches & modimperator, debet doctrinam suam & verbum Dei non mutilare, non discerpere non torquere, sed rectè secare, diuidere, secernere & quasi nucem rectè aperire, enucleare & exponere; vt videlicet verũ sensum à falso & contorto secernat, eumque aptè cuique pro suo captu & gustu proponat & communicet, vt docta doctis, communia rudibus & populo promat & proferat: de nuptijs non disputet apud virgines, nec apud coniugatos de virginitate; pusillanimis non obijciat iudicium & infernum, audacibus & tumidis non offerat promissionem gloriæ cælestis. & ita de reliquis. Peccant contra hoc qui de Trinitate, de prædestinatione, de gratia efficaci coram mulieribus & plebe tractant & disputant.

Officium & peccata concionatoris.

Quid sit adulterare verbum Dei.

Posset Secundò, hæc *recta secatio*, id est, tractatio verbi Dei, opponi adulterationi eiusdem, qua scilicet quis non Dei gloriam & animarum salutem, sed sua lucra, aut gloriam ex prædicatione verbi Dei quęrit & aucupatur: quod carpit Apostolus 2. Corinth. 2. v. vlt. q. d. Vide, ô Timothee, vt prædicationi tuæ non misceas vana, curiosa, auaritiam, ambitionem; itaque eam quasi adulteres: sed sincerè, simpliciter, rectaque intentione prædica verbum Dei, vt scilicet non aliud ex eo quæras, quàm animas ad creatorem suum reducere.

Vnde Tertiò, Primas. Rectè, inquit, prædicant verbum Dei qui id quod prædicant exemplo suo & vitæ conuersatione confirmant. Sed primus sensus maximè est genuinus. Noster ergo Interpres, pro *rectè secantem*, clarè vertit, *rectè tractantem*, id est, rectè exponentem & proponentem verbum veritatis. Hinc Patres Latini suas expositiones Scripturæ sacræ vocant Tractatus, quos Græci vocant Tomos, siue sectiones.

Quare Latinorum expositiones vocentur tractatus, Græcorum tomi.

VERS. 16. & 17. PROFANA AVTEM ET VANILOQVIA DEVITA: MVLTVM ENIM PROFICIVNT AD IMPIETATEM, ET SERMO EORVM VT CANCER SERPIT] Græca carent copula &: sic enim habent, τὰς δὲ βεβήλους κενοφωνίας, id est profana vaniloquia, vel profanas vocum nouitates deuita. Vbi Nota, pro κενοφωνίας, per ε, Ambros. & Chrysost. legere καινοφωνίας per αι, id est, vocum nouitates, quomodo & legit Noster epist. 1. c. 6. v. 20. hæc enim secunda epistola ad Timoth. primæ epistolæ simillima est.

Vocum nouitas quanũ vitanda.

Ex quo loco rursum patet, hoc loco carpere Apostolum non voces nouas à Catholicis adinuentas ad res fidei clariùs explicandas, sed nouas voces hæreticorum, quibus nouos errores inducunt: hæ enim sunt profanæ & falsæ, imò sacrilegæ: tales sunt voces peregrinæ Simonianorum, Gnosticorum, Valentinianorum, & Hymenæi ac

Simoniani, Gnostici, Valentiniani nouatores.

A Phileti, qui negant resurrectionem, vt sequitur. ita Primasius. Pulchrè August. lib. 3. contra Iulianum c. 3. *Mira*, inquit, *sunt quæ dicitis, ô Pelagiani, noua sunt quæ dicitis, falsa sunt quæ dicitis: mira stupemus, noua cauemus, falsa conuincimus.* Vide dicta epistola 1. c. 6. v. 2.

Nota. Pro *deuita*, græcè est περιΐστασο, quod Vatabl. vertit, *prætermitte*; Oecumen. *reijce*, aut insta vehementer vt coërceantur; Erasmus, *abscinde*: vt nostrum *deuita* sit idem quod, tolle de vita, aufer è medio. Verùm περιΐστασθαι significat quoque vitare, fugere, declinare, vti ex Luciano annotat Henricus Stephanus, & Scapula in Lexico: itaque hîc vertendum esse *deuita*, id est, fuge & declina, patet ex duobus similibus locis. Idem enim hic dicit quod 1. epistol. cap. 6. 20. ibi autem sic ait, *Deuitans profanas vocum nouitates.* Rursum ad Titum

Ex Græco & Hebræo Paulus hîc illustratur.

B 3. 9. *Pugnas*, inquit, *legis* περιΐστασο, id est, deuita & fuge, non tam propter te, quàm propter tuos subditos, vt quod illi te suum Episcopum fugere viderint, fugiant pariter & ipsi. Vnde per Hebraismum in significatione *hiphil* sic exponi potest, *deuita*, id est, tuo exemplo & iussu fac alios deuitare. sic enim loquuntur Hebræi: *ventus paleas auolat*, id est, auolare facit; *ignem ardet*, id est, ardere facit, *muscas fuge*, id est, fugere fac, siue fuga. Ponitur enim *cal* pro *hiphil*, id est, verbum neutrum vel actiuum simplex & absolutum, pro actiuo duplici quod alios agere facit.

Posset Secundò, περιΐστασο cum Budæo propriè verti, *circumsiste, circumda*, vt scilicet cohibeas & cõprimas hæc profana vaniloquia, ne, vt sequitur, quasi cancer latiùs serpant, & plures inficiant: ad hoc enim vel maximè aduigilare & curare debent

C Episcopi & pastores.

SERMO EORVM VT CANCER SERPIT] eorum scilicet hæreticorum, qui docent profana vaniloquia. Hebraismo enim ex abstracto, *vaniloquia*, intelligit & repetit concretum in eo inclusum, *eorum*, scilicet *vaniloquorum* & profanorum, putà hæreticorum.

Hæreticorum vaniloquentia.

Nota. *Cancer* hîc non animal, sed morbum significat, qui gangræna (vt habent hic Græca) dicitur; cui nisi occurratur, ita semper proserpet, &, vt græcè est νομὴν ἕξει, id est, pastionem habebit, siue depascetur, scilicet vicina membra, vt totum hominem sensim inficiat & perimat. Talis est hæresis, quæ semper serpit, tum ab vno errore in alium, & ex malo in deterius semper proserpit & prolabitur. *Malum enim*, inquit S. Dionysius cap. 4. de Diuinis nomin. *cùm sit defectio à bono, sua*

Hæresis serpit vt cancer, & ad qua, & quare.

D *infirmitate & pondere semper ad aliud & aliud malum progreditur*: tum potiùs & aptiùs serpit hæresis quasi cancer ab vno homine in alium, ab vna vrbe & prouincia in aliam, vti experientia vicinarum regionum hoc sæculo vidimus & videmus. *Sic Arrius*, inquit S. Hieronym. *vna scintilla fuit, sed quia non statim oppressa est, totum orbem eius flamma populata est.* Nec mirum hæresim serpere, sicut non est mirum lepram aut gangrænam serpere, præsertim quia affert noua, curiosa, placentia dogmata, quæ carnem & carnales aures scalpunt, ijsque gratissima sunt; vti est non esse ieiunandum, non esse virginitatem colendam, non esse agendam pœnitentiam ad satisfaciendum pro peccatis, quia Christus hæc omnia fecit pro nobis. Quare Luthero postulanti pro miraculo haberi, quòd tam multi breui tempore in eius sectam concessissent, respon-

respondit B. Thomas Morus scribens ad Pomeranum: *Ad propositam vitæ licentiam, populum ruere, id habet tantum miraculi speciem, quantam saxa deorsum ruere.* Qua de re plura dicam c. seq. v. 4.

Quomodo serpat hæresis, exemplo miro docet S. August.

Quomodo serpat hæresis, pulchrè exemplo Manichæi cuiusdam declarat S. Augu. tract. 1. in Ioan. *Quispiam, inquit, tædium patiebatur à muscis: inuenit illum Manichæus tædio affectum, & cùm diceret, se non posse pati muscas, & odisse vehementer illas; statim ille, Quis fecit has? & quia tædio affectus erat & oderat illas, non est ausus dicere, Deus illas fecit: erat enim Catholicus. Ille statim subiecit, Si Deus non fecit illas, quis eas fecit? Planè, ait ille, ego credo quòd diabolus fecit muscas. Et ille statim, Si muscam diabolus fecit, sicut te video confiteri, quia prudenter intelligis; Apem quis fecit, quæ paulo maior est musca? nō ausus est ille dicere, quia Deus fecit apem, & muscam non fecit, quia res erat proxima. Ab ape duxit ad locustam, à locusta ad lacertam, à lacerta ad auem, ab aue duxit ad pecus, inde ad bouem, inde ad elephantem, postremo ad hominem, & persuasit homini, quia non à Deo factus est homo. Ita ille miser cùm tædium passus est à muscis, musca factus est quem diabolus possederat.* Hactenus August.

Error Manichæorum.

Hæretici fugiendi, vt pestis.

Hinc omnes SS. Patres docuerunt hæreticos quasi pestes, fugiendos esse. Ita S. Ioan. epist. 2. v. 10. *Si quis, inquit, venit ad vos, & hanc doctrinam nō affert, nolite recipere eum in domum, nec Aue ei dixeritis:* vtq; exemplo suo hanc doctrinam sanciret Ioannes, noluit eodem balneo cum Cerintho lauari. Et S. Polycarpus occurrens Marcioni, rogatusque ab eo, Non agnoscis me? respondit, *Agnosco te primogenitum diaboli.* ita ex Irenæo narrat Eusebius libr. 4. Histor. c. 13. *Tantum, inquit, Apostoli & eorum discipuli habuerunt timorem, vt neque verbo tenus communicarent alicui eorum qui adulterauerunt veritatem.* S. Antonius, inquit Athanasius, ita execrabatur Arrianos, vt suis ediceret, *Hæreticorum & schismaticorum venena vitate, meumq; circa eos odium sectamini. Scitis ipsi quòd nullus mihi pacificus sermo cum eis vmquam fuerit.* S. Cyprian. libr. 1. epist. 3. ad Cornelium: *Declinent, inquit, fortiter & euitent dilectissimi fratres nostri verba & colloquia eorum, quorum sermo vt cancer serpit, nulla cum talibus commercia, nulla conuiuia, nulla colloquia misceantur, simúq; ab eis tam separati, quam sunt illi ab Ecclesia profugi.* S. Leo serm. 5. de ieiunio decimi mensis, docet hæreticos cauendos tamquam serpentes: *Quia, inquit, sermo eorum serpit vt cancer: humiliter irrepunt, blandè capiunt, molliter ligant, latenter occidunt,* &c.

Quomodo Sancti fugerint hæreticos. S. Ioannes Apostol. S. Polycarpus.

S. Antonius.

S. Cyprianus

S. Leo.

Nota. Sicut sermo hæreticorum voce prolatus, ita & scriptus vel impressus serpit. Meritò ergo ad luem hanc cohibendam Ecclesia ex consilio Apostoli prohibet sub graui censura legi libros hæreticorum: idque iam olim prohibuit, vt patet ex Concil. Niceno, quod omnibus Arrij & Arrianorū librorum lectionem interdixit, eosque comburi iussit, testis est Nicephorus libr. 8. cap. 18. Quod Concilij decretum Constantinus Imper. ita executioni mandauit vt eos qui Arrij libros occultassent, capite plecti iusserit. testis est Socrates lib. 1. cap. 6. Idem Socrates cap. 24. narrat Marcellum Ancyranum damnatum fuisse eò quòd libros suæ hæreseos flammis tradere noluisset. Sic & Gregor. Nazianz. orat. 2. de fide, hæreticorum libros perdendos esse docet, tamquam aspidum oua, vtpote quæ nata sint aspidas & basiliscos procreare. Nihil ergo noui sanxit Concil. Trident. vetans lectionem librorum hæreticorum, sed antiquum Ecclesiæ decretum renouauit. Quin Ethnici quoque duce natura idem factitarunt. Nam Protagoræ athei libros publicè in foro exustos esse docet Philostratus in Sophist. Pari modo Romæ exustos fuisse libros religioni aduersantes, docet Liuius li. 10. Lacedæmonios quoq; scripta Archilochi non impia, sed impudica vrbe exegisse, docet Valerius Max. lib. 6. c. 3. Hinc Plato lib. 7. de Republ. libros omnes antequam edantur, examinandos esse docet, ne fortè quid contineant religioni aut bonis moribus contrarium.

Qui legunt libros hæreticorum censuram Ecclesiasticam incurrunt.

Legentes libros hæreticos olim plexi capite.

Vers. 17. & 18.

EX QVIBVS (profanis & vaniloquis, putà hæreticis) EST HYMENÆVS ET PHILETVS, QVI A VERITATE EXCIDERVNT, DICENTES RESVRRECTIONEM ESSE IAM FACTAM] Pro *exciderunt*, grecè est ἠστόχησαν. q.d. Collimantes ad scopum veritatis ab eo aberrarunt. vide dicta epist. 1. cap. 1. v. 6. Scilicet hi superbi Nouatores se acutissimos & exactissimos S. Scripturæ & veritatis indagatores esse iactabant, & mentiebantur.

Quæritur, quomodo hi Nouantes dixerint *resurrectionem esse factam?* Respondet Primò, Theophyl. eos per resurrectionem intellexisse renouationem omnium rerum, quæ quotannis fit in vere circa pascha: omnium enim rerum quæ sunt sub sole, est circulus, vt in hieme quasi moriantur, in æstate quasi resurgant cum Christo.

Quomodò Philetus & Hymenæus dicebant resurrectionem factam.

Secundò, Epiphanius hæresi 40. quæ est Archonticorum, Ambros. & Theodoret. putant per *resurrectionem* eos accepisse generationem & propagationem, quâ pater filium generans, in eo quasi viuit & resurgit. Cùm enim res quælibet semper esse cupiat, & æternitatem quamdam ambiat, nec eam per se in suo indiuiduo consequi possit; hinc seipsam communicat per propagationem, vt in suo semine & sobole permaneat, & semper, si fieri possit, perduret.

Hæresis Archonticorum.

Tertiò & viciniùs, S. Thomas putat eos resurrectionem corporum negasse, non animarum; sed eam asseruisse, scilicet per *resurrectionem* intellexisse animæ glorificationem & beatitudinem, quæ iam facta est, & indies fit cùm quis fidelis & pius moritur. Vnde Tertull. lib. de Resurrect. carnis, vocat eos Partiarios, quia partem tantùm hominis resurgere dicebant.

Hæresis Partiariorum.

Quartò, & verisimiliùs, idem D. Thomas putat eos docuisse resurrectionem esse factam, scilicet litteraliter in Christo à mortuis resurgente, in nobis verò non litteraliter, sed mysticè eamdem fieri, cùm baptizamur, & à peccatis resurgimus, vitamque sanctam & Christianam inimus: vt resurrectio sit idem quod iustificatio; in qua resurgimus à morte peccati ad vitam gratiæ, sitque vitæ & morum mutatio, ait Anselmus: ita vt resurrectio hæc sit ipse christianismus, & Christiana vita, in qua à peccatis & seruitute legis veteris liberi, in delicijs & suauitate vitæ Christianæ vitam beatam degimus. Sic enim Cerinthus vtpote iudaizans docuit delicias carnales huius vitæ esse resurrectionem & beatitudinem, nec aliam esse expectandam. Idem etiamnum docent nonnulli Naturalistæ in Hollandia. Christianismus ergo & Christianæ vitæ libertas ac iucunditas, quàm induxit & sanxit Christus, est resurrectio secundùm Hymenæum & Philetum: nam illa iam facta est à Christo: reliquæ enim resurrectiones ab alijs allatæ, non tam factæ sunt, quàm indies adhuc fiunt.

Resurrectio mystica.

Cerinthi iudaizantis falsum dogma de resurrectione.

Pessima hæresis negantium resurrectionem.

Moraliter notat Chrysost. rectè dixisse Apostolum, *Multum perficiunt ad impietatem*: nullus enim error est nocentior, magisque homines incitans ad carnis concupiscentias, omnemq; impietatem perficiendam, quàm qui negat resurrectionem: sublatâ enim resurrectione, & gloriâ cœlesti, pariter tollitur infernus & pœna æterna, ac consequenter animæ immortalitas & æternitas: inde sequitur illud Epicuri, *Ede, bibe, lude post mortē nulla voluptas*. Quis enim gratis sine spe pręmij hîc studeat abstinentię, continentiæ, mortificationi vitiorum? quis corpus laniandum offerat morti & martyrio, si non est resurrecturum in gloria? quis hîc gula, libidine, omnique voluptate se non expleat, si infernum non timeat, nec cælum speret? Verè & præclarè Tertull. *Spes Christianorum est resurrectio mortuorum.*

Et subuerterunt quorumdam fidem] Pro *subuerterunt*, græcè est ἀνατρέπουσιν, id est subuertunt quo significat Paulus eos in sua peruersitate, aliosque peruertèndi studio, persistere.

Vers. 19. Sed firmum fundamentum Dei stat, habens signaculum hoc: cognovit Dominus qui sunt eius; et discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini] Opponit hoc *fundamentum* Apostolus fidei quorumdam subuersæ, vti præcessit, occurritque timori & tacitę quorumdam obiectioni. Timidiores enim quidam dicere poterant: Si incipiente Ecclesią, & in paucis fidelibus consistente, subuersa est aliquorum fides ab hæreticis, quorum sermo vt cancer serpit, fiet tandem serpente & gliscente hæresi, vt breui tota fides & Ecclesia subuertatur. Hisce respondet hîc Apostolus, id non esse metuendum, *quia firmum fundamentum Dei stat.*

Quod hic firmum fundamentum Dei.

Vbi Nota. Vocem *stat*, opponit voci *subuerterunt*. Quæres quodnam sit hoc *firmum Dei fundamentum*? Respondet Ambros. esse Dei promissa, quibus per Prophetas promisit redimere & saluare homines. q.d. Apostolus. Firma stant hæc Dei promissa quæ habent signaculum hoc, scilicet fidem, qua credendo Deo obsignamus & confirmamus verba & promissa Dei.

Secundò, Theodoret. per *fundamentum* hoc, accipit fidem: fides enim est basis & fundamentum veritatis; fidei autem signaculum est spes resurrectionis, quam negat Philetus.

Tertiò & optimè, *firmum* hoc *fundamentum Dei* est Dei consilium, decretum & prædestinatio; qua statuit vocare fideles primò ad fidem, deinde ad gratiam & perseuerantiam, ac demum ad gloriam: hæc enim prædestinatio in Deo firma, immobilis & immutabilis consistit: ac vice versa consequenter, & magis appositè, vt rectè docet Chrysostom, Theophyl. D. Thomas & S. August. mox citandus, *firmū fundamentum Dei*, non tamquam subiecti, sed tamquam agentis & iacientis hoc fundamentum, sunt ipsi fideles à Deo prædestinati ad fidem, gratiam & gloriam, hi enim non erunt instabiles in fide, nec ab ea excident, vt exciderunt Hymenæus, Philetus, & alij ab eis quasi arundines agitati & subuersi; sed in fide fundati stant stabuntque immoti, quasi firma Dei fundamenta. Potiùs enim ipsos fideles prædestinatos, quàm prædestinationem ipsam Dei dici *fundamentum*. patet Primò, quia hoc fundamentum opponit ijs, qui subuersi sunt ab Hymenæo: ergo constantes in fide vocat *fundamentum*. hos enim opponit inconstantibus & subuersis.

Prædestinati, non prædestinatio, est firmum Dei fundamentum.

A Secundò quia passim alibi in Scriptura ipsa Ecclesia, id est populus, & fideles qui sunt in Ecclesia, vocantur *fundamentum*, vel domus aut templum Dei bene fundatum, vt psalm. 86. *Fundamenta eius* (scilicet Sionis spiritualis, putà Ecclesiæ) *in montibus sanctis*: quò alludit hîc Apostolus. Isaiæ 2. 2. *Erit præparatus*, id est fundatus, firmatus (hoc enim significat Hebræum נכון *nachon*) *mons domus Domini* id est Ecclesiæ) *in vertice montium*. Hinc Christus Matth. 16. 18. dicit, se super Petrum, quasi petram firmam fundaturum & ædificaturum Ecclesiam suam. & Ephes. 2. 20. Paulus Apostolos & Prophetas vocauit fundamentum domus Dei, scilicet Ecclesiæ. Sic Matth. 7. v. 24. virum in fide & virtute constantem comparat domui; de qua dicit, *Quòd venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam, & non cecidit: fundata enim erat super petram.* Eodem ergo prorsus modo hîc viros

Ecclesia in Hebræis vocatur fundamentum.

B in fide constantes vocat *firmum fundamentum*. Siue ergo per hoc *fundamentum* ipsam Dei prædestinationem, siue potiùs ipsos fideles prædestinatos accipias, eòdem redit sensus: firmitas enim huius fundamenti partim in nobis, partim in Deo est. Ideo enim in Deo firma est prædestinatio, quia firmi erunt prædestinati in fide & gratia: hi enim sunt firmæ prædestinationis obiectum. & vicissim firmi erunt prædestinati, quia firma est Dei prædestinatio: nam, vt docet D. Thomas, firmitas hæc fidelium partim pendet à Dei prædestinatione & gratia, partim ab ipso fidelium libero arbitrio, quod liberè & constanter fidem & gratiam retinebit. Quod vt meliùs intelligatur, Notandum est efficaciam & certitudinem prædestinationis & gratiæ pendere & petendam esse ex præscientia (quasi ex signaculo, vt mox dicam) siue ex præuiso futuro euentu, putà ex futura nostra cooperatione,

Firmitas huius fundamenti partim in nobis, partim in Deo.

Efficacia prædestinationis petenda ex præscientia.

C qua fidem liberè amplectemur, & constanter in ea perseuerabimus.

Vnde ex S. Augustino Theologi definiunt *prædestinationem esse præscientiā & præparationem gratiarum, quibus certissimè saluantur quicumque saluantur.* dicitur enim Deus prædestinare, v.g. Petrum, cùm ex infinitis gratiarum modis, speciebus, ordinibus, quos Petro dare poterat, hunc vnum gratiarum ordinem & seriem illi dare decreuit, cum qua præuidebat Petrum cooperaturum, & in fide ac gratia perseueraturum, itaque saluandum: gratia ergo prædestinationis certò saluat hominem prædestinatum; quia certò præscit Deus quòd cum illa liberum hominis arbitriū liberè & benè operabitur in finem vsque vitæ. Vnde sequitur, gra-

Prædestinatio quid.

D tiam prædestinationis quoad effectum pendere ex nostra cooperatione futura, quasi ex proprio tam suo, quàm præscientiæ diuinæ obiecto, nostramque cooperationem perficere & complere Dei prædestinationem & gratiam. Et hoc significat Apostolus, cùm firmi huius fundamenti duo hæc illud firmatiua & obsignantia signacula, quasi sibi inuicem respondentia subiungit dicens. *Nouit Dominus qui sunt eius*; en Dei præscientia: *Et discedat ab iniquitate omnis qui nominat nomen Domini*; en nostri liberi arbitrij cooperatio, quæ est præscientiæ obiectum. ideo enim certa & firma est Dei præscientia, qua præscit v. g. Petrum fore suum, id est fidelem, iustum, discessurum ab iniquitate; quia se ipsa Petrus gratiæ Dei sua libera volūtate cooperans erit fidelis, iustus, & discedet ab iniquitate.

Gratia prædestinationis pendet ex nostra cooperatione.

Duo signacula, Dei præscientia, & liberi arbitrij cooperatio.

Nota

Quid hic Apostolus primariò intendat.

Nota Secundò, Apostolum primariò loqui de fundamento fidei & fidelium, siue de prædestinatione & prædestinatis ad fidem fortem & constantem: hos enim fideles quasi firma Dei fundamenta opponit Hymenæo & Phileto hæreticis alijsque ab eis in fide subuersis. Vnde Theodoret. Chrysost. Theophyl. Anselm. per *firmum fundamentum* intelligunt fidem: fides enim propriè est fundamentum domus spiritualis, quæ construitur ex aggregatione ceterarum virtutum. q.d. Apostolus. Esto, arundines & stipites aliqui in Ecclesia conuellantur, esto, aliqui ab Hymenæo & Phileto seducti à fide in hæresim dilabantur; stat tamen, stabitque semper firmum Ecclesiæ & fidelium fundamentum, contra omnes hæreticos & hostes inuictum, imò per eos quasi antiperistasi quadam fortius & purius euadet. Nam, vt docet Tertull. libr. de Præscript. c. 3. per hæreses purgatur Ecclesia. *Cognoscit*, inquit, *Dominus qui sunt eius, & plantā quam non plantauit pater, eradicat; & de primis nouissimos ostendit, & palam in manu sua portat ad purgandam aream suam; auolent quantum volent paleæ leuis fidei quocumque afflatu tentationum, eo purior massa in horrea Domini reponetur.*

Secundarium Apostoli intentum.

Secundariò tamen hoc fundamentum extendit Apostolus ad gratiam & alias virtutes, adeoque ad omnes prædestinationis effectus: hoc enim significat cùm huius fundamenti signaculum secundum recenset, dicens: *Discedat ab iniquitate omni qui nominat nomen Domini.* Hic enim solus plenè & perfectè fidelis est; qui scilicet iuxta fidem piè & sanctè viuit, in eaque constanter perseuerat vsque ad mortem. ita S. August. Anselm. Beda. Vnde S. August. lib. 10. de Ciuit. 7. & alibi hæc refert ad Ecclesiam sanctorum, siue ad electos ad gloriam: hos enim vocari hîc censet ab Apostolo *firmum Dei fundamentum.*

Præscientia Dei & fuga peccati duo signacula sunt prædestinationis.

HABENS SIGNACVLVM HOC: COGNOVIT DOMINVS QVI SVNT EIVS] Ponit hic Apostolus fundamenti iam dicti bina signacula, priùs est præscientia Dei; posterius fuga peccati, q.d. Deus suum hoc prædestinationis, & fidelium in fide constantium & prædestinatorum fundamentum, duobus sigillis notauit, muniuit, obsignauit. Prius est hoc: *Cognouit Dominus qui sunt eius.* q.d. Prius hoc fidelium in fide fundatorum signaculum est, quòd sint præsciti & præcogniti, tamquam qui sint eius, scilicet Dei; quia scilicet præuidet Deus quòd permāsuri sint in fide & gratia, ac consequenter peruenturi ad gloriā, quasi Dei amici & electi. ita Chrysost. Theophyl. Ansel. & S. Aug. tract. 12. in Ioan. *Nouit*, inquit, *Dominus qui permaneant ad coronam, qui permaneant ad flammam; nouit in area sua triticum, nouit paleam; nouit segetem, nouit zizania.*

Locus Num. 16. illustratus, ad quem alludit Apostolus.

Alludit Apostolus ad Numer. 16. v. 5. & 26. vbi in schismate Core, Dathan & Abiron, pro sacerdotio cum Aarone contendentibus, dixit Moses: *Manè notū faciet Dominus qui ad se pertineant*, hebraicè את־אֲשֶׁר־לוֹ *et ascer lo*, id est, qui sunt sui, *& sanctos applicabit sibi: & quos elegerit, appropinquabunt ei*: scilicet hiatu terræ absorbendo Core, Dathan & Abiron, ostendet Deus illos esse rebelles & factiosos; Aaronem verò esse legitimum sacerdotem, à se electum, sanctificatum & consecratum. Vnde hîc τὸ *cognouit*, similiter accipi potest in *hiphil*. pro notum fecit, id est faciet. q.d. Deus ita fideles suos nouit, vt eosdem alijs hominibus & toti mundo cognitos imò celebres sit effecturus, cùm scilicet eorum fidem in hac vita per eorum constantiam, pietatem, aliaque fidei & gratiæ opera, tum in futuro iudicio per publicam sententiam, laudem & gloriam declarabit. Hoc enim planè respondet illi, quod ait Moses Numer. 16. *Notum faciet Dominus.* Sic Christus Ioan. 10. 27. ait; se cognoscere oues suas, illasque vocem suam audire & sequi.

Electi in Dei præscientia signati.

Nota. Dei præscientia, quæ omnia tempora & ea quæ quolibet tempore sunt aut fiunt, anteuertit; præuidendo quasi signat omnes qui toto temporis futuri decursu ipsius Dei futuri sunt: putà futuri sunt in fide constantes pieque ac sanctè victuri; hos enim quasi conscribit & consignat Deus in suo libro vitæ, id est, catalogo electorum, quos ad vitam æternam destinauit & elegit, quem in mente & memoria sua quasi conscribit & consignat, indeque electi ex singulis 12. tribubus vocantur signati, Apocal. 7. Vnde hic & Ioan. 17. v. 6. & 20. Christus illos qui crediturì erant postea, vocat suos, non quia re ipsa tales tunc erant, sed quia certissimè tales erant futuri, talesque erant non in seipsis, sed in sua & Dei Patris præscientia. Hinc & S. Aug. in psal. 45. *Secundum istam*, inquit, *Dei præscientiam & prædestinationem, quàm multæ oues foris sunt nunc, & quàm multi lupi intus; & quàm multæ oues intus, & quàm multi lupi foris?*

Prædestinatio quomodo differat à communi gratiæ præparatione.

Hinc Nota Secundò. Prædestinatio, à communi gratiæ præparatione, quam etiam reprobis ab æterno decreuit dare Deus, in hoc differt, quòd gratia prædestinationis signata sit per Dei præscientiam, id est, præuisa sit à Deo fore efficax, & habitura effectum: quòd videlicet illi consentiet liberum arbitrium, cùm liberè operabitur, conuertetur, sanctam vitam instituet, in eaque perseuerabit; idque Deus intendit. vnde non ait Apostolus, Prædefinit, vel, prædeterminat, sed, *cognouit Dominus qui sunt eius.* gratia verò reprobis vel potiùs reprobandis danda præuisa sit fore inefficax; quia scilicet reprobi nolent gratiæ consentire, illique cooperari. cùm alioqui gratia quæ datur reprobis, gratiæ, quæ datur prædestinatis, physicè æqualis, imò illa maior esse possit, & non rarò de facto maior sit; ita vt reprobi tam facilè, imò faciliùs quàm prædestinati possint se conuertere & saluare: de facto tamen non se conuertent, quia nolent conuerti, aut certè nolent in sua conuersione & gratia perseuerare. hoc autem ab æterno præsciuit Deus, vnde etiam eos reprobauit & inferno addixit; quia scilicet præuidit eorum malitiam, qua nolent conuerti, sed volent in infidelitate aut in peccatis suis perseuerare, alios verò, quos præuidit fidem amplexuros, in eaque gratia perseueraturos, elegit & destinauit ad gloriam.

Gratia qua datur reprobis & prædestinatis, physicè sæpè est æqualis.

Gratia prædestinatorū est signata sigillo præscientiæ Dei.

Vnde sequitur, gratiam prædestinatorum signatam esse, vti dicebam, per Dei præscientiam, quia præscit Deus quòd illa suum consequetur effectum per liberum arbitrij consensum; reproborum verò non esse signatam. Atque hinc S. August. sæpè gratiam & vocationem electorum & prędestinatorum vocat altam & secretam; quia scilicet signata est secreto & arcano præscientiæ Dei sigillo.

Præscientia Dei coniuncta est amor.

Vbi Nota, hanc præscientiam & cognitionem Dei coniunctam esse cum eiusdem amore & electione: quos enim Deus præscit fore fideles, constantes & sanctos; hos tales facere intendit, hos adamat, destinat & eligit ad suam amicitiam, hereditatem & gloriam. Hinc psal. 1. dicitur, *Nouit*, id est, noscens adamat, & approbat *Dominus viam iustorum.*

rū. ita pariter hîc dicitur. *Cognouit Dominus qui sunt eius: cognouit*, id est, cognoscens eligit & diligit quasi suos, eosque, quia in fide perseueraturos videt, eligit & destinat ad suum regnum. ita S. Augustinus. Hinc patet Christiano cuique assiduè & summis votis pro hac gratia orandum esse, vt Deus scilicet det nobis gratiam congruam, cum qua præuidet nos reipsa peruenturos ad salutem. In hac enim re salutis nostræ cardo vertitur.

Præsentia Dei signaculum probo-rum.

Aliter S. Anselmus: *Signaculum*, inquit, hoc est præsentia Dei, vel potiùs, iugis cogitatio præsentię Dei. q. d. Apostolus, Hi fideles firmi stant in fide & gratia, nil simulatè agunt aut peruersè; sed omnia agunt quasi in præsentia Dei, cogitantes Deum omnia omnesque suos cognoscere & videre; illum ergo se & sua omnia videntem timent & reuerentur, illi se & sua probare satagunt, quia hoc sigillum præsentiæ Dei mēti suæ quasi incisum gerunt. Verùm hic sensus non est litteralis, sed tropologicus.

Et discedat ab iniqvitate omnis qvi nominat nomen Domini] Hoc est secundum firmi fundamenti signaculum: quod est in nobis, scilicet fuga iniquitatis: prius enim, scilicet Dei cognitio & præscientia, non est in nobis, sed in Deo. Pro *iniquitate*, græcè est *ἀδικία*, id est, iniustitia.

Hæresis maxima iniquitas.

Potest antonomasticè hîc iniustitia siue *iniquitas* accipi pro hæresi & infidelitate: hæc enim maxima est iniquitas & iniuria Dei. Vnde hôc sensu dixit Apostolus Roman. 1. v. 18. de Philosophis, qui cùm Deum agnoscerent, non tamen Deū, sed idola coluerunt: *Reuelatur*, inquit, *ira Dei super omnem impietatem & iniustitiam hominum eorum, qui veritatem Dei in iniustitia detinent*. Hæresim enim opponit hîc Apostolus fundamento fidei; q. d. Si quis firmum fidei suæ fundamentū stabilire & obsignare velit *discedat ab iniquitate*, id est, ab hæresi Hymenæi, Phileti, & aliorum Nouantium. Alludit rursum ad Core, Dathan & Abiron Numer. 16. de quibus ait Moses v. 26. *Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & nolite tangere quæ ad eos pertinent, ne inuoluamini in peccatis eorum*. Eodem enim modo iubet Apostolus hîc fideles fugere consortia hæreticorum.

Quibus gradibus peruenitur ad hæresim.

Secundò tamen planiùs & pleniùs, *iniquitas* hîc propriè & generatim sumi potest. Fuga enim omnis iniquitatis est signaculum firmi fundamenti, id est, fidei: qui enim fugit iniquitatem numquam incidet in hæresim: impossibile enim est virum iustū & sanctum, quamdiu sanctus manet, fieri hæreticum.

Hæresis numquam est primum peccatum.

Nam hæresis numquam primum est peccatum, sed semper necesse est præcedat vel ambitio, vel libido, vel alia iniquitas antequam homo ad tantam impietatem, quanta est hæresis, corruat.

Fuga iniquitatis cōplet prædestinationem.

Rursum fuga iniquitatis est signaculum firmi fundamenti, scilicet prædestinationis, gratiæ, constantiæ & perseuerantiæ fidelium & electorum, adeoque complet & perficit prædestinationis Dei fundamentum, estque causa electionis ad gloriam (ad hanc enim assurgit & extendit se Apostolus, vt dixi,) qui enim fugiunt libidinem & iniquitatem, purè & sanctè viuunt, in eoque perseuerant, hi sunt firma Dei fundamenta eligenda & collocanda à Deo in cælesti Ierusalem, vt fulgeant in omnem æternitatem.

Error Simonianorum.

Notat hîc Apostolus non sufficere ad salutem profiteri & inuocare nomen Domini, vt docebant Simoniani, & docent nostri hæretici; sed insuper requiri, vt quis declinet à malo, & faciat bonum. ita Chrysost. Theophyl. & alij.

Quomodo prædestinatio & electio sit in nostra potestate.

A Hinc sequitur Primò, quòd, licet Dei prædestinatio hôc sensu nō sit in nostra potestate quòd scilicet in mea potestate non sit efficere vt Deus me prædestinet, id est dare decernat, præparet ab æterno, & in tempore reipsa det mihi gratiam prædestinationis, talem scilicet cum qua me reipsa liberè cooperaturum, perseueraturum & saluandum præuidet: non autem decernat dare, nec det aliam gratiam cum qua præuidet me non cooperaturum, ideoque damnandum; salus tamen æterna & electio ad gloriam est in nostra potestate. Firmum enim prædestinationis Dei fundamentum nihil omnino impedit, quin in cuiusque adulti potestate sit discedere ab iniquitate, & emundare se à peccatis: vel adhærere iniquitati & inquinare se peccatis; ac consequenter, quin in cuiusque potestate sit saluari vel damnari, eligi vel reprobari. Id magis patebit

B v. 21. ita Chrysost. & Theophyl.

Refutatur aliquorum phantasia dicentium, Si sum reprobatus, non possum saluari.

Hac consideratione dispellenda est ista phantasia qua se nonnulli cruciant & in desperationem adigunt: Si prædestinatus sum ad gloriam, non possum ab ea excidere; si non sum prædestinatus, quidquid agam, non possum prædestinari: frustra ergo laboro circa me & meam æternitatem, actum iam est, omnia definita sunt à Deo: alterutrum quod de me à Deo definitum est, immutabile est, nec à me inuerti, aut in aliam partem inflecti potest. Hæc enim est falsa argumentatio, cùm vtraque eius propositio in antecedente sit falsa: statuit enim fatum quoddam ineuitabile. Potiùs sic argumententur: Si discessero ab iniquitate, & bene vixero, eligar & prædestinabor ad gloriam; si malè

C vixero, reprobabor & prædestinabor ad gehennam: bene ergo viuam, ne reprober, sed prædestiner ad gloriam & saluer. à bona enim vita pendet electio ad gloriam; sicut à mala vita pendet reprobatio & damnatio; adeoque bona vita electionis, sicut mala reprobationis est causa, atqui bona & mala vita, est in arbitrio & potestate cuiusque: quisque enim per gratiam Dei potest bene viuere, potest & malè, si velit; ergo electio quoque ad gloriam, & reprobatio est in arbitrio & potestate cuiusque. In cuius enim arbitrio & potestate est causa, in eiusdem arbitrio & potestate est & effectus illius causæ.

Quanto studio peccata vitanda.

Hinc Secundò, moraliter discimus, quanto studio peccata fugere debeamus, nimirum tanto, quāto æternam nostram salutem prosequimur, nam certissimum non tantùm signum, sed & causa efficacissima nostræ prædestinationis & electionis ad gloriam est, si peccata quàm studiosissimè euitemus, & superemus per virtutum contrariarum ex-

D ercitia, & sancta opera. Vnde S. Petrus epist. 2. c. 1. 10. *Satagite*, inquit, *vt per bona opera, certam vestram vocationem & electionem faciatis: hæc enim facientes, non peccabitis aliquando*. Et Paulus. 1. Cor. 9. 27. *Castigo*, inquit, *corpus meum, & in seruitutem redigo: ne fortè cùm alijs prædicauero, ipse reprobus efficiar*.

In magna avtem domo non solvm svnt vasa avrea et argentea, sed et lignea et fictilia] Vers. 20. Putat Adamus & alij, hîc esse secundam responsionem ad tacitam obiectionem vers. præcedentis, cur scilicet Deus in tanta fidelium paucitate permiserit quosdam ab Hymenæo subuersos à fide excidere. q. d. Id mirandum non est.

Cur in Ecclesia mali & boni.

Sicut enim mirum non est, imò ordinarium est, in vna & eadem domo varia reperiri vasa, quædam aurea & argentea, alia lignea & testacea: ita mirum non

non est, in vna & eâdem Ecclesia alios esse bonos, alios esse malos, alios saluandos, alios damnandos. Verùm ex hac applicatione sequitur non tantùm malos, sed & hæreticos esse in Ecclesia. Sic enim in eâdem domo sunt vasa quædam aurea, quædam verò testacea, per quæ significantur hîc hæretici ab Hymenæo in hæresim peracti, vt ipsi volunt. Adde, hanc occupationem nimis remotam, & longiùs petitam videri; præsertim cùm nil tale significent verba Apostoli, sed plana sint, planeque præcedentibus connexa.

Dico ergo, hæc verba cum proximè præcedentibus cohærere: dixerat enim Apostolus, *Discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomen Domini*: iā ne quis miretur & objiciat. Si ita est, & esse debet, vti dicis, quomodo ergo inter Christianos qui inuocant nomen Domini, nonnulli sunt improbi, qui non discedunt, sed sequuntur, iniquitatem? respondet Apostolus, id nemini mirum debere videri: si enim nemo miratur in magna domo reperiri tam vasa fictilia quàm aurea, tam vilia quàm honorifica, tam pollubra & matulas quàm lances & cyathos; pari modo nec mirari quis debet, si in eâdem Ecclesia quæ Deum colit adorat & inuocat, alij sint boni qui discedant ab iniquitate, alij sint mali qui sectentur iniquitatem. Quod vt meliùs intelligatur.

Magna domus hic est Ecclesia.

Quæritur, quid significet hæc *magna domus*? Respondet Primò, Chrysost. cum suis, & Theodoret. per *domum* intelligi mundum totum, non autem Ecclesiam quia in Ecclesia, ait, non sunt vasa lignea & fictilia, id est mali, sed tantùm aurea & argentea, id est, soli boni & iusti: in mundo autem sunt vtrique. Idem fuit sensus & expositio Nouati olim hæresiarchæ, quem hîc reijcit Ambrosius. Ne quis verò Chrysostomum hîc cum Nouato sentire putet, quòd soli iusti sint in Ecclesia, sciat eumdem Chrysostomum contrarium docere in psal. 39. assereréq; contra Nouatum & Caluinum, non solos bonos & electos, sed & malos ac reprobos esse in Ecclesia. Quod ergo hîc dicit, solos bonos ad Ecclesiam pertinere, intellige per se quasi partes & membra viua. mali enim sunt membra Ecclesię, sed semimortua; quia carent anima & vita primaria Ecclesiæ, quæ est charitas. Ecclesia enim est quasi vna persona politica, cuius corpus est exterior fidei professio, & communio cum alijs fidelibus in Sacramentis & sacrificijs sub vno capite Romano Pontifice: anima verò Ecclesiæ generalis & imperfecta, est fides; specialis verò & perfecta, est charitas. sicut enim hominis forma est anima tum vegetatiua & sensitiua, tum rationalis; & rationali propriè viuit homo, quà homo est, adeoque solum caput viuit propriè anima rationali: sic & charitate viuunt soli iusti; ceteri mali licet, viuunt tamen fide & spe; sicut in homine cetera mēbra licet non ratiocinentur, vt caput, sentiunt tamen & vegetantur, videnturque solum viuere anima vegetatiua & sensitiua. vide dicta Ephes. 4. v. 16 Huc referri potest expositio S. Basilij homil. *Quòd Deus non est auctor malorum. Vas aureum*, inquit, *est is, qui mente moribusq́, simplex ac sine dolo est. Argenteum, qui illo paulò est inferior dignitatis ac pretij æstimatione. Testaceum est, qui terrestria sapit, & frangi conteriq́, est aptus. Ligneum, qui per peccatum facilè sordet, & igni æterno materiam præbet.*

Error Nouati & Caluini.

Pulchra Ecclesiæ descriptio.

Anima Ecclesiæ & fides & charitas est.

Verùm Secundò, multò aptiùs per *domum* hanc non mundum, sed Ecclesiam intelligimus. Hæc enim est domus eorum qui inuocant nomen Do-

A mini, vti præcessit: & sic sæpè alibi Apostolus *domum Dei* vocat Ecclesiam, vt 1. Timoth. 3. v. 15. *Vt scias*, inquit, *quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est Ecclesia*. Ad Hebr. 3. 5. *Moses fidelis erat in domo eius*, id est, in Ecclesia & populo fidei Iudęorum. Hinc fideles quasi in eâdem domo, scilicet Ecclesia versantes vocat Apostolus *domesticos fidei*, Galat. 6. 10. ita S. August. libr. 4. de Baptism. contra Donat. c. 12. & alij passim.

Hæretici an & quomodo sint in Ecclesia.

Quæres Secundò, quęnam in hac domo, scilicet Ecclesia, sint vasa aurea & argentea, & quænam lignea & fictilia? Respondet Primò; S. August. loco citato vasa aurea & argentea esse fideles, lignea verò & fictilia esse hæreticos.

Dices, Ergo S. August. sentit hæreticos esse in domo, id est, in Ecclesia. Resp. Sentit eos esse in B Ecclesia non propriè, sed secundùm aliquid, scilicet, quia retinent characterem baptismi, veraque Ecclesiæ Sacramenta administrant, & ab Ecclesia quasi aliquo modo subditi puniri possunt. Denique antequam per publicam separationem & obstinationem ab Ecclesia se segregent, cum fidelibus in Ecclesia viuunt, dignitatemque & iurisdictionem quam in Ecclesia habuerunt, seruant. Agit enim S. Augu. contra Donatistas, qui volebant baptismum ab hæreticis tamquam ab Ecclesia extorribus collatum esse inualidum & iterandum. Sic & S. Cyprianus epist. ad Antonianum, censet Hymenæum & Philetum necdum publicè exisse ex Ecclesia, nec Ecclesiæ iudicio hucusque damnatos & eiectos fuisse, sed in ea adhuc quasi vasa fictilia delituisse.

Quid intelligat Paulus per vasa aurea, & fictilia.

Verùm Secundò & aptiùs, hæc ita explices; *domus*, est Ecclesia; *vasa*, sunt fideles: *aurea & argentea*, C sunt firmi & illustres in fide & iustitia; *lignea* verò & *fictilia*, vel, vt græcè est, ὀστράκινα, id est testacea, sunt vulgares, fragiles, infirmi in fide & charitate: nam hæretici nec vasa aurea, nec fictilia sunt, sed potiùs vasa fracta & ex domo proiecta & eiecta.

ET QVÆDAM QVIDEM IN HONOREM, QVÆDAM AVTEM IN CONTVMELIAM] In Græco est paronomasia, τιμὴν καὶ ἀτιμίαν, q.d. Quædam in decus, quædam in dedecus. Rursum Nota hebraismum; *vas in honorem*, id est, vas honorificum; *vas in contumeliam*, id est, vas vile & inglorium, vti sunt ollæ & matulæ. Tertiò, alludit Paulus ad factum Ieremiæ, qui cap. 18. iussu Domini fecit vas testaceum fragile, quod lapsu confractum, fuit in contumeliam, sed à Ieremia reparatum factum fuit in honorem; vt significaret idem futurum Iudæis si à D peccatis se expurgarent. vnde dicta Roman. 9. v. 21. Iam Quartò, quoad sensum putauit aliquando S. August. secutus S. Cyprianum, omnia & sola vasa aurea & argentea esse in honorem, ac vicissim omnia & sola lignea & fictilia esse in contumeliam: verùm accuratiùs rem expendens id retractat secutus Tichonium libr. 2. Retractat. c. 16. & meritò. Græca enim sic habent, καὶ ἃ μὲν εἰς τιμὴν ἃ δὲ εἰς ἀτιμίαν, id est, hæc quidem in honorem, hæc verò in contumeliam. q.d. Ex vasis tam aureis & argenteis, quàm ligneis & fictilibus, alia sunt in honorem, videlicet fideles ij qui in fide & iustitia persistunt, & reipsa constantes sunt, siue illustres sint, siue vulgares & fragiles. cetera verò tam aurea quàm fictilia, putà peccatores omnes qui sunt in peccatum mortale prolapsi, siue illustres, siue vulgares fuerint, sunt vasa in contumeliam.

Non omnia vasa aurea sunt in honorem, nec omnia fictilia in contumeliam.

Vasa aurea in contumeliam, testacea in honorem.

liam. Idem clarè patet ex exemplo Ieremiæ & Pauli ad Rom. 9. iam citato. Hi enim ex eodem luto vas testaceum faciunt vnum in honorem, alterum in contumeliam. Et sic in magna domo etiam nobilium & principum, videmus matulas sæpè & pollubra fieri ex argento; ac vice versa quædam testacea seruire principum mensis, vt ex eis faciant lances & orbes. Vnde olim vasa Samia, nunc porcellana, & Chinensia, quia tersa & polita licet lutea sint, habentur in pretio. Hinc Ausonius sic canit de Agathocle:

Agathocles rex, vt recordaretur se esse filium figuli, in figulinis vasis cœnabat.

Fictilibus cœnasse ferunt Agathoclea regem,
Atque abacum Samio sæpè onerasse luto;

vt scilicet perpetuò meminisset, se esse figuli filiū. Idem hic ex ijs quæ Paulus præmisit colligi potest: hisce enim verbis explicat illud versus præcedentis, *Discedat ab iniquitate omnis qui inuocat nomē Domini*, vt constet qui sint firma Dei fundamenta, quos Deus quasi suos signauit: iam autem discedere ab iniquitate iubet tam eos qui sunt vasa testacea, quàm qui sunt aurea. Hinc Quintò, clarissimè conuincitur in magna domo, id est Ecclesia, non tantùm esse bonos, sanctos, &, vt Caluinus vult, prædestinatos; sed etiam malos, peccatores & reprobos: sicut in arca Noë animalia erant tam immunda, quàm munda. sic in Christi domo & familia vas aureum fuit Iudas, sed factus est vas in contumeliam, cùm fur esse cœpit, & tandem fidem Christumque prodidit: Thomas verò de Christi resurrectione dubitans, fuit vas fictile, sed à Christo confirmatus, factus fuit vas in honorem. Vnde sequitur.

In Ecclesia sunt electi, & reprobi, contra Caluinum.

VERS. 21. SI QVIS ERGO SE EMVNDAVERIT AB ISTIS, ERIT VAS IN HONOREM, SANCTIFICATVM ET VTILE DOMINO, AD OMNE BONVM OPVS PARATVM] *Ab istis*, scilicet hæreticis, Hymenæo & Phileto, eorumq; asseclis, ita aliqui. Verùm vox *hæreticis*; hic remotiùs & inconcinniùs repetitur & reuocatur: nec enim propriè quis dicitur se ab hæretico, sed ab hæresi emundare. *Ab istis ergo*, supple, *vasis contumeliæ*, quod immediatè præcessit. vt scilicet discedat ab omni iniquitate: eò enim hæc omnia pertinent, vt dixi.

Nota τὸ *emundauerit*, id est, omnino expurgarit se: non enim sufficit purgare aut tollere ex anima vnum alterumve peccatum, sed omnia omnino euertenda & expurganda sunt, vt anima tota sit munda & pura: perinde vt nonnulli, præsertim Hollandi, suas domos & suam supellectilem ita emundant & expurgant, vt nihil sordium, sed omnis nitor & decor in ea appareat, imò resplendeat. Ita se emundauit S. Magdalena cui dimissa sunt peccata multa, quoniam dilexit multùm. de qua canit Ecclesia: *Post fluxa carnis scandala, fit ex lebete phiala, in vas translata gloriæ de vase contumeliæ.*

Necesse est tollere omnia peccata, non sufficit vnū aut alterum.

Nota secundò, τὸ *emundauerit se*. Hinc enim cōtra Nouantes patet, esse liberum arbitrium, hominemque per illud gratia Dei instructum & roboratum posse non tantùm moraliter benè viuere, sed & à peccatis se emundare & sanctificare.

Nec satisfacit responsio Bezæ dicentis, hominem se emundare non per liberum arbitrium, sed per efficacem impressionem Dei, qua Deus ipse solus efficaciter & potenter efficit in homine vt ipse se emundet: solùm enim Deum in homine efficere bonam & efficacem voluntatem emundandi seipsum, hancq; in solidum vni Deo deberi. Nam

Refutatur error Bezæ & Nouatorū dicentium non esse liberum arbitrium.

A si Deus totam hanc emundationem solus peragit, ita vt nihil agat liberum hominis arbitrium; frustra homines hic adhortatur Apostolus, vt discedant ab omni iniquitate, & ab ea se emundent. Sicuti frustra diceretur mari, Emunda te à cadaueribus: & cereuisiæ, Emunda te à fæcibus: vtrumque enim necessariò & naturaliter peragit & mare & cereuisia. ita S. Ambr. & Chrysost. qui ait. *Vides*, inquit, *vt non natura, carnalisve necessitatis sit, aureū esse vel fictile, sed nostra tantummodò voluntatis*. Sic Christus Matth. 12. v. 33. *Aut facite*, inquit, *arborem bonā, & fructū eius bonum; aut facite arborem malā, & fructum eius malum.* Quod explicans S. August. lib. de actis cùm Felice Manichæo c. 4. *Nemo*, inquit, *nisi Dominus arborem facere potest: sed habet vnusquisq; in voluntate sua, aut eligere quæ bona sunt, & esse arbor bona; aut quæ mala, & esse arbor mala.*

B Nota Tertiò iustos qui se à peccatis emundant, vocari *vasa in honorem sanctificata, & vtilia Domino:* quia scilicet apta & præparata sunt ad omne opus bonum v.g. ad piè, castè, sobriè viuendum, ad patientiæ, humilitatis, charitatis, aliarumq; virtutum omnium actus exercendos. Hic enim est fructus iustitiæ & amicitiæ Dei, quòd scilicet Deus ipsos quasi amicos suos gratiâ sua instruat, roboret, excitet, præueniat ad quæuis virtutum opera peragenda; & quo homo magis se iustificat & sanctificat, eo ad maiora & magis heroica bona opera hominem excitat & corroborat Deus, adeoque subinde ad miracula facienda. E contrario iniusti, qui sunt in peccato mortali, sunt vasa in contumeliam, polluta, inutilia, prona & comparata ad omne malum. Vide ergo quàm peccatum fugere, &, si in peccatum inciderimus, quàm solicitè & citò à peccatis nos expurgare debeamus, ne illa nos suo pondere in alia & alia, ac tandem in barathrum detrahant. C

Locus moralis de fuga peccati.

Nota Quartò. Per vasa fictilia & vasa in contumeliam, non intelligit Hymenæum. Philetum, aliosque hæreticos, sed quosuis malos & peccatores, vti dixi. Hinc tamen remotè colligendum relinquit Apostolus non mirum videri debere, si inter tam varios, aliqui maximè fragiles & inconstantes, vti à iustitia & sanctitate, ita tandem à fide & Ecclesia deficiant, putà, Hymenæus, Philetus, eorumque gregales ab eis subuersi: sicut mirum non est, in magna domo, vbi multa sunt vasa aurea & fictilia, partim ad decora, partim ad vilia & dedecorosa hominis obsequia comparata, ex eis nonnulla, præsertim testacea, frangi & è domo abijci; quæ non ab alio quàm à Deo reparari & restaurari possint. D

Per vasa in contumeliā quos intelligat Apostolus.

IVVENILIA DESIDERIA FVGE: SECTARE VERO IVSTITIAM, FIDEM, CHARITATEM, ET PACEM] VERS. 22. *Iuuenilia desideria*, vel, vt græcè est, ἐπιθυμίας, id est, cupiditates, vocat leuitatem, gulam, libidinem, præcipitantiam animi, impetus, & omnia adolescentiæ vitia, ad quæ iuuenes (qualis erat Timotheus cùm Episcopus crearetur) propensi sunt: hisce enim opponit iustitiam, fidem, charitatem. ita Chrysost. Ambr. & alij. Verùm magis propriè & directè respexit Apostolus ad curiositatem, ambitionem, & inanem gloriam, quam iuuenes ambiunt, præsertim docti, vt velint videri subtiles, sapientes, ceterisque doctiores; ideoque quærunt & proponunt nouas, curiosas, sed stultas & indisciplinatas quæstiones, ex quibus oriuntur lites & pugnæ, vt sequitur; quibus opponit Apostolus charitatem,

Vitia adolescentum.

&

& pacem, omnemque iustitiam, id est, vitæ integritatem. q. d. Noli vt iuuenis, ambire sapientis & doctoris nomen, sed ambi vitæ integritatem, ac præsertim charitatem & pacem, vt in ijs excellas. Redit enim Apostolus ad v. 15. & 16. vbi monuit Timotheum, vt se exhibeat operarium inconfusibilem, qui rectè tractet verbum veritatis, & vt profanas ac inanes vocum nouitates deuitet, quales sectati sunt Hymenæus & Philetus: ad quos ea occasione huc vsque digressus, iam ad interruptum sermonem & propositum suum redit; scilicet, vt doceat Timotheum Episcopum, quid & quomodo, qua scilicet æquitate, grauitate, modestia, charitate populum docere, & errantes corrigere ac reuocare debeat.

VERS. 23. STVLTAS ET SINE DISCIPLINA QVÆSTIONES DEVITA: SCIENS QVIA GENERANT LITES] Pro *sine disciplina* græcè est ἀπαιδεύτους, id est, vt Amb. ineruditas, insensatas, quæ scilicet nihil habent sensus, nihil ad veram disciplinam & sapientiam conferunt, quales sunt quęstiones futiles Iudæorum, de suis genealogijs, & Gentilium, de suis deorum fabulis, vti dixit epist. 1. c. 1. v. 4.

VERS. 24. Secundò, pro *deuita*, græcè est παραιτοῦ, id est, reijce, & respue. Tertiò, pro *lites* græcè est μάχας, id est, pugnas: lites enim non sunt aliud quàm pugnæ non verberum, sed verborum.

S. Ephrem numquam cum aliquo Christiano contendit. SERVVM DOMINI NON OPORTET LITIGARE] Græcè μάχεσθαι, id est, pugnare & digladiari, scilicet verbis, id est, litigare. Ita S. Ephrem moriens in suo testamento gloriatur, quòd numquam cum vllo Christiano verbis contenderit aut litigarit. Ita de Christo prædixit Isaias, vt habet S. Matth. c. 12. v. 16. *Non contendet, neque clamabit, neque audiet aliquis in plateis vocem eius.*

VERS. 24. & 25. *Quatuor dotes necessaria bono pastori.* SED MANSVETVM ESSE AD OMNES, DOCIBILEM, PATIENTEM, CVM MODESTIA CORRIGENTEM EOS QVI RESISTVNT VERITATI] Nota hîc quatuor dotes necessarias bono pastori & doctori. Primò enim decet eum esse *mansuetum*. Secundò, esse *docibilem*, id est, qui non litiget, sed docilis sit, & doceri se sinat, inquit Anselm. & Cyprian. ep. ad Stephanum Pontificem. Verùm hæc non tam doctoris quàm discipuli est virtus; sed respondet Cyprianus. *Oportet*, inquit, *Episcopum non tantùm docere, sed etiam discere, quia & ille meliùs docet, qui quotidie proficit, & crescit discendo meliora.* Verùm vt hoc ita sit, hic sensus non respondet Græco. Nam græcè est διδακτικόν, id est, aptum & paratum ad docendum, ita Syrus & Theophyl.

Tertiò, *patientem*, intellige non morborum, aut aduersitatum, sed morum & infirmitatum proximi: vt scilicet toleret huius siue auditoris, siue obtrectatoris proteruiam, illius duritiem, alterius scōmata: vti medicus tolerat ægrotantis phrenetici conuicia & ineptias; nec desperet, sed patienter & longanimiter eorum conuersionem, & assiduæ suæ doctrinæ exhortationisque fructum expectet, vti piscatores toto die piscantur, & piscium capturam vel ipsa vespera expectant; & sicut agricolæ post tot labores & menses patienter messem expectant, inquit Chrysost. & hoc significat Græcum ἀνεξίκακον.

Locus mirabilis de virtute mansuetudinis. Quartò, pro *modestia*, græcè est πραότητι, id est, mansuetudine & lenitate. Vide Chrysost. homil. de mansuetudine tom. 5. & S. Dionys. epist. 8. ad Demophilum vbi ait: *Hebræorum tradit historia, Mosen eximiæ mā̄suetudinis merito, diuina amicitia & familiaritate dignatum: ac si quando ipsum diuino aspectu excidisse commemorat, non id ei, priusquam à mansuetudine defecerit, contigisse describit. Erat enim, inquit, mansuetus valdè, atque ideo Dei famulus dicitur, digniorque Prophetis omnibus, cui Deus visionis suæ gratiā largitetur.* Et infrà: *Nouerat enim oportere eum qui Deo bono familiariter iungitur, quàm maximè conari ei pro viribus simillimum fieri.* Deinde tales quoque fuisse docet Iob, Ioseph, Abel, & Dauid; de quo dixit Deus, *Inueni virum secundùm cor meum.* Hinc canit ipsemet Dauid: *Memento Domine Dauid, & omnis mansuetudinis eius.* Talem denique fuisse docet Christum; qui circumdatus fuit infirmitate, fratribusque per omnia assimilari voluit, vt disceret compati & condolere ijs qui ignorant & errant. *Atque hoc* (inquit S. Dionys.) *eximiæ in se dilectionis argumentum capit* (Christus) *si oues eius modestißima gubernatione pascamus; & nequam appellat eum, qui conseruo non dimiserit debitum.* Denique sub finem epistolæ, miram hac de re visionem refert, quæ S. Carpo ostensa fuit.

Quintò, pro *qui resistunt veritati*, græcè est tantùm, τοὺς ἀντιδιατιθεμένους, id est, τοὺς ἐναντία φρονοῦντας, id est, qui contraria; & , vt legit Ambros. diuersa sentiunt, qui alterius sunt sententiæ. Non agit hîc de formatis & obstinatis hæreticis (hoc enim vitari iubet) sed de ijs, qui vel ex mala instructione, vel ex malorum consortio, aut aliunde prauas imbiberūt opiniones: hos enim leni correptione, quasi medicina sanandos esse docet. Hinc patet, τὸ *veritati*, non esse in Græco, sed rectè noster Interpres illud, vtpote subintellectum, expressit; vti & S. August. libr. de Correptione & gratia ca. 5. Syrus pro *veritati*, habet לְקֻבְלֵהּ *lecubele*, id est, sibi, vel cōtra se. q. d. Episcopus & doctor leniter corripiat eos qui sibi docenti contradicunt. Pulchrè & piè S. Chrysost. *An non vides*, inquit, *parentes quomodo filijs suis, licet de vita desperatis, assideant lacrymantes, lamentantes, exosculantes, omnia quæ possunt admonentes ad supremum vsque halitum, hac tu quoque facito pro fratribus. Et tamen illi non possunt lacrymis ac lamentis morbum depellere, aut mortem imminentem abigere: tu verò frequenter poteris animam deploratam, assiduitate instantiaque per lamenta reuocare ac suscitare.* *Quomodo doctor, & Episcopus agere debeat cum ijs qui sibi contradicunt.*

NEQVANDO DEVS DET ILLIS POENITENTIAM, AD COGNOSCENDAM VERITATEM] *Ne quando*, id est, si fortè, si quando: Græcum enim μήποτε, tam si quando, quàm nequando significat. Μὴ enim non semper negantis, sed etiam dubitantis est. ita Theophyl. Subaudi, *vt experiatur*. q. d. Episcopus patienter toleret, & leniter corripiat eos, qui fidei contrariantur, *vt experiatur*, si fortè, vel num fortè, aliquando *det illis Deus patientiam*, id est suâ gratiâ commoueat, compungat & conuertat eos. VERS. 25.

Nota Deus non dat pœnitentiam, fidem & charitatem eo modo quo puero datur pomum, aut militi equus: pœnitentia enim non est instar pomi aut equi; sed est actus liber voluntatis, qui ab alio propriè dari non potest, sed ab ipsa voluntate liberè elici debet. Dicitur ergo Deus dare pœnitentiam & alias virtutes, quia suâ gratiâ excitat & impellit liberū arbitrium, vt ipsum spōte sua ex seipso, cooperante gratia Dei, pœnitentiæ, aliarumque virtutum actus eliciat. vide dicta 1. Corinth. 7. v. 7. *Quomodo Deus dicatur dare pœnitentiam, cęterasque virtutes.*

Hinc Nota Secundò, neminem à peccatis posse resurgere & agere pœnitentiam, nisi Deus id illi dederit, & sua gratia ad hoc eum excitarit. Vnde S. August. Enchiridij cap. 82. *Non solum, inquit, cùm agitur pœnitentia, verùm etiam vt agatur, Dei misericordia*

cordia necessaria est: alioqui non diceret Apostolus de quibusdam: Ne forte det illis Deus pœnitentiam. A

Non desperandum, nec cessandum in errantium correctione.

Aliter hunc locum explicat Anselmus, q. d. Apostolus. Non debemus despondere animum, nec cessare ab errantium correptione, etsi illi se corrigere nolint: ne fortè aliquando nobis cessantibus, & curam eorum abijcientibus, Deus curam eorumdem suscipiat, detq; illis pœnitentiam; itaque Deus sua charitate nostram tepiditatem confundat & pudefaciat. Hic sensus magis pius & moralis est, quàm litteralis & genuinus.

VERS. 26. ET RESIPISCANT A DIABOLI LAQVEIS, A QVO CAPTIVI TENENTVR AD IPSIVS VOLVNTATEM] Pro *resipiscant*, græcè est *ἀνανήψωσιν*, quod duo significat: Primò, redeant ad sobrietatem: Secundò, euigilent, vel expergiscantur *νήφειν* enim tam euigilare, quam sobrium esse significat. Hinc sequitur peccatores, & maximè illos qui à fide aberrant, esse ebrios & dormientes, essèque quasi emotæ mentis, vt veritatem veramque ad beatitudinem viam videre & intueri non possint. B

Laquei diaboli quales.

Nota. Pro *diaboli laqueis*, Theophyl. vertit, *à diaboli reti*; Quia, inquit, diabolus multas habet artes & insidias quasi tendiculas, quales habet rete, quibus mentes hominum præsertim peccatorum irretit & illaqueat.

Tertiò, pro *à quo captiui tenentur*, græcè est *ἐζωγρημένοι*, quod propriè dicitur de ijs, qui viui capiuntur; vti milites bello victi, aut sicuti feræ reti captæ. Hinc patet peccatorem esse diaboli captiuum, quia peccatum quasi funem, quo trahatur, sponte sua diabolo tradidit. Idque Primò, quia à peccati & diaboli potestate nulla sua naturali vi aut virtute, sed sola gratia Dei eximi potest. Secundò, quia diabolus peccatorem quasi suum seruum agitat & impellit quò vult, ad alia & alia peccata; sed ita vt peccator viuus, id est liber, remaneat: quia tentari, vexari, impelli à diabolo, non autem in cōsensum & peccatum nouum adigi aut compelli potest, nisi liberè tentanti & tentationi cedat & consentiat; vt sæpè fit in tanta hominum maximè peccatorum infirmitate.

Peccator est diaboli captiuus.

Quartò, *τὸ ad illius voluntatem*. Beza sic intelligit, ad *illius*, scilicet Dei, voluntatem præstandam. Verùm hoc nimis remotum est, vt ex v. præc. nomen *Deus* hîc reuocetur; præsertim cùm proximè præcedat nomen diaboli, ad quod longè commodiùs referri potest pronomen *illius*. Nec obstat diuersitas relatiuorum in Græco *αὐτοῦ* & *ἐκείνου*; quasi illud ad diabolum, hoc ad Deum pertineat. Apostolus enim copiæ gratia noluit repetere *τὸ αὐτοῦ*, sed pro eo substituit *ἐκείνου*, etiamsi de eâdem persona, putà diabolo, loqueretur, eritque tunc sensus efficacior & penetrantior, qui peccatores à peccato deterreat, & ad pœnitentiam celerem incitet; nimirum si cogitent se quamdiu in statu peccati consistunt, ita à diabolo captiuos teneri, vt ad eius voluntatem & libitum huc illuc ad quæuis vitia impellantur. Perinde enim, vt nauis fracto gubernaculo illuc ducitur quò tempestas voluerit: sic & homo diuinæ gratiæ auxilio perdito per peccatū, non quod vult ipse, sed quod diabolus vult agit, & operatur, inquit Chrysost. Idipsum pulchra similitudine pueri qui auiculam filo ligatam retinet, & huc illuc auolare sinit, sed mox filo retrahit, declarat S. Ansel. li. de Similitud. c. 189. *Instar huius pueri, inquit, iocatur diabolus cum peccatoribus, quos irretitos suis laqueis, pro sua voluntate in diuersa vitiorum impedimenta pertrahit. Sunt enim multi auari, ebriosi, luxuriosi, qui proponunt auaritiam, gulam, libidinem deserere, & putāt instar auis se libere auolaturos: sed quia prauo vsu irretiti ab hoste tenentur, nolentes in eadem vitia deijciuntur, fitq; hoc sæpiùs, nec omnimodū liberantur, nisi magno conatu & gratia Dei funis rumpatur praua consuetudinis.* C

Periculosus peccatorum status.

Peccator auicula filo diaboli ligata.

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Describit mores impios hæreticorum, à v. 1. vsque ad v. 10. inde hortatur Timotheum ad constantiam, patientiam & martyrium, vsque ad v. 14.

A v. 14. ad finem vsque, eumdem incitat ad studium sacræ Scripturæ, tamquam quæ vtilis sit, vt perfectus sit homo Dei, & ad omne opus bonum instructus.

1. HOc autem scito, quòd in nouissimis diebus instabunt tempora periculosa,
2. erunt homines seipsos amantes, cupidi, elati, superbi, blasphemi, parentibus
non obedientes, ingrati, scelesti. 3. sine affectione, sine pace, criminatores, incon-
tinentes, immites, sine benignitate, 4. proditores, proterui, tumidi, & voluptatum
amatores magis quàm Dei: 5. habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem
eius abnegantes. Et hos deuita: 6. ex his enim sunt, qui penetrant domos, & ca-
ptiuas ducunt mulierculas oneratas peccatis, quæ ducuntur varijs desiderijs: 7. sem-
per discentes, & numquam ad scientiam veritatis peruenientes. 8. Quemadmo-
dum autem Iannes & Membres restiterunt Mosi: ita & hi resistunt veritati, homines
corrupti mente, reprobi circa fidem. 9. sed vltrà non proficient: insipientia enim
eorum manifesta erit omnibus, sicut & illorum fuit. 10. Tu autem assecutus es
meam doctrinam, institutionem, propositum, fidem, longanimitatem, dilectionem,
patientiam, 11. persecutiones, passiones, qualia mihi facta sunt Antiochiæ, Iconij
& Lystris: quales persecutiones sustinui, & ex omnibus eripuit me Dominus. 12. Et
omnes, qui piè volunt viuere in Christo Iesu, persecutionem patientur 13. Mali
autem homines, & seductores proficient in peius, errantes, & in errorem mittentes.

14. Tu

14. Tu verò permane in ijs quæ didicisti, & credita sunt tibi: sciens à quo didiceris.
15. & quia ab infantia sacras litteras nosti, quæ te possunt instruere ad salutem, per fidem, quæ est in Christo Iesu. 16. Omnis Scriptura diuinitus inspirata, vtilis est ad docendum, ad arguendum, ad corripiendum, ad erudiendum in iustitia; 17. vt perfectus sit homo Dei, ad omne opus bonum instructus.

VERS. 1. HOC AVTEM SCITO, QVÒD IN NOVISSIMIS DIEBVS INSTABVNT TEMPORA PERICVLOSA] Pergit Apostolus præmonere & confirmare Timotheum ne miretur cùm viderit subnasci in Ecclesia hæreticos, qui fidem & virtutem Christianam eliminent, quales fuerunt Simon, Menander, Carpocrates, Cerinthus, & Gnostici: de quibus hunc locum Apostoli intelligit Epiphan. hæresi 26. Hi enim sceleratissimi fuerunt, planeque addicti carnis delicijs & libidinibus; hique speciem pietatis præ se ferebant, sed eius virtutem abnegabant. Nam de hæreticis loqui Apostolum patebit v. 6. 8. & sequentibus. Nota. *Tempora nouissima* nonnulli intelligunt tempora Antichristi: tunc enim sceleratissimi erunt tam hæretici, quàm homines, ac præsertim ipse Antichristus hæresiarcha. Verùm non ea solùm, sed etiam proximè Paulum sequentia tempora vocari hîc *nouissima*, patet ex eo quod Timotheo iubet v. 5. dicens, *Et hos deuita*, & ex eo quod sequitur v. 6. *Ex his enim sunt qui penetrant domos*, &c. quibus verbis præsentia vel iam incipientia tempora denotat.

Simon, Menander, Carpocrates, Cerinthus & Gnostici, quales.

Quæ hic vocet Paulus tempora nouissima.

Quæres, quomodo ergo illa hîc vocat *nouissima*? Respondeo, per hebraismum: Hebræū enim אחרי *achare*, quod noster Interpres vertere solet *nouissimum*, significat id quod sequens & posterius est, siue proximè sequatur, siue remotè. q. d. Apostolus, *In nouissimis*, id est, in sequentibus, atque adeò iam incipientibus tēporibus erunt periculosi dies. Nouissima ergo tempora hîc vocat ea, quæ à suo tempore decursura & secutura erant vsque ad finem mundi. Adde Prophetas Messiæ, siue Christi, tempus vocare nouissimum, quia est vltima mundi ætas, vltimaque lex, religio & Ecclesia Christi, cui nulla alia succedet. Sic dicitur ex Ioële Act. 2. *Et erit in nouissimis diebus, effundam de Spiritu meo super omnem carnem*. Et 1. Ioan. 2. 18. *Filioli, hora nouissima est*, id est nouissimum tempus, nouissimus status Ecclesiæ ac mundi iam est.

Hebræum achare, nouissimum vertitur & sequens.

Nota Secundò. Pro *tempora periculosa*, græcè est καιροὶ χαλεποὶ, id est tempora difficilia & molesta; quia scilicet homines illis temporibus futuri erunt difficiles & molesti, imò pessimi, vt sequitur. ita Chrysost.

VERS. 2. ET ERVNT HOMINES SEIPSOS AMANTES] Nota Copula *&*, non tam copulatiua, quàm causalis hîc est, idemq; significat quod *quia*: dat enim causam cur futura sint tempora periculosa, quia scilicet erunt homines sui amantes. Sic Hebræi sæpè *vau* copulatiuum sumunt pro כי *ki* id est, *quia*. Romana Biblia non habent τὸ *&*.

Nota Secundò. Pro *seipsos amantes*, græcè est, φίλαυτοι, id est sui amantes, suæ gloriæ, lucris, commodis studentes. philautia hæc siue amor sui omnium malorū est origo. *Philautus enim qui se amat*, inquit Plato libr. 5. de Legibus, *cùm seipsum magis quàm veritatem honorandam putet, quid iustum, bonū, pulchrum sit, malè iudicat*. Additq; Plato: *Decet sanè eum qui magnus vir futurus est, neq; seipsum, neque sua diligere; sed iusta semper, siue ab ipso, siue ab alio gerantur*. Hinc S. Aug. initio l. 14. de Ciuit. duas ciuitates constituit, vnam Dei, alteram diaboli. *Ciuitas*, inquit, *Dei incipit & construitur ex amore Dei, & crescit ad odium sui ipsius: ciuitas verò diaboli incipit ab amore sui, & crescit vsque ad odium Dei per contemptum proximorum. qui enim proximum odit & contemnit, mox etiam Deum odio habebit & contemnet*. Nam hæc duo maximè sibi contrariantur; scilicet charitas, & philautia siue amor sui. Charitas enim se dilatat & diffundit in Deum & proximum, amor verò sui omnia sua in arctum constringit & reflectit in seipsum, vt notat Theophyl. Vnde S. Anselm. ex S. Augustino singula quæ hîc sequuntur vitia pastoribus Ecclesiæ applicans & explicans, omnia ostendit manare ex philautia, siue ex amore sui. vide eum, si lubet. Quare rectè concludit S. August. tract. 123. in Ioannem, amorem sui non esse amorem, sed odiū sui. *Nescio*, inquit, *quo inexplicabili modo quisquis seipsum, non Deū amat, non se amat; & quisquis Deū, non seipsum amat, ipse se amat. Qui enim non potest viuere de se, moritur vtiq; amando se: cùm verè ille diligitur de quo viuitur, non se diligendo magis diligit, qui propterea se non diligit, vt eum diligat de quo viuit.*

Philautia quantorum malorum origo.

Amor sui non est amor, sed odium sui.

CVPIDI] Græcè φιλάργυροι, id est, amatores pecuniæ, auari.

ELATI] Græcè ἀλαζόνες, id est fastuosi, arrogantes, iactabundi, vt suam eruditionem, eloquentiam & virtutes etiam supra veritatem extollant & iactent.

Nota mores hæreticorum, de quibus hic agit Paulus.

VERS. 3. SINE AFFECTIONE] Græcè ἄστοργοι, id est, vt Primasius, sine pietate, inhumani, impij in parētes, vxores, famulos, cognatos, benefactores, vt naturalem affectum & compassionem, quæ Græcis στοργὴ dicitur, exuisse, & insensibiles ac barbari effecti, brutorum aut saxorum duritiem & stuporem induisse videantur. ita Theophyl. Vnde ex S. August. Anselm. vertit *sine visceribus compassionis*.

SINE PACE] Græcè ἄσπονδοι id est, sine fœdere; putà fœdifragi, vt, sicut cum suis pietatem non seruant, ita cum externis amicitiç & fœderū iura non ineant, vel inita non colant, sed violent. S. August. tractat. 123. in Ioann. intelligit inquietos, qui alios quiescere non sinunt, sed vbique pacem turbant.

INCONTINENTES] Græcè ἀκρατεῖς, id est intēperantes, scilicet, gulosi & luxuriosi. Chrysost. tamen generaliùs intelligit eos qui quasuis immodicas voluptates, & animi cupiditates moderari & frænare nesciunt; sed eas proni, quasi pecora sequuntur. His e enim cohibendis generalis virtus, continentiæ scilicet, ponitur ab Aristotele.

SINE BENIGNITATE] Græcè ἀφιλάγαθοι, id est, non amantes bonos; putà *bonorum osores*, vt vertit Vatablus. hæc enim vitia priuatiua, per miosin, positiuum vitium virtuti, quã priuant oppositum significant, vti iam exposui in singulis.

VERS. 4. PROTERVI] Græcè προπετεῖς. id est, vt vertit Vatablus *præcipites* & *temerarij*; Theophyl. vertit, *leues* & *instabiles*.

TVMIDI] τετυφωμένοι id est, qui typho superbiæ turgent, inflantur & tument.

VOLVPTATVM AMATORES MAGIS QVAM DEI] Id venustiùs & significantiùs vna voce exprimunt Græca, φιλήδονοι μᾶλλον ἢ φιλόθεοι. Epiph. hæresi 36. putat hîc Apostolum perstringere spurcissimas

cissimas Simonis & Gnosticorum voluptates ac libidines, eosdem taxat Iudas in sua epist. quòd *Domini nostri gratiam transferant in luxuriã*. Ita passim hæresiarchæ & hæretici voluptuarij fuerunt, eaque de causa plurimos habuerunt asseclas, sicut & Epicurus plures discipulos habuit, quàm alij philosophi. *Epicuri*, inquit Lactantius libr. 3. Diuin. instit. cap. 16. *disciplina multò celebrior semper fuit, non quia veri aliquid afferat, sed quia multos ad populare nomen voluptatis inuitat: nemo enim non in vitia pronus est, eaq; vincere difficillimum est.* Nam, vt ait Cyprianus libr. de Bono pudicitiæ, *voluptatem vicisse voluptas est maxima: nec vlla maior est victoria, quam ea, quæ a cupiditatibus refertur. qui enim hostem vicit, fortior fuit, sed altero; qui verò libidinem repressit, seipso fortior fuit.*

Hæretici & hæresiarcha passim voluptuarij.

Voluptatem vincere voluptas maxima.

Notat Theophyl. eos qui amant corporis voluptates, nõ posse affici Deo & rebus diuinis: voluptates enim spirituales quæ animum erigunt ad cælestia, contrariæ sunt carnalibus quæ animum deprimunt & effeminant. Hinc nobilis ille Gentilis, cùm à suis ad carnis illecebras pelliceretur: *Absit*, inquit, *vt eò animum nobilem deijciam meq; corporis mei mancipium efficiam.* Et alter: *Magna*, inquit, *corporis cura, magna virtutis iniuria est.*

Vers. 5. Habentes speciem quidem pietatis, virtutem autem eius abnegantes] Pro *speciem pietatis*. S. Cyprian. lib. de Vnit. Eccles. legit, *deformationem religionis* hoc est, formam & speciem religionis, vt videantur eius velle inducere reformationem, seque vocent reformatæ religionis, cùm reuera eiusdem deformationem inducant, sintque deformatores. Nam, vt sequitur, *virtutem*, græcè δύναμιν, id est, vim & rem, putà pietatem ipsam, quam simulant, non habent, nec operibus ostendunt, sed *abnegant*. q. d. Hypocritæ sunt, qui latentem impietatem specie virtutis tegunt. *Profitentur*, inquit, Ambr. *se Christianos, cùm sint & nequissimi opere, & sensu peruersi.* De quibus Christus Matt. 7. v. 15. *Attendite*, inquit, *a falsis prophetis, qui veniũt ad vos in vestimentis ouium, intrinsecùs autẽ sunt lupi rapaces.* Nam vt ait Cyprian. ad Iubaianum: *Hæretici imitantur Catholicos, sicut simiæ imitantur homines, & sicut lupi imitantur canes, quibus similes sunt.* Hinc S. August. serm. 11. super Matth. docet hæreticos formam quidem pietatis habere, sed sine virtute & fructu nisi Ecclesiæ reconcilientur. *Sicut*, inquit, *potest esse visibilis forma palmitis etiam extra vitẽ, sed tamen inuisibilis radicis vitam habere nõ potest, nisi in vite.* Taxat ergo Apostolus hîc propriè hæreticos, qui sua adulatione, blandiloquentia, hypocrisi, habitu & specie externa videntur pij & religiosi, pieque ac sanctè loqui, sed interim impia sua dogmata, sensim sine sensu instillant, ac simul ad sua vitia & concupiscentias explendas alios, ac præsertim mulieres oneratas peccatis, vt sequitur pertrahunt. *Nam sanctimoniam*, inquit Ambr. *defendunt, & lege sua fauente turpiter viuunt, misericordiã laudant, cùm inter se iniusti deprehendantur; mundum spernendum asserunt, & semper accuratè procedũt; ieiunijs se insistere iactanter prædicant, cùm omnes saginati videantur, tãtùm quòd arte quadam pallidi cernantur, vt fallant.*

Hæreticorũ hypocrisis & simulatio.

Et hos devita ἀποτρέπου, id est, auersare. Episcopo enim non satis est vitare hæreticos, sed eos auersari, imò ijs aduersari debet.

Vers. 6. Ex his enim svnt qvi penetrant (græcè ἐνδύνοντες, id est subeunt, &, vt Ambr. *irrepunt*) domos: et captivas dvcvnt (S. Cyprianus legit, *prædantur*) mvliercvlas oneratas peccatis, qvæ dvcvntvr variis desideriis] Pro *oneratas*, græcè est σεσωρευμένα, id est, accumulatas & cumulo peccatorum obrutas; quæ quasi bruta agũtur varijs desiderijs curiositatis, nouitatis, gloriæ, deliciarum, ornatus, luxuriæ. *Mirum negotium*, ait Cyprianus lib. de Bono pudicitiæ *mulieres ad omnia delicata, ad vitiorum sarcinas fortiores sunt viris.* Has quasi dignum tali patella operculum, in suas hæreses post se captiuas facilè abducunt hæretici, tum quia mulier animal est molle, flexile & inconstans, tum quia earum desiderijs indulgent, ijsque se accommodant; tum quia carnis licentiam docent, & pœnarum ac gehennæ metum auertunt. Hinc docet Theophyl. & Oecum. quòd vir qui ab hæretico seduci se sinit, non vir, sed mulier haberi debet.

Mulieres in vitijs fortiores sunt viris.

Notat S. Hieron. epist. ad Ctesiphontem tom. 2. omnes hæreses per mulieres propagari cœpisse. *Simon Magus*, inquit, *hæresin condidit adiutus auxilio Helenæ meretricis. Nicolaus Antiochenus omnium immunditiarum conditor choros duxit femineos. Marcion quoque Romam præmisit mulierem ad maiorem lasciuiam. Apelles Philomenem comitem habuit. Montanus Priscam & Maximillam primùm auro corrupit, deinde hæresi polluit. Arrius vt orbem deciperet, sororem principis antè decepit. Donatus Lucillæ opibus adiutus est. Elpidium cæcum Agape cæca duxit. Priscilliano iuncta fuit Galla non Gente, sed nomine.*

Hæreses per mulieres propagatæ.

Vers. 7. Semper discentes, et nvmqvam ad scientiam veritatis pervenientes] id est, peruenire valentes. Hoc enim est Græcum δυνάμενα idque tum doctorum, tum suo vitio. Hæretici enim præsertim qui se Gnosticos quasi sapientes & scientes nuncupabant, nihil veri, veræque pietatis docere possunt. Rursum, mulierculæ hæ oneratæ peccatis, & plenæ cupidinibus, veritatis & pietatis incapaces sunt; tum quia parum habent critici, & inconstantes sunt, vt ab vna quæstione, antequam eius solutionem percipiant, ad aliam dilabantur; tũ quia curiosa scire tantùm & intelligere volunt, non autem practicè sapere & agere; tum quia suis desiderijs aguntur & excæcantur. *Quomodo enim poterunt onerata peccatis mentes per viam rectã incedere, nedum progredi, quæ excæcata ipsam viã videre & intueri non valent?* inquit ex S. Augustino Anselmus.

Hæretici nihil veræ scientiæ habent.

Vers. 8. Qvemadmodvm Iannes et Mambres restitervnt Mosi, ita et hi resistvnt veritati, homines corrvpti mente, reprobi circa fidem] Ita, scilicet *Iannes & Mambres*, legũt Roman. Plantin. Anselm. & alij. Verùm Regia, Græca, Syra & Numenius apud Euseb. libr. 9. de Præparat. Euang. c. 3. legunt *Iannes & Iambres*.

Iannes & Mambres qui & quales, & vnde hæc nomina sumpserit Paulus.

Nota. Hæc sunt nomina duorum magorũ Pharaonis, qui in Exodo narrantur Mosi restitisse, & cum eo in miraculis & portentis edendis certasse; & licet Moses eorum nomina non exprimat, Paulus tamen aliunde ea didicit, & hîc expressit.

Quæres, vnde ea didicerit Paulus? Respondet Ambr. & Origen. homil. 35. in Matth. Ex libro apocrypho hac de re edito, qui inscribitur *Iannes, & Mambres*. hunc enim Gelas. dist. 15. refert inter apocryphos. Sed hoc dici nequit; nec enim ex libro incertæ fidei certò hæc nomina asserere potuit Paulus. Dico ergo, hæc nomina Paulum didicisse traditione, vel certè inspiratione Spiritus sancti, qui hæc ei dictabat. ita S. Chrys. Theophyl. & alij. Verè enim ita vocatos fuisse hos magos docet quo-

que numerus Pythagoricus, apud Eusebium loco citato.

Corrupti mente sunt cupiditatibus

Nota. Vocat eos *corruptos mente*, quia mentis integritatem variis cupiditatibus & vitiis corruperunt, indeque facti sunt reprob circa fidem, vt nimirum fidem pariter abiicerent, reprobarent, corrumperent, fierentque hæretici, imò hæresiarchæ. Vbi Aduerte, sicut bona & incorrupta mens facilè fidem & sanam doctrinam hausit, ita mala & corrupta facilè hæresin, magiam aliosque errores hauriet; adeoque hæresis non alia est causa, quam mala vita & corrupti mores. qua de re vide Alfonsum à Castro in procemio libri contra hæreses.

Sola mala vita est causa hæresis.

VERS 9. SED VLTRA NON PROFICIENT] vt scilicet præter mulierculas oneratas peccatis, & similis homines leues & constantes, quos seduxerunt & seducunt (de qualibus dicit v. 23. *Errantes & in errorem mittentes*) pergant seducere alios, qui sanæ & solidæ mentis sunt.

Secundò, vt Theophyl. *Non proficient*, in sua videlicet hypocrisi & ficta pietatis specie ac larua; quin ea detegatur, deprehendatur & prodatur eorum fraus & falsitas. Vnde sequitur.

INSIPIENTIA (ἄνοια, id est amentia) EORVM MANIFESTA ERIT OMNIBVS, SICVT ET ILLORVM FVIT] Sicut enim Ioannes & Mambres resistentes Mosi in tertio cyniphum portento, succubuerunt & dicere coacti sunt, *Digitus, Dei hic est*, Exodi 8. 16. ita omnis error non diu consistit, quin tandem eius fallacia & falsitas pateat, & instar fumi euanescat. Hinc Hebræorum prouerbium est. *Veritatem stabiles, mendacium debiles habere pedes*: quia illa semper, hoc paruo tempore durat. idemque significant litteræ Hebraicæ שקר *scheker*, id est mendacij, quæ acuminatos, ideoque debiles, & אמת *emet*, id est veritatis, quæ quadratos, ideoque solidos & constantes habent pedes. Apostolus, inquit Primasius, agit de Simone & Gnosticis, hæreticis scilicet sui temporis, quorum hæresis & impuritas vitæ patefacta mox euanuit. Sed pari modo videmus Photini, Nestorij, Sabellij, Manetis, Pelagij, & aliorum omnium hæreses alias alijs citiùs euanuisse. Idem nostro tempore sensim fieri videmus, & breui magis videbimus. lutheranismum & caluinismum cōsenescere & emori apud multos; apud alios in atheismum abire, eorumque asseclas fieri planè Politicos & Libertinos. Atque vt alios omittam, clarum exemplum est Manes ipse Manichæorum parens, qui cùm filium regis Persarum à morbo se curaturum promisisset, ac vice versa occidisset, deprehensus & morte mulctatus est: *Comprehenditur*, inquit, Cyrillus Hierosolymit. catech. 6. *Manes, & adducitur ad regem: cui rex exprobrauit mendacium & fugam, irrisit seruitutem eius, accusauit filij cadem, damnauit propter eum factam custodum necem. Itaque excoriari lege Persica Manetem mandauit, & corpus quidem reliquum bestijs deuorandum tradidit, cutem verò qua tanta illius improbitas continebatur, tamquam vtrem ante portas suspendi curauit.*

Hebræi dicunt veritatem stabiles, mendacium debiles habere pedes.

Hæreses tandem euanescunt, aut abeunt in atheismum.

Manetis exitus & supplicium

VERS. 10. TV AVTEM ASSECVTVS ES MEAM DOCTRINAM, INSTITVTIONEM, PROPOSITVM, FIDEM, LONGANIMITATEM, DILECTIONEM] Erasmus, Vatablus, & alij vertunt, *tu autem assectatus es meam doctrinam*, id est, à principio vsque ad finem mihi euangelizanti affuisti, indiuiduus meus comes fuisti. Verùm hoc non videtur verum, nec huic loco congruum. nam Timotheus non affuit Paulo ab initio prædicationis: imò persecutiones illæ, quas Antiochiæ, Iconij & Lystris sustinuit Paulus, de quibus Acto. 13. & 14. contigerunt antequam Timotheus adhæreret imò antequam innotesceret Paulo. Innotuit enim illi primùm Actor. 16. v. 1. Rursum incongruè dicitur quis assectari alterius persecutiones, passiones, longanimitatem, deuotionem; pro eo quod diceremus aliquem esse comitem alteri, & præsentem in eius persecutione, passione, deuotione. Dico ergo propriè, *tu autem assecutus es*, id est, cognouisti & intellexisti siue præsens intuendo, siue à fide dignis audiendo, meam doctrinam: hoc enim quoque significat Græcum παρηκολούθησας, scilicet mente aliquid sequi & assequi, id est intelligere: v. g. cùm discipulus sententiā & mentem magistri assequitur & intelligit, vt rectè annotauit Budæus. Vnde δυσπαρακολούθητα vocātur, quæ difficulter cognosci & intelligi possunt.

Timotheus quando ... Paulo

cœperit adhærere Paulo

Nota. Pro *institutionem*; græcè est ἀγωγῇ, id est mores, & vitæ ductum, &, vt interpres Theophyl. vertit, conuersationem meam.

Virtutes heroicæ Pauli in cursu Euangelij.

Secundò, *propositum*, id est, alacritatem & promptitudinem animi, inquit Theophyl. sed meliùs Theodor. *propositum*, inquit, id est finem, & scopum quem mihi meæque euangelizationi proposui; scilicet vt Christi fidem & gloriam toto orbe per omnes gentes propagarem. q. d. Sequere ergo, ô fili ô discipule Timothee, hoc meum, qui tuus sum magister, propositum, vt strenuè Euangelio Christi propagando mecum incumbas.

Tertiò, *fidem*, id est, in fide constantiam, inquit Theophyl. Rursum *fidem*, id est: firmam confidentiam, qua Deo nixus & fisus tot labores, pericula & ærumnas fortiter adij & superaui.

Quartò, *longanimitatem*, scilicet in tolerandis tum fratrum infirmitatibus & peccatis, inquit Theod. tum fidei hostibus putà Iudæis, Gentibus & hæreticis. Cùm enim mihi resisterent, *non tumultuabar, neque ciebam turbas, sed omnes, & quemuis cum mansuetudine excipiebam*, inquit Chrysost.

Quintò, *dilectionem*, qua videlicet omnes tam inimicos, quàm amicos; tam malos, quàm bonos; tam Gentiles, quàm Iudæos, quasi fratres & filios meos adamaui, omnesque iuuare, Christo adiungere, & ad salutem perducere conatus sum.

QVALIA MIHI FACTA SVNT ANTIOCHIÆ, ICONII, ET LYSTRIS: QVALES PERSECVTIONES SVSTINVI, ET EX OMNIBVS ERIPVIT ME DOMINVS] Erasmus per interrogationem legit, quasi admirans exclamet Paulus: Bone Deus! qualia & quanta sustinui? Verùm Biblia Romana, Græca, Syrus Latina passim legunt sine interrogatione. *Qualia* ergo, id est, quales persecutiones & passiones. Vnde planiùs Vatablus pro *qualia* vertit *qua*, scilicet passiones, mihi acciderunt, Græcum enim οἷά μοι ponitur pro ἅ μοι. VERS. 11.

Nota. Antiochia hæc non est Syriæ, sed Pisidiæ, vicina Iconio & Lystris, vbi Iudæis concitantibus seditionem lapidatus & penè occisus fuit Paulus, Actor. 13. & 14.

Paulus Antiochiæ lapidatus & pene occisus.

Addit Paulus, *Et ex omnibus eripuit me Dominus*, vt Timotheū ad similia animet, illi tacitè innuendo. Deum illi in persecutionibus pariter affore, sicut sibi affuit; & inde eum erepturum, vel martyrio coronatum ad cælum translaturum. ita Chrys.

OMNES QVI PIE VOLVNT VIVERE IN CHRISTO IESV, PERSECVTIONEM PATIENTVR] VERS. 12

Quæres, quomodo hoc vniuersaliter sit verum? Multi enim pij inter Christianos p̄e viuunt & quo-

Quomodo verum sit.

omnes pios persecutionem pati.

quietè sine persecutione. Respondet Chrysost. per *persecutionem*, hîc intelligi omnes difficultates, labores, dolores & angores, quos patiuntur ij qui student pietati dum concupiscentias frænare, continentiæ, humilitati, temperantiæ studere, & piis laboribus insistere conantur. *Et ideo numquam deest tribulatio persecutionis, si numquam desit obseruantia pietatis. Sicut ergo totius est temporis piè viuere ita totius est temporis crucem ferre*, inquit S. Leo serm. 9. de Quadragesima.

Secundò, S. Aug. serm. 24. de Verbis Apostoli in hæc eadem Apostoli verba dicit, pios persecutionem pati, dum de mala vita impiorum à quibus odio habentur, dolent & cruciantur, vt cum Dauide dicant ps. 118. *Vidi praeuaricantes & tabescebam.* Quomodo S. Petrus ep. 2. c. 28. dicit de Sodomitis, quòd *iustam animam* (Lot) *iniquis operibus cruciabant. Lot ergo* (inquit Aug.) *persecutionem patiebatur non vapulando, sed malos videndo. Magnus enim bonorum labor est mores tolerare contrarios* inquit S. Prosper in Sententiis.

Tertiò, idem Aug. in psal. 55. per *persecutiones* accipit quasuis præsentis vitæ tribulationes, de quibus ipse Aug. dicit: *Si putas te non habere tribulationes, nondum cœpisti esse Christianus.*

Quartò, & magis propriè, idem August. in ps. 127. per *persecutiones* accipit tentationes diaboli. *Non enim, inquit, quia diabolus modo per reges non sæuit, ideo non Christiani persecutionem patiuntur. Si mortuus est diabolus, mortuæ sunt persecutiones. Si autem ille aduersarius noster viuit, vnde non tentationes suggerit? vnde non sæuit? vnde non minas & scandala procurat?* Nimirum sciat Christianus se non vocari ad otium, delicias, pacem & gaudia, sed semper sibi ob oculos ponat illud Sapientis, Eccli. 2. 1. *Fili accedens ad seruitutem Dei, sta in iustitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem.*

Christianis semper incumbunt tentationes.

Quintò & maximè ad litteram, *omnes*, id est plerique, *omnes qui piè volunt viuere*, propriè *persecutionem patientur* ab hominibus, siue Christianis cognatis & amicis, siue infidelibus & hæreticis, siue ab inuidis, aliisque peruersis & improbis: à talibus enim talem propriè dictam persecutionem passus erat Paulus Antiochiæ & Lystris. Et hoc propriè significat Græcum διωχθήσονται. Hæc sententia verissima & clarissima erat tempore S. Pauli; cum illi qui à gentilismo conuertebantur ad Christum, statim tam à suis, quam ab externis, maximè præsidibus, bonis, patria, libertate, & sæpè vita mulctabantur. Idem etiamnum hodie est videre, cum quis à vita mundana & licentiore ad Christianam, modestam & sanctam, ac præsertim perfectam & religiosam se conuertit. Talis enim & à suis, & à sociis, & ab externis, vexatur, ridetur, tentatur, iniuriis & contumeliis proscinditur, ac bonis non rarò vel in solidum, vel magna in parte priuatur: quibus cum Apostolo insigni patientia & constantia est opus, vt, cùm vndique & assiduè impetuntur, dicant illud Tertull. lib. de Patientia: *Patientia tuâ improbitas fatigetur aliena.* Et illud Chrys. hîc: *Impossibile est, vt qui malis bellum indixerit, pressuris careat; nefas est pugilem Dei vacare deliciis, non licet epulari luctantem: luctamen enim sunt præsentia omnia, certamen, bellum, pressura, angustia stadium: aliud est quietis tempus, hoc ærumnis deputatum est atque sudoribus: nullus vbi ad certamen se exuit, vnctusque est, requiem quærit. Si enim requiem quæris, cur te exuisti, cur libidinibus & naturæ* (mundo ac homini-

Qui Christum vel religionem sequuntur, persecutionem patiuntur.

Patientia virtus quàm necessaria.

A bus) *bellum indixisti?* Hinc infert S. Gregor. lib. 6. epist. 191. ad Narsam: *Qua in re ego*, ait, *fidenter dico, quia minus piè viuis, si minus persecutionem pertuleris.* Nam, vt ipse subdit, *studium bonæ operationis ipsa aduersitas auget. Sic semina messium gelu cooperta fertilius germinant Sic ignis flatu premitur vt crescat.*

Vbi Nota, hanc Apostoli sententiam esse quasi parœmiam, siue prouerbium significans non quod omnibus omnino piis & semper; sed quod plerisque, & sæpè accidit quales sententiæ multæ sunt in Prouerbiis, cùm dicitur, *Omnes quæ sua sunt quærunt; omnes*, id est, plerique: non enim Paulus & Apostoli sua quærebant. Sic Prou. 16. 10. dicitur. *Diuinatio in labiis regis, in iudicio non errabit os eius.* Sensus est, q. d. Iudicia & præcepta iusti regis accipienda sunt in oracula Dei. cuius loco præest, quique ei in Deum & Iustitiã intento & defixo quasi vicario suo assistit, ne in iudicando vel mandando erret; & tamen scimus reges etiam iustos subinde

Aliquot loca Prouerbiorum emphatica.

B in iudiciis & mandatis à vero & iusto aberrasse & aberrare. Sic c. 17. v. 24. dicitur, *In facie prudentis lucet sapientia, oculi stultorum in finibus terræ.* q. d. Stultorum vti mens, ita & oculi vagi sunt, hinc inde gyrantes, vsque ad fines terræ circumspiciendum: oculi verò & vultus sapientis graues sunt constantes, & ad sapientiam compositi, scilicet vt plurimùm. Nam subinde videmus & stultos oculos & vultum ad sapientiam & grauitatem componere; & è contra sapientes oculos & vultum ad iocos & hilaritatem soluere & relaxare. Similia multa sunt in Prouerbiis, vt ibi dixi.

MALI HOMINES ET SEDVCTORES PROFICIENT IN PEIVS ERRANTES, ET IN ERROREM MITTENTES] Græcè πλανῶντες καὶ πλανώμενοι, id est, in errorem seducentes & errore seducti. q. d. Pij perse-

Vers. 13.

C cutionem patiuntur, impij verò, inquit Chrysost. in otio sunt & quiete, libereque indulgent suæ impietati; adeò vt quotidie in impietate crescant nemine iis reluctante: hæc est enim mali ac præsertim erroris vis vt noua semper comminiscatur, & ex vno principio falso alias & alias conclusiones falsas deducat.

Impij & hæretici quomodo & quorum respectu, & in quo proficiant,

Dices, Hic locus aduersatur versui 9. huius capitis vbi dixit, *Non vltrà proficient.* Respõdi eo loco, dici, *Nõ proficient vltrà*, vt nimirũ viros cordatos seducãt; illis enim mox patebit eorũ fraus & impietas: hîc verò dicitur, ipsi in se & sua impietate proficient, atque in suos errores, homines leues, inconstantes & suis cupiditatibus addictos, pellicient.

TV PERMANE IN IIS QVÆ DIDICISTI, ET CREDITA SVNT TIBI: SCIENS A QVO DIDICERIS, ET QVIA AB INFANTIA SACRAS LITTE-

Vers. 14. & 15.

D RAS NOSTI] *Credita*, id est, commissa sunt tibi quasi Episcopo conseruanda & promulganda. Aliter Chrysost. *quæ credita sunt tibi*, siue à te, id est, quæ credidisti, quæ fide percepisti. q. d. Credidisti inter alia, quòd pij persecutionẽ patientur; permane ergo in hac fide tua. & iuxta eam pro pietate persecutionẽ patere. Sed prior sensus planior est & germanior græcè enim non est ἃ ἐπίστευσας id est quæ credidisti, sed ἃ ἐπιστώθης, id est quæ creditus es, hoc est, vt clarè vertit noster Interpres, quæ credita & commissa sunt tibi tuæque fidei. Porro duos stimulos, ad permanendum in doctrina, quam edoctus est, Timotheo admouet Paulus. Prior est, quòd eam acceperit à maximo doctore, scilicet Paulo, qui à Deo constitutus erat magister Gentium, & orbis doctor. Seipsum enim hîc intelligit

Duos stimulos admouet Paulus Timotheo ad permanendum in doctrina Christi.

ligit Paulus, sed modestiæ causa nomen suum subticet. Nimirum doctrinæ fidem quàm maximè apud discipulos conciliat doctoris auctoritas. Ita Pythagoras à suis colebatur, vt discipuli doctrinæ eius rationem poscentibus, non aliud redderent, quàm αὐτὸς ἔφα, ipse, scilicet Pythagoras, ita dicit, ita censet. Posterior stimulus est, quòd ab infantia sacras Litteras, putà vetus testamentum, legem scilicet & Prophetas, quæ de Christo, Christique vitâ & mysteriis clarè prophetarunt, didicerit Timotheus. q. d. Permane in iis quæ quasi cum lacte suxisti. ita Chrysost. Ambr. Thophyl. Ita Plato l. 6. de Legibus. *Assero, inquit, eos qui præstantes viri in aliquo euasuri sunt, ab ineunte statim pueritia oportere ad ipsum tam ludendo, quàm studendo in singulis ei negotio conuenientibus meditari.*

Magni futuri in re aliqua à puero incipiant.

Atque hinc est quod ait Ierem. Threnor. 3. 27. *Bonum est viro cùm portauerit iugum ab adolescentia* B *sua, sedebit solitarius, & tacebit: quia leuauit super se.* Ita maximi Sancti, à teneris inchoarunt sanctam austeram, religiosam, & perfectam vitam; vti S. Ioannes Baptista, de quo canimus:

Maximi Sancti à puero cœperunt.

Antra deserti teneris sub annis
Ciuium turmas fugiens petisti:
Ne leui saltem maculare vitam
Famine posses.

Exempla.

Sic Samson & Samuel à puero consecrati sunt Nazaræi. Sic Ioannes Euangelista iuuenis, & à sæculi corruptione adhuc immunis, Christum secutus est ideoque fuit *discipulus ille quem diligebat Iesus*, cui & maxima mysteria reuelauit. Sic & Paulus primus Eremita, & S. Antonius, & S. Hilarion an. 15. ætatis venditis omnibus, & in pauperes distributis, in deserto se totos Domino manciparunt. S. Benedictus valdè iuuenis erat quando omnia dereliquit, nempe 10. vel 12. annorum. S. Maurus erat annorum 12. S. Placidus, & multi alij S. Benedicto pueri traditi sunt, S. Ioannes Calybita cum esset annorum circiter 14. relictis ædibus & opibus paternis, insciis parentibus in longinquum monasterium se abdidit, orationi & ieiunio vacaturus. S. Romualdus incepit vitam monasticam anno 20. S. Thomas 14. S. Franciscus à Paula 13. S. Antoninus 13. appulit animum, 14. receptus est. S. Vincentius Ferrerius 18. S. Laurentius Iustinianus 19. S. Bonauentura 22. Venerab. Beda ab anno 7. in Religione educatus est. Plura Sanctorum qui à puero cœperunt exempla vide in Speculo iuuentutis, quod nuper edidit Bern. Dorhoff, totumq; est de hac re.

QVÆ (sacræ Litteræ) TE POSSVNT INSTRVERE (σοφίσαι, id est, sapientem reddere) AD SALVTEM, PER FIDEM, QVÆ EST IN CHRISTO IESV] id est in Christum Iesum. q. d. Sacræ Litteræ instruunt te salutem hoc ipso, quo docent credendum esse in Christum, & per fidem Christi, eiusque Sacramenta & præcepta à Christo ad id instituta nos iustitiam & salutem consequi debere. *Nec enim aliud nomen est sub cælo, in quo oporteat nos saluos fieri.* Actor. 4. 27. Quapropter finis legis & Prophetarum est Christus, quem quia reiiciunt Iudæi, hinc legem & Prophetas non intelligunt, nec fidem Christi, ac consequenter nec salutem assequuntur. q. d. Paulus: Ego iam morior, & ad martyrium tendo, non ampliùs me doctorem audies. ô Timothee, dolebis me sublato, perinde vt doluit Eliseus sublato in cælum Elia magistro: sed age, animos resume, vice mei sacras Scripturas tibi relinquo, quasi doctorem & consultorem, vt in eis

Sola Christi doctrina salutifera.

A Deum loquentem & docentem audias, vtque ex iis, neque in tristibus animum contrahere, neque in lætis inflari discas. ita S. Chrysost. Nam, vt ait S. Aug. serm. 112. de Temp. tom. 10. *Cum oramus cum Deo loquimur: quando vero legimus diuinas Scripturas, Deus loquitur nobiscum.*

OMNIS SCRIPTVRA DIVINITVS INSPIRATA, VTILIS EST AD DOCENDVM, AD ARGVENDVM, AD CORRIPIENDVM, AD ERVDIENDVM IN IVSTITIA] Græca interserunt καὶ, id est &, vt sit sensus: Omnis Scriptura, scilicet sacra, est diuinitus inspirata, est & vtilis ad docendum: elegantiùs græcè dicitur S. Scriptura θεόπνευστος, id est, à Deo inspirata. q. d. Non suo instinctu, iudicio, ductu, vti profani historici & philosophi sua conscripserunt, sed *Spiritu sancto inspirati locuti sunt*, & scripserunt *sancti Dei homines*, 2. Petri 1. 21.

Vers. 16.

Sacra Scriptura inspirata à Spiritu sancto.

Nota. Hinc sacra Scriptura dicitur verbum Dei, & Spiritus sancti; Prophetæ verò & alij scriptores hagiographi vocantur calami & instrumenta Spiritus sancti, quasi scribæ velociter scribentis, inspirantis & dictantis sacras Litteras.

Spiritus S. non eodem modo dictauit omnem sacrã Scripturã.

Nota Secundò, Spiritum sanctum non eodem modo dictasse omnes sacras Litteras: nam legem & prophetias ad verbũ reuelauit & dictauit Mosi & Prophetis: historias verò & morales exhortationes, quas anteà vel visu vel auditu, vel lectione, vel meditatione didicerant ipsi scriptores hagiographi, non fuit necesse inspirari, aut dictari à Spiritu sancto; vtpote cùm eas scirent & callerent ipsi scriptores. Sic S. Ioannes ca. 19 35. dicit se scribere quæ vidit: S. Lucas verò c. 1. v. 2. dicit se scribere Euangelium, quod audiuit & traditione accepit ab Apostolis. Dicitur tamen Spiritus sanctus eã quoque illis dictasse, Primò, quia scribentibus astitit, C ne vel in puncto à veritate aberrarent. Secũdò, quia eos excitauit & suggessit vt hæc potiùs scriberent quàm illa. Conceptum ergo & memoriam eorum quæ sciebant, non eis ingessit Spiritus sanctus, sed inspirauit vt hunc potiùs conceptum quàm illum scriberent. Tertiò, quia omnes eorum conceptus & sententias ordinauit, digessit & direxit Spiritus sanctus, v. g. vt hanc sententiam primo, illam secundo, aliam tertio loco, & ita consequenter collocarent, & scripto consignarent. hoc enim propriè est librum aliquem concinnare & conscribere: & hac ratione propriè sacrorum librorum auctor dicitur esse Spiritus sanctus. Et hoc est quod S. Gregorius in præfation. in Iob c. 2. docet, ipsum Iob, sua gesta non sua, sed altiore Spiritus sancti manu, D sensu & ductu scripsisse, ideoque de iis non quasi de suis, sed quasi de alienis gestis loqui. *Scriptores, inquit, sacri eloquij, quia repleti Spiritu sancto super se trahuntur, quasi extra semetipsos fiunt, & sic Dei sententias quasi de alijs proferunt.*

Illius conceptus sententiasq; ordinauit.

Nota Tertiò. Ex eo quòd à Deo inspiratæ sunt sacræ litteræ, colligit S. Chrysost. eas profundos & diuinos habere sensus, ac proinde eas non cuiuis esse obuias & claras; sed arcana multa continere, instar fluuij, cuius extima aquarum superficie tantùm patet, sub qua interior ac longè maior aquarum copia recondita latet, *in qua & agnus* (humilis) *natet, & elephas* (superbus) *mergatur*, inquit, S. Gregor. epist. ad Leandrum, quæ præfigitur præfat. in Iob.

Sacra Scriptura, sensus profundi non cuiuis scrutandi.

Nota Quartò. Sacra scriptura *vtilis* est Primò, *ad docendum*, scilicet sanam doctrinam. Secundò, *ad arguendum*, scilicet Simonianos, aliosque hæreticos. Tertiò,

Ad quid vtilis sit sacra Scriptura.

Tertiò. *ad corripiendum*, græcè πρὸς ἐπανόρθωσιν, id est ad correctionem Ambros. vertit, *ad redintegrationem*, qua scilicet Catholicos à vita bona & Christiana aberrantes corrigas, vitæque integritati restituas. Quartò, *ad erudiendum in iustitia*, qua scilicet erudiamus alios ad omnem iustitiam, id est ad omnem morum honestatem, sanctimoniam & perfectionem.

VERS. 17. VT PERFECTVS SIT HOMO DEI, AD OMNE OPVS BONVM INSTRVCTVS] *Hominem Dei* vocat doctorem & Episcopum, vt dixi epist. 1. c.6.11.

Secundò, pro *instructus*, græcè est ἐξηρτισμένος id est adornatus, compositus, apparatus, instructus. Verùm Syrus, Ambros. & Theophyl. legunt ἐξηπηρτισμένος, id est, consummatus & perfectus: & ita videtur legisse noster Interpres. q. d. Sacræ Scripturæ vtiles sunt ad hoc vt faciant te perfectum doctorem, ô Episcope, vt ad omne opus bonum præsertim docendi, arguendi, corripiendi, & erudiendi iam dictum, quod proprium est Episcopo, atque ad martyrium pro eo subeundum, sis instructus & comparatus. Præuidebat enim Paulus tam sibi quàm Timotheo martyrium pro Euangelio instare.

Non sola Scriptura reddit hominē perfectum.

Nota. Non dicit Apostolus solam Scripturam reddere hominem perfectum: sic enim excluderet Sacramenta, gratiam, doctores & traditiones, quas tamen requirit 2. Thessal. 2. v. 14. Neque rursum dicit Apostolus, S. Scriptura sufficiens est, sed *vtilis est vt homo sit perfectus*. Sicut ergo si dicas, Sol vtilis est vt omne viuens producatur & perficiatur, non negas ad hoc opus esse pariter concursu causæ secundæ generantis; ita similiter cùm dicit Apostolus, Scripturam vtilem esse ad hoc, vt homo sit perfectus, non negat ad perfectionem tum doctrinæ, tum vitæ Christianæ, requiri traditiones, Sacramenta, actus virtutum, aliaque à Christo alibi præscripta. Adde, cùm hæc scriberet Apostolus, necdum scripta erat Apocalypsis, & nonnullæ Apostolorum epistolæ, quas proinde Timotheus legere non poterat, quæ tamen vti ad perfectam

A Scripturam; ita ad hoc, vt ex ea perfectus euadat homo, requiruntur.

Innuit tamen Apostolus, vt rectè notauit Chrysost. neminem sine Scriptura posse esse perfectum in fide & vita Christiana ac diuina. Ad hanc enim vtilitatem & vsum à Deo data est Scriptura.

Sacra Scriptura pharmacum est ad omnes morbos depellendos.

Hinc S. Basilius ep. 1. ad Greg. Nazianz. S. Scripturam comparat officinæ apothecariæ, quæ omnibus pharmacis ad quoslibet morbos depellendos instructa est. *Si quem*, inquit, *vrat concupiscentia, & castitatis est cupidus, historiā Ioseph aßiduè legat, ex ea discet & hauriet pudicitia amorem & spiritū. Si quis impatiens, patientiā desiderat, legat gesta S. Iob. Si quis fortitudinē cupit legat acta Dauidis. Si quis mansuetudinem appetit, Mosen voluat & imitetur.* Ita S. Paula in omni re & tentatione, sacra Scriptura se armabat, & ad perfectionem instruebat, teste S. Hier. in B eius epitaphio; vt videretur esse arca testamenti & armamentariū Scripturæ. *In periculis*, inquit Hier. *loquebatur Paula, Qui vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam & sequatur me. Cùm euersio totius patrimonij nuntiaretur, aiebat. Nudus exiui de vtero matris. In crebra infirmitate, Habemus thesaurū istum in vasis fictilibus, donec mortale hoc induat immortalitatē. In mœrore cantabat, Quare tristis es anima mea? spera in Deo. Cum nimio feruore virtutum nonnullis videretur insana, Theatrum, ait, facti sumus mūdo, angelis & hominibus nos stulti propter Christum, &c.* Appositè ergo Origenes hom. 7. in Exo. S. Scripturam cùm manna comparat. *Si tu*, inquit, *verbū Dei tota fide & deuotione susceperis, fiet tibi ipsū verbum quacumq; desideras. v. g. si tribularis, consolatur te, dicens: Cor contritum & humiliatū Deus non spernes. Si lætaris pro spe futura cumulat tibi gaudiū dicēs Lætamini in Domino, & exultate iusti. Si iracūdus es, mitigat te, dicens: Desine ab ira, & derelinq; furorem. Si in doloribus es, sanat te, dicēs: Dominus sanat omnes languores tuos. Si paupertate consumeris, consolatur te dicēs: Dominus allevat de terra inopē. Sic ergo manna verbi Dei reddit in ore tuo saporē quemcumq; volueris.*

Hac S. Paula fuit clypeum contra omnes tentationes.

Est velut manna.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Obtestatur Timotheum vt instanter prædicet, moneat, arguat suos, idque propter instantes hæreticos: se enim id ampliùs facere non posse.

Vnde v.6. docet sibi instare mortem & martyrium, ac prædicationis laborumque coronam.

Secundò, v.9. iubet vt ad se ab omnibus penè derelictum, cum penula, & libris veniat.

Tertiò, v.16. recenset quomodo à Nerone & primis vinculis à Deo sit liberatus, speratque eâdem Deo ope à secundis vinculis non liberari, sed per martyrium euolare ad regnum cæleste.

Quarto, v.19. suos salutat, & gratiam apprecatur.

1. TEstificor coram Deo, & Iesu Christo, qui iudicaturus est viuos & mortuos, per
aduentum ipsius, & regnum eius: 2. prædica verbum, insta opportune, im-
portune: argue, obsecra, increpa in omni patientia & doctrina. 3. Erit enim tempus,
cùm sanam doctrinam non sustinebunt, sed ad sua desideria coaceruabunt sibi magi-
stros, prurientes auribus: 4. & à veritate quidem auditum auertent, ad fabulas au-
tem conuertentur. 5. Tu verò vigila, in omnibus labora, opus fac Euangelistæ, mi-
nisterium tuum imple. Sobrius esto. 6. Ego enim iam delibor, & tempus resolutio-
nis meæ instat. 7. Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem serua-
ui. 8. In reliquo reposita est mihi corona iustitiæ, quam reddet mihi Dominus in illa
die iustus iudex: non solùm autem mihi, sed & iis qui diligunt aduentum eius. Festi-
na ad me venire citò. 9. Demas enim me reliquit, diligens hoc sæculum, & abiit

Thessa-

Thessalonicam: 10. Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam. 11. Lucas est mecum solus. Marcum assume, & adduc tecum: est enim mihi vtilis in ministerium. 12. Tychicum autem misi Ephesum. 13. Penulam, quam reliqui Troade apud Carpum, veniens affer tecum, & libros, maxime autem membranas. 14. Alexander ærarius multa mala mihi ostendit: reddet illi Dominus secundùm opera eius. 15. quem & tu deuita; valde enim restitit verbis nostris. 16. In prima mea defensione nemo mihi affuit, sed omnes me dereliquerunt: non illis imputetur. 17. Dominus autem mihi astitit. & confortauit me, vt per me prædicatio impleatur, & audiant omnes Gentes: & liberatus sum de ore Leonis. 18. Liberauit me Dominus ab omni opere malo: & saluum faciet in regnum suum cæleste, cui gloria in sæcula, sæculorum. Amen. 19. Saluta Priscam, & Aquilam, & Onesiphori domum. 20. Erastus remansit Corinthi. Trophimum autem reliqui infirmum Mileti. 21. Festina ante hiemem venire. Salutant te Eubulus, & Pudens, & Linus, & Claudia. & fratres omnes. 22. Dominus Iesus Christus cum spiritu tuo. Gratia vobiscum. Amen.

VERS. 1. & 2. TESTIFICOR CORAM DEO, ET IESV CHRISTO, QVI IVDICATVRVS EST VIVOS ET MORTVOS PER ADVENTVM IPSIVS, ET REGNVM EIVS, PRÆDICA VERBVM] Pro *testificor*, græcè est διαμαρτύρομαι, id est, obtestor, &, vt Theophyl. & Anselm. adiuro te, ô Timothee, coram Deo, & per Deum, perque Iesum Christum, quos inuoco quasi testes (hoc enim significat Hebræum *beid*) & vindices huius meæ obtestationis, vt instanter Euangelium prædices, oportunè & importunè, cogitans te huius prædicationis factæ vel neglectæ exactam in die iudicij, Christo iudici redditurum esse rationem.

Vltima monita dat Apostolus Timotheo. Nota. Apostolus hîc iam moriturus quasi vltimis verbis alloquitur Timotheum: vltima enim ei dat monita, & quasi testamentum condit, in quo ante omnia commendat ei quasi Episcopo munus B prædicandi. Est enim hoc primum & maximum Episcopi officium, ad quod Episcopus iure diuino obligatur, vt docet Concil. Trident. sess. 24. cap. 4. *Episcopus ad prædicandum iure diuino tenetur.* Terreantur ergo hîc Episcopi & pastores qui non prædicant, inquit Theophyl.

Nota *coram Deo*, scilicet Patre: sequitur enim, *& Iesu Christo*. Deus ergo hîc distinguitur à Iesu Christo, ac consequenter non essentiam, sed personam Patris denotat.

Quomodo iudicandi viui & mortui. Secundò, dicitur, *Christus iudicaturus viuos & mortuos*, id est, iustos & peccatores, inquit Chrys. sed hoc mysticum. *Viuos* ergo intelligit ad litteram homines, scilicet qui in die iudicij inuenientur viui, *mortuos*, qui ante illum diem erunt defuncti. Vide dicta 1. Thessal. 4. v. 16.

Tertiò, τὸ *per aduentum ipsius*, non est, adiurantis vel obtestantis (sic enim græcè deberet esse διὰ non κατὰ) sed tantùm designat tempus & modum C quo Christus iudicaturus est viuos & mortuos, scilicet per aduentum suum, vel in aduentu suo illustri (hoc enim est Græcum ἐπιφάνειαν) cùm scilicet Christus non pauper & humilis, vti olim, sed gloriosus veniet ad iudicium, in quo regnum suum beatum et æternum cum omnibus Sanctis gloriosè inibit, et quasi coram toto mundo inaugurabitur. ita Chrysost.

Expergefiat et horreat sub tali testificatione Episcopus, Parochus, concionator, confessarius. *Quis hæc audiens*; ait S. Aug. lib. 2. contra Crescon. c. 6. *si Deo fideliter seruit, si dolosus operarius non est, ab hac diligentia & instantia conquiescat? quis sub tanta testificatione segnis esse audeat?* Iure queritur S. Greg. hom. 17 in Euang. *Ecce*, inquit, *mundus totus sacerdotibus plenus est, sed tamen in messe Dei rarus valdè* A *inuenitur operator: quia officium quidem sacerdotale suscipimus, sed opus officij non implemus.*

INSTA (prædicationi) OPORTVNE, IMPORTVNE] Græcè εὐκαίρως ἀκαίρως, id est, tempestiuè et intempestiuè. Est prouerbiũ idem significans quod assiduè et instanter; quamuis Primasius ex Aug. propriè hæc accipiat: *Verbum*, inquit, *oportunum est libenter audienti, importunum inuito.* Et S. Cæsarius Episc. Arelat. hom. 26. *Quid est, ait, oportunè importunè, nisi oportunè volentibus, importunè nolentibus? Volentibus audire verbum Dei, offerendum est, fastidiẽtibus, ingerendũ: ne fortè contra nos ante tribunal Christi stantes dicant, se à nobis admonitos non fuisse, & animarum illorum sanguis de manibus nostris requiratur.* Quod enim inuitus nunc audit, postea ruminãs capiet, libens accipiet, conuertetur et gratias aget, vti æger, cui ligato calculus aut vlcus secatur, dolet, clamat, quin et medicum subinde abigere vult: sectus tamen et curatus gratias agit. Vide Aug. lib. de Pastoribus c. 7. Audi S. Greg. p. 2. Pastor. c. 4. *Dicturus*, inquit, *importunè, præmisit oportunè; quia scilicet apud auditoris mentem ipsa sua vilitate se destruit, si habere importunitas oportunitatem nescit.* VERS. 2.

ARGVE, OBSECRA, INCREPA IN OMNI PATIENTIA ET DOCTRINA] Pro *argue*, græcè est ἔλεγξον, id est, argumentis conuince. *Nam si absque argumentis aliquem increpes, temerarius esse videberis nullusq; te perferet*, inquit Chrysost. et ille quem increpes, fiet impudens et durus ac obstinatus. *Quomodo vitia arguenda.*

Secundò, pro *obsecra, increpa*, in Græco alius est ordo. nam præcedit ἐπιτίμησον, id est increpa, sequitur verò παρακάλεσον, id est, obsecra, vel adhortare. Interpres ergo Noster hæc verba transposuit, vt meliùs significaret alternationem affectuũ, quàm hîc præcipit Paulus; scilicet Episcopum nũc debere errantes et peccantes arguere, nunc obsecrare, mox rursum increpare acriùs. Nam, vt ait B. Innocentius dist. 83. c. Error; *Error cui non resistitur, approbatur; & veritas, cum non defenditur, opprimitur: negligere quippe, cũ possis deturbare, peruersos, nihil est aliud quã fouere: nec caret scrupulo societatis occultæ, qui manifesto facinori, cum potest, desinit obuiare.* Dicit ergo Apostolus: *Argue, obsecra, increpa.* q.d. Increpatio est idẽ quod in chirurgia sectio: obsecratio verò est pharmacum leniens, hoc ergo adhibe increpationi, ne si sola sit increpatio, quasi sectio, hominem nimio dolore excruciet, & ad pusillanimitatẽ, indignationem, aut etiam desperationem adigat. ita Chrysost. Theophyl. & alij. Sicut enim medici nunc lenibus pharmacis, nunc acribus vtuntur: sic Episcopus, & quiuis spiritualis medicus nunc blanditiis *Quantum peccatum non increpare peccata.*

ditiis, nunc asperioribus verbis cum suis agere debet, vti fecit Abrahames monachus & Episcopus Carrharum, inquit Theod. in Philotheo cap. 17.

Quinam arguendi, obsecrandi, increpandi.

Verùm S. Prosper l. 2. de Vita contemplat. c. 5. hæc ad diuersos refert: *Argue*, inquit, *coæquales, obsecra seniores, increpa iuniores: sed propterea addit, In omni patientia: quia leniter castigatus exhibet reuerētiam castiganti; asperitate autem nimia & increpatione offensus, neque increpationem recipit, neque salutem.*

Duæ dotes necessariæ monitori.

Nota. Iubet Apostolus increpationem faciendā Primò, *in*, id est cum *omni patientia*; &, vt græcè est μακροθυμίᾳ, id est longanimitate. Secundò, *in*, id est cum, *doctrina*, quâ scilicet solidè alium errasse doceas, eique viam veritatis ostēdas. Ratione enim conuinci & duci voluit homines. Duæ hæ dotes necessariæ sunt doctori prædicatori & monitori, doctrina scilicet & patientia, ne tarditati & duritiei eius quem docet & monet, irascatur; sed toleret, compatiatur, & de lapsu eius doleat magis, quàm ille, qui lapsus est. ita Chrys. Vnde pulchrum documentum iis qui alios monere aut corripere volunt, dat S. Aug. in epist. ad Galat. in illud c. 6. 1.

Documentū pro iis qui alios volūt corripere.

Huiusmodi instruite in spiritu lenitatis, vt scilicet qui alium sunt correpturi, ante correptionem examinent conscientiam, an amore ad eam moueantur; nec ad eam descendant, nisi examinata conscientia, deprehendant se proximi amore ad eum corripiendum impelli. *Quidquid enim*, inquit, *lacerato animo dixeris, punientis est impetus, non charitas corrigentis: dilige, & dic quod voles.* Hinc rectè aduertit Theop. non dici simpliciter. *Increpa in patientia*, sed *in omni patientia*, id est, inquit, quæ omnibus modis demōstratur, operibus, nimirum, verbis & pecuniis, vt quaquauersum constans & perfecta sit doctoris & monitoris patiētia; vt numquā suam bilem & iram ostendat, quantumcumque auditor aut peccator illi difficilis sit, molestus & rebellis. Ita nimirum imitabitur Deum, qui peccatores monet, docet exspectat in multa patientia. Vnde *Deus* ab Hebræis dicitur lentos habere pedes, longas aures, fortes manus, & latas nares: ipseque Deus licet ob adorationem vituli populo suo maximè infensus, iussit voluitque à Mose hisce nominibus compellari & inuocari, Exodi 34. 6. *Dominator Domine Deus, misericors & clemens, patiens, & multa miserationis.* Vbi pro *patiens*, in Hebræo est אֶרֶךְ אַפַּיִם *erech appaim*, id est, *longus naribus*, hoc est, *iris*. q. d. Longus ad iras, tardus ad irascendum, quia enim ira maximè vultu & naribus se prodit, vnde irati dicuntur corrugare & suspendere nasum, quodque iras naribus efflant; hinc Hebræi per *appaim*, id est nares significant iram. Rursum, *naribus longus*, id est, *latus naribus*, per enallagen quantitatis, qua longitudo pro latitudine ponitur. Iam latus naribus idē est quod μακρόθυμος id est, longanimis & tardus ad iram: qui enim angustis sunt naribus, citò irascuntur, eò quòd fumos & vapores biliosos ex stomacho ascendentes citiùs concipiunt, & tardiùs ob meatuū in naribus angustias efflant: vnde hebraicè cholericus qui citò irascitur, vocatur קְצַר אַפַּיִם *ketsar appaim*, id est, arctus vel strictus naribus. Talis, enim, vt dixi, celer est in bilem. E contrario qui latis sunt naribus, tardè irascuntur: tales enim & bilem faciliùs efflant, & insuper multum aëris frigidi admittunt, quo bilis æstus temperetur: vnde placidiores sunt; & hac de causa lentus ad iram hebraicè dicitur *erech appaim*, id est, longus siue latus naribus, itaque Deus, vtpote sapientissimus & clementissimus, anthropopathôs vocatur.

Deus apud Hebræos dicitur habere lentos pedes, longas aures, fortes manus, & latas nares.

Latus naribus idem quod longanimis: arctus naribus, iracūdus.

Deus anthropopathōs vocatur longus naribus.

A

ERIT TEMPVS, CVM SANAM DOCTRINAM NON SVSTINEBVNT: SED AD SVA DESIDERIA COACERVABVNT SIBI MAGISTROS, PRVRIENTES AVRIBVS] Dat causam cur dixerit, *Prædica verbum, insta, argue, obsecra*, quia scilicet multi homines voluptuarij & liberrimi similes sibi magistros putà hæreticos, quærent, qui hominum curiositati & cupiditatibus indulgentes, eos à sana fide & seueritate vitæ Christianæ ad suos errores & vitæ morumque licentiam abducent.

Quales hæreticorum ministri & magistri.

Quid sit pruritus aurium in impys.

Nota vocem *coaceruabunt*, id est temerè sine iudicio & delectu, prout agit eos libido, & nouitatis ac cupiditatum desideria, aggregabunt sibi doctores, non ab Episcopis ordinatos & approbatos, sed quos plebs ipsa sibi depoposcerit, perinde vt lapides tumultuariè à multis coaceruantur, & in vnum aceruum & cumulū colliguntur. Vnde Chrysostomus. Vox *coaceruabunt*, inquit, *significat confusam doctorum turbam ac multitudinem.* Pulchrè & verè Tertullian. l. de Præs. c. 41. *Ordinationes eorum* (hæreticorum) *temerariæ, leues, inconstantes: nunc enim neophytos collocant, nunc sæculo obstrictos, nunc apostatas nostros.* Adde, quod hoc sæculo vidimus & videmus; nunc quoque cerdones, cauponarios, sartores & pollinctores, & hisce viliores.

B

Nota Secundò, τὸ *prurientes auribus*, non ad magistros, sed ad auditores qui sibi magistros coaceruant, referendum esse. Græcè enim est, κνηθόμενοι τὴν ἀκοὴν in nominatiuo. Adde, magistros non auribus, sed lingua; discipulos verò auribus prurire. Sensus ergo est, ij qui pruriunt auribus, coaceruant sibi magistros ad suos pruritus & desideria accommodatos. q. d. Hi homines desideriis vanis & carnalibus pleni, eò quòd pruriant auribus, id est, eò quòd ament audire noua, curiosa, mollia, voluptuaria; hinc quærunt sibi magistros, non qui verbo mordeant, & abradant vitia, sed qui sibi & vitiis suis abblandiantur, quique aures scalpant, & omni cubito puluillum assuant, dum mellita & vulgo plausibilia prædicant, Vnde S. Cyprianus l. 3. Testimon. 67. ad Quirinum legit, *coaceruabunt sibi magistros, prurientes in audiendo, scalpentes aures.* Sic pruriebant auribus Iudæi, cùm eloquentia Prophetarum, quasi cithara delectarentur, sed mandata eorum negligerent; imò riderent; quia, vt ait Dominus ad Ezech c. 33. 31. *In canticum oris sui vertunt sermones tuos, & es eis quasi carmen musicum, quod suaui dulciq; sono canitur: & audiunt verba tua, & non faciunt ea.* Talis erat & prurigo illorum, qui dicebant Prophetis: *Nolite aspicere nobis ea quæ recta sunt, loquimini nobis placentia* (hebraicè חֲלָקוֹת *chalakot*, id est lenia, mollia, blanda, suauia) *videte nobis errores*, Isaiæ 30. v. 10.

C

D

Nota. Appositè voluptuarij dicuntur laborare morbo pruriginis, qui breui voluptate longum dolorem affert. nam, vt ait Plato in Philebo, *Sicut iucundum & volupe est scabiem scabere, ac postea tetros ciet dolores & dolores; ita vitiorum voluptas gustu grata est, postea verò multum habet fellis & aloës.*

Voluptuarij laborāt morbo pruriginis.

TV VERO VIGILA, IN OMNIBVS LABORA, OPVS FAC EVANGELISTÆ, MINISTERIVM TVVM IMPLE, SOBRIVS ESTO] Quia, vt dixit, instant praui magistri & hæretici, qui à sana fide populum ad fabulas erroneas auertent, hinc Episcopo Timotheo acrem hîc contra eos indicit vigilantiam, vt quasi Argus centum oculis eos obseruet, & quasi lupos à suo grege auertat. Vers. 5.

Secun-

A Secundò, pro *labora*, græcè est κακοπάθησον, id est mala sustine, perfer & obdura pro Euangelio.

Opus Euangelistæ quod & quale.

Tertiò, *opus Euangelistæ* vocat non scriptionem, sed prædicationem Euangelij: Euangelistæ enim est euangelizare verbum Dei, tum voce, tum vita sancta, inquit Anselmus.

Quartò, pro *ministerium tuum imple*, græcè est τὴν διακονίαν σου πληροφόρησον, quod Erasmus, Vatabl. & alij vertunt, *facito plenā fidem tui ministerij*, id est tuæ prædicationis; vt scilicet eam ad plenum probatam reddas. Sed simpliciùs, vt dixi Rom. 14.5. Noster hic & alibi Græcum πληροφόρησον, vertit, *imple*, id est plenè perfice tuum ministerium; vt scilicet perfectè expleas & perfungaris tuo docendi, prædicandi & regendi officio: hoc enim tibi tamquam Episcopo incumbit. Id fiet si assiduè prædices, sique vita tua doctrinæ respondeat, vt tui videant te non venari tua commoda, sed pro Euangelio dura & dira quæque alacriter pati amore Christi: omniū enim oculi in te sunt coniecti. Ita Episcopus, Pastor, doctor, & quisque videat vt spartam, quam nactus est, hanc odornet. Sic S. Cyprianus quotidie populum suum docebat & exhortabatur, vt ipse initio l. de Disciplina & bono pudicitiæ fatetur, dum ait: *Semper enitor vel maximè quotidianis Euangeliorum tractatibus vobis fidei & scientiæ per Dominū incrementa præstare. Quid enim aliud in Ecclesia Domini vtilius geri, quid accommodatius officio Episcopi potest inueniri, quàm vt doctrinā diuinorū per ipsum insinuatā collataq; verborum possint credentes ad repromissum regnum peruenire calorū? hoc certè mei & muneris & operis quotidianum votiuum negotium, absens licet, obtinere connitor.* Hæc ipse exul per litteras docens populum, quem præsens quotidie per concionem viua voce docebat. Vnde de eo Pontius in eius Vita: *Tanta illi, inquit, fuit sacri cupido sermonis, vt optaret sic sibi passionis vota contingere, vt dū de Deo loquitur, in ipso opere necaretur. Et hi erās quotidiani actus destinati ad placentem Deo hostiam.*

Officiū Episcopi euangelizare opere & verbo.

S. Cyprianus exemplum boni Episcopi.

τὸ sobrius esto irrepsisse.

Quartò, τὸ *sobrius esto*, non est in Græco, aut in Syro, nec apud Ambrosium, Primas. Haymonem & alios veteres. Vnde videtur irrepsisse, præsertim cùm post illa quæ longè perfectiora sunt, scilicet post, *In omnibus labora, opus fac Euangelistæ, ministerium imple*, satis frigidè videatur subiungi, *Sobrius esto.* Suspicio ergo est, vt notat Franc. Lucas in suis Notis, illud hic irrepsisse, ex ambiguæ Græcanicæ vocis alia translatione. Græcum enim σὺ δὲ νῆφε, quod Noster cum Syro vertit, *tu verò vigila*: verti potest, *tu verò sobrius esto*: & ita eo loco vbi nos habemus, *tu verò vigila*, Ambr. legit, *sobrius esto*, nec postea agnoscit siue *vigila*, siue *sobrius esto*. Idemque Ambr. τὸ *sobrius esto*, explicat per *vigila*: Admonet, inquit, & hortatur vt vigilet.

VERS. 6. EGO IAM DELIBOR, ET TEMPVS RESOLVTIONIS MEÆ INSTAT] Nota. Coniunctio, *enim* dat causam cur tam impensè Timotheum hortatus sit ad vigiliam & prædicationem; vtque ministeriū suum adimpleat; quia scilicet mors illi instabat. q. d. Hæc monita mea acria sunt, quia vltima; viua voce deinceps te non alloquar. Vide ergo, ô Timothee, vt vltima hæc monita penitus tibi imprimas, atque in omnem vitam ob oculos ponas; quasi in iis me morientem tamquam præsentem semper intuearis.

Nota. Pro *delibor*, græcè est σπένδομαι, id est, pro libamento offeror & immolor, sanguinem meum quasi libamen Deo profundo, consecro & sacrifico per martyrium. Scitum est ex Leuitico sacrificia, siue victimas, suum habuisse libamen vini & olei erant enim sacrificia quasi conuiuium Dei, in quo quasi cibus Dei erāt victimæ, potus verò erat libamē. Victimas ergo hîc Paulus vocat gētes à se conuersas, Christoq; oblatas: libamen verò vocat suum sanguinem, quo hanc victimam sanxit Deoque consecrauit. Vide dicta Rom. 15.16. & Phil. 2.17.

Libamē in sacrificiis quid fuerit ad quod alludit Paulus.

Aduertit hîc Chrys. & Theophyl. Paulum hîc non vocare se victimam, sed libamen. Hoc enim dignius est: nam victima sæpe non tota, libamen verò totum semper Deo offerebatur. Adde potiùs & clariùs sanguinis effusionem & martyrium significari per libamen, quàm per victimam. Ex Dei ergo reuelatione & instinctu præsciuit Paulus mortem, adeoque martyrium sibi instare. Idem præsciuit S. Petrus, vt patet epist. 2. c. 1. 14. *Certus sum, inquit, quia velox est depositio tabernaculi mei.*

Paulus præsciuit mortem suam.

B Hinc Nota Secundò. *Tempus resolutionis* vocat tempus mortis. Mors enim non est interitus, sed resolutio hominis, quia scilicet corpus terræ quasi matri, anima Deo quasi patri redditur, qui in resurrectione illa coniunget, & in æternum colligabit ac glorificabit. Vnde Tertullianus in Scorpiaco c. 31. legit, *tempus diuersionis*, id est, reuersionis & regressionis meæ, ad Deum scilicet, instat; & S. Cyprianus ep. 9. ad Martyres legit, *tempus assumptionis meæ instat.* Sunt hæc verba Pauli, inquit Aug. in ps. 31. *Exultantis magis ad mortis præsentiam & ad coronam anhelantis, quàm timentis, & seipsum cruciantis.* Ita Martyres audito mortis nuntio exultarunt & iubilarunt. Sic S. Cyprianus audita Valeriani Imp. contra se sententia, *Thascium Cyprianū gladio animaduerti placet*; respondet, *Deo gratias, qui me à vinculis huius corporis dignatur absoluere.*

Mors quomodo resolutio.

C Nota Tertiò, verbum *instat*, quod Baronius & alij explicant per, appropinquat, quia scilicet sub hoc eodem Cæsare Nerone post nouem annos ego Paulus capite plectar. Putant enim illum hæc scripsisse nō è secundis, sed è primis vinculis. q. d. Paulus, Mea senectus, mei labores, mea prædicatio, ærumnæ, persecutiones mihi præsagiunt imò certò prænuntiant, me non diu victurum, sed breui moriturum. putà post paucos annos, scilicet octo. Huic sētentiæ Primò, fauet, quod ait v. 17. *Vt per me prædicatio impleatur*: quo significat sibi adhuc aliquādiu esse prædicandū. Secundò, id quod ait v. 11. *Adduc Marcū: est enim mihi vtilis in ministeriū*, scilicet meæ prædicationis. Tertiò, quod v. 8. ex Græcia auocat ad se Timotheum: nam hic euocatus ab eo primo anno primorum vinculorum venit ad eum anno secundo eorumdem, vt patet Phil. 1. 1. vbi Paulus è vinculis cū Timotheo salutat Philippēses. Quar- D tò, quod ait vers. 11. *Lucas est mecū solus.* nam post prima vincula Lucas Paulum reliquit, prædicauitque in Africa & Ægypto: nisi dicas eum inde sub mortem Pauli ad illum rediisse, vt martyrio eius interesset, vti reipsa interfuisse testantur acta Lini; quæ extant apud Mombritiū in martyrio S. Pauli; sed dubiæ fidei. Idem dici posset de Timotheo & Marco. Hisce & aliis pluribus coniecturis Baron. & ex eo moderni nonnulli viri eruditi valdè probabiliter censent hanc epistolam scriptam esse è primis vinculis. Verùm auctoritas veterum in contrarium trahit. Nam è secundis vinculis scriptam esse censent Euseb. l. 2. hist. c. 22. Hier. l. de Script. Eccl. in Paulo, S. Chrys. Theod. Theophyl. Ansel. & alij hîc, ac Syrus, qui in fine epistolæ ait: *Scripta est à Roma, cum iterum Paulus sisteretur Neroni.*

Paulus hanc epistolam scripsit è secundis vinculis.

fauet, quòd Demas in primis vinculis Paulo adhæserit, vt ait Paulus ad Philem. v. 24. hic autem v. 9. ait quòd Demas se reliquerit, scilicet in secundis vinculis, vt videtur. Rursum fauet id quod dicam de Trophimo v. 20. Denique vrget *τὸ ego enim iam delibor*, q.d. Ego iam immolor, instat mihi mors: & ita veteres omnes iam citati intellexerunt. Hoc enim planè significant hæc verba, *Tempus resolutionis meæ instat*, &, *Cursum consummaui*.

Probis non est timida mors. Idem Christianis faciendū est, cùm & Gentiles idem fecerint. *Socrates* enim, inquit Nazianzenus ad Philagrium, *ab Atheniensibus ad mortem damnatus atque in carcere agens, de corpore quasi de alio ergastulo cum discipulis disserebat; cumq. fugere posset, recusauit: postquam autem cicuta ei oblata est, perlibenter accepit, perinde ac si non lethale poculum acciperet, sed propinando, amicos ad potandum inuitaret.* Vnde & Cicero l. 1. de Orat. ait, viros bonos & sapientes, qualis erat Socrates, quasi cycnos cum laude & voluptate mori, quia scilicet præuident & quodammodo diuinant, quid in morte boni sit; atque vt ex Platone ait Seneca ad Marciam c. 23. *Sapientis, animus totus in mortem prominet, hoc vult, hoc meditatur, hac semper cupidine fertur in exteriora tendens.*

VERS. 7. BONVM CERTAMEN CERTAVI] Græcè, *τὸν ἀγῶνα τὸν καλὸν ἠγώνισμαι*, id est, agonizaui agonem illum pulchrum, scilicet strenuum & egregiū, ideoque decorum & gloriosum: quo pro fide Christi diuulganda plurimos labores, ærumnas, persecutiones & afflictiones generosè superaui, ac instans martyrium facilè me cum Dei gratia superaturum certissima spe confido, vt scilicet martyriū quasi coronidem agoni meo imponam. ita ex Augustino Beda. Alludit Paulus hîc, vti aliàs sæpè, ad Olympicos agones, in quibus luctando pugnandoque; & ad stadium, in quo currendo certabant: vbi victor brauio & corona donabatur à brabeuta, id est, à præside certaminis, cuius erat brauium dare illi qui alios in agone aut cursu superauerat. Sic hîc tam agon quàm stadium Pauli est vita, status & munus euangelizandi; lucta & cursus sunt labores & passiones; victoria agonis est, ea qua certans cōtra carnem dæmonem, mundum, hæreticos, Ethnicos, Gentesque quaslibet, omnes deuicit & Christo subiecit; victoria stadij eius est tum illa iam dicta, tum hæc, quòd scilicet in propagatione Euangelij viros sanctos aliosque Apostolos præuertit & superauit; corona est ingens gradus & cumulus gloriæ cælestis, quē mox illi daturus erat brabeuta Deus.

Vita Apostoli & nostra stadiū quod luctā quod coronat

Adinstar S. Pauli B. Agatha fortiter decurso agone suo iam moriens, *Vidisti*, inquit, *Domine, & spectasti agonem meum, quomodo pugnaui in stadio, sed quia nolui obedire mandatis principum, iussa sum in mamilla torqueri. Domine, qui me custodisti ab infantia, qui abstulisti à me amorem sæculi, qui me carnificū tormentis superiorem fecisti, accipe animam meam.*

CVRSVM CONSVMMAVI] Putant aliqui cursum idem esse cum certamine & agone, qui præcessit; quasi Paulus quod generatim dixerat, *Bonum certamen certaui*, hîc particulatim explicet dicens, *Cursum consummaui*. q.d. Certādo cursu vici, & victor metam attigi. Verùm meliùs alij agonem à cursu distinguunt: agon enim erat pugilum & athletarum luctantium, certantium & pugnantium; cursus verò erat currentium & stadiodromorum. Vnde hæc distinguit Apostolus 1. Cor. 9. 26. *Ego*, inquit, *sic curro, non quasi in incertum: sic pugno, non quasi aërem verberans.* Hinc & Theodoretus explicans il-

Agon & cursus quomodo distinguantur

A lud, *Bonum certamen certaui*, id est, inquit, aduersus vniuersam diaboli cateruam dimicans, fusis ac profligatis hostibus trophæum erexi. Suos ergo labores & certamina ac propagationem Euangelij cōparat Paulus partim agoni, partim cursui, quia hîc cursus eius erat agon. In hoc enim Euangelij cursu & stadio certandum illi erat contra dæmones, Iudæos, magistratus, aliosque Ethnicos et impios, qui in hoc cursu Paulum impedire, eumq; sistere et Euangelij propagationem inhibere conabantur. Sunt hæc Pauli verba, non se iactantis, sed consolantis et exhortantis Timotheum, ad se in hoc cursu sequendum. q.d. Ego à carceribus ad metam decucurri, victor ex stadio abeo ad coronam, lætare ergo et me præeuntem affectare, ô Timothee tibi lampada trado. Sic Chrys. qui ait: *Ita cucurrit Paulus quasi volucris, imò volucri omni perniciùs, quasi igneas alas haberet, quibus mundum, mortes, insidias, ærumnas,* B *delicias, illecebras, & omnia Euangelij impedimenta peruolaret.* Cursus ergo hic Pauli progressum eiusdem, tum in virtutibus, tum potiùs in laboribus et prædicatione Euangelij, tum denique cursum et peregrinationes Pauli per terras et maria ad Euangelium toto orbe propagandum significat.

Cursus Pauli quo... & quo...

Vbi Nota. Hic fuit ordo et cursus peregrinationis S. Pauli. Primò, Damasco in Arabiam profectus est, ad Galat. 1. 17. ex Arabia post triennium Damascum reuersus est, inde abiit Hierosolymam vt videret Petrum, ad Gal. 1. 18. Hierosolymis, per Cæsaream, venit Tarsum: inde cum Barnaba Antiochiam, vnde ab Ecclesia Hierosolymam missus est, vt pauperibus Hierosolymitanis eleēmosynam perferret: inde Antiochiam rediens iussu Spiritus C sancti abiit Seleuciā, mox in Cyprum. Ab hac per Pamphyliam, Pisidiam, Lycaoniam, Hierosolymā rursum peruenit, interfuitq; primò Concilio Hierosolymitano, Actor. 15. vnde rursum ab Apostolis missus cum Sila et Barnaba peragrauit Syriam et Ciliciam; deinde Phrygiam, Galatiam et Mysiam. Inde venit Troadem, vbi per visionem vocatus in Macedoniam, Europam ingressus pertransiit Bœotiam, Achaiam, Epirum. Sicque ab Hierosolymis, vsque ad Illyricum omnes in circuitu regiones Euangelij prædicatione repleuit, Rom. 15. 19. Ac tandem rediens Hierosolymam, inde Romam vinctus missus est; sed liber dimissus, Italiā, Hispaniam, aliaque loca peragrauit; donec secundò Romam veniens, cum Petro, Simonem Magum superauit, ac deiecit: tandemque iussu Neronis ca- D pite plexus martyrij lauream obtinuit. Quare meritò Chrys. hom. 73. ad Pop. tom. 5. *Quantum*, inquit. *sol terra percurrit proprios emittens radios tantā & hic beatus* (Paulus) *solicitudinem & curam habuit Ecclesiarum omnium, quæ erant* (aut potius quæ per ipsum futuræ et erigendæ erant) *per totum orbem terrarum. vidisti latitudinem animæ, vidisti mentis magnitudinem.* Vespasianus Imp. teste Xiphilino, lethali morbo laborans, cum nihilo minùs æquè ac valens, reipubl. negotia tractaret, monitus à medicis, vt iis sepositis requiesceret respondit, *Imperatorem decet stantem mori.* At Paulus non tantùm stans, sed & currens occubuit: non enim currere destitit in hoc suo agone, donec eum vita deseruit, itaque cursum suum in morte consummauit.

Ordo & cursus peregrinationum Euangelica D. Pauli.

FIDEM SERVAVI] *Fidem*, scilicet Christianam, vel potiùs fidem, id est fidelitatem: hæc enim requiritur in pugile & stadiodromo. Nemo enim coronabitur in agone & stadio, nisi qui fideliter & legitimé

niè in finem vsque certarit. Vnde Primasius per *fidem* intelligit perseuerantiam, q. d. Fidelis sui athleta, perseueraui alacris in contenta hac pugna & cursu ad finem vsque vitæ. Nemo mihi constantiam, nemo animos, nemo fidelitatem infregit aut imminuit, non Iudæi, non Gentiles, non reges, non Philosophi, non dæmones, non vincula, non plagæ, non deliciæ, non tentationes, non terrores: quin potiùs hæc omnia certanti & currenti vires animosque addiderunt. O quàm suaue & iucundum erit morituro, si cum Paulo in hora mortis, teste conscientia possit sibi dicere: *Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui!* Certemus ergo generosè, curramus strenuè, dum viuimus & vigemus; vt in illo vltimo vitæ articulo & puncto, in horizonte, inquam, æternitatis, qui separabit & discriminabit nos in perpetuum à vita hac temporanea & in alteram, quæ totius est æternitatis, transscribet; de vita transacta, gaudere de futura quàm optimè sperare possimus ac dicere: *Cursum consummaui, fidem seruaui.*

Constantia & perseuerantia quā suauis Paulo & similibus moritura.

VERS. 8. IN RELIQVO REPOSITA EST MIHI CORONA IVSTITIÆ, QVAM REDDET MIHI DOMINVS IN ILLA DIE IVSTVS IVDEX] Pro *in reliquo*, græcè est λοιπὸν, id est, quod *superest*, vt vertit Ambrosius, quod vulgò dicimus *de cetero*.

An Paulus habuerit reuelationē suæ prædestinationis.

Secundò, ex eo quòd Paulus constanter asserat, hanc coronam in cælis sibi repositam esse, putat Ansel. Paulum accepisse reuelationem suæ prædestinationis & electionis ad gloriam. Sed hoc non euincit nec exigit hic locus. Tantùm enim Paulus id asserit ex fiducia bonæ suæ conscientiæ, sicuti ex eàdem, non autem ex reuelatione diuina dixit: *Bonum certamen certaui, cursum consummaui, fidem seruaui.* Conscientia enim sibi bene conscia, vti dicere potest, *Bonum certamen certaui*, &c. non quòd habeat huiusce rei certitudinem fidei, aut reuelationis diuinæ, sed tantùm moralem quandam securitatem, certamque opinionem & confidentiam ex memoria vitæ præteritæ bene actæ, & ex testimonio suæ conscientiæ, manantem: ita consequenter pari confidentia dicere potest, *Reposita est mihi corona iustitiæ.* Simili spe & constantia tum alij, tum S. Ambrosius moriens dixit: *Nec mori timeo, nec viuere recuso; bonum enim habemus Dominum.* Addit S. Aug. l. 2. de Peccatorum meritis c. 16. *Ideo*, inquit, *talibus verbis certus securusq; gaudebat Paulus, quia de victoria* (mortis & martyrij) *certum eum securumq; iam fecerat, qui eandem passionem iam illi reuelauerat, non re plenissima, sed spe firmissima.* Nam non omnino certum fuisse Paulum, sed dubitasse de sua gloria & salute, patet 1. Cor. 9. 27. *Castigo*, inquit, *corpus meum, & in seruitutem redigo, ne forte, cum alijs prædicauerim, ipse reprobus efficiar.*

Cōstantia & securitas bonæ conscientiæ in morte.

Nota Tertiò, *coronam iustitiæ* vocari eam quæ iustitiæ, id est cuiuis virtuti, debita est. ita Chrysostomus cum suis.

Secundò, vt Anselm. *corona iustitiæ*, id est iusta, quam iustè merui, quæque iustâ iudicis sententiâ mihi adiudicabitur.

Beatitudinem bonis operibus meremur ex condigno.

Hinc patet nos bonis operibus mereri beatitudinem & gloriam æternam ex condigno. Hoc enim significat corona iustitiæ, quam non dat, sed reddit pro merito, non donator, sed iustus iudex Christus. Sua ergo cuique virtuti erit corona, eaque pro meritis varia. Nam, vt ait S. August. serm. 37. de Sanctis: *Floribus eius* (Ecclesiæ cælestis) *nec rosæ, nec lilia desunt. Certent nunc charissimi, singuli*

Varia in cælo pro

A *ad vtrosque honores, amplissimas accipere dignitatum coronas; vel de virginitate candidas, vel de passione purpureas, vel de doctrina laureas;* illudque Daniel 12. 3. spectent & exspectent: *Qui docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti; & qui ad iustitiam erudiunt multos quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Idem S. August. l. 2. quæst. Euang. q. 39. *Omnia*, inquit, *dici possunt de illa ineffabili fruitione veritatis, & tanto magis omnia dici possunt, quanto minus aliquid dignè dici potest: nam & lux est illuminatorum, requies exercitatorum, & patria redeuntium, & esca indigentium, & corona vincentium, & quæcumque bona temporalia transeuntia per creaturarum partes error appetit infidelium, veriora & in æternum manentia creatore omnium simul inuentura est pietas filiorum.*

meritorum varietate corona.

Aduerte, hanc coronam dandam esse in *illa die*, scilicet celebri & publica, putà in die iudicij generalis; non quòd antè non detur, scilicet statim à B morte in iudicio particulari, vti censuerunt Græci & Armeni, quos damnat Concil. Florent. sed quòd in iudicio vniuersali plena & consummata, scilicet corporis & animæ, & publica coram toto mundo dabitur corona.

Error Græcorum & Armenorū non dari coronā iustitiæ ante vltimum iudicij diē.

Quæritur hîc, an Deus hanc coronam iustis ex iustitia debeat, ita vt debito iustitiæ obligetur eis, ad dandam hanc coronam; adeoque, quæ & qualis iustitia sit in Deo? videtur enim indignum in Deo ponere aliquod debitum, Deumque debitorem facere homini. Ex altera tamen parte Scriptura hîc dicit Deum hanc coronam redditurum Sanctis, tamquam coronam iustitiæ, id est, ex iustitia eis debitam. Sic & Matth. 20. iubet operariis dari stipendium, quod diurno eorum labori promisit & C pepigit. Rursum Scriptura sæpè dicit Deum redditurum cuique secundùm opera, id est, pro meritis operum, siue pœnam, siue præmium, prout commeruit; quodque impios iustè vindicabit & puniet igni inferni. Ergo in Deo est iustitia tam vindicatiua, quàm distributiua & commutatiua, qua idipsum facit. Clariùs verò idem significat Paulus ad Hebræos 6. 10. *Non enim iniustus*, inquit est *Deus, vt obliuiscatur operis vestri & dilectionis.* q. d. Ne iniustus videatur esse Deus, ipse omnino non obliuiscetur vestri laboris, sed illi debitam mercedem rependet. Vnde sequitur quòd Deus mercedem hanc labori eorum debebat ex iustitia. Vt hæ & plures aliæ similes S. Pauli, & sacræ Scripturæ sententiæ intelligantur.

An in Deo sit iustitia cōmutatiua, distributiua, vindicatiua.

Dico Primò, in Deo est iustitia vindicatiua, seu D punitiua. Patet, quia hac Deus punit damnatos & peccatores. Est etiam in Deo iustitia distributiua & commutatiua. Patet id ex hoc loco in corona & mercede quam Beatis Deus distribuit, pro cuiusque meritis, eamque cum eis quasi pretium pro re vel opere præstito commutat.

In Deo iustitia est vindicatiua, cōmutatiua & distributiua.

Dico Secundò, in Deo nullum est debitum iustitiæ vindicatiuæ, qua scilicet teneatur Deus punire peccatores, nec etiam in Deo est debitum iustitiæ distributiuæ, & multò minùs commutatiuæ. intelligo debitum formale, perfectum & absolutum, quale est inter homines & æquales: quo scilicet astringatur absolutè ex iustitia Deus ad dandam iustis mercedem; sicut homo astringitur dare operario, quem conduxit, pretium, quod stipulatus est. Patet id Primò, quia vt passim docet Scriptura, Deus absolutissimum omnium rerum & creaturarum suarum habet dominium, quod à se abalienare, & ligare atque astringere non potest, maximè

In Deo nullum est iustitiæ absolutum debitum.

Quod ostenditur in Deo nullū posse esse verum debitum respectu creaturarū.

maximè tali vinculo, scilicet debito iustitiæ tam arcto & rigido.

Secundò, quia creatura omnis est sub potestate Dei, quasi serua sub domino; idque plenissimæ seruitutis iure, quoad omnia & singula quæ possidet. Sicut ergo dominus potest seruo rem, putà vestem promissam negare, imò donatam auferre, & promissionem rescindere atque irritare sine iniustia; quia quidquid seruus possidet vt seruus, id totum domini sui est: ita multò magis potest idipsum cum hominibus & angelis suis Deus. Vnde si herus seruo, & per impossibile Deus iustis negaret præmium quod promisit, esset quidem mutabilis & infidelis, non tamen esset propriè iniustus.

Tertiò, quia opera nostra non tantùm sunt præcepta & debita Deo, sed & ipsa tota sunt Dei, & omne eorum meritum, omneque ius ad mercedem in solidum est Dei, totumque à Deo pendet in esse & conseruari; perinde vt reliquæ res & creaturæ omnes: imò à Dei gratia opus meritorium omnem suum valorem & meritum accipit. ac proinde hæc omnia intimè pendent à libera voluntate Dei, in cuius manu est absolutè vt sint vel non sint in rerum natura: nullo ergo modo iis astringi aut obligari potest Deus, cùm quolibet momento ea possit abrogare, imò annihilare. Adde, quòd voluntas diuina à nullo extrinseco ligari vel determinari potest, sed tantùm à seipsa.

Quartò, quia obligatio & debitum sonant imperfectionem, scilicet exigentiam & reale debitum adeoque significant ius, & eminentiam & imperium creditoris in debitorem; quodque iure eum cogere possit ad soluendum, quod Deo competere nequit: Deus enim, vt ait S. Aug. l. 2. Conf. c. 4. *reddit debita nulli debens*. ita Anselm. in prosolog. c. 10. & 11. D. Thomas, Ludou. Molina & Gabr. Vasquez 1. p. q. 21. a. 1.

Deus reddit debita nulli debens.

Dico tertiò, dicitur tamen hoc bonorum operum meritum esse debitum, eorumque merces vocatur corona iustitiæ: Primò, quia opus ipsum, & actus ipse bonus, ex se tali præmio, scilicet vitâ æterna, dignus est, illique proportionatus: tum quia gratia & actus ex gratia procedens & semen gloriæ; tum quia hanc merendi facultatem nobis meruit Christus, maximè accedente Dei promissione, qua tam Christo, quàm nobis, promisit se bonis operibus nostris mercedem daturum. Intercedit ergo hìc iustitia si non ex parte Dei, certè ex parte rei.

Cur merces bonorũ operum vocetur corona iustitiæ.

Secundò, etiam Deus iustis est debitor ex fidelitate, seu veracitate, quæ pars est protestatiua iustitiæ. Fidelis enim est Deus, & fidem suam liberat, cùm iustis præmiũ quod promisit, dat & præstat.

Debitũ in Deo oritur ex veracitate.

Tertiò, insuper debitor hic est Deus ex iustitia quadam commutatiua, supposita tamen & manente promissione sua qua tali operi mercedem promisit. ex iustitia, inquam, non rigida, sed tali, qualis inter patrem & filium, seruum & herum, creaturã & creatorem esse potest: quia Deus mera liberalitate sua promisit bonis operibus hanc mercedem, ac consequenter, ait S. August. serm. 16. de Verbis Apostoli, *Debitorem se fecit non tantum sibi, sed & Christo & nobis, vt illi dicere possimus, Redde quod promisisti, quia fecimus quod iussisti*. Sic & Chrysost. homil. 3. in Matt. Cyprian. tract. de Orat. & eleëmosyna, Fulgentius præf. ad Monimum, dicunt Deum debitorem nobis fieri dum bona operamur. Sicut ergo, licet filius sit aliquid patris, & ex pietate teneatur patri obedire; tamẽ est ius & iustum quoddam paternum, quo pater tenetur ex iustitia quadam filiis morigeris, laborantibus, certantibus, vincentibus dare præmium, quod promisit: ita & Deus nobis licet filiis & seruis suis, laborantibus tamen & certantibus tenetur ex simili quadam iustitiâ dare mercedem quam promisit. Et ratio est, quia Deus præmium hoc promisit non gratis, sed sub conditione operum tamquam mercedem pro eorum merito. Ergo præstito à nobis opere, eoque impleto, hanc mercedem debet nobis Deus tamquam mercedem; ergo ex iustitia. Qui enim promisit mercedem pro opere præstito, tenetur soluere eam ex iustitia, non autem ex fidelitate tantum. ex fidelitate enim quis debet soluere quod promisit, etiam sine vlla conditione aut merito operum, vt sit fidelis & verax. Et hoc significat hìc corona iustitiæ, quam Deus bonis reddit quasi iustus iudex, ex eaque Matth. 20. Deus soluit operariis denarium promissum, quasi pretium diurni laboris vnde patet consequenter operarios habere ius iustitiæ ad hunc denarium. Idipsum significat Paulus cum ait Hebr. 6. 10. *Non enim iniustus est Deus*, &c. q. d. Iniustus esset Deus, si obliuisceretur vestri operis & laboris.

Possũt boni dicere Deo: Redde quod promisisti, quia fecimus quod iussisti.

Simili.

Promissio Dei nobis onerosa, nõ gratuita ac proinde in Deo est debitum iustitiæ.

Dices, Quomodo ergo Deus retinet altum suum & absolutum ius & dominium omnium, si omnino ex iustitiâ obligatur nobis dare præmium?

Quomodo supremum dominium, & ius in Deo sit cũ debito.

Respondeo, Ius hoc altum & transcendens semper retinet Deus, quia citra iniuriam posset & potest promissionem hanc suam & obligationem rescindere & irritare. Si tamen velit eam manere ratam, vti vult, quia est immutabilis & fidelis in promissis; tunc consequenter vult vt maneat hæc obligatio & debitum iustitiæ, quo sponte Deus ex infinita sua benignitate se nobis obligare dignatus est vultque manere obligatus.

Dices Secundò. Omnia opera nostra sunt Dei, ergo nihil possumus dare Deo, quod Deus, recompenset.

Respondeo, Licet sint Dei, sunt tamen etiam nostra, quia liberè ea facimus, & Deus nos eorum dominos fecit. Si ergo ad Dei gloriam & cultum ea facimus & referimus, quoddam bonum, scilicet cultum, Deo damus, quem ipse acceptat. Pro quo ipse vicissim nobis mercedem promittit & soluit. Est ergo inter nos & Deum commutatio quædam & pactum, ac consequenter debitum quoddam iustitiæ commutatiuæ, licet non tantum, nec tam rigidum quàm inter homines.

Opera nostra quomodo sint Dei & nostra: & quomodo inducant debitũ iustitiæ commutatiuæ.

Dices Tertiò, Indignum est Deo, quòd debitor sit homini.

Respõdeo. Indignum esset si ex necessitate aut vtilitate sua esset debitor; non autem indignum est hoc rerum statu, quo hoc debitum oritur ex infinita Dei benignitate, quæ tam familiariter agit cum sua creatura, quasi ipsa non esset naturaliter serua sed libera, & cum illa velut cum pari init fœdus, seque illi obligat per suam iustitiam. Vnde S. Aug. serm. 3. de Verbis Domini: *O magna*, ait, *bonitas Dei! cui cum pro conditione reddere debeamus obsequia, vtpote serui Domino, mancipia Redemptori, amicitiarum nobis præmia repromittit, vt à nobis obsequia debita seruitutis obtineat.* Hac de re qui plura volet, legat Franciscum Suarez in opusc. relectione 2. de Libertate diuina, & relectione de iustitia.

Quomodo non sit indignũ Deo esse debitorem hominis.

NON SOLVM AVTEM MIHI, SED ET IIS QVI DILIGVNT ADVENTVM EIVS.] Græcè,

πᾶσι

τοῖς ἠγαπηκόσι, id est, qui dilexerunt *aduentum*, græcè ἐπιφάνειαν, id est apparitionem & illustrationem eius, cùm scilicet illustris apparebit veniens ad iudicium. q. d. Christus iudex dabit coronam iustitiæ iis, qui sibi bene conscij desiderant, & in vita sæpè desiderarunt eius aduentum, ad eamque bene viuendo se compararunt & indies comparant vti tu facis, ô Timothee, vtque ardentiùs facias, tacitè hîc te adhortor. *Aduentum enim iudicis*, inquit Anselm. *non diligunt, nisi qui in causa sua habere se iustitiæ meritum sciunt*. Et, vt ait S. Greg. *Nisi qui se habere causam in iudicio bonam norunt: quique*, vt ait S. Aug. epist. 80. *eumdem sinceritate fidei firmitate spei, & ardore charitatis exspectant*. Rursum Theodor. *Amat*. inquit, *Domini aduentum qui illius leges sequitur, & ex illis vitam instituit*. Pulcherrimè verò hîc Chrys. in morali hom. 9. quærit quomodo diligere possimus secundum aduentum Christi, ad eumque nos comparare; ac respondet, id nos assecuturos, si primum Christi aduentum diligamus, eumque nobis procuremus, faciendo id quod ipse ait Ioan. 14. 23. *Si quis diligit me, sermonem meum seruabit, & ad eum veniemus, & mansionem apud eum faciemus*: ac consequenter, si omnia terrena æstimemus esse cœnum ac lutum; si cum Christo iniurias & aduersa quæque patienter & fortiter perferamus; si in omni tentatione constanter Deo adhæreamus, in eumq; omnem spem & amorem defigamus; si denique hanc coronam iustitiæ nobis semper ob oculos ponamus.

Quinam diligant aduentum iudicis.

Quomodo ad secundũ Christi aduentum nos possimus comparare

Narrat S. Basil. hom. 20. de XL. Martyribus cùm illi in stagnum gelidum iniecti essent, cælitus luce circumfusos fuisse angelosque cælestes coronas 39. singulis suam adornasse & ostentasse: quas videns custos eorum ita accensus fuit vt ad Christum conuersus detractis vestibus, alacer in gelidum hoc stagnum insilierit, aliisque triginta nouem se adiunxerit, vt quadragesimi, qui deficiens ex stagno exsilierat, palmam & coronam obtineret.

FESTINA AD ME VENIRE CITÒ] vt in vinculis ab omnibus penè desertus & iam moriturus tibi vni publica Ecclesiarum negotia commendem, aliaque quæ scriptis mandare nec possum, nec audeo: vtque fideles Romani nullam in morte mea turbationem patiantur, sed à te consolationem, robur animosque accipiant. ita Chrysost.

VERS. 9. DEMAS ENIM ME RELIQVIT, DILIGENS HOC SÆCVLVM] id est, malens otiari, molliter quiescere & deliciari in sæculo: quàm cum Paulo periclitari pro Christo. ita Chrysost. cum suis & Primas. *Necesse*, inquit, *erat vt diligens sæculi voluptates derelinqueret eum* (Paulum) *qui eas non amabat*. Putant aliqui Demam pœnitentem postea ad Paulum rediisse. Nam eius quasi adiutoris sui meminit in epistola ad Philem. v. 24. Sed hoc incertum est, cum incertum sit, an epistola ad Philemonem post hanc sit scripta: multi enim hanc omnium vltimam esse volunt. Si Dorotheo in Synopsi credimus, Demas desciscens à Paulo factus est idolorum sacerdos. Vide quò ruant apostatæ.

Demas qualis, & an postea pœnituerit.

VERS. 10. CRESCENS IN GALATIAM] supple abiit missus à me, ad prædicandum ibi Euangelium. Per Galatiam Theodor. & alij accipiunt Galliam: hanc enim Galatiam esse dictam, æquè vt Gallos à Græcis vocatos esse Galatas, docet Ammian. Marcell. l. 15. Certè Crescentem hunc in Galliam amandatum. Viennensem rexisse Ecclesiam, constat tum ex Euseb. l. 3. hist. c. 4. tum ex Roman. Martyrologio 29. Iunij, nisi dicas ex Galatia in Galliam abiisse.

Galatia an Gallia.

A

LVCAS EST MECVM SOLVS] Tradunt Romani, teste Baronio anni Christi 69. Petrum cum Paulo Romæ per nouem menses in eodem carcere Mamertino conclusos fuisse, indeque eductos ad martyrium. Quod ergo dicit secum solum esse Lucam, intelligit solum, scilicet qui liber sit, qui libere se adiuuare, suaque negotia peragere possit. Adde Petrum in eodem quidem carcere, sed in alia carceris parte fuisse.

VERS. 11. Petrus cũ Paulo fuit in eodem carcere.

MARCVM ASSVME, ET ADDVC TECVM: EST ENIM MIHI VTILIS IN MINISTERIVM] Euangelium scilicet, vt hic alibiue prædicet Marcus hic, non est idem cum Marco Euangelista, sed proprio nomine dictus est Ioannes cognomento. Marcus consobrinus Barnabæ vt patet Coloss. 4. 10. Hic Marcus timore periculorum & laborum deseruerat Paulum peregrinantem; vnde à Paulo reiectus fuit, vt patet Actor. 15. 37. postea verò pœnitentem eum & strenuè laborantem in gratiam & contubernium recepit Paulus: vnde & studiosè eundem Colossensibus commendat.

Quis & qualis fuerit hic Marcus.

B

TYCHICVM AVTEM MISI EPHESVM] vt scilicet vices Timothei Ephesini Episcopi, Romam à me auocati, Ephesi suppleat.

VERS. 12.

Nota Pauli in vinculis sollicitudinem Ecclesiarum, satagentem vt quas per se non poterat, per discipulos instrueret & confirmaret. Hinc Crescentem in Galatiam, Titum in Dalmatiam, Tychicum Ephesum, Marcũ & aliòs aliò amandauit.

Sollicitudo Ecclesiarũ in Paulo.

PENVLAM QVAM RELIQVI TROADE APVD CARPVM, VENIENS AFFER TECVM, ET LIBROS MAXIME AVTEM MEMBRANAS] Per *penulam* Ambros. Haymo & Anselm. intelligunt vestem senatoriam Paulo à patre relictam, qua ciues Romani & externi ciuitate donati, cùm Romam veniebant, vtebantur. Senatores enim penulati incedebant, & Romani penulati curiam intrabant, Paulus, autem, vtpote Tarsensis, ciuis erat Romanus, & quia nobilis, erat senatorij ordinis. Sed quid captiuo & iamiam morituro veste senatoria erat opus?

VERS. 13.

Quid Paulus per penulam intelligat.

C

Secundò, Syrus vertit בֵּית כְּתָבֵא *bet ketabe*, id est, thecam librorum. Vnde & Baronius putat fuisse volumen legis. Sed hoc videtur intelligere non per *penulam*, sed per *libros* quos subiũgit Apostolus.

Tertiò, alij, quibus fauet Tertull. de Orat. c. 12. putant *penulam* esse vestem sacram, quam nos Casulam, vel Planetam vocamus, quæ dicta sit penula, ἀπὸ τοῦ φαίνεσθαι ὅλον, quia scilicet tota videtur, & totum corpus oberrat. Vnde & planeta dicitur ἀπὸ πλανᾶν, id est, ab oberrando.

Penula Pauli an Casula, vel planeta.

D

Quartò meliùs, communiter alij. vt Chrysost. Theophyl. Hier. dialog. 3. contra Pelagianos, *penulam* capiunt pro pallio aut veste simili extima ad frigus & pluuiam arcendam. Sic enim de penula scribit Iuuenalis satyra 5.

Penula, id est quod pallium ad frigus & pluuiam arcendam.

Et multo stillaret penula nimbo,

Et Lampridius in Seuero, *Penula*, inquit, *intra vrbem frigoris causa vt senes vterentur permisit. cum id vestimẽti genus semper itinerarium aut pluuiæ fuisset*. ita Lazarus Bayfius l. de Re vestiaria c. 16. Hoc ergo pallium petit sibi afferri Paulus, tum quia ei commodius erat, vtpote quòd illi iam assueuisset: tum ne cui in carcere grauis sit, sed vt ipse se vestiat & contra aëris hiemisque iniurias corpus suum communiat, Hiems enim instabat, vt patet v. 21.

Nota

Quis hic Carpus fuerit.

Nota. Carpus, cuius hîc meminit Paulus, videtur esse is quem laudat, & cuius visionem miram Christi apparentis dicentisque sibi indignanti, & de infidelibus hostibus suis vindictam expetenti; *Carpe percute aduersum me: nam paratus sum pro hominibus saluandis iterum pati*: recenset S. Dionysius epist. 8. ad Demophilum, tantùm interest, quòd Carpus, de quo Paulus, hic, Troade: Carpus verò, de quo Dionysius, Cretæ habitarit. vnde Baron. duos putat fuisse Carpos. Alij tamen cum Anselmo, vnum eumdemque faciunt Carpum, qui prius Laodiceæ, quæ est iuxta Troadem, deinde Cretæ fuerit Episcopus.

Semper studendum & discendum.

Nota Secundò. Petit Apostolus in carcere & morti vicinus afferri sibi libros, & membranas, in quibus scilicet scripta erat S. Scriptura, siue libri veteris testamenti. *Libros* vocat vetustiores ab aliis scriptos; *membranas* verò recentiores à se conscriptos. Vbi aduerte, quàm otium fugeret Paulus, quamque studio S. Scripturæ fuerit deditus, vt illi immori vellet. nimirum *tamdiu discendum nobis est, quamdiu viuitur*, inquiebat Solon. Vide dicta epist. 1. c. 4. 13.

Vers. 14. & 15. ALEXANDER ÆRARIVS MVLTA MALA MIHI OSTENDIT: REDDET ILLI DOMINVS SECVNDVM OPERA EIVS: QVEM ET TV DEVITA: VALDE ENIM RESTITIT VERBIS NOSTRIS] Alexander hic primò credidit Christo, sedauitque tumultum contra Paulum Ephesi excitatum, Actor. 19. 33. Ex quo loco patet eum Iudæum fuisse, sed Ephesi habitasse. Vocatur hic *ærarius*, non quia ærarij fuerit custos aut receptor, vt vult Anselm. sed quod faber esset æris & vasorum æreorum. hoc enim significat Græcum χαλκεύς. Hic postea à fide defecit, vt patet epist. 1. 1. v. vlt. valdeque Paulo & Euangelio restitit, multaque mala ei ostendit, id est exhibuit, fecit, intulit, hoc enim significat Hebræum הֶרְאָה *hera*, id est ostendit, vt dixi 1. Corinth. 4. 9. Aptè verò dicitur, *ostendit*, potiùs quàm intulit; quia improbi probos lædunt, non tam reipsa, quàm impia sua voluntate, voto, desiderio: probi enim sua patientia communiti reipsâ nullis malis lædi aut affligi possunt, sed omnia superant ac mente in cælis positi transscendunt.

Quis hic Alexander & quare vocetur. Ærarius.

Quomodo improbi lædat probos.

Nota. Pro *reddet*, Noster in Græco legit ἀποδώσει, iam legunt ἀποδῴη, id est reddat quasi optet Paulus non affectu vindictæ, sed zelo iustitiæ impium Alexandrum puniri à Deo.

Vers. 16 IN PRIMA MEA DEFENSIONE NEMO MIHI AFFVIT, SED OMNES ME DERELIQVERVNT] Hinc Baronius putat hanc epistolam scriptam esse è primis vinculis, cùm iam dimittendus, & penè liber esset Paulus. Nam, vt sequitur, postea statim toto orbe perrexit Paulus euangelizare. q.d. Cùm primò causam meam coram Nerone egi, ita eam egi, vt Dei ope eius animum flexerim, meque censeret dimittendum, idque factum est Dei consilio, vt per 9. annos adhuc superstes essem, pergeremque per Hispaniam, aliasque prouincias complere prædicationem meam. Verùm verior & communior sententia non minoribus, quàm prior, imò maioribus coniecturis subnixa est, è secundis vinculis hanc epistolam esse scriptam, vt dixi v. 6. & iterum dicam v. 20.

Paulus quando in Hispania prædicauerit.

Quæ fuerit prima hæc Pauli defensio.

Vnde Secundò, alij *primam defensionem* hîc intelligunt eam quam primò fecit Paulus, cùm secundò carceri inclusus fuit, paulò ante martyrium. q.d. Cùm primò in secundis vinculis me stiti Neroni sociis me derelinquentibus, Deus mihi astitit, vt coram eo plenè auderem prædicare, omnesque gentes audirent hanc meam liberam coram Nerone prædicationem, itaque in fide confirmarentur; maximè quia tum liberatus sum à morte, quâ putabatur Nero statim mihi illaturus: sed Deus eum mitigauit, dum post nouem menses rursus Nero sæuiens & furens in Paulum, eumdem occidit. Vnde Theophyl. illud, quod sequitur. *Vt per me prædicatio impleretur*, id est, inquit, stabiliretur, *& audiant omnes gentes*; scilicet gloriam meæ liberæ confessionis & prædicationis. Rursus, *audiant* curam quam de me gerit Deus. Verùm cùm absolutè dicat Apostolus hîc se liberatum de ore leonis, id est Neronis, vt posset complere prædicationem suam, videtur absolutè è vinculis dimissus fuisse, & nouem non mensibus, sed annis pluribus superuixisse ad complendam prædicationem suam.

Quanto tẽpore post primã hanc defensionẽ Paulus occisus sit.

Vnde Tertiò, optimè Euseb. l. 2. hist. c. 22. Beda, Anselm. & alij, *primam defensionem* hîc intelligunt eam quam fecit Paulus in primis vinculis, cùm scilicet secundo anno Neronis Hierosolymis captus, ad eundem Romam missus est, ibique per biennium mansit. Tunc enim à suis, Neronis factum & furorem metuentibus, desertus, Deum habuit adiutorem, qui Neronem ei beneuolum reddidit, vt è carcere liberatus sit, & per nouem annos Hispaniam, aliasque prouincias euangelizando obiuerit; donec secundò captus secundam suam defensionem coram Nerone peregit: sed dispari euentu. Nero enim iam tot crudelibus suis facinoribus efferatus, & in Paulũ ac Petrum furens; quòd nouum Deum Christum inducerent, quodque Simonem Magum, quem in deliciis habebat, volantem precibus suis deiecissent; nominatim verò in Paulum frendens, quòd pincernam suum ad Christum conuertisset, inquit Chrys. quodque concubinas suas à se ad fidem & castitatem traduxisset, vt ex Ambr. & Chrys. docet Baron. Hisce, inquam, de causis furens Nero Paulum gladio & morti adiudicauit. Scribit ergo hîc Paulus è secundis vinculis illud, quod sibi in primis contigerat.

Scribit Paulus è secundis vinculis, quod sibi in primis contigerat.

Causa, ob quas Nero damnauit Paulum.

Dices, hoc mirum videri, quod scilicet tanto tempore, scilicet nouem annorum, elapso, hæc demum scribat ad Timotheum, qui iampridem illa intellexerat. Respondeo, Licet aliunde id intellexerat Timotheus, non tamen ex litteris Pauli, qui in Hispaniam, aliasque oras abiens, longissimè aberat à Timotheo, nullasque interim ad Timotheum literas dederat. Rediens ergo Romam ad secunda vincula Paulus, aptè refricat ea quæ in primis contigerunt, tum vt Timotheum eorum memoria animet & excitet; tum potiùs quia futuris sæculis hæc scribere & consignare volebat.

Moraliter, S. Ambros. per defensionem hîc intelligit passionem & persecutionem Pauli: *Nam passio, inquit, Christianis vita est, & persecutio defensio: pressura enim illata pro iustitia defendet illos in die iudicij, reos constituens perfidos.*

Locus moralis de persecutione.

Vers. 17. DOMINVS AVTEM MIHI ASTITIT, ET CONFORTAVIT ME] *Necesse est enim adesse diuinum, vbi humanum cessat auxilium*, inquit Philo lib. 2. de Vita Mosis. Et, vt ait Origenes hom. 9. in Num. *Tum maximè gratia Dei adest cùm hominum sæuitia concitatur; ibique*, teste Ambr. l. de Ioseph, *plus est auxilij, vbi plus est periculi.*

S. Gregor. Thaumat.

Expertus idipsum est S. Gregorius Thaumaturgus, qui in persecutione Decij fugiens, & latitans cum-

cum

surgit mi- rè à Deo liberatur. cum diacono suo suo in colle, proditus esset, & A persecutores collem vndique cinxissent & scrutarentur: *Hortatus est comitem suum*, ait Nyssenus in eius Vita, *vt firma erga Deũ fiducia consisteret, eiq; salutem cõmitteret, similiter atq; ipse faceret, manus ad orationem extendens, ac ne, si prope quidẽ persecutores accessissent, metu fidem excussam proijceret. Exemplum eius rei quam præcipiebat diacono, seipsum præbebat, cũ & immotis oculis, & passis manibus, & habitu arduo atque erecto cælum intueretur. Ita factũ est vt scrutatores præter duas arbores, paululum inter se distantes* (Gregorius scilicet orans cum socio eis videbantur esse duæ arbores) *neminẽ se vidisse affirmarent: quibus digressis proditor videns non esse arbores, sed homines, procumbit S. Gregorio ad pedes, creditq; sermoni, & qui paulò antè persecutor fuerat, vnus ex profugis factus est.* Idem Gregorius cum pro suo populo in eâdem persecutione afflicto oraret. *Repente angore repletus sonũ visus est audire, ad quẽ aures admouit; mox erectus & immotus permãsit, deinde quasi de victoria lætus pronuntiauit illud ps. 123. Benedictus Deus qui non dedit nos in prædã dentibus eorum. Rogantibus quid vidisset, dixit magnam se in illa hora vidisse ruinam, diabolo ab adolescente quodã in tormẽtis & martyrio deuicto. Adiecit eius nomen Troadiũ eũ nominans. Submissi deinde in vrbẽ, ita reuera cõtigisse renũtiarũt.* hæc Nyssenus.

VT PER ME PRÆDICATIO IMPLEATVR, ET AVDIANT OMNES GENTES; ET LIBERATVS SVM DE ORE LEONIS] Putant aliqui Paulum è primis vinculis familiaritate & operâ Senecæ philosophi, qui præceptor fuit Neronis, liberatum esse. *An Paulus opera Senecæ fuerit liberatus à vinculis Neronianis.* Vnde extant Senecæ ad Paulum, & Pauli ad Senecam epistolæ sed dubiæ, imò suspectæ fidei. Verùm Paulus hîc contrarium docet, scilicet se ab hominibus C desertum, vnius Dei ope hoc periculum euasisse.

Nota. Causa quæ Deum mouit, vt Paulum vinculis eriperet fuit, vt per illum prædicatio Euangelij impleretur, græcè πληροφορηθῇ. quod Vatablus & alij vertunt, ad plenum persuaderetur, vel, vt plena fides fieret Euangelio. Verùm noster simpliciùs vertit, *impleretur*, id est, compleretur & absolueretur, vt dixi Rom. 14. 5. idque hoc loco est aptius; iam enim plenam fidem Euangelio fecerat Paulus, vbicumque prædicauerat: vnde ad hoc non erat necesse ei vitam protogari. Seruatus ergo fuit à Deo in vita, vt in Hispaniis & alibi prædicaret, propagaret & compleret Euangelij prædicationem, eamque omnes Gentes audirent. *Paulus seruatus à primis vinculis vt prædicaret in Hispania.*

Notat Secundò, Chrysostomus modestiam Pauli; non enim dicit. Vt ego implerem; sed, *vt per me impleretur prædicatio.* q.d. Hæc prædicatio mihi D commissa me à vinculis eripuit, & seruauit, *perinde ac si quis purpuram & regium insigne ferens perpetuò sum seruetur*, inquit Chrysost.

Nota Tertiò. *Liberatus sum de ore leonis*, id est diaboli, inquit Ambrosius; aut Festi Præsidis Iudææ inquit Primas. Verum optimè Chrysost. Theodor. Theop. Oecum. S. Thomas, & Euseb. l. 2. hist. c. 22. per *leonem* intelligunt Neroné, qui crudelis erat vt leo: de quo verissimè dici poterat illud Prou. 19. 12 *Sicut fremitus leonis, ita & regis ira.* Nero ergo fuit leo: quia supra quàm dici potest superbus & ferox, æquè ac luxuriosus fuit, operâ Simonis Magi familiariter vti solitus; vnde primus (nam ante eum Tiberius ex iis quæ ferebantur Christum admiratus, periculũ etiam cõminatus est accusatoribus Christianorum) immanem in Christianos persecutionem mouit. Audi Tacitum l. 15. *Pereuntibus, ait, ad-* *Leo hîc est Nero.* *dita ludibria, vt ferarum tergis contecti laniatu canum interirent. Multi crucibus suffixi, aut flãmâ vsti: plerique in id reseruati, vt, cùm defecisset dies, in vsum nocturni luminis seruarẽtur. Hortos suos Nero spectaculo huic obtulerat, & Circense ludicrũ edebat, habitu aurigæ permistus plebi, vel curriculo insistens.* Annon leo, qui principes Apostolorum Petrum cruce, Paulum gladio tandé peremit? Annon leo, qui matré, & præceptoré suum Senecam è medio sustulit? Annon leo, qui sua sæuitiâ totius populi in se seditionem concitauit? quã dum conatur effugere, tertio ab Vrbe lapide propria se manu interemit, dicens: *Dedecorosè vixi, turpiùs peream.* vide Seuer. Sulpitium l. 2. hist.

LIBERAVIT ME DOMINVS AB OMNI OPERE MALO, ET SALVVM FACIET IN REGNVM SVVM CÆLESTE] *Ab omni opere malo*, id est, ab omni periculo & incursu hostili, qualia sunt quæ recenset 2. Corinth. 11. 23. VERS. 18.

B Secundò & potiùs, *ab omni opere malo*, id est, ab omni peccato, q.d. Non tantùm à leone corporali mortem minante, putà à Nerone, liberauit me Dominus, sed etiam à peccato, qui spiritalis & sæuior est leo animam occidens, vt scilicet quauis tentatione, tribulatione & errore, roboratus à Deo, nec verbo, nec opere, aliove indicio etiam minimo Deum aut fidem negarim; sed potiùs tam verbo, quàm vita nomen & gloriam Dei vbique professus sim & celebrarim. *Pauli constantia in tentationibus & persecutionibus.*

Nota. Pro *liberauit*, Græca, Syrus Chrys. Ambros. & veteres passim legunt ῥύσεται, id est liberabit. Idque aptiùs respondet tam præcedentibus quàm sequentibus. q. d. Sicut liberauit me Dominus de ore leonis corporalis, scilicet Neronis, ita planè confido quòd deinceps liberabit me à leone spirituali, id est, ab omni opere malo, putà ab omni peccato; itaque me *saluum faciet*, græcè σώσει, id est seruabit, *in regnum suum cæleste*, vt scilicet seruatus à peccato ab eoque innocens & illæsus, pro hac innocentia tuenda martyrium obeam, itaque merear ingredi regnum cælorum. Præpositio ergo *in*, cùm ait, *in regnum*, non locum, vt idem sit, quod, in regno cælorum; sed causam finalem significat. q. d. Saluabit me hoc fine, vt scilicet regnum cælorum assequar; ita Theophyl. Anselm. Beda & alij.

TROPHIMVM AVTEM RELIQVI INFIRMVM MILETI] Miletus vrbs est Asiæ non longè ab Epheso, optima lana & stragulis, quæ inde Milesia dicuntur, celebris. VERS. 20. *Miletus vrbs Asiæ.* Hinc rursum patet hanc epistolam scriptam è secundis vinculis, non autem è primis. Nam in primis vinculis (quæ occasione Trophimi Paulo à Iudæis Hierosolymis iniecta sunt, eò quòd putarent Paulum induxisse Trophimum incircumcisum & Gentilem in templum. Actor. 21. v. 29.) cùm Hierosolymis vinctus Paulus missus est Romam, Miletum non transijt, vt patet ex Act. c. 27. Sed cùm è primis vinculis dimissus fuit, vti varia loca peragrauit, ita Miletum reuisit Paulus, ibiq; Trophimum ægrum reliquit, ac veniens Romam secundò captus est: nec enim verisimile est duos fuisse Trophimos, aut pro Mileti. hîc legendum esse *Melitæ*, quasi non Mileti, sed Melitæ, id est Maltæ (quam, cùm Hierosolymis Romam primò vinctus mitteretur Paulus, pertransijt, vt patet Actor. 28. 1.) Trophimum ægrum reliquerit, vt vult Baron. tam enim Græca, quàm Syra & Latina constanter legunt *Mileti* non *Melitæ*. *Quando Paulus fuerit Mileti.*

Ex hoc loco patet, Paulum post prima vincula non tantùm Hispanias, aliasque prouincias nouas adiisse *Paulus post prima vincula visita-*

vit etiam Ecclesias Asiæ. adiisse; sed & Asiam, aliasque veteres prouincias & Ecclesias reuisisse, vt eas in fide & moribus perficeret, confirmaret, & si quid praui succreuisset, corrigeret atque succideret. Id ita esse patet ex eo quòd Paulus è vinculis præuidens sui liberationem mox futuram, idipsum Syris & Asianis scripserit & promiserit non semel, sed secundò & tertiò. nam ad Hebr. vlt. in fine: *Cognoscite*, inquit, *fratrem nostrum Timotheum dimissum; cum quo, si celerius venerit, videbo vos*, & ad Philip. c. 2: 24. *Confido in Domino, quoniam & ipse veniam ad vos cito.* & ad Philem v. 22. *Para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis.* Ex quibus locis noster Salmeron tom. 12. tract. 59. rectè colligit, Paulum à vinculis liberum, non tantùm inuisisse Hispaniam; sed & reuisisse Syriam, Asiam, Macedoniam & Græciam.

Vers. 21. Pudens & Linus qui & quales. SALVTANT TE EVBVLVS ET PVDENS ET LINVS] Pudens hic fuit Senator Romanus, vir nobilissimus & clarissimus, pater scilicet Nouati, & Timothei, S. Praxedis, & S. Pudentianæ, siue Potentianæ, in cuius domo fiebant synaxes, quæ postea conuersa in ecclesiam, dicta est titulus, id est ecclesia, Pastoris. Hic ergo Pudens Senator Rom. fuit hospes SS. Petri & Pauli. ostensus est mihi locus in eius olim domo, nunc ecclesia in quo S. Petrus celebrasse dicitur. In eadem vidi puteum, in quem S. Pudentiana cum S. Praxede sorore sua, sanguinem, quem è vulneribus Martyrum spongia exprimebant, aliasque eorum reliquias recondebant.

A Sic enim habet inscriptio lapidi vncialibus litteris incisa in ipso ecclesiæ ingressu.

IN HAC SANCTA ANTIQVISSIMA ECCLESIA, TITVLOS PASTORIS A S. PIO PAPA DEDICATA, OLIM DOMOS S. PVDENTIS SENATORIS, ET HOSPITIO SANCTORVM APOSTOLORVM, TRIA MILLIA BEATORVM MARTYRVM CORPORA REQVIESCVNT, QVÆ SANCTÆ CHRISTI VIRGINES PVDENTIANA ET PRAXEDIS SVIS MANIBVS SEPELIEBANT.

Linus verò hic primò fuit Pauli socius. Vnde S. Ignatius epist. ad Trallianos de eo sic ait: *S. Stephanus B. Iacobo, Timotheus & Linus Paulo, Anacletus & Clemens B. Petro ministrarunt.* Postea tamen Linus B adhæsit B. Petro, eoque absente ab Vrbe, in ea vices illius obibat. Vnde & proximè S. Petro in pontificatu successit. ita Baron. & alij.

Vers. 22. GRATIA VOBISCVM, AMEN] Gratiam Dei intelligit, qua Deo grati sint, grataque illi virtutum opera potenter operentur. Vide Chrysostomum hîc in morali homiliæ 10. & Theophyl. quàm, & quomodo gratiam non hominum, sed Dei aucupari debeamus.

Libera nos ô Christe ab omni opere malo, & saluos fac in regnum tuum cæleste: da vt lux perpetua luceat nobis, & ÆTERNITAS temporum Amen.

COM.

COMMENTARIVS IN EPISTOLAM AD TITVM.

ARGVMENTVM.

Titus cuias & qualis.

Titus vtroque parente Gentilis & Græcus, adeoq; si credimus Chrysostomo hic, homil. 1. Corintho oriundus fuit. Vnde & identidem Titum nominat Apostolus scribens secundò ad Corinthios, eoque apud eos quasi populares suos administro vsus fuit, ad colligendas eleemosynas, aliasque res Ecclesiasticas. Hic Titus à Paulo conuersus ad Christum & baptizatus, eidem adhæsit; ac in prædicatione fuit insignis adiutor & interpres. Vnde 2. Cor. 2. 13. Paulus Titum fratrem suum vocat. Fuit enim Titus insigni morum innocentia ac sanctimonia præditus, adeoque tota vita virginitatem coluit & seruauit, vt docet S. Ignatius ep. ad Philad. Hinc à Paulo creatus est Archiepiscopus Cretæ, aliarumque vicinarum insularum: quin & in Dalmatiam à Paulo missus, ibidem prædicauit; vt patet 2. Tim. 4. 10. ac tandem multis Ecclesijs erectis & fundatis, in Cretam reuersus, sanctè mortuus est, anno ætatis 94. ibidemque sepultus: vt docet ex S. Hieronymo & alijs Baronius in Martyrolog. Dies eius natalis in Ecclesia colitur 4. Ianuarij. Apostolus ergo cùm anno præcedente in Creta prædicasset, inde in Græciam discedens, Cretæ reliquit Titum, eumque creauit Archiepiscopum, vt cœptam prædicationem & Ecclesiæ Cretensis fundationem perficeret, vt patet c. 1. v. 5. Itaque sicut Timotheum duabus epistolis, ita Titum hac vna instruit, docetque quæ sint Episcopi & Pastoris munia: hæ enim tres epistolæ pontificales sunt eiusdem argumenti, sibique persimiles, adeoque videtur hæc epistola esse compendium vtriusque epistolæ ad Timotheum. Vnde

Eius conuersio. — *sanctimonia.* — *prædicatio.* — *mors.*

A S. Aug. l. 4. de Doctrina Christ. c. 16. cùm meminisset epistolæ ad Titum, & vtriusque ad Timotheum, ait: *Quas tres epistolas ante oculos habere debet, cui est in Ecclesia doctoris persona imposita.*

Epistola hæc pontificalis.

Primò ergo, c. 1. commendata Christi gratia & Euangelio, monet Titum, vt presbyteros, id est Episcopos & Pastores, per ciuitates constituat & ordinet; docetque quales & quanti illi esse debeant; vtpote qui hæreticis & Iudaizantibus obsistere, & sanam fidem tueri ac propagare teneantur.

Trium capitũ huius epistolæ argumentum.

Secundò, c. 2. docet, quæ monita debeat dare senibus, coniugatis, iuuenibus, seruis, ad hoc, vt iuxta Christi gratiam ac legem, sobrie, iuste & pie viuant omnes in hoc sæculo, exspectantes beatam spem.

Tertiò, c. 3. iubet, vt doceat Christianos obedire magistratibus, etiam Ethnicis: vtque modeste & honeste se gerant, scientes se pristinæ concupiscen- B tiæ & vitiis mortuos, ac per Christi gratiam & baptismum renatos esse ad nouam vitam, sanctam & Christianam. Mox Iudaizantes & hæreticos, eorumque fabulas & lites vitari iubet: ac tandem Titum ac Zenam Nicopolim ad se euocat.

Quando & vbi scripta hæc epistola

Scriptam esse Nicopoli in Epiro, docent Græca, Syra, & S. Hieronymus hic, Athanasius in Synopsi, & Theod. Chrysost. Oecum. & alij. Nicopoli, inquam, id est, in vrbe, aut loco propinquo & subiecto Nicopoli, cùm scilicet eò pergeret Apostolus, & vicinus esset Nicopoli. Hoc enim significat cùm ait ca. 3. *Festina ad me venire Nicopolim ibi enim* (non dicit Hic, sed *ibi*, scilicet quo iam proxime tendo) *statui hiemare.* Scriptam esse anno Christi 58. ac consequenter ante prima vincula docet Baronius, & alij passim.

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Asserit Primò, se esse Apostolum Christi ad hoc, vt doceat veram fidem, & spem vitæ æternæ, quam ab æterno promisit Deus, nunc autem per Pauli prædicationem manifestauit.

Secundò, v. 5. docet Titum, quales oppidatim ordinare debeat presbyteros & Episcopos.

Tertiò, v. 10. docet Iudaizantes & hæreticos acriter reprimendos esse.

Quartò, v. 14. monet cauendas esse eorum fabulas & obseruantias in ciborum delectu. Omnia *enim* munda *sunt* mundis: coinquinatis autem & infidelibus nihil est mundum.

1. Paulus seruus Dei, Apostolus autem Iesu Christi secundùm fidem electorum Dei, & agnitionem veritatis, quæ secundùm pietatem est. 2. in spem vitæ æternæ, quam promisit qui non mentitur, Deus, ante tempora sæcularia: 3. manifestauit autem temporibus suis verbum suum in prædicatione, quæ credita est mihi secundùm præceptum Saluatoris nostri Dei: 4. Tito dilecto filio secundùm communem fidem, gratia & pax à Deo Patre, & Christo Iesu Saluatore nostro. 5. Huius rei gratia reliqui te Cretæ, vt ea quæ desunt corrigas, &

constituas per ciuitates presbyteros, sicut & ego disposui tibi. 6. Si quis sine crimine est, vnius vxoris vir, filios habens fideles, non in accusatione luxuriæ, aut non subditos. 7. Oportet enim Episcopum sine crimine esse, sicut Dei dispensatorem: non superbum, non iracundum, non vinolentum, non percussorem, non turpis lucri cupidum: 8. sed hospitalem, benignum, sobrium, iustum, sanctum, continentem, 9. amplectentem eum, qui secundùm doctrinam est, fidelem sermonem: vt potens sit exhortari in doctrina sana, & eos, qui contradicunt arguere. 10. Sunt enim multi etiam inobedientes, vaniloqui, & seductores maximè qui de circumcisione sunt. 11. quos oportet redargui: qui vniuersas domos subuertunt docentes, quæ non oportet, turpis lucri gratia. 12. Dixit quidam ex illis, proprius ipsorum propheta: Cretenses semper mendaces, malæ bestiæ, ventres pigri, 13. Testimonium hoc verum est. Quam ob causam increpa illos durè vt sani sint in fide. 14. non intendentes Iudaicis fabulis, & mandatis hominum, auersantium se à veritate. 15. Omnia munda mundis: coinquinatis autem, & infidelibus nihil est mundum, sed inquinatæ sunt eorum & mens & conscientia. 16. Confitentur se nosse Deum, factis autem negant: cùm sint abominati, & incredibiles, & ad omne opus bonum reprobi.

Vers. 1. & 2. PAVLVS SERVVS DEI: APOSTOLVS AVTEM IESV CHRISTI SECVNDVM FIDEM ELECTORVM DEI, ET AGNITIONEM VERITATIS, QVÆ SECVNDVM PIETATEM EST IN SPEM VITÆ ÆTERNÆ] Nota. Nouo honoris titulo Paulus se hîc indigitat *seruum Dei*, non tantùm per creationem, per quam omnis creatura est serua Dei; nec tantùm per fidem, per quam omnes fideles sunt serui Dei: sed per legationem & apostolatum; per quem sicut legati dicuntur serui regis, ita Apostoli vocantur serui Dei. vide dicta ad Philip. 1. v. 1. Sic B. Virgo se vocat humili quidem, sed glorioso titulo *ancillam Domini*, cũ fieret mater Dei, eò quòd Deo in mysterio incarnationis quasi ancilla subseruierit: *Ecce*, inquit, *ancilla Domini, fiat mihi secundùm verbum tuum.*

Apostoli specialiter serui Dei.

Obiectum seruitutis Pauli.

Nota Secundò. Præpositio *secundùm* hîc significat materiam vel obiectum circa quod seruus hic Dei & Apostolus, scilicet Paulus ipse, occupabatur, Deoque & Christo deseruiebat. *Secundùm* ergo idem est quod, *circa*. q. d. Ego sum Dei seruus & Apostolus circa fidem electorum Dei, qui videlicet versor circa fidem, vt scilicet omnes fideles maximè sanctos & electos doceam veram, sinceram & sanctam fidem, qua cognoscant veritatem non speculatiuam, aridam & philosophicam, sed illam, quæ *secundùm*, id est circa pietatem versatur, quæ scilicet docet & persuadet, vt sanctè & piè viuamus *in*, id est, ad, spem *vitæ æternæ* in nobis excitandam, vt scilicet spem quàm optimam cõcipiamus, quòd assequemur, per piam vitam in hoc mundo, vitam æternam in futuro. q. d. Sum Dei seruus & Apostolus, vt prædicem veram fidem quæ nutrit pietatem, in qua habemus spem vitæ æternæ, quæque hanc spem in nobis exacuit & accendit.

Quid per fidem hîc intelligat Paulus.

Nota Tertiò. *Fides* hîc non significat commissionem Paulo creditam, vt vult Chrys. quasi dicere velit Paulus, Sũ seruus & Apostolus circa electos, quos Deus meæ fidei, id est meæ curæ, credidit, quosque mihi commisit: sed significat fidem qua credimus Deo & Christo; qua scilicet agnoscimus veritatem, veramque pietatem, vt subdit hîc Apostolus. Porro *agnitio & scientia pietatis*, inquit, Hier. *est nosse legem, intelligere Prophetas, Euangelio credere, Apostolos non ignorare, vt scilicet inde Dei cultum addiscas*, vt nimirum per fidem assequaris spem vitæ æternæ, ipsamque tandem vitam æternam.

Nota Quartò. Hic Apostolus designat quatuor A causas suæ seruitutis & apostolatus. Primò, materialem, cùm ait illum versari *secundùm*, id est circa fidem & agnitionem veritatis. Secundò, finalem, cùm dicit: *In spem vitæ æternæ*. Tertiò, efficientem, cùm addit: *Dei, & Iesu Christi*. q. d. A Deo & Iesu Christo creatus sum Apostolus & seruus. Quartò, formalem, cùm subdit: *In prædicatione quæ credita est mihi*. Seruitus enim Apostolorum, qua Deo & Christo seruiebant, non erat alia, quàm prædicatio & propagatio Euangelij.

Quatuor causæ seruitutis seu apostolatus D. Pauli.

Nota Quintò. Tacitè hîc Paulus se & Apostolos opponit Mosi & Prophetis: Moses enim Deuter. 34. & alibi, vocatur seruus & famulus Dei. q. d. Moses fuit seruus Dei, sed secundum, id est circa, legem & cæremonias ac vmbras, quas docuit & tradidit populo Iudæorum, vt eas obseruando vitam commodam & bonis terrenis affluentem hîc B agerent: ego verò & Apostoli sumus serui Dei circa fidem & pietatem, vt homines adducamus ad vitam æternam. ita Theophyl. Hæc enim est veritas secundùm pietatem & scientiam Sanctorum: sunt enim multæ veritates & scientiæ, quæ pietatem non faciunt, vti est Arithmetica, Grammatica, Rhetorica, & aliæ plurimæ.

Paulus & Apostoli comparati cum Mose & Prophetis.

QVAM (vitam æternam) PROMISIT QVI NON MENTITVR, DEVS, ANTE TEMPORA SECVLARIA] Vers. 2. Pro *promisit*, græcè est ἐπηγγείλατο, id est, gratuita sua liberalitate, sua sponte, gratis & vltrò promisit.

Quæres, cui Deus promiserit ab æterno hanc vitam? Respondet S. Hieron. promisisse Filio suo, vel, vt alij, suæ sapientiæ & bonitati. Verùm meliùs Chrysost. *Promisit*, inquit, *id est, dare decreuit, proposuit, prædestinauit apud se in sua mente diuina, dare fidelibus suis vitam æternam.* Idem enim dicit C hîc, quòd 2. Tim. 1. 9. vbi ait: *Qua* (scilicet gratia) *data est nobis in Christo Iesu ante tempora sæcularia. Data est*, id est, dari decreta, siue prædestinata est: quod enim nobis dari decretum est, idipsum nobis quasi promissum est promissione non personali, sed reali, siue quantum est ex parte rei, quæ danda decernitur & promittitur.

Quibus promiserit Deus vitam æternam.

Quæres Secundò, quæ vocentur hîc *tempora sæcularia*? Respondeo, græcè est αἰωνίων, quod S. Hieron. hîc & Aug. loco mox citando, vertunt, *æterna tempora*: nec Latini inquit S. Aug. ausi fuerunt vertere *sæcularia*, quia sæculare subinde significat id quod citò transit. Per *tempora* verò *æterna* S. Hieron. intelligit sæcula & æternitates, quæ mundi crea-

Quæ vocentur tempora sæcularia.

creationem præcesserunt, in quibus angeli vixerunt, Deumque laudarunt. *Sex millia*, inquit, *nondum nostri temporis implentur annorum: & quantas prius æternitates, quanta sæculorum origines fuisse cogitandum est, in quibus Angeli, Throni, Dominationes, ceteraque Virtutes seruierunt Deo, & absque temporum vicibus atque mensuris Deo iubente subsisterunt?* Insinuat hîc Hier. angelos fuisse creatos ante mundum, suamque ante mundum habuisse æternitatem, id est æuum. Verùm hoc Hier. non tam ex sua quam ex Origenis, vt solet, dicit sententia. Origenes enim ita sentit, & post eum multi Patres Græci & Latini. Verùm contrarium, scilicet angelos, non antè, sed simul cum mundo corporeo creatos esse, ac consequenter nullum angelorum fuisse æuum vel sæculum ante hunc mundum, certum est. Ita enim definit Conc. Lateranense sub Innocent. III. c. 1. *Creator* inquit, *omnium inuisibilium spiritualium & corporalium, sua omnipotenti virtute simul ab initio temporis vtramque de nihilo condidit creaturam, spiritualem & corporalem, angelicam videlicet & mundanã.* Vbi Nota. Licet mens Concilij fuerit hisce verbis damnare sententiam Origenis, qui primò creatos à Deo dicebat angelos & animas, deinde ob peccata eorum creata esse corpora, quibus quasi carceribus includerentur: tamen simul clarè docet angelos simul cum mundo corporeo esse creatos, nec enim clarioribus verbis id dici aut doceri posset. Nam hoc dogma planè euertit fundamentum sententiæ Origenis, & ad eam euertendam statuitur & proponitur à Concilio. Quare quod nonnulli ex S. Th. 1. p. q. 61. ar. 3. respondent, huius Cõcilij non verba, sed mentem iam explicatam spectandam esse, quasi æquè post Concilium atque ante, liceat sine erroris nota opinari, angelos creatos esse ante mundum, non video quomodo sanè & tutò dici possit.

Angelos æuum & aeuum ante mundum creatos fuisse error est Origenis.

Alius Origenis error.

Hinc Secundò, meliùs S. Aug. lib. 16. de Ciuit. c. 17. Ansl. & alij *tempora æterna* intelligunt illa quæ præcesserunt mundi & angelorum creationem, quæ tamen non fuerint Deo coæterna.

Dices, nulla talia sunt aut fuerunt tempora, quia ante mundum nullum fuit tempus, adeoque nihil fuit nisi Deus Deique æternitas.

Tempus imaginarium ante mundi creationem.

Respondeo, à parte rei, siue reipsa nihil fuit præter Deum; fuit tamen tempus imaginarium quod mente concipimus, & fingimus ante mundũ Deo coextitisse, in quo Deus poterat & hunc mundum, & alios infinitos longè citiùs creare, quàm de facto creauit. Instabis, Hoc tempus cõcipimus quasi Deo coæternum; id autem negat S. Aug. & Apostolus hîc, qui dicit Deum vitam æternam promisisse, ante hæc tempora æterna; si ante, ergo non sunt coæterna Deo. Respondeo, Hæc tempora imaginaria, quæ concipimus ante mundum Deo coextitisse, confusè quidem concipimus quasi Deo coæterna; non autem distinctè & particulatim, quia sic concipimus illa quasi Deo posteriora: distinctè enim concipimus partes huius temporis definitas, ita vt illarum vna pars aliam habeat se priorem, & hæc rursum alteram & alteram se priorem, idque in infinitum, nec enim mente nostra & conceptu possumus deuenire per hasce partes tẽporis gradatim semper ascendendo ad initium, vel ad ipsa primordia æternitatis, cũ illa vti in fine, ita & in sui principio sit infinita, adeoque vti fine, ita & principio careat: & hoc modo ante tempora hæc æterna partialia, quæ mente diuisim & distinctè concipimus antecedit semper ipsa Dei æternitas, q. d. Apostolus:

Tempus imaginarium quomodo fiet cum æternitate.

A Ante omne tempus, ante quamlibet temporis partem, quàm definitè concipere possumus, in æternitate Deo coextitisse, Deus *promisit*, id est, decreuit suis fidelibus vitam æternam, putà ab omni æternitate. Hic sensus videtur esse ex mẽte & sensu Apostoli, vt mox dicã; sed nõ est plenus & adæquatus.

Tertiò, alij *tempora æterna* intelligunt antiqua, quomodo Act. 15. 7. dicitur, *Ab antiquis diebus.* & ita legisse hîc aliquos *tempora antiqua*, pro *æterna*, vel *sæcularia*, docet S. Thomas; scilicet hi legerunt in Græco ἀρχαῖα pro αἰωνίων. Verùm noster Interpres optimè vertit, *ante tempora sæcularia*, vt dixi 2. Tim. 1. v. 9. Per sæculum autem non intelligit spatium centum aut mille annorum, (quomodo vocamus ludos sæculares) sed propriè dictum sæculum, siue æuum & tempus, tam illud quod reuera cum mundo cœpit & fluxit hucusque, quàm illud

B quod, vt dixi, imaginamur ante mundum Deo coextitisse. Vnde Syrus vertit, קדם זבנין דעלמא *kedam zabnahi dealma*, id est, ante tempus sæculi, q. d. Ante omnem sæculorum seriem, ante omnem mundi & temporis, siue veri, siue imaginarij originem, Deus promisit se nobis per Christum daturum esse vitam æternam.

Notat S. Hier. *tempora* dici *sæcularia*, quia omne tempus in fluxu est, & per suum quodque sæculum decurrit in curriculo hoc & rota mundi. *Vnde & quidam Philosophorum*, inquit Hier. *censent non esse tempus præsens, sed aut præteritum aut futurum: quia scilicet omne quod loquimur, agimus, cogitamus, aut dum fit, præterit, aut, si nondum factum est, futurum exspectamus.* Alij è contrario dixerunt tempus non existere, sed tantùm nunc, siue instans temporis, adeoque falsò dici, Hòc tempore studeo,

Gnome Philosophorum de tempore.

C curro, comedo; quia ex tempore nihil existit nihil est præsens, siue nunc, siue instans: quidquid reliquum est de tempore, non existit; sed aut præteritum est, aut futurum id est extitit, aut existet. Ecce hoc est punctum quod hîc viuimus.

MANIFESTAVIT AVTEM TEMPORIBVS SVIS VERBVM SVVM IN PRÆDICATIONE, (id est, per prædicationem) QVÆ CREDITA EST MIHI SECVNDVM PRÆCEPTVM SALVATORIS NOSTRI DEI] Nota, *verbum suum*, putà Dei, hîc vocat Dei promissionem iam dictam de vita æterna. Vnde clariùs Græca, τὸν λόγον αὐτοῦ vertas, *verbum illud suum*, vel promissionem illam suam, olim scilicet in Deo occultam & reconditam, iam per prædicationem meam manifestauit. Articulus enim τὸ vim habet reuocandi & repetendi id quod antecessit, idque exigit coniunctio aduersatiua autem, quæ hæc

VERS. 3.

D præcedentibus connectit. Sic Lucæ 17. 2. dicitur: *Memorari* (vt memoraretur) *testamenti* (id est pacti) *sui sancti, iusiurandum quod iurauit ad Abraham.* q. d. Testamentum, siue pactum, hoc Dei est iusiurandum illud magnum quod iurauit patri nostro Abrahæ: licet enim in Græco *iusiurandum*, sit accusatiui casus, tamen Græci cum pro nominatiuo vsurpant, cum scilicet relatiuo accusatiui casus præponitur. Sic enim loquuntur ὅρκον ὃν pro ὅρκος ὃν ὤμοσε.

Nota Secundò. Hieron per *Verbum*, intelligit Filium. Sic enim Filius dicitur λόγος Ioan. 1. 1. id est Verbum, quo Deus omnia dixit, & dicendo fecit ac produxit: rursum quo iam incarnato, & in carne manifestato, gratiam & gloriam, omniaque bona nobis promisit. Verùm simpliciùs cum Chrysostomo per *verbum* intelligemus Euangelium, vel clariùs

Quid verbum hic significet.

clariùs promissionem vitæ æternæ in Euangelio propositam, vti dixi.

Nota Tertiò. Deus hoc *Verbum*, id est promissionem, manifestauit suis temporibus, græcè καιροῖς ἰδίοις, id est opportunis, congruis & propriis temporibus quod ad Galat. 4.4 aliis verbis, dicit, *Vbi venit plenitudo temporis*, cùm scilicet præcessisset lex naturæ & Mosi, quasi præparatio & pædagogus ducens homines ad Christum, cumque tempora à Mose & Prophetis præscripta essent euoluta, post quatuor scilicet annorum millia, quibus languens & gemens mundus sub peccatis, vitiis, morte & inferno suspirabat ad Christum redemptorem & saluatorem.

Prædicatio Apostolis præcepta. Nota Quartò, *secundùm*, id est per *præceptum*, &c, vt Vatablus vertit: *delegationem*. Hinc rectè colligit Chrysost. Apostolorum prædicationem non fuisse consilij, sed præcepti scilicet Paulum & Apostolos præcepto diuino, sub pœna peccati mortalis & inferni, à Deo obligatos & astrictos fuisse ad prædicandum Euangelium. Vnde Paulus 1. Corinth. 9. 16. *Væ*, inquit, *mihi est, si non euangelizauero.*

Nota Quintò. Tam longum exordium quasi salutationem præmittit hic Apostolus, tum quia naturaliter fœcundo vbere & diserto erat ingenio, tum quia in gratia Christi & apostolatu eius deprædicando solet se effundere; tum denique quia hic in exordio quasi thema & argumentum totius epistolæ proponit, scilicet suum & Titi, adeoque omnium Episcoporum & Pastorum munus esse prædicare, non legis cæremonias, sed Christi gratiam, ac docere non Iudæorum, Gentilium aut hæreticorum fabulas, sed mores Christianos & sanctos, in quibus sita est vera pietas, Deique cultus.

VERS. 4. TITO DILECTO (γνησίῳ, id est germano, genuino) FILIO SECVNDVM COMMVNEM FIDEM, GRATIA (Græca addunt ἔλεος, id est misericordia) ET PAX (supple sit) A DEO PATRE ET CHRISTO IESV SALVATORE NOSTRO] q.d. Saluto te, ô Tite, qui non degener, sed germanus es filius meus; non secundùm carnem, sed secundùm communem fidem & spiritum; quo ego te in Christo genui. Filius ergo meus es à me genitus secundùm fidem, id est, in fide.

Communis fides quæ. Nota. *Communem fidem* vocat fidem Catholicam, vt vult Chrys. vel potiùs & significantius. vt Hieron. quæ Tito cum Paulo communis erat. Vbi Aduerte modestiam Pauli, qui ita se patrem Titi vocat, vt se eiusdem fratrem agnoscat. q.d. In fide tibi, ô Tite, sum pater, quia te genui; & frater, quia eamdem mecum habes fidem: fides mea, fides tua est. tibique communis, eamque non adulteras, vti hæretici, sed genuinam tenes & tueris, æquè vt ego, tamquam germanus mihi in fide filius, imò frater. ita Theophyl.

A Deo & Christo omne donũ. Nota Secundò. Hic appositè petit gratiam & pacem à Deo Patre, & Christo Iesu. Si enim Deus est à quo omne bonum, quasi à fonte vberrimo manat, cuiusque proprium est se & sua bona communicare & effundere; hanc is se orantibus & petentibus gratiam & pacem non negabit. Si pater est amantissimus, ecquid filiis suis vtile aut commodum deesse patietur? Si Christus, id est vnctus est oleo gratiæ & misericordiæ, sanè eamdem in nos effundet: *Oleum* enim *effusum nomen tuũ*, inquit sponsa Cantic. 1. v. 2. Si Iesus est, id est *saluator*, vtique gratiam elargietur qua salui effici possimus.

VERS. 5. HVIVS REI GRATIA RELIQVI TE CRETÆ (ἐν

A Κρήτῃ, id est, in Creta, scilicet insula) VT EA QVÆ DESVNT CORRIGAS] Græcè, ἵνα τὰ λείποντα ἐπιδιορθώσῃς id est, vt quæ reliqua sunt, scilicet quæ adhuc corrigenda restant, nec à me tam citò corrigi potuerunt, pergas corrigere,

Locus moralis de ambitione. Notat Chrys. animum Pauli labori & Euangelio planè intentum, ab ambitione alienum, non suum honorem, sed publicum animarum commodum vbique spectare: hinc labores sibi deposcit, vt duritiem Ethnicorum quasi glaciem primus ipse perfringat: deinde viâ factâ aliis laborẽ cedit cum honore, adeoque quæ magis honorifica sunt, vt constituere vbique Episcopos, commendat Tito: interim ipse alia quærit noualia, per se ingenti labore Euangelio subigenda. Hoc verè Apostolicum est. Discant Prælati non tantùm laboriosa, sed & honorifica munia cum subditis partiri; non honores, sed labores ambire & vsurpare, & Apostoli spiritum imitentur suisque eumdem imprimant.

B ET CONSTITVAS PER CIVITATES (κατὰ πόλιν, id est oppidatim) PRESBYTEROS] id est Episcopos, & propriè dictos presbyteros, siue sacerdotes & pastores. Presbyter enim nomen commune erat tam Episcopis quàm communibus sacerdotibus, vt dixi ad Philipp. 1. 1. Iubet ergo Paulus, vt in singulis oppidis Titus constituat presbyros, putà in maioribus Episcopos, in minoribus sacerdotes siue pastores: ita enim explicat & sancit Leo I. epist. 87. ad Episcopos Africæ cap. 2. & Concilium Sardicense can. 6. vbi dicitur: *Licentia non sit Episcopi passim ordinandi, aut in vico, aut in ciuitate modico, cui satis esse possit vnus presbyter: nec enim necesse est ibi Episcopum fieri, ne Episcopi vilescat nomen & honoris summi auctoritas.* *Vbi Episcopi vbi presbyteri constituendi.*

C Nota Primò. Iubet Apostolus Tito, vt plures in Creta constituat Episcopos. Erat enim Creta, licet insula, populis & vrbibus ad stuporem frequens. habebat enim centum vrbes. Vnde Poëta de Creta ita canit, *Creta frequens vrbibus & populo.*

Vrbes centum habet magnas, ditissima regna.

ideoque ab Homero Iliados 2. Creta dicta est *Hecatompolis*.

Episcopus maior presbytero. Nota Secundò, cautè legendum esse hîc S. Hieronymum: ait enim: *Olim idem erat presbyter qui Episcopus, & propter schismata consuetudine potiùs, quàm Dominicæ institutione factum est vt presbyteris præessent Episcopi.* Similia habent Sedulius & Anselmus. Vnde Aërius & Wiclef docuerunt, presbyteros pares esse Episcopis. Verùm S. Hier. & eum secutus Anselmus & Sedulius, volunt dicere, olim communi consensu, spiritu & zelo magis, quàm Hierarchico ordine & imperio presbyteros rexisse Ecclesiam, conniuentibus Episcopis: sed paulò pòst illo ipso tempore, scilicet Apostolorum, cùm orirẽtur dissensiones, vt patet 1. ad Cor. 1. v. 12. & 1. ad Tim. 5. 19. mox ob superbiam & schismata presbyterorum, Episcopos suum primatum resumpsisse. Certum enim est, non tantùm consuetudine, sed & iure diuino Episcopos presbyteris esse maiores. tum potestate ordinis, tum potestate iurisdictionis. Quod ipsum docet S. Hieronymus epist. ad Heliodorum, & ad Marcellam: *Apud nos*, inquit, *Apostolorum locum Episcopi tenent.* Atqui Apostoli maiores erãt ex Christi vocatione & institutione 70. discipulis: ergo pariter & Episcopi presbyteris ex Christi institutione maiores sunt. Quod ergo hîc dicit Hieronymus, *Magis consuetudine quàm diuina institutione Episcopos presbyteris esse maiores*; intellige non de *Error contrarius Aërij & VViclef.* *Quomodo hoc de re loquendus Hiero-*

D

[?]gimen & ... intelligendus. de ipsa Episcoporum potestate & auctoritate, sed de vsu & exercitio potestatis. Christus enim non instituit de facto distinctionem hierarchici ordinis & iurisdictionis, ita vt illam in actum & exercitium deduceret; sed permisit, vt quamdiu duraret primus ille zelus, communi omnium labore & spiritu regerentur Ecclesiæ: illo verò refrigescente voluit, vt Apostoli distinctionem hanc & iurisdictionem à se Episcopis datam, in praxim & vsum redigerent. Confirmat hanc expositionem id quod subdit Hier. *Imitantes*, inquit, *Mosen qui cùm posset solus præesse populo Israel, septuaginta elegit cum quibus populum iudicaret.* Atqui certum est Mosen maiorem fuisse hisce 70. ergo certum est Episcopum maiorem esse presbyteris; qui tamen, si Mosen imitari velit, ambitiosè eis non imperet, sed mansuetè eos in communionem suæ potestatis & iurisdictionis admittat. vide dicta Philipp. 1. 1.

SICVT ET EGO DISPOSVI TIBI] Græcè διεταξάμην, id est ordinaui, constitui, disposui: inde διάταξεις vocantur canones, constitutiones & ordinationes Apostolorum & Pontificum. q. d. Tales tam probatos & selectos, tali numero, modo, serie, subordinatione constitue presbyteros, sicut ego viua voce tibi præscripsi & ordinaui.

Christus circa Ecclesiæ regimen non omnia constituit, sed multa reliquit successoribus. Vnde patet Christum, non omnia ordinasse, sed multa circa Ecclesiæ regimen, pro ratione temporum futurorum ordinanda commisisse Apostolis eorumque successoribus. Hoc enim exigit cuiusuis reipublicæ prudens institutio. Sic quod v. sequ. præcipit Apostolus, vt Episcopus sit vnius vxoris vir, vt filios habeat fideles, vt sit hospitalis & benignus, nusquam legitur instituisse aut præcepisse Christus. Sed vt ait Apostolus, hæc *ego disposui tibi*, hæc mea sunt præcepta, meæ ordinationes. Sic deinceps per nouos canones toto orbe receptos multa sancita sunt à Patribus Concilij Niceni, Ephesini, Chalcedonensis, Constantinopolitani & aliorum Conciliorum, de quibus nec Christus, nec Apostoli quidquam sanxerunt aut ordinauerunt. Hinc patet hosce canones omnibus fidelibus venerandos & seruandos esse: ita enim de suis hic præcipit Apostolus.

VERS. 6. SI QVIS SINE CRIMINE EST, VNIVS VXORIS VIR, FILIOS HABENS FIDELES, NON IN ACCVSATIONE LVXVRIÆ, AVT NON SVBDITOS] Hîc qualem velit esse presbyterum & Episcopum, præscribit Apostolus. Primò, vt sit *sine crimine*, non quasi velit eum tantùm eligi Episcopum qui à baptismo

Episcopus debet esse sine crimine infami. non peccarit mortaliter, sed qui crimine infami aut accusatione digno non notetur, vt ait D. Thomas. *Multi*, inquit Aug. lib. 1. contra duas epistolas Pelagianorum c. 14. *sine crimine sunt, & sine querela viuunt, sed nemo sine peccato.* Idem enim hic requirit Apostolus, quod 1. Tim. 3. cùm ait: *Oportet Episcopum irreprehensibilem esse.* Hanc & sequentes Episcopi dotes explicui 1. Tim. 3.

Tertia dos Episcopi. Nota. Tertia dos Episcopi hîc requisita ab Apostolo est, vt, si sit pater, *habeat filios*, ij sint *fideles*. Si enim suos filios non potuit facere fideles, quomodo Episcopus factus infideles alios & cæteros ad fidem adducet?

Secundò, vt filij *non sint in accusatione luxuriæ*, id est, non accusentur de luxu in comessationibus & compotationibus, id est, non sint comessatores & compotatores. Hi enim à parente facto Episcopo extorquerent bona Ecclesiæ & pauperum, eaque æquè vt sua dilapidarent, cùm sint helluones & gurgites opum. *Luxuria* ergo hîc pro luxu sumitur: hunc enim significat Græcum ἀσωτία: de qua dixi Eph. 5. 18. Posset rursum cum Lyrano luxuria, pro libidine accipi: hanc enim significat quoque Græcum ἀσωτία, vt dixi loco iam citato: luxus enim gulæ, & *venter mero æstuans despumat in libidinem*, vt ait hîc ad v. 7. S. Hier. Vult ergo Paulus Episcopum ita castè suos educasse filios, vt de luxuria notari aut accusari non possint, sicut filij Heli pontificis notati sunt, ideoque tam ipsi, quàm pater Heli & pontificatu & vita priuati sunt. 1. Reg. 2. Simili modo 1. Tim. 3. scribit Episcopum esse eligendum qui *filios* habeat *subditos in omni castitate*. Cretenses enim in venerem profusi fuerunt, adeoque, vt tradit Strabo lib. 10. Cretæ moris erat, vt in pueros insanirent, quos etiam quantumuis nobiles licebat ibi rapere, & apud se duos menses retinere, & sic donatos muneribus domum remittere. nimirum hoc docuit eos eorum rex Iupiter, cùm suum Ganymedem rapuit: & tamen ô infanda cæcitas!) vterque inter deos relatus est ab eorum sapientibus. Atque hac de causa, vt ibidem docet Strabo, priscis Cretensium legibus decretum erat, vt Cretenses omnes statim à pubertate coniugium inirent ad infamem hanc pæderastiam, cuius eos tandem pudere cœpit, adulteria, aliasque vagas libidines restinguendas.

ἀσωτία luxuriam & luxum significat.

Cretensium luxuria & pæderastia.

Tertiò, requirit Apostolus, vt futurus Episcopus filios habeat subditos, si enim eos regere & disciplinæ suæ subdere non potuit pater, quomodo factus Episcopus fideles omnes regere, sibique & Ecclesiæ obedientes efficere poterit?

OPORTET ENIM EPISCOPVM SINE CRIMINE ESSE SICVT DEI DISPENSATOREM, NON SVPERBVM] Pro *dispensatorem*, græcè est οἰκονόμον, q. d. Oportet Episcopum esse sine crimine, id est, sine grauiori scelere, quia est non dominus, sed œconomus & administrator domus Dei, quæ est Ecclesia: ipse ergo toti Ecclesiæ vitæ integritate, quasi sol prælucere debet: in illum enim omnium intenti sunt oculi. VERS. 7.

Virtutes episcopales, & vitia contraria.

Secundò pro *superbum*, græcè est αὐθάδη, id est, sui sensus tenacem, &c. Syrus, qui sua ducatur propria voluntate, id est præfractus, durus, asper, inflexibilis, qui sibi ipsi ita placet, vt ceteri displiceant. ita Chrys. & Theop. S. Hier. vertit, *proteruum*; alij, *contumacem*. Antigonus rex videns filium suum ferociùs tractantem subditos: *An ignoras*, inquit, *fili, regnum nostrum esse splendidam seruitutem?* Idem sibi dicant Episcopi & Prælati.

NON TVRPIS LVCRI CVPIDVM] qui scilicet se & proles ditare non satagat ex mulctis, quas canonum transgressoribus imponit; quique auarè fru mentum & decimas non recondat, exspectans annonæ caritatem, vt pluris diuendat; denique qui ex mercium, aliarumque rerum indecentium & sordidarum commutatione aut negotiatione lucrum non aucupetur. Ita Patres Concilij Antiocheni apud Euseb. lib. 7. Histor. cap. 23. & 24. grauiter accusant Paulum Samosatenum, Antiochiæ Episcopum; quòd, cum antea vilis esset & pauper, à litigantibus & per fraudes & dolos pecunias extorserit, iisque se ditarit. Quàm turpe sit hoc lucrum in clericis, docent sacri Canones 3. q. 2. c. *Si quis* & 17. q. 4. c. *Alias*.

Auaritia debet abesse à statu episcopali & clericali.

BENIGNVM] Græcè φιλάγαθον, id est, ad verbum, bonos amantem, vel bonorum amatorem. ita Hier. potest tamen quoque verti, *benignum*. VERS. 8.

Sobrietas & eius laus. SOBRIVM] Græcum σώφρονα, verti etiam potest cum Hieronymo, *castum* vel *pudicum*, & cum Ambros. *prudentem*: nimirum anima sicca (id est sobria) e: sapientissima & prudentissima atque, vt aiunt Græci, ῥώμη ψυχῆς σωφροσύνη, id est, robur, animæ est sobrietas. A

SANCTVM] ὅσιον, quod cum Vatablo & aliis verti potest, *pium erga Deum*. nam, vt ait S. Hieron. quem nos *sanctum* vocamus, Græci ἅγιον vocant, quem autem ipsi ὅσιον, nos pium in Deum possumus appellare.

CONTINENTEM] tum à gula & luxuria, tum ab omnibus animi vitiis. *Sit Episcopus*, inquit Hier. *abstinens non tantùm, vt quidam putant, a libidine, & ab vxoris amplexu, sed ab omnibus animi perturbationibus, ne ad iracundiam concitetur, ne illum tristitia deiiciat, ne terror exagitet, ne lætitia immoderata sustollat.*

S. Martini constantia, hilaritas, pietas, patientia. Talis fuit S. Martinus Turon. Episcopus, de quo audi Seuerum Sulp. dial. 1. *Nemo vmquam Martinũ vidit iratum, nemo mœrentem, nemo ridentẽ: vnus idẽq; semper cælestem quodammodo lætitiam vultu præferens, extra naturam hominis videbatur. Tantam aduersus omnes iniurias patientiam assumpserat, vt cùm esset summus sacerdos, impunè etiam ab infimis clericis læderetur: nec propter id eos aut loco vmquã amouerit, aut à sua charitate repulerit. Numquam in illius ore, nisi Christus: numquam in illius corde, nisi pietas, nisi pax, nisi misericordia inerat. Plerũq; etiam pro corũ, qui eius obtrectatores illius videbãtur, solebat flere peccatis.* Hinc non tantùm viuens, sed & moriens inuictum ab oratione spiritum non relaxabat, Cumq; pro morte celeri oraret, discipuli ad eum: *Cur nos*, inquiunt, *pater deseris? cur nos desolatos relinquis? tum ille: Domine, si adhuc populo tuo sum necessarius, non recuso laborem, fiat voluntas tua. Ardenti verò febre æstuans cùm supinus oraret, rogarunt discipuli vt pronus conquiesceret. Quibus ille: Sinite me cælum potiùs quàm terram aspicere, vt suo itinere iam iturus ad Dominũ spiritus dirigatur. Instante iam morte, viso humani generis hoste, Quid, inquit, adstas cruẽta bestia? nihil in me funeste reperies. Ea in voce animam Deo reddidit, quam angelorum chorus excepit, eosq; diuinas canẽtes laudes multi, imprimisq; Seuerinus Coloniensis Episcopus audiuit.*

VERS 9. AMPLECTENTEM EVM, QVI SECVNDVM DOCTRINAM EST, FIDELEM SERMONEM] Pro *amplectentem*, græcè est ἀντεχόμενον, id est, vt Ambros. tenacem & mordicus retinentem, *fidelem*, id est verarem & indubitatum (vt dixi 1. Tim. 1. vers. 15.) *sermonem, qui secundùm doctrinam est*, id est, qui sanæ doctrinæ & fidei consentaneus est, siue, quem decet sana doctrina. *Non statuit*, inquit Theodoret. *vt Episcopus sit disertus, sed vt sit diuinorum eloquiorum peritus.* *Veracitas & doctrina Episcopi.*

VERS. 10. SVNT ENIM MVLTI ETIAM INOBEDIENTES, VANILOQVI ET SEDVCTORES (græcè φρεναπάται, id est, mentiũ deceptores) MAXIME QVI DE CIRCVMCISIONE SVNT] Pro *etiam* græcè est καί, id est *&*, pendet hæc copula à sequentibus, eaque cum præcedentibus cõnectit, q. d. *Sunt multi & inobedientes, & vaniloqui, & seductores*. Vnde Vatablus & alii τὸ *etiam* in sua versione omittunt, tumque sensus idem est, sed planior & clarior. Pro *redarguì* græcè est ἐπιστομίζειν, id est obturare illis os, & quasi epistomio illud occludere, indicto scilicet eis silentio, vt vertit Hieron. Notat Iudaizantes, qui docebant cum christianismo iungendam esse circumcisionem & legis cæremonias, fabulasque Iudaicas, indeque lucrum aucupabantur.

DIXIT QVIDAM EX ILLIS, PROPRIVS IPSORVM PROPHETA: CRETENSES SEMPER MENDACES, MALÆ BESTIÆ, VENTRES PIGRI. TESTIMONIVM HOC VERVM EST] S. Hier. hæc verba partim refert ad v. 5. vbi dixit *Huius rei gratia reliqui te Cretæ, vt ea quæ desunt corrigas*, nimirum vt corrigas mores Cretensium in mendacia, ventris ingluuiem & pigritiam procliues; partim ad proximè præcedentia, scilicet vt notet, hos Iudaizantes pseudodoctores, vt eorum indolem perspiciat Titus, sciatque quomodo, & quibus eos arguere debeat. VERS. 12. VERS. 13.

Nota. *Proprius ipsorum propheta* est Callimachus, vel potiùs Epimenides poëta Cretensium & Philosophus, ac templi Mitræ, id est solis, sacerdos. ita Hieron. Sed cur poeta hic vocatur *propheta*? Respondeo Primò. quia à suis habitus est propheta teste Laertio & Cicer. lib. 1. de Diuin. *Callimachus & Epimenides Cretensium propheta. Poeta quomodo propheta.* B

Secundò. quia poetæ sunt dicti vates, id est prophetæ, ob furorem poeticum, & Sibyllæ, ac Apollo sua oracula reddebant carmine; vnde iidem, vt & alij multi, simul erant poetæ & prophetæ. Atque hac de causa Plato lib. 2. de Republica poetas Deorum filios vocat, illorumque nonnullos prophetas fuisse asserit. Hinc poetæ ipsi spiritum sibi de cælo communicatum iactabant, dicentes:

Est Deus in nobis, sunt & commercia cæli.
Sedibus æthereis spiritus ille venit.

Tertiò, quia Epimenides hic scripsit librum περὶ τῶν χρησμῶν id est de oraculis.

Quartò, *propheta*, id est doctor, & ethnicus, qui vitia gentis natiua describit, quod perinde est atque mores posterorum prædicere, quia vitia natiua parentum ferè in posteros deriuantur. Vide dicta 1. Corinth. 14. initio capitis. C

Nota Secundò. Epimenidis sententia & carmen quod hic citat Apostolus, ita græcè sonat:

Κρῆτες ἀεὶ ψεῦσται, κακὰ θηρία, γαστέρες ἀργαί. *Carmen Epimenidis citatum ab Apostolo.*

Quod pari carmine Latino reddidit Faber Stabulensis:

Gnosius vsque loquax, mala bestia, viscera pigra.

Verùm, vt rectè aduertit Erasmus, *loquax* non est idem quod *mendax*; nec *viscera* idem sunt quod *ventres*, id est gulosi, vni ventri dediti. Meliùs ergo & breuiùs ita carmen carmine reddas:

Cres semper mendax, mala bestia, venter iners est,

Nota Tertio. Tria hic Cretensium vitia suggillat. Primum, quòd sint mendaces, vnde in prouerbium abierunt, vt vulgò dicatur. *Cretizare cum Cretensi*, id est mentienti mentiri, fallentem fallere, decipientem decipere: &, *Cretensis est*, cretizat, id est mendax est, mentitur. *Cretenses mendaces.*

Vbi aduerte ex S. Hieron & Chrysost. occasionem, quæ Epimenidem & Callimachum mouit ad vocandum Cretenses mendaces; fuisse, quòd Cretenses Iouem non in cælo viuere, sed in Creta vbi rex fuerat, mortuum & sepultum crederent, eiusque sepulcro inscripsissent: *Hic iacet Iupiter.* Hinc eos arguit Epimenides & Callimachus, quòd deos & diuina non sentiant, *Sepulcrum*, inquiunt, *tuum, ô Iupiter, fabricati sunt Cretenses, sed mentiuntur: tu enim minimè obiisti, sed in cælo quasi Deus immortalis semper viuis.* D *Quare tales dicti & habiti.*

Dices. Hi poetæ errant & mentiuntur, quomodo ergo de eorum dicto ait Apostulus, *Testimonium hoc verum est*? Respondent S. Hieron. & Chrysost. Apostolum non probare illam opinionem de Iouis diuinitate, cuius occasione hoc dixit Epimenides; sed tantùm rem ipsam, scilicet quòd Cretenses

tenses sint mendaces, scilicet ob ingenitam mentiendi & fallendi procliuitatem: hoc autem verum est. Vnde Erasmus initio Chiliadum ita cuilibet genti sua vitia prouerbio assignans ait: *Pœno perfidior, Scytha asperior, Scythis auris inhospitalior, Parthis vanior, Thracibus bibacior, Sybarita fastuosior, Milesijs effeminatior, Arabe ditior, Arcade stolidior, Care vilior, Cretensi mendacior.*

Variarum gentium vitia.

Secundò, vocat Cretenses *malas bestias*, græcè θηρία, id est feras, quales sunt lupi, apri, tigrides; quia ferinis erant moribus, & ferarum ritu sanguinem sitiebant deceptorum, inquit Hieronymus & Anselm. multoque magis quasi in animas grassabantur, dum eas ob lucrum falsa docebant & persuadebant, itaque in ruinam & perditionem pertrahebant, vt patet v. 11. Hinc illud Græcorum adagium, τρία κάππα κάκιστα, id est, tria pessima cappa scilicet tres gentes à cappa incipientes pessimæ; putà Cilices, Cretenses, Cappadoces. Cappadoces enim, quòd à Gabaonitis prognati sint, mendaces & peruersos esse docet Isidor. Pelusiota ep. 281.

Alia Cretensium vitia.

Cilices, Cretenses, Cappadoces tria pessima cappa.

B

Tertiò; Cretenses vocat *ventres pigros*, id est, qui nonnisi ventri saburando, & pingui aqualiculo infarciendo student instar suum, & quasi porcorum pigra propago, de quibus Lucillus:

Viuite lucrones, comedones, viuite ventres.

Plato lib. 4. de Legibus solerter aduertit & notat vrbes & regiones maritimas (qualis est Creta insula) solere malè esse moratas, causamque dat: *Nam cùm mercibus*, inquit, *& pecunijs cauponando talis ciuitas repleatur, dolosos animos, instabiles & infidos mores parit: vnde parum ipsa ad seipsam, & minùs ad alias gentes fidem & amicitiam stabilem colit.* Vnde istud vulgò iactatum: *Omnes insulani mali, S. autē pessimi.* Verùm per Christum gratia corrigente naturam, eamque acrem edomante, efformante & dirigente, vt sibi sit cos virtutis ad heroica virtutum opera, impletum videmus illud Isaiæ c. 60. 9. oraculum: *Me insulæ expectant, & naues maris in principio, vt adducā filios tuos de longè; argentum eorum & aurum eorū cum eis, nomini Domini Dei tui, & sancto Israel, quia glorificauit te.* Ecc. 24. 15. *In doctrinis glorificate Dominum: in insulis maris nomen Domini Dei Israel.* Et illud ps. 71. 10. *Reges Tharsis. & insulæ munera offerent.* Sanè quot quantosq; Ecclesiæ doctores, quot fidei athletas, quot Sāctos omni virtute illustres Christo dedit Creta, Cyprus, aliæq; insulæ?

C

QVAM OB CAVSAM INCREPA ILLOS DVRE] Græcè ἀποτόμως id est præcisè, ad viuum, seuere, rigide. Rursum ἀποτόμως, hoc est abscindendo, & eiiciendo eos ex Ecclesia, si moniti nolint vitia corrigere, ait Turrianus in lib. 2. Clementis Constit. Apost. cap. 42. in indice.

Vers. 13. & 14. VT SANI SINT IN FIDE, NON INTENDENTES IVDAICIS FABVLIS, ET MANDATIS HOMINVM AVERSANTIVM SE A VERITATE] Græcè ἀποστρεφομένων τὴν ἀλήθειαν, id est, auersantium veritatem.

Nota. Apostolus hîc taxat mandata hominum non omnium (sic enim mandata omnium regum & principum eliderer) sed eorum qui auersantur veritatem, & pro veritate fabulas substituunt, maximè Iudaicas, putà de seruandis legis cæremoniis, ac præsertim de seruando ciborum delectu, ne quis carne suilla, leporina, aliaue, quam lex Leuit. 11. quasi immundam vetat, vescatur. hoc enim verbis sequentibus innuit Apostolus, cùm subdit, *Omnia munda mundis.* ita S. Hier. Chrysost. & alij.

Iudæorum fabulæ & cæremoniæ quæ.

Vbi Nota Secundò, non mirum esse, quòd in

A

Creta viguerint hæ Iudaicæ fabulæ & obseruantiæ ciborum, ac iudaismus, quia magna per maris viciniam communio erat Iudæorum cum Cretensibus, adeoque Iudæos nobiles in Cretā habitare solitos testis est Iosephus in sua Vita, vbi hac de causa se vxorem ex Creta accepisse narrat. Imò inde fallus est Corn. Tacitus lib. 21. cùm Iudæos è Creta descendisse, dictosque Iudæos, quasi Idæos ab Ida monte, qui est in Creta, asseuerat.

Iudæorum cum Cretensibus communio.

OMNIA MVNDA MVNDIS] Infert Lutherus. Ergo fornicatio quoque munda est mundis, putà fidelibus. Sicut enim, inquit, nihil iustificat nisi fides, ita nihil coinquinat nisi infidelitas. Sed apage monstrum: tibi munda sit fornicatio, furtum, sacrilegium, homicidium, omnisque iniquitas, perinde vt porco mundæ ac in deliciis sunt fæces, sordes, omnisque immunditia.

Vers. 15. Lutheri impia conclusio.

Dico ergo Apostolum loqui de delectu ciborum, quem Iudaizantes inducebant, de iis enim, eorumque fabulis hic agi patet ex v. 10. 11. & 14. nam Iudaizantium nonnulli dicebant cibos aliquos esse naturâ sua immundos, vti postea eos secuti docuerunt Manichæi & Marcionitæ: alij verò censebant cibos quosdam esse immundos & Christianis vitandos, non in se, sed propter legem Mosi Leuit. 11. eos vetantem. Hos refutat hic Apostolus dicens: *Omnia munda mundis.* q. d. Christianis, qui sanguine Christi in baptismo mundati sunt, nullus cibus, nullum animal, nulla res, vel naturâ sua, vel propter legem Mosi, habenda est immunda; sed omnia eis sunt munda, vt omnibus vesci & vti sine scrupulo possint. Hunc esse sensum patet Primò, quia, vt dixi, agit contra Iudaizantes. Secundò, quia ita se explicat 1. Tim. 4. 3. cuius hæc epistola ad Titum est quasi compendium. Tertiò, quia ita interpretantur Chrysost. Hier. Theodoret. Ambr. Vatabl. Erasm. & alij passim. Vnde S. Aug. lib. 31. contra Faust. c. 4. *Omnia*, inquit, *munda mundis: quia serui Dei in eo quòd carnibus & vino abstinent, non tamquam res immundas refugiunt, sed mundioris vita instituta sectantur.*

Error de ciborum delectu, Iudæorum Manichæorum, Marcionitarum.

Sensus Apostoli verus omnia munda mundis.

Hic ergo locus Apostoli nihil facit contra ieiunia ab Ecclesia indicta, quæ non ob ciborum immunditiam, sed ad temperantiam, carnis castigationem & obedientiam exercendam, ad Dei iram placandam, ad meliùs vacandum orationi, & ad alios sanctos fines indicuntur. Sic enim Apostoli Actor. 15. præceperunt abstinentiam à sanguine & suffocato. Et Paulus 1. Corinth. 10. 21. vetat esum idolothytorum. Sic Deus vetuit Adamo esum pomi, non aliam ob causam, quàm ad probandam & exercendam eius obedientiam. Hanc Apostoli sententiam magnus ille Spiridion Trimituntis in Cypro Episcopus, vir admodum hospitalis & benignus, appositè adaptauit cuidam hospiti suo, vt narrat Sozomen. lib. 1. Histor. cap. 11. *Cùm iā, inquit, instaret Quadragesima, ex itinere fortè quidam venit ad eum* (Spiridionem) *illis ipsis diebus, in quibus vna cùm suis ieiunia peragere consueuerat, & ad statutum diem cibum degustare; cùm diebus interpositis sine cibo omnino remansisset, cumq; Spiridion videret hospitem valdè de via fessum nec haberet in domo sua panem, aut quidquam aliud; petitā à Deo veniā, carnes suillas quas solas domi habebat, coqui iussit, hospitiq; apponi, ac de carnibus ipse primò comedere cœpit, hortando hospitem vt se imitaretur, qui cùm illud facere recusaret, diceretque se esse Christianum; Hanc ob causam, inquit Spiridion, minùs recusare deberes. nam omnia*

Ieiunia Ecclesiastica quare instituta & eorum auctoritas.

D

omnia munda mundis, sacra littera pronuntiant. Vbi

Quædam contra ieiunia obiectiones refelluntur.

Aduerte, hoc exemplum non facere contrà ieiunia Ecclesiæ, quasi hospite aduentante, ea soluere & violare liceat. nam imprimis non erat tum ieiuniū ab Ecclesia præceptum; non enim dicit, Cùm esset sed, Cùm instaret Quadragesima; ergo non præceptum, sed voluntarium erat hoc ieiunium. Idem insinuat, cùm ait fuisse dies in quibus ipse cum suis ieiunare consueuerat, & ad certum vsque diem nihil omnino degustare. Erat ergo hoc ieiunium non præcepti, sed suæ consuetudinis: nec enim Ecclesiasticum ieiunium præcipit talem abstinentiam, in qua nihil omnino gustare licet.

Dices, Cur ergo comesturus carnes à Deo veniam petiit, & cur hospes carnes detrectauit, dicens se Christianum esse? Respondeo. Quia cum consuetudo videtur fuisse apud Christianos, vt ante Quadragesimam, à Dominica Quinquagesimæ carnibus abstinerent. ita enim constituit Telesphorus Pontifex, vt scilicet à Dominica Quinquagesimæ ieiunium inchoaretur: verùm eius constitutio pro lege recepta non fuit, sed tamen à multis in consuetudinem deducta: perinde vt etiamnum multi Religiosi ab illa Dominica vel ieiunium, vel abstinentiam à carnibus inchoant. hanc piam consuetudinem noluit hospes ille infringere, nec etiam Spiridion, nisi petita à Deo venia.

Ieiunium à Dominica Quinquagesima an sit præcepti.

B

Adde Secundò, etiamsi hæc consuetudo vim aliquam obligandi habuisset, fuissetque pro lege recepta; tamen hospes ille valdè fessus erat, nec Spiridion aliud habebat quàm carnes, quas illi apponeret, putauit ergo Spiridion totus in charitatem & hospites effusus, tali necessitate consuetudinem illam non obligare, satiusque esse, si pro ieiunio, charitati & hospitalitati satisfaceret, carnesque hospiti apponeret, vtque eum alliceret. ipse eas prægustauit, putans ex charitate id sibi licere tali casu, vt putauit & Hosius Cardinalis in Confessione Polonica c. 91. p. 188. Fortè etiam sensit id quod sensit Cassianus collat. 21. c. 29, scilicet viros perfectos, & eos qui toties sponte sua ieiunant, non teneri ita rigidè ad ieiunia ab Ecclesia indicta, quia aliàs abundè ea supplent. Denique exempla Sanctorum admiranda sunt, at non semper imitanda. nam certum est ieiunia præcepta præferenda esse, voluntariis, præque illis obseruanda esse.

Quo titulo liceat aliquando viris perfectis ieiunia Ecclesiastica omittere ex Hosij sententia.

C

Mysticè & spiritualiter Abbas Pimerius per mundos accipit humiles. Cùm enim quidam eum rogaret: *Quid est pater, quod Apostolus dicit, Omnia munda mundis?* Respondit: *Si quis ad hunc sermonem peruenire potuerit, vt eum intelligat, videbit se minorē esse totius creaturæ. Cui frater: Et quomodo me possum videre minorem ab eo qui homicida est? Respondit senex Si potuerit homo ad sermonem hunc Apostoli peruenire, & viderit hominem qui fortè alium occiderit, dicit in semetipso: Ille quidem hoc solum peccatum fecit, ego autem omni hora homicidium committo, meipsum interficiens.* Et cùm frater requireret, quomodo hoc posset fieri; respondit senex: *Hæc sola hominis iustitia est. vt semper semetipsum reprehendat: & tunc iustificabitur, cum sua peccata condemnat.* Ita habetur in Vitis Patr. lib. 7. c. 15.

Humili omnia sunt munda.

Coinquinatis autem et infidelibus nihil est mundum; sed inquinatæ sunt eorum et mens et conscientia] Aliqui hinc inferunt omnia infidelium opera esse peccata: sed hic est error, nec hoc velle Apostolum mox patebit.

Nō omnia infidelium opera sunt peccata.

A

Secundò, S. Thomas & Caietanus explicant hæc verba in sensu formali, hoc modo: infidelibus, qua talibus, seu quatenus comedunt, aut faciunt quippiam ex infidelitate, nihil est mundum. Sed hic sensus nisi vlteriùs explicetur & applicetur, nihil facit ad rem & mentem Apostoli.

Dico ergo Tertiò, sensus genuinus est hic: sicut mundis, id est Christianis, omnia, id est omnes cibi lege vetiti sunt mundi: ita è contrario Iudaizantibus & infidelibus nihil, id est nullus cibus est mundus: quia hi superstitiosè & Iudaica vel hæretica mente & conscientia, cibis omnibus vel abstinent, vel vescuntur, putant enim superstitiosè legem veterem adhuc obligare etiam Christianos, & secundùm illam discernendos esse cibos, vt lege vetitis abstinere teneantur, lege verò permissis vesci possint. ita Patres omnes citati, & S. Aug. lib. 31. contra Faustum cap. 4. *Infidelis*, inquit, *siue comedat siue abstineat, non sanctè vel iustè comedit vel abstinet. quia praua opinione vtrumque facit.*

Genuinus sensus Apostoli.

Posset Quartò, esse hebraismus, vt verbum neutrum in *cal* capiatur pro actiuo *hiphil*, q. d. Infidelibus nihil est mundum, id est, nullus cibus eos mundat à sua infidelitate & sceleribus, vti è contrario alios mundos, qui bonæ sunt conscientiæ, nihil, id est, nullus cibus aut natura sua aut lege veteri immundus [illegible], qui eos sordidet aut contaminet, nullus est qui eis immunditiam aliquam siue corporalem siue legalem aspergat, vti olim cibi lege Mosis vetiti immunditiam quamdam legalem Iudæis aspergebant. Huic expositioni fauet antithesis, quam subdit Apostolus dicens: *Sed inquinata sunt eorum & mens & conscientia.* q. d. Ideo nullus cibus eis est mundus, id est, eos emundare potest, quia inquinata est & manet eorum mens & conscientia, ad quam cibus corporalis penetrare, eamque expiare non potest. Licet & iuxta priorem sensum commodè exponi possit hæc antithesis, quasi det causam cur infidelibus nullus cibus sit mundus, sed potiùs omnis eis sit immundus: quia scilicet omni cibo vtuntur vel abstinent ex infideli & peruersa conscientia, qua volunt legi Mosis, æquè ac Christi se subdere, & vtramque amplecti: itaque faciunt contra legem Christi, & contra libertatem Euangelicam; quæ docet legem Mosis esse abolitam, nulloque modo miscendam esse christianismo; ac consequenter quamdiu in hac mente perseuerant, ex eaque cibos comedunt, vel non comedunt, semper & in omni actu peccant, seque contaminant infidelitate & iudaismo.

Sensus alius ex Hebræa lingua expressus.

Cur infidelibus nullus cibus mūdus.

D

Confitentur (id est profitentur) se nosse Deum, factis autem negant: cum sint abominati, et incredibiles, et ad omne opus bonum reprobi] Pro *abominati* græcè est βδελυκτοὶ, id est abominabiles, &, vt Hier. vertit, *execrabiles*, scilicet vita & moribus. Vers. 16.

Secundò, pro *incredibiles*, græcè est ἀπειθεῖς, id est increduli; Hieron. vertit, *inobedientes*, alij, *intractabiles*; Syrus, *impersuasibiles*, quibus scilicet nulla ratione veritas, puritas & libertas christianismi persuaderi potest, hoc enim propriè significat ἀπειθεῖς vt dixi Ephes. 2. 2.

Tertiò, *reprobi*, id est improbi, auersi, inepti ad omne opus bonum, idque ob suam malitiam, qua sua libera & improba voluntate, in sua infidelitate & impia vita obstinati repudiant & reprobant omne opus bonum, id est pleraque bona opera. Est hyperbole. q. d. Hi Iudaizantes proiecti sunt in

omnia

Infideles quomodo reprobi, & an nihil boni facere possint.

omnia scelera. hæc enim secum affert hæresis, iudaismus & infidelitas: hinc tamen non sequitur quin hæretici & infideles quædam, saltem opera moraliter bona facere possint, & subinde faciant: nam confitentur Deum: hoc autem est opus bonum; est enim opus fidei eiusque professionis.

Nota. Alludit Apostolus ad Iob 15.16. vbi dicitur: *Quanto magis abominabilis & inutilis homo, qui bibit quasi aquam iniquitatem?* Pro *inutilis* hebraicè est נאלח *neelach*, id est reprobus, & ad psalm. 13.3. qui sic habet: *Omnes declinauerũt, simul inutiles facti sunt: non est qui faciat bonum, non est vsque ad vnum.* vbi rursũ, pro *inutiles facti sunt*, hebraicè est נאלחו

Reprobus. hebraicè neelach, id est inutilis.

A *neelachu*, id est, reprobi facti sunt, id est, infirmi & inutiles facti sunt ad omne bonum: hoc enim illud ipsum est, quod hîc dicit Apostolus. vnde patet reprobum idem esse quod, infirmum, ineptum, inutilem ad opus bonum.

Moraliter S. Hieron. docet hîc quouis peccato Deum negari, non verbo, sed facto. *Christus*, inquit, *est sapientia, iustitia, veritas, sanctitas. negatur per insipientiam sapientia, per iniquitatem iustitia, per mendacium veritas, per turpitudinem sanctitas, per imbecillitatem animi fortitudo: & quoties vitijs vincimur, Deum negamus; econtrariò quoties boni quid agimus, non ore, sed re ipsa Deum confitemur.*

Quouis peccato Deus negatur.

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

INstruit Titũ quid senes, anus, adolescentulas, iuuenes, seruos verbo & exemplo docere debeat. Hinc secundo, v. 11. omnibus proponit gratiam Christi, quia ad hoc natus est, vt nos erudiret abnegatis sæcularibus desiderijs, sobriè, iustè & piè viuere, expectareque beatam spem immortalis vitæ & gloriæ.

1. TV autem loquere quæ decent sanam doctrinam: 2. Senes vt sobrij sint, pudici, prudentes, sani in fide, in dilectione, in patientia: 3. Anus similiter in habitu sancto, non criminatrices, non multo vino seruientes, bene docentes: 4. vt prudentiam doceant adolescentulas, vt viros suos ament, filios suos diligant. 5. prudentes, castas, sobrias, domus curam habentes, benignas, subditas viris suis, vt non blasphemetur verbum Dei. 6. Iuuenes similiter hortare vt sobrij sint. 7. In omnibus teipsum præbe exemplum bonorum operum in doctrina, in integritate, in grauitate. 8. Verbum sanum, irreprehensibile: vt is, qui ex aduerso est, vereatur, nihil habens malum dicere de nobis. 9. Seruos dominis suis subditos esse, in omnibus placentes, non contradicentes, 10. non fraudantes, sed in omnibus fidem bonam ostendentes: vt doctrinam Saluatoris nostri Dei ornent in omnibus. 11. Apparuit enim gratia Dei Saluatoris nostri omnibus hominibus, 12. erudiens nos, vt abnegantes impietatem & sæcularia desideria: sobriè, & iustè, & piè viuamus in hoc sæculo. 13. exspectantes beatam spem & aduentum gloriæ magni Dei & Saluatoris nostri Iesu Christi: 14. qui dedit semetipsum pro nobis, vt nos redimeret ab omni iniquitate, & mundaret sibi populum acceptabilem, sectatorem bonorum operum. 15. Hæc loquere, & exhortare, & argue cum omni imperio. Nemo te contemnat.

VERS. 1. TV AVTEM LOQVERE QVÆ DECENT SANAM DOCTRINAM: SENES VT SOBRII SINT, PVDICI, PRVDENTES, SANI IN FIDE, IN DILECTIONE, IN PATIENTIA] q. d. Noli intendere fabulis Iudaicis, vti faciunt Iudaizantes, sed sanæ doctrinæ Christi, nimirum docendo senes, Primò, vt *sobrij sint*. Græcum νηφαλίους, tam vigilantes, quàm sobrios significat, ex sobrietate enim vigilia & alacritas, perinde atque ex crapula somnus & torpor consequitur: nam senes somniculosi, tardi & torpidi esse solent, ob caloris defectum & phlegmatis copiam, intemperantia autem sicut calorem obruit, & phlegma adauget, ita consequenter & somnum, desidiam torporemque maiorem inducit. Apostolus ergo vult senes esse sobrios, vt vigiles sint ad domestica & publica negotia sibi commissa sedulò peragenda, ad quæ ebrietas ineptos reddit. Exempla sunt in Noë sene: qui ebrius nudatus, & à filio illusus est: & in Lot, qui senex inebriatus incestum commisit. E contrariò laudatur illa vox Berzellai, qui ad familiam & mensam Dauidis inuitatus: *Octogenarius*, inquit, *sum, numquid me delectare potest cibus & potus?*

Sobrius & vigilans græcè idem.

Secundò, vult vt senes sint *pudici*, Græcum σεμ-

Senectus pudica.

B νοὺ propriè maturos & moribus graues, vti vertit Noster v. 7. ac consequenter honestos & pudicos significat. Senes enim valdè dedecet leuitas & multò magis libido, quæ signum est magnæ incontinentiæ, nam, vt Poëta canit:

Turpe senex miles, turpe senilis amor.

Optandum sanè est, inquit Hier. *vt ætatis grauitatem morum grauitas decoret, ne iam frigido ad libidinem sanguine, exemplo sint adolescentibus ad ruinam.* Notum est in quantam infamiam inciderint duo illi senes impudici Susannæ insidiantes, Daniel. 13.

Tertiò, vt sint *prudentes*, græcè σώφρονας, quòd vt dixi 1. Timoth. 3.2. varia significat. Vatablus & Erasmus vertunt, vt sint *moderati* vel *modesti*. Chrysost. quoque intelligit de animi moderatione, quòd senectus ob virium & animi imbecillitatem immoderatiùs & impotentiùs soleat excandescere, Verùm hanc moderationem animi aliis verbis significat Apostolus, cùm subdit, *Vt sint sani in patientia.* Meliùs ergo Noster *prudentes* vertit: solent enim senes cùm deficiunt, repuerascere, desipere & delirare: alioqui senectus vegeta ob experientiam, frigus & passionum temperiem consiliis est aptissima, estque ætas prudentiæ. vnde Poeta:

prudens.

ἔργ' ἀνδρῶν, πόλεμοί τε νέων, βουλαί τε γερόντων, A id est, opera sunt virorum, bella iuuenum, consilia senum sunt.

Alia virtutes senectuti congrua.

Quartò, vt sint *sani in fide, in dilectione, in patientia. Sani*, id est integri, firmi & robusti. Sanitas hæc siue firmitas opponitur languori, ait Anselmus, hunc enim afferre solet tam menti quàm corpori senectus. q.d. Senes non sint languidi, sed firmi in fide, dilectione & patientia; ne scilicet leui occasione ad hæreticorum susurros, in fide nutent, eamque mutent; ne leuiter offensi odium concipiant, ne leui verbulo, scommate, aliaue iniuria appetiti aut læsi, murmurent, stomachentur, maledicant, vindictam expetant. Solent enim senes esse morosi, tetrici, pusillanimes, suspiciosi & in bilem tam atram, quàm flauam procliues: atque alia ex patre senectus ipsa magnam ærumnarum & patientiæ B materiam affert. Verè enim dixit Arist. lib. 5. de Generat. anim. c. 4. *Morbum esse aduentitiam senectutem, senectutem verò esse morbum naturalem.* Præsertim verò senes malè habet, cùm vident se vti viribus, prudentia, animo, ita & auctoritate deficere, ac honore graduque suo pristino destitui, atque à iuuenibus superari, negligi, contemni. Senes enim viuunt & gloriantur in memoria honorum, virtutum & rerum præteritarum, iuuenes verò gloriantur, in spe honorum, facinorum & rerum futurarum.

Quomodo senibus vivendum cum iuuenibus.

Vnde pulchrè S. Hier. sanitatem siue integritatem charitatis docet esse illam, quam præscribit Apostolus. 1. Cor. 13. dicens: *Charitas patiens est, benigna est, non æmulatur*, &c. S. Thomas, per *sanitatem in dilectione*, intelligit benignitatem & suauitatem in conuersatione: solent enim senes iunioribus, ob ætatis morositatem, tristitiam & tenacitatem siue auaritiam, esse ingrati, molesti & onerosi. C Iubet ergo Apostolus, vt hoc superent & euincant per suauem & liberalem conuictum. Rursum sicut pomum sanum contactu mollescit ac putrescit, ita sana charitas virorum quoque spiritualium, & confessariorum etiam senum, cùm nimis familiariter, blandè & crebro agunt cum mulieribus, mollescit, pallescit, infirmatur & putrescit, vt charitas in sensualitatem, ac tandem in carnalitatem degeneret. Præcipit ergo Apostolus, vt charitas hæc sana in sua integritate & vigore conseruetur. *Caueant*, inquit, Hier. *tam iuuenes quàm senes tam adolescentes quàm vetulæ, & omni diligentia custodiant cor suum: ne per sanitatem dilectionis morbus charitatis introeat, & per amorem sanctum fiat non sancta dilectio, quæ illos pertrahat ad gehennam.*

Sanum et iam virtus mulierum consuetudine frangitur.

ANVS SIMILITER] scilicet æquè ac senes sint sobriæ, pudicæ, prudentes, vt paulò pòst sequitur. D Theoph. Græcum πρεσβύτιδας interpretatur presbyteras, id est vxores presbyterorum. Verùm alij passim communiùs hæc accipiunt, vt per πρεσβύτας quilibet senes, per πρεσβύτιδας quælibet anus intelligantur, iubet ergo eas esse.

Habitus anularum qualis esse debeat.

IN HABITV SANCTO] Græcum καταστήματι non vestimenta tantùm, sed etiam incessum, motum, omnemque gestum significat. q.d. Anus sint in statu vel compositione corporis sancta.

Secundò, pro *sancto*, græcè est ἱεροπρεπεῖς, id est, qui deceat sanctas matronas & Deo dicatas, vtpote Christianas. vnde S. Ambr. vertit, *in statu religione digno*; & Syrus. באסכמא דיאא לדחלת אלהא *beséchima deiaë ledechalat elaha*, id est, in habitu qui deceat reuerentiam Dei, *vt scilicet ipse earum motus, incessus, vultus, sermo, silentium quandam decoris sacri* dignitatem *præferant*, ait S. Hieron. Lepidè Protagoras cùm vidisset anum bene comptam, conuersus ad eam ridensque dixit: *Si ad viuos falleris; si verò ad sepulcrum, satis compta es*, vt narrat Antonius monachus p. 2. Melissæ cap. 34. tom. 1. Biblioth. SS. Patrum.

Pax & castitas commendatur.

NON CRIMINATRICES] Græcè μὴ διαβόλους quod S. Hieronym. vertit, *non incentrices*, scilicet libidinis, vti aliqui exponunt. sunt enim pessimæ anus proxenetæ & nefariæ copulæ conciliatrices, quæ à iuuenibus amasijs pretio inductæ, iuuenculas castas mille artibus & fraudibus solicitant, vt pudicitiam suam iis vendant & prostituant. Verùm hanc explicationem elidit, quod S. Hieron. *incentrices* has mox exponit & vocat accusatrices: & Græcum διαβόλους propriè significat criminatrices & calumniatrices, quæ lites serunt, omnesque ad rixas & pugnas accendunt. Vnde quoque suspicio mihi iniicitur, corruptum esse hunc locum Hieronymi, vt pro *incentrices* legendum sit *criminatrices*.

Vinolentia fugiendum.

NON MVLTO VINO SERVIENTES] Nota vocem *seruientes*: ebrij enim & temulenti serui fiunt vini & crapulæ. *Quod in adolescentibus*, inquit Hieron. *est libido, hoc in senibus est ebrietas; vt non sint sui sed vini.* Secundò, Nota τὸ *non multo*, quia vt inquit Chrys. ætas senilis vino habet opus, cùm maximè sit infirma, sed modico & temperato. *Vino*, inquit, Rhodiginus l. 28. c. 29. *senum frigus recalescit, spirituum exhilaratur tristitia, bilis atra vis redundans reprimitur, somnus conciliatur appetentia, præfracti meatus recluduntur, siccitas nimia mitigatur, vniuersa denique senectæ lassitudo renidet.*

Quid, quando & vbi mulieres docere debeant.

BENE DOCENTES] Græcè καλοδιδασκάλους, id est honesta docentes. q.d. Anus doceant iuuenculas non leuia, anilia aut turpia, sed bona & honesta, scilicet prudentiam, charitatem, castitatem, &c. vt sequitur.

Ita Socrates (teste Maximo serm. 41.) suos discipulos docebat, vt hæc tria sibi compararent, Primò, in animo prudentiam; Secundò, in lingua silentium; Tertiò, in vultu verecundiam. Et Demetrius Phalereus (teste Laërtio) monebat adolescentes, vt domi parentes, in via obuios, in solitudine se ipsos reuererentur; pudor enim teneram ætatem optimè & efficacissimè deterret à peccato.

Pulchrè S. Hieron. epist. ad Lætam viduam nobilissimam, eamdem docet, quid paruulam filiam suam docere debeat. Idem exemplo sanctæ cuiusdam feminæ Christianæ docet S. August. libro 9. Confess. cap. 8.

Anus ergo doceant non in Ecclesia, aut in cœtu virorum: hoc enim Apostolus vetuit 1. Timot. 2. v. 12. Sed domi priuatim doceant adolescentulas, putà filias, neptes, ancillas suas prudentiam, & vt, si coniugatæ sint, viros suos ament pariter & filios, non carnali sed Christiano amore: vti S. Monica dilexit Augustinum, cùm eum sua cura, precibus & lacrymis ab hæresi ad Christianam fidem & vitam conuertit, teste ipso Augustino lib. 3. Confess. ca. 11. & lib. 9. c. 5.

DOMVS CVRAM HABENTES] Significantiùs id dicitur græcè, scilicet οἰκουρούς, id est, vt Vatablus vertit, *domus custodes*. Vult ergo adolescentulas coniugatas, per domos non vagari: hoc enim reprehendit 1. Timoth. 5. 13. sed assiduè domi manere, domum custodire, eiusque curam gerere: viri enim est foras prodire, victum sibi & suis quærere, VERS. 5.

negotia

negotia tam priuata quàm publica tractare; vxoris verò est domum, proles, ceteraque quæ domum spectant curare. Intellexit hoc nobilis illa matrona, quæ Theano percunctanti qua ratione celebris esset euasura, respondit: *contexens telam, & meum curans coniugium.* Sensit mulier illustris tum demū claram se fore si maritum amaret, prolem educaret & rem domesticam curaret. Et Lacæna illa captiua, quæ cum interrogaretur, quid sciret? respōdit: Probè gerere domum, vt refert Plutarchus in Lacon. Hinc veteres insignis matrisfamilias imaginem & symbolum dixerunt esse testudinem, vt docet Plutarchus; testudo enim est domiporta, suæque domus & cochleæ perpetua silensque custos. Sic Phidias Eliensibus Venerem sculpsit, quæ pedibus testudinem calcaret, hieroglyphicum scilicet οἰκουρίας huius & silentij. Pulchrè quoque Plutarchus in Præceptis connubialibus docet mulieres non debere imitari lunam, quæ quo à sole remotior, eo & charior est; quo vicinior, eo obscurior & minor: contrarium enim facere debere sapientem mulierem, scilicet vt præsente viro tantùm se conspici patiatur, eo verò absente domi se contineat & abscondat.

Testudo symbolum matrisfamilias.

Deniq; iubet Apostolus coniugatas *subditas esse viris, vt non blasphemetur verbum Dei*; quia, vt ait S. Hier. *cùm caput mulieris vir sit, caput autem viri Christus; quæcumq; vxor non subijcitur viro suo, id est capiti suo, eiusdem criminis rea est, cuius & vir, si non subijcitur Christo capiti suo. Verbum autem Domini blasphematur, dum contemnitur Dei prima sententia, & pro nihilo ducitur, vel Christi infamatur Euangelium, dum contra legem fidemq; naturæ, ea quæ Christiana est, & ex Dei lege subiecta viro, imperare desiderat: cùm & Gentiles feminæ viris suis seruiant communi lege naturæ.* Hic secundus sensus magis genuinus est. Sic enim propriè blasphematur verbum Dei.

Femina viro subiecta esse debet.

VERS. 6. *A quibus abstinendū iuuenibus.*

IVVENES SIMILITER HORTARE, VT SOBRII SINT] *Sobrietas* enim, inquit Theodor. *adolescentiæ summo est ornamento, quia cupiditatis vitium cum ea acrius bellum gerit*, tum enim maximè calor corporis ex æstu sanguinis feruescit, ideoq; adolescentes in voluptatem proni sunt. Hinc Plato lib. 2. de Legibus, adolescentibus vsque ad decimumoctauum ætatis annum vino interdixit. nam, vt ait Hieron. ad Eustochium. *Vinum & adolescentia duplex est voluptatis incendium. quid oleum flammæ adijcimus? quid ardenti corpusculo igniū fomenta ministramus?* Quin & Plutarchus iuuenes hortabatur ad hæc tria, scilicet temperantiam in animo, in lingua silentium, in ore pudorem.

VERS. 7. & 8.

IN OMNIBVS TEIPSVM PRÆBE EXEMPLVM BONORVM OPERVM, IN DOCTRINA, IN INTEGRITATE, IN GRAVITATE, VERBVM SANVM, IRREPREHENSIBILE: VT IS QVI EX ADVERSO EST, VEREATVR, NIHIL HABENS MALVM DICERE DE NOBIS] Nota Primò. Pro *exemplum* græcè est τύπον, id est typum, siue exemplar; q.d. Tu ô Tite Archiepiscope, esto exemplar virtutum & bonorum operum, quod omnes tui imitentur. *Sit*, inquit Chrysost. *doctrina & exemplar virtutis tuæ speculum vitæ, quod omnibus proponitur ad imitandum, veluti archetypus & primitiua quadā imago, omnia in se habens quæ bona & honesta sunt.* nam, vt ait Seneca, *Longū est iter per præcepta, efficax & breue per exempla.* Doctor ergo debet esse forma & speculum vitæ suis discipulis instar Christi, qui ait Ioan. 13. 15. *Exemplū dedi vobis:* & Pauli, qui 1.

Episcopus debet esse exemplar bonorum operum.

A Corinth. 11. 1. *Imitatores*, inquit, *mei estote, sicut & ego Christi.* Idem grauiter & piè docet & monet S. Gregorius Agnellum Fundensem Episcopum, epistola ad eum scripta. *In tuis actibus*, inquit, *plebi exempla bene viuendi existāt* Operibus exerce quod subiectos doces & prædicas: actus tui in aliorum correptionem proficiant, in adiutorium sibi vitæ tuæ imitationem assumant. Sicq; te in cunctis operibus exhibere festina, vt scripturam constructionemq; in te habeat, quicumq; aut negligit, aut non potest lectione formari.

Hinc pulchrè S. Bern. serm. 18. in Cantic. docet doctorem esse debere instar conchæ, quæ priùs ipsa impletur, quàm in alios redundet: *Si sapis*, inquit, *concham te exhibebis, & non canalem: hic quidem penè simul & recipit & refundit; illa verò donec impleatur expectat, & sic quod superabundat, sine suo dāno* B *communicat. Verùm canales multos hodie habemus in Ecclesia, conchas verò per paucas.* Dicit Dauid *psal.* 62. *Sicut adipe & pinguedine repleatur anima mea, & labijs exultationis laudabit os meum; infundi nimirum priùs volens, & sic effundere: nec solùm infundi priùs, sed & impleri; quatenus de plenitudine eructaret, nō oscitaret de inanitate, castè imitans illum, de cuius plenitudine omnes accepimus. Disce & tu non nisi de pleno effundere, nec Deo largior esse velis: concha imitetur fontem. non manat ille in riuum, nec in lacum extenditur, donec suis satietur aquis. Deniq; ipse fons vitæ plenus in seipso, primum ebulliens. & saliens in proximo, secreta cælorum omnia impleuit bonitate, & tunc demum erupit ad terras, ac de superfluo homines & iumenta saluauit, visitauit terram, & inebriauit eam. Ergo & tu fac similiter: implere priùs, & sic curato effundere.*

Doctor sit concha, non canalis.

Secundò, hæc bona opera sunt *doctrina*, qua C alios docet & erudit ad fidem & pietatem, integritas vitæ, & grauitas morum. Persimili enim modo Paulus scribit Timotheo epist. 1. c. 4. v. 12. *Exemplum*, inquit, *esto fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate, in fide, in castitate.* Verùm Græca clariùs & aptiùs alio casu hæc efferunt & connectunt, παρεχόμενος ἐν τῇ διδασκαλίᾳ ἀδιαφθορίαν, σεμνότητα, λόγον ὑγιῆ, ἀκατάγνωστον, id est, præbe in doctrina incorruptionem, siue integritatem, grauitatem, verbum sanum, irreprehensibile. hæc enim omnia pendent & reguntur à verbo *præbe*. Vnde aptiùs hæc omnia referuntur ad doctrinam & munus docendi, quod primariū est & proprium Episcopo, q.d. Ea quæ doces, ô Tite, sint incorrupta & integra, non vitiata, corrupta & falsa. Sint rursum grauia, non leuia & futilia, itaque erunt sana & irreprehensibilia, vt à nemine carpi aut D reprehendi possint. Hoc notent & obseruent doctores & concionatores. ita Theophyl. & Græci. S. Chrysost. pro ἀδιαφθορίαν legit ἀφθονίαν, id est copiam.

Qualis debeat esse doctrina Episcopi.

Tertiò, pro *integritate* græcè est σεμνότητα, quod S. Hieronym. vertit, *castitatem* quæ maximè decet Episcopum: & sic Noster vertit, σεμνὰς, *pudicos*, v. 2. S. Hilarius libr. 9. de Trinitate vertit, *venerationem*, quasi iubeat hîc Apostolus Tito, vt doceat cum veneratione verbum sanū. Noster optimè vertit, *grauitatem*, qua scilicet auditores excitet, tam ad sui, quàm ad Euangelij quod docet, venerationem & reuerentiam.

Quartò, *vt is, qui ex aduerso est*, id est, vt aduersarius, putà Gentilis, Iudæus, vel hæreticus, *vereatur*, græcè ἐντραπῇ, id est pudefiat, confundatur, &, vt Hieron. reuereatur; *nihil habens malum dicere de no-*

 bis,

bis græcè μηδὲν ἔχων λέγειν, id est, nihil potens dicere, vel nihil habens mali quod dicat de nobis. ἔχειν enim cum infinitiuo significat posse, vt hic vertit Erasmus.

VERS. 9. & 10. SERVOS (supple, hortare: hoc enim repetendum est ex v. 6. DOMINIS SVIS SVBDITOS ESSE IN OMNIBVS PLACENTES, NON CONTRADICENTES, NON FRAVDANTES] Notat S. Hieronymus, τὸ in omnibus posse Primò, referri ad *subditos esse*; Secundò & meliùs, ad *placentes*.

Præcepta Apostoli pro seruis. Nota Secundò. Pro *placentes*, græcè est εὐαρέστους, quod S. Hieron. interpretatur, qui placeant non dominis, sed sibi ipsi, qui scilicet sua sorte & seruitute sint contenti, in eaque sibi placeant: sic enim è contrario δυσάρεστοι vocantur qui sibi displicent, quibus nihil placet, nihil satisfacit. Verùm meliùs Græci ad τὸ *dominis* hoc referunt; ad dominos enim cetera omnia hic referuntur. vult enim Apostolus vt serui in omnibus studeant dominis suis obsequi, placere, & fideles esse. S. Ambrosius pro εὐαρέστους, legit ἀρίστους, id est optimos, sed mutilè & corruptè.

Seruis cauenda furta, amanda fidelitas. Tertiò, pro *non contradicentes* Ambr. legit, *non responsatores*, qui scilicet moniti, reprehensi aut iussi aliquid facere, non obloquantur, non respondeant, non obmurmurent, nolint cedere & tacere, sed velint vltimum verbum occupare: hoc enim seruorum & seruarum vitium est. Sicut è contrario eorum virtus & laus est, si reprehensi etiam immeritò, taceant & cedant, aut humili lenique responsione, præsertim culpam suã agnoscendo, veniamque precando mitigent animos & iras herorum & herarum.

Quartò, pro *non fraudantes*, græcè est, μὴ νοσφιζομένους. quod Vatablus & Erasmus vertunt, *non suffurantes*; alij, *non interuertentes*. est enim νοσφίζεσθαι, decerpere aliquid furtim, cùm totum non ausis tollere, vti faciunt pueri & serui. Porrò hoc non tantùm ad res & bona heri, sed etiam ad ministerium & operas pertinet, q.d. Seruus nihil ex rebus heri, nihil etiam ex tempore & labore ac ministerio, quod præstare debet hero, sibi suffuretur; sed in omnibus fidem, id est, fidelitatem bonam ostendat, id est, exhibeat & præstet, vt ita sua obedientia & vitæ innocentia ornet Christianam fidem & religionem. S. Hieron. in comment. vertit, *non furantes*: atq; explicans subdit, *Si autem hoc prohibetur in seruo, quãto magis in libero, ne aut iudex rapiat, aut miles nõ contentus stipendijs suis aliena deuastet. Pulchrè quidã vir apprimè grauis, cum ei cuiusdam iudicis laudaretur integritas, & diceret de eo ille qui laudabat. Non est fur; respondit, Optimũ seruũ faceret, si nec fugitiuus esset: in tantum furti suspicio ab omni libero debet esse aliena.* Vltimis hisce verbis causam innuit Apostolus cur tam studiosè seruis inuigilare velit Episcopum. Solent enim serui illiberali, duro & difficili esse ingenio, quod corrigit gratia & fides Christiana, seruosque efficit ingenuos, tractabiles, obsequentes. Itaq; serui Christiani, si moribus honestis & commodis à Gentilibus se distare ostendant, apud Ethnicos valdè commendabunt & ornabunt legem Christi: & hoc est quòd hîc intendit Apostolus. ita Chrysost.

Secundò, hac ratione serui amolientur à christianismo calumniam tunc peruulgatam; scilicet Christianos iactare per Christum se effectos esse liberos, adeoq; seruos, si fiant Christiani, seruitute & dominio herorum suorum eximi: hoc refel- A lent serui, si se magis iam, quàm ante baptismum dominis suis obnoxios agnoscant, & morigeros exhibeant.

Tertiò, moraliter monet Chrysost. Episcopum etiam pauperum & vilium personarum curam suscipere debere, quales sunt serui & mancipia, quorũ mores, educatio & instructio ferè ab heris negliguntur, quippe ab eis non rarò perinde vt bruta tractantur.

APPARVIT ENIM GRATIA DEI SALVATORIS NOSTRI OMNIBVS HOMINIBVS, ERVDIENS NOS, VT ABNEGANTES IMPIETATEM ET SÆCVLARIA DESIDERIA, SOBRIE, ET IVSTE, ET PIE VIVAMVS IN HOC SÆCVLO, EXSPECTANTES BEATAM SPEM, ET ADVENTVM GLORIÆ MAGNI DEI, ET SALVATORIS NOSTRI IESV CHRISTI] Vox *enim* dat causam præcedentium, cur scilicet B præscripserit Tito quid senes, quid anus, quid adolescentulas, quid iuuenes, quid seruos docere debeat. causa est hæc: quòd pro ijs omnibus adeoque pro vilissimis seruis natus sit Christus, vt quemlibet erudiret pro suo statu piè & sanctè viuere. ita S. Hier. Chrysost. & alij. VERS. 11. 12. & 13.

Nota Primò. Pro *apparuit*, græcè est ἐπεφάνη, id est, vt Hieron. vertit, *illuxit*, scilicet subitò, ex improuiso & insperato, quasi sol radians & salutifer, cùm scilicet homines sedentes in tenebris & vmbra mortis nullam talem gratiam & salutem sperarent, imò de ea desperarent; repentè illa illuxit, non solis Iudæis, sed *omnibus hominibus*, tam viris quàm feminis, tam iuuenibus quàm senibus, tam Græcis quàm Indis & Barbaris, tam dominis quàm seruis, vt omnes omnino sciant se ad Christi & gratiam & regnum vocatos esse, ac consequenter sua sancta & Christiana vita Christi legem ornare debere, vti C præcessit. ita Theophyl. Quomodo Deus sit lux & sol, quantùm est ex se, omnes illuminãs, nisi quis ostium & fenestras cordis sui claudat, docet S. Dionys. de Diuinis nom. p. 4. c. 4. & Hilarius in psal. 118. litt. Caph. *Christus omnes homines vocat.*

Secundò, pro *Saluatoris nostri*, noster Interpres in Græco legisse videtur σωτῆρος, iam legunt σωτήριος, id est, illa salutaris gratia, quæ omnibus salutem affert, apparuit, gratia hæc est remissio peccatorum, inquit Theophyl. Secundò, est gratia baptismi, inquit Anselm. Sed hæc arctiora sunt, gratia ergo hæc est misericordia & beneuolentia Dei omnibus hominibus exhibita in incarnatione Christi: siue gratia hæc est ipsa incarnatio Verbi gratuita, aut ipse Deus Saluator gratuitè incarnatus, afferens nobis reconciliationem, remissionem D peccatorum, omnemque gratiam, sapientiam, doctrinam & salutem. ita Hieron. *Gratia Saluatoris qua.*

Tertiò, pro *erudiens*, græcè est παιδεύουσα, id est, tamquã pueros rudes erudiens, corrigẽns, formans, omnique disciplina instituens & imbuens. perinde vt pædagogus puerum sibi commissum, tam in litteris quàm in moribus efformat & instituit: hoc enim est παιδεύειν inquit Gell. l. 13. c. 13.

Quartò, hæc gratia Christi, id est Christus ipse, erudit nos abnegare. Primò, *impietatem*, id est incredulitatem, qua Deum nec credebamus, nec colebamus, inquit S. Bernardus serm. 11. inter paruos. Secundò, docet nos abnegare *sæcularia desideria*, græcè κοσμικὰς ἐπιθυμίας, id est, mundanas concupiscentias, hoc est, cupiditates omnes carnis, opum, honoris & gloriæ: siue, vt ait Bernard. loco citato, concupiscentiam carnis, concupiscentiam oculo- *Quanam doceat nos Christi gratia.*

oculorum & superbiam vitæ, quæ trahunt & inclinant ad amorem sæculi; quas mundus hic offert, quasque mundani homines concupiscunt & auidissimè consectantur, has abnegamus, cùm eis consensum negamus, cùm delectationem quam suggerunt, & actum ad quem sollicitant, abnuimus imò ex mente & animo radicitus euellimus & extirpamus. *Toties*, inquit Hieron. *negamus nos, quoties priora vitia calcantes, desinimus esse quod fuimus, & incipimus esse quod antè non fuimus*; vt qui priùs superbus, ebriosus, obscenus, iracundus, furax fuit, abnegat se, si incipiat esse humilis, sobrius, castus, mansuetus, sua sorte contentus. *Viuendum est ita*, inquit Ambr. l. 2. de Pœnit. c. 19. *vt huic mortali moriamur vsui, seipsum sibi homo abneget & totus mutetur: sicut quemdam adolescentem fabulæ ferunt, post amores meretricios peregrè profectum, abolito amore regressum, veteri occurrisse dilectæ; quæ se non interpellatam mirata, & se non cognitam rata, rursus occurrēs dixerit, Ego sum; responderit ille, Sed ego non sum*; significans se non esse eumdem qui fuerat, sed in aliū esse mutatum.

In quo consistat abnegatio sæculatium.

Quare S. Laurentius Iustinianus, primus Patriarcha Venetorum, l. de Interiori conflictu c. 8. *Omnis*, inquit, *disciplina Christianæ professionis, nō in miraculis faciendis, non in futura prædicendo, non in eloquio composito, Scripturarum explanatione; sed in resecandis concupiscentijs commendatur*, vt scilicet abnegemus sæcularia desideria.

Vsum verò & fructum huius abnegationis egregiè docuit B. Ægidius hisce suis paradoxis: *Si vis*, inquit, *bene videre, erue oculos tuos, & esto cæcus: si vis bene audire, esto surdus, si bene loqui, esto mutus: si bene ambulare, abscinde tibi pedes: si bene operari, mutila tibi manus: si bene amare, habeas te odio: si vis bene viuere, te mortifica; si bene lucrari, disce perdere: si vis esse diues, esto pauper: si vis esse in delicijs, affige te: si vis esse securus, esto semper in timore: si vis exaltari, humilia te: si vis honorari, despice te; & honora te despicientes: si vis habere bonum, sustine malum: si vis esse in quiete, labora: si vis benedici, desidera maledici. O quàm magna sapientia, scire hæc facere! & quia magna sunt, non omnibus data sunt.*

Aduertit Chrys. multos esse qui se & sua vitia negare incipiunt; sed paucos esse qui abnegent, id est, negare pergant & negando extirpent. Seneca epist. 72. optando dicebat: *Quando cōtinget omnibus oppressis affectibus, & sub arbitrium adductis, hanc vocē emittere; Vici?* O beatum, qui sub iugum ductis cupiditatibus, triumphans dicere poterit, *Vici!*

Vnde sequitur Quintò, *Vt sobriè, & iustè, & piè viuamus. Sobriè* scilicet erga nos, *iustè* erga proximū, *piè* erga Deum, inquit S. Bern. loco citato. Vnde Syrus vertit, *vt viuamus cum castitate, iustitia & reuerentia Dei*. Græcum enim σωφρόνως, tam pudicè & castè cum S. Hieronymo & Syro, quàm *sobriè*, verti potest.

Premium vitæ iustæ ac sobriæ.

Sextò, finem, scopum & præmium huius abnegationis, sobriæque, piæ ac iustæ vitæ addit Apostolus dicens, *Expectantes beatam* (Syrus *bericha*, id est benedictam) *spē & aduentum* (ἐπιφάνειαν, id est illustrationem, siue illustrem aduentum & apparitionem) *gloriæ* (id est gloriosum, splendidum, augustum) *magni Dei & Saluatoris nostri Iesu Christi*. Vbi aduerte, *beatā spem* per hypallagen significare speratam beatitudinem: spes enim ponitur pro re sperata. *beata* verò dicitur, non passiuè, sed actiuè, id est, quæ nos beat & beatos facit, quæ est ipsa beatitudo nostra. Pulchrè S. Hieronymus: *Sicut impietas*, inquit, *magni Dei reformidat aduentum, ita secura de opere suo pietas illum præstolatur.*

Septimò, Erasmus pro Arrianis more suo pugnans, per *magnum Deum*, intelligit Patrem; per *Saluatorem* verò Filium. Verùm non Patrem, sed Filium vtrobique hic intelligi patet ex eo, quòd non Pater, sed Filius cum magna luce & maiestate venturus sit ad iudicium, vt fideles suos præmiet & remuneretur. ita S. Hier. Theodor. Chrysost. Theophyl. & alij. Secundò, idem patet ex eo, quòd vnus idemque Græcus articulus vtrumque nomen, scilicet, tam *magni Dei*, quàm *Saluatoris* respiciat & copulet per copulam *&*: dicit enim Apostolus sic, τοῦ μεγάλου θεοῦ καὶ σωτῆρος, quòd si alium intellexisset Saluatorem quàm magnum Deum, addidisset sanè alium articulum dicens, καὶ τοῦ σωτῆρος. Hinc ergo patet contra Arrianos veteres & nouos, putà Transyluanos, Filium Dei Iesum Christum esse verum magnumque Deum.

Erasmus hic arrianizans refutatur.

VERS. 14. QVI DEDIT SEMETIPSVM PRO NOBIS, VT NOS REDIMERET AB OMNI INIQVITATE, ET MVNDARET SIBI POPVLVM ACCEPTABILEM, SECTATOREM BONORVM OPERVM] Explicat hisce verbis Apostolus quomodo & quare Christus sit Saluator noster, quia scilicet cùm esset magnus Deus, dignatus est fieri paruus in humanitate, in eaque seipsum dare pro nobis.

Nota Christus à Patre dicitur traditus, quia Pater Christū obiecit Iudæis: dicitur & à Iuda traditus, id est, proditus Iudæis, qui rursum eum tradiderunt damnandum Pilato, ac vicissim Pilatus tradidit eum occidendum & crucifigendū militibus & tortoribus. Hic verò dicitur Christus seipsum tradidisse, siue dedisse pro nobis, quia spōte sua obtulit se Iudæis & morti, & quia se suamque vitam, crucem & mortem Patri obtulit in pretium redēptionis nostræ, vt scilicet nos è captiuitate diaboli, mortis & inferni, persoluto pro nobis lytro, dando scilicet sanguinem suum & vitam pro sanguine & vitā nostra, eriperet. hoc enim significat Græcum λυτρώσηται.

Quomodo & à quibus Christus traditus, & quo fine.

Nota Secundò. *Populum acceptabilē* vocat peculiariter electum & dilectum à Deo: alludit enim Paulus ad Exodi 19. 5. vbi Dominus iniens fœdus cum Iudæis, eosque sibi in populum, in Ecclesiam, imò in filios adsciscens & adoptans ait, *Eritis mihi in peculium de cunctis populis.* Vbi pro *peculium* hebraicè est סגלה *segulla*, quod significat peculium selectum, & thesauros pretiosiores, magisque charos ac dilectos, inquit Hieron. quales sunt torques, gemmæ & bullæ è collo pendentes. Vnde Chaldæus vertit, חביבין *chabibin*, id est charissima; & Symmachus vertit, ἐξαίρετον, id est selectum, egregium, eximium; Syrus vertit חדתא *chadta*, id est nouum populum; alij vertunt, *populum proprietatis*, id est, proprium & peculiarem; Aquila, Quinta editio, & Septuag. quos sequitur hic Paulus, vertunt περιούσιον; quasi dicant, id quod ex opibus & substantia eminet & reconditur instar rari, singularis & pretiosi thesauri. περὶ enim subinde eminentiam & excellentiam, οὐσία verò essentiam & substantiam significat, q. d. Christus nos redemit, mūdauit, sibique adsciuit in populum selectum, eximium, pretiosum, proprium, rarum & charum vt scilicet simus hereditas & peculium, imò cimelia, & thesaurus pretiosissimus & charissimus Christo. Vide quanti apud Christum sit Ecclesia, omnesq;

Illustratur hic Paulus ex varijs editionibus, Hebræa, Chaldæa, Syra, Græca, &c.

Amor Christi erga nos.

Christiani, quantumque vicissim Christum reda- A mare & colere debeamus.

Nota Tertiò. Pro *sectatorem* græcè est ζηλωτὴν, id est zelatorem, &, vt Hieron. vertit, *æmulatorem, bonorum operum*, vt scilicet, inquit Chrysostom. non tantùm faciamus bona opera, sed ea zelemus, ac feruidè & alacriter ad ea procurramus, perinde vt riuales, qui vnam eamdemque sponsam ambiunt, ingenti amore & zelo ad eam assiduè feruntur & procurrunt.

VERS. 15. HÆC LOQVERE, ET EXHORTARE, ET ARGVE CVM OMNI IMPERIO] *Hæc*, scilicet, quæ dixi de Christi aduentu & redemptione loquere. Rursum *hæc*, quæ dixi de redemptionis Christi fine & scopo, vt scilicet sectemur bona opera sobriè iustè & piè viuendo, hæc, inquam, exhortare: & si qui hortationi suaui non pareant, vti sunt tui duri Cretenses, *argue*, eos, *cum omni imperio*, plena potestate & B auctoritate, tamquam Archiepiscopus, cui demandata est auctoritas, ius & munus regendi docendique populum tibi subditum. Sic Christus dicitur Matth. 7. 29. docuisse tamquam potestatem, id est auctoritatem habens. Non ergo vult Titum imperiosè agere, sed imperio & potestate sua vti in arguendo & compescendo eos, qui rebelles aut ceruicosi sunt: tales enim non ignauè, remissè ac timidè, sed cum libertate, grauitate ac acrimonia increpandi sunt; atque vt aiebat Melania apud Palladiū in Lausiaca c. 117. *Oportet aduersus stolidos tamquā cane & accipitre vti animi elatione, eamq; tempore superbia eorum in ipsos immittere.*

Quomodo arguendi ab Episcopis ceruicosi.

Notat S. Thomas hic, & Gregorius hom. 11. in Ezechielem, Paulum monere Titum, vt cum imperio arguat, eò quòd Titus natura sua esset mitior; hac verò de re non monuisse Timotheum, eò quòd ipse satis acrimoniæ & bilis haberet à natura. Verùm meliùs, & veriùs fortè, causam huius rei conferemus in ipsos auditores & subditos, qui dispari erant ingenio. Cretenses enim naturaliter erant duri, peruicaces & peruersi; vnde de eis dicit Apostolus c. 1. 12. *Cretenses semper mēdaces, malæ bestiæ, ventres pigri.* hisce præerat Titus, vnde iubet illi Apostolus, vt eos arguat cum imperio. Timotheus verò præerat Ephesijs, qui docili & facili erant ingenio, vt colligitur ex Act. 20. 37. & ex S. Ignatio C epist. ad Ephesios, in qua Ephesiorum Ecclesiam vocat castissimam, celebrem, laudabilem, seque valdè optare dicit, vt in sorte Ephesiorum Christianorum inueniatur, qui cum Apostolis Paulo, Ioanne & Timotheo fidelissimo versati sunt. his ergo imperio non erat opus.

Cur Paulus moneat Titum, vt cum imperio arguat, & non Timotheum.

NEMO TE CONTEMNAT] Græcè μηδείς σου περιφρονείτω, quod Chrysost. cum suis ita exponit. Ita te gere, ita sanctè viue, ò Tite, vt nemo te contemnere audeat: *auctoritatem enim doctrinæ vita facit*, inquit Primas. Verùm magis aptè & connexè S. Hieron. vertit, *nemo te despiciat*, quasi infra se positum: q.d. Tuere auctoritatem tuam, argue cum omni imperio, ostende potestatem tuam, ne quis te deprimere, & quasi se inferiorem despicere audeat. Narrat Spartianus, quòd, cùm milites Bassianum Seueri Imp. filium Augustum consalutassent, Seuerus in duces omnes facti auctores animaduerti iusserit: qui cùm prostrati veniam rogarent, Seuerus manu caput contingens, *Tandem*, inquit, *sentitis caput imperare, non pedes.* Pari modo contemni se non patiatur Prælatus. hoc enim significat περὶ in περιφρονείτω. Sic enim subinde nobiles, præsertim si præsint & regant, præ se despiciunt Episcopos, suasque leges eorum legibus anteponunt. Nam ad Timotheum scribens epist. 1. c. 4. 12. cùm ait, *Nemo adolescentiam tuā contemnat*, græcè non est περιφρονείτω, sed καταφρονείτω, quod in genere contemnere significat. Vult enim Timotheum, ne ob adolescentiam apud suos perdat auctoritatem, eamdem sibi morum grauitate & sanctitate conciliare, vt nemo eum licet iuuenem, docentem & monentem contemnere audeat. hîc verò Titum grandæuum, satis grauem & maturum monet, ne sinat se à thrasonibus despici, eosque super se attolli: hoc enim significat περιφρονείτω. Pulchrè & sapienter S. Bernardus Eugenium Pontificem monet, in fine libr. 4. de Considerat. dicens: *Vbi malitia iuncta potentia est, aliquid tibi supra hominem præsumendum, vultus tuus super facientes mala, timeat spiritum iræ tuæ, qui hominem non veretur, gladium non formidat; timeat orationem, qui admonitionē contempsit. Cui irasceris tu, Deum sibi iratum, non hominem putet; qui te non audierit, auditurum Deum contra se paueat.*

Episcopi non debent se pati despici à nobilibus.

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet Christianos magistratibus etiam Ethnicis debere esse obedientes, modestos item & mansuetos.

Hinc Secundo, v. 4. inculcat gratiam Christi, qui per baptismum nos regenerauit, vt bonis operibus studeamus, imo præsimus.

Tertio, v. 10. iubet vitari hæreticos.

Denique v. 12. Titum, Zenam & Apollo ad se vocat, suosque salutat.

1. ADmone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicto obedire, ad omne opus bonum paratos esse: 2. neminem blasphemare, non litigiosos esse, sed modestos, omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines. 3. Eramus enim aliquando & nos insipientes, increduli, errantes, seruientes desiderijs & voluptatibus varijs, in malitia & inuidia agentes, odibiles, odientes inuicem. 4. Cùm autem benignitas & humanitas apparuit Saluatoris nostri Dei; 5. non ex operibus iustitiæ, quæ fecimus nos, sed secundùm suam misericordiam saluos nos fecit, per lauacrum regeneratio-

nerationis & renouationis Spiritus sancti, 6. quem effudit in nos abundè per Iesum Christum Saluatorem nostrum: 7. vt iustificati gratia ipsius, heredes simus secundùm spem vitæ æternæ. 8. Fidelis sermo est: & de his volo te confirmare: vt curent bonis operibus præesse qui credunt Deo. Hæc sunt bona & vtilia hominibus. 9. Stultas autem quæstiones, & genealogias, & contentiones, & pugnas legis deuita, sunt enim inutiles & vanæ. 10. Hæreticum hominem post vnam & secundam correptionem deuita: 11. sciens quia subuersus est, qui eiusmodi est, & delinquit, cùm sit proprio iudicio condemnatus. 12. cùm misero ad te Artemam, aut Tychicum, festina ad me venire Nicopolim: ibi enim statui hiemare. 13. Zenam legisperitum, & Apollo solicite præmitte, vt nihil illis desit. 14. Discant autem & nostri bonis operibus præesse ad vsus necessarios, vt non sint infructuosi. 15. Salutant te qui mecum sunt omnes: saluta eos, qui nos amant in fide. Gratia Dei cum omnibus vobis Amen.

VERS. 1. ADMONE ILLOS PRINCIPIBVS ET POTESTATIBVS] Græcè ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, id est, principatibus & potestatibus, hoc est, principibus & magistratibus potestatem habentibus: ponuntur enim abstracta pro concretis, vt dixi Coloss. 1. v. 16.

Cur Apostolus adeò inculcat obedientiam erga principes.

SVBDITOS ESSE] Postquam singulis hominum statibus Apostolus cap. præced. leges & monita dedit, hîc communia omnibus dat, ac inprimis vt obediant principibus & magistratibus, laicis etiam Ethnicis; tum ne eos contra Christianam religionem irritent, sed potius sua obedientia eos ad Christum pelliciant, tum ne pacem turbent. Causa cur sæpiùs Paulus, Petrus, imò & Christus hanc obedientiam præcipiant, est ea quam dixi Roman. 13. 1. scilicet vt ostendant se non esse sectæ Galilæorum, quæ populum fidelem soli Deo, non autem Ethnicis subijci debere docebat: de hac enim suspecti fuerunt Apostoli, vtpote Galilæi: & hæc secta apud Iudæos ita inualuit, vt nec morte quidem proposita induci potuerint Iudæi, vt Cæsarem Dominum appellarent; imò multi illorum duce Eleazaro à præside Syriæ Cyrino se censeri & describi non paterentur, ne Cæsari se subiectos esse profiterentur, vt refert Iosephus li. 7. Belli c. 28. & 29. sed illi & Romanis tandem publica & communi omnium conspiratione rebellantes ad extremum vsq; Hierosolymæ excidium pertinacissimè in sua sententia & rebellione perstiterint; ideoq; à Tito funditus deleti sunt.

Galilæorum secta.

DICTO OBEDIRE] Græcè πειθαρχεῖν, id est promptè, libenter, & ex animo obedire.

AD OMNE OPVS BONVM PARATOS ESSE] Loquitur de opere non sponte suscepto, sed à principe aut magistratu de quo præcessit, præscripto, vt quidquid boni ille faciendum iusserit, ad id se promptos exhibeant Christiani. Si enim quippiam mali operis iuberet, Christianus illi parere non potest, sed dicere debet: *Obedire, oportet Deo magis quàm hominibus.* Vnde S. Aug. in psal. 124. loquens de Christianis militibus, qui seruierunt Imp. Iuliano Apostatæ & idololatræ: *Vbi*, inquit, *veniebatur ad causam Christi, non agnoscebant nisi illum qui in cælo erat, quando volebat vt idola colerent, vt thurificarent; præponebant illi Deum: quando autem dicebat, Producite aciem, ite contra illam gentem; statim obtemperabatur, distinguebant Dominum æternum à domino temporali, & tamen subditi erant propter Dominum æternum etiam domino temporali.*

Obediendum principibus Deo contraria non præcipientibus.

NEMINEM BLASPHEMARE] Id est, nemini maledicere, aut mala imprecari, neminem conuiciari. hoc enim est βλασφημεῖν. Sic 1. Corinth. 4. 13. dicitur, *blasphemamur*, id est maledicimur, *& obsecramus.* alioqui Latinis blasphemia propriè conuicium est quod in Deum & Sanctos euomitur. Vetat Apostolus vt nemini etiam priuato, sed maximè ne vlli principum aut magistratuum maledicant Christiani, vt multi faciunt cùm ab eis, vectigalibus alijsq; oneribus grauantur siue iustè, siue iniustè, iubetque vt tam imperata quàm imperantes patienter ferat. Ita Paulus fecit, & hoc suum dogma suo exemplo sanciuit Actor. 23. 3. vbi iussus ab Anania pontifice iniquo cædi: *Percutiet te*, inquit, *Deus paries dealbate*, cumque astantes dicerent, *Summum sacerdotem Dei maledicis*; respondit, *Nesciebam fratres, quia princeps est sacerdotum, scriptum est enim, Principem populi tui non maledices.*

Non maledicendum principibus, nec priuatis.

NON LITIGIOSOS] ἀμάχους, id est non pugnaces, non tam verberibus, quàm verbis, ne scilicet verbigerentur, & in lites ac rixas proni sint aduersus superiores & magistratus, & etiã quosuis alios. Sensim enim Apostolus se & sua sensa dilatat ad omnes. vnde subdit: *Omnem ostendentes mansuetudinem ad omnes homines.*

ERAMVS ENIM ET NOS ALIQVANDO INSIPIENTES, INCREDVLI, ERRANTES] Vox *enim* dat causam, cur Christiani debeant esse mansueti ad omnes, etiam Ethnicos incredulos, peruersos & scelestos, tam magistratus, quàm priuatos quosque. Estque hîc tacita occupatio. q. d. Diceretis mihi, ô Christiani, Ethnicos esse impios & sceleratos, vobisque esse duros, molestos & intolerabiles, quomodo ergo cum ijs lites vitare & mansueti esse poterimus? Respondet Apostolus, id pacem & mansuetudinem Christianorum non retardare, sed potiùs accendere debere: illos enim tam miseros omni compassione esse dignos. oportere Christianos cogitare illa esse vitia gentilismi & ignorãtiæ Dei, se quoq; tales fuisse cùm inter eos gentiliter viuerent: proinde agnoscant discrimen & disparitatem vitæ præsentis Christianæ, & prioris quam egerunt in paganismo: admirentur Dei gratiam sibi præstitam, pro eaque gratias agant, ac misereantur eorum qui adhuc in tenebris & salebris gentilismi degunt; ferant eorum passiones & vitia, Deumque orent, vt & ipsi ad Christum Christianamq; modestiam, mansuetudinem & sanctitatem secum aliquando conuertantur. VERS. 3.

Christiani debent exemplo prælucere infidelibus.

Aduertit S. Hieron. vocem *nos*, q. d. Ego Paulus quoque ante conuersionem vixi incredulus in iudaismo, secutus sum carnis concupiscentias nec eas cohibere valui, vtpote gratia Christi destitutus; sed ea imbutus post conuersionem factus sum vas electionis & virtutum.

Nota. Pro *insipientes*, græcè est ἀνόητοι, quod Hieron. *stulti*; Ambr. *inconsulti*, vertit.

Secundò, pro *increduli* græcè est ἀπειθεῖς, id est imperſuaſibiles. Poteſt Secundò, cùm Hier. verti, *inobedientes*, & cum Cypriano, *contumaces*.

Malitia est nocendi cupido.

Tertiò, *malitia* idem eſt, quod improbitas, peruerſitas, nequitia, & nocendi cupido. inde enim homines mali vocantur peruerſi, qui alios verbis & factis laceſſunt, omnibuſq; ſunt moleſti & maligni. ita Theophyl. *Per peccatum*, inquit Proſper l. de Gratia Dei contra Collatorem, *perdidit homo boni ſcientiam: iuſtitiam enim iniquitas depulit, humilitatem ſuperbia deſtruxit, continentiam concupiſcentia eliſit; infidelitas rapuit fidem, captiuitas abſtulit libertatem, nec potuit illic vlla portio reſidere virtutum, vbi tanta irrumpit turma vitiorum.*

VERS. 4. & 5. CVM AVTEM BENIGNITAS ET HVMANITAS APPARVIT SALVATORIS NOSTRI DEI, NON EX OPERIBVS IVSTITIÆ QVÆ FECIMVS NOS] Pro *benignitas*, græcè eſt χρηστότης, id eſt bonitas, beneuolentia & beneficentia.

B

Humanitas non eſt idem quod humanæ naturæ aſſumptio, vt explicat D. Thomas. nam græcè eſt φιλανθρωπία, id eſt, ſingularis ille Dei Patris erga homines amor, ſtudium & dilectio, &, vt Hieron. vertit, clementia: quâ ſcilicet Deus Pater, quaſi ſaluator, volens nos ad ſalutem perducere, Filium ſuum ſaluatorem nobis dedit, fratrem hominemque nobis congenerem, qui aſſumpta humana natura, baptiſmum merito & pretio ſanguinis ſui inſtituit, quo nos à priſtinis vitijs & concupiſcentijs ablueret & ſaluaret, itaque nouos homines efficeret, vt ex inſipientibus fieremus ſapientes, ex incredulis credentes, ſeruientes non carnis, ſed ſpiritûs deſiderijs.

Eleganter & piè S. Bernardus ſerm. 1. in feſto Natiu. Domini. *Apparuerat*, ait, *ante potentia in rerum creatione, apparebat ſapientia in earum gubernatione; ſed benignitas miſericordia nunc maximè apparuit in humanitate.* Et mox: *Appareat Domine bonitas, cui poſſit homo (qui ad imaginem tuam creatus eſt) conformari: nam maieſtatem, poteſtatem, ſapientiam nec imitari poſſumus. nec expedit æmulari. Quouſque anguſtata eſt miſericordia tua in ſola angelorum parte, reliquam occupat iudicium cum toto humano genere? Dilatet miſericordia terminos ſuos, extendat funes, expandat ſinus, attingat a fine vſque ad finem fortiter, diſponens omnia ſuauiter.*

C

Multa admiranda in Dei philanthropia.

Nota. In hac philanthropia, ſiue ſingulari illo Dei amore in nos multa ſunt admiranda.

Primum. Primò, quòd ab æterno nos amarit ille qui eſt Deus, id eſt, qui eſt ſumma maieſtas & felicitas qui in ſe omne bonum habet, ita vt nobis, aliàve re non indigeat.

D

Secundum. Secundò, quòd non neceſſariò nos amet, vti neceſſariò amat Filium & Spiritum ſanctum, ſed planè liberè & liberaliter.

Tertium. Tertiò, quòd nos amet ſine ſua vtilitate aut cômodo proprio. nam, vt ait Cyrillus libr. 1. Theſauri cap. 6. ſuperflua eſt Deo productio creaturarum quantum ad Dei perfectionem attinet. hoc enim erat Deus antequã nos creati eſſemus, quod nunc etiam eſt: nihil ei attulimus à nihilo ad eſſe producti, & ſi ad nihilum redigeremur, nihil ei detraheremus.

Quartum. Quartò, quia Deus hominem amat in quo nulla præceſſit ratio, nullum meritum, nulla dignitas, ob quam diligendus eſſet, ſed potiùs demerita multa & magna, ob quæ omni odio erat dignus. *Commendat*, inquit Paulus ad Rom. 5. 8. *Deus charitatẽ ſuam*

A *in nobis, quoniam cùm adhuc peccatores eſſemus, Chriſtus pro nobis mortuus eſt.*

Quintum. Quintò, quia dilexit eos quos præſciuit fore ingratos, imò hoſtes ſuos.

Sextum. Sextò, quia amor hîc Dei in homines non ex ignorantia, nec ex paſſione proficiſcitur vti homines ſtultè amant ſæpè amicas ſuas ex inſano amore, vel quia perſuadent ſibi eas eſſe gratioſiſſimas; ſed omnis Dei amor cum ſumma æquitate & ſapientia coniunctus eſt.

Dices. Quænã in Deo eſt ſapientia diligere homines peccatores & miſeros? hoc enim obiectum in ſe non eſt diligibile.

Quæ ſit Deo ratio amandi homines.

Reſpond. Ratio amandi in Deo non petitur ab obiecto diligibili, vti fit apud homines, ſed ab ipſo Deo. Deus enim diligit nos propter ſe, quia ſummè bonus eſt, adeoque bonitate abundat, vt bonitatem & liberalitatem ſuam in nos omni dilectione indignos effundere velit. infinita ergo Dei bonitas radix eſt & ratio amandi homines, eiſque ſe & ſua bona communicandi. Hunc amorem mirè inculcat S. Ioannes cùm ait c. 3. 16. *Sic Deus dilexit mundũ, vt Filium ſuum vnigenitum daret, vt omnis qui credit in eum, non pereat, ſed habeat vitam æternam.*

Amoris Dei magnitudo exaggeratur.

Vbi Nota ſingula verba habere emphaſim, & emphaticè exaggerare amorem Dei. Primò enim ait. *ſic*, id eſt, tanta amoris vehementia, conatu, exceſſu. Secundò, non rex, non Cæſar, non angelus, ſed *Deus*. Tertiò, *dilexit*, ſcilicet prior & gratis, ſine merito, immò ſine deſiderio noſtro. Quartò, *mundum* ſibi contrarium, hoſtem, & reum damnationis. Quintò, *vt* non hominem, non angelum, non mundum alterum, ſed *Filium*; non alienum, non adoptiuum, ſed *ſuum*, proprium ac naturalem, eumq; non vnum è multis, ſed *vnigenitum* & vnicum; Sextò, non venderet pretio, non mutuaret, ſed gratis *daret* non ad regnum & triumphos, ſed ad mortem & crucem. Septimò, id fecit non ſibi, non Chriſto fructum aliquem quærens, ſed vt ipſe nos, id eſt, creator creaturas ſuas; ſua morte viuificaret, ſua humilitate exaltaret, ſua exinanitione, æterna gloria, opibus & bonis immenſis cumularet.

Notatur hîc à Paulo SS. Trinitas.

SALVATORIS NOSTRI DEI] Nota. *Saluator* hîc vocatur Deus Pater: hunc enim diſtinguit à Saluatore quem ſubdit v. 6. dicens, *per Ieſum Chriſtum Saluatorem noſtrum.* Vnde S. Hieron. docet hîc notari SS. Trinitatem: tertia enim perſona Spiritus ſancti nominatur, cùm dicit, *Per lauacrum regenerationis & renouationis Spiritus ſancti ſaluos nos fecit.* Loquitur de ſalute inchoata, quæ eſt ipſa iuſtificatio, qua à peccatis & reatu mortis & inferni liberamur & ſaluamur; tendimuſq; ad plenam & completam ſalutem, quam in cælo omnibus ærumnis, concupiſcentijs, & peccandi periculis liberati adipiſcemur. ita S. Auguſt. li. 3. Contra duas epiſt. Pelag. cap. 3.

VERS. 5. NON EX OPERIBVS IVSTITIÆ, id eſt, non merito operum iuſtorũ, cùm nulla talia præceſſerint fidem & iuſtitiam: SED SECVNDVM, id eſt propter (vide can. 25. SVAM MISERICORDIAM] id eſt gratis, ex mera Dei miſericordia.

PER LAVACRVM REGENERATIONIS] Aſſerit hîc Apoſtolus nos ſalutem iam dictam conſequi in baptiſmo: baptiſmus enim eſt lauacrum regenerationis, quo ſcilicet regeneramur & renaſcimur in Chriſto.

ET RENOVATIONIS SPIRITVS SANCTI] quo ſcilicet per gratiam Spiritus ſancti renouamur, &

noui

noui homines, putà sancti, iusti, Dei amici & filij A efficimur. Vnde Tertull. lib. de Resurrectione carnis vim baptismi explicans: *Caro, inquit, abluitur vt anima emaculetur. caro vngitur vt anima consecretur, caro signatur vt anima muniatur, caro manus impositione adumbratur vt & anima spiritu illuminetur, caro corpore & sanguine Christi vescitur vt anima de Deo saginetur.* in baptismo enim mel & lac, atque Eucharistia recens baptizatis gustanda dabantur, vt alibi dixi. & baptizato statim impendebatur Sacramentum Confirmationis per manus impositionem, vt innuit hic Tertull.

Vis baptismi & eius ritus.

Nota hîc emphasim: baptismus enim dicitur renouatio, græcè παλιγγενεσία, id est, iterata generatio, quia quasi de nouo secundū carnem genitos, regenerat secundùm spiritum & virtutes. Vnde meritò exclamat hîc Theophyl. *O rem arduam, inquit, & admirabilem! adeò vitijs eramus immersi, vt nulla ratione purgari possemus, sed opus fuit regeneratione, nā regeneratio & renouatio secundam natiuitatem, nouamq́; formationem significant. Vt enim domum ruinosam & planè veterem non suffulcimus, verùm ad* B *fundamenta vsq; diruimus ac demolimur, nouamq; adificamus: consimilem ad rationē Deus non reconcinnauit quod corruptum erat sarciendo, sed denuò condidit, quomodo? per Spiritum sanctum, ne enim quaras modum, Spiritus, inquit, totum transegit. Vnde hoc perspicuum? quem effudit, inquit, abundè in nos. non enim tantummodo per hunc refinxit nos, sed largè ipsum etiam nobis impertijt, vt & illud per hoc monstretur. Ac meritò: postquam enim mundauit nos, tum & Spiritu suo sancto abunde nos impleuit. hoc est quod ait, Effudit, in impuros mundus ille purusq́; spiritus non ingrediebatur.*

Rursum D. Thomas hîc, *Homo, inquit, in statu per-* C *ditionis duobus indigebat, scilicet participatione diuinitatis, & depositione vetustatis. Christus vtrumq; præstitit nobis: prius, dùm nos per suam gratiam effecit diuinæ consortes naturæ: posterius, dum per baptismum nos in nouam creaturam regenerauit.* Et rursum: *In iustificatione,* inquit D. Thomas, *impij duo sunt termini, à quo, culpæ remissio, & hac est renouatio; ad quem gratia infusio, & hac est regeneratio.* Verùm hoc non satis solidum videtur: nam sicut regeneratio ita & renouatio suum habet terminum, tam *ad quem* quàm *à quo*: nouitas enim gratiæ & vitæ est terminus ad quem renouationis. D. Thomas ergo accommodatitiè tantùm loquitur, & per renouationem precisè intelligit vetustatis depositionem: vult enim distinguere in iustificatione, terminum à quo, à termino ad quem: & sicut hunc assignat regenerationi, ita illum attribuit renouationi. D

In iustificatione impij duo termini.

Denique Nota, hanc renouationem à peccatis plenè, sed à vitijs & concupiscentijs inchoatè tantum fieri in baptismo in qua quotidie proficiendū est, mortificando scilicet concupiscentias, vt ab eis plenam sanitatem & renouationem consequamur in cælo. ita S. Aug. lib. 14. de Trinit. c. 16.

VERS. 6. & 7. QVEM (scilicet Spiritum sanctum, id est Spiritus sancti gratiam & dona) EFFVDIT IN NOS ABVNDE PER IESVM CHRISTVM SALVATOREM NOSTRVM, VT IVSTIFICATI GRATIA IPSIVS, HEREDES SIMVS SECVNDVM SPEM VITÆ ÆTERNÆ.] Nota. Non dicit, dedit, sed *effudit*, idque non parcè, sed *abundè*, græcè πλουσίως, id est, opulenter, ait Hieron. largè, copiosè: idque hoc fine, vt *iustificati*, id est, à peccatis expurgati & iustitia donati; non nostro merito, sed *gratia ipsius, heredes simus secundùm spem vitæ æterna.* id est, hæredes nos fore speremus in cælo vitæ æternæ.

Hereditas nostra quæ sit.

Nota. Sicut filius qui scriptus est heres à patre, patris est heres, non reipsa, sed tantùm secundùm spem suam, & secundùm destinationem patris, qua fiet vt mortuo patre reipsa futurus sit patris heres: ita in baptismo dum iustificamur, destinamur & scribimur heredes vitæ æternæ; sed tantùm secundùm spem nostram & destinationem Dei. nam reipsa heredes erimus post mortem, si nimirum in iustitia accepta, quæ nobis ad vitam æternam dat ius, perseueremus & moriamur.

FIDELIS SERMO EST: ET DE HIS VOLO TE CONFIRMARE: VT CVRENT BONIS OPERIBVS PRÆESSE QVI CREDVNT DEO] q. d. Ea quæ dixi de Dei in nos benignitate & humanitate, de renouatione, de salute, de spe vitæ æternæ, non sunt fabulosa. non incerta, non dubia; vti Iudæorum & Philosophorum doctrinæ & spes, sed fidelia, id est certa & indubitata (vt dixi 1. Timoth. 1. 15.) ac proinde volo vt de his tu confirmes non tam teipsum (vtpote qui in his satis firmus es) quàm alios, vt vertit Syrus, vt scilicet ipsi hac fide & spe excitati & confirmati, curent bonis operibus præesse. ita S. Chrysost. & S. Hieron. VERS. 8.

Certitudo doctrinæ Christianæ.

Vnde Nota Primò. Pro *confirmare*, græcè est διαβεβαιοῦσθαι, quod clariùs & aptius vertas, affirmare, asseuerare, asserere & prædicare, vt rem certam & indubitatam, vult enim Apost. vt Titus hæc alijs affirmet & proponat tamquam certissima & verissima, vt ijs incitentur ad bona opera.

Nota Secundò. Pro, *vt curent bonis operibus præesse*, græcè est ἵνα φροντίζωσι καλῶν ἔργων προΐστασθαι, quod Ambros. vertit, *vt soliciti sint ad effectū bonorum operum*; Beza verò, *vt studeant bona opera tueri.* nam non potest inquit, verti, *præesse*; sic enim in Græco dicendum esset in datiuo καλοῖς ἔργοις, iam autem in genitiuo dicitur καλῶν ἔργων. Sed Respondeo cum Hieron. & in Budæo, imò Vatablo & Erasmo, προΐστασθαι propriè significat præesse, regitque genitiuum: hunc enim poscit propositio πρό. Nam hinc προστάτης & προεστὼς τοῦ ἔργου vocatur præfectus operis. Vult ergo Apostolus Christianos ita studere & incumbere bonis operibus, præsertim eleëmosynæ & beneficentiæ, vt ijs quasi duces & præfecti præsint, perinde vt in castris qui dicitur præesse annonæ, frumento, tormentis. Sicut enim huius est curare ne quid ijs in rebus desit, ita Christianorum est curare ne quid alicui desit, vt pauperum petitionem non exspectent, sed requirant, & sua eleëmosynâ præueniant. ita Theophyl. Quomodo Cato, teste Plutarcho, dicere solebat, *præclaras actiones occupandas*, id est, ambiendas & accersendas esse, vt semper benefacta priora posterioribus cumulemus. Sicut enim homines vani & mūdani ambiunt honores, magistratus & præfecturas, de ijsq́; certant, vt eos alijs præripiant: ita Christiani certare debent de bonis operibus, vt in eleëmosynis, omnibus præeant, easque alijs præripiant. Vnde Chrys. explicās quid sit *bonis operibus præesse*: *Hoc est, inquit, oppressis iniuriâ opem ferre, non pecunijs tantum, sed etiam exhortatione salubriq; doctrina: viduis item ac pupillis auxilium ferre, omnibusq́, qui in afflictione aut angustia sunt prospicere, miserationis affectu.*

Beza in hunc locum castigatio castigatur.

Quid præesse bonis operibus.

Ad hoc diuitibus stimulum suggerit idem Chrys. hîc in morali homil. 6. nimirum vt cogitent sibique persuadeant, eos qui dant eleëmosynam plus à pauperibus recipere, quàm eis dent, putà plus bona-

Stimulus bonorum operum.

bonarum precum & orationum, plus virtutis, plus meriti, plus gratiæ, plus mercedis tam præsentis quàm æternæ: atque hac de causa Christus cùm posset sibi alijs modis prospicere de victu, à Magdalena tamen alijsque pijs mulieribus ali voluit, scilicet non vt acciperet, sed vt conferret eis beneficium. Additque Chrysost. *Beneficentia*, inquit, *Deo similes facit, hac est charitatis mater, proprium Christianæ virtutis insigne, per quam discipuli Christi noscuntur: hac nostrorum scelerum est medicina, hac animæ nostræ sordes emundat, hac scala, qua in cælum vsque porrigitur, hac Christi connectit corpus, omniaque Christi membra complectitur.*

Beneficentiæ laus.

Aliqui sic exponũt, *curent qui credunt*, id est Christiani, *vt bonis operibus præsint*, id est, præstent & præcellant infidelibus, ijsque palmam, non in gloria aut opibus, sed in studio bonorum operum præripiant: Græcum enim προΐστασθαι, idem est, quod stare antè, id est præstare alijs, siue primum esse quem alij sequantur; non autem qui alios sequatur. Verùm sic græcè dicendum potiùs fuisset καλοῖς ἔργοις, quàm καλῶν ἔργων, addendumque ἀπίστων, id est infidelibus.

VERS. 9. STVLTAS AVTEM QVÆSTIONES, ET GENEALOGIAS, ET CONTENTIONES, ET PVGNAS LEGIS DEVITA] *genealogias* intelligit Iudæorum & Iudaizantium, qui à puero ita hisce student vt ab exordio Adam, vsque ad Zorobabel omnium generationes ita memoriter velociterque percurrant, vt eos suum putes nomen referre, inquit Hieron. Rursum *pugnas legis* intelligit futiles quæstiones & rixas, quæ circa legem mouentur, vt quoto anno Salomon duxerit vxorem, an anno vndecimo genuerit Roboam, & his similia inquit Hieron.

De quibus genealogijs & pugnis legis intelligendus Paulus.

VERS. 10. & 11. HÆRETICVM HOMINEM POST VNAM ET SECVNDAM CORREPTIONEM DEVITA, SCIENS QVIA SVBVERSVS EST QVI EIVSMODI EST, ET DELINQVIT, CVM SIT PROPRIO IVDICIO CONDEMNATVS] Pro *correptionem* græcè est νουθεσίαν, id est, vt Hieron. vertit, commonitionem, quæ scilicet leniter fit, docendo & monendo suauiter absque grauiori increpatione, loquitur enim Apostolus de hæretico non pertinaci & formato, sed eo, qui ex ignorantia aut mala instructione errat, & sectam errantium sequitur, vel de quo dubium est, sit ne pertinax, nec ne. hic enim corripi & instrui debet, primò leniùs, secundò duriùs & fortiùs: quòd si sic monitus contemnit, ostenditque se pertinacem, vitandus est, & non corripiendus: correptionis enim nullus erit fructus. imò talis si corripiatur, magis resistit, fitque obstinatus, inquit Ambros. quia *talis*, vt subdit Apostolus *subuersus est*, græcè ἐξέστραπται, id est, euersus est, scilicet fide, spe & bonis omnibus, vtpote planè in hæresi & sua obstinatione peruersus & immersus. Vnde Tertul. lib. de Præscript. c. 16. docet, in hæreticis non habere locum præceptum Domini Matth. 18. de ordine in correptione seruando. Hinc etiam idem Tertul. & Ambros. ita hîc legunt, *hæreticum hominem post primam correptionem deuita*; & sic, inquit Erasmus, hæreticos, si post primam correptionem relabantur, non deuitamus, sed incendimus. Verùm passim Latina, Græca & Syra legunt, *hæreticum hominem post vnam & secundam correptionem deuita*. Loquitur enim Apostolus de hæretico non pertinaci, sed errante, vt dixi.

Quomodo agendum cum hæreticis.

Nota Primò. Pro *deuita* græcè est παραιτοῦ, id est, reijce, auersare, refuta.

Suggillat hic more suo mordaciter Erasmus Theologos, quòd ex hoc Apostoli loco probet hæreticos esse puniendos & plectendos, putantes scilicet *deuita* idem esse quod de vita tolle, sicuti decapita idem est, quod caput illi deme. Nec hoc sarcasmo cõtentus, similem, sed acriorem non tam ignorantiam, quàm iniustitiam impingit Iureconsultis, dum subdit: *Sic Iureconsulti furem suspendunt, quòd lex latronẽ plecti capite iubeat, & Galli furem vocant latronem (larron:) sic medici inscitiâ vocabulorum subinde venenum dant pro remedio.* Erras Erasme, non hæc Iurisconsultorum Gallorum fuit stoliditas, sed Principum & magistratuum iusta lex & sanctio, quæ vbique fures cruci, vti latrones rotis, adiudicat. Multò minùs Theologorũ inscitia, sed Regum & Imperatorum decreta, hæreticos ad rogum condemnant. Quis, oro, interpretum vel Patrum Latinorum tam vecors, tam insulsus fuit, vt *deuita* diceret idem esse quod *tolle de vita*? fuerit aliquis matæologus, qui ita, vt ais, vel ioco, vel seriò explicarit; cui Concilio, regi, vel principi idipsum ad pœnam hanc hoc nomine hæreticis irrogandam persuasit? sunt aliæ Scripturæ certæ & claræ, quæ hæreticos puniendos doceant, quas vide, si lubet, apud Bellarmin. Præclarè Tertull, Scorpiaci cap. 2. *Ad officium*, inquit, *hæreticos compelli, non illici dignum est. Duritia vincenda est, non suadenda.*

Erasmi dicta impostura.

Quare hæretici plectendi.

Nota Secundo, *Delinquit*, græcè ἁμαρτάνει, id est errat, vel delinquit & peccat, supple sciens, prudens & obstinatus in sua hæresi, malitia, & delicto. Hæresis ergo antonomasticè hîc vocatur delictum, peccatum & scelus.

Hæresis quantum peccatum.

Nota Tertiò, *cùm sit proprio iudicio condemnatus*, græcè ὢν αὐτοκατάκριτος, id est, cùm sit per se, &, vt legit Cyprianus, *à semetipso condemnatus*, quia scilicet sponte & pertinaciter, se ab omnibus fidelibus, & à tota Ecclesia separat, extra quam non est salus, sed certa damnatio. ita Hieron. Anselm. & alij. Vnde sanctus Maximus serm. 50. aptè comparat hæreticum Iudæ, qui non à Christo eiectus, sed sponte sua ab Apostolorum collegio se separauit, dum vellet prodere Christum. *Tali*, inquit, *hæreticus, quali & Iudas pœna damnatur, vt idem sui & reus sit sceleris, & iudex sit vltionis. quia Dominum quẽ Iudas vendidit, hæreticus blasphemat.* Rursum, vt Vatablus ait, cùm hæreticus iudicet æterna damnatione esse dignos eos qui veritati & fidei resistunt, hoc ipso seipsum condemnat, vtpote qui & veritati & fidei totius Ecclesiæ resistat.

Hæreticus Iudæ similis.

Tertiò, alij sic explicant, hæreticus nimis credit suo iudicio: in hoc enim consistit hæresis peccatũ; sui ergo iudicij præsidentiâ peccat hæreticus, ac consequenter eodem se condemnat, id est, condemnationis reum, illique obnoxium se facit. Sed hoc est præter mentem Apostoli.

CVM MISERO AD TE ARTEMAM, AVT TYCHICVM] vt scilicet tui absentiam Cretæ suppleant, & pro te Cretenses instruant & pascant. VERS. 12.

FESTINA AD ME VENIRE NICOPOLIM] Chrysost. Nicopolim Thraciæ intelligit: S. Hieron. verò meliùs Nicopolim Epiri accipit. Dicta est *Nicopolis*, id est, vrbs victoriæ, ab Augusto, qui ibi, scilicet iuxta Actium Epiri promontorium, Antonium & Cleopatram nauali bello deuicit.

ZENAM LEGIS PERITVM ET APOLLO SOLICITE PRÆMITTE, VT NIHIL ILLIS DESIT] VERS. 13.
Hos ad se mitti iubet Apostolus, vt in prædicatione Euangelij eos habeat socios & auditores.

Apollo & Zenas, quales. Apollo enim erat eloquens & potens in Scripturis, Actor. 18. 24. Zenas verò nō fuit Iuris Cęsarei peritus, sed legis, putà Mosaicæ doctor, ideoque magnæ auctoritatis & opinionis. vnde iam conuersus ad Christum poterat ex lege & Prophetis reuincere Iudæos, docereque Iesum esse Messiam. Hos ergo Tito committit, vt eos ad se destinet, ac solicitè curet, ne quid in viatico, alijsque in rebus ad iter opportunis illis desit.

VERS. 14. DISCANT AVTEM ET NOSTRI BONIS OPERIBVS PRÆESSE, AD VSVS NECESSARIOS] Repetit hanc sententiam Apostolus occasione viatici, quod iussit dari Zenæ & Apollo: estque occupatio. q.d. Dices mihi, ô Tite, te pauperem esse, nec posse eis prouidere de omnibus necessarijs ad iter. *Commendatur liberalitas in operarios Euangelij.* Respondeo, adi nostros fideles, doce illos charitatem hanc in Dei ministros & Apostolos exercere, vt discant ipsi non tantùm per doctrinam, sed etiam per experientiam & praxin, bonis operibus & eleëmosynis tam necessarijs, tam dignis & sanctis præesse, & in suos magistros esse liberales & munifici. ita Hieron. Theodoret. & alij. Idem S. Ioannes epist. 3. commendat Caio, *Charissime,* inquit, *fideliter facis quidquid operaris in fratres, & hoc in peregrinos, &c. quos bene faciens deduces dignè Deo: pro nomine enim eius profecti sunt. nos ergo debemus suscipere huiusmodi, vt cooperatores simus veritatis.* Hinc inter primos Christianos arctum & magnum fuit ius hospitalitatis: adeò vt Peregrinus impostor (teste Luciano in eius vita) hac de causa se Christianum & prædicatorem esse finxerit; quia sciebat in Christianorum hospitalitate satis habere viatici, ita vt non tantùm ab illis aleretur, sed etiam in via deduceretur, atque sic (vt ait Lucianus) quaquauersum stipatus incederet. De hospitalitate hac plura dicam ad Hebræos 13. v. 2. *Hospitalitas Christianorum.*

Concede Domino nos præesse bonis operibus, vt modicum hoc vitæ spatium fructuosè transigamus, vt hæredes fiamus secundùm spem vitæ æternæ.

ÆTERNA cogitans temporalem omnem laborem & dolorem, æquè ac voluptatem despicit.

COMMENTARIVS IN EPISTOLAM AD PHILEMONEM.

ARGVMENTVM.

HILEMON, non Iudæus, sed Gentilis, ciuis erat Colossensis, inter suos nobilis, vitâ ac moribus æquè ac fide & professione Christiana conspicuus: cuius domum Colossis ad sua tempora integram permansisse tradit Theodoretus hîc; vtpote quæ tempore Pauli cœpit esse Ecclesia, vt in ea Paulus ageret synaxes fideliũ, ideoque in ea habitaret Archippus Colossensium Episcopus, vt satis insinuat Paulus v. 2. Hinc hæc domus iam Deo in Ecclesiam dicata permansit in multa sæcula. Rursum fideles in domum Philemonis conuenire soliti eiusdem fouebantur auxilio: erat enim ipse eleëmosynis addictus, & Sanctorum necessitatibus succurrebat. hoc enim est quod ait Apostolus v. 7. *Viscera sanctorum per te requieuerunt frater.* Hic ergo Philemon habuit seruum nomine Onesimum, qui non tam S. Pauli studio, vt volunt aliqui, quàm ob furtum, compilatis scilicet quibusdam heri sui rebus, vt ex v. 18. colligit S. Hieron. Theodor. & Theophyl. Colossis Romam transfugerat, vbi in Paulum incidit, qui eum ad Christum conuertit, instituit & baptizauit, & iam fidelem tã Christo quàm hero suo effectum cum hâc epistola commendatitia ad herum, Philemonem scilicet, remittit, qua rogat illum, vt eum in gratiam recipiat. Scripsit hanc epistolam Paulus Romæ è vinculis prioribus anno Christi 60. cùm iam speraret se breui ijs liberandum, vt patet v. 22. misit eamdem cũ epistola ad Colossenses, per ipsum Onesimum.

Philemon qualis.

Eius pietas & hospitalitas.

Onesimus seruus Philemonis.

Occasio huius epistolæ scribendæ.

Notant S. Chrysost. & Theophyl. hanc epistolam in tanta breuitate & simplicitate, plura perutilia continere documenta. Inter quæ Primum est, nulli homini, ac ne seruo quidem fugitiuo, aditum ad gratiam & vitam æternam esse præclusum, neque de vllius, quantumuis duri, fraudulenti & perditi, salute esse desperandum; talis enim erat Onesimus, vtpote seruus, fur, Phryx. Phryges enim illiberali seruilique erant indole. vnde apud eos ingens erat mancipiorum prouentus, vt in prouerbium abierit, teste Cicerone orat. pro Flacco, Phrygem plagis meliorem fieri.

Quatuor documenta huius epistolæ.

A

Secundum est, etiam vilium hominum, seruorum & profugorum Christianis curam esse habendam.

Tertium, pietatis prætextu seruos non esse auellendos à dominis. Vnde hîc Paulus seruum Onesimum domino Philemoni remittit.

Quartum, seruos præstantes virtute non esse contemnendos, sed amandos & promouendos. hic enim Onesimus pœnitens facti, in gratiam cum hero suo Philemone rediit, factusq; est vir & doctor egregius, atque post Timotheum creatus est secundus Episcopus Ephesi: quem valdè laudat S. Ignatius epist. ad Ephesios. vnde & hic idem Onesimus postea Romæ sub Traiano martyrio consummatus & laureatus est.

B

Discite, hic Christiani, discite Pastores, pauperes, seruos & ancillas non negligere, sed singularem curam eis impendere: sunt enim ipsi oues vestræ, atque animas tam nobiles habent quàm diuites, eodemque pretio sanguinis Christi redemptas. vnde à vobis easdem reposcet Deus in die iudicij. nam propter eas è cælo descendit Christus, cuius hoc est elogium ab Isaia prædictum & celebratum: *Pauperes Euangelizantur.* Tales Deus eligit: sunt enim ipsi magis humiles, dociles, ductiles, ideoque gratiæ, & salutis capaciores quàm diuites. *Nónne Deus*, inquit S. Iaco. c. 2. 5. *elegit pauperes in hoc mũdo diuites in fide, & heredes regni, quod repromisit Deus diligẽtibus se?*

AVLUS vinctus Christi Iesu, & Timotheus frater Philemoni dilecto, & adiutori nostro, 2. & Appiæ sorori charissimæ, & Archippo commilitoni nostro, & Ecclesiæ, quæ in domo tua est. 3. Gratia vobis, & pax à Deo Patre nostro, & Domino Iesu Christo. 4. Gratias ago Deo meo, semper memoriam tui faciens in orationibus meis. 5. Audiens charitatem tuam, & fidem, quam habes in Domino Iesu, & in omnes sanctos: 6. Vt communicatio fidei tui euidens fiat in agnitione omnis operis boni, quod est in vobis in Christo Iesu. 7. Gaudium enim magnum habui, & consolationem in charitate tua: quia viscera sanctorum requieuerunt per te, frater. 8. Propter quod multam fiduciam habens in Christo Iesu imperandi tibi quod ad rem pertinet: 9. propter charitatem magis obsecro, cùm sis talis, vt Paulus senex, nunc autem & vinctus Iesu Christi: 10. Obsecro te pro meo filio, quem genui in vinculis, Onesimo, 11. qui tibi aliquando inutilis fuit, nunc autem & mihi, & tibi vtilis, 12. quem remisi tibi. Tu autem illum, vt mea viscera, suscipe: 13. quem ego volueram mecum detinere, vt pro te mihi ministraret in vinculis Euangelij: 14. sine consilio autem tuo nihil volui facere, vti ne velut ex necessitate bonum tuum esset, sed voluntarium, 15. Forsitan enim

enim ideo discessit ad horam à te, vt æternum illum reciperes. 16. iam non vt seruum, sed pro seruo charissimum fratrem, maximè mihi; quanto autem magis tibi & in carne, & in Domino? 17. Si ergo habes me socium, suscipe illum sicut me. 18. Si autem aliquid nocuit tibi, aut debet: hoc mihi imputa. 19. Ego Paulus scripsi mea manu: ego reddam, vt non dicam tibi, quod & teipsum mihi debes: 20. ita frater. Ego te fruar in Domino: Refice viscera mea in Domino. 21. Confidens in obedientia tua scripsi tibi; sciens quoniam & super id, quod dico, facies. 22. Simul autem & para mihi hospitium: nam spero per orationes vestras donari me vobis. 23. Salutat te Epaphras concaptiuus meus in Christo Iesu, 24. Marcus, Aristarchus, Demas, & Lucas, adiutores mei. 25. Gratia Domini nostri Iesu Christi cum spiritu vestro. Amen.

VERS. 1. & 2. PAVLVS VINCTVS CHRISTI IESV, ET TIMOTHEVS FRATER; PHILEMONI DILECTO, ET ADIVTORI NOSTRO, ET APPIÆ SORORI CHARISSIMÆ, ET ARCHIPPO COMMILITONI NOSTRO, ET ECCLESIÆ, QVÆ IN DOMO TVA EST] Vide quot titulis & nominibus pulset hîc Apostolus mentem Philemonis, vt Onesimum in gratiam recipiat.

Quatuor motiua, quibus Paulus Philemonem inducit ad commiserationem serui fugitiui.

Primò, ego *vinctus Christi*, inquit hoc à te posco, da ergo hoc solatium & gaudium mihi vincto, imò da hoc Christo, pro quo ego vinctus sum, factusque quasi seruus similis seruo tuo Onesimo.

Secundò, idem poscit *Timotheus frater* tam tuus quàm meus, in Christo, id est Christianus.

Tertiò, tu es mihi *dilectus & adiutor*, da hoc ergo dilectioni nostræ. Rursum soles nõ tantùm quosuis miseros & pauperes, sed etiã me tuis opibus & operâ in Euangelio adiuuare. iuua ergo & suscipe hunc misellum seruum tuum per me conuersum.

Quartò, salutando Appiam & Archippum, tacitè eosdem, inquit Theophyl. deprecatores secum pro Onesimo adsciscit. tanta erat charitas & solicitudo Apostoli, vt vnum homuncionem fugitiuum domino suo reconciliaret.

Nota Secundò. Hæc Appia vxor erat Philemonis, vt docet Chrysost. Theodor. Theophyl. Hanc *sororem* suam vocat; scilicet in Christo: omnes enim Christiani in symbolum eximiæ charitatis mutuæ, omnes viros Christianos vocabant fratres, omnes feminas sorores, tamquam ex eodem patre, scilicet Christo; de matre, scilicet Ecclesia, genitos & genitas.

Archippus quis & qualis.

Nota Tertiò. Hic Archippus Episcopus & prædicator erat Colossensium; inquit Ambros. & Hieron. vnde eum hic Paulus vocat *commilitonem* suum, & ad Coloss. 4. 17. de eo sic scribit, *Dicite Archippo, Vide ministerium, quod accepisti à Domino, vt illud impleas*, licet Primasius velit Archippum tãtùm fuisse diaconum, Epaphram verò fuisse Episcopum Colossensium: de quo v. 23. Videtur autem hic Archippus habitasse Colossis, in domo Philemonis, hac enim de causa eum cum Philemone salutat; hinc etiam addit salutem apprecans, *Et Ecclesiæ* (id est congregationi fidelium) *quæ in domo tua est*, (scilicet ô Philemon) ad eum enim scribit, eumque alloquitur, non autem Archippum) vtpote in qua multi sunt fideles, cùm in ea habitet Archippus Episcopus, ideoque ad eam quasi communem Episcopi & fidelium Ecclesiam Christiani sacrorum causa conueniant.

VERS. 4. & 5. GRATIAS AGO DEO MEO, SEMPER MEMORIAM TVI FACIENS IN ORATIONIBVS MEIS, AVDIENS CHARITATEM TVAM ET FIDEM, QVAM HABES IN DOMINO IESV, ET IN OMNES SANCTOS] Græcè non est ἐν, sed, εἰς, id est, *in* vel *erga* Dominum Iesum & omnes Sanctos. ita Chrysost. & Ambros.

Fides in Iesum & Sanctos eadem.

Nota. Fidem quam habemus in Dominum Iesum, eamdem habemus & in omnes Sanctos: sicut enim credimus Iesum esse Messiam & Saluatorem, caputque Ecclesiæ Dei, ita pariter credimus Sanctos Iesu veros esse sanctos: veramque Dei Ecclesiam; & amando ac adhærendo Sanctis, amamus ac adhæremus Christo, ac consequenter benefaciendo Sanctis, benefacimus Christo. Apostolus enim loquitur de fide non nuda & interna, sed de ea, quæ per opera se exerit & communicat, vti mox ipse subiungit.

Per Sanctorum cultum nihil demitur Christo.

Hinc sequitur, eum qui honorat & inuocat Sanctos, nihil detrahere Christo, imò hoc ipso honorare & inuocare Christum. Vnde Exodi 14. 31. dicitur: *Crediderunt Domino; & Mosi seruo eius. Hoc autẽ*, inquit Hier. *non solùm in Mose, sed in omnibus Sanctis eius est, vt quicumque credit Deo, aliter eius fidem recipere nequeat, nisi credat & in Sanctos eius: non enim est in Deum perfecta dilectio & fides, quæ in ministros eius odio & infidelitate tenuatur.*

VERS. 2. [sic] VT COMMVNICATIO FIDEI TVÆ EVIDENS FIAT; IN AGNITIONE OMNIS OPERIS BONI, QVOD EST IN VOBIS IN CHRISTO IESV] *Communicationem fidei*, vocat fidei communionem; siue quòd tu ô Philemon, nobiscum in fide communices, habeasque communem & eamdem nobiscum fidem, æquè ac spem.

Communicatio fidei, quid hic.

Secundò, & pleniùs, *communicationem fidei* vocat eleëmosynas & officia charitatis in Sanctos, ex fide viua & ardenti manantia.

Nota Primò, hæc verba referenda esse ad superiora, scilicet ad illa, *semper memoriam tui faciens in orationibus meis*, q. d. Oro instanter & assiduè pro te, vt communicationem hanc bonorum operum, ad quam fides te incitat, ostendere & perficere pergas; vt liberalitas tua numquam cesset, sed potiùs, vt quæcumque potes effundas in egentes, maximè Christianos. ita Theophyl.

Nota Secundò. Pro *euidens*, græcè legit noster Interpres ἐναργὴς per α, iam cum Hiero. Chrysost. Theophyl per ε, legunt ἐνεργὴς, id est, efficax operatrix, & operibus florens, scilicet fiat fides & communicatio fidei tuæ. Aduerte, Apostolum poscere fidem non otiosam & nudam, sed efficacem, quæ flores & fructus pariat eleemosynæ & bonorum operũ. Verùm meliùs Noster legit ἐναργὴς, id est, euidens: sequitur enim, *In agnitione omnis operis boni.* q. d. Vt omnibus euidens fiat fides tua, dum agnoscunt & vident eleemosynas & opera tua bona, quę per fidem hanc incitatus operaris, *idq; in Christo Iesu*, id est per legem, doctrinam & gratiam Christi Iesu. q. d. Cùm sis tantæ in omnes charitatis, eam in tuum Onesimum quoque ostende, eumque in gratiam recipe. ita Theophyl.

Apostolus requirit fidem non otiosam, sed cum ea bona opera.

Aliter

Aliter Anſelmus *in agnitione*, inquit, id eſt, vt tu agnoſcas practicè, id eſt, ames & peragas omne bonum. Sed prior ſenſus, planus eſt & genuinus. Denique vox *operis*, non eſt apud Hieron. Chryſoſt. Ambroſ. eſt tamen in Syro & Biblijs Regijs.

Vers.7. GAVDIVM ENIM MAGNVM HABVI ET CONSOLATIONEM IN CHARITATE TVA, QVIA VISCERA SANCTORVM REQVIEVERVNT PER TE, FRATER.] Nota Primò. Pro *gaudium*, græcè eſt χάριν, id eſt gratiam; ſed Apoſtolus χάριν, accipit pro χαρὰν, id eſt gaudium, tam hîc quàm 2. Corinth. 1. v. 15. vt docent Chryſoſt. & Theophyl. quin & Eraſmus, Vatablus & Beza.

Quid intelligatur per illud. Viſcera ſanctorum requieuerunt. Nota Secundò, *requieuerunt*, id eſt, recreata & refocillata ſunt. ſicut enim venter inanis, fame latrans & exæſtuans, ita & tormina viſcerum, ipſaque viſcera ſedantur & quieſcunt, dum implentur & ſaturantur.

Nota Tertiò. Per *viſcera* Vatablus intelligit ventres, quos ſatiauit Philemon, ſed plus ſignificat *viſcera*, ſcilicet tam intimas neceſſitates, quam conſolationem ad intima corporis & animi penetralia pertingentem, ac quaſi cor ipſum reficientem & recreantem. q.d. Intima conſolatione affeciſti Sanctos, id eſt, Chriſtianos, dum eis in ſumma neceſſitate, tanta charitate ſuccurriſti, ô Philemon, ita Theophyl. Sic enim è conuerſo Hebræi רחמים *rachamim*, id eſt viſcera miſericordiæ dant ijs qui *Hebræi miſericordibus dant viſcera miſericordiæ.* profuſi ſunt in opera miſericordiæ, quòd videlicet intimè aliorum miſeria tangantur, & ex intimis viſceribus miſerorum miſereantur, adeoque ex hac miſeratione viſcera ipſa, quæ ſedes ſunt compaſſionis & condolentiæ, in ijs commoueri & cõtorqueri videantur. viſcera ergo miſericordiæ ſignificant viſceralem, intimam, & ex imo corde & affectu manantem miſericordiam. Sic Zacharias canit, Deum nos ex alto viſitaſſe *per viſcera miſericordiæ*; quia cùm dedit nobis Chriſtum filium ſuum, quaſi ſua viſcera in nos effudit.

Notat S. Hier. artificium & rhetoricam Chriſtianam Pauli, qua ita impensè in proœmio laudat Philemonem, vt ille id, quod poſtea petetur, negare non audeat, ne ſuis laudibus videatur indignus.

Vers.8. PROPTER QVOD MVLTAM FIDVCIAM (παῤῥησίαν, id eſt, libertatem) HABENS IN CHRISTO IESV (per Chriſtum Ieſum) IMPERANDI TIBI QVOD AD REM PERTINET] τὸ ἀνῆκον, id eſt, quod decens, conueniens & officij tui eſt, vt ſcilicet ſolitam tuam charitatem in ſeruum tuum pœnitentem oſtendas.

Vers.9. Tamen PROPTER CHARITATEM MAGIS OBSECRO, CVM SIS TALIS, VT PAVLVS SENEX, NVNC AVTEM ET VINCTVS IESV CHRISTI] q.d. Cùm mihi quaſi patri ſpirituali tuo liberum ſit propter Chriſtum tibi imperare, vt Oneſimum in gratiam recipias; malo tamen non auctoritate vti, ſed precibus, & per charitatem te obſecrare, vt idipſum facias cùm ſis ſenex æquè vt ego, ſenes enim non increpandi, ſed rogandi ſunt, inquit Anſelm. Hier. Theophyl.

Nota. Pro *cùm ſis ſenex*, græcè eſt τοιοῦτος ὤν, quod Hieron. Vatabl. & alij vertunt, *cùm ſim talis*, ſcilicet *Paulus ſenex*. Nam vocula *vt* interiecta ſæpè non eſt nota ſimilitudinis, ſed veritatis, ſignificans *ſcilicet*: atque hoc modo hæc verba Græca ſyntaxi rectè cohærent cum παρακαλῶ, id eſt, obſecro, q.d. Obſecro te cùm ſim talis, ſcilicet Paulus ſenex: ſenum enim, cùm ſint debiles & infirmi, eſt orare & obſecrare. Verùm per hebraiſmum Noſter cum Ambroſio meliùs vertit, *cùm ſis ſenex*, ſcilicet tu ô Philemon. Hebræi enim כי *ki*, id eſt, *quia. cùm*, aliaſque ſimiles coniunctiones cauſales & rationales ſæpè ſubaudiunt, & participium ſumunt pro præſenti indicatiuo vel coniunctiuo quo carent, ſcilicet ὢν pro εἶ vel ἦς, nam vt dixi, ſenum potiùs eſt rogari, quàm rogare & obſecrare.

Nota Secundò, *τὸ nunc autem & vinctus Ieſu Chriſti*, referendum eſt tantùm ad *Paulus ſenex*, non autem ad *cum ſis talis*, nec enim Philemon ſimilis erat Paulo in vinculis, ſed tãtùm in ſenio: addit enim Paulus ſenio ſua vincula, vt efficacior ſit obſecratio. q.d. Da hoc ſenio meo; ſi non, da ſaltem hoc vinculis meis.

OBSECRO (inquam) TE PRO MEO FILIO QVEM GENVI IN VINCVLIS ONESIMO QVI TIBI ALIQVANDO INVTILIS FVIT, NVNC AVTEM ET MIHI ET TIBI VTILIS, QVEM REMISI TIBI.] Poſt longas inſinuationes quaſi parata iam via, tandem hîc proponit ſuam petitionem, nomenque ſerui Philemoni inuiſi, illudque ille amabile & ſuaue efficit, dum vocat eum filium vinculorum ſuorum, ſibique & illi vtilem. Admiratur hîc S. Hieron. magnanimitatem Pauli mente in Chriſtum feruentis. Vers.10. 11. & 12. *Tenetur*, inquit, *in carcere, vinculis ſtringitur; ſqualore corporis, charorum ſeparatione, pœnalibus tenebris coarctatur. & non ſentit iniuriam, non dolore cruciatur, non nouit aliud niſi de Chriſti Euangelio cogitare, ſciebat ſeruum, ſciebat fugitiuum, ſciebat raptorem*; & hunc tamen in carcere docet, catechizat, conuertit, baptizat, & quaſi filij loco habet.

Nota Primò. In Græco pulchra eſt antitheſis, τόν ποτέ σοι ἄχρηστον, νυνὶ δὲ σοὶ καὶ ἐμοὶ εὔχρηστον. Olim, inquit, hic ſeruus fuit tibi *achreſtus*, id eſt inutilis, incommodus, noxius nunc tibi & mihi erit *chreſtus* & *euchreſtus*, id eſt vtilis, commodus, beneficus. Sic olim dicebantur *chreſti* homines commodi & benefici. *Pauci*, inquit Lucianus in Philopatro, *chreſti*, id eſt frugi, *ſunt, quemadmodum vbique video*. *Locus Pauli illuſtratus ex textu Græco.*

Nota Secundò. Alludit Paulus ad nomen Oneſimi. ὀνήσιμος enim idem eſt, quod εὔχρηστος, id eſt chreſtus & vtilis. q.d. Olim erat anoneſimus, id eſt inutilis, imò noxius & damnoſus; iam eſt oneſimus, id eſt vtilis; olim Paganus, iam Chriſtianus; olim fur, iam fidelis ſeruus; olim profugus, iam redux, vt tibi ſit aſſecla fidus & perennis. *Oneſimus græcè idem eſt quod chreſtus, id eſt, vtilis.*

Nota Tertiò, cùm S. Hieron. ſpiritum & efficaciam Pauli, qua ita citò Oneſimum conuertit, & ex tam inutili & peruerſo, tam vtilem & eximium effecit, vt eum optet ſibi miniſtrum in vinculis: cũ enim dicit eum ſibi eſſe vtilem, tacitè poſtulat, inquit Theophyl. vt ſibi remittatur: remittit tamen eum ad herum, tum vt eius iracundiam placet, tum vt oſtendat ſeruos fugitiuos iure iuſtitiæ heris ſuis eſſe reſtituendos. Hinc eumdem Oneſimum recens à ſe conuerſum vocat chariſſimum & fidelem fratrem, Coloſſ. 4. v. 9.

TV AVTEM ILLVM, VT MEA VISCERA SVSCIPE] Significantius idipſum habent Græca, αὐτὸν τουτέστι, τὰ ἐμὰ σπλάγχνα, id eſt, ipſum hoc eſt mea viſcera ſuſcipe: *viſcera* ſua vocat filium ſuum, quem genuit in Chriſto, videntur enim filij eſſe quaſi pars viſcerum matris; quod in ſe transfert Paulus, vt maternum & tenerrimum affectum ſuum in Oneſimum exprimat: hunc enim magis ſignificat vox *viſcera*, quàm vox *filius*. Vers.12.

QVEM EGO VOLVERAM MECVM DETINERE, Vers.13.
VT PRO TE MIHI MINISTRARET, SINE CON- & 14.

SILIO

SILIO AVTEM TVO NIHIL VOLVI FACERE, VTI NE VELVT EX NECESSITATE BONVM TVVM ESSET, SED VOLVNTARIVM] *Bonum*, id est beneficium, *tuum*, hoc enim significat Hebræum טוב *tob*, id est, bonum. Pungit nouo stimulo Philemonem. q.d. Tu mihi in vinculis seruire debueras, idipsum pro te præstitit seruus tuus Onesimus, ergo illi à te ad me profugo potiùs gratias agere debes, quàm irasci.

Bonum apud Hebræos, idem est quod beneficium.

VERS. 15. & 16. FORSITAN ENIM IDEO DISCESSIT AD HORAM (id est ad breue tempus) A TE, VT ÆTERNVM ILLVM RECIPERES, IAM NON VT SERVVM, SED PRO SERVO CHARISSIMVM FRATREM, MAXIME MIHI: QVANTO AVTEM MAGIS TIBI, ET IN CARNE ET IN DOMINO?] *Æternum* vocat eum qui iam conuersus fideliter, spiritu Christiano, hero suo erat adhæsurus, tum in hac vita, tum in futura. ita Anselm.

Secundò, noster Interpres vertit, *pro seruo*, quia in Græco legit, vti & Syrus, ὑπὲρ δοῦλον, iam autem legunt, ὑπὲρ δοῦλον, id est, supra seruum; maiorem & præstantiorem seruo; putà fratrem, vtpote fidelem & Christianum effectum recipies.

B

Tertiò, *in carne*, id est, in rebus carnalibus, hoc est temporalibus.

Quartò, *in Domino*, id est, in rebus diuinis, spiritualibus & æternis. vide can. 25. q.d. Onesimus iam tibi charior esse debet, quam ante; quia iam tibi magis coniunctus & deuinctus est, magisque, meliùs & fideliùs tibi seruiet, quàm antè; antè enim metu seruili quasi mancipium ad oculum tibi seruiebat, iam verò tibi seruiet, tibique adhærebit fidelissimè, quasi frater, & ex amore & spiritu Christiano, tam in rebus temporalibus quàm diuinis. ita S. Hieronymus & Theophyl.

Denique notat Hieron. rursus artificium Pauli: vt fugam enim serui eleuet & excuset, dicit Dei prouidentia eam factam esse, ad maius tam ipsius quàm heri bonum. *Nonnumquam*, inquit Hieron. *malum occasio fit bonorum; & hominum praua consilia Deus vertit ad rectum. Quod dico, manifestius exemplo fiet. Ioseph. fratres zeli stimulis incitati, Ismaelitis viginti argenteis vendiderunt: hoc initiũ & patri & fratribus & omni Ægypto bonorum omnium fuit. Denique ipse postea ad fratres, vos, inquit, cogitastis de me mala, & Deus cogitauit de me bona. Simile quid & in Onesimo possumus intelligere, quòd mala principia occasiones fuerint rei bonæ. Si enim dominũ non fugisset, nunquam venisset Romam, vbi erat Paulus vinctus in carcere. S. Paulum in vinculis non vidisset, non recepisset fidem in Christum. Si Christi non habuisset fidem, nunquã Pauli effectus filius in opus Euangelij mitteretur. Ex quo paulatim & per gradus suos reciprocãte sentẽtia, ideò minister Euangelij est factus Onesimus, quia fugit à domino.*

C

Deus bona elicit ex malis.

Est hic locus moralis de Christiana humilitate: apud Christianos enim serui sunt fratres suorum dominorum in Christo, vide Chrysost. in morali hom. 3. vbi simul docet de ipsamet humilitate sua neminem gloriari aut sese extollere, sed magis vnumquemque humiliari debere.

Locus moralis de Christiana humilitate.

SI ERGO HABES ME SOCIVM] id est amicum si inter amicos me numeras.

VERS. 17. SVSCIPE ILLVM SICVT ME] Amicorum enim omnia sunt communia. Hæc est ratiocinatio Apostoli, Ego sum Onesimo, κοινωνός, id est tanta est mihi cum illo communio, vt ille sit alter ego: recipe ergo illum sicut meipsum. *Consideremus hic*, ait Hieron. *quantum laudetur Onesimus, quantumq́ tam paruo tempore profecerit sub Paulo, cùm ita recipiendus sit, vt Apostolus; & sic eius, vt Pauli, dominus debeat desiderare consortium.*

SI AVTEM ALIQVID NOCVIT TIBI, AVT DEBET, HOC MIHI IMPVTA] q.d. Furtum & debitum eius in me transcribe. VERS. 18.

EGO PAVLVS SCRIPSI MANV MEA, EGO REDDAM] Græcè ἀποτίσω, id est dependam, resoluam, est enim hîc fideiussio, qua se Paulus pro Onesimi debito Philemoni obstringit. q.d. Quod Onesimus sublegit & rapuit: ego Paulus spondeo me redditurum: cuius sponsionis hoc tibi chirographum do, hanc scilicet epistolam mea manu perscriptam. ita Hier. Chrys. Theodor. VERS. 19.

VT NON DICAM TIBI, QVOD ET TEIPSVM MIHI DEBES] q.d. Vt omittam & taceam, quòd te, id est tuam conuersionem ad Christum & salutẽ, mihi debes; itaque si tu, & tua mea sunt, ergo & Onesimus, qui tuus est, meus est, ita Hier. & Anselm. VERS. 20.

ITA FRATER] Pro *ita*, græcè est ναί, interiectio asseuerantis & confirmantis. q.d. Certè, ne dubites, ego omnino dependam Onesimi debitum.

Secundò & meliùs, S. Hieron. ναί accipit quasi respondens Hebræo אנא *ana*, quæ est interiectio blandientis. q.d. Quæso, obsecro te frater, preces meas pro Onesimo exaudi: ita enim illi veniam eblanditur. Vnde subdit:

EGO TE FRVAR IN DOMINO] q.d. Ego voluptatem miram capiam ex te, cùm hanc rem tam piam & iustam in Domino, id est, in re Dominica & Christiana, mihi concesseris. Vnde Syrus vertit אתחניח *etteniach*, id est, ego refocillabor, vel suauiter requiescã in te. Græcum ὀναίμην, id est fruar, alludit rursum ad nomen Onesimi. q.d. Ego ex te fructum consolationis capiam, si Onesimum, id est fructuosum, & vtilem, in gratiam recipias.

Frui solo Deo licet, vti creaturis, secundum Augustinum.

Notat S. August. Anselm. Beda, & ex ijs Magister in 1. d. 1. frui tantùm licere Deo quasi fine vltimo, vti verò nos creaturis, quasi medijs ad illum finem assequendum, *frui* enim idem esse quod finem, siue complementum lætitiæ, ac consequenter beatitudinem & felicitatem in aliqua re ponere quod non aliter fit, quàm cùm vltimo fini nostro suauissimè & perenniter inhæremus. Volunt ergo Patres citati, *frui* hic ab Apostolo abusiuè sumi, vt sit idem, quòd cum delectatione vti vel certè Secundò, vt idem August. lib. 1. de Doctrina Christiana c. 33. & ex eo Ansel. q.d. Fruar te, non in te, sed in Domino, id est Domino fruar, & in eo ac per eum te & omnibus alijs, quos meæ fruitionis ac visionis diuinæ socios habebo in cælo: aut Tertiò, vt Hier. q.d. Imprecor tibi, ô Philemon, clementiam, charitatem, aliasque virtutes Dominicas, vt te illis repleto fruar, id est gaudeam, in Domino. Verùm vti hi sensus præter mentem & scopum Apostoli sunt, ita & hæc acceptio vocis *frui* recentior est. cœpit enim à S. August. à quo ceteri Patres & Theologi eam mutuati sunt: nam Ciceroni & priscis Latinis *frui* propriè est fructum, vtilitatem & voluptatem ex aliqua re capere. Sic enim dicimur frui vita, bonis, amicis, quibus nihil est dulcius: & hoc propriè significat Græcum ὀναίμην. Vnde Theophyl. sic exponit, q.d. Paulus. *Fac me, ô Philemon, tuo hoc beneficio quod peto, perfrui, non in rebus mundanis, sed in Domino*, id est, *in diuinis*: & Vatablus sic, q.d. *Si hoc feceris, adiutus ero* (hoc enim quoque significat ὀναίμην) *per te, in Domino*, id est, *in re, quæ grata est Domino*: vel, *Vtinam ego de te fructum & voluptatem capiam in hac re iusta.*

D

Fruimur re ex qua fructum capimus.

VERS. 21. REFICE VISCERA MEA IN DOMINO] q. d. A Me intimè refice & recrea hoc beneficio, quo nullum mihi accidet iucundius. Si hoc mihi præstiteris, cor meum mulcebis, & miro gaudio delinies. Vide dicta v. 7. & 12.

VERS. 22. PARA MIHI HOSPITIVM] Audi S. Hier. *Non puto tam diuitem fuisse Apostolum, & tantis sarcinis occupatum, vt præparato egeret hospitio, & non vna contentus cellula, breues corporis sui spatio ædes amplissimas existimaret: sed vt, dū eum expectat Philemon, ad se esse venturum, magis faciat, quod rogatus est.* Et mox: *Apostolo magis quam Paulo hospitium præparandū est. Venturus ad nouam ciuitatem, prædicaturus crucifixum, & inaudita dogmata delaturus, sciebat ad se plurimos concursuros. Et necesse erat primum, vt domus celebri esset vrbis loco, ad quā facilè conueniretur. Deinde vt ab omni importunitate vacua, vt ampla, quæ plurimos caperet audientium: ne proxima spectaculorum locis, ne turpi vicinia detestabilis. Postremo vt in plano potiùs esset sita, quàm in cœnaculo. Quam ob causam existimo eum Romæ in conducto mansisse biennium. Nec parua, vt reor, erat mansio, ad quam Iudæorum turba quotidie confluebant.* Actor. 28. 30. Lustraui ego conductum hoc S. Pauli hospitium, adeoque iuxta illud habito: conuersum est in ecclesiam, vocaturque Diaconia S. Mariæ in Via lata, sanè peramplum fuit & in celeberrimo vrbis loco. Nemo ergo miretur, si Religiosi qui proximorum saluti se addixerunt, similia quærant in vrbibus loca: non enim sibi & suis commodis, sed ciuium consulunt.

NAM SPERO PER ORATIONES VESTRAS DONARI ME VOBIS] vt scilicet liberatus è vinculis, vobis restituar. Duo hîc discimus, ait Theophyl. Primò, quòd sit ingens orationum virtus, si quidem Paulus talis tantusq; illarum ope indigeat; & si ille, quis non? Secundò, quòd oporteat nos humili B esse spiritu, quandoquidem Paulus discipulorum precibus indigebat; quodque vtilissimum sit aliorum, præsertim Sanctorum, preces exposcere. *Virtus orationum.*

SALVTAT TE EPAPHRAS CONCAPTIVVS MEVS IN CHRISTO IESV] id est, propter Christum Iesum. Sic enim sæpè accipitur Hebræum *bet*, id est *in.* ita Theophyl. Hic Epaphras Episcopus fuit Colossensium, simulque curam gerebat Ecclesiæ Laodicensis & Hierapolitanæ, vt docet Paulus Coloss. 4. 12. Sed cùm Romæ in vincula coniectus est, suffectus ei videtur Archippus, vt docet Ambros. & insinuat Paulus, vt dixi v. 2.

DEMAS] Hic est, ait Theophyl. qui postea à Paulo defecit, de quo dixi 2. Timoth. 4. v. 9.

Fruere ÆTERNITATE, fruere Deo.

COM-

COMMENTARIVS IN EPISTOLAM AD HEBRÆOS.

Pavca hîc præmittenda sunt. Primò, de auctoritate huius epistolæ. Secundò, de eius auctore. Tertiò, de idiomate & stylo. Quartò, de argumento & scopo eiusdem.

Ostenditur epistolam hanc esse Scripturam canonicam.

Quæritur ergo Primò, an epistola hæc sit Scriptura canonica? Negauit id olim Marcion & Arrius, & nuper Lutherus, Brentius, Kemnitius, Magdeburgenses & Anabaptistæ: imò verò è Catholicis Caietanus scribens in hanc epistolam, hac de re dubitat.

Sed Respondeo, & dico: De fide est, epistolam ad Hebręos esse Scripturam canonicam. Ita definit Concilium Florentinum in instructione Armenorum, & Tridentinum sess.4. Estque hic Patrum & priscæ Ecclesiæ sensus & cõsensus; ita enim censuit olim Innocentius I. epist. ad Exuperium, & Concilium Carthaginense tertium can.47. & Loadicense can. 59. Canones quoque Apostolorum, can. vlt. Idem docet Athanas. in Synopsi, Aug. lib.2. de Doctrina Christiana ca.8. Hieron. epist. ad Dardanum, Origenes & Clemens Alexandrinus apud Eusebium l.6. historiæ Ecclesiasticæ c.11. & 18. Imò idem asseuerat Caluinus, Beza & eorum asseclæ.

Argumenta octo, quæ contra auctoritatem huius epistolæ ab Erasmo & alijs objiciuntur, suis quæq; locis dissoluam. Interim vide ea simul congesta & discussa apud Bellarm. l.1. de verbo Dei c.17. & Medinam l.6. de Recta fide c.25.

D. Paulus auctor huius epistolæ.

Quæritur Secundò: quis huius epistolæ sit auctor? Erasmus & Caluinus negant esse sanctum Paulum; & olim Tertullianus l. de Pudicitia censuit esse Barnabam. Sed respondeo & dico: Certum est hanc epistolã esse S. Pauli. Ita Patres Græci & Latini passim; quos citat Bellarminus suprà & Galenus hic. Imò idipsum docet S. Petrus epist.2. cap.3.15. *Sicut*, inquit, *charissimus frater noster Paulus scripsit vobis*, scilicet Hebræis Christianis, ex Iudæa, ob Iudæorum persecutionem profugis, & dispersis per Pontum, Galatiam, Cappadociam. Hisce enim tam secundam quàm primam suam epistolam scribit S. Petrus, vt patet epist.1. cap.1. nam hosce Hebræos profugos, & in Græcia alibíve peregrinantes significat ibi Græcum *παρεπίδημοι*, vt rectè aduertit Ribera hic.

Cur nomen D. Pauli huic epistolæ non præfixum.

Dices, Cur ergo Paulus in alijs epistolis nomen suum præfigit suos salutando, hîc autem illud tacet? Respondent aliqui, Paulum nomen suum in hac epistola quoq; posuisse; sed interpretem illud omisisse, siue quòd mancum nactus sit exemplar, ex quo hęc transtulit, siue obliuione, aliáve de causa.

Verùm probabilius respondet S. Hiero. in Catalogo Scriptorum Ecclesiasticorum, in Paulo, Clemens Alexandrinus apud Eusebium loco citato, & alij passim, Paulum nomen suum in hac epistola tacuisse, eò quòd Pauli nomen apud Iudæos etiam Christianos malè audiret, habebatur enim Paulus

Prima causa.

A hostis legis Mosaicæ, & Gentilium (qui Iudæis inuisi erant) patronus. Adde, si se vocasset Paulum cùm illud Gentile & Romanum sit nomen, displicuisset Iudæis, quasi ex Saulo Paulus, ex Iudæo factus esset Gentilis & Romanus: sin Saulum se vocasset, Gentilibus visus fuisset à Gentibus ad Iudæos, & à christianismo ad iudaismum velle redire. Prudenter ergo nomen suum subticuit, ne hos illosve nomine suo offenderet.

Addunt nonnulli, videri Paulum eâdem de causa hanc epistolam tradidisse Barnabæ, vt ipse eam quasi nomine suo vulgaret, ideoque à Tertulliano Barnabæ eam asscribi. Verùm Paulus seipsum & nomen suum Hebræis satis indicat, c. vlt. v.23.

Secunda.

Secundam causam cur Paulus nomen suum hic sileat, affert Theodoretus & Clemens loco iam citato, videlicet modestiam Pauli, quia scilicet ipse in B hac epistola prædicat & celebrat Christum, primũ Hebręorum Apostolum. Rursum quia Hebręi curę Petri & Iacobi erant commissi: Paulus verò non Iudæorum, sed Gentium erat doctor & Apostolus. Hac de causa noluisse se nominare, quia simul se de more vocare debuisset eorum Apostolum; quod noluit, sed hunc titulum tum Christo tum S. Petro & Iacobo concessit: vnde Paulus Hebræis hic scribit, non quasi doctor & Apostolus, sed quasi eorum socius & amicus, vt patet capite vlt. v.3.

Addunt aliqui tertiam causam, scilicet hanc fuisse Hebræorum consuetudinem, vt in epistolis nomina sua non præfigerent, quæ consuetudo colligi videtur ex 4. Reg. 10. v.2. Sed hæc causa non satis certa aut solida videtur.

Qua lingua scripta sit à D. Paulo epistola hæc.

Quæritur Tertiò, qua lingua conscripta sic hæc epistola? Aliqui cum Origine & Clemente Alexandrino loco citato respondent græcè esse scriptam, C ita vt sentẽtia & res sit Pauli, phrasis verò & stylus, sit S. Lucæ aut Clementis; ideoq; sit elegantior alijs Pauli epistolis. Verùm sic non tam Paulus, quàm Lucas ait Clemens huius epistolæ esset auctor & scriptor hagiographus, vtpote scribens & concinnans singulas huius epistolæ sententias, non ex se, sed ex instinctu Dei & dictante Spiritu sancto.

Hebraica, non tamen pura.

Dico ergo cum S. Hieron. in Catalogo scriptorum Ecclesiastic. in Clemente, cum Theodor. & Oecum. hîc, cum Clemente Alexandr, suprà, Paulum scripsisse hanc epistolam hebraicè, vtpote Hebræum Hebræis: hebraicè inquam, non purè, sed corruptè, quia syriacè, vti locuti sunt Iudæi post reditum è Babylone & tempore Christi. Scripsit itaque Paulus hanc epistolam Hebræo, id est, suo vernaculo eloquio disertissimè, & pari eloquentia versa est in Græcum à Luca, vti censuit Clemens Alexand. apud Eusebium lib.6. histor. c.11. vel potiùs, vt Euseb. Hieron. Theodor. & Oecumen. à Clemente Romano, cuius epistola ad Corinthios cum hac ad Hebræos & stylo & sensu valdè consentit. Et hæc est causa cur inter hanc ad Hebræos &

A

& alias Pauli ad alios epistolas, magna sit styli dissimilitudo.

Dices, Si scripsit hebraicè, cur ergo citans Scripturam veteris testamenti, non eam citat iuxta textum Hebræum, sed iuxta versionem Septuag.

Respondeo, Paulum in autographo Hebræo citasse Scripturam iuxta textum Hebræum, sed Græcum interpretem substituisse versionem Septuaginta, vtpote Græcis notiorem. Ita textũ Hebræum citauit Paulus in Syra, id est Antiochena, synagoga Actor. 13. v. 35. & 41. vbi tamen Lucas Græcis græcè scribens, versionem Septuaginta substituit: idipsum fecit quoque interpres S. Matthæi ca. 13. 14. & alibi; vt ibidem Iansenius & alij annotarunt. Nisi malis dicere cũ Ribera, Galeno & Baronio to. 1. pag. 677. illo tempore versionem Septuag. fuisse vulgatam apud omnes, tam Iudæos, quàm Græcos, & è Græco in Syrum idioma fuisse conuersam, illudque citasse Paulum: vnde & Iosephus & Philo, Hebræi licet, Septuag. tamen sequuntur & citant potiùs quàm Hebræa ipsa autographa.

Dices Secundò, Si hebraicè scripsit hæc Paulus, cur ergo Hebræum nomen vnum per aliud interpretatur, dicens c. 7. v. 1. & 2. *Melchisedec qui interpretatur rex iustitiæ*; &, *Rex Salem, id est pacis.*

Respondent aliqui, non Paulum hæc Hebræa nomina interpretatum esse, sed interpretem Græcum hasce interpretationes Paulo addidisse. Verùm id dici nequit: ipse enim contextus arguit eas esse Pauli; nam in hisce interpretationibus magnã argumentationis suæ vim ponit ipsemet Paulus. Dico ergo, ipsummet Paulum Hebræas hasce voces interpretatum esse per alias similes, vel per easdem, sed diuulsas & separatas, vt eas magis inculcaret, & sensum in ijs latentem explicaret & perurgeret, dicendo v. 2. *Melchisedec* idem est quod *melech*, id est rex, *sedec*, id est iustitiæ; sicut latinè quis rectè interpretatur, dicens, Frugifer idem est quod frugem ferens, corniger idem est quod cornu gerens. Adde, Apostolum Hebræas voces non interpretari per Hebræas, sed per Syrias quibus tũc loquebantur Iudæi: sicuti iam Syrus interpres (quẽ nonnulli putant non esse interpretem, sed ipsum autographum Pauli, quod mox examinabo) interpretatur eadem nomina dicens, *Melchisedec*, id est, *malca dekinuta*.

An textus Syriacus sit ipsum Pauli autographum.

Quæres hic, an textus Syriacus qui extat in Biblijs Regijs, sit ipsum Pauli autographum, multis id suadere conatur Albertus Widmonstadius Ferdinandi Imper. nuper Cancellarius, qui primus nouum testamentum syriacè in Europa imprimi curauit, & Guido Fabricius, qui illud in Latinum conuertit, atq; Matthæus Galenus Duacensis Cancellarius, qui in hanc epistolam commentans Syrum, præ Græco sequitur & explicat.

Verùm hoc valdè incertum est & parum probabile. Viris enim doctis textus hic Syriacus recentior & ex Græco traductus videtur, præsertim cũ idem, suiq; per omnia similis extet in omnes Pauli & aliorum Apostolorum epistolas, omniaque Euangelia; quæ non dubium est primitus conscripta esse græcè, non syriacè, atque in Syriacum à Syro quodam interprete esse conuersa, quem licet Syri putent fuisse sanctum Marcum Euangelistam, tamen verius est non Marcum, sed alium Marco lõgè posteriorem fuisse: nam S. Cyrillus, Clemens, Athanasius, Theodor. Damascenus & alij, qui in Syria, vel Ægypto vixerunt & scripserunt, huius versionis Syriacæ non meminerunt. Rursum hunc Syrum textum non esse Pauli, nec Marci, nec primi illius æui Christiani, patet ex eo, quòd hæc Syriaca versio phrasi & idiotismo discrepet à Syra lingua, qua loquebantur Iudæi tempore Christi, Pauli & Marci. nam Matth. 27. v. 8. pro *baceldema*, vti dicebant Iudæi tempore Christi, Syra iam versio habet אגרסא דדמא *aggures adeddema*, vbi græcizat. nam ex ἀγρὸς, id est ager, format *aguresa*. Sic Matth. 27. 46. pro *Eli Eli*, vti dixit Christus, Syrus iam habet איל איל *Il Il.* Sic pro *Ierusalem*, Syrus vertit, *Ourischlem*, pro *Kephas Kipho*, pro *Pascha. Pezcho*, pro *Golgota Golgoulto*, pro *Ioseph, Iauseph*. pro *Iacob Iaacoub*, *pro Meßia Meschicho*, pro *Mose Mousche*, pro *Esau Isou*, pro *Isaac Ischok*, pro *Israel Isroiel*, pro *Abel Hebel*, pro *Cain Koin*. Ex quibus, alijsque patet, alio idiomate locutum esse Christum & Iudæos, alio verò Syriacam hanc noui testamenti versionem esse conscriptam.

B

Textus Hebraeus hic spurius.

Extat quoque hæc epistola purè hebraicè impressa. Verùm hoc non esse autographum S. Pauli, quin potiùs illud à quopiam Hebræo ex Latino vel Græco in Hebræum esse traductum, facilè quiuis doctus deprehendet.

Tale est & Euangelium S. Matthæi Hebraicum, quod Sebastian. Munsterus, & post eum Quinquarboreus edidit, asserens se illud à Iudæis extorsisse. Quasi verò soli Iudæi hostes Christi infensissimi, illud Christianis negligentibus per tot annorum centurias tam studiose custodierint. Adde, hoc opus spurium & suppositium esse, satis colligi ex eo, quòd in margine sæpè alias & planè diuersas ab ijs quæ sunt in textu voces synonymas pro textu substituat: quodque verbotenus Latinum textum referat, & sæpè nimis pueriliter hebraismos consectetur.

C

Talis est & Tobias Hebraicus, quem Paulus Fagius, vir æquè ac Munsterus suspectæ fidei, Constantinopoli, vt ipse, ait acceptum edidit, & pro autographo supposuit. Testatur enim S. Hieron. in prologo qui Tobiæ præfigitur, Tobiam non Hebræo, sed Chaldæo sermone, vtpote in Assyriaca captiuitate, esse conscriptum. Adde, phrasin Hebræam huius Tobiæ videri mimi alicuius Rabbini aut Hebræi, vtpote quæ ita pueriliter sæpè Græco textui respondet ad verbum, vt planè ex eo traducta & expressa videatur; resectis tamen quibusdam quæ traductori displicebant. Insuper fingit hic auctor Tobiam cum curari nõ posset, iuisse in Alemanniam. Nimirum hos omnes libros Alemanni alicuius Lutherani aut Iudæi, & fortè eiusdem à quo primò editi sunt, fœtus suppositios esse, suspicari licet.

D

Quodnam huius epistolæ argumentum.

Quæritur Quartò, quodnam sit huius epistolæ argumentum? Respondeo, Scripta est hæc epistola quasi circularis ad Hebræos omnes toto orbe dispersos, sed maximè ad Hebræos in Iudæa degentes, vt per omnes eorum Ecclesias legeretur. Id patet c. vlt. v. 23. vbi se cum Timotheo propediem ad eos, scilicet in Iudæam, venturum significat. Cur dicti sint Hebræi, dixi 2. Corinth. 11. v. 22.

Hebræis itaque scribit Paulus hoc fine & scopo, vt nimirum eis ostendat & demonstret dignitatem Christi & Euangelij, cui cedere debeat Moses & lex vetus, vt scilicet eos à iudaismo omnino, integrè & perfectè transferat ad christianismum, in eoque confirmet. ita Scholiastes Græcus, Primasius, Sedulius. & alij.

Hæc

Hac de causa Paulus Hebræis hic proponit & probat Primò, diuinitatem & dignitatem Christi. Secundo, eiusdem sacerdotium, scilicet vnicum Christi in cruce sacrificium, omnibus veteribus adumbratum, solum fuisse sufficiens ad nostram omnium redemptionem perficiendam. Tertiò, demonstrat Christi officium esse, vt per suum sanguinem sit peccatorum omnium expiator, redemptor, mediator, & pontifex noster, ac cæli reserator. Quartò, affert differentiam & excellentiam testamenti noui præ veteri. Quintò, consolatur eos qui à magistratibus Iudaicis, permittentibus Romanis Præsidibus, propter Christi fidem, & à lege Mosis defectionem, quasi apostatæ bonis suis spoliabantur, varijsque modis diuexabantur. Imò, si credimus S. Chrysost. consolatio hæc & confirmatio eorumdem, scopus est totius epistolę. Demum morum instructione & præceptis ethicis hanc epistolam Paulus more suo concludit. A

Scripsit hanc epistolam, vt ait cap. vlt. v. vlt. ex Italia, scilicet Roma, non anno Neronis 14. cùm Romam ex Hispania secundò rediit martyrio coronandus, vt volunt aliqui; sed cùm in primis vinculis causam suam feliciter apud Neronem perorasset, eiusque liberandi spes optima affulgeret, vt colligitur c. vlt. v. 23. anno scilicet Neronis quartò, qui fuit Christi sexagesimus. ita cum Chrysost. Galeno, & alijs Baronius. *Roma scripta hac epistola.*

CAPVT PRIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

DEmonstrat Christum Mosi, Prophetis, & angelis, ac consequenter legem Christi legi Mosis per angelos datæ, præstare.

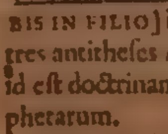
Hinc Primò. v. 2. docet, Christum esse Deum, Dei Patris Filium, heredem & imaginem, conditorem & gubernatorem seculorum.

Secundò v. 3. docet, Christum, quà homo est, esse redemptorem peccatorum, eumque sedere à dextris Dei.

Tertiò, v. 4. ad finem ex psalmis probat Christum hominem angelis præcellere diuina origine & filiatione, honore & cultu latriæ. potentia, æternitate, dominio & imperio, scilicet Christum omnium esse dominum, angelos vero Dei & Christi esse ministros.

1. MVltifariam, multisque modis olim Deus loquens patribus in Prophetis:
nouissimè. 2. Diebus illis locutus est nobis in filio, quem constituit he-
redem vniuersorum, per quem fecit & secula: 3. qui cùm sit splendor
gloriæ: & figura substantiæ eius, portansq; omnia verbo virtutis suæ, pur-
gationem peccatorum faciens, sedet ad dexteram maiestatis in excelsis: 4. tanto me-
lior angelis effectus, quanto differentius præ illis nomen hereditauit. 5. Cui enim
dixit aliquando angelorum: Filius meus es tu, ego hodie genui te? Et rursum: Ego ero
illi in patrem, & ipse erit mihi in filium. 6. Et cùm iterum introducit primogenitum in
orbem terræ, dicit: Et adorent eum omnes angeli Dei. 7. Et ad angelos quidem dicit:
Qui facit angelos suos spiritus & ministros suos flammam ignis. 8. Ad filium autem:
Thronus tuus, Deus, in sæculum sæculi: virga æquitatis, virga regni tui. 9. Dilexisti
iustitiam, & odisti iniquitatem: propterea vnxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis
præ participibus tuis. 10. Et: Tu in principio Domine terram fundasti: & opera
manuum tuarum sunt cæli. 11. Ipsi peribunt, tu autem permanebis, & omnes vt ve-
stimentum veterascent: 12. & velut amictum mutabis eos, & mutabuntur: tu au-
tem idem ipse es, & anni tui non deficient. 13. Ad quem autem angelorum dixit
aliquando: Sede à dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos scabellum pedum
tuorum? 14. Nónne omnes sunt administratorij spiritus, in ministerium missi pro-
pter eos, qui hereditatem capient salutis?

VERS. 1. MVLTIFARIAM, MVLTISQVE MODIS OLIM DEVS LOQVENS (græcè λαλήσας, id est, locutus) PATRIBVS IN PROPHETIS, NOVISSIME

VERS. 2. DIEBVS ISTIS LOCVTVS EST NOBIS IN FILIO] id est, per filium. vide can. 25. Per tres antitheses Apostolus hic præfert Euangelium, id est doctrinam Christi, doctrinæ Mosis & Prophetarum.

Doctrina Christi per tres antitheses præfertur Mosaica. Prima antithesis est, quòd hæc doctrina Prophetarum tradita sit *multifariam multisq; modis*, id est, per varias multiplicesque figuras, visiones & oracula; illa verò Christi data sit tota simul & semel per vnum Christum, dum legem Euangelicam nobis tradidit. Vnde pro *multifariam* græcè est πολυμερῶς, id est, multipartitè, per multas partes & vicos, quia scilicet Deus non omnia vni Prophetæ, verbi gratia Ieremiæ; sed partem suæ veritatis, salutis & mysteriorum Christi, Ieremiæ, partem Isaiæ, partem aliam alijs Prophetis reuelauit. Rursum, pro *multisq; modis*, græcè est πολυτρόπως, id est, multiformiter, quasi vertens se in varias formas, modos, similitudines: sic enim Homerus Vlyssem vocat πολύτροπον, quia versatili erat ingenio, noueratque se omni loco, tempori & personis accommodare. Sic Deus apud Prophetas vertit se in omnes formas & figuras, vt populum Iudęorum durum & rudem doceret, molliret, & flecteret, B

Lex vetus à Deo per partes & varias visiones ac formas data: Euangelium clarè, simul & semel.

quãdo Ezechieli apparuit in curru Cherubim, Ieremiae in virga vigilante, & olla succensa, Isaiae in throno excelso Seraphim, Danieli in specie antiqui dierum, cui ministrabant millia millium, & decies millies centena millia assistebant ei; Oseae, Ioeli, Zachariae, & ceteris, alijs symbolis & formis sese ostendit. Et hoc est quod Dominus per Oseam dicit cap. 12. *Visionem multiplicaui, & in manu Prophetarum assimilatus sum*, id est, per Prophetarum visa, dicta & facta varijs tum personis, tum rebus me assimilaui. ita S. Hieron. ibi. Prophetę ergo per varias tum partes & vices, tum formas & similitudines cognouerunt & alios docuerunt id, quod Christus qui est in sinu Patris, totum simul in Verbo vidit, nosque edocuit: nam partem quasi sui Prophetis, Christo verò totum se clarè spectandum & promulgandum exhibuit Deus.

Lex vetus antiqua & rudis, doctrina Christi, vltima, perfectissima, vna nos salus.

B Secunda antithesis est, quòd Prophetae docuerint *olim*, locutique sint priscis patribus, Iudaeis scilicet. ijsque solis: Christus verò iam *nouissimè diebus istis* locutus sit nobis, omnibus inquam hominibus totius mundi. q.d. Prophetae prisco & rudi incultoque saeculo rudas & incultos patres nostros docuerunt; Christus verò nos tot legis praeceptis, tot caeremoniarum ritibus, tot Prophetarum oraculis instructos & expolitos docuit ipsum apicem veritatis, sapientiae & perfectionis.

Vnde Nota. Pro *nouissimè diebus istis*, graecè est, ἐπ' ἐσχάτων τῶν ἡμερῶν τούτων, id est, nouissimis vel vltimis diebus, id est temporibus istis. q.d. Olim vnus Propheta alteri, vna lex alteri successit, iam verò omnibus Prophetis vltimus Christus, & omnibus legibus vltima lex Christi successit, cui nulla alia succedet. Vnde sequitur nec plenas, nec perfectas fuisse leges & doctrinas Prophetarum; Christi verò legem & doctrinam plenam & perfectã esse, adeò vt nihil illi sit adijciendum. Secundò, hisce verbis, ait Chrysost. excitat Paulus Hebraeos ad spem & constantiam in persecutionibus pro fide tolerandis. q.d. Agite, modicum adhuc tolerate, en hi sunt vltimi dies, post quos mox sequetur finis laborum & passionum, atque initium praemiorum & gaudiorum; en aspirat iam dies aeternitatis, en imminet vita illa gloriosa & beata, regnum inquam Christi, cuius non erit finis.

Lex vetus tradita à Prophetis hominibus, lex noua à Filio Dei.

Tertia antithesis est, quòd Prophetae docuerint quasi Prophetae. id est quasi homines, futura de Christo & Ecclesia Christi obscurè praeuidentes & praenuntiantes, iam verò in lege noua doceat nos Christus filius Dei, qui clarè videt & penetrat omnem Dei patris sapientiam: sicut ergo vmbra corpori, ita Prophetae Christo cedere, eoque praesente tacere debent. q.d. Paulus, Videte ergo ô Hebraei & agnoscite vestram felicitatem, gratias immortales agite Deo opt. max. quòd vos in hoc legis nouae saeculum reseruarit, quo non prophetas imperfectè, membratim per partes, & obscurè docentes & prophetantes, sed ipsummet Dei filium omnium arcanorum Patris conscium videre, eumque clarissimè & plenissimè docentem, atque abscondita à constitutione mundi eructantem audire licet. ac consequenter aduertite quàm Christo prae Mose & Prophetis credere, in eiusque fide vos corroborare debeatis; vt scilicet bonorum rapinam, malaque omnia, adeoque mortem & martyrium pro ea libenter & constanter subeatis: vtrumque enim intendit Apostolus, vt dixi in procemio.

QVEM CONSTITVIT HEREDEM VNIVERSORVM]

Quomodo, quo tiunlo, & quorum Christus sit heres.

A non tantùm hominum, sed omnium omninò rerum quae creatae sunt, πάντων enim, id est vniuersorum; in neutro genere hic capitur, vt patet ex seqq. Nota vocem *constituit*. scilicet Deus Pater, Christum quà homo est. Christus enim quà Deus est, natus est heres, dominus & opifex omnium; quà verò homo est, non natus, sed constitutus est à Deo heres, id est dominus, & ex aequo cum Deo Patre consors ac possessor (hoc enim est κληρονόμος) omnium scilicet creaturarum, & hominum, ac totius orbis. Et hoc est quod psal. 2. 8. dicitur: *Postula à me, & dabo tibi gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terrae.* Et Ioan. 13. 3. *Sciens Iesus quia omnia dedit ei Pater in manus.*

Nota Secundò. Vocat Apostolus Christum heredem ex asse omnium bonorum Patris, vt significet Primò, Christum, quà homo est, esse filium Dei naturalem, propter gratiam vnionis qua Verbo filioque Dei vnitur. Christus ergo, quà homo est, ius habet ad hereditatem Dei Patris, vt scilicet sit particeps & consors diuinae beatitudinis & gloriae, ac dominus omnium. Secundò, hisce verbis significat Christum primarium & necessarium esse heredem Dei Patris, adeoque neminem posse in consortium hereditatis, beatitudinis & gloriae Dei admitti, nisi per Christum in filium adoptetur; ideoque quemque satagere debere vt huic hereditati Christi in Ecclesia per fidem & baptismum asscribatur, in eaque perseueret. q.d. Sine Christo nemo saluus heresq; Dei esse, nemo hereditatem vitae aeternę cernere potest. Persistite ergo, ô Hebraei, in fide, gratia & Ecclesia Christi, nullaque persecutio ab eo vos separet: siquidem non potestis esse Dei heredes, si Christi non sitis: Christus enim plenus & adaequatus Patris est heres, quare quem Christus in hanc hereditatem suam non admittit, is eam adire, patrisque heres ac beatus esse nequit.

Nemo potest esse coheres nisi per Christum.

C PER QVEM FECIT ET SAECVLA] Praepositio *per* causam, non instrumentalem, nec ministerialem, vti volunt Arriani, sed principalem significat, vt patet ex v. 10. & vers. 3. q.d. Deus Pater per Filium suum, qui est Verbum suum ęternum, quasi per ideam omnes rerum gradus & species continentem, & quasi per sapientiam architectonicam increatã, omniscium, & omnipotentem, in qua sunt & viuunt sempiternae rerum omnium rationes, *fecit*, id est creauit & produxit. *saecula*, id est tempora & temporaria omnia, scilicet mundum & omnia quae in mundo sunt. Vbi Nota. Graecum αἰὼν, respondet Hebraeo עולם *olam*, & propriè significat saeculum, aeuum & tempus decurrens, sibiq; succedens, quod in Scripturis subinde vocatur *generatio*, vt cùm dicit Eccl. 1. 4. *Generatio praeterit, generatio aduenit.* Et Gen. 15. 16. *Quarta generatione* (id est, quarto sęculo vel aeuo) *reuertentur huc.* Sic vocamus sęculum siue ęuum Noë, Abrahae, Mosis, id est tempus quo vixit Noë, Abraham, Moses. Verùm metonymicè αἰὼν, id est saeculũ, significat res quae illo saeculo & tempore existunt, vt saecula sint idem quod saecularia, aeuiterna, temporaria, putà mundus, & omnes res mundanae quae aliquo saeculo aut tempore creatae aut factae sunt & subsistunt. Itaque עולמים *olamin*, id est αἰῶνας, id est saecula, ponitur pro הנבראים והנעשים *hannibraim vehannaasim*, id est pro rebus creatis & factis in saeculo. Sic c. 11. Apostolus dicit *aptata esse saecula*, id est creata & mũdana omnia. *verbo Dei*: quod hic totidem penè verbis dicit, *Per quem fecit & saecula*. q.d. Christus est super &

Quomodo per verbum Pater creauerit omnia.

D *Saeculum quibus nominibus à Scriptura nuncupetur, & quid significet.*

& ante sæcula, ab æterno est creator, non creatura: A est opifex sæculorum, & rerum omnium.

Probatur & inculcatur ab Apostolo, natura diuina & humana Christi. Vbi Nota. Inculcat hic Apostolus Hebræis vtramque Christi naturam: humanam, cùm dicit, *Quem constituit heredem vniuersorum*; diuinam, cùm dicit, *Per quem fecit & sæcula.* Atq; ne putes fecisse ea per Filium quasi per instrumentum, subdit ilico.

VERS. 3. QVI CVM SIT SPLENDOR GLORIÆ, ET FIGVRA SVBSTANTIÆ EIVS] q. d. Filius est splendor gloriæ, id est gloriosæ maiestatis eius, scilicet Patris. Pro *splendor*, græcè est ἀπαύγασμα, quod Syrus vertit, צמחא *tsemcha*, id est germen. Sed non satis vim Græcè vocis expressit; ἀπαύγασμα enim propriè idem est quod Hebræū זהר *zohar*, id est claritas, splendor, fulgor, refulgentia, seu id in quo resplendet paterna gloria, id est gloriosa maiestas. Sicut enim radius à sole, ita Filius à Patre procedit: & sicut sol suam lucem, decorem & gloriam ostendit in suis radijs ita splendentibus, in ijsq; quasi refulget & relucet; ita Pater suam gloriam ostendit in generatione sui Filij tam fulgidi & gloriosi. Alludit B

Quomodo Filius splendor gloriæ Patris. Apostolus, vel potiùs citat Sap. 7. 26. vbi dicitur de Sapientia æterna, id est de Filio: *Candor est lucis æternæ, & speculum sine macula.* Ibi enim pro *candor* græcè est eadē vox quæ hic, scilicet ἀπαύγασμα, id est splendor. S. Aug. l. 4. de Trin. c. 2. interpretatur: *lux est lucis æternæ*, Sed vox *candor* clarius significat fulgorem lucis æternæ. *Candor* ergo idē est quod candidus, lucidissimus, purissimus splendor & fulgor. Addit Sapiens Filium esse Patris *speculum sine macula*: quia in Filio quasi in speculo limpidissimo relucet Patris gloria & maiestas.

Cur Pater comparetur Soli & luci. Nota hic, Deum Patrem optimè comparari Soli & luci, idque ob magnas & multas analogias, quas recenset S. Dionys. l. de Diuin. nomin. c. 4. ac consequenter generatio Filij optimè comparatur emanationi radij à sole: hac enim similitudine, vt notat S. Ambrosius l. 1. de Fide ad Gratian. c. 4. & Patres

Generatio Filij naturalis, non libera. Græci, tria significantur; Primò, generationem Filij esse naturalem, Filiumq; à Patre non liberè, sed naturaliter, perinde vt radium à sole procedere. Vnde Cyrillus l. 10. Thesauri c. 8. hinc probat Filium Dei non præcedente voluntate & electione, sed secundùm naturam à Patre generatum esse.

immutabilis. Secundò, hac radij & Solis similitudine significatur immutabilitas generationis Filij: sic enim sine mutatione & immutabiliter radius à sole profluit.

æterna, Tertiò, significatur generationis huius æternitas: radius enim siue splendor Soli coæuus est. Vbi ergo, inquit Chrysost. sunt Arriani qui dicunt, *Erat quando non erat*? id est, erat tempus quando non erat Filius.

pura. Rursum, Quartò significatur generationis eiusdem puritas, quia lux à sole promanat sine vlla fæce aut commistione quasi spiritualis & purissima qualitas.

Filius à Patre inseparabilis est. Quintò, hinc colligit Damascenus l. 1. de Fide c. 9. Filium à Patre esse inseparabilem: sic enim lux & radius à sole inseparabilis est. Rursum numquam posse Filium deficere, quia lux Solis durante sole deficere nequit. Denique sicut à sole & splendore calor, ita à Patre & Filio Spiritus sanctus procedit.

Malè hunc locum Beza de humanitate Christi intelligit. Perperam ergo Beza hunc locum Apostoli explicat de humanitate Christi: passim enim Patres explicant de diuinitate, illudque satis euincit id quod sequitur, *Et figura substantiæ eius.* hoc enim humanitati competere nequit. Ac rursum illud Sapient. 7. 26. *Candor est lucis æternæ*, quod de Sapientia increata dicitur, quem locum hic citat Apostolus. Fateor tamen hæc posse secundariò ad humanitatem Christi deriuari & accommodari: humanitas enim est splendor gloriæ, id est gloriosæ diuinitatis, quia in ipsa humanitate Christi, vtpote tam pulchra, gratiosa & augusta, resplendet ipsa substantiæ eiusdem deitas.

ET FIGVRA SVBSTANTIÆ EIVS] Pro *figura* græcè est χαρακτὴρ, id est, expressa & quasi exsculpta imago, signum & similitudo, ex qua archetypū, siue exemplar, id est Deū Patrem agnoscamus & intueamur, sicut ex imagine in cera expressa agnoscimus & intuemur sigillum quod illam expressit: Græcum enim χαράσσω idem est quod insculpo, notam aut formā imprimo; inde χαρακτὴρ idem est quod insculpta & impressa imago. Character ergo hic significat Filium esse Patris imaginem, non inanem, vmbraticam, fugacem, & euanidam; sed constantem, expressam, insculptam, quæ ad viuum, Patrem Patrisque vultum, repræsentet. *Quid hic significetur per figuram.*

Hunc enim Pater signauit (græcè ἐσφράγισεν, id est sigillauit, & quasi sigillo expressit:) *Deus*, inquit ipse Filius Ioan. 6. 27. Filius est *figura substantiæ* Patris, *quia per se subsistit, & in se paternos ostendit characteres.* ait Theod. *vt omnimodam similitudinem & propriā exemplaris imaginem ostendat*, ait S. Chrysost.

Nota. Pro *substantia* græcè est ὑποστάσεως. ὑπόστασις autem, inquit S. Hier. ad Damasum, idem est quod οὐσία, id est, essentia & substantia, & sic S. Hieron. in Deo agnoscit vnam hypostasim, sicut & vnam essentiam, nec audet dicere in Deo esse tres hypostases, ne videatur dicere in Deo esse tres substantias. Ita quoq; Epiphan. hæresi 69. per *hypostasim* hic essentiā accipit, quasi Filius hic dicatur *figura hypostaseos*, id est, figura essentiæ Patris additque Filium dici *figuram*, non quòd veritate substantiæ Patris careat, sed quia per suam substantiam Patrem repræsentat. Verùm hoc dici nequit: nam essentia Patris non generat essentiam Filij: nec Filius essentiæ Patris habet imaginem, figuram & characterem, sed identitatem. Melius ergo S. Basil. epist. 43. ad Gregor. Nyssen. Chrysost. Theodor. Theophyl. & alij hic, *hypostasim* sumunt pro persona Patris, cuius imago est Filius, vt videlicet subsistat tamquam hypostasis similis hypostasi & substantiæ Patris, eo modo quo dixi 2. Cor. 4. 4. ὑπόστασις enim idem est quod subsistentia: subsistentia autem non est aliud quàm persona. Vnde liquet nomen *figura*, siue imaginis, competere soli Filio propriè & personaliter, non Patri, nec Spiritui sancto, quia solus Filius procedit vt Verbum à Patre. *Filius figura est persona, non essentia Patris.* C

D Verbum autem est *figura* & imago intelligentis & rei intellectæ, quòd scilicet eius conceptū & intellectionem planè & plenè intelligenti repræsentat, sicut speculum repræsentat speciē rei sibi obiectæ. Quare *figura* & imago sunt nomina relatiua, ac significant relationem filij ad Patrē: figura enim est figurati figura, & imago est exemplaris imago, sicut filius est patris filius. Atque hæc est causa, cur Filius distinguatur à Spiritu sancto, quia scil. Filius vi processionis suæ procedit à Patre vt Verbum, id est vt imago Patris, ideoque ei in natura simillimus & consubstantialis, atque idcirco dicitur generari à Patre, & processio eius est generatio: Spiritus sanctus verò procedit non vt Verbū, sed vt amor Patris & Filij. Amor autem non est imago, nec amantem amato assimilat; sed est impulsus, qui amantem

ad amatum quasi extra se amandum impellit & rapit: quia verò hic amor est in ipso Deo, hinc Spiritus sanctus est Deus: quia quidquid est in Deo, hoc est immensum, infinitum, æternum, ideoque Deus. ita S. Aug. 7. de Trinit. c. 1. S. Tho. 1. p. q. 35. art. 2. & ibi Suarez & Vasquez.

Iugulatur hæresis Photini & Sabelly.

Notant Secundò, Theodor. & Theophyl. *hypostasin* hic opponi hæresi Photini, qui docebat Filium per se non subsistere: cùm enim dixisset Apostolus, *Qui cum sit splendor gloria*, ne quis putaret Filium esse splendorem talem, qualis apud nos est, qui scilicet sit accidens, mox hoc excludens subiecit, dicens, *Et figura substantia eius*. q. d. Filius est splendor, sed splendor subsistens, quasi hypostasis & persona similis hypostasi & personæ Patris. Hinc rursū excluditur hæresis Sabellij, docentis eamdem esse hypostasin siue personam Patris & Filij: nec enim hypostasis expressa & producta potest eadem esse cum hypostasi exprimente & producente, sed ab ea distingui debet, perinde vt sigillum à figura sua, quam ceræ imprimit, distinguitur.

Prouidentia, sustentatio, & gubernatio filij Dei erga omnia, suis ostenditur.

PORTANSQVE OMNIA VERBO VIRTVTIS SVÆ] q. d. Filius suo verbo & iussu potenti omnia portat id est sua subsistentia, nutu & potentia sustentāt & baiulat totum pondus creaturarum, inquit Theophyl. quasi Atlas mundi. Hoc enim significat Græcum φέρων, quod Syrus vertit אחיד *achid*, id est complectens, continens, coërcens omnia quasi omnipotens. Est enim *achid* apud Syros epithetum Dei, notatq; omnipotentiam. Secundò, φέρων cum Erasmo verti potest, agens, mouens, moderans, gubernans omnia, vti eadem creauit: nam φερόμενα, inquit Erasmus, dicuntur quæ impetu quodā aguntur: vnde & φορὰν impetum vocant. Rursum non dicit Paulus, Gubernat, sed Portat, imò in Græco non dicit, Portat, sed φέρων, id est fert. nam, vt ait Chrys. qui gubernat & portat, id facit cum negotio & labore; fert verò qui sine negotio facillimè rem mouet, quò libet. Et S. Anselmus. *Portat omnia, hoc est*, inquit, *sursum tenet, ne decidant, & in nihilum reuertantur. vnde creata ab ipso fuerunt; & sustentat ea non labore & difficultate, sed imperio sua potentia.*

Φέρων quid.

Vtraque hæc expositio congrua est & connexa. Deus enim, Deiq; filius, qui est splendor & virtus gloriæ Dei, quasi summus rex & moderator omniū, tam portat & sustentat, quàm agit & mouet totum hoc vniuersum: hinc eius gloriosa prouidentia, sustentatio & gubernatio significata fuit Ezechieli c. 1. per currum Cherubim, qui, vt ait Ezechiel, symbolum erat gloriæ Dei. Sicut enim Eliseus Eliæ cùm raperetur in cælum, acclamabat: *Pater mi, currus Israel & auriga eius*, quasi diceret: Tu, ô Elia, eras quasi currus portans Israelem, & simul eras quasi auriga eiusdem, regens & agitans eum ad omne bonum. Princeps enim, Propheta & Prælatus est quasi currus & auriga populi & reip. sustinet enim quasi currus onera populi, & quasi auriga populum regit, aurigatur & præsidet, & simul baiulat & portat instar matris quæ portat & regit infantem.

Quid per verbum portare in Scriptura significetur.

Princeps hebraicè nasi, id est, portitor populi.

Hinc de Christo principe dicitur: *Cuius principatus super humerum eius*, Isaiæ 9. v. 6. Hac etiam de causa princeps hebraicè dicitur נשיא *nasi*, quasi dicas portitor siue baiulus, qui scilicet populi onera leuat & portat: à rad. נשא *nasa*, id est leuauit, tulit, portauit. vnde *nasi* dicitur portitor, & *nose* portans: quo nomine hebraicè scribens hic vsus videtur Apostolus. Hinc Moses Num. 11. 12. Domino cōqueritur: *Cur*, inquit, *imposuisti pōdus vniuersi populi huius super me? numquid ego concepi omnem hanc multitudinē, vel genui eam, vt dicas mihi, Porta eos in sinu tuo sicut portare solet nutrix infantulum?* Sicut ergo Elias fuit currus Israel & auriga eius, ita Deus est quasi currus portans totum mundum, & sustentans omnes mundi creaturas, quæ alioqui in nihilum ex quo venerunt, reciderent. Est & Deus simul quasi auriga currui insidens & præsidens, currumque hunc totius mundi agens, mouens & gubernans. Secundò, hunc currum teste Ezechiele vndique stipant angeli Cherubini, quasi Dei administri, vnde & *spiritus vita erat in rotis eius*, id est, halitus vitalis & spiritus animalis à Deo in rotas permeabat & diffundebatur, iuxta illud Virgilij,

Deus currus est, portans totum mundum, & auriga.

Spiritus intus alit, totamq; infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

q. d. Hic currus, hoc Dei vehiculum per se currebat animalibus Cherubim præeuntibus, & rotis per se motis, ex vi & impulsu ijs à Deo per angelos impresso. Hac enim phrasi symbolicè non aliud significatur, quàm quòd cæli & mundus sint quasi Dei præsidentis currus, sponte sub eo currēs, quodque Deus illi dominans per angelos gyret cælos, tempora resque omnes fortissimè & suauissimè regat, moueat ac gubernet. Itaque videtur hic Paulus ad currum hunc Cherubim Ezechieli ostensum alludere, vt ibidem annotauit Hieron. Prado. vnde & sedens & præsidens in curru hoc similis erat filio hominis, inquit Ezechiel: quod idem est cum eo quod hic dicit Paulus, Filium portare omnia verbo virtutis suæ.

Locus Ezechiel. c. 1. illustratus, ad quem alludit Apostolus. de curru Cherubim.

Potest Tertiò, Græcum φέρων verti proferens, alens, fouens omnia quasi pia mater, vt φέρων sit idem quod Hebræum מְכַלְכֵּל *mecalkel*: sed, vt dixi, Apostolus potiùs vsus videtur verbo נושא *nose*: hoc enim propriè significat eum qui aliquid fert aut portat. *Verbo virtutis sua*, id est nutu potentiæ suæ (*virtus* enim idem est quod potentia, hanc enim significat Græcum δύναμις,) siue potenti suo iussu & imperio, quasi potentissimus princeps, cui satis sit os aperuisse, vt fiat quidquid voluerit, dixit enim & facta sunt. q. d. Sicut per Filium Deus fecit sæcula, id est mundum, & mundana omnia: ita per eundem eadem quæ facta & condita sunt, non sua solicitudine, cura & industria, vti faciunt homines dum suos regunt, sed sua virtute, verbo & nutu potenter regit & administrat.

Locus Isaia & Sapient. elucidatus.

Hanc Dei potentiam significat Isaias c. 40. 12. vbi dicit, Deum tribus digitis appendere molem terræ: *Quis*, inquit, *mensus est pugillo aquas, & cælos palmo ponderauit? quis appendit tribus digitis molē terra, & librauit in pondere montes, & colles in statera?* Quis? nisi solus Deus, Deiq; Filius? Et Sapiens Sap. 11. 22. *Virtuti*, inquit, *brachij tui quis resistet? quoniā tamquā momentum staterà, sic est ante te orbis terrarum, & tamquā gutta roris antelucani, qua descendit in terram.* Vbi *momentum* idem est quod minima inclinatio aut motus. Græcè enim est ῥοπὴ ἐκ πλαστίγγων, id est, vergentia vel inclinatio ex lancibus libræ. quæ scilicet quoniam semper agitantur, hinc semper vna pars alia magis minúsve pendula inclinat, id est, attollitur vel deprimitur. q. d. Sicut hæc propensio lancis minima est, & minimi momenti, sic etiā mundus minimus est respectu Dei. Secundò, sicut hæc propensio minimo motu illius qui bilancem manu fert, in aliam partem inclinari potest: sic, & mundus totus est in manu Dei quasi libritenentis, vt eum ad libitum quò vult vertat & verset, adeo-

Quomodo omnia à Deo pendeant.

adeoq; coram Deo est *tamquam gutta roris antelucani*. Sicut enim hæc orta luce & sole statim ab eo siccatur & sorbetur, sic mundus à Deo quouis instanti inuerti, imò absorberi potest. A

Moraliter & piè S. Bernardus labores & austeritates suorum Religiosorum hisce Apostoli verbis solatur, præfatione in psal. *Qui habitat: Mortificamini, inquit tota die in ieiunijs multis, in laboribus frequentes, in vigilijs supra modum, præter ea quæ intrinsecus sunt, contritio cordium & multitudo tentationum. Mortificamini sed propter eum qui mortuus est pro vobis. Quod si abundat tribulatio vestra pro eo, abundabit consolatio vestra per eum, vt in eo delectetur anima, quæ in his renuit consolari. Apud ipsum namque ipsa quoque tribulatio magna quædam consolatio poterit inueniri. Nónne enim certum est supra vires humanas, vltra naturam, contra consuetudinem esse quæ sustinetis? Alius ergo portat ista, ille sine dubio qui secundùm Apostolum portat omnia verbo virtutis suæ. Quid enim timendum nobis, si adest qui portat omnia? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?* B

PVRGATIONEM PECCATORVM FACIENS, SEDET AD DEXTERAM MAIESTATIS IN EXCELSIS] Græcè est in aoristo καθαρισμὸν ποιησάμενος, id est, postquam fecit purgationem peccatorum, seu postquam peccata sua morte expiauit: solet enim sæpè Interpres noster aoristos Græcos per præsens vertere. Priùs ergo Christus purgauit peccata, deinde posteriùs huius expiationis meritò consedit ad dexteram Dei. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen. Nota. In Græco additur δι' ἑαυτοῦ id est per seipsum: quo mira insinuatur charitas Christi, quòd scilicet non tantùm expiarit, sed etiam quòd per seipsum & suum sanguinem eadem expiarit. ita Chrysost. Redit hîc Paulus à diuinitate ad humanitatem Christi.

Christus per seipsum expiauit peccata nostra.

Notat hic Apostolus quatuor formas & quasi facies Christi, quas Ezechiel cap. 1. designauit per quatuor facies Cherubim. Prima enim facies Cherubim est hominis. hæc signat humanam Christi naturam. Hanc notat hic Apostolus cùm ait: *Quem constituit heredem vniuersorum.* Secunda facies est aquilæ. hæc signat Christi diuinam naturam. Hanc notat hîc Apostolus cùm ait: *Qui cùm sit splendor gloriæ.* Tertia facies est vituli. hæc notat Christi sacerdotium & sacrificium. Hanc notat hic Apostolus cùm ait: *Purgationē peccatorū faciens.* Quarta facies est leonis. hæc signat Christi regnum & triumphū, quo victor à morte resurrexit & ascendit in cælū. Hanc notat hic Apostolus cum subdit: *Sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.* Easdem quatuor Christi formas & facies descripsit Apostolus Philip. 2. 6. vt ibi dixi, Quaternas enim facies quatuor Cherubim vnus in se ostendit Christus: ipse enim est aquila, quia Verbum Dei; ipse verus est homo; ipse est leo, quia rex, ipse deniq; est vitulus, quia sacrificium & sacerdos, ipse ergo quadriformis est Cherub, in quo latet multiformis sapientia Dei. C

Quatuor facies Cherubim Ezech. 1. signant quatuor Christi formas. Christus homo Deus, sacerdos & hostia, rex & triumphator.

SEDET AD DEXTERAM MAIESTATIS IN EXCELSIS] Tum quia hic locus eminentissimus eminentissimo homini Christo mortis & peccati expiatori & victori debetur: tum vt Patri assidens illi perpetuò sua stigmata, vulnera, crucem & mortem exhibeat & offerat pro quotidianis hominum peccatis expiandis. D

Nota. Pro *maiestatis* græcè est μεγαλωσύνης, id est magnitudinis, magnificentiæ, maiestatis, scilicet diuinæ & paternæ. Vnde vt hoc exprimant aliqui, pro *in excelsis*, subintelligentes in Græco articulum τῆς. q. d. μεγαλωσύνης τῆς ἐν ὑψηλοῖς, vertunt, *maiestatis excelsissimæ*, siue maiestatis illius quæ excelsissimo loco & throno considet, quæ non est alia quàm Dei Patris.

Quæres, quomodo Christus sedeat ad dexteram Dei Patris? Resp. Sedere ad dexteram Dei symbolicè significat summam Christi dignitatem, excellentiam & gloriam: nec enim propriè Deus habet dexteram aut sinistram; nec Christus quà Deus, nec fortè etiam quà homo, in cælo sedet tantùm, sed tam stat, quàm sedet. sicut enim sedere situs est hominis quiescentis, regnantis, & iudicantis: ita stare situs est hominis valentis, robusti, vegeti & beati, qualis est Christus. Dicitur ergo Christus sedere ad dexteram Dei: Primò, quia Christus quà Deus est, Deo Patri vti essentia, ita & dignitate & gloria æqualis est. Secundò & meliùs, quia Christus quà homo est, euectus est ad æqualitatem Dei, siue ad participationem & communicationem diuinæ, vti hypostasis, ita & gloriæ. Vnde Gabriel Vasquez: Sedere, inquit, ad dexteram Dei qui est in excelsis, per metaphoram denotat maximum honorem quem habuit humanitas Christi, imò & consortium eiusdem dignitatis in eâdem sede: & sic ratione vnionis hypostaticæ cum Verbo, humanitas Christi ab initio conceptionis suæ sedit ad dexteram Patris. Verùm quia hîc & in Symbolo Christus post mortem, resurrectionem & ascensionem in cælum, dicitur sedere ad dexteram Dei; hinc Tertiò, & optimè, humanitas Christi postquam ad cælos ascendit, dicitur sedere ad dexteram Dei, quia super omnes creaturas tam loco, quàm beatitudine & gloria exaltata est, vt longè transscendat angelos, Cherubim & Seraphim; sitque Deo proxima tamquam dominans omnibus angelis, hominibus & creaturis alijs, & tamquàm iudex cõstituta, vt iudicet omnes electos & reprobos: hanc enim electionem meruit Christus per purgationem peccatorum, redemptionem & mortem suam. Plura de hac Christi sessione dixi Coloss. 3. 1. Accumulat Apostolus hæc Christi epitheta tam magnifica, inquit Chrysost. vt Hebræi & nos discamus Christum præ Mose & angelis magni facere, magna ab eo sperare, magna pro ipso facere & pati.

Explicatur quomodo Christus sedeat ad dexteram Patris.

Cur dicatur sedere.

TANTO MELIOR ANGELIS EFFECTVS QVANTO DIFFERENTIVS PRÆ ILLIS NOMEN HEREDITAVIT] Vox *melior* hic non ad mores, sed ad præstantiam, dignitatem & potentiam pertinet. *Melior* ergo, græcè κρείττων, idem est quod potior, præstantior, dignior. ita Syrus. VERS. 4.

Secundò, pro *differentius*, græcè est διαφορώτερον, quod tam excellentius, siue præstantius, quàm differentius, verti potest. ita Syrus.

Tertiò, vox *effectus*, non significat Christum antea fuisse minorem angelis, vt deinde postea ijs maior sit effectus, vt vult Erasmus; sed significat Christū hoc ipso quo homo factus est, incarnatus & natus, maiorem factum esse angelis: nascendo enim factus est Dei filius, cuius angeli tantùm ministri sunt. Itaque Christus semper maior fuit, semper honore prælatus fuit angelis. vnde etiam minùs rectè alij sic exponunt: *maior effectus*, id est, maior declaratus est: nec enim de Christi declaratione, sed reali præstantia & præeminentia loquitur Apostolus.

Error Erasmi circa hunc locum.

Quartò, pro *hereditauit*, græcè est κεκληρονόμηκεν id est, *sortitus est, sorte accepit. Sorte*, id est, hereditate:

ditate: hereditas enim per sortes, siue sortitò inter heredes diuidebatur, indeq; vocatur sors hereditaria. itaq; *sortitus est*, idem est quod *hereditauit*. Nimirum Christus quà homo hoc ipso quo natus est, vnitusque Verbo Dei, vti heres factus est omnium bonorum, ita & nominis Dei, vt scilicet Filius Dei diceretur, celebraretur, inuocaretur.

Sors hereditaria Christi quæ & quanta.

VERS. 5. Nota. Ex professo Apostolus Christum comparat præfertque angelis, vt ostendat quantum christianismus à Christo institutus præstet iudaismo, & legi veteri; vtpote quæ tātùm per angelos data est.

GVI ENIM DIXIT ALIQVANDO ANGELORVM: FILIVS MEVS ES TV, EGO HODIE GENVI TE?] Nota, angelos dici filios Dei, sed metaphoricè, Iob 38.7. *Cùm me laudarent astra matutina, & iubilarent omnes filij Dei.* Si enim ab eodem Iob Deus dicitur esse pluuiæ pater, maris, astrorum, adeoq; omnium creaturarum pater, id est creator, productor, effector. Hic verò Paulus nomen *filij* propriè accipit pro filio naturali & genuino: subdit enim. *Ego hodie genui te*; & sic non angeli, sed solus Christus est filius Dei. ita Chrysost.

De qua generatione, humana an diuina hic locus intelligendus.

EGO HODIE GENVI TE] Citat ps. 2.7. quē Theodor. Hilarius, Origen. & Cyrill. in psal. 2. Ambr. l. 3. de Sacram. c. 2. & Athanas. apud Oecumen intelligunt de humana Christi generatione, q. d. *Ego hodie*. id est, in præsenti tēpore & vita, *te*, ô Christe, *genui* hominem ex B. Virgine, teq; hominem vniui personæ Verbi, vt sis mihi Filius naturalis, perinde vt Verbum est. Fauent antecedentia in psalmo, cū ait: *Ego autē constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius prædicans præceptum eius.* Christus enim, non vt Deus, sed vt homo, constitutus est rex Sionis; & *hodie*, id est, hoc eodem die, quo constitutus est rex, scilicet in die incarnationis, genuit eum Pater, vt esset homo, & homo Deus; idq; vt prædicaret præceptum Dei de hominum redemptione, & reconciliatione sibi credentibus præparata & promissa. Verùm meliùs & aptiùs S. Aug. in psal. 2. & Chrysost. Theophyl. Anselm. D. Thomas hic hunc locum accipiunt de æterna & diuina generatione filij Dei. Vnde *hodie* significat præsentem durationem, quæ semper præsens est, indiuisibilis & immobilis, amplectiturque omne tempus, præteritum, præsens & futurum, qualis est æternitas. Vnde non dicit, Ego hodie gigno te, quasi iam incipiat gignere, sed *genui te*, quasi iam perfecta sit generatio, & perfectus Filius, vtpote iam antè ab omni æternitate genitus. q. d. ait D. Thom. Perfectus es, ô Fili, & tamen generatio tua æterna est, & semper à me generaris, sicut lumen in aëre perfectum est, & tamen semper à sole quasi gignitur & emanat. *Hodie* ergo, id est in, & ab æternitate, in qua vnū est Hodie, vnum instans, vnum nunc, scilicet vnum stabile & perenne præsens, ego gigno, & genui, & semper gignam te, quasi Verbum & Filium meum.

De diuina generatione.

Hodie æternitatis.

Hinc sequitur Primò, generationem hanc non transire, fluere & præterire, sed semper eamdem numero in Deo permanere, vt semper gignat Filium. Eadem est ratio de spiratione Spiritus sancti: Pater enim & Filius semper spirant Spiritum sanctum, perinde ac sol semper spargit ex se & producit lumen: & perinde ac Deus semper creat quasi mundum, hoc ipso, quo suo continuo influxu eumdem à se creatum in suo esse conseruat: conseruatio enim hæc nō est aliud quàm continuatio creationis, & continua creatio, quæ omnia in Deo proueniunt ex immensitate simplicitatis, immutabilitatis, fœcunditatis & perfectionis diuinæ essentiæ: ex hac enim Pater habet vim & actum semper generandi Filium, & spirandi semper cum Filio Spiritum sanctum.

Generatio & spiratio in Deo sempiterna, & immutabilis.

Sequitur Secundò, in diuinis idem esse gignere & genuisse, spirare & spirasse, ac vicissim generari & generatum esse, spirari & spiratum esse: actiones enim diuinæ in instanti perficiuntur, & æternitas in vno *hodie*, imò in vno instanti perficitur; vnde in æternitate idem est præsens, præteritum & futurum.

In Deo idem est præteritū, præsens, & futurum.

Sequitur Tertiò, actiones immanentes, scilicet generationem & spirationem, earumque terminos scilicet Filium & Spiritum sanctum, esse Deo Patri coæternos, quia cū Hodie æternitatis incipiunt.

In Deo est vera generatio.

B Sequitur Quartò, in Deo verè esse generationem, scilicet per intellectum, intellectio enim, conceptio & dictio in Patre, qua intelligit, concipit & dicit, id est, in se loquitur & producit conceptum siue Verbum mentis suæ sibi adæquatum, id est infinitum & diuinum, est generatio. Verbum enim hoc diuinum Patri adæquatum, non potest esse aliud quàm Filius.

Sequitur Quintò, psal. 2. ad litteram non loqui de Dauide in se, vt volunt Rabbini; nec etiam de Dauide quatenus fuit typus Christi, vt vult Iansenius; sed propriè, per se, & primò de Christo dictatum & scriptum esse: soli enim Christo conuenit *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* &, *Postula à me, & dabo tibi Gentes hereditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ*; aliaque plura, quæ illo psalmo dicuntur.

Psalmus secundus loquitur ad litteram de Christo.

Denique Ambros. Hilar. Chrysost. Iansen. illud *ego hodie genui te*, nō tantum de generatione Christi humana & diuina; sed etiam de resurrectione Christi interpretantur. q. d. *Ego hodie*, id est, hoc die resurrectionis siue paschatis, *genui*, id est regeneraui & resuscitaui, *te*. ita enim videtur interpretari S. Paulus Act. 13. 33. Sed alia ibi est mens & argumentatio S. Pauli, vt eo loco ostendam. C

Tertius sensus huius loci, Hodie genui te, de Christi resurrectione.

ET RVRSVM, EGO ERO ILLI IN PATREM ET IPSE ERIT MIHI IN FILIVM] Citat Apostolus 2. Reg. 7. 14. quem Lactant. l. 4. c. 13. Rupertus l. 2. lib. Regum c. 30. Catharinus & Adamus hic, censent ad litteram loqui non de Salomone, sed de Christo. Sed hoc refellit clarissimè tum Salomon ipse 3. Reg. 5. 3. vbi verba quæ versum hunc immediatè præcedunt 2. Reg. 7. pertinentia ad fabricam templi, de se interpretatur: tum Dauid 1. Paralip. 22. 10. vbi moriens commendat Salomoni filio in regnum sibi successuro Dei cultum & fabricam templi, eò quòd Deus ad hoc elegerit Salomonem, D de eoq; dixerit: *Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium.* Quid clariùs dici potuit?

Sensus litteralis huius loci 2. Regum est de Salomone.

Secundò, Lyran. Burgensis & Abulens. in 2. Regum 7. volunt hunc locum ad litterā accipi tam de Christo quàm de Salomone. Sed & hoc incongruè dicitur: quia Salomon tantùm fuit typus Christi: ergo si ad litteram hæc Salomoni conueniunt, Christo non ad litteram, sed typicè tantùm conueniunt.

Dico ergo cum Eucherio & Angelomo in 2. Reg. 7. versum hunc ad litteram loqui de Salomone, allegoricè verò de Christo. Patet ex ipsomet loco 2. Reg. 7. & 1. Paralip. 22. Ibi enim datur causa, cur Dauid non permissus sit secundùm suum desiderium ædificare templum, sed illud à Deo commissum sit Salomoni, quem ad hoc in regem suscitauit & euexit, quia scilicet Dauid in bellis multum sanguinem

Sensus allegoricus de Christo.

guinem hostium fuderat; Salomon verò in regno pacificus erat futurus, Deoq; percharus & electus. Vnde de eodem mox subiicit Dauid loquens: *Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filiū.* Ipse scilicet Salomon, quem post te, ô Dauid, regem suscitabo, cui fabricam templi decerno & committo, de quo hactenus locutus sum. Quis non videt ad Salomonem hæc omnia litteraliter pertinere? Dices, paulò ante hæc verba dicit Deus Dauidi: *Cùm dormieris cum patribus tuis, suscitabo semen tuum post te, quod egredietur de vtero tuo.* Atqui Salomon non est natus post, sed ante mortem Dauidis: ergo hæc nō competunt Salomoni. Resp. *suscitabo*, non ad vitā, sed ad regnum: nec enim ex mortuo suscitari potest semen ad vitam. Instabis, etiam ad regnum fuit euectus Salomon, non post, sed ante mortem Dauidis: Dauid enim iussit Salomonem coronari regem. Resp. Iussit eum coronari tantùm ad hoc, vt post se regnaret: voluit etiam illi assecurare regnū. Nam Dauid vsq; ad mortem mansit rex & regnauit: post eum verò regnauit Salomon. Adde, pro *suscitabo*, hebr. est הקימתי *hakimoti*, id est erigam, extollam. Salomon autem non ante, sed post mortem Dauidis ad illam regni sui magnificentiam & splendorem erectus & euectus est.

Quòd verò saltem allegoricè hæc competant Christo, nemo negat, aut negare potest: nam quædam sunt quæ magis competunt Christo, quàm Salomoni; vt quod hic dicitur: *Ego ero illi in patrē*, &c. *Misericordiam meam non auferā ab eo*, &c. *Fidelis erit domus tua*, id est, stabilis erit familia & progenies tua regalis, & *Stabiliam thronum regni eius vsque in sempiternum.* Quæ verba licet quodammodo tenuiter, & quasi per hyperbolem conueniant Salomoni, eò quòd Deus eum regno non deiecerit, sicut deiecit Saulem, sed regnum eius per posteros continuarit & perpetuarit ad quatuor annorum centurias, scilicet vsque ad captiuitatem Babylonicam, in qua status Israelis concidit, fuitque populus Iudæorum planè euersus, quæ æternitas quædam est, Hebræi enim עולם *olam*, id est æternum, vocant longum tempus, cuius finis necdum peruidetur, sed latet, tegitur & absconditur, radix enim עלם *alam*, significat abscondere. Rursum *æternum* vocant non absolutè, sed respectiuè, quod scilicet semper durat respectu huius vel illius gentis aut nationis, id est, quod tamdiu durat, quamdiu durat illa gens seu natio, cui res ipsa promittitur. Sic dicitur lex vetus fore æterna, & testamentum vetus fore æternum: quia videlicet durabit semper, id est, toto illo tempore quo durabit populus Iudaicus & Ecclesia Iudaica: eodem modo dicitur regnum Salomonis fore æternum; quia sceptrum regni mansit in stirpe Salomonis toto eo tempore, quo mansit ipsum Iudææ regnum, ipseque Iudæorum populus, qui si deficiat, aut pereat, aut dispergatur, quid mirum si regnum & rex eiusdem pariter concidat & pereat?

Regnum Salomonis propagatum ad quatuor annorum centurias.

Æternum, hebraicè olam, id est, absconditum, variè accipitur in Scripturis.

Verùm allegoricè hæc pleniùs & integriùs conueniunt Christo: de Christo enim propriissimè dicitur, *Ego ero illi in patrem, & ipse erit mihi in filium.* Rursum Christi regnū, id est Ecclesia, absolutè & simpliciter est æterna. Vnde patet hæc de Salomone quidē ad litteram dici, sed ita vt allegoricè magis conueniant Christo, adeoq; propter Christum hæc de Salomone esse dicta, vt nimirum Salomon in hisce typum gereret regni Christi. Dices, Si hic locus allegoricè tantùm competit Christo: ergo Apostolus infirmo vtitur argumento, vtpote quod petitur ex sensu mystico & allegorico.

Christi regnum, id est Ecclesia, est æternum absolutè.

Respondeo, Argumentum ex sensu allegorico petitum, æquè firmum est, atque petitum ex sensu litterali, si constet illum talis loci esse sensum allegoricum, sicuti hic constat: nā allegoria æquè, imò magis, intenta fuit à Spiritu sancto, quàm sensus litteralis Scripturæ, allegoria enim continet mysteria Christi & Ecclesiæ, quæ longè excellentiora & augustiora sunt gestis Dauidis, Salomonis, aliorumq; Iudæorum, quæ gesta ad litteram significantur & enarrantur in historiis librorum Regum, & aliorum veteris testamenti, idque sciebant Iudæi, maximè ij qui ad Christum erant conuersi. Sciebant enim Salomonem fuisse typum Christi, & hæc de Salomone dicta esse non propter se, sed propter Christum, adeoque regnum Salomonis quietum, pacificum, diues & opulentum, figuram tantum fuisse spiritualis opulentiæ, & æternæ felicitatis Christianis dandæ in regno Christi.

Sensus allegoricus, æquè & magis intentus à Sp. sancto, quàm litteralis Scripturæ.

Congruè autem Apostolus Hebræis ob fidem Christi diuexatis & dispoliatis proponit hic typum & exemplum Salomonis, q.d. Persistite, ô Hebræi, in fide Christi, sufferte exilia, bonorum rapinam, plagas & verbera, mementote quomodo olim post cruentum Dauidis regnum, successerit quietum, diues, & bonis omnibus florens Salomonis regnū, scitote post hasce tribulationes tale successurum Christi regnum, regno Salomonis adumbratum: quod cumulatè non tantùm bona vobis adempta restituet, sed immensis cælestis gloriæ & opum thesauris vos locupletabit, & æternis gaudiis, bonorūque omnium copia donabit atque beabit.

Regnum pacificum & opulentum Salomonis, typus regni Christi.

Eodem modo ex sensu allegorico illius loci Deut. 25. 4. *Non alligabis os boui trituranti*, probat Apostolus Apostolis & prædicatoribus non esse negandam alimoniam, 1. Cor. 9. 9. & Ioannes cap. 19. 36. probat ossa Christi in cruce non debuisse confringi, quia de agno paschali, qui typus erat Christi, scriptum est Exodi 12. 46. *Os non comminuetis ex eo*, & S. Matthæus c. 2. 15. probat oportuisse Christum ire & redire in Ægyptum, quia Osee 11. 2. de populo Hebræorum, qui typus erat Christi, dicitur: *Ex Ægypto vocaui filium meum.* Itaque non nouum, neque mirum est, si Apostolus hic ex sensu allegorico argumentetur.

Valida est argumentatio ex sensu allegorico Scripturarum.

Et cvm itervm introdvcit primogenitvm in orbem terræ, dicit. Et adorent evm omnes angeli Dei.] Syrus, Erasm. Vatabl. & Adamus putant esse metathesin & traiectionem in voce *iterum*: sic enim vertunt, *& iterum cum introducit primogenitum*, quasi *iterum* tantùm significet nouam citationem, & nouum testimonium Scripturæ. Sed hoc est inuertere ordinem verborum sine necessitate, estque hæc traiectio satis dura & violenta. Vers. 6.

Hinc Secundò, alij sic exponunt, q.d. Christus futurus homo, & in carne nasciturus, primò angelis in eorum creatione præpositus fuit, iussiq; sunt angeli à Deo Christum hominem futurum adorare per fidem. *Et iterum*, id est secundò, iussi sunt eundem adorare, cùm reipsa fuit incarnatus & inductus in orbem. Verùm in creatione angelorū Christus homo non fuit inductus in orbem terræ, quod hic dicit Apostolus; sed tantùm angelorum menti obiectus, quomodo Antichristus menti nostræ obiicitur, dum eum futurum cogitamus, de quo tamen necdum dici potest, quòd sit inductus in orbē.

Angeli in sua creatione an Christum iussi adorare.

Tertiò,

Tertiò, S. Chrysost. Ambros. Theophyl. Oecumen. hîc & Cyrill. l. de Fide ad reginas sic explicant, vt Christus quà Deus dicatur primò inductus in orbem per æternam generationem: cùm enim genitus fuit à Patre, statim omnia impleuit spatia hæc, in quibus postea orbis hic, id est, cælum & terra creata sunt. *Iterum* verò siue secundò dicatur hîc Christus inductus in orbem, per incarnationē, cùm eum peperit B. Virgo. Hæc expositio ceteris iam dictis aptior, non tamen aptissima est; loquitur enim Apostolus toto hoc discursu de Christo, non Deo, sed homine, eumque vt hominem tam primò, quàm secundò in orbem inductum significat.

Primò Christus per incarnationem indu-ctus in orbem, secundò, per resurrectionem, vel per extremū iudicium.

Quartò ergo & aptissimè, primò inductus est Christus homo in orbem per incarnationem passibilis & mortalis; iterum verò siue secundò per resurrectionem à morte gloriosus & impassibilis inductus fuit. Vel potiùs iterum inducit, id est inducet. Deus Pater Christum in die iudicij tamquam iudicem, vt iudicet orbem: tuncque angeli omnes qui primò eum adorauerunt in natiuitate, iterum siue secundò eumdem publicè adorabunt in gloria. Tunc enim Pater quasi inaugurabit Filium, eūque mittet reipsa in possessionem totius orbis terrarum: nam hic versiculus, vt mox dicam, sumptus est ex psal. 96. qui agit de extremo iudicio, & maiestate Christi iudicis.

Ex qua Scriptura hunc locum sumpsit Paulus.

DICIT, ET ADORENT EVM OMNES ANGELI DEI. Putant aliqui citare Paulū hîc Deut. 32. 43. iuxta versionem Septuag. ita Theodor. Euthym. & Procopius in canticum Moysis, quod habetur Deut. 32. Verùm nihil tale ibi habent Hebræa & Latina. Vnde fortè in Septuag. hic versiculus ibidem aliunde irrepsit. Meliùs ergo alij passim censent hanc sententiam sumptam esse ex psal. 98. vbi in Hebræo est וְהִשְׁתַּחֲווּ לוֹ כָּל אֱלֹהִים *vehistachauu lo col elohim.* quod S. Hieron. vertit, *& adorate eum omnes dij*: clarius vertas, *& adorent eum omnes angeli.* *Elohim* enim non tantùm Deum, aut deos, sed & angelos significat, vt patebit cap. 2. vers. 7. Verùm potiùs in Hebræo videtur excidisse vox מַלְאֲכֵי *malache*, id est angeli. Sic enim legendum videtur וְהִשְׁתַּחֲווּ לוֹ כָּל מַלְאֲכֵי אֱלֹהִים *vehistachauu lo col malache elohim*, id est. *& adorate eū omnes angeli Dei.* Sic enim vertunt Sept. & ex iis Paulus hîc: nam illo versu ludit Psaltes in voce אֱלִילִים *elilim*, id est dij, siue idola & simulachra; & *Elohim*, id est Deus verus: opponit enim gloriantes in *elilim*, id est, idolis & simulacris (quos in die iudicij à Christo iudice confundi & pudefieri exoptat) hos inquam opponit angelis, qui adorant & gloriantur in *elohim*, id est Deo viuo & vero.

Elilim hebraicè idola, elohim Deum significat.

Nota, psal. 96. quem hîc citat Apostolus, describi, & quasi ad viuum depingi, tam iudicium extremum, quàm regnum & maiestatem Christi venientis ad iudicium cum nubibus, igne, terræmotu & fulminibus eum præcedentibus: vnde sic orditur, *Dominus regnauit*, id est. Messias siue Christus, olim in terra humilis, pauper, abiectus, mortique adiudicatus; iam verò post resurrectionem & ascensionem in cælo delitescens, in die iudicij toti mundo conspicuus & gloriosus apparebit; atque quasi rex in throno iudicij sedens regnabit: qua de causa *exultet terra, lætentur insulæ multæ*, omnes fideles & electi, totaq; Ecclesia lætetur & exultet. *Nubes & caligo in circuitu eius*, id est. Christus cum nube, & in nube fulgida & gloriosa considens peraget iudi-

A cium. *iustitia & iudicium correctio sedis eius.* Pro *correctio*, hebraicè מָכוֹן est *mechon*, id est, rectitudo & firmitas, siue, vt S. Hier. vertit, *firmamentum throni eius*, est *iustitia & æquitas*, *Ignis* (conflagrationis mundi) *ante ipsum præcedet*, *illuxerunt fulgura eius* (cum tonitruis, quasi tubis, iudicis maiestatē præeuntia) *orbi terræ*: *montes sicut cera fluxerunt à facie Domini, à facie Domini omnis terra*, scilicet concuti & fluere videbitur in hac commotione terræ, siue validissimo terræ motu, quæ ad tantam iudicis maiestatem quasi contremiscens tota moueri & è centro suo conuelli videbitur. *Confundantur* (à Christo iudice condemnentur) *omnes qui adorant sculptilia, & qui gloriātur in simulacris* (hebraicè in *elilim*) *suis. Adorate eum omnes angeli eius, audiuit & lætata est Sion*, id est, Ecclesia sanctorum & electorum.

Iudicij extremi descriptio ex Psal. 96.

B Ex adoratione ergo angelorum colligit Paulus Christum angelis esse præstantiorem, esseq; Deum ac Dei filium. Hinc patet Christum, quà homo (specificatiuè non reduplicatiuè) & iudex est, latria adorandum esse, æquè atq; Christus qua Deus est, ac consequenter in Eucharistia pari ratione Christum hominem præsentem latria colendum & adorandum esse; vti ex perpetuo Ecclesiæ vsu definit Concil. Trident. sess. 13. cap. 5. & can. 6. Hoc ergo loco, alijsque hoc c. planè hæreseos conuincuntur Arriani. Dauid enim illo psal. 96. loquitur de vero Deo Israel. aitque eum ab angelis adorari: atqui hîc est Filius, purà Christus. vti hic explicat Paulus: ergo Christus est verus Deus Israel ab angelis adorandus.

Ex adoratione angelorum, Christus colligitur præstantior angelis.

ET AD ANGELOS (id est angelis: hoc enim sæpè significat Hebræum אֶל *el*, id est ad; capitur enim אֶל *el* pro עַל *al*, id est super, de) QVIDEM DICIT VERS. 7.
C QVI FACIT ANGELOS SVOS SPIRITVS, ET MINISTROS SVOS FLAMMAM IGNIS] Pro ministros Tertull. l. 2. cōtra Marcionem c. 8. legit, *apparitores.* Citat Apostolus psal. 103. 4 vbi Hebræi & Caluinus, imò Vatabl. & Iansenius, per *spiritus*, intelligunt ventos; per *flammam ignis*, fulgura: sicq; explicant: qui *spiritus*, id est ventos, & *flammā ignis*, id est fulgura, *facit suos angelos*, id est. nuntios & ministros iræ, id est, vindictæ suæ, de ventis enim immediatè antè locutus fuerat Psaltes, dicens. *Qui ambulas super pennas ventorum.* Sed hic sensus repugnat versioni Septuag. & S. Paulo hîc, ipsaque verba inuertit, quia prædicatum, scilicet *spiritus*, facit subiectum; & subiectum, scilicet *angelos*, facit esse prædicatū. Nam τὸ *angelos* esse subiectum, patet, tū ex ordine verborum, tum ex versione Septuaginta, qui illi quasi subiecto præfigunt articulum, dū vertunt. ὁ
D ποιῶν τοὺς ἀγγέλους αὐτοῦ πνεύματα, id est *qui facit angelos suos spiritus.* Vbi articulus τοὺς designat ἀγγέλους esse subiectum, & πνεύματα quod caret articulo, esse prædicatum. Sic v. seq. vbi dicitur, *virga æquitatis, virga regni tui*, ex articulo Græco τῆς βασιλείας patet, τὸ *virga regni* esse subiectum, huncque esse sensum: Virga, siue sceptrum, regni tui, est virga siue sceptrum æquitatis. Sic Ioan. 1. 1. vbi dicitur, *Deus erat Verbum*, *Verbum* est subiectum, quia habet articulum; *Deus* est prædicatum, quia caret articulo: sic enim græcè est. θεὸς ἦν ὁ λόγος, q. d. Ipsum Verbum erat Deus. Sic passim alibi subiectū denotatur articulo, quo prædicatū caret. Cùm ergo angelis hic addatur articulus, patet angelos hic esse subiectum, non autem prædicatum. Repugnat quoque hic sensus S. Paulo: nam ipse hunc versum psalmi intelligit non de ventis, sed de angelis: si enim

Per spiritus non intelliguntur venti, sed angeli.

Articulus indicat subiectum, quo prædicatum caret in Græco.

si enim de ventis intelligendus esset, nullo modo, A neque litteraliter, neque allegoricè posset intelligi de angelis. Venti enim ad litteram non sunt angeli, neq; allegoricè significant angelos, vt patet. Nec mirum est Psaltem à ventis salire ad angelos, quia illo psalm. 103. omnes creaturas ad Dei laudem & encomium, in medium adducit, & venti similitudinem quamdam habent cùm angelis, ac symbolicè angelos repraesentant.

Genuinus sensus illius loci: qui facit angelos suos spiritus, &c.

Meliùs ergo Secundò, alij cum S. Gregorio homil. 34. in Euang. de angelis hunc versum explicant hoc modo: qui, scilicet Deus, eos qui natura sunt spiritus, facit angelos, id est, nuntios suos; sed hi quoque inuertunt ordinem verborum, & ipsum subiectum faciunt praedicatum.

Dico ergo Tertiò, Sensus planus & genuinus est hic: *Qui*, scilicet Deus, *facit angelos suos* veloces & subtiles, quasi spiritus, id est, quasi ventos: rursum eosdem, angelos, qui sunt ministri sui, Deus facit esse quasi *flammam ignis*, id est, efficacissimae & quasi igneae naturae. Vnde Chaldaeus vertit, *qui facit nun-* B *tios suos veloces sicut spiritus, & ministros suos fortes sicut ignis*. Per hebraismum enim vsitatum intelligitur nota similitudinis, *sicut: spiritus* enim, id est sicuti spiritus, *& flammam ignis*, id est sicut flammã ignis. Deniq; Maldon. in Notis manusc. sic explicat; *qui facit angelos suos spiritus*, &c. id est, qui vtitur angelorum suorum ministerio ad excitandos ventos, & emittenda fulmina.

Paulus hic ex Hebraeo illustratur.

Nota Primò. Per *spiritus* potest accipi spiritualis natura: sic enim Deus, anima, & angeli dicuntur esse *spiritus*, id est, spiritualis naturae; aptiùs tamen Hebraeum רוחות *ruchot*, id est spiritus, hîc significat ventos. Sicut enim Psaltes angelos comparat flammae, ita & ventis.

Nota Secundò. Pro *flammam ignis*, hebraicè est אש להט *es lohet*, id est, ignem flammantem & flagrantem, quomodo legit S. Aug. &, vt noster Interpres vertit psalm. 103. *vrentem*; Septuag. ex editione Caraffae vertunt, πῦρ φλέγον, id est, ignem ardentem; vel, vt alia, putà Regia, exemplaria habent, πυρὸς φλόγα, id est *flammã ignis*; Aquila vertit, πῦρ λάβρον, id est, *ignem impetuosum*, vehementem, voracem; Symmachus, πυρίνην φλόγα id est, *igneam flammam*; Romanum Psalterium, *ignem lucentem*. Quae omnia significant angelos parem, imò longè maiorem habere agilitatem, ignitionem, feruorem, vim penetrandi, actiuitatem, & acumen circa diuinum desiderium & ministerium: rursum maiorem, magisque sursum ferentem ab omni materiali substantia puritatem, quàm habeat ignis & flamma, inquit Damascen. l. 2. de Fide c. 3. Sic & Theodor. & Euthym. vide S. Dionys. de Caelesti hierarchia c. 15.

Angelorum vis, agilitas, actiuitas, subtilitas.

Apostoli sunt angeli, & spiritus, & ignis vrens.

Tropol. S. August. & Arnobius in psal. 103. *Angeli*, id est, legati & nuntij Dei, sunt Apostoli & viri Apostolici: hos fecit Christus esse *spiritus*, cùm dixit. *Accipite Spiritum sanctum. Euntes in mundũ vniversũ praedicate Euangelium omni creaturae.* Eosdẽ fecit esse ignem vrentẽ, cùm in Pentecoste misit in eos Spiritum sanctum in specie linguarum ignearum, qui cor & linguam eorum igniret. *Nisi enim ardeat minister praedicans, non accendit eum cui praedicat*, inquit S. August. tuncque simul, vt habet Psaltes, *fundauit terram*, id est, terrenas hominum mentes, *in stabilitate* suae gratiae & charitatis. Hinc, vt inquit S. Hieron. ibidem, ideo Deus fecit angelos suos propriè dictos spiritus, vt scil. inspirent tum Apostolis, tum aliis hominibus facere Dei voluntatem, in eaque perficienda esse agiles & expeditos. Sic eosdem angelos fecit esse quasi ignem vrentem, vt omnes homines amore diuino succendant & inflamment.

VERS. 8.

AD FILIVM (de Filio, & simul ad ipsum Filium) AVTEM (supple, dicit Deus psalm. 44.) THRONVS TVVS DEVS IN SAECVLVM SAECVLI: VIRGA AEQVITATIS, VIRGA REGNI TVI) Est antithesis, q. d. Deus de angelis loquitur quasi de ministris & nuntiis suis; de Filio verò loquitur quasi de Deo & domino angelorum, rerumque omnium: ergo Christus longè angelos transscendit.

Insulsa Erasmi dubitatio circa hunc locum: sedes tua Deus in saeculum saeculi.

Nota. Dubitat hîc Erasmus, an τὸ *Deus*, sit nominatiui casus, an vocatiui. *Incertum est*, inquit, *an hic sit sensus, O Deus, sedes tua est in saeculũ saeculi: an hic, Ipse Deus est tibi thronus in saeculũ saeculi.* Verùm certum est, τὸ *Deus* esse vocatiui casus: nam Aquila & Symmach. vertunt, ὦ Θεὲ. Rursum ineptus & insulsus esset sensus, si caperetur in nominatiuo; quis enim erit sensus si quis sic interpretetur? Sedes tua, ô Christe, est ipse Deus. Deus enim non est sedes, sed sedens in sede siue throno, & Christus non sedet in Patre, sed ad dexteram Patris. Rursum deitas non est sedes humanitatis, sed potiùs è contrario; humanitas est sedes, imò scabellum deitatis. Certum ergo est hunc esse sensum: O Deus, id est ô Fili, qui es verus Deus, thronus tuus regius & diuinus aeternus est, rex es aeternus, regnum & solium habes aeternum.

Psal 44. non est epithalamium Salomonis & filiae Pharaonis sed Christi & Ecclesiae.

Nota Secundò. Aliqui Rabbini cum Vatablo putant psal. 44. quem hîc citat Paulus, esse epithalamium Salomonis & filiae Pharaonis, adeoque de Salomone dici, *Thronus tuus Deus in saeculum saeculi*, id est, ait Vatabl. tu, ô Salomon, es Deus (hebraicè C *elohim*) id est, princeps & gubernator populi Israelitici, tuusque thronus, principatus, & regnum erit aeternum, quia per posteros semper propagabitur. Sed hoc omnes alij, etiam doctores Rabbini, refellunt: certum enim est ex ipsis psalmi verbis tam augustis, non esse epithalamium Salomonis, seu Christi & Ecclesiae: nam regnum Salomonis absolutè non fuit aeternum, quod tamen de regno Christi hîc asseritur: licet enim *saeculum* nõ semper absolutam aeternitatem significet, eam tamen semper significat cùm geminatur, id est, cùm dicitur, *In saeculum saeculi*, vel *in saecula saeculorũ*: vel, vt hîc in Hebraico dicunt amplificationis causa, לעולם ועד *leolam vaed*, id est in aeternum, & vltra. Rursum licet Hebraicum *elohim* subinde principem & iudicem significet, tamen Graecum ὁ Θεὸς in singulari tantùm dicitur de Deo vno & vero. vnde sequitur haec non posse Salomoni conuenire, sed tantùm Christo, eumque verè esse Deum.

Saeculum cùm geminatur, absolutam aeternitatem significat.

D VIRGA AEQVITATIS, VIRGA REGNI TVI] *Virga*, id est sceptrum; hebraicè enim est שבט *scebet*: sceptrum enim regis olim erat virga seu baculus pastoralis, sicut enim pastores sua virga regunt & dirigunt oues, ita rex suo sceptro & potestate regia subditos quasi oues dirigere debet. Vnde Homerus regem Agamemnonem vocat ποιμένα λαῶν, id est *pastorem populorum*.

Virga sceptrum significat, & pastorem principem.

Secundò, pro *aequitatis* hebraicè est מישר *misor*, id est rectitudinis, iustitiae, aequitatis.

Tertiò, *virga regni tui* hîc est subiectum: habet enim in Graeco duplicem articulũ, ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου: praedicatũ verò est, *virga aequitatis*, quod caret articulo, q. d. Virga, id est, sceptrum regni tui, ô Christe, aequissimum est, id est, regnum tuum recti-

ctitudine, iustitia: æquitate & sanctitate plenissimum est, rectissimè & æquissimè iudices, iustos promouens & præmians, impios verò puniens & condemnans; quod maximè patefacies in die iudicij. ita Euseb. Cyrill. Basil. in Catena Græcorum ad psal. 44.

Vers. 9. Dilexisti iustitiam, et odisti iniquitatem] Explicat hîc verbis clarioribus, quomodo *virga regni Christi sit virga æquitatis*, quia scilicet Christus in regimine suo diligit iustitiam & iustos, odit verò punitque iniquitatem & iniquos.

Nomen Deus repetitur per auxesin. Propterea vnxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis] Nota Repetit nomen *Deus* ad auxesim, dicēs, *Deus, Deus tuus*, scilicet Deus Pater, videtur enim vtrobique Deus esse nominatiui casus, & ad Patrem pertinere. Potest tamen cum Eusebio lib. 4. Demonst. c. 15. & D. Hieron. ad Principiam, *Deus* priore loco accipi in vocatiuo casu, posteriore in nominatiuo, q. d. Vnxit te, ô Deus, id est, ô Fili, Deus Pater. Sed prior sensus est planior. Christus enim quà homo, non quà Deus, vnctus est.

Quæres, quodnam sit hoc *oleum exultationis*, quo vnctus est Christus? Respondeo Primò, esse oleum gratiæ, quæ lætificat animam.

Oleum exultationis, oleum gratiæ & virtutis, effectus. Pro quo Nota, vngi à Deo oleo est participem fieri virtutis Dei omnia valentis, omnia bona præstantis, omnia penetrantis instar olei. Oleum enim lumen auget, fessos subleuat, labores lenit, hilares facit, nitidos & splendidos; idemque præstat gratia & virtus diuina, inquit Eusebius loco citato. Hinc reges, Prophetæ & sacerdotes oleo vngebantur, vt significaretur eos Dei virtute imbui, hoc fine, vt eamdem in populum diffunderent, sicut oleum se diffundit, omniaque penetrat & imbuit, indeque Christi, id est vncti, sunt dicti. Psal. 104. 15. *Nolite tangere christos meos, & in Prophetis meis nolite malignari.* & significat. id est: de more enim Psaltes posteriore hemistichio explicat prius, *tangere* enim *christos* Dei non est aliud quàm *in Prophetis malignari*. Inde per excellentiam Redemptor noster dictus est hebraicè משיח *Masciach*, siue Messias, græcè Χριστὸς, latinè Vnctus: vnde & punicè *messe* (ab Hebræo משחה *maschacha*) significat vngere: ait S. August. tract. 15. in Ioan. Prophetæ itaq; sunt Christi Dei, id est, vncti & imbuti à Deo dono prophetiæ. Nomen ergo Iesu est proprium huius hominis qui dicitur Iesus Christus, sicut meum nomen proprium est Cornelius: nomen verò Christi non est proprium, sed appellatiuum, estque nomen dignitatis & officij. Quare S. Petrus hoc oleum quo vnctus est Christus, explicans Act. 10. 38. ait: *Vnxit eum Deus Spiritu sancto & virtute.* *Oleum* ergo hoc *exultationis* est Spiritus sanctus, & virtus diuina quæ animam mirè lætificat, per quam Christus homo vnctus est in summum regem, prophetam, sacerdotem, & iudicem omnium hominum, idque in primo incarnationis suæ instanti.

Christus vnctus, quando & quomodo & in quales tantos.

Huius olei, vnctionis, & nominis Christi symbolum & portentum, quod contigit sub Christi natiuitatem, narrat Paulus Orosius lib. 6. c. 17. & 19. *In diebus*, inquit, *illis* (Augusti Cæsaris) *fons olei largissimus de taberna meritoria per totum diem fluxit; quo signo quid euidentius quàm in diebus Cæsaris toto orbe regnantis futura Christi natiuitas declarata est? Christus enim lingua gentis, in qua & ex qua natus est, Vnctus interpretatur.*

A In hoc sensu iam allato vox *propterea* non causam meritoriam, sed finalem significat; vnde hebraicè est על כן *al ken*, id est, vt Aquila vertit, *super hoc*. q. d. Ad hunc finem vnxit te, ô Christe. Deus Pater oleo hoc exultationis, vt scilicet diligeres iustitiam, odires iniquitatem, itaque haberes virgam & regnum æquitatis ac thronum perpetuum. ita D. Thom. & alij.

Oleum exultationis est oleum gloriæ. Respondeo Secundò, aptiùs & meliùs *oleum exultationis* hic vocari oleum, id est copiam & præstantiam, non gratiæ, sed gloriæ, quam per suam iustitiam & sanctitatem meritus & adeptus est Christus. q. d. Gloriam corporis & famæ, nominisque tui celebritatem, vt ab omnibus agnoscaris & colaris, quasi saluator mundi, meruisti ô Christe, ex eo, quia scilicet dilexisti iustitiam; vtque iustitiæ B diuinæ satisfaceres, humiliasti te obediens factus vsque ad mortem crucis. ita S. Hieron. suprà, & Iansen. in psal. 44. Hunc sensum esse aptiorem & simpliciorem, patet Primò, quia agit tam Psaltes, quam Paulus de throno regni: hunc enim adeptus est Christus, non in incarnatione, quando vnctus est oleo gratiæ, sed in resurrectione, quando vnctus est oleo gloriæ.

Secundò, quia oleum gloriæ propriè est *oleum exultationis*, quod accepit Christus propter meritum iustitiæ suæ, hoc enim propriè significat vox *propterea*.

Socij, participes & amici Christi. Præ participibus tuis] Hebraicè מחבריך *mechabrecha*, id est præ socijs: & vt Aquila vertit, *amicis tuis*. Socios & amicos Christi vocat Apostolos, omnesque Sanctos, qui vti filiationem & gratiam, ita & regnum & gloriam Christi à Christo C ipso participant, dum ab eo in filios, imò in fratres adoptantur, ac regni sui cælestis heredes efficiuntur. Alludit Dauid ad suam vnctionem, qua præ fratribus suis omnibus, licet natu maioribus, & secundùm speciem & apparentiam magis idoneis, ipse licet omnium minimus, & in speciem abiectissimus, à Samuele electus & vnctus fuit in regem, 1. Reg. 16 7. & seqq. Pari enim modo Christus pauper, ignobilis, & in speciem abiectus, omnibus Prophetis, Patriarchis, Apostolis prælatus fuit, & præ omnibus ita vnctus oleo gratiæ & gloriæ, vt omnes ab eo oleum hoc accipere & participare debeant. Hinc à Christo vocamur Christiani, id est, ab vncto vncti. Hinc quoque gratia Christi nobis infusa vocatur vnctio, 1. Ioan. 2. 27. Hac de causa dixit S. Ioan. c. 3 v. 34. quòd Christus nō accepit *spiritum ad mensu-* D *ram*; vt scilicet omnibus hominibus tamquam socijs, consortibus & participibus suis, etiamsi illi infiniti forent, partem aliquam & mensuram immensi sui spiritus communicaret: fuit enim hic spiritus & gratia Christo quasi connaturalis, & quodammodo infinita. Vnde S. Basilius in Catena Græcorum in psal. 44. hunc versum sic explicat: *Dilexisti iustitiam præ participibus tuis. Ceteri*, inquit, *homines labore & exercitio bona faciunt, & à malo se auertunt, tibi verò ô Christe, insita est à natura* (ex vi vnionis humanæ cum Verbo) *ad bonum propensio, & à malo seiunctio atque auersio.*

Gratia infusa vocatur vnctio.

Hos omnes versus tam fusè ex psal. 44. citat Apostolus, vt animet Hebræos ad constantiam in fide Christi, & ad tolerantiam persecutionum. q. d. Tolerate viriliter aduersa quæque, ô Hebræi, quia Christus iudex æquissimus breui vos gloriæ suæ, regni & lætitiæ consortes efficiet: persecutores verò vestros æternis ignibus addicet. Nam, vt dixi,

verius

verius est Apostolum loqui de vnctione gloriæ, non gratiæ, licet illa hanc præsupponat.

VERS. 10. ET, TV IN PRINCIPIO DOMINE TERRAM FVNDASTI] Citat psalm. 101. quo sicuti ad litteram orat Psaltes, vt Sion & templum à Chaldæis exusta reædificentur; ita allegoricè & magis obsecrat, Ecclesiam veterem labantem, peccatis & miserijs obrutam à Christo liberatore instaurari, & in nouam, putà Christianam, ædificari & transformari, vt patet, v. 14. 16. 23. Dicit ergo *tu*, sc. ô Messia, *in principio*, heb. לְפָנִים *lephanim*, id est iam antè, iam pridem, scilicet, à mundi & temporis exordio, *terram fundasti*, græcè ἐθεμελίωσας, id est, terræ fundamenta posuisti, hoc est, à primis fundamentis terram fecisti, & simul eam firmam & stabilem fundasti.

Litteralis sensus psalmi 101.

VERS. 11. OPERA MANVVM TVARVM (id est potentiæ tuæ, quam homo solet per manus ostendere, dum ijs agit & operatur) SVNT CÆLI: IPSI PERIBVNT] non quoad essentiam & formam externam & accidentalem, quia nimirum quasi vestimentum immutabuntur vt sequitur.

Cæli quomodo peribunt, cùm sint æterni.

TV AVTEM PERMANEBIS] idem, æternus & immutabilis. Noster legit διαμενεῖς, per accentum circumflexum, id est permanebis: hebraicè enim est futurum תַּעֲמֹד *taamod*, iam legunt per accentum acutum διαμένεις, id est permanes.

ET OMNES (cæli) VT VESTIMENTVM VETERASCENT] suo motu & continua agitatione ac mutatione, quasi consenescent; vt videantur veterascere, sicut vestimentum nouum quod deteritur & veterascit.

VERS. 12. ET VELVT AMICTVM MVTABIS EOS, ET MVTABVNTVR] Hebraicè תַּחֲלִיפֵם *tachaliphem*, id est mutabis eos. Vnde in Græco legendū est ἀλλάξεις, Chrysost. tamen & alij legunt ἑλίξεις, id est, inuolues vel inuertes eos, sed eòdem redit sensus: vult enim dicere, quòd Christus saluator Sionis in die iudicij, vt homines beatos, ita & cælos à priori vanitate & seruitute alterationis & mutationis, cui post originale hominis peccatum subiecti fuerunt, liberabit (vt ait Apostolus Rom. 8. 21.) eosque inuertet & immutabit in nouam lucem, stabilitatem & gloriam, sicut solet vestis inuerti & immutari, dum exterior eius facies detrita inuertitur, fitque interior, & interior facies fit exterior, ita vt vestis inuersa noua esse videatur. ita Chrysost. Theophyl. & alij. q. d. Apostolus: Ita pariter, ô Hebræi, Christus vos vestraque corpora, quæ iam pro fide Christi fame, siti, exilio vexantur, consumuntur & veterascunt, inuertet, facietque corpora splendida, gloriosa, immortalia in resurrectione.

Cæli quomodo mutabuntur & innouabuntur post iudicij diem.

VERS. 13. AD QVEM AVTEM ANGELORVM DIXIT ALIQVANDO, SEDE A DEXTRIS MEIS] Citat Paulus psal. 109. quo Psaltes canit non Abrahæ, nec Dauidis, nec Ezechiæ, vt Iudæi volunt, sed Christi ante luciferum geniti regnum, quod per resurrectionem & ascensionem in cælo & in terra obtinuit, quoq; ex Sion, id est ex Ecclesiâ, quæ in Sione & in Ierusalem cœpit, regnare, & regnum Ecclesiæ suæ propagare in omnes gentes perrexit, & pergit, donec suos hostes, scilicet omnes impios, conterat in die iudicij. Dicit ergo Dauid: *Dixit Dominus*: scilicet Deus Pater, *Domino meo*, hebraicè לַאדֹנִי *ladoni*, in singulari, Christo scilicet, non tam Deo (sic enim in plurali dicendum fuisset לַאדֹנָי *ladonai*) quàm homini, qui titulo tam vnionis hypostaticæ, quàm redemptionis & saluationis, omnium hominum,

Sensus psalmi 109.

Christus est omnium dominus,

A ac consequenter meus, id est Dauidis est dominus: Dixit inquam Christo, cum triumpho ascendenti in cælum, *Sede à dextris meis*, id est, sede mihi proximus, consors esto honoris & regni mei, in summa mea gloria mecum regna. Vide de hac sessione dicta Coloss. 3. 1.

& quibus titulis.

QVOAD VSQVE PONAM INIMICOS TVOS SCABELLVM PEDVM TVORVM] Id est, vsque ad finem seculi, & iudicium generale, in quo omnes tam dæmones quàm tyrannos & homines impios, qui te Christe, tuosque Christianos vexant hîc & lacessunt, planè tibi subijciam. Addit hoc Apostolus, vt meminerint Hebræi, si in fide Christi persistant, se in die iudicij cum Christo suos persecutores iudicaturos, & quasi scabellum calcaturos & condemnaturos.

B Nota. Vox *donec*, nec significat Christum eousque, scilicet ad diem iudicij tantùm, sessurum ad dexteram Dei, quasi postea non sit sessurus: imò verò potiùs contrarium innuit, scilicet quòd tunc Christus, vtpote planè de hostibus suis triumphans, plenissimè & pacatissimè sedere & regnare incipiet. Sic Matth. 1. 25. dicitur, quòd Ioseph non cognouit Mariam, donec peperit Christum, vbi *donec* significat, quid factum sit ante partum, non autem quid factum sit post partum: tantùm enim voluit Matthæus asserere rem miram & naturaliter incredibilem, scilicet, Christi conceptionem sine patre, eò quòd mater eius virum non cognouerit, *donec*, id est, vsque ad partum. ita S. Hieron. & alij contra Heluidium.

Particula donec quid antè factum sit indicat, non quod postea.

NONNE OMNES (angeli) SVNT ADMINISTRATORII SPIRITVS, IN MINISTERIVM MISSI PROPTER EOS QVI HEREDITATEM CAPIENT SALVTIS?] Vox *nonne*, non tam interrogat, quàm planè C asserit: interrogatione enim vtuntur Hebræi, quando rem magis stabilire & asseuerare volunt. q. d. Angeli non sedent ad dexteram Christi, vti Christus, quia ipsorum est ministrare Deo, & mitti ad salutem hominum procurandam, itaque subseruire Christo. VERS. 14.

Nota. Angeli non dicuntur hîc, nec dicendi sunt ministri hominum, sed ministri & nuntij Dei ad homines, & propter hominum salutem. Vocat ergo hic Paulus angelos Dei administratores, id est officiales, qui aulam Dei, id est mundum hunc, & res humanas pro Deo administrant; ita tamen vt in quauis sua administratione & missione à Deo nunquam recedant, sed semper eius visione fruantur, sintque beati. *Angeli eorum*, inquit Christus Matth. 18. 10. *semper vident faciem Patris.*

Angeli ministri Dei.

D Nota. Secundò, Pro *missi*, græcè est ἀποστελλόμενα, id est qui mittuntur, scilicet etiamnum & quotidie, non quasi omnes actu mittantur, cùm sint innumerabiles, sed quòd destinati & præstò sint ad Dei nutum, vt mittantur & eant, quandocumque & quocumque Deo placuerit.

Nota Tertiò, angelos mitti *propter eos qui hereditatem capient salutis*, id est, propter eos qui saluandi sunt, non quasi reprobi angelorum auxilio destituti sint, aut angeli non mittantur ad omnes omnino homines, etiam eos qui ob peccata sua damnandi sunt: contrarium enim constat ex communi Ecclesiæ sensu, quo sentit & docet, ad omnes omnino homines, adeoq; ad quemlibet reprobum, dum nascitur, à Deo destinari angelum Custodem. Sed quòd fructus ministerij angelorum maximè pateat & appareat in ijs qui salui fiunt, & quos angeli de fa-

Angeli etiam mittuntur ad reprobos.

cto ad salutem perducunt, quodque ministerium angelorum efficax non sit, & suum effectum, id est salutem non sortiatur, nisi in ijs qui angelos audiendo, ijsque obediendo salui fiunt: in reprobis enim inefficax est omne angelorum ministerium, omnisq; eorum labor & cura perditur. Rursum hisce verbis significatur finis & terminus ministerij angelorum esse hic, vt scilicet homines perducant ad salutem. Vltimum enim angelorum officium est animas sanctas ducere in cælum.

Angeli ducunt animas in cælum.

Ita anima Lazari ab angelis deportata est in cælum, Lucæ 16. Ita S. Antonius teste S. Hiero. vidit animam S. Pauli primi Eremitæ ab angelis ferri in cælum. Sic animam S. Martini angeli tulerunt in cælum, vti vidit S. Seuerinus Episcopus Coloniensis. Sic apud S. Grego. lib. 4. Dialog. 14 S. Seruulus in morte audiuit melodiam angelorum se ad cælum inuitantium. Et S. Romula moriente, ante ostium eius auditi sunt duo cælestes psallentiū chori. Sic & S. Benedictus vidit animam Germani Episcopi Capuani, in sphæra ignea ab angelis ferri in cælum. Sic S. Magdalena quotidie septies ab angelis eleuabatur in cælum, audiebatque eorum cælestem musicam: nō dubium quin & in morte ab eisdem eleuata eamdem audierit. Sic & S. Catharinæ corpus ab angelis in Sina, anima in cælum translata est. Sic angeli S. Agathæ non tantùm animam, sed & corpus curarunt: post martyrium enim hoc ei epitaphium posuerunt: *Mentem sanctam & spontaneam. Deo honorem. & patriæ liberationem.*

Quid debemus angelis custodibus.

Quare meritò S. Bern. ser. 11. in psal. *Qui habitat: Angelo*, inquit, *nostro debemus reuerentiā pro præsentia, deuotionem pro beneuolentia, fiduciam pro custodia. Caute ambula, vt scilicet, cui adsunt angeli (sicut eis mandatum est) in omnibus vijs tuis, in quouis diuersorio in quouis angulo, angelō tuo reuerentiam habe: tūne audeas illo præsente, quod vidente me nō auderes?* Idem serm. 2. in Vigilia Natiuit. Domin. *Quantum putatis desiderant ciues cælestes instaurari ciuitatis suæ ruinas? Quomodo discurrunt medij inter nos & Deum, fidelissimè portantes ad eum gemitus nostros, & ipsius nobis gratiam deuotissimè reportantes? Planè non dedignabuntur vt simus eorum socij, quorum facti sunt iam ministri. Nónne enim omnes administratorij sunt spiritus? &c. Festinemus, obsecro, dilectissimi, festinemus, tota nos multitudo curiæ cælestis expectat. Exultare angelos fecimus, quando conuersi sumus ad pœnitentiam: proficiamus & festinemus complere de nobis eorum lætitiā. Væ tibi quicumque es qui deliberas redire ad lutum, reuerti ad vomitum. Putásne placatos habebis in iudicio, quos tanto & tam sperato priuare vis gaudio.*

Angelos assistentes non mitti censet S. Dionys.

Quæritur hîc, an omnes omnino angeli mittantur à Deo in ministerium? Negat S. Dionys. Cælestis hierarch. c. 8. & 13. & ex eo Greg. hom. 14. in Euang. Ansel. hîc, D. Tho. 1. p. q. 112. a. 4. Hi enim docēt angelos alios esse assistentes, qui scilicet semper Deo assistunt & numquam mittuntur, & tales esse quatuor supremos ordines, scilicet Seraphim, Cherubim, Thronos & Dominationes. Alios esse ministrantes, qui sc. mittuntur ad omne ministeriū, & tales esse reliquos quinque ordines inferiores. Probat hoc S. Dion. ex Dan. 7. 10. vbi dicitur: *Millia milliū ministrabāt ei, & decies millies centena millia assistebant ei.* Ecce hic distinguit Daniel angelos assistentes à ministrantibus, dicitq; illos his longè esse plures, scilicet ministrantes esse aliquot milliones, mille enim millia est millio; assistentes verò esse decies millies centena millia, quæ efficiunt mille milliones; millio enim sunt decies centena millia.

Angeli ministrantes mittuntur.

Secundò, quia hoc exigit rectus ordo naturæ & gratiæ, vt angeli superiores illuminent inferiores, inferiores verò exequantur id quod per superiorum illuminationem Deum velle fieri didicerunt.

Verùm probabilior est contraria sententia, scilicet omnes omnino angelos à Deo mitti: id enim clarè hîc dicit Apostolus. Respondet D. Thom. dupliciter. Primò, Apostolum non loqui de omnibus omnino angelis, sed ijs tantùm qui Hebræis legem dederant; ijs enim præfert Christum; vt probet legem Christi præstantiorem esse lege veteri. Sed hoc non satisfacit, dubium enim est ex quo ordine fuerit angelus, qui dedit legem Hebræis: imò multi etiam Catholici censent eum non fuisse ex ordine Angelorum, sed fuisse ex ordine Seraphim, scilicet fuisse Michaelem: hic enim est Hebræorum princeps, vt dicitur Daniel. 10. v. vlt. Si Michael, qui summus est ex assistentibus, mittitur, ergo omnes alij eo inferiores mittuntur.

Omnes angelos mitti verum est.

Secundò, Apostolus probat hîc Christum esse Deum, ex eo quòd omnibus omnino angelis sit superior, quodque ab omnibus angelis adorandus sit: ergo angelos omnes, etiam Cherubim & Seraphim, hoc loco intelligit.

Tertiò, quia pari modo Apostolus Ephes. 1. 21. & Coloss. 1. 16. Christum præfert omnibus omnino angelis, etiam Thronis & Dominationibus.

Respondet Secundò, S. Thomas, omnes omnino angelos mitti, sed assistentes interiùs tantum, vt scilicet illuminent inferiores; ministrāntes verò mitti exteriùs, vt iussa exequantur. Sed & hoc subtiliùs, quàm solidiùs dicitur: nam mitti in ministerium, absolutè est mitti exteriùs ad exequendam Dei voluntatem.

Omnes angeli non tantùm interiùs, sed etiam exteriùs mittuntur.

Secundo, quia Isaiæ 6. 6. dicitur vnus de Seraphim, qui supremus est ordo missus ad Isaiam. Respondet S. Dionys. illum ex inferiori angelorum ordine fuisse, dici tamen Seraphim, vel quia ab aliquo Seraphim erat missus, vel ratione officij, quia scilicet mittebatur vt ignito calculo vreret labia Isaiæ, eiusq; peccata consumeret. Sed cū nihil cogat nos recedere à proprietate verborum, videtur hîc verus Seraphim accipiendus æquè vt alibi accipiuntur veri Angeli, veri Throni & Dominationes: præsertim cùm nusquam alibi in Scriptura reperiantur & nominentur Seraphim. Si enim nullus Seraph. volauit ad Isaiam, sed aliū inferiorem misit qui volaret: quomodo ipsemet Seraph manens in cælo, volasse ad Isaiam dici potuit? Quare propriè per Seraphim intelligunt angelum ordinis Seraphini S. Cyrill. Basil. Hieron. Chrysost. Procop. & alij in Isaiæ c. 6.

Seraphim missus est Isaiæ 6.

Tertiò, Gen. 3. 24. missus est Cherubim, qui secundi est ordinis, ad custodiendum paradisum.

Quartò, quia Daniel. 10. v. 13. & 21. missus fuit Michael, quem multi docent esse primum angelorum & custodem Ecclesiæ, vti olim fuit Synagogæ: vnde Ecclesia vocat eum primatem cælestis exercitus.

Genes. 3. missus est Cherubim item Michael missus est Daniel. 12.

Quintò, quia Matth. 25. 31. omnes angeli venturi dicuntur cum Filio hominis ad iudicium, videlicet ministerij causa, sicut & valdè probabile est Christo in cælum ascendenti omnes angelos honoris causa occurrisse. Denique si ipse Dei filius non per angelos, sed per se à Patre missus est legatus ad homines; quidni per se mittantur & Seraphini?

Ad S. Dionysium respondeo, eum non asserere suam sententiam, sed tantùm, vt probabilem proponere

ponere(idem facit S.Gregor. qui fatetur hac in re A nihil certo dici posse)fundamentum verò illius nõ vrget.Nam multi negant Daniel.7.distingui angelos assistentes à ministrantibus, dicentes eosdem esse ministrantes& assistêtes;sed copiæ causa à Daniele eosdem nunc assistentes, mox ministrantes vocari.Nam Apoc.7.v.11.& 3.Reg.vlt.v.19.omnes omnino angeli stare siue assistere dicuntur coram Deo:vnde & Ecclesia orat dicens. *Da Domine, vt à quibus tibi ministrãtibus in cælo semper assistitur, ab his in terra vita nostra muniatur.* quod sumptum videtur ex Matth.18.vbi dicitur. *Angeli eorũ semper vident faciẽ Patris mei, qui in cælis est.* Sed esto, distinguat eos Daniel, inde tamen non sequitur assistentes numquã mitti: dicuntur enim assistentes quòd rarius mittantur, & ferè semper Deo assistant. Id patet: nam eodem cap. Daniel ait se accessisse ad vnum ex assistentibus,&ab eo edoctum esse interpretationem sermonum. Raphael quoque, qui missus fuit ad Tobiam, dicit se esse *vnum ex septem qui astant ante Deũ*, Tobiæ 12.15. Sic & Gabriel missus ad Zachariam: *Ego, inquit, sum Gabriel qui asto ante Deum, & missus sum loqui ad te*, Luc.1.19.

Iidem sunt angeli assistentes & ministrantes

Assistentes varius mittuntur.

Raphael & Gabriel missi.

Ad secundam obiectionem Respondeo, illum esse communem diuinæ prouidentiæ ordinem, vt sua decreta reuelet superioribus angelis, qui ea significent inferioribus, vt ipsi illa exequantur. Cuius rei exẽpla sunt Zach.2.3.Dan.8.16.Apoc.7.2.

Deus illuminat inferiores angelos per superiores.

B

Verùm hoc non obstat, quin Deus iustas ob causas sibi notas, subinde hunc ordinem mutet, & aliquem è superioribus mittat, qui per se iussa Dei exequatur, vti iam vidimus Seraphim missum esse ad Isaiam, Cherubim ad paradisum, Michaelem ad Danielem, & ad Iudæos. Superiores ergo, siue assistentes angeli, rariùs quidem, sed aliquando tamen mittuntur. *Omnes enim sunt administratorij spiritus in ministerium missi.* Vbi Nota *tò omnes*, non significare quòd omnes omnino aliquando mittantur, sed quòd de singulis ordinibus (esto de supremis raro) aliqui subinde mittantur. Est enim hîc in voce *omnes*, distributio non pro singulis generum seu ordinum, sed pro generibus singulorum. q.d. Omnes angeli sunt administri Dei, eiusque Missi, id est Legati; quia assistunt Deo parati ad omne ministeriũ: reipsa verò *omnes* sunt in ministerium missi. *omnes*, id est ex omnibus ordinibus aliqui. ita Molina 1.p. q.112.

Moraliter S.Chrys. hîc ex hoc angelorum ministerio, docet zelum animarum & studium conuertendi & saluandi homines esse opus non humanum, sed angelicum. *Hoc, inquit, est angelicæ functionis officium, ad salutem hominũ ministeriũ Deo persoluere. Proinde hoc est opus angelicum omnia facere pro salute proximorum, magis autem hoc est opus Christi.*

Locus moralis de zelo animarum.

CAPVT SECVNDVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur Hebræos, vt Christum Christiq; legem studiosè obseruent.

Primò, ex eo, ne, si tantam negligant salutem, grauiter à Deo puniantur.

Secundò, quòd lex Christi confirmata sit multis miraculis, & donis Spiritus sancti.

Tertiò, quòd non angelis, sed Christo subiecerit orbem terræ futurum.

Deinde v.10. ad finem, multis docet decuisse Christum pati & mori, itaq; fratribus per omnia assimilari & compati, idq; hoc fine, vt ab Hebræorum mentibus tollat scandalum crucis Christi.

1. PRopterea abundantiùs oportet obseruare nos ea, quæ audiuimus. ne fortè pereffluamus. 2. Si enim qui per angelos dictus est sermo, factus est firmus, & omnis præuaricatio & inobedientia accepit iustam mercedis retributionem: 3. quomodo nos effugiemus, si tantam neglexerimus salutem? quæ cùm initium accepisset enarrari per Dominum ab eis, qui audierunt, in nos confirmata est, 4. contestante Deo signis & portentis, & variis virtutibus, & Spiritus sancti distributionibus secundùm suam voluntatem. 5. Non etiam angelis subiecit Deus orbem terræ futurum, de quo loquimur. 6. Testatus est autem in quodam loco quis, dicens: Quid est homo quòd memor es eius, aut filius hominis quoniam visitas eum? 7. Minuisti eum paulo minùs ab angelis; gloria & honore coronasti eum: & constituisti eum super opera manuum tuarum. 8. Omnia subiecisti sub pedibus eius. In eo enim quòd omnia ei subiecit, nihil dimisit non subiectum ei. Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei. 9. Eum autem, qui modico quàm angeli minoratus est, videmus Iesum propter passionem mortis, gloria & honore coronatum; vt gratia Dei, pro omnibus gustaret mortem. 10. Decebat enim eum, propter quem omnia, & per quem omnia, qui multos filios in gloriam adduxerat, auctorem salutis eorum per passionem consummare. 11. Qui enim sanctificat, & qui sanctificantur, ex vno omnes. Propter quam causam non confunditur fratres eos vocare, dicens: 12. Nuntiabo nomen tuum fratribus meis: in medio Ecclesiæ laudabo te. 13. Et iterum: Ego ero fidens in eum. Et iterum: Ecce ego, & pueri mei, quos dedit mihi Deus. 14. Quia ergo pueri communicauerunt carni & sanguini, & ipse similiter participauit eisdem: vt per mortem destrueret eum, qui habebat mortis

mortis imperium, id est diabolum; 15. & liberaret eos, qui timore mortis per totam vitam obnoxij erant seruituti. 16. Nusquam enim angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit. 17. Vnde debuit per omnia fratribus similari, vt misericors fieret, & fidelis pontifex ad Deum, vt propitiaret delicta populi. 18. In eo enim in quo passus est ipse, & tentatus, potens est & eis, qui tentantur, auxiliari.

VERS. 1. PROPTEREA ABVNDANTIVS (id est magis, diligentiùs & vehementiùs) OPORTET OBSERVARE (græcè προσέχειν, id est, attendere, & mentem applicare) NOS EA QVÆ AVDIVIMVS, NE FORTE PEREFFLVAMVS] Ostensa dignitate & præcellentia Christi, nunc hortatur & vrget Apostolus Hebræos, vt Christi doctrinam & legem attentius quàm antè tota mente excipiant: quasi dicat, Hactenus, ô Hebræi, Christiani quidem fuistis, sed Mosi adhuc plus æquo addicti, Christum non tanti vti par erat fecistis, & ægrè à lege Mosis vos abduci permisistis; idque quia non satis considerastis quis sit Moses, famulus scilicet, & quis sit Christus, scilicet Deus & Dominus omnium hominum & angelorum: iam verò postquam diuinitatem & præeminentiam Christi cap. 1. vobis clarè probaui & repræsentaui, agite, aduertite, quis & quantus sit Christus, magisque & studiosiùs quàm antè iis quæ audiuistis à Christo & Apostolis Christi, intendite, vt Mosis & legis veteris memoriam & amorem planè ex animo vestro euellatis, totosque vos applicetis legi Christi cognoscendæ & perficiendæ, ac pro ea bonorum spoliationem, omnemque persecutionem læto & constanti animo perferatis.

Intentio Apostoli hoc capite, abducere Hebraeos à Mose ad Christum.

NE FORTE PEREFFLVAMVS] Hoc est, ne instar perfluentis chartæ, quę non retinet characteres, auditam doctrinam non retineamus, sed eam diffluere sinamus. Secundò & meliùs. q. d. Ne velut vasa rimarum plena, sermonem Christi auditum quasi diuini verbi suauissimum balsamum, memoria & mente non contineamus, sed irrecuperabiliter eum effluere sinamus. Est metaphora à vasis, quæ cùm rimosa sunt, aquam aut liquorem alium non retinent, sed effluere sinunt, ita vt ampliùs colligi non possit. iuxta illud Eccli. 21. 17. *Cor fatui quasi vas confractum, & omnem sapientiam non tenebit.* Sic Terentianus ille Parmeno: *Plenus, inquit, rimarū sum, hac illacq; perfluo.* Vnde nonnulli putant hîc legendum non *pereffluamus*, sed *perfluamus*. Verùm *pereffluamus* habent omnia exemplaria, idq; significantius est quàm *perfluamus*. Duo enim significat; Primum aquam è vase, & sermonem è mente perfluere & elabi. Secundò, aquam è vase, sermonem è mente lapsum dilabi, diffluere & perire, vt amplius recipi non possit. Vnde S. Chrysost. Theoph. Oecumen. & Syrus sic explicant: *ne effluamus* vel *pereffluamus*, id est, inquiunt, ne excidamus à via salutis, & pereamus. Notat Chrysost. hanc phrasim sumptam esse ex Prouerb. 3. 21. vbi Septuag. habent, υἱὲ μὴ παραῤῥυῇς, id est fili ne effluas, pro quo Hebræa & noster Interpres legunt, *Fili ne effluant hæc* (sapientię monita) *ab oculis tuis.*

Metaphora sumpta à vasis rimosis.

Tertiò, Barradius to. 3. lib. 1. c. 23. sic explicat: *ne fortè pereffluamus*, hoc est, ne fortè negligentes, & minimè attenti mente, in alia negotia, vel in cupiditates effluamus & distrahamur, ne fortè attentionem in res alias, non in verba Dei, negligenter effundamus. Sicut enim vas pereffluit, cùm aquam quam continet effundit: sic auditor pereffluit, cùm attentionem ex mente effundit, auditáq; negligenter. Verùm secundus sensus vti simplicior, ita germanior est.

SI ENIM QVI PER ANGELOS DICTVS EST SERMO (id est, quæ per angelos dictata est lex Exodi 19. & 20.) FACTVS EST FIRMVS, &c. QVOMODO NOS EFFVGIEMVS, SI TANTAM NEGLEXERIMVS SALVTEM?] q. d. Si lex vetus per angelos data in Sina facta est firma, id est, confirmata à Deo fuit fulguribus, terræ motu, fumo, tonitruis, Exodi 19. 16. & maximè terribili præuaricantiū vindicta; si, inquam, legis præuaricatores tantopere puniti sunt, v. g. cùm adorarunt vitulum. Exodi 32. 28. cùm fornicati sunt cum filiabus Moab, Num. 25. v. 4. & 9. cùm sabbatum violarunt, Num. 15. 35. & aliàs sæpè cùm contra Dominum, Mosem & Aaronem murmurarunt; quomodo & quanto grauiùs nos Christiani puniemur, si negligamus salutem, id est Euangelium, quod animæ salutem affert, quod non angeli, sed ipse Christus Dei Filius enarrauit & sanxit, quodque Apostoli tot signis & miraculis confirmarunt, vt sequitur. VERS. 2. & 3.

Lex vetus ab angelis data & eius præuaricatores puniti.

QVÆ (scilicet salus, id est, salutis Euangelium & annuntiatio) CVM INITIVM ACCEPISSET ENARRARI PER DOMINVM (Christum) AB EIS QVI AVDIERVNT (id est, Apostolis) IN NOS (id est, vsque ad nostra hæc tempora) CONFIRMATA EST, CONTESTANTE DEO SIGNIS ET PORTENTIS, ET VARIIS VIRTVTIBVS (id est, potentibus miraculis) ET SPIRITVS SANCTI DISTRIBVTIONIBVS (id est donis linguarum, prophetiæ & aliis, quæ Spiritus sanctus cuique distribuit) SECVNDVM SVAM VOLVNTATEM] Hinc Caluinus, Beza, imò & Caietan. probare conantur hanc epistolam non esse S. Pauli, quia, inquiunt, Paulus Galat. 1. ait se à nullo homine didicisse fidem & Euangelium, sed à solo Deo; hîc autem significat se ab Apostolis in fide edoctū aut certè confirmatum esse. VERS. 3. VERS. 4.

Error Caluini, Bezæ, & Caietani.

Respondeo. Non dicit hîc Apostolus, se ab Apostolis in fide confirmatum esse, sed ipsum Euangelium, id est, legem & dogmata Christi à Deo confirmata esse multis miraculis, idq; sæpiùs & continuè ad sua vsque tempora. Non ergo aliud dicit hic Apostolus quàm quod Marcus c. vlt. 20. cùm ait: *Illi* (Apostoli) *autem profecti prædicauerunt vbiq; Domino cooperante, & sermonē confirmante sequentibus signis.* Hæc autem signa paulò antè explicauit ibidē Christus dicens: *Signa autē eos qui crediderint, hæc sequētur: in nomine meo dæmonia eiicient, linguis loquentur nouis, serpentes tollent, & si mortiferū quid biberint, nō eis nocebit: super ægros manus imponēt, & bene habebūt.*

Nota. *Signa, portenta, & virtutes* reipsa idem sunt, sed tantùm connotato distinguuntur. miracula enim dicuntur *signa*, quia indicia sunt veritatis & doctrinæ, veriique Prophetæ & doctoris: eadem dicuntur *portenta*, id est, prodigia, quia tam naturæ vim, vsum & cursum, quàm hominum scientiam & opinionem superant: vnde ea suspiciunt & admirantur homines, quasi noua, insolita, transcendentia & diuina. Eadem deniq; dicuntur *virtutes*, quia sunt opera virtutis & omnipotentiæ Dei.

Miracula, signa, portenta, virtutes quomodo differant.

NON ENIM ANGELIS SVBIECIT DEVS ORBEM TERRÆ VERS. 5.

TERRÆ FVTVRVM] q.d. Christo est auscultandum A & parendum, non angelis; quia non angeli, sed Christus orbis est dominus & iudex.

Quæres, quis hic vocetur *orbis terra futurus*? Respondet Primò, S. Chrysost. esse mundum hunc qui tunc erat futurus, cùm Filius Dei erat in sua æternitate, destinatusque & decretus erat à Patre mundi dominus.

Orbis terra futurus est Ecclesia Christianorum ait Ribera.

Secundò, Franc. Ribera intelligit Ecclesiam Christi, quæ erat futura cùm Filius ageret apud Patrem, decerneretur que parens & caput Ecclesiæ per suam incarnationem futuræ & nasciturae. Hanc enim dici putat orbem futurum, quia in ea futuri erant noui homines, noua respublica, noua lex, nouus rex, noua Sacramenta, nouum regnum Christi, non temporale, sed spirituale per fidem & gratiam, quibus inchoamus regnum cæleste, beatum & æternum. q.d. Apostolus. Vos ô Hebræi, B estis initiũ huius orbis futuri, & huius noui sæculi Christiani, quod non angelis, sed Christo subiecit Deus: quare non Mosi, non legi veteri, sed Christo eiusque nouæ legi parere, eamque constanter retinere debetis, cùm non Mosi, imò nec angelis, sed Christo Deus vos atque omnes homines subiecerit. Sed valde impropriè & obscurè Ecclesia vocatur *orbis terra futurus*, nec vsquam in Scriptura ita nominatur.

Orbis futurus post generale iudicium erit in gloria Christi.

Itaque Tertiò, planissimè & aptissimè, Theodor. S. Thom. & Lyran. accipiunt orbem futurum post resurrectionem & iudicium generale, quem Deus Pater in suo decreto & prædestinatione subiecit, & actu reipsa subijciet Christo in fine mundi: tunc enim Christus victis planè omnibus suis hostibus, plenissimo triumpho, imperio & dominio, cum suis Sanctis in hoc orbe regnabit. Id patet ex C vers. 8. vbi cùm Paulus citasset illud psalmi, *Omnia subiecisti sub pedibus eius*, subdit, *Nunc autem necdum videmus omnia subiecta ei*. q.d. Sed videbimus omnia Christo subiecta in orbe futuro, post resurrectionem: passim enim Hebræos ad constantiam in fide & tolerantiam persecutionum excitat hic Paulus, per spem beatitudinis & gloriæ cælestis, futuræque resurrectionis, & innouationis mundi, rerumque omnium; hinc Isaiæ 9.6. Christus vocatur *pater futuri sæculi*, id est, Dominus Beatorum & totius mundi in resurrectione renouandi. Hinc etiam Isaiæ 65.17. in futuro hoc orbe & sæculo dicitur creandus esse nouus mundus, noui cæli, noua terra.

Dices, Quomodo de hoc orbe addit Apostolus D dicens, *De quo loquimur*? Hactenus enim non egit de resurrectione & futuro post eam orbe.

Respond. Apostolum de resurrectione, & nouo orbe in ea futuro egisse ca. 1. v. 12. cùm ait, *Et velut amictum mutabis eos*, scilicet cælos in resurrectione, & v. 6. vbi ait: *Et cùm iterum* (putà in resurrectione) *introducit primogenitum in orbem terrà, dicit. Et adorent eum omnes angeli Dei.* Ecce ad hæc verba alludit Apostolus hic: & hic est orbis terræ futurus. Felix qui hunc orbem futurum semper mente versat, ad eumque se componit.

VERS. 6. TESTATVS EST AVTEM IN QVODAM LOCO QVIS DICENS] Ex testimonio Dauidis psal. 8. probat id, quod dixit; scilicet orbem terræ futurum, Christo esse subiectum.

Nota. De Dauide dicit, *quis*, id est quidam non per contemptum, sed quia loquitur Hebræis, ait Chrysost. qui in Scripturis & in psalmis erant versatissimi & peritissimi. q.d. Ille quem nostis, & quotidie legitis ac teritis, scilicet Dauid, dicit.

Psalmi 8. sensus & argumentum.

QVID EST HOMO QVOD MEMOR ES EIVS] Nota. Psalm. 8. celebrat Psaltes Dei creatoris magnitudinem, & beneficentiam, ex tot & tam miris eius creaturis, ac præsertim ex homine, quem omnium quasi regem & dominum constituit. Id ita esse docet Nazianz. Theodor. Euseb. Apollinar. in Catena Græcorum in psal. 8. & patet ex ipsis psalmi verbis. *Quoniam, inquit, videbo cælos, opera digitorum tuorum, lunam, & stellas, qua tu fundasti; quid est homo quod memor es eius? Gloria & honore coronasti eum; & constituisti eum super opera manuum tuarum omnia subiecisti sub pedibus eius, oues & boues vniuersas, insuper & pecora campi, volucres cæli, & pisces maris.*

Hominis dominium in ceteras creaturas.

Quis non videt hic describi dominium hominis in pecora & alia animalia, datum homini à Deo in prima sui creatione? quis non videt hisce verbis alludere Psaltem, imò citare verba Dei Genes. 1. v. 26. quibus ait? *Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram: & præsit piscibus maris, & volatilibus cæli, & bestijs, vniuersæq; terra, omniq; reptili quod mouetur in terra.*

Vna Scriptura admittit plures sensus.

Dices, Si hic psalmus canit excellentiam creaturarum, ac præsertim hominis cuiuslibet, ergo malè Paulus illum appropriat Christo homini.

Respondeo, nego consequentiam. Pro quo Nota, Scripturam admittere plures sensus litterales, præsertim cùm vnus alteri subordinatus est, cumque vnus in altero quasi species in suo genere, aut indiuiduum in sua specie continetur & eminet. Tunc enim non tam duo, quàm vnus è duobus cõflatus perfectusque est sensus. Psaltes ergo psal. 8. celebrat Dei magnificentiam, ex tot tantisque Dei creaturis, maximè hominibus: sed quia inter has creaturas & homines nobilissimus est & eminet Christus; hinc Christo præ ceteris non tantùm allegoricè, sed & litteraliter appropriatur hic psalmus, vt patet ex hoc loco Pauli, & ex Matth. 21. 16. & 1. Corinth. 15. 26. Simile est Deuter. 18. 15. vbi dicitur: *Prophetam de gente tua suscitabit tibi Dominus: ipsum audies, vt petisti à Domino Deo tuo in Horeb.* Primò enim per Prophetam hunc intelligit quoslibet veros Prophetas, putà Isaiam, Ieremiam, Oseam, & alios. Secundò, per *Prophetam* propriè intelligit Christum, vt patet Actor. 3. v. 22. & cap. 7. v. 37. vide dicta Deuter. 18. v. 15.

Locus Deut 18. explicatur.

Christus est Propheta singularis.

Christus omnium admirandorum compendium ac omnium Dominus.

Sic & hoc psal. 8. canit Psaltes magnificentiam Dei in genere ex creatione omnium rerum & hominum, sed maximè Christi, qui caput & vertex est omnium creaturarum & hominum, quique omnium admirandorum & creatorum nodus est, compendium & speculum; vnde hebraicè hic psalmus inscribitur לַמְנַצֵּחַ *lamnatseach*, id est, vt vertit Aquila, Theodotion & V. editio, *victori*, scilicet mortis & diaboli Christo. Septuag. vertunt, *in finem*, id est in Christum, qui finis est peccati & mortis, regnumque satanæ finiuit & aboleuit. Rursum plenum dominium in pisces, volucres & feras, de quo agit Psaltes v. 8. & 9. soli Christo iam competit: homo enim Deo rebellis, & in peccatum lapsus perdidit hoc perfectum dominium in bestias.

Psalm. 8. hebraicè inscribitur Christo.

Christi dominium in omnia animalia.

Celebrat ergo Psaltes hoc psal 8. exaltationem hominis & humanitatis nostræ factam in Christo, & per Christum, tamquam naturæ nostræ ducem, principem & reparatorem. ita S. Chrysost. Theodor. Hieron. Theophyl. & alij, vel hic vel in psalm. 8. In Christo enim maximè resplendet Dei gloria

& magnificentia, tũ quia Christus vnus inter omnes homines innocentiam & integritatem primææ creationis humanæ,& consequenter dominium plenum in omnia animalia retinuit; tum quia in Christo & per Christum, inquit Chrysost. *Mors victa est, dæmones victi, cæli aperti sunt, Spiritus sanctus missus est, serui liberi facti sunt, inimici filij & homines angeli effecti sunt, imò Deus homo factus est, & homo factus est Deus.*

QVID EST HOMO QVÒD MEMOR ES EIVS?] Pendet hic versus à præcedenti in psalm. 8. qui sic habet: *Quoniam videbo cælos tuos, opera digitorum tuorum, lunam & stellas quæ tu fundasti*, deinde mox sequitur, *Quid est homo quòd memor es eius?* quasi dicat, Cùm tuorum cælorum ac stellarum, ô Domine, amplitudinem, motum, pulchritudinem, ac multitudinem & ordinem contemplor, hæcque omnia seruire homini, esseque locum eius beatitudini præparatum cogito & meditor, admirabundus exclamo, Quid est, quantula res est homo, quòd ita visitas eum? quanta est tua, ô Domine, dignatio, qua homuncionis ita es memor, ita eum curas, & præuenis tua beneuolentia, totque beneficijs? præsertim quòd in Christo, & per Christum ipsum ita euexeris, & euehas in dies in cælum vsque.

Dei erga nos cura & beneficentia magnifica.

Nota. Pro *homo*, hebraicè est אֱנוֹשׁ *enos*, id est, miser, fragilis, infirmus ærumnosus: sicut enim homo dicitur *adam*, ratione materiæ, quia ex *adama*, id est terra formatus est *adam*, quasi homo ab humo: & sicuti idem homo ratione animæ dicitur אִישׁ *isch*, quasi אֵשׁ, id est ignis; nam vt ait Poëta, *Igneus est illis* (animabus) *vigor & cælestis origo*, ita homo post lapsum in peccatum & ærumnas, dicitur *enos*, quasi אנוש *anus*, id est, desperatę salutis, & certæ morti destinatus. Secundò, *enos* hic alludit ad radicem נָשָׁה *nasa*, id est, obliuisci, vt littera א in *enos*, non sit radicalis, sed hemantica; sicque *enos* idem est, quod obliuiosus, vel obliuioni tradendus. q.d. Quis est ille *enos*, id est, obliuiscens homo & stupidus, qui tam tui ô Domine, quàm suæ salutis obliuiscitur, vt eius recorderis? quis est *enos*, id est, ille ærumnosus, desperatus, memoria indignus, imò morti & obliuioni breui tradendus, vt tu Domine eius recordari digneris, itaque recordari, vt eum lapsum erigere, adeoque Christo Deo vnire, & per Christum saluare & glorificare cogites & destines? ita Origen. & Hesych. in psalmum 8.

Homo hebraicè dicitur enos, id est, miser obliuiosus & desperatus.

Enos ergo dicitur homo infirmus & incurabilis, ac si solus homo sit inter omnes creaturas incurabilis: qui à nemine nisi à solo Deo curari possit, quique salutem & bona sua omnia, ab vno Deo expectare debeat, ac proinde qui, si sapit, in Deo bona se spe sustineat, in eoque totus securè sine sui suarumque rerum cura recumbat, oportet; inquit Philo lib. de Abrahamo.

VERS. 7. MINVISTI EVM PAVLÒ MINVS AB ANGELIS] Hebræum הָחְסִיר *hechesir*, & Græcum ἠλάττωσας significat ita quempiam minui, vt ex maiori gradu, honore, aut opulentia & statu ad minorem descendat. Sic enim Christus, cùm esset Deus summus & ditissimus, propter nos factus est puer paruulus & pauperrimus; itaque à summo deitatis ad imum humanitatis nostræ descendit, & capite quasi minutus est.

Deus pro nobis imminutus.

Secundò, pro *paulò minùs*, græcè est βραχύ τι, quod respondet Hebræo מְעַט *meat*, id est, parum,

A & denotat paruitatem tam temporis quàm quantitatis. Vnde aliqui cum Syro vertunt, *paulisper* vel *paruo tempore*; alij & potiùs vertunt, *parua quantitate*, distantia & interuallo, siue parua in re. Vterque sensus huic loco congruit: homo enim paruo interuallo, scilicet corpore mortali & passibili, distat ab angelo; detrahe homini corpus, homo erit angelus. Rursum *paulisper*, scilicet tempore huius breuis & mortalis vitæ, homo minor est angelis: nam in resurrectione Beati omnes in gloria pares & similes erunt angelis Dei, Lucæ 20. 36. Hæc veriora sunt in homine Christo. nam natura humana in Christo in parua re, & paruo tempore minor fuit angelis, quia in hac vita ac præsertim in morte & cruce, vt notat Apostolus v. 9. habuit corpus mortale & passibile, cùm angeli sint immortales & gloriosi. Hinc in passione humiliatus fuit, afflictus, & tortus valdè;

Homo in quibus minor angelis.

B adeò vt diceret, *Ego sum vermis & non homo*: sed ita, vt in omni passione tam animi constantiam, quàm personæ dignitatem retinuerit, eamque per terræ motum, eclipsim solis, tenebras, aliaque miracula ostenderit. Rursum Christus mortuus quidem & sepultus est, sed ita vt caro eius quasi sancta & inuiolabilis non viderit corruptionem; in altera verò vita, scilicet statim post resurrectionem, Christus accepit corpus immortale & gloriosum, ac consequenter angelis par, imò loco & honore superior effectus est: collocatus enim est ad dexteram Patris.

Christus quomodo & quando minor angelis.

Secundò, anima Christi quoad naturam minor est angelis, sed quoad sapientiam, gratiam & gloriam, & quoad vnionem cum Verbo, longè maior est, & semper fuit angelis.

Nota. Pro *ab angelis*, hebraicè est *meelohim*, quod

C S. Hieron. Theodotion & V. editio vertunt, *à Deo*, idque suo modo verum est: homo enim est Dei imago, & terrestris quidam Deus, ac dominus omnium, vnde præ reliquis creaturis homo ad Deum accedit quàm maximè, Deoque paulò est minor, si cum alijs rebus creatis conferatur, quæ longiùs à Deo distant. Hoc autem multò verius est in Christo homine, natura enim humana in Christo licet creata sit, subsistit tamen in eâdem subsistentia & persona, in qua Deus. Deique Filius subsistit: hinc quoque sedet ad dexteram Patris quasi loco & honore Patri proximo; ergo paulò minor est Deo. Verùm meliùs Septuaginta, & ex ijs S. Paulus, Chaldæus quoque, & Syrus vertunt, *minuisti eum paulò minùs ab angelis*. Hebræum enim אֱלֹהִים *elohim* non tantum Deum, sed & angelos, imò & principes ac iudices, qui Dei imperium, dominium &

Homo imago Dei, & Deus terrestris.

D gubernationem participant, significat, vt psal. 81. 1. *Deus stetit in synagoga deorum* (hebraicè *elohim*, id est iudicum) *in medio autem deos* (id est iudices) *diiudicat*. Psal. 137. 1. *In conspectu angelorum* (hebraicè *elohim*) *psallam tibi*. Psal. 96. 7. *Adorate eum omnes angeli* (hebraicè *elohim*) *eius*. Omnes enim homines, etiam Christus, propriè loquendo ab angelis parum, à Deo verò multùm, imò infinitum, minorati sunt, distantes & disiuncti. Vnde Philip. 2. 7. dicitur quòd Christus, *cùm in forma Dei esset, semetipsum exinaniuit*, dum *in similitudinem hominum factus est, & habitu inuentus vt homo*.

GLORIA ET HONÓRE CORONASTI EVM (hominem, maximè Christum) ET CONSTITVISTI EVM SVPER OPERA MANVVM TVARVM] *Gloria*, scilicet triplici, Primò, quia hominem ad tuam imaginem creasti & formasti, eique mentem rationis, liberta-

Gloria triplex hominis, & Christi.

bertatis, beatitudinis & Dei capacem dedisti. Secundò, quia hominem *constituisti super opera tua.* Hebraicè תַּמְשִׁילֵהוּ *tamscilchu*, id est, *dominari fecisti*, vel dominum eum constituisti operum tuorũ, id est totius mundi, ac præsertim omnium animalium, non tantùm cicurum, sed & pecorum campi, id est ferarum: hisce enim plenè dominabatur Adã in paradiso; iam verò post lapsum homo imperfectè & semiplenè eis dominatur, inquit Chrysostomus, quia scilicet animalia quæuis homo capere, subiicere & cicurare potest: Christus autem æquè vt Adã plenè iis dominatur, vnde Christo soli hic versus conuenit.

Tertiò, & maximè, gloria resurrectionis, ascensionis, celebritatis, famæ & nominis, iudiciariæ potestatis, & perfecti dominij in omnia, coronasti hominem, & humanam naturam in Christo; cùm Christum hominem omni hac gloria dotasti & coronasti, vt patet v. 9.

Corona apud Hebræos abundantiam & cumulum omnium bonorum significat.

Nota. *Coronasti*, dupliciter accipi potest: Primò, *coronasti*, id est, copiosè & quasi vndique cinxisti & circumuallasti eum gloria, instar coronæ, *corona* enim Hebræis copiam & affluentiam significat, vt psal. 64. 12. *Benedices corona anni benignitatis tuæ.* vbi *coronam anni* vocat copiam florum, herbarum, segetum, fructuum, quibus quasi coronis coronatur annus benignitatis, id est, annus quem Deus sua benignitate fertilem facit. Vnde Hebræi aliter iam distinguentes & pro עֲטֶרֶת *ateret*, id est *corona*, punctantes עִטַּרְתָּ *atarta*, id est *coronasti*, vertunt, coronasti annum bonitate vel beneficentia tua, id est, cumulasti annum prouentu abundanti quem largitur bonitas tua. Hinc *coronam* hanc explicans Psaltes subdit. *Et campi tui replebuntur vbertate.* Sic & psal. 5. v. 13. *Domine vt scuto bonæ voluntatis tuæ coronasti nos*, id est, Domine tua beneuolentia, quasi scuto, vndique nos communis, protegis & circumuallas. Psal. 102. 4. *Qui coronat te in misericordia & miserationibus.* q. d. Deus erga te ô anima, adeò misericors est, vt suis miserationibus quasi corona circumcingat te.

Variis coronis coronat nos Deus.

Secundò, *coronasti*, id est, coronam gloriæ pro meritis dedisti; q. d. Christus luctatus cum morte & dæmone vicit, meruit, obtinuit coronam gloriæ, tũ corporis sui, tum famæ & nominis sui, tum pleni dominij in omnia, qua tu, ô Domine, eum quasi triumphatorem coronasti, patet v. 9.

VERS. 8. NVNC AVTEM NECDVM VIDEMVS OMNIA SVBIECTA EI] q. d. Ne turbemini, ô Hebræi, si dicam Christum regnare, omniaque illi subiecta esse, eò quòd videatis hostes Christi vobis dominari, vosque mulctare bonorum iactura, exilio, aliisque pœnis: necdum enim imperator noster Christus cuncta obtinuit, adhuc hostes ei rebellant, necdum futurus orbis (de quo dixi) ad quem suspiramus, apparuit; sed modicum expectate, donec impij impleant mensuram peccatorum suorum, donec finiatur hæc generatio, hoc sæculum, nimirum in fine mundi cuncta Christus obtinebit, eruntque omnia ei subiecta, ac tunc vos cum illo triumphabitis, & dominabimini hostibus vestris, imò rebus omnibus. ita S. Chrysost.

Omnia Christo subycientur in fine mundi.

VERS. 9. EVM AVTEM QVI MODICO QVAM ANGELI MINORATVS EST, VIDEMVS IESVM, PROPTER PASSIONEM MORTIS, GLORIA ET HONORE CORONATVM, VT GRATIA DEI PRO OMNIBVS GVSTARET MORTEM] Est hîc hyperbaton, siue perturbatus verborum ordo, qui sic clarè ordinandus est: *Iesum autem eum videmus gloria & honore coronatum, qui modico*, id est paulò minùs, *quam angeli minoratus est, propter* (id est ad, scilicet subeundam) *passionẽ mortis, vt gratia Dei pro omnibus gustaret mortem.* Sic enim omnia clarè & aptè cohærent. Est enim hîc antithesis versus præcedentis. q. d. Licet hoc tempore necdum videamus omnia subiecta Christo, videmus tamen ipsum Christum gloria & honore iam coronatum, vti de eo præcinuit Psaltes; quia scilicet Christi nomen, fides, fama & gloria vbique propagatur: omnes enim gentes relictis suis idolis agnoscunt & colunt Christum crucifixum, tamquam suum saluatorem. vnde non dubitamus, sed certissimo speramus & credimus, quòd, sicut vnum Psaltis versiculum in Christo impletum videmus, ita & breui alterum explendum visuri simus scilicet in resurrectione Christo planè omnia subiecta fore. iam ergo Christus gloria & honore coronatus, vestra, ô Hebræi, pro fide certamina ex alto spectat, vt fortiter certantes & vincentes post modicum laborem & tempus coronet corona gloriæ, imò coronæ suæ participes efficiat in omnem æternitatem. Præclarè Tertull. ad Martyres cap. 3. *Vos*, inquit, *benedicti, bonum agonem subituri estis, in quo agonothetes Deus viuus est, xystarches Spiritus sanctus, corona æternitatis brauium, angelicæ substantiæ, politia in cælis, gloria in sæcula sæculorũ. Itaque epistates vester Iesus Christus, qui vos Spiritu vnxit, & ad hoc scamma produxit, voluit vos ante diem agonis ad duriorem tractationem à liberiore conditione seponere, vt vires corroborarentur in vobis. Nempe enim & athletæ segregantur ad strictiorem disciplinam, coguntur, cruciantur, fatigantur, quanto plus in exercitationibus laborauerint, tanto plus de victoria sperant. Et illi vt coronam corruptibilem consequantur; nos æternam consecuturi: quia virtus duritia extruitur, mollitia verò destruitur.*

Hebræi animantur ad certamina & labores.

Nota τὸ *propter passionem*, non significat Christũ per passionem, vel in passione minoratum esse. Sic enim græcè dicendum fuisset, διὰ τοῦ παθήματος: iam autem dicitur διὰ τὸ πάθημα, id est, propter passionem, vt scilicet pati & mori posset, ideo minoratus est Christus in sua incarnatione, & natiuitate humana. διὰ ergo, id est propter, hîc non materiam vel subiectum, sed causam finalem, significat, hanc enim clarè explicandum subdit:

Causa finalis minorationis Christi.

VT GRATIA DEI PRO OMNIBVS GVSTARET MORTEM] *Gratia Dei*, id est, gratuita Dei misericordia. q. d. Minoratus est Christus in natiuitate, qua natus est homo passibilis, morti & cruci destinatus, non ex necessitate, non ex merito hominum, vel angelorum, multò minùs ex culpa sua, sed ex pura Dei misericordia & gratia, qua voluit Deus Pater eum talem nasci, vt pro omnibus mori, omnesque sua morte redimere possit.

Nota. Pro χάριτι, id est, *gratia Dei*, Theodor. Theophyl. Oecumen. legunt χωρὶς θεοῦ, id est sine Deo, vel excepto Deo, adduntque ita corruptum esse hunc locum à Nestorianis; hinc enim illi probant in Christo duas fuisse personas, & Deum ab homine fuisse separatum. Verùm ante Nestorium Ambros. lib. de Fide c. 4. legit quoque τὸ *sine Deo*, sicque explicat, Christus pro omnibus *sine Deo*, id est excepto Deo, mortem gustauit. q. d. Christus pro omnibus omnino, etiam angelis, non autem pro Deo ipso (Deum enim excipio) mortuus est, non quasi angelos redemerit Christus, sed quòd angelos hominibus reconciliarit, eorumque lætitiam & gloriam auxerit, dum sedes eorum ex quibus

Error Nestorij.

Christus pro angelis etiam mortuus est, quomodo.

quibus collapsi erant dæmones, per homines restaurauit & repleuit. ita S. Ambr. Theodor. Theophyl. Oecumen.

Opus gratiæ nostra redemptio. Verùm legendum est cum nostro Interprete, Syro, Chrys. & aliis, χάριτι, id est, gratia, dono & beneficio Dei: hoc enim verbo tollit ab Hebræis scandalum crucis. Dicebant enim Iudæi, Si Christus est tantus & tam gloriosus, cur crucifixus est & mortuus? respondet Apostolus, id immensæ fuisse gratiæ & clementiæ Dei, vt eius morte nos redimeremur. Licet enim Deus alio modo nos redimere potuisset, tamē noluit, quia hic modus, vt scilicet per Christi mortem redimeremur, maximè decebat Dei infinitam bonitatem & misericordiam.

Secundò, quod Noster vertit, *pro omnibus*, græcè est ὑπὲρ παντὸς, id est, pro omni, pro quolibet: quod ponitur pro ὑπὲρ πάντων (& ita fortè in Græco hîc legendum est) id est pro omnibus.

In Apostolo hoc admittendum hyperbaton. Tertiò, pro *gustaret*, Ribera vult legendum, *gustarit*, ipse enim fine hyperbato hæc sic explicat: Propter passionem mortis, inquit, gloria & honore coronatus est Christus, ex quo sequitur, quòd mortem gustarit Christus, nō fuisse suæ culpæ, aut peccati alicuius, quod fecerit Christus, quoque mortem sit meritus; sed hoc fuisse puræ Dei gratiæ & misericordiæ, nam vocula *vt*, inquit Ribera hic, vt & alibi, sæpè non finem, sed sequelam, siue id quod consecutum est, significat. Verùm omnia exemplaria Latina & Græca habent, γεύσηται, id est *gustaret*: & hæc eius expositio, licet ingeniosa, satis implexa & ieiuna videtur; ergo admittendum est hyperbaton, quod iam dixi, illudque admittit S. Aug. libr. 3. contra Maximinum c. 25. S. Thomas, Adamus & alij: tunc enim omnia sunt plana, & hyperbata Apostolus, vtpote spiritu turgidus, habet familiaria, vt dixi can. 38.

Hæc ergo sententia pendet & cohæret cum *minoratus est*. q.d. Christus minoratus est, dum factus est homo passibilis, hac de causa, vt scilicet ex magna Dei misericordia, pro hominibus patiens & moriens, eosdem morte & inferno liberaret, vti dixi.

Quartò, dicit Apostolus Christum non comedisse, sed gustasse mortem; quia non mansit Christus, imò vix hæsit in morte: nam statim resurrexit. ita vt videatur mortem non hausisse. nec epotasse, sed degustasse tantùm, quomodo infrà cap. 6. 4. dicuntur nonnulli donum Dei gustare, quod mox euomunt. ita S. Chrysostom. Verùm simpliciori & communiori hebraismo *gustare mortem*, idem est, quod mori, siue mox resurgas, siue in morte perdures, vt patet Ioan. 8. 52. Matth. 16. 28. & alibi. *Sicut medicus*, inquit Theoph. *cùm videt ægrotum fastidire cibos & pharmaca, prior ipse ea sumit, vt ægrum ad eadem sumendum inducat: ita Christus prior gustauit mortem, vt eam gustare non horreat Christianus.*

Christus gustauit mortem, vt eam non horreat Christianus.

VERS. 10. DECEBAT ENIM EVM, PROPTER QVEM OMNIA, QVI MVLTOS FILIOS IN GLORIAM ADDVXERAT, AVCTOREM SALVTIS EORVM PER PASSIONEM CONSVMMARE] id est, decebat Deum Patrem, Christum passioni tradere. Deus enim Pater est is, propter quem, & per quem sunt omnia.

Error Arianorum & Nestorij. Vbi Nota præpositionem διὰ, id est *per*, tribui quoque Patri: malè ergo ex ea, quòd alibi tribui soleat Filio, colligunt Arriani, Filium Patre esse minorem. Rursum malè Nestorius illum, *propter quem omnia*, dicebat esse Patrem, illum verò *per quem omnia*, esse Filium; quasi hi duo Iesum à se persona

A distinctum passione consummarint: vtrumque enim soli Patri hîc tribuitur; idque eo fine, q.d. Apostolus. Quia Deus Pater omnia facit perfectissimè propter se & suam gloriam; hinc decebat, vt & Christum passione consummaret, vt scilicet in Christo iustitiam, bonitatem, sapientiam, omnemque gloriam ostenderet.

Secundò, *adduxerat*, id est, adducere decreuerat & prædestinauerat; siue adduxerat, non actu & reipsa, sed in æterno suo decreto & prædestinatione. vide can. 36. Iam per *filios* intelligit iustos & sanctos. Loquitur autem Apostolus maximè de Sanctis, qui ante Christum vixerunt, iamque defuncti erant in statu salutis, & certa spe gloriæ; tantùm enim expectabant Christum, qui morte sua cælum & aditum ad gloriam aperiret: hi enim iam quasi adducti ad gloriam, vnumque pedem in cælo habere videbantur. Rursum pro *auctorem*, græcè est ἀρχηγὸν, id est, principem & ducem. q.d. Decebat Deum Patrem, qui multos homines per Christum decreuerat adducere ad cælestem suam gloriam, vt Christum ipsum, quasi auctorem & ducem omnium, passione & morte consummaret; cur id decuerit, subindicat voce *consummare*, & clariùs id ipsum explicat vers. sequenti, quia scilicet decebat Christum fratribus assimilari, eisque præire; fratres autem Christi, id est, Sancti omnes, per multas passiones à Deo ad gloriam prouecti & perducti sunt, & indies perducuntur. B

Filij Dei iusti & sancti.

Sancti per passiones assimilantur Deo.

Tertiò, aliqui hîc legunt, *consummari* passiuè, sed legendum est actiuè *consummare*. ita Romana & Græca. Vbi Nota, Græcum τελειῶσαι, quod Noster vertit *consummare*, multa significare, & variè verti posse, scilicet Primò, immolare; Secundò, gloriosum facere; Tertiò, consummare, vel vt Syrus, perfectum facere; vt hæc perfectio opponatur & rependatur quasi præmium Christi minutioni, de qua dixit, *Minuisti eum paulò minùs ab angelis*. Consummare ergo idē est, quod gloria & honore coronare, siue facere vt Christus resurgens gloriosus sit in cælo, sedens ad dexteram Patris, & in terra ab hominibus colatur & adoretur, quasi mundi saluator & Dominus. ita Theoph. Oecumen, & alij. Quartò, τελειῶσαι, idem est, quod consecrare. Vnde S. Dionys. lib. de Eccles. hierar. passim Sacramenta vocat τελετὰς. q.d. Consecrationes, quia verbis sacris quasi formis conficiuntur & quasi consecrantur. Hinc & τελειωθῆναι, dicebantur Martyres, quia scilicet per martyrium Martyr non tantùm perficitur, sed & immolatur atque consecratur Deo. Vnde & Christus Ioan. 17. 19. *Ego*, inquit, *pro eis sanctifico meipsum*, id est, offero, consecro & immolo meipsum Patri tamquam sanctam victimam, ac pretium redemptionis & sanctificationis hominum. Hoc ergo verbo τελειῶσαι, significat Paulus, Christi passiones & dolores non fuisse signa infirmitatis & vtilitatis Christi, sed fuisse augusta quædam sacrificia, quibus Christus in pontificem, & redemptorem quasi consecratus & sanctificatus est; ideoque decuisse Christum hasce passiones obire, iisque perfici & consecrari. C D

Consummare est gloriosum facere.

Consummare significat etiam consecrare.

Martyrio Martyr perficitur & consecratur Deo.

Moraliter, vide hîc quid sint passiones & afflictiones, quamque vtiles sint & nobiles, ideoque non fugiendæ, sed cum Christo & Sanctis omnibus ambiendæ, passionibus enim fimus perfecti, gloriosi, sancti, imò victimæ & sacrificia Dei optimi maximi, adeoque hac de causa permisit Deus hominem labi in peccatum & tot ærumnas, vt in

Locus moralis de passione & afflictione.

tot

tot passionibus magnitudinem suæ gratiæ, virtutis & patientiæ ostenderet; vtque iis nos expoliret, perficeret, & ad magnam sanctitatem & gloriam perduceret. Hinc illa pia fidelium est consuetudo, vt. cùm quis eorum moritur, dicant, *Consummatus est*, quia scilicet, qui piè mortuus est, omnium suorum laborum & dolorum, omnis patientiæ & virtutis, omnisque meriti, ac consequenter & præmij & gloriæ perfectionem, finem & terminum adeptus est.

VERS. 11. QVI ENIM SANCTIFICAT, ET QVI SANCTIFICANTVR, EX VNO OMNES] Supple *sunt* & solent esse. q. d. Christus qui homines in peccatum & mortem lapsos sanctificat, & homines qui à Christo sanctificantur, ex vno, scilicet Adamo, orti & prognati sunt omnes. Vel *ex vno*, in genere neutro, id est, ex vna stirpe, ex vna & eadem natura, scilicet humana, sunt & constant. Loquitur Apostolus non de Deo, qui quasi Dominus nos sanctificat, nec de angelis, qui suis monitis & precibus nos sanctificant, sed de Christo, qui nos sanctificat; quasi pontifex, mediator & redemptor noster: hunc enim decet esse eiusdem naturæ cum iis, quos redimit & sanctificat, & hoc est quod ait c. 5. v. 1. *Omnis namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur.*

Christus nos sanctificat, vt pontifex, ideoq; vt homo

Probat hic Apostolus id quod præcessit, scilicet decuisse Christum, qui quasi salutis auctor multos in gloriam adduxit, & indies adducit, pati, & per passionem consummari. id probat hoc argumento: Decet pontificem qui sanctificat, qualis est Christus, & eos qui sanctificantur ab eo, esse ex vno omnes, id est, esse eiusdem naturæ omnes: atqui homines qui sanctificantur sunt naturæ passibilis, miseræ & ærumnosæ, multaque patiuntur, ac tandem moriuntur, vt experientia notissimum est: ergo & Christum decuit esse naturæ passibilis, multaque pati ac mori. Quare hoc explicans Apostolus deinceps vsque ad finem capitis, inter alia sic ait v. 17. *Vnde debuit per omnia fratribus similari, vt misericors fieret, & fidelis pontifex ad Deum, vt repropitiaret delicta populi: in eo enim in quo passus est ipse & tentatus potens est & eis qui tentantur auxiliari.* q. d. Ne scandalizemini, ô Hebræi, Christi passione, cruce & morte: hæc enim non indecens & indigna, sed maximè congrua & digna fuit decensque Christum. Decebat enim Christum pati & mori, hac de causa, vt scilicet fratribus hominibus assimilaretur, idque Primò, vt eis tum patientiæ & charitatis exemplo præiret dando pro eis vitam suam in pretium.

Syllogismus Pauli.

Sanctificans & sanctificati debent esse eiusdem naturæ.

Christus ob tres causas pati debuit.

Secundò, vt sanciret iustitiam, illique satisfaceret, ne scilicet dedecus peccati maneret sine decore iustitiæ, & iustæ vindictæ ac pœnæ: hac de causa pœnam omnem & vindictam hominibus debitam in se homine suscepit Christus, itaque peccatum patiendo expiauit, dum pro peccato, sua passione & morte satisfecit parti læsæ, scilicet Deo offenso.

Tertiò, quia decebat vt non angelus, sed homo pro homine satisfaceret, non agendo, sed patiendo: hæc enim est satisfactio, quam postulat reatus & culpa.

Nota. Loquitur Apostolus de Christo, qui sanctificat tamquam pontifex & redemptor, & de iis qui sanctificantur à peccato, ita vt expiatione & victima indigeant, quales sunt homines in peccatum lapsi: hos enim decet esse eiusdem naturæ: tales autem non sunt angeli qui numquam peccarunt, hi enim à Christo homine, etiamsi alterius sic naturæ, sanctificari potuerunt, &, vt multi opinantur, de facto sanctificati sunt in primo instanti suæ creationis: quando, vt ait S. August. in eis Deus fuit simul condens naturam, & largiens gratiam. Vnde hic locus non obstat sententiæ eorum, qui opinantur Christum non tantùm homines, sed & angelos sanctificasse, id est, propter merita Christi non tantùm hominibus, sed & angelis à Deo collatam esse gratiam, vt dixi Ephes. 1. 22.

Angeli à Christo sanctificari potuerunt.

Secundò, alij τὸ ex vno sic explicant, ex *vno*, scilicet Deo conditore, tam factus est Christus sanctificans, quàm omnes homines qui sanctificantur. ita Ambros. Anselmus, Chrysostom. Theodor. S. Thom. Theophyl. q. d. Apostolus, omnes fratres sumus ex Deo patre geniti; decuit ergo omnes nos quasi filios Deo patri nostro reconciliari, idque per Christum, vtpote fratrem nobilissimum, qui Sanctus Sanctorum est, omnesque sanctificat. non autem per alios, qui sanctificantur, & sanctificatione indigent. decuit itaque Christum nos reconciliare, nos redimere, & pro nobis satisfacere: decuit ergo Christum pati. Verùm hic sensus generalior est & difficilior, nec ita stringit & vrget, vti prior, qui proinde genuinus est; eumque confirmant omnia sequentia, ac præsertim illud, quod dicitur, v. 16. *Nusquam enim angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit: vnde debuit per omnia fratribus similari.* Quibus verbis satis significat Apostolus Christum esse fratrem nostrum, non quia ex Deo factus est, vti & nos, sed quia ex Adamo & Abrahamo natus est, eamdemq; nobiscum naturam humanam accepit.

Christus Sanctus Sanctorum omnes sanctificans.

Christus frater noster.

Tertiò, S. Dionys. de Ecclesiastica hierarch. p. 4. sub finem, & Cyrill. libr. de Fide ad reginas, cap. Quòd vnus sit filius Dei & Dominus Iesus Christus, sic legunt, *qui sanctificat, & sanctificatur*, & intelligunt Christum. Christus enim ita sanctificat, vt simul sanctificetur à Deo. q. d. Apostolus, Christus qui sanctificatur & simul sanctificat, atque omnes nos ex vno, scilicet Deo patre sumus geniti. Sed hoc videtur nonnihil contortum: Apostolus enim non dicit, *Qui sanctificat & sanctificatur, & omnes ex vno*; sed dicit, *Qui sanctificat, & qui sanctificantur, ex vno omnes.* Adde, omnia exemplaria Græca, Latina & Syra habere, *qui sanctificantur*; non autem, *qui sanctificatur.*

PROPTER QVAM CAVSAM NON CONFVNDITVR (non erubescit Christus) FRATRES EOS (homines ex vno patre Adamo secum natos) VOCARE, DICENS: NVNTIABO NOMEN TVVM (ô Pater) FRATRIBVS MEIS (Apostolis, aliisque quos fideles & Christianos prædicando efficiam) IN MEDIO ECCLESIÆ (Christianæ à me congregandæ) LAVDABO TE] Citat. v. 23. psal. 21. quem clarissimum est, scriptum esse de Christi passione prædicatione, morte & resurrectione. Probat ergo Apostolus Christum, & nos omnes esse ex vno, scilicet patre genitos, ex eo quòd Christus & nos omnes sumus fratres, scilicet, secundùm communem tam naturam quàm spiritum, quodq; Christus psal. 21. nos vocat fratres suos: si enim sumus fratres Christi, ergo ex vno & eodem patre geniti sumus, tam Christus, quàm nos omnes. Simul innuit Apostolus modum, quo Christus nos sanctificat, & ad gloriam adducit, scilicet nuntiando & prædicando nomen & cultum Dei veri & viui, VERS. 12.

Psalmi 21. scopus & sensus.

Christus gloriosus se vocat fratrem nostrum.

qui

A qui se à passione, cruce & morte liberauit, & resuscitauit ad vitam immortalem: patet enim ex præced. versiculis & seqq. psal. 21. τὸ *nuntiabo* pertinere ad resurrectionem Christi. q. d. Christus, Post meam à morte & cruce liberationem & resurrectionem, nuntiabo & celebrabo coram Apostolis, meisque discipulis Dei liberatoris & resuscitatoris nomen & gloriam. Magna dignatio & consolatio nostra esse debet, quòd Christus etiam post resurrectionem immortalis iam & gloriosus, nos dignetur vocare fratres suos, & quasi fratribus hæreditatem suam in cælis nobis præparet.

Psalm. 17. illustratus & explicatus.

ET ITERVM: EGO ERO FIDENS IN EVM] Citat psal. 17. v. 3. quo psalmo (vt habet titulus 2. Reg. c. vlt.) Dauid ad litteram gratias agit Deo, quòd toties à Saule, Philisthæis aliisque hostibus & periculis se liberarit. Allegoricè cōpetit Christo, qui Deo gratias agit, quòd à Iudæis, dæmonibus, passione, cruce, morte, omnique malo se liberarit: vnde ait v. 3. *Ego ero fidens in eum.* q. d. Ego Christus instar aliorum hominum, morti & miserijs obnoxius, in persecutione, passione & tribulatione, perinde vt Dauid, constitutus, in communi Deo patre sperabo, eumque fidens inuocabo, vt liberet me. Probat Apostolus alio testimonio Christum & omnes nos esse ex vno Adamo progenitos, siue Christum eiusdem nobiscū esse naturę passibilis, miserijs & morti obnoxiæ, ex eo quòd Christus sperans & inuocans Patrem, hoc ipso testetur, se in afflictione & passione esse positum.

Communis Christo & nobis passibilis natura.

B Verùm verius videtur, Apostolum non citare hîc psal. 17. v. 3. ibi enim in Græco est ἐλπιῶ, sed Isaiæ 8. 17. vbi dicit Isaias in persona Christi: *Et expectabo Dominum, qui abscondit faciem suam a domo Iacob, & præstolabor eum;* vbi pro *præstolabor eū*, Septuaginta vertunt, πεποιθὼς ἔσομαι ἐπ᾽ αὐτῷ, id est, fidens ero in eō, vti ad verbum citat hîc Paulus. Nota. Dixerat Isaias illo cap. nasciturum filium, cui nomen erit. *Accelera spolia detrahere, festina prædari*, id est Christum, qui spoliaturus erat infernū & dæmonem: vnde v. 8. vocat eum Emmanuelem, mox v. 14. dicit, quòd Christus Iudęis sit futurus *in lapidem offensionis, & in petram scandali*, ita vt multi ex eis ad illum offendāt, cadant & conterantur, quod quia triste erat, videbaturque Christi Saluatoris fortitudini & spoliationi aduersari; hinc statim seipsum in persona Christi consolans Isaias subdit, dicens: *Et expectabo Dominum, & præstolabor eum.* q. d. Videtur Deus populi sui oblitus, eumque abiecisse, quia nolunt Iudæi mihi credere: ego tamen animo non cadam, spem non abijciam, sed præstolabor eum, confidens aliquos saltem me conuersurum ex Iudæis, putà Apostolos, qui deinde omnes gentes conuertant, itaque prædentur & spolient totum diaboli regnum.

Citat hic Paulus c. Isaia 8. non psal 17.

Ex quibus patet Apostolum hac citatione & testimonio, non tam probare Christum esse eiusdem nobiscum naturæ passibilis (vti probauit testimonio præcedenti) quam quòd omnes gentes per Christum sanctificentur, itaque in filios & fratres adoptentur, & ad gloriam adducantur.

Isaia caput octauum illustratum.

ET ITERVM: ECCE EGO VT PVERI MEI, QVOS DEDIT MIHI DEVS] Pergit citare Apostolus sequentia Isaiæ verba, quorum hæc plena est sententia: *Ecce ego & pueri mei, quos dedit mihi Dominus in signum & portentum Israel,* Loquitur Isaias in persona Christi, siue quasi typus Christi, vt dixi. q. d. Sicut ego Isaias & mei discipuli, putà alij Prophetæ, me sequentes, vt Ezechiel cap. 24. v. 24. Zacharias c. 3. 8. & alij, hoc ipso quo diuitias & honores contemnimus, ac tam mira prædicamus & vaticinamur, à Scribis & Iudæis quasi stulti irridemur, habemurque quasi portenta & ostenta Israelis; ita & Christus, cuius ergo Isaias sum præcursor & typus, cum suis Apostolis ac discipulis ob nouitatem vitæ, doctrinæ, paupertatis humilitatis, passionis, superbis Iudæis & Philosophis erit quasi portentum, spectaculum & ludibrium, ita Origenes, Basil. Cyrill. & alij in Isaiæ c. 8. & hoc est quod ait Apostolus 1. Corinth. 1. 23. *Nos autem prædicamus Christum crucifixum, Iudæis quidem scandalum, Gentibus autem stultitiam.*

Christus & Propheta, eorumque prædicatio sæculo huic contempta.

Hoc ergo Isaiæ testimonio Apostolus probat vtrumque, scilicet Primò, Christum cum hominibus eiusdem esse naturæ passibilis, multaque esse passum: hoc enim significatur, cùm ait, *Ecce ego & pueri*, id est filij, quos scilicet naturæ meæ passibilis & mortalis consortes, tamquam pontifex spiritualiter gigno, facioque Christianos, cum quibus factus sum ludibrium & portentum Israel, vt patet ex v. sequenti.

Secundò, hoc eodem testimonio probat Apostolus Christum omnes sanctificare: hoc enim ipso quo Christus filios gignit, eosdem sanctificat.

Nota. Pro *pueri*, hebraicè est יְלָדִים *ieladim*, id est nati, siue filij ac pueri. Vide Clementem Alex. libr. 1. Pedag. toto cap. 5. vbi pulchrè docet omnes Christianos dici & esse debere pueros, per morum & animi innocentiam, simplicitatem, facilitatem & teneritudinem, idque, vt se conforment suo exemplari scilicet Christo puero, de quo dixit Isaias c. 9. v. 6. *Paruulus natus est nobis, & filius datus est nobis.*

Christiani debent vt pueri, Christo puero assimilari.

C QVIA ERGO PVERI COMMVNICARVNT CARNI ET SANGVINI, ET IPSE SIMILITER PARTICIPAVIT EISDEM] *Communicare carni & sanguini*, est esse participem carnis & sanguinis, id est, humanæ naturæ, quæ carne & sanguine constat. q. d. Quia homines, quos Christus suos pueros & filios vocare dignatur, constant carne & sanguine, id est, natura humana fragili & passibili, hinc eamdem induit quoque Christus, factusque est homo fragilis & passibilis. Pulchrè S. August. in Sententijs num. 262. *Sicut*, ait, *lac non transit nisi per carnem, vt paruulum pascat qui panem edere non potest: sic nisi Sapientia Dei, quæ panis est angelorum, ad homines dignaretur venire per carnem, nemo ad Verbi diuinitatem contemplandam posset accedere. Quia ergo lux à tenebris non poterat comprehendi, ipsa lux mortalitatem subijt tenebrarum, & per similitudinem carnis peccati participationem dedit luminis veri.*

VERS. 14.

D Ex hoc loco, vt rectè docet S. Cyrill. epist. 8. ad Nestorium, patet Christum vti carnem, ita & sanguinem humanum assumpsisse, eumque non mediante carne & venis, sed immediatè, vt verior habet Theologorum sententia, Verbo vniuisse: cuius ratio est, quòd sanguis, esto non sit animatus, vti caro animata est, propriè pertineat ad veritatem humanæ naturæ, & in Christo fuerit pretium redemptionis nostræ. vnde & in consecratione calicis Eucharistiæ, cum sanguine Christi concomitanter ponitur totum suppositum Christi. Idipsum hîc satis insinuat Apostolus, cùm Christum tam sanguini, quàm carni, id est vtrique, æquè & immediatè communicasse significat. Denique tradunt graues auctores, Clementem VI. hanc sententiam cuiusdam dicentis sanguinem Christi in triduo

Sanguis in Christo, non immediatè carni & venis, sed Verbo vnitus.

Sanguis Christi in triduo passi.

sanis manfit vnitum Verbo.

triduo mortis eius, non fuisse Verbo vnitum vtpote separatum à carne, ideoque nec latria adorandum fuisse, damnasse, vt erroneam in fide.

Humores reliqui à Verbo immediatè assumpti.

Idem censent Theologi de reliquis humoribus, & spiritibus tum vitalibus, tum animalibus in Christo, scilicet hæc omnia à Christi persona immediatè fuisse assumpta & terminata. secus est de accidentibus corporis & animæ: hæc enim suscepit Christus non immediatè, sed mediante corpore cui inhærent. Hâc de re plura qui volet, videat apud Scholasticos & inter alios apud Franc. Suarez 3.p.disp.15.sect.6.

Christus factus homo, vt mori posset.

VT PER MORTEM DESTRVERET EVM QVI HABEBAT MORTIS IMPERIVM] q.d. Christus communicauit nostræ carni & sanguini, id est, factus est homo, vt mori posset (quatenus enim Deus est, mori non poterat) idque hoc fine, vt scilicet per mortem suam destrueret diabolum, qui per peccatum nos trahebat in mortem corporis & animæ, tam præsentem quàm æternam. Vnde patet *tò mortis*, posteriori loco latiùs capi, quàm priori: priori enim tantùm mortem corporis præsentem & temporariam significat: hanc enim solùm obiuit Christus, posteriori verò significat mortem tam corporis, quàm animæ, eamque tam præsentem, quàm æternam: ad hanc enim pertrahit diabolus, illique præest.

Diabolus habet imperium mortis vt tyrannus.

Nota, diabolum habuisse mortis imperium non eo modo, quo rex & princeps dicitur in suos habere imperium, sed eo modo quo tyrannus, aut potiùs eo modo quo carnifex habet imperium in eos qui morti adiudicati, & suæ potestati ac manibus traditi sunt: diabolus enim in homines nullum vnquam habuit ius aut legitimum dominium & imperium, sed tantùm homines peccantes à iusto iudice Deo suæ potestati traditos, quasi carnifex, exagitat & morte mulctat. Dicitur ergo diabolus habere imperium mortis, quia homines impellit in peccatum, & consequenter in mortem. quod ipse vnicè cupit, optat & gaudet, eosque qui mortui sunt & damnati in morte & damnatione perpetua tenet, eisque præsidet & imperat.

Christus destruxit diabolum.

Hinc Secundò, dicitur Christus destruxisse diabolum, non quòd personam aut substantiam diaboli destruxerit & annihilarit, sed quia eius regnum & imperium destruxit, dum sua morte homines à morte præsenti & æterna, ac consequenter à potestate dæmonis liberauit, effecitque vt homines à morte ad vitam resurgerent immortalem & æternam: sic enim rex aut tyrannus dicitur destrui, cùm eius regnum aut tyrannis destruitur, putà cùm ipse suo regno & potestate tyrannica priuatur & despoliatur.

Vers. 15.

ET LIBERARET EOS QVI TIMORE MORTIS PER TOTAM VITAM OBNOXII ERANT SERVITVTI] *Seruitutem* vocat metum & horrorem mortis, quotidie oculis & menti obuersantis: hic enim metus & horror omnes homines quasi seruos opprimebat, & quasi vinctos sub se detinebat, mirisque angoribus cruciabat, idque partim ex eo quòd mors in se sit horribilis, &c, vt ait Aristot. *Omnium terribilium huius vitæ terribilissimum*; partim & magis ex eo, quòd homines nescirent, quò post mortem essent deuenturi, quid futurum esset de anima sua separata à corpore; an illa in cælum, an in infernum, an in aliquem alium locum foret releganda; an beata, an misera esset futura. Imò cùm ante Christum plerique essent impij, & putarent, vel certè

Mors est horribilis, vnde.

suspicarentur animam esse immortalem, nihil aliud post hanc vitam quàm æternam mortem, & tormenta gehennæ expectare poterant; sicut reus homicidij cùm deducitur in carcerem, ita cum ingreditur, vt non speret se inde nisi ad mortem exiturũ.

Dubium & anxietas de statu futuro animæ post mortem.

Ita Adrianus Imp. moriturus, inquit Spartianus in eius Vita, animæ suæ hoc carmine occinuit: *Animula, vagula, blandula, hospes, comesque corporis quæ nunc abibis in loca, pallidula, rigida, nudula; nec, vt soles, dabis iocos.* Ita Aristoteles moriturus, anxius dixisse fertur: *Nudus in hunc mundum veni, miser vixi, dubius morior quò recessurus sim nescio; attamen tu Ens entium, causa causarum miserere mei.* q.d. Apostolus, Christus liberauit homines ab horrore & angore mortis; effecitque vt homines, qui antea mortem horrebant, quasi æternæ mortis exordium, & sub timore mortis, vtpote cum ira & vindicta Dei coniunctæ, ob peccata sua anxij, quasi seruiebant, & quasi serui captiui in mortis metu et horrore tenebantur, nunc per Christum à peccato et morte liberati, fidentes et alacres accedant ad mortem, tamquam ad ærumnarum terminum, et melioris vitæ exordium, vt dicant: Vita mihi est in tædio, mors in desiderio; cupio dissolui et esse cum Christo. mihi viuere Christus est, et mori lucrum. ita Theoph. Oecum. et alij.

Mors ærumnarum terminus.

Locus moralis de morte non metuenda Christianis.

Est hic locus moralis, quòd Christiani mortem horrere et timere non debeant. Vide Chrysost. in morali hom. 4. vbi docet Christianos suo tempore pro defunctis orare, psallere, et iusta funebria, eo modo quo iam facimus, peragere solitos, insuper ex ritu gentilitio consueuisse adhibere lamentatrices, quæ omnibus fletum et complorationem mouerent: sed idipsum, ne scilicet hasce amplius adhibeant, vetat Chrys. sub pœna excommunicationis; eò quòd Christiani mortuos suos lugere non debeant, quasi mortuos, sed credere et sperare eos transire per mortem ad vitam meliorem. *Dic mihi*, inquit, *quid sibi volunt lampades istæ* (in funere) *tam splẽdidæ? nõne sicut athletas, mortuos comitamur? Quid etiam hymni? nonne vt Deum glorificemus, & ei gratias agamus quòd iam coronauit discedentem, quod à laboribus liberauit, quòd a timore liberatum apud se habet? nonne propter hoc hymni? nonne propter hoc psalmodiæ? omnia ista gaudentium sunt.* Et infrà: *Si quis ergo lamentatrices istas conduxerit, per multum tempus eum ab Ecclesia arcebo quasi idololatram.* Et in morali hom. 5. *Si*, inquit, *tuba pietatis vocauerit, confestim procede, & contemne animam, ingredere cum multa alacritatẽ in agonem, rumpe faciem aduersariorum, concide faciem diaboli; statue trophæum. Sanguinis oportet esse plenam Christi vitam: cum tanta ergò alacritate proprium sanguinem effundamus pro Christo, cum quanta aquam quis effundit; & cum tanta facilitate carnem exuere debemus, cum quanta vestimentum exuimus.*

Bona mors.

Scripsit & S. Cypr. (quem secutus est S. Ambr. lib. de Bono mortis) tractatum de Mortalitate, in quo docet Christianis mortem non esse timendã, sed appetendam. Accipe pauca è multis: *Quid*, ait, *est in mundo & vita hac nisi pugna cum ira, gula, libidine? hinc gratulatur Sapiens raptum esse iustum, ne malitia mutaret intellectum eius: ita & Simeon, Nunc dimittis, inquit, seruum tuum Domine, secundum verbũ tuum in pace. Fidem resurrectionis nõ habet, qui ad meliora nõn festinat. Hinc angelus quemdã mori timentẽ alloquens & increpans ait: Pati timetis, exire non vultis, quid faciam vobis? Si domus minaretur ruinam, nonne ex ea migrares? si nauis in procella periclitaretur*

nónne ad portum confugere: mũdus hic senescit, & ruinam minatur, quin migras ad Patrem? vbi te charorum turba expectat de sua salute secura, de tua solicita. Quod multis sub finem libri prosequitur. Quare idem Cyprianus l. de laude martyrij, *Quid est*, ait, *martyrium? delictorum finis, periculi terminus, dux salutis, iter, patientiæ magister, domus vitæ, quo profectò etiam ea occidunt, quæ in futuro discrimine potuissent tormenta reputari.* vide dicta Philip. 1. v. 23.

Ita Conradus Teutonicus discipulus S. Dominici vir miræ humilitatis, charitatis & patientiæ in morbis acribus semper habebat illud sponsæ in Cãticis in ore: *Dilectus meus mihi, & ego illi, donec aspiret dies, & inclinentur vmbræ.* prædixit se moriturũ in die Natiuitatis B. Virginis anno Christi 1239. cui valdè erat deuotus. Moriturus ergo fratribus circumstantibus dixit: *Scitote fratres me mori fideliter, amanter, confidenter & hilariter. Fideliter, quia morior in fide Iesu Christi Domini mei & matris Ecclesiæ. Amanter, quia à die quo indui hunc sanctũ habitũ, studui me conseruare semper in gratia Dei, eiq; in omnibus quo ad poteram placere. Confidẽter, quia scio quod post mortem ibo ad domum Domini mei. Hilariter, quia istud punctum mortis in quo me videtis, tantùm est trãsitus à planctu ad risum, à labore ad quietẽ.* Alius eodem nomine & eodem anno fixè intuens Christũ crucifixum, cancellatis in crucis formam manibus, facie læta & ridenti dicens, *Educ de carcere animam meam, vt confiteatur nomini tuo Domine:* terq; hunc versiculum repetens oculos cum vita clausit, & in cælum euolauit, vti refert Ferdinandus Castiglius in historia Ordinis S. Dominici parte 1. lib. 2. c. 19. Idem cap. 65. narrat F. Romæum eiusdem Ordinis magnum sui & mundi contemptorem perpetuò habuisse in ore illum versum psal. 126. *Cùm dederit dilectis suis somnum, ecce hereditas Domini,* eoque se in omni labore & ærumna exhilarare solitum. Cumque moriturus esset anno Christi 126 . frater quidam absens nesciens eum versari in agone mortis, audiit angelos eumdem versiculum canentes: vnde ad Romæum accurrens, eum agonizantem sanctéq; morientem reperit. Ibidem narrat F. Bernardum Canzium Tolosanum, insignem prædicatorem, cùm moreretur, apparuisse socio cuidam existenti Lugduni in veste candida & lucida, ac cantasse: *Edent pauperes & saturabuntur, & laudabunt Dominum qui requirunt eum, viuent corda eorum in sæculum sæculi.* Ibidem l. 3. c. 30. narrat F. Munium, qui creatus fuit Episcopus Palentinus, magnæ patientiæ virum, in morte dixisse, *In pace in idipsum dormiam & requiescam,* itaque sanctè obdormiuisse in Domino. Narrat S. Gregorius lib. 4. Dialog. cap. 47. Merulum spiritu feruentem, vidisse, delabi sibi è cælo in caput candidam coronam. Nec mora, ait, morbo correptus abiit ad Dominum hilaris; eiusque è sepulchro post annos quatuordecim, cùm circumfoderetur, tanta odoris fragrantia manauit, ac si omnis illic florum aromatumque copia collecta esset.

Vers. 16. NVSQVAM ENIM ANGELOS APPREHENDIT, SED SEMEN ABRAHÆ APPREHENDIT.] Id est, Christus non assumpsit angelicam naturam, vt eam repararet, sed humanam ex posteris Abrahæ. Ita passim Patres & interpretes. Ac S. Bernard tract. de Gradibus humilitatis: *De Verbo,* inquit, *Dei dictum est, quod non angelos apprehendit, hoc est, non in vnam sibi personam assumpsit, sed semen Abrahæ. Neque enim legitur, Verbum angelus factum est, sed Verbum caro factum est, & caro de carne Abrahæ, iuxta promissionem quæ illi primùm facta est.* Verùm quia Græcum ἐπιλαμβάνεται est præsentis temporis, non autem præteriti; q. d. Assumit, non autem Assumpsit, falsum autem in præsenti est dicere: quòd Christus assumat humanam naturam. Rursum quia minùs congruè & aptè dicitur Christum assumere angelos aut semen Abrahæ, pro eo quod diceretur Christum assumere angelicam aut humanam naturam ex posteris Abrahæ; hinc meliùs noster Interpres vertit non *assumit*, sed *apprehendit*. Cuius vim explicans Chrys. verbum, inquit ἐπιλαμβάνεται. id est apprehendit, metaphoram habet sumptam ab eo qui magno studio sequitur aliquem, omniaque facit vt fugientem occupet & apprehendat: nos fugiebamus à Deo, ipse nos insecutus est, & velut iniectâ manu apprehendit nos, nec passus est perire. *Apprehendit* ergo idem est, quod insequitur, & insequendo apprehendit. q. d. Quod hactenus dixi Christum factum esse hominem vt homines liberaret, id patet ex eo quòd Christus angelos lapsos non sit insecutus, nec insequatur, vt eos ad Dei gratiam & salutem reuocet & reducat; sed quod insecutus sit homines, dum humanam naturam assumpsit, hominesque ad se vocauit & traxit, & indies insequatur homines lapsos, iisque manus iniiciat, vt fecit Saulo, eosque apprehendat, vt eos ad salutem perducat. Hinc aptè ait Christum apprehendisse semen non Adæ, sed Abrahæ; tum quia scribit Hebræis, qui expectabant Messiam Abrahæ patri suo promissum, tum quia Christus solos eos apprehendit & saluat, qui sunt semen Abrahæ, non secundùm carnem, sed secundum spiritum, id est, qui sunt fideles, quique fidem & obedientiam Abrahæ imitantur.

Christus hominem à se fugientem insecutus apprehendit.

Sic Græcum ἐπιλαμβάνεται alibi sæpè Paulus sumit, pro insequi, assequi, manum iniicere & apprehendere. Vt 1. Timo. 6. 12. ἐπιλαβοῦ τῆς αἰωνίου ζωῆς, id est, persequere, & *apprehende vitam æternam.* Hebr. 8. 9. ἐν ἡμέρᾳ ἐπιλαβομένου μου τῆς χειρὸς αὐτῶν, id est, in die qua apprehendi manum eorum, vt educerem illos de terra Ægypti.

Vers. 17. VNDE DEBVIT PER OMNIA FRATRIBVS SIMILARI, VT MISERICORS FIERET, ET FIDELIS PONTIFEX] q. d. quia Christus homines apprehendit, voluitque homo fieri, vt posset esse hominum pontifex, redemptor & saluator; hinc decuit eum per omnia similem fieri aliis hominibus, tamquam fratribus suis: incongruum enim est & indecens, si frater fratri præcellere & dissimilis esse velit. Nota, *τὸ per omnia* accommodatè accipiendum est: non enim Christus peccatum & concupiscentias assumpsit, aut habuit, sicut habent alij homines; *omnia* ergo, scilicet non quæ culpæ, sed quæ naturæ humanæ sunt communia, putà naturæ humanæ communes dotes & passiones omnes suscepit Christus. *Nam & nutrimenti,* inquit Theodor. *fuit particeps, sicut & nos, & laborem sustinuit, & anxio fuit animo, & fleuit, & mortem subiit sicut & nos.* Hæc enim sola, pontificem nostrum & redemptorem assumere decebat. Cùm ergo dicit *omnia*, excipe peccatum & concupiscentiam, quæ ad peccatum vergit & trahit: hæc enim excipit Apostolus c. 4. vers. 15. Rursum excipe naturæ vitia, putà cæcitatem, surditatem, febres, aliosque morbos, qui non tam naturæ totius, quàm priuatorum & certorum hominum sunt defectus & vitia, quæ proinde non decuit Christum suscipere. Morbi enim

Christus omnia naturæ humanæ assumpsit præter culpã & vitia naturæ.

Morbori origo.

enim oriuntur, vel ex imperfecta corporis formatione, & vitio seminis, vel ex intemperantia, vel ex inscientia & imprudentia, qua res noxias valetudini ignoramus, vel non aduertimus. Horum autem nihil fuit in Christo: Christi enim corpus perfectissimum fuit, vtpote formatum à Spiritu sancto. Rursum Christus temperantissimus erat omniumque rerum etiam medicarum peritissimus, & longè peritior Adamo, qui in statu innocentiæ nulli morbo obnoxius fuit. Christus ergo corpus suum optimè contemperatum sua temperantiâ, sapientiâ & prouidentiâ conseruabat à noxiis, quæ valetudinem lædere poterant, in perpetua temperie & sanitate. Adde, vbi nulla erat concupiscentia, nullum decuisse esse morbum, præsertim cum morbus impedimento fuisset laboribus, peregrinationi & prædicationi Christi. Ita ex Damasceno D. Thomas. 3. p. q. 14. a. 4. & ibidem Suarez & alij. Sensus ergo Apostoli est. q. d. Christus non habuit corpus cæleste & impassibile, vti voluerunt, Valentiniani; sed terrestre mortale, passibile, simile nostro, vt fami, frigori, algori, plagis & verberibus esset obnoxium, æquè ac nostrum, idque eo fine, vt scilicet *misericors fieret, & fidelis pontifex ad Deum*: id est, vt misereri nostri disceret Christus per experientiam miseriæ nostræ, eiusque sensu tangeretur. licet enim illam, vti & alia omnia per scientiam infusam optimè nosset; tamen non nouerat illam per scientiam experimentalem: longè enim aliter ærumnas & miserias cognoscimus, dum eas ipsi experimur, quàm dum eas speculamur, vel in aliis intuemur. Rursum passiones nostras suscepit Christus hoc fine, vt fieret *fidelis pontifex*, id est, vt verè & fideliter obiret munus pontificis, quod est Deum placare & homines Deo reconciliare; illud autem facere non potuit Christus, nisi patiendo & moriendo? nec enim aliter diuinæ iustitiæ & voluntati satisfieri poterat.

Adamus in statu innocentiæ & Christus nulli morbo obnoxij.

Error Valentinianorum iugulatur.

Scientia experimentalis in Christo miseria nostra.

Posset Secundò, *fidelis* accipi passiuè. q. d. *fidelis*, id est, talis ob experientiam & condolentiam miseriæ nostræ, cui meritò fideremus & crederemus nos omniaque nostra. Vnde S. Bern. tract. de Gradibus humilitatis sic explicat: *Christus, inquit, humanis voluit communicare miserijs (quod est per omnia fratribus assimilari) vt similiter passis ac tentatis misereri ac cõpati ipso disceret experimento. Quo quidẽ experimento non dico vt sapientior efficeretur, sed propinquior videretur quatenus infirmi filij Adã (quos suos fieri & appellari fratres non dedignatus est) suas illi infirmitates cõmittere nõ dubitarẽt, qui sanare illas & posset vt Deus & vellet vt proximus, & cognosceret vt easdem passus.*

Ad Devm] Græcè τὰ πρὸς τὸν Θεόν. intelligitur κατὰ. q. d. κατὰ τὰ πρὸς τὸν Θεὸν id est, secundùm ea quæ spectant ad Deum, quæque apud Deum erant agenda, vt scilicet fidelis esset pontifex iis in rebus, quæ spectant Dei reconciliationem cum hominibus vnde explicans subdit: *Vt repropitiaret peccata populi*, id est, vt vertit Vatablus & Erasmus, ad expiandum peccata populi.

Vers. 18. In eo enim, in qvo passvs est ipse et tentatvs, potens est eis qvi tentantvr avxiliari] Nota græcismum, *in eo in quo passus est*: id est, ideò quod passus est, vel quia passus est. Secundò, *tentatus* idem est quod vexatus & afflictus. Vnde Græco deest copula *&*, ita vt τὸ *tentatus* cohæreat cum *passus*, illudque explicet & inculcet: habent enim Græca sic, ἐν ᾧ γὰρ πέπονθεν αὐτὸς πειρασθείς, id est, *in eo enim quod ipse passus est cùm tentaretur*, id est, affligeretur & vexaretur: hoc ipso ergo quo passus est, tentatus est Christus. Sic dicimus nos tentari fame, frigore, febri, id est, iis affligi, cruciari. tentatio itaque hîc vocatur quæuis afflictio & dolor, quia hisce tentatur, id est probatur & exploratur cuiusque virtus & patientia. Hôc ergo sensu ait S. Iacob. c. 1. 2. *Omne gaudium existimate fratres, cùm in tentationes varias incideritis, scientes quòd probatio fidei vestræ patientiam operatur*. Alij non improbabiliter tentationem à passione distinguunt, eò quòd noster Interpres ea videatur distinguere dicens, *Passus & tentatus*. Itaque tentationem hanc interpretantur solicitationem ad malum, qua diabolus Christum & Christianos tentat, & ad peccatum impellit: Christus in tentatione sua meruit nobis opem & auxilium in omni tentatione. Vbi Nota, Christum exteriùs tantùm à diabolo tentationem proponente tentari potuisse; non verò interiùs à concupiscentia aut motu aliquo phantasiæ inordinato: hic enim in Christo esse non potuit. Rursum hunc versum Oecumen. Vatablus & Erasmus ita vertunt, *nam ex hoc quòd contigit ipsi tentatum esse, potest & ijs qui tentantur auxiliari*. Sic enim Græcum πέπονθα què ac Latinum *passus est*, subinde capitur pro contigit, vt cùm dicimus, Quid passus es vt ita rideas & exultes? id est, quid tibi contigit tam lætum ac faustum, vt ita exultes? Verùm nostra versio, ac consequenter primus sensus iam datus plenior est, certior & solidior.

Tentatio & probatio nostra per afflictiones fit.

Christus exteriùs à diabolo tentari potuit.

Potens est eis qvi tentantvr avxiliari] τὸ *potens*, idem est, quod aptus & idoneus; sic enim hanc Christi potentiam explicat Apostolus cap. 5. v. 2. cùm ait, *Qui condolere possit* (id est, idoneus, aptus & facilis sit ad condolendum) *ijs qui ignorant & errant*. Hunc sensum exigit vox *enim*. quæ dat causam cur vers. præced. dixerit Christum esse misericordem pontificem, quia scilicet potens, id est, aptus & facilis & procliuis est, vt tentatorum misereatur, iisque auxilietur. Vnde Theophyl. *potens*, inquit, id est pronus, promptus & paratus est ad auxiliandum; qui enim procliues & propensi sunt ad misericordiam, hi maxime apti & idonei, maximeque potentes & efficaces sunt ad auxiliandum. Secundò tamen, Chrysost. τὸ *potens* propriè capit, datque hunc sensum bene congruum & appositum. Dixerat Apostolus Christum esse pontificem misericordem & fidelem: requirebatur, tertia conditio pontificis, vt sit potens auxiliari, ne quis putaret hanc in Christo desiderari, ideoque à se omissam esse; hinc Apostolus quasi præoccupans hanc obiectionem subdit, de hac conditione non posse esse dubium. q. d. Dixi Christum habere omnes conditiones veri pontificis, scilicet misericordiam & fidelitatem: nam quod ad tertiam, scilicet potentiam, attinet, certum est illam Christo non deesse, quia Christus sua tentatione & passione iniusta sibi vt pote innocenti inflicta meruit dominari omnibus tam tentationibus & passionibus; quàm dæmonibus & hominibus eas infligentibus, ac consequenter meruit, vt possit iis qui tentantur & patiuntur, auxiliari, eosque victores & triumphatores efficere.

Christi ad miserandum & auxiliandum propensio.

Tertia conditio pontificis.

Moraliter hîc Nota, eos qui tẽtationes in seipsis vincunt, iustè à Deo hoc præmio donari, vt aliis eâdem tentatione pulsatis auxilientur, eamque in iis euincant. ita qui spiritum superbiæ, gulæ, iræ, in se perdomuerint, facilè eumdem in aliis edomabunt, ita qui scrupulos in se superarunt scrupulosos

Qui tentationes in se vincunt, apti sunt vt auxilia præstent tentatis.

vti, demones tentatores expellant.

losos facilè satiabunt. Imò sanctorum anachoretarum hic fuit sensus & sententia, vt, quem quisque dæmonem se tentantem superaret, eumdem ab aliorum non tantùm mentibus, sed & corporibus ab eo obsessis & possessis expulsurum dictitarent. Vt alios taceam, Abbas Pityrion, discipulus S. Antonij eiusque spiritus heres, atque in expellendis dæmonibus potens & efficax, suos idipsum docuit, cum apud Palladiū in Lausiaca c.74. ita loquitur: *Quisquis, ò filij, vult exigere dæmones, priùs in seruitutē redigat affectiones animi, qualē enim quis superarit affectionem, eius quoq; expellit dæmonem: oportet autē vos paulatim vincere affectiones, vt earum expellatis dæmones. Si quis ergo gulā superauit, expellit eius dæmonem.*

Diuersi Sancti, pro diuersitate tentationū inuocantur

Hinc rursum Sancti in cælo beati, qui in hac vita multa passi sunt, inuocantur à nobis, vt in eo quod passi sunt, nobis idem patientibus auxilientur apud Deum. Ita à sanctis virginibus, quæ pro castitate ad mortem vsque certarunt, petimus opē in tentatione libidinis. Ita à SS. Martyribus petimus, vt nobis impetrent robur in tentationibus fidei, & persecutionibus hæreticorum & infidelium. Ita à S. Iob, Eustachio, & similibus petimus in infortuniis & aduersis patientiam. Quinimo particulatim in dolore dentium inuocamus S. Apoloniam cui pro Christo excussi sunt dentes. In peste inuocamus S. Rochum, cuius insignis charitas in ijs qui peste laborabant curandis totâ Italiâ celebratur. In maris tempestate inuocamus S. Nicolaum, qui viuens eam miraculosè sedauit. In vinculis inuocamus S. Leonardum, qui viuens multos vinculis liberauit. In morbo comitiali inuocamus S. Valentinum; in infamia & ignominia S. Susannam: hanc enim ipsa pro castitate subiit, & suis precibus depulit. In aliis morbis & ærumnis alios inuocamus Sāctos, qui easdem perpessi sunt. Hæc enim congrua eorum passioni & patientiæ merces à Deo tributa est, vt ad eorum preces Deus simili passione laborantibus opitulari & succurrere, itaque Sanctos suos glorificare velit & destinarit.

CAPVT TERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Refert Christum Mosi tamquam Dominum famulo.

Deinde v.7. ad finem, exemplo patrum qui ob incredulitatem terra promissa exclusi sunt deterret Hebræos ab apostasia à fide Christi ne & ipsi cælo excludantur. Hodie, *inquit,* si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, *&c. vrgetque τὸ* Hodie.

1. VNde fratres sancti, vocationis cælestis participes, considerate Apostolum, & pontificem confessionis nostræ Iesum: 2. qui fidelis est ei qui fecit illum, sicut & Moyses in omni domo eius. 3. Amplioris enim gloriæ iste præ Moyse dignus est habitus, quanto ampliorem honorem habet domus, qui fabricauit illam. 4. Omnis namque domus fabricatur ab aliquo: qui autem omnia creauit, Deus est. 5. Et Moyses quidem fidelis erat in tota domo eius tamquam famulus, in testimonium eorum, quæ dicenda erant: 6. Christus verò tamquam filius in domo sua: quæ domus sumus nos, si fiduciam, & gloriam spei vsque ad finem, firmam retineamus. 7. Quapropter sicut dicit Spiritus sanctus: Hodie si vocem eius audieritis: 8. Nolite obdurare corda vestra, sicut in exacerbatione secundùm diem tentationis in deserto, 9. vbi tentauerunt me patres vestri, probauerunt, & viderunt opera mea. 10. quadraginta annis: propter quod infensus fui generationi huic, & dixi: Semper errant corde. Ipsi autem non cognouerunt vias meas, 11. sicut iuraui in ira mea: Si introibunt in requiem meam. 12. Videte fratres, ne fortè sit in aliquo vestrûm cor malum incredulitatis, discedendi à Deo viuo: 13. sed adhortamini vosmetipsos per singulos dies, donec Hodie cognominatur, vt non obduretur quis ex vobis fallacia peccati. 14. Participes enim Christi effecti sumus: si tamen initium substantiæ eius vsque ad finem firmum retineamus. 15. Dum dicitur: Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra, quemadmodum in illa exacerbatione. 16. Quidam enim audientes exacerbauerunt: sed non vniuersi qui profecti sunt ex Ægypto per Moysen. 17. Quibus autem infensus est quadraginta annis? Nónne illis, qui peccauerunt, quorum cadauera prostrata sunt in deserto: 18. Quibus autem iurauit non introire in requiem ipsius, nisi illis, qui increduli fuerunt? 19. Et videmus, quia non potuerunt introire propter incredulitatem.

VERS. 1. VNDE FRATRES SANCTI, VOCATIONIS CÆLESTIS PARTICIPES, CONSIDERATE APOSTOLVM ET PONTIFICEM CONFESSIONIS NOSTRÆ IESVM] Christiani olim vocabantur *fratres* ob mutuam charitatem & communionem in Christo. Vocabantur & *sancti* ob sanctitatem baptismo acceptam & vitæ morumque innocentiam, q.d. Vos, ò Hebræi Christiani, vocati estis: non ad bona terrena, quæ in baptismo vobis olim promittebantur, sed ad bona cælestia possidenda. Considerate ergo non Mosen, non Aaronem olim pontificem vestrum; sed Iesum, qui huius vocationis est auctor & pontifex. Nota. Vocat Paulus Christum Apostolum, id est; legatum Dei, quem scilicet Deus legauit ad homines, maximè Hebræos, vt eos doceret, & Deo reconciliaret. *Apostolus* ergo idem est,

Christiani vocati fratres & sancti.

est, quod Propheta, doctor & legislator missus à Deo: *Pontifex* autem idem est, quod summus sacerdos qui Deum placet, oretque pro populo.

Fides & religio est confessio.

Nota Secundò. *Confessionem* vocat Apostolus fidem & religionem, quam confitemur & profitemur: confessio enim hæc non est aliud quàm professio fidei & legis Euangelicæ, quam docuit nos Christus tamquam Apostolus, id est Propheta, doctor & legislator, & tamquam Pontifex noster. ita Theodor. Theophyl. Oecumen. Aliter S. Thom. & Anselm. Apostolus, inquiunt, & Pontifex nostræ cōfessionis est Christus, quem scilicet omnes Christiani confitemur & agnoscimus esse Apostolum Pontificem, & saluatorem nostrum. Sed prior sensus magis est genuinus: sic enim Apostolus *confessionem* solet sumere pro fide & doctrina, quàm confessi sumus in baptismo, vt dixi Rom. 10. v. 10.

Christus, præstantior omnibus legislatoribus Hebræorum.

Nota Tertiò Apostolus c. 1. & 2. ostendit Christum angelis esse maiorem, tamquā Deum & Dominum omnium: hoc cap. & seqq. descendit ad Mosem & Aaronem, ostenditque eodem argumento Christum iis longè esse præstantiorem: tota enim difficultas Hebræorum, quàm habebant in Christo & christianismo, erat, quòd à Mose primo suo legislatore, Apostolo & Propheta auelli non possent. Hinc illa vox Iudæorum ad cæcum à Christo illuminatum, Ioan. 9. 28. *Tu discipulus illius sis, nos autem Mosi discipuli sumus, nos scimus quia Mosi locutus est Deus, hunc autem nescimus vnde sit.*

Christus legislator & Pontifex Mosen & Aaronem superat.

Paulus ergo hoc ca. & seq. comparat & præfert Christum Mosi, tamquam Apostolum Apostolo; cap. verò 6. & seqq. comparat & præfert Christum Aaroni tamquam pontificem pontifici. Licet enim Moses eminenter quoque fuerit pontifex, vtpote qui Aaronem & pontificem consecrarit, & Deo sæpiùs sacrificarit, illumque populo reconciliarit; tamen postquam Aaronem creauit Pontificem, illi pontificis munia reliquit, ipse verò Apostoli vices primò sibi à Deo delegatas obiuit, vt videlicet esset legislator, Propheta, doctor & dux populi; donec veniret Christus, nouus & summus legislator, Propheta, doctor, & dux populi, non tantùm Hebræi, sed & Gentilis.

Vrget ergo hic Apostolus Hebræos, vt à Mose ad Christum, qui iam aduenit, trāseant quasi à typo ad antitypum, ab vmbra ad veritatem: tota enim hac epistola deinceps Apostolus Hebræis, ex allegoria Mosis, Aaronis, & legis veteris probat Christi & christianismi per illa adumbrari veritatem & præcellentiam.

VERS. 2. QVI (Iesus Christus) FIDELIS EST EI QVI FECIT ILLVM] *Fecit illum* scilicet Apostolū & Pontificem: hoc enim repetendum est ex v. præced. Vnde Vatablus vertit, *qui constituit illum*. Christus ergo fidelis Deo fuit Apostolus, quia fideliter nuntiauit hominibus Dei voluntatem & leges; fuit & fidelis Pontifex, quia fideliter redemptionem & expiationem nostrorum peccatorum, etiam cum vitæ suæ dispendio, peregit.

Christus fidelis in apostolatu & pontificatu.

SICVT ET MOSES IN OMNI DOMO EIVS] id est, in populo Iudaico, qui est domus, id est, Ecclesia, in qua habitat & colitur Deus creator. patet v. 6. In hac ergo Ecclesia veteri fidelis Deo fuit Apostolus & legatus Moses: fidelis, inquam, in legislatione, in iussis & oraculis Dei populo annuntiādis, in cura & regimine populi iuxta mentem & voluntatem Dei. Citat Apostolus Nu. 12. 7. Pulchrè Theop. *Quod est*, inquit, *fidelis procurator vel œconomus in domo, hoc erat Moses in populo Hebræo.*

AMPLIORIS ENIM GLORIÆ ISTE PRÆ MOSE DIGNVS EST HABITVS, QVANTO AMPLIOREM HONOREM HABET DOMVS, QVI FABRICAVIT ILLAM] Vox *enim* dat causam cur dixerit c. 1. *Considerate* non Mosen, sed *Iesum*; nam licet Moses fidelis fuerit Dei Apostolus, vti & Christus fuit; Christus tamen tanto maiorem Mose gloriam à Deo adeptus, est, quanto maior est domo, qui fabricauerit illam id est, quanto architectus domo est præstantior & honoratior, vtpote domus opifex. Christus enim est fabricator domus, id est Ecclesiæ Dei; Moses autem in ea tantum fuit famulus & minister Dei, adeoque Moses pars fuit huius domus, id est Ecclesiæ, fuitque vnus è populo Dei, patet ex sequentibus. Nota græcismum *ampliorem domus* id est, ampliorem domo, vel ampliorem quàm domus ipsa. ita Chrys. Theod. Theop. hoc enim significat Græcum πλείονα τοῦ οἴκου. male ergo quidam *to domus*, explicant in domo, vel ex domo. VERS. 3.

Christus fabricator domus Ecclesiæ.

QVIA AVTEM OMNIA CREAVIT DEVS EST] q.d. Christus, qui, vt dixi v. præc. & c. 1. v. 10. domum hanc Dei, id est Ecclesiam, adeoque omnia quæ sunt in rerum natura fabricauit & creauit, Deus est; ac proinde Christus quasi creator & Deus, longè nobilior est Mose, qui cum aliis est Christi creatura. ita Theophyl. VERS. 4.

ET MOSES QVIDEM FIDELIS ERAT IN TOTA DOMO EIVS TAMQVAM FAMVLVS, IN TESTIMONIVM EORVM QVÆ DICENDA ERANT] vt scilicet testificaretur & exponeret Iudæis, qui erant tunc populus, domus & Ecclesia Dei, ipsius Dei voluntatem. Sicut ergo de S. Ioanne dicitur Apoc. 1. v. 2. quòd testimonium perhibuerit verbo, id est, quòd verè exposuerit, tamquam verus testis, ea quæ audierat de Christo; ita & Moses testimonium perhibuit verbis Dei, siue iis quæ ex parte Dei dicenda erant populo, quæque Deus Mosen populo dicere & denuntiare volebat. ita Theophyl. VERS. 5.

CHRISTVS VERÒ TAMQVAM FILIVS IN DOMO SVA] Græcè ἐπὶ τὸν οἶκον αὐτοῦ. quod magis significat super domum, quam in domo sua: vnde clariùs verti potest Christus tamquam filius præest domui eius, scilicet Dei Patris, eamque vt dominus administrat; cùm Moses in ea tantùm fuerit famulus. VERS. 6.

QVÆ DOMVS SVMVS NOS] Græca & Græci, Chrysost. Theodor. Oecumen. legunt. οὗ οἶκος, id est, cuius, scilicet Christi, domus sumus nos. Sed concinniùs ac rectiùs, vt fatetur & Beza, noster Interpres legit, ὅς οἶκος, id est, *qua domus*, putà Ecclesia Dei, *sumus nos.*

Fiducia christianorum est libertas in professione fidei.

SI FIDVCIAM ET GLORIAM SPEI VSQVE AD FINEM FIRMAM RETINEAMVS] Nota Primò. Pro *fiduciam* græcè est παῤῥησίαν, id, libertatem, per quam intelligit liberam & intrepidam fidei professionem, vt nec minis, nec pœnis à fide Christi auellamur; sed eam liberè, audacter, & aperta facie, vt vertit Syrus, coram tyrannis & persecutoribus profiteamur, etiamsi ea de causa vincula, rapinas bonorum, exilia, verbera, adeoque mortem subire debeamus.

Nota Secundò. Pro *gloriam* græcè est καύχημα, id est *gloriationem*; *gloriationem spei* per hypallagen vocat spem gloriationis, id est, spem de qua gloriamur. vnde Vatabl. vertit *spem gloriosam*. Vel propriè *gloriationem spei* vocat gloriationē qua in spe nostra firmi & animosi de eadem gloriamur, inquit

quit Chrys. ac si iam obtenta à nobis esset, ita vt fidem & spem nostram de futura beatitudine & gloria palàm tam vita, quàm verbo deprædicemus, de eaque gloriemur etiam in tribunalibus persecutorum & tyrannorum. Sic Rom.5.v.2.dicit Apostolus: *Gloriamur in spe gloria filiorum Dei.* Spes enim futuræ mercedis facit nos constantes in fide & vita Christiana, adeoque facit nos gloriari in mediis ærumnis& tormentis:hac enim spe multi Martyres in acerbissimis pœnis exultarunt & gloriati sunt.

Gloria spei Christiana

Omnia hæc dicuntur ab Apostolo hoc fine, vt iis Hebræos in fide & vita Christiana confirmet & corroboret; ne ob tentationes & Iudæorum persecutiones animo frangantur,langueant,& à fide doficiant:nihil enim ita corroborat hominem in persecutione & afflictione sicuti spes firma & certa, constansque persuasio & expectatio quod breui illa afflictione liberabitur,& recipiet mercedem immensam in cælo.

Spes est robur in afflictione.

Vbi Nota, Apostolum non qualem qualem spem requirere à Christianis,sed vegetam,fortem,exultantem & gloriantem:hæc enim facit,vt Christianus in quantauis tentatione & tribulatione non nutet, non cedat,sed constans persistat, fortiterque & generosè omnia aduersa superet & euincat, adeoque in iis lætetur & glorietur. Vnde Chrysost. hîc in morali hom.5. *Cùm tanta*, ait, *animi alacritate proprium sanguinem pro Christo effundere debemus cum quanta quis aquam effundit:etenim aqua est sanguis irrigans corpus.*

Vera & Christiana spei conditiones.

VERS.7. & 8. QVAPROPTER SICVT DICIT SPIRITVS SANCTVS: HODIE SI VOCEM EIVS AVDIERITIS,NOLITE OBDVRARE CORDA VESTRA] *Eius*, scilicet Christi: hic enim præcessit. Citat Apostolus psalm. 94. quo David generatim inuitat omnes ad Dei creatoris & gubernatoris cultum, id est laudem, obedientiam, vt illum quasi pastorem suum, se verò quasi oues ipsius,ab eo pasci,ali & regi agnoscant, colant, ad eumque toto corde transeant, inquit Hieron. ibidem. Videtur autem conscriptus hic psalmus ad festum aliquod solemne, in quo frequens conueniret populus, vt hoc psalmo ad Dei laudem excitaretur.Imò Theodor.vult hunc psalmum esse propheticum, videlicet à Dauide compositum esse in persona Iosiæ, post trecentos annos nasciturі, vt eo vteretur Iosias cùm sublatis idolis populum Deo reconciliaturus erat 4. Reg. 22.& 23. Vnde ait, *Venite exultemus & iubilemus*, quasi victores & triumphatores de abolita impietate & idolis. Sed quidquid hac de re sit,videtur ad hoc composuisse eum Dauid, vt quouis festo & conuentu populi, præsertim solemniori, præcineretur ad deuotionem tum Leuitarum, tum populi in psalmodia, precibus & sacrificiis excitandam. Vnde etiamnum à clericis in Officio diuino quasi inuitatorium ad psallendum & orandum præcinitur.Nam psalmi à Dauide compositi sunt pro omnibus tam Christianis quàm Iudæis. Voluit enim Dauid, vt iis quasi sacris carminibus omnes psallerent, Deumque laudarent & inuocarent; vnde generatim sæpè & indefinitè loquitur Dauid, vt patet hoc psal.94.

Scopus & sensus psalmi 94.

Inuitatorij officij Ecclesiastici vnde desumptum.

Quæres, Quomodo ergo Paulus hic eum appropriat Christo. & quomodo per vocem *eius*, intelligit vocem Christi, cùm Dauid intelligat vocem Dei loquentis ad suos Iudæos?

Respondeo, Paulus ex dictis cap.1.præsupponit Christum esse Deum, adeoque fuisse opificem & legislatorem veteris Synagogæ,ita vt legem dederit Iudæis per Mosem tamquà per famulum suum, vti paulò antè hîc præmisit: q. d. Christus est, ô Hebræi, Deus & Dei filius, qui locutus est per Mosem, quique per Dauidem dixit, *Hodie si vocem eius audieritis*, siue vos qui iam viuitis Iudæi, siue vos qui temporeChristi incarnati futuri estisChristiani, *Nolite obdurare corda vestra*; sed molli corde excipite dicta illius, illi obedite, nec alio pacto ab eo desciscite. Ad Christum enim & Christianos quoque, non autem ad solos Iudæos hunc psalmum pertinere,patet ex eo quod ait,*Iubilemus Deo salutari*, id est saluatori, siue Iesu,*nostro.Praeoccupemus faciem eius*, id est, maturemus manè ante lucem venire ad Deum,qui tantam salutem nobis attulit; *in confessione*, hebraicè בתודה *betoda*, id est, *in laude*,&, vt Hier. vertit *in gratiarum actione*. licet enim Deus in veteri testamento saluator Iudæorum dici possit, quòd eos à Philistæis aliisque hostibus sæpè liberarit; tamen longè perfectius Christus dicitur Saluator, qui in nouo testamento Christianos à peccato, morte & inferno saluat, salutemque & beatitudinem æternam eis confert.

Psal.48. pertinet etiam ad Christianos.

Deus saluator in veteri testamento, sed magis in nouo.

SICVT IN EXACERBATIONE, SECVNDVM DIEM TENTATIONIS IN DESERTO] q. d. Nolite obdurare corda vestra,itaque me exacerbare, sicut patres vestri obdurantes corda sua me exacerbarunt. VERS.8.

Secundum diem, id est in die, *tentationis in deserto*, per quadraginta annos murmurantes & rebellantes tam contra Mosem, quam contra me; præsertim verò in Raphidim, cum ob defectum aquæ penè lapidarunt Mosem, vnde Moses ex petra aquam eis impetrare debuit. Alludit enim Apostolus ad Exodi 17.7.vbi hac historia narrata additur *Et vocauit nomen loci eius* מסה *massa*, id est *tentatio*, ומריבה *vmeriba*, id est,*& iurgium*, siue contentio, qua Iudæi iurgantes contraMosem,Deum exacerbarunt.

Iudæorum rebelliones & murmurationes

VBI TENTAVERVNT ME PATRES VESTRI, PROBAVERVNT ET VIDERVNT OPERA MEA QVADRAGINTA ANNIS]Nota τὸ *quadraginta annis* tam posse referri ad præcedentia, scilicet ad τὸ *probauerunt & viderunt opera mea*, vti refert Paulus hîc quàm ad sequentia, hoc modo: *Quadraginta annis proximus*, vel *infensus fui generationi huic*,vti legunt Aquila, Symmachus,& noster Interpres psalm.94. 10. quia,& Paulus infrà v.17.Vnum enim ex alio sequitur: quia enim Iudæis 40. annis, quibus peregrinati sunt per desertum, tentauerunt Deum, hinc totidem 40. annis offensus fuit illis Deus, adeoque omnes in deserto morte consumpsit, & solos eorum filios cum Iosue &.Caleb, in terram promissam induxit. VERS 9. & 10.

Nota. Ad τὸ *probauerunt* Græci addunt μὲ,id est *me*;sed idem est sensus:*me* enim idem est quod *opera mea*.

Secundò, Adamus sic exponit, *Probauerunt*, id est,cùm probassent;sed hoc non cohæret cum quadraginta annis:nec enim postquam probassent & experti essent Hebræi mira Dei opera quadraginta annis in deserto,tentauerunt eum in Raphidim; illa enim tentatio contigit primo aut secundo anno post egressum eorum ex Ægypto.

Planus ergo est sensus. q.d. In deserto tentauerunt me patres vestri; probauerunt, id est explorarunt, opera mea, videruntque ea esse irreprehensibilia, potentia, fidelia & diuina, vt ex iis facilè

cile agnoſcere poſſent me eſſe eorum fidelem & omnipotentem Dominum, ducem & protectorem, cui obedire, cui credere, in quem ſperare deberent: ſed idipſum non fecerunt. vnde eis ſemper offenſus fui & manſi.

VERS. 10. PROPTER QVOD INFENSVS FVI GENERATIONI HVIC] Ita legendum, *infenſus* ſcilicet, non *proximus* ita enim legit Paulus hic, & Interpres noſter pſal. 94. & hoc exigit Hebræum אָקוּט *acut* id eſt *nauſeaui*, vltrà eos ferre non ſuſtinens, ſtomachatus, offenſus ſum eis. hinc S. Hier. vertit, *diſplicet mihi generatio iſta*. Aquila & Symmachus, *diſplicet mihi in generatione iſta*; Syrus, *tædium mihi fuit generatio hac*.

Varia lectio in pſalmo 94. Dices, Quomodo ergo in Officio diuino canimus *Quadraginta annis proximus fui generationi huic*, ſenſu, vt videtur, contrario; qui enim infenſus eſt alicui, non ſolet illi eſſe proximus? Reſpondeo. Hæc varia lectio accidit ex eo quod Græcum προσώχθισα ſit ambiguum: ſignificat enim iraſci & offendi, ſignificat etiam approximare, vel ad littus appellere: ὄχθη enim ſignificat vel ripam vel littus. Hic vertendum eſſe *offenſus fui*, non autem *proximus*, patet ex Hebræo, Aquila, Symmacho, Hieron. vti iam dixi. *Proximus* ergo ſic exponendum. q. d. Proximus fui, ſcilicet vt hoſtis ad vlciſcendum & puniendum duros & rebelles Iudæos; hoc enim idem eſt quod *offenſus fui*. ita paſſim recentiores.

ET DIXI: SEMPER ERRANT CORDE] πλανῶνται τῇ καρδίᾳ, id eſt, vecordes ſunt & dementes; & inſaniunt, vt non cognoſcant vias meas, id eſt, mandata mea, quibus quaſi viis ad me & ad ſalutem ſuam inſiſtant & contendant.

VERS. 11. QVIBVS IVRAVI IN IRA MEA] Pro *quibus*, legit Interpres in Græco οἷς, iam legunt ὡς, id eſt, *ſicut*. Sed noſtra lectio magis congrua eſt, & propriè reſpondet Hebræo אֲשֶׁר *aſcer*, id eſt *quibus*.

Si apud Hebræos eſt particula iurantis. SI INTROIBVNT IN REQVIEM MEAM *Si*, apud Hebræos particula eſt iurantis, eratque apud priſcos Iudæos nota iuramenti execratorij, in qua ſubaudiendum eſt. Si hoc fiat, *non ſim Deus*, *non ſim verax*, aut quid ſimile, hoc enim per euphemiſmum ſubticent Hebræi. Inde *ſi* tranſlatum eſt ad quoduis iuramentum, valetque idem, quod non. Vt 1. Reg. 14. 45. *Viuit Dominus, ſi ceciderit capillus de capite eius:* hic enim nil ſubauditur, ſed ſenſus eſt, Iuramus per vitam Dei, quòd non cadet capillus de capite eius, id eſt, quòd non permittemus occidi aut tangi Ionatham.

Requies Iudæorum terra promiſsionis, æterna Chriſtianorum æterna. Nota. Per *requiem* intelligit terram promiſſam ſcilicet Chanaan, in qua à labore peregrinandi, quem ſubierant in deſerto, quieuerunt Hebræi, vt eo quaſi fine & brauio exſtimulet Hebræos ad conſtantiam in fide. q. d. Finis & præmium laborum quos ſubierunt Hebræi peregrinantes in deſerto, fuit requies in Chanaan, in quã induxit eos Ioſue: finis verò laborum & dolorum quos ſubeunt Chriſtiani in hac vita, eſt requies æterna in cælis adumbrata per Chanaan, in quam inducit nos Ieſus. ac proinde videte, ô Hebræi, ne diſcedatis, græcè ἀποστῆναι, id eſt, apoſtatetis à Deo. apoſtatando ſcilicet à fide & lege Chriſti, qui eſt Deus noſter verus, viuus & efficax ad vindicandam hanc ſui iniuriam.

VERS. 13. SED ADHORTAMINI VOSMETIPSOS PER SINGVLOS DIES] ad perſeuerandum in fide, in ſpe, & in perſecutionum tolerantia, quaſi generoſi milites & athletæ Chriſti.

DONEC HODIE COGNOMINATVR] id eſt, donec viuitis: alludit ad verſiculum citatum, pſalm. 94. *Hodie ſi vocem eius audieritis*, vrgetque τὸ *hodie*. Nota. *Hodie* ſignificat tempus præſens vitæ, gratiæ, & pœnitentiæ, quod cuique datur: illo enim *hodie* illud ipſum quod pſalm. 94. olim Iudæis locutus eſt Deus, nunc & quibuſuis ſæculis cuilibet homini loquitur, ſcilicet, *Hodie ſi vocem audieritis, nolite obdurare corda veſtra*. quamdiu enim ſpiramus & viuimus, eſt *hodie*; quamdiu licet audire, credere & conuerti eſt *hodie*. qui antè centum, ducentos, trecentos, mille annos vixerunt, habuerunt ſuum *hodie*, id eſt, ſuum tempus audiendi Chriſtum, ſuum tẽpus procurandæ ſuæ ſalutis: illis hoc iam tranſiit, videturque tantùm *hodie*, id eſt vna dies fuiſſe. Nobis adhuc ſupereſt *hodie*, ſi non totum, certè aliqua eius pars, vtamur noſtro *hodie*, craſtinum numquam habituri. *Sera dies nimis eſt craſtina; viue hodie.* ita Chryſ. & Oecum. Eodem modo S. Antonius moriturus fratres hortabatur & excitabat ad ſtudium virtutis dicens, *Hodie vos religioſum inſtitutum inchoaſſe quotidie cogitate* Sic & Barlaam ad Ioſaphat apud Damaſcenum, *Cogita*, inquit, *hodie, te cœpiſſe Deo ſeruire, hodie te idipſum finiturum*; cogita hodiè primum & vltimum fore diem quo Deo ſeruis & ſeruies. ita fiet vt ſemper alacer omne tædium vincas, & alacriter in Dei obſequio progrediaris. *Hodie ſignificat tempus præſens vitæ, gratiæ & pœnitentiæ.* *Non eſt differenda bona vita in craſtinũ.*

Subdolè Caluinus & Beza, *hodie*, inquiunt adeſt, quamdiu nos vocat Deus; tamdiu enim durat dies hîc & non ampliùs: quaſi vſque ad certum vitæ tempus tantùm vocet nos Deus, quo exacto fruſtra ſperetur Dei gratia & vocatio; cum tamen Patres paſſim dicant, in hac vita ſemper nobis noſtrum eſſe Hodie, ſemper tempus eſſe pœnitendi & conuertendi ſe ad Deum. Adde, quòd *hodie* à vocatione Dei diſtinguat Apoſtolus & Pſaltes, vt patet ex eo quòd ait, *Hodie ſi vocem eius audieritis:* Quibus verbis apertè ſubindicat & præſupponit, poſſe eſſe Hodie, in quo non audiatur Dei vox & vocatio; illud enim exigit conditionalis coniunctio *Si*. *Error ſubdolus Caluini & Bezæ.*

VT NON OBDVRETVR QVIS EX VOBIS FALLACIA PECCATI] Id eſt, ne illecebris peccatorum fallacibus capti obdureſcatis ad vocem Dei, ne ſcilicet bonorum temporalium amore deſciſcatis à fide Chriſti, dum illa timetis perdere; cùm Iudæi ſuos à Moſe ad Chriſtum conuerſos iis diſpolient.

PARTICIPES ENIM CHRISTI EFFECTI SVMVS] VERS. 14. q. d. Chriſto tamquam corpori & capiti nos quaſi partes & membra inſiti ſumus, per fidem, baptiſmum & gratiam. vnde Syrus vertit, אֶתְחַלַּטְן *etchallatan*, id eſt, commixti ſumus cum Chriſto, Chriſto concorporati, ac conſequenter, vitæ, gratiæ, gloriæ & hereditatis Chriſti participes facti ſumus. Videamus ergo ne res tantilla, putà bona caduca, à Chriſto à tanta dignitate, à tantis bonis nos ſeparent & auellant. *Chriſtiani ſunt concorporati Chriſto.*

SI TAMEN INITIVM SVBSTANTIÆ EIVS VSQVE AD FINEM FIRMVM RETINEAMVS] Pro *ſubſtantia* græcè eſt ὑποστάσεως, id eſt ſubſiſtentiæ. *Initium ſubſtantiæ*, vel ſubſiſtentiæ vocat fidem, per quam primò cœpimus quaſi ſubſiſtere in ſubſtantia ſpirituali & diuina, factique ſumus diuinæ conſortes naturæ. Per fidem enim regenerati ſumus in baptiſmo, cœpimuſque eſſe noua Chriſti creatura: Fides ergo eſt initium ſubſtantiæ noſtræ, ſiue ſubſiſtentiæ ſpiritualis, id eſt, noſtræ iuſtificationis, qua facti ſumus noui homines, ſcilicet Chriſtiani, ſpirituales & diuini. ita S. Chryſoſtom. Theodor. Theo- *Fides initium ſubſiſtentiæ, noſtræ ſpiritualis.*

Theophyl. Oecumen. q. d. Participes quidem facti sumus Christi, Christoque initi; sed id nobis non proderit, nec Christi gloriam & hæreditatem æternam participabimus, nisi in fide Christi persistamus. Sub fide spem, gratiam, charitatem, omnesque fidei proles & fructus intellige, vt dixi cap. 3. & 4. Rursum *initium*, græcè ἀρχὴν, vocat fundamentum fidei: quia cuiusque rei fundamentum, in eo primum est, estque rei initium. ὑπόστασιν autem, id est substantiam, vocat ipsam fidem cap. 11. 1. ita Maldon. in Notis manusc.

Alij putant fidem vocari *initium substantiæ*, quia per fidem constanter in christianismo subsistimus & persistimus: fides enim proponens nobis spem futuræ mercedis & gloriæ nos sustentat, & quasi facit subsistere in aduersis & persecutionibus fortes & immobiles à Christo. Sic enim ca. 11. dicit Apostolus: *Fides est substantia rerum sperandarum.* Verùm, quia hîc non additur τὸ *sperandarum*, & quia substantia simpliciter naturam & essentiam, non autem constantiam significat; hinc prior sensus germanior est.

Vers. 15 DVM DICITVR, HODIE SI VOCEM EIVS AVDIERITIS] Pendet hæc sententia à v. præc. explicat enim quid sit τὸ *vsque ad finem*, scilicet, idem esse, quod *dum dicitur, Hodie*, id est, dum præsens agitur tempus vitæ nostræ, dum viuimus, & vocem Dei audimus, ne obduremus cor, & exacerbemus Deum, itaque requie cæli excludamur, sicut olim Iudæi sua obduratione exacerbarunt Deum, ideoque mortui sunt in deserto, & à requie terræ promissæ exclusi sunt.

QVIDAM ENIM EXACERBAVERVNT, SED NON VNIVERSI] Quia non Iosue, non Caleb, non paruuli, non mulieres, non Leuitæ. Hi enim non murmurarunt contra Mosen, nec exacerbarunt Deum, ideoque vti culpæ, ita & pœnæ expertes fuerunt, saluique & incolumes ingressi sunt terram promissam Chanaan. vide dicta Numer. 14. v. 29. Innuit Apostolus hic aliquos Hebræos à fide Christi metu persecutionis defecisse, sed non omnes: illos ergo qui adhuc in fide persistebant hortatur, ne illos timidos à fide deficientes imitentur, nisi cælo excludi velint; sed potiùs alios constantes in fide intueantur & æmulentur. Vers. 16. Iosue, Caleb, paruuli, mulieres Leuitæ non murmurârunt.

PER MOSEN] duce Mose.

QVIBVS AVTEM INFENSVS EST, NISI ILLIS QVI INCREDVLI FVERVNT] Id est, qui non credentes Mosi, & diffidentes de Dei promissis, desperabant se posse obtinere terram Chanaan, ideoque reuerti volebant in Ægyptum; qua de causa morte à Deo puniti sunt, & corpora eorum prostrata sunt in deserto. Incredulitatem tantoperè inculcat & perstringit Apostolus, vt ab ea Hebræos auertat & in fide Christi tot persecutionibus tentatos & vacillantes confirmet. Vers. 17. & 18. Incredulitas magnũ peccatum.

ET VIDEMVS, QVIA NON POTVERVNT INTROIRE] q. d. Vti iurauit & comminatus est Deus, ita reipsa executus est: scimus enim, & reipsa videmus illos incredulos & murmurantes non potuisse ingredi in Chanaan. q. d. Idem vobis eueniet, vt, nisi Deo minanti obtemperemus, ipsique credamus & fidamus, reipsa excludamur cælo. Vers. 19.

CAPVT QVARTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur Hebræos ad constantiam in fide Christi, vt per Christum, in requiem æternam admittantur, hanc enim docet v. 7. promissam esse christianis, sicut Iudæis promissa & data fuit requies sabbati, & requies in Chanaan.

Hinc Secundò, v. 11. deficientibus à fide Christi minatur exclusionem à requie cælesti: viuus est enim sermo Dei & efficax, vindexque apostasiæ.

Tertiò, v. 14. rursum hortatur vt Christum, æquè, ac ipsos, tentatum per omnia, ipsisque compatientem fidenter adeant & inuocent.

1. Timeamus ergo ne fortè relicta pollicitatione introëundi in requiem eius, existimetur aliquis ex vobis deesse. 2. Etenim & nobis nuntiatum est, quemadmodum & illis: sed non profuit illis sermo auditus, non admistus fidei ex iis, quæ audierunt. 3. Ingrediemur enim in requiem, qui credidimus: quemadmodum dixit. Sicut iuraui in ira mea: Si introibunt in requiem meam: & quidem operibus ab institutione mundi perfectis. 4. Dixit enim in quodam loco de die septima sic: Et requieuit Deus die septima ab omnibus operibus suis. 5. Et in isto rursum: Si introibunt in requiem meam. 6. Quoniam ergo superest introire quosdam in illam, & ij, quibus prioribus annuntiatum est, non introierunt propter incredulitatem: 7. iterum terminat diem quemdam, Hodie, in Dauid dicendo, post tantum temporis, sicut suprà dictum est: Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra. 8. Nam si eis Iesus requiem præstitisset, numquam de alia loqueretur, post hac, die. 9. Itaque relinquitur sabbatismus populo Dei. 10. Qui enim ingressus est in requiem eius: etiam ipse requieuit ab operibus suis, sicut à suis Deus. 11. Festinemus ergo ingredi in illam requiem: vt ne in idipsum quis incidat incredulitatis exemplum. 12. Viuus est enim sermo Dei & efficax, & penetrabilior omni gladio ancipiti: & pertingens vsque ad diuisionem animæ ac spiritus, compagum quoque ac medullarum, & discretor cogitationum & intentionum cordis. 13. Et non est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius: omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius, ad quem nobis sermo.

14. Ha-

14. Habentes ergo pontificem magnum qui penetrauit cælos, Iesum filium Dei: teneamus confessionem. 15. Non enim habemus pontificem, qui non possit compati infirmitatibus nostris, tentatum autem per omnia pro similitudine absque peccato. 16. Adeamus ergo cum fiducia ad thronum gratiæ: vt misericordiam consequamur, & gratiam inueniamus in auxilio opportuno.

VERS. 1. TIMEAMVS ERGO NE FORTE, RELICTA POLLICITATIONE INTROEVNDI IN REQVIEM EIVS EXISTIMETVR ALIQVIS EX VOBIS DEESSE] Est metalepsis in verbo *timeamus*. q. d. Timeamus & timendo caueamus ignauiam & inconstantiam, ne vel metu malorum, vel amore bonorum temporalium desciscendo ad iudaismum, relinquamus fidem & spem quietis & gloriæ æternæ, à Christo fidelibus suis promissæ, ita vt *existimetur aliquis ex vobis deesse*, id est. ita vt videatur aliquis iam ab itinere & introitu in requiem illam, putà in cælum, iam defecisse, alioque mentem & iter reflexisse, ideoque requie illa esse priuatus & exclusus. Sicut in huius rei typum multi Iudæi requie Chanaan & terra promissa, lacte & melle manante, dum murmurant & redire volunt in Ægyptum, exclusi sunt, mortuique in deserto.

Monet Apostolus Christianos, ne excludantur à requie cæli, vt Iudæi exclusi sunt à requie Chanaan.

Nota Græcum ὑστερηκέναι, quod noster Interpres vertit, *deesse*, tam deficere & desciscere, vt vertit Syrus, quàm priuari significat.

Nota Secundò Molliendo dicit *existimetur*, pro inueniatur, aut sit, ita Theophyl. Græcè δοκῇ, id est *ne videatur*, hoc est, ne videri possit: sumitur enim potentialiter. Maldon. in Notis manuscript. vertit, *ne contingat aliquem deficere*.

Nota Tertiò. Assurgit Apostolus à typo ad antitypum, id est, à Iudæis requie Chanaan, de quibus egit cap. præced. ad Christianos requie cæli ob apostasiam exclusis, vel potiùs excludendis.

VERS. 2. ETENIM ET VOBIS NVNTIATVM EST, QVEMADMODVM ET ILLIS] Græcè καὶ γάρ ἐσμεν εὐηγγελισμένοι, id est, etenim sumus euangelizati, id est, Euangelium, siue lætum nuntium accepimus æquè vt illi, scilicet Hebræi. Hebræi enim acceperunt Euangelium de possidenda terra Chanaan; nos verò Christiani accepimus Euangelium de possidendo regno cælorum. Quod ergo Dauid ps. 94. vocat Dei vocem, dicens, *Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra* (hoc enim citauit Apostolus c. præced. v. 7. atque hîc perurget) Paulus hîc explicat & vocat Euangelium: ex quo rursum liquet Euangelium non tantùm promissa læta, vti eius etymon sonat, sed & minas pœnasque complecti. Talis enim est illa quæ sequitur v. 3. *Sicut iuraui*, incredulis & inobedientibus, *in ira mea, Si introibunt in requiem meam*, qua de causâ Noster non vertit, *euangelizatum est*, sed *nuntiatum est*, quod tam tristia quàm læta, tam supplicia quàm præmia comprehendit.

SED NON PROFVIT ILLIS SERMO AVDITVS, NON ADMISTVS FIDEI (id est, non receptus fide, nec creditus à Iudæis) EX IIS (id est, secundùm ea) QVÆ AVDIERVNT] q. d. Non profuit Hebræis hocce suum Euangelium, hocce suum lætum nuntium, quia ea quæ à Deo per Mosen audierunt, scilicet quòd Dei ope Chananæos essent superaturi, & in eorum terram tam fertilem quietè ingressuri, non crediderunt, vnde desperantes, reuerti voluerunt in Ægyptum.

Infidelitas Iudæorum.

Vrget Apostolus non mores impios, sed infidelitatem Iudæorum; quia hoc tantùm proposito eius seruiebat, vt nimirum ex ea, eiusque punitione, Hebræos Christianos ab apostasia deterreat, & in fide Christi confirmet, ne ob persecutiones ab ea deficiant.

Nota. Pro *admistus*, græcè est συγκεκερασμένος, quod significat vinum, aliumúe potum, aquâ alioúe liquore mistum. dilutum & temperatum. q. d. Sermo hîc, siue Euangelium, & promissio Dei, de re tam ardua & difficili. scilicet Chananæis fortissimis subiugandis, fuit Hebræis, instar vini meri & potentis, quia superauit eorum opinionem & æstimationem, visusque fuit eis incredibilis, quia illud quasi merum hauserunt, id est, quasi rem nimis arduam, nimis potentem, impossibilem acceperunt, nec aquâ fidei miscuerunt & temperarunt, vti legit S. Aug. in psal. 77. si enim credidissent Deum esse fidelissimum æquè ac potentissimum, credidissent sanè Deum, promissis staturum, seque inducturum in Chanaan, itaque Deum ducem secuti, illique credentes & fidentes penetrassent in Chanaan; iam quia res tantas, metientes eas viribus suis, non crediderunt; hinc diffidentes & reuerti volentes, promissione hac exciderunt, nec Chanaan ingressi sunt, itaque omne hoc Euangelium eis non profuit.

Obiectum fidei est instar vini meri & potentis.

Varietas lectionum huius loci, & genuinus sensus.

Nota Secundò. Pro συγκεκερασμένος Græca iam legunt in accusatiuo, μὴ συγκεκερασμένους τῇ πίστει τοῖς ἀκούσασιν, id est sermo auditus non profuit, non admistis vel commistis fide iis qui audierunt. Verbum enim ὠφέλησεν poscit apud Græcos accusatiuum, vti *profuit* apud nos poscit datiuum. q. d. Sermo hîc quo Deus promisit Hebræis terram Chanaan, non profuit Hebræis, qui per fidem non sunt commisti cum Iosue & Caleb, qui duo soli audierunt, id est crediderunt. ita Chrysostom. & Theophyl. Vnde aliqui cum Caietano hîc legunt, *non profuit sermo non admistis fidei iis qui audierunt*, id est, non profuit sermo audientibus, quia non erant admisti fidei, id est, quia non crediderunt. Verùm, vt rectè aduertit Ribera, vera lectio huius loci esse videtur hæc: *Sed non profuit illis sermo auditus non admistus fidei, iis* (id est, in iis) *qui audierunt*. Sic enim habent Græca, Græci & Syrus. q. d. Non profuit hic sermo, hoc Euangelium, siue lætum nuntium de requie & possessione Chanaan Hebris, qui illud à Deo per Mosen audierunt: quia licèt initio, cùm hac spe egressi sunt ex Ægypto, Deo id promittenti crederent; postea tamen auditis exploratoribus dicentibus, Chananæos esse viros fortissimos, habereque vrbes inexpugnabiles, à fide hac defecerunt: ità pariter vobis Christianis, ô Hebræi, non proderit hocce Christi Euangelium, quo promittit regnum cælorum, audisse & credidisse, si metu persecutionum à Christi fide deficiatis; quare persistite in fide Christi, vt prosit vobis Euangelium, ac reipsa promissam in eo hereditatem regni cælestis cernatis & adeatis.

Numquam à fide deficiendum.

VERS. 3. INGREDIEMVR ENIM IN REQVIEM, QVI CREDIMVS: QVEMADMODVM DIXIT: SICVT IVRAVI IN IRA MEA, SI INTROIBVNT IN REQVIEM MEAM: ET QVIDEM OPERIBVS AB INSTITVTIONE MVNDI PERFECTIS] Græcè εἰσερχόμεθα, *ingredimur*, id est, ingredi incipimus &

& pergimus, tendimusque vt in eam reipsa ingrediamur: significatur enim actus ingrediendi non completus, sed inchoatus & continuatus, iuxta can. 32.

A

Nota. Vox *enim* dat causam, cur v. 1. dixerit: *Timeamus, ne fortè relicta pollicitatione existimetur aliquis ex vobis deesse.* q. d. Timendum est vobis, ne frustremini spe cælesti, si relinquatis fidem Christi, in qua vobis eam promisit Deus: nam si fidem hanc constanter retineatis nihil vobis est timédum; certò enim requiem illam ingrediemini. Id probat ex citato vers. psal. 94. *Sicut iuraui in ira mea, Si introibunt in requiem meam.* Estque argumentum à contrario. q. d. Soli increduli Hebræi non sunt ingressi terram Chanaan; omnes autem credentes eam ingressi sunt. ergo sicut sola incredulitas illos ab ea exclusit, ita fides hos in eam induxit. Atqui Hebræi credentes & increduli Mosi, significabant allegorice homines credentes & incredulos Christo; rursum requies Chanaan significabat requiem cæli. Ergo pariter soli illi requie cæli excludentur, qui Christo credere & obedire noluerunt: omnes verò qui credunt & obediunt Christo, in eoque perseuerant, hanc cæli requiem ingredientur.

B

Soli perseuerantes digni requie.

Nota Secundò. Pro *sicut*, legit Interpres in Græco ὡς, cū suprà v. 11. c. 3. legerit οἷς id est, quibus, vt ibi dixi. Hic versus Hebræis acrem dat stimulū quo pariter S. Cyprian. tr. de Laude martyrij Christianos in persecutionem Decij ad martyrium exstimulat. *Meminisse,* inquit, *debes velut quadam te fæderis pactione constrictum, ex qua aut capessenda salutis fit iusta conditio aut pœna merita formido. Stas inter aduersa pariter ac prospera, arma inter & tela, hincque te sæcularis ambitio, inde cælestis admonet magnitudo. Ante oculos tibi, quæso, cōcurrant oblata & præmia, & parata discrimina. Cælo Martyres gaudent, veritatis inimicos ignis absumit. Paradisus Dei testibus floret negatores gehenna complexa, æternus ignis inardescit.* *Inardescit*, id est cōburit, scilicet ipsa gehenna quæ non est aliud quàm æternus ignis. est enim appositio. Sic Virg. Georg. 4. dicit: *Ardebat Syrius Indos.*

C

ET QVIDEM OPERIBVS AB INSTITVTIONE MVNDI PERFECTIS] Est occupatio, per quam ascendit Apostolus ad explicandam anagogem sabbati, vt ex ea, & ex requie in Chanaan, euincat per verba citata psal. 94. *Hodie si vocem eius audieritis nolite, obdurare corda vestra, sicut exacerbauerunt me patres vestri in deserto; quibus iuraui in ira mea. Se introibunt in requiem meam*: hinc, inquam, euincat restare Christianis tertiam requiem in cælo. q. d. Duplex requies olim promissa fuit à Deo patribus nostris. Prima requies fuit sabbati, qua Deus Genes. 2. 3. in honorem & memoriam suæ creationis & quietis iussit homines quiescere ab operibus die septimo. Secunda requies fuit in Chanaan: atqui Dauid, cùm psal. 94. loquitur de requie, eamque tacitè credentibus promittit, non loquitur de requie diei septimi siue sabbati, quia in illam iam pridem inducti erant homines, scilicet ab initio mundi, cùm Deus operibus suæ creationis perfectis, sanctificauit diem sabbati, iussitque homines illo die quiescere, & suam requiem imitari. Dauid etiam non loquitur de requie in Chanaan, vt patebit v. 6. & 7. Ergo fatendum est quòd Dauid loquatur de tertia requie in cælo, eamque promittat fidelibus & Christianis, si in fide Christi perstent. hæc omnia magis patebunt v. 7.

D

Duplex olim Iudæis promissa requies.

Tertia requies adhibeta per duas priores.

Hinc satis clarè elicitur & euincitur, sabbati cultum & requiem in vsu fuisse apud homines, ante legem Mosis ab origine mundi (licet id neget Abul. in c. 23. Leuitici q. 3.) vt scilicet diem septimum homines colerent, eoque à laboribus quiescerent in memoriam & gratiarum actionem creationis tam sui, quàm totius mundi, quam Deus compleuit die septimo: alioqui enim vim non haberet discursus & argumentum Pauli, vt patet ex dictis, & ex dicendis mox patebit magis.

Cultus & requies sabbati in vsu fuit ante legem, id est, ab origine mundi.

Rursum, Paulus hic non loquitur de requie Dei in die septimo, sed de eius effectu & imagine, scilicet requie hominum in sabbato, in quam ait nos ingredi, vel potiùs ingressos ab institutione mundi: ergo ex tunc homines sabbatum colere cœperunt.

Paulus nō loquitur hic de requie Dei in die septimo.

Tertiò, idipsum significatur Genes. 2. 3. vbi dicitur, Deum iam tum significasse, id est festum & sanctum decreuisse ac sanxisse diem septimum, vt scilicet recens hoc creationis beneficium solemni hoc die iugiter recolerent homines, Deoque gratias agerent.

DIXIT ENIM IN QVODAM LOCO (Genes. 2. vt nostis vos Hebræi) DE DIE SEPTIMA SIC: ET REQVIEVIT DEVS DIE SEPTIMA AB OMNIBVS OPERIBVS SVIS. ET IN ISTO (psal. 94. iam citato) RVRSVM SI INTROIBVNT IN REQVIEM MEAM] En hic requies Dei duplex; prior in sabbato & sabbatismo; secunda in Chanaan, vt iam dixi. Vers. 4. Vers. 5.

Nota. Deus quieuit in die septima à creatione nouarum rerum & specierum, non autem à productione & propagatione nouorum indiuiduorum in quaque specie.

Quies Dei in die septima à productione nouarum specierum non indiuiduorum.

Nota Secundò. Requies sabbati dicitur Dei, tum formaliter, quia in die septimo quieuit Deus à creatione; tum exemplariter & efficienter, quia quies hominum in sabbato, & cultus sabbati institutus est à Deo ad exemplar quietis Dei in sabbato: ideo enim iussit Deus homines quiescere in sabbato, quia ipse eodem die quieuit ab operibus suis.

Quieuit Deus exemplariter & efficienter in sabbato.

Nota Tertiò, τὸ *rursum* q. d. Præter requiem sabbati, habet Deus aliam requiem, quam hominibus præparauit, & à qua incredulos exclusit, dicens: *Si introibunt in requiem meam.* de qua mox subdit:

QVONIAM ERGO SVPEREST INTROIRE QVOSDAM IN REQVIEM ILLAM, ET II QVIBVS PRIORIBVS ANNVNCIATVM EST (græcè εὐαγγελισθέντες id est, quibus euangelizatum est, de quo dixi v. 2.) NON INTROIERVNT PROPTER INCREDVLITATEM, ITERVM TERMINAT DIEM QVENDAM. HODIE IN DAVID DICENDO] Hic est discursus Apostoli: Deus suam requiem promisit & præparauit hominibus aliquibus, ad eamque inuitauit Iudæos, vt scilicet sub Deo, primò in hac vita quiescerent, & quietè viuerent in Chanaan, deinde in altera vita quietissimè, & felicissimè viuerēt in cælo. Verùm Iudæi increduli fuerunt Deo, ideoque exclusi sunt hac Dei quiete, id est, tam terra Chanaan, quàm cælo. Hinc ergo Deus, ne requies sua maneat vacua, tertiò per Dauidem, fideles & Christianos ad suam requiem inuitat dicens: *Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra.* Vers. 6. Vers. 7.

Requies Dei quibusnam sit præparata.

Obiicere quis posset, Iosue & Caleb cum filiis incredulorum, ingressos esse in quietem Chanaan, ac proinde illam non esse vacuam, sed plenam. Verùm hanc obiectionem excludet inferiùs vers. 8.

ITERVM

VERS. 7. ITERVM TERMINAT DIEM QVEMDAM, HODIE, ET DAVID DICENDO, POST TANTVM TEMPORIS, SICVT SVPRADICTVM EST: HODIE SI VOCEM EIVS AVDIERITIS, NOLITE OBDVRARE CORDA VESTRA] Pro *terminat*, græcè est ὁρίζει, id est, præfinit & determinat, hoc est, signat quoddam spatium temporis, scilicet *hodie*, putà tempus vitæ nostræ, quo possumus intrare in hanc Dei requiem, post quod nulla sit facultas introëundi. q. d. Dauid implicitè nobis intinuat quamdam Dei requiem, quãdo adhortatur nos psalm. 94. ne obduremus voci Dei cor nostrum, vti fecerunt patres, cùm eos Deus ex Ægypto euocans in Chanaan ducere volebat; quos idcirco Deus requie sua exclusit; sed potiùs vt auscultemus Deo ducenti nos in requiẽ suam. Atqui Dauid non loquitur de requie sabbati: hæc enim facta & peracta est in genesi & creatione mundi. Nec secundò, loquitur de requie, quam Deus Hebræis dedit in terra promissa per Iesum, siue Iosue, vtpote quæ iam tanto tempore præterierat, quamque iam possidebant cùm Dauid dixit: *Hodie si vocem eius audieritis*, &c. Ergo necessum est dicere, quòd Dauid aliam & tertiam quamdam requiem intellexerit, putà in cælo æternam, quæ nobis fidelibus & Christianis quauis ætate, hoc *hodie* proponitur; tertiam, inquam requiem, quæ per duas præcedentes, scilicet per requiem sabbati, & requiem Chanaan anagogicè fuerit significata, quam nobis præstat Iesus Christus per Iosue adumbratus.

Requietis cælestis anagogica præsignificatio duplex.

VERS. 8. NAM SI EIS IESVS (Iosue) REQVIEM PRÆSTITISSET, NVNQVAM DE ALIA LOQVERETVR, POSTHAC, DIE] Est occupatio. Rationi Pauli obiicere poterant Hebræi: Tu Paule, dicis patres nostros requie Dei in Chanaan exclusos ob incredulitatem, ideoque alios, puta Christianos, in requiem Dei admittendos esse: nos excipimus, dicimusque filios patrum nostrorum Deo credẽtes cum Iosue in requiem Chanaan esse ingressos, ac consequenter non quærendos esse alios, qui requiem Dei ingrediantur. Hoc elidit hîc Paulus per verba Dauidis dicentis, *hodie*, Per *hodie* enim insinuat etiamnũ restare requiem in quam ingrediamur, ac consequenter sequitur eam non esse exhibitam per Iosue, qui iam pridem mortuus est. Itaque Paulus significat Dauidem illis verbis, *Si introibunt in requiem meam*, per requiem intellexisse quidem ad litteram requiem in Chanaan; sed allegoricè, & multò magis significasse requiem in cælo Christianis promissam, figuratam per Chanaan: ad hanc enim quemlibet inuitat etiamnum Dauid dicens, *Hodie si vocem eius audieritis, nolite obdurare corda vestra.*

Ostenditur post omnem requiem veteris testamenti, restare tertiam in cælo.

Innuit ergo Dauid, quòd Deus vocans & promittens Hebræis requiem in Chanaan, hoc ipso tacitè & allegoricè eosdem vocarit, eisque promiserit requiem in cælo, quodque tam ab hac, quàm ab illa Hebræi ob incredulitatem fuerint exclusi. Vnde colligit Paulus: reliquum ergo est, vt Christiani hanc Dei requiem in cælo, ad quam maximè Deus Hebræos vocauerat, occupent: hoc est enim quod subdit dicens:

VERS. 9. ITAQVE RELINQVITVR SABBATISMVS POPVLO DEI] Id est, ex dictis sequitur, aliud sabbatum, id est aliam requiem, relinqui & restare populo fideli & Christiano, putà requiem, gaudium & solẽnitatem cælestem, figuratam per quietem & festũ sabbati veteris & Iudaici, שַׁבָּת *scabat* enim hebraicè significat quiescere, inde שַׁבָּת *sabbat*, vel *sabbatum*, dicitur quies: vnde dies septima, in qua indicta erat omnibus quies, vocatur sabbatum. sabbatismus idem est, quod requies.

Sabbati derivatio & significatio.

VERS. 10. QVI ENIM INGRESSVS EST REQVIEM EIVS, ETIAM IPSE REQVIEVIT AB OPERIBVS SVIS, SICVT A SVIS DEVS] Vox *enim* dat causam, cur hanc requiem Christianorum vocarit sabbatismum: causa hæc est analogia & allegoria sabbatismi: sabbatismus enim vetus aliud non erat, quàm quies ab operibus in die septimo, vt hac quiete homines recolerent & repræsentarent requiem Dei, qua die septimo ab operibus creationis quieuit. Hæc autem omnia allegoricè, vel potiùs anagogicè, significabant, fideles & Christianos in æterna illa Dei requie in cælo, pari modo, & multò feliciùs quieturos ab omnibus operibus molestis & difficilibus virtutum, ab omni labore & lucta contra vitia & tentationes, ab omni mortificatione actiua & passiua, quibus laborabant & affligebantur in hac vita. Significat ergo Sanctos in Ecclesia, non militante, vt vult Beza, sed triumphante, cessare ab omni labore huius miseræ vitæ, quæ tota in negotio consistit. Vult enim probare veram illam requiem non solùm non fuisse in terra Chanaan, sed nec esse quidem posse in hac vita, quæ, vt docet Iob c. 7. v. 1. non est aliud quàm militia, & laborum ac miseriarum omnium theatrum.

Bona quies æterna.

Quàm suauis sit hæc requies Beatorum in cælo, pulchrè docet S. Chrys. in morali hom. 6. *Reuera*, inquit, *illa est requies, vbi fugit dolor tristitia, gemitus, & vbi neque sollicitudines, neq; labores, neque agones: non est illic, In sudore vultus tui comedes panem tuum, non est illic. In tristitijs generabis filios; sed omnia pax, gaudium, iucunditas, voluptas, bonitas, mansuetudo: non est illic inuidia, neque zelus, neq; morbus neque mors; non ibi tenebræ, neque nox, semper dies claritas; non est fatigari, non fastidium accipere, semper in desiderio bonorum perseuerabimus.* & quæ sequuntur.

VERS. 11. FESTINEMVS ERGO INGREDI IN ILLAM REQVIEM] q. d. Dum in vitæ huius deserto, instar Hebræorum, peregrinamur & tendimus ad requiem, & terram promissam in cælis, non consistamus, non respectemus, non lassemur, non cadamus animo ob labores, & hostium incursus ac persecutiones, sed forti & constanti animo pergamus, imò festinemus ingredi in illam requiem.

Cursu, inquit S. Chrysost. hîc in morali hom. 7. *opus est, & vehementi cursu: qui currit, non ad prata adiacentia, non ad amicos, non ad spectatores, sed ad palmam attendit, non consistit; meta vicinus non languet, sed cursum intendit: sic quo seniores & cælo viciniores sumus, eo magis & concitatiùs currere debemus. Festinandum nobis est*, ait S. Thomas, *in hac peregrinatione, quia via longa est, vita breuis, vocatio Dei vrget & in mora est periculum.*

Quo vicinior quis est palmæ, eo concitatius currere debet.

VT NE IN IDIPSVM QVIS INCIDAT INCREDVLITATIS EXEMPLVM] Id est, ne quis fiat simile incredulitatis exemplum, quale scilicet fuerunt Hebræi, vt, sicuti Hebræi ob incredulitatem Chanaan exclusi sunt; ita nos, ob eamdem cælo excludamur. Vatablus & Erasmus vertunt, *ne quis eodem concidat incredulitatis exemplo*: vel, *ne quis ob incredulitatem corruat, vti illi corruerunt, & prostrati sunt in deserto.*

Nota. Hebræi maxima parte itineris ex Ægypto in Chanaan confecta, cum iam Chananææ vicini essent, ob exploratorum tristia & timida nuntia,

tia, Deo diffidere cœperunt, voluerúntque reuerti in Ægyptum, vnde Deus iratus eos per quadraginta annos circumduxit in deserto, vt omnes morte consumeret. Idem hic minatur & intentat Apostolus Hebræis ad Christum iam conuersis; scilicet eos, nisi in fide Christi persistant, omnésque tentationes, terrores & persecutiones superent, cælo excludendos esse, si videlicet persecutionum metu à Christo ad iudaismum desciscant.

Minæ & punitiones apostatantium à fide.

Moraliter illud ipsum exemplum applicet sibi quisque illorum, qui Dei vocationi ad fidem & pœnitentiam, vel etiam ad virginitatem, Religionem & perfectionem resistunt, eamque negligunt, & spernunt, contra quos tonat Dominus Prou. 1. 24.

& à vocatione ad perfectionis statum.

VERS. 12. VIVVS EST ENIM SERMO DEI, ET EFFICAX] Vox *enim* dat causam, cur timere debeant Hebræi, si à fide Christi recedant, ne incidant in idem cum priscis Iudæis, incredulitatis exemplum. Causa hæc est, quia sermo Dei viuus est & efficax, qui hoc exemplum de eis statuere vult & potest.

Quæres, quis sit hic sermo. Aliqui intelligunt Dei oracula & minas, quæ intentauit incredulis. Verùm longè aptius & melius alij passim intelligunt Dei filium: hic enim Ioan. 1. v. 1. æquè vt hîc dicitur λόγος, id est, verbum vel sermo, scilicet mentis & conceptus paterni. Idem patet ex sequentibus; nulli enim verbo aut sermoni nisi Filio competit id quod sequitur, quòd scilicet sit discretor cogitationum, & quòd omnia nuda & aperta sint oculis eius.

Viuus sermo hic est filius Dei.

Dices, Cur ergo Paulus clarè non nominat Filium, sed vocat eum λόγον, id est sermonem vel verbum?

Ob tres causas Paulus hic filium Dei vocat sermonem.

Respondetur Primò, quia proprium nomen Filij est λόγος: sicut enim nos cogitando, vel intelligendo formamus nobis conceptum rei cogitatæ vel intellectæ, qui dicitur verbum vel sermo mentis: ita Pater æternus intelligendo & comprehendendo suam essentiam, & omnia quæ in ea sunt, formauit & produxit hoc Verbum æternum: hoc tamen discrimine, quòd nostrum verbum, vtpote imperfectum, menti nostræ non sit adæquatum, sed accidens sit & actus vitalis intellectus, quo rem concipimus & intelligimus; Dei verò Verbum perfectissimum, Deoque adæquatum, sit persona subsistens & producta (scilicet filius Dei) qua, & per quam pater dixit, et facta sunt omnia, Ioan. 1. vers. 3. vnde S. Ioan. capit. 1. propriam filij Dei rationem et naturam describens et definiens: *In principio*, inquit, *erat Verbum, & Verbum erat apud Deum, & Deus erat Verbum.* quod pulchrè suo carmine transtulit Nonnus, cum ita canit.

Filius Dei dicitur Verbum & sermo; & differentia nostri Verbi à Verbo Dei.

Ἄχρονος ἦν, ἀκίχητος ἐν ἀῤῥήτῳ λόγος ἀρχῇ.
Ἰσοφυὴς γενετῆρος ὁμήλικος, υἱὸς ἀμήτωρ.

id est, *Sine tempore erat, incomprehensibile in ineffabili Verbum principio,*
Æqualis naturæ, Patri coæuum, filius sine matre.

Hinc etiam Gentiles philosophi et Theologi, vt Trismegistus, Orpheus, Plato, aliique Græci Chaldæi et Ægyptij Deum Patrem vocarunt νοῦν, id est mentem; Filium verò λόγον, quasi mentis prolem, et verbum, vt testatur Theodor. lib. 2. de Curandis Græcorum affectionibus, et S. Aug. lib. 7. confess. cap. 9.

Gentiles philosophi Patrem vocant νοῦν Filium, λόγον.

Secunda causa, cur Paulus filium Dei potiùs vocet sermonem, quàm filium, est, quia alludit ad sermonem fidei, de quo dixi v. 2. hoc enim Verbum mentale ab æterno factum est vocale in tempore, cùm locutum est per os Mosis et Prophetarum, et maximè cùm ipsummet Verbum induit carnem, os et vocem hominis, fidemque ac voluntatem Dei Patris suo sermone nobis enarrauit et euangelizauit.

Verbum mentale factum est vocale.

Tertia causa est, quia filius Dei suo sermone, id est, sententia, decreto & iussu puniet eos, qui increduli suum sermonem fidei repulerunt; credentes verò, illique dicto audientes præmiabit, hoc enim propriè hic intendit Apostolus.

Filius suo sermone puniet infideles.

Sensus ergo est, q. d. Quidquid Dei filius promisit & comminatus est incredulis per os & sermonem Dauidis, Prophetarum & Apostolorum, id certè & efficaciter præstabit suo sermone, decreto & iussu. Est enim ipse sermo omnipotens, viuus & efficax; vt incredulos & rebelles occidat, damnet & cruciet pœna viuaci in æternum; fideles verò præmiet & saluet, vt viuant, & regnent in æternum, ita Theod. Oecumen. S. Thom. Lyran. Caietan. & alij.

Nota. λόγος tam sermonem, quàm verbum significat; vnde sicut illud Ioan. 1. v. 1. *In principio erat Verbum*, verti potest, *in principio erat sermo*. inde enim Tertull. Cyprian. Ambros. Hieron. & alij veteres Filium sæpè vocant Sermonem; ita hic vicissim verti potest: *Viuum enim est verbum Dei & efficax*; & ita legit S. Ambros. lib. 4. de Fide cap. 3. Sicut enim Verbum, vtpote vnum & simplex, simplicitatem, ita sermo integritatem & perfectionem filij Dei significat: sermo enim ex multis verbis constans integram perfectamq; effert & enuntiat sententiam; non vnam tantum, sed plures sæpè. Vnus enim sermo sæpè multis propositionibus & sententiis coalescit & conflatur, quod huic loco congruit. Paulus enim inducit hîc Christum quasi sermonem multiuarium, qui scilicet singulorum cogitationes examinet & discernat; atque hos puniat, illos præmiet.

Sermonis & verbi conuenientia, & differentia.

ET PENETRABILIOR OMNI GLADIO ANCIPITI] Pro *penetrabilior*, græcè est τομώτερος, id est acutior, magis incidens. τέμνω enim idem est quod seco, incido. Secundò, pro *ancipiti*, græcè est δίστομον, hoc est habentem duo ora, id est, duas acies, scilicet vtrimq; acutum & incidentem. sicut enim Hebræi, ita & Græci, aciem gladij vocant os, quòd instar oris homines mordeat & deuoret. Vnde illud in Scriptura tritum, *Percussit illos in ore gladij*, id est, in acie, vel per aciem gladij. Iam sensus huius loci est. q. d. Sermo Dei omnia penetrat, estque quasi anceps gladius habens duplicem aciem, putà aciem duorum testamentorum, noui scilicet & veteris, ait S. Aug. lib. 20. de Ciuit. c. 12. sed hoc mysticum est. Secundò, S. Thom. Sermo Dei, inquit, est anceps, quia paratus & expeditus est, tam ad sciendum, quàm ad agendum; tam ad bona promouenda, quàm ad mala diuertenda. Sed & hoc mysticum & tropologicum est.

Acies gladij apud Hebræos & Græcos vocatur os.

Gladius anceps nouum & vetus testamentum.

Dico ergo Tertiò & genuinè, *Sermo Dei*, id est filius Dei, est *penetrabilior gladio ancipiti*, id est acutissimus est, profundissimè et vndique penetrat, sicuti maximè secat et penetrat gladius anceps, qui vtrimque secat. Porrò hæc vis penetrandi sermonis, id est filij Dei, consistit partim in cognitione, partim in actiuitate. sicut enim gladius anceps, secans & penetrans hominem, non tantùm maximè actiuus est, maximámque secandi vim ostendit,

dit, sed etiam hoc ipso quo hominem secat & penetrat, hominis intima denudat, eaque omnibus cognoscenda & intuenda proponit: ita & Filius Primò, penetrat & peruidet omnia corda & cogitationes, vt nulla incredulitas aut iniquitas, quantumuis in corde abscondita, eum latere possit. vnde explicans idipsum Apostolus subdit: *Discretor est cogitationum, & omnia nuda & aperta sunt oculis eius.* Secundò, idem Filius sua potentia & actiuitate penetrat omnia, vt quoslibet peccatores, & quæuis peccata quantumuis recondita, punire, damnare, occidere & dissecare possit: sicut enim oculos, ita & manus habet acutissimas, maximeque efficaces & penetrantes.

Vis penetrandi filij Dei in duobus consistit.

Moral. Hugo Victor in Ioëlis cap. 3. *Viuus, ait, est sermo Dei, vt credas: efficax, vt speres: penetrabilis, vt timeas. Viuus est in præceptis; & prohibitionibus efficax in promissis, & comminationibus penetrabilis in iudicijs, & damnationibus. Quia igitur viuus est sermo Dei, credendum est eum vera promittere: quia efficax, credendum est eum promissa perficere: quia penetrabilis est, & falli non potest, eum offendisse legendum est, & de cetero offendere cauendum est.*

ET PERTINGENS VSQVE AD DIVISIONEM ANIMÆ AC SPIRITVS COMPAGVM QVOQVE AC MEDVLLARVM] *Anima* est inferior pars hominis, in qua resident cupiditates & affectus partim naturæ, partim concupiscentiæ, à quibus homines Animales vocantur. *Spiritus* verò est superior pars hominis, fide & gratia Dei illustrata, à qua homines Spirituales dicũtur. q.d. Verbum hoc, siue sermo Dei, putà Filius, examinat & discernit motus & cogitationes tam animales quàm spirituales, *compages quoque & medullas*, id est intimas hominum partes: compages enim sunt cartilagines, musculi & nerui quibus in homine os vnũ alteri colligatur, medulla verò est succus & pinguedo ossibus inclusa. Discernit, inquam, hæc Filius, ita scilicet, vt peruideat qui motus ab anima, qui à spiritu proueniant, an scilicet hæc illáue cogitatio, affectus & desiderium promanet à natura aut concupiscentia, an verò à Dei gratia. q.d. Omnia omnino, etiam abditissima & intima, videt, penetrat, examinat, iudicat & vindicat Christus Dei filius. nihil est tam absconditum, quò non penetrent & oculi & manus Christi.

Christus peruidet & discernit omnes motus naturæ & gratiæ.

S. Gregor. homil. 11. in Ezech. per *compages* intelligit cogitationes sibi inuicem instar compagum connexas, per *medullas* verò intelligit intentiones, vt scipsum explicans subdit Apostolus.

DISCRETOR est COGITATIONVM ET INTENTIONVM CORDIS] Pro *discretor* græcè est κριτικὸς, id est, criticus est Christus, iudex & censor cogitationum & intentionum cordis; scit & peruidet quid quisque cogitet & velit, & quo fine: perspicit fundum animæ nostræ, vti nos perspicimus lapillos in fundo limpidissimæ aquæ iacentes: perspicit, inquam, Christus intima nostra desideria, hoc fine vt ea iudicet & præmiet, aut puniat & vindicet, v.g. vt vos, ò Hebræi, si in fide sua persistatis, glorificet; sin metu persecutionum ab ea deficiatis, etiam per latentem vel occultam tantùm diffidentiam, apostasiam, vel incredulitatem, damnet & reprobet.

Christus iudex & censor omnium cogitationum nostrarum.

Moraliter. Nota hunc locum pro præsentia & omniscientia Dei, quæ cuiq; magno debet esse stimulo, vt se compescat ab occultis & mentalibus peccatis & desiderijs prauis, vtque bonis & sanctis

Locus moralis de præsentia & omniscientia Dei.

A cogitationibus & studijs semper insistat. *Oculis Dei simul vniuersa cernentis*, inquit S. August. serm. 2. de Temp. *non abdita locorũ, non parietum septa secludunt: nec solum ei acta & cogitata, verùm & agenda & cogitanda sunt cognita. Ista vero scientia summi iudicis, iste est tremendus aspectus, cui peruium est omne solidum, & apertum omne secretum, cui obscura clara, muta respondent, silentium confitetur, & sine voce mens loquitur.* Pulchrè & affectuosè idipsum pertractat auctor Soliloquiorum ca. 14. qui extat tom. 9. operum S. August. Gentiles idipsum agnouerunt. Ita Thales septem Græciæ sapientum sapientissimus dicebat, *homines sibi persuadere debere, deos omnia cernere, deorumq́; omnia esse plena, vt coram ijs castè & sanctè viuant.* Idem rogatus, num, facta iniqua deos laterent, respondit, *Ne cogitata quidem; secretis enim cogitationibus caleste numen adest & interest.* Homerus, quò sit Deus, ita definit:

B

- Ἠέλιος ὃς πάντ' ἐφορᾷ, καὶ πάντ' ἐπακούει.
Est sol qui omnia videt, & omnia audit.

Deus est sol omnia lustrans.

Nimirum, vt ait Sapiens, *in omni loco oculi Domini contemplantur bonos & malos*, Prouerb. 15. v. 3. & c. 16. 2. *Omnes viæ hominis patent oculis eius, spirituum ponderator est Dominus.* Hinc Ægyptij pingebant Deum, quasi oculum baculo innixum, vt significarent Dei omniscientiam, & prouidentiam, peruigilemq́; curam quasi pastoralem. Sic Osirim Deum suum pingebant, quasi sceptrum habens in se oculum insculptum, ait Macrob. l. 1. c. 21. Sceptrum significat dominium & potestatem regiam, oculus omniscientiam. Vnde & Græci θεὸν ἀπὸ τοῦ θεᾶσθαι, id est à videndo, nominant. Hinc & Ierem. c. 1. vidit Deum quasi virgam vigilantem.

C ET NON EST VLLA CREATVRA INVISIBILIS IN CONSPECTV EIVS] Pro *inuisibilis* græcè est ἀφανὴς, id est, non apparens, occulta & consequenter inuisibilis. VERS. 13.

OMNIA AVTEM NVDA ET APERTA SVNT OCVLIS EIVS] Pro *aperta*, græcè est τετραχηλισμένα quod à τράχηλος, id est à collo, deducitur. ac Primò, verti potest cum Theophyl. *iugulata* aut decollata, & cum Chrysostom. *excoriata*, vt sit metaphora ab ouibus iugulatis & excoriatis. q. d. Sicut oues pelle sua excoriatæ à collo ad caudam vsque nudæ sunt, & omnia earum extima & intima reuelantur; sic Christo Dei filio omnia sunt nuda & aperta. Secundò, Gagneius τραχηλίζειν, inquit, est à collo ad caudam medium secare, siue per medium dorsi findere, ita vt intestina animalis fissi denudentur & pateant intuenti; sic Christo omnia patent, perinde ac si dississa essent.

Τραχηλίζειν tria significat.

Oculis Christi omnia patent intima & extima.

D Tertiò. Erasmus, Ribera & Scapula in Lexico, τραχηλίζω, inquiunt, est in collum siue ceruicem reclino & resupino hominem aut animal, ita vt facies resupinata omnibus aperta & conspicua proponatur. quo sensu poëta ait. *Aulam resupinat amici; resupinat*, id est aperit, patentem & conspicuam facit, vt eam perscrutetur: sic Christus omnia quasi resupinata in facie nudè & clarè intuetur. Omnes hæ etymologiæ huic loco peraccommodæ sunt: secunda tamen Gagneij neruosior & significantior est.

AD QVEM NOBIS EST SERMO] Id est, de quo nobis est sermo, de quo loquor. Est hebraismus, אֶל el ponitur pro עַל *min*, πρὸς ὃν pro περὶ οὗ, id est, *ad quem* pro *de quo*.

Aliter Chrysost. Theophyl. Oecumen. & Adamus, q.d. Cum quo nobis est ratio, causa, nego-

 tium,

tium, qui omnium actuum nostrorum rationem reddemus. Graecum enim λόγος non tantùm sermonem, sed & rationem significat.

VERS. 14. HABENTES ERGO PONTIFICEM MAGNUM, QUI PENETRAVIT CAELOS IESUM FILIUM DEI, TENEAMUS CONFESSIONEM] A v. 11. huc usq; egit contra incredulos, & ab incredulitate Hebraeos metu vindictae per Verbum & Filium Dei exercendae deterruit; iam credentes alloquitur, blandeque eos hortatur, vt in fide Christi persistant, itaq; requiem caeli ad quam v. 11. & praecedentibus eos hortatus est ingrediantur. q. d. Agite, Hebraei, persistite in fide Christi, ad requiem in caelis properate: esto, caeli longè à nobis absint, facile eos conscendemus & penetrabimus, duce Christo qui eos penetrauit, eosque nobis peruios fecit, dummodo confessionem, id est professionem scilicet fidei & spei nostrae (vti addunt & exprimunt nonnulla Biblia Latina, licet in Graecis & Romanis nihil tale habeatur) constanter retineamus, vide dicta c. 3. v. 1.

Hortatio ad fideles.

Christus & Aaron comparati.

Nota c. 3. huc usque Apostolus Christum opposuit Mosi, tamquam Apostolum nouum Apostolo veteri: iam & deinceps opponit & anteponit Christum Aaroni, tamquam pontificem nouum pontifici veteri, qui non Sancta sanctorum vt Aaron, sed caelos ipsos penetrauit, vt Deo assistat, tamquam pontifex pro nobis interpellans, & peccata nostra expiens, caelosque nobis reserans.

VERS. 15. NON ENIM HABEMUS PONTIFICEM QUI NON POSSIT CONDOLERE INFIRMITATIBUS NOSTRIS, TENTATUM AUTEM PER OMNIA PRO SIMILITUDINE ABSQUE PECCATO] Est occupatio. Dicere enim potuissent Hebraei, Tu Paule, rectè dicis Christum penetrasse caelos, ibique esse pontificem nostrum; sed exigua haec nobis est consolatio: Christus enim in caelis beatus & gloriosus non sentit, non experitur, ac consequenter non multum condolet & aestimat, nec multum iuuare & amoliri nititur nostras infirmitates, id est, persecutiones & aerumnas tot & tantas, vt videantur penè intolerabiles, quae nos hic extremè affligunt, & languidos infirmosque ac penè desperatos efficiunt. qui enim sentit & experitur alterius dolores, longè faciliùs eis compatitur & succurrit. *Non ignara mali miseris succurrere disco*, aiebat Dido. Huic obiectioni respondet hic Apostolus, negando illud assumptum: Christus enim omnes nostras infirmitates expertus est, & per omnia tentatus & afflictus est *pro similitudine*, id est, omnino similiter atque nos, ac proinde expertus omnia scit & potest, id est, procliuis & pronus est, vt compatiatur & succurrat omnibus tentationibus, aerumnis & infirmitatibus nostris.

Christus procliuis ad compassionem & misericordiam.

Quinque notabilia circa hac Apostoli verba.

Nota. *Infirmitates* per Hebraicam metonymiam & metalepsim vocat dolores: dolores enim sunt causa infirmitatis & languoris tam corporis, quàm animi. vide dicta 1. Corinth. 12. v. 5. & 10.

Secundò, pro *condolere* graecè est συμπαθῆσαι, id est, sensu alieni mali tangi & affici, cum alio patiente pati.

Tertiò, *pro similitudine* graecè est καθ' ὁμοιότητα, id est ὁμοίως, hoc est similiter, supple nobis, vel nostris infirmitatibus, τὸ enim ἡμῶν, id est nostris, quod praecessit, hic subauditur & repetendum est; quod Hebraei dicunt כִּדְמוּתֵנוּ *kidmutenu*, id est secundùm similitudinem nostram, hoc est, omnino similiter atque nos: solent enim Hebraei cùm perfectam & omnimodam similitudinem significare volunt, congeminare notas similitudinis, vt כ *caph*, & דְמוּת *demut*, quod Graeci imitantur, dicentes καθ' ὁμοιότητα, vel παραπλησίως, vt dixit Apostolus c. 2. v. 14.

Christus nobis similis.

Quartò, pro *tentatum autem*, clariùs Vatabl. & alij vertunt, *sed tentatum*. Est enim antithesis eius quod praecessit, *qui non possit condolere*, quia scilicet non est tentatus, tentationes nostras non est expertus. Rursum, *per omnia*, id est, per omnes infirmitates nostras.

Quintò, *absque peccato*, id est excepto peccato, graecè χωρὶς ἁμαρτίας, id est, extra peccatum. q. d. Christus licet per omnia tentatus sit, immunem tamen & semotum se seruauit à peccato; ita & vos, ô Hebraei, licet tentemini, tamen tentationi non cedite, nec peccato consentite. hoc enim in vestra est manu & potestate, sicut fuit in potestate Christi.

Quaeritur hic, an Christus propriè tentatus fuerit, & an omni modo & omni infirmitate qua nos tentamur? Respondeo, propriè Christus tantùm exteriùs à diabolo tentatus fuit, interiùs verò à carne, phantasia aut concupiscentia tentari non potuit. cuius ratio est, quia interior tentatio est inordinata delectatio partis inferioris, siue est ipse motus concupiscentiae rationem praeueniens & alliciens ad peccatum. Sicut ergo Christus, vtpote peccatum expiaturus & abolitururus, expers planè fuit peccati, ita & expers fuit concupiscentiae & tentationis internae: concupiscentia enim ex peccato orta, peccati est initium & inchoatio, ac proinde esse non potest nisi in natura per peccatum vulnerata & saucia, qualis esse non potuit in Christo.

Christus fuit expers concupiscentiae & tentationum praeuenientium.

Hinc sequitur, licet passiones fuerint in Christo, non fuisse tamen propassiones: explico: fuit in Christo ira, audacia, timor; sed ita vt rationem & voluntatem Christi praeuenire; ipsoque inuito, vel inscio exoriri, concitari & exurgere non possent; hoc enim est propassionum: omnis enim motus irae, audaciae, timoris, tristitiae in Christo, ab eo liberè fuit assumptus, & à ratione & voluntate Christi elicitus & imperatus; ita vt irasci aut tristari Christus non posset, nisi irasci aut tristari vellet & eligeret. erant enim passiones omnes Christo, vtpote in natura integra & perfecta (qualis fuit in Adamo ante peccatum) constituto, subditae prorsus & subiectae: talis enim natura decebat Saluatorem & Dei filium. Verùm de huiuscemodi tentatione, qua diabolus Christum, aut concupiscentia nos ad peccatum solicitat, propriè non loquitur hîc Apostolus, vt mox patebit.

In Christo fuere passiones, non tamen propassiones.

Omnes motus à Christo liberè assumpti.

Secundò, cum dicit Apostolus Christum tentatum fuisse per omnia, id est per omnes infirmitates nostras, non intelligit, nec amplectitur ignorantiam & defectum scientiae aut gratiae: haec enim non sunt infirmitates, id est, dolores & afflictiones; neque decebat haec esse in Christo, vtpote qui ad hoc in mundum venerat, vt homines ab hisce defectibus sanaret, vt ignorantes doceret, instrueret, Deoque gratos redderet. Perperam ergo ex hac Apostoli sententia Lutherus, Bucerus & Caluinus inferunt: Ergo in Christo fuit ignorantia: faciunt ergo ipsi ex hoc loco Christum Agnoitam. Respond. nego consequentiam. Nam ignorantia est filia & appendix necessaria peccati, aequè ac concupiscentia. Pari enim modo inferre

In Christo non fuit ignorantia, vel defectus gratiae.

inferre liceret, Ergo concupiscentia fuit in Christo. Itaque sicut in Christo non fuit peccatum, ita nec fuit concupiscentia, aut ignorantia: hæ enim sunt propriæ & indiuiduæ comites peccati, & eiusdem cum peccato rationis, ordinis & indecentiæ esse cēsentur. Quocirca hæ in Christo nō instrumenta (vti fuerunt cruciatus & pœnæ) sed impedimenta satisfactionis & redemptionis nostræ fuissent: ergo in eo esse non potuerunt. Vide Bellarm. lib. 4. de Christo c. 1

In Christo non fuerunt morbi. Tertiò, per *infirmitates* Apostolus non intelligit morbos & ægritudines. hæ enim non sunt naturæ, id est, omnibus hominibus communes, sed particularium sunt personarum, ex particulari parentum, vel ipsorum ægrotantium intemperantia, *Morborum origo.* alioue excessu, defectu aut vitio ortæ: Christus autem tantùm assumpsit naturales & innoxias passiones, communes toti generi humano, non autem proprias certarum personarum, vti sunt hi illiue morbi; hoc enim Christum decebat, nimirum vt totus esset sanus, qui naturam nostram planè sanaturus aduenerat, de quo plura dixi c. 2. v. 17. Quare licet *Christus admisit verbera & vulnera, & quare?* verbera & dolores admiserit & susceperit Christus, non tamen ijs temperiem sui corporis ita distemperari, vt in morbum incideret; sed tantùm eorum vi & acerbitate animam à corpore excludi, mortemque violentam, qua nos redimeret, sibi inferri permisit.

Quæres. Quæ sunt ergo *infirmitates nostra*, quas Christus in se suscepit, quibusque compatitur?

Quatuor genera infirmitatum suscepit Christus. Respondeo. Primò, est carnis & animæ fragilitas; Secundò, sitis, fames, fatigatio, & similes hominū ærumnæ; Tertiò, naturalis horror mortis, ignominiæ, verberum, spoliationis; Quartò, ipsa mors, verbera, irrisiones, contumeliæ, spoliatio bonorū omnium. Hæc duo vltima nomine infirmitatum propriè hîc intelligit Apostolus: hæ enim erant infirmitates Hebræorum, nimirum persecutiones, spoliationes, aliæque pœnæ eis ob fidem Christi à Iudæis magistratibus inflictæ. vnde ad eas fortiter tolerandas exemplo Christi, eiusque gratiæ & auxilij spe & promissione, eos hic & sæpè alibi hac epistola adhortatur Apostolus: hisce enim *tentatus*, id est afflictus, vel *tentatus*, id est, probatus & exploratus fuit Christus, eiusque fides & constantia, & hasce superans ac vincens Christus meruit tam hasce, quàm alias quaslibet tentationes, etiam à dæmone & concupiscentia excitatas in nobis, per suam gratiam vincere & superare.

ADEAMVS ERGO CVM FIDVCIA AD THRONVM GRATIÆ] q. d. Cùm habeamus Christum Pontificem, qui ita condoleat & compatiatur omnibus infirmitatibus nostris, non timidi non diffidentes, sed audacter & fidenter, eum in cælesti throno ad dextram Patris consedentem & regnantem adeamus & inuocemus in omni tentatione, tribulatione & persecutione: iam enim placabilis sedet in throno gratiæ, postea terribilis sessurus est in throno iudicij, inquit Theophylactus. VERS. 16.

Fiducia in Deo quid sit. Nota. Pro *fiducia* græcè est παῤῥησία (quæ quasi πᾶν ῥησία) est libertas & licentia loquendi, qua omnia dicuntur: siue oratio libera nihil reticens; inde verò per catachresin παῤῥησία significat fiduciam siue confidentiam, ex quo oritur hæc loquendi libertas, & sic sæpè hoc nomen accipit Paulus. Iam confidentia siue fidentia, ait Cicero, est, per quam magnis & honestis in rebus multum ipse animus in se fiduciæ certâ cum spe collocauit, nimirum si fidentia sit humana: nam sit sit diuina, vti hîc est, non in se, sed in Deo spem suam collocat.

VT MISERICORDIAM CONSEQVAMVR, ET GRATIAM INVENIAMVS IN AVXILIO OPPORTVNO] q. d. Vt, si in peccatum lapsi simus, illius veniam misericorditer à Christo consequamur. Rursum vt gratiam inueniamus, id est, vt Christi gratiam, fauorem & beneuolentiam nobis conciliemus *in auxilio opportuno* græcè εἰς εὔκαιρον βοήθειαν, id est, in auxilium opportunum, vt scilicet opportuno tempore, putà tempore tentationis & persecutionis, cùm Christi auxilio indigebimus, illud ipse nobis conferat ad omnes difficultates fortiter superandas.

CAPVT QVINTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet, quod Christus pontifex noster non à se, sed à Deo constitutus, nobis similis & condolens, oransque exauditus sit pro sua reuerentia & obedientia, pontifex, inquam, secundùm ordinem Melchisedec. vnde v. 11. sternit ad Melchisedec viam sibi & transitum, increpando Hebræorum tarditatem & cruditatem, vtpote quibus adhuc opus sit lacte, non solido cibo.

1. OMnis namque pontifex ex hominibus assumptus, pro hominibus constituitur in ijs, quæ sunt ad Deum, vt offerat dona & sacrificia pro peccatis. 2. qui condolere possit ijs, qui ignorant & errant: quoniam & ipse circumdatus est infirmitate: 3. & propterea debet, quemadmodum pro populo, ita etiam & pro semetipso offerre pro peccatis. 4. Nec quisquam sumit sibi honorem, sed qui vocatur à Deo, tamquam Aaron. 5. Sic & Christus non semetipsum clarificauit vt pontifex fieret; sed qui locutus est ad eum: Filius meus es tu, ego hodie genui te. 6. Quemadmodum & in alio loco dicit: Tu es sacerdos in æternum, secundùm ordinem Melchisedec. 7. Qui in diebus carnis suæ, preces supplicationesque ad eum, qui possit illum saluum facere à morte cum clamore valido & lacrymis offerens, exauditus est pro sua reuerentia. 8. Et quidem cùm esset Filius Dei, didicit ex ijs, quæ passus est, obedientiam, 9. & consummatus, factus est omnibus obtemperantibus sibi, causa salutis æternæ. 10. appellatus à Deo pontifex iuxta ordinem Melchisedec. 11. De quo nobis grandis sermo,

mo, & ininterpretabilis ad dicendum : quoniam imbecilles facti estis ad audiendum. 12. Etenim cum deberetis magistri esse propter tempus : rursum indigetis vt vos doceamini quæ sint elementa exordij sermonum Dei : & facti estis quibus lacte opus sit, non solido cibo. 13. Omnis enim, qui lactis est particeps, expers est sermonis iustitiæ; paruulus enim est. 14. Perfectorum autem est solidus cibus: eorum, qui pro consuetudine exercitatos habent sensus ad discretionem boni ac mali.

VERS. 1. OMNIS NAMQVE PONTIFEX EX HOMINIBVS ASSVMPTVS, PRO HOMINIBVS CONSTITVITVR IN IIS QVÆ SVNT AD DEVM, VT OFFERAT DONA ET SACRIFICIA PRO PECCATIS] Vox *namque* dat causam, cur dixerit in fine cap. præced. *Adeamus cum fiducia ad thronum gratiæ* eius. Causa hæc est, quia Christus est pontifex noster, habetq; in se omnes pontificis optimi dotes, officia & munia: itaque commodè transit hic Apostolus à comparatione & præcellentia Christi cum Mose, in ducatu & legislatione Ecclesiæ ad sacerdotium & pōtificatum Christi eumq; digniorem esse sacerdotio Aaronis multis demonstrat.

Tres dotes pontificis. Nota hic insignem descriptionem pontificis ex tribus eius dotibus, officijs & notis, quas Christo conuenire demonstrat. Prima est, vt pontifex ex hominibus assumatur, quasi selectus, ceterisque dignior, aptior, eminentior, prudentia & virtute præstantior: qui aliis hominibus tamquam suæ naturæ consortibus, suisque fratribus compati, condolere & succurrere possit, eoque pronius & ardentius, quo magis eorum vti naturæ, ita & miseriæ particeps est & conscius, vtpote eamdem sæpè in se expertus.

Pontifex est mediator inter Deum & homines, & sacrificus. Secunda pontificis nota & officium est, vt pro hominibus constituatur in ijs quæ sunt ad Deum, id est, vt hominum causam agat apud Deum, tamquam eorum mediator, pro eisque oret & interpellet. rursum vt vice populi fungatur sacerdotio apud Deum, & sacra, eaque quæ cultum Dei spectant administret. cùm enim populus teneatur publico cultu, ritu & cærēmonijs colere Deum, illique tamquam suo, omniumque rerum creatori ac domino summum exhibere honorem & cultum; id verò decenter fieri nō possit per singulos homines, qui sæpè rudes & plebij sunt, hac de causa vnus ex omnibus magis peritus & idoneus eligitur, qui pro ceteris hominibus ritè id præstet, & per quē ceteri debitum Deo cultum certis ritibus ac cæremonijs publicè exhibeant. Hinc enim omnes gentes ex dictamine rectæ rationis & naturæ, semper cōstituerunt aliquos sacerdotes; qui pro se Deo publicum hunc latriæ cultum offerrent & peragerent. vnde sequitur Christianos quoque, ex iure tam naturæ, quàm gentium, suos debere habere sacerdotes, sua pariter & sacra & sacrificia, scilicet Eucharistiæ, quibus Deum publicè solemniter colant: alioqui enim respublica & Ecclesia mutila esset & manca, atque imperfectior quàm fuerit Iudæorum, aliarumque quarumlibet gentium.

Apud omnes nationes semper fuit sacerdos & sacrificium.

Pontifex est reconciliator hominum apud Deum. Tertia, pontificis dos & officium est, *vt offerat dona & sacrificia pro peccatis*, vt scilicet Deū peccatis & peccatoribus iratum placet & reconciliet, per dona & sacrificia. *Dona* vocat oblationes primitiarum, aliarumque rerum, vt panis, vini, frumenti, quæ non adolebantur aut consumebantur, sed integræ Deo dabantur ad vsum sacerdotum & templi; *sacrificia* verò vocat victimas tam animalium quæ Deo mactabantur, quàm farris & vini, quæ Deo vel incendebantur vel libabantur, effundebantur & consumebantur. ita Theophyl. Græcè enim θυσία, id est, victima vel sacrificium, dicitur ἀπὸ τοῦ θύεσθαι, id est mactare, sacrificare & suffitū edere, vt ex parte idem sit quod θυμιᾶσθαι, id est adolere, suffumigare.

Differentia inter dona & sacrificia.

Victima pacifica, bestia, dona, lagana, sacrificia. Alludit Paulus ad Leu. 7. v. 12. & 13. vbi Moses agens de victima pacifica, quæ pro gratiarum actione offertur, vocat eam זֶבַח tſebach, id est, vt Septuag. vertunt, θυσίαν, id est, sacrificium vel hostiā quæ immolatur; panes verò, lagana & collyrides, quæ cum illa offerebantur, vocat קָרְבָּן corban, id est, vt Septuag. vertunt, δῶρον, id est, donum vel munus: quamquam alibi sæpè hæc nomina cōfunduntur, & dona vel munera vocantur ipsæ victimæ cruentæ, quæ Deo adolentur.

VERS. 2. QVI CONDOLERE POSSIT IIS QVI IGNORANT ET ERRANT] *Possit*, id est aptus, pronus, facilis sit ad condolendū. vide dicta c. 2. v. 18. Pro *condolere*, græcè est μετριοπαθεῖν, id est moderatè, modestè, leniter se gerere, vt scilicet peccantes nōn aspernetur, non ijs irascatur, non excandescat; sed ad eorum miseriam se demittat, ijs se humanum & benignū exhibeat, eorum ignorantiæ, ruditati, lapsibus & vitijs condoleat, sciens fieri posse vt & ipse labatur & peccet. vnde Theoph. μετριοπαθεῖν accipit pro συμπαθεῖν, id est compati. hinc & noster Interpres vertit, *condolere*.

Quomodo pontifex & sacerdos se gerere debeat cum peccantibus.

Peccantes vocantur ignorantes. Nota. Apostolus hic quosuis peccatores, siue ex infirmitate, siue ex ignorantia, siue ex malitia, vocat ignorantes & errantes; semper enim peccato coniuncta est ignorantia aliqua & error, saltē practicus. nam qui peccat, hic & nūc implicitè iudicat hoc bonum & hanc voluptatem, v.g. gulæ, libidinis, vindictæ, sibi esse capessendam & hoc ipso eamdem tacitè iudicat præferendam esse legi Dei, ipsique Deo, qui illam vetuit & prohibuit, qui sanè error grauissimus est, de quo plura alibi iam dixi.

Duplex infirmitas pontificum quarum vna tantùm in Christo. QVONIAM ET IPSE CIRCVMDATVS EST INFIRMITATE] Duplicem hic infirmitatem intelligit Apostolus, priorem naturæ, secundam concupiscentiæ & culpæ, vtraque est & fuit in omnibus pontificibus: qui meri fuerunt homines: in Christo autem sola prior fuit, quæ quasi essentialis est pontificis, vt scilicet eiusdem cum alijs hominibus sit naturæ, eorumque miseriæ & ærumnarum particeps & consors. Secunda non fuit in Christo, vtpote quæ nō est essentialis pontifici, imò potiùs pontificis est vitium & impedimentum. hoc enim ipso quo quis peccato subiacet, ineptior redditur ad expiandum peccata, Deumque peccatoribus reconciliandum: quod est proprium munus pontificis. hac ergo parte Christus præcellit omnibus aliis pontificibus, vtpotè qui solus planè immunis fuerit à peccato, ita vt nec infirmitatem & concupiscentiam ad peccatum procliuem senserit: satis tamen eam quanta sit in homine metiri potuit Christus ex priori infirmitate naturæ suæ, itaque in simili eamdem sensit & expertus est, ac proinde facilè eadem laborantibus compatitur & condolet.

NEC

VERS.4. NEC QVISQVAM SVMIT SIBI HONOREM, SED QVI VOCATVR A DEO, TAMQVAM AARON] Resumit & explicat primam pontificis conditionem, scilicet quòd debeat non se ingerere & intrudere, sed assumi & eligi à Deo ad sacerdotium, sicut electus est Aaron eiusq; posteri; idq; hoc fine vt eamdem Christo applicet probetq; Christo conuenire, vt patet ex ijs quæ statim subdit.

Pontifex non debet intru di, sed assumi & eligi.

VERS.5. SIC ET CHRISTVS NON SEMETIPSVM CLARIFICAVIT] Græcè ἐδόξασε, id est glorificauit, claritatem & dignitatem non ambiuit, non vsurpauit, sed ad eam euectus & electus est à Deo Patre, qui dixit ad Christum psal. 2. *Filius meus es tu, ego hodie genui te.* q.d. Non mirari debetis, ô Hebræi, Christum à Patre constitutum esse pontificem, & prælatum esse Aaroni, quia Christus est filius Dei Patris; si filius, quid mirum si pontificia dignitas ei detur, præsertim cùm iure gentium receptum fuerit etiam ante Mosen & Aaronem, vt filij primogeniti essent sacerdotes & pontifices. Qua de re ita scribit S.Hieron. epist. 156. ad Euagrium, *Tradunt*, inquit, *Hebræi, quod vsque ad sacerdotium Aaron, omnes primogeniti ex stirpe Noë, cuius series & ordo describitur, fuerint sacerdotes, & Deo victimas immolarint: & hæc esse primogenita quæ Esau fratri suo vendiderit Iacob.*

Iure gentium filiorum primogenitorum est pontificatus & sacerdotium. Primogenita quæ Esau vendidit fratri suo Iacob, & quænam illa.

Hoc ergo communi gentium iure Christo, tamquam vnigenito & primogenito Patris, imò primogenito omnis creaturæ, debebatur sacerdotium & pontificatus.

VERS.6. QVEMADMODVM ET IN ALIO LOCO (psalm. 109.) DICIT: TV ES SACERDOS IN ÆTERNVM SECVNDVM ORDINEM MELCHISEDEC] *Dicit*, scilicet Deus Pater ad Deum Filium hominé factum, cùm eum elegit & constituit sacerdotem: Dei Patris enim ad Filium hæc esse verba patet ex v. 1. psal. 109. vbi ait, *Dixit Dominus* (scilicet Deus Pater) *Domino meo* (scilicet Christo filio suo.)

Nota. Cùm dicit Christum esse *sacerdotē secundùm ordinem*, id est ritum, *Melchisedec*, hoc ipso præfert Christum Aaroni; Melchisedec enim dignior fuit Aarone, vt multis demonstrat Apostolus c.7. vbi hunc ordinem Melchisedec explicabo.

Melchisedec dignior Aarone.

VERS.7. QVI IN DIEBVS CARNIS SVÆ] qui dum in carne hac mortali ac fragili inter homines viueret. ita S.Thom. hanc enim carnem exuit Christus in morte, & in resurrectione induit carnem immortalem & impassibilem. Affert hæc Apostolus vt probet Christum pontificem nostrum circumdatum esse infirmitate nostra, ideoque facilè nobis condolere & compati: hanc enim Christi infirmitatem probat Primò, caro Christi similis nostræ carni. Secundò, quòd in agonia mortis constitutus in summo angore & mœrore petierit à morte liberari. Tertiò quòd ex hoc angore lacrimatus sit & validè clamarit, &, vt Syrus habet, mugierit (hoc enim significat געיא geata) ad Patrem postulans opem & liberationem.

Tria probāt Christi infirmitatem.

Nota. Videtur Apostolus loqui de oratione Christi in horto, vbi proditus est à Iuda, & captus à Iudæis. ita Theodor. Oecum. D.Thom. Rursum videtur loqui de oratione Christi in cruce: ibi enim clamore valido clamauit Christus, *Deus meus, Deus meus, vt quid dereliquisti me?* &, *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum*, ita Ambr. Hinc ergo patet Christum in illa oratione & fortè aliàs sæpè lacrymas fudisse, licet id non narrent Euangelistæ. nec id mirum, cùm in eâdem oratione Christus ex angore sudauerit sanguinem, vt habet Lucas c.22. v.44. nam, vt ait S. Bernardus ser.3. in Dominica Psal. *Christus non contentus fuit lacrymis oculorū, sed totius corporis sanguineis lacrymis peccata nostra flere & lauare voluit.*

Christus frequenter orauit & cum lacrymis.

Vnde Nota. Secundò, hunc Christi angorem, lacrymas & sudorem sanguineū testem infirmitatis à Christo assumptæ, prouenisse ex viuaci imaginatione flagellationis, coronationis, mortis, dolorumque omnium, quos mox subiturus erat: inde enim naturaliter manabat eorumdem horror & angor, cum quo dum luctatur Christus, vt eum superet, summamque ad hoc sibi vim infert, factus in agonia sudauit sanguinem.

Lacrymæ Christi causa.

Nota Tertiò, in illa oratione non tantùm petijsse Christum à morte liberari, sed etiam & magis petijsse nos à peccato & morte liberari, ideoq; tandem mortem voluntate absoluta & efficaci acceptauit: Patrisq; de ea voluntatem fieri postulauit, dicens: *Verumtamen non mea, sed tua voluntas fiat*, in eoque exauditus est, vt subdit Apostolus.

EXAVDITVS EST] non in sua petitione priori & voluntate quasi naturali, qua petebat conditionatè & efficaciter, si fieri posset, mortem euadere: illam enim Christus ipse correxit, illamq; impleri absolutè noluit, sed in sua petitione posteriori & voluntate absoluta atque efficaci, qua orauit non pro fuga crucis & mortis, sed pro implenda Patris volūtate circa passionem suam eiusq; fructum; sc. vt sua passione & morte mereretur sibi resurrectionem à morte, nobis salutem tàm corporis quàm animæ.

In quo & quomodo Christus exauditus.

Addit hæc Paulus, vt ostendat Christi pontificis nostri preces esse efficaces, & à Patre exaudiri, ideoque nobis omnem spem & fiduciam in Christo esse collocandam.

PRO SVA REVERENTIA] Græcè ἀπὸ τῆς εὐλαβείας, quod Primò, Caluinus & Beza vertunt, *ex metu*, scilicet æternæ damnationis; q.d. Paulus, Exauditus est Christus & liberatus ex metu damnationis, in quo versabatur, dum in agonia positus totus animo perculsus, consternatus & obrutus pondere iræ Dei, videret Deum sibi ob peccata hominum maximè esse infensum; ita vt se iræ diuinæ pondus sustinere non posse, deque se iam actum esse putaret. vnde exclamauit: *Deus, Deus meus, vt quid dereliquisti me?* Quæ verba, ait Beza, sunt hominis in ipso iam gurgite sese perijsse vociferantis. Putant enim Caluinus & Beza, non plenam futuram fuisse redemptionem & satisfactionem Christi, nisi Christus omnem Dei iram excepisset, & sensisset Deum sibi infensissimum, adeoque sensisset damnationem peccatis nostris debitam, & cruciatus hominis damnati: non enim alium infernum vel damnationem agnoscit Caluinus, quàm hunc apprehensionis & imaginationis, qua scilicet animæ damnatæ perpetuò apprehendunt Deum sibi esse iratum, qua apprehensione seipsas cruciant. Sed hæc est blasphemia tam absona, quàm horrenda & sæculis omnibus inaudita. Si enim Christus in agonia ita desperauit, & damnationem nostram sensit ac passus est; ergo non tantùm grauissimè peccauit, sed & pro illo tempore damnatus fuit, perinde ac iam Iudas damnatus est: ac consequenter illo ipso actu adeò pro nobis satisfacere non potuit, vt potiùs longè magis Deum irritarit, grauissimamque illi iniuriam irrogarit. Quare Christus tum redemptor noster esse non potuit, imò verò alio longè potentiori eguit redemptore. Cuius

Caluini & Bezæ blasphemia, & hæresis circa orationes & clamores.

Infernus Caluini tantùm consistit in apprehensione.

Refutantur Caluinus & Beza.

In quibus Christus fuerit à Deo derelictus.

Christiani aures ferant has voces: Christus desperauit, Christus iræ Dei succubuit, Christus damnatus est? Scimus Christum morti succubisse, sed sponte sua, ideoque exclamauit, *Deus, Deus meus, vt quid dereliquisti me?* nimirum in crucis & mortis sensu; vt hoc suo sensu Martyribus, nobisque omnibus mortis sensũ vel adimeret, vel minueret. Sed Christum desperationi, damnationi & gehennæ succubuisse, quis dicere, imò audire non perhorrescat; Respondebit Beza, hos desperationis motus in Christo non fuisse deliberatos, nec fuisse in voluntate & ratione superiori, sed tantùm in parte & appetitu inferiori. Verùm hoc perperam & insulsè dicitur; Primò, quia in Christo æquè vt in Adamo, nullus erat concupiscentiæ aut passionis alicuius motus rationẽ præueniens, sed omnes eius actus ratio præuidebat, eliciebat, dirigebat, vt essent actus hominis perfecti, puta rationalis & deliberati. Secundò, quia appetitus sensitiuus vel inferior nõ potest apprehendere Deum sibi iratum, hoc enim obiectum, vtpote spirituale & sublime, est rationis & partis superioris. Tertiò, quia etiamsi concedamus hos motus Christi fuisse tantùm in parte inferiori, tamen fuisse eos aliquo modo Christo voluntarios negari non potest: Christus enim hos motus in se aduertit & permisit; cùm eos quasi pœnam peccatis nostris debitam acceptauit. Omnis enim pœnitentiæ & satisfactionis acceptatio libera esse debet, fierique per rationem & voluntatem. Sicut ergo homo quiuis sentiens & aduertens in se motus blasphemiæ, vindictæ, libidinis etiam in solo appetitu sensitiuo, nec eos repellens, censetur eis consentire & peccare; ita secundùm Bezam, Christus hos motus desperationis in se aduertens & permittens, imò acceptans, censeri debet ijs consensisse. Sic enim fit in quouis alio homine, qui desperationi cedit & succumbit. Denique non potuit Christus concipere Deum ita sibi infensum, seque iræ Dei succumbere, ideoque non potuit ita animo percelli & in barathrum hoc desperationis corruere: sciebat enim Christus se Patrem summũ amare, seque vicissim Patri esse charissimum; sciebat se ex summa erga Patrem charitate, reuerentia & obedientia, nostra peccata in se luenda suscepisse; sciebat se à Patre deseri non posse, sciebat in omni hac passione Patrem sibi affore, vt constanter mortẽ omniaque tormenta adiret & superaret; sciebat passionem suam, redemptionem nostram, omniaque ex voto sibi successura, omniumque se victorem fore ac dominum, quomodo ergo animo caderet, percelleretur, obrueretur, desperaret? præsertim, cùm sciret Deum propriè non irasci nisi culpæ, ipse verò nosset se ab omni culpa immunem, vtpote qui hominum non culpas, sed pœnas tantùm culpis eorum debitas in se suscepisset. Sciebat ergo Deum metaphoricè tãtùm & metonymicè sibi irasci, quia nimirum iræ suæ, quã hominum peccatis irascebatur, affectum, scilicet pœnam mortis & crucis sibi infligebat, quam libens, fortis & fidenti animo ipse excepit. Verè ergo & propriè Deum sibi iratum esse, Christus concipere & cogitare non potuit, multo minùs se iræ Dei succumbere in animum inducere potuit.

In parte & appetitu inferiori Christum non potuisse esse motus desperationis, ostenduntur contra Bezam sex rationibus. Prima. Secunda.

Tertia.

Quarta.

Omniscientia in Christo exclusit omnem desperationem.

Deus tantũ metaphoricè Christo fuit iratus.

Quinta.

Adde, ex sententia Caluini omnes fideles esse prædestinatos, atque ex fide speciali quam habent, certos esse de sua salute, de sua prædestinatione & æterno Dei in ipsos fauore, ac scire se nullis peccatis posse à salute excidere: vnde nec metuunt damnari qui Caluinum sequuntur. ergo multò minùs Christus, qui est exemplar & parens fidelium & prædestinatorum, iram & damnationem Dei metuere potuit. Vide ergo hîc impietatem Caluini, qui in notitia & certitudine salutis & fauoris diuini, se suosque longè Christo præfert.

Sexta.

Paulum verò nihil tale significare patet ex verbo *εὐλάβεια*, quod in Scriptura non talem metum & horrorem, qualem vult Caluinus, sed reuerentiam vel timorem reuerentiæ, quo parentes vel Superiores aut Sanctos timemus & reueremur, significat. Itaque hîc *εὐλάβειαν* accipiunt S. Chrysost. Theophyl. Theodor. Ambros. Oecumen. Anselm. omnesque orthodoxi.

Alia obiectio ex textu refellitur.

Dices, Græcè est præpositio ἀπὸ, quæ significat à, ex, de; hæc autem rectè conuenit cum metu, non autem reuerentiâ. rectè enim dicitur, Exauditus est Christus ex metu, non autem rectè dicitur, Exauditus est ex sua reuerentia. Respondeo, ἀπὸ sæpè sumi pro διὰ id est, propter vel pro: respondet enim מִן *min*, quod tam significat propter vel pro, quam à, ex, de, vt Act. 12. 14. ἀπὸ τῆς χαρᾶς, id est, *præ gaudio*, non aperuit ianuam. Luc. 22. 42. inuenit eos dormientes ἀπὸ τῆς λύπης, id est, *præ tristitia*, vel propter tristitiã. Similia sunt Luc. 24. v. 41. Matth. 13. 44. & alibi.

Caluini absona explicatio.

Adde, multò incommodiùs Caluinum hanc ipsam vocem explicare, hoc modo, exauditus est Christus ex metu, id est, inquit, exauditus est Christus, vt liberaretur à metu. non enim subaudiri potest vox *orans*, q. d. Exauditus est orans ex metu: hoc enim paulò antè expressit Paulus dicens, *preces supplicationesque efferens.* Hæc de prima Caluini expositione dicta sint.

Secundò. Photius apud Oecum. *εὐλάβειαν*, vertit, *φιλανθρωπίαν*, id est, *eximiam charitatem*, q. d. Paulus, Exauditus est Christus pro tanta erga nos charitate, vel vt Erasmus vertit, pietate.

Tertiò & optimè, omnes alij cum nostro Interprete *εὐλάβειαν* vertunt, *reuerentiam*: inde enim passim *εὐλαβεῖς* vocantur viri pij, religiosi, timorati & reuerentes Deum: Noster Sapientiæ 17. v. 8. & alibi subinde *εὐλάβειαν* vertit, timorem, scilicet diuinum: seu ex Dei maiestate & reuerentia incussum.

Reuerentiæ & timoris natura & conditiones.

Vnde Nota. Reuerentia hæc siue timor hic reuerentiæ, vel admirationis, vti vocat eum S. Greg. l. 17. Mor. c. 14. & 15. & S. Dionys. c. 13. Cælest. hierarch. est habitus vel actus iudicij & voluntatis, quo creatura rationalis in conspectu diuinæ excellentiæ & eminentiæ ita se gerit, & tanti eam æstimat, vt quasi non audeat ad illam accedere, & omnino cauet vel in minimo vsurpare eius excellentiam; imò planè pudibunda, timens & reuerens fugit ab ea, ideoque formidat & fugit inuestigare eius magnalia, consilia & arcana; ex quo sequitur timor castus, vt pro nulla re velit tantam maiestatem offendere. vnde reuerentia hebraicè vocatur יִרְאָה *iira*, id est timor & chaldaicè אֵימָתָא *emta*, id est terror, & arabicè חִיבָה *biba*, id est formido.

Timor castus.

Reuerentia quomodo distinguatur ab humilitate, obedientia, religione.

Hinc sequitur Secundò, hanc reuerentiam distingui ab actu humilitatis, quo quis vult, se Deo subdere; & ab actu obedientiæ, quo quis vult illi parere, vt supremo domino; & ab actu religionis, quo quis vult eum colere, vt supremum rerum omnium principium, illiusque honorem suo in omnibus præferre: actus enim reuerentiæ est summè reuereri

ueteri & timere summam Dei maiestatem. vti paulò antè dixi. A

Reuerentia actiua & passiua.

Nota Tertiò. Reuerentia hic actiua intelligitur; qua scilicet homo Deum reueretur. q.d. Apostolus, Exauditus est Christus à Patre, quia reueritus est Patrem; quia reuerenter & obedienter erga Patrem se per omnia gessit. Potest tamen Secundò, passiuè quoq; capi hic *reuerentia*, quia scilicet Christum tã erga se reuerentem vicissim reueritus est Pater, vtpote filium suum, qui cum precibus offerebat pretium, puta sanguinem diuinum, qui erat res infiniti valoris: idque ex summa erga Patrem reuerentia, & ex mera ac purissima in homines charitate, vt ait Anselm. q.d. Paulus. Quòd exauditus à Patre fuerit Christus, non tã gratiæ fuit, quàm dignitatis Christi: tanta enim erat eius reuerentia tam actiua quã passiua, vt eum etiam reuereretur Deus Pater, nec sustineret, aut posset ei quidquam negare: dignus B enim erat omnino planeque merebatur à Patre exaudiri. ita S. Chrysost. Theophyl. Oecumen. Anselm. Estque hic sensus plenior & dignior. εὐλάβεια enim iuncta sic personæ pontificis, quæ per se est veneranda, significat eius dignitatem & venerationem. Sensus ergo est, q.d. Christus exauditus est propter sui reuerẽtiam, id est, Pater exaudiuit eum considerata persona venerabili pontificis, quam gerebat. Æquum enim erat sanctum, innocentem venerandumque pontificem orantem exaudiri. At, quomodo exauditus est, cùm non fuerit à morte liberatus? quia ita mortuus est, vt statim fuerit à Patre resuscitatus, qui non reliquit animam eius in inferno, nec dedit sanctum eius videre corruptionem; vtque nos à peccato & morte suscitaret.

Christus pro dignitate sua exauditus.

VERS. 8. ET QVIDEM CVM ESSET FILIVS DEI DIDICIT EX IIS QVÆ PASSVS EST OBEDIENTIAM] Dixerat C Apostolus, quòd Christus *preces cum lacrymis offerens exauditus sit pro sua reuerentia*; hic id explicat & exaggerat, docetque reuerentiam Christi testatam & probatam fuisse eiusdem obedientiã: exauditum verò esse Christum, cum *cõsummatus factus est nobis causa salutis æternæ*. q.d. *Et quidẽ cùm*, græcè καίπερ, id est quamuis, Christus esset filius Dei; pati tamen voluit, itaque discere, id est experiri, obedientiam tam arduam & difficilem, vt scilicet dimitteret se, & obediret vsque ad mortem crucis.

Quomodo Christus didicerit obedientiam.

Nota. *Christus ex iis quæ passus est didicit obedientiã*, non quasi in passione demum virtutem obedientiæ didicerit, aut acquisierit, quam antè ignorabat; illã enim optimè cognoscebat & callebat, tum per sciẽtiam infusam in primo conceptionis suæ instanti, tum per experientiam triginta quatuor annorum D & totius vitæ suę; sed quia obedientiam hanc nouo & exactiore modo expertus est in passione, magis quàm in tota reliqua vita sua; quid scilicet sit obedire, quàm difficile & arduũ sit in omnibus se submittere, quanta sit virtus & labor, inquit S. Anselm. & Photius, obedientia, quæ quæuis dura, acerba, ignominiosa, horrenda prompto animo excipit, tolerat & exequitur, idque vnius Dei cui obedit, causa & reuerentia. En, quod dixi. Christi reuerentiam demonstrat ex Christi obedientia.

Virtutes melius discuntur exercendo quàm speculando.

Hinc Nota Secundò. Christus patiendo *didicit obedientiam*, vt ostenderet obedientiam, patientiam & ceteras virtutes longè meliùs, pleniùs & efficaciùs ab hominibus disci patiendo & exercendo, quàm speculando & contẽplando, nimirũ τὰ παθήματα μαθήματα, passiones sunt optimæ doctrinæ & disciplinæ. Et, vt ait S. Bernardus epistol. 88.

παθήματα μαθήματα

Humiliatio via est ad humilitatem, sicut patientia ad pacem, sicut lectio ad scientiam. Si virtutem appetis humilitatis, viam non refugias humiliationis. nam si non pateris humiliari, non poteris ad humilitatem prouehi. Obedientiam hîc præ cæteris Apostolus Hebræis inculcat, vt eamdem imitentur, discantque Deo & Christo obedire constanter, etiamsi ea de causa spoliationem, exilium, adeoque mortem ipsam subire & pati debeant. vnde subdit, quòd Christus ita *consummatus factus sit sibi obtemperantibus causa salutis æternæ*.

Nota Tertiò. Christus non tantùm per experientiam *didicit obedientiam*, id est, laborem arduum & difficultatem obedientiæ, sed etiam didicit obedientiam, id est, quanta sit obedientiæ magnitudo, excellentia, meritum & præmium, vtpote cuius merito paulò pòst se euectum vidit ad summum gloriæ gradum, vt consummatus fieret nobis obedientiæ dux & præco, adeoque causa salutis æternæ. hoc enim subijcit Apostolus. ita Chrysost. & Theophyl.

Descriptio obedientiæ.

Egregiè Climachus obedientiam ita definit: *Obedientia est spontanea mors, sepulchrum voluntatis, vita curiositate carens, securum periculum, immediata ad Deum excusatio, tuta nauigatio, confectum dormiendo iter, discretionis depositio, qua sarcinas in alium transfert, proprij desiderij omnimoda renuntiatio.*

ET CONSVMMATVS] Græcè τελειωθεὶς, id est *immolatus*, vel *consecratus*, vel, vt Syrus, *perfectus* est Christus hac sua passione & obedientia, adeoque corporis beatitudine & gloria immortali donatus est. Christus enim in cruce consummatus fuit in patientia, in charitate, omnique virtute, itaque consumatus fuit in gratia, & mox in gloria. Hinc S. Anselmus. Consummatus, inquit, est Christus, cùm consummatis omnibus obedientiæ, patientiæ & sanctitatis actionibus clamauit in cruce, *consummatum est*. q. d. Apostolus, Consummatio hominis Christiani fit per afflictiones; quomodo ergo vos, ô Hebræi, ægro estis animo in persecutionibus, quæ vos consummatos reddunt? ait Chrysost. Theophyl. VERS. 9.

Christus in cruce perfectus in patientia, gratia & gloria.

APPELLATVS A DEO PONTIFEX SECVNDVM ORDINEM MELCHISEDEC] q. d. Christus nobis est causa salutis, quia à Deo constitutus & appellatus est pontifex noster, cùm scilicet dixit ad eum Deus psal. 109. *Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec.* VERS. 10.

DE QVO NOBIS GRANDIS SERMO ET ININTERPRETABILIS AD DICENDVM, QVONIAM IMBECILLES FACTI ESTIS AD AVDIENDVM] Pro *grandis*, græcè est πολὺς, id est multus sermo; *& ininterpretabilis* (ita legendũ cum Romanis & Græcis, non autem *interpretabilis*) id est, explicatu difficillimus: hoc enim est Græcum δυσερμήνευτος. Quare perperam commentarius S. Th. ascriptus legit *interpretabilis*, illudque bifariam exponit. Primò, vt *in* indicet negationem, & *interpretabilis* sit idem quod qui nõ potest interpretari. Secundò, vt *interpretabilis* affirmatiuè idem sit, quod indigens interpretatione. Verùm hęc repugnant ipsi etymologiæ: iuxta eã enim *interpretabile* dicitur id, quod facile est interpretatu. Secùs est de hac voce *inuestigabile*: illa enim sumi potest pro *non vestigabile*. Sensus ergo Apostoli est, q. d. de Melchisedec multa & magna dicenda forent, sed vobis, ô Hebræi, explicatu difficilia, quia ad hęc rudes & imbecilles estis: magis enim capitis Aaronem vestrum, quàm Melchisedec. Hęc myste- VERS. 11.

Lectio D. Thema concordia.

Quare Paulus omiserit dicere, sacrificium Melchisedec esse typum Ven. Eucharistiæ.

ria Melchisedec ex parte explicat Apost. c. 7. vt Hebræorum mètem ad res Christianas & diuinas sublenet, & doceat, quantum capere poterant: ex parte ea quæ difficiliora sunt tacet, ne vel eos, vel alios legentes ijs intellectu tam difficilibus à fide auertat vel obruat, inquit Chrysost. Tale est, quomodo panis & vinum oblata à Melchisedec, Gen. 14. fuerint typus sacrificij Eucharistiæ. Vnde veteres Græci, teste S. Hieron. ad Euagrium epist. 126. dicere solent, Paulum cap. 7. vbi agit de Melchisedec, quoddam eius Sacramentum & arcanum omisisse, illudque hic vocare sermone ininterpretabile, maximè infidelibus: licet enim hanc epistolam Paulus primariò scribat fidelibus secundariò tamen eamdem scribit infidelibus, putà Iudaizātibus, quos à iudaismo ad christianismum conuertere satagit. Adde, & fidelibus nō nisi bene instructis traditam fuisse doctrinam de mysterijs Eucharistiæ. Est enim hoc Sacramentum maximè sublime, arcanum & diuinum: vnde Patres illud vocant arcanum Sacramentum, mysterium, mysteria quæ fideles norunt, &c.

Negligentia in operibus quæ spectant ad animæ salutem, est perniciosa.

QVONIAM IMBECILLES FACTI ESTIS AD AVDIENDVM] Pro *imbecilles* græcè est νωθροὶ, id est segnes, ignaui, negligentes facti estis ad audiendum & cognoscendū res Christianas & diuinas. quales multi hodie sunt inter Christianos, qui suis lucris & negotijs ita intenti sunt & absorpti, vt vix Sacrum & concionem audire, vix de Deo, deq; animæ suæ salute cogitare possint, aut velint. Huius negligentiæ & ignauiæ causam fuisse persecutiones censet Oecumen. Tentationes, inquit, & afflictiones reddiderunt vos segnes, neque potestis perfectos audire sermones: tentatio enim, cùm illi ceditur vel auscultatur, emollit animum, segnemque, tepidum & imbecillem facit ad bonum. Tales hodie multi sunt in Angliâ, qui ne bonis suis spolientur, omne Christiani hominis officium & disciplinam negligunt, nec respiciunt domestica Martyrum, aliorumque plurimorum in fide & pietate constantissimorum & feruentissimorum exempla.

VERS. 12. ETENIM CVM DEBERETIS MAGISTRI ESSE

A PROPTER TEMPVS] id est pro longitudine temporis, quo tam in lege Mosi: quàm in christianismo estis eruditi.

RVRSVM INDIGETIS VT DOCEAMINI, QVÆ SINT ELEMENTA EXORDII SERMONVM DEI] id est, quæ sint rudimenta doctrinæ Christianæ & diuinæ, quæ catechumeni docentur & discunt.

ET FACTI ESTIS QVIBVS LACTE OPVS SIT] Id est, qui indigetis instructione infirmæ, simplicis & puerilis doctrinæ de Christi humanitate, de baptismo, de resurrectione, de iudicio, vt se explicat Apostolus c. sequ. v. 1. & 2.

Apostolus excitat Hebræos ad cognitionem altiorum mysteriorum.

NON SOLIDO CIBO] Id est, non altiori & perfectiori eruditione de Christi diuinitate, de Melchisedec, de perfectione Christiana. Nota. Hæc dicit Apostolus, excitando & exstimulando, vt scilicet Hebræorum animos acuat & subleuet ad audienda & capienda mysteria Melchisedec, aliaque quæ c. 7. & seqq. eis proponere statuit. Sic præceptor discipulos suos aliàs benè doctos, cùm torpescunt & thema non satis accuratum exhibent, increpat & exstimulat, dicens hoc thema non esse rhetoris, sed grammatici aut syntaxistæ, eosque ad syntaxim remitti debere. hinc sensus patebit initio capitis sequ.

B

OMNIS ENIM QVI LACTIS EST PARTICEPS] id est, qui puerili institutione & doctrina est erudiendus & fouendus. De hoc lacte dixi 1. Corinth. 3. 2. VERS. 13.

EXPERS (græcè ἄπειρος, id est, inexpertus, rudis, imperitus) EST SERMONIS IVSTITIÆ] id est, sermonis qui fit de perfecta iustitia & sanctitate, hic enim solis perfectis conuenit. ita Theophyl. & Anselmus.

Alij sic explicant, *expers est sermonis iustitiæ*, id est, non est capax iustificationis, quæ à Christi deitate exspectanda est. Sed priorem sensum esse genuinum patet ex eo quod subdit Apostolus.

PARVVLVS (græcè νήπιος, id est infans, scilicet in Christo &, christianismo) ENIM EST: PERFECTORVM AVTEM EST SOLIDVS CIBVS] id est, solida & perfecta doctrina & institutio, vti iam dixi. VERS. 14.

CAPVT SEXTVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet, se nolle rursum Hebræis tradere rudimenta fidei & pœnitentiæ. eò quod eos, qui tot Dei dona receperunt, quanta ipsi in christianismo, impossibile sit renouari ad pœnitentiam: itaq; Hebræos auertit à lapsu & apostasia.

Vnde Secundo, v. 9. ad constantiam, spem, patientiam, longanimitatem eos animat.

Hinc Tertio, v. 13. proponit eis exemplum Abrahæ, qui patienter exspectans ea, quæ sibi promiserat & iurauerat Deus, tandem ea adeptus est.

1. QVapropter intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora feramur, non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ ab operibus mortuis, & fidei ad Deum, 2. baptismatum doctrinæ, impositionis quoque manuum, ac resurrectionis mortuorum, & iudicij æterni. 3. Et hoc faciemus, si quidem permiserit Deus. 4. Impossibile est enim eos, qui semel sunt illuminati, gustauerunt etiam donum cæleste, & participes facti sunt Spiritus sancti, 5. gustauerunt nihilominus bonum Dei verbum, virtutesque sæculi venturi, 6. & prolapsi sunt; rursus renouari ad pœnitentiam, rursum crucifigentes sibimetipsis filium Dei, & ostentui habentes. 7. Terra enim sæpe venientem super se bibens imbrem, & generans herbam opportunam illis, à quibus colitur: accipit benedictionem à Deo. 8. proferens autem spinas ac tribulos, reproba est, & maledicto proxima: cuius consummatio in combustionem. 9. Confidimus autem de vobis dilectissimi meliora, & viciniora saluti: tametsi ita loquimur: 10. Non enim

enim iniustus Deus, vt obliuiscatur operis vestri,& dilectionis quam ostendistis in nomine ipsius:qui ministrastis sanctis,& ministratis. 11. Cupimus autem vnumquemque vestrûm eamdem ostentare solicitudinem ad expletionem spei vsque in finem: 12. vt non segnes efficiamini, verùm imitatores eorum, qui fide & patientia hereditabunt promissiones. 13. Abrahæ namque promittens Deus, quoniam neminem habuit, per quem iuraret, maiorem, iurauit per semetipsum, 14. dicens: Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. 15. Et sic longanimiter ferens, adeptus est repromissionem, 16. Homines enim per maiorem sui iurant: & omnis controuersiæ eorum finis, ad confirmationem, est iuramentum. 17. In quo abundantiùs volens Deus ostendere pollicitationis heredibus immobilitatem consilij sui, interposuit iusiurandum: 18. vt per duas res immobiles, quibus impossibile est mentiri Deum, fortissimum solatium habeamus, qui confugimus ad tenendam propositam spem, 19. quam sicut anchoram habemus animæ tutam ac firmam,& incedentem vsque ad interiora velaminis, 20. vbi præcursor pro nobis introiuit Iesus, secundùm ordinem Melchisedec pontifex factus in æternum.

Vers. 1. QVA PROPTER INTERMITTENTES INCHOATIONIS CHRISTI SERMONEM, AD PERFECTIORA FERAMVS] Quæres, vnde Apostolus inferat *τὸ quapropter*, cùm potiùs contrarium inferre debuisset, dixit enim eos esse imbecilles, & lacte potiùs indigere quàm solido cibo. A

Respondeo, *τὸ quapropter* respicit v.11.& 12.c. præced. vbi dixit: *De quo (Melchisedec) grandis nobis est sermo*,&, *Deberetis esse magistri*. q.d. Quamuis hactenus, ô Hebræi, imbecilles & segnes fueritis in doctrina Christi,& christianismo, tamen quia audistis iam pridem rudimenta fidei, vt pudor sit in ijs adhuc tam me quam vos hærere, hinc decet vos industriam vestrā excitare,& intelligentiā acuere, vt quasi perfecti solido cibo vesci incipiatis, *quapropter intermittentes*, postea si opus sit resumpturi, *inchoationis Christi sermonē*, id est, rudimenta christianismi, putà ea quæ in catechismo docentur pueri alijq; rudes, *ad perfectiora feramur*, vt scilicet perfecta dogmata proponamus, nominatim de Melchisedec, eiusque sacerdotio, tamquam antitypo sacerdotij Christi: de hoc enim dixit c. præc. *Grandis nobis est sermo & ininterpretabilis*; non quòd vellet eum præterire, sed vt ad eum audiendum & capiendum extimularet Hebræos segnes & torpentes. hinc eos ita pupugit, arguitq; ignorantiæ & ignauiæ; vnde mox c.7. eumdem sermonem resumit & expromit, ita ex Chrysost. Theophyl.& Anselm.

Hebræos excitat ad perfectiorem cognitionem Euangelicæ doctrinæ.

B

Vers. 2. NON RVRSVM IACIENTES FVNDAMENTVM POENITENTIÆ AB OPERIBVS MORTVIS, ET FIDEI AD DEVM, BAPTISMATVM DOCTRINÆ, IMPOSITIONIS QVOQVE MANVVM, AC RESVRRECTIONIS MORTVORVM, ET IVDICII ÆTERNI] q.d. Non est, quòd iam rursum vos doceam *fundamentum pœnitentiæ*, vt scilicet de primò innouanda per pœnitentiam vita iam vos instruam & moneam: non quoque est, quòd iaciam *fundamentum fidei* (hoc enim iam pridem feci) aut *baptismi*, vt eius doctrina vobis tradam; aut *impositionis manuum*, id est, Sacramenti Confirmationis, aut *resurrectionis & iudicij*, horum enim veritatem & doctrinam iam satis audistis in prima vestra catechesi, cùm Christiani facti estis. ita Theoph. & Anselm. Nota hic quinq; catechismi & doctrinæ Christianæ capita, catechumenis & recèns conuersis ante omnia proponenda, quæ Hebræis ab initio christianismi proposita fuisse docet hic Apostolus.

Quinque catechismi capita catechumenis proponenda

Primum. Primum est, *pœnitentiæ*,& conuersionis *ab operibus mortuis*, id est à peccatis, quibus anima gratia Dei priuatur, Deoque moritur: nec enim vitam bonam & christianam quis inire potest, nisi per pœnitentiam à morte peccati resurgat.

Secundum caput est, *fidei ad Deum*, vel in Deū, vtrumque enim significat Græcum ἐπὶ θεὸν, putà Symbolum Apostolorum, fidesque de Deo trino & vno, deque incarnatione, passione, morte & redemptione Iesu Christi. *Secundum.*

Tertium caput est, *baptismatum*, dicit, *baptismatum*, non, baptismi, quia catechumeni docebantur triplicem esse baptismū, scilicet fluminis, flaminis & sanguinis. Vel potius baptismata: vocat non ex sua, sed Hebræorum mente & phrasi, qui lustrationibus & baptismatibus legis creberrimis assueti ad se crebrò expiandum, putabant iam recens cōuersi & rudes adhuc, in christianismo quoque sæpè debere hominem baptizari, vt cùm sæpè peccet, sæpè quoque remissionem peccatorum accipiat, indeq; hoc Sacramentum non baptismum, sed baptismata nuncupabant, inquit Oecumen. & Theophyl. q.d. Non iam tradam vobis doctrinam de baptismo, ac præsertim, quòd apud Christianos non multa vti apud Iudæos, sint baptismata, sed vnum tantùm. *Tertium.*

Quartum caput est, *impositionis manuum*, id est Sacramenti Confirmationis, quod initio Ecclesiæ omnes baptizati, vt in persecutionibus tunc furentibus firmi essent in fide, mox à baptismo suscipiebant. vt colligitur Act.8.v.14.15.17. ita S.Aug.l. de Fide & oper.c.11. & Ambr. *Quartum.*

C

Quintum est, mysterium *resurrectionis & iudicij æterni*; spes enim resurrectionis omnes excitat ad constantiam & christianam sanctamque vitam, iudicij verò metus deterret omnes ab apostasia, aliisque peccatis: dicitur *iudicium æternū* metonymicè, quia in iudicio feretur sententia de tota æternitate, vel beata vel misera cuiusque, sententia inquam, fixa & irreuocabilis in æternum. Quàm sapit qui hoc iudicium æternum & annos æternos semper in mente habet! *Quintum.*

ET HOC FACIEMVS SI QVIDEM PERMISERIT DEVS] *Hoc*, scilicet vt, omissis fidei rudimentis & fundamentis *ad perfectiora*, id est perfecta christianismi dogmata, *feramur*, inquit Theoph. Anselm. & alij. Aliter alij, sic enim explicant, q.d. Paulus. De rudimentis fidei iam dictis, quæ iam transibo, posteà rursum agam Deo dante, cum opportunum erit. nam de baptismo & pœnitentia agit inferiùs c.10. de fide c.11. de iudicio c.10.& 12. de resurrectione mortuorum c.11.& 12. Vers. 3.

Sed si hoc Apostolus voluisset, dixisset potiùs per exceptiuam particulam sic: *Quamquam hoc quoque*

quæ faciemus. Itaque prior expositio planior est, magisque cohæret præcedentibus. τὸ enim *hoc*, respicit τὸ *intermittentes*, & *non rursum iacientes*.

VERS. 4. & 6. IMPOSSIBILE EST ENIM EOS, QVI SEMEL SVNT ILLVMINATI, GVSTAVERVNT ETIAM DONVM CÆLESTE, &c. RVRSVS RENOVARI AD POENITENTIAM] Vox *enim* dat causam cur dixerit v. 1. non esse rursum iaciendū fundamentū pœnitentię; quia scilicet hæc impossibilis est ijs, qui *illuminati*, id est baptizati sunt, vt vertit Syrus. Nota. S. Dion. c. 3. Eccles. hierarch. p. 1. alijque Patres, baptismum vocant φωτισμὸν, id est illuminationem, quia in baptismo homo fide Christi illustratur, *accipitq; primi & increati luminis consortium, omniumq; diuinarum illustrationum principium*, ait S. Dionysius, cuius rei symbolo in baptismo faces accendi solent.

Baptizati illuminantur.

VERS. 4. GVSTAVERVNT ETIAM DONVM CÆLESTE] Græcè ἐπουρανίου, quod verti potest, *supercæleste* donum, hoc est remissio peccatorum, inquit Chrys. gratia, virtutes & charismata Spiritus sancti, ac præsertim lætitia, pax & serenitas puræ & sanctæ conscientiæ, atque dulcedo & suauitas vitæ nouæ & Christianæ, quam experiuntur tam recens baptizati, quàm qui seriam peccatorum confessionem fecerunt, vitamque in melius commutarunt. hunc enim dulcem saporem significat verbū *gustauerunt*.

Donum cæleste est remissio peccatorum, & ex ea pax conscientia.

VERS. 5. GVSTAVERVNT NIHILOMINVS BONVM DEI VERBVM] Id est gustarunt quàm suauia & consolatoria sit doctrina Euangelica, quæ tanta tamque iucunda bona promittit nobis, tam hîc, quàm in cælo capessenda. Nota. *Bonum* Hebræis sæpè idem est, quod lætum, iucundum, felix, delectabile. inde *verbum bonum*, vocat promissionem Dei Iudæis iucundissimam, de liberatione è captiuitate Babylonica. Sic psal. 44. *Eructauit*, inquit, *cor meum verbum bonum*, id est, epithalamium iucundissimum de nuptijs Christi & Ecclesiæ. Sic & Poëta canit,

Bonum Hebrais idem quod lætum.

Nunc dicenda bono sunt bona verba die.

VIRTVTESQVE SÆCVLI VENTVRI] *Virtutes* hic non opponitur vitijs: græcè enim est δυνάμεις, & syriacè חילא *chaila*, id est robur, potentiam, energiam, q. d. Qui gustauerunt per fidei cognitionem, amorem, spem, gaudium & desiderium, *virtutes*, id est, potentias sæculi futuri, quid scilicet possit & valeat futurum sæculū, quàm potens in eo futura sit redemptio & liberatio ab omni malo & miseria, quanta felicitas & beatitudo, quantam potentiam Deus ostendet in Beatis, scilicet quam mira & augusta illorum gloria, immortalitate, vita æterna, visione & fruitione Dei, omniumque gaudiorum & bonorum, tam corporis, quàm animi copia & affluentia. Illum prægustum futuræ vitæ habebat S. Augustinus eiusque mater S. Monica, vti ipse affectuosè narrat l. 9. Confess. c. 10. Sanctus item Franciscus cùm dicit: *Tanta est gloria quam expecto, vt omnis me pœna delectet*.

Potens felicitas & beatitudo sæculi futuri.

Latiùs accipit hasce *virtutes*, siue potentias, Oecum. sc. vt tam potentes damnatorum pœnas & tormenta in inferno, quàm potentia, augusta & diuina præmia Beatorum in cælo complectantur.

Pœna damnatorum.

VERS. 6. ET PROLAPSI SVNT] Post tanta dona, lumina, suauitates & dulcedines, in apostasiam, aliáve peccata prolapsi sunt.

RVRSVS RENOVARI AD POENITENTIAM] Græcè ἀνακαινίζειν, id est renouare, vt scilicet sacerdotes per Sacramentum pœnitentiæ prolapsos renouent: sed corrigendus est textus Græcus modernus ex Chrysost. Oecum. Theophyl. qui legunt

A ἀνακαινισθῆναι, id est renouari, vt vertit Noster.

Nota, *ad pœnitentiam*, id est per pœnitentiam, ita Chrysost. Theoph. Oecum. Græcum enim εἰς vel ἐν respondet Hebræo ב *bet*, quod significat in, ad, per, propter: sic vulgò dicimus, ad primum (id est, per primum) delictum occubuit Petrus: ad contactum (id est, per contactum) Christi sanata est hæmorrhoissa: ad (id est, per) ignis præsentiam inflammatur stupa.

Quæres, quis huius loci sit sensus, & quomodo sit impossibile lapsos renouari ad pœnitentiam? Ex hoc loco malè intellecto orta est hæresis Nouati & Nouatianorum tempore S. Cypriani, qui docebant lapsis non esse dandam pœnitentiam, nec veniam; indeque Catharos, id est puros & mundos, se nuncuparunt.

Hæresis Nouati & Nouatianorum.

B Hinc quoque delirauit Tertul. cùm l. 1. de Pudicitia docuit, lapsos semel tantùm ad pœnitentiā esse recipiendos. Sed hæc hæresis iam pridē explosa & damnata est, & manifestè repugnat ipsi S. Paulo, qui 1. Cor. 5. & 2. Cor. 7. & alibi multis suadet tam fornicario illi Corinthio, quàm aliis quibusuis lapsis pœnitentiam.

Error Tertulliani.

Rursum Petrus Lombardus & Hugo Victor. q. 61. in epistolam hanc, putant Apostolum loqui de pœnitentia peragenda post hanc vitam: hæc enim est impossibilis, sed nihil tale suggerit vel innuit hîc Apostolus.

Petri Lombardi & Hugonis Victor. explicatio.

Dico ergo, duæ sunt maximè probabiles huius loci expositiones. Prior est omnium penè veterū, Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen. Haymonis, Sedulij, Primasij, Ambr. l. 2. de Pœnit. c. 2. Hieron. l. 2. cont. Iouin. August. in inchoatione epist. ad Rom. & aliorum: hi censent Apostolum C loqui de pœnitentia baptismi, seu quæ præit baptismum, tantumque damnare hoc loco iterationem baptismi. vnde veteres passim ex hoc loco docent & probant, baptismum æquè ac Confirmationem non posse iterari: Hebræi enim in iudaismo sæpè se baptizabant, indeque facti Christiani putabant pari modo se posse iterum, tertiò & quartò baptizari, & baptismo iterato identidem peccata, in quæ sæpiùs incidebant, expiare. Probatur hæc explicatio. Primò, quia Apostolus hic respicit ad pœnitentiam de qua egit v. 1. ibi autem pœnitentiam iungit baptismo, eamque intelligit, quæ præit baptismum.

Prior explicatio huius loci, loqui Apostolum de pœnitentia baptismi, qui iterari non potest.

Prior hæc explicatio probatur quadrupliciter.

Secundò, id indicat vox *renouari*, quæ ferè baptismo datur: vnde Apostolus Tit. 3. 5. baptismum vocat *lauacrum regenerationis & renouationis*.

D Tertiò, id ipsum innuit vox *impossibile*; propriè enim sola baptismi, non autem pœnitentiæ iteratio est simpliciter impossibilis.

Quartò, quia subdit Apostolus, *rursum crucifigentes sibimetipsis filium Dei*. q. d. Baptismus est figura & repræsentatio crucis; & qui baptizatur, symbolicè cum Christo crucifigitur, vt dixi Rom. 6. 3. Vnde sicut Christus secundò crucifigi non potest, sic nec baptismus repeti; & qui secundò baptizantur, hi Christum in seipsis iterum symbolicè crucifigunt: hoc enim ipso significant & protestantur crucem à Christo semel susceptam, & priore vnicoq; baptismo à suscepto adumbratam, non sufficere; sed opus esse vt iterum Christus crucifigatur, itaque secundum baptismum ad eluenda peccata instituat. ita Chrysost. & Damascen. l. 4. de Fide c. 10.

Secunda magis plana ac genuina huius loci expositio est Anselmi, Lyræ, Hugon. Dion. Titelm. Vasquez

Posterior, apostatis & ingratis.

...nis peccatoribus difficilem esse poenitentiam.

Vasquez, Riberæ & aliorum recentiorum: hi censent Apostolum propriè loqui de pœnitentia, eamque dicere impossibilem, id est valdè difficilem esse peccatoribus, non quibusuis, sed grauissimis & ingratissimis, putà apostatis, qui post tot insignia lumina & dona cœlestia à Deo accepta, post tot gratias & consolationes Spiritus sancti, postquam gustarunt delicias Dei & futuræ vitæ; à Deo, à fide & agnita veritate atq; à Christo ad iudaismum & infidelitatem desciscunt, vti aliqui Hebræi faciebant. A

Posterior hæc expositio probatur & explicatur.

Probatur hæc expositio Primò, quia v. sequenti vocat terram maledictam, quæ rore cælestis gratiæ & fidei recepto, profert tamen spinas apostasiæ, ideoque reproba est, & igni comburenda: apostatæ enim ferè omnes pœnitentiâ expiari non possunt, sed obdurati & reprobi sunt, ideoq; in gehennam relegantur. vbi clarè vides non baptismi, sed pœnitentiæ vim & fructum eis adimi.

Secundò, quia verba ipsa planè id significant: pœnitentia enim non baptismum, sed pœnitentiam significat eorum, qui in peccatum prolapsi sunt, post illuminationem, id est post baptismum. B

Tertiò, quia c. 10. 26. omnino similiter de his apostatis ait: *Voluntariè peccantibus iã non relinquitur pro peccato hostia*. q. d. Eorum qui voluntariè peccant & à Christo desciscunt, peccatum & apostasia nullo, non dico baptismo, sed sacrificio pro peccato, nulla pœnitentia expiari potest, id est, difficillimè & vix expiari potest: quia tales vix vmquam seriò pœnitent, vti videmus nostros apostatas sacerdotes & monachos, cùm à religione nostra & ab Ordine suo ad hæreticos transfugiunt, difficillimè & rarissimè conuerti & pœnitere. Sic Matt. 12. 32. dicit Christus, quòd blasphemia in Spiritum sanctum non (id est ægrè, vix) remittetur) in hoc sæculo, nec in futuro. Sic 1. Ioan. 5. 16. dicitur: *Est peccatum ad mortem, non pro illo dico vt roget quis*. q. d. Si quis peccet, dummodo non peccet peccatum ad mortem, oret quis pro peccante, & certò speret se exaudiendum, & veniam ei impetraturum: sin autẽ quis peccet peccato ad mortem, non ausim spondere, nec certò sperare, quòd orans pro eo veniam ei impetrabit, non tamen omnino orationem pro eo fieri veto. Vbi peccatum ad mortem idem ferè videtur esse cum eo, de quo hic agit Apostolus cum ait: *Impossibile est eos, qui semel illuminati & prolapsi sunt, renouari ad pœnitentiam*. Peccatum enim ad mortem, vt docet S. Hieron. l. 2. contra Iouinian. est quoduis grauissimum peccatum, maximè quod ex malitia & obfirmato animo fit, v. g. cùm quis fidem agnitam ex malitia improbat, deserit, & tamquam dæmoniacam calumniatur. quod peccatum ordinariè vix remittitur, estque tale ac tantum, vt ex eo ad vitam spiritualem gratiæ vix vllus resurgat, sed in eo, ac consequenter in morte animæ maneat is qui peccat, ac proinde puniendus sit morte æterna. C D

Apostatæ nostri, sacerdotes & monachi obdurati.

Peccatum in Spiritum sanctum, & peccatum ad mortem vix remittitur.

Peccatum ad mortem quod & quale.

Respondetur argumentis allatis pro priore expositione. Ad primum.

Ad primum argumentum pro priori expositione de baptismo allatum Respondeo, Apostolũ v. 1. pœnitentiam generatim accipere, omnemq; intelligere, tamque eam quæ baptismum antecedit, quàm eam quæ baptismum sequitur: vtraque enim rudes & catechumenos docere solet, vt sciant quomodo ad baptismum se præparare, & quomodo post lapsum, si lapsi sint in peccatum, per pœnitentiam se reparare, & baptismali puritati restituere possint: mox enim à baptismo catechumeni vsurpare & frequentare solent pœnitentiæ Sacramentum.

Ad secundum.

Ad secundum Respondeo, vocem *renouari*, tam tribui pœnitentiæ, quàm baptismo. vnde Apostolus tam Ephesios quàm Romanos & Colossenses iam pridem baptizatos hortatur dicens: *Renouamini spiritu mentis vestræ*, Ephes. 4. 23. Sic Conc. Trident. sess. 14. c. 2. docet per pœnitentiæ Sacramentum nos renouari, & ad nouitatem baptismo acceptam reparari.

Ad tertium.

Ad tertium Respondeo, *Impossibile* hic non physicè, sed moraliter accipi; significareque id, quod communiter & ordinariè non fit, & secundùm consuetudinem & legem ordinariam fieri non potest. Sic enim Iurisperiti vocant impossibile, id quod valdè est difficile, & rarò aut numquam fit. sic Christus Matth. 19. 26. dicit impossibile esse diuitem saluari: quod mox explicat dicens, id apud homines esse Impossibile, apud Deum autẽ omnia esse possibilia. Eodẽ modo impossibile est peccatores hoc peccato apostasiæ renouari ad pœnitentiã, si spectes communem cursum, tum naturæ, tum gratiæ; quam Deus ordinariè dat, iuxta quam videmus tales rarissimè & vix vmquam conuerti; vt moraliter & vulgariter loquendo dicamus impossibile esse tales cõuerti. Sic ex hæresiarchis, qui principes sunt apostatarum à Christo, hucusq; neminẽ, vidimus qui resipuerit, excepto vno Berengario. Apud Deum autem possibile est eos conuerti, si videlicet quis valdè sanctus vir Deum exoret, aut si Deus sponte sua raram quamdam & extraordinariã gratiam eis largiatur qua cor eorum durum flectat & emolliat ad veram & seriam pœnitentiam, vti subinde fieri videmus.

Impossibile moraliter est id, quod rarò aut numquã fit.

Ex hæresiarchis nullus resipuit excepto Berengario.

Ad quartũ.

Ad quartum respondebo paragrapho proximo.

Illustris huius loci sensus.

RVRSVM CRVCIFIGENTES SIBIMETIPSIS FILIVM DEI, ET OSTENTVI HABENTES] Nota hæc verba non referri ad τὸ *renouari*. q. d. eos in ipsa renouatione & iteratione baptismi crucifigere Christum; sed ad τὸ *prolapsi*. Patet ex Græco, in quo pari casu, scil. accusatiuo, hæc referũtur, scil. ἀνασταυροῦντας & παραδειγματίζοντας. q. d. Prolapsi sunt, quia rursum crucifigunt & ostentui habent Christum; ideoque impossibile est eos ad pœnitentiam renouari: omnis enim qui in pristina peccata, ac præsertim qui à fide in iudaismum & hæresim aut infidelitatem relabitur, iterum quasi crucifigit Christum; quia nouo peccato nouã dat causam crucis & mortis Christi: facit enim rursum id propter quod Christus crucifixus est, quare nisi Christi mors tã efficax fuisset, vt ad omnia omnino peccata post quantauis sæcula futura & iteranda se extendisset, oportere Christũ toties mori & crucifigi, quoties peccant homines, sicut Aaronica sacrificia & victimæ toties mactari & offerri debebant, quoties peccabant Iudæi.

Rursus crucifigentes sibi filiũ Dei.

OSTENTVI HABENTES] Græcè παραδειγματίζοντας, id est paradigma siue exemplum statuẽtes; quod ab omnibus videatur & rideatur; hoc est, infamantes, irrisioni & ludibrio exponentes, vnde Syrus habet ܡܒܣܝܢ *metsaarim*, id est, contemnunt, despiciunt, contumelia & ignominia afficiunt. Qui enim apostatat & in peccata relabitur, hoc ipso contemnit, vilipendit & ridet Christum, Christiq; crucem & redemptionem, atque hoc ipso causa est, vt Christus in exemplum ludibrij Gentilibus, omnibusq; hominibus proponatur, vtque Gentiles dicaces & maleuoli irrideant Christum, Christique legem & Ecclesiæ, sicut Iudæi irriserunt Christũ in cruce suspensum: sic Iulianus Apostata irrisit, & irridendum proposuit Christum & christianismum.

Apostata contemptorem & irrisorem Christi & christianismi.

TER-

Vers. 7. TERRA ENIM SÆPE VENIENTEM SVPER SE BIBENS IMBREM, ET GENERANS HERBAM OPPORTVNAM (εὔθετον, id est, vtilem & accommodam) ILLIS A QVIBVS COLITVR, ACCIPIT BENEDICTIONEM A DEO] *Benedictionem* vocat continuam fertilitatem: dum enim terra labori & agriculturæ respondet, generatque herbam, facit Deus vt homines eam diligentiùs colant, & subinde hordeum, triticum, aliasque segetes in ea serant: indeq; Deus illi nouas pluuias, & nouas Solis cælique influentias immittit; quo fit vt terra ita exculta nouos, plures & meliores fructus ferat, quæ est terræ quasi benedictio & felicitas; sicut felicitas & benedictio matris est multas & pulchras generare proles. Hac terræ similitudine & analogia significat Apostolus, homines, qui imbrem gratiæ diuinæ excipiunt, eiq; cooperantes, fructus bonorum operum producunt, à Deo benedici, id est, maiori gratiæ & consolationis cælestis influxu, virtutum & meritorum copia cumulari.

Terra & anima fertilis similitudo.

Vers. 8. PROFERENS SPINAS AC TRIBVLOS, REPROBA EST, ET MALEDICTO PROXIMA: CVIVS CONSVMMATIO IN COMBVSTIONEM] Pro *proferens*, græcè est ἐκφέρουσα, id est efferens, emittens, eijciens, quasi præter naturam *spinas*, tamquam abortum, cùm per se generare deberet herbam vtilem. ita Oecumen. Secundò, pro *reproba*, græcè est ἀδόκιμος, id est improbanda, deserenda, reijcienda, & incultæ relinquenda, vt fiat horridum vepricetum & senticetum. hinc Tertiò, eamdem vocat *maledicto proximam*, vt nisi meliora ferat germina, maledictioni, id est sterilitati & squalori, perpetuò subiaceat. Quartò, *consummatio*, id est, finis & exitus eius est, vt sit *in combustionem*, vt cum suis spinis ac tribulis comburatur.

Terra & anima sterilis comparatio.

Ex parabola terræ frugiferæ & sterilis, probat Apostolus id quod dixerat, scilicet peccatum apostasiæ post accepta tanta dona gratiæ, quasi pluuias cælestis, commissum, esse grauissimum, & quasi irremissibile; eò quòd apostata hanc pluuiā neglexerit, illique non responderit, sed manserit sterilis bonorum operum, ideoque maledicto sit proximus, vt, nisi planè se emendet, à Deo audituros sit: *Ite maledicti in ignem æternum, qui paratus est diabolo & angelis eius.*

Vers. 9. CONFIDIMVS AVTEM DE VOBIS DILECTISSIMI MELIORA, ET VICINIORA SALVTI, TAMETSI ITA LOQVIMVR] Pro *confidimus* græcè est πεπείσμεθα, id est persuasi sumus, credimus, persuasimus nobis, vos scilicet non esse instar terræ, quæ germinat spinas & tribulos, ideoq; maledicta est: tamen hæc loqui & submonere voluimus, quia vidimus quosdam inter vos à primo feruore desciuisse, & flaccescere indies, qui si ita pergant, tandem fient terra maledicta, & damnabuntur: hos hac parabola terremus & monemus, vt resumant primum feruorem, & diuinæ gratiæ respondeant, ferantque fructus virtutum instar terræ fertilis & benedictæ, ita Theophyl.

Vers. 10. NON ENIM INIVSTVS est DEVS, VT OBLIVISCATVR OPERIS VESTRI, ET DILECTIONIS QVAM OSTENDISTIS IN NOMINE IPSIVS] Putant nonnulli Doctores moderni, Apostolum hic loqui Hebræis lapsis in apostasiam & peccatum mortale, eosq; erigere in spem veniæ, eis proponendo partim suam pœnitentiam, & pœnitentiæ ac charitatis opera, quibus iam pœnitentes ministrarunt sanctis; partim Dei iustitiam, id est, fidelitatem, qua

Quorundam modernorum explicatio, hæc verba accommodantium peccatoribus.

A sicut peccatoribus pœnitentibus veniam promisit, ita eamdem reipsa præstabit. q.d. Estote bono animo, ô Hebræi: licet enim lapsi sitis, tamen quia pœnitet vos, eamq; pœnitentiam testamini, dum tantâ charitate ministratis sanctis; certi estote quòd Deus in gratiā vos recipiet, *non enim iniustus* est, sed iustus & fidelis, vt misericordiam & remissionem peccatorum promissam pœnitentibus vobis præstet & exhibeat. Si obijcias Concil. Trid. sess. 6. c. 16. dicere, hæc verba Apostoli non peccatoribus sed iustificatis esse proponenda, Respondent hæc verba iustificatis esse proponenda, non quasi per se ad eos pertineant, sed tamquam argumentum à minori. q.d. Si Deus non obliuiscitur veniæ, quam promisit impijs si pœniteant, multò minùs obliuiscetur præmij quod iustorum operibus promisit.

Ex Concilio Trid. ostenditur verba hæc iustificatis conuenire.

B Verùm Concilium videtur proponere hæc Apostoli verba iustificatis non vt argumentum à minori, sed vt ijs ipsis præmium operum iustorum explicet & demonstret; nam alioqui hoc loco omisso alia clara & expressa Scripturæ sanctæ testimonia, quæ idipsum disertè significant, protulisset. Adde, quod Apostolus, non peccatoribus, sed iustificatis loquatur, patere ex ipso Apostolo, vt mox ostendam.

Secundò, S. Thom. & Franc. Suarez in erudito illo opusculo de Reditu operum mortificatorum, putant Apostolum loqui Hebræis tam in gratia stantibus, quàm in peccatum iam antè lapsis, sed iam rursum reparatis & iustificatis, quibus bona opera ante lapsum facta, iam per pœnitentiā restituta sint à Deo. Vnde ex hoc Apostoli loco probāt

C opera & merita bona per peccatum sequens mortificata, iterum post pœnitentiam redire & reuiuiscere, & restitui pœnitenti. Videntur enim hi Hebræi peccasse, & esse prolapsi, vt innuit Apostolus v. 6. quare docent ijdem hæc merita redire & restitui pœnitenti, ex iustitia, præsupposita tamen liberali Dei ordinatione & promissione, qua hunc reditum & restitutionem promisit, ideoque dicere Apostolum: *Non enim iniustus est Deus, vt obliuiscatur operis vestri.*

Reditus & reuiuificatio operum mortificatorum probatur ex hoc loco secundum aliquos.

Hæc sententia in se vera est, non tamen videtur esse planè genuina, & ex mente Apostoli hoc loco. Licet enim subinde innuat aliquos Hebræos esse prolapsos, & licet alijs nonnullis, vtpote segnibus, eumdem lapsum timeat; tamen eos, ad quos scribit, quosque hic alloquitur & compellat, necdum esse lapsos satis significat v. præc. vbi ait: *Con-*

Apostolum non intendisse hanc sententiam.

Prob. primò.

D *fidimus de vobis meliora & viciniora saluti: tametsi ita loquimur*, & v. 11. & 12. Itemque c. 10. 34. vbi cùm laudans Hebræos dixisset, eos vinctis esse cōpassos, & rapinam bonorum, aliaq; dura cum gaudio suscepisse, subdit: *Nolite itaque amittere confidentiam vestram: patiētia enim vobis necessaria est, adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus est, veniet.* Rursum cùm dixisset hoc loco, non esse iniustū Deum, vt obliuiscatur eorum operis & dilectionis, subijcit: *Cupimus autem vnumquemq; vestrûm eamdem ostentare solicitudinem, ad expletionem spei vsque in finem.* Quibus verbis alijsq; tota epistola sparsis hortatur Hebræos, non ad resipiscentiam, sed ad constantiam in fide, ne tentationibus & persecutionibus pressi & fatigati, ab ea resiliant & deserant collectionem Christianam.

Secundò, de pœnitentibus hîc non agere, adeoque pœnitentiam hîc non commendare Apostolum, patet ex eo, quòd tam hîc, quam v. 6. dicit esse im-

Prob. Secundò.

impossibile eos qui prolapsi sunt, renouari ad pœnitentiam, eosque non misericordiam, sed terribile tantum Dei iudicium manere. Rursum id patet ex eo, quod v. 1. *Intermittentes inchoationis Christi sermonem, ad perfectiora ferantur, non rursum iacientes fundamentum pœnitentiæ*. A

Probatur tertiò.

Tertiò, ita videtur exponere Concil. Trid. sess. 6. c. 16. vbi docet iustificatis à peccato hæc Apostoli verba esse proponenda, vt ijs excitentur ad studiū bonorum operum ex spe mercedis, quam recipient à Deo iusto iudice. Hæc ergo est mens & sententia Apostoli: dixerat paulò antè, *Cōfidimus de vobis meliora & viciniora saluti*; sc. quòd nō sitis similes terræ sterili, reprobæ, maledictæ & comburendæ; sed potiùs, quòd sitis terræ fertili & benedictæ similes, quodq; rectis itineribus tendatis ad salutē, illiq; vicini sitis: id probat dicens: *Nō enim iniustus est Deus*, &c. q. d. Deus cum sit iustus retributor operū, obliuisci non potest, sed semper est memor vestræ dilectionis & misericordiæ, vt illam præmiet, dando vobis gratiā & stimulos, quibus facilè in hac dilectione æquè ac fide, spe, patientia, alijsq; bonis operibus perseuerare & crescere possitis, atq; per ea tēdere & assequi tandem salutem & coronā gloriæ, quam bonis operibus promisit; si tamen vos ipsi huic gratiæ cooperari pergatis, sitisque in fide constantes: quod vnicè cupio, ad idq; planè vos exhortor. Vnde subdit: *Cupimus autē vnumquemq; vestrum eamdē ostentare solicitudinē, ad expletionem spei vsque in finem*. Hinc sequitur, bona opera mereri stabilitatem & perseuerantiā in fide, gratia, & bonis operibus: sicut vice versa mala opera merentur, & disponunt ad vagandum per cupiditates & scelera, ac tandem ad vacillandum in fide, & ad ipsam fidem perdendam. B

Cooperandum gratiæ diuinæ.

Deus ex iustitia remunerabit opera.

Nota quod dicit, *Non enim iniustus est Deus*. Hisce C enim verbis significat iniustum fore Deum, si mercedem quam bonis operibus promisit negaret & subtraheret, aut si minorem mercedem daret, quàm opera mereantur. Deus enim ad iustam & condignam operum mercedem promissione sua se obstrinxit: hinc quia iustissimus est, quod iustum est, quodque promisit, iustissimè præstabit. Vide dicta 2. Timoth. 4. 8.

ET DILECTIONIS] Ita legendū cum Syro, Chrysost. Theophyl. Oecumen. iam enim nescio à quo, in Græco additum est τοῦ κόπου τῆς ἀγάπης, id est laboris, charitatis, vel dilectionis, id est laboriosæ charitatis, vel laboris ex charitate suscepti.

Paulus hic ex Hebræo illustratur.

QVAM OSTENDISTIS (id est præstitistis, & exhibuistis) IN NOMINE IPSIVS] id est nomini, vel erga D nomen ipsius, scil. Christi Dei & Domini vestri, vt sit *bet* contactus; vel *in nomine*, id est, propter nomē ipsius, vt sit *bet* causæ, vel pretij. q. d. Propter Christum benefecistis Christianis, & magnum laborem subiistis in adiuuandis Christi pauperibus. Rursum dum hoc fecistis & facitis, ostenditis quātum ametis Christum, Christique nomen; qui scilic. Christi amore omnibus qui Christi nomine insigniuntur, ministratis & succurritis eleēmosynis vestris.

Nota. *Ministrare*, significat tam succurrere, & eleēmosynam dare, quàm eleēmosynam ad pauperes & ægrotos deferre, eisque inseruire: quæ plena, & perfecta est misericordia & charitas Christianorum.

Eleemosyna quibus & qualibus danda.

Moraliter, vide hîc Chrysostomum in morali hom. 10. & 11. docentem quàm non debeamus curiosè scrutari pauperes, an sint boni & sancti, sed simpliciter dare eleēmosynam in nomine Christi, non tantùm Christianis, sed & Paganis.

VERS. 11.

CVPIMVS AVTEM VNVMQVEMQVE VESTRVM EAMDEM OSTENTARE (ἐνδείκνυσθαι, id est ostēdere) SOLICITVDINEM AD EXPLETIONEM SPEI, VSQVE IN FINEM] *Ad expletionem spei*, id est, vt spes vestra plena sit, indiesque augeatur, & plenior fiat per perseuerantiā & studium bonorum operum, tandemque reipsa expleatur, cū spes ipsa vertetur in rem, cumque præmium cæleste quod sperastis, & pro quo laborastis, reipsa consequemini.

Spes roboratur exercitio bonorum operum.

Vbi Nota, spem & fiduciam salutis nasci & corroborari exercitio & studio bonorum operum: quare qui gehennam anxiè formidat, & damnari metuit, exerceat se assiduè in bonis operibus, itaque crescet fiducia salutis, quæ omnem hunc metum aut excludet aut valdè imminuet.

Nota. Pro *expletionem* græcè est πληροφορίαν, quod Vatabl. Erasm. & alij vertunt, *plenam probationem*, persuasionem & certitudinem, vt scil. spes vestra per bona opera fiat certa, vsque in finem certitudinis spei, id est, vsquequo plenè persuasi sitis, planeque, & certò (quantum licet in hac vita) confidatis vos speratam gloriam in cælis adepturos; itaque non timidè, scrupulosè & anxiè, sed liberè, lætissimè & fidentissimè Deo seruiatis, vt idem sit cū eo quod monet S. Petrus, cùm ait ep. 2. c. 1. 10. *Satagite vt per bona opera certam vestram vocationem & electionem faciatis*. Ita & Vasquez: πληροφορία, ait, est certa & plena fides siue persuasio, ex qua oritur certa & plena spes: tunc enim plena est spes, cùm plena est fides de eo quod speratur. Verùm πληροφορία propriè expletionem significat, sicuti vertit Noster, vti ostendi Rom. 14. 5.

Solicitudo continua bonorum operum necessaria.

Nota Secundò, τὸ *in finem*, referendum esse ad *ostentare solicitudinem*, q. d. Cupio vt ostendatis hanc bonorum operum solicitudinem in finem vsq; vitæ vestræ. Potest tamen referri quoque ad *expletionem spei*. q. d. Vt spes vestra expleatur in finem vsque, vt, scilicet illa indies ita crescat donec tādem ipsa plenè finiatur, absoluatur & consummetur: crescente enim sancta vita, crescit & spes, & quantum illa tantum & hæc perficitur & consummatur.

VERS. 12.

VT NON SEGNES EFFICIAMINI] in retinendo & prosequendo Euangelio & vita Christiana, in persecutionibus & afflictionibus pro ea sufferendis.

VERVM IMITATORES EORVM, QVI FIDE ET PATIENTIA HEREDITABVNT PROMISSIONES] *Fide*, scilicet, qua credunt, si Deo fideles sint, se ab eo bona æterna accepturos: hæc enim fides est quæ spem excitat, & sustentat ad quæuis ardua suscipienda & perferenda; de qua agit toto cap. 11. vt Hebræos ad constantiam in persecutione præstandam, per hanc fidem animet & corroboret.

Commendatur fides & patientia.

Pro *patientia*, græcè est μακροθυμίας, id est longanimitas, qua duramus in malis, nec ijs frangimur, etiamsi longo tempore nos premant, sed longanimiter expectamus, vt tandem aliquando ijs liberemur, & bona promissa ac sperata cernamus & hereditemus in cælis; hæ enim sunt *promissiones* in Scripturis celebres, ideoque Hebræis notæ, quas hîc Paulus intelligit, scilicet bona in cælis nobis promissa, per metonymiam enim *promissio* ponitur pro re promissa. *Patientia* ergo siue longanimitas hîc idem est quod perseuerantia. Simile est v. 15.

VERS. 13.

Abraham pater credentium, & patienter expectantium.

ABRAHÆ NAMQVE PROMITTENS DEVS] q. d. Quod iam dixi, *Imitatores estote eorum qui fide & patientia hereditabunt promissiones*; idipsum exemplo Abrahæ confirmo, ipsumque Abraham patrem vestrum, omniumque credentium & patienter expe-

ctantium, vobis imitandum propono; vt, sicut ipse fide & patientia promissionem sibi à Deo factam & iuratam tandem consecutus est; ita & vos eamdem longa fide, spe & patientia consequamini. Promissio enim Abrahæ facta; vobis quoque, omnibusque fidelibus facta est, vt mox patebit. Simili modo Abraham in exemplum proposuit Apostolus Romanis c.4.16.

QVONIAM NEMINEM HABVIT, PER QVEM IVRARET, MAIOREM, IVRAVIT PER SEMETIPSVM Ostendit promissionem Dei esse certam & firmã, nec quemquã de ea posse dubitare, quia Deus eam iuramento confirmauit iurans per semetipsum, cùm non haberet maiorem se, per quem iuraret.

VERS. 14. *Nisi Hebræis nota est iuramenti execratorij.*

DICENS: NISI BENEDICENS BENEDICAM TE, ET MVLTIPLICANS MVLTIPLICABO TE) *Nisi*, Hebræis nota est iuramenti execratorij, in qua est aposiopesis; q. d. Nisi te benedicens benedixero, id est, nisi beneficijs meis cumulatè tibi benefecero, ijsq; abundè te cumulauero (hoc enim significat illa geminatio, *Benedicens benedicam*: & benedicere Dei cùm sit reale & efficax, idem est quod benefacere) supple & subaudi, *non habear Deus*, verax, fidelis. Iurat enim hic Deus, vt ait Apostolus, per semetipsum, seque quasi deuouet.

Apostolus non semper verba, sed sensum Scripturæ citat.

Nota. Pro *nisi*, græcè est, εἰ μὴν, quod Noster, Vatabl. Erasmus, & alij vertunt *nisi*, vt sit idem quod εἰ μὴ: Theophyl. tamen & Oecumen. vertunt *verè*, vel *certe*.

Hinc Secundò, patet Apostolum hîc, vti & aliàs, non verba Dei & Scripturæ, sed sensum citare, adeoque multa verba Dei paucis complecti. Sic enim dicit Deus Genes.22.16. *Per memetipsum iuraui* (id est iuro) *dicit Dominus: quia fecisti hanc rem, & non pepercisti filio tuo vnigenito propter me; benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum sicut stellas cœli, & velut arenam quæ est in littore maris: possidebit semen tuum portas inimicorum suorum, & benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ, quia obedisti voci meæ*, quæ omnia summatim hisce paucis verbis complexus est Paulus dicens, *Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te.*

Promissio facta Abrahæ inchoatè impleta in veteribus Iudæis, perfectè in Christianis.

Hinc tertiò, patet hanc benedictionem & promissionem Abrahæ & posteris Abrahæ factam impletã esse inchoatè in Isaac & Iudæis ex Isaac prognatis, quando scilicet Deus illos temporalium bonorum abũdantia cumulauit; perfectè verò impletam esse in Christo, & Christianis, quos Deus spiritualis gratiæ copia omnique benedictione cælesti benedixit: hanc enim spiritualem Christianorum benedictionem, temporalis illa Isaaci & Iudæorũ, quasi typus & figura adumbrauit. Ad Christum enim & Christianos, quasi ad veros & genuinos ex mente Dei & Scripturæ Abrahæ filios, hanc eius benedictionem vel maximè pertinere, patet ex ipsis verbis quibus ait, *Benedicẽtur in semine tuo omnes gentes terræ*: per Isaac enim soli Iudæi, per Christum verò omnes gentes benedictæ sunt, vt patet Galat.3.16. vnde Apostolus Rom.9.6. *Non omnes*, inquit, *qui ex Israel sunt, ij sunt Israelitæ; neq; qui semẽ sunt Abrahæ, omnes filij: sed in Isaac vocabitur tibi semen, id est, non qui filij carnis, hi filij Dei; sed qui filij sunt promissionis, æstimantur in semine.* q.d. Nõ Iudæi qui secũdùm carnem ex Abraham & Israele, id est Iacobo, sunt nati, sed fideles & Christiani, qui secundùm spiritũ ex Abraham & Iacob sunt prognati, quia fidem & spiritũ Abrahæ patris quasi genuini filij imbiberunt & imitantur; censentur à Deo

A esse semen, id est posteri & filij, Abrahæ à Deo in filios adoptati: ac consequenter hi soli censentur & sunt Abrahæ, & promissionis ac benedictionis illi factæ heredes. ita ex Chrys. Theoph. Ansel. & alij.

ET SIC LONGANIMITER FERENS (exspectans) ADEPTVS EST REPROMISSIONEM] In senio enim suo Abraham, & prole & opibus fuit cumulatus, Genes.25.1. & seqq. VERS. 15.

Abrahamitica promissiones multis modis impleta.

Secundò, in posteris suis secundùm carnem, post quadringentos annos à promissione sibi facta benedictus est Abraham; quando duce Iosue Hebræi posteri Abrahæ, obtinuerunt portas inimicorum suorum, id est, terram & vrbes Chanaan.

Tertiò, spiritualiter & maximè Abraham fuit benedictus quando post mortem in limbum, & inde tempore Christi in cælum deductus est: similiter in posteris suis secundùm spiritum benedictus est, B & indies adhuc benedicitur, quando fideles & Sancti in cælum, cuius typus erat Chanaan, ingrediuntur: & de hac tertia benedictione loquitur Apostolus, cùm ait cap. 11. 13. Abraham & patriarchas esse defunctos non acceptis promissionibus, sed eas à longè aspexisse & salutasse.

HOMINES ENIM PER MAIOREM SVI IVRANT] Docet exemplo hominum, apud quos omnis lex & omne dubium terminatur & firmatur iuramento, Deum suam promissionem voluisse firmare iuramento, idque iurando per se ipsum, cùm non haberet maiorem se, per quem iuraret. VERS. 16.

Nota græcismũ, *maiorem sui*, id est, maiorem se: VERS. 17. & 18.

IN QVO (in qua re, scilicet promissione sua; vel *in quo*, id est, propter quod. ita Syrus: Hebræum enim *bet*, id est *in* sæpè idem est, quod propter) VOLENS DEVS OSTENDERE POLLICITATIONIS HEREDIBVS C (filijs Abrahæ, putà fidelibus) IMMORTALITATEM (firmitatem & immutabilitatem) CONSILII SVI (repromissionis suæ) INTERPOSVIT IVSIVRANDVM: VT PER DVAS RES IMMOBILES (per promissionem, & iusiurandum, inquit Theophylactus & Anselm. quæ *immobiles*, id est, immutabiles & irreuocabiles sunt, tum apud homines, tum maximè apud Deum, vnde subdit: QVIBVS IMPOSSIBILE EST MENTIRI DEVM, id est reuocare, retractare id quod hominibus promisit & iurauit, itaque homines ludificare & fallere) FORTISSIMVM SOLATIVM HABEAMVS] Græcè ἰσχυρὰν παράκλησιν, id est, vt Vatablus, *validam consolationem*; vel vt Theodor. & Theophyl. *validam exhortationem* habeamus: scilicet, vt respicientes in promissa Dei tanta tamque certa, in persecutionibus & tribulationibus, animo non frangamur, sed tantorum bonorum spe excitati, D alacres ad res arduas accedamus, labores quosuis & pericula pro Deo & pietate fortiter subeamus, rapinas, exilia, tormenta, mortemque ipsam generosè sustineamus.

Persecutionum & laborum condimenta sunt promissa Dei.

Exempla spei & fortitudinis.

Ita fecit S. Lucius, qui ob Christi fidem damnatus ad mortem, cùm ad supplicium duceretur: *Gratias ago*, inquit, *quòd me nequissimis dominis absolutum, ad summum cœli terræq; regem remittis.* Testis Euseb. lib. 4. histor. c. 17.

Victor Proconsul Carthaginis ad arrianismum à ministris regijs solicitatus: *Dicite*, inquit, *regi vestro, vt subijciat me ignibus, adigat bestijs, excruciet omni genere tormentorũ: si consentio, frustra sum in Ecclesia baptizatus.* Testis est victor. lib. 3. Persecut. Wandal.

Dionysia ad sanguinem flagellata ab Hunerico dixit: *Ministri diaboli, quod ad opprobrium meum facitis, ipsa est laus mea.* Victor ibidem.

Elo-

Elogius dicenti sibi praefecto Valentis Imp. Ariani, *Communica possidenti regnum*; respondit: *Et mihi regni quoque ac sacerdotij consortium est.* Tripart. histor. lib. 7. cap. 33.

Dionysius Alexandr. Episcopus pressus à persecutoribus: *Quid*, ait, *insectando laboratis? caput meum, pro quo ita fatigamini, auulsum à ceruicibus sumite, & donum magnum ad tyrannum referte.* Euseb. lib. 6. histor. cap. 30.

S. Laurentius assatus in craticula ad Deciũ, *Assatũ*, inquit, *satis est, versa, & manduca.* Idem dixerunt Tatianus, Macedonius, & Theodolus Martyres.

Mares Episcopus Chalcedonensis Iuliano Apostatae exprobranti sibi caecitatem: *Gratias*, inquit, *ago Deo qui mihi oculos ademit, ne te impium & blasphemum viderem.* Zozomen. l. 6. c. 6.

S. Polycarpus Herodi proconsuli ignem minitanti, respondit: *Ignem minaris hunc qui ad momentum incenditur, & paulò pòst extinguitur. Verùm ignoras ignem gehennae, qui ad perpetuas poenas praeparatus est impijs.* & rursum: *Octoginta & sex annis seruiui Christo, & nihil me lasit vmquam, quomodo ei maledicam?* Eusebius lib. 4. c. 15.

QVI CONFVGIMVS AD TENENDAM PROPOSITAM SPEM] *Confugimus*, est praeteritũ, non praesens, patet ex Graeco *οἱ καταφυγόντες*. Perperam Beza vertit, *qui currimus*. Plus enim est fugere, quã currere. Nam omnis qui fugit, currit; non contrà: est enim fugere, currere, vt à periculo te eripias, & ad locum tutum peruenias. Sic hoc loco significat nos fugere à morte, vt ad aeternam vitam perueniamus.

Secundò, pro *ad tenendam*, graecè est *κρατῆσαι*, id est, vt apprehenderemus ac firmissimè amplecteremur, nobisq; astringeremus hanc spei anchoram, ne seculi turbines nos abriperent. ita ex Theophyl. Ribera.

VERS. 19. QVAM (spem) SICVT ANCHORAM HABEMVS ANIMAE TVTAM AC FIRMAM] Nota Chrysost. fidem esse quasi columnam vel fundamentum in terra iactũ; quia fides inter omnes res est solidissima, certissima & firmissima: spem verò quae fide quidem est incertior, certior est tamen omnibus humanis auxilijs & spebus, esse quasi anchoram non quamuis, sed tutam & firmam, quia sicut firma anchora in mari nauim inter fluctus & ventos firmam, illaesam & inconcussam retinet & conseruat; ita spes inter tentationes, omnesque huius seculi agitationes, quibus in hac vita quasi nauigantes iactamur, animam firmat & corroborat, vt solida, immobilis, constans in fide studioq; virtutis consistat. vnde Syrus vertit, *qua* (spes) *nobis est velut anchora, qua retinet animam nostram, ne commoueatur.*

Fides columna, spes anchora.

Vnde Syri & Arabes, spem vocant ותיקא *vataca* quasi dicant firmitatem, robor, soliditatem: ותק *vatac* enim significat vincire, firmare, roborare, indeque confidere & sperare.

Spes syriacè & arabicè dicitur firmitas.

Vbi Aduerte. Spes est quasi anchora, sed hoc discrimine, quòd anchora in profundo iacitur, spes verò in summo, scilicet in caelo Deoque ipso defigitur, hoc est quod subdit Apostolus dicens:

ET INCEDENTEM VSQVE AD INTERIORA VELAMINIS] Nota. Alludit Paulus ad templum Salomonis, cuius extima pars dicebatur Sanctum, intima Sanctum sanctorum, quae distincta erat à Sancto, per velum siue velamen.

Secundò, *Sanctum* allegoricè significabat Ecclesiam militantem in terris: *Sanctum sanctorum* significabat Ecclesiam triumphantem in caelis: *velamen* significabat vel caelum interiectum inter nos & Beatos, vt vult Theophyl. vel obscuritatem, obuelationem & arcanum gaudiorũ caeli, quae hic quasi per aenigma, & velamen fidei obscurè tantùm & eminus spectamus, *interiora* sunt ipsa Dei visio omnisque gloria & opus Beatorum, de quibus plura c. 9. Potuisset clarè dicere Apostolus, Spes nostra penetrat & peruadit ipsum caelum, ipsamque celestem gloriam: maluit tamen per periphrasin dicere, *vsque ad interiora velaminis*; vt suauiter & concinnè rediret ad Christum pontificem, à quo digressus erat, vt Hebraeos afflictos roboraret & excitaret, qui in haec interiora, siue in Sancta sanctorum, id est, in caelum ipsum, ingressus est, quasi pontifex secundum ordinem Melchisedec, vti dicere coeperat c. 5. v. 6. & 10.

Typus Ecclesiae militantis & triumphantis.

VERS. 20. VBI PRAECVRSOR PRO NOBIS INTROIVIT IESVS, SECVNDVM ORDINEM MELCHISEDEC PONTIFEX FACTVS IN AETERNVM] Rursum acuit spẽ, docetque eam esse certam; quia Iesus praecursor noster caelum ipsum, ad quod per spem tendimus, ingressus est; idque non tam pro se & sua gloria, quàm pro nobis, & nostra gloria: in caelum enim Christus praecucurrit, vt nobis eodem viam sterneret & pararet, vtque eum praecurrentem breui subsequeremur & consequeremur: qui enim alteri praecurrit vt portas aperiat, aut apertas seruet, paruo interuallo eum qui sequitur praecurrit. ita Theophyl. Denique spem nostram planè confirmat & perficit epithetum pontificis aeterni, quod Christo hic addit Apostolus, q. d. Certo Hebraei sperate caelum, quia Christus in caelum est ingressus, vt ibi quasi pontifex aeternus Patri assistat, illique suam crucem & mortem repraesentet, offerat, atque fidelibus suis omnem gratiam, omniaq; media, quibus in caelum contendant, impetret.

Christus ascendit in caelum vt nobis viam & locum pararet.

CAPVT SEPTIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

EX typo Melchisedec 7. rationibus docet, Christi sacerdotium Aaronico, quasi praestantius & perfectius, successisse.

Ob septem rationes sacerdotium Christi praestat Aaronico.

Prima est, v. 4. quia Abraham, qui fuit pater Leui & Aaronis, decimas dedit Melchisedec, quasi suo pontifici & typo Christi.

Secunda, v. 6. quia Melchisedec benedixit Abrahae & consequenter Aaroni.

Tertia, v. 3. quia Melchisedec sine patre & matre, quasi aeternus inducitur, cùm Aaronici sint temporanei.

Quarta, v. 11. quia sacerdotium Christi quasi perfectius successit Aaronico, vt expleret ea quae illi deerant.

Quinta, v.20. non Aaronis, sed Christi sacerdotium promissum est à Deo cum iureiurando psalm 109.

Sexta, v.23. Christus est immortalis, Aaronici sunt mortales.

Septima, v.27. Christus vno sacrificio omnia expiauit peccata, Aaronici multis sacrificijs ne vnum quidem peccatum expiant.

Nota. Hæ omnes rationes fundantur in illo versu psalm, 109. Iurauit Dominus, Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec. *hunc enim versum hic vrget & perurget Apostolus.*

1. HIc enim Melchisedec, rex Salem, sacerdos Dei summi, qui obuiauit Abrahæ re-
gresso à cæde regum, & benedixit ei: 2. cui & decimas omnium diuisit Abra-
ham: primùm quidem qui interpretatur rex iustitiæ: deinde autem & rex Salem, quod
est rex pacis, 3. sine patre, sine matre, sine genealogia, neque initium dierum, neque
finem vitæ habens, assimilatus autem Filio Dei, manet sacerdos in perpetuum. 4. In-
tuemini autem quantus sit hic, cui & decimas dedit de præcipuis Abraham patriarcha.
5. Et quidem de filijs Leui sacerdotium accipientes, mandatum habent decimas su-
mere à populo secundùm legem, id est, à fratribus suis: quamquam & ipsi exierint de
lumbis Abrahæ. 6. Cuius autem generatio non annumeratur in eis, decimas sumpsit
ab Abraham, & hunc, qui habebat repromissiones, benedixit. 7. Sine vlla autem con-
tradictione, quod minus est, à meliore benedicetur. 8. Et hic quidem decimas mo-
rientes homines accipiunt: ibi autem contestatur, quia viuit. 9. Et (vt ita dictum
sit) per Abraham, & Leui, qui decimas accepit, decimatus est: 10. adhuc enim in
lumbis patris erat, quando obuiauit ei Melchisedec. 11. Si ergo consummatio per sa-
cerdotium Leuiticum erat (populus enim sub ipso legem accepit) quid adhuc necessa-
rium fuit, secundùm ordinem Melchisedec alium surgere sacerdotem, & non secun-
dùm ordinem Aaron dici? 12. Translato enim sacerdotio, necesse est vt & legis tran-
slatio fiat. 13. In quo enim hæc dicuntur, de alia tribu est, de qua nullus altari præstò
fuit. 14. Manifestum est enim quòd ex Iuda ortus sit Dominus noster: in qua tribu ni-
hil de sacerdotibus Moses locutus est. 15. Et ampliùs adhuc manifestum est; si secun-
dùm similitudinem Melchisedec exurgat alius sacerdos, 16. qui non secundùm legem
mandati carnalis factus est, sed secundùm virtutem vitæ insolubilis. 17. Contestatur
enim: Quoniam tu es sacerdos in æternum, secundùm ordinem Melchisedec. 18. Re-
probatio quidem fit præcedentis mandati, propter infirmitatem eius, & inutilitatem:
19. nihil enim ad perfectum adduxit lex: introductio vero melioris spei, per quam
proximamus ad Deum. 20. Et quantum est non sine iureiurando (alij quidem sine
iureiurando sacerdotes facti sunt: 21. hic autem cum iureiurando, per eum qui dixit
ad illum: Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum; Tu es sacerdos in æternum.)
22. in tantum melioris testamenti sponsor factus est Iesus. 23. Et alij quidem plures
facti sunt sacerdotes, idcirco quòd morte prohiberentur permanere: 24. hic autem
eò quòd maneat in æternum, sempiternum habet sacerdotium. 25. Vnde & saluare
in perpetuum potest accedentes per semetipsum ad Deum: semper viuens ad interpel-
landum pro nobis. 26. Talis enim decebat vt nobis esset pontifex, sanctus, innocens,
impollutus, segregatus à peccatoribus, & excelsior cælis factus: 27. qui non habet
necessitatem quotidie, quemadmodum sacerdotes, priùs pro suis delictis hostias of-
ferre, deinde pro populo: hoc enim fecit semel, seipsum offerendo. 28. Lex enim
homines constituit sacerdotes infirmitatem habentes: sermo autem iurisiurandi, qui
post legem est, Filium in æternum perfectum.

VERS. 1. HIC ENIM MELCHISEDEC] Commodè in fine præced. c. Apostolus iniecit mentionem Melchisedec, vt ad illum transiret, & eius sacerdotium Christi antitypum explicaret: de illo enim dixerat cap. 5. 11. *De quo nobis grandis est sermo.* Illum ergo grandem, subtilem & allegoricum de Melchisedec sermonem hîc proponere & enucleare aggreditur, vt ostendat quibus in rebus Melchisedec gesserit typum Christi, indeq; Christi & sacerdotij Christi dignitatem & præcellentiam præ sacerdotio legali & Aaronico demonstret.

Salem citra Hierony mum eadem REX SALEM] *Salem*, inquit S. Hieron. epist. 126. ad Euagrium, non est Ierusalem, sed oppidū iuxta Scythopolim (quod alio nomine dicitur Sichem, A vel Sichimà, vbi Iacob pauit greges, & Dina rapta ac vitiata est, vt idem Hier. ait in Locis Hebraicis) in quo ostenditur palatium Melchisedec, ex magnitudine ruinarum veteris operis ostendens magnificentiam. Iuxta hanc Salem baptizauit quoque S. Ioannes Baptista in Ænnod. Ioan. c. 3. 23. Verùm Iræneus, Hippolitus, Eusebius, Apollinarius, Eustathius, quos ibidem citat S. Hieron. Iosephus quoq; l. 7. Belli. c. 18. & passim Hebræi, ac veteres Patres, recentiores etiam permulti, vt Abulensis, Pererius, Ribera, ac in primis Andr. Masius exactus vrbium & terræ sanctæ perscrutator, in c. 10. Iosue, docent *Salem* hanc esse Ierusalē. vnde & Chaldæus Gen. c. 14. v. 18. vertit, *& Melchisedec rex Ierusalē* Imò Ie- *quæ Ierusalem, & vnde sic dicta.*

rusalem conditam esse à Melchisedec tradit Iosephus loco citato, à quo vocata est *Salem*: deinde ab alijs Iebus; ac denique ex שָׁלֵם *Salem*; & יִרְאֶה *iire*, dicta est *Ierusalem*, vt dixi Gal. 4. 26. Quare palatium illud Melchisedec, quod in Sichem ostendit ait Hieron. non à Melchisedec conditum, sed eius nomine insignitum esse, vel à Ieroboam, vel ab aliquo alio posterorum regum, verisimile est. Idque vt videtur, hac de causa, vt scilicet sibi vendicarent Melchisedec, quasi ipse non fuisset in Salem, sed in Sichem, vbi ipsi regnabant. Sic enim de Homeri patria certant septem Græciæ vrbes & quæq; eum sibi vendicat, suumque ciuem esse contendit.

Melchisedec, vti & Christus, rex & sacerdos fuit in Ierusalem.

Hæc secunda sententia magis respondet allegoriæ Christi. Congruè enim in Ierusalem rex & sacerdos fuit Melchisedec, vt adumbraret Christum in eâdem vrbe regnaturum à ligno, & sacrificaturum seipsum in ara crucis pro redemptione totius mundi.

Dices, Abraham suos hostes persecutus est vsque Dan, quæ postea dicta est Cæsarea: hæc autem vicina est Sichimis, non autem Hierosolymæ.

Resp. Abraham reuertens à cæde regum redibat ad conuallem Mambre, vbi habitabat; inde autem non longè aberat à Ierusalem: ad quam licet paulò remotiorem ire voluit, tum vt gratias Deo ageret pro victoria adepta, idq; Hierosolymæ vbi colebatur verus Deus, cùm in reliqua Chanaan colerētur idola; tū excitus fama Melchisedec, qui erat rex & sacerdos Dei altissimi, illo tempore celeberrimus. Melchisedec autem audiens aduentare Abraham; ei beneuolentiæ & honoris causa occurrit. Rursum in Salem, putà in Ierusalem, regnauit Salomon qui fuit typus Christi, & à Salem vel Salom, id est pax, dictus est Salomon, id est pacificus. vnde & Arabes ac Turcæ suos Imperatores à Salomone vocant *Solymannos* vel *Selymos*, atq; à Salem vel Salom ipsos Turcas vocant *Musulman*, quasi dicant, saluati, quibus est pax & salus. Cùm enim Mahomet suum dogma propagaret, gladio iussit occidi omnes nolentes amplecti hoc eius symbolum: *Alla illa Alla, Mehammed rassul Alla*, (quod etiamnum Mahometani magnis vocibus inclamant) id est. *Non est Deus nisi Deus. & Mahomet Apostolus eius.* quicumq; ergo id amplectebatur, dicebatur *musulman*, id est liberatus à gladio & periculo mortis, quam reluctantibus intentabat Mahomet.

Salomon regnauit in Salem, & Arabes ac Turcæ reges suos à Salem Selymos & Solymannos vocant.

SACERDOS DEI SVMMI] ὑψίστου, id est, altissimi. citat verba Gen. 14. v. 18. vbi licet Caluinus & Nouantes, Hebræum כֹּהֵן *cohen* vertant, princeps. q. d. Erat Melchisedec princeps Dei altissimi, tamē vertendum esse *sacerdos*, non princeps, patet ex Paulo hîc, & ex τοῦ *Dei altissimi*, id est, Deo dicatus & cōsecratus, quod sacerdoti, non principi conuenit. Rursum ex eo quòd obtulit panem & vinum in sacrificium, in quo typus fuit Christi. Inde enim psal. 109. dicit Pater ad Christum, *Tu es* (non princeps, sed) *sacerdos in æternū secundùm ordinem Melchisedec.*

Spuria Caluini, & Nouantium versio.

VERS. 2. CVI DECIMAS OMNIVM (spoliorum, quæ cæsis quinque regibus ceperat) DIVISIT ABRAHAM] Abraham licet esset sacerdos, & sæpè sacrificasset; agnouit tamen Melchisedec esse sacerdotem & pontificem suum, vnde illi tamquam se superiori & pontifici decimas dedit.

QVI INTERPRETATVR REX IVSTITIÆ] Melchisedec enim hebraicè cōponitur ex מֶלֶךְ *melech*, id est rex: unde addito *iod* non affixi, sed paragogico, fit *melchi*. vt concinnior fiat compositio; &

Nominis Melchisedec ex Hebræo compositio & significatio.

A צֶדֶק *sedec*, id est, iustitiæ; q. d. Rex iustus, vel iustissimus. Vnde de eo sic scribit Iosephus: *Primus Hierosolymæ conditor fuit Chananæorum dynasta, qui patria lingua Iustus appellatus est, erat quippe talis.* Vnde patet Melchisedec proprium fuisse illi regi nomen, non autem commune regum illius vrbis, quomodo commune regum Palestinæ tempore Abraham nomen erat Abimelech, regum Ægypti Pharao, & postea Ptolomæus.

SINE PATRE, SINE MATRE, SINE GENEALOGIA] VERS. 3. Ex eo quòd Melchisedec hic dicitur ἀπάτωρ καὶ ἀμήτωρ, id est, sine patre & sine matre, nonnulli putarunt Melchisedec esse Spiritum sanctum: hic enim productus est non per generationem, sed per spirationem; ideoque non est filius habens patrem, sed est Spiritus sanctus procedens à Patre & Filio. B Ita sensit Auctor quæstionum noui & veteris Testamenti quæst. 109. qui extat to. 4. operum S. Augustini. Verùm ex hoc dogmate & alijs similibus patet hūc librum non esse S. Augustini, sed auctoris suspecti de hæresi. Idem ferè senserunt Melchisedeciani, qui docuerunt Melchisedec esse virtutem quamdam Dei, Christo maiorem, ex eo quòd Christus dicitur *sacerdos secundùm ordinem Melchisedec*, quasi Christus hominum, Melchisedec verò angelorum sit aduocatus apud Patrem. ita refert Epiphan. l. 2. hæres. 55.

Error Melchisedecianorum & Auctoris quæstionum noui & veteris Testamenti, Melchisedec esse Spiritum sanctum.

Secundò, Origenes & Didymus, teste S. Hieronymo citata epist. ad Euagrium, putarunt Melchisedec esse angelum. Sed vtraque hæc sententia erronea est nam ex ijs quæ hîc, & Gen. 14 narrantur de Melchisedec, clarum est eum fuisse verum hominem.

& Originis, Melchisedec esse angelum.

Tertiò, Samaritæ, teste Epiphanio, & quidam C Hebræi, teste S. Hieron. suprà, quos sequitur Lyran. Abulens. & alij, opinati sunt Melchisedec esse Sem, filium Noë: Sem enim, imò & ipsum Noë, vixisse & pertigisse vsque ad tempora Abrahami certum est: Abraham enim natus est anno post diluuium 292. Noë autem 350. annis post diluuium vixit, nam sexcentesimo Noë anno factum est diluuium: Noë autem vixit 950. annos, ergo diluuio superuixit 350. annos, ac consequenter 58. vixit cum Abrahamo. Similiter Sem post diluuium vixit 502. annis, nam tempore diluuij erat penè 100. annorum; vixit autem vniuersim 600. annos, ergo 35. annis superuixit Abrahamo: mortuus est enim Abraham agens annum 175. post diluuium anno 467. Si dicas, falsò de Sem dici, quòd sit sine patre & matre; patrem enim habuit Noë, eumq; expressum in Scripturis: Respōdent, Sem sub nomine Sem D dici in Scriptura habere patrem, scilicet Noë, non autē sub nomine Melchisedec: quia in Genesi, vbi eius genealogia texitur, non Melchisedec vocatur, sed Sem. Sed hoc nimis exile, subtile & frigidum est: nec enim nomen, sed hominem & personam intelligit & curat S. Scriptura. Adde non Sem, sed Cham possedisse Ierusalem, totamque Chanaan. hæc enim dicta est à Chananæis incolis, qui orti sunt à Chanaan filio Cham: Sem autem, eiusque posteri habitarunt trans Euphratem, in Oriente, vt docet Ioseph. lib. 1. Antiq. c. 7.

& Samaritarum, esse Semi,

Quartò, recentior quidam censet, Melchisedec esse Henoch, qui raptus est in paradisum, ideoque de eo hîc dici, quòd non habeat finem dierum: Henoch enim non est mortuus. sed viuit adhuc in paradiso. Verùm hæc planè noua & inaudita est sententia, omnibus Patribus & Interpretibus incogni-

& recentioris, esse Henoch.

cognita, ac S. Scripturæ repugnans, quæ Henoch raptum narrat in paradisum, vt sub finem mundi redeat decertaturus contra Antichristum, & det gentibus pœnitentiam. Vide nostrum Salianum in Præfatione tom. 5. Annalium, vbi hanc opinionem multis & validis argumentis confutat.

Fuit unus è regulis Chananæorum.

Respondeo ergo, & dico cum Iosepho, S. Dionys. Cælest. hierar. c. 9. Epiph. hæresi 51. Theodor. in Genes. q. 63. alijsq; Patribus citatis v. 1. Melchisedec fuisse aliquem ex regulis Chananæorum, scilicet regem Salem, siue Ierusalem, ex eisque fuisse oriundum; dici tamen sine patre & matre, non quasi ijs caruerit, sed quia eius pater, mater, & genealogia non describitur in Scripturis: & quia Genes. 14. repentè eum inducit Scriptura, non præmissa eius stirpe & genealogia, nec natiuitate aut morte eius indicata, imò nulla vspiam alibi, vel antè, vel pòst eius facta métione, vt ex ipsa eius historia, de Olympo lapsus, & in Olympum receptus videatur Melchisedec, hoc enim significat Græcum ἀγενεαλόγητος, scilicet, eum cuius genealogia non recensetur; non autem eum qui stirpe & genere caret: γενεαλογεῖν enim idem est, quod recensere & describere genealogiam. Vnde apertè hoc explicás Apostolus v. 6. ait: *Cuius autem generatio non annumeratur.* hinc & Syrus clarè hic vertit, *cuius nec pater, nec mater scribuntur in generationibus, neque initium dierum eius, neque finis vitæ ipsius.* Sic terræ filium dicimus eum, qui ignotus est, obscuri generis, & incognitæ prosapiæ, cùm enim Scriptura in veteri testamento soleat aliorum, præsertim virorum illustrium, genus patrem & matrem recensere, id ipsum non fecit in Melchisedec; idque non sine causa & mysterio, quod hîc explicat Apostolus.

Cur dicatur sine patre & matre.

Pater eius fuit Heraclas.

Epiphanius hæresi 55. & 67. ex traditione, sed incerta, vt videtur, patrem Melchisedec Heraclam, matrem Astaroth vel Asteriam nominatam scribit.

Denique per genealogiam accipe prosapiam non tam parentum quàm filiorum Melchisedec: nam de patre & matre eius iam dixerat.

Quæres, quo mysterio, vel qua de causa nomen patris & matris Melchisedec subticet Scriptura? Respondent Iudæi, id fieri honestatis causa, quia inquiunt, Melchisedec ex fornicatione & meretrice natus erat. Sed hoc est commentum eorum incredibile. Quomodo enim talis euectus fuisset ad regnum & pontificatum? Respondeo ergo. Ad litteram hæc causa dari potest, quòd Scriptura ferè tantùm Iudæorum historiam & genus pertexat vsque ad Christum, vt constet eum ex Abraham, Iuda & Dauide esse natum, sicuti ijsdem promiserat Deus. Vnde nec omnium Iudæorum natales percenset Scriptura: nec enim Eliæ, Danielis, trium puerorum, & aliorum parentes nominat: Gentium autem genealogiam negligit, & vix curat Scriptura. Melchisedec autem erat Gentilis, non Iudæus. Pari modo Iob. 1. Iobi licet famosissimus esset vir, imo rex; pater, mater & genealogia non recensentur. Secundò, dicitur Melchisedec esse sine genealogia, non absolutè, sed respectu sacerdotij: quia non iure hereditario nec per carnis successionem, sacerdotium iniuit Melchisedec (vti nec Christus) imò fortè nec ex parentum doctrina, aut exemplo; quia ex Gentilibus, scilicet Chananæis, prognatus est, qui illo tempore corruptissimis erant moribus, & in Deum impijssimi, nec Dei, sed idolorum cultores; præsertim verò suum illud sacerdotium, in quo panem & vinum offerens typus fuit Christi, Melchisedec non à patre aut matre, sed à Deo solo accepit, vt huius sacerdotij respectu rectè dici possit esse sine patre, matre & genealogia, quia primus ipse illud iniuit, & orsus est.

Vera ratio est ob quam Scriptura non texit genealogiam Melchisedec.

Sacerdotium habuit Melchisedec non successione hereditaria.

Causa allegorica huius silentij genealogiæ Melchisedec.

Causa verò allegorica, & potissima huius silentij est, vt hac ratione Melchisedec esset typus Christi, idque dupliciter. Primò, vt dum tacetur eius pater & mater, hoc ipso significaret Christum, qui in terris quà homo, est ἀπάτωρ, id est sine patre, in cælis quà Deus & Dei filius, ἀμήτωρ, id est sine matre. ita Chrys. & Theophyl. hîc, Nazianz. orat. 38. initio, & Ambros. epist. 82. Secundò, vt, dum tacetur eius pater & mater, videatur ex suo genere & stirpe non esse mortalis, sed immortalis & æternus: non quòd reuera talis fuerit Melchisedec, sed quòd vt talis introducatur & appareat in Scriptur. non propter se, sed vt sit typus æternitatis Christi. vnde sequitur, *Neque initium, neque finem dierum habens*; vt *τὸ sine patre & matre*, eòdem pertineat, omniaque hæc non aliud significent & inculcent quàm Christi æternitatem. hanc enim sæpè in seqq. inculcat Apostolus, vt per eam Christum præferat sacerdotibus Aaronicis, qui mortales erant, & vicissim emoriebantur.

Cur in Scriptura nulla mentio mortis Melchisedec.

Talem ergo Melchisedec proponit nobis Scriptura, ac si repentè de cælo delapsus in terris apparuisset, & mox in cælum ac solium suum se recepisset; nulla scilicet parentum eius, natiuitatis, aut mortis facta mentione: vt hac ratione typus esset Christi, cælestis & æterni pontificis nostri.

NEQVE INITIVM DIERVM, NEQVE FINEM VITÆ HABENS] scilicet in Scriptura; q. d. Scriptura non meminit quádo natus & mortuus sit Melchisedec, sicuti meminit natiuitatis & mortis Aaronis: idque hoc fine, vt Melchisedec, cui tenuiter & exiliter tàntùm hæc verba competunt, adumbraret Christum, qui verè & realiter non habet initium nec finem dierum, sed est æternus. vnde explicans subdit Apostolus, *Manet sacerdos in perpetuum*, scilicet Melchisedec, antitypus Christi; quia nimirum in Scriptura nulla fit mentio mortis, ac consequenter finis sacerdotij Melchisedec. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. Secundò, quia nullum legitur sacerdotij sui habuisse successorem, uti Aaron habuit Eleazarum. ita Theodor.

ASSIMILATVS AVTEM FILIO DEI MANET SACERDOS IN PERPETVVM] Syrus vertit, *sed in similitudinem filij Dei permanet* כומריותה *kumerute*, id est, *pontificatus eius in æternum*. q. d. Cum Melchisedec in Scriptura inducitur, tamquam neque initium, neque finem dierum habens, sed quasi constans & perpetuus sacerdos, hoc ipso similitudinem & typum gerit Christi; qui reipsa neque initium, neque finem dierum habet, sed manet sacerdos in perpetuum, vti explicui versu præcedent. Ita Chrysost. cum suis.

Vt hæc omnia in vnum colligantur.

Propter octo rationes Melchisedec typus Christi. Primò, in nomine & nominis etymo.

Quæritur, quibus in rebus Melchisedec fuerit typus Christi? Respondeo, Primò, in nomine & nominis etymo. Melchisedec enim idé est quod rex iustitiæ, id est, iustissimus. Solus enim Christus est verus iustitiæ rex: Christus enim quà Deus, per essentiá est rex iustitię imò iustitia ipsa; Christus verò quà homo, iustitiæ est dominus & præses, vtpote qui ex perfecta iustitia pro omnibus hominú peccatis Deo satisfecerit, quiq; constitutus sit iustitiæ vindex, vt quasi iudex æquissimus, sapientissimus, & potentissimus mundum iudicet in omni iustitia.

Se-

Secundò, in officio & statu.

Secundò, in officio & statu. Melchisedec enim A fuit rex Salem, id est pacis: sic Christus est rex pacificus, qui pacem fecit inter Deum & homines, quiq; in Salem siue Ierusalem regnauit à ligno, & in cælesti Ierusalem, vbi verissima est pax, cum suis est regnaturus in æternum.

Tertiò, in generatione.

Tertiò, in generatione. Sicut enim Melchisedec inducitur, ita Christus reuera est sine patre in terris, sine matre in cælis. Addit S. Ignatius epistola ad Philadelph. Melchisedec sine vxore, semper virginem mansisse: sic virgo, imò virginum sponsus est Christus.

Quartò, in ætate & duratione.

Quartò, in ætate & duratione. Sicut enim Melchisedec proponitur, ita Christus reipsa est omni prorsus initio & fine temporis carens.

Quintò, in pontificatu.

Quintò, in sacerdotio & pontificatu. Sicut enim Melchisedec fuit rex & sacerdos siue pontifex, ita & Christus. Rursum sicut Melchisedec non legitur oleo consecratus, vti Aaron, & principaliter sa- B cerdos fuit Gentilium, comitanter verò Hebræorum: nam pro Abrahamo parente Hebræorum sacrificium obtulit; ita & Christus, vt notat S. Chrys. Photius, Theophyl.

Sextò, Melchisedec & Christus primus & vltimus sacerdos.

Sextò, sicut Melchisedec inducitur, vt primus sui generis sacerdos, idemque vltimus: nec enim legitur aliquis ei successisse: sic & Christus nouum & æternum habet sacerdotium, tum quia alius ei non succedit, tum quia passionis sacrificiũ pro nobis Patri continuò offert in cælo, per æternã illius commemorationem, laudem, & gratiarum actionem: itaque illius fructus & meritum semper durat & operatur; tum deniq; propriissimè, quia in Ecclesia sua Christus per ministros suos, scilicet per sacerdotes à se institutos, perpetuò offert, & offeret in æternum, id est vsque ad finem mundi (sic enim sumitur τὸ *æternum* Leuit. 25. v. 46. Exodi 15. v. 18. C & alibi.) Missæ sacrificium, vti explicat Concil. Trident. sess. 22. c. 1. & 2. nam secundum priores rationes etiam conceptio, natiuitas, tentatio, fuga, fames, sitis, aliæque ærumnæ Christi dicerentur æternæ; quia ea Christus Patri in cælo offert in æternum: quo modo tamen nemo loquitur. Rursum sic sacrificium Noë diceretur æternum, quia fructus eius, scilicet prohibitio dilũuij, durat in æternum. Quare rectè Concil. Trident. loco citato, ex hoc Apostoli loco probat Missam esse sacrificium, probat autem sic: Sacerdotium Christi eius morte extinctum non fuit, sed semper durat, vt hîc dicit Apostolus; ergo & sacrificium Christi semper durat & durabit: atqui illud non potest esse sacrificium crucis, quia hoc iam pridem transiit & desiit: ergo hoc sacrificium Christi semper durans est Eucha- D ristiæ, & Missæ: nec enim aliud hîc dari aut fingi potest. Rursum, tã Christus sacerdos, quàm Christi Ecclesia & respublica non potest esse sine publico Dei cultu & sacrificio propriè dicto, quod statis diebus Deo offerat. talem enim cultum & sacrificium habuit semper omnis Ecclesia & respublica, tam ante diluuium, quàm post illud, tam Iudæorum, quàm Gentium etiam Deum verùm ignorantium: atqui in Ecclesiâ Christianâ aliud sacrificium inueniri non potest, quàm Eucharistiæ: ergo Eucharistia est sacrificium, quod Christus semper & offert & offeret vsque ad finem mundi.

Probatur ex hoc loco Missam esse sacrificium.

Christus in Missa principalis offerens.

Notandum est enim, quòd Christus in Missa sit principalis offerens: tum quia Missæ sacrificium instituit, tum quia in cælo Patri suo nostras Missas, quas celebramus actu & reipsa offert, est enim mediator & aduocatus noster, qui nostram causam apud Deum agit, & pro nobis interpellat; tum quia suâ omnipotentiâ in singulis Missis transsubstantiationem panis & vini in corpus & sanguinem suum, in quâ consistit essentia sacrificij nostri, operatur & perficit.

Septimò; Melchisedec typus Christi in benedictione & decimatione Abrahæ.

Septimò. Melchisedec fuit typus Christi in benedictione & decimatione Abrahæ: quia sicut Melchisedec pontifex maior fuit Abrahamo, qui tamen sacerdos quoque erat & pontifex (Melchisedec enim quasi dignior Abrahamo benedixit, & ab eo decimas accepit:) ita Christus maior est Aarone, qui in patris sui Abrahami lumbis latens, tacitè & virtualiter à Melchisedec, dum ipse benedixit Abrahamo, benedictus est, illique quasi maiori decimas dedit, vt significaretur à Christo, cuius typus erat Melchisedec, verè & efficaciter benedicendus. Et hoc est, quod præcipuè hîc spectat Apostolus, nimirum vt demonstret Christi sacerdotium & sacrificium longè præstantius esse sacerdotio & sacrificio Leuitico siue Aaronico, in quo innutriti erant Hebræi, ideoque ab illo vix auelli poterant.

Octauò, in oblatione panis & vini.

Octauò denique, maximè & perfectissimè Melchisedec fuit typus Christi in hostia, quia scilicet obtulit panem & vinum, sicut eadem obtulit & offert Christus in Eucharistia: hic enim est ritus siue ordo sacrificij Melchisedec, iuxta quem dicitur Christus sacerdos secundum ordinem Melchisedec. nam ordo, ritus & species sacerdotij & sacrificij propriè & essentialiter pendet & desumitur ex ipsa re oblata, siue ex victima, quæ certo modo & ratione Deo offertur & immolatur; qualis hîc est panis & vinum, vti docent Patres omnes, totaque Ecclesia, communi sæculorum omnium consensu. C de quo plura v. 17.

INTVEMINI AVTEM QVANTVS SIT HIC, CVI ET DECIMAS DEDIT DE PRÆCIPVIS ABRAHAM PATRIARCHA] Pro *intuemini* græcè est θεωρεῖτε, id est, contemplamini, allegoriam speculamini, contemplatiuè & allegoricè exponite mysteria, quæ latent in cortice historiæ, & personæ Melchisedec. Hactenus enim Apostolus proposuit ipsam externam litteram & historicam narrationem de Melchisedec: nũc ea propositâ volens allegoricam eius exponere hortatur Hebræos, vt intimos & sublimes allegoricos in eo latentes sensus de Christo Christique ministris, sublimibus mentis oculis secum intueantur & contemplentur. ita Chrysost. VERS. 4.

Decimæ non sunt munera.

Nota τὸ *decimas*: non ergo Abraham dedit munera, vt voluit Caietan. (munera enim non tantum D laicis, sed & paribus, imò & inferioribus dantur) sed decimas sacerdotales dedit Melchisedeco tanquam sacerdoti & pontifici.

ἀκροθίνια primitiæ spoliorum.

Secundò, pro *de præcipuis* græcè est τῶν ἀκροθινίων, ἀκροθίνια, inquit Theophyl. sunt spolia præcipua & optima; inde primitiæ spoliorum quæ diis offerebantur, ab Herodoto & aliis vocantur, ἀκροθίνια, quasi τὰ ἄκρα θινὸς id est, summitates aceruі; quòd primitiæ ex summitate aceruі excerpi soleant: vel, vt Erasmus, spolia egregia ducibus detracta dicta sunt ἀκροθίνια, quasi à tangendis summis: ἀκροθινιάζω enim, teste Hesychio, idem est quod summam partem attingo.

ABRAHAM PATRIARCHA] Emphasin habet vox *patriarcha*. Patriarcha enim idem est quod princeps patrum, siue à quo multi patres cum suis familiis descendunt. Sic Abraham, Isaac, Iacob,

eiusque duodecim filij vocantur duodecim patriarchæ, quia hi capita fuerunt & parentes 12. tribuum Israel: inde patriarchæ nomen attributum est cuiuis, qui magnæ familiæ parens est & caput. Sic Dauid Actor. 2. v. 29. vocatur patriarcha. Hinc in Ecclesia vocantur Patriarchæ primi & amplissimi Antistites, quibus subiecti sūt Episcopi, Archiepiscopi & Metropolitæ. tales Patriarchæ sunt Pontifex Romanus, Alexandrinus, Antiochenus & Constantinopolitanus. Hac voce Apostolus occurrit tacitæ obiectioni. dixissent enim Hebræi: Esto Abraham dederit decimas Melchisedec tamquam maiori se, quid hoc ad Aaronem? anne idcirco Aaron, eiusque sacerdotium minùs est quàm Melchisedec? licet enim filius Abrahæ fuerit Aaron, tamen singulari modo à Deo electus fuit & euectus ad pontificatum nouum totius populi, ac consequenter Aaron pontifex maior videtur fuisse Abrahamo patre suo: sicuti filius alicuius Christiani, dum creatur Episcopus aut Pontifex, hoc ipso maior fit parente suo. Hoc elidit hic Apostolus per vocem *patriarcha*. q. d. Abraham primus & magnus patriarcha, adeoque parens omnium patriarcharum & sacerdotum, ac consequenter ipsius Aaronis & posterorum, decimas dando Melchisedeco, hoc ipso agnouit se minorem esse Melchisedeco; ergo multo magis idipsum agnoscere debet Aaron, omnesque alij Abrahæ filij: Abraham enim longè dignior fuit Aarone, & omnibus posteris. Fuit enim patriarcha per excellentiam, patriarcha, inquam, non tantùm quoad naturalem generationem, sed etiam quoad sacerdotium. Sicut enim Abraham totius suæ familiæ, omniumque duodecim tribuum fuit pater & patriarcha; ita & eorumdem summus fuit sacerdos & pontifex: nam capita familiarum, earumdem erant sacerdotes. Ius enim sacerdotij illo tempore per generationem carnalem deuoluebatur in posteros, scilicet in primogenitos & in capita familiarum: ac consequenter omne sacerdotium Hebræorum descendit ab Abrahamo, eiusque sacerdotio, poterantque singuli filij Iacob suarum tribuum esse sacerdotes: verùm, vt ex omnibus vnus conflaretur populus, vnaque Ecclesia, statuit Deus, vt vna familia, scilicet Leui & Aaronis, pro reliquis omnibus, hoc sacerdotio fungeretur. Idem ergo fuit sacerdotium Abrahæ, & Aaronis: adeoque Aaronis sacerdotium (quod valdè notandum est) descendit à sacerdotio Abrahæ, sicut Aaron descendit ab Abraham, ac consequenter eo fuit minor. Fuit enim Aaron pontifex in familia Abrahæ, adeoque vnius tantùm Abrahæ familiæ, scilicet Iacobi siue duodecim tribuum, fuit pontifex. Abraham enim & Isaac alios habuerunt filios præter Iacobum (à quo descenderunt duodecim tribus) quorum pontifex non fuit Aaron, sed ipsemet Abraham. Secùs se res habet in sacerdotio Christi, & Christianorum: illud enim non descendit à parentibus per carnalem generationem, sed spirituale est, & immediatè ab ipso Christo promanat. Vnde si cuiuspiam filius fiat Pontifex, hoc ipso à Christo constituitur caput, Antistes & princeps, non tantùm suæ familiæ & parentum, sed omnium omnino fidelium.

Nomen Patriarcha quale, & quibus conueniat.

Abraham maior Aarone, minor Melchisedeco.

Ius sacerdotale erat primogenitorū familia.

Idem sacerdotium Abrahæ & Aaronis.

Ius sacerdotale apud Christianos quale.

VERS. 5. ET QVIDEM DE FILIIS LEVI SACERDOTIVM ACCIPIENTES] Non enim omnes filij Leui sacerdotium accipiebant, sed solus Aaron, eiusque posteri: reliqui filij Leui fiebant Leuitæ, seruiebantque sacerdotibus; vti iam eisdem seruiunt diaconi nostri.

MANDATVM HABENT DECIMAS SVMERE A POPVLO ID EST, A FRATRIBVS SVIS: QVAMQVAM ET IPSI (scilicet fratres, vt patet ex Græco) EXIERINT DE LVMBIS ABRAHÆ] Probat eum qui dat decimas minorem esse illo qui eas accipit, scilicet Abraham esse minorem Melchisedeco; probat, inquam exemplo sacerdotum Aaronicorum. q. d. Deus iussit omnibus Iudæis etiam Leuitis. Num. 18. v. 26. vt decimas darent sacerdotibus Aaronicis, volens hac ratione honorare & præferre sacerdotes, ac reliquos Iudæos illis subiicere, cùm tamen Iudæi sacerdotum essent fratres, vtpote ex eodem Abraham & Iacob geniti. Si ergo Iudæi, licet fratres, fratribus suis, scilicet sacerdotibus, sunt subiecti, hoc ipso quo eis ex lege tenentur dare decimas: ergo pariter Abraham dans decimas Melchisedec, hoc ipso confessus est, se illo esse minorem, & hoc ipso se illi subiecit.

Qui dat decimas, minor est eo qui accipit.

Nota hebraismum. *exire de lumbis* alicuius, est idem, quod gigni ab eo: in lumbis enim est origo seminis: ex lumbis enim duæ arteriæ descendūt, per quas materia seminis defertur ad partes generationi destinatas, vt ibi formetur, percoquatur, fiatque semen prolificum, hinc lumbi sunt origo & sedes concupiscentiæ, ideoq; in Scriptura iubemur lumbos restringere, id est concupiscentiam edomare, vt docet S. Greg. homil. 13. in Euangelia.

Lumbi sedes concupiscentiæ.

CVIVS AVTEM GENERATIO NON ANNVMERATVR IN EIS, DECIMAS SVMPSIT AB ABRAHAM] Id est, Melchisedec, cuius genus & genealogia non attexitur Hebræis filiis Abrahæ, id est, qui ex Hebræis non fuit oriūdus, hic decimas sumpsit ab Abraham. ita Syrus, Anselmus & Græci. Addit hoc Apostolus, vt significet, Melchisedec sicut diuersū habuit genus ab Aarone & Abrahamo, ita & diuersum habuisse sacerdotium, illudque maius Aaronico, vtpote cui Abraham, in cuius lumbis continebatur Aaron, decimas tamquam pontifici se digniori dederit. Incipit Apostolus hic congerere septem argumenta, quibus probat Melchisedec qui typus fuit Christi, ac consequenter Christum ipsum maiorem fuisse sacerdotibus Aaronicis. VERS. 6.

Septem argumenta, quibus probatur Christum maiorem Aarone.

Primum est hoc vers. tale: Qui decimas accipit maior est illas dante: atqui Melchisedec accepit, Abraham illi dedit decimas; ergo Melchisedec maior est Abrahamo. *Primum.*

Nota. Quòd Abraham ita honorarit Melchisedec, eique decimas dederit, cùm tamen ad eum eiusque iurisdictionem non pertineret, causa videtur fuisse, magna dignitas, auctoritas, fama, & virtus Melchisedec; vtpote qui solus inter impios Chananæos publicus Dei veri esset sacerdos, idemque rex iustissimus.

Duæ causæ ob quas Abraham dedit decimas, & honorauit Melchisedec.

Secunda & potior causa fuit, quod Melchisedec typus esset Christi; mouit ergo Spiritus sanctus Abrahamum ad honorandum Melchisedec, vt Iudæi Abrahæ posteri scirent sibi præ Aarone honorandum esse Christum, cuius typum fuisse Melchisedec sciebant ex Dauide psal. 109. vbi ait: *Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec.* Videtur autem Abraham idipsum cognouisse, vtpote cùm esset Propheta & Deo familiaris, atque hac de causa videtur ita reuerenter & impensè coluisse Melchisedec, quod spiritu prophetico præuideret illum esse typum Christi, vt non tam Melchisedec, quàm Christum in Melchisedec

dec repræsentatum honorare & colere voluisse vi- A deatur.

Et hunc qui habebat repromissiones benedixit] q.d. Melchisedec benedixit Abrahamum, quasi se minorem, cui tamen Deus promiserat tanta bona, adeoque in ipso benedicendas esse omnes gentes, Genes. 12.

Vers. 7. Sine vlla autem contradictione, quod minus est, a meliore (græcè κρείττονος, id est maiore, digniore, præstantiore) benedicitur] Est secundum argumentum quo probat Melchisedec maiorem fuisse Abrahamo, & consequenter Aarone. q.d. Melchisedec, qui fuit Christi typus, benedixit Abrahamo, & toti eius progeniei, ac consequenter etiam Leuitis & sacerdotibus Aaronicis: ergo tam ipse, quàm Christus, quem repræsentabat, iisdem fuit dignior & præstantior. Probatur consequentia, quia omnium confessione maior est qui benedixit, illo qui benedicitur.

Secundum argumentũ quo probatur præcellentia Christi præ Aaron.

Obiicies, Episcopus Ostiensis consecrat Papam, quo tamen est minor: Suffraganei consecrant Ar- B chiepiscopum, quo tamen sunt minores; ergo non semper qui benedicit, maior est; nec qui benedicitur, minor. Respondet S. Thomas dupliciter. Primò, Episcopum & Suffraganeos non consecrare Papam, vel Archiepiscopum; sed hunc hominem, putà Petrum, vel Paulum, vt fit Papa, vel Archiepiscopus: dùm enim eum consecrant, necdum est Papa, vel Archiepiscopus; ac consequenter necdum est conserantibus maior, sed potiùs minor, vtpote à quibus accipiat consecrationem papalem, vel archiepiscopalem.

Quomodo Episcopus Ostiensis Papam, & Suffraganei Archiepiscopum benedicant.

Secundò, respondet, Episcopum Ostiensem & Suffraganeos ita consecrare & benedicere non sua virtute, dignitate & auctoritate, sed Dei: in hac C enim benedictione quisq; eorum gerit vices Dei, qui hasce benedictiones tali modo & per tales (nec enim aliter commodè fieri possunt) fieri instituit; seseque habet vt minister & vicarius Dei, qui maior est eo qui benedicitur, quisquis & quantus quantus ille sit.

Obiicies Secundò, Sacerdos in Missa sæpè signo crucis benedicit corpus Christi, cùm tamen longè illo sit minor. Respondeo, hasce benedictiones non esse aliud, quàm efformationes signi crucis super corpore Christi, quæ non adhibentur, ad hoc vt Christo ipsi benedicamus, sed vt his quasi cæremonijs repræsentemus crucem Christi, per eamque, ac Christum ipsum crucifixum, quasi victimã nostram, à Deo tacitè petamus & postulemus, vt ipse nobis benedicat. Sic ergo benedicimus Christo nõ in se, sed prout est victima nostra, poscimus enim per has benedictiones, vt Christus in se benedictus fiat nobis victima salutaris & benedicta. Adde, sacerdotem, quatenus gerit personam Christi sacrificantis, quodammodo maiorem esse Christo ipso sacrificato: in omni enim sacrificio sacerdos maior est sua victima quam offert.

Sacerdos quomodo benedicat corpus Christi in Missa.

Vers. 8. Et hic quidem decimas morientes homines accipiunt: ibi autem contestatur, quia viuit] Hic scilicet, in iudaismo, apud nostros Leuitas, de quibus dixi v. 5. decimas accipiunt sacerdotes Aaronici, qui mortales sunt & moriuntur. *ibi* autem, scilicet in historia & facto Melchisedec, de quo dixi v. 6. *contestatur*, scilicet Scriptura, quòd viuat, scilicet is qui decimas accipit, putà Melchisedec; viuat, inquam semper, non reipsa, sed symbolicè & allegoricè, quia scilicet eius mors non narra- tur in Scriptura, vt hoc ipso repræsentet Christum, qui reipsa est sacerdos in æternum.

Melchisedec semper viuit symbolicè.

Nota. Pro *contestatur*, græcè est μαρτυρούμενος, quod quia est vocis mediæ, tam verti potest passiuè *contestatus*, quàm actiuè *contestans*. hic autẽ aptiùs cum Syro & Græcis vertas *contestatus*, itaq; nostrũ Interpretem vertisse valdè est verisimile, vt ex *contestatus* deprauatum sit *contestatur*. nam si legas *contestatus*, tunc antithesis æque ac sententia erit breuissima & explicatissima, nullo indigens supplemẽto; hoc modo: *Et hic* (in lege) *quidẽ decimas moriẽtes homines* (sacerdotes Aaronici) *accipiunt, ibi autẽ* (in decimatione Abrahæ, supple decimas accepit) *contestatus* (id est, is de quo testatur Scriptura) *quia* (quòd) *viuit*, putà Melchisedec, qui in Scriptura inducitur quasi semper viuens, ad hoc vt significet Christum pontificem semper viuentem.

Lectio communis hic correcta.

Est hoc tertium argumentum, quo probat Apostolus, Melchisedec ac consequenter Christum maiorem esse Abrahamo & Aarone. q.d. Sacerdotes Aaronici sunt mortales, sed Melchisedec proponitur vt immortalis, quia scilicet typus est Christi, qui est sacerdos æternus: ergo tam Christus quàm Melchisedec dignior est sacerdotibus Aaronicis.

Tertium argumentum, quo Christus Aarone maior ostenditur.

Et, vt ita dictum sit] ὡς ἔπος εἰπεῖν, id est, *vt ita loquar*, vt scilicet vno verbo nouo & subtili rei nodum tangam & complectar. Poterat enim videri insolens & absurdum, id quod hic dicit & subiicit, scilicet Leuitas nondum natos, decimatos esse in Abrahamo, præmollit ergo hac phrasi suam sententiam Apostolus, quo modo præmollire solemus sermonem nostrum, cùm aliquid noui, acuti, insolentis & inauditi dicere volumus. ita Theophil.

Per Abraham, et Levi] Leuiticus quilibet sacerdos) qui decimas accepit (accipere solitus est in veteri testamento) decimatus est] id est, decimas soluit. Sicut enim v. 6. & 7. δεκατοῦν, id est decimare, Apostolus posuit pro decimas accipere: ita hîc δεδεκάτωται ponit, pro decimas pendere vel soluere. q.d. Cùm Abraham & in ipso Abraham latens adhuc Leui, & quilibet Leuiticus sacerdos ad quem tamen pertinet ius decimarum in lege veteri) soluit decimas ipsi Melchisedec, quia ipse erat typus Christi, quasi confitens se suumq; sacerdotium minus esse sacerdotio Melchisedec & Christi, imò se eorum respectu non tam sacerdotẽ esse, vtpote cuius est decimas accipere, quàm laicum, cuius est decimas dare. Vers. 9.

Aaron & Leuita respectu Melchisedec & Christi non sacerdotes, sed laici.

Adhuc enim in lumbis patris (Abrahæ) erat (Leui) quando obuiavit ei (Abrahæ) Vers. 10.
D Melchisedec] Vox *enim* causam dat illius præmollitionis qua dixit, *vt ita dictum sit*, inquit Erasmus. q.d. Apostolus. Dixi quodammodo Leui decimatum esse in Abrahamo, nam necdum natus erat, vt propriè & per se decimari posset, sed adhuc latebat in lumbis Abrahæ; & sic non propriè, sed quodammodo in eo decimatus est.

Verùm potiùs videtur vox *enim*, dare causam cur dixerit in ipso Abraham decimatum esse Leui. q.d. Abraham agnoscens Melchisedec, esse se maiorem, & typum Christi, illi decimas dedit, & ab eo benedictionem accepit, vt profiteretur se omnesq; suos posteros, ac consequenter & Leuitas, ac sacerdotes Aaronicos ex se nascituros, minores esse Melchisedec, Christoque subiectos: subinde enim Abraham se gessit tum Melchisedec, atque

Leui decimatus antequam natus.

atque princeps, qui pro se & pro tota sua posteritate obedientiam regi præstat & offert. Erat enim Abraham princeps populi & totius gentis Iudaicæ auctor, parens & patriarcha, vti dixit v. 4. totaque gens censebatur virtute latere in lumbis eius, ac per eum subiicere se Melchisedec, ipsique Christo, ac consequenter Leuitici sacerdotes censebantur pariter se subiicere tam Melchisedec quàm Christo, eorumque respectu non se sacerdotes, sed laicos esse profitebantur. Adeò inculcat hanc sacerdotij Christi præcellentiam Apostolus, vt Hebræos Aaronicis sacrificiis assuetos & confidentes, transferat ad Christum pontificem; doceatque eos in Christo omnem spem defigere, & pro eo aduersa quæuis pati, vtpote qui maiora suis promittat & præstet bona, quàm Aaron, quique bona fide agat causam nostram apud Deum, atque non tantùm lapsis, sed & tentatis ac persecutionem patientibus norit cōpati, succurrere, victoriam & coronam æternam in cælis adornare.

Abraham cum tota sua posteritate se subiecit Christo.

Nota. Esse in lumbis Abrahæ, idem est, quòd esse in virtute seminali, seu generatiua Abrahæ: quæ originaliter residet in lumbis, in quibus, vt dixi, est prima seminis origo. Abrahā enim per hanc virtutem genuit Isaac, Isaac genuit Iacob, Iacob genuit Leui, à quo Aaron & sacerdotes legales progeniti sunt.

Quomodo Christus in lumbis Abrahæ latens non dederit decimas Melchisedec.

Obiicies. Christus etiam hoc modo fuit in lumbis Abrahæ, quia ab eo descendit & progenitus est; ergo Christus quoque in Abrahamo decimas dedit ipsi Melchisedec. Respondeo, negando antecedens. Nam ij soli in lumbis Abrahæ esse & decimari dicuntur, qui per potentiam generandi naturali generatione maris & feminæ, ab eo prosem inati & procreati sunt, siue (quod hinc sequitur) qui, vt ait S. August. ab Abrahamo non tantùm secundùm substantiam corporalem, sed etiam secundùm concupiscentiam carnalem descendunt, quomodo descendit Leui, Aaron & ceteri: Christus autem non ita proseminatus est, ac consequenter non fuit in lumbis Abrahæ secundùm potentiam generatiuam, & carnalem concupiscentiam, sed tantùm secundùm corpoream substantiam, vel materiam, quam ab Abrahamo traxit: quia Christi conceptio & generatio non humana fuit, sed longè altior, putà diuina, ex Spiritu sancto. Pari modo si quispiam nunc ex Adamo non per naturalem maris & feminæ generationem, sed per diuinam operationem descenderet, putà qui à Deo formaretur ex carne, sanguine, aut costa hominis alicuius descendentis ab Adamo, quomodo formata est Eua; talis non contraheret peccatum originale. Qua ratione Christus ex vi conceptionis suæ, quæ facta est ex Spiritu sancto, non contraxit peccatum originale; quia tradux peccati originalis tantùm cōplectitur eos qui naturaliter, siue naturali generatione descendunt ab Adamo, hi enim soli censentur proprij & naturales esse Adæ filij, ac consequenter Adæ voluntas censetur eorum fuisse voluntas: vnde lex peccati originalis hæc est, Omnes & soli illi qui ab Adamo per naturalem generationem, tamquam filij naturales, descendunt, peccatum originale contrahunt. Eodem ergo modo hîc Christus, & quicumque alius qui ex Abrahamo descenderet, non per naturalem generationem, sed per miraculosam efformationem, v.g. ex virgine, per virtutem Spiritus sancti, non censeretur filius Abrahami, ab eo propriè & naturaliter genitus; ac consequenter non censeretur Abraham pro eo aut voluisse, aut potuisse soluere decimas. ita S. August. libr. 10. de Genes. ad lit. c. 20. & ex eo S. Thomas 3. p. q. 31. art. 8. & Scholastici ibidem.

Christus fuit in lumbis Abrahæ.

Origo & tradux peccati originalis, quæ, & quod ea non fuerit in Christo.

Error Tertulliani de anima traduce.

Nota Secundò, ex eo quod ait Apostolus Leui fuisse in lumbis Abrahæ, Tertull. l. de Anima c. 27. & seqq. opinatus est animam Leui fuisse in lumbis Abrahæ ac consequenter animam cuiusque hominis non immediatè creari à Deo, sed esse ex traduce, id est traduci, egredi, & propagari ab anima parentis per virtutem eius seminalem, qua generat filium, sicuti lumen aëris traducitur & propagatur à lumine solis. Sed falso fundamento nititur Tertullianus: putauit enim animam hominis esse corpoream, imò suum habere sexum, ita vt anima viri ab anima feminæ sexu distinguatur, æquè ac corpus. Eius ergo ratio hæc erat. Anima hominis est corporea, & homo ab homine generatur, sicut equus ab equo, bos à boue: atqui anima bouis & equi traducitur & propagatur ab anima bouis & equi generantis, adeoq; educitur è potentia materiæ, putà seminis equini & bouini: ergo & anima hominis traducitur ab anima parentis.

Anima hominum immaterialis.

Verùm maior propositio est falsa. nam anima hominis est spiritualis, & immaterialis, anima verò equi est materialis, & educitur è potentia materiæ, ab eaque ita pendet, vt corpore equino pereunte pereat & anima. S. Augustinus quoque, licèt non dubitaret animam humanam esse incorpoream & immaterialem; tamen dubitauit, & in hoc dubio permansit vsque ad finem vitæ, an hominis anima esset ex traduce parentis, an verò à Deo crearetur. id patet ex l. 1. & 2. quem scripsit de Origine animæ, & lib. 2. Retract. cap. 45. & 56. Ratio quæ S. Augustinum in hanc dubitationem compulit, hæc fuit, quia non videbat S. August. quomodo anima filij à parente contrahere posset peccatum originale, si non à parente descenderet & traduceretur.

Dubitauit D. August. an anima hominis crearetur à Deo, an verò esset ex traduce.

Vnde hic errat Achilles Pelagianorum: anima non est ex traduce, sed creatur à Deo; ergo nō potest à parente contrahere peccatum originale. Verùm hanc consequentiam damnauit Zosimus Papa, totaque Ecclesia: ad hoc enim vt anima contrahat hoc peccatum, sufficit vt sit anima hominis, qui per naturalem generationem & virtutem seminalem descendit ab Adamo. hoc enim ipso censetur filius Adæ, ac consequenter censetur fuisse in Adamo, voluisse & fecisse, quod voluit & fecit Adam, dum pomum vetitum comedit. Vnde hanc sententiam de traduce animæ insectatur & damnat S. Hieron. aliique posteriores: adeoque iam certum est ex consensu totius Ecclesiæ, animam humanam nō traduci à parente, sed immediatè ex nihilo creari à Deo, qui eamdem infundendo creat, & creando infundit corpori humano.

Error & Achillis errantis Pelagianorum, qui negabat peccatum originale.

Secundò, Magister sentent. libr. 2. d. 30. ex eo quòd Leui dicatur fuisse in lumbis Abrahæ, similibusque sententiis & phrasibus, putauit singulos filios Abrahæ, ex ipso Abrahamo, ac pari ratione singulos homines ex ipso Adamo, vtpote primo omnium parente, trahere particulam carnis, quæ verè, propriè; eademque numero fuerit in Adamo. Putat enim alioqui non fore filios Adæ, nisi aliquam substantiæ Adami particulam planè eamdem & indiuiduam in sese habeant. imò putat hanc solam particulam esse de substantia hominis geniti:

Putauit Magister sent. vnam particulam carnis in singulis hominibus deriuatam ab Adamo.

geniti: ita vt hæc particula alimentis non augeatur, sed in seipsa multiplicetur & crescat in magnum corpus humanum. vnde censet cibos non verti in substantiam hominis, sed eam tantùm fouere, ac mox ab homine ipso defluere, vel excerni, ita vt nihil alimenti in homine remaneat quod resurgere possit; ac consequenter putat illud carnis tantummodo resurrecturum, quod fuit in Adamo, quodque ex Adamo singuli homines traxerunt. Sed hæc portentosa est opinio, adeoque in omni Philosophia & Theologia est instar monstri, quam vel sola experientia clarissimè refellit, & falsitatis coarguit. Experimur enim corpora hominum, æquè ac aliorum animalium, nutriri & augeri sumptione alimentorum, & vice versa alimentis subtractis nutritionem quoq; & augmentationem continuò cessare. A

Dico ergo, Leui fuisse in lumbis Abrahæ, & quemlibet hominem fuisse in lumbis patris sui non secundùm animam, sed secundùm corpus, quia scilicet virtute seminis Abrahæ corpus Leui formatum est & organizatum: atque sic per vim seminis organizato corpori infusa fuit ex naturali exigẽtia à Deo anima. Corpus enim hominis dum sic organizatur, hoc ipso fit corpus humanum, poscitque animam humanam quasi suam formam: quam quia dare non potest parens per semen, aut aliam causam & virtutem naturalem; hinc Deus parentis & naturæ defectum hîc de more suo supplens, tamquam prima & vniuersalis causa, producit animam talem, qualem poscit tale corpus, illamque producendo infundit & vnit corpori: quo fit vt non tantùm corpus, sed totus homo ita genitus censeatur filius esse non Dei, sed sui patris, vtpote à quo factum est, vt filius non tantùm corpus propriè à se tamquam à patre, sed & animam à Deo per naturalem hanc, quam dixi, corporis à semine paterno formati & organizati exigentiam, acciperet. & hoc sensu Genes. 46. v. 26. & 27. dicuntur septuaginta animæ (id est animatæ proles) egressæ de femore Iacob. De hac quæstione plura videre est apud Physicos in libris de Generatione, & in libris de Anima. B C

Quomodo anima rationalis, & quando creatur, infunditur & vnitur corpori?

Vers. 11. Si ergo consvmmatio per sacerdotivm Leviticvm erat (popvlvs enim svb ipso legem accepit) qvid adhvc necessarivm fvit secvndvm ordinem Melchisedec alivm svrgere sacerdotem, et non secvndvm ordinem Aaron dici?] Pro *consummatio*, græcè est τελείωσις, id est perfectio. q. d. Si vetus sacerdotium Aaronicum habebat vim perficiendi, id est iustificandi homines, saluandi, & ad vitam æternam perducendi, qui est vltimus finis & summa perfectio hominis: si hominem perfectum, iustum & beatum facere poterat sacerdotium Leuiticum, maximè accedente lege Mosis, quæ cum illo data est quamq; maximè iactant Iudæi quasi ex ea eiusque obseruatione iustificentur; quid opus fuit, surgere alium sacerdotem, scilicet Christum, cuius sacerdotium non est secundùm ordinem Aaron, sed Melchisedec? cùm enim Deus Christum promisit psalm. 109. dicens, *Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinem Melchisedec*, & iam reipsa eumdem exhibuit, vt succederet Aaronicis sacerdotibus, hoc ipso declarauit illis aliquid deesse, quod supplendum esset per Christum, scilicet illos non posse hominem perficere & sanctificare, sed hoc à Christo expectandum esse.

Christi sacerdotium sanctificat hominem, non Aaronis.

Nota Primò. Mentionem legis interiicit Apostolus dicens, *Populus enim sub ipso legem accepit*, tum quia ordo, ritus, victimæ, ministri, omnisque perfectio sacerdotij petenda & præscripta erat à lege; tum quia Iudæi in lege æquè ac in sacerdotio confidebant; tum denique quia necessariò connexa sunt lex & sacerdotium: & qualis est lex, tale debet esse sacerdotium; & quale est sacerdotium, talis debet esse lex, scilicet tali populo & tali tempori conueniens, & hoc est, quod hîc ait Apostolus: *Populus enim sub ipso* ἐπ' αὐτῷ, id est, in ipso, hoc est, ipsius sacerdotij tempore) *legem accepit*, quia cùm populus in Sina legem per Mosem accepit, ibidem pariter accepit & sacerdotium. In Sina enim à Deo sacerdos constitutus est Aaron, eiusque filij, qui legem Deique cultum, sacrificia, & expiationes lege præscriptas docerent populum. Vnde ex hac connexione legis & sacerdotij, tacitè hîc contendit Apostolus, tam legis, quàm sacerdotij veteris mutationem fieri debuisse, & factã esse per Christum & legem nouam, putà Euangelicam. hinc clarè subdit dicens. *Translato enim sacerdotio, necesse est vt & legis translatio fiat.*

Legis & sacerdotij veteris mutatio facta per Christum.

Est hic quartum argumentum, quo probat Apostolus, sacerdotium Melchisedec & Christi, nobilius & dignius fuisse Aaronico. Probat autem sic. Post Aaronicum sacerdotium, Christus à Deo datus surrexit sacerdos secundùm ordinem Melchisedec; ergo prius sacerdotium, putà Aaronicum, imperfectum fuit & insufficiens, ideoq; cedere debuit sibi succedenti sacerdotio Christi, vtpote longè perfectiori. Aaronicum enim carnale, & temporarium erat, Christi verò spirituale & æternum. ita Theophylactus & alij.

Quartum argumentum, quo probatur præcellentia Christi præ Aarone.

Translato enim sacerdotio, necesse est vt et legis translatio fiat] Vers. 12. Per *legem* hîc, non naturalem (decalogum) hæc enim æquè Christianos ac Iudæos obligat: sed positiuam & Mosaicam, scilicet cæremonialem & iudicialem, accipe. Est occupatio. dixissent enim Hebræi: Esto Christus nouum induxerit sacerdotium secundùm ordinem Melchisedec, vti promisit Deus psal. 109. non tamen nouam debuit inducere legem abrogando legem Mosi datam à Deo. Respondet Apostolus, hoc posterius ex priori consequi: mutato enim sacerdotio necesse est mutari & legem, ideoque Christum, cùm vetus sacerdotium mutauit in nouum, pariter legem veterem debuisse mutare in nouam. Causa huius dicti est ea, quam iam attuli v. præcedenti, quia scilicet sacerdotium legi proportionatum, & cum ea indissolubiliter connexum est: non enim potest esse sacerdotium sine certis & congruentibus sibi legibus, præceptis, cæremoniis, promissis, pœnis lege præscriptis. ita Chrys. Theodor. Theophyl.

Mutato sacerdotio, mutari debuit lex, ob duas causas.

Aliam causam affert D. Thomas. mutato, inquit, sacerdotio, necesse est & legem mutari, quia mutato fine, necesse est mutari & media: lex autem Mosis, vtpote diuina, ordinatur quasi medium ad regimen diuinum tamquam ad finem suum: hoc autem regimen diuinũ fit & designatur per sacerdotium: ergo mutato sacerdotio ac regimine diuino, necesse est & legem mutari. hinc illud Ierem. 31. *Feriam vobiscum pactum nouum.*

In qvo (ἐφ' ᾧ, id est, de quo, vel ad quem) enim Vers. 13.
hæc dicvntvr, de alia tribv est, de qva nvllvs altari præsto fvit] Pro *præstò fuit*, græcè est προσέσχηκε, id est, astitit, præfuit. Itaque

Christus alius sacerdos ab Aarone.

præstò,

præstò fuit, idem est, quod constanter astitit more ministrantium, vt patet c. 10. v. 11. Probat id quod dixit v. 11. Christum fuisse alium sacerdotem ab Aarone & Aaronicis, id probat sic: omnes Aaronici sacerdotes debebant esse oriundi ex tribu Leui: Christus autem non fuit ex Leui, sed ex Iudà prognatus: ergo Christus non potuit esse sacerdos Leuiticus, siue secundùm ordinem & ritum Aaron; sed prorsus ab eo diuersus, imò aduersus fuit, ac consequenter per nouum suum sacerdotium exclusit vetus Aaronicum, pariterque per suam legem nouam exclusit veterem, quæ sacerdotium statuerat in Leui, tribum autem Iuda arcuerat à sacerdotio: Christus enim cùm non esset ex Leui, sed ex Iuda, sacerdotium iniit, illudque in posteros successione non hereditaria, sed electiua propagauit.

VERS. 14. MANIFESTVM EST ENIM, QVOD EX IVDA ORTVS SIT DOMINVS NOSTER] scilicet Iesus Christus. Hinc patet Iudaicum esse figmentum & insulsum delirium, id quod narrat Suidas, verbo Iesus Christus, ex Theodosio Iudæo: scilicet Christum, eò quòd ex stirpe materna esset oriundus ex tribu Leui, quodque sine patre, ex sola matre virgine natus esset, ascitum esse à Iudæis & allectum inter sacerdotes Aaronicos. Quam historiam nuper hic in Belgio edidit & sparsit quidam imprudens & imperitus. hoc enim hìc directè conuellit Apostolus, qui hìc docet, Christum non potuisse esse sacerdotem Leuiticum, ex eò quòd oriundus esset ex Iuda. quare B. Virgo mater Christi orta fuit ex tribu Iuda, quia pater eius Ioachim fuit ex tribu Iuda.

Figmentum Suidæ narrantis Christum fuisse oriundum ex tribu Leui.

Dices Mater B. Virginis fuit ex tribu Leui: nam fuit cognata Elisabethæ, quæ fuit vxor Zachariæ sacerdotis, ergo per auiam suam potuit Christus censeri de tribu Leui, fierique Leuiticus sacerdos. Respondeo, Antecedens incertum est, caretque fundamento, imò à Ribera & multis aliis negatur: potuit enim Elisabeth esse cognata B. Virginis ex eo, quòd Elisabethæ mater esset oriunda ex tribu Iuda, essetq; cognata B. Virginis, vti docet S. Ambros. lib. 3. in Lucam, sub initium; non autem ex eo quòd mater Virginis esset oriunda ex stirpe Leui, & ex familia Elisabethæ. Sacerdotes enim poterant ex tribu Iuda, vtpote regali, ducere vxorem: sicuti Aaron duxit vxorem Aminadab sororem Naason (qui fuit dux tribus Iuda) ex qua omnes sacerdotes prognati sunt. Secundò, etiamsi antecedens esset verum, consequentia tamen falsa est: nec enim poterat esse sacerdotes qui ex genere materno, sed tantùm qui ex paterno descendebant ex Leui, per mares enim, non per feminas familiæ præsertim Leuiticæ, censebantur & constituebantur: nec enim femina capax erat sacerdotij, vti erat hereditatis vel regni. Licet ergo in Machabæis oriundis ex Leui posset consistere & conseruari sceptrum Dauidis & Iuda, eò quòd Machabæi per matrem descenderent ex Iuda & Dauide; tamen id in sacerdotio fieri non poterat. Dum enim mater non esset capax sacerdotij, non poterat per eam ius sacerdotij ad filium deriuari.

Mater B. Virginis an fuerit ex tribu Leui.

Femina olim incapax sacerdotij, non autem regni.

Notarò *manifestum est*. Christum enim natũ esse ex tribu Iuda, constabat apud Iudęos. Primò ex tabulis genealogiarũ, quas ipsi accuratissimè conscribebant & conseruabant. Secundò, ex genealogia Christi, quã texit S. Matthæus c. 1. & S. Lucas c. 3. Tertiò, idipsum tacitè prædixerat Iacob Genes. 49.

A v. 10. licet enim ibi expressè tãtùm prędicat Iacob, quòd non deficiet sceptrum de Iuda, donec veniat Christus; tamen quia hanc benedictionem Christi ex se nasciturì assignat soli Iudæ, hinc eo ipso implicitè præsignificat, ex solo Iuda nasciturum esse Christum. itaq; hanc prophetiã Iacobi intellexerũt semper Iudæi, quorum hęc communis fuit vox, Ex Iuda nascetur Christus. Deniq; Christum nasciturum, & natũ esse ex Iuda, patet ex eò, quòd Christus natus sit ex Dauide: Dauid enim fuit ex genere & tribu Iuda. iam apud omnes cõstabat Dauidi promissum esse Christum, Christumq; ex Dauide nasciturum esse ex 2. Reg. c. 7. v. 12. & 23.

IN QVA TRIBV, id est, de qua tribu, NIHIL DE SACERDOTIBVS MOSES LOCVTVS EST] q. d. Moses instituens iussu Dei sacerdotium, Leui delegit, non Iudam, & hoc ipso Iudam exclusit à suo
B sacerdotio.

ET AMPLIVS ADHVC MANIFESTVM EST, SI SECVNDVM SIMILITVDINEM MELCHISEDEC EXVRGAT ALIVS SACERDOS] Probauit Christum esse alium sacerdotem ab Aaronicis, eisque successisse, ac consequenter eos aboleuisse, ex eo quòd Christus ortus sit ex Iuda, non ex Leui, ex quo debebant descendere omnes Aaronici. Hìc Secundò, idem probat, ex eo quòd Christus psalm. 109. dicatur sacerdos non secundùm ordinem Aaron, sed Melchisedec. VERS. 15.

QVI NON SECVNDVM LEGEM MANDATI CARNALIS FACTVS EST, SED SECVNDVM VIRTVTEM VITÆ INSOLVBILIS] *Mandatum carnale* vocat legẽ Mosaicam, de carne circumcidenda & lustranda, eò quòd non animam, sed carnem tantùm à quadam immunditia & irregularitate legali & politica
C in hominum opinione consistenti, purgaret & sanctificaret; idque per carnales cæremonias scilicet lotiones, sacrificia, suffitus, & cetera quę carne tantùm, non autem animi fibras attingunt, vt notat Theodoretus. ac consequenter carnalem vocat legem, id est, temporariam, quia cum carne moriebatur: carnalis enim legis cæremoniæ lustrationes circa carnem occupabantur, eæque subtracta & moriente cessabant, finiebant, & cum homine desinebant. Huic opponit mandatum, id est, legem Christi, quæ est *secundùm virtutem vitæ insolubilis*, id est, quæ dat & tribuit vitam æternam tum gratiæ, tum gloriæ. & hoc est, quod subdit v. 25. *Vnde & saluare in perpetuum potest*. q. d. Sacerdotes Aaronici carnales erant, temporales & mortales: Christus autem per potentiam & virtutem Patris factus est sacerdos semper viuens, æternus, immortalis,
D quiq; vitam spiritalem gratiæ, & per eam vitam æternam gloriæ nobis elargitur: ergo longè præstat Christus Aaronicis. VERS. 16.

Mandatum carnale lex Mosaica, de carne circumcidenda.

Mandato carnali Mosis opponitur Christi lex, spiritualis, æterna temporario.

Obiicies, Leu. 6. v. 18. & 20. & alibi sæpè dicuntur sacrificia Leuitico præscripta offerenda ritu sempiterno. ergo tam æterna sunt illa, quàm æternum est sacrificium Christi.

Respondeo, Nego conseq. nam in Leuiticis non absoluta significatur æternitas, sed tantùm respectiua, scilicet ea duratura semper, id est, toto tempore legis, siue quamdiu durabit lex vetus, donec veniat Messias, qui nouum & æternum simpliciter sacerdotium inducat. Id patet tum ex aliis, tum ex eò quod post hæc Leuitica sacrificia ritu sempiterno offerenda, promisit Dominus Dauid aliud sacerdotium Christi absolutè æternum, dicens psal. 109. *Tu es sacerdos in æternum secundùm*

Sacrificia legis quomodo vocentur sempiterna.

cundùm ordinem Melchisedec, quo satis significat sacerdotium Aaronicum æternum fore tantùm vsque ad Christum, & per Christum abolendum esse; Christi verò sacrificium duraturum esse vsque ad finem mundi.

Vers.17. Tv es sacerdos in æternvm secvndvm ordinem Melchisedec] Non quasi Christus habuerit sacerdotium formaliter eiusdem rationis, vel institutum à Melchisedec. patet enim sacerdotium Christi multò fuisse excellentius, altioris ordinis & originis, quàm fuerit Melchisedec.

Vnde Nota. Pro *secundùm ordinem*, hebraicè est על־דברת *al dibrat*, id est, secundùm negotium, morem, ritum, typum, analogiam, similitudinem (vti vertit Paulus v.15.) Melchisedec. q.d. Christus est sacerdos excellentissimo quodam genere sacerdotij æterni, cuius singularis typus & similitudo fuit Melchisedec. Patet hic sensus ex hoc versu & præced.

Potissima similitudo sacerdotij Christi cum sacerdotio Melchisedec est in hostia panis & vini.

Nota, Christum dici sacerdotem secundùm ordinem & typum Melchisedec multis de causis, vt dixi v.3. sed potissima & propria causa & similitudo est in victima; quia sicut Melchisedec priùs panem & vinum Deo obtulit in gratiarum actionem pro victoria Abrahæ deinde illa Deo oblata in milites Abrahæ libanda, id est, participanda & comedenda distribuit: ita & Christus in vltima cœna obtulit panem & vinum consecrando illa & transsubstantiando in sacrificium Eucharisticum, eaque deinde Apostolis libanda distribuit & similiter offerenda & libanda præcepit. ritus enim & similitudo sacerdotij propriè spectandus est, propriéq; consistit in ipsa functione sacerdotij, id est, in ipsa oblatione victimæ & sacrificij, qualia hîc sunt panis & vinum: reliqua enim circumstantiæ sunt, nec pertinent ad rationem & speciem propriam ordinemque sacrificij & sacerdotij.

Sacrificium primum panis & vini.

Demonstratur Missam esse sacrificiũ, & quidem secundùm ordin. in Melchisedec.

Hinc demonstratur euidenter Missam esse sacrificium; quia nullo alio loco declarauit Christus se esse sacerdotem secundùm ordinem Melchisedec (qualem eum fore prædixit & promisit Dauid psal.109.) nisi in cœna, in qua se obtulit sub specie panis & vini, nobisque eadem in Missa pari modo offerenda præcepit: sacrificium enim crucis, vtpote cruentum, non fuit secundùm ordinem Melchisedec, sed potiùs Aaron. qui boues & oues Deo iugulando immolabat. Nam quòd Melchisedec non aliud obtulerit, quàm panem & vinum, æquè ac Christus in cœna; patet, tum Gen.14.18. tum quia nusquam alibi ipsum boues, oues, aut quid aliud immolasse meminit Scriptura: vt, nisi ordinem sacerdotij Melchisedec. eiusque sacrificij & victimæ oblationem, ritum & speciem colligas ex Gen.14.18. nusquam illa colligere possis. Quòd si quis temerarius hoc admittat, & nusquam illa colligi posse asserat, inferam; Ergo frustra à Dauide dicitur, nobisque proponitur Christus sacerdos secundùm ordinem Melchisedec; cùm hunc ordinem nusquam inuenire, diuinare, aut intelligere possimus. qua de re plura dicenda sunt Gen.14. Hæc est communis sententia & expositio Patrum, & totius antiquitatis, quin & veterum Rabbinorum. de qua vide Bellarm.l.1.de Missa c.6.

Cur Apostolus non explicet hunc ordinem.

Obiicies, Cur ergo hanc præcipuam in hostia similitudinem sacrificij Melchisedec & Christi silet & omittit hîc Paulus. Respõd. Quia hoc erat extra scopum Apostoli. Apostolus enim illud psal.109. *Tu es sacerdos in æternũ secundùm ordinẽ Melchisedec,* tantùm citat ad hoc, vt inde probet & demonstret Hebræis Christi sacerdotium diuersum esse, successisse, & aboleuisse sacerdotium Aaronicum. Probat autem sic: Dauid post 400. annos ab instituto sacerdotio Aaronico, promittit alium sacerdotem, scilicet Christum, qui sit futurus perpetuus sacerdos secundùm ordinem Melchisedec, qui Melchisedec 400. annis legem & sacerdotiũ Aaronis antecessit: ergo hoc ipso significat Dauid prius sacerdotium Aaronicum, vtpote temporaneum, carnale & infirmum, abolendum esse, per posterius sacerdotium Christi, vtpote æternum, spirituale & efficacissimũ ad peccata abolenda, ad gratiam, gloriam, & vitam æternam nobis impetrandam. Ad hoc autem non necesse erat Apostolũ explicare quæ fuisset hostia Melchisedec, quam Hebræis ex Genesi satis notam & manifestam sciebat. Adde, Apostolus hîc tantùm vrget ea, quibus Melchisedec, & per consequens Christus præcellit sacerdotibus Aaronicis; qualis maximè est æternitas symbolica in Melchisedeco, vera & propria in Christo: ad hæc autem planè impertinens & inutilis erat intentio hostiæ Melchisedec, quia hac parte Melchisedec nõ erat nobilior, sed potiùs minor sacerdotibus Aaronicis. hi enim animalia viua, putà boues & oues, ille verò solùm panem aridum obtulit; animalia autem longè præstantiora sunt pane. Denique id tacuit Apostolus, quia multi Hebræi rudes & infirmi, tanti mysterij & arcani Eucharistiæ necdum erant capaces, vti ex Paulo ostendi c.5.v.11. & 12.

Sacerdotium Aaronicum promittitur à Dauide abolendum per sacerdotium Christi.

Vers.18. Reprobatio qvidem fit præcedentis mandati propter infirmitatem eivs et invtilitatem] Versu 12. probauit Apostolus abolitam esse legem veterem, ex eo, quòd sacerdotium vetus per nouum Christi abolitum sit; lex autem cum sacerdotio connexa est: ergo abolito & mutato sacerdotio veteri necesse fuit aboleri simul & mutari legem veterem in nouam Christi. Iam ne quis miretur, dicatque, Quid causæ fuit, cur Deus legem olim à se institutã abrogauit? respondet hîc Paulus, q.d. Vis scire causam abolitæ legis & sacerdotij? cur facta *sit reprobatio præcedentis mandati*. Id est, abrogatio veteris legis? causa est legis illius infirmitas & inutilitas quia lex illa non poterat peccata expiare, saluare & beare homines.

Causa abolitionis veteris legis.

Vers.19. Nihil enim ad perfectvm addvxit lex] Id est, lex neminem potuit perficere, id est, iustificare, & ab beatitudinem, quæ summa est hominis perfectio, perducere: lex enim tantùm in rebus externis occupabatur, circa iustitiam carnis & munditiem exteriorem, quæ corã hominibus, non autem coram Deo nos puros & sanctos efficiebat. Si quis mortuum aut immundum attigisset, iubebat eum lex lauari; si quis homicidium, & verum crimen admisisset, iubebat eum lex occidi. ipsum verò peccatum, ipsamque animam non purgabat & expiabat lex.

Lex vetus tantùm politica, & externa attingebat, non animam.

Nota. *οὐδὲν* ponitur pro *οὐδένα*, id est, *nihil* ponitur pro nemine. pro masculino enim vtitur neutro, quia genus neutrum pleniùs significat omnimodam vniuersalitatem, inquit Theoph. Sic Ioan. 6. 37. dicitur: *Omne* (id est omnis homo) *quod dat mihi Pater, ad me veniet*. Sic Matth. vlt. Christus iubet prædicari Euangelium omni creaturæ, id est, omni homini.

Introdvctio vero melioris spei (supple, fit, vel facta est per Christum) per qvam approximamvs ad Devm] q.d. Per Christum intrauit.

Erigit Hebræos Apoſtolus ad ſpem Euangelicam.

& , vt Syrus vertit, עַל, id eſt aſcendit ; *melior*, id eſt, maior & præſtantior ſpes iuſtitiæ & ſalutis, quia Chriſtus induxit noua ſacrificia, Sacramenta, leges & promiſſiones noui teſtamenti, quibus Dei gratiam hîc, & in futuro gloriam ac beatitudinẽ conſequi, itaque Deo quàm maximè approximare, atque ad ipſum in Sancta ſanctorum, id eſt in cælum ipſum, conſcendere ſperamus. Spem Euangelicam toties inculcat Apoſtolus; vt Hebræi in rebus afflictis penè deſpondentes animum eumdem erigant per conſiderationem tot & tantorum bonorum, quæ Euangelium promittit, quæq; per Chriſtum adipiſci ſperamus.

VERS. 20. ET QVANTVM EST NON SINE IVREIVRANDO] Pendet hæc ſententia à v. 22. vbi eam explet Apoſtolus dicens, *In tantum melioris teſtamenti ſponſor factus eſt Ieſus.* q. d. In quantũ res hæc, ſcilicet vt Chriſtus fieret ſacerdos, non peracta eſt ſine iureiurando, in tantùm præſtantior ſacerdos, legiſlator & mediator eſt Ieſus, quàm fuerit Moſes & Aaron.

Quintum argumentũ, quo Chriſti pra Aarone præſtantia probatur.

Eſt quintum argumentum probans præcellentiã Chriſti præ Moſe & Aarone, eſtque tale. Lex, teſtamentum & ſacerdotium Chriſti, non autem vetus Moſis & Aaronis, promiſſum fuit à Deo, cum iureiurando, idque vt certius & firmius eſſet tam ſacerdotium Chriſti, quàm reconciliatio noſtra, omniaque bona per Chriſtum promiſſa & præſtanda: ergo in quantum iuramento firmatum eſt Chriſti ſacerdotium, dicente Dauide, *Iurauit Dominus, & non pœnitebit eum. Tu es ſacerdos, &c.* in tantum excellentius eſt Chriſti ſacerdotium Aaronico.

VERS. 21. ALII QVIDEM SINE IVREIVRANDO] q. d. Aaroni & poſteris Deus dedit ſacerdotium ſine iuramento, quaſi rem minoris momenti & temporaneam, quam firmare iuramento Deus non eſt dignatus. Hæc verba explicant antitheſin & vim argumenti latentem in eo quod præceſſit: *Et quantum eſt non ſine iureiurando.* Idipſum clariùs Græca indicant, quæ habent. οἱ μὲν γὰρ. id eſt, *nam illi* (Aaronici) *quidem ſacerdotes facti ſunt ſine iureiurando*: Chriſtus autem cum iureiurando, quaſi res & negotium Chriſti pontificis, ſcilicet hominum reconciliatio & ſalus, magni eſſet momenti, & licet difficilis, certiſſimò tamen credenda & ſperanda ab hominibus. hac enim de cauſa iurauit Dominus dicens: *Tu es ſacerdos in æternum.* ita Theophil.

Hinc patet, hæc verba & ſequentia vſque ad v. 22. intercipienda & includenda eſſe parentheſi.

VERS. 22. IN TANTVM MELIORIS TESTAMENTI SPONSOR FACTVS EST IESVS] *Teſtamentum*, & Græcum διαθήκη, idem ſunt, quod Hebræum בְּרִית *berit*. id eſt fœdus & pactum, ſcilicet inter Deum & homines initum per Chriſtum, vt dixi 1. Corinth. 11. v. 25.

Teſtamentũ hebraicè fœdus & pactum.

Secundò, *ſponſor* ſiue fideiuſſor, hîc idẽ eſt, quod mediator, qui fidem ſuam interponit, promittit & ſpondet bona, quæ in nouo hoc Dei cũ hominibus fœdere promittuntur, rata fore certoq; præſtanda. cùm enim Chriſtus & nouum teſtamentũ promittat hominibus ex parte Dei, reſurrectionem & præmia cæleſtia diuina & quæ nondũ videmus, & longè à nobis remota ſunt, ideoq; difficulter ab hominibus creduntur & ſperantur; hac de cauſa pro illis fideiuſſit Chriſtus: quaſi dixerit, Vanum me haberi volo, niſi quod Patris mei nomine fideiubeo, de cęlo & cæleſti gloria fidelibus meis danda, fit ratum, certum & firmum: arrham autem huius ſuæ ſponſionis, qua noſtram ſpem mirè confirmauit Chriſtus, nobis dedit cùm reipſa reſurrexit, & aſcendit

Chriſtus noſter fideiuſſor.

Arrham fideiuſſionis ſuæ Chriſtus nobis dedit

in cælum, hoc ipſo quaſi viam in cęlum nobis aperiens & oſtendens, ſeq; cæli claues habere, ac cæli dominum eſſe demonſtrans. ita Anſelmus.

vt in reſurrectione & aſcenſione.

ET ALII QVIDEM PLVRES FACTI SVNT SACERDOTES] Eſt ſextum argumentum demonſtrans Chriſtum præſtare Aaronicis, eſtque tale. Aaronici erant mortales, & alter alteri poſt mortem in ſacerdotio ſuccedebat: Chriſtus autem eſt immortalis. licet enim ſit mortuus, mox tamen quaſi victor mortis reſurrexit ad vitam glorioſam & immortalem: ergo Chriſtus præſtat Aaronicis. ita ex Chryſoſtomo Theophyl. vnde ſubdit Apoſtolus, VERS. 23.

Sextum argumentum pro excellentia Chriſti præ Aarone.

HIC (Chriſtus) AVTEM EO QVOD PERMANEAT IN ÆTERNVM, SEMPITERNVM, ἀπαράβατον, id eſt, quod præterire, vel in alium ſucceſſiuè tranſire non poteſt) HABET SACERDOTIVM] q. d. Chriſtus non habet ſucceſſorem, ſicut habuit Aaron, quia ipſe ſemper viuit vt ſacerdos & mediator noſter vſque in æternum. VERS. 24.

Dices, S. Petrus in pontificatu ſucceſſit Chriſto, ſicut Eleazarus ſucceſſit Aaroni.

S. Petrus ſucceſſit Chriſto, non vt par ſed vt vicarius.

Reſpondeo, hoc eſſe falſum. nam Eleazarus Aaroni ſucceſſit in pari, imò eodem gradu & dignitate pontificatus. æqualis enim dignitatis fuit Eleazarus pontifex cũ Aarone pontifice. S. Petrus autem ſucceſſit Chriſto, non vt par, ſed vt vicarius & miniſter: ſicuti in bello, abſente capitaneo ſuccedit ei in acie locum tenens. Chriſtus ergo ſolus ſummus eſt & æternus pontifex noſter, qui in terris põtificatum hunc ſuum adminiſtrat per Romanos Pontifices, tamquam vicarios & œconomos ſuos, nil ergo gloriæ & honoris Pontifices Romani demunt Chriſto pontifici, imò eius pontificatum illuſtrant & promouent, cùm ſe ipſius tantùm adminiſtros, famulos & vicarios eſſe profiteantur, ad hoc vt Chriſti gloriam vbique propagent.

VNDE ET SALVARE IN PERPETVVM POTEST ACCEDENTES] Græcè, εἰς τὸ παντελές. quod Vatablus & Eraſm. vertunt, *ad perfectum*, perfectè, plenè; verùm noſter, Syrus & Græci Patres meliùs vertunt *in perpetuũ*. vult enim docere Paulus, Chriſtum, vtpote ſacerdotem æternum, non tantùm in hac vita, ſed & in futura ſaluare ſuos fideles, illiſq; conferre æternam ſalutem, cùm Aaronici temporalem tantùm huius vitæ ſuis impetrarent. VERS. 25.

Chriſtus æternam ſalutem dat. Aaronici tantùm temporalem.

Nota. *Accedentes* (ita enim legendum eſt cum Romanis, Græco & Syro, non autem, *accedens*) vocat fideles, qui per fidem & obedientiam quam Chriſto præſtant, accedunt ad Deum Patrem, eiuſque gratiam & amicitiam.

SEMPER VIVENS AD INTERPELLANDVM PRO NOBIS] Hinc patet, Chriſtum in cælo interpellare & orare pro nobis, idque proprium eſſe Chriſto, vt tamquam pontifex oret pro nobis: alij enim Sancti, etiam ij, qui in hac vita ſacerdotes fuerunt, orant pro nobis in cælo, non tamquam ſacerdotes, ſed tamquam priuati Sancti & amici Dei: non enim ampliùs funguntur ſacerdotio in cælis. vide dicta Rom. 8. 34.

Proprium eſt Chriſti, orare pro nobis tamquam pontificem, quod aliis Sanctis non commune.

TALIS ENIM DECEBAT VT NOBIS ESSET PONTIFEX] ſcilicet, qui ſemper viuens, ſemper interpellaret pro nobis, ac proinde, qui ſanctus eſſet, innocens, &c. vt ita in perpetuum ſaluaret nos. VERS. 26.

Nota τὸ *decebat*, q. d. inquit Primaſius, Non eramus digni, nec promerebamur talem habere pontificem, ſed neceſſe erat nobis vt talem haberemus qui eſſet ſanctus, &c.

SANCTVS] ὅσιος, id eſt purus, & omnis labis expers,

Christi pontificis dotes.

expers, hoc est sanctus: puritas enim est sanctitas, vt dixi in 1. Corinth. 7. v. 34. Vnde Theoph. ὅσιος, inquit, *est qui nihil eorum quæ facere debet omittit, puta moribus integer, & in actibus omnibus perfectus.*

Secundò & meliùs, ὅσιος, idem est quod pius erga Deum, Deum timens & colens, Deo deuotus; sacer & sanctus ipsaque pietate & sanctimonia reuerendus & Venerandus.

INNOCENS] ἄκακος, id est, carens malitia & noxa; id est, innocens, qui nemini noceat, nemini malè velit, sed omnibus prodesse & benefacere studeat. Hinc Chrysost. & Oecumen. ἄκακος vertunt, expers doli, qui nescit fallere, nescit decipere. Fraus enim ac dolus æquè ac animus nocendi auidus, propriè vocantur malitia græcè κακία & ἄκακος, qui eo caret. Ita Cicero Tusculan. 4. & lib. 3. de Finibus: *Virtutis*, inquit, *contraria est vitiositas: sic enim malo, quàm Malitiam appellare, quam Græci κακίαν appellant. Nam malitia certi cuiusdam vitij nomẽ est, vitiositas omnium.*

B

IMPOLLVTVS] Nota hîc, pontificem debere esse per omnia sanctum & integrum. scilicet, vt sit *sanctus*, id est pius erga Deum, *innocens* erga proximũ, *impollutus* erga seipsum. Pro *impollutus*, græcè est ἀμίαντος, id est incorruptus, immaculatus, illæsus, inuiolabilis. inde enim lapis dicitur amiantus (ad quem hic videtur Paulus alludere) quòd igne non lædatur, quodque ex eo vtpote flexili telas velaque texant, quæ igni iniecta ardent quidem, sed ex eo splendidiora exeunt, vt docet Dioscor. l. 5. c. 113. & Plinius lib. 36. c. 19. Talis est puritas, ac præsertim castitas, quæ nec igne cõcupiscentiæ, nec igne corporali corrumpi potest, sed tam mente, quàm corpore illæsa & incorrupta inter quosuis ignes perdurat. Vnde Isaiæ 43. v. 2. per Christum Deus idipsum promittit cuilibet Christiano puro & sancto. dicens: *Cùm ambulaueris in igne, non combureris, & flamma non ardebit in te, quia ego Dominus Deus tuus sanctus Israel, saluator tuus.* Vbi Leo Castrius ex S. Athanasio: *Sicut*, inquit, *ex amianto lapide telæ fiunt igne inuiolabiles, ita B. Virgo Agnũ peperit, cuius glorioso vellere facta est nobis vestis immortalitatis, qua tecti nec igne comburi possumus, nec aquis concludi, aut vlla alia re, quin per omnia cruciamenta illæsi ad incorruptionẽ & immortalitatẽ transeamus.* Imò sic ad litterã angelus sua quasi veste amiantina tutatus est ab igne Babylonio tres puros & castos pueros Hebræos, angelus, inquam, similis filio Dei, Christiq; typus, Daniel. 3. v. 92. Sic S. Ioannes, S. Vincentius, S. Cęcilia, Lucia, Agnes, aliæque plurimæ in flammis Christo protegente manserunt illæsæ, & non minore miraculo, vndique licet tentatæ libidinis igne, non arserunt, imò à sponso suo Christo, angelum virginitatis suæ custodem & vindicem perpetuum adeptę sunt. adeoque, quod notandum est & memorabile, cùm ex sanctis virginibus multas à tyrannis & pręsidibus Ethnicis damnatas legamus ad lupanar; nullam tamen ex eis violatam, sed omnes Dei ope miraculosè leonum manus euasisse; atque inuiolatas virgineśque permansisse legimus. Tales etiamnum sunt permulti sacerdotes, Religiosi, aliique qui in carne viuunt angelicè, & inter ignes concupiscentiæ, & tentationum carnis, quasi amianti perdurant & fulgidiùs resplendent. Põtifex ergo noster Christus amiantus est, suosque præsertim sacerdotes amiantos esse vult, atque angelicam puritatem & castitatem ab eis exigit, quia incorruptio proximum facit esse Deo: sacerdotes autem pro populo, Deo approximare debent.

Lapis amiantus igne non læditur, estque pontificis hieroglyphicum.

Vestis amiantina castitatis inuiolabilis.

Sancti multi in flammis manserunt illæsi.

Item sanctæ virgines in igne libidinis.

A

SEGREGATVS, non tantùm à peccatis, sed & A PECCATORIBVS, quin ET EXCELSIOR CÆLIS FACTVS] vt longissimè nõ tantùm à peccatoribus, sed & ab hominibus omnibus distet, superetque omnes angelos & Beatos, tam loco, quàm gratia & *ascendit* enim *super omnes cælos.* Ephes. 4. v. 10. Secundò, S. Anselm. hæc omnia sic quoque explicat: *Sanctus* interiùs, *innocens* manibus, *impollutus* corpore, *segregatus à peccatoribus*, id est ab omni peccato immunis, & seorsum factus est à grege peccatorum; & consequenter à grege ceterorum sacerdotũ separatus, inter quot nullus est sine peccato; *& excelsior cælis factus*, vt ibi ministret in superno altari. Vel *excelsior cælis factus*, id est, super omnes cęlestes creaturas euectus; ita vt eius magnitudo vel sublimitas magnitudinem primorum sic transscendat angelorum, vt inter ipsum & angelos nulla possit fieri comparatio secundùm magnitudinem & excellentiam. Hucusque Anselm.

QVI NON HABET NECESSITATEM QVOTIDIE, QVEMADMODVM SACERDOTES (Leuitici) PRIVS PRO SVIS DELICTIS HOSTIAS OFFERRE, DEINDE PRO POPVLI: HOC (scilicet offerre non pro suis, sed pro populi delictis) ENIM FECIT SEMEL, SEIPSVM OFFERENDO. Est septimum argumentum probans Christum præcellere Aaronicis sacerdotibus, estque tale. Aaronici pro peccatis tam suis, quàm populi. hostias offerunt, idque sæpiùs, imò quotidie: Christus autem non pro suis, sed alienis, scilicet totius mundi, peccatis offert, idque semel tantùm, vnaque oblatione omnia omniũ hominum peccata expiauit. ergo Christus nobilior & efficacior est Aaronicis. VERS. 27.

Septimum argumentũ probans præcellentiam sacerdotij Christi præ Aaronico.

C

Infert hinc & nobis obiicit Beza, Ergo vnicum est Christi sacrificium: ergo quotidianum Missę sacrificium abolendum est, vtpote repugnans vnico Christi sacrificio. Respond. vnicum esse Christi sacrificium expiatorium, redemptorium & satisfactorium omnium peccatorum, scilicet sacrificiũ crucis: illo enim Christus obtulit pretiũ sufficiens pro culpis & debitis peccatorum omnium, quæ vnquã commissa sunt, vel deinceps committentur, Missa autem sacrificium est non redemptoriũ & satisfactorium, sed applicatorium redemptionis & satisfactionis Christi in cruce peractæ, in Missa enim non nouum offerimus pro peccatis pretium, sed primæuum crucis pretium & lytrum nobis applicamus sicut illud ipsum nobis applicamus per baptismum, aliaque Sacramenta, & per bona opera.

Obiectio Bezæ contra sacrificium Missæ soluitur.

Missæ sacrificium non expiatorium, sed applicatorium redemptionis.

D

Respondeo Secundò, Missæ sacrificium idem est cum sacrificio crucis. Primò, repræsentatiuè, sicut imago eadẽ est cum re cuius est imago: Missa enim repræsentat sacrificiũ crucis. Secundò, realiter: tam enim in Missa, quàm in cruce idẽ est sacerdos primarius offerens, scilicet Christus; eadem etiam vtrobique est victima & hostia, scilicet corpus Christi, eadem inquam in re, licet quoad modũ sit diuersa, in missa enim est incruẽta, cũ in cruce fuerit cruenta; sed incruenta in Missa significat & repræsentat cruentam in cruce. ita Concil. Trident. sess. 22. c. 1.

Sacrificium Missæ idem cum sacrificio crucis re & repræsentatione.

LEX ENIM HOMINES CONSTITVIT SACERDOTES, (græcè ἀρχιερεῖς, id est, pontifices sacrorũ & sacerdotũ principes) INFIRMITATEM HABENTES] id est mortales, miseros, & peccatores, quiq; non valeant suis sacrificiis peccata expiare. VERS. 28.

SERMO AVTEM IVRISIVRANDI, QVI POST LEGEM EST, FILIVM IN ÆTERNVM PERFECTVM]

CTVM] scilicet sacerdotem per pontificem constituit, hoc enim repetendum est ex antithesi præcedentis sententiæ.

Nota. *sermo iurisiurandi* est iuramentum, quo psalm. 109. *iurauit Dominus* Christo: *Tu es sacerdos in æternum*: patet ex v. 17.

Secundò, hoc iuramentum datum est per Dauidem, post datam legem Mosi & Aaroni, vt significaretur vetus sacerdotium cessaturum nouo Christi, qui perficeret ea quæ veteri deerant.

Christus pontifex æternus in gratia gloria & sacrificio.

Tertiò, pro *perfectum*, græcè est τετελειωμένον, id est consummatum (vt vertit Noster c. 2. v. 10.) idque in æternum, vt scilicet in æternum Christus consummatus sit, tum in gratia & sanctitate, vt peccare non possit vmquam. ita S. Chrysost. Theophyl. Oecumen. tum in vita & gloria, vt sit immortalis, impassibilis & gloriosus; tum in sacerdotio A & sacrificio, vt non indigeat plures offerre hostias, sed vnicâ hostiâ & sacrificio expiarit omnes homines, pretiumque soluerit pro omnibus omnium hominum peccatis. Opponit enim Apostolus has Christi perfectiones & consummationes infirmitati sacerdotum veterum.

Antithesis efficax Christi & Aaronicorum.

Nota. Singula verba Apostoli hîc efficacem continent antithesin Christi & Aaronicorum. Christus factus est pontifex cum iureiurando Dei, Aaronici sine iureiurando; Christus post legem, quasi illi successurus, eamque adimpleturus, sacerdotium iniit, Aaronici cum lege; Christus est filius, illi serui; Christus permanet in æternum, illi temporanei sunt, sibique succedunt, Christus in gratia, gloria & beatitudine est consummatus, illi infirmitati mortis, ærumnarum & peccati subiacent. ita S. Chrysost.

CAPVT OCTAVVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

PEr anacephalæosin ostendit Christi sacerdotium præstare Aaronico tamquam corpus vmbræ: inde v. 6. à sacerdotio transit ad testamentum, docetque vetus testamentum æquè ac sacerdotium abolitum esse per nouum Christi, vtpote quod leges Dei non scribat in tabulis lapideis, sed in corde & mente.

1. CApitulum autem super ea quæ dicuntur: Talem habemus pontificem, qui con-
sedit in dextera sedis magnitudinis in cælis, 2. sanctorum minister & taberna-
culi veri, quod fixit Dominus, & non homo. 3. Omnis enim pontifex ad offerendum
munera & hostias constituitur: vnde necesse est & hunc habere aliquid, quod offerat:
4. si ergo esset super terram, nec esset sacerdos: cùm essent qui offerrent secundùm le-
gem munera. 5. qui exemplari & vmbræ deseruiunt cælestium. Sicut responsum est
Moysi cùm consummaret tabernaculum: Vide (inquit) omnia facito secundùm ex-
emplar, quod tibi ostensum est in monte. 6. Nunc autem melius sortitus est ministe-
rium, quanto & melioris testamenti mediator est, quod in melioribus repromissionibus
sancitum est. 7. Nam si illud priùs culpâ vacasset: non vtique secundi locus inquirere-
tur. 8. Vituperans enim eos dicit: Ecce dies venient, dicit Dominus: & consumma-
bo super domum Israel, & super domum Iuda, testamentum nouum; 9. non secun-
dùm testamentum quod feci patribus eorum in die, qua apprehendi manum eorum, vt
educerem illos de terra Ægypti: quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, &
ego neglexi eos, dicit Dominus. 10. Quia hoc est testamentum quod disponam do-
mui Israel post dies illos, dicit Dominus: Dando leges meas in mentem eorum, & in
corde eorum superscribam eas: & ero eis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum: 11. &
non docebit vnusquisque proximum suum, & vnusquisque fratrem suum, dicens: Cog-
nosce Dominum: quoniam omnes scient me à minore vsque ad maiorem eorum: 12.
quia propitius ero iniquitatibus eorum & peccatorum eorum iam non memorabor. 13.
Dicendo autem nouum, veterauit prius. Quod autem antiquatur & senescit, prope
interitum est.

VERS. 1. CAPITVLVM AVTEM SVPER EA QVÆ DICVNTVR] q. d. Caput summa & compendium eorum quæ dixi, & dico, de præstantia sacerdotij Christi est id quod sequitur. ita Syrus, vel, vt Chrysost. *capitulum* siue *caput*, id est, præcipuum & maximum, ad quod quasi ad scopum referuntur cetera quæ dixi de Christo pontifice, est id quod iam exponam. Verùm prior sensus planior est, tum quia græcè non est κεφαλὴ, id est caput, sed diminutiuè κεφάλαιον, id est *capitulū*, scilicet quia breue est, & quasi compendium dictorum; tum quia reuera Paulus hoc capite facit anacephalæosin, eaque quæ tota epistola disputat de præstantia noui pontificis Christi, & infirmitate veterum, deque illorum abrogatione, hoc capite summatim complectitur, & neruosè confirmat. B

Nota hebraismum, *super ea*, id est eorum. Sic enim Hebræi regimen genitiui subinde explicant per ב *bet*, id est *in*, vel per אַל *al*, id est *super*.

TALEM HABEMVS PONTIFICEM, QVI CONSEDIT IN DEXTERA SEDIS MAGNITVDINIS IN EXCELSIS] Hoc est capitulum, summa & compedium dictorum, scilicet Christum non tantùm Aaronicis sacerdotibus, sed & angelis longè præstare, & talem tantumque esse, vt supra omnes sedeat ad dexteram Dei.

Sedes magnitudinis quid sit.

Nota. *Sedes magnitudinis*, id est thronus maiestatis, in quo scilicet sedet maiestas Dei Patris, ita vt Deus Pater dicatur *magnitudo*, vel maiestas; quomodo reges solemus vocare Maiestatem regiam, & principes vocamus Celsitudinem, vel Secundò, *sedes magnitudinis*, siue maiestatis, est sedes maxima, & maxi-

& maximè augusta, summæque maiestatis & gloriæ. Vterque sensus est Theophyl. & vterque est ex phrasi Hebraica.

Porrò Christus non tantùm quà Deus sed etiam quà homo sedet à dextris Patris: nam quà homo est pontifex. Audi S. Cyrillum in Concil. Ephesino, epist. ad Anastasium, &c. *Quòd autem incarnatum Verbum Deo consideat, & æqualis gloriæ sit cū Deo & Patre, etiam in carne, tamquam vnus existens Filius, etiam quando factus est homo, manifestat sapientissimus Paulus scribens: Talem habemus pontificē, qui sedet in dextera throni magnitudinis in sublimibus.* In Christo enim idem est hic homo, & hic Deus, propter eamdem hypostasin. vnde subdit Cyrillus: *Igitur etiam incarnatum Filium in diuinitatis solio sanctorū Prophetarum chorus contemplatus est.*

VERS. 2. IN EXCELSIS] Græcè ἐν οὐρανοῖς, id est, in cælis.

SANCTORVM MINISTER] Quia Christus sanctos facit, estque auctor veræ sanctitatis, inquit Chrysost. & alij, quia inter Sanctos in cælo transiens ministrabit eis. Verùm vox *sanctorum*, hîc non est masculini generis, sed neutrius; neque homines, sed sanctuarium significat. *Sanctorum* ergo, id est, Sancti & Sancti sanctorum, minister sacrorū publicus (hoc enim est λειτουργός) puta sacerdos & pontifex, est Christus. Id patet ex seqq. nam explicans τὸ *sanctorum*, subdit, *&* (id est) *tabernaculi* (sanctuarij) *quod fixit Dominus, & non homo.* q. d. Christus est pontifex non veteris sanctuarij facti ab homine, scilicet Mose, quod constabat Sancto & Sancto sanctorum: sed noui, putà Ecclesiæ adumbratæ per vetus Sanctum, & Sanctum sanctorum, quam fabricatus est non Moses, sed Deus: nam *Sanctum*, significabat Ecclesiam Christi ex terris ambulantē & tendentem in *Sanctum sanctorum*, id est, in cælū, ad Ecclesiam triumphantem. q. d. Paulus, Christus tam Ecclesiæ militantis, quàm triumphantis est sacerdos, quia in militanti per sacerdotes quotidie offert sacrificium Eucharistiæ, quod ipse primus in ea dum viueret obtulit & instituit: in triumphanti verò est pontifex, quia ipse primus aperuit viam in cælum, cùm per suum sanguinem ingressus est in Sancta, æterna redemptione inuenta, vt ait Apostolus cap. 9. ibique interpellat pro nobis.

Christus publicus sacrorum minister.

Sanctum & Sanctum sanctorum typus fuit Ecclesiæ.

QVOD FIXIT] Ergo cælum neq; mouetur, neque rotundum est, sed fixum, fixeque in sua quadratura consistens, inquit Chrysostomus. Prius verum est, scilicet cælum empyreum, in quo sunt Beati, non moueri, sed esse fixum & immobile: posterius, scilicet quòd sit quadratum, non sphæricum, saltem quoad superficiem conuexam, docet quoque Lud. Molina in tractatu de Opere sex dierum, & Conimbricenses in lib. 2. de Cælo c. 5. q. 1. a. 2. Innuit quoque S. Ioan. Apocal. 21. vbi de cælo loquēs: *Ciuitas*, inquit, *in quadro posita est*: quod ad litteram, vti sonat, accipi potest. Verùm meliùs hoc quadrum, vti & lapides, plateas, muros, aliaque cælestis illius ciuitatis ornamenta, quæ illo capite describit S. Ioannes, accipies non ad litteram, sed symbolicè; vt nimirum partim ad ornatum, partim ad firmitatem, partim & maximè ad amplitudinem & commoditatem, qua ad omnes mundi plagas obuersa est, quadrata dicatur & proponatur: vrbes enim quadratæ firmissimæ, ornatissimæ, & cōmodissimæ sunt intrantibus & exeuntibus, vtpote quæ quatuor quadraturæ suæ lateribus quatuor mundi plagas respiciant, vt per portas singulorum laterum ex qualibet plaga homines directè in eam ingredi

Cælum empyreum non mouetur, & est quadratū secundum aliquos.

A & egredi possint. Et hoc est, quod per hanc quadraturam cæli vult significare Ioannes, scilicet à quatuor partibus eam respicere quatuor mundi plagas, in iisq; singulis tres, id est multas & copiosas habere portas, quibus ab omnibus mundi plagis Sancti & electi in cælum intrent. Respicit enim & explicat illud, quod dixerat v. 13. ciuitatem hanc ab Oriente habere portas tres, tres ab Aquilone, totidem ab Austro & ab Occasu. Quare nihil est quod cogat nos dicere cælum empyreum esse difforme alijs cælis, esseque quadratum: adeoque quod Aristoteles & Philosophi lib. 2. de Cælo c. 4. docent cælum esse sphæricum, quia figura sphærica perfectissima est & capacissima, cælo empyreo quoque attribui potest.

Verius est esse sphæricum.

B OMNIS ENIM PONTIFEX AD OFFERENDVM MVNERA ET HOSTIAS CONSTITVITVR: VNDE NECESSE EST ET HVNC HABERE ALIQVID QVOD OFFERAT] *Hostiæ* sunt victimæ cruentæ, *munera* incruentæ, vt dixi c. 5. v. 1. Probat Apostolus id, quod dixit v. 2. scilicet Christū, licet sedeat à dextris Dei in cælo, esse tamen ibidem *Sanctorū*, id est sanctuarij, *ministrum* & sacerdotē, qui scilicet sacrificando, & sacras hostias ac munera offerendo, Deo ministret, id probat sic: Christus licet sedeat in cœlo, est tamen pontifex: atqui omnis pontifex offert munera & hostias: ergo & Christus in cælo suas hostias & munera offert, scilicet suum in cruce sacrificium, quod olim in monte Caluariæ obtulit, nunc quoque idipsum per continuam commemorationem Patri in cælo offert. VERS. 3.

Ostenditur Christum pro nobis offerre in cælo sacrificium.

Secundò & propriè, Christus in cælo offert sacrificia Missæ, quæ toto orbe quotidie celebrantur: in his enim primus & primarius sacerdos qui C consecrat, offert & transsubstantiationem peragit, est Christus.

SI ERGO ESSET SVPER TERRAM, NEC ESSET SACERDOS: CVM ESSENT QVI OFFERRENT SECVNDVM LEGEM MVNERA] q. d. Si tale esset sacerdotium Christi, quale vos, ò Iudæi, requiritis, vt scilicet Messias vester degat semper apud vos in templo Salomonis, ibique sacrificet & faciat ea, quæ fecerunt sacerdotes Leuitici & Aaronici; *nec esset sacerdos*, grecè οὐδ' ἂν ἦν ἱερεύς, id est, ne quidem esset sacerdos & pontifex Christus; tum quia ad hoc, terrestre sacerdotium, & terrestria eius bona procuranda & impetranda sufficerent sacerdotes legales & Leuitici, nec alio esset opus sacerdote secundùm ordinem Melchisedec, scilicet Christo, tum D quia Christus, si terrenus tantùm esset sacerdos, non obtulisset hostiam Christo, id est redemptore & saluatore, dignam, quæ scilicet sufficeret ad nostram salutem; nulla enim digna fuit hostia & sufficiens ad reserandum cælum, & cælestia bona, salutemq; nobis afferendam, præter ipsummet Christum in cruce immolatum, occisum, ac terrestri vita defunctum. ita Oecumen. VERS. 4.

Messias Iudæorum non debuit esse pontifex terrenus degens in templo Salomonis.

Ex hisce colligit Apostolus Christum non tantùm in terra, sed & in cælo esse pontificem & sanctorum ministrum, vti præcessit.

Ex hoc loco perperam intellecto, nuper quidam Faustus Socinus Senensis impium dogma confinxit, illudque in Polonia & Hollandia sparsit, nimirum Christum sacerdotem non fuisse in terra, sed tantùm in cælo, adeoque in cruce nullum obtulisse sacrificium aut lytrum redemptionis nostræ: ac consequenter Christum non fuisse redemptorem & saluatorem, sed tantùm doctorem homi-

Impium dogma Fausti Socini Senensis, negantis Christum hic in terra fuisse sacerdotem.

hominum, qui sua sancta vita meritus sit, vt post mortem fieret sacerdos & pontifex in cælo. vnde ante crucem & resurrectionem eum fuisse quidem Prophetam, sed hominem tantùm, qui proinde non aliter vocandus sit quàm Iesus à Nazareth; post resurrectionem verò eum factum esse Christum. itaque iam appellandum esse. Quod dogma blasphemum non tantùm veterem arrianismum, nestorianismum, & pelagianismum renouat & superat, sed & Christum christianismumque totum euertit. Fundamentum verò ipsius ex hoc loco, & ex c.9.v.11. & 24. vbi Apostolus ait, quòd *Christus assistens pontifex futurorum bonorum introiuit in cælum, vt appareat nunc vultui Dei pro nobis*, petitum, nullum est: hisce enim & similibus locis tantùm docet Apostolus Christum non solùm in terra, vti fuit Aaron, sed etiam in cælo esse pontificem nostrum, adeoque esse pontificem æternum, vti promiserat Dauid psalm. 109. eo sensu, quo explicui c.7.v.3.& 21.

Christus in terris verè fuit pontifex. Nam Apostolum velle, & docere, quòd Christus in terra, & in cruce fuerit pontifex, quodque propriè sacrificium suum expiatorium peccatorũ totius mundi obtulerit in terra. non in cælo, vbi locus non est sacrificij, sed præmij; patet tum ex alijs, tum ex eo quod c.9.v.14. ait: *Sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam nostram*: ideoque subdit, sanguine Christi sancitum fuisse nouum testamentum & fœdus, quo Deus nobis per Christi merita, & sacrificium in cruce peractum remittit peccata, gratiam confert, & promittit cæleste regnum. & v.26.& 28. *Christus*, inquit, *semel oblatus est* (vbi, nisi in cruce?) *ad multorũ exhaurienda peccata.* rursum c.10.v.14. *Vna*, inquit, *oblatione* (crucis) *consummauit* (Christus) *in sempiternum sanctificatos.* Ex passim ad Romanos, Galatas, Corinthios, aliosque clamat Apostolus, Christum mortuum esse propter delicta nostra, & ab iis nos per opera legis non posse iustificari, sed tantùm per fidem & merita Christi: adeoque totus in eo est, vt doceat nullam esse aliam viam aut spem iustitiæ & salutis, quàm per sanguinem & mortem Christi, Christumque in cruce immolatum, *quia factus est nobis iustitia, sanctificatio & redemptio.*

Vers. 5. QVI EXEMPLARI ET VMBRÆ DESERVIVNT CÆLESTIVM] q.d. Sacerdotes Leuitici *deseruiunt* (græcè λατρεύουσιν, id est latriâ, & magnâ reuerentia seruiunt) tabernaculo, id est, Sancto & Sancto sanctorum, quod tantùm est exemplar, græcè ὑπόδειγμα, id est subostensio, obscura pictura, repræsentatio, typus & vmbra rerum cælestium, quæ in Ecclesia tum terrena & militante, tum maximè cælesti ac triumphante à Christo peraguntur. nam Primò, sacrificia & victimæ quas in altari holocaustorum quotidie offerebant sacerdotes Leuitici, significabant sacrificium Missæ, quod quotidie per sacerdotes suos in Ecclesia offert Christus.

Holocausta veteris erant ὑπόδειγμα. id est, umbra & typus sacrificij Missæ, ab eoq; venerationem habebant.

Vnde pulchrè & verè Chrysost. & Theophyl. notant sacerdotium Leuiticum fuisse tantùm ὑπόδειγμα, id est obscuram & tenuem repræsentationem sacerdotij nostri, nostrumque hîc ab Apostolo vocari cæleste, quia cælestem habet hostiam scilicet Christi corpus, ideoque angelos habet præsentes; & quia cælestia bona impetrat, cælumque nobis reserat, & consequenter quia cælestem vitam à suis ministris requirit. *Hic*, inquiunt, *in nostris mysterijs nihil terrestre est, sed omnia cælestia & spiri-*

Sacrificium Christianorum cæleste habet hostiam.

A *tualia; vbi hymni angelici, vbi claues regni cælorũ, vbi peccatorum remissio, & rursum nexus & ligatio, vbi nostra conuersatio in cælis est, quomodo non cælestia sunt quæ apud nos sunt?*

Secundò, quòd pontifex immolatis hostiis cum sanguine semel in anno intrabat in Sanctum sanctorum, significabat Christum per immolationem sui sanguinis & vitæ, ingressurum in cælum, vt ibi apud Deum noster sit pontifex, pro nobis interpellans, nobisque cælum reserans, de quo dicetur c.9. vbi hæc ipsa cælestia vocat ipsum cælum, cuius exempla erant Sancta sanctorum Iudaica & terrestria.

Locus pro veneratione & cultu imaginum. Nota hunc locum pro veneratione sanctarum imaginum, Apostolus enim hîc dicit Iudæos tabernaculi, tamquam ὑποδείγματι, id est, imagini & picturæ rerum cælestium, inuisibilium & diuinarũ,
B latriam, summumque illius sæculi cultum impendisse; hoc enim significat verbum λατρεύειν. Iudæi adorantes propitiatorium arcæ, Deum per illud repræsentatum, & in illo quasi throno suo residentem adorabant. Sicut enim in imagine sua coluntur Sancti, ita & Deus.

SICVT RESPONSVM EST (κεχρημάτισαι, id est, diuino oraculo dictum est) MOSI, CVM CONSVMMARET TABERNACVLVM] *Consummaret*, id est, consummare vellet. vel cogitaret. græcè enim est μέλλων ἐπιτελεῖν, id est, cùm consummaturus esset tabernaculum.

VIDE, INQVIT, OMNIA FACITO SECVNDVM EXEMPLAR QVOD TIBI OSTENSVM EST IN MONTE] Citat Exodi 25. v.vlt. cuius sensus litteralis hic est: Vide, ô Moses, vt tabernaculum, candelabrum, arcam, ceteraque quæ ad tabernaculum spectant, fabrices secundùm exemplar, quod tibi hisce quadraginta diebus, quibus mecum in Sina versaris, viua voce descripsi, & idea aliqua sensibili intuendum proposui. Hunc esse sensum litteralem patet ex antecedentibus maximè v.9. vbi hanc ideam tabernaculi Mosi promittit Deus.

Sensus litteralis verborum citatorum hic ex 25. Exod.

C

Sensus allegoricus tabernaculi Mosaici. Secundò, allegoricè, hæc idea tabernaculi, vti & idipsum tabernaculum, idea erat Christi & Ecclesiæ: adeoque significat hoc loco Apostolus tum etiam ostensam fuisse Mosi ideam, seu exemplar allegoricum & anagogicum; res videlicet cælestes, putà tabernaculum spirituale, scilicet Christi Ecclesiam tam militantem, quàm triumphantem, quę hoc materiali Mosaico tabernaculo significabatur; ita vt secundùm hoc Ecclesiæ exemplar, Moses iussus sit fabricare suum materiale tabernaculum, eo modo & forma, vt Ecclesiæ quasi typo & exemplari suo responderet, illamq; aptè referret & repræ-
D sentaret: ita vt Moses videret, saltem in genere & confusè, tabernaculum quod constructurus erat, eiusque altaria, vestes, victimas, ceteraque vasa, esse typos, vmbras & picturas, quibus Messias cum Ecclesia, bonaque eius cælestia, ac præsertim sacerdotium & sacrificium Christi depingebantur. ita docent Anselm. hîc, & Beda in c.25. Exodi.

Tropologiam vide Exodi 25. v.vlt.

NVNC AVTEM MELIVS SORTITVS EST MINISTERIVM, QVANTO ET MELIORIS TESTAMENTI MEDIATOR EST, QVOD IN MELIORIBVS REPROMISSIONIBVS SANCITVM EST] q.d. Christus melius & præstantius accepit sacerdotium, quàm Leuitici & legales sacerdotes: præstantius, inquam, tanto, quanto nouum testamentum, cuius Christus mediator est, antecellit veteri, Vers. 6.

maiora-

cælestiaque bona suis promittit: vetus enim testamentum terrena, nouum verò cælestia bona spondet, promittit & præstat.

VERS. 7. NAM SI ILLVD PRIVS CVLPA VACASSET, NON VTIQVE SECVNDI LOCVS INQVIRERETVR] Pro *culpa vacasset*, græcè est ἦν ἄμεμπτος, id est, fuisset irreprehensibile, *culpam* ergo legis vocat; non peccatum, quasi lex illa vetus aliquid mali contineret, vti voluerunt Manichæi. Fuit enim lex illa sancta, vt ait Apostolus Rom. 7. v. 12. sed per epitasim & auxesin, *culpam* vocat infirmitatem & defectum legis, quia scilicet non poterat homines iustificare & saluare, & hac parte lex fuit quasi reprehensibilis & corrigenda, lex enim Christi tacitè reprehendit legem veterem, eamque infirmitatis arguit, dum eam sustulit & aboleuit, q. d. Si lex & testamentum vetus culpas & peccata tollere potuisset, si nullus in ea defectus fuisset supplendus & corrigendus, non quæreretur locus secundi, id est non fuisset secundum, nouum scilicet testamentum in eius locum introductum & surrogatum.

Error Manichæorum putantium legem veterem aliquid mali continere.

Nota hypallagen: *locus secundi*, id est secundum in loco, vel locatum & positum loco primi.

Infirmitas legis Mosaicæ.

Alij sic explicant, *si culpa vacasset*, id est, si lex culpæ non fuisset occasio, sic enim Roman. 7. v. 5. & 11. dicit Apostolus, quòd lex mortem operetur. sic dicitur frigus pigrum metonymicè, quia facit homines torpidos & pigros. Sic hic sensus videtur esse præter mentem & scopum Apostoli, hanc enim occasionem peccati non vrget hic Apostolus, sed tantùm legis infirmitatem & impotentiam iustificandi. Hic tamen sensus sequitur ex priori: quia enim lex iubebat vitari peccata, nec tamen ad ea vitandū gratiam dabat, hinc maioris peccati erat occasio: sine gratia enim lex impleri, & peccata vitari non possunt. Alij rursum τὸ *culpa vacasset* referunt non ad vetus testamentū, sed ad homines qui sub eo viuebant, qui virtute ipsius non potuerunt vacare culpa. Verùm non de hominibus, sed de testamento loqui hic Paulum, patet ex ipsis verbis, & ex vocula *nam*. Primus ergo sensus genuinus est.

VERS. 8. VITVPERANS ENIM EOS DICIT] Probat vetus testamentum & legem culpa non vacasse, ideoque à Deo inductum esse aliud, scilicet nouum testamentum, ex eo quòd Ieremias vituperet Iudæos, dicens c. 31. *Quoniam ipsi non permanserunt in testamento meo, & ego neglexi eos, dicit Dominus.*

Nota. Circumspectè dicit Apostolus, *vituperans eos*, scilicet Iudæos; non autem, Vituperans eam, scilicet legem aut testamentum, hoc enim odiosum fuisset apud Iudæos quibus lex vetus in mira erat veneratione: tacitè tamen cùm Iudæos vituperat, legem eorum vituperat quasi infirmam & imbecillem, quæ scilicet Iudæos, sibi obsequentes bonosque efficere non poterit. sic discipulorum vitia solent adscribi pædagogis: lex enim Iudæorum fuit pædagogus. Vnde mox subdit Ieremias, & ex eo Paulus, quòd Deus loco veteris inducet nouum testamentum, quod gratiam copiosam conferet Christianis, vt sponte legem Christi seruent, fiantque boni & sancti. q. d. Paulus, Ieremias vituperat Iudæos, qui sub veteri erant testamento, quòd peccarent in legem, & quia hoc eorum testamentum & lex peccata hæc cauere, tollere & amoliri non poterat; ideo promittit nouum testamentum & legem gratiæ, quæ peccata tollet & amolietur, atque pro Iudæis rebellibus inducet Christianos legi & voluntati Dei per omnia obsequentes. Ita Chrysostom. & Theophyl.

ECCE DIES VENIENT, DICIT DOMINVS: ET CONSVMMABO SVPER DOMVM ISRAEL, ET SVPER DOMVM IVDA TESTAMENTVM NOVVM] Pro *consummabo* hebraicè est כָּרִיתִי *carithi*, id est, percutiam & feriam testamentum, id est, fœdus nouum. vide de hac phrasi dicta 1. Corinth. 11. 25.

Secundò, *domum Israel* vocat decem tribus quæ sub Ieroboam schisma fecerunt à domo Iuda, id est, à duabus tribubus Iuda & Beniamin. q. d. Christus nouo suo fœdere & testamento duodecim tribus iam dissectas & diuisas rursum coniunget in vnum populum, in vnum regnum, in vnam Ecclesiam suam.

Quinam intelligun- tur hic per domum Israel & Iuda.

Nota. Symbolicè Apostolus, vti & Propheta, per *domum Iuda* intelligit quoslibet Iudæos, per *domum Israel* verò Gentiles; quia sicut domus Iuda sola verum Dei templum & cultum retinuit, ita domus Israel ad vitulos aureos, ac deinde ad Gentilium Assyriorum ritus & idololatriam deflexit, 4. Reg. 17. v. 22. & seqq. itaque Israelitæ quasi Gentiles effecti sunt. Significat ergo Propheta & Apostolus tam Gentiles, quàm Iudæos, adeoque omnes fideles, omnesque populos huius noui testamenti & gratiæ Christi participes fore.

NON SECVNDVM TESTAMENTVM QVOD FECI PATRIBVS EORVM] q. d. Nouum hoc testamentum non erit tale, quale fuit vetus cum patribus initum; sed longè præstantius illo quod pepigi cum Mose. VERS. 9.

Præclarè S. August. sent. 384. *Vt ars*, inquit, *medicina, cùm eadem maneat, neque vllo modo ipsa mutetur, mutat tamen præcepta languentibus, quia mutabilis est nostra valetudo: diuina prouidentia, cùm sit ipsa omnino incommutabilis, mutabili tamen creaturæ variè subuenit, & pro diuersitate morborum alijs alia iubet aut vetat, vt à vitio vnde mors incipit, & ab ipsa morte ad naturam suam & essentiam ea qua deficiunt, id est ad nihilum tendunt, reducat & firmet.*

IN DIE QVA APPREHENDI MANVM EORVM, VT EDVCEREM ILLOS DE TERRA ÆGYPTI] *In die*, id est, in tempore: non enim eodem die quo Deus eduxit Hebræos ex Ægypto, sed quinquagesimo demum post exitum die dedit eis legem in Sina.

Nota vocem *apprehendi*. q. d. Ego Deus ita dilexi populum Israel, vt quasi pater eum non quasi seruum, sed quasi filium & puerum meum manu apprehenderim & eduxerim ex Ægypto, & quinquagesimo deinde die ei legem, & fœdus cum eo inij, vt ipse memor tantæ liberationis exactè illud seruaret; quod tamen ipse non præstitit.

Dilectio Dei erga Iudæos.

QVONIAM IPSI NON PERMANSERVNT IN TESTAMENTO MEO, ET EGO NEGLEXI EOS, DICIT DOMINVS] Pro *neglexi*, hebraicè est בָּעַלְתִּי בָם *baalti bam*, id est, dominatus sum eorum, vel in eos, dominatus, inquam, non tamquam sponsus aut maritus, vt vertit Vatabl. & recentiores, sed tamquam hostis, eos à me meaque Ecclesia repellendo, negligendo, reprobando & disperdendo. vnde Septuag. quos sequitur Paulus hîc, apertè vertunt, ἠμέλησα αὐτῶν, id est neglexi, contempsi, reprobaui eos, sic & R. Ioseph Kimchi vertit, *fastidiui*, *abominatus sum eos*. q. d. Ieremias. Quia Iudæi non seruarunt fœderis mei conditiones, scilicet leges meas; hinc ego reieci eos, fœdusque irritaui, ac nouum mihi populum condere, nouumque cum eis fœdus inire decreui.

Reprobatio veteris populi, legis & testamenti.

decreui. Hæc sententia repellitur & vetus populus, & vetus lex, & vetus testamentum: populus, quia non perstitit in pacto: lex autem, quia non effecit populum suum morigerum; testamentum verò & pactum, quia pacti conditiones, & consequenter pactum ipsum infregit populus, ideoque vicissim hoc pactum suum fregit & rescidit Deus.

Vers. 10. QVIA HOC EST TESTAMENTVM QVOD DISPONAM (pangam & sanciam) DOMVI ISRAEL. Vox *quia* non est hic causalis, sed expletiua, vel potiùs aduersatiua, more Hebræo. q.d. Hoc autem est testamentum & fœdus, scilicet nouum quod pro veteri inducam & statuam.

POST DIES ILLOS, Id est, postquam neglexero & reiecero à me meaque Ecclesia Iudæos incredulos.

Pactum seu testamentū vetus & nouum quomodo pepigerit Deus.

Nota. Sicut pactum & fœdus vetus Deus iniit in Sina cum Hebræis Exodi. 19. & 24. quo obligauit se fore Hebræorum Deum & protectorem, & daturum eis terram Chanaan, sub hac conditione, si populus sibi obediret & suas leges seruaret, illudque fœdus confirmatum fuit Exodi cap. 24. victimarum sanguine, & epulo communi paciscentium. Nam Moses & Aaron vice Dei cum populo ex victima fœderali comederunt: Moses enim erat hic quasi fecialis & mediator Dei & populi. Simili ratione & modo fœdus nouū Deus iniit cum Christianis, cuius fecialis & pater patratus est Christus, quo fœdere Deus toto Euangelio obligat se daturum Christianis suam gratiam, remissionem peccatorum, amicitiam, adoptionem in filios, omnem opem & præsidia ad benè operandum & viuendum, & tandem hereditatem ipsam vitæ æternæ, sub hac conditione, si sibi obediant, si Christi fidem, legem, quæ breuis & facilis est, scilicet fidei & Sacramentorum, recipiant & obseruent: hinc dicitur nouum, quia noua affert promissa, præcepta, Sacramenta, nouam gratiam, nouam vitam, nouum hominem.

Moses fecialis testamenti veteris, Christus noui.

Lex Euangelica quare vocetur testamentum nouum.

Nota Secundò. Hoc fœdus nouum Christus confirmauit sanguine suo, faciens se victimam in cruce; Secundò, epulo Eucharistiæ, quod omnibus ad finem vsque mundi communicat. non ergo in monte tantùm longo illo sermone, quem habet Matth. c. 5. 6. 7. vt vult Theodor. sed tota vita sua, toto Euangelio hoc fœdus instituit Christus: vbi paciscentes sunt Deus & Apostoli, aliique Christiani, fecialis est Christus.

Vetus testamentum & nouum quando promulgatum, & vtrumque pulchra antithesis.

Nota Tertiò. Sicut vetus fœdus in monte Sina in pentecoste, ita nouum in Sion in Pentecoste promulgatum est; & sicut in veteri data est lex in tabulis lapideis, quasi conditio fœderis, ita in nouo data est lex, sed in tabulis cordis: illa penicillo, hæc spiritu Dei viui scripta, quia per Christum gratia & charitas diffusa est in cordibus nostris, id est, in libera voluntate nostra, per gratiam præuenientem, comitantem, & sanctificantem. Non ergo tollitur hîc liberum arbitrium, vt vult Caluinus, sed omnino præsupponitur in voce Libera, & quia, vt dixi, fœdus hoc, vti & aliud quoduis requirit conditionem ex parte nostra, scilicet vt obediamus Deo vocanti, & gratiæ eius cooperemur, iustitiam sectemur, & in ea perseueremus, si hereditatem cælestem adipisci velimus. Sicut ergo Moses de Sina descendit ad populum tabulas legis portans; sic Apostoli de Sion Spiritum sanctum, eiusque dogmata & dona mente portantes descenderunt ad A omnes gentes, eaque illis proposuerunt & communicarunt.

Error Caluini circa liberum arbitrium.

DANDO LEGES MEAS IN MENTEM EORVM, ET IN CORDE EORVM SVPERSCRIBAM EAS] Pro *dando* hebraicè est נָתַתִּי *nattatri*, id est dabo, idque clariùs: sunt enim verba noui testamenti & pacti. Septuag. tamen; quos sequitur hic Paulus, vertunt διδοὺς, id est dans, vel dando, quod eòdem redit.

DANDO] Nota. Res quam nouo suo fœdere & testamento promisit nobis Deus, est Spiritus sanctus, siue lex gratiæ & charitatis menti aspirata & inscripta. Vnde S. Augu. de Spiritu & littera c. 21. *Quæ, ait, sunt aliæ leges à Deo scriptæ in cordibus, nisi ipsa præsentia Spiritus sancti?* Contrà in fœdere veteri, lex scripta in tabulis non erat res promissa, sed conditio fœderis.

Spiritus sanctus est res nouo testamento promissa.

Vbi tamen Aduerte. Deus non se solo scribit Spiritum sanctum in corde & mente, sicut scripsit solus legem veterem in tabulis lapideis; sed requirit B consensum & cooperationem liberi arbitrij & hæc est conditio fœderis tam noui quàm veteris. Deus ergo iam legem & consilia sua inscribit, non libris, aut tabulis, aut fimbrijs, vti olim apud Iudæos, sed ipsi menti & intellectui Christianorum; quando illi imprimit fidem & prudentiam agendorum, crebrasque illuminationes & illustrationes, quibus ostendit menti, quàm pulchra sit lex Christi, quàm vtilis, diuina, suauis; quàm turpe sit peccatum, quàm facilis pœnitentia, quàm iucunda sit vita pia & Christiana. Secundò, inscribit hæc memoriæ, cùm horum memoriam homini imprimit, eamque subinde renouat & refricat. Tertiò, inscribit hæc C cordi & voluntati, cùm illi pias erga legem Dei affectiones, complacentias, impulsus, promptitudinem, & tandem charitatem infundit, vt dicat, *Domine da quod iubes, & iube quod vis*, ita S. Augusti. de Spiritu & litt. c. 17. & seqq.

Spiritus sancti gratia liberi arbitrij cooperationem requirit.

ET ERO EIS IN DEVM, ET IPSI ERVNT MIHI IN POPVLVM] Est hebraismus. q. d. Ero eis Deus, & ipsi erunt mihi populus, scilicet selectus, singularis & peculiaris: licet enim sim omnium hominum Deus, & omnes sint meus populus; tamen Christianos me diligentes habebo quasi peculium meum, quasi Ecclesiam meam, quasi populum meum, vt eorum respectu reliquos negligere, nec pro populo meo habere videar.

Christianorum populus peculiariter Deo carus est.

Nota emphasim, in voce *Deum: ero eis Deus*, id est, ero eis clementissimus pater, prouisor, protector, largitor gratiæ, gloriæ, beatitudinis & bonorum omnium; vice versa ipsi erunt mihi populus, quia me agnoscent, credent, seruient colent & obedient, D sperabunt & diligent tamquam Deum, dominum & patrem amantissimum. Alludit ad illud Exodi 19. 5. *Eritis mihi in peculium de cunctis populis, & in regnum sacerdotale, & gens sancta.*

ET NON DOCEBIT VNVSQVISQVE PROXIMVM SVVM; DICENS, COGNOSCE DOMINVM] Vers. 11. Primò; S. August. libr. de Spiritu & littera cap. 24. Anselm. & Caietan. putant hoc dici de Beatis. q. d. Cùm per nouum testamentum euademus in cælum; erimusque beati, tum nemo ampliùs alium docebit, quia omnes sat superque docebit Dei clara & beata visio.

Gratia & cognitio quam adfert lex noua qualis? Prima sententia.

Verùm hoc est præter mentem tam Ieremiæ, quàm Pauli. Vterque enim loquitur de cognitione & gratia, quam affert fidelibus nouum testamentum in hac vita, cùm vetus testamentum Iudæis

Iudæis parum attulerit lucis, sapientiæ & gratiæ. A

Secunda. Secundò, S. Thomas & Ambr. putant hæc dici de Apostolis, qui docti erant à Spiritu sancto, nec egebant alio doctore. Sed & hoc nimis arctum est; loquitur enim tam Propheta, quàm Apostolus de quibusuis filijs noui testamenti, eisque hoc lumen & hanc gratiam promittit.

Tertia. Tertiò, S. Hier. in Ieremiæ 31. sic explicat, q.d. Tempore noui testamenti, non quærent fideles Iudæos aut philosophos magistros, vti antè fecerunt, non quærent Iudaicas traditiones, nec philosophicas rationes, vt ad veri Dei fidem & cognitionem perueniant. Sed nec hoc explicat mentem Prophetæ, qui non tantùm Iudæos aut Gentiles, sed & Christianos doctores hic videtur excludere.

Quarta. Quartò & meliùs. Theodor. Theophyl. Oecumen. & S. August. l. de Gratia Christi c. 12. sic explicant. q.d. In noua lege, non opus erit Christianis magno labore ad discendum necessaria ad salutem; sed facilè id facient, ita vt pueri quoque (vti fieri videmus) statim ea addiscant & capiant, tum quia præcepta legis nouæ pauca sunt, scilicet decalogi, fidei & Sacramentorum, tum quia dat eis Deus magnas illuminationes, vt Deo interiùs docente, statim hęc percipiant. Verùm nec hic sensus exhaurit mentem & fundum Prophetæ, vti mox patebit.

Quinta & genuina. Dico ergo, hunc esse genuinum huius loci sensum. q.d. Omnes per catechesin & baptismum effecti Christiani (de fidelibus enim loquitur, non de infidelibus) tum in primitiua Ecclesia, tum deinceps, habebunt vnius veri Dei cognitionem, amorem, cultum & timorem, contemnentque omnino pristinam suam idololatriam: Deus enim ita interiùs suâ gratiâ mentem illorum illuminabit, & cor voluntatemque accendet, vt sponte abiectis idolis, omnique superstitione, Deum verum agnoscant, colant & ament.

Cognitio Dei non nuda, sed affectuosa, non tantùm speculatiua, sed & practica. Vbi Nota. Primò. Cognitio hæc Domini, de quâ hic loquitur Ieremias, non est nuda & speculatiua, sed affectuosa & practica. q.d. *Cognosce Dominum*, & cognitum cole, time & redama. Est metalepsis. Vnde Ionathas Chaldæus sic vertit, *nō docebit vltrà vir proximum suum, dicendo, Scito timere Dominum, quia omnes discent vt sciant timorem mei.* Idem Ionathas Osee 4. pro eo quod Noster vertit, *non est scientia Dei in terra*; sic habet, *non est qui ambulet in timore Domini in terra.* Non ergo loquitur Ieremias & Paulus de cognitione omnium mysteriorum & articulorū fidei, sed tantùm de cognitione & cultu veri Dei: hoc enim est, *Cognosce Dominum.* Id patet ex ratione, quam subdit, *Quia propitius ero iniquitatibus eorum, & peccatorum eorum non memorabor*, q.d. Cùm Christiani videbunt se à Deo per Christum erutos ex miserrimo peccati & damnationis æternę statu, statim agnoscent Deum liberatorem suum, illi gratias agent, totiq; rapientur in eius amorem & obsequium, vt scilicet Dei legibus & voluntati per omnia parere satagant.

Doctrina præconum Euangelij in Ecclesia necessaria. Hinc Nota Secundò. Non excludit hîc Ieremias ministerium & doctrinam Apostolorum, aliorumque doctorum & præconum Euangelij: hos enim, vt ait Apostolus Ephes. 4. 11. posuit Deus in Ecclesia vt eam doceant, ædificent, perficiant. Sed eos hîc præsupponit. Loquitur enim Christianis, qui ab Apostolis aliisque doctoribus catechizati & baptizati sunt. Tantùm ergo vult docere Ieremias in lege noua tam facilem fore auditâ Euangelij prædicatione, Dei cognitionem, cultum, amorem & obedientiam; vt sponte sua eò procurrant homines: cùm Iudæi in veteri testamento vix minis & pœnis cogi possent ad relinquendum idola, & ad Deum verum cognoscendum, colendum, amandum, illique obediendum: idque prouenturum ex eo quòd Deus hanc sui cognitionem, cultum & legem non inscribet tabulis lapideis, vti fecit Iudæis, sed menti & cordi Christianorum; tanta scilicet luce mentem illustrando, tantaque efficacia & suauitate voluntatem impellendo, vt homines rapiantur ad sui cognitionem & amorem. Hoc tamen non excludit, quin ad hæc inchoanda, augenda & promouenda, aliaque addenda, quæ ad particularium fidei mysteriorum, & legum Christi institutionem & cognitionem pertinent, alius alium docere, hortari & excitare debeat: ad hoc enim, vt dixi, posuit Deus in Ecclesia Apostolos, doctores & Pastores. B

Error Anabaptistarum & Nouantium. Perperam ergo Anabaptistæ; aliique Nouantes hinc probare conantur spiritum priuatum cuiusq; hominis esse iudicem controuersiarum fidei; & sacræ Scripturæ interpretem, esseque regulam tam credendorum quàm agendorum. Hic enim spiritus priuatus & secretus est, qui ab aliis, imò ab ipso qui eum habet, videri & sciri nequit an ater sit an albus: & quisque dicet se hunc habere spiritum, vti priuatos hosce spiritus inter se maximè contrarios & pugnantes experimur: itaque in Ecclesia summa erit confusio & dissidium. *Priuatus spiritus cuiusq; non est iudex controuersiarum.*

Nam Ieremias & Apostolus hic, non de priuato hoc spiritu, sed de publico & communi omnium Christianorum agunt; cumque dicunt, non Scripturas interpretari, sed quemque interiùs docere C & excitare ad Dei veri cognitionem & amorem, & ad hoc esse necessarium; adeò *vt nisi hic Spiritus cordi audientis adsit, otiosus sit sermo doctoris*, ait S. Gregor. homil. 30. in Euangel. Sic S. Ioannes epist. 1. c. 2. v. 27. dicit, *Vnctio eius docet vos de omnibus*. q.d. Non est necesse vt pseudoapostoli vos doceant fidem (de iis enim agi patet ex v. 22.) iam enim eam didicistis, & discitis per me & Apostolos cooperante vnctione Spiritus sancti, quam tum aliàs, tum maximè in Sacramento Confirmationis accepistis. Necesse est enim vt quod Apostoli foris, hoc Spiritus sanctus intus vos doceat: *Nisi enim hic intus vos doceat, inanis est omnis strepitus vocis humanæ*, vt in eum locum ait S. Augustinus. Sic ex Isaia c. 54. ait S. Ioannes in Euang. c. 6. v. 45. *Et erunt omnes docibiles Dei*. hebraicè לִמּוּדֵי *lemude*, græcè διδακτοὶ, id est, docti à Deo, qui scilicet potissimus erit doctor Christianorum, vt interiùs eorum mentem D doceat, illuminet, inflammet ad vocem externam Christi & discipulorum eius: cùm olim per Prophetas, per sacerdotes, per Scripturam & legem in veteri testamento magis exteriùs quàm interiùs doceret Iudæos, qui idcirco indocti, rudes, frigidi & torpidi in Dei amore & cultu remanebant. *Christiani docibiles Dei.*

Nota. Quo quis magis cor suum purificat, Deoque per orationem coniungit, eo magis à Deo interiùs docetur. Hinc S. Antonius, teste S. Athanasio, creber & quasi continuus in oratione, hoc donum a Deo acceperat, vt, si cuius rei sedens in monte ignarus fuisset, & eius secum inquireret notionem, ea ei oranti mox à Deo reuelaretur. Similes theodidacti fuerunt S. Ioannes Euangelista, Simeon Stylites, S. Paulus primus eremita, *S. Antonius theodidactus.*

sanctus

sanctus Dominicus, S. Franciscus, & alij.

VERS. 13. DICENDO AVTEM NOVVM, VETERAVIT PRIVS) Pro *veterauit*, græcè est πεπαλαίωκε, id est antiquauit, antiquum & vetus esse declarauit. q.d. Cùm Deus per Ieremiam dicit, *Consummabo testamentum nouum*, apertè significat, prius testamentum Mosaicum, hoc ipso tempore Ieremiæ paulatim antiquari, consenescere & decidere, ac proinde non duraturum, sed sensim magis & magis veterascere & interire, donec paulò pòst corruat prorsus & aboleatur per nouum testamentum à Christo inducendū. Hæc omnia ideo dicit Paulus, vt Hebræos à Mose ad Christum abducat, doceatque eos non mirari debere, quòd Deus vetus testamentum à se datum abrogauerit (vtpote infirmum & insufficiens ad iustitiam & salutem) per nouum noui Messiæ Saluatoris, cùm id promissum & prædictum sit ante tot sæcula à Ieremia.

Testamentum vetus tempore Ieremiæ inceptum antiquari.

CAPVT NONVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

HActenus ex pontifice, sacerdotio, & testamento veteri demonstrauit Apostolus legem veterem cessare debuisse, & cedere Christo, eiusque legi; nunc idem probat ex fabrica & significatione tabernaculi, quod erat figura Ecclesiæ Christi.

Primò ergo describens Sanctum, & Sanctum sanctorum, eorumque vasa, docet pontificem veterem semel in anno cum sanguine hircorum introeuntem in Sancta sanctorum significasse Christum, qui per sanguinem suum ingressus in cælum, illud reserauit, & æternam redemptionem nobis comparauit.

Secundò, v. 15. docet Christum esse mediatorem noui testamenti, qui illud suo sanguine & morte sanxit & confirmauit, sicut sanguine hircorum sancitum & confirmatum est vetus testamentum.

Tertiò, v. 24. docet Christum per sanguinem suum ingressum esse in cælum vt appareat vultui Dei pro nobis, & exspectantibus se sit in salutem.

1. HAbuit quidem & prius, iustificationes culturæ, & Sanctum sæculare. 2. Tabernaculum enim factum est primum, in quo erant candelabra, & mensa, & propositio panum, quæ dicitur Sancta. 3. Post velamentum autem secundum, tabernaculum, quod dicitur Sancta sanctorum: 4. aureum habens thuribulum, & arcam testamenti circumtectam ex omni parte auro, in qua vrna aurea habens manna, & virga Aaron, quæ fronduerat, & tabulæ testamenti; 5. superque eam erant Cherubim gloriæ obumbrantia propitiatorium: de quibus non est modo dicendum per singula. 6. His verò ita compositis, in priori quidem tabernaculo semper introibant sacerdotes, sacrificiorum officia consummantes: 7. in secundo autem semel in anno solus pontifex, non sine sanguine, quem offert pro sua & populi ignorantia: 8. hoc significante Spiritu sancto, nondum propalatam esse sanctorum viam: adhuc priore tabernaculo habente statum. 9. quæ parabola est temporis instantis: iuxta quam munera & hostiæ offeruntur, quæ non possunt iuxta conscientiam perfectum facere seruientem, solummodo in cibis, & in potibus, 10. & varijs baptismatibus, iustitijs carnis vsque ad tempus correctionis impositis. 11. Christus autem assistens pontifex futurorum bonorum, per amplius & perfectius tabernaculum non manufactum, id est, non huius creationis; 12. neque per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per proprium sanguinem, introiuit semel in Sancta, æterna redemptione inuenta. 13. Si enim sanguis hircorum & taurorum, & cinis vitulæ aspersus, inquinatos sanctificat ad emundationem carnis: 14. quanto magis sanguis Christi, qui per Spiritum sanctum semetipsum obtulit immaculatum Deo, emundabit conscientiam nostram ab operibus mortuis, ad seruiendum Deo viuenti? 15. Et ideo noui testamenti mediator est, vt morte intercedente, in redemptionem earum præuaricationum, quæ erant sub priori testamento, repromissionem accipiant, qui vocati sunt æternæ hereditatis. 16. Vbi enim testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris. 17. Testamentum enim in mortuis confirmatum est: alioquin nondum valet, dum viuit qui testatus est. 18. Vnde nec primum quidem sine sanguine dedicatum est. 19. Lecto enim omni mandato legis à Moyse vniuerso populo accipiens sanguinem vitulorum & hircorum, cum aqua, & lana coccinea, & hyssopo; ipsum quoque librum, & omnem populum aspersit, 20. dicens: Hic sanguis testamenti, quod mandauit ad vos Deus. 21. Etiam tabernaculum & omnia vasa ministerij sanguine similiter aspersit. 22. Et omnia penè in sanguine secundùm legem mundantur: & sine sanguinis effusione non fit remissio. 24. Necesse est ergo exemplaria quidem cælestium his mundari: ipsa autem cælestia

cælestia melioribus hostijs quàm istis. 24. Non enim in manufacta Sancta Iesus introi-
uit, exemplaria verorum: sed in ipsum cælum, vt appareat nunc vultui Dei pro no-
bis. 25. Neque vt sæpè offerat semetipsum, quemadmodum pontifex intrat in
Sancta per singulos annos in sanguine alieno: 26. alioquin oportebat eum frequen-
ter pati ab origine mundi: nunc autem semel in consummatione sæculorum, ad desti-
tutionem peccati, per hostiam suam apparuit. 27. Et quemadmodum statutum est
hominibus semel mori, post hoc autem iudicium: 28. sic & Christus semel oblatus
est ad multorum exhaurienda peccata; secundò sine peccato apparebit exspectantibus
se, in salutem.

VERS. I. HABVIT QVIDEM ET PRIVS, IVSTIFICATIONES CVLTVRÆ, ET SANCTVM SÆCVLARE] *Prius* scilicet *tabernaculum*, inquit Erasmus: sic enim habent Græca Regia, ἡ πρώτη σκηνὴ, id est, prius tabernaculum, sed mendosè. Nam S. Chrysost. Theophyl. Photius, & Syrus non legunt τὸ σκηνὴ, sed tantùm ἡ πρώτη, & subaudiunt διαθήκη, id est *testamentum*. De testamento enim veteri egit hactenus cap. præced. maximè v. vlt. non autem de tabernaculo.

IVSTIFICATIONES CVLTVRÆ] δικαιώματα λατρείας, id est; iustificationes cultus siue latriæ, id est, mandata à Mose lata ad ritè colendum Deum, puta ceremonias & ritus lege præscriptos, quibus Iudæi iustè & sanctè colerent Deum, quibusque sanctificarentur, tum coram hominibus, tum etiam coram Deo, si illos obirent ex fide in Christum, & ex deuotione & charitate in Deum: quod tamen facere non poterant ex vi legis, sed ex vi spiritus & gratiæ. Hæ enim leges ceremoniales hebraicè dicuntur חקים *chuckim*, id est statuta, decreta, sanctiones: quod Noster, ob causas iam dictas, vertere solet *iustitias* vel *iustificationes*, vt patet psal. 118. v. 5. 8. 48. 68. & alijs. ita S. Chrys. Theophyl. & Syrus.

Leges ceremoniales cur vocentur iustificationes.

ET SANCTVM SÆCVLARE] τὸ ἅγιον κοσμικὸν, id est, Sanctum vel sanctuarium mundanum, siue, vt Syrus vertit, *bet kudesca olmaiena*, id est, sedes sancta sæcularis, vel mundana.

Quid Apostolus intelligat per Sanctum sæculare.

Quæres, quodnam sit hoc *sanctum mundanum & sæculare*? Respondet Primò. S. Thomas & Caietanus esse sanctitatem & sanctificationem veteris testamenti, quæ tantùm corporalis erat, sæcularis & externa, coram mundo, non autem spiritualis & interna coram Deo, veraq; sanctitas, hæc enim propria est nouo testamento. Verùm durè & distortè sanctitas veteris testamenti dicitur & vocatur *sanctum mundanum*. Adde, quòd Græcus articulus τὸ, cùm ait τὸ ἅγιον, certum aliquod Sanctum demonstret, vti mox patebit.

Prima sententia.

Secundò, S. Chrys. Theophyl. Haymo, per hoc *sanctum* intelligunt atrium tabernaculi, quod Gentibus, & omnibus mundi nationibus patebit. indeque *mundanum* est dictum. Sed hoc non videtur verum: Gentes enim vtpote infideles & profanæ arcebantur atrio Iudæorũ: hoc enim atrium erat populi fidelis *sanctum*, id est, sanctuarium & templum. Et licet Herodes atrio Iudæorum addiderit aliud atrium extimum pro Gentibus & immundis, tamen illud non potest dici *sanctum*. Adde, quorsum huius atrij præ reliquis meminisset hîc Paulus?

Secunda. atrium tabernaculi sanctum.

Tertiò, alij *sanctum sæculare* intelligunt tabernaculum vel templum Iudæorum, dicique *seculare*, quia multis sæculis erat duraturũ; sed quid hoc facit ad Græcum κοσμικὸν, id est mundanũ? cur Apostolus, qui totus est in deprimendo veteri tabernaculo & sacerdotio, hîc illud à duratione commendat?

Tertia.

Quartò, meliùs & aptiùs Theodoret. Ambros. Oecumen. dicunt *sanctum* esse tabernaculum, dicique *mundanum*, quia figuram mundi gerebat. *Sanctum* enim typus erat terræ, & vitæ quæ agitur in terra: *Sanctum sanctorum* erat typus cæli empyrei, & vitæ ac gloriæ Beatorum: *velum* diuidens Sanctum à Sancto sanctorum typus erat firmamenti diuidentis aquas superas ab inferis, & cælos ab elementis: *candelabrum septiceps* typus erat septem planetarum: *purpura, coccus, byssus & hyacinthus*, ex quibus factæ erant cortinæ tabernaculi, significabant quatuor elementa. Simili phrasi Sapiens vestem pontificis vocat mundanam, Sapientiæ 18. 24. cùm ait, *In veste poderis, quam habebat* (pontifex) *totus erat orbis terrarum*, quia scilicet sua veste repræsentabat totum mundum, pro quo Deum interpellabat. Hæc bona est, sed non plena, planeque literalis expositio.

Quarta. tabernaculum figuram mundi, Sanctum sanctorum typum cæli empyrei gerebat.

Quintò, Franc. Ribera, *sanctum sæculare* putat esse idem, quod paulò pòst Apostolus vocat *tabernaculum primum*, id est, pars tabernaculi anterior, quæ dicebatur *Sanctum*, cum atrio in quo erat; altare holocaustorum, & labrum æneum, in quibus fiebant sacrificia & lustrationes. Hinc dici *sæculare*, quia repræsentabat vitam huius sæculi, seu cultum, quem Deo Sancti exhibebant in hoc sæculo, antequam per Christum ingredi possent Sanctum sanctorum, id est cælum: nam Sanctum erat typus legis veteris: hæc enim in Sancto quotidie sua sacrificia offerebat, & Sanctum sanctorum typus erat cæli, quod nondum erat apertum, sed velo obductum, dum lex vetus stabat. Vnde in Sanctum sanctorum non nisi semel in anno intrabat pontifex, isque solus: atque ita Sanctum temporis & sæculi, Sanctum sanctorum æternitatis figuram gerebat. sic enim videtur se explicare Apostolus v. 8. Hæc quoque apta, sed partialis tantùm & symbolica est expositio, vti mox patebit.

Quinta.

Sanctum sæculi, Sanctorum æternitatis erat typus.

Dico ergo Sextò, optimè & maximè genuinè per *sanctum* hoc *sæculare* accipias totum vetus tabernaculum siue sanctuarium, quod dicitur *sæculare*, id est temporaneum, caducum & euanidum. Dicitur etiam *mundanum*, id est terrenum, & ex auro, argento, bysso, alijsque rebus terrenis factum, ait Anselmus, habensque terrenas & typicas cæremonias, hostias & cultus. Probatur hæc expositio Primò, quia sic se explicat Apostolus v. seq. & deinceps. Secundò, quia cap. præced. v. 5. & hic v. 10. 11. 24. 25. *Sanctum* hoc *sæculare*, siue mundanum, vocat *manufactum*, ad hostias carnis offerendas. Rursum vocat illud *exemplar* (id est typum & figuram) *cælestium*: opponit namque hoc Sanctum sæculare & mundanum sanctuario siue tabernaculo cælesti, id est, Ecclesiæ Christi, quæ è cælo descendit, & cælesti doctrina, vita & Sacramentis nos in cælum ducit. q.d. In Sancto, id est sanctuario & tabernaculo veteri, omnia erant mundana, terrena, typica, vmbratica, temporanea & euanida:

Sexta & genuina: Sanctum sæculare est totum vetus tabernaculum temporaneum & caducum.

Christi Ecclesia solida, aeterna caelestis.

da in Christi verò Ecclesia omnia sunt cælestia, vera, solida & æterna. Vnde partes huius Sancti siue sanctuarij sæcularis explicans Apostolus, mox subdit, *Tabernaculum enim factum est primum*, &c. q.d. Hoc sanctum sæculare duas habuit partes, scilicet Sanctum & Sanctum sanctorum, vti mox explicabo.

VERS. 2. TABERNACVLVM ENIM FACTVM EST PRIMVM] Hic explicat *sanctum sæculare*, eiusque partes. *Tabernaculum primum* vocat primam partem tabernaculi, quę hebraicè dicta est הֵיכָל *hechal* vel קֹדֶשׁ *codes*, id est *sanctum* vel *sanctitas*. Cotinebat enim candelabrum aureum, mensam panum propositionis, & altare thymiamatis. Indeque locus hic sacer erat & venerandus, diciturque *sanctitas*, id est, res sancta, siue sanctum sanctuarium. Secunda verò siue posterior pars tabernaculi dicta est, *Sancta sanctorum*: de qua v. seq.

Primi tabernaculi descriptio.

Nota. Tabernaculum, vt inquit Iosephus lib. 3. Antiq. c. 4. erat quasi templum mobile seu portatile Hebræorum peregrinantium per desertum, & tendentium in Chanaan, eratque quasi domus Dei, in qua Hebræi Deum colebãt, & vicissim à Deo inter eos quasi habitante regebantur & protegebantur; adeoq; per hoc suum tabernaculum significat Deus se Hebræorum esse vmbraculum & protectorem. Vnde Dauid de templo, quod tabernaculo successit, loquens psal. 26. v. 4. *Vt visitem*, inquit, *templum eius. quoniam abscondit me in tabernaculo suo, in die malorum protexit me in abscondito tabernaculi sui.*

Tabernaculo significabat Deus se Hebræorum esse vmbraculum.

Nota. Symbolicè tabernaculum repræsentabat totum mundum, qui est quasi domus & palatium Dei, vt significaretur pontificem esse ministrũ Dei creatoris, qui creatorẽ in tabernaculo hoc suo pro omni creatura, totoque mundo oret & interpellet. Vnde tabernaculum ex bysso, purpura, hyacintho & cocco quasi ex quatuor elementis contextum & constructum erat. Byssus enim significat terram, quia ex terra gignitur. Hyacinthus aërem, quia aërei est coloris. Purpura mare, quia sanguine conchylij, siue piscis marini, qui purpura dicitur, pãnus purpureus tingitur & purpuratur. Coccus, quia ignei est coloris, repræsentat ignem & ætherem. Ita ex Philone, Iosepho & alijs, S. Hieronymus ad Fabiolam, de vestibus sacerd.

Materia & ornatus tabernaculi, byssus significat terram, hyacinthus aërem, purpura aquam coccus ignem.

Nota Tertiò. Tabernaculum hoc & templum allegoricè significabat corpus Christi, vt patet Ioannis 2. 19. *Soluite*, inquit, *templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud*. quod explicans v. 21. ait, *Ille autem* (Christus) *dicebat de templo corporis sui*. Vnde Cyrillus l. 4. in Ioa. c. 28. tam tabernaculum, quàm omnia vasa tabernaculi pulchrè Christo adaptat. *Christus*, inquit, *licet vnus sit, multifariam tamen à nobis intelligitur. Ipse est tabernaculum propter carnis tegumentum: ipse est arca habens legem Dei reconditam, quia est Verbum Patris: ipse est mensa qu a noster cibus & vita: ipse est candelabrũ, quia est lux spiritualis: ipse est altare incensi, quia est odor suauitatis in sanctificatione: ipse est altare holocausti, quia est hostia pro totius mundi vita in cruce oblata.* & quæ sequuntur.

Allegoricè tabernaculum significat corpus Christi.

Rursum tabernaculum allegoricè significabat Ecclesiam, quæ corpus Christi est mysticum, idque aptissimè: nam pars prima siue anterior quæ dicebatur Sanctum significabat Ecclesiam militantem, quæ est tabernaculum, & domus Dei 1. Timoth. 3. 15. hæc per velum, id est, per fidem & obscurè, Deum in terris contemplatur: in hac Aaron, id est summus pontifex, est Christus, ex hac itur in par-

Tabernaculum exterius & interius significat Ecclesiam militantem & triumphantem.

A tem secundam tabernaculi, quæ dicitur Sancta sanctorum, id est, in cælum, quod est gloriæ Dei & Beatorum domus æterna.

Quartò, tropologicè tabernaculum significabat animam, quæ per pœnitentiam, charitatem, aliasq; virtutes fit tabernaculum & templum Dei, vt dixi 1. Corinth. 3. 16.

Tabernaculi sensus tropologicus.

IN QVO (tabernaculo primo, id est Sancto) ERANT CANDELABRA, ET MENSA, ET PROPOSITIO PANVM QVÆ DICITVR SANCTA] q.d. In Sancto ad dextrum latus erat candelabrarum, ad sinistrum mensa panum propositionis, in medio altare thymiamatis.

Dices, In tabernaculo vnum tantùm erat candelabrum, quomodo ergo Apostolus in eo ponit hîc plura candelabra?

Respondent Primasius & Haymo, Apostolum loqui non de tabernaculo Mosis, sed de templo B Salomonis, in quo plura, decem scilicet, erant candelabra. Verùm Apostolum loqui de tabernaculo, patet ex ipsis eius verbis tam hoc cap. quàm præcedentib. quibus semper tabernaculum, numquam templum nominauit. Comparat enim Christum non cum Salomone & Sadoc, sed cum Mose & Aarone. Dico ergo, vnum quidem fuisse candelabrum in tabernaculo, dici tamen candelabra, quia septiceps erat: nam compositum erat ex septem ramis & lucernis, quæ hîc vocantur candelabra. Vnde in Græco est λυχνία: quo nomine candelabrum hoc Mosaicum vocant Septuag. Exodi 25. 31. sic & Syrus habet מְנָרְתָא *menareca*, id est candelabrum in singulari.

Candelabrum septiceps in tabernaculo Mosis, in templo Salomonis erant decem candelabra.

Nota. Candelabrum hoc erat ad meridionale siue dextrum latus tabernaculi, quia solem meridianum quasi mundi lucem & oculum repræsentabat: C aut potiùs, vt docet Philo l. 3. de Vita Mosis, & Iosephus l. 3. Antiq. c. 8. candelabrum, vtpote septifidum, imago erat cælestis sphæræ septilustris, siue septem planetarum, inter quos medius sol, ceteris fulgidior resplendet.

Candelabrum septiceps fuit septem planeta.

Tropologicè candelabrum significat Christum, aut potiùs Christi Ecclesiam, quatenus lux est doctrixque veritatis, id est, vt propriè loquar, significabat ipsam fidem & doctrinam Ecclesiæ. Sic enim exponitur à S. Ioanne Apocal. 1. v. vlt. *Candelabra septem*, inquit, *septem Ecclesiæ sunt*, quatenus scilicet sua fide & doctrina toti Asiæ prælucent.

Christus est candelabrum.

ET MENSA ET PROPOSITIO PANVM] Id est, panes propositi in mensa, siue mensa panum propositorum. Est hendiadys, & hebraismus, quo abstractum ponitur pro concreto.

D Nota. Panes propositionis vocantur panes qui singulis sabbatis recentes proponebantur, siue ponebantur in mensa ante Dominum, id est, coram arca Domini, in qua præsentem se Deus exhibebat. Vnde hebraicè vocantur לַחְמֵי פָּנִים *lachme panim*, id est, panes faciei; Septuag. vertunt, ἄρτους ἐνωπίους id est, panes faciales, quia ante faciem Dei proponebantur. Secundò, panes hi erant duodecim, iuxta duodecim tribus Israel, vt quæque quasi suum panem daret Deo, qua cæremonia testabantur duodecim tribus, se à Deo continuò ali, segetesque & fruges, ex quibus panes conficerent, accipere; & hac gratitudine oblationis Hebræorum Deus vicissim eorum se meminisse, eosque quasi memoriale semper ante se habere, frugesque ac panes eis semper se largiturum significabat.

Propositionis panes vocabantur hebraicè panes faciei, & quare.

Hinc Tertiò, thus hisce panibus imponebant, vt

vt dicitur Leuit. 24. 7. quo significabant se omnia bona & fruges Deo habere, omniaque in ipsum referre, ipsique reddere. Thus enim significabat panes hos esse Dei, Deoque oblatos & consecratos. Addit Chaldæus & Sept. Exodi 25. 30. & Philo l. 3. de Vita Mosis, Hebræos hisce panibus imposuisse salem. Sal enim in mensa omnes cibos condit & sapidiores facit, estque quasi panis opsonium, si aliud non adsit. Nam Leuit. 2. 13. ita præcipitur, *In omni oblatione tua offeres sal.* Erat enim hæc mensa Dei, in qua Deus quasi conuiuabatur cum Hebræis.

In panibus propositionis thus & sal.

Allegoricè, mensa panum propositionis significabat mensam corporis & sanguinis Christi, vt docet Cyrillus catechesi 4. mystag. & Hier. in 1. Malachiæ, & Damasc. l. 4. de Fide c. 14.

Sensus allegoricus & tropologicus mensa propositionum.

Tropologicè verò mensa hæc panum repræsentat opera misericordiæ, inquit Beda, quibus ad Sanctum sanctorum, id est ad cælum, accedimus. Vnde hi panes sunt coram Domino, & thus eis imponitur, vt significetur hæc opera fieri debere, non nominis aut gloriæ vanæ aucupatione, sed solius Dei intuitu, eo scilicet fine, vt Deo soli placeamus, eique hoc eleëmosynæ & charitatis sacrificium offeramus.

B

QVÆ DICITVR SANCTA] Græcè ἥτις λέγεται ἅγια. Vbi ἥτις, id est *qua* refert non mensam nec propositionem panum, sed σκηνὴν, id est tabernaculum. q. d. Quod, scilicet tabernaculum primum, dicitur Sanctum, &c. vt Syrus vertit, *ædes sancta,* sicut tabernaculum secundum, siue secunda tabernaculi pars, vocatur Sancta sanctorum. Vbi Nota hic esse græcismum & hebraismum; græcizat enim noster Interpres, dum imitatur genus femininum, quod erat in Græco, dicens *qua,* non *quod:* quia Græcum σκηνή, id est tabernaculum, est femininum, sicut & eius relatiuum ἥτις, id est *qua,* Sic græcizat noster Interpres Apoc. 11. 4. cum sic vertit, *Hi* (duo testes, scilicet Elias & Henoch) *sunt duæ oliuæ, & duo candelabra in conspectu Domini terræ stantes,* id est stantia: græcè enim est λυχνίαι ἑστῶσαι, q. d. Lucernæ stantes. Sic & græcizat ps. 74. 9. & alibi. Hebraismus est, dum sanctum vocat *sancta* in plurali numero: Hebræi enim plurali vtuntur ad auxesin. *Sancta* ergo, id est eminenter & insigniter sanctum. Nam τὰ *sancta*, hic esse plurale patet ex Græco: græcè enim non est ἁγία cum accentu in penultima, id est, sancta in singulari numero, sed ἅγια cum accentu in antepenultima, id est, sancta pluraliter. Hisce enim opponit ἅγια ἁγίων, id est. Sancta sanctorum. q. d. Loca sanctissima. ita Chrysost. & Theodor.

C

VERS. 3. POST VELAMENTVM AVTEM SECVNDVM, TABERNACVLVM, QVOD DICITVR SANCTA SANCTORVM] Nota, τὸ *secundum* non referri ad *tabernaculum,* sed ad *velamentum.* Græcum enim δεύτερον, vtpote neutrum, respicit καταπέτασμα, id est velum, non autem femininum σκηνή, id est tabernaculum.

Vnde Nota Secundò. In tabernaculo duplex erat velum, primum ante fores Sancti, secundum ante fores Sancti sanctorum separans Sanctum à Sancto sanctorum. Vtrumque velum contextum erat opere plumario ex hyacintho, purpura, bysso retorta, & cocco bis tincto. Exodi 26. v. 31. & 36.

In tabernaculo erat duplex velum.

Nota Tertiò. Secunda tabernaculi pars dicebatur *Sancta sanctorum*, hebraicè קֹדֶשׁ הַקֳּדָשִׁים *codes haccadascim* id est, sanctitas sanctitatum, id est sanctissimum. Sic hebraicè dicitur *canticum canticorum,* id est pulcherrimum canticum; *vanitas vanitatum,* id est tantùm & merissima vanitas; *virgo virginum,* id est virgo præstantissima & purissima. Secunda enim siue interior tabernaculi pars erat quasi chorus templi continens arcam, propitiatorium, & Cherubim, quasi thronum Dei, ex quo Deus dabat responsa & oracula: hac de causa dicitur sanctitas sanctitatum vel *sancta sanctorum* vel *Sanctum sanctorum,* id est sanctissimum, vel sacerrimum templum, aut tabernaculum.

Describitur secunda & interior tabernaculi pars.

VERS. 4. AVREVM HABENS THVRIBVLVM] Quæres, quodnam sit hoc thuribulum Sancti sanctorum? Lyran. S. Thomas, Anselm. Galenus hic, Viegas in Apoc. 8. pag. 385. & Villalpando in fabrica templi, propriè dictum thuribulum accipiunt. Verùm ex c. 25. Exodi, & Leuit. 16. ac 3. Reg. 6. quibus locis exactè describitur tota fabrica templi & tabernaculi, patet in Sancto sanctorum, siue templi, siue tabernaculi, nullum fuisse thuribulum sed tantùm arcam, propitiatorium & Cherubim. Respondent aliqui, thuribulum hoc fuisse illud cum quo pontifex suffumigans ingrediebatur Sanctum sanctorum semel in anno, in die expiationis Leuit. 16. Licet enim hoc thuribulum acciperet pontifex extra Sanctum sanctorum, tamen ingrediens Sanctum sanctorum, videtur illud ibi reliquisse toto anno; & post annum cùm rursum in die expiationis ingrederetur cum alio thuribulo Sanctum sanctorum, videtur prius thuribulum inde extulisse, & posterius, cum quo intrabat, ibi rursum reliquisse. Verùm hoc videtur gratis & sine fundamento dici: nihil enim tale habet Scriptura, imò satis significat pontificem, sicut ingrediebatur cum thuribulo Sanctum sanctorum, ita cum eodem egressum fuisse. Tantùm enim hac de causa iubebatur pontifex cum thuribulo & suffitu ingredi Sanctum sanctorum, vt nimirum vapor huius suffitus operiret arcam & propitiatorium, quod erat quasi thronus Dei, ne à pontifice conspici posset Deus, id est, angelus vice Dei per corpus assumptum in hoc throno considens, & reddens oracula. Hanc enim sui reuerentiam à pontifice sub pœna mortis exigebat Deus, vt patet Leuit. 16. v. 13. Ad hoc autem non erat necesse pontificem, cùm Sancto sanctorum egrediebatur, in eo per totum annum relinquere suum thuribulum. Adde, indecens & sordidum fuisset, relinquere in sanctissima parte templi coram Deo per totum annum thuribulum euaporatum, cum cinere & sordibus.

In tabernaculo Sancti sanctorū nullum fuit thuribulū.

Pontifex ingrediebatur & egrediebatur Sanctū sanctorum cum eodem thuribulo.

Angelus ex propitiatorio reddebat oracula.

D

Dico ergo cum Origene hom. 9. in Exod. Abulensi in 25. Exodi, Ribera, & aliis thuribulum hoc esse altare thymiamatis. Nam hoc altare erat quasi magnum quoddam thuribulum: erat enim concauum, solumque ignem continebat, quo aromata incenderentur & adolerentur Domino, perinde vt fit in thuribulo. Probatur hæc sententia Primò, quia S. Paulus hîc non meminit altaris thymiamatis, cùm tamen meminerit mensæ, & candelabri, inter quæ positum erat hoc altare, ergo illud intellexit per hoc thuribulum. Quorsum enim vnum hoc altare tam præstans præteriret, cùm cetera omnia vasa tam Sancti quàm Sancti sanctorum hîc exprimat?

Thuribulū hoc est altare thymiamatis.

Secundò pro thuribulo græcè est θυμιατήριον, id est suffumigatorium, siue altare hoc sit, siue thuribulum, vnde altare hoc thymiamatis à Iosepho lib. 3. Antiq. c. 7. vocatur θυμιατήριον, id est, ara suffumigatoria. Dices, Si Sanctum sanctorum

habuit hoc altare thymiamatis, ergo hoc altare fuit non in Sancto, sed in Sancto sanctorum. Admittunt sequelam, itaque sentiunt Oecumen. & S. Aug. q. 113. in Exodum. Verùm contrarium, scilicet altare hoc fuisse in Sancto, non autem in Sancto sanctorum patet Exodi 40. 24. vt ibidem demonstraui.

Altare thymiamatis fuit in Sancto.

Respondeo ergo, negando consequentiam: varij enim sunt modi habendi. Sicut enim caput dicitur habere collum, domus habere atrium, ciuitas habere fossas, templum habere cœmeterium, non in se, sed ante se: ita & Sanctum sanctorum habuit hoc altare, non in se, sed ante se. Erat enim hoc altare proximum, planeque obuersum Sancto sanctorum, ita vt ex hoc altari fumus per spatium vacui supernè ad hoc relictum penetraret & ingrederetur ipsum Sanctum sanctorum. Cùm enim Hebræi Deum in Sancto sanctorum quasi residentem ibidem vel maximè colere & honorare deberent, nec tamen id possent facere in ipso Sancto sanctorum: vtpote cùm illud præ reuerentia non nisi pontifex, idque semel in anno ingredi posset; hac de causa sanxit Deus, iussitque fieri hoc altare thymiamatis extra Sanctum sanctorum, in sancto, quòd planè obuerteretur Sancto sanctorum, vt in eo quotidie adolentes thymiama, illius suffitu Deum in Sancto sanctorum residentem assiduè honorarent & venerarentur. Indeque altare hoc dictum est oraculi vel Sancti sanctorum, quia videlicet obuersum erat oraculo, eiusque vsus non erat alius, quàm Deo in oraculo residenti, thus adolere. Subtiliter ergo hîc Paulus dicit, Sanctum sanctorum habuisse hoc altare thymiamatis, ob rationem & sensum iam dictum.

Vnde id dictum, altare oraculi.

Denique Nota, hoc altare fuisse compactum ex lignis setim, quæ imputribilia & incorruptibilia sunt, dici tamen aureum, quia auro vndique erat vestitum & obtectum.

ET ARCAM TESTAMENTI] Dicitur *arca testamenti* siue fœderis, quia continebat tabulas legis, quæ erat conditio fœderis inter Deum & Hebræos: hinc dicitur quoque *arca testimonij*, id est legis, quæ testis est voluntatis diuinæ, siue quid Deus velit à nobis fieri.

IN QVA VRNA AVREA HABENS MANNA, ET VIRGA AARON QVÆ FRONDVERAT, ET TABVLÆ TESTAMENTI] *Testamenti*, id est legis. Lex enim metonymicè dicitur testamentum, quia, vti iam dixi, conditio erat testamenti, id est, fœderis inter Deum & populum initi.

Quomodo Paulus dicat fuisse in arca aliquid præter duas tabulas lapideas contra 3. Reg. c. 8.

Dices, 3. Reg. 8. v. 9. dicitur, quòd in arca tantùm fuerint tabulæ duæ lapideæ Mosis: quomodo ergo hic S. Paulus ait, præter tabulas in arca fuisse quoque virgam Aaron, & vrnam cum manna? Ob hanc antilogiam nonnullis, vt initio epistolæ dixi, fides & auctoritas huius epistolæ suspecta fuit.

Prima responsio Chrysost. & Theophyl.

Respondent Primò, Chrysost. & Theoph. tempore Mosis in arca solas fuisse tabulas legis, sed postea à Ieremia vrnam quoque cum manna, & virgam Aaron in arca fuisse reposita: vt scilicet in ea meliùs seruarentur, idque Paulum traditione accepisse à Gamaliele. Verùm Paulus hîc loquitur non de tempore Ieremiæ, sed Mosis, eiusque tabernaculo, asseritque hæc omnia tempore tabernaculi Mosis in arca fuisse.

Secunda Catharini.

Secundò, respondet Catharinus, tempore Mosis hæc omnia fuisse in arca sed tempore Salomonis solas tabulas lapideas. Sed & hoc confictum videtur: imò Scriptura sacra innuit, & clarè significat Iosephus lib. 3. cap 6. & Philo lib. 3. de Vita Mosis, tempore Mosis solas tabulas legis fuisse in arca.

Tertia Riberæ.

Tertiò, Ribera sic explicat, *in qua* scilicet non arca, sed *σκηνῇ*, id est tabernaculo: vt sit græcismus similis illi, de quo dixi v. 2. numerat enim hîc Apostolus omnia vasa, quæ erant in Sancto sanctorum sicut v. 2. numerat omnia, quæ erant in Sancto. Sed obstat id quod sequitur, *Superq́, eam erant Cherubim* vbi pronomen *eam*, planè videtur referre arcam. Super arcam enim erant Cherubim, ac consequenter pronomen *qua*, hîc eamdem arcam referre censeri debet. q. d. In arca erant tabulæ, vrna & virga, sed super arcam erant Cherubim.

Vera responsio.

Dico ergo præpositionem *in* hic more Hebræo amplè sumi, & complecti tam ea quæ propriè in arca erant, vti erant tabulæ legis, quàm ea quæ iuxta arcâ erant, vti erant vrna & virga, sicut enim sunt varij modi habendi, vt dixi supra, ita sunt & inexistendi: sic dicunt Hebræi, nos habere calceamenta in pedibus, id est iuxta vel circa pedes. Sic Christus dicitur passus in Ierusalem, cùm iuxta eam sit passus. Sic vulgò dicimus Romæ, Antuerpiæ, Venetiis contigisse, quod iuxta illas vrbes contigit. Idem ergo hîc de vrna & virga vult dicere Paulus, quod de libro Deuteronomij dicit Moses Deut. 31. v. 26. *Tollite*, inquit, *librum istum, & ponite eum in latere arcæ fœderis.* Sicut ergo liber Deuteronomij positus fuit non in arca, sed in latere arcæ, ita quoque ibidem posita sunt vrna & virga, rectéque dici potest hæc omnia fuisse posita in arca, id est, in latere arcæ. Vnde verisimile est hæc omnia non in pauimento (hoc enim indecens fuisset) sed in tabula, vel capsa aliqua arcæ adiuncta fuisse reposita, vti censent Lyran. Caietan. Canus lib. 2. de Locis c. 11. Bellarm. tom. 1. lib. 1. cap. 17. Dicit ergo Paulus hæc omnia (puta vrnam, virgam & tabulas legis) fuisse in arca, id est, humi fuisse reposita in arca, vel iuxta arcam, cùm supra arcam in aëre eminerent Cherubim. Et hoc est quod iusserat Dominus Mosi & Moses Aaroni, de manna dicens Exodi 16. 33. *Repone illud coram Domino.* non dicit, In arca, sed *coram Domino*, id est, coram arca & propitiatorio, in quo quasi throno suo residet Dominus.

SVPERQVE EAM (arcam) ERANT CHERVBIM GLORIÆ OBVMBRANTIA PROPITIATORIVM] Nota. Vocantur *Cherubim gloriæ*, id est, gloriosi & augusti. erant enim Cherubim effigies aureæ speciе alati & imberbis iuuenis; vt scilicet hac specie repræsentarent vigorem, viuacitatem & æternitatem angelorum, qui sunt quasi principes semper stipantes & adstantes Deo: sicut eâdem de causa Imperatores olim pingebantur imberbes, quasi dij quidam terrestres, qui numquam senescerent. Hinc dicuntur *Cherubim*, non à Chaldæo *rub*, vel *rabio*, id est puer, quasi Cherub idem sit quod כְּרַב *kerub*. id est, tamquam puer, vt vult R. Kimchi. Constat enim *Cherubim* non Chaldæum, sed Hebræum esse nomen. Sed dicuntur *Cherubim* à multitudine roboris, gloriæ, scientiæ & sapientiæ, vti docet S. Dionysius cap. 7. Cælest. hierarch. & ex eo S. Hieron. & passim alij, à radice נָכַר *nachar* & רַב *rab*. id est sciuit, vel cognouit multum: vel potiùs & simpliciùs à כְּרַב *ke* & *rab*, id est, sicut rabbi, sapiens, potens, honoratus & gloriosus. רב *rab*

VERS. 3.

Cherubim pinguntur imberbes, vt perpetua iuuentus significetur & æternitas.

Deriuatio nominis Cherubim Hebraica.

rab enim siue *rabbi* significat virum magnum, qui pollet opibus, viribus, scientia & gloria. Vnde de rege Tyri dicitur Ezechiel. 28. 14. *Tu Cherub extentus.* q. d. Tu ô rex Tiri, qui es rab gloriosus, vt Cherubim, quique alis potentiæ & ditionis tuæ extentis plurimos populos subditos protegis, sicut Cherubim protegunt arcam & propitiatorium. Alludit quoque nomen Cherub per metathesin ad radicem כַּבִּיר *cabbir*, id est multiplex, scilicet scientiâ, robore, formâ & figurâ. Habebant enim Cherubim quatuor facies, vt dixi Ezechiel. 1.

OBVMBRANTIA PROPITIATORIVM] *Obumbrantia*, id est obumbrantes: Cherubim enim hebraicè est masculinum: Apostolus tamen ait in neutro *obumbrantia*; quia intelligit ipsa simulacra vel effigies angelorum. Addunt alij Græcos omnia Hebræa quasi barbara, licèt masculina sint, vsurpare tamen in neutro genere. Sic Isaiæ 6. v. 6. vnus Seraphim à Septuagin. vocatur ἓν τῶν σεραφεὶμ, ἕν, id est *de*. Sic in Canone Missæ vocantur *beata Seraphim*, *beata*, id est beati. Verùm valdè verisimile est *Cherubim* & *Seraphim*, vsurpari genere neutro, quasi animalia quædam, vt ait Iosephus, quia Cherubim habebant speciem quatuor animalium, scilicet alas aquilæ, iubas leonis, vngulam vituli, & cetera membra hominis, vt dixi Ezech. 1. quibus præter alia quæ attuli Exodi 25. & Ezechiel. 1. significabatur angelos carere sexu, non esse feminas aut masculos, sed neutros, eorumque speciem & naturam nobis esse incognitam.

Cherubim & Seraphim neutri generis. cur? sexus.

Describitur arca testamenti, & propitiatorium.

Nota Primò. Arca testamenti erat instar paruæ cistæ quadratæ, factaque erat ex lignis Setim, auro obtectis: propitiatorium verò erat ipsum arcæ operculum, altè super arcam eleuatum, factum non ex lignis setim, sed ex solido auro. dictum est propitiatorium, ex eo quòd Deus exoratus inibi se placatum & propitium exhibebat. Nam ex propitiatorio vocaliter angelus gerens personam Dei, Mosi & populo percunctanti respondebat, dabatque oracula. vnde & propitiatorium ipsum oraculum est nuncupatum. Hoc propitiatorium duo Cherubim ex ipso prodeuntes suis alis quasi manibus super arcam sustentabant, ita altè, vt operculum hoc siue propitiatorium esset quasi sedes Dei, & arca esset scabellum pedum eius. Vnde psalmo 98. dicitur, *Adorate scabellum pedum eius*, id est, adorate arcam, procidite coram arca & consequenter coram Deo, eo scilicet modo, quo Christiani procidunt ante imagines, in iisque Deum & Sanctos, quos imagines repræsentant, colunt & venerantur. Rursum Cherubini hi alis expansis obumbrabant, id est velabant, propitiatorium, itaque speciem quamdam currus exhibebant. Id clarius apparet in simili specie ostensa Ezechieli capit. 1. qua vidit currum gloriæ Dei, quem stipabant & agebant quatuor Cherubini, qui idcirco vocatur currus & quadriga Cherubim. Hinc nomen *cherub* per methathesin, alludit ad Hebræum רֹכֵב *rocheb*, id est equitans, hoc est, princeps, moderator & gubernator. Hi enim olim equis vehebantur; & sicut equum habenis regimus sic hi populum suum legibus gubernant, tales sunt angeli, vtpote rectores mundi. Rursum *cherub* alludit ad Hebræum רֶכֶב *recheb*, id est currus: princeps enim quasi currus reipublicæ onera portat.

Cherub, id est equitans, auriga. Princeps, currus.

A Sic Elias dicitur *currus Israel, & auriga eius.* 4. Reg. 2. 12.

Hinc Nota Secundò. Alludit hîc Paulus ad currum hunc Cherubim, & gloriæ Dei, ostensum Ezechieli cap. 1. Angeli enim sunt quasi currus regalis bellicus, gloriosus & triumphalis, quo vehitur Deus, quoque regit, imperat, sustinet & moderatur totum mundum. Hac de causa tempore Mosis, quo Deus habitauit in tabernaculo, quasi proficiscens & armata manu ducens populum suum per medios hostes in Chanaan, dicebatur Deus vehi & equitare super Cherubim; postquàm verò Deus populum collocauit in Chanaan, cum eoque pacificè habitauit in templo, dictus est Deus sedere super Cherubim, quia, vti iam dixi, Cherubim sustinentes propitiatorium, quasi sedem Dei, speciem quamdam throni currulis exhibebant.

Deus subinde ascitur equitare, & subinde sedere, & quare.

B Vnde Nota Tertiò. Hac phrasi, qua Deus dicitur vehi & sedere super Cherubim, significatur Primò, Deum sapientissimos spiritus angelicos longè scientiâ transscendere, eosque quasi pedibus suis premere Solet enim Scriptura Dei potentiam & sapientiam maximè commendare, ex eo quòd sit Deus exercituum, puta angelicorum, quòd ei millia millium ministrent, quòd faciat angelos suos spiritus &c. Rursum duo Cherubim in Sancto sanctorum, qui versis ad se mutuo vultibus inuicem semper respiciebant, significabant Deum beatis tam angelis quàm hominibus summa inter se charitate flagrantibus (quod binario, & faciebus ad se inuicem versis significatur) videndum se exhibere, hacque gloriosa sui visione eos beare.

C Denique vt horum omnium breuem allegoriam, tropologiam & anagogiam assignem; Sanctum allegoricè est ipsa Ecclesia Christi in terris militans. In Sancto sunt hæc tria. Primò, candelabrum, id est, fides & doctrina Christiana. Secundò, mensa panum, id est, spes & exhibitio alimoniæ Eucharistiæ, gratiæ & beatitudinis. Tertiò, altare thymiamatis, id est, ardor charitatis. Rursum per hæc tria accipi possunt tria bona opera. Nam altare est oratio, mensa est eleëmosyna, candelabrum est ieiunium, quod mentem purificat & illuminat. Denique nonnulli satis aptè hæc tria votis religiosis accommodant, vt altare sit obedietia, mensa sit paupertas, quæ Deo se & sua quasi in mensa offert, ac vicissim à Deo, non hominis, sed Dei ipsius quasi mensa, cura & sumptu alitur: candelabrum sit castitas, de qua dicitur, *O quam pul-*
D *chra est casta generatio cum claritate!* Anagogicè, Sanctum sanctorum est cælum, in quo est arca testamenti, id est, Ecclesia Beatorum, & propitiatorium aureum, id est, humanitas Christi gloriosa, denique Cherubim, id est, angeli sancti: his Deus gloriosus & SS. Trinitas, quæ nobis hîc inuisibilis est, eminet & insidet, atque beatis omnibus tam angelis quàm hominibus in cælo clarè videndam se exhibet, itaque, vt dixi eos beat. ita Ven. Beda in c. 25. Exodi & alij.

Mensa, candelabri, altaris, breuis & pulchra tropologia, allegoria, anagogia.

IS VERO ITA COMPOSITIS (id est, his ita paratis, fabricatis & ordinatis. hoc enim est Græcum κατεσκευασμένων) IN PRIORI QVIDEM TABERNACVLO SEMPER (id est quotidie) INTROIBANT SACERDOTES SACRIFICIORVM OFFICIA CONSVMMANTES. VERS. 6.

Dices, Sacrificia immolabantur extra & ante taber-

tabernaculum in atrio sub dio, vt fumus & nidor victimarum combustarum in aërem spargeretur: alioquin enim fuisset fœtor intolerabilis; si omnes hæ victimæ crematæ fuissent in Sancto, siue in tabernaculo vndique concluso: quomodo ergo Paulus hîc dicit sacrificia hæc peracta esse in ipso tabernaculo? Respondet Ribera, Paulum per tabernaculum accipere quoque atrium vicinum in quo erat altare holocaustorum. Verùm quia nec atrij, nec altaris holocaustorum meminit Paulus, sed tantùm Sancti & Sancti sanctorum commodiùs responderi potest, pro *sacrificiorum officia*, græcè esse λατρείας. id est ceremonias, culturas & ritus sacros: vnde Syrus vertit תְּשְׁמִישְׁתֵּהּ *teſmeſtehun*, id est, ministerium suum. Iam constat cæremonias & ritus sacros in Sancto peragi solitos, eosque triplices iuxta tria Sancti vasa & instrumenta. Primò enim quotidie candelabrum adornare debebant sacerdotes lucernas eius accendendo, extinguendo, purgando & componendo. Secundò, singulis sabbatis in mensa nouos panes propositionis apponere debebant. Tertiò, in altari thymiamatis tam manè, quàm vespere post peractum iuge sacrificium adolebant thymiama, quæ incensio & oblatio thymiamatis propriè vocatur & est sacrificium, æquè ac mincha siue sacrificium panis aut farris, quod Deo adolebatur & cremabatur, Leu. 2. Hanc ergo thymiamatis oblationem (quam propriè hîc respicit Paulus, hæc enim consummatio & conclusio erat omnium sacrificiorum totius diei) noster Interpres vocat hîc sacrificium, vel potiùs sacrificiorum consummationem. Sic Moses ait Num. 16. *Ne respicias sacrificia eorum*, id est, ne respicias thurificationem, quam suis thuribulis offerunt & adolent Core, Dathan & Abiron. Adde, licet victimæ sacrificiorum immolarentur extra Sanctum in atrio, tamen victimarum immolatarum sanguis subinde inferebatur in Sanctum, vt fiebat in victima vituli pro peccato populi immolati, de quo sic habet Leuiticus c. 4. 16. *Immolatoq; vitulo in conspectu Domini inferet sacerdos qui vnctus est, de sanguine eius in tabernaculum testimonij, tincto digito aspergens septies contra velum* (Sancti sanctorum, in quo residet Deus, vt significetur Domino hunc sanguinem aspergi & offerri pro peccato) *ponetq; de eodem in cornibus altaris, quod est coram Domino in tabernaculo testimonij.*

Sacrificiorum officia vbi fuerint consummata, in tabernaculo, non in atrio.

Oblatio thymiamatis matutina, & vespertina.

VERS. 7. IN SECVNDO (tabernaculo scilicet, puta in Sancto sanctorum) AVTEM SEMEL IN ANNO SOLVS PONTIFEX (introit) NON SINE SANGVINE, QVEM OFFERT PRO SVA ET POPVLI IGNORANTIA] Nota. Sanctum sanctorum, quia typus erat throni Dei in cælis, ita Hebræis sanctum & venerandum erat, vt nemo in illud ingredi possit, nisi solus summus pontifex, idque non nisi cum multis cæremoniis, & semel tantùm in anno, scilicet in die expiationis, qua nimirum peccata totius populi toto anno commissa per sanguinem victimarum expiabat.

Magna veneratio Sancti sanctorũ

Nota Secundò. Ex eo quod dicit Paulus, *pro sua & populi ignorantia*, putat Oecumen. in die expiationis, pontifice ingrediente Sancta sanctorum, solùm expiata & condonata fuisse peccata populi per ignorantiam admissa. Verùm hoc repugnat Leuit. 16. 30. *in hac die*, inquit, *expiatio erit vestri, atque mundatio ab omnibus peccatis vestris.* Vnde & eodem die accipiebat pontifex hircum, illiusque capiti manus imponens imprecabatur ei peccata totius populi, ac deinde per certum hominem emittebat eum in desertum ibidem deuorandũ à bestiis. Hinc hircus hic vel caper Emissarius est appellatus. Meliùs ergo S. Thom. Anselm. & alij per *ignorantiam* intelligunt quoduis peccatum. Nam, vt ait Sapiens Prou. 14. 22. *Errant qui operantur malum.* & Arist. l. 3. Ethic. *Omnis malus est ignorans.* semper enim ignorantia quædam non speculatiua, sed practica, id est inconsideratio vel imprudentia aliqua, coniuncta est cum peccato. Hinc sæpè Scriptura peccatum vocat *ignorantiam*, vt psal. 24. 7. *Ignorantias meas ne memineris.* Sic Sapient. 5. 7. dicunt impij, *Viam autem Domini ignorauimus.* & in hac epist. c. 5. v. 2. de Christo ait Paulus, *Qui condolere possit ijs qui ignorant & errant.*

Per expiationem annuam pontificis omnia populi peccata condonabantur.

Omne peccatum est ignorantia.

HOC SIGNIFICANTE SPIRITV SANCTO NONDVM PROPALATAM ESSE SANCTORVM VIAM, ADHVC PRIORE TABERNACVLO HABENTE STATVM] *Sanctorum viam* vocat viam, aditum & ingressum in Sancta sanctorum. q. d. Non poterant Iudæi ingredi in Sancta sanctorum, nisi solus pontifex, idque semel in anno, in die scilicet expiationis: vt per hoc significaret Spiritus sanctus, nondum patefactam esse viam & aditum in cælum quod repræsentabatur per Iudaica Sancta sanctorum, illamque patefaciendam esse per Christum. Primò ergo sicut *Sanctum sanctorum* typus erat cæli, vitæque cælestis & beatæ, ita *Sanctum* typus erat vitæ præsentis per quam tendimus ad cælum. Secundò, sacerdotes Aaronici, qui arcebantur Sancto sanctorum, & tamen ministrabant in Sancto, significabant se suis sacrificiis nõ posse viam in Sanctum sanctorum. id est in cælum aperire, adeoque viam cæli non fore reserandam, quamdiu prius hoc tabernaculum, puta Sanctum, eiusque lex & cæremoniæ starent & durarent. Tertiò, pontifex semel cum sanguine ingrediens Sanctum sanctorũ, significabat Christum per proprium sanguinẽ ingressurum, & aperturum nobis cælum. Vnde Christo in cruce moriente, velum templi scissum est, Matth. 27. 51. qua re indicabatur cælum antea nobis velatum, clausum & inperuium, per mortem Christi pandi & aperiri. Ita Chrysost. Theop. Anselm. Primas. & Oecumen. VERS. 8.

Sacrificia & sacerdotes Aaronis non poterãt quod Christus, nempe reserare cælum.

QVÆ PARABOLA EST TEMPORIS INSTANTIS] VERS. 9. Græcis ἥτις, id est *quæ*, Theophyl. refert ad σκηνὴν, id est tabernaculum. q. d. Quod scilicet tabernaculum fuit parabola & typus temporis instantis. Sed siue vertas *qua*, siue *quod*, eadem est apud Latinos tam syntaxis, quàm sententia & sensus. Pronomen enim *qua* Latina syntaxi consentire potest cum voce sequenti *parabola*, etsi tabernaculum, quod præcessit referat & respiciat.

Secundò, per *parabolam* intelligit Apostolus hîc typum & exemplar; alioqui propriè parabola est verborum & sententiarum, typus verò & exemplar est rerum. Res ergo veteris tabernaculi, quæ typus erant rerum, non tam futurarum, quàm præsentium, sub lege Mosis, vocat hîc parabolam.

Typus figura rerum, parabola verborum.

Tertiò, pro *est*, clariùs vertas, *erat* vel *fuit*. Rursum per *tempus instans*, nonnulli cum Glossa interlineali accipiunt tempus præsens gratiæ, Christi & christianismi. Verùm longè rectiùs cum Chrysost. & alijs accipias per *tempus instans*, tempus legis veteris, quod dum fabricaretur à Mose tabernaculum, instabat & incipiebat, adeoque inchoatè præsens erat. Vnde Chrysost. & Syrus per *tem-*

pus

pus instans intelligunt tempus præsens non Ecclesiæ & Christo, sed tabernaculo & Mosi. Sic 1. Corinth. 7. 26. *instantem necessitatem* vocauit Apostolus præsentem necessitatem. q. d. Fabrica illa & dispositio veteris tabernaculi primi, id est Sancti, atque sacerdotum in illud ingressus, ministerium & occupatio, erant *parabola*, id est typus & repræsentatio, eorum, quæ toto tempore legis veteris, quod tum instabat & imminebat, adeoque incipiebat futura erant: scilicet, significabat quòd toto tempore legis in Sancto sacerdotes Aaronici forent occupandi circa victimas bestiarum, thus, panes & lucernas, nec vmquam viam in Sanctum sanctorum, id est in cælum, essent patefacturi, illudúe ingressuri. Vnde idipsum explicans, subdit Apostolus:

IVXTA QVAM MVNERA ET HOSTIÆ OFFERVNTVR, QVÆ NON POSSVNT IVXTA CONSCIENTIAM PERFECTVM FACERE SERVIENTEM] Pro *iuxta quam*, græcè est καθ' ὅν id est, iuxta quod, scilicet tempus instans legis veteris. Iam καθ' ὅν idem est, quod ἐν ᾧ, id est, *iuxta quod*, quod idem est quod *in quo*, scilicet tempore legis veteris. Noster tamen Interpres videtur legisse καθ' ἣν, id est, *iuxta quam*, scilicet parabolam. q. d. Parabola hæc siue typus tabernaculi similis est, & quasi ex æquo respondet muneribus & hostiis, quæ in illo tabernaculo offerebantur. Nam sicuti ex priori tabernaculo non poterat iri ad secundum, id est, ex Sancto non poterat aliquis laicus vel etiam sacerdos ingredi Sanctum sanctorum: ita hostiæ illius temporis non poterant conscientiam expiare, hominemque in cælum deducere.

Hostia veteris testamenti, non expiabant conscientiam.

Nota, *iuxta conscientiam*, id est, in conscientia, q. d. Hostiæ legales corpus purgare poterant, animam verò & conscientiam expiare & sanctificare non poterant. Secundò, pro *scientiam*, græcè est λατρεύοντα id est colentem, qui scilicet illas hostias Deo offerens, iis Deum colebat, Deoque seruiebat.

Vers. 9. & 10.

SOLVMMODO IN CIBIS, ET IN POTIBVS ET VARIIS BAPTISMATIBVS, ET IVSTITIIS, CARNIS, VSQVE AD TEMPVS CORREPTIONIS IMPOSITIS] Pendet sententia, estque incompleta in nostro textu; in Græco verò est completa & perfecta: græcè enim pro *impositis* est ἐπικείμενα, id est imposita, scilicet munera siue dona & hostiæ. q. d. Hæ hostiæ, hæc munera non expiabant conscientiam, sed tantùm erant imposita ad carnem purificandam, donec veniret Christus, qui sacrificia & Sacramenta animam expiantia institueret. ita Chrysost. Verùm Latini constanter legunt *impositis*, quod ad munera referri non potest. Vnde Franc. Ribera, præpositionem *in* accipit pro *cum*, vt *in cibis* idem sit quod *cum cibis*, totumque hunc versum referendum putat ad præcedentem, vt sit sensus: Munera & hostiæ non possunt perfectum hominem facere solummodo cum cibis, potibus, &c. q. d. Ipsa munera per se infirma sunt, neque habent aliud, vnde virtutem accipiant, quia cetera quæ in lege præcipiuntur, magna ex parte ad vsus ciborum, potuum & oblationum variarum pertinent, quæ, cùm corporea sint, animam purgare non possunt.

Sed planiùs & aptiùs, hic versiculus referetur ad τὸ *seruientem*. q. d. Munera & sacrificia legalia non possunt expiare & perfectum facere *seruientem*, id est, eum qui Deo seruit, Deumque colit, non spiritu & interna pietate mentis, sed tantùm *in cibis, potibus, & aliis iustitiis carnis*, id est, Sacramentis & sacrificiis, quæ non conscientiam & mentem, sed tantùm corpus & carnem iustificant, id est, emundant ab immunditia corporali, & irregularitate legali & politica, quæ homines sic immundos arcebat à templo & conuictu hominum.

Dices, Iudæi non tantùm seruiebant Deo in cibis, potibus & baptismatibus, sed etiam in obseruatione decalogi, & præceptorum tam moralium quam iudicialium.

Respondeo. Id verum est, sed Apostolus hic per *seruientem*, intelligit Deum colentem. Seruitus ergo hæc non sita est in obseruatione præceptorum moralium & iudicialium, sed tantùm cæremonialium. In hisce enim consistebat Dei seruitus, cultus, &, vt græcè est, latria.

Dei seruitus & cultus apud Iudæos consistebat in obseruatione præceptorum non moralium, sed cæremonialium.

Dices Secundò, Iudæi non tantùm seruiebant Deo cibis & potibus, aliisque cæremoniis externis, sed etiam interna fide spe & charitate.

Respondeo, fuisse aliquos, vt Dauidem, Samuelem aliosque Prophetas, qui hoc facerent; sed hi id non fecerunt virtute legis & iudaismi, sed virtute & gratiâ Christi, siue Messiæ venturi, in quem credebant & sperabant, eaque ratione pertinebant ad nouum testamentum, adeoque filij non tam veteris, quàm noui testamenti erant, vti fusè docet S. Aug. lib. 3. Contra duas ep. Pelag. c. 4. Iudaismus enim, vti purus iudaismus est, legemque naturæ (quæ internam Dei dilectionem & cultum dictat) secludit; tantum præscribebat Iudæis, eosque dirigebat, & cogebat ad cultum Dei externum, vt ceremoniis externis lege Dei præscriptis, ritè Deum colerent: internam verò pietatem & spiritum non eis dictabat, multò minus afflabat iudaismus, sed tantum fides & gratia Christi.

Fides, spes, & charitas Iudæorum olim qualis & quàm rara.

IN CIBIS ET IN POTIBVS] Cibi immundi & vetiti erant sues, omniaque animalia, quæ non ruminant, aut vngulam non findunt, vt dixi Leu. 11. Sed potus per se & communiter omnibus immundi & vetiti nulli erant, vti notat Chrys. per accidens tamen, & certis personis, v. g. Nazaræis, prohibitum erat vinum & sicera, vti & sacerdotibus tabernaculum ingressuris prohibitum erat vinum. Rursus, si aliquid immundi puta cadaueris, vas quodpiam mundum contigisset, vas & liquor omnis vase contentus, immundus & abiiciendus erat, vti præscribitur Leuit. 11. v. 32. & 33.

Quinam cibi immundi, & potus apud Iudæos.

VSQVE AD TEMPVS CORRECTIONIS] Id est, vsque ad tempus aduentus Christi, qui correcturus erat illos ritus legales & carnales, iisque abolitis, eorum loco spiritualem Dei cultum erat inducturus, vt adoraremus Deum in spiritu & veritate, itaque reuera in conscientia iustificaremur & saluaremur. Sic dicuntur corrigi mores iuueniles, non vt permaneant, sed vt tollantur, & in meliores ac grauiores commutentur. ita Theophyl. Vers. 10.

Vbique hic pungit legem veterem Apostolus, eamque infirmitatis & defectus arguit, vt illa Hebræis vilescat, vtque non mirentur Deum legem à se datam, sustulisse, vtpote cùm eam tantùm vsque ad tempus Christi stare & durare voluerit.

Vers. 11.

CHRISTVS AVTEM ASSISTENS PONTIFEX FVTVRORVM BONORVM, PER AMPLIVS ET PERFECTIVS TABERNACVLVM] Hactenus explicauit Apostolus tabernaculi fabricam, pontificem, victimas & cæremonias, quasi vmbras & typos Christi: nunc eorum allegoriam, per collationem ex

Christi allegorica applicatio ad pontificem & sacra Iudæorum.

explicat, docetq́; Chriſtum hiſce omnibus adumbratum fuiſſe, longeque nobilius & excellentiùs hæc omnia exhibuiſſe, cum ſemel ipſe Sanctum ſanctorum, id eſt cælum, per proprium ſuum ſanguinem ingreſſus eſt, in eoque reſidet, quaſi noſter æternus pontifex.

CHRISTVS AVTEM ASSISTENS] ſcilicet Patri in cælo. Chriſtus enim poſt aſcenſionem in cælum, ſemper Patri aſſiſtit, quaſi aduocatus noſter ad interpellandum pro nobis, vt futura bona nobis impetret, inquit Anſel. toto enim hoc loco vrget Apoſtolus ingreſſum pontificis in Sanctum ſanctorum, vt ex hoc typo conuincat Chriſtũ, pontifice veteri adumbratum ingreſſum cælum, aſſiſtere Patri tamquam pontificem noſtrum, vt ſemper *appareat vultui Dei pro nobis*, vti ipſe ait v. 24.

Verùm quia græcè non eſt, τῷ Patri, ſed ſimpliciter παραγενόμενος, id eſt, factus vel veniens: hinc *aſſiſtens* idem videtur eſſe quod accedens, vel potiùs, poſtquam venit & acceſſit, factuſque eſt pontifex: παραγενόμενος enim eſt aoriſtus. quem vt latinè, quantum licet, exprimeret, noſter Interpres, aptè vertit *aſſiſtens*, id eſt exiſtens, iam conſiſiſtens & tabernaculo, id eſt Eccleſiæ, aſtans & miniſtrans pontifex; & hoc aptè cohæret cum eo quod ſequitur, *introiuit in ſancta.* Nam alioqui propriè introire non poteſt Sancta, qui iam in iis aſſiſtit. Significat ergo hîc Apoſtolus, quòd Chriſtus accedens & veniens in mundum & carnem, factus & natus ſit pontifex, ad hoc vt per ſanguinem intraret in Sancta, nobiſque æternam redemptionem inueniret. q. d. Chriſtus cùm veniſſet in ſuum tabernaculum, id eſt Eccleſiam, in eaque aſſiſteret quaſi pontifex futurorum bonorum, non ibi reſtitit, vti fecerunt pontifices Aaronici, qui toto anno ferè tantùm in Sancto miniſtrabant: Chriſtus enim ex Sancto penetrauit in Sancta ſanctorum, illaque nobis omnibus reſerauit.

Chriſtus pontifex, nõ tantum in cruce, ſed ſtatim in incarnatione & natiuitate.

Vnde S. Chryſoſt. docet Chriſtum fuiſſe pontificem, non ſolùm in cruce, ſed ſtatim ab incarnatione & natiuitate ſua. Et Theophyl. *Non dixit*, inquit, *Factus & electus, ſed, Accedens pontifex, hoc eſt, in hoc ipſum veniens. Non priùs acceſſit, & deinde caſu ita eueniente factus eſt pontifex, ſed ſcopus cur in terram deueniret, pontificatus erat.*

Chriſtus non tàtùm in cælo, ſed etiam in hac vita fuit pontifex. Probatur.

Malè ergo aliqui ex hoc loco imaginati ſunt, Paulum velle, quòd Chriſtus in hac vita fuerit tantùm ſimplex ſacerdos, ob humilem eius ſtatum & vitam: in cælo verò, vtpote iam ingreſſus in Sancta ſanctorum, factus ſit pontifex. Chriſtum enim in terris etiam fuiſſe pontificem, patet

Primò, quia Chriſtus in terris fuit ſummus ſacerdos legis nouæ, ergo fuit pontifex.

Secundò, quia Chriſtus in cruce quaſi pontifex totius mundi, obtulit ſe pro toto mundo in ſacrificium, omniumq́ue hominum peccata luit & expiauit.

Tertiò, quia Chriſtus inſtituit noua Sacramenta, nouum ſacrificium Euchariſticum, nouos ſacerdotes & pontifices legis nouæ. Hæc autem facere nemo poteſt, niſi pontifex, imò pluſquam pontifex.

Quartò, quia Paulus paſſim in hac epiſt. & nominatim toto ca. 5. Chriſtum in hac vita vocat ſacerdotem, id eſt pontificem, vt ipſe explicat ſecundùm ordinem Melchiſedec: nam & Melchiſedec fuit pontifex æquè ac Aaron, cui opponit Chriſtum pontificem.

A Dices, Pontificis veteris proprium erat ingredi in Sancta ſanctorum: ergo Chriſti pontificis proprium eſt per ſe, ſuaque virtute ac merito ingredi in cælum: huius enim ille erat typus.

Reſp. Hæc vera ſunt: inde tamen non ſequitur, Chriſtum non fuiſſe pontificem in terra, ſed in cælo: imò potiùs contrarium ſequitur. Nam ſicut pontifex vetus erat pontifex antequam ingrederetur in ſancta ſanctorum, adeoque in ea ingredi non potuiſſet, niſi iam antè fuiſſet pontifex: ita & Chriſtus non potuiſſet per ſe ingredi in cælum, niſi iam antè fuiſſet pontifex in terris. Adde, alia eſſe munia pontificis nouæ legis, qualis eſt Chriſtus, alia pontificis legis veteris. licet ergo pontifex vetus proprium aliud munus non habuerit (dempta conſecratione ſacerdotum, hæc enim ſpectabat ad pontificem) quàm ſemel in anno ingredi in Sancta ſanctorum: Chriſtus tamen alia habet munia, vt

B iam dixi. Verùm tamen eſt, Chriſtum illud munus typicum pontificis veteris, munus, inquam, ingrediendi in Sancta ſanctorum, non impleſſe, niſi dum ingreſſus eſt in cælum. & hoc tantùm vult docere hîc S. Paulus: atque hoc tantùm fortè voluerunt Doctores illi, qui negarunt Chriſtum in hac vita fuiſſe pontificem.

PONTIFEX FVTVRORVM BONORVM] vt futura bona ſua oratione & ſacrificio nobis mereretur & impetraret.

Nota Primò. *Futura bona* opponit Apoſtolus tempori inſtanti vel præſenti, legis v.g. *futura* ergo vocat reſpectu legis. q. d. Lex habuit Aaronem, ſuoſque pontifices, qui præſentia & terrena bona nobis impetrarent, ſpiritualia verò & cæleſtia bo-

C na nobis impetrare non potuerunt; ſed hæc bona quaſi futura à Chriſto pontifice exſpectanda demonſtrarunt.

Futura bona quenã hic vocet Apoſtolus.

Hinc Secundò, *futura bona* vocat remiſſionem peccatorum, gratiam, virtutes, ac denique gloriam æternam, omneſque dotes & bona tam animæ, quàm corporis, quæ in cælo exſpectamus: hæc enim propriè *futura* ſunt & vocantur.

PER AMPLIVS ET PERFECTIVS TABERNACVLVM] q. d. Pontifex ingreſſurus Sancta ſanctorum tranſibat per prius tabernaculum, id eſt per Sanctum; Chriſtus verò per *ampliùs*, græcè μείζονος, id eſt maius, perfectius & auguſtius tabernaculum, ſiue Sanctum tranſiuit, vt ingrederetur Sanctum ſanctorum, id eſt cælum.

Variæ expoſitiones, quid per amplius & perfectius tabernaculum intelligat Apoſtolus.

Quæres, quodnam ſit hoc perfectius & excellentius tabernaculum, per quod tranſiuit Chri-

D ſtus?

Reſpondent Primò, S. Thomas, & Anſel. eſſe cælos inferiores per quos tranſitur ad cælum empyreum.

Prima

Secundò, Catharinus reſp. eſſe B. Virginem, per quam in hunc mundum tranſiuit Chriſtus.

Secunda.

Tertiò, Theodor. Primaſ. & Haymo reſpondent eſſe humanam naturam Chriſti, per quam deitas Verbi in hoc mundo quaſi tranſiuit.

Tertia.

Quartò, Chryſoſt. Theophyl. Oecumen. & Ribera reſpondent eſſe corpus & carnem Chriſti. hæc enim eſt *amplius tabernaculum* quia in ea eſt & habitat Deus, Verbum & omnis Spiritus ſancti plenitudo: eſt & *perfectius*, quia maiora facit, quàm vetus Moſaicum tabernaculum, & accedentes ad ſe ſanctificat & ſaluat. Hoc tabernaculum *non eſt manu factum, neque huius creationis*: quia caro Chriſti concepta & formata fuit non operâ virili, ſed

virtute Spiritus sancti, & sicuti pontifex primum tabernaculum calcabat, vt in secundum ingrederetur, ita Christus carnem suam quasi calcauit, cùm eam manibus impiorum excarnificandam tradidit: itaque per hoc tabernaculum, puta corpus suum, id est per oblationem corporis sui, &c, vt explicans Apostolus subdit, *per sanguinem suum*, ingressus est in Sancta.

Tabernaculum hoc non est corpus Christi.

Hæc expositio satis verisimilis videtur: sed illi obstat, quòd Apostolus sanguinem & carnẽ Christi non opponat tabernaculo illi veteri vmbratico, sed sanguini & carni hircorum & vitulorum, quæ in veteri tabernaculo immolabatur: ait enim. *Neque per sanguinem hircorum & vitulorum, sed per proprium sanguinem semel introiuit in sancta.* Idq; sanè exigit ipsa rerum natura, iuxta quam caro & sanguis Christi, non rectè per tabernaculum sed rectè per sanguinem & carnem victimarum repræsentatur, cum eaque confertur, eique opponitur quasi antitypus suo typo. (B) quærendum ergo est aliud tabernaculum, in quo Christus se suamque hostiam obtulit, perinde vti Aaronici in suo tabernaculo offerebãt suos hircos & vitulos. Secundò, non satis aptè dici potest, Christum per suum corpus, quasi per tabernaculum transisse in cælum, cùm per corpus non transierit, sed in eo manserit, adeoque illud secum in cælos inuexerit: vbique enim corpus cum Christo, & Christus cũ corpore suo transiuit. Rursum tabernaculum quod dicebãt Sanctum, inferri & ingredi non poterat in ipsum Sanctum sanctorum: atqui Christi caro ingressa fuit Sanctũ sanctorum, id est cælũ: ergo caro Christi per tabernaculum quod dicitur Sanctum, repræsentari non potuit in præsenti figura & typo, quo dicitur quòd pontifex transiens per Sanctũ, & ingrediens Sancta sanctorum, repræsentabat Christum per suum tabernaculum transeuntem in cælum. in eo enim ponit & fundat hic Apostolus similitudinem & allegoriam suã; ac proinde singula quæ typo huic inexistunt, antitypo aptè applicari, & congrua quadã analogia & proportione respõdere debent: illud enim requiritur ad hoc vt allegoria sit apta & solida

Quinta & genuina: tabernaculum amplius est Ecclesia militans hic in terra collecta.

Dico ergo, tabernaculum hoc esse Ecclesiam Christi hic in terris collectam, peregrinantem & militantem, quam fundauit ipsemet Christus: de qua dixit c. 8. 2. *Tabernaculum, quod fixit Dominus & non homo.* hoc enim idem est cum eo, quod hic dicit, *tabernaculum non manufactum, id est, non huius creationis*, puta non humani artificij & fabricationis, vti erat prius tabernaculum fabricatum à Beseleel: aptè enim tabernaculum repræsentat Ecclesiam, vt dixi v. 3. in qua Christus moriens in cruce se Patri obtulit, quasi victimam pro peccatis hominum: & sicut à Sancto & per Sanctum ibat pontifex in Sancta sanctorum, ita Christus (& nos cum Christo) transiuit ab Ecclesia sua hic militante, ad Ecclesiam celestem & triumphantem, nam cùm constet Sanctum sanctorum significare Ecclesiam cælestem, vt consequenter & appositè loquamur, necessariò dicendum videtur ipsum Sanctum repræsentasse Ecclesiam terrestrem & militantem. ita Caietan.

VERS. 12. NEQVE PER SANGVINEM HIRCORVM AVT VITVLORVM] vti faciebat pontifex Aaronicus, qui ingressurus in Sancta sanctorum, hircum pro peccatis populi, vitulum pro suis peccatis immolabat, eorumque sanguinem inferens in Sancta sanctorum, illo Sancta aspergebat & expiabat, vt patet (A) Leuit. 16. Christus verò non hircorum, sed proprio sanguine Ecclesiam expians ingressus est in Sancta.

SED PER PROPRIVM SANGVINEM INTROIVIT SEMEL IN SANCTA, ÆTERNA REDEMPTIONE INVENTA] Nota τὸ *inuenta*, hæc enim vox significat hanc redemptionem fuisse inexspectatam nobis, & à Christo magno studio, dolore & labore partam, quasi gemmam in fundo maris perditam, quæsitam & inuentam. Secundò, addit *æterna*. q. d. Leuitici sacerdotes singulis annis ingredi debebant Sancta, eaque cum populo expiare, quia eorum expiatio tantùm erat temporanea, puta annua; Christus verò semel in cruce expians peccata omnia totius mundi, ingressus est cælum, ibique gloriosus residet & residebit semper, quia vnica oblatione crucis, vtpote pretiosissima & efficacissima meruit nobis & obtinuit redemptionem æternam, id est, quæ nullo tempore deficiet, aut minuetur; sed durabit in æternum, vimque suam exeret in omnia sæcula, vt peccata omnium sæculorum expiet & expurget.

Redemptio Christo suis premijs.

SI ENIM SANGVIS HIRCORVM ET TAVRORVM, ET CINIS VITVLÆ ASPERSVS INQVINATOS SANCTIFICAT AD EMVNDATIONEM CARNIS] Nota. Iusserat Dominus Numer. 19. vitulam, siue vaccam rufam comburi, & combustæ cineres asseruari ad expiationem immundorum. Hoc autem ritu fiebat hæc expiatio: cineres hos iniiciebant in hydriam, vel vas aliud plenum aqua viua. v. g. fontana, deinde alius quispiam mundus hac aqua aspergebat immundum, itaque expiabatur: sed ita, vt vsque ad solis occasum adhuc immundus censeretur. VERS. 13.

Cæremonia & ritus expiandi immundum cinere vitula rufa.

(C) Vnde Secundò, hic *cinis* non *sanctificabat inquinatos ad emundationem* conscientiæ, sed tantùm *carnis*, quia non expiabat peccatum, sed tantùm tollebat immunditiam legalem contractam ex contactu cadaueris aut alterius rei immundæ: ideoque ab Apostolo hic vocatur carnis vel carnalis immunditia: quia videlicet non conscientiam, sed carnem & hominem externum tantùm afficiebat, vt censeretur immundus, ideoque arceretur officiis diuinis & templo.

Allegoricè, hæc aqua cineralis & lustralis typus fuit sanguinis Christi, vt hic insinuat Apostolus, rursum typus fuit aquæ lustralis siue benedictæ, qua vtimur in Ecclesia ad expiationem peccatorum venialium. nam, vt rectè argumentatur Alexander I. Pontifex, qui fuit sextus à S. Petro ep. (D) 1. ad omnes orthodoxos: *Si cinis vitulæ aspersus populum sanctificabat atque mundabat, quanto magis aqua, quæ sale aspersa, diuinisq́; precibus sacrata est, populum sanctificat atque emundat?*

Aqua cineralis typus fuit sanguinis Christi & aqua benedicta.

QVANTO MAGIS SANGVIS CHRISTI, QVI PER SPIRITVM SANCTVM SEMETIPSVM OBTVLIT IMMACVLATVM DEO] VERS. 14 *Per Spiritum sanctũ*. id est, Spiritu sancto eum mouente & incitante, ad se sponte sua offerendum Patri pro peccatis nostris. Nonnulli codices Græci habent, διὰ πνεύματος αἰωνίου. id est, per Spiritum æternum: & ita legit Theodor. & Syrus. Verùm Chrysost. & alij legunt vti Noster legit, *per Spiritum sanctum*. Notat Ribera hæc accipi posse de Spiritu tam creato, quàm creatore, eò quòd desit in Græco articulus, qui addi solet Spiritui creatori. q. d. *Per Spiritum sanctum*, id est, per sanctitatem spiritus sui, qua omnium hominum salutem sitiebat Christus, obtulit se pro eis

Spiritus creator, nō creatus hic intelligendus.

Deo Patri. Verùm meliùs hic accipias Spiritum creatorem. ille enim in Græco sæpè non habet articulum, illeque propriè intelligitur, cum dicitur Spiritus sanctus; ac denique ille est, cui, vti Christi conceptio, ita & oblatio ac redemptio, omnisque sanctificatio nostra, tanquam primo omnis gratiæ & sanctitatis fonti tribuenda est.

Sermo Dei fugienda peccata quasi cadauera.

AB OPERIBVS MORTVIS] Id est, à peccatis, quæ fœtida sunt coram Deo, vti cadauera, quæque inquinant animam se tangentis, sicut cadauera in lege veteri tangentis se corpus inquinabant. qua de re vide Chrys. hic in morali hom. 15.

AD SERVIENDVM DEO VIVENTI] q.d. Christus emundat nos à peccatis, quæ sunt opera mortua, non tantùm vt simus mundi, sed etiam vt simus viui, ac viuaci spiritu Deo viuenti seruiamus. Insinuat Apostolus eum qui Deo viuenti seruiri cupit, planè fugere debere peccata, quasi opera mortua quæ Deo viuenti ex diametro repugnant.

VERS. 15. ET IDEO NOVI TESTAMENTI MEDIATOR EST] Nota τὸ *ideo*: dat enim causam cur Christus mediator sit: quia scilicet, vti præcessit, ingressus in Sancta, æternam redemptionem nobis inuenit & peperit; dum sanguine suo emundauit conscientiam nostram ab operibus mortuis.

Christus ob causas duas mediator noui testamenti.

Nota. Christus est mediator noui testamenti siue fœderis & pacti inter Deum & homines Christianos initi. Primò, quia Christus nouum hoc fœdus inter Deum & homines conciliauit, & vtramque partem, scilicet tam Deum, quàm homines, in hoc fœdus deduxit & adunauit. Sic ferè & Moses dicitur Mediator veteris testamenti, Deut. 5. 5. quia internuntius fuit, interpres & quasi conciliator fœderis inter Deum & Hebræos.

Secundò, quia Christus sua vita, passione & morte meruit à Deo hoc nouum fœdus, omniaque bona, quæ Deus hominibus hoc fœdere promittit, scilicet remissionem peccatorum, gratiam, gloriam & hereditatem æternam. horum ergo omnium mediator est Christus, quia hæc omnia nobis à Deo impetrauit & conciliauit. Vnde hoc mediatoris opus & officium explicans Apostolus subdit, *Vt morte intercedente, in redemptionem earum præuaricationum, quæ erant sub priori testamento. repromissionem accipiant, qui vocati sunt, æternæ hereditatis.*

Christus etiam institutor, testator, & conditor noui testamenti.

Dices, Christus est noui testamenti institutor, conditor, &c. vt Apostolus ait v. 16. *testator*: ergo non est illius mediator.

Respondeo, negando sequelam: vtrumque enim verum est. nam Christus ob causas iam dictas est mediator noui testamenti, quatenus scilicet tamquam medius intercessit, vt tam Deum quàm homines in nouum hoc fœdus redigeret & colligaret. Est etiam Christus noui testamenti conditor & testator, quia vice Dei & tamquam legatus à Deo missus nouum hoc testamentum condidit & instituit: omnia enim illi in manus dedit Pater, vt quidquid Christus circa hoc fœdus statueret & sanciret, ipse ratum haberet. Christus enim in hoc fœdere peregit omnia, egitque tam partes Dei quàm hominum: quatenus partes Dei egit, fuit huius fœderis conditor & testator; quatenus partes hominum egit, fuit hominum aduocatus, interpres & legatus, quatenus verò inter Deum & homines medius & conciliator interuenit, eatenus fuit mediator.

Christus dimidiatus est homi-

Vnde Syrus, pro *mediator* vertit, מציעיא *metsaia*, id est, dimidiatus factus tum natura, quia scilicet

A Christus media sui parte fuit homo, media Deus, tum officio, quia scilicet Christus partim Dei, partim hominum in hoc fœdere partes egit, seque medium constituit inter culpam & pœnam nostram, & inter Patris offensam, læsamque iustitiam. Christus enim ita egit hominum clientum suorum causam, vt tamen Dei Patris iustitiam tueretur, vt scilicet hominum peccata inulta non sineret, sed illa suo sanguine & morte lueret, itaque Patris iustitiæ læsæ satisfaceret.

-num & Dei natura, & officio.

VT MORTE INTERCEDENTE, IN REDEMPTIONEM EARVM PRÆVARICATIONVM, QVÆ ERANT SVB PRIORI TESTAMENTO] Offendebantur Hebræi passione & morte Messiæ tam probrosa, putabantque quòd Messias semper viuere, secumque manere deberet. Vnde Iudæi ad Christum Ioan. 12. v. 34. *Nos*, inquit, *audiuimus ex lege, quia Christus manet in æternum: & quomodo tu dicis, Oportet exaltari Filium hominis?* Legem vocant S. Scripturam, puta ps. 109. 4. *Tu es sacerdos in æternum.* hinc eis hic demonstrat Apostolus, mortem hanc non fuisse probrum Christo, sed gloriam, vtpote quæ Christum fecerit mediatorem & redemptorem, quæque peccata nostra sua virtute expiarit, atque vitam & hereditatem æternam nobis conciliarit; idque ita exigente & flagitante Patris iustitia, quasi Pater Filio dixerit: Si vis me hominibus parcere, ô Fili, qui tam grauiter in me peccarunt, necesse est vt tu pro eis moriaris, sanguinemque tuum profundas: quia iustitiæ meæ, legique & decreto meo æterno de puniendo peccato satisfieri volo. Filius verò idipsum acceptauit, & summo iure ad teruncium vsque cuncta nostra debita Patri persoluit; fecitque vt sine metu & nudo (quod aiunt) capite, coram Deo & angelis ambularemus, atque animos spesque nostras in Deum erigeremus.

Iudæi propterea scandalizati in morte & passione probrosa Messiæ.

B

C

IN REDEMPTIONEM PRÆVARICATIONVM, QVÆ ERANT SVB PRIORI TESTAMENTO] Ostendit Hebræis veteris testamenti infirmitatem, & necessitatem noui ac consequenter & mortis Christi. q.d. Christus non tantùm redemit & expiauit peccata sui populi & testamenti, sed & veteris, vestrique, ô Hebræi, populi & testamenti. nec enim vestrum testamentum & sacrificia expiare poterant vestra peccata, sed tantum signa erant & figuræ sacrificij & testamenti Christi, qui sua morte & sanguine redempturus erat & expiaturus omnia omnium hominum peccata, tam noui testamenti quàm veteris, ac consequenter & legis naturæ, quæ vtroque testamento infirmior & imperfectior erat.

Christus expiator & redemptor nō tantùm noui testamenti, sed etiam veteris & legis naturæ.

D

REPROMISSIONEM ACCIPIANT, QVI VOCATI SVNT ÆTERNÆ HEREDITATIS] Hic est finis mortis, redemptionis & mediationis Christi, totiusque noui testamenti, à Christo instituti, vt scilicet adipiscamur æternam hereditatem per Christum promissam. Pro *repromissionem*, græcè est ἐπαγγελίαν, id est promissionem: primam enim promissionem æternæ hereditatis meruit, impetrauit & conciliauit nobis Christus, tum quia meruit sua sanctitate, obedientia & morte à Deo Patre, vt ipse nobis propter Christum promitteret æternam hereditatem; tum quia eâdem ratione meruit nobis huius promissionis executionem & donationem, vt scilicet reipsa cernamus & nanciscamur hanc æternam hereditatem nobis propter Christum promissam.

Finis mortis & mediationis Christi.

Nota. *Vocatos* vocat tam eos qui sub veteri erãt, quàm qui sub nouo sunt testamento. Rursum τὸ

Vocati tam ij qui sub veteri ea-

vocati

Rameuto, quàm qui sub nona.

vocati poteſt cohærere cum *æternæ hereditatis*: nã, vt dixi Rom. 1.1. τὸ *vocati* eſt ſubſtantiuum. q.d. Vocatitij æternæ hereditatis, id eſt, vt Syrus vertit, אֶתְקְרִיוּלִי רוּתָא דַלְעָלַם *etkeriſ leia retuta dalalam*, id eſt, vocati & pertinentes ad hereditatem ſęcularem, vel æternam. Simpliciùs tamen referas τὸ *æternæ hereditatis*, ad repromiſſionem: q.d. Vt qui vocati ſunt, accipiant repromiſſionem æternæ hereditatis, id eſt, vt vocati accipiant æternam hereditatem ſibi promiſſam ad quam vocati ſunt.

VERS. 16. VBI ENIM TESTAMENTVM EST, MORS NECESSE EST INTERCEDAT TESTATORIS] Hoc eſt argumentum Apoſtoli, quo probat Hebræos non debere offendi morte & cruce Chriſti, vtpote neceſſaria nobis, noſtræque ſaluti: vbicumque eſt teſtamentum, ibi vt teſtamentum vim ſuam ſortiatur, neceſſe eſt vt morte teſtatoris confirmetur & ſanciatur, adeoque neceſſe eſt vt moriatur teſtator: atqui Chriſtus nouum teſtamentum nobis condidit, eſtque noui teſtamenti mediator & conditor: ergo neceſſe fuit Chriſtum mori, vt morte ſua ſanciret & confirmaret nouum hoc ſuum teſtamentum.

Christi mors necessaria ad noui testamenti confirmationē.

VERS. 17. TESTAMENTVM ENIM IN MORTVIS CONFIRMATVM EST] *In mortuis*, id eſt, mortuis teſtatoribus, vel poſt mortem teſtatorum tum demum ratum & confirmatum eſt teſtamentum. nam in viuis, ſeu quamdiu viuunt teſtatores, poſſunt ſemper teſtamentum ſuum mutare & reuocare, cùm alia pacta & donationes inter viuos facta mox vt facta & inita ſunt, hoc ipſo rata & firma ſint, nec reſcindi aut reuocari poſſint. Nam *teſtamentum* (vt dicitur lib. 1. ff. de teſtamentis) *eſt voluntatis noſtræ iuſta ſententia, de eo quod quis poſt mortem ſuam fieri vult.*

VERS. 18. VNDE NEC PRIMVM QVIDEM SINE SANGVINE (victimarum Exodi 24.) DEDICATVM EST] q.d. Vt *primum*, id eſt, vetus teſtamentum ſignificaret ſecundum, id eſt, nouum teſtamentum, quod ſcilicet morte teſtatoris Chriſti confirmatum eſt; hac de cauſa debuit primum hoc teſtamentum, inſtar teſtamenti propriè dicti, morte & ſanguine victimarum ſanciri, vt ſignificaret morte Chriſti ſanciendum eſſe ſecundum ſiue nouum teſtamentum. Verùm ſicut primum, ſiue vetus hoc teſtamentum typicum erat, ita typicam habuit mortem teſtatoris, ſcilicet mortem & ſanguinem victimarum, quæ repræſentabat mortem teſtatoris tum Dei, tum Chriſti, vt pluribus dicam v.20.

Vtrumque testamentū sanguine sancitum, confirmatū consecratū.

Nota. Pro *dedicatum eſt* Syrus vertit, אֶשְׁתַּרְרַת *eſtarrat*, id eſt, confirmatum fuit, robur ſuum accepit. ita & Chryſ. cum ſuis. Græcè eſt ἐγκεκαίνισται, id eſt initiatum eſt, initium ſumpſit, ſui nouitatem & exordium accepit. Verùm quia in rebus ſacris hoc initium ſumebatur à ſacro aliquo & ſolemni ſacrificio, ritu & cæremoniis, quibus res quaſi ſacrabatur, Deoque & ſanctis vſibus dedicabatur: hinc ἐγκαινίζειν in ſacris ſignificat conſecrare & dedicare: vnde encænia vocantur feſta dedicationis & conſecrationis templi. ita & hîc Paulus vetus teſtamentum quaſi ſacrum ſanguine victimarum, non tantùm inchoatum & quaſi inauguratum, ſed & dedicatum, id eſt conſecratum, eſſe dicit.

Cōsecrare, initiare, inaugurare, dedicare quid sunt.

VERS. 19. LECTO ENIM OMNI MANDATO LEGIS A MOYSE VNIVERSO POPVLO, ACCIPIENS SANGVINEM VITVLORVM ET HIRCORVM CVM AQVA ET LANA COCCINEA ET HYSSOPO, IPSVM QVOQVE LIBRVM ET OMNEM POPVLVM ASPERSIT] Nota. Moſes vice Dei fœdus cum populo initurus prælegit populo leges Dei ſibi datas, quæ recenſentur à c.20. Exodi vſque ad c.24. hæ enim leges erant conditiones fœderis, quod Deus cum Hebræis ſancire volebat: populus ſuo ſilentio acceptans & annuens hiſce legibus fœdus cum Deo iniit, illudque victimarum ſanguine ſancitum eſt.

Nota Secundò. Hunc ſanguinem victimarum partim in altare, partim in populum ſparſit Moſes, Primò, vt ſignificaretur eum qui fœdus hoc violaret, ſimili modo ſanguine ſuo & morte violatam fœderis fidem luiturum; altare enim Deum repræſentabat. De hoc fœderum ritu plura dixi 1. Cor. 11.25. Secundò, quia fœdus hoc, vt dicam v.20. ſimul quaſi teſtamentum erat Dei, typuſque erat noui teſtamenti, quod Chriſtus in vltima cœna & in cruce condidit. Hinc ſanguis hic in altari aſperſus repræſentabat ſymbolicè quaſi ſanguinem & mortem teſtatoris Dei: morte enim ſancitur teſtamentum, & vltima voluntas teſtatoris. Rurſum ſanguis in populum aſperſus ſignificabat ſanguinē Chriſti in nos aſperſum, cuius aſperſione à peccatis omnibus eluimur: hoc enim ſanguine ſuo & morte ſanxit Chriſtus ſuum nouum teſtamentum omniaque bona illo promiſſa nobis meruit & impetrauit.

Sanguis victimarum spargebatur in altare & populum idq; ob tres causas.

CVM AQVA ET LANA COCCINEA ET HYSSOPO] Hæc omnia, vti & hircorum immolationem omiſit Moſes Exodi 24. quia ſuccinctè hæc narrat: Apoſtolus verò partim inſtinctu Spiritus ſancti, partim ex conſuetudine ritus legalis, quam in luſtrationibus eiuſmodi vſurpari ſolitam tum ex S. Scriptura, tum ex ipſa praxi didicerat, hæc ipſa ſuppleuit & expreſſit. Nam aquam ſanguine miſceri ſolitam in ſacris aſperſionibus, patet Exodi 12. 22. Idem patet de cocco, ſiue lana coccinea atque hyſſopo, Num. 19.v.6. & 18.

Quædā cæremonialia habet Paulus quæ Moses omisit in Exodo.

Rurſum, cum vitulis oblatos quoque fuiſſe hircos, patet, quia hircus, vtpote ſuo fœtore aptè peccatum repreſentans, offerri ſolet pro peccato, vt patet Leuit. 9.v.3. & 15. Hirci ergo hi in fœdere & teſtamento Moſaico pro peccatis populi immolati ſignificabant Chriſtum in cruce pro peccatis totius mundi immolandum: qua immolatione ſancitum eſt nouum Chriſti teſtamentum.

Hircus cur oblatus pro peccato.

Nota. In priſcis Hebræorum luſtrationibus aqua ſanguini adhibebatur, ne ſanguis concreſceret, ſed fieret liquidior & ſparſilis, adeoque aſperſioni in tantum populum idoneus. Rurſum allegoricè hæc aqua & ſanguis victimarum figura erant & typus ſanguinis & aquæ ex latere Chriſti effluentis, ac conſequenter typus erant baptiſmi & Euchariſtiæ. aqua enim baptiſmum, ſanguis Euchariſtiam repræſentat.

Sensus allegoricus lustrationum.

Secundò, in luſtrationibus adhibebatur lana coccinea & hyſſopus vt ex eis fieret aſpergillum: ad hoc enim peridonea ſunt, tum ob ſuam denſitatem, tum ob vim retentiuam, quam habent: ſunt enim humoris bibula, æquè vt ſpongia. Rurſum allegoricè lana ſignificat candorem & innocentiam Chriſti, ſiue carnem Chriſti, per ſe candidam, ſed ob peccata noſtra coccineam, id eſt ſanguine paſſionis rubricatam.

Hyſſopus verò typus erat charitatis & gratiæ Chriſti: eſt enim hyſſopus natura ſua calidus, vnde ſeruit myſterio. ſuoque calore & feruore Spiritus ſancti ardentiſſimus æſtus, quibus igneſcunt piorum mentes, denotat.

Hyssopus typus humilitatis & charitatis.

Secun-

Secundò, hyssopus typus erat humilitatis & humanitatis Christi, per quem Deus nostram superbiam aliaque peccata sanauit. Est enim hyssopus herba humilis, &, vt docet Dioscorides li. 3. c. 28. medetur pulmonis tumori, qui superbiæ est symbolum, vt annotauit Rupert.

Liber aspersus erat non Genesis, sed Exodus.

IPSVM QVOQVE LIBRVM ET OMNEM POPVLVM ASPERSIT] Nec hoc habet Moses, sed supplet Paulus. Hebræi per hunc librum intelligunt Genesim. Sed an Genesis tunc à Mose conscripta fuerit, valdè incertum est. illud est, hunc librum non fuisse Genesim, sed Exodum, id est, leges Mosi & populo à Deo datas, à cap. 20. Exodi vsque ad cap. 24. quas Moses in libro conscripsit indeque populo prælegit. hæ enim leges erant conditio fœderis inter Deum & populum ineundi. patent hæc omnia Exodi 24.

Quæres, Cur librum ipsum sanguine victimarum aspersit Moses?

Ob tres causas liber sanguine aspersus.

Respondeo Primò, vt significaret vti fœdus hoc ita & leges fœderis hoc libro contentas esse sanctas & inuiolabiles, adeoque hoc sanguine tam leges, quàm fœdus ipsum sanciri. Secundò, vt significaret eum qui leges hasce violaret, hanc violationem sanguine suo & morte luiturum. Tertiò, vt significaret legem per se infirmam esse ad expianda peccata contra legem admissa, adeoque ad hoc faciendum indigere sanguine non tam victimarum, quàm Christi, quem sanguis hic victimarum repræsentabat. Sanguine enim & gratia Christi aspersi non tantùm à peccatis omnibus contra legem admissis expiantur; sed & deinceps ad totam legem seruandam & perficiendam corroboramur & accendimur.

VERS. 20. DICENS (scilicet Moses) HIC SANGVIS TESTAMENTI, QVOD MANDAVIT AD VOS DEVS] Citat Apostolus Exodi c. 24. 8.

Obiicies, Ibi dicitur, Hic est sanguis בְּרִית *berit* id est *fœderis*: ergo malè Paulus hoc loco vertit dicens, *hic est sanguis testamenti*, quod scilicet morte testatoris confirmatur: nam alia pacta & fœdera non confirmantur morte paciscentium, vti vetus pactum Dei cum Hebræis, de quo loquitur Moses cap. illo 24. Exodi v. 8. non fuit confirmatum morte Dei aut Hebræorum paciscentium; quomodo ergo Paulus hic ad valorem testamenti huius adeò vrget mortem testatoris?

Erasmi, Caluini, Bezæ sententia de auctoritate & auctore huius epistolæ.

Ob hoc argumentum Erasmus & Caietanus censent hanc epistolam non esse canonicam, sed incertæ & dubiæ fidei & auctoritatis: Caluinus verò censet eam non esse S. Pauli: Beza denique asserit eam non hebraicè, sed græcè esse scriptam, eò quòd Hebræum בְּרִית *berit*, non nisi fœdus significet; Græcum autem διαθήκη, tam testamentum, quàm fœdus significet: hoc autem loco cùm iuxta Hebræum vertendum esset, Fœdus, auctor huius epistolæ verterit, *testamentum*.

Aliquorum Catholicorum sensus.

Imò Catholici nonnulli putant Paulum hic rhetorum more ludere in voce διαθήκη, vt, cùm sciret illam Exodi 24. 8. significare pactum, vtpote cùm ibi respondeat Hebræo בְּרִית *berit*, id est pactum, hic tamen eamdem accipiat pro testamento. Verùm sic Paulus ex amphibologia vocis διαθήκης sophisticum argumentum necteret falleretque, dum fœderi & pacto cuilibet tribuit id quod erat testamenti, scilicet vt morte testatoris confirmetur.

Pro responsione, Nota Primò, Septuag. Hebræum *berit* passim vertere διαθήκω, quod propriè testamentum significat vti vertit noster Interpres; hinc in Scripturis hæc tria, scilicet Hebræum, *berit*, Græcum διαθήκη, & Latinum *testamentum* idem significant.

בְּרִית διαθήκη & testamentum idem significant.

Rursum hæc tria dupliciter accipiuntur, Primò generatim, pro quouis fœdere, pacto & promissione, vti docet S. Hier. in cap. 3. ad Galat. & S. August. in Genesin, locutione 94. Sic capitur passim cùm dicitur nouum vel vetus testamentum, id est, noua vel vetus Dei ordinatio, dispositio promissio, (quæ alibi dicitur Dei misericordia & veritas) nouum vel vetus pactum & fœdus inter Deum & homines initum cum conditione seruandæ legis Dei, hoc enim est Dei cum hominibus pactum: Ego Deus stipulor & promitto quòd ero vobis ô homines Deus & pater, vosque mihi eritis filij & B heredes si legem meam seruetis. Sic *testamentum* pro fœdere accipiunt Gen. 9. 13. ps. 54. 21. ps. 88. v. 4. & 29. ps. 105. 45. & alibi sæpè. Secundò, hæc tria specificè accipiuntur pro fœdere testamentario, vel promissione testamentaria, quæ maximè firma & certissima est, id est. pro testamento & vltima voluntate, siue dispositione testatoris. hanc enim propriè significat Græcum διαθήκη, & Latinum *testamentum*: Hebræum quoque בְּרִית *berit*, cùm pactum quodlibet significet, rectè etiam testamentum siue pactum testamentarium, quod extremum & firmissimum est, significat per synecdochen, qua genus pro specie, præsertim perfectissima & nobilissima, accipi solet.

Testamentum hebraicè, latinè & græcè dupliciter accipitur.

Formula stipulationis Dei.

Nota. Secundò, tam vetus Mosis, quàm nouum Christi testamentum, vtraq; significatione & vtroque modo iam dicto fuisse testamentum. De nouo patet: Primò enim nouum testamentũ fuit nouum C fœdus Dei cum hominibus per Christum initum. Secundò, quoque nouum testamentum fuit propriè dictum testamentum siue fœdus testamentarium & mortuarium: tum quia voluit Deus ad peccata nostra iusta satisfactione expianda, vt promissiones noui testamẽti de peccatorum remissione, gratia & gloria, siue hereditate cælesti nobis danda, sancirentur morte Christi testatoris: tum quia, vt hæc nobis darentur, fuit vltima, summa, certissima & firmissima volũtas, & promissio Christi, vt hîc satis significat Apostolus. Hoc est ergo Christi nouum pactum & testamẽtum: Ego Christus vice & nomine Dei Patris promitto tibi, ô Christiane peccatorum veniam, Dei gratiam & amicitiam: ac tandem regnum cælorum, sub hac conditione, si mihi credas, obedias, & mandata D mea vsque in finem vitæ serues & impleas. quæ conditio exprimitur à Christo, Matt. 19. 17. Ioan. 17. v. 20. & 24.

Testamentum nouum & vetus vtroq; modo est verè testamentum.

Formula pacti & testamenti Christi.

Nota Tertiò. Hoc fuit vetus Mosaicum pactum & testamentum, vt satis colligitur ex Exodi 24. 8. Ego Deus vobis ô Hebræi, promitto meam opem, beneuolentiam & protectionem; legoque vobis regnum & hereditatem quietam & fertilem in terra Chanaan; si leges meas, cæremonias & iudicialia præcepta seruaueritis.

Formula antiqui testamenti & fœderis.

Vnde patet, etiam hoc vetus fœdus, & testamentum vtraque significatione & vtroque modo iam dicto fuisse διαθήκω, & testamentum. De priore patet: est enim pactum cum conditione, vt patet ex formula pacti iam data. De posteriori significatione & modo probatur; quia vetus hoc Mosis fœdus fuit testamentum typicum, siue typus testamenti,

Vetus fœdus fuit pactum conditionatum & testamentum typicum.

menti noui, & hereditas siue regnum Chanaan veteri testamento promissum, typus fuit regni cælorum, quod in nouo testamento promittitur. Rursum, mors victimarum, quibus sancitum fuit vetus testamentum, Exodi 24. typus fuit mortis Christi testatoris, qui sua morte & sanguine sanciuit nouum testamentum & vltimam voluntatem suam, vti hic explicat Apostolus.

Resp. ad argum Erasmi, Caluini & Bezæ contra authoritatem huius epist.

Respondeo ergo & dico, Mosen, cùm dixit Exodi 24. *Hic est sanguis fœderis*, intellexisse fœdus testamentarium, siue testamentum typicum iam dictum: ideoque rectè Apostolum fœdus illud Mosaicum interpretari hic per testamentum, quia verè fuit testamentum, scilicet typicum. totum enim vetus testamentum, omniaque quæ in illo facta sunt, erant vmbra & typus Christi, rerumque futurarum in nouo testamento, adeoque totus scopus & finis veteris testamenti erat adumbrare & præfigurare Christum, eiusque nouum testamentum: ita vt totius veteris testamenti ratio, conditio, natura & institutio non fuerit alia, quàm hæc, vt scilicet esset figura & repræsentatio Christi & noui testamenti. Cùm ergo nouum Christi testamentum fuerit propriè dictum testamentum, quod morte testatoris, puta Christi, confirmatum est, sequitur & vetus testamentum fuisse typum noui testamenti propriè dicti, ac consequenter ipsum quoque vetus fuisse typicum testamentum, mortuarium & propriè dictum. qualis enim est res in se, talis est & typus eius in repræsentatione. cùm itaque nouum testamentum in se sit testamentum propriè dictum, sequitur & vetus testamentum, quod noui fuit typus repræsentatione, siue typicè, fuisse testamentum propriè dictum.

Vetus testamentum fuit testamentum mortuariũ propriè dictum, idque ob tres rationes.

Prima

Fuit ergo vetus testamentum mortuarium & propriè dictum, Primò, ob generalem rationem quam affert S. August. in cap. 3. ad Galat. v. 17. vbi sic ait: *Omnis Dei promissio & fœdus etiam ad dandum bona terrena*, v. g. terram Chanaan Hebræis, *dici potest testamentum, quia quod mors testatoris valet ad confirmandum testamentum, hoc incommutabilitas promissionis Dei valet ad sanciendum sua fœdera & promissa.*

Secunda.

Secundò, ob propriam & specialem rationem, quia scilicet hoc Dei pactum cum priscis Hebræis erat apud Hebræos illos maxima, summa & vltima Dei voluntas, ac sanciebatur morte victimarum, quas Deus, quia mori non potest, pro se quasi morti addicebat, vt earum morte vltimam suam voluntatem quasi testator sanciret. Sic enim hoc vetus Dei testamentum speciem quamdam habebat testamenti propriè dicti & vltimæ voluntatis, quæ sancitur morte testatoris, dum pro Deo testatore immortali moriuntur victimæ Deo consecratæ, quibus hoc testamentum sancitur. quod vt significaret Moses, partem sanguinis victimarum fudit super altare, Exodi 24. altare enim hic Deum repræsentat. Deus ergo hîc suo quasi sanguine aspersus, itaque suo quasi sanguine testamentum hoc obsignare & confirmare videbatur: & hoc est quod hic significat Apostolus, cùm ait: *Vnde nec primum* (Mosaicum) *quidem sine sanguine dedicatum est.*

Tertia.

Tertiò, maximè propriè & genuinè ad mentem Apostoli, vetus testamentum fuit mortuariũ, sed vmbraticum & typicum, vti iam cœperam dicere, quia vetus testamentum vmbra typus & repræsentatio fuit noui testamenti Christi, propriè dicti. Vnde sicut nouum testamentum Christi testatoris morte, ita vetus victimarum Dei mactatione, quasi typica Dei & Christi morte sancitũ fuit: vt hoc ipso vetus testamentum significaret nouum testamentum reali Christi morte sanciendum esse. Hanc esse genuinam mentem Apostoli, patet ex v. 23. vbi concludens ait: *Necesse est ergo exemplaria quidem cælestiũ his* (morte & sanguine victimarum) *mundari: ipsa autem cælestia melioribus hostijs* (puta morte & sanguine Christi) mundari *quam istis*. q. d. Vetus testamentum, quia typus erat noui & cælestis testamenti, quo animæ à peccatis expiantur, hinc typicis hostiis, morte scilicet & sanguine animalium, sancitum fuit: nouum verò Christi testamentum, vtpote solidum, sublime & cæleste, quodque animas ipsas à peccatis expiat & expurgat, non nisi nobilissimo Christi sanguine & morte sanciri potuit. Et hoc est quod dixit v. 12. *Christum non per sanguinem hircorum aut vitulorum, sed per propriũ sanguinem, introiisse semel in sancta, æterna redemptione inuenta.* rursum quòd *sanguis hircorum & cinis vitulæ sanctificet carnem. Christi verò sanguis emundet conscientiam ab operibus mortuis.* Hæc enim mũdatio & remissio peccatorum est præcipuum quoddam bonum, quod Christus suo testamento nobis legauit, suaque morte & sanguine obsignauit & tradidit. Denique hunc esse Apostoli sensum patet ex eo, quòd ipse toto hoc capite, adeoque tota epistola vrget & explicat ea, quæ facta sunt in veteri testamento, fuisse vmbras & typos Christi & rerum quæ sunt in nouo testamento: ergo multò magis vrgere debuit ipsum vetus testamentum, eiusque institutionem & sanctionem fuisse typum noui testamenti propriè dicti ac consequenter ostendere vetus quoque testamentum typicè & repræsentatiuè fuisse testamentum propriè dictum.

Veteris & noui testamenti magna concordia & similitudo.

Atque hæc est causa, cur Septuag. Exodi 24. 8. & alibi, Hebræum *berit* non vertant, fœdus vel pactum, sed διαθήκην, id est testamentum, vt scilicet, innuant fœdus hoc Mosaicum fuisse testamentum typicum & figuratiuum testamenti noui, quod Christus testator sua morte obsignauit.

Hac eâdem causa nouum & vetus instrumentum, communiter non nouum aut vetus fœdus, vel pactum, sed testamentum nuncupare solemus. Idem faciunt Græci: quin & Syrus in textu Syriaco S. Scripturæ retinuit vocem Græcam διαθήκη, id est testamentum; habet enim דיתיקא *diiatiki*: nã apud Iudæos & Syros post Alexandri & aliorum Græcorum imperia, Græca lingua ita vsitata & trita fuit, vt multa vocabula ex Græco in Syrum transierint, ἀγρὸς in אגורסא *aguresa*, Matth. 27. 8. βουλευτὴς in בלוטא *bulenti*, Marci 15. 43. Sic *Euangelium kephalaion, namusa*, à νόμος, id est lex, aliaque multa à Græcis ad Syros traducta sunt. Idem patet ex Philone, Iosepho & S. Iustino Martyre, qui licet Hebræi essent, græcè tamen peritissimi fuerunt, citantque Scripturam non Hebræam, sed Græcam Septuag. interpretum, quasi tunc vulgatissimam & celeberrimam. Addit Matthæus Galenus, Paulum syriacè scripsisse hic *diiatiki*, qua voce Hebræum *berit* reddunt & vertunt Septuag. Exodi 24. 8. Putat enim ipse textum Syriacum, qui extat in Bibliis Regiis, esse autographum Pauli. Sed id mihi non est verisimile, ob rationes quas attuli initio huius epistolæ.

In Scriptura multa vocabula Græca ex Syro transiere textu.

Paulus syriacè scripsisse diiatiki secundum aliquos.

Quartò, aliam explicationem & causam, cur pro τῷ *hic est sanguis fœderis*, vti habet Moses Exodi 24.

Paulus

Paulus verterit, *Hic sanguis testamenti*, adeoque cur vetus fœdus Paulus vocet & interpretetur testamentum mortuarium, & propiè dictum, dat hic n.82.& seqq. Franc. Ribera, Quia, inquit, vetus testamentum licet explicitè promitteret Iudæis bona terrena, tamen implicitè sub eis promittebat bona cælestia & cælestem hereditatem, & eatenus non tantùm nouum, sed & vetus testamentum sancitum fuit morte testatoris Christi: nec enim bona cælestia cuiquam Sancto veteris testamenti obtigerunt, nisi post & per mortem Christi, quam figurabat sanguis victimarum effusus in institutione veteris testamenti, Exodi 24. Sicut enim in illo veteri testamento per terram promissam filiis Abrahæ, promittebatur cælestis hereditas, ita sanguine victimarum promittebatur sanguis Christi, per quem illa danda erat. Verùm hoc sensu Christus mediator & testator esset veteris testamenti; cùm tamen Apostolus asserat tantùm noui testamenti Christum esse mediatorem. Rursum, Apostolus hîc docet morte & sanguine Christi tantum nouum testamentum esse sancitum, morte verò victimarum sancitum esse vetus, vtpote terrestre, imperfectum, infirmum, & explicitè temporalia tantùm bona promittens & largiens; ergo satis insinuat morte Christi non esse sancitum vetus testamentum. perpetuò enim hac epistola opponit & anteponit nouum testamentum veteri hocque ab illo elisum & exclusum esse docet. Tacitè tamen hunc sensum & causam innuit Apostolus, cùm ait Christum esse mortuum, *in redemptionem earum prauaricationum, quæ erant sub priori testamento, vt repromissionem accipiant æternæ hæreditatis.* Vbi satis insinuat non tantum noui testamenti filios, sed & patres veteris testamenti vocatos esse ad æternam hereditatem eamq; illis promissam, sed ita, vt non per Mosen, sed per Christũ, nec per vetus, sed per nouum testamentũ esset danda & exhibenda. Atq; hac ratione Christus explicitè quidẽ noui testamẽti, implicitè tamen veteris quoque fuit mediator & testator, vt docet Lactant. l.4.c.20. Hãc ergo quartam expositionẽ implicitè insinuat Apostolus: verùm quia tertiam non tantùm implicitè, sed & explicitè tradit & perurget, hinc tertia iã data maximè videtur genuina & ex mente Apostoli vt dixi.

Vetus testamentum implicitè promittens bona cælestia quomodo Christi morte confirmatum.

Christus vtriusq; testamẽti testator & mediator.

QVOD MANDAVIT] Id est quod ordinauit, disposuit, &, hebraicè est, כָּרַת *carat*, id est, pepigit vobiscum Deus. Sic enim Hebræi omnem Dei ordinationem & dispositionem vocant Dei mandatum & præceptum; vt cum Dauid dicit 2. Reg. 16.v.10. *Dominus præcepit ei* (Semei) *vt malediceret Dauid; præcepit*, id est, ordinauit & statuit permittere Semei vt suam virulentiam & maledicentiam in me euomat, eamque disponit & ordinat ad mei meorumq; peccatorum punitionem. Sic Deus dicit Eliæ 3.Reg.17.4. *præcepi coruis vt pascant te; præcepi*, id est, ordinaui, & ordinatione mea efficiam vt corui pascant te. Rursũ propriè, *quod mandauit*, id est, cuius fœderis scilicet cõditiones & leges à vobis, ô Hebræi, seruari mãdat & iubet Deus.

Omnis Dei ordinatio, dispositio, permissio, apud Hebraos vocatur mandatum.

VERS. 21. ETIAM TABERNACVLVM ET OMNIA VASA MINISTERII SANGVINE SIMILITER ASPERSIT] Hoc ipsum rursum omisit Moses, supplet tamen Paulus itaque factum esse docet Ioseph. l.3. Antiq. c.9.

Nota. Aspersio facta est non eo tempore, quo Deus cum Hebræis fœdus iniit: tunc enim necdum fabricatum erat tabernaculum; sed posteà facto, erecto & dedicato tabernaculo.

A Secundò, ministerium hîc sacrum intelligit, quo ministrabant Deo in victimis & oblationibus. hoc enim significat Græcum, λειτουργία.

Tertiò, hac aspersione sanguinis expiatum & quasi sacratum est tabernaculum, vt significaretur sanguine Christi expiandam, sanctificandam & quasi consecrandum esse Ecclesiam, quæ verum est Dei tabernaculum.

VERS. 22. ET SINE SANGVINIS EFFVSIONE NON FIT REMISSIO] Iusserat Moses Leuit. 4. vt, si quis peccasset, immolaret victimam pro peccato: quod si fecerit, *propitius*, inquit, *erit ei Dominus*, id est, non inferet Deus illi pœnam huius vitæ, quam alioqui illi inflixisset. Sic ergo per sanguinem victimarum fiebat remissio non culpæ & reatus coram Deo, sed remissio legalis, tollens culpam & immunditiam legalem, pœnamque temporalem, nam quoad culpam & pœnam alterius vitæ, hæc non tollebatur sacrificio aut prece Sacerdotis, cùm ne in nouo B quidem testamento culpa tollatur sacrificio, sed Sacramento pœnitentiæ. Culpa ergo tollebatur olim contritione eorum qui peccarãt iuncta cum fide & spe Christi venturi, ac pro peccatis morituri: cuius fidei & contritionis signum & protestatio erat sacrificium, quod pro se peccantes offerebant. Sed de hac re plura dicam c.10. 4.

Remissio peccatorũ quomodo fiebat & quotuplex erat in veteri testamento.

VERS. 23. NECESSE EST ERGO EXEMPLARIA QVIDEM CÆLESTIVM HIS MVNDARI: IPSA AVTEM CÆLESTIA MELIORIBVS HOSTIIS QVAM ISTIS] Per *exemplaria cælestium*, intelligit Apostolus Mosaicum tabernaculum & testamentum, ac populum ipsum, id est Iudæos, omniaque quæ in ipso tabernaculo & testamento erant. Id patet ex voce illatiua *ergo*. q.d. Dixi vetus testamẽtum & tabernaculum sanguine C victimarum fuisse expiatum & dedicatum, legemque veterum præscribere, vt omnia sanguine expientur, & sine sanguine non fiat vlla remissio: ergo ex hoc legis veteris præscripto, necesse fuit, vt omnia quæ erant in veteri testamento, tanquam typi & exemplaria rerum cælestium, talibus bestiarum hostiis & sanguine emundarentur.

Sed dubium est, quid intelligat Apostolus per *cælestia*, D.Th. Lyran. & Ribera intelligunt ipsum cælum. sic enim se videtur exponere Apostolus v. sequ. cùm ait, *Non in manufacta sancta Iesus introiuit exemplaria verorum, sed in ipsum cælum*. Si obiicias. Cælum nulla mundatione indiget: Apostolus autem hic asserit cælestia melioribus hostiis mundari. ergo per *cælestia* non intelligit ipsum cælum; Respondent, licet cælum in se sit mundissimum, vt expiatione non egeat, metaphoricè tamen dici cælum inquinari per peccata; quia peccata nostra D cùm in cælum per notitiam ascendunt, sua fama quasi tetro quodam odore, cælum ipsum quodammodo contaminant & polluunt: ac consequenter cum peccata ipsa expiantur, cælum ipsum peccatis ita vt dixi pollutum, expiari dicitur. Sic enim dicebatur pollui tabernaculum Mosaicum per peccata Iudæorum, ab eisque expiari & emundari sanguine hircorum pro peccato oblatorum, per peccata enim fiebat iniuria tum Deo tum ipsi tabernaculo, in quo Deus habitabat: sicut polluitur ecclesia, dum sanguine aut semine humano, alioue peccato in ecclesia commisso contaminatur.

Per cælestia hic Apostolus non intelligit cælum.

Verùm hoc satis durum remotum, & coactum videtur. Nemo enim ita loquitur, & nusquam alibi in Scripturis dicitur cælum ipsum & locus Beatorum, vtpote purissimus, expiari aut emundari.

Secun-

Secundò, hæc expositio est præter mentem & A phrasim Apostoli, vti mox patebit.

Per cælestia intelligitur Ecclesia fidelium Christianorum.

Dico ergo, per *cælestia* intelligi Ecclesiam, id est, fideles & filios Christi, ex quibus Ecclesia, id est fidelium congregatio, coalescit & cõsurgit. Dicitur Ecclesia cælestis, vel *cælestia*, quia Ecclesia Christi est quasi cęleste tabernaculum habens cælestem victimam, scilicet corpus Christi, cælestem doctrinã, populum deniq; cælestis & angelicæ vitæ, cui cælum ipsum pro mansione & retributione æterna promittitur, proponitur & præparatur. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecum. Primas. Anselm. Haymo & Vasquez, qui sic explicant: *cælestia* sunt cõscientiæ nostræ, quarum emundatio pertinet ad templum non vetus, sed cæleste, puta ad cælum ipsum. Hanc esse mentem S. Pauli, probatur Primò, quia planè hic idem dicit, idque iisdem verbis tam Græcis, quàm Latinis, cũ eo quod dixit c.8.5 B vbi ait, *Qui exemplari & vmbræ deseruiunt cælestium*: atqui ibi per *cælestia* intellexit Ecclesiam Christi, vti patet, & omnes fatentur: ergo & hic.

Secundò quia concludens hunc discursum cap. seq. v.1. sic ait. *Vmbram enim habens lex futurorũ bonorum, non ipsam imaginem rerum*. vbi *vmbram* vocat, quòd hîc *exemplar*: *futura* verò *bona* & *imaginem rerum* vocat id, quòd hîc vocat *cælestia*, atqui ibi per *futura bona & imaginem rerum* intelligit remissionem peccatorum, aliaque dona & gratias Ecclesiæ à Christo collatas, vt ipse in seqq. se explicat, ergo & hîc *cælestia* intelligit, non ea quæ in cælo, sed ea quæ in Ecclesia sunt.

Tertiò, quia omnibus hisce capitibus opponit, confert & anteponit Apostolus Christum Mosi, Euangelium legi, tabernaculũ Ecclesiæ, non cælo, q.d. Ex dictis de lustratione veteris tabernaculi & C testamenti per sanguinem victimarum, noui verò tabernaculi & testamenti per sanguinem Christi, clarũ est necessarium fuisse vt illa quæ sunt veteris tabernaculi & testamenti, tamquam *exemplaria*, græcè ὑποδείγματα, id est obscuræ quædam picturæ (vti dixi c.8.5.) *cælestium*, id est rerum & fideliũ Ecclesiæ, mundarentur, sanguine victimarum: ipsa verò *cælestia*, id est fideles, resque Ecclesiæ mundarentur melioribus hostijs, puta sanguine & sacrificio Christi, tam in cruce peracto, quã Eucharistico, quod indies in Ecclesia peragitur & repetitur, hæc enim indies repetita Eucharistiæ mysteria, vti plura dicuntur Sacramenta & sacrificia, ita non vna, sed plures dicuntur hostiæ, vt annotauit Ribera.

Eucharistia quæ quotidie offertur, est plura Sacramenta, sacrificia & hostia.

VERS. 24. NON ENIM IN MANVFACTA SANCTA IESVS INTROIVIT, EXEMPLARIA VERORVM] D Nota. *Exemplaria* hîc non vocat Apostolus ipsum vetus tabernaculum & testamentum, eaque quæ in ipso erant, vti vocauit ea v. præced. sed *exemplaria* hîc limitat & arctat ad Sancta sanctorum; dicitque Iesum nõ introisse in Sancta sanctorum vetera & typica, vti faciebant pontifices Aaronici, sed in ipsum cælum, quod adumbrabatur per vetera illa Sancta sanctorum.

Nota Secundò. Vetera illa Sancta sanctorum vocat Apostolus *exemplaria*. grecè ἀντίτυπα, *verorum*, scilicet cælestium, siue ipsius cæli empyrei, quod est habitaculum Beatorum: hoc enim est verissimum Sãctum sanctorum, cuius antitypum fuit vetus Sanctum sanctorum Mosaicum, quia ex illo hoc expressum fuit, vt illud referret & repræsentaret, vti dixi c.8.5.

Nota Tertiò. Vt hæc connectantur cum v. præced. vox *enim* dat causam, cur Ecclesiam v. præced. vocarit cælestem siue *cælestia*. q.d. Ideo vocaui Ecclesiam *cælestia*, quia Christus in cælum ingressus, illud Ecclesiæ, id est fidelibus suis, reserauit, ibique quasi pontifex noster semper apparet vultui Dei pro nobis, vt gratiam, virtutes, gloriam, omniaque bona cælestia nobis impetret. Hoc enim est quod identidem hisce capitibus vrget Apostolus, scilicet Christum, siue Messiam nostrum pontificem non debuisse hîc in terris manere, & in templo Salomonis semper fungi pontificatu suo, vti putabant & sperabãt Iudæi; sed peracta hic in cruce redemptione nostra, debuisse cælum ingredi & reserare, vt ibi ad dextram Dei residens interpellet pro nobis, locumque in cælis nobis paret. Hoc enim est quod dixit c.8.v.1. *Talem*, inquit, *habemus pontificẽ, qui consedit in dextra sedis magnitudinis in cælis, sanctorum minister & tabernaculi veri, quod fixit Deus, & non homo*, id quod in sequentibus clariùs explicat. Rursum idem dixit hoc c.v.12. cùm ait, *Christũ per proprium sanguinem introisse semel in Sancta, æterna redemptione inuenta* & v. vlt. *Christus semel oblatus est ad multorum exhauriendã peccata; secundò sine peccato apparebit exspectantibus se, in salutem*. Rursum c.10. 12. *Hic*, inquit, *vnam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei*, & concludens v.19 sic ait: *Habentes itaq; fratres fiduciam in introitu Sanctorum* (id est cæli) *in sanguine Christi, quam initiauit nobis viam nouam & viuentem, per velamen, id est, carnem suam, & sacerdotem magnum super domum Dei accedamus cum vero corde*, &c.

Cur Ecclesiam vocarit Apostolus cęlestia.

VT APPAREAT NVNC VVLTVI DEI PRO NOBIS] Vt scilicet, sicut ait S. Cyprian. serm. de Baptismo Christi, *semper reseruata in corpore Christi plaga, salutis humanæ exigant pretium, & obedientia, donatiuũ requirunt*. Secundò, *vt appareat*, id est, apparẽdo oret & interpellet pro nobis est enim catachresis.

Duæ rationes, cur Christus coram Deo pro nobis appareat.

NEQVE VT SÆPE OFFERAT SEMETIPSVM, QVEMADMODVM PONTIFEX INTRAT IN SANCTA PER SINGVLOS ANNOS IN SANGVINE ALIENO] VERS. 25. Est hîc triplex collatio & antithesis Christi cum pontificibus Aaronicis. Prima, Aaronici ingrediebantur in Sancta sanctorum. Christus verò ingressus est in cęlum. Iam ne Hebręi putent Christum cęlum esse ingressum, hac de causa, vt ibi rursum & sępiùs seipsum offerat & immolet Patri, itaque æquent Christum Aaronicis sæpè suas hostias immolantibus; addit Apostolus Secundam antithesin: Aaronici, inquit, quotannis repetebant oblationem, quia infirma & insufficiens erat; Christus verò semel tantùm se offerens, peccata omnia aboleuit, tum præteritorum, tum futurorum sæculorum, nobisque omnibus æternam redemptionem inuenit. Tertia, Aaronici *in*, id est cum, sanguine alieno, puta hircorum & vitulorum, ingrediebantur Sancta: Christus verò per sanguinem proprium ingressus est in cælum.

Triplex collatio & antithesis Christi cum pontificibus Aaronicis.

ALIOQVIN OPORTEBAT EVM FREQVENTER PATI AB ORIGINE MVNDI] VERS. 26. Probat Christum non sæpè se obtulisse & immolasse sed vnica oblatione æternam nobis inuenisse redemptionem: quia cùm peccata non nisi Christi redemptoris sanguine expiari possint; si vnica eius mors & sanguinis effusio ad omnia omnium ætatum peccata expianda non sufficeret, sed tantùm expiaret peccata sui sæculi; ergo debuisset Christus frequẽter pati, singulis nimirũ sæculis, vt singulorum sęculorum peccata, sua morte & sanguine aboleret: hoc autẽ est absurdum.

Vnica Christi mors & oblatio sufficiens pro omnibus omnium temporum peccatis.

Locus Apocalypsis 13. de occisione agni ab origine mundi elucidatus.

Obijcies, Apoc. 13. 8. dicitur Christus esse *agnus occisus ab origine mundi.*

Resp. Aretas, Ticonius & alij in illum locum, τὸ *ab origine mundi* referunt non ad τὸ *agnus*, sed ad τὸ *quorum non sunt scripta nomina in libro vitæ.* q. d. Ab origine mundi, imò ab æterno nomina eorum qui adorabunt bestiam, non sunt scripta in libro vitæ, sed mortis, id est, reprobi sunt & damnandi.

Simplicius tamen & planiùs, referes hæc verba ad τὸ *agnus*: dicitur ergo Christus *agnus occisus ab origine mundi*, id est, iam olim ab initio & ante omnia quæ in mũdo & cum mundo creata sunt; quia ab æterno Christus occisus est, id est occidi decretus, præscitus & prædestinatus, mors enim Christi ab æterno decreta fuit, hominibusque omnibus sæculis proposita, vt eam credendo, sperando, & per eam poscendo peccatorum remissionem, eamdem impetrarent. Simili phrasi dixit Apostolus, Deum nobis dedisse, id est, dare decreuisse & prædestinasse suam gratiam ante tempora sæcularia, 2. Tim. 1. 9. & Tit. 1. 2. vide can. 36.

NVNC AVTEM SEMEL IN CONSVMMATIONE SÆCVLORVM] Aliqui legunt, *in consummationem sæculorum*, & per *consummationẽ* intelligunt perfectionẽ, q. d. Mortuus est Christus vt omnia sæcula suo sanguine expiaret & perficeret. Verùm Græcum συντέλεια passim in Scripturis non perfectionem, sed consummationem & finem significat.

Quæres, quomodo in consummatione, id est, fine sæculorum passus dicitur Christus, cùm ab eius passione iam fluxerint 1600. anni, & multi adhuc fluent vsque ad finem mundi?

Variæ expositiones quid Paulus intelligat per consummationem sæculorum. Prima.

Respondent Chrysost. & Theophyl. *consummationem sæculorum* vocari illud tempus mundi, quo peccata prorsus inualuerant, & quasi ad summum peruenerant, quod fuit tẽpore Christi. Vnde Nyssenus serm. de Natali Christi, docet quod Christus imitatus sit medicum excellentissimum, qui febricitanti non succurrit, dum febris adhuc increscit & succenditur, sed dum ea totam suam vim exseruit, omniaque sua euomit & ad summum peruenit; tunc enim illa viribus suis exhaustis deferuescere & subsidere incipit: ita enim & Christus tamquam peritissimus animarum medicus exspectauit tempus opportunũ, vt manum nostro morbo antè non adhiberet, quàm vniuersa malitiæ ægritudo se proderet & exsereret, ne vllum mali virus abditum & incuratum relinqueret. Verùm hoc sensu, potiùs dixisset Apostolus, quòd Christus apparuit in consummatione non sæculorum, sed peccatorum.

Secunda.

Secundò, Ribera sæcula hæc limitat, intelligitque sæcula non quælibet, sed à Deo Patre Christi incarnationi præstituta. q. d. Cùm consummata essent tempora & sæcula, quæ Pater Christi natiuitati & passioni præfinierat, tunc natus & passus est Christus. Vnde hanc cõsummationem sæculorum Apostolus vocat Galat. 4. 4. *plenitudinem temporis*: in hac enim ait venisse Christum. Verùm quia Apostolus hæc sæcula non limitat, hinc

Tertia, & genuina.

Varia sæculorum mundi diuisio.

Tertiò, planiùs accipias ea generatim: ita scilicet, vt omnia sæcula, siue totum sæculum diuidas in sæculum, quod fuit ante diluuium; Secundò, in sæculum, quod à diluuio fuit vsque ad Abrahamum; Tertiò, in sæculum, quod fuit ab Abrahamo ad Mosen; Quartò, in sæculum, quod fuit à Mose ad Dauidem; Quintò, in sæculũ, quod fuit à Dauid ad captiuitatem Babylonicam; Sextò, in sæculum, quod fuit à captiuitate vsque ad Christum, vel breuiùs & neruosiùs, sæculũ primum est sæculum ante diluuium, sæculum secundum est post diluuium durante adhuc lege naturæ, tertium sæculum est legis Mosaicæ & Iudæorum, quartum & vltimum est Christi. Sic Oecum. qui totũ tempus ab Adam ad finem mundi diuidit in primum, medium & nouissimũ, & primum esse ait sæculum legis naturæ, medium esse sæculum legis Mosaicæ, nouissimum esse sæculum legis Euangelicæ. Voluit enim Deus vt hæc sæcula Christum præcurrerent, vt ostenderetur infirmitas legis tum naturæ, tum Mosaicæ; itaque anhelarent homines ad Christum & legem Euangelicam: horum ergo respectu, Christi sæculum est vltimum & consummatio sæculorum omnium præcedentium: quia Christi sæculo nullum aliud succedet, vsque ad iudicium, sed durabit illud vsque ad beatũ æternitatis & immortalitatis sæculum. Sic hanc consummationem sæculorum Apostolus 1. Cor. 10. 11. vocat *fines sæculorum*; S. Ioannes epist. 1. c. 2. 18. vocat *nouissimam horam*; *horam*, id est tempus, siue sæculum, & hoc sensu Prophetæ tempus Christi vocant *nouissimum*, quia vltimus hic est mundi status, vltima ætas. ita vocat illud Isaias c. 2. 2. Michæas c. 4. 1. & alij sæpè.

Christi sæculum vltimum consummat omnia sæcula, quia nullum aliud succedet illi.

Peccati destitutio.

AD DESTITVTIONEM PECCATI] Aliqui hic legunt, *ad destructionẽ peccati.* Sed meliùs Biblia Romana & alij passim legunt, *destitutionem*, nam græcè est εἰς ἀθέτησιν, id est, ad reiectionem, reprobationem & profligationem (vt vertit Vatabl.) peccati; vt scilicet peccatum ab omnibus destituatur, reijciatur, reprobetur & profligetur. Aptè ergo vertit Noster *destitutionem*: opponitur enim ἀθετέω τῷ τιθέναι, quod significat ponere, statuere; idem ergo est quod deponere, destituere. Ansel. *destituere* exponit, ita vt idem sit quod deorsum statuere. *Christus*, inquit, *se obtulit vt deorsum statueret peccatum, ne supra nos, sed subter nos esset.* Quę expositio vera est, sed proprietatem vocis Gręcæ non assequitur. Syrus vertit דנבטליה *danbatteleha*, id est, vt concuteret, eneruaret & aboleret peccatum: בטל enim significat ita hominem quassare & eneruare, vt vix membrum vllum mouere possit.

Vbi Christus per hostiam suam apparuit.

PER HOSTIAM SVAM APPARVIT] non in terra: ibi enim ante hostiam suam in cruce oblatam natus & viuens per triginta tres annos apparuit, sed in cęlo post mortem & ascensionem apparuit Deo Patri, offerens sanguinem suum, sicut pontifex ingrediens Sancta sanctorum apparebat coram Deo residente in propitiatorio, cum sanguine hircorũ & vitulorum, respicit enim ad illud, quod dixit, v. 24. scilicet Christum introisse in cælum, *vt appareat vultui Dei pro nobis*, hoc scilicet fine, vt per sua merita & preces quas offert & repręsentat, gratiam impetret, qua Deus destituat & profliget ab humano genere peccatum, quaque homines gratia hac Dei & tanta Christi pro se passi & morientis charitate præuenti & accensi, sponte sua peccatum destituant, repellant & profligent.

VERS. 27.

ET QVEMADMODVM STATVTVM EST HOMINIBVS SEMEL MORI, POST HOC AVTEM IVDICIVM (supple superest) SIC ET CHRISTVS, &c.] Eximit Hebræis scrupulum & scandalum crucis, dicebant enim, Si hic est Christus & Messias noster, quomodo mortuus est & crucifixus? Respondet Apostolus, hanc cõmunem esse naturæ legem vt omnes homines morti subiaceant; ergo non mirum si Christus mortuus sit, cùm hanc legem nobiscum & pro nobis homo factus subire voluerit.

Christus communi mortis legi subiectus.

Nota.

Nota τὸ *quemadmodum*, comparationem exigit. q.d. Sicut omnes homines tendunt ad mortem, ad iudicium: ita & Christus accessit ad mortem, acceditque ad iudicium, non vt iudicetur, sicut ceteri homines, sed vt eos iudicet, & fideles suos se exspectantes saluet & beet.

Nota Secundò, τὸ *statutum est*, nimirum fixo, immobili & indispensabili decreto Dei. Nam, vt ait Eccl. c. 14. v. 12. *Testamentū huius mundi est, morte morietur.* Ita singulis patribus qui 900. annos vixerunt, additur, *Et mortuus est*, Gen. 5. Pinxit Apelles, inquit Plinius, Alexandrum Magnum tenentem fulgur manu, quasi qui celerrimè suo imperio penetrarit ab ortu ad occasum, sed rursum celerrimè disparuerit; nimirum vt de eo canit Iuuenalis,

Vnus Pellaeo iuueni non sufficit orbis.
Sarcophago contentus erit. Mors sola fatetur
Quantula sint hominum corpuscula:

Alexandri mors & vicissitudo. Refert Petrus Alfonsus, mortuo Alexandro plures conuenisse philosophos, è quibus vnus dixit: *Heri totius terra spatiositas Alexandro non suffecit; nunc triū quatuorue vlnarum spatium ipsi sufficit.* Aiebat Alius: *Heri potuit Alexander à morte multos liberare, hodie seipsum non potest.* Alius cùm aureum eius loculum videret: *Heri Alexander ex auro fecit thesaurum; hodie aurum fecit ex ipso thesaurum.* Alius: *Heri Alexander terram oppreßit; hodie à terra opprimitur.*

Quid est ergo homo? fortunae lusus, incōstantiae imago, corruptionis speculum, temporis spolium, viator transiens, mancipiū mortis, mundi ludicrum. Quisquis ergo mortalis es & moriturus, disce mori.

VERS. 28. SIC ET CHRISTVS SEMEL OBLATVS EST AD MVLTORVM EXHAVRIENDA PECCATA] *Multorum*, id est, omnium hominum; qui multi sunt, inquit Theoph. Secundò, pro *exhaurienda*, graecè est ἀνενεγκεῖν, quod offerre, perferre & sufferre significat. *Christus peccata nostra sustulit & exhausit.* q.d. Christus in se sustulit & pertulit peccata hominum, dum se quasi victimam pro peccato, & quasi hominum peccatis onustum, Patri obtulit in cruce. ita Chrysost. & Theodor. Vnde Syrus vertit, *& in seipso* דבח *debach*, id est, *immolauit vel sacrificauit peccatum multorū*; ita scilicet vt sacrificando illud omnino remoueret & aboleret. Rursum ἀνενεγκεῖν, significat sursum tollere, & cōsequenter exhaurire: sicut aqua è puteo dum sursum tollitur, exhauritur; aut sicut poculū vini dum sursum ad os tollitur & bibitur, exhauritur: sic Christus calicem passionis & poenarum nobis debitarum ad os suum sustulit, ebibit & exhausit. itaque culpam omnem absumpsit & aboleuit. Hanc significationem secutus est noster Interpres, dum vertit *exhaurienda*. Disce hîc, Christiane, per Christi gratiam peccata tibi non esse radenda, non secanda, non carpenda; sed planè exhaurienda, eradicanda.

SECVNDO SINE PECCATO APPAREBIT EXPECTANTIBVS SE, IN SALVTEM] *Sine peccato*, id est, abolito peccato. Secundò, & meliùs, *sine peccato*, id est, non vt iterum se offerat quasi victimā pro peccato: vt sit metonymia, qua peccatū idem est quod victima pro peccato, & hoc aptè consentit cū verbis praecedentibus, quibus dixit Christum oblatum esse ad multorum peccata exhaurienda, graecè ἀνενεγκεῖν, id est perferenda, luenda & expianda, tamquam victimā pro peccato, vti explicuit Chrysost. & Theodor. *Peccatum idem quod victima pro peccato.* *In iudicio*, ait Anselm. *Christus apparebit non vt hostia, sed vt iustitia in remunerando*, puta in puniendo & damnando infideles & improbos; & in praemiando, saluando ac glorificando fideles & probos. Quare, ò Hebraei, in Christum mortuum & crucifixum credite, constanter in fide Christi persistite, omniaque dura pro ea tolerate, quia breui veniet Christus ad iudicium, vt hostibus vestris perniciem, vobis autem omnibusque se exspectantibus, salutem aeternam afferat.

CAPVT DECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Docet non hostias Aaronicas, licet permultas, sed vnam Christi in cruce hostiam expiare peccata omnia.

Proinde v. 19. à dogmatibus ad mores trāsiens, infert & vrget Hebraeos, vt in fide Christi constantes sint, tum ob terrorem vindictae Dei, v. 26. tum ob pristinam eorum in persecutione constantiam, v. 32. tum quia post modicum veniet Christus index & liberator noster, v. 37.

1. VMbram enim habens lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum; per singulos annos eisdem ipsis hostijs, quas offerunt indesinenter, numquam potest accedentes perfectos facere: 2. alioquin cessassent offerri: ideò quòd nullam haberent vltrà conscientiam peccati, cultores semel mundati: 3. Sed in ipsis commemoratio peccatorum per singulos annos fit. 4. impossibile enim est sanguine taurorum & hircorum auferri peccata. 5. Ideo ingrediens mundum dicit, Hostiam & oblationem noluisti: corpus autem aptasti mihi: 6. holocautomata pro peccato non tibi placuerunt. 7. Tum dixi: Ecce venio: In capite libri scriptum est de me: Vt faciam, Deus, voluntatem tuam. 8. Superiùs dicens: Quia hostias, & oblationes & holocautomata pro peccato noluisti, nec placita sunt tibi, quae secundùm legem offeruntur. 9. tunc dixi, Ecce venio, vt faciam, Deus voluntatem tuam: aufert primum, vt sequens statuat. 10. In qua voluntate sanctificati sumus per oblationem corporis Iesu Christi semel. 11. Et omnis quidem sacerdos praestò est quotidie ministrans, & easdem saepè offerens hostias, quae numquam possunt auferre peccata: 12. hic autem vnam pro peccatis offerens hostiam, in sempiternum sedet in dextera Dei, 13. de cetero exspectans donec ponantur inimici eius scabellum pedum eius. 14. Vna enim oblatione, consummauit in sempiternum sanctificatos. 15. Contestatur autem nos &

& Spiritus sanctus. Postquam enim dixit: 16. Hoc autem testamentum, quod testabor ad illos post dies illos, dicit Dominus dando leges meas in cordibus eorum, & in mentibus eorum superscribam eas: 17. & peccatorum, & iniquitatum eorum iam non recordabor ampliùs. 18. Vbi autem horum remissio: iam non est oblatio pro peccato. 19 Habentes itaq; fratres fiduciam in introitu sanctorum in sanguine Christi, 20 quam initiauit nobis viam nouam, & viuentem per velamen, id est, carnem suam, 21. & sacerdotem magnum super domum Dei: 22. accedamus cum vero corde in plenitudine fidei, aspersi corda à conscientia mala, & abluti corpus aqua munda, 23. teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem, (fidelis enim est qui repromisit.) 24. & consideremus inuicem in prouocationem charitatis, & bonorum operum: 25. non deserentes collectionem nostram, sicut consuetudinis est quibusdam, sed consolantes, & tanto magis quanto videritis appropinquantem diem. 26. Voluntariè enim peccantibus nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccatis hostia. 27. terribilis autem quædam exspectatio iudicij, & ignis æmulatio, quæ consumptura est aduersarios. 28. Irritam quis faciens legem Mosi, sine vlla miseratione duobus vel tribus testibus moritur: 29. quanto magis putatis deteriora mereri supplicia qui filium Dei conculcauerit, & sanguinem testamenti pollutum duxerit, in quo sanctificatus est, & spiritui gratiæ contumeliam fecerit? 30. Scimus enim qui dixit: Mihi vindicta, & ego retribuam. Et iterum: Quia iudicabit Dominus populum suum. 31. Horrendum est incidere in manus Dei viuentis. 32. Rememoramini autem pristinos dies, in quibus illuminati, magnum certamen sustinuistis passionum: 33. & in altero quidem opprobrijs & tribulationibus spectaculum facti: in altero autem socij taliter conuersantium effecti. 34. Nam & vinctis compassi estis, & rapinam bonorum vestrorum cum gaudio suscepistis, cognoscentes vos habere meliorem & manentem substantiam. 35. Nolite itaque amittere confidentiam vestram, quæ magnam habet remunerationem. 36. Patientia enim vobis necessaria est: vt voluntatem Dei facientes, reportetis promissionem. 37. Adhuc enim modicum aliquantulum, qui venturus est, veniet, & non tardabit. 38. iustus autem meus ex fide viuit: quòd si subtraxerit se, non placebit animæ meæ. 39. Nos autem non sumus subtractionis filij in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.

Vers. 1. VMBRAM ENIM HABENS LEX FVTVRORVM BONORVM, NON IPSAM IMAGINEM RERVM] Vox *enim* probat & dat causam, cur lex legisque sacrificia non potuerint peccata expiare & homines sanctificare, sed id exspectandum sit à Christo, Christiq; sacrificio, vti docuit c. præced. Causa hęc est, quòd lex tantùm fuerit vmbra bonorum futurorū in nouo testamento, scilicet iustitiæ, gratiæ & salutis dandæ per Christum; vmbra autem non est res ipsa, sed tantùm vmbra rei.

Cur lex vetus legisque sacrificia non potuerint peccata expiare.

Notat Theod. & ex Nazianzeno Theoph. legi hìc tribui σκιὰν, Euangelio εἰκόνα, cælo ἀλήθειαν καὶ τὸ πρᾶγμα, id est, veteri testamento tribui vmbrā, nouo imaginem, quia futura bona, quasi imago clarè & expresè repræsentat, rem verò ipsam & veritatem tribui cælo. Verùm quia Apostolus tantùm comparat legem cum Euangelio; non autem cum cælo: & quia vult docere Euangelium exhibuisse reipsa remissionem peccatorum & gratiam, quam lex vetus per sua sacrificia & lustrationes adumbrabat; hinc meliùs Chrys. per *imaginem* intelligit veritatē rerum, siue res ipsas. Est enim hic metaphora ducta à pictoribus, qui primò carbone, aut penicillo, rudi modo rem delineant & adumbrant. Vnde primam hanc & rudem picturam vocāt vmbram, quia prima est, rudis & vmbratilis tantùm delineatio rei, quam postea suis coloribus & pigmentis implent & exornant, vt fiat pulchra & perfecta imago: nec enim pictorū ars habet, quò tendat vlteriùs, cùm in pictura hæc sit vltima eorum manus & perfectio. Sic Deus in veteri lege tantùm delineauit rudem quamdam picturam & vmbram reconciliationis & iustitiæ per tot victimarum sanguinem & expiationē: in noua verò lege hanc reconciliationem & sanctitatem reipsa expressit, expoliuit, & quasi perfectā imaginem nobis depinxit & exhibuit. Vnde Syrus pro *imaginem* vertit, קנומא *kenuma*, id est, substantiam rerum, quasi vmbra fuerit in lege, res verò & corpus quod vmbram efficit, sit in Euangelio. Quæ licet alia sit metaphora ab ea pictorum, quam innuit hìc Paulus, idem tamen cum illa refert & significat.

Lex vetus vmbra, Euangelium imago, cælū veritas.

Secundo & genuinè: lex vetus vmbra est, Euangelium ipsa veritas.

NVMQVAM POTEST ACCEDENTES PERFECTOS FACERE] *Perfectos*, id est, perfectè expiatos, & à peccatis purgatos, iustos & sanctos efficere suis hostijs non potest lex.

ALIOQVIN CESSASSENT OFFERRI: IDEO QVOD NVLLAM HABERENT VLTRA CONSCIENTIAM PECCATI, CVLTORES SEMEL MVNDATI] **Vers. 2.** *Cultores* vocat Iudæos, qui suis victimis, lustrationibus & cæremonijs colebant Deum: hos enim significat Græcum λατρεύοντες.

Dices, Quæ est hęc consequentia? si vetera sacrificia potuissent expiare peccata, ergo iam cessare debuissent. Excipiet enim aliquis, & dicet expiasse peccata præterita, sed pro peccatis præsentibus & futuris repeti debuisse: alioqui enim pari modo inferam, Sacrificium Missæ expiat peccata præterita, ergo pro futuris repeti non debet.

Quomodo in sacrificio sit vis expiatrix peccati tam præsentis, quàm præteriti & futuri.

Respondeo Primò, Apostolum directè loqui de expiatione peccatorum præteritorum, indirectè tamen & consequenter etiam de expiatione futurorum. q.d. Si in priscis sacrificijs fuisset vis & virtus expiatrix peccatorum præteritorum, ergo iam pro ijs offerri cessassent, vtpote pro quibus semel sacrificatum erat, quæq; hoc sacrificio expiata, & expurgata erant: atqui pro ijs offerri non cessant, nam quotannis in festo expiationis sacrificatur pro omnibus

nibus peccatis populi, non tantùm præsentibus, sed & præteritis, vti docet Apostolus v. seq. ergo patet quod in ijs nulla fuerit vis peccatorum expiatrix; erant ergo hæc sacrificia tantùm vmbræ & typi sacrificij crucis, quo Christus peccata omnia expiauit.

Respondeo Secundò, Indirectè, vt dixi, loquitur Apostolus de expiatione peccatorum futurorum. q.d. Si in priscis victimis fuisset vis expiatrix peccati præteriti, ergo & futuri, & consequenter si cessassent offerri pro peccatis præteritis, ergo & pro futuris, si in ea relabi aliquem cōtigisset. Ratio est, qui tota difficultas, quæ est in expiatione peccati, non cōsistit in præterito vel futuro. Tempus enim parum ad rem facit: sed consistit in grauitate & malitia peccati. Peccatum enim malum quoddam est immensum & infinitum, quia est offensa Dei immensi; ac consequenter virtus expiatrix peccati debet esse immensa & infinita. quòd si ergo sacrificiū aliquod per se & vi sua sit expiatiuum peccati præteriti, facilè poterit esse & futuri. Virtus enim eius peccati expiatrix cùm sit infinita, tam facilè tollet peccatum futurum, quàm præteritum.

Ad expiandum peccatum requiritur vis infinita.

Pro quo Nota. Loquitur Apostolus de sacrificio non applicatorio, sed per se expiatorio peccati, quo scilicet Deo persoluitur lytrum & pretium iniuriæ illi per peccatum illatæ, vt scilicet illo sacrificio & victima satisfiat maiestati diuinæ per peccatum læsæ, & reparetur illius iniuria, honosque per peccatum ablatus restituatur. Opponit enim & anteponit Apostolus sacrificium crucis, & victimam Christi sacrificijs Mosaicis, & victimis boum, in eo quòd non hęc, sed illud vnum fuerit propitiatorium, expiatorium, satisfactorium, & redemptorium peccati; ideoque colligit & concludit illa huius tantùm fuisse vmbram & typum, eoque adueniente, cessare debuisse; vtpote in quibus nulla inesset vis ad expiandum peccatū. *Impossibile est enim*, vt subdit Apostolus, *sanguine taurorum & hircorum auferre peccata.*

Loquitur hic Paulus de sacrificio non applicatorio, sed expiatorio.

Hinc sequitur Primò, Apostolum non comparare sacrificium crucis cum Aaronicis in eo, quòd sacrificium crucis fuerit redemptorium & expiatorium; Aaronicum verò fuerit applicatorium: nec enim hac de re erat quęstio inter Hebręos, siue Iudæos: sed quæstio erat de paritate, siue pari dignitate Aaronis & Christi, sacrificiorum legalium & sacrificij crucis. Iudæi enim volebant componere, immò anteponere Mosem & Aaronem Christo, suaque sacrificia tamquam expiatoria peccati, iustificatoria & sanctificatoria, sacrificio Christi, idque ex eo quòd Deus iubens Leuit. 4. offerri hostiam pro peccato, subdat v. 20. 26. 31. 35. *Et dimittetur ei*, scilicet peccatum, pro quo hostiam obtulit. Illud ergo hic & totâ epistolâ cōuellere nititur Apostolus, docetque non Aaronis, sed Christi sacrificium fuisse redemptorium & expiatorium peccati: de eius verò applicatione nō agit hic Apostolus. Cùm ergo ait, *Alioquin cessassent offerri*, intellige quà pretia, non qua applicationes pretij: quà redemptoria & satisfactoria, non quà applicatoria. Hac enim de causa cessauit, nec iteratum est sacrificium crucis, quia, vt ait v. 14. Christus *vna oblatione* (crucis) *consummauit in æternū sanctificatos.* de quo plura v. 14.

Sacrificia Aaronica Paulus comparat in dignitate, cum sacrificio crucis, non in modo expiandi peccata.

Hinc sequitur Secundò, Apostolum non conferre hic sacrificium crucis cum sacrificio Missę, quod non est redemptorium, sed tantùm commemoratorium & applicatorium sacrificij crucis: si enim applicationem sacrificij crucis, quæ fit per sacrificium Eucharistiæ, excludere vellet Apostolus, pari

Apostolus nō comparat hoc sacrificium Missæ cum sacrificio crucis.

A modo excluderet baptismum, pœnitentiam, fidem, aliaque quibus applicatur nobis fructus sacrificij crucis: tam enim per baptismum & fidem, quàm per Missam applicatur nobis meritum & pretium crucis Christi. Hinc patet solutio obiectionis propositæ: sacrificium enim quo comparatur pretium & lytrum peccatorum, quale tantùm fuit sacrificiū crucis, iterari non debet; Missa verò & sacrificia, quæ hoc pretium applicant, repetitis peccatis, repeti debent.

Missæ sacrificium cur iterari debeat, non verò sacrificium crucis.

Dices, Instare potuissent Iudæi, ac dicere: Tua ratio, ô Paule, bene concludit, cessare debuisse vetera sacrificia, quia non erant per se expiatoria peccati; sed cur non manserunt, saltem ad hoc, vt essent applicationes sacrificij crucis?

Respondeo. Hoc non vrgebant tum temporis Iudæi, sed si vrsissent, respondisset Apostolus, potuisse Christum, si ei libuisset, retinere vetera sacri-
B ficia, vt essent applicationes sacrificij crucis; verùm noluisse, nec decuisse eum, vt hoc faceret. Primò, quia vetera sacrificia carnalia & rudia erāt, pro rudi & carnali populo Iudaico, nec conuenientia spirituali populo Christianorum. Secundò, quia vmbræ erant & figuræ crucis, ergo cruce exhibita, cessare debebant & euanescere. Tertiò, quia decebat vt Christus nouus pōtifex, nouum induceret sacrificium, idem scilicet quoad victimam cum sacrificio crucis, vt nimirum in Missa, corporis Christi pro nobis in cruce oblati, ac consequenter expiationis illius, redemptionis & gratiæ reipsa participes efficeremur.

Quare vetera sacrificia non retinuerit Christus in sua Ecclesia.

Denique vt rem totam paucis complectar; triplicem differentiam sacrificiorum veterum & Christi significat hîc Apostolus. Primò, quòd vetera vti
C pontifices honore & officio pares, ita & victimas succedaneas haberent eiusdem pretij & dignitatis: agnus enim par & similis succedebat agno, bos boui, hircus hirco, ratio erat, quia nulla erat victima condigna quæ peccatum expiaret: quòd si talis aliqua fuisset, illius victimæ participatio & applicatio facta fuisset per alias victimas minoris pretii; sicut victima crucis redemptoria & expiatoria, nobis applicatur per sacrificium Missæ, & per Sacramēta à Christo ad hoc instituta. Secunda differentia est, quod vetera sacrificia non expiarent peccata præterita. Tertia, quòd nec futura expiarent, ideoque semper repetebantur; Christus verò sacrificio suo vnico pro omnibus omninò peccatis præteritis & futuris expiauit, & pretium condignum obtulit, scilicet corporis sui victimam vnam cruentam, quam proinde iterum offerre non est necesse; sed tantùm
D applicare oportet, non sola fide speciali, vt volunt Nouantes; sed timore, contritione, dilectione, Sacramentis, & eâdem victima incruenta in sacrificio Missæ oblatâ, prout Christus sanxit, & Ecclesia ante Lutherum & Caluinum à Christo hucusq; docuit & obseruauit. ità Chrysost. Theophyl. Oecum. Anselmus.

Triplex differentia sacrificiorum veterum & sacrificij Christi.

Error Nouatorum de applicatione meritorum Christi.

SED IN IPSIS COMMEMORATIO PECCATORVM PER SINGVLOS ANNOS FIT] q.d. Quòd non fuerit in illis veteribus sacrificijs virtus aliqua peccatorum expiatrix, ex eo patet, quòd singulis annis in die expiationis non tantùm præsentia, sed & vetusta peccata totius anni, pro quibus iam antè sacrificatum erat, repetebantur. Pontifex enim semel in anno in die expiationis peccata toto anno à populo admissa expiabat, cum sanguine hircorum ingrediens & aspergens sancta Sanctorum, vt patet VERS. 3.

Sacrificia vetera tantùm erant protestationes quibus Iudæi testabantur se aliud expectare sacrificium.

Leuit. 16. Ergo sacrificia hæc vetera tantùm erant protestationes quædam, quibus protestabantur Iudæi se aliud requirere sacrificium puta Christi, per quod fieret peccatorum remissio: ac consequenter ipsa erant non tam peccatorum remissio, quàm accusatio & commemoratio; siue, vt græcè, est, *ἀνάμνησις*, id est, in memoriam reuocatio, vt scilicet homines recordarentur suorum peccatorum, scirentque ea sibi per sacrificia quæ obtulerant, non esse remissa, sed ad Christi crucem & sacrificium per fidem & spem recurrerent.

Vers. 5. IDEO INGREDIENS MVNDVM DICIT: HOSTIAM ET OBLATIONEM NOLVISTI] Probat nouo argumento, testimonio scilicet psalmi 36. vetera sacrificia non expiasse peccata, non reconciliasse nos Deo; quia psal. 39. dicit Deus se nolle, non delectari, non placari veteribus hostis & oblationibus. Licet enim placeret Deo pietas, obedientia, deuotio offerentium has victimas; ipsæ tamen victimæ, puta oues & boues in se Deo non placebant, nec eum placabant, vti placet & placat Deum Christus in cruce immolatus.

Victimæ veteres in se nec placebant, nec placabant Deum.

Nota τὸ *ideo*. q. d. *Quia impossibile est sanguine hircorum & taurorum auferri peccata*, *ideo* Christus vt peccata auferret, veniens, & ingrediens mūdum per suam incarnationem & natiuitatē, *dicit* Deo Patri: *Hostiam*, scilicet cruentam hircorum & taurorum, atque *oblationem*, scilicet incruentam similæ, vini, panis, olei, &c. *noluisti*, ô Pater, sed *corpus mihi aptasti*, quod tibi in sacrificium pro peccato offeram: quare *dixi*, & dico, *Ecce venio*, ecce ego, en adsum, præstò sum, vt faciam voluntatem tuam Deus, vt scilicet me pro peccatis victimam offeram, qua homines tibi reconciliem.

CORPVS AVTEM APTASTI MIHI] Ita legunt Septuag. emendati per Cardin. Caraffam, & ex Septuag. Paulus, & Syrus hîc. Ita legunt quoq; Ambros. Chrysost. Theodor. & Aug. in psal. 39. v. 7.

Dices. Quomodo ergo psal. 39. in Hebræo habetur אזנים כרית לי *oznaim carita li*, id est, aures fodisti, aut perforasti mihi: vnde & in psal. 39. ex alia editione Septuag. legimus in Latina nostra versione, *aures autem perfecisti mihi*. Et ita legunt ibidem Arnobius, Cyril. Euseb. & Hieron. scilicet *ὠτία*, id est aures, pro *σῶμα*, id est corpus. Respondeo, idem est sensus, siue legas *aures*, siue *corpus* perfodisti, vel perfecisti mihi. Sensus enim est: Fecisti, ô Pater, me Christum seruum tuum docilem, obedientem, & perpetuum (talis enim seruus, Exodi 21. v. 6. solebat aurium perfossione notari) hoc ipso quo formasti humanitatem meam, cum gratia vnionis & habituali, cumque auribus perforatis, id est, cum seruitute & obedientia perpetua & difficillima in re durissima, scilicet morte crucis obeunda, quæ obediētia aures magis terebrat quàm subula. Hinc enim seruis perforabatur auris, vt scirent se molesta herorū imperia excepturos, quæ quasi subula aurem perforarent. Vnde Chaldæus psalm. 39. vertit, *aures autem ad auscultanda tua præcepta, perforasti mihi*.

Aliqui pro corpus, legunt aures, & est metaphora ducta à seruis quibus aures perforabantur.

Secundò, & meliùs, Genebrardus in psal. 39. & Ribera, ac Galenus hîc, censent per synecdochen *aures* in Hebræo poni pro toto corpore. Agit enim Psaltes eo loco de incarnatione Christi, deque formatione illius corporis, quod quasi victima loco holocaustorum veterū boum & ouium, quæ Deo non placuerunt, Deo pro peccatis immolandum erat, vti patet ex præced. & seqq. Continet enim psal. 39. hac de re quasi dialogismum Dei Patris, &

Aures per synecdochen hic ponuntur in Hebræo pro toto corpore.

A ipsius obedientissimi Filij Christi Domini. Vnde & Syrus vertit, פגרא דין אלבשתני *pagra den albeshtani*, id est, *corpore autē vestiuisti me*. Per *aures* ergo corpus intelligitur; nominantur autem aures præ alijs corporis membris, quia agebatur de seruitute & obedientia Filij, vsque ad immolationem & mortem crucis, obedientiæ autem & seruitutis symbolum sunt aures.

APTASTI] Hebraicè כרית *carita*: quod Primò, verti potest, *fodisti*, id est, *perforasti*. Vt alludat ad seruum cui aures perforabantur, vti dixi. Secundò, Genebrard. & Ribera vertunt, aures & corpus mihi *fodisti*, id est fodicasti, vti figulus solet argillā fodicare & subigere, vt vas suum efformet: pari modo tu, ô Pater, quasi plastes fodicando subigendoque corpus meum, illud plasmasti & aptisti mihi.

Locus hic ab Apostolo ex psalmo citatus illustratur ex Hebræis fontibus.

B Tertiò, alij vertunt, *fodisti*, id est emisisti, siue acquisiuisti mihi corpus, illud scilicet aptando & formādo. Simili enim hebraismo dicit Osee cap. 3. v. 2. se vxorem *fodisse*, id est emisse, & emendo sibi desponsasse eam in vxorem quindecim argenteis. Quartò & optimè, *carita*, id est, excidisti mihi corpus, sicut solent statuæ ex petra, marmore, aliòue lapide exscindi: Hebræum enim כרה *cara*, vti & כרת *carat*, propriè significat, non tam fodere, quàm exscindere. Inde enim dicitur מכרה *michra*, id est fouea, fodina, vel cauerna excisa, cuius ad instar dicunt Hebræi filios exscindi ex corpore parentum. Vnde Isaias ca. 51. v. 1. *Attendite*, inquit, *ad petram vnde excisi estis*, *& ad cauernam laci, de qua præcisi estis*. quod explicans subdit, *Attendite ad Abraham patrem vestrum, & ad Saram quæ peperit vos*. Vbi, vt interpretatur S. Hier. Abraham vocat *petram*, ob fidei firmitatem: *cauernam* verò *laci* vocat Saræ vterum, ex

Hebr. cara quid?

C qua excisi sunt Iudæi. Hebræi enim familias vocant בתים *battim*, id est domos: inde בנים *banim*, id est filij, vocantur quasi אבנים *abanim*, id est lapides, ex patre quasi petra, & ex matre quasi fodina excisi & effossi, Sic Christus Daniel. 2. v. 34. visus est Nabuchodonosori quasi lapis abscissus de monte, qui statuam quadriformem, quatuor monarchias significantem, prostrauit & euertit. Sicut enim lapicidæ ex petra exscindunt statuas, illasque circumcidunt & concinnant, vt lapidei homines esse videantur, ita Deus ex B. Virgine quasi petra fortissima excidit, composuit & concinnauit tam aures, quàm totum corpus Christi. Vnde Septuag. pro *carita*, id est fodisti, vel potiùs excidisti, vertunt *κατηρτίσω*, id est aptè & congruenter coagmentasti, aptasti, concinnasti & perfecisti corpus meum,

Hebræi filios vocant domos, filios lapides, generari exscindi.

Quomodo Christi corpus formatum fuerit.

D ita scilicet vt corporis mei partes & membra inter se, & cum toto corpore aptè congruant, planeque aptata & composita sint ad suum vsum & finem, scilicet vt in corpore hoc ego Christus Patris mei voluntatem audire, explere, obedire, laborare, prædicare, pati, crucifigi, immolari possim. Vnde Chrysost. sic explicat: *Corpus autem perfecisti mihi*, id est, perfectum sacrificium fieri decreuisti, & ad illud concinnasti.

HOLOCAVTOMATA (hostiæ) PRO PECCATO NON TIBI PLACVERVNT] Psal. 39. legitur *non postulasti*. Licet enim ea Iudæis præceperis, tamen non ea præcepisti, nec postulasti, quasi ea per se tibi placerent, teque peccatis hominum offensum placarent. Vers. 6.

TVNC DIXI: ECCE VENIO] Cùm scilicet incarnatus cognoui holocausta boum, hircosque pro peccato tibi non placere, *tunc dixi: Ecce venio*; vt scilicet, pro priscis hircis, bobus & agnis, quæ te placare Vers. 7.

care

care non poterant, corpus meum, sanguinem & vitam tibi in sacrificium pro peccatis, & redemptionem hominum offeram. A

Christus in primo puncto incarnationis habuit actum meritorium oblationis sui quam continuauit vsque ad mortem.

Nota. In ipso Christi aduentu & ingressu in mundum, id est, vt explicat D. Thom. & Ansel. in ipso puncto incarnationis, habuit Christus actum, vti rationis, quo Deum omniaq; iam dicta cognouit, ita & voluntatis, obedientiæ & oblationis, quo se & mortem suam, suos labores & ærumnas, omniaq; sua Deo in pretium pro nostris peccatis, nostraque salute obtulit, eaque voluntate sanctificati sumus, vt ait Apostolus v. 10. Meruit ergo ex tunc Christus sibi famam nominis sui, & corporis gloriam, nobis autem gratiam & salutem: atque hunc oblationis actum deinceps vsque ad mortem continuando, idem hocce meritum suum continuauit; ita vt idem continuò per totam vitam meritus sit Christus, adeoq; Christi hæc continuata oblatio, & tota vita fuerit quasi vnicum continuatum meritum, quod in morte ipsius, ita volente & statuente Patre perfectum est. ita D. Thomas, & Doctores 3. p. q. 34. a. 3. B

In capite libri scriptum est de me: Vt faciam, Deus, voluntatem tuam. Psal. 39. pro *in capite libri*. Hebræa habent בִּמְגִלַּת סֵפֶר *bimgillet sepher*; quod S. Hieron. & Vatablus vertunt, *in volumine libri*, id est totius sacræ Scripturæ, scriptum est de Christo, vt explicat Theophylactus & Photius. Verùm Aquila & Symmachus transferunt, *in inuolucro, in conuolutione libri*: quod Septuag. & ex ijs Paulus vertunt, ἐν κεφαλίδι βιβλίου, id est, *in capite*, vel *in capitulo libri*.

Varietas lectionum hæc dissentitur.

Libri veterum conuoluebantur in cylindrum.

Veteres enim loco librorū vtebantur longis membranis, quas in cylindrum conuoluebant ad caput, vel initium libri, id est, membranæ, easque cùm legere vellent, reuoluebant & explicabant instar chartarum, siue tabularum geographicarum, quas mappas mundi vocant. Vnde Hebræum מְגִלַּת *megillat* (à radice גָּלַל *galal*, id est, voluere, euoluere) tam voluminis, siue libri caput & initium, circa quod totus liber conuoluebatur, quàm ipsum librum, siue volumen, quod ita conuoluebatur, significat. C Addunt aliqui מְגִלַּת *megillat* pro גֻּלְגֹּלֶת *gulgolet*, quod propriè caput hominis significat, & ab eâdē radice גָּלַל *galal* descendit, accipi. Sed nusquam alibi ita accipitur: semper enim *gulgolet* caput hominis ob sui conuolutionem & rotunditatem, *megilla* verò volumen, siue librum conuoluilem significat.

Quæres, in cuius libri capite hæc de Christo scripta sint? Aliqui librum diuinæ præscientiæ & prædestinationis accipiunt, in cuius libri initio de Christo scriptum est: Christus enim est principium omnium Dei operum, estq; primus omnium prædestinatorum. Vnde Symmachus vertit, *in volumine definitionis suæ scriptum est de me.*

Per librum hic intellige S. Scripturā. Diuersæ Patrum sententia, de quo libro Scriptura hæc agatur. Primo. Secundo.

Verùm alij passim per librum accipiunt S. Scripturam. Hæc enim absolutè & antonomasticè Hebræis dicebatur liber.

Primò ergo, S. August. in psalm. 39. per *caput libri* accipit initium psalmorum, siue psalmum primum, qui sic incipit: *Beatus vir, qui non abijt in consilio impiorum, sed in lege Domini voluntas eius, & in lege eius meditabitur die ac nocte.* Quod licet omnibus iustis, Christo tamen vel maximè conuenit.

Secundò, S. Hieronymus initio Traditionum Hebraicarum in Genesin, per *caput libri* accipit initium Geneseos, vbi dicitur, *In principio*, id est, in Filio, vt ipse explicat, *creauit Deus cælum & terram.*

Tertia.

Tertiò, S. Chrysostom. accipit initium Euangelij S. Ioannis: ibi enim clarè dicitur, *In principio erat Verbum, &c. & Verbum caro factum est.* Verùm tempore Dauidis necdum scriptum erat hoc Euangelium. Hæc autem sunt verba Dauidis psalm. 39.

Quarta.

Quartò, Franc. Ribera, per *caput libri* accipit c. 2. Geneseos, vbi scriptum est de Christo & Ecclesia in sensu allegorico: *Hoc nūc os ex ossibus meis, & caro de carne mea*, &c. Nam vti ex latere dormientis Adæ ædificata est Eua, ita postea ex latere Christi dormientis in cruce ædificata est Ecclesia, cùm sanguis & aqua ex eo fluxerunt, in quibus duo maxima Sacramenta, scilicet Baptismus & Eucharistia, figurata sunt. Vnde Paulus hæc Geneseos verba citans ad Ephes. 5. & allegoricè explicans ait, *Sacramentum hoc magnum est; ego autem dico in Christo & in Ecclesia.* Verùm hæc arcta, exilia & obscura videntur.

Quinta & genuina caput libri, id est quod summa S. Script.

Dico ergo, *caput vel capitulum*, hîc idem esse, quod *summam*, q. d. In summa legis, id est, in ipsa lege, totoque Pentateucho, totaque sacra Scriptura scriptum est de me. Sic enim c. 8. 1. summā dictorum vocat Apostolus κεφάλαιον, id est, *capitulum.* Vnde Hebræū בִּמְגִלַּת *bimgillat* verti potest, *in volumine libri* scriptum est de me, id est, in tota S. Scriptura, dixi ex Theophyl. & ita explicant Eusebius, Didymus, Theodor. Cyrillus in Catena Græcorum, in psal. 39.

Vel potiùs est index S. Script.

Vel aptiùs Græco & Syro, quod tamen eòdem redit, *caput libri* est ipsum argumentū & index libri. hunc enim indicem significat Græcum κεφαλίς. Sic & Hebræum מְגִלָּה *megilla*, significat conuolutionem circa initium & argumentum libri, ac consequenter ipsum argumentum: indicemque libri significat. Ita Matthæus Galenus hîc. q. d. *In capite libri*, id est in argumento & indice totius Scripturæ, scriptum est de me: non quòd verè tale argumentum & indicem habuerint Hebræi, qui ex religione & veneratione S. Scripturæ, nec argumentum, nec quidquam aliud addere voluerunt ipsi textui S. Scripturæ; sed vt sit catachresis & metonymia, qua res dicitur vocari & scribi; cùm in se talis est. vt iure & verè ita vocari & inscribi possit.

Summa veneratio sacræ Scripturæ apud Iudæos.

Sic dicitur Isaiæ 9. quòd Christus *vocabitur Emmanuel, admirabilis, consiliarius, fortis, pater futuri sæculi vocabitur*, id est, erit: nusquā enim hisce nominibus vocatus legitur Christus, cùm in circumcisione tantùm vocatus sit Iesus. Eodem modo ait hîc Psaltes, D in capite vel argumēto libri scriptum esse de Christo: quia sicut argumentum libri in eius capite & indice scribitur, ita in capite & indice S. Scripturæ est Christus, id est, ipsa S. Scriptura tota pro argumento suo habet Christum, tota circa Christum versatur. Dicit ergo Christus: *In capite libri scriptum est de me*, id est, totus index legis me respicit, tota lex me spectat, suaque sacrificia, & omnia quæ habet dirigit ad meum sacrificium, meamq; redemptionem significandam & repræsentandam; adeoque quidquid hisce de rebus scribit & præscribit, propter me scribit & præscribit, vt scilicet ego veniā in mundum per incarnationem, hoc fine, vt tuæ, ô Pater, voluntati, hebraicè רְצוֹנְךָ *retsonecha*, græcè εὐδοκίᾳ, id est, desiderio & beneplacito tuo satisfaciam, quod est, vt morte mea redimam & expiem hominum peccata, quæ nullis legalibus, alijsque victimis expiari potuerunt. ita Euseb. Didymus

Omnia veteris testamenti spectant & tendunt ad Christum.

dymus, Theodor. Cyrill. & Genebrard. in psal. 39. A Sic Ephes. 1. 10. dicit Apostolus placuisse Deo, *instaurare omnia in Christo*: vbi pro *instaurare*, græcè est ἀνακεφαλαιώσασθαι, id est, ad caput reuocare; quasi Christus sit summa & caput, ad quod Deus Pater omnia redigere & reuocare voluerit, vti ibi dixi.

Psalm. 39. non de Dauide, sed de Christo ad litteram scriptus.

Hinc patet psal. 39. non de Dauide, aut quouis iusto, vt volunt Vatablus, Iansen. & Iudæi, sed de Christo ad litterã scriptum esse. Christi enim verba sunt hæc: *In capite libri scriptum est de me*, vt explicat S. Paulus hic, & passim Patres.

Tropologicè, tota Scriptura inculcat nobis obedientiam: hæc est summa, hoc argumentum totius Scripturæ, sapientiæ & virtutis, vt cum Christo dicamus Deo: *Ecce venio, in capite libri scriptum est de me, vt faciam, Deus, voluntatem tuam.*

VT FACIAM, DEVS, VOLVNTATEM TVAM] B Refer hæc verba, non ad *volui* quod in psal. 39. sequitur, cùm dicitur: *Vt facerem voluntatem tuã, Deus meus, volui, & legem tuã in medio cordis mei.* Sed refer ea ad *ecce venio*, scilicet ad hoc, *vt faciam ô Deus, voluntatem tuã*. Patet id ex Græco & Hebræo. Quod ergo interseritur, *In capite libri scriptũ est de me*, quasi per parenthesim interijcitur, & ad vtrumque, scilicet tam ad *Ecce venio*, quàm ad τὸ *vt faciam voluntatem tuã*, referendum est. Scriptum enim est, Christum in carnem venturum, ad hoc, vt faciat & impleat Dei voluntatem circa hominum redemptionem. Quod deinde sequitur in psal. *Volui, & legem tuã in medio cordis mei*, à præcedentibus per hypocolon distinguendum est. q.d. Volui venire in mũdum, ad hoc, vt facerem voluntatem tuã, ô Pater; volui, & prompta voluntate acceptaui decretum & voluntatem tuam de mea incarnatione & morte C pro salute hominum: hancque tuam legem & statutum in medio cordis mei impressi & infixi.

Singularis & prompta Christi obedientia.

VERS. 8. & 9. SVPERIVS DICENS, id est, cùm dixisset (scilicet Dauid in persona Christi, psalm. 39.) QVIA HOSTIAS, ET OBLATIONES, ET HOLOCAVTOMATA, ET (victimas) PRO PECCATO NOLVISTI; TVNC DIXI (scilicet ego Christus, in cuius persona hæc scripsit & dixit Dauid) ECCE VENIO. Hoc clariùs significant Syra & Græca, quæ habent τότε εἴρηκεν, id est tunc dixit; vt sint verba non Christi, sed Pauli, de Christo. q.d. Christus qui paulò antè dixerat, Hostias & oblationes noluisti, quia videbat ea Deo non placere, nec eum placare, tunc dixit; Ecce venio, vt faciam tuam, Deus voluntatem, quibus verbis AVFERT PRIMVM, VT SEQVENS STATVAT] id est, aufert prius vetus, scilicet sacerdotium & sacrificium, per hoc, quod ait, *Hostias noluisti*, vt *sequens*, græcè est τὸ δεύτερον, id est secundũ, scilicet D Christi obedientiam & sacrificium, *statuat*; dum subdit, *Tunc dixi, Ecce venio*, vt me tibi in cruce immolando, *faciam voluntatem tuam*, ô Pater.

VERS. 10. IN QVA VOLVNTATE SANCTIFICATI SVMVS PER OBLATIONEM CORPORIS IESV CHRISTI SEMEL] Id est, per hanc voluntatem Patris, quam suscepit & adimpleuit Christus offerens se pro nobis in cruce, puta per victimam nõ legalem boum & ouium, sed Christi ipsius, iustificati & sanctificati sumus.

VERS. 11. ET OMNIS QVIDEM SACERDOS (veteris legis) PRÆSTO EST QVOTIDIE MINISTRANS, ET EASDEM SÆPE OFFERENS HOSTIAS, QVÆ NVNQVAM POSSVNT AVFERRE PECCATA] Ne mirentur Hebræi, tot tamque varijs assueti sacrificijs & mactationibus, hæc omnia esse abolita per vnam Christi immolationem in cruce; illud ipsum inculcat & sæpè repetit, docens causam huius rei esse, quòd legalia sacrificia peccata expiare non poterant, ideoque semper repetebantur: Christus autem vnicã sui oblatione in cruce, omnia hominum peccata expiauit.

Nota. Pro *præstò est*, græcè est ἕστηκε, id est, adstat continuè & constanter, scilicet altari & Deo, Deique sacrificijs & ministerijs, sicut famuli adstant domino aut regi dum ei ministrant. Hinc Hebræi עמד *amad*, id est stare, sumunt pro λειτουργεῖν, id est, sacrificare & sacris operari. *Stare* enim *coram Domino*, idem est, quod agere sacerdotem aut Leuitam, Deoq; sacrificare, aut ministrare in alijs sacris functionibus, vt patet Num. 4. 3. Numer. 16. v. 16. 2. Paralip. 29. v. 11. 2. Esdræ 7. 65.

Stare corã Domino, idem est quod agere sacerdotem.

VERS. 12. HIC AVTEM VNAM PRO PECCATIS OFFERENS (προσενέγκας, id est, postquam obtulit) HOSTIAM, IN SEMPITERNVM SEDET IN DEXTERA DEI] q.d. Christo non est opus pluribus hostijs. Vnicã enim hostiã omnia expiauit, cælumque sibi & nobis reserauit, vt in eo iam gloriosus sedeat à dextris Dei.

Nota. Opponit Sedere Christi, Stare vel astare sacerdotum legalium. Stare enim signum est seruitutis & ministerij: sedere autem dominatus, cui ministerium exhibeatur, inquit Theophyl.

VERS. 13. DE CETERO EXPECTANS, DONEC PONANTVR INIMICI EIVS SCABELLVM PEDVM EIVS] q.d. Deinceps ampliùs non ministrabit, nõ immolabit, non offeret se Christus; sed tantùm expectat diem iudicij, vt tunc omnes infideles, sibiq; rebelles subijciat, conterat, condemnet: itaq; plenã victoriã de hostibus partã in æternum regnet & triumphet. Inijcit Apostolus de more, hisce verbis aculeum constantiæ & patientiæ Hebræis, vt pro Christi fide spoliationem & exilium fortiter & generosè ferant, cogitantes, certoque sperantes breui hosce suos & Christi spoliatores & inimicos, tam Christi, quàm suis pedibus subijciendos & conculcandos esse.

Aculeus constantiæ terror medacij.

VERS. 14. VNA ENIM OBLATIONE, CONSVMMAVIT IN SEMPITERNVM SANCTIFICATOS] Dat causã, cur Christus iam sedeat à dextris Dei, tantùmque expectet, vt inimici suis pedibus subijciantur. Causa hæc est, quia vna sui oblatione Christus omnia cõsummauit, vt nihil iam ei offerendum, laborandum, perficiendum restet, q.d. Christus vnica sui oblatione in cruce *consummauit*, id est, dedit consummatam oblationem, consummatum & perfectum pretium redemptionis & sanctificationis nostræ, quo quasi fonte immenso & inexhausto, semper & vsque ad finem mundi, imò in omnem æternitatem valituro; *sanctificatos*, græcè τοὺς ἁγιαζομένους, id est, eos qui sanctificantur, consummet & perficiat, id est, perfectè sanctificet, & quasi Deo consecret. hoc enim significat Græcum τετελείωκεν. Ita nimirum, vt, licet infiniti homines nascerentur, & infinita peccata committerent, ad eos sanctificandos non opus esset alia oblatione, sed ad hoc vnica hæc Christi in cruce oblatio sufficeret, per cuius applicationem omnes illi ab omnibus suis peccatis perfectè iustificarentur & sanctificarentur. Ita Patres, & Concil. Trident. sess. 22. c. 1. Christus ergo in cruce sanctificatos *consummauit*, quantùm est in se, & ex parte sua, id est, consummauit in actu primo. Nam in actu secundo, & reipsa consummat & perficit nos per baptismum, pœni-

Christi merita infinitis peccatis delendis sufficiunt.

Bona opera & Sacramenta applicando nobis meritum crucis Christi, nos iustificant.

pœnitentiam, Eucharistiam, aliaque Sacramenta, & bona opera, quibus applicat nobis generale & consummatum sacrificium, pretium & meritum suæ crucis. Clarum enim est, quòd per solam Christi in cruce oblationem, non omnes infideles, Pagani & peccatores sint iustificati; sed requiri, vt hæc Christi oblatio ijs applicetur, non per solam fidem, vti volunt Nouantes, sed etiam per bona opera, & Sacramenta ad id à Christo instituta, vt omnibus sæculis docuit Ecclesia. A

VERS. 15. CONTESTATVR AVTEM NOS ET SPIRITVS SANCTVS] Græcè μαρτυρεῖ, id est testificatur, testimonium perhibet huiusce rei, scilicet quòd remissio peccatorum non à Mose; sed à Christo; non à veteri testamento, sed à nouo; non à sacrificiis hircorum & vitulorum, sed ab vnica Christi in cruce oblatione, per quam Christus in sempiternum consummauit sanctificatos, sit petenda.

Remissio peccatorum à solo Christo petenda.

Idipsum probauit iam testimonio ipsius Filij Dei, v. 6. & 7. & testimonio Patris v. 13. Pater enim excludens veterem legem, & sacrificia Aaronica, dixit Filio, psal. 109. *Tu es sacerdos in æternum secundùm ordinē Melchisedec.* Et post peractum in cruce sacrificium, ascensumque Christi in cælum, dixit ei, *Sede à dextris meis, donec ponā inimicos tuos scabellum pedū tuorum.* Hic illud ipsum probat testimonio Spiritus sancti, qui per Prophetas, ac præsertim per Ieremiā locutus, hanc remissionem peccatorum per Christum, in nouo testamento dandam prædixit & promisit. Hoc Ieremiæ testimonium citauit iam antè Apostolus c. 8. v. 10. vbi illud explicui.

VERS. 18. VBI AVTEM HORVM (peccatorum) est REMISSIO: IAM NON EST OBLATIO PRO PECCATO] *Oblatio*, scilicet qua satisfiat pro peccato, quaque lytrum peccatorum condignum persoluatur, pretiumque comparetur, cuius applicatione omnes reipsa, à seruitute peccati & diaboli liberemur, iustificemur & sanctificemur. De tali enim oblatione loquitur Paulus, vti docent Patres, & fatetur Caluinus & Beza. Non ergo excludit hic Paulus oblationem Missæ, quæ æquè vt fides, baptismus & pœnitentia, hoc oblationis in cruce peractæ lytrum & pretium nobis iterum & iterum applicat, dum iterum & iterum in peccata relabimur.

Sacrificium Missæ pretiū redemptionis nostræ nobis applicat.

Sacrificium Missæ non est abominatio, vt ex hoc loco insulsè conatur, probare Lutherus.

Perperam ergo & insulsè ex hoc Apostoli loco, & ex c. 7. probare conatur Lutherus, Missam esse abominationem magnam, idque se didicisse asserit ab angelo tenebrarum, puta à diabolo, quando cum eo hac de re disputans, ab eo se conuictum fuisse fatetur lib. de Missa priuata & vnctione sacerdotum, quem edidit anno 1534. Argumenta Lutheri & sequacium eius sunt quatuor, quæ hîc breuiter repetam & dissoluam.

Lutheri argumenta soluuntur.

Primum, Apostolus hac epistola solum Christum statuit pontificem & sacerdotem: ergo non sunt ponendi in Ecclesia alij sacerdotes; ergo nec sacrificium Missæ.

Primum, soluitur.

Respondeo ad antecedens, Christum esse solùm pontificem, talem scilicet, qui sua victima crucis, pro peccatis omnibus satisfecerit, quique peccatorum sit redemptor. Qua in re nullus Christo succedit honore & officio par, sicut Aaroni successit Eleazarus, Aaroni in pontificatu par & æqualis. Neganda est ergo vtraq; consequentia argumenti: nostri enim sacerdotes non sunt pares Christo, sed Christi vicarij & ministri, qui crucis sacrificium identidem nobis per Missæ sacrificium repræsentant & applicant.

Secundum, Apostolus hac epistola inculcat vnicum Christi in cruce sacrificium: ergo nullum est aliud, puta Missæ sacrificium; adeoque Missa iniuria est cruci Christi.

Secundum, soluitur.

Respondeo ad antecedens, Apostolum loqui de vniuersali & omnipotenti sacrificio: illud enim est vnicum in cruce peractum; ex quo vim habent nostra sacrificia. illud enim vnicum fuit quasi materia, fons & pretium nostrorū; nostraque illius sunt quasi riuulus, applicatio & repræsentatio continua. Vnde patet, Missam non esse iniuriam cruci, cùm sit crucis assidua commemoratio & commendatio: sacrificium enim crucis nobis pretium comparauit. Missa verò confert nobis huius pretij applicationem. Alioquin enim Ecclesia, quæ Christi respublica est, & lex perfectissima, careret quotidie sacrificio & cultu Dei latriæ solemni & publico. cum nulla gens, nulla religio, nulla Ecclesia fuerit vnquam sine sacrificio & sacerdotio; quis credat hoc vnum à Christo neglectum, cùm institueret B formaretque suam Ecclesiam, quasi rempublicam diuinam & omnibus numeris absolutam?

Tertium, Apostolus docet ideo vetera sacrificia cessasse, quia quotidie quasi infirma & inefficacia repetebantur; atqui talis quoque est Missa.

Tertium refellitur.

Respondeo, Missam non esse talem: illa enim vetera repetebantur, eò quòd nullā haberent vim expiandi culpam veram, sed tantùm legalem & vmbraticam, hæc enim est eorum infirmitas. Repetebantur quoque vt adumbrarēt sacrificium Christi, & vt excitarent offerentes ad Christi fidem & dilectionem, vt per eam, remissionem obtinerent. Nostra verò Missæ sacrificia repetuntur, quia in noua C recidimus peccata, quæ noua expiatione sacrificij, quò nobis applicetur meritum & satisfactio sacrificij crucis, indigent. Tantùm enim opponit Apostolus Aaronica sacrificia, Christi in cruce sacrificio, in virtute merendi, expiandi & satisfaciendi, in qua illa fuerunt infirma & inefficacia; Christi verò fuit potens & efficacissimum: non autem opponit aut confert sacrificium expiatorium, quale fuit crucis, cum applicatorio qualis est Missa, immò hoc sub illo tacitè subintelligit, est enim hoc illi subordinatum, adeoq; idem cum illo, quoad victimam. Hanc enim eamdem habet, scilicet corpus & sanguinem Christi, quam tamen in sacrificio Missæ Christus voluit esse certæ & limitatæ virtutis & efficaciæ, quoad vim impetrandi & satisfaciendi, cum in cruce fuerit illimitatæ & immensæ.

Sacrificium applicatorium subordinatum expiatorio.

Quartum est Caluini, Satis, inquit, meritum & pretium sacrificij crucis nobis applicant verbum Dei, fides, & Sacramenta; ergo ad hanc applicationem non est opus Missa. D

Caluini contra Missam argumentum enervatur.

Respondeo, negando antecedens. Licet enim fides & Sacramenta applicent nobis meritum quoad iustificationem, non tamen applicant, illud quoad propitiationem; quia sola Missa est sacrificium propitiatoriū, quod ex opere operato impetrat gratiam præuenientem, qua excitemur ad fidem, pœnitentiam, & Sacramenta, quibus iustificemur, suscipienda. Atq; hac de causa toties repetit & inculcat hic Apostolus, quod Christus assistat Deo eiusque vultui pro nobis appareat, quòd sit sacerdos æternus, quòd interpellet pro nobis, quòd offerat sua dona & hostias, quæ sanè iam alia non sunt, quàm sacrificia Missæ, quæ ipse quotidie per sacerdotes à se institutos offert, vti docent Patres omnes, & Concilium Trident. loco citato

Vbi

Sacramentorum est iustificare, sacrificij verò propitiare.

Vbi Aduerte. Sacramentorum est iustificare, sacrificij verò est propitiare, siue Deum propitium reddere; vt scilicet peccatorum incipiat misereri, eisque gratiam præuenientem & excitantem largiatur. Eucharistia ergo siue Missa, quà sacrificium est, impetrat nobis gratiam hanc præuenientem, atque simul impetrat remissionem pœnæ peccatis debitæ, insuperque culpæ venialis: culpam autem mortalem per se nō tollit aut abolet, nisi in eo, qui bona fide nesciens se esse in culpa mortali, Missam celebraret. huic enim Eucharistia culpam mortalem remittit, primamque gratiam & iustitiam confert; sed id facit nō quà sacrificium, sed quà Sacramentum est. Vnde peccator laicus peccatum suum ignorans, & bona fide Eucharistiam sumens, pari modo ex ea peccati remissionem primamque gratiam & iustitiam consequitur.

VERS. 19. HABENTES ITAQVE, FRATRES, FIDVCIAM IN INTROITV SANCTORVM, IN SANGVINE CHRISTI] id est, per sanguinem Christi, non autem per sanguinem hircorum & vitulorū, legis veteris.

Secunda huius epistolæ pars quâ transit ad mores.

Incipit hic secunda epistolæ pars, qua Apostolus more suo à dogmatibus, transit ad mores Hebræorum efformandos. Hactenus enim docuit eos, verā fidem, iustitiam & salutem petendam esse à Christo, non à lege: iam hortatur eos ad constantiam in eādem fide & pietate Christianā, nē scilicet ob Iudæorum persecutiones, odia, & bonorum expilationes, ab ea desciscant. ita Theophyl.

Nota. *fiduciam in introitu*, vel, vt græcè est, *εἰς τὴν εἴσοδον*, id est, in introitum, *sanctorum*, vocat Apostolus spem introëundi in Sancta sanctorum, id est, in cælum. ita Theophyl.

Posset Secundò, sic explicari cum nonnullis: q.d. In ipso Christi introitu in Sancta sanctorū, id est in cælum, habemus spē nos etiam in illud introituros.

VERS. 20. QVAM INITIAVIT NOBIS VIAM NOVAM, ET VIVENTEM PER VELAMEN, ID EST, CARNEM SVAM] Pronomen *quam*, cohæret cum *viam nouam*, refertque *introitum sanctorum*. Vnde aliqui ex Græco clariùs hic vertunt & legunt *quē*, scilicet *introitum*: sed Latina syntaxi eadem est sententia & sensus, siue vertas *quam* siue *quem*. Hic enim introitus non est aliud, quàm via in cælum. Via enim in cælum est initium introitus in cælum, & introitus in cælum est complementum viæ in cælum.

Secundò, Vatablus in voce *ὁδὸν*, id est *viam*, subaudiens *ἐν*, paulò clariùs ita vertit, *cùm habeamus libertatem introëundi in Sancta per sanguinem Iesu, ea via, quam dedicauit nobis.*

Tertiò, Syrus hæc ita traijcit: *Habemus fiduciā in introitu adis sancta. & viam vita* (id est, ad vitam & salutem æternam) *per sanguinem Iesu a, quā initiauit nobis.* Sed hæ versiones licet in se claræ sint, verba tamen Græca inuertunt & distorquent: vnde Latina nostra versio planissima est, & ad verbum Græco respondet, iuxta explicationem iam datam.

INITIAVIT] *ἐνεκαίνισεν*, id est innouauit, primus calcauit & iniuit, vel etiam dedicauit, alijsq; communem fecit, vt vertit Vatabl. inde enim Encænia vocantur dies dedicationis. Primus ergo Christus viam in cælum initiauit, quia primus illam ingressus est, itaque ex inuio viam fecit, eamque nobis strauit & complanauit. Alludit enim Paulus ad eos, qui primò vias ob niuem aut similem causam inuias ineunt, calcant, easque secuturis peruias efficiunt, vti faciunt in Alpibus incolæ: quod gallicè dicimus, *Il nous à froyé le chemin*; & flandricè, *Hy heeft ons den wegh ghebaent*. Hoc enim est viam initiare, & initiando complanare, alijsq; communem & peruiam efficere.

VIAM NOVAM] Pro *nouam*, græcè est *πρόσφατον*, id est recentem, nouam, nullius pede hactenus calcatam.

Via viuens quæ?

ET VIVENTEM] Id est permanentem, seu perpetuæ efficaciæ, vigentem semper & florentem.

Secundò, *viuentem*, id est, quæ ad vitam æternam ducit. Vnde Syrus vertit, אורך דחיא *urecha dechaie*, id est, viam vitæ.

Caro Christi & Christus ipse est nobis via viuens.

Tertiò & optimè, *viuentem*, quia hæc via viuens & animata est caro Christi, & Christus ipse, qui dicit, *Ego sum via, veritas & vita.* Per velamen enim erat via in Sancta sanctorum, velamen autem hoc significabat carnem Christi. vt subdit Apostolus. Sicut ergo per velamen discissum vel diuisum, quasi per viam apertam & patefactam ibatur in Sancta sanctorum; ita per carnem Christi in cruce discissam, quasi per viam, imus in cælum. Itaq; sicut via Alpium vocatur via per Alpes, ita via velaminis vocatur via per velamen, id est, per carnem Christi. Quare via in cælum est caro Christi passa, siue Christus ipse passus, quam fide & spe, quasi duobus pedibus incedimus & calcamus, dum credimus & speramus per Christi passionem, nos peruenturos ad remissionem peccatorum, iustitiam, sanctitatem & salutem; itaque hac viā rectā pergimus & tendimus ad cælum. Præclarè S. Ambr. in psalm. 118. ser. 5. *Creatus*, inquit, *Christus secundùm susceptionem carnis, vt redimeret creaturas. Creatus, vt vias mihi demonstraret æternas, quibus homo redire posset ad Dei regnum. Ergo quia principium est viarum Dei, hoc principium sequamur. Priùs viam noui ingressus est testamenti, vt eam sterneret nobis. Si ieiunamus, ante nos ille ieiunauit, si pro nomine eius sustinemus iniurias, priùs ille sustinuit pro nostra redemptione, ceruices suas posuit in flagella, maxillas suas in palmas, ascendit crucem, vt doceret mortem non esse metuendam. Denique quasi præcedens ait Petro: Tu me sequere: & ideo Petrus cursum consummauit, quia secutus est Christum*, &c.

Velum quod erat ante Sanctum sanctorum, allegoricè significabat carnem Christi.

PER VELAMEN, ID EST CARNEM SVAM] Hinc patet velum, quod erat ante Sanctum sanctorum, eaque velabat, significasse allegoricè carnem Christi, idque appositè. Primò, quia carne Christi velabatur diuinitas illius, sicut velo hoc velabatur Deus sedens super Cherubim in Sancto sanctorum. ita Anselmus & alij Patres.

Secundò, quia per carnem Christi patefactum est cælum, sicut per velum in altum sublatum patefiebant Sancta sanctorum: cuius rei typo velum hoc in passione Christi scissum patefecit Sancta sanctorum, vt significaretur per carnem Christi in passione discissam, viam & aditum nobis esse reseratum in cælum, vti iam dixi. ita Chrysost.

ET SACERDOTEM MAGNVM SVPER DOMVM DEI] Repete & supple *habentes*. *Domum Dei* vocat cælum, vt vult Theophyl. vel potiùs Ecclesiam, tam militantem, quàm triumphantem. Vtrique enim præsidet & imperat Christus. VERS. 21.

Tria bona Christianis per Christū data.

Notat hîc Paulus tria bona Christianis per Christum data. Primum, est fiducia accedendi ad Deum. Secundum, via strata in cælum. Tertium, pontifex & aduocatus ipse Christus. Ne quis enim timidior diceret: Fateor iter esse stratum, sed quomodo terribilem irati Patris, in quem peccaui, conspectum subibo? occurrit Paulus: Ne timeas inquit, habes Christum pontificem, qui te inducet,

ret, & propitium tibi Patrem efficiet. Vnde infert, A dicens, *Accedamus cum vero corde*, &c.

Vers. 22. Accedamvs cvm vero corde, in plenitvdine fidei, aspersi corda a conscientiá mala, et ablvti corpvs aqva mvnda] Nota. *Cor verum* vocat cor sincerum, non fucatum, quod Hebræi vocant נֶאֱמָן *neeman*, id est fidele, verum, sincerum.

In plenitvdine fidei] Id est, cum plena fide, græcè est, ἐν πληροφορίᾳ πίστεως, quod Secundò, cum Vatablo verti potest, cum plena persuasione, certitudine & firmitate fidei, vti dixi Rom. 14. 5. Tertiò, Syrus vertit, בְּתוּכְלָנָא דְּהַימָנוּתָא *betuchelana debaimanuta*, id est, cum fiducia fidei, id est, cum fiducia fideli, siue quam parit recta, plena & certa fides.

Aspersi corda, id est, in cordibus & mentibus nostris lustrati sanguine Christi, eoque emundati, a conscientia mala] id est, à peccatis, B quæ conscientiam malam & vitiosam efficiunt. q.d. Puris cordibus accedamus ad Deum. Metonymicè enim ponitur *aspersio*, pro purgatione & puritate, quæ per aspersionem efficitur. Alludit ad aspersionem sanguinis, qua fiebat legalis expiatio, vt dixi c. 9. v. 13. Pari enim modo interna animæ expiatio fit per aspersionem, id est, applicationem sanguinis Christi in baptismo. De baptismi enim aspersione & emundatione loqui Apostolum patet ex sequentibus.

Aqua baptismi est aqua purgans & mundans.

Et ablvti corpvs aqva mvnda] Aquam baptismi vocat *mundam*, id est, purgantem & mundantem. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Anselmus. Non bene ergo id nonnulli negant; nam aqua quæ iam corpus emundat, non est alia, quàm aqua baptismi. Alludit ad aquam expiationis, ex cineribus vitulæ rufæ confectam: Iudæi enim immundi C si ea corpus abluerent, legaliter mundabantur, mundique censebantur. q.d. Sicut Iudæi immundi, aspersi aqua expiationis, eaque emundati, mundè, religiosè & fidenter accedebant ad Deum in suo tabernaculo & templo habitantem: ita multò magis nos, qui per baptismum non solùm in corpore, sed etiam in anima abluti sumus, idque per applicationem sanguinis Christi, quam facit baptismus, puro iam corde & corpore, sanctè & alacriter ad Deum accedamus.

Vers. 23. Teneamvs spei nostræ confessionem indeclinabilem] *Confessionem spei* vocat fidem, fideique professionem, qua baptismum accepturi Hebræi recitantes Symbolum de more, professi sunt se credere in Christum, & per Christum credere & sperare carnis resurrectionem, & vitam æ- D ternam in cælo. vide dicta cap. 3. v. 1. Euangelium ergo est confessio nostra. Pari modo Mahomet suam fidem & legem vocauit arabicè אַלְקֻרְאָן *alcoran*. id est confessio, à radice קָרַר *karar*, id est, confessus est: eò quòd in Alcorano descripserit fidem & legem, quam omnes Mahometani confiteri & profiteri debeant.

Alcoranus quid?

Confessio fidei nostræ debet esse firma & contemptrix cupiditatum.

Hanc ergo fidem fideique confessionem quam spem iam dictam excitat & acuit, vult Apostolus seruari *indeclinabilem*, id est firmã & inconcussam; quæ non vacillet, non nutet huc illuc, nec declinet à recto rectaque fide, etiam vrgentibus & impellentibus persecutionibus.

Secundò, vt Anselmus, *indeclinabilem*, id est, quæ deorsum non inclinetur, vt deprimatur & deuergat ad cupiditatem opum, rerumque terrenarum, sed semper quasi ignis more suo sursum acclinet & assurgat, tendatque ad desiderium & prosecutionem bonorum cælestium & æternorum, quæ sunt obiectum huius fidei, confessionis & spei. Vnde subdit Apostolus:

Fidelis enim est, qvi repromisit] Deus scilicet, qui hęc bona cælestia vti promisit, ita fideliter ea vobis conferet & præstabit, si & vos vicissim illi fideles & in fide Christi constantes perseueretis, pro eaque bona terrena contemnatis, &, si opus sit, perdatis & profundatis.

Et consideremvs invicem in provocationem charitatis et bonorvm operum] Vers. 24. Pro *in prouocationẽ*, græcè est, εἰς παροξυσμὸν, id est ad exstimulationem. q.d. Homines vitiosi considerant vitiosa aliorum exempla, vt ea imitentur; vos verò, ô Hebræi Christiani, considerate mutua Christianorum exempla charitatis, aliorumque bonorum operum; quæ vos prouocent & incitent non ad inuidiam, sed ad imitationem. vt scilicet pro omnibus vestris tam negotiosis, corporeis & inanibus legalibus obseruantijs, obseruetis & exerceatis tantùm officia & actus charitatis, aliarumque virtutum, sicut alios Christianos videtis facere. Quemadmodum enim ferrum ferro acuitur, & lapis lapidi allisus ignem elicit: sic anima animæ commorans, ad eadem ipsam incitat, vt charitate ardeat, sicut & ipsa ardet, vt notat Chrysost. & Theophyl. tanta vis est exempli. Et quis dubitet in illo nascentis Ecclesiæ feruore Christiano, virtutũ fuisse feruentissimam contentionem?

Magna vis exempli bonorum operum.

Non deserentes collectionem nostram, sicvt consvetvdinis est qvibvsdam] Vers. 25. Pro *collectionem*, græcè est ἐπισυναγωγήν, id est aggregationẽ, vt vertit Vatablus & Erasm. Per *aggregationem* & *collectionem* hanc, Apostolus Primò, intelligit Ecclesiam. q.d. Ne deseratis, ô Hebræi, per apostasiam aut hæresim Ecclesiam Christianam, cui aggregati estis, & in qua collecti & compacti estis, quasi in vnum idemque corpus Christi mysticum. Timebat enim Apostolus, ne Hebræi metu & persecutione Iudæorum, ab Ecclesia ad Synagogam & iudaismum deficerent: hinc ad eos in fide & Ecclesia Christi confirmandos identidem eos ad constantiam adhortatur, hicque, vti dixi initio epistolę, finis & scopus est totius epistolæ. Vnde & subdit: *Voluntariè enim peccantibus* (apostatantibus) *nobis post acceptam notitiam veritatis, iam non relinquitur pro peccato hostia.*

Finis & scopus totius huius epistola.

Secundò, per *aggregationem* & *collectionem* hanc intelligit Apostolus cœtus Ecclesiæ, & conuentus fidelium, ad sacram synaxim, & ad verbum Dei precesque publicas: hos ergo conuentus vult Apostolus à Christianis diligenter frequentari; tum vt publicè fidem suam profiteantur, Deumque colant, & publicas ei laudes & gratiarum actiones persoluant; tum vt in ijs inuicem excitent & prouocent ad charitatem & bona opera, ac præsertim ad constantiam in fide, instante persecutione. Illi enim publici & mutui congressus mirè fouent fidem & charitatem, quæ in secessu & separatione diuturniori languescit. Sic enim S. Ignatius, in suis epistolis assecla & sectator S. Pauli, paulò post Pauli tempora, Ephesios & Smyrnæos cohortatur, vt frequentent hos cœtus Ecclesiasticos. & causam reddit, *Quia*, inquit, *confirmabunt vos*: ac minatur, si ab ijs se subtrahant, fore vt excidant à fide & charitate. Ita quoque explicant S. Chrysost. Theo-

Conuentus publicos Christianorum commendat Paulus.

Theodoret. Theophyl. Oecumen. Hic sensus connexus est & subordinatus priori: qui enim Ecclesiæ cœtus negligunt & deserunt, facilè quoque vrgente persecutione, Ecclesiam ipsam, fidemque Christi deserunt & abnegant.

Nouantes malè reprehendunt vitam eremiticam.

Malè ergo Nouantes hunc locum torquent contra vitam eremiticam. Apostolus enim loquitur de ijs, qui Ecclesiam, vel ob metum, vel ob desidiam negligunt aut deserunt; non autem loquitur de ijs, qui turbam sæculi & sæcularium conuersationem, pietatis, puritatis & contemplationis studio fugiunt. Adde, Eremitas omni sæculo solere diebus Dominicis & festis ad sacras synaxes, preces & collectiones spirituales in Ecclesiam conuenire, eaq; quæ ibi audierant, in eremum redeuntes per hebdomadam meditari & exercere.

SICVT CONSVETVDINIS EST QVIBVSDAM] Insinuat Apostolus aliquos tepidiores & torpidiores, à fide & Ecclesia Christi metu Iudæorũ defecisse, vt notat Theodor. ideoque reliquis eamdem apostasiam metuens, eos tota epistolâ ad constantiam animat & corroborat.

SED CONSOLANTES] Græcè παρακαλοῦντες, id est consolantes, vel etiam exhortantes, scilicet singuli, non tantùm seipsos, sed & alios, vt scilicet alter alterum in persecutione soletur, exhortetur & instiget tum ad constantiam in fide & Ecclesia Christi, tum ad conuentus Ecclesiasticos & cœtus fidelium frequentandos, quibus in fide & Ecclesia Christi fouemur & confirmamur: nam illa tempore, prout persecutio feruebat, aut sedabatur, hic illicve fiebant conuentus & synaxes. Vult ergo Apostolus vt quisque proximo horam & locum cõuentus indicet & admoneat, ad eumque cohortetur & excitet. Id exigit filum orationis Paulinæ; & colligitur ex S. Ignatio & Chrysostomo iam citatis. Id fecisse Martyres primis trecentis Ecclesiæ annis patet passim ex eorum Actis. Vult autem Apostolus vt alter alterum ad hoc excitet, proponẽdo tum alia, tum vel maximè spem gloriæ & retributionis æternæ breui consequendæ. Hoc enim est quod subdit:

Ad conuentus se mutuo debent exhortari & incitare Catholici exemplo Martyrum & Sanctorum.

ET TANTO MAGIS, QVANTO VIDERITIS APPROPINQVANTEM DIEM] Græcè τὴν ἡμέραν, id est, illum diem, scilicet iudicij & excidij tum orbis, tum vrbis Hierosolymæ sub Tito & Vespasiano: quæ antonomasticè dicitur *dies*, in qua hostes vestros Iudæos extrema vltio, vos verò plena laborum & afflictionum omnium manet merces & retributio. Nam ex acrimonia persecutionum, bellorum, tumultuum, ac præsertim ex abominatione desolationis, quam breui visuri estis, alijsque signis prædictis à Christo, Matth. 24. facilè videre potestis, ô Hebræi, sensim magis appropinquare, imò instare hanc diem excidij vrbis Hierosolymæ. Agite ergo, durate modicum in persecutione; quoniam appropinquat redemptio vestra.

Dies excidij vrbis Hierosolymæ sub Tito & Vespasiano.

Nota. Alludit Paulus ad verba Christi, Matthæi 24. v. 33. & Lucæ 21. v. 28. ideoque æquè ac Christus confusè & mistim loquitur de die iudicij & excidij tam orbis quàm vrbis, eò quòd Apostoli, & post eos alij Christiani putarent eodem tempore fore excidium vrbis & orbis. Putabant enim Ierusalem cum templo diruendam esse in glorioso Christi aduentu & regno, quod erit in fine mundi, & excidio orbis. Id sibi colligere videbantur ex dictis Christi, Matth. 22. 7. & 8. & Matthæi 23. v. vlt. & penult. sed non rectè, vt ibi dixi. Christus tamen

Putabant Apostoli eodem tempore fore excidium orbis, quo vrbis Hierosolymæ.

A & Paulus, vt eos in metu & spe contineant, eos in hoc errore relinquunt.

VERS. 26.

VOLVNTARIE ENIM PECCANTIBVS NOBIS POST ACCEPTAM NOTITIAM VERITATIS, IAM NON RELINQVITVR PRO PECCATIS HOSTIA] Galenus ex Clemente Alexandr. libr. 2. Stromat. putat Apostolum loqui de quolibet peccato, quod voluntariè, & ex certa scientia committitur, atque asserere quòd omne tale ægrè remittatur. Verùm ex circumstantijs patet Apostolum tantùm loqui de peccato apostasiæ: dat enim hic causam cur dixerit versu præcedenti non esse deserendam collectionem nostram, quia scilicet, si id faciamus, non relinquetur nobis hostia peccati huius expiatrix. ergo per *voluntariè peccantes* intelligit deserentes collectionem, id est, cœtus Ecclesiæ, ipsamque Ecclesiam. Vnde pro *peccantibus* græcè est ἁμαρτανόντων. quod cùm Ribera verti potest, *deficientibus* vel *desciscentibus*, scilicet ab Ecclesia & fide, quam sponte capessiuerunt. Peccatum enim Hebræi vocant subindè אשם *ascam*, id est desitionem vel defectionem.

Loquitur hic Apostolus de peccato apostasiæ quod valdè exaggerat.

B

Secundò, id patet ex eo, quod ait, *Peccantibus post acceptam notitiam veritatis*, q. d. Peccant hi, quia fidem agnitam deserunt. Sicut enim in veteri testamento apostasia ad idola, ita in nouo testamento apostasia à fide ad iudaismum vel infidelitatem antonomasticè est & dicitur peccatum.

Tertiò, id patet ex v. 29. vbi ait, hos peccantes Filium Dei conculcare, & sanguinem testamenti pollutum ducere, & spiritui gratiæ contumeliam facere; quia videlicet Christi redemptionem Christumque negant, itaque tam Christo quàm Spiritui sancto ingrati & contumeliosi sunt.

Quartò, quia v. 32. & seqq. hortatur eos ad constantiam in fide & Ecclesia Christiana. Sensus ergo Apostoli est, q. d. *Voluntariè peccantibus*, peccato scilicet apostasiæ, siue desciscentibus voluntariè à Christo, & collectione nostra, id est Ecclesia, non *relinquitur*, id est ægrè & vix relinquitur, *hostia pro peccato*, qua peccatum illud expient: tum quia tales apostatæ planè indigni sunt veniâ, tũ quia sua certa malitia & infidelitate claudunt fontes diuinæ misericordiæ.

C

Apostasia peccatum quàm difficilè habeat veniam.

Adde, propriè & rigidè apostatis Hebræis à Christo ad iudaismum deficientibus nulla relinquebatur hostia aut veniæ spes: quia talibus in tali statu manentibus, nec Christus, vtpote quem abnegant, nec alius Messias venturus, vtpote qui nullus est; nec legis sacrificia, vtpote infirma & iam abolita, prodesse poterant. Tales ergo Hebræos (qualibus hic loquitur Apostolus) non hostia, non venia, sed terribilis tantùm Dei vltio manet.

D

Nota. Chrys. Ambros. Anselm. & Theophyl. per *hostiam pro peccato*, intelligunt baptismum; quia baptismus est figura mortis Christi, qui fuit hostia pro peccato. q. d. Voluntariè peccantes post baptismum, nullo ampliùs baptismo expiari possunt. Sed hoc durius & coactius est, estque præter mentem Apostoli. Apostolus enim sic peccantibus ait nullam relinqui hostiam, sed tantùm terribilem Dei vindictam. Iam si per hostiam baptismum intellexisset, excipere potuisset aliquis dicendo, sic peccantibus non relinqui quidem baptismum, non tamen ideo Dei iudicio & vindictæ eos reseruari; quia medium quid eis relinquitur, videlicet pœnitentiæ Sacramentum, quod est quasi secunda post naufragium tabula.

Hinc

Error Nouati, de non admittendis lapsis ad pœnitentiam.

Hinc patet, perperam hoc loco abusum esse Nouatum, cùm docuit lapsis negandum esse pœnitentiam & veniam, maximè cùm ipse non tam negaret pœnitentiam coram Deo, lapsósque, si pœniterent, Deo reconciliari posse, quàm contenderet ab Ecclesia non admittendos esse lapsos, etiamsi pœniterent, ad communionem, communemque Ecclesiæ societatem.

VERS. 27. TERRIBILIS AVTEM QVÆDAM EXPECTATIO IVDICII, repete, *relinquitur voluntariè peccantibus*, & apostatantibus, ET IGNIS ÆMVLATIO, QVÆ CONSVMPTVRA EST ADVERSARIOS] Græcè est πυρὸς ζῆλος, id est, ignis zelus & æmulatio.

Prosopopœia ignis contra reprobos.

Vbi Nota prosopopœiam: quasi enim ignis tam conflagrationis mundi, quàm inferni, esset animatus, essetque quasi bellua, putà leæna quædam irritata & exacerbata, furensque ad sui vindictam, ita tribuit illi Paulus sensum & zelum vindicandi peccata in communem Deum admissa. Zelum ergo ignis vocat ignis vehementiam & impetum vlciscendi, quo ignis hic quasi naturali quodam zelo gloriæ Dei accensus, vlciscetur & puniet acerrimè peccata & iniurias in Deum dominum & creatorem suum admissas. ita Chrysost. & Theophyl. Simili prosopopœia Sapiens Sap. 5. v. 21. *Pugnabit*, inquit, *cum illo orbis terrarum contra insensatos. Ibunt directè emissiones fulgurum, & tamquã à bene curuato arcu nubium exterminabuntur* (id est, emittentur & eijcientur, scilicet hæc iacula fulgurum in impios) *& ad certum locum insilient, & à petrosa ira* (gręcè ἐκ πετροβόλου ὀργῆς, id est, ex ira lapidatrice, vel saxorum iaculatrice) *plena grandines mittentur* (id est, vibrabuntur. Alludit ad catapultam veterum, qua saxa vel in mœnia, vel in hostes conijci solent:) *excandescet in illos aqua maris* (vide hîc zelum maris) *& flumina concurrent duriter: contra illos stabit spiritus virtutis* (ventus validissimus) *& tamquam turbo venti diuidet* (ἐκλικμήσει, id est euentilabit) *illos: & ad eremum perducet* (ἐρημώσει, id est desolabit, desolatam faciet) *omnem terram iniquitas illorum.* Vbi Nota, hæc quæ hîc impijs comminatur Sapiens, eis obuentura Primò, paulò ante iudicium vniuersale: tum enim omnes creaturæ affligent impios Antichristi asseclas & præcursores, vt patet toto cap. 8. & 16. Apocal. & cap. 9. 4.

Omnes creaturæ & elementa pugnabunt in iudicio, contra impios.

Secundò, statim post iudicium. De hoc enim tempore propriè loquitur Sapiens v. 16. & 17. qui proximè præcedunt, & v. 1. Videtur ergo dicere hîc Sapiens, quòd data & lata à Christo sententia damnationis in reprobos, mox omnia elementa in eorum vindictam assurgent, quasi lictores & administri Christi domini & creatoris sui, scilicet cælũ, ignis & aër, vibrando in eos ignem, fulgura, ventos, grandines; mare, efferuescendo & exundando, vt eos cum terra absorbeat & obruat; terra, sub pedibus eorum hiando, vt corpora & animas eorum deglutiat & deturbet in infernum. Vide quantus hic sit zelus ignis & creaturarum omnium pro Deo creatore ac domino suo pugnantium, eiusque offensas & iniurias vindicantium.

VERS. 28. IRRITAM QVIS FACIENS (ἀθετήσας, id est, cùm quis contempserit, violauerit, &, vt Syrus, עָבַר *daabar*, id est, qui transgressus fuerit) LEGEM MOYSI, SINE VLLA MISERATIONE DVOBVS VEL TRIBVS TESTIBVS (conuictus) MORITVR] Probat argumento à minori ad maius, scilicet ex pœna mortis proposita ijs qui vnum præceptum Mosis repudiassent & transgressi essent, grauissimè puniendos eos qui totam Christi legem abiecerint, ab eaque apostatauerint.

VERS. 29. QVANTO MAGIS PVTATIS DETERIORA MERERI SVPPLICIA, QVI FILIVM DEI CONCVLCAVERIT, ET SANGVINEM TESTAMENTI POLLVTVM DVXERIT IN QVO SANCTIFICATVS EST] Ambr. & Theophyl. putant hæc dici de ijs, qui indignè suscipiunt Sacramenta.

Varia Patrum sententiæ, de quibus peccatoribus hic loquatur Apostolus.

Secundò, Galenus & alij putant hæc dici de quouis peccato mortali, quod fideles admittunt: per hoc enim implicitè & interpretatiuè contemnunt, & quasi conculcant gratiam, redemptionem, mortem & sanguinem Christi. Verùm, vt probaui v. 26. loquitur Apostolus propriè de apostatis à Christo, Christique fide & collectione; id est Ecclesia. Hi enim propriè Christum Dei filium, eiusque sanguinem, quo nouum fœdus & testamentũ inter Deum & homines de æterna hæreditate eis danda sancitum est, quoque in baptismo abluti & sanctificati sunt, conculcant & pollutum ducunt, dum eum, quasi res inutilis, profana, nulliusq́; momenti, imò falsa & ficta foret, contemnunt, abnegant, abijciunt: & hoc ipso *Spiritui gratiæ*, id est, Spiritui sancto, qui est auctor gratiæ in Christi baptismo acceptæ, qua eos Deo gratos, sanctos, Deique amicos & filios effecit, *contumeliam faciunt.*

Pollutum Iudæis est, quod commune est Gentibus.

Nota, Pro *pollutum*, græcè est κοινὸν, id est communem. Iam *communem* phrasi Hebræa idem est, quod immundum & pollutum. Nam talia erant illa, quæ communia erant Gentibus, siue quibus Gentes incircumcisæ & immundæ communiter vtebantur, vt dixi Rom. 14. 14. ita Chrysost.

VERS. 30. Secundò tamen, *communem* hîc propriè accipi potest. q. d. Tales apostatæ æstimant Christi sanguinem quasi communem sanguinem, qui non differat à sanguine hircorum, taurorum, vel aliorum hominum. Vnde Syrus vertit, *& æstimauerit sanguinem testamenti* איך דכלנש *ach deculnas*, id est, tamquam cuiuslibet alterius, scilicet hominis.

SCIMVS ENIM QVI DIXIT: MIHI VINDICTA ET EGO RETRIBVAM] q. d. Vt sciatis tales apostatas grauissimè puniendos, scitote & cogitate Deum esse terribilem, vtpote qui dixit Deuter. 32. *Mihi vindicta*, scilicet competit. Vide dicta Rom. 12. 19.

QVIA IVDICABIT] Beza vertit, *gubernabit*; sed perperam: agitur enim hîc de vltione, non de gubernatione. *Iudicabit* ergo, id est puniet & plectet: sic & alibi sæpè sumitur per metonymiam.

VERS. 31. HORRENDVM EST INCIDERE IN MANVS DEI VIVENTIS] Est emphasis in epitheto *viuentis.* q. d. Deus noster non est saxum, non idolum, vti sunt dij Gentium, qui oculos, aures, manus habent, sed lapideas, quibus nihil sentiunt: Deus enim noster est *viuens*, ac consequenter tangitur, & sentit apostasiam à se, & apostatarum in se iniurias, ijsque irascitur, easque vindicat & punit.

Secundò, *viuens* est Deus, quia immortalis & æternus, in perpetuum viuit & viget, vt nunquam ipsius oculos, memoriam aut manus effugere possis. ita Theophyl.

VERS. 32. REMEMORAMINI PRISTINOS DIES, IN QVIBVS ILLVMINATI, MAGNVM CERTAMEN SVSTINVISTIS PASSIONVM] Hactenus excitauit Apostolus Hebræos ad constantiam in fide, terrore iudicij & gehenæ, nunc quasi sapiens orator, vt notat Theophyl. terrorem hunc lenit: & quo suauiùs in eorum animos influat & persuadeat, vrget eos alio argumento, petito à laudibus Hebræorum, & prima illorum

Terrorem lenit Paulus commemoratione fortitudinis Hebræorum.

lorum in fide constantia. q. d. Hactenus fortes in A persecutione perstitistis; pergite, non alios, sed vosipsos imitamini, aspicite primam vestram constantiam; cucurristis bene, ad medium stadij pertigistis, exiguum agonis restat; palma vobis est ante oculos, est penè in manibus, nolite eam apostatando abijcere, aut prodigere. Hoc enim non tantùm pudendum, sed & stultum ac stolidum foret.

Baptismus est illuminatio. ILLVMINATI] Id est baptizati: baptismi enim effectus est, mentem illuminare Christi fide, cognitione & gratia. Vnde S. Dionysius & Græci Patres baptismum vocant φωτισμὸν, id est illuminationem. Vide dicta c.6.v.4.q.d. Paulus, Initio baptismi & conuersionis vestræ, ô Hebræi Christiani, generosè à Iudæis vexationes, irrisiones, spoliationes & exilia pertulistis: tirones tâta præstitistis, quid ergo decet vos iam viros & milites, tot annos in Christi militia exercitatos facere & præstare? B

VERS. 33. ET IN ALTERO QVIDEM OPPROBRIIS ET TRIBVLATIONIBVS SPECTACVLVM FACTI] *In altero*, id est, in altera parte, hoc est, partim. Græcum τοῦτο respondet Hebræo זה *ze*, quòd sæpè ponitur pro בזה *baze*, id est, in hoc, hoc est hac parte.

Posset Secundò, τὸ τοῦτο, referri ad παθημάτων quod præcessit, vt intelligatur τὸ κατὰ. q. d. κατὰ τοῦτο πάθημα, id est, secundùm hanc passionem, hoc est, secundùm hoc genus passionis, nunc opprobria pertulistis, secundùm aliud verò genus passionis, aliàs talia patientibus compassi estis.

Tribulationes Hebræorum fidelium. SPECVLVM FACTI] Id est, publicè infamati, & quasi rei plectendi per theatrum traducti estis, publicè ab omnibus quasi in theatro irrisi estis: hoc enim significat Græcum θεατριζόμενοι. idem enim est, quod θέατρον ἐγεννήθητε, id est theatrum, siue C spectaculum facti estis, vti rei ad leones, bestias, ignes, aliaque supplicia damnati publico theatro spectantur. Hac enim significatione 1. Corinth. 4.9. ait Apostolus *spectaculum*, græcè θέατρον, id est theatrum, *facti sumus*.

Eorum mutua compassio. IN ALTERA (id est partim) AVTEM SOCII TALITER CONVERSANTIVM (talia opprobria & tribulationes patientium) EFFECTI] q.d. Vos, ô Hebræi Christiani, multâ à Iudæis ob fidem Christi passi estis, & simul quasi socij, animo fauistis & compassi estis, req; ipsa, consilio & operâ iuuistis alios Christianos, tam Iudæos, quàm Gentiles, qui ob eamdem Christi fidem, siue in Palæstina, siue extra eã, tam à Gentilibus, quàm à Iudęis, opprobria, tribulationes & vincula passi sunt: adeoq; in illis vos passi estis, quia ipsorum ærumnas & passiones per compassionem, vestras fecistis, itaque eas sensistis, ac si vos ipsos tetigissẽt. Agite ergo, pergite & persistite in hac vestra patientia, fortitudine & constantia. D

VERS. 34. NAM ET VINCTIS COMPASSI ESTIS] Noster cum Syro legit δεσμίοις. id est *vinctis*. Iam legunt δεσμοῖς μου, id est vinculis meis, quibus scilicet ego Paulus Romæ à Nerone vinctus fui, compassi estis. ita Chrysost. Theophyl. & Oecumen. Compassio

Compassio non verbalis aut mentalis, sed realis Hebræorum. hæc non verbalis nec mentalis tantùm, sed realis fuit. Sic enim misericordes diuites pauperibus cõpatiuntur, cùm eorum miseriam data stipe leuant.

Mira fuit Christianorum charitas & beneficentia in Martyres Christi causa vinctos, vt patet non tantùm ex Tertulliano & Cypriano, sed etiam ex ipso Luciano in Peregrino: vbi narrat, quòd Peregrinus hic licet infidelis esset & hypocrita hac tamen de causa Christianũ se finxerit, & carceri pro fide Christi se obtulerit, vt eleemosynis fidelium tam largis potiretur.

Ita Clem. li. 5. Constit. Apost. c. 1. iubet vt fideles Martyribus & vinctis pro Christo subueniant suis opibus. *Sin verò*, inquit, *aliquis nõ habet, ieiunet, & cibũ eius diei partitus destinet sanctis. Si verò potest rebus suis omnibus diuenditis, ex custodia eripere, beatus & amicus Christi erit.* Et mox: *Quod si isti* (vincti pro Christo) *tales sunt, vt eis Christus testimonium coram Patre tribuat, non debet pudere vos ire ad eorum carceres: hoc enim si feceritis, vobis vice martyrij habebitur; quod illi quidem reipsa martyrium subierunt experiendo, vos verò aliter, nempe voluntate prompta, tanquam facti socij certaminis illorum. Talibus enim ait Dominus: Venite benedicti Patris mei, possidete paratum vobis regnum, &c. Esuriui enim, & dedistis mihi manducare: in carcere eram, & venistis ad me.*

ET RAPINAM BONORVM VESTRORVM CVM GAVDIO SVSCEPISTIS] Cùm scilicet bona vestra publico magistratus Iudaici edicto, eò quòd Christiani essetis, fisco addicta sunt.

Ita Wandali duo sub Geiserico rege Arriano sæpiùs confessores, comitante matre, contemptis omnibus diuitijs, cum Clericis ad exilium perrexerunt, ad quod eos mittebat Hunericus.

Ita Muritta diaconus, & quingenti Clerici Carthaginensis Ecclesiæ ab Hunerico bonis spoliati, & in exilium trusi, cùm Episcopis Arrianis suggerentibus, ductores siue tortores auferrent eis id quod Christiani ad victum largiebantur, quisque eorum alacer cantabat: *Nudus exiui de vtero matris meæ, nudum oportet me ad exilium pergere: quia Dominus nouit esurientibus cibum porrigere, & in deserto vestire.* ita Victor Vticens. lib. 3. Wandal.

Ibidem alios memorat, qui bonis spoliati & in exilium acti, cum gaudio canebant: *Hæc est gloria omnibus Sanctis eius.* Sic itur ad astra. Festinemus ad coronas nobis à Deo in cælo paratas.

Inter alios memorabilis fuit Saturus, cui cùm Hunericus post promissa multa minaretur, ni fieret Arrianus, se domũ eius, substantiam, filios & familiam distracturum, atq; vxorem ipso præsente camelario in coniugiũ traditurum; cumque vxor hæc audiens cõscissis vestibus, soluto crine, cum filijs & infantula quã lactabat, ad mariti genua accideret, diceretque: *Miserere mei simul & tui, miserere communium liberorũ dulcissime coniux. Non subiaceant conditioni seruili, quos claros reddidit prosapia generis nostri. Non subdar camelario, qua mihi inter coæuas semper plaudebam de Saturo meo.* Respõdit Saturus quasi alter Iob: *Tamquã vna ex insipientibus mulieribus loqueris. Formidarẽ mulier, si sola esset huius vita amara dulcedo. Si diligeres maritum, numquam ad secundã mortem attraheres proprium virum. Distrahant filios, separent vxorẽ auferant substantiam, mei Domini ego securus de promissis verba tenebo: Si quis nõ dimiserit vxorem, filios, agros, aut domũ, meus non poterit esse discipulus.* Quid vltrà? discedente muliere cum filiis reiecta, confortatur Saturus ad coronam, discutitur, exspoliatur, pœnis cõteritur, mẽdicus dimittitur. Interdicitur ei prodeundi accessus, totum ei tulerunt, stolã tamen baptismatis auferre non potuerunt, inquit Victor l. 1. Wandal.

Hæ veterum coronæ: audi pares huius æui. Anno 1613. in Iaponia grauis in Christianos exarsit regis & principum ira ac persecutio. Christiani permulti etiam è prima nobilitate bonis omnibus priuati in exilium expulsi sunt. Hanc mulctam adeò ipsi non defugere, vt exultantes bonis cederent, quin & vltro Gubernatori nomina sua deferrent,

ferrent, seque Christianos esse profiterentur. Rex A licet eis indignans ob fidem Christi, constantiam tamen admirans laudauit: quinimò quemdam capitaneum qui bonis metuens regi cesserat, & fidem abdicarat, toruè intuitus, eiusque vilem & abiectum animum increpans, officio & militari cingulo spoliauit, bonisque priuauit. Christiani vt se magis obarmarent, sodalitatem Martyrum instituerunt, ad quam mox tria capitum millia sese aggregarunt. Huius prima lex est: *Si pro fide Christi bona adimantur, hoc spolium forti & libenti animo tolerato.* Secunda: *Pari constantia & animo exilium & mortem pro christianismo excipito.* Quocirca plures eorum quod verbis professi erant, reipsa præstiterunt. Arimę regulus cędi Christianorum tribunal erexerat, diem dixerat: mox ad viginti Christianorum millia vltro se Arimæ stiterunt, vt se Christianos profiterentur, & martyria tum spectarent, B tum obirent. Territus tyrannus cessit, & paucorum nece suum furorem satiauit. Ex illis octo viuos cremari iussit; inter eos erat pater & mater cum filio & filia. Filia Magdalena nomine, virgo viginti annorum, exultans in medijs flammis, carbones ardentes capiti imposuit (quod apud Iapones magnæ reuerentiæ est signum) vt se prunis illis quasi purpureis rosis aut candentibus carbunculis coronaret: frater eius Iacobus duodennis solutis igne vinculis, prunas quas vicerat festiuus calcans, ad matrem pariter ardentem gratulabundus accurrit, terque sanctissima Iesu & Mariæ nomina contentiori voce inclamans, beatæ matris gaudia cumulans, ad eius latus extinctus concidit,

Anglorum exempla. Audi Anglicana, quæ partim ex Didaco de Yepes Episcopo Turiasonensi lib. 2. hist. de Persecut. Anglic. partim à viris fide dignis testibus oculatis C accepi.

Primum. Duas è tribus bonorum partes viduæ nobilis, quòd hæreticorum templa frequentare nollet, fisco hæretici addixerunt: cumque ipsa ab amicis adiuta, à fisco bis terque propriam domum agrosque conduceret, & paulatim ditesceret, bis terque duabus bonorum partibus rursum spoliata est, quod ipsa miro cum gaudio lætitiaque tulit.

Secundum. Alius magnam pecuniarum summam, quæ ad vitam sustentandam sola restabat, apud amicum Catholicum deposuerat, quam repertam abstulere satellites (*Poursuiuantes* vocant Angli.) Ipse certior de rapina factus, sublatis in cælum manibus gratias maximas Deo egit, quòd ex illa hora eum in suum patrocinium, curam & prouidentiam suscepisset, solumque dolebat quòd pecuniæ quantitas amissa maior non fuisset.

Tertium. Alia femina primaria vxor Gulielmi Lacei, gloriosi postmodum Martyris, qui bona omnia, præcipuaque munia, eò quòd hæreticorum templa non adiret, gaudens amiserat; post direptionem bonorum perpauperem & inopem vitam ducebat, tanta cum lætitia, vt Deo pro tanto beneficio dignas gratias se agere non posse affirmaret; eò quòd vnà cū bonis superfluas curas, solicitudines, & mundanas obligationes ei abstulerat, vacuumque tempus ad æternam animi salutem comparandam hac ratione concesserat, & quamuis ob assiduas persecutiones domicilia terrasque mutare crebrò cogeretur, tanto tamen gaudio & consolatione fruebatur, vt à Deo instanter peteret, ne exiguas suas ærumnas hac vita remuneraretur, sed dolorem aut infirmitatem aliquam corporalem ad magnū animi gaudium temperandum, & peccata sua dum viueret, purganda, dignaretur immittere, quod diuinitus ei præstitum est: sex enim vel septem ante obitum annos continuis grauissimisque doloribus & infirmitatibus exercita fuit, quas ipsa summa animi æquitate & alacritate sustinuit.

D. Franciscus Tregianus antiquæ & nobilissimæ familiæ, quòd R.D. Cutbertum Maynum Seminarij Duaceni sacerdotem, & seminaristarū omnium protomartyrem hospitio excepisset, amplissimo patrimonio spoliatus est, & viginti quinque annos captiuus vixit. Ferunt eum, cum sententia de amissione bonorum, & perpetuis carceribus ferenda esset, bysso candida vestitū comparuisse, & post latam sententiam dixisse: *Pereant bona quæ si non periissent, fortassis dominum perdidissent suum.* *Quartum.*

Excellentissimus Arondeliæ Comes Philippus Houardus, Norfolciensis Ducis filius & heres, religionis Catholicæ ergò dum in Galliam fugam parat, captus, in turrim Londinensem coniectus, & demum ad tribunal ductus & condemnatus est: post duodecim, aut circiter captiuitatis annos in vinculis gloriosus Confessor, imò Martyr obiit. Hic supremus in Anglia Comes & familiæ nobilissimæ, mirum dictu & quanta amisit, & qua animi æquitate nouercantis fortunæ fluctus sustinuit. in carcere enim captiuus Catholicis omnibus non exemplo modò, sed etiam singulari solatio fuit: nullus vnquam de bonorum rapina conquerentem, nullus de carceris incommodis, de negata libertate dolentem audiuit; imò conquerentes & dolentes alios ipse nunc verbis erigere, nunc mira qua pollebat comitate consolari solebat: illi præter Deum, & cælestium rerum contemplationem sapiebat nihil: pecunias quas pro sustentatione Regina illi (nam iuxta dignitatis gradū plus minùsve in turri captiuis assignatur) concessit, tenui & parco ipse contentus cibo, inter pauperes distribuit. alia multa dixit, fecit, sustinuit Illustrissimus Comes, quæ antiquorum primitiuæ Ecclesiæ heroum factum vel æquent vel superent, & dignissima sunt quæ æternitati consecrentur. Hæc pauca è multis. *Quintum.*

Macte animo Angli Orthodoxi, æmuli primorum Christianorum & Martyrum. Hæc est felicitas vestra, quòd hocce sæculo persecutionibus procelloso, in Anglia nati, soli penè speretis, soli ambiatis martyrium, siue breue illud detur, siue longum & lentum per assiduas rapinas & vexationes. Ita constantes pergite. Hæc est gloria Anglicanæ D Ecclesiæ, quàm nulla ætas, nulla sæcula obliterabunt. Rapinam ergo bonorum vestrorum cum gaudio suscipite. Ecce cælestes opes & immensas ex æthere vobis exhibent angeli. Sustinete animosè ad modicum carceres, verbera, opprobria, furcas, ignes, cruces pro Christo vestri amore crucifixo. Ecce æternas laureas, ecce diuinas coronas è cælo vobis ostentat & adornat Christus, amor vester & noster. Inuident vobis gloriosūm sanguinis martyrium pseudoepiscopi: at eo gloriosius in fortunis exhibent, quo durius & lentius. Certi estote, in hac rapina nobilem vobis dari martyrij lauream. Hæc enim rapina vitam non qualem qualem, sed nobilem & gradu vestro dignam, non vobis solis, sed toti familiæ & posteritati eripit, itaque non vnum hoc & simplex, nec vnus, sed multiplex & multorum est martyrium.

COGNOSCENTES VOS HABERE MELIOREM ET MANEN-

MANENTEM SVBSTANTIAM] Pro *vos*, græcè est ἑαυτοῖς, id est vobis; sed corrigendū videtur ἑαυτούς, id est vos, vti nonnulla exemplaria habent, itaque legit noster Interpres; illudque sententia ipsa exposcit. Rursum ad τὸ *substantiam*, Græca addunt, ἐν οὐρανοῖς, id est in cælis. Certū enim est de cælesti substantia & opibus loqui Apostolum. q.d. Cùm bonis vestris pro fide Christi spoliaremini, gaudebatis, quia cogitabatis, quòd licet in terris ad paupertatem redigeremini, per hoc tamen diuites efficeremini in cælis apud Deum, qui bona vobis erepta cum fœnore centuplicata reddet.

VERS. 35. NOLITE ITAQVE AMITTERE (μὴ ἀποβάλητε, id est, ne abieceritis) CONFIDENTIAM VESTRAM] Græcè παῤῥησίαν id est *libertatem*. Est metalepsis. Per *libertatem* enim intelligit fiduciam, quæ parit libertatem, vt scilicet Christianus in fide constans, qui bonorum expilationē gaudens subiit, eò quòd cogitaret & speraret meliorem substantiam & opes à Deo in cælis se adepturum, per hanc spem & fiduciam liberè & fidenter audeat à Deo, pro quo bonorum iacturam fecit, sperare & petere hanc meliorem substantiam, & opes cælestes.

Confidentia & spes Christianorum qualis. Rursum Secundò, & consequenter per fiduciā, siue *confidentiam*, intelligit substantiā & opes, quas Christianus ita expilatus, à Deo in cælis se recepturum sperat & confidit. Est enim metonymia, qua ponitur actus pro obiecto, scilicet confidentia pro opibus, quas quis se adepturum confidit. q.d. Magnas spes, magnas opes habetis repositas apud Deū in cælis: nolite eas abiicere & profundere per pusillanimitatem, impatientiam & apostasiam; sed in vestra fide, spe & patientia persistite. Ita fiet vt harum opum, & horum meritorum magnam remunerationem & magna præmia sitis percepturi.

VERS. 36. PATIENTIA ENIM VOBIS NECESSARIA EST] Pro *patientia*, græcè est ὑπομονή, id est sustinentia, longanimitas, & patiens expectatio liberationis & præmij, qua duramus in persecutionibus, ærumnis & rebus aduersis, atque meliorem sortem longanimiter expectamus. Vnde subdit: *Adhuc modicum* sustinete, nam *qui venturus est veniet, & non tardabit*, vt vos hac persecutione liberet. Hæc sustinētia necessaria est ad hoc vt retineatur confidentia iam dicta: qui enim amittit hanc sustinentiam, amittit & confidentiam, ac consequenter & repromissiones, melioremq; substantiam, quam se adepturū confidebat in cælis. q.d. Paulus, vti explicat Chrys. *Vnum tantùm vobis deest, ô Hebræi, vt scilicet perseueretis & expectetis futura, non vt iterū certetis: ad ipsam iam coronā proximi facti estis: certamina cuncta sustinuistis, vincula, tribulationes; substantia vestra direpta sunt; quid ergo restat? state vt coronemini: hoc solùm agite, vt expectetis aduentū corona.* Simili modo ad patientiam, id est, patientem expectationem liberationis & præmij fideles hortatur S. Iacobus c. 5. v. 7. *Patientes*, inquit, *estote fratres. vsq; ad aduentū Domini. Ecce agricola exspectat pretiosum fructū terræ, patienter ferens donec accipiat temporaneum & serotinum* (imbrem:) *patientes estote & vos. & confirmate corda vestra, quoniam aduentus Domini appropinquauit.* Vbi pro; *patienter ferens*, græcè est μακροθυμῶν, id est, longanimiter expectans; & pro *patientes estote*, grecè est μακροθυμήσατε, id est longanimiter expectate & sustinete, aduentum scilicet Domini, qui breui iudex aderit, vt vos pios & iustos coronet, vestros verò persecutores impios & iniustos condemnet. Hinc rursum S. Chrysost. hom. 35. in epist. 1. ad

Locus mirabilis de patientia & longanimi expectatione solatij diuini in tribulatione.

A Corinth. *Patiens*, inquit, *vocatur longanimis, quia longum & ingentem habet animum.* Et S. Greg. hom. 35. in Euang. *Patientia*, ait, *est martyrium in occulta cogitatione.* Quocirca S. Hieron. in Epitaphio Paulæ ad Eustochium: *Mater*, ait, *tua longo martyrio coronata est. Non solùm enim effusio sanguinis in confessione reputatur; sed deuotæ quoq; mentis seruitus immaculata, quotidianum martyrium est.* Huc pertinet illud S. Bernardi in Octaua Paschæ serm. 1. *Est*, inquit, *martyrij genus, & quadā effusio sanguinis in quotidiana corporis afflictione. Est & baptismus aliquis in cōpunctione cordis, & lacrymarum assiduitate. Sic quippe infirmis & pusillis corde necesse est, vt quē semel pro Christo ponere non sufficiunt, saltem mitiori quodam, sed diuturniori martyrio sanguinem fundant.*

Gnome de patientia. Patientiam homini necessariam esse docuerunt

B pariter Gentiles. Bion aiebat *magnum malum esse, non posse ferre malum: absque hoc enim nulli potest esse vita suauis.* testis Laërt. lib. 4. cap. 7.

Antisthenes dicebat, *virtutem sibi sufficere ad felicitatem, nec vlla re opus habere nisi robore Socratico.*

Socrates autem ad omnium rerum patientiam obduruerat. testis Laërt. lib. 6. cap. 1.

Agesilaus cùm arderet podagræ doloribus, eumque Carneades inuisisset, atq; exisset tristis: *Mane*, inquit, *Carneades, nihil enim illinc* (ostendens pedes podagricos & pectus) *huc peruenit*: significans pedes quidem dolere, sed animum dolore vacuum esse. testis Plutarchus in Lacon.

Zeno percunctanti, quo pacto esset affectus erga conuicia? *Perinde*, inquit, *atque si legatus absq; responso dimittatur.* Quid iam faciat Christianus, cui tanta patientiæ præmia & coronæ è cælo ostentantur?

C Notat Tertullianus lib. de Patientia cap. 15. patientiam Christiano ita necessariam esse, vt omnibus hominis actibus & Dei mandatis interuenire & intermisceri debeat. *Patientia*, inquit, *fidē munit, pacem gubernat, dilectionē adiuuat, humilitatē instruit, pœnitentiam exspectat, exomologesin adsignat, carnē regit, spiritum seruat, linguam frænat, manū continet, tētationes inculcat, scandala pellit, martyria consummat; pauperē consolatur, diuitem temperat, infirmum non extendit, valentem non consumit; fidelē delectat, Gentilem inuitat; seruum domino, dominum Deo commendat; feminam exornat, virū approbat; amatur in puero, laudatur in iuuene, suspicitur in senē; in omni sexu, in omni ætate formosa est.* Deinde patientiæ effigiem & habitum ita depingit. *Vultus*, ait, *illi tranquillus & placidus. frōs pura, nulla mæroris aut iræ rugositate cōtracta: remissa aquè in lætū modū supercilia, oculis humilitate, nō in-*

Patientia actus & efficacia.

Effigies.

D *felicitate deiectū: os taciturnitatis honore signatū: color qualis securis & innoxiis: motus frequēs capitis in diabolū, & minax risus: amictus circū pectora candidus & corpori impressus, vt qui nec inflatur, nec inquietatur. Sedet enim in throno spiritus eius mitissimi, qui nō turbine glomeratur, nō nubilo liuet, sed est teneræ serenitatis, apertus & simplex, quē tertiò vidit Elias. Fatigetur ergo improbitas patientiā tua. quòd si patientiæ incubabo, non dolebo; quòd si non dolebo, vlcisci non desiderabo.*

VT VOLVNTATEM DEI FACIENTES, REPORTETIS PROMISSIONEM] Pro *facientes*, grecè est ποιήσαντες, id est, vt, cum feceritis & compleueritis vsq; ad finem voluntatē Dei, quæ est vt perseueretis & crescatis in fide, patiētia & charitate Christi, tūc reportetis promissam vobis substantiā & opes in cęlis.

ADHVC ENIM MODICVM ALIQVANTVLVM, QVI VENTVRVS EST, VENIET, ET NON TARDABIT] VERS. 37.
Græcè,

Græcè, μίκρον ὅσον ὅσον, id est, parum tantum tantũ, id est tantillum, perpusillum, modicum & aliquantulum. Hebræi enim per geminationem significant superlatiuũ, vt cùm dicunt ficus bonas bonas valdè, intelligunt ficus optimas: sic parum parum, id est minimum; tantum tantum, id est tantillum.

Locus Habacuc 1. illustratus.

Nota. Citat Paulus Habacuc prophetam, qui cùm c. 1. grauiter questus esset, quòd impij Chaldæi piis Iudæis dominarentur, Deusque eos & res humanas negligere videretur: respondet ei Deus c. 2. Cyrum esse venturum, qui Iudæos Babylone liberet, & allegoricè Christum esse venturum, qui impios iudicet, & pios ab eis afflictos consoletur. Id cœpit facere Christus primo suo in carnem & mundum aduentu: tunc enim pauperes, humiles & lugentes in Sion, vt ait Isaias c. 61. consolatus est; superbos autem & incredulos Pharisæos & Iudæos à fide, gratia & Ecclesia sua repulit. perfectè autem idipsum faciet Christus in secundo suo ad iudicium aduentu, cùm regnum peccati euertet, & impios gehennæ, pios cælo addicet. q.d. Breui veniet Christus vt liberet nos tum inchoatè à peccato & dæmone primo suo in mundum aduentu, tũ completè ab omni malo & miseria in secundo suo aduentu ad iudicium, quo venturus est tamquam iudex, vt tyrannos & impios condemnet, patientes, pios & fideles præmiet & coronet.

Christus venit consolari humiles pauperes, & lugentes in Sion.

De vtroque ergo Christi aduentu loquitur Habacuc c. 2. magis tamen de secundo, de eoque illum hîc explicat Paulus, vt hisce eius verbis & promissis Hebræos excitet ad spem, patientiam, constantiam & fortitudinem, in tolerandis persecutionibus pro fide Christi.

Nota, Paulus non tam verba, quàm sensum Habacuc citat. Habacuc enim non habet hæc verba, *Adhuc modicum aliquantulum*; sed *Expecta illum, quia veniens veniet, & non tardabit*, id est, post modicum tempus, breui & citò veniet.

Dices, Quomodo ergo paulò antè ait Habacuc, hanc visionem esse procul, id est longè remotam & post multa tempora futuram. Respondeo, Remota erat in se tempore Habacuc, præsertim quatenus Messiam, siue Christum, eiusque tempora spectabat; quatenus verò cum Deo, Deique æternitate, in qua hæc videbat Propheta, comparatur, eatenus propriè erat, & post modicum tempus futura. *Mille enim anni ante oculos tuos tamquam dies hesterna quæ præteriit.* ps. 89. v. 4. Et sic omnis præsens vita, voluptas æquè ac afflictio momentum est, si cum æternitate conferatur. *Momentaneum*, inquit Apostolus, *& leue tribulationis nostræ æternum gloriæ pondus operatur in nobis.* Vtinam hoc modicum peruideamus & despiciamus!

Omnia tempora in Dei æternitate sunt modicum.

QVI VENTVRVS EST] Id est Christus: Christi enim nomen est ὁ ἐρχόμενος, id est veniẽs, vt patet Matthæi 11. 3. Apoc. 1. 4.

ET NON TARDABIT] quin scilicet tempore à se præfinito & promisso veniat, vt suos pios afflictos, atque vos inprimis, ô Hebræi, liberet & saluet. tardare enim dicitur non is qui vltra desiderium & votum expectantium, sed is qui vltra promissionẽ & pactum suum aduentum differt.

VERS. 38. IVSTVS AVTEM MEVS EX FIDE VIVIT] q.d. Interea temporis, donec Christus liberator veniat, iustus fide in Deum & Christum sustinebit se in mediis malis, vt non abiiciat spem & confidentiam, sed in sua iustitia & patientia, vti cœpit, ita perget per fidem viuere, crescere & proficere.

Nota. Loquitur, vt dixi, Habacuc ad litteram de fide, qua credebant & sperabant Iudæi, Deum, iuxta promissa missurum Cyrum, qui eos Babylone liberaret: allegoricè verò, vti hîc explicat Paulus, loquitur de fide in Christum redemptorem, hac enim fide propriè iustus viuit. vide dicta Rom. 1. 17.

Nota Secundò. Loquitur tam Habacuc, quàm Paulus non solùm de inchoatione vitæ iustæ & sanctæ, siue de prima iustificatione, sed etiam de eius incremento & profectu quibus enim rebus res primò producitur, iisdem conseruatur & crescit. Sicuti ergo dicimus nos per halitum, per animam, per calorem naturalem viuere, id est vitam inchoare, conseruare & continuare: ita hîc dicitur, *Iustus ex fide viuit*. q.d. Qui fidem primò acceptat, Deoq; & Christo credere incipit, hic hoc ipso inchoat viam ad iustitiam & ad amicitiam cum Deo ineundam. Pari modo qui iam iustificatus est, quique fidem Christi retinet, & bona opesque quas Christus suis fidelibus in cælo promisit, firma fide & spe expectat; hîc permanebit in gratia, amicitia & iustitia accepta, pro eaque fortiter persecutiones feret, itaque promissas à Christo opes & præmia in cælis consequetur: qui autem increduli esse aut diffidere Christo cœperint, hi peccabunt, vitamque gratiæ, iustitiæ & amicitiæ, ac consequenter & gloriæ hereditatisque Dei amittent. Iustus ergo licet sit in captiuitate & persecutione (vti erant Iudæi tempore Cyri, & Hebræi tempore Christi) licet vndique exagitetur; tamen interiùs in anima sua silẽs, quietus & lætus viuet in fide & spe sua, qua fidelissimo suo domino, amico & patri innixus, certò credit & sperat se illi curæ esse, ab eo regi, protegi, roborari, ac tandem fidei & constantiæ suæ coronam æternam accepturum in cælis. qui autẽ incredulus est & diffidit, quia timidus & pusillanimus, ideoque à Deo & Christo impiè deficit in tentatione & persecutione, ac consequenter iniustus est; huius *anima*, vt habet Habacuc, *non erit recta in semetipso*, sed distorta, turbata, agitata inter spem & metum, inter tot humana consilia & præsidia, ad quæ assiduè respectat, ac consequenter non placebit Deo, vti vertunt Septuag. & ex iis Paulus. Est ergo sententia hæc, *Iustus ex fide viuit*, generalis & vera, tam in Iudæis, quàm Christianis, tam in peccatoribus qui primò iustificantur, quàm in iustis qui in iustitia permanent & proficiunt: omnes enim hi ex fide viuunt, id est, vitam animæ, qua viuit anima per gratiam & iustitiam, inchoant, conseruant & promouent per fidem.

Iustitia inchoatur, conseruatur & promouetur fide.

QVÒD SI SVBTRAXERIT SE, scilicet per incredulitatem, diffidentiam, pusillanimitatem, id est, si incredulus fuerit, vt habent Hebræa & Noster interpres Habacuc 2. NON PLACEBIT ANIMÆ MEÆ] Hebræa & Noster Habac. 2. *non erit anima eius recta in semetipso.* anima enim quæ non est recta, non placet Deo. q.d. Si quis tædio victus, aut animo in persecutione, aliáve aduersitate fractus, patientiam abrumpat, collum & humeros oneri subtrahat: si pressus malis, moráq; victus animum despondeat, excidat à fide, & abiiciat fidem, spem, iustitiam; hic non placebit animæ meæ. Loquitur Deus humano more, vt notat Galenus, q.d. Non complectar apostatam, nec deosculabor beneplacito meo; vti complecti soleo eos, qui mihi amica & fideli necessitudine coniunguntur. Deus enim quasi iniectis brachiis de collo propendet hominum fortiter pro Christo

Deus deserentes se prius, etiam deserit.

Christo agentium: vbi autem grati esse desinunt, & remissa contentione laborem aspernantur, remittit ipse quoque complexum: sicque desertor in cæcitatem, obstinationem, omniaque mala & ærumnas collabitur. Rursum talis apostata non placebit, id est displicebit (est enim miosis) animę meę, meamque iram & indignationem incurret.

Vers. 39. Nos autem non sumus subtractionis filii in perditionem, sed fidei in acquisitionem animæ.] *Filij subtractionis*, id est incredulitatis, &, vt Anselmus, apostasiæ. hanc enim vocat hic Paulus, secutus Septua. Habac. 2. *subtractionem*. nam opponit eam *fidei*, dicens, *Nō sumus subtractionis filij, sed fidei*, q. d. Non sumus homines nos subtrahentes, qui scilicet subtrahamus nos, & deficiamus à fide & obedientia Christi per infidelitatem. Hinc Erasmus vertit, *nō sumus subtractores & detrectantes obedire*. Opponit enim Apostolus ὑποστολὴν, id est subtractionem, τῇ ὑπομονῇ, id est tolerantiæ & perseuerantiæ in iugo & obedientia Christi. *Filij* ergo *subtractionis* sunt filij Belial, id est, sine iugo, qui à iugo fidei & obedientiæ se subtrahunt & subducunt. *Filij subtractionis sunt filij Belial sine iugo.*

In perditionem] quasi dicat, Si subtrahamus nos à fide Christi, imus in perditionem & gehennam.

Sed fidei] supple, filij sumus, id est, fideles sumus, credentes & sperantes in Christum.

In acquisitionem animæ] vt scilicet hac fide animam liberemus à perditione & morte, tum præsenti & spirituali peccati, tū æterna in inferno; ne ibidem fiat acquisitio, id est possessio dæmonū; sed vt eam lucremur & acquiramus tum Christo, tum nobis, vt scilicet anima nostra fiat possessio & peculium Christi, vtque nos ipsi animam nostram in hac vitâ inchoatè per patientiam, sed in futura plenissimè & felicissimè possideamus per gloriam in æterna beatitudine. ita Anselmus.

CAPVT VNDECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Vt Hebræos in fide Christi corroboret ad persecutionum tolerantiam, describit quid sit fides, quanta bona certissimè promittat, quamq; magna & heroica vel effecerint vel passi sint veteres patres & heroës, per fidem & spem cælestis gloriæ excitati & animati.

1. Est autem fides sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium. 2. In hac enim testimonium consecuti sunt senes: 3. Fide intelligimus aptata esse sæcula verbo Dei; vt ex inuisibilibus visibilia fierent. 4. Fide plurimam hostiam Abel quàm Cain obtulit Deo, per quam testimonium consecutus est esse iustus, testimonium perhibente muneribus eius Deo; & per illam defunctus adhuc loquitur. 5. Fide Henoch translatus est ne videret mortem, & non inueniebatur, quia transtulit illum Deus: ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo. 6. Sine fide autem impossibile est placere Deo: credere enim oportet accedentem ad Deum, quia est, & inquirentibus se remunerator sit. 7. Fide Noë responso accepto de ijs quæ adhuc non videbantur, metuens aptauit arcam in salutem domus suæ, per quam damnauit mundum: & iustitiæ, quæ per fidem est, heres est institutus. 8. Fide qui vocatur Abraham obediuit in locum exire, quem accepturus erat in hereditatem: & exijt, nesciens quò iret. 9. Fide demoratus est in terra repromissionis, tamquam in aliena, in casulis habitando cum Isaac & Iacob coheredibus repromissionis eiusdem. 10. Expectabat enim fundamenta habentem ciuitatem: cuius artifex & conditor Deus. 11. Fide & ipsa Sara sterilis virtutem in conceptionem seminis accepit, etiam præter tempus ætatis: quoniam fidelem credidit esse eum qui repromiserat. 12. Propter quod & ab vno orti sunt (& hoc emortuo) tamquam sidera cæli in multitudinem, & sicut arena, quæ est ad oram maris, innumerabilis. 13. Iuxta fidem defuncti sunt omnes isti, non acceptis repromissionibus sed à longè eas aspicientes, & salutantes, & confitentes quia peregrini & hospites sunt super terram. 14. Qui enim hæc dicunt, significant se patriam inquirere. 15. Et siquidem ipsius meminissent de qua exierunt, habebant vtique tempus reuertendi: 16. nunc autem meliorem appetunt, id est cælestem. Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum: parauit enim illis ciuitatem. 17. Fide obtulit Abraham Isaac, cùm tentaretur, & vnigenitum offerebat, qui susceperat repromissiones; 18. ad quem dictum est: Quia in Isaac vocabitur tibi semen: 19. arbitrans quia & à mortuis suscitare potens est Deus: vnde eum & in parabolam accepit. 20. Fide & de futuris benedixit Isaac Iacob & Esau. 21. Fide Iacob, moriens, singulos filiorum Ioseph benedixit. & adorauit fastigium virgæ eius. 22. Fide Ioseph, moriens de profectione filiorum Israel memoratus est, & de ossibus suis mandauit. 23. Fide Moyses, natus, occultatus est mensibus tribus à parentibus suis, eò quòd vidissent elegantem infantem, & non timuerunt regis edictum. 24. Fide Moyses grandis factus negauit se esse filium filiæ Pharaonis. 25. magis eligens affligi cum populo Dei,

Dei, quàm temporalis peccati habere iucunditatem, 26. maiores diuitias æstimans
thesauro Ægyptiorum, improperium Christi: aspiciebat enim in remunerationem.
27. Fide reliquit Ægyptum, non veritus animositatem regis: inuisibilem enim tam-
quam videns sustinuit. 28. Fide celebrauit pascha, & sanguinis effusionem: ne qui
vastabat primitiua, tangeret eos. 29. Fide transierunt mare rubrum tamquam per
aridam terram: quod experti Ægyptij, deuorati sunt. 30. Fide muri Iericho corrue-
runt, circuitu dierum septem. 31. Fide Rahab meretrix non periit cum incredulis,
excipiens exploratores cum pace. 32. Et quid adhuc dicam? deficiet enim me tem-
pus enarrantem de Gedeon, Barac, Samson, Iephte, Dauid, Samuel & Prophetis: 33.
qui per fidem vicerunt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones, ob-
turauerunt ora leonum, 34. extinxerunt impetum ignis, effugerunt aciem gladij,
conualuerunt de infirmitate, fortes facti sunt in bello, castra verterunt exterorum:
35. acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos: alij autem distenti sunt, non
suscipientes redemptionem, vt meliorem inuenirent resurrectionem. 36. Alij ve-
ro ludibria & verbera experti, insuper & vincula & carceres: 37. lapidati sunt, secti
sunt, tentati sunt, in occisione gladij mortui sunt: circuierunt in melotis, in pellibus
caprinis, egentes, angustiati, afflicti: 38. quibus dignus non erat mundus: in soli-
tudinibus errantes, in montibus, & speluncis, & in cauernis terræ. 39. Et hi omnes
testimonio fidei probati, non acceperunt repromissionem, 40. Deo pro nobis me-
lius aliquid prouidente, vt non sine nobis consummarentur.

VERS. 1. EST AVTEM FIDES SPERANDARVM SVBSTANTIA RERVM, ARGVMENTVM NON APPARENTIVM] Dixit Apostolus in fine cap. præcedentis, iustum ex fide viuere, & nos esse filios Dei, atque Hebræos pro fide Christi rapinam bonorum & opprobria pertulisse, eò quòd per fidem cognoscerent & sperarent meliorem substantiam & remunerationem in cælis. Hîc idem fusè prosequitur, vt Hebræos in fide Christi confirmet, ne ab ea vexationibus Iudæorum fracti desciscant. Primò ergo definit vel describit quid sit fides; Secundò, ostendit quanti illa apud Deum sit meriti; Tertiò, narrat quàm magna & heroica opera prisci & Sancti per fidem effecerint.

Agit hic Apostolus non de fide iustificante, sed sustentante spem.

Vbi Nota. Apostolum non agere hîc directè & ex professo de fide iustificante, vti voluit Albertus Pighius, (qui hinc probare contendit ad iustificationem non requiri fidem mediatoris, eò quòd illam v. 6. non requirat hîc Apostolus,) sed agit Apostolus de fide sustentante spem in tribulatione & persecutione, vt patet tum ex fine cap. præced. & initio sequentis 12. tum ex toto decursu huius c. XI. Hæc tamen fides sustentans spem, est etiam iustificans, quia gratiæ & iustitiæ augmentũ meretur & impetrat, vt docuit Apostolus cap. 10. v. 38. Quare perperam hæretici distinguunt tripliciter fidem, Primò, historicam; Secundò, miraculorum; Tertiò, iustificantem. vna enim eademque est fides, quæ hæc tria facit & operatur, vt solidè docet Bellarm. lib. 1. de Iustificat cap. 5. & 11.

Non est triplex, sed vnica fides contra hæreticos.

Hæretici perperam per substantiam opes intelligunt.

SVBSTANTIA] Id est opes, inquiunt nonnulli, præsertim hæretici, quasi Apostolus respiciat ad id quod dixit c. 10. 34. *Cognoscentes vos habere meliorẽ & manentem substantiam*, id est fidem, inquiunt, qua credimus & speramus opes & bona cælestia. Sed ibi pro *substantia*, græcè est ὕπαρξις, id est opes: hîc autem est ὑπόστασις, quæ vox non opes, sed substantiam significat.

Secundò, alij per *substantiam*, intelligunt initium & exordium. Substantia enim ceterarum rerum, proprietatum & accidentium sibi inhærentium est initium.

Kemnitij falsa &

Tertiò, Kemnitius, *substantia*, inquit, id est, certa expectatio promissæ misericordiæ. Putat enim ipse, vti & alij Nouantes, hic definiri fidem suam specialem, quà certò quis credit propter Christum sibi in particulari remissa esse peccata. Verũ quòd Apostolus non loquatur de hac fide speciali, neque per res non apparentes & sperandas, quarum fides est substantia, intelligat remissionem peccatorum; sed gloriam & opes cælestes fortiter pro fide & pietate agentibus & certantibus, non autem nudè credentibus tantùm, promissas, patet ex exemplis quæ subdit, maximè vers. 10. 13. 26. 35.

hæretica interpretatio.

Fides est basis & fundamentum rerum sperandarum.

Nota ergo. Pro *substantia*, græcè est ὑπόστασις, id est substantia, quæ substat accidentibus, eaque sustinet. q. d. Sicut substantia sustentat accidentia, ita fides sustentat spem nostram. adeò vt nulla in nobis sit futura spes, si non sit fides, quæ eam fulciat ac sustineat: sicut nulla erunt accidentia, si tollatur substantia, quæ accidentia illa sustentat. Fides ergo est *substantia*, id est basis & fundamentum, *rerum sperandarum*. Sic enim S. Dionys. c. 7. de Diuinis nominibus, ait *diuinam fidem esse stabile fixumq́; fundamentum eorũ qui crediderũt, eos in veritate defigens, ac veritatẽ in ipsis*. Ita *substantiam gloriæ* vocat Apostolus materiam ipsam, obiectum & fundamentum gloriæ, 2. Corinth. 11. 17. Hac enim de causa substantia subinde ab Hebræis vocatur אֶצֶם *etsem*, id est os; quia instar ossis rem fulcit & sustentat. Sic Gen. 7. 13. dicitur בְּאֶצֶם *beetsem*, id est in osse, hoc est in substantia (noster Interpres vertit, *in articulo*) *diei illius ingressus est Noë in arcã*: & Exodi 24. v. 10. pro eo quod nos habemus, *Et quasi cælũ cùm serenũ est*, Hebræa habent כְּאֶצֶם *keetsem*, id est, sicut os, (substantia) cæli cùm purum est: hinc ossa Hebræis vocantur argumenta & demonstrationes, quibus rei veritas corroboratur, confirmatur & fulcitur. Patet hoc Isaiæ 41. 21. vbi Deus prouocans idola ad iudicium, vt secum de diuinitate concertent, proferantq́; suæ diuinitatis argumentum, putà diuinationem futurorum, sic ait: *Propè facite iudicium vestrum, afferte si quid forte habetis*: pro *forte*, hebr. est אַצְמוֹתֵיכֶם *atsumotechem*, id est, ossa vestra, putà ossea & fortia argumenta proferte, quibus corroboretis & confirmetis causam vestram, probetisque vos esse deos. Tale os & ossea substantia, siue stabili-

Substantia Hebræis vocatur os.

Argumenta & demonstrationes ab Hebræis vocantur, ossa.

stabilimentum, corroboratio & confirmatio rerum sperandarum est fides,

Substantia idem est quod subsistentia & existentia.

Secundò & meliùs, ὑπόστασις hîc, vti & c. 3. v. 14 idem est quod subsistentia & existentia. q. d. Fides facit vt bona futura quæ nondum existunt certa habeamus, certoque futura credamus & speremus, perinde ac si iam subsisterent, eaque coram nobis cerneremus: fides enim illa ipsa quasi præsentia & certissima oculis mentis subijcit, sicque per suam certitudinem, quamdam subsistentiam dat rebus speratis & futuris in intellectu & mente fidelium. Vnde explicans subdit Apostolus: *Fides est argumentum non apparentium* & v. 27. *Hac fide*, inquit, *Moyses inuisibilem tamquam videns sustinuit.* ita Chrysost. Theophyl. Theodoret. & Syrus, qui ita vertit, *fides*, inquit, *est* פיאסא *peiasa*, id est, *persuasio & certitudo de ys rebus quæ sunt in spe, perinde ac si iam existerēt actu.* Hebræum enim אמנה *amana*, id est fides, deriuatur à radice אמן *aman*, id est firmauit, fulciuit, stabiliuit, fecit rem firmè subsistere. inde dicitur. אמנה *amana*, id est fides, veritas, certitudo, constantia, stabilitas, qua res solidè, certò firmiterque subsistit.

Substantia ab Hebræis vocatur status vel statio.

Rursum hæc de causa substantia ab Hebræis vocatur quandoque מעמד *maamad*, id est status vel statio, quia spem stare & subsistere facit. Vnde Chrysost. *Quoniam*, inquit, *ea quæ sunt in spe sine substantia esse putantur, fides eis tribuit substantiam. Resurrectio necdum facta est, & necdum est in substantia, sed fides facit eam subsistere in anima nostra.* Et D. Thomas clariùs alia etiam similitudine rem oculis subijcit: *Res sperandæ*, inquit, *sunt sicut arbor in semine virtute latens, ac per fidem quodammodo iam existunt in nobis, sicut arborem modo quodam tenemus in semine.*

C Dicit ergo Paulus, Cùm vos, ô Hebræi, ad fidem in aduersis constantem hortor, nolo vos respicere ad bona præsentia, sed futura; quia fidei officium est, vt futura bona quasi certissima menti offerat & exhibeat, atque per ea sustentet spem, patientiam, omnesque virtutes in rebus afflictis: mercedem enim futuram, eamque immensam, ita certò oculis mentis obijcit, ac si iam cerneretur, & adepta esset: per fidem enim ita à mente apprehenditur, ac si iam subsisteret. v. g. dicitur Christiano: Patere fortiter exilia, spolia, verba & verbera pro Christo: eme spem pretio, da omnia tua pauperibus, & habebis thesaurum in cælo. Dicitur Martyri, Sustine generosè ad momentum temporis eculeos, ignes, leones, furcas & cruces; manet te resurrectio, & caro gloriosa, manet te felicitas, opulentia, deliciæ immortales & æternæ. Hæc promissa nusquam adhuc cernuntur, nusquam subsistunt, non videt ea Christianus aut Martyr: accurrit fides, suaque certitudine, miraque virtute & efficacia efficit in credentis animo illa videri; proculque adhuc posita non secus lactare, fouere & roborare in aduersis animum, ac si coràm conspicerentur, & manibus tenerentur. Imò, facit vt sperans certiùs illa licet futura credat & speret, quàm ea quæ præsentia coram se esse & existere actu videt.

Fides procul posita, & futura facit præsentia.

Quocirca præclarè S. Leo serm. 2. de Ascensione. *Hanc, ait, fidem ascensione Domini auctam, & Spiritus sancti munere roboratam non vincula, non carceres, non exilia, non fames, non ignis, non laniatus ferarum, non exquisita persequentiū crudelitatibus supplicia terruerunt. Pro hac fide per vniuersum mundum non solùm viri, sed etiam feminæ; nec tantùm impubes pueri, sed etiam teneræ virgines vsque ad effusionem sanguinis decertarunt. Hæc fides dæmonia eiecit, ægritudines depulit, mortuos suscitauit.*

A SPERANDARVM.] Græcum ἐλπιζομένων verti potest & *sperandarum*, scilicet rerum quæ sperantur & *sperantium*, scilicet hominum qui sperant. Posteriori modo vertit & intelligit passim S. Augu. q. d. Paulus, Fides in anima iusti credentis & sperantis, est quasi basis, quę eum sustentat vt quasi despiciat bona terrena, speret atq; expectet cælestia. Sed eòdem redit sensus, siue vertas *sperandarum*, siue *sperantium*. *Meritò*, inquit S. Bernard. ser. 1. in psal. 90. *Apostolus fidem sperandarum rerum substantiam esse definit, quod videlicet non credita nemo sperare plus quam super inane pingere possit. Dicit ego fides: Parata sunt magna & inexcogitabilia bona à Deo fidelibus suis. Dicit spes: Mihi illa seruantur. Nam tertia quidem charitas curro, mihi ait, ad illa.* Hinc acutè Clemens

B Alexandr. l. 1. Pædagogi c. 6. *Reuera, ait, sanguis* (id est anima & vita: *veteres enim putarunt sanguinem esse substantiam animæ*, vt ait ibidem Clemens) *Sanguis*, inquam, *fidei est spes, in qua continetur, sicut fides ab anima. Cùm autē spes expirauerit, perinde ac si sanguis effluxerit, vitalis fidei facultas dissoluitur.* Disce hic quàm cogitationes fidelis & Christiani debeant esse sublimes; quam nō terrena, præsentia & caduca, sed cælestia, futura & æterna cogitare, sperare, prosequi, de ijs loqui, & ad ea anhelare debeant.

Christiani cogitationes debent esse sublimes.

ARGVMENTVM] Id est, assensus, inquit D. Thomas, quo adhærescimus veritati. Verùm græcè est, ἔλεγχος, id est elenchus, demonstratio, conuictio, vti vertit & legit S Augu. lib. 13. de Trinit. c. 1. & Chrysost. hîc. Sic Aristoteles scripsit librum de Sophisticis elenchis, id est, de argumentis sophisticis, quibus sophistæ alios conuincere nituntur. Hinc Syrus vertit, *reuelatio earum rerum quæ non videntur.* q. d. Apostolus: Fide conuincimur ad credenda ea, quæ non videmus, quæ non apparent, perinde ac si in clara luce illa cerneremus, tam certò enim illa nobis fides ostendit & demonstrat, ac si in meridie viderentur. Efficit enim fides, vt nihilo magis de futuris atque à sensu remotis mysterijs obscurissimis dubitemus, quàm si vel oculis conspecta, vel ratione à nobis comprehensa forent, imò multò magis certiusque sint nobis persuasa, quàm ea quæ sensu, ratione, vel demonstratione persuadentur; vt v. g. malimus in Ven. Sacramento negare id, quod oculi & manus nobis dictant, scilicet Eucharistiam esse panem, quàm quod Christi verbum & fides nobis proponit & persuadet, scilicet Eucharistiam esse corpus Christi. Pari modo in mysterio SS. Trinitatis, incarnationis, passionis, resurrectionis, malimus fidei, quàm rationi naturali assentiri. *Papæ!* inquit D Chrysost. *quale istud est* (fides) *quod talem facit rerum euidentiam, qualis est dum res ipsæ palàm proponuntur!* ἔλεγχος enim, id est demonstratio, non est nisi in rebus admodum manifestis.

Vbi Aduerte, demonstrationem hanc & euidentiam non esse in rebus ipsis, sed in Deo attestante. Quia enim Deus dicit & reuelat nos resurrecturos, & cælo potituros, ideo id credo, quasi certissimum & euidentissimum non in se, sed in Deo, qui id reuelat & attestatur, euidens enim est verum esse & certissimum quidquid Deus dicit & reuelat. Talis ergo est demonstratio ipsa fides, qualem rhetores schema nuncupant; aut potiùs qualis est dioptra nautica, siue speculum oculare, quo naues & turres remotissimæ alijs non apparentes, apparent & cernuntur: hoc enim speculum oculum confortat, & species

Euidentia fidei non in rebus, sed in Deo attestante.

Fides schemati & dioptræ comparata.

species visiuas ita cogit, roborat & condensat, vt A longissimè se spargant, remque remotissimam aliàs inuisibilem clarè videri efficiant. Quid enim Martyres, dum tot sibi apparari supplicia conspicerent, aliud opponebant, quàm fidem, fideique dioptram & demonstrationem? quæ futuræ & immortalis vitæ immensa bona eminus menti eorum ita certò & viuè repræsentabat, vt eorum fide & spe roborati & accensi, in ignes, enses & neces se darent & ruerent. Vnde S. August. tract. 27. & 20. in Ioan. to. 9. *Fides*, inquit, *est credere quod non vides, cuius veritas & merces est videre quod credidisti*. Et S. Greg. hom. 26. in Euang. *Fides*, inquit, *non habet meritum, cui humana ratio præbet experimentum.*

Fides est credere quod non vides.

Hinc patet Primò, fidem non esse fiduciam vel spem, vt volunt hæretici. Fiducia enim est in appetitu & voluntate; fides verò est in intellectu: illum enim conuincit, illique rem creditam & speratam exhibet & demonstrat.

Fides non est fiducia: nam hæc est in voluntate, illa in intellectu.

Patet Secundò, hac clausula, fides est elenchus & demonstratio rerum non apparentium; fidem distingui tum à scientia, quæ est rerum apparentiũ & euidentium in seipsis; tum ab opinione, suspicione & dubitatione: hi enim incerti & dubij sunt assensus; fides autem est assensus certus, qui intellectum planè subigit & conuincit.

Patet Tertiò, licet S. Hieron. in cap. 5. ad Galat. Theodor. & Theophyl. hìc, Damascenus libr. 4. de Fide ca. 11. & alij vocent hanc (quam hìc affert Apostolus) fidei definitionem: è contrario Erasmus velit tantùm esse encomium fidei, perinde ac litterarum esset encomium tantùm, si dicerem, Litteræ sunt in rebus aduersis solatium, in secundis ornamentum; verius tamen est propriè hanc esse fidei descriptionem, per duplicem fidei proprietatem, eamque præcipuam: quarum prior est, quòd fides sit basis & fundamentum spei, faciatque in animo subsistere ea quæ sunt futura; posterior, quòd intellectum faciat ijs assentiri, quæ non intelligit, quæque suo lumine & ratione non comprehendit.

Hæc est descriptio fidei per duplicem proprietatem.

Vbi Nota. Non negat hìc Apostolus fidem alias adhuc habere proprietates, aut eam se extendere quoque ad apparentia & existentia, itemq; ad res non speratas; imò pari modo fidem sic describere potuisset: Fides est substantia rerum tam sperandarum, quàm timendarum; estque argumentum tum apparentium, tum non apparentium. Fide enim credimus infernum, quem timemus, non speramus, & mortem quæ indies nobis apparet & cernitur. Potest enim eadem res, putà Deus, angeli, mors, cognosci varijs modis; nimirum Primò, demonstratione; Secundò sensu & experientia; Tertiò, fide, quia scilicet Deus ea reuelauit. Fides ergo infernũ, mortem & iudicium, quæ non speramus, sed timemus, vtpote certò futura, mẽti quasi præsentia obijcit & repræsentat; quia Deus qui est prima veritas, quæ fallere nequit, hæc tria fide cernenda nobis proposuit. Sed hęc omisit Apostolus, quia nõ erant ad propositum ipsius: tantùm enim gloriam cælestem futuram, & necdum apparentem, Hebræis afflictis proponere intendebat, vt eius fide, spe & contemplatione eos animaret ad constantiam.

Fides etiam versatur circa res timendas, & apparentes ac euidentes.

VERS. 2. IN HAC ENIM TESTIMONIVM CONSECVTI SVNT SENES] Probat suam fidei descriptionem ab exemplo sanctorum patrum, quorum fides à Deo & hominibus probata & celebrata, talis fuit fides qualem hìc descripsit. *In hac* ergo, id est per hanc fidem, patres *testimoniũ consecuti sunt*, quòd scilicet placuerint Deo. Deus enim ad eorum fidem mira & stupenda fecit; itaque facto ipso quasi testimonio suo, Deus tam ipsos, quàm ipsorum fidem approbauit. Hunc esse sensum patet, quia ita se explicat Apostolus, dum subdit v. 4. *Fide plurimam hostiam obtulit Abel, per quam testimonium consecutus est esse iustus, testimonium perhibente muneribus eius Deo.* Et vers. 5. *Fide Henoch translatus est: ante translationem enim testimonium habuit placuisse Deo.*

Confirmatur fidei descriptio ex exemplis SS. patrum.

Secundò. *testimonium consecuti sunt*, id est, publico Dei & hominum testimonio & commendatione ornati & laudati sunt. Sic enim *testimonium*, per catachresin sæpè pro laude sumitur, quæ ex testimonio bono consequitur. Vnde concludens hæc fidei testimonia & testes Apostolus v. 39. *Et hi*, inquit, *omnes testimonio fidei probati*, id est, commendati & laudati sunt.

B SENES] Prisci patres nostri, à quibus prognati sumus, quorum auctoritate & exemplo nos plurimum commoueri par est: est enim nobis quasi hereditaria eorum fides, virtus & gloria.

FIDE INTELLIGIMVS APTATA ESSE SÆCVLA VERBO DEI] Probare incipit, *fidem esse argumentum non apparentium*, argumento ducto à prima rerum creatione. Creationem enim nec sensus, nec ratio, sed sola fides nos docet. Philosophi enim illud axioma, quasi primum Physices principium, *Ex nihilo nihil fit*, statuentes, creationẽ negauerunt. Hinc Aristoteles docuit mundum fuisse Deo coæternum. Plato censuit mundum productum quidem esse à Deo, sed ex materia, quæ Deo coextiterit, fueritque æterna & increata. VERS. 3.

Errores philosophorum de mundi creatione.

APTATA ESSE] Græcè *κατηρτίσθαι*, id est, om- C nibus suis partibus quasi artubus & membris aptè esse coagmentata, concinnata, coaptata & perfecta, vt quæq; mundi pars tum sibi, tum alijs, tum ipsi toti mundo aptè compaginetur & congruat; itaque ex singulis ita rectè compositis mundus ipse integer, omnibusque suis numeris perfectus & absolutus consurgat & consistat. Vnde Lud. Molina de Opere sex dierum disp. 4. notat nomine aptationis sæculorum, non intelligi creationem ex nihilo, sed digestionem, coordinationem & compositionem sæculorum (putà mundi & omnium mundanorum) ex materia terræ & aquæ, quam à principio Deus vnà cum cælo empyreo creauerat. Syrus vertit דאתתקנו *dettakanu*. quod tripliciter verti potest. Primò, *ordinata esse*; Secundò, *colligata esse*; Tertiò, *stabilita & fixa esse* sæcula verbo Dei, scilicet, ne quis inani formidine cælum ruiturum, aut terram in aëre pendulam deorsum aliquando prolapsuram vereatur.

Aptatio sæculorum est eorum ordinatio, non creatio.

D SÆCVLA] id est, tempora & omnia temporaria, putà mundum, & omnia quæ in mundo sunt. Est metonymia, vti dixi cap. 1. v. 2.

VERBO DEI] Id est per Filium Dei. Secundò & simpliciùs, per iussum Dei, quo dixit Genes. 1. Fiat lux, fiat firmamentum, fiat cælum & terra, & omnia quæ in eis sunt.

VT EX INVISIBILIBVS VISIBILIA FIERENT] id est, vt ex non entibus & non existentibus fierent entia & existentia. Est metalepsis. quæ enim non sunt, nec existunt, sunt inuisibilia. ita Theophyl. In Græco est verborum metathesis *μὴ ἐκ φαινομένων*, pro *ἐκ μὴ φαινομένων*. Secundò, Ludou. Molina & Ribera hìc *ex inuisibilibus*, id est, inquiunt, ex rationibus æternis ideisque rerum, quæ fuerunt ab æterno inuisibiles & reconditæ in mente & Verbo

Inuisibilia Primò, sunt non entia.

Secundò æternæ rationes, & ideæ rerum in mente Dei.

Dei,

Dei tamquam in arte & exemplari suo, creata sunt omnia, vt existerent fierentque visibilia, vtque suae ideae & similitudini, quam habent in mente diuina, aptè responderent, ita D. Thomas, qui ad hoc citat illud Boëtij lib. 3. de Consolatione:

Pulchrum pulcherrimus ipse
Mundum mente gerens, similiq; in imagine formans.

Sic Aristot. lib. 7. Metaphys. ca. 7. ait ex domo sine materia (id est, ex idea domus, quae est in mente architecti) fieri domum quae habet materiam.

Tertiò, materia prima & aquarum abyssus. Tertiò, Caietan. *ex inuisibilibus* inquit, id est informi, indigesta, inornata, inani mole & chao, quod primo die mundi creauit Deus, cùm scilicet praeter caelum & terram nihil fecit aliud quàm abyssum aquarum quae terram operiret, seseque vsque ad caelum empyreum porrigeret. Ex hoc ergo chao & abysso, Deus sequentibus mundi diebus formauit caelos, elementa, astra, aues, pisces, iumenta reliquaque omnia vt existerent, fierentque visibilia, id est spectabilia, pulchreque composita, digesta & ornata. Videtur enim Paulus de more alludere ad Septuag. qui Gen. 1. pro eo quod nos habemus: *Terra erat inanis & vacua*, vertunt, *terra erat inuisibilis & incomposita.* Vnde & Sapiens Sap. 11. v. 18. dicit Deum fecisse *orbem ex materia inuisa.* Hic sensus est valdè appositus, tum quia optimè explicat *τὸ apta*, tum quia praepositio *ex*, propriè causam non exemplarem, sed materialem, aut quasi materialem significat.

VERS. 4. FIDE PLVRIMAM HOSTIAM ABEL, QVAM CAIN, OBTVLIT DEO] Pro *plurimam*, graecè est *πλείονα*, id est, plurem, ampliorem, praestantiorem, pluris & maioris pretij. ita Syrus, Chrysost. Theophyl. Noster Interpres ne diceret *plurem*, quod latinè non dicitur, dixit *plurimam*, quasi dicat, Fides, quae longè maior & ardentior erat in Abel quàm in Cain, excitauit Abelem, vt maiores & praestantiores hostias Deo offerret quàm Cain: nam Cain obtulit tantùm fructus terrae; Abel verò obtulit primogenita gregis sui, & adipes eorum, Gen. 4. v. 4.

Fides Abel & aliorum patrum, non erat nuda sine operibus, qualis est fides Nouantium. Nota. Fides Abelis, quia ipse Deo placuit, quamque hic Apostolus commendat, non fuit nuda & otiosa, qualis est Nouantium; sed fuit viua, efficax & operans per actus latriae, sacrificij, deuotionis & charitatis. Sic fides Noë, Abrahae, Mosis & aliorum operosa fuit, protulitque actus obedientiae, peregrinationis, patientiae, fortitudinis & tolerantiae multorum laborum, dolorum & malorum, vti subijcit Apostolus.

PER QVAM TESTIMONIVM CONSECVTVS EST ESSE IVSTVS] Testimonium hoc habetur Gen. 4. v. 4. vbi dicitur, *Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain verò, & ad munera illius nō respexit.* In quem locum S. Hier. in Quaest. hebraic. *Vnde*, inquit, *scire poterat Cain, quòd fratris eius munera suscepisset Deus & sua repudiasset, nisi illa interpretatio vera esset quam Theodotion posuit? Et inflammauit Dominus super Abel & super sacrificiū eius; super Cain verò & sacrificium eius non inflammauit.*

Per ignem è caelo missum probauit Deus sacrificium Abel, non Caini. Per ignem ergo à se missum, quo combussit Deus hostias Abelis, non Caini, ostendit Abelem, eiusque munera sibi placere, non Caini, vt tradunt Hebraei, Chrysost. Theophyl. & alij. Sic enim Deus per ignem à se missum ostendit sibi placere sacrificium Mosis & Aaronis, Leuit. 9. 24. itemq; Eliae, nō autem sacerdotū Baal, 3. Reg. 18. & Gedeonis, Iudicū 6. 21. & Manue, Iudicū 13. 20. & Dauidis, 1. Paralip. 21. v. 26. & Salomonis, 2. Paral. 7. 1. pari modo Nehemiae sacrificiū igne probauit & cōmēdauit Deus, 2. Mach. 1. v. 31.

Quomodo Abel defunctus loquatur. ET PER ILLAM DEFVNCTVS ADHVC LOQVITVR] quia Abelis licet olim occisi fides, innocentia, pietas, martyrium & memoria adhuc recens est & celebratur apud omnes fideles, eosque ad sui imitationem exhortatur meliùs quàm si Abel mille linguis eos exhortaretur, tanta est vis exempli. q. d. Cain sustulit quidem Abelem, sed non sustulit eius gloriam & memoriam, qua viuit & viuet semper in mente & ore fidelium. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Oecumen.

Aliter Galenus & Ribera, loquitur, inquiunt, adhuc Abel, quia adhuc vindictam petit à Deo, vt in extremo iudicio plenè puniatur resurgens Cain, & quotquot eius scelus secuti sunt: quasi Paulus alludat, imò citet illud Genes. 4. *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra.* Sed prior sensus germanior videtur & planior, agit enim de fide Abelis, quae testimonium & laudem à Deo consecuta est; hancque ait adhuc loqui, id est, suo testimonio & laude diuina prouocare omnes ad sui imitationem.

VERS. 5. *Henoch & Elias translati in paradisum certabunt cum Antichristo.* FIDE HENOCH TRANSLATVS EST NE VIDERET MORTEM] Nota. Communis Patrum sententia est, Henoch & Eliam translatos esse in paradisum, vt tempore Antichristi redeant, & contra eum pro Christo decertent; ideoque ab Antichristo occidentur in Ierusalem: sed tertio die publicè resurgent & ascendent in caelum, vt dicitur Apocal. 11. v. 3. & 12. Idipsum docet Ecclesiast. c. 44. v. 16. *Henoch*, inquit, *placuit Deo, & translatus est in paradisum, vt det gentibus patientiam.* licet enim *τὸ in paradisum*, non sit in Graeco, est tamen in omnibus codicibus Latinis.

Quare perperam Iudaei nōnulli putant Henoch esse mortuum Genes. 5. v. 24. nam pro eo, quod nos habemus, *non apparuit*, hebraicè est וְאֵינֶנּוּ *veenennu*, id est, *& non ipse*, id est, vt ipsi intelligūt, ipse non exstitit, non vixit sed mortuus est. Verùm hoc

Certum est Eliam & Henoch non esse mortuos contra aliquorum Iudaeorum errorem & dubium. insulsè dicitur, nam *τὸ & non ipse* significat, ipsum ampliùs non apparuisse in terra, non esse visum hominibus: non autem esse mortuum, alioquin enim de Henoch aequè vt de Adam, Set, Noë & reliquis omnibus dixisset Moses, *Et mortuus est*, iam autem hoc de eo non dicit, sed dicit וְאֵינֶנּוּ *veenennu, & nō ipse*, scilicet apparuit ampliùs in terra, ita enim vertit noster Interpres, Chaldaeus, Septuag. & ex ijs Paulus hic: nā sequitur, *Quia tulit eum Dominus*, vel, vt Septuag. & ex ijs Paulus, *μετέθηκε*, id est, transpositus est (scilicet à terra in paradisum) à Domino. Syrus vertit אֶשְׁתַּנִּי *estanni*, quod partim translatum, partim mutatum in meliorem sortem & statum significat. שָׁנָה *scana* enim tam Syris, quàm Hebraeis mutare significat. Non ergo probabile tantùm est, vt quidam temerè dixerunt, sed planè certū ex communi S. Scripturae, Patrum & Ecclesiae sensu, Eliā & Henoch non esse mortuos, sed viuos raptos esse in paradisum, rediturosq; sub finem mundi. Vnde Tertull. lib. de Resurrect. carnis, *eos nondum resurrectione dispunctos, quia necdum morte functos, sed tamen aeternitatis candidatos* vocat.

Insignis Henoch innocentia, & vnio cum Deo causa fuit raptus eiusdem. Quaeres, quomodo *fide*, id est, per fidem, ob fidē, dicatur *translatus Henoch*? Respondeo, Henoch translatus est ob insignem vitae innocentiā & sanctimoniam, qua non tam humanam, quàm caelestem in terris vitam agebat, vt potiùs Deo & angelis, quā hominibus iungendus esse videretur. Hanc causam insinuat Moses Genes. 5. v. 24. cùm ait, *Ambulauitq; (Henoch) cum Deo, & non inueniebatur,* quia

quia tulit eum Dominus. Vbi satis significat quòd Deus tulerit Henoch, quia Henoch *ambulauit cum Deo*, id est, Deo per omnia consensit, obsecundauit & cohæsit tamquam amicus cum amico, aut potiùs tamquam seruus cum domino, iugiter & decenter versans & ambulans: hoc enim significat hæc phrasis, vnde Amos c. 3. v. 3. sic ait: *Numquid ambulabunt duo pariter, nisi conuenerit eis? Ambulare* ergo cū *Deo* est virorum magnorum & insigniter sanctorum, qui Deo perchari, coniuncti & familiares sunt, qualis fuit Noë, de quo dicitur Gen. 6. *Noë vir iustus atq; perfectus cum Deo ambulauit:* vbi Chaldæus vertit, *ambulauit Noë in timore Dei*, Septuag. & ex iis Paulus vertunt, *placuit Deo*, scilicet, vti solent aulici nonnulli regi placere, cùm illi in deliciis sunt. vnde & appositè *Henoch* hebraicè dedicatum vel consecratum Deo, significat.

Quid sit ambulare cum Deo.

A

Dicit tamen Paulus, Henoch translatum esse *fide*, siue per fidem, quia fides futuræ retributionis excitabat Henoch ad præclara fidei opera exercenda, quibus ambulauit cum Deo, Deoque placuit, ob quæ meruit à Deo rapi & transferri in paradisum. Potuisset pari modo dicere Apostolus: Spe vel charitate, vel pietate sua insigni translatus est Henoch, sed maluit hoc fidei tribuere, tum quia de fide agebat, eamque Hebræis inculcabat, tum quia fides prima est & dux atque incentrix spei, charitatis, pietatis, aliarumque virtutum.

VERS. 6. SINE FIDE AVTEM IMPOSSIBILE EST PLACERE DEO] Probat Henoch translatum esse per fidē vel propter fidem, hac ratione: Henoch translatus est, quia placuit Deo: atqui nō potuit placere Deo, nisi per fidem: ergo per fidem translatus est.

CREDERE ENIM OPORTET ACCEDENTEM AD DEVM QVIA EST, ET INQVIRENTIBVS SE REMVNERATOR SIT] Probat minorem syllogismi iam positi, scilicet Henoch non potuisse placere Deo, nisi per fidem, probat autem sic: vt quis ad Deum accedat vti oportet, eumque ritè colat, itaque ei placeat, debet credere, *quia*, id est quòd, *est* Deus, & quòd *se inquirētibus sit remunerator.* Si enim quis atheus aut politicus putet Deum non curare res humanas, non punire malos, nec premiare bonos & remunerari, hic negliget Deum, nec curabit ad Deum accedere eumque colere: ergo vt Henoch & quiuis alius accedat ad Deum eique placeat, necesse est vt fidem habeat, qua in Deum iudicem, vindicem & remuneratorem credat.

Atheismus & politicismus Deum tollit.

Dices, Vt quis accedat ad Deum, eumque colat, sufficit naturalis Dei cognitio, qua philosophi cognouerunt Deum esse, & esse vindicem bonorum & malorum, ergo non opus est fide. Respondeo, negando antecedens. Naturalis enim Dei cognitio tantùm docet colendum & amandum esse Deū tamquam auctorem naturæ & bonorum naturalium, illaque tantùm ab illo esse speranda & petenda. Deus autem vult amari & coli ab hominibus, non tantùm vt auctor bonorum naturalium, sed etiam supernaturalium & æternorum post hanc vitam, nec alia ratione ad illum illiusque fauorem & amicitiam accedere, illique placere, & grati esse possumus. Vnde sæpè bona naturalia Deus in hac vita negat iustis & amicis suis, eaque confert improbis & inimicis suis; vt nimirum doceat homines non illa præsentia, vtpote vilia, caduca & exilia, sed spiritualia & æterna, vtpote Deo digna à Deo esse petenda, Deumque velle hæc, non autem illa primariò & præcipuè à se peti. Ad hoc autem opus

Non sufficit naturalis Dei cognitio sine fide ad salutem.

est fide, sola enim fides dictat nobis Deum esse auctorem non tantùm naturæ, sed & gratiæ gloriæque æternæ. hæc enim sunt bona supernaturalia, siue res sperandæ & non apparentes, quarum argumentum est fides, vti v. 1. docuit Apostolus.

Adde, verius est, (quidquid aliqui dicant) Deum esse, esse vindicem bonorum & malorum, aliaque attributa Dei naturalia, Christiano, præsertim pœnitenti & iustificando, credenda esse cognitione & fide, non tantùm naturali, sed etiam supernaturali, vti docent doctiores & solidiores Theologi.

Hinc ergo rectè concludit Paulus ad iustificationem, vt scilicet simus amici Dei, Deoque placeamus, requiri fidem, siue cognitionem supernaturalem & diuinam.

Cognitio supernaturalis requiritur ad iustificationem.

B

Loquitur Paulus de adultis, qualis erat Henoch: licet enim probabile sit, Henoch in infantia fuisse purgatum à peccato originali, & iustificatum placuisse Deo per Sacramentum, vel sacrificium legis naturæ, ad id à Deo illo æuo institutum, ac consequenter infusam fuisse illi cum gratia fidem habitualem; non tamen potuit ob infantiam habere fidem & cognitionem actualem, qua actu crederet Deum esse, & esse remuneratorem, illam ergo habuit adultus ex instructione Adæ, Seth, aliorumq; patrum suorum. Igitur adultus actu credidit Deum esse & esse remuneratorem, atque per hunc fidei actum, & considerationem remunerationis excitauit se ad heroicos charitatis, castitatis, patientiæ, religionis actus, quibus magis placuit Deo, meruitque iustificationem secundam (de qua hîc loquitur Paulus, vti & sæpè alibi, vti superiùs monui) putà iustitiæ augmentum, atq; in iis quotidie crescens meruit tandem transferri à Deo, ergo manet probata conclusio Pauli: *Fide translatus est Henoch.*

C

Clarum est enim Henoch non meruisse transferri per fidem habitualem, quam habuit in infantia. hanc enim habuere ceteri infantes illius æui, qui tamen non meruere transferri. Ergo loquitur Apostolus de fide actuali, quam adultus habuit Henoch, cuius impulsu heroica opera patrauit, ob quæ meruit præ ceteris transferri.

Nota. Ad iustificationem, Deique amicitiam, qua illi placeamus, non tantùm hæc duo, scilicet quòd Deus sit & quòd remunerator, sed plura alia credenda sunt; vt Deum esse trinum & vnum, Christum incarnatum & crucifixum esse mediatorem Dei & hominum, Christum esse peccati tum originalis, tum cuiusuis actualis expiatorem, animā esse immortalem: Apostolus tamen tantùm hæc duo iam dicta recenset, non quasi hæc sola sufficiant, sed quia hæc duo requiruntur vel maximè ad spem excitandum, vt Hebræi, & quilibet alius fortiter virtutis labore & agones obeat & sustineat, inquit Theodor.

Plura credenda quā duo quæ hic recenset Paulus.

D

Nota Secundò, τὸ *remunerator:* inde enim contra Nouantes rectè colligimus merita bonorum operum, quibus mercedem Deus sit daturus. hoc enim significat τὸ *remunerator.* & clariùs Græcū μισθαποδότης, id est, mercedis retributor. merces enim ad merita essentialem ordinem & relationem includit, vt scilicet omnis merces meritorum sit merces, & omnia merita mercedis sint merita.

Meritorum valor stabilitur contra Nouantes.

FIDE NOE RESPONSO ACCEPTO (græcè χρηματισθεὶς, id est, oraculo Dei admonitus) DE IIS QVÆ ADHVC NON VIDEBANTVR (de futuro orbis diluuio) METVENS APTAVIT ARCAM IN SALVTEM DOMVS SVÆ] Pro *metuens*, in Græco legitur VERS. 7.

legitur εὐλαβηθείς, id est, reueritus Deum; cùm enim alij homines reuerentiam, metum & fidem numinis abiecissent, riderentque minas Dei de futuro diluuio, solus Noë timuit & reueritus est Deũ iudicem & vindicem, certoque credidit Deo prædicenti diluuium, ideoque ad illud euadendum arcam construxit.

Posset Secundò εὐλαβηθείς, id est, reueritus passiuè accipi: quem scilicet Deus reuerebatur. Sic enim Christus dicitur à Patre exauditus pro sua reuerentia c. 5. v. 7. q.d. Noë ob suam iustitiam in honore, & in pretio fuit apud Deũ, ita vt Deus quasi ipsum reuereretur, ideoque ipsum à diluuio seruare vellet, indicans ei & præscribens effugium per arcam. Ecce quanti Sanctos faciat Deus.

Per qvam (arcam) damnavit (Noë) mvndvm] q.d. Noë ipso facto, & rerum euentu damnauit incredulitatis homines sui æui, qui nolebant credere futurum diluuium, & agere pœnitentiam, ideoque fabricam arcæ eius irridebant: hosce inquam damnauit Noë, dum iis diluuio mersis ipse solus cum suis in arca diluuium euasit. Sic regina Austri dicitur Matth. 12. v. 42. condemnatura Iudæos, scilicet ipso facto & studio suo, quo tam studiosè à finibus terræ venit ad Salomonem, cùm Iudæi Christum, quem domi habebant, neglexerint & spreuerint.

Noë fides, fortitudo, constantia. Vides hîc, quòd fides Noë ipsi fuerit substantia rerum non tantùm sperandarum, sed etiam timendarum, scilicet diluuij quod vt euaderet, tam operosè per centum annos, omnibus irridentibus, fabricauit arcam. q.d. Sicut Noë per fidem sustinuit se in metu, spe, constantia ac labore fabricandi arcam per centum annos: ita vos ô Hebræi, per fidem vos sustinete, vt in persecutione sitis fortes, constantes & longanimes. Sicut enim quod credidit Noë, hoc reipsa euenit, vt scilicet ipse per arcam euadens videret reliquos omnes diluuio mergi: ita vobis, ô Hebræi, reipsa eueniet id quod creditis, scilicet vt infideles persecutores vestros videatis diluuio ignis gehennæ absorberi; vos verò per fidem & Ecclesiam, quasi arcam, ab eo liberari & enauigare, atque ad portum cœli salutisque æternæ appellere.

Noë heres iustitiæ Adami, Henoch, Abel, & noui mundi. Et ivstitiæ, qvæ per fidem est, heres est institvtvs] q.d. Atque ita in Noë eiusque familia mansit iustitia Adami, Henoc, Abel, & aliorum veterum patrum: quam ipsi pariter per fidem acquisiuerant, factusque est Noë ex asse heres iustitiæ & sanctitatis patrum: cùm vitia & vitiosi homines omnes mersi essent diluuio. Noë enim licet esset iustus; per fidem tamen qua Deo credidit & obediuit in arcę fabrica, promeruit sibi iustitię augmentum, familiæ verò suæ promeruit, vt in ea sola quasi hereditario iure & successione permaneret vera Dei fides, cultus, religio, iustitia & amicitia, vtque ex se quasi noui mundi totius herede, & noui sæculi parente tandem Christus, iustificator mundi, Adæ patri suo promissus Gen. 3. 15. nasceretur. ita Theophyl. Anselm. Galenus & alij.

Vers. 8. Fide qvi vocatvr Abraham, obedivit in locvm (in terram Chanaan) exire, qvem accepturvs erat in hereditatem] Pro *qui vocatur*, græcè est καλούμενος, quod Syrus vertit, *cùm vocaretur*, scilicet à Deo. meliùs noster Interpres & Theodoret. vertunt, *qui vocatur*. q.d. Patriarcha ille admirabilis, cuius nomen apud vos, ô Hebræi, est celeberrimũ, qui priùs אברם Abram,

A id est pater excelsus, sed postea merito fidei & obedientiæ vocatus factus est אַבְרָהָם Abraham, quasi אב רב המון *ab rab hamon*, id est pater magnæ multitudinis, siue multarum gentium. Gen. 17. v. 5. Rom. 4. 17. hic, inquam, Abraham *fide*, id est per fidem, obediuit Deo, primò, ex Vr Chaldæorum; secundò, ex Haaran se euocanti in terram Chanaan, vbi eum Deus tam miro fauore, beneuolentia & familiaritate dignatus & prosecutus est. q.d. Fides est, quæ Abrahamum ad Dei amicitiam prouexit; fides est, quæ illum tantum, quantus euasit, effecit; fides Abrahamum (quantum virum) finxit & efformauit. *Abram nomen auctum propter fidẽ.*

Quæstio hîc est, an Abraham cùm vocaretur à Deo, vt egrederetur ex Vr & Haaran, sciuerit sibi eundum esse in Chanaan; & an Deus Chanaan illi nominarit; an verò tantùm confusè & in genere dixerit, Vade in terram quam tibi (postea) ostendam B & demonstrabo. Putant Perer. in Gen. 12. 5. & Vasquez hic, Abraham distinctè non audisse, nec sciuisse de Chanaan, quòd eò sibi esset eundum, id enim Apostolus hîc videtur significare & Deus Gen. 12. v. 1. *Veni*, inquit *in terram quam monstrabo tibi*; itaque magis commendatur fides & obedientia Abrahæ. Hæc sententia est probabilis, verior tamen videtur contraria, quam sequitur ibidem Abulensis, Oleaster & Ribera hîc, scilicet Deum euocasse Abraham ex Vr & Haran in Chanaan, eamque illi nominasse & indicasse. Probatur, quia id disertè dicitur Gen. 11. 31. *Tulit*, inquit, *Thare Abram filium suum, & Lot, & Sarai, & eduxit eos de Vr Chaldæorum, vt irent in terram Chanaan*. ac rursum Gen. 12. v. 5. *Egressi*, inquit, *sunt vt irent in terrã Chanaan*. Respondet Pererius, Chanaan hîc per anticipationem, breuitatis & perspicuitatis causa nominari, sensumque esse. q.d. Exierunt in terram, C tunc quidem sibi incognitam, quam tamen postea Deo indicante & demonstrante, cognouerunt esse Chanaan. reipsa ergo exiuerunt versus Chanaan, sed postea demum cognouerunt se tendere in Chanaan, ibique sedem fixuros esse. *An Deus euocans Abraham ex Vr & Haran, illi nominauerit terram Chanaan.* *Sententia affirmans probatur.*

Verùm cùm Moses historicè hunc exitum narret, & secundò dicat eos exisse in Chanaan, planè id vt sonat accipiendum videtur. Adde Secundò, Thare (de quo incertum est & dubium, an tunc fuerit fidelis, & veri Dei cultor) non videtur fuisse tantæ fidei, tantique animi, vt ex Vr patria & sede sua, cum Lot & Sara, totaque sua stirpe exiret, vt sequeretur Abrahamum filium suum à Deo euocatum, nisi sciuisset determinatè quò euocaretur, quoque omnes essent ituri, vt sedem figerent. Tertiò, quia nisi Deus distinctè euocasset Abraham in D Chanaan, nesciisset Abraham versus quam partem egredi, quò tendere deberet. Iam autem constat Abraham cum Thare, primò ex Vr iuisse in Harã, sciebant ergo sibi eundum esse versus Haran, ac consequenter sciebant sibi eundum esse in Chanaan. nam Haran recta erat via euntibus ex Vr in Chanaan: nolebat enim Deus eos morari in Haran, sed ex Haran pergere in Chanaan.

Dices, Quomodo ergo Apostolus ait, quòd Abraham exierit *nesciens quò iret*. Respondeo, *quò*, id est, in quam determinatam regionem, agrum vel vrbem licet enim sciret se à Deo euocari in Chanaan, tamen nesciebat in quam partem Chanaan vocaretur: regio enim Chanaan ampla erat, & in multos reges partita. Vnde voluit Deus Abrahamum, quasi cœcum educere ex Vr & Haran, vt per medias *Chanaan sciuit Abraham, nesciuit tamen determinatum agrum vel locum sibi à Deo destinatum.*

medias prouincias, perque Chanaan, peregrinaretur pendulus semper à Deo, & iuxta Dei nutum stationes identidem mutaret. Id patet Gen. 12. & sequentibus. Ex quo liquet magna fides & obediētia Abrahæ. perinde enim fecit atque si Belga aliquis Dux aut Comes ex Belgio in Hispaniam euocaretur à Rege dicente, Relinque Belgium & omnia quæ habes in Belgio: veni cum tuis in Hispaniam, ad illam prouinciam & vrbem, quam, cùm eris hîc ostendam & dabo tibi, magna foret fides Belgæ illius in Regem, si ad eius vocem certa pro incertis dimitteret: licet enim sciret in genere se in Hispaniam euocari, tamen nesciret, an regio vel vrbs quam in Hispania accepturus est, sit maior, melior, commodior, salubrior, opulentior suis fundis, quos possidet in Belgio. ita fecit Abraham Adde, quòd vaga & incerta peregrinatio soleat liberorum procreationi & educationi officere, opes deterere, famam maculare, amicitias dissoluere.

Illustratur fides Abrahæ à simili.

Eodem modo respondetur ad illud Genes. 12. *Vade in terram* (id est, in illam terræ Chanaan portionem) *quam monstrauero tibi*, hebraicè אַרְאֶךָּ *arecha*, id est, quam videre te faciam, quam oculis tuis ostendam.

FIDE DEMORATVS EST IN TERRA REPROMISSIONIS, TAMQVAM IN ALIENA, IN CASVLIS HABITANDO] Pro *demoratus est*, græcè est παρῴκησεν, id est habitauit non tamquam ciuis & incola, sed tamquam πάροικος, id est, aduena & peregrinus: quod Noster rectè vertit *demoratus est*, non benè Erasmus vertit, *commigrauit*. Sic enim græcè dicendum fuisset, μετῴκησε.

TAMQVAM IN ALIENA] Quia, vt sequitur, domum in ea ædificare noluit, nec agros in ea possedit, sed semper in casulis, græcè ἐν σκηναῖς, id est tabernaculis & tentoriis habitauit, idque vt significaret se tendere aliò, scilicet ad patriam & habitationem cælestem. Magna fuit & heroica fides Abrahæ, Primò; quòd patriam, cognatos, parentes, familiam, domum, opesque deseruerit, Deumque vocantem secutus sit. Secundò, quòd ex indigena peregrinus factus sit. Tertiò, quòd in incertum vagatus sit nesciens quò iret, vbi cōsisteret Quartò, quòd, licet esset in terra promissionis, id est, promissa sibi à Deo, tamen vsque ad mortem nihil in ea à Deo datum, ne quidem passum pedis, vt ait S. Stephanus Actor. 7. 5. possederit, sed crediderit & sperarit certò sibi, id est posteris suis, eam esse dandam. Quintò, quòd tota vita voluerit peregrinari, credens & sperans domum æternam in cælis.

Vers. 10. CVM ISAAC ET IACOB COHEREDIBVS REPROMISSIONIS EIVSDEM] q.d. Abrahæ fides in eo rursum magis elucet, quòd non tantùm se, sed & Isaac, Iacob, aliosque deinceps posteros suos, qui erant heredes promissionis sibi factæ à Deo, de terra Chanaan possidenda, voluerit & iusserit habitare in eâdem Chanaan, quasi peregrinos in casulis & tentoriis, donec Deus post 400. annos promissionem suam expleret, terramque illam ipsis possidendam traderet.

EXPECTABAT ENIM FVNDAMENTA HABENTEM CIVITATEM, CVIVS ARTIFEX ET CONDITOR DEVS] q.d. Abraham cum suis ciuis erat non Chanaan, sed cæli. hinc in Chanaan domum habere noluit, sed in mobili semper habitauit tabernaculo, quia tendebat, & oculos iugiter coniiciebat in cælestem ciuitatem, quasi patriam suam, immobilem, firmam & æternam. ita Anselmus & alij.

A Nota. Cælestem ciuitatem opponit Apostolus & præponit tabernaculis & casulis Abrahæ, quæ non habent fundamenta, sed baculis & fulcris nituntur, cum quibus ab vno loco in alium transferuntur: cælestis verò ciuitas Beatorum, puta cælum empyreum, sua habet fundamenta firmissima æquè ac pretiosissima, puta crystallina & gemmea, quæ describit S. Ioan. Apoc. 21. v. 19.

Cœlestis ciuitas bene fundata.

Secundò, cælestis ciuitas artificem & conditorem habet non Mosem, non Abraham: sed Deum ipsum, vt ex hoc solo colligere & meriti liceat, quanta sit ciuitatis illius pulchritudo, magnificentia, gloria, opes & felicitas, tanta nimirum, quanta decet talem artificem, scilicet Deum: Deus enim in hac sua ciuitate, quasi regia, suam maiestatem, diuitias, potentiam, omnemque gloriam suam Beatis exhibet; perinde ac rex in suo palatio suis principibus regalem pompam, gloriam, delicias & opes omnes explicat & ostentat.

Eius opes & felicitas ipse Deus.

B Adde, Deum non tantùm huius ciuitatis conditorem, sed materiam siue obiectum & spectaculum, atque delicias & opes esse; adeoque ibi beatitudo Dei, omniaque eius bona nostra beatitudo & bona erunt: erimus enim beati ipsa visione & beatitudine Dei. Deliciæ ergo nostræ, diuitiæ & gloria, non erunt humanæ vel angelicæ, sed diuinæ; adeoque erunt ipsissimæ deliciæ, diuitiæ & gloria, quibus fruitur, ditatur & beatur Deus. Denique hæc est ciuitas, *vbi rex est veritas, lex charitas, modus æternitas*, ait S. Aug. epist. 5. ad Marcellinum.

ET FIDE IPSA SARA STERILIS VIRTVTEM IN CONCEPTIONE SEMINIS ACCEPIT, ETIAM PRÆTER TEMPVS ÆTATIS, QVONIAM FIDELEM CREDIDIT ESSE EVM QVI REPROMISIT] Hactenus virilia exempla fidei adduxit Apostolus, nunc, vt C magis incitet animos Hebræorum, muliebre subiungit; sed matris omnium credentium, Saræ scilicet, vt pudeat Hebræos in fide vinci à femina, eaque magis esse pusillanimes & timidos. ita Chrysostomus. Vers. 11.

Notat Paulus duo impedimenta conceptionis in Sara; prius in natura, quòd esset sterilis, posterius in ætate, quòd iam esset planè senex & vetula. vtrumque superauit fides, qua credidit Deo supra naturam promittenti conceptionem & partum Isaac.

Duo impedimenta cōceptionis Sara fide superauit.

Dices, Sara Gen. 18. v. 12. ad Dei promissionem de Isaac ex ea nasci turo risit, quasi promissio hæc ridicula foret & impossibilis; ergo incredula fuit Sara; quomodo ergo eam à fide hîc commenD dat Apostolus? Respondet Lyranus, Apostolum hanc conceptionem Saræ tribuere fidei non Saræ, sed Abrahæ. Sed hoc repugnat verbis Apostoli, qui dicit: quòd *Sara per fidem conceptionem accepit, quoniam Deo credidit*, scilicet ipsa Sara quæ conceptionem accepit.

Dico ergo, initio Sara mox vt audiuit promissionem tantam, quæ naturaliter erat impossibilis & incredibilis risit, quasi incredula: sed posteaquam cognouit angelos promittentes conceptionem legatos esse Dei, Deumque repræsentare, adeoque Deum omnipotentem, qui fallere non potest, per angelos hanc conceptionem sibi promittere, tunc credidit, vt satis colligitur Gen. 18. v. 14. & 15. ita Theodor.

Sara quomodo risit promissionem conceptionis, credidit.

IN CONCEPTIONE SEMINIS] Græcè εἰς καταβολὴν σπέρματος, id est, in conceptionem seminis

q. d. Ad recipiendum, retinendum, formandum semen prolificum virtutem à Deo accepit per fidem Sara, quæ per naturam, vtpote sterilis & anus, inepta erat ad hanc conceptionem. ita Chrys. Secundò Græcum καταβολὴν Theohyl. vertit, *ad deiectionem seminis*, vt scilicet ipsa Sara suum quoque decideret & subministraret semen ad conceptionem Isaaci. Vnde Erasmus vertit, *ad seminandum*. Tradunt enim medici in conceptione non solùm virum, sed & feminam suum decidere dareque semen proli efformandæ. Tertiò, ex S. Hieron. Ribera καταβολὴν σπέρματος, id est, inquit, ad iacienda fundamenta, siue exordium seminis, id est, posteritatis suæ. Primus sensus est planissimus, eumque noster Interpres clarè expressit.

In conceptione femina quoque seminat.

VERS. 12. PROPTER QVOD ET AB VNO ORTI SVNT (ET HOC EMORTVO) TANQVAM SIDERA CÆLI, ET SICVT ARENA, QVÆ EST AD ORAM MARIS, INNVMERABILIS q. d. Propter hunc fidem factum est vt Sara ex Abraham conciperet, & ex vno viro, eoque emortuo, orirentur proles & posteri innumerabiles. Abraham vocat *emortuum*, quia corpus ipsius ob senium erat emortuum, & emortua in eo erat vis generandi. Sub fide Saræ intelligit & præsupponit Apostolus fidem Abrahæ, quasi mariti & patris credentium: Abraham enim magis quàm Sara sua fide meruit hanc seminis posteritatem, vt patet Genes. 15. v. 6.

Multitudo posterorum Abraham.

Nota hyperbolem, qua posteri Abrahæ comparantur arenæ maris, quæ est innumerabilis: certum enim est eos certo & definito esse numero, qui & numerari possit, & arenæ numerum non exæquet. tantùm ergo hac hyperbole significatur eos fore plurimos, & maximo numero. Hinc Isaac, per quem omnes hi ex Abrahamo prognati sunt, hebraicè risum & gaudium significat. Syriacè verò dicitur איסחק *isechok*, id est, abundantia & redundantia (Syri enim Hebræum *tsade* mutant in *samech*) quæ maximè patet in hac posterorum copia.

VERS. 13. IVXTA FIDEM DEFVNCTI SVNT OMNES ISTI] Id est, per fidem, cum fide, retinentes fidem, & fideles vsque ad mortem, defuncti sunt, quia sicut in fide vixerunt, ita & in fide mortui sunt: bona enim à Deo promissa non viderunt, dum viuerent, sed post mortem illa se accepturos crediderunt.

Dices. Si omnes isti defuncti sunt, ergo et Henoch defunctus et mortuus est, non autem translatus, vt dixit v. 5.

Quomodo omnes defuncti, si Henoch translatus.

Respondet S. Chrysost. Theophyl. Oecumen & ex eis Ribera, *omnes* vocari pœnè omnes: excipitur enim vnus Henoch, quem ex dictis constat non esse defunctum, sed translatum. Sic Genes. 46. 7. dicitur Iacob venisse in Ægyptum cum omni sua progenie, *omni*, id est, pœnè omni, constat enim excipi Ioseph, qui iam erat & præsidebat in Ægypto. Sic enim solemus loqui vniuersaliter, etiamsi vnus vel alter excipiatur, præsertim si constet illum excipi: tunc enim cuncti sciunt intelligi, omnes scilicet, hoc illoue excepto. Secundò, præcisè *omnes isti*, scilicet Abraham, Isaac, & Iacob, qui post diluuium vixerunt, & promissiones acceperunt tum de terra Chanaan, tum de vita æterna in cælis possidenda, defuncti sunt: de hisce enim propriè loqui Apostolum patet v. 15. & 16. cùm ait: *Et si quidem ipsius meminissent de qua exierunt*; scilicet Chaldææ (quæ fuit patria Abrahami, ex qua exiuit Deo iubente in Chanaan) *habebant vtique tempus reuertendi*. q. d. Si pœnituisset Abraham exitus è patria sua, si de ea repetenda cogitasset, poterat facilè ad illam redire, ne perpetuò in Chanaan peregrinari cogeretur: iam autem cùm de reditu non cogitarit, patet illum aliam cogitasse & exquisiisse patriam scilicet cælestem. *Ideo non confunditur Deus vocari Deus eorum*, dicendo, Ego sum Deus Abraham, Deus Isaac, Deus Iacob, perinde ac si hi tres omnibus, quorum Deus est Dominus, sint æquiparandi, ait Theophyl. ita scilicet Deus hos tres viros sanctissimos in pretio & amore, cordi & curæ habuit. Videtur ergo Apostolus à v. 8. ponere distinctum & secundum statum, ætatemque mundi, quæ scilicet post diluuium, quando cœpit quasi nouum sæculum fidei & Ecclesiæ in Abrahamo, qui fuit typus, exemplar & pater omnium credentium & fidelium, quique tota vita sua cum Isaac, & Iacob peregrinatus est in Chanaan, quia spectabat ciuitatem cælestem. Meritò ergo, vti Leuitis sortem non habentibus in Chanaan, ita & Abrahæ pars & sors fuit Deus ipse, ac consequenter, cùm ait Paulus omnes defunctos, non intelligit Abel, Henoch & Noë, qui fuerunt in priori sæculo & altero quasi mundo, qui fuit ante diluuium; sed tantùm intelligit Abraham, Isaac, Iacob, qui fuerunt in nouo hoc & secundo sæculo post diluuium. ita S. Thomas, Lyran. & Gaietan.

Loquitur tantum Apostolus de mortuis.

NON ACCEPTIS REPROMISSIONIBVS] tum de terra Chanaan possidenda. hanc enim non adepti sunt, nisi sub Iosue, post quadringentos annos; tum potiùs de cælesti regno & gloria possidenda. hanc enim non sunt adepti, nisi per & post mortem Christi Iesu. De promissione enim cæli loqui Apostolum patet ex seqq. cùm ait, *Nunc autem meliorem appetunt*, id est, cælestem. Ex hoc loco Patres & Theologi colligunt, ante Christum Christique mortem, nullam animam quantumuis sanctam & puram cælum introisse, aut Dei visionem & beatitudinem adeptam esse. Vnde c. 9. docuit Apostolus ante Christum nõdum propalatam fuisse Sanctorum viam, id est, cælum mortalibus fuisse inaccessibile, vti ait ibidem Ambrosius, Chrys. Theophyl. & alij. Et cap. 10. idipsum disertè asseruit Paulus dicens: *Habentes, itaque, fratres, fiduciam in introitu Sanctorum in sanguine Christi, quam initiauit nobis viam nouam & viuentem per velamen, id est, carnem suam.*

Nulla anima antè Christum beata fuit in cælo.

SED A LONGE EAS ASPICIENTES ET SALVTANTES] Est metaphora à nauigantibus, inquit Chrysost. qui dum portum eminus aspiciunt, læto clamore, quasi celeusmate, eum appellant & salutant. Sic apud Virgilium,

Italiam, Italiam primus conclamat Achates.

Ita hi patres cùm per fidem obscurè viderent, id est crederent, patriam cælestem, eam crebrò cum desiderio appellabant & salutabant.

ET CONFITENTES, QVIA PEREGRINI ET HOSPITES SVNT SVPER TERRAM] Hinc patet hunc sensum & hanc vocem, *Peregrini sumus in hac vita*, fuisse priscis illis patribus familiarem, quæ mirè eos ad mundanarum opum & rerum contemptum, ac cælestium desiderium et studium incitabat. Ita Iacob Genes. 47. 9. *Dies*, inquit, *peregrinationis vitæ meæ centum triginta annorum sunt, parui & mali, & non peruenerunt vsque ad dies patrum meorum quibus peregrinati sunt.* et Dauid psal. 38. 13. *Aduena ego sum apud te & peregrinus, sicut omnes patres mei* et Salomon 1. Par. 24. 15. *Peregrini sumus coram te & aduenæ,*

Peregrini sunt omnes homines in terra.

aduenæ, sicut omnes patres nostri, Ieremias quoque de Christo loquens c.14.8. *Quare*, inquit, *quasi colonus futurus es in terra, & quasi viator declinans ad manendum?* Erras ergo, Christiane, si hîc te domum habere putas, si te hîc ad quietem, quasi in patria componis: peregrinus hîc es, peregrinaris in terra aliena, patria & requies tua est in cælo; illuc propera, illuc festina. Ita Apostoli quasi peregrini toto orbe *euntes ibant & flebant mittentes semina sua.*

Pulchra apophthegmata SS. Olympij & Basilij profitentium se peregrinos.

S. Olympius Abbas, vti narrat Sophronius in Prato spirituali c. 12. rogatus à quodam, quanam ratione rectè vitam suam institueret, respondit, *Vbique æstima te peregrinum; & vbicumque sederis, dic, Peregrinus sum.* Quare rectè monet S. Petrus epist. 1. c.2. v.11. dicens: *Charissimi, obsecro vos tamquam aduenas & peregrinos, abstinere vos a carnalibus desiderijs, quæ militant aduersus animam.* nam qui ciuis est cæli & terræ aduena, terrena præterire & contemnere, cælestia appetere & prosequi debet, vti pulchrè docet hîc Chrys. in morali hom. 25. Insigne hac de re exemplum S. Basilij narrat Nazianz. in orat. funebri de laudibus S. Basilij: cùm enim præfectus Valentis Imp. Basilio minaretur exilium & eiectionem ab episcopatu, respondit Basilius, *Nihil horum quæ minitasti curo, melior sum his qui publicant & proscribunt, ipse me ob spem regni cælestis proscribens nihil verò possidens, ab exilij metu liber sum; vnâ omnium cognoscens esse patriam paradisum (terram enim quasi commune omnium aspicimus naturæ exiliū) propria verò carens terra nullo loco circumscribor: Domini enim est terra & plenitudo eius, incola ego sum in terra sicut omnes patres mei. Cumq; ab episcopatu pelleretur in exilium, dixit illicò socio suo, Libellum hunc accipe, & veni mecum; cùm priùs libellos paucùlos & pannosam vestem qua indutus erat, præfecto obtulisset, quæ sola ipsius erant supellectilia: additq; dicens, Exiliū nihil ad me spectat, cùm domus quam inhabito aliena sit.*

S. Gregor. Thaumaturgus peregrinum hic se fuit.

Pari modo se peregrinum in hoc mundo professus est S. Greg. Thaumaturgus, qui, vt inquit Nyssenus in eius Vita *moriens obtestatus est suos, ne peculiarem sibi locum sepulturæ compararent. nam si viuus, ait, nullius loci dominus vocari volui, sed in alienis tamquam inquilinus & peregrinus habitans vitam transegi, ne post mortem quidem inquilinatus mihi dedecori erit: sed in sequenti sæculo fama prodatur, quòd Gregorius nec viuens ab aliquo loco cognominatus sit, & post mortem alienorum locorum fuerit inquilinus, cū ab omni terrena possessione sese abstinuerit, adeò vt ne sepeliri quidem in proprio loco sustinuerit: solam enim illam possessionem prætiosam & expetendā putauit, quæ fraudis & auaritiæ vestigiū in sese non admittit.* Audi & Ethnicum. Cùm Anaxagoras Lampsaci moreretur, quærentibus amicis, velletne Clazomenas in patriā, si quid ei accidisset, deferri: *Nibil necesse est*, inquit, *vndique enim ad inferos* (fideli & sancto ad superos) *tantumdem est via.* ita Cicero 1. Tuscul.

Versum 15. explicui v. 13. eiusque sensus satis patebit ex v. 16.

VERS. 16. NVNC AVTEM MELIOREM APPETVNT, ID EST CÆLESTEM] *Nunc* non significat hîc tempus præsens, sed aduersatiua & illatiua est particula. q. d. Poterat Abraham in patriam, Chaldæam scilicet, redire, si voluisset: *nunc autem*, id est, cùm autem videamus eum noluisse redire, hinc sequitur quòd aliam ciuitatem meliorem, scilicet cælestem, appetierit & prosecutus sit peregrinando in Chanaan tota vita sua.

VERS. 17. FIDE OBTVLIT ABRAHAM ISAAC, CVM TENTARETVR] q. d. Cùm Deus tentauit obedientiam & pietatem Abrahæ. dicens Gen. 22. v.2. *Tolle filium tuum vnigenitum, quem diligis, Isaac, & vade in terram visionis* (in montem Moria, vt habent Hebræa, in quo postea Salomon ædificauit templum) *atque ibi offeres eum in holocaustum.* Abraham mox Deo iubenti per fidem obediuit, & *obtulit*, id est, offerre cœpit & tentauit suum Isaac, sed ne reipsa offerret, impeditus fuit ab angelo. *obtulit* ergo significat hîc actum inchoatum, non consummatum, iuxta canon. 32.

In rebus etiam desperatissimis fidendum promissioni Dei.

Nota Hanc oblationem Abrahæ tribuit Apostolus fidei illius, quia fides ipsum animauit & excitauit ad eam faciendam: alioqui enim dixisset Abraham, Impossibilia mihi promittis & præcipis, Domine: promittis enim mihi stirpem innumerabilem per Isaac, & iam præcipis eumdem offerri & occidi: quomodo ergo per eum, si occidatur, sperare potero stirpem quam promittis? Verùm fides hîc ei succurrit & hoc duellum diremit: credidit enim Abraham Deo tam promittenti, quàm præcipienti, certoque sibi persuasit Deum effecturum, vt præceptum hoc promissionem nō eliderent; quia, vt subdit Apostolus *arbitrabatur quia & à mortuis suscitare potens est Deus*, quòd scilicet Deus Isaacum, si occideretur, à morte suscitaret, itaque Isaac suscitatus stirpem Abrahæ propagaret. *Cùm ergo Deus aliquid promittit*, inquit Chrys. l. 1. de Prouidentia Dei, *etiamsi millia sint quæ promissionem eiusmodi obtundant atque intercipiant, turbari minimè conuenit, aut de fine dubitare. Deus enim promissa sua, licet desperatissima videantur, ad certum finem atque exitum perducit.*

CVM TENTARETVR] Tradunt Hebræi apparuisse Abrahæ dæmonem specie angelica, eumque grauissimis verbis ab immolando filio deterruisse, tamquam à re impia & inauditæ crudelitatis, ac Dei voluntati contraria. Credibile est, si vmquam, tunc maximè à demone tentatum esse Abraham: sed an dæmō ei visibiliter apparuerit, incertum est. Certiùs ergo hæc referemus ad tentationem Dei: alludit enim Paulus ad verba Mosis Gen. 22, v.1. *Tentauit Deus Abraham.*

ET VNIGENITVM OFFEREBAT] Licet enim Ismael quoque natus esset Abrahæ, tamen Isaac vocatur vnigenitus, quia solus ipse erat filius promissionis, vnicè dilectus, heresque Abrahæ designatus. Ismael ergo quasi exheres, & domo Abrahæ cum matre Agar iam eiectus, filius Abrahæ non reputatur.

QVI SVSCEPERAT PROMISSIONES] *Qui* refert non *Isaac*, sed *Abraham*, vt patet ex articulo Græco, & ex sequentibus, cùm ait, *Ad quem* (scilicet Abraham) *dictum est*. q.d. Abraham qui à Deo acceperat promissiones maximæ stirpis per Isaac propagandæ, hîc eumdem Isaac Dei iussu, non moratus has ce promissiones fidenter & generosè Deo obtulit; quia fide credebat Deum modum inuenturum, puta resuscitationem Isaaci, quò per eum promissam stirpem daret & compleret.

Mira fidei Abrahæ, qua credebat Deum posse suscitare filium immolatū.

AD QVEM (Abraham) DICTVM EST: QVIA IN ISAAC VOCABITVR TIBI SEMEN] *Quia* non est causale hîc, sed expletiuum; & Latina phrasi redundat, vti & alibi sæpè: sic enim Hebræi passim sermonem suum ordiuntur à כי *ki*, id est, *quia*. Dixit Apostolus Abraham per Isaac accepisse promissionem stirpis, iam idipsum hîc probat & explicat, ex eo quòd Deus dixit & promisit Abrahæ Ge- VERS. 18.

In Isaac, non Ismaele ducenda posteritas Abraham.

nes. 21. v. 12. *In Isaac vocabitur tibi semen*, id est, ex Isaac, non autem ex Ismael, excitabitur tibi posteritas, quæ censenda & vocanda sit posteritas tua, vt scilicet sit heres promißionum mearum, quas tibi & semini tuo pollicitus sum.

Vers. 19.

ARBITRANS QVIA ET A MORTVIS SVSCITARE POTENS EST DEVS;] Nota τὸ *& à mortuis*, pro quo perperam Beza vertit, *vel a mortuis* refertur enim illud καὶ, id est *&*, ad generationem Isaac. q. d. Arbitrans Deum qui illum ex sterilibus parentibus generare potuit, posse eundem & à mortuis suscitare. Pro *arbitrans*, græcè est λογισάμενος, id est, cùm secum perpendisset, considerasset, ratiocinatus esset, suaque ratione conclusisset: Sic enim ratiocinabatur Abraham: Iubet Deus filium Isaac à me offerri & immolari, & tamen per eumdem mihi stirpem promittit; ergo vel curabit, vt, quidquid ego effecero ad eum offerendum, ipse tamen non occidatur; vel si occidatur, efficiet vt resurgat: hac fide & spe animatus, Deo quidlibet præcipienti alacris parebo.

Isaac fuit parabola, id est figura Christi.

VNDE EVM ET IN PARABOLAM ACCEPIT] *In parabolam*, id est, in figuram Christi, inquit Chrysost. Galen. Vatabl. Sicut enim Isaac à morte saluo, surrogatus est aries, quem obtulit Abraham, ita salua deitate Christi, in cruce immolata est eius humanitas. Vnde huc videtur alludere Christus Ioan. 8. 56. *Abraham pater vester exultauit vt videret diem meum, vidit, & gauisus est*: *vidit*, in typo, scilicet in immolatione Isaac.

Secundò, id est exemplum.

Secundò, Theophyl. & Oecum. *in parabolam*, inquiunt, id est, in exemplum: quasi dixerit Deus, Si Abraham obtulit filium suum, & ego vnigenitum meum, Christum scilicet, offerre debeo.

Tertiò, fuit parabola; id est typus resurrectionis Christi quasi alter phœnix.

Tertiò *in parabolam*, id est, in typum, mortis scilicet & resurrectionis Christi & Christianorum. de resurrectione enim hîc agi innuit vox *vnde*, cùm ait, *Arbitrans quia & à mortuis suscitare potens est Deus: vnde eum & in parabolam accepit* vt scilicet Isaac esset parabola & typus resurrectionis, sicut phœnix qui moriendo renasci dicitur, typus est & hieroglyphicum resurrectionis. videbatur enim Isaac quasi à morte resurrexisse, cùm certæ morti destinatus patre vibrante in ceruicem eius gladium angelus gladium continuit, & Isaac à morte liberauit. ita Theodor.

Quartò, & optimè Abraham & Isaac sunt parabola, id est, exemplum memorabile omnium sæculorum.

Quartò & optimè, *in parabolam*, id est, vt Isaac esset parabola, fabula, prouerbium, exemplum memorabile & prodigium omnium sæculorum, quod omnibus sæculis homines memorarent & celebrarent; vt, cùm de re mira, memorabili, paradoxa & prodigiosa volent loqui, narrent hoc fidei, spei, pietatis & obedientiæ exemplum Isaac. q. d. Per fidem Abraham obtulit Isaac, credens quòd Deus illum à morte vel liberaret vel suscitaret; atque huius tantæ fidei merito incolumem & à morte miraculosè seruatum, saluumque illum recepit *in parabolam*, id est, in exemplum rarum & admirabile, quod quauis ætate posteri narrent proponant & imitentur: vt, cùm Deus per se aut suos nobis aliquid iusserit, licet arduum & difficile, exemplum Isaac ob oculos habentes, fidenter & generosè nos offeramus, remque iussam capessamus, certi Deum affore implexa explicaturum, ardua superaturum, ignominiam, infirmitates, ærumnas, mortes, omniaque mala, quæ timemus, in bonum nostrum, laudem & gloriam conuersurum; vti fecit Isaaco.

Obedientia prompta exemplum.

Ita iam videmus hoc Abrahæ & Isaac fidei & obe-

A dientiæ exemplum & præmium, ab omnibus celebrari, omnibusque proponi quasi cuiuis fideli et obedienti dicatur: Crede, obedi, instar Isaaci, ne dubita, bene res cadet, tibi eueniet quod euenit Isaaco. Hinc imago huius facti olim passim, omnibus proposita fuit. Testis est Gregor. Nyssenus citatus in Concil. Nicen. II. action. 4. canon. 1. *Vidi*, inquit, *sæpius descriptionis eius* (immolationis Isaac) *imaginem, & sine lacrymis transire non potui, cùm tam efficaciter & ad viuum ob oculos historiam eius rei poneret.*

Sancti viri dantur mundo in exemplum & portentum.

Sic Isaias, Ezechiel, Daniel, Oseas, aliique Prophetæ & viri sancti admirandæ & portentosæ vitæ, qualis fuit Simeon Stylites, Antonius, Athanasius, & alij plurimi dati sunt in parabolam & exemplum toti orbi: adeoque cum eis potuisset dicere Abraham illud Isaiæ 8. 18. *Ecce ego & pueri mei, quē dedit mihi Dominus, in signū & portentum Israel.*

B Sic Christus patiens dicit psalm. 68. v. 12. se Iudæis (non in bonum, sed in malum) factum in *parabolam*, id est, in fabulam & publicam irrisionem: Sic Prophetæ dicunt Ierusalem, aliasque vrbes vastandas, tradi in parabolam, id est, in fabulam & exemplum omnium.

Isaac erat parabola, id est, ænigma; scilicet homo moriens & generans.

Posset quoque parabola hîc accipi pro ænigmate: q. d. Abraham offerens filium, ex quo sperabat posteros, accepit illum in parabolam, id est, in ænigma & ænigmaticam comparationem. comparando enim Dei promissionem de Isaaci posteris, cum eius nece & immolatione, ænigma erat: *homo moriens & generans*, puta Isaac, sicut ænigma phœnicis est: *auis moriens & renascens*: vel, vt poëta canit,

Nec sum, nec non sum, morior simul atque renascor,
Sumq; mihi lethi, & redeuntis originis auctor

Ænigmata in Scripturis vocantur parabola.

C Hebræum enim מָשָׁל *mascal*, quod Sept. & Noster vertunt *parabolam*, significat quamuis sententiam & rem illustrem & excellentem, siue propriè parabolica illa sit, siue prouerbialis, siue ænigmatica. Sic dicitur Ezech. 17. 2. *Fili hominis propone ænigma, & narra parabolam: aquila grandis*, &c. vbi ænigma vel parabola vocatur aquila vastans Libanum, per quam intelligit Nabuchodonosorem vastantem Ierusalem. Et c. 24. 3. *Dices*, inquit, *per prouerbium ad domum irritatricem parabolam*, vt scilicet sub ænigmate & parabola ollæ carnium appositæ igni, prædicas obsidionem Ierusalem. Sic Num. 24. v. 15. Balaam dicitur *sumpsisse parabolam*, cùm per stellam ænigmaticè Christum præsignificauit, dicens *Orietur stella ex Iacob*. Sic & Christus parabolas suas, quasi ænigmata obscurè proponebat tur-

D bis, quas postea discipulis suis explicabat: *Vobis*, inquit ipse Luc. 8. 10. *datum est nosse mysterium regni Dei, ceteris autem in parabolis, vt videntes non videant, & audientes non intelligant.*

Vers. 20.

FIDE ET DE FVTVRIS BENEDIXIT ISAAC IACOB ET ESAV] Ab Abraham transit ad Isaac, qui ex Dei reuelatione præuidens futura bona, filiis suis Iacob & Esau obuentura, eadem illis moriens imprecatus est; itaque per fidem eis benedixit, dicens Gen. 27. 28. *Det tibi Deus de rore cœli, & de pinguedine terræ, abundantiam frumenti & vini, & seruiant tibi populi, & adorent te tribus*, &c. Vnde patet hanc benedictionem, non tam precationem, quàm prædictionem fuisse de futuris, quæ ex Deo reuelante per fidem præsciuit Isaac. illa enim post multa sæcula non ipsi Iacobo, sed posteris eius obtigerunt in Chanaan. Vide hîc, vt fides sit argumentum rerum sperandarum & futurarum.

Iacobi benedictio fuit simul prædictio.

FIDE

Vers. 21. FIDE IACOB MORIENS SINGVLOS FILIORVM IOSEPH BENEDIXIT] cùm scilicet Gen. 48. transpositis decussatim & cancellatis manibus in modum crucis, dextram imposuit Ephraim iuniori, qui erat ad sinistram suam, sinistram verò suam imposuit Manassi seniori filio Ioseph qui erat ad dextram suam, itaque iuniorem prætulit seniori dicens: *Iste quidem* (Manasse, *erit in populos, & multiplicabitur: sed frater eius minor* (Ephraim) *maior erit illo, & semen illius crescet in gentes*: quia videlicet fide præuidebat Iacob futurum, vt ex Ephraim non tantùm Iosue dux populi, sed & omnes reges Israelis, id est decem tribuum, nascerentur; itaque tribum Ephraim non tantùm tribum Manasse, sed & ceteras omnes, & numero & gloria & regno atque imperio superaturam.

Tribus Ephraim maior reliquis tribubus.

ET ADORAVIT (Iacob) FASTIGIVM VIRGÆ EIVS] scilicet Ioseph filij sui dominantis in Ægypto. Dices, Quomodo ergo Genes. 47. 31. quem hic citat Apostolus dicitur adorasse Iacob non virgam Iosephi, sed *conuersus ad lectuli caput*. Resp. Diuersitas hæc versionis prouenit ex nomine Hebræo מִטָּה, cui si substituas *chiric* & *camets*, legasque מִטָּה *mitta*, significabit lectulum; sin substituas *patach* & *segol*, legasque מַטֶּה *matte*, significabit virgam. Hebræi enim omnes ante tempora Christi, imò vsque ad tempora S. Hieronymi scribebant solas consonantes verborum & nominum sine vllis punctis aut vocalibus, ita vt hoc nomen מטה hebraicè scriptum, tam *mitta* quàm *matte* legi posset. Nimirum vsus est Spiritus sanctus hac linguæ Hebrææ amplitudine, vt plura iisdem verbis significaret. inde enim prouenit diuersitas versionum Aquilæ, Symmachi, Theodotionis, Hieronymi & aliorum. Voluit ergo Spiritus sanctus legi hìc tam *mitta*, id est lectulum, quomodo legit & vertit Noster in Genesi, cum Aquila & Symmacho; quàm *matte*, id est virgam, quomodo legerunt Septuag. & ex iis S. Paulus hìc.

Matte Hebraicè virgam & lectulum significat mutatis punctis.

Franc. Ribera opinatur vocem מטה cum iisdem punctis siue vocalibus olim significasse tam lectulum quàm baculum: radix enim נָטָה *nata* significat reclinare: inde *mitta* est reclinatorium, siue id sit lectus, siue baculus cui innitimur inclinando. censet ergo Ribera eamdem vocem *mitta* vtrolibet modo hìc verti potuisse; posteriores enim Hebræos punctorum inuentores in hoc nomine pro varietate significationis, alia & alia puncta substituisse, cum antea essent eadem. vt scilicet ex *mitta* fecerint *matte*, cùm virgam significat. Verùm hoc non videtur admodum probabile: contrarium enim docent omnes Hebræi omniaque Lexica, scilicet *mitta* significare lectulum, non virgam; *matte* verò significare virgam, non lectulum, neque verò Hebræi posteriores, licet puncta adinuenerint, quæ subscripta vocibus Hebræis, imperitis lectionem planiorem redderent; idcircò vocales & pronuntiationem nominum mutauerunt, vt ex *mitta* facerent *matte*: hoc enim eos fecisse in vllis aliis nominibus demonstrari non potest. Adde, quòd S. Hieron. in Tradition. in Genes. notans Septuag. qui legerunt *matte*, & verterunt virgam, ait in Hebræo multò aliter legi, scilicet. *Et adorauit Iacob conuersus ad lectuli caput*. Vbi Nota. Non dicit Hieron. nomen Hebræum aliter verti posse, sed in Hebræo aliter legi: ergo censet Septuag. legisse *matte*, aliter verò debere legi, scilicet *mitta*. Sic cap. 12. 6. Apostolus citans Prouerb. 3. 12. legit cum Septuag. כאב *kieb*, id est castigat, cùm S. Hieronym. & alij legant כְּאָב *keab*, id est, sicut pater, de quo plura ibidem. Denique tam ambiguum amphibologicum est, quòd vnum idemque quoad omnia nomen, v. g. *matte*, duo hoc loco significet, quàm quòd duobus modis secundùm diuersa puncta, scilicet *mitta* & *matte*, legi possit. Vnde si prius non est absurdum, sed admittitur, ergo nec posterius absurdum aut mirum videri & censeri debet. Idem ergo nomen מטה quoad cõsonantes, duplex est quoad vocales & in duo nomina diuiditur; scilicet *mitta* & *matte*. & vtroque modo hìc legi posse docet vtraque lectio & versio scilicet tam Septuag. quàm S. Hieronymi ab Ecclesia probata iam & recepta. Septuag. ergo & ex iis S. Paulus sic vertunt, προσεκύνησεν ἐπὶ τὸ ἄκρον τῆς ῥάβδου αὐτοῦ quod S. August. q. 162. in Gen. Diodorus & Gennadius in Gen. 47. vertunt, *adorauit Iacob super caput*, vel *summitatem virgæ suæ*, subaudi, innixus. q. d. Iacob summitati virgæ vel scipionis sui, præ senio incumbens et innixus adorauit, non Ioseph, sed Dominum.

Verùm noster Interpres cum S. Chrys. Procopio, Eucherio in Gen. 47. meliùs vertunt sic, *adorauit* (Iacob) *fastigium virgæ eius*: hoc enim planè & absolutè verba Græca significant, cùm prior S. Augustini versio subaudire & supplere debeat, τὸ innixus, vel incumbens.

Geminâ versio & lectio.

Nec obstat Græcum ἐπὶ, & Hebræum על *al*, quod propriè *super* significat, q. d. Adorauit Iacob super caput virgæ suæ, scilicet incumbens. Nam Hebræum *al* et Græcum ἐπὶ subinde, tantùm denotant rem adorandam in accusatiuo, cuius sunt notæ. vt 1. Reg. 1. v. 10. *Anna orauit ad* (hebraicè על *al*) *Dominum*, id est, orauit Dominum. Isaiæ 45. 14. *Te adorabunt*, hebraicè אֵלַיִךְ יִשְׁתַּחֲוּוּ *elaich iistachauu*, id est, ad te adorabunt. Sic sæpè in Scriptura dicuntur Sancti orare ad Dominum, id est, orare Dominum: præpositioni enim *ad* respondet Hebræum על *al*, vel אֶל *el*, quæ duo sæpè pro eodem sumuntur. ita ergo & hic adorauit Iacob *al*, siue ἐπὶ, id est, ad virgam, hoc est, adorauit virgam, Iosephi.

Adde, Hebræum *al*, et Græcum ἐπὶ, propriè verti posse, versus vel contra: q. d. Adorauit Iacob versus vel contra summitatem virgæ eius, quia scilicet illi ex aduerso se inclinabat et incuruabat. Sic psal. 5. 8. dicitur, *Adorabo ad templum*, id est, versus templum, vbi in Hebræo pro *ad* est *el*, pro quo hìc est *al*.

Sensus ergo est, quòd Iacob adorauerit, id est, reuerentiam exhibuerit, et curuando se honorarit virgam, id est, sceptrum et potestatem ac principatum Iosephi. Hebreum enim הִשְׁתַּחֲוָה *histachaua*, propriè significat se inclinare et curuare deorsum, aut prosternere se alicui, reuerentiæ causâ, quod Latini, vt Suetonius in Augusto, vocant *supplicare*.

Quæres, cur Iacob adorauerit fastigium virgæ, id est sceptri Iosephi.

Respond. litteralis causa fuit, quòd Iacob nõ in Ægypto, sed in Chanaan sibi & suis promissa, sepeliri optabat, & à Iosepho vt idipsum curaret, postulabat: annuit Iosephus promisitque patri, se id curaturum: Iacob ergo voti compos, lætus gratias egit Iosepho filio suo dilectissimo, & curuando se, veneratus est sceptrum, id est, regiam potestatem Iosephi, à Deo illi datam, ac consequenter Deum ado-

Iacob adorauit virgã Ioseph. vt honoraret potestatem illi à Deo datam.

datorem potestatis huius vel maximè veneratus est & adorauit: erat enim Iosephus secundus à Pharaone, & quasi alter Ægypti rex.

Secundò, prophetice id fecit Iacob, quia enim præuidebat ex Ioseph nascituros reges, qui gererent sceptrum Israel, siue decem tribuum in Samaria; hinc adorauit sceptrum Ioseph; quasi innuens & vaticinans ex Ioseph nascituros reges, quos subditi quasi reges colerent & adorarent. ita Chrysost. & Theodor.

Iacob in virga Ioseph adorauit Christum.

Tertiò, allegoricè id fecit Iacob fide credens Christum ex virga Iessæ & Israelitica, puta B. Virgine, ac consequenter ex seipso nasciturum: huius ergo virgæ caput, id est, Christum Samaritanum nostrum, cuius typus erat Ioseph, veneratus est Iacob. ita Sedulius hîc & Procopius in Gen. 47. atque hæc fuit potissima causa, cur Iacob Iosephum adiurarit, vt se sepeliret in Chanaan: quia nimirum in spiritu præuidebat Iacob Christum in Chanaan nasciturum & resurrecturum, seque cum Christo in die paschatis cum aliis sanctis Prophetis & Patriarchis ibidem resurrecturum credebat & sperabat, iuxta id quod contigit Matth. 27. v. 52. Vnde Abul. in c. 47. Gen. *Ab omnibus*, inquit, *Catholicis creditur quòd inter alios qui cum Christo resurrexerunt; etiam Iacob Patriarcha resurrexerit.*

Cultus imaginum probatus in II Concilio Niceno ex adoratione sceptri Ioseph.

Rectè ergo ex hac adoratione sceptri Iosephi Patres Concilij Niceni II. (in epist. Hadriani Papæ ad Constant. & Irenem, & in lib. Leontij) probant adorationem & cultum imaginum, eumque non in imagine hærere, sed ad prototypum suum referri & transire docent. Sicut enim Iacob incuruans se sceptro Iosephi, non ipsum sceptrũ, sed Iosephum principem (cuius symbolum & imago erat sceptrum) adorauit: ita cum veneramur imagines, non imagines, sed Sanctos, quorum sunt imagines, veneramur. Si enim hoc impium esset aut superstitiosum, impius & superstitiosus fuisset Iacob, qui sceptrum Iosephi adorauit; quod absit. Sicut enim veneratio sceptri, erat veneratio Iosephi; ita veneratio imaginis, est veneratio Sancti, cuius ea est imago. Adde, quòd Iacob, vt dixi, in sceptro hoc, non tantùm præsentem Iosephum, sed & Christum longè absentem & post multa sæcula nasciturum, quasi in imagine sua repræsentatum adorauit.

VERS. 22. FIDE IOSEPH, MORIENS, DE PROFECTIONE FILIORVM ISRAEL MEMORATVS, ET DE OSSIBVS SVIS MANDAVIT] q. d. Per fidem Ioseph moriturus reuocauit in memoriam exitum & liberationem Hebræorum fratrum & filiorum suorum ex Ægypto, eorumque introductionem in terram Chanaan ad eam possidendam, prout Abrahæ reuelauerat & promiserat Deus: & quia hoc ipsum fide tam viuens, quàm moriens credidit, certoque euenturum sibi persuasit; hac de causa iussit, vt Hebræi ex Ægypto exeuntes in Chanaan ossa sua secum efferrent, vt inter suos in Chanaan, æquè vt Iacob, sepeliri & cum Christo resurgere posset.

Cur patres sepeliri voluerint in Chanaan.

Nota hîc, veteres Sanctos & Patriarchas in morte singulari numine afflatos, mira vaticinatos esse & quasi cycnæas voces edidisse.

Secundò, magnam illis funeris & sepulcri curam fuisse: quam licet spernant Nouantes, tamen naturæ ipsius instinctus eamdem ipsos sæpè non cogitantes docet, cùm in morte suorum non tantùm funus celebrant, sed & mortuo bene precantur, imò suorum pro eo preces exposcunt. Sentiunt ergo pias esse pro defunctis preces, piumesse animas

Ostenditur contra Nouantes esse Purgatorium.

vitâ functas, precibus iuuare, ac consequenter animabus illis periculum aliquod pœnæ alicuius impendere, esseque Purgatorium. nemo enim orat pro animabus ad cælum, vel infernum, in quo nulla est redemptio, euntibus.

VERS. 23. FIDE MOYSES, NATVS, OCCVLTATVS EST MENSIBVS TRIBVS A PARENTIBVS SVIS, EO QVÒD VIDISSENT ELEGANTEM INFANTEM, ET NON TIMVERVNT REGIS (Pharaonis, qui infantes Hebræorum mergi iusserat) EDICTVM] Quæres, quomodo per fidem, & non potiùs per amorem naturalem parentum occultatus sit Moses?

Fides parentum Mosis reuelationem diuinam supposuit.

Resp. fidem hanc planè innuere reuelationem aliquam fuisse factam de Mose, cui fidem adhibentes parentes Mosis, eum occultarunt, non dubitantes hac ratione infantem certò saluum fore. Reuelationem hanc factam esse per solam elegantiam Mosis, censent Chrysost. Theophyl. Oecum. per hanc enim ex peculiari Spiritus sancti instinctu parentes aliquid diuinum de Mose præsenserunt. Verùm aliam eamque peculiarem de Mose reuelationem tradit Ioseph lib. 2. Antiq. c. 5. vbi narrat Amram patrem Mosis, de Mose nascituro anxium, ob Pharaonis infanticidæ edictum, Deum instanter pro puero orasse, & astitisse illi Deum, promisisseque Mosen nasciturum, qui non tantùm à submersione liberaretur, sed & totius populi ex Ægypto liberator existeret. vnde huiusce rei fama inter Hebræos illius temporis percrebuit, vt indicat S. Stephanus Act. 7. 25 cũ ait, *Existimabat* (Moses) *intelligere fratres, quoniã Deus per manum ipsius daret salutẽ illis*: quia scilicet putabat Moses illos Hebræos, qui videbant à se occidi Ægyptium, oraculi & famæ iam de se liberatore futuro peruulgatæ conscios esse; hinc fidenter coram eis Ægyptiũ occidit.

Dices, Quomodo ergo Paulus hîc dicit, Mosen occultatum esse à parentibus, *eò quòd vidissent elegantem infantem.*

Mosis elegantia significabat eum Deo placere.

Resp. Id dicit, quia parentes in sua reuelatione & fide de Mose infante iam nato confirmati sunt, cùm viderunt illi elegantiam plus quàm naturalem à Deo inditam esse, erat, inquit Iosephus, infans hic tam formosus, vt aspicientium leuiter mox oculos in se raperet, defixosque teneret. Patet id ex S. Stephano Actor 7. vbi per hanc elegantiam Mosen Deo charum fuisse, adeoque Mosen, non tam hominibus, quàm Deo elegantem, speciosum & placentem fuisse significat. cùm ait v. 20. *Eodem tempore natus est Moyses, & fuit gratus Deo.* vbi pro *gratus*, eadem est vox Græca scilicet ἀστεῖος, quàm hîc Interpres Latinus *elegantem*, vertit: Syrus Actor. 7. רחים *rechim*, id est dilectum; hîc שפיר *schappir*, id est, pulchrum placentemque vertit. Hæc ergo elegantia plusquam naturalis Mosi à Deo indita significabat Mosen Deo placere, illique cordi & curæ esse; vt non tantùm ab aquis seruaretur, sed & populi seruator fieret: itaque per hanc elegantiam Mosis, non tam humanam quàm diuinam in fide sua confirmati sunt parentes, & animati ad eum occultandum: nec dubitarunt hac ratione eum ab aquis Deo tutore, incolumem euasurum; vti & factum est. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen.

Mosis pulchritudo plusquam naturalis.

VERS. 24. FIDE MOYSES GRANDIS FACTVS NEGAVIT SE ESSE FILIVM FILIÆ PHARAONIS] Filiã hanc Pharaonis omnes ex Iosepho Thermut nominant: addit Philo in Vita Mosis eam vnicam fuisse Pharaonis heredem, & licet diu nupta fuisset, prole tamen

A men caruisse, hæc ergo Mosen infantem tam elegantem expositum conspiciens, rapuit, educauit, adoptauit sibi in filium: imò, vt ait Philo, muliebri arte finxit se grauidam, peperisseque Mosen, vt passim Moses illius filius natiuus, non ascititius putaretur, ideoque vt suis Hebræis hanc opinionem eximeret Moses, iam futurus eorum dux & liberator, negauit se esse filium filiæ Pharaonis, vt hîc ait Apostolus. Idipsum confirmat S. Stephan. Act. 7. v. 22. vbi docet Mosen regio more educatum fuisse, *in omni sapientia Ægyptiorum*: & clariùs Philo, qui ait magnis præmiis Mosi accitos fuisse præceptores è Græcia, qui liberales artes; & è Chaldæa astrologos, qui sideralem scientiam; Assyrios quoque, qui suas litteras eum docerent, vtpote spe omnium destinatum successorem auiti solii, & regem iuniorem appellatum: Mosem vero edomandis animi affectibus plurimum studuisse, secumque fuisse non Ægyptiorum, sed maiorum suorum patria instituta.

Moses educatus in regem Ægypti.

NEGAVIT] Græcè ἠρνήσατο λέγεσθαι, id est, renuit dici & vocari filius filiæ Pharaonis; renuit, inquam, tum verbis, tum factis: cum scilicet; ex aula Pharaonis ad suos Hebræos se contulit, iis se iunxit, eos vindicauit cæso Ægyptio, ac tandem Hebræorum se ducem contra Pharaonem & Ægyptios professus est.

Magna fides in Mose.

Nota. *Fide negauit* hoc Moses; quia fides qua credebat oraculo Dei iam dicto, de futura Hebræorum per se liberatione ex Ægypto: rursum fides regni cælorum & remunerationis æternæ, impulit eum relinquere aulam & regnum Ægypti, vt cum Hebræis omnem Pharaonis tyrannidem & fortunæ aleam subiret. Mosen imitentur qui auitæ fidei causa, suis prædiis, dominiis imò regnis spoliantur.

VERS. 25. MAGIS ELIGENS AFFLIGI CVM POPVLO DEI, QVAM TEMPORALIS PECCATI HABERE IVCVNDITATEM] Græcè est πρόσκαιρον ἀπόλαυσιν, id est temporalem, siue modici temporis fruitionẽ. Nota τὸ *peccati*: peccasset enim Moses, non cogitans de liberatione Hebræorum, cùm ad id à Deo se electum sciret ex oraculo iam dicto. Addit Theod. vitam quæ cum impiis transigitur, peccato non carere, præsertim cum impij pios affligant, et in hoc laudem, consensum & auxilium ab aliis quærant, vti Ægyptij affligentes Hebræos, hac in re quærebant fauorem & opem à Mose, quasi futuro herede & successore regni. q. d. Maluit Moses cum Hebræis affligi, quàm viuere in deliciis regiis impij Pharaonis, ibique peccatis fræna laxare eiusque ambitioni & tyrannidi applaudere. Cum Mose ergo, exeat aula, qui volet esse pius.

Vita cum impiis non caret peccato.

VERS. 26. MAIORES DIVITIAS ÆSTIMANS THESAVRO ÆGYPTIORVM IMPROPERIVM CHRISTI] Pro *maiores diuitias* S. Ambr. lib. de Cain & Abel ca. 4. legit, *maius patrimonium*: Moses enim in filium & heredem regni adoptatus hoc regni patrimonium cum improperio Christi commutauit.

Quæres, quodnã hîc vocetur *improperiũ Christi?*

Respondent Græci hoc *improperium Christi* esse opprobria, quæ Hebræi coniecerunt in Mosen; hæc enim dicuntur *Christi*, typicè siue analogicè, quia sicut Christus à suis Hebræis, quos liberare veniebat, improperia passus est: ita eadem ab eisdem passus est Moses. ita Theod. Chrysost. Theophyl.

Improperiũ Christi sũt opprobria

Secundò, Galen. putat *improperium Christi* dici quoduis improperium, quod fideles vel Ecclesia, ab infidelibus vel impiis sustinet, dicitque *Christi*, quia Christus dux fuit passionis, & caput Ecclesiæ patientis: & quia, vt ait Vasquez, Christus postea docuit causâ iustitiæ & religionis hoc improperium esse sustinendum; quod Galat. 5. vocatur *crux Christi*. Hinc quando Ismael Isaacum, Esau Iacobum, Cain Abelum, Ægyptij Mosen, ciuitas diaboli ciuitatem Dei, mali bonos persequuntur, semper est & dicitur *improperium Christi* quasi capitis in suis membris irrisi, vexati et afflicti. Sic enim æterna Dei lege decretum est, vt in hoc sæculo mali triumphum agant; pij crucem gestent post Christum, et semper cum aduersitatibus luctentur, quibus Deus illos quasi milites suos vult exercere ad cælestem coronam promerendam.

& tribulationes.

Æterna lege decretũ est Sanctis sua crux.

B Tertiò et aptissimè, Ribera propriè hæc verba accipit et explicat, quod scilicet Moses partim ex fide et traditione Abrahæ, aliorumque patrum cognoscens Christum pro genere humano passurum, partim spiritu prophetico præuidens speciatim iniurias et opprobria illi à Iudæis inferenda; vt Christo patienti similis fieret, maluerit pati, affligi, et opprobriis affici cum Hebræis, quàm honoribus et opibus abundare in aula Pharaonis: hoc enim propriè est et dicitur *improperium Christi*. Si enim Ieremias hæc opprobria Christi præuidit, et in suis oppropriis adumbrauit, quid ni et Moses? Si Isaias, Ezechiel, Osee, David, aliique Prophetæ ad hoc à Dei missi sunt, vt essent typus Christi prædicantis et patientis, atque idipsum sciuerunt, scilicet suas passiones et opprobria typicè esse passiones et opprobria Christi, quia illa repræsentabant; quidni idipsum sciuerit, fecerit et repræsentarit Moses le-

Moses & Ieremias typus Christi patientis opprobria & persecutiones.

C gislator et princeps Prophetarum? Moses enim per tot opprobria & persecutiones liberans populum à Pharaone & Ægypto, expressus fuit typus Christi, per sua opprobria & crucem nos à diaboli & inferni tyrannide liberantis. *Improperium* ergo *Christi* dicitur, non quod Ægyptij Mosi intulerunt in odium Christi, vtpote qui de Christo nihil scirent; sed quod Moses Christi amore, reuerentia, imitatione, similitudine, & vt repræsentaret opprobria Christi, forti & læto animo sustinuit. Sic enim comœdus, qui in scena repræsentat Christum patientem, dicitur agere Christum, Christique opprobria & passionem. tales autem quasi comœdi fuerunt Moses & Prophetæ.

Vbi Nota. Hæc summa est hominis fidelis perfectio; nimirum vt exemplo & imitatione Christi adamet, sitiat, quærat opprobria, irrisiones, persecutiones, calumnias, infamias; illaque cuiuis honori, famæ, nomini & gloriæ etiam regiæ præferat,

Amare opprobria & persecutiones summa perfectio hominis Christiani.

D adeoque etiam par Dei gloria et par virtus esset in honore et opprobrio, malit tamen opprobrio quàm honore affici, vt hac ratione assimiletur Christo iniuriis, sannis et calumniis onerato, portetque improperium Christi, dicens cum Paulo, *Mihi absit gloriari, nisi in cruce Domini nostri Iesu Christi; per quem mihi mundus crucifixus est, & ego mundo.*

ASPICIEBAT ENIM IN REMVNERATIONEM] æternæ gloriæ in cælis. q. d. Ideo Moses opes Ægypti post habuit gentis suæ miseriis, quia sic secum ratiocinabatur: Si ego Ægyptiis deliciis et honoribus me dedam, iis tãtùm fruar ad viginti vel triginta annos, et mox ab irato Deo dãnabor ad æterna inferorum tormenta; sin autem iis abdicatis populo Dei afflicto me iungam, cum eo premar latere et luto, affligar tantùm ad viginti vel triginta annos, &

Spes remunerationis animos quantum vis calcar ad fortiter patiendum.

A & mox à Deo omnis & maximè heroicæ virtutis remuneratore liberalissimo, donabor æternis gaudiis, opibus & honoribus. Satius autem est hic admodicum tempus esse miserum, quàm in æternum esse miserū: satius est, modicâ miseriâ emere æternam felicitatem; quàm modica felicitate & voluptate præsenti, emere æternam miseriam. ergo statuo & decerno amplecti sortem miseram Hebræorum, præ felicitate Ægyptiorum; vt remunerationem æternæ gloriæ & felicitatis à Deo nanciscar. Atque hæc conclusio & spes Mosen ad omnia dura & ardua fortiter subeunda impulit.

Ita pariter secum ratiocinabatur B. Thomas Morus Martyr, Angliæ olim Cancellarius, cùm Aloisia vxor ab Henrico VIII. rege Angliæ submissa in carcerem eius animum tentaret, vt regis libidini assentiretur. eiulabat illa, suamque, mariti & familiæ miseram sortem commemorabat, aliaque ex parte ostendebat magnas opes & honores à rege promitti, si ei subscriberet. cui Morus: Quamdiu, inquit, ô Aloisia, hisce opibus fruemur? Respondit illa, Facilè adhuc ad viginti annos, marite mi. Mox increpans & indignans Morus, Vade, inquit ô stulta mercatrix, egóne pro viginti annis modicæ felicitatis vendam annos æternos felicitatis cælestis? non ita desipio. quin verò malo carcerem hunc tota vita, bonorum confiscationem, opprobria, mortemque ipsam pati, quàm æternitatem meam beatam prodigere.

Magna Thomæ Mori constantia & contemptus terrenorū

Hinc patet, pium & sanctum esse bona opera operari intuitu & spe æternæ mercedis. ita enim operatus est hic Moses, & Dauid ps. 118. *Inclinaui* inquit, *cor meum ad faciēdas iustificationes tuas in æternū, propter retributionē*. est enim hic actus virtutis spei. Sicut ergo pium est operari bona ex virtute & instinctu charitatis, vt scilicet per illa placeamus Deo, nostrumque erga Deum amorem testemur; ita quoque pium est operari bona ex instinctu spei, vt scilicet per illa adipiscamur æternam mercedem. ita docet Concil. Trident. sess. 6. c. 11.

Facere bona opera intuitu mercedis æternæ, bonum est.

Hinc Secundò, patent merita bonorum operum vtpote quibus Deus quasi renumerator æternam mercedē retribuat. Vides hîc quàm Moses & Paulus à sensu fide & factis Nouantium discrepent.

Nouantiū error iugulatur de meritorum nullitate

VERS. 27. FIDE RELIQVIT ÆGYPTVM NON VERITVS ANIMOSITATEM REGIS] cùm scilicet Moses cæso Ægyptio, metuens Pharaonis iram, fugit in Madian, inde postea rediturus ad suorum liberationem, vti de facto rediit in Ægyptum, non veritus Pharaonem. ita Chrysost. Theodor. Theophyl. Verùm, quia tunc Moses non tam fide, quàm metu Pharaonis fugit in Madian, vt dicitur Exodi 2. 15. & Apostolus non ait, Fide rediit, nec etiam, Fide fugit, sed Fide reliquit Ægyptum;

Hinc Secundò meliùs, cum Lyrano, Tostato & Pererio in Exodi c. 2. dicemus, Mosen per fidem reliquisse Ægyptum, cùm ex ea Hebræos Deo iubente eduxit. tunc enim fide credidit se cum populo, per opem Dei euasurum manus Pharaonis insequentis, populumque feliciter penetraturum in Chanaan, vti Deus promiserat: nisi enim hac fide armatus fuisset Moses, numquam tantum facinus aggressus fuisset, quo se totamque gentem Pharaonis iræ & indignationi obiiciebat.

Fide Moses fugit ex Ægypto cū populo Israëlitico.

INVISIBILEM ENIM TAMQVAM VIDENS SVSTINVIT] Pro *sustinuit*, græcè est ἐκαρτέρησεν, id est, perseuerauit, perdurauit. in afflictionibus, constanter aduersa omnia tolerauit. vnde Vatablus vertit, *perinde enim quasi vidisset eum, qui est inuisibilis, ita obdurauit & perseuerauit* in duris quibusque tolerandis. Noster eodem sensu vertit *sustinuit*, q. d. Moses certa fide, patienter, longanimiter & perseueranter in tot aduersis exspectauit Dei inuisibilis tum opem in educendis Hebræis ex Ægypto, tum mercedem promissam in cælis perinde ac si ea præsentia oculis suis conspexisset, ideoque dura quæque forti & constanti animo sustinuit & tolerauit.

Certitudo promissorum Dei.

Nota τὸ *tamquam* habere emphasin: respondet enim Hebræo *caph*, quod non tantùm est nota similitudinis, sed etiam mensuræ, siue æqualitatis q. d. Æquè, æquali certitudine, spe, patientia & tranquillitate sustinuit Moses Dei, quem non videbat, opem & mercedem, ac si eum coram oculis suis vidisset. vides hìc, vt *fides est substantia rerum sperandarum, argumentum non apparentium*.

VERS. 28. B FIDE CELEBRAVIT PASCHA ET SANGVINIS EFFVSIONEM: NE QVI VASTAVIT PRIMITIVA, TANGERET EOS] Quia scilicet fide credidit Moses, se cū toto populo sanguine agni paschalis liberandum à morte & angelo percutiente primogenita Ægyptiorum: hinc hac fide incitatus immolauit agnum paschalem, eiusque sanguine postes aspersit, vt sanguinem agni videns angelus percutiens, domos Hebræorum transiliret, & insiliret in domos Ægyptiorum Exodi 12. v. 12. & 23. à quo transitu, vel potiùs transsultu angeli, tam agnus, quàm festum ipsum dictum est hebraicè פסח *pesach* chaldaicè, græcè & latinè *Pascha*, vt dixi 1. Corinth. 5. 7. Tacitè hîc fidem Christi immolati Hebræis obiicit Paulus, vtpote cuius sanguine ab angelo percutiente, id est à diabolo & inferno, liberati sumus: hoc enim allegoricè hîc significatur.

Pascha vnde dictum, & quid significet.

VERS. 29. C FIDE TRANSIERVNT MARE RVBRVM TAMQVAM PER ARIDAM TERRAM: QVOD EXPERTI ÆGYPTII, DEVORATI SVNT] Fide enim qua credebant Hebræi Mosi, Dei nomine promittenti miraculosum & felicem maris sicco pede transitum; hac, inquam, fide excitati Hebræi, ipsum mare rubrum fidenter & securè ingressi, quasi aridam terram calcarunt & transgressi sunt. *quod experti*, græcè ἧς πεῖραν λαβόντες, id est, cuius experientiam cùm cepissent, cùm scilicet periculum fecissent, mareque sicco pede transgredi tentassent, Hebræos insequentes *Ægypti deuorati sunt* græcè κατεπόθησαν, id est demersi, absorpti sunt.

Hactenus patriarchas Mosen, Abrahamum, Noe, & alios quasi heroes fidei Hebræis obiecit Apostolus, nunc eis obiicit vulgum & plebem: q. d. Si heroes illos non potestis imitari, ô Hebræi imitamini saltem rudem populum, qui per fidem D superauit mare rubrum. Si enim pari cum eo sitis fide, parem fidei fructum percipietis; vt scilicet fide Christi & spe æternæ retributionis animati fortiter exilia, bonorum rapinam & acerba quæque pro fide Christi toleretis; itaque non per mare rubrum in Chanaan, sed per Christi baptismum, fidem & patientiam in cælum penetretis, ibique æternas opes & præmia nanciscamini.

VERS. 30. FIDE MVRI IERICHO CORRVERVNT CIRCVITV DIERVM SEPTEM] q. d. Non suffossione, non arietibus, non balistis; sed fide, qua & Iosue Hebræi crediderunt, & obediuerunt Deo promittenti, quod circumeundo vrbem Iericho septem diebus cum arca, clangore tubarum, & clamore populi muri eius, licet altissimi & solidissimi, funditus corruerent, muri hi ipsa corruerunt, itaque per

per fidem, non per aciem gladij ab Hebræis expugnata est Iericho, vide Iosue c. 6.

Vers. 31.

FIDE RAHAB MERETRIX NON PERIIT CVM INCREDVLIS, EXCIPIENS EXPLORATORES CVM PACE] *Fide*, qua scilicet Rahab credidit Ierichuntem & reliquas vrbes Chanaan à Deo, vti promiserat, tradendas esse Hebræis: hac enim fide animata exploratores Hebræorum excepit *cum pace*, id est pacificè, amicè & beneuolè, eosque abscondit, & rarò ad Hebræos remisit, ne à ciuibus Ierichuntinis caperentur & necarentur: ideoq; ipsa sola cum suis seruata est in excidio Ierichuntis; cum reliqui omnes increduli nolētes se dedere Hebræis, occisi sint. q. d. Si popularibus exemplis non mouemini, ô Hebræi, saltem perstate in vera educati religione, fidem, quam olim præstitit Gentilis Chananæa, imò vile propudium & meretrix.

Rahab per fidem venit ad pœnitentiã & iustificationem.

Hinc patet, aduentantibus Hebræis, præsertim visis eorum exploratoribus, & audita fama transitus Hebræorum per mare rubrum sicco pede, submersis Ægyptiis, miraculorum & victoriarum, quas Hebræi contra Amalec, Og & Seon reges adepti sunt; Rahab credidisse in Deum verum Hebræorum, Deumque tetigisse cor illius, fidemque non humanam, sed diuinam, pœnitentiam & timorem suum illi inspirasse: nã hac fide, fideiq; operibus iustificata est Rahab, vt ait S. Iacobus c. 2. 25

Zona hebraicè est caupona & meretrix.

Nota. Rahab vocatur *meretrix*, hebraicè זונה *hatzona*, quod licet Chaldæus, Ioseph, Hebræi & Lyranus *cauponam* vertant, tamen S. Hieron. & Septua. & ex iis Paulus hîc πόρνην, id est meretricem, interpretantur: vtrumq; enim significat Hebræum *zona*, & vtrumque conuenit Rahab huic. Verisimile enim est Rahab cauponam meritoriam fuisse, rarò enim fit vt feminæ quæ publica erigunt hospitia, iisque præsunt & lucrum captant, incontinentiæ & stupri superent periculum, aut certè suspicionem. vnde cauponæ hæ meritoriæ tam apud Gentiles, quàm apud Hebræos illiberales & impudicæ sunt habitæ, & ab iis meretricium nomen desumptum est. *zona* enim hebraicè dicitur à זן *zun*, id est mereri, vendere prostituere se, vel sua; & græcè πόρνη, id est meretrix, dicitur ἀπὸ τοῦ πέρνειν, id est à diuendendo; & Latinum meretrix à merendo & mercede deductum est.

Dices, Quomodo Hebræi exploratores fideles & religiosi, ad meretricem in lupanar, diuertere voluerunt?

Domus Rahab non fuit publicum lupanar.

Respondeo, domum Rahab non fuisse publicum lupanar, sed hospitium, in quo tamen tum ipsa, tum aliæ amasiæ hospitibus non deessent, vti non rarò etiamnum in hospitiis fit. Prudenti verò consilio Hebræi hanc vnius feminæ tabernam inierunt, vt in ea quasi hospites, non quasi exploratores ingressi, ibidem occultissimè latitarent. Adde, quòd domus Rahab vicina erat mœnibus, itaque semotior à populo & occultior, atque ad effugiendum, si res posceret, oportunior. ita Abulens. Vatabl. & Arias Montanus in Iosue c. 2.

Vers. 32.

ET QVID ADHVC DICAM? DEFICIET ENIM ME TEMPVS ENARRANTEM DE GEDEON, BARAC, SAMSON, IEPHTE, DAVID, SAMVEL, ET PROPHETIS] Gedeon enim fide, qua credidit Deo sibi & suis promittenti victoriam de Madianitis, eamdem obtinuit. Iudic. 7. Barac fide qua credidit Deboræ, nomine Dei mandanti vt pugnaret contra Sisaram, eumdem instar fulminis (vnde appositè Barac hebraicè significat fulmen) profligauit, Iudic. 4. Sic

Exempla variorum heroum fide excellentium.

A Samson, Iephte, Dauid, & alij, fide qua credebant Deo se excitanti ad prælium contra Philisthæos, Ammonitas aliosque hostes populi Dei, eosdem prostrauerunt. vnde de Iephte & Samson sæpè dicitur, factus esse vel irruisse in eum Spiritus Domini, cùm prælium, vel aliud opus arduum aggressurus esset.

Nota. Combinat hîc Apostolus heroës fidei, scilicet binos & binos, qui eodem ferè seculo vixerunt; ita vt præponat priorem non tempore, sed dignitate & celebritate: Gedeon enim gloriosior fuit Barac, qui tamen tempore Gedeonē fuit prior. Sic & Samson Iephte: & Dauid, vtpote rex in bellis fortissimus & felicissimus, Samuelem non tempore, sed gloria antecelluit.

Nota Secundò Apostolum hîc propriè & primariò non texere catalogum Sanctorum veteris B testamenti, sed tantùm proferre & laudare heroës fidei, qui per fidem heroica opera ediderunt & cōfecerunt: nam alioqui constat Iephte latrocinio, Samsonem & Rahab fornicatione, alios aliter peccasse. ita Chrysost. & Theoph. hîc & Abul. in c. 11. Iudicum. Secundariò tamen satis subindicat Apostolus omnes fuisse sanctos, & consequenter per fidem pœnituisse de peccatis, itaque in gratia & spe salutis, ac beatæ resurrectionis è vita excessisse. nam v. 33. ait, *eos per fidem operatos esse iustitiã*, &c. & v. 39. *Et hi omnes*, inquit, *testimonio fidei probati non acceperunt repromissionē, Deo pro nobis melius aliquid prouidēte, vt non sine nobis consummarentur.* Vbi satis indicat, omnes à se nominatos non accepisse quidē consummatam felicitatem, fidelibus repromissam ante Christum & Christianos; eamdem tamen cum illis accepturos esse in beata resurrectione. C Scopus enim Apostoli est, Hebræos exemplo patrū, quos hîc citat, tam in sanctitate quàm in fide Christianā confirmare. vnde S. Thom. Ansel. & Ribera asserunt Apostolū hîc texere catalogum Sanctorum veteris testamenti, non omnium, sed magis illustrium, nimirum eorum qui apud Hebræos & sanctitatis famam & nominis gloriam obtinebant.

Omnes hi, quos hîc Apostolus enumerat, fuerunt saluati, fideles ad finem pœnitentiã durante.

QVI PER FIDEM VICERVNT REGNA (Chananæorum Philisthinorum, Ammonitarum & aliorum) OPERATI SVNT IVSTITIAM] id est iustam vindictam populi sui, contra iniustos Chananæos, Philisthinos, & alios hostes. Vers. 33.

Secundò, *iustitiam*, id est misericordiã & humanitatem. v. g. quam Dauid & Samuel Sauli iniquo regi & hosti suo (illi cùm nocere possent) parcēdo, imò seruiendo exhibuerunt. ita Chrys. & Oecum.

Tertiò, alij propriè *iustitiam* accipiunt; q. d. Hi D Sancti iustitiam tutati sunt, ius suum cuique reddiderunt, fuerunt iusti iudices, et iustitiæ vindices.

Quartò et optimè, operati sunt *iustitiam*, id est, iusta et sancta opera, quibus, vt dixi v. 5. placuerunt Deo. vnde Syrus vertit, פלחו כאנותא *pelachu kinuta* id est, *coluerunt iustitiam*: q. d. Sancti per fidem, qua credebant virtuti tanta esse in cælis reposita præmia, totam vitam impenderunt eius studio et exercitio, vnamque virtutem coluerunt et exercuerunt.

ADEPTI SVNT REPROMISSIONES] v. g. cùm Iosue, Caleb, aliique Hebræi ingressi sunt, possederuntque terram Chanaan sibi promissam; cùm Abrahamo natus est Isaac; Dauidi Salomon filius et heres à Deo promissus; cùm Gedeon, Samson, Iephte victorias à Deo promissas adepti sunt; et ita alius quilibet promissionem sibi à Deo specialiter, factam

Promissiones variæ Dei ad Prophetas impletæ.

factam, quam fide credidit, reipsa consecutus est.

Dices, Quomodo ergo v. 39. ait eos nondum accepisse repromissiones.

Patres antiqui testamenti non adepti sunt primariam repromissionem æterna beatitudinis.

Resp. Græcè est τὴν ἐπαγγελίαν, id est *illam* (scilicet eminentem) *repromissionem*, quæ finis, caput, & summa est omnium repromissionum, quæque omnibus communiter repromittitur, scilicet felicitas æterna, & consummata beatitudo tam animæ, quàm corporis: hanc enim nemo patrum illorum ante Christum adeptus est.

Samson, David & Daniel leonum domitores.

OBTVRAVERVNT ORA LEONVM] Non omnes, sed aliqui ex heroibus iam dictis, puta Samson, qui catulum leonis nuda manu discerpsit, Iudic. 14. 6. & Dauid, qui leonem gregem inuadentem arrepto mento suffocauit. 1 Reg. 17. 34. & Daniel qui sua præsentia & sanctitate clausit ora leonum fame rabidorum, vt eum contingere non auderent, Daniel. 6. 22.

VERS 34. *Sidrach, Misach, Abdenago ignem domuerunt.*

EXTINXERVNT IMPETVM IGNIS] Scilicet tres socij Danielis, Sidrach, Misach & Abdenago in fornace Babylonia, vbi ignem ardentissimum, ligna, picem, omniaq; alia validissimè comburentem ipsi quasi stiterunt & retuderunt, vt vim suam & impetum in corpora eorum, quasi amiantina essent, exerere non posset, Daniel. 3. 49.

EFFVGERVNT ACIEM GLADII] Corrige cum Romanis, Syro & Græcis, ἔφυγον, id est, *effugerunt*. fugatur enim hostis, acies verò gladij non fugatur, sed fugitur. Sic Elias effugit gladium Iezabelis, Dauid Saulis, Moses Pharaonis.

Ezechias, Tobias, Iob ex infirmitate conualuerunt.

CONFIRMAVERVNT DE INFIRMITATE] Id est à morbo, vti Ezechias 4. Reg. 20. 6. & Tobias à cæcitate, Tobiæ 11. 15. & Iob à sua plaga Iob vlt.

Secundò, *de*, id est ab, *infirmitate*: vt ex infirmis, debilibus & timidis fierent fortes, validi & audaces: vti factus est Gedeon, Barac, Moses, Iosue. Iosue c. 8. & 9. Iudith, aliique, cùm ad ducatum aut regimen populi à Deo euocati sunt. Vtrumque sensum afferunt & sequuntur Theod. & Theop. & Chrys. qui hoc refert ad Iudæos cùm è Babylonica captiuitate quasi tabidi & moribundi, in Iudæam hilares, alacres & vegeti redierunt.

Tertiò, Vatablus vertit, *validi facti sunt ex infirmitate*: & Hugo Card. ex S. Chrysost. *imbecillitate facti sunt fortes*. fortitudo enim fidelium est agnitio & confessio propriæ infirmitatis: per hanc enim virtus Dei in infirmitate nostra perficitur. Vide dicta. 2. Corinth. 12. 9.

CASTRA VERTERVNT EXTERORVM] Pro *verterunt*, græcè est ἔκλιναν, id est inclinarunt, hoc est, in fugam compulerunt. dicitur enim acies inclinata, cùm hosti cedit & parat fugam. Pro *castra*, græcè est παρεμβολάς, quod licet Erasmus vertat *incursiones*; tamen rectius noster Interpres, imò Vatabl. & Beza vertunt, *castra*, vel exercitus. Syrus vertit משריתא *masreiata*, id est, munitiones euerterunt hostium, vti fecit Dauid, cùm Sionem arcem munitissimam expugnauit: & Machabæi, cùm muros hostium ferreos penetrarunt, & in ipsas hostium arces non tam conscenderunt, quàm inuolarunt. Verùm, vt dixi, Græcum παρεμβολάς propriè non arces aut munitiones, sed castra significat.

VERS. 35. *Sunamitidis & Sareptanæ filij resuscitati.*

ACCEPERVNT MVLIERES DE RESVRRECTIONE MORTVOS SVOS] *De*, id est ex, *resurrectione*, puta per resuscitationem, quia ex morte resurrexerunt. Ita Sunamitis filium resuscitatum ab Eliseo recepit quasi è gremio resurrectionis regeneratum & rediuiuum, 4. Reg. 4. Pari modo vidua Sareptana

A filium suum ab Elia ad vitam reuocatum recepit, 3. Reg. 17.

Tympanũ tormenti genus.

ALII AVTEM DISTENTI SVNT] Græcè ἐτυμπανίσθησαν, quod Suidas vertit, *fustuati*, siue *fustibus contusi, excoriati & suspensi sunt*; Chrys. & Theop. vertunt, *decollati sunt*. Verùm Græcum τυμπανίσθησαν ad verbum significat *tympanizati sunt*.

Vbi Nota, *tympanum* genus fuisse tormenti, quo homines fortiter & rigidè distendebantur, quasi in eculeo, & pulsabãtur vt pelles distentæ in tympano.

Notat Eleazarum & Machabæos, qui ab Antiocho Epiphane dirè cruciati sunt. De Eleazaro enim dicitur 2 Machab. 6. v. 19. & 28. *voluntariè præibat ad supplicium*: græcè ἐπὶ τὸ τύμπανον, id est ad tympanum. & de septem fratribus Machabæis c. 7. 1. dicitur eos *flagris & taureis* (græcè νεύροις, id est, neruis & loris taurorum) cruciatos fuisse: in tympano enim & flagris lorisque cædebantur, & fustibus pulsabantur. & baculis, saxis malleisque tunde-

B bantur, & quasi tympanum omnium verberibus cruciatibusque obiiciebãtur. Anaxarchus philosophus teste Laertio, dum à Nicocreonte tyranno, quasi in mortario, pila contunderetur: *Tunde*, inquit, *tunde follem, Anaxarchum non tundis*, follem vocans corpus suum, Anaxarchum verò animam, vel potiùs animos, quos gerebat excelsos. Hoc reipsa dixit Eleazarus Antiocho; Tympanum Antioche pulsas & tundis, Eleazarum non pulsas & tundis. Hinc ista Machabæorum vox, *E cælo ista* (corporis membra) *possideo, sed propter Dei leges nunc hæc ipsa despicio, quoniam ab ipso me ea recepturum spero*.

Constantia Eleazari & septem Machabæorum in tormentis.

C NON SVSCIPIENTES REDEMPTIONEM, VT MELIOREM INVENIRENT RESVRRECTIONEM] q. d. Eleazarus, Machabæi & similes voluntariè hæc tormenta subierunt. poterant enim, si vel verbulo Antiocho cessissent, omnibus pœnis redimi & liberari: iam autem fide roborati, cruciari & mori maluerunt, vt per illam mortem inuenirent resurrectionem & vitam meliorem vita præsenti, quam pro Deo amittebant & prodigebant.

Secundò, Theophyl. & Oecumen. *resurrectionem meliorem* interpretantur gloriosiorem, qua scilicet Machabæi, quasi fortissimi Martyres, in maiori gloria præ aliis Sanctis resurgent.

Tertiò, Chrysost. *resurrectionem* hanc *meliorem* dici putat, respectu resurrectionis ad præsentem vitam, de qua dixit antè, *Acceperunt mulieres de resurrectione mortuos suos*. Sed primus sensus simplicior est & solidior. Non dubium est, inquit Beza,

D quin eam designet persecutionem quam Antiochus exercuit. Allegat ergo Apostolus Machabæorũ libros: cur ergo, eos respuis & de canone dispungis?

ALII VERO LVDIBRIA ET VERBERA EXPERTI, INSVPER ET VINCVLA ET CARCERES] Talis fuit Ieremias, qui cùm rebellibus Iudæis minaretur excidium Hierosolymæ, ab eis dirissima est passus, scilicet probra, alapas, verbera, famem, carcerem, sæpè à toto populo reus mortis est proclamatus, ac tandem lapidatus Martyr occubuit: itaque Ieremias Christi à Iudæis afflicti expressissimus fuit typus, ac meritò ab Isidoro Pelusiota l. 1. ep. 298. πολυπαθέστατος, id est calamitosissimus, nuncupatur. Talis quoq; fuit Michæas, qui quod cladem prædiceret Achab regi, ab eo in vincula coniectus, & à pseudopropheta irrisus & verberatus est, 3. Reg. vlt. Tales fuerunt alij Prophetæ, Luc. 20. 11. *parit talia certamina superna peregrinatio; magnorum enim reuera est, pati a suis ludibria*, ait Climacus. VERS. 36.

Ieremiæ & Michææ passio.

LAPI-

Vers. 37. Ieremias Nabot, & Zacharias lapidati.

LAPIDATI SVNT] Vt Nabot procurante Iezabele, 3. Reg. 21. et Zacharias filius Ioiadæ pontificis, 2. Paral. 24. alijque multi, de quibus ait Chriſtus Matth. 23. 37. *Ieruſalem, Ieruſalem, quæ occidis Prophetas, & lapidas eos qui ad te miſſi ſunt*, quorum princeps fuit Ieremias, de quo Tertull. Scorpiaci 8. *Ieremias*, inquit, *lapidatur, Iſaias ſerratur, Zacharias inter ædem & altare occiditur, perennes cruoris ſui maculas ſilicibus aſſignans.*

Machabæi ſecti.

SECTI SVNT] Vt Machabæi, quibus manus et pedes reſecti et præciſi ſunt, 2. Machab. 7. 4. S. Hier. in 26. Matth. legit, *Serrati ſunt* (hoc enim quoque ſignificat Græcum *ἐπρίσθησαν*) refertque ad Iſaiam, quem tradunt Hebræi ſerra diſſectum eſſe à Manaſſe, quòd eius et principum vitia acriùs et ſæpiùs carpſiſſet. Idem tradit Epiphan. in vita Iſaiæ. S. Thomas et Tertull. in carmine, vbi ſic de eo canit.

Quem populus ſectum ligno ſine labe repertum,
Immeritum demens crudeli morte peremit.

Serra lignea ſectus Iſaias.

Quibus verbis docet ſerram, qua ſectus eſt Iſaias, fuiſſe ligneam; nimirum vt Iſaias, qui nomine ſuo, Ieſu Saluatoris nomen et aduentum figurabat, morte quoque ſua materiam et formam crucis in lignea ſerra figuraret.

Varia tentationum genera.

TENTATI SVNT] Ita Græca et Latina omnia legunt cum Chryſoſt. Theodor. Theoph. Oecum. licet Syrus et alij aliqui hoc expungant. Itaque *tentati ſunt*, ſcilicet alij grauibus et diuturnis calamitatibus, vt Iob; alij perſecutionibus, exiliis, fame & penuria, vt Prophetæ ſub Iezabel; alij per arduã obedientiam à Deo tentati ſunt, vt Abraham : alij omni pœnarum genere tentati ſunt, vt Machabæi, aliique Martyres ſub Antiocho. & de talibus propriè loquitur hîc Paulus, vt patet ex antecedentibus & ſequentibus: ſed fide & ſpe cæleſtis gloriæ, haſce omnes tentationes vicerunt.

IN OCCISIONE GLADII MORTVI SVNT] Tales fuerunt Iſraelitæ illi in perſecutione Antiochi, de quibus dicitur 2. Machab. 5. 13. *Fiebant ergo cædes iuuenum ac ſeniorum, & mulierum & natorum exterminia, virginumq́; & paruulorum neces; erant autem toto triduo octoginta millia interfecti.*

Vide hîc fidem, fortitudinem & martyria Sanctorum veteris teſtamenti; quid iam faciant Chriſtiani? Audi quid fecerint in primitiua Eccleſia Tertull. deſcribentem lib. ad Scapulam Præſidem c. 5. *Crudelitas*, inquit, *veſtra gloria eſt noſtra, vide tãtùm ne hoc ipſo, quod talia ſuſtinemus, ad hoc ſolùm videamur erumpere; vt hoc ipſum probemus, nos hæc non timere, ſed vltrò vocare. Arrius Antonius in Aſia cùm perſequeretur inſtanter, omnes illius ciuitatis Chriſtiani ante tribunalia ſe manu facta obtulerunt : cùm ille paucis duci iuſſis, reliquis ait, ô miſeri, ſi cupitis perire, præcipitia aut reſtes habetis. hoc ſi placuerit & hîc fieri quid facies de tantis millibus hominũ, tot viris ac feminis omnis ſexus, omnis ætatis, omnis dignitatis, offerẽtibus ſe tibi? quantis ignibus, quantis gladiis opus erit!*

Chriſtiana ad lenonem damnata potiùs quã ad leonem, curd

Idem in Apologetico c. vlt. *Cruciate*, inquit, *torquete, damnate, atterite nos. probatio eſt innocentiæ noſtræ iniquitas veſtra, ideo nos hæc pati Deus patitur: nam & proximè ad lenonẽ damnãdo Chriſtianam potiùs quàm ad leonem, confeſſi eſtis, labem pudicitiæ apud nos atrociorem omni pœna & omni morte reputari.*

Primus in Chriſtianos perſecutionẽ mouit Nero, qui Chriſtianos alios crucibus, alios flammis, alios canibus laniandos obiecit, vti dixi 2. Tim. 4. 17. Secundus Domitianus plurimos Romæ nobiles Chriſtianos, viroſque illuſtres nullo iure, nulla ratione trucidauit, innumeros in exilium expulit bonorum direptione mulctatos. Nec mirum; cùm ipſe cæco tumore in tantam ſuperbiam elatus ſit, vt Dominum ſeſe ac Deum vocari, ſcribi colique voluerit, teſte Oroſio, Sext. Aurelio Victore, Sulpitio & aliis. Tertius Traianus ſæuiens & immenſas quotidie Martyrũ iugulans cateruas, inter alios S. Ignatium Romæ in amphitheatro (locus adhuc extat ſignatus altari & ſacello, quem ſæpè magno animi ſẽſu veneratus ſum) leonibus obiecit. Quartus perſecutor fuit M. Antoninus Verus, cuius quã acris fuerit perſecutio, teſtantur literæ quæ à Gallis Lugdunenſibus ac Viennenſibus ad Aſianos Phrygioſque fratres conſcriptæ extant apud Euſeb. l. 5. hiſt. c. 1. Quintus fuit Seuerus; Sextus Maximinus, qui maximè in Clericos & ſacerdotes, quaſi fidelium magiſtros ſæuiit, teſte Euſeb. l. 6. c. 20. Septimus fuit Decius, eiuſque collega Valerianus, ſub quo S. Laurentius in craticula triumphauit. De his audi S. Hier. initio Vitæ S. Pauli primi Eremitæ, qui hanc perſecutionem fugiens, ſeceſſit in eremũ: *Sub Decio, ait, & Valeriano, quo tempore Cornelius Romæ, & Cyprianus Carthagine felici cruore dãnati ſunt multas apud Ægyptum & Thebaidas Eccleſias tempeſtas ſæua populata eſt. Voto tunc Chriſtianis erat pro Chriſti nomine gladio percuti: verũ hoſtis callidus tarda ad mortẽ ſupplicia cõquirens, animas cupiebat iugulare, non corpora. Et vt ipſe qui ab eo paſſus eſt Cyprianus, ait, Volentibus mori nõ permittebatur occidi.* Addit exempla: perſeuerantẽ in fide Martyrẽ, & inter eculeos laminaſq́; victorem iuſſit iudex melle perungi, & ſub ardentiſſimo ſole ligatis manibus poſt tergum reſupinari, ſcilicet vt muſcarum aculeis cederet, qui ignitas ſartagines antea ſuperaſſet. In alium meretricem immiſit, qui vt voluptatẽ cruciatu ſuperaret, linguam præmordens in eam expuit. Quid autẽ crudelius, quàm vt Catanæ in Sicilia tenellæ virgini Agathæ non modò in eculeo laminæ candentes admouerentur, ſed & mamilla amputaretur? Vnde iudex Quintianus meritò ab ea audiuit: *Crudelis tyrãne non te pudet amputare in femina, quod ipſe in matre ſuxiſti?* Iuſto ergo Dei iudicio Decius in ſolo barbarico inter confuſas turbas gurgite paludis ſubmerſus eſt, vt nec eius potuerit cadauer inueniri : Valerianus verò à Sapore Perſarum rege captus, ignominioſiſsima apud Perſas ſeruitute conſenuit, teſte Euſeb. l. 7. c. 9. Octauus fuit Aurelianus, qui acerbam contra Chriſtianos perſecutionem impio decreto ſuſcitauit : nec multò pòſt ſubita morte mulctatus eſt. Nonus fuit Diocletianus: Decimus, Maximianus Herculeus, ſub quibus tanta fuit rabies infideliũ, vt intra triginta dierum ſpatium octodecim millia hominum promiſcui ſexus, variis modis & horrendis perempta ſint. Nos ipſi, ait Euſeb. l. 8. c. 9. per Ægypti ſolitudines cũ iter ageremus, oculis noſtris inſpeximus, vt ſedenti pro tribunalibus ſæuiſſimo Præſidi offerrentur innumeri populi fideliũ, quos ille ſingulos per ordinem confeſſos ſe Chriſtianos capite plecti iubebat. Sponte omnes, imò & alter alterum præuenientes ceruices cædentibus obiectabant: defecerũt carnificum manus, & ſuccedentes ſibi inuicem fatigati ſunt, hebetata eſt acies gladii. Videbam, ait, feſſos reſidere carnifices, vires reſumere, animos reparare, mutare gladios, diem quoque non ſufficere ad pœnam. Hiſce ſubſeruierunt Maximus, & Maxentius Maximiani filius, atque Licinius; qui

Chri-

Christianos iussit tradi lanionibus, & eos porcorum A more suspensos publicè, postea superpositos truncis ligneis per frusta concidi, & in partes diuidi, itaque ad piscium pabulum in mare proiici imperauit. Plura vide apud Ioannem Lensæum Belliol. Doct. Louan. egregio illo libello, quem de variis generibus persecutionum edidit. Hoc sæculo quàm varia & horrenda ab Huguenottis supplicia passi sint Orthodoxi & Martyres in Anglia, Francia & Belgio, videre est in Theatro hæreticæ crudelitatis. Spectate hæc Christiani, & similia ambite: pudeat non posse ferre verbera, imò verba asperiora. Patres vestri generosè tulerunt, ignes, furcas, eculeos, leones, & quidquid sæuitia excogitare potuit, tulerunt, & irriserunt, & vos morsum culicis exhorrescetis? Absit, absit, quin potiùs cum eis de patientia, de fortitudine concertate. Huc vos eadem fides speratæ æternitatis vocat, & classicum canit.

Descriptio melotæ. CIRCVIERVNT IN MELOTIS, IN PELLIBVS CAPRINIS] *Melota*, inquit D. Thom. *est vestis facta de pilis camelorum. vel meliùs: taxus habet pellem hirsutã, de qua fit vestis hirsuta, quæ dicitur Melota.* Verũ μῆλον græcè vocatur ouis, inde μηλωτὴ, *melota*, dicitur ouina pellis aut potiùs exuuium, hoc est pellis corpori ouis detracta vnà cum lana. inde enim homines pauperes & rusticanos, quos necessitas cogit extra vrbes sub dio degere, vestes facere solere tradit Philo initio l. de Victim. Adde, melotẽ per catachresin cuiusuis quadrupedis pellem significare.

Elias & Eliseus cur vsi melotis. Notat Paulus Eliam, qui 4. Reg. 1. 8. *vir pilosus*, dicitur, non tam à barba & coma, quàm à melote & veste pilosa & hirsuta: notat & Eliseum, aliosque Prophetas, quorum insigne fuit melotes. siue cilicium ex pelle hirsuta. Porrò vsi sunt Prophetæ melote, quasi vili & aspero amictu, tũ quia Achab, C Antiochus & alij ad extremam paupertatem eos adigebant, vt homines & hominum solatia fugere, atque in montibus & speluncis instar ferarum oberrare & latere cogerentur: tum quia hoc suo vili habitu volebant docere homines luxum vestium esse spernendum, de quo multa hîc habet Chrys. hom. 28. in morali: tum denique, vt hoc quasi cilicio & habitu pœnitentiæ circumeuntes agros & opida, docerent populum, & ad pœnitentiam sanctamque vitam excitarent, & compungerent. Ita *S. Ioannes Baptista* S. Ioannes Baptista prædicans vestitus erat cilicio è pilis camelorum confecto, & zona pelliccea cinctus: hinc & sancti Eremitæ olim melote sunt vsi. vide Cassian. l. 1. de Instit. monast. c. 8.

Citans hæc verba S. Bern. tr. de Vita solitaria: *Idcirco*; inquit, *patres nostri in Ægypto & Thebaide, sanctæ huius vitæ ardentissimi amulatores in solitudinibus degentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus: ipsi sibi cellas ædificabant, in quibus tecti tantummodò & circumsepti, à turbine & à pluuia tutabantur: in quibus eremiticæ frugalitatis delicijs affluentes, locupletabant multos, ipsi egentes. quos quo nomine digniùs appellem nescio, homines cælestes, an angelos terrestres, degentes in terris, sed conuersationem habentes in cælis. Laborabant manibus suis, & de labore suo pauperes pascebant, esurientes ipsi; de vastitate eremi vrbium carceres alebant; & infirmos in quibuslibet necessitatibus positos sustentabant, viuentes de labore suo, & habitantes in labore manuum suarum. Quid ad hæc dicemus nos, non animales, sed animalia terrena: adhærẽtes terræ & sensibus carnis nostræ, in sensu carnis nostræ ambulãtes, & ex alienis manibus pendentes?*

EGENTES] ὑστερούμενοι, id est, destituti rebus necessariis. Syrus vertit סניקין *senikin* id est, indigẽtes pane quotidiano. Talis fuit Elias fugiens Iezabelẽ, *Elias à coruo sustentatus.* quem Deus pane per coruum submisso, alere debuit. tales quoque fuerunt Iudæi fugientes & latitãtes in persecutione Antiochi, 1. Machab. c. 1. & 2.

ANGVSTIATI] Huius rei exemplum fuit Elias, præ angustia persecutionis Iezabelis mortem exoptans, 3. Regum 19. 4. Talis fuit & Dauid in persecutione Saulis, & Machabæi in persecutione Antiochi.

AFFLICTI] κακουχούμενοι, id est, malè habiti, malè tractati & mulctati.

QVIBVS DIGNVS NON ERAT MVNDVS] q. d. Hi viri sancti tantæ dignitatis erant, vt mundus eos habere non mereretur: ipsi enim suis apud Deum precibus vrbes & prouincias, imò mundum totum, ne à Deo diluuio rursus, ob peccata obrueretur, conseruabant. vnde Eliæ, cùm raperetur succlamauit Eliseus, *Pater mi* (tu es) *currus Israel, & auriga eius.* Quare rectè Ruffinus prologo in Vitis Patr. ait: *Verè mundum quis dubitet meritis stare sanctorum?* Et tamen mundus (quæ eius est cæcitas) iis cupit priuari, vt vel ista ratione declaret sese indignum esse qui diutiùs talibus fruatur, vti scribit S. Dionys. ad S. Ioannem Euangelistam. Vers. 38.

Quantum sit Sanctorũ pretium & meritum. Secundò, *dignus*, id est æqualis pretij cum hisce Sanctis non erat mundus: q. d. Si non solùm terra, cælum, omniaque inanima, sed etiam homines mali, totusque mundus conflaretur in vnum pondus & pretium; ne sic quidem iustum esset pretium cuiuslibet ex isto agmine Sanctorum & heroum. ita Theop. Galenus & Ribera. Vide quanti pretij & meriti sint Sancti; ac consequenter quantùm valeant eorum apud Deum preces & merita, quæ proinde implorare consultissimum est. Sed prior sensus vti simplicior ita planior est et germanior.

In speluncis latuere Dauid, etiam Prophetæ, Mathathias. IN SOLITVDINIBVS ERRANTES, IN MONTIBVS, ET SPELVNCIS, ET IN CAVERNIS TERRÆ] Ita Dauid fugit Saulem, latuitque in spelunca Odollam, inde in Ziph, inde in deserto Engaldi, 1. Reg. 22. & seqq. Ita centum Prophetæ occultati sunt, & gladio Iezabelis subducti per Abdiam 3. Reg. 18. 13. Ita in montes & speluncas Antiochum fugiens abdidit se Mathathias, aliique Iudæi, 1. Machab. 1. & 2. Machab. 6.

Elias & Eliseus versati in montibus. Nota, Eliam, Eliseum & filios Prophetarum cõmuniter in montibus versatos esse, ac præsertim Carmelum adamasse: versabantur enim vt animo in cælestibus, ita corpore in sublimibus, infirma fastidientes; quod etiam in Christo licet obseruare: vnde Carmelitæ suum institutum in Carmelo D cœpisse, ac rudi quodam modo ab Elia delineatum esse contendunt. *Carmelitarum parens Elias.* qua de re librum scripsit Ioannes 44. Episcopus Hierosolymorum (quisquis ille sit) qui extat tom. 9. Bibliothecæ SS. Patrum.

Ita & multò magis, post S. Paulum Christiani Romæ in persecutione Imperatorũ Ethnicorum, habitabant in cauernis & speluncis, imò in sepulcris. Sanè miratus sum, & sacro horrore æquè ac commiseratione & deuotione perfusus, cùm iuxta Romam in S. Sebastiano vidi catacumbas, in quibus corpora SS. Petri & Pauli Apostolorum ad ducentos & ampliùs annos delituerunt: vbi Pontifices celebrabant, concionabantur, faciebant ordinationes in cathedra lapidea quam ibidem vidi. item cùm ibidem subterraneos specus longo spatio partim eundo, partim rependo, nunc ascendendo, nunc descendendo, nunc gyrando præeunte can-

candela trāsgressus sum. Specus hi ad multa millia ria à Christianis excauati vsq; ad mare procurrunt: plateas & diuerticula quaquauersum habent infinita instar labyrinthi (in quibus plures & se perdiderunt & perierunt; vnde iam iussu Pontificis obstructa sunt) vt videatur esse subterranea ciuitas, imò prouincia. Conspexi ibi passim in lateribus viarum loculamenta & sepulcra Martyrum, vel in terra, vel in rupe ita ordine gradatim excisa, vt singula caperent singula tantùm corpora, magna pro magnis, parua pro paruis. Vocatur hoc cœmeterium S. Calisti, in quo centum & septuaginta quatuor millia Martyrum & Virginū sepulta sunt. Virgines figura columbæ, Martyres figura palmæ sepulcro incisa denotantur. Numquam credidissem tantum fuisse laborem, afflictionem, constantiam & zelum primorum Christianorum hæc latibula effodientium, adaptantium, sustentantium, ibique instar talparum & ferarum habitantium, nisi oculis lustrassem. Porro hæc non tantùm fuisse mortuorum sepulcra, sed & viuorum perfugia ac domicilia, patet ex Actis SS. Martyrum; vti S. Cæciliæ in quibus legimus Valerianum eius sponsum, missum ab ea ad S. Vrbanum Pontificem vt ab eo baptizaretur, ipsum inter sepulchra SS. Martyrum latitantem inuenisse. Idem passim de alijs legitur. Ita sancti & summi viri ac Præsules Ecclesiæ, quibus dignus nō erat mundus, ipsa Solis luce brutis quoque animantibus concessa priuabantur, atque in antris, cauernis & terræ penetralibus inter mortuos degebant: nec tamen ibi erant tuti. Nam & in ipsis fuerunt subinde necati, vt de SS. Stephano & Xisto Pontificibus in eorum Actis legimus, quòd in hoc ipso Calisti cœmeterio gladio percussi & perempti sint. Ite nunc Christiani, marmorea tecta in cælum attollite, habitate inter aulæa purpurea & aurea: malim ego in humili tugurio, imò in cryptis cum sanctis Martyribus habitare, ibique ob spem beatæ resurrectionis delitescere ad modicum, vt cum eis cælestia & æterna Beatorum tabernacula ingredi ac possidere merear.

VERS. 39. ET HI OMNES TESTIMONIO FIDEI PROBATI, etiamsi heroës fuerint, & heroica fidei & sanctitatis opera ediderint, NON ACCEPERVNT REPROMISSIONEM] τὴν ἐπαγγελίαν, illam scilicet quę antonomasticè dicitur repromissio, nimirum bonorum cælestium & consummatæ beatitudinis.

VERS. 40. DEO PRO NOBIS MELIVS ALIQVID PROVIDENTE] *Melius*, id est, præstantius aliquid nobis quàm priscis patribus prouidit Deus; hoc ipso quo disposuit, vt tempus beatitudinis & resurrectionis non foret apud illos in veteri, sed apud nos in nouo testamento. voluit enim Deus vt cælum nemini pateret, nisi Christus satisfaciens pro peccatis nostris, illud sua morte & ascensione reseraret: ac consequenter voluit, vt cæli aditus & beatitudo reseruaretur tempori Christi & Christianorum, ideoque Sanctos illos priscos per tot annorum millia ab hac beatitudine suspendit.

Cæli aditus & beatitudo reseruata tēpori Christi & Christianorum.

Addit hoc Apostolus vt aculeos nouos inijciat Hebræis, eosq; à Mose & Prophetis ad Christum, à veteri testamento ad nouum, quasi longè præstantius & felicius, vtpote, in quo per Christum consummatam gratiam & gloriam nanciscamur, traducat & transferat. Peruersè ergo Beza hoc loco censet, Sanctos ante Christum defunctos fuisse in cælo beatos antequam eo Christus ascenderet, Christum verò venientem tantùm aliquem gra-

A dum beatitudini illorum addidisse. Nam hîc disertè reijcit id Apostolus, aitque de ijs v. 39. *Non acceperunt repromissionem*; Et c. 9. 8. vbi asserit ante Christum *nondum propalatam*, &c. vt Beza vertit. *patefactam fuisse viam sanctorum*, id est in Sancta sanctorum, puta in cælum.

VT NON SINE NOBIS CONSVMMARENTVR] Et hoc loco & ex Apoc. 6. 9. vbi iubentur animæ Martyrum quiescere sub altari, donec compleantur conserui eorum & fratres, qui interficiendi sunt; censuit Tertull. l. de Anima c. vlt. Lactantius l. 7. c. 21. & Victorinus in c. 6. Apocal. & nonnulli veteres, animas Sanctorum defunctorum non videre Deum, nec esse beatas ante diem iudicij. Sed hæc sententia, iam est erronea, estque hæresis Vigilantij & Caluini damnata à Benedicto 11. extrauag. *Benedictus Deus*. vide Bellarm. tom. 1. controuers. 7. in princip. Quod ergo ad præsentem locum attinet, per *consummationem* aliqui intelligunt beatitudinem animæ, quæ consistit in Dei visione & fruitione, hanc enim Patres prisci non sunt adepti ante nos, id est, ante tempus nostrum, puta christianismi & Christi, qui pretio persoluto cæli ianuam reserauit, vt statim à morte eò auolare possit anima sancta: hæc enim beatitudo, animæ est consummatio, id est, perfecta & consummata beatitudo. vnde Apostolus c. 12. v. 23. *spiritui iustorum perfectorum* vocat animas beatas, quasi in sua beatitudine perfectas & consummatas.

Error Tertulliani, Lactantij, & Victorini, quòd animæ Sanctorum nō videbunt Deum ante diem iudicij. & hæresis Vigilantij & Caluini.

B

Per consummationem intellige beatitudinem animæ vel corporis, secundùm aliquos.

Alij per *consummationem* intelligunt beatitudinē corporis, quam prisci patres non adipiscentur ante nos, id est, ante communem nostram resurrectionē, in die iudicij vniuersalis: hæc enim propriè est cōsummatio, id est, consummata beatitudo hominis, tam in anima, quàm in corpore. ita S. Aug. epist. 99 ad Euodium quasi respiciat Apostolus ad id quod dixit v. 35. *Non suscipientes redemptionem* scilicet corporis sui à morte & tormentis) *vt meliorem inuenirent resurrectionem*; & quasi resurrectionem illam hîc vocet *consummationem*.

C

Nec aliud vult Chrys. cum suis hîc, cùm ait, *Ne aliquid pra nobis plus habere viderentur* (prisci Sancti) *si primi ante non coronarentur, vnum dèfiniuit tempus omnium coronarum, & qui ante tantos annos vicit, secū accipiet coronā*. Et infrà. *Preuenerunt nos in certaminibus, sed non præueniunt in coronis; non iniuriam illis fecit, sed nos honorauit: nam & ipsi fratres nos libenter exspectant. Si enim vnum corpus sumus, maior ex hoc efficitur corporis iucunditas, cùm simul & communiter coronatur, & non per partes*. Vbi manifestè loquitur Chrys. non de beatitudine animæ, quæ cuiq; in particulari eius iudicio tribuitur, sed de beatitudine corporis, publicaq; Sanctorum coram toto mundo gloria & corona, quā omnes simul accipient in die iudicij: hæc enim erit corona solemnis & perfecta, eritq; corona beatitudinis & æternitatis.

Chrysostom. quid senserit in hac re.

D

Verùm mihi verius videtur Apostolum per *consummationem* distinctè & propriè non intelligere beatitudinem animæ, nec beatitudinē corporis, néquerò *fine nobis* significare, ante communem nostrā resurrectionem in die iudicij: sed Apostolum per *consummationē* intelligere beatitudinem in genere, non determinando hanc illámve beatitudinis speciem & partem (hæc enim beatitudo seipso absolutè hominem perficit & consummat. primò in anima, deinde quoq; in corpore) & τὸ *fine nobis*, idem esse quod ante nos, siue ante tempus noui testamenti; hoc enim nostrum tempus opponit Apostolus

Per consummationem intellige beatitudinem in genere.

stolus tempori illorum patrũ, quod fuit veteris testamenti. q.d. Ante tempus noui testamenti, quod est nostrum, nemini veterum Sanctorum, contigit *consummatio*, id est beatitudo siue animæ, siue corporis; sed omnis beatitudo tam animæ, quàm corporis cuilibet illorum obuenit in nouo testamento, in quo & nobis eadem obuenit, atq; ita simul nos cum illis consummamur. id est, beamur & glorificamur. Hunc esse sensum, patet, quia totius epistolæ scopus est, docere salutem & beatitudinẽ nemini per legem & vetus testamentũ; sed omnibus per Euangelium & nouum testamentũ, puta per Christum, obtingere, hinc dixit superius, legem neminem ad perfectum adduxisse, per legem nõ fieri consummationem; sed eam fieri per Christum, qui salutis & beatitudinis nobis est auctor: ideoque c. 9. fusè docuit Christũ cælum antea clausum suo sanguine nobis reserasse: ergo per *consummationem* hîc intelligit absolutè æternam salutem & beatitudinem, ingressumq́ue in cælum.

Secundò, Apostolus quam hîc vocat *consummationem*, v. præc. vocauit *repromissionem*: atqui ibi per eam intellexit promissionem salutis & beatitudinis absolutè, non autem gloriæ corporis tantùm. hæc enim minima est pars promissionis & beatitudinis: ergo & eamdem hîc intelligit per *consummationẽ*.

Tertiò, si per *consummationem* intelligas gloriam corporis dandam in die iudicij vniuersalis, falsum erit, quòd omnes illi prisci patres, quos toto c. recensuit, sine nobis non sint consummati aut consummandi; quod tamen asserit hîc Apostolus: nam certum est multa corpora Sanctorum (vtique illustrium veteris testamenti, ac cõsequenter illorum, quos hic recensuit Apostolus) cum Christo resurrexisse, Matth. 27. 52. idque, vt valdè probabile est, ad vitam immortalem, & gloriam tam corporis quàm animæ: nos autem ad gloriam corporis resurgemus demum in die iudicij. ergo pleriq; Patres prisci hic nominati, *sine nobis*, id est ante nos, iam consummati sunt, id est, resurrexerunt in corpore glorioso. Cùm enim Matthæus dicat multos resurrexisse, planè videtur consequi, plerosque ex ijs, quos hic recenset Apostolus, resurrexisse; vt hoc non tam paucorum priuilegium, quàm commune principis Christi beneficium patribus hisce plerisque collatum censeri debeat. Cùm ergo de resurrectione corporum hæc sententia Apostoli non videatur vera; sequitur eam intelligendam in genere de beatitudine, quæ nemini ante nos, id est ante Christum & Christianos, qui sunt filij noui testamenti, obtigit. q.d. Voluit Deus tempus consummationis, id est beatitudinis tam animæ quàm corporis, non esse veteris, sed noui testamenti; non per Mosen Iudæis, sed per Christum dari Christianis, ijsq; qui olim in Christum venturum crediderunt & sperarunt. quare eorum exemplo, vos ô Hebræi, in Christum præsentem iam credite, in eiusq; fide, spe & amore constanter perseuerate, itaque cum priscis patribus *consummationem*, id est salutem & beatitudinem, adipiscemini.

Multi Sanctorum veteris testamenti surrexerunt ad vitam immortalem in Christo.

Beatitudo nemini veteris, sed noui testamenti.

Nota. Pro *consummarentur*, græcè est τελειωθῶσι. quod Secundò, verti potest, consecrarentur, dedicarentur, & quasi inaugurarentur, scilicet cælo & cælesti regno. vide dicta c. 2. 10.

CAPVT DVODECIMVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Allatis capite præcedenti fidei exemplis, hoc capite insistit Apostolus, & per ea vrget Hebræos, vt in fide constantes sint, vtq; persecutiones, quasi disciplinam Dei paternam libenter excipiant.

Secundò, v. 16. exemplo Esau qui vili esca vendidit sua primogenita, & reprobatus est, vrget Hebræos, ne ob lucra temporalia, vendant fidem & gratiam Christi, ideoq; reprobentur.

Tertiò, v. 18. ostendit, quantũ lex noua data in Sion præstet veteri datæ in Sina, ac cõsequenter, quanto grauiùs puniendi sint Christiani legem nouam, quàm Iudæi veterem violantes.

Quartò, v. 26. pergit eos vrgere metu & minis, docens quod Deus, cùm daret legem in Sina & Sion, cælum & terram commouerit, vt ostenderet se terribilem fore legis suæ vindicem, esseq́ue ignem consumentem.

1. IDeoque & nos tantam habentes impositam nubem testium, deponentes omne põ-
dus, & circumstans nos peccatum, per patientiam curramus ad propositum no-
bis certamen: 2. aspicientes in auctorem fidei, & consummatorem Iesum, qui pro-
posito sibi gaudio sustinuit crucem, confusione contempta, atque in dextera sedis Dei se-
det. 3. Recogitate enim eum, qui talem sustinuit à peccatoribus aduersum semetip-
sum contradictionem: vt ne fatigemini, animis vestris deficientes. 4. Nondum
enim vsque ad sanguinem restitistis, aduersus peccatum repugnantes: 5. & obliti
estis consolationis, quæ vobis tamquam filijs loquitur, dicens: Fili mi, noli negligere di-
sciplinam Domini: neque fatigeris, dum ab eo argueris. 6. Quem enim diligit Do-
minus, castigat: flagellat autem omnem filium, quem recipit. 7. In disciplina perse-
uerate. Tamquam filiis vobis offert se Deus: quis enim filius, quem non corripit pater?
8. Quòd si extra disciplinam estis, cuius participes facti sunt omnes: ergo adulteri, &
non filij estis. 9. Deinde patres quidem carnis nostræ, eruditores habuimus, & reue-
rebamur eos: non multò magis obtemperabimus Patri spirituum, & viuemus? 10. Et
illi quidem in tempore paucorum dierum, secundùm voluntatem suam erudiebant nos:
hic autem ad id, quod vtile est in recipiendo sanctificationem eius. 11. Omnis au-
tem disciplina in præsenti quidem videtur non esse gaudij, sed mœroris: postea autem
fructum

fructum pacatissimum exercitatis per eam reddet iustitiæ. 12. Propter quod remissas manus, & soluta genua erigite, 13. & gressus rectos facite pedibus vestris, vt non claudicans quis erret, magis autem sanetur. 14. Pacem sequimini cum omnibus, & sanctimoniam, sine qua nemo videbit Deum. 15. contemplantes ne quis desit gratiæ Dei: ne qua radix amaritudinis sursum germinans impediat, & per illã inquinentur multi. 16. Ne quis fornicator, aut profanus vt Esau: qui propter vnam escam vendidit primitiua sua: 17. scitote enim quoniam & postea cupiens hereditare benedictionem, reprobatus est: non enim inuenit pœnitentiæ locum, quamquam cum lacrymis inquisisset. 18. Non enim accessistis ad tractabilem montem, & accensibilem ignem, & turbinem, & caliginem, & procellam, 19. & tubæ sonum, & vocem verborum, quam qui audierunt, excusauerunt se, ne eis fieret verbum. 20. Non enim portabant quod dicebatur; Et si bestia tetigerit montem, lapidabitur. 21. Et ita terribile erat quod videbatur. Moses dixit: Exterritus sum, & tremebundus. 22. Sed accessistis ad Sion montem, & ciuitatem Dei viuentis, Ierusalem cælestem, & multorum millium angelorum frequentiam, 23. & Ecclesiam primitiuorum, qui conscripti sunt in cælis, & iudicem omnium Deum, & spiritus iustorum perfectorum, 24. & testamenti noui mediatorem Iesum, & sanguinis aspersionem meliùs loquentem quàm Abel. 25. Videte ne recusetis loquentem. Si enim illi non effugerunt, recusantes eum, qui super terram loquebatur: multò magis nos, qui de cælis loquentem nobis auertimus, 26. cuius vox mouit terram tunc: nunc autem repromittit, dicens: Adhuc semel, & ego mouebo non solam terrã, sed & cælum. 27. Quod autem, Adhuc semel, dicit: declarat mobilium translationem tamquam factorum, vt maneant ea, quæ sunt immobilia. 28. Itaque regnum immobile suscipientes, habemus gratiam: per quam seruiamus placentes Deo, cum metu & reuerentia. 29. Etenim Deus noster ignis consumens est.

VERS. I. IDEOQVE ET NOS TANTAM HABENTES IMPOSITAM NVBEM TESTIVM] q.d. Cùm prisci patres, quos c. præced. recensui, per fidem tam obscuram, tanta fecerint, tam inaudita sint perpessi, vitã denique profuderint, neque tamen repromissum in cælis præmiũ illo statu adepti sint; multò magis nos, tot & tantis eorum exemplis excitati, per fidem iã longè maiorem & clariorẽ debemus in fide & pietate Christiana constantes persistere & proficere, pro eaque bona & vitam, si opus sit, expendere; vtpote qui statim post mortem bona cælestia & vitã beatam in cælo consequemur. A

IMPOSITAM] Legit Interpres ἐπικείμενον, idque aptè respondet nubi. iam Græca habent, περικείμενον, id est circumpositam, id est, vndique nos continentem & circumdantem. itaque legit Syrus, Chrysost. & Theophyl.

Testes dupliciter dicuntur antiqui patres.

NVBEM TESTIVM] Grecè est νέφος μαρτύρων, id est, nubem martyrum, siue testium. *Martyr* enim græcè idem est, quod latinè *testis*. Testes ergo fidei vocat Martyres & patres iam nominatos, qui per fidem, & pro fide, vel dura sunt perpessi, vel heroica opera perfecerunt. illi enim suis operibus & passionibus testati sunt, quanta sit fidei certitudo & efficacia, quanta bona fides promittat, quamque pro ea ardua omnia facere & pati debeamus. Rursũ *testes* vocat hosce patres, q.d. Sedent iam in cælis, veluti Christi assessores, testesq́; fortiter agentium, vt pro eorum suffragijs palmã donentur, quotquot ab eis palma digni iudicabuntur, inquit Galenus. Prior tamen sensus magis est ex mente Apostoli. Respicit enim patrum testimonia, scilicet insignia fidei opera, de quibus dixit c. præced. B

Nota. *Nubem* vocat copiam testium, quæ instar densæ nubis in tentatione & afflictionis æstu, sub testimonio nos vndique circumstat, cingit, fouet, animat, corroborat & recreat. ita Chrysostom. & Theophyl.

Secundò, quia illorum doctrina & exemplo, quasi nube & imbre cælesti irrigati sumus. de quo Chrysost. hic hom. 28.

Addit Tertiò, Oecum. & S. Athanasius (quamquam hoc opus non videatur esse S. Athanasij, sed ex eo alijsq́; collectum esse, vt satis patet intuenti q. 23.) ad Antiochum, q. 162. quia Sanctorum illorum precibus, quasi nube è cælo regimur & iuuamur, quasi vox *nubes* notet patrocinium & intercessionem Sanctorum pro nobis; sed priores duo sensus magis sunt ex mente & scopo Apostoli.

Moraliter Nota hic, quanta sit vis exempli ad acuendam virtutem. Philo libro *quòd omnis probus est liber*, scribit, quòd Miltiades Atheniensium dux contra Persas plurimos pugnaturus, socios conuocarit, eisq́; gallos gallinaceos pertinacissimè de more inter se pugnantes ostenderit, ratus hoc spectaculum plus eos permoturum ad strenuè pugnandum, quàm exhortationẽ. Ita factum est. socij enim cernentes gallos ad necem vsque pugnantes, alacriter & generosè correptis armis bellum hoc susceperunt, inque vulnera & mortes se coniecerunt. Si brutorum exempla id præstiterunt in Gentilibus, quid facient Sanctorum certamina in Christianis? *Vis exempli quanta.*

S. Greg. in præfat. Moralium c. 10. vt stellæ, inquit, noctem, ita Sancti nos illuminant, & virtutum decorem ostendunt. *Ad ostendendam innocentiam venit Abel: ad docendũ actionis munditiem venit Henoch: ad insinuandam longanimitatem spei & operis venit Noë: ad manifestandam obedientiam venit Abraham: ad insinuandam laboris tolerantiã venit Iacob: ad ostendendam mansuetudinem venit Moses: ad ostendendam inter flagella patientiam venit Iob. Ecce quàm fulgentes in cælo stellas cernimus, vt inoffenso pede operis, iter nostra noctis ambulemus. quot Deus iustos exhibuit, tot quasi astra super peccantium tenebras cælum misit.*

Qui vult euadere poëta, legit Virgilium; qui orator, Ciceronem; qui medicus, Galenum; qui philosophus, Aristotelem; qui vult esse sanctus, legat vitas,

vitas & exempla Sanctorum: his astris mentem illuminet & accendat.

Concupiscentia impedit bona opera.

Quintuplex sensus circumstantis nos peccati.

DEPONENTES OMNE PONDVS] *Pondus* vocat sollicitudinem conseruandi & augendi suas opes; omnemq; sarcinam terrestrium negotiorum & curarum, inquit Theoph. quæ nos in hoc cursu & agone Christiano (de quo sequitur) remorari, prægrauare, sistere & inhibere potest: est enim metaphora ab agonizantibus & stadiodromis, qui omni vestium rerumque suarum pondere deposito leues, expediti & agiles inibant agonem, & in stadio decurrebant.

ET CIRCVMSTANS NOS PECCATVM] Græcè est τὴν εὐπερίστατον, (malè enim in Regijs Biblijs legitur ἀπερίστατον, prorsus contrario sensu) ἁμαρτίαν, idest, facilè vel bene circumstans & circumcingens nos peccatum. Multi per peccatum intelligunt concupiscentiam, quæ quasi sepes & murus nos cingit, nosq; à cursu & agone fidei & virtutis remoratur, ac viam obstruit: cùm enim aliquid boni operis præsertim ardui, facere cogitamus, mox exsurgit & circũsistit nos concupiscentia, vt reluctetur, opusq; impediat. Persistit apposite Apostolus in cœpta cursorum metaphora, q.d. Vt rectè in stadio curras, non satis est pondera & sarcinas abijcere, sed necesse quoque est viam esse planam & expeditam. Si enim sepes aut murus interpositus sit, viam intercludet, & cursum inhibebit. Sepes nostra nos vallãs & circumstans est concupiscentia, eaq; multiplex. Hæc ergo prosternenda & abijcienda est, conandumq; vt concupiscentias non foueamus, sed succidamus, minuamus & mortificemus: ita via ad omnem virtutem nobis erit plana & expedita.

Secundò, S. Chrysost. & Theophyl. aiunt peccatum nos circũstare, id est, deijcere & vincere, quia facilè ab illo vincimur. E contrario S. Athan. (siue auctor) ad Antiochum qu. 163. ait peccatum dici εὐπερίστατον, quia nõ habet locum vbi consistat; sed facilè per pœnitentiam dissoluitur & euanescit.

Tertiò, Oecumen. Erasm, Vatabl. & alij pro *circumstans* vertunt, tenaciter adhærescens peccatum, quasi Apostolus ollæ comparet nos & corpora nostra, peccatum verò adustioni (quæ hebraicè dicitur חֶלְאָתָהּ *chelata*) seu sordibus quæ corpori nostro pertinaciter adhærescunt, vt defricari nequeãt, quin remaneant reliquiæ. Quasi alludat Apostolus ad illud Ezech. 24.6. *Væ ciuitati sanguinum* (Hierosolymæ) *olla, cuius rubigo in ea est, & rubigo eius non exiuit de ea.*

Quartò, Syrus vertit מַטְעִיבָא *metaieba*, id est peccatum quod omni tempore nos demergit & deprimit, quasi persistat Apostolus in metaphora ponderis: hoc enim degrauat & demergit. Huc pertinet expositio Maldonati in Notis manuscr. *circumstans*, ait, sicut vestis quam induimus nos ambiens. Voce induendi in Scriptura significatur intima coniunctio. q.d. Peccatum nos in stadio huius vitæ ad cælũ currentes ita præpedit, sicut vestis ijs qui in agone decurrunt circumuoluta, impedimẽto esse solet.

Quintò, Theodor. & Galenus, Peccata, inquiunt, nos circumstant & cingunt instar gladiatorum, qui plures vnum adorti facilè eum deijciunt. Per peccata autem hæc Galenus intelligit non concupiscentias, sed extrinsecas tentationes, occasiones & pericula peccati, v.g. malos socios: peccata ergo hic sunt peccatores, infideles & Iudæi, qui Hebræos à fide Christi moliebantur abstrahere ad iudaismum. Hi enim propriè dicuntur circumsistere; & de his, similibus verbis dicit v. 4. *Nondum vsq; ad sanguinem restitistis, aduersus peccatũ* (id est, peccatores Iudæos, qui vos quasi antagonistæ circumsistunt, & ad peccatum apostasiæ solicitant) *repugnantes*. Hic sensus valdè appositus & litteralis est. Duo enim currentibus in stadio cauenda sunt: primum, ne quo onere grauentur; secundũ, ne quo obstaculo in cursu impediantur. Obstacula autem peccatorum, quæ nos à cursu in cælum remorantur, sunt socij, aliæq; extrinsecæ tentationes, quas Apostolus hic aptè opponit nubi testium nobis circumpositæ pariter & circumstanti, q.d. Aspicite ad exempla Sanctorum, quæ vndique vos instar nubis circumdant, vt praua Iudæorum exempla & hortamenta, quæ vos à cursu vestro impediunt, discutiatis.

Duo cauenda currentibus in stadio.

PER PATIENTIAM CVRRAMVS AD PROPOSITVM NOBIS CERTAMEN] Præpositionem *ad*, legunt Romana: eam tamen omittunt Græca, Græci, Syrus, & multa Latina Biblia manuscripta, eaque lectio videtur melior & verior. Sic enim habent Græca, δι' ὑπομονῆς τρέχωμεν τὸν προκείμενον ἡμῖν ἀγῶνα, id est, *per patientiam curramus propositũ nobis agonem* siue *certamen*. q.d. Agon noster, certamen nostrum, non in digladiatione, non in diuerberatione, non in colluctatione, sed in re leui & facili, inquit Chrysost. puta cursu, consistit, vt nimirum cursu certemus, & agonem nostrum decurramus. Vnde & Vatabl. vertit, *per tolerantiam curramus in proposito nobis certamine.*

Certamen nostrum in cursu consistit.

Nota *curramus*, id est, currere pergamus. Cœperant enim Hebræi iampridẽ currere hunc agonem, *curramus* ergo significat actum non inchoatum, sed continuatum, iuxta can. 32. Vnde ad eum requirit Apostolus non feruorem, sed patientiam & tolerantiam: hæc enim est quæ facit nos pergere & perseuerare in hoc agone. ita Theophyl.

Secundò, *agonem* vocat vel metonymicè ipsum stadium, in quo agonizantes cursu certabant, q.d. Decurramus stadium nostrum. Vel propriè ipsum certamen cursus in stadio. Sicut enim dicimur certare certamen, ita dicimur & currere certamen, id est, currendo certare, vt brauium assequamur: sic enim eleganter & significanter dicimur agonẽ nostrũ decurrere, cùm eum ritè currendo peragimus. q.d. Vos ô Hebræi estis agonizantes & stadiodromi, stadium vestrum, agon vester est certamen pro fide Christi; benè in hoc stadio decurrere cœpistis, pergite patienter, & fortiter perseuerate in hoc agone & cursu, licet aspero & difficili: currendum enim vobis est per exilia, per bonorum rapinam, per medios hostes, ita fiet vt cœleste præmium ritè currentibus propositũ assequamini. Induite ergò patientiã, hæc vobis erit thorax impenetrabilis, quo omnia hostium tela elidatis: hac armati, alacres & inuiolabiles in media persecutionum omnium certamina irruetis. Si quis tamen cum nonnullis legat præpositionem *ad*, hoc modo, *per patientiam curramus ad propositũ nobis certamen*; commodè sic exponet, *per patientiam*, id est patienter & constãter, *curramus*. id est currere pergamus ad stadium & agonem hunc fidei, quo cum Iudæis decertamus & decurrimus ad brauium cælestis coronæ. Subinde enim hic agon intermissus, repetẽdus erat Hebræis. Cessante enim persecutione cessabat agon, recrudescente persecutione recrudescebat agon, ad quẽ more suo fortiter & constanter obeundum pergerẽ & procurrere identidem debebant Hebræi.

Patientia thorax impenetrabilis.

Vers. 2. ASPICIENTES IN AVCTOREM FIDEI ET CONSVMMATOREM IESVM] tamquam certaminis & cursus

cursus vestri metam, terminum, & præmium: vel potiùs tamquam ad absolutissimum exemplar certaminis & cursus vestri. Alludit enim Paulus, vt notat Chrysostomus, ad pictores, qui vt ex prototypo patagogum, ex exemplari imaginem exprimant prototypum ipsum siue exemplar sæpè intuentur, & respiciunt. q.d. Proposui vobis, ò Hebræi, c. præc. tot Sanctorum exempla; nunc ipsum exemplar fidei & patientiæ, scilicet Christum crucifixũ, vobis propono, vt in illud assiduè intuentes, eius patientiã & constantiã in vobis exprimere & imitari studeatis. Pulchrè & patheticè S. August. de Catech. rud. *Omnia bona terrena contempsit Christus, vt contẽnenda esse monstraret: omnia terrena mala sustinuit toto vitæ mortalis tempore, quæ sustinenda præcipiebat, vt neq; in illis quæreretur felicitas, neq; in istis infelicitas timeretur. Natus enim de matre quæ semper virgo permansit, fabro tamen desponsata, omnẽ typhum carnalis nobilitatis extinxit. Natus in Bethleem, quæ inter omnes Iudææ ciuitates exigua erat; noluit quemquã de cuiusquã terrenæ ciuitatis sublimitate gloriari. Pauper etiã factus est, cuius sunt omnia; ne quisquam cùm in eum crederet, de terrenis diuitijs auderet extolli. Noluit rex ab hominibus fieri, quia humilitate ostendebat viã miseris, quos ab eo superbia separauerat; quamuis sempiternum eius regnum vniuersa creatura testetur. Esuriuit, qui omnes pascit: sitiuit sitientiũ fons: fatigatus est itinere terrestri, qui seipsum nobis viam fecit in cælum: velut obmutuit, & obsurduit corã conuiciãtibus: vinctus est, flagellatus est, crucifixus est, mortuus est: sed & resurrexit numquã moriturus; ne ab illo quisquam sic disceret mortem contemnere quasi numquam futurus*, &c.

Prototypus patientiæ Christus.

Nota. Pro *auctorem*, græcè est ἀρχηγὸν quod non tantùm inceptorem, sed & ducem auctoremq; significat. Pro *consummatorem*, græcè est τελειωτὴν, quod tum finitorem, tum perfectorem & coronatorem significat. q.d. Christus est principium & finis, dux & coronator fidei.

In Christo non fuit fides.

Nota Secundò. Christus non dicitur *inceptor & auctor fidei*, quasi in Christo fuerit fides siue habitus vel actus fidei: hic enim est obscurus, cumque elidebat in Christo clara visio beatifica & scientia infusa. Christus ergo non habuit fidem, sed quà viator habuit scientiam infusam, quà comprehensor habuit visionem Dei, quæ omnes Christi actiones beatificas, sicut scientia infusa omnes alias Christi actiones tam naturales, quàm supernaturales & meritorias dirigebat. Quare non rectè Vatablus *Christum auctorem & consummatorẽ fidei* dici putat, quod Christus multa sit passus, & vitam æternã sit consecutus, eò quod credidit Deum esse veracem, & promissorum seruantem. Hoc enim fide non credidit, sed sua scientia & visione clarè vidit Christus. Rursum vitam æternam, id est beatitudinem animæ, non meruit Christus, sed ante omne meritum eam adeptus est primo instanti conceptionis suæ, tamquam debitam vnioni hypostaticæ qua Verbo copulabatur. Hæc tamen expositio verum habere potest sensum. Pro quo.

Christus non meruit beatitudinem, sed ante meritum eam adeptus est.

Nota Tertiò. Christus est *inceptor*, siue *auctor & consummator fidei*, tum in se tum in nobis. In se, quia Christus per scientiam infusam, tamquam per fidem suam credidit futura bona, certoque sibi persuasit res sperandas & non apparentes, quarum fides est substantia & argumentum, easque ipse primus in mundo clarè tum verbo, tum exemplo suo docuit, vtpote qui pro hac fide, tota vita sua laborarit, prædicarit, & tandem acerbissimam crucem constanter sit passus. Sic Abraham dicitur pater fidei & fidelium, quia ipse insigni sua fide alijs omnibus illustre credendi exemplum dedit. Rursum, Christus est *consummator fidei*, quia primus cursum fidei feliciter consummauit, resque speratas perfectè & consummatè adeptus est, puta gloriam corporis, & nominis sui famam, hominumque salutem, quæ sibi promiserat Deus, quæque Christus credidit infallibiliter per hanc passionem suam sibi obuentura. Hoc enim sensu Christus, quasi fidei dux, victor & triumphator nobis præiuit. Hicque videtur esse genuinus huius loci intellectus; tum quia Christus hîc nobis fidei, quasi belli fidei causa suscepti dux & confector victorque proponitur; tum quia ita se explicat Apostolus, dum subdit, *Qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem*; en Christum auctorem fidei, *atq; in dextera sedis Dei sedet*; en Christum consummatorem & triumphatorem.

Est auctor fidei in se & nobis.

& consummator fidei.

Secundò, Christus non tantùm in se, sed etiam in nobis est *auctor & consummator fidei*. Pro quo Aduerte, id quod annotauit Ribera: fides hîc tam obiectum fidei, siue id quod fide credimus, quàm actũ & habitum fidei, quo credimus, significat. Christus ergo est *fidei auctor*, tum quia primus ipse obiectũ, siue articulos fidei, quos credere debemus, nos docuit; tum quia sua gratia in nobis actum & habitũ fidei inchoat & producit. Est enim fides gratia & donum Christi. Rursum Christus est *consummator fidei*, tum quia ea quæ hic credenda docuit, postea in cælo videnda exhibebit: tum quia actum fidei mutat in visionem: visio enim fidei est perfectio & consummatio.

Est inceptor & consummator fidei in nobis.

Addit Tertiò, Vasquez, qui tribuit opportunitatem, vt bonum quod per fidem & gratiã eius animo concepimus, opere exequamur.

QVI PROPOSITO SIBI GAVDIO SVSTINVIT CRVCEM, CONFVSIONE CONTEMPTA] Est hic triplex lectio. Prima, *proposito sibi gaudio*. ita legunt Romana. Secunda, *pro posito sibi gaudio*. ita legunt Biblia Regia. Tertia, *pro proposito sibi gaudio*. ita legendum vult Ribera. q.d. Paulus Christus, *pro gaudio*, id est, præ gaudio, loco & vice gaudij sibi propositi maluit & elegit crucem. Cùm enim liberum esset Christo manere in propria gloria & diuinitate; maluit tamen pro nobis fieri homo & crucifigi. Rursum Christus homo factus, & assumens corpus, cum posset statim gloriam & beatitudinem animæ suæ in corpus deriuare, illudque immortalitate & gaudio implere; noluit tamen id facere, sed maluit crucem corpore suo excipere. ita Chrysost. Theod. Theophyl. Oecumen.

Triplex lectio.

Addit Rupertus. Patrem æternum Christo in primo incarnationis suæ instanti proposuisse optionem gaudij & crucis; ita vt, si vellet Christus, posset gaudens, delicians & triumphans salutem afferre mundo, Christum verò præ gaudio hoc sibi proposito amplexum esse crucẽ. Per eam enim voluit ex iustitia satisfacere Deo Patri pro peccatis nostris; atque mereri, non autem gratis habere, tum gloriam nominis & corporis sui tum salutem nostram. Sed hæc non satis consentiunt cum æterno decreto, quo Deus decreuit Christum pati & crucifigi; nisi dicas decretũ illud præsupposuisse liberam Christi electionem à Deo præuisam, non absolutè, sed cõditionatè. Præuidebat enim Deus, quòd si Christo homini incarnato optionem gaudij & crucis proponeret, indicans gratius sibi fore, si Christus eligeret crucem potiùs quàm gaudium, & ad

Christus pro gaudio & gloria elegit crucem.

ad hanc electionem congrua & efficaci gratia eum incitaret & impelleret, Christum liberè electurum fore crucem præ gaudio. Hac præscientia posita absolutè decreuit Deus ab æterno Christum pati & crucifigi & in tempore gratiam congruam iam dictam Christo exhibere, quâ Christus decreto Dei sponte se subderet, libereque eligeret crucem præ gaudio. Sic enim nihil decedit auctoritati & certitudini decreti diuini, & alia ex parte multum accedit laudis, meriti & virtutis Christo: deniq; ita commendatur suauitas simul & efficacia diuinæ prouidentiæ.

Verùm quia Romana, & omnia alia passim exemplaria Latina habent, *proposito sibi gaudio sustinuit crucem*, *τῷ proposito*, videtur significare gaudium hoc Christo fuisse propositum, quasi præmium crucis, illudque significat Græcum *ἀντὶ*, vt patet inferiùs v.16. vbi ait Esau, *ἀντὶ βρώσεως*, id est, propter escam vendidisse sua primogenita. Primogenitorum ergo pretium instar præmij apud Esau erat esca. Simili enim modo potuisset ibi vertere Interpres dicendo, Esau propositâ sibi escâ vendidit sua primogenita. Sic vulgò dicimus: Miles propositâ sibi victoriâ, id est, propter victoriam quam sibi quasi premium proponit, acerrimè dimicat; agricola proposita sibi diurna mercede, id est, propter diurnam mercedem quam sibi proponit, strenuè laborat. Ita & hic de Christo ait Paulus, quòd *proposito sibi gaudio*, id est, propter gaudiũ sibi propositum, sustinuit crucem. q.d. Christus sustinuit crucem, vt mereretur & assequeretur gaudium, quod Pater ipsi proposuit, tum per se, tum per angelum qui Christum in agonia constitutum, in horto confortauit. Lucæ 22.43. (eò enim alludit hîc Paulus.) hic namq; angelus Christo in parte inferiori, quæ à parte superiori derelicta erat, & exposita dolori & passioni, non interiùs in phantasia, sed exteriùs voce corporali proponebat gaudium ex cruce secuturum, puta resurrectionem & gloriam corporis, æquè ac nominis sui, ac salutem hominum, qui Christum quasi redemptorem agnoscerent, colerent & adorarent, illi templa erigerent, sacerdotes instituerent, Christique nomen toto orbe prædicarent & celebrarent; ideoque Christus propter hoc gaudium sibi propositum, amplexus est ignominiam & confusionem crucis. Perperam ergo Melchior Canus lib. 12. de Locis cap. 14. hoc gaudium interpretatur delectationem manantem ex visione Dei, quam ipse in passione Christi à Deo suspensam fuisse, & à Christo promeritam putat, de quo alibi dicendum est. Meliùs Theodor. *Christus*, ait, *gaudium suum vocat animarum salutem*: hoc enim verum, sed partiale fuit Christi gaudium, non formale, sed obiectiuum.

Christus sustinuit crucē pro gaudio & gloria, vt mercede.

Hic sensus vti simplicior est & planior, ita germanior quoque est & significantior priori. Sic Christi exemplo, omnes sancti Apostoli, Martyres, Virgines proposito sibi gaudio, sustinuerunt crucem. Audi S. Vincentium tyrannum Dacianum eiusque tormenta irridentem. *Has epulas* (tormenta quæ mihi infligis) *ego semper desideraui, numquam aliquis adeo bene seruiuit mibi, sicut tu.* Nemo enim patientem lædit, sed ditat & coronat: quidquid enim quis illi aufert boni, vel mali infert, hoc eidem centupliciter in cælestibus thesauris reponit. Hæc est ergo sapientia patientium & gloria, vt dicat: Amore Dei & cæli, siti potor, fame pascor, paupertate locupletor, mortem calco, vbique diues sum & inclyta, vbique abundans.

A

ATQVE IN DEXTERA SEDIS (throni) DEI SEDET] Syra & Græca habent *ἐκάθισεν*, id est sedit, siue consedit in præterito: sed, vt fatetur ipse Erasmus, præteritum hic, vti & alibi sæpè, pro præsenti capitur. q.d. Videte, ô Hebræi, quàm Christus fidei dux per suam patientiam & constantiam, qua pro fide confusionem & crucem sustinuit, iam sit exaltatus, vt ad dexteram Dei in omni gloria & honore sedeat. Idem vobis eueniet, si in hoc fidei & patientiæ stadio ad finem vsq; constanter decucurreritis: sedebitis enim cum Christo duce & capite vestro, atque quasi Christi assessores & iudices orbis iudicabitis non tantùm duodecim tribus Israel, sed etiã omnes tribus terræ.

Potestas iudiciaria cōmunicanda patientibus.

B

RECOGITATE ENIM EVM, QVI TALEM SVSTINVIT A PECCATORIBVS ADVERSVM SEMETIPSVM CONTRADICTIONEM] Pro *enim*, in Græco aliqui legunt *γὰρ*, alij cum Syro legunt *οὖν*, id est itaque. Vers.3.

Secundò, pro *recogitate*, græcè est *ἀναλογίσασθε*, id est, seriò cogitate, considerate, expendite.

Tertiò per *contradictionem*, synecdochicè & metonymicè intelligit non tantùm omnia probra, irrisiones, contumelias, sed etiam plagas, verbera, tormenta, & mortem Christi à peccatoribus, id est impijs Iudæis, illata. Iudæi enim non tantùm verbis, sed & factis atque verberibus contradixerunt Christo, eumque impugnarunt & persecuti sunt. ita Chrysost.

Contradictio in verbis, & factis.

C

Quartò, emphasim habet vox *talem*, id est, tam acrem, tam hostilem, tam infamem, tam horrendam, scilicet, vsque ad mortem crucis, vt quasi latro cum latronibus suspenderetur, & clauis affigeretur in cruce. Quem ergo militum fidelium ad se sequendum non moueat Christus Imperator? *qui*, vt ait S. Chrysost. ser. 6. de feria 5. Passion. tom. 3. sub finem, *nō equidem gloriosus, indutus purpura, diademate decorus, asperfus auro, solio sublimis; sed in campum egrediens, conniuens vultu, & honore vltimus, periculis primus, onustus ferro, grauis armis, pro patria, pro ciuibus, pro liberis, pro vita omnium premit hostem, discrimina despicit, contemnit vulnera, ipsam libens mortem suorum suscipit ad salutem? Sic enim Christus de sinu Patris ad nostram venit seruitutem, vt nos sua redderet libertati; mortem nostram suscepit, vt nos eius morte viueremus*, &c. Lucanus libr. 9. Catonem, militibus per Africæ deserta armis verbisque præeuntem, ita describit:

D

Primus arenas
Ingrediar, primusq; gradus in puluere ponam.
Me calor æthereus feriat, mihi plena veneno
Occurrat serpens, fatoq; pericula vestra
Prætentate meo, &c. *nullo discrimine notum,*
Dux an miles eam.

Longè veriùs hæc à Christo duce sibi dici censeat miles fidelis; nec tam dici, quàm re ipsa agi: nisi quòd Christus ita eat vt miles, vt & præeat per omnia aspera quasi dux, idque omnibus notum.

VT NE FATIGEMINI, ANIMIS VESTRIS DEFICIENTES] Id est, ne fatigatione victi cadatis, & in medio cursu desistatis & fatiscatis. *animis vestris deficientes*, græcè *ἐκλυόμενοι*, id est dissoluti, vti scilicet soluatur vigor & fortitudo animorum vestrorum, fiatisque languidi, eneruès, pusillanimes itaque cedatis Iudæis, & ad iudaismum redeatis, q.d. Hucusque constantes in fide perstitistis,

magno labore magna præmia vobis comparaſtis, A nolite præteriti laboris iacturam facere; quin potiùs durate in malis, & propter ſuperatos agones pollicemini vobis futurorum victoriam. Sic legimus de Clemente Ancyrano, Athanaſio & aliis, quòd frequentium victoriarum ſibi conſcij, promtiores ad noua ſemper redibant.

Frequentes victores promptiores ad noua certamina.

VERS. 4. NONDVM ENIM VSQVE AD SANGVINEM RESTITISTIS, ADVERSVS PECCATVM REPVGNANTES] Vox *enim* non eſt in Græco, ſed intelligitur, magnamque habet emphaſim & efficaciam. q.d. Recogitate Chriſti crucem & mortem: ita fiet, vt vſque ad crucem & mortem Iudæis & peccato apoſtaſiæ, ad quod ipſi vos ſolicitant, reſiſtatis. Licet enim reſtiteritis vſque ad amiſſionem bonorum veſtrorum, vt dixi c. 10. v. 34. tamen nōdum vſque ad ſanguinem reſtitiſtis. Cogitate ſanguinem, quem Chriſtus in cruce pro vobis effudit, B itaque roborate vos, vt pariter pro Chriſto, non tantùm bona, ſed & ſanguinem vitamque profundere cupiatis, dicatiſque cum Herminio, *Malo mori quàm inquinari peccato.*

Peccato, vt antagoniſtæ noſtro, fortiter reſiſtendum.

Nota. Pro *repugnantes*, græcè eſt ἀνταγωνιζόμενοι, id eſt, concertantes inſtar athletæ, qui cum ſuo antagoniſta in agone omnibus neruis & viribus cōcertat, vt eum ſuperet & ſupplantet. Ita nos peccato, quaſi antagoniſtæ noſtro reſiſtere oportet, vt quaſi generoſi Chriſti athletæ & milites certi ſimus & reſoluti in hoc agone fortiter aut vincere aut mori. Nam hæc ipſa mors atque martyrium eſt victoria noſtra.

Nota hæc, Chriſtiane, qui ob ſocios, ob irriſiones, ob voluptatem, ob lucellum aliquod, conſentis peccato. Vide, quàm longè abſis à virtute & C conſtantia Chriſti & Sanctorum: illi ad ſanguinem peccato reſtiterunt; pudeat te ſi non ad verbera, certè ad verba, ſcommata, contumelias ſaltem non obdureſcere & reſiſtere peccato. Audi Sanctorum ἄσπονδον πόλεμον, irreconciliabile ſcilicet bellum contra peccatum, audi & imitare. Eudoxia Arcadij vxor dira minabatur S. Chryſoſtomo: reſponſum eſt ei à ſuis. *Fruſtra illum terres, Chryſoſtomus nil niſi peccatum timet.* Theodoſio Imperatori adulabatur Ruffinus, dicebatque ſe curaturum vt Ambroſius vincula ei iniecta ſponte laxaret. Cui Theodoſius: *Noui ego conſtantiam Ambroſij, & quod nullo regiæ maieſtatis terrore, legem diuinā tranſgredietur.* S. Ludouicus edoctus à matre Blanca prorſus infixum gerebat in pectore, malle ſe mori quàm peccare. S. Edmundus Cantuarienſis Archiepiſcopus ait, *Malo* D *inſilire in rogum ardentem, quàm peccatum vllū ſciens admittere in Deum meū.* S. Anſelmus, *Si hinc, ait, peccati horrorem inde inferni dolorem corporaliter cernerem, & neceſſariò vni eorum immergi deberem, priùs infernum quàm peccatum appeterem.* Et lib. de Beatitud. cap. 19. *Mallem, inquit, purus à peccato gehennam intrare, quam peccati ſorde pollutus cælorum regna tenere.* Eleazarus 2. Machab. 6. ait, malle ſe præmitti in infernum, quàm legem Dei tranſgredi. Vide quid dixerint & egerint ſeptem fratres Machabæi, 2. Machab. 7. Denique Apoſtolus Roman. 8. 35. *Quis, ait, nos ſeparabit à charitate Chriſti? certus ſum, quia neque mors, neque vita, &c.*

Viderunt eminus illud idem Gentiles. Vnde Seneca, *Licet, inquit, ſcirem homines ignoraturos, & Deū ignoſciturum, tamen peccare nollem, ob peccati turpitudinem.* Eſt enim peccatum ſummum naturæ mundique malum, adeò vt nec homo, nec dæmon, nec Deus ipſe tātum mali inferre poſſit homini, quantum homo ſibiipſi infert, dum peccat. Illi enim tantum inferre poſſunt malum pœnæ, quod malo culpæ, ſiue peccato, longè minus eſt. Rectè ergo Chryſoſt. *Quid eſt ait, peccatum? Eſt voluntarius dæmon, & ſpontanea inſania.*

Peccatum eſt ſpontanea inſania.

VERS. 5. ET OBLITI ESTIS CONSOLATIONIS, QVÆ VOBIS TANQVAM FILIIS LOQVITVR, DICENS: FILI MI NOLI NEGLIGERE DISCIPLINAM DOMINI] Carpit modeſtè Hebræorum deſidiam, q.d. Non reſtitiſtis peccato vſque ad ſanguinem, imò obliti eſtis exhortationis & conſolationis (vtrumq; enim ſignificat Græcum παρακλήσεως) qua Deus (vt ait Scriptura) nos quaſi filios ſuos afflictionum diſciplinā caſtigat & erudit.

Nota. Remittit tacitè Hebræos Apoſtolus in perſecutione ad Scripturas, vt per patientiam & conſolationem Scripturarum, ſpem habeant, animoſq; acuant, vti fecerunt Machabæi, 1. Machab. 12. v. 9. Ex neglectu enim lectionis ſacræ Scripturæ, & prædicationis verbi Dei ſuccreſcit in homine tepor & torpor, vt langueat in fide & pietate, facileque exorta tentatione, fidem abneget.

Lectio ſacra Scripturæ vtilis Chriſtiano.

Nota Secundò. Citat Apoſtolus Prou. c. 3. v. 11. iuxta Septuag. vbi ſic habent: *Fili mi, noli negligere* græcè μὴ ὀλιγώρει, id eſt ne parui æſtimes, quaſi paruum, cùm reuera magnū ſit donum Dei) *Diſciplinam Domini. Diſciplinam* vocat caſtigationē; vnde explicans ſubdit v. 6. *Quem enim diligit Dominus, caſtigat.* Pro *diſciplina* hebraicè eſt מוסר *muſar*, id eſt diſciplina, correctio, increpatio, caſtigatio, qua homines, præſertim pueri primis annis, per doctrinam, minas, virgas, aliaſque pœnas, per diſciplinam & leges, quibus coërcentur & conſtringuntur, arcentur à peccatis, & aſſueſiunt bonæ & honeſtę vitæ; eſtque ſeuerior inſtitutio primæ ætatis, ad lenitatē & laſciuiam eius edomandam, quæ Græcè παιδεία dicitur. Vnde Xenophon primam inſtitutionem Cyri Prædiam Cyri inſcripſit. Talis eſt omnis caſtigatio & diſciplina, quam Deus hominibus immittit, aut immitti permittit: Deus enim caſtigat ad hoc tantùm, vt doceat nos rectā virtutis via incedere, quā terrena contemnentes, quæramus ſpiritualia & cæleſtia.

Inſtitutio primæ ætatis cur debeat eſſe ſeuerior.

Hinc Nota Tertiò. Omnes afflictiones, v.g. expilationes bonorum, ab Hebræis fidei cauſa ſuſceptæ, omniaque tormenta Martyrum ſunt *muſar*, id eſt caſtigatio & diſciplina Dei, non immittentis, ſed permittentis ea; partim ad hoc, vt per ea puniantur peccata, etiamſi leuia, quæ fideles & Martyres quandoq; admiſerunt. Ita Machabæi omnem illam Antiochi perſecutionem, omniaque tormenta, quibus ab eo cruciabantur, ſuis peccatis aſcribunt, 2. Machab. 6. v. 13. & c. 7. v. 32. Eſt enim, vt ait Cyprian. ad Martyres, valdè conſultum & pium malis meritis tribuere, quod pateris, etiamſi cauſa fidei idipſum patiaris. Partim ad hoc, vt per ea diſcant fideles patientiam, charitatem, continentiam, martyrium, aliaſque virtutes. Omnem enim concupiſcentiam elidit & abſumit afflictio, docetque omnem virtutem.

Afflictio concupiſcentiæ domitrix, magiſtra virtutum.

NEQVE FATIGERIS) μηδὲ ἐκλύου, id eſt, ne diſſoluaris, deficias, fatiſcas animo) CVM AB EO ARGVERIS] id eſt, cùm corrigeris ſiue verbis, ſiue verberibus; cùm affligeris & flagellaris. Nam hebraicè eſt בתוכחתו *betochachto*, id eſt, in correptione, obiurgatione & caſtigatione eius; patet ex ſeq. Sic pſal. 6. dicitur, *Domine ne in furore tuo arguas*, id eſt,

est, punias & affligas, *me*, & 2. Reg. 7. 14. *Si iniquè aliquid gesserit, arguam eum in virga virorū, & in plagis filiorum hominum.* Ferè persuadent sibi homines rebus aduersis nihil aliud fieri, quàm se torqueri, vexari & affligi; at Scriptura docet nos ijs fingi, erudiri & perfici, vt non solùm euadamus filij Dei, sed & sancti, illustres & perfecti, adeoque Martyres. Cuius rei ratio mox in Apostolo patebit. A

Rebus aduersis Deus nos fingit & erudit.

Vers. 6. QVEM ENIM DILIGIT DOMINVS, CASTIGAT] perinde, vt pater castigat & corripit mores inconditos filij sui: si enim eos non castiget, signum est desperatam esse filiis emendationem, filiumque à patre negligi & contemni.

FLAGELLAT AVTEM OMNEM FILIVM QVEM RECIPIT] Citat Prou. 3. 12. vbi in Hebræo sic habetur כאב את בן ירצה *keab et ben iirtse*, quod noster Interpres ibidem vertit, *& quasi pater in filio cōplacet sibi*: Sept. verò quos sequitur Paulus hîc, vertunt, *flagellat autem omnē filium quem recipit.* Diuersitas hæc versionū orta est ex verbo Hebræo כאב, quod si legatur cum sceua & camet, *keab*, significabit, *& tanquam pater.* ita legit Noster Prouer. 3. 12. Sin verò legatur cum chiric & tsere *kieb*, in *Piel* significabit, delere facit, affligit, flagellat, ita legerunt Septua. & ex ijs Paulus. Vnde patet rursum, hîc nō tantùm duplicem esse versionem canonicam ab Ecclesia probatam, sed etiam duplicem esse lectionem in Hebræo, scilicet *keab* & *kieb*. Vtroq; enim modo legi potest כאב, si sine punctis scribatur. Simile exemplum vidimus c. 11. v. 21.

Nota. Sicut pater flagellat filium, nō vt cruciet, eiusq; cruciatu se pascat, sed vt erudiat & lasciuos mores ipsius castiget & emendet, ita pariter flagellat Deus suos filios, vt castiget eorum vitia eosque ad omnem virtutem instruat, non autem quòd eorum castigatione & plagis delectetur.

Deus nos castigat, vt pater filios.

Nota Secundò, *filium quem recipit*, id est, quem in filium admittit, quem in suam disciplinam & paternam curam suscipit, quem suæ familiæ adscribit, & vt noster vertit Prouer. 3. 12. *in quo sibi complacet*, siue quē vnicè diligit, & cui optimè vult. Hoc enim significat Hebręum *iirtse*. q. d. Castigatio, qua Deus suos, v. g. vos, ô Hebræi, per Iudæos affligit & castigat, index est & argumentum paterni & singularis Dei amoris in vos, vtpote, qui hac afflictione vos perinde, vt pater filium, pædagogus discipulum, efformat & erudit ad omnem patientiam, contemptū opum terrenarum, & amorem cęlestium. Ita B. Virginem, Paulum, Apostolos omnesque Sanctos præcellentes, & sibi maximè charos multis afflictionibus castigauit, erudiuit, expoliuit, atque in omni gratia & gloria perfecit Deus.

Pulchrè S. Bernar. ser. 10. de cœna Domini: *Vinitor, inquit, circa vineam fodit, & vsque ad eius inferiorem radicem terram acuto ligone perfodit: & si radiculas aliquas etiam emiserit, cultello putationis abscindit. Et quanto magis huiusmodi vana, & minùs vtilia vitis amittit, frugiferior & vberior ad fructificandum assurgit. Sic quem diligit, flagellat & percutit: flagellat enim omnem filium quem recipit. Illorū est enim hic flagella percipere, quibus datur de æternitate gaudere. Sed qui de passione murmurat, ad ipsum qui super ipsum est, non appropinquat, imò hereditatem supernæ felicitatis amittit, si flagellum Dei patris patienter & cum amore non suscipit. Et si de flagello Domini murmurat, certus sit quia murmurantium pœnam incurrit.*

Vers. 7. IN DISCIPLINA PERSEVERATE] qua scilicet Deus vos per Iudæos contribules vestros exercet & exagitat exilijs & proscriptionibus, vti iam dixi.

Nota. Noster Interpres legit ἐν παιδείᾳ, id est, *in disciplina*: ita quoque legit Syrus & Chrysost. vt patet ex eius explicatione. Iam verò Græca habent, εἰ παιδείαν, id est, si disciplinam sustinetis, tamquam filijs vobis offert se Deus. & ita legit Theophyl. & Oecumen.

Refert Laërtius Diogenem Cynicum profectum Athenas ad Antisthenem, vt ab eo doceretur, se contulisse, cumque ab eo sæpè repelleretur, non destitisse tamen ei adhærere: adeò vt, cùm aliquando baculum ei intentaret Antisthenes, vltro baculo caput subiecerit, dicens: *Cade si vis, ac nullum inuenies baculum tam durum, quo me abs te abigas, dū aliquid docueris.* Si Diogenes ita Antisthenis, quomodo Christianus Christi disciplinam ambire & persequi debet?

Disciplina ducens ad perfectionem.

Audiat ergo virtutis & perfectionis, non Cynicę, sed Christianæ & religiosæ auidus, insignem eius magistrum B. Ioannem Climacū: *Si vis virtutis apicem conscendere, ducem magistrum quære, cuius natura asperior & grauior, sub quo perseuerans, ingiter obiurgationes & irrisiones quotidie vt mel & lac bibe. Is qui ad placidissimam animi quietem, & ad Deum currit, omni die quo maledicta non sustinet, ingens detrimentum se sustinuisse arbitretur. Sicut enim arbores quæ à ventis agitantur, altioribus semper radicibus nituntur: ita & qui in obedientia degunt, eaq; variè exercentur, validas & inconcussas animas possident. Beatus, qui propter Deū quotidie maledictis & conuicijs lacessitus, sibi vim fecerit. Hic enim cum Martyribus triūphabit, angelisq; par erit in gloria. Beatus asceta, qui se omni ignominia, omniq; abiectione dignum horis singulis existimat.* hactenus Climacus. Talem ducem ac magistrum delegit sibi S. Ioannes Damascenus, & sub eius disciplina mirè exercitus, ad tantam sanctitatem peruenit.

TANQVAM FILIIS VOBIS OFFERT SE DEVS] q. d. Per hanc disciplinam, castigationem & persecutionem Deus se vobis exhibet tamquam patrem: pater enim filium quem diligit, castigat. Suscipite ergo hanc disciplinam grato & hilari animo, æstimate vos beatos hac tribulatione, eaque gloriamini, quia ipsa signum est vos esse filios Dei, & quasi filios à Deo regi & tractari.

Bonos Deus durius exercet.

Idipsum senserunt Gentiles philosophi. Seneca l. de Prouidentia: *Deus*, inquit, *bonos vt seueri patres, duriùs educat, vultq; eos doloribus ac damnis colligere robur.* Et inferiùs: *Hanc*, inquit, *rationem alij sequuntur in bonis viris, quam in discipulis suis præceptores, qui plus laboris ab his exigunt, in quibus certior est spes. Dicant ergo ipsi, Digni visi sumus Deo in quibus experiretur, quantum humana natura posset pati: optimi milites ad durissima mittuntur.*

Vers. 8. QVOD SI EXTRA DISCIPLINAM (χωρὶς παιδείας, id est, absque castigatione) ESTIS CVIVS PARTICIPES FACTI SVNT OMNES (genuini & dilecti filij, ERGO ADVLTERI, ET NON FILII ESTIS] Pro *adulteri* legendum videtur *adulterini*, id est spurij: hoc enim significat Græcum νόθοι. q. d. Si semper voluptuamini, & ex libidine traducitis vitam in delicijs, expertes paternæ castigationis Dei, ergo non estis germani Dei filij, sed spurij & suppositititij. Castigatio enim & disciplina promptè humiliterque suscepta, germanos Dei filios probat, eosque à spurijs secernit, perinde enim atque aquila pullos Soli exponendo, vt aduersis & irretortis oculis solem intueantur, genuinos probat, &

Castigatio Dei bonos secernit à malis.

& à spurijs (quos ad solem conniuentes vngue demittens præcipitat) distinguit & separat: ita Deus suos afflictioni exponendo, explorat & secernit. A

VERS. 9. DEINDE PATRES QVIDEM CARNIS NOSTRÆ ERVDITORES HABVIMVS, ET REVEREBAMVR EOS: NON (nonne) MVLTO MAGIS OBTEMPERABIMVS PATRI SPIRITVVM, ET VIVEMVS?] Est alterum argumentum, à minori ad maius: *patres carnis* vocat parentes qui nos secundùm carnem genuerunt. Significat Apostolus animam nos non habere à parentibus, sed eam à Deo creari, & creando infundi carni humanæ. Hac enim de causa parentes vocat *patres carnis*, Deum verò vocat *patrem spirituum*, id est animarum.

Animam habemus à Deo solo quasi à patre spirituum.

Secundò, pro *eruditores*, græcè est παιδευτὰς, id est institutores, correctores, castigatores. q.d. Parentes carnales nos in pueritia corripiebant & castigabant, nosque hanc eorum castigationem cum B reuerentia, patientia & obedientia excipiebamus: quanto magis patienter excipere debemus hanc disciplinam & castigationem Dei, qui pater est, non tàtùm carnis, sed & animæ nostræ, præsertim cùm id iubeat Deus, cui obtemperandum est, quique obtemperantibus sibi in hac disciplina promittit vitam sempiternam? Obtemperare enim Deo hic idem est, quod acquiescere, & patienter ferre afflictiones ab ipso immissas, vel permissas, quasi is qui impatienter eas tolerat, Deo quodammodo renitatur. ita Theophyl.

Nota. Pro *patri*, Syrus habet לְאַבָהֵין דְרוּחָתָא *lababim deruchata*, id est patribus spirituum. Per *patres spirituum*, Galenus intelligit Episcopos & pastores, quorū est animas regere & instituere. Verùm toto hoc discursu Apostolus non agit de hisce patribus, sed de Deo, qui nos quasi pater sua disciplina & afflictione castigat. Vnde omnes Græci & Latini legunt, non, Patribus, sed *patri spirituum*: ideoque ex hoc loco & similibus Syriaca versio à nonnullis non satis probatur.

Pastores patres spirituum.

Versio Syriaca non est fidelis.

Rursū, *spiritus* hos tripliciter explicat Theophyl. Deus, inquit est *pater spirituum*, id est angelorum.

Secundò, *spirituum*, id est, donorum spiritualium.

Tertiò & optimè, *spirituum*, id est animarum. Alludit Paulus ad Num. 16.22. vbi Moses ait: *Fortissime Deus spirituum vniuersæ carnis.* Vbi Aduerte, Deum, non tantùm hac ratione dici patrem animarum, quòd eas creet, sed etiam quòd eas instituat, castiget, efformet, sanctificet, perficiat tamquā præceptor & pædagogus: hic enim sub voce patris hoc loco intelligitur: nam boni patris officium est instar pædagogi erudire filium. q.d. Apostolus: Sicut patres carnales sunt pædagogi filiorum secundùm carnem & corpus, vt in eis exteriores corporis mores componant secundùm honestatem & decentiam (nam τὸ *carnis nostra* tam ad *eruditores*, quàm ad *patres*, referendum est:) ita Deus, qui pater est animarum, easdem erudit & efformat tamquam pædagogus ad vitam internam, sanctam & spiritualem, atque hac de causa Apostolus Deum nominauit *patrem* non animarum, sed *spirituum*. ita se explicat ipse v. seq.

Deus Pater animarum, quia eas creat, format, sanctificat, perficit.

Nota. Sicuti Deus ab Hebreis vocatur אֲדֹנָי *Adonai* vel *Eloha*, & ab Arabibus אַלָּה *Alla*, vel *Ille*, vt Pœni pronuntiant; & à Græcis ὁ κύριος, id est Dominus, per excellentiam. Rursus sicut Deus ab Hebræis vocatur מֶלֶךְ הָעוֹלָם *melech haolam*, & à Græcis βασιλεὺς τῶν αἰώνων, & à Latinis Rex sæculi, vel rex sæculorum: vnde & Æthiopes (quorum, vti & Arabum, Persarum, Pœnorum, Armenorum, aliorumque Orientalium lingua affinis est, & quasi filia linguæ Hebrææ) Deum vocant אמלך *emlac*, id est regem: מֶלֶךְ *melech* enim Hebræis regem significat. Ita pariter Deus ab Hebræis, Græcis, Latinis vocatur Pater, & maximè pater spirituum vel animarum: quia harum nec homo, nec angelus potest esse pater vel creator, sed solus Deus. Vnde & Æthiopes Deum vocant אֶגְזִיאַבְהֶר *egbziabber*, id est Dominus pater bonus, *egbzia* enim Dominum, *ab* patrem, *ber* bonum significat. Paternitas enim æquè ac bonitas Dei maximè elucet in creatione & gubernatione animarum: hisce enim Deus se & omnia sua bona communicat, dum eas ad suam imaginem & similitudinem creat, dumque eas implet sua sapientia, gratia & gloria.

Nomen Patris animarum Deo à varijs gentibus attributum.

ET ILLI QVIDEM IN TEMPORE PAVCORVM DIERVM) πρὸς ὀλίγας ἡμέρας, id est, paucos dies scilicet præsentis vitæ) SECVNDVM VOLVNTATEM SVAM ERVDIEBANT NOS: HIC AVTEM AD ID, QVOD VTILE EST IN RECIPIENDO SANCTIFICATIONEM EIVS] Duplici antithesi vim & pondus suo argumento addit Apostolus: prior est, quòd patres carnales erudiebant nos præsenti sæculo, tempori & vitæ, quæ breuis est & euanida, vt scilicet nossemus viuere & agere cum hominibus, atque curare & prouidere opes & bona huius vitæ: Deus verò erudit nos æternitati. VERS. 10.

Duplex antithesis disciplina Dei erga nos, & parentum carnalium.

Secundò, illi *secundum voluntatem suam*, græcè κατὰ τὸ δοκοῦν αὐτοῖς, id est, sicut ipsis videbatur, pro suo arbitratu, conceptu & phantasia docebant nos ea quæ nobis putabát fore vtilia, cùm reuera sæpè vtilia non essent, sed noxia; imò sæpè docebant ea, quæ non nobis, sed sibi & familiæ suæ putabant fore vtilia & splendida: Deus verò semper erudit nos ad id, C quod vtile est, nō sibi, sed nobis. *in recipiendo*, id est, ad recipiendum (hoc enim significat Græcum εἰς τὸ μεταλαβεῖν) *sanctificationem eius*, vt scilicet efficiamur participes sanctitatis diuinæ, hîc per gratiam, & in cælo per gloriam beatam & æternam.

OMNIS AVTEM DISCIPLINA IN PRÆSENTI QVIDEM VIDETVR NON ESSE GAVDII, SED MOERORIS] Nota. Nō dicit Apostolus, *est*, sed *videtur*. esse mœroris, quia reuera per se disciplina est causa & procreatrix non mœroris, sed omnis lætitiæ & gaudij, adeoq; vitæ æternæ, inquit Chrys. nobis tamen in momento castigationis & afflictionis videtur esse mœroris non gaudij; quia disciplina suo doloris sensu ita nos afficit & perstringit, vt fructū pacatissimum inde secuturum non cogitemus; nam quando transijt dolor, tunc ferè meliùs iudicamus, fructumque disciplinæ agnoscimus & persentiscimus, ideoque gaudemus. Pari modo dum ieiunas, vino abstines, corpus castigas, laborat corpus, dolet caro: dum patienter fers iniuriam, eamque condonas, animus dolorem persentiscit: dum tibi adimis cibos aut nummos, vt pauperi des, cruciatur cupiditas; dū oras assiduè, & bonam noctis partem cum Domino vigilando & orando consumis, dum humi cubas, dorsum, genua & caput affliguntur, præsertim in incipientibus: sed postea exercitatis fructum pacatissimum afferent iustitiæ & sanctimoniæ. Rursum gloria quæ hoc labore temporali comparatur, sempiterna erit, *quod enim momentaneum est & leue tribulationis nostræ, supra modum in sublimitate æternum gloriæ pondus operatur in nobis.* VERS. 11. D

POSTEA AVTEM FRVCTVM PACATISSIMVM EXERCITATIS PER EAM REDDET IVSTITIÆ] Pro merci-

exercitatis, græcè est γεγυμνασμένοις, quod denotat palæstritas, quales erant olim illi, qui nudi luctati & exercitati erant in palæstra, quæ inde dicta est gymnasia: indeque gymnasium vocatur schola, in qua, quasi in palæstra mentis, crebra & magna est exercitatio ingenij, memoriæ, animi & virtutis.

Per patientiam & aduersa disponit Deus Sanctos ad martyria.

Notat Theophyl. *disciplinam* vocari gymnasiam, quòd Christianos quasi athletas exerceat, formet, roboret & perficiat: cur ergo eam horretis & fugitis, ô Hebræi, ô Christiani? disciplina enim docet vos patientiã, patientia autem docet omnem virtutem, &, vt ait S. Iacob. c. 1. *opus perfectum habet*. Rursùm sicut athletæ bene priùs exercitati, cùm seriò certandum est, & fortiter res agenda, tunc viros se præbent, & per exercitationem vincere docti, in agone vincunt, & brauium assequuntur: ita vos, ô Hebræi, per hasce persecutiones exercitati, cùm martyrium aut aliqua grauior lucta ingruet, facilè
B
eam superabitis & triumphabitis, suscipite ergo disciplinam hanc persecutionum, vt per eam ad martyrium & triumphos eximios vos comparetis. Ita videmus vix Martyres effici, nisi eos qui se antè assuecerint martyrio, aut qui à Deo multis priùs ærumnis sunt exerciti, & quasi præparati atque eruditi ad martyrium, illudque meriti.

Nota. *Fructum iustitiæ* vocat ipsam iustitiã & sanctitatem, quæ fructus est disciplinæ. Simili hebraismo virtus humilitatis vocatur ipsa virtus, quę dicitur humilitas, & peccatũ superbiæ vocatur ipsa superbia: per hanc autem *iustitiã* intelligit patientiam solidam & perfectam. hæc enim est fructus disciplinæ & castigationis, tamquam causa: hæc est sanctitas & iustitia, scilicet per excellentiam illustris & eximia; quia nihil animum ita purgat, mansuefacit, perficit & sanctificat atque patientia: hæc denique
C
est pacatissimã, quia patientia affert pacem & tranquillitatem conscientiæ, silentium & gaudium animæ. Homo enim patiens in omnem comparatus est fortunam, & nullum ab externis rebus & vexationibus, quantumcumque duris & molestis, accipit incommodum, sed altissima semper animi pace fruitur; hæc autem iustitia & pax patientiæ perficietur in cælo & futura beatitudine.

Patientia fructus & bonus.

Vnde Secundò, per *fructum iustitiæ*, accipere possumus ipsam beatitudinem, gloriam & præmium æternum, quod patientiæ ex iustitia debetur. ita Theophyl. & Anselm. Est hoc tertium argumentum Apostoli, quo Hebręis suadet, vt placidè suscipiant Iudæorum persecutiones, tamquam disciplinam Dei, estque petitum ex fructu disciplinæ, qui est perfecta iustitia, sanctitas, pax & gaudium conscientiæ. Viderunt eminus & hoc Gentiles. Quidam Zenonis discipulus à patre rogatus, quidnam
D
tanto tempore didicisset? Ostendam, inquit. cùm nihil aliud diceret; pater iracundus, existimans impendium perisse, cœpit flagris cædere filium. Eam parentis sæuitiam adolescens æquissimè tulit, dixitque: *Hos è philosophia fructus retuli, vt patris iram possim commodè perpeti.*

Preclarè S. Bern. ser. 10. de Cœna Domini, citans hęc verba Apostoli: *Flagellis*, inquit, *Domini pinguedo carnalis voluptatũ atteritur, & virtutes animæ roborãtur: lasciua caro restringitur, & anima pennis virtutũ ad cælestia subleuatur: caro quòd superfluum habebat, amittit, & spiritus virtutes quas nõ habebat, acquirit. Si ergo per flagella Domini virtutes augentur, vitia resecãtur, spernũtur terrena, amantur cælestia; nos æternitatis præmia præstolãtes, si nobis aliqua grauis infirmitas, vel* A *tentatio fortis, vel etiam damnum temporalium rerũ irrepserit, ex his omnibus vires sumere debemus, quia crescente pugna gloriosiorem non ambigemus nobis manere victoriam. In hoc namque ostendimus, quanta ad Deum cupiditate flagramus, si non solùm ad eũ per tranquilla & mollia, sed etiam per aspera & dura transimus. Ad æterna gaudia iam redire non possumus, nisi per temporalia detrimenta: & ideo spe manentis lætitiæ, omnia aduersa prosperitatem non modicam debemus reputare.*

PROPTER QVOD REMISSAS MANVS ET SOLVTA GENVA ERIGITE] Descriptio est hominis inertis, imbecillis & despondentis animum (vti innuit hic Apostolus aliquos ex Hebræis fuisse,) hic enim deficit manibus ad laborandum, & genibus ad ambulandum atque currendum in stadio: quia in genu est omne robur cruris. Contrà qui strenuus est, manus habet paratas ad opus, genua agilia & fortia ad cursum. Alludit, vel potiùs citat Apostolus Isaiæ 35. 3. vbi ait, *Confortate manus dissolutas, & genua debilia roborate*, id est, excitate alios ad audacter, animosè, viriliter agendum. Sicut enim audacia ex bile feruente promanans roborat vires, & membra confirmat; sic timor per frigus quod secum adducit, debilitat & eneruat corporis & animi facultates: ergo occupante pauore animos, frigescenteq; & languescente corde, vnde in membra omnis deriuatur sensus & motus, necesse est artus omnes tremere, viresque deficere, quæ omnia restaurat & confirmat audacia. VERS. 12.

Languor & socordia in membris & neruis vnde oriatur.

ET GRESSVS RECTOS FACITE PEDIBVS VESTRIS, VT NON CLAVDICANS QVIS ERRET] *Gressus rectos* opponit claudicationi; qui enim claudicat, non rectà graditur, sed nunc in hanc, nunc in illam partem se inclinat, facileque à semita recta deflectit. q.d. Nolite, ô Hebræi, miscere Euangelium cum iudaismo, vt claudicetis, inclinantes nunc in iudaismum, nunc in christianismum; sed rectam vnamque christianismi fidem & vitam constanter retinete, & prosequimini. Citat Apostolus Prouer. 4. 25. vbi pro *gressus* hebraicè est מַעְגַּל *magal*, græcè τροχιὰς, quod tam semitam & orbitam cursuum, vt vertit Syrus & Theophyl. quàm gressum per eam significat, vsitata & vulgari metonymia. Secundò, pro *rectos facite*, hebraicè est פַּלֵּס *palles*, id est libra, hoc est, velut in bilance & statera sapientiæ & iustitiæ appende & expende gressus, id est actiones tuas, vide quomodo ambules, vide vt rectè incedas & opereris. VERS. 13.

VT NON CLAVDICANS QVIS ERRET] Græcè ἵνα μὴ τὸ χωλὸν ἐκτραπῇ, id est, vt vertit Vatabl. & Erasm. *ne id quod claudum est aberret*, scilicet, ne claudicatio abducat à via, præsertim cum sit angusta, q.d. Certis & non vacillantibus passibus opus est in hac via fidei & religionis Christianæ. Caueat ergo quisque, ne nutet & claudicet, itaque vrgentibus persecutoribus à fide in apostasiam deflectat. Quòd si quis nutare & claudicare cœperit, hic curet statim vt *sanetur*, & pristino robori, rectitudini ac constantiæ Christianæ restituatur.

Non est claudicandum in angusta salutis via.

PACEM SEQVIMINI CVM OMNIBVS] Græcè διώκετε, id est persequimini, vt scilicet pacem etiam remotam, vel fugientem instar leporis insequamini & comprehendatis. Alludit ad psal. 33. v. 15. *Inquire pacem, & persequere eam.* *Pacis* meminit Apostolus, ne Hebræi Iudæos persecutores suos odio prosequantur, sed eos sua charitate, mansuetudine, patientia & pace emollire & flectere, sibique & fidei Christianæ conciliare studeant. Rectè S. Au-

S. Aug. ad Bonifacium Comitem: *Pacē, inquit, debet habere voluntas, bellū necessitas*; vt, nisi necessitas cogat, pax cum bello non sit commutanda. Et S. Bernard. serm. 5. de dedicatione Ecclesiæ, *Pacem*, ait, *sectamini cum omnibus. Hæc est quæ facit vnius moris habitare fratres in vnum, nouam vtiq; regi nostro vero pacifico ædificans ciuitatem, quæ & ipsa Ierusalem nominetur, quod est visio pacis. Vbi enim sine fœdere pacis, sine obseruantia legis, sine disciplina & regimine acephala multitudo congregata fuerit, non populus, sed turba vocatur: non est ciuitas, sed confusio: Babylonem exhibet, de Ierusalem habet nihil.*

Et sanctimoniam, sine qua nemo videbit Devm] Sunt qui pacem sequuntur, sed ita vt negligant sanctimoniam: dum enim cupiunt sceleratis placere, scelera eorum probant & laudāt. Prudenter ergo Paulus monet; ita pacem colendā esse, vt tamē sanctimonia illibata seruetur. Per *sanctimoniam* Chrysost. Theod. Theoph. Oecum. Hier. in c. 47. Ezechiel. & aug. epist. 112. c. 5. intelligunt castitatem. Castitas enim est sanctitas corporis & mentis, vt docet Apostolus 1. Corint. 7. 34. & 1. Thess. 4. Castitas autem hæc non est in sola virginitate, sed etiam in matrimonio. Nam, vt aiebat Paphnutius in Concil. Niceno, etiam nuptiæ suam habent castitatem, vbi coniuges fidem mutuam, & leges Sacramenti integrè & illibatè seruant.

Sanctimonia est castitas & puritas.

Secūdò, & plenius, per *sanctimoniam* accipias puritatem animi, vt animus sit sanctus, id est purus ab omni peccato. Alludit enim Apostolus ad illud Matt. 5. *Beati mundo corde, quoniā ipsi Deum videbunt.* Nam visio Dei, non solis, nec omnibus castis, sed omnibus, qui à peccato puri sunt, promittitur.

Vers. 15. Contemplantes ne qvis desit gratiæ Dei] Græcè ἐπισκοποῦντες, id est, inuigilantes & intendentes alijs, *ne quis desit*, græcè ὑστερῶν, id est, deficiat & destituatur (per peccatū & pusillanimitatē, à gratia Dei. Sicut in exercitu debiles & fessi cùm eū proficiscentem assequi non possunt, in via deficiunt, & subsistunt; ad quos colligendos prouidi duces solent cōstituere curatores, quasi episcopos qui inuigilent, ne quis deficiat: ita Paulus docet nō satis esse nobis nostram fidem & salutem, sed & alios præsertim debiles & vacillantes in eadem cōfirmare nos debere; ne quis torpidior, infirmior aut timidior deficat ad hostes Iudæos, Paganos, vel hæreticos & fidei tesseram prodat.

Debiles in fide à fortioribus confirmandi & sanandi.

Ne qva radix amaritvdinis svrsvm germinans impediat, et per illam inqvinentvr mvlti] *Radix amaritudinis*, id est amara, est peccatum, quod amaricat conscientiam per remorsum & reatum pœnæ, inquit Chrys. quodque proximos exacerbat, scandalizat, ad peccandum inuitat, peccator enim suā amaritiem & virus peccati alijs affricat & instillat. Loquitur Apostolus in genere de quolibet peccato: nam subdit, *Ne quis fornicator, aut profanus*, Omnia enim peccata à Deo, ac consequenter sensim à fide, presertim si vrgeat persecutio, abducunt. ita Chrysost. Theophyl. Oecumen. Maximè tamen loquitur Apostolus de peccato hæresis & apostasiæ, alludit enim ad Deut. 29. 18. vbi Moses radicē amaritudinis vocat apostatas, qui alios solicitant ad idololatriā. q. d. Paulus. Videte & prouidete, ne quis inter vos ducem se præbeat apostasiæ, qui alios excitet, pelliciat, vel etiam solicitet ad iudaismum.

Radix amaritudinis peccatum.

Vers. 16. Ne qvis fornicator, avt profanvs, vt Esav] Explicat radicem amaritudinis per exempla & species frequentiores. q. d. Per radicem amaritudinis maximè scortatores & profanos denoto; hi enim contrariantur sanctitati, id est castimoniæ, quam paulò antè commendauit. Τὸ *vt Esau* refer ad *profanus*, nō ad *fornicator*, vti aliqui ex nexu verborum opinantur. Patet Primò, quia sequentia omnia explicant τὸ *profanus*. Secundò, quia nusquam legimus Esau fuisse fornicatorem. Tertiò, quia Romani ponunt comma post *fornicator*, quasi illud disiungant ab Esau. Igitur Apostolus prę ceteris vitijs inculcat fornicationis fugam, eò quòd in illam homines sint propensissimi, quodque illo æuo Gentiles putarent simplicem fornicationem non esse peccatum. Eàdem de causa illam præ ceteris vetuerunt Apostoli Act. 15. 29. Iudæi enim Gentilibus circūfessi, imò immixti, ab eis hunc errorem facilè & libenter hauriebant. ita S. Chrysost. Theophyl. & alij. Licèt Theodor. putet Esau vocari fornicatorē, vel ob ingluuiem & gulam, ob quam vendidit primogenita, vel ob nefarium matrimonium & cōtra leges contractum: duxit enim vxores alienigenas.

Profanus est qui nihil habet sacri. qui sacra negligit, violat, conculcat. Dicitur *profanus*, quasi procul à fano eliminandus. Vnde Virgilius 6. Æneidos: *Procul hinc, procul esto profani.* Et Plato in dialogo de sanctitate: *Quod dijs*, inquit. *amicum id sanctum est: quod verò non amicum, profanū est.* Idem Plato in Minoë, *Sacratissimum omnium*, inquit, *est vir bonus, profanissimum contrà vir malus.* Sic græcè βέβηλα, id est profana, dicuntur, quæ omnibus ad conculcandum proposita sunt. Ducta est vox ἀπὸ τοῦ βηλοῦ, id est, à pauimento, quod à quouis calcatur, inquit Elias Cretensis in Apologet. primam Nazianz. Sic Apostolus Esau vocat *profanum*, quòd pro vili lentis edulio vendiderit, & vendendo conculcarit profanaritque ius primogenituræ, quod sanctum erat, qua parte includebat ius sacerdotij. In lege enim naturæ primogeniti erāt sacerdotes. & patri succedebant in sacerdotio. q. d. Paulus: Videte ô Hebræi, ne adinstar Esau, ius sanctū, quod per fidem Christi habetis ad hereditatem cęlestem, vendatis pro terrenis opibus, vt malitis eas retinere, cum iactura fidei & regni cælorum, quàm retinendo fidem, easdem perdere, quando Iudęi vos persequuntur vrgentque vt vel bonorum, vel fidei Christi iacturam faciatis.

Quis dicatur profanus.

Ius primogenitura sanctum, includens sacerdotium.

Quæritur hîc, an & quomodo peccarit Esau vendendo. Iacob emendo primogenita?

Nota. Ius primogenituræ illo tempore partim temporale erat, partim spirituale. Temporale erat, quatenus dabat primogenito ius ad duplicem portionem hereditatis paternæ; cùm alij fratres tantùm haberent simplicem: rursum quatenus primogenitum efficiebat successurem patris, & principem fratrum. Hoc enim est quod dicitur Gen. 49. 3. *Ruben primogenitus meus. prior in donis, maior in imperio*: & Deut. 21. 17. *Dabitq; ei* (primogenito) *de his quæ habuerit, cuncta duplicia.* Spirituale erat, quatenus annexum habebat tum ius sacerdotij, antequā id Leui & Leuiticæ tribui deferretur, tum ius ad benedictionem paternam: hanc enim pater moriens conferebat primogenito, orans & impetrās illi, vt Deus illum suo fauore, gratia & beneficentia cumularet quæ benedictio efficax erat, ideoque magni fiebat, vt patet in Iacob, qui hanc benedictionem surripuit Esau, frementi & frendenti.

Ius primogenitura duplex, temporale & spirituale.

Dico ergo, Esau vendens totum ius primogenituræ, scilicet tam spirituale, quàm temporale, peccauit Primò simoniā, perinde atq; illi, qui iam sua sacer-

Esau vendens primogenituram peccauit

peccato si-moniæ & gulæ.

sacerdotia & Beneficia vendunt, simoniaci sunt; quia vendunt ius spirituale pretio temporali. Hac enim de causa vocatur Esau hîc ab Apostolo *profanus*. quòd venationibus, conuiuijs, delicijs assuetus neglexerit & paruipenderit sacerdotium, & benedictionem paternam, eaq; vendiderit & profanarit. Ad benedictionem enim paternam respicere hîc Apostolum, patet v. seq. cùm ait: *Postea cupiens hereditare benedictionem, reprobatus est*. Secundò, peccauit gulâ, quia rem tantam atque erat primogenitura, tam vili esca vendidit.

Esau non ex necessitate, sed ex intemperantia vendidit sua primogenita.

Dices, Genes. 25. v. 32. videtur dici, quòd Esau extrema famis necessitate coactus, vẽdiderit primogenita: ait enim, *En morior*, ergo non peccauit gulâ. Respondeo, Cùm ait, *En morior*, necessitatẽ suę gulæ pretexit: nam non est dubiũ in tam diuite Isaaci domo panes, aliosque cibos facilè habere potuisse, quibus famem exsatiaret. Fragrantia ergo & cupiditas lentis, quam coxerat Iacob, eùm rapuit, itaque dementauit, vt, nisi illa frueretur, moriturum se diceret. vt rectè ibidem annotauit Caiet. & Pererius. Idipsum confirmat, quod ait Moses Genes. 25. v. vlt. dicens de Esau: *Et sic accepto pane & lentis edulio comedit, & bibit, & abijt, paruipendens quòd primogenita vendidisset*. Quæ verba significant eum non necessitate, sed contemptu vendidisse sua primogenita quòd ea paruipenderet. Moraliter, de gulæ damnis vide S. Gregorium 30. Moral, c. 27.

Gula damnum. Iacob non peccauit emendo ius primogenituræ, peccato simoniæ.

Dico Secundò, Iacob emendo primogenita Esau non peccauit. Primò, quia tãtùm intendit emere ius primogeniturę, quatenus per se tantùm temporale est, & temporalia bona spectat: eatenus enim vendi & emi poterat hoc ius temporale pretio temporali. Licet enim annexum haberet ius spirituale, scilicet sacerdotij & benedictionis paternæ: tamen hoc secundarium & accessorium erat apud alias gentes; imò apud Christianos & Iudæos ius primogenituræ non habuit annexum ius sacerdotij. Poterat ergo ius illud secundùm se vendi in lege naturæ, licet annexum haberet ius sacerdotij: illud enim censebatur non vendi, sed sequi tamquam accessorium suum principale; præsertim cùm quis hęc ita mente secerneret, & eo modo illa vendere aut emere intenderet, intendens scilicet emere principale ius primogenituræ, non accessorium, licet sciret illud annexum esse & sequi suum ius principale, cum eoq; transire ad emptorem: sicut vendi & emi potest etiamnum ager, cui annexum est ius patronatus ad hoc illudúe Beneficiũ Ecclesiasticum: tum enim non venditur ius patronatus, sed ager cui hoc ius annexum est, ita scilicet, vt agro per venditionem transeunte, necessario etiam hoc ius agro annexum transeat ad emptorem. Ita de Iacob & Esau sentit & docet inter alios Alois. Lipomanus in Genes. c. 25. v. 33.

Licet emere aliquid temporale, cui annexum sit spirituale.

Iacob emendo tam vili ius primogeniti non peccauit peccato iniustitiæ.

Dices, Videtur Iacob peccasse, si non simoniâ, saltem iniustitiâ, quòd rem tanti pretij, atque est primogenitura, tam vili esca emerit. Respondeo, volenti & scienti, remq; suam prodigenti, non fieri iniuriam. Esau autem sciens & volens tam vili primogenita sua vendidit & prodegit, quia ea contempsit & parui æstimauit.

Secundò, non peccauit Iacob emendo ius primogenituræ; quia sciebat (indicante id illi matre Rebecca, vt satis colligitur Gen. 27. v. 13. & 14.) ius hoc ex Dei decreto & dono ad se pertinere: vnde & mox v. 17. matri se ad benedictionem fratri Esau pręripiendam instiganti, securus & lętus obe-

A diuit. Non ergo emit Iacob hoc ius, sed illud tamquam suum, sibiq; debitum astu ab iniusto possessore specie venditionis extorsit. Vide Caietan. 2. 2. q. 100. ar. 4.

SCITOTE QVONIAM ET POSTEA CVPIENS HEREDITATE BENEDICTIONEM, REPROBATVS EST] id est, reiectus est à sua petitione & benedictione paterna, quam cupiebat & petebat à patre Isaac, cùm scilicet ipse dixit Esau; *Benedixitq́; ei* (Iacobo) *& erit benedictus: & tibi post hæc, fili mi, vltrà quid faciam?* ita Ansel. & Theoph. qui tamen Secundò, addunt propriè à Deo per patrẽ Isaac fuisse Esau reprobatum, ideoque damnatum. Sed nil tale innuit Scriptura Genes. 27. tantùm enim significat Esau *reprobatum*, id est, reiectum fuisse à benedictione paterna. Pro *scitote* græcè est ἴστε, quod tam, scitis, vt vertit Erasmus, quàm *scitote*, verti potest. VERS. 17.

Esau non reprobatum à salute æterna, sed benedictione paterna.

B NON ENIM INVENIT POENITENTIÆ LOCVM] Pœnitentia hic non significat dolorem ob peccatũ commissum, & Deum offensum, hunc enim non habuit Esau: nam superbiâ tumens & indignãs voluit fratrem occidere, & peccatũ peccato addere, vt notant Theodor. Theophyl. Anselm. & alij. Rectè enim dixit Isaias Abbas: *Sicut terra sine aqua & semine ferre nequit fruges, ita nec pœnitere quis potest sine humilitate, & carnis afflictione*. Perperam ergo ex hoc loco Nouatiani tollere voluerunt pœnitentiam, qua Ecclesię Deoq; reconciliamur. Pœnitentia enim quam quęsiuit Esau, nec inuenit, humana fuit, qua scilicet quis pœnitens facti, v. g. venditionis factæ, eam rescindere & retractare cupit. Itaque μετάνοια, id est pœnitentia, hic impropriè sumitur pro μεταμέλεια, id est, pœnitentia non peccati, sed C damni, quod quis fecit, vel incurrit, qua scilicet Esau postea re meliùs considerata, cùm non futuram, sed præsentem iam benedictionem & primogenituram cerneret, magni illam æstimans, pœnituit & doluit, quòd sua culpa & profana stultaque venditione, rem tantam amisisset, desiderans eamdem recuperare, sed frustra.

Ex hoc loco malè Lutherus & Nouatiani inferunt adimi à Deo peccatoribus pœnitentiam.

Alij, vt Gabr. Vasquez. subtiliter & probabiliter pœnitentiam Isaaci, non Esau accipiunt. q. d. Paulus. Esau suis lacrymis efficere non potuit, vt patrem Isaac facti pœniteret, scilicet, vt benedictionem datam Iacobo, reuocaret ad Esau primogenitum. Dat enim Paulus hanc causam, cur Esau postea (id est, post venditionem primogeniturę) cupiens hereditare benedictionem, reprobatus sit; quia scilicet pater Isaac nolens pœnitere, id est, retractare beneD dictionem suam datam Iacobo, ab ea reprobauit & repulit Esau. Imperitè ergo Lutherus hanc epistolam ad Hebræos à canone sacrorum librorum expunxit & proscripsit, hoc argumento, quòd ipsa hoc loco pœnitentiam peccatis & peccatoribus, puta Esau, adimeret.

Aliqui pœnitentiam Isaaci intelligunt.

Nota. Hisce verbis Paulus tangit Hebræos, q. d. Nolite profanare & abijcere Dei fidem & gratiam, ne fortè eam, vt Esau, recuperare non possitis, fiatisque reprobi. Vbi aduerte, non per omnia similem esse causam Esau & Hebræorum. Nam Esau absolutè non potuit, vtpote Deo nolente, recipere benedictionem paternam amissam: nos verò in hac vita, fidem & gratiam Dei deperditam absolutè possumus semper recipere: dicimur tamen subinde non posse, quia vix & ægrè eam recipere possumus, v. g. cùm fidem ipsam, quæ omnis boni fundamentum est, abijcimus, & agnitam veritatem sponte deserimus, contemnimus & impugnamus.

Homines absolutè si velint semper possunt pœnitere, licet aliquando ægre.

Tunc

Tunc enim sponte cor nostrum in malo obduramus, omnémque Dei influxum & gratiam auertimus atque excludimus.

QVAMQVAM CVM LACRYMIS INQVISISSET EAM] *Eam*, supple non pœnitentiam, sed benedictionem: quamquam, etiamsi cum Syro pœnitentiam suppleas, non fauebis Nouatianis. Pœnitentia enim hæc Esau non fuit peccati & gratiæ Dei deperditæ, sed benedictionis paternæ & primogenituræ amissæ, vt dixi. Adde, si pœnitentiam non Esau, sed Isaaci hîc accipias, simpliciter verum est, quòd Esau hanc patris pœnitentiam & benedictionis retractationem cum lacrymis inquisierit, sed frustra.

VERS. 18. NON ENIM ACCESSISTIS AD TRACTABILEM MONTEM] Pergit Hebræos hortari & stimulare nouo aculeo & argumento, vt fidem & gratiam Christi non abijciant, sed in ea constanter persistant & pergant. Argumentum hoc petit à Mose, & lege veteri, quam nemo impunè abijcere & violare potuit: inde enim infert, Quis ergo impunè abijciet Christum, Christiq; gratiam & legem, quæ Mosaica lege præstantior est?

Mons Sina tractabilis opponitur Ecclesiæ. Nota *Tractabilem montem* vocat Sina, qui tangi; tractari & palpari poterat; in quo legem veterem accepit Moses & Hebræi promulgante angelo. q.d. Non accessistis ad Sina corporeum & terrestrem montem, sed ad Ecclesiam Christi, quæ mons est spiritualis & cælestis. Alij per antiphrasin Sina putant dici *tractabilem*, id est intractabilem, quia iusserat Deus Exodi 19. v. 12. vt Hebræi ad radices montis Sina consisterent, ipsum verò montem non tangerent, nec conscenderent. Sed prior sensus proprius est & genuinus.

Lex Mosaica data cum fulgure, tonitru & procella. ACCENSIBILEM (ita legendum cum Romanis & Græcis, non autē *accessibilem*, vti aliqui legunt) IGNEM] *Accensibilē*, id est accensum, vel incensum, vocat ignem corporeum, quo ardebat Sina, cùm in eo data fuit lex vetus, qui accendi & extingui poterat. Ignis hic ingens & terribilis erat, adeò vt Moses Deuter. 4. 11. dicat montem Sina arsisse vsque ad cælum. Huic opponit Paulus ignem spiritualem charitatis & gratiæ Spiritus sancti, qui datus fuit Apostolis in Pentecoste, quique datur Christianis in baptismo, alijsque Sacramentis.

ET TVRBINEM, ET CALIGINEM, ET PROCELLAM] *Turbinem*, vocat ventum vehementem & impetuosum; *caliginem*, vocat nubem densissimā, quæ Sina operiebat; *procellam*, vocat tonitrua, fulgura, & vndique circummicantes lampades, itidem & pluuias. Has enim extitisse cum terræmotu in Sina, cùm ibi data est lex vetus, docet Ioseph. & psal. 67. 9. *Terra*, inquit, *mota est, cœli distillauerunt*, licet id non exprimat Moses in historia datæ legis, Exodi 19. Addit Moses Exodi 19. 18. de Sina, quasi de fornace accensa fumum ascendisse terribilem: vnde videtur quòd, sicut in fornace partim flamma & ignis ardens, partim fumus needum accensus conspicitur; ita quoque angelus vice Dei ignem & fumum in Sina produxerit, siue ex aëre vicino, siue ex fumosa quapiam materia (v.g. sulphure) quæ ignem facilè concipit.

VERS. 19. ET TVBÆ SONVM, ET VOCEM VERBORVM] Est hendiadys: tubæ enim sonus non erat aliud quàm vox verborum. Voce enim tubali sua verba, id est, præcepta decalogi per angelum proclamabat ex Sina corā Hebræis Deus opt. max. Tantus erat fragor clangentis huius tubæ, siue buccinæ, vt humanæ vix ferrent aures. Omnia hæc eò spectabant,

A vt metum & religionem Dei, diuinæq; legis Hebræis incuterent, vtque hoc Dei & diuinæ vindictæ terrore eos ad legis custodiam adigerent.

Pulchrè Antithesibus opponitur typicè promulgatio legis nouæ & veteris. Allegoricè, promulgatio hæc veteris significabat promulgationem legis nouæ in Pentecoste: *Vtraq; enim facta est quinquagesimo die à paschate, illa in Sina, hæc in Sion: ibi terra motu contremuit mons, hic domus Apostolorum: ibi inter flammas ignium & micantia fulgura turbo ventorum & fragor tonitruorū personuit, hic cum ignearum visione linguarum sonitus pariter de cælo tamquam spiritus vehementis aduenit: ibi clangor buccinæ legis verba perstrepuit, hic tuba Euangelica Apostolorum ore insonuit.* Ita S. Hieron. ad Fabiolam, & ex eo Ven. Beda in hom. vigiliæ Pentecostes. Idem insinuat Apostolus hîc v. 22.

B QVAM (vocem tubæ) QVI AVDIERVNT, EXCVSAVERVNT SE NE EIS FIERET VERBVM] Timore enim mortis perculsi Iudæi dixerunt Mosi: *Loquere tu nobis, & audiemus: non loquatur nobis Dominus, ne fortè moriamur*, Exodi 20. 19.

NON ENIM PORTABANT QVOD DICEBATVR] VERS. 20.
Græcè τὸ διαστελλόμενον, id est, *quod distinguebatur*, hoc est, quod distinctè præcipiebatur. Sic psal. 105 33. dicitur: *Distinxit* (id est distinctè dixit) *in labijs suis*. Hoc autem quod dicebatur, est id quod subdit Apostolus;

Accessus montis Sina sub pœna mortis prohibitus Iudæis. ET SI BESTIA TETIGERIT MONTEM, LAPIDABITVR] q.d. Non ferebant Hebræi terrorem & terribilia signa Dei iam dicta, quæ eis dans legem exhibuit in Sina, maximè cùm aditum & contactum montis Sina quasi is foret tribunal Dei terribilis, sub pœna mortis eis, imò bestijs inhibuit, dicens *Etsi*, græcè κἄν, id est etiamsi, *bestia sit, quæ tetigerit*
C *montem, lapidetur*. q.d. Non tantùm homo tangens Sina montem, sed & iumentum tangens Sina, lapidetur. Citat verba Dei Exodi 19. 12. quæ sic se habent: *Cauete ne ascendatis in montē, aut tangatis fines illius: omnis qui tetigerit montē, morte morietur; manus non tanget eum* (quasi scelus, catharma & piaculum) *sed lapidibus opprimetur, aut confodietur iaculis, siue iumentum fuerit, siue homo, non viuet.*

Sensus tropologicus. Tropologicè S. Gregor. libr. 6. Moral. c. 27. *Bestia*, inquit, *montem tangit, cùm mens irrationabilibus desiderijs subdita, ad contemplationis alta se erigit: sed lapidibus percutitur, quia summa non sustinens, ipsis superni ponderis ictibus necatur.*

ET ITA TERRIBILE ERAT QVOD VIDEBATVR. VERS. 21.
MOYSES DIXIT, EXTERRITVS SVM ET TREMEBVNDVS] Chrysost. cum suis hæc omnia in vnam sententiam connectit, q.d. Ita terribilis erat Deus in prodigijs Sina, vt Moses ipse constantissimus & assuetus diuinis prodigijs dixerit: *Exterritus sum*. Ve-
D rùm tunc dicendum erat, Vt Moses diceret vel dixerit; non autem, *Moses dixit*. Meliùs ergo Romana, hæc puncto posito inter τὸ *videbatur*, & τὸ *Moses*, disiungunt, q.d. Atque ita cùm populus & iumenta Dei iussu arcerentur monte Sina, admodū terribile erat omne id, quod in hoc monte à Deo gerebatur & videbatur populo. Hinc Moses, licet Deo familiaris, perculsus tamen dixit: *Exterritus sum*.

Pro *quod videbatur*, græcè est τὸ φανταζόμενον: Erasmus vertit, *quod apparebat*. Vatabl. *visum, quòd videri videbatur*: Verùm hoc sensu hæc prodigia Sina non fuissent vera & realia, sed tantùm apparentia & phantastica; qualia sunt quæ fiunt per præstigias magorum.

Meliùs ergo Theodor. τὸ φανταζόμενον, intelligit id quod reuera erat, apparebat, & videbatur exte-

exteriùs; cùm interiùs auctor & opifex eorũ Deus legislator non appareret, nec videretur. Deus enim reuera præsens hisce prodigijs aderat, non tamen in ijs apparebat, sed suæ maiestatis vmbram, speciem & apparentiam quamdam per hæc signa & prodigia tam terribilia exteriùs oculis Hebræorum exhibebat. Sic φαινόμενα, apud Philosophos vocantur cometæ, halones, aliaque meteora, quæ reuera quidem sunt & apparent; sed ita vt occulta eorum generatio, natura & ratio vulgo sit incognita.

Vera & realia fuere prodigia in monte Sina, non apparentia tantùm.

MOSES DIXIT: EXTERRITVS SVM ET TREMEBVNDVS] Moses id dixit, non cùm data est lex, sed cùm videret rubum ardentem, Exodi 3. inquit S. Thom. & Lyran. Sed hoc impertinens est huic loco: nec enim loquitur Apostolus de signis rubi ardentis, sed datæ legis, Exodi 19. Licet enim ibi hoc se dixisse non expresserit nec scripserit Moses, supplet tamen id hic Paulus, vel ex traditione, vel ex instinctu & reuelatione Spiritus sancti. Pari enim modo turbines, terræ motum, & pluuias subticuit ibidem Moses, quæ supplet hîc Paulus, vt dixi v. 18. ita Chrysost. cum suis.

Supplenit hic aliqua Paulus, quæ in Exodo Moses omiserat.

VERS. 22. SED ACCESSISTIS AD SION MONTEM, ET CIVITATEM DEI VIVENTIS, IERVSALEM CÆLESTEM] Opponit hîc Apostolus Christianos Iudæis, Sion Sina monti, Ierusalem cælestem terrestri, id est, Ecclesiam Synagogæ, docetq́; quantò Christiana lex, fides & spes altior sit & sublimior Iudaica & Mosaica lege, vt videant Hebræi quàm in ea firmi & constantes esse debeant; ita scilicet, vt malint omnia dura perpeti, quàm eius iacturam facere. Si enim Iudæi legem in Sina datam violantes puniti sunt, multò grauiùs punientur Christiani, qui fidem & gratiam Christi abijciunt. ita enim hoc argumẽtum deducit Apostolus v. 25.

Ecclesia vocatur Sion, ob varias rationes.

Nota. Per *Sion* intelligit Ecclesiam Christi, quia in Sion, puta in templo, quod erat in Sion, docuit Christus. Rursũ in Sion promulgata est lex noua, descenditque in Apostolos Spiritus sanctus, specie linguarum ignearum in Pentecoste. Ecclesia ergo dicitur Sion, quia cœpit in Sion: hinc ab Isaia, Dauide & Prophetis sæpè vocatur Sion.

Sion Ecclesia triumphans.

Nota Secundò. Per *Sion* intelligit Ecclesiam, tum terrestrem & militantem, tum potiùs cælestẽ & triumphantem. q.d. Accessistis per fidem & spem ad Ecclesiam cælestem & triumphantem: nam Ecclesia hæc in terris tendit, rectaque nos ducit ad triumphantem, adeoque vna & eadem est Ecclesia & societas fidelium hîc in terris militantium, & in cælis triumphantium. Quòd enim potiùs loquatur Apostolus de Ecclesia triumphante, quàm militante, patet ex eo, quòd dicat *nos accessisse ad multorum millium angelorum frequentiam, & Ecclesiam primitiuorum, qui conscripti sunt in cælis, & spiritus iustorum perfectorum*, hi enim angeli & spiritus sunt in Ecclesia non militante, sed triumphante.

Rursum, quia triumphans Ecclesia, vtpote inuisibilis, opponitur meliùs Sina monti tractabili & visibili, quam militans: nam militans Ecclesia tractabilis quoque est & visibilis.

Tertiò, quia hanc Ecclesiam vocat ciuitatem Dei viuentis, in qua scilicet regnat Deus viuens & æternus, suosque ciues beata immortalitate donat & glorificat. Eamdem vocat Ierusalem cælestem, quam scilicet præfigurauit Ierusalem terrestris, in qua Deus regnabat per Dauidem in populo, & per pontifices in templo: hæc enim aliaque plura meliùs competunt Ecclesiæ triumphanti, quàm militanti. vnde Theoph. & Oecumen. per *Sion*, cælum accipiunt.

Hanc Ierusalem spectabant duodecim Martyres, dum cum Pamphilo presbytero martyrio coronarentur. vnde vnus ex ijs rogatus, cuius esset, respondit: *Ierusalem est mea patria.* Firmilianus Præfectus eum torquens, rogauit, quænam & vbinam esset illa ciuitas? Martyr respondit, *eam piorum solùm esse patriã, neq; alios, præter hos solos, eius fore participes; illamq́; ad Orientem, vbi sol primò manè radios suos fundit, sitam esse.* Nihil aliud à constanti iuuene Præfectus obtinuit: vnde eum securi percuti iussit. ita Euseb. lib. 8. Histor. c. 21.

ET MVLTORVM MILLIVM ANGELORVM FREQVENTIAM] Pro *frequentiã*, græcè est πανήγυριν, id est, solemnem conuentum & celebritatem, qualis est in festis, in ludis publicis, in triumphis, vbi omnia plena sunt pompa, decore, gaudio, magnificentia. q.d. Non accessistis ad Sina, vt ibi fulgetris & tonitruis percellamini, sed ad Sion & Ierusalem cælestem, vt ibi cum myriadibus angelorum lætos dies ac festos agatis in omni felicitate, gloria, gaudio, iubilo & triumpho. agite ergo modicum, ô Hebræi tolerate, modicum certate. breui ad festa hæc & triumphos cum angelis transituri. prandete hîc inter hostes pugnantes, mox in cælo cum Deo cœnaturi triumphantes.

Publica & festiua cælestium lætitia & pompa.

VERS. 23. ET ECCLESIAM PRIMITIVORVM, QVI CONSCRIPTI SVNT IN CÆLIS] *Ecclesia primitiuos*, &, vt græcè est, πρωτοτόκων, id est primogenitos, vocat Apostolos, primosque fideles & Martyres iam vitâ functos, qui non tantùm per Dei prædestinationem, sed actu & reipsa iam conscripti sunt, effectique ciues cælestis Ierusalem. q.d. Videte Stephanum, videte Iacobum, videte Apostolos & Martyres, qui pro Christi fide vsque ad mortem decertarunt, sanguinemq́; & vitam profuderunt; modò in cælis coronantur, & palmas pulcherrimas accipiunt, hosce intuemini; hosce vidistis, nouistis, spectastis. hi iam vos inuitant ex alto, vt pro fide pariter generosè decertetis, itaque breui in cælis cum eis coronemini & regnetis in æternum. Audi S. Bernardum serm. de triplici genere operum. *Iam*, inquit, *hinc transeundũ est ad Sanctorũ animas, quæ de huius mortalitatis carcere ad cælorũ gaudia volauerunt. His profectò debemus imitationem: quia similes fuere nobis passibiles, & notas nobis fecerũt vias vitæ, quas tã infatigabiliter, quã interminabiliter tenuerũt.* Et inferiùs: *Ita ergo & sanitatem corpori, puritatem cordi, pacẽ fratri, imitationem sanctis, compassionem mortuis debemus: auxilium ab angelo, pietatem à Deo postulemus.*

Hortatur Hebræos Paulus exemplo Martyrum nascentis Ecclesiæ.

ET IVDICEM OMNIVM DEVM] q.d. Per fidem accessistis ad Deum, qui est iudex omnium, qui per Christum iudicaturus est viuos & mortuos, quiq; vestræ fidei & patientiæ præmia ingentia, persecutoribus vestris supplicia horrenda retribuet. exuite ergo desidiam & oscitantiam, strenuè agite: iudex adest.

ET SPIRITVS IVSTORVM PERFECTORVM] Græcè τελειωμένων, quod Maldon. in Notis manuscr. vertit, *defunctorum*. Mors enim est τέλος, id est finis viuentium, & τελείωσις, est perfectio & consummatio cursus Sanctorum. Intelligit animas Patriarcharum, Prophetarum & Sanctorum veteris testamenti, quos c. 11. per fidem mira gessisse & tolerasse docuit, sed ante Christum & nos, non fuisse consummatos, id est, non accepisse beatitudinem & gloriam: hîc verò iam post Christum eosdem

Post Christum iusti & sancti cuncti consummati & perfecti in gloria.

eosdem perfectos siue consummatos in gloria esse dicit. q.d. Cum sanctis, purissimis & beatissimis angelis, Patriarchis, Apostolis, Martyribus, & iustis omnibus ante nos & Christum vita functis, iam perfectis, id est beata Dei visione fruentibus, nobis est societas, quia eiusdem omnes Ecclesiæ Dei sumus membra, cuius caput est Christus, tum quà Deus, tum quà homo, vt dixi ad Ephes. 1.22. Ad illos ergo illorumque felicitatem & gloriam vocamur; illi è cælo suas, quas iam possident, & nostras quasi paratas laureas nobis ostentant. Quis hîc hæreat? quis trepidet? quis certamen detrectet? quis ab his apostatet? imò verò quis non his iungi, hosce sequi, cum hisce modica pati exoptet? cùm sciat se breui cum eis pariter coronandum & beandum?

VERS. 24. ET TESTAMENTI NOVI MEDIATOREM IESVM] Est occupatio. q. d. Ne dicatis, ô Hebræi, Ampla promittis, ô Paule, sed quis nos in cęlum ad gloriã angelorum & Sanctorum deducet? quis viam docebit? quis cælum aperiet? quis bona nobis elargietur? ne inquam hæc dicatis: accessistis enim non ad Mosem, qui bona terræ Chanaan, quæ veteri suo testamento promisit, per se præstare non potuit; sed ad Christum, qui bona cælestia, quæ ipse nouo suo testamento promisit, reipsa præstat, conciliat & exhibet, ideo enim dicitur noui testamenti mediator, vt docuit Apostolus c. 9. 15.

Christus, non Moses, per se nobis promissa, præstat.

ET SANGVINIS ASPERSIONEM] Id est, sanguinem Christi, super nos effusum & aspersum. vnde Syrus, & Græca iam habent, καὶ αἵματι ῥαντισμοῦ, id est, *& sanguinis aspersionis*, qui scilicet aspergitur, ad hoc, vt à peccatis abluamur & emundemur. q.d. Ne titubetis, ne dicatis, In cęlum quidem via per Christum patet; sed peccatores sumus, ideoque cælo excludemur. nam Christus, vti cælum aperuit, ita & sanguine suo peccata nostra expiat, nosq; sanctificat, si ergo peccastis, ad Christum accedite, Christi Sacramenta suscipite. ipse ijs vos abluet in sanguine suo, planeque puros & sanctos efficiet, vt rectà in cælum tendatis.

MELIVS LOQVENTEM QVAM ABEL] Pro *melius*, græcè est κρεῖττον: sed Vatabl. Erasm. & alij legunt κρείττονα, id est meliora, vtiliora, præstantiora.

Nota. Pro *quam Abel*, in Græco duplex est lectio, quidam enim legunt παρὰ τὸ Ἄβελ, & subaudiunt αἷμα, quod præcessit, id est sanguis, vt τὸ *quàm Abel*, idem sit, quod *quàm Abelis*, scilicet, sanguis. q.d. Melius vel meliora loquitur sanguis Christi, quàm sanguis Abelis: quia sanguis Abelis clamat vindictam, Genes. 4. 10. sanguis verò Christi clamat misericordiam, gratiam & remissionem peccatorum. ita ex Cyrillo & Chrysost. Theophyl. & Oecumen.

Sanguis Abel clamat vindictam; sanguis Christi, misericordiam.

Secundò, alii codices, vt Regij, legunt παρὰ τὸν Ἄβελ, id est, *quàm ipse Abel*. q.d. Sanguis Christi melius loquitur, quàm ipse Abel loquatur (dixerat enim Apostolus c. 11. v. 4. ipsum Abel defunctum adhuc loqui) quia scilicet sanguinis Christi memoria magis nos excitat ad imitationem suæ fidei & constantiæ, quàm ipse occisus Abel nos excitet, vide dicta c. 11. 4.

Vtraque lectio & sensus commodus est, & appositus; prior tamen communior est, sapidior, pientior & germanior. planè enim videtur respicere Apostolus ad illud Genes. 4. *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me de terra*. atque comparare sanguinem Christi cum sanguine Abelis: ait enim, *Sanguinis* (Christi) *aspersionem melius loquentem, quàm Abel*, id est Abelis scilicet sanguis, nec enim rectè sanguis Christi cum persona Abelis comparatur.

VIDETE NE RECVSETIS LOQVENTEM] Non, *sanguinem Christi melius loquentem quàm Abel*, vt dixit v. 24. λαλοῦντα enim, id est loquentem, est masculinum, cùm αἷμα, id est sanguinem, sit neutrum, sed *loquentem*, scilicet Christum, ipsum, qui, vt sequitur, è cælis loquitur nobis. VERS. 25.

SI ENIM ILLI (Iudæi) NON EFFVGERVNT (supplicium) RECVSANTES EVM QVI SVPER TERRAM LOQVEBATVR] Mosen scilicet, cùm Exodi 32. v. 1. dixerunt ad Aaron: *Fac nobis deos, qui præcedant nos: Moysi enim huic qui nos eduxit de terra Ægypti, ignoramus quid acciderit, qua de causa*, Dei iussu cæsa sunt viginti tria millia Iudæorum, Exodi 32. 28.

Christus dupliciter nobis loquitur, interius & exterius.

MVLTO MAGIS NOS (non effugiemus supplicium) QVI DE CÆLIS LOQVENTEM NOBIS AVERTIMVS] qui scilicet auersamur & repellimus Deum & hominem, qui è cælo locutus est nobis, cùm post ascensionem suam, legem Euangelicam promulgauit in Sion in Pentecoste, & è cælo misit Spiritum sanctum, specie linguarum ignearum in Apostolos; quique indies è cælo loquitur nobis, tum exteriùs per Paulum aliosque prædicatores à se missos, edoctos & illuminatos; tum interiùs per sanctas inspirationes.

Græca iam non habent τὸ *loquentem*, sed tantùm τὸν ἀπ᾽ οὐρανοῦ, id est, eum qui è cælis est, & è cælis descendit in terram, vt vos doceret. Verùm Syrus, Chrysost. Theophyl. & Oecumen. vel legũt, vel subintelligunt *tò loquentem*; habetque emphasim: magna enim energia dicitur, Videte ne à Christo ad Mosen à christianismo ad iudaismum redeatis, quia Moses in terra, puta è Sina, dedit suam legem, Christus verò legem Euangelicam eloquitur & docet è cælo: Moses terrestris, Christus cælestis est legislator & doctor.

CVIVS VOX MOVIT TERRAM TVNC] *Cuius*, scilicet Christi, quà Deus est, *vox tunc*, cùm scilicet voce tubali legem dedit in Sina, *mouit terram*, per terræmotum, quo Sina montem concussit, psalm. 67. q.d. Videte ne recusetis Christum loquentem, quia Christus potentissimus est legislator, iudex & vindex: Christus enim per suos angelos dans legem in Sina, eumdem ingenti fragore concussit: iam verò in lege noua, non tantùm Sina, aut globum terræ, sed & cælos ipsos commoturum se repromittit, timete ergo Christi loquentis, legemque suam promulgantis potentiam & vindictam. VERS. 26.

Potentia & vindicta Christi legislatoris timenda.

NVNC AVTEM REPROMITTIT DICENS: ADHVC SEMEL, ET EGO MOVEBO NON SOLVM TERRAM, SED ET CÆLVM] *Nunc*, scilicet tempore Aggæi Prophetæ, per ipsummet Aggæum Christus repromittit, quòd adhuc semel, non solùm Sina & terram, sed & cælum commouebit, puta per seipsum, cùm carnem humanam assumet, fietque homo. Verba Aggæi c. 2. sunt ista: *Adhuc vnum modicum est, & ego commouebo cælum & terram, & mare, & aridam, & mouebo omnes gentes, & veniet desideratus cunctis gentibus.*

In quibus Nota Primò, Aggæum loqui de primo Messiæ aduentu in carnem & mundum, non autem de secundo eius aduentu ad iudicium. ita S. Hier. ibidem Cyrill. l. 5. in Gen. & August. l. 18. de Ciuit. c. 35. imò Apostolus hîc.

Aggæus loquitur de primo aduentu Christi in carnem.

Secundò, *modicum* tempus vocat quingentos annos, qui ab hac Aggæi prophetia fluxerunt vsq;

ad Christum, quia Prophetis lumine diuino illustratis & ad Deum Deique æternitatem eleuatis, omne tempus illi comparatum breue videtur & exile. Sic S. Ioannes epist. 1. cap. 2. v. 18. tempus legis nouæ vocat *horam nouissimam*. A

Tertiò, pro *modicum*, Septuag. & ex ijs Paulus vertunt, ἅπαξ, id est semel: vtrumque enim significat Hebræum אחת achat, & vtrumque huic Prophetæ loco conuenit. cùm enim ait: *adhuc semel*, significat hanc commotionem faciendam à Christo in lege noua fore secundam & vltimam. q.d. Prima commotio terræ facta est in prima lege veteri, data in Sina; secunda & vltima fiet in secunda & vltima lege Christi, quæ immobilis erit & æterna, cuique nulla lex alia succedet.

Vltima terræ concussio in lege noua.

Quartò, pro *commouebo*, hebraicè est מרעיש marisch, quod non solùm commouere, sed & tremefacere, pauorem & trepidationem inducere significat. Septuag. & ex ijs Paulus vertunt σείω, id est concutio, scilicet partim terram & cælum, partim ipsas gentes. B

Christus quomodo desideratus cunctis gentibus.

Quintò, *desideratus cunctis gentibus*, vel, vt hebraicè est, חמדת כל הגוים *chemdat col haggoim*, id est, desiderium omnium gentium, est Christus: licet enim gentes, quamdiu Gentes & infideles erant, Christum non desiderarent, tamen Christus in se eis desiderabilis erat, vtpote eorum saluator & redemptor, omnesque gentes, mox vt de Christi vita & miraculis per Apostolos inaudierunt, Christum desiderare cœperunt. qua de causa Christus à Iacob patriarcha, Genes. 49. v. 10. & 26. vocatur, *Expectatio gentium, & desiderium collium æternorum*, id est desiderium Patriarcharum & Prophetarum priorum & antiquorum sæculorum, qui ceteris hominibus, quasi colles in terra eminuerunt, & præcelluerunt sapientia & sanctitate. C

Deus commouit cælum in natiuitate & passione Christi.

Quæres, quando & quomodo commouerit & concusserit Deus cælum, elementa & gentes tempore Christi? Respondeo, *cælum* cõmouit, quando angeli Christo nato cecinerũt. *Gloria in excelsis Deo*: & quando nouam stellam dedit Magis, quæ eos duceret ad Christum, alijs item pluribus prodigijs cælum commouit, quæ circa natiuitatem Christi contigisse narrat Paulus Orosius l. 6. Hist. c. 20. & Iulius Obsequens l. de Prodigijs c. 128. & seqq. Sic in passione Christi cælum commouit Deus, quando eclipsin solarem, & tenebras, luctumque toti orbi miraculosè induxit.

Terram & mare.

Secundò, tempore Christi Deus commouit *mare & terram* tum per prælia Augusti Cæsaris cum Antonio, Lepido & gentibus exteris, terra mariq; gesta, tum in descriptione totius orbis, qua terra marique omnes ad suas vrbes remeare sunt coacti, seque præsidibus Romanis sistere, vt describerentur, eique tributum penderent: tum denique in passione Christi, quando terra mota est, petræ scissæ sunt, & monumentis apertis mortui resurrexerunt. D

omnes gentes.

Tertiò, omnes *gentes* commotæ & tremefactæ sunt tempore Christi, quia ad prædicationem Christi & Apostolorum, salutari metu concussæ, conuerterunt se ad Christi fidem, pœnitentiam, mutationem morum, gratiam & salutem.

Triplex terræ motus in Scripturis.

Hunc Aggæi & Pauli locum enarrans, partim litteraliter, partim mysticè & anagogicè Nazianz. orat. 5. de Theolog. c. 3. ait, in Scripturis triplicem audiri terræmotum. Primus fuit ille, quo Hebræi in Sina à Deo terrefacti & inducti sunt ad seruandam legem. Secundus terræmotus factus est terrenis Iudæis & Gentilibus, cùm hi ab idolis, illi à lege concussi & conuersi sunt ad Euangeliũ. Tertius terræ motus est, cùm ab Ecclesia præsenti commouemur, & transimus ad triumphantem, cumque à terra conscendimus in cælum.

QVOD AVTEM ADHVC SEMEL, DICIT; DECLARAT MOBILIVM TRANSLATIONEM, TAMQVAM FACTORVM, VT MANEANT EA QVÆ SVNT IMMOBILIA] Per *mobilia*, Theophyl. intelligit cælum, terram, mare & gentes, de quibus v. præced. dixit, *Ego mouebo cælum & terram*, &c. hæc enim vtpote creata, *mobilia sunt*, id est, mutationi & corruptioni obnoxia, græcè σαλευόμενα, id est instabilia, quæ fluctuant, agitantur & concutiuntur. Horum *mobilium* in die iudicij & aduentus Christi, *fiet translatio*, id est immutatio. *tamquam factorum*, id est, tamquam rerum factitiarum, & conditarum ad tempus, quæ natura & conditione sua intereunt, vt mutentur in res incorruptibiles, immobiles & æternas, cælum nouum, & terram nouam, quæ maneant in æternum. VERS. 27.

Mobilia vocat Paulus sacra, & ritus veteris testamenti.

Verùm meliùs & germaniùs per *mobile* accipias tabernaculum Mosaicum, manufactũ, arcam, Cherubim, ceteraque tam vasa, quàm sacra, sacrificia & ritus veteris legis; hæc sunt *mobilia*, quia amota sunt per legem Christi, quam Apostolus hîc vocat *immobilia*: hoc enim est, quod paulò antè, imò tota penè epistola probat & inculcat Apostolus, q.d. Vox *semel*, qua vtitur Aggæus, cùm dicit, *Adhuc semel, & ego mouebo, non solùm terram, sed & cælũ*, declarat vetus testamentum cum suis vasis & cæremonijs mobile & transferendum esse, & ad hoc significandum, datum esse cum terræmotu, hic enim terræmotus legis cum eo datæ motum & mutationem significabat. Hæc est ergo *mobilium* rituum veterũ translatio & abrogatio, *tamquam factorum*, id est, tamquam rerum & figurarũ; quæ verè factæ & impletæ sunt per Christi passionem, & legem nouam, quæ illi successit, quasi regnum immobile & æternum. Agite ergo, ô Hebræi, mobiles cæremonias legis veteris iam abrogatas relinquite, immobiliter adhærete Christo, eiusque legi immobili.

Lex vetus data cum motu, quia mobilis.

Lex Christi dupliciter immobilis.

Nota. Lex Christi dicitur *immobilis*, Primò, quia numquam mutanda est vel abroganda, sed semper manebit, nec alia lex ei succedet. Secundò, quia ducit nos ad immobilia bona, regnum, & gaudia futuri sæculi. Res enim Christi & Christianorum maximè fine suo æstimantur.

ITAQVE REGNVM IMMOBILE SVSCIPIENTES, HABEMVS GRATIAM: PER QVAM SERVIAMVS PLACENTES DEO] *Regnum immobile* vocat legem Euangelicam, per quam Christus regnat in nobis, nosque in ea reges facit, hîc per gratiam, & in futuro per gloriam, quã regnum Dei, siue regnum cælorum possidebimus. VERS. 28.

Secundò, pro *habemus*, Syrus & Græca iã legunt ἔχωμεν, id est habeamus, hoc est retineamus gratiam. Sed hoc obscurius est, magis ergo videtur legendum esse ἔχομεν, id est *habemus*: vice versa, pro *seruiamus* græcè legitur λατρεύομεν, id est seruimus, per ο, cùm legendum sit per ω, λατρεύωμεν, id est seruiamus.

Tertiò, pro *seruiamus placentes Deo*, græcè est λατρεύωμεν εὐαρέστως τῷ Θεῷ, id est, *latria colamus Deũ beneplacenter*, hoc est, ita vt illi benè multũq; placeamus. Syrus pro *placeamus* vertit, נשפר *nesfar*, quod habet emphasim. q. d. Vt Deo pulchrescamus, vt

Deus

Deus seruitio nostro quasi re quapiā pulcherrima delectetur, vt fide & pietate nostra oblectet se, vt pulchri, speciosi & gratiosi simus in oculis eius.

Est hic nonus stimulus, quo Hebræos tacitè excitat ad pergendum fortiter in fide & lege Christi. q. d. Cùm Ecclesia Christi sit regnum immobile, in quo per Christum datur nobis gratia, qua ipsimet Deo iugiter seruiamus & placeamus; agite ô Hebræi, retinete hanc gratiam, hoc regnum Christi immobile & æternum.

Mysticè Clemens Rom. 2. Constit. 27. per gratiā accipit Eucharistiam: *Vt omnes*, ait, *accedant ad mysticum cultum cum metu & reuerentia, quasi ad regis corpus accedentes.* Eucharistia enim est gratia gratiarum: vnde à Cyrillo Hierosol. vocatur *gratia cælestis*; ab alijs, *diuina & viuifica gratia.*

CVM METV ET REVERENTIA] Pro *metu*, græcè est αἰδοῦς, id est *pudore*, siue *verecundia*, quæ non est aliud, quàm timor, siue metus dedecoris & probri, vt docet Aristot. 4. Ethic. c. 9. quare noster Interpres rectè vertit, *metu*. Sic Homer. Iliados α ait αἰδεῖσθαι ἱερῆα, id est, reuereri sacerdotem, scil. Chrysem; vbi αἰδώς, id est pudor, capitur pro εὐλάβεια, id est metu religioso, siue reuerentia. Vult ergo Apostolus nos Deo seruire cū *pudore & metu*, quo scil. pudeat nos Primò, quòd tam frigidè & negligenter tantæ maiestati seruimus. Secundò, quòd peccata etiamsi venialia dumtaxat, coram Deo nostro committimus; peccatum enim est res turpis & probrosa, quæ menti piæ ingentem pudorem inijcit, vti multis Sanctis iniecisse legimus. Ita enim Dauid psal. 43. 16. *Confusio faciei meæ cooperuit me.* & Baruch c. 1. 15. *Domino*, inquit, *Deo nostro iustitia, nobis autem confusio faciei nostræ.* & Daniel c. 9. 7. *Tibi*, inquit, *Domine iustitia, nobis autem confusio faciei, quia recessimus à te*, &c. Tertiò pudore hoc timemus cōfundi à Christo in die iudicij, ideoque studiosè cauemus & fugimus peccata omnia: vnde Theophyl. sic explicat, *Cum metu*, inquit, (vel potiùs *cum pudore*: hunc enim significat propriè Græcum αἰδώς) *hoc est, nihil impudens loquamur, nihil inuerecundum, quin etiam exterior facies verecundiam habeat erga homines.* Quamquam Apostolus magis de verecundia erga Deum, quàm erga homines loquatur, de reuerentia dixi c. 5. 7. in fin.

Deo seruiendum cum pudore & metu ob tres rationes.

VERS. 29. ETENIM DEVS NOSTER IGNIS CONSVMENS EST] Vox *etenim* dat causam, cur Deo cum metu & reuerentiā seruire debeamus, causa hæc est: quòd Deus noster instar ignis punit, vrit & consumit eos, qui carent hoc suo metu & reuerentia.

Secundò, vox *noster* emphasim habet. q. d. Non solùm apud Iudæos Deus fuit ignis puniens & cōsumens idololatras, aliosque legis violatores; vt dicitur Deut. 4. 24. sed etiamnum apud nos Christianos Deus pariter est ignis vindicans, & consumens peccatores & apostatas à Christo Christique lege.

Deus in Scripturis passim se exhibuit per ignem.

Nota. In Script. passim Deus se per ignem exhibuit & ostendit hominibus, vt meritò vocet se ignē consumentem Deut. 4. Ita Mosi apparuit Deus in rubo ardenti, Exodi 3. 4. & Hebræis in colūna ignis & nubis, Exod. 13. 21. Danieli quoq; c. 7. 9. *Thronus eius*, inquit, *flāma ignis, rotæ eius ignis accensus: fluuius igneus egrediebatur à facie eius.* S. Ioanni etiā Apoc. 1. 15. *Oculi*, inquit, *eius, tamquam flamma ignis, & pedes eius similes aurichalco, sicut in camino ardenti.* Sic Apostolis in Pentecoste apparuit Spiritus sanctus in linguis igneis. Sic in Sina Deus daturus legem Hebræis, per ignem se ostendit. vnde dicitur Deut. 4. 15. *Locutus est vobis Dominus in Horeb, de medio ignis.* Idē fecit iniens fœdus cū Hebræis. Exo. 24. 17. *Erat*, inquit, *species gloriæ Domini quasi ignis ardēs*, quia Deus instar ignis acerrimè cruciaturus & vindicaturus erat fœderis huius & legis suę transgressores. Ita de Deo puniēte Sennacherib, & occidente 185. millia Assyriorū dicit Isaias 10. 17. *Et erit lumen Israel in igne, & Sanctus eius in flamma, & succēdetur & deuorabitur spina eius, & vepres eius in die vna, & gloria saltus eius, & carmeli eius, ab anima vsq; ad carnem consumetur, & erit terrore profugus* Sennacherib. Vbi Nota. Per *lumen Israel & Sanctum eius* intelligit Isaias Deum, vel certè angelum Dei, qui cecidit castra Sennacherib igne, id est, clade velocissima, vehementissima, & quasi ignita. Rursum *igne*, quia, vt docet S. Hieron. ibid. tradunt Hebræi corpora Assyriorū feriente angelo, illæsis vestibus & armis, occulto igne esse consumpta. Hinc *siluā* vocat Isaias constipationem armatorum militum Sennacherib, qui cristis, galeis & hastis densissimam siluam referebant. *Carmelum* vocat copiosum commeatum, & omnium rerum abundantiam: ob fertilitatem enim loci abijt Carmelus in prouerbium. Vnde ait; *Et deuorabitur spina eius & vepres*, id est, milites tam maiores, quàm minores occidentur: *& gloria saltus & carmeli*, id est, duces & principes exercitus, *ab anima vsq; ad carnem*, id est omnino, siue toti *consumentur*, tum morte præsenti, tum æterna. Hoc enim significant hæc prouerbia Hebraica. Alludit Isaias, vt rectè notauit Forerius, ad ignem cælo delapsum, qui in templo perennis ad sacrificia comburenda alebatur; quasi hic ignis cultus Dei & auitæ religionis vindex (instar columnæ ignis, quæ Hebræis consolationem & lucem, Ægyptijs terrorem & tenebras attulit) Iudæis sanctificationem & liberationem, Assyrijs vastitatem attulerit, e templo in eos insiliens. Vnde clariùs eōdem alludens Isaias c. 31. 9. ita ait: *Dixit Dominus, cuius ignis est in Sion, & caminus eius in Ierusalem.* q. d. Hanc cladem Sennacherib & Assyriorum prædixit Dominus Deus, qui colitur sacrificijs & igne perpetuo (parato ad sacrificia hæc inflammanda) in Sion, & in templo; vt hostes suos Assyrios instar stipulæ & lignorum egrediens de Ierusalem, quasi flamma cōsumat, inquit S. Hier. ibid. de quo plura in Isaia dixi. Gentiles quoque Deum per ignem repræsentarunt, & definiuerunt. Zoroastres & Platonici ita Deum describunt: *Deus*, inquiunt, *est ignis primus, vitifer*, siue *vitam cunctis afferens. ex quo ignes siderei. id est stellæ, & astra, omniaq; alia sunt genita.* Quò alludens Horatius de Iulio Cæsare, quasi inter deos relato, ita canit:

Micat inter omnes
Iulium sidus, velut inter ignes
Luna minores.

Et Virgilius ipsas stellas tamquā ignes animatos & diuinos, id est, tamquam deos, inuocat & contestatur:

Vos æterni ignes, & non violabile numen
Testor.

Apollo quoque rogatus, quis esset, & quid omninò esset Deus? respondit: *Per se natus nō doctus, sine matre, immotus, neq; in rationem, neque in sermonem cadens, in igne habitans. hic est Deus: parua verò Dei pars sumus angeli nos.* Deniq; Persæ coluerunt Deum specie ignis, & igni templum erexerunt, vt patet 2. Machab. 1. 34. Causa cur Deus potiùs igne quàm alijs rebus se ostenderit, est, Primò, ne, si aliâ quàm ignis specie apparuisset. v. g. specie hominis, aut animalis alicuius, Iudæi in idola procliues, illius ide-

Locus Isaiæ c. 10. explicatus & illustratus, de clade Sennacherib.

Ignis perennis è cælo delapsus ad sacrificia comburenda, alebatur in templo.

Gentiles Deum per ignem repræsentarunt.

Persæ templum igni erexerunt.

Ob duas rationes Deus potiùs ro.

Igne quàm alia figura se exhibet. idolum facerent & colerent, hanc causam dat Moses Deut. 4. 16. Secundo, quia ignis est primum & nobilissimum elementum, purissimum, subtilissimum, efficacissimum, sublimissimum, celerrimum, lucidissimum, calidissimum, simplicissimum, omnino impassibile, omnia penetrans, omnia cõsumens, interminum, omnia igniens, & sibi assimilans. Ta- A lis est & Deus, Deique gratia & charitas. Ita docet S. Dionys. de Cælesti hierarch. cap. 15. & S. Thomas in 10. Isaiæ: quamquam Apostolus hîc Mosem secutus, non de gratia, sed de vltione Dei loquitur, ab eaque vtpote terribili & efficacissima, Deum vocat ignem consumentem, vt dixi initio huius versus.

CAPVT DECIMVMTERTIVM.

SYNOPSIS CAPITIS.

Hortatur Hebræos ad charitatem fraternam, hospitalitatem, misericordiam, castitatem coniugalem, fugam auaritiæ, imitationem præpositorum.

Secundò, v. 9. monet ne doctrinis nouis & varijs sinant se abduci, sed gratiâ stabiliant cor, sumendo scilicet Eucharistiam ex altari, quod Christus non Iudæis, sed Christianis dedit.

Hinc Tertiò, v. 11. ex typo veteri hostiæ publicæ pro peccato, quæ cremanda erat extra castra, allegoricè cõcludit: Exeamus igitur ad eũ (*Christũ*) extra castra, improperium eius portantes.

Quarto, v. 17. iubet vt obediant suis præpositis, vtque pro se orent.

Denique, v. 20. bene eis precatus salutationibus de more claudit epistolam.

1. Charitas fraternitatis maneat in vobis. 2. Et hospitalitatem nolite obliuisci, per hanc enim latuerunt quidam, angelis hospitio receptis. 3. Mementote vinctorum, tamquam simul vincti: & laborantium, tamquam & ipsi in corpore morantes. 4. Honorabile connubium in omnibus, & thorus immaculatus. Fornicatores enim & adulteros iudicabit Deus. 5. Sint mores sine auaritia, contenti præsentibus: ipse enim dixit: Non te deseram, neque derelinquam. 6. ita vt confidenter dicamus: Dominus mihi adiutor: non timebo quid faciat mihi homo. 7. Mementote præpositorum vestrorum qui vobis locuti sunt verbum Dei: quorum intuentes exitum conuersationis, imitamini fidem. 8. Iesus Christus heri, & hodie: ipse & in sæcula. 9. Doctrinis varijs & peregrinis nolite abduci. Optimum est enim gratiâ stabilire cor, non escis: quæ non profuerunt ambulantibus in eis. 10. Habemus altare, de quo edere non habent potestatem, qui tabernaculo deseruiunt. 11. Quorum enim animalium infertur sanguis pro peccato in Sancta per pontificem, horum corpora cremantur extra castra. 12. Propter quod & Iesus, vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra portam passus est. 13. Exeamus igitur ad eum extra castra, improperium eius portantes. 14. Non enim habemus hîc manẽtem ciuitatem, sed futurã inquirimus. 15. Per ipsum ergo offeramus hostiam laudis semper Deo, id est, fructum labiorum confitentium nomini eius: 16. Beneficentiæ autem communionis nolite obliuisci: talibus enim hostijs promeretur Deus. 17. Obedite præpositis vestris, & subiacete eis. Ipsi enim peruigilant quasi rationem pro animabus vestris reddituri, vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes: hoc enim non expedit vobis. 18. Orate pro nobis: confidimus enim quia bonam conscientiam habemus in omnibus bene volentes conuersari. 19. Amplius autem deprecor vos hoc facere, quo celeriùs restituar vobis. 20. Deus autem pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine testamenti æterni, Dominum nostrum Iesum Christum, 21. aptet vos in omni bono, vt faciatis eius voluntatem: faciens in vobis quod placeat coram se per Iesum Christum: cui est gloria in sæcula sæculorum. Amen. 22. Rogo autem vos fratres, vt sufferatis verbum solatij. Etenim perpaucis scripsi vobis. 23. Cognoscite fratrem nostrum Timotheum dimissum: cum quo (si celeriùs venerit) videbo vos. 24. Salutate omnes præpositos vestros, & omnes sanctos. Salutant vos de Italia fratres, 25. Gratia cum omnibus vobis. Amen.

Vers. 1. Charitas fraternitatis maneat in vobis] Græcè est φιλαδελφία, id est charitas fraterna, vel fratrum, qua Christiani se inuicem diligunt, tamquam fratres, ex eâdem matre Ecclesia, & ex eodem patre Christo geniti, de qua dixi Roman. 12. 10.

Nota. Non dicit *sit*, quia iam erat in eis, vt patet c. 10. 34. sed *maneat*, q. d. Pergite, vti cœpistis, inuicem iuuare & fouere, nec permittite vt ob persecutiones, exilia & expilationes, hæc charitatis officia intepescant, néve dicatis; Alios iuuare non possumus, quia nos ipsi à Iudæis bonis spoliati, & ad pau- B pertatem redacti, aut propediem redigendi sumus.

Et hospitalitatem nolite obliuisci] Vers. 2. Loquitur, vt rectè notat Galenus, de susceptione non Gentilium, sed fratrum, siue Christianorum, *Nefas olim erat Christianos diuertere ad Gentiles.* quibus olim erat nefas ad Gentilium ædes & hospitia diuertere: sed in Episcoporum domos suscipiebantur, & à viduis tractabantur, adeoque pedes eorum lauabantur, vt satis insinuat Apostolus 1. Timoth. 5. 10.

Nota. Hospitalitas tum in veteri, tum maximè in nouo testamento cõmendata fuit. In veteri com- *Hospitalitas in veteri & nouo testamento commendata.* mendauit eam Abraham, Lot & Rahab Ierichuntina,

tiua, quæ hospitio excipiens exploratores Hebræorum, per hoc salutem suam & suorũ meruit. Iosue 2. Sic & Sunamitis hospitium dans Eliseo, ab eo filium filijq; mortui suscitationẽ impetrauit, 4. Reg. 4. In nouo testamento hospites Christi fuerunt Matthæus, Zachæus, Martha & Magdalena, quem inde fructum adepti sint nemo ignorat. Hinc in primitiua Ecclesia mirè viguit hospitalitas inter Christianos, adeò vt Tertull. li. de Præscript. c. 20. hæc tria numeret Catholicæ fidei & communicationis symbola, scilicet communicationem pacis, appellationẽ fraternitatis, & contesserationem hospitalitatis: *Quæ iura, inquit, non alia ratio regit, quam eiusdem sacramenti vna traditio*, vbi per contesserationem hospitalitatis, Tertullianus intelligit certum aliquod signum, quasi tesseram christianismi, quod qui afferret, vbilibet à Christianis, quasi Christianus, amicus & frater hospitio perbeneuolè excipiebatur. Hoc signum cùm adulterassent hæretici, à Catholicis sæpè mutatum est, ac tandẽ commissum litteris, quas Patres in Concilio Niceno sanxerunt, & nominauerunt Formatas, quibus subscribi decreuerunt has quatuor Græcas litteras, quasi tesseram & professionem christianismi, sc. π. υ. α. π. id est πατὴρ, υἱὸς, ἅγιον πνεῦμα. hoc est, Pater, Filius, & Spiritus sanctus. Hinc Peregrinus impostor (teste Luciano in eius Vita) Christianum se finxit, quia satis sibi viatici esse dicebat in Christianorum hospitalitate; ita vt non tantùm ab illis aleretur, sed etiam in via deduceretur, atque sic quaquauersum stipatus incederet. nam non recipere, nec coniungere oblatam tesseram, idem erat, quod à Catholica communione seiungere; perinde vt apud Gentiles confringere hospitalem tesseram, erat amicitiam dissoluere. Hac de causa magnus ille Pachomius (vt habetur in eius Vita) cùm adhuc Ethnicus militaret in castris Licinij Imperatoris, Thebasq; cum castris venisset, visa Christianorum Thebanorum in commilitones suos hospitalitate & charitate, ad Christum conuersus fuit, tantusq; euasit, quantum iam omnes miramur. Neque solum primi Christiani hospitalitatem coluerunt, sed etiam ante quingentos annos fuit illa in pretio; imò in præcepto. Nam D. Burchardus Episcopus Wormatiensis, qui floruit sub annum Domini 1020. li. 1. decretor. cap. 94. interrogat. 71. docet Episcopos in solemni parochiarum visitatione; in qua de grauibus criminibus inquirunt, ex officio quasi de crimine interrogare debere, num in parœcia essent, qui ad se venientibus peregrinis aut viatoribus hospitium negarent. De laudibus hospitalitatis vide S. Ambros. l. 2. Offic. c. 21. & lib. 3. c. 7. Chrysost. conc. 2. de Lazaro, August. serm. 70. de Tempore.

Tessera hospitalitatis apud Christianos quæ & qualis.

Fructus & laudes hospitalitatis.

Quàm verò hospitalitas clericos deceat, docet c. *Hospitalem*, d. 42. & Concil. Trident. sess. 25. c. 8.

PER HANC ENIM LATVERVNT QVIDAM, ANGELIS HOSPITIO RECEPTIS] Multi legunt *placuerunt*, sed legendum est *latuerunt*. ita enim legunt Romana, & Syrus: idque significat Græcum ἔλαθον. Iam Faber, Catharinus & Vasquez sic explicant. q.d. Lot, eiusque filiæ, & generi suscipientes hospitio angelos, *latuerunt*; id est, non sunt visi à Sodomitis, cùm illi in domum Lot irruentes cæcitate percussi sunt. Verùm id non patitur phrasis Græca: nam, vt eruditè docet Ribera, verbum λανθάνω, id est lateo, quando participio iungitur, significat actionem, quæ participio illo significatur, latere, vel ipsosmet agentes, vel alios. Sic Aristophanes in Vespis ait, *seruiens latuisti*, id est seruire te ignoras, sic Plutarchus librum inscripsit, hoc titulo, λάθε βιώσας, id est, latè cùm vixeris, latenter viue, vt nemo te vixisse sẽtiat: felix enim est qui latuit. Est ergo hypallage, *latuerunt angelis receptis*. id est, latẽter, vel nescientes angelos receperunt; latuit illos, quòd hospites essent angeli; non senserunt esse angelos, sed putabant esse homines. itaque in hac actione Abraham & Lot latuerunt seipsos, id est, non senserunt id, quod ipsimet agebant: putabant enim se recipere homines, cùm non homines, sed angelos reciperent, ita Chrysost. Theoph. Oecum. Theodor. & Syrus, qui ita vertit, *hoc enim quidam meruerunt, vt* לא רגישין *la regiscin*, id est, *cùm minimè sentirent, angelos exciperẽt*, q.d. Hospitalitas tanti est meriti, vt angeli eis qui hospitales erant, se hospites obtulerint, quasi homines essent vt contigit Abrahamo Gen. 18. 2. & seq. & Lot Genes. 19. 1. Idem contigit S. Gregorio Magno Pontifici, idque sæpiùs, vt patet li. 1. Vitæ eius c. 10. & lib. 2. cap. 22. & 23. Hospitalitas ergo tanta est virtus, vt interdum mereatur pro hospitibus angelos habere, velut si piscator pro pisce, gemmam hamo suo attrahat.

Latuerunt id est, latenter angelos inscij receperunt.

Plures Sancti hospitales angelos receperunt.

Audi & S. Ambrosium lib. de Abraham c. 5. *Qui scis, ait, an Deum suscipias, cùm hospitem putas? Abraham dum peregrinantibus defert hospitium, Deum atq; angelos eius suscepit hospitio: quamuis & cùm hospitem suscipis, Deũ suscipis, sic enim scriptum in Euangelio legis, dicente Domino Iesu: Hospes eram, & collegistis me, quod enim vni horum minimorum fecistis, mihi fecistis. Vnius horæ hospitio, vidua illa quæ suscepit Eliam, & exiguo cibo, perpetuum toto tempore famis inuenit alimentum, & mercedem accepit mirabilem, vt numquam farina de hydria deficeret. Eliseus quoque defuncti pignoris resuscitatione donata, hospitij resoluit pensionem.* Hæc & plura Ambros.

Nota. Licet nonnulli velint Abraham & Lot agnouisse statim hospites suos esse angelos, tamen longè verius est contrarium; scilicet initio eos id nõ sciuisse: angeli enim formam humanam assumpserant, & meri homines esse videbantur. vnde Abraham ait eis: *Ponamq; buccellam panis, & confortetur cor vestrum*. Si angelos esse sciuisset, non dixisset, *confortetur cor vestrum*. sciebat enim angelos cibo nostro non confortari: paulò pòst tamen cùm angelus Saræ filium, & Lot excidium Sodomæ prædixit & promisit, agnitus est ab Abrahamo & à Lot, non esse homo; sed angelus.

Nota Secundò. Chrysost. putat hìc laudari Abrahamum: quòd latenter & inscius receperit angelos, eisq; tantam exhibuerit humanitatem, cùm putaret esse homines, nihil enim magni erat hoc præstare angelis cognitis. Verùm Apostolus non tam de laudibus Abrahæ, quàm de laudibus hospitalitatis hìc agit, magna enim hospitalitatis laus est, quòd angelos ad suum hospitiũ pellexerit, & ex laude Apostolus Hebræos ad hospitalitatem incitat & impellit.

Quando Abraham & Lot agnouerint angelos à se receptos.

MEMENTOTE VINCTORVM TAMQVAM SIMVL VINCTI] Ab hospitibus transit ad confessores, ob fidem Christi in vincula coniectos. q.d. Ita vinctorum Christi misereminj, ac si vos ipsi vincti essetis, putatote vos simul cum eis teneri in vinculis, completos situ, pædore, & alijs innumeris ærumnis, ac tum quod vobis ab alijs exhiberi cuperetis, ipsi præstate: qui enim alienam miseriam expetitur, aut illam sibi viuaciter in seipso repræsentat, hic facilè alteri, non quasi alteri, sed quasi ipsi compatitur & succurrit. Aliter Ribera explicat: *mementote vinctorum*, VERS. 3.

Τὸ vincti, duplicem patitur sensum.

ctorum, *tamquam simul vincti*, id est inquit, quia vos quoque vincti estis in corpore, quasi in carcere: vt ergo ex hoc carcere Deus vos in plenam libertatẽ & felicitatem educat. hac de causa vos ipsi alijs vinctis condolete, & benefacite: beati enim misericordes, quoniam ipsi misericordiam consequentur; & qualem te exhibes proximo maximè afflicto, talem se tibi exhibebit Deus. Hic sensus bene respondet sequentibus: videtur enim Apostolus explicare τὸ *tamquam simul vincti*, per id quod sequitur, *tamquã & ipsi in corpore morantes*, qui si non ægrotatis, aut non affligimini, ægrotare tamen affligique potestis. ita & Maldon. in Notis manuscr. quæ in Collegio Romano exstant. Prior tamen sensus planior est. A

ET LABORANTIVM; Græcè κακουχουμένων, id est, *eorum qui affliguntur, & male tractantur* à Iudæis aut Gentibus, propter fidem Christi.

Motiuum compassionis.

TAMQVAM ET IPSI IN CORPORE MORANTES] Nõnulli sic explicant, q.d. Putatote vos esse in eorum corporibus, fingite vos esse ipsos, illorum personam induite. Verùm simpliciùs hæc accipiemus de corpore proprio cuique. q. d. Mementote afflictorũ. cogitantes vos circumgestare corpus ijsdem malis obnoxium in quo possitis similia pati, & cui propediem idem possit cõtingere. si ergo vides aliquem afflictum & gementem, ideoque murmurantem, impatientẽ & penè desperantem, cõpatere & consolare illum, cõsiderans idem tibi posse accidere; &, si tu illius loco fores, te similiter facturũ, ni Deus te preseruaret. Verè S. Aug. in Sententijs n. 75 *Corpus, ait, carnis nostræ ornamento nobis fuit: peccauimus, & compedes inde accepimus, vt vinculo mortalitatis omnis humanarum actionum cursus præpediretur.* B

VERS. 4. HONORABILE CONNVBIVM IN OMNIBVS, ET THORVS IMMACVLATVS] *In omnibus*, supple personis, ac consequenter etiam in sacerdotibus & monachis, honorabile connubium est, inquit Lutherus & Beza. Verùm si sic exponas τὸ *in omnibus*, sc. personis; sequetur etiã inter fratres & sorores, matres & filios, patres & filias, honorabile esse coniugium, quod horrendum est etiam ipsis hæreticis. C

Lutheri & Bezæ putida & falsa de sacerdotum coniugio doctrina.

Catholici ergo dupliciter hunc locum explicant. Primò, assertiuè, vt intelligatur verbum *est*: idque Primò, q.d. Cõnubium honorabile est in omnibus quæ connubij sunt, siue sacramentum, siue fidem, siue prolem consideres. ita Oecumen. Secundò *in omnibus*, id est apud omnes. q.d. Nemo debet coniugium reprehẽdere, etiamsi virginitatem ipse profiteatur. ita Fulgent. lib. de Fide ad Petrum cap. 3. Tertiò, *in omnibus*, supple legitimè coniũctis, quicumque illi sint, siue senes, siue iuuenes, siue diuites, siue pauperes, siue Græci, siue Iudæi, honorabile est coniugium. ita Theophyl. D

Verus sensus huius loci.

Secundò, alij, & magis appositè ac genuinè, hæc verba accipiunt imperatiuè, intelliguntque verbum non *est*, sed *sit*. Est enim præceptũ, quod datur coniugibus. q.d. *In omnibus*, id est, omni in re, seruate honestatẽ, decus & honorem coniugij vestri. vt fidem mutuo datam præstetis, atque amicè, pacificè, honesteque cum coniugibus vestris viuatis, nullaq; in re ius matrimonij violetis, coniugemque & vos ipsos dehonestetis, & dedecore afficiatis; præsertim verò vel maximè curetis, vt *thorus vester sit immaculatus*, vt sc. nec adulterio, nec mollitie, nec etiã in ipso coniugio alia libidine, quam natura & pudor coniugalis refugiant, maculetur, sed tantùm vtamini copula maritali, quam natura generationi destinauit. Hoc enim præceptum hic dari coniugibus patet ex eo, quod subdit: *Fornicatores enim & adulteros iudicabit* (id est, condemnabit & puniet) *Deus*. Hisce enim verbis dat causam, cur matrimonium honorari, thorumque immaculatum seruari iusserit; quia scilicet si secus fecerint, ipsumq; coniugium & thorum dehonestent & commaculent adulterio, fornicatione, aliave libidine, sentient Deũ vltorem & vindicem. ita Chrysost. Theophyl. & alij. Hæc enim est secunda epistolæ pars ethica, in qua de more Apostolus, non dogmata, sed morum præcepta cõgerit & transscribit, alioqui quorsum quæso hic ex abruptis suis de eleëmosyna præceptis intexeret dogma de honestate coniugij? quis enim hoc ignorat? quis Iudæorum id negauit? sanè sicubi, apud Iudæos in honore erat coniugium.

Nota. Pro *honorabile*, græcè est τίμιος, quod Syrus rectè vertit מיקר *meiakaru*, id est, pretiosum, vt scilicet connubium quasi res magna & sancta in magno pretio & honore habeatur: nam, vt ait Apostolus Ephes. 5. 32. *Sacramentum hoc magnum est, ego autem dico in Christo & in Ecclesia.*

Fornicatio illicita, eius remedium matrimonium.

FORNICATORES ENIM ET ADVLTEROS IVDICABIT DEVS] Licet violatio coniugij sit adulterium, non fornicatio, meminit tamen Apostolus fornicationis quoque, quia illa crebra erat inter Gentes; imò putabant Gentes illam esse licitam: vnde ab Apostolis expressè prohiberi debuit Act. 15. 20. Iam sensus est. q.d. Ne quis adulteretur aut fornicetur, Deus in remedium concupiscentiæ instituit honorabile coniugium: illud cuiuis amplecti licet, vt, si eo relicto fornicetur, inexcusabilis sit, ideoque à Deo iudicandus & damnandus.

VERS. 5.

Iudæi dediti auaritiæ.

SINT MORES SINE AVARITIA] Innatum enim videtur Hebręis auaritiæ vitium & terrenorum cupido. Vnde etiamnum Iudæi nonnisi vsuris & lucris student, eaq; ex rebus sordidis & vilissimis captant. Caiet. Græcũ τρόπος vertit, modus vel moderatio. q.d. Sit modus sine auaritia, id est, inquit ipse, auaritia non imponat modum actionibus vestris, sed potiùs ipsa æquitas animi, & moderatio modum ponat auaritiæ ceterisq; vitijs. Sed sinistra & hiulca est hæc interpretatio: τρόπος enim non tantùm modum, sed etiam mores significat, & mores dicuntur esse auari, sordidi, illiberales, non autem ipse modus, vel moderatio dicitur esse auara.

CONTENTI PRÆSENTIBVS] q.d. Vestra sorte & opibus quas habetis contenti, nolite studere augendis semper & accumulandis diuitijs: hoc enim est auari, soliciti nimis, inquieti & insatiabilis animi, hoc præsertim tempore, quo pro fide opes prodigere oportet.

Gnome in odium auaritiæ.

Quàm auaritia sit sordida & homine indigna, audi Philosophos id docentes. Bion de diuite auaro dixit: *Hic facultates suas non possidet, sed ipsum possident facultates.* ita Laërtius l. 4. c. 7. Idem aiebat auaritiam esse omnis improbitatis metropolim.

Anacharsis, *Auari*, inquit, *qui lucri cupiditatis pernauigant maria, incerti de reditu, quatuor digitis absunt à morte*: hæc enim est spissitudo nauium quibus vehuntur. ita Laërtius l. 1. c. 9.

Curius Romanus rapas comedens repudiauit aurum Samnitium dicens, *malle se pecuniam eamq; habentes regere, quàm ab ea regi.* Diuitiæ enim non saturant. ita Valer. Max. l. 4. c. 3. & 4.

Crates Thebanus vt meliùs philosopharetur, opes omnes in mare proiecit: *Malo*, inquit, *te perdere, quàm vt me perdas.* ita Laërtius in eius Vita.

Democritus auaritiam iudicabat miseriorem ex-

tremâ paupertate. Maiores enim cupiditates, indi- A gentias quoque maiores faciunt.

Diogenes auaros comparabat hydropicis: illos enim argento plenos, hos autem refertos aqua, amplius desiderare, idque vtrosque in magnam sui perniciem, dicebat. Idem de Anaximene: *An non pudet*, inquit, *eum tam multa habere, cùm non habeat seipsum?* indicans auarum esse extra seipsum.

Socrates aiebat; *nec à mortuo petendum colloquiū, nec ab auaro beneficium.* Idem cùm in pompa magnam vim auri & argenti ferri videret: *Quàm multa*, inquit, *non desidero.*

Plato ad auarum *O improbe*, dixit, *ne possessioni augendæ studeas, sed minuendæ cupiditati.*

Timon censuit duo esse elementa malorum, auaritiam & ambitionem.

Aristoteles dixit auaros ita agere, ac si numquā essent morituri: nihil enim dant, & omnia retinent.

Lycurgus opes & auaritiam Sparta expulit. Vnde Sparta sexcentis annis in Græcia primas tenuit & legum æquitate & gloria. Deinde oraculum B Theopompo regi prædixit: *Pecuniarum amor Spartam perdet.* itaque euenit.

Iugurtha de Roma dixit: *O vrbem venalem, & mox perituram, si emptorem inuenerit!*

Alfonsus rex ministros suos auaros vocat Harpyias aulæ suæ.

Denique S. Hieron. dicere solebat, *auaro tam illa quæ habet, quàm quæ non habet, deesse.* Quin & hoc Stoicorum fuit dogma, virum bonum esse diuitem, & sapientis esse omnia. Vnde & Chilon dicebat, *hominum bonitatem probari auro, perinde ac aurum probatur Lydio lapide.* Auari enim ob aurum omnia iura peruertunt.

Eo ergo magis eris dominus rerum tuarum, imò C totius mundi, quo minùs es cupidus: *Auarus enim, terrena esurit vt mendicus, fidelis contemnit vt dominus*, ait S. Bernardus.

IPSE (Deus, qui præcessit v. 4.) ENIM DIXIT: NON TE DESERAM, NEQVE DERELINQVAM] Sunt verba Dei ad Iosue c. 1. 5. *Sicut fui*, inquit, *cum Mose, ita ero tecum: non dimittam, nec derelinquam te.* q. d. Nolite esse soliciti de congregandis opibus ad vitā tuendam necessarijs, fidite Deo, ipse de necessarijs vobis prouidebit. Ipse enim dixit Iosue, & in Iosue omnibus suis fidelibus seruis & amicis promisit & dixit: *Non te deseram, nec derelinquam.* Vatabl. Eras. & Caietan. Græca, ἀνῶ & ἐγκαταλίπω, putant esse præsentis temporis, vertuntque, *non te desero, nec derelinquo*, sed falluntur: sunt enim aoristi, qui vim habent futuri, significantque, *non te deseram, nec derelinquam*, vt vertunt Græci & Syrus, quin & Beza. Si enim ἐγκαταλείπω esset præsentis temporis, D scribendum esset per ει, nō per simplex ι. Pari modo dixit Deus Abrahæ, Gen. 15. 1. *Ego protector tuus*, hebraicè אָנֹכִי מָגֵן לָךְ *anochi magen lach*, id est, ego sum scutum tuum.

Deus noster protector & scutum.

Notum est Alciati emblema de milite, qui scutum, quo omnium hostium tela exceperat, cymbam fecit, qua fluuium pedibus inpermeabilem traiecit, indeque clypeum osculatus, Hic, inquit, verus & solus amicus mihi fuit, cùm premererque solo, cùm premererque salo. Tale scutum vbiq; & in omnibus Abrahæ, alijsque Sanctis fuit & est Deus, præsertim in tentatione & persecutione. Hinc Philo cum alijs Iudæis apud C. Caligulam Cæsarem accusatus ab Apione, quòd Cæsari diuinos honores non tribueret, eiectus ex aula, socijs Iudæis respondit: *Bono animo nos esse oportet, quibus iratus est Caius quia necesse est adesse diuinum, vbi humanum cessat auxilium.* Testis est Euseb. l. 2. Histor. c. 5.

Hac spe in Deum obfirmatus S. Ioannes, qui eò quòd mirè coleret silentiū, Silentiarius est dictus, cùm relicto episcopatu, in monasterium clanculum sese recepisset, & in disciplinam S. Sabæ tradidisset; atq; Alamundarus cum suis Sarracenis Palestinam, eiusque monasteria vastaret, & multa hominum millia in seruitutem abduceret; ceteris fugientibus solus Ioannes Silentiarius in monasterio remansit, ponens Altissimum refugium suum. Vrserunt eum monachi, vt & ipse fuga sibi consuleret; quibus ille. *Si Deus*, inquit, *mei curam non gerit, vt quid viuo?* nec eum spes, aut Deus fefellit. Misit enim illico ingentem & horribilem leonem, qui Ioannem custodiret die & nocte, eumq́; semper comitaretur, ac à Sarracenorum insidijs & iniurijs tutaretur. Ita refert oculatus testis Cyrillus in eius Vita.

ITA VT CONFIDENTER θαῤῥοῦντας, id est, audentes, fidentes, securi, animosi) DICAMVS, DOMINVS MIHI ADIVTOR, NON TIMEBO QVID FACIAT MIHI HOMO] Citat psal. 117. 6. Probat Apostolus argumento à maiori ad minus, nos debere contentos esse præsentibus, sperando in Deum, quòd ipse futuræ necessitati nostræ prouidebit. q. d. Deo adiutore nullus timendus est homo quantumuis potens & inimicus; ergo multò minùs Deo adiutore timenda est paupertas: nec enim paupertas tam potens est quàm homo. ita Ribera. VERS. 6.

Mihi adhuc profundius, magisque connexum videtur argumentum Apostoli, nimirum vt velit succidere causam auaritiæ & diffidentiæ Hebræorum. q. d. Vos, ò Hebræi, soliciti estis, vt congeratis nouas opes, quia vestris vos priuant Iudæi. Hæc ergo prima est radix vestræ paupertatis, pariter & auaritiæ, atq; nimiæ solicitudinis, nimirum hominum, puta Iudæorum persecutio. Huic ego oppono spem & adiutorium Dei; Deo enim adiutore non est quòd timeatis Iudæos aliosve homines: vel enim Deus ijs vos liberabit, vel vires roburque dabit ad expilationes, paupertatem, omnemque persecutionem fortiter tolerandā, vel aliorum beneficentia, alijsq́; mille modis vestræ necessitati prouidebit. Dicite ergo cum Dauide rege vestro: *Dominus mihi adiutor, non timebo quid faciat mihi homo.*

Excitat Hebræos ad fiduciam in Deo collocandam.

MEMENTOTE PRÆPOSITORVM VESTRORVM, QVI VOBIS LOCVTI SVNT VERBVM DEI, QVORVM INTVENTES EXITVM CONVERSATIONIS IMITAMINI FIDEM] Loquitur de fidei doctoribus, Apostolis, Episcopis, Sacerdotibus, sed an de viuis, an de defunctis loquatur, dubitant nonnulli. Theoph. censet loqui de viuis, q. d. Mementote vestrorum doctorum, qui pro vobis laborant, vt eis necessaria vitæ subministretis. Verùm certum est Apostolum loqui non de viuis, sed de defunctis: patet ex eo, quod ait, *Quorum intuentes exitū conuersationis* id est, finem vitæ honestissimum. ita Chrysost. & Syrus. q. d. Recogitate quales fuerint primi vestri doctores, Stephanus, Iacobus, & alij, quàm fuerint in fide constantes, & rerum periturarum contemptores; quàm fortiter martyriū pro fide obierint, quàm pulcher & gloriosus fuerit eorum exitus, quàm pulchra & gloriosa mors, imò triūphus; imitamini eorum fidem, constantiam, perseuerantiam, animique fortitudinem, vt æquè ac illi pro fidei confessione quiduis perpeti cupiatis. *Fidem* enim hîc, vti & c. 11. propriè accipio, cum Theoph. VERS. 7.

Loquitur Apostolus de præpositis non viuis, sed defunctis.

licet aliqui per fidem intelligant fidelitatem, quam Deo professi sumus in baptismo nullis minis, promissis, poenis, vel praemijs nos violaturos. Loquitur Apostolus de commemoratione, tum priuata fidelis cuiusque, tum solemni & publica totius Ecclesiae: *De mortuis loquitur*, ait Theod. *vt Iacobo fratre Domini, & Iacobo fratre Ioannis*, qui iam erant interfecti. Iubet ergo hic Paulus, eorum memoriam celebrari tū in canone Missae à sacerdote, ait Eustratius Constantinopolitanus, & ex eo noster Turrianus in lib. 8. Constitut. Apost. apud S. Clementem c. 33. tum anniuersario festo diei, quo mortui, vel pro Christo occisi sunt, à toto populo. Hoc enim sanxerunt Apostoli Petrus & Paulus apud Clementem loco citato, quorum verba simillima sunt hisce Paulinis. aiunt enim: *In diebus Apostolorum fideles vacent* (vt memoriam eorum celebrent:) *magistri enim vestri fuerunt ad docendum vos de Christo, vobisq́; Spiritum sanctum dederunt. In die Stephani Protomartyris item vacent, ac reliquis diebus SS. Martyrū qui Christum vita sua antepofuerunt.*

Nota. Pro *intuentes*, graecè est ἀναθεωροῦντες, id est, vt Chrysost. recogitantes, saepiùs contemplantes, iterum iterumque considerantes & speculantes.

VERS. 8. IESVS CHRISTVS HERI ET HODIE, IPSE ET IN SAECVLA] B. Cyrillus l. de Fide ad reginas, *Heri*, inquit, significat aeternitatem diuinae naturae in Christo, *hodie* significat nouitatem incarnationis. & S. Ambr. l. 5. de Fide c. 2. *Heri*, inquit, pertinet ad aeternam, *hodie* ad carnalem generationem Christi. q.d. Christus est *heri*, id est, fuit ab aeterno; est *hodie*, id est, tempore praesenti, est & *in saecula*, id est, omni tempore futuro: quod S. Ioannes ait Apoc. 1. *Qui est, qui erat, & qui venturus est*: quamquam Theod. ex Nazianzeno haec duo coniungat. *Heri & hodie*, inquit, *appellat humanam & temporariam Christi naturam: aeternam autem, cùm ait, Ipse & in saecula, vocat diuinitatem Christi*. In eo ergo conueniunt Cyrill. Ambros. Nazianz. Theod. imò & Chrysost. Theophyl. Anselm. & alij, quòd significetur hîc aeternitas & diuinitas Christi, quam contra Arrianos ipsi ex hoc loco probant. q.d. ait Caiet. Haec est fides quam sequi debetis, ô Hebraei, vt videlicet credatis Christum aeternum esse, atque adeò Deum. Hic enim articulus est totius fidei Christianae fundamentum. Verùm *heri*, nec in Script. nec apud profanos significat aeternitatem. Imò *heri & hodie* in Scriptura significat idem quod *paulò antè & nunc*, vt bene aduertit Ribera. Sic Eccli. 38. 23. dicitur: *Memor esto iudicij mei, sic enim erit & tuum: mihi heri, & tibi hodie*. Et 2. Machab. 9. 44. *Non est hodie, sicut heri*. Et Exodi 5. 14. *Quare non impletis mensuram laterum sicut priùs, nec heri, nec hodie?*

Heri diuinitatis Christi. hodie humanitatis.

Heri nec in sacris Scripturis, nec apud profanos significat aeternitatem.

Secundò, Oecum. sic explicat. q.d. Paulus: Ne exspectetis, ô Hebraei, alium Messiam, sicuti Iudei exspectant Antichristum. Christus enim non est sicuti Aaron, qui pauco tempore fuit pontifex, & mortuus est, sed omni tempore viuit Christus, manetque pontifex & liberator noster.

Tertiò, Vatablus, Christus, inquit, id est Christi doctrina & fides, *est heri, & hodie, & in saecula*, id est, manet omni tempore, estq́; inuariabilis. Huic expositioni fauet id quod sequitur: *Doctrinis varijs nolite abduci.*

Quartò & optimè. Cyrill. suprà notat Apostolum non tam loqui de diuinitate Christi, quàm de humanitate. Loquitur enim de Iesu Christo vt redemptore, liberatore & saluatore nostro: hic autem est Deus homo; hominis enim huius proprium nomen, illi in circumcisione inditum, est Iesus. Hic ergo homo, qui dicitur *Iesus*, fuit *heri*, id est, paulò ante vos, ô Hebraei, vixit in terris; idem est *& hodie*, quia hoc tempore praesenti Christus resurgens à mortuis etiamnum viuit, *idem est & in saecula*, quia viuet & regnabit gloriosus in omnem aeternitatem. ita vt Christus omnem differentiam temporis amplectatur; fuit enim Christus *heri*, id est, in tempore praeterito; idem est *hodie*, id est, in tempore praesenti; idem erit *& in saecula*, id est, omni tempore futuro.

Christus homo omnem temporis differentiam complectitur.

Nota. Occurrit Apostolus tacitae obiectioni Hebraeorum, q.d. Ne mihi obijciatis, ô Hebraei; Tu, Paule, vis nos imitari fidem Apostolorum, nimis magna exigis à nobis, Apostoli enim praesentem habuerunt, viderunt & audiuerunt Christum, fidei non tantùm ducem, sed & obiectum: nos verò Christum non vidimus, nec audiuimus: Christus enim iampridem hac vita defunctus est. ne, inquam, haec dicatis: nam Christus qui paulò antè vixit, etiamnum viuit, & viuet in saecula. Sicut ergo Christus viuens Apostolis affuit, ita etiamnum suis adest, vobisque ô Hebraei, & deinceps alijs omnibus fidelibus Christi fidem secuturis aderit, eritque vester omniumque fidelium redemptor, protector & saluator, vt sua doctrina & gratia eos in fide sua confirmet, & contra omnes persecutiones corroboret, ac tandem aeterna gloria, quam fide sua nobis proponit & pollicetur, eosdem, si in fide perseuerent, remuneret & coronet. Sic ferè D. Thom. Anselm. Galen. & Ribera. Hanc enim Christi resurrectionem & aeternitatem saepè hac epistola Hebraeis inculcat Apostolus, eamq́; opponit pontificatui temporaneo Aaronis. Vnde tantopere c. 7. & sequ. vrsit illud psalmi 109. *Tu* (ô Christe) *es sacerdos in aeternum secundùm ordinem Melchisedec.*

Christi aeternitas & inuariabilitas vrgetur.

Nota hebraismum: intelligitur enim *caph* similitudinis, id est, *sicut*; deinde copula *&* idem est quod *sic*. Hebraeum enim *vau* copulatiuum, cùm duo similia copulat, saepè, vti videre est in Prouerbijs, accipitur pro *sic*. Sensus ergo est: Iesus Christus, sicuti fuit heri, sic est hodie, sic erit & in saecula.

VERS. 9. DOCTRINIS VARIIS ET PEREGRINIS NOLITE ABDVCI] Notat haereses Simonis Magi, Ebionis & Iudaizantium iam tum suborientes. Ad Iudaizantes enim spectat id quod sequitur de escis, cùm ait, *Optimum est enim gratia stabilire cor, non escis*, scilicet Iudaicis, vt mox dicam.

Haeresis Simonis Magi & Ebionis de escis.

Nota hîc tria epitheta & proprietates haereseos. Prima est, quòd sit *varia*; quia non tantùm à veritate, sed & à seipsa euariat, & in multas sectas abit: nam, vt ait D. Thom. veritas consistit in medio, quasi in centro, vnde ad circumferentiam multis vijs & lineis abitur: quàm ergo sunt variae lineae à centro ad circumferentiam, tam varijs modis à veritate ad errores & haereses abitur & deuiatur.

Tres proprietates haereseos. Varia.

Secunda proprietas haereseos est, quòd sit *peregrina*, quia extranea & abhorrens est à schola veritatis & doctrina Ecclesiae: quia aliundè importata est, & à philosophis, alijsque curiosis hominibus diabolo suggerente, conficta.

peregrina.

Tertia proprietas est, quòd suos *abducat*, vt omni vento doctrinae circūferantur. Noster Interpres in Graeco legit, vti etiamnum nonnulli legunt, παραφέρεσθε, id est abduci. iam multi cum Chrysostomo

Demens & auia.

A B C D

mo legunt, περιφέρεσθε circumferri, de quo dixit Ephes. 4. v. 14. Hoc verbo notat maniam & vertiginē hæreticorum, quibus familiare est rotari perpetuò, noua dogmata indies fingere & refingere, atque ex vna hæresi in alias corruere, omnique vanitatis & errorum vento circumferri. Exempla huiusce rei quotidie nimis multa & funesta videmus.

OPTIMVM EST ENIM GRATIA STABILIRE COR, NON ESCIS, QVÆ NON PROFVERVNT AMBVLANTIBVS IN EIS] Pro *optimum*, græcè est καλὸν, id est bonum, scilicet per excellentiam, hoc est, optimum. q.d. Ne abducamur & circumferamur varijs doctrinis, optimum remedium est, vt *gratia*, id est sanctitate & probitate, stabiliamus in fide cor nostrum (si enim deficis à sanctitate, facilè quoque deficies à fide, sin sanctitatem conserues, conseruabis etiam & fidem) *non escis*, quæ ad tempus quidē cor & vitam stabiliunt, *sed nō profuerunt, nec prosunt ambulantibus in eis*, id est ijs, qui vitam ducunt inter contubernia, conuiuia & symposia. Nam quantumcumque escis cor stabiliant, tandem tamen deficient & morientur. ita Ribera.

Per escas intellige obseruantias certarum escarum.

Verùm quia de intemperantia escarum hîc non agit Apostolus, & quia escas has opponit gratiæ & fidei, quasi escæ hæ fuerint occasio vel obiectum doctrinæ variæ & peregrinæ, quæ fidei opponitur; hinc meliùs Chrysost. Theodor. Theophyl. Ansel. per *escas* intelligunt obseruantias certarum escarū & ciborum lege Mosaica præscriptas Leuit. 11. hæ enim *non profuerunt*, id est, non iustificarunt comedentes, nec mentibus eorum robur gratiæ addiderunt, sed potiùs post Christum eis occasionem peregrinæ doctrinæ, iudaismi & Iudaizantium dederunt. Vnde his opponit gratiam, id est, legem gratiæ, inquit Anselm. ipsamque gratiam Christi.

Dices, Si hoc voluisset Apostolus, non dixisset *escis*, sed, Abstinentia, vel delectu escarum. Respondeo, nego conseq. nam putabant Iudæi escis lege permissis quasi sanctis stabiliri cor, purgari & sanctificari: delectum autem escarum Iudaicarum satis significat Apostolus, cùm ait, *Ambulantibus in eis*, id est inter eas, his scil. quæ lege permissæ sunt, vtēdo; illis quæ lege vetitę sunt, abstinendo. Hic sensus aptus est & commodus: sed aptior euadet & planè genuinus, si cum Galeno & Vasquez, dicamus, Apostolum perstringere Merinthianos & Cherinthianos, qui christianismo iudaismum agglutinare volebant, magnamque partem religionis in epulis & cibis sacrificalibus, qui Deo in sacrificio oblati erant, collocabant; quasi tales cibi sanctificarent homines, eosque Deo gratos redderent. Erant enim hi hæretici ex schola Pharisæorum, qui in sacrificijs consenuerant. Apostolus ergo escas non communes, sed sacras, siue Deo in sacrificio oblatas intelligit: pars enim victimę sacrificatę cedebat Deo, pars sacerdoti, pars offerentibus laicis, vt patet Leuit. 3. Hisce enim sacris, escis mentem purgari, sanctificari & fulciri putabant Iudaizantes, sed falsò: nam id Apostolus ex Christi doctrina tribuit fidei, spei, charitati & gratiæ Christi. Quod enim de escis sacrificalibus loquatur Apostolus, patet ex eo, quòd hisce opponens escas Christianorū spirituales, subdit: *Habemus altare, de quo edere non habent potestatē, qui tabernaculo deseruiunt*. q.d. Sacerdotes, Leuitæ & plebs magnam vim & sanctitatem ponit in suis sacrificijs & victimis: nam offerens suas victimas in tabernaculo Mosaico, ex eis deinde escas capit, iisq; se sanctificari putat, sed falsò. Nos verò Christiani

Merinthus & Cherinthus christianismo iudaismum volebant agglutinare.

Tres partes victimæ sacrificatæ tribus diuersis dabantur, Deo, sacerdoti, offerenti laico.

A habemus altare & victimas longè nobiliores, quæ verè nos sanctificant, quibus vesci non possunt Iudæi, Leuitæ, & sacerdotes Aaronici.

VERS. 10.

HABEMVS ALTARE, DE QVO EDERE NON HABENT POTESTATEM (ἐξουσίαν, id est facultatem, licentiam) QVI TABERNACVLO DESERVIVNT] *Altare*, scilicet, in quo offerimus sacrificium corporis & Sanguinis Christi, olim in cruce immolati; quod edunt & participant non Leuitæ & Iudæi, sed sacerdotes & fideles Christiani, dum sumunt S. Eucharistiam, hoc fine vt gratiam cor stabilientem, de qua dixit Apostolus v. præced. consequantur, cibumq; sumant corpus Christi, qui eos viuificet in æternum. ita Chrysost. Theodor. Theoph. Anselm. Sedulius, Primas. Haymo. Quòd enim Apostolus non loquatur de altari crucis, vt volunt hæretici, sed Eucharistiæ & Missæ, patet ex verbo *habemus*: B altare enim crucis non habemus, sed habuimus à 1600. annis. Rursum ex verbo *edere*; ex altari enim crucis non edimus, sed ex altari Eucharistiæ. Tertiò, quia tabernaculo, id est, altari tabernaculi veteris, ex quo sacerdotes & offerentes Iudæi victimas comedebant, tanquam escas sanctas, opponit *altare* hoc Ecclesiæ nouum, ex quo sacerdotes & fideles non escas carnales boum & ouium, sed escam diuinam & cælestem comedunt, scilicet corpus Christi. Proponit Apostolus Hebræis hoc altare Eucharistiæ, vt in persecutione hac escâ Eucharistiæ Christi cor suum stabiliant. nam nihil ita mentem pascit & confortat, atque sacra communio: hæc enim facit, *vt tamquam leones ignem spirantes ab hac mensa recedamus facti diabolo terribiles*; sicut ait S. Chrys. hom. 61. ad Populum. Hac de causa primi Christiani tempore persecutionis crebrò C communicabant, imò Eucharistiam domum deferebant, vt vrgente periculo communicarent, quoties vellent, vt docent Tertull. Cyprianus & alij. Atque ego sanè puto tantam constantiam Martyrum, quantam vbique illo sæculo legimus, tot eorum victorias & triumphos, sacræ communioni vel maximè tribuenda esse.

Loquitur hîc Paulus de altari Eucharistiæ, non crucis.

Sacræ communionis fructus & effectus.

Nota metonymiam, qua continens ponitur pro contento, scilicet *altare* pro cibo & sacrificio altari contento & oblato. Hinc patet Eucharistiam & Missam esse sacrificium: habet enim Eucharistia suum altare. vbi autem est altare, ibi necesse est vt sit sacerdos pariter & sacrificium: hæc enim tria sunt correlatiua.

Missa est sacrificium.

Vnde pro *altare*, in Græco est θυσιαστήριον. q.d. *sacrificatorium*, in quo scilicet sacrificatur & sacrificium offertur. Resp. Beza, *altare* metonymicè hîc D sumi, non pro sacrificio, sed pro oblationibus fidelium, quę fiunt ad altare, cùm scilicet panes, oleum, oua, pecuniam, aliaque ministris Ecclesiæ offerunt. Sed hoc insulsè dicitur:

Per altare non intelliguntur oblationes (vt vult Beza) quas fideles offerunt sacerdotibus, idq; ob has rationes.

Primò, quia æquè sacerdotes Aaronici suas habebant oblationes, quas edere poterant. Apostolus autem hîc altare tribuit Christianis tale, quale non habent Aaronici, quo longè superant Aaronicos: ergo per *altare* non intelligis oblationem.

Secundò, nusquam alibi *altare* significat oblationes, sed sacrificia: nec enim pro oblationibus requiritur altare, sed pro sacrificijs. oblationes enim in gazophylacium, arcam, abacum, aut in manus sacerdotis deponi solent. imò Canon 3. Apostolorum disertè vetat ne quidquam in altari offeratur, præter ea quæ Dominus instituit, scilicet corpus & sanguinem suum.

Ter-

Tertiò, has oblationes non comedunt offerentes, sed sacerdotes: Apostolus autem significat ex hoc altari comedere fideles quoslibet Hebraeos, vt gratiam consequantur, qua cor in persecutione stabiliant: ergo per *altare* non intelligit oblationes quas fideles offerunt sacerdotibus.

Quartò, quorsum hic meminisset oblationum Apostolus? quid oblationes faciunt ad rem & scopum Apostoli? quam gratiam & sanctitatem afferunt? quomodo cor stabiliunt?

Quintò, Apostolus huic altari, hoc v. & seq. opponit altare tabernaculi propriè dictum, in quo sacrificabantur animalia; ergo hìc quoque propriè dictum *altare* intelligit, scilicet sacrificij Eucharistiæ, quod antitypum est, & directè opponitur altari tabernaculi.

Sextò, quia simili planè modo dixit Apostolus 1. Cor. 10. v. 18. & 21. *Videte Israel secūdùm carnē: nónne qui edunt hostias, participes sunt altaris? nō potestis mēsæ Domini participes esse & mensæ dæmoniorū*. Atqui ibi per mensam intelligit altare Eucharistiæ, ex quo sacram Synaxin sumunt fideles, perinde ac Gentiles & Iudæi ex suis altaribus comedebant carnes ibidē immolatas, vt participes essent sacrificij. vide dicta 1. Cor. 10. v. 18. & 21. ergo & hìc per *altare* intelligit mensam & altare Eucharistiæ. Deniq; hinc in Ecclesia, omni sæculo fuerunt altaria, eorumq; Patres omnes meminerunt: citat eos Galenus hìc, erantq; nō tantùm Catholicis, sed & hæreticis magnæ venerationi: adeò vt Donatistæ, qui sacra & Sacramenta Catholicorum profanabant, altaria tamen eorum lignea deijcere nō sint ausi; sed tantùm propter inunctionē, qua in consecratione ab Episcopo sacro chrismate delibuta erant, eadem deraserint, ne quid cum Catholicis viderētur habere commune: testis est Optatus Mileu. l. 6. contra Parmenianū & alibi. Quantò sanctiores fuerunt Donatistæ Caluinianis, qui altaria omnia suffodiunt & demoliuntur? Nimirum altaria, quæ ante Lutherum & Caluinum vbique extiterunt, & multis in locis adhuc extant antiquissima, à mille & ampliùs annis erecta, nouatores istos nouæ doctrinæ & hæresis conuincunt: testes enim sunt, maiores nostros nō habuisse sensum & spiritum Lutheri & Caluini; testes sunt maiores nostros Eucharistiam habuisse pro sacrificio; eamq; tamquam sacrificium in altaribus hisce Deo obtulisse; testes sunt ipsos habuisse & coluisse sacerdotes propriè dictos, quales iam habent Catholici, qui Missas in altaribus celebrarent.

In Ecclesia semper fuerunt altaria quæ Nouantes hæretici demoliuntur.

Caluiniani peiores Donatistis.

Altaria antiquissima testantur Missam esse sacrificium.

VERS. 11. 12. 13. 14. QVORVM ENIM ANIMALIVM INFERTVR SANGVIS PRO PECCATO IN SANCTA PER PONTIFICEM, HORVM CORPORA CREMANTVR EXTRA CASTRA] Probat id quod præcessit; hoc enim significat vox *enim* (sc. non licere ijs, qui tabernaculo seruiunt, puta Leuitis & Iudæis edere de nostro altari, sc. de victima corporis Christi in Eucharistia. Probat autem hoc ex typo veteri sic: Leuitæ non poterant edere eas victimas, quarum sanguis, peccatorum expiatorius inferebatur in Sancta sanctorū; hæ autem victimæ erant typus, & repræsentabant nostram victimā corporis Christi in Eucharistia; ergo nec hanc fas est eis edere. ita Theoph.

Argumentū quo Paulus probat Iudæos non edere de corpore Christi.

Rursum, hasce victimas adeò non comedebant Leuitæ, vt eas extra castra in deserto & extra ciuitatem in Iudæa omninò concremarent. hoc autem non significabat aliud, quàm extra castra veteris tabernaculi & sacerdotij egrediendum esse ei, qui Christi in cruce, nostri amore, pro peccatis nostris tot pœnis & tormentis quasi tosti & cremati, in altari Eucharistico particeps esse velit: ergo Leuitæ & Iudæi, quamdiu in suis iudaismi castris & tabernaculis manent, de nostro altari Eucharistiam sumere & comedere non possunt.

Nota. Quoad literā hæc animalia immolata pro peccato, quæ non comedebantur à sacerdotibus, sed cremabantur extra castra, erant hircus & vitulus, qui offerebantur pro peccatis pontificis & totius populi, maximè in festo expiationis: horum enim sanguine expiabantur Sancta sanctorum, ideoque eorum cadauera cremanda erant extra castra, vt patet Leuit. 4. v. 21. & c. 16. v. 27.

Hircus, & vitulus immolati extra castra non comedebantur.

Nota Secundò. Huius cæremoniæ quatuor erant causæ, sc. litteralis, allegorica, tropologica & anagogica. tres hasce vltimas ordine hìc persequitur Apostolus. Litteralis ergo causa huius cæremoniæ, cur sc. animalia cremarentur extra castra, erat, vt hac crematione excitarent in Iudæis peccati horrorem & detestationem, tacitè enim significabat, quòd, sicut victima pro peccato extra castra cremabatur, ita multò magis peccatum ipsum, & peccatores extra mundum cremabuntur in inferno. Rursum hæc cæremonia tacita erat oratio, qua pōtifex rogabat Deum, vt peccata ista totius populi, id est pœnæ peccatis eorum debitæ, ipsum populum non tangerent, nec læderent, sed cum victima hirci & vituli, quasi extra castra populi efferrentur, cremarentur & abolerentur.

Huius cæremoniæ quatuor causæ.

Litteralis.

Vbi Nota, peccata pontificis, vtpote personæ communis & principis, totius populi æquari peccatis. nā tam victima pro peccato pontificis, quàm victima pro peccato populi oblata, cremanda erat extra castra, vt significaret peccatum pontificis, quasi principis, tota populi castra contaminare: alia enim peccata priuatorum hominum expiabantur victimā immolatā in ipsis castris & in ipso tabernaculo, neque censebantur tota castra contaminare, maculare aut polluere.

Peccatum Episcopi & sacerdotis totum populum inquinat.

Causam allegoricam huius cæremoniæ dat Apostolus v. seq. qui est 12. sc. hac cæremonia significatum fuisse, quod *Christus extra castra*, id est extra portam vrbis Ierusalem (castra enim suas habebant portas, erantque quasi vrbs cum suo tabernaculo & templo ambulans, & mobilis per desertum) torrendus erat in cruce, & abolito castrorum Iudaicorum tabernaculo, & templo, Ecclesiam Gentium per totum orbem diffundendam morte sua erat instituturus, vt *crux Christi non templi esset ara, sed mundi*, ait S. Leo serm. 9. de passione.

Causa allegorica.

Crux Christi non templi ara, sed mundi.

Denique sanguis victimarum expians Sancta sanctorum, significabat Christum sanguine suo expiaturum cælum ipsum: non quasi cælum in se immundum sit, sed quòd legaliter & symbolicè censeretur immundum, & quasi aspergine quadam peccati (peccatum enim morali quadam æstimatione censetur & in Scriptura dicitur contaminare ipsam terram, cælum; totumq; mundum) maculatum, ideoq; clausum; perinde ac templum pollutum clauditur. Christus ergo suo sanguine peccata nostra expians, etiam cælum ipsum peccatis nostris quasi contaminatum, quodammodo expiasse & reconciliasse censetur, dum illud nobis aperuit & reserauit. ita Radulphus in Leuit. c. 16.

Peccatum cælum & terram inquinat.

Tropologicam causam huius cæremoniæ dat Apost. v. 13. sc. hanc cæremoniā significasse nos omnes, qui ad Christum & altare Eucharisticum accedere cupimus, exire debere extra castra pompæ, volupta-

Causa tropologica.

luptatum, luxus & legum tabernaculi, id est, mundi huius caduci & mobilis, vt portemus improperium crucis Christi, imitando sc. & voluntariè amplectendo Christi paupertatem, abstinentiam, humilitatem, contemptũ, persecutiones, tormenta & martyrium. Hisce enim verbis Apostolus excitat Hebræos, vt Iudæorum persecutiones, contumelias, rapinas & dira quæque, pro Christi fide fortiter sustineant, & in ijs glorientur, tamquam qui cum Christo extra castra iudaismi & mundanæ felicitatis egrediantur, portantes improperiũ crucis ipsius. Sic *Apostoli ibant gaudentes à conspectu concilij, quoniam digni habiti sunt pro nomine Iesu contumeliã pati.* Exeamus ergo & nos cumulati opprobrijs, consputi, milleq; probris oppleti, portantes crucem nostram cum Christo; exeamus, inquã, læti, fidentes & animosi, tanto duce Christo nobis præeunte. ita Theodor. S. Thom. Anselm. Theophyl.

Causa anagogica. Anagogicam causam dat v. 14. scilicet hac cæremonia adumbratum fuisse, quòd in hac vita & mundo non habeamus manentem ciuitatem, sed quòd in eo degamus, quasi in castris & tabernaculis; vt sciamus nos hic esse peregrinos & milites, qui futuram ciuitatem æternam in cælis inquirere, & pro ea generosè contra carnem, mundum & dæmonem dimicare, ad eamque omnibus viribus tendere & conniti debeamus.

VERS. 15. PER IPSVM ERGO OFFERAMVS HOSTIAM LAVDIS SEMPER DEO, ID EST, FRVCTVM LABIORVM CONFITENTIVM NOMINI EIVS] Vox *ergo* illatiua hanc sententiam infert ex v. præc. ibi enim dixit Apostolus: *Non habemus hic manentẽ ciuitatem, sed futuram inquirimus:* inde hic infert, *Offeramus ergo hostiam laudis.* q.d. Quia nos manet futura illa beata & gloriosa ciuitas in cælis, hac de causa alacres portemus improperium Christi. Deoque in persecutione læti & constantes seruiamus, illum laudando, illique gratias agendo. *Per ipsum ergo*, Christum sc. tamquam pontificem & mediatorem nostrum, qui hæc omnia bona nobis conciliauit, quique nostra vota Deo offert, *offeramus hostiam laudis*, id est sacrificium Missæ, quæ rectè dicitur *hostia laudis*, quia à Christo Domino Deo Patri primùm fuit oblata in gratiarum actionem, & laudem; idemque Christus nobis, vt imitaremur, præscripsit & instituit; indeque dicta est Eucharistia, id est gratiarum actio. Videtur enim Apostolus persistere in altari Eucharistico, quod nobis commendauit v. 10.

Eucharistia hostia laudis, siue gratiarum actio.

Verùm arctior videtur hæc interpretatio, præsertim cùm Apostolus *hostiam hanc laudis* explicans subiungat. *Id est fructum labiorum confitentiũ nomini eius.* q.d. Hymnos, psalmos, gratiarum actiones labijs nostris Deo offeramus, quibus confiteamur Dei nomen, id est, quibus celebremus Dei bonitatem, sapientiam, iustitiam. hæc enim Dei attributa sunt Dei nomen, ijs enim nominatur, celebratur & glorificatur Deus tamquam titulis suæ maiestatis, honoris, famæ, celebritatis & gloriæ. hisce ergo hymnis & laudibus semper Deum celebrare debemus, tum priuatim, tum publicè, præsertim in Missa, quæ, vt rectè aduertit Galenus, propriè est sacrificium laudis & gratiarum actionis.

VERS. 16. BENEFICENTIÆ AVTEM ET COMMVNIONIS NOLITE OBLIVISCI] *Communio* hic idem est, quod beneficentia. vnde Theoph. & Syrus legit *communicationis*, sc. in pauperes & egentes. Notat vox *communio* beneficentiam bona diuitum facere communia cum pauperibus. Addunt alij, eam vtriusq; bona tam dantis quàm accipientis facere communia; quia scilicet dans dat sua terrena, & ab accipiente recipit preces & benedictionem, aliaq; bona spiritualia. q.d. Paulus, Licet à Iudæis, bonis sitis spoliati, nolite specie paupertatis vos excusare à beneficentia & eleëmosyna; sed liberali animo magnaque spe in Deum vestra erogate, nec dubitate Deum in vos vicissim liberalem fore, pluraq; semper daturum, vt numquam dandi & erogandi vobis materia desit. ita Theophyl. Sic S. Ioannes Eleëmosynarius Archiepiscopus Alexandrinus, quo plus pauperibus dabat, eo plus aliunde recipiebat: hinc ipse Deo dicere solebat, *Videbo Domine quis citiùs deficiet, an tu mihi dando, an ego alijs distribuẽdo.* q.d. Paulus, Dum volo vos hostiam laudis semper offerre, nolo vos eleëmosynæ obliuisci, volo vos ita agere Magdalenam, vt non negligatis Martham. dixi quidem fructus labiorum esse Deo dandos, nolo autem vos ita orationi incũbere, vt misericordiam in proximos omittatis, de hac enim dicit Dominus Osee 6. 6. *Misericordiã volui, & nõ sacrificium.*

Vox communio de notat bona *... communia dantis & accipientis.*

Mirabilis vis & virtus eleemosynæ in S. Ioanne Eleëmosynario.

Audi quid Gentiles de beneficentia senserint. Pythagoras rogatus, *qua ratione homines dijs similes haberi possent?* respondit: *Si veritatẽ amplecterentur, & cunctis benefacerent.* testis Ælianus l. 12.

Gnome de beneficentia.

Theophrastus interrogatus, *quidnam vitam conseruaret humanam?* respondit, *Beneficentia.*

Anaxilaus rex interrogatus, *quid esset in regno beatissimum?* respondit, *Numquam vinci beneficijs.*

Vespasianus Imp. licet auarissimus, dicebat tamen, *non licere quempiam à vultu Imperatoris tristem discedere.*

Titus in cœna recordatus, quòd eo die nemini quidquam præstitisset: *Amici*, inquit, *diem perdidi.*

Alexander Seuerus Imp. rogatus, *quis esset rex optimus? Qui*, inquit, *amicos muneribus retinet, & inimicos beneficijs ambit & reconciliat.*

Alfonsus Aragonum rex audiens quosdam beneficijs acceptis ingratos esse, dixit, *ingratos nequaquã effecturos, quo minùs ipse & humanus & beneficus perstaret.* Quidni ergo Christianus sequatur beneficentiã Christi, qui, vt ait S. Petrus Act. 10. v. 38. *pertransiit benefaciẽdo & sanãdo omnes oppressos à diabolo?*

TALIBVS ENIM HOSTIIS PROMERETVR DEVS] *Hostias* vocat communionem & beneficentiã: tum quia omnis actus bonus cuiuslibet virtutis relatus ad Dei honorem, est actus religionis, itaque fit quasi hostia Dei: tum propriè quia eleëmosyna est quasi hostia non immolata; sed oblata Deo, per manus pauperum qui ex ea viuunt, gratissima autẽ est Deo, magisq; ei placet, quàm sacrificium; adeò vt Deus sibi dari & offerri æstimet id, quod datur pauperi. nam, vt Christus ait Matt. 25. 40. *Quamdiu fecistis vni ex his fratribus meis minimis, mihi fecistis.* Sic eleëmosynam Apostolus græcè vocat liturgiam 2. Cor. 9. 12. Simili modo Philip. 4. 18. eleëmosynas Philippensium ad se missas vocat *odorem suauitatis, hostiam acceptam, placentem Domino.*

Omnis actus virtutis relatus ad Dei honorem est actus religionis.

Vide Chrysost. in psal. 95. vbi decem genera talium sacrificiorum enumerat. Primum, inquit, sacrificium est martyrij; secundum, deprecationis; tertium, iubilationis; quartum, iustitiæ; quintum, eleëmosynæ; sextum, laudis; septimum, cõpunctionis; octauum, humilitatis; nonum, prædicationis; decimum, beneficentiæ in Sanctos.

PROMERETVR] Barbarè & malè vertisse hic Interpretem nostrum calumniatur Caluinus & Beza, quòd nomen meriti inducat, cùm illud non sit in

Caluini & Bezæ Interpretem reprehendentium refutatio.

in Græco. Sed Resp. græcè est εὐαρεστεῖται, id est, vt Chrysost. Theophyl. Occum. & Erasm. vertunt, conciliatur & placatur, ac cõsequenter prouocatur & inducitur Deus ad benefaciendum ijs, qui in alios sunt benefici. quod quid aliud est, quàm quòd promereamur, siue conciliemus nobis Deum actiuè, vel passiuè, quòd Deus hisce *promereatur*, id est demereatur & concilietur, vt annotauit Erasmus? est enim *promereor* verbum deponens, ac proinde tam passiuè quàm actiuè capi potest. Sicut ergo muneribus promeremur & cõciliamus nobis principes, vt nobis sint amici, propitij, benefici; ita eleëmosynâ & bonis operibus conciliamus & promeremur Deum, vt nobis magis fiat amicus, propitius & beneficus. Bona enim opera nostra Deus habet loco beneficiorum, vt quot bona opera facimus, tot Deus sibi à nobis collata æstimet beneficia, quæ ipse, vti liberalissimus est, remunerari, suaque gratiâ & gloriâ compensare, ijsque tamquam meritis mercedem amplissimam retribuere statuit & decreuit. Syrus vertit שפר *scaphar*, id est pulchrescit Deus, q.d. Eleëmosyna nostra Deo miræ est voluptati, illa se pascit, oblectat, pulchrescit, hilarescit & gloriatur; quòd vulgò Flandricè dicimus, *hy is daer my mede*.

Bona opera quantum Deo placeat.

VERS. 17. OBEDITE PRÆPOSITIS VESTRIS, ET SVBIACETE EIS] *Præpositos* vocat pastores & Episcopos, hisce, etiamsi dyscoli sint & scelerati, inquit Theoph. obedientiam humilem, submissam & supplicem (hanc enim significat ὑπείκετε, id est *subiacete*) exhiberi iubet. q.d. Quidquid vobis pastores præcipiunt, quod sanctum & sanum est, facite, ieiuniũ, orationes, festa, supplicationes & similia indicit Episcopus; popinas & symposia vetat, obtemperate.

Obediendum Superioribus Ecclesiasticis.

IPSI ENIM PERVIGILANT QVASI RATIONEM PRO ANIMABVS VESTRIS REDDITVRI] *Peruigilant*, id est, peruigilare debent, & verò cùm boni sunt, vti iam sunt, reipsa peruigilant. q.d. Quantumuis honoris, reuerentiæ & obedientiæ deferas præposito, numquam onus & periculum, quod ipse pro te suscepit, adæquabis, ipse enim onus & curam animæ tuæ, omniumq; & singulorum subditorum suorum gerere debet, pro eisdque æternæ mortis periculo se exponit: singulorum enim probitas & salus ab eo exigetur in die iudicij.

Onus & cura pastorum

Secundò, cùm tantùm sit onus præpositi, promptè illi obedi, ne si sis dyscolus & inobediens, onus eius aggraues, sub quo ipse gemat, dum cogitat, quòd pro tua inobedientia & malitia Deo rationẽ reddere debebit. Vide quantum sit onus pastorum & rectorum, vt non sine causa dixerit Chrysost. hîc homil. 14. *Miror si potest aliquis rectorum saluari.* Quis iam hunc honorem, imò onus & periculum appetat vel ambiat? Probat Apostolus tribus rationibus obediendum esse præpositis. Prima est iam exposita, quia ipsi peruigilant quasi pro animabus subditorum Deo rationem reddituri. Secunda est quæ sequitur, *Vt cum gaudio hoc faciant, & non gementes.* Tertia est, *Hoc enim non expedit vobis.* Singulas hasce rationes prudenter ponderat, & patheticè pertractat noster Alfonsus Roderiguez tract. 5. de Obedientia c. 10.

VT CVM GAVDIO HOC FACIANT, ET NON GEMENTES] Obediens leue onus facit præposito, vt se gaudeat in eius obedientia & profectu, inquit Theophyl. inobediens verò onus præposito aggrauat, facitque eum gemere, *Gemunt* enim Prælati sub onere regiminis, dum suos labores irritos & frustraneos esse vident, dum satagunt subditos promouere in virtute & disciplina, & subditi id subterfugiunt, imò reluctantur: dum ijs reluctantibus inuigilant, rationesq; & modos omnes excogitant & ineunt, quibus eos ad sanam mentem reducant, omnibusque excogitatis & factis, nihil se proficere, imò duriores fieri subditos vident: tunc enim rectorum onus hac inobedientia & rebellione subditorum mirè aggrauatur & penè deprimitur, vt sub eo gemant & suspirent. Insinuat Paulus Prælatos debere inobedientes subditos corrigere, non vlciscendo, sed gemendo & orando, ita tamen vt paternam correptionem & punitionem prout res, tempus & personæ exigunt, non omittant.

Subditi inobedientia sua augent onus præpositorum.

A

HOC ENIM NON EXPEDIT VOBIS] Græcè, ἀλυσιτελὲς γὰρ ὑμῖν τοῦτο, incommodum enim hoc vobis. hoc incommodum siue detrimentum est pœna debita culpæ inobedientiæ, ait S. Basil. in Constit. c. 22. idque Primò, quia, vt ait Chrysost. gemitus Prælati ob inobedientiam subditi inuocat Dominum; vt ipse eam grauiter vlciscatur.

B

Mala inobedientia tam in subditum quàm superiorem manat.

Secundò, quia gemitus hic & inobedientia subditi stringit præpositum, vt non audeat præcipere, quod subdito est vtilius, sed quod illi est gratius & iucundius; itaque subditus non tantùm obedientiæ merito priuatur, sed & periculo æternæ salutis exponitur.

Tertiò, quia, vt ait Chrysost. quod chorus est sine coryphæo, exercitus sine duce, nauis sine nauarcho, grex sine pastore, hoc est, subditus sine præposito. Sicut ergo expedit chorum promptè obedire & sequi præcentorem, vt harmonia fit congrua & concinna; & sicut expedit ad victoriam, exercitum sequi ducem; denique gregi vt à lupo saluus sit & bene pascatur, expedit sequi suum pastorem: ita planè subdito, vt proficiat & saluetur, expedit prõptè obedire præposito suo.

C

ORATE PRO NOBIS; CONFIDIMVS ENIM QVIA (quòd) BONAM CONSCIENTIAM HABEMVS IN OMNIBVS (rebus & actionibus) BENE VOLENTES CONVERSARI] Vox *enim* dat causam non tam positiuam, quàm amouentem impedimentum orationis. q.d. Orate pro me: non enim sum apostata legis, non sum simulator; non sum impostor; ac cõsequenter non sum indignus oratione fidelium, vti aliqui mihi apud vos, ô Hebræi, detrahunt. Conscientia enim mihi testis est, mihiq; dictat, me sincerè prædicasse verbum Dei, non ex odio legi Mosaicæ detraxisse, non honores, non lucra sectatum fuisse; sed purè veritatem Euangelicam annuntiasse, tantumq; Dei gloriam & vestram salutem quæsiuisse. ita Chrysost. & Theophyl. VERS. 18.

Paulus se excusat à simulatione & hypocrisi.

D

AMPLIVS AVTEM DEPRECOR VOS HOC FACERE, QVO CELERIVS RESTITVAR VOBIS] Vox *restituar*, innuit Paulum in carcere detentum & vinctũ, sed iamiam liberandum, vt colligitur ex v. 23. hæc scripsisse, ita Anselmus. VERS. 19.

Notat S. Thomas, Paulum in omnibus recurrere solitum ad Deum per orationem, itaq; omnes eius actiones fuisse à Deo directas, & fortunatas extitisse, habuisseque felicem & fructuosum exitum. Idem faciant omnes Christiani, præsertim præcones Euangelij, & qui animarum lucra captant.

DEVS AVTEM PACIS, QVI EDVXIT DE MORTVIS PASTOREM MAGNVM OVIVM, IN SANGVINE TESTAMENTI ÆTERNI, DOMINVM NOSTRVM IESVM CHRISTVM, APTET VOS IN OMNI BONO] *Deum pacis*, scilicet auctorem & amatorem vocat, VERS. 20. & 21.

vocat, tum quia Deus per Christum pacem cum A hominibus inijt, eisque reconciliatus est; tum quia vult, iubet, & per Christi gratiam efficit Deus, vt omnes quasi oues in Ecclesia, tamquam in ouili vnius pastoris Christi, pacificè & amicè viuamus. Voce *pacis*, Paulus optat tolli schismata; rursum vt secum pacem & amicitiam colant. Paulo enim cū Iudæis perpetuum fuit bellum. vnde & Hebræi ad Christum conuersi, Paulum quasi legis Mosaicæ hostem, non æquis animis & oculis videbant & audiebant. ita Theophyl.

Ad pacem hortatur Hebraeos Apostolus.

IN SANGVINE TESTAMENTI] Hæc verba Anselmus & Ribera referunt, non ad *τὸ eduxit*, sed ad *τὸ pastorem magnū*, & per *sanguinem testamenti*, accipiunt sanguinem Christi in Eucharistia de quo dixit Christus: *Hic est sanguis meus noui & æterni testamenti*. q.d. Quàm magnus pastor sit Christus, patet ex sanguine Eucharistiæ, quia Christus non tantùm doctrina, sed etiam sanguine suo in Eucharistia nos potat & pascit, non semel, sed semper & in B æternum, quamdiu scilicet durabit Ecclesia, & fides & fideles, qui hoc sanguine indigeant.

Vbi Nota. Sanguis Eucharistiæ dicitur *sanguis testamenti æterni*, quia hoc sanguine sanciuit nobis Christus nouum suum testamentum; quod in æternum durabit, quo ipse nos æternæ suæ hereditatis heredes instituit. q. d. Cùm ergo hoc Chisti sanguine omnes potemur, & per illum eandem hereditatem cælestem adepturi simus, planè oportet, vt quasi fratres, commensales & filij Christi in summa pace & cōcordia viuamus. Hic sensus appositus est, pius & elegans. Verùm magis planè & genuinè *τὸ in sanguine*, referas tam ad *τὸ eduxit*, quàm ad *τὸ pastorem magnum*, q.d. Deus Christū eduxit à morte & resuscitauit, eductumque & resuscitatum effecit postorem magnum, *in sanguine*, id est, merito mor- C tis & sanguinis, quē Christus in cruce effudit, quo sanguine firmatum est nouum testamentum, & nostra cum Deo reconciliatio: Christusque magnus ouium pastor, nosque Christi oues effecti sumus. Hinc Christus Ioā. 10. se nuncupat *pastorem bonum, qui animā ponit pro ouibus*. ita Caiet. Galen. & alij *τὸ* enim *in sanguine*, hebraismo idem est, quod per sanguinem, merito & pretio sanguinis, significatque sanguinem Christi in cruce pro nobis fusum. Nam simili modo Zachar. c. 9. 11. ait: *Tu quoq; in sanguine testamenti tui emisisti vinctos tuos de lacu, in quo non est aqua*, id est tu, ô Christe, merito sanguinis & mortis tuæ, qua fœdus nouum inter Deum & homines sanxisti de æterna hæreditate filijs tuis danda, eduxisti patres in te sperantes ex limbo, eosque tecum in cælum ascendens deduxisti. ita S. Hieron. & D Cyril. in Zachar. 9. Sicuti ergo merito sanguinis & mortis suæ patres è limbo ad cælum, ita eodem merito seipsum à morte ad vitam reduxit.

Sanguis Eucharistiæ dicitur sanguis testamenti.

Locus Zachariæ c. 9. explicatur.

Notat Theophyl. identidem Apostolum testamentum Christi tamquam æternum, & numquam dissoluendum opponere testamento veteri & Mosaico, quod temporaneum fuit, caducum & abolitum per Christum.

VERS. 21. APTET VOS IN OMNI BONO] Græcè est *καταρτίσαι*, quod Primò, cū Galeno verti potest, restauret, vosque tamquam artus & membra in persecutione luxata & titubantia, corpori & cōpagi Christi, puta Ecclesiæ, firmiter innectat & vniat. Posset quoque *τὸ καταρτίσαι*, ad læsæ & luxatæ charitatis fraternæ restaurationē referri. q.d. Deus vos quasi artus schismate aut diuulsos aut luxatos, mutuæ paci & charitati, in vno Ecclesiæ corpore restituat, colliget & vinciat. Sic enim 1. Cor. 1. 10. iussit Apostolus Corinthijs vt sint in eodē sensu perfecti, id est, planè concordes & vnanimes, vbi idē est verbum *καταρτίζειν*.

Varij sensus huius loci.

Secundò & meliùs, cum alijs passim *καταρτίσαι* vertas, perficiat, absoluat, omnibus suis numeris & partibus, quasi artubus compleat, vt scilicet in omni bono, gratia & virtute adaptati, efformati, perfecti & consummati sitis. Vnde sequitur, *Vt faciatis eius voluntatem*, &c.

FACIENS IN VOBIS QVOD PLACEAT CORAM SE PER IESVM CHRISTVM] Alijs alijsq; verbis idē dicit: est hęc vis & copia spiritus Paulini. hęc ergo tria reipsa idē sūt: Primū, *aptet* vel *perficiat vos in omni bono*. Secundū. *vt faciatis eius volūtatē*. Tertiū, *faciat in vobis quod placeat coram se*. nam non alia re placemus Deo, quā opere bono, quo facimus eius voluntatē.

Nota. Magna laus operis boni est. Primò, quòd per illud faciamus & impleamus Dei voluntatem. Secundò. quòd per illud placeamus Deo, Deumq; oblectemus: estque hic purissimus charitatis actus viris sanctis familiaris, vt scilicet omnia sua opera hoc modo & fine faciant, vt Deo placere, illi grata esse, illum pascere & delectare possint; perinde vt amicus amico, sponsus sponsæ, filius patri per omnia placere, pulchrescere, in delicijs esse, illumque modis omnibus delectare studet.

Magna laus operis boni.

Nota Secundò. Deus *per Iesum Christum*, id est, per gratiam, quam per merita Christi nobis tribuit, facit nos operari bona, quibus placeamus ipsi, nequis cum Pelagio idipsum sibi suisque meritis aut naturæ viribus tribuat.

Error Pelagij meritis tribuentis naturæ viribus.

Nota Tertiò, *τὸ quod placeret coram se*, tam ad actiones, quàm ad passiones posse referri. q.d. Deus vos, ô Hebræi. ita aptet & perficiat in omni bono, virtute & fortitudine, vt faciatis eius voluntatem, vtque vobis ita aptatis & perfectis, persecutiones, proscriptiones & quæuis aduersa, quæ ei placent, quibusque vestram virtutem, patientiam, coronam & gloriam adaugere ipsi lubet, obijciat, decernat, immittat aut permittat.

ROGO AVTEM VOS FRATRES, VT SVFFERATIS VERBVM SOLATII] q.d. Ego Paulus licet non sim vester propriè, ô Hebræi, sed Gentium Apostolus, non impero, sed rogo vos, vt æquo animo suscipiatis hanc meam consolatoriam & exhortatoriam (vtrumque enim significat Græcum *παράκλησις*) ad maiora pro fide Christi certamina obeunda, epistolam. Hisce verbis se Hebræis insinuat Paulus. erat enim eis tamquam iudaismi hostis suspectus, aut inuisus: atque alia ex parte Hebræi persecutionibus & tentationibus oppressi, ægrè eius exhortationem admissuri videri poterant. VERS. 22.

ETENIM PERPAVCIS SCRIPSI VOBIS] *Perpaucis* si videlicet spectetis rei argumentum & dignitatē, meumque erga vos, ô Hebræi, zelum & affectum. Hoc dicit Paulus, ait Chrysost. & Theophyl. quòd Hebræi pusillo essent animo in suis tribulationibus: nam talium est non ferre sermonem longum.

Notat D. Thomas & Anselm. sermones breues passim gratiores esse: si enim grati sunt & placent, auidiùs hauriuntur; sin molesti sunt & displicent, parùm afferunt molestiæ, quia breues sunt, & hoc est quod ait hic Paulus: *Sufferte verbum solatij, etenim perpaucis scripsi vobis.* Hinc monet Sapiens Eccl. 5. 1. *Pauci sint sermones tui.* & Poëta:

Breuitas sermonum laudanda.

Quidquid præcipies, esto breuis, vt citò dicta
Percipiant animi dociles, teneantq; fideles.

Notent

Noteat & seruent hoc concionatores, ita pluribus placebunt, pluſque fructus facient.

VERS. 23. COGNOSCITE FRATREM NOSTRVM TIMOTHEVM DIMISSVM] Græcum γινώσκετε, tam *cognoſcitis*, quàm *cognoſcite*, verti poteſt. Vox *dimiſſum* ſignificat Timotheum fuiſſe alicubi in vinculis, licet id alibi non narretur. ita Chryſoſt. Theophyl. Oecumen. Primaſ. Anſelm. D. Thom. Qui tamen omnes ſecundum addunt ſenſum, vt ſcilicet dimiſſus dici poſſit ab amicis, v. g. ab Athenienſibus, qui eum importunis precibus penes ſe detinebant.

Timotheus videtur fuiſſe in vinculis.

Verùm prior ſenſus planior eſt; vnde & Syrus vertit, דאשתרי *deſteri*, id eſt, *vinculis ſolutum*. Non fuiſſe Romæ, vnde hæc ſcripſit Paulus, ſed alibi vinctum Timotheum ſignificat id, quod ſequitur, *Cum quo, ſi celeriùs venerit, videbo vos.*

VERS. 24. VIDEBO VOS. Ergo Paulus carcere iam propediem ſe liberandum ſciebat.

SALVTATE OMNES PRÆPOSITOS VESTROS] Significat Paulus, ait Theodor. ſe ſcribere ad plebem: præpoſitos enim hac ſua doctrina & exhortatione non indigere.

ET OMNES SANCTOS] id eſt Chriſtianos, qui vocatione, profeſſione, officio & debito ſancti ſunt, id eſt, eſſe debent, vt dixi Rom. 1. 7.

SALVTANT VOS DE ITALIA FRATRES] Romæ, vt dixi initio epiſt. ſcribit hæc Paulus. negat id Beza: nam Paulus, inquit, hîc non Romanos, ſed Italos ſalutatores commemorat. Sed reſpondeo, id inde factum eſſe, quòd Paulus Italiam vti & alias prouincias prædicando peruaſerat: nomen quoque Pauli vbique celebre multos Chriſtianos ex tota Italia Romam ad eum viſendum acciuerat, non ergo mirum, ſi Itali hi Romæ Paulo præſentes Hebræos per Paulum ſalutent. Pari enim modo Paulus, ſi hæc Bononiæ, vel in alia Italiæ vrbe ſcripſiſſet, dicere poterat Salutant vos de Italia fratres. Adde, per Italos antonomaſticè accipi poſſe Romanos: Roma enim erat caput & metropolis Italiæ. Sic Lucas Act. 18. 2. Priſcillam & Aquilam ait veniſſe ab Italia, id eſt, vt mox ipſemet explicat, ab vrbe Roma, à qua edicto Claudij cũ ceteris Iudæis pulſi fuerant; non enim tota Italia, ſed tantùm vrbe Roma Iudæos excedere iuſſerat Claudius.

Oſtenditur contra Bezam hanc epiſtolam Romæ ſcriptam.

Atque hæc in epiſtolas haſce dicta ſint, nunc eò omnia vnde.

Peroratio ad S. Paulum.

ACcipe ergo S. Paule, vti principium, ita & finem huius operis. Tuum eſt enim totum non meum. Quis enim ego? & quid commentatio epiſtolarum tuarum? Opus hoc non eſt virium mearum, non valetudinis meæ debilis & infirmæ, non mei ingenij, non meæ ſapientiæ. Verè enim & in conſcientia mea *ſtultiſſimus virorum ego ſum, & ſapientia hominum non eſt mecum.* Tuum ergo eſt, tuo ſemine & origine, tua ope, interceſſione, ſuggeſtu: tuum eſt meo voto, debito, ſcopo, dono: tuum eſt argumento, fine, laude. Tibi proinde illud, vti tot nominibus debitum offero, imò refero, non mihi, ſed tibi, & Deo Domino noſtro illud tribuo, conſecro, dicoque, *Non nobis Domine, non nobis, ſed nomini tuo da gloriam.* Statuit te Deus doctorem Gentium, doctorem ſæculorum omnium, tuo ſæculo viua voce vniuerſum mundum tua prædicatione docuiſti; nunc in cælis regnans eumdem doces docebiſque ad finem vſque ſæculi per tua monumenta, per epiſtolas haſce igneas & diuinas. Da vt huic rei commentarius hic ſubſeruiat, da vt quod hîc exteriùs ſcripſi, interiùs Spiritus ſanctus ſuggerat & doceat quàm plurimos, vt plurimi ex earum lectione tam in vera fide & ſapientia, quàm in virtute & ſpiritu Chriſtiano, imò Apoſtolico, proficiant, atque ego in primis, qui ſum puer paruulus neſciens introitum & exitum meum.

Veritatem, veramque tuam mentem vbique fixis oculis ſpectaui & conſectatus ſum. Veritas enim mihi vita ipſa eſt charior. ſicubi ab ea aberraui, vt homo aberraui: errorem hunc mihi & alijs demonſtra, ne quis in eum impingat, omnes enim veritatis, nullum erroris mei heredem relinquere percupio.

Offer quoque hæc ipſa S. Virgini Deiparæ, quæ æternæ Sapientiæ mater eſt, & communis omnium noſtrûm parens, cui me meaq; omnia debeo, vtpote quæ me immerentem & indignum ad Religionem & ſanctam hanc Societatem filij ſui vocauit, atque in ipſa Societate mirè ſemper, ac præſertim in hoc opere direxit, iuuit, inſtruxit, effecitque vt tarda & impolita mens & manus mea fierent calamus ſcribæ velociter ſcribentis: vt ipſa hæc eadem offerat benedicto filio ſuo Ieſu Chriſto, ad eius perennem voluptatem, laudem & gloriam, quam vnam in vita & in morte, in tempore & in æternitate celebrare & promouere omnibus votis & ſtudijs, omnibuſque corporis & animæ viribus intendo & ſatago, *hæc eſt enim vita æterna, vt omnes cognoſcant Deum verum, & quem ipſe miſit Ieſum Chriſtum,* qui eſt ſalus noſtra, amor noſter, gaudium noſtrum, ſpes & beatitudo noſtra, Deus noſter & omnia. Da denique, vt ipſo tecum poſt breuem hanc vitam in cælo perfruamur, vbi eius laudes non humana, ſed angelica lingua in æternum celebremus, cantemuſque iugiter: *Gloria Patri, & Filio, & Spiritui ſancto* Amen.

O Ieſu Chriſte, amor noſter, per ſanguinem teſtamenti tui æterni; apta nos in omni bono, vt ſemper & vbique faciamus tuam voluntatem, & quæ placita ſunt tibi. O pater futuri ſæculi duc nos recto tramite ad felicem ÆTERNITATEM, vt in ſæcula ſæculorum SS. Trinitati canamus: Redemiſti nos Domine Deus, & feciſti nos regnum & ſacerdotes, & regnabimus in æternum. O intermina, ô glorioſa, ô nimis longa, alta, lata & profunda ÆTERNITAS!

INDEX

INDEX
LOCORVM S. SCRIPTVRÆ,
QVÆ IN HOC OPERE EXPLICANTVR.

Prior numerus paginam, secundus columnam indicat, litteræ additæ litteris intercolumnalibus respondent: vbi vnicus tantùm est numerus, signum est eum ad priorem referri.

* Cornel. in epist. Pauli.

PROVERBIA.

ECCLESIASTES.

CANTICVM CANTICORVM.

SAPIENTIA.

ECCLESIASTICVS.

ISAIAS.

IEREMIAS.

BARVCH.

EZECHIEL.

DANIEL.

OSEAS.

INDEX RERVM ET VERBORVM MEMORABILIVM

QVÆ HIS COMMENTARIIS CONTINENTVR.

Annulus

CHRI-

Conuiuia

Dei prouidentia & præuisio salutis.

Dei cognitio, amor erga homines & saluatio.

Dei maiestas & gloria.

Dei misericordia, & bonitas.

Varia de Deo.

qualis

quorum

qua

non

Pau-

secun-

 aur

Pudica

Romani

Sala-

Vxoru

F I N I S.

INDEX
VOCVM GRÆCARVM S. PAVLI,
QVÆ IN HOC OPERE EXPLICANTVR.

Λατρεύειν

Σῶμα

INDEX
VOCVM HEBRÆARVM,
CHALDÆARVM, SYRARVM, &c.
QVÆ IN HOC OPERE EXPLICANTVR.

פוטר

F I N I S.

INDEX

INDEX MATERIARVM
PRO CONCIONIBVS
EVANGELIORVM DOMINICARVM
TOTIVS ANNI,

Et Festorum principalium, quæ in hisce commentarijs latiùs deducuntur.

DOMINICA II. POST EPIPHANIAM.

DOMINICA III. POST EPIPHANIAM.

DOMINICA IV. POST EPIPHANIAM.

DOMINICA V. POST EPIPHANIAM.

DOMINICA VI. POST EPIPHANIAM.

DOMINICA SEPTVAGESIMÆ.

DOMINICA SEXAGESIMÆ.

DOMINICA QVINQVAGESIMÆ.

DOMINICA I. QVADRAGESIMÆ.

DOMINICA II QVADRAGESIMÆ.

DOMINICA III. QVADRAGESIMÆ.

DOMINICA IV. QVADRAGESIMÆ.

DOMINICA PASSIONIS.

DOMINICA PALMARVM.

IN FESTO PASCHÆ.

IN FESTO PENTECOSTES.

FERIA II.

DOMINICA TRINITATIS.

IN FESTO VENERABILIS SACRAMENTI.

DOMINICA POST PENTECOST

DOMINICA III. POST PENTECOSTEN.

DOMINICA IV. POST PENTECOSTEN.

FACIAM

F I N I S.

